This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

AE
N75

LIBRARY
OF THE
21465
UNIVERSITY OF WISCONSIN.

Nordiſk Converſationslexikon,

indeholdende

Forklaring over vigtige Navne, Gjenſtande og Begreber,

ſom forekomme under Læsning og i Samtale.

Tredje Udgave,

redigeret af

W. Mollerup, A. F. Pullich og Guſtav Storm.

Femte Bind.

N — R.

Forlagsbureauet i Kjøbenhavn.

(O. H. Delbanco. G. E. C. Gad. F. Hegel & Søn. C. C. Lose.)

Thieles Bogtrykkeri.

1889.

Cle
N 75
5

N.

N, det 14de Bogſtav i vort Alphabet, det 13de i det græſke, hører til Naſalerne (ſ. **Medlyd**). Som romerſk Taltegn bet. N 900, $\overline{N}$ 900,000; n i Handelen netto; n i ſproglig Betydning Neutrum, Nomen, Numerus.

Naab ell. **Nab** [nahb], Biſlod til Donau fra venſtre Side i Bayern, udſpringer paa Ochſenkopf i Fichtelgebirge og falder efter 24 Miles Løb i Donau ved Mariaort lidt oven for Regensburg.

Naademidler kaldes i den chriſtne Dogmatik de Midler, ved hvilke Guds Naade meddeles til det enkelte Menneſke. Igjennem N. er det altſaa, at Chriſtus fortſætter ſin Virkſomhed her paa Jorden efter ſin Ophøjelſe, og igjennem N. er det, at Helligaanden meddeler ſig til de troende. N. er i den evangeliſke Kirke Guds Ord, Bønnen og Sacramenterne, medens den katholſke Kirke mere lægger Vægt paa dem, der forvalte N., Præſteſkabet, end paa N. ſelv. N. virke efter den proteſtantiſke Lære ikke til Frelſe uden hos dem, der bruge dem med Tro, men efter den katholſke Lære ex opere operato, d. e. ved den blotte Brug uden Henſyn til det religiøſe Sindelag.

Naadensaar ell. **Naadſensaar** kaldes den visſe, nu dog kun gejſtlige, Embedsmænd ſamt deres Enker og Arvinger eller deres Bo tilkommende Ret til i det førſte Aar efter deres Afgang fra Embedet at nyde en vis Del af Embedets Indtægter, en Skik, ſom ſtammer fra Katholicismens Tid.

Naadeſtød (fr. coup de grâce). I tidligere Tid blev en Forbryder ofte dømt til førſt at gjennemgaa adſkillige Torturer eller Pinſler, inden han miſtede Livet. Under formildende Omſtændigheder erholdt han dog den Begunſtigelſe førſt at faa det ſaakaldte »Coup de grace«. Det beſtod deri, at Bøddelen i Smug ſtak ham ihjel, forinden Pinſlerne ſkulde begynde; ſenere blev han da paa officiel Maade aflivet.

Naadevalg, ſ. **Prædeſtination**.

Naalefil, en lille, tynd, enkelt hugget Fil, der helſt ſkal kunne bøjes for at komme til i Fordybninger og derfor ſjælden hærdes.

Naalefiſk (Lophobranchii, d. e. de buſkgjællede), en lille, højſt ejendommelig Fiſkegruppe, ſom foruden ved Gjællebladenes noget afvigende Form, der giver Gjællen et drueformet Udſeende, udmærke ſig ved en meget langſtrakt, undertiden næſten traaddannet, trind eller kantet Legemsform og derved, at Hovedet (Snuden) er forlænget til et Rør, i Enden af hvilket den lille, tandløſe Mund findes; Gjælleſpalterne ere lukkede med Undtagelſe af et lille Hul i Nakken paa hver Side. Finnerne ere meget lidt udviklede; navnlig mangle Bugfinnerne altid, og de andre ere kun ſmaa eller mangle til Dels; meſt udviklet er Rygfinnen, ſom er deres egentlige Bevægelſesredſkab; Huden har ingen Skæl, men er forſynet med Ringe af Benplader. Halen er ofte en Snohale, med hvilken de holde ſig faſt ved Tangen, ved hverandre eller ved andre Gjenſtande i Havet; det er ſmaa, uanſelige Dyr, der føre et roligt Liv mellem Tangen ved Kyſterne eller i Sargasſohavet. Hertil høre Tangnaalene ell. Næbſnogene (Syngnathus) og Søheſtene (Hippocampus). De have det ſæregne Opfoſtringsforhold, at Æggene aflejres paa Hannens Bug eller Underſiden af dens Hale enten frit udenpaa i flere Rækker, eller mellem to lange Hudfolder, der omſlutte og beſkytte dem, eller, ſom hos Søheſten, i en formelig Pung; der udvikles de, og man har iagttaget, at den ſpæde Yngel ogſaa ſenere ſøger ſin Tilflugt der ligeſom hos Pungdyrene.

Naaleforbjærget, ſ. **Agulhas**.

Naalehus er bl. a. den forſtmæsſige Betegnelſe for de hindeagtige Knopſkæl, der hos Fyrren omſlutte Dværggrenene ved Grunden og dække Naalene inden Udſpringningen.

Naalepenge, den Sum, ſom Manden giver Huſtruen til Beſtridelſe af hendes perſonlige Udgifter.

Naaletræer (Coniferæ), Orden af de nøgenfrøedes Klasſe med naaleformede Blade og Frøene i Regelen i Kogler, ſom dannes derved, at Frugtbladene voxe ud under Frøenes Modning og danne træagtige Skæl op ad Axen, der dække Frøene. Hanblomſterne ligne Rakler. Mellem Beſtøvning og Befrugtning hengaar ofte forholdsvis meget lang Tid. Med Undtagelſe af Marvſkeden er Veddet blottet for egentlige Kar og beſtaar af de ſaakaldte Karceller, der ere forſynede med ejendommelige Ringporer og adſkille ſig fra Karrene ved ikke at være dannede ved Sammenſmeltning af flere Celler. Paa Grund af ſin anatomiſke Bygning er Veddet let og ensartet. De ere rige paa Harpix, der findes i ſæregne Gange. Foruden ved de naaleformede Blade adſkille N. ſig fra

Cycadeerne ved deres ſtærke Forgrening, der giver dem et fra disſe meget forſkjelligt Habitus. Hertil høre: Granfamilien (Abietineæ); Frugtbladene kløvede parallelt med Fladen; Blomſterne enbo; omtr. 150 Arter. Cypresfamil. (Cupressineæ); Frugtbladene ikke kløvede; Blomſterne en- ell. tvebo; henv. 100 Arter. Taxfamil. (Taxineæ); ingen Kogle; Blomſterne tvebo; 25 Arter.

Naarden [nāhr], befæſtet Stad i den hollandſke Prov. Nordholland ved Zuider-Søen, 2 M. ø. ſ. ø. for Amſterdam, med 3,000 J.

Naasſener, ſ. **Ophiter.**

Nab, ſ. **Raab.**

Nabathæer, mulig afledet af den i Gen. XXV, 13 omtalte ismaelitiſke Stamme Nebajôth, er den hos Araberne almindelige Benævn. paa de ældſte Beboere af Irak ell. Meſopotamien og ſynonym med Sabæere ell. Chaldæere, ſenere i foragtelig Betydning af Hedninger. Af deres Literatur, der omhandler Agerdyrkning, Medicin, Botanik, Phyſik og Aſtrologi, kunne vi maaſke endnu finde Spor hos Nosſayrierne (ſ. d. A.), Mendaiterne og de ſaakaldte Johanneschriſtne i Egnene om Waſith, Howaiza og Basſora; et vigtigt Værk er desuden bevaret i arabiſk Gjengivelſe, uden at dog dets oprindelige Affattelſestid med Beſtemthed tør angives: „Om den nabathæiſke Agricultur“, ſkrevet paa Arabiſk i Beg. af det 10de Aarh. ved Ibn Wahſhyijah. Brudſtykker af dette Arbejde, der indeholder vigtige Efterretninger om Babylons og Ninives ældſte Hiſtorie, ere meddelte af Chwolſon i „Ueberreſte der altbabyl. Litteratur in arab. Ueberſetz.“ (1859).

Nābis, et ryggesløſt Menneſke, der benyttede ſig af det i Sparta herſkende Anarchi til at opſvinge ſig til Tyran 205 f. Chr. og ganſke omſtyrtede Forfatning og Love. Han forbandt ſig med den makedoniſke Konge Philip III mod det achæiſke Forbund, men viſte ſig troløs imod ham og bemægtigede ſig Argos. Romerne fratog ham under Flamininus denne Stad og de lakoniſke Søſtæder, men lod ham beholde Sparta for at have en Modvægt mod det achæiſke Forbund; nogen Tid efter begyndte han en Krig med Rom og Forbundet, i hvilken han 192 blev dræbt af Ætolerne, ſom han havde kaldt til Hjælp.

Nabob [bōbb] (egtl. arab. Nawwáb, d. e. Stedfortræder) var i Stormogulens Rige Statholdernes Titel; ſenere blev det en Titel for Englændernes Vasſaller i Indien. Overført bruges N. om En, der lever et overdaadigt Liv.

Nabonāsſar, efter græſke Kilder Konge i Babylonien, med hvis Regeringstiltrædelſe 747 f. Chr. en Tidsregning (æra Nabonassari) begynder.

Nabonnēdos ell. Labynetos (hos græſke Forfattere), asſyr.-babyl. **Nabunāhid**, den ſidſte Konge i Babylonien, Sønneſøn af Nebuchadnezar, blev Konge 555 f. Chr. og ſluttede efter at Cyrus havde erobret Medien Forbund med Lydien og Ægypten mod Cyrus. Denne hindredes dog ikke derved fra at erobre Lydien og begynde Krig med N., der indeſluttedes i Babylon, ſom 538 maatte overgive ſig til Cyrus. Han kaldes i Daniels Bog Belſazar (ſ. d. A.) og gjøres til Nebuchadnezars Søn.

Nabopalāsſar, ſ. **Babylonien.**

Nabovinkler kaldes to Vinkler, ſom have Toppunkt og et Ben fælles, og hvis to andre Ben ere Forlængelſer af hinanden. De udgjøre tilſammen 180°.

Nabulūs ell. **Naplus**, Stad i Syrien, 6 M. n. for Jeruſalem, med 10,000 J., Bomuldsvæveri og livlig Handel. N. ligger paa ſamme Sted ſom den gamle ſamaritanſke Stad Sichém, af hvis ſenere Navn Flavia Neapolis det nuvær. Navn er kommet. Her findes endnu en lille ſamaritanſk Menighed.

Nachimov, Paul [moff], rusſiſk Admiral, f. 1803, deltog 1822—25 i en Jordomſejling og 1827 i Slaget ved Navarino. Efter at han 1845 havde undſat et Kyſtfort ved det ſorte Hav imod Tſcherkesſerne, blev han Contreadmiral, og 1853 ødelagde han den tyrkiſke Flaade ved Sinope. Efter den franſk-engelſke Hærs Landgang paa Krim forlangte N. forgjæves at maatte gaa ud imod Flaaden, men maatte tvært imod ſænke ſine Skibe ved Indløbet til Sevaſtopols Havn. Han viſte under Belejringen ſtor Iver og Virkſomhed og døde 11 Juli 1855 af et Saar.

Nachitſchevān, 1) Stad i det rusſiſke Gouv. Jekaterinoslav ved Floden Don, 6 M. fra dens Udløb i det aſovſke Hav, med 17,000 J., for ſtørſte Delen Armeniere, er Sæde for en armeniſk Ærkebiſkop og har Silke- og Bomuldsvæverier ſamt Brændevinsbrænderier. 2) Stad i Gouv. Erivan i Transkaukaſien, 17 M. ſ. ſ. ø. for Erivan, var tidligere Armeniens Hovedſtad. Staden led overordentlig ved Jordſkjælv 1840 og blev ſaa godt ſom ganſke ødelagt 1850, men er ſiden gjenopbygget og har henv. 10,000 J.

Nāchod, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen, i Nærheden af den preusſiſke Grænſe, 4 M. n. ø. for Königgrätz, 17 M. ø. til n. for Prag. 4,000 J. Stort Slot med rigt Archiv og Maleriſamling. — Her ſtod 27 Juni 1866 den førſte af de Kampe imellem Preusſerne (under Steinmetz) og Øſterrigerne (under Ramming), ſom endte med Slaget ved Königgrätz; de ſidſte tabte omtr. 6,000 Md., de førſte kun 1,000.

Nachtegall, V. Vict. Frid. Franciscus, f. 1777, d. 1847, Gymnaſtikens Indfører i de danſke Skoler; ſ. **Gymnaſtik.**

Nachtigal, Guſt., tyſk Rejſende, f. 1834 i Eichſtedt, underſøgte Landene ø. for Tſad-Søen i Afrika 1869—74, kom ſenere i tyſk Statstjeneſte ved Erhvervelſen af Beſiddelſerne paa Afrikas Kyſter og døde 20 Apr. 1885 om Bord paa det tyſke Krigsſkib „Möwe“. Han blev den flg. Dag begravet ved Cap Palmas i Liberia.

Nadār, egtl. Félix Tournachon, franſk Forfatter, Tegner og Luftſkipper, f. 1820 i Paris, Medarbeider af »Charivari« og »Journal pour rire«, grundlagde 1849 »Revue comique« og ſkrev lette Humoreſker. Sine Luftfarter beſkrev han i »Mémoires du Géant, à terre et en l'air« (1864) og »Le droit au vol« (1865).

Nādir, arab., det Punkt af Himmelhvælvingen, ſom er lodret under vore Fødder; ſ. **Horizont.**

Nādir, Schah af Perſien 1735—47, f. 1688 i Khoraſan, var oprindelig en turkmaniſk Hordefører og traadte i Tjeneſte hos Schahen Tamaſp (kaldte ſig derfor ogſaa **T. Kuli**, d. v. ſ. T.s Træl). 1729 blev han ſtillet i Spidſen for hele Hæren, overvandt Afghanerne og kæmpede med Held mod Tyrkerne; med da Tamaſp alligevel 1730 afſtod disſe Georgien og Armenien, gjorde N. Oprør, afſatte Tamaſp og ſatte hans Søn Abbas III paa Tronen 1732. N. tilbagetog de tabte Landſkaber, tvang ogſaa Rusſerne til at tilbagegive de Lande, de havde vundet 1723, og gjorde ſig efter Abbas's Død 1735 ſelv til Schah under Navnet N. Han krigede fremdeles med Buchara, indtog Balch og Kandahar og gjorde Tog mod Stormogulen lige indtil Delhi, ſom han plyndrede 1739, og hvorfra han bortførte umaadelige Rigdomme. Over for ſine Underſaatter viſte han den ſtørſte Gruſomhed, medens hans Krigere hang ved ham for det ſtore Bytte, de vandt. N. havde til ſidſt den Plan at ville ſammenſmelte Schiiter og Sunniter. Han blev dræbt ved en Sammenſværgelſe 20 Juni 1747.

Nadodd, en norſk Viking, der førſt opdagede Island c. 860; han blev af en Storm drevet dertil paa Vejen til Færøerne og fandt Landet ubebygget; han kaldte det „Sneland", fordi han ſaa Sne paa Fjældene.

Nadvere, den hellige, ogſaa kaldt Alterens Sacrament, Herrens Bord, Euchariſti (d. e. Takſigelſe, 1 Kor. X, 16) og Communion (de troendes Samfund med Chriſtus og med hverandre indbyrdes), fejres ſom Sacrament af alle kirkelige Partier inden for Chriſtenheden, undtagen Kvækerne. Indſtiftelſen berettes i Matth. XXVI, Marc. XIV, Luc. XXII, 1 Kor. XI. I den ældſte Tid fejredes N. i Forbindelſe med Kjærlighedsmaaltiderne, ved hvilke Brødet og Vinen indviedes med Velſignelſesordene og derpaa nødes til Minde om Jeſu Lidelſe og Død og til at forny Samfundet med ham. Da Kejſer Trajans Forbud bragte Kjærlighedsmaaltiderne til for en Tid at ophøre, blev N. henlagt til Højmesſen. Den Hemmelighedsfuldhed, ſom man i Forfølgelſernes Tid var nødt til at iagttage, gav efterhaanden N. et mere og mere myſtiſk Præg. Fra det 3dje Aarh. begyndte man at betragte N. ſom et Offer, en ublodig Gjentagelſe af Chriſti blodige Offer paa Korſet. Pave Gregor d. ſtore (590) omgav N. med kirkelig Glans og Pragt og omdannede den til Mesſe (ſ. d. A.). Om Maaden, hvorpaa Chriſtus er nærværende i N., førtes der i Midten af det 9de Aarh. en heftig Strid imellem Paſchaſius Radbertus, Abbed i Corvei, og Ratramnus, Munk i ſamme Kloſter. Abbeden lærte, at der fandt en Forvandling Sted, idet Brød og Vin ved Præſtens Indvielſe omſkabtes til Chriſti forklarede Legeme og Blod (Transſubſtantiation, Brødforvandling); Ratramnus derimod lærte, at Brød og Vin ikke forvandledes, men at Nydelſen af dem i N. virkede, ſom om det var Chriſti forklarede Legeme og Blod, der blev nydt. Paa lignende Maade gjentog Striden ſig i det 11te Aarh. imellem Lanfranc, Ærkebiſkop af Canterbury, og Berengar, Kannik i Tours. Den 4de Lateranſynode 1215 erklærede Transſubſtantiationslæren for Kirkelære, og ſenere gjorde Synoden i Jeruſalem 1672 det ſamme for den græſke Kirkes Vedkommende. Luther forkaſtede denne Lære; han lærte: Brød og Vin forvandles ikke, men i, med og under Brødet og Vinen er Chriſti forklarede Legeme og Blod til Stede paa en uforklarlig, ſacramental Maade. Derfor betonede han ſtærkt Ordene: „dette er mit Legeme" oſv., medens Zwingli og Økolampadius forklarede er ved „dette betyder", idet de i Brødet og Vinen kun ſaa Symboler paa Chriſti Legeme og Blod. Calvin vilde nok faſtholde en virkelig Nydelſe af Herrens Legeme og Blod, men kun paa aandelig Maade; han lærte derfor, at, naar den troende nyder Brødet og Vinen, henrykkes hans Aand i Himlen til Delagtiggjørelſe i Herrens forklarede Perſonlighed. Melanchthon havde helſt ønſket at kunne mægle imellem Luthers og Calvins Anſkuelſer; men efter langvarige og heftige Stridigheder imellem Luthers og Calvins Tilhængere faſtſlog Concordieformlen 1580 Luthers Anſkuelſe ſom Kirkelære og ſatte derved en ſkarpere Adſkillelſe imellem Lutheranere og Reformerte, end ønſkeligt var. Ikke blot i Læren om N., men ogſaa i den Maade, hvorpaa den fejres, afvige de forſkjellige Kirker fra hverandre. I den romerſke Kirke har Forvandlingslæren medført, at man ſiden Paſchaſius's Tid med ængſtelig Omhyggelighed har vaaget over, at ikke en Draabe af Vinen ſkulde blive ſpildt, og til ſidſt berøvede man aldeles Lægfolk Nydelſen af Vinen og begrundede dette ved Læren om concomitantia, den Lære, at Legeme og Blod følges ad, og at altſaa den hele Chriſtus er til Stede i enhver af de to Skikkelſer, baade i Brødet og i Vinen, hvorfor det ſkal være nok for Lægfolk at nyde N. under Brødets Skikkelſe alene, sub una (specie), medens den adminiſtrerende Præſt har den Forret at nyde den under begge Skikkelſer, sub utraque. Fordi Hus og hans Tilhængere forlangte, at Lægfolk ogſaa ſkulde nyde N. under begge Skikkelſer, blev Utraquiſter ell. Calixtinere (af calix, Kalk) et Navn paa et Parti blandt Husſiterne. De proteſtantiſke Kirker gav Lægfolk Kalken tilbage; men for den romerſke Kirkes Vedkommende bekræftede Conciliet i Trident N. sub una. Den indviede Oblat kaldes i den romerſke Kirke Hoſtie, d. e. Offer, bæres om i Procesſioner i et eget Kar (Monſtrans) og er Gjenſtand for Tilbedelſe. Til Forherligelſe af Forvandlingslæren er Chriſti Legemsfeſt (ſ. d. A.) indſtiftet. **Nadverbulle**, ſ. **Bulla in coena** Domini und. **Bulle**.

Nadwórna, Flække i det øſterrigſke Konger. Galizien, 20 M. ſ. til ø. for Lemberg paa Karpathernes nordlige Skraaning. 6,000 I. Gammelt, tidligere ſtærkt befæſtet Slot, der hyppig har været belejret, men aldrig indtaget.

Nafa ell. **Napakiang**, Hovedſtad paa Sydenden af Øen Okinava, den ſtørſte af de japanſke Likeio-Øer, er en for den almindelige Skibsfart aabnet Havn.

Nagapatam ell. **Nagapattanam**, Stad i Præſidentſk. Madras i det engelſke Forindien ved en af Floden Caveris Mundinger, 35 M. ſ. til v. for Madras. 54,000 I. Her ere mange europæiſk byggede Huſe, en ſtor Bazar, Caſerne og en Del Induſtri. — N. tilhørte Portugiſerne til 1660 og derefter Hollænderne indtil 1784, da de maatte afſtaa Staden til Englænderne.

Nagar, ſ. Bednur.

Nagaſāki ell. **Nangaſaki**, Stad paa Veſtkyſten af den japanſke Ø Kiuſiu, den tidligſt for Handelen aabnede japanſke Havn. 40,000 J. Betydelig Handel; Værdien af Indførſelen 1885 udgjorde 5,8 Mill. og af Udførſelen 12,7 Mill. Kr. De vigtigſte Udførſelsartikler vare Stenkul og tørrede Fiſk. Havnen beſøgtes ſ. A. af 559 Skibe paa 440,000 Tons, hvoraf engelſke 182,000, japanſke 124,000 og tyſke 92,000 Tons. Siden 1641 have Hollænderne under ſtore Indſkrænkninger haft et lille Handelsfactori paa den ved N. liggende Ø Deſima, og de vare indtil 1855 det eneſte europæiſke Folk, der ſtod i directe Handelsforbindelſe med Japan.

Nagelfluh, en geognoſtiſk Betegnelſe for et Conglomerat, der henhører til de tertiære Dannelſer og beſtaar af afrundede Stykker af forſkjellige Bjærgarter, ved et kalk- ell. ſandſtenagtigt Bindemiddel ſammenkittede til en faſt Maſſe. N. forekommer fortrinsvis i Schweiz, hvor f. Ex. Rigi beſtaar deraf.

Nageljærn, et Redſkab, der bruges ved Dannelſen af Hovedet paa ſmeddede Søm.

Nagler, Carl Ferd. Fr. v., f. 1770 i Ansbach, blev 1821 udnævnt til Chef for det preusſiſke Poſtvæſen, hvilket han omorganiſerede. Adlet 1823 fungerede han 1824—35 ſom preusſiſk Geſandt ved Forbundsdagen, blev 1836 Statsminiſter og døde 1846. Han elſkede Kunſten, og en Del af hans Samlinger, navnlig Kobberſtikſamlingen, beſiddes nu af det berlinſke Muſeum.

Nagler, Georg Kaspar, tyſk Kunſthiſtoriker, f. 6 Jan. 1801 i Ober-Süßbach i Bayern, d. 20 Jan. 1866, ſtuderede førſt Naturvidenſkaberne, vendte ſig derpaa efter ſine Forældres Ønſke til Theologi, men førtes gjennem Tilbøjelighed og publiciſtiſk Virkſomhed ſnart ind paa et ihærdigt kunſthiſtoriſk Studium, ſom ſatte Frugt i „Neues allg. Künſtlerlexikon“ (22 Bd., 1834—52) og det endnu betydningsfuldere „Die Monogrammiſten“ (4 Bd., 1858—65). Foruden nogle ſærſkilte Kunſtnerbiographier, navnlig af Rafael og Albrecht Dürer, ſkrev han Münchens „Topographiſche Geſchichte“.

Nagpūr, 1) et Diſtrict i det engelſke Forindien mellem 18° og 23° n. Br., 95° og 100° ø. L., danner den ſydveſtlige Del af Præſidentſkabet Bengalen, omfatter en ſtor Del af de gamle Landſkaber Gondwana og Berar og udgjorde indtil 1853 Mahratterfyrſtendømmet Berar. Allerede 1816 var Landet kommet i Afhængighed af det engelſk-oſtindiſke Compagni, og da Fyrſteſtammen uddøde 1853, inddroges det under umiddelbar Styrelſe. 2) Hovedſtad i Diſtrictet N. i Centralprovinſerne, 130 M. v. til ſ. for Calcutta, med 100,000 J. Betydelig Induſtri i Beklædningsſtoffer og Kobberkar. Her er et vidtløftigt, men for Reſten uanſeligt forhenværende Reſidensſlot.

Nagūr, Søſtad i Præſidentſkabet Madras i det engelſke Forindien ved en af Floden Caveris Mundingsarme, 36 M. ſ. til v. for Madras, med 10,000 J. Havn og livlig Skibsfart paa Sumatra og Malakaſtrædet.

Nagy, ung. [nadj, naadj], ſtor.

Nagy Sándor [ſ. o. ſchān] (d. v. ſ. Alexander N.), ungarſk General, f. 1804, blev Officer i den øſterrigſke Hær og var 1848 penſioneret Ritmeſter; han tog Tjeneſte i Ungarn og udmærkede ſig ſom Rytteranfører (fik Tilnavnet „den ungarſke Murat“). N. hørte ligeſom Klapka til det yderlige Frihedsparti og fortſatte Kampen til det ſidſte; han blev 2 Aug. 1849 ſlaaet ved Debreczen af en ſtor ruſſiſk Overmagt og efter Capitulationen i Vilagos udleveret til Øſterrigerne og hængt i Arad 6 Oct.

Nagy-Szent-Miklós [nadj ſænt miklohſch], Flække i Ungarn, 27 M. ſ. ø. for Buda-Peſt. 9,000 J. Landvæſensinſtitut.

Nahe, venſtre Biflod til Rhinen, udſpringer i den ſydlige Del af Rhinpreusſen, løber igjennem det oldenburgſke Fyrſtendømme Birkenfeld og falder i Rhinen ved Bingen.

Nahum, en af de 12 ſmaa Propheter, levede i Juda Rige under eller lige efter Kong Ezechias c. 700 f. Chr. Han forkyndte det asſyriſke Riges Undergang.

Naiche, ſammentrukken Form af Sanſkrit náyaka, en Fører, Høvding; ſaaledes kalder Ove Gjedde Fyrſten af Tanjore, af hvem han kjøbte Trankebar.

Naide (Nais), en lille Slægt af ſmaa Børſteorme af Regnormenes Gruppe, men i Almindel. med længere Børſter og med Øjne; de leve i ferſk Vand, paa Vandplanter, nedgravede i Dyndet oſv. Formering ved Deling er meget udbredt i denne Gruppe.

Nail [næhl], engelſk Længdemaal for Klæde, lig $\frac{1}{16}$ Yard ell. 2,186 danſke Tomm.

Nāin, 1) By i Galilæa, 1½ M. ſ. for Nazareth, hvor Jeſus opvakte Enkens Søn fra de døde (Luc. VII 11 flg.), er nu kun en Samling af nogle Hytter. 2) En derefter opkaldt Herrnhutermisſion paa Øſtkyſten af Labrador i Nordamerika under 56½° n. Br.

Nairn [næhrn], 1) Shire paa Skotlands Nordøſtkyſt, omgivet af Moray-Fjorden og Shir. Inverneſs og Elgin. 10 □ M. med 9,000 J. (1881). Den nordre Del er en bølgeformet Slette, der mod Øſt dækkes af Flyveſand; den ſydlige Del er et Højland med ſtore Plantager af Naaletræer. Der dyrkes nogen Hvede, men meſt Havre og Byg. 2) Hovedſtad i N.-Shire, ved Floden N.s Udløb i Moray-Fjorden, 25 M. n. til v. for Edinburgh. 4,000 J. Søbade, Fiſkeri. Ruiner af Slottet Cawdor, bekjendt fra Sagnene om Macbeth.

Naiv (fr. naïf, af lat. nativus, medfødt), naturlig, ukunſtlet; **Naivetēt** (fr. naiveté), Naturlighed, Utvungenhed, uſkyldig Enfoldighed, Aabenhed.

Naiwjncx, Hendrik, Kunſtner fra Holland eller af hollandſk Familie, ſom under Navnet **Naninx** ſkal have levet i Hamborg og være død der. Han ſkal være født 1619 og malede ſtore Landſkaber, noget blege og graalige i Tonen og meget ſpidſe i Behandlingen af Løvet, men med ſtor Dygtighed i Modelleringen, ſædvanligvis af Fjældegne. Den kgl. Maleriſamling i Kjøbenhavn ejer et godt Billede af denne Kunſtner, med Figurer af G. v. d. Eeckhout.

Najac, Emile de [ſchākk], franſk Dramatiker, Greve, f. 1828, har ſkrevet en ſtor Mængde Lyſtſpil, Vaudeviller og Operalibrettoer. »Plus on est de fous« er en dramatiſeret Fortælling, oprindelig af About, ſom N. lod opføre 1858, og ſiden den Tid arbejdede han med paa omtrent alle de Stykker, ſom About ſkjænkede Scenen, ſaaledes »Le capitaine Bitterlin« (1860) og »Gaëtana«, der i ſin Tid fremkaldte voldſomme Theaterſpektakler. Siden har han leveret en Del Librettoer til Opéra-comique, nogle Vaudeviller og Komedier; Treaktskomedien »Bébé«, ſom han udarbejdede ſammen med Hennequin, gjorde 1877 Lykke paa Gymnase; 1878 ſkrev han »Niniche«, 1880 udgav han »L'oeuvre de Moraud le jeune«.

Najāder, i den græſke Mythol. Kildernes og Flodernes Nympher, opfattedes ſom frugtbringende og helbredende Guddomme, der beſkyttede Børnene, og paakaldtes ved Ægteſkabsceremonierne, blandt hvilke et Bad i Flodvand indtog en vigtig Plads.

Nakke, den bageſte Flade af Halſen. **Nakkebaand**, det ſtærke Baand, der udſpændt imellem Halshvirvlerne og **Nakkebenet** (ſ. **Hjærneſkal**) tjener til at holde Hovedet i oprejſt Stilling.

Nakkebølle, en fynſk Herregaard i Nærheden af Faaborg, opført i ſin nuværende Skikkelſe i Midten af det 16de Aarh. og endnu omgiven af ſine gamle Grave. Den har bl. a. været ejet af Familierne Bølle, Brockenhuus og Bille, og i indeværende Aarh. er den bleven indlemmet i Baroniet Holſtenhus.

Nakkehoved, et højtliggende Punkt paa Sjællands Nordkyſt lidt ø. ſ. ø. for Gilleleje ved Indſejlingen til Øreſundet, hvor der er to Fyrtaarne og et ſmukt Haveanlæg paa den ſandede Bakkes Ryg, med vid og ſkjøn Udſigt over Sundet og Kattegattet.

Nakſkov, den betydeligſte Kjøbſtad paa Laaland, ved Nakſkov- ell. Albue-Fjord, der fra Langelands Bæltet ſkærer ſig ind i Laalands Veſtſide og er ſtærkt opfyldt med Smaaøer, 18 M. ſ. v. for Kjøbenhavn. 5,278 J. (1880) mod 4,033 J. i 1870 og 1,671 i 1801. Byen ligger paa en ſid og leret Grund, der paa det højeſte kun er 18 F. over Øſterſøen. Dens gamle Befæſtning er nu næſten ganſke forſvunden. De offentlige Bygninger ere: Kirken, hvis ældſte Del hidrører fra 13de Aarh., med ſmuk Altertavle af udſkaaret Egetræ; Raadhuſet, Forſørgelſes- og Arbejdsanſtalten, Skolerne, Gasværket og forſkjellige Stiftelſer. N. har i den nyere Tid taget ikke ringe Opſving, navnlig ved udvidet Jærnbane- og Dampſkibsforbindelſe. Der udførtes 1885 til Udlandet 11,4 Mill. Pd. Hvede og Hvedemel, 9,6 Mill. Pd. Byg, 4,7 Mill. Pd. Sirup og Mallas, 628,000 Pd. Smør, 298,000 Sneſe Æg, 593 Stk. Hornkvæg, 993 Faar og 2,248 Svin. Toldindtægten var 175,405 Kr. Ved Toldſtedet var hjemmehørende 227 Baade under 4 Tons og 38 Fartøjer, de ſidſte af ſamlet Drægtighed 2,410 Tons, hvoraf 5 Dampbaade paa 685 Tons. Af induſtrielle Etabliſſementer findes 2 Dampmøller, 2 Jærnſtøberier og Maſkinfabriker, 3 ſtørre Ølbryggerier. 1882 er her etableret en Roeſukkerfabrik, hvis ſamlede Udbytte 1885 var 10,8 Mill. Pd. Communens Indtægt 1884 udgjorde 499,050 Kr., hvoraf Overſkud fra forrige Aar 22,790 Kr., Activer 16,852 Kr., Formue- og Lejlighedsſkat 60,470 Kr. og optagne Laan 367,625 Kr.; Udgifterne vare Fattigvæſen 19,329 Kr., Skolevæſen 31,471 Kr., Afdrag paa Gjæld 88,306 Kr. og Activforøgelſe 300,989 Kr. Her er en Spare- og Laanebank, hvori 31 Marts 1886 indeſtod 10,452,000 Kr. og i Reſervefond 253,000 Kr., i Penſions- og Underſtøttelſesfond 40,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver; Byraadet tæller 11 valgte Medlemmer. Til Sognekaldet hører Branderslev Sogn med en Sognepræſt og en Katechet. Af andre Embedsmænd er her en Diſtrictslæge, en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Poſtmeſter, tillige Telegraphbeſtyrer, og desuden Herredsfogederne i Laalands Nørre- og Sønder-Herreder. Byen hører under Maribo Amtſtue, 2den Udſkrivningskreds og er Valgſted for Amtets 1ſte Folketingskreds. Den ejer ſelv Gasværket. — N. fik ſine førſte Privilegier i ſidſte Halvd. af det 13de Aarh. af Erik Glipping. Her var i Middelalderen et Helligaandskloſter, ſom brændte tillige med Byen 1420. I Aug. 1510 blev N. plyndret og afbrændt af Lybekkerne, hvilket Overfald foranledigede Byens Befæſtelſe. Allerede Kong Hans anlagde paa den ſaakaldte Slots Engelsborg Slot til Værn for Byen, og da dette ſandtes utilſtrækkeligt, lod Chriſtian III 1547 N. omgive med Volde og Grave, hvilke bleve forbedrede under Chriſtian IV 1629. Skjønt Byen ſaaledes var velbefæſtet, overgav den ſig dog uden Modſtand til den ſvenſke Konge 7 Febr. 1658, men udſlettede igjen det n. A. denne Skam ved ſit tapre Forſvar under en heftig Belejring, der varede i 11 Uger, indtil den endelig 15 Juli 1659 maatte overgive ſig, men paa hæderlige Vilkaar. Under Chriſtian V ophørte Byen at være Fæſtning.

Nam kaldtes den ſæregne Maade, hvorpaa efter den ældſte danſke Ret Domhaveren maatte ſøge at opnaa Fyldeſtgjørelſe hos den domfældte, og ſom beſtod i, at han ſelv, dog kun under viſſe meget betydelige Indſkrænkninger — navnlig at det ikke maatte ſke mere end ēn Gang i ſamme Sag, at det ſkulde ſke uden for den domfældtes Gaardsled og ikke i hans Paaſyn — maatte bemægtige ſig ſaa meget af den domfældtes Gods, ſom behøvedes til hans Fyldeſtgjørelſe. Endnu længe efter at denne private Execution var ophørt og Dommenes Fuldbyrdelſe var bleven en offentlig Retshandling, vedligeholdt Ordet N. ſig ſom Betegnelſe for Udlæg i rørlige Ting, en Sprogbrug, der ogſaa forplantede ſig til Norge, (modſat Indførſel, der ſpecielt brugtes om Udlæg i faſte Ejendomme), og endnu bruges i begge Lande Benævnelſen **Namsdom** om enhver Dom, hvorved en Perſon er tilpligtet at betale en Sum Penge.

Namaquaer, ſ. **Hottentotter**.

Namdalen, den nordligſte af de Dale, ſom igjennem Throndhjems Stift i Norge gaa fra Kjølens Ryg i Ø. mod V. ud til Havet. Den er i ſin øvre Del trang og tyndt befolket; længere nede bliver den temmelig vid og frugtbar. Den gjennemſtrømmes efter hele ſin Længde (c. 19 M., 138 Kilom.) af **Namsen Elv**, der falder ud i Namsenfjord lidt inden for Namsos. I ſit mellemſte Løb danner den Fiskumfos, det ſtørſte og ſmukkeſte af alle nordenfjældſke Vandfald. Det meſte af N. og dens Sidedale ſamt de tilſtødende Fjældmarker ere dækkede af ſtore Naaleſkove. **N.s Fogderi**, der foruden den egentlige N. ogſaa omfatter Kyſterne og Øerne ved N.s og Foldens mange fiſkerige Fjorde, havde 1875 (incl. Namsos) 22,000 J.

Namsos, Ladeſted i Norge, i Nærheden af Namsen-Elvens Udløb, i Nordre Throndhjems Amt, har betydelig Udførſel og Forædling af Trælaſt; 1,900 J. (1885). 1872 blev Byen næſten fuldſtændig ødelagt af Ildebrand.

Namūka Øer, ſ. **Venſkabs Øer.**

Namur [mȳhr], 1) Provins af Konger. Belgien, omgiven af Prov. Hainaut, Brabant, Liège og Luxemburg ſamt Frankrig. 66,6 □ M. med 334,000 J. (1885). Det vigtigſte Vandløb er Meuſe, der her optager Sambre. Overfladen er ujævn; mod S. Ø. opfyldes Landet af de ſkovbevoxede Ardenner. Frugtbar Jordbund med rig Kornavl og gode Græsgange. Oljeplanter dyrkes meget. Af Mineraler indvindes Jærn, Bly, Stenkul, Marmor og Brudſten. Betydelig Metalinduſtri. — N. var allerede i det 10de Aarh. et ſelvſtændigt Grevſkab, blev 1188 forenet med Hainaut og derefter med Luxemburg, kom 1264 til Flandern og 1420 til de burgundiſke Hertuger. Det dannede ſenere en af de 17 nederlandſke Provinſer, og dets Hiſtorie falder ſammen med det øvrige Belgiens. 2) Befæſtet Hovedſtad i Prov. N. ved Floden Sambres Udløb i Meuſe, 7 M. ſ. ø. for Bryſſel. 28,000 J. (1885). Biſpeſæde. Kathedralkirke med Juan d'Auſtrias Grav. Betydelig Metalinduſtri, Garveri og Lertøjsfabrikation.

Nana Sāhib (ſædvanlig kaldt **Nena S.**), en af Førerne for den indiſke Opſtand 1857, f. 1825, Søn af en Brahman, blev opdragen af den ſidſte Mahratfyrſte i Bithur nær ved Cawnpur ſom hans Søn og gjorde efter hans Død 1851 Krav paa at være adopteret. Den engelſke Generalgouverneur i Indien, Lord Dalhouſie, vilde ikke anerkjende dette og inddrog Landet, men gav N. en Aarpenge. N. opfyldtes derfor af et raſende Had og ledede i Juni 1857 de gruſomme Slagterier paa Engelſkmændene i Cawnpur; han anførte Oprørerne i de følgende Kampe om Cawnpur og 1858 i Krigen i Audh, men undkom fra de ſidſte Nederlag, ſaa at det nu ikke vides, om han er levende eller død.

Nancy [nangſī], Hovedſtad i det franſke Dep. Meurthe-Moſelle, ved Floden Meurthe, 38 M. ø. for Paris. 73,000 J. (1881). Biſpeſæde. Smuk og regelmæsſig Stad, der indtil 1690 var de lothringſke Hertugers Reſidens, med ſtore offentlige Pladſer og ſmukke Springvand, et gammelt Slot, der nu er Caſerne, Kirke med de lothringſke Hertugers Grave, ſeværdigt Raadhus, Theater m. m. Her er Højſkoler for Retsvæſen og Medicin m. m., Forſtakademi og Døvſtummeinſtitut. Mindesmærker for Stanislaus Leßczyńſki og Thiers. Fabrikation af Uldſtoffer, phyſiſke og muſikalſke Inſtrumenter, chemiſke Præparater, Papir og Læder. Ved N. ſtod 5 Jan. 1477 et Slag, hvor den ſidſte burgundiſke Hertug, Carl d. driſtige, faldt.

Nanda Deli, et mægtigt Bjærg i Himalaja Kjædens veſtlige Del, i Nordveſtprovinſerne hen imod Grænſen af Tibet; 25,000 F. højt.

Nandu, ſ. **Struds.**

Nangaſāki, ſ. **Nagaſaki.**

Nangis [nangſchi], Stad i det franſke Dep. Seine-Marne, 4 M. ø. for Melun. 3,000 J. Napoleon I ſejrede her over Rusſerne 17 Febr. 1814.

Nan-hai, det chineſiſke Sydhav, er den Del af det ſtore Ocean, ſom omſluttes af det ſydlige China, Bagindien, Borneo og Philippinerne.

Nanini, Giovanni Maria, betydelig Componiſt af den romerſke Skole, f. 1540 i Vallerano, d. 1607 i Rom, Elev af Claude Goudimel, var førſt Kirkecapelmeſter i ſin Fødeby, blev 1571 Paleſtrinas Efterfølger ved Santa Maria Maggiore i Rom, men opgav 1575 denne Stilling, viſtnok fordi en Compoſitionsſkole, han havde oprettet, og hvorfra mange berømte Componiſter udgik (deriblandt Allegri), lagde Beſlag paa hans Tid. Af N., ſom er en af de bedſte Repræſentanter for den ſaakaldte Paleſtrina-Stil, er opbevaret en ſtor Del 3—5-ſtemmige Motetter, Madrigaler og Canzonetter ſamt nogle 8-ſtemmige Pſalmer, der tillige med et 8-ſtemmigt Madrigal regnes for hans ypperſte Værker. — Af en Broder, **Giovanni Bernardino N.**, f. 1560, d. 1624, der bl. a. var Lærer ved Broderens Skole, haves adſkillige lignende Compoſitioner.

Nanking, egtl. **Kiang-ning**, Hovedſtad i den chineſiſke Prov. Kiang-ſu ved Floden Jang-tſe-kiang, c. 35 M. fra dens Udløb, 120 M. ſ. til ø. for Peking, ſkal have c. 450,000 J. N. er Chinas anden Stad og var tidligere kejſerlig Reſidens, men er nu i Forfald. Gaderne ere meget ſnævre, men til Dels brolagte. Blandt Stadens Bygninger fremhæves dens Porte, mange Templer og en romerſk-katholſk Kathedralkirke. Det mærkelige, ſaakaldte Porcelænstaarn i 9 Etager, der aftog i Omfang op imod Spidſen og vare dækkede med hvidglasſerede Teglſten, blev under Taepingernes Oprør ſærdeles ſtærkt beſkadiget og er nu helt ødelagt. N. anſes for Chinas lærde Stad, har ſtore Bogſamlinger og talrige Undervisningsanſtalter. Vigtige Silke- og Bomuldsfabriker. Fredſlutning 1842 mellem England og China.

Nanking, tæt og faſt vævet Kattun af en brungul Farve, ſom i ægte N. hidrører fra den oſtindiſke Bomulds naturlige Farve. Navnet efter Byen N.

Nanna, i den nord. Mythol. Balders trofaſte Huſtru. Da hun ſaa, at hendes elſkede Husbonds Lig blev baaret ud paa hans Skib for at brændes, braſt hendes Hjærte af Sorg; hun blev lagt paa Baalet hos ſin Mand.

Nannarēlli, Fabio, ital. Digter, f. 1825, ſiden 1870 Profesſor i Rom. Hans »Poesie« (1853), den verſificerede Novelle »Guglielmo«, Fortællingerne »Lucia« og »Giulia« ere fint formede Produkter i romantiſk Maner. 1881 udkom hans »Nuove liriche«.

Nanneſt, en af de forſkjellige ſpecielle Benævnelſer, der paa nogle Steder brugtes om de Naturalpræſtationer, ſom Bønderne i mange Sogne fra gammel Tid udredede til deres Sognepræſt. Nu ſammenfattes alle den Slags Ydelſer under Navnet Smaaredſel.

Nanphi, ſ. **Anaphe.**

Nanſen, Hans, Præſident i Kjøbenhavn, en af de Mænd, der ſpillede en Hovedrolle ved Souverænetetens Indførelſe i Danmark, f. 28 Nov. 1598 i en borgerlig Familie i Flensborg, tilbragte ſine Ungdomsaar paa Handelsrejſer i de nordlige Have, ſaa vel til de ruſſiſke Havne ſom til Island. 1633 udgav han »Compendium cosmographicum«, der oplevede 4 Oplag. 1639 blev han Raadmand og 1644 Borgemeſter i Kjøbenhavn; ſom førſte Borgemeſter ſtod han baade i Spidſen for Hovedſtadens Borgerſkab under dets hæderlige Kamp i Belejringen 1658—60 og var under de politiſke Kampe paa den paafølgende Rigsdag (Sept.—Oct. 1660) Fører for den nævnte Stand, der i Bevidſtheden om ved ſit tapre Forſvar at have reddet Fædrelandet og i de den nylig af Kongen ſkjænkede Privilegier fandt Styrke nok til at binde an med den mægtige Adel. N. modtog ogſaa mange Beviſer paa Kongens Paaſkjønnelſe af hans politiſke Virkſomhed, der var ſaa meget i Kongehuſets Interesſe; han blev udnævnt til Præſident i Kjøbenhavn, kongelig Raad og Aſesſor i Statscollegiet og Højeſteret og døde i disſe høje Stillinger 12 Nov. 1667. Hans islandſke Handel havde gjort ham til en rig Mand. Hans Sønnedatter, **Katharine N.**, var Griffenfelds Ægtefælle; igjennem hende er N. Stamfader til Greverne Frijs til Frijſenborg. — **Hans Leierdahl N.**, norſk Embedsmand og Politiker, i lige Linje nedſtammende fra forannævnte, f. i Sogn 17 Sept. 1764, blev efter at have været juridiſk Embedsmand i Danmark 1809 Sorenſkriver i Guldalen og 1813 i Ekerſund. Fra Stavanger Amt mødte han ſom Repræſentant paa Stortingene 1814, 1815—16 og 1821, hvor han hørte til det nationale Parti og var et af de mere anſete Medlemmer. Bekjendt er den Ytring af ham, da der var Tale om, hvor Norges Banks Hovedſæde ſkulde henlægges, og en Mængde Forſlag i den Anledning vare fremſatte: „Jeg foreſlaar, at Norges Bank ſkal være i Ekerſund; det er en kjøn lille By, og der bor jeg“. Disſe Ord er blevne næſten til et Ordſprog i Norge. Under det ſidſtnævnte Storting døde han i Chriſtiania 15 Maj 1821.

Nanſouty, Et. Ant. Marie Champion, Grev de [nangſuti], franſk Ryttergeneral, f. 1768, førte 1805 en Diviſion ved Ulm og Auſterlitz, fulgte 1808 Napoleon I til Spanien ſom Overſtaldmeſter og afgjorde ſom Anfører for Garderytteriet 1809 Sejren ved Wagram og 1812 ved Borodino. Han udmærkede ſig ligeledes 1813 ved Dresden, Leipzig og Hanau og 1814 ved Montmirail. D. 6 Febr. 1815.

Nanterre [nangtǣhr], Flække i det franſke Dep. Seine, 1 M. v. for Paris, med 4,000 J. og ſtorartede Svineſlagterier til Paris's Forſyning. Gips- og Stenbrud.

Nantes [nangt], Hovedſtad i det franſke Dep. Nedre-Loire ved Loire, 45 M. ſ. v. for Paris. 118,000 J. (1881). Biſpeſæde. Smukt bygget Stad med ſtore offentlige Pladſer og prægtige Kajer langs Floden. Gammelt Slot, der nu er Arſenal, ſeværdig Kathedralkirke, Børs, Raadhus med Maleriſamling, Mønt, archæologiſk Muſeum, zoologiſk Have med Muſeum og mange prægtige Privatbygninger. Søfartsſkole, mediciniſk og pharmaceutiſk Højſkole, Obſervatorium og talrige lærde og andre Selſkaber. Betydelig Induſtri i Beklædningsſtoffer, Læder, Papir, Skibsbyggeri, Tovværk, Maſkiner og Jærnſtøbegods. N. driver en omfattende overſøiſk Handel. Skibe paa 200 Tons kunne naa op til Staden, men ſtørre Skibe ſtandſe ved St. Nazaire. — N. var i Middelalderen Hertugerne af Bretagnes Reſidens. Her udſtedte den franſke Konge Henrik IV 13 Apr. 1598 det efter Staden opkaldte nantiſke Edict (jvfr. **Franſk Kirke** og **nantiſke Edict**). Under Revolutionsſtormene blev Staden haardt hjemſøgt baade ved Vendéerkrigen, ſom raſede lige uden for dens Porte, og ved Carriers (ſ. d. A.) Drukninger 1793.

Nanteuil, Robert [nangtöi], franſk Maler og Kobberſtikker, f. 1630 i Reims, d. 1678 i Paris, var i Malerkunſten Elev af Champagne, i Kobberſtikkerkunſten af Bosſe og har ſtukket en ſtor Mængde Blade, iſær Portræter, næſten udelukkende efter en egenhændig Tegning eller et Paſtelmaleri, deriblandt f. Ex. Ludvig XIV.s Portræt over 20 Gange. Hans Blade udmærke ſig ved en ſmuk og aandfuld Tegning og en høj Grad af Færdighed og Simpelhed i Gravſtikkens Førelſe, endog i Portræter i næſten naturlig Størrelſe.

Nāntiſke Edict kaldes det af Kong Henrik IV 13 Apr. 1598 udſtedte Frihedsbrev for Huguenotterne, hvorved disſe fik Religionsfrihed, Sikkerhedsſtæder og lige Rettigheder med Katholikerne. Richelieu indſkrænkede det 1629 ved det ſaakaldte »Édit de grâce«, hvorved de kun beholdt Religionsfrihed paa Kongens Naade, og Ludvig XIV ophævede det ganſke 1685. Jvfr. **Franſk Kirke** und. **Frankrig**.

Nantucket [nænntōkket], Stad i Staten Masſachuſetts i Nordamerika paa Øen af ſ. N. i Atlanterhavet, 20 M. ſ. ø. for Boſton, med 10,000 J., er Hovedſædet for den amerikanſke Sydhavshvalfangſt.

Nantwich [nītſch], Stad i Cheſter-Shire i England, 4 M. ſ. ø. for Cheſter. 8,000 J. Betydelig Handel med Oſt.

Napa, Stad i Californien, 6 M. n. for San Francisco, er Midtpunktet i et betydeligt Vindiſtrict.

Nāphtali, Søn af Patriarchen Jakob og hans Medhuſtru Bilha, blev Stamfader til N. Stamme, hvis Diſtrict laa i det nordlige Palæſtina og hørte til Landets frugtbareſte Egne.

Nāphtha kaldtes tidligere forſkjellige lette, tyndtflydende, ſtærktlugtende Stoffer, iſær ſammenſatte Ætherarter, ſaaledes N. aceti (Eddikeæther), N. nitri (Salpeterſyreæther) oſv. For Tiden betegner N. enten Jordolje eller Æther (N. vitrioli).

Naphthalin, $C_{10}H_8$, en faſt Kulbrinte, der ofte findes affat i visſe Dele af Apparaterne i Gasværkerne, idet det dannes ved tør Deſtillation af organiſke Stoffer, navnlig Stenkul og Træ, dog ogſaa af mange temmelig flygtige Stoffer, naar de kun udſættes for tilſtrækkelig høj Temperatur. Det meſte N. vindes ved Deſtillation af de tungere flygtige Stenkulstjæreoljer og renſes ved Presning og Omkryſtalliſation (af Vinaand) eller Sublimation. Det danner ſtore, farveløſe, glinſende Kryſtalblade af ejendommelig Lugt og brændende Smag, ſmelter ved 80° og koger ved 218°, men fordamper rigelig allerede ved Kogning med Vand. Det brænder med ſodende Flamme, opløſes ikke af Vand, men let af varm Vinaand og Æther. N. virker meget ſtærkt antiſeptiſk og bruges ſom Lægemiddel mod Blærebetændelſe og Diarrhoe. Med Salpeterſyre danner det forſkjellige Nitroforbindelſer, af hvilke **Nitronaphthalin**, $C_{10}H_7(NO_2)$, kan omdannes til **Naphthylamin**, $C_{10}H_7NH_2$, ganſke paa ſamme Maade, ſom Nitrobenzol giver Anilin. Af Naphthylamin kan man igjen fremſtille **Naphthol**, $C_{10}H_7.OH$, analogt med Phenol. Naphthol kjendes i to Modificationer, af hvilke β-Naphthol anvendes i Medicinen ſom antiſeptiſk Middel og Fnatmiddel. Af α-Naphthol kan med Salpeterſyre vindes **Naphthalingult** (Mancheſtergult, Martinsgult), der benyttes ſom Farveſtof og ſtaar i et ganſke lignende Forhold til N. ſom Pikrinſyre til Benzol. Naphthalingult er ogſaa en Syre, og det er navnlig dens Natrium- og Calciumſalt, der findes i Handelen ſom Farveſtoffer. **Naphthalinrødt** (Magdalarødt) vindes af Naphthylamin ganſke ſom Anilinrødt af Anilin, men er dog ikke analogt ſammenſat. Ved at indføre Alkoholradicaler eller Phenyl i Naphthalinrødt eller Radicalet Naphthyl, $C_{10}H_7$, i Anilinrødt har man ogſaa fremſtillet prægtige blaa og violette Naphthalinfarver.

Napier [nǣpier], en gammel ſkotſk Adelsſlægt. **John N.**, almindelig kaldt **Neper**, Baron af Merchiſton, f. 1550, d. 1617, er berømt ſom Logarithmernes førſte Opfinder, men gav ſig i øvrigt ogſaa af med Theologi og deltog ivrig i ſin Tids theologiſke Stridigheder. N.s Logarithmeſyſtem, ſom grundede ſig paa en Sammenligning mellem Differens- og Kvotientrækker, var i ſin Begyndelſe meget afvigende fra de nu brugelige; den tilhørende Tavle med Brugsanviſning offentliggjordes i »Logarithmorum canonis descriptio« (Edinb. 1614), medens den af hans Søn, Robert N., 1619 udgivne »Mirifici logarithmorum canonis constructio« indeholder en af John N. efterladt Beſkrivelſe af Tavlens Conſtruction og Beregning. N.s Logarithmer vare nærmeſt beregnede med ſærligt Henſyn til Trigonometrien, men ſtod i øvrigt i meget nær Forbindelſe med de ſenere indførte, ſaakaldte naturlige Logarithmer, der jævnlig — om end med Urette — betegnes ſom Neperſke Logarithmer. — Sir **Charles N.**, f. 6 Marts 1786, indtraadte 1799 i den engelſke Flaade og blev 1805 Lieutenant; han udmærkede ſig 1809 ved Indtagelſen af Martinique og blev ſ. A. Capitain. 1810 tjente han frivillig under Wellington i Spanien, gik derefter til Sicilien og indtog med ringe Styrke Øen Ponza ved Gaëta, hvorfor han lønnedes med en neapolitanſk Grevetitel. 1833 tog han Tjeneſte ſom Admiral hos Dom Pedro, ødelagde Dom Miguels Flaade 5 Juli og blev Vicomte af Cap San-Vincente med en livsvarig Aarpenge. 1840 ſendtes han med Flaaden til Syrien ſom Commodore, gik i Land med en Del Soldater og fremkaldte i kort Tid en almindelig Rejsning mod Ægypterne, ſamt ſlog ſelv Ibrahim Paſcha flere Gange (N. beſkrev 1842 denne Krig, ligeſom han 1836 havde beſkrevet Krigen i Portugal). Efter Sejrene i Syrien blev han overmaade populær, valgtes til Underhuſet og virkede med Iver for at afſkaffe Misbrug i Flaadens Forvaltning og forbedre Sømændenes Stilling (ſærlig imod Matroſernes Presning og Prygleſtraffen); han ſkrev flittig i »Times« og ſamlede 1841 ſine Artikler i »The navy, its past and present state«. 1854 blev han Viceadmiral og Chef for Øſterſøflaaden, men kunde intet udrette imod de ſtærke Fæſtningsværker ved Sveaborg og Kronſtadt og maatte nøjes med at blokere Kyſterne o. desl. Han ſkuffede derved i høj Grad Forventningerne, ſom han ſelv havde næret ved overmodige Ytringer (ſaaledes begyndte en Dagsbefaling med „Sliber eders Knive, Gutter!“), og han blev derfor fjærnet fra ſin Commando. Han valgtes kort efter paa ny til Underhuſet, blev 1858 Admiral og døde 6 Nov. 1860. — Hans Fætter, Sir **Charles Jam. N.**, f. 10 Aug. 1782, blev 1794 Fændrik og gjorde Tjeneſte 1798 under Opſtanden i Irland; 1804 blev han Major og ſendtes 1808 til Spanien, hvor han i Slaget ved Coruña fik 5 Saar og blev tagen til Fange. Han blev dog ſnart udvexlet, deltog 1809—12 igjen i Krigen, derefter i Toget til Nordamerika og 1815 i Fremrykningen mod Paris, da han kom for ſent til at være med ved Waterloo. 1821 blev han Gouverneur paa Kephalonia, viſte ſtor Iver for Vejanlæg og andre Fremſkridt og nærede levende Interesſe for Grækernes Frihedskamp, men kom i Strid med Lordovercommisſæren og blev hjemſendt 1824. Førſt 1839 fik han igjen ſom Generalmajor en Commando i England under Chartiſtrøret og blev 1841 Chef for Tropperne i Bombay; han førte 1842—45 Krigen med Baludſcherne, ſom han fuldſtændig overvandt, og blev nu Gouverneur i det nyvundne Landſkab Sindh. Han indførte her mange Forbedringer, men blev for ſin egenraadige Adfærd kaldt tilbage 1847. Da Krigen med Sikherne udbrød 1849 og ikke ſtrax gik heldig, blev N. paa ny ſendt til Indien, men kom førſt, da Krigen var til Ende. Han tog ſig nu for at omorganiſere Hæren, men kom herover i Strid med Generalgouverneuren, Jarl Dalhouſie, og tog ſin Afſked 1851, hvorefter han ſkarpt angreb Indiens Hærordning og forudſagde en Opſtand af Seapoyerne ſom en naturlig Frugt deraf. D. 29 Aug. 1853. — Hans Broder, Sir **William N.**, f. 1788, indtraadte 1800 i Hæren og var 1807 med paa Toget til Kjøbenhavn og ſiden i Krigen i Spanien, blev 1841 Generalmajor og 1851 Generallieutenant. Han ſkrev en ypperlig »History of the war in the Peninsula« (d. v. ſ. Spanien; 6 Bd., 1828—40), ſkildrede ſin Broders Virkſomhed i »Conquest of Scinde« (1845) og »Administration in Scinde« (1851), ſamt udgav hans »Life and Opinions« (4 Bd., 1857). D. 1860. — Af en anden Linje er **Robert Corn. N.**, f. 6 Dec. 1810 paa Ceylon, hvor hans Fader var Artilleriofficer. Han blev 1828 Ingenieurlieutenant i Bengalen og udmærkede ſig 1845—49 imod Sikherne, blev derefter Oberſt og brugtes ved offentlige Arbejder i Pandſchab. Under den indiſke Opſtand var N. øverſte Ingenieur i Colin Campbells Hær og ledede Belejringen af Laknau, førte ſenere en Brigade ved Indtagelſen af Gwalior og Forfølgelſen af Tantia Topi. 1860—61 gjorde N. Tjeneſte paa Toget til China, var derefter

Medlem af det indiſke Statsraad og blev 1865 Chef for Tropperne i Bombay; 1867 fik han Anførſelen paa Toget til Abesſinien, ledede det med ſtor Omtanke og Dygtighed og blev efter Sejren ophøjet til Peer ſom Baron N. af Magdala, med en Aarpenge af 2,000 Pd. St. for ſig og ſine to nærmeſte Arvinger. 1870—76 var N. Chef for den indiſke Hær og blev 1883 Feltmarſchal.

Naplus, ſ. Nabulus.

Napoleon I d. ſtore, Kejſer i Frankrig og Konge i Italien 1804—14, egtl. Napol. Bonaparte, f. 15 Aug. 1769 i Ajaccio paa Corſica ſom anden Søn af Carlo Bonaparte (ſ. d. A.). Der er rejſt ſtærk, men, ſom det ſynes, ugrundet Tvivl om, hvorvidt han ikke var den ældſte Søn og født 7 Jan. 1768, idet Faderen ſkulde have ombyttet Døbeſedlerne, da det gjaldt om at ſkaffe ham Adgang til Militærſkolen i Brienne. N. kom hertil i Apr. 1779 for at uddannes til Søofficer og tog ſin Examen i Sept. 1783, men beſtemte ſig for Artilleriet og afſluttede 1784—85 ſin Uddannelſe i Krigsſkolen i Paris, hvorefter han 1 Sept. 1785 blev Secondlieutenant i Artilleriregimentet La Fère. I Skolen udmærkede han ſig ved ſin Flid og ſine udmærkede Anlæg for Mathematik, viſte ogſaa Iver for Geographi og Oldtidens Hiſtorie, men Ligegyldighed for de andre Fag; han var indeſluttet og tilbageholden, ſkyede Omgang med ſine Kammerater og viſte tidlig Egenkjærlighed og Ærgjerrighed. Han ſkal i Brienne have udtalt ſit Had til Frankrig ſom Corſicas Undertrykker og ſvoret at gjøre det al den Skade, han kunde; han omfattede ſin Fødeø med ſtor Kjærlighed og arbejdede i flere Aar paa en Corſicas Hiſtorie. Han brød ſig kun lidt om Tjeneſten og havde jævnlig Orlov for at beſøge Corſica, hvor han 1789—90 ivrig tog Del i det politiſke Røre; han traadte i Forbindelſe med Paoli og udgav i Jan. 1791 et Brev til den corſicanſke Deputerede M. Buttafuoco med bitre Klager over Øens Tilknytning til Frankrig. I Juni 1791 blev N. Premierlieutenant, men hans Hu ſtod ſtadig til Corſica, hvor han ved Vold og Svig opnaaede Valg til Bataillonschef i Nationalgarden. Da han i Foraaret 1792 kom tilbage til Frankrig, var han bleven ſtrøget ſom Officer, fordi han var udebleven fra ſit Regiment uden Orlov; men under den daværende Forvirring efter Kongedømmets Fald opnaaede han 30 Aug. Gjenindſættelſe i Hæren, endog ſom Capitain. For at føre ſin Søſter Eliſe fra Stiftelſen St. Cyr til hendes Hjem rejſte N. til Trods for Krigen i Sept. 1792 til Corſica og forblev der; men efter længere Vaklen brød han med Paoli og maatte derfor i Juni 1793 flygte til Frankrig med ſin Familie ſom fredløs. Ved ſin Landsmand Salicettis Hjælp kom han i Forbindelſe med den yngre Robespierre, udtalte ſig i et Flyveſkrift (»Souper de Beaucaire«) afgjort for Jakobinerne imod Girondinerne og fik i Oct. 1793 Anførſelen over Artilleriet ved Toulons Belejring; han viſte her ſtor Dygtighed og ſtrategiſk Blik og blev til Løn 22 Dec. Brigadegeneral. N. knyttede ſig nøje til den yngre Robespierre, var hans militære Raadgiver og udkaſtede allerede Planer til Felttog i Italien, ſamt blev i Juli 1794 ſendt til Genua for nærmere at underſøge dem. Efter ſin Tilbagekomſt herfra blev han fængſlet og anklaget ſom Medſkyldig af de nylig ſtyrtede Magthavere; men efter at have fornægtet ſin Beſkytter og forſikret om ſin urokkelige Troſkab mod Republiken blev han frigiven. Han deltog i Begyndelſen af 1795 i et mislykket Forſøg paa at indtage Corſica, men blev derefter forſat til Veſthæren. Han drog til Paris og forblev her af „Sundhedshenſyn", fordi han ikke vilde nøjes med at føre en Infanteribrigade paa denne lidet lønnende Valplads. En Tid lang tænkte han endog paa at gaa til Tyrkiet, men knyttede ſig nøje til Barras og Fréron, hvis Bekjendtſkab han havde gjort ved Toulon. Han anſattes i Velfærdsudvalgets topographiſke Bureau for at udarbejde Krigsplaner og gjorde her Udkaſt til det Felttog, han ſenere ſelv førte i Italien, men fik det haanlig afviſt af Kellermann. Da han vedblivende nægtede at gaa til Veſthæren, blev han 15 Sept. ſtrøgen af Liſten over Generaler, men reddedes ved Oprøret i Paris 5 Oct. Barras tog ham nemlig til ſin Hjælper, og med ſtor Kraft og Beſtemthed undertrykte han Oprøret. Til Løn blev N. førſt Chef for Hæren i det indre, og ved at ægte Joſephine Beauharnais, der ſtod i nøje Forbindelſe med Barras, fik han i Marts 1796 Anførſelen over Hæren i Italien og derved Lejlighed til at begynde ſin glimrende Løbebane ſom Hærfører. 27 Marts 1796 overtog N. ſin Poſt, og ſkjønt hans Hær kun var halv ſaa ſtærk ſom Fjendernes og tilmed led Mangel paa Klæder, Levnedsmidler og Krigsforraad, vandt han dog ved ſit Snille ſom Feltherre i Løbet af et Aar en uafbrudt Række Sejre og Herredømmet i Italien. Efter at have ſlaaet Øſterrigerne (12 Apr.) ved Montenotte og derved ſkilt dem fra Sardinierne, kaſtede han ſig over disſe, ſejrede ved Milleſimo og Mondovi og tvang dem til en Vaabenſtilſtand (28 Apr.) med Afſtaaelſe af Savoien og Nizza og Overgivelſe af Landets Fæſtninger. N. drog nu mod Øſterrigerne, gik ved Piacenza over Po og nødte ved denne uventede Bevægelſe Beaulieu til ſkyndſomſt at forlade ſin Stilling ved Ticino og ſøge Dækning bag Adda. Efter at have ſtormet den ſtærkt forſkanſede Bro ved Lodi 10 Maj holdt N. 16 Maj Indtog i Milano, tvang Hertugerne af Parma og Modena til Vaabenſtilſtand og ſtore Pengeofre, vandt 30 Maj en ny Sejer ved Borghetto og nødte Beaulieu til Tilbagetog til Tirol. Verona, Bologna og Ferrara beſattes, og Paven maatte tilkjøbe ſig Vaabenſtilſtand. En ny øſterrigſk Hær under Wurmſer havde ikke bedre Held end Beaulieus; N. ſlog den i en Række Træfninger i Egnen ved Gardaſøen, ved Lonato, Caſtiglione og Baſſano (i Aug. og Sept.), og nødte Wurmſer efter umaadelige Tab til at kaſte ſig ind i Mantua. N. nøjedes ikke med disſe Sejre, men begyndte ogſaa de politiſke Ombannelſer, hvorved efterhaanden Europas Kort helt ændredes. Førſt afſattes Hertugen af Modena, og den cisalpinſke Republik oprettedes af hans Lande og Romagna; ſnart fulgte den transpadanſke Republik (Lombardiet) efter. Den tredje øſterrigſke Hær under Alvinczy, ſom ſkulde undſætte Mantua, blev ſlaaet ved Arcole (15—17 Nov.) ſamt ved Rivoli (i Jan. 1797), hvorefter Mantua maatte overgive ſig og Paven ſlutte Freden i Tolentino med Afſtaaelſe af Avignon, Romagna og Ancona. Endelig gjorde N. et briſtigt Tog over de juliſke Alper ind i de øſterrigſke Arvelande og ſtod i Begyndelſen af April kun 20 Mile fra Wien, ſamt ſluttede nu Vaabenſtilſtand i Leoben (18 Apr.). For at ſkaffe Øſterrig Vederlag for de ſtore Landafſtaaelſer, han krævede, nemlig Belgien og Lombardiet, greb han et Paaſkud til at kaſte ſig over Republiken Venezia, ſom ſkulde have viſt ſig fjendſk imod Frankrig. Han omſtyrtede førſt dets ariſtokratiſke Statsordning, men afſtod derefter ſtørſte Delen af Landet til Øſterrig, dog førſt efter at have borttaget Flaaden og plyndret Staden paa anden Maade. Thi hvor megen Beundring, man end maa nære for N.s Dygtighed ſom Feltherre, maa det dog ſiges, at han i ſin hele Færd var rænkefuld og troløs, og at han demoraliſerede baade Hæren og Folket. Da Felttoget i Italien aabnedes, opildnede han ſine Soldater ved at henpege til de rige Lande, hvortil han vilde føre dem, og til den Overflod, de kunde vente ſom Vederlag for de tidligere Savn; og medens før Kjærlighed til Fædreland og Frihed havde været Drivfjeder i Kampen, blev Berømmelſen nu det gjældende Stikord og Byttet det egentlige Maal. Derfor paalagde han det Italien, han ſagde at ville frigjøre, umaadelige Udſkrivninger af Penge og Afſtaaelſe af dets Kunſtſkatte, ſom førtes til Paris, og herved vandt han Folkets Yndeſt og afvæbnede Directoriet, ſaa at det taalte hans Egenraadighed og lod ham ſkalte og valte med de vundne Lande. Ogſaa Genuas ariſtokratiſke Statsordning omſtyrtedes og afløſtes af den liguriſke Republik; den cisalpinſke Republik dannedes ved Forening af den cispadanſke og den lombardiſke. Endnu før den endelige Fred ſluttedes i Campo Formio (17 Oct. 1797), havde N. ſendt General Augereau til Paris for at hjælpe Directoriets Flertal til et Statscoup imod Mindretallet og mod dets Modſtandere i de tvende Raad. Nu vendte N. hjem til Frankrig og hyldedes med Jubel. I Haab om at vinde endnu ſtørre Navnkundighed udkaſtede han Planen til et Tog til Ægypten, ſkjønt dette Land hørte til det neutrale Tyrki, med det æventyrlige Maal at trænge frem til Indien og derved lamſlaa England. For at faa Midler til Toget gav han Directoriet Anvisning paa at gjøre Indfald i Schweiz og i Rom, og derefter afſejlede han 19 Maj 1798 fra Toulon med 30,000 Md. af Frankrigs bedſte Tropper, ledſaget af Videnſkabsmænd og Kunſtnere. Han fik ſaaledes Fortjeneſten af at aabne Ægypten for Videnſkaben, medens ſelve Toget faldt uheldigt ud. Paa Vejen overfaldt og indtog han den neutrale Ø Malta, og i Begyndelſen af Juli gik Hæren i Land ved Alexandria; 21 Juli ſlog han Mamlukerne ved Pyramiderne, beſatte derefter Kairo og ſøgte at vinde Indbyggerne ved at optræde ſom en halv Muſelmand, ja ligefrem at fornægte Chriſtendommen. I Febr. 1799 drog han til Syrien, indtog Jafa, men angreb forgjæves St. Jean d'Acre og maatte i Maj efter ſtore Tab vende tilbage til Ægypten. Her vandt han vel en ny Sejer ved Abukir over en tyrkiſk Hær, men fik nu Nys om, hvorledes Frankrig i det forløbne Aar havde maattet bøde for Følgerne af hans forvovne Plan, og hvorledes Italien var gaaet tabt i Kampen mod de Fjender, han ſelv havde paadraget det. Da han efter Flaadens Ødelæggelſe (i Aug. 1798) ikke kunde føre Hæren med ſig, lod han den i Stikken, overdrog Kléber Anførſelen og Anſvaret og drog ſelv hjem 29 Aug. med de bedſte Officerer. 9 Oct. landede han i Fréjus og ſkyndte ſig til Paris, hvor der var almindeligt Misnøje med Directoriet; han forbandt ſig med Talleyrand og Sieyès og gjennemførte med Svig og Vold Statscoupet af 18 Brumaire (9 Nov.). Med ſtor Snildhed vidſte han at ſkyde Sieyès til Side og blev ſom Førſteconſul (med Cambacérès og Lebrun ſom Hjælpere) Frankrigs egentlige Herſker, idet der ikke tilſtodes de andre Statsmyndigheder nogen virkelig Magt. Men inden han kunde vende ſig til Ordningen af de indre Forhold, maatte han ſkaffe Frankrig Fred udadtil. I Maj 1800 gjorde han ſit mærkelige Tog over Alperne, kom 2 Juni til Milano, hvor den cisalpinſke Republik igjen kaldtes til Live, og vandt 14 Juni Sejren ved Marengo, hvorved Felttoget ſluttedes og Norditaliens Beſiddelſe var ſikret, ſkjønt førſt Moreaus Sejre tvang Øſterrig til Freden i Lunéville (i Febr. 1801) og Stadfæſtelſe af Vilkaarene fra 1797, ſamt Afſtaaelſe af Toscana, ſom nu blev Kongeriget Etrurien. Derimod tabtes Ægypten kort efter. I Marts 1802 opnaaedes ogſaa Fred med England i Amiens, men N. brød de aftalte Vilkaar endnu inden den endelige Fredſlutning, idet han ikke vilde tilſtaa de nye Republiker (den bataviſke, helvetiſke og cisalpinſke) virkelig Selvſtændighed. Tvært imod lod han ſig i Jan. 1802 vælge til Præſident i den ſidſtnævnte Republik og omformede ved Mediationsacten ſ. A. hele Schweiz's indre Ordning. En lignende Omdannelſe fandt Sted 1803 i Tyſkland ved hans Medvirkning. Ogſaa i Frankrig gjennemførtes de vigtigſte Reformer, ſaaledes den Forvaltning, ſom endnu beſtaar, Skolevæſenets Ordning, den katholſke Kirkes Gjenoprettelſe ved Concordat med Paven (1801), Æreslegionens Oprettelſe (1802), hvorhos Civillovbogen (Code N.) udarbejdedes (afſluttet 1804) under hans egen Medvirkning og ſtore offentlige Arbejder fremmedes. Emigranterne fik Lov at vende hjem, og det aandelige og induſtrielle Liv trivedes i den almindelige Ro. Conſulatet kan med Rette kaldes det bedſte Tidsrum i N.s Liv, men har dog ogſaa flere hæslige Pletter. Da et Mordforſøg ved en Helvedesmaſkine var rettet imod ham 24 Dec. 1800, greb han Lejligheden til at lade 130 Republikanere deportere til Cayenne, ſkjønt Planen ſkyldtes Monarchiſterne; ved ſit hemmelige Politi lokkede han 1804 Cadoudal, Pichegru og deres Medſammenſvorne fra England til Paris for at fælde dem og indviklede ſin farligſte Modſtander, Moreau, i denne Sag; endelig lod han Hertugen af Enghien bortføre fra fremmed Grund og uſkyldig henrette, fordi han ikke kunde komme de egentlige Bourboner til Livs. Ved disſe Midler banede han ſig Vej til uindſkrænket Magt og Kejſertronen. 1802 var han bleven Førſteconſul paa Livstid, 18 Maj 1804 ophøjedes han til arvelig Kejſer, og 2 Dec. ſ. A. lod han ſig ſalve af Paven, men paaſatte ſig ſelv og ſin Huſtru Kejſerkronen, efter at han Dagen før havde ladet ſin Morbroder, Cardinal Feſch, give deres Ægteſkab kirkelig Indvielſe. Han kaldte ſig „af Guds Naade og efter Republikens Forfatning Franſkmændenes Kejſer", idet han ſaaledes vilde give det Udſeende af, at han var Revolutionens rette Arving. 26 Maj 1805 kronedes N. i Milano ſom Konge af Italien. Hans Ophøjelſe fremkaldte et nyt Forbund mod Frankrig. Allerede 1803 var Krig udbrudt med England, ſom hverken vilde bøje ſig for N.s vilkaarlige Tilſideſættelſe af Fredsbetingelſerne eller indſkrænke ſin borgerlige Frihed for hans Skyld; nu traadte Øſterrig og Rusland til, medens Preusſen vaklede. Med vidunderlig Dygtighed førte N. den „ſtore Hær" (150,000 Md.), der var ſamlet i Lejren ved Boulogne til den paatænkte Landgang i England, gjennem Frankrig, rykkede ind i Sydtyſkland og overvældede aldeles den øſterrigſke General Mack, ſom efter en Maaneds Felttog nødtes til Overgivelſe i Ulm (20 Oct.). Men næſte Dag tilintetgjorde Søſlaget ved Trafalgar enhver Udſigt for N. til at komme ſin Hovedfjende til Livs. Aarsdagen efter ſin Kroning, 2 Dec. 1805, vandt N. „Trekejſerſlaget" ved Auſterlitz, hvorefter Rusſerne trak ſig tilbage og Øſterrig ſluttede Fred i Presburg, medens Preusſen, ſom havde villet være Mægler, knyttede Forbund med N. og tilbyttede ſig Hannover, ſom han 1803 havde taget i Beſiddelſe. Ved Venetiens og Sydtirols Tilknytning fik Kongeriget Italien ſin naturlige Afſlutning mod Øſt og Nord; ved Overdragelſe af Tirol og andre Landſkaber, ſom Øſterrig maatte afſtaa, lønnede N. de ſydtyſke Fyrſter, ſom havde holdt ſig til ham, og knyttede dem desuden til ſin Slægt ved Svogerſkab; endelig fuldſtændiggjordes den Omdannelſe af Tyſkland, ſom var begyndt 1803, og Rhinforbundet grundlagdes under hans Beſkyttelſe. Fra Wien havde han 27 Dec. (Dagen efter Freden i Presburg) kundgjort Kongen af Neapels Afſættelſe, og Landet blev 31 Marts 1806 givet til Joſeph Bonaparte, medens den anden Broder Ludvig blev Konge af Holland og Svogeren Murat Storhertug af Berg. End videre bleve Bernadotte, Berthier og Talleyrand ophøjede til Fyrſter, og N., ſom allerede 1804 havde udnævnt 18 Marſchaller, oprettede 1807 en ny Adel og gav en Del Statsmænd og Hærførere Hertugtitler og Len i Italien. Til Minde om Sejrene rejſtes Vendômeſøjlen og Triumphbuen. I ſin Iver for at fæſtne ſit nye Monarchi gik N. mere og mere bort fra Revolutionen: 1805 ophævede han den republikanſke Kalender, medens Paven tillagde 15 Aug. („Napoleonsdagen") en hidtil ukjendt Helgen (St. Napoléon), og 1806 indførtes en ny Katechismus, ſom gjorde Troſkab mod Kejſeren til den ypperſte Borgerpligt. Dog hvor ſtort hans Herredømme end var, tilfredsſtillede det ikke hans umættelige Ærgjerrighed. I Stedet for at vedligeholde Forbundet med Preusſen, krænkede han det ved ſit Hovmod og tænkte endog paa at fratage det Hannover for ſaaledes at opnaa Fred med England. Dette førte 1806 til en Krig, ſom efter en Uges Forløb afgjordes ved de glimrende Sejre ved Jena og Auerſtädt 14 Oct., og ſom i 6 Uger lagde hele Nordtyſkland for N.s Fødder. Hertugd. Braunſchweig inddroges, fordi dets Hertug havde ført den preusſiſke Hær, og ligeledes Hesſen, ſkjønt Kurfyrſten havde holdt ſig neutral, medens Sachſen fik Fred og Kongetitel ved at ſvigte ſin Forbundsfælle og ſlutte ſig til Rhinforbundet. Fra Berlin kundgjorde N. 21 Nov. ſit ſkæbneſvangre Continentalſyſtem, hvorhos han kaldte Polakkerne til Opſtand ved et Opraab i Koſciuzkos Navn. I Vinteren 1806—7 drog N. mod Rusſerne, fik vel ved Eylau at mærke, hvor alvorlig og haardnakket en Modſtand de kunde rejſe, men vandt 14 Juni (Marengodagen) en Sejer ved Friedland og indgik nu ſtrax Fred og Forbund med Alexander I i Tilſit, overladende ham det preusſiſk-polſke Landſkab Bialyſtok og aftalende med ham en Deling af Herredømmet i Europa, ſærlig af det tyrkiſke Rige, Frankrigs gamle Forbundsfælle. Preusſen maatte derimod kjøbe Fred med Afſtaaelſe af det halve Rige, hvorefter Kongeriget Weſtfalen oprettedes for N.s yngſte Broder Hieronymus og Hertugd. Warſchau for Kongen af Sachſen. Nu vendte N. ſig mod Portugal, ſom ikke havde villet bryde med England; med Spaniens Styrer Godoy aftaltes en Deling, hvorved ogſaa Kongen af Etrurien ſkulde holdes ſkadesløs for Toscana, der indlemmedes i Frankrig (ligeſom Piemont 1802, Genua og Parma 1805). I Nov. 1807 trængte en franſk Hær ind i Portugal, forjog dets Kongehus og erklærede det derefter for afſat; men ſnart efter viſte det ſig, at N. ſigtede paa Spaniens Underkaſtelſe, ſkjønt det troſaſt havde underſtøttet Frankrig ſiden 1796. Ved at udbytte den Strid, der var imellem Carl IV og hans Søn Ferdinand (VII), opnaaede N. i Bayonne 5 Maj den førſtnævntes Afſtaaelſe af Riget, ſom overdroges til Joſeph Bonaparte, medens Murat afløſte denne i Neapel. Det ſpanſke Folks Rejsning og haardnakkede Kamp viſte dog ſnart N., at denne Adfærd var „ikke alene en Forbrydelſe, men ogſaa en Fejl": tidligere havde han kun kæmpet mod Fyrſterne, nu kom Folkene med. I Oct. 1808 havde han en ny Sammenkomſt med Alexander I i Erfurt, hvor franſke Skueſpillere ſpillede for „et Parterre af Konger"; her tilſagde han Alexander Beſiddelſen af Moldau og Valachiet, ſom denne havde beſat 1806, og nødte derved Øſterrig til en Fortvivlelſens Kamp. Denne begyndte i Apr. 1809, og ſkjønt N. igjen ſejrede, var det dog med ſtørre Ofre og efter ſtærkere Modſtand, hvorhos hans ſtrategiſke Overlegenhed ſyntes at aftage i dette Felttog. Fra Wien udtalte han 17 Maj Roms Indlemmelſe i Frankrig (Kirkeſtatens øſtlige Del var allerede 1808 bleven henlagt til Kongeriget Italien), og i Juli førtes Pave Pius VII bort ſom Fange. Ved Freden i Wien 14 Oct. (Jenadagen) maatte Øſterrig afſtaa Salzburg m. m. til Bayern, Veſtgalizien til Hertugd. Warſchau og de illyriſke Landſkaber til Frankrig; N. fulgte herved den ſlovenſke Sproggrænſe, ligeſom han 1805 ved Tirols Deling havde fulgt den italienſke. Dagen før blev han i Schönbrunn Gjenſtand for et Mordforſøg af Stapß, men undgik Faren. Skjønt N. havde ydmyget Øſterrig paa det dybeſte, ſøgte han dog Kejſerhuſets Hjælp for at ſtyrke ſin Magt, idet han (14 Dec.) ſkilte ſig fra Joſephine, hvem han ſkyldte ſin førſte Hæder, og 1 Apr. 1810 ægtede Kejſer Frants I.s Datter Marie Louiſe, alene i det Haab at faa en Søn. Da Broderen Ludvig ikke vilde ofre ſit Folks Tarv for N.s Herſkeſyge, nedlagde han ſin Krone, og nu blev Holland (i Juli 1810) og ſnart efter Nordtyſklands Kyſt indtil Elben (i Dec. ſ. A.) indlemmet i det franſke Kejſerrige, ſom i alt omfattede 116 Departementer foruden Bilandene: Spanien, Italien, Neapel, Schweiz og Rhinforbundet og i Virkeligheden var en Fornyelſe, endog i forøget Maaleſtok, af Carl d. ſtores Rige. Indadtil var N.s Magt uindſkrænket; ingen Modſtand gav ſig til Kjende; hans Statsmænd vovede end ikke at raade ham, de lovgivende Forſamlinger vare kun Nikkedukker og Smigrere, Bladene kuedes ved ſtræng Cenſur, og hvo der ytrede en afvigende Mening, blev ſnart bragt til Tavshed eller forviſt. Folket var dog træt af de ſtadige Krige, der bortdrog Tankerne fra den indre Udvikling, og ſom opbrugte dets bedſte Kræfter, røvede dets Ungdom og ſpildte dets Velvære. Da N. med vanlig Henſynsløshed inddrog Oldenburg, ſom tilhørte en Sidelinje af det ruſſiſke Kejſerhus, og da Alexander ikke vilde underkaſte ſig Faſtlandsſpærringen, braſt det Forbund, der kun var knyttet af Egennytte fra begge Sider. For at bryde Ruslands Modſtand ordnede N. et nyt Xerxestog, hvortil alle hans Vasſaller, ſelv Øſterrig og Preusſen, maatte ſtille Tropper, i alt 640,000 Md., og ſaa i Tanken endog Toget fortſat til Indien. Han havde troet at kunne overvælde ved Maſſen, men den blev tvært imod til Beſvær, iſær ved et ſtort, unødigt Tros (med Tjenerſkab, Kvinder m. m.). 24 Juni 1812 ſkete Overgangen ved Njemen, 17 Aug. indtoges Smolenſk efter blodig Kamp, og 7 Sept. aabnede det frygtelige Slag ved Borodino Adgangen til Moſkva. Men Hærens Plyndringer og Ødelæggelſer havde vakt Rusſernes Fanatisme, og Moſkvas Brand blev Følgen. Alligevel tøvede N. her indtil 19 Oct., men begyndte da Tilbagetoget, forfulgt af Rusſerne under ſtadige Kampe, dog iſær lidende under den tidlige og uſædvanlig ſtrænge Vinter. 4 Dec. forlod han Hæren for ſkyndſomt og hemmelig at ile til Paris, da han ikke turde ſtole paa Preusſen og Øſterrig, naar hans Nederlag blev bekjendt. Han kom 19 Dec. til ſin Hovedſtad, hvor General Malets Sammenſværgelſe i Oct. havde røbet, at Grunden under Kejſerdømmet allerede var hul. Af den ſtore Hær var over Halvdelen død eller fangen i Rusland og Reſten til Dels opløſt; men med ſin gamle Kraft ſkabte N. i utrolig kort Tid en ny Hær paa 200,000 Md. og vandt med disſe unge Tropper i Maj 1813 Slagene ved Lützen og Bautzen over Rusſerne og de med dem forbundne Preusſere. Disſe Sejre ſtyrkede N.s Selvtillid, ſaa at han — ſkjønt Spanien tabtes til Wellington — ikke vilde modtage Øſterrigs Fredsforſlag om Opgivelſe af Storhertugd. Warſchau, Nordtyſkland, Illyrien, Spanien og Rhinforbundet; han mente nemlig kun at kunne hævde ſin Magt i Frankrig, naar han ſtod ſom Sejerherre. Øſterrig ſluttede ſig nu til hans Fjender, og efter en Række haarde Kampe i Aug. og Sept. — ved Dresden faldt N.s gamle Medbejler Moreau i Fjendens Rækker, medens en anden Franſkmand, Bernadotte, ſom Sveriges Kronprins førte ſine Tropper mod ham — ſtod 16—18 Oct. 1813 Folkeſlaget ved Leipzig, ſom afgjorde Europas og N.s Skæbne. Alle tyſke Fyrſter faldt ſtrax fra, og Krigsſkuepladſen rykkedes fra Elben til Rhinen; ſelv Murat ſvigtede N. og ſøgte at redde ſit ſærlige Bytte. Dog kunde N. ikke bekvemme ſig til de nye Fredsvilkaar paa Congresſen i Frankfurt om Frankrigs naturlige Grænſer; han udfoldede endnu en Gang hele ſit Feltherreſnille imod den ſtore Overmagt, men Folket var træt, og hans Hærførere havde tabt Tilliden. Han maatte derfor 11 Apr. 1814 nedlægge Kronen imod at faa Øen Elba ſom Fyrſtendømme, tog i Fontainebleau Afſked med ſin Garde, rejſte gjennem Sydfrankrig under Pøbelens Forhaanelſer og kom 4 Maj til Elba. Dog vedligeholdt han ſine Forbindelſer i Frankrig, og da han hørte om den voxende Utilfredshed med de nye Magthavere og om den Uenighed, ſom var opſtaaet imellem Stormagterne paa Congresſen i Wien, troede han Øjeblikket kommet til at gjenvinde Herredømmet. Med faa Hundrede Mand afſejlede han 26 Febr. 1815 fra Elba og landede 1 Marts nær ved Cannes; medens han drog frem gjennem Frankrig, gik alle de udſendte Tropper over til ham, og 20 Marts holdt han ſit Indtog i Tuilerierne, dog kun for et Herredømme i 100 Dage. Han troede at kunne knytte de liberale til ſig ved et friſindet Tillæg til den kejſerlige Forfatning og at kunne berolige de fremmede Magter ved at love Fred med de nuværende Grænſer; men man ſkjænkede ham ingen Tillid, og hele Europa forenede ſig imod ham ſom den ſtore Fredsforſtyrrer. Han drog da mod de fremrykkende Fjender, kaſtede 16 Juni Blücher tilbage ved Ligny, men led 18 Juni det afgjørende Nederlag ved Waterloo imod Wellingtons og Blüchers forenede Hære. Et Øjeblik tænkte han paa at ſøge Døden paa Valpladſen, men ilede derefter til Paris, nedlagde Kronen 22 Juni for ſin Søn og rejſte til Rochefort for at flygte til Nordamerika. Da Havnen var blokeret, overgav han ſig til den engelſke Linjeſkibs-Capitain Maitland, ſtolende paa Højmodighed hos de Fjender, hvem han aldrig ſelv havde viſt mindſte Skaanſel eller Henſyn. Men Magterne beſluttede, at „General Bonaparte" ſkulde henſættes ſom Europas Fange paa Øen St. Helena, og 7 Aug. blev N. med nogle faa Venner (Bertrand, Gourgaud, Las Caſes og Montholon med deres Slægt) ført til ſit nye Opholdsſted, hvor han landede 16 Oct. (Aarsdagen efter Slaget ved Leipzig). Her tilbragte han Tiden med at dictere ſine Venner ſit Livs Tildragelſer og de Planer, han havde næret, udmalende alt i det gunſtigſte Lys og ſaaledes grundlæggende „den napoleonſke Legende". Nedtrykt af den tvungne Uvirkſomhed døde han 5 Maj 1821 af en Maveſygdom. 15 Sept. 1840 blev hans Grav paa St. Helena aabnet, og paa et franſk Krigsſkib under Fyrſten af Joinville førtes Liget tilbage til Frankrig, hvor det 15 Dec. biſattes i Invalidehotellets Kirke. — N.s »Mémoires« udgaves af Gourgaud og Montholon i 9 Bd. 1830; hans »Correspondance« udgaves 1855—69 i 32 Bd. De vigtigſte Fremſtillinger af hans Liv og Gjerning ere af Thiers og Lanfrey. Som Feltherre var N. maaſke det ſtørſte Snille, Hiſtorien kjender; ſom Statsſtyrer havde han vidunderlige Evner, kunde paa ſamme Tid omfatte de meſt uligeartede Forhold og med ſjældent Skarpſyn gjennemtrænge hvert enkelt Spørgsmaal. Dog lod han ſig jævnlig føre vild af ſin umættelige Herſkeſyge og ſin henſynsløſe Ringeagt for enhver Ret eller Mening, ſom ſtod hans Vilje i Vejen. Ligeſom han paa Valpladſen uden mindſte Betænkning ofrede Tuſender af Menneſkeliv, ofrede han i ſin Statskunſt Ven ſaa vel ſom Fjende og nærede den ſtørſte Foragt for enhver almindelig Grundſætning. Frihed, Religion, Nationalitet vare ham ligegyldige, ſkjønt han foregav at tjene dem og ikke undſaa ſig ved at bruge dem ſom Midler. Over ſin Slægt og ſine Omgivelſer øvede han et mærkeligt Herredømme; haard og ſtræng paatvang han alle ſin Vilje og taalte ingen Modſigelſe; han havde kun Tjenere, men ingen Raadgivere og kun faa Venner. Han forſtod at vinde, ja at fortrylle næſten enhver, ſom kom i hans Nærhed; men han ſavnede helt Tro paa Menneſkers gode Egenſkaber og ſøgte altid at lede dem ved at tiltale deres Egennytte, ligeſom han regnede ſig ſelv hævet over ethvert moralſk Henſyn.

Napoleon (II) Frants Joſeph Carl, Hertug af Reichſtadt, N. I.s og Marie Louiſes eneſte Søn, f. 20 Marts 1811 i Tuilerierne i Paris, fik ved ſin Fødſel Titlen „Konge af Rom". Før ſin Tronfraſigelſe 1814 ſøgte N. I forgjæves at ſikre ſin Søn Tronfølgen, ligeſom ogſaa ved ſin anden Tronfraſigelſe 22 Juni 1815; Sønnen regnes af Napoleoniſterne ſom N. II. I Apr. 1814 blev N. med ſin Moder ført til Blois og derfra til Schönbrunn ved Wien, hvor han blev opdraget under ſin Morfader, Kejſer Frants I.s Opſyn, medens hans Moder overtog Regeringen i Parma. I Stedet for den ham førſt tiltænkte Arveret til dette Hertugdømme tilſtodes der ham 1817 Herſkabet Reichſtadt i Böhmen, hvoraf han fik Hertugtitel. N. var en vel begavet Yngling med ſtor Forkjærlighed for Militærvæſenet, men bortreves af Lungeſvindſot allerede 22 Juli 1832 og ligger begravet i den kejſerlige Gravhvælving i Wien. I Anledning af hans Død ſkrev Barthélemy det berømte Digt »Le fils de l'homme«.

Napoleon III, Charles Louis N. Bonaparte, de franſkes Kejſer 1852—70, tredje og yngſte Søn af Hortenſe Beauharnais i hendes Ægteſkab med Kong Ludvig Bonaparte, f. 20 Apr. 1808 i Paris, men førſt døbt 4 Nov. 1810, hvorved N. I og Kejſerinde Marie Louiſe ſtod Faddere. Han var ſom Barn meget afholdt af N. I. 1815 maatte han med ſin Moder forlade Frankrig og opholdt ſig 1816—24 meſt i Augsburg, hvor han blev oplært paa Gymnaſiet, og derefter paa Slottet Arenenberg i Cant. Thurgau i Schweiz. Her uddannede han ſig til Artilleriofficer under General Dufours Ledelſe, bl. a. paa Krigsſkolen i Thun. Efter Julirevolutionen ſøgte han forgjæves Tilladelſe til at vende tilbage til Frankrig og gik i Febr. 1832 tillige med ſin ældre Broder til Italien for at ſlutte ſig til Opſtanden i Romagna; han deltog i flere Fægtninger, men derefter bleve begge Brødrene ſyge af Mæslinger, og den ældre døde 17 Marts, medens det lykkedes Moderen at føre Louis N. i en Forklædning gjennem de øſterrigſke Tropper til Frankrig. Her fremſtillede hun ſig for Kong Ludvig Philip, der lod dem rejſe til England, og derfra vendte de i Aug. tilbage til Arenenberg, hvor N. kort efter fik en Opfordring fra polſke Fædrelandsvenner om at komme og overtage Kronen; men paa Rejſen fik han i Sachſen Budſkab om Warſchaus Fald og vendte om. I »Rêveries politiques« (1832) udviklede han, hvorledes Frankrig kun kunde frelſes ved Napoleonider, der fremſtilledes ſom Revolutionens rette Arvinger, og fremſatte Grundtræk til en Forfatning i Lighed med den, han ſenere gjennemførte. S. A. døde Hertugen af Reichſtadt, og han var nu Slægtens Hoved. 1833 udgav han »Considérations polit. et milit. sur la Suisse« og blev n. A. Artillericapitain i Bern, ſamt ſkrev 1835 en Haandbog over det ſchweizerſke Artilleri, der vandt megen Anerkjendelſe. Imidlertid havde han ogſaa knyttet Forbindelſe med de misfornøjede liberale i Frankrig, og da han 1836 troede Øjeblikket gunſtigt, ſtiftede han ved Perſignys Hjælp en Sammenſværgelſe blandt en Del Officerer i Straßburg. 30 Oct. fremſtillede han ſig for det 4de Artilleriregiment (i hvilket N. I førſt havde tjent), og dettes Chef, Oberſt Vaudrey, der var Medſammenſvoren, fik Soldaterne til at gaa over og udraabe ham til Kejſer. Men de andre Tropper bleve tro, og uden at vove en Kamp blev N. tagen til Fange og over Paris ført til Lorient og derfra 21 Nov. med et Krigsſkib ſendt til Nordamerika, hvor han dog førſt landſattes i Marts n. A. Paa Budſkab om Moderens Sygdom vendte han ſnart tilbage, boſatte ſig efter hendes Død (5 Oct. 1837) paa Arenenberg og valgtes til Medlem af Thurgaus ſtore Raad (han havde 1832 faaet Borgerret). Men i Aug. 1838 forlangte den franſke Regering hans Udvisning og antog en truende Holdning over for Schweizernes Vægring, hvorfor N. 22 Sept. frivillig drog bort til London. Her udgav han dels (1839) et ſtørre Skrift »Les Idées Napoléoniennes«, hvori han vilde godtgjøre, at der er nøje Sammenhæng, ja ſtræng Conſeqvens imellem alle N. I.s Planer og Foretagender, og fremſtillede ham ſom Sindbilledet for det 19de Aarh.s Civiliſation, ſom den, der har gjennemtænkt og gjort Forſlag til Løsning af alle politiſke og ſociale Opgaver, dels (1840) et kortfattet Flyveſkrift, »L'Idée Napol.«, der i en Samling af Phraſer udtalte den ſamme Opfattelſe. Kort efter gjorde han ſit andet Forſøg paa at blive Kejſer i Frankrig, endnu mindre forberedt og endnu mere theatralſk end det førſte.

Med 40 hvervede Frivillige, klædte i gamle Uniformer fra Kejſertiden, og nogle enkelte Tilhængere (bl. a. Grev Montholon og Perſigny) gik han paa et engelſk Dampſkib til Boulogne (6 Aug.), udſtedte højtravende Opraab til Folket, indſatte Thiers til Formand for en midlertidig Regering og ſøgte ved Guld og glimrende Løfter at lokke Tropperne til Frafald, men blev meget ſnart overmandet, ſtillet for Pairskammerets Skranker og efter et Forſvar af Berryer dømt til livsvarigt Fængſel. Dette ſkulde han udſtaa paa Slottet Ham, og hans Ven Dr. Conneau fik Tilladelſe til at dele det. I Fængſlet ſkrev han en Del mindre Afhandlinger (ſamlede i »Oeuvres de N. III«, 4 Bd., 1854—57) om Tidens brændende Spørgsmaal med ſtærke Angreb paa Ludvig Philips Regering og det herſkende Bourgeoiſie og med temmelig ſtærk ſocialiſtiſk Farve (iſær i »L'Extinction du Paupérisme«), men ſyſelſatte ſig ogſaa med militære Forhold og begyndte ſine „Studier over Artilleriets Fortid og Fremtid" (2 Bd., udg. 1846—51). I Dec. 1845 bad han om Tilladelſe til at beſøge ſin Fader, Ludvig Bonaparte, der laa ſyg i Firenze, og lovede at vende tilbage til Fængſlet, men han fik Afſlag derpaa og flygtede derfor 25 Maj 1846 ved Conneaus og ſin Tjeners Hjælp fra Ham i en Murſvends Klæder (han fik ſenere efter denne Øgenavnet »Badinguet«) til Belgien og derfra til England. Strax efter Februarrevolutionen 1848 kom han (28 Febr.) til Paris for at ſtille ſig til Republikens Raadighed, men gik efter den foreløbige Regerings Ønſke bort igjen til London, hvor han under Chartiſtoptoget 10 Apr. gjorde Tjeneſte ſom Politiconſtabel. Ligeledes nægtede han at modtage de Valg til Nationalforſamlingen, der i Juni i 4 Departementer vare faldne paa ham, medens hans Tilhængere ivrig virkede for ham og under Juniopſtanden fremſtillede ham ſom Arbejdernes Ven. Førſt da han i Sept. paa ny valgtes baade i Paris og 4 andre Departementer, indtog han ſin Plads med en udtrykkelig Indſigelſe imod at være Prætendent. Endnu ſtærkere Forſikringer om ſin Troſkab mod Republiken og ſin perſonlige Uegennyttighed gav han i ſit Valgprogram 27 Nov., og 14 Dage efter valgtes han til Præſident med 5,562,834 St., idet ikke alene Napoleoniſterne, men ogſaa de andre Monarchiſter ſtemte paa ham i den Tro, at han kunde blive et Værktøj for dem imod Republikanerne. Han ſluttede ſig ogſaa ſtrax til de conſervative, ſom udgjorde Flertallet i Nationalforſamlingen, ſøgte desuden 1849 ved Toget til Rom at vinde Præſteſkabet for ſig og viſte ſamtidig ved ſit Brev til Edgar Ney om de fornødne Reformer i Kirkeſtaten (18 Aug.), at han havde en perſonlig Politik. I hans Budſkab til Forſamlingen i Oct. ſ. A. gjenlød allerede den napoleonſke Aand, og i Dec. udnævnte han et Miniſterium af ſine perſonlige Tilhængere. Dog vedligeholdtes Enigheden, ſaa længe det i Foraaret 1850 gik ud paa at holde Republikanerne nede ved Indſkrænkning af Valgretten og af den politiſke Frihed; men allerede i Høſten 1850 begyndte Agitationen blandt Soldaterne ved de ſtore Manøvrer paa Satory-Sletten til bedſte for Kejſerdømmet, og i Jan. n. A. var han ſtærk nok til at kunne fjærne General Changarnier fra Overcommandoen i Paris. Aaret hengik med ſtadige Rivninger og kortvarige Forſoninger, men Nationalforſamlingen tabte derved mere og mere i Agtelſe, medens man rundt om i Landet ſaa hen til Prinspræſidenten, der paa ſine Rejſer ſtærkt hævdede, at kun i Folkeviljen var der Frelſe. 20 Juli 1851 faldt Forſlaget om en Forfatningsreviſion igjennem i Nationalforſamlingen (med 278 Nej imod 446 Ja), ſkjønt Departementsraadene havde udtalt ſig derfor for at muliggjøre N.s Gjenvalg i Apr. 1852; ſom Candidat for Monarchiſterne opſtilledes nu Fyrſten af Joinville. I Aarsbudſkabet 4 Nov. foreſlog N. at gjenoprette den almindelige Valgret, og da dette forkaſtedes 13 Nov. med 6 Stemmers Overtal (353 imod 347), beſtemte han ſig til et Statscoup, hvorved iſær Morny, Maupas og St. Arnaud vare ham behjælpelige, og ſom udførtes 2 Dec., Aarsdagen for Auſterlitzſlaget. Om Frankrigs indre og ydre Forhold efter dette og under det i Dec. n. A. oprettede Kejſerdømme ſ. **Frankrigs Hiſtorie**; her optages kun, hvad der mere perſonlig vedrører N. III, hvem V. Hugo ſtrax kaldte „N. den lille". Efter at han 1852 havde friet til flere tyſke Prinſesſer, men faaet Afſlag, kundgjorde han i Jan. 1853, at han, der ſelv var en Parvenu, ikke vilde ſøge at trænge ſig ind i Fyrſtehuſene, men indgaa et Ægteſkab af Tilbøjelighed, og ægtede derefter 29 Jan. Eugénie Montijo (ſ. **Eugénie**). Den Fornærmelſe, den ruſſiſke Kejſer Nikolaj tilføjede ham ved ikke at ville tilſkrive ham „min kjære Broder" (altſaa kun give ham en halv Godkjendelſe), var uden Tvivl medvirkende til Bruddet med Rusland 1854 og Krimkrigen, der knyttede et nøje Forhold mellem Frankrig og England (beſeglet ved gjenſidige Fyrſtebeſøg i London og Paris 1855), ſamt mellem Veſtmagterne og Sardinien. Men da Sevaſtopol var indtaget, Ruslands Sortehavsflaade ødelagt og dets Anſeelſe dybt ryſtet, og da England foreſlog Polens Gjenoprettelſe ſom Krigens Maal, ſøgte N. hurtig at faa ſluttet Fred med Rusland og nærmede ſig derefter dette, bl. a. ved en Sammenkomſt i Stuttgart med Kejſer Alexander II i Sept 1857. Særlig ſtræbte han at nære dets Uvilje mod Øſterrig, hvis Holdning under Krigen havde været meget tvetydig. Allerede 28 Apr. 1855 havde en Italiener Pianori gjort et Mordforſøg mod N.; i Aug. 1857 opdagedes en Sammenſværgelſe af Tibaldi o. fl. Italienere, og da Orſini og Pieri 14 Jan. 1858 gjentog Forſøget, følte N. ſig ængſtet over det Had, der ſaaledes gav ſig til Kjende imod ham, fordi han havde ſvigtet ſin Pligt ſom fordums Carbonaro, at fremme Italiens Enhed. Han traf derfor i Juli i Plombières Aftale med Cavour om Krig med Øſterrig; men efter Sejren ved Solferino ſøgte han ſtrax (Juli 1859) Udſoning med dets Kejſer paa Mødet i Villafranca. Det lykkedes dog ikke at knytte et nøjere Forhold, da N. ikke kunde eller vilde hindre Italiens Forening, lige ſaa lidt ſom Rumæniens, og da han ikke kunde tilvejebringe Forlig imellem Folkets nationale Ønſker og Pavehoffets Intereſſer. N. ſøgte derfor ogſaa at nærme ſig Preusſen, efter at han i Juni 1860 i Baden-Baden havde haft en Sammenkomſt med Prinsregenten (ſiden Kong Vilhelm I); thi den udenrigſke Politik ſtyrede han næſten aldeles uafhængig af ſine Miniſtre. Paa dette Tidspunkt havde N.s Magt naaet ſit Toppunkt (ved Beſættelſen af Syrien og Togene til China), og ſkjønt han endnu længe efter beholdt ſit Ry ſom den „tavſe Mand", hvis hemmelige Planer ingen kunde udgrunde, men alle frygtede, og hvis enkelte Ord udtydedes ſom Orakelſvar (ſaaledes Talen i Auxerre 6 Maj 1866, hvori han udtalte ſin Afſky for Tractaterne af 1815), blev hans ſenere Regering dog betegnet ved en Række fejlſlagne Forſøg: Toget til Mexico, Indblandingen i den polſke Opſtand og den danſk-tyſke Krig, de gjentagne Forſlag om en europæiſk Congres (Nov. 1863 og Juni 1866), Planerne til en Landudvidelſe ved Rhinen og til Kjøb af Storhertugd. Luxemburg. Samtidig voxede ogſaa Oppoſitionen i det indre, ſtærke Angreb rettedes paa hele hans Styrelſe baade indadtil og udadtil (iſær af Thiers og Jules Favre), og de gjentagne Udvidelſer af den lovgivende Forſamlings Magt tilfredsſtillede ikke, men lettede Oppoſitionens Optræden og ſtyrkede Ønſkerne om „de nødvendige Friheder", hvormed N. 1852 havde lovet at ville „krone Bygningen, naar Tiden havde fæſtnet den". Samtidig ſyſſelſatte N. ſig med videnſkabelige Studier til „Julius Cæſars Hiſtorie" (2 Bd., udkom 1865—66) og lod i dette Øjemed foretage omfattende topographiſke Underſøgelſer i Frankrig. Imidlertid ſvækkedes hans Legemskræfter mere og mere under en langvarig Sygdom, og hans Omgivelſer, iſær Kejſerinden, fik ſtor Indflydelſe paa ham, medens hans dygtigſte Raadgivere efterhaanden døde bort. Harmen over at være overliſtet af Bismarck, hvem han ſelv havde tilladt at ſamle Tyſkland i Haab om paſſende Vederlag, og Ønſket om ved en heldig Krig at rejſe Kejſerdømmets ſunkne Anſeelſe i Ind- og Udland drev ham til i Sommeren 1870 at optage Kampen; men inden 6 Ugers Forløb blev han ſelv 2 Sept. Krigsfange ved Sédan og Kejſerdømmet ſtrax efter omſtyrtet. N. ſad indtil 19 Marts 1871 paa Wilhelmshöhe ved Kaſſel, medens den franſke Nationalforſamling 28 Febr. næſten enſtemmig udtalte hans Afſættelſe og Anſvarlighed for Krigens Ulykker. Efter ſin Frigivelſe gik N. til England, hvor han boſatte ſig i Chiſelhurſt og døde 9 Jan. 1873; Liget førtes 1888 til Farnborough.

Napoleon, Louis Eugen (N. IV), franſk Kejſerprins, eneſte Søn af N. III og Kejſerinde Eugénie, f. 16 Marts 1856 i Tuilerierne, blev ſtrax ved ſin Fødſel hilſet med lignende Forventninger ſom i ſin Tid N. II. Han fik en omhyggelig Uddannelſe under General Froſſards Tilſyn, fulgte 1870 med Faderen til Hæren og fik „Ilddaaben" i den lille Skinfægtning om Saarbrücken 2 Aug. Sammen med Faderen forlod han Metz 14 Aug. og drog med Mac Mahons Hær 21 Aug. fra Châlons til Sédan, men undkom herfra 3 Sept. til Belgien og tog til England til ſin Moder. 1872—75 blev han uddannet ſom Elev i Militærſkolen i Woolwich. Ved ſin Indtrædelſe i Myndighedsalderen 16 Marts 1874 blev han i Chiſelhurſt højtidelig hyldet af Napoleoniſternes Førere ſom N. IV. For at vinde Krigerry og forberede ſig til en Gang ſelv at gjenoprette Kejſerdømmet i Frankrig drog han 27 Febr. 1879 frivillig til Caplandet for at deltage i Kampen mod Zuluerne, men paa en Recognoſcering 1 Juni blev han overfalden og dræbt. Liget bragtes til England, biſattes i Capellet i Chiſelhurſt og førtes 1888 til Farnborough; 1883 rejſtes ham et Mindesmærke i Woolwich. Ved ſit Teſtament, udſtedt Dagen før Afrejſen til Cap, havde N. overdraget ſine Arvekrav til Prins Napoleon Victor med Forbigaaelſe af dennes Fader, mod hvem han altid havde været indtaget.

Napoleon, Joſ. Charl. Paul, Bonaparte (Prins), Søn af Jérôme Bonaparte, f. 9 Sept. 1822 i Trieſt, levede indtil 1835 i Italien, men ſendtes da til en Skole i Genf og 1837—40 til Krigsſkolen i Württemberg. Efter flere Aars Rejſer fik han 1845 Tilladelſe til at beſøge Paris ſom Grev Montfort, men blev ſnart efter udviſt for ſine Forbindelſer med Republikanerne. I Efteraaret 1847 tillodes det ham dog at vende tilbage til Frankrig, og ſtrax efter Februarrevolutionen ſtillede han ſig til Regeringens Raadighed, hvorhos han ſom Republikaner i Maj valgtes paa Corſica til Nationalforſamlingen og i Regelen ſtemte med de radicale. Dog virkede han ſamtidig for ſin Fætter Louis N.s Optagelſe og ſenere for hans Valg til Præſident og udnævntes i Febr. 1849 til Afſending i Madrid; men allerede paa Rejſen holdt han i Bordeaux en Tale mod Præſidentens reactionære Politik og blev i Apr. tilbagekaldt. Han ſluttede ſig nu nærmere til Oppoſitionen, ſkjønt Familiebaandet ſtadig holdt ham knyttet til Præſidenten. I Dec. 1852 erklæredes han for Kejſerdømmets Arving og udnævntes til Senator. I Krimkrigen førte han 1854 en Diviſion førſt i Dobrudſcha, ſiden ved Alma og Inkjerman, men beſkyldtes for at viſe Mangel paa Mod (fik Øgenavnet Plon-Plon) og vendte i Febr. 1855 tilbage til Frankrig, hvor han kort efter overtog Ledelſen af den ſtore Verdensudſtilling. I Sommeren 1856 foretog han en Rejſe til Island, Grønland og de nordiſke Riger og ſendtes 1857 til Berlin for at mægle i Neuchâtelſtriden. Efter Attentatet 1858 bekæmpede han det Undertrykkelſesſyſtem, Regeringen ſlog ind paa, og ſøgte ſom Miniſter for Algérien og Kolonierne (fra Juni 1858) at afſkaffe den militære Forraltning og indføre ſtedligt Selvſtyre, men kunde ikke bryde Modſtanden derimod og afgik i Marts n. A. Allerede forinden (30 Jan.) havde han ægtet Kong Victor Emanuels ældſte Datter Clothilde (f. 1843), og i Maj ſendtes han til Toscana for at anføre en Reſervehær, men i Virkeligheden for at blive „Konge i Etrurien", en Plan, ſom dog ſtrandede paa Folkets Uvilje. Alligevel blev N. ſin Kjærlighed til Italien tro, og gjentagne Gange udtalte han ſig i Senatet med Varme for dets Enhed og imod Pavedømmet; ligeledes forſvarede han 1863 Polens Sag og tilraadede jævnlig en friere Politik indadtil. Ved flere Lejligheder vakte hans Optræden Mishag hos Kejſeren, ſaaledes hans Tale 15 Maj 1865 ved Afſløringen af et Mindesmærke for Napoleon I i Ajaccio (han opgav derfor ſin Plads ſom Næſtformand i Gehejmeraadet, hvortil han kort før var bleven udnævnt), og med Kejſerinde Eugénie ſtod han ſtadig paa en ſpændt Fod (hun kaldte ham „den røde Prins"), medens det friſindede Parti dog ingen Tillid havde til ham. I Aug. 1870 ſendtes han til Italien for at ſøge Hjælp og forblev der indtil Oct. 1872; men da han vendte tilbage til Frankrig, blev han udviſt efter Thiers's Befaling. 1873 blev han valgt til Medlem og ſiden til Formand for Departementsraadet paa Corſica og i Maj 1876 til Deputeretkammeret, hvor han ſluttede ſig til Republikanerne og ſtærkt angreb det klerikale Parti. Ved de nye Valg i Oct. 1877 blev han vraget for Napoleoniſten Hauſsmann. Efter Kejſerprinſens Fald i Juni 1879 blev N. af Napoleoniſterne erkjendt ſom Kejſerdømmets Arving; kun Paul de Casſagnac angreb han ſom revolutionær. N. billigede 1880 Opløsningen af de gejſtlige Ordener, men rettede pludſelig i Jan. 1883 et ſkarpt Angreb paa Republikens hele Styrelſe og erklærede ſig ſom den rette Arvtager i Henhold til Folkets gjentagne Afſtemninger for Kejſerdømmet. Han fremkaldte derved Regeringens Indſkriden mod de orléanſke Prinſer; ſiden blev han fængſlet, men kort efter løsladt. I Juni 1886 blev han ſom Prætendent udviſt af Frankrig og boſatte ſig i Schweiz. Foruden Sønnen Nap. Victor (ſ. d. A.) har han en Søn, Louis, f. 1864, og en Datter, Marie, f. 1866.

Napoleon Victor, f. 18 Juli 1862 i Paris, ældſte Søn af Prins Napoleon, blev 1879 ved Kejſerprinſens (ſ. Napoleon, Louis Eugen) Teſtament udpeget ſom hans Arvtager, uagtet den kejſerlige Tronfølgelov gav hans Fader Forrangen. Kun en mindre Del af Napoleoniſterne (de „autoritære" og ſtrængt katholſke) under Paul de Casſagnac holdt ſtrax paa ham; men da han 1884 ſagde ſig løs fra ſin Afhængighed af Faderen, vandt han ogſaa Kejſerinde Eugénies og flere andre ledende Napoléoniſters Billigelſe af, at han ſaaledes optraadte ſom ſelvſtændig Prætendent. Efter Udvisningen af Frankrig i Juni 1886 boſatte han ſig i Brysſel.

Napoleond'or, den i Frankrig under Kejſerne Napoleon I og III prægede Guldmønt paa 20 Francs, af Finhed 900 Tuſendedele, i Værdi lig 14 Kr. 40 Øre. Dobbelte N. vare lig 40 Francs eller 28 Kr. 80 Øre.

Napoleonider kaldes Ætlingerne af Napoleon I.s Brødre og ſærlig de, der ved kejſerligt Decret af 18 Dec. 1852 betegnedes ſom Arvinger til Kejſerdømmet, nemlig Prins Napoleon og hans Børn, ſamt Napoleon III.s Søn. **Napoleoniſter**, det Parti i Frankrig, ſom ønſker Kejſerdømmet gjenoprettet under Napoleoniderne.

Napōleonsdagen, 15 Auguſt, Napoleon I.s Fødſelsdag.

Napoléon-Vendée [napoleōng vangdē], ſ. **La Roche ſur Yon**.

Napoléonville [napoleongvīl], ſ. **Pontivy**.

Nāpoli eller **Neapel**, den ſtørſte Stad i Konger. Italien, ved det indre af Napoli-Bugten og ved Foden af Veſuv, under 40° 52′ n. Br. og 31° 55′ ø. L. 494,000 I. (1881). Staden hæver ſig amphitheatralſk fra Bugten til c. 300 F.s Højde, hvor Caſtellet St. Elmo giver et vidt Rundſkue over Byen. Medens denne, ſet udenfra, tager ſig prægtig ud, taber dette ſig, naar man kommer ind i Gaderne. Disſe ere vel gjennemgaaende godt brolagte med Kvadre og Lava, men ſaa godt ſom kun den næſten ½ M. lange Toledogade og Chiajaen langs Havet frembyde Bygninger af Interesſe. Tværgaderne ere for det meſte ſnævre og ſtejle. De mærkeligſte Bygninger ere det kongelige Slot med rige Kunſtſkatte og andre det omgivende Paladſer; det kolosſale Sommerpalads Capo di Monte med herlig Park; Slottet Chiatamone med herlige Haver; den ſtore Muſeumsbygning, ſædvanlig tidligere kaldet Museo Borbonico, med talrige Samlinger og rigt Bibliothek; iſær fortjene at fremhæves de overordentlig righoldige Udgravninger fra Pompeji og de andre af Jordſkjælv omſtyrtede og begravede Byer. End videre ſkal nævnes Univerſitetet, det ſtore Fattighus, de uhelbredeliges Hoſpital, Annunziata Hoſpitalet, Tøjhuſet, Ærkebiſkoppens Palads, Theatret San Carlo, de forſkjellige Miniſteriebygninger, de talrige Kloſtre, der nu til Dels have faaet anden Anvendelſe, og de mange Kirker, af hvilke her kun ſkal fremhæves den hellige Januarius's Kathedralkirke, Kirkerne Gesú-nuovo, San Fillippo Neri, Santa Chiara, der tidligere var Kongefamiliens Gravſted, San Domenico og San Paolo Maggiore. En ſæregen Mærkelighed ved N. er de umaadelige Katakomber, der i 3 Etager over hinanden ſtrække ſig under Stadens nordlige Del og indtage endnu ſtørre Udſtrækning end de i Rom. Blandt Stadens talrige Undervisningsanſtalter er den vigtigſte det 1224 ſtiftede Univerſitet med Faculteter for Rets- og Lægevæſen, Mathematik og Naturvidenſkaber, Philoſophi og Literatur; end videre det ærkebiſkoppelige Seminarium, Bro- og Vejbygningsſkolen, Maler- og Billedhuggerſkolen, Militærſkolen, Marineakademiet, Obſervatoriet, det topographiſke Bureau, Muſikſkolen og mange flere, den ſtorartede botaniſke Have og de mange rige Bibliotheker. Af Kunſtværker findes rige Samlinger ſaa vel i Slottene ſom i forſkjellige Muſeer. Stadens Handel og Induſtri er i betydelig Opkomſt. Induſtrien omfatter iſær Silke-, Uld- og Bomuldsſtoffer, Glas, Porcelæn, Guld- og Sølvarbejder, Koraller, Maccaroni og Vaaben. Staden ſtaar i levende Dampſkibsforbindelſe med de forſkjellige Middelhavshavne. — N., i Oldtiden Neāpolis (d. e. den nye Stad) i Campanien, var en græſk Koloni fra Cumæ og kaldtes ſaaledes i Modſætn. til det i nogen Afſtand beliggende Parthenope (benævnt efter en der ſom Gud dyrket Sirene af d. N.) ell. Palæopolis (den gamle Stad), ſom nu er ſporløſt forſvunden, men med hvilken den dannede ſig til ēn Stad. Efter at den ældre By var bleven ødelagt i den anden Samniterkrig i det 4de Aarh. f. Chr., blev Neapolis en ſkjøn, ved græſk Cultur blomſtrende Koloniſtad under Romerne og var et yndet Opholdsſted for de romerſke Kejſere, ligeſom for flere af de ſtore romerſke Digtere, af hvilke Vergil ſiges begravet paa Pauſilippus-Højen (det nuvær. Poſilippo).

N. blev indtaget af Beliſarius 536, men løsrev ſig i Begyndelſen af det 8de Aarh. fra det græſke Kejſerdømme og hævdede en republikanſk Forfatning; det var dog førſt længere hen i Middelalderen og i den nyere Tid at N. ſom Hovedſtad i det efter ſamme opkaldte Kongerige og Reſidens for de normanniſke Konger og de ſpanſke Vicekonger naaede en ſaadan Størrelſe og Betydning, at den efterhaanden er voxet op til Italiens ſtørſte Stad. — Den ital. Kronprins, **Victor Emanuel**, f. 1869, fører Titlen Prins af N.

Nāpoli di Malvāſia ell. Monemvaſia, Stad i den græſke Prov. Lakonien paa en Klippeø i det ægæiſke Hav ved Lakoniens Øſtkyſt, 10 M. ſ. ø. for Sparta, ſtaar ved en Stenbro i Forbindelſe med Faſtlandet. Ærkebiſpeſæde. God Havn. Staden havde tidligere ſtor Betydning ſom ſtærk Fæſtning og en Hovedſtabelplads for Handelen paa Levanten; Vinene fra Peloponnes og de græſke Øer udførtes meſt over denne By. Under Frihedskrigen tabte den ſin Betydning.

Nāpoli di Romānia, ſ. **Nauplia**.

Naquet, Alfred [kā], franſk Politiker, f. 1835 i Carpentras, ſtuderede Lægevidenſkab i Montpellier og Paris og ſkrev værdifulde Afhandlinger om chemiſk-mediciniſke Æmner; han opholdt ſig 1863—65 i Palermo og udgav 1865 »Principes de chimie« (4de Udg. 1882). Ved Siden heraf ſyslede N. med politiſke Spørgsmaal og blev 1868 dømt for et radicalt Skrift om „Religion, Ejendom og Familie“. Han flygtede til Spanien og deltog her i revolutionære Bevægelſer i Andaluſien. I Sept. 1870 var han med i den Skare, der ſprængte den lovgivende Forſamling, og blev derefter Secretær i den af Forſvarsregeringen nedſatte Forſøgscommiſſion. I Juli 1871 valgtes han til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til yderſte Venſtre; han ønſkede Folkeafſtemning om Frankrigs fremtidige Statsordning, men ſtemte dog 1875 for den nye Forfatning. 1876 gik han over i Deputeretkammeret og valgtes 1884 til Senatet. N. var Hovedophavsmand til Loven af 1885 om Skilsmiſſes Gjenindførelſe.

Narbadda, Flod i Forindien, udſpringer paa Mekal-Bjærgene og løber mod V. til Cambay-Bugten. 180 M. lang.

Narbonne [bönn], Stad i det franſke Dep. Aude, 7½ M. ø. for Carcaſonne, ſtaar i Kanalforbindelſe med Middelhavet. 26,000 I. Raadhus, der tidligere var Ærkebiſpereſidens, Muſeum med Samling af Malerier og romerſke Oldſager, ſmuk gotiſk Kirke. Uldinduſtri, Farveri, betydelig Handel med Honning og Vox. — N. var allerede før Romernes Indfald i Gallien en blomſtrende Stad. Den blev 118 f. Chr. af den romerſke Conſul Quintus Marcius Rex gjort til romerſke Koloni ſom Narbo Martius, var ſiden Hovedſtad i Gallia Narbonensis, ſtod fra 413 under Veſtgoterne, indtil Saracenerne indtog den 719. Pipin d. lille erobrede den 757, og fra Carl d. ſtores Tid havde den egne Grever. Da den ſidſte Greve faldt ved Ivry 1424, kom hans Land ved Kjøb til Konger. Navarra. I Middelalderen var N. en vigtig Handelsſtad med 40,000 I., der havde udſtrakt Handel med Orienten.

Narceïn, et Alkaloid, der i ringe Mængde findes i Opium.

Narcissus, en i Middelhavslandene hjemmehørende Planteſlægt af Narcisfamilien, har et underjordiſk Løg, hvorfra linjedannede Blade og en- ell. flerblomſtrede Stængler udgaa; Blomſterne have et langt cylindriſk Rør og 6-delt Krave og en forſkjelligdannet, helrandet eller lappet Bikrone. Flere Arter ere bekjendte og yndede Haveplanter, ſaaledes Paaſkelilien (N. pseudonarcissus) med bleggule Perigonblade og mørkegul Bikrone; Pinſelilien (N. poëticus) med hvide Perigonblade og gul, i Randen brandgul Bikrone; begge disſe have enblomſtrede Stængler; Tazetten (N. Tazetta) og Jonquillen (N. Jonquilla) have flerblomſtrede Stængler.

Nardini, Pietro, f. 1722 i Landsbyen Fibiana i Toscana, var Elev paa Violin af Tartini og udmærkede ſig navnlig ved ſit følelſesfulde Spil. 1753—67 var han Concertmeſter i Stuttgart, hvorefter han levede i Italien til ſin Død 1793 ſom Hofcapelmeſter i Firenze. Han har componeret Violinconcerter, Strygekvartetter, Violinſonater, hvoraf nogle endnu ſpilles, Violinduetter m. m.

Nārdus, ſ. **Baldrian**.

Narēnta, Flod, der udſpringer i Herzegovina og gjennem Dalmatien løber til Adriaterhavet. I Nærheden af ſit Udløb danner den et lille Delta med en ſumpet Ø, der er mærkelig ved den overordentlig ſtore Mængde Blodigler, ſom findes her, og ſom udgjøre en betydelig Udførſelsartikel. **Narenta Kanalen** kaldes efter Floden den Bugt af Adriater Havet, ſom ſkyder ſig ind mellem Halvøen Sabbioncello og Faſtlandet.

Nares, Sir George Strong [næhrs], engelſk Søofficer, f. 1831, deltog 1852—54 i den arktiſke Expedition med »Resolute« og commanderede 1866—67 »Salamander« ved Opmaalingen af de øſtl. Kyſter af Auſtralien og Torres-Strædet. 1872—74 var han Chef for »Challenger« (ſ. d. A.) og fik derpaa Commandoen over en Nordpolsexpedition, ſom 1875 brød op paa Skibene »Alert« og »Discovery«. Han ſelv trængte med »Alert« langs Veſtkyſten af Robeſon-Kanal frem til 82° 27′ n. Br.; en i Foraaret 1876 fra »Discovery« afſendt Slædeexpedition naaede 83° 10′ n. Br., hvorfra der ikke kunde øjnes Land i Nord; ſ. A. vendte Expeditionen tilbage. Skrifter: »The Naval Cadet's Guide« (1860; 4de Opl. 1868), »Reports on Ocean Soundings and Temperature« (6 Dele; 1874—75), »Report of the Arctic Expedition« (1876) og »Narrative of a Voyage to the Polar Sea in 1875—76 in H. M. ships Alert and Discovery« (2 Bd., 1878).

Nārew, Flod i Polen, kommer fra de litauiſke Sumpe i det ruſſiſke Gouv. Grodno og falder efter et veſtligt og ſydveſtligt Løb i Bug.

Nargilēh, tyrkiſk Tobakspibe, i hvilken Røgen ledes gjennem Vand.

Nargøen ell. Nargen, en lille Ø i den finſke Bugt, 2 M. n. v. for Reval, med Fyrtaarn.

Narhval (Monodon monoceros), højnordiſk Hvalform, uden Rygfinne og næſten uden Tænder, 13—16 F. eller maaſke 20 F. lang; ſom Unge blaagraa, ſom voxen gulhvid med mørke Pletter. Af Tænderne komme kun Hjørnetænderne i Overkjæven til Dels til Udvikling, men Hunnens voxe ikke frem uden for Kjæven, i hvilken de ligge ſkjulte, hvorimod Hannens venſtre Hjørnetand voxer ud til en indtil 10 F. lang, lige, horizontal, ſpiralfuret Stødtand, der bliver ved at voxe, ſaa længe Dyret lever; undertiden udvikles ogſaa den højre, men det er ſjældent, at den naar den venſtre i Størrelſe. Denne Tand har til Dels givet Anledning til Sagnet om Enhjørningen, og den gaar ogſaa i Handelen under Navnet Enhjørningstand; den benyttes ſom Elfenben, men det er uviſt, hvortil Dyret ſelv benytter den, maaſke blot til at holde Vaagerne aabne, hvor man ſer N. ſamle ſig, naar de true med at fryſe til. Den er for øvrigt nærmeſt beſlægtet med de butſnudede Delfiner, navnlig med Hvidfiſken, og lever af Fiſke og Blækſprutter. For Grønlænderne er Narhvalfangſten af ikke ringe Betydning.

Narkisſos, Søn af Flodguden Kephiſos og Nymphen Liriope, var en udmærket ſkjøn Yngling, der forelſkede ſig i ſit eget Billede, ſom han en Gang havde ſet i en Kilde, hvorefter han hentæredes af Længſel. Der, hvor han døde, fremſpirede den efter ham opkaldte Blomſt, ſ. **Echo** og **Narcisſus**.

Narkotin, et Alkaloid, der ret rigelig findes i Opium; det frembyder ſtor theoretiſk, men liden almindelig Interesſe.

Narkōtiſke Lægemidler (Narcotica) betegner egentlig kun ſøvndysſende Midler, men bruges alm. ſom Betegnelſe for alle Lægemidler, der bedøve eller lamme Nerveſyſtemet. De anvendes meget i Lægekunſten for at fremkalde Søvn eller ſtille Smerter og ere næſten alle tillige ſtærke Gifte. En ſtor Del af dem vindes af Planteriget, f. Ex. Opium og dets Alkaloider, andre af Mineralriget, f. Ex. Bromkalium, atter andre ere organiſke Kulſtofforbindelſer, der ikke findes i Naturen, f. Ex. Chloroform, Chloral, Paraldehyd oſv. **Narkōſe** kaldes den ſøvnlignende, føleſløſe Tilſtand, ſom de narkotiſke Midler fremkalde. S. **Anæſtheſi**.

Narni, Stad i Mellemitalien, 9 M. ſ. for Perugia, med 10,000 I. Biſpeſæde. Mærkelige Levninger af en gammel romerſk Bro.

Naro, Stad paa Sicilien, 13 M. ſ. ø. for Palermo, med 11,000 I. og betydelig Avl af Sydfrugter og Mandler i Omegnen.

Narova [rāā], Flod i det rusſiſke Gouv. St. Petersborg, Peipusſøens Afløb, falder i den finſke Bugt ved Narva.

Narrefeſt kaldtes en Levning af de gamle hedenſke Saturnalier (Kalendæ Januaril), ſom den chriſtne Kirke forgjæves ſtræbte at faa afſkaffet ved at indvie 1 Jan. til en Feſt for Chriſti Omſkærelſe. De larmende Januarlyſtigheder holdt ſig ikke blot i Overgangstiden fra Hedenſkabet til Chriſtendommen, men fulgte endog med Chriſtendommen til de germanſke Folk. Skoledrenge udvalgte Børneabbeder og Børnebiſkopper, ſom udførte den liturgiſke Gudstjeneſte i Kirkerne; i Gaderne holdtes der Procesſioner af Børn, klædte i gejſtlige Dragter, medens til Gjengjæld maſkerede Præſter ſtundum opførte burleſke Optog. N. udartede ſtedſe mere og mere til en forargelig Caricatur af det hellige, hvorfor den katholſke Kirke ſøgte at afſkaffe den ved ſtrænge Forbud, men i lang Tid forgjæves. Hvor Reformationen ſejrede, ophørte dette Uvæſen ſtrax, men i de katholſke Lande holdt det ſig længere; endnu i det 18de Aarh. blev der valgt en Narrebiſkop i Mainz.

Narreſelſkaber, ſ. **Babinſk Republik** og **Calottiſter** und. **Calot**.

Narrey, Charl. [rē], franſk Forfatter, f. 1825, debuterede i Literaturen med Romanen »Deux heures de mystère« (1847), har ſiden iſær produceret Theaterſtykker ene eller med forſkjellige Medarbejdere, ſaaledes med Michel »Le passé et l'avenir« (1847), med A. Royer og Vaëz »La dame de trèfle« og »Les fantaisies de Milord« (1850), med Langeac »La Bohême d'argent« (1868), med Dreyfus »Chez elle« (1877) o. fl. 1853—56 var N. med i Theatret Odéons Direction.

Nārſes, berømt græſk Hærfører, af Fødſel en Persarmenier, var Eunuch ved Kejſer Juſtinian d. ſtores Hof, men hævede ſig ved Dygtighed til de højeſte Statsembeder. Efter at have udmærket ſig i Krigen med Perſerne blev han 538 ſendt med en Hær til Italien for at underſtøtte Beliſar mod Øſtgoterne, men allerede 1539 kaldtes han tilbage, da han blev uenig med denne Feltherre. Efter Beliſars Afgang blev N. 552 anden Gang ſendt til Italien med en af de forſkjelligſte Folkeſlag ſammenſat Hær, ſom han med udmærket Feltherredygtighed forſtod at holde ſammen, ſlog de to ſidſte øſtgotiſke Konger Totilas og Tejas, ſom begge faldt, og gjorde 554 Ende paa Øſtgoternes Rige i Slaget ved Caſilinum, hvorpaa han blev kejſerlig Statholder i Italien, ſom han beſtyrede med Faſthed og Klogſkab. Men under den følgende Kejſer Juſtin II maatte han nedlægge denne Værdighed 567 og døde 573 i Rom. Et ſenere opſtaaet Sagn beretter, at N. hævnede ſig paa Kejſerinde Sophie, der havde haanet ham ved at kalde ham tilbage til Spindeſtuen, ved at indkalde Langobarderne, ſom 568 bemægtigede ſig en ſtor Del af Italien.

Naruszewicz, Adam. Stanisl. [naruſchēvitſch], polſk Hiſtorieſkriver, f. 1733, indtraadte 1748 i Jeſuiterordenen og blev ſenere Biſkop i Luck; d. 1796. Efter Kong Stanislaus's Opfordring ſkrev han „Polens Hiſtorie" (2—7 Bd., 1780—86, indt. 1386), hvortil ſenere føjedes 1ſte Bd., udarbejdet efter hans omfattende Materialſamling (1824). N.s Værk udmærker ſig baade ved Lærdom og Kritik og er ſkrevet efter Tacitus's Forbillede i en ſammentrængt Stil; det udkom ſenere i to Udgaver.

Narva, en tidligere befæſtet Stad i det rusſiſke Gouv. St. Petersborg ved Floden Narova i Nærheden af dens Udløb i den finſke Bugt, 18 M. v. ſ. v. for St. Petersborg.. 7,000 I. — Her ſlog Carl XII med 10,000 Svenſkere 45,000 Rusſere 30 Nov. 1700.

Narvāez, Manuel Ramon Maria, Hertug af Valencia, ſpanſk General og Statsmand, f. 5 Aug. 1800, indtraadte 1815 ſom Cadet i den kongel. Garde og blev 1820 Officer. Da en Del af Garden i Juli 1822 gjorde Oprør mod den frie Forfatning, ſluttede N. ſig til dennes Forſvarere og kæmpede ſiden i Catalonien under Mina imod de klerikale Friſkarer. Da Reactionen ſejrede 1823, tog N. Afſked og levede i Stilhed til Ferdinand VII.s Død, men indtraadte 1834 igjen i Hæren ſom Capitain og ſvang ſig 1836 op til Brigadegeneral. Han udmærkede ſig iſær ved at renſe Provinſen La Mancha for Carliſter og blev til Løn Generalcapitain i Gammel-Caſtilien, men kom 1838 i Strid med Eſpartero og miſtede ſin Commando. Kort efter udbrød Oprør i Sevilla, og N. tilkaldtes for at lede det; men han opgav ſtrax Forſøget ſom unyttigt og flygtede til Frankrig. Her ſluttede han ſig til den fordrevne Enkedronning Chriſtine og lagde med hende Planer mod deres fælles Fjende. 1841 gjordes et frugtesløſt Forſøg, men da der 1843 var udbrudt Oprør paa flere Steder i Spanien, ſkyndte N. ſig til Valencia og drog med de der ſamlede Tropper imod Madrid, ſom han indtog 24 Juli, og afgjorde derved Opſtandens Sejer og Eſparteros Fald. Som Generalcapitain i Madrid øvede N. ſtor Indflydelſe, og i Maj 1844 blev han Førſteminiſter og gjennemførte nu en Reviſion af Forfatningen i afgjort conſervativ Aand, ſamt Indſkrænkning af Presſefriheden og Communernes Selvſtyrelſe. Til Løn blev han Marſchal og Hertug af Valencia, men allerede i Apr. 1846 afſkediget og Aaret efter fjærnet ſom Aſſending i Paris. Dog kom han tilbage igjen i Oct. 1847 og blev Førſteminiſter; han ſtyrede med ſtor Kraft, kuede flere Oprør i de ſtørre Byer ſamt Carliſternes (Cabreras) Forſøg 1848—49 og udviſte i Maj 1848 den engelſke Aſſending H. Bulwer, fordi han holdt Forbindelſer med de liberale. Uenighed med Dronningen og Enkedronningen førte i Jan. 1851 til hans Fald, og nu ſluttede han ſig til de moderates Oppoſition imod den begyndende abſolutiſtiſke Reaction, hvorfor han i Dec. 1852 fik Paalæg om at gaa til Udlandet. Efter Eſparteros Fald og O'Donnells Statscoup blev han i Oct. 1856 tredje Gang Førſteminiſter og gjennemførte nye reactionære Forfatningsændringer. I Juli n. A. fortrængtes han fra Magten, men blev igjen Førſteminiſter Sept. 1864—Juli 1865 og efter at have undertrykt en Soldateropſtand i Madrid atter fra Juli 1866 til ſin Død 23 Apr. 1868.

Naſallyd (af lat. nasus, Næſe), Næſelyd, ſ. **Medlyd**.

Naſeby [nāhsbi], Landsby i Northampton-Shire i England, 3 M. n. til v. for Northampton, bekjendt af Cromwells Sejer over Kong Carl I 14 Juni 1645.

Naſhville [nāſchvill], Hovedſtad i Staten Tennesſee i Nordamerika ved den lille ſejlbare Flod Cumberland, der falder i Ohio, 165 M. ſ. v. for New-York. 44,000 J. (1880). Smukt bygget Stad med Univerſitet og flere højere Undervisningsanſtalter, betydelig Induſtri, Floddampſkibsfart og Tobakshandel.

Naſik, Stad i det britiſke Oſtindien, Præſidentſkabet Bombay, 22 M. n. ø. for Bombay, ved Godavari. 22,000 J. Valfartſted.

Naſirabād, Stad i det engelſke Forindien, Diſtrictet Adſchmir, 46 M. v. til ſ. for Agra. 20,000 J. Vigtig Militærſtation.

Naſir-eddin, d. e. Religionens Forſvarer, egtl. Abu Djafar Muhammed Ben Hasſan al Thuſi, perſiſk Aſtronom, f. 1201, d. 1274 i Meragah (i Turan), hvor han havde bevæget Mongolfyrſten Hulagu-Khan til at bygge et ſtort Obſervatorium. Han efterlod over 20 Værker, af hvilke det vigtigſte er »Zidje Ilekani«, d. e. de khaniſke Tavler, grundede paa andres tidligere og egne Jagttagelſer.

Naſirǣer kaldtes hos Jøderne den, der havde aflagt det ſtørſte af de ved Loven foreſkrevne religiøſe Løfter. De nærmere Regler for Naſiræatet ere faſtſatte i 4de Moſeb. VI, 1—21. En N. var for den Tid, han havde paataget ſig Løftet, forpligtet til at afholde ſig fra beruſende Drikke, lade ſit Haar voxe og maatte ikke nærme ſig Lig, ſelv ikke ſine nærmeſtes.

Nasmyth, James [mith], f. 1808, engelſk Mechaniker, Fabrikant i Mancheſter indtil 1857, opfandt flere Maſkiner og gjorde ſiden vigtige aſtronomiſke Jagttagelſer, iſær over Maanens phyſiſke Beſkaffenhed. Hans vigtigſte Opfindelſe er Damphammeren (1842); denne gjøres ham dog ſtridig af Franſkmændene, der betragte Ingenieuren Bourdon, der 1842 opſtillede en Damphammer i Le Creuſot, ſom Opfinderen. S. ogſaa **Damprammemaſkine** under **Damp**.

Naſon, Pieter, hollandſk Maler, hvis Virkſomhed falder i det 17de Aarh., var en udmærket Portrætmaler, ſom maaſke ſtaar B. v. d. Helſt nærmere end Frants Hals. Af to fortrinlige Portræter i Moltkes Samling i Kjøbenhavn er Mandsportrætet betegnet 1658, Portrætet af den ſtore Kurfyrſte i Charlottenburg ved Berlin er fra 1667, et andet Portræt i Muſeet i Berlin fra 1670; ogſaa i Rotterdam findes Portræter af denne Kunſtner, hvis Navn jævnlig forekommer i Fortegnelſerne i forrige Aarh., men nu kun ſjældent.

Nasſau, Hovedſtad i den engelſke Koloni Bahama-Øerne, paa Øen New-Providence. 8,000 J. Befæſtet, god Havn. Gouvernenrens og de engelſke Militærautoriteters Sæde.

Nasſau, indtil 1866 et ſouverænt Hertugdømme, 85¼ □ M. ſtort, udgjør nu en Del af den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau. — Det nasſauſke Fyrſtehus nedſtammer fra Greverne af Laurenburg (opkaldte efter et Slot ved Lahn) og kaldte ſig fra 1160 Grever af N. efter et ved Byen N. bygget Slot (ſ. nedenf.); de ophøjedes længere hen i Tiden til Rigsfyrſter. Ved Grev **Henrik II d. riges** (d. 1254) to Sønner Walram og Otto delte Slægten ſig i to Linjer, mellem hvilke Arvelandene deltes. Den ældre Søn **Walram**, Fader til den tyſke Konge **Adolf af N.**, fik den ſydlige Del og er Stamfader til Hertugerne af N., ſom ſiden have ſamlet alle Arvelandene; den yngre, **Otto**, fik den nordlige Del og er Stamfader til Statholderne og Kongerne i Nederlandene. Den walramſke Linje delte ſig igjen i flere Linjer, af hvilke Fyrſterne af N.-Uſingen og N.-Weilburg 1806 fik Hertugtitel for deres Tilſlutning til Rhinforbundet, men dog ſvigtede Frankrig efter Slaget ved Leipzig. Begge Fyrſter ſtyrede N. i Fællesſkab, indtil Hertug **Fred. Aug.** af N.-Uſingen døde 1816; nu blev **Vilhelm** af N.-Weilburg Eneregent. Allerede 1814 fik N. Løfte om en Forfatning, men den traadte førſt 1818 i Virkſomhed, og Hertugen laa i ſtadig Strid med Landdagen, fordi han gjorde Paaſtand om fuld Ejendomsret over Domainerne og 1831 endog tillod ſig egenmægtig at forøge Tallet paa de af ham valgte Medlemmer af førſte Kammer for at ſkaffe ſig Flertal. Negeringen var afgjort conſervativ og holdt Folket i fuldſtændig Umyndighed (intet Blad fik Tilladelſe til at udkomme oſv.). 1835 tiltraadte N. Toldforeningen. Hertug Wilhelm døde 1839 og fulgtes af ſin Søn **Adolf** (ſ. d. A.), men Syſtemet fortſattes lige til Marts 1848, da Uroligheder (med Ødelæggelſe af flere Adelsgodſer) tvang ham til at indrømme alle Folkets friſindede Forlangender. N. A. gaves en ny Forfatning, Domainerne erklæredes for Statsejendom, og flere Reformer indførtes, hvorhos N. i det tydſke Spørgsmaal underſtøttede Preusſens Politik; men 1850 ſlog Hertugen om, ſluttede ſig til Øſterrig og lod en ſtærk Reaction indtræde. En Valglov octroieredes 1851, Landdagen deltes paa ny i to Kamre, og næſten alle Fremſkridt fra 1849 omſtødtes. Førſt 1859 vaagnede Oppoſitionen og tiltvang ſig under K. Brauns Ledelſe flere Indrømmelſer; fra 1864 førtes Kampen med voxende Heftighed. Trods Landdagens Modſtand foretog Hertugen i Juni 1866 **Ruſtninger** og begyndte 7 Juli Krigen med Preusſen, men maatte allerede 8 Dage efter flygte. N. blev derefter beſat af Tropper og 8 Oct. indlemmet i Preusſen, hvilken Forandring modtoges med almindelig Tilfredshed. Ogſaa den ottoniſke Linje delte ſig i flere Grene ved **Wilhelm d. ældres** (d. 1559) to Sønner. Den ældſte var Hollands berømte Befrier **Wilhelm** I, ſom 1544 efter ſin Fætter Renatus arvede Fyrſtendømmet Oranien og derefter kaldte ſig Prins af Oranien (d. 1584). Hans Sønner vare af tre forſkjellige Ægteſkaber **Philip Wilhelm**, Prins af Oranien, ſom blev fangen af Spanierne og gik over til Katholicismen (f. 1554, d. 1618), **Morits af N.**, Statholder i Nederlandene (f. 1567, d. 1625), og **Frederik Henrik**, hans Efterfølger (f. 1584, d. 1647); dennes Søn og Efterfølger var **Wilhelm** II (f. 1626, d. 1650); hans Søn **Wilhelm** III (f. 1650), ſom 1689 tillige blev Konge i Storbritannien og Irland, men døde barnløs 1702. — Wilhelm d. ældres anden Søn, Grev **Johan** af Dillenburg (d. 1606), havde flere Sønner, ſom ſtiftede Linjerne N.-Siegen, N.-Dillenburg, N.-Dietz og N.-Hadamar, hvilke alle ere uddøde undtagen N.-Dietz, ſom gav Friesland og Groningen Statholdere. En af disſe, **Johan Wilh. Friſo**, arvede efter ovennævnte Wilhelm III.s Død det oraniſke Huſes Beſiddelſer (d. 1711); hans Søn, **Wilhelm** IV, blev 1747 Arveſtatholder i ſamtlige Nederlande og døde 1751. Dennes Søn, **Wilhelm** V (f. 1748), maatte ved de franſkes Fremtrængen 1795 flygte til England og døde 1806 i Tydſkland; hans Søn, Wilhelm, blev 1815 Konge i Nederlandene ſom **W.** I (ſ. for øvrigt **Nederlandene**). 2) By i Prov. Hesſen-N. ved Lahn, med 1,800 J., har en Vandcuranſtalt, Fyrrenaalebade, romerſke Bade, gymnaſtiſk Inſtitut, medicopneumatiſk Anſtalt og en ſvag Natronkilde, der ligner den i Ems. Paa den anden Side af Floden hæver ſig paa en høj Klippe Borgen **N.**, Fyrſtehuſets Stamſlot.

Nasſau-Siegen, Carl Heinr. Nik. Otto, Prins af, f. 1745, gik 1759 i franſk Krigstjeneſte og ledſagede Bougainville paa hans Jordomſejling. Efter alſkens Æventyr paa Tahiti og i Afrika vendte N. tilbage til Frankrig; han gjorde 1779 et frugtesløſt Forſøg paa at indtage Øen Jerſey og førte 1782 et af de ſvømmende Batterier ved Angrebet paa Gibraltar. 1787 gik han i rusſiſk Tjeneſte, var ſom Viceadmiral Chef for Sortehavsflaaden og ødelagde 1788 den tyrkiſke Flaade ved Otſchakov. 1790 fik han Anførſelen over Flaaden i Øſterſøen, indeſluttede den ſvenſke Flaade i Viborgbugten, men led 9 Juli et afgjort Nederlag i Svenſkſund. 1800 boſatte N. ſig i Frankrig og døde 1808 i Paris.

Naſtrond (bedre Naaſtrand, d. e. Ligſtranden), i den nordiſke Mythologi et Straffeſted for de onde. Paa N. — hedder det — er der en ſtor Sal, ſom vender mod Nord, fjærnt fra Solen; Taget er flettet af Slangerygge; Slangehovederne vende ind i Huſet og udſpy Gift ſaaledes, at der flyder Gift-Aaer gjennem Salen; gjennem disſe Strømme vade Menedere, Mordere og Huſtruers Forførere.

Nastūrtium (Tropæolum majus), ogſaa kaldet indiſk ell. indianſk Karſe, Capucinerkarſe, ikke at forvexle med Brøndkarſen (N. officinale), kalde Gartnerne en i Haverne almindelig, etaarig Prydplante med ſlyngende Stængler, ſkjoldformede Blade og ſtore, ſmukke, gule, ſkarlagenrøde eller brune Blomſter. Bladene ſpiſes ſom Karſe, Blomſterne undertiden ogſaa, navnlig ſom Pynt paa Salater. De umodne Frugter ſyltes og anvendes ſom Kapers.

Nat er Tiden fra Solens Nedgang til dens Opgang. Om N.s forſkjellige Længde ſ. **Dag**; om Overgangen fra Dag til N. ſ. **Tusmørke**. I Mytholog. er N. (gr. νύξ, lat. nox) en mægtig Gudinde, der betvang Guder og Menneſker ved Søvnen; hun er Datter af Chaos og Moder til Dagen og Ætheren; fra hende udgaar alt dunkelt, ubekjendt og ſkrækindjagende. Afvexlende med Dagen bebor hun et Palads i Underverdenen. I den nord. Mythol. er N. en Jættedatter, Moder til Dagen. **Natbue**, ſ. **Dagbue**.

Nata, Stad i Staten Panama, en af de columbiſke Republiker i Sydamerika, ved Panama-Bugten. 5,000 J. Anlagt af Spaniere 1517.

Natabe (Nyctipithecus), ſydamerikanſk Abeſlægt med blød Pels og ſtore Øjne ſamt uden Snohale.

Natāl (d. e. Julelandet), en engelſk Koloni i Sydafrika, ligger paa Øſtkyſten mellem 26° 20′ og 31° ſ. Br., omgiven af det indiſke Ocean mod Ø., Sulukaffernes Land og den transvaalſke Republik mod N. Ø. (Grænſe Floden Tugela og dens Biflod Buffalo), Oranjeflod-Friſtaten mod V. (Grænſe Kahlambabjærgene) og Baſuto Landet mod S. V. 850 □ M. med 424,000 J. (1884). Landet hæver ſig i Terrasſer fra det indiſke Ocean. Den førſte Terrasſe har tropiſk Klima med Mangroveſkove og Dyrkning af Sukkerrør, Kaffe, Bomuld og Indigo. Omtr. 4 M. fra Havet hæver Landet ſig til 2—3,000 F.s Højde med Majsavl og gode Græsgange. Længere inde følger et ſkovbevoxet Bjærgland med fortrinligt Bygningstømmer og Hvedeavl, medens Grænſebjærgene mod N. V. have Punkter af henimod 10,000 F.s Højde og en ſtor Del af Aaret ere bækkede med Sne. Aarets Middelvarme i Hovedſtaden Pieter-Maritsburg 2,000 F. over Havet er 18°.

Hovedmaſſen af Befolkningen hører til Kafferſtammen; Reſten beſtaar af Boere, Indere fra Madras, forſkjellige ſydafrikanſke Stammer og nogle Hvide, meſt Englændere, i alt c. 20,000. Talrige Miſſionsſtationer arbejde paa at udbrede Chriſtendommen blandt Kafferne og, ſom ſom det ſynes, ikke uden Held. Udførſelen beſtaar fornemmelig i Korn, Bælgfrugter, Smør, røget Kjød, Elfenben og Tømmer. — Sit Navn har N. faaet, fordi Vasco da Gama opdagede det Juledag 1497. Hollænderne grundlagde 1719 en Koloni, men den ophørte ſnart. Efter 1834 udvandrede en Del hollandſke Nybyggere (Boers) fra Caplandet til N., grundlagde 1837 en By ved Havnen Port-N. og ſtiftede en Republik, men bleve 1842 tvungne til paa ny at underkaſte ſig det engelſke Herredømme, hvorfor mange af dem drog videre bort hinſides Vaalfloden. 1856 blev N. ophøjet til en ſærlig Koloni under en Gouverneur med en lovgivende Forſamling, ſom nu tæller 41 Medlemmer. Statsindtægten udgjorde 1884 c. 11 Mill. Kroner, Udgiften c. 14 Mill. Kr., Statsgjælden c. 58 Mill. Kr., Indførſelen 30 og Udførſelen 17 Mill. Kr. Befolkningen bor ſpredt eller i mindre Landsbyer. Hovedſtaden Pieter-Maritsburg ligger inde i Landet og har 8,000 J. Port-N. ell. d'Urban er en Handelsſtad i Nærheden af Kyſten omtr. under 29° ſ. Br. med Havn og livlig Handel. 8,000 J. Den er forbunden med Hovedſtaden ved Jærnbane.

Natālis (lat., med underforſt. dies „Fødſelsdag“) brugtes allerede hos Kirkefædrene om Martyrernes Dødsdage for at betegne disſe ſom deres Fødſelsdage i det evige Liv; ſenere bruges det i Romerkirken ogſaa om en Biſkops Udnævnelſesdag og om Dagen for en Kloſterboers Indtrædelſe i Kloſteret ſamt om en Kirkes Indvielſesdag.

Natchez [nǟttſcheſs], Stad i Staten Miſſiſſippi i Nordamerika ved Miſſiſſippis venſtre Bred, 30 M. n. n. v. for New-Orleans, med 7,000 J. Betydelig Handel og Dampſkibsfart. N. var under Borgerkrigen en vigtig Vaabenplads for Sydſtaterne.

Natdyr kaldes de Dyr, ſom hvile om Dagen og da holde ſig ſkjulte, men i Skumringen eller om Natten ere i Bevægelſe efter deres Føde. Dette er Tilfældet med mange Pattedyr (Nataber, Halvaber, Flaggermus, Inſektædere, Gnavere, Pungdyr, mange Rovdyr), visſe Fugle (Ugler, Natravne, visſe Hejrer), Krybdyr (f. Ex. Gekkoer), Padder (Løgfrøen) og Inſekter (Natſommerfugle), ſamt med ikke faa Fiſke og lavere Havdyr.

Nathan, en jødiſk Prophet paa Davids Tid, revſede frimodig Kongen for hans Synder, afholdt ham fra at bygge et Tempel og forkyndte ham ſamtidig den herlige Propheti i II Sam. VII. Han ſynes at have været Salomos Opdrager. Traditionen viſer N.s Grav ved Hulhul, en Landsby i Nærheden af Hebron. Efter ham har Leſſing opkaldt ſit bekjendte Drama „N. der Weiſe“. N. hed ogſaa en af Kong Davids Sønner.

Nathānael fra Kana i Galilæa, „en Israelit uden Svig“ (Joh. Ev. I, 48) og en af Jeſu førſte Diſciple; ſ. **Bartholomæus.**

Nathanſon, Mendel Levin, Etatsraad, f. 20 Nov. 1780 i Altona, kom i ſit 12te Aar til Kjøbenhavn, hvor han blev anſat paa ſin Morfaders Kontor og 1798 oprettede en Manufakturhandel. N. begyndte da ſin utrættelige Virkſomhed for en Forbedring af ſine Trosfællers Velfærd, ſom han fortſatte i en lang Aarrække. Det lykkedes ham 1805 at faa oprettet en Friſkole for Drengebørn af den moſaiſke Tro, der har virket overordentlig gavnlig og navnlig har haft til Følge, at det danſke Sprog blev Familieſproget hos Jøderne. 1810 bidrog han væſentlig til at faa Carolineſkolen oprettet, ſom blev for Pigerne, hvad den nysnævnte Skole var for Drengene. Endelig var han en ivrig Deltager i Virkſomheden for den Forandring i Menighedens hele Repræſentationsvæſen, ſom ſenere blev tagen til Følge i Anordn. af 29 Marts 1814, og han har haft ſin Del i den forandrede Ritus i den jødiſke Gudstjeneſte. 1806 var N. bleven optaget ſom Compagnon i Firmaet „Meyer & Trier“, i hvis Ledelſe han havde en fremragende Del indtil dets Fald 1820. Efter denne Tid var det iſær, at N. optraadte ſom Forfatter, ſkjønt han allerede tidligere havde leveret Bidrag til „Tilſkueren“, en Biographi af ſin afdøde Morbroder D. A. Meyer oſv. 1832 udgav han „Danmarks Handel, Skibsfart, Penge- og Finansvæſen 1730—1830“, ſom fulgtes af „Nye Bidrag til Danmarks Handel og Finanshiſtorie“ (1833) ſamt „Danmarks Handel, Skibsfart“ m. m. (1834); disſe ſammenarbejdedes til Dels i „Danmarks National- og Statshusholdning fra Frederik IV indtil Nutiden“ (1836; ny, omarbejdet Udgave 1844). N. har ved dette Værk indlagt ſig en betydelig Fortjeneſte, idet han har fremdraget og ſammenſtillet en Mængde hidtil til Dels ubekjendte Data, hvorved Værket bliver et værdifuldt Bidrag til vort Fædrelands Hiſtorie. Han har desuden ſkrevet Fortalen til nogle Hæfter af den ældre Række af det ſtatiſtiſke Tabelværk, leveret en Afhandling om Klagerne over Næringsløshed, udgivet en Folkekalender, ſenere en Række nye Afhandlinger om Mønt- og Pengevæſenet, ſamt givet en hiſtoriſk Fremſtilling af Jødernes Forhold i Danmark (1860) m. m. 1838 overtog N. Redactionen af den „Berlingſke Tidende“, der hævede ſig betydelig under hans Redaction. Det laa i Bladets Stilling, at Redactionen ſaa vidt muligt maatte underordne ſig Regeringens Anſkuelſer og at N. derfor i politiſk Henſeende kun til en vis Grad kunde indtage en ſelvſtændig Stilling; derimod var denne mere fri i en Række materielle Spørgsmaal, hvis Drøftelſe han fortſatte med Udholdenhed. N. fratraadte Redactionen af „Berlingſke Tidende“ ved Slutningen af 1858. Efter at den reactionære Opbrusning 1864—65 havde ſat ſig noget og dennes Repræſentant F. Krebs ſom Følge heraf 18 Apr. 1865 var fratraadt Redactionen af „Berl. Tid.“, overtog N. denne for anden Gang, dog kun indtil 27 Jan. 1866, fra hvilken Dag han fuldſtændig trak ſig tilbage til Privatlivet. D. 6 Oct. 1868.

Nathorſt, Joh. Theoph., ſvenſk Agronom, f. 1794, d. 1862, gjorde i nogle Aar Tjeneſte ved Regeringskontorerne i Stockholm, men nedſatte ſig 1817 paa ſin Ejendom i Småland, hvor han oprettede en Schæferiſkole. 1841—61 var han Landbrugs-Akademiets Secretær, i hvilken Egenſkab han lige ſaa vel ſom ved en Mængde Skrifter og Afhandlinger virkede kraftig for det ſvenſke Landbrugs og i Særdeleshed for Landbrugsſkolernes Udvikling. — Hans Søn, **Hjalmer Otto N.**, f. 10 Sept. 1821, var 1841—55 førſt Underlærer, ſiden Forſtander ved Landbrugsſkolen i Södermanland, derefter Forſtander for en lignende Skole i Elfsborgs-Län og endelig 1861—86 Forſtander og Profesſor ved Landbrugs-Inſtitutet paa Alnarp. Han udgav 1863—68 et »Tidskrift för landthushållning«; af hans øvrige Skrifter mærkes »Husdjursskötsel« (2den Udg. 1876—77) og »Grunderna för höjande af åkerjordens bördighet« (2den Udg. 1862; paa Danſk 1863). — Dennes Søn, **Alfred Gabr. N.**, f. 7 Nov. 1850, blev 1874 Docent i Geologi i Lund, 1876 anſat ſom Geolog ved »Sveriges geol. undersökning«, indtil han 1884 blev Profesſor og Intendant ved Rigsmuſeets Afdeling for Planteforſteninger; han foretog 1882 en geologiſk Rejſe til Spitsbergen og fulgte 1883 Nordenſkiöld paa hans Togt til Grønland. N. har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Arbejder om »Floran i Skånes kolförande bildningar« (ved Pålſjö, 1876; ved Biuf, Höganäs og Helſingborg, 1878—86).

Nathus, d. ſ. ſ. Compashus.

Natiōn (lat. natio), et ved fælles Oprindelſe, Sprog og Fædreland, Udvikling, Dannelſe og hiſtoriſke Minder, Forfatning, Love og Religion afſluttet Samfund af Menneſker, d. ſ. ſ. Folk. Det ejendommelige, hvorved en N. adſkiller ſig fra en anden, den ſærlige Retning, ſom den forfølger i Videnſkab og Kunſt, i Handel og Næringsflid, i ſelſkabeligt og borgerligt Samkvem, udgjør **Nationalcharakteren**. Har en N. Bevidſtheden om ſtore Bedrifter eller fortrinlige Indvindinger paa det politiſke eller aandelige Livs Omraade, fremkommer let **Nationalſtolthed**, der bliver uberettiget og latterlig, naar N. ikke kan fortſætte og vedligeholde Fortidens Minder. **Nationaliſere**, optage i et Folk. S. **Nationalitet**.

Nationalbanken, ſ. **Bank**.

Nationalcollegier, ſ. **Collegia nationalia**.

Nationalconventet, Navn for den Forſamling af Folkerepræſentanter i Frankrig, ſom efter Kongedømmets Omſtyrtelſe kom ſammen 21 Sept. 1792; den talte 750 Medlemmer og var valgt ved almindelig Stemmeret ſom et Udtryk for Folkets Souverænetet. I ſit førſte Møde kundgjorde N. Kongedømmets Ophævelſe; ſenere dømte det Ludvig XVI og indførte Rædſelsregimentet. Efter at have vedtaget Directorialforfatningen opløſte N. ſig 26 Oct. 1795; to Tredjedele af dets Medlemmer gik over i det nye Raad, men mangfoldige af dets ældre Medlemmer vare forinden omkomne, baade Girondiner, Dantoniſter, Hébertiſter og Jakobinere.

Nationalforening, Navn paa et 1857 ſtiftet og 1859 af La Farina omdannet Selſkab med det Maal at virke for Italiens Forening under Huſet Savoien. I Sept. ſ. A. ſtiftedes paa Møder i Eiſenach og Frankfurt den tyſke N. under R. Bennigſens Ledelſe, der ſatte ſig til Formaal at ſamle alle tyſke Lande undtagen de øſterrigſke til en nærmere Enhed under Preusſens Ledelſe og med en folkevalgt Rigsdag. Den øvede i de førſte Aar ſtor Indflydelſe (havde 30—40,000 Medlemmer), men ophørte 1866 af ſig ſelv, da det nordtyſke Forbund blev dannet. 1864 grundlagdes i Stockholm den nordiſke N. med tilſvarende Foreninger i Danmark („Nordiſk Samfund") og Chriſtiania („Skandinaviſk Selſkab"), men de fik ingen ſtørre Betydning og døde hen efter faa Aars Forløb.

Nationalforſamling (Assemblée nationale) var det Navn, ſom Medlemmerne af tredje Stand i de franſke États généraux 17 Juni 1789 efter Sieyès's Forſlag tillagde ſig, fordi de „vare Repræſentanter for mindſt 96 Hundrededele af det franſke Folk". 20 Juni aflagde N.s Medlemmer Ed i Boldhuſet paa ikke at ſkilles ad, førend den havde givet Frankrig en Forfatning, og den kaldtes derfor den **conſtituerende N.**; 24 Juni ſluttede Halvdelen af Præſteſtanden og 47 Adelsmænd ſig til N., og 27 Juni paabød Ludvig XVI Rigsſtændernes Sammenſlutning. N. varede indtil 30 Sept. 1791 og afløſtes af den **lovgivende N.**, ſom 21 Sept. 1793 veg for Nationalconventet. — Ogſaa 1848—51 havde den franſke Republiks Folkerepræſentation Navn af N. (førſt „conſtituerende", 1848—49, ſiden lovgivende); ligeledes den i Febr. 1871 valgte Forſamling, der holdt ſig til Udgangen af 1875. Naar de to franſke Kamre træde ſammen til Præſidentvalg eller Forfatningsændring, kaldes de N. Det i Frankfurt fra Maj 1848 til Maj 1849 ſamlede tyſke Parlament kaldtes ogſaa N., og ligeledes den grundlovgivende Forſamling i Preusſen 1848.

Nationalgarde, Navn paa den Milits, ſom den førſte Revolution oprettede i Frankrig for at danne et Slags Modvægt mod den ſtaaende Hær. Under Kejſerdømmet kom N. i Forfald, men under Julikongedømmet brugtes den ſom Ordenshaandhæver imod flere Oprør, og ligeledes i Juni 1848; under det andet Kejſerdømme forſømtes den og var kun en ſlet Borgervæbning. Under Forſvaret af Paris 1870—71, da man ſaa vidt muligt indlemmede hele Stadens vaabenføre Befolkning i N., ſpillede denne en betydeligere Rolle, mere dog ved ſit Mandtal end ved ſin militære Brugbarhed. Efter Paris's Fald var den Omſtændighed, at man i N. havde optaget og bevæbnet den politiſk ſtærkt agiterede og under Belejringen med regelmæsſigt Arbejde afvante Almue uden at bringe den under militær Commando og Krigstugt, en af Hovedaarſagerne til Communens Opſtand mod den lovlige Orden. I Efteraaret 1871 blev N. opløſt og afvæbnet i hele Frankrig. Ogſaa Belgien og Italien have N.

Nationalgodſer, Godſer, ſom tilhøre Nationen eller ere Statsejendomme, og ſom ere erhvervede dels derved, at herreløs Grund i ældre Tid tilhørte Regeringerne, dels ved Confiſkation oſv. Iſær bruges Benævnelſen N. om de emigreredes ſamt de kirkelige og kongelige Godſer, der inddroges og ſolgtes under den førſte franſke Revolution.

Nationaliſter, Navn for det irſke Parti, ſom kæmper for Irlands Selvſtændighed over for England, ſiden 1884 ogſaa kaldte Parnelliter. Navnet er opkommet fra den 1879 ſtiftede »National-Landleague« (ſ. Landliga).

Nationalitét, et Folks Oprindelſe, Afſtamning, Folkeejendommelighed. **Nationalitetsprincipet** kaldes den i den nyeſte Tid, iſær ſiden 1848, opkomne politiſke Lære, hvorefter hidtil adſkilte Folk af ſamme Byrd og Sprog ſkulle ſamles til politiſke Enheder med Tilſidebeſættelſe af ældre Statsforhold (Italien, Tyſkland og Rumænien) og Lande, ſom omfatte flere Folkeſlag, deles efter de nationale Grænſer. I den ſidſte Retning er N. endnu ikke bragt til Anvendelſe, undtagen i Luxemburg (1839), og ved Savoiens Afſtaaelſe til Frankrig (1859); for Slesvigs Vedkommende blev det 1866 lovet i Pragfreden.

Nationalliberal kaldtes under Chriſtian VIII.s Regering hele det friſindede Parti i Danmark, der opſtillede en conſtitutionel Forfatning og Slesvigs nærmere Forbindelſe med Kongeriget ſom ſine politiſke Formaal, og hvis Hovedorgan „Fædrelandet“ var. Men 1848 foregik en Deling, idet Bondevennerne udſkilte ſig derfra, og N. blev efter den Tid kun Navn for det Parti, der fortrinsvis omfattede Embedsſtanden og Kjøbſtadborgerne, og ſom blandt ſine Ledere iſær talte mange Profesſorer (det fik derfor Spottenavnet „Profesſorpartiet“). Efter Sønderjyllands Tab 1864 omformedes det n. Parti, og mange af dets yngre Medlemmer gik over til „Mellempartiet“; ſenere tabte det ſig i det nye Højreparti. — I Tyſkland dannedes 1866 det n. Parti ved Udſkillelſe fra Fremſkridtspartiet; det underſtøttede Bismarck til Gjennemførelſen af det nordtyſke Forbunds Forfatning og Hærordning og ſenere i Culturkampen og ſpillede 1867—78 Hovedrollen baade i Rigsdagen og i den preusſiſke Landdag, men ſplittedes 1880 i Anledning af Bismarcks nye Toldpolitik.

Nationalparken ell. **Yellowſtone-Dalen**, en for ſin herlige Natur berømt Højſlette i Nordamerika, i det nordveſtlige Hjørne af Territoriet Wyoming, med en i 7,000 F.s Højde liggende Sø, der er en Udvidelſe af Floden Yellowſtone, og talrige hede Kilder, Dyndvulkaner og Solfatarer.

Nationalraadet, den ene Afdeling af den ſchweizerſke Forbundsforſamling.

Nationalværkſteder bleve ſtrax efter den franſke Revolution i Febr. 1848 oprettede i Paris for at ſkaffe den næringsløſe Mængde Fortjeneſte og for at fyldeſtgjøre det i Overensſtemmelſe med L. Blancs Theorier udſtedte Decret om enhvers „Ret til Arbejde“ og om Regeringens Forpligtelſe til at ſikre Arbejderen hans Subſiſtens. N. organiſeredes imidlertid ikke paa den Maade, ſom L. Blanc havde tænkt ſig, og deres Ordning var i det hele uhenſigtsmæsſig; da tilmed Antallet af de arbejdsſøgende tiltog ved Tilſtrømning af alle Slags Vagabonder, ogſaa fra Provinſerne, i den Grad, at man ikke kunde ſkaffe alle Arbejde, blev man nødt til at give ogſaa dem, der ikke arbejdede, en lavere Dagløn, og til ſidſt ophørte al Orden dermed. Man maatte, da Antallet af Arbejdere var ſteget til 100—150,000 Menneſker og den daglige Udgift til over 200,000 Frc.s, beſlutte ſig til at ophæve dem (10 Juni), hvilket blev en af Anledningerne til Opſtanden i Paris i Juni 1848.

Nationaløkonomi, paa Danſk ogſaa betegnet ſom „Arbejdslære“ (maaſke bedre „Erhvervslære“), den Videnſkab, der underſøger og beſtemmer Lovene for Erhvervsvirkſomheden, d. e. den Virkſomhed, der gaar ud paa at tilvejebringe Midlerne til menneſkelige Fornødenheders Tilfredsſtillelſe (den økonomiſke eller induſtrielle Virkſomhed i dette Ords videſte Forſtand), er ſom egentlig Videnſkab kun lidt over 100 Aar gammel. Om der nemlig end allerede tidligere har exiſteret et ikke ringe Antal økonomiſke Forfattere, vare dog disſes Værker, hvoraf ſtørſte Delen var en Udførelſe af det ſaakaldte Mercantilſyſtem (ſ. d. A.), ikke af ſtrængt videnſkabelig Natur, men mere en Kunſt (Regeringskunſt) end en Videnſkab; de gav en Mængde Regler for Staternes Styrelſe af og Indflydelſe paa Formueproduktionen, men disſe kunde kun til en vis Grad indordnes under almindelige Betragtninger og ſavnede en paa en Underſøgelſe af ſelve Forholdenes Natur ſtøttet videnſkabelig Begrundelſe. Førſt Phyſiokraterne (ſ. d. A.) med Quesnay i Spidſen paaviſte i ſidſte Halvdel af forr. Aarh., at der exiſterer en „naturlig Samfundsorden“, der ikke er Reſultatet af, men Forudſætningen og Grundlaget for Regeringens Foranſtaltninger, ſom derfor for at naa deres Henſigt maa hvile paa et nøje Kjendſkab til ſelve Samfundsforholdenes Natur, altſaa paa en videnſkabelig Analyſe af disſe. Det rigtige i denne Opfattelſe blandedes imidlertid ſaaledes ſammen med Enſidigheder og Skjævheder, at ikke Phyſiokraterne, men Skotten Adam Smith (ſ. d. A.) i Almindel. betragtes ſom Grundlæggeren af den nationaløkonomiſke Videnſkab, nagtet ogſaa hans berømte Værk »An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations« (1776), den førſte omfattende ſyſtematiſke Ordning og Fremſtilling af de økonomiſke Læreſætninger, endnu ſtiller Kunſten, Reglerne og Forſkrifterne i Spidſen. En ſtrængere Sondring af den egentlige økonomiſke Videnſkab og dens Anvendelſe (den økonomiſke Politik) er førſt i den nyere Tid forſøgt gjennemført, navnlig af tyſke og enkelte franſke Forfattere. Men endnu ſtedſe er ſaa vel Behandlingsmaaden ſom ſelve Begrebsbeſtemmelſen forſkjellig ikke blot hos de forſkjellige Forfattere, men i det hele i de forſkjellige Lande; ſaaledes er det endnu det almindeligſte i England og Frankrig at beſtemme N. ſom Læren om Formuens (Rigdommens) Frembringelſe, Fordeling og Omſætning (eller Forbrug). Selve Navnet N., der ikke er ubetinget heldigt, er af tyſk Oprindelſe; i den nyere Tid er det temmelig almindelig blevet afløſt af „Volkswirthſchaft“. Man har ogſaa ſondret imellem Nationaløkonomi og Nationaløkonomik; det førſte ſkulde da være den ſamlede Erhvervsvirkſomhed, det ſidſte Underſøgelſen heraf og Læren derom.

Natives [nǣtivs], egtl. Indfødte, kaldes i England ſmaa, tyndſkallede Øſters fra Milton i Kent-Shire.

Nativisme kaldes den pſychologiſke Opfattelſe, der betragter en ſjælelig Evne ſom medfødt og ſom virkende lige fra Bevidſthedslivets førſte Begyndelſe, i Modſætning til ſaadanne Opfattelſer, der betragte den ſom opnaaet ved Erfaring og Øvelſe. Den nativiſtiſke Theori om Rumsanſkuelſen lærer ſaaledes, at vi ſtrax have Evne til at opfatte Rumforhold, medens den empiriſke (eller genetiſke) Theori antager, at denne Evne ſkyldes Øvelſe. Ogſaa inden for Følelſens Pſychologi (f. Ex. ved Spørgsmaalet om ſympathiſke Følelſers Oprindelighed) kan der ſtaa en nativiſtiſk Theori over for en genetiſk eller empiriſk.

Nativitēt (af lat. nativitas), Fødſel, Fødſelsſtund; den ved Stjernernes Stilling i et Menneſkes Fødſelsſtund beſtemte Skæbne og ſammes Indflydelſe paa hans Liv; **ſtille Ens N.**, forudſige hans Skæbne efter Stjernernes Stilling i hans Fødſelsſtund. Jvfr. **Horoſkop**.

Natkikkert, en Kikkert, der bruges til Søs. Den har kun ſvag Forſtørrelſe, men giver et klart Billede, der ligeſom ved den aſtronomiſke Kikkert er omvendt. Skulde Billedet være opret, maatte man anvende flere Linſer, hvorved Lyſet vilde ſvækkes.

Natlys (Oenothera), Planteſlægt af Natlysfamilien, har ſit Hjem i det tempererede Amerika; det er Urter med afvexlende Stængelblade og ſtore, ſmukke Blomſter med 4 Kronblade. Slægten har ſit Navn af, at Blomſterne hos de fleſte Arter kun ere udfoldede om Natten. **Toaarig N.** (O. biennis) med ſtore, lyſegule Kroner voxer i Virginia, men blev indført i Europa 1614 og er nu en almindelig Haveplante og hyppig forvildet. Roden af denne og flere andre Arter ere ſpiſelige. **Natlysfamilien** (Onagrarieæ), af de frikronbladedes Orden, ofteſt Urter med overſædig, fuldſtændig, i Regelen 4tallig Blomſt; 2, 4 ell. 8 Støvdragere; Frugten en flerrummet Kapſel eller et Bær eller en Nød; ingen Frøhvide. Den er udbredt over næſten hele Jorden.

Natmandsfolk, et arveligt Vandringsfolk i Jylland, der betragtede ſig ſelv ſom adſkilt fra den øvrige Nation og igjen betragtedes paa ſamme Maade af denne; efter ſin Levevis hørte det med til de ſaakaldte Kjeltringer (ſ. d. A.). Oprindelſen til N. er meget tvivlſom, men naar man ſer hen til dets Sprog, er det dog rimeligſt at antage, at dets Hovedſtamme opr. har været indfødte Omſtrejfere, hvortil ſenere har ſluttet ſig Elementer af lignende Art fra Tyſkland og ægte Zigeunere („Tatere"). Foruden de egentlige Natmandsforretninger (Kreaturſlaaning), der holdtes for at være uærlige, drev N. ogſaa andre Haandteringer, iſær Glarmeſter-, Blikkenſlager- og Naalemagerprofesſionen; desuden vare Tiggeri, Kvakſalveri og Tyveri væſentlige Erhvervskilder for dem. De talte et eget Sprog, Kjeltringſproget ell. Prævelíqvantſproget, der var en Blanding af forvanſket Danſk, Latin, Rotvælſk (d. e. tyſk Kjeltringſprog) og Zigeunernes Sprog. Skjønt de danſke Øer ingenlunde vare fremmede for N.s Omløben i Hobe ell. Familie, havde dette dog ſit egentlige Hjem i Jylland, hvor det vedblev at holde ſig ſom en ſærlig Ejendommelighed, indtil vort Aarhundredes bedre Ordning af Fattigvæſenet og mere humane Anſkuelſer gjorde Ende paa det. Spor af det findes maaſke endnu kun i Ringkjøbing Amt.

Natōlien, ſ. **Lilleaſien**.

Natravn (Caprimulgus europæus), en natlig Skrigefugl med et bredt, dybt ſpaltet Næb, der udſpilet endog overgaar Svalernes i Vidde og er kantet med lange, ſtive Fjerbørſter; den har lave Ben med kort, indadvendt Bagtaa og kamformig takket Mellemklo, lange, ſpidſe Vinger og temmelig lang Hale, bløde, ugleagtige Fjer og ſtore Øjne og Øreaabninger. Naar de ſidde, hvile de paa hele Foden; de flyve godt, men ere kun i Bevægelſe i Skumringen, da de lure paa omflyvende Inſekter, navnlig Natſommerfugle, hvilke de opdage ved deres lange Varbørſter og gribe med deres brede Næb. I Henſeende til de urene, blandede Farver ligne de ogſaa Uglerne og andre Natfugle; ligeſom disſe blændes de ogſaa af Sollyſet. De ruge paa Jorden i Skove, paa Heder og Stepper. En gammel Overtro, at de malkede Gederne om Natten, har givet Anledning til Navnet „Gedemalker" (Caprimulgus). Familien tæller talrige Arter uden for Europa.

Natrigel, en ſimpel, indvendig paa en Dør anbragt Skyderigel (Skud), der ikke kan oplukkes udenfra.

Nātrium, Na, et næſten ſølvhvidt Metal af Vægtfylde 0,97, Smeltepunkt 95°,6, er blødt ſom Vox ved ſædvanlig Temperatur og koger ved Rødglødhede. Det ſønderdeler Vand paa lignende Maade ſom Kalium; dog antændes den udviklede Brint kun, naar man anvender varmt Vand, og brænder med gul Flamme. Paa Grund af ſin ſtore Iltelighed maa det opbevares under Stenolje. Af ſamme Grund findes det aldrig frit i Naturen; derimod findes det meget udbredt i Forbindelſer (Kogſalt, Chiliſalpeter, kulſurt Natron, Kryolith, Borax, forſkjellige kiſelſure Dobbeltſalte). N. fremſtilles ſom Kalium og tilvirkes nu i ſtor Maaleſtok, da det paa Grund af ſin ſtore Tiltrækning til Ilt, Chlor og Fluor anvendes meget til Fremſtilling af forſkjellige Metaller (iſær Aluminium og Magnium). N. forener ſig directe med Ilt til **Natriumoverilte**, ſom ved Sammenſmeltning med N. giver **Natron**, Na_2O. Men ingen af disſe Forbindelſer har ſtor Interesſe. Ulige vigtigere er **Natronhydrat**, NaOH, der fremſtilles ſom Kalihydrat, men ogſaa ſamtidig med kulſurt Natron (ſ. nedenf.). Det kan faas i faſt Form ved Inddampning af Opløsningen i Vand, hvori det er yderſt letopløſeligt, og ligner da næſten i alle Henſeender Kalihydrat; kun flyder det ikke hen i Luften, fordi det ſamtidig med Vand tiltrækker Kulſyre og det kulſure Natron ikke, ſom det kulſure Kali, er henflydende. Natronhydrat anvendes i Sæbeſyderierne, ved Tilvirkning af Papirmasſe, til Rensning af Carbolſyre og Petroleum. Ogſaa N.s Svovlforbindelſer, ligeſom dets Brom- og Jodforbindelſer (Bromnatrium, Jodnatrium), ligne i høj Grad Kaliums. Det vigtigſte af alle Natriumſalte næſt efter Chlornatrium (ſ. **Salt**) er **kulſurt Natron** (Natriumcarbonat) Soda. Dette Salt forekommer naturligt i flere „Natronſøer" i Ægypten, Mexico, Californien eller blomſtrer ud af Jorden, ſom paa den ſtore ungarſke Slette. Det findes ogſaa i mange Mineralvande (Carlsbad, Vichy, Marienbad oſv.). I ældre Tid vandt man Soda af Strandplanternes Aſke (iſær af Salicornia og Salsola soda); navnlig i Spanien vandtes ſaaledes en uren Soda (Barilla). Men under den franſke Revolution, da Tilførſelen ſtandſede, opfandt Lægen Leblanc den efter ham opkaldte Methode til at fremſtille Soda af Kogſalt, og denne Methode bruges fortrinsvis endnu. Kogſaltet (Chlornatrium) behandles i lukkede Ovne med Svovlſyre (Halvdelen til ⅘ af al den Svovlſyre, der tilvirkes, anvendes til Soda), hvorved dannes ſvovlſurt Natron og Chlorbrinte, hvilken ſidſte fortættes ved at ledes over Vand i lange Rækker af tohalſede Balloner eller i ſtore murede Taarne, der ere fyldte med Cokes, hvorover Vand risler ned. Dernæſt blandes det dannede ſvovlſure Natron (Na_2SO_4) med Stenkul og kulſur Kalk ($CaCO_3$) i Form af Kalkſten eller Kridt og glødes i Flammeovne, hvorved dannes førſt Svovlnatrium (Na_2S) og Kulſyre (ikke Kulilte); dernæſt omſætte Svovlnatrium og kulſur Kalk ſig til Svovlcalcium, der næſten er uopløſeligt, og kulſurt Natron, og endelig, naar Procesſen er forbi, bliver en Del af den kulſure Kalk ved Indvirkning af Kullet til Kulilte og Kalk. Kalken giver ved den ſenere Udludning med Vand Anledning til Dannelſe af Natronhydrat (jvfr. **Kalihydrat**), thi den tørre Masſe indeholder ikke Natronhydrat; undertiden gaar man ud paa directe Dannelſe af Natronhydrat og tilſætter da noget mere Kul og Kalkſten, ligeſom man anvender en noget højere Temperatur. Den afkølede Masſe bliver nu ſyſtematiſk udludet og Udtrækket inddampet til Kryſtalliſation, hvorved i Varmen udkryſtalliſerer Na_2CO_3, H_2O af den overmættede Opløsning, medens Moderluden inddampes til Tørhed (calcineret Soda). Saltet Na_2CO_3, H_2O raffineres ved Opløsning i Vand og langſom Kryſtalliſation, hvorved dannes ſtore, tykke, farveløſe Tavler af Saltet $Na_2CO_3, 10H_2O$, den almindelig i Handelen gaaende Soda. Leblancs Methode er i øvrigt i Færd med at fortrænges af Ammoniakſodaprocesſen, ſom gaar ud paa at lede førſt Ammoniakluft og derpaa Kulſyre i en næſten mættet Kogſaltopløsning, hvorved dannes Salmiak og tvekulſurt Natron, ſom for ſtørſte Delen udſkilles, renſes ved Centrifugering og Vaſkning og ved Glødning giver calcineret Soda, hvoraf da igjen ved Omkryſtalliſation vindes almindeligt Soda. Af Moderluden fra det tvekulſure Natron gjenvindes Ammoniaken ved Ophedning med Kalk; ved Glødningen af det tvekulſure Natron gjenvindes Halvdelen af Kulſyren. Disſe circulere ſaaledes i Procesſen. Enkelte Steder, ſom tidligere (og førſt) i Kjøbenhavn og endnu i Nordamerika, vindes Soda af Kryolith (Fluoraluminiumnatrium, $6NaF, Al_2F_6$), der pulveriſeres og glødes med kulſur Kalk; herved gaar dennes Kulſyre bort, medens Kalken med Kryolithen omſætter ſig til uopløſeligt Fluorcalcium og opløſeligt Aluminiumnatriumilte, $3Na_2O, Al_2O_3$; af dette vandige Udtræk fældes ved Tilledning af den ved den ovennævnte Glødning vundne Kulſyre Lerjordhydrat (der ſenere omdannes til ſvovlſur Lerjord), medens kulſurt Natron forbliver i Opløsningen og indvindes ved Inddampning. 1883 produceredes 710,000 Tons Soda (beregnet ſom vandfrit Salt), hvoraf ¼ efter Ammoniakſodaprocesſen. Tages Henſyn til at denne ſidſte Fabrikation førſt kan regnes fra 1866, da Solvay i Couillet (Belgien) producerede 179 Tons Soda, ſynes denne Methode at ſkulle vinde Overmagten. Dog har Leblanc-Methoden optaget Kampen ved ſom Grundlag at benytte de ſpanſke Pyriter fra Rio Tinto til Fabrikationen af den nødvendige Svovlſyre. Disſe Pyriter indeholde 3 pCt. Kobber, og at udvinde dette ſamt Pyriternes Jærn er nu Hovedformaalet, medens baade Soda og Chlorkalk (af den ved Leblanc-Methoden ſom Biprodukt erholdte Saltſyre) ere reducerede til Biprodukter. Men Kampen er ſtaaende og Udfaldet tvivlſomt. — Soda forvitrer i almindelig Luft og taber derved 31 pCt. i Vægt (omtrent Halvdelen af ſit Kryſtalvand); det er letopløſeligt i Vand; ved 32°,5 har det et Maximum for ſin Opløſelighed, idet 100 Dele Vand ved denne Temperatur opløſe ſaa meget vandfrit Soda (59 D.), at den dannede Opløsning har ſamme Sammenſætning ſom det vandholdige Salt, hvilket ſidſte ogſaa ſmelter ved 32°,5 til en Opløsning af ſamme Beſkaffenhed. Opløsningen reagerer alkaliſk. Soda anvendes navnlig til Glas, Vaſk, Vandglas og til Fremſtilling af næſten alle andre Natriumforbindelſer. **Tvekulſurt Natron** (Natriumbicarbonat), $NaHCO_3 = Na_2O, H_2O, 2CO_2$, vindes ved at udſætte Soda for Kulſyrens Indvirkning, hvorved førſt dannes **halvandet kulſurt Natron**, $2Na_2O, H_2O, 3CO_2$ (der ogſaa under Navnet *Trona* vindes af Ægyptens Natronſøer). Det tvekulſure Natron er tungere opløſeligt end Soda; Opløsningen reagerer næſten neutralt; ved Kogning afgiver den Kulſyre og indeholder da Soda. Forbindelſen anvendes til Bruspulver og overhovedet meget i Medicinen, til Gjærpulver, til Rensning af Uld og Silke. **Svovlſurt Natron**, $Na_2SO_4, 10H_2O$, Glauberſalt, Natriumſulfat, „Sulfat“, fremſtilles (ſ. ovenf.) iſær af Kogſalt og Svovlſyre og udkryſtalliſerer af ſin vandige Opløsning (1 Del Vand opløſer ved 34°, hvor Opløſeligheden er ſtørſt, over 4 D. Glauberſalt) i ſtore, farveløſe Prismer, der let forvitre i Luften under Tab af alt Vand. Det findes naturligt i Havvandet, i de fleſte Saltſoler og i flere Mineralvande (Carlsbad, Püllna). Det anvendes iſær til Soda, til Ultramarin og Glas, ogſaa i Uldfarveriet og i Medicinen. **Surt ſvovlſurt Natron**, $NaHSO_4$, vindes ſom Biprodukt ved Fremſtilling af Salpeterſyre. Det afgiver ved Ophedning Vand, og Reſten ($Na_2S_2O_7$) giver ved ſtærkere Varme Svovlſyreanhydrid, ſom benyttes til Fremſtilling af rygende Svovlſyre. **Svovlunderſyrligt Natron** (Natriumthioſulfat eller Natriumhypoſulfit), $Na_2S_2O_3, 5H_2O$, faas ved at opløſe Svovl i en kogende Opløsning af ſvovlſyrligt Natron, Na_2SO_3, der ſimpleſt vindes ved at lede Svovlſyrling i en Sodaopløsning. I det ſtore vindes det ſom Biprodukt ved Sodafabrikationen. Det Svovlcalcium, der her faas ſom Affald, behandles nemlig med Svovlſyrling, hvorved udſkilles Svovl og dannes letopløſelig ſvovlunderſyrlig

Kalk, der ved Tilſætning af Glauberſalt omſættes til næſten uopløſelig ſvovlſur Kalk og opløſeligt ſvovlunderſyrligt Natron. Saltet kryſtalliſerer i ſtore Kryſtaller. Dets vandige Opløsning opløſer ſaadant Chlor-, Brom- eller Jodſølv, der ikke har været udſat for Lyſets Indvirkning, og det ſpiller derfor en ſtor Rolle i Photographien. Det omdanner øjeblikkelig Chlor til Chlornatrium og anvendes derfor i Blegerierne ſom Antichlor. Det bruges ogſaa i Stedet for Soda til Vaſk og i forſkjellige metallurgiſke Proceſſer. **Salpeterſurt Natron,** d. ſ. ſ. Chiliſalpeter. **Chlornatrium,** d. ſ. ſ. Kogſalt. **Chlornatron,** en opløſt Blanding af Kogſalt og chlorunderſyrligt Natron, NaClO, faas ved at fælde en Opløsning af Chlorkalk (ſ. **Blegekalk**) med Soda og filtrere den udſkilte kulſure Kalk fra Opløsningen af Chlornatron. Den ſidſte bruges under Navnet Eau de Javelle, Eau de Labarraque ſom Blegevand. **Phosphorſurt Natron.** Det almindelige phosphorſure Natron, $\mathrm{Na_2HPO_4, 12H_2O}$, forekommer i Blodet og i Urinen og faas ved at blande en Opløsning af ſur phosphorſur Kalk med Soda til neutral Reaction, filtrere fra den udſkilte kulſure Kalk og inddampe til Kryſtalliſation i ſtore, letopløſelige, forvitrende Kryſtaller, der anvendes i Medicin og Farveri. Ved Glødning giver Saltet **pyrophosphorſurt Natron,** $\mathrm{Na_4P_2O_7}$; med kauſtiſk Natron faar man af det almindelige phosphorſure Natron det ſaakaldte 3baſiſke Salt $\mathrm{Na_3PO_4, 12H_2O}$, og med Phosphorſyre det ſaakaldte 1baſiſke $\mathrm{NaH_2PO_4, H_2O}$, der ved Glødning giver **metaphosphorſurt Natron,** $\mathrm{NaPO_3}$. Med Salmiak danner det almindelige phosphorſure Natron Kogſalt og **phosphorſurt Natronammoniak,** Tripelſalt, $\mathrm{Na(NH_4)HPO_4, 4H_2O}$, et kryſtalliniſk, letopløſeligt Salt, der ogſaa findes i raadden Urin og i Guano. Det giver ved Glødning metaphosphorſurt Natron, ſom i ſmeltet Tilſtand let opløſer Metaliilter med forſkjellige Farver og derfor anvendes meget i Analyſen. **Borſurt Natron,** ſ. **Borax.** Af de forſkjellige **wolframſure Natronſalte** faas det vigtigſte ved at ſmelte Wolfram med vandfri Soda, udkoge med Vand og inddampe Opløsningen. Det bruges ſom Bejtſe og til at gjøre Tøjer mindre letantændelige. **Kiſelſurt Natron,** ſ. **Vandglas** og **Glas.** **Arſenſyrligt** og **arſenſurt Natron** faas ved at behandle Syrerne med Soda; de anvendes begge i Medicinen. **Svovlantimonnatrium,** d. ſ. ſ. Schlippes's Salt. **Tinſurt Natron,** $\mathrm{Na_2SnO_3}$, Præparerſalt, Sodaſtannat, vindes i det ſtore ved Sammenſmeltning af Tinſten med Natronhydrat og anvendes meget ſom Bejtſe i Farveri og Trykkeri. Natriumſaltene ere næſten alle letopløſelige i Vand. Kun det antimonſure Natron er meget tungtopløſeligt. Derfor bruges antimonſurt Kali ſom Prøvemiddel paa Natriumſalte, ſom i neutral Opløsning dermed give et kornet kryſtalliniſk Bundfald. Alle Natriumforbindelſer farve en farveløs Flamme gul. Af Chlorplatin fældes Natriumſalte ikke (jvfr. **Kalium**). **Natriumaluminat,** d. ſ. ſ. Aluminiumnatriumilte (ſ. ovenf.), anvendes i den nyere Tid meget ſom Bejtſe.

Nātron, ſ. **Natrium.** **Natronvand,** ſ. **Mineralvand.** **Natronvarmeapparater.** Det allerede tidligere kjendte Forhold, at man ved at lede Damp af 100° i en Saltopløsning kan opvarme denne til dens Kogepunkt, altſaa til en Temperatur langt over 100°, er i de ſenere Aar blevet benyttet til i en kortere Tid at drive en Dampmaſkine uden Fyring og uden at lade Damp ſlippe ud. I dette Øjemed fyldes Dampkjedlen med Vand, ſom opvarmes til betydelig over 100°, og ſtilles i en lukket Beholder med ſtærk Natronlud af endnu højere Temperatur. Maſkinen ſættes i Gang, og Spildedampen ledes ned i Natronkjedlen, ſom derved opvarmes ſaa ſtærkt, at den i længere Tid afgiver ſaa megen Varme til Dampkjedlen, at denne udvikler lige ſaa megen Damp, ſom der ledes til Natronkjedlen. Opfindelſen har vakt megen Opſigt og anvendes allerede paa Localbanen fra Aachen. Om noget, der ligner et perpetuum mobile, er der naturligvis ikke Tale; thi ved den tilledede Damp vil Natronluden fortyndes og derved paa den ene Side dens Kogepunkt ſynke, paa den anden Side den Varmeudvikling, der finder Sted ved dens Forbindelſe med Vand, ſtærkt aftage.

Natrovfugl, ſ. **Ugle.**

Natſkygge (Solanum), Slægt af Natſkyggefamilien, har delte Blade og en hjulbannet Krone; Støvknappene aabne ſig ved Huller i Spidſen, og Frugten er et torummet Bær. Hertil hører Kartoflen (ſ. d. A.) og desuden to hos os almindelige Arter: **Sort N.** (S. nigrum), der navnlig forekommer ſom Ukrut paa dyrket Jord og er en Urt med hvide Blomſter og ſorte, runde Bær, og **Bitterſød N.** (S. Dulcamara), en ſlyngende Halvbuſk med violette Kroner, gule Støvknappe og højrøde, aflange Bær; begge disſe Arter indeholde Solanin i ſtor Mængde, navnlig i Frugten. Æggeplanten (S. esculentum), fra det tropiſke Aſien, har ſpiſelige Frugter. **Natſkyggefamilien** (Solanaceæ), af de helkronedes Orden, har en regelmæsſig, fuldſtændig, underſædig og 5tallig Blomſt, Støvdragere i ſamme Antal ſom Kronblade. Frugtknude torummet; Frugten Bær eller Kapſel; Frøhvide. Omtr. 1,200 Arter, der ere udbredte over hele Jorden, men navnlig talrige i det tropiſke Amerika.

Natſommerfugl ell. **Natſværmer** (Phalæna), Fællesbenævnelſe for adſkillige Familier af Sommerfugle (Borere, Maalere, Spindere, Ugler, Viklere, Møl oſv.), med Udelukkelſe af Dag- og Aftenſværmere. De fleſte flyve kun ud i Tusmørke eller om Natten; deres Følehorn ere børſte- ell. kam(fjer)formede, og Vingerne holdes i Hvilen i Regelen tagformig eller fladt udbredte; Larverne ere ſnart nøgne, ſnart laadne, nogle indſpundne under Puppelivet, andre ikke.

Natſtykker kalder man Malerier eller Tegninger, hvori Belysningen ikke er Solſkin eller Dagslys, men Nattens Mørke, oplyſt enten af Maanen eller af kunſtigt Lys. Et af de berømteſte N. er Correggios „Chriſti Fødſel" i Dresden, kaldet „Natten". Iſær den hollandſke Malerſkole kan opviſe betydelige Kunſtnere i denne Retning, f. Ex. Dow, Schalken, Honthorſt, Neefs, Neer o. fl. I den nyere Tid have danſke Kunſtnere malet adſkillige Billeder, ſom gjengive det kunſtige Lys, Bloch, Krøyer o. fl.

Natteblindhed, Hemeralopi, en Mangel paa Evne til at kunne ſe i Tusmørke eller Mørke, beror paa en formindſket Senſibilitet af Øjets

Nethinde, hvorfor Synet kun er tydeligt under den fulde Paavirkning af Dagslys. Aarſagen til N. er enten en Blodmangel i Nethinden eller en Udmattelſe af denne ved langvarig Indvirkning af for ſtærkt Lys (ſom tropiſk Sol, udſtrakte Snemarker). Den er ogſaa iagttaget epidemiſk i Fængſler og Lejre, muligvis under Indflydelſen af ſlet Luft og Næring ſamt Overanſtrængelſe.

Natter, Johann Lorenz, tydſk Stempel- og Ædelſtensſkærer, f. 1705 i Biberach, udførte betydelige Arbejder, baade i Medailler og i ſkaarne Stene, for de fleſte af Europas Fyrſter, i Danmark for Chriſtian VI. Han døde i St. Petersborg 1763.

Nattergal (Sylvia philomela og S. luscinia), ſmaa, graabrune Sangere, der leve af Inſekter og Bær og opholde ſig paa fugtige Steder, i Krat; deres ſkjønne, afvexlende og melodiſke Sang lade de iſær høre i ſmukke, ſtille Sommeraftener og Nætter. Paa den ſkandinaviſke Halvø forekomme de kun i det øſtlige og ſydlige Sverige (indtil Hallandsaas); i Danmark dvæle de fra Maj til September, men deres Sangerperiode varer kun omtr. 6 Uger. Den ſaakaldte **uægte N.** ell. Baſtardnattergal (S. hipolaïs) er grøngraa med gulagtig Bug; ogſaa den ſynger meget godt, og den bygger en kunſtigere og ſmukkere Rede end de ægte N.

Natt och Dag kaldes (efter Vaabnet) en gammel ſvenſk Adelsæt af ſamme Udſpring ſom Stureſlægten. **Nils Sigridsſon** nævnes i Diplomerne fra 1280—99 ſom Kong Magnus's Raad og Lagmand i Bärend. — Hans Sønneſøns Søn, **Knut Bosſon**, Biſkop i Linköping, d. 1436, i ſin Tid en af Sveriges myndigſte Prælater, var en af dem, der beſeglede Documentet om Calmarunionen 1397; paa Mødet i Vadſtena 1434 forſvarede han, ſkjønt forgjæves, Kong Eriks Sag imod Engelbrekt. — Hans Broder, **Sten Bosſon**, Ridder, Rigsraad og Lagmand i Nerike, d. 1411, var ſom Medfuldbyrder af Bo Jonsſons Teſtament en af de Stormænd, ſom 1388 indkaldte Margrete til Sverige. — Dennes Søn, **Nils Stensſon**, gift med en Søſter til Carl Knutsſon (C. VIII), laa beſtandig i Strid med denne ſin Svoger, uagtet han flere Gange indgik Forlig med ham; til ſidſt begav han ſig til Gotland til Erik af Pommern, blev af denne udnævnt til Rigsmarſk og vendte 1439 tilbage til Sverige i Spidſen for en af Erik hvervet Hær, men blev tagen til Fange og døde ſ. A. af Peſt. — Dennes Broder, **Bengt Stensſon**, Ridder, Lagmand i Nerike og Rigsraad (1399—1451), var en bitter Fjende af Engelbrekt og ſtod længe i fjendtligt Forhold ogſaa til Carl Knutsſon. — Hans Søn, **Magnus** ell. **Måns Bengtsſon** (1434—77), bekjendt ved Drabet paa Engelbrekt, blev ſenere Ridder, Lagmand i Nerike og Rigsraad. — Dennes Søn, **Johan Månsſon** til Bro og Göksholm, Rigsraad, d. 1520, var en tro Tilhænger af Sturerne og deres Statholder i Småland og Calmar. — **Åke Axelsſon** til Göksholm, Rigsraad og Rigsmarſchal, f. 1594, d. 1655, blev 1652 tillige med en Broderſøn og en Broderſøns Søn Friherre af Ijå; men denne friherrelige Gren uddøde allerede 1676. — **Sten Arvedsſon**, Generalmajor, d. 1730, fik, efter at han var bleven ophøjet i den friherrelige Stand 1720, Tilladelſe til antage Navnet Sture; fra ham nedſtammede den friherrelige, 1875 uddøde Slægt Sture. — **Bo Stensſon** til Ekeſjö, Søn af Sten Bosſon, Rigsraad og Ridder (1400—69), var gift med Karin Svensdotter Sture og Fader til Nils Bosſon, der med Bibeholdelſe af det fædrene Vaaben antog Moderens Navn og blev Stamfader for de ſaakaldte yngre Sturer (ſ. **Sture**).

Natur betegner i videſte Forſtand al Tilværelſe, for ſaa vidt den udvikler ſig paa ſammenhængende Maade og efter beſtemte Love. Der kan ikke tænkes nogen Modſætning til N. i denne Betydning; alt er indbefattet i den. De, ſom antage et Overnaturligt og altſaa hylde Supranaturalismen (ſ. d. A.), maa derfor forkaſte Begrebet N. i denne Betydning af Ordet. De forkaſte derved tillige det Ideal, hvorefter al Videnſkab ſtræber: thi da Videnſkaben paa alle Omraader ſøger at paaviſe Sammenhæng og Lovmæsſighed, vilde Videnſkabens Fuldendelſe være Opfattelſen af Tilværelſen ſom en ſtor, ſammenhængende og lovmæsſig Udviklingsproces, et Maal, ſom ſtedſe kun tilnærmelſesvis vil kunne opnaas, men ſom dog er den ledende Tanke ved alle videnſkabelige Fremſkridt. I ſnævrere Betydning betegner N. den ubevidſte, materielle Tilværelſe til Forſkjel fra den aandelige Tilværelſe, og denne ſnævrere Betydning ſammenblandes af dem, der tro paa det overnaturlige, ofte med den førſte. Ved **Naturalisme** kan dels forſtaas en Anſkuelſe, ſom hævder Begrebet N. i videre Betydning, altſaa udelukker Antagelſen af det overnaturlige — og en ſaadan Anſkuelſe kan igjen fremtræde under meget forſkjellige Former — dels en Anſkuelſe, der enten ligefrem opfatter det aandelige ſom en Form for den materielle Natur (**Materialisme**, ſ. d. A.) eller dog ikke ſkarpt nok opfatter de aandelige Phænomeners Ejendommelighed i Forhold til de materielle. **Naturhiſtorie**, ſ. **Naturvidenſkab**. **Naturlove** ere de Love, efter hvilke de i Naturen optrædende Phænomener foregaa. Under de ſamme Forhold, med de ſamme Forudſætninger indtræffer der altid de ſamme Virkninger; der gjør ſig i ſaa Henſeende intet vilkaarligt gjældende, og det er Naturlærens Opgave af en Række ſammenhørende Jagttagelſer at finde de fælles Love, ſom Naturen adlyder. Vi kjende ſaaledes Tyngdeloven, Loven om Lyſets Tilbagekaſtning og Brydning, om Magnetpolers gjenſidige Indvirkning, om elektriſke Strømmes Virkninger oſv. Har man af en tilſtrækkelig ſtor Række Jagttagelſer fundet ſaadanne Love og intet fundet, ſom ſtrider imod dem, kan man faſtſlaa Lovene ſom almengyldige, ſaa at man kan forudberegne Phænomener, naar man kjender de indflueronde Omſtændigheder, under hvilke de ſkulle optræde. Flere phyſiſke Love gjælde kun tilnærmelſesvis, ſaaledes Mariottes Lov (ſ. d. A.), men man kan beſtemme Afvigelſerne, og disſe Afvigelſer ville da optræde lovmæsſig, naar de ſamme Omſtændigheder atter ere til Stede. **Naturlære**, ſ. **Naturvidenſkab**. **Naturphiloſophi**, den philoſophiſke Videnſkab om Naturen. Da vi kun kunne erkjende den virkelige Natur ad Erfaringens Vej, maa N. for at faa Reſultat og

Betydning ſtøtte ſig til den exacte Erfaringsvidenſkab (Naturvidenſkaben i ſnævrere Betydning, ſom dog Englænderne kalde natural philosophy). N.s Formaal er dels at underſøge de almindelige Forudſætninger og Begreber, paa hvilke al Naturforſken beror, dels at ſammenſatte de enkelte Naturvidenſkabers Reſultater til en Totalitet, dels endelig at indlemme den vundne Naturerkjendelſe ſom betydningsfuldt Led i hele Verdensanſkuelſen. Hos de gamle ſtod den i umiddelbart Afhængighedsforhold til Metaphyſiken, medens der endnu manglede en ſtringent Erfaringsvidenſkab; dog finde vi geniale naturphiloſophiſke Theorier iſær hos Demokrit, Empedokles og Ariſtoteles. I nyere Tid er N. bleven dyrket af Mænd ſom Descartes, Leibniz og Kant, der alle ſtod paa Højden af deres Tids Naturvidenſkab. Schellings N., der nu ofte blot betegnes ſom „Naturphiloſophien“, var derimod mere en ideal-æſthetiſk Naturanſkuelſe med ſtærk ſymbolſk og myſtiſk Charakter end et virkelig videnſkabeligt Forſøg. I vore Dage er N. af den franſk-engelſke „Poſitivisme“ ſaa vel ſom af Fechner og Lotze i Tyſkland ført tilbage til dens naturlige Sammenhæng med den poſitive Naturvidenſkab. **Naturvidenſkaben** deles ſædvanlig i Naturlære og Naturhiſtorie; den førſte omfatter Phyſik og Chemi. den ſidſte Zoologi (Dyrlære), Botanik (Plantelære) og Mineralogi (Stenlære). Naturlæren afhandler altſaa de almindelige Naturlove og Naturforhold; Naturhiſtorien, der væſentlig er beſkrivende og iagttagende, de enkelte Naturfrembringelſer paa Jordkloden. Til N. høre fremdeles Aſtronomien, den phyſiſke og mathematiſke Geographi og Geologien ſamt Geognoſien (Jordbygningslære), for ſaa vidt man vil ſondre disſe fra den beſkrivende Mineralogi. For øvrigt er det vanſkeligt ſkarpt at afgrænſe de her nævnte Videnſkaber fra hverandre ſaa vel ſom N. overhovedet fra andre Videnſkaber; dertil gribe de for meget over i hverandre; gjennem Phyſik og Aſtronomi grænſe de til Mathematiken, gjennem Menneſkets Naturhiſtorie (Anthropologi, Ethnographi) til Oldtidsforſkning, Hiſtorie og Geographi; der er ligeledes en inderlig Sammenhæng mellem Geologien og de levende (organiſke) Væſeners Naturhiſtorie, mellem Mineralogien og Chemien, mellem denne og de levende Væſeners Phyſiologi (Læren om Livsfunctionerne), mellem denne og Sjælelæren (Pſychologien) oſv. Jo mere N. i Tidernes Løb have ſpecialiſeret ſig, deſto mere have de paa den anden Side været nødte til at benytte hverandre ſom Hjælpevidenſkaber. Skjønt de fortrinsvis ere Børn af en nyere Tid, have dog ingen andre Grene af den menneſkelige Viden gjort ſaa hurtige og ſtorartede Fremſkridt ſom de, og de udøve en ſtadig voxende Indflydelſe paa Menneſkeaandens Forædling og Udvikling og paa Samfundets Fremſkridt i materiel Retning ved deres Anvendelſe paa praktiſke Syſler og Kunſter (Mechanik, techniſk Chemi, Læge- og Forſtvidenſkab, Landbrug og anvendt N. overhovedet).

Naturāl, naturlig, i naturlig Tilſtand; **Naturalier**, Naturgjenſtande; **Naturaliecabinet**, en Samling af ſaadanne Gjenſtande. **Naturālia non sunt tūrpia**, lat., „hvad Naturen kræver, ſkal man ikke ſkamme ſig ved“. **Naturālis obligātio**, et romerretsligt Udtryk, der betegner en Forpligtelſe, ſom ikke kan fremtvinges, men dog har andre Retsvirkninger, f. Ex. den, at det ēn Gang betalte ikke kan ſøges tilbage. Saaledes blev der i Romerretten ved Præſcription af en Fordring en n. o. tilbage. **Naturaliſme**, ſ. **Natur**.

Naturaliſatiōn kaldes en Udlændings Erhvervelſe af Ligeſtilling med Landets egne Børn, for ſaa vidt der efter vedkommende Lands Lovgivning til ſaadan Erhvervelſe udfordres en udtrykkelig Anerkjendelſe fra Statens Side. Hverken i Danmark eller Norge udfordres N. til Erhvervelſe af Statsborgerret, kun Ophold i Landet en vis Tid; i Norge heller ikke til Erhvervelſe af politiſk Stemmeret, kun 5aarigt Ophold i Landet. Derimod kræves i begge Lande for at kunne anſættes ſom Embedsmand og i Danmark for at have politiſk Stemmeret Indfødsret, og denne opnaas af Udlændinge kun ved N., hvortil i Danmark kræves en Lov, i Norge en Stortingsbeſlutning. N. af udenlandſk Adel ſker i Danmark ved kongelig Reſolution.

„Natūram expēllas fūrca, tāmen ūsque recūrret“, lat., ſelv om du uddriver Naturen med Vold, vender den dog tilbage, d. e. Naturen lader ſig ikke bøje (Horats's Epiſtl., I, 10, 24).

Nature morte, fr. [natyhr maart], et Udtryk, ſom nu til Dags bruges meget i Kunſtſproget for det tyſke Stillleben (ſ. d. A.).

Naturel, fr. [tyrēll], de medfødte Natureiendommeligheder hos et Individ.

Naturhiſtorie, ſ. **Naturvidenſkab**.

Naturlige Børn, opr. de i Ægteſkabet fødte Børn, i Modſætning til adopterede, nu d. ſ. ſ. uægte Børn, B. fødte uden for Ægteſkab.

Naturreligion. Hvad herved forſtaas, er forſkjelligt efter den videre og den ſnævrere Betydning af Begrebet Natur. Efter den chriſtne Kirkes Sprogbrug kaldes de poſitive Religioner N., der ikke hvile paa en ſaadan overnaturlig Aabenbaring ſom Jødedommen og Chriſtendommen, altſaa alle hedenſke Religioner. Schelling kaldte derfor de hedenſke Religioner „vildtvoxende Religioner“. Men N. kaldes efter den ſnævrere Betydning af Ordet Natur de Religioner, i hvilke det aandelige Element i Tilværelſen ikke er kommet til ſin Ret; N. ſtilles da her i Modſætning til Aandsreligion. **Naturlig Religion** betegner derimod i Almindel. ikke nogen poſitiv Religion, men Indbegrebet af de religiøſe Foreſtillinger, til hvilke Menneſket ved Hjælp af ſin egen naturlige Fornuft kunde naa, og til hvilke de poſitive Religioner viſe tilbage ſom til deres Forudſætninger. En ſaadan er fra det 17de Aarh. af ofte gjort gjældende i Modſætning til den poſitive Religion, førſt i England af de enkelte Deiſter (Lord Herbert af Cherbury, Toland, Tindal o. fl.). Det inconſequente ved disſe Forſøg beror paa, at de, medens de forkaſte den poſitive Religions Dogmer og Cultusformer, ſelv anſe Menneſket ſom forpligtet til at tro paa visſe Sandheder, ſom Fornuften efter deres Mening lærer, ſaa at de ſelv opſtille et Slags

Dogmer (i Almindel. tre: Guds Tilværelſe, Viljens Frihed og Sjælens Udødelighed). Dog er der den Sandhed i Ideen om en naturlig Religion, at de væſentlige religiøſe Foreſtillinger maa have deres Grund i Menneſkets egen Natur. En videre videnſkabelig Udvikling har denne Ide fundet i den nyere Religionsphiloſophi, iſær ſiden Kants „Religion innerhalb der Grenzen der reinen Vernunft“.

Naturret, Videnſkaben om de Pligter og Rettigheder, der følge af Menneſkets Natur og det menneſkelige Samfundslivs Væſen i og for ſig. Den maatte opſtaa, ſaa ſnart den Bevidſthed vaagnede, at den poſitive Lovgivning ikke abſolut faldt ſammen med det i ſig ſelv retfærdige. Saaledes finde vi allerede hos de græſke Sophiſter en Diſtinction mellem det i Følge Loven og det i Følge Naturen retfærdige (*τὸ νόμῳ, τὸ φύσει δίκαιον*). Vel blev denne Diſtinction bekæmpet af Sokrates, Platon og Ariſtoteles; men disſe Tænkere ſaa dog ſtedſe N. (den ideale Ret) ſom Norm og Maal for den poſitive Lov. I nyere Tid er N. bleven grundlagt ſom særegen Videnſkab af den berømte Hugo Grotius i hans Skrift »De jure belli et pacis« (1624). De berømteſte Naturretslærere efter ham ere Hobbes, Spinoza, Pufendorf og Leibniz. N. holdt ſig dog her endnu i abſtract Modſætning til den poſitive Ret og blev opſtillet ſom et færdigt Syſtem, der endog ſkulde kunne bruges til at ſupplere denne. Den led altſaa af en lignende Inconſeqvens ſom den ſaakaldte naturlige Religion: ligeſom denne mangler Autoritet til at faſtſætte Dogmer og dog vil faſtſlaa Dogmer, ſaaledes mangler N. Magt til at give Love og vil dog være et Lovſyſtem. Retsideerne udvikle ſig under de poſitive Lovgivningers Indflydelſe og virke igjen tilbage paa disſe. Kun gjennem denne ſtadige Udvikling gaar det naturlige og det poſitive over i hinanden. Oppoſitionen mod N. ſaa vel ſom mod dens videre Udvikling i den nyere ſpeculative Retsphiloſophi betegnes ved den ſaakaldte „hiſtoriſke Skole“ (Savigny), til Dels ſtøttende ſig til theologiſke Forudſætninger (Stahl). En aandsfuld Forening af hiſtoriſk og philoſophiſk Forſken paa dette Omraade foreligger i A. Trendelenburgs „Naturrecht auf dem Grunde der Ethik“ (1860). I den nyeſte Tid har det hiſtoriſke Studium af Rettens Udvikling taget ſtort Opſving; iſær er Henry Maine at nævne ſom en fremragende Forſker paa dette Omraade. Ideen om en N. bevarer dog ſin Berettigelſe, da enhver Vurdering af den givne Retsorden og af de overleverede Retsbegreber maa gaa ud fra den menneſkelige Natur og de menneſkelig Livsforhold og underſøge, hvorvidt disſes Krav tilfredsſtilles ved den givne Ordning.

Naturtryk gaar ud paa at ſkaffe Afbildninger paa Papir ell. desl. af Naturfrembringelſer og andre Gjenſtande ved at bruge ſelve disſe til Fremſtilling af de Plader, hvoraf Aftrykkene tages. Man lægger Originalen (tørrede Planter, Kniplinger ell. a.) paa en tynd Blyplade, der til Underlag har en omhyggelig poleret Staal- eller Kobberplade, og fører det hele under ſtærkt Tryk mellem et Par Valſer. Originalens Tegning vil da findes gjengiven med fordybet Præg i Blypladen, ſom derefter ved Galvanoplaſtikens Hjælp bruges til Fremſtilling af Kobberplader, af hvilke der kan tages Aftryk i Bogtrykkerpresſen.

Natveke, norſk, d. ſ. ſ. Sangdrosſel.

Natviol, ſ. **Aftenſtjerne** (2).

Naubert, Chriſtiane Benedicte Eugenie, tyſk Forfatterinde, f. 1756 i Leipzig, d. 1819 ſmſtds., ſkrev en ſtor Mængde i ſin Tid ſkattede Romaner, for ſtørſte Delen af den hiſtoriſke Genre („Walther v. Montbarry“, „Hermann v. Unna“ o. m. fl.), men hendes meſt bekjendte Arbejde er „Neue Volksmärchen der Deutſchen“ (5 Bd., 1789—93).

Nauheim, Stad i Storhertugd. Hesſen, Prov. Øvrehesſen, 3½ M. ſ. for Gießen, med 3,000 I. og varme, kulſyrerige Kogſaltkilder, der anvendes ſaa vel til Bade (Kar-, Støv- og Gasbade) ſom til Drikning mod Kjertelſyge, chroniſke Benſygdomme, Rheumatisme og Lamheder. Saliner.

Naukratis, ægyptiſk Stad ved den kanopiſke Nilmunding, anlagt i det 7de Aarh. af Mileſierne, blev under Kong Amaſis ganſke overladt til Grækerne; ſenere var den meſt mærkelig ved ſine Hetærer, af hvilke en, Rhodopis ell. Doricha, ſkal have ægtet Kong Pſammetich II. Her have Englænderne i de tre ſidſte Aar foretaget Udgravninger, hvorved N.s Beliggenhed er bleven beſtemt og mange Oldſager fundne, der ere af Interesſe for den ældſte græſke Kunſts Hiſtorie.

Naukydes, Malmſtøber fra Argos, en af de mærkeligſte Kunſtnere i Tiden mellem Alkamenes og Praxiteles og om end ikke Elev af Polyklet, ſaa dog paavirket af denne Kunſtner. Han arbejdede omtr. ved den 90—95de Olympiade.

Naumachier (egtl. Søſlag) kaldtes i den romerſke Kejſertid Kampe til Søs, der til Forlyſtelſe for Tilſkuerne leveredes paa dertil udgravede Søer eller i Amphitheatre, hvis Arena da ombannedes til Basſiner. N. var ogſaa Navnet paa Stedet, hvor ſaadanne Kampe leveredes.

Naumann, Carl Friedr., berømt tyſk Mineralog, f. 30 Maj 1797 i Dresden, d. 26 Nov. 1873 ſmſtds.; han foretog 1821—22 en videnſkabelig Rejſe i Norge, hvis Reſultater han meddelte i „Beiträge zur Kenntniß Norwegens“ (1824), blev 1826 Profesſor i Kryſtallographi ved Bjergakademiet i Freiberg og 1842 Profesſor i Mineralogi og Geognoſi ved Univerſitetet i Leipzig. N. har ſtor Fortjeneſte af de fortrinlige Lærebøger, han har udgivet i disſe Videnſkaber; i Kryſtallographien har han indført en ny Betegnelſe for Kryſtalformerne, der udmærker ſig ved Simpelhed og Overſkuelighed; han har fremſat et af de bedſte blandede Mineralſyſtemer i ſin „Elemente der Mineralogie“ (1846, 12te Opl. 1885) og udgivet en fortrinlig Geognoſi, der er at anſe for hans Hovedværk, nemlig „Lehrbuch der Geognoſie“ (1850—54), hvis andet Oplag han ikke naaede at faa afſluttet.

Naumann, Chriſtian, ſvenſk Retslærd, f. 1 Juli 1810 i Malmø, tog 1832 den philoſophiſke Grad og 1836 jurid. Candidatexamen. Efter at han i flere Aar havde virket dels i Hofretten, dels i flere Dommerembeder og ved Rigsdagen 1840—41 gjort Tjeneſte ſom Secretær i Bondeſtanden, blev han ſidſtnævnte Aar Secretær ved Lunds Univerſitet; 1852 blev han Profesſor i Stats- og Procesret ſmſtds., men kaldtes 1860 til Stockholm ſom Medlem af Kongens højeſte Domſtol. Siden 1864 har han udgivet et »Tidskrift f. lagstiftning, lagskipning och förvaltning«; blandt hans øvrige Arbejder ere »Sveriges statsförfattningsrätt« (nyt Opl. 1876—85), »Om straffrättstheorien och penitentiärsystemet« (1849) ſamt »Svenska statsförfattningens historiska utveckling« (ſidſte Opl. 1866—75) de meſt bekjendte.

Naumann, Joh. Friedr., berømt tyſk Ornitholog, f. 1780 i Nærheden af Köthen, d. 1857, Søn af den ligeledes bekjendte, 1826 afdøde Ornitholog Joh. Andr. N. Hans Hovedværk er „Naturgeſchichte der Vögel Deutſchlands" (2den Udg. i 12 Bd., 1822—24). Til Ære for ham har det tyſke ornithologiſke Selſkab kaldt ſit Tidsſkrift »Naumannia«.

Naumann, Joh. Gottl., f. 1741 i Blaſewitz ved Dresden, d. ſom Overcapelmeſter i Dresden 1801, var væſentligſt muſikalſk Autodidakt, da en ſvenſk Violiniſt Weeſtröm, der lagde Mærke til Drengens Begavelſe, foreſlog ham at rejſe med til Padua til Tartini. N. blev ilde behandlet af Weeſtröm, men han opnaaede dog ved en Landsmands Hjælp at blive underviſt i 3 Aar af Tartini, derefter i Bologna af Padre Martini og at debutere med Held ſom Operacomponiſt i Venezia, hvorefter han 1764 udnævntes til Hof-Kirkecomponiſt i Dresden. Snart tillodes det ham atter at beſøge Italien, hvor Operaer af ham opførtes i Venezia og Palermo, og 1769 opførtes i Dresden »La clemenza di Tito«. Et ſtort Tilbud af Frederik II om Anſættelſe i Berlin blev ikke modtaget, hvorimod N. paa Opfordring gjentagne Gange fra 1776 beſøgte Sverige, 1786 tillige Kjøbenhavn (Operaen „Orpheus og Eurydice"), ledede ſine Operaers Opførelſe og ſatte Skik paa Forholdene. Af hans 25 Operaer gjorde bl. a. „Cora" (Stockholm 1780) overordentlig Lykke. 11 Oratorier, mange Pſalmer, Meſſer, 18 Symphonier, en ſtor Del Kammermuſik, hvoraf dog det meſte forblev utrykt, vidne fremdeles om et betydeligt Talent, der dog har ſavnet Evne til at modſtaa Tidens Tand. — En Sønneſøn af ham, **Emil N.**, f. 8 Sept. 1827 i Berlin, bekjendt ſom Componiſt og ſærlig ſom Muſikforfatter, beſøgte 1843—44 det nye Conſervatorium i Leipzig, ſtuderede ſenere ved Univerſitetet i Bonn og blev 1856 kongel. Hofkirkemuſikdirecteur (for Domchoret) i Berlin. Hans vigtigſte Skrifter ere: „Der Alter des Pſalmengeſangs", „Die Tonkunſt in der Culturgeſchichte" (1869—70), „Deutſche Tondichter von Seb. Bach" (1871, flere Oplag), „Muſikdrama oder Oper" (1876, mod Wagner), „Zukunftsmuſik und die Muſik der Zukunft" (1876).

Naumburg, Stad i den preusſiſke Prov. Sachſen, i en herlig Egn ved Floden Saale lige over for Unſtruts Udløb, 5 M. ſ. ſ. v. for Halle. 18,000 J. Seværdig gotiſk Domkirke fra det 13de Aarh. Fabrikation af chemiſke Præparater, mousſerende Vin, Tobak, Læder og Lærred. Betydelig Vinavl i Omegnen. Her afholdes aarlig i Juli Maaned den ſaakaldte Husſiter- eller Børnefeſt, ſom ſkal være indført til Minde om, at en Skare Børn 28 Juli 1432 ved deres Bønner afværgede Husſiternes Angreb paa Staden; disſe naaede dog aldrig til N., og Fortællingen er derfor et uhjemlet Sagn, ſom maaſke rigtigere bør knyttes til en Begivenhed i Broderkrigen mellem Kurfyrſt Frederik af Sachſen og hans Broder Hertug Wilhelm (1447—51).

Naundorf, Carl Wilh., en Urmager i Spandau, ſom 1834 udgav ſig for Ludvig XVII (ſ. d. A.) og d. 1845.

Naupăktos, ſ. **Lepanto**.

Nauplia ell. **Napoli di Romania**, befæſtet Stad i den græſke Prov. Argolis og Korinth ved **Nauplia-** ell. **Argos-Bugten**, 6 M. ſ. til v. for Korinth, med 5,000 J., var indtil 1835 Grækenlands Hovedſtad og er bedre bygget end de fleſte andre græſke Byer. Ærkebiſpeſæde, anſeligt forhenværende Reſidensſlot, Tøjhus, god Havn. Stort, af Venezianerne opført Citadel.

Nauplius, Navn for en Larveform, ſom er meget udbredt i Krebsdyrklasſen, idet de fleſte Smaakrebs forlade Ægget ſom N. ligeſom ogſaa visſe Rejeformer, Myſiderne, Iſopoderne o. fl. N. beſidder et kort, uleddet Legeme med et enkelt Pandeøje og 3 Par Lemmer, der hos den voxne omdannes til de to Par Følehorn og Kindbakkerne, medens Kroppen ſamtidig ved Hudſkifter uddanner fine Led og disſes Lemmer.

Nauſikaa [ka-a], Datter af den phæakiſke Konge Alkinoos og Arete, optræder i Odysſeen ſom Odysſeus's Beſkytterinde under hans Ophold paa Phæakernes Ø; efter et ſenere Sagn ſkal hun have ægtet dennes Søn Telemachos.

Nautical Almanac [nāātik'l], den ſtore, af det engelſke Admiralitet udgivne Almanak for Søfarere og Aſtronomer, paabegyndtes 1776 af Maskelyne og udkommer nu altid 4 Aar i Forvejen. Dens nuværende Superintendent er J. R. Hind.

Nautik (af gr. *ναῦς*, lat. navis, Skib), Skibsvæſen, Sømandsvidenſkab; **nautiſk**, hvad der hører til Skibsvæſenet.

Nautilerne (Nautilus), en højſt mærkelig, i Nutiden kun for de den indo-auſtralſke Øverden omgivende Have charakteriſtiſk Bløddyrſlægt af Blækſprutteklasſen, hvis fleſte Arter ere uddøde og gaa langt tilbage i Jordens Udviklingshiſtorie. Skallen er ſpiralſnoet, men ikke ſkjæv; de indre Vindinger dækkes af de ydre; indvendig har den et ſmukt Perlemorlag, udvendig er den flammet af Brunt og Hvidt. Gjennemſaves den, viſer den ſig dannet af en Spiralrække af Kamre, det ene inden for det andet, tiltagende i Størrelſe ud ad til; det yderſte er meget ſtørre end de andre. Alt ſom Dyret voxer og dets Skal med det, trækker det ſig længere ud i Skallen og afſpærrer et nyt Rum bag ved ſig ved at danne en ny Skillevæg; de ſaaledes dannede Rum vedblive dog at ſtaa i Forbindelſe med Dyret ved et langt Hudrør, der forlænger ſig gjennem alle Kamrene og gjennemborer alle Skillevæggene; Kamrene ere fyldte med Luft. Dyret har en Kappe, der omſlutter Aandehulen, hvori 4 Gjæller ſidde, en Tragt, dannet af den ſammenfoldede Fod, et Næb, der i det væſentlige ligner de ægte Blækſprutters, 2 Øjne og 8 Grupper af talrige, med Hudſkeder udſtyrede Armtraade. Saa hyppig end Skallerne findes, ſaa ſjældent var det længe at finde dem med Dyr i; nu ved man dog, at de leve paa Koralrevene og at de indfødte fange dem paa lignende Maade, ſom vore Fiſkere fange de ſtore Havſnegle, for at ſpiſe dem. De formaa at hæve ſig i Havet ved at udſpile deres Krop og Arme, hvorved de blive ſaa lette, at den luftfyldte Skal kan løfte dem, men de ſynke igjen, naar de trække deres bløde Legeme ſammen inden for Skallen. — De fosſile Arter af disſe „Skibsbaade“ gaa tilbage til de ældſte Jordperioder, og der gaves da N. med lige, udſtrakt, kegleformet Skal (Orthoceratiter) ſaa vel ſom adſkillige Overgangsformer mellem dem og den ægte, fuldſtændig ſpiralvredne Nautilſkal (ægte N. ere f. Ex. hyppige i Faxekalken, Orthoceratiterne i den ſvenſke Overgangskalkſten, der hyppig benyttes ſom Gadefliſer). I Forening med Ammoniterne udgjøre N. den 2den Hovedafdeling af Blækſprutteklasſen (de kamrede ell. firgjællede Cephalopoder).

Nauvoo [novū], Stad i Staten Illinois i Nordamerika ved Misſisſippi, 22 M. v. n. v. for Springfield, med 2,000 I., blev grundlagt 1838 af de fra Staten Misſouri fordrevne Mormoner paa et Sted, hvor der den Gang ikke var andet end Urſkov. Mormonernes Ihærdighed fremkaldte her i et Par Aar en forbavſende Forandring, og allerede 1846, da de ogſaa bleve fordrevne fra Illinois, var Byen en livlig Handelsplads og Omegnen under raſk Opdyrkning. Senere er N. gaaet tilbage.

Navarin, en af Øerne ſ. for Magalhães Strædet, ſ. for Ildlandet, hvorfra den ſkilles ved Beagle Kanalen. Paa Nordveſtſiden er Misſionsſtationen Uſchuvia.

Navarino ell. Neokaſtro, befæſtet Stad i den græſke Prov. Meſſenien, 6 M. v. ſ. v. for Kalamata, med 1,000 I. og god Havn ved **Navarino Bugten**, hvor en forenet engelſk-franſk-rusſiſk Flaade under Codrington 20 Oct. 1827 ſlog og ødelagde den tyrkiſk-ægyptiſke Flaade.

Navārra, forhen et Kongerige paa begge Sider af Pyrenæerne, beſtaaende af en Del af det nuvær. franſke Dep. Nedre-Pyrenæerne ſamt af den nuvær. ſpanſke Prov. Navarra ell. Pamplona (ſ. **Baſkiſke Provinſer**). — N. var et rent iberiſk Land, ſom med Held havde forſvaret ſig mod Veſtgotere og Arabere, men af Carl d. ſtore blev indlemmet i den „ſpanſke Mark“. Under de ſvage Carolinger gjorde det ſig ſnart uafhængigt. En af dets Regenter, Sancho III el Mayor, udſtrakte ſit Herredømme over en ſtor Del af det nordlige Spanien og delte ved ſin Død 1035 ſit Rige imellem ſine 4 Sønner, fra hvem de ſpanſke Kongehuſe nedſtamme. Den ældſte, Garcias, fulgte ham ſom Konge i N. 1076—1134 var det forenet med Aragonien, men ved Alfons I Sejervinderens Død kom det atter til Garcias’s Efterkommere. Senere kom det lille Kongerige ved Giftermaal fra den ene Familie til den anden: ved Kong Sancho VII.s Søſter Blancas Giftermaal til Greverne af Champagne 1234; fra denne Slægt ved Johanne I.s Giftermaal med den franſke Konge Philip d. ſmukke 1284 i Forbindelſe med Frankrig under denne Konge og hans tre Sønner, de ſidſte franſke Konger af den ældſte capetingiſke Linje; da denne var uddød 1328, ved Ludvig Hutins Datter Johanne II.s Giftermaal med Grev Philip af Evreux til denne Slægt; deres Søn var den berygtede Carl II d. onde (ſ. d. A.). Efter hans Søn Carl III (d. 1425) kom N. til dennes Datter Blanca og hendes Ægtefælle Kong Johan II af Aragonien (J. I i N.), hvorved det anden Gang blev forenet med dette Rige. Deres Datter Eleonore blev gift med Grev Gaſton IV af Foix og Béarn, hvilke Lande ſaaledes forenedes med N.; deres Sønnedatter Katharina blev gift med Johan d’Albret, der ſaaledes blev Konge i N. (J. II). Da Johan i Krigen mellem Ludvig XII og Ferdinand d. katholſke tog Parti med den førſte, erobrede Ferdinand 1512 den ſpanſke Del af N. (**Øvre-N.**), ſom fra den Tid blev ſpanſk Provins. Johans Søn Henrik II (fra 1516) ſøgte forgjæves at tilbageerobre det; han ægtede 1527 den franſke Konge Frants I.s Søſter Margrete, ſom gjorde meget for at udbrede Oplysning blandt Folket; han døde 1555. Deres Datter Johanne III blev 1548 gift med Hert. Anton af Bourbon, ſom ved dette Giftermaal blev Konge i N. Deres Søn var Henrik III, ſom blev Konge i N. ved ſin Moders Død 1572, ſ. A. ægtede ſit Næſtſøſkendebarn Margrete af Valois og 1589 beſteg Frankrigs Trone ſom H. IV, hvorved N. (**Nedre-N.**) anden Gang og for ſtedſe blev forenet med Frankrig, hvis Konger fra den Tid kaldte ſig „Konge af Frankrig og N.“

Navarre [vār], Slot i Frankrig, ſ. **Evreux**.

Navarrēte, Martin Fern., ſpanſk Hiſtoriker, f. 1765, indtraadte 1780 i den ſpanſke Flaade og deltog i Søkrigen mod England og Angrebet paa Gibraltar, ſamt 1793 i Toget til Toulon. 1797 udtraadte han af Tjeneſten, men var fra 1825 Medlem af Flaadens Forvaltningsraad, blev 1837 Senator og døde 1844. 1789 fik han det Hverv at gjennemgaa Archiverne og ſamle Materiale til de ſpanſke Opdagelſesrejſers Hiſtorie, og 1825—37 udgav han ſin vigtige »Colleccion de los viajes y descubrimientos que hicieron por mar los Españoles« (5 Bd. 4to). Tidligere havde han udgivet en ſtørre Afhandling om Spaniernes Deltagelſe i Korstogene (1816) og en Levnedsſkildring af Cervantes (1819), og efter hans Død udkom »Biblioteca marítima española« (2 Bd., 1851).

Nāvas (d. e. Sletter), et almindel. Stednavn i Spanien. Det meſt bekjendte er Las N. de Toloſa i Sierra Morena, 9 M. n. n. ø. for Jaen, hvor de forenede Konger af Caſtilien, Navarra og Aragonien 1212 ſejrede over Maurerne.

Navez, François Joſeph [vǟhs], belgiſk Maler, f. 1787 i Charleroi, d. 1869 i Brysſel, uddannede ſig ved Akademiet der og ſenere hos David, med hvem han ved Reſtaurationen vendte tilbage til Brysſel. Han er en af de førſte Repræſentanter for den gjenvakte belgiſke Malerſkole. Af hans Arbejder i det religiøſe Hiſtoriemaleri kunne nævnes Tegningerne til de 4 Evangeliſter, udførte i Glasmaleri i St. Gudule, og „Den hellige Familie“ (1851).

Navigatiōn, Skibsfart, Sømandsvidenſkab.

Navigationsacten, den af det engelſke Parlament

9 Oct. 1651 udſtedte Lov til Fremme af Skibsfarten, der beſtemte 1) at alle i Aſien, Afrika eller Amerika frembragte Varer kun i britiſke Skibe kunde føres directe til England, Irland eller de engelſke Kolonier, 2) at alle i Europa producerede Varer alene kunde indføres til Storbritannien i britiſke Skibe eller Skibe, ſom tilhørte det Land, i hvilket Varerne vare producerede, eller hvorfra de udførtes. Denne Act har man tidligere tilſkrevet, at Englands Handel blomſtrede ſaa ſtærkt i Vejret, men det er tilſtrækkelig blevet godtgjort, at den ingenlunde har fremmet denne, men tvært imod været en Hindring derfor. 1821 blev Actens Virkſomhed væſentlig mildnet ved Antagelſe af et Gjenſidighedsſyſtem, og 1849 er N. bleven aldeles ophævet med Undtagelſe af nogle Beſtemmelſer til Gunſt for Kyſtfarten og Fiſkeriet. **Navigationsſkoler**, hvis Formaal er at meddele Undervisning i de Videnſkaber, hvorfor Sømanden har Brug, findes i alle Lande, hvor Befolkningen ernærer ſig ved Skibsfart. I Danmark og Norge ere Skolerne private, men modtage ofte et aarligt Tilſkud af Staten; i Sverige derimod holdes disſe paa Statens Regning, og Eleverne nyde Undervisningen frit. Hvad enten Skolerne ere private eller offentlige, paatager Staten ſig Controllen med disſe, idet en af Staten udnævnt Examenscommisſion med en Navigationsdirecteur eller Navigationsexaminator ſom Formand rejſer om i Landet paa beſtemte Tider og afholder Examiner ſaaledes, at der herved opnaas ſaa ſtor en Ensformighed i Bedømmelſen af Eleverne ſom muligt. Kjøbenhavns N., ſtiftet af „Foreningen til Søfartens Fremme", er opført af Meldahl og indviedes 1 Sept. 1865.

Navigātor, lat., Søfarer, Skipper, Tilnavn for den portug. Prins Henrik (ſ. d. A.). **Navigator Øerne**, d. ſ. ſ. Skipper Øerne.

Naville, Edouard [vīl], anſet ſchweizerſk Ægyptolog, f. 1844 i Genf, har iſær gjort ſig fortjent ved en fortrinlig og ſærdeles vigtig Udgave af den ægyptiſke Dødsbog (1875). I de ſidſte Aar har han for et engelſk Selſkab foretaget Udgravninger i Ægypten, hvorved det er blevet ham muligt at beſtemme Beliggenheden af det gamle Goſen og Byen Pithom. — Hans Fætter, Jul. **Erneſte N.**, f. 1816 i Chaney ved Genf, blev 1844 Prof. i Philoſophi i Genf, men miſtede denne Stilling efter Opſtanden 1846, holdt ſenere politiſke og religiøſe Foredrag i Genf og Lauſanne, fra 1860 ſom Privatdocent ved Univerſitetet i Genf. Hans Forfattervirkſomhed omfatter dels religiøſe Skrifter (ſaaledes »le Père céleste«, 1865, paa Danſk ved W. F. de Coninck 1872; »la vie éternelle«, 1861, paa Danſk 1870, 2det Opl. 1878; »le Christ«, 1878, paa Danſk 1879; »le Devoir«, 1868, paa Danſk ved A. F. Boje, 2det Opl. 1880), dels politiſke (ſom »la question électorale en Europe et en Amérique«, 2den Udg. 1871); desuden har han udgivet Maine de Birans Værker (ſ. **Biran**).

Navle, den midt paa Underlivets Forſlade liggende, rundagtige Grube, egentlig et ſtort Ar, opſtaaet ved den efter Fødſlen ſtedfundne Underbinding og Overklipning af **Navleſnoren** (ſ. **Moderkage** und. **Moder**), hvilken Operation populært kaldes **Navlingen**; den tilbageblevne Stump visner hen og falder af efter nogle Dages Forløb. **Navlebind**, et ſaa Alen langt Linnedbind, der vikles om den nyfødtes Underliv for at udøve et let Tryk paa Navleſtedet, ſom undertiden forøges ved en lille, drejet, i Midten noget tykkere Skive, **Navlebrik**. **Navlebrok**, ſ. **Brok**. **Navle** paa et Planteæg betegner det Sted, hvor dette er fæſtet til Æggeſtrængen; naar Ægget er modnet til Frø og Frøet har løsnet ſig, er N. ſynlig og ofte iøjnefaldende, ſom paa Ærter eller paa Heſtekaſtanier, hvor det er den ſtore, lyſegraa Plet paa det for øvrigt brunglinſende Frø. N. kaldes ogſaa den Brudflade, der findes paa Underſiden af uſlebet Hulglas, Ølglas, Flaſker oſv.

Navleſvin, d. ſ. ſ. Moſkusſvin.

Navn, den ſproglige Betegnelſe for det enkelte Individ (Perſon, Husdyr, Terraingjenſtand ell. lign.) eller en ſammenhørende Gruppe af Individer (Slægt, Stamme, Bjærgkjæde ell. lign.). Særlig tænkes ved N. paa Perſonnavne. Hos alle oprindelige, af andre upaavirkede Folkeſlag have disſe, i det mindſte fra førſt af, en i vedkommende Sprog forſtaaelig Betydning, udtrykkende f. Ex. et Ønſke, en Tak til et højere Væſen, et eller andet charakteriſtiſk Træk ved det nyfødte Barn ell. lign.; ofte ere de dannede med ſtor Frihed og kunne f. Ex. have Form af en hel Sætning, ſom hebr. Zekarjah (Zacharias) „Herren har huſket", Michael „hvo er ſom Gud". Hos de indoeuropæiſke Folk ſynes N. oprindelig altid at have haft Form af en Sammenſætning af to Ordſtammer, valgte inden for et viſt, conventionelt temmelig begrænſet Antal af Begreber; fra førſt af krævedes vel altid, at disſe ſkulde pasſe ſammen til en Mening; men allerede tidlig fremtræde mangfoldige, rent mechaniſke Combinationer af denne Art, der kun i meget ringe Grad ſynes at tilfredsſtille et ſaadant Krav. Dette Navneſyſtem finde vi hos de fleſte ældre Folkeſlag af vor Sprogæt, og mange Spor deraf have endnu ſtedſe holdt ſig, ſaaledes f. Ex. Sanſkrit Deva-, Indra-dattas (af Gud, af Indra given) og med ſamme Betydn. græſk Theo-, Dio-, Zeno-dŏtos, -dōros (ogſaa omv. Doro-theos), ſlav. Bog-dan (jvfr. oldnord. Ás-, Guð-, Þor-mundr ell. lign.); gr. Strato-lykos (Hær-ulv) og omv. Lyko-ſtratos, oldn. Herjólfr oſv. Ved Siden heraf forekomme ogſaa kortere Navneformer, regelmæsſig viſtnok kun ved Afkortning af oprindel. ſammenſatte N., f. Ex. gr. Theon, Lykon, oldn. Úlfr, Þórir, Gyða o. lign. Hver Perſon har kun ēt N.; Slægtnavne o. lign. exiſtere ikke. Paa en ejendommelig Maade ændredes dette Navneſyſtem allerede i Oldtiden hos Romerne og overhovedet hos de gamle italiſke Folk. Ikke blot opgaves her de ſammenſatte N. og kun afkortede Former beholdtes, oven i Kjøbet i et overordentlig begrænſet Antal, f. Ex. Publius (af populus, Folk, jvfr. oldnord. Sammenſætninger med det ensbetydende Þjóð, græſke med Demo- og afkort. Demios), Lucius, Marcus, Quintus, Titus, Tullus o. a., men ved Siden af dette egentlige Perſonnavn (Fornavn, prænomen) udvikler der ſig dernæſt faſte N. (nomen) for den enkelte Slægt (gens), i Oprindelſe beſlægtede med vore Efternavne, f. Ex. Claudius (af claudus, halt), Porcius (af porcus, Svin), Marcius, Quinctius (= oſkiſk Pontius), Quinctilius, Tullius (dannede af opr. Fornavne) o. m. a. Hertil kommer endnu ét tredje N. (cognomen), der betegner Familien, ſom Cicero (af cicer, Ært, inden for Slægten Tullius), Scipio (Stok, inden for Slægten Cornelius), og undertiden kan beſtemmes nærmere ved Tilføjelſe af endnu et N., ſom Naſica, en Gren af Familien Scipio. Endelig kan til de regelmæsſige N. undertiden tilføjes perſonlige Tilnavne. En gjennemgribende Forandring i hele Navnegivningen er bevirket førſt og fremmeſt ved Chriſtendommens Udbredelſe, til Dels ogſaa ved Folkeblandinger og ved den ſtigende Kulturudjævning mellem de forſkjellige Nationer; derved ere de gamle nationale Navneſyſtemer efterhaanden indtil den nyeſte Tid blevne mere og mere trængte tilbage af et for en ſtor Del internationalt Forraad af ſtivnede N., hvis etymologiſke Betydning ikke mere umiddelbart forſtaas (ſ. Døbenavn). Ved Siden heraf er Brugen af faſte, arvelige Familienavne efterhaanden om end langſomt trængt igjennem, tidligſt i adelige Slægter, ſildigſt blandt Landbefolkningen. Mærkes kan, at medens de allerfleſte Folkeſlag ſætte Fornavnet foran Familienavnet, bruge Magyarerne den modſatte Rækkefølge, f. Ex. Deák Ferencz, d. e. Frants Deák. Russerne bruge altid kun ét Fornavn, og mellem det og Familienavnet indſkydes en Betegnelſe af Faderens Navn med Endelſen -ovitſch, -evitſch, undert. -itſch, ved Kvindenavne -ovna, -evna (-iniſchna), f. Ex. Ivan Andrejevitſch Krylov (jvfr. Hans Thomæſen Seheſted). Ens **Navnedag** kaldes i de katholſke Lande den Dag, ſom i Kalenderen efter en Helgen eller en Helgeninde bærer ſamme Navn ſom den paagjældende; den højtideligholdes ofte mere end Fødſelsdagen. **Navneord**, ſ. Subſtantiv.

Navr, ſ. Løn. Veddet, ſom iſær i Rodſtykket er meget vredent, bruges til alle Haande udſkaarne Arbejder.

Naxos ell. Naxia, en græſk Ø i det ægæiſke Hav, hører til Kykladerne og ligger ø. for Paros. 6 □ M. med 21,000 J. Øen er bjergfuld; dens højeſte Punkt Oxia er 3,200 F. Herligt, frugtbart Land, der frembringer Korn, Vin, Olje, Frugt, Silke, Bomuld og Salt. Den befæſtede Hovedſtad Naxia paa Veſtkyſten, med 5,000 J., er Sæde for en romerſk-katholſk Ærkebiſkop og en græſk Biſkop. Havn og nogen Handel. N. udmærkede ſig i Oldtiden ved ſin overordentlige Frugtbarhed og ſine Marmorbrud. Den ſtaar i nær Forbindelſe med Dionyſosmythen; det var paa denne Ø, at Dionyſos traf den af Theſeus forladte Ariadne; her var der opreiſt Templer og Altere for ham, og Feſter fejredes til hans Ære.

Naxos, den ældſte græſke Koloni paa Sicilien, grundlagt 735 f. Chr. fra Chalkis paa Øſtkyſten lidt ſ. for Byen Taormina. Fra den grundlagdes Stæderne Leontinoi og Catanea. Under den peloponneſiſke Krig ſluttede den ſig til Athen og blev 403 fuldſtændig ødelagt af Dionyſios og ikke ſenere gjenopbygget.

Nazaire, Saint [ſæng naſähr], Stad i det franſke Dep. Nedre-Loire paa Nordſiden af Loires Udløb i Atlanterhavet, med 20,000 J. Havn og god Red, betydelig Induſtri og livlig Skibsfart, navnlig Dampſkibsfart paa Amerika. N. tjener Nantes ſom Udhavn.

Nazareth ell. Nazara, en lille By i Sebulons Stamme i Sydgalilæa, hvor Jeſus tilbragte ſin Barndom og Ungdom, hvorfor Jøderne ſpottende kaldte ham „Nazaræeren", er efter gjentagne Ødelæggelſer under forſkjellige Krige i Palæſtina ſtadig paa ny bleven gjenopbygget. 1517 fordrev Tyrkerne alle Chriſtne, og førſt 1620 blev der paa ny aabnet dem Adgang; men indtil 1750 laa det meſte af Byen i Ruiner. N. hedder nu En-Nazirah, ligger 3 Dagsrejſer fra Jeruſalem, 1 M. v. for Tabor, 3 M. v. ſ. v. for Tiberias paa Skrænten af et Bjærg, ſom hæver ſig højt og ſtejlt over Staden, og fra hvis Top man har en pragtfuld Udſigt over Sletterne Esdrelom og el-Buttauf, Bjærgene Tabor, Gilboa, Carmel og Hermon, ſamt over Middelhavet. Byen har nu c. 12,000 J., hvoraf c. 2,000 Muhammedanere og c. 10,000 Chriſtne af forſkjellige Bekjendelſer; blandt Bygningerne er det latinſke Franciskanerkloſter den betydeligſte. Paa Torvet ligger en ældgammel Synagoge, ſom af en Tradition, der kan forfølges tilbage til 6te Aarh., udgives for at have været Byens Skole allerede paa Jeſu Tid. Den tilhører nu de unerede Grækere.

Nazaræere ell. Nazarenere (af Nazareth) var i den førſte chriſtne Tid det Navn, hvormed Jøderne betegnede de chriſtne, baade Hedninge- og Jødechriſtne. Senere i det 3dje og 4de Aarh. blev det Navnet paa en egen Sekt af Jødechriſtne, ſom for deres eget Vedkommende følte ſig bundne til at overholde hele Moſeloven, uden dog at fordømme de Hedningechriſtne, ſom ikke gjorde dette. N. troede paa Chriſti Guddommelighed og anſaa Paulus for en ſand Apoſtel, men hyldede en ſanſelig Chiliasme, idet de ventede et til de jødiſke Meſſiasideer ſvarende tuſendaarigt Chriſti Rige paa Jorden. Grundlaget for deres Lære var det ſaakaldte Hebræerevangelium, en paa flere Maader forbærvet hebraiſk Recenſion af Matthæusevangeliet. Jvfr. Ebioniter. Nazarenere kaldes ogſaa en tyſk romantiſk-religiøs Malerſkole med Overbeck til Fører fra 1810—15, ſom gik ud paa Fordybelſe i det indadvendte, det inderlige, det følte og fromme og derfor vilde føre Kunſten tilbage til Perioden før Rafael, medens den mindre lagde Vægt paa den Formſkjønhed, Technik og Naturſandhed, ſom Kunſten i de ſidſte 300 Aar har ſøgt at opnaa. Det var under Paavirkning af N., at den danſke Maler Alb. Küchler i Rom gik over til Katholicismen og blev Franciskanermunk.

Neagh, Lough [loch nä], Indſø i Irland i den øſtlige Del af Prov. Ulſter, 4 M. lang og 2 M. bred, har gjennem Floden Bann Afløb mod N. til Atlanterhavet.

Neal, David [nihl], amerikanſk Maler, f. 1837 i Lowell, rejſte 1861 til München, hvor han under Ainmüller og Piloty uddannede ſig videre til Architektur- og Figurmaler. For „Marie Stuart og Rizzio" (1876) fik han en Udſtillingsmedaille i München. Desuden kan nævnes „Hjemkomſt fra Jagten", Portræter

m. fl. Som Figurmaler ſlutter han ſig nær til Piloty.

Neānder, Daniel Amadeus, proteſtantiſk Biſkop, f. 1775 i Lengeſeld i preusſiſk Sachſen, ſteg fra den ene høje kirkelige Stilling i Preusſen til den anden, fik 1830 Titel af Biſkop for Preusſens evangeliſke Kirke og blev 1831 udnævnt til Medlem af Statsraadet. Han var en af Hovedmændene for Gjennemførelſen af Unionen mellem Lutheranerne og de reformerte i Preusſen. 1865 tog han ſin Afſked og døde 18 Nov. 1869.

Neānder, Joachim, f. 1650 i Bremen, d. ſom Præſt i ſin Fødeby 1680, anſes almindelig for den reformerte Kirkes betydeligſte Pſalmedigter. Til hans Pſalmer, der udkom ſamlede under Titlen „Glaub- und Liebes-Übung“ (1679, 9de Opl. 1712), hører den tidlig i vore Pſalmebøger optagne „Lovſynger Herren, den evige Konge med Ære“ („Lobe den Herrn, den mächtigen König der Ehren“).

Neānder, Joh. Aug. Wilh., tyſk Kirkehiſtoriker, f. 16 Jan. 1789 i Göttingen af jødiſke Forældre, hed oprindel. Dav. Mendel, men antog ved ſin Overgang til Chriſtendommen Navnet N. 1812 blev han theol. Profesſor i Heidelberg, 1813 i Berlin, og i denne Stilling, ſom han beklædte indtil ſin Død 14 Juli 1850, øvede han ſtor Indflydelſe baade ved ſine Skrifter og ved ſine Forelæsninger, der bleve beſøgte af Studerende fra alle proteſtantiſke Lande. Blandt hans talrige Skrifter maa ſærlig fremhæves: „Der heilige Bernhard und ſein Zeitalter“ (3dje Opl. 1865), „Das Leben Jeſu Chriſti in ſeinem geſchichtlichen Zuſammenhange“ (ſkrevet 1837 imod Dav. Strauß, 7de Opl. 1873), „Geſchichte der Pflanzung und Leitung der Kirche durch die Apoſtel“ (2 Bd., 5te Opl. 1862), „Allgemeine Geſchichte der chriſtlichen Religion und Kirche“ (9 Bd., 4de Opl. 1863—65).

Neāpel, Staden, ſ. **Napoli**. **Neapel og Sicilien**, ogſaa kaldt Kongeriget begge Sicilier ell. Konger. N., var indt. 17 Dec. 1860 et ſouverænt Kongerige, der omfattede den ſydlige Del af den italienſke Halvø med Øen Sicilien og tilliggende mindre Øer, i alt 2,080 □ M. med 9,315,000 J., men udgjør nu en Del af Konger. Italien. N.s eller Syditaliens Hiſtorie falder i ældre Tid ſammen med det øvrige Italiens; ſ. **Italien** (Hiſt.) Langobarderne oprettede her flere mindre Stater, Benevent, Capua og Salerno, ſom holdt ſig, efter at Hovedriget i Norditalien var blevet omſtyrtet af Carl d. ſtore. I det hele kæmpede Langobarder, Grækere, Arabere, ſom i det 9de Aarh. fra Sicilien kom derover, og de tyſke Kejſere, ſom i det 10de Aarh. vilde ſætte ſig faſt i Calabrien, om Landets Beſiddelſe, medens Stæderne Napoli, Amalfi og Gaëta holdt ſig ſom Republiker. Sidſt optraadte et Folk, ſom fra en lille Begyndelſe gjorde ſig til Landets Herrer, Normannerne. De kom hertil fra Normandiet i Beg. af det 11te Aarh., førſt 40 Pilegrime, der vendte tilbage fra det hellige Land og bleve benyttede ſom Lejetropper under de idelige Krige, navnlig mod Araberne. 1029 grundede de under Anførſel af Rainulf deres førſte Koloni i det af dem byggede Averſa i Nærheden af N. Siden udvidede de deres Beſiddelſer ſtedſe mere, idet ſaa vel Krigslyſt ſom Landets Skjønhed ſtadig lokkede nye Skarer derover, iſær under Anførſel af Tancred af Hautevilles Sønner, ſom grundede det førſte Dynaſti i N., det **normanniſke**. Den meſt bekjendte af disſe, Robert Guiscard, bemægtigede ſig efterhaanden ſtørſte Delen af Syditalien, kaldte ſig Hertug af Apulien og tog 1053 ſit Land til Len af Paveſtolen. Af Roberts Sønner vare Bohemund, Fyrſte af Tarent, den bekjendte Korsfarer, og Roger, der 1085 fulgte ſin Fader i N., de meſt bekjendte; med dennes Søn Wilhelm (1111—27) uddøde Robert Guiscards Linje i N., ſom derpaa 1130 forenedes med Sicilien under Roger II, en Søn af Roberts yngre Broder Roger I, der havde frataget Araberne denne Ø, til ēt Kongerige under pavelig Lenshøjhed. Han døde 1154 og blev fulgt af ſin Søn Wilhelm I d. onde (d. 1166), denne igjen af ſin Søn Wilhelm II d. gode (d. 1189); da ſidſtnævnte ingen Børn efterlod, opkaſtede en uægte Efterkommer af Roger II, Tancred, ſig til Konge og blev fulgt af ſin umyndige Søn Wilhelm III, ſom 1194 blev fortrængt af Hohenſtauferen, Kejſer Henrik VI, der paa Grund af ſit Giftermaal med Roger II.s Datter Conſtantia gjorde Fordring paa Riget. Med Henrik begynder det **hohenſtaufiſke** Dynaſti i N. og Sicilien; hans Efterfølgere vare den berømte Kejſer Frederik II, Conrad IV og Manfred (ſ. disſe A.); den ſidſte blev overvundet og faldt i Slaget ved Benevent 1266, hvorpaa den franſke Prins Carl af Anjou grundede Huſet **Anjou** i N. og Sicilien og lod den ſidſte Hohenſtaufer Conradin henrette 1268, da han havde gjort et mislykket Forſøg paa at bemægtige ſig ſit Arverige. Den nye Herſker ſluttede ſig nøje til Paven, lovede ham en aarlig Tribut af 8,000 Unzer Guld og hvert tredje Aar en hvid Heſt til Tegn paa ſin Lensafhængighed og regerede ſine Lande tyranniſk, hvorfor Sicilianerne løsreve ſig ved „den ſicilianſke Veſper“ 1282. Hans Efterfølgere, ſom ſaaledes alene beherſkede N., vare hans Søn Carl II (d. 1309), dennes Søn Robert d. gode (d. 1343), hans Sønnedatter Johanne I (d. 1382, ſ. d. A.), hendes Næſtſøſkendebarn Carl III af Durazzo (d. 1386), dennes Søn Ladislaus (d. 1414), hans Søſter Johanne II, med hvem Huſet Anjou uddøde 1435. Derpaa kom N. til det **aragoniſke Hus**, førſt fra 1442—58 i Forbindelſe med Sicilien under Kong Alfons V af Aragonien (A. I i N.), ſom var adopteret af Dronning Johanne II, og efter hans Død 1458 under den fra ham nedſtammende uægte Linje, hans Søn Ferdinand I (d. 1494), dennes Søn Alfons II, der maatte flygte for den franſke Konge Carl VIII, ſom dog ikke kunde holde ſig her, og døde 1495, og ſidſtnævntes Farbroder Frederik (d. 1504), under hvem N. 1501 blev erobret af den franſke Konge Ludvig XII og den ſpanſke Ferdinand d. katholſke, hvilken ſidſte beholdt det for ſig ſelv. N. var derefter i Forbindelſe med Sicilien et **ſpanſk Vicekongerige** 1501—1718 og befandt ſig ſom ſaadant i den ſørgeligſte Forfatning; Skatterne forøgedes ſtedſe mere og mere ved dets Deltagelſe i Spaniens idelige Krige og Vicekongernes Udſugelſer, og Landet nedſank i den dybeſte Armod, Folket i ſløv Ligegyldighed. En ſærlig Epiſode i denne Periode danner Maſaniellos (ſ. d. A.) Opſtand 1647. Ved Freden i Utrecht 1713 kom N. til Øſterrig, men afſtodes igjen 1735, hvorefter N. og Sicilien blev et eget Kongerige under den ſpanſke Prins Carl af Huſet Bourbon. Da han 1759 blev Konge i Spanien (C. III), overdrog han ſit Rige, der i Følge Fredsvilkaarene ikke maatte forenes med Spanien, til ſin tredje Søn, Ferdinand IV (f. 1751). I dennes Mindreaarighed ſtyrede Miniſteren Tanucci i Oplysningstidens reformatoriſke Aand, men da han 1768 havde ægtet Marie Caroline, fik hun aldeles Herredømmet over ham; hun fjærnede Tanucci 1777 og tog ſin Yndling, den reactionære Acton, til Miniſter 1784. N. deltog 1793 i den førſte Coalition mod Frankrig, men ſluttede 1796 Fred uden ſynderligt Tab; da N. ogſaa deltog i den anden Coalition 1798, nødte franſke Tropper Kongehuſet til at flygte til Sicilien og omdannede N. til den parthenopæiſke Republik (Jan. 1799). Allerede i Juni ſ. A. blev denne omſtyrtet ved engelſk og rusſiſk Hjælp, og ſtore Gruſomheder øvedes mod Republikanerne. Men da N. 1805 ikke holdt ſig neutralt, lod Napoleon I i Febr. 1806 Landet beſætte og gjorde førſt ſin Broder Joſeph Bonaparte (1806—8), ſenere ſin Svoger Joachim Murat (1808—15) til Konge i N. Efter den ſidſtes Nederlag kom Bourbonerne igjen tilbage til N. fra Sicilien, og Ferdinand blev nu Konge af begge Sicilierne (ſ. d. A.).

Neărchos, Alexander d. ſtores berømte Flaadeanfører, f. i Amphipolis. Da Alexander vendte tilbage fra ſit Felttog til det veſtlige Indien 327—26 f. Chr., førte N. Flaaden fra Indus igjennem det erythræiſke (røde) Hav, paa hvilken Expedition han opdagede Euphrats og Tigris's Mundinger. Brudſtykker af hans ved Arrian bevarede Rejſeberetninger ere udgivne af Geier i »Alexandri historiarum scriptores ætate suppares«.

Neath [nihdh], Stad i Glamorgan-Shire i Sydwales (England), 11 M. v. til n. for Briſtol ved Floden Neaths Udløb i Swanſea Bugten. 11,000 I. Jærn-, Kobber- og Alunværker, Stenkulsgruber. Havn og livlig Handel.

Nebelong, Niels Siegfried, danſk Bygmeſter, f. 14 Oct. 1806, d. 9 Oct. 1871, gjennemgik Kunſtakademiet i Kjøbenhavn 1826—37 og vandt der ikke alene alle dets ſædvanlige Medailler, men tillige 1835 Æresmedaillen i Architekturen. Han fik 1839 Akademiets Rejſeſtipendium, efter at han allerede Aaret i Forvejen havde tiltraadt en længere Udenlandsrejſe; efter Hjemkomſten blev ſtrax Reſtaurationen af Ribe Domkirke ham overdragen (1843); 1855 blev han Medlem af Akademiet og overtog 1863 ved Mallings Afgang Embedet ſom Stadsbygmeſter i Kjøbenhavn. Han har bygget meget, iſær i Provinſerne, og fik i en ſtor Del af ſine Værker mere Lejlighed til at viſe ſin fremragende techniſke Dygtighed end ſit kunſtneriſke Snille. Til ſaadanne Arbejder maa henregnes flere af Danmarks ſtørſte Fyr, de tre ſtore Fængſler i Viborg, Vridsløſelille og Kbhvn., til Dels ogſaa Ombygningen af det kongel. Theater, da han kun kom til at viſe, hvor henſigtsmæsſig han kunde benytte et forholdsvis ſaare indſkrænket Rum, ikke hvorledes hans Tanke havde været med Bygningen ſom kunſtneriſk Helhed. Han fik dog Lejlighed til at viſe ſin Kunſt i Ordets bedſte Betydning ved Ombygningen af Viborg Domkirke; den ſkjønne, hiſtoriſk ſande og techniſk ſolide Skikkelſe, hvori en af Danmarks ældſte Kirker, om end førſt efter hans Død og under yngre Kunſtfællers Ledelſe, er fremſtaaet, vil være ham et uforglemmeligt Hædersminde. — Hans yngre Broder, **Johan Henrik** N., f. 29 Juli 1817, d. 1 Marts 1871, var ligeledes Bygmeſter. Han var ligeſom ſin Broder Lærling af Hetſch og vandt Kunſtakademiets Sølvmedailler, men gik allerede 1840 til Norge, hvor han opholdt ſig i 14 Aar, og hvorfra han 1842 nød Rejſeſtipendium. Ved Hjemkomſten dertil blev han Lærer ved Bygningsſkolen i Chriſtiania. Her byggede han ſine Hovedværker, ſaaledes det kongel. Lyſtſlot Oscarshal, fremdeles et Hoſpital for Spedalſke i Bergen, et Toldbodpakhus i Chriſtiania o. fl. 1853 kom han tilbage til Danmark, hvor han ſtrax blev agreeret, 1855 Medlem af Akademiet og 1857 Bygningsinſpecteur. Foruden Spiſehallen ved Skodsborg Slot har han meſt bygget for Private, men forſtod at forene Smag med Dygtighed og ſikker Benyttelſe af de forhaandenværende Midler. Han blev 1860 udnævnt til Profesſor.

Nebēnius, Carl Friedr., badenſk Statsmand og nationaløkonomiſk Skribent, f. 1784, naaede 1838 at blive Præſident for Indenrigsminiſteriet, men trak ſig 1839 tilbage for den da indtrædende Reaction. 1843 blev han Medlem af det 1ſte Kammer, 1845 atter Præſident for det nævnte Miniſterium og 1846 tillige Præſident i Statsraadet, men traadte tilbage 1849 i Anledning af Revolutionen. Han døde 8 Juni 1857. Hans meſt bekjendte Værk er „Der öffentliche Credit“ (1820, 2det Opl. 1829). Desuden har han ſkrevet „Der deutſche Zollverein, ſein Syſtem und ſeine Zukunft“ (1836) og „Ueber die Zölle des deutſchen Zollvereins zum Schutze der einheimiſchen Eiſenproduction“ (1842).

Nebo, 1) (egtl. **Nabu**); en chaldæiſk Gud. — 2) Et Bjærg i Moabiternes Land, hvor Moſes døde. — 3) En Stad nær ved dette Bjærg.

Nebrăſka, en af de indre Stater i den nordamerikanſke Union, mellem 40° og 43° n. Br., omgiven af Staterne Dakota, Iowa, Misſouri, Kanſas og Colorado ſamt Territoriet Wyoming. 3,615 ☐ M. med 452,000 I. (1880), hvoraf 2,400 Farvede og 235 Indianere. Nordgrænſen dannes i den øſtlige Del af Floderne Niobrara og Misſouri, Øſtgrænſen af Misſouri. Midt igjennem Landet løber Nebraſka ell. Platte, der i to Arme, Nord- og Syd-Platte, udſpringer paa Klippebjærgene og falder i Misſouri efter at have optaget en Mængde mindre Floder. Langs Floden løber Union-Pacific Jærnbanen, der forbinder Omaha ved Misſouri med San Francisco. Fra Statens ſydlige Del løbe Republican og Blue-River ind i Staten Kanſas og falde i Floden Kanſas, der er Biflod til Misſouri. N. er et Prairieland, der befinder ſig i raſk Udvikling, hvilket kan ſkjønnes af, at Folkemængden i 10 Aar er ſtegen fra 123,000 til 452,000. Klimaet er mildt og ſundt, og Landet egner ſig godt til Opdyrkning. Af Mineraler forekomme Jærn, Kul, Bly og Salt. Hovedſtad Omaha. — N. organiſeredes ſom Territorium 1854 og optoges ſom Stat 1867. Det ſtyres af en Gouverneur, et Senat paa 33 og et Repræſentanthus paa 100 Medlemmer, alle valgte paa to Aar. Til Unionens Repræſentanthus ſender N. 3 Medlemmer. **Nebraſkabill** kaldtes den af S. Douglas foreſlaaede og i Maj 1854 vedtagne Lov, hvorved den i Misſouricompromisſet 1820 faſtſatte Nordgrænſe for Slaveriet tilbagekaldtes og det lodes Nybyggerne frit, om de vilde have Slaveri eller ej.

Nebuchadnezar (egtl. **Nabukudurruſur**), ſ. **Babylonien**.

Nebulöſer, d. ſ. ſ. Taagepletter.

Nécesſaire, fr. [ſesſæhr], Rejſetaſke eller Rejſeſkrin med forſkjellige Nødvendighedsgjenſtande, navnlig Toiletteſager.

Neckar, Flod i det ſydveſtlige Tyſkland, udſpringer ved Foden af Schwarzwald i Konger. Württemberg, gjennemløber dette Land og Baden og falder ved Mannheim fra højre Side i Rhinen efter at have optaget en Mængde Smaafloder. 53 M. lang, ſejlbar fra Heilbronn.

Necker, Jacq. [kǣhr], berømt Finansmand og Miniſter under Ludvig XVI, f. 30 Sept. 1732 i Genf, hvor hans Fader, en Brandenburger, var Profesſor i Statsret. N. var førſt Banquier i Paris, derpaa genfiſk Miniſterreſident ſmſtds. og vandt ved ſine Skrifter over Finansſager ſaa ſtor Anſeelſe, at han 1776 blev Finansraad og 1777 ſom Generaldirecteur for Finanſerne ſtilledes i Spidſen for Statens Pengevæſen. I ſin »Compte rendu au roi« (Paris 1781) lagde N. det hele Skatte- og Finansvæſens forkerte Indretning for Dagen og banede derved Vejen for Revolutionens førſte Ideer. Hans private Anſeelſe ſom Banquier og hans kloge Forholdsregler bragte Statens Credit igjen paa Fode, men hans Reformer og Modſtand mod Hoffets Ødſelhed og de priviligeredes Udſugelſer af Statskasſen, ligeſom hans Faſtholden ved Proteſtantismen ſkaffede ham Fjender blandt Adelen og i ſelve Miniſteriet, for hvilke han 1781 maatte vige. Han kjøbte nu en Ejendom ved Genf og udgav 1784 ſit Skrift »Sur l'administration des finances«, hvori han retfærdiggjorde ſin offentlige Virkſomhed. Da Calonne gav hans Styrelſe Skylden for Finanſernes Ruin, begav han ſig til Paris, gjendrev i et dygtigt Skrift (1787) dennes Beſkyldninger, og da han herpaa blev udviſt af Paris, blottede han i ſine »Nouveaux éclaircissements sur le compte rendu« ſkaanſelsløſt Calonnes Styrelſe. Da man ikke længer vidſte Raad, kaldte man 1788 N. tilbage; han ſtod nu i den højeſte Folkegunſt og udvirkede Rigsſtændernes Indkaldelſe, ved hvis Sammentræden han blev udnævnt til Finansminiſter. Hans Mangel paa Mod til energiſk Indgriben i den politiſke Strid og hans Modſtand imod Nationalforſamlingens overdrevne Fordringer bidrog til at ſvække ſaa vel hans Popularitet ſom hans Indflydelſe paa Kongen. Da han nægtede at give ſit Samtykke til Hoffets Optræden imod Nationalforſamlingen, blev han afſkediget 11 Juli 1789. Hans Afſkedigelſe gav Signalet til Uroligheder i Paris (ſ. **Baſtillen**), hvorpaa han paa ny kaldtes tilbage og tredje Gang kom i Spidſen for Finansſtyrelſen. Men Revolutionen voxede nu ogſaa ham over Hovedet; hans Indflydelſe paa Forſamlingen og Folket tabte ſig i ſamme Grad ſom Mirabeaus Anſeelſe ſteg. Forgjæves ſøgte han at gjennemføre Tokammerſyſtemet efter engelſk Mønſter, og da endelig Mirabeau uagtet N.s Modſtand havde gjennemført Loven om Asſignaterne, tog N. i Sept. 1790 ſin Afſked, endog haanet og truet af Pøbelen. Han begav ſig til ſit Slot Coppet ved Genf og udgav her 1792 til Kongens Retfærdiggjørelſe et Skrift, »Réflexions adressées à la nation française«, ſom havde Inddragelſen af hans Godſer i Frankrig til Følge. Foruden de nævnte Skrifter udgav N. »Sur l'administration de N., par lui même« (1791), »De la révolution française« (1796), »Dernières vues de politique et de finances« (1802). Han døde paa ſit Landſted Coppet 9 Apr. 1804 (»Oeuvres complètes«, 15 Bd., Paris 1821—22). — Hans Huſtru Suſanne, Datter af en Præſt i Canton Bern, var en begavet og aandrig Dame, ſom havde ſtor Indflydelſe paa ſin Mand og ved ſin ſtore Godgjørenhed bidrog til N.s Popularitet. Hun har ſkrevet flere Afhandlinger af moralſk og philanthropiſk Indhold, ligeſom hendes Mand efter hendes Død udgav »Mélanges tirés des manuscrits de Madame N.« (Paris 1798) og »Nouveaux mélanges« (Paris 1801). Deres Datter var den bekjendte Fru Staël-Holſtein.

Nedenæs Amt i Norge har ſit Navn af den tidligere ſaakaldte N. Kongsgaard (fordum Amtmandsbolig), der ligger ved Udløbet af Nidelven, ikke langt fra Arendal. Amtet, der hører til Chriſtiansſands Stift og har et Fladeindhold af 170 □ M. (9,348 □ Kilom.) med 75,600 J. (1875), inddeles i 5 Bycommuner (Øſterrisør, Tvedeſtrand, Arendal, Grimſtad og Lilleſand) og 26 Herreder, fordelte paa 2 Fogderier, N. og Sætersdalens Fogderi. Dets Indre opfyldes af Langfjældenes ſydligſte Fortſættelſer ſamt af Sætersdalens Aaſe og beſtaar af udſtrakte Vidder af lidet tiltalende Charakter; de beboede Strøg ere indſkrænkede til de lange, ſmalle Dale, af hvilke Nidelvens, Topdalselvens og Otteraaens Dalfører ere de vigtigſte. Kyſten imod Skagerak er ogſaa klippefuld og beſtaar af flere Fjorde og Øer, ſom dog danne mange yndige Steder, hvor et mildt Klima fremkalder en frodig Plantevæxt. Ellers er Jordbunden i N. Amt ſædvanlig ikke meget frugtbar, da den er dannet ved Forvitringen af de haardeſte Stenarter. Men Fjældene ere i Regelen lave, ſaa at de endog oven paa deres Aaſe, de ſaakaldte Heier, ere dækkede med udſtrakte Naaleſkove, ſom yde en rig Udførſel af Trælaſt. Hverken Kvægavlen eller Agerbrugets Frembringelſer ere tilſtrækkelige til Indvaanernes Behov. Derimod ejer Amtet Norges rigeſte Malmlejer; iſær er Egnen omkring Arendal rig paa Jærn. Fiſkerierne ere ogſaa af nogen Vigtighed, men iſær Skibsſarten og tidligere Skibsbyggeriet, thi ſaa vel i Amtets Byer ſom ellers af dets Kyſtbeboere ejes en Mængde Fartøjer. De ere ſysſelſatte med Fragtfart til de fjærneſte Egne, og denne Kyſt frembringer et forholdsvis meget ſtort Antal udmærkede Søfolk. Amtet udgjør omtrent det i Oldtiden ſaakaldte Øſter-Agder.

Nederlandene, i daglig Tale ofteſt kaldt Holland, et Kongerige i det nordveſtlige Europa, omgivet af Nordſøen mod V. og N., de preusſiſke Lande mod Ø. og Belgien mod S., ligger mellem 50° 45′ og 53° 30′ n. Br. og beſtaaer af følgende Provinſer

	□ M.	Indvaanere 1880	Paa 1 □ M.
Nordholland .	50,3	680,000	18,500
Sydholland . .	54,9	804,000	14,700
Zeeland	32,4	189,000	5,800
Nordbrabant .	93,1	466,000	5,000
Limburg	40,0	239,000	6,000
Utrecht	25,1	192,000	7,600
Geldern	92,5	467,000	5,100
Overijsſel . . .	60,6	274,000	4,500
Drenthe	48,4	119,000	2,500
Friesland . . .	60,3	330,000	5,500
Groningen . .	41,7	253,000	6,000
	599,3	4,013,000	7,900

Efter Beregning anſlaas Befolkningen ved Udgangen af 1886 til 4,391,000. — Nordſøen har i en forholdsvis ikke fjærn Periode frembragt dybe Indſkæringer i Landets nordlige Del, Dollart (1277—87) mellem N. og Hannover, Lauwer-Zee mellem Prov. Groningen og Friesland, og Zuider-Zee (1219—82) mellem Friesland Overijsſel, Geldern, Utrecht og Nordholland. Fra Zuider Søens Sydveſthjørne gaar den ſmalle Het-Y mod N. V. og er nu forbunden med Nordſøen ved en Kanal, der er ſejlbar for ſtore Søſkibe. Langs Veſtkyſten mod Nordſøen beſkyttes Landet ved en Række Klitter af 100—200 F.s Højde, der fortſættes paa de ud for Nordkyſten liggende nederlandſke friſiſke Øer Texel, Vlieland, Terſchelling, Ameland, Schiermonikoog og Rottum. Kyſterne langs Zuider Søen og den indre Nordkyſt indtil Dollart maa ved Diger beſkyttes mod Overſvømmelſe, hvilket ogſaa i ſtor Udſtrækning er Tilfældet med Landet langs Floderne. — Landets ſydlige Del gjennemſkæres af de ſtore Floder Rhin, Maas og Schelde. Rhinen træder fra Rhinpreusſen ind i Landet, deler ſig kort efter i Waal, der løber mod V., og Rhin, der gaar mod N. V. og foran Arnhem mod N. udſender Ijſel (til Dels en af Druſus 12 f. Chr. gravet Kanal) til Zuider Søen, medens Hovedfloden løber mod V. til Wijk bij Duurſtede, hvor den atter deler ſig i Leck, der fortſætter Løbet mod V., og Kromme-Rhin, der gaar mod N. V. til Utrecht. Her deler Floden ſig atter i Vecht, der gaar mod N. til Zuider Søen, og Oude-Rhin (Gamle R.), der gaar mod V. forbi Leiden til Nordſøen. Maas flyder fra Belgien ind i Limburg, danner derefter paa en Strækning Grænſen mellem Belgien og Nederlandene og træder endelig helt ind i N. med Retning mod N. N. Ø., ſom efterhaanden gaar over til at blive veſtlig. Lidt oven for Gorkum forener Maas ſig med Waal til Merwede, der efter omtr. 1 M.s Løb atter deler ſig i to Arme, af hvilke Weſtkil, der flyder mod S. V., danner Biesboſch med mangfoldige Marſkøer, derefter fortſætter Løbet under Navnet Hollandſch-Diep og gjennem de to Arme Haringvliet og Krammer, der omſlutte Øen Overflakkee, falder ud i Nordſøen, hvorimod Merwede fortſætter Løbet mod V. under Navn af Oude-Maas og ved en mod N. V. løbende Arm forener ſig med Leck til en Flodarm, der under Navnet Nieuve-Maas et Par Gange paa ny forener ſig med Oude-Maas og endelig gjennem ſamme Munding ſom denne falder i Nordſøen. Schelde kommer ligeſom Maas fra Belgien, deler ſig neden for Antwerpen i Veſter- og Øſter-Schelde, der ved Forgreninger danne Øerne Syd- og og Nord-Beveland og Walcheren, medens Øſter-Schelde tillige ved flere Flodarme ſtaar i Forbindelſe med Krammer. Saaledes danne de tre Floder det ſtore nederlandſke Delta, der omfatter de hollandſke Prov. Zeeland, Utrecht, Syd- og Nordholland ſamt en ſtor Del af Geldern, med et Areal af c. 400 □ M. Foruden de her nævnte Floder har N. en Del mindre, af hvilke de betydeligſte ere Vecht, der fra Rhinpreusſen og Hannover gjennem Prov. Overijsſel flyder til Zuider Søen, og Roer, der fra Rhinpreusſen gjennem Limburg flyder til Maas ved Roermonde. Ved Siden af den udſtrakte Vandforbindelſe, ſom tilvejebringes af de ſtore Floder, ſtaa talrige, til Dels ſtorartede Kanaler, blandt hvilke her kun ſkulle nævnes den nordhollandſke Kanal fra Amſterdam til Nieuwe-Diep ved Helder, 9 M. lang og ſejlbar for ſtørre Søſkibe; den nye Nordſø Kanal fra Amſterdam mod V. til Nordſøen, ligeſaa; Zederik Kanalen fra Vianen ved Leck til Gorkum ved Waal; Syd-Vilhelms Kanalen, 17 M. lang, fra Maastricht ved Maas gjennem belgiſk Limburg til Hertogenboſch, hvorfra Dieze fører videre til Maas; Oranje Kanalen i Drenthe og Stads Kanalen i Groningen. — Antallet af Søer er meget ſtort i Nordholland, Friesland og Groningen. Den tidligere 3 □ M. ſtore Sø ved Haarlem er nu ligeſom mange andre lagt tør. — N. er den laveſte og fladeſte Del af den nordeuropæiſke Slette, beſtaaende langs Øſtgrænſen af ſtore Hede- og Moſeſtrækninger, langs Floderne og Havet for det meſte af Marſk og for øvrigt af frugtbart Agerland og Eng. Af hele Arealet ere c. 69 pCt. produktive, Reſten Hede- og Moſeſtrækninger, Byggegrund, Veje, Floder og Kanaler. Skovarealet er kun c. 7 pCt. — Landvæſenet ſtaar paa et meget højt Trin, men Kornavlen dækker langt fra Forbruget, da Mejeridriften tager et ſtedſe ſtørre Opſving. I de ſenere Aar har dog en betydelig Tilvirkning af Kunſtſmør voldt Landbrugerne ſtore Bekymringer. Foruden de ſædvanlige Kornſorter dyrkes meget Hør, Hamp, Humle, Tobak og Krap. I Nord- og Sydholland ſamt Utrecht drives Havecultur i ſtor Udſtrækning; Haarlem er berømt for ſin Blomſtercultur (Tulipaner, Hyacinther og andre Løgvæxter); den bedſte

Frugt avles i Geldern og Utrecht. Kvægavlen drives med ſærdeles Omhu i Nord- og Sydholland ſamt Friesland, hvor der produceres udmærket Smør og Oſt. 1880 udgjorde Antallet af Hornkvæg 1,462,000 Stkr. Heſteavl drives iſær i Geldern, Friesland, Sydholland og Brabant; Antallet var 279,000 Stkr. Faareavlen er i Aftagende; Antallet angives til 898,000 Stkr. Svin (337,000) holdes i ſtor Mængde i Geldern, Geder (196,000) i Geldern og Nordbrabant. Biavlen er temmelig betydelig i Geldern, Overijsſel, Drenthe og Utrecht. En vigtig Indtægtskilde er Fiſkeriet, der drives i Nordſøen og Zuider Søen, og hvorved Silden ſpiller den ſtørſte Rolle. Ferſkvandsfiſkeriet er gaaet tilbage paa Grund af den ſtærkt tiltagende Udtørring af Søer og Damme. — N. er fattigt paa Mineraler, af hvilke der kun findes Stenkul i Limburg og ſtore Stenbrud ved Maastricht; derimod er Tørvemasſen overordentlig ſtor, og der finder i Drenthe, Friesland, Overijsſel og Groningen en betydelig Tørveproduktion Sted. — Induſtrien ſtaar paa et højt Trin i Nord- og Sydholland ſamt i Nordbrabant, men er i de andre Provinſer kun enkeltvis af Betydning. Dens vigtigſte Frembringelſer ere Linned- og Bomuldsvarer, Sejldug, Klæde, Lervarer, Murſten, Lædervarer, Tobak, Sukker og Brændevin (Genever). Diamantſliberierne i Amſterdam have en gammel og velfortjent Berømmelſe. Skibsbyggeriet er meget udſtrakt, ligeſom de dermed forbundne Forretningsgrene. End videre findes en ſtor Mængde Olje-, Krap-, Cement- og Rismøller ſamt flere Papirfabriker. — Handelen er ſærdeles betydelig, ſaaledes ſom det fremgaar af efterfølgende Overſigt, der angiver Værdien af Indførſel til Forbrug og Udførſel af Landets Produktion for 1884 i Millioner Kroner.

	Indførſel fra	Udførſel til
Storbritannien	476	280
Tyſke Toldforening	427	586
Hanſeſtæderne	26	25
Belgien	219	195
Rusland	140	7
Danmark	1	10
Sverige-Norge	15	9
Frankrig	24	7
Italien	5	12
Spanien	25	13
Øvrige Europa	22	10
I alt Europa	1,380	1,154
Amerika	120	36
Aſien	55	0
Afrika	11	5
Forſkjellige Egne	8	0
Java	113	65
Andre holl. Kolonier	3	3
I alt for 1884	1,690	1,263
og for 1885	1,637	1,337

Hertil kommer endnu en betydelig Tranſithandel, der for 1884 udgjorde 3,240 Millioner Pund og for 1885 4,467 Mill. Pd. De vigtigſte Indførſelsartikler ere Korn, Kolonialvarer, navnlig Caffe, Sukker, Ris, Metaller, Kul og Tømmer; der udføres Kolonialvarer og Landbrugsprodukter.

Skibsfarten 1885 udgjorde:

Indg. Sejlſkibe med Ladning	2,107
Deraf nederlandſke	831
Indg. Dampſkibe	5,513
Deraf nederlandſke	1,476
Udg. Sejlſkibe	1,295
Deraf nederlandſke	642
Udg. Dampſkibe	3,864
Deraf nederlandſke	1,371

Det med Dampſkibe befordrede Gods indtog en 6 Gange ſtørre Drægtighed end det med Sejlſkibene, nemlig 16,8 Kubikmeter mod 2,6.

Handelsflaaden udgjorde 1 Jan. 1885 634 Sejlſkibe af 550,000 Kub.-Metres Drægtighed og 106 Dampſkibe af 307,000 Kub.-Metre. Søhandelen foregaar meſt ved fremmede Skibe. Den hollandſke Handelsflaade er i Tilbagegang. De vigtigſte Søhandelsſtæder ere Rotterdam og Amſterdam, desuden Schiedam, Harlingen, Helder, Dordrecht og Groningen. Af Jærnbaner vare i Drift 1 Jan. 1886 en Strækning af 318 M., hvoraf $\frac{4}{7}$ Statsbaner. Statstelegraphens Linjelængde var ſamtidig 624 Mil med 2,230 Mil Traadlængde og 595 Stationer. — Retsvæſen. Øverſte Inſtans er „det høje Raad“ i Haag, beſtaaende af 2 Kamre, et for Civil- og et for Criminelſager; under denne ſtaar 5 Overdomſtole, Arrondisſements- og Cantonaldomſtole. — Undervisningsvæſenet ſtaar i det hele paa et højt Trin; dog kunde endnu 1880 næſten 12 pCt. af Rekruterne hverken læſe eller ſkrive. Skoletvang finder ikke directe Sted; men de Forældre, der ikke lade deres Børn ſøge Skolen, miſte al Ret til Underſtøttelſe af Communen. Der er 4 Univerſiteter: Leiden, Utrecht, Groningen og Amſterdam, og i alle ſtørre Byer Gymnaſier og Progymnaſier. Skolerne ere confesſionsløſe. Af andre Fagſkoler maa endnu nævnes det kongel. Akademi i Delft for Udbannelſe af Embedsmænd til Tjeneſte i Oſtindien, Marineinſtitutet i Willemsort, Handels- og Induſtriſkolen i Amſterdam, Skolerne for ſkjønne Kunſter og for Handelsvidenſkab i Rotterdam, de techniſke Skoler i Utrecht og Maastricht, Militærakademiet i Breda, Navigationsſkolerne i de ſtørre Søſtæder, Kunſtakademierne i Amſterdam og Groningen, Kunſtſkolen i Hertogenboſch, foruden Muſikſkoler, Inſtituter for Blinde, Døvſtumme og Idioter m. m. — Efter Religionsbekjendelſen tæller Befolkningen 60 pCt. Proteſtanter, 36 pCt. Katholiker og 2 pCt. Jøder (ſ. nærmere under Kirke). Proteſtanterne tilhøre flere forſkjellige Religionsſamfund, af hvilke Calviniſternes er det talrigſte. Saa vel den calviniſtiſke ſom den lutherſke Kirke har Synodalforfatning; Katholikerne ſtaa under Ærkebiſperne af Utrecht og Hertogenboſch og Biſkopperne af Haarlem, Breda og Roermonde; Jødernes øverſte religiøſe Myndighed er hos et Conſiſtorium. — Statsindtægten og Udgiften efter Budgettet for 1886 anſloges til

Indtægt:

	Mill. Kr.
Directe Skatter	40,4
Acciſe	62,8
Stempel, Indregiſtrering, Arveafgift m. m.	32,1
Told	7,4
Domainer	3,7
Poſt- og Telegraphvæſen	9,7
Statsjærnbaner	2,9
Forſkjelligt	13,7
I alt Indtægt	172,7

Udgift:

	Mill. Kr.
Civilliſte	1,0
Cabinet og Repræſentation	0,9
Udenrigsminiſteriet	1,0
Juſtitsminiſteriet	6,9
Indenrigsminiſteriet	16,3
Marineminiſteriet	19,0
Krigsminiſteriet	30,6
Statsgjæld	52,5
Finanſer og Cultus	35,2
Koloniernes Centralforvaltning	1,3
Handel, Induſtri, Kanaler og Havne	31,4
I alt Udgift	196,5

Af Udgifter til Finanſer og Cultus vedkomme 11,5 Mill. det egentlige Finansminiſterium, 7,5 Mill. Tab i den gamle Sølvmønts Værdi, 12,9 Mill. Godtgjørelse til Communerne for Local-Acciſe og 3,0 Mill. egentlige Cultusudgifter. Statsgjælden 1886 udgjorde 1577 Mill. Kroner foruden 22,5 Mill. Papirpenge. Af Gjælden var til 2½ pCt. 917 Mill. Kr., 3 pCt. 135,4 Mill. Kr., 3½ pCt. 13,8 Mill. Kr., og Reſten 4 pCt. Som det vil ſes, afſluttedes Budgettet med et Underſkud af c. 24 Mill. Kr., og det ſamme er Tilfældet for 1887. — **Forſvarsvæſen.** Hæren beſtaar af en europæiſk og en oſtindiſk Afdeling. Den europæiſke Hær havde følgende Sammenſætning (1885):

	Officerer	Mandſkab
Generalſtab og højere Stabe	72	"
Intendantur	130	"
Sundhedstjeneſte	383	"
Sundhedstropper	3	693
Fodfolk:		
Stab	23	"
9 Regimenter à 5 Batailloner à 4 Comp.	963	42,189
1 Lærebataillon, 2 Comp., Underofficersſkole	50	654
Rytteri:		
Stab	2	"
3 Huſarregimenter à 5 Escadroner	132	3,825
Ride- og Beſlagſkole	4	29
Ordonnansescadron	5	133
Artilleri:		
Stab	69	51
3 Regimenter Feltartilleri, i alt 18 Batterier à 6 Kanoner og 6 Traincompagnier	147	4,122
	1,933	51,696
Transp.	1,933	51,696
2 Batterier ridende Artilleri à 6 Kanoner	16	533
4 Regimenter Fæſtningsartilleri à 10 Comp.	230	7,908
1 Pontonnercorps à 2 Comp.	14	523
1 Torpedocorps à 2 Comp.	12	445
1 Lærecompagni	6	227
1 Underofficersſkole	6	23
Ingenieurcorps:		
Stab	62	45
7 Ingenieurcomp. og 1 Depot	33	1,387
Gendarmeri	10	363
Rekruteringsdepot for Kolonierne	17	79
I alt	2,339	63,229

hvortil endnu kommer Reſerve og Forſtærkning af 115,000 Md. Den oſtindiſke Hær, der rekruteres af Frivillige, udgjorde i Begyndelſen af 1885 i alt 1,891 Officerer og 30,236 Soldater, af hvilke ſidſte 13,492 Europæere. Hertil kommer endnu forſkjellige locale Corps paa 9,348 Md., hvoraf 3,571 Europæere. — **Flaaden** beſtod i Juli 1886 af 23 Panſerſkibe, 98 Dampſkibe (31 Skruecorvetter, 11 Hjuldampere, 31 Kanonbaade og 25 Torpedofartøjer) og forſkjellige mindre Fartøjer. Dens Perſonel beſtaar af 6 Admiraler, 26 Linjeſkibscapitainer, 35 Capitainlieutenanter, 295 Lieutenanter, 202 Aſpiranter, 74 Læger og 50 Lægeelever. Mandſkabet beſtod af 7,084 Md., foruden 2,313 Marineſoldater og 1,010 Indfødte i den oſtindiſke Marinetjeneſte. Marineinfanteriet talte 54 Officerer og 2,157 Md. — Nederlandene har 2 **Ridderordener**, den militære Vilhelmsorden og den nederlandſke Løveorden, begge ſtiftede 1815. Desuden høre herhen den luxemburgſke Egekroneorden (1841) og den naſſauſke Husorden Gyldne Løve. — Kongeriget Nederlandene har udſtrakte **Kolonialbeſiddelſer** i det ſtore aſiatiſke Archipelag, desuden nederlandſk Guajana i Sydamerika og nogle veſtindiſke Øer. Af disſe udgjøre Java og Madura 2,393 □ M. med 20,7 Mill. Indbyggere; Beſiddelſerne paa Sumatra, Borneo, Celebes, Ny Guinea, Timor, Bali oſv. 31,400 □ M. med c. 9 Mill. I., Guaiana ell. Surinam 2,166 □ M. med 74,000 I. og Antiløerne (Curaçao, Bonaire, Aruba, St. Martin, St. Euſtache og Saba) 20,5 □ M. med c. 44,000 I. I alt Konialbeſiddelſer 36,000 □ M. med 30 Mill. I.

Forfatning. N. er efter Forfatningen af 24 Aug. 1815 (ændret 14 Oct. 1848 og paa ny 1887) et conſtitutionelt Kongedømme, arveligt i Huſet Oranien, baade for Mand og Kvinde. Kongen kan ikke være Regent i andre Lande, undtagen i Storhertugdømmet Luxemburg, der ſtaar i Perſonalunion med N. Han ſtyrer med 7 anſvarlige Miniſtre: Udenrigs-, Juſtits- (og Cultus-), Indenrigs- (og Undervisnings-), Finans-, Krigs-, Marine- og Kolonialminiſter; de tages fortrinsvis blandt Kamrenes Medlemmer, men udtræde da af disſe. Desuden er der et Statsraad (ordnet 1861), hvori de myndige Prinſer have Sæde tillige med 15 kongevalgte Medlemmer, til at prøve alle Lovforſlag og vigtige

Anordninger, ſamt en Regnſkabsret. Folkerepræſentationen („Generalſtaterne", d. v. ſ. Rigsſtænderne) beſtaar af to Kamre: det førſte af 50 Medlemmer, valgte af Provinsraadene (2—10 for hver Provins), indtil 1887 alene blandt de højeſte Skatydere (1 for hver 3,000 Indb.), men nu ogſaa blandt Mænd i anſete Stillinger; det andet paa 100 Medlemmer, valgte paa 4 Aar ved umiddelbare Valg, 79 i Enkeltmandskredſe og 21 i de fem ſtore Byer (med 2—9 Medl.). Af førſte Kammer afgaar hvert tredje Aar en Tredjedel. Valgret indtræder med 23 Aars Alder, men var indt. 1887 knyttet til en meget høj Cenſus (20—112 Gyld. Skat), ſaa at der i alt kun fandtes 125,000 Vælgere (1 for hver 37 Indb., omtr. ſamme Forhold ſom i Belgien, men ellers i intet andet Land i Verden); 1887 blev Valgretten betydelig udvidet, ſaa at der nu er 300,000 Vælgere (1 for hver 15 Indb.); ingen adelige Forrettigheder erkjendes. 1ſte Kammer kan kun forkaſte, men ikke ændre de af 2det Kammer vedtagne Love. Skatterne bevilges aarlig, og hvert Miniſteriums Udgifter faſtſættes ved en ſærlig Lov. Nye Højeſteretsdommere udnævnes af Kongen ud af 5 fra 2det Kammer foreſlaaede Candidater. De 11 Provinſer (Nord- og Sydholland, Zeeland, Nordbrabant, Limburg, Utrecht, Geldern, Overijsſel, Drenthe, Friesland og Groningen) have ſærlige Provinsraad („Provinſialſtater"), valgte under ſamme Valgret ſom 2det Kammer, med ſtaaende Udvalg for de løbende Forretninger, medens Statsmagten repræſenteres af kongel. Commisſærer. Communerne — ſiden 1851 er der heri ingen Forſkjel imellem By og Land — have ſtor Selvſtændighed med Raad, der vælges under en lignende Cenſus ſom den, der gjælder til Statsvalgene, og med Borgemeſtre, ſom Kongen udnævner paa 6 Aar, i Regelen ud af Raadenes Midte.

Hiſtorie. Navnet N. (tyſk Niederlande, d. e. Lavlande, fr. les Pays-bas) er i videre Betydning en fælles Benævnelſe paa alt Landet imellem Tyſkland, Frankrig og Nordſøen eller med andre Ord væſentlig Rhinens, Maas's og Scheldes Deltaer, ſaa at det ogſaa omfatter Belgien. I ſnævrere Bet. forſtaas derved kun det nordlige Kongerige. I Oldtiden hørte den nordlige Del af disſe Lande til Germanien og var beboet af Bataver og Friſer; den ſydlige Del, der beboedes af Belger, blev erobret af Cæſar og lagt til Gallien (Gallia Belgica), medens den nordlige førſt erobredes under Auguſtus og Tiberius, men der ſkete oftere Opſtand (jvfr. **Civilis**). I det 5te Aarh. undertvang Frankerne Bataverne, i det 7de Friſerne. Ved det frankiſke Monarchis Deling 843 kom N. til Tyſkland. Efterhaanden opſtod her under kejſerlig Højhed en Mængde ſtørre og mindre gejſtlige og verdslige Herſkaber, ſom Hertugdømmerne Brabant, Luxemburg, Limburg, Geldern, Grevſkaberne Flandern, Holland, Zeeland, Hennegau, Artois, Namur, Züthphen, Biſpedømmet Utrecht, og Friſerne vare delte i Landſkaber under ſelvvalgte Høvdinger. Blandt alle disſe Herſkere vare Greverne af Flandern de mægtigſte. Største Delen af de nederlandſke Smaaſtater ſamledes paa forſkjellig Maade under de berømte Hertuger af Burgund af den yngre Linje (jvfr. **Burgund**), kom efter Carl d. driſtiges Fald 1477 til det habsburgſke Hus ved hans Arvedatter Maries Giftermaal med Ærkehertug Maximilian af Øſterrig, der ſenere ſom Kejſer af disſe Lande oprettede den burgundiſke Kreds af det tyſke Rige, og ved deres Sønneſøn Kejſer Carl V.s Tronbeſtigelſe i Spanien i Forbindelſe med dette Rige. N. vare den Gang Europas førſte Fabrikland, blomſtrede ved Handel og Sildefiſkeri, og den talrige og velhavende Befolkning nød en høj Grad af borgerlig Frihed. Under Carl V, der erhvervede ſig de endnu manglende Dele af N., udbredte Reformationen ſig over alle de nordlige Provinſer, uagtet Kejſeren forfulgte Proteſtanterne med blodig Strænghed, medens de ſydlige (Belgien) forblev Katholicismen tro, og denne religiøſe Spaltning har ſiden altid hindret en inderligere Tilſlutning imellem begge. Ved Siden af ſin kirkelige Intolerance reſpecterede Carl dog Folkets ældgamle Friheder, men en Forandring indtraadte, da N. ved hans Tronfraſigelſe 1556 kom til hans Søn Philip II, der aldeles vilde udrydde Proteſtantismen og med det ſamme undertrykke Nederlændernes borgerlige Friheder og Rettigheder. Han oprettede 14 nye Biſpedømmer og 3 Ærkebiſpedømmer, indførte Inquiſitionen og betjente ſig af den ſnilde Cardinal Granvella (ſ. d. A.) til at gjennemføre ſine Planer. Da vaagnede det frie Folks Forbitrelſe; mange Nederlændere udvandrede, og Adelen traadte 1566 ſammen for at beſkytte ſine Rettigheder (ſ. **Compromis**, **Geuſer**). Det vilde dog maaſke være lykkedes Statholderinden Margrete af Parma at dæmpe Urolighederne, hvis ikke Philip havde fattet den uheldige Beſlutning at kue Oprøret med Magt og i dette Øjemed 1567 ſendt den gruſomme Hertug af Alba til N. Han lod Greverne Egmond og Hoorn henrette, og over 18,000 Menneſker ſkulle i hans Statholdertid være faldne for Bøddeløxen. Derimod reddede det fædrelandsſindede Partis ypperſte Leder, Prins Vilhelm af Oranien, ſig ved Flugten. 1573 blev vel Alba kaldt tilbage, og hans Efterfølger Ludv. Requeſens y Zuniga (d. 1576) var ſtemt for en mildere Fremfærd, men Nederlænderne havde tabt al Tillid til den ſpanſke Regering, og den nye Statholder, under hvis Styrelſe Leidens Belejring indtraf 1574, kunde ikke holde ſine Soldater i Tømme. Disſes Voldſomheder bragte ogſaa de ſydlige Provinſer til at forene ſig med de oprørſke ved Pacificationen i Gent 1576, ſom Requeſens's Efterfølger Juan d'Auſtria (d. 1578) maatte anerkjende. Vel bragte dennes Efterfølger Alexander Farneſes (1578—92) Klogſkab og Tapperhed i Forbindelſe med den religiøſe og nationale Tvedragt igjen de ſydlige (walloniſke) Provinſer tilbage til Spanien, der ogſaa paa ny underkaſtede ſig Brabant og Flandern, men de nordlige ſtod ikke til at betvinge, og 1579 bragte Vilhelm af Oranien Unionen i Utrecht i Stand imellem de 5 Provinſer Holland, Zeeland, Utrecht, Geldern og det groningſke Landſkab, ſom ſenere blev tiltraadt af Friesland, Overijsſel og Staden Groningen; 1581 opſagde de forenede Provinſer Kongen af Spanien Lydighed og ſtiftede **de forenede N.s Republik** eller, ſom den ſædvanl. opkaldtes efter Hovedlandet, Republ. **Holland**, ſtyret af „Generalſtaterne" (ſ. d. A.) med en Statholder i Spidſen. Efter Vilhelm I.s Mord 1584 blev hans Søn Morits lidt efter lidt erkjendt ſom Statholder i de forſkjellige Provinſer. Omſider ſluttedes 1609 en Vaabenſtilſtand i Antwerpen paa 12 Aar, efter hvilken Tids Forløb Fjendtlighederne med Spanien atter begyndte 1621; Morits døde 1625, hans Halvbroder og Efterfølger Frederik Henrik, ſom med Held fortſatte Kampen, 1647; under dennes Søn Vilhelm II blev N.s Uafhængighed endelig anerkjendt af Europa ved den weſtfalſke Fred 1648. I denne langvarige Frihedskamp mod den ſpanſke Overmagt vare N. vel blevne underſtøttede af Spaniens andre Fjender, England og til viſſe Tider Frankrig, men det heldige Udfald ſkyldtes dog væſentlig Folkets egen ſeje Udholdenhed, der ikke lod ſig lamme ved Uheld. Pengemidler til at udholde Kampen med havde Hollænderne faaet ved den Udvidelſe, deres Handel og Skibsfart modtog paa Spaniernes Bekoſtning, ved Erobring af en Maſſe ſpanſke Handelsſkibe og en Sølvflaade, ſamt ved Plyndring af de ſpanſke Kolonier; de havde ſat ſig faſt i Oſtindien, efter at Corn. Houtmann 1595—96 havde fundet Vejen dertil og bemægtiget ſig det med Spanien forbundne Portugals Kolonier der og i Afrika (Cap), ja endog det rige Braſilien. Holland var den Gang Europas førſte Sø- og Handelsmagt, men ſnart fik Republiken en Medbejler i England, og ſkjønt den hollandſke Flaade under de berømte Admiraler Tromp og Ruijter hævdede ſin gamle Hæder i flere Søkrige mod denne Magt, hævede England ſig efterhaanden til den førſte Plads i den nævnte Henſeende, medens den hollandſke Republik dog vedblev at blomſtre ved Rigdom og Velſtand. For øvrigt forſtyrredes Statens Ro ved Stridigheder imellem det ariſtokratiſke ell. oraniſke og det ſtrængt republikanſke Parti. Efter Vilhelm II.s tidlige Død 1650 blev, da hans eneſte Søn Vilhelm førſt fødtes 8 Dage efter hans Død, Statholderværdigheden i 22 Aar ubeſat (formelig afſkaffet ved det „evige Edict" af 1667), og Raadspenſionæren Jan de Witt ſtyrede Landet med ſtor Dygtighed. Da N. 1672 blev overfaldet af Ludvig XIV og Staten ſvævede i ſtor Fare, blev de Witt ſtyrtet, og den unge Prins Vilhelm III af Oranien fik Anførſelen over Hæren. Efter at det evige Edict var tilbagekaldt, blev han udnævnt til Statholder, hvilken Værdighed han 1674 erholdt arvelig i de fleſte Provinſer. Det var hans Standhaftighed og Klogſkab i Forbindelſe med den ſamme Udholdenhed hos Folket ſom 100 Aar tidligere, der reddede Republiken, ſom nu ogſaa fik kraftig Underſtøttelſe fra Udlandet, endog af ſin gamle Fjende Spanien, ſaa at Staten ved Freden i Nijmegen 1678 gik uden Tab ud af en Krig, der havde truet den med Undergang. Da Vilhelm 1689 blev Konge i England, indvikledes N. i Følge hans Politik i nye langvarige Krige med Frankrig, hvorved det intet vandt. Vilhelm døde barnløs 1702, hvorfor Statholderværdigheden atter blev ubeſat og Republiken ſtyredes af Raadspenſionæren Heinſius; men da Finanſerne og Krigsvæſenet vare i Uorden og Franſkmændene i den øſterrigſke Arvefølgekrig paa ny angreb N., blev Vilhelm IV af en Sidelinje af det naſſau-oraniſke Hus, der hidtil havde haft Statholderværdigheden i Friesland, 1747 valgt til Arveſtatholder i alle Provinſerne (d. 1751). Under hans Søn Vilhelm V, der førſt 1766 ſelv tiltraadte Regeringen, deltog N. 1782 i den nordamerikanſke Frihedskrig imod England og havde 1785 Stridigheder med Kejſer Joſeph II om Sejladſen paa Schelde. Endelig udbrød 1787 en Opſtand af det republikanſke eller antioraniſke Parti („Patrioterne"), og den blev kun dæmpet ved preusſiſk Hjælp (Vilhelm var gift med en preusſiſk Prinſeſſe). Men Gjæringen vedblev, og da Arveſtatholderen 1793 ſluttede ſig til Frankrigs Fjender, blev den franſke Hær ved ſit Indfald i N. i Jan. 1795 modtagen med aabne Arme af Patrioterne, medens Vilhelm V maatte flygte til England. N. blev nu omdannet til en **bataviſk Republik** med en Forfatning efter franſk Mønſter og med Udſlettelſe af de enkelte Landſkabers Ejendommeligheder. Forgjæves gjorde England og Rusland 1799 Forſøg paa at fordrive Franſkmændene fra N. Forfatningen blev gjentagne Gange ændret i Overensſtemmelſe med de politiſke Omſlag i Frankrig; men denne Afhængighed kom N. dyrt at ſtaa, idet Handelen ſtandſedes, Flaaden ødelagdes og Kolonierne tabtes, hvorhos Finanſerne udtømtes, bl. a. ved et Tilſkud til Frankrig af 100 Mill. Gylden. 1802 maatte N. afſtaa Ceylon, og 1806 blev Caplandet og Surinam beſat af engelſke Tropper. 1806 omdannedes den bataviſke Republik til **Kongeriget Holland** under Ludvig Bonaparte; men da denne ikke vilde ofre ſit Riges Vel for Broderens Politik og ikke forbyde Smughandelen med England, nedlagde han 1810 Kronen, og N. indlemmedes i Frankrig. Efter Slaget ved Leipzig 1813 rykkede en preusſiſk Hær ind i N., der nu rev ſig løs fra Frankrig; den ſidſte Arveſtatholders Søn Vilhelm hilſedes med Jubel og overtog Landets Styrelſe, og efter Wienercongreſſens Beſtemmelſe, ſom føjede Belgien til de nordlige N., blev han 1815 ſom Vilhelm I Konge i de **forenede N.** Den 1814 af Hollands Notabler vedtagne Forfatning blev n. A. udſtrakt til Belgien, ſkjønt dettes Notabler havde forkaſtet den, idet man kunſtig udregnede et Flertal for den. Ved Freden 29 Oct. 1814 fik N. de fleſte af ſine tabte Kolonier tilbage, undtagen Caplandet, Ceylon og en Del af Guajana, hvorhos en Overenskomſt med England 1824 faſtſatte de to Landes indbyrdes Stilling i det indiſke Øhav. Foreningen med Belgien (ſ. d. A., Hiſt.) blev dog ikke af lang Varighed; den opløſtes ved Belgiens Opſtand 1830, og ved en Vaabenſtilſtand 1833 og endelig Fred 1839 godkjendte N. dets Uafhængighed. Den langvarige Strid havde forøget Landets i Forvejen trykkende Statsgjæld og Skattebyrde, og Misfornøjelſen herover vendte ſig mod Kongen, der ſaa haardnakket havde modſat ſig de to Landes Adſkillelſe. Han gjorde 1840 vigtige politiſke Indrømmelſer, da Forfatningen ſom Følge af Adſkillelſen ſkulde ændres: Civilliſten nedſattes til 1¼ Mill. Gylden; Udgiftsbevillingen blev 2aarig i Stedet for 10aarig, og Provinsraadenes Sammenſætning beſtemtes ved Lov i Stedet for efter gammel Vedtægt. Men 7 Oct. ſ. A. nedlagde Kongen Regeringen og trak ſig tilbage til Berlin, hvor han ſom Greve af Nasſau døde 12 Dec. 1843. Hans Søn Vilhelm II indrømmede den af Faderen nægtede Miniſteranſvarlighed (den faſtſattes dog førſt nærmere 1855) og afgjorde 1842 de ſidſte Tviſtemaal med Belgien. Finansminiſter van Hall bragte 1844 Orden i Statsgjælden, og ſtore Summer udgaves til Opdyrkning af Sandhederne i det ſydlige og til Haarlemhavets Udtørring. Ønſket om en Ombannelſe af Forfatningen blev ſtedſe ſtærkere, og i Marts 1848 maatte Kongen give efter og vælge et nyt Miniſterium under Donker-Curtius; dog optoges ikke de liberales Fører, Profesſor Thorbecke i Leiden, ſom derimod ſattes til Formand for Forfatningscommisſionen. Da Enighed ikke kunde opnaas i Kamrene, indkaldte Kongen et fordoblet 2det Kammer ſom grundlovgivende, og nu gjennemførtes vigtige Ændringer: det kongevalgte 1ſte Kammer afløſtes af et af Provinsraadene valgt, og 2det Kammer, ſom tidligere valgtes af disſe, ſkulde fremtidig vælges umiddelbart. 17 Marts 1849 døde Vilhelm II og fulgtes af ſin Søn Vilhelm III; han nedſatte frivillig Civilliſten til det halve (foruden Indtægter af Domainerne) og kaldte 30 Oct. Thorbecke til Roret. Denne gjennemførte flere af de ſtore organiſke Love, hvorved Forfatningen ſkulde bringes ud i Livet, om Provinsraadenes Sammenſætning (ved ſamme Valgret ſom til 2det Kammer, i Stedet for den tidligere Repræſentation af de tre Stænder, Ridderſkab, Stæder og Landboer), om Domſtolene og om Communernes Ordning, og desuden Afſkaffelſe af den gamle protectioniſtiſke Navigationsact og et friere Handelsſyſtem ved Overenskomſter med fremmede Magter. Finansminiſter v. Bosſe fik Statsgjældsrenten nedſat, flere Skatter ændrede og ſtore Beſparelſer indførte, og endelig fremmedes Samfærdſelen ved Jærnbaner, Kanaler og Telegrapher. Trods alle disſe ſtore Fremſkridt blev Thorbeckes Miniſterium fjærnet allerede 1853, fordi Paven uden at ſpørge Regeringen, men i Følge den nye Forfatnings Beſtemmelſe om Kirkeſamfundenes Uafhængighed af Staten, oprettede et katholſk Ærkeſtift i Utrecht og nogle Biſpedømmer. Dette krænkede Folkets proteſtantiſke Følelſer, og Kongen benyttede ſig heraf til at bringe de conſervative til Magten, ſkjønt et Flertal i Kamrene ſtøttede Thorbecke. I 9 Aar ſtyrede flere conſervative („antirevolutionære“) Miniſterier under Ledelſe af v. Hall (d. 1866), v. Rochusſen (d. 1871) o. fl.; men Forholdenes Tryk var ſaa ſtærkt, at de kun kunde gjennemføre friſindede Love eller ogſaa lade alt ligge ſtille. 1853 faſtſattes Statens Tilſyn med Kirkeſamfundene; 1854 ordnedes Fattigvæſenet og den kirkelige Godgjørenhed; og trods Ultraproteſtanternes og Katholikernes forenede Modſtand gjennemførtes 1857 en Folkeſkolelov, hvorved Religionsundervisningen udelodes af de offentlige Skoler, men tillodes i de private. Ligeledes blev Maleſkatten afſkaffet 1855 og Toldtariffen ændret i friſindet Retning, medens det tvungne Dyrknings- og Monopolſyſtem paa de bagindiſke Øer haardnakket faſtholdtes, fordi Overſkuddet derfra muliggjorde betydelige Afdrag paa Statsgjælden og Bygning af Jærnbaner. I Veſtindien blev derimod Negerſlaveriet afſkaffet fra 1 Juli 1863. Endelig ſteg Folkets Misfornøjelſe ſaaledes, at Kongen i Jan. 1862 nødtes til at tage Thorbecke til Miniſter, og nu bleve de to ſærſkilte Miniſterier for den katholſke og den proteſtantiſke Cultus ophævede og ſom to Departementer forenede henholdsvis med Udenrigs- og Juſtitsminiſteriet; 1870 inddroges disſe Departementer, og Forretningerne deltes imellem Juſtits- og Finansminiſteriet. Fremdeles afſkaffedes de indre Conſumtionsafgifter, men Spørgsmaalet om Beſkatningen paa de bagindiſke Øer fremkaldte en Strid mellem Thorbecke og den mere fremſkredne Gruppe af det liberale Parti, ſom hævdede Koloniernes Ret over for Moderlandet. Denne Uenighed gjorde et conſervativt Miniſterium under Heemskerk og Zuylen v. Nyevelt muligt Juni 1866—Juni 1868. Under dette indtraf Krigen imellem Preusſen og Øſterrig og det tyſke Forbunds Opløsning, og deraf benyttede N. ſig til helt at løsrive Limburg fra Forbindelſen med Tyſkland — et Ønſke, ſom allerede var opſtaaet 1848 og flere Gange ſiden kommet til Orde; ogſaa lykkedes det paa Londonconferencen i Maj 1867 at faa Storhertugd. Luxemburg erklæret for et neutralt Land, medens Kongens Plan at afhænde det til Frankrig maatte opgives. Under det efterfølgende liberale Miniſterium (Fock-Bosſe) vedtoges Afſkaffelſen af Dødsſtraf, Ophævelſe af Bladenes Stempelafgift, Indførelſe af det metriſke Syſtem i Maal og Vægt, ſamt flere Forbedringer i de bagindiſke Øers Forhold og ſærlig i de indfødte Dyrkeres Stilling. I Jan. 1871 afløſtes Miniſteriet af Thorbecke, og efter hans Død i Juni 1872 overtog Fransſen v. der Putte Ledelſen og fortſatte Reformerne i Bagindien. Kolonierne paa Guineakyſten ſolgtes 1872 til England, og n. A. begyndte en Krig paa Sumatra imod Kongen af Atſchin; den var i Førſtningen ikke videre heldig, men førte efterhaanden til en Beſættelſe af Kyſterne, medens det indre Land endnu efter ti Aars Kampe er uafhængigt. Det liberale Miniſterium maatte 1874 vige for et conſervativt under Heemskerk, ſom holdt ſig indt. 1877, og ſom 1883 igjen kom til Magten og endnu ſidder ved Roret. 1874 vedtoges en Lov om Anlæg af Fæſtningsværker, ſærlig til Værn for Amſterdam, imod et frygtet Angreb fra tyſk Side; 1875 gaves en ny Møntlov med Indførelſe af Guldmøntfod ved Siden af Sølvmøntfoden; 1876 vedtoges en Lov om den højere Undervisning, hvorved de private Højſkoler ſtilledes friere over for Staten, og 1878 en Lov om Folkeſkolevæſenet, med væſentlig Forbedring af Lærernes Lønning og med Forøgelſe af Statens Tilſyn og Statens Tilſkud. Endelig udkom 1881 en ny Straffelovbog (uden Dødsſtraf), medens det ſom Følge af de politiſke Partiers Ligevægt og den ſtærke conſervative Retning hos Hollænderne, ſelv hos de liberale, førſt 1887 lykkedes at gjennemføre en friere Valglov med Nedſættelſe af den urimelig høje Valgretscenſus, ſom allerede 1874 blev bragt paa Bane, men ellers ingen indgribende Reformer (i Retsvæſen, i Hærordning med almindelig Værnepligt eller i Skattevæſen med Indkomſtſkat). Derfor er ogſaa Krav blevet fremſat om almindelig Valgret, og et ſocialiſtiſk Røre er begyndt; i Juli 1886 kom det endog til blodig Kamp i Amſterdam. Derimod ere de offentlige Arbejder fortſatte med Kraft, uafhængig af Miniſterſkifterne; Jærnbanerne ere ſammenknyttede med Nabolandenes, og man har længe ſyslet med Zuider Søens delviſe Udtørring. Forholdet til Belgien er i den nyere Tid blevet inderligere, nærmeſt paa Grund af Flamlændernes nationale Samfølelſe med Hollænderne. I Maj 1883 gjorde Kong Vilhelm et Beſøg i Brysſel, hvor han modtoges hjærtelig af Konge og Folk. 1879 døde Kongens Broder Henrik (f. 1820), ſom i en lang Aarrække havde været Statholder i Luxemburg, og desuden Kongens ældſte Søn Vilhelm, Prins af Oranien, ſom i mange Aar havde ført et vildt Liv i Paris. 1884 fulgte den yngſte Søn Alexander efter, og nu er der kun én Arving tilbage, nemlig Kongens unge Datter Vilhelmine (f. 1880). Ved Kongens Død vil Storhertugdømmet Luxemburg blive ſkilt fra N. og tilfalde Hertugen af Nasſau.

Kirke. Allerede i 15de Aarh. havde de ſaakaldte Reformationens Forløbere i Nederlandene, Joh. Pupper, Johan fra Weſel og Johan Wesſel, arbejdet for en friere og inderligere Tilegnelſe af Chriſtendommen, og ved Overgangen til 16de Aarh. banede Erasmus's Humanisme Vej for et Angreb paa den middelalderlige Kirkeordning, ſom ſnart efter begyndte. Luthers Skrifter fandt derfor tidlig Indgang, og allerede 1523 aabnedes den ſtore Række af proteſtantiſke Blodvidner med to Auguſtinermunke fra Antwerpen, Henr. Voes og Joh. Eſch, ſom bleve brændte i Brysſel. Snart efter fandt Gjendøberiet Indgang og for en Tid ſtærkere Tilſlutning end i noget andet Land i Europa; derpaa vare for en Tid philippiſtiſke og zwinglianſke Strømninger ſtærkt fremherſkende, og derigjennem banedes her ſom andenſteds Vej for Calvinismens Sejer over Lutherdommen. Samtidig med denne Brydning mellem de forſkjellige proteſtantiſke Retninger vare imidlertid Statsmagtens Forfølgelſer imod dem alle blevne mere og mere gruſomme. Over 50,000 Proteſtanter bleve under Carl V brændte, halshuggede, levende begravede eller paa anden Maade dræbte, og efter at han mod Slutningen af ſin Regering havde ſtandſet Forfølgelſerne, optog Philip II dem ſtrax efter ſin Tronbeſtigelſe 1555 med endnu ſtørre Iver. Reformationens Venner med Præſten Guido de Bres i Spidſen udarbejdede nu 1562 en nederlandſk Bekjendelſe i Calvins Aand (Confessio Belgica), og ſnart gik Kampen for national Frihed Haand i Haand med Kampen for Trosfrihed. 1566 begyndte Calviniſterne at ſamle ſig med Vaaben i Haand for at holde Gudstjeneſte paa aaben Mark, „Gærdeprædikener", og ved ſamme Tid ſluttede de et Forbund (Compromis) med de romerſkkatholſke imod det ſpanſke Voldsherredømme og henvendte ſig med et Bønſkrift til Regentinden Margrete, men bleve afviſt med Spotnavnet Geuſer (Tiggere), hvilket de ſaa optog ſom deres Partinavn. En voldſom Billedſtorm udbrød, og over 400 Kirker og Kloſtre plyndredes; men Philip II ſkrev til Paven, at han hellere vilde lægge Landet øde end overgive det til Kjætteriet, og ſendte 1567 en Hær af ſpanſke Munke og Soldater under Hertugen af Alba, der 6 Aar efter kunde roſe ſig af at have ladet 18,600 Dødsdomme over Kjættere fuldbyrde. Under Vilhelm af Oranien og efter hans Mord under hans Søn Morits lykkedes det dog de nordlige Stater at tilkæmpe ſig religiøs og national Frihed, medens Spanierne og med dem Romerkirken beholdt Herredømmet i Belgien. 1576 gjennemførte Vilhelm af Oranien en Kirkeordning, ſom gav Staten ſtor Indflydelſe paa de kirkelige Anliggender. Den arminianſke Strid (ſ. **Arminius**) gav Anledning til, at Nederlandene blev det førſte Land, hvor Trosfrihed factiſk blev indført; thi efter at Arminianerne 1630 havde faaet fri Religionsøvelſe, ſtod Landet i Virkeligheden aabent for alle Trosſamfund; de bleve ikke forfulgte og havde, uden at være egentlig anerkjendte, factiſk fri Religionsøvelſe, men vare ganſke viſt ikke fuldt ligeberettigede med Medlemmerne af Statskirken, hvis Organiſation efter den endelige Fredsſlutning med Spanien 1648 blev fuldt gjennemført, ved hvilken Lejlighed hele Landet blev betragtet ſom proteſtantiſk. Skjønt ſtore Strækninger vare beboede udelukkende eller overvejende af Katholiker, blev der overalt anſat reformerte Præſter og indrettet reformert Gudstjeneſte. Mod Slutn. af det 18de Aarh. fandt Rationalisme og latitudinariſk Supranaturalisme mere og mere Indgang i den nederlandſke Kirke og hævede efterhaanden de kirkelige Modſætninger mellem Reformerte, Remonſtranter, Mennoniter og Lutheranere, ſaa at Præſter fra det ene Parti uden Betænkelighed fik Tilladelſe til at prædike i det andet Partis Kirker. Oprettelſen af den bataviſke Republik medførte, at den reformerte Statskirke 1796 blev ophævet, ſamt at alle Confeſſioner bleve ligeberettigede; og efter Gjenoprettelſen af den nederlandſke Stat 1814 blev den reformerte Statskirke vel gjenoprettet 1816, men forinden var der ved Forfatningen af 1815 tilſikret Medlemmerne af alle Trosſamfund borgerlig Ligeberettigelſe. Forholdet var altſaa egentlig det, at, medens de andre Trosſamfund havde fuld Selvſtyrelſe, var den reformerte Kirke ſom Statskirke undergiven Statens Control og idelig Indblanding fra Statsſtyrelſens Side, og i Ly heraf vedblev Rationalismen at brede ſig, ſaa meget mere ſom der var blevet dannet en Formular for Præſteeden, der tillod enhver vilkaarlig Fortolkning af Læren. Da fremſtod Digteren Willem Bilderdijk (d. 1831), ſom i religiøs Patriotisme med glødende Vrede ivrede mod det almindelige Affald fra Dordrechterſynodens Beſtemmelſer og kæmpede for Reſtaurationen af den gamle nederlandſke Kirke og dens Orden. Til ham, der ſaaledes kom til at ſtaa ſom Repræſentanten for den gammeldags Rettroenhed, ſluttede ſig to af ham omvendte Jøder, Iſaak da Coſta (d. 1860) og Lægen Abrah. Capadoſe (d. 1874) ſamt Statsmanden Groen van Prinſterer og ſiden de to Præſter Henr. de Cock (d. 1842) og H. P. Scholte. Fordi de Cock krænkede den beſtaaende kirkelige Orden, iſær ved Sjæleſorg i fremmede Menigheder, blev han ſuſpenderet og endelig afſat 1834. Den ſtørſte Del af hans Menighed og tillige 4 andre Præſter erklærede nu højtidelig deres Udtrædelſe af den frafaldne Kirke for en Tilbagegang til den orthodox-reformerte Kirke. Efter megen Forfølgelſe fik de 1839 foreløbig Anerkjendelſe ſom Frimenighed og have ſenere under Navnet den chriſtelig-reformerte Kirke faaet Ligeberettigelſe med de andre Trosſamfund; de tælle nu omtr. 150,000 Sjæle, ſpredte over hele Holland, med et eget theologiſk Seminarium i den lille By Kampen. I Modſætning til denne orthodoxe Retning optraadte fra 1834 den ſaakaldte Groningerſkole, hvis betydeligſte Fører var Prof. theol. Hofſtede de Groot. Chriſtendommen ſom Guds Opdragelſe af Menneſkene i Chriſtus er denne Retnings Grundtanke, hvortil kommer en platoniſerende Humanisme og et ſtærkt fremtrædende folkelig-nationalt Præg. Med den gamle Kirkelære brød den, idet den dels forkaſtede, dels omforklarede flere af dens vigtigſte Dogmer, og den banede derved Vej for en opløſende Kritik, der er endt med Fornægtelſe af Chriſtendommens Grundſandheder. Denne Kritik kom frem i Leidenertheologien, repræſenteret af Jan Hendrik Scholten, ſiden 1843 Prof. i Leiden, ſom i Chriſtus kun ſer det fuldkomne Menneſke, der er kommet til Verden for at gjenopvække den oprindelige Gudsbevidſthed i Menneſket, ſom var udviſket ved Synden, ſamt i den ſaakaldte „moderne Theologi", nærmeſt repræſenteret af Opzoomer, Pierſon og Franſkmanden Réville, en væſentlig negativ-kritiſk Retning, der forkaſter Underet og alt overnaturligt; gjennem Révilles Ven Colani (ſ. d. A.) ſtaar den hollandſke „moderne Theologi" i nær Forbindelſe med Rationalismen i Frankrigs proteſtantiſke Kirke, hvormed den er nøje beſlægtet. Imidlertid fandt Theologerne i Groningen og Leiden beſtemte Modſtandere i Theologerne i Utrecht med Van Oſterzee og Dordes ſom Hovedførere, der paa ēn Gang forſvarede den gamle Kirkelære og ſøgte at holde Skridt med den nyere Theologis videnſkabelige Udvikling. Striden mellem disſe Retninger er endnu ſtaaende; men imidlertid er Statens Stilling til de kirkelige Spørgsmaal bleven en ganſke anden end tidligere. Den nye Statsforfatning af 1848 ophævede den reformerte Statskirkes Særſtilling, idet den beſtemte, at Lutheranere, Mennoniter, Remonſtranter, Romerſkkatholſke og Jøder lige ſaa fuldt ſom de reformerte ſkulde have Tilſkud af Statskasſen til at lønne deres Præſter, men desuagtet vedblev Staten at øve ſamme Tilſyn med og Indflydelſe paa Styrelſen af den reformerte Kirke, og ſelv da denne omſider 1852 fik en ny Forfatning, ſom ſkulde ſvare til de forandrede Forhold, opnaaede den ikke fuld Selvſtyrelſe; førſt 1870 lykkedes det den omſider at opnaa dette. 1857 indførtes en ny Skolelov, i Følge hvilken alle Statsſkoler ſkulle være religionsløſe, og dette overholdes ſaa ſtrengt, at det er forbudt Lærerne at nævne Guds Navn; Univerſitetsloven af 1877 beſtemte, at de af Staten udnævnte theologiſke Profesſorer ved Univerſiteterne ikke ſkulle være bundne til nogen Confesſion. Alt dette har medført, at der i Holland i vore Dage findes talrige Kirker, fra hvis Prædikeſtole der i en Aarrække ikke har lydt andet end rationaliſtiſk eller fritænkerſk Tale; men disſe rationaliſtiſke Præſters Kirker ſtaa i Regelen tomme, medens den orthodoxe Retning inden for den nederl. Kirke ſtadig gjør Fremſkridt, ſamtidig med at den orthodoxe Frikirke, der af Princip vægrer ſig ved at modtage Pengehjælp af Staten, har fordoblet ſig i de ſidſte 20 Aar, og Hundreder af evangeliſke og romerſkkatholſke Friſkoler med Religionsundervisning have rejſt ſig ved Siden af de religionsløſe Statsſkoler. Den nederl. Kirkes Forfatning er ſynodalſk. Hver Menighed har et Kirkeraad, beſtaaende af Præſten eller Præſterne og Læg-Ældſte og Diakoner, ſom vælges af Repræſentanter, der ere valgte ved almindelig Stemmeret af alle Menighedens myndige Medlemmer. Ved disſe Valg have de orthodoxe i de ſidſte Aar vundet den ene Sejer efter den anden, navnlig i de ſtore Byer, hvor man begynder at blive kjed af Rationalismen. Hele den n. K. er delt i 10 Provinſialkredſe med 43 Klasſer. I Juli ſamles Klasſeforſamlingerne, der beſtaa af ſamtlige Præſter og et lige ſaa ſtort Antal Ældſte. Af dem vælges Provinſialklasſerne, ſom ſamles 6 Gange aarlig, og hvor der ſkal være to Præſter for hver Ældſte; et ſtaaende Klasſeudvalg leder Provinſens kirkelige Anliggender. Den øverſte Myndighed over hele den n. K. har Synoden, ſom ſamles i Haag ēn Gang om Aaret og beſtaar af 13 Præſter, ēn theol. Prof. fra hvert af de 3 Univerſiteter og 3 Ældſte. Ogſaa Frikirken og den lutherſke Kirke, der tæller c. 70,000 Tilhængere, have Synodalforfatninger, medens den romerſkkatholſke Kirke med ſine 1,400,000 Tilhængere ledes af en Ærkebiſkop i Utrecht og 4 Suffraganbiſkopper. Desuden findes der en janſeniſtiſk eller gammelkatholſk Kirke med c. 6,000 Medlemmer med en Ærkebiſkop (ligeledes i Utrecht) og 2 andre Biſkopper ſamt c. 6,000 Remonſtranter eller Arminianere. Den egentlige n. K. tæller omtr. 2 Millioner Medlemmer.

Nederlandſk Kunſt rækker ikke ſaa langt tilbage i Tiden ſom Kunſtens Hiſtorie blandt Folkeſlagene af romanſk Oprindelſe, hvor Erindringer fra Oldtiden lod den gamle Kunſt dø langſommere hen, medens ogſaa den nye under ſin førſte Fremſpiring deri fandt Næring og Støtte. Førſt i Midten af Middelalderen, da den blomſtrende Handel tilførte Nederlandene ſtore Rigdomme, begynder en ejendommelig Kunſt at gjøre ſig gjældende her. I Bygningskunſten opviſer Nederlandene i Spidsbueſtilen en Række glimrende Mindesmærker, hvis Hovedejendommelighed, navnlig i den førſte Tid i Holland, er Rummets ſtørre Bredde i Forhold til Højden, i Forbindelſe med en dertil ſvarende ſtørre Sværhed i Piller og Mure, hvoraf den Omſtændighed er en naturlig Følge, at ikke ſjælden Hvælvingen maa udføres i Træ. Flandern derimod ſlutter ſig i det hele nærmere til den franſke Stil og drager ſenere ogſaa Holland med ſig. Men medens i mange Kirker de Piller, der bære Hvælvingen, ere ſimple Søjler, findes dog ikke ſaa Undtagelſer, idet Colonnen ombyttes med rigt udſtykkede Søjleknipper, ſaaledes iſær i Domkirken i Antwerpen, et Værk fra det 14de Aarh., der udmærker ſig ved ſin ſtorartede Skjønhed. Grunden til de væſentligſte Afvigelſer mellem Architekturen i Flandern og Holland er til Dels at ſøge i den mere udſtrakte Anvendelſe af brændte Sten, ſom finder Sted i ſidſtnævnte Land. Ved Siden af Kirkerne antog Bygningskunſten en for Nederlandene mere ejendommelig Charakter i de mange Raadhuſe og deslige offentlige Bygninger, hvorpaa Louvain, Bryſſel, Gent o. fl. opviſe pragtfulde Exempler. Med det 16de Aarh. uddanner ſig ogſaa i Nederlandene en ſelvſtændig Renaisſanceſtil, og i det 17de og 18de Aarh. gjør ſamme Interesſe for Oldtidens Kunſt, ſom greb det øvrige Europa, ſig ogſaa gjældende i Holland og Belgien, hvis vigtigſte Bygmeſter i denne Stilart er van Campen (d. 1657), medens den nyere Tid mere kan roſe ſig af at have frembragt henſigtsmæsſige Værker i den civile Bygnings- og Ingenieurkunſt end egentlige betydeligere Kunſtværker. — Billedhuggerkunſten har altid ſpillet en forholdsvis ringere Rolle i Nederlandene; dog uddannede der ſig, rimeligvis paa Grundlag af den Sculptur, ſom hører til Spidsbueſtilen fra Midten af det 14de Aarh., i Flandern en Billedhuggerſkole med en egen temmelig udviklet naturaliſerende Stil, der maaſke endog tør anſes for den van Eyckſke Skoles Udgangspunkt. De vigtigſte Minder herom ere et Antal Gravſtene i mere eller mindre højt Relief. Det ældſte (tabte) af disſe fra 1341 over Johan III af Brabant ſkyldtes Billedhuggeren Guill. du Gardin, medens ogſaa andre Sculpturer i Tournay og Kortrijk ere bevarede og vidne om Dygtighed og kunſtneriſk Følelſe. Endnu ſtørre Betydning har den Kreds af Kunſtnere, ſom arbejdede i Dijon, blandt hvilke Claux Sluter, ſom udførte „Moſes-Springvandet" og Philip d. driſtiges Gravmæle. Skolen kan forfølges indtil Beg. af det 16de Aarh. jævnſides med den fra van Eyck udgaaede Malerſkole. Det ſynes ſom om der er en Afbrydelſe mellem denne Billedhuggerſkole og den ſenere i det 17de Aarh., der med Franç. du Quesnoy i Spidſen uddannedes i ſelve Italien og næſten til ſtørre Fuldkommenhed end den ſamtidige italienſke, den Berniniſke. Du Quesnoy, kaldt il Fiamingo (f. 1594, d. 1644), arbejdede meſt i Rom; hans Elev og Efterfølger Arthur Quellinus har endnu ſtørre Betydning og hævdede ſit Navn ikke alene i Holland, men ogſaa i Tyſkland ved ſine dygtige Sculpturer. Martin van der Bogaert, kaldt Desjardins (f. 1640, d. 1694), hører halvt Frankrig til. Blandt de nyere Billedhuggere have iſær Belgerne Brødrene Geefs og Fraikin gjort ſig bekjendte. Allerede tidlig havde Nederlandene dygtige Medailleurer, hvorom Medaillerne fra Frihedskampen mod Spanien vidne. I det 17de Aarh. ere Pieter van Abeele, Pool, Boskam og Smeltzing berømte Navne, medens i det 18de Aarh. Calcar, Dishoeck, van Berckel og Lagemann udmærkede ſig. Efter en længere Pauſe ere i den nyere Tid Kunſtnere ſom Kleis Landing, van der Kellen, Braemt og iſær van Chijs i Leiden blevne bekjendte. — Malerkunſten i Nederlandene, hvis Hiſtorie i Vigtighed er nærmeſt efter Italiens, lader ſig dog kun med Vanſkelighed forfølge langt tilbage i Tiden. Betydeligere Interesſe faar den tidligſt i Flandern, da Brødrene Hubert (f. 1366, d. 1426) og Jan (f. 1396, d. 1441) van Eyck dannede en Skole, idet deres mere udviklede Technik, hvortil kommer den nu begyndende Brug af Oljefarver i Malerkunſten, ſatte dem i Stand til bedre at fremſtille, hvad Studiet af Naturen havde lært dem at ſe. For øvrigt er det tydeligt, at de ældre Miniaturmalere ere den Skole, hvori de have hentet deres førſte Kundſkab, ſaa meget mere ſom begge Brødre og andre flanderſke Kunſtere efter dem endnu ſtadig dyrkede Miniaturmaleriet, hvori man ſkylder dem interesſante Arbejder. Brügge og Gent eje disſe to Kunſtneres vigtigſte Værker, og Petrus Criſtus i Brügge er Jan v. Eycks vigtigſte Elev. Samtidig eller lidt ſenere optræde enkeltvis ikke faa i realiſtiſk Retning virkende Kunſtnere i forſkjellige Byer i Flandern, medens Roger van der Weijden og H. Memling ſtifte Skolen i Brabant og den ſamtidige Malerkunſt i Holland udvikler ſig under denne Skoles Indflydelſe. Gerard David og Dirk Bouts ſlutte ſig ſaaledes nærmeſt til Memlings Skole. Denne Tid tilhører ogſaa Hollænderen Hieronimus Boſch, der ved ſine æventyrlige Phantaſterier ſkabte en Retning, der endnu længe efter fandt Dyrkere i Nederlandene. I Beg. af det 15de Aarh. giver Lucas van Leiden (f. 1494, d. 1533), baade Maler og Kobberſtikker, den hollandſke Kunſt ſit Præg, idet han med Originalitet og rig Opfindſomhed færdes med ſtørre Lethed paa Kunſtens Omraader, om hans Værker end ſavne noget af de ældre Fremſtillingers ædle Højhed. Samtidig med den ſidſtnævnte Kunſtner optræder i Antwerpen en ny Retning, hvis tidligſte Repræſentant af Betydning er Quinten Masſijs fra Antwerpen (d. 1530), en Kunſtner, der udmærker ſig ved ſin Kraft og Dybde i Charakterernes og Handlingens Udtryk. Herhen høre ogſaa Mabuſe, Breughel og Ant. Moro, medens Bernard van Orley, Calvaert o. fl. have ſtuderet og ſøge at efterligne den italienſke Stil. Og idet Rejſer til Italien ſtadig bleve i Brug mellem Kunſtnerne, uddannede den flanderſke Skole ſig mere og mere under italienſk Paavirkning. Tydeligſt ſes det hos Frants Floris, Mart. de Vos og Ottovenius (f. 1556, d. 1634), Rubens's Lærer. Ogſaa hollandſke Kunſtnere ſluttede ſig til denne Skole, navnl. Schoreel (f. 1495, d. 1569) og Mart. Heemskerk (f. 1498, d. 1574), der begge ſtuderede i Italien. Senere bragte Cornelius van Haarlem og Bloemart (f. 1567, d. 1647) ſtørre Friſkhed med i deres Opfattelſe af Naturen og Italiens Kunſt. I Glasmaleriet ere Brødrene Crabeth at nævne ſom fortrinlige Meſtere. — Hovedet for den egentlige flanderſke Skole i Brabant er Peter Paul Rubens ell. Rubbens (f. 1577, d. 1640), et af Malerkunſtens ſtørſte Genier, ſom i næſten alle Kunſtens Fag præſterede noget ualmindeligt og gav Stødet til deres ſenere ejendommelige Udvikling. Allerede betydelig Kunſtner, da han begav ſig til Italien, modnedes han der under Studiet af de venezianſke Coloriſter og ſtaar ſom den hele flanderſke Kunſthiſtories Koryphæ ved ſine ſtorartede hiſtoriſke Compoſitioner, ſin mægtige Opfattelſe af Naturen og ſin pragtfulde Colorit. Blandt ſine Elever, dog med temmelig ſelvſtændig Charakter, tæller han Hiſtoriemalerne Jordaens og Craeyer, foruden Antonij van Dijck, der tillige erhvervede ſig endnu ſtørre Berømmelſe ved ſine talrige glimrende Portræter; end videre Diepenbeck og Quellinus, der ſlutte ſig nærmere til Meſteren. Genremaleriets fortrinligſte Dyrker i ſine Optrin af det flanderſke Bondeliv er D. Teniers d. yngre (f. 1610, d. 1690), til hvem A. Brouwer, en Hollænder, og til Dels Brødrene Oſtade, Tyſkere af Fødſel, ſluttede ſig; Adrian van Oſtade er dog mere omhyggelig i ſin Udførelſe, iſær i Coloriten og Anvendelſen af Clairobſcur. Snart Teniers, ſnart Oſtade nærmeſt, fremſtaar i dette Tidsrum en Række Genremalere, hvoriblandt G. van Herp, Ryckaert og Tilburg ere meſt fremragende. Medens Landſkabet allerede i J. van Breughel (f. 1569, d. 1625), Vinkebooms og R. Savery (f. 1576, d. 1639) fandt ivrige Dyrkere, tog det dog med Momper og iſær med Rubens ſelv et nyt Opſving; Paul Bril (f. 1556, d. 1626) ſlutter ſig til Claude Lorrains Skole i Italien. En ſenere Flamlænder, ogſaa af den italienſke Skole, er Bloemen (f. 1656, d. 1748), kaldt Orizzonte. Snijders og Fijt fremſtillede Dyrene, dels i deres levende Færd, dels døde, ſom Jagtbytte eller Oplag for Køkkenet; Blomſtermaleriet fandt i Landſkabsmaleren Breughel og i D. Seghers (f. 1590, d. 1660) anſelige Dyrkere; ſom Slagmaler udmærkede van der Meulen ſig. Architekturmaleriet, der maaſke ſnarere ſlutter ſig til den hollandſke Skole, opviſer Navne ſom Steenwijk og Neefs. — I den hollandſke Skole møder os førſt en Række Portrætmalere, ſom ved deres ligefremme, klare Opfattelſe og kraftige, ſikre Fremſtilling af det givne altid maa beholde Interesſe; de vigtigſte ere Mierevelt (f. 1567, d. 1651), Moreelze, Keijſer (f. 1595, d. 1679) og iſær de to Hovedmeſtre Frans Hals (f. 1584, d. 1666) og Barthol. van der Helſt (f. 1613, d. 1670), af hvilken ſidſte enkelte Billeder ikke alene ved deres ædle Storhed i Charakterernes Fremſtilling, men ogſaa ved at være malede til Erindring om en beſtemt fædrelandſk Begivenhed hæve ſig til at være virkelige betydningsfulde Hiſtoriemalerier, paa ſamme Tid ſom de ſlet og ret ere Portrætgrupper af ſamtidige Mænd fra denne eller hin hollandſke By. Men ved Siden af denne Virkſomhed og til Dels udgaaet derfra, var en Meſter fremſtaaet, der ligeſom Rubens i Flandern og yngre Samtidig med ham udøvede en lige ſaa udſtrakt Indflydelſe paa Kunſtens forſkjellige Arter. Dette var Rembrandt van Rijn (f. 1607, d. 1669), der, ſelv lige heldig i ſine hiſtoriſke Compoſitioner, Landſkaber, Portræter, Genrebilleder og Fremſtillinger af Dyr, opdrog udmærkede Kunſtnere i alle disſe Fag. Hans nærmeſte Elever, Eeckhout, Koning og Bol ſom Hiſtoriemalere, den ſidſte tillige en udmærket Portrætør, Livens i ſine Landſkaber, men fremfor alle den berømte Genremaler Gerh. Dow (f. 1613, d. 1680), bære Vidnesbyrd om hans Paavirkning. Men det var ſaa langt fra, at der kun var ēn Meſter og ēn Skole, at tvært imod flere ſelvſtændige Retninger gjorde ſig ſamtidig gjældende. Saaledes repræſenterer i Hiſtoriemaleriet G. Honthorſt (f. 1592, d. 1664) med ſine Elever og Efterfølgere en anden, mere italienſk Retning; Lairesſe (f. 1640, d. 1711) og A. van der Werff (f. 1659, d. 1722) gaa atter hver ſin forſkjellige Vej. Snart ſluttende ſig nærmere til Dow, ſnart mere ſelvſtændige, opviſer et forholdsvis kort Tidsrum en Række glimrende Genremalere, hvoraf Terburg, Metſu, Netſcher og Frants Mieris d. ældre (f. 1635, d. 1681) ere de vigtigſte. Will. Mieris (f. 1662, d. 1747) og Schalken, Dows Elev, betegne en Mellemperiode, der allerede viſer en Nedgang, hvorfra dog P. de Hoogh (f. 1628, d. 1681) hæver ſig hæderlig frem, medens Frants Mieris d. yngre (f. 1689, d. 1763), den førſtes Sønneſøn, Slingeland, Peter van der Werff o. fl. betegne Forfaldet. Men Kunſtens Blomſtringsperiode, Midten og Slutn. af det 17de Aarh., frembragte ogſaa betydelige Meſtere i de andre Fag. Til Rembrandt ſom Landſkabsmaler ſlutter ſig nærmeſt hans Elev Livens; mere ejendommelige ere Wynants og Waterloo (ſ. nedenf.), den berømte Jakob Ruisdael, hvis alvorlige Billeder vække den dybeſte Interesſe, og om hvem en Mængde anſete Navne gruppere ſig, Broderen Salomon R., Hobbema, Hagen o. fl. medens Everdingen ſkildrer Norge og Sachtleven Rhindalen, hver paa ſin ejendommelige Vis. En ganſke anden Retning ſlaar en Kreds af Kunſtnere ind paa under italienſk Paavirkning, dels af Claude Lorrain, dels lidt ſenere af Pousſin og Salv. Roſa, navnl. Jan Both (f. 1610, d. 1651), Svanevelt, Pijnacker (f. 1621, d. 1673) og ſluttende ſig til dem Breenberg, Fr. Moucheron (f. 1633, d. 1686) o. fl.; endelig Peter Molijn, kaldt Tempeſta (f. 1637, d. 1701). Beſlægtede med Landſkabsmalere ere Kunſtnere ſom Asſelijn (f. 1610, d. 1660), Berchem (f. 1624, d. 1683), Wouwermann og Huchtenburg, der ſnart fremſtille Slag, ſnart andre Optrin af Menneſkelivet, helſt i Forbindelſe med Dyr; endelig de mere ſærſkilte Dyrmalere, ſom v. d. Does (f. 1623, d. 1673), den berømte Potter (f. 1625, d. 1654), Roos og van der Meer, der dog alle lade deres Dyr færdes i den frie Natur; af de aldeles excluſive Dyrmalere ere Hondekoeter (f. 1636, d. 1695), Victor og Weenix (f. 1644, d. 1719), iſær den ſidſte, af ſtor Fortjeneſte. Til Landſkabsmaleriet maa ogſaa henregnes den for Holland mere ejendommelige Gren Sømaleriet, hvori Meſtre ſom Vlieger (f. 1602), Smit, Dubbels, Backhuijzen og W. van der Velde (f. 1633, d. 1707) erhvervede ſig ſtore Navne. De Heem (Fader og Søn), Mignon, Oſterwijk og Huijſum (f. 1682, d. 1749) ere Blomſtermalere, hvis Billeder ſtaa i højeſte Pris; i Architekturmaleriet udmærkede ſig Basſen, Vliek, Heijden, Hoekgeeſt o. fl. I den nyeſte Tid have i Belgien Lens (d. 1822), Ommeganck, Verboekhoven, Biefve, Gallait, de Keyſer o. fl., med Brysſel og Antwerpen til Hovedſæde, i Holland Wonder, Teerlinck, Verſteeg, Schendel, Schotel, Bosboom, Verheijden o. fl. erhvervet ſig anſete Kunſtnernavne. — Kobberſtikkerkunſten finder i Holland ſin førſte betydelige Dyrker i Lucas van Leiden (i Beg. af det 16de Aarh.), og mindre end 100 Aar derefter hævede H. Goltzius (f. 1558, d. 1617) Kobberſtikkerkunſtens Technik til en mærkelig Højde; til ham ſlutte ſig Matham, Sadeler o. fl. Nu gik det regelmæsſige Kobberſtik mere til Flandern, hvor Rubens's Indflydelſe i Boſtermann, Soutmann, Hondius o. fl. fremkaldte en Skole af dygtige Kobberſtikkere, der førte Kunſten videre, indtil Edelinck (f. 1649, d. 1707), ſom, idet han ſluttede ſig til de mægtige Fremſkridt, denne Kunſt havde gjort i Frankrig, og ſelv førte den fremad, næſten ikke mere tilhører Fædrelandet. I Holland havde derimod Raderkunſten taget et Opſving, der er ſaa godt ſom uopnaaet andenſteds, navnlig ved Rembrandt, hvis talrige Raderinger, ſom i maleriſk Virkning ſøge at kappes med Farverne, næſten ere Kjærnen i enhver Samling af de ſaakaldte Peintres-graveurs. Blandt de øvrige hollandſke Malere, ſom have udmærket ſig ved Raderinger, maa nævnes Oſtade, Ruisdael, Everdingen, Svanevelt, Both og foruden mange flere Waterloo, ſom ſkylder ſine raderede Landſkaber, der i Tal langt overgaa hans Malerier, ſin ſtørſte Berømmelſe.

Literatur. Skjønt der allerede meget tidlig kan paaviſes enkelte ſkriftlige Optegnelſer og poetiſke Forſøg paa det nedertyſke Sprog ogſaa i de veſtlige Dele af Nedertyſkland, ſom nu udgjøre Kongerigerne Nederlandene og Belgien, kan man dog førſt fra det 12te Aarh. af tale om en ſelvſtændig nederl. L. Samtidig med den middelhøjtyſke ridderlige Digtnings Blomſtring i det 12te og 13de Aarh. udfoldedes der ogſaa i de nedertyſke Landſkaber en poetiſk Virkſomhed af lignende Charakter; men de der fremkomne epiſke Digte vare i endnu langt højere Grad end de middelhøjtyſke en blot og bar Efterligning af de franſke Trouvèrers Produktioner; mange af dem vare ligefremme Overſættelſer. Kun i enkelte af dem (ſom Roman van Lancelot, Klaes Verbrechtens og Diederic van Aſſenedes Digtninger) findes et om end kun ringe Element af ſelvſtændig Poeſi. Det nederlandſke Sprogs hele Aand og Charakter egnede ſig ogſaa kun meget daarlig for den ridderlige Kunſtdigtning; deſto bedre harmonerede den med det gammelgermanſke Dyreſagns Realiſme, og den allerede i førſte Halvdel af det 13de Aarh. fuldendte Bearbejdelſe af dette, »Reinaert de Vos«, gjorde da ogſaa Epoche i Dyreepoſets Udvikling og dannede Grundlaget for mange ſenere Behandlinger, bl. a. for den 1498 i Lübeck trykte plattyſke „Reinke de Vos“. De gamle Flamlænderes klare, praktiſke Forſtand, deres ſunde Livsglæde ſaa vel ſom deres ſkarpe Blik for det meget forkaſtelige i de gejſtlige og verdslige Stormænds Færd fandt et ypperligt Udtryk i denne Skildring af Mikkel Rævs Streger, og Digtets Form med dets korte, parvis rimede Vers paſſede fortræffelig til Landets Sprogart. De talrige i de følgende Aarhundreder optrædende dels gejſtlige, dels verdslige Digtere bleve imidlertid ikke i det derved anviſte Spor, men ſatte ſig med ſtedſe ſtørre Beſtemthed en tør Moraliſeren eller en abſtract Allegoriſeren til Formaal, og deres Digte have kun et meget ringe Fond af virkelig Poeſi. Saaledes Jakob v. Maerlants Rimkrønniker, »Rijmbijbel« og »Spieghel historiael«, og Kloſterbroderen Melis Stokes hollandſke Rimkrønnike (fra Beg. af det 14de Aarh.) eller »Der minnen loop« af Klaes Willems, »Leekenspiegel« af Jan Deckens (omkring Midten af det 14de Aarh.) o. fl. I høj Grad medvirkende til Udviklingen af denne Retning i den n. L. var de nederlandſke Stæders tidlige og ſtærke Opblomſtring; allerede i den burgundiſke Tid beherſkede de hele Landets Liv i en ganſke anden Grad end ſelv de tyſke Rigsſtæder. Ved Siden af den ſtærke materielle Livsglæde fandtes der hos den nederlandſke Borgerſtand et fremtrædende Element af nøgtern, praktiſk Beregning. Digteren havde efter denne Opfattelſe kun Værd og Betydning ſom Moralprædikant og Skolemeſter, eller for ſaa vidt ſom hans Digtninger directe kunde bidrage til at vedligeholde og ſtyrke den patriotiſke Følelſe og den ſtærke, ofte ubændige Frihedskjærlighed, der beſjælede de nederlandſke Borgere i det 14de, 15de og 16de Aarh. I Løbet af det 15de Aarh. ſamledes efterhaanden de poetiſke Beſtræbelſer i „Rederijker- (Rhetoriker-)Kamrene“, der i mange Henſeender kunne ſammenlignes med de tyſke Meſterſangerſkoler. De førſte Selſkaber af denne Art opſtod i Flandern, men de bredte ſig hurtig over alle Landets Provinſer. Medlemmerne vare for ſtørſte Delen Haandværkere og Handlende; i deres poetiſke Øvelſer ſpillede en pedantiſk Gjennemførelſe af kunſtige Former og en bred og triviel Moraliſeren Hovedrollen. Indvirkningen af de ſamtidig blomſtrende humaniſtiſke Studier ſpores i Forkjærligheden for allegoriſke Digte og Optog. Med ſaadanne mødte Kamrene (af hvilke der i det mindſte fandtes ēt i hver By) ved enhver vigtig Statshandling i det 16de Aarh. Koſtbare mythologiſke Coſtumer og anden udvortes Pomp var gjærne Hovedſagen ved disſe Lejligheder. Imidlertid bleve disſe Optog dog Spiren til det nationale Drama, og i det hele vare Rederijker-Kamrene utvivlſomt af ſtor Betydning for den n. L.s Udvikling. Under Uafhængighedskampen ſtillede de ſig afgjort paa den nationale Sags Side; ved den Udvikling, den tog, traadte de nordnederlandſke Kamre, hvis Medlemmer næſten udelukkende vare Proteſtanter, i Forgrunden. Medens i de ſydlige, endnu beſtandig katholſke Landsdele, efter at disſe vare faldne tilbage under det ſpanſke Herredømme, det wallonſk-romanſke Element ſtadig vandt ſtørre Overhaand over det nedertyſke, ſteg dettes Betydning i Holland og de øvrige nu uafhængige Nordprovinſer ſaa meget ſtærkere, ſom Luthers Højtyſk ſamtidig bredte ſig ſom eneherſkende Skriftſprog i det øvrige Nordtyſkland og den nederlandſke ſaaledes efterhaanden blev den eneſte nedertyſke Literatur. Endnu under ſelve Frihedskrigen fremtraadte betydelige Talenter. Philipp van Marnix (1538—98) digtede Nationalhymnen »Wilhelmus van Nassaue« og talrige Pſalmer. Dirk Volkertszoon Coornhert (1522—90) vandt ſtor Anſeelſe ſom didaktiſk Digter. Saa vel han ſom Roemer Viſcher (d. 1625), Hendr. Lor. Spieghel (1549—1612), Pſalmedigteren Camphuiſen (d. 1626) og endnu flere fremragende Digtere tilhørte Amſterdams førſte Rederijker-Kammer, der nu kom til at gaa i Spidſen for den literære Bevægelſe og efterhaanden forvandledes til et Slags Akademi. Siden Begyndelſen af det 17de Aarh. bragte den livlige Forbindelſe med Nabolandet Frankrig en vis akademiſk Retning ind i den n. L., og efter at den baade ſom Digter og Hiſtoriker og ſærlig ogſaa ſom Sprogforbedrer og Stiliſt højt anſete P. K. Hooft (1581—1647) i denne Henſeende var gaaet i Spidſen, grebes næſten hele den nederlandſke Forfatterverden af den Begejſtring for og Trang til at efterligne de antike og italienſke Mønſtre, der paa den Tid gik igjennem alle europæiſke Literaturer og trængte de nationale Ejendommeligheder i Baggrunden. Hvor lidet end Nederlandenes Sprog og Folkeaand harmonerede med denne akademiſke Klasſicitet, ſaa danner dog det 17de Aarh. ogſaa paa det literære Omraade Perioden for det højeſte Opſving i dette Land. Den løftede nationale Selvfølelſe i den nye Republik, det blomſtrende Sø- og Handelsliv med de ſtadig ſtærkere ſammenſtrømmende Rigdomme, den uindſkrænkede Tolerance, der beredvillig ydede de banebrydende Aander Tilflugt, alt dette fremmede mægtig Videnſkabernes Udvikling, hævede de hollandſke Univerſiteter til den førſte Rang blandt Europas Højſkoler, bragte iſær Statsvidenſkaberne, Mathematiken, Naturvidenſkaberne og den klasſiſke Philologi til en høj Grad af Blomſtring og fremmede ogſaa Nationalliteraturen i ſnævrere Forſtand. Hooft dannede ogſaa perſonlig et Midtpunkt for det literære Liv og ſamlede ſtadig paa ſit Slot ved Zuider Søen mange Forfattere om ſig. Blandt de Digtere, der ſtod ham nær, maa nævnes Lyrikeren Conſtantin Huygens (1596—1687), der repræſenterer Vexelvirkningen mellem den hollandſke Poeſi og den ſamtidige hollandſke Malerkunſt, og fremfor alle Joſt van der Vondel (1587—1679), hvis lyriſke, epiſke og didaktiſke Digte ikke mindre end hans Dramaer (ſom de geiſtlige Skueſpil „Lucifer“ og „Jephthas Datter“ og det nationale, endnu ſtadig opførte Folkedrama »Gijsbrecht van Aemstel«) betegne Højdepunktet af den nederlandſke Kunſtdigtning. Langt mere populær end Vondel blev dog Jacob Cats (1577—1660), der i ſine lyriſke og didaktiſke Digtninger forſtod at vinde ſine Landsmænd ved ſin jævne, hyggelige Godmodighed og ædruelige Forſtandighed; hans talrige Efterlignere dannede den ſaakaldte „zeelandſke Digterſkole“. Blandt de mange andre fremragende Navne i denne den n. L.s klasſiſke Periode kunne endnu nævnes Digterne S. Coſter (d. 1648; ſtiftede det førſte faſte Theater i Amſterdam 1638) og Broekhuiſen, Admiral Lor. Reael, Kunſthiſtorikeren van Mander, Philologen Barlæus, Archæologen og Lyrikeren Heemskerk, Forfatteren af det „Bataviſke Arcadia“, og Hiſtorieſkriveren van Meteren, der ſtrev Uafhængighedskrigens Hiſtorie. — Fra Begyndelſen af det 18de Aarh. kom den n. L. i en fuldſtændig, næſten ſlaviſk Afhængighed af den franſke, hvortil Optagelſen af de talrige Huguenotter og for den franſke Cenſur flygtende Skribenter væſentlig bidrog. Efter at Sijbrand Feitama (d. 1758) havde overſat Corneilles og Racines Tragedier, optraadte en Række Dramatikere (ſom A. Pels, Onno og Willem van Haren) med blotte Efterligninger af de franſke Stykker, medens den franſke Smag og Stil i den lyriſke og epiſke Digtning dyrkedes med ikke mindre Bifald af Jan Luijken, Lucas Rotgans (1654—1710) o. fl. Samtidig med denne Skjønliteraturens Ufrihed blomſtrede endnu beſtandig de exacte Videnſkaber, iſær ved Univerſitetet i Leiden. Enkelte mere ſelvſtændige Digtere, ſom Lyſtſpilforfatteren Pieter Langendijk (1700—56), der forgjæves ſøgte at hævde den ægte nederlandſke Realisme paa Scenen, eller Arnold Hoogvliet (1687—1750), Forfatter til et bibelſk Epos, „Abraham“, eller Humoriſten A. Fokke (d. 1812) formaaede ikke at bryde det franſke Aag, der endnu langt ind i vort Aarh. vedblev at tynge paa den n. L. Den meſt anſete Digter i hele denne Periode Willem Bilderdijk (1756—1831) er i ſine talrige Læredigte („Stjærnehimlen“, »De zlekten der geleorden«), epiſke Digtninger („Hollands Befrielſe“ o. fl.), Dramaer og lyriſke Digte lige ſaa tør og aandløs belærende, ſom han er correct og formfuldendt. Omtrent fra Tyverne af antydede dog den Indgang, ſom den tyſke og engelſke Literaturs Hovedværker fandt i Nederlandene, en Forandring i den literære Smag, og Romantikeren Jak. van Lennep (1802—68) lykkedes det endelig ved ſine poetiſke Fortællinger, ſine hiſtoriſke Romaner (»De Roos van Dekama« o. a.) og ſine Skueſpil at bringe friſk Liv ind i den ſtivnende n. L. Snart efter ham optraadte i lignende Retning Epikeren Adrian Bogaers, Lyrikeren Nik. Beets (f. 1814; ſenere optraadt ſom humoriſtiſk Fortæller) og Romanforfatteren J. van der Fage, og Nederlandene har ſiden da kunnet opviſe en betydelig Række talentfulde Forfattere i Skjønliteraturens forſkjellige Grene, uden at det dog hidtil er lykkedes nogen af dem at opnaa europæiſk Berømmelſe. Kun enkelte Romanforfattere have gjennem Overſættelſer (iſær tyſke) fundet et Publikum ogſaa uden for deres Fædreland. Romanen (navnlig den hiſtoriſke) og Novellen er da ogſaa det Omraade, paa hvilket den moderne n. L. er naaet højeſt. Af nulevende eller i den nyeſte Tid afdøde Romanforfattere kunne fremhæves J. H. Schimmel, K. van Schaik, de fortræffelige Skildrere af det nederlandſk-oſtindiſke Kolonialliv D. Dekker (f. 1820) og J. ten Brink (f. 1834), den overordentlig frugtbare J. J. Cremer (1827—80), „den hollandſke Auerbach“, end videre H. de Beer, W. ten Hoet og Forfatterinderne Bosboom-Tousſain (f. 1812) og Kath. van Rees, ſamt ſom ſærlige Novelleforfattere Joh. Gram, C. Terburch, G. Keller og Eliſe Haighton. En culturhiſtoriſk Roman i Smag med de Ebersſke er van Limburg-Brouwers »Akbar« (1872), ſom ſkildrer Indien i det 16de Aarh. Af lyriſk og epiſk Digtning i bunden Stil har den nyeſte n. L. derimod ikke meget af Betydning at opviſe; af herhenhørende Forfattere ſkulle blot nævnes W. J. Hofdijk (f. 1816, tillige Hiſtoriker og Dramatiker), J. ten Kate (f. 1819; det ſtorſlaaede Epos »De Schepping«), C. Vosmaer (Lyriker og Satiriker), Schaepman (f. 1844) og M. Emants (det ejendommelige Epos »Lilith«). En endnu mindre Rolle ſpiller det moderne hollandſke Drama; ſom de bedſte Forfattere paa dette Omraade kunne fremhæves R. Faasſen (f. 1833), Emants, H. Beyermann (et meget virkningsfuldt Skueſpil »Uitgaan«), D. F. van Heyſt (det hiſtoriſke Drama »George de Laleing«), N. Donker og ſærlig Lyſtſpildigterne J. van Maurik (f. 1847; »Een bittere pil«, »Janus Tulp« o. ſl.) og L. Mulder (f. 1822; »De kiesvereeniging te Stellendijk«; tillige dygtig Hiſtoriker). — Om den i dette Aarh. ved Siden af den hollandſke opſtaaede flamſke Literatur henviſes til Art. **Flamlændere**. Her ſkal blot tilføjes, at denne Literatur i de ſenere Aar har udmærket ſig ved en rig lyriſk Produktion af ikke ringe Værd, medens den paa Proſadigtningens Omraade nu abſolut ſtaar tilbage for den hollandſke. Dens betydeligſte nulevende Digtere ere J. van Beers (f. 1820), den religiøſe Lyriker G. Gezelle (f. 1830), Em. Hiel, der har ſkabt en egen halvdramatiſk Digtart, det ſaakaldte „Oratorium“, og den ogſaa ſom Literaturforſker fortjente, friſke og originale Idyldigter Pol de Mont (f. 1856. — Nederlandenes videnſkabelige Literatur indtog, ſom ovenfor berørt, i ældre Tider en meget høj Rang, men falder for ſaa vidt uden for den n. L., ſom den (endnu i ſtørſte Delen af forrige Aarh.) næſten gjennemgaaende affattedes paa Latin. Allerede fra Tiden før Uafhængighedskampen kan nævnes ſaa ſtore Navne ſom Humaniſterne R. Agricola og Erasmus fra Rotterdam, Geographen Mercator og Anatomen Veſalius, og Landets „klasſiſke“ Periode kan opviſe Philologer ſom D. og N. Heinſius, J. Voſſius, J. Gronovius, E. Spanheim, T. Scaliger, Salmaſius, J. Lipſius, Gruter og Grævius, Mathematikere og Phyſikere ſom Lud. van Ceulen, Snellius og Ch. Huygens, Læger og Naturforſkere ſom Helmont, Leeuwenhoek og F. Ruyſch, en Philoſoph ſom Spinoza, en ſaa mangeſidig, navnlig ſom Statsretslærer udmærket Videnſkabsmand ſom H. Grotius og endnu flere berømte Navne. Dog heller ikke i den følgende Tid, for Skjønliteraturens og Kunſtens Vedkommende væſentlig en Forfaldsperiode, ſavnede navnlig Philologien og de exacte Videnſkaber fremragende Dyrkere, medens derimod Hiſtorien og iſær Philoſophien ſtod mere tilbage. Her ſkal blot nævnes enkelte Navne, ſom Philologerne T. Hemſterhuis og A. Schultens, Phyſikerne og Mathematikerne S'Graveſande, Musſchenbroek, og Uitenbroek, den ſtore Læge H. Boerhaave, Hiſtorikerne J. Wagenaar, Kluit og J. Meermann og Statsretslæreren E. Luzac. Blandt Nederlandenes Videnſkabsmænd i den nyeſte Tid, i hvilken den nationale Hiſtorie og Literaturforſkningen ere traadte mere i Forgrunden end tidligere, kan fremhæves den klasſiſke Philolog C. G. Cobet, Orientaliſterne Van Limburg-Brouwer, R. Dozy, M. J. de Goeje og de Jong, Anthropologen A. Saſſe, Ethnographen P. J. Veth, Ichthyologen P. Bleeker, Entomologen Snellen van Vollenhoven, Aſtronomen Fr. Kaiſer, Hiſtorikerne P. L. Muller, B. van Zeeburgh og Sloet, Literærhiſtorikerne W. G. A. Jonckbloet, J. van Vloten (tillige Kunſthiſtoriker), G. ten Brink, Moltzer og C. Wybrands og Kunſthiſtorikerne Vosmaer, V. de Stuers og M. Rooſes. — Af Værker om den n. L. kan foruden de ældre af Vries (1810), van Kampen (1821—26) og Hofdijk (1856) nævnes Jonckbloet's »Geschiedenis der nederlandsche letterkunde« (ogſaa overſat paa Tyſk 1870), van Vlotens »Gesch. der ned. lettern« (1875) og J. ten Brinks »Kleine Gesch. der ned. lettern« (1877).

Sprog. Det n. S., det Tungemaal, der ſiden det 6te Aarh. har været talt i de Landſtrækninger, ſom udgjøre det nuværende Kongerige Nederlandene og den nordlige Del af Belgien, er at betragte ſom en Dialekt af det nedertyſke (derfor ogſaa i Landet ſelv tidligere alm. kaldet Nederduitsch) og viſer allerede i ſin ældſte Form ſtor Lighed med det oldſachſiſke. Det „gammelnederlandſke“ regnes indtil Slutningen af det 12te Aarh., dernæſt følger indtil det 16de Aarh. den „mellemnederlandſke“ Periode. Med det 13de Aarh. begynder Uddannelſen af de forſkjellige Dialekter. De to Hovedformer, hvori Sproget nu deler ſig, Hollandſk og Flamſk, ere ikke meget forſkjellige indbyrdes (ſ. **Flamlændere**). Det n. S. har under hele ſin Udvikling været ſtærkt udſat for Paavirkning udvortes fra, iſær fra Frankrig. Fra det burgundiſke Herredømmes Tid (fra Midten af det 14de Aarh.) vandt det franſke Sprog en overmægtig Indflydelſe i de ſydlige Landsdele, hvor et ſæregent franſk Folkeſprog, det wallonſke, alt tidlig fandtes. 1573 forſøgte Plantijn i ſin »Thesaurus theutonicae linguae« (»Schat der nederduytscher Spraken«) at ſamle og opſtille Sprogets ægte, i ſig rige Ordforraad, 1588 fulgte et lignende, endnu værdifuldere Værk af C. Kilian (»Etymologicum oſv.«), og Rederijker-Kamrene (ſ. ovenf.) tog ſig nu med Iver af Sprogets Rensning, iſær Amſterdamer Kamret, der 1584 udgav en Grammatik. Den egentlige Skaber af det nynederlandſke blev den ovenf. omtalte P. C. Hooft, og næſt efter ham maa nævnes den dygtige Proſaforfatter G. Brandt. Snart paafulgte dog en ny Forfaldsperiode, det franſkes, ſenere ogſaa det engelſkes Paavirkning gjorde ſig mere og mere gjældende, og baade Converſations-, Kirke- og Retsſproget blev efterhaanden til et ſandt Kaudervælſk, medens Videnſkaben ſtadig holdt ſig fornemt til Latinen og kun Poeſien ſaa nogenlunde bevarede et rent Sprog. Førſt omkring 1730 optraadte Lambert ten Kate og B. Huydecoper med Held ſom Banebrydere for en ny Forbedring, og Simon Stijl blev Grundlæggeren af en god og correct Proſa. 1766 ſtiftedes i Leiden »Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde«, ſom ſnart blev Midtpunktet for de fortſatte patriotiſke Beſtræbelſer i ſproglig Retning. Den ogſaa ſom Proſaforfatter anſete van der Palm indlagde ſig ſom Miniſter (1799—1806) betydelige Fortjeneſter af Sprogundervisningens og Orthographiens Forbedring. 1805 udkom en officiel Grammatik, 1799—1811 en ſtor Ordbog i 11 Bd. af P. Weiland. Blandt de Forfattere, der i dette Aarh. have udmærket ſig paa den n. Philologis Omraade, kunne nævnes Nederlænderne Ypei, J. Kuiker, Willems, B. Lulofs, A. de Jager, W. G. Brill (udgav 1846 en anſet Grammatik), M. de Vries (Hovedudgiveren af en ſtor ny »Woordenboek der nederlandsche taal«), E. Verwijs og J. Verdam (Udgivere af en ſtor »Middel nederlandsch woordenboek«) o. a., ſamt Tyſkerne Mone og Hoffmann v. Fallersleben. — Det n. S. har et rigt Ordforraad og mange fine Nuancer i Udtrykket; til dets charakteriſtiſke Egenſkaber høre dels rhetoriſk Kraft, dels en egen Naivitet.

Nederrhinſke Kreds ell. Kurrhinſke K., en af de 10 Kredſe, hvori det tyſke Rige fra Maximilian I.s Tid indtil dets Opløsning 1806 var inddelt, laa paa begge Sider af Rhinen og omfattede Kurmainz, Ærkeſtifterne Trier og Køln ſamt Rhinpfalz og nogle mindre Fyrſtendømmer og Herſkaber.

Nederſachſiſke Kreds, en af Tyſklands forrige 10 Kredſe, laa paa begge Sider af Elben og omfattede det nuvær. Hannover, Braunſchweig, Mecklenburg, Holſten, Lauenburg, noget af den preusſiſke Provins Sachſen og en Del Rigsſtæder (navnl. Hamborg, Lübeck, Bremen) m. m.

Nedkomſt, ſ. Fødſel.

Nedſchd, ſ. Arabien.

Nedſlag ell. Nedbør, fælles Benævnelſe paa Regn, Sne, Hagl og Dug. S. Regnmaaler.

Nedſynkning, i Phyſiologien Fødens Befordring ned i Maven fra Mundhulen igjennem Svælg og Spiſerør; den tyggede Føde ſkydes fra alle Sider op paa Tungens øvre Flade, formes ved dennes Bevægelſer mod Ganen til en rundagtig Klump, ſom derpaa ligeledes af Tungen trykkes bagtil ind i Svælget og derefter af dettes og Spiſerørets Muſkler ſkydes længere og længere ned, indtil den endelig naar Maven. N. i Patholog. den ſygelige Lejeforandring af et Organ, iſær Livmoderen, hvorved dette af ſig ſelv ſynker dybere ned paa Grund af en Sygdom i Organet ſelv eller dets Omgivelſer. N. ledſages i Almindel. af meget beſværlige Tilfælde.

Née, fr. [neh], født (foran en gift Kvindes Pigenavn).

Needles, the [nihdls], d. e. Naalene, 3 ſmaa Klippeøer v. for Øen Wight i den engelſke Kanal ved den ſydlige Indſejling til Strædet Solent, ſom ſkiller Øen fra Hamp-Shire og danner Indſejlingen veſtfra til Southampton og Portsmouth.

Neefs, Pieter, d. ældre, flanderſk Architekturmaler, f. 1570 i Antwerpen, d. 1651, Elev af Hendr. v. Steenwijk, malede det indre af Kirker, ofte oplyſt af Fakler eller Lys. Hans Billeder var ſaa ſkattede, at de meſt anſete Kunſtnere malede Staffagefigurerne deri, og de indtage en hæderlig Plads i de ſtørſte Maleriſamlinger. — Hans Søn, Pieter N. d. yngre, f. 1601 i Antwerpen, d. efter 1675, dyrkede ſamme Fag, men har mindre Betydning.

Neer, Aart ell. Arthus van der, hollandſk Landſkabsmaler, f. 1619, d. 1683 i Amſterdam, udmærkede ſig iſær i Billeder med dæmpet Aften- ell. Natbelysning, ſtundum Landſkaber belyſte af en Ildebrands uſikre Flamme, men viſer ſig ogſaa i Landſkabsbilleder med Dagslys, Vinterſtykker m. m. ſom en udmærket Coloriſt. — Hans Søn, Eglon v. der Neer, f. 1643 i Amſterdam, d. 1703 i Düſſeldorf, Elev af ſin Fader og Vanloo, malede baade Landſkaber, hiſtoriſke Stykker og Genrebilleder. Han hører til de ſaakaldte „ſmaa Meſtere“, der i mindre Genrebilleder have ſærligt Ry for deres elegante, delicate Udførelſe og den udmærkede Behandling af Stofferne.

Neergaard, Jens Veibel, f. 8 Juli 1776 paa Juellinge, blev opdraget hos ſin Slægtning, Biſkop Balle. 1794 blev han Student og ſtuderede førſt Lovkyndighed, men gik kort Tid efter over til Veterinærſtudiet under Abildgaards Vejledning; ſenere uddannede han ſig i Udlandet. Han var i nogle Aar Lærer ved Veterinærſkolen. Efter ſin Hjemkomſt 1807 indtraadte N. i Militærtjeneſten, ſom han igjen forlod 1809, da han udnævntes til Medlem af Remontecommisſionen; denne forlod han 1811 og levede ſenere ſom Landmand, indtil han tog faſt Ophold i og ved Kjøbenhavn og fornemmelig levede for ſin literære Virkſomhed, ligeſom han deltog i det offentlige politiſke Liv ſom Stænderdeputeret. N.s literære Virkſomhed er meget ſtor og omfatter ikke alene veterinær-hippologiſke Gjenſtande, hvorved han har øvet en betydelig Indflydelſe paa Danmarks Husdyravl og bidraget til at indføre fornuftige Principer for Husdyravlen; men han har ogſaa ſtrevet meget om Landvæſen og Statsøkonomi, Pſychologi og Temperamentslære (1850) foruden en Del polemiſke Skrifter. Han døde 23 Jan. 1864; ved hans Død traadte et af ham allerede 1853 ſtiftet Legat i Virkſomhed, idet hele hans Formue var beſtemt til Underſtøttelſe for unge Mænd, der ville uddanne ſig ſom Lærere i Veterinærfaget.

Neerwinden, Landsby i den belgiſke Prov. Liège, 5 M. v. n. v. for Liège, er hiſtoriſk mærkelig ved to Slag: 29 Juli 1693, da den franſke Marſchal Luxembourg ſejrede over en engelſk-hollandſk-øſterrigſk Hær, og 18 Marts 1793, da den franſke General Dumouriez blev overvunden af Øſterrigerne.

Nees v. Eſenbeck, Chr. Gottfr., bekjendt tyſk Botaniker af den naturphiloſophiſke Skole, f. 1776 i Odenwald, blev 1816 Profesſor i Naturhiſtorie og Directeur for den botaniſke Have i Erlangen, 1819 Profesſor i Breslau, gik 1848 til Berlin, men blev 1852 afſat fra ſit Embede ved Univerſitetet paa Grund af Deltagelſe i Arbejderbevægelſer og døde 16 Marts 1858 i Breslau under meget trykkende Forhold. Fra 1818 var han Præſident for det Leopold-carolinſke Akademi. Af hans mange Arbejder kunne fremhæves „Syſtem der Pilze und Schwämme“ (1816), »Agrostologia brasiliensis« (1826) ſamt „Handbuch der Botanik“ (1820). — Hans Broder, Theod. Friedr. L. N. v. E., f. 1787, Profesſor i Bonn 1833, d. 1837, optraadte ogſaa ſom botaniſk Forfatter.

Nĕfas, lat., Uret, hvad der er ulovligt; ſ. Fas.

Nefāstus dies, hos Romerne en Dag, paa hvilken ingen Rettergang eller Folkeforſamling turde finde Sted; deraf en ulykkelig Dag (vort „Tyge Brahes Dag“).

Nefſchehr, egtl. **Nevſchehr**, d. e. Nyſtad, Stad i **Lilleaſien**, 29 M. ſ. ø. for Angora, med 25,000 J. og livlig Induſtri. I Omegnen betydelige Saltminer.

Negatiōn, Benægtelſe, bruges i Logiken om den Begrænsning, Begreberne indbyrdes udøve over for hverandre. Enhver enkelt Begrebsbeſtemmelſe er for ſaa vidt en N., ſom den ophæver og udelukker andre Beſtemmelſer. **Negativ**, benægtende; i Mathem. kaldes en Størrelſe n., i Modſætning til poſitiv, naar den lagt til en anden, dermed ensartet formindſker den. S. **Modſatte Størrelſer**. N. Tal betegnes ved Fortegnet — (minus), indført af Stifel (»arithmetica integra«, 1544).

Negenøje, ſ. **Lampret**.

Neger (d. e. ſort, af lat. niger) kalder man ſædvanl. med et fælles Navn de Folkeſlag, ſom bebo det meſte af Afrika, ſønden for Sahara og norden for Kalahari. Om N.s charakteriſtiſke Kjendetegn ſ. **Folkeſlag**. For øvrigt ſ. **Afrika**, ligeſom de enkelte Folkeſlags Navne findes i Art. **Fellataer**, **Gallaer**, **Mandingoer**, **Kaffer** o. fl. — Figurl. bruger man N. om En, der er i den journaliſtiſke Presſes Tjeneſte („Bladneger“).

Negl, den hornagtige Plade, ſom dækker den yderſte Del af Fingrenes og Tæernes Rygflade og giver disſe ſtørre Faſthed. N. er kun en ſæregen Udvikling af Overhuden (ſ. **Hud**) og ligeſom denne dannet af Læderhuden, der paa det Sted, hvor N. ſidder, **Negleſengen**, er ſærlig indrettet dertil; den omgivende Del af Huden lægger ſig bagtil og paa Siderne ind over Neglens Rand ſom en temmelig tyk Fold, **Neglevolden**, og i den derved opſtaaede **Neglefure** er Neglen indfalſet. Neglens forreſte Ende er fri; den bageſte, blødere og lyſere Ende, af hvilken kun en mindre, halvmaaneformet Del ſes, i hvilken Neglens ſtærkeſte Væxt foregaar, kaldes **Neglerøden**. Ved „Neglerødder“ forſtaas i daglig Tale i Almindel. løsrevne Stykker af Neglens Siderand eller Neglevoldens Overhud, ſom ſmerte og betændes. **Indgroet Negl**, der iſær forekommer paa den ſtore Taa, opſtaar ved Trykket af ſpidſt Fodtøj, hvorved Neglevolden presſes længere ind over Neglens Rand og betændes og ulcererer ſom Følge af den derved fremkaldte Irritation.

Négligé, fr. [ſche], Morgen- ell. Natdragt.

Négligence, fr. [ſchāngſe], Forſømmelighed, Skjødesløshed; **negligere** [ſchēre], forſømme.

Negociatiōn ell. **Negotiatiōn**, Underhandling; **negotiēre**, handle, underhandle. **Negotiōrum gēstio**, lat., uanmodet Forretningsførelſe, kaldes den Handling, at en Perſon (gestor) uden Anmodning eller Bemyndigelſe varetager en andens (dominus) Interesſer. De Udgifter, gestor ſaaledes har haft ved at tage ſig af dominus's Sager, er han, ſaafremt denne ſelv har været hindret i at varetage dem, berettiget til at fordre erſtattede af den paagjældende, naar der da har været virkelig god Grund til at optræde ſom ſket, f. Ex. naar han under en Ildebrand har reddet den fraværende Ejers Gods.

Negombo ell. **Nigamuwa**, Stad paa Veſtkyſten af Ceylon, med Havn og betydeligt Fiſkeri.

Negrais, **Cap**, et Forbjærg i Bagindien v. for Iravaddis Delta, danner Sydſpidſen af den britiſke Prov. Arakan.

Negritos, Negrillos, ſ. **Papuer**.

Nĕgro, 1) **Cap N.** (det ſorte Forbjærg) paa Veſtkyſten af Sydafrika under 16° 1′ ſ. Br. — 2) **Rio-N.** ell. Parana, Flod i Sydamerika, udſpringer i Venezuelas ſydveſtlige Del og løber gjennem den braſilianſke Prov. Amazonas fra venſtre Side til Amazonfloden. Længde 350 M. Dens betydeligſte Bifloder ere fra højre Side Uacayari ell. Uaupes, fra venſtre Casſiquiare, der tillige flyder i Orinoco og ſaaledes danner en naturlig Forbindelſe mellem denne og Amazonfloden, og Rio-Branco ell. Parima. 3) **Rio-N.** ell. Cuſu, Flod i Sydamerika, danner Grænſen mellem den argentinſke Republiks oprindelige Omraade og det nu dermed forbundne Patagonien og falder i Atlanterhavet.

Negropōnte, ſ. **Eubøa**.

Nĕgros, ſ. **Biſayas**.

Nĕgros (d. e. ſorte), et Øgenavn, ſom under Kong Ferdinand VII (1814—34) blev brugt om de conſtitutionelle af deres politiſke Modſtandere (Blancos, d. e. de hvide).

Negrŭzzi, Conſt., rumænſk Digter, f. 1808. I Anledning af de ved de græſke Hetærier fremkaldte Uroligheder i hans Fædreland fulgte han 1821 ſin Fader til Besſarabien, hvor han gjorde Puſchkins Bekjendtſkab og ſtuderede Rusſiſk. 1824 kom han hjem og blev anſat i Finansminiſteriet. Faderens Død og uhyggelige Familieprocesſer gav Anledning til, at han henfaldt til en fortvivlet Skepticisme. Han ſøgte Trøſt i Poeſien, og efter at have leveret ypperlige Overſættelſer efter Puſchkin og V. Hugo ſkrev han ſit hiſtoriſke Epos »Aprodul Purice«, hvori Stephan d. ſtore er Helten; dette i Forbindelſe med „Hiſtoriſke Noveller og Scener“ i Proſa gav ham en ſærdeles fremragende Plads i hans Lands Literatur. Den ſenere Del af hans Liv var helliget Politiken. Han var en halv Snes Aar Medlem af Nationalforſamlingen og 1861 af et af Fyrſt Cuſas mange Miniſterier. Han ſamlede ſine Værker i Poeſi og Proſa under Titel af „Ungdomsſynder“. D. 1868. — Hans Søn, **Jakob N.**, f. 1843, ſtuderede i Berlin, blev 1885 Profesſor i Bukareſt og er Udgiver af Tidsſkriftet »Convorbiri literare«. Han leverer dertil Bidrag i Proſa og Vers og er en elſkværdig Humoriſt.

Negŭs, Navn for de abesſinſke Konger.

Nēgus, varm Drik af Rødvin, Vand, Citronſaft, Sukker og Muſkatnød, ſom ſkal have Navn efter ſin Opfinder, en engelſk Oberſt N.

Nehemias, en Jøde af fornem Slægt og Mundſkjænk hos den perſiſke Konge Artaxerxes d. langhaandede, gik 445 f. Chr. ſom perſiſk Statholder til Judæa for at fuldføre Jeruſalems Gjenopbyggelſe og befæſte Fædrenes Love i det unge Samfund af de fra Landflygtigheden tilbagevendte Jøder. Hvad han udrettede under de yderſt vanſkelige Forhold („med den ene Haand holdt de Spydet, med den anden arbejdede de“), har han ſelv beſkrevet i N.s Bog, der danner Fortſættelſen af Esras Bog.

Neher, Bernhard, tyſk Hiſtoriemaler, f. 1806 i Biberach i Württemberg, d. 20 Jan. 1886 i

Stuttgart, uddannede ſig i Stuttgart, München og Rom og har efter ſin Hjemkomſt gjort ſig bekjendt ved ſine Malerier paa Iſarthor i München al fresco. Derefter malede han ligeledes i Fresco i Weimar 2 Værelſer med 34 Fremſtillinger efter Schillers og 28 efter Goethes Værker. Han blev Profesſor ved og 1854 Directeur for Kunſtakademiet i Stuttgart, indtil han 1879 trak ſig tilbage. Af hans Staffelibilleder kunne nævnes „Korsnedtagelſen" i Muſeet i Stuttgart, „Chriſtus velſigner Børnene" og „Abrahams Forbøn for Sodoma". — Hans Broder, **Michael N.**, f. 1798 i München, d. 1876, uddannede ſig iſær i Italien og blev efter ſin Hjemkomſt bekjendt ved ſine Architekturbilleder og Genrebilleder. Han valgte gjærne Domkirker med de foran liggende Torvepladſer, oplivede ved en rig Staffage, hvortil han tit hentede Motiverne fra tyſk Folkeliv i ældre Tid.

Nehrman, ſ. **Ehrenſtråle**.

Neide, Emil, tyſk Maler, f. 1842 i **Königsberg**, uddannede ſig dels der, dels i Düſſeldorf og München og nedſatte ſig derpaa i ſin Fødeby, hvor han er Profesſor ved Kunſtakademiet. Til Univerſitetet ſmſtds. har han udført al fresco „Aſtronomien" („Ptolemæos iagttager Stjærnernes Gang") og „Naturvidenſkaben" (i Forening med Brauſewetter), ſamt i Muſeet „Pſyche føres til Underverdenen af Charon". Desuden maler han Livsbilleder, ſom ofteſt af alvorligt Indhold („Paa Gjerningsſtedet", „Livstrætte" o. fl.).

Neidhart von Neuenthal, middelhøjtyſk Digter, levede i førſte Halvdel af det 13de Aarh., førſt ved det bayerſke, ſenere ved det øſterrigſke Hof, og hører til de betydeligſte af Minneſangerne, blandt hvilke han indtager en ejendommelig Plads ved ſine Digtes Realisme, deres i Regelen fra Bondelivet hentede Stof og deres ſnart humoriſtiſke, ſnart ſatiriſke Tone. Det er for en ſtor Del „Tanzlieder", der ende med en Dialog eller ſatiriſk Fortælling. De under hans Navn bevarede Digte (blandt hvilke utvivlſomt adſkillige uægte) ere udgivne 1858 af M. Haupt.

Neipperg, en gammel ſchwabiſk Adelsſlægt, der 1734 blev rigsgrevelig og 1827 optoges blandt de tyſke Standesherrer; den ejer flere Godſer under Württembergs og Badens Højhed. **Wilh. Reinhard**, Grev N., f. 1684, kejſerlig Feltmarſchal, blev 1723 Opdrager for Prins (ſenere Kejſer) Frants Stephan, ſluttede 1739 overilet den ydmygende Fred med Tyrkiet i Belgrad og tabte 1741 Slaget ved Mollwitz mod Frederik II, men holdt ſig dog i Maria Thereſias Yndeſt, blev 1755 Præſident i Hofkrigsraadet og døde 1774. — Hans Sønneſøn, **Adam Adalb. N.**, f. 1775, var oprindelig Officer og tjente i Krigene 1792—1809 med Hæder, brugtes 1812 i diplomatiſk Sendelſe til Stockholm (til Bernadotte) og 1814 til Neapel (til Murat) og viſte ſtor Dygtighed. I Sommeren 1814 fik han det Hverv at følge Kejſerinde Marie Louiſe til Badeſtedet Aix og blev i Marts 1815 hendes Overſtaldmeſter og nærmeſte Raadgiver i Styrelſen af Hertugd. Parma, ligeſom han alt var hendes Elſker. Efter Napoleon I.s Død indgik hun et morganatiſk Ægteſkab med N., ſom døde 1829. — Hans ældſte Søn, **Alfred N.**, f. 1807, d. 1865, var württembergſk Generalmajor og ſiden 1840 gift med Kong Vilhelm I.s ældſte Datter Marie; den yngre, **Erwin N.**, f. 1813, øſterrigſk Ryttergeneral, deltog i Krigene 1864 og 1866. — Hans Søn med Marie Louiſe, **Wilh. Albr. N.**, f. 1821, deltog 1848—49 ſom Oberſt i Krigene i Italien og Ungarn, blev 1864 Fyrſt Montennovo (ital. Overſ. af Neuberg ell. N.) og er nu øſterrigſk General.

Neisſe, ſtærkt befæſtet Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Neisſe, der udſpringer paa Sudeterne og falder i Oder, 10 M. ſ. til ø. for Breslau. 21,000 I. Militærſkole, Krudtfabrik, Artilleriværkſteder. Livlig Induſtri. Store Heſtemarkeder. — N. var tidligere Hovedſtad i et 40 □ M. ſtort Fyrſtendømme N., ſom 1201 blev ſkjænket til Stiftet Breslau, og hvoraf den ſtørre Del (24 □ M.) ved Freden i Breslau 1742 kom til Preusſen, medens den mindre, ſydlige Del (16 □ M.) hører til Øſterrig, men tilhører Biſkoppen af Breslau.

Neith, en ægyptiſk Gudinde, dyrkedes fornemmelig i Staden Sais og optræder hyppig i Forbindelſe med Localguden Phtha. I Sais fejredes der en Feſt til Ære for hende, den ſaakaldte Lampefeſt, ved hvilken en Mængde Lamper antændtes. N. var en af de ældſte ægypt. Guddomme og dyrkedes ſandſynligvis tidligſt i Sint.

Neithard, Auguſt Heinrich, f. 1793 i Schleiz, d. 1861 i Berlin, hvor han 1843 blev Lærer ved det nyoprettede Berliner Domchor, for hvilket han 1845 blev Dirigent, og ſom han udviklede til et Mønſterchor i ſit Slags. Efter 3 Aars Tjeneſte ſom Hoboiſt ved en preusſiſk Bataillon havde han fra 1816 beklædt forſkjellige Stillinger ſom Chef for militære Muſikcorpſer og ſkrevet en ſtor Del Militærmuſik. Senere componerede han mange Ting for Mandschor, navnlig for Domchoret, Claverſager m. m. og en Opera „Julietta" (1834). Meſt populær blev hans Sang „Ich bin ein Preuße, kennt ihr meine Farben?" (1828). Ogſaa udgav han en Samling af religiøſe, ældre og nyere Sange i 8 Bd., kaldet »Musica sacra«.

Neko, **Necho**, ægyptiſk Konge, Søn af Pſammetik I, overvandt Joſias ved Megiddo, men blev derefter ſelv ſlagen af Nebuchadnezar ved Karkemiſch 605 f. Chr. Han lod Afrika omſejle ved phønikiſke Sømænd.

Nekrāſov, Nikolaj Alexejevitſch [ſoff], berømt rusſiſk Digter, f. 4 Dec. 1821 i Gouvernementet Jaroslav. Fattigdom tvang ham til at forlade Studeringerne, og han ſøgte at ſlaa ſig igjennem ſom Journaliſt. 1845 fik han en Digtſamling trykt. Dens kjække Form, dens originale Syn paa ſamtidige ſociale Problemer, dens Skildring af hidtil upaaagtede Phænomener i Folkelivet gjorde ſtor Opſigt. 1877 udkom hans ſidſte Digtſamling. D. 28 Jan. 1878 i Petersborg. 1884 udkom hans ſamlede Værker; 1885 begyndte K. Köcher paa en tyſk Overſættelſe af den.

Nekro- (gr. *νεκρός*) i Sammenſætn. bet. død.

Nekrologium, d. e. Dødebog, kaldte man i Middelalderen de geiſtlige Stiftelſers og Kloſtrenes Kalendere, hvori blev indført Navnene paa de afdøde, hvis Minde ſkulde hædres ved at indeſluttes i de offentlige Forbønner. — I nyere Tid bruges **Nekrolog** i Almindel. om biographiſke Efterretninger om Afdøde.

Nekromanti kaldtes hos Grækerne den med højtidelige Ofre forbundne Beſværgelſe af de døde, ved hvilken man ſøgte at komme til Kundſkab om Fremtiden. I denne Retning vare iſær Amphiaraos's Orakel i Oropos og Aſklepios's i Epidauros berømte. **Nekromant**, Aandebeſværger.

Nekropŏl, **Nekrŏpolis**, Ligſtad, Kirkegaard; i Oldtiden vare iſær de ægyptiſke N. ved Memphis og Theben berømte for deres ſtore Udſtrækning og mærkelige Monumenter, navnlig Pyramiderne ved Memphis og Klippegravene ved Theben.

Nekrōſe, ſ. **Koldbrand**.

Nektănebos, en ægyptiſk Konge, der 340 f. Chr. blev overvunden af Perſerkongen Artaxerxes III. Han var den ſidſte af de ægyptiſke Pharaoner.

Nĕktar, hos Grækerne Navnet paa Gudernes Drik, der bevarer deres Udødelighed; nu betegner Ordet en behagelig Drik overhovedet.

Nektārie, ſ. **Honningredſkaber**.

Nélaton, Aug. [tŏng], berømt franſk Chirurg, f. 17 Juni 1807, var Elev af Dupuytren og blev 1851 Profeſſor i chirurgiſk Klinik ved Facultetet i Paris, fra hvilken Poſt han 1868 efter eget Ønſke afgik for alene at kunne ofre ſig for ſin betydelige private Praxis. Han har indlagt ſig ſtore Fortjeneſter ikke alene ſom Operateur, men ogſaa ſom Lærer og Forfatter, i hvilken ſidſte Henſeende hans »Éléments de pathologie chirurgicale« (2 Opl., 3 Bd., 1867—70) har gjort ham meſt bekjendt. Han døde 21 Sept. 1873 i Paris.

Nēleus, Søn af Poſeidon og Tyro, Tvillingbroder til Pelias og Fader til Neſtor. Efter deres Stiffader Kretheus's Død bleve de to Brødre uenige om Herredømmet over Jolkos i Theſſalien, hvorpaa N. drog til Meſſenien. Her kom han i Strid med Herakles, der dræbte alle hans Sønner med Undtagelſe af Neſtor. Hans fra Meſſenien fordrevne Efterkommere, **Nelēiderne**, drog for ſtørſte Delen til Athen.

Nellemann, Johannes Magnus Valdemar, danſk Retslærd og Politiker, f. 1 Nov. 1831 i Kjøbenhavn, blev 1859 Profeſſor i Lovkyndighed ved Kjøbenhavns Univerſitet. Han er Forfatter til flere meget benyttede Værker over den danſke Proces, navnlig „Forelæsn. over den ordinære civile Procesmaade“ (4de Udg. 1887), „Civilproceſſens almindelige Del“ (2den Udg. 1877), „Læren om Execution og Auction“ (1871) og „Bidrag til Fortolkning af Concurslovens 4de Capitel“ (1879). Af hans øvrige Skrifter fremhæves: „Vallø Stifts og Vemmetofte Jomfrukloſters Forhold til Staten“ (1872), hvori han hævdede diſſe Stiftelſers private Charakter, „Om mundtlig Rettergang i civile Sager, en Overſigt over Grundſætningerne i de vigtigſte fremmede Proceslove og Reformforſlag“ (1874) og „Ægteſkabsſkilsmiſſe ved kongelig Bevilling, en retshiſtoriſk Underſøgelſe“ (1882). Som Medlem af den 1868 nedſatte Procescommiſſion har han taget vigtig Del i denne Commiſſions Arbejder; ſærlig nævnes han ſom Udarbejderen af de Udkaſt, der have dannet Grundlaget for de under 25 Marts 1872 og 30 Nov. 1874 udkomne Love om Concurs og om Skifte af Dødsbo og Fællesbo, ligeſom af det Rigsdagen ſenere forelagte Udkaſt til Lov om den borgerlige Retspleje. 1870 valgtes N. til Landstinget og blev ſnart et indflydelſesrigt Medlem, idet han dannede et Bindeled mellem den nationalliberale Gruppe og Godsejerne; allerede 1873 var han dets Ordfører under den politiſke Strid med Folketinget om Parlamentarismen. 1875 blev han Juſtitsminiſter, og 1879 indbragte han en Række Lovforſlag om Retsplejens Omordning med mundtlig Forhandling og Nævninger i Straffeſager, men det lykkedes ham ikke at fremme denne Sag. 1885 blev han Directeur for det Claſſenſke Fideicommis, og ſiden 1873 er han Formand for Handelsbankens Beſtyrelſesraad.

Nellike (Dianthus), Planteſlægt af Nellikefamilien med ofteſt linjedannede Blade; Bægeret er omgivet af et Bibæger; Kronen mangler Bikrone; Støvvejen har 2 Grifler, og Kapſlen aabner ſig med 4 Tænder. De fleſte Arter voxe i Europa og det tempererede Aſien; en Mængde ere yndede Haveplanter, f. Ex. Havenelliken (D. Caryophyllus) fra Sydeuropa, der dyrkes i talrige Afarter; den chineſiſke N. (D. chinensis) fra Aſien; Buſknelliken (D. barbatus) med knippeformig ſamlede Blomſter; Fjernelliken (D. plumarius) oſv. Andre Arter ere almindelig vildtvoxende hos os, ſaaledes **Strandnelliken** (D. superbus) med ſtore, fint frynſede, lila Kroner og **Sandnelliken** (D. deltoides), der er mindre og har ſmukt roſenrøde Kroner; begge gro paa Bakker og ſandede Steder. — **Nellikefamilien** (Caryophyllaceæ) tilhører de frikronedes Orden, har modſatte, helrandede Blade, ofteſt uden Axelblade, kvaſtformet Blomſterſtand, 5tallig, fuldſtændig, regelmæſſig og underſædig Blomſt, ofteſt 10 Støvdragere, 2—5 Grifler og en Kapſel med fri, midtſtillet Frøſtol. Kimen krum, omſlutter Frøhviden. Omtr. 1,000 Arter, der navnlig ere udbredte i den nordlige Halvkugles veſtlige Del; noget ſjældnere ere de mod Øſt, og i Troperne mangle de næſten ganſke, undtagen paa Bjærgene.

Nellikeolje, den flygtige Olje af Kryddernelliker, Blomſterknopperne af Caryophyllus aromaticus, giver ved Behandling med Kali en flydende Kulbrinte, ſom ikke opløſes, og den i Kali opløſelige Eugenol, der er at omfatte ſom et Phenol, ſom ved Iltning under paſſende Forhold omdannes til Vanillin (ſ. d. A.). **Nelliker**, ſ. **Kryddernelliketræ**.

Nellikerod (Geum), Slægt af Roſenfamilien med Nødder, udvoxende Grifler og Bibæger. To Arter ere almindelig vildtvoxende hos os. **Engnellikerod** (G. rivale), med kjødfarvede Blomſter, voxer paa Enge og blomſtrer i Maj og Juni; **Febernellikerod** (G. urbanum) har gule Blomſter, gror navnlig i Skove og Haver og blomſtrer lidt ſenere. **Nellikerodſtriben**, ſ. **Buchhave**.

Nellikeſøm, de allermindſte Husſøm til omtr. ¼ Pd. pr. Tuſende. Tilſyneladende kaldte ſaaledes paa Grund af Ligheden med (Krydder-)

Nelliker; men ſelve Ordet Nellike bet. opr. et lille Søm (tyſk „Nägelchen").

Nelluru, Stad i Præſidentſk. Madras i det engelſke Forindien, 20 M. n. for Madras ved Floden Penna. 30,000 J. Handel med Salt. Vigtig Militærſtation.

Nelſon, 1) Stad paa Ny-Seeland, paa Nordſiden af Sydøen, ved Blind-Bugten. 5,000 J. Havn og Udførſel af Uld. — 2) Flod i Nordamerika, ſ. **Hudſonsbay-Landene**.

Nelſon, Horatio, Lord, engelſk Søhelt, f. 29 Sept. 1758, Præſteſøn, kom 17 Aar gl. til Søs og blev 1777 Lieutenant, 1779 Capitain. 1780 fik han første Gang Lejlighed til at udmærke ſig ved Angrebet paa de ſpanſke Øer i Veſtindien, ægtede 1787 en veſtindiſk Dame og vendte tilbage til England, hvor han i nogle Aar førte et ſtille Husliv, indtil Krigen med Frankrig paa ny kaldte ham til Virkſomhed. 1793 gik han ſom Linjeſkibscapitain til Middelhavet og ſendtes i Aug. af Admiral Hood til Napoli med Depecher til den engelſke Affending, Sir Will. Hamilton; han ſtiftede her Bekjendtſkab med dennes Ægtefælle, Lady H., der ſenere fik ſaa ſtor Indflydelſe over ham, men tillige plettede hans Ære. Endnu ſ. A. hjalp N. til at indtage Corſica og miſtede ſit højre Øje ved Angrebet paa Calvi; han blev 1795 Commodore og medvirkede 1797 væſentlig til Sejren ved Cap Vincent, hvorefter han blev Contreadmiral. 1797 miſtede han ved et Angreb paa Havnen Sta Cruz paa Teneriſa den højre Arm. Efter ſin Helbredelſe fik han Commandoen i Middelhavet og ſkulde hindre den franſke Flaade i at løbe ud af Toulons Havn; Storme hindrede ham deri, men han opſøgte den ved Abukir og ødelagde den i et glimrende Søſlag 1 Aug. 1798, hvorved Englands Overmagt i Middelhavet ſikredes; til Løn blev han Baron af Nilen. Ved ſin Tilbagekomſt til Napoli blev han modtagen med ſtore Feſtligheder, og Regeringen erklærede Frankrig Krig; da franſke Tropper nu faldt ind i Landet, førte N. Kongehuſet til Palermo; han underſtøttede den af Cardinal Ruffo fremkaldte Modrevolution og lod ſig af Lady Hamilton (dette er dog blevet ſtærkt betvivlet i nyere Tid) forlede til at udføre de grusomme Domme, der fældedes imod Republikanerne tvært imod Capitulationen (ſ. **Caraccioli**). Ledſaget af ſin nysnævnte Elſkerinde rejſte N. hjem til England, ſkilte ſig ved ſin Huſtru 1801 og erkjendte Lady Hamiltons Datter Horatia (f. 1801) for ſin Datter. Som Viceadmiral fulgte han med Parker paa Toget til Danmark og leverede her Slaget 2 Apr. 1801 (ſ. **Anden April**), hvor han ved at ſkræmme Kronprins Frederik (F. VI) vandt større Fordele, end Kampen gav ham Krav paa. Angrebet paa den franſke Flaade ved Boulogne 16 Aug. 1801 mislykkedes derimod. I Slaget ved Trafalgar 21 Oct. 1805, hvor han udgav den berømte Dagsbefaling „England venter, at hver Mand gjør ſin Pligt" — ødelagde N. den forenede franſk-ſpanſke Flaade, men blev under Slaget ſaaret af en Muſketkugle og døde kort efter. Liget jordfæſtedes i St. Paulskirken i London med ualmindelige Æresbevisninger under et pragtfuldt Gravminde. 1873 oprejſtes en koloſſal Statue af N. paa en Klippe ved Angleſeys Kyſt. Hans Broder blev ophøjet til Jarl N., og Titelen gik ſenere over til en Søſterſøn, hvis Søn bærer Navnet Horatio N. N.s »Despatches and letters« udkom 1844—46 i 7 Bd.

Nematōder, d. ſ. ſ. Rundorme.

Nemĕa, Flække i det peloponneſiſke Landſkab Argolis, i Nærheden af hvilken den nemeiſke Løve havde ſin Hule (ſ. **Herakles**). Den er bekjendt ved et pragtfuldt Zeustempel, men endnu mere ved de **nemeiſke Lege**, indſtiftede af de 7 Fyrſter, der drog mod Theben. Diſſe Lege, der holdtes til Ære for Zeus, vare ligeſom de olympiſke, iſthmiſke og pythiſke Nationalfeſter og fejredes ſaa vel ved legemlige ſom ved aandelige Væddekampe.

Nemesiānus, M. Aurelius Olympius, romerſk Digter fra det 3dje Aarh. e. Chr., af Fødſel en Carthaginienſer, har ſkrevet didaktiſke Digte: »Halieutica«, »Cynegetica« og »Nautica«. Samling af hans Fragmenter findes i Webers »Corpus poëtarum Latinorum«.

Nĕmĕsis, Datter af Natten, var den ſtraffende Retfærdigheds Gudinde, ſom iſær optræder mod dem, der ere blevne hovmodige af deres Lykke. Hun kaldes ogſaa Adraſtea og Rhamnuſia efter den attiſke Flække Rhamnus, hvor hun havde et Tempel. Hendes Attributer ere et bevinget Hjul, en Tøjle og en Maaleſtok.

Nĕmi Søen, en for ſin Naturſkjønhed ſtærkt beſøgt lille Indſø i Mellemitalien, 3 M. ſ. ø. for Rom. Søen opfylder et gammelt Krater og kaldes ogſaa „Dianas Spejl", fordi Sagnet lader Oreſtes efter Mordet paa Thoas føre det i Tauris værende Dianabillede herhen og indſtifte Gudindens Dyrkelſe her. Levninger af et Dianatempel findes endnu ved en Mølle ved Søbredden. Fra Søens høje Bredder er der en herlig Udſigt over Roms Campagne.

Nemours [nømūhr], 1) Stad i det franſke Dep. Seine-Marne ved Loing Kanalen, 11 M. ſ. i. ø. for Paris, med 4,000 J., var forhen Hovedſtad i et Landſkab, ſom 1404 blev ophøjet til et Hertugdømme for Greverne af Evreux, fra hvilke det ved Giftermaal kom til Huſet Armagnac. Ludvig XII gav det 1507 til ſin Søſterſøn, Gaſton de Foix, ſom faldt i Slaget ved Ravenna 1512. Frants I ſkjænkede Hertugdømmet til ſin Morbroder Philip af Savoien, hvis Efterkommere dannede Linjen Savoien-N., ſom uddøde paa Mandsſiden 1659; Kvindelinjen ſolgte det til Ludvig XIV, ſom 1689 gav det til ſin Broder, Hertug Philip af Orléans, hvis Efterkommere fra den Tid have beſiddet det. Kong Ludvig Philips næſtældſte Søn fører Titel derefter (ſ. næſte A.). 7 Juli 1585 ſluttedes i N. et Forlig imellem Henrik III og Liguen („Edictet af N."). — 2) Tidligere Dſchema Ghazuat, en lille Havneſtad i Prov. Oran i det franſke Algérien i Nordafrika ved Middelhavet, i Nærheden af den marokkanſke Grænſe, er den yderſte franſke Militærpoſt mod V. Her er oprejſt et Mindesmærke for 450 Franſkmænd, ſom 22 Sept. 1845 af 3,000 Arabere bleve lokkede i et Baghold og alle nedſablede.

Nemours, Ludv. Carl Phil. Raph., Hertug af [ſ. o.], f. 25 Oct. 1814, anden Søn af Kong Ludvig Philip af Frankrig, var kun 16 Aar gl., da Belgiens Krone i Febr. 1831 blev ham tilbudt, men af Henſyn til de andre Stormagter afviſtes dette Tilbud. 1831 fulgte han med paa Toget til Belgien og overværede Antwerpens Belejring; ogſaa deltog han 1836—37 ſom Brigadegeneral i de to Tog til Conſtantine og udmærkede ſig. Han var ilde lidt af Folket for ſine ariſtokratiſke Tilbøjeligheder, og ved hans Ægteſkab 1840 med Prinſesſe Victoria af Sachſen-Koburg-Cohary (f. 1822, d. 1857) forkaſtede Deputeretkammeret Loven om en Dotation til ham af ½ Mill. Frc.s. Efter hans ældſte Broders Død 1842 overdroges Regentſkabet til ham i Tilfælde af Greven af Paris's Mindreaarighed; men da Februarrevolutionen kom 1848, turde man ikke forſøge paa at ſætte Loven i Kraft. Kun ved en Forklædning undkom N. fra Tumulterne og flygtede til England. Han vendte tilbage til Frankrig 1871, men ſpillede ingen Rolle; dog virkede han for Fuſionen imellem de to bourbonſke Linjer. 1886 boſatte han ſig i Belgien. N. har to Sønner, **Louis**, Greve af Eu, f. 1842, gift 1864 med Prinſesſe Iſabella af Braſilien og udſet til at være dette Lands Regent, og **Ferdinand**, Hertug af Alençon, f. 1844, gift 1868 med Prinſesſe Sophie af Bayern (Søſter til den øſterrigſke Kejſerinde) og 1872—83 Capitain i det franſke Artilleri, ſamt to Døtre **Marguerite**, f. 1846, gift 1872 med Fyrſt Ladislaus Czartoryiſki, og **Blanche**, f. 1857.

Nēna Sāhib, ſ. **Nana Sahib**.

Nencioni, Enrico [tſchō], ital. Digter, f. 1839. Af hans letflydende romantiſke Poeſier ere »Fiume della vita«, »Giardino abbandonato«, »Lo Spedale« og »Note funebri« de meſt yndede. En elegiſk, dyſter Stemning herſker i dem.

Neundorf, et lille, temmelig beſøgt Curſted i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau, med kolde Svovlkilder, der navnlig benyttes til Bade og Inhalation imod Rheumatisme, Gigt, Underlivsſygdomme, Hudſygdomme, Kjertelſyge, Nerveſygdomme, Strube- og Bryſtkatarrher.

Néocomien, fr. [miäng], et iſær ved Neuchâtel (deraf Navnet) udviklet Led af Kridtformationen, ſvarende til det ældſte Grønſand i England; findes ogſaa i det nordlige Frankrig og den nordveſtlige Del af Tyſkland. I Øvreitalien og Tirol benyttes Neocomkalk ſom Marmor og lithographiſk Sten.

Neokāſtro, ſ. **Navarino**.

Neolōg (af gr. *νέος*, ny, og *λόγος*), En, ſom indfører nye Lærdomme, nye Skikke, bruges iſær om dem, der ville indføre unødvendige eller uhenſigtsmæsſige Sprogændringer ved Dannelſe af nye Ord, forandret Retſkrivning oſv. **Neologī**, Nyhedsſyge. **Neologismer**, nye Ord og Talemaader.

Neophȳt (d. e. nylig plantet) ell. Novice kaldtes i den gamle chriſtne Kirke de nylig omvendte. Katholikerne bruge N. om alle, der gaa over til den katholſke Kirke, og for at lokke baade Ikke-Chriſtne og Ikke-Katholiker til Overgang have Paverne ſkjænket N. mange Forrettigheder. Pave Gregor XIII oprettede et ſæregent Collegium for unge N. til Fremme for Misſionen blandt deres tidligere Trosfæller.

Neoplatōniſke Skole, ſ. **Nyplatoniſke Skole**.

Neopythagorǣiſke Skole ſ. **Nypythagoræiſke Skole**.

Nepal [ni], en til Dels af Englænderne afhængig Stat i Forindien paa Sydſiden af Himalaja, mellem 26° 25′ og 30° 17′ n. Br. og 98° og 106° ø. L., 2,670 □ M. med c. 3 Mill. I., grænſer mod Ø. til den engelſke Prov. Sikkim, mod S. til Bengalen, mod V. til Prov. Kamaon og mod N. til Tibet. Paa Nordgrænſen ligger Himalajas højeſte Top Gauriſankar ell. Evereſt. Klimaet er forſkjelligt efter Højdebeliggenheden, men gjennemſnitlig ſom i Sydeuropa. Ved Himalajas ſydlige Fod er det ſaakaldte Tarai Diſtrict, et med yppig Vegetation dækket Sumpland, hvis Uddunſtninger ere meget ſkadelige for Sundheden. Befolkningen beſtaar af flere forſkjellige Folkeſtammer, af hvilke de vigtigſte ere Gorkhaer, der ere Hinduer, hvis Forfædre 1768 erobrede Landet, og ſom nu ere det herſkende Folk og kun give ſig af med Krigerhaandværket, og Nevarer, Urindvaanere af mongolſk Herkomſt, der have antaget meget af Hinduernes Præg og udmærke ſig ved Kunſtfærdighed og Vindſkibelighed. Agerdyrkning er Befolkningens Hovedbeſkæftigelſe; desuden drives Bjærgværksdrift paa Jærn og Kobber ſamt Bly, Arſenik og Ædelſtene og en ikke ubetydelig Induſtri og Handel. Regeringsformen er deſpotiſk. Hovedſtad Katmandu. — Siden 1768 ere Gorkhaerne den herſkende Stamme. De førte 1814—16 Krig med det indiſke Compagni og nødtes til at afſtaa den veſtlige Del af Landet med Ganges's Kilder. Under Opſtanden 1857—58 ydede Gorkhaer fra N. Englænderne udmærket Hjælp under Ledelſe af Fyrſten Jung Bahadur (1847—77).

Neper, Logarithmernes Opfinder, ſ. **Napier**, John.

Nephralgi, ſ. **Nyrekolik** und. **Nyre**. **Nephrītis**, ſ. **Nyrebetændelſe** und. **Nyre**.

Nephrit, et grønligt, fedtglinſende, paa Kanterne gjennemſkinnende Mineral, der kun forekommer i djærv Tilſtand, er en Forbindelſe af Kiſelſyre, Magneſia og Kalk og omtrent har Feldſpatens Haardhed. I forarbejdet Tilſtand i Form af Daaſer, Sabelgreb, Signeter oſv. forſendes det fra China og Indien og er ogſaa fundet i Mexico og Ny-Seeland, hvor man forarbejder Vaaben deraf. I ældre Tider tillagde man det, baaret ſom Amulet, beſkyttende og helbredende Kraft. I Pælebygningerne i Schweiz har man fundet Stenkiler af N.

Nēphthys ell. **Nebhat**, en ægyptiſk Gudinde, Søſter til Oſiris og Iſis, ſammen med hvilke hun ofte fremtræder i de Fremſtillinger, der ſtaa i Forbindelſe med de afdødes Dyrkelſe. Hun var gift med Broderen, den onde Set ell. Typhon.

Nēpomuk, Johannes af, Böhmens Skytspatron, ſkal i Følge Sagnet have været Søn af Welflin, en Borger i Staden Pomuk, ſkal være født 1330 og være bleven Domherre og Vicar for Ærkebiſkoppen af Prag. Tillige ſkal han have været Dronning Eliſabeths Skriftefader, og fordi han ikke vilde aabenbare, hvad hun havde betroet ham i Skrifteſtolen, ſkal Kong Wenzel have ladet ham gruſomt mishandle og ſtyrte i Moldau Aftenen før Chriſti Himmelfartsdag 1383. Hiſtoriſk ſikkert er kun, at en Joh. af N. 1393 (ikke 1383) blev druknet paa Befaling af Kong Wenzel paa Grund af kirkepolitiſk Meningsforſkjel; alt hvad der ellers fortælles om ham, ſynes i høj Grad upaalideligt; men nu æres han ſom Martyr i hele Böhmen. Han blev kanoniſeret 1729 af Pave Benedict XIII. Mindedag 16 Maj.

Nēpos, Cornelius, romerſk Hiſtorieſkriver, f. c. 95 f. Chr., Forfatter til 25 »Vitæ excellentium imperatorum«, der efter al Sandſynlighed ere Udtog af et ſtørre Værk.

Nēpos, Julius, den næſtſidſte veſtromerſke Kejſer, 474—75, blev af den øſtromerſke Kejſer Leo I udvalgt til Kejſer, overvandt Glycerius 474, men blev det følgende Aar ſtyrtet af Oreſtes, Romulus Auguſtulus's Fader, og flygtede til Dalmatien, hvor han reſiderede i Salona, indtil han 480 blev myrdet af to af ſine Officerer.

Nepōt (af lat. nepos, fr. neveu, tyſk Neffe), Broder- ell. Søſterſøn, overhovedet Slægtning; bruges iſær om Pavernes uægte Sønner og andre Paarørende. **Nepotīsme** kaldes den af indflydelſesrige Statsembedsmænd udøvede Begunſtigelſe og Forſørgelſe af deres Slægtninge, Venner eller Venners Venner, i Almindel. forbunden med Tilſideſættelſe af mere fortjente, ved Embedsbeſættelſer, Uddeling af Gunſtbevisninger o. desl. Navnet hidrører fra, at denne Art af Uretfærdighed fornemmelig udøvedes i den romerſk-katholſke Kirke af Paverne, ſom hævede deres Nepoter til de højeſte gejſtlige og verdslige Værdigheder. N. er et af de ſkadeligſte Onder i Statsſtyrelſen; den undergraver Folkets Tillid til dets Regering, bringer en ſlet Aand ind i ſelve Styrelſen, nedſlaar de dygtigeres Mod og Stræben, vækker Parti- og Forfølgelſesſyge, lader uværdige Statstjenere trives i Uredelighed og Ligegyldighed for Embedet, kort ſagt er vel ſkikket til i Bund og Grund at demoraliſere et Folk. De virkſomſte Midler mod denne Gift i Samfundet ere Faſtſættelſe af omhyggelige Prøver og beſtemte Regler for Adgang til og Oprykning i Embeder, Afſkaffelſe af Sinecurer og utilbørlig Sammendyngen af Embeder, men fremfor alt almindelig udbredt Pligt- og Æresfølelſe hos Folket, navnl. en hæderlig Embedsſtand, ſamt at, hvad der maatte gaa i Svang i denne Retning, uden Sky drages frem for Offentlighedens Lys.

Neptūn (Neptunus), en gammelitaliſk Gud for Havet, blev ſandſynligvis førſt ſenere paa Grund af græſk Indflydelſe ſom N. equestor Skytsgud for Heſte og ridderlige Øvelſer. Til ſidſt blev han aldeles identificeret med Poſeidon (ſ. d. A.).

Neptūn, den yderſte Planet, man kjender i vort Solſyſtem. Dens Opdagelſe er en af de intereſſanteſte i Aſtronomien. Man havde allerede længe bemærket ved Planeten Uranus, ſom den Gang var den yderſte, man kjendte, at de obſerverede Steder ikke vilde ſtemme med de beregnede, nagtet der i de ſidſte var taget Henſyn til alle de Perturbationer, ſom de da bekjendte Planeter kunde bevirke. Beſſel i Königsberg fremſatte derfor den Formodning, at diſſe Afvigelſer maatte ſkyldes Indvirkningen af en Planet, ſom gik uden om Uranus, og at dennes Bane, ſaa vel ſom dens Sted i Banen, maatte kunne beregnes af de Virkninger, den udøvede. Denne Beregning lykkedes det Leverrier at udføre, og efter hans Angivelſe opdagedes Planeten af Galle i Berlin 23 Sept. 1846. Den blev i Begyndelſen kaldt ſnart Leverrier, ſnart N., men det ſidſte Navn fik Overhaand. For øvrigt havde Englænderen Adams beregnet Planetens Sted med næſten lige ſaa ſtor Nøjagtighed, og det ſkyldtes kun et Tilfælde, at Leverrier fik Prioriteten. N.s Middelafſtand fra Solen er 29,9270 Jordbaneradier ell. nær 600 Mill. danſke Mil. Omløbstiden ell. Planetens Aar er $163\frac{3}{4}$ af Jordens Aar. Excentriciteten er 0,009, Inclinationen mod Ekliptika 1° 47′. Diameteren er 4,35 Jorddiametre ell. nær 7,000 danſke Mil. Maſſen er c. 17, Tætheden $\frac{1}{5}$, naar Jordens er 1. Tyngden ved Overfladen er lidt mindre end paa Jorden. N.s Rotationstid er ubekjendt. Flere brede mørke Baand i dens Spectrum tyde paa, at den er omgiven af en Atmoſphære. For øvrigt vides intet om dens phyſiſke Forhold. Om N. er 1 Drabant opdaget med Sikkerhed af Laſſell. Den har en Omløbstid af 5 D. 21 T., en Afſtand af 12,7 Neptunradier fra N.s Centrum, og den løber, tvært imod hvad der ellers er Tilfældet i vort Solſyſtem, fra Øſt mod Veſt i en Bane, der hælder 85° mod N.s Bane. Den viſer ingen kjendelig Skive; men efter dens Lysſtyrke at dømme er dens Diameter $\frac{1}{15}$ af N.s, ſaa at den fra N. ſes ſom en Skive af omtrent vor Maanes Størrelſe, medens Solen ſes 30 Gange mindre i Diameter. Man har troet at ſe endnu en Drabant ſamt en Ring, men dette er i Følge de nyeſte Underſøgelſer i høj Grad uſandſynligt.

Neptuniſter kaldes de Geologer, der have villet forklare Bjærgmaſſernes Dannelſe alene ved Vandets Indvirkning, ved en Bundfældning i Havet, en Theori, ſom iſær ſkyldes Werner (f. 1750, d. 1817) og i lang Tid forfægtedes med ſtor Iver af ham og hans Tilhængere. Det viſte ſig dog ſnart, at den var uholdbar i ſine Conſeqvenſer, efterſom mange Bjærgarter (de plutoniſke) umulig kunne have den af Werner antagne Oprindelſe, men oprindelig have været ſmeltede og ſenere ere ſtørknede ved Afkølingen. I nyere Tid ere de neptuniſke Anſkuelſer med en Del Modificationer flere Gange blevne forfægtede af enkelte Geologer, blandt hvilke Biſchof (d. 1870) har indtaget den meſt fremragende Plads; men da man mere har ſtøttet ſig paa chemiſke Underſøgelſer af Bjærgarterne end paa diſſes Optræden i Naturen, har denne Lære endnu ikke vundet mange Tilhængere blandt praktiſke Geologer (ſ. **Geologi**). I Følge deres Dannelſesmaade ere de **neptuniſke Bjærgarter** kjendelige paa, at de ere lagdelte, ſaa vel ſom paa, at der deri ofte findes opbevaret Levninger af dalevende Dyr og Planter (Forſteninger), ſom i Sandſten, Kalkſten, Skifer, Mergel oſv. En **neptuniſk Formation** omfatter en Række paa hverandre følgende Lag, der have viſſe Overensſtemmelſer i Lejringsforholdene og Forſteningerne ſom Følge af, at de ere dannede i ſamme Jordperiode under omtrent ſamme phyſiſke og chemiſke Naturforhold, ſom f. Ex. Kridtformationen i det nordlige Europa.

Neptūns Manchet [ſchett] (Retepora), Slægt af Mosdyr, hvis ſmukke, fine Koralſtok danner et fladt udbredt, kruſet Væv eller Net af ſammenløbende Forgreninger, der har nogen Lighed med en kruſet Kniplingsmanchet.

Ne quid nimis, lat. (Terents's „Andria", I, 1, 34), ikke for meget, alt med Maade.

Nérāc, Stad i det franſke Dep. Lot-Garonne, 3 M. v. til ſ. for Agen. 5,000 J. Uld- og Bomuldsmanufakturer og Garverier. Tilberedning af fortrinlige Trøffelpoſtejer. Betydelige romerſke Ruiner, opdagede 1831—33, viſe, at N. i det 3dje Aarh. var en romerſk Stad. Her holdt Dronning Margrete af Navarra Hof og ſamlede ſin Tids berømteſte Proteſtanter — Beza, Marot o. fl. — omkring ſig.

Nēreis, Slægt af fritlevende Børſteorme med langt, trindt, leddet Legeme, anſelige Fodknuder, tydeligt Hoved med Øjne, Følehorn, Krængemund og to ſtærke, krumme og ſpidſe Hornkjæver. Adſkillige Arter forekomme i de nordiſke Have.

Neresheim, Flække i Konger. Württemberg, Jagſtkredſen, 11 M. ø. for Stuttgart. 1,200 J. Tæt ved Staden ligger det tidligere Benedictinerkloſter N., der nu er et ſmukt Slot og tilhører Fyrſten af Thurn og Taxis.

Nēreus, Søn af Pontos og Gæa, havde med ſin Ægtefælle Doris 50 Døtre, Nereïderne. Han havde fortrinsvis Bolig i det ægæiſke Hav. Ved hans Hjælp fandt Herakles Vejen til Heſperiderne.

Nēri, Fil., Stifter af Oratorianernes Congregation, en af de ædleſte og reneſte Skikkelſer iblandt de katholſke Helgener fra nyere Tider, f. 1515 i Firenze, blev opdraget af ſin Onkel, en rig Kjøbmand. Denne var barnløs og vilde, at N. ſkulde have hans Handel og Formue; men N. afſlog det, viede ſit Liv udelukkende til Studier og Fromhedsgjerninger og blev 1551 Præſt i Rom. Det var netop paa den Tid, at den katholſke Kirke for Alvor tog ſig ſammen. Vækket af ſin Søvn ved Reformationens Angreb foretog den inden for ſine egne Enemærker en omfattende Omdannelſe. De gamle Ordener reformeredes; der opſtod nye Broderſkaber (f. Ex. Jeſuiterne); man lagde Vind paa Prædiken og Sjæleſorg, kort ſagt lige ſaa lidt, ſom man i Middelalderen havde bekymret ſig om det chriſtelige Liv i Menigheden, lige ſaa ivrig var man nu for at vække og bevare det. N. var med Liv og Sjæl med i diſſe Beſtræbelſer; men derhos var al Skinhellighed ham i den Grad forhadt, at han ſnarere ſtundum gik til den modſatte Yderlighed, idet han gav ſit naturlige Humor ſaa frit Løb, at han undertiden forargede dem, der ikke kunde ſe den dybe Alvor bag Spøgen. De mange Fortællinger om hans humoriſtiſke Indfald minde ofte ſtærkt om lignende Træk af Luthers Liv. Det menige Folk i Rom, ſom altid har holdt meget af en god Spøg, hang med fuldt Hjærte ved N., og endnu den Dag i Dag er han Lægmands Yndlingshelgen i Rom. N. var en af Stifterne af den hellige Treenigheds Broderſkab eller Oratoriets Præſter (ſ. d. A.), hvis Hoſpits i Rom optager Syge af alle Nationer og Confeſſioner og derfor har draget mange proteſtantiſke Rejſende over til Katholicismen. Han døde 26 Maj 1595. 1622 blev han kanoniſeret, og 1726 blev hans Dødsdag gjort til en kirkelig Feſtdag.

Nerike [nērke], det mindſte af Svea Rikes tidligere Landſkaber, med et Fladeindhold af c. 79 □ M. (4,320 □ Kilom.) og 106,300 J. (1880), omgives af Södermanland, Veſtmanland, Vermland, Veſter- og Öſtergötland. De ſydøſtlige og nordveſtlige Dele ere bjærgfulde og ſkovklædte, men i Øſt omkring Hjelmaren ſtrækker ſig en frugtbar Egn med Kalkſten og Alunſkifer ſom Undergrund. Foruden Arbogaaaen ſamt de betydelige Søer Hjelmaren, Vettern og Skagern, der kun til Dels tilhøre N., ligger der inden for dets Grænſer flere Smaaſøer og Vandløb, af hvilke ſidſte Svartaaen er den vigtigſte. Landſkabet er rigt paa Mineraler, iſær Jærnmalm; Bjærgværksdrift er ved Siden af Agerdyrkning Egnens vigtigſte Næringskilde. N. har to Stæder, Örebro og Aſkerſund; det udgjør 5 Provſtier med 32 Paſtorater under Strengnäs Stift og to Fogderier under Örebro Län.

Nerita, ſ. **Ferdinandea.**

Nērium, en Slægt af de ſnokronedes Familie, af hvilken en Art, N. Oleander, med ſmukke, violette Kroner og lancetdannede, læderagtige Blade, tre i en Krans, er en almindelig dyrket Potteplante; den hører oprindelig hjemme i Middelhavslandene og er giftig.

Nerly, Federigo ell. Friedrich, egtl. Nehrlich, tyſk Dyr-, Landſkabs- og Architekturmaler, f. 1807 i Erfurt, d. 1878 i Venezia, har iſær faaet Navn for ſine Billeder i den ſidſtnævnte Retning. Han blev i Hamborg bekjendt med Rumohr, der tog ſig meget af ham, men gik allerede i ſin Ungdom til Italien, hvor han opholdt ſig paa forſkjellige Steder, inden han tog faſt Bolig i Venezia. Thorvaldſens Muſeum ejer et Billede af N.

Nēro, Luc. Domitius, romerſk Kejſer 54—68, f. 37 i Antium, eneſte Søn af Cn. Domitius Ahenobarbus og den yngre Agrippina, blev 50 e. Chr. adopteret af ſin Stiffader, Kejſer Claudius, og beſteg ved ſin Moders Hjælp Tronen. Opdraget førſt af Afranius Burrus, ſom ſenere blev Prætorianpræfect, og derpaa af Philoſophen L. Annæus Seneca, viſte han ſig i Begyndelſen af ſin Regering ſom en retfærdig og mild Herſker. De førſte fem Aar havde Seneca, ſtøttet af N.s Maitreſſe Acte, den væſentligſte Indflydelſe paa den unge Kejſer. Men fra Aaret 58 fik hans nye Elſkerinde, Poppæa Sabina, lidt efter lidt Herredømmet over ham, og det ſkyldes væſentlig hendes Tilſkyndelſe, at N. det følgende Aar lod ſin Moder Agrippina dræbe. Fra nu af hengav han ſig til de vildeſte Udſkejelſer, og efter Burrus's Død 62 og Senecas paafølgende Afſkedigelſe lod han ſig fuldſtændig ſtyre af Poppæa, der bevægede ham til at lade ſin Huſtru Octavia dræbe, og af Uhyret Tigellinus, der blev Prætorianpræfect. Medens Beſkyldningen imod ham for at have ladet Rom ſtikke i Brand i Juli 64 maa anſes ubeviſt, er det derimod ſikkert, at han forfulgte de chriſtne ſom Brandſtiftere. I Aaret 65 opdagedes en Sammenſværgelſe imod ham, ledet af Calpurnius Piſo, og N. fandt herved en gunſtig Anledning til at rydde en Mængde fornemme Romere af Vejen, deriblandt Seneca, Digteren Lucanus og ſenere Senatoren Thraſea Pætus. 66—67 gjorde N., hvis Interesſe for Skueſpil og Sang var i høj Grad udviklet, en Kunſtrejſe til Grækenland, hvor han ſelv optraadte ſom Sanger og Vognſtyrer ved de olympiſke og iſthmiſke Lege, og efter ſin Tilbagekomſt holdt han et Triumphindtog i Rom. Henrettelſer og Forfølgelſer hvilede imidlertid ikke; endog Poppæa ſkal han perſonlig have mishandlet til Døden. Den fortrinlige Feltherre Corbulos Død — paa N.s Befaling — gav Stødet til forſkjellige Militæropſtande, ſom i Aaret 68 udbrød i Galilæa og Spanien; og da endelig ogſaa Prætorianerne i Rom rejſte ſig, flygtede N. fra Rom, medens Senatet dømte ham til Døden. Ved Efterretningen herom dræbte han ſig ſelv paa et Landſted uden for Rom 9 Juni 68. Han var den ſidſte af den juliſke Slægt, Datterdatters Datterſøn af Auguſtus.

Nēro antīco, it., en ſort Marmor.

Nērolī, Oleum naphæ, er en ætheriſk Olje, der har en meget behagelig Lugt. Den vindes ved Deſtillation af Orangeblomſter og bruges til Parfume.

Nerthus, i Følge Tacitus en germanſk Gudinde. Jvfr. **Hertha**.

Nertſchinſk, Stad i det rusſiſke Transbaikalien i Sibirien ved Floden Schilka, ſom her optager Nertſcha, 112 M. ø. n. ø. for Irkutſk. 4,000 I. Omegnen har rige Sølv- og Blyminer, der ſysſelſætte en talrig Befolkning, hvoriblandt mange Forviſte.

Neruda, Wilhelmine [nēruhda], Fru Norman, en af Nutidens betydeligſte Violinvirtuoſer, f. 21 Marts 1838 i Brünn. Sin førſte Undervisning i Muſik fik hun af ſin Fader, hvorpaa hun uddannedes under Janſa i Wien og allerede 1846 vakte Beundring her ved offentlig Optræden. Efterhaanden gjorde hun Concertrejſer med ſine Søſkende i alle Europas Lande. 1862 kom hun med Søſteren Marie, der ogſaa var Violiniſtinde, og Broderen Franz (Violoncelliſt) til Kjøbenhavn og gjorde der ved ſit fuldendte og ſjælfulde Spil ſamme Lykke ſom overalt. I Stockholm ægtede hun 1864 Capelmeſter Ludvig Norman (ſ. d. A.), blev Medlem af det muſikalſke Akademi og Violinlærerinde ved Conſervatoriet. Et Par Aar efter var hun atter paa Concertrejſer og kom efter at have gjort Furore i Paris 1869 til London, hvor hun ſenere meſt har opholdt ſig og ſtadig har ſpillet en fremragende Rolle i Muſikverdenen. Sin Stilling i Stockholm opgav hun definitivt 1871. Hun har dog gjentagne Gange beſøgt Continentet og Kjøbenhavn (ſeneſt 1886) og ſtedſe fuldt ud hævdet ſit mangeaarige Ry. Af hendes Søſkende — **Amalie N.**, f. 1836, gift med Capelmeſter Wickenhaus i Brünn, Pianiſtinde, **Marie N.**, f. 1840, Violiniſtinde, gift med den ſtockholmſke Operaſanger Fritz Arlberg, og **Franz N.**, f. 3 Dec. 1843 i Brünn — har ſærlig ſidſtnævnte erhvervet ſig et højt anſet Navn dels ſom fremragende Violoncelliſt og ypperlig Kammermuſikſpiller, dels ſom dygtig Componiſt (Claverſager, Sange, Concertſtykker og mindre Ting for Violoncel, Kammermuſikſager m. m.). 1862—76 var han Medlem af vort kgl. Theaters Capel. Senere har han med Bopæl i Kjøbenhavn idelig været paa Concertrejſer og ſtadig beſøgt London i Saiſonen og concerteret med Søſteren.

Nerung, ſ. **Haff**.

Nerva, Marc. Coccejus, romerſk Kejſer, f. c. 32 e. Chr., var et af det romerſke Senats dygtigſte og ædleſte Medlemmer og blev efter Domitians Drab 96 af Senatet udraabt til romerſk Kejſer. Han ſtandſede Majeſtætsforbrydelſesprocesſerne, forbedrede Retsplejen og lettede Skattebyrden. Da han i ſin høje Alder ikke følte ſig Prætorianernes Overmod voxen, adopterede han Trajan, der fulgte ham i Regeringen efter hans Død 98.

Nervāl, ſ. **Gérard de Nerval**.

Nerveſyſtem, Apparatet for Bevidſthedslivets Ytringer, Dyrets væſentligſte Fortrin fremfor Planten, beſtaar af Centralorganer, **Nervecentrer**, Midtpunkterne for Syſtemets Virkſomhed, og **Nerver**, Ledere mellem disſe og Legemets forſkjellige Dele. Hos de hvirvelløſe Dyr udgaa Nerverne enten fra flere mindre Nervecentrer eller fra et større, ofteſt ringformet Centralorgan, der omgiver Tarmkanalens Begyndelſe, og hvortil der hos Leddyrene endnu ſlutter ſig ēn eller to Strænge paa Bugſiden, der ſynes at være et Slags Rygmarv. Hos Hvirveldyrene danne Hjærne og Rygmarv (ſ. disſe. A.) Hovedcentrerne for Nerveſyſtemet, hvorfra Nerverne udgaa ſom tykkere eller tyndere hvidlige Strænge, der under fortſatte Delinger forgrene ſig over hele Legemet; desuden findes der hos disſe (ligeſom hos enkelte Leddyr) rundt om i Legemet, navnlig i og omkring Indvoldene, en ſtor Mængde mindre Nervecentrer, **Nerveknuder**, Ganglier, forbundne med hverandre ved Nervegrene; dette antog man tidligere for en egen Afdeling af Nerveſyſemet, det vegetative ell. **ſympathiſke N.**, Gangliesyſtemet, der alene ſkulde foreſtaa de vegetative Livsytringer, medens Hjærne og Rygmarv med de derfra udſpringende Nerver, Cerebroſpinalſyſtemet, ſkulde foreſtaa de dyriſke Livsytringer, men denne Adſkillelſe er nu ikke holdbar, da man ved, at det ſympathiſke N. indeholder Traade, der høre det dyriſke Liv til, og at flere af de vigtigſte vegetative Functioner (Aandedræt, Kredsløb oſv.) ſtyres af Rygmarven. — Nerveſyſtemet ſammenſættes væſentligſt af to Arter af mikroſkopiſke Beſtanddele: **Nerveceller** (i Nerveknuderne Ganglieceller), forholdsvis temmelig ſtore Celler med ēn eller flere lange Spidſer (Udløbere), og **Nervetraade**, fine Traade, af hvilke enhver maa antages at udſpringe fra en Nervecelle ſom en umiddelbar Fortſættelſe af en af dens Udløbere. Nerverne beſtaa alene af Nervetraade, ordnede ved Siden af hverandre i Bundter, medens Centralorganerne beſtaa baade af Nerveceller (den graa Subſtans) og Nervetraade (den hvide Subſtans), men Cellerne ere dog den Del af dem, der netop giver dem deres Betydning ſom Centrer for Nervevirkſomheden. Medens Nervetraadene nemlig kun ere Ledningsbaner for de forſkjellige Indtryk og Impulſer, er det Nervecellernes Opgave at drage Nytte af hine og at ſtyre disſe. Det er kun et ufuldſtændigt Indblik, man har i disſe i høj Grad forviklede Forhold, men ſaa meget ſynes dog ſikkert, at de forſkjellige ſjælelige

Functioner have deres Sæde i den graa Subſtans paa den ſtore Hjærnes Overflade, medens andre af Legemets Functioner have deres Centrer i Cellemasſerne paa Hjærnens Grundflade, i den forlængede Marv og Rygmarven, ligeſom ogſaa i de mindre Nerveknuder; alle disſe enkelte underordnede Nervecentrer ere vel igjen til Dels ved forbindende Nervetraade ſamlede under Bevidſthedens Overherredømme, men kunne ogſaa til en vis Grad virke paa egen Haand, uden at denne Virkſomhed bliver bevidſt; ja nogle af dem, f. Ex. de i den forlængede Marv liggende Centrer for Hjærtets Bevægelſe og Aandedrættet, ere endog ſaa godt ſom fuldſtændig unddragne Bevidſthedens Herredømme. Ligeſom de enkelte Grupper af Nerveceller altſaa maa antages at have deres beſtemte Opgave, ſaaledes ogſaa Nervetraadene; hver Nervetraad har ſin Beſtemmelſe (Energi) og kan kun virke til Opfyldelſen af denne; herefter deles Nerverne i forſkjellige Arter: Sanſe-, Føle-, Bevægelſes- og Afſondringsnerver oſv. Efter de Hovedretninger, hvori Nerverne lede, deles de i centripetale, der lede til Nervecentrerne, og centrifugale, der lede fra disſe til Legemets Organer. Hvad det er, der fremkalder hele denne Virkſomhed i Nerveſyſtemet, og hvori den beſtaar, vide vi ikke; Nervevirkſomhedens egentlige Væſen er os næſten fuldkommen ubekjendt og da navnlig for Centralorganernes (Nervecellernes) Vedkommende; medens Forklaringen af disſes Virkſomhed ligger uden for Videnſkabens Omraade, ſynes det ſom om de elektriſke Strømme, der ſtadig bevæge ſig i de levende Nerver, ere af Betydning for Ledningen igjennem disſe. **Nerveſygdomme**, Forſtyrrelſer i Nerveſyſtemets Virkſomhed, kunne enten være en Følge af materielle Forandringer i dette (Betændelſer, Blødninger, Ernæringsforſtyrrelſer, Svulſter oſv.) eller i det mindſte tilſyneladende opſtaa uden nogen ſaadan; de ſidſte, ſom man har kaldt Neuroſer, og ſom iſær viſe ſig ſom Smerter, Kramper og Lamheder, udmærke ſig navnlig ved deres Flygtighed og Tilbøjelighed til en periodiſk Optræden i mere eller mindre regelmæsſig tilbagevendende Anfald. **Nervefeber**, ældre Benævnelſe for typhoid Feber, iſær naar denne er forbunden med ſtærke nervøſe Symptomer. **Nervegigt**, ſ. **Rheumatisme**. **Nerveſmerte**, Neuralgi, en Smerte, der følger Forløbet af en beſtemt Følenerve i enkelte af eller alle dens Forgreninger. N. er af en mere flygtig Charakter end andre Smerter og har ofte et mere eller mindre regelmæsſigt, periodiſk Forløb; Anſigtsſmerte og Iſchias ere Exempler paa N. **Nervøs**, hvad der hører til Nerveſyſtemet eller faar ſit ſæregne Præg fra dette. En n. Sygdom er en ſaadan, i hvilken Symptomer fra Nerveſyſtemets Side ere fremherſkende; et n. Individ, et ſaadant, der er ſærlig disponeret til Forſtyrrelſer i Nerveſyſtemets Virkſomhed.

Nervina kaldes Lægemidler, der virke paa Nerveſyſtemet.

Nērvus rērum gerendārum, lat., den Kraft, der udfordres til at gjennemføre noget, Penge.

Nesjar, det gamle Navn paa Brunlaugnæs Præſtegjæld i Jarlsberg og Larviks Amt i Norge, bekjendt af det Søſlag, hvori Olaf d. hellige 1016 ſlog Sven Jarl.

Nesle, Tour de [tuhr dø næhl], et Taarn, der hørte til Paris's gamle Befæſtning, laa paa den venſtre Side af Seine lige over for Louvre og var opført af Herrerne af Nesle, efter hvem det fik Navn. Paa dets Plads opførtes ſenere Collège Masarin, det nuværende Institut de France.

Neſs, Loch, en 5 M. lang og c. ⅕ M. bred Indſø i Skotland, der gjennem Floden N. har Afløb til Moray Fjorden og er inddragen i den ſtore caledoniſke Kanal, ſom fører fra Nordſøen til Atlanterhavet.

Nesſelrode, Carl Robert, Greve, rusſiſk Diplomat, f. 14 Dec. 1780 paa et engelſk Skib i Lisſabons Havn, hvorhen hans Fader (af en oprindelig tyſk Slægt) gik ſom rusſiſk Afſending med ſin unge Huſtru, der var franſk af Fødſel. N. var førſt Officer i Garden, men traadte allerede 1802 ind paa den diplomatiſke Bane og blev 1807 efter Freden i Tilſit Legationsraad i Paris. Her røgtede han ſit Hverv ſaa vel, at da han 1812 efter Bruddet tilbagekaldtes, blev han ſom Statsſecretær ſat i Spidſen for Udenrigsminiſteriet og afſluttede n. A. Forbundstractaterne med Preusſen og England og til ſidſt med Øſterrig, efter at han havde ledet Underhandlingerne paa Congresſen i Prag. Han fulgte 1814 med Alexander I til Frankrig, afſluttede Paris's Capitulation og den ſenere Fred og øvede ſtor Indflydelſe ſaa vel paa Congresſen i Wien 1814—15 ſom paa de andre Congresſer 1818—22, idet Ruslands Diplomati incarneredes i hans Perſon ligeſom Øſterrigs i Metternichs. I det græſke Spørgsmaal ſtod de to Magter og Statsmænd imod hinanden, men det lykkedes 1826 N. at knytte Veſtmagterne til ſig, og den Overvægt, Rusland ſenere havde i Tyrkiet, ſkyldes nærmeſt ham. Til Løn blev han 1829 Vice- og 1844 Rigskansler. Allerede i lang Tid havde han ſøgt at forberede det Slag, der 1853 rettedes imod Tyrkiet, men var dog, da det ſkulde føres, ſtemt for en mere varſom Optræden og tog efter Freden i Paris 1856 ſin Afſked. D. 23 Marts 1862.

Nēsſos, Kentaur, ſ. **Deianira** og **Herakles**.

Nēſtor, Søn af Neleus, Konge i Pylos i Mesſenien, deltog ſom Olding i Toget mod Troja; han udmærkede ſig ved Veltalenhed, Erfaring og Visdom. Derfor kaldes jævnlig en erfaren Olding eller den, der i ſin Kreds er den ældſte, en N.

Nēſtor, rusſiſk Munk i Hulekloſteret i Kijev, f. omtr. 1050, var Forfatter til en Levnedsbeſkrivelſe af den hellige Theodoſius (d. 1074 ſom Igumen for ſamme Kloſter) og et legendariſk Arbejde. Under hans Navn gaar desuden, men ſandſynligvis med Urette, en i det gammelſlaviſke Sprog affattet, ogſaa for Nordens ældſte Hiſtorie meget vigtig Krønike, ſom oprindelig har behandlet den rusſiſke Hiſtorie fra de ældſte Tider (Aarsangivelſerne begynde med 852) indtil 1113, men ſom man kun har i en indtil 1203 fortſat Bearbejdelſe i flere, til Dels noget forſkjellige Redactioner. Den er udgivet af Scherer (1774), Miklosich (1860) og nøjagtigt efter hvert af Hovedhaandſkrifterne af den rusſiſke archæographiſke Commisſion. Paa Danſk er det fortrinlig overſat og forklaret af C. W. Smith (1869).

Neſtoriānere, et kirkeligt Parti, hvis Stifter, **Neſtorius**, Munk og Presbyter i Antiochia, 428 blev Patriarch i Conſtantinopel, hvor han ivrig forſægtede ſin Lære om Forholdet imellem de to Naturer i Chriſti Perſon, hvilke han tænkte ſig ſaa ſkarpt adſkilte, at man i Stedet for det ene Gudmenneſke egentlig fik to blot udvortes ſammenhæftede Perſonligheder, „Gud og Menneſke ſammengroede ſom de ſiameſiſke Tvillinger". Som Følge af denne Lære ivrede han ſtærkt imod at kalde Maria Guds Moder, medens han vel vilde kalde hende Chriſti Moder. Hans Lære, ſom blev forſvaret af den antiochenſke og bekæmpet af den alexandrinſke Skole, blev fordømt paa den tredje økumeniſke Kirkeforſamling i Epheſos 431. Neſtorius blev afſat og 435 forviſt til Ægypten, hvor han blev haardt behandlet og døde c. 440. Hans Lære forſvaredes en Tid lang af Skolen i Edesſa; fordrevne herfra flygtede hans Tilhængere ud over Kejſerrigets Grænſer til Perſien, Meſopotamien og Arabien, antog efter deres tidligere Hjem og deres Kirkeſprog Navnet chaldæiſke Chriſtne og ſagde ſig fuldſtændig løs fra den græſke Kirke. Skolen i Niſibis, hvis berømteſte Lærer var Thomas Barſauma eller Barſumas, Metropolit i Niſibis 435—483, blev nu Midtpunktet for deres aandelige Liv. Deres kirkelige Overhoved var Biſkoppen i Seleukia-Kteſiphon, hvem de tillagde en Patriarchs Værdighed med Hæderstitlen „Katholikos". Paa en Synode i Seleukia 499 formulerede de deres Lære i Modſætning til den orthodoxe Kirke, ſom hvis Modſtandere de fandt Beſkyttelſe baade hos Perſiens ſasſanidiſke Herſkere og ſenere hos Kaliferne; i denne deres Blomſtringstid misſionerede de med Held i Øſtaſien, navnlig i China og Forindien, hvor de kaldtes Thomaschriſtne. De udfoldede en rig Literatur, hvoraf det meſte dog er gaaet tabt; Reſten er bleven bekjendt ved Asſemani (»Biblioth. Orientalis«). Efter at Mongolerne 1258 havde gjort Ende paa Kalifatet, bleve N. en Tid lang ſtærkt begunſtigede af de nye Herſkere og udbredte ſig endnu ſtærkere end tidligere, ſaa at de havde Menigheder næſten overalt paa Aſiens Faſtland; men Begunſtigelſerne ophørte, da de nye Herſkere begyndte at gaa over til Muhammedanismen, og 1384—1405 tilintetgjorde Tamerlan under en Række gruſomme Forfølgelſer næſten hele den neſtorianſke Kirke i ſit vidtſtrakte Rige; dog holdt der ſig nogle ſvage Levninger, navnlig i Kurdiſtans utilgængelige Bjærgegne, hvor N. have holdt ſig til den Dag i Dag og have bevaret deres gamle ſyriſke Sprog. 1551 underkaſtede en Del af N. ſig den romerſke Stol; disſe unerede N., nu c. 20,000, antage den katholſke Kirkes 7 Sacramenter, men holde faſt ved deres gamle Dogmer og ved den græſke Ritus. De bo i Egnen omkring Moſul, medens de ikke unerede N. bo omkring Søen Urmia. De udgjøre c. 70,000, have 3 Sacramenter, Daab, Nadvere og Præſtevielſe; deres Præſter have Tilladelſe til at gifte ſig. I nyere Tid have amerikanſke Misſionærer virket med meget Held iblandt dem; men et Par Gange have deres muhammedanſke Naboer overfaldet dem og nedſablet Tuſender af dem. Foruden disſe N. i Kurdiſtan lever der endnu i Indien i Nærheden af Goa c. 70,000 Thomaschriſtne, ſom danne en egen lille Stat under engelſk Overhøjhed, og desuden paa Malabarkyſten og i Travancore henved 200,000 N., der kalde ſig Jakobiter. Ejendommeligt for N. er, at deres Munke og Nonner have Ret til, naar de ønſke det, at træde ud af Kloſtrene og gifte ſig.

Neſtroy, Joh. Nepom., tyſk komiſk Skueſpiller og dramatiſk Digter, f. 1802 i Wien. Skjønt han ſkæmmede ſit ſtore Talent ſom Localkomiker ved Overdrivelſe, plump Skjæmt og Plathed, vandt han baade i Wien og paa ſine mange Gjæſterejſer ualmindeligt Bifald, hvilket dog i endnu højere Grad ſkjænkedes hans mange morſomme Trylleſpil, Folkekomedier og Farcer („Lumpacivagabundus" 1833, „Der Talisman" 1840 o. fl., i alt 65). D. 1862 i Graz.

Ne sūtor sūpra crēpidam, lat., „hvad der er over Skoen, maa Skomageren ikke bedømme", d. e. Skomager, bliv ved din Laſt! Da en Skomager havde dadlet et Billede af Apelles, fordi der manglede et Snørehul, rettede Kunſtneren Fejlen; men da derefter Skomageren dadlede ſelve Benet, tilraabte Apelles ham, ſom Plinius fortæller, disſe Ord.

Neßler, Victor Ernſt, Componiſt, f. 18 Jan. 1841 nær Schlettſtadt i Elſaß, ſtuderede Theologi i Straßburg og uddannede ſig ſamtidig ſom Muſiker. Da han 1864 havde Held med en lille Opera „Fleurette", opgav han Theologien og tog til Leipzig, hvor han gjorde ſig yndet ſom Chor- og Sangforeningsdirigent og efter at have faaet tre mindre Operaer opførte ſkrev de to ſtore Operaer „Irmingard" (1876) og „Der Rattenfänger von Hameln" (1879), hvilken ſidſte hurtig gik Tyſklands Operaſcener rundt. „Der Trompeter von Säckingen" (1884, efter Scheffels Digt) gjorde med ſit patriotiſke Indhold endnu større Lykke og ſynes foreløbig uopſlidelig paa de tyſke Scener. „Otto der Schütz" (1886) er ogſaa bleven godt modtaget, om end ikke ſom „Der Trompeter". N. har tillige ſkrevet Sange, Kvartetter for Mandsſtemmer og andre Vocalſager, der ligeſom Operaerne have vundet megen Yndeſt ved en ukunſtlet Melodiøſitet, der vinder ham det ſtore Publikum, medens han ringeagtes af Wagnerianerne.

Net, ſ. Underliv.

Nethinde, ſ. Øje.

Netſcher, Caſpar, hollandſk Maler, f. 1639 i Heidelberg, d. 1684 i Haag, kom i Lære hos Terburg, ſtuderede ogſaa Dow og vilde have rejſt til Italien, men giftede ſig i Stedet for i Bordeaux. Den franſke Proteſtantforfølgelſe drev ham tilbage til Haag, hvor han nedſatte ſig og malede fortrinlige Converſationsſtykker og Portræter, navnlig i mindre Format. Næſten alle Europas Samlinger have ſkattede Billeder af N. Hans to Sønner, **Theodor N.**, f. 1661, d. 1732, og **Conſtantin N.**, f. 1670, d. 1722, vare ligeledes anſete Portrætmalere i lignende Retning ſom Faderen.

Netteldug, oprindelig et Stof vævet af den almindelige Nældes Baſttaver. Disſe anvendes ikke mere, men Navnet bruges endnu undertiden for Musſelin.

Nettement, Alfred [nætmāng], franſk Skribent, f. 1804 i Paris, har virket dels ſom Journaliſt i legitimiſtiſke Blade, dels ſom Forfatter af hiſtoriſke og literaturhiſtoriſke Monographier. Hans Hovedværker ere de fra et legitimiſtiſk-katholſk Standpunkt, med Aand og Liv ſkrevne »Histoire de la littérature française sous la restauration« (1852) og »Hist. de la litt. fr. sous la royauté de Juillet« (1854). D. 1869.

Nĕtto, it., ren (net), modſ. Brutto; **Nettovægt,** en Vares Vægt, fraregnet Indpakning; **Nettoindtægt,** ren Indtægt efter Fradrag af alle Omkoſtninger.

Netvinger (Neuroptera), Gruppe af Inſekter med Bidemund, ufuldſtændig Forvandling og 4 ensartede, i Regelen ogſaa ensdannede, hindeagtige, af et mer eller mindre tæt Aarenet gjennemvævede Vinger, f. Ex. Guldſmedde, Døgnfluer, Termiter, ſamt nogle Grupper, ſom, uagtet de mangle Vinger, her finde deres naturligſte Plads. Nogle Entomologer betragte N. blot ſom en Underafdeling af Hjælmkjæverne, ſaa kaldte af Kjævehjælmens ejendommelige Udvikling, til hvilke Græshopperne, Knælerne, Kakerlakkerne og Ørentviſtene henhøre; andre ſtille dem ſammen med Florvingerne og ſkjelne da mellem N. med fuldſtændig Forvandling (Florvinger) og N. med ufuldſtændig Forvandling (egentl. N.).

Netze, Flod i Preusſen, udſpringer i den øſtlige Del af Prov. Poſen og løber med veſtlig Hovedretning ind i Prov. Brandenburg, hvor den fra højre Side falder i Warthe, der er en af Oders Biſloder. Efter den kaldtes et Diſtrict, det tidligere Kujavien, ſom ved Polens førſte Deling 1772 tilfaldt Preusſen, **Netzediſtrictet.**

Neuburg an der Donau, Stad i den bayerſke Prov. Schwaben og Neuburg ved Donaus højre Bred, 6 M. n. n. ø. for Augsburg. 8,000 J. Caſerne og Tøjhus. Anſeligt kongeligt Slot med Park. Fabrikation af Stentøj; Ølbryggeri. — N. var fordum Hovedſtad i Fyrſtendømmet N. (50 □ M. med c. 90,000 J.), ſom 1503 tillige med Sulzbach blev af Bayern afſtaaet til Pfalz og ſiden ogſaa kaldtes „die junge Pfalz". Fra 1569 tilhørte det en egen, efter ſamme opkaldt Linje af det pfalziſke Hus, ſom fik Kurværdigheden, da den ældre Linje var uddød 1685, og uddøde 1742 med Kurfyrſt Carl Philip. Fyrſtendømmet gik derpaa i Arv tillige med Kurværdigheden til Linjen Pfalz-Sulzbach og, da denne uddøde 1799, til Linjen Pfalz-Zweibrücken, hvorved det atter blev forenet med Bayern.

Neuchâtel [nøſchatēll], tyſk Neuenburg, 1) Canton i det veſtlige Schweiz, omgivet af Cant. Bern og Pays de Vaud ſamt Neuchâtel-Søen. 14,7 □ M. med 104,000 J. (1880). Af Befolkningen er c. 87 pCt. Franſkmænd, Reſten Tyſkere. Med Henſyn til Religionsbekjendelſen ere 87 pCt. Reformerte, c. 700 Jøder og Reſten Katholiker. Landet hæver ſig fra Søen op mod Jura-Bjærgene, der her danne 4 parallele Kjæder med mellemliggende Længdedale. Floden Doubs danner paa en Strækning Grænſen mod Frankrig, men modtager kun ubetydelige Tilløb fra Cantonet, der for øvrigt hører til Rhinens Flodgebet. **Neuchâtel-Søens** Afløb Zihl gjennemflyder Biel-Søen og falder fra venſtre Side i Aar. Selve Søen er 5 M. lang, indtil 1 M. bred og indtil 500 F. dyb. Jordbunden er ombyggelig dyrket, men Kornavlen dækker ikke Forbruget. Vin og Frugt avles i Mængde. Af Mineraler forekomme Jærn og Stenkul. Den vigtigſte Induſtri er Urfabrikationen, der ſysſelſætter en ſtor Del af Befolkningen; ogſaa Tilvirkningen af Kniplinger er betydelig. — Efter det carolingiſke Riges Opløsning blev N. en Del af Kongeriget Arelat og kom med dette 1032 til det tyſk-romerſke Rige, men havde egne Grever, ſom i det 14de Aarh. knyttede Forbindelſe med Schweizerforbundet. De ſidſte vare (ſiden 1503) Hertugerne af Longueville, og da denne Slægt uddøde 1707, blev Kong Frederik I af Preusſen af Fyrſtendømmets Stænder kaldt til Magten. 1806 afſtod Preusſen N. til Napoleon I, der gav det til Berthier ſom Fyrſtendømme; men 1814 fik Preusſen N. tilbage, gav en conſtitutionel Forfatning og lod det optage ſom 22de Canton i det ſchweizerſke Forbund. 1831 udbrød Uroligheder, og Forfatningen ændredes i friere Retning; men Rivninger vedbleve mellem Regeringen og Folket, fordi N. maatte yde Civilliſte og ſtille Tropper til Preusſen foruden til Schweiz, hvorhos dets monarchiſke Ordning ſtod i ſtærk Modſætning til de andre Cantoners. Et Forſøg af Preusſen 1834 paa at faa N. udſkilt af Forbundet forkaſtedes enſtemmig af Forbundsdagen. 29 Febr. 1848 gjordes Opſtand, Monarchiet afſkaffedes, og en republikanſk Ordning indførtes; Preusſens Indſigelſer frugtede intet, ſkjønt Stormagterne paa Londonconferencen 1852 godkjendte dets Ret. Derimod førte Royaliſternes Forſøg 3 Sept. 1856 paa at gjenoprette Kongens Magt til en endelig Løsning; thi efter at de ved et natligt Overfald havde taget Slottet i N. i Beſiddelſe, bleve de Dagen efter tagne til Fange (700 i Tallet med Grev Pourtalès i Spidſen), og for at fri dem for Straf gav Kongen af Preusſen efter lange Underhandlinger og franſk Mægling Afkald paa ſine Fordringer 8 Juni 1857. Siden have Forholdene i N. udviklet ſig rolig og i afgjort friſindet Retning. 1879 indførtes facultativ Folkeafſtemning over vedtagne Love, og 1881 gaves der Folket Ret til at beſlutte nye Love. 2) Hovedſtad i Cant. N. ved Neuchâtel-Søen, 5 M. v. for Bern, med 16,000 J., gammelt Slot og gammel gotiſk Kirke med de tidligere Fyrſters Grave, højere Undervisningsanſtalt, Billedgalleri, Obſervatorium og mange ſmukke Pragtbygninger. Befolkningens Hovederhverv er Fabrikation af Ure, Kniplinger og Knive. Livlig Handel. Jærnbaneforbindelſe med Bern og Frankrig. 3) Stad i det franſke Dep. Nedre-Seine, 6 M. n. ø. for Rouen. 4,000 J. Handel med fortrinlig Oſt.

Neudorf, 1) ſ. Iglò. 2) **N.** ell. **Königsfeld,** Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren, tæt n. for Brünn. 5,000 J. Stærkt beſøgt Forlyſtelſesſted. Roeſukkerfabrik.

Neuenahr, Bad i den preusſ. Rhinprovins, Ahrdalen, 1,040 F. højt, med varme Natronkilder, der ere noget ſvagere end de i Vichy, men anvendes omtrent i de ſamme Sygdomme.

Neuenburg, ſ. **Neuchâtel.**

Neufahrwaſſer, Flække i den preusſ. Prov. Preusſen, ¼ M. n. for Danzig, ved Weichſels Munding lige over for Weichſelmünde, med 2,000 J., Mole, Fyrtaarn og Søbad, er Danzigs egentlige Havn.

Neufchâteau [nøſchatō], Stad i Frankrig, Dep. Vosges, 8 M. v. n. v. for Epinal, ved Floden Meuſe. 4,000 J. I Nærheden det ſtore Jærnværk Sionne. Statue af Jeanne Darc.

Neuhaus, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen, 15 M. ſ. ſ. ø. for Prag. 9,000 J. Fabrikation af Klæde og Papir. Pragtfuldt Slot, ſom tilhører Grev Czernin.

Neuhauſenſke Præmier kaldes nogle af Malermeſter Neuhauſen 1838 ſtiftede Præmier, ſom udredes af Renterne af en af ham til Kunſtakademiet i Kjøbenhavn legeret Capital og bortgives af dette hvert andet Aar. Opgaverne ſkulle gives afvexlende „i ethvert af Kunſtens Fag og dens Grene, ingen undtagne“.

Neuhof, Theod., Baron af, en tyſk Eventyrer, f. 1686 i Metz, der i forr. Aarh. opkaſtede ſig til Konge paa Corſica, ſtammede fra en gammel adelig Familie i Weſtfalen; hans Fader var Capitain i den biſkoppelig-münſterſke Garde. Fra Köln, hvor han ſtuderede, maatte han flygte, da han i en Duel havde dræbt en ung Mand af en anſet Familie. Han traadte nu i Carl XII.s Tjeneſte og medvirkede i den af Alberoni ledede Sammenſværgelſe, opholdt ſig nogen Tid i London, ſenere i Spanien, hvor han blev anſat ſom Officer ved et Regiment i Oran i Afrika. Han var Capitain, da han ved et Udfald fra Fæſtningen blev fangen, og tjente derpaa Dejen af Algier i 18 Aar ſom Tolk. 1732 blev han keiſerlig Reſident i Firenze. Da Corſica 1735 løsrev ſig fra Genua, tilførte N. Øen algierſke Hjælpetropper, og Corſicanerne udraabte ham til Konge under Navn af Theodor I. For at knytte Forbindelſer med Udlandet gik han 1736 til Holland, hvorfra han n. A. vendte tilbage med en Tel Krigsmateriel; men allerede 1738 underkaſtede Genueſerne ſig ved Hjælp af franſke Tropper Øen paa ny, ſaa at N. maatte flygte. Da Franſkmændene 1741 vare dragne bort, opſtod nye Uroligheder, ſom N. vilde benytte til ſin Fordel, men han kunde ikke holde ſig og flygtede nu til England, hvor hans Creditorer holdt ham i Gjældsfængſel lige til kort før hans Død 11 Dec. 1756. Hans Venner ſatte ham et Monument med den Indſkrift: „Lykken gav denne Mand et Kongerige og nægtede ham i hans Alderdom Brød“.

Neuhäuſel, Flække i Ungarn ved Floden Neutra, 12 M. n. v. for Buda-Peſt, med 11,000 J., var tidligere en ſtærk Fæſtning.

Neuilly [nøijī], en Commune tæt v. for Paris ved Seines højre Bred, n. for Boulogneſkoven, med 24,000 J., talrige Haver og Landſteder, betydelig Induſtri og ſtore Vaſkerier. Kong Ludvig Philip havde her et Slot, hvor han ofte boede om Sommeren, og ſom blev ødelagt af en Folkeſværm 28 Febr. 1848. Grunden og Haven blev 1853 bortſolgt og udſtykket til Landſteder. Under ſit Ophold i England kaldte Ludvig Philip ſig Greve af N. I Nærheden er Ferdinandscapellet paa det Sted, hvor Tronarvingen Hert. Ferdinand af Orléans omkom 13 Juli 1842.

Neukirch, Benjamin, tyſk Digter, f. 1665 i Schleſien, ſtuderede Jura og blev Advocat, men opgav ſnart denne Stilling og tilbragte nu en lang Aarrække i kummerlige Forhold ſom Literat og Lærer og til ſidſt ſom usſelt lønnet Profesſor ved Ridderakademiet i Berlin, under ſtadige forgjæves Beſtræbelſer for ved ſin Poeſi at ſkaffe ſig Underſtøttelſe fra det preusſiſke Hof, indtil han endelig 1718 opnaaede en Anſættelſe ſom Prins-Opdrager i Ansbach; her døde han 1729. I ſin Ungdom en ivrig Beundrer og Efterligner af Lohenſtein og Hoffmannswaldau, ſluttede han ſig ſenere afgjort til den franſke Smagsretning. Fra denne ſenere Periode ere „Satiren und poetiſche Briefe“ (1732) og „Begebenheiten des Prinzen von Ithaka“ (1727—39), en Bearbejdelſe i Alexandrinere af Fénelons »Télémaque«. Gottſched udgav 1744 hans „Auserleſene Gedichte“ med Biographi.

Neukomm, Sigism., f. 1778 i Salzburg, d. 1858 i Paris, frugtbar Componiſt, Elev af Michael Haydn og ſenere af Joſeph Haydn. Han førte et meget bevæget Liv, beſøgte 1806 Stockholm, opholdt ſig, anſet og ofteſt i gode Stillinger, i St. Petersborg, Paris, Rio de Janeiro (1816—21 ſom Hofcapelmeſter), i Holland, Belgien (1826), England, Italien, Algier, de ſidſte 20 Aar meſt i Paris eller London og ſkrev en utrolig Mængde Muſik af alle Arter, over 1,000 Værker. Uagtet hans Compoſitioner, navnlig hans Kirkemuſik (han var en udmærket Orgelſpiller) roſes meget, have de dog ikke viſt ſig levedygtige.

Neukreuzer, ſ. **Kreuzer.**

Neu Lerchenfeld, en af Wiens veſtlige Forſtæder med 25,000 J. og mange Forlyſtelſesſteder. Invalidehus.

Neuloth er ſiden 1872 i den tyſke metriſke Vægt d. ſ. ſ. Dekagram, lig 2 danſke Kvint. 1858—72 var N. i Bremen, Hamborg, Hannover og Oldenburg en Vægt, lig $\frac{1}{30}$ Pfund eller 10 danſke Kvint.

Neuma, Neumaſkrift, kaldes Tegnene, hvoraf det gregorianſke Antiphonar og den hele kirkelige Ritualſang i Middelalderens førſte Tid betjente ſig til at antyde Tonerne. Navnet, hvis Oprindelſe er ubekjendt, dog viſtnok italienſk (Nota romana), var rimeligvis førſt blevet brugt om visſe Tonephraſer, der bleve ſungne paa et Ords ſidſte Vocal, og ſenere overført paa Tegnene. Neumaſkriften beſtod af Punkter, Hager, Halvbuer, Streger oſv., og de vigtigſte Former af den ere utvivlſomt udſprungne af Sprogaccenterne. Nogle af dem betegnede en enkelt Tone, andre to eller flere Toner og atter andre hele Toneformler. De angav imidlertid ikke en beſtemt Tone og Tonehøjde eller beſtemt Tidsværdi og vare derfor kun at betragte ſom en Anvisning til at ſtige eller falde med Stemmen eller til at minde Sangeren om en ham bekjendt Melodi. Ved Indførelſen af Linjer (ſ. **Linjeſyſtem**) fik N. vel ſtørre Beſtemthed, men den flerſtemmige Muſik fordrede ſimplere og tydeligere Tonetegn. De fleſte Neumategn afſkaffedes derfor, og de tilbageblevne omformedes og gik endelig over i den ſirkantede Menſuralnodeſkrift.

Neumann, Carl Johan, danſk Sømaler, f. 14 Aug. 1833, begyndte at udſtille 1850 og vandt 1852 Kunſtakademiets mindre Sølvmedaille for Tegning efter den levende Model. Han uddannede ſig til Sømaler dels paa egen Haand, dels under C. F. Sørenſens Vejledning og vandt allerede 1859 den Neuhauſenſke Præmie. Han foretog flere mindre Rejſer, dels i Landet ſelv, dels i Udlandet, men hans Talent viſte ſig dog førſt i ſin fulde Kraft ved Udſtillingen 1867, da „Skibe under Land efter en Byge" ikke alene anden Gang vandt ham den Neuhauſenſke Præmie, hvorfor det var malet, men tillige hædredes med Udſtillingsmedaillen og indkjøbtes til den kongel. Maleriſamling. N. udmærker ſig i ſine Søſtykker ved en klar og ſand Farve, ypperlig Virkning i Lyſets og Vandets Behandling og god Bevægelſe i Skibene. Han blev 1869 Medlem af Kunſtakademiet og rejſte i Vinteren 1873—74 udenlands med Stipendium af det Ankerſke Legat. Til hans virkningsfuldeſte Arbejder høre nogle i hiſtoriſk Stil, foreſtillende Slaget paa Reden 1801 og Epiſode af Søkrigen 1658.

Neumann, Jacob, norſk Gejſtlig, f. i Drammen 1772, tog theologiſk Embedsexamen og 1799 den philoſophiſke Doctorgrad, hvorefter han endnu ſ. A. blev Præſt i Aſker (mellem Chriſtiania og Drammen). Her tog han ſig ivrig af Skolevæſenet, men lagde ſig ogſaa efter Landbruget, ligeſom han foruden andre Skrifter af forſkjelligt Indhold udgav „Norſke Landvæſens Samlinger" (2 Bd., 1809—12). 1814 var han Repræſentant paa det overordentlige Storting, i hvis Deputation til Stockholm for at hylde Carl XIII han deltog, og blev 1822 Biſkop i Bergens Stift. D. 25 Jan. 1848. Ogſaa i Bergen virkede han med Held for Skolevæſenets Opkomſt. Paa ſine hyppige Viſitatsrejſer paaſaa han Gjennemførelſen af ſine mange Forbedringer ogſaa paa det kirkelige Omraade, medens han ſamtidig anſtillede antiqvariſke Underſøgelſer til Fordel for Bergens Muſeum, blandt hvis Stiftere han var, og hvis Samlinger ved ham fik mange Bidrag af Sjældenhed og Værd; ſammen med Stiftamtmand Chriſtie (ſ. d. A.) og flere udgav han det antiqvariſk-hiſtoriſke Tidsſkrift „Urda" (Bergen 1837—47), hvori N. har ſkrevet flere Afhandlinger om ſine Underſøgelſesrejſer og Fund.

Neumann, Karl Friedr., f. 1798 nær ved Bamberg af fattige jødiſke Forældre, var førſt anſat ved en Handel, men kom 1817 til Univerſitetet i Heidelberg, hvor han ſtuderede Sprog og Hiſtorie. 1818 lod han ſig døbe ſom Proteſtant og kalde N. i Stedet for Bamberger og blev 1822 Lærer ved den lærde Skole i Speier, men afſattes 1825 ſom formentlig Fritænker. 1827 gik han til Venezia for at lære Armeniſk og 1830 til London, hvor han brugte ſin Kundſkab til at overſætte to hiſtoriſke Skrifter fra dette Sprog og tillige lagde ſig efter Chineſiſk. S. A. rejſte han til China og forſtod i faa Maaneder at ſamle 12,000 Bind chineſiſke Bøger af alle Fag til Bibliothekerne i München og Berlin. 1833 blev han Profeſſor i München i Chineſiſk og Armeniſk og udgav ſenere flere Skrifter, dels vedrørende disſe to Folks Sprog og Literatur, ſaaledes „Aſiatiſche Studien" (1837), „Die Natur- und Religionsphiloſophie der Chineſen" (1837), „Beiträge zur armen. Literatur" (1849), dels af hiſtoriſk Indhold, „Geſch. des engliſch-chineſ. Kriegs" (1846), „Die Völker des ſüdlichen Ruslands in ihrer geſchichtl. Entwickelung" (1847), ſamt Gützlaffs „Geſch. des chineſ. Reichs" (1847). 1852 blev han afſkediget paa Grund af politiſk Optræden og hengav ſig nu udelukkende til Studiet af Aſiens og Amerikas Hiſtorie; han ſkrev ſaaledes „Geſch. des engl. Reichs in Aſien" (2 Bd., 1857), „Oſtaſiatiſche Geſch. 1840—60" (1861) og „Geſch. der vereinigten Staaten von Amerika" indtil 1861 (3 Bd., 1863—66). D. 1870.

Neumann-Spallart, Franz Xaver v., tyſk Nationaløkonom og Statiſtiker, f. i Wien 11 Nov. 1837, blev 1864 Profeſſor i Nationaløkonomi ved Wiens Handelsakademi og 1867 Chefredacteur for den officielle øſterrigſke Beretning om Pariſer-Verdensudſtillingen, 1871 Prof. i Økonomi ved Wiens Univerſitet, 1884 tillige i Statiſtik. Fra 1878 har han udgivet de meget fortjenſtfulde „Ueberſichten der Weltwirthſchaft", der udkomme hvert andet eller tredje Aar og indeholde en fyldig ſtatiſtiſk Sammenſtilling af alle de vigtigſte Data i det økonomiſke Liv med tilhørende Forklaring.

Neumark, Georg, tyſk Digter, meſt bekjendt ſom Forfatter til Pſalmen „Wer nur den lieben Gott läßt walten" („Hvo ikkun lader Herren raade"), f. 1621 i Langenſalza, førte i ſin Ungdom under Trediveaarskrigens Trængſler et kummerligt, omflakkende Liv, indtil han 1651 anſattes ſom Hofdigter og Bibliothekar hos Hertugen af Weimar; ſenere udnævntes han til Archivſecretær og kejſerlig Pfalzgreve; d. 1681. Han var en dygtig Muſiker og Componiſt, nød ſom Digter ſtor Anſeelſe og optoges ſom Medlem baade af „Die fruchtbringende Geſellſchaft" (hvis Hiſtorie han ſom dets Secretær 1668 forfattede under Titlen „Der neuſproſſende teutſche Palmbaum") og af den nürnbergſke „Blumenorden". Hans verdslige Digtninger (Hyrderomaner, Dramaer, talrige Lejlighedsdigte) ere dog ganſke i Tidens forſkruede Stil og for vor Tid temmelig uſmagelige; af ſtørre Værd ere hans Pſalmer, der for ſtørſte Delen findes i hans „Muſikaliſch-Poetiſcher Luſtwald" (1657).

Neumeile var 1868—73 i Tyſkland Navnet paa den der benyttede Mil, lig 7,500 Met. eller 23,896 d. Fod.

Neumünſter, Stad i Holſten, 4 M. ſ. ſ. v. for Kiel paa en aaben Slette midt i Landet ved Kiel-Altona-Jærnbanen. 12,000 J. Klædefabrikation er Byens Hovederhverv, men der drives ved Siden heraf ogſaa en livlig Induſtri i andre Retninger og megen Handel. — N. har faaet ſit Navn af et Kloſter (novum monasterium), ſom blev ſtiftet her i Beg. af det 12te Aarh., men ſenere forlagdes til Bordesholm.

Neunkirchen, 1) Flække i den preusſiſke Rhinprovins, 8 M. ſ. ſ. ø. for Trier. 15,000 J. Storartet Jærnværk med Fabrikation af Støbegods, Smeddejærnsvarer og Jærnbaneſkinner.

2) Flække i Nedreøſterrig, 8 M. ſ. ſ. v. for Wien. 7,000 J. Fabrikation af Bomuldsſtoffer og Vaaben.

Neupert, Edmund, norſk Componiſt og Claverviтuos, f. 1 Apr. 1842 i Chriſtiania, ſtuderede fra 1858 i flere Aar hos Kullack i Berlin og er med ſtort Held optraadt ſom Pianiſt dels i ſit Fødeland, dels i Danmark, Sverige og enkelte Gange i Tyſkland; han var i flere Aar Lærer i Kjøbenhavn, 1868—81 ved Conſervatoriet, boſatte ſig 1882 i Chriſtiania og drog 1884 til Amerika. Hans Spil udmærker ſig ved ſtorſlaaet Technik, Kraft og Klarhed (Beethoven, Lißt, Rubinſtein). Han har udgivet talrige Pianocompoſitioner, der ſpilles meget i de nordiſke Lande, og hvoraf mange udmærke ſig ved melodiſk Skjønhed, flydende Foredrag og pianiſtiſk Virkningsfuldhed.

Neuralgī, ſ. **Nerveſmerte.** **Neuraſthenī** har man i den nyere Tid kaldet de ſygelige Tilſtande af Nerveſyſtemet, ſom man tidligere kaldte Nerveſvækkelſe, Nervøſitet oſv., og ſom egentlig ikke danne noget beſtemt Sygdomsbegreb, men kun en Række af forſkjellige ſygelige Symptomer, der nærmeſt maa antages at bero paa en mangelfuld Ernæring af Nerveſyſtemet og ere en Følge af Overanſtrængelſe af dette, daarlig Ernæring oſv. Ømfindtlighed, legemlig og ſjælelig Slaphed, Træthed, Hovedpine og andre Smerter og Fornemmelſer ere de vigtigſte Symptomer i N., ſom er meget vanſkelig at helbrede. **Neurologī,** ſ. **Anatomi.** **Neurōm** kaldtes tidligere enhver Svulſt paa en Nerve, men nu bruges Navnet kun om ſaadanne Svulſter, der ſelv beſtaa af virkelig Nerveſubſtans; de findes kun paa ſelve Nerverne og ere meget ſmertefulde. **Neurōſe,** ſ. **Nerveſygdomme** und. **Nerveſyſtem.**

Neureuther, Eugen Napoleon, tyſk Maler, Raderer og Tegner, f. 1806 i München, d. 1882 ſmſtds., blev uddannet dels hos ſin Fader Ludw. N., dels hos Cornelius, ſom benyttede ham ved Udførelſen af fine Frescobilleder ved Glyptotheket i München, men har iſær faaet Navn ved ſine tiltalende Randtegninger og Illuſtrationer til en Mængde tyſke klasſiſke Værker. Han var Profesſor ved Kunſtgewerbeſchule i München. — Hans Broder, **Gottfried** N., f. 1811 i Mannheim, uddannede ſig til Architekt ved Akademiet i München. Efter at have bygget en Del Banegaarde og lign. vandt han et anſet Kunſtnernavn ved Opførelſen af en polyt. Læreanſtalt (1865—68) og i den ſeneſte Tid af en Bygning til Kunſtakademiet, begge i München og begge i prægtig Renaisſanceſtil.

Neuroptērer, ſ. **Netvinger.**

Neu-Ruppin, Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg, ved Ruppiner-Søen, 8 M. n. v. for Berlin. 14,000 J. Smukt bygget Stad med livlig Induſtri i Uldſtoffer og bekjendte Stentrykkerier (Fabrikation af billige Billeder). ½ M. mod N. Ø., ved Nordenden af Søen ligger **Alt-Ruppin** med 2,000 J. og gamle Slotsruiner.

Neuſalz, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Oder, 16 M. n. v. for Breslau. 7,000 J. Herrnhuterkoloni. Jærnværk, Maſkinfabrik, Hørſpinderi. Betydeligt Flodſkibsbyggeri.

Neuſatz, Növi-Sad, Stad i Ungarn ved Donaus venſtre Bred, lige over for Fæſtningen Peterwardein, 35 M. ſ. til ø. for Buda-Peſt. 21,000 J. Græſk Biſpeſæde. Fortrinlig Frugt- og Vinavl. Udbredt Handel. N. er forbunden med Peterwardein ved en Skibsbro. Staden blev afbrændt under Opſtanden 1849.

Neuſiedler-Sø, en betydelig Indſø i det veſtlige Ungarn, ø. for Oedenburg, 5 M. lang og indtil 2 M. bred, var ſiden 1868 udtørret, men er nu atter løben fuld af Vand. Sydøſt for Søen udſtrækker ſig den ſtore Moſe Hanſág.

Neuſohl, Stad i Ungarn ved Floden Gran, der her optager Biſtritza, 19 M. n. for Buda-Peſt. 7,000 J. Katholſk Biſpeſæde med ſmuk Domkirke. Betydelig Bjærgværksdrift paa Jærn og Kobber. Krudtmøller og andre induſtrielle Etabliſſementer.

Neuſtadt, 1) Stad i Holſten ved den efter Staden opkaldte Bugt af Øſterſøen, 7 M. ø. ſ. ø. for Kiel, med 4,000 J., ſmuk gammel Sognekirke, Havn og en Del Handel. Jærnbaneforbindelſe med Kiel og Neumünſter over Plön. 2) Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 12 M. ſ. ſ. ø. for Breslau. 14,000 J. Betydelig Induſtri i Linnedvarer, Klæde og Læder. 3) **Mähriſch-N.,** Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren, Diſtrictet Lippau. 5,000 J. Jærnbjærgværker. Tidligere en meget betydelig By, hvis Tilbagegang ſkriver ſig fra den ſchleſiſke Krig. 4) **Wiener-N.,** Stad i Nedreøſterrig, 6 M. ſ. for Wien. 24,000 J. Stærkt udviklet Induſtri i forſkjellige Retninger. Militærakademi. 5) **N. an der Doſſe,** Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg, 10 M. n. v. for Berlin. 1,200 J. Papirfabrik. Kongeligt Hovedſtutteri, anlagt 1677. 6) **N. an der Hardt,** Stad i bayerſk Pfalz, 3 M. v. til n. for Speier. 12,000 J. Seværdig proteſtantiſk Kirke med talrige fyrſtelige Gravmæler. Stor Banegaard. Fortrinlig Vin- og Frugtavl. Fabrikation af mousſerende Vine, Uldſtoffer, Papir og Straaarbejder. Handel med Korn og Vin. 7) **N. an der Orla,** Stad i Storhertugd. Sachſen-Weimar, 5 M. ſ. ø. for Weimar. 5,000 J. Fabrikation af Uldſtoffer og Læder. Uld- og Kvægmarkeder. 8) **N.-Eberswalde,** Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg, 7 M. n. ø. for Berlin, ved Finow-Kanalen, 12,000 J., er omgiven med gamle Mure og Taarne. Forſtakademi med Forſøgsſkole; jærnholdig Sundhedsbrønd. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer ſamt Papir. Daareanſtalt.

Neu-Stettin, Stad i den preusſiſke Prov. Pommern, 20 M. ø. n. ø. for Stettin imellem to Søer. 9,000 J.

Neu-Strelitz, Hoved- og Reſidensſtad i Storhertugd. Mecklenburg-Strelitz, 18 M. n. til v. for Berlin. 10,000 J. Smukt bygget Stad. Reſidensſlot med ſmuk Have. Bibliothek paa 50,000 Bd. Samling af obotritiſke Oldſager. Bryggeri og Tobaksfabrikation.

Neuſtrien ell. Veſtfranken kaldtes ſiden 511 i Modſætn. til Auſtraſien den veſtlige Del af Frankernes Stamrige fra Scheldes Mundinger til Loire; Hovedſtæderne vare Soisſons, Paris, Orléans og Tours. Fra det 10de Aarh. ophørte denne Benævnelſe.

Neuß, Stad i den preusſiſke Rhinprovins, 1 M. v. for Düſſeldorf. 18,000 I. Ærkebiſkoppeligt Seminarium. Seværdig Kirke. Fabrikation af Silke-, Uld-, Bomulds- og Linnedſtoffer, Sæbe, Lys, Maſkiner og Jærnvarer; Oljemøller og Brænderier. Handel med Landbrugsprodukter.

Neu-Titſchein, Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren, 7 M. ø. for Olmütz. 10,000 I. Fabrikation af Uldſtoffer.

Neutra, Stad i Ungarn ved Floden Neutra, 16 M. n. v. for Buda-Peſt. 10,000 I. Katholſk Biſpeſæde med theologiſk Læreanſtalt. Avl af god Vin.

Neutrāl er en Stăt, ſom ikke deltager i en mellem andre Stater udbrudt Krig. Den er da forpligtet til ikke at yde nogen af de krigførende Magter nogen Hjælp, hverken middelbar eller umiddelbar, og ſkal tillige værge ſit Territorium imod en mulig Krænkelſe af Neutraliteten fra deres Side, bl. a. ved at afvæbne og tilbageholde flygtende Troppeafdelinger (ſaaledes ſom Belgien 1870 efter Slaget ved Sédan og Schweiz 1871 over for Bourbakis Hær). Til Gjengjæld ſkulle de krigførende Magter agte dens Underſaatters Perſoner og Gods, dog med de Indſkrænkninger, der ere faſtſatte i Folkeretten (de ſidſte Regler 1856) om Søhandelen; ſ. **Blokade**, **Contrebande**, **Frit Skib**. **Neutraliſere**, gjøre uvirkſom, gjenſidig ophæve, tilintetgjøre Virkningerne af noget; i Chemien d. ſ. ſ. mætte (ſ. **Mætning** og **Salte**). I Folkeretten betegner **Neutraliſering** et Land- eller Søomraades vedvarende, ved Tractat godkjendte Fredlysning. Naar en Stats N. er faſtſat, ſkal den i Krigstid holde ſig neutral og maa ikke tage Parti for nogen af de krigførende Parter; derimod er den ikke udelukket fra ſelv at føre Krig. N. vedtoges 1815 for Schweiz, 1839 for Belgien, 1863 for de joniſke Øer og 1867 for Luxemburg. Schweiz's N. blev udſtrakt til at omfatte et lille Stykke af Savoien, men det er tvivlſomt, om dette gjælder længer efter Savoiens Afſtaaelſe fra Sardinien til Frankrig 1860; ligeledes bortfaldt Krakows N. (faſtſat 1815) ved Friſtatens Indlemmelſe i Øſterrig. 1856 faſtſattes, at det ſorte Hav for Fremtiden ſkulde være neutraliſeret, og at Krigsſkibe ikke maatte komme derind; men dette ophævedes 1871, da Rusland ikke længer vilde finde ſig i denne Indſkrænkning. I Oct. 1887 traf England og Frankrig Aftale om Suezkanalens N., d. v. ſ. om uhindret, men ukrigerſk Gjennemfart af Krigsſkibe i Krigstid; ogſaa er der i den nyeſte Tid blevet talt om Elſaß-Lothringens N. i Lighed med Belgiens og Schweiz's. **Væbnet Neutralitet** finder Sted, naar en neutral Stat eller flere i Fællesſkab ruſte ſig for i Nødstilfælde at kunne hævde deres neutrale Stilling med Vaabenmagt. Dette gjorde ſaaledes de nordiſke Riger 1691 og paa ny 1794; meſt bekjendt er dog den v. N., ſom Katharina II fik i Stand 1780 mellem Rusland og de nordiſke Riger, og ſom fornyedes 1800, nærmeſt rettet mod Englands Viſitation af neutrale Skibe.

Neutrum, lat., Intetkjøn, ſ. **Kjøn**.

Neu-Ulm, Stad i Konger. Bayern, Kreds Schwaben, ved Donau lige over for Ulm i Württemberg. 8,000 I. Udgjør ſammen med Ulm en ſtærk Faſtning. Smuk Bro over Donau.

Neuwerk, en lille, Hamborg tilhørende, inddiget Ø i Nordſøen mellem Elbens og Weſers Mundinger, med to Fyrtaarne, Lods- og Redningsſtation.

Neuwied, Stad i den preusſiſke Rhinprov. ved Rhinens højre Bred, 2 M. n. v. for Koblenz. 10,000 I. Omfattende Induſtri i Silke og Bomuld m. m. N. er Hovedpunktet i Fyrſten af Wieds betydelige Beſiddelſer og har et pragtfuldt fyrſteligt Slot med Samlinger af romerſke Oldſager og naturhiſtoriſke Gjenſtande, ſom Prins Maximilian af Wied hjembragte fra ſin Rejſe i Braſilien 1815—17.

Neuville, Alphonſe de [nøvīl], franſk Maler, f. 31 Maj 1836 i St. Omer, d. 19 Maj 1885 i Paris, var beſtemt for den ſtuderende Vej, men gav efter for ſin Lyſt til Malerkunſten og blev Elev af Picot, derpaa af Delacroix. Han helligede ſig næſten udelukkende til Bataillemaleriet og malede Emner af Krimkrigen, den franſk-italienſke Krig og Krigen i Mexico, men er dog iſær bleven berømt ved ſine af ikke mindre varm Fædrelandsfølelſe end energiſk og ſlaaende Udførelſe prægede Billeder fra den for Frankrig ſørgelige Krig 1870—71. Han ſtod paa ſit frodige Talents Middagshøjde, da Døden bortrev ham.

Neuville aux Bois [nøvīl o boā], Stad i det franſke Dep. Loiret, paa Orléansplateauet, 3 M. n. ø. for Orléans. 3,000 I.

Neuzoll er i Tyſkland ſiden 1872 og i Øſterrig-Ungarn ſiden 1876 d. ſ. ſ. Centimeter eller lig 4,588 danſke Linjer.

Nevā, Flod i Rusland, Ladoga-Søens Afløb, løber gjennem St. Petersborg, delt i flere Arme, til den finſke Bugt. Dens Længde er 8½ M., Bredde ved St. Petersborg 1,800—2,400 F. Den er nu neden for St. Petersborg uddybet ſaaledes, at ſtore Skibe kunne gaa lige op til Staden.

Nevāda, en af Stillehavsſtaterne i den nordamerikanſke Union, liggende mellem 35° og 42° n. Br. og 96° 20′ og 102° 20′ v. L., omgiven af Californien mod S. V. og V., Oregon og Territoriet Idaho mod N., Territ. Utah og Arizona mod Ø. 5,207 □ M. med 62,000 I. (1880), hvoraf 488 Farvede, 2,803 Indianere og 5,419 Chineſere. Af Befolkningen vare 42,000 Mænd. Det er et Højland, hvis veſtlige Del opfyldes af den ſnedækkede **Sierra Nevada** (d. e. Snebjærgene), der har givet det Navn. Der er flere ſtore Søer, hvoriblandt Pyramide-Søen, Humboldt-Søen med Humboldt-Floden, Carſon-Søen og Walker-Søen. Landets øſtlige Del hører til det ſtore Saltſøbækken; dets ſydlige Del er næſten ganſke ukjendt. Det er i det hele et temmelig øde Land, der ikke lover nogen Fremtid for Agerdyrkning og Kvægavl, undtagen i Bjærgdiſtrictets lavere Dale; men des rigere er det paa Mineralprodukter, blandt hvilke det navnlig er guldholdigt Sølv, der har fremkaldt den ſtærke Indvandring. Hovedſtad Carſon. — N. organiſeredes ſom Territorium 1861 og optoges i Unionen ſom Stat 1864. Det ſtyres af en Gouverneur, et Senat paa 20 og en lovgivende Forſamling paa 40 Medlemmer, disſe valgte paa 2 Aar, Gouverneur og Senatorer paa 4 Aar, og ſender 1 Medlem til Unionens Repræſentanthus.

Nevāda, Sierra, 1) en mægtig Bjergkjæde i det ſydlige Spanien, ſkiller den andaluſiſke, af Guadalquivir gjennemflydte Slette fra Middelhavet. Dens højeſte Punkter ere Cumbre de Mulhacen, over 11,000 F., og Picacho de Veleta, c. 11,000 F. 2) S. Californien.

New-Almaden [nju], Stad i Staten California i Nordamerika, 12 M. ſ. ø. for San Francisco i Kyſtbjergene, er Hovedpunktet i et Minediſtrict, der leverer en betydelig Mængde Kvikſølv.

Newark [njūærk], 1) Stad i Staden New-Jerſey i Nordamerika ved Floden Paſſaic, 3 M. v. for New-York. 136,000 I. (1880). Smukt bygget Stad, hvis Indbyggerantal ſiden 1850 er voxet fra 84,000 til dets nuværende Størrelſe. Anſete Undervisningsanſtalter. Blomſtrende Induſtri, der navnlig omfatter Maſkiner, Vogne, Skotøj, Læder, Silkeſtoffer og Beklædningsgjenſtande. Katholſk Biſpeſæde. 2) N. upon Trent, Stad i Nottingham-Shire i England, 4 M. n. ø. for Nottingham. 14,000 I. Her er et gammelt, forfaldent, af Stephan af Blois grundlagt Slot. Strømpevæveri.

New-Bedford, ſ. Bedford.

New-Brunswick [nju], ſ. Brunswick, New-.

Newburgh [nju], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ved Floden Hudſon, 10 M. n. for New-York. 18,000 I. Livlig Induſtri og blomſtrende Handel. Theologiſk Seminarium.

Newbury [njūbœrri], Stad i Berks-Shire i England, 3 M. v. til ſ. for Reading, med 10,000 I. Linned- og Sejldugsvæverier.

Newbury-Port [ſ. o], Stad i Staten Masſachuſetts i Nordamerika ved Floden Merrimacs Udløb i Atlanterhavet, 7 M. n. til ø. for Boſton med 14,000 I. Betydelig Handel og Skibsfart.

Newcaſtle [njūkahsl]. 1) N. upon Tyne [tajn], Hovedſtad i Northumberland-Shire i England, 53 M. n. n. v. for London ved Floden Tyne, 2 M. fra dens Udløb i Nordſøen. 153,000 I. (1885). N. beſtaar af en gammel, ſnævert bygget og en nyere Del. Blandt dens talrige mærkelige Bygninger fremhæves, foruden flere Kirker, Raadhuſet, Centraljærnbaneſtationen, Børſen, Theatret, Klubberne, Banken, Fængſlerne og Domhuſet. Over Tyne fører en prægtig, 1,350 F. lang Bro, der tillige er Jærnbanebro og forener N. med Gateshead, ſom med den danner en Stad med c. 230,000 I. Begge Flodbredder indtil Shields ved Nordſøen danne en ſaa godt ſom uafbrudt Række Lade- og Losſepladſer for Stadens og Omegnens umaadelige Kultrafik, ſaa vel til engelſke ſom til udenlandſke Havne. Her er en betydelig Induſtri ſaa vel i alle de Retninger, der ere betingede af en ſtor Handelshavn, ſom ogſaa i Glas, Sæbe, Blyhvidt, Beg, Tjære, Papir og Læder, ſamt ſtore Trankogerier. Staden tager en vigtig Del i Hval- og Sælfangſten. Handelen er ſærdeles betydelig; den vigtigſte Udførſelsartikel er Kul, den vigtigſte Indførſelsartikel Korn. Handelsflaaden 1879 udgjorde 599 Sejlſkibe af 181,000 Tons og 588 Dampſkibe af 217,000 Tons. — N. er en gammel Stad, hvis Anlæg tilſkrives Romerne, og her findes endnu enkelte romerſke Oldtidsminder. 2) Stad i Staten Delaware i Nordamerika ved Floden Delaware, 6 M. ſ. v. for Philadelphia, med 5,000 I. 3) Stad i Kolonien Ny-Sydwales i Auſtralien ved Floden Hunters Udløb i det ſtore Ocean, 16 M. n. n. ø. for Sidney. 10,000 I. Livlig Handel. Betydelig Udførſel af Kul og Uld. 4) N. under Lyme [lajm], Stad i Stafford-Shire i England, 3 M. n. n. v. for Stafford, med 18,000 I. Store Pottemagerier, Hatte- og Silkemanufakturer.

Newcaſtle, Thomas Pelham Holles, Hertug af [ſ. o.], engelſk Statsmand, f. 21 Juli 1694, ældſte Søn af Lord Pelham, blev adopteret af ſin Morbroder John Holles, Hertug af N., arvede 1711 ſin Morbroder og 1712 ſin Fader og var nu en af Englands rigeſte Adelsmænd. 1715 blev han ſelv Hertug af N. (d. v. ſ. af N. upon Tyne, 1756 af N. under Lyme), 1717 Lord-Kammerherre og 1724 med Walpoles Hjælp Statsſecretær. Senere ſluttede N. ſig til Krigspartiet blandt Whiggerne og medvirkede 1742 til Walpoles Fald. Efter at hans Broder Henry Pelham, der ſiden 1743 havde ſtaaet i Spidſen for Miniſteriet, var død 1754, kom N. ſom førſte Skatkammerlord i hans Sted og forblev i denne Stilling med en kort Afbrydelſe (fra Nov. 1756 til Juli 1757) indtil 1762, medens Will. Pitt (Lord Chatham) i Virkeligheden var den ledende Statsmand. N. gjorde 1763 kraftig Modſtand mod Fredſlutningen, men kom ikke mere til Magten og døde 17 Nov. 1768 uden Livsarvinger. Han var ingen fremragende Statsmand, men meget ærgjerrig og intrigant og havde ypperlige Evner for den parlamentariſke Taktik. Hans ſtore Formue gav ham rige Midler til at virke i denne Corruptionens Tid; han ſiges at have brugt 300,000 Pd. St. af ſin Formue, medens han var Miniſter. Ved hans Død gik Hertugtitlen over til Henry Fiennes Clinton, Jarl af Lincoln, ſom var gift med hans Broderdatter, og ſom døde 1794. — Dennes Sønneſøn af ſ. N., f. 1785, var en fanatiſk Tory og Modſtander af Valgreformen; hans Slot i Nottingham blev derfor 1831 afbrændt af en Folkehob. N. A. trak N. ſig tilbage fra Overhuſet og blev 1839 afſat ſom Lordlieutenant for Nottingham Shire (ſiden 1809) paa Grund af en fornærmelig Skrivelſe til Lordkansleren; d. 1851. — Hans Søn, Henry Pelham Clinton, Hertug af N., f. 22 Maj 1811, valgtes 1832 ſom Jarl Clinton til Underhuſet og ſluttede ſig til R. Peel, var 1834—35 Skatkammerlord og blev 1841 Overcommisſær for Skovene og 1845 Overſecretær for Irland, men blev vraget ved Omvalget, fordi hans Fader modarbejdede ham af Misnøje med Peels Frihandelspolitik. 1846 afgik N. ſom Miniſter, men blev ſom en af de ypperſte Peeliter 1852 Kolonial- og 1854—55 Krigsminiſter. Han fortrængtes fra denne Stilling ſom Følge af Hærens ſlette Tilſtand paa Krim, men var Juni 1859—Apr. 1864 paa ny Miniſter for Kolonierne. D. 18 Oct. 1864. — Hans Sønneſøn af ſ. N., f. 1864, er ſiden 1879 Hertug af N.

Newcomb, Simon [njūkom], fremragende amerikanſk Aſtronom, f. 12 Marts 1835 i Wallace i Ny-Skotland, blev 1857 Beregner for

»American Nautical Almanac«, ſenere Aſtronom ved Obſervatoriet og Profesſor ved Marineſkolen i Waſhington, Secretær for den amerikanſke Commisſion til Jagttagelſe af Venuspasſagen og er nu Chef for ovennævnte Almanaks Bureau. Af hans talrige Skrifter ere de vigtigſte »Tables of the planet Neptune« (1863) og »Tables of the planet Uranus« (1873), der 1874 ſkaffede ham det engelſke aſtronomiſke Selſkabs Guldmedaille og Udnævnelſe til udenlandſk Correſpondent for Institut de France.

Newdegate, Charles [njudgæht], engelſk Politiker, f. 1816, Godsejer i Warwickſhire, repræſenterede dette Grevſkab i Underhuſet 1843—84 og var indtil det ſidſte en Type paa de gamle ægte Toryer med ſin ſtive Vedhængen ved alle overleverede Indretninger og ſine haardnakkede Fordomme imod Katholikerne. 1867 ſtemte N. ſelvtredje imod Valgreformen ſom et Brud paa Englands traditionelle Statsordning. D. 10 Apr. 1887.

Never mind, eng. [nēvver mejnd], det gjør intet til Sagen.

Nevers [nøvǣhr], Hovedſtad i det franſke Dep. Nièvre, ved Nièvres Udløb i Loire, 29 M. ſ. til ø. for Paris. 24,000 J. Biſpeſæde. Kathedralkirke. Bro over Loire. Blomſtrende Induſtri, iſær i Porcelæn, Fajence og emaillerede Varer. — N. var under Navnet Noviodunum (af gall. novios, Skib, og dunon, Høj, Borg) allerede paa Cæſars Tid et i ſtrategiſk Henſeende vigtigt Punkt. Den blev i Middelalderen Hovedſtad i Grevſkabet Nivernais, ſom af Kong Frants I 1538 blev ophøjet til et Hertugdømme for Frants I af Huſet Kleve (d. 1561). Hans Datter Henriette ægtede 1565 Ludvig Gonzaga, en Broder til Hertugen af Mantua, der ſenere blev Gouverneur i Champagne og døde 1595. Dennes Søn, Hert. Carl af N., blev efter den mantuanſke Arvefølgekrig Hertug af Mantua. Hans Sønneſøn, Hertug Carl III af Mantua, ſolgte 1659 Hertugd. N. til Cardinal Mazarin, fra hvem det gik i Arv til dennes Søſterſøn, Phil. Julien Mancini (f. 1641, d. 1707), hvis Efterkommere i ældſte Linje derpaa førte Titlen Hertuger af N. Den ſidſte af disſe var hans Sønneſøn, **Louis Jul. Barbon Mancini-Mazarini**, f. 1716. Han beklædte flere vigtige Geſandtſkabspoſter og ſtod i ſtor Anſeelſe i Udlandet ved ſin Dannelſe og retſkafne Charakter, optraadte i Ludvig XV.s ſidſte Levetid mod Regeringen, var en kort Tid under Ludvig XVI Statsminiſter og hørte under Revolutionen til de faa Stormænd, der ſluttede ſig om Kongen, hvorfor han ogſaa 1793 blev kaſtet i Fængſel. men reddedes ved Robespierres Fald n. A. Tabet af ſin Titel og en ſtor Del af ſin Formue bar han med philoſophiſk Ro. Han døde ſom „Borger Mancini" i Paris 25 Febr. 1798. Sine Digte, Overſættelſer og hiſtoriſke Fragmenter udgav han ſamlede kort før ſin Død (»Oeuvres«, 8 Bd., 1796).

Neveu, fr. [vø̄] (af lat. nepos, tyſk Neffe), Broder- ell. Søſterſøn.

New-Foundland [njufōvndlænd; rett. njūfəndlǣnd], fr. Terreneuve, engelſk Ø i Atlanterhavet, aflukker St. Lawrence Bugten mod Ø. og ſkilles ved Belleisle-Strædet fra Labrador. 2,000 □ M. med 180,000 J. Øen ligger imellem 47° og 52° n. Br. og er et raat, ufrugtbart Bjergland med høje og ſtejle, ſtærkt indſkaarne Kyſter. Luften er ren og ſund, men om Sommeren i de ſydlige og ſydveſtlige Egne paa Grund af Golfſtrømmens Nærhed hyppig opfyldt af Taage. Aarets Middeltemperatur i Hovedſtaden St. Johns er $6\frac{2}{3}$°. Overfladen beſtaar af Skovland, Sumpland og Hedeland. Skovenes Hovedbeſtanddel er Naaletræ og Birk, men af temmelig forkrøblet Beſkaffenhed. Imellem Skovene udbrede ſig ſtore Sumpſtrækninger, dækkede af et rigt grønt Mostæppe. Hederne dække de højere, ſkovløſe Bjergſtrækninger og ligne i Udſeende de jydſke Heder. Antallet af ſtore og ſmaa Søer er meget betydeligt. Befolkningen er næſten hel og holden af europæiſk Herkomſt, og af den opr. Befolkning, der forøvrigt er forſkjellig fra Indianerne paa Amerikas Faſtland, ſkal der i det indre endnu kun leve nogle faa Familier. Agerdyrkning kan paa Grund af Jordbundens Beſkaffenhed kun drives i ringe Udſtrækning. Af Husdyr holdes en Mængde Svin, Faar og Geder, men Heſte og Hornkvæg kun i ringe Antal. Rensdyr findes paa flere Steder, men langtfra ſaa talrige ſom tidligere. Et for Øen ſæregent Dyr er den bekjendte newfoundlandſke Hund. Af Pelsdyr forekomme ſorte og hvide Bjørne i ringe Antal, men derimod mange Ulve ſamt Ræve, Harer, Maarder, Moſkusrotter og Fiſkeoddere. Jagten paa disſe Dyr er dog kun af liden Betydning i Sammenligning med Sælhundefangſten, der foregaar i den ſidſte Halvdel af Marts og ſkal kunne give et Udbytte af 400,000 Robber. Ved Mundingen af de ſtørre Floder drives om Sommeren ogſaa Laxefangſt. Af ſtørſt Betydning er dog Torſkefangſten, der drives paa den ſtore Banke ø. og ſ. ø. for Øen. Denne er 130 M. lang og indt. 60 M. bred og har paa nogle Steder kun 4 Favne Vand og ſelv ved Udkanterne endnu kun 25 Favne; men den ſynker her hurtig til 90 Favne. Englænderne, Nordamerikanerne og Franſkmændene deltage i dette Fiſkeri. Fiſken er indtil 4 F. lang og vejer 20—30, undertiden indtil 70 Pd.; den fanges paa Kroge og tørres, efter at Indvoldene ere udtagne, paa dertil indrettede Stilladſer, Sten eller Stokke, hvoraf Navnet Stokfiſk for den tørrede Fiſk. N. danner tillige med den øſtlige Del af Labrador, Øen Anticoſti og flere mindre Øer, et eget Gouvernement, hvis Gouverneur reſiderer i St. Johns paa N.s Øſtkyſt. Han deler Lovgivningsmagten med tvende Kamre, et lovgivende Raad af 15 Medlemmer, valgte af Kronen paa Livstid, og en Forſamling af 31 Medl., valgte af Folket paa 4 Aar. Statsindtægten udgjorde 1884 4,4 Mill. Kroner, Udgiften c. 0,4 Mill. Kroner mere. Statsgjæld 8 Mill. Kr. Indførſelen ſ. A. havde en Værdi af 30,8 Mill. Kr. og Udførſelen af 24,6 Mill. Kr. — N. blev opdaget 24 Juni 1497 af Sebaſtian Cabot, koloniſeredes af Englænderne 1623 og har ſiden med Undtagelſe af 1708—14 været i engelſk Beſiddelſe, medens den i de anførte Aar var under Frankrig, der her endnu ejer de ſmaa Øer Brunet, St. Pierre, Store- og Lille-Miquelon.

Newgate [njūgæht], Criminalfængſlet i London, i hvis Gaard Forbrydernes Henrettelſe finder Sted.

New-Hampſhire [nju hǣmmpſchir], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Canada mod N., Staten Vermont mod V., Masſachuſetts mod S. og Atlanterhavet mod Ø. 438 □ M. med 347,000 J. (1880), hvoriblandt c. 700 Negre. Med Undtagelſe af en ſmal Kyſtſtrækning er Overfladen ujævn og hæver ſig i flere Bjærggrupper til henimod 6,000 F. Bjærgene ere rige paa Metaller og nyttige Stenarter. De vigtigſte Floder ere Connecticut langs Veſtgrænſen og Merrimac i Midten af Landet, begge med ſydlig Hovedretning. Af de talrige Søer er den betydeligſte Winnipiſcogee. Klimaet er ſtrængt med lang Vinter og Snelag fra Nov. til April eller Maj, ſamt koldt og fugtigt Foraar. Jordbunden er af Naturen ikke meget frugtbar, men omhyggelig dyrket. De udſtrakte og fortrinlige Græsgange foranledige et betydeligt Kvæg- og Faarehold. I Bjærgegnene ere ſtore Skove af Løv- og Naaletræer. Induſtrien er meget udviklet, navnlig i Bomulds- og Uldvarer, Læder, Jærnſtøbegods og Maſkiner. Statens Gjæld 1885 udgjorde 11,8 Mill. Kroner. Hovedſtad Concord. — Bebyggelſen begyndte allerede 1623, men førſt 1679 udſkiltes N. fra Masſachuſetts og blev en ſelvſtændig Koloni. Statens Forfatning er overmaade demokratiſk. Gouverneuren er valgt paa 2 Aar og har kun 1,000 Doll. i Løn. Senatet tæller 24 og Repræſentanthuſet 321 Medlemmer, ligeledes valgte paa 2 Aar (indtil 1877 vare alle Valg aarlige). Til Unionens Repræſentanthus ſender N. 2 Medlemmer.

Newhaven [njuhǣhvn], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika ved Long-Island-Sund, 8 M. ſ. til v. for Hartford, 14 M. ø. n. ø. for New-York. 63,000 J. (1880). N. er afvexlende med Hartford Sæde for Statens Lovgivningsmagt og har flere højere Undervisningsanſtalter, hvoriblandt det berømte Yale College med Skoler for Theologi, Retsvæſen, Medicin og Naturvidenſkab. Af de induſtrielle Etablisſementer ere de vigtigſte Fabrikerne for Vogne, Jærn- og Staalvarer, Klædningsſtykker og Kautſchukvarer. God Havn og betydelig Skibsfart og Handel. Den kaldes ofte Elmeſtaden, fordi offentlige Pladſer og Gader i ſtor Udſtrækning ere beplantede med Elmetræer.

Neville [nēvill], en mægtig og vidt udbredt engelſk Adelsſlægt, ſom 1295 ved **Ranulph N.** fik Peersværdigheden. Hans Søn, **Ralph N.**, Edvard III.s Vaabenbroder, døde 1367. Dennes Sønneſøn, **Ralph N.**, blev 1397 ophøjet til Jarl af Weſtmoreland og kom i Svogerſkab med Kongehuſet ved ſit Giftermaal med Johanne Beaufort, en Datter af Hert. John af Lancaſter. Han døde 1425 og efterlod ſig 10 Sønner og 12 Døtre, af hvilke den yngſte, **Cecily**, blev gift med ſit Næſtſøſkendebarn Richard Plantagenet, Hertug af York, og Moder til Kongerne Edvard IV og Richard III. Hans Søn, **Richard N.**, der ved Giftermaal med Jarlen af Salisburys eneſte Datter 1442 blev Jarl af S., tog i Borgerkrigen imellem Huſene Lancaſter og York det ſidſtes Parti, men blev tillige med ſin Svoger Hertugen af York fangen i Slaget ved Wakefield 1460 og ſtrax efter halshugget. Richards ældſte Søn var den kjække Jarl af Warwick (ſ. d. A.); den anden, **John N.**, ogſaa et af Hovederne for det yorkſke Parti, blev 1464 ophøjet til Jarl af Northumberland og 1470 til Marquis af Montagu, men traadte med ſin Broder over til det lancaſterſke Parti for at ſtyrte Edvard IV og ſætte Henrik VI igjen paa Tronen. Han faldt tillige med Broderen i Slaget ved Barnet 1471, hvorpaa ogſaa hans Søn, **George N.**, der 1469 var bleven udnævnt til Hertug af Bedford, miſtede ſine Godſer og Værdigheder og døde 1483. — En anden Søn af Ralph N., **John N.**, havde en Søn, **Ralph N.**, ſom efter ſin Bedſtefader blev Jarl af Weſtmoreland og døde 1485. En Efterkommer af ham, **Charles N.**, ſjette Jarl af Weſtmoreland, blev ſom Deltager i Thom. Percy, Jarl af Northumberlands Opſtand mod Eliſabeth erklæret fredløs 1570 og døde i Holland uden mandlige Arvinger. — En tredje Søn af den førſte Jarl af Weſtmoreland, **Will. N.**, blev ved Giftermaal 1429 Lord Fauconberry og 1461 Jarl af Kent og Storadmiral, men døde allerede 1462 uden mandlige Arvinger. — En fjerde Søn, **Edward N.**, fik 1450 ved Giftermaal Baroniet Abergavenny og døde 1476. Da hans Sønneſøns Søn, **Henry N.**, kun efterlod en Datter, gik Peerſkabet Abergavenny over til hans Fætter, **Edw. N.** (d. 1589), og derefter i Arv i hans Linje.

Neville's-Croſs [ſ. o.], et Sted i Durham-Shire i England, ¼ M. fra Staden Durham, hvor Kong David Bruce af Skotland under et Indfald i England 17 Oct. 1346 blev ſlaaet og tagen til Fange af en af den engelſke Adel ſamlet Hær.

Nevis [nī], en af de ſmaa Antiller i Veſtindien ved Sydenden af St. Chriſtoph, 10 M. v. for Antigua. 2 □ M. med 12,000 J. Den er af vulkanſk Oprindelſe, vel vandet og fortrinlig dyrket. Sukker er Hovedprodukt. Englænderne tilegnede ſig Øen 1628.

Nēvis, Ben, Bjærg i Skotland, ſ. **England.**

New-Jerſey [nju dſchĕrſi], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Atlanterhavet og Staterne New-York, Pennſylvania og Delaware. 368 □ M. med 1,131,000 J. (1880) mod 672,000 J. i 1860. Af Befolkningen 1880 vare 560,000 Mænd og 471,000 Kvinder. Foruden Hvide var her 39,000 Negre og Blandinger, 74 Indianere og 170 Chineſere. Landets ſydlige Del er flad og ſandet, den nordlige Del bakket med enkelte Bjærgpartier, der indeholde Jærn, Zink, Kobber og en Mængde nyttige Stenarter. Atlanterhavskyſten har foran ſig en Række langagtige, flade Sandøer, adſkilte ved ſnævre Sunde, der ere lidet egnede for Skibsfart. Landets Veſtgrænſe dannes af Floden og Bugten Delaware. Landbrug og Induſtri ere Befolkningens Hovederhverv. Her dyrkes de ſædvanlige Kornſorter, men Majs er den overvejende vigtigſte Sædart. Statsgjælden 1884 udgjorde c. 6 Mill. Kroner. Hovedſtad Trenton. — N. fik 1623 hollandſke og 1638 ſvenſke Nybyggere, men kom 1664 under engelſk Herredømme. Det var den af Nordſtaterne, ſom længſt beholdt Negerſlaveri, ganſke viſt kun i ringe Omfang. Staten ſtyres af en Gouverneur, valgt paa 3 Aar, et Senat af 21 og et Repræſentanthus af 60 Medlemmer, hine valgte paa 3, disſe paa et Aar. Til Unionens Repræſentanthus vælges 7 Medlemmer.

New-Lebanon [nju], Badeſted i Staten New-York i Nordamerika, ſ. ø. for Albany. Varme Kilder.

New-London [nju], Stad i Staten Connecticut i Nordamerika, 9 M. ø. for Newhaven ved Thamesflodens Udløb i Long-Island-Sund. 11,000 I. Fortrinlig Havn, hvorfra drives betydelig Hval- og Robbefangſt.

Nevlunghavn, Strandſted i Norge, Brunlanæs Præſtegjæld, Jarlsberg og Larviks Amt, har en meget ſøgt Havn. 250 I.

Newman, John Henry [njūmænn], f. 21 Febr. 1801 i London, blev 1828 Præſt ved St. Mariekirke i Oxford, ſluttede ſig nøje til Puſey og blev en af Puſeyismens betydeligſte Talsmænd, men traadte 1845 over til Katholicismen og gav derved et Exempel, ſom blev efterfulgt af mange Puſeyiter, navnlig iblandt Englands høje Ariſtokrati og Gejſtlighed. Det Skrift af N., ſom i den Henſeende virkede meſt, var »The Arians of the fourth century« (1834); men desuden har han ſkrevet flere andre Skrifter med ſamme Tendens. Da en italienſk Præſt Achilli var traadt over til den anglicanſke Kirke, angreb N., ſom imidlertid paa en Rejſe til Rom var bleven indviet til Præſt af Oratoriet, ham ſaa lidenſkabelig, at han 1852 paadrog ſig en retlig Anklage for Bagvaſkelſe og tabte ſin Sag efter en Proces, der vakte overordentlig ſtor Opſigt. Han blev derefter Rector ved et nyoprettet romerſk-katholſk Univerſitet, men nedlagde denne Stilling 1859 for at overtage Ledelſen af en Opdragelſesanſtalt i Birmingham for den katholſke Adel. I Maj 1879 blev han udnævnt til Cardinal og flyttede derefter til Rom.

Newmarket [nju], Stad i Cambridge-Shire i England, 3 M. ø. n. ø. for Cambridge. 5,000 I. Her holdes aarlig ſtærkt beſøgte Heſtevæddeløb.

New-Mexico [nju], en af de forenede Stater i Nordamerika (optagen ſom ſaadan 1874), omgiven af Republiken Mexico, Staten Texas, Indianerterritoriet og Territorierne Colorado, Utah og Arizona. 5,766 □ M. med 120,000 I. (1880), hvoraf 1,000 Farvede og 10,000 Indianere. Landet er i den veſtlige og midterſte Del gjennemfuret af Bjærgkjæder, der høre til Klippebjærgene. I Midten ſtrækker ſig Rio Grandes Floddal, gjennem hvilken den ſydlige Stillehavsjærnbane løber. Paa Bjærgenes Veſtſide udſpringe talrige Floder, der ere Bifloder til Rio Colorado, ſom falder i den californiſke Havbugt. Paa Øſtſiden udſpringer Pecco, der flyder mod S. til Rio Grande. Landet ø. for Bjærgene hører til Saltſteppen Llano Eſtacado, der udſtrækker ſig over en ſtor Del af det nordveſtlige Texas. I Floddalene egner Landet ſig godt for Agerdyrkning, men kræver rigelig Vanding. Der dyrkes Majs, Hvede, Bønner og rød Peber, og i de ſydlige Egne Vin. De vigtigſte Husdyr ere Muldyr og Faar. Bjærgene ere rige paa Metaller, ſaaſom Guld, Sølv, Kobber og Jærn, men Minerne bearbejdes endnu kun i ringe Grad. Hovedſtad Santa Fé. — N.-M. hørte tidligere til Mexico, blev indtaget af Nordamerikanerne 1846 og afſtaaet 1848, ſamt organiſeret ſom Territorium 1850.

New-Orleans [nju orlihns], Stad i Staten Louiſiana i Nordamerika ved Misſisſippis venſtre Bred, mellem Floden og Søen Pontchartrain, 23 M. fra Flodens Udløb i den mexicanſke Bugt. 216,000 I. (1880). Katholſk Ærkebiſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Univerſitet. Staden ligger i en moradſig og uſund Egn paa en Grund, der ved Højvande er indtil 5 F. under Flodens Niveau, hvorfor den ogſaa ved Diger ſaa vel opad ſom nedad Floden har maattet beſkyttes mod Overſvømmelſe. Gaderne ere i Almindelighed brede og godt brolagte, Huſene lave, med Undtagelſe af dem i Handelskvartererne, der ere 5—6 Etager høje. Af de offentlige Bygninger fremhæves det nye Statshus, Gouvernementshuſet, Arſenalet, Juſtitspaladſet, Toldhuſet, Mønten, Børſen, flere Banker, Theatre og Kirker. Hotellerne rivaliſere i Storhed og Pragt med dem i New-York. Her er talrige, med Træer og Statuer ſmykkede offentlige Pladſer. N. er næſt New-York Unionens vigtigſte Handelsſtad, idet næſten hele Udførſelen fra den umaadelige Landſtrækning omkring Misſisſippi og dens mægtige Bifloder pasſerer herigjennem. De Varemængder, der modtages fra det indre ad Flodvejen, ere overordentlig betydelige. Der udføres fornemmelig Bomuld, Kjød og Fleſk, Sukker og Mallas, Kornvarer og Tobak; men ſiden Borgerkrigen er Handelen gaaet meget tilbage. Stadens Klima er, navnlig om Sommeren, uſundt og fremkalder ofte heftige Epidemier af gul Feber, der iſær ere farlige for de ikke acclimatiſerede Fremmede. — N.-O. er anlagt af Franſkmændene 1718. 15 Jan. 1815 ſtod her et blodigt Slag mellem nordamerikanſke Militstropper under A. Jackſon og en engelſk Landgangshær, ſom led ſtore Tab.

Newport [njupohrt], 1) Stad paa den til Hamp-Shire i England hørende Ø Wight i den engelſke Kanal, ligger midt paa Øen og har 18,000 I., der have deres Hovedfortjeneſte af de talrige Rejſende, ſom opholde ſig her for at nyde Øens ſkjønne Natur og herlige Klima. I Nærheden ligger det tidligere befæſtede, nu forfaldne Slot Carisbrook, hvor Carl I en Tid holdtes fangen og gjorde et forgjæves Forſøg paa Flugt. 2) Stad i Monmouth-Shire ved Floden Uſks Udløb i Severn, 4 M. v. til n. for Briſtol. 35,000 I. God Havn. Betydelig Udførſel af Jærn og Kul. 3) Stad i Staten Kentucky i Nordamerika ved Floden Ohio lige over for Cincinnati, med 20,000 I. og livlig Handel og Induſtri. Unionsarſenal. 4) Stad i Staden Rhode-Island i Nordamerika paa Øen Rhode-Island i Narraganſet-Bugten, 5 M. ſ. for Providence, med 16,000 I., en fortrinlig og befæſtet Havn, vigtigt Skibsbyggeri, Fiſkeri og Fiſkehandel. Staden er paa Grund af ſin ſkjønne Beliggenhed og ſunde Klima et yndet Sommeropholdsſted for Beboerne af Mellem- og Sydſtaterne.

New-Providence [nju prōvidens], ſ. Bahama Øerne.

New-Roſs [nju], Stad i den irſke Prov.

Leinſter, Wexford Shire, 15 M. ſ. ſ. v. for Dublin ved Floden Barrow. 7,000 I. Havn, der ved Flodtid er tilgængelig for Skibe paa 400 Tons. Vigtigt Laxefiſkeri. Handel med Landbrugsprodukter.

Newry [njūri], Stad i den irſke Prov. Ulſter, Down Shire, ved Floden Newry, 12 M. n. for Dublin. 14,000 I. Livlig Induſtri og Skibsfart.

Newſtead-Abbey [njūſtædd ǣbbi], et gammelt Abbedi i Nottingham-Shire i England, 1½ M. n. ø. for Nottingham, Familien Byrons Landſæde. Den berømte Digter boede her længe, og hans Lig blev ført hertil fra Misſolongi.

Newton, Charl. Thomas [njūt'n], engelſk Archæolog, f. 1816, var 1840—52 Asſiſtent ved British Museum, men blev ſenere engelſk Viceconſul i Mitylene; ſom ſaadan opdagede han (1856) Reſterne af Mauſoleet i Halikarnasſos, foranſtaltede Udgravninger i Knidos og Branchidæ og indſamlede talrige Oldſager til Brit. Mus. 1880 blev han Profesſor i Archæologi ved University-College i London. I ſine Skrifter har han beſkrevet dels ſine Rejſer, dels Indholdet af forſkjellige Afdelinger af Brit. Mus. o. a.

Newton, Iſaac [ſ. o.], engelſk Mathematiker og Aſtronom, Grundlægger af den nyere mathematiſke Phyſik og phyſiſke Aſtronomi, en af de ſtørſte Aander, der nogen Sinde har levet, f. 25 Dec. 1642 i Woolsthorpe i Lincoln-Shire. Som Dreng vakte han i Skolen kun ringe Forventninger, men da han 18 Aar gl. var kommen til Univerſitetet i Cambridge, hvor Barrow, en af den Tids dygtigſte Mathematikere, tog ſig af ham, lagde hans eminente Geni ſig ſnart for Dagen. 1669 aftraadte Barrow ham ſin Plads ved Univerſitetet; 1689 var han ſom Univerſitetets Repræſentant Medlem af det Parlament, ſom erklærede Jakob II for afſat; 1699 blev han Møntmeſter, 1701 anden Gang Parlamentsmedlem for Univerſitetet, 1703 Præſident for det kongelige Videnſkabernes Selſkab i London. Han døde 20 Marts 1727 og er begravet i Weſtminſter Abbedi. Paa hans Grav findes følgende Indſkrift (af Pope): »Nature and nature's laws lay hid in night; God said: »Let Newton be«, and all was light.« — N. fandt allerede tidlig (før 1665) Binomialformelen eller i det mindſte dens Udvidelſe til brudne og negative Exponenter og gjorde tillige den Gang Begyndelſe til Opfindelſen af Fluxionsregningen, der var d. ſ. ſ. Differentialregningen; om hans deraf fulgte Strid med Leibniz ſ. **Leibniz**. N.s Navn er dog iſær uadſkillelig knyttet til den ſtørſte Opdagelſe, der nogen Sinde er gjort i Aſtronomien, nemlig Loven for den almindelige Tiltrækning (ſ. **Tiltrækning**). Vel var den i mange Henſeender forberedet. Lovene for Tyngdens Virkninger paa Jorden vare allerede udviklede af Galilei og Huygens. Ligeledes var Foreſtillingen om en Tiltrækning, ſom Solen ſkulde udøve paa Planeterne, bleven fremſat, om end ikke udviklet og ſiden fortrængt af Theorien af de Carteſianſke Hvirvler (ſ. d. A.). Men N. var den førſte, der fattede Ideen om Tiltrækning ſom en almindelig Naturlov, hvoraf Tyngden paa Jorden kun var en enkelt Ytring. Han begyndte med den Tanke, at denne ſidſte kunde udſtrække ſin Virkning til den Afſtand, hvori Maanen findes, om end med formindſket Intenſitet. Da Maanen har en krumlinet Bevægelſe, kan dens Afvigelſe fra den retlinede Tangent i hver lille Tidsdel betragtes ſom et Fald mod Jorden, og ved at beregne Størrelſen af dette Fald udfandt han, at Tyngden var formindſket i Forhold ſom Kvadratet paa Afſtanden, et Forhold, det desuden var naturligt at antage for en fra et Centrum udgaaende Kraft. Derfra ſluttede han, at Jorden og Planeterne paa ſamme Maade kunde gravitere mod Solen og ved dennes Tiltrækning faſtholdes i deres Baner; kun maatte denne Tiltrækning være langt ſtærkere end den, ſom Jorden udøver. Imidlertid maatte Tiltrækningen være gjenſidig, ſaa at ogſaa de mindre Legemer tiltrække de ſtørre i Forhold til deres Masſe. Af denne ſin Theori beviſte han nu, baade at de Keplerſke Love maatte gjælde med Tilnærmelſe, og at de ikke kunde gjælde nøjagtig. De da bekjendte Afvigelſer fra disſe (Perturbationer) forklarede han af ſin Theori og paaviſte derhos flere, ſom Obſervationerne førſt ſenere have kunnet udfinde. Men ogſaa Jordens Figur fulgte med Nødvendighed af N.s Theori. Huygens havde vel allerede beregnet Jordens Fladtrykning ſom en Følge af dens Rotation, men hans Reſultat var ikke correct, fordi han gik ud fra Tyngden ſom en conſtant Kraft, hvorimod den efter N.s Theori er en Reſultant af alle de enkelte Partiklers forenede Kræfter, hvorved den — ſelv uden Henſyn til Centrifugalkraften — bliver af forſkjellig Størrelſe, ſvageſt under Æqvator og tiltagende mod Polerne. Det var for øvrigt førſt ved Maalningen i Lapland 1736, at dette Reſultat blev ſtadfæſtet ved Erfaringen. Foruden de nævnte to ſtore Hovedopdagelſer har N. udrettet ſærdeles meget i andre Grene af Videnſkaben, iſær Optiken, hvor han navnlig paaviſte Lyſets Sammenſætning (ſ. **Farve**) og udviklede Lysbrydningens Theori; han forbedrede ogſaa Teleſkopet, og en Art af Spejlteleſkoper bærer Navn efter ham (jvfr. **Kikkert**). N.s vigtigſte Værk er »Philosophiæ naturalis principia mathematica« (1689). Hans ſamlede Værker ere udgivne af Horsley (5 Bd., 1779—85). Den bedſte Biographi af ham ſkyldes Brewſter (ſ. d. A.).

Newtons Metal [ſ. o.], en Legering af 3 Dele Tin, 5 D. Bly og 8 D. Bismut. Det ſmelter allerede ved 94°,5.

New-Weſtminſter [nju nĕſt], Hovedſtad i britiſk Columbia, i Nærheden af Fraſer-Flodens Udløb i Juan de Fucas-Stræde. 3,000 I. Betydeligt Fiſkeri.

New-York [nju], 1) den vigtigſte og folkerigeſte af de nordamerikanſke Friſtater, mellem 40° 30′ og 45° n. Br. og mellem 55° 20′ og 62° 15′ v. L., omgiven af Canada, hvorfra den ſkilles ved de ſtore Søer Erie og Ontario og St. Lawrence-Floden, af Staterne Vermont, Masſachuſetts og Connecticut, Atlanterhavet og Staterne New-Jerſey og Penſylvania. 2,313 □ M. med 5,083,000 I. (1880), hvoraf 65,000 Farvede og 130 Indianere. Til Staten høre Øen Long-Island og flere mindre i Atlanterhavet. Den øſtlige Del af Landet paa begge Sider af Floden Hudſon optages af Alleghany-Bjærgenes Udløbere; Catskill-Bjærgene v. for Hudſon have Punkter henved 4,000 F., og i Adirondac-Bjærgene længer mod N. er Mt.-Marcy 5,200 F. højt. For øvrigt er Landet for det meſte jævnt, mod S. V. bølgeformet med i det hele frugtbar Jordbund. Long-Island er mod V. dannet ved Hudſonflodens Jordafſætninger, men beſtaar mod Ø. meſt af Sandbakker, dog med et frugtbart Jorddække. De vigtigſte Vandløb ere: paa Nordgrænſen St. Lawrence-Floden, der bortfører Vandene fra de ſtore Ferſkvandsſøer; ſaa vel til disſe ſom til ſelve Floden løbe talrige mindre Vandløb. Hudſon udſpringer i den nordøſtlige Del af Staten v. for Champlain-Søen og løber mod S. forbi Albany og New-Y. ud i Long-Island-Sund; den optager Mohawk. Susquehannah og Delaware have deres Kilder i Staten; den førſte løber gjennem Pennſylvania til Cheſapeak-Bugten; den anden er næſten i hele ſit Løb Grænſeflod for Pennſylvania mod N.-Y. og New-Jerſey og falder i Delaware-Bugten. Af de talrige Søer ere de vigtigſte Champlain paa Øſtgrænſen mod Vermont, der er i Kanalforbindelſe med Floden Hudſon og gjennem Sorel har Afløb til St. Lawrence-Floden; Oneida, Cayuga, Seneca o. fl. Klimaet er mod V. og N. Faſtlandsklima med ſtrænge Vintre, ſ. og ø. for Bjærgene derimod mildere, dog langtfra ſaa mildt ſom under tilſvarende Bredde i Europa. I Staden N.-Y., der ligger under ſamme Bredde ſom Napoli, er Aarets Middeltemperatur 12° mod 17° i Napoli. Der dyrkes de ſædvanlige europæiſke Kornſorter og Majs; en ſtor Del af Landet er bevoxet med Skove af Naaletræer, Eg, Sukkerahorn og Poppel m. m. Husdyrenes Antal er meget ſtort, ſaa vel af Heſte ſom Hornkvæg, Faar og Svin. Af vilde Pattedyr forekomme den ſorte Bjørn, Jaguaren, den vilde Kat, Ulven og Bæveren. Af Mineraler indvindes iſær Jærn, Bly og Salt, ſamt Stenkul, Zink, Kobber og Sølv. Handel og Agerbrug ere Befolkningens Hovederhverv. Handelen er af overordentlig ſtor Betydning, ſaa vel Udenrigshandelen, der væſentlig drives fra Hovedſtaden N.-Y., ſom Indenrigshandelen, der fremmes meget ved de ſejlbare Floder og Kanaler og det udſtrakte Jærnbanenet. I den betydelige induſtrielle Virkſomhed indtage Uld- og Bomuldsmanufakturerne, Jærnſtøberierne, Garverierne, Bryggerierne, Brænderierne og Skibsbyggerierne den meſt fremragende Plads. Paa Skolevæſenet ofres betydelige Beløb, og det ſtaar i det hele paa et højt Trin. — 1610—14 begyndte Hollændere at handle paa Hudſonsfloden; ſenere byggedes et Fort Oranien, hvor nu Albany ligger, og 1623 grundlagdes Ny-Amſterdam (den nuværende Stad N.-Y.). Landet kaldtes da Ny-Nederland. Fra 1650 kom Indvandrere af forſkjellige Folkefærd, og Byens Befolkning fik ſaaledes tidlig et broget Præg; derimod var der kun ringe Intereſſe for Forbindelſen med Holland, og ingen Modſtand gjordes 1663, da N.-Y. blev beſat af engelſke Tropper og omdøbt efter Hertugen af York (Jakob II). 1683 fik N.-Y. en Forfatning ſom ſelvſtændig Koloni, og den var 1776 den ſidſte af de engelſke Kolonier, der ſluttede ſig til Uafhængighedserklæringen. Under Frihedskrigen var N.-Y. næſten hele Tiden beſat af engelſke Tropper. Siden er N.-Y. voxet alle de andre Stater over Hovedet, ligeſom Staden N.-Y. er den nye Verdens ſtørſte By. 1830 omfattede Staten N.-Y. omtrent en Sjettedel af hele Unionens Befolkning og 1880 omtr. en Tiendedel; den kaldes derfor ogſaa The Empire State og har flere Gange ved ſin Stemmegivning afgjort Præſidentvalget. Efter Forfatningens Omdannelſe 1846 har den været den toneangivende Stat i demokratiſk Retning. Gouverneuren er valgt paa 3 Aar; Senatet tæller 50 og Repræſentanthuſet 120 Medlemmer, begge valgte paa 2 Aar. Til Unionens Repræſentanthus ſender N.-Y. 34 Medlemmer. — 2) Hovedſtad i Staten af ſ. N. paa Øen Manhattan i Hudſon-Flodens Munding, 40° 45′ n. Br. og 56° 18′ v. L., 45 M. n. ø. for Waſhington, 40 M. ſ. ø. for Boſton. 1,206,000 I. (1880), heri ikke medregnet Forſtaden Brooklyn paa Long-Island, der ſamtidig havde 567,000, Jerſey-City med 121,000, Hoboken 31,000 og Long-Island City 18,000, i alt 1,943,000 I. N.-Y. er ikke blot de forenede Staters, men hele Amerikas ſtørſte By og vigtigſte Handelscentrum; der er kun faa Stæder i den gamle Verden, ſom i nogen af disſe Henſeender ſtille den i Skygge, og med Henſyn til Handelsomſætning ſtaar kun London over den. Staden er oprindelig bygget uregelmæsſig og ſnæver; men forfærdelige Hjemſøgelſer af Peſt og gul Feber tillige med Nødvendigheden af at ſkaffe Boliger for den overordentlig tiltagende Befolkning, ſamt den deraf fremgaaede høje Lejepris have fremkaldt ſtorartede Byggeforetagender, ſaa at de gamle Kvarterer for ſtørſte Delen have maattet vige Pladſen for nye, brede Gader og ſtore Pladſer, omgivne med ſtorartede Pragtbygninger. Man faar bedſt et Begreb om Byens Størrelſe, naar man ſer, at den ſamlede Gadelængde er 90 Mil, og at Længden af Vandledningsrør er omtrent lige ſaa ſtor. Stadens aarlige Skatteindtægt er c. 100 Mill. Kr. Den pragtfuldeſte Gade er Broadway (Bredgade), hvor der endnu 1836 væſentlig kun fandtes Teglſtenshuſe, men hvor Øjet nu kun møder rigt ſmykkede Huſe af Sten og Marmor. At forſøge paa at give endog kun tilnærmelſesvis en Udſigt over Stadens mærkeligſte Bygninger, vilde føre altfor vidt, og her ſkulle derfor kun nævnes Raadhuſet, Børſen, der er en Efterligning af Parthenon i Athen, Poſthuſet, Fængſlet, Tugthuſet, Toldhuſet, flere Kirker, Theatrene, de ſtore Hoteller, hvoraf flere kunne rumme indtil 1000 Gjæſter og derover, og mange af de ſtore Handelsetabliſſementer. Gaderne ere i ſtor Udſtrækning belagte med Sporveje, og flere Dampſporveje ere endog paa høje Søjler førte oven over Gader og Huſe. Langs Hudſon, ſaa vel den egentlige Munding, der kaldes North-River, ſom Armen Eaſt-River, der løber n. om Øen Manhattan, ere vidtſtrakte Kajer, ved hvilke Aar ud og Aar ind Skibe fra alle Nationer losſe og lade. Ved Eaſt-River findes ogſaa de ſtorartede Skibsbyggerier, der udfolde en overordentlig Virkſomhed. Forbindelſen med Brooklyn og andre nærliggende Punkter vedligeholdtes tidligere ved Smaadampere, ligeſom Tilfældet er paa Themſen i London, men disſe have nu maattet vige Pladſen for ſande ſvømmende Paladſer, der optage talrige ſtore Kjøretøjer og Tuſender af Menneſker. Endelig er der 1883 aabnet en kolosſal Hængebro, 1,500 F. lang, over Eaſt-River, der tjener ſaa vel Jærnbanefærdſelen ſom almindelig Vognfærdſel og Gaaende. Handelsomſætningen og Skibsfarten ere i ſtadig Tiltagen og omfatte ſaa godt ſom alle vigtigere Punkter over hele Jorden. I de ſenere Aar har man ſøgt at udvide Handelen paa Europa, navnlig England, ved Udførſel af levende Kvæg og friſk Kjød; den ſidſte Retning ſynes imidlertid ikke hidtil at have ſamme Held ſom den førſte. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Kornvarer, Petroleum, Flæſk og Kjød, levende Kvæg, Smør og Oſt, Fedt, Talg, Tobak, Harpix og Tran. Indſejlingen til N.-Y. var tidligere forbunden med ſtor Vanſkelighed, men den er bleven væſentlig lettet, da man 1885 med Nitroglycerin ſprængte Snævringen »Hellgate«. Bartholdys kolosſale Frihedsſtatue, paa Bedloe-Island, med Fyr (300 F. over Havet), afſløredes 28 Oct. 1886. Ogſaa Induſtrien ſtaar i N.-Y. paa et højt Trin, navnlig i alle Retninger, der ere betingede af en betydelig Skibsfart og Jærnbanefreqvens, ſamt i Beklædningsſtoffer, Bogtrykkeri, Garveri, Bryggeri og Brænderi. Undervisningsvæſenet ſtaar meget højt, og her findes foruden et Univerſitet talrige højere Undervisningsanſtalter og mange videnſkabelige Foreninger med rige Hjælpemidler i Bibliotheker, Samlinger o. desl. — N.-Y. er oprindelig koloniſeret af Hollænderne og hed den Gang Ny-Amſterdam, men kaldtes en kort Tid Ny-Stockholm, da Hollænderne 1654 vare blevne fortrængte af ſvenſke Koloniſter, ſom temmelig talrig havde nedſat ſig her. Disſe bleve paa ny fortrængte af Hollænderne u. A., men heller ikke disſes Herredømme blev af Varighed, thi 1663 maatte de vige for engelſke Nybyggere. Endnu 1790 havde N.-Y. kun 33,000 J., men 1800 var Tallet ſteget til 60,000, 1820 til 124,000, 1830 til 203,000, 1840 til 313,000, 1850 til 516,000, 1860 til 806,000 og 1870 til 942,000. Det er klart, at en ſaadan Tilvæxt kun er mulig ved en overordentlig ſtærk Indvandring.

Nexelø, en lille, langſtrakt og høj Ø i Kattegattet, ¼ M. fra Sjællands Nordkyſt, hører til Holbæk Amt, Skippinge Herred, Føllesløv Sogn.

Nexø, Kjøbſtad paa Øſtkyſten af Bornholm, 4 M. ø. for Rønne i Sønder-Herred. 1,999 J. (1880). Byen ligger paa en flad Strækning langs Stranden under et temmelig betydeligt Højdedrag, ſom hæver ſig bag ved den. De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuſet, Borgerſkolen, Arbejdsanſtalten og et Materialmagaſin under Bornholms Tøjhus. Told- og Skibsafgifterne udgjorde 1885 14,000 Kr., Brænderiafgiften 19,000 Kr. Der udførtes til Udlandet kun ubetydeligt. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 78 Baade under og af 4 Tons og 32 Fartøjer af i alt 3,016 Tons, heraf et Dampſkib paa 96 Tons. Havnens Dybde 10—12 F.; den led meget ved Stormfloden 13 Nov. 1872. Af Communens Udgifter 1884, der i alt udgjorde 56,000 Kr., lignedes paa Formue og Lejlighed 17,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, der tillige er Byfoged i Aakirkeby ſamt Herredsfoged i Sønder Herred. Byraadet tæller 9 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere en Toldcontroleur, en Poſt- og Telegrapherpediteur og en Sognepræſt. I Byen er en Sparekasſe, tillige for Svaneke.

Ney, Michel [næh], Hertug af Elchingen og Fyrſte af Moſkva, franſk Marſchal, f. 10 Jan. 1769 i Saarlouis, Søn af en Bødker, traadte 1787 ſom Menig ind i et Huſarregiment og var Underofficer, da Revolutionen udbrød. Han deltog 1792 i Krigen ſom Capitain, blev 1794 Adjudant hos Kléber og 1796 Brigadegeneral under Jourdan. Han gjorde Tjeneſte i Krigen i Sydtyſkland 1797, indtog Mannheim ved et driſtigt Angreb 1799 og kæmpede under Masſéna i Schweiz, ſamt n. A. under Moreau ved Hohenlinden. For at knytte N., der ellers var Republikaner, til ſig, bragte Bonaparte et Ægteſkab i Stand mellem ham og en Veninde af Hortenſe Beauharnais og udnævnte ham til Generalinſpecteur for Rytteriet. 1802 ſendtes han til Schweiz, hvor han med ſtor Klogſkab bragte Mediationsacten i Stand. 1804 blev han Marſchal og ſtormede 1805 Skanſerne ved Elchingen, hvad der væſentlig medvirkede til Øſterrigernes Overgivelſe ved Ulm og ſkaffede ham Hertugtitel; han rykkede derefter ind i Tirol og fordrev Fjenden herfra. Med ſamme Tapperhed kæmpede han 1806—7 ved Jena, Eylau og iſær ved Friedland; derimod tjente hans Strænghed i Spanien til at ophidſe Sindene, og paa Tilbagetoget fra Portugal 1811 blev han uenig med Masſéna og viſte ſtor Gjenſtridighed. Felttoget i Rusland 1812 gav dog iſær N. Lejlighed til at viſe ſin Tapperhed og Dygtighed; efter Slaget ved Moſkva gav Napoleon ham Fyrſtetitel og Tilnavnet „den tapreſte af de tapre“ (le brave des braves), og paa Tilbagetoget var det nærmeſt ham, det ſkyldtes, at en Del af Hæren blev frelſt. 1813 deltog N. med et Hærcorps, næſten kun af Rekruter, i Slagene ved Lützen og Bautzen, medvirkede til Sejren ved Dresden, men blev ſlaaet af Blücher ved Dennewitz, da han vilde rykke frem imod Berlin, og ſøgte endnu 19 Oct. efter Nederlaget ved Leipzig at forſvare Forſtæderne. Ligeledes kæmpede N. med fortvivlet Tapperhed 1814 paa Frankrigs egen Grund; men efter Paris's Fald raadede han indtrængende Kejſeren til Tronfraſigelſe og ſluttede ſig derefter aabent til Ludvig XVIII, der udnævnte ham til Pair og gav ham andre Tillidshverv. Krænket af de overmodige Royaliſter trak N. ſig dog tilbage til et Gods i Jan. 1815, men ved Napoleons Tilbagekomſt fra Elba forſikrede han Ludvig XVIII om ſin Troſkab og lovede at bringe Napoleon ſom Fange i et Jærnbur. N. drog ud med 4,000 Md., men paavirket af General Bertrand gik han over til Napoleon og førte Hærens venſtre Fløj ved Quatrebras imod Engelſkmændene og derefter ved Waterloo, hvor 5 Heſte bleve ſkudte under ham og han kun af Udmattelſe blev reven med Strømmen bort fra Valpladſen. I Pairskammeret raadede N. nu til Underhandlinger og undlod at flygte, da han troede ſig dækket ved Capitulationen. Ikke des mindre blev han fængſlet og af Pairskammeret dømt til Døden, ſamt ſkudt 7 Dec. 1815 i Haven ved Luxembourg. Hans »Mémoires« bleve udgivne af hans Sønner (2 Bd., 1833). — Af disſe var 1) **Joſeph Napoléon N.**, Fyrſte af Moſkva, f. 1803, ægtede 1828 en Datter af Lafitte (f. 1804, d. 1881) og blev efter Julirevolutionen Adjudant hos Hertugen af Orléans og Pair, men tog førſt 1841 Sæde i Kammeret. 1848 var han en af de faa Pairer, ſom indbød til Reformbanketterne, og valgtes n. A. til Nationalforſamlingen, hvor han underſtøttede Louis Napoleon. 1852 blev han Senator og døde 1857. Han var en lidenſkabelig Muſikelſker og en af Jockeyklubbens Stiftere. Hans eneſte Datter, **Eglé Napoléone N.**, f. 1832, ægtede 1852 Grev Perſigny. 2) **Michel L. F. N.**, Hertug af Elchingen, f. 1804, uddannedes i den polytechniſke Skole, men vilde ikke tjene under Bourbonerne og gik 1824 til Sverige, hvor han blev Artillerilieutenant. 1830 kom han tilbage, blev Ordonnansofficer hos Marſchal Gérard paa Toget til Belgien og fulgte ſiden Hertugen af Nemours ſom Adjudant til Algérien. 1851 blev han Brigadegeneral og førte 1854 en Brigade Ryttere til Tyrkiet, hvor han døde 14 Juli af Cholera. 3) **Edgar N.**, f. 1812, blev i Dec. 1848 Adjudant hos Prinspræſidenten og ſendtes i Sommeren 1849 i et ſærligt Hverv til Rom, hvor han 18 Aug. modtog et mærkeligt Brev fra Præſidenten, ſom heri udtalte ſig om de fornødne Reformer i Kirkeſtaten. 1856 blev N. Brigadegeneral og Overjægermeſter, fik efter den ældre Broders Død Tilladelſe til at bære Titlen Fyrſte af Moſkva og blev efter at have deltaget i Krigen i Italien 1859 Senator og 1863 Diviſionsgeneral. D. 1882.

N'gami, en Indſø i Sydafrika mellem 20° 23' og 20° 50' ſ. Br. og 40° 11' og 40° 46' ø. L., 14 □ M. ſtor, i Regntiden indtil 36 □ M., ligger med ſit Vandſpejl efter nogle Angivelſer 2,700 F., efter andre 3,800 F. over Havet. Den optager flere Floder, men har i Almindelighed intet Afløb.

N'gorno, ſ. **Angornu**.

Niagara [nejǣggæræ], 1) Flod i Nordamerika, er Afløbet fra Erie- til Ontario-Søen og kun 7½ M. lang. Den danner det mægtige Vandfald ved N., der ved Gede- og Limaøen deles i 3 Fald, Heſteſkofaldet ell. det engelſke Fald (2,200 F. bredt), Centrumsfaldet (50 F. bredt) og det amerikanſke Fald (1,200 F. bredt), og har en Højde af 190 F. Fra den amerikanſke Side fører en Bro til Gedeøen, hvor der er ſmukke Skovanlæg, og neden for Faldet i en Højde af 250 F. over Floden er lagt en Jærnhængebro (bygget 1852—55 af Röbling, med en Spændvidde af c. 800 F.) over denne til Forening af de amerikanſke og canadiſke Jærnbaner. 1885 og 1886 have et Par Vovehalſe med Held forſøgt at pasſere Faldet, indeſluttede i en Tønde. Paa Canadas Side har man omgaaet Faldet ved Welland-Kanalen. 2) Stad i Nedrecanada i det engelſke Nordamerika ved Floden N.s Udløb i Ontario-Søen, med 4,000 I. og betydelige Dampſkibsværfter og Maſkinfabrikation.

Niam-Niam eller Sandeh, et maaſke med nordligere Beſtanddele blandet Negerfolk mellem 4° og 6° n. Br., boende ved Vandſkjellet mellem Nilen og Tſads Tilløb; deres Hud er efter Schweinfurth chocoladebrun og matglinſende, deres Haar kruſet; de ere Menneſkeædere.

Nibby, Antonio [bi], f. 1792, d. 1839 ſom Profesſor i Archæologi ved Univerſitetet i Rom, har gjort ſig fortjent ved ſine Forſkninger angaaende det gamle Roms Topographi. Af hans talrige herhen hørende Arbejder ere de vigtigſte »Analisi storico-topografica antiquaria della carta de' contorni di Roma« (3 Bd., 1837—38) og »Descrizione di Roma«.

Nibe, Kjøbſtad i Nørrejylland, Aalborg Amt, Hornum Herred, ved Limfjorden (Nibe-Bredning), 2½ M. v. til ſ. for Aalborg. 1,493 I. (1880). Byen er mod S. omgiven af høje Bakker. Dens offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuſet og to Skoler. Det tidligere betydelige Sildefiſkeri i Limfjorden, der gjorde N. til en velhavende By, ophørte efter Gjennembruddet af Agger-Kanal 1825. Toldindtægten udgjorde 1885 11,424 Kr. Her er nu intet Brænderi. De her hjemmehørende Fartøjer udgjøre kun 5 af 466 Tons og 63 Baade, hvormed der drives Fiſkeri paa Fjorden. Øvrighed er en Borgemeſter, der tillige er Herredsfoged i Hornum Herred. Byraadet tæller 7 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere en Toldforvalter, en Diſtrictslæge, en Poſtexpediteur, der tillige er Telegraphbeſtyrer, og en Sognepræſt. Communens Udgift 1884 udgjorde c. 28,000 Kr., hvoraf var paalignet Formue og Lejlighed 14,000 Kr. I Kjøbſtaden er en Sparekasſe. Havnen har 7 F.s Dybde.

Nibelungenlied (i nogle Haandſkrifter kaldet **„Der Nibelunge Not“**), det ſtørſte og betydeligſte middelhøjtyſke Folkeepos, er i den Form, hvori det er os overleveret, ſandſynligvis affattet i Øſterrig ved Slutningen af det 12te Aarh. Det bunder dog afgjort i den hedenſke Tid og forener i ſig ældgamle mythologiſke Foreſtillinger, ſagnhiſtoriſke Erindringer om Folkevandringens og Merovingertidens Omvæltninger og endelig en fra Riddertidens Culturformer laant Indklædning. Den frankiſk-burgundiſke og den gotiſke Sagnkreds ere her ſammenſmeltede, og det af 39 Sange (Aventiuren) beſtaaende Digts Hovedindhold, hvoraf en Del, om end med ikke uvæſentlige Afvigelſer, gjenfindes i Vølſungaſaga og Thidreks Saga, er Fortællingen om den herlige Kongeſøn Siegfried (Eddaens Sigurd Faavnesbane), der ſom Yngling har betvunget Kong Nibelungs Sønner og bortført deres Skat („Nibelungenhort“) og den uſynliggjørende Kappe („Tarnkappe“); om hans Ophold i Worms hos Burgunderkongen Gunther, hvem han bl. a. uſynlig hjælper at betvinge Skjoldmøen Brunhilde, ſom derpaa Gunther ægter, medens Siegfried til Løn faar dennes Søſter Kriemhilde (Gudrun) til Huſtru; om et ſenere Beſøg i Worms, under hvilket Brunhilde, oplyſt om Bedrageriet, formaar Gunthers mægtigſte Vasſal, Hagen, til at ſnigmyrde Siegfried, hvorpaa den med Forbandelſe betyngede Nibelungeſkat ſænkes i Rhinen; endelig om Burgundernes Tog til Hunernes Land, hvorhen Kriemhilde, der imidlertid har ægtet Kong

Etzel (Attila) indbyder dem, og hvor hun mætter ſin Hævn ved et Blodbad, i hvilket ogſaa Goterne under deres Konge Dietrich (Theoderich) deltage og efterhaanden alle Heltene, til ſidſt ogſaa Kriemhilde ſelv, omkomme; kun Dietrich, hans gamle Vasſal Hildebrand og Etzel ere tilbage for at klage over de faldne (ſom det ſkildres i et ſærligt, til Hoveddigtet knyttet Digt, „Die Klage“). Stilen i det i en egen, torimet Firelinjers-Strophe („Nibelungen-Strophe“) affattede Epos er kunſtløs og knap, uden de homeriſke Digtes ordrige Detailmaleri; men Charakterſkildringens Kraft, det ſimple og dog ofte ſtorſlaaede Udtryk for de forſkjelligſte Lidenſkaber og den dramatiſke Evne i Fremſtillingen af mange Scener ere beundringsværdige. Dog ere de enkelte Partier indbyrdes af højſt ulige Værd og harmonere ofte kun ſlet ſammen. Dette bragte K. Lachmann til at opſtille (førſte Gang i et Skrift 1816) ſin i Hovedſagen af de fleſte ſenere Forſkere tiltraadte „Lieder-Theori“, i Følge hvilken N. indeholder en Række oprindelig ſelvſtændige, af forſkjellige Digtere forfattede Sange, der ſenere ere ſammenføjede, bearbejdede og forøgede med mange „uægte“ Tilføjelſer. Efter at Digtet i flere Aarhundreder havde været fuldſtændig glemt, fremdroges det 1751 paa ny af Bodmer, der dog kun udgav dets ſidſte Del; 1782 foranſtaltede Chr. Myller den førſte fuldſtændige Udgave. Man kjender nu i alt 28 for ſtørſte Delen dog ufuldſtændige Haandſkrifter af N.; men om de enkeltes Alder og Værd og deres indbyrdes Forhold ere Forſkerne endnu højſt uenige, og af de vigtigſte kritiſke Udgaver har hver lagt ſit af de tre Hovedmanuſkripter til Grund: Lachmanns (førſte Gang 1826) det i München, Zarnckes (1856) og Holtzmanns (1857) det i Donaueſchingen og Bartſchs (1866) det i St. Gallen. Af de Forfattere, der have ſtrevet om N., maa endnu nævnes v. d. Hagen, J. Grimm, Müllenhoff, H. Fiſcher, Fr. Pfeiffer (der 1862 ſøgte at beviſe, at Digteren v. Kürenberg var den oprindelige Forfatter til N.), W. Scherer og J. Wöber (der nylig i en ſkarpſindig Underſøgelſe har ſøgt at godtgjøre, at N. er digtet af en øſterrigſk Ridder, Heinr. v. Traunſtein, der deri til Dels ſkal have beſunget ſine egne og ſin Slægts Tildragelſer). Slgn. N. v. Muths „Einleitung in das N.“ (1877). Overſættelſer paa Nytyſk haves af Simrock, Bartſch, W. Hahn o. fl. Stoffet gaar igjen i Folkebogen „Der hürnen Seifried“ og er benyttet af en Række moderne Digtere, ſom Geibel, Hebbel, Jordan, ſamt af Rich. Wagner.

Nibsaa, ſ. **Nibe-Aa.**

Nicānder, Karl Auguſt, ſvenſk Digter, f. 20 Marts 1799 i Strengnäs, begyndte ſom Student i Upſala ſin Forfattervirkſomhed med nogle mindre Digte i »Kalender för Damer«; 1820 udkom hans førſte ſtørre Digterværk, Sørgeſpillet »Runesvärdet«, der røbede ualmindelige Anlæg, og inden han efter at have taget den philoſophiſke Grad havde forladt Univerſitetet og 1825 var bleven anſat ſom Copiſt i Krigsexpeditionen, havde han udgivet nogle mindre Samlinger Digte. Efter at han 1826 havde faaet det ſvenſke Akademis ſtore Præmie for Digtet »Tassos död«, gaves der ham Lejlighed til 1827—29 at gjøre en Rejſe til Tyſkland og Italien. Frugten af denne vare »Minnen från Södern« (1831—39, 2det Opl. 1862—63), en Rejſebeſkrivelſe, ſom han dog aldrig naaede at fuldende; end videre »Hesperider« (1835, 2det Opl. 1860), en Samling Digte og Noveller, der anſees for det meſt fremragende af hans Værker. Men disſe tillige med nogle Overſættelſer ſamt en Cyklus Romancer, »Lejonet i Öknen«, bleve hans ſidſte Arbejder, fordi hans Arbejdsdygtighed mere og mere ſvækkedes af en Hjærtelidelſe, ſom endte hans Liv 7 Febr. 1839. En Samling af hans Digte (hvori dog »Hesperiderne« ſavnes) udkom efter hans Død (5te Opl. 1888); de udmærke ſig ved ædel Følelſe og ſkjøn Form, men ſavne dybere Originalitet.

Nicarágua, en af de mellemamerikanſke Republiker, liggende mellem det ſtore Ocean og det caribiſke Hav, mod N. begrænſet af Honduras, mod S. af Coſta-Rica og mod Ø. ſkilt fra det caribiſke Hav ved Mosquito-Diſtrictet. 2,430 □ M. med 260,000 J. (1884), for ſtørſte Delen Indianere og Blandinger. I den ſydlige Del af Landet er Nicaragua-Søen (ſ. nedenf.), der modtager Afløbet fra den nordligere liggende Managua-Sø. Fra Managua-Søens Nordende gaar en Række Vulkaner mod N., der ofte have voldet ſtore Ødelæggelſer. Ø. for Søerne hæver Landet ſig til en vulkanſk Bjærgkjæde af betydelig Højde, fra hvis øſtlige Fod Nicaraguas 2,500 F. høje Slette ſkraaner jævnt ned mod det caribiſke Hav. Klimaet er hedt og temmelig uſundt, Jordbunden frugtbar og Vegetationen tropiſk. Udførſelen beſtaar fornemmelig i Kautſchuk, Kaffe, Huder, Indigo, og dens Værdi angives 1884 til c. 17 Mill. Kr., hvorimod ſtaar Indførſel til et 1,5 Mill. Kr. højere Beløb. Her er c. 20 M. Jærnbane og c. 250 M. Telegraphlængde. N. ſtyres af en Præſident, valgt paa 4 Aar, et Senat paa 10 og en lovgivende Forſamling paa 11 Medlemmer. Statsindtægten angives 1884 til c. 7 Mill. Kr. og Udgiften til et ubetydelig mindre Beløb. Statsgjæld over 80 Mill. Kr. Hovedſtad Managua. — N. løsrev ſig 1821 fra Spanien og ſluttede ſig 1823 til Mellemamerika, men dannede efter dettes Opløsning 1839 en egen Stat. Ligeſom de andre nyſpanſke Stater plagedes N. af indre Kampe imellem de conſervative (klerikale) og de liberale. Da den klerikale Chamorro 1852 var bleven Præſident og 1854 ſluttede et nøje Forbund med Guatemala, gjorde de liberale under Caſtellon Oprør, og i den følgende Kamp fik begge Partier Hjælp udefra, nemlig de liberale fra San Salvador og de klerikale fra Guatemala. Da disſe ſyntes at faa Overvægten, indkaldte Caſtellon den nordamerikanſke Æventyrer Will. Walker, der i Juni 1855 landede med 65 Md., men efterhaanden ſamlede om ſig 1,200 Nordamerikanere og Tyſkere og under Navn af Hærens Chef gjorde ſig til Herre i N. Skinſygen mod de fremmede forenede de andre Stader i Mellemamerika, og i Marts 1856 erklæredes Krig, hvorved Walker i Apr. 1857 nødtes til at forlade N. En Overenskomſt, der var aftalt med Nordamerika, og ſom vilde have givet dette ſtor Magt i N., blev forkaſtet, og en Aftale blev truffen med en franſk Ingenieur Belly om Bygning af en Kanal gjennem N. mellem de to Verdenshave, dog uden at Anlæget ſenere fremmedes. Siden 1883 er Dr. Cardenas Præſident. N. deltog 1885 i Krigen mod Guatemala, hvis Præſident Barrios vilde ſamle Mellemamerika under ſig. **Nicaragua-Søen**, en 22 M. lang, indtil 10 M. bred og 160 □ M. ſtor Sø i Mellemamerika, har gjennem Floden San Juan Afløb til det caribiſke Hav. Dens Vandſpeil ligger kun c. 120 F. over Havet, og den har gjentagne Gange, men hidtil uden Reſultat, været inddraget i Projecterne til en Skibsfartskanal mellem Atlanterhavet og det ſtore Ocean; i den ſeneſte Tid er en ny Plan fremſtaaet. Søen har en Mængde ſmaa Øer, hvoriblandt en med en virkſom Vulkan (Omotepec).

Nicăſtro, Bjergſtad i Calabrien i Syditalien, 16 M. n. ø. for Meſſina. 10,000 J. Biſpeſæde. Varme Kilder.

Niccolini, Giovanni Battiſta, berømt italienſk Digter, f. 31 Oct. 1785 ved Piſa af en Patricierfamilie. Ved Piſas Univerſitet ſtuderede han Jura og Philoſophi; men den klasſiſke Literaturs Studium var hans Hovedintereſſe. Paavirket af Alfieri ſom Mønſter og af ſin noget ældre Ven Ugo Foscolo ſkrev han, efter at have vundet Biſald ved ſit Digt »Capilli di Berenice« efter Kallimachos, Tragedien »Polissena« (1810), der trods ſin akademiſke Form røber en kraftig Originalitet. Han fulgte den ſamme Bane 1810—15 i Tragedierne »Ino e Temistro«, »Medea«, »Edipo«, »Matilde« og endelig »Nabucco« (1816), en Fremſtilling af Napoleon I under den babyloniſke Konge Nebuchadnezars Maſke. Førſt da han var bleven greben af den romantiſke Bevægelſe og var kommen i Forbindelſe førſt med Manzoni og ſenere med Leopardi og Lamartine, udfoldede han ſin egentlige Originalitet og blev den nyere Skoles meſt fremtrædende Dramatiker. Uden at indlade ſig paa en dybere pſychologiſk Charakterſkildring ved han at fremſtille klare, typiſke Figurer. Hans Stil er ſvulmende, og i ſine hiſtoriſke Stykker griber han ſikkert den ideale Strømning i Tiden. 1827 udkom »Antonio Foscarini«, et gribende Sujet af den venezianſke Hiſtorie, behandlet med ſtorſlaaet Pathos. Tragedien blev overſat paa Franſk af Prins Louis Napoleon (ſiden N. III). »Giovanni da Procida« (1830), hvor Patriotismens Had til Fremmedherredømmet er den bevægende Kraft, blev forbudt overalt, hvor Øſterrig havde Magten. 1838 udkom »Ludovico Sforza«, 1839 »Rosamonda d'Inghilterra«, af en mere lyriſk-erotiſk Charakter; men N.s Hovedværk er »Arnaldo da Brescia« (1835), hvor et ſtort hiſtoriſk Syn paa Middelalderens aandelige og ſociale Kampe har givet ſig et bredt lyriſk, men energiſk Udtryk; det er maaſke den meſt populære nyere italienſke Tragedie. Blandt N.s ſenere Værker maa mærkes »Filippo Strozzi« (1847) og »Mario ed i Cimbri«. Allerede ſom ung Mand blev N. Profeſſor i Hiſtorie og Mythologi og Secretær ved Kunſtakademiet i Firenze, og ſkjønt hans ſtærke Nationalfølelſe, der ytrede ſig privat i bidende Sarkasmer, var vel bekjendt, deltog han aldrig i den active Politik og beholdt ſin Stilling under Reſtaurationen. Han døde 20 Sept. 1861 i Firenze. Hans Biographi »Ricordi della vita e delle opere di G. B. N.« i 2 Bind udkom 1866.

Nice [nihs], ſ. Nizza.

Niche, fr. [nīſche], paa Danſk Blinding eller Blænding, en Fordybning i lodrette Mure, hvori der anbringes Buſter, Statuer, Grupper, Ovne, Møbler m. m. Den har enten en firkantet eller rund (en Halvcirkel) Grundflade og er foroven afſluttet enten med en Horizontalplan, med en Bue eller med en halv Kuppel. N. kunne anvendes ſaa vel udvendig ſom i Bygningernes Indre; de have navnlig i Oldtiden været meget almindelige, og flere berømte Kunſtværker, ſom den farneſiſke Tyr og Laokoonsgruppen, have oprindelig været anbragte i N. Ordet N. kommer af det italienſke nicchio, Muslingeſkal, der ved ſin Hulhed har noget til fælles med N. og undertiden findes gjengiven ſom Udſmykning af N.s Halvkuppel.

Nicolai, Chriſtoph Friedr., Boghandler og Forfatter i Berlin, f. 1733, d. 1811, udgav 1765—92 „Allgemeine deutſche Bibliothek" (106 Bd.) og „Neue allgem. d. B." (1793—1805), et meget udbredt Tidsſkrift, der virkede meget for almindelig Dannelſe, men ſom gjorde ſig til Organ for Rationalismen og for plumpe Angreb paa den chriſtne Tro og dens Forſvarere. Af hans Romaner, der ere uden ſynderligt digteriſk Værd, er „Leben und Meinungen des Herrn Mag. Sebaldus Nothanker" (4de Opl. 1799) den bedſte.

Nicolai, Otto, tyſk Componiſt, f. 1810 i Königsberg, d. 1849 i Berlin, lærte tidlig at ſpille Claver, forlod 16 Aar gl. paa Grund af ſlet Behandling hemmelig ſit Hjem, men var ſaa heldig i Stargard i Pommern at finde en Velynder, der tog ſig af ham og ſørgede for hans Uddannelſe i Berlin, hvor N. allerede var bleven en flink Claverlærer, da den preusſiſke Geſandt i Rom (v. Bunſen) 1833 tilbød ham Organiſtpladſen ved Geſandtſkabscapellet. I Rom ſtuderede han fremdeles hos Baini; 1837 var han en kort Tid Capelmeſter ved Kärtnerthor-Theatret i Wien, men Aaret efter var han atter i Rom, og 1839 opførtes hans førſte Opera, »Enrico II«, i Trieſt. Fire andre Operaer gjorde ligeledes Lykke og opførtes paa de fleſte italienſke Operaſcener. Af disſe opførtes ogſaa i Wien »Il templario« under Navnet „Der Templer" og »Il proscritto« („Die Heimkehr des Verbannten"). 1841 kaldtes N. ſom Hofcapelmeſter til Wien, hvor han tillige grundlagde de berømte philharmoniſke Concerter. Efter at man i flere Aar havde ſøgt at drage ham til Berlin, modtog han 1847 Anſættelſe ſom Dirigent ved Berliner-Domchoret og ſom Hofcapelmeſter. Her fuldendte han ſit Hovedværk, den friſke og ſprudlende Opera „Die luſtigen Weiber von Windſor", ſom opførtes førſte Gang 9 Marts 1849, og ſom endnu tilhører de fleſte ſtørre Operaſceners Repertoire. Af N. haves end videre Sange, Chorſager, nogle Orcheſterværker, et Requiem, Claverſager m. m.

Nicolaie [lǣ], ſ. Clairville.

Nicolas, St. [ſæng nikolā], Stad i den belgiſke Prov. Øſt-Flandern, Hovedpunktet i det udmærket frugtbare Waesland, 2½ M. v. til ſ. for Antwerpen. 27,000 J. Betydelig Induſtri i Bomulds-, Uld- og Linnedſtoffer ſamt Læder og vigtig Kornhandel.

Nicolay, Ludw. Heinrich v., tyſk Digter, f. 1737 i Straßburg, gik i rusſiſk Statstjeneſte og ſteg her til Directeur for Videnſkabernes Akademi, Gehejmeraad og Medlem af Cabinettet; d. 1820. Som Digter tilhørte han nærmeſt den Wielandſke Retning og var heldigſt i Fablen og den komiſke Fortælling. Hans „Vermiſchte Gedichte und proſaiſche Schriften" udkom i 8 Bd. 1792—1804, hans „Theatraliſche Werke" 1811 i 2 Bd.

Nicolayſen, Julius, norſk Læge, f. i Bergen 31 Juli 1831, underkaſtede ſig den medicinſke Examen 1856, fungerede 1857—60 ſom Læge ved den norſke Garde i Stockholm, udnævntes 1862 til Compagnichirurg og blev 1867 Univerſitetsſtipendiat i Chirurgi; i dette Fag blev han 1870 Profesſor, ligeſom han fra 1872 er Overlæge ved Rigshoſpitalets chirurgiſke Afdeling. Ved Kjøbenhavns Univerſitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i Medicin. Afhandlinger og Beretninger af ham findes i „Norſke Magaſin for Lægevidenſkaben", „Nordiſk medicinſk Archiv" og „Kliniſk Aarbog" (1884 flg.). Han var den førſte, ſom i Norge foretog Ovariotomi med heldigt Udfald. — Hans Halvbroder, **Nicolaj N.**, f. i Bergen 12 Apr. 1817, tog juridiſk Embedsexamen 1841, hvorefter han indtil 1850 var anſat i Reviſionsdepartementet. Imidlertid tog han ivrig Del i det Arbejde, ſom udfoldedes af den 1844 ſtiftede „Forening til norſke Fortidsmindesmærkers Bevaring", indvalgtes 1848 i dens Beſtyrelſe, hvis Formand han ſiden 1851 ſtadig har været, ligeſom han ſiden 1854 har været dens Secretær, og anſattes 1860 ſom Foreningens Antiqvar med Lønning af Statskasſen. Som ſaadan har han udgivet „Mindesmærker af Middelalderens Kunſt i Norge" (1853—55), „Norſke Bygninger fra Fortiden" (3 Rækker, 1860—80) og „Kunſt og Haandværk fra Norges Fortid" (1880 flg.), til hvilke Materialet er hentet fra den ſtore Samling af Tegninger, Foreningen i Aarenes Løb har ladet optage. End videre har han foreſtaaet Udgivelſen af Foreningens aarlige Beretninger og ledet flere Udgravninger rundt om i Landet ſaa vel af Ruiner fra Middelalderen ſom af Grave fra ældre Tid, deriblandt af en Høj paa Gaarden Gokſtad ved Sandefjord, hvorved det nu i Chriſtiania opbevarede Skib fra Vikingetiden udgravedes; af dette har han 1882 udgivet en udførlig Beſkrivelſe. Hans „Norſke Fornlevninger" (1862—66) er et Arbejde af overordentlig Betydning for den norſke Archæologi. 1850 overdroges det ham at foreſtaa Udgivelſen af „Norſke Stiftelſer", en officiel Samling af Fundatſer, Gavebreve og Teſtamenter, med hvilken B. Moe (ſ. d. A.) tidligere havde været beſkæftiget; disſe udgav N. i 3 Bind (1854—58), ligeſom han 1875 beſørgede et Supplementbind, omfattende Aarene indtil 1870. 1858—70 udgav han end videre for Kildeſkriftfondet „Norſke Magaſin", der indeholder en Række hiſtoriſke Kildeſkrifter fra Tiden efter Reformationen, og ſom et Slags Supplement hertil „Bergens Borgerbog 1550—71" (1878). Afhandlinger af ham findes i „Norſke Samlinger" (1849—52) og i „Norſk hiſtoriſk Tidsſkrift".

Nicole, Pierre [nikōll], lærd Janſeniſt, f. 1615 i Chartres, ſluttede ſig 1650 til Eneboerne af Port-Royal og blev ved ſine Skrifter en af Jeſuitismens betydeligſte Modſtandere. 1679 flygtede han til Belgien, men begyndte kort efter at trække ſig tilbage fra Janſeniſterne, hvilket gav Anledning til et ſpændt Forhold imellem ham og hans tidligere Venner. Mod de reformerte polemiſerede han med en Hadſkhed og Bitterhed, ſom viſtnok havde til Henſigt at bringe hans tidligere Modſtandere til at glemme hans Janſenisme. 1683 vendte han tilbage til Frankrig og døde her 1695. Han var bekjendt for ſin kirkehiſtoriſke Lærdom og ſin elegante latinſke Stil; han var en fin Kritiker, men hverken nogen dyb Tænker eller nogen faſt Charakter.

Nicolō, ſ. Iſouard.

Nicolōſi, Flække paa Sicilien ved Ætnas Sydſide. 3,000 J. Herfra plejer Beſtigningen af Bjærget at foretages.

Nicōls Prisme er et Polariſationsapparat, der beror paa de dobbeltbrydende Kryſtallers Egenſkab, at polariſere Lyſet; det beſtaar af en lang Kalkſpatkryſtal, ſom er gjennemſkaaren paa langs med et Snit, der næſten er vinkelret paa Endefladerne, hvorpaa de to Stykker ere kittede ſammen med canadiſk Balſam efter at være blevne omhyggelig polerede. Træffes Kryſtallens ene Endeflade af en Lysſtraale, ſom er parallel med de lange Kanter, deler Straalen ſig i en extraordinært (ejendommelig) brudt Straale, ſom gaar igjennem Balſamhinden, træder ud af Kryſtallen parallel med Straalens oprindelige Retning og er fuldſtændig polariſeret, ſamt en ordentlig brudt Straale, ſom træffer Balſamhinden under en ſtørre Indfaldsvinkel og bliver fuldſtændig tilbagekaſtet.

Nicōſia, Stad paa Sicilien, 9 M. v. til n. for Catania. 16,000 J. Biſpeſæde. I Omegnen indvindes Salt, Naphtha og Svovl.

Nicot, Jean [kō], Sieur de Villemain, franſk Afſending ved det portugiſiſke Hof, f. 1530 i Nimes, d. 1600, bragte 1560 Tobaksplanten til Frankrig, hvorfor den efter ham blev kaldt Nicotiana.

Nicotēra, Giovanni, Baron, italienſk Politiker, f. 9 Sept. 1828 i Calabrien, ſluttede ſig tidlig til det unge Italien og deltog 1848 i Rejsningen i Calabrien, var n. A. Officer under den romerſke Republik og tog derefter Ophold i Turin. 1857 var han med paa det af Mazzini fremkaldte Tog til Neapel, men blev haardt ſaaret og fangen, ſamt dømt til Galejerne. Han blev befriet herfra ved Opſtanden paa Sicilien 1860 og var derefter Officer paa Garibaldis forſkjellige Tog 1860, 1862 og 1867. Desuden var han Medlem af det italienſke Deputeretkammer, hvor han hørte til det yderſte (republikanſke) Venſtre, men modtog dog i Marts 1876 Poſten ſom Indenrigsminiſter under Depretis og viſte nu ſtor Iver i at hævde Regeringens Myndighed over for alſkens Oppoſition, ſamt i at undertrykke Forbryderſamfundene i

Syditalien. Hans Voldſomhed paadrog ham mange Fiender, og han blev ſtyrtet i Dec. 1877; i de ſidſte Aar har han været en af det oppoſitionelle Venſtres Førere.

Nicotin, et flydende Alkaloid, der findes i Frøene og Bladene af Tobak. Slet Tobak kan indeholde henved 8, Havannatobak i Almindel. kun 2 pCt. N.; derimod ſkal efter de nyeſte Underſøgelſer N. ikke forekomme i Tobaksrøg, ſom derimod indeholder andre, nær beſlægtede og mulig lige ſaa giftige Alkaloider. N. er en farveløs, flygtig Vædſke, der i Kulden lugter ſvagt af Tobak, ved Opvarmning væmmelig. **Nicotinforgiftning** kan være acut, ſaaledes ſom den vil være de fleſte bekjendt fra de førſte Forſøg paa Tobaksrygning, eller chroniſk ſom Følge af overdreven Tobaksrygning eller Arbejde i Tobaksfabriker, viſende ſig ved Fordøjelſesforſtyrrelſer, chroniſk Svælgkatarrh, Hjertebanken, Svimmelhed, Synsforſtyrrelſer og andre ſvære Nervelidelſer; Ophør med Rygningen eller Arbejdet er aldeles nødvendig for Helbredelſen. **Nicotianin** ell. Tobakscampher, en fedtlignende Subſtans, der i meget ringe Mængde findes i Tobak, har Tobaksrøgens Lugt og en bitter, aromatiſk Smag. N. er ufuldſtændig underſøgt, men efter Tobaksfabrikanternes Mening er det den bedſte Tobak, der indeholder meſt N.

Nidaros, ſ. **Throndhjem**.

Nidda, 1) Biflod fra højre Side til Main, udſpringer paa Vogelsberg i Øvre-Hesſen og løber ind i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau, hvor den falder i Main 1 M. neden for Frankfurt. 2) Stad i Storhertugd. Hesſen-Darmſtadt, Prov. Øvre-Hesſen, 9 M. n. n. ø. for Darmſtadt. 2,000 J. Saline og Brunkulsgruber. Beſøgt Mineralbad.

Nidelven, to af Norges ſtørre Floder; den ene gjennemſtrømmer Nisſervandet i Thelemarken og flyder under Navn af Nidelv ell. Nisſerelv mod S. gjennem Nedenæs Amt ved Arendal ud i Skagerak, 15 M. lang; den anden udſpringer paa Grænſefjældene mod Sverige i Søndre Throndhjems Amt og falder ud i Selboſøen, ſom den forlader under Navn af N., danner flere Fosſer, deriblandt Lerfosſen, og falder ud i Throndhjemsfjord ved Byen Throndhjem (ſom derefter kaldtes Nidaros), hvilken den omſlutter med maleriſke Bugtninger; ligeledes 15 M. lang.

Nidſtang kaldte vore Forfædre en Stang, ſom de ſtundum oprejſte mod en Fjende, de foragtede. Den blev rejſt under Beſværgelſer og Forbandelſer, og paa Toppen havde den i Almindel. et Heſtehoved, der blev vendt mod den, ſom man vilde ramme; for at gjøre den endnu kraftigere riſtede man ogſaa Runer paa Stangen, der forkyndte hans Vanære. **Nidviſe**, Digt ell. Vers til Spot over og Fornærmelſe mod nogen.

Nidwalden, ſ. **Unterwalden**.

Niebuhr, Carſten, tyſk Rejſende, f. 17 Marts 1733 i det hannoverſke Landſkab Hadeln, ſtuderede i Göttingen 1757—60 og blev 1760 danſk Ingenieurlieutenant. Han udſendtes 1761 af den danſke Regering ſom Deltager i en videnſkabelig Expedition til Ægypten og Arabien og drog herfra 1763 til Bombay og 1764 gjennem Perſien over Bagdad og Palæſtina tilbage til Europa; 1767 kom han igjen til Danmark, alene af de fem Rejſende. 1768 blev N. Capitain og 1778 Landſkriver i Syd-Ditmarſken, fik 1808 Etatsraads Titel og døde 26 Apr. 1815. Han udgav „Beſchreibung von Arabien" (1772) og den mere omfattende „Reiſebeſchreibung von Arabien" (1774—78, 2 Bd. 4to, hvortil 1837 føjedes et tredje, af J. Olshauſen), ſom udmærker ſig ved fine omhyggelige Jagttagelſer og Tegninger og ſin ſanddru Fremſtilling (overſ. paa Franſk, Eng., Holl. og Danſk). — Hans Søn, **Barthold G. N.**, f. 27 Aug. 1776 i Kjøbenhavn, uddannedes i Holſten og blev 1796 Privatſecretær hos Grev E. Schimmelmann i Kjøbenhavn, ſamt Bibliothekſecretær ved det ſtore kgl. Bibliothek. 1800 blev han Asſesſor i Økonomi-Collegiet og 1803 Directeur for Banken, men drog 1806 til Preusſen, hvor han 1808—10 var Statsraad, men tog Afſked, misfornøjet med Hardenbergs Styrelſe. Han begyndte da at holde hiſtoriſke Forelæsninger og udgav 1811—12 de to førſte Bind af ſin navnkundige „Römiſche Geſchichte". 1813—14 brugtes N. i forſkjellige diplomatiſke Forhandlinger og vakte Opſigt ved ſit Skrift „Preußens Recht gegen den ſächſiſchen Hof", der afgjort fordømte det tyſke Smaaſtatsvæſen. 1816 blev han Afſending i Rom og førte her de langvarige Forhandlinger med Paveſtolen om den katholſke Kirkes Stilling i Preusſen. 1823 vendte han tilbage herfra, blev Profesſor i Bonn 1825 og døde 2 Jan. 1831. N.s „Römiſche Geſchichte", hvoraf anden helt omarbejdede Udgave udkom 1827—30 og et tredje Bind 1832, omfattende Tiden indtil 241 f. Chr. (de puniſke Krige), brød ved ſin ſkarpe og ſønderlemmende Kritik en hel ny Bane for Studiet af Roms ældre Hiſtorie og Statsordning, ligeſom den mægtig paavirkede de hiſtoriſke Studier i Almindelighed. 1844—46 udgaves en Fortſættelſe indtil Conſtantin d. ſtores Død efter N.s Forelæsninger, og 1846—58 hans andre Forelæsninger over Oldtidens Hiſtorie. Blandt hans andre Skrifter kunne nævnes en Udgave af Fronto (1816); ogſaa fremkaldte N. 1828 den nye Udgave af de byzantinſke Hiſtorieſkrivere, ſamt Platners o. fl.s „Beſchreibung der Stadt Rom" (1830 flg.). — Hans Søn, **Marcus v. N.**, f. 1817, hyldede i ſin Ungdom Kong Fred. Vilh. IV.s begyndende Reformbeſtræbelſer, men ſluttede ſig 1848 til Junkerpartiet og blev en af dets dygtigſte Talsmænd. Iſær ſøgte han at udvikle en conſervativ Presſe og tog virkſom Del i „Kreuzzeitung". Han blev 1850 Regeringsraad, 1851 Cabinetsſecretær og 1854 Cabinetsraad, ſamt adlet. 1852 gik han til London i Anledning af det danſk-tyſke Spørgsmaal; ſenere øvede han ſtor Indflydelſe paa Kongen i reactionær Retning og blev under Krimkrigen Gjenſtand for et Depechetyveri, der viſte, at han bag Miniſteriets Ryg ſtod i Forbindelſe med den rusſiſke Regering. 1857 blev han ſindsſyg og døde 1860. I ſin „Geſchichte Asſurs und Babels" (1857) vilde han godtgjøre Overensſtemmelſe imellem de nyeſte Opdagelſer efter Kileindſkrifterne og Bibelen.

Nièce, fr. [niāſe], Broder- eller Søſterdatter (jvfr. **Neveu**).

Niederbronn, Flække i den tyſke Prov. Elſaß, 6 M. n. til v. for Straßburg, med 4,000 I., livlig Induſtri og Mineralbad.

Niederlangenau, Landsby i preusſiſk Schleſien, 13 M. ſ. til v. for Breslau, ved Floden Neiße. Jærnholdige Kilder, der benyttes ſom Sundhedsbrønd.

Niedernau, Landsby i Konger. Württemberg, Prov. Schwarzwald, 2 M. ſ. v. for Tübingen. Mineralbad.

Niederwald, en fritſtaaende Bjergkjæde i den preusſiſke Prov. Heſſen-Naſſau ved Rhinen, lige over for Bingen. Her er oprejſt et Mindesmærke (ſ. **Germania**) om den franſk-tyſke Krig 1870. Ved dets Indvielſe 1883 ſkete et mislykket Attentat paa den tyſke Kejſer.

Niedner, Chr. Wilh., proteſtantiſk Kirkehiſtoriker, f. 1797, var 1829—50 theol. Prof. i Leipzig og levede derpaa i Wittenberg ſom privatiſerende Videnſkabsmand, indtil han 1859 blev theol. Prof. og Kirkeraad i Berlin, hvor han døde 12 Aug. 1865. Hans Hovedværk er „Geſchichte der chriſtlichen Kirche" (2det Opl. 1866), men endnu mere bekjendt er han bleven ſom Udgiver (fra 1846) af „Zeitſchrift für hiſtoriſche Theologie".

Niel, Adolphe [niĕll], franſk Marſchal, f. 4 Oct. 1802, blev 1827 Lieutenant i Ingenieurcorpſet og 1831 Capitain. 1836 ſendtes han til Algérien, udmærkede ſig ved Conſtantines Indtagelſe og blev til Løn Bataillonschef. 1840 kaldtes han til Paris for at bruges ved Bygningen af de nye Forter og blev 1846 Oberſt. 1849 ledede han ſom Stabschef for Ingenieurerne Belejringsarbejderne ved Rom, blev derefter Brigadegeneral og fik det Æreshverv at overbringe Paven i Gaëta Byens Nøgler. 1854 fulgte han med Baraguay d'Hilliers for at medvirke ved Angrebet paa Bomarſund og gjorde her ligeſom ved Rom Udſlaget; han ſendtes derfra til Krim og henviſte ſtrax til Malakov ſom det Sted, hvor Hovedangrebet paa Sevaſtopol ſkulde gjøres. Da Ingenieurgeneralen Bizot var falden i Apr. 1855, fik N. det Hverv at lede Belejringsarbejderne og ſaaledes en væſentlig Del af den hele Opgave. I Jan. 1859 ſendtes han til Turin, dels for at aftale Giftermaalet mellem Prins Napoleon og Prinſesſe Clotilde, dels for at lede de krigerſke Forberedelſer. Under Krigen førte N. et Hærcorps, udmærkede ſig baade ved Magenta og iſær ved Solferino og blev Dagen efter det ſidſte Slag Marſchal. Siden havde han den øverſte Commando i det ſydøſtlige Frankrig, indtil han i Jan. 1867 blev Krigsminiſter med det Hverv at gjennemføre en ny Hærordning og at udſtyre Hæren med nyt Materiel. Det førſte lykkedes ham ogſaa n. A., men da han døde 14 Aug. 1869, bleve hans Planer kun meget ufuldkomment udførte, til ſtor Skade for Frankrigs Forſvar under Krigen 1870—71.

Niello, et Slags Emaillering, hvorved iſær Sølv forſires med fine, ſorte Linjer. En ikke for dyb Gravering fyldes i Varmen med Svovlforbindelſer af Sølv, Bly og Kobber i et pasſende Forhold, aftrækkes og poleres. Sølvet faar let, ſom de berømte Tuladaaſer viſe, en graalig Farve, omtrent ſom Platina.

Niels, Konge i Danmark 1104—34, den yngſte af Svend Eſtridſøns 15 Sønner og den femte Broder, der beſteg Tronen, blev valgt til Konge, da Budſkabet om Erik Ejegods Død kom til Danmark. N. var en ſvag og uduelig Konge, men Riget havde i hans Broderſøn Knud Lavard et Værn ſaa vel mod ydre Fjender ſom mod indre Vold. Da denne ædle Fyrſte 1131 var bleven ſnigmyrdet af N.s Søn Magnus og denne, ſom til Straf maatte gaa i Landflygtighed, kort efter vendte tilbage, udbrød en treaarig Borgerkrig, idet Erik Emune i Spidſen for ſin myrdede Broders Tilhængere opkaſtede ſig til Konge. Krigen endte med Slaget ved Fodvig 4 Juni 1134, hvor Magnus faldt og N. maatte flygte. Uforſigtig begav denne ſig til Staden Slesvig, ſom havde været Knuds ſædvanlige Sæde, og ſvarede dem, ſom advarede ham derimod: „Skulde vi frygte for Skomagere og Skindere?" Næppe var imidlertid N. kommen ind i Byen, førend de forbitrede Gildebrødre toge Blodhævn over deres myrdede Formand ved at nedhugge Kongen tillige med hans Følge 25 Juni 1134. N.s førſte Dronning var Margrete Fredkulla (ſ. d. A.); hans anden Dronning Ulfhild fra Norge forlod ham kort efter Brylluppet og ægtede den ſvenſke Konge Sverker I.

Niels, Greve af Halland, nægte Søn af Valdemar Sejer og den ældſte af denne Konges Børn, fik Halland til Len af ſin Fader 1216 og døde kort derefter (c. 1219) i en ung Alder, efterladende ſig en ſpæd Søn N., ſom 1241 af ſin Farfader ſkal være bleven forlenet med Nørrehalland og døde 1251. Denne var Fader til Grev Jakob af Nørrehalland.

Niels d. hellige, nægte Søn af den danſke Konge Knud Magnusſøn (V), bekjendt for ſit ſtrænge Levned og de Jærtegn, ſom ſkulle være ſkete ved hans Grav. Han døde 1180 i Aarhus, hvor han havde udvalgt ſig ſit Hvileſted, og hørte derfor til denne Bys Helgener i Middelalderen. En Ligſten og et Granitkors (begge nyere) paa St. Olai Kirkegaard i Nærheden af Stranden minde endnu om ham.

Niels, Broder, ſ. **Rimkrønike**, den danſke.

Niels Ebbeſøn til Nørringris ell. Nørreris (en Gaard formentlig i Folby Sogn i Sabro Herred ved Aarhus) har erhvervet ſig uforgængelig Berømmelſe ſom ſit Fædrelands Befrier. Da Holſtenerne i Slutningen af Chriſtoffer II.s Regering og i den nærmeſte Tid efter denne Konges Død havde tilrevet ſig ſaa godt ſom alle det danſke Riges Provinſer og Grev Gert tyranniſerede Jylland, beſluttede N. E., der desuden ſkal have haft en perſonlig Forurettelſe at hævne, at fælde ſin og ſit Fædrelands Fjende, ſom havde undſagt ham. Med 50—60 Svende trængte han Natten til 1 Apr. 1340 ind i Randers, hvor Greven havde lagt ſig ind med 4,000 Md., og dræbte ham, hvorpaa han kaſtede Broen over Gudenaa af efter ſig og lykkelig undkom. Efter at han 2 Maj havde adſplittet og dræbt en Mængde Holſtenere, ſom var i Færd med at bygge en Borg ved Skjernaa, belejrede han Skanderborg, men faldt her i en Træfning 2 Nov. ſ. A. (ell. 1342). N. E.s Daad banede Vejen til Tronen for Valdemar Atterdag, der igjen ſamlede det opløſte danſke Rige. En Mindeſtøtte rejſtes ham

1882 i Randers. Nyere Underſøgelſer have gjort det i højeſte Grad ſandſynligt, at han hørte til den jyſke Adelsſlægt Strangeſøn (Bild).

Nielſen, Anton, den førſte af „Skolelærerliteraturens" Forfattere, ſom ret brød igjennem med virkelighedstro og derfor overraſkende Skildringer af den ſjællandſke Landalmues Liv, blev født i Sneslev ved Fuglebjærg 5 Maj 1827. Efter endt Seminarietid blev han Skolelærer i forſkjellige ſjællandſke Kald, indtil han 1868 kom til at foreſtaa den af Mads Hanſen grundlagte Folkehøjſkole i Veſter-Skjerninge paa Fyn. 1860 fandt hans literære Debut Sted med „En Mormonhiſtorie" i Flinchs Almanak, og allerede det følgende Aar vakte han almindelig Opmærkſomhed ved den førſte Samling af ſine ſjællandſke Folkelivsbilleder, de med ſtærk realiſtiſk Sans opfattede, ved deres djærve Humor tiltalende Hiſtorier „Fra Landet", der i de følgende Aar efterfulgtes af to nye Samlinger med ſamme Fællesnavn, alle meget læſte og fremkomne i forſkjellige Oplag. Noget mere afdæmpede i deres Gjengivelſe af Virkeligheden, mere tilſtræbende en kunſtneriſk beherſket Compoſition ere de følgende „Tre Fortællinger" (1864), „Nye Fortællinger" (1866) og de tre Samlinger, der fra 1867—69 udkom under Titlen „Bondeliv". Af N.s ſenere Skrifter kunne nævnes Smaafortællingerne „Strøgods" (1870), Skildringerne af „Livet paa Landet" (1871) og Fortællingerne „Udenfor Bondeſtanden" (1875). Som ſidſtnævnte Titel røber en Bevægelſe noget bort fra N.s oprindelige Æmner, har han endog i den italienſke Familiehiſtorie „Brydninger i Folkelivet" (1877) vovet ſig ind paa helt fremmede Enemærker, ligeſom han i Skizzeſamlingen „Udenlands" (1876) har givet en Række Rejſebilleder fra Schweiz og Italien og i „Paa Farten" (1880) en Serie af folkelige Rejſeſkildringer. Meget yndede ſom Almuelæsning ere de ſmaa Tendensfortællinger „Om Hans" og „Om Karen, der kom paa Højſkolen". En Frugt af Forf.s Lærergjerning foreligger i „Oldſagn fra Norden, forklarede og anvendte i Højſkoleforedrag" (1885).

Nielſen, Auguſta, Solodanſerinde ved det kongel. danſke Theater, f. 26 Febr. 1822 i Kjøbenhavn, uddannede ſig under Bournonville og vandt ved ſin Debut ſom „Sylphiden" 6 Sept. 1839 ſtort Bifald; hun udmærkede ſig allerede den Gang ved ſin ædle Holdning, ualmindelige Sikkerhed og yndefulde Bevægelſer. 1842 optraadte hun i Paris og gjorde ſtor Lykke. Hun danſede ſidſte Gang 21 Febr. 1849 og forlod ſ. A. Theatret, da hun ægtede Svenſkeren Afzelius, der ſom Frivillig deltog i Krigen mod det ſlesvigholſtenſke Oprør.

Nielſen, Bertine Marie, danſk Skueſpillerinde, f. 27 Jan. 1834, prøvede allerede 2 Sept. 1852 ſom Inger i „En Epiſode" ſine Kræfter paa det kgl. Theater. Efter denne mindre heldige førſte Optræden debuterede den unge Pige igjen 28 Oct. 1855 ſom Dyveke i Samſøes Sørgeſpil af ſamme Navn og vandt efterhaanden ſikkert Fodfæſte paa Theatret, hvor hun, ſærlig i de ſenere Aar, har haft et ikke ringe Repertoire, navnlig i alvorlige Charakterroller.

Nielſen, Carſten Tank, norſk Telegraphdirecteur, f. i Chriſtiania 18 Dec. 1818. Hans Fader var Agent og Adminiſtrator ved det Ankerſke Fideicommis Jacob N. (f. 1822), der bl. a. har Fortjeneſte af i de førſte Aar efter 1814 at have ſkaffet Staten Penge til Laans fra Udlandet ved perſonlig at gaa i Borgen for Forpligtelſernes Opfyldelſe. Sønnen blev 1838 Officer i Marinen, hvor han 1852 avancerede til Premierlieutenant, men var i disſe Aar væſentlig ſysſelſat i Fyrvæſenets Tjeneſte. Efter at det 1849 var overdraget ham at anſtille Underſøgelſer om Anlæget af en optiſk Telegraph fra Chriſtiania til Frederiksværn, der dog ikke kom til Udførelſe, fremkom han 1850 med et Forſlag om at anlægge en elektriſk Telegraph fra Chriſtiania til Horten; herpaa vilde Regeringen dog ikke gaa ind, men tvungen af Opinionen nedſatte den et Par Aar efter en Commisſion, hvoraf N. var Medlem, og ſom foreſlog at anlægge en Linje fra den ſvenſke Grænſe over Chriſtiania til Mandal. Denne kom ogſaa til Udførelſe 1854—55, hvorefter N. fra 1856 anſattes ſom Telegraphdirecteur. Siden den Tid er det norſke Telegraphnet under hans Ledelſe ſtadig blevet udvidet, ſaa vel i Landets Indre ſom langs Kyſten (1870 til Vadsø), medens der ſamtidig anlagdes Sidelinjer, navnlig i Fiſkeridiſtricterne. I Fagtidsſkrifter har N. jævnlig meddelt Oplysninger om det norſke Telegraphvæſen og derved indlagt ſig megen Anſeelſe ogſaa uden for Norges Grænſer; ſærlig har „Det ſtore nordiſke Telegraphſelſkab" ved en ſtorartet Hædersgave beviſt ham ſin Erkjendtlighed for hans Virkſomhed. — Hans Søn, **Yngvar N.**, f. i Arendal 29 Juli 1843, tog 1865 philologiſk Embedsexamen. Efter et Par Aars Anſættelſe ved Niſſens Skole i Chriſtiania blev han 1869 Asſiſtent i Rigsarchivet, men blev 1878 Beſtyrer af Univerſitetets ethnographiſke Muſeum ſamt Stipendiat i Hiſtorie og Geographi. Han har fornemmelig beſkæftiget ſig med Studiet af Nordens Hiſtorie i den nyere Tid og herom offentliggjort en Række Arbejder, hvoraf kan nævnes: „Breve fra Grev von Eſſen til Kronprins Carl Johan" (1867), „Bidrag til Norges og Sveriges Hiſtorie 1812—16" (1869), „Grev Sandels's og Grev von Platens Statholderſkaber 1818—27 og 1827—29" (1873 og 1875), „Bidrag til Norges Hiſtorie 1814. Afhandlinger og Aktſtykker" (2 Bd., 1881—86), „1814. Det førſte overordentlige Storting" (1882—86) m. fl. ſamt „Norges Hiſtorie efter 1814", der ſiden 1880 udgives hæftevis ſom Tillæg til Tidsſkriftet „Folkevennen" og for Tiden er naaet til Aaret 1829. End videre bør nævnes hans Udgave af det vigtige Kildeſkrift „Statsraad Holſts Optegnelſer" (1876) og „Grev Herman Wedel-Jarlsberg og hans Samtid 1779—1840" (1886 flg.), der endnu ikke er afſluttet. Andre Tidsrum af Norges Hiſtorie har han behandlet i „Jens Bjelke til Øſtraat" (1872), „Det norſke Rigsraad" (1880), for hvilken han fik den philoſophiſke Doctorgrad, ſamt i Afhandlinger i „Norſk hiſtoriſk Tidsſkrift"; derhos har han paa offentlig Foranſtaltning udgivet „Biſkop Jens Nielſens Viſitatsbøger og Rejſeoptegnelſer 1574—97" (1880—85). I en Klasſe for ſig ſelv ſtaa „Bergen fra de ældſte Tider indtil Nutiden" (1887), en hiſtoriſk-topographiſk Skildring, der navnlig er af Betydning ved ſine Oplysninger om det hanſeatiſke Kontor ſammeſteds, „Rejſebreve og Folkelivsſtudier“ (1881), Pragtværket „Rundt Norge“ (1882) og „Træk af den norſke Bondeſtands Culturudvikling i de ſidſte 300 Aar“ (1882); til de ſidſte Arbejder har han ſamlet Materialet paa ſine vidtſtrakte Rejſer i Norge, af hvilke dog det væſentligſte Udbytte er nedlagt i hans „Rejſehaandbog over Norge“. Denne udkom førſt paa Tyſk 1874, er ſenere gaaet over i den bekjendte Samling „Meyers Reiſebücher“ (nyt Opl. 1887) og udgaves 1879 paa Norſk (4de Opl. 1885), hvorefter den 1886 overſattes paa Engelſk. Af det norſke Turiſtvæſens Opkomſt har han herved og paa andre Maader indlagt ſig megen Fortjeneſte. I de ſenere Aars politiſke Stridigheder har han ogſaa deltaget og navnlig ſom Folketaler paa conſervativ Side udfoldet en ikke ubetydelig Virkſomhed.

Nielſen, Clarin Amaldus, norſk Landſkabsmaler, f. i Mandal 23 Maj 1838, er uddannet i Düſſeldorf under Gudes Vejledning, men har ſiden Begyndelſen af 1870 været boſat i Chriſtiania. Hans fortræffelige Billeder, der hovedſagelig ere hentede fra Kyſtnaturen i hans Fædrebys Omgivelſer, udmærke ſig ved en ſlaaende Naturſandhed, forenet med dyb Følelſe og en inderlig Kjærlighed til den Natur, han ſkildrer. De tre Billeder af ham, der findes i det norſke Nationalgalleri, høre ved deres Stemning og Sandhed til den yngre norſke Landſkabsſkoles bedſte Arbejder.

Nielſen, Frederik Kriſtian, f. i Aalborg 30 Oct. 1846, blev Student 1863, theol. Cand. 1870, Katechet ved Vor Frelſers Kirke paa Chriſtianshavn 1873 og Profesſor i Kirkehiſtorie 1877. Ved Siden af ſin Gjerning ved Univerſitetet har han med Iver deltaget i alle kirkelige Forhandlinger ſom en af den grundtvigſke Retnings anerkjendte Førere og har ſamtidig udfoldet en overordentlig frugtbar Forfattervirkſomhed. 1872—82 var han virkſom Medarbejder ved „Dagbladet“ og ſamtidig (1873—82) den ene af Udgiverne af „Danſk Kirketidende“. En Del af de Artikler, han har ſkrevet i disſe Blade, udgav han 1884 under Titlen „Charakteriſtiker og Kritiker“. Blandt hans polemiſke Skrifter maa fremhæves: „Den chriſtne Tro og den frie Tanke“ (1872), „Den moderne Jødedom“ (1879), „Den confesſionsløſe Skole“ (1880) og „Frimureriet i Norden“ (1882), der indviklede ham i en Strid med Frimureriets Forſvarere, imod hvem han ſkrev „Det nordiſke Frimureri og Hiſtorien“ (1882), „Logen og Kirken“ (1883) og „Frimureriets Baſis“ (1883). Blandt hans videnſkabelige Arbejder maa fremhæves: „Romerkirken i det nittende Hundredaar“ (2 Bd., 1876—81), „Statskirke og Frikirke, en hiſtoriſk Skildring“ (1883) og „Haandbog i Kirkens Hiſtorie“, hvoraf 1ſte Bind, indeholdende Oldkirken, blev færdigt 1885. 1886 begyndte han at udgive „Smaaſkrifter til Oplysning for Chriſtne“, til hvilken Samling han ſelv har ydet flere værdifulde Bidrag, og 1887 udgav han en kortfattet „Ledetraad i Kirkens Hiſtorie“. Ved Univerſitetsfeſten 1879 disputerede han for den theologiſke Doctorgrad over „Tertullians Ethik“.

Nielſen, Jakob, danſk Forfatter under Pſeudonymet „Knud Skytte“, f. 26 Dec. 1830 i Landsbyen Lindum ved Hobro, hvor Forældrene vare Fæſtehusfolk under Stamhuſet Tjele. Han kom 1849 paa Ranum Seminarium og dimitteredes herfra to Aar efter, var i nogen Tid Huslærer og kaldtes 1854 til Skolelærer i Hvilſom ved Hobro, flyttede herfra til Borde ved Viborg og endelig til Sjelle mellem Aarhus og Silkeborg. Hans Forfattervirkſomhed begyndte med Smaadigte og Afhandlinger i „Hobro Avis“; ſenere blev han Medarbejder af „Nordiſk Skoletidende“ og ſkrev ſine førſte tre Fortællinger med Æmner fra jyſke Almueforhold; de udkom 1867 under Fællestitlen „Jyſk Bondeliv“, under hvilken Benævnelſe der endnu fremkom to ligeartede Samlinger 1871 og 1874; en fjerde, 1877 udgiven Række af jyſke Fortællinger bærer Titlen „Landsbyfolk“, og den femte og ſidſte, 1881, benævnes „Fra Øſtjylland“. Fremdeles udkom 1884 en hiſtoriſk Fortælling „Den onde Lensmand“. I folkelige Underholdningsblade, ſærlig i „Husvennen“, er Knud Skytte et jævnlig forekommende og altid med Glæde hilſet Forfattermærke, der borger for en jævn, ſund og ſandfærdig Fremſtilling af den jyſke Bondeſtands Stemningsliv og Handlemaade i gode ſom i onde Dage.

Nielſen, Johan, norſk Landſkabsmaler, f. i Chriſtiansſand 29 Aug. 1836, har i mange Aar opholdt ſig i München, og man ſer kun ſjælden i Hjemmet hans tiltalende Billeder. Hans Huſtru, Clemence N., er en begavet Stillebensmalerinde.

Nielſen, Nikolaj Peter, danſk Skueſpiller, f. 28 Juni 1795 i Frederiksborg, hvor hans Fader var Stutmeſter, blev 1808 Cadet og 1811 Lieutenant ved Artilleriet. Utilfredshed med ſin Stilling og Lyſt til Theatret bragte ham til at ſøge ſin Afſked fra Hæren 1820, og 12 Sept. ſ. A. debuterede han paa det kongel. Theater ſom Axel i „Axel og Valborg“. Han var af Naturen udruſtet med ſjældne Gaver for den Kunſt, han ofrede ſig til; hans levende Begejſtring, ungdommelige Kraftfylde, ſtærke og let bevægelige Følelſe, rene, klangfulde og omfangsrige Organ og ſkjønne Diction vandt hurtig Publikum for ham. N. fik ſnart et betydeligt Repertoire, navnlig i Tragedierne, til hvilke hans Navn er blevet faſt knyttet ved hans mange meſterlige Fremſtillinger (Axel, Hagbarth, Einar Tambeſkjælver, Erik VII, Macbeth o. fl.). I Aarenes Løb gik han over til det højere Lyſtſpil og ſkabte ogſaa her dramatiſke Figurer, ſom høre til den danſke Scenes ypperſte Frembringelſer. Sit ſjældne Organ forſtod han i Egenſkab af Declamator meſterlig at benytte. Paa flere af ſine Kunſtrejſer i Udlandet, navnlig i Sverige og Norge, optraadte han med overordentligt Bifald. 1829 blev han udnævnt til Inſtructeur, 1855 til Profesſor; 1854 ſøgte han paa Grund af Svagelighed ſin Afſked og forlod Theatret, men vendte tilbage 1856. Han ſpillede ſidſte Gang 24 Febr. 1860 og døde 13 Marts ſ. A. — N. var to Gange gift: 1828 ægtede han Skueſpillerinden Caroline Amalie Rind, født Walter, Enke efter Skueſpiller Rind; 1834 Skueſpillerinden **Anna Helene Dorothea**, født Brenøe og tidligere (1823—31) giſt med Concertmeſter Werſchall (d. 1845), f. 4 Sept. 1803 i Kjøbenhavn. Hun beſtemte ſig tidlig for Theatret, forberedte ſig under Mad. Roſings og Syngemeſter Zincks Vejledning og debuterede 10 Febr. 1821 ſom Dyveke i Tragedien af ſ. N., kort efter i et Lyſtſpil og et Syngeſtykke og viſte ſig i alle tre Retninger ſom en udviklet og ſjælden begavet Kunſtnerinde. Med en dyb Følelſe forbandt hun Sandhed og Poeſi i Opfattelſen af ſine Roller og Højhed og Skjønhed i Fremſtillingen deraf. Hendes Spil var altid en Aabenbarelſe af den ægte Kvindelighed, udmærket ved Inderlighed, Sjælfuldhed og Fordringsløshed, hvad enten hun i ſin Ungdom ſpillede Elſkerinderoller eller ſenere Mødrenes. I Tragedien høſtede hun dog ſine fleſte Laurbær; hendes Valborg, Thora, Margrete o. fl. høre til det fortrinligſte, der af dramatiſk Kunſt er ydet paa den danſke Scene. Efter en kortvarig Sygdom døde hun 20 Juli 1856.

Nielſen, Oda, født Larſen, danſk Skueſpillerinde, f. i Libau 7 Aug. 1852, debuterede 11 Maj 1870 paa Caſino ſom Thora i „Et enfoldigt Pigebarn" og virkede her i et Par Saiſoner med ganſke ualmindeligt Held, men forlod Scenen for med ſin Mand, Stationschef ved det nord. Telegraphſelſkab Peterſen, at drage til Udlandet, bl. a. til Frankrig. Efter dennes Død optraadte hun igjen paa Caſino 1881, men blev derpaa engageret til det kgl. Theater, hvor hun 8 Sept. ſ. A. debuterede ſom Anna i „Syvſoverdag". Efter to Saiſoners Forløb trak hun ſig dog, misfornøjet med ſin Virkſomhed, tilbage fra det kgl. Theater, gjenoptraadte 16 Sept. 1883 paa Caſino, gik med Directeur Anderſen over til Dagmartheatret, ægtede 1884 Skueſpiller Martinus N. og engageredes for anden Gang til det kgl. Theater, hvor hun paa ny debuterede 1 Sept. 1886 ſom „Dina". Det er navnlig i Converſationsſtykket og det moderne franſke Skueſpil, at hun har vundet en fremragende Plads.

Nielſen, Oluf Auguſt, f. 24 Apr. 1838 paa Herregaarden Endrupholm ved Varde, blev Student 1857, underkaſtede ſig 1868 Magiſterconferens i de nordiſke Sprog, blev ſ. A. Aſſiſtent i Kongerigets Archiv, tog 1867 den philoſophiſke Doctorgrad og er ſiden 1 Jan. 1869 Archivar ved Kjøbenhavns Raadſtuearchiv. Han er en flittig hiſtoriſk Forſker, ſom fortrinsvis har ſyslet med Topographien (ſærlig hans Fødeegn og Kjøbenhavn) og med cultur- og ſproghiſtoriſke Studier. Af hans talrige Skrifter bør nævnes: „Hiſt. Efterretninger om Slavſ Herred" (1862) og om Malt Herred (1870), „Kjøbenhavns Hiſtorie og Beſkrivelſe" (indtil 1660), 4 Bd. (1877—85), „Kjøbenhavn paa Holbergs Tid" (1884), „Sysſelinddelingen i Danmark" (1867, Doctordisp.), „Olddanſke Perſonnavne" (1883). Ogſaa ſom Udgiver har han udfoldet en betydelig Virkſomhed; ſaaledes ſkyldes ham „Ribe Oldemoder" (1869), „Kjøbenhavns Diplomatarium", 8 Bd. (1872—87), „Dueholms Diplomatarium" (1872), „Kong Valdemars Jordebog" (1873), „Gamle jyſke Tingsvidner" (1882). Sammen med Chr. Bruun og A. Peterſen (ſiden S. B. Smith) har han udgivet „Danſke Samlinger for Hiſtorie, Topographi, Perſonal- og Literaturhiſt.", 12 Bd. (1865—79).

Nielſen, Rasmus, danſk Philoſoph, f. 4 Juli 1809 i Roerslev ved Middelfart, hvor hans Fader Niels Berthelſen var Husmand. Drengens Opvakthed og Begavelſe gjorde, at Præſten i Sognet C. F. Thorup tog ham til ſig og efter nogle Aars Undervisning hjemme ſatte ham, 20 Aar gl., i Viborg Kathedralſkole, hvorfra han 1832 dimitteredes til Univerſitetet. Her valgte han Theologien til ſit Studium, tog 1837 theologiſk Embedsexamen med Udmærkelſe, disputerede 1840 for den theologiſke Licentiatgrad og holdt derpaa ſom Privatdocent theologiſke Forelæsninger; men allerede 1841 blev han udnævnt til den Profesſorpoſt i Philoſophi, der havde ſtaaet ledig ſiden Poul Møllers Død. N. var paa denne Tid en ivrig Tilhænger af Hegels Syſtem og ſpeculative Theologi; hele det førſte Afſnit af hans Forfattervirkſomhed bærer dette Syſtems Præg. De vigtigſte Skrifter fra denne Tid ere »De speculativa historiæ sacræ tractandæ methodo« (1840, Afhandl. for Licentiatgraden), „Commentar over Pauli Brev til Romerne", „Speculativ Logik" (et Fragment), „Forelæsningsparagrapher til Kirkehiſtoriens Philoſophi" (1843), „Den propædeutiſke Logik" (1845). Det var Søren Kierkegaards Forfattervirkſomhed, der frembragte et Omſlag i N.s Anſkuelſer, ſaa at han brød med Hegelianismen og den ſpeculative Theologi. Den Forſoning mellem Tro og Viden, ſom Hegel og hans Diſciple troede at have vundet, viſte ſig nu illuſoriſk, og Troen traadte nu, ſom hos Kierkegaard, i ſin ſkarpe Form ſom Troen paa det underfulde, det paradoxe, i en ubetinget Modſætning til Viden. Hermed maatte følge en Forkaſtelſe af al Theologi. Disſe Anſkuelſer udtalte N. førſt i ſit Skrift „Evangelietroen og den moderne Bevidſthed" (1849), og i mere directe polemiſk Form fremtraadte de i hans Angreb paa Martenſens Dogmatik, „Mag. Kierkegaards „Johannes Climacus" og Dr. H. Martenſens „Chriſtelige Dogmatik", en underſøgende Anmeldelſe" (1849), hvortil under den fortſatte Polemik kom Skrifterne „Dr. H. Martenſens dogmatiſke Oplysninger belyſte" (1850) og „Et Levnedsløb i Underverdenen" (1853, pſeudonymt). Den Sætning, at Chriſtendommen ikke kan og vil være Gjenſtand for ſpeculativ Begriben, men kun for perſonlig Tilegnelſe, ligger ogſaa til Grund i Skrifterne „Evangelietroen og Theologien" (1850), „Skæbne og Forſyn" (1853), „Om perſonlig Sandhed og ſand Perſonlighed" (1854), „Om Theologiens Naturbegreb med ſærligt Henſyn til Malebranche" (Univerſitetsprogr. 1855). Det Brud med Hegelianismen, der ſaaledes var blevet indledet paa det religiøſe Omraade, fik ſnart for N. videre Conſeqvenſer i almindelig philoſophiſk Henſeende. Virkeligheden ſom Virkelighed fik en Betydning, den ikke kunde faa i den Hegelſke Panlogisme. N. kaſtede ſig nu med Iver over Studiet af Naturvidenſkaberne for at vinde den Indſigt i det punktuelle, uden hvilken Philoſophien efter hans Overbevisning ikke kunde komme nærmere til Erkjendelſen af Virkeligheden. I de følgende

Aar udgav han dels Monographier („Philoſophi og Mathematik“, 1857, „Mathematik og Dialektik“, 1857, hvilke Skrifter bragte ham i en Polemik med Mathematikeren Prof. A. Steen), dels propædeutiſke Bearbejdelſer af disſe Studier („Philoſophiſk Propædeutik“, 1857, „Forelæsninger over philoſophiſk Propædeutik 1860—61 og 1861—62“), indtil han i „Grundideernes Logik“ (1ſte Del 1864, 2den D. 1866) forſøgte en Fremſtilling af ſin philoſophiſke Theori. Under den igjen opblusſende Strid om Forholdet mellem Tro og Viden udgav han foruden mindre Afhandlinger et Stridsſkrift mod Martenſen, „Om „den gode Vilje“ ſom Magt i Videnſkaben“ (1867). I Efteraaret 1867 holdt han paa Opfordring Forelæsninger ved Univerſitetet i Chriſtiania, hvilke han n. A. udgav under Titel af „Om Hindringer og Betingelſer for det aandelige Liv i Nutiden“. 1869 udkom hans „Religionsphiloſophi“, 1873 „Natur og Aand, et Bidrag til en med Phyſiken ſtemmende Naturphiloſophi“. I ſine ſenere Aar ſluttede N., hvis Oppoſition mod Theologien førte ham til at fremhæve den barnlige og folkelige Tilegnelſe af Aabenbaringen, ſig til Grundtvig og hans Anſkuelſer og tog flere Gange Ordet i Grundtvigſke „Vennemøder“ og andre Sammenkomſter. 1869 var han en af Stifterne og Udgiverne af Tidsſkriftet „For Ide og Virkelighed“, hvori han ſelv har ſkrevet nogle mindre Afhandlinger. D. 30 Sept. 1884. — N.s philoſophiſke Beſtræbelſer kunne føres tilbage til 4 Hovedpunkter: 1) Kritik af Theologien ud fra den almindelige Videnſkabslæres Standpunkt. Sin Indſigelſe mod Theologiens Gyldighed ſom Videnſkab ſtøtter N. paa en almindelig Betragtning af Videnſkabens Væſen og Methode: det for al Videnſkab fælles objective og rationelle Grundlag kan Theologien, der bygger paa ſubjective Trosforudſætninger og begrunder alle Virkninger i Aandens og Naturens Rige ikke paa Tingenes Natur, men paa en overnaturlig Aarſag, ikke anerkjende. 2) De poſitive Videnſkabers Betydning for Philoſophien. Det gjælder for Philoſophien ikke længer blot om en Udvikling af Ideen i dens almene Væſen, men om en Eftervisning af dens reale Virkelighed; den dialektiſke Analyſe maa derfor ſtedſe optage den exacte, punktuelle Analyſe i ſig, for at Begreberne kunne træde i et virkeligt, indre Forhold til Virkeligheden og ikke blot være logiſke Abſtractioner. Den philoſophiſke Tilegnelſe af Fagvidenſkabernes Indhold ſkal ſøge at asſimilere dette ſaaledes, at Begreberne frigjøres fra den empiriſke Begrænsning, og at Beviſtheden kan forme det ſaaledes erhvervede Indhold til en Totalitet med indre Sammenhæng. 3) Ideens Subjectivitet. Den ſpeculative Philoſophis Beſtemmelſer af Ideen, det abſolute, lider i Følge N. af en mangelfuld Gjennemførelſe af Modſætningen mellem det ſubjective og det objective. Førſt paa Grundlag af en gjennemgaaende Modſætning, en Dualisme, mellem Ide og Realitet, Begreb og Exiſtens, kan den ontologiſke Subjectivitet udvikles i ſin uendelig overlegne Enhed. Hos Hegel „har den abſolute Viden vel et Indhold, men ingen Gjenſtand; thi det logiſke fortærer det antilogiſke, og den Ide, der ſkulde være al Virkelighed, ſvinder trods alle Mediationer og ideelle Concretioner ind til en tom Abſtraction af det abſolute.“ Ved Beſtemmelſen „det antilogiſke“, d. e. det punktuelle i Virkeligheden, ſom ſtaar Reflexionen imod, og ſom det logiſke Begreb kun kan afſpejle, ei abſorbere, indſkærpes Nødvendigheden af, at den ontologiſke Subjectivitet for at være den abſolute Viden ogſaa maa være den abſolute Magt; thi det er Magtens Udſlag, der forvandler de logiſke Beſtemmelſer til Virkelighedsbeſtemmelſer. Ideen maa derfor for at ſes efter ſit Væſen opfattes ſom den uendelige Enhed af Viden og Magt. 4) Troen og Viden ſom abſolut uensartede Principer. Kritiken af Theologien begaar i Følge N. Overgreb, naar den angriber ſelve den religiøſe Tro. Den er ſejerrig, ſaa længe den kun angriber Forſøgene paa at gjøre Troen og dens Gjenſtand begribelige ved at ſøge en videnſkabelig Begrundelſe for dem. Men Troen hviler i ſig ſelv paa et Princip, ſom er abſolut forſkjelligt fra Vidensprincipet og derfor ikke kan opfattes eller kritiſeres af dette. Troen er Livets, Exiſtenſens Sag og har ſin Rod i Viljen; Viden er Theoriens Sag og ſtøtter ſig ſtedſe til det objective, til Væſenet. Som Viljen er det antirationelle, Viden aldrig kan begribe — thi Theorien kan kun begribe en Frihed, der er ēt med indre Nødvendighed — ſaaledes fører Viljeslivet under ſin Udvikling til ſtedſe ſkarpere Modſætning til det rationelle: under de afgjørende exiſtentielle Conflicter opgaar Troen paa Paradoxet, idet Menneſket ikke ſelv ubetinget kan ville uden at forudſætte Guddommen ſom den abſolut almægtige Vilje, d. e. uden at ſtatuere Underet. Underet kan kun opfattes fra det praktiſke Standpunkt; det exiſterer ſlet ikke for den rationelle Theori. Men netop ved denne abſolute Uensartethed mellem Tro og Viden bliver det muligt at forene begge, naar man giver hver ſit og nøje holder dem uden for hinanden. Troen er den praktiſke Livsanſkuelſes Sag og maa derfor ſættes højeſt; Videnſkaben er en relativ Opgave, den exiſterende vælger, men den kan ikke hjælpe ham i hans perſonlige Liv. — Til disſe faa Hovedpunkter maa endnu føjes en Angivelſe af N.s hele Methode, ſaaledes ſom den iſær fremtræder i hans Hovedſkrifter „Grundideernes Logik“ og „Religionsphiloſophi“. N. anvender ligeſom Hegel den dialektiſke Methode. Men Hegel havde i Følge N. uklart identificeret det ſubjective og det objective, Begrebet og Exiſtenſen; naar nu den afgjørende Modſætning mellem den vidende Subjectivitet og den objective Virkelighed indſkærpes ſom nødvendig til ſand Ideerkjendelſe, faa vi i Stedet for en „Ideens Logik“, ſom hos Hegel, en „Grundideernes Logik“: Videns Ide og Magtens Ide træde over for hinanden ſom Syſtemer, der hvert for ſig maa udvikles i deres hele indre Rigdom. Førſt ved en ſaadan Udvikling bliver det muligt at erkjende Virkeligheden i Ideen og Ideen i Virkeligheden og begge i deres Sandhed. I Stedet for den blot logiſke Modſætning af Tænken og Væren hos Hegel faa vi altſaa en Dualisme mellem Viden og Magt (det logiſke og det antilogiſke), en Dualiſme, der er hævet i den oprindelige Enhed, den ontologiſke Subjectivitet, den vidende, mægtige Selvhed. „Grundideernes Logik“ fører ſaaledes ved dialektiſk Analyſe af Videns Væſen til en logiſk Theiſme: Philoſophien ſøger den højeſte Realitetsform og finder denne i det abſolute Selv. Men videre end til denne abſtracte Form kan Viden ikke føre: det ontologiſke Selv er Videns Grænſe. Denne Grænſe angiver ikke blot „det højeſte Punkt, hvortil Viden naar“, men ogſaa „det faſte Punkt, hvorfra Troen gaar ud“. Troen er, ſkjønt den hører Viljeſelvet til, ikke blind og tankeløs; den er ſom Livsprincip ogſaa et Tankeprincip og kan derfor udvikle et Tankeindhold, der conſeqvent ſvarer til dens eget Udviklingstrin. Troen er „en indre, oprindelig Aandens Gjerning, en Akt af Erkjendelſen, Selverkjendelſen, den praktiſke Erkjendelſes Enhed med Grundviljen“. Denne Grundvilje er paa ſit højeſte Udviklingstrin „Aandsvilje“: „den alle Sindets Kræfter, alle Følelſer, Foreſtillinger og Tanker gjennemtrængende, det hele ſjælelige Liv ſamlende Frihedsvilje, den Vilje, i Kraft af hvilken det indvortes Menneſke ikkun kan og maa ville ſin egen Frihed. Vækkelſen af denne Aandsvilje er udelukkende betinget af Gudsviljens Indvirkning; den beror altſaa paa et ſkjult Under; heraf ſes dens Forhold til hiſtoriſke Kjendsgjerninger af Undere“. Den Tros- og Viljeserkjendelſe, ſom ſaaledes vindes, ſkal nu Religionsphiloſophien fremſtille i videnſkabelig Form. Men en directe videnſkabelig Behandling er jo umulig; Religionsphiloſophien maa derfor være en indirecte, en omvendt Videnſkab, d. e. Sagbegrundelſen falder her ikke ſammen med Vidensprincipets Udvikling, men beſtaar i en Paaviſning af, „hvorledes Religionens Selvbekræftelſe netop foregaar ved, at Vidensgrundene conſeqvent opløſe ſig og give Plads for Troens abſolut ſelvgyldige Grunde.“ Hovedkategorien i Religionsphiloſophien er det antirationelle. Dette er ikke det ſamme ſom Paradoxet. Det paradoxe betegner en polemiſk Modſætning til Videnſkab og Mediation (det abſurde); det antirationelle er derimod en Mellembeſtemmelſe mellem det rationelle og Paradoxet. Ligeſom det antilogiſke er den Modſætning, det logiſke trænger til for at komme ud over det abſtracte og formelle, ſaaledes betegner det antirationelle den Modſætning, Videnſkaben i det hele trænger til for ej at ſynke hen i intet. Hvad det antilogiſke er inden for Naturvirkeligheden og i Nødvendighedens Verden, det er det antirationelle inden for Aandsvirkeligheden og i Frihedens Verden. Maaleſtokken for de religiøſe (antirationelle) Problemer finder Religionsphiloſophien i det exiſtentielle, perſonlige Livs egne Krav og nødvendige Betingelſer; ved Hjælp af denne Maaleſtok udvikler den Troens Begreb og Betydning for Menighedslivet. Kun for Troen har Aabenbaringen Virkelighed, ligeſom omvendt Troen kun kan exiſtere under Forudſætning af en indre Aabenbaring. „Aabenbaringens Virkelighed er fra førſt til ſidſt Aandsvirkelighed, Virkelighed for Aanden. Aandsvirkeligheden gaar altid fra det indre gjennem det ydre tilbage til det indre, ſaa at dens afgjørende Kjendemærke altid maa ſøges i det indre“. S. Kierkegaard indſkærpede gjennemgaaende Kategorien „den enkelte“, og med Rette, da han ſtod paa den religiøſe Ethiks Standpunkt; i Følge Religionsphiloſophien blive derimod „de Indvirkninger, Aanden udøver paa den enkelte ſom enkelt, dels middelbart, dels umiddelbart at føre tilbage til Menighedslivet.“ Den Grundtvigſke Anſkuelſe er hos os den eneſte, der har en Fremtid, fordi den ſøger „at forlige Religion og folkelig Oplyſning ved at gaa tilbage til den oprindelige Forſkjelsenhed af det almene Menneſkeliv og Troslivet“ og fordi den vil „ſikre Menigheden mod alſkens Forſtyrrelſer, ſom Skolens tilſnegne Formynderſkab over Livets, ſærlig over Religionens, Anliggender i Tidernes Løb har fremkaldt.“

Nielſen, Thomas, f. 13 Nov. 1888 i Sønder-Lemb ved Ringkjøbing af en gammel Gaardmandsſlægt, blev i ſin Barndom kun underviſt i Almneſkolen. Den grundtvigſke Vækkelſe paa Egnen greb ogſaa ham, og han fik Lyſt til at ſlaa ind paa Lærervejen. 1857 kom han ind paa Jellinge Seminarium og blev 1860 dimitteret derfra med bedſte Charakter. Han blev ſ. A. Lærer i Øſterbording ved Silkeborg og overtog 1862 efter Hoſtrups Opfordring Redactionen af „Silkeborg Avis“. 1862 forflyttedes han til Birk nær ved Herning, hvor han forblev indtil 1877; men allerede 1865 knyttede han ſig nøjere til det politiſke Liv, idet han ſtiftede „Vejle Amts Folkeblad“. 1882 blev han Ejer af Bladet, der fik Aflæggere i Fredericia og Ribe; ligeledes ejer han det 1869 grundlagte Blad „Herning Folkeblad“. I Efteraaret 1866 ſøgte N. forgjæves Valg til Folketinget, idet han ſtillede ſig i Kolding imod C. Berg; derimod blev han i Jan. 1870 valgt i Vejle og faſtholdt denne Kreds i en Række Valgkampe, indtil han i Febr. 1887 gik over i Landstinget. N. vandt tidlig Indflydelſe i Rigsdagen; allerede 1871 valgtes han til Finansudvalget (ſtadig gjenvalgt), og 1873—78 var han Medlem af Venſtres fælles Beſtyrelſe. Ved Partiets Deling ſluttede han ſig til det moderate Venſtre. Han har ſærlig viet de fattige Samfundsklaſſer og Lykkens Stifbørn ſin Omhu, gav 1875 Stødet til Forſlaget om Alderdomsforſørgelſe og havde vigtig Del i Oprettelſen af Husmands-Creditforeningerne 1880 (har ſiden ſelv været Medlem af Beſtyrelſen for den jyſke). 1867 oprettede han Hammerum Folkehøjſkole og 1877 Herning Realſkole, ſom han ſelv ſtyrede indtil 1883.

Nielſen, Zakarias, er født 5 Juni 1844 i Øſter-Stillinge ved Slagelſe, hvor hans Fader var Smed; hans Moder var en Skolelærerdatter fra Nabobyen. Efter en lykkelig Barndom kom han, overensſtemmende med et længe næret, inderligt Ønſke, paa Jonſtrup Seminarium, hvorfra han dimitteredes 1863 med førſte Charakter. Aaret efter blev han Lærer i Reilinge og Organiſt ved Helſinge og Valby Kirker i Frederiksborg Amt; 1868 kaldtes han til Herſtedveſter ved Kjøbenhavn, hvor han virkede i en Aarrække, indtil han for faa Aar ſiden tog Bolig i Hovedſtaden. Sammen med

E. Henningſen (ſ. d. A.) udgav han en Tid lang „Ugeblad for Børn“. Hans mere ſelvſtændige Debut fandt Sted 1871 med en Samling „Sange og Smaadigte“, der dog ikke vakte nogen ſtor Opmærkſomhed; heldigere var han med de Fortællinger af Bondelivet, han fra Tid til anden offentliggiorde i forſkjellige Blade og Tidsſkrifter, navnlig i „Husvennen“. 1876 udgav han den førſte Samling af ſaadanne Almueſkildringer: „Tre Fortællinger“, der 1877 efterfulgtes af „To Landsbyhiſtorier“. I ſin ſenere Produktion har N. vovet ſig ind paa Behandlingen af ſtørre aandelige Brydninger, end der ſædvanlig falde inden for Folkelivsbilledets Grænſer, ſaaledes i den 1881 udkomne Fortælling „Nye Tider“ (2det Opl. 1885), dramatiſeret ſom et „ſjællandſk Folkelivsbillede“ i to Akter. Det 1882 udgivne Digt „Et Møde“ har vundet megen Yndeſt og foreligger i 3dje Oplag. 1887 udkom et Bind „Fortællinger og Skildringer, ældre og nye“.

Nielſtrup, en laalandſk Herregaard mellem Maribo og Saxkjøbing, nævnes allerede i Begyndelſen af det 14de Aarh. Paa Reformationstiden tilhørte den Familien Oxe. Den var blandt de Gaarde, ſom Almuen under Grevefejdens Røre angreb, og Ejeren Johan Oxe ſaaredes dødelig, da han mod Bønderne ſelv affyrede en Falkonet, der ſprang (1534). Hans Søn var den berømte Peder Oxe, ſom fødtes her paa Gaarden 1520. Senere ſkiftede N. hyppig Ejere; nu er den indlemmet i Grevſkabet Hardenberg-Reventlow.

Niemann, Albert, udmærket Operaſanger (Tenor), f. 15 Jan. 1831 i Erxleben ved Magdeburg, begyndte ſom Skueſpiller i ſmaa Roller 1849 i Desſau og ſom Choriſt. Da de ſjældne Stemmemidler efterhaanden gjorde ſig bemærkede, uddannede han ſig dels i Tyſkland, dels hos Duprez i Paris. Han erhvervede ſig derpaa Routine paa mindre tyſke Scener, blev 1860 engageret ſom Heltetenor i Hannover og kom 1866 til Hofoperaen i Berlin, hvor han ſiden har fejret ſtadige Triumpher, fremfor alt i Wagners Operaer. Hans dramatiſke Fremſtilling er næſten endnu beundringsværdigere end hans Sang. Han var en af Hovedſtøtterne ved de Wagnerſke Feſtſpil i Bayreuth 1876. 1861 ægtede han Skueſpillerinden Marie Seebach, fra hvem han dog ſnart ſkiltes, og 1870 giftede han ſig med Skueſpillerinden Hedwig Raabe.

Niemcewicz, Julian Urſin [tſēvitſch], polſk Hiſtoriker og Digter, f. 1757 i Lithauen, indtraadte 1777 i den polſke Hær og afgik 1788 ſom Major, hvorefter han paa Rigsdagen med Iver virkede for den nye Forfatning af 1791. 1794 var han Adjudant hos Koſciuszko, blev fangen med denne, men frigiven af Kejſer Paul, hvorefter de begge gik til Nordamerika. 1807 blev N. Statsſecretær i det nye Storhertugd. Warſchau og var 1814 Formand for Forfatningsudvalget, men levede dog meſt paa ſit Gods, ſysſelſat med videnſkabelige Arbejder. Han udgav „Polens hiſtoriſke Sange“ (1816), „Sigismund III.s Hiſtorie“ (3 Bd., 1819) og „Memoirer til Polens gamle Hiſtorie“ (4 Bd., 1822), ſamt Digte og hiſtoriſke Romaner. 1830 affattede han Senatets Protocol om Kejſer Nikolajs Afſættelſe og øvede ſtor Indflydelſe, men gik kort før Warſchaus Indtagelſe til Paris og døde her 21 Maj 1841.

Niemen, ſ. **Njemen**.

Niemeyer, Aug. Herm., tyſk Pædagog, f. 1754 i Halle, blev 1799 Enedirecteur for ſin Moders Bedſtefaders, A. H. Franckes Stiftelſer, 1808 Kansler ved Univerſitetet; d. 1828. I ſit Hovedværk „Grundſätze der Erziehung und des Unterrichts“ viſer han ſig ſom en erfaringsrig, ligevægtig Eklektiker, der anerkjender enhver Retning og forkaſter enhver Enſidighed; Opdragelſens højeſte Formaal er med det ſædelig gode til abſolut Regulativ at uddanne det menneſkelige, Humaniteten. — Hans Sønneſøn, **Felix N.**, bekjendt Læge, f. 1820 i Magdeburg, praktiſerede førſt her, blev 1855 Prof. i Medicin i Greifswald, 1860 i Tübingen; d. 1871. Meſt bekjendt er han bleven ved ſin Lærebog i den ſpecielle Pathologi og Therapi (1858; 11te Opl., 2 Bd., 1884), et ved Originalitet og Klarhed udmærket Værk.

Nienburg, 1) Stad i den preusſiſke Prov. Hannover ved Floden Weſer, 6 M. n. v. for Hannover. 6,000 I. Fabrikation af chemiſke Præparater, Tobak og Cichorie. Havn og Skibsfart. Bro over Weſer. 2) Stad i Hertugd. Anhalt i Tyſkland ved Floden Saale, 4½ M. v. for Desſau. 5,000 I. Den er omgiven med Mure og har et hertugeligt Slot med Kirke. Flodſkibsfart, Fiſkeri, Fabrikation af Roeſukker og Metalvarer ſamt talrige Møller.

Nienſtedten, Landsby i Holſten ved Elben, 1 M. v. for Altona, med 1,000 I., ſmukke Landſteder og Haver, Skibsbyggeri og Skibsfart.

Niepce, Joſephe Nicéphore [niæpſ], Daguerreotypiens Opfinder, f. 7 Marts 1765 i Châlon ſur Saône, d. 5 Juli 1833 ſmſtds. I ſin Ungdom var han Militær og deltog ſom franſk Officer i Felttogene i Italien. Derefter ſlog han ſig paa Lithographien og fandt 1813 paa at benytte Sollyſet ved Fremſtillingen af Billeder; 1827 forelagdes hans førſte Billeder paa Metal i London. To Aar ſenere forenede han ſig med Daguerre, efter hvem Kunſten fik Navn, om en videre Udvikling af ſin Opfindelſe, og efter hans Død traadte hans Søn Iſidore N. ind i dette Compagniſkab; denne Søn har i et Værk, »Hist. de la découverte improprement nommée Daguerreotypie« (Paris 1841), hævdet ſin Faders Ret ſom Opfinderen. — Hans Neven, **Claude Marie Franç. N. de Saint-Victor**, f. 1805, 1845—48 Lieutenant i den pariſiſke Municipalgarde, fra 1854 Commandant i Louvre, d. 1870, har gjort ſig bekjendt i ſamme Sag, idet han opfandt Benyttelſen af Æggehvide til Overtræk af photographiſke Plader og Papirer. Hans Arbejder herom ere ſamlede i »Recherches photographiques« (Paris 1855).

Nierſtein, Landsby i Rhinhesſen ved Rhinens venſtre Bred, 2 M. ſ. for Mainz med fortrinlig Vinavl (Nierſteiner). 3,000 I.

Niethammer, Friedr. Immanuel, tyſk Philoſoph, f. 1766 i det Württembergſke, ſtuderede i Jena, hvor han blev en ivrig Tilhænger af den kritiſke Philoſophi i den Form, hvorunder Reinhold da foredrog den. Ved en Anmeldelſe af Fichtes førſte Skrift blev han bekjendt med denne, og da Fichte kom ſom Profesſor til Jena, blev N., ſom ſelv var Docent der, en af hans Tilhørere og Tilhængere. Et af ham grundet Tidsſkrift („Philoſophiſches Journal“), hvoraf Fichte 1797 blev Medredacteur, blev „Videnſkabslærens“ Hovedorgan (deri ſtod bl. a. den bekjendte Afhandling, der paadrog Fichte Anklage for Atheisme og medførte hans Afſættelſe). Ved ſit Skrift „Der Streit des Humanismus und Philanthropinismus“ (1808) og ved ſin Plan for de højere Skoler, det bayerſke „Normativ“ fra 1808, var han Forkæmper for den humaniſtiſke Dannelſe, der efter hans Opfattelſe arbejder for Menneſkets aandelige Side, Fornuften og Undervisningens Enhed, medens Philanthropinismen har den animalſke Side, Færdigheder og encyklopædiſk Mangfoldighed for Øje. Efter at have været Profeſſor i Würzburg og Bamberg blev han 1829 Overconſiſtorialraad i München, hvor han døde 1848.

Nieuport [niøpāāhr], befæſtet Søſtad i den belgiſke Prov. Veſt-Flandern, 5 M. v. til ſ. for Brügge i Nærheden af Nordſøen. 8,000 J. Betydeligt Fiſkeri.

Nieuwerkerke, Alfred Emilien, Greve af [niøverkērk], franſk Billedhugger, f. 1811 i Paris, vandt iſær Navn ved ſin Billedſtøtte af Vilhelm d. tavſe af Oranien (tilhører Kongen af Holland) og ved en Række Buſter. 1849 gik han over til adminiſtrativ Virkſomhed, idet han blev Generaldirecteur for Frankrigs Muſeer; han har Fortjeneſter af disſes Ordning, ſaa vel ſom af Organiſationen af École des beaux arts. Ved Kejſerdømmets Fald 1870 gik han af.

Nievo, Ippolito, ital. Digter, f. 1832 i Padua. Som Officer deltog han i Garibaldis Tog til Sicilien, men omkom 1861 ved et Dampſkibs Stranding i Napolis Bugt. En Novelleſamling udkom 1867 i 2 Bind under Titlen »Confessioni d'un ottuagenario«, hvori han fragmentariſk behandler Italiens hiſtoriſke Tilſtande fra 1775—1858. 1883 udkom hans »Poesie«.

Nièvre [niǟv'r], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Loiret, Yonne, Côte-d'Or, Saône-Loire, Allier og Cher. 124 □ M. med 348,000 J. (1881). Det er et af Morvanbjærgene opfyldt Bjærgland, hvis Hovedflod er Loire, der fra højre Side optager Aron og Nièvre og fra venſtre Side Allier; Yonne flyder til Seine. Her er ſtore Skove af Eg, Bøg, Elm og Aſk. Kun lidt over det halve Areal er Ager og Eng; der dyrkes de ſædvanlige Kornſorter. Bjærgværksdriften er meget omfattende, og der indvindes meget Jærn, ſamt noget Bly, Kobber og Sølv. Desuden ere her mange nyttige Sten- og Lerarter og flere mineralſke Kilder. De vigtigſte Induſtrigrene ere Bjærgværksdrift, Metallernes Forarbejdning, Pottemageri og Lærredsvæveri. Hovedſtad Nevers.

Niflhejm (bedre **Nivlhejm**, d. e. Taageverdenen) kaldes i den nordiſke Mythologi den ene af de to Verdener, der vare, førend Jorden blev ſkabt. Den laa i Nord, ved Ginnungagab ſkilt fra ſin Modſætning, den lyſe og brændende Verden Muſpelhejm i Syd. I det dybe og mørke N. anbragte Guderne Lokes Datter Hel ſom Herſkerinde over alle dem, der døde af Sot eller Alderdom.

Niger (N'gir, d. e. Flod), Flod i Afrika, udſpringer paa Nordſiden af Kong-Bjærgene i Øvre-Guinea, omtr. under 9° n. Br. og 7° 30' v. L. i c. 3,000 F.s Højde, fra flere Kildefloder, tager efter Foreningen Hovedretning mod N. Ø., optager fra venſtre Side Baſi og kaldes i denne Del af Løbet Djoliba. Allerede ved Bamako mellem 12° og 18° n. Br. er den ſejlbar for Smaafartøjer, ved Jamina c. 15 M. n. ø. herfor er den 2,400 F. bred, og videre fremme ved Segu naar dens Bredde 4,000 F. Herfra tager Floden næſten øſtlig Retning forbi Sanſanding, deler ſig i to Arme, der danne den 17 M. lange Flodø Burgu, og modtager i den øſtlige Arm den betydelige Biflod Bakhoi, hvorefter den tager nordøſtligt Løb og danner en ny, c. 40 M. lang Ø Djimballa. I denne Del af ſit Løb træder Floden ofte over ſine Bredder og danner ſtore Sumpſtrækninger. Ved Timbuktu bliver Retningen øſtlig, og dens Vandſpejl ligger i c. 800 F.s Højde. Under c. 18° ø. L. bøjer Floden ſkarpt mod S. Ø. gjennem et ſnævert, af Klipper omgivet Leje, og den danner her en Mængde mindre Vandfald, der dog ikke hindre Sejladſen ned ad Floden. Ved Idda træder den fra Kong-Bjærgene ned i Lavlandet og er herfra ſejlbar for temmelig ſtore Dampſkibe. I denne Del af ſit Løb optager den fra venſtre Side de tre ſtørre Bifloder Sokoto ell. Rima, Kaduna ell. Lifum og Binue. Den ſidſte er meget vandrig og ſejlbar i ſtor Udſtrækning. Efter at have optaget Binue løber Floden mod S. og danner i ſit Udløb et betydeligt Delta, hvis Hovedarm er Nun, den betydeligſte mod V. Bari og mod Ø. Bonny. N.s hele Flodlængde anſlaas til 600 Mil og dens Flodgebet til 47,000 □ M. Hovedmundingsarmen Nun er i Gjennemſnit 4,000 F. bred og 40—50 F. dyb. — Allerede Herodot omtaler en ſtor Strøm, ſom i det indre Afrika løb fra V. mod Ø., men ſynderlig mere erfarede man ikke i over 2000 Aar, og man var endog tilbøjelig til at antage den for en af Nilens Kildefloder. I Slutn. af det 18de og den førſte Halvdel af det 19de Aarh. er det imidlertid lykkedes Mungo Park, Clapperton, Caillié, Laing, Lander, Barth, Rohlfs o. fl. fuldſtændig at opklare dette geographiſke Problem.

Nightingale, Florence [najtingæhl], f. i Maj 1823 i Firenze af rige engelſke Forældre, ofrede ſig tidlig for det Kald at hjælpe ſine lidende Medmenneſker. Efter at have beſøgt Storbritanniens Hoſpitaler og Aſyler af forſkjellige Slags og haft et 3 Maaneders Ophold i Diakonisſeſtiftelſen i Kaiſerswerth overtog hun 1851 Ledelſen af et Hoſpital i London for Lærerinder. Men da det under Krimkrigen viſte ſig, at de engelſke Lazarether paa Krigsſkuepladſen vare i en meget ſlet Stand, gik hun i Efteraaret 1854 med en Del Sygeplejerſker til Conſtantinopel, oprettede og ſtyrede et ſtort Hoſpital med ſjælden Dygtighed og Udholdenhed og udſtrakte ſenere ſin Virkſomhed til Lazaretherne paa ſelve Krim. Efter Krigen ſammenſkød hendes Landsmænd et N.-Fond af 50,000 Pd. St., der brugtes til at oprette en Stiftelſe for Uddannelſe af Sygeplejerſker under hendes Styrelſe. Ogſaa ved flere Skrifter har hun virket for Sygeplejens Forbedring.

Nigra, Coſtantino, italienſk Diplomat, f. 12 Juni 1827 nær ved Ivrea i Norditalien af borgerlig Familie, ſtuderede 1845—48 Retsvidenſkaben i Turin og deltog 1848 ſom Frivillig i Krigen, men blev 10 Juni haardt ſaaret og vendte tilbage til Turin, hvor han n. A. tog Doctorgraden. 1851 fik han Plads i Udenrigsminiſteriet og viſte ſnart ypperlige Evner (iſær ved Afſlutning af forſkjellige Handelspagter), hvorfor ogſaa Cavour 1856 tog ham med ſig ſom Privatſecretær ved Pariſercongreſſen. Under dette Ophold knyttede N. perſonligt Bekjendtſkab baade med Kejſer Napoleon III og med Prins Napoleon; han brugtes derfor ogſaa 1859 ved Underhandlingerne om den ſidſtnævntes Giftermaal og var under Krigen anſat ved Kejſerens Hovedkvarter. Efter Freden i Zürich, ved hvilken N. medvirkede, blev han Chargé d'affaires i Paris, indtil den diplomatiſke Forbindelſe afbrødes i Efteraaret 1860. I Jan. n. A. fulgte N. med Prinſen af Carignan til Napoli ſom Statsſecretær, men kaldtes i Maj tilbage, og blev i Aug. igjen ſkikket til Paris ſom Kongeriget Italiens Afſending, i hvilken Stilling han med ſtor Iver og Dygtighed virkede for et godt Forhold imellem de to Lande. 1876 forflyttedes han til St. Petersborg, 1882 til London og 1885 til Wien. Desuden har han udgivet en ſtor Samling piemonteſiſke Folkeſange og Skrifter om de piemonteſiſke Sprogarter. 1882 blev han ophøjet til Greve.

Nigritien, ſ. **Sudan.**

Nihilisme (af lat. nihil, intet) kaldes overhovedet en Theori, ſom intet poſitivt Endemaal har. I Theologien bruges Ordet ogſaa om den Grad af myſtiſk Paſſivitet, ved hvilken Mennesket ſaaledes fordyber ſig med ſin Aand i en Anſkuen af Gud, at han opgiver ſin Individualitet og betragter ſig ſelv ſom et Intet. Man har ogſaa betegnet Buddhas Lære, i Følge hvilken alt ſkal vende tilbage til det ſtore Intet (Nirvana), ſom N. **Nihiliſter** kaldes Tilhængerne af det ſocialdemokratiſke Omvæltningsparti i Rusland, ſom med ſværmerſk Begejſtring og ſtørſte Selvopofrelſe have ſøgt at udbrede deres Lære, men ſom tillige gribe til de forfærdeligſte Midler for at naa deres Maal. Alle politiſke Mord og Dynamitforſøg ſiden 1876 ſkrive ſig fra N. De optraadte omtrent 1866 iblandt Studenterne, med Bakunins anarchiſtiſke Lære ſom Grundlag; den ældre Radicalisme, ſom Herzen havde vakt, opløſtes 1863 ved Polakkernes Opſtand. Fyrſt Krapotkin, Leo Hartmann og Peter Lavroff høre til N.s Ledere. Navnet ſkyldes oprindelig Turgenjev og hentyder til N.s Fornægtelſe af al faſt Orden i Stat og Samfund, ſamt til deres Beſtræbelſe for at ødelægge hele den nuværende Civiliſation, for at en ny Ordning frit og naturlig kan udvikle ſig paa den ryddede Grund; N. ſelv forklare Ordet ſom den Retning, der lader den enkelte gjælde for intet i Forhold til Samfundet. 1880 fremſattes N.s Program: Folkerepræſentation, almindelig Valgret, udſtrakt Selvſtyrelſe, fuld borgerlig og politiſk Frihed, Hærens Ombannelſe til Folkevæbning og ſocialiſtiſk Ordning af Arbejdet og Ejendommen. 1879 deltes N.s Parti i to Grupper, af hvilke den ene, „Folkeviljen", under Ledelſe af en „Executivcomite" nærmeſt forfølger de revolutionære Formaal, medens den anden er rent ſocialiſtiſk. Mænd og Kvinder af de højeſte Samfundsklaſſer høre til N. og have underkaſtet ſig de ſtørſte Savn og Anſtrængelſer for at fremme deres Sag.

Nihilum ălbum, lat., det hvide Intet, gammelt Navn paa et mindre rent Zinkilte, der anvendes noget i Medicinen til Øjenſalver, ſom et tørrende Middel oſv.

Nijānſa, urigtig kaldet Ukerewe, efter en i dens ſydlige Del liggende Ø, og af Speeke til Ære for Dronning Victoria benævnet **Victoria-Nijanſa,** er Nilens egentlige Kildeſø, liggende mellem 0° 15′ n. Br. og 2° 30′ ſ. Br. og mellem 49° 25′ og 52° 25′ ø. L., c. 4,000 F. over Havet. Den er, navnlig langs Bredderne, rig paa Øer.

Nijgata, en af de for Handelen aabnede Havne paa Japan, ligger paa Veſtſiden af Øen Nippon ved det japanſke Hav. 42,000 I. (1884).

Nijkerk [nēj], Stad i den hollandſke Prov. Gelderland, 5 M. n. v. for Arnhem i Nærheden af Zuider-Søen, hvormed den er i Kanalforbindelſe. 8,000 I. Havn. Tobaksavl.

Nijmegen [nējm], med den tyſke Form **Nimwegen,** befæſtet Stad i den hollandſke Prov. Gelderland ved Floden Waal, 2 M. ſ. for Arnhem. 30,000 I., for ſtørſte Delen Katholiker. Seværdigt Raadhus, Kirke med højt Taarn og Klokkeſpil. Tobaksfabrikation, Garveri og Bryggeri. — Fredſlutning 10 Aug. 1678 mellem Frankrig, Spanien og Nederlandene og 5 Febr. 1679 mellem Frankrig, Tyſkland og Sverige.

Nikăndros fra Kolophon, græſk Læge og Digter, 160—40 f. Chr. Af hans didaktiſke Digte ere endnu to tilbage, »Theriaca« og »Alexipharmaca«.

Nikăria ell. Ikaria, en tyrkiſk Ø i Archipelagus, v. for Øen Samos. 3 □ M. med 8,000 I. Øen er bjergfuld (højeſte Punkt 3,300 F.) og ſkovrig med gode Græsgange. Tømmer er en vigtig Udførſelsgjenſtand. Skjønt Øen er uden Havne, ere Beboerne dygtige Søfolk og Svampedykkere.

Nike, hos Grækerne Sejerens Gudinde, Romernes Victoria; førſt fremſtilledes hun uden, ſiden med Vinger (ſ. **Olympia**). Paa Athens Akropolis ſtod der et Tempel for den ubevingede N. (N. Apteros), hvis Ruiner bleve udgravede 1835. Baade Zeusſtatuen i Olympia og Atheneſtatuen i Parthenon bar en N. paa Haanden.

Nikĕphoros, Navn for flere græſke Hiſtorieſkrivere i Middelalderen. **N.,** Patriarch i Conſtantinopel, f. 758, d. 828, har ſkrevet en »Chronologia compendiaria« og et »Breviarium historicum«. — **N. Bryennios** fra Oreſtias i Makedonien, d. 1137, ſkrev det komneniſke Huſes Hiſtorie; det ufuldendte Værk ſluttedes af hans Huſtru, Kejſerdatteren Anna Komnena. — **N. Blemmides,** Patriarch i Conſtantinopel, forfattede i førſte Halvd. af det 13de Aarh. to geographiſke Skrifter. — **N. Gregoras,** Patriarch i Conſtantinopel i det 14de Aarh., ſkrev en »Historia Byzantina« i 36 Bøger, hvoraf længe kun 24 vare bekjendte; Reſten blev udgiven af I. Bekker 1855. — **N. Kalliſti,** den ſidſte græſke Kirkehiſtoriker, levede i Conſtantinopel i den førſte Halvd. af det 15de Aarh. Hans Kirkehiſtorie udmærker ſig mere ved en tiltalende Fremſtilling end ved Troværdighed.

Niketas Akominātos, efter ſit Fødeſted Chonæ i Phrygien ogſaa kaldet Choniates, d. c. 1206 i Nikæa, har ſkrevet „De græſke Kejſeres Hiſtorie" 1117—1203. — **N. Eugenianos** i det 12te Aarh. har ſkrevet et erotiſk Digt (Charikles's og Droſillas Kjærlighedshiſtorie).

Nikias, athenienſiſk Statsmand og Feltherre paa den poloponneſiſke Krigs Tid, Leder af det ariſtokratiſke Parti, var en dygtig og tapper Kriger, om han end jævnlig manglede Beſlutſomhed i kritiſke Omſtændigheder. Han mæglede efter det for Athen uheldige Slag ved Amphipolis 421 f. Chr. en 50aarig Fred med Sparta. Uagtet hans Modſtand udbrød Krigen paa ny efter nogle Aars Forløb ved Alkibiades's Beſtræbelſer. Kun modſtræbende deltog N. i Toget til Sicilien, ſom han havde fraraadet. Uden for Syrakus tilkæmpede han ſig en Sejer og var nær ved at indtage Staden; men en peloponneſiſk Flaade kom den til Undſætning og ſlog 413 den athenienſiſke Flaade; efter en Række af Kampe endte Toget med Athenienſernes fuldſtændige Nederlag. N. blev fanget og henrettet.

Nikias, berømt Maler fra Athen, var Nikomedes's Søn og Elev af Antidotos. Han tilhører den græſke Malerkunſts blomſtrende Periode, udmærkede ſig i ſtore hiſtoriſke Billeder, Søſlag og Rytterkampe og beſad ved Siden deraf ſtor Finhed i fine kvindelige Figurer. Han roſes for ſit Meſterſkab i Anvendelſen af Lys og Skygge og ſkal have forſtaaet at give ſine Figurer en høj Grad af Runding. Hans Blomſtringstid falder imellem den 110de og 118de Olympiade (348—308 f. Chr.).

Nikke kaldes den Hilde, ſædvanlig et Reb, der forbinder Dyrets ene Fod med et Horn eller Næſeringen (paa en Tyr), hvorved Dyret under Bevægelſen tvinges til at „nikke" og dets frie Bevægelſesevne i alt Fald betydelig indſkrænkes.

Nikkel, Ni, et hvidt eller ſvagt gulagtigt, ſtærkt glinſende Metal af Vægtfylde 8,9, yderſt tungſmelteligt, haardt og ſejt, magnetiſk. Det findes ikke frit i Naturen, men iſær forbundet med Arſen (**Arſeniknikkel**, ogſaa kaldet Kobbernikkel) eller med Arſen og Svovl (**Nikkelglans**). Ved Blaafarveværkerne vindes ſom Biprodukt rigelig den ſaakaldte Koboltſpeiſe, der væſentlig beſtaar af et Arſeniknikkel. Metallet vindes paa lignende Maade ſom Kobber og forekommer ogſaa i Kobbermalme; i dette Tilfælde vinder man ikke rent N., men en Legering af dette og Kobber, en Blanding, der i Forening med Zink giver Nyſølv; næſten alt N. anvendes hertil, til Mønter (i Almindel. Nikkel og Kobber) og til Fornikling, der i Almindel. udføres ad galvaniſk Vej paa lignende Maade ſom galvaniſk Forſølvning og Forgyldning. Fornikkede Gjenſtande antage ved Polering en ſmuk Glans og holde ſig udmærket godt i Luften. N. danner Salte, der i mange Henſeender minde om Koboltſaltene, i andre om Kobberſaltene. De ere i Regelen grønne i vandholdig, gule i vandfri Tilſtand. Den æblegrønne Farve hos Chryſopras hidrører fra N. N. er opdaget af Cronſtedt 1751. Produktionen er mindſt 1,000 Tons aarlig, hvoraf Tyſkland leverer Halvdelen, Sverige-Norge omtr. ⅓, Nordamerika omtr. ⅕; dog variere Angivelſerne meget.

Nikobārerne, en Øgruppe i det indiſke Ocean mellem 6° 30′ og 9° 10′ n. Br. og 111° og 112° ø. L., beſtaar af 7 ſtørre og flere mindre Øer, tilſammen 32 □ M. med c. 6,000 malayiſke Indvaanere, der ſtaa paa et meget lavt Culturtrin. Det tropiſke Klima med 25° aarlig Middelvarme mildnes noget af Søluften. Opholdet her er paa Grund af ſtor Fugtighed yderſt uſundt for Europæerne. Plantevæxten er overordentlig yppig, og navnlig er her en ſtor Mængde Kokospalmer. Flere europæiſke ſøfarende Nationer have her gjort Forſøg paa Koloniſation, ſaaledes Englænderne, Øſterrigerne og de danſke; de ſidſte opgav Beſiddelſen 1848. Øerne bleve i Marts 1869 tagne i Beſiddelſe af Englænderne.

Nikodēmus, Phariſæer og Medlem af Synedriet i Jeruſalem, kom til Jeſus om Natten „af Frygt for Jøderne" (Joh. Ev., 3dje Cap.). Senere havde han derimod Mod til at optræde i Synedriet til Gunſt for Jeſus (Joh. VII, 50 f.), og efter dennes Korsfæſtelſe gav han ham i Forening med Joſeph af Arimathia en hæderlig Begravelſe (Joh. XIX, 38 –42). Traditionen fortæller, at han ſenere blev døbt af Peter og Johannes, udſtødt af Synedriet paa Grund af ſin Bekjendelſe af Chriſtus og forviſt fra Jeruſalem, hvorpaa han indtil ſin Død opholdt ſig paa et Landſted, ſom tilhørte Gamaliel, der ſkal have været hans Slægtning. Det apokryphiſke »Evangelium Nicodemi« ſkal efter den græſke Fortale være forfattet paa Hebraiſk af N.

Nikola I, Fyrſte af Montenegro ſiden 1860, jævnlig kaldet Nikizza, f. 7 Oct. 1841, Søn af Voivod Mirko Petrović og Broderſøn af ſin Forgænger, Fyrſt Danilo. N. uddannedes førſt i Trieſt og ſenere i Paris og har ſom Regent ſøgt at indføre veſteuropæiſke Indretninger i ſit Land, medens han ellers i ſin Styrelſe har holdt ſig trofaſt til Rusland. Baade 1861 og 1876 kom han ſine undertrykte Landsmænd i Herzegovina til Hjælp imod Tyrkerne, førſte Gang uden Held, men anden Gang fulgt af Vaabenlykken, hvorfor Freden 1878 ſkaffede ham en betydelig Landudvidelſe. Han har ogſaa med Held forſøgt ſig ſom dramatiſk Digter (ved et ſtort hiſtoriſk Drama, »Balkanska Carica«, 1884). Han ægtede 1860 Milena, Datter af Vojvod Peter Vukotić (f. 1847), og har 2 Sønner (den ældſte, Danilo, f. 1871) og 7 Døtre, af hvilke den ældſte, Zorka, 1883 ægtede Fyrſt Peter Karageorgević.

Nikolaiter (Joh.s Aabenb. II, 6. 15), nogle Kjættere i det 1ſte Aarh., ſom ſøgte at trænge ſig ind i Lilleaſiens Menigheder, navnlig i Epheſos og Pergamon, og ſom ſynes at have lært, at Utugt og Deltagelſe i de hedenſke Offermaaltider ikke var Synd. Om Navnets Oprindelſe vides intet med Sikkerhed. **Nikolaitiſk Kjætteri** kaldtes med Henſyn hertil i Middelalderen enhver Overtrædelſe fra Gejſtliges Side af Cølibatslovene, enten det var Utugt, Concubinat eller Ægteſkab. — N. kaldtes ogſaa en husſitiſk Sekt i det 15de Aarh., et Slags „bøhmiſke Kvækere“. Stifteren, en Bonde Niklas af Wlaſenic, udgav ſig for at have Omgang med Engle. Disſe N. forkaſtede den geiſtlige Stand og byggede deres Lære ikke ſaa meget paa den hellige Skrift ſom paa en ſærlig Aabenbaring, „et indre Lys“, en umiddelbar Oplysning af den Helligaand. De holdt ſig i Böhmen og Mähren til ind i det 17de Aarh. N. kaldtes endelig efter Stifteren **Henrik Niclaes** fra Münſter, f. 1501, en theoſophiſk Sekt, der iſær fandt Udbredelſe i England omkring Midten af 16de Aarh., men blev udryddet af Dronning Eliſabeth. De vilde udgjøre en ſtor Familie, forbunden ved indbyrdes Kjærlighed, hvorfor de ogſaa kaldtes „Familiſter“. De vare ikke frie for gjendøberſke Tilbøjeligheder.

Nikolaj I eller **Nikolaus I**, Kejſer i Rusland 1825—55, f. 6 Juli 1796 paa Slottet Gatſchina ved St. Petersborg, tredje Søn af Kejſer Paul og Sophie Dorothea af Württemberg, viſte i ſin Ungdom kun Interesſe for Militærvæſenet, men blev i Dec. 1825 efter ſin Broder Alexander I.s Død uventet Kejſer, fordi den ældre Broder Conſtantin 1822 frivillig havde givet Afkald paa Tronen. Han maatte dog førſt kæmpe mod en Soldateropſtand i Hovedſtaden („Dekabriſter“), der tog Conſtantins Navn til Feltraab, og viſte herved ſtort perſonligt Mod, medens han ſenere med ubøjelig Strænghed ſtraffede Deltagerne. N., der med et højſt anſeligt Ydre og et ſtolt, imponerende Væſen forbandt en meget faſt Vilje, greb ſtrax Regeringstøjlerne med ſtor Kraft og ſøgte at gjøre Ende paa de mange Misbrug i Forvaltningen, paa Embedsmændenes Vilkaarligheder og de talløſe Underſlæb, men kunde end ikke i ſin nærmeſte Kreds faa Bugt med dette indgroede Uvæſen. Fremdeles vilde han overalt gjøre ſin Herſkermagt gjældende, gjennemførte en ſtræng Lydighed og et udſtrakt Spioneringsſyſtem, medens han i levende Overbevisning om Enevældens Nødvendighed ikke vilde taale den mindſte friere Rørelſe og havde ſærlig Afſky for den conſtitutionelle Ordning i Polen, der for ham ſtod ſom et utaaleligt Indgreb i Herſkerens Ret. I Modſætning til ſin Broder og til andre Forgængere paa Ruslands Trone (Peter d. ſtore, Katharina II), ønſkede N. at fremme den ſærlige ruſſiſke Aand, i Stedet for at efterligne det veſterlandſke Væſen, og vilde helſt gjøre alle ſine Underſaatter til Rusſere og med det ſamme til græſke Katholiker, ligeſom han ſøgte at afſpærre Rusland fra Paavirkning af Udlandets Ideer og at udvikle Troen paa dets Fremtidskald ſom Verdens Herſkerinde og paa dets Fortrin fremfor det „raadne“ Europa. I nøje Forbindelſe hermed ſtod hans Interesſe for Grækernes Frihedskamp, og allerede 4 Apr. 1826 ſluttedes en hemmelig Aftale derom med England; dette førte til Navarinoſlaget og 1828 til Krigen med Tyrkiet, der n. A. endte meget heldig, idet Freden i Adrianopel gav Rusland Protectorat over de tre Donaufyrſtendømmer og banede Vejen for dets ſenere Indflydelſe i Tyrkiet. Allerede forinden havde N. vundet en Del af Armenien fra Perſien (1828). Da Polakkerne 1830 vilde løsrive ſig for at hævde deres politiſke Frihed og nationale Uafhængighed, ſtraffedes de med gruſom Strænghed og miſtede endog det Skin, de hidtil havde haft deraf. For at bryde den katholſke Kirkes Indflydelſe fik N. 1839 den hidtilværende „Union“, hvori de græſke Katholiker i Litauen ſtod til Paveſtolen, opløſt og Menighederne førte over til Statskirken, og en lignende Trosiver viſtes over for Lutheranerne i Øſterſølandene. Udadtil ſtod N. i ſpændt Forhold til Kong Ludvig Philips Styrelſe i Frankrig, medens han før 1830 havde ſøgt Forbund med Carl X om en Deling af Tyrkiet og Udvidelſe af Frankrig ved Rhinen, og i Spanien og Portugal ſtøttede han de legitimiſtiſke Prætendenters Sag. Efter Februarrevolutionen 1848 optraadte han afgjort fjendtlig imod de frie Bevægelſer i Europa, udſtedte 26 Marts et Opraab til Folket om at holde faſt ved Troen, Czaren og Fædrelandet („det hellige Rusland“) imod Oprørsaanden i de veſtlige Lande og brugte ſiden ſin Tilſynsret i Rumænien til at kue dettes nationale Ønſker. N. A. hjalp han Øſterrigs Kejſer imod Magyarerne, og i Striden mellem Øſterrig og Preusſen om Tysklands indre Ordning ſtillede han ſig beſtemt paa Reactionens Side, ligeſom han i det ſlesvig-holſtenſke Spørgsmaal hævdede Danmarks Ret. Han vandt derved overordentlig Indflydelſe i Europa ſom „Ordenens Haandhæver“ og tiltroede ſig endelig Magt nok til at gjennemføre ſin ſtolte, længe nærede Tanke om at arve „den ſyge Mand“ (Tyrkiet) og maaſke grundlægge et nyt Rige for ſin yngre Søn Conſtantin. Dog heri havde han forregnet ſig; det Overmod, ſom han lagde for Dagen, og ſom bl. a. viſte ſig i en perſonlig Fornærmelſe mod Napoleon III, opbragte baade England og Frankrig imod ham, medens Øſterrig ikke vilde og Preusſen ikke turde hjælpe ham i den orientalſke Krig, ſom blev Følgen deraf. De gjentagne Nederlag, hans Tropper led, og den Ydmygelſe at ſe ſine ſtore Planer ſtrande nedbrød hans aandelige og legemlige Kræfter, iſær da han ikke vilde unde ſig nogen Hvile, men raſtløs ſøgte at raade Bod paa Ulykkerne. Skjønt ſyg overværede han 22 Febr. 1855 et Regiments Øvelſer, blev derved ſtærkt forkølet og døde 2 Marts efter at have paabudt en almindelig Folkevæbning ſom ſidſte Middel. Med ham faldt Enevældens og Legitimitetens ſidſte kraftige Støtte i Europa. Af ſit Ægteſkab med Charlotte af Preusſen, kaldet Alexandra Feodorovna, Datter af Kong Fred. Vilh. III (f. 13 Juli 1798, d. 1 Nov. 1860), havde N. 4 Sønner, **Alexander II**, **Conſtantin**, **Nikolaj** og **Michael** (ſ. d. A.), ſamt 3 Døtre: **Marie**, f. 1819, gift 1839 med Hertug Maximilian af Leuchtenberg (d. 1852) og 1856 med Grev Stroganov (d. 1879); **Olga**, f. 1822, gift 1846 med Kong Carl af Württemberg, og **Alexandra**, f. 1825, d. 1845 ſom Landgreve Frederik af Hesſen-Kasſels Ægtefælle.

Nikolaj, ruſſiſk Storfyrſte, f. 1831, Søn af Kejſer Nikolaj I, blev 1860 øverſte General for Ingenieurerne og 1865 Chef for Tropperne i St. Petersborg. 1877 var han Chef for Hæren imod Tyrkiet, men viſte kun ringe Dygtighed, ja deltog endog i de grove Underſlæb, ſom ſvedes af Hærens Leverandeurer, for at betale ſin Gjæld. 1880 fjærnedes han fra ſin Commando, fordi han i et franſk Tidsſkrift bittert havde dadlet Ruslands Statsmænd og Hærførere, og 1882 blev han for ſin Ødſelhed ſat under Formynderſkab. Siden 1856 er han gift med Alexandra af Oldenburg (f. 1838).

Nikolājev [jeff], Stad i det rusſiſke Gouv. Cherſon, 8 M. n. v. for Cherſon ved Floden Bug, hvor den optager Ingul, 6 M. fra dens Udløb i Dnjeprs Liman. 66,000 I. (1880). Anlagt 1792 af Potemkin. Smukke offentlige Bygninger, Flaadeſtation med ſtort Orlogsværft, Navigationsſkole og Artilleriſkole. Obſervatorium. Samling af Oldſager.

Nikolājevſk [jeffk], 1) Stad i det rusſiſke Gouv. Samara, ved Floden Irgis, 20 M. ſ. v. for Samara. 11,000 I. Tobaksavl. 2) Befæſtet Stad i det rusſiſke Amurland i Øſtaſien ved Floden Amur, 36 M. fra dens Munding, med 6,000 I., er Sæde for en Gouverneur og har Skibsværft, Styrmandsſkole og Maſkinværkſted. Skibsfarten ſtandſes Halvdelen af Aaret ved Flodens Tilfrysning.

Nikolājſtad, tidligere Vaſa, Stad i Storfyrſtendømmet Finland, ved en Vig af den bottniſke Bugt, under 63° 7′ n. Br. 7,000 I. Livlig Handel og Skibsfart. Anlagt af Carl IX.

Nikolāus, „Undergjøreren“, en af den græſke Kirkes meſt anſete Helgener, f. i Patara i Lykien, Biſkop af Myra, ſkal paa Kirkeforſamlingen i Nikæa 325 have bekæmpet Arianerne. 1087 bragte Kjøbmænd fra Bari hans Lig dertil fra Orienten. Mindedag 6 Dec. Han er de ſøfarendes Skytshelgen, og mange Kirker baade i Danmark og i Udlandet ere ham indviede; ſaaledes var Nikolai Kirke i Kjøbenhavn, ſom brændte i den ſtore Ildebrand 1795, Stadens ældſte Kirke.

Nikolāus, 6 romerſke Paver. **N. I. d. ſtore**, Pave 858—67, en energiſk og myndig Mand, bl. a. berømt for ſin ſejerrige Kamp mod Kong Lothar II af Lothringen, da denne havde ſkilt ſig fra ſin Huſtru Thietberga for at ægte Waldrade. Ogſaa den mægtige Ærkebiſkop Hinkmar af Reims (ſ. d. A.) maatte 861 finde ſig i, at N. gjenindſatte den af ham affatte Biſkop Rothad af Soisſons. Hans Strid med Patriarchen Photios i Conſtantinopel endte med, at de begge 867 banlyſte hinanden, og gjorde Bruddet mellem den øſtlige og veſtlige Kirke ulægeligt. Han var den førſte Pave, der beraabte ſig paa de pſeudoiſidorſke Decretaler. — **N. II**, Pave 1058—61, regerede under Hildebrands Indflydelſe. Under ham befæſtedes Pavemagten derved, at Pavevalget overdroges til Cardinalerne. — **N. III**, Pave 1277—80, fik af Kejſer Rudolf af Habsburg alle kejſerlige Rettigheder over Exarchatet. — **N. IV**, Pave 1288—92, beſtræbte ſig forgjæves for at bringe et Korstog i Stand. — **N. (V)** blev 1328 af Ludvig af Bayern indſat til Modpave mod Johan XXII, men blev 1330 udleveret til denne og holdt i Fængſel til ſin Død 1333. — **N. V**, Pave 1447—55, gjorde ſig meget fortjent af Videnſkaben ved den Gavmildhed, hvormed han underſtøttede græſke og italienſke Lærde. Han ſamlede 5,000 Haandſkrifter og lagde derved Grunden til det berømte vaticanſke Bibliothek. Med Frederik III ſluttede han det ſaakaldte Aſchaffenburgſke ell. Wienerconcordat 17 Febr. 1448.

Nikolāus ell. **Claus**, Greve af Holſten, Søn af Grev Gert d. ſtore, ſom han efterfulgte 1340 tillige med ſin Broder Henrik d. jærnhaarde, førte tillige med ſine Brødre Krig med Valdemar Atterdag; i Slaget ved Brobjærg i Fyn 1357 miſtede han ſit ene Øje og undgik med Nød og næppe Fangenſkab. Han døde 1397 uden at efterlade ſig Sønner.

Nikolāus af Baſel, ſ. Gudsvenner.

Nikolāus Arneſøn, „Baglerbiſkoppen“, Søn af Lendermanden Arne paa Stodrhejm og den ſvenſke Prinſesſe Ingerid, hvis forrige Ægtefælle havde været den norſke Konge Harald Gille, ved hvem hun var bleven Moder til Kong Inge (d. 1161). Ved dette fornemme Slægtſkab blev N. uadſkilleſig knyttet til det Parti i Norges Borgerkrige, der efter hans Halvbroder Inges Død udkaarede Magnus Erlingsſøn til hans Efterfølger, og ſom under Erling Skakke havde indgaaet et Forbund med Kirken. N. tog ſaaledes 1180 Del i det for Magnus uheldige Slag paa Ilevolden (ved Throndhjem), hvor N.s Broder Filip faldt. Efter Magnus's Død 1184 dannede N. en ſaa vidt ſtille Oppoſition imod hans Overvinder Kong Sverre, at han 1190, om end med Møje, opnaaede Sverres Samtykke til, at han blev valgt til Biſkop i Oslo. Endnu efter at Ærkebiſkop Erik under ſin Strid med Sverre var flygtet til Danmark, lod N. ſig formaa eller maaſke true til at krone Sverre i Bergen 1194. Men ſtrax efter flygtede N. til Danmark, hvor han aabenlyſt optraadte ſom Sverres Fjende og ſom Sjælen i det af N. ſtiftede Baglerparti (ſ. d. A.). Fra nu af ledede N. Baglernes Kampe, viſtnok uden Held, indtil han blev fordreven 1199; førſt efter Sverres Død forſonede han ſig ſom Ærkebiſkoppen med hans Søn Haakon, men da efter dennes Død 1204 Baglerpartiet fornyedes, gav han dette ſin ſtærke Støtte og anvendte det til Fordel for ſin egen Slægt, idet han fik ſin Arving Filippus Simonſøn (ſ. d. A.) gjort førſt til Jarl, ſiden til Konge (1207). Senere optraadte han ſom Fredsmægler og ſkaffede Filippus Herredømmet over Viken; med Baglerne underkaſtede N. ſig 1217 Kong Haakon, men intriguerede ogſaa overalt mod denne lige til ſin Død i Nov. 1225.

Nikolsburg, Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren, 9 M. n. n. ø. for Wien. 6,000 I., hvoraf Halvdelen Jøder. Bomulds- og Silkevæveri. Her er et Fyrſt Dietrichſtein tilhørende pragtfuldt Slot, hvor der 26 Juli 1866 afſluttedes Underhandling om Fredspræliminærer mellem Øſterrig og Preusſen.

Nikomāchiſke Ethik, Titlen paa Ariſtoteles's ethiſke Hovedværk, efter en almindelig Antagelſe fordi det var tilegnet hans Søn Nikomachos. Om dens Indhold ſ. Ariſtoteles. Foruden den har man endnu to andre ethiſke Skrifter, den ſaakaldte „eudemiſke Ethik“ og „den ſtore Ethik“, ſom tidligere tilſkreves Ariſtoteles, og ſom i Indhold væſentlig ſtemme med den nikomachiſke. Efter Spengels Underſøgelſer antager man nu i Almindel., at den eudemiſke Ethik er en Bearbejdelſe af den nikomachiſke og den „ſtore“ igjen et Udtog af den eudemiſke.

Nikomēdes, 3 Konger i Bithynien. N. I kaldte 278 f. Chr. Gallerne fra Thrakien til Aſien mod den ſyriſke Konge Antiochos I og anlagde Nikomedia. — N. II **Epiphanes** kom 149 f. Chr. paa Tronen og ſtyrtedes af ſin Søn Sokrates 92. — N. III **Philopator**, den forriges anden Søn, ſtod i den 1ſte mithradatiſke Krig paa Romernes Side, til hvem han ogſaa ved ſin Død 75 f. Chr. teſtamenterede ſit Rige, hvilket gav Anledning til den 3dje mithradatiſke Krig.

Nikomēdia, ſ. **Iſmid**.

Nikon, ruſſiſk Patriarch, f. 1605 i Veljeminov i Nærheden af Novgorod, blev 1649 Ærkebiſkop af Novgorod og 1652 ved Czar Alexei Michaelovitſchs Gunſt ophøjet til Ruslands Patriarch, men faldt i Unaade og blev 1666 paa et Concilium i Moſkva afſat fra ſin Værdighed og indeſluttet ſom Munk i et Kloſter. 1681 døde han i Jaroslav. Som Patriarch gjorde han ſig fortjent ved at berigtige de gammelſlaviſke Kirkebøger efter de græſke Originaltexter. Imod denne Forbedring rejſte der ſig imidlertid megen Uvilje hos en ſtor Del af Folket, ſom hang ved de gamle Former, og herved opſtod en ſekteriſk Udſondring (Staroverzi ell. Gammeldagstroende). N. er ikke Forfatter til den efter ham opkaldte Krønnike (»Nikonov spisok«), ſom Videnſkabernes Akademi i St. Petersborg udgav 1767—92 (8 Bd.).

Nikŏpol, Stad i det ruſſiſke Gouv. Jekaterinoslav, ved Dnjepr, 15 M. ſ. ſ. v. for Jekaterinoslav. 10,000 J. Flodſkibsfart.

Nikŏpolis, befæſtet Stad i Fyrſtendømmet Bulgarien ved Donaus højre Bred, 23 M. n. ø. for Sofia, med 6,000 J. og livlig Handel med Rumænien. Græſk Ærkebiſpeſæde og katholſk Biſpeſæde. Sultan Bajazet I ſejrede her over Kong Sigismund af Ungarn 28 Sept. 1396. — N. blev grundlagt af Kejſer Trajan efter hans Sejre over Dacerne og fik deraf Navnet N., d. e. Sejerſtaden. For øvrigt kaldtes mange Stæder i Oldtiden, der vare byggede til Minde om Sejre, med ſamme Navn.

Nikŏſia, tyrk. Levkoſia, Stad paa den under engelſk Forvaltning ſtaaende tyrkiſke Ø Cypern i Middelhavet, 3 M. fra Nordkyſten, med 20,000 J., hvoraf ⅓ Grækere, er Sæde for en græſk Ærkebiſkop og en armeniſk Biſkop, har en Moſke, der tidligere var en Kirke, en rigt ſmykket græſk Kirke, et Palads for Paſchaen, der tidligere var Kongerne af Cyperns Slot, og nogen Induſtri i Bomuld og Læder ſamt Farveri, Silke- og Guldbroderi. Bomuldsavl i Omegnen.

Nikšić [ſchitj], Bjergfæſtning i Fyrſtend. Montenegro, i den ſeneſt af Tyrkiet afſtaaede, nordlige Del af Landet, er oprindelig anlagt til Beſkyttelſe mod Montenegrinerne.

Nikǣa, fordum en anſelig Stad i Bithynien i Lilleaſien, nu Isnik (ſ. d. A.), bekjendt af den førſte almindelige Kirkeforſamling, ſom blev afholdt her 325 under Kejſer Conſtantin d. ſtore i Anledning af de arianſke Stridigheder. Der blev vedtaget en Trosbekjendelſe, det **nikænſke Symbol**, hvis Grundlag er den apoſtoliſke Trosbekjendelſe, forøget med dogmatiſke Beſtemmelſer. Efter at dette Symbol paa den anden almindelige Kirkeforſamling i Conſtantinopel 381 var blevet endnu yderligere udvidet, vandt det almindelig Anerkjendelſe og er endnu den Dag i Dag under Navn af det **nikæno-conſtantinopolitanſke Symbol** fælles Bekjendelſe for ſaa godt ſom alle chriſtne Kirkeſamfund, ja bruges endog i enkelte Kirker, f. Ex. i den græſk-katholſke, ved Daaben i Stedet for den apoſtoliſke Trosbekjendelſe. 787 under Kejſerinde Irene afholdtes atter en Kirkeforſamling i N., paa hvilken Billeddyrkelſen vandt Anerkjendelſe i den græſke Kirke. 1206—61 var N. efter det latinſke Kejſerdømmes Oprettelſe Hovedſtad i et lille, af Theodor Laſkaris ſtiftet græſk Kejſerdømme og kom 1330 under Tyrkerne.

Nil admirāri, lat., ikke at lade ſig henrive af noget.

Nilagiri, ſ. **Ghats**.

Nilen, Afrikas længſte og mærkeligſte Flod, har ſine fjærneſte Kilder i de Smaafloder, ſom falde i Søen Nijanſa, der fra Æqvator ſtrækker ſig næſten 3° mod Syd. Fra Nijanſa løber Floden under Navnet Victoria-Nilen mod N. og N. V. gjennem Søerne Gitanſege og Kodſcha og danner i denne Del af ſit Løb flere mærkelige Fald, af hvilke navnlig Murchiſonfaldene (115 F.) ved Indløbet i Mvutan ell. Albert Nijanſa ere ſtorartede. Fra Søens nordlige Bred er Floden ſejlbar indtil Dufile under 3½° n. Br., men danner herfra indtil Lado under 5° n. Br. en Mængde Katarakter. Under 7½° n. Br. deler den ſig i to Arme, ſom atter forenes under 9½° n. Br., hvor den mødes af den veſtlige Arm af den ſtore, veſtfra kommende Bahr-el-Ghaſal, hvis Vande brede ſig over betydelige Sumpſtrækninger. Som Bahr-el-Abiad (den hvide Nil) vender Floden ſig nu mod Nord og optager intet Tilløb af Betydning førend ved Chartum under 16° n. Br., hvor den mødes med den fra Abesſinien kommende Bahr-el-Asrek (den blaa Nil), ſom fra Tana-Søen i det abesſiniſke Bjergland gjennem en mod S. vendt Bue løber mod N. V. Efter at have optaget denne meget vandrige Biflod fortſætter den ſit Løb mod N. igjennem to mægtige Buer og modtager her ſit ſidſte Tilløb i den ligeledes fra Abesſinien kommende, meget vandrige Atbara, der i ſit Øvreløb kaldes Takasſe. Paa ſit Løb til det egentlige Ægyptens Sydgrænſe danner Floden en Mængde Fald, ſom i den tørre Tid vanſkeliggjøre dens Beſejling. Ved Asſuan under 24° n. Br. er dens ſidſte Fald, og herfra er endnu over 150 Mil til dens Udløb i Middelhavet. Dens Løb n. for Asſuan indſnævres i Begyndelſen meget ved Bjærge langs begge Bredder, men efterhaanden vige disſe tilbage, ſaa at Dalen naar en Bredde af indtil 4 Mil. Neden for Kairo begynder Deltadannelſen, ſom optager et Areal af over 200 □ M. Af de 7 Hovedarme, der i Oldtiden førte Nilvandene til Middelhavet, ere nu kun to tilbage, Roſette-Armen mod Veſt og Damiette-Armen mod Øſt. Langs Middelhavets Kyſt ere flere ſtore Kyſtſøer, af hvilke de betydeligſte ere fra Ø. mod V. Menſaleh ø. for Damiette-Armen, Burlos ø. for Roſette-Armen og Edku og Mariut længer mod V. Den ſidſte ſtaar ved Mahmudieh-Kanalen i Forbindelſe med Roſette-Armen. Mærkelig ved N. er dens periodiſke Overſvømmelſe, der begynder i Juli, ſædvanlig er paa det højeſte i Slutn. af Sept., da Landet ligner en ſtor Sø, og derefter falder, førſt hurtig og ſenere langſommere, indtil Floden førſt i Maj atter naar ſin laveſte Vandſtand, under hvilken alt henviſner paa Sletten, indtil det tilbagevendende Vand gjenopliver Vegetationen. Stiger Floden over 24 eller under 18 F., bliver Høſten ſlet. Allerede i Oldtiden havde man ved et omfangsrigt Syſtem af Kanaler, Dæmninger og Sluſer ſørget for at regulere Overſvømmelſerne, og det ſamme ſker endnu i vore Dage. I Kairo iagttages N.s Vandſtand daglig ved den der anbragte **Nilmaaler**, og naar den ſtore Kanal ved Staden aabnes for at modtage det frugtbargjørende Vand, fejres denne Begivenhed ſom en højtidelig Feſt. Den ſtore Mængde Dynd og Sand, Floden medfører, har ſkabt dens Delta og forhøjer ſtadig, om end langſomt, dens Bund. Man antager, at Floden i c. 1000 Aar højner Landet noget over 3 Fod. Flodlængden er omtr. 800 M. og Flodgebetet c. 56,000 □ M. Nilvandet ſkattes i Ægypten og Nubien ſom et fortrinligt Drikkevand og blev i Oldtiden foretrukket for det bedſte Kildevand i andre Lande. N. ſelv betragtedes af de gamle Ægyptere ſom hellig.

Nilgjedde (Mormyrus, Gymnarchus), Familie af Ferſkvandsfiſke, ejendommelige for det tropiſke Afrika; blødfinnede og bugfinnede Fiſke, ſom udmærke ſig ved Beſiddelſen af Organer, ſom ligne de elektriſke Organer hos de virkelig elektriſke Fiſke, men ſom hos N. ikke vides at frembringe Elektricitet.

Nilheſt, d. ſ. ſ. Flodheſt. **Nilheſtetand** indeholder den fineſte Benſubſtans, der kjendes, og bruges derfor til ſmaa Kunſtarbejder, f. Ex. Brocher.

Nils Månsſon, ſ. **Månsſon**.

Nilſon, Lars Fredrik, ſvenſk Chemiker, f. 27 Maj 1840 i Skönberga ved Söderköping, ſtuderede Chemi under Svanberg i Upſala og blev umiddelbart efter ſin Doctordisputats 1866 Docent i Chemi ved Upſala Univerſitet, 1872 Akademiadjunct og, da dette Embede 1878 ophævedes, extraordinær Profeſſor i analytiſk Chemi, en Stilling, ſom han 1883 opgav for at tiltræde Prafeſſuren i Chemi ved Landtbruksakademien i Stockholm, hvis chemiſke Laboratorium han ombannede. Fra 1886 er han Medlem af Beſtyrelſen af Stockholms Högſkola; 1875 valgtes han til Medlem af Vetenſkapsakademien i Stockholm, 1882 til Medlem af det phyſiographiſke Selſkab i Lund. De berømteſte af N.s talrige Arbejder gaa dels i analytiſk Retning, dels og iſær vedrøre de de ſjældne Grundſtoffer, paa hvilke Sverige-Norge er ſaa rigt. Ikke blot har han opdaget det nye og i theoretiſk Henſeende mærkelige Grundſtof Scandium, men over Selen, Thorium, Beryllium, Niobium, Titan og Germanium har han for ſtørſte Delen alene, til Dels ogſaa i Forbindelſe med O. Petterſſon leveret Arbejder, der have vakt almindelig Opmærkſomhed og have været af ſtørſte Betydning for diſſe ſjældne Stoffers Chemi. Platinets Chemi ſkylder ligeledes N. nye og til Dels højſt uventede Oplysninger. Ogſaa paa Landbrugschemiens Omraade har N. ſiden ſin Anſættelſe ved Landbrugsakademiet i Stockholm leveret ſtore og betydningsfulde Arbejder, der ligeſom alle hans Underſøgelſer i lige Grad vidne om en utrolig Arbejdskraft og om en ualmindelig experimental Dygtighed og bære Præget af den ſtørſte Samvittighedsfuldhed og Grundighed ſelv i de mindſte Enkeltheder.

Nilsſon, Chriſtina, en af Nutidens meſt berømte dramatiſke Sangerinder, f. 20 Aug. 1843 i Vederslöfs Sogn i Småland nær ved Vexiö, Datter af fattige Husmandsfolk. Efter at hun paa egen Haand havde lært ſig at ſpille Violin, maatte hun fra ſit 10de Aar jævnlig vandre om til Byerne og Gjæſtgivergaardene i ſin Hjemſtavn for ved ſit Spil og ſin Sang at bidrage ſit til Familiens Udkomme. Paa en ſaadan Vandring blev hun i ſit 14de Aar bemærket af en Muſikven, ſom drog Omſorg for hendes Opdragelſe; efter i nogen Tid at have nydt Underviſning af F. Berwald, ſattes hun i Stand til at rejſe til Paris, hvor hun under Maſſet og Wartel uddannede ſine muſikalſke Anlæg. Ved den vidunderlige Klang i hendes Stemme og ved ſin indtagende Optræden gjorde hun 1864 ſom Violetta i »La Traviata« en glimrende Debut paa Théâtre lyrique. Ved dette Theater virkede hun i 3 Aar, i hvilken Tid hun dog ogſaa optraadte i England, dels ved Concerter, dels i Gjæſteroller paa Her Majesty's Theatre i London. 1867—70 var hun anſat ved den ſtore Opera i Paris, og 1870—71 gjorde hun en Kunſtrejſe i Nordamerika, hvor hendes allerede grundfæſtede kunſtneriſke Ry overalt beredte hende begejſtret Modtagelſe. 1872 beſøgte hun paa ny London, hvor hun giftede ſig med A. Rouzeaud (d. 1882). I Vinteren 1872—73 optraadte hun med glimrende Held paa Theatrene i St. Petersborg og Moſkva, gjorde i Høſten og i Foraaret 1873—74 endnu en Gang en Kunſtrejſe i Nordamerika og optraadte ſenere i London. Efter Mandens Død gjorde hun en tredje Rundrejſe gjennem Nordamerika, beſøgte derefter de ſkandinaviſke Lande ſamt Tyſkland og ægtede 1887 en Grev Miranda.

Nilsſon, Sven, ſvenſk Naturforſker og Archæolog, f. 8 Marts 1787 i Asmundtorps Sogn i Skaane, hvor Faderen var Selvejerbonde, blev 1812 Docent i Naturhiſtorie, 1816 Adjunct i Økonomi ved Univerſitetet i Lund og 1819 Intendant ved Univerſitetets naturhiſtoriſke Muſeum. 1828—31 var han Intendant ved det naturhiſtoriſke Rigsmuſeum i Stockholm, men vendte derefter tilbage til Lund, hvor han 1832—56 virkede ſom Profeſſor i Naturhiſtorie. 1838 blev han viet til Præſt og fik ſ. A. Nöbbelöfs Paſtorat i Skaane ſom perſonligt Præbende; d. 30 Nov. 1883 i Lund. N. gjorde ſig førſt bekjendt ſom Zoolog og Palæontolog; hans vigtigſte naturhiſtoriſke Arbejde er en omfattende Beſkrivelſe over de ſkandinaviſke Hvirveldyr, »Skandinaviens Fauna« (1ſte Bd. »Däggdjuren«, 2det Opl. 1847; 2det Bd. »Foglarna«, 3dje Opl. 1858; 3dje Bd. »Amphibierna«, 2det Opl. 1860; 4de Bd. »Fiskarna«, 1852—55), hvortil ſlutter ſig »Illuminerade Figurer t. Skandinavisk Fauna« (1832

—40). Men i ſine ſenere Aar helligede han ſig med Forkjærlighed til den nordiſke Oldgranſkning og blev ved det berømte Arbejde »Skandinaviska Nordens ur-invånare« (1ſte Del »Stenåldern«, 2det Opl. 1866; 2den D. »Bronsåldern«, 3dje Opl. 1872) en af den forhiſtoriſke Archæologis Grundlæggere.

Nilus, d. ældre, Diſcipel og Ven af Chryſoſtomus, levede ſom højtſtaaende Embedsmand i et lykkeligt Ægteſkab, men følte ſig c. 420 kaldet til at leve ſom Eneboer og levede til ſin Død c. 450 ſom ſaadan paa Sinai Bjærg. Hans Søn fulgte hans Exempel; hans Huſtru og Datter gik i Kloſter. N. ſkal have været en veltalende Mand og var en frugtbar Forfatter. Der nævnes i den græſke Kirkehiſtorie 20 bekjendte Mænd af dette Navn.

Nimbus, lat., Regnſky; Taageſky, hvori man troede, at Guderne for ned paa Jorden; deraf et Hovedet omſtraalende Lysſkin, Helgenſkin; figurl. Glans, der omgiver en Perſon.

Nîmes [nihm] ell. **Nismes**, Hovedſtad i det franſke Dep. Gard, 76 M. ſ. ſ. ø. for Paris. 61,000 J. (1881), hvoriblandt mange Reformerte. Biſpeſæde. Flere højere Undervisningsanſtalter. Betydelig Induſtri i Silke- og Uldſtoffer, Jærnvarer og Brændevin; ſtore Handelsgartnerier. Korn- og Silkehandel. Staden indeholder talrige ſmukke Bygninger, hvoriblandt fremhæves Juſtitspaladſet, Hoſpitalet og Theatret. — N. er en gammel Stad, Romernes Nemausus, og ſkal være anlagt af Phønikerne. Blandt de talrige romerſke Oldtidsminder maa fremhæves: Amphitheatret, der kunde rumme 17,000 Menneſker, og hvis Ruiner nu ere befriede for den Mængde Sand og Jord, ſom tidligere dækkede dem; det ſaakaldte ſirkantede Hus, der er et under Ludvig XIV reſtaureret antikt Tempel; Triumphbuen „Cæſars Port“; den mærkelige romerſke Vandledning, ſom førte Vandet fra en Kilde over 4 M. n. for Byen ind til denne. Den mærkeligſte Levning af denne Vandledning er den ſaakaldte Pont-du-Gard, en Bro over Floden Gard med 3 Etager Buer, af hvilke den øverſte var Vandledning og den mellemſte, der er forſynet med Rækværk, tjente ſom Bro, hvoraf dens nuværende Navn. Guizots Fødeby.

Nimrod, efter 1 Moſ. 10, 8 Søn af Kuſch, Chams Søn (ſ. **Cham**), var „en vældig Jæger for Herrens Aaſyn“ og ſtiftede et Rige i det ſydlige Babylonien (ſ. d. A.). Da de gamle Beboere her kaldes Kosſæer, har man tænkt paa en Identitet mellem disſe og de afrikanſke Kuſchiter, hvilket dog ikke ſtadfæſtes ved nyere Udgravninger, ſom ikke have bragt nogen Oplysning om N. I Ægypten forekommer N. tillige med Oſorkon (Sargon) og Takelothis (Tiglath) blandt Navnene paa det 22de Dynaſtis Fyrſter. N. kaldes nu en af Ruinſamlingerne i det gamle Asſyrien paa det Sted, hvor i Oldtiden Chalah laa.

Nimwegen, ſ. **Nijmegen**.

Ningpo, Stad i den chineſiſke Prov. Tſchekiang, 21 M. ſ. for Shanghai ved en Fjord, der ſkyder ſig ind fra Hangtſcheu-Bugten og optager en Gren af den ſtore Kanal. 250,000 J. N. er en af de ſaakaldte Tractathavne. Betydelig Induſtri navnlig i Silkevarer og udbredt Handel og Skibsfart. 1841 under den ſaakaldte Opiumskrig blev Byen erobret af Englænderne.

Ninive ell. **Ninos**, i den fjærne Oldtid Hovedſtaden i det asſyriſke Rige, paa den øſtlige Side af Tigris lige over for det nuværende Moſul, efter et græſk Sagn anlagt af Kong Ninos. Staden blev ødelagt af Mederne og Babylonierne c. 605 f. Chr., og ſelve dens Beliggenhed var ubekjendt, ſkjønt Traditionerne derom holdt ſig gjennem Middelalderen og indtil den nyere Tid. Nu ere Ruinerne af denne uhyre Stad atter fundne ved Kujundſchik og have givet overordentlig interesſante Oplysninger om det gamle Asſyriens Cultur; ſ. **Asſyrien**.

Ninon [nōng], ſ. **Lenclos**.

Ninos, **Ninus**, efter det græſke Sagn hos Kteſias det asſyriſke Riges Stifter og Grundlægger af Staden Ninos (Ninive). Efter ham fulgte hans Ægteſælle Semiramis (ſ. d. A.).

Nio ell. **Ios**, en græſk Ø i Archipelagus, hører til Kykladernes Gruppe og ligger ſ. for Paros og Naxos. 2 □ M. med 4,000 J. Øen er bjærgfuld (højeſte Punkt 2,350 F.), men frugtbar paa Korn, Vin og Bomuld. Paa Veſtkyſten ligger Flækken N. med god Havn.

Niobe, Datter af Tantalos, Søſter til Pelops, blev ved Amphion Moder til 7 Sønner og 7 Døtre. Stolt af disſe hovmodede hun ſig over Leto, der kun havde to Børn Apollon og Artemis, hvilke nu til Straf gjennemborede alle N.s Børn med deres Pile. N. vankede derpaa fortvivlet omkring, indtil hun paa Bjærget Sipylos i Lydien blev forvandlet til Sten. Denne Mythe benyttedes af Kunſtnerne paa forſkjellig Maade. Meſt berømt er den Gruppe af N., et Værk af Skopas eller Praxiteles, der ſtod i Gavlen af Apollo Soſianus's Tempel i Rom; 1583 bleve Copier af denne Gruppes Figurer, 15 i Tallet, udgravede paa Esquilinerhøjen og findes nu i Uffizierne i Firenze.

Niobium, Nb, et Metal, hvis Iltforbindelſe, **Niobſyre**, Nb_2O_5, forekommer i enkelte meget ſjældne Mineraler, f. Ex. Columbit. Niobſyren opdagedes 1801 af Hatchett, forvexledes ſenere med Tantalſyre, indtil H. Roſe 1846 adſkilte dem, men førſt Marignacs Underſøgelſer 1865 paaviſte ſikre Midler til deres nøjagtige Adſkillelſe, ſom ikke var lykkedes Roſe.

Niort [niāāhr], Hovedſtad i det franſke Dep. Deux-Sèvres ved Floden Sèvre-Niortaiſe, 46 M. ſ. v. for Paris. 23,000 J. Gammelt Slot, Raadhus med et mærkeligt gammelt Ur. Garverier, Handſkefabrikation, Strømpevæveri, Handelsgartneri. Talrige Møller.

Nipflod, det lave Højvande, ſom indtræffer i Kvarterſkifterne. S. **Tidevande**.

Nipisſing, en betydelig Sø i Øvre-Canada i det engelſke Nordamerika, har Afløb til Huronſøen.

Nippon, Hovedøen i det japanſke Rige; ſ. **Japan**.

Niprøve, en Maade, hvorpaa man efter en udført Multiplication af hele Tal kan prøve, om der er begaaet nogen Regningsfejl. Den beror paa, at Tværſummen af Sifrene i et Produkt af flere Factorer ved Diviſion med 9 ſkal give ſamme Reſt ſom Produktet af Factorernes Tværſummer. Stemmer Prøven ikke, er Regningen urigtig, men ſelv om Prøven ſtemmer, kan der dog findes en Fejl i Reſultatet, men denne maa da altid være et Multiplum af 9. Jvfr. **Elleveprøve.**

Nips (af fr. nippes), Smaagjenſtande, der opſtilles til Pynt.

Nipunktscirkel kaldes i Geometrien den Cirkel, ſom gaar igjennem Midtpunkterne af en Trekants Sider. Den gaar ogſaa igjennem Højdernes Fodpunkter og halverer Afſtandene mellem Højdernes Skæringspunkt og Trekantens Vinkelſpidſer. Dens mærkeligſte Egenſkab er dog den, at den rører Trekantens fire Røringscirkler.

Nirtſch ell. **Nirts** (tyſk Nörz), Flodilder (ſ. d. A.); Pelsværk af dette Dyr.

Nirvāna, ſ. **Buddha.**

Niſaa, ſ. **Niſſan.**

Niſampatam, Stad i Præſidentſkabet Madras i det engelſke Forindien ved en af Floden Kiſtnas Mundingsarme, 42 M. n. for Madras. 25,000 J. Betydelig Kyſthandel.

Niſams Stat, ſ. **Haidarabad.**

Niſard, Jean Marie Napoléon Déſiré [ſāhr], franſk Literærhiſtoriker og Kritiker, f. 1806 i Châtillon ſur Seine, blev 1826 Medarbejder i »Journal des débats« og efter Julirevolutionen i kort Tid anſat i Undervisningsminiſteriet; derefter tog hans Ven Arm. Carrel ham til Medarbejder af »National«. N. var en af Romantikens ivrigſte og dygtigſte Modſtandere; i »Les poëtes latins de la décadence« (1834) angreb han voldſomt Hugo og hans Skole, og den ſamme Forkjærlighed for den gamle franſke Klaſſicitet er Grundtonen i hans Værker, ſom »Précis de l'histoire de la littérature française depuis les premiers moments jusqu'à nos jours« (1840) og »Histoire de la littérature française« (1844—61, 4 Bd.). Guizot foretrak N. for Ste Beuve ſom Lærer i franſk Literatur ved Normalſkolen. 1836 blev han Departementschef i Udenrigsminiſteriet, ſ. A. Referent i Statsraadet, ſamtidig med at han i »Revue des deux mondes« udgav en begejſtret Charakteriſtik af ſin Ven Carrel. 1842 blev han valgt til Deputeret og holdt ſig til det ſtrængt conſervative Parti. 1843 gjorde Villemain ham til Profeſſor i Latin ved Collège de France«; 1850 blev han Féletz's Efterfølger i Akademiet. For øvrigt virkede han ſom Inſpecteur for den lærde Undervisning efter Februarrevolutionen og afløſte Villemain ved Sorbonnen ſom Profeſſor i franſk Veltalenhed. 1855 udbrød der Spektakler under hans Forelæsninger, hvilket gav Anledning til en lang Proces. 1857 afløſtes han af Demogeot, blev Directeur for L'école normale og 1867 Senator. Sine kritiſke Skizzer har han ſamlet i »Études de critique littéraire« (1858), »Études d'histoire et de littérature« (1859), »Nouvelles études« (1864), »Portraits et études d'histoire littéraire« (1875), »Renaissance et réforme« (1877). D. 1886. — Hans yngre Broder, **Marie Ed. Ch. N.**, f. 1808, har blandt andre Skrifter vedrørende Frankrigs Literærhiſtorie udgivet »Hist. des livres populaires dep. le XV siècle« (2 Bd. 1854, 2den Udg. 1864) og »Des chansons populaires chez les anciens et chez les Français« (1866).

Niſch ell. **Niſſa**, befæſtet Stad i Konger. Serbien, ved Floden Niſſava, 16 M. ſ. ø. for Kragujevats. 16,000 J. Ærkebiſpeſæde med prægtige Kirker og flere Moſkeer. Varme Mineralkilder. Conſtantin d. ſtores Fødeby. — N. (Naïſſus) var i Oldtiden en blomſtrende Stad i Møſien, ødelagdes af Attila, men blev gjenopbygget af Juſtinian. Fra Slutn. af det 12te Aarh. til 1389 var det i Serbernes Hænder, derefter i Tyrkernes, indtil det atter 28 Dec. 1877 erobredes af Serberne.

Niſchani-iftichār, egentlig Udmærkelſestegn, en tyrkiſk Orden, ſtiftet af Sultan Mahmud II.

Niſchapūr, Stad i den perſiſke Prov. Khoraſan, ligger i en yndig Dal 90 M. ø. til n. for Teheran med 10,000 J. og var en Gang de ſeldſchukiſke Fyrſters Reſidens. I Nærheden betydelige Tyrkisgrupper.

Niſche, ſ. **Niche.**

Niſchnij, ruſſ., bet. nedre.

Niſchnij-Kolymſk, Handelsplads i det nordøſtlige Sibirien, ved Floden Kolymas Udløb i Ishavet, beſøges meget af Tſchuktſcher og andre Nomadefolk.

Niſchnij-Lōmov, Stad i det ruſſiſke Gouv. Penſa, 13 M. v. n. v. for Penſa, med 20,000 J. Her holdes aarlig 8—22 Juli et ſtærkt beſøgt Marked.

Niſchnij-Nōvgorod ell. **Niſchegorod**, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Koſtroma, Vladimir, Rjaſan, Tambov, Penſa, Simbirſk, Kaſan og Vjatka. 931 □ M. med 1,428,000 J. (1882). Det gjennemſtrømmes af Floden Volga, ſom fra højre Side optager Oka og fra venſtre Side Karſchenets og Vetluga. Tempereret og ſundt Klima. Overfladen er bølgeformet, gjennemſkaaren af dybe Kløfter og frembringer Overflødighed af Korn, Hør og Hamp. Betydelig Induſtri i Glas, Læder, Metalvarer, Tovværk, Lys og Uldſtoffer. 2) Hovedſtad i Gouv. N. ved Volga, ſom her optager Oka, 54 M. ø. til n. for Moſkva. 60,000 J. (1882). Den øvre By ell. Kreml ligger paa Høje omgivne af Mure og har talrige Kirker og Kloſtre. Betydelig Induſtri i Uld- og Bomuldsſtoffer, Jærn- og Kobbervarer og Læder, ſamt ſtore Ølbryggerier. Levende Flodſkibsfart. Handelen er af overordentligt Omfang, navnlig under den ſtore Meſſe, ſom aarlig holdes her i Juli til Sept., og under hvilken her ſkal kunne ſamles henv. 300,000 Fremmede, hvoriblandt Armeniere, Bulgarer, Kirgiſer, Tyrker, Tatarer, Hinduer og mange andre Aſiater. Ved dette uhyre Marked, for hvilket der er opført en koloſſal Bazar med 2,522 Hvælvinger, mødes Natur- og Kunſtfrembringelſer fra alle Verdensegne, og Omſætningen ſkal kunne løbe op til c. 400 Mill. Kr. N. blev anlagt 1221.

Niſchnij-Tagilſk, Stad i Øſt-Rusland, Gouv. Perm, ligger ø. for Perm paa Øſtſiden af Ural. 30,000 J. Betydelig Bjærgværksdrift paa Platin, Guld, Jærn og Kobber. Vigtige Malachitbrud. Anlagt af Fyrſt Demidov i Midten af forrige Aarh.

Niſe, norſk, d. ſ. ſ. **Marſvin.**

Niſib, Stad i Syrien, 14 M. n. n. ø. for Aleppo, bekjendt ved den Sejer, Ægypterne under Ibrahim Paſcha her vandt over Tyrkerne 24 Juni 1839.

Niſibis, i Oldtiden en anſelig Stad i Meſopotamien ved Floden Mygdonius, ſom af Kejſer Severus blev befæſtet og gjort til et Bulværk mod Perſerne, til hvem den blev afſtaaet af Kejſer Jovian; nu en ubetydelig By **Niſib**.

Niſida, en lille Ø i Napoli-Bugten, ½ M. ſ. v. for Pozzuoli. Militær-Lazareth.

Nismes [nihm], ſ. **Nimes**.

Niſos, Søn af den athenienſiſke Konge Pandion, var Beherſker af Megara, hvis Havneſtad Niſæa han ſkal have anlagt. Hans Datter Skylla berøvede ham en gylden Haarlok, til hvilken hans Riges Skæbne var knyttet, og gav den til Minos, ſom den Gang belejrede Megara; men M. forſmaaede hendes Kjærlighed og lod hende, da han efter Byens Erobring vendte hjem, binde til Bagſtavnen af ſit Skib og drukne i den ſaroniſke Havbugt. — **N.**, Søn af Hyrtakos og Nymphen Ida, en af Æneas's Ledſagere, er bleven bekjendt ved ſin Venſkabsforbindelſe med Euryalos, i Forening med hvem han fandt Døden, da de havde ſneget ſig ind i den fjendtlige Lejr.

Niſs, Thorvald Simeon, danſk Maler, f. 7 Maj 1842 i Asſens, lærte Malerhaandværket og maatte kæmpe ſig lang Tid frem, inden hans Talent brød igjennem. Han begyndte at udſtille 1870 ſom Landſkabsmaler, men trods tydelig Fremgang i hans Arbejder vakte disſe ikke Opmærkſomhed; førſt under Paavirkning af en næſten jævnaldrende Collega, O. Bache, aabnedes hans Blik, og med de 1879 udſtillede Efteraarslandſkaber havde hans Kunſt vundet Frihed og Individualitet. Om han til en vis Grad ſtaar ſom „Efteraarets Maler", er det dog ikke en Specialitet, han tærer paa; ogſaa i andre Aarstider og andre Stemninger forſtaar han at gjengive Naturen med maleriſk Kraft; det var ſaaledes et Vinterſtykke, ſom 1883 vandt ham Thorvaldſens Udſtillingsmedaille og kjøbtes til den kgl. Maleriſamling.

Nisſan ell. **Nisaa**, Aa i Sverige, har ſin Kilde ved den ſydveſtlige Grænſe af Tveta Herred i Jönköping Län, løber førſt mod N., men bugter ſig lidt efter lidt mod S. S. V., løber derpaa ſtadig i denne Retning gjennem Mo og Veſtbo Herreder i ſamme Län, ſamt videre gjennem Halland, hvor den til ſidſt paa en Strækning af c. 2½ M. (20 Kilom.) danner Grænſen mellem Halmſtads og Tönnerſjö Herreder, og falder ved Halmſtad ud i Kattegattet. Ved ſelve Mundingen ſtod 9—10 Aug. 1062 det berømte Slag, i hvilket Svend Eſtridſøn blev overvunden af Harald Haardraade.

Nisſen, Erika Møinichen, født Lie, norſk Pianiſtinde, f. 17 Jan. 1845 paa Kongsvinger, var førſt Elev af Halfdan Kjerulf og fra ſit 16de Aar af Kullack i Berlin, ved hvis Conſervatorium hun de ſidſte Par Aar af ſin Studietid var Lærerinde. Fra 1866, da hun afſluttede ſit Berlinerophold med en Concert i „Schauſpielhaus", har hun med kortere og længere Afbrydelſer virket i Chriſtiania, dels ved Concerter, dels ſom Lærerinde, og har øvet ſtor Indflydelſe i det norſke Muſikliv. Hun ſtuderede 1868 en Tid i Paris (bl. a. Chopin med dennes Elev, Nordmanden Th. Telleſſen) og modtog 1870 et kort Engagement ved Conſervatoriet i Kjøbenhavn. Hun er optraadt ſom Pianiſtinde ved talrige Concerter ikke blot i Skandinavien, men ogſaa mange Steder i Tyſkland, Skotland, Schweiz, London og har ved ſit techniſk fine Spil og ſit noble, udtryksfulde Foredrag vundet et Navn blandt Nutidens Pianiſtinder. Hun ſpiller ſærlig Bach, Beethoven, Mendelsſohn, Schumann, Chopin, Grieg. 1869 udnævntes hun til Medlem af det ſvenſke Muſikakademi. Gift 1874 med Lægen Oscar N.

Nisſen, Hans, ſønderjyſk Patriot, f. 18 Dec. 1788 i Landsbyen Hammelev ved Haderslev, var ſiden 1814 Gaardejer og Sandemand i Sognet. 1836 tog han virkſom Del i Nis Lorenzens Valg til Stænderdeputeret, og 1841 var han Hovedmand for at fremkalde Ophængningen af en Mindetavle for Kong Chriſtian VIII, hvorved udtaltes Tak, fordi Kongen Aaret forud havde givet Modersmaalet Ret paa Tinge. Dette førte til en lang Strid med den tyſkſindede Herredsfoged og Amtmand, ſom førſt efter N.s umiddelbare Henvendelſe til Kongen fik Paalæg om at give Mindetavlen Plads (1848 blev den ſønderhugget af tyſke Friſkaremænd). 1843—47 var N. Formand i den ſlesvigſke Forening og ſærlig virkſom for Oprettelſen af Rødding Højſkole; ogſaa deltog han med L. Skau i gjentagne Audienſer hos Kongen for at ſikre Foreningen mod de tyſke Myndigheders Overlaſt og udtalte med ſtor Frejdighed ſine Standsfællers Mening. Da Oprøret udbrød 1848, var N. nødt til at forlade ſit Hjem og gaa til Fyn. Efter Oprøret holdt han ſig tilbage fra det offentlige Liv. D. 18 Maj 1856.

Nisſen, Henriette, ſvenſk Sangerinde, f. 12 Marts 1821 i Göteborg af jødiſk Slægt, uddannede ſig under Garcia i Paris, hvor hun, efter at have debuteret ſom Adalgiſa i „Norma", 1843—45 var anſat ved den italienſke Opera. I Vinteren 1845—46 optraadte hun med afgjort Held paa Operaen i St. Petersborg, derefter paa flere italienſke Theatre. 1848 forlod hun Italien, optraadte ſ. A. paa Coventgarden-Theatret i London og gjorde derefter en Kunſtrejſe gjennem Sverige, Norge, Tyſkland og Nederlandene, men optraadte ikke mere paa Scenen, efter at hun 1850 havde ægtet den danſke Componiſt Sigfr. Saloman. 1853 kaldtes hun til St. Petersborg ſom Lærerinde ved Muſikconſervatoriet. I denne Stilling, fra hvilken hun førſt afgik 1873, vandt hun ſom Sanglærerinde lige ſaa ſtor Anſeelſe ſom den, hun tidligere havde vundet ſom udøvende Kunſtnerinde. Hun døde 27 Aug. 1879 i Harzburg paa en Baderejſe.

Nisſen, Ole Hartvig, norſk Skolemand, f. i Melhus i Nærheden af Throndhjem 17 Apr. 1815. Han tog philologiſk Embedsexamen 1843, men havde allerede i Vaaren ſ. A. i Forening med O. J. Broch (ſ. d. A.) beſluttet Oprettelſen af en Privatſkole i Chriſtiania paa Grundlag af en fra de offentlige Skolers vidt forſkjellig Plan. Dennes Grundſætninger hævdede han ogſaa i alt væſentligt ſenere, ligeſom det ogſaa lykkedes ham at faa det offentlige Skolevæſen reformeret i Overensſtemmelſe dermed. N.s Latin- og Realſkole fik ſnart et betydeligt Elevantal, hvad der ogſaa blev Tilfældet med en af ham 1849 oprettet Pigeſkole, ſom fremdeles beſtaar, medens den førſtnævnte blev nedlagt 1874. 1850—74 fungerede han ſom Kirkedepartementets Conſulent i Skolevæſenets Anliggender, gjorde i disſe Aar en Rejſe til Skotland, af hvis Almueſkolevæſen han 1854 udgav en Skildring, og nedlagde til ſidſt Reſultatet af ſit Arbejde i et for Stortinget 1860 fremſat Forſlag til Lov om det lavere Skolevæſen; ſkjønt det ſtod i Strid med et ſamtidig af en offentlig Commisſion udarbejdet Forſlag, blev det dog foretrukket for dette og 1860 ophøjet til Lov. Allerede 1858 havde N.s Ideer paa det højere Skolevæſens Omraade gjort ſig gjældende ved flere af de offentlige lærde Skolers Omdannelſe til lærde og Realſkoler; men da han 1865 kaldtes til Expeditionschef for Skolevæſenets Anliggender og ſ. A. ſtilledes i Spidſen for en Commisſion til Omordning af de højere Skoler, fik han Lejlighed til at bringe dem fuldſtændig ud i Virkeligheden. Den nugjældende norſke Skolelov af 1869, der vedtoges efter Indſtilling fra denne Commisſion, er i alt væſentligt bygget paa de af N. opſtillede Grundprinciper; i Følge den gaa Eleverne ved Tolvaarsalderen over i to parallele Linjer, den ene paa humaniſtiſk Grundlag, den anden paa realiſtiſk med Engelſk ſom Hovedſprog, der begge føre til Univerſitetet, medens Tyſk indtræder ved Tiaarsalderen ſom det førſte fremmede Sprog. 1871 var han Medlem af en Commisſion til Omordning af Byernes Almueſkolevæſen; men Reſultatet af dens Virkſomhed opnaaede han ikke at ſe, idet han, der 1872 var bleven Rector ved Chriſtiania Kathedralſkole, efter en kort Virkſomhed ſom ſaadan afgik ved Døden 4 Febr. 1874. Hans „Afhandlinger" ere udgivne 1876. — Hans Fætter, **Rasmus Tønder N.**, f. i Melhus 14 Jan. 1822, tog theologiſk Embedsexamen 1843, fik derefter Anſættelſe ved ſin Fætters Skole i Chriſtiania og ledede 1850—54 dens Beſtyrelſe, medens O. H. N. var Conſulent i Kirkedepartementet. 1856 udnævntes han efter en Tids Conſtitution til Lector i Theologi med Kirkehiſtorie ſom Lærefag, blev 1864 Profesſor, men 1874 Statsraad og Chef for Kirkedepartementet. Dette Embede, ved hvis Beſtyrelſe han vandt Navn ſom en god Adminiſtrator, beklædte han til ſin Død 19 Jan. 1882. Skrifter: „Verdenshiſtoriens vigtigſte Begivenheder i fragmentariſk Fremſtilling" (1852, 10de Udg. 1884), der har vundet megen Udbredelſe ſom Skolebog, „Kirkehiſtorie" (1861, 6te Opl. 1885). Efter hans Død blev efter hans Forelæsninger udgivet „De nordiſke Kirkers Hiſtorie" (1884). Han var 1859—74 i Forening med ſine Colleger C. P. Caspari og G. Johnſon Udgiver af „Theologiſk Tidsſkrift for den evang.-lutherſke Kirke i Norge". Ved Kjøbenhavns Univerſitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i det theol. Facultet.

Nisſum Bredning, ſ. **Bredning** og **Limfjorden**. N. **Fjord** ſkærer ſig fra Veſterhavet ind paa Nørrejyllands Veſtkyſt v. for Holſtebro. Den optager Holſtebro Aa eller Storaaen og har Afløb gjennem Thorsminde, en Aabning i den ſmalle Landtange, ſom ſkiller den fra Veſterhavet. En betydelig Del af Fjorden har i en lang Aarrække og under ſtor Bekoſtning været Gjenſtand for et Udtørringsarbejde, ſom nu er opgivet.

Niſǣiſke Slette i det gamle Medien var bekjendt for ſine udmærkede Heſte, der bleve opdrættede til Perſerkongernes Hof og Hær.

Nite, et Lotterinummer, der udtrækkes uden Gevinſt.

Nithard, frankiſk Kildeſkribent, f. c. 790, d. c. 843, Søn af Abbed Angilbert i St. Riquier og Carl d. ſtores Datter Bertha, forfattede efter ſin Fætter Carl d. ſkaldedes Befaling et Skrift »De dissensionibus filiorum Ludovici Pii 814—43« (udg. af Pertz i 2det Bd. af »Monum. Germ. hist.«).

Nitid, pyntelig, ſirlig.

Nitning, Forbindelſen iſær af Metalſtykker ved Opſtukning af et Hoved enten paa det ene Stykke eller ſom ofteſt paa en egen Nitte, i det ſmaa et Stykke Metaltraad, i det ſtore en med det ene Hoved forſynet, ſmeddet Nagle. Hovederne kunne være forſænkede; ere de fremſpringende, tildannes de almindelig med et Nitteſtempel. N. foretages ved mindre Arbejder med kold, ved de grove med varm Nitte; ſamtidig presſes Stykkerne tæt ſammen ved Hammerſlag eller ved en Nittetrækker, en Punſel med ringformet Præg. Til N. af Dampkjedler o. desl. bruges undertiden Nittemaſkiner, der almindelig arbejde med directe Dampvirkning.

Nitrāt, d. ſ. ſ. ſalpeterſurt Salt.

Nitril. Ved vandſugende Midler, f. Ex. Phosphorſyreanhydrid, kan man yderligere afvande et Amid. Den ſaaledes dannede Forbindelſe kaldes et N. De 1baſiſke Syrers Amider tabe herved 1 Mol. Vand, de 2baſiſke 2. Saaledes er Acetamid $C_2H_3O.NH_2 \div H_2O = C_2H_3N$ Acetonitril; Oxamid $C_2O_2.(NH_2)_2 \div 2H_2O = C_2N_2$ Oxalonitril (Cyan). N. kunne under visſe Omſtængigheder igjen optage Vand og ſaaledes reproducere ikke blot Amiderne, men ſelve de Ammoniakſalte, hvoraf disſe afledes (ſ. **Amid**). **Nitrilbaſe**, en Forbindelſe, der kan opfattes ſom Ammoniak NH_3, hvori alle 3 Brintatomer ere erſtattede af Alkoholradical. Jvfr. **Amidbaſe** og **Imidbaſe**.

Nitroforbindelſer, organiſke Forbindelſer, hvori ēt eller flere Brintatomer ere erſtattede af Atomgruppen NO_2; N. vindes ſædvanlig ved Indvirkning af Salpeterſyre eller en Blanding af Salpeter- og Svovlſyre paa det organiſke Stof; de udmærke ſig hyppig ved deres exploderende Egenſkaber; dog have de ogſaa jævnlig Egenſkaber, der kun ere lidet forſkjellige fra de oprindelige Stoffer. Have disſe en ſvag ſur Charakter, er dog denne langt ſtærkere fremtrædende i N.; er det oprindelige Stof alkaliſk, har den tilſvarende N. en ſvagere alkaliſk Charakter. **Nitrobenzōl**, $C_6H_5.NO_2$, en farveløs, flygtig Vædſke, der faas ved at opløſe Benzol i rygende Salpeterſyre og fælde med Vand: $C_6H_6 + HNO_3 = C_6H_5NO_2 + H_2O$. Kogepunkt 215°. Den ſmager brændende ſødt er giftig og lugter ſom Bittermandelolje. N. anvendes af denne Grund til Parfumerier Essence de Mirbane), men er iſær bleven vigtig, fordi man deraf fremſtiller Anilin (ſ. d. A.). **Nitrocellulōſe**, ſ. **Skydebomuld**. **Nitrogēnium**, d. ſ. ſ. Kvælſtof. **Nitroglycerin**, $C_3H_5(NO_2)_3O_3$, altſaa Glycerinets ſalpeterſure Ætherart, faas ved forſigtig at gyde Glycerin i en afkølet Blanding af Svovlſyre og Salpeterſyre og derpaa hælde det hele i Vand. Herved udſkilles N. ſom en farveløs Olje, der ſmager brændende ſødt og er meget giftig. N.s Dampe frembringe ved Indaanding ſtærk Hovedpine. Ved pludſelig Ophedning eller Stød exploderer det med ſtørſte Voldſomhed. Det anvendes meget ſom Sprængmiddel, idet det ved Exploſionen giver 13 Gange ſaa ſtort et Rumfang Luft ſom Krudt, men da det rene N. allerede har fremkaldt mangfoldige Ulykkestilfælde, bruges det nu næſten kun blandet med Infuſoriejord i Form af Dynamit. **Nitrōleum**, d. ſ. ſ. Nitroglycerin. **Nitroprusſidnātrium**, et rødt, kryſtalliniſk Salt af temmelig compliceret Sammenſætning; det faas ved Indvirkning af Salpeterſyre paa gult Blodludſalt (ſ. **Cyan**) og Behandling af det herved dannede **Nitroprusſidkalium** med Soda. N. er et overordentlig fint Prøvemiddel for opløſelige Svovlmetaller, hvormed det giver en pragtfuld Purpurfarve, der dog ſnart forſvinder.

Nītrum, d. ſ. ſ. Salpeter. **N. cūbicum**, d. ſ. ſ. Chiliſalpeter. **N. flāmmans**, d. ſ. ſ. ſalpeterſurt Ammoniak (ſ. **Salpeterſyre**), idet dette Salt ved Ophedning under Luftens Adgang brænder med Flamme.

Nittis, Giuſeppe de, ital. Maler, f. 1846 i Barletta i Syditalien, d. 1884, uddannede ſig i Napoli og blev ſiden i Paris Elev af Gérôme og Meiſſonier. Han malede Proſpecter med intereſſant Staffage af ſin Samtids Liv, ſnart fra Italien, ſnart fra England og Frankrig, i den ſenere Tid i et frit maleriſk Foredrag med megen Virkning. Et af hans bedſte Arbejder er „Udſigt til Weſtminſter Abbey i London“, udſtillet 1878.

Nitzſch, Karl Ludw., proteſtantiſk Theolog, f. 1751 i Wittenberg, blev 1790 Profeſſor ſmſtds.; d. 1831 ſom Generalſuperintendent og Directeur for Præſteſeminariet ſmſtds. Han er bleven bekjendt ved flere dogmatiſke Skrifter; men endnu mere bekjendt er hans Søn **Karl Imman. N.**, en dyb Tænker og en af de meſt anſete Unionstheologer, f. 1787 i Borna. 1822 blev han Profeſſor i Bonn, 1847 Profeſſor og Medlem af Overkirkeraadet i Berlin, hvor han døde 21 Aug. 1868. 1852 udgav han „Syſtem der chriſtlichen Lehre“, hvori han behandlede Dogmatik og Ethik under ēt, 1853 „Urkundenbuch der evangeliſchen Union“. Hans betydeligſte Skrift er „Praktiſche Theologie“ (2 Opl. 1863—68, 3 Bd.). — Hans Broder, **Gregor Wilhelm N.**, f. 1790, 1827 Profeſſor i den gamle Literatur i Kiel, blev 1852 fjærnet fra ſit Embede, men ſ. A. anſat ſom Prof. i Oldtidsvidenſkaben i Leipzig. D. 1867. Hans Studier vare fornemmelig rettede paa den højere Kritik af de homeriſke Digte; de betydeligſte af hans Arbejder ere: „Erklärende Anmerkungen zu Homers Odysſee“ (1826—40, 3 Bd.) og „Die Sagenpoeſie der Griechen“. — Dennes Søn, **Karl Wilhelm N.**, Hiſtoriker, f. 22 Dec. 1818 i Zerbſt, virkede ſom Univerſitetslærer i Kiel (1848—62) og Königsberg (1862—72) ſamt i Berlin indtil ſin Død 20 Juni 1880. Hans Studier ſpændte over den romerſke Oldtid og hele Middelalderen. Paavirket af Niebuhr og Ranke havde han ſtedſe Blikket rettet paa Begivenhedernes ſtore Sammenhæng, og iſær fordybede han ſig i Forſtaaelſen af de politiſke Omvæltninger ud fra Ændringerne i Folkenes Samfundsvilkaar. Hans ældre Værker („Die Gracchen“, 1846, „Miniſterialität und Bürgerthum“, 1859) lide under en uſædvanlig tung og knudret Fremſtilling; hans Forelæsninger over Roms Hiſtorie og Tyſklands Hiſtorie, der efter hans Død udgaves af hans Elever, have vakt ſtor Intereſſe ved deres ſelvſtændige Opfattelſe og Tankerigdom.

Niutſchuan, Stad i Nordchina, ved Nordſiden af Liaotong Bugten. 60,000 J. Tractathavn. Der indføres Opium og Sukker og udføres Landbrugsprodukter.

Niveau, fr. [vo], af lat. libella, en almindelig Benævnelſe for de forſkjellige Nivellerinſtrumenter (ſ. d. A. og **Libelle**), ved hvilke alle Sigter fra et Standpunkt ligge i ſamme vandrette Plan; dernæſt er det gaaet over til at betegne en virkelig eller tænkt vandret Plan; figurl. Jævnhøjde. **Niveauovergang**, Overſkæringen af en Jærnbane og en almindelig Vej, naar disſe ligge i ſamme Niveau. Baneſkinnerne anbringes da ſaaledes, at deres øverſte Flader ligge i Vejens Overflade. I den nyere Tid ſøges N. paa ſtærkt befærdede Veje undgaaede ved at Banen føres enten over eller under Vejen.

Nivellēring har til Opgave at beſtemme den indbyrdes Højdeforſkjel mellem to eller flere Punkter i Terrainet. Det udførte Arbejde kaldes **Nivellement** [māng]. Til at udføre et Nivellement anvendes efter Forholdene forſkjellige Inſtrumenter (ſ. **Nivellerinſtrument**). Hvor den vandrette Afſtand mellem Punkterne kun er ringe, eller hvor der ikke kræves ſtor Nøjagtighed, kan man bruge Retſkede med Vaterpas (ſ. disſe A.), Haandniveau, Kvikſølv- eller Vandniveau; ſaa ſnart der derimod er Tale om en ſtørre Nøjagtighed, anvendes Kikkertniveau. De forſkjellige Inſtrumenter ere ſaaledes indrettede, at man ved Hjælp af dem kan ſkaffe ſig en vandret Sigtelinje. Foruden Inſtrumentet benyttes ved Udførelſen af et Nivellement en **Nivellērſtang**, d. e. en Stang med nøjagtig og tydelig Maalinddeling. Skal man beſtemme Højdeforſkjellen mellem to Punkter a og b, kan dette udføres ved at man opſtiller Inſtrumentet i a og ſigter mod b, hvor Nivellerſtangen er opſtillet. Man kan da aflæſe, hvor den vandrette Sigtelinje træffer Stangen, og dette Maal, ſom kaldes Aflæsningshøjden, angiver da den vandrette Sigtelinjes Højde over Punktet b. Maales nu ved a Inſtrumentets Højde, d. v. ſ. Sigtelinjens Højde over a, ſaa faas Højdeforſkjellen mellem a og b ſom Differenſen mellem Aflæsningshøjde og Inſtrumenthøjde. Almindelig opſtilles Inſtrumentet ikke i noget af de Punkter, der ſkulle nivelleres, men i et vilkaarligt Punkt. Ved da førſt at ſigte mod a og tage Aflæsningen der, dernæſt ſtille Stangen i b og tage Aflæsningen der, ſes Højdeforſkjellen mellem a og b at være beſtemt ved Differenſen mellem de to Aflæsningshøjder. Opſtilles Nivellerſtangen i forſkjellige andre Punkter og man i hvert Punkt aflæſer, hvor den vandrette Sigtelinje træffer Stangen, ere alle diſſe Punkters indbyrdes Højdebeliggenhed beſtemte ved de forſkjellige Aflæsningshøjder, idet diſſe angive Punkternes Dybde under en og ſamme vandrette Plan, Sigteplanen. Skal nu Nivellementet udſtrækkes til Punkter, der af en eller anden Grund ikke kunne medtages fra det førſt valgte Opſtillingspunkt, flyttes Inſtrumentet til et nyt Opſtillingspunkt; ved at ſigte tilbage til et af de fra forrige Opſtilling nivellerede Punkter beſtemmes, hvor meget den nye Sigteplan ligger over eller under den foregaaende. Denne Højdeforſkjel er lig Differenſen mellem Aflæsningshøjderne for ſamme Punkt fra de to Opſtillingspunkter. Da man ſaaledes kjender de to Sigteplaners lodrette Afſtand, ville alle Punkter, der nu nivelleres fra det nye Opſtillingspunkt, være beſtemte i Forhold til de fra førſte Opſtilling nivellerede Punkter. Saaledes kan man vedblive at udſtrække Nivellementet, og da man efterhaanden beſtemmer alle Sigteplanernes lodrette Afſtande og har beſtemt alle Punkternes Afſtande fra diſſe Planer, kan man let angive Punkternes Afſtande fra en vilkaarlig valgt vandret Plan, ſom da kaldes *Sammenligningsplanen*. Paa Kortet betegnes de nivellerede Punkter med deres reſpective Afſtande fra Sammenligningsplanen. Ved nøjagtige, ſtørre Nivellementer maa der tages Henſyn til de Fejl, der kunne fremkomme ved Jordens Krumning og ved Refractionen. — Ofte angives et Terrains Højdeforhold ved æquidiſtante Curver, idet man paa Kortet angiver Terrainets Overſkæringslinjer med en Række tænkte vandrette Planer, lagte i lige ſtore Afſtande fra hverandre. Naar man kjender en af diſſe Planers Beliggenhed og deres indbyrdes Afſtand, kjender man altſaa ogſaa Højden af alle de Punkter i Terrainet, der ligge i deres Overſkæringslinjer med dette. Undertiden, hvor der ikke kræves ſtor Nøjagtighed, kan man til at finde diſſe Curver benytte Haandniveau uden Nivellerſtang; man vælger da til Planernes indbyrdes Afſtand den Højde, hvori man ved Sigtet plejer at holde Haandniveauet over ſit Standpunkt, altſaa Øjets Højde over Jorden, d. e. almindeligvis 5 Fod. Fra det højeſte Punkt ſom Udgangspunkt gaar man tilbage, indtil dette falder i Sigtelinjen. Det Punkt, hvori man da ſtaar, ligger altſaa 5 Fod under Udgangspunktet, og ved ſaaledes at vedblive kan man finde en Række Punkter, hvis indbyrdes Højdeforſkjel er 5 Fod. Ved dernæſt paa lignende Maade at gaa ud i forſkjellige Retninger vil man kunne finde det til Horizontalcurvernes Beſtemmelſe fornødne Antal Punkter. Med Retſkede og Vaterpas findes to Punkters Højdeforſkjel ved at bringe Retſkeden, hvis ene Ende lægges paa det højeſte Punkt, i vandret Stilling ved Hjælp af Vaterpaſſet. Hvis Punkternes Afſtand er mindre end Retſkedens Længde, maales ligefrem det lavere Punkts Dybde under Retſkedens Underkant. Er Punkternes Afſtand derimod ſtørre, maa denne Operation gjentages ved et tilſtrækkeligt Antal Mellempunkter. Angaaende *trigonometriſk*, *barometriſk* og *thermometriſk* Højdemaaling ſ. **Højdemaaling**. — I overf. Bet. er **nivellere** ell. udjævne at gjøre alt lige, at fortrænge al fremragende aandelig Dygtighed, Dannelſe oſv., for at ingen ſkal rage op over Maſſen. **Nivellerinſtrument**, fælles Benævnelſe for de Inſtrumenter, der anvendes til Nivellering, og ved hvilke man er i Stand til at ſkaffe ſig en vandret Sigtelinje. *Haandniveauet* er ikke beregnet paa faſt Opſtilling, men kun til at holdes i Haanden, medens Sigterne tages, og anvendes kun til mere flygtige Nivellementer. Det kan indrettes paa forſkjellig Maade. Den almindeligſte Form er en kort, toarmet Vægtſtang, ſom hviler paa Knivsægge og i Enden er forſynet med Ombøjninger og Mærker, hvorover der ſigtes. Ved en Vægt for neden holdes Vægtſtangen vandret. Apparatet indeſluttes i et lille Hylſter. *Vandniveauet* beſtaar af et Metalrør af et Par Fods Længde, der i begge Ender er bøjet retvinklet op ad og her ender i Glasrør. Ved et Taphylſter kan det ſtilles paa en Trefod og drejes rundt i vandret Retning. Fyldes Røret med Vand indtil noget op i begge Glaſſene, har man en vandret Sigtelinje ved at ſigte over de to Vandſpejle. *Kvikſølvniveauet* beſtaar af et 1 til 2 Fod langt, firkantet Stykke Træ, der drejeligt kan anbringes paa en Trefod. I Træet er der paa langs boret en Kanal, ſom ved Enderne bøjer op ad og gaar over i kvadratiſke Aabninger af omtr. 1 Tommes Vidde. Røret fyldes med Kvikſølv, og i de to kvadratiſke Udvidelſer ville Kvikſølvoverfladerne ligge i ſamme vandrette Plan. Paa diſſe Overflader anbringes Elfenbensſvømmere, ſom bære ſmaa Dioptere, ſaaledes at den ene har en vandret Traad, den anden et Hul (ſmlgn. **Diopterlineal**). Hullet og Traaden maa være nøjagtig i ſamme Højde over Kvikſølvoverfladerne og give da en vandret Sigtelinje. Kvikſølvniveauet er vel noget nøjagtigere end Vandniveauet, men er mere compliceret, kræver ſtor Paapasſelighed under Brugen og ſtadig Verification. *Nivellerdiopteren* beſtaar af en 1 à 2 Fod lang Stang, der i begge Ender bærer Dioptere ligeſom Diopterlinealen (ſ. d. A.). Stangen er anbragt drejelig paa et Stativ og kan ſtilles vandret ved Hjælp af en paa den anbragt Rørlibelle (ſ. **Libelle**); herved faar man en vandret Sigtelinje gjennem Diopterne. De her nævnte Inſtrumenter kunne kun anvendes til mindre nøjagtige Nivellementer; hvor Nøjagtighed er en Betingelſe, anvendes *Kikkertinſtrumenter*. Kikkerten, der anvendes, er en aſtronomiſk Kikkert og anbringes paa mange forſkjellige Maader bevægelig om en Tap paa et ofteſt trebenet Stativ. I Kikkerten er anbragt et Traadkors, hvis vandrette Traad beſtemmer Aflæsningen paa Nivellerſtangen. Kikkertens Sigtelinje ſtilles vandret ved Hjælp af en Rørlibelle, der kan være i faſt eller løs Forbindelſe med Kikkerten. Ofte er et ſaadant Kikkertnivellerinſtrument tillige indrettet til at maale vandrette og lodrette Vinkler.

Nivelles [vǟll], Stad i den belgiſke Prov. Brabant, 4 M. ſ. for Bryſel, med 10,000 I. Linned- og Bomuldsinduſtri.

Nivernais [nā], en af Frankrigs gamle Provinſer, hvis Hoveddel nu udgjør det meſte af Dep. Nièvre, medens mindre Dele ere underlagte Dep. Loiret og Cher; jvfr. Nevers.

Nivlunger, ſ. Gjukunger.

Nivôſe [vāāhs] (d. e. Snemaaned), i den franſke republikanſke Kalender den førſte Vintermaaned (21 Dec.—19 Jan.).

Nizâmi, Abu Muhammed ben-Jusſuf, perſiſk Digter, berømt ſom Epiker og Erotiker, f. 535 Heg., d. e. 1141, i Staden Gendſche, nød en høj Gunſt hos de ſeldſchukiſke Fyrſter. Han døde 599 Heg., d. e. 1203, og efterlod foruden en Digtſamling (Diwan) 5 ſtørre Digte: 1) „Makhzan ul-asrâr", didaktiſk Digt, udg. af Bland (1844); 2) „Khosru wa Shirin", erotiſk Digt, overſat af v. Hammer (1812); 3) „Medjnun u-Leila", overſ. paa Engelſk ved Atkinſon (1836); 4) „Heft-Peiker", en Novelleſamling i Poeſi, hvis 4de Novelle er udg. med tyſk Overſættelſe ved Erdmann (Kaſan, 1844); og 5) „Iskender-Nâmeh", epiſk Digt over Alexander d. ſtore. Dette ſidſte omfatter to Dele, den førſte af mere epiſk Indhold, udg. i Calcutta 1812, den anden af mere ethiſk, udg. af Sprenger (1852). Alle 5 Digte, „al Khamſeh", ere oftere lithographerede og udg. i Perſien og Indien.

Nizams, Navnet paa Linjetropperne i den tyrkiſke Hær.

Nizza, fr. Nice, Hovedſtad i det franſke Dep. Søalperne ved en Bugt af Middelhavet, 92 M. ſ. ſ. ø. for Paris. 55,000 I. (1881). Biſpeſæde. Staden ligger paa en mod N. af Højder og Bjærge indt. 2,500 F.s Højde omgiven Slette. Den beſtaar af en ældre og en nyere Del og har mange Pragtbygninger, ſmukke Gader og Pladſer. Aſtronomiſk Obſervatorium, Acclimatiſationshave. Prægtig Havn. Induſtri i Silkeſtoffer, lugtende Vande og Eſſenſer, Læder og Voxdug, ſamt ſtore Bryggerier. Betydelig Handel. Da Aarets Middeltemperatur her er 15,8° og Vinteren paa Grund af den mod Nord dækkede Beliggenhed er meget mild (Middeltemper. 9,8°), benyttes N. meget ſom Vintercurſted for Bryſtſyge, men er dog meget udſat for Vinde, navnl. fra Nordveſt (Miſtral), og lider af ſtærkt Støv. Omegnen har en ſtor Mængde Landſteder, der udlejes til Curgjæſter. Masſénas og Garibaldis Fødeby. Kong Ludvig I af Bayern døde her 29 Febr. 1868. Stærkt Jordſkjælv 23 Febr. 1887. — N. hørte i Oldtiden til Ligurien og kom med dette under Romerne. I Middelalderen hørte det førſt under Greverne af Provence og ſenere til Savoien. Forſkjellige Belejringer bragte det gjentagne Gange i Franſkmændenes Hænder: 1543 under Frants I, 1691 ved Catinat, 1706 ved Berwick og 1793. 1796 blev N. med ſit Diſtrict under Navn af Dep. Alpes maritimes forenet med Frankrig, men 1814 tillige med Savoien tilbagegivet Kongen af Sardinien, til hvilket Rige det derpaa under Navn af Grevſkabet N. (76 □ M.) hørte indt. 1860, da den veſtlige Del (49 □ M.) ved Tractaten i Turin 24 Marts tillige med Savoien blev afſtaaet til Frankrig ſom Vederlag for at tilſtede Mellemitaliens Indlemmelſe i Sardinien. Det forenedes derpaa med et Arrondisſement af Dep. Var til Dep. Alpes maritimes, medens den Del, ſom forblev italienſk (25 □ M.), udgjør Provinſen Porto Maurizio.

Niøje (Negenøje), ſ. Lampret.

Njals Saga. Efter Hovedperſonen Njáll, ældre Níall, paa Danſk gjengivet Nial, Njal, Njaal, kaldes en af de ſaa vel i qvalitativ ſom i qvantitativ Henſeende betydeligſte og viſtnok den meſt bekjendte af de islandſke Slægtſagaer. Sagaen, der ved ſin Rigdom paa fyldig ſkildrede og vel holdte Charakterer i ſærlig Grad har vakt Fremmedes Beundring, har givet Anledning til adſkillige Underſøgelſer ſaa vel angaaende dens æſthetiſke Fortrin ſom om dens Oprindelighed og hiſtoriſke Nøjagtighed; i ſidſt nævnte Henſeende er der i den nyeſte Tid rejſt vægtige Indvendinger, medens derimod dens Fortrin ſom Kunſtværk fuldt ud anerkjendes. Som de fleſte islandſke Sagaer foregaar denne paa Overgangen mellem den hedenſke og chriſtne Tid, c. Aar 1000. Skuepladſen er det ſydlige Island, ſærlig Rangaavolde Sysſel, men Fortællingen berører dog mere eller mindre næſten alle Dele af Landet. Hovedperſonerne ere den retſkafne, beſindige Njal med ſin trofaſte, kraftige Huſtru Bergthora, og Njals Ven, den ridderlige Helt Gunnar, gift med den ſkjønne, men ſamvittighedsløſe og hævnſyge Halgerd, der til ſidſt volder ſin Mands Død ved under et fjendtligt Overfald at nægte ham en Lok Haar til en Bueſtræng. Efter at Gunnar (ſ. d. A.) er forſvunden fra Skuepladſen, opſtaa Forviklinger mellem N.s Sønner og Halgerds Slægt, ſom dog ende med, at N. opfoſtrer Drengen Höſkuld, hvis Fader er bleven dræbt af Njals-Sønnerne. Ildeſindede ſætte ſenere Splid mellem disſe og Höſkuld; denne dræbes, og den mægtige øſtlandſke Høvding Floſe ſer ſig tvungen til at optræde ſom Hævner og at vende Hævnen mod Njal, der med hele ſin Familie indebrændes paa N.s Gaard Bergtorshvaal. Kun hans Svigerſøn, den tapre Kaare, undſlipper; denne bekriger nu Mordbrænderne og udfører mange Heltegjerninger i Island og Udlandet, men vender ſluttelig tilbage, hvorefter han og Floſe forſones. Sagaen er gjennemvævet med udførlige Retsforhandlinger med Altinget ſom Hovedſkueplads, ſom Forfatteren med ſtor Forkjærlighed har fremſtillet i alle Enkeltheder. Ved nærmere Efterſyn viſer Behandlingen ſig imidlertid temmelig vilkaarlig og grundet paa ufuldſtændig Kjendſkab til den i Friſtatstiden gjældende Ret; ogſaa det topographiſke og hiſtoriſke Materiale behandler Forfatteren med ſtor Frihed. Derimod er Sagaen nedſkrevet med fuldſtændigt Herredømme over Stoffet, efter en faſt og gjennemført Plan, ſaaledes at det aabenbart har været Forfatteren væſentlig om den æſthetiſke Virkning at gjøre. Hvem denne Forf. har været, ved man ikke, men han kan næppe have ſkrevet før hen mod Slutningen af 13de Aarh.; Sagaen, ſom vi have den fra hans Haand, er aabenbart en Omarbejdelſe og Sammenſtøbning af ældre Stof, oprindelig viſtnok flere ſærſkilte Sagaer.

Njangve, Stad i Manjuema Landet i Afrika, ved Kongo-Flodens øvre Løb Lualaba, under

4° n. Br., er et Hovedmarked for arabiſke Slavehandlere.

Njasſa, en Indſø i Sydafrika mellem 10° og 14° ſ. Br., 51½° og 53° ø. L., 75 M. lang og 4—15 M. bred, c. 670 □ M., omgiven af Bjerge, er meget dyb og ſtormfuld. Dens Vandſpejl ligger c. 1,600 F. over Havet, og den har gjennem Floden Shire Afløb til Sambeſi, der falder i det indiſke Ocean.

Njeguſch, Tilnavn for Montenegros Fyrſtehus Petrović; ſ. **Montenegro**.

Njemen ell. Memel, Flod, der udſpringer i det rusſiſke Gouv. Minſk, flyder gjennem Gouv. Grodno til den polſke Grænſe, ſom den følger førſt mod N. og derpaa mod V., indtil den under Navnet Memel træder ind i Preusſen og forbi Tilſit løber til det kuriſke Haff. Den optager flere mindre Vandløb, af hvilke det betydeligſte er Vilija fra højre Side. 115 M. lang.

Njeſchin, Stad i det rusſiſke Gouv. Tſchernigov, 9 M. ſ. ø. for Tſchernigov. 30,000 I. Smukt bygget By. Tilberedning af Sukkervarer, Liqueurer og Parfumer. Livlig Handel og ſtore Markeder.

Njord, i den nord. Mythol. en Guddom, der raader for Vindens Gang, ſtiller Søen og paakaldes til Søfart og Fiſkeri. Han er rig og ſkjænker Rigdom. Han er opvoxet i Vanahejm; men Vanerne gav ham ſom Gisſel til Aſerne, da Krigen mellem dem endtes og de ſluttede Forlig med hinanden. Hans Huſtru er Jætten Thjasſes Datter Skade. Hans Bolig Noatun ligger ved Havet. Den milde Van N. ſtaar ſom Havgud i en ſtærk Modſætning til den vilde Jætte Æger.

Njørveſund (Njörfasund), Navn paa Gibraltarſtrædet i de nordiſke Oldſkrifter.

N. N. (Abbrev. for lat. Nomen nescio, d. e. Navnet ved jeg ikke) bruges for at betegne en Ubekjendt ell. ſom Tegn for et hvilket ſom helſt Navn, f. Ex. Hr. N. N.

Noah, Søn af Lamech af Seths Slægt, blev i Følge det gamle Teſt. (1 Moſeb. 5te—9de Cap.) paa Grund af ſin Fromhed frelſt fra den ſtore Vandflod tillige med ſin Huſtru, ſine 3 Sønner Sem, Cham og Japhet og deres Huſtruer og ſaaledes Stamfader for en ny Menneſkeſlægt.

Noailles [noāi], en gammel franſk Adelsſlægt, der allerede nævnes i 11te Aarh. 1592 blev dens Gods ophøjet til Grevſkabet Ayen, og 1663 fik den Hertugtitel. **Antoine de N.**, f. 1504, d. 1562, Admiral af Frankrig og Gouverneur i Bordeaux, og hans Broder **François de N.**, f. 1519, d. 1585, Biſkop af Dax, vare begge dygtige Diplomater. Den førſte forſtod at hindre, at Philip II af Spanien blev Konge af England ved ſit Giftermaal med Dronning Marie; den anden gav Henrik II Anviſning paa at indtage Calais og virkede ſenere for Henrik af Anjou's (H. III.s) Valg til Konge i Polen. — **Louis Antoine de N.**, f. 1651, blev 1678 Biſkop i Cahors, 1695 Ærkebiſkop af Paris og 1700 Cardinal; han gjorde 1713—28 kraftig Modſtand imod den pavelige Bulle Unigenitus og paadrog ſig derved Regeringens Forfølgelſer (ſ. **Janſen**); d. 1729. — Hans ældre Broder, **Anne Jules**, Hertug af N., f. 1650, d. 1708, Marſchal, udmærkede ſig i Krigene mod Spanien og imod Camiſarderne. — Den foreg.s Søn, **Adr. Maurice**, Hertug af N., f. 1678, førte med Dygtighed et Hærcorps i Spanien 1709 flg. og blev til Løn 1711 Grande af Spanien; han blev 1715 ſat i Spidſen for Finansforvaltningen, men maatte 1718 vige for J. Law, hvis vilde Planer han forgjæves modſatte ſig. I Krigen 1733—35 førte han Overbefalingen førſt ved Rhinen og ſiden i Italien og blev 1734 Marſchal. 1743 blev han Statsminiſter (indt. 1755) og Overgeneral, blev ſlaaet ved Dettingen og traadte tilbage fra Commandoen, men hjalp 1745 ſom Adjudant Marſchallen af Sachſen i Slaget ved Fontenoy og gik n. A. i diplomatiſk Sendelſe til Spanien. D. 1766. Hans »Mémoires« (1777, 6 Bd.) ere vigtige for Tidens Hiſtorie. — Hans Søn, **Louis**, Hertug af N., f. 1713, d. 1793, blev 1775 Marſchal ligeſom ſin Fader og Farfader; hans Enke maatte 1794 tillige med en Sviger- og en Sønnedatter beſtige Skafottet. — En Ætling af ham, **Paul**, Hertug af N., f. 1802, d. 1885, var Pair 1827—48 og gav ſig tillige af med hiſtoriſke Arbejder, »Hist. de la maison royale de St. Louis« (1843) og »Hist. de Mad. de Maintenon« (4 Bd., 1848—58). — Hans yngre Søn, **Eman. Victor Henri**, Marquis de N., f. 1830, blev 1872 Afſending i Nordamerika, 1873 ved Pavehoffet og 1876—82 hos den italienſke Regering; han ſkrev »Henri de Valois et la Pologne 1572« (3 Bd., 1867). — **Philip de N.**, yngre Søn af Hertug Adr. Maur., f. 1715, blev Marſchal 1775 og ophøjet til Hertug af Mouchy; henrettedes 1794. — En Ætling, **Antoine J. L. de N.**, Hertug af **Mouchy**, f. 1841, ægtede 1865 Prinſesſe Anne Murat (f. 1841, Datter af Prins Lucien Murat) og valgtes 1869 til den lovgivende Forſamling, hvor han hørte til den friſindede Fløj af det kejſerlige Parti (de „116“); han var 1874—77 Medlem af Nationalforſamlingen og Deputeretkammeret, ſamt gjenvalgtes 1885. — **Louis Marie**, Vicomte de N., yngre Søn af Hertug Philip de Mouchy, f. 1756, deltog 1779—82 ſom franſk Officer i den nordamerikanſke Frihedskrig og valgtes 1789 til Rigsſtænderne. Han hørte til det friſindede Mindretal af Adelen, foreſlog 4 Aug. Ophævelſe af Adelens feudale Rettigheder og tog virkſom Del i Forhandlingerne om Hærens og Nationalgardens Ordning, men holdt faſt ved Tokammerſyſtemet. 1791 tog han en Commando i Nordhæren, men udvandrede n. A. til Nordamerika, hvor han i 10 Aar drev Handelsforretninger. 1803 underſtøttede han General Rochambeau paa Toget til Haïti, men blev fangen af Engelſkmændene og døde 1804 i Havana.

Nobbe, Friedr., tyſk Agerbrugschemiker, f. 1830 i Bremen, ſiden 1868 Profesſor ved Forſtakademiet i Tharand og Forſtander for Forſøgsſtationen og den forſtbotaniſke Have ſmſtds., har indlagt ſig ſtor Fortjeneſte ved Oprettelſen af den førſte Frøcontrolſtation og ved ſit betydningsfulde Værk „Handbuch der Samenkunde“ (1876). 1859 grundlagde han Tidsſkriftet „Die landwirthſchaftlichen Verſuchsſtationen“.

Nöbel, adelig, ædel, højſindet. **Nobelgarde**, en Fyrſtes af lutter Adelsmænd beſtaaende Livvagt. **Nöbiles** (adelige) kaldtes hos Romerne

Efterkommerne af dem, der førſt havde beklædt et af de højere (curuliſke) Statsembeder, (modſ. Ignobiles) og dannede **Nobĭlitas**, der indbefattede baade patriciſke og plebejiſke Slægter og kan betragtes ſom en arvelig, fra Embedsadel udgaaet Adelsſtand. **Nŏbili** kaldtes i Republiken Venezia de af den højere Adel, der vare berettigede til at deltage i Regeringen. **Nobĭlity** [ti], i England den høje Adel. **Nobilitēre**, adle, optage i Adelſtanden. **Noble Paſſioner** har man kaldt den fornemme Verdens Libhaverier (Jagt, Heſte, Hunde oſv.). **Nobleſſe**, fr., Adel. »Noblesse oblige« ell. lat. »nobilitas obligat«, Adel forpligter, d. e. adelig Stand medfører Forpligtelſe til ædel Handlemaade.

Nobēl, Immanuel, ſvenſk Mechaniker, f. 24 Marts 1801 i Gefle, d. 3 Sept. 1872 i Stockholm, havde forſøgt ſig ſom Skomagerlærling, Sømand og til ſidſt ſom Elev ved et Skibsbyggeri, inden han 1819 blev optagen paa Kunſtakademiet i Stockholm for at uddanne ſig til Architekt. Efter at have forladt Akademiet var han i nogle Aar Lærer ved det technologiſke Inſtitut, men drog 1833 til St. Petersborg. Her vakte han Opmærkſomhed ved et af ham conſtrueret hurtigſkydende Gevær og ved at opfinde underſøiſke Miner og anlagde der, tilſkyndet af den rusſiſke Regering og med dens Underſtøttelſe, et ſtort Værkſted, ſom dog, da Underſtøttelſen ophørte, maatte nedlægges. 1859 kom han tilbage til Sverige, og nu var det i flere Aar Maalet for hans Stræben at fremſkaffe et Sprængſtof, kraftigere og mindre voluminøſt end Krudtet. Et ſaadant fandt han ogſaa i Nitroglycerin, ſom det 1867 lykkedes hans yngſte Søn, **Alfred Bernh. N.** (f. 1832, Civilingenieur, boſat i Paris), at bringe i faſt Form ſom Dynamit (ſ. d. A.).

Nŏbiling, Karl Eduard, f. 1848 i Prov. Poſen, lagde ſig efter National- og Landsøkonomi og tog 1876 Doctorgraden i Halle. Senere kom han i Forbindelſe med Socialdemokrater og rettede 2 Juni 1878 i Berlin et Mordforſøg paa Kejſer Wilhelm, der blev haardt ſaaret. N. ſkød derefter ſig ſelv og døde 10 Sept.

Nŏbilis Ringe, farvede Ringe, ſom fremkomme paa blanke Metalplader, naar de benyttes ſom poſitive Ledere for den elektriſke Strøm i en Blyopløsning lige over for en Spids, der tjener ſom negativ Leder; de dannes ved et tyndt Lag af Blyoverilte, ſom udfældes paa Pladen og naturligvis bliver tykkeſt lige over for Spidſen. De hidrøre fra Interferens (ſ. d. A.) ligeſom Jærnets Anløbningsfarver.

Noble Sterling, en til Dels forældet engelſk Sølvmønt, lig 80 Pence eller 6 Kr. 5 Øre.

Nocera [notſchēra], Stad i Syditalien, 4 M. ø. ſ. ø. for Napoli. 13,000 J. Biſpeſæde. Gammel Kirke, der i ſin Bygning ligner Roms Pantheon.

Noctilūca, en lille Havorganisme, omtr. af Størrelſe ſom et Knappenaalshoved, henregnes til Infuſionsdyrene, idet dens Legeme ſvarer til en enkelt Celle, udſtyret med en faſtere Hinde, en lang Piſketraad og under denne med et Fimrehaar. N. optræder ofteſt i uhyre Mængde i Havene og er den væſentligſte Kilde til Havlyſet (ſmlgn. **Lyſende Dyr**).

Nocturne, fr. [tyrn], ſ. **Notturno**.

Node (lat. nota), det Tegn, hvormed en enkelt Tone betegnes, medens **Nodeſyſtem** omfatter ſamtlige til et Toneſyſtem hørende Tegn og deres Ordning. Det laa nærmeſt at bruge Sprogets Bogſtaver ſom Tonetegn, og det ældſte Syſtem, om hvilket vi have ſikker Kundſkab, nemlig det græſke, er ogſaa bygget derpaa. Det indeholdt 85 ell. 90 Tegn. Hver Tone og dens chromatiſke Forandringer havde deres ſærlige Betegnelſer, og Bogſtaverne bleve derfor ikke blot brugte i deres naturlige og opretſtaaende Stilling, men lagte paa Siden, vendte om, halverede oſv. Dette Syſtem havde den Fordel beſtemt at kunne betegne enhver Tone, men var meget indviklet, og deri ligger det viſtnok, at de romerſke Sangerſkoler ikke adopterede den græſke Bogſtavnotering, men brugte en Notation, der var ſtøttet paa Sprogaccenterne (ſ. **Neuma**). Vort Nodeſyſtem er udgaaet af Menſuralnodeſyſtemet og er en Reform deraf (ſ. **Menſuralmuſik**). Om vore Nodenavne ſ. **Alphabet** og de enkelte Bogſtaver. **Nodenøgle**, ſ. **Linjeſyſtem**. De nu brugelige Nøgler — **C-Nøgle**, der angiver det enſtregede c, paa 1ſte Linje for Sopran, paa 3dje Linje for Alt, paa 4de Linje for Tenor; **F-Nøgle**, der angiver det lille f, paa 4de Linje for Bas, og **G-Nøgle**, der angiver det enſtregede g, paa 2den Linje — gaa tilbage til det 11te Aarh. Paa Guido af Arezzos Tid havde man desuden en Gamma-Nøgle for den dybeſte Tone i Syſtemet (ſ. **Gamma**) og en D-Nøgle for den højeſte Tone, det toſtregede d. Man brugte desuden C-Nøglen og F-Nøglen paa hvilken ſom helſt af Linjerne. G-Nøglen (eller Violinnøglen) ſattes i Regelen paa 2den Linje, men forekom dog paa 1ſte Linje for en høj Sopran. **Nodepapir**, et Slags meget tyndt Pap, dannet ved at lægge to nyformede Ark ſammen; det er nu fortrængt af tykt Maſkinpapir. **Nodeſyſtem** (ſ. ovenfor und. **Node**) bruges ofte, ſkjønt mindre correct, i ſamme Betydning ſom Linjeſyſtem. **Nodetryk** ſker nu paa tre Maader, nemlig (ſom ved Bogtryk) med bevægelige Nodetyper, dernæſt ved Lithographi og Autographi (Overtryk) og endelig ved ſtukne Metalplader, der ere en Blanding af Tin og Bly. Til disſe ſidſte har Nodeſtikkeren Stempler af Staal, der indeholde Nodehoveder, Pauſer, Fortegn, Tal, Bogſtaver oſv.; naar han har trukket Linjeſyſtemerne og inddelt Takterne, ſlaar han med Stemplerne Nodetegnene ind i Pladen. Enkelte Dele, ſaaſom Buer, gjøres dog med Gravſtikken. Aftrykkene ſke paa en Kobbertrykspresſe. For at ſpare paa Pladerne tager man i den nyere Tid ofte Overtryk af dem, og Trykningen ſker da paa Stentrykspresſe (ſ. **Overtryk**). Til den ældſte Nodetryk brugtes ſom ved Bogtryk udſkaarne Træplader (ſ. **Bogtrykkerkunſt**), men i Slutn. af det 15de Aarh. fandt Ottav. Petrucci (f. 1466, d. efter 1523) fra Foſſombrone i Kirkeſtaten paa at gjøre bevægelige Nodetyper af Metal. Han udgav 1502 i Venezia en Samling af 33 treſtemmige Motetter, og denne efterfulgtes i kort Tid af andre Samlinger, indeholdende Mesſer, verdslige Sange oſv., dog kun i Stemmer, ikke i Partitur. Fra Italien gik Kunſten hurtig til de omliggende Lande og ſtod 1530—1680 paa et højt Trin, men derpaa forfaldt den, og den hævede ſig førſt igjen, da Bogtrykkeren Imm. Breitkopf, Stifteren af den bekjendte Muſikhandel i Leipzig, 1755 begyndte ſin Virkſomhed ſom Nodetrykker. I Forfaldsperioden foretrak man ſkrevne Noder for de ſlette Typetryk eller ridſede Noder paa Kobberplader. J. S. Bach ridſede paa denne Maade Stemmerne til mange af ſine Værker og ødelagde derved ſit Syn.

Nodier, Charl. [diē], berømt franſk Skribent, f. 28 Apr. 1780 i Beſançon. Faderen, en dygtig Retslærd, ſendte Drengen til Straßburg for at oplæres af den forhenværende Capuciner og blodige Revolutionsmand Philologen Eulog. Schneider, men denne blev guillotineret kort efter. Tilfældig gjorde Sønnen General Pichegrus Bekjendtſkab. Denne tog ſig af ham, og efter mange Æventyr i Militærtjeneſten og andre Stillinger kom han 1797 tilbage til ſin Fødeby, hvor han blev anſat ved et Bibliothek og ivrig drev literære Studier. Werther og lignende Skrifter fængſlede ham iſær. Han følte noget Nyt i Luften og ſøgte kjed af den officielle Literatur hen til det 16de Aarh. Han ſtuderede grundig det franſke Sprogs Hiſtorie, hvoraf der foreligger Frugter i hans betydningsfulde philologiſke Arbejder »Dictionnaire des onomatopées de la langue française« (1808), »Examen critique des dictionnaires de la langue franç.« (1829), »Dictionnaire universel de la langue franç.« (1822) og »Éléments de linguistique« (1834). Hans omhyggelige Syslen med Sprogets formelle Side viſer ſig i de mange originale Innovationer i Stil og Udtryk i hans æſthetiſke Skrifter, hvori Drømmenes og Viſionernes phantaſtiſke Liv ſpiller Hovedrollen ved Siden af en minutiøs pſychologiſk Analyſe, og de bære ofte Præget af en omhyggelig ſøgt, moſaikagtig Sammenarbejden, hvor Farvens Rigdom lader Skikkelſernes Contourer ſvømme ud i Taage, medens man hvert Øjeblik gribes af højſt originale, i paradox-bizar Form fremtrædende Tankelyn. Fra N.s Wertherperiode ere Fortællingerne »Stella ou les proscrits« (1802) og »Le peintre de Saltzbourg« (1803). Tidligere en ivrig Republikaner nærmede han ſig Royaliſterne, ſkrev en voldſom Ode mod Bonaparte, »La Napoléone« (1802), maatte flygte til Schweiz og ernære ſig af Correcturlæsning, blev Stadsbibliothekar i Laibach og udnævntes af Junot og Fouché til Redacteur af »Télégraphe illyrien«. 1814 kom han til Paris og arbejdede indtil 1820 i »Journal des débats«, hvorfra han gik over til »Quotidienne«. Hans Had til Napoleon I ſtemte Ludvig XVIII gunſtig for ham, ſaa at han gjorde ham til Adelsmand. 1818 udkom Novellen »Jean Sbogar«, en genialphantaſifuld Skildring af en i Illyrien af Forfatteren ſelv oplevet Begivenhed, 1819 »Thérèse Aubert«, 1821 »Smarra«, ligeledes i illyriſk Coſtume, 1822 »Trilby, ou le lutin d'Argail«, 1830 »Le roi de Bohême et ses sept châteaux«, hvor hans Humor bevæger ſig friest og yndefuldeſt, og derefter flere ſærdeles ſmukke Noveller med en ejendommelig lunefuld Arabeſkpoeſi, der dog hviler i en melancholſk Livsopfattelſe. En ſæregen Sammenkjædning af Digtning og Sandhed findes i »Mémoires de Maxime Odin« (1832); Realiſmen, der ſlaar over i Myſtik, minder om Balzac. Ypperlige epiſodiſke Skildringer findes i »Souvenirs, épisodes, portraits pour servir à l'histoire de la révolution« (1831). N. var højt vurderet af den romantiſke Skole, for hvilken han i mange Henſeender havde beredt Vejen. Han kom de unge i Møde med varm Anerkjendelſe. Han priſes af Chateaubriand, var Ven med Lamartine og Hugo, og hans højſt elſkværdige Charakter, hvori et varmt Hjerte forbandt ſig med et voltaireſk-ſarkaſtiſk Element, gjorde ham almindelig elſket. 1833 blev han optaget i Akademiet, hvor ſelv den gamle Klasſiker Jouy maatte roſe hans klare og ſmukke Stil. N. døde 26 Jan. 1844. Eſtignard udgav 1876: »Correspondance inédite de Ch. N. 1796—1844«. Sign. Mad. Mennesſier-Nodier: »Ch. N., épisodes et souvenirs de sa vie« (1867).

Noer, Gods i Slesvig i Nærheden af Ekernførde, der fra 1832 tilhørte Ærkehertuginde Louiſe Auguſta af Augnſtenborg og efter hendes Død 1843 tilfaldt hendes yngre Søn Frederik, ſom derefter kaldtes „Prinſen af N.“, ligeſom hans Søn Frederik (f. 1830, d. 1881) ſiden 1870 førte Titlen „Greve af N“.

Noeud [nø], egtl. Knude, franſk Længdemaal til Søs, hvoraf 120 paa en mille marin, altſaa lig 15,433 Meter eller 49,171 d. Fod.

Nogajer, den veſtligſte Stamme af Ruslands tyrkiſke eller ſaakaldte tatariſke Befolkning. I et Antal af c. ½ Mill. bebo de Stepperne ved Dnjepr, Kuban og Krim (nogaiſke Steppe). Paa denne Halvø vare deres Khaner fordum mægtige. De have optaget Levninger af Chazarer, Petſcheneger og Kumaner og ere ſtærkt blandede med Mongoler; de ere næſten alle Muhammedanere. **Nogaiſk**, ved Nordkyſten af det aſovſke Hav, er deres Hovedplads; 3,000 I.

Nögat, ſ. Weichſel.

Nogent [ſchāng], 1) ſædvanl. kaldt **N. ſur Seine**, Stad i det franſke Dep. Aube ved Seine, 6 M. n. v. for Troyes, med 4,000 I. I Nærheden Ruiner af det af Abailard ſtiftede Kloſter Paraklet. 2) **N. le Roi**, Stad i Dep. Øvre-Marne, 3 M. ſ. ø. for Chaumont, med 4,000 I. Knivfabrikation. 3) **N. le Rotrou**, Stad i Dep. Eure-Loir, 7 M. v. ſ. v. for Chartres, med 7,000 I. og Bomuldsinduſtri. Kampe i Krigen 1870—71.

Nohl, Ludwig, tyſk Muſikforfatter, f. 5 Dec. 1831 i Iſerlohn, d. 16 Dec. 1885 ſom Profeſſor ved Univerſitetet i Heidelberg, ſtuderede Jura i Bonn, Heidelberg og Berlin (her tillige Muſiktheori hos S. Dehn) og gjorde ſig (fra 1860 i Heidelberg) bekjendt ved en Biographi af Beethoven (1864—77, 3 Bd.), en Udgave af Beethovens og Mozarts Breve (begge 1865), blev Prof. extraord. i München, privatiſerede atter fra 1868 til 1872 i Badenweiler og tog derpaa igjen Ophold i Heidelberg. Fremdeles udgav han „Neue Briefe Beethovens“ (1867), „Muſikerbriefe“ (1867), „Mozarts Leben“ (2det Opl. 1877), „Beethoven, Liſzt, Wagner“ (1874), „Beethoven nach den Schilderungen ſeiner Zeitgenoſſen“ (1877), „Mozart nach den Schilderungen ſeiner Zeitgenoſſen“ (1880).

Nohrborg, Anders [borj], ſvenſk Theolog, f.

1725, d. 1767, blev 1765 extraord. Hofprædikant, men naaede aldrig Beforbring til noget faſt Præſteembede; hans overordentlige Evner til at prædike ved Siden af private Informationer ſkaffede ham hans Udkomme. Samlingen af hans Prædikener, der tillige er en dogmatiſk Lærebog i populær Form, ſom førſt efter hans Død blev udgiven under Navn af »Den fallna menniskans salighetsordning« (16de Opl. 1871), anſes for et af de ypperſte Arbejder i Sveriges homiletiſke Literatur.

Noirmoutier [noahrmutiē], en til det franſke Dep. Vendée hørende Ø i Atlanterhavet, lukker Bourgneuf-Bugten mod S. og ſtilles fra Faſtlandet ved en ſmal Kanal, Goulet de Fromentine, der næſten er tør ved Ebbe. Øen er omtr. 1 □ M. ſtor med 8,000 J. Den er meget lavtliggende og derfor beſkyttet ved Diger. Tilvirkning af Salt og Soda ſamt Øſtersfiſkeri. Paa Øſtſiden ligger Staden N. med 2,000 J.

Noiſſeville [noahsvill], Landsby 1 M. ø. for Metz, blev bekjendt ved de ſtore Kampe, der 31 Aug. og 1 Sept. 1870 — altſaa ſamtidig med Kampene ved Sédan — ſtod imellem den franſke Hær i Metz og tyſke Belejringstropper under General Manteuffel, og hvorved den førſtes Forſøg paa at gjennembryde diſſes Linjer ſloges tilbage.

Nok er til Søs ensbetyd. med Ende. **Nokbændſel**, den Line, hvormed den yderſte Ende af Sejlet befæſtes til Raaen. **Nokgaarding**, den yderſte Gaarding paa Underſejlet, eller det Tov, ſom fra Agterkanten af dette Sejl tjener til at hale Sejlet op til Raaen, naar det ſkal bjærges.

Nola, Stad i Syditalien, 3 M. ø. n. ø. for Napoli. 12,000 J. Biſpeſæde. — N. er en ældgammel Stad, der 313 f. Chr. i Samniterkrigen blev erobret af Romerne, hvem den blev tro i den 2den puniſke Krig, i hvilken Marcellus ſejrede her 216 og 215 f. Chr. Kejſer Auguſtus døde i N. 14 e. Chr. I det 5te Aarh. ſkulle de førſte Kirkeklokker være ſtøbte i N.

Nold, Chriſten, f. 22 Juni 1626 i Højby i Skaane, blev 1664 theol. Prof. ved Kjøbenhavns Univerſitet og udgav 1666 »Logica recognita« til Brug for Studenternes Diſputereøvelſer. Her havde han imellem „ſandſynlige Sætninger, ſom de fleſte anſe for ſande“ udtalt „at valgte Fyrſter ere at foretrække for fødte“. Paa Grund af denne og nogle andre Sætninger, ſom anſaas for ſtridende imod den ſiden 1660 gjældende Statsforfatning, blev han 1667 afſat fra ſit Embede, men efter at han havde benyttet ſit ufrivillige Otium til at udarbejde et meget lærd Skrift om de hebraiſke og chaldæiſke Partikler, blev han 1676 paa ny udnævnt til theol. Prof., dog uden Løn, indtil en ſaadan kunde tilfalde ham ved en Vacance. 1678 blev han Dr. theol. D. 22 Aug. 1683.

Nōlens vōlens, lat., enten man vil eller ikke vil, med det gode eller med det onde.

Nōli, en lille Stad i Øvreitalien, ved Genua-Bugten, 6 M. ſ. v. for Genua. 3,000 J. Staden var fra det 12te Aarh. indtil 1797 en lille Republik under Genuas Overhøjhed. I Nærheden er Forbjærget N., der tidligere var ilde anſet af de ſøfarende. Mærkelige, i Marmor udhuggede Grotter.

Nōli me tāngere, lat., rør ikke ved mig, Benævn. paa ſølſomme Planter (Mimoſer). I Maleriet betegner man med dette Navn efter Jeſu Ord i Joh. Ev. XX, 17 Fremſtillingen af den Scene, hvor han efter ſin Opſtandelſe viſer ſig for Marie Magdalene.

Nōli turbāre circulos mēos, lat., „forſtyr ikke mine Cirkler!“; Overſættelſe af Archimedes's græſke Udraab til den romerſke Soldat, der ved Syrakus's Erobring trængte ind til ham og dræbte ham.

Nollendorf, Landsby i det nordlige Böhmen, hvor General Kleiſt 30 Aug. 1813 beſejrede Vandamme og fik Navnet „Kleiſt von N.“

Nōlo, lat., d. e. jeg vil ikke, et Spil i L'hombre o. a. Slags Kortſpil, hvor Spilleren ſkal ſøge at undgaa at gjøre Stik.

Nolsø en lille Ø blandt Færøerne, ø. for Sydenden af Strømø, hvorfra den ſtilles ved Nolsø Fjord, 1¼ M. lang og indtil ¼ M. bred med 183 J. (1880); den udgjør et Sogn under Syd-Strømø. Øen er klippefuld, indtil 1,240 F. høj. Paa Nordſpidſen ligger Kirken. En Naturmærkværdighed er paa Sydſpidſen det ſaakaldte Hul, en naturlig Kanal, der i ſtille Vejr kan paſſeres med Baad, og paa Veſtſiden en Hule, hvis Indgang ligger tæt nede ved Havet.

Nom de guerre, fr. [nong dø gæhr], egtl. Krigsnavn; paataget Navn.

Nōma, ſ. **Vandkræft.**

Nomāder (gr. *νομάδες* af *νομή*, Græsgang), Hyrdefolk, Folk, der væſentlig give ſig af med Kvægavl og uden at have faſte Boliger drage om med deres Kvæg fra Græsgang til Græsgang for at ſkaffe det Føde (**nomadiſere**). De ſtaa i Cultur højere end Jæger- og Fiſkerfolkene, men lavere end de agerdyrkende og induſtridrivende Folk og ſindes i Europa nu kun paa Stepperne ved det ſorte Hav og i det yderſte Norden (Lapperne), men ere vidt udbredte i Aſien og Afrika og repræſenteres i Sydamerika ved Gauchos og nogle Indianerſtammer.

Nomarchi, ſ. **Nomos.**

Nōmen (lat., i Flert. **Nomina**), Navn, i Grammat. Navneord, ſom omfatte Subſtantiver ell. Navneord og Adjectiver ell. Tillægsord. **N. prōprium**, Egennavn, Særnavn (Perſonnavn, Stednavn oſv.), modſ. **n. appellatīvum**, Fællesnavn. **Nōmina sunt odiōsa**, Navne bør undgaas; vi ville ikke nævne noget Navn.

Nomenclātor (Navneſiger) kaldtes hos Romerne en Slave, hvis Forretning det var at kjende Folk og nævne dem for Herren, naar denne traf dem (f. Ex. for at Herren, naar han ſøgte en Ærespoſt, kunde indſmigre ſig hos dem ved at tiltale dem med Navn oſv. og ſaaledes vinde deres Stemme), ell. ved Gjæſtebud meddele Retternes Navne. Heraf betyder N. ell. **Nomenclatūr** ſiden en Navnefortegnelſe, Ordbog o. desl.

Nominalisme kaldes en Retning i den middelalderlige Philoſophi, der ſkal have nægtet Almenbegrebernes Realitet og erklæret dem for blotte Navne (lat. nomina, flatus vocis). Dog er det uſikkert, hvorvidt virkelig nogen Nominaliſt er gaaet til denne Yderlighed. Nominaliſternes Hovedſætning var derimod den, at

Almenbegreberne kun ere Produkter af Erfaringen, ikke gaa forud for Erkjendelſen af Tingene, men forudſætte denne (universalia post res). N. ſvarer altſaa til den moderne Realisme. Hvad der i Middelalderen kaldtes Realisme, ſvarer derimod til, hvad vi kalde Idealisme; det var den Lære, der tillagde Almenbegreberne en virkelig real Væren og udledede de enkelte Ting af dem (universalia ante res). Denne middelalderlige Realisme udſprang til Dels af Platons Idelære og var den orthodoxe Lære, hvorimod N. betragtedes ſom en kjætterſk Retning, der ikke hævede ſig over det materielle. Med Almenbegrebernes Realitet mente man, at ogſaa Kirkens Dogmer ſtod i Fare. Fra dette Synspunkt bekæmpede Anſelm af Canterbury i Slutn. af det 11te Aarh. Nominaliſten Roſcelin. Abailard er den meſt fremtrædende Repræſentant for en Retning, ſom ſøgte at undgaa begge Enſidigheder ved at hævde Almenbegrebernes Realitet ikke forud for eller efter, men i Tingene, ved hvis Erkjendelſe de dannes (universalia in rebus). Denne Retning kaldes undertiden Conceptualisme. De ſtore Scholaſtikere i det 13de Aarh. (Albertus Magnus og Thomas Aqvinas) ſøgte at forbinde alle Synspunkter ved at lære, at Almenbegreberne i ſig ſelv have Realitet i og for den guddommelige Tanke, men tillige, at de individualiſeres i de enkelte Ting. Herimod optraadte Duns Scotus, der viſte, at Individualiteten, hvad der gjør Tingen til denne beſtemte Ting (haecceitas), ikke kunde opløſes i Almenbeſtemmelſer, men var noget i ſig poſitivt (ultima realitas). Derved indlededes den ſejerrige Fornyelſe af N. ved Duns Scotus's Diſcipel Vilh. Occam (d. 1347), der lærte, at kun det enkelte er virkeligt, og at Almenbegreberne kun ere Tankefunctioner (actus intelligendi). At Occams Lære højtidelig blev fordømt, og at Ludvig XI endnu 1473 lod alle Lærere ved Univerſitetet i Paris aflægge Ed paa at ville lære Realismen, kunde naturligvis ikke ſtandſe Bevægelſen, der i ſin videre Udvikling førte til Scholaſtikens Opløsning.

Nōminativ ell. Nævneform, i Gramm. den Caſus, i hvilken Subſtantivet ſtaar ſom Subject eller Prædicatsord.

Nominel [nell], af Navn (modſ. reel, virkelig).

Nomos, gr., egtl. Boplads, kaldtes de mindre Diſtricter, i hvilke Ægypten var delt i Oldtiden; Antallet var almindelig 44, nemlig 22 i Øvre-, 22 i Nedre-Ægypten. **N.** eller **Nomarchī** kaldes ogſaa i Nutiden Provinſerne i Kongeriget Grækenland.

Nōna (lat., den niende neml. Time)', i det romerſke Kirkeſprog Betegnelſe for Tiden fra Kl. 2—3 Efterm. indtil Veſper.

Non bis in idem, lat., ikke to Gange paa ſamme Maade; man kan ikke to Gange gjøre det ſamme, da alt er i ſtadig Forandring (en Læreſætning, ſom ſkriver ſig fra Heraklit).

Nonchalance, fr. [nongſchalāngſe], Ligegyldighed, Efterladenhed, Skjødesløshed; **nonchalant** [nongſchalāng], ligegyldig, ſkjødesløs.

Nōncombattānt, Betegnelſe for de til Krigsmagten hørende Perſoner, hvis Hverv det ikke er at deltage i Striden, f. Ex. Lægerne og deres Hjælpere, Auditeurerne, Forplejningsvæſenets Perſonale oſv.

Nonconformiſter, enstydigt med Diſſentere; ſ. **Conformiſter**.

Non contemnĕndus (lat., d. e. ikke at foragte) ell. blot non, 3dje og ringeſte Charakter ved vore Embedsexaminer.

Non dŏlet, lat., „det gjør ikke ondt", den romerſke Kvinde Arrias Udbrud, da hun, for at give ſin dødsdømte Mand Exemplet, ſtak en Dolk i ſit Bryſt og derpaa rakte ham den (ſ. **Arria**).

None (fr. neuvième), et Interval, ſom omfatter 9 Nodetrin og forekommer i 3 Størrelſer, nemlig lille, ſtor og forſtørret, f. Ex. C-des, C-d, C-dis (jvfr. **Interval**). **Noneaccord**, Femklang, en Accord, ſom beſtaar af Grundtone, Ters, Kvint, Septime og None (jvfr. **Accord**). **Nonet** [nētt] (ital. Nonetto), et Muſikſtykke for 9 ſelvſtændige Stemmer ell. Inſtrumenter.

Nonetity, **Nonnetit**, et temmelig gængs, fordrejet Navn paa et i det nordlige Europa meget udbredt Æble, der ſkal ſtamme fra Nordtyſkland, hvor det kaldes Nonnendütte, Prinzenapfel, Nonnenapfel; i Sverige kaldes det bl. a. Melonäpple, her i Landet almindeligſt Flaſkeæble; andre Navne, ſom Comtesſeæble, Behrensæble, ere mere locale. Det er næſt efter Graaſteneræblet og Pigeon'erne det meſt vel kjendte og et af de meſt ſkattede Æbler her i Landet.

Nōnintruſioniſter, de Medlemmer af den ſkotſke Statskirke, ſom paa en Generalforſamling 1843 udtraadte af den og dannede den ſkotſke Frikirke. Anledning til Udtrædelſen gav en Kjendelſe, ſom Domſtolene havde afgivet, at Menighederne ikke vare berettigede til at vægre ſig ved at tage mod Præſter, ſom Godsejerne undertiden vilde paatvinge dem imod deres Ønſke (intrusion).

Nōnius eller Vernier (ſ. d. A.), et Redſkab til Underafdeling af Inddelingerne paa en Maaleſtok, baade for Længdemaal og Buer. Det er en lille Maaleſtok, paa hvilken der er afſat et Stykke, ſom er lig n—1 af Maaleſtokkens Dele, og dette Stykke er delt i n Dele. Hver af disſe bliver da $\frac{1}{n}$ Inddeling mindre end Maaleſtokkens Inddelinger. Gaar nu N.s Nulſtreg forbi en Streg af Maaleſtokken, behøver man kun at opſøge den Streg af N., ſom ligger i Forlængelſen af en Streg paa Maaleſtokken. Noniusſtregens Nummer vil da angive, hvor mange n^{te} Dele af en Inddeling paa Maaleſtokken Nulſtregen er gaaet forbi Maaleſtokkens Streg.

Non liquet, lat., det er ikke klart, en Retsformel, ſom anvendtes i det gamle Rom, naar Sagens Paakjendelſe paa Grund af utilſtrækkelige Oplysninger udſattes.

Nonne brugtes i Middelalderens Latin ſaa vel om Mænd ſom om Kvinder (Nonnus, Nonna) og betyder hellig, kyſk. Ordets Oprindelſe er uſikker; nogle anſe det for ægyptiſk. I nyere Tid bruges N. udelukkende om Kvinder. S. for øvrigt **Kloſter** og **Munk**.

Nonne (Bombyx monacha), en ved de Ødelæggelſer, ſom Larven anretter paa Naaleſkovene, ogſaa hos os berygtet Natſommerfugl. Det fuldkomne Inſekt er hvidt med ſort Zigzagtegning paa Vingerne og røde Ringe paa Bagkroppen; Larven er graalig og laadden, Puppen grønagtig eller mørkebrun med Bronzeglans. N. angriber ogſaa Løvtræer og formerer ſig undertiden ſaa ſtærkt, at den truer hele Skovſtrækninger med Undergang; men efter at dette Onde har vedvaret og taget til i nogle Aar, indtræder en Reaction; N.s Fjender af Inſekt- og Fugleklasſen indfinde ſig i ſtor Mængde og anrette Ødelæggelſer blandt dem; Snyltehvepſe og Epidemier hærje dem, ſaa at den truende Mængde af N. hurtig forſvinder og førſt indfinder ſig igjen efter en længere Aarrækkes Forløb. Alligevel bør man ikke undlade at ſtræbe at formindſke N.s Skadelighed ved at indſamle og dræbe ſaa mange Sommerfugle, Pupper, Larver og Æg ſom muligt.

Nonnebjærget, et lille Bakkeſtrøg i Skanderup Sogn, n. ø. for Skanderborg ud for Skanderborg Søs Nordende, antages almindelig for det Sted, hvor Niels Ebbeſøn faldt i Kamp mod Grev Gerts Sønner. Paa en Plads tæt n. for Skanderborg er til Erindring herom oprejſt en Mindeſtøtte.

Nonneſeter, d. e. Nonneſæde (Claustrum monialium s. Mariæ ordinis s. Bernhardi), Kloſter for Ciſtercienſerinder nær ved Bergen, rimeligvis ſtiftet af en Bergenſk Biſkop, da mod de almindelige Regler i denne Orden Biſkoppen førte Tilſyn dermed. Det nævnes førſte Gang 1181. Nonnerne bleve, efter Beſlutning af Rigsraadet, omtr. 1480 udjagede „paa Grund af deres onde Levned“ og Kloſtrets Jordegods overladt Brigittinerne i Munkeliv; 1507 blev N. ſelv overdraget til Antonibrødrene, men det ſiges at have ligget øde, da Frederik I 1528 overdrog baade N. og Kloſtergodſet ſom Ejendom til Vincents Lunge, efter hvem N. fik Navnet Lungegaarden (nu i Bergen).

Nonnetit, ſ. **Nonetity**.

Nōnnos, græſk Digter fra Panopolis i Ægypten, levede i det 4de ell. Beg. af 5te Aarh. e. Chr. og forfattede i ſin Ungdom ſom Hedning et Digt »Dionysiaca« i 48 Bøger, ſenere ſom Chriſten en epiſk Omſkrivning af Johannesevangeliet, der begge ere bevarede.

Nonōl ell. **Novemōle**, en Nodegruppe, ſom fremkommer ved at dele en Nodeværdi i 9 Dele i Stedet for 8. Den enkelte Node i Gruppen er altſaa $\frac{1}{9}$ af den delte Nodeværdi. Delingstallet 9 ſættes almindelig over Gruppen.

Non ōlet, lat., „det (Penge) lugter ikke“; Vespaſians Bemærkning, da Titus ſkumlede over den Afgift, Vespaſian havde indført af Urin.

Nonpareille, fr. [nongparāi], en Bogtrykkerſkrift ſ. **Skrifter**; ogſaa et Slags ſmaa Sukkerkugler.

Non plus ūltra, lat., Uovergaaeligt, det ypperſte i ſit Slags, almindel. Humbugsbenævn. paa noget, der udſkriges i Aviſerne oſv.

Non pōssumus, lat., „vi kunne ikke“; det lader ſig ikke gjøre (ſ. **Kirkeſtaten**).

Nōnſens, meningsløs Snak.

Nontron [nongtrōng], Stad i det franſke Dep. Dordogne, 5 M. n. for Périgueux. 3,000 J. Jærnværk. Knivfabrikation.

Nōnæ, i den gamle romerſke Kalender den 5te Dag i Maaneden, med Undtagelſe af Marts, Maj, Juli og October, i hvilke Maaneder det var den 7de Dag (altid den 9de Dag før Idus, denne iberegnet, hvoraf Navnet). N. hørte til Dies nefasti.

Noorden, Karl Fr. Joh. v., tyſk Hiſtoriker, f. 1833 i Bonn, d. 1888 ſom Profesſor i Leipzig, er iſær bekjendt ſom Forf. til „Europäiſche Geſch. im 18. Jahrhundert“ (3 Bd., 1870—82).

Noort, Adam van, urigtig ſkrevet Oort, flanderſk Maler, f. 1557 i Antwerpen, d. 1641, hører til de bedre Kunſtnere af Skolen i Antwerpen før Rubens og har været dennes og Jordaens's førſte Lærer. Hans Arbejder findes meſt i Belgien.

Noot, Heinr. Carl Nikol. van der, f. 1735, Advocat i Brysſel, var en af Lederne for den Modſtand, de belgiſke Stænder gjorde imod Joſeph II.s Planer om at indſkrænke deres gamle Friheder. N. maatte 1787 flygte til Holland, men hjemvendte i Dec. 1789, da en Opſtand var udbrudt, og blev nu Leder for den nye Regering, ſamt kundgjorde de belgiſke Nederlandes Uafhængighed. Han vilde vedligeholde den gamle Forfatning, der begunſtigede Adelens og Præſteſkabets Indflydelſe, og modſatte ſig Beſtræbelſer i mere friſindet demokratiſk Retning; men denne Uenighed lettede Øſterrigerne Sejren, og allerede i Dec. 1790 maatte N. igjen flygte til Holland. Herfra vedblev han at ophidſe ſine Landsmænd førſt imod Øſterrigs, ſenere imod Frankrigs Herredømme og blev derfor holdt fængslet et Aars Tid (1796—97). Senere vendte han tilbage til Brysſel og døde her 1827, aldeles forglemt.

Nootka-Sund, ſ. **Nutka-Sund**.

Nopāl, Cochenillecactus, ſ. **Cochenille**.

Nopning kaldes i Klædefabrikationen Udpilningen af Knopper o. desl. med en Noppetang. N. foretages baade før og efter Valkningen.

Nor kaldes en Vig af Havet, ſom kun ved en ſmal Aabning ſtaar i Forbindelſe med dette (Korsør-N., Skjelſkør-N., Stege-N., Bøto-N.).

Nōra, 1) en Bjergfæſtning i Kappadokien, hvor Eumenes efter et tabt Slag indeſluttede ſig 320 f. Chr. 2) Bjergſtad i Sverige, i den til Örebro Län hørende Del af Veſtmanland, har en ſærdeles ſmuk Beliggenhed ved den veſtlige Bred af Noraſøen, i en af Sveriges rigeſte Jærnmalmsegne. 1,430 J. (1886). Ved private Jærnbaner ſtaar N. i Forbindelſe ſaa vel med Statens Baner ſom med de omgivende Bjergværksdiſtricter.

Norangsfjorden, en Arm af Hjørendfjorden paa Søndmøre i Norge, bekjendt af ſine ſtorartede Omgivelſer.

Norbagge, ſ. **Bagger**.

Norberg, Matthias [berj], ſvenſk Philolog og Orientaliſt, f. 1747 i Ångermanland, blev 1774 Docent i Græſk i Upſala, men hans Hu vendte ſig fortrinsvis til de orientalſke Sprog; medens han, under en længere videnſkabelig Rejſe gjennem Europa, opholdt ſig i Conſtantinopel for at ſtudere Arabiſk og Tyrkiſk, blev han 1780 udnævnt til Profesſor i Græſk og øſterlandſke Sprog ved Lunds Univerſitet. Han fik 1806 Diplom ſom Dr. theol. fra Univerſitetet i Kjøbenhavn, tog Afſked 1820 og d. 1826 i Upſala. N.s akademiſke Skrifter ere ſamlede under Titlen »Selecta opuscula academica« (1817—

19). Andre af ham udgivne Arbejder ere »Codex Nazareus, Liber Adami appellatus« (1815—16), »Lexidion Codicis Nazarei« (1817), »Gihan Numa, Geographia Orientalis, ex Turcico in Latinum versa« (1818), »Turkiska rikets annaler« (1822) o. fl.

Norbert, den hellige, Stifter af Præmonſtratenſerordenen, f. c. 1085 af adelig Slægt, var en rig og verdsligſindet Domherre, men blev ved et Lyn, der ſlog ned ved hans Side, forvandlet til en ſtræng Bodsprædikant og ſtiftede 1121 et Munkeſamfund i Prémontré ved Laon. 1126 drog han ſom Bodsprædikant til Rigsdagen i Speier, blev her valgt til Ærkebiſkop af Magdeburg, holdt der et glimrende Indtog, ſkjønt ſelv klædt i en Betlers Dragt, og vedblev til ſin Død 6 Juni 1134 at virke for ſin Ordens Udbredelſe. Hans Dødsdag er tillige hans kirkelige Mindefeſt.

Norby, Søren, en danſk Søhelt under Kongerne Hans og Chriſtian II af en fynſk Adelsſlægt. Under førſtnævnte Konge udmærkede han ſig i Krigen med Hanſeſtæderne. Efter det ſtockholmſke Blodbad ytrede han med ædel Frimodighed i Kongens egen Nærværelſe ſin Harme over Chriſtian II.s Gruſomhed og frelſte ſaa mange Svenſke, ſom han kunde, om Bord paa ſine Skibe i Stockholms Havn. Men han er iſær bleven berømt ved den Udholdenhed, hvormed han forblev ſin Konge tro i Ulykken. Efter at nemlig Chriſtian II havde forladt ſine Riger for at ſøge fremmed Hjælp, gjorde N. ſom Lensmand paa Gulland idelige Angreb paa Lybekkerne og Svenſkerne. Vel ſaa han ſig i Juni 1524, da han blev belejret paa Slottet Visborg af de ſvenſke og ikke kunde holde ſig, nødt til at hylde Kong Frederik I, men det næſte Foraar, da Omſtændighederne ſyntes at viſe ſig gunſtigere for Chriſtian II, gjorde han et Indfald i Skaane og bragte hele Almuen i Bevægelſe. Den blev dog ſlaaet af Joh. Rantzau ved Lund og Brunktofte-Lund (Apr. og Maj 1525), og N. blev indeſluttet i Landskrona, hvor han maatte ſlutte Forlig og overgive Gulland til Kong Frederik, men til Erſtatning fik Forleninger i Bleking. Herfra vedblev han at fejde mod Lybekkerne, men maatte til ſidſt ſøge Tilflugt i Rusland, hvor Czaren Baſilius i 3 Aar holdt ham fangen. Efter ſin Løsladelſe gik han i Keiſer Carl V.s Tjeneſte, men faldt allerede n. A. 1530 under Belejringen af Firenze.

Norcia [nortſcha], tidligere **Nurſia**, Stad i Mellemitalien, 9 M. ſ. ø. for Perugia, med 9,000 J., bekjendt ſom den hellige Benedicts Fødeby.

Norcroſs, John, en engelſk Æventyrer, f. 1688, der var gaaet ſom Kapercapitain i ſvenſk Tjeneſte under den nordiſke Krig, er bleven bekjendt af ſit mislykkede Forſøg paa at tage Kong Chriſtian VI ſom Kronprins til Fange ved Gyldenlund (nu Charlottenlund), hvor han i den Henſigt havde lagt ſig med en Baad 1718, og af ſit ſenere, 32aarige Ophold ſom danſk Statsfange i Citadellet Frederikshavn, fra 1726 til ſin Død 1758. Da han gjentagne Gange var brudt ud af Fængſlet og en Gang endog var kommen til Hamborg, hvor han blev anholdt af en danſk Hververofficer, blev han indeſpærret i et Bur, hvori han ſad i over 15 Aar (1727—42) og morede ſig med at gjøre Mus tamme.

Nord og **Nordpunkt**, ſ. **Verdenshjørner**. **Nordpol** er enten Jordens eller Himlens. Jordens N. er det ene Endepunkt af Jordens Axe. Himlens N. er det Punkt, hvori den forlængede Jordaxe ſkærer Himmelkuglen. Dette Punkt er kun 1⅓° fra en klar Stjærne af 2den Størrelſe, ſom kaldes **Polarſtjærnen** ell. **Nordſtjærnen**.

Nord, Le [lø naahr], Departem. i Nordfrankrig, omgivet af Belgien, Nordſøen og Dep. Pas de Calais, Somme og Aisne. 103 □ M. med 1,603,000 J. (1881). Det er en paa Kalkunderlag hvilende, af talrige Vandløb gjennemſkaaren Slette med enkelte Bakkepartier. De vigtigſte Floder ere l'Escaut (Schelde), Scarpe, Lys, Yſer og Deule. Der dyrkes foruden de ſædvanlige Kornſorter tillige meget Hør og Runkelroer. Af Mineralprodukter ere Jærn og Stenkul de vigtigſte. Induſtrien ſtaar paa et ſærdeles højt Trin, og N. er i denne Henſeende et af Frankrigs videſt fremſkredne Departementer. Den omfatter Linned-, Bomulds- og Uldſtoffer, Roeſukker, Olje, Glas, Jærn- og Stenkulsbrud ſamt Metalvarer. Hovedſtad Lille.

Nordafrikanſke Skole kaldes den Retning i Oldkirken, ſom repræſenteres af de to ſtore nordafrikanſke Kirkelærere Tertullian og Cyprian, og til hvilken end videre maa regnes Mænd ſom Lactantius, Minucius Felix o. fl. I Modſætning til Alexandrinernes theologiſke Speculation lagde man her hovedſagelig Vægt paa praktiſk Chriſtendom med et maaſke for asketiſk Præg. Man valgte fortrinsvis at ſkrive ikke om dogmatiſke, men om ethiſke Spørgsmaal, og naar man kom ind paa Dogmet, var man tilbøjelig til at tage noget vel realiſtiſk derpaa.

Nordalbingien kaldtes i Middelalderen den Del af Tyſkland (Sachſen), der var Danmark nærmeſt n. for Elben, navnl. Holſten, Stormarn og Ditmarſken.

Nordamerika, den nordlige af de to ſtore amerikanſke Halvøer, ſom omfatter Nordpolarlandene, det engelſke N., de forenede Stater, Mexico og Mellemamerika. Se **Amerika** og de enkelte Artikler.

Nordamerikanſke Friſtater, hvis officielle Benævnelſe er The United States of America (de forenede Stater i Amerika), ligge imellem 25° og 49° n. Br. og 49° og 107° v. L. (heri ikke medregnet det tidligere ruſſiſke Nordamerika, der erhvervedes ved Kjøb 1867, og ſom omfatter den ſtore, nordveſtlige Halvø v. for 123° v. L. og en ſmal Kyſtſtrækning fra denne mod S. langs det ſtore Ocean indtil 55° n. Br.). Unionen beſtaar af følgende enkelte Stater og Territorier (de ved Navnene anførte Tal angive Aarstallet for Optagelſe ſom Stat eller Organiſering ſom Territorium):

I. Ny England Stater.

	□ Mil.	Befolkn. (1880).
1. Maine (1820)	1,554	649,000
2. Vermont (1791)	450	332,000
	2,004	981,000

	□ Mil.	Befolkn. (1880).
Transp....	2,004	981,000
3. New-Hampſhire (1788)	438	347,000
4. Masſachuſetts (1788)..	391	1,783,000
5. Connecticut (1788) ...	235	623,000
6. Rhode-Island (1790)..	59	277,000
	3,127	4,011,000
II. Mellemſtater.		
7. New-York (1788).....	2,313	5,083,000
8. Pennſylvania (1787) ..	2,127	4,283,000
9. New-Jerſey (1787) ...	368	1,131,000
10. Maryland (1788)	574	935,000
11. Delaware (1787)	96	147,000
12. Weſt-Virginia (1862)..	1,166	618,000
Diſtr. Columbia......	3	178,000
	6,647	12,375,000
III. Sydøſtlige Stater.		
13. Virginia (1788)	1,997	1,513,000
14. North-Carolina (1789)	2,458	1,400,000
15. South-Carolina (1788)	1,438	996,000
16. Georgia (1788).......	2,798	1,542,000
17. Florida (1845)	2,760	269,000
	11,451	5,720,000
IV. Sydlige Stater.		
18. Kentucky (1792)	1,900	1,649,000
19. Tennesſee (1796)	1,978	1,542,000
20. Alabama (1819)......	2,458	1,263,000
21. Misſisſippi (1817)....	2,202	1,132,000
22. Arkanſas (1836)	2,533	803,000
23. Louiſiana (1812)......	2,292	940,000
24. Texas (1845)	12,502	1,592,000
	25,865	8,921,000
V. Indre Stater.		
25. Ohio (1802)	1,931	3,198,000
26. Michigan (1837)......	2,771	1,637,000
27. Wisconſin (1848).....	2,636	1,315,000
28. Minneſota (1858).....	3,921	781,000
29. Nebraſka (1867)	3,650	452,000
30. Iowa (1846)..........	2,635	1,625,000
31. Colorado (1876)......	4,889	194,000
32. Kanſas (1861)	3,861	996,000
33. Misſouri (1821)......	3,265	2,168,000
34. Illinois (1818).......	2,665	3,078,000
35. Indiana (1816)	1,710	1,978,000
	33,934	17,422,000
VI. Stillehavs Stater.		
36. California (1850).....	7,450	865,000
37. Oregon (1859)	4,517	175,000
38. Nevada (1864)	5,207	62,000
	17,174	1,102,000
VII. Territorier.		
New-Mexico (1850) ..	5,766	120,000
Waſhington (1853)....	3,254	75,000
Idaho (1863)..........	3,989	32,000
Montana (1864)......	6,871	39,000
Wyoming (1868)	4,605	21,000
Dakota (1861)........	7,000	135,000
Utah (1850)...........	3,997	144,000
Arizona (1863).......	5,316	40,000
	40,798	606,000
Hertil kommer endnu Indianer-Reſervationer og uorganiſeret Gebet	3,313	250,000
Territoriet Alaſka	24,997	33,000
Søterritorium, ikke medregnet	34	
	28,344	283,000

Derefter udgjør altſaa de forenede Stater 167,840 □ M. med 50,440,000 I. (1880). Efter Tællingen 1885 er Befolkningen voxet til: Masſachuſetts 1,941,000, Rhode-Island 304,000, Diſtr. Columbia 203,000, Florida 343,000, New-Mexico 132,000, Wisconſin 1,563,000, Minneſota 1,118,000, Dakota 415,000, Nebraſka 741,000, Iowa 1,754,000, Colorado 244,000, Kanſas 1,269,000. Den hele Folkemængde 1887 er beregnet til 62 Mill. I. Unionens Hovedland omgives mod N. af de engelſke Beſiddelſer i Nordamerika og de ſtore Ferſkvandsſøer, mod Ø. af Atlanterhavet, mod S. af den mexicanſke Havbugt og Mexico og mod V. af det ſtore Ocean. At give en blot nogenlunde udtømmende Beſkrivelſe af den naturlige Beſkaffenhed af et ſaa umaadeligt Areal, vilde her blive for omſtændeligt, og det behøves ogſaa ſaa meget mindre, ſom Beſkrivelſen af de enkelte Stater indeholder det i ſaa Henſeende fornødne. Her ſkal derfor kun omtales de ſtore Træk i Landets ydre Charakteriſtik. Klippebjergene (ſ. Andes) og Alleghany-Bjergene (ſ. d. A.) dele Landet i tre ſtore Afſnit. 1) Landet ø. for Alleghany-Bjergene, mellem disſe og Atlanterhavet, er et bølgeformet, ved Havet for det meſte fladt og ſandet eller ſumpigt Land, der efterhaanden hæver ſig op mod Bjergene med en Bredde af 15—60 M. Dets Kyſt er ſtærkt indſkaaren og danner iſær mod N. mange gode Havne. De vigtigſte Bugter ere fra N. mod S. Penobſcot-B., Masſachuſetts-B., Cape Cod-B., Buzzard-B., Narraganſett-B., Long-Island-Sund, Delaware-B., Cheſapeake-B., Albemarle-Sund og Pamplico-Sund. Floderne have for det meſte Retning mod S. eller S. Ø.; de føre næſten alle en ſtor Vandmasſe og have kort øvre Løb, ſaa at de ere ſejlbare i ſtor Udſtrækning, hvilket endnu yderligere fremmes derved, at de langt op i deres nedre Løb ere underkaſtede Virkningen af Havets Tidevande. De betydeligſte af dem ere Penobſcot, Merrimac, Connecticut, Hudſon, Delaware, Susquehanna, Potomac, James, Roanoke, Neuſe, Cape Fear, Santee, Savannah og Alatamaha. Kun længſt mod N. i Staterne Maine og New-Hampſhire og mod S. i Florida findes Søer af nogen Betydning. 2) Landet mellem Alleghany- og Klippe-Bjergene optages af en uhyre Slette, hvis Nordgrænſe i den veſtlige Halvdel dannes af en indtil 1,400 F. høj Landryg, der er Vandſkjel mellem det nordlige Ishav og den mexicanſke Bugt, og i den øſtlige af de ſtore Ferſkvandsſøer Øvre-Søen, Huron, Erie og Ontario, der ſkille Sletten fra Canada. Den femte ſtore Sø Michigan hører derimod helt til Unionen. V. for Øvre-Søen findes desuden en ſtor Mængde temmelig betydelige Søer, men i den øvrige Del af Sletten findes ſaa godt ſom ikke en eneſte Sø af nogen ſynderlig Størrelſe. Det er dog fornemmelig Miſſiſſippi og dens mægtige Bifloder Miſſouri, Nebraſka, Kanſas, Arkanſas og Red-River fra Veſt og Ohio fra Øſt, der give Sletten dens mærkeligſte Charakter, idet de ſkabe en overordentlig udſtrakt Vandforbindelſe dybt ind i Landet. Fra Slettens ſydlige Del føres Vandet gjennem en Mængde mindre Floder til den mexicanſke Havbugt, af hvilke her kun ſkulle nævnes Apalachicola ſamt Mobile, der dannes af Alabama og Tombigbee, ø. for Miſſiſſippi og Brazos, Colorado og Grænſefloden mod Mexico Rio Grande v. for Miſſiſſippi. Slettens Overflade er meget forſkjellig, dels, iſær mod Ø., frugtbart Skov- og Agerland, dels Steppe ell. Savanne og dels, iſær mod V., gold Prairie, der ſ. for Nebraſka-Floden op mod Klippebjergene gaar over i den ſtore amerikanſke Ørken og længer mod S. i en Saltſteppe. Kyſtlandet mod S. er lavt og til Dels ſumpigt. 3) Landet v. for Klippebjergene er en Højſlette af 4—7,000 F.s Middelhøjde, der mod S. er græsbevoxet, i Midten dels Steppe med Saltſøer (den ſtore Saltſø ved Mormonſtaden), dels Ørken, og mod N. Steppe. Højſletten har kun to Flodſyſtemer af Betydning, Lewis og Snake mod N., der forſtærke Columbia, ſom gjennembryder Caſcade-Bjergene, Sierra Nevadas nordlige Fortſættelſe, og falder i det ſtille Hav, og mod S. Rio Colorado med Gila, der falder i den californiſke Havbugt. Højſletten begrænſes mod V. af den indtil 16,000 F. høje Sierra Nevada, mellem hvilken og de californiſke Kyſtbjerge ligger San Joaquin-Flodens Dal fra S. mod N. og Sacramento-Flodens Dal fra N. mod S., hvis Vande flyde i San Francisco-Bugten og fra denne gjennem Golden Gate (den gyldne Port) i det ſtore Ocean. De indtil 4,000 F. høje californiſke Kyſtbjerge ſende enten deres Udløbere helt ud til Havet eller efterlade et af lave Bakkekjæder gjennemſkaaret Kyſtland. Veſtkyſten har kun forholdsvis ſmaa Indſkæringer, og af disſe har egentlig kun San Francisco-Bugten nogen Betydning. Klimaet er ſelvfølgelig meget forſkjelligt i et Land af ſaa overordentlig Udſtrækning. Charakteriſtiſk for den ſtørſte Del af Landet er ſtørre Fugtighed, ringere Varme og hyppigere Temperaturvexlinger end i den gamle Verden under ſamme Bredde. Øſtkyſten er koldere end Veſtkyſten, men Miſſiſſippiſletten, der ligger aaben for de isnende Polarvinde, er koldere end begge. — Naturprodukter. Landbruget omfatter efter Breddebeliggenheden forſkjellige Dyrkningsſtoffer. Mod N. dyrkes de europæiſke Kornſorter og Frugter ſamt Hør, Hamp, Humle og andre Handelsplanter. Længer mod S. kommer hertil Tobak, Majs, Sukker, Ris og, iſær i Miſſiſſippilandet og de ſydlige atlantiſke Stater, Bomuld. Frembringelſerne af Landbruget tiltage Aar for Aar, til Dels ſom Følge af bedre Drift, men dog fornemmelig ved den ved den ſtore Indvandring foranledigede Opdyrkning. I Aaret 1880 angaves den ſamlede Høſt til 3,500 Mill. Tdr. Majs og 97 Mill. Tdr. Hvede. Rug og Byg dyrkes forholdsvis kun i ringe Udſtrækning, hvorimod Havreavlen er i Fremſkridt og ſ. A. udgjorde c. 61 Mill. Tdr. Kartofler dyrkes iſær i de nordlige og Batater i de ſydlige Stater. Høſten af Ris udgjorde c. 75 Mill. Pd. Sukkeravlen gaar efterhaanden tilbage; medens den 1860 udgjorde 450 Mill. Pd., var Udbyttet 1880 kun 340 Mill. Pd. Af overordentlig Betydning er Bomuldsavlen i Landets ſydlige Del; Høſten bevæger ſig omkring 6 Mill. Baller à 400 Pd. Tobakshøſtens Gjennemſnitsbeløb angives til c. 460 Mill. Pd. I de ſenere Aar er Vinavlen i raſk Fremgang, iſær i Californien, og Frugtavlen i de fleſte nordlige Stater. En ſtor Del af Landet er bedækket med Skov, og det ikke blot i Bjærgegnene, men ogſaa paa Sletten. Skovene adſkille ſig, navnlig i Slettelandet, fra de europæiſke derved, at de ikke beſtaa af en enkelt Træſort, men at en Mængde forſkjellige Arter findes blandede mellem hverandre tillige med ſtærk Underſkov. Foruden de ſædvanlige Skovtræer, Eg, Bøg, Gran og Fyr, af hvilke ſidſte man i Californien har fundet Exemplarer af en Kæmpeart af indtil 300 F.s Højde og med 29 F.s Gjennemſnit ved Roden, findes her en Mangfoldighed af nyttige Træſorter, hvoriblandt Sukkerahorn, Mesquitetræet, der leverer Gummi, Farveegen, hvis Bark benyttes til Quercitron, Ceder-, Mahogni- og Jærntræ. Kvægavlen har overordentlig ſtor Betydning. Ved Tællingen 1880 var Antallet af Heſte 10,38 Millioner, Hornkvæg 33,20, Faar 38,12 og Svin 34,76. Desuden holdes en ſtor Mængde Æsler og Muldyr. Der lægges i det hele ſtørre Vægt paa Kjødproduktionen end paa Smør, ſkjønt ogſaa Tilvirkningen heraf er tiltagen ſtærkt. Fiskeriet i Floder og Søer, navnlig af Lax og Foreller, er meget betydeligt, men dog er Havfiskeriet efter Torſk og Makrel ſamt Hval- og Robbefangſten af langt ſtørre Vigtighed. Mineralprodukterne ere af overordentlig ſtor Betydning. Indvindingen af Guld er viſtnok meget ſtor, men dog i kjendelig Tilbagegang. Medens Gjennemſnittet heraf aarlig 1851—60 var 166,000 Pd., var det 1880—85 ſunket til 96,000 Pd. Af Sølv indvandtes aarlig 1851—60 kun 14,500 Pd., 1866—70 allerede 602,000 Pd. og 1881—85 endog 2,275,000 Pd. Det ſamme Forhold viſer ſig for øvrigt overalt; thi medens Jordens ſamlede aarlige Guldproduktion ſiden 1851 er ſunken fra 401,000 Pd. til 258,000 Pd. 1885, er i ſamme Tidsrum Sølvproduktionen ſtegen fra 1,791,000 Pd. til 5,723,000 Pd. Som Følge af dette Forhold er Sølvpriſen dalet ſaa betydelig i Sammenligning med Guldpriſen, at medens den 1841—50 var ſom 1 til 15,83 mod denne, var den 1885 dalet til 1 mod 19,39, og endnu ſenere er en yderligere Forringelſe indtraadt. Produktionen af Kviksølv er vel ſtegen, men dog ikke til at dække det ſtore Forbrug. Kobber indvindes i ſtor Mængde ſaa vel i Landet mod Veſt ſom navnlig mod Nord omkring Øvre-Søen. Jærn findes ſaa godt ſom overalt, dog meſt i de øſtlige Stater, og Produktionen er i ſtærk Stigning, hvilket ligeledes gjælder om Kul, der næſten overalt findes ſammen dermed. Ogſaa Bly, Zink og Salt forekomme paa mange Steder. Flere af de øſtlige Stater ere rige paa mineralſke Kilder, der benyttes ſom Sundhedsbrønde, og i Pennſylvania er Indvindingen af Petroleum ſtegen i en overordentlig Grad. — Induſtrien befinder ſig i raſk Udvikling, navnlig i de nordlige Stater, blandt hvilke atter New-York og Pennſylvania fremtræde i førſte Række. Af ſtørſt Betydning er her Induſtrien i Bomuld, Uld, Silke, Hør og Hamp ſamt Metaller. Handelen er af et overordentligt Omfang og udſtrækker ſig til alle Egne af Jorden. At bedømme den alene efter Udenrigsomſætningen vilde lede til en betydelig Undervurdering, da det er let forſtaaeligt, at der mellem de forſkjellige Dele af et ſaa udſtrakt Land med forſkjelligartede Produktionsforhold maa finde en overordentlig ſtor indre Omſætning Sted, der i Lande af ringere Udſtrækning, f. Ex. England, fremtræder ſom Udenrigshandel. Hosfølgende gives en Overſigt over Udenrigshandelen i Aaret 1 Juli 1884—30 Juni 1885, Værdien angivet i Mill. Kr.

	Indførſel fra Mill. Kr.	Udførſel til Mill. Kr.
Storbritannien	506,8	1,462,7
Frankrig	210,9	165,0
Tyſkland	234,2	225,3
Belgien	82,2	94,0
Holland	20,9	61,6
Sverige-Norge	9,7	11,5
Danmark	3,3	18,9
Rusland	11,5	28,7
Spanien	46,7	45,6
Portugal	4,1	18,4
Italien	53,7	43,3
Schweiz	51,3	0,2
Øvrige Europa	35,3	15,7
Europa	1,220,1	2,190,9
Britiſk Nordamerika	186,9	133,3
Britiſk Veſtindien m. m.	42,9	33,2
Cuba og Portorico	179,3	38,0
Haiti	14,6	15,5
Mexico	34,3	27,3
Mellemamerika	23,7	9,9
Columbia	8,3	20,0
Braſilien	167,6	26,9
Argentina, Uruguay, Venezuela	49,5	33,0
Peru og Chile	8,6	10,3
Franſk Amerika	4,3	5,6
Nederlandſk Amerika	2,4	3,5
Amerika	673,1	357,0
China og Japan	107,6	50,3
Brit. Oſtindien og Auſtralien	76,0	54,2
Nederlandſk Oſtindien	12,1	7,8
Sandwichsøerne	32,8	10,0
Andre Lande	17,7	21,4
Andre Verdensdele	246,2	143,7
I alt	2,139,4	2,691,6

Efter Arten af Ind- og Udførſelsartiklerne vare disſe:

	Indførſel.	Udførſel.
Næringsmidler	785	1,213
Raaprodukter	462	917
Fabrikater	627	205
Forſkjellige Varer	265	357
I alt	2,139	2,692
Ædle Metaller	160	90

Tranſithandelen ſ. A. udgjorde et Beløb af 258 Mill. Kr. Om Handelens Udvikling giver hosſtaaende Tabel et Begreb:

	Indførſel. (Ædle Metaller og Varer) Mill. Kr.	Udførſel. (Ædle Metaller og amerikanſke Produkter) Mill. Kr.
1860	1,358	1,400
1870	1,734	1,282
1880	2,853	3,124
1885	2,328	2,817

Skibsfarten udgjorde 1885 for Udenrigsfart: indgaaende 9,321 amerikanſke Skibe med 3,132,000 Tons og 20,883 fremmede Skibe med 12,173,000 Tons, udgaaende 9,413 amerikanſke Skibe med 3,232,000 Tons og 21,022 fremmede Skibe med 12,883,000 Tons. Indenrigsfarten paa Havet og Floderne naar mere end det dobbelte Omfang. Handelsflaaden udgjorde c. 24,000 Skibe af 4,266,000 Tons, hvoraf Dampſkibe 5,399 af 2,374,000 Tons. Den amerikanſke Handelsflaade led et overordentligt Tab under Borgerkrigen, idet en ſtor Mængde Skibe gik over paa fremmede, iſær engelſke Hænder, og hvorvel den i de ſenere Aar er i Fremgang, har den dog langtfra naaet ſin tidligere Højde. Handelen fremmes i en væſentlig Grad ved det udſtrakte Kanal- og Jærnbaneſyſtem i Forbindelſe med de ſtore ſejlbare Floder. Længden af Skibsfartskanaler overſtiger 850 Mil. De mærkeligſte Kanaler ere: Eriekanalen fra Albany ved Hudſon-Floden til Buffalo ved Erie-Søen; den pennſylvaniſke Kanal fra Philadelphia ved Delaware til Pittsburg ved Ohio; Ohio-Kanalen fra Cleveland ved Erie-Søen til Portsmouth ved Ohio, og Illinois-Kanalen fra Chicago ved Michigan-Søen til Peru ved Illinois, der er en Biflod til Miſſiſſippi. Længden af de hidtil beſejlede Floder overſtiger allerede 10,000 M. og udvides beſtandig, efter ſom nye Egne koloniſeres. Imellem St. Louis ved Miſſiſſippi og New-Orleans befares Floden af 2,500 Dampbaade, hvoraf mange gaa videre til Havnene i Mexico, Mellemamerika og Veſtindien. Jærnbanerne, til hvilke Begyndelſen gjordes 1833 i New-Jerſey, have udviklet ſig i en ganſke overordentlig Grad, ſom det vil ſes af hosfølgende Overſigt for 1 Juli 1886.

		Jærnbaner i Drift. Geographiſke Mil.
Ny-England-Stater		1,376
Mellem	—	3,990
Sydøſtlige	—	4,417
Veſtlige	—	16,062
Stillehavs	—	1,568
		27,408

Siden 1872, da der var i Drift c. 13,400 Mil, er ſaaledes Jærnbanenettet udvidet til det dobbelte. For hver Mill. Indbyggere var der 1885 i Drift 543 M. Jærnbane, medens der ſamtidig i England, der er det i denne Henſeende førſte Land i Europa, paa 1 Mill. Indb. kun falder 111 M. Jærnbane. Antallet af Poſtſtationer var 1885 51,252, og ſamtidig udgjorde Længden af Telegraphlinjerne 36,000 M., Traadlængden 130,000 M. og Antallet af Stationer 16,500. — Befolkningen i de forenede Stater er ſiden den førſte Tælling 1790 voxet i et overordentligt Forhold. Fra 3,930,000 i 1790 var den ved hver af de med 10 Aars Mellemrum foretagne Tællinger voxet til (Tallet angivet i Tuſender) 5,306 (1800), 7,240 (1810), 9,655 (1820), 12,866 (1830), 17,069 (1840), 23,192 (1850), 31,445 (1860), 38,877 (1870), 50,440 (1880). Sammenholder man det førſte og det ſidſte Antal, forudſætter det en aarlig Tilvæxt af 2,88 pCt., medens den aarlige Gjennemſnitstilvæxt for ingen europæiſk Stat naar Halvdelen heraf. Denne overordentlige Forſkjel hidrører væſentlig fra den ſtorartede Indvandring, der kun har et Sideſtykke i de auſtraliſke Koloniers Befolkningshiſtorie. Hosfølgende Talſtørrelſer ville viſe denne Indvandrings Betydning.

	Indvandrere.
1821—30	143,439
1831—40	599,125
1841—50	1,713,251
1851—60	2,598,214
1861—70	2,466,752
1871—80	2,944,695
1881—85	2,832,566
I 65 Aar	13,298,042

I disſe Tal er vel medregnet ogſaa ſaadanne ankomne Fremmede, ſom atter have forladt Landet, men Tallet er desuagtet næppe for højt, da mange ere indvandrede over Landgrænſen, navnlig fra Canada, uden at være optagne i Liſterne. Den ſtørſte Indvandring fandt Sted 1882, da Tallet ſteg til 730,349. De Lande, der have bidraget meſt til denne Indvandring, vare:

	1821—85.
Irland	3,190,007
England og Wales	1,325,661
Skotland	243,441
Ikke ſpecificeret	793,259
Storbritannien og Irland	5,552,368
Tyſkland	4,054,640
Sverige og Norge	675,895
Frankrig	340,802
Øſterrig-Ungarn	238,298
Italien	196,629
Schweiz	141,504
Europ. Rusland	150,099
Danmark	102.952
Øvrige Europa	155,561
I alt Europa	11,608,748
Transp.	11,608,748
China	288,784
Britiſk Amerika	1,047,080
Andre Lande	353,430
	13,298,042

Af de efter Tællingen 1880 i Udlandet fødte 6,680,000 vare fødte i Tyſkland 1,967,000, i Irland 1,855,000, i England og Wales 746,000, i britiſk Amerika 717,000, i Sverige 194,000, i Norge 182,000, i Skotland 170,000, i Øſterrig-Ungarn 186,000, i Frankrig 107,000, i China 105,000, i Schweiz 89,000, i Mexico 68,000, i Danmark 64,000, i Holland 58,000. Kjærnen i Befolkningen er dog endnu ſtedſe Angloamerikanere eller Efterkommerne af de indvandrede Englændere. De førſte af disſe forlod 1620 deres Fædreland for at undgaa Trosforfølgelſer og efterfulgtes ſnart af flere. De nedſatte ſig i Ny-England-Staterne, og da de derboende Indianere udtalte Ordet English (Englænder) ſom Yankee (udt. Jenki), opſtod deraf den Benævnelſe paa en Indvaaner af Ny-England, der efterhaanden er bleven udvidet til ſamtlige Angloamerikanere, og ſom vel i Europa er bleven til en Art Spottenavn, men paa ingen Maade er det hos Befolkningen ſelv, der ſnarere ſætter en Ære i at være en ægte Yankee. Af Befolkningen 1880 vare 6,585,000 Farvede. Efter Borgerkrigen bleve alle Slaver erklærede frie og kom ſom Følge heraf ogſaa i Beſiddelſe af fulde politiſke Rettigheder. Den farvede blev ſaaledes viſtnok politiſk ligeſtillet med den hvide, men hans ſociale Stilling er derfor næppe bleven ſynderlig bedre, og det vil viſtnok endnu vare længe, inden en grundig Forandring i denne Henſeende indtræder. Antallet af Indianere angaves 1853 til 400,750 i det daværende Statsomraade; for 1880 er det tilſvarende Antal kun c. 260,000. Her er altſaa en meget ſtærk Tilbagegang, og det er en Selvfølge, at jo længere den hvide Mand trænger frem med Øxe og Plov, deſto ringere bliver Muligheden for, at et Jægerfolk kan beſtaa, helt bortſet fra de andre ødelæggende Indflydelſer, der have gjort ſig gjældende ved de to Racers Sammenſtød. Religionsforholdene ere fuldſtændig uafhængige af Staten; men dette hindrer ikke, at Folket i det hele taget og navnlig i Ny-England og de mellematlantiſke Stater er gjennemtrængt af en dyb religiøs Følelſe, der navnlig viſer ſig i en ſtræng Helligholdelſe af Hviledagen. Ethvert religiøſt Samfund ſørger ſelv for ſit Gudshus og lønner ſelv ſin Gejſtlighed uden Mellemkomſt af Stat og Commune. Dette har imidlertid ført til, at de fleſte ikke-katholſke Præſter kun ere Lejepræſter, antagne paa Tid og efter dennes Udløb udſatte for at ſtaa uden Menighed. Den romerſk-katholſke Kirke har efterhaanden gjort ſtore Fremſkridt, og den har nu (1888) i Unionen ikke mindre end 11 Ærkebiſper. Af de ikke-katholſke Samfund er Methodiſternes det talrigſte; men det omfatter forſkjellige Underafdelinger, ſaaſom epiſkopale, proteſtantiſke, reformerte, wesleyanſke o. fl. Efter dem komme Baptiſterne, ligeledes med forſkjellige Underafdelinger, Presbyterianerne, Congregationaliſterne, de epiſkopale, Lutheranerne, de reformerte, Kvækerne og mange mindre Sekter. Antallet af Jøder kjendes ikke. Undervisningsvæſenet betragtes ſom Statsanliggende og drives med ſtor Iver. I de fleſte Stater beſtaa egne Skolefonds, der gjøre Skolepengene overflødige. Skolerne deles i Elementarſkoler, Mellemſkoler og højere Skoler. Desuden haves talrige Specialſkoler for ſærlige Kundſkabsretninger. Derimod haves ikke Univerſiteter i Ordets europæiſke Betydning, hvorvel mange Undervisningsanſtalter føre dette Navn. De meſt bekjendte Univerſiteter ere Harvard-Univ. i Cambridge og Yale-Univ. i New-Haven. I de offentlige Skoler er Religionsundervisningen udelukket, hvorimod den ſædvanlig hører med til Privatſkolernes Program. Skolefondene ere dannede ved dertil henlagte Statsjorder, der ofte ere forøgede ved Stiftelſer af de enkelte Stater. I de nordøſtlige Stater anvendes ogſaa Selvbeſkatning for at ſkaffe Skolefondene de nødvendige Midler, og kun, hvor disſe Udveje ikke ere tilſtrækkelige, kræves Skolepenge. Skolerne forvaltes af Skolecomiteer, i hver enkelt Stat under en Overtilſynsmand (Superintendent) og et Skoleraad. En Mangel ved det amerikanſke Skolevæſen er, at Lærervirkſomheden ſjælden er en Livsopgave, men ſom ofteſt kun en Udvej, indtil noget bedre viſer ſig, og at Skolerne i Gjennemſnit kun ere aabne 7½ Maaned af Aaret, paa nogle Steder endog kun 4—5 Maaneder. Antallet af Lærerinder er meget ſtort. — **Statshusholdning.** Unionens Statsindtægter beſtaa fornemmelig i Toldafgift og Forbrugsafgifter af Spiritus, Øl og Tobak. Statsregnſkabet for det 30 Juni 1885 ſluttede Finansaar viſer følgende Reſultat:

Indtægt.

Told	680,5	Mill.	Kr.
Spiritus	253,2	—	—
Øl m. m.	68,4	—	—
Tobak	99,0	—	—
Salg af Statsjorder	21,4	—	—
Nationalbanker	10,9	—	—
Møntafgift o. lign.	22,7	—	—
Bøder m. m.	17,3	—	—
Stillehavsjærnbanen	15,3	—	—
Forſkjelligt	25,1	—	—
I alt Indtægt	1,213,8	Mill.	Kr.
Herfra Udgift	1,146,9	—	—
Overſkud	66,9	Mill.	Kr.

Udgift.

Civil-Tjeneſten	89,4	—	—
Krigsvæſen	160,0	—	—
Marine	60,1	—	—
Udenrigs-Departem.	20,4	—	—
Penſioner	210,4	—	—
Indianere	24,6	—	—
Forbundsdiſtrictet	13,1	—	—
Renter af Statsgjæld	192,7	—	—
Amortiſation af do.	171,0	—	—
Opkrævning m. m.	205,2	—	—
I alt Udgift	1,146,9	Mill.	Kr.

Statsgjæld 1 Juli 1885.

	Capital. Mill. Kr.	Rente. Mill. Kr.
Rentebærende Gjæld à 4,5, 4 og 3 pCt.	4,485,6	176,3
Gjæld, hvoraf Renten er ophørt	15,4	
Papirspenge	2,488,9	
I alt	6,989,9	176,3
Kasſebeholdning	1,832,3	
Egentlig Gjæld 1 Juli 1885	5,157,6	

Hertil maa endnu lægges Enkeltſtaternes Gjæld, der i alt udgjorde ved Begyndelſen af 1885 et ſamlet Beløb af c. 996 Mill. Kr. Heraf vare de ſtærkeſt bebyrdede Tennesſee med 132, Masſachuſetts med 118 og Virginia med 114 Mill. Kr. Fællesgjældens Capitalbeløb udgjorde 1865 i alt 10,340 Mill. Kr., hidrørende fra Borgerkrigen. Den ſtore Kasſebeholdning ſkriver ſig fra, at der ophobes et ſtort Beløb af Sølv i Statskasſen, ſom det ved den ſtadig dalende Sølvpris bliver vanſkeligt at bringe i Circulation. — **Forſvarsvæſen.** 1 Maj 1886 udgjorde den ſtaaende Hær en Styrke af 2,153 Officerer og 25,000 Underofficerer og Menige, hvortil i Krigstilfælde ſlutter ſig en overordentlig talrig Milits. Fodfolket tæller 25 Regimenter (deraf 2 Negerregim.) à 10 Compagnier, i alt 877 Officerer og 12,625 Md.; Rytteriet 10 Regim. (deraf 2 Negerregim.) à 12 Escadroner, i alt 432 Offic. og 7,970 Md.; Artilleriet 5 Regim. à 12 Batterier, i alt 280 Offic. og 2,650 Md.; Ingenieurcorpſet 1 Bataillon à 4 Comp., i alt 108 Offic. og 450 Md.; i Centraldepartementerne og Adminiſtrationen 477 Offic. og 1,805 Md.; Generaler 10. Armeen er inddelt i 3 Militærdiviſioner: Misſouri Diviſionen: 6 Rytter- og 16 Fodfolksregimenter, Atlanterhavs Div.: 2 Fodfolks- og 4 Artilleriregim. og Stillehavs Div.: 1 Artilleri-, 4 Rytteri- og 7 Fodfolksregim. I de enkelte Stater beſtaar en Milits, hvori enhver vaabendygtig Borger er forpligtet at tjene fra 18 til 45 Aars Alderen. Den ſtaaende Hær har kun hvervet Mandſkab. **Flaadens** Perſonel 1886 udgjorde 9 Admiraler, 12 Commodorer, 45 Capitainer, 85 Capitainlieutenanter, 74 Lieutenanter I, 325 Lieutenanter II, 175 Fændriker, 73 Cadetter med Officersrang, 160 Læger, 116 Intendanturembedsmænd, 238 Maſkiniſter og 66 andre Functionærer. Dertil kom endnu Skibsbeſætningen med 258 Underoff., 7,500 Matroſer og 750 Skibsdrenge. End videre et Marinercorps med 81 Officerer og 1,939 Md. Flaadens Materiel er efter Krigen 1860 i ſtærkt Forfald, og førſt i de ſidſte Aar har man begyndt at tænke paa dens Forbedring. 1886 talte den kun 5 Panſerſkibe over 3,000 Tons med 20 Kanoner, 6 paa 2 à 3,000 Tons med 12 Kanoner, 8 paa 1,000—2,000 Tons med 16 Kanoner; i alt 19 med 48 Kanoner. Af Torpedofartøjer havdes kun 2. Af Skruedampere havdes 5 over 3,000 Tons med 72 Kanoner, 6 paa 2 à 3,000 Tons med 66 Kanoner; 19 paa 1—2,000 Tons med 119 Kanoner og 3 under 1,000 Tons med 8 Kanoner.

Forfatning. N. udgjør et Forbund af 38 ſærſkilte Republiker, der frit ſtyre deres indre Anliggender, men til Bedſte for „Unionen“ have givet Afkald paa Raadigheden over viſſe ſtore Forhold (Forſvarsvæſenet, Forholdet til Udlandet, Handels-, Told- og Poſtvæſen o. desl.) og desuden indrømmet den fælles Lovgivningsmagt, „Congresſen“, et Tilſyn med den ſtedlige Styrelſe, ſaaledes at viſſe almindelige Grundſætninger ſkulle overholdes. Forfatningen hviler paa Unionsacten af 17 Sept. 1787 med ſenere Ændringer (1791, 1804, 1865—70); nye Ændringer ſkulle efter at være vedtagne af Congresſen ſtadfæſtes af de lovgivende Forſamlinger i tre Fjerdedele af Staterne. Congresſen omfatter to Huſe. Senatet, der repræſenterer Staterne, beſtaar af to Medlemmer for hver Stat, valgte af deres lovgivende Forſamlinger paa 6 Aar med Fornyelſe af en Tredjedel hvert andet Aar; Repræſentanternes Hus, der er et Udtryk for Folket i dets Helhed, vælges umiddelbart paa to Aar i lige ſtore Kredſe, hvis Tal fæſtſættes efter hver 10aarig Folketælling (1883: 325, 1 for hver 154,000 Mſk.); ogſaa have Territorierne Ret til at ſende en Delegeret, der kan deltage i Forhandlingerne, men uden Stemmeret. Til Valgbarhed kræves for Senatorerne 9, for Repræſentanterne 7 Aars Borgerret og Ophold i deres nuværende Hjemſtat, ſamt henholdsvis 30- og 25Aars Alder; Valgretten er den ſamme ſom i de enkelte Stater. Begge Huſe ere ligeſtillede i Henſeende til Lovgivnings- og Bevillingsmagt; Senatet har desuden en vigtig Del i Forvaltningen, da det ſkal ſtadfæſte alle Unionens Overenskomſter med fremmede Regeringer og alle højere Embedsudnævnelſer, og er tillige med de 9 Højeſteretsdommere Rigsret, naar Repræſentanthuſet anklager Præſidenten for Grundlovsbrud. Medlemmerne af begge Huſe faa et aarligt Vederlag af 5,000 Doll. ſamt Rejſegodtgjørelſe. Den udøvende Magt er overdragen Præſidenten, der vælges paa 4 Aar og kan gjenvælges (hidtil ere 7 af 18 blevne gjenvalgte); han ſkal være 35 Aar gl. og Indfødt. Han vælges formelt ved Valgmænd, men i Virkeligheden umiddelbart af Vælgerne, dog ſaaledes at Stemmerne opgjøres for hver Stat og at hver Stat har ſaa mange Valgmænd, ſom den har Senatorer og Repræſentanter tilſammen (d. e. fra 3 til 36), altſaa nu 401. Sammen med ham vælges en Vicepræſident, der ſkal afløſe ham i Tilfælde af Dødsfald (hidtil indtruffet 4 Gange) og ellers fører Forſædet i Senatet. Præſidenten har 50,000 Dollars i aarlig Lønning og Embedsbolig i det hvide Hus. Han øver ſtor perſonlig Indflydelſe paa Forvaltningen og udnævner frit ſine 7 Miniſtre (nemlig 5 Statsſecretærer for Udenrigs-, Finans-, Indenrigs-, Krigs- og Marineminiſteriet, en Generalpoſtmeſter og en Attorney General), der ere aldeles uafhængige af Congresſen og uden politiſk Anſvarlighed. Congresſens Beſlutninger forelægges ham til Kundgjørelſe, og naar han modſætter ſig denne, ſkulle de paa ny drøftes og træde da førſt i Kraft, hvis de vedtages med to Tredjedeles Flertal i hvert Hus — en Ret, der jævnlig bruges og i Regelen med ſtor Virkning. Den dømmende Magt udøves af Unionens Højeſteret i Waſhington ſom øverſte Inſtans; under den ſtaa 9 Omgangs- og 50 Kredsretter ſom Over- og Underret. De førſte holdes to Gange aarlig rundt om i Staterne og ſammenſættes af en udſendt Højeſteretsdommer og en faſt Dommer for hver Rets Omraade; de ſidſte have kun en enkelt Dommer. Unionsdomſtolene dømme i alle Retstviſter imellem Stater eller Borgere fra forſkjellige Stater, ſamt i folkeretlige Spørgsmaal; de kunne ogſaa prøve Unions- og Statslove og erklære dem grundlovſtridige. — De enkelte Staters Forfatninger ere en Efterligning af Unionens; de ſtyres af en Gouverneur, der ligeſom de højere Statsembedsmænd vælges umiddelbart, et Senat og et Repræſentanthus, hint valgt paa længere Tid og med et ringere Medlemstal end dette. Valgretten er i de fleſte Stater aldeles fri med 21 Aars Alder eller dog meget udſtrakt, kun i nogle af de gamle Stater knyttet til directe Statydelſe eller Færdighed i Læsning og Skrivning; i et Par af Territorierne er Valgretten udſtrakt til Kvinderne, i nogle Stater ligeledes i communale og Skoleſpørgsmaal. Forfatningsændringer ſkulle ſtadfæſtes ved Folkeafſtemning. Ogſaa paa de lavere Trin, i Grevſkaber og Communer, giver Folkets Selvſtyrelſe ſig fuldt til Kjende, ligeſom ved Valg af Dommerne. Nævninger paakjende baade civile og criminelle Sager. I Territorierne er der kun en enkelt lovgivende Forſamling, og her udnævnes Gouverneurerne og Dommerne af Unionens Præſident. En ſærlig Stilling indtager „Forbundsdiſtrictet“ Columbia med Waſhington, ſom ſtaar under Congresſens Lovgivningsmagt.

Hiſtorie. Giov. Cabot kom allerede 1498 til N.s Kyſt i den engelſke Kong Henrik VIII.s Tjeneſte; 1512 kom Spanieren Ponce de Leon og 1539 Fernando de Soto til Florida, 1524 Verrazzani i den franſke Kong Frants I.s Tjeneſte til Nordcarolina; men ingen Bebyggelſe knyttedes til disſe Opdagelſer. 1564 boſattes en Del franſke Huguenotter i Sydcarolina, men Nybygden ødelagdes n. A. af Spanierne. 1587 naaede Walter Raleigh den Kyſt, ſom han til Ære for ſin jomfruelige Dronning Eliſabeth kaldte Virginia, og ſom hørte til det nuværende Nordcarolina; men det Forſøg, han gjorde paa at grundlægge en Koloni, mislykkedes. Det førſte blivende Anlæg ſkete 1607 i det nuværende Virginia ved Jamestown af John Smith, der ægtede Indianerhøvdingen Powhattans Datter; ſ. A. gjordes et andet Forſøg i Ny-England, men det ſtrandede. 1606 havde nemlig Kong Jakob I delt hele N.s Kyſt imellem to Selſkaber, Plymouth- og Londoncompagniet, og gav de to Dele Navnene Ny-England og Virginia, ſamt Løfte om ſtore Friheder for de vordende Nybygder. Virginias Befolkning var meſt Æventyrere, til Dels endog løsladte Forbrydere; førſt 1620 kom en Sending Kvinder, men allerede Aaret i Forvejen var der indført nogle Negerſlaver, og man begyndte Tobaks- og Bomuldsavl. 1621 aabnedes den førſte lovgivende Forſamling, men hele Forfatningen havde et ariſtokratiſk Præg med en kongelig Gouverneur i Spidſen. Aldeles modſat var den Koloni, ſom 21 Dec.

1620 grundlagdes i Ny-England, idet 101 misfornøjede Puritanere („Pilegrimsfædrene") paa Skibet „Majblomſten" landede ved Plymouth i Maſſachuſetts; den fik under de religiøſe Stridigheder i England ſtadig Tilvæxt af Puritanere, og de trængte efterhaanden længere ind i Landet, ryddede Skovene, opdyrkede den raa Jord og havde 1623 de førſte Kampe med Indianerne. 1630—40 udbredte de ſig til Connecticut og Rhode-Island, og 1643 ſtiftedes det førſte Forbund imellem de nyengelſke Kolonier; deres Styrelſe var afgjort republikanſk og demokratiſk, baade i Stat og Kirke, og de holdt ſtrængt over Religiøſitet, Sædelighed og Tarvelighed, viſte ſtor Iver for Skolevæſen og Almenoplysning og hævdede med Styrke deres Selvſtændighed over for Kongens og ſiden Parlamentets Overgreb. 1633 grundlagde den katholſke Lord Baltimore Kolonien Maryland nord for Potomac og ſkaffede den Nybyggere ved at indføre Trosfrihed; 1663 udſtiltes ogſaa den ſydlige Del af Virginia til et Len for nogle andre Adelsmænd under Navnet Carolina, hvilket 1669 fik en ſtræng feudal Ordning og efter 1685 blev Tilflugt for en Del franſke Huguenotter. Ligeledes blev Rummet imellem de to gamle Kolonier efterhaanden optaget. 1609 havde Hollænderne taget Landet ved Hudſonsfloden i Beſiddelſe, og 1623 grundlagdes her Ny-Amſterdam; 1637 boſatte Svenſkere ſig ved Delaware, men deres Land blev 1655 knyttet til hines under Navnet Ny-Holland, og dette indtoges 1664 af Englænderne. Carl II gav det til ſin Broder Jakob (II), den Gang Hertug af York, og det deltes ſiden i to Kolonier New-York og New-Jerſey. 1681 fik Kvækeren W. Penn Landet mellem Maryland og New-York og bebyggede det dels med ſine Trosfæller, dels med Tyſkere. Saa vel under Carl II ſom iſær under Jakob II bleve Kolonierne underkaſtede mange Vilkaarligheder; deres Frihedsbreve krænkedes, og medens Kongerne ſøgte at ſkaffe Yndlinge Land og Herredømme i N., vilde Parlamentet indſkrænke Koloniernes Handelsfrihed og gjøre dem til indbringende Markeder for England. Efter Revolutionen 1688 gjenoprettedes N.s politiſke Friheder, men Navigationsacten ſkærpedes og Englands Eneret udvidedes baade til Udførſels- og Indførſelshandelen; endog Handelen imellem Kolonierne indbyrdes forbeholdtes engelſke Kjøbmænd, og 1719 forbødes alle Slags Fabriker og Jærnværker i N. Under Krigene mellem England og Frankrig 1690—97 og 1702—13 maatte N. udholde haarde Kampe med Indianerne, der ophidſedes af Franſkmændene og ſtøttedes af disſes Forter i Canada og langs Miſſiſſippi. 1710 gjordes derfor et Tog fra Ny-England til Acadia (Ny-Skotland), hvilket løsreves fra Frankrig og afſtodes 1713; og 1732 grundlagdes en ny Koloni Georgia ſom Værn imod den franſke Magt i Louiſiana. 1754 aabnedes en heftig Krig mod Franſkmændene i Ohio-Territoriet, og ſ. A. kom i Albany Delegerede fra de 7 nordlige Kolonier ſammen, den førſte Spire til den fælles Congres 20 Aar ſenere. 1758 udruſtedes en ſtor Hær i N., og det var nærmeſt den, der n. A. indtog Quebec og ſiden hele Canada. Men ſnart efter at England ſaaledes havde faaet Bugt med ſin Medbejler til Herredømmet i N., udbrød Striden mellem Moderlandet og dets Kolonier, hvis Selvfølelſe var voxet ſtærkt ved Krigen, og ſom nu i alt talte 1,800,000 Indb. Da Englands Statsgjæld var voxet ſaa betydelig ved Krigene og disſe til Dels vare førte for Koloniernes Skyld, vilde Parlamentet ogſaa lade N. bære en Del af Byrden. 1764 lagde det en høj Indførſelstold paa flere Varer, men N. modſatte ſig denne under Paaberaabelſe af ſin gamle Skattebevillingsret. Parlamentet vedtog da 1765 en Stempelpapirsafgift i Stedet, men ogſaa den mødte Uvilje og Modſtand, efterſom N. vel erkjendte Kongens Myndighed ſom Overherre, men ikke Parlamentets, fordi Kolonierne ikke vare repræſenterede i dette. Afgiften blev derfor kaldt tilbage n. A., men 1767 paalagdes en ny Told paa Te, der var en meget udbredt Forbrugsartikel. Dette vakte ſtærk Forbitrelſe, og man forpligtede ſig i N. til ikke at drikke Te og ikke kjøbe engelſke Varer; da alligevel det indiſke Compagni 1773 ſendte 3 Skibe til Boſton med Te, gik nogle af Byens Borgere forklædte ſom Indianere om Natten om Bord paa Skibene og kaſtede 18 Dec. 18,000 Pd. Te i Havet. Regeringen vilde nu ſpærre Havnen og ved andre Forholdsregler tvinge Byen til at give Erſtatning, og dette førte efterhaanden til et aabent Brud. 4 Sept. 1774 ſamledes i Philadelphia en fælles Congres for 12 af Kolonierne, og n. A. traadte Georgia til. Da den engelſke Regering hovmodig afviſte ethvert Tilbud om Udſoning, forbød Congresſen førſt al Indførſel fra og ſiden ogſaa Udførſel til England, og 19 Apr. 1775 fandt det førſte Sammenſtød Sted ved Lexington imellem Militſen i Maſſachuſetts og de kongelige Tropper under General Gage, der vilde ødelægge et Krudtmagaſin i Concord. Dette lykkedes ogſaa, ſkjønt ikke uden Tab, men nu ſendtes fra alle Egne af N. Tropper, i alt 14,000 Md., imod Boſton, og 17 Juni bleve de engelſke Tropper ſlagne i en blodig Træfning ved Bunkershill. To Dage før havde Congresſen valgt George Waſhington til ſin Hærfører, og han tvang 17 Marts 1776 de engelſke Tropper til at forlade Boſton og indſkibe ſig til Halifax. Imidlertid havde Nordamerikanerne under Arnold gjort et Tog mod Canada og vare i Førſtningen ogſaa heldige; men et Angreb paa Quebec mislykkedes, og allerede i Juni 1776 havde den nye engelſke General Howe taget hele Canada tilbage. Til Søs udruſtede N. en Mængde Kapere, ſom tilføjede den engelſke Handelsflaade umaadelige Tab og gjorde alle Farvande uſikre for den (ſ. **Jones**, Paul). England havde imidlertid forberedt et omfattende Angreb og ſendt en ſtor Hær til N., til Dels af lejede Tyſkere (meſt Hesſere); men dette udvidede Kløften imellem det og N., og 4 Juli 1776 udſtedte Congresſen den af R. H. Lee foreſlaaede, men af Jefferſon affattede Uafhængighedserklæring, hvori rettedes de ſtærkeſte Angreb paa Moderlandets hele Adfærd mod N. Kort efter rykkede General Howe mod New-York, ſejrede 27 Aug. ved Long-Island og tog Byen i Beſiddelſe, ſam tvang Waſhington til at gaa over Delawart ind i Pennſylvania; men 26 Dec. gik denne gjennem Driviſen over Floden, faldt uventet over en fjendtlig Afdeling og ſlog den fuldſtændig, ſamt vandt 8 Dage efter en ny Sejer ved Princetown. Dette hævede igjen hans Landsmænds Mod, og kort efter kom Franſkmanden Lafayette, Polakken Koſcinszko, Tyſkeren Steuben og andre Fremmede for at kæmpe i Frihedshærens Rækker. Den førſte Del af 1777 betegnes ikke ved nogen ſtørre Begivenhed, og den engelſke Regering gjorde viſſe Indrømmelſer for at opnaa en Udſoning; men 11 Sept. blev Waſhington ſlaaet ved Brandywine, maatte give Philadelphia til Pris og gjorde 4 Oct. et forgjæves Forſøg ved Germantown paa at komme Byen til Hjælp, medens omtrent ſamtidig den engelſke General Burgoyne, der var rykket ind fra Canada med 10,000 Md., blev ſlaaet ved Saratoga og 17 Oct. nødtes til at overgive ſig med Reſten af ſin Hær (5,800 Md.). Dette glimrende Held ſkaffede N. Forbundsfæller i Europa. Frankrig, hvorhen B. Franklin allerede var ſendt i Sommeren 1776, ſluttede 6 Febr. 1778 Forbund med N., erklærede England Krig og afſendte to Flaader, hvorfor den nye engelſke Overgeneral Clinton maatte gaa tilbage fra Pennſylvania til New-York. De franſke Flaader vendte ſig dog ſnart til Antillerne og gav altſaa ikke N. umiddelbar Hjælp; men ſnart erklærede tillige Spanien England Krig, og da Holland 1780 indgik en Aftale med Danmark, Sverige og Rusland om væbnet Neutralitet, blev det ogſaa draget ind i Kampen. 1778 havde Clinton ført ſin Hovedſtyrke mod de ſydlige Kolonier, indtog i Dec. ſ. A. Savannah og 12 Mai 1780 Charleſton, men gik derefter til New-York for ogſaa at hærje Nordkyſten. Netop paa dette kritiſke Punkt landede i Juli ſ. A. en franſk Hjælpehær under Rochambeau, og Frankrig gav N. et Laan paa 16 Mill. Frc.s. Nu blev Waſhington førſt i Stand til at gaa frem med Kraft, medens hidtil Krigen meſt havde opløſt ſig i mindre Træfninger; han vendte ſig 1781 pludſelig imod Virginia og tvang 19 Oct. ved Yorktown General Cornwallis til at overgive ſig med 8,000 Md. Da det engelſke Folk ſaa, at trods de mange enkelte Fordele, ſom dets regulære Tropper vandt over N.s Frivillige, Herredømmet ikke kunde gjenvindes, end ſige i Længden vedligeholdes, og da Krigen desuden medførte umaadelige Tab, blev det efterhaanden ſtemt for Fred; efter langvarige Underhandlinger kom denne i Stand i Verſailles 3 Sept. 1783, hvorved N.s Uafhængighed godkjendtes af England. Det ſamme var allerede gjort af de fleſte europæiſke Magter (af Preusſen derimod førſt 1785). N. var i høj Grad ſvækket af Krigen; Landet var til Dels ødelagt, 70,000 vaabenføre Mænd vare faldne i Kampen eller døde af Sygdom, Handel og Credit forſtyrret og den unge Stat betynget med en Gjæld af 43 Mill. Doll. Hertil kom nu Strid om den fremtidige Statsordning. To ſtore Partier ſtod mod hinanden, „Føderaliſterne“, der vilde en ſtærk Centralmagt, helſt med livsvarig Præſident, livsvarigt Senat og Ret for hin til at vælge de enkelte Staters Gouverneurer, og „Republikanerne“, der hævdede Staternes Selvſtændighed. Til de førſte hørte Waſhington og J. Adams, til de ſidſte Jefferſon og Madiſon. Det varede 4 Aar, inden Staterne kunde enes om at vælge et Convent til at vedtage en ny Forfatning; det kom ſammen i Philadelphia 25 Maj 1787 og blev færdigt med ſit Hverv 28 Sept. ſ. A. ved at gaa en Mellemvej imellem de to ſtridende Anſkuelſer; men førſt i Beg. af 1789 var den nye Forfatning tiltraadt af 11 af Staterne, og det varede endnu over et Aar, førend Rhode-Island og Nord-Carolina ſluttede ſig dertil. Alligevel traadte Forfatningen i Virkſomhed 30 Apr. 1789 med Waſhington ſom Unionens førſte Præſident, J. Adams ſom Vicepræſident og Jefferſon ſom Statsſecretær (d. e. ledende Miniſter). Waſhington blev gjenvalgt 1792 og hævdede i den udenrigſke Politik den Grundſætning, at N. ſkulde holde ſig uden for Stridighederne i Europa; derfor ſluttede han ogſaa trods Frankrigs Misfornøjelſe 1794 en Handelspagt med England. Tre nye Stater optoges i Unionen, Vermont (1791), Kentucky (1792) og Tennesſee (1796), hidtil Dele af ældre Stater. Under hans Efterfølger Adams (1797—1801) var der nær udbrudt Krig med Frankrig, og førſt 1800 kom en Udſoning i Stand. Han gjorde ſig iſær bekjendt ved ſin Uvilje mod Udlændinge, hvem Præſidenten fik Ret til at udviſe, og ſom førſt efter 14 Aars Ophold kunde vinde Borgerret. 1800 blev Regeringens Sæde forlagt fra Philadelphia til Waſhington. Med Jefferſon (1801—9), hvis Valg førſt kom i Stand efter 36 Afſtemninger, ſejrede „Demokratiet“, d. e. det republikanſke Parti; nu indførtes ſtræng Sparſommelighed i Statshusholdningen, al ydre Pomp bortfaldt, og i Stedet for at holde mundtlige Taler til Congresſen ſendte Præſidenten ſkrevne Budſkaber. Loven mod de fremmede tilbagekaldtes; Ohio optoges 1802 ſom Stat, og 1803 kjøbtes Louiſiana (d. e. Indlandet veſt for Misſisſippi) af Frankrig for 15 Mill. Doll. Under Krigen mellem England og Frankrig var N.s Stilling meget vanſkelig, da ingen af Parterne vilde agte dets Neutralitet og ſærlig England hævdede ſin Ret til at viſitere dets Skibe; til Gjengjæld forbød Congresſen 1807 engelſke Skibe Adgang til N.s Havne (1809 udſtrakt til franſke Skibe), og for at redde N.s Skibe fra at opbringes udſtedtes Embargoacten (22 Dec. 1807), hvorved det ogſaa forbødes N.s Skibe at ſejle til fremmede Havne. Under Madiſon (1809—17) ſluttedes 1811 en Overenskomſt med Frankrig, hvorefter franſke Skibe paa ny fik Adgang til N.s Havne; men n. A. kom N. i Krig med England. En engelſk Flaade blokerede Kyſten, men nordamerikanſke Kapere tilføjede den engelſke Handel ſtor Skade, og flere Krigsſkibe opbragtes. Derimod mislykkedes Indfaldet i Canada aldeles, og 1814 gjorde en engelſk Hær Landgang og indtog og ødelagde 24 Aug. Waſhington. En glimrende Oprejsning fik N. derved, at Jackſon med 6,000 Militstropper tilføjede Englænderne et blodigt Nederlag ved New-Orleans 8 Jan. 1815. Kort i Forvejen var der ved Ruslands Mægling ſluttet Fred i Gent. Den lange Afſpærring fra Udlandet havde givet N.s Induſtri et ſtort Opſving og fremkaldt en Udvikling af den indre Samfærdſel ved Kanaler. 1816—20 optoges 6 nye Stater, Indiana, Misſisſippi, Illinois, Alabama, Maine og Misſouri, i hvilken Anledning det ſaakaldte „Misſouri Compromis“ om Slaveriets Nordgrænſe (36° 30′ n. Br.) blev indgaaet; thi ved Folketællingen 1820 talte N. 1½ Mill. Slaver paa 9,655,000 J. 1817 var J. Monroe, der ligeſom ſine to Forgængere hørte til det demokratiſke Parti, bleven Præſident. Han kjøbte 1819 Florida af Spanien og udtalte 1823 den bekjendte „Monroedoctrin“, at N. ikke vilde taale en Udvidelſe af Europas Magt paa Amerikas Grund, hvorefter han godkjendte de nyſpanſke Staters Uafhængighed. Efter ham fulgte J. Quincy Adams (1825—29), der 1828 fik indført Beſkyttelſestold til bedſte for de nordøſtlige Stater; men derefter ſejrede igjen Demokraterne med Jackſon (1829—37), ſom efter megen Strid 1833 ſatte en gradvis Toldnedſættelſe igjennem og ſamtidig tvang Syd-Carolina, der vilde erklære den tidligere Toldtarif for ugyldig, til Lydighed under Unionscongresſen. Loven om Indianernes Flytning fra de øſtlige Stater til Territoriet v. for Misſisſippi (1830) fremkaldte blodige Krige, iſær med Seminolerne i Florida. Endelig fremkaldte Bankſpørgsmaalet heftige Partikampe. Den 1791 ſtiftede Nationalbank var ophævet 1811, men 1816 grundlagdes en ny, og den underſtøttedes ved, at Regeringen i den deponerede ſine Pengebeholdninger. Den fik derved næſten hele Pengevæſenet i ſine Hænder og udøvede et uindſkrænket Herredømme over alle Omſætninger; men dette Monopol var Demokraterne en Torn i Øjet, og Jackſon modſatte ſig derfor enhver Fornyelſe af Bankens Privilegier, trak 1833 Statens Penge ud og fremkaldte ved Bankens Ophævelſe 1836 en udſtrakt Pengekriſe og umaadelige Falliter i hele N. Derimod blev hele Statsgjælden afbetalt 1834. Ogſaa er Jackſons Præſidentſkab blevet mærkeligt derved, at han indførte det ſtorartede „Udfejningsſyſtem“ af alle Embedsmænd, ſom hørte til Modpartiet, og gjorde alle Embeder til Belønninger for politiſke Tjeneſter. Hans Politik fortſattes under Eftermanden v. Buren (1837—41) og Tyler (1841—45), der ſom Vicepræſident traadte i Stedet for General Harriſon, ſom døde en Maaned efter ſin Embedstiltrædelſe. Tylers Styrelſe er nærmeſt betegnet ved Grænſeaftalen med England 1842 (om Grænſen mellem Maine og Ny-Brunsvig), Aftalen med Texas om dets Tilſlutning til Unionen og Beſtræbelſerne for at tilknytte Oregondiſtrictet. Desuden bleve 1845 og 46 Florida og Iowa optagne ſom Stater. 1836 og 37 vare Arkanſas og Michigan komne til. Striden med England om Oregondiſtrictet og med Mexico om Texas afgjordes under Polk (1845—49), den førſte fredelig, idet England 1846 bøjede ſig for N.s Forlangende og uden videre gav Afkald paa alt Land ſyd for 49° n. Br., fra de canadiſke Søer at regne til det ſtille Hav; den anden derimod ved en heldig Krig (ſ. Mexico, Hiſt.), der endte 2 Febr. 1848 med Erhvervelſen af Californien, Ny-Mexico og det nord derfor liggende Land, ſom ſiden blev udſtykket i flere Landſkaber (Utah, Colorado o. fl.). Sammen med Texas var Wisconſin bleven optaget ſom Stat 1845; thi af Henſyn til Slaveriet ſørgedes der altid for, at der var lige mange Slave- og frie Stater, idet Ligevægten derved bevaredes. I Tiden fra 1840 tog de mod Slaveriet fjendtlige Partier Abolitioniſter og Freesoilers ſtærkt Opſving; og under Polks Efterfølger Taylor og den ved Taylors Død oprykkende Vicepræſident Fillmore (1850—53) brød Striden mellem dem og Slaveriets Forſvarere for Alvor ud, da der blev Tale om at optage Californien ſom fri Stat. Dette Land laa nemlig til Dels ſyd for den Nordgrænſe, der 1820 blev ſat for Slaveriet, og Sydſtaterne vilde derfor have Slaveriet indført her, men dette modſatte Nybyggerne, Guldgraverne, ſig. Efter lange Forhandlinger — under hvilke Syd-Carolina endog truede med at udtræde af Unionen — enedes Congresſen om et Compromis, der blev foreſlaaet af H. Clay (ſom allerede havde mæglet baade 1820 og i Toldſtriden 1833); i Følge dette optoges Californien ſom fri Stat, og Utah og Ny-Mexico bleve foreløbig ſlavefri Territorier, hvorhos Slavemarkedet i Waſhington ophørte, men til Gjengjæld løvedes det Sydſtaterne, at flygtende Slaver for Fremtiden ſkulde udleveres fra Nordſtaterne — en Lov, der vakte den ſtørſte Uvilje blandt Abolitioniſterne. 1853 kom Demokraterne igjen til Magten med Franklin Pierce ſom Præſident, og under ham viſtes iſær ſtor Virkſomhed udadtil. Allerede 1848 havde N. tilkjendegivet ſin Glæde over, at den republikanſke Statsform udbredtes i Europa (Frankrig, Kirkeſtaten og Ungarn), og 1851 ſluttedes en nøje Venſkabspagt med Schweiz (om et Slags gjenſidig Indfødsret for begge Folk); nu virkedes for fri Skibsfart paa de ſtore amerikanſke Floder (St. Lawrence, Amazonfl. og la Plata) og for Afſkaffelſen af Øreſundstolden, og 1854 ſluttede N. den førſte Handelspagt med Japan. Desuden gjorde W. Walker og andre Eventyrere paa egen Haand flere Friſkaretog til Mellemamerika og Mexico; af denne ſidſte Stat kjøbtes 1853 Arizona. Paa et Møde i Oſtende i Oct. 1854 udtalte N.s tre vigtigſte Afſendinge ved europæiſke Hoffer, at N. maatte ſøge at vinde Cuba, om hvis Tilſlutning Slaveſtaterne allerede længe havde næret levende Ønſker. Indadtil betegnedes Demokraternes Overvægt ved „Nebraſkabillen“ (1854), der med Opgivelſe af „Misſouri-Compromisſet“ tillod de nye Stater ſelv at afgjøre, om de vilde have Slaver eller ej („Squatterſouveraineteten“), ſamt ved en Frihandelstoldtarif (1856). Skjønt Demokraterne ogſaa ſejrede ved Præſidentvalget 1856 og bragte J. Buchanan til Magten, viſte dog Valget, at det var paa Hældingen med deres Overvægt; det nydannede republikanſke Parti, der i ſig optog Freesoilers, havde enten Flertal eller et ſaa ſtort Mindretal i alle Nordſtater, at man kunde vente dets nære Sejer. De ſenere Tildragelſer hjalp dertil. Syden, der ønſkede at ſkaffe ſig Forſtærkning, ſøgte nu i Kraft af Nebraſkabillen at gjøre Kanſas (ſ. d. A.) til Slaveſtat, ſelv om det kun kunde ſke ved Vold og Svig med de egentlige Nybyggere; Striden førtes med ſtørſte Bitterhed, og Regeringen ſaa igjennem Fingre med Sydſtatsboernes Voldsgjerninger. Da Kanſas 1858 krævede Optagelſe i Unionen, forſøgte Buchanan at løkke det til at indføre Slaveriet ved i ſaa Fald at love det Optagelſe ſtrax; men Forſøget mislykkedes, medens de ſlavefrie Staters Tal forøgedes med Minneſota og Oregon. Uviljen over dette ſaakaldte „Kanſas-Compromis“ var ſaa ſtærk, at Republikanerne 1858 ſejrede ved Congresvalgene i hele Norden og derved fik Overvægt i begge Huſe, medens Demokraterne ſpaltedes og Kløften imellem Partierne uddybedes ved John Browns dumdriſtige Forſøg 1859 paa at rejſe en Slaveopſtand i Virginia. Alt dette var dog kun Forpoſtfægtninger for den egentlige Kamp, der udbrød i Dec. 1860, efter at Republikanernes Candidat, Abr. Lincoln, var bleven valgt til Præſident i alle Nordſtaterne (180 St.), medens Sydſtaterne ſplittede deres Stemmer (122) paa tre Candidater (Bell, Breckenridge og Douglas). Skjønt der var tre Maaneder til, inden han ſkulde tiltræde Magten, vaktes rundt om i Syden en Oprørsaand, fordi Slaveherrerne frygtede for efter Tabet af deres tidligere Magt tillige at ſe Indgreb i deres „huslige Inſtitutioner“. 20 Dec. kundgjorde Syd-Carolina ſin Udtrædelſe af Unionen, kaldte ſine Repræſentanter tilbage fra Waſhington og bemægtigede ſig Unionens Ejendom, og dette Exempel fulgtes i Løbet af Jan. 1861 af 6 andre Sydſtater (Georgia, Florida, Miſſisſippi, Alabama, Louiſiana og Texas). Ligeſom Buchanan i ſit Budſkab til Congresſen 4 Dec. havde udtalt, at man ikke burde tvinge nogen Stat til at blive i Unionen, betænkte hans Miniſtre, der hemmelig billigede Oprøret, ſig ikke paa ligefrem at underſtøtte det (Krigsminiſteren Floyd roſte ſig ſiden af at have tømt Tøjhuſene i Norden for at gjøre dette uſkikket til Kamp og kæmpede ſelv i Sydſtatshærens Rækker) og forſømte i hvert Fald alt, hvad der kunde tjene til at undertrykke det. Buchanan troede utvivlſomt at kunne tvinge Nordſtaterne til et nyt Compromis med Garantier for Syden; men de Forſøg, der iſær fra „Grænſeſtaternes“ (Virginia, Maryland, Kentucky o. fl.) Side gjordes paa at mægle Forlig, ſtrandede paa Sydens overmodige Fordringer. 4 Febr. ſamledes en Congres for de udtraadte Stater („Secesſioniſterne“) i Montgomery; en ny Forfatning („Conføderation“) gaves med større Selvſtændighed for de enkelte Stater, og Jefferſon Davis valgtes til Præſident, hvorhos Alex. Stephens, der ligefrem erklærede Slaveriet for Hjørneſtenen i det nye Forbunds Samfundsordning, blev Vicepræſident. Imidlertid havde Republikanerne brugt deres Magt i Congresſen til at optage Kanſas i Unionen og indføre en høj Beſkyttelſestold; og 4 Marts tiltraadte Lincoln ſit Præſidentſkab med Will. Seward, Chaſe og ſiden Edw. Stanton til Miniſtre. Han erklærede ſtrax, at han ikke vilde gjøre Indgreb i de enkelte Staters indre Forhold (altſaa heller ikke i Slaveriet), men at han vilde hævde Unionen og ikke tillade nogen Stat paa egen Haand at udtræde. Medens hans Forſonlighed og Maadehold ſamlede alle Partierne i Norden om ham, øvede den ingen Indflydelſe i Syden. 12—14 Apr. blev Fort Sumter i Charleſtons Havn, Unionens ſidſte faſte Punkt i Sydſtaterne, beſkudt og nødt til Overgivelſe, og ſtrax efter ſluttede Virgina ſig til Conføderationen. I Maj fulgte Arkanſas og Nord-Carolina efter, ſenere Tennesſee, medens Maryland, Kentucky og Miſſouri forblev Unionen tro, ſkjønt et ikke ringe Parti holdt med Oprørerne. For at møde Faren indkaldte Lincoln 75,000 Militstropper, og dermed var Borgerkrigen erklæret. I de førſte Maaneder leveredes dog kun Smaakampe, idet Mac Clellan og Roſecranz indtog det veſtlige Virginia, men da Mac Dowell under Folkeſtemningens Tryk 21 Juli rykkede frem fra Waſhington, led han med ſine uøvede Frivillige et forſmædeligt Nederlag ved Bulls Run. Han afløſtes af Mac Clellan, der vilde gaa ſindigere til Værks, og Unionsregeringen, ſom nu ſaa, at Oprøret ikke lod ſig kue i et Par Maaneder, indkaldte en halv Mill. Frivillige. Miſſouri reddedes for Unionen af Tyſkerne under Sigel og af Fremont, der jog Separatiſterne ud, men dog blev fjærnet i Nov. 1861, fordi han paa egen Haand havde erklæret Slaverne fri. For Reſten hengik Aaret uden større Kampe, fordi Nordſtaterne vare aldeles uforberedte til en ſaadan Krig og havde ſtor Mangel paa Officerer, da de fleſte Unionsofficerer vare Sydſtatsboere og havde ſluttet ſig til Oprøret. Ved Flaadens Hjælp, ſom næſten udelukkende blev Unionen tro, indtoges flere Punkter langs Sydſtaternes Kyſt, for at Blokaden af Havnene kunde blive ſaa meget virkſommere, og 8 Nov. ſtandſedes et engelſk Dampſkib „Trent“, der havde to Affendinge fra Syden til England og Frankrig, om Bord; disſe, Maſon og Slidell, førtes ſom Fanger til N., men frigaves ſnart efter Englands Truſler. Dette fik dog ikke videre Følger, ſaaledes ſom Syden havde haabet, og ligeledes ſkuffedes dettes Tro paa, at Bomuldens Betydning for Englands Induſtri (»Cotton is king«) ſkulde nøde Veſtmagterne til at give det Hjælp; det fik kun Godkjendelſe ſom krigførende Magt og nogen hemmelig Underſtøttelſe. Ved Aarets Slutning rykkede General Thomas fra Kentucky ind i det øſtlige Tennesſee, hvorefter Grant i Febr. beſatte Naſhville og hele den veſtlige Del af Staten og 6—7 Apr. ſejrede i et blodigt Slag ved Corinth i det nordlige Miſſisſippi, hvor Sydſtatsgeneralen A. S. Johnſton faldt. Samtidig indtog Pope en lille Ø, Øen Nr. 10, der ſpærrede Sejladſen paa Miſſisſippi nordfra, og i Slutn. af Maj maatte Beauregard rømme ſine faſte Stillinger ved Corinth og gaa øſtpaa. Unionstroppernes Overlegenhed i Veſten var dermed ſikret, og Miſſouri blev helt renſet for Fjender. Endelig indtog Admiral Farragut og General Butler 26 Apr. New-Orleans, hvorefter Flaaden ſejlede op ad Miſſisſippi til Baton-Ronge og Natchez, der begge bleve beſatte. Imidlertid havde Kampen paa Hampton Red ſtaaet 8 Marts, hvor Panſerſkibe førſte Gang optraadte i Søkrigen („Merrimac“ og „Monitor“), og i Apr. begyndte Mac Clellan ſit Tog til Yorktown for at angribe Richmond fra Sydøſt. Det lykkedes ham vel at beſætte hele Halvøen — ogſaa det overfor liggende Norfolk, Sydens Krigshavn, blev overgivet — men ſelve Sydhæren undſlap ham ved frivillig at rømme Yorktown (4 Maj) og Williamsburg; han forfulgte den op ad Chickahominy, ſejrede 31 Maj ved Fair-Oaks, men maatte efter „de 7 Dages Slag" nær ved Richmond i Slutn. af Juni trække ſig tilbage over Jamesfloden, og dermed var det førſte Angreb paa Richmond mislykket. De ſamtidige Angreb nordfra under Banks og Fremont afviſtes af Jackſon ved Wincheſter (25 Maj). Pope fik nu Commando over Hæren ved Waſhington og gjorde herfra en ny Fremrykning mod Richmond, men led 29—30 Aug. et alvorligt Nederlag ved Bulls Run. Sydhæren under Lee forfulgte ſin Sejer, gik 4 Sept. over Potomac ind i Maryland og indtog Harpers-Ferry, men blev 17 Sept. ſlaaet af Mac Clellan ved Antietam og drevet tilbage igjen. Skjønt Mac Clellan ſaaledes havde reddet Unionen fra en ſtor Fare, blev han dog fjærnet fra Hæren 7 Nov., fordi han i 6 Uger intet nyt Forſøg gjorde. Hans to Efterfølgere Burnſide og Hooker gik derimod begge løs paa Sydhæren, men bleve ſlagne, den førſte ved Fredericksburg 13 Dec., den anden ved Chancellorsville 2—5 Maj 1863, i hvilket Slag Sydgeneralen Stonewall Jackſon faldt (begge Steder i Nærheden af Bulls Run), og nu rykkede Lee atter over Potomac, ja helt ind i Pennſylvania, men blev her overvunden af Meade i det blodige Slag ved Gettysburg (1—3 Juli) og maatte trække ſig tilbage til Richmond med ſtort Tab. Dagen efter (Uafhængighedsdagen) vandtes paa den veſtlige Krigsſkueplads en vigtig Fordel, idet Grant tvang Vicksburg til Overgivelſe efter næſten et Aars Belejring og derved ſkilte Sydſtatsforbundet fra Forbindelſen med Arkanſas og Texas; den førſte af disſe Stater blev i Sept. beſat af Unionstropper, og i Oct. gjorde Banks et Tog til Texas's Kyſt. Fra Vicksburg kaldtes Grant til Øſttennesſee, hvor Krigslykken havde vaklet. I Sept. 1862 var Sydſtatsgeneralen Bragg fra Tennesſee trængt langt ind i Kentucky (paa ſamme Tid, ſom Lee gik ind i Maryland), men maatte ſnart gaa tilbage derfra og blev ved Nyaarstid ſlaaet ved Murfreesborough af Roſecranz, hvorefter Tennesſee helt blev beſat af Unionstropper. Ikke tilfreds hermed gik Roſecranz angrebsvis til Værks og indtog 9 Sept. Chattanooga, men blev 10 Dage efter ſlaaet ved Chickamanga, da Longſtreet og Polk kom Bragg til Hjælp. Derimod lykkedes det hans Efterfølger Grant i Nov. at jage Fjenden ud af Bjærgene omkring Chattanooga og drive ham ind i Georgia, og nu var Tennesſee ſikret. Medens Kampen raſede, gik det mere og mere op for Nordens Folk og Regering, at der maatte gjøres directe Skridt mod Slaveriet, ſom var den egentlige Oprindelſe til Krigen. 6 Marts 1862 udtalte Lincoln i ſit Budſkab til Congresſen, at Unionen burde give de Stater Pengehjælp, ſom vilde afløſe Slaveriet; i Apr. ſ. A. frikjøbtes Slaverne i Columbia, og i Juni forbødes Slaveriet i alle Territorierne; i Juli optoges Veſtvirginia, ſom var bleven Unionen tro, til en egen Stat, og 22 Sept. — 5 Dage efter Slaget ved Antietam — kundgjorde Lincoln Frigivelſe af Slaverne i de Stater, ſom ikke havde underkaſtet ſig 1 Jan. 1863. Senere oprettedes i Louiſiana egne Nybygder af frigjorte Negre under Ledelſe af Unionsembedsmænd, og Negerregimeter dannedes. 1863 vedtog Misſouri og Veſtvirginia Slaveriets Ophør, og 1864 fulgte Maryland efter. Af ikke mindre Vigtighed, ſkjønt uden Forbindelſe med Slaveſpørgsmaalet, vare de to Love om fri Uddeling af Jord til Nybyggere (Homestead-Loven, 20 Maj 1862) og om Bygning af en Jærnbane til det ſtille Hav (1 Juli ſ. A.), begge ſigtende til at fremme Opdyrkningen af det indre (Far West). 12 Marts 1864 fik Grant Overcommandoen over alle Unionstropper, overtog ſelv Potomachærens Ledelſe og begyndte 3 Maj ſit Angreb paa Richmond. I Løbet af 6 Uger ſtod flere blodige Slag, og om end Angrebet ikke frugtede og hans Hær led ſtort Mandefald, knækkede han dog Fjendens Kraft, da Syden ikke havde ſaa mange Tropper at ſtille imod. Ogſaa lykkedes det Sheridan i Sept.—Oct. at trænge ind i Shenandoahdalen, hvad ſaa mange andre Unionsgeneraler forgjæves havde forſøgt, og ſaaledes komme Richmond i Ryggen. Imidlertid havde Sherman, der overtog Grants Poſt i Veſten, kæmpet ſig frem til Atlanta, indtog dette Punkt i Sept. 1864 og drog 16 Nov. derfra mod Savannah i Georgia, ſom han naaede 22 Dec. Faa Dage forud havde General Thomas fuldſtændig ſlaaet Sydhæren under General Hood, ſom angreb Naſhville. I Febr. 1865 drog Sherman mod Nord, indtog og ødelagde Syd-Carolinas Hovedſtad Columbia, medens Charleſton blev indtaget fra Søſiden, og gik i Marts ind i Nord-Carolina, hvor han 22 Marts beſatte Goldborough. Nu var alt rede til det afgjørende Slag, og 1—3 Apr. blev Lees Hær angreben fra alle Sider, Petersburg og Richmond indtagne og han ſelv nødt til at ſtrække Vaaben med Reſten af Hæren 9 Apr. 3 Uger ſenere gjorde Johnſton det ſamme for Hæren i Nord-Carolina, og 26 Maj overgav Kirby Smith Sydens ſidſte Tropper i Misſisſippi. Faa Dage forinden (20 Maj) var Jefferſon Davis, ſom endnu for faa Maaneder ſiden i Tillid til Sejren havde afviſt Lincolns Fredstilbud, paa ſin Flugt fra Richmond falden i Fjendehænder og ſat i Fængſel, medens hans ſejerrige Modſtander, den til Præſident gjenvalgte Lincoln, kort efter Richmonds Indtagelſe var bleven myrdet (14 Apr.). Sydſtaternes Opſtand var ſaaledes undertrykt efter at have varet i 4 Aar og koſtet N. 5—600,000 Menneſkeliv; men tilbage ſtod endnu den anden vigtige Opgave, at bringe Orden i alle de forvildede Forhold, gjenoprette Foreningen mellem Syden og Norden og gjøre Krigens ſtore Reſultat, Slaveriets Afſkaffelſe, til fuld Virkelighed. Syden var blevet forfærdelig medtaget af Krigen, ſtore Strækninger helt ødelagte og Landets Dyrkning i mange Egne forſtyrret eller forſømt; Formues- og Samfundsforholdene vare derhos aldeles ryſtede ved Slavernes Frigivelſe, og den Gjæld, der var ſtiftet for at føre Krigen, forvandledes ved Nederlaget til værdiløſt Papir. Mange af de ældſte og rigeſte

Slægter vare derved bragte til Betlerſtaven, og længe efter Krigens Ophør maatte en ſtor Del af Indbyggerne leve af den offentlige Godgjørenhed. Norden var vel blevet ſkaanet for Krigens egentlige Rædſler og Ødelæggelſer, men dets Handel havde lidt meget ved de ſydſtatlige Krydſere („Alabama“ o. ſl.), og dets Credit ſvækkedes ved de mange Papirspenge; ogſaa var N.s Statsgjæld under Krigen voxet fra 90 til 28—2900 Mill. Doll., for hvilken Sum man rigelig kunde have løskjøbt alle Negrene, og Skatterne vare ſtegne fra 60 til over 500 Mill. Doll. til ſtor Skade for Induſtrien, idet ikke færre end 10,000 Gjenſtande vare beſkattede. Overgangen fra Krig til Fred gik langt lettere, end nogen havde ventet; i faa Maaneder hjemſendtes flere Hundrede Tuſende Soldater, og afgaaede Officerer og Generaler tog uden Sky igjen fat paa deres tidligere Syſler. Derimod voldte Sydſtaternes Indordning i Unionen ſtore Vanſkeligheder. Medens den oprykkende Vicepræſident A. Johnſon, ſine gamle demokratiſke Grundſætninger tro, ikke vilde have Sydſtaternes Selvſtændighed indſkrænket og ikke vilde lade Staterne bøde for Indbyggernes Oprør og derfor kun forlangte, at de ſkulde ſtadfæſte Slaveriets Afſkaffelſe og tilbagekalde Udtrædelſesbeſlutningen, gik Republikanerne, ſom havde det overvejende Flertal i Congresſen, ud fra, at man burde ſikre ſig mod en Gjentagelſe af det ſkete. Under Ledelſe af Ch. Sumner og Th. Stevens nægtede de derfor at modtage de fra Syden ſendte Congresmedlemmer og vedtog efterhaanden en Række Love for at ſikre Negrenes Frihed. De ſaakaldte „Bureauer for de frigivne“ udſtraktes over hele Syden og fik det Hverv at ſørge for Negrenes Undervisning, give dem Jord til Dyrkning af Unionsjorderne og værge dem mod de hvides Retskrænkelſer. En Lov om Negrenes borgerlige Rettigheder faſtſatte deres Stilling i Sydſtaterne, medens Valgret gaves dem i Forbundsdiſtrictet Columbia og Territorierne, og 1867 vedtoges to Ændringer i Unionsforfatningen, nemlig at alt Slaveri for Fremtiden ſkulde være forbudt, og at Staternes Repræſentation i Congresſen ſkulde beregnes ikke ſom hidtil efter Folketallet (hvorved dog Slaverne kun regnedes ſom $\frac{3}{5}$ Hvide), men efter Vælgertallet, altſaa til ſtor Skade for Sydſtaterne, ſaafremt de ikke gav Negrene Valgret. Det beſluttedes desuden, at ingen af Sydſtaterne ſkulde gjenoptages, med mindre den ſamtykkede i disſe nye Beſtemmelſer. Da Syden i Tillid til Præſidentens Underſtøttelſe kun viſte liden Villighed til at føje ſig, gaves 1867 den ſaakaldte „Reconſtructionslov“, der ſtillede hele Syden under militært Regimente, indtil de enkelte Stater havde omdannet deres Forfatninger, ſikret Negrene fuld Ligeſtilling, ſtadfæſtet de nys nævnte Ændringer i Unionsforfatningen og valgt nye, loyale Myndigheder. For at lette Opnaaelſen af disſe Forlangender fratog Congresſen alle, ſom havde deltaget i Oprøret, Valgret og Valgbarhed. Johnſon ſtred imod, ſaa længe han kunde, men hans Vetoer omſtyrtedes, det ene efter det andet, af det republikanſke Parti, og dette tog til ſidſt ikke i Betænkning næſten at ophæve hans Magt i Syden ved at ſtille de militære Chefer alene under Overgeneralen Grant og ſaaledes give denne Ledelſen af hele Reconſtructionsværket. Under dette Tryk maatte Sydſtaterne give efter, og i Løbet af 1868 bleve de alle paa tre nær gjenoptagne i Unionen; disſe tre, Virginia, Misſisſippi og Texas, fik førſt Adgang 1869. Striden med Johnſon blev ſamtidig ſaa bitter, at Repræſentanthuſet rejſte Anklage imod ham for Forfatningsbrud; der blev vel ikke tilſtrækkeligt Flertal i Senatet til at dømme ham fra Embedet, men fra den Tid var hans Myndighed aldeles brudt. 1867 kjøbtes Alaſka, ſom hidtil havde tilhørt Rusland, men den tilſvarende Overenskomſt om de danſkveſtindiſke Øer blev ikke ſtadfæſtet af Congresſen. Nebraſka optoges 1867 i Unionen ſom den 37te Stat (Nevada var optagen 1864); og 1865—69 byggedes den ſtore Jærnbane til det ſtille Hav fra Omaha til San Francisco. Statsgjælden bragtes efterhaanden ned til 2,540 Mill. Doll., og det trykkende Skatteſyſtem mildnedes betydelig. Udadtil vandt N. en glimrende Oprejsning over Frankrig, ſom under Borgerkrigen havde ſøgt at mægle til bedſte for Sydſtaterne, og ſom havde brugt Lejligheden til at gjøre Toget til Mexico; paa N.s Forlangende trak det 1866—67 ſine Tropper igjen bort derfra og overlod Kejſer Maximilian til hans Skæbne. Ligeledes opgav Spanien 1865 San Domingo, ſom det havde tilknyttet 1862. Johnſon efterfulgtes 1869 af General Ulysſes Grant, hvis Navn alene var en Borgen for, at N. ikke vilde ſlippe Krigens politiſke Udbytte, Nordens Overvægt og Negrenes Ligeſtilling. Denne ſikredes 1870 ved en ny Forfatningsændring, der faſtſlog almindelig Valgret uden Henſyn til Farve og Byrd (dog ikke for Chineſerne i Californien), og da Staten Georgia 1869 vilde indſkrænke Negrenes politiſke Rettigheder, blev den et helt Aar ſtillet under militær Forvaltning og maatte tilbagekalde det gjorte Skridt. Dog varede det endnu en Stund, inden Sydſtatsboerne lærte at finde ſig i de ændrede Forhold, og i flere Aar øvedes ikke faa Voldsgjerninger imod Negrene og deres Venner, Indvandrerne fra Nordſtaterne (iſær af det hemmelige Samfund »Ku-Klux-Clan«). Efterhaanden blev næſten alle Oprørere benaadede og fik deres politiſke Rettigheder tilbage (oprindelig vare 167,000 udelukkede fra Amneſtien), ja mange fik endog høje Embeder, medens ikke en eneſte af Oprørets Ledere, end ikke Jeff. Davis, blev ſtraffet. 1872 opnaaede N. en Aftale med England om „Alabamaſagen“, og Voldgiftsretten i Genf tilkjendte N. et Vederlag af 3 Mill. Pd. St. for den øvede Skade; ligeledes blev Øen San Juan ved den tyſke Kejſers Voldgiftsdom erklæret for N.s Ejendom. Grants Beſtræbelſer for at tilknytte San Domingo vandt ikke Congresſens Bifald, ligeſaa lidt ſom Kjøbet af de danſke Øer i Veſtindien. 1872 gjenvalgtes Grant med overvældende Flertal, men da han og hans Venner tænkte paa et tredje Valg, i Strid med alle Traditioner, fremkaldtes 1874 et ſtærkt Omſlag i Stemningen, og Demokraterne ſejrede ved Valgene i mange enkelte Stater. Dertil medvirkede ogſaa den ſtærke Uredelighed, ſom kom til Syne i Forvaltningen, og den overdrevne Beſkyttelſe, ſom viſtes imod de til Sydſtaterne indvandrede Embedsjægere (de ſaakaldte »Carpet baggers«). 1875 gaves en Lov, ſom tilſagde Negrene Ligeſtilling ogſaa i det ſelſkabelige Liv, ſtik imod de hvides Fordomme (lige Adgang til Theatre, Hoteller og de førſte Klasſer i Jærnbanevogne og Dampſkibe); men det har ikke lykkedes at bringe den til fuld Gyldighed i Sydſtaterne. 1876 fejredes Hundredaaret for N.s Frihed ved en Verdensudſtilling i Philadelphia. S. A. optoges Colorado i Unionen ſom Stat. N.s Statsgjæld ſank til 2,200 Mill. Doll. Ved Præſidentvalget i Nov. ſ. A. fik Demokraterne ¼ Mill. Stemmers Overtal blandt Vælgerne, men Republikanernes Candidat R. Hayes fik ēn Valgmandsſtemme mere end ſin Medbejler (185 imod 184), og hans Valg godkjendtes af Congresſen, ſkjønt adſkillige af hans Stemmer vare ſtærkt omtviſtede. Da Partierne vare næſten lige ſtærke i Congresſen, lykkedes det ikke at gjennemføre ſtørre Ændringer i Beſkatningen eller andre Reformer; derimod indtraadte 1879 Gjenoptagelſe af Betaling i Guld, medens Courſen paa Papirspenge bortfaldt og N.s gode Finanstilſtand tillod en væſentlig Nedſættelſe af Statsgjældens Renter. Præſidentens Maadehold og Forſonlighed over for Sydſtaterne udſlettede disſes Nag imod Norden og ſkaffede Republikanerne en ringe Overvægt ved Valgene 1880 (ikkun 3,000 Vælgere, men næſten 60 Valgmandsſtemmer), hvorfor Garfield blev Præſident; men efter 3 Maaneders Embedstid blev han ſaaret af Snigmorderen Guiteau 2 Juli 1881 og døde 19 Sept. ſ. A. Vicepræſident Arthur indtog hans Plads. Megen Strid førtes om Gjenoptagelſe af Sølvmøntfod ved Siden af Guldmøntfoden og om fortſat Brug af Papirspenge; ej heller lykkedes det at gjøre Ende paa Beſkyttelſesſyſtemet, ſom var opſtaaet under Borgerkrigen, og ſom havde fæſtnet ſig i de følgende Aar, fordi de øſtlige Stater ikke vilde give Afkald derpaa af Henſyn til den ſtore, opvoxede Fabrikdrift. Derimod blev det betydelige Overſkud, ſom Tolden og den indre Beſkatning gav, til Dels bortødſlet til Penſioner til Soldater fra Borgerkrigen og N.s ældre Krige ſamt til deres Enker. Dog ſank Statsgjælden ſtadig, til 1,830 Mill. Doll. i Juli 1884 og Renten til 54½ Mill. Uviljen mod Chineſerne gav ſig Luft i en Lov 1882, der i 10 Aar forbød videre Indvandring; uden Præſidentens Veto vilde Congresſen have gaaet endnu videre. S. A. ſejrede Demokraterne ved Congresvalgene og 1884 tillige ved Præſidentvalget, for førſte Gang ſiden 1860, og endda kun med et Overtal af 60,000 Stemmer paa 10 Mill. Vælgere. Det ſkyldtes nærmeſt Tilſlutning fra Tyſkerne og de republikanſke Reformvenner, der harmedes over Republikanernes Corruption. Den nye Præſident G. Cleveland har ſærlig beſtræbt ſig for at ſkaffe en god Forvaltning med Opgivelſe af det tidligere Syſtem, Udnævnelſe og Afſkedigelſe af Embedsmænd alene af politiſke Partihenſyn. Lige ſiden 1875 er der arbejdet for en Reform af Civiltjeneſten. End videre har han ligeſom Grant gjort Skridt for at fremme Indianernes Civiliſation og lette deres Optagelſe i det almindelige Samfund og fortſat Beſtræbelſerne (ſiden 1872) for at undertrykke Mormonernes Polygami. Stor Arbejdsnød fandt Sted 1885—86, ſaa at man regnede ¼ Mill. Arbejdsløſe, og under udenlandſke Anarchiſters Ophidſelſe kom det i Maj 1886 til blodige Optrin i Chicago (allerede 1877 havde der været omfattende Arbejdsſtandsninger, bl. a. ved Jærnbanerne i Pennſylvania). Arbejdernes Organiſation i Samfundet „Arbejdets Riddere“ (Knights of labour) fik ſtedſe ſtørre Tilſlutning (¼ Mill. Medlemmer), og Kravet paa en Normal-Arbejdsdag af 8 Timer (i Stedet for 10) blev mere højlydt. Ligeledes er der fremkommet Forſlag for at hindre Samling af Grundejendom paa udenlandſke Rigmænds Hænder og om at hemme Indvandring fra Europa. Af Henſyn til det ſtore aarlige Overſkud foreſlog Præſidenten i ſit Aarsbudſkab i Dec 1887 en væſentlig Ændring i Toldtarifen med Frigjørelſe af mange Varer.

Literaturen var oprindelig en Gren af den engelſke og bar en Tid i ſin Helhed Moderlandets Aandspræg, dog modificeret ved det naturlige og hiſtoriſke Medium, hvori den udviklede ſig. Alt ſom Tiden er ſkredet og ſkrider frem, udvikler Literaturen ſig imidlertid mere og mere ſelvſtændig, med ſærlige Ejendommeligheder baade i Aandsindhold og Sprogtone. I Kolonialtiden var det meſt religiøſe, til Dels polemiſke Skrifter, der ſaa Lyſet i Nordamerika. Pope gjaldt ſom Digtekunſtens Ideal; hos Franklin ſpores Indvirkning af de engelſke Esſayforfattere. Under og efter Uafhængighedskrigen fremkom politiſke og ſtatsøkonomiſke Værker (Otis, Quincy, Th. Paine, Th. Jefferſon, John Adams, Hamilton). Jonath. Cower udmærkede ſig ſom Geograph; ſom Skildring af det ſociale Liv maa fremhæves Crevecoeurs »Letters from an American Farmer«. Ph. Freneau (1752—1882) blev Uafhængighedskrigens Poet; John Trumball ſkrev ſit komiſke Epos »Mr. Fingal«, John Barlow den i ſin Tid ſaa højtpriſte, for os utaalelige »Columbiade«. Ch. Brown var den førſte amerikanſke Romanforfatter; Hopkinſon var Humoriſt og Satiriker. Med Waſhington Irvings »Sketch Book« (1820) datere Amerikanerne en ny Literaturperiode. Der uddannede ſig efterhaanden en egen Art Proſaliteratur, populære »Causeries«, der behandle Emner hentede fra de forſkjelligſte Sphærer; ſelv den nyere tyſke Philoſophis Reſultater har man ſøgt paa denne Maade at gjøre tilgængelige for det dannede Publikum i Almindelighed. Herhen høre Emerſon med ſin paradoxe, ſpringende Genialitet, den vittige og aandrige Holmes, den ved ſkarp og inderlig Naturiagttagelſe udmærkede H. Thoreau. Tidsſkriftet »Atlantic Monthly« i Boſton er et Organ for denne Gren af Proſaliteraturen. Hiſtorieſkrivningen har Folk af førſte Rang at opviſe ſom Bancroft, Preſcott og Lothrop Motley, der forene Grundighed og Skarphed i Underſøgelſen med effectfuld dramatiſk Skildring. Greeley har leveret et dygtigt Arbejde over den ſidſte ſtore Borgerkrig, »Great Conflict« (1865—66). Sparks og Parton ere anſete hiſtoriſke Monographer og Biographer.

Ticknors ſtore Værk over den ſpanſke Literatur er et Meſterſtykke af Grundighed og Udførlighed. Som Proſadigter ſtaar Waſhington Irving ſom uantaſtet Klaſſiker (»Knickerbocker's History of New York«), uopnaaet i Finhed, Ynde og naivt Lune; Coopers romantiſke Skildringer af Indianerlivet fandt talrige Efterlignere (bl. a. Paulding, Miſs Sedgwick, Simms, Mrs. Child, R. Bird). Nathan. Hawthorne maler kraftige Scener af Sølivet og opfatter fint ſjælelige Tilſtande; Poes Omraade er det dæmoniſk-phantaſtiſke i Retning af den Hoffmannſke Maner. Mrs. Beecher Stowe ſtaar ſom den førſte i den ſentimental-philanthropiſke Roman med en talrig Skole omkring ſig. Longfellow glimrer i Proſaen i »Hyperion« og »Kavanagh«. Theodore Winthrop, der faldt i Borgerkrigen, er Forfatter til en Række gode Fortællinger. Fremdeles maa nævnes Pſeudonymerne Fanny Fern (Suſan Warner, den ovennævnte Partons Huſtru) og Peter Parley (Goodrich), bekjendt ved ſine Børneſkrifter. En overgiven Art Münchhauſensfortællinger i latterligt Jargon ſkabtes ved Seba Smiths »Major Jack Downing« og fortſattes af Cozzens, Prentice, Brown, Thompſon og G. Arnold. Senere har paa den humoriſtiſke og ſatiriſke Fortællings Omraade Mark Twain (Pſeudonym for Clemens) vundet Navn. Blandt nyere Romanforfattere hævde Bret Harte, Henry James jun. og Howells en fremragende Plads. Af de faa epiſke Digtninge ſtaar Longfellows »Hiawatha« øverſt; endnu fattigere er den amerikanſke Literatur paa Dramaer. Derimod har Lyriken fundet en frugtbarere Jordbund. Dens ældſte betydelige Navn er Will. Bryant med ſin klare Naturſkildring og elegiſke Klangfarve. Longfellow ſtaar uden Medbejler i Formens Skjønhed og i en vis metaphyſiſk Pathos, der ikke er upaavirket af tyſk Poeſi. R. H. Dana udmærker ſig ſom de ſtille Stemningers Digter; Percivals (d. 1857) Digte minde om de tyſke „Weltſchmerz“-Digtere; Fitz Greene Halleck er realiſtiſk folkelig; Morris er Viſedigter i Gaudys Maner; Edgar Poe frembringer ſtor Effect ved virtuosmæſſig Sprogbehandling og ſtiler navnlig hen mod det rædſelsvækkende; Kvækeren Whittier (et meget berømt Navn) ſynger i Choraltone; J. R. Lowell forener rig Phantaſi og Sans for det charakteriſtiſke med ſin Formſans; O. Holmes er en genial Humoriſt, betydeligere i Proſa end i bunden Stil, Whitman en fremragende Folkedigter. Desuden vrimler det af mandlige og kvindelige Poeter af lavere Rang. Borgerkrigen fremkaldte Krigsdigterne Halxine (Private Miles O'Reilly) og Steadman. Af Tidsſkrifter ſtaa »North American Review« og »American Quarterly« i ſtørſt Anſeelſe, ſamt ſiden 1860 »Atlantic Monthly«. I ſkizzeagtig Behandling af Rejſeindtryk og Genreſtof have flere af de ovennævnte Forfattere ydet ypperlige Ting; bekjendt er desuden Pſeudonymen Timothy Titcomb (J. G. Holland). Af Værker over amerikanſk Literatur findes intet af Betydning fra ſelve Landet; derimod er Brunnemanns „Geſchichte der nordamerik. Literatur“ (Leipz. 1866) et dygtigt Arbejde.

Nordau, Max Simon, tyſk Forfatter, f. 29 Juli 1849 i Budapeſt, ſtuderede Medicin, berejſte dernæſt ſtørſte Delen af Europa og gjengav ſine Rejſeindtryk, ſærlig fra Frankrig, i intereſſante Feuilletoner, der ſenere udkom ſamlede og hurtig gjorde hans Navn bekjendt. Men endnu mere Opſigt end disſe Rejſeværker („Aus dem wahren Milliardenlande“, 1878, „Vom Kreml zur Alhambra“, 1879, „Paris unter der dritten Republik“, 1880) gjorde dog hans ſkarpe og henſynsløſe Angreb paa beſtaaende Samfundsforhold og herſkende Anſkuelſer i „Die konventionellen Lügen der Kulturmenſchheit“ (11te Opl. 1884) og „Paradoxe“ (3dje Opl. 1885). Han har desuden ſkrevet et Lyſtſpil, „Die neuen Journaliſten“ (1880, i Forening med F. Groß), og et borgerligt Sørgeſpil, „Der Krieg der Millionen“ (1881). Siden 1880 har N. boet ſom praktiſerende Læge i Paris.

Nordberg, Göran [berj], f. 1677, d. 1744 ſom Dr. theol. og Sognepræſt ved St. Clara Menighed i Stockholm, fulgte med den ſvenſke Hær 1703—9, blev fangen efter Slaget ved Pultava, udløſt 1715 og var indtil 1717 Carl XII.s Skriftefader. Senere under Frihedstiden tog han ſom Medlem af Præſteſtanden virkſom Del i Rigsdagsanliggenderne. N. er navnlig bekjendt ſom Forfatter af »Carl XII.s historia«, ſom han efter Opfordring af Rigsdagen 1731 udgav 1740, et Værk, ſom uagtet ſine Mangler dog er en af Hovedkilderne til denne Konges Hiſtorie. Han udgav end videre »St. Claræ minne« (en hiſtoriſk Beſkrivelſe af Kloſtret og Kirken af dette Navn) ſamt flere Ligprædikener.

Nordborg, Flække paa Als ved en Sø, 2¼ M. n. for Sønderborg. 1,500 I. — Den hed oprindelig Kjøping (d. e. Handelsſted) og ſkylder ſin Oprindelſe til det gamle Slot, ſom ſkal være bygget i Midten af det 12te Aarh. af Svend Grade og førſt kaldtes Als Slot, men efter at Sønderborg Slot var bygget fik Navnet N. Da det var ſtærkt befæſtet, blev det brugt ſom Fængſel førſt for den ſlesvigſke Biſkop Valdemar 1193—98, derpaa for Kong Erik Glipping efter Slaget paa Lohede 1261. Efter Hertugdømmernes Deling var Slottet Sæde for den efter det opkaldte Linje af Kongehuſet. 1658 blev det 3 Gange erobret (af de ſvenſke, de allierede og atter af de ſvenſke). 14 Marts 1665 afbrændte det aldeles, men et nyt Slot blev opbygget 1678 af Hert. Auguſt. 1766 blev det ſolgt, og flere Dele deraf bleve nedbrudte, ſaa at ſiden den Tid kun enkelte Bygninger ere tilbage, hvilke tilhøre Private. N.s rette danſke Navn er Nørborg (modſat Sønderborg).

Nordby, det Sogn, ſom indtager den nordre Del af Øen Fanø i Veſterhavet, bruges ſædvanlig tillige til Betegnelſe for Bydiſtrictet, der beſtaar af de tre Communer: Odden mod N., Nørby i Midten og Byen mod S. I Odden er Havnen, Toldbygning, Poſt- og Telegraphexpedition, Realſkole, Navigationsſkole, Apothek og Tinghus, i Nørby Kirken, Birkedommerbolig og Diſtrictslægebolig og i Byen Præſtegaard og Skole. Sognet havde 2,280 I. i 1880, for ſtørſte Delen boende i Nordby. Her og i Sønderho, Øens Sydende, er hjemmehørende en betydelig Handelsflaade, i alt 129

Skibe af c. 19,000 Tons, hvoraf 1 Dampſkib paa 19 Tons beſørger Overfarten til Esbjærg. Af disſe Skibe ere 79 fra 100 til 300 Tons, 7 fra 300 til 500 Tons og 2 over 500 Tons. I N. er en Sparekasſe for Øen.

Nordcap, berømt Forbjærg i Norge, paa Magerøens Nordſide i Finmarken, under 71° 10′ n. Br., har tidligere været anſet ſom Norges og Europas nordligſte Punkt. Den lidt veſtligere fremſtikkende Knivſkærodde naar dog endnu lidt længere mod Nord. N. beſøges aarlig af mange fremmede Touriſter. Paa dets Top ſtaar en Støtte, ſom Kong Oscar II 1873 lod rejſe til Minde om ſit Beſøg der.

Nord-Carolina, ſ. Carolina.

Norden ell. de nordiſke Lande, almindel. Benævn. paa Danmark, Norge og Sverrig; jvfr. Nordlandene.

Norden, Stad i den preusſiſke Prov. Hannover, 3 M. n. for Emden i Nærheden af Nordſøen. 7,000 I. Fabrikation af Tobak, Cichorie og Jærnvarer; Bryggerier og Brænderier. Store Heſtemarkeder. Skibsfart og Skibsbyggeri.

Norden, Frederik Ludvig, danſk Søofficer, Tegner og Kobberſtikker, f. 1708 i Glückſtadt, blev af Chriſtian VI ſendt til Ægypten paa en antiqvariſk Rejſe. Paa Hjemrejſen, hvor han opholdt ſig en Tid i London, blev han ſyg og døde i Paris 1742. I hans førſte, mindre Skrift, »Ruins and colossal statues in Egypt« (1741), var kun den ene Tavle raderet af ham ſelv; det andet og egentlige Hovedværk, »Voyage d'Égypte et de Nubie« (1755), beſørgedes udgivet af Tuſcher, ſom ſtak Kobberne dertil efter N.s Tegninger.

Nordenberg [berj], Bengt, ſvenſk Genremaler, f. 22 Apr. 1822, Huusmandsſøn fra Gemshöga Sogn i Bleking. Sin Barndom og tidligſte Ungdom tilbragte han under Kamp med Nød og Trang. Da han efter 7 Aars ſtrængt Arbejde var bleven Malerſvend, begav han ſig til Stockholm, hvor han 1848 blev indſkreven paa Kunſtakademiet; han gjennemgik dette med Underſtøttelſe bl. A. af Dronning Joſephine, rejſte udenlands 1851, fik Rejſeſtipendium 1856 og boſatte ſig ſ. A. i Düſſeldorf, hvor han ſiden har opholdt ſig. 1866 blev han Medlem af Kunſtakademiet i Stockholm. N. er Elev af Tidemand, men har ved Siden heraf gjort Kunſtſtudier i Paris og Italien. Han henter fortrinsvis ſine Æmner fra den ſvenſke Almues Liv og har herfra givet mangt et Træk med god og ſand, om end ikke altid dyb Charakteriſtik.

Nordenflycht, Hedvig Charl., ſvenſk Forfatterinde, f. 1718, Datter af Kasſerer A. Nordbohm, ſom blev adlet under Navnet N. I ſine Barndomsaar fik hun en for en Kvinde uſædvanlig lærd Opdragelſe; 16 Aar gl. blev hun overensſtemmende med et Ønſke, Faderen havde ytret paa ſit Dødsleje, forlovet med en Mand, ſom hun vel for en ſtor Del havde at takke for ſin Aands Udvikling, men ſom i øvrigt var hende imod. Da denne døde 3 Aar efter, indgik hun en ny Forbindelſe med en ung Præſt, Jak. Fabricius; 1741 ægtede hun ham, men blev allerede ſ. A. Enke. Efter en heftig Sygdom, fremkaldt ved Sorg over Mandens Død, boſatte Fru N., ſom hun ſiden kaldtes, ſig paa et lille Landſted nær ved Stockholm, hvor hun ſkildrede ſin Sorg over hans Død i en Samling Elegier, »Den sörjande turturdufvan« (1743), der lagde Grunden til hendes Berømmelſe. Hun lod ſig dog efter nogen Tids Forløb bevæge til at flytte til Stockholm, hvor hendes Bolig ſnart blev Samlingsſtedet for en Mængde Skjønaander. Sammen med disſe ſtiftede hun et literært Samfund (efter hendes Død blev det kaldt til Live igjen under Navn af Utile Dulci), hvis Skrifter bleve udgivne under de forſkjellige Titler: »Våra försök« og »Vitterhetsarbeten«. Imidlertid udgav hun ſelv foruden andre Arbejder et poetiſk Aarsſkrift, »Quinligit tankespel« (1744—50), og førte Brevvexling med flere af Europas Lærde og Digtere (deriblandt Holberg). En ulykkelig Kjærlighed, der 1761 bevægede hende til at forlade Stockholm og ſine literære Venner for beſtandig at kunne leve i den elſkedes Nærhed, blev Aarſagen til hendes Død; hun døde 1763 af en Sygdom, hun havde paadraget ſig ved et heftigt Udbrud af Skinſyge. Fru N.s bedre Digte, ſom de erotiſke, udmærke ſig ved en inderlig og varm Følelſe, der rigtignok er lænket af et endnu ikke uddannet Sprog. En Samling af hendes »Utvalda arbeten« (1774) blev beſørget af J. Fiſcherſtröm (Gjenſtanden for hendes ulykkelige Kjærlighed); en fuldſtændigere Samling af hendes Skrifter er udgiven af Hanſelli (1852).

Nordenſkiöld [ſchjøld] ell. Nordenſköld, en ſvenſk-finſk Slægt; Brødrene Anders Joh. (f. 1696, Landshøvding, d. 1763) og Carl Fred. Nordenberg (f. 1702, Oberſt, d. 1779) adledes 1751 under dette Navn. — Otto Henr. N., Søn af Carl Fred., f. 1747 paa Frugård i Finland, gjorde Tjeneſte paa den franſke Flaade 1778—81 under den nordamerikanſke Frihedskrig, blev ved Hjemkomſten Oberſtlieutenant og deltog ſom Flagcapitain hos Storadmiralen i Krigen mod Rusland 1788—90, blev Contreadmiral efter Træfningen ved Hogland, Viceadmiral efter Slaget i Viborgbugten og Friherre 1815; d. 1832. — Hans Broderſøn, Nils Guſt. N., f. 12 Oct. 1792 paa Frugård, havde begyndt at gjøre Tjeneſte i Åbo Hofret, da han af Interesſe for Naturvidenſkaberne forlod den juridiſke Bane, ſtuderede Chemi og Mineralogi i Stockholm under Berzelius, tog 1817 Bjærgværksexamen i Upſala og udnævntes 1818 ved ſin Tilbagekomſt til Finland til Bjærgværksmeſter. 1823 blev han Overintendant ved Bjærgværksvæſenet i Finland og indlagde ſig ſom ſaadan megen Fortjeneſte ſaa vel af Bjærgværksvæſenets Ophjælpning ſom af Landets geologiſke Underſøgelſe. 1845 fik han Statsraads Titel, tog Afſked 1855 og døde 21 Febr. 1866 paa Frugård. N. gjorde ſig bekjendt ved Opdagelſen og Beſtemmelſen af en Mængde nye Mineraler; tillige fremſatte han et originalt, chemiſk Mineralſyſtem og opſtillede til Forklaring af de erratiſke Phænomener Hypotheſen om et af Ismasſer fyldt, af Strøm og Storm oprørt Hav. — Hans Søn, N. Adolf Erik N., f. 18 Nov. 1832 i Helſingfors, deltog tidlig i Faderens mineralogiſke Underſøgelſesrejſer i Finland og Rusland og fik 1857 den phyſiſk-mathematiſke Doctorgrad i Helſingfors; men da der ſ. A.

paa Grund af frimodige Ytringer af ham i en offentlig Tale gaves ham Valget mellem at tilbagekalde dem eller udvandre, begav han ſig til Sverige, hvor han 1858 blev anſat ſom Profesſor og Intendant ved Rigsmuſeets mineralogiſke Samlinger. Som Geograph og Geolog fulgte han med de under O. Torells Ledelſe 1858 og 1861 foretagne Expeditioner til Spitsbergen, hvorefter han 1864 paa Statens Bekoſtning tredje Gang afgik derhen for med Biſtand af N. Dunér at afſlutte det paa den ſidſte Expedition paabegyndte Recognoſceringsarbejde til en Gradmaaling. Ønſket om at fuldſtændiggjøre de vundne videnſkabelige Reſultater og Haabet om at kunne trænge længere frem mod Nord bevægede N. til at ſætte ſig i Spidſen for en ny Expedition til Polaregnene, og med Underſtøttelſe af flere af Göteborgs og Stockholms Børsmatadorer afgik han 1868 med det til Expeditionens Raadighed ſtillede ſvenſke Kronpoſtdampſkib „Sofia" (Chef Friherre F. W. v. Otter), beſøgte Beeren-Eiland, flere Punkter paa Spitsbergens Veſt- og Nordkyſt og trængte frem til 82° 41′ n. Br., men maatte vende tilbage, efter at det havde viſt ſig umuligt med Skib at naa nogen nordligere Breddegrad. 1870 gjorde N. af Henſyn til en ny Polarrejſe et forberedende Beſøg paa Grønland, og efter at de nødvendige Pengemidler vare blevne ſammenſkudte af Privatmænd, afgik han i Sommeren 1872 med to af den ſvenſke Regering udruſtede Fartøjer, Dampbaaden „Polhem" og Briggen „Gladan", endnu engang til Spitsbergen for i Løbet af Vinteren fra et eller andet Punkt nord om dette Land at gjøre en Polarrejſe med Slæder over Iſen. Men da denne Plan ſom Følge af flere ſammenſtødende Uheld maatte opgives, foretog han 24 Apr.—15 Juni n. A. en Vandring langs den hidtil lidet kjendte nordlige Kyſt af Spitsbergens Nordoſtland lige til dets øſtlige Odde, ſamt end videre tilbage tværs over Indlandsiſen for at udforſke dennes Beſkaffenhed, hvorefter han ved Høſtens Begyndelſe tiltraadte Hjemrejſen. Efter disſe Forſøg paa at trænge frem mod Nordpolen henvendte N. ſin Opmærkſomhed paa Naturforholdene i det nordl. Ishavs øſtlige Del, hvor han haabede over det kariſke Hav at finde Vej for en ſtadig Handelsforbindelſe mellem Europa og Sibirien. I Aarene 1875 og 1876 foretog han derfor to af O. Dickſon, ſenere tillige af A. Sibiriakoff bekoſtede Expeditioner. Den førſte Gang gik han i Beg. af Juni med Jagten „Prøven" gjennem Jugor-Sundet over det kariſke Hav til Jenisſej-Fjorden og derefter paa Baade op ad Floden til Jenisſejſk, hvorfra han i Begyndelſen af Oct. til Lands over Omſk og Jekatarinburg vendte tilbage til Europa. Den anden Gang gik han i Slutn. af Juli med Damperen „Ymer" gjennem Matotſchkin-Sundet ned mod de briochovſkiſke Øer i Jenisſej, hvor de medbragte Handelsvarer losſedes, og kom i Midten af Sept. tilbage til Norge. De heldige Udfald af disſe Expeditioner overtydede N. om Muligheden af ad ſamme Vej at iværkſætte Aſiens Omſejling. Med ſtor Interesſe omfattedes dette Foretagende af Kong Oscar, ſom ſammen med Dickſon og Sibiriakoff i det væſentlige bekoſtede Expeditionens Udruſtning, og i Juli 1878 tiltraadte N. Rejſen paa den i dette Øjemed indkjøbte Damper „Vega" (Chef L. Palander), fulgt af et Antal Videnſkabsmænd (blandt hvilke Danſkeren Hovgaard og Italieneren Bove). Allerede 9 Aug. ſ. A. omſejledes Cap Tſcheljuſkin, men Expeditionen nødſagedes dog til at overvintre i Nærheden af Berings-Sund ved Pitlekaj, 28 Sept. 1878—18 Juli 1879, hvorfor den førſt 2 Sept. ſidſtn. A. ankom til Japan og 27 Jan. 1880 indtraf i Suez. Paa Hjemrejſen gjennem Europa fik N. overalt en ſærdeles feſtlig Modtagelſe og blev ſ. A. ophøjet i Friherreſtanden. Efter af Dickſon at have faaet Midler til endnu en arktiſk Underſøgelſesrejſe foretog han, fulgt af A. G. Nathorſt m. fl., i Maj—Sept. 1883 en anden Expedition til Grønland, i hvis Indre han havde ventet at finde ſtørre isfrie Partier; paa Hjemtoget langs Øſtkyſten ſteg han i Land i „Kong Oscars Havn" nær den 66de Breddegrad. I Rigsdagsperioden 1870—72 og ſenere 1881—87 har N. været en af Stockholms Repræſentanter i 2det Kammer. De tre førſte under N.s Ledelſe iværkſatte Rejſer til Nordpolarhavet ere beſkrevne i »Svenska expeditioner t. Spetsbergen och Jan Mayen 1863—64« (1867), i »Svenska polarexpeditionen 1868, Reseskizzer af T. Fries och C. Nyström« (1869) og i »Svenska polarexpeditionen år 1872—73, skildrad af F. R. Kjellman« (1875). For den ſidſte Grønlandsrejſe og for Togtet med „Vega" har N. gjort Rede i »Den andra Dicksonska expeditionen t. Grönland« (1885) ſamt i »Vegas färd kring Asien och Europa« (2 D., 1880—81), hvortil ſlutter ſig »Vega-expeditionens vetenskapliga iakttagelser« (3 Bd., 1882—83).

Nordenſwan, Victorine, finſk Malerinde, f. 1838 i Tavaſtehus, d. 1872, hørte til Düſſeldorferſkolen og malede religiøſe Emner, ſom Kvinderne ved Graven, Marie Magdalene m. fl.

Norderhov, Præſtegjæld paa Ringerike i Norge, med 6,870 Indb., er bekjendt fra Begivenhederne i 1716 (ſ. **Colbjørnſen, Anna**).

Norderney, en af Øerne ved Nordkyſten af den preusſiſke Prov. Hannover, ø. for Floden Ems's Munding. 1¼ □ M. med 2,000 I. Stærkt beſøgt Søbad.

Norderoog, en lille Hallig i Veſterhavet, ¼ M. v. for Øen Pelworm.

Nordfjord og Søndfjord, et Fogderi paa Norges Veſtkyſt, under Nordre Bergenhus Amt, udgjør to Sorenſkriverier og ſtrækker ſig mellem Forbjærget Stat i N. og Sognefjorden i S. Dets øſtlige Grænſe er Langfjældenes Ryg, ſom her for en ſtor Del er dækket af Joſtedalsbræens Jøkler. Veſtligſt mod Havet ligger en Ørække, hvor der under det tidligere Vaarſildfiſkeri fandtes betydelige Fiſkevær. Kyſtens mellemſte Strøg gjennemſkæres af de ſtore Fjorde Nordfjord, Førdefjord og Dalsfjord ſamt af mangfoldige mindre. Diſtrictet har et meget fugtigt Klima, maaſke en af Aarſagerne til, at Spedalſkheden her optræder hyppigere. N. og S. havde 1875 (med Ladeſtedet Florø) 50,700 I.

Nordfrisland kaldtes i Middelalderen Marſklandene paa Slesvigs Veſtſide og de ved ſamme liggende Øer (begge af langt ſtørre Udſtrækning end nu) fra Sild mod S. Det omfattede 16

Herreder. Friſerne deltes i dem, der boede i Sønderjylland, og dem, der boede i „Utlandet“. Disſe ſidſte, de ſaakaldte Strandfriſer, havde egne Love, men fra den ældſte Tid vare de undergivne de danſke Konger, og det var ikke for at udvide ſit Rige, men for at tugte oprørſke Underſaatter, at Kong Abel foretog det Tog mod Friſerne, paa hvilket han faldt 1252.

Nordgren, Axel, ſvenſk Landſkabsmaler, f. 5 Dec. 1828 i Stockholm; Faderen var Portrætmaler. Efter at N. havde nydt Undervisning ved Kunſtakademiet i Stockholm, kom han 1851 til Düſſeldorf, ſtuderede der under Gude og tog ſiden Bolig i denne By; han var Medlem af Kunſtakademiet i Stockholm fra 1868. D. 12 Febr. 1888. Flertallet af hans Billeder (iſær Strandpartier og Maaneſkinslandſkaber) findes i Tyſkland, England og Belgien. Hans Arbejder vidne om poetiſk Sans, Friſkhed i Opfattelſen og et fint Øje for Localtonen.

Nordhauſen, Stad i den preusſiſke Prov. Sachſen, paa Sydſiden af Harzen, 11 M. v. for Halle. 27,000 J. (1885). Store Brændevinsbrænderier og Bryggerier, Fabrikation af Uld- og Bomuldsſtoffer, Svovlſyre, Cichorie, Eddike, Sukker, Tobak og Læder. Maſkinfabriker og Jærnſtøberier. Betydelig Handel med Korn, Olje og Svin. N. var tidligere en fri Rigsſtad.

Nordin, Carl Guſt., ſvenſk Biſkop, f. 1749, d. 1812. For at tilvejebringe en Samling af Kildeſkrifter til Sveriges Middelalders Hiſtorie blev han ſom Lector ved Hernöſands Gymnaſium kaldet til Stockholm, hvor hans Dygtighed ſnart ſkaffede ham Plads blandt Guſtav III.s nærmeſte Fortrolige. Han optoges i det ſvenſke Akademi og blev Medlem af „Beredningen“ for de eccleſiaſtiſke Anliggender 1786, anvendtes paa Rigsdagene 1789 (hvor Forſlaget til at arreſtere Oppoſitionsmændene ſkal være udgaaet fra ham) og 1792, for ſom Medlem af Præſteſtanden at bearbejde denne for Kongens Intereſſer, og blev ſidſtn. Aar kaldet til at deltage i „Beredningen“ for de offentlige Anliggender. Ved Guſtav III.s Død maatte N. vende tilbage til ſit Lectorſyſſel, men blev af Guſtav IV Adolf udnævnt til Provſt i Nora i Ångermanland og 1805 til Biſkop i Hernöſand. Han ejede en værdifuld Samling af Manuſkripter over den ſvenſke Hiſtorie, der efter hans Død kjøbtes af daværende Kronprins Carl Johan og ſkjænkedes til Upſala Bibliothek. Som Skribent er han iſær bekjendt ved ſine »Minnen öfver namnkunniga Svenska män« (1818). Hans efterladte »Dagboksanteckningar« udgaves 1868.

Nordiſke Krig kaldes den 20aarige Krig, der førtes i det nordlige og øſtlige Europa 1700—21 imellem Sverige paa den ene Side og Danmark, Rusland, Polen-Sachſen, til ſidſt ogſaa Preusſen og Hannover (England), paa den anden, og ſom tillige med den ſamtidige ſpanſke Arvefølgekrig i Veſten og Syden medførte væſentlige Forandringer i Europas politiſke Skikkelſe, idet den navnlig brød Sveriges Magt og grundede Ruslands Overvægt i det nordlige Europa. For Danmarks Vedkommende falder den i to Afdelinger, den kortvarige Krig 1700, der endte ved Freden i Travendal, og Krigen 1709—20, i hvilken Tordenſkjold udførte ſine glimrende Søbedrifter. Den endte ved Fredſlutningerne i Stockholm 1719 og 1720 med Hannover og Preusſen, paa Frederiksborg 1720 med Danmark og ſ. A. med Polen, i Nyſtad 1721 med Rusland. Ang. Krigens Enkeltheder ſ. Carl XII, Frederik IV, Peter d. ſtore, Tordenſkjold.

Nordiſk Mythologi. I ſine Grundtræk har den hedenſke Tids Tro og Gudelære været fælles for alle Folk af den germanſke Klasſe — altſaa omfattet ikke blot ſamtlige tyſke Stammer, Angelſachſerne incl., men ogſaa Goter og Nordboer. Med den fremrykkende Chriſtendom forſvandt dog paa de fleſte Steder hurtig de hedenſke Foreſtillinger uden at være blevne ſkriftlig optegnede, ſaa at f. Ex. Tyſkernes hedenſke Mythologi møjſommelig maa efterſpores gjennem romerſke Forfatteres (ſærlig Tacitus's) ſpredte Bemærkninger, Nutidens Sagn og Folkeminder og nogle ganſke enkelte oldtyſke Smaa-Brudſtykker — ſaaledes ſom J. Grimm har viſt, at det kan gjøres, hvem det lykkedes ved Sammenſtilling af ſaadanne Antydninger i Forbindelſe med nordiſke Kilders Indhold at conſtruere en tyſk Mythologi. I Sammenligning hermed har Danmark det ſtore Fortrin i Saxos udførlige Sagnhiſtorie at beſidde et righoldigt mythologiſk Stof, rigtignok gjengivet paa Latin og i en hiſtoriſerende Indklædning; men i øvrigt er man ogſaa for Danmarks og Sveriges Vedkommende nødt til at ſøge Sporene af Oldtidens Tro i de til vore Tider bevarede Folkeminder, i Perſon- og Stedsnavne oſv. Kun for den norrøne (d. e. norſk-islandſke) Gren af den nordiſke Stamme har man det hele mythologiſke Syſtem bevaret, fremſtillet i Oldtidens Sprog. Hovedkilderne ere en Samling Digte om Guder og Helte (den ældre Edda) og en Art Haandbog for Skjalde, der indeholder en Fremſtilling af den gamle Gudelære med en Mængde indſtrøede Fortællinger om Guderne og deres Bedrifter (Snorre Sturlaſons yngre Edda). Hertil komme Skjaldekvadenes Antydninger og Sagaernes ſpredte Træk. Som Correctiv kunne fremmede middelalderlige Forfatteres Angivelſer være vigtige. De nævnte hjemlige Kilder, der ere førte i Pennen i den katholſke Middelalder, og ſom ſelv for Digtenes Vedkommende næppe kunne føres længere tilbage end til Hedenſkabets Slutning, have dog, ſelv for de hedenſke Nordmænds virkelige Tro, ikke ſamtidige Vidnesbyrds fulde Beviskraft; men navnlig maa de benyttes med Varſomhed, naar det gjælder at give et Billede af „nordiſk“ Mythologi. Paa Grund af andre Kilders Ufuldſtændighed og Vanſkeligheden ved deres Bearbejdelſe har man dog hidtil væſenligt holdt ſig til den „norrøne“ Litteraturs Vidnesbyrd, og det der meddelte mythologiſke Syſtem er hvad der ſædvanlig fremſtilles ſom nordiſk Mythologi. Gudelæren har her fuldſtændig dramatiſk Charakter. Efter Verdens Skabelſe følger førſt en Uſkyldigheds-Tilſtand (Guldalderen), der afløſes af Kamp og Uro; ved Balders Død faar det onde Overhaand, og ſluttelig indtræder Kataſtrophen (Ragnarok). Da i det umaadelige Rum Ginnungagab (ſ. d. A.) Niflhejms Is og Muſpelhejms Hede mødtes, dannedes de førſte levende Væſener, Jætternes

Stamfader Ymer og Koen Audhumla; denne ſlikker de ſalte Rimſtene og frembringer herved Aſernes (Gudernes) Slægt. De tre Aſer Odin, Vile og Ve dræbe Ymer og danne af hans Legeme Jord, Himmel og Hav; ogſaa Dværgene opſtaa ved denne Lejlighed. Af Træer ſkabes de to førſte Mennesker, og Himmellegemernes Gang ordnes. Med Aſerne delte Vanerne Magten, efter at en Strid mellem diſſe to Gudeſlægter var endt. Hovedgudernes Antal ſynes at have været 12 foruden Odin, der var den øverſte af alle; de havde fordelt Verdens Styrelſe imellem ſig og raadſlog hver Dag om, hvad der ſkulde ſke. Blandt Gudinderne (Aſynjerne) vare ligeledes 12 eller 13 de fornemſte, ypperſt af alle Odins Huſtru Frigg. Hertil komme nu Nornerne, forſkjellige Elementar-Guddomme, Alferne m. fl. Om Gudernes, navnlig Odins og Thors, Virkſomhed og Kampe med Jætterne haves talrige Myther. Da Uſkyldighedens rene Gud, Balder, ved Lokes Svig er berøvet Guderne, faar Vold og Ondſkab førſt ret Indpas i Verden, der mere og mere ſtunder mod ſin Undergang og endelig forgaar under Gudernes ſidſte ſtore Kamp mod Jætterne, men kun for at give Plads for en ny Jord med nyt Liv for Guder og Mennesker. — Ved Forklaringen af den nordiſke Gudelære er man gaaet forſkjellige Veje. Allerede de middelalderlige Forfattere opfattede de gamle Guder ſom hiſtoriſke Perſoner — deriblandt ſelve Snorre, der i Tilſlutning til middelalderlig Kloſterlærdom henfører Aſerne til Aſien og lader dem nedſtamme fra Trojanerne —, og denne Opfattelſe udvikledes ſenere videre, ſaaledes af den bekjendte danſke Hiſtorieſkriver Suhm, der endog opſtillede tre Odiner, der til forſkjellig Tid ſkulde have levet i et jordiſk Asgaard, hvorfra Udvandringer til Norden havde fundet Sted, og herefter var denne Anſkuelſe den almindelig herſkende til ind i dette Aarhundrede. Oldforſkeren Finn Magnusſon vendte ſig mod denne Betragtning, men opſtillede til Gjengjæld en ſaa enſidig aſtronomiſk-kalendariſk Opfattelſe af de gamle Guder, at denne Forklaring umulig kunde overleve ſin Ophavsmand. Nyere Forſkere have vel været villige til at anerkjende de fleſte Guddomme ſom oprindelige Naturguder, men ſaaledes, at deres Væſen i Tidernes Løb er ſtærkt omdannet og til Dels har optaget et mere eller mindre overvejende ethiſk Element. Den nyere, ſaakaldte comparative Mythologi har navnlig taget Sprogforſkningen til Hjælp og ſøgt ved Paaviſning af de til nordiſke Gudenavne ſvarende Former i Sanſkrit at forklare den mythologiſke Udvikling. Stort videre end til at faſtſlaa Fællesſkabet inden for den indoeuropæiſke Sprogæt for viſſe mythologiſke Benævnelſer er man dog ad denne Vej ikke naaet. For Øjeblikket befinder det nordiſk-mythologiſke Studium ſig i ſtærk Gjæring. Fra ēn Side (S. Bugge) arbejder man paa at belyſe den nordiſke Gudelæres formodede ſtærke Laan fra den chriſtelige Religion og delvis ogſaa fra græſk-romerſk Literatur. Fra en anden Side (V. Rydberg) ſøger man ved at fremdrage Saxos Beretninger og andre uislandſke Vidnesbyrd at conſtruere en oprindeligere „germanſk" Mythologi. Fra alle Sider er det anerkjendt, at Bearbejdelſen af det hidtil ſamlede ſtore Stof af Folkeminder, Sagn, Overtro o. desl. fra de forſkjellige nordiſke Lande vil kunne bidrage meget betydelig til at belyſe de religiøſe Foreſtillinger i det gamle Norden. Muligvis vil ogſaa en videre Sammenligning mellem de mange, forunderlig overensſtemmende religiøſe Foreſtillinger hos næſten alle Folk, endog de paa det laveſte Culturtrin, kunne bidrage til at oplyſe adſkilligt, ſærlig af det barokke og barbariſke, der findes i den nordiſke ſom i enhver anden Mythologi (Anthropologiſk Mythologi). — Gudsdyrkelſen ſynes i Norden i højere Grad end i Tyſkland at have været knyttet til egentlige Templer (Hov, hof) og billedlige Fremſtillinger af Guderne. Værdigheden ſom Præſt (goði) var i Følge norrøne Kilder ſædvanlig forenet med Stillingen ſom verdslig Høvding; dog kunde ogſaa Kvinder foreſtaa Gudstjeneſten (gyðja, d. e. Præſtinde). At tilbede Guderne kaldtes at „blote" (uden Forbindelſe med Blod, om end Dyrkelſen væſentlig har beſtaaet i Ofring med det dertil knyttede Offergilde, hvorunder de ſlagtede Dyrs Kjød fortæredes). I Hovet aflagdes ogſaa i Rettergangstilfælde Ed paa en dertil helliget Ring. — Af Haandbøger i N. M. kunne fremhæves: N. M. Peterſens „Nordiſke Mythologi", (Kbh. 1863), og P. A. Munchs „Norrøne Gude- og Helte-Sagn" (omarbejdet Udg. Chriſtiania 1880).

Nordiſk Samfund kaldtes en politiſk Forening i Danmark, ſom ſtiftedes efter Krigen 1864 og ſvarede til de ſamtidige Foreninger i Stockholm (»Nordiska Nationalföreningen«) og Chriſtiania („Skandinaviſk Selſkab"). Det vilde vække Følelſen for den nordiſke Enheds Betydning og Vigtighed og virkede ved Foredragsmøder og Udgivelſe af Smaaſkrifter („Blade til Menigmand fra danſke Bondevenner", I—IX, 1865—67). Formand var Godsejer H. R. Carlſen, men Sjælen i Samfundet var Dr. C. Roſenberg. Det hendøde efter en halv Snes Aars Forløb.

Nordiſke Sprog, den ene Hovedſtamme af den ſtore gotiſke (germanſke) Sprogklaſſe, falde nu i fire Hovedſprog: Islandſk, Norſk, Svenſk og Danſk, der hvert har ſpaltet ſig i et ſtort Antal Dialekter, ſom dog paa Island fjerne ſig mindre fra hinanden end i de tre andre Lande. Ved Siden af Dialekterne have Islandſk, Svenſk og Danſk udviklet Skriftſprog, der fæſtnede ſig paa Reformationstiden, medens Norge ſom Følge af de politiſke Forhold optog Danſk ſom Skriftſprog. — De ældſte ſkriftlige Mindesmærker i Norden, Indſkrifterne med de ældre Runer (omtr. 400—650 e. Chr.), fremviſe en Sprogform med et ſaa gammelt Præg, at den i flere væſentlige Punkter (Bevarelſe af Stammendlydene o. ſ. v.) viſer ud over Gotiſk og tilbage til det fællesgermanſke Trin (dagaʀ, gastiʀ = oldnord. dagr, gestr, got. dags, gasts; dohtriʀ = oldnord. dætr, got. dauhtrjus o. ſ. v.). Dog har dette Sprog et beſtemt nordiſk Særpræg, ſaa at det ved charakteriſtiſke Mærker ſkiller ſig fra Gotiſk og Germanſk. Omraadet for det ældſte Runeſprog, ſom man har kaldt Urnordiſk, var Norden netop til de ſamme Grænſer, ſom ogſaa i den hiſtoriſke Tid adſkilte Nordboer og Tyſkere. Sproget lød, ſaa vidt man kan dømme efter de ſparſomme Levninger deraf, der ere komne for Dagen i de forſkjellige nordiſke Lande, ens over hele Norden, idet de ſmaa Forſkjelligheder, ſom lade ſig paaviſe, ikke hidrøre fra Forſkjel i Sted, men i Tid. Fra de ældſte Tider, i hvilke vi finde Mindesmærker i et nordiſk Særſprog, har altſaa den ſamme Stamme beboet alle nordiſke Lande fra Sønderjylland helt op i Norge, over de danſke Øer og Sverige, og denne Stamme kan ikke ſenere være fortrængt ved nye Indvandringer; dens Sprog er nemlig Grundſproget for den yngre nordiſke Sprogform, ſom vi møde paa Runeſtenene fra den yngre Jærnalder, i Eddadigtene o. ſ. v., det vil ſige det oldnordiſke Sprog. Jævnt og gradvis forandres nemlig baade det Sprog og de Skrifttegn, vi finde paa Mindesmærkerne med de ældre Runer, og Forandringerne foregaa i alt væſentligt paa ſamme Maade over hele Norden, indtil de naa en foreløbig Afſlutning omtr. Aar 850. Paa den Tid finde vi et nyt Runealphabet, der i Modſætning til det ældre fællesgermanſke, hvoraf det er udviklet, kan kaldes ſærlig nordiſk, da det er opſtaaet i Norden ſelv og ejendommeligt for det (ſ. **Runeſkrift**). Vi finde ligeledes et nyt n. S., der naturligvis i endnu langt højere Grad end Sproget i Indſkrifterne med de ældre Runer ſkiller ſig fra ſine gotiſke og germanſke Slægtninge og har udviklet en Mængde ſærlig nordiſke Ejendommeligheder. Men dette Sprog er endnu i alt væſentligt ens over hele Norden. De ſmaa Dialektforſkjelligheder, der naturligvis have været til Stede, lade ſig paa Grund af det ringe Sprogſtof vanſkelig nøjagtig beſtemme. En af de ældſte Forſkjelligheder ſynes at have været Bortkaſtelſen i Danſk og Svenſk af h foran r, l og n. Derfor brugtes ogſaa „den danſke Tunge“ (dönsk tunga) ſom Fællesbenævnelſe for hele Nordens Sprog, og med dette Navn betegnes langt ned i Tiden, efter at Sprogſpaltningen for længſt var indtraadt, ikke blot det ſærlig danſke, men ogſaa de tre andre n. S. — Førſt henimod Aar 1000 begynder en ſtørre Forſkjellighed at gjøre ſig gjældende mellem de n. S., idet de gamle Tvelyd bevares i Norſk og Islandſk, men i Danſk og noget ſenere i Svenſk gaa over til enkelte, lange Lyd (paa det afſides liggende Gulland have Tvelydene dog holdt ſig til Nutiden): norſk-islandſk bein = danſk-ſvenſk ben (gullandſk bain), norſk-islandſk auga = danſk-ſvenſk øgha (gullandſk augha), norſk-islandſk løysa = danſk-ſvenſk løsa (gullandſk loysa). Med diſſe Overgange indtræder den førſte ſtore Dialektſpaltning inden for de n. S., ſom ſaaledes falde i to Hovedgrupper: Svenſk-Danſk (Øſtnordiſk) og Norſk-Islandſk (Veſtnordiſk). Af andre Forſkjelligheder i gammel Tid mellem Øſt- og Veſtnordiſk fremhæve vi: Lydforbindelſen iu bevares i Øſtnordiſk, men ſpalter ſig i Veſtnordiſk i jú og jó; u- og i-Omlyden udjævnes i mange Tilfælde i Øſtnordiſk, men bevares i Veſtnordiſk (isl. land, Flt. lönd, löndum = ſvenſk-danſk land, Flt. land (lånd med Omlyd endnu ved Aar 1000), landum, Fortid foreſtillende Maade isl. væri = ſvenſk-danſk wári); i Veſtnordiſk indtræde mange Aſſimilationer, medens Øſtnordiſk bevarer de oprindeligere Former (isl. ekkja = ſvenſk-danſk ænkla, isl. batt „han bandt“ = ſvenſk-danſk bant o. ſ. v.); foran ngw, nkw (Veſtnordiſk kkv) bliver et oprindeligt i i Veſtnordiſk omlydt til y (ø), medens Øſtnordiſk faar iu (isl. syngva, søkkva = ſvenſk-danſk siunga, siunka af ældre singwa, sinkwa). — Inden for Norſk-Islandſk paa den ene Side og Svenſk-Danſk paa den anden udvikler der ſig efterhaanden en Række Forſkjelligheder, ſom forberede Spaltningen i de fire Sprog Norſk, Islandſk og Svenſk, Danſk. I Begyndelſen af 12te Aarh. gaa Lydene œ og øy paa Island over til æ og ey, men bevares i Norge; omvendt bortkaſtes i Norge h foran r, l og n, men bevares paa Island (isl. Hrólfr = norſk Rólfr oſv.). Andre ſtørre Forſkjelligheder mellem de to Sprog gjøre ſig gjældende i den følgende Tid (ſ. **Norſk Sprog** under **Norge**). I det hele foregaar Udviklingen raſkere i Norge end paa Island; men medens Islandſk i Bøjningen den Dag i Dag ſtaar paa et meget gammelt Trin, er den gamle Udtale af Selvlydene undergaaet ſtore Forandringer, ſaa at Norſk i den Henſeende paa mange Punkter ſtaar det oprindelige nærmere end Islandſk. — Inden for Øſtnordiſk indtræder en ſtørre Forandring i 12te Aarh., idet de gamle Endelſer, a i(e), u(o) bevares i Sverige med Skaane, men paa de danſke Øer og i Jylland falde ſammen i æ (ſvenſk-ſkaanſk bæra, fathir, skulu = danſk bæræ, fathær, skulæ). En anden vigtig Overgang foregaar i Løbet af 13de og 14de Aarh., hvorved Danmark med Skaane og Halland ſkiller ſig fra Sverige, idet enkelt k, t, p i Efterlyd bevares i Svenſk, men i Danmark, Skaane og Halland bliver g, d, b (i Danmark Spiranter, i Skaane og Halland Mutæ): ſvenſk rike, utan, løpa = danſk rige, uden, løbe. Denne Overgang danner ikke blot et Hovedſkjelnemærke mellem nyere Danſk og nyere Svenſk, men udgjør ogſaa den vigtigſte Forſkjel mellem ældre og nyere Danſk (ſ. **Danſk Sprog** under **Danmark**). Skjønt Svenſk og Danſk i mange væſentlige Punkter have fulgtes ad i deres Udvikling fra de ældſte Tider til Nutiden i Modſætning til Norſk-Islandſk, ſlutter Svenſk ſig dog i Udtale og Betoning langt nærmere til Norſk end til Danſk, der uden Sammenligning er det meſt fremſkredne og afſlebne af alle n. S. (L. W.)

Nordkaper kaldte de ældre Hvalfangere en Hval (Sletbag, Balæna biscayensis, Sarde), ſom de iſær traf mellem Island og Nordcap og ved Nordamerikas Øſtkyſt ſyd for den egentlige Grønlandshvals Udbredningsbælte; ved en Fejltagelſe er Navnet ofte blevet overført paa andre Arter.

Nordkyn, Forbjærg i Norge, paa Halvøen mellem Laxefjord og Tanafjord i Finmarken, omtrent 10 Mil ø. for Nordcap, er det nordligſte Punkt af Europas Faſtland (71° 6′ n. Br.).

Nordlandene, d. e. de nordlige Lande, brugtes allerede af Snorre og andre islandſke Forfattere ſom en ethnologiſk Benævnelſe, ſvarende til de „nordiſke“ (nordgermanſke) eller „ſkandinaviſke“ Lande. I ſenere Tider bruger man oftere i denne Betydning Norden og nordiſk, men i Tyſkland og Frankrig regne mange ogſaa Rusland med blandt de nordiſke Lande.

Nordlands Amt i Norge, det ſydligſte i Tromsø Stift, har et Fladeindhold af c. 700 □ M. (38,000 □ Kilom.) med 103,000 Indb. (1875). Amtet deles i 2 Bycommuner (Moſjøen og Bodø) og 39 Herreder, fordelte paa 4 Fogderier, nemlig Søndre og Nordre Helgeland, Salten ſamt Lofoten med Veſteraalen. Det danner en forholdsvis ſmal Kyſtrand langs Rigsgrænſen mellem Nordre Throndhjems Amt i Syd og Tromsø Amt i Nord, gjennemſkæres af en Mængde ſtørre og mindre Fjorde og dækkes mod Havet af en Utallighed af Øer, blandt hvilke navnlig Lofotens Øgruppe fortjener at nævnes. Det er rigt paa ſtorartede og interesſante Naturſcenerier og beſøges i de ſenere Aar af et ſtedſe ſtigende Antal udenlandſke Touriſter. Den vigtigſte Næringsvej er Fiſkerierne, blandt hvilke fremfor alt kan mærkes Skreifiſket i Lofoten; ogſaa Fedſildfiſkerierne ere af ſtor Betydning. Jfr. **Haalogaland**.

Nordlys, Lysninger i Atmoſphæren, der viſe ſig meſt pragtfulde i de arktiſke Egne, men ogſaa iagttages under lavere Breddegrader. Paa disſe ſidſte ſes N. i Almindelighed ſom en lyſende Bue (mod Nord paa den nordlige, mod Syd paa den ſydlige Halvkugle) med Enderne ſtøttede til Horizonten og altſaa begrænſende et paa denne hvilende „mørkt Segment"; den lyſende Bue er i en ſtadig Bevægelſe i radiær Retning, dens Farve er hvid, men der udſendes hyppig røde og grønne Straaler opefter paa Himlen, og disſe Straaler have Retning hen imod et Punkt ud over Zenith, nemlig det Punkt, hvor Inclinationsnaalens Forlængelſe ſkærer Himmelkuglen, og hvor „Kronen" dannes. I de arktiſke Egne iagttages N. under højſt forſkjellige Former. Simpleſt viſer det ſig ſom en hvidlig Lysning, ſom begyndende Dagslys, over en Del af Himlen og altſaa med den øvrige Del ſom mørke Flader; Lysningen kan være ſaa ſtærk, at man kan ſe Bjærge i flere Miles Afſtand, og den ſer ud, ſom om den hidrørte fra en Lyskilde udefra, der ſendte ſine Straaler igjennem Atmoſphæren ſom Sol- og Maanelys. Det viſer ſig ogſaa undertiden ſom Lyspletter omkring paa Himlen, idet Lyſet ſynes at udſtraale fra disſe ſelv, eller ſom lyſende Baand, der i Regelen gaa i magnetiſk Øſt og Veſt med en ſkarp Kant forneden, men udſvømmende Rand for oven, undtagen naar Baandet gaar igjennem Zenith, thi da ere begge Rande lige ſkarpe. Saadanne Baand viſe ſig, naar de ere ſtærkt udviklede, ſom folderige Tæpper, der ere i en ſtadig Bevægelſe med Bølger i vandret og lodret Retning og udſende Straaler imod det magnetiſke Zenith, ſaa at det hele kan faa et vifteformigt Udſeende. Smukkeſt ſes N. ſom en Mængde Straaler paa forſkjellige Dele af Himlen og med Retninger op imod Kronen; dette Punkt ſelv er et lille, mørkt Felt, omgivet af en ſtærk Lysbevægelſe. Jo ſtærkere og ſmukkere N. er, deſto kortere varer det i Regelen. Den ſtore Bevægelighed af N. er meſt charakteriſtiſk for de arktiſke Egne; ligeſaa den Omſtændighed, at de der naa ned til Atmoſphærens laveſte Regioner. Edlund har forklaret N. paa følgende Maade: Jordmagnetismen inducerer ved Jordens Axeombrejning en Strøm af poſitiv Elektricitet, der gaar fra Jorden op efter i Atmoſphæren, medens Jorden bliver tilbage med negativ Elektricitet; ved Æqvator gaar Strømmen lodret opefter, men paa Steder med højere Bredder gaar den ſkraat opefter, i nordlig Retning paa den nordlige, i ſydlig Retning paa den ſydlige Halvkugle, og jo længere man kommer fra Æqvator, deſto ſvagere er den opad gaaende Strøm, ja i arktiſke Egne gaar Strømmen af poſitiv Elektricitet ned imod Jorden og frembringer da de Lysphænomener, vi kalde N.; Strømmen gaar ned imod Jorden i beſtemte Egne, et Nordlysbælte, ſom efter Edlunds Theori har ſit Midtpunkt imellem Jordens magnetiſke og geographiſke Poler. Erfaringen viſer ogſaa, at der ſtrækker ſig et ſaadant Bælte igjennem Hudſonsbugten, Syd-Grønland, Spitsbergen, videre temmelig langt mod Nord og ſaa tilbage. Befinder man ſig altſaa nord for dette Bælte, har man N. imod Syd, og i ſelve Bæltet har man det i begge Retninger. Sker Udladningen af Luftens poſitive og Jordens negative Elektricitet ikke ſom nævnt ved en jævn Strøm, kan den ſke ſom Gniſt, Lynet. S. **Luftelektricitet** under **Luft**.

Nordmandsdalen, ſ. **Fredensborg**.

Nordmann, Johannes, tyſk Forfatter, f. 1820 ved Krems i Nedreøſterrig, ſtuderede i Wien og ſlog tidlig ind paa Journaliſt- og Forfatterbanen, foretog ſtørre Rejſer og boſatte ſig gjentagne Gange i Udlandet, men vendte ſtadig tilbage til Wien, hvor han efter flere fejlſlagne journaliſtiſke Foretagender 1869 indtraadte i Redactionen af „Neue frie Preſſe" og desuden 1873 ſtiftede „Neue illuſtr. Zeit.", ſom han i nogle Aar redigerede; i en Aarrække var han Formand for Wiener Forfatterforeningen „Concordia"; d. 1887. Blandt hans talrige Arbejder kunne fremhæves Romanerne „Aurelie", „Carrara", „Frühlingsnächte in Salamanca" og „Ein Wiener Bürger", Tragedien „Ein Marſchall von Frankreich", Novelleſamlingen „Wiener Stadtgeſchichten" og den epiſke Digtning „Eine Römerfahrt".

Nordmøre, ſ. **Romsdals Amt**.

Nordoſtpasſage, ſ. **Nordveſtpasſage**.

Nordpolarlandene betegner i udvidet Forſtand alt Land mellem Nordpolen og den nordlige Polarkreds, altſaa en Del af det nordlige Skandinavien, af det europæiſke Rusland og Sibirien og af Nordamerika, tillige med de n. herfor liggende Øer; i indſkrænket Betydning derimod kun det nordlige Nordamerika og de derhen hørende Øer, Grønland ſamt Øerne nord for Aſien, og det er i denne Betydning, Ordet her tages. Da alle betydeligere her omhandlede Landſtrækninger og Øer findes beſkrevne i egne Artikler, vil her kun blive givet en ſammentrængt Overſigt over dem. Fra Faſtlandet v. for Hudſons-Bugten udſkyde mod N. de to Halvøer Melville og Boothia Felix. Øerne kunne henføres til 4 Grupper. 1) Baffinsland, n. for Labrador og ſkilt fra dette ved Hudſons-Strædet, beſtaar af flere, ved isopfyldte Sunde adſkilte Øer, af hvilke den nordveſtlige Gruppe ſædvanlig kaldes Cockburns Land, den ſydlige Baffins Land. Paa Øſtſiden er de ſtore Bugter Hogarth ell. Cumberland og Frobiſher. 2) Den ſydlige Ørække mellem de to Nordveſtpasſager, beſtaaende af Øerne Nord-Somerſet, Prinſen af Wales's Land, King Williams Land, den ſtore Ø, hvoraf forſkjellige Strækninger kaldes Victoria Land, Wollaſtons Land og Prins Alberts Land, og det ved Prinſen af Wales's Str. derfra ſkilte Banks Land med flere mindre Øer. 3) Parrys Archipelag, en 160 M. lang Ørække n. for den forrige og ſkilt fra denne ved den nordlige Pasſage gjennem Lancaſter Sund, Barrow-Strædet, Melville-Sund og Banks-Strædet, og beſtaaende fra Ø. mod V. af Øerne Nord-Devon, Grinnells Land, Cornwall, Bathurſt, Melville, Eglinton og Prins Patricks Ø. 4) Landet omkring Smiths Sund og dettes Fortſættelſe mod N., Kane Bugten, Kennedy Kan. og Robeſon Kan., er rimeligvis ogſaa en Samling af Øer, af hvilke de ø. for Sundet maa henregnes til Grønland. Man kjender kun ubetydelige Strækninger af Kyſterne med en Mængde forſkjellige Navne, mod Øſt Hayes Land, Waſhington Land med Humboldt-Gletſcheren og Hall Land, og mod V. Nord Lincoln, Ellesmere Land, Grinnell Land og Grant Land. Nordkyſten af Grant Land bøjer ſkarpt mod V., ligeſom Hall Land mod Øſt. Næſten alle foran nævnte Øer ere bjergfulde, dog næppe over 2,500 F. høje, med et overordentlig koldt Klima og i den korte Sommertid en ubetydelig Vegetation. De faa Indbyggere ere hedenſke Eſkimoer, hvis Levevis er ſom Grønlændernes. Ved Grønlands Veſtkyſt er Disko den ſtørſte Ø; langs Øſtkyſten oven for 70° findes en betydelig Skjærgaard. Mellem denne og Norge Øen Jan Mayen. Nord for Norge op mod 70° Spitsbergen med Nordøſtlandet, Kong Carls Land og flere mindre. Kolgnjev n. for Tſcheſkaja Bugten. Vaigats og Dobbeltøen Novaja Zemlja omſlutte det kariſke Hav mod V., og nord for denne Ø ovenfor 70° ligge Frants Joſephs Land med talrige Smaaøer og veſt for dette Alexandra Land. Herfra 80° mod Øſt findes kun langs Aſiens Nordkyſt ubetydelige Smaaøer indtil de nyſibiriſke Øer med Ljæchovs Øer og De Longs Øer mellem 155° og 168° ø. L., 74° og 77° n. Br. Nord for Indſejlingen til Berings-Strædet Wrangels Land, og nord og veſt for denne Ø under 74° n. Br. have forſkjellige Søfarende mellem 160° og 138° v. L. opdaget Land i ſtørre Udſtrækning. — Europæerne og i den ſenere Tid tillige Nordamerikanerne have i over 3 Aarhundreder med overordentlige Anſtrængelſer ſøgt at finde en Gjennemgang gjennem Polarhavene til det ſtore Ocean. Om disſe **Nordpolarrejſer** ſ. **Nordveſtpasſage**.

Nordraak, Rikard, norſk Componiſt, f. 12 Juni 1842 i Chriſtiania, var førſt beſtemt til at blive Handelsmand, men beſluttede under et Ophold ved et Handelsinſtitut i Kjøbenhavn at ofre ſig for Muſiken. Efter nogen Tids Studium i Danmark drog han til Berlin, hvor han fik Prof. Kiel til Lærer i Contrapunkt og Compoſition og Prof. Kullack til Lærer i Pianoſpil. Her opholdt han ſig (med enkelte Beſøg i Hjemmet) til ſin Død 20 Marts 1866. Trods ſin unge Alder og korte Virkſomhed ſom Muſiker fik N. megen Betydning. Hans Begejſtring for norſk Folkemuſik, Hiſtorie og Folkeliv var parret med ſtor muſikalſk Originalitet og Iderigdom; hans ikke mange, men charakteriſtiſke Compoſitioner ere melodiſk vakre og i al deres Simpelhed farverige; ſærlig kan nævnes hans Muſik til Fætteren Bjørnſons Dramaer „Maria Stuart i Skotland“ og „Sigurd Slembe“ og Nationalſangen „Ja vi elſker dette Landet“; han har desuden efterladt en Del Sange og Pianoſtykker, de fleſte med ſtærk national Colorit.

Nordre Rønner, en Stengrund 1 M. n. for Læsøs Veſtende, der hæver ſig op af Kattegattet. Her er nogle Smaahuſe, der om Sommeren benyttes af Fiſkere, og i den nyeſte Tid er her rejſt et Fyr af 3dje Orden med 3 Mil Lysvidde.

Nordſtjærneordenen, civil ſvenſk Ridderorden, ſtiftet 1748 af Frederik I. Oprindelig var Ordenen delt i to Grader, hvortil 1844 (da de tidligere Commandeurer fik Titel af Commandeurer med Storkorſet) kom en tredje, Commandeurgraden (fra 1873 delt i to Klasſer). Ordenstegnet er et græſk Kors med kløvede Arme og Indſkriften »Nescit occasum«; Ordensbaand ſort. For de 10 ældſte Commandeurer findes Penſioner paa 300 Kroner.

Nordſtrand, en ¾ □ M. ſtor Ø i Veſterhavet, 1 M. fra Slesvigs Kyſt v. for Huſum. 2,367 J. Den er tillige med Pelworm og nogle Halliger Levninger af den ſtore Ø Nordſtrand, ſom i Middelalderen omfattede 5 Herreder og blev ødelagt ved den forfærdelige Vandflod 10—12 Oct. 1634, hvorved 6,400 Menneſker omkom. 1652 nedſatte en Del af Hertug Frederik III indkaldte Brabantere og andre Nederlændere ſig her og inddigede Øen, ſaa at der efterhaanden opſtod 5 Koge. ⅓ M. n. for Øen ligger **Nordſtrandiſchmoor**, ⅓ M. lang og ¼ M. bred, beboet af nogle faa Familier.

Nordſtröm, Joh. Jak., f. 1801 eller 1802 i Åbo i Finland, blev 1827 anſat ſom Adjunct i Økonomi ved Univerſitetet i Helſingfors og udnævntes 1834 til Profesſor i Statsret og Nationaløkonomi ſmſtds. I Finland udgav han 1839—41 »Bidrag till Svenska samhällsförfattningens historia« (ikke fuldført) og redigerede ſenere ſom Medlem af den 1843 nedſatte Kirkelovscomité det af denne udarbejdede Forſlag til Kirkelov for Storhertugdømmet. 1846 blev han ſom Rigsarchivar kaldet til Sverige; her blev han Kanslerſecretær for begge Univerſiteter, var Medlem af Comitéen for Udarbejdelſen af Forſlag til en ny Kirkelov, var ſom Videnſkabsakademiets Ombud Rigsdagsmand 1853—68 og valgtes 1866 til Medlem af Rigsdagens førſte Kammer; d. 17 Maj 1874 i Stockholm.

Nordſøen ell. Veſterhavet, den Del af Atlanterhavet, ſom fra Nordhavet ſkærer ſig ind mellem Storbritannien mod V. og Norge, Danmark, Nord-Jylland og Holland mod Ø. Det har ſin ſtørſte Udſtrækning fra N. til S., omtr. 150 M., og ſin ſtørſte Bredde under 56°

n. Br., c. 85 M., med et Areal af 9,740 □ M. Det indſnævres ſaa vel længer mod N., mellem Skotland og Norge 60 M., mellem Shetlandsøerne og Norge 45 M., ſom mod S. mellem Nordholland og England (28 M.), hvorfra dets Kyſter efterhaanden nærme ſig hinanden, indtil de ved Dover-Strædet, der danner Indløbet til den engelſke Kanal, kun ere fjærnede 4½ M. fra hinanden. N. har ingen betydelig Dybde. Imellem 54° og 56° n. Br. og 19° og 22° ø. L. danner **Doggersbanken** en Hævning, over hvilken der paa det højeſte Sted kun er 8 Favne Vand. Kun langs Norges Kyſt naar Havet en betydeligere Dybde, indtil henimod 300 Favne. N. er overordentlig rig paa Fiſk, navnlig Torſk og Sild, og ſtore Flaader af engelſke, hollandſke og tyſke Fiſkerfartøjer tage Del i Fiſkeriet. De danſke Fiſkere have hidtil kun i ringe Grad deltaget i dette, men Beſtræbelſerne ere i de ſenere Aar blevne rettede herpaa. 1887 er paabegyndt en Skibsfartskanal fra Holtenau ved Kielerfjord over Rendsborg til Brunsbüttel ved Elben. Dens Anlæg ſkal koſte c. 140 Mill. Kr.

Nordſøkanalen, den ſeneſt aabnede af de hollandſke Skibsfartskanaler, fører fra Amſterdam mod Veſt til Nordſøen og er farbar for de ſtørſte Handelsſkibe.

Nordtoft, Flække i Holſten, 3 M. ſ. ø. for Rendsborg, med 2000 J., Brændevinsbrænderi og anden induſtriel Virkſomhed.

Nordtyſke Forbund, grundlagt 18 Aug. 1866 efter det tyſke Forbunds Opløsning, omfattede de 21 nordtyſke Stater ſamt Dele af Storhertugdømmet Heſſen indtil Mainlinjen og fik 17 Apr. 1867 en Forfatning under den preusſiſke Konges Ledelſe med et Forbundsraad (af 43 Medlemmer) og en Rigsdag (af 296 Medl.), hvilken 1871 med faa Ændringer optoges for det nuværende tyſke Rige.

Nordveſtcap ell. **Vlaming Head**, et Forbjærg i det veſtlige Auſtralien, der danner Nordſpidſen af den ſmalle Halvø de Witts Land, ſom mod V. indeſlutter Eymouth Bugten.

Nordveſtpasſage. De af G. og S. Cabot fra England foretagne Rejſer (1497 og 98) gik ud paa at finde China og Indien ved at følge en nordveſtlig Retning og vare altſaa de førſte Forſøg paa at opdage N. Paa disſe Rejſer opdagedes Labrador og Hudſonsſtrædet. Muligheden af at finde en Nordoſtpasſage afvendte i nogen Tid Opmærkſomheden fra de nordamerikanſke Nordpolarlande, men 1576—78 foretog M. Frobiſher tre Rejſer, paa hvilke han landede paa Grønland, opdagede Frobiſherſtræde og trængte lidt op i Hudſonsſtrædet; 1585—87 gjorde J. Davis ligeledes tre Rejſer, paa den ſidſte af hvilke han beſejlede Veſtkyſten af Grønland indtil 72° 12′, holdt dernæſt veſtpaa, men naaede paa Grund af Mellemiſen ikke Land før paa 66°, trængte op i det af ham ſelv paa den førſte Rejſe opnaaede Cumberlandſtræde, pasſerede Frobiſher- og Hudſonsſtrædet og fulgte Kyſten af Labrador til 52°, hvorpaa han vendte hjem. Et Par efterfølgende Rejſer gav intet Udbytte; deſto vigtigere var Henry Hudſons Expedition (1610—11) til det efter ham opkaldte, men allerede tidligere bekjendte Stræde og den ſydlige Del af Hudſonsbugten. Opdagelſerne i Hudſonsbugten fortſattes af T. Button (1612—13), R. Bylot og W. Baffin (1615), men gav intet Haab om at finde N. gjennem Hudſonsbugten. Paa deres anden Rejſe (1616) vendte Bylot og Baffin ſig derfor mod Davisſtrædet og opdagede derved Baffinsbugten, ſom de beſejlede til 77½° n. Br., men den og alle de „Sunde“, ſom pasſeredes, erklæredes af Baffin for lukkede Bugter, hvorfor der i 200 Aar ikke foretoges Expeditioner gjennem eller til dette Farvand, nagtet dets Rigdom paa Hvaler vel kunde have lokket Hvalfangere did. Paa denne Tid falder ogſaa den eneſte af de danſke foretagne Expedition (1619—20) for at finde N.; ſ. **Munk** (Jens). To nye frugtesløſe Forſøg af Fox (1631) og James (1631—32), hvorved Foxkanalen beſejledes indtil 66½° og Jamesbugten nærmere underſøgtes, afſluttede det 17de Aarh.s Rejſer, thi det 1669 ſtiftede Hudſonsbugtcompagni ſtræbte ſnarere at hindre nye Forſøg end at fremme dem, nagtet det ſærlig var paalagt det at ſøge N. I det 18de Aarh. tilintetgjordes Haabet om at finde et veſtligt Udløb fra Hudſonsbugten til det ſtille Ocean ved C. Middletons (1741—42) og H. Ellis's (1746—47) Rejſer, ved hvilke Wager-, Repulſe- og Cheſterfieldbugten opdagedes; fremdeles ved S. Hearnes Landrejſe paa Hudſonscompagniets Bekoſtning til Kobbermineflodens Munding (1770—72), hvorved Polarhavet n. for Amerika førſte Gang naaedes, ved J. Cooks Rejſe langs Amerikas Veſtkyſt, hvorved det blev klart, at Faſtlandet i Nordamerika nærmede ſig Aſien ſaa ſtærkt, at der kun var Gjennemſejling til Polarhavet gjennem det allerede 1728 opdagede Beringsſtræde (Cook naaede her 70¾° n. Br.), ved A. Mackenzies Rejſe fra Athabaſcaſøen ned ad den efter ham opkaldte Mackenzieflod til Polarhavet (1789), og endelig ved Vancouvers Underſøgelſe af Veſtkyſten mellem 30° og 60° n. Br. (1791—94), der førte til fuldkommen Vished om, at der ingen Gjennemſejling fandtes paa hele denne Strækning. Den ruſſiſke Expedition under Kotzebue til Beringsſtrædet (1816—18) ſatte Englænderne igjen i Bevægelſe, og John Barrow formaaede Regeringen til at udruſte to Expeditioner, en under Buchan og Franklin til Beringsſtrædet, en anden under J. Roſs til Davisſtrædet. Den ſidſte gjenopdagede Baffinshavet (1818), men da han anſaa Lancaſterſund for lukket, udrettede han forøvrigt intet, og en ny Expedition afgik derfor 1819 under Parrys Commando for at forſøge at trænge igjennem Lancaſterſund. Parry fandt Sundet aabent, hvor hin havde ſet Bjærge, trængte gjennem Barrowſtrædet langs Sydſiden af de Øer, der efter ham kaldes Parryøerne, ſejlede ned ad Prince-Regents Indløb, pasſerede Wellingtonskanalen og naaede 110° v. L., hvorved Expeditionen blev berettiget til en Præmie paa 5,000 Pd. St., men uhyre Ismasſer hindrede videre Fremtrængen, hvorpaa begge Skibene ſøgte Vinterkvarter paa Melvilleøen i „Parrys Vinterhavn“. 1820 trængtes der frem til 114° v. L.; Banks Land ſaas, men det var umuligt at komme videre; han vendte ſig derfor atter mod Øſt for at finde en ſydlig. Gjennemſejling ned til Amerikas Faſtland, men Mangel paa Proviant tvang ham til at vende tilbage til England, hvor han ankom i Slutn. af Oct. og modtoges med ſtor Udmærkelſe. 1820—21 gjorde Franklin ſin berømte Landexpedition fra Fort York ved Hudſonsbugten over Fort Chepwyan og Fort Entrepriſe ned ad Kobberminefloden til Polarhavet, ſom han fulgte i Kanoer langs Kyſten mod Ø. indtil Cap Turnagain, hvorfra han over Land efter uhyre Lidelſer og Tabet af Halvparten af ſit Mandſkab naaede tilbage til Fort York og 1822 til England. Det var imidlertid ikke faldet Parry vanſkeligt at faa en ny Expedition i Stand, og 1821 var han med Skibene „Fury“ og „Hella“ i den nordlige Del af Hudſonsbugten, forvisſede ſig om, at Repulſebugten virkelig var en lukket Bugt, ſejlede mod Nord langs den endnu ubekjendte Melvillehalvø, men forſøgte forgjæves at trænge nord om denne gjennem det af ham benævnte Fury- og Heklaſtræde og vendte endelig 1823, efter to Gange at have overvintret i Iſen, tilbage til England. 1824 var Parry med de ſamme Skibe igjen paa Opdagelſer og ſøgte at finde Vejen til den ſejlbare Nordkyſt gjennem Prince-Regents Indløb, men nødſagedes til at overvintre i Port Bowen paa Øſtſiden, miſtede det n. A. „Fury“ og vendte tilbage til England. Samtidig ſkulde Lyons fra Repulſebugten trænge over Land med Baade til Faſtlandets Nordkyſt og ſøge at naa Turnagain, Franklins yderſte Punkt mod Øſt, men han naaede ikke engang Bugten og var allerede hjemme igjen 1824. To Aar efter gik Beechy gjennem Beringsſtrædet forbi Iscap, hvorfra hans Styrmand Elſom naaede Barrowpynten kort efter, at Franklin havde forladt det lidt øſtligere Return-Reef. Franklin var 1825 gaaet over Land til Fort Franklin ved Store-Bjørneſø og 1826 med Dr. Richardſon ned ad Mackenziefloden, hvorfra han ſelv fulgte Kyſten mod V., Richardſon derimod mod Ø. Medens Franklin kun naaede Return-Reef, 40 M. fra Barrowpynt, pasſerede Richardſon Cap Bathurſt, Cap Parry, gjennem Dolphin- og Unionſtrædet (mellem Faſtlandet og Wollaſtonland), omkring Cap Kruſenſtern til Kobberminefloden Munding, hvorfra Tilbagetoget fortſattes til Fods til den ſtore Bjørneſø. Den engelſke Regering var nu ikke villig til at gjøre flere Ofre, men det lykkedes J. Roſs iſær ved den rige F. Booths Hjælp at faa en lille Hjuldamper „Victory“ udruſtet, og med den og kun nogle og tyve Mand foretog han den længſt varende Expedition, der endnu var bleven gjort (1829—33). Han gik igjennem Lancaſterſund ned ad Prince-Regents Indløb, forſynede ſig med „Furys“ efterladte Forraad ved Furypynten, pasſerede langs ned med Amerikas nordligſte Halvø, ſom blev kaldt Boothia Felix, og overvintrede i Felixhavnen, hvorfra der gjordes Udflugter med Slæder over Halvøen og det ſenere ſaakaldte Roſs’s Stræde til King Williams Land, ved hvis yderſte Punkt, Cap Victory, en Stendyſſe oprejſtes. 1830—31 overvintredes i Nærheden af Sheriffhavnen, hvorfra den magnetiſke Pol beſøgtes, 1831—32 atter, kun et Par Mil nordligere, i Victoriahavnen. Forraadene vare ſlupne op; han forlod derfor med ſit Mandſkab Skibet til Fods, naaede Furypynten og drog videre med „Furys“ efterladte Baade, men nødtes af Iſen til at vende tilbage og gaa i Vinterkvarter (1832—33). Førſt i Sommeren 1833 naaede han Barrowſtrædet og var ſaa heldig at træffe en Hvalfanger, der havde været ude for at ſøge ham og nu bragte ham og hans hele Mandſkab paa tre nær tilbage til England. Ængſtelſen for hans Skæbne havde imidlertid foranlediget Backs Expedition ned ad den ſtore Fiſkeflod (1834) til Polarhavet, men Roſs var hjemme, førend den brød op fra den ſtore Slaveſø. Roſs antog Boothia for en Halvø af Faſtlandet; Back betvivlede det, da han havde truffet Havet langt ſydligere, og Spørgsmaalet om den rette Beſkaffenhed af Faſtlandets nordøſtlige Hjørne var altſaa endnu ikke løſt. Den geographiſke Forening i London optog dette Spørgsmaal med Varme og fik Regeringen til at ſende Back (1836) til Wager- ell. Repulſebugten for derfra at gaa tværs over Landet med Baade; men efter vel at være kommen nord om Southamptonøen, kom han i Drift i Iſen, drev midt ned i Hudſonsbugten og fandt nu Skibet ſaa læk, at han var nødt til at vende hjem. Samtidig hermed foretoges Hudſonsbugtcompagniets vigtige Expedition over Land til Polarkyſten efter en af T. Simpſon udarbejdet Plan. 1837 berejſtes den endnu ukjendte Nordkyſt mellem Returnreef og Barrowſpidſen, 1838 og 1839 Nordkyſten fra Kobberminefloden indtil Montrealøen i Fiſkeflodens Munding, ſom Back allerede havde opdaget 1834; men man fik ikke Tid til at afgjøre Spørgsmaalet, om Boothia var en Halvø eller en Ø. Derimod berejſtes Sydveſtſiden af King Williams Land, ſom antoges for en Del af Boothia, og hinſides det aabne Polarhav mod Nord ſaas Victorialand (øſtligſte Del af Wollaſtonland). Simpſons Død forhalede Hudſonsbugtcompagniets nye Expedition til dette nordøſtlige Hjørne, indtil den ſenere ſaa længſelsfuldt efterſøgte Franklinsexpedition var afgaaet 1845 for gjennem Lancaſterſund i ſydveſtlig Retning at trænge frem til Beringsſtrædet. Førſt i Sommeren 1846 forlod Føreren Dr. Rae med to Baade Churchill, naaede Repulſebugten, gik over den lave og ſmalle Boothiatange med Baade og naaede Lordmayors Bugt, ſom Roſs havde været i. Desuden underſøgtes Committeebugten og en ſtor Del af Melvillehalvøen, men det lykkedes ikke at beſtemme Nordpynten af Boothialandet og dermed af hele Amerikas Faſtland. Roſs fik altſaa Ret i ſin Paaſtand, at Boothia var en Halvø. — Den af Franklin anførte Expedition, beſtaaende af Skibene „Erebus“ og „Terror“, ſaas ſidſte Gang 26 Juli 1845 i den nordlige Del af Baffinsbugten; 1848 udſendtes tre Expeditioner for at komme ham til Hjælp, men ſelv om det var lykkedes dem at udføre de givne Ordrer i den ſtørſte Detail, vilde de dog være komne for ſilde for at frelſe Franklin. Kellett og Moore gik til Beringsſtrædet, hvorfra Moore 1849 trængte frem i Polarhavet indtil 72° 51′ og ſendte en Baadexpedition langs Amerikas Nordkyſt indtil Mackenziefloden uden at finde

Spor af Franklin; en anden under Richardſon og Rae gik ned ad Mackenziefloden, men ſøgte forgjæves at naae Wollaſtonland; en tredje under Jam. Roſs gik ind ad Lancaſterſund, men maatte overvintre i Leopoldshavnen paa Nordſiden af Nord-Somerſet, hvorfra der gjordes frugtesløſe Slædefarter i forſkjellige Retninger, hvorpaa han vendte hjem. Man lod ſig ikke kue af det ringe Reſultat af disſe Rejſer, men beſluttede endnu mere omfattende Expeditioner 1850—51. Hovedformaalet var denne Gang Underſøgelſen af Banks Land og Melvilleøens øſtlige Side. Der ſkulde udgaa Expeditioner baade fra Faſtlandets Kyſt, fra Beringsſtrædet og fra Lancaſterſund; tillige ſkulde en Gjennemſejling i Nord gjennem Wellingtonkanalen og det allerede af Baffin opdagede Jonesſund prøves, ſamt ogſaa Egnen omkring Cap Walker paa Sydſiden af Barrowſtrædet nærmere underſøges. Til disſe Regeringens af Auſtin og Penny anførte Expeditioner ſluttede ſig to, udruſtede af Hudſonbugtcompagniet og Lady Franklin under John Roſs og Forſyth, og en amerikanſk under de Haven, ialt 13 Skibe og to Landexpeditioner foruden et allerede 1849 udſendt Skib, hvis Skæbne var ukjendt. Expeditionerne fra Baffinsbugten opdagede paa Beecheyøerne ved Indgangen til Wellingtonkanalen de første Spor af Franklins Expedition, men ethvert Forſøg paa at udfinde, hvor han var gaaet hen herfra, mislykkedes. En Slædeexpedition til Melvilleøen under M'Clintock, den første, der havde været der ſiden Parry, fandt intet Spor af ham paa dette Sted; alle Forſøg paa at trænge frem i ſydlig Retning mislykkedes; Jonesſund og Wellingtonkanalen vare 1850 aldeles tilſpærrede af Is, og den ufrivillige Rejſe frem og tilbage gjennem den ſidſte, ſom den amerikanſke Expedition foretog, indeſluttet i Iſen, hindrede den i at anſtille Underſøgelſer af et Land, ſom ſaas; ja Iſen førte den til ſidſt gjennem hele Barrowſtræde ind i Baffinshavet, hvor den førſt ſlap fri efter 9 Maaneders Fangenſkab, og efter forgjæves Forſøg paa at trænge gjennem Middeliſen beſluttede den ſig til at vende tilbage til New-York. Derimod lykkedes det Pennys Expedition 1851 med de af C. Peterſen indrettede Hundeſlæder at underſøge begge Kyſter af Wellingtonkanalen, i hvis nordlige Del man traf aabent Vand og naaede det af Amerikanerne 1850 opdagede, men ikke betraadte Grinnellland. 1851 vare alle disſe Expeditioner hjemme igjen. Af Landexpeditionerne var endnu mindre udrettet med Henſyn til Franklins Skæbne, men Dr. Rae havde gjort to driſtige Udflugter fra Kobberminefloden til Wollaſton og Victorialand, ſom han fandt at være ſammenhængende, og hvis Kyſt han fulgte mod V. til Prins Alberts Stræde og mod Ø. til Victoriaſtrædet, kun 40 M. fra det Sted, hvor et af Franklins Skibe var blevet knuſt. Expeditionen gjennem Beringsſtrædet under Collinſon og M'Clure ſkiltes, og Parterne ſaas ikke mere. M'Clure trængte 1850 langs Faſtlandets Nordkyſt indtil Cap Parry, ſtod derpaa mod Nord, opdagede Banks Land, fulgte dettes øſtlige Kyſt op ad Prinſen af Wales's Stræde, ſaa Prince Alberts Land paa den modſatte Side, men nødtes til at overvintre i Pakiſen. Paa en Slædeexpedition naaede M'Clure imidlertid Strædets nordlige Ende og ſaa her 26 Oct. 1850 Melvilleſundets frosne Flade i Nord, ſaa at N. altſaa var opdaget. Nordkyſten af Landet til begge Sider underſøgtes, men da Iſen brød op, var det ikke muligt at komme igjennem mod Nord; han ſtod derfor ſyd om Banks Land langs dettes veſtlige Kyſt under beſtandig Fare for at knuſes af Iſen eller ſættes paa Land og naaede endelig Mercybugten paa Nordkyſten, hvor han gik i Vinterkvarter, der varede to Aar (1851—52 og 1852—53). Collinſon havde 1850 været oppe under 73° 10′, men gik derpaa tilbage og overvintrede i Hongkong. 1851 gik han atter gjennem Beringsſtrædet op ad Prinſen af Wales's Stræde, fandt M'Clures efterladte Beretning, gik endnu nordligere, ſaa at han kun manglede 13¾ M. i at naa et af Parry fra den modſatte Side beſøgt Punkt, men nødtes ligeledes til at vende om, ſøgte forgjæves at omſejle Banks Land og gik i Vinterkvarter (1851—52) i Walkerbugten paa Prins Alberts Land. 1852 underſøgte han førſt Prins Alberts Sund, ſom han fandt lukket, gik derpaa øſtpaa for om muligt at naa Victorialand, men maatte overvintre i Cambridgebugten (1852—53), hvorfra han gjorde Slædeexpeditioner til Victorialandets Øſtkyſt, men ogſaa her havde Rae været før ham. Efter endnu at have overvintret en tredje Gang (1853—54) og efter at have udført den længſte Sørejſe i disſe Have kom han med hele ſit Mandſkab paa tre nær velbeholden tilbage til England. 1852 havde Kennedy med et af Lady Franklin udruſtet Skib opdaget Bellotſtrædet og dermed Amerikas Nordpynt, og Inglefield med et andet var trængt op ad Smiths Sund. I ſamme Aar foretoges atter en ſtor Expedition af Regeringen, nærmeſt med det Formaal at underſøge Wellingtonkanalens nordlige Del, ſom Parry havde erklæret at være den af Franklin fulgte Vej; men af Henſyn til Collinſon og M'Clure ſkulde Forraad tillige udføres til Melvilleøen. Expeditionen udførtes af E. Belcher og var allerede om Sommeren 1852 ved Beecheyøen. Belcher trængte op ad Wellingtonkanalen, Queenskanalen og Pennyſtrædet, overvintrede (1852—53) i Northumberlandſund paa Veſtkyſten af Grinnellland og ſendte Slædeexpeditioner mod Nord til Nordcornwall (77½°) og mod Veſt langs Nordkyſten af Cornwallis til Melvilleøen, hvor den traf den anden Del af Expeditionen og vendte tilbage gjennem Byam-Martinſtrædet. Selv gik Belcher mod Øſt langs Nordkyſten af Grinnellland og Nord-Devon, ſom han fandt adſkilte ved et Stræde. Kellett gik mod Veſt til Melvilleøen, hvor han fandt en Beretning fra M'Clure, der var gaaet over med Slæde fra Mercybugten, overvintrede ved Dealyøen og ſendte ſtrax i Beg. af 1853 en Expedition til Mercybugten, ſom traf M'Clure i en maadelig Tilſtand, netop i Begreb med at ſende Halvparten af Mandſkabet afſted for om muligt at naae Beecheyøen og lade en anden Del ſøge Faſtlandskyſten, medens han med Reſten vilde prøve at bringe Skibet ud i Sommerens Løb. Efter nærmere Forhandlinger opgaves Skibet aldeles, og hele Mandſkabet flyttedes over til Melvilleøen. Imidlertid vare to Slædeexpeditioner under M'Clintock og Mecham gaaede mod Veſt fra Vinterkvarteret ved Dealyøen over Melvilleøen og videre mod Veſt over Eglintonøen til Prins Patricks Land, hvis Nordveſtkyſt de begge naaede (M'Clintock efter at have tilbagelagt 287 M. i 105 Dage). 1853 vilde Belcher og Kellett vende tilbage til Beecheyøen, ſom var hele Expeditionens Hovedſamlingsſted, men det lykkedes dem ikke at naa den, og de nødtes derfor til at overvintre (1853—54), den ſidſte endog midt i Pakiſen ſ. v. for Bathurſtøen. Herfra udſendte Kellett den mærkeligſte Slædeexpedition, der er udført i Polaregnene uden Hjælp af Hunde, nemlig tværs over Melvilleſund til Prinſen af Wales's Strade for at indhente Efterretninger om Collinſon. Man fandt en Beretning, der beroligede med Henſyn til hans Skæbne, og naaede efter at have tilbagelagt 289 M. i 70 Dage tilbage til Beecheyøen, hvor Kellett befandt ſig med ſit og M'Clures Mandſkab efter i Følge Belchers Ordre at have forladt ſine Skibe. Belcher ſaa ſig ogſaa nødt til at efterlade ſine to Skibe i Iſen, og paa tre Skibe bragtes endelig 1854 det hele Mandſkab tilbage til England, hvor dets Ankomſt uden Efterretninger om Franklin, uden Collinſon og med Tab af ſaa mange Skibe vakte megen Misfornøjelſe. Man fik imidlertid ſnart Efterretninger om, at denne ſidſte var i Behold. — Troen paa et aabent Polarhav under meget høje Bredder, til hvilke Franklin kunde være trængt op, foranledigede 1853—55 en Privatexpedition fra de nordamerikanſke Friſtater under Dr. Kane. Han ſøgte gjennem Smiths Sund at naa det aabne Hav, overvintrede i Rensſelaerbugten og ſendte Slædeexpeditioner ſaa vel over til den amerikanſke Side ſom langs Kyſten og Kennedykanalen indtil 80° 58′, hvorfra der ſaas aabent Vande i Nord og et højt Bjærg, Mount Parry, efter Sigende under 82½°. 1854 var det ikke muligt at befri Skibet; det Forſøg, et Parti gjorde paa at naa Upernivik, mislykkedes, og med ſtørſte Nød naaede det tilbage til Skibet, hvor der tilbragtes en ſørgelig Vinter (1854—55). Førſt næſte Sommer lykkedes det med Opgivelſe af Skibet at naa Upernivik og komme tilbage til Amerika. I de ſamme Aar (1853—54) havde en af Hudſonsbugtcompagniet udſendt Expedition under Dr. Rae underſøgt det nordveſtligſte Hjørne af Amerikas Faſtland, opdaget Strædet mellem King Williams Land og Faſtlandet og ſkaffet de førſte Efterretninger om den Franklinſke Expeditions Skæbne. Rae havde valgt Repulſebugten til Vinterkvarter og fik der af Eſkimoerne Underretning om, at en Skare hvide Mænd var omkommen paa King Williams Land under deres Vandring mod Syd. Han vendte imidlertid tilbage til England 1854 uden at anſtille nærmere Underſøgelſer, og man følte derfor ſtrax Nødvendigheden af at forviſſe ſig om Rigtigheden af disſe Meddelelſer, hvorfor Anderſon og Stewart gik ned ad den ſtore Fiſkeflod til Montrealøen i denne Flods Munding, hvorfra de virkelig medbragte forſkjellige Gjenſtande, der havde tilhørt Franklin eller hans Expedition. Da Regeringen anſaa det for afgjort, at ſamtlige Medlemmer af den for længſt vare omkomne, nægtede den at indlade ſig paa videre Foretagender, og Lady Franklin udſendte derfor paa egen Haand den lille Dampſkonnert „Fox" under M'Clintock, der efter at have drevet 8 Maaneder i Iſen i Baffinsbugten naaede Beecheyøen 1858 og derfra gjennem Prince-Regents Indløb til Bellotſtrædet ved Amerikas Nordſpids, hvor der overvintredes (1858—59) i Kennedyhavnen. Herfra gjordes ſtrax i Februar en Slædeexpedition mod Syd til den magnetiſke Pol, hvor man af Eſkimoer fik Bekræftelſe paa Raes Beretning om den Franklinſke Expedition og Underretning om, at et ſtort, tremaſtet Skib var knuſt af Iſen v. for King Williams Land. Paa en ſenere Slædeudflugt opdagedes endelig en i to Exemplarer ſkreven Beretning, hvoraf fremgik, at Franklin var ſejlet op ad Wellingtonkanalen og tilbage v. om Cornwallis, at han havde overvintret ved Beecheyøen (1845—46), hvorpaa han var gaaet ſyd paa, formodentlig gjennem Peels Sund (Franklins Stræde), men var bleven indeſluttet i Iſen og havde overvintret anden Gang nær ved Cap Felix under 70° n. Br. i Nærheden af King Williams Land; at Franklin var død 11 Juni 1847, Skibene forlødte i Apr. 1848 og de overlevende paa Vejen til den ſtore Fiſkeflod. Sandſynligvis omkom de efterhaanden af Udmattelſe og Skjørbug uden at naa længere end til Montrealøen. M'Clintock kom tilbage til England 1859 efter at have tilendebragt Optagelſen af Amerikas Faſtlandskyſt og nærmere beſtemt enkelte af de ſtore Polarøer ſamt tilvejebragt Bevis for, at N. førſt er opdaget af den Franklinſke Expedition. I Aaret 1875 ſøgte endnu en Expedition under Allen Young at finde yderligere Spor af Franklin og hans Ledſagere, men naaede kun til Franklins Vinterkvarter ved Beecheyøen, og endelig har den amerikanſke Søofficer Schwatka 1879—80 foretaget en ſtorartet Slæderejſe fra Veſtſiden af Hudſonsbugten til King Williams Land, hvor han vel fandt talrige Efterladenſkaber af de forulykkede, men ingen ſkriftlige Meddelelſer, der kunde kaſte yderligere Lys over Expeditionens Skæbne. — Efter at Spørgsmaalene om Nordveſtpasſagens Exiſtens og Væren for dens Opdagelſe ere afſluttede med de ved M'Clure og M'Clintock opnaaede Reſultater, have Beſtræbelſerne i de nordlige Polaregne væſentlig været rettede dels paa at trænge ſaa langt frem mod Nordpolen ſom muligt og dels paa at tilvejebringe en Forbindelſe ad Søvejen mellem Europa og det nordlige Aſien; ſamtidig er dog ogſaa Fordringen paa et ſtørre videnſkabeligt Udbytte af Expeditionerne mere og mere traadt i Forgrunden og har endogſaa i 1882 efter Weyprechts Forſlag ført til Oprettelſen af de internationale Polarſtationer, der ſaa godt ſom udelukkende havde til Opgave at foretage meteorologiſke, magnetiſke og lignende videnſkabelige Underſøgelſer. For at naa Polen gik Dr. Hayes i 1860 ligeſom tidligere Inglefield og Kane langs Veſtkyſten af Grønland og naaede gjennem Smiths Sund og Kennedykanalen til ſidſt med Slæde til 81° 35′, hvorfra han allerede det følgende Aar lykkelig ſlap hjem igjen. Et mindre heldigt Forløb havde den følgende Expedition, ſom under Amerikaneren Hall med Skibet „Polaris" i Aaret 1871 trængte frem gjennem Robeſonkanalen til 82° 16′. Hall døde ſ. A., en Del af Mandſkabet reddede ſig i Baad, en anden Del frelſtes førſt efter at have drevet om paa en Isflage i over 6 Maaneder. Trods det uheldige Udfald af „Polaris"-Expeditionen fornyedes Forſøget ad ſamme Vej i Aaret 1875 af Nares med Skibene „Alert" og „Discovery"; fra det ſidſtnævnte Skibs Vinterkvarter i den nordlige Del af Robeſonkanalen foretog en af Deltagerne, Kapt. Markham, i Foraaret 1876 en Slædeexpedition nord paa til 83° 10′ (omtrent 100 Mile fra Polen), men er allerede i Aaret 1882 bleven overgaaet af Lieutn. Lockwood, der fra den af de forenede Stater oprettede Polarſtation i Lady Franklin-Bay ved Robeſonkanalen naaede 83° 24′,5, det nordligſte Punkt, ſom endnu er betraadt af Menneſker. Nares vendte allerede i 1876 uden Vanſkelighed tilbage til England; i Aarene 1882 og 1883 vare Isforholdene derimod ſaa ugunſtige i disſe Farvande, at det førſt 1884 lykkedes at redde 7 af de 25 Deltagere i den af Greeley ledede amerikanſke Expedition. I det europæiſke Ishav blev Spitsbergen opdaget i Slutningen af det 16 Aarh. og er i den nyeſte Tid bleven grundig underſøgt tillige med de omliggende Have, iſær af ſvenſke Expeditioner ſiden 1857 og hollandſke med Skonnerten „Willem Barentz" ſiden 1878; ad denne Vej naaede W. Scoresby allerede 1806 81° 30′, Buchan og Franklin 1818 81° 34′, Parry 1827 med Slæde 82° 45′ og Nordenſkiöld 1868 med Skib 81° 42′. Langs Øſtkyſten af Grønland har i den nyeſte Tid (1869—70) den tyſke Expedition med Skibene „Hanſa" (Kapt. Koldewey) og „Germania" (Kapt. Hegemann) ſøgt at naa Polen. Efter at det førſtnævnte Skib var gaaet til Grunde, drev Mandſkabet om paa en Isflage fra Oct. til Maj, da det reddede ſig i Land ved Friedrichsthal i Sydgrønland; fra „Germania", ſom opdagede Frants Joſephs Fjord, overſkred en Slædeexpedition 77° n. Br., medens Scoresby her 1822 kun var naaet til omtr. 74° og Clavering 1823 til 75° 9′. Et ſenere Forſøg er gjort af den øſterrigſke Expedition under Weyprecht og Payer (1872—74), ſom ſkulde trænge frem mod NØ. til Beringsſtrædet, men maatte drive 14 Maaneder i Pakiſen og til ſidſt overvintre ved det af dem opdagede Frants Joſephs Land nord for Novaja-Zemlja; paa en Slædefart herfra naaede Payer 82° 5′. Frants Joſephs Land er ſenere blevet beſøgt af Englænderen Leigh Smith baade 1880 og 1881; efter at have overvintret paa den ſidſte Rejſe, miſtede han ſit Skib og maatte ligeſom den øſterrigſke Expedition redde ſig i Baade til Novaja-Zemlja. — Forſøgene paa at finde en nordøſtlig Gjennemfart til China vare allerede begyndte i Aaret 1553 af Englænderen Willoughby, der ſejlede fra London med 3 Skibe for at løbe ind i Obfloden, ad hvilken man i Følge Herberſteins Kort over Rusland (1549) mente omtrent at kunne naa til Peking; de to Skibe frøs inde paa Nordkyſten af den lappiſke Halvø, det tredje naaede derimod Dvinas Munding, hvorfra en af Deltagerne, Burrough, 1556 trængte frem til det kariſke Stræde. Førſt i Aaret 1580 lykkedes det Ruſſerne Pet og Jackman at trænge nogle faa Mile ind i det kariſke Hav, og et lignende Held havde Hollænderen Nay 1594; i Aaret 1595 derimod fandt han og Barents Indgangene ſpærrede af Is, og det ſamme var Tilfældet det følgende Aar. Under Forſøget paa at gaa nord om Novaja-Zemlja naaede Barents omkring Nordſpidſen af Øgruppen; han traf imidlertid ogſaa her Farvandet ſpærret af Is, nødtes til at overvintre, maatte lade Skibet tilbage og fandt ſin Grav paa Kyſten under Hjemrejſen. Efter at der endnu var gjort nogle mislykkede Forſøg (af Hudſon 1608, v. Horn 1612, Bosman 1625), hvilede alle Foretagender paa denne Kant til Begyndelſen af det 18de Aarh., da det lykkedes Ruſſerne Muravjev og Pavlov 1734—35 at trænge frem til den ſamojediſke Halvø og Malygin og Skuratov i Aarene 1736—39 at naae Obflodens Munding og tilbage igjen; et Reſultat, der ikke opnaaedes paa ny før 1869. Senere Expeditioner til Novaja-Zemlja (Loschkins 1760—62, Rosmislovs 1768—69, Lütkes 1821—24, Pachtuſovs 1832—33, Pachtuſovs og Ziwolkas 1834—35, v. Baers 1837 og Ziwolkas 1838—39) bragte kun miſtrøſtende Oplysninger om Muligheden af at beſejle det kariſke Hav, og det Kjendſkab, man efterhaanden erhvervede til den øſtligere Del af det ſibiriſke Ishav ved Expeditioner mellem de ſtore Flodmundinger og fra det ſtille Hav, forbedrede ikke Udſigterne til at kunne omſejle Aſien; i Aaret 1778 havde Cook paſſeret det efter Vitus Bering (1728) opkaldte Stræde, men førſt 1849 naaede Kellett den lille Heralds Ø, efterfulgt af Rodgers, der 1855 trængte frem til 72°, og Th. Long, der 1867 opdagede Wrangels Land. Da indløb i Aaret 1869 den overraſkende Meddelelſe, at flere Hvalfangere (Carlſen, Johanneſen, Palliſer) i Sommerens Løb havde beſejlet det kariſke Hav paa Kryds og tværs, ſaa godt ſom uden at ſe Is, og ſkjønt Forholdene i Aarene 1871—74 atter vare meget ugunſtige, vaagnede Foretagelſeslyſten paa ny. Allerede 1874 kom Wiggins med en Dampjagt til Ob, 1875 Nordenſkiöld til Jeniſſej, og 1876 naaede begge den ſidſt nævnte Flod; det følgende Aar benyttede enkelte andre Skibe med Held den ſamme Route, og i Aarene 1878—79 fuldførte endelig Nordenſkiöld Omſejlingen af Aſien uden ſtørre Uheld. Aaret 1878 var overhovedet meget gunſtigt for Farten paa Sibirien, men allerede 1879, 1880 og 1881 lykkedes Gjennemfarten kun for ganſke enkelte Skibe; 1882, da den danſke Dijmphna-Expedition under Lieutn. Hovgaard og den hollandſke med Skibet „Varna" frøs inde i det kariſke Hav, naaede ikke et eneſte Skib igjennem, og førſt i Sommeren 1887 har det kariſke Hav atter i længere Tid været isfrit. De ſidſte Aartiers Erfaringer ere ſaaledes ikke gunſtige for Udſigterne til en Handelsforbindelſe gjennem det kariſke Hav med Sibiriens Floder, og den bekjendte Kjøbmand Sibiriakov ſøger derfor at etablere en anden Handelsforbindelſe med Ob over det nordlige Ural. Blandt de Expeditioner, ſom efter Th. Long (1867) have forſøgt at trænge ind i Ishavet gjennem Beringsſtrædet, maa endnu nævnes den for ſin ſørgelige Skæbne bekjendte Jeanette-Expedition. Med Skibet „Jeanette“, der var udruſtet af »New York Herald«s bekjendte Redacteur James Gordon Bennett, løb de Long i Juni 1879 ud fra San Francisco for at opſøge Nordenſkiöld, hvis Udeblivelſe havde vakt Bekymring; han ſandt ogſaa „Vegas“ Vinterkvarter, ſtyrede derpaa mod Nord, men kom faa Dage efter i Beſæt. Efter at have været indeſluttet i Iſen i 21 Maaneder, maatte Mandſkabet forlade Skibet i tre Baade, af hvilke de to naaede Lenas Delta, men i ſaa hjælpeløs Tilſtand, at kun den ene Baads Beſætning kunde redde ſig her fra ſyd paa; den anden Baads Beſætning med Føreren de Long bukkede paa to Mand nær under for Kulde og Sult. To Undſætningsexpeditioner, der udſendtes 1881 under Hooper og Berry, naaede atter Wrangels Land, ſom ved „Jeanettes“ Fart er godtgjort at være en Ø.

Nordveſtprovinſerne, en Provins i det engelſke Oſtindien, omgiven af det egentlige Bengalen mod Ø., Central-Indien mod S., Radſchputana mod V. og Himalaja mod N., optager et Areal af 5,000 □ M. med 45 Mill. I. Landets nordlige Del optages af Himalajas Forbjærge, medens Reſten for ſtørſte Delen hører til den overordentlig frugtbare Slette, ſom vandes af Ganges og dens talrige Biſloder. Mod S. hæver det ſig efterhaanden op mod Vindhjabjærgene. Klima og Produktion ere ſom i Bengalen. Gouverneuren reſiderer i Agra.

Nordveſtterritoriet kaldtes tidligere den betydelige Landſtrækning omkring Floden Miſſouris øvre Løb i de forenede Stater i Nord-Amerika, der nu er delt i Staterne og Territorierne Montana, Wyoming, Dakota og Nebraſka.

Nordøſt Cap, ſ. **Tſcheljuſkin, Cap.** **Nordøſtpaſſage**, ſ. **Nordveſtpaſſage**.

Norfolk [fok], 1) Shire paa Englands Øſtkyſt, omgivet af Shir. Suffolk, Cambridge og Lincoln, Bugten the Waſh og Nordſøen. 100 □ M. med 445,000 I. (1881). Kyſten er i det hele lav og ſandet; i den indre Del af Bugten the Waſh er der foretaget ſtore Inddigningsarbejder. Landets Overflade er jævn og naar kun en ringe Højde; mod V. ere ſtore Tørvemoſer. De vigtigſte Vandløb ere Ouſe, der falder i the Waſh, og Bure og Yare, der forenede falde i Nordſøen ved Great Yarmouth, ſamt Waveney, der ved Lowestoft ligeledes falder i Nordſøen. Agerdyrkning er Hovederhverv og ſtaar paa et højt Trin, hvilket ogſaa gjælder om Kvæg-, Heſte- og Faareavlen. Hovedſtad Norwich. — 2) Stad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden Elizabeths Udløb i Cheſapeake-Bugten, med 22,000 I., Virginias vigtigſte Søhavn, udfører megen Tobak. — 3) En lille Ø i det ſtore Ocean imellem Ny-Caledonien og Ny-Seeland under 29° n. Br., 174° 22′ v. L., ¼ □ M. ſtor, med herligt Klima og frugtbar Jordbund, blev 1825—55 benyttet ſom engelſk Forbryderkoloni. Da Forbryderne vare overførte til Veſt-Auſtralien, blev paa den engelſke Regerings Opfordring og med dens Biſtand Befolkningen fra Pitcairn-Øen, der truede med at blive for talrig for den lille Ø, ført derhen; men en Del af dem er ſenere vendt tilbage (ſ. **Pitcairn**); c. 500 I. **Norfolkgran**, ſ. **Araucaria**.

Norfolk, Hertugtitlen for Familien Howard, den fornemſte blandt den engelſke Adel, ſkriver ſig fra Shiret af ſ. N.; Familien har igjennem Aarhundreder haft Stormarſchalværdigheden arvelig. Dens Hiſtorie er forøvrigt lige ſaa tragiſk ſom glimrende; igjennem flere Generationer maatte en N. beſtige Skafottet. De førſte Jarler af N. hørte til Slægten Bigod; efter at den var uddød, udnævnte Kong Edvard II 1312 ſin Broder Thomas af Brotherton til Jarl af N. og Stormarſchal af England. Ved hans Død 1338 ophørte dog allerede dette Peerſkab, men gjenoprettedes 1397 med Hertugtitel for hans Datterſøns Søn, Thom. Mowbray, og da ogſaa dennes Slægt var uddød paa Mandsſiden 1475, gik det over til hans Datterſøn, **John Howard**, en udmærket Kriger, der ſom Huſet Lancaſters Fjende under Edvard IV blev gjort til Overbefalingsmand over hele Krigsmagten baade til Lands og til Vands og af Richard III, hvis Kronrov han havde underſtøttet, ligeſom han vel overhovedet var den eneſte Stormand, der mente det oprigtig med Tyrannen, 1483 ophøjet til Hertug af N., men tillige med Kongen faldt i Slaget ved Bosworth 22 Aug. 1485. Det førſte Parlament, der traadte ſammen under Henrik VII, erklærede ham for Højforræder, hvorfor hans Familie miſtede Peersværdigheden. — **Hans Søn Thom. (I) Howard**, ſom i 3 Aar ſad fængslet i Tower, fik dog Titlen Jarl af Surrey tilbage og viſte ved ſine Talenter baade ſom Kriger og Diplomat ſnart at ſkaffe ſig Anſeelſe; 1497 bibragte han Skotterne ſaa ſtore Tab, at Kong Jakob IV udfordrede ham til Tvekamp, og under Henrik VIII tilføjede han dem 9 Sept. 1513 et frygteligt Nederlag ved Flodden, hvor deres Konge faldt; til Belønning gav Kongen ham 1514 den forbrudte Titel og Værdighed ſom Hertug af N. tilbage. Noget efter trak han ſig tilbage fra det offentlige Liv og døde paa ſit Slot Framlingham i Suffolk-Shire 21 Maj 1524. Han efterlod 8 Sønner og 2 Døtre; baade en Datterdatter og en Sønnedatter af ham kom ſom Dronninger til at beklæde Tronen ved den Fyrſtes Side, hvis Regerings Begyndelſe deres Bedſtefader havde forherliget ved ſine Bedrifter, og dem begge lod Tyrannen henrette (ſ. ndf.). — **Den ældſte Søn Thom. (II) Howard**, f. 1474, tredje Hertug af N. (tidligere Jarl af Surrey, blev efter ſin Broder Edvards Død 1513 Lordadmiral og kæmpede heldig med Franſkmændene i Kanalen, bidrog under ſin Fader ſom Anfører for Fortropperne til Sejren ved Flodden, udmærkede ſig ſom Lordlieutenant i Irland, hvor han dæmpede den af O'Neal rejſte Opſtand, og ſom Feltherre i Krigene med Frankrig og Skotland, blev Lordſkatmeſter og hjalp til at ſtyrte Wolſey, efter hvis Fald han fik ſtor Indflydelſe hos Kongen. Som ivrig Katholik var han en Modſtander af ſin Søſterdatter

Anna Boleyn og udtalte ſom Præſident for Retten uden Betænkning Dødsdommen over hende. Efter Kongens Giftermaal med hans Broderdatter **Catharina Howard** (Datter af **Edmund H.**) forfulgte han, derved endnu mægtigere end tidligere, de reformerte og holdt ſig endnu i nogen Tid efter hendes Henrettelſe 1542 i Kongens Yndeſt. Men tilſidſt lykkedes det dog hans Fjender at indtage Kongen imod ham, og han blev 12 Dec. 1546 pludſelig ſat i Tower tillige med ſin ældſte Søn, Jarlen af Surrey (ſ. d. A.). Denne maatte beſtige Skafottet, og Faderen undgik kun ſamme Skæbne derved, at Kongen døde om Natten før den Dag, der var beſtemt til hans Henrettelſe. Dog fik han ikke ſin Frihed under Edvard VI; førſt under den ivrig katholſke Marie, hvis Giftermaal med Philip II meſt var hans Værk, fik han baade ſine Værdigheder og Godſer og ſin gamle Indflydelſe tilbage. Han døde 25 Aug. 1554; i ſit førſte Ægteſkab havde han været gift med Henrik VIII.s Tante Anna, en Datter af Edvard IV. — Hans Sønneſøn **Thom.** (III) **Howard**, fjerde Hertug af N., Søn af den henrettede Jarl af Surrey, f. 1536, ſtod en Tid lang i ſtor Yndeſt hos Dronning Eliſabeth; men da han tragtede efter den fangne Marie Stuarts Haand og gjorde et ubeſindigt Forſøg paa at befri hende, blev han ſom Højforræder dømt til Døden og Tab af Godſer, Værdigheder og Titel og henrettet 2 Juni 1572. Han var tre Gange gift; af hans 3 Sønner bleve de to af andet Ægteſkab, **Thomas** og **William**, Stamfædre til Jarlerne af Suffolk og Carlisle; hans eneſte Søn af førſte Ægteſkab, **Philip**, Jarl af Arundel, hvilken Titel han antog efter ſin Moder, der var dette Hus's Arving, ligeledes i nogen Tid den uſtadige Dronnings Yndling, blev for katholſke Revolutionsplaner anklaget ſom Højforræder og døde i Tower efter 10 Aars Fangenſkab 1595. — Sidſtnævntes eneſte Søn **Thom.** (IV) **Howard** fik 1603 af Kong Jakob I Huſets Godſer og Titlen Jarl af Surrey, blev 1621 Stormarſchal og fik 1644 Titlen Jarl af N.; han døde 1646 paa en Rejſe i Padua. — Hans Sønneſøn **Thom.** (V) **Howard** fik 1664 Titlen Hertug af N. tilbage for Familien, der dog ſom katholſk i Følge Teſtacten var udelukket fra Sæde i Parlamentet og overhovedet fra det politiſke Liv. — Den lige Linje af Huſet uddøde 1777 med **Edw. Howard**, 9de Hertug af N., hvorpaa Titlen gik over til en Sidelinje, til den ligeledes katholſke **Charl. Howard**, Jarl af Arundel, der døde 1786. — Dennes Søn, **Charl. Howard**, 11te Hertug af N., f. 1746, gik 1780 over fra den katholſke til den biſkoppelige Kirke, hørte i Parlamentet til Oppoſitionen og døde 1815 uden Arvinger. — Hertugtitlen og Godſerne gik derfor over til en anden Linje, **Bernard Edw. Howard**, f. 1765, der 1829 var den førſte katholſke Peer, ſom tog Sæde i Overhuſet, og døde 1842. — Dennes Søn **Henry Charl. Howard**, 13de Hertug af N., f. 1791, valgtes 1832 til Underhuſet og var 1846—51 Overſtaldmeſter. Som afgjort Whig modſatte han ſig 1851 Paveſtolens Forſøg paa at gjenoprette ſin Magt i Storbritannien og ſtemte for den gejſtlige Titellov, ja gik ſelv over til Proteſtantismen. 1853 blev N. Lord-Steward og døde 1856. — Hans Søn og Arving, **Henry Granville Howard**, Hertug af N., f. 1815, d. 1860, var derimod Katholik, og ligeledes dennes Søn, **Henry Fitz-Alan Howard**, f. 1847, 15de Hertug af N. — Ogſaa den yngre Søn **Edw. George Fitz-Alan Howard**, f. 1818, d. 1883, var ivrig Katholik og 1852—68 ſom Underhusmedlem for Slægtens lille Valgflække Arundel et af de faa katholſke Medlemmer for England; han blev 1869 ophøjet til Peer ſom Lord Howard af Gloſsop.

Norge, et Kongerige i det nordlige Europa, ligger mellem 57° 57' 30" og 71° 10' n. Br. ſamt mellem 22° 10' og 49° 53' ø. L. Det udgjør Veſtſiden af den ſtore ſkandinaviſke Halvø, ſom ſtrækker ſig fra N. til S. imellem Øſterſøen og Atlanterhavet ſamt Nordſøen. Den ſydligſte Del af N. udgjør derhos en ſærſkilt, mindre Halvø imellem Nordſøen i V. og Skagerak mod Ø.; den nordligſte Del ſtrækker ſig uden for Sveriges nuværende politiſke Grænſe, men ikke uden for hin ſtore Halvøs naturlige Enemærker. — N. inddeles i 6 Stifter og 20 Amter, hvis Fladeindhold og tilſtedeværende Folketal (efter Tællingen af 31 Dec. 1875) ere følgende:

Amter	□ Kilom.	Indb.
Smaalenene......	4,143	107,804
Akershus	5,321	116,365
Chriſtiania	17	76,054
Hedemarken	27,038	120,618
Chriſtians A.	25,335	115,814
Buſkerud.........	14,860	102,186
Jarlsberg og Larvik	2,312	87,506
Bratsberg........	15,197	83,171
Nedenæs.........	9,348	73,415
Liſter og Mandal	7,264	75,121
Stavanger	9,147	110,965
Søndre Bergenhus	15,607	119,303
Bergen	9	33,830
Nordre Bergenhus	18,510	86,208
Romsdal...... ...	14,977	117,220
Søndre Throndhjem	18,647	116,804
Nordre Throndhjem	23,127	82,271
Nordland	37,965	104,151
Tromsø	26,247	54,019
Finmarken	47,897	24,075
	322,968	1,806,900

ell. 5,865 □ M.

N. danner et meget langſtrakt og forholdsvis ſmalt Kyſtland, thi dets Længde i ret Linje fra N. Ø. til S. V. er omtr. 1,750 Kilom., hvorimod dets ſtørſte Bredde kun er 420 Kilom. og den mindſte næppe 45 Kilom.; ja fra en af Nordlands Fjordbunde til Rigsgrænſen er der kun 10 Kilom. Imidlertid er den bredeſte Del af Landet dets ſydligſte og altſaa mildeſte og meſt produktive Strøg. Uden for Faſtlandets Veſtkyſt ligge Strækker, ſom baade indeholde et betydeligt Areal og indeſlutte Fjorde, Sunde og Bugter af ſtor Vigtighed for Fiſkerierne og Skibsfarten. Med Henſyn til Bjærgdannelſe og Jordbund udgjør N. en Del af det ſkandinaviſke Bjærgſyſtem, ſom opfylder ikke alene hele den ſvenſk-norſke Halvø, men ogſaa de to øſtligere og dermed ſammenhængende, nemlig (ruſſiſk) Lappland (Kola) og Finland. Dette hele, naturlig forbundne Fjældland har ſin ſkarpe Grænſe mod Ø. i det hvide Hav ſamt derfra de ſtore ruſſiſke Indſøer Onega og Ladoga og endelig den finſke Bugt. Ø. og ſ. for denne ſtore Indſænkning begynde Ruslands Sletter og Sumpe, ſom hvile paa nyere og løſere Jorddannelſer. Det ſkandinaviſke Fjældſyſtem er overalt mangfoldig gjennemfuret, i det indre af Dale og Ferſkvande, paa Kyſterne af Fjorde og Stræder med dertil hørende Øer. Men ſes hen til Fladeindholdet, udgjøre dog disſe Kløfter den mindſte Del, og Landet kan i det hele fremſtilles ſom mægtige Klippeterrasſer og Skraaplaner af forſkjellig Højde over Havet. Det er kun for at danne ſig et Begreb om Vandſkjellet imellem de Floder, ſom gaa til modſatte Have, at man har tænkt ſig det ſkandinaviſke Bjærgſyſtem ſom en Fjældkjæde under Navn af Kjølen (ſ. d. A.). Man kan da foreſtille ſig, at den ſtiger op af Havet i Finmarken, hvorfra den afſender en Arm mod Ø. til Rusland (de lapplandſke Bjærge). Hovedvandſkjellet fortſættes gjennem norſk Finmarken mod S. ſaaledes, at den danner en kort og brat Skraaning ned til Havet mod V. Den er indſkaaren af mangfoldige ſmalle Fjorde, der i Almindel. ligeſom Dalene gaa mod V. og Ø. Saaledes beſtaar Nordland kun af en ſmal og Throndhjems Stift af en lidt bredere Rand fra Fjældet ned til Søen. Denne Kant er endnu opfyldt med Fjældets Tværarme, ſom gaa mellem V. og Ø. Ogſaa mod Ø. udſkyder Kjølen til Sverige Tværgrene, hvorimellem Dalene i Lappmarkerne, Jemtland og Herjedalen ligge. Men Sverige er ikke nogenſteds et Bjærgland i den Grad ſom N. Kort efter at Kjølens Arme have forladt Rigsgrænſen, aftage de i Højde; kun i Lappmarken har Sverige Sne- og Isfjælde (et af disſe er Grænſefjældet Sulitjelma). Formedelſt Sveriges ſtørre Bredde fra det højeſte Punkt, Rigsgrænſen, til Havet, gaar det altſaa mere fladt ned til Kyſten. — Fra Røros gaar Dovrefjæld (ſ. d. A.) mod V. imellem Chriſtiania og Throndhjems Stifter indtil Havet. — Den højeſte Fjældkam fortſættes derpaa mod S. nærmeſt Havet under Navn af Langfjældene (ſ. d. A.), hvis Forgreninger i V. mellem Bergens Stifts Fjorde, i Ø. mellem Hamars og Chriſtiania Stifts Dale, og i S. mellem Chriſtiansſands Stifts Dale indeholde høje Fjælde, hvis Ryg ſom ofteſt gaar op over Trægrænſen. Naar disſe Bjærgſtrækninger nærme ſig mere ned til Skagerak i Hamars, Chriſtiana og Chriſtiansſands Stifter, aftager deres Højde ſaa meget, at de afgive et frodigt Skovland. — Det indre af dette ſtore Fjældland er overalt opfyldt med Ferſkvande; men af disſe har Sverige baade de ſtørſte og de fleſte. — Den Række af ſmaa og ſtore Øer og Holme, der næſten uafbrudt omgive N.s og Sveriges Havkyſt, kaldes Skjærgaarden. Imellem den og Faſtlandet er der et ſmult Farvand for mindre Fartøjer og mangfoldige Havne. Fjordene og Øerne ere ſtørre langs den norſke Veſtkyſts flere Tuſend Fod høje Fjælde end langs med Sveriges lave Klippeſtrand. — Af N.s ſamlede Fladeindhold ligge omtrent 20 pCt. i en Højde af under 500 F. (157 Met.), 23 pCt. mellem 500 og 1000 F. (157—314 Met.), 26 pCt. mellem 1000 og 2000 F. (314—627 Met.) og 31 pCt. over 2000 F. (627 Met.). Omtr. 150 □-M. af N.s Overflade ligge over den evige Snes Grænſer. De meſt udſtrakte Snemarker ell. Bræer danne Jøkler (Gletſchere). Af disſe ere de vigtigſte Lyngenfjældene i Finmarken, Svartiſen i Nordland, ſamt Joſtedalsbræen, Halling-Jøklen og Folgefonnen paa Langfjældenes Ryg og Veſtſide. — I geologiſk Henſeende beſtaar N.s Fjældmasſe af et Grundfjæld af livløſe Skifere: Gnejs, Glimmerſkifer, Hornblendeſkifer, Quartsſkifer m. m., der flere Steder er gjennembrudt af Masſer af Granit, Gabbro m. m. Oven paa Grundfjældet ere afleſrede dels ældre, ogſaa livløſe Conglomerater, Sparagmit, dels yngre, ſiluriſke og devoniſke Dannelſer, indeſluttende de ældſte Dyrelevninger. De nyeſte Underſøgelſer heri have dog viſt, at disſe yngre Lag have en ſtørre Udbredelſe, end man tidligere har antaget, fornemmelig imellem Skiens- og Chriſtianiafjord, omkring Mjøſen og Tyrifjord, i Throndhjems Stifts indre Dale og i Finmarken. Disſe Egne have derfor det for Græsvæxt og Agerbrug frugtbareſte Jordsmon, dannet af de forvitrede Ler- og Kalkſkifere. Derimod danne hine ældre og haardere Bjærgarter, hvoraf en meget ſtor Del af Landets Overflade beſtaar, naar de iſær ved Kuldens og Vandets Paavirkning knuſes eller forvitres, en mindre frugtbar Jord. Men paa de lavere Steder er dette Lag dækket med en frugtbar, nedrullet Muld af raadne Dyr og Planter. De fladeſte Strækninger af N. ere Jarlsbergs og Larviks Amt ſamt Jæderen. — I klimatiſk Henſeende er N. meget begunſtiget, og intet andet Land under ſamme nordlige Bredde kan opviſe et endog blot tilnærmelſesvis ſaa gunſtigt Forhold. Landets ſydlige Kyſt har en aarlig Middelvarme af omtrent 7° og ſelv ved Nordcap, under 71° à 72° n. Br., gaar den ikke under 2°. Aarſagen er, ſom bekjendt, den ſtore Driftſtrøm, der ſkyller ſit opvarmede Vand ud over Landets veſtlige Kyſt lige indtil den ruſſiſke Grænſe og endnu videre. I Henſeende til Temperaturens Skiften efter Aarstiderne er imidlertid Klimaet dels et Faſtlandsklima, dels et Kyſtklima. Det første herſker i alle de Strækninger, ſom ikke ere udſatte for Havets idelige Blæſt, altſaa i de Strøg, der ved Fjældkjæder ere beſkyttede mod Havvinden, ſaaſom det indre Chriſtiania Stift, ſamt i de Dale, ſom ligge langt fra Havet ved Enden af lange Fjorde. Faſtlandsklimaet udmærker ſig ved en ſtræng Vinterkulde (undertiden henimod ÷ 30° i Chriſtiania og indtil ÷ 40° i Øſterdalen) og betydelig Sommervarme (ſtundum op til + 30 à 32°). Denne Sommerhede er i de ſydlige Egne ſtadigere og langvarigere end i de nordlige, uagtet disſe om Sommeren have meget mere Sollys. Ved Nordcap er om Sommeren en tre Maaneder lang Dag, da Solen uophørlig beſkinner Landet i ſaa lang Tid. Paa alle de Steder, ſom have tilſtrækkelig ſtærk Sommervarme, trives Kornavlen godt. Dog er Kornet i mange af N.s Egne udſat for at fryſe bort om Høſten paa Grund af en Nats pludſelig indtræffende Kulde. Af Oplandets kolde

Vintre er det ogſaa en Følge, at Sneen bliver liggende flere Maaneder og danner Vinterføre. Ligeledes fryſe Elve og Indſøer ſaa faſt til, at Vintervejene i lang Tid kunne lægges over dem, hvorved al Færdſel i høj Grad lettes. Alle N.s Øer, Kyſten mod Havet og Fjordenes Bredder have Kyſtklima, ſom beſtaar i en lav Vinterkulde (højſt ÷ 10°), men derimod jævnlig Storm og Slud og ringe Sommervarme (i Regelen ikke over 12 à 15°). Deraf følger, at der aldrig om Vinteren haves ſtadigt Slædeføre, og at om Sommeren kun Havre og Byg kunne komme til Modenhed paa Bergens og Throndhjems Kyſter. Paa Nordlands og Finmarkens Øer trives i Almindel. intet Agerbrug; derimod begunſtiges disſe Egnes Fiſkerier af den milde Vinter. — **Befolkningen** tilhører ſaa godt ſom i ſin Helhed den nordlige Gren af den germanſke Stamme og udgjør et med Svenſkerne og Danſkerne nær beſlægtet Folk (Nordmænd). Af fremmede Nationaliteter findes omtrent 16,000 Lapper og 8,000 Kvæner, der begge høre til den finſk-ugriſke Stamme (ſ. Finner) og hovedſagelig bebo Landets nordligſte Egne, ſamt ca. 35,000 indflyttede Udlændinge, meſt Svenſkere. Det i N. hjemmehørende Folketal var 31 Dec. 1875 1,818,853, hvoraf 888,571 Mænd og 930,282 Kvinder. Landet er ſaaledes yderſt ſvagt befolket, idet der gjennemſnitlig paa hver □ Kilom. næppe kommer ſaa meget ſom 6 Mennesker. Landets forſkjellige Dele frembyde dog i ſaa Henſeende ſtore Uligheder; medens ſaaledes Jarlsberg og Larviks Amt har en Befolkningstæthed af 40 og Smaalenene af 26 Indb. pr. □ Kilom., boede der i Tromsø kun 2 Mennesker paa hver □ Kilom. og i Finmarken endog kun 1 Individ paa hveranden □ Kilom. Om Befolkningens Størrelſe i tidligere Aarhundreder haves ingen ſikre Opgivelſer. I Følge en paa Skattemandtallene grundet Beregning er den for Aaret 1665 bleven tilnærmelſesvis anſlaaet til 450,000. Den førſte almindelige Folketælling i 1769 gav omtrent 750,000, hvilket dog maa antages at have været mindſt 20,000 for meget. Tællingerne i indeværende Aarhundrede have givet følgende Reſultat:

1	Februar	1801	883,038
30	April	1815	886,374
27	Novbr.	1825	1,051,318
29	—	1835	1,194,827
31	Decbr.	1845	1,328,471
31	—	1855	1,490,047
31	—	1865	1,701,756
31	—	1875	1,818,853

Af det ſidſtnævnte Tal boede 332,400 eller lidt mindre end en Femtedel (18 pCt.) i Byerne, hvis Antal var 61. Siden 1875 er ingen Tælling afholdt i Landdiſtricterne. I Byerne foranſtaltedes derimod ved Udgangen af 1885 communale Folketællinger, ſom viſte, at den ſamlede Bybefolkning var ſtegen til 432,405, ſaaledes fordelt:

Chriſtiania	130,027	Frederikshald	11,246
Bergen	47,075	Fredrikſtad	11,212
Throndhjem	23,979	Larvik	11,196
Stavanger	23,911	Chriſtiansſund	9,790
Drammen	19,601	Skien	7,289
Chriſtiansſand	13,022	Tønsberg	7,034
Moſs	6,906	Tvedeſtrand	1,784
Aaleſund	6,889	Flekkefjord	1,730
Horten	5,854	Lillehammer	1,689
Tromsø	5,784	Sandnæs	1,648
Haugeſund	5,609	Molde	1,591
Kragerø	5,344	Farſund	1,589
Arendal	4,583	Svelvik	1,515
Kongsberg	4,561	Lilleſand	1,467
Mandal	3,991	Langeſund	1,357
Hamar	3,773	Kongsvinger	1,269
Porsgrund	3,614	Hønefos	1,259
Sandefjord	3,159	Skudesnæshavn	1,202
Grimſtad	3,078	Moſjøen	1,166
Øſterriſør	2,845	Gjøvik	1,165
Egerſund	2,799	Levanger	875
Sarpsborg	2,788	Kopervik	852
Bodø	2,695	Søn	669
Vardø	2,417	Florø	578
Holmeſtrand	2,319	Holmsbo	514
Hammerfeſt	2,308	Sogndal	473
Vadsø	2,214	Aasgaardſtrand	447
Brevik	2,187	Stathelle	383
Drøbak	2,091	Holen	223
Namſos	1,914	Hvidſten	182
Stenkjær	1,775		

Næſten alle Indbyggere bekjende ſig til den evangeliſk-lutherſke Lære, ſom i Følge Grundloven ogſaa er „Statens offentlige Religion". Af Perſoner, ſom ſtod uden for Statskirken, fandtes 1875 i alt kun lidt over 6,000, hvoraf 2,759 vare Methodiſter, 819 Baptiſter, 542 Mormoner, 502 Romerſk-Katholſke og 432 Kvækere, men kun 61 Græſk-Katholſke og 34 Jøder. De ſidſt nævnte fik førſt 1851 Adgang til Riget. — Af Landets Befolkning ſysſelſætte Jordbrug og Skovdrift omtrent 58 pCt., Induſtri og Haandværk 18 pCt., Fiſkeri og Søfart 12,5 pCt. og Handel 5 à 6 pCt. — **Landbruget** er ſaaledes Folkets vigtigſte Næringsvej og er anſlaaet til gjennemſnitlig at give et aarligt Bruttoudbytte af omkring 200 Mill. Kr., hvoraf 76 Mill. Kr. falde paa Agerbruget og 125 Mill. Kr. paa Kvægavlen. Agerbrug drives i alle Landets Egne undtagen i de allernordligſte, men den ſamlede Avl udgjør dog kun lidt over 6 Mill. Hektolitre Korn (hvoraf over ½ Havre og ⅓ Byg) og 7 Mill. Hl. Kartofler. Landet kan derfor ikke brødføde ſig, men maa aarlig indføre, hovedſagelig fra Rusland, Tyſkland og Danmark, omtr. 8½ Mill. Hl. Korn, meſt Rug. De kornrigeſte Egne ere Bygderne omkring Mjøſen og Chriſtianiafjorden. Kvægavlen kan drives med Fordel paa Steder, hvor Kornavlen er mindre ſikker, og er derfor navnlig af Betydning i Landets højere liggende Dele, hvor Kvæget om Sommeren finder en rigelig Næring paa de udſtrakte Fjældbejter (Sætre). Skjønt den i de ſenere Aar har gjort ſtore Fremſkridt, ſtaar den dog endnu paa flere Steder en Del tilbage, og Smør, Flæſk og andre Fedevarer maa aarlig indføres for betydelige Beløb. Kreaturholdet beſtod 1875 af 152,000 Heſte, 1,017,000 Stkr. Hornkvæg, 1,686,000 Faar, 323,000 Geder, 101,000 Svin og 97,000 Rensdyr. Til at udbrede Kundſkab i Jordbrug er der oprettet en Landbrugsſkole paa Aas ved Drøbak, hvorhos der i flere Amter findes Amtslandbrugsſkoler. Ogſaa det 1810 ſtiftede „Selſkab for Norges Vel" har virket meget for Landbrugets Fremme.

— Næſt Ager og Eng ere Skovene den vigtigſte Del af N.s Landejendomme; de levere ikke alene Hustømmer og Ved til Landets Behov, men ogſaa en betydelig Mængde Trælaſt til Udførſel. Det hele Skovareal er anſlaaet til c. 78,000 □ Kilom. eller omtr. en Fjerdedel af Landets Fladeindhold; henimod ¾ af Skovarealet beſtaar af Gran og Fyr. De ſtørſte og værdifuldeſte Skovſtrækninger findes i Chriſtiania, Hamar og den øſtlige Del af Chriſtiansſands Stift, navnlig langs Glommens og Dramselvens Vasdrag. Alle Kyſtbyer fra Frederikshald til Chriſtiansſand udføre derfor Trælaſt. Noget udføres ogſaa fra de throndhjemſke Skove gjennem Throndhjem og Namsos. Ellers er de veſtenfjeldſke og nordenfjeldſke Bygder, hvis Kyſter have de rigeſte Fiſkerier, fattige paa Skov. N.s ſamlede Udførſel af Trælaſt har i de ſidſte 10 Aar drejet ſig om 8—900,000 Regiſter Tons til en Værdi af c. 40 Mill. Kr. Meget over Halvdelen heraf gaar til England. Største Delen af Udførſelen beſtaar af høvlet Laſt, ſkaaren Laſt (Planker, Battens og Bord), rund Laſt og huggen Laſt; Reſten er Props, Staver, Kløvtræ og Brænde. Et andet Produkt af Træinduſtrien, ſom i de ſidſte 10 Aar har ſaaet ſtor Betydning, er Træmasſe (ſinmalet Gran- eller Løvved), hvoraf der 1886 blev udført 100,000 Tons til en Værdi af 5½ Mill. Kr. Landets eget Forbrug af Træ anſlaas til 5 à 6 Gange Udførſelen. Det hele Forbrug bliver ikke paa langt nær opvejet af Gjenvæxten, og Skovene gaa ſaaledes ſtadig tilbage; de trække ſig mere og mere tilbage fra Kyſterne, ligeſom de ogſaa paafaldende hurtig forſvinde i Højden. Ved Anſættelſe af kyndige Forſtmænd og ved at indkjøbe Skove til det offentlige har Staten ſøgt i nogen Grad at hemme Skovødelæggelſen. — Fiſkerierne vare i Fortiden N.s vigtigſte Næringsvej og ere endnu af overordentlig ſtor Betydning, navnlig for Landets veſtlige og nordlige Egne. De kunne deles i de ſtore Havfiſkerier efter Torſk (Skrei) og Sild og de mindre Fiſkerier. Torſken fanges om Vaaren, hovedſagelig ved Lofotens og Veſteraalens Øgrupper, i Finmarken og ved Kyſten af Romsdals Amt, hvor den indfinder ſig enten for at gyde ſin Rogn eller for at ſøge Føde. Den bliver enten vindtørret til Tørfiſk eller ſaltet og tørret til Klipfiſk og udſkibes iſær til Spanien og Middelhavets Lande. De vigtigſte Exportbyer ere Bergen, Chriſtiansſund og Aaleſund. Torſken leverer ogſaa Rogn, ſom gaar til Frankrig, og Lever, hvoraf tilvirkes Tran. Sildefiſkerierne ere meget foranderlige og falde ſnart paa et, ſnart paa et andet Sted langs den hele Kyſt. Fra 1808 til 1870 ſlog det rige Vaarſildfiſke til mellem Jæderen og Stat. Siden har dette Fiſke tabt ſin Betydning, men til Gjengjæld har der været rigere Tilgang paa andre Steder, navnlig i Nordland og i de ſenere Aar ogſaa paa Kyſten mellem den ſvenſke Grænſe og Lindesnæs. Silden ſaltes i Tønder og udføres til Tyſkland, Sverige og Rusland, hovedſagelig fra Bergen, Haugeſund, Stavanger og Chriſtiansſund. Af de mindre Fiſkerier kan nævnes Makrelfangſten, ſom drives om Sommeren ved N.s ſydlige Kyſter, ſamt Fiſket efter Lax, der foregaar ſaa vel i Havet ſom i mange af Landets Elve; Udbyttet gaar hovedſagelig til England, nedlagt i Is. Ogſaa Hummer fanges almindelig ved Kyſterne og udføres levende. Den ſamlede Bruttoværdi af N.s Fiſkerier, det daglige Smaafiſke til Husbrug dog fraregnet, anſlaas efter de paa Fiſkepladſene for Fiſken i utilvirket Stand betalte Priſer til 20 à 25 Mill. Kr. aarlig. Værdien af Fiſkeprodukterne i Udſkibningsſtand udgjør omtrent det dobbelte. Nær beſlægtede med Fiſkerierne ere de Expeditioner, ſom, navnlig fra enkelte Byer i det ſydlige N., udſendes paa Fangſt af Sæl, Hval, Hvalros og lignende Sødyr. De vigtigſte af disſe ere Sælfangſten ved Jan Mayen og Hvalfangſten ved Finmarkens Kyſter. — Jagten ſkaffer dels Vildt, dels Skind og Pelsværk af flere Slags Dyr, men den er af ringe Vigtighed i Forhold til andre Næringsveje. Hjorten, Elgen, Bæveren, Haren og de nyttigſte Fugle, iſær Ederfuglen, ere ved Lov fredede. Derimod betaler det offentlige Præmier for Udryddelſen af Ulve, Bjørne, Gauper (Losſer) og Jærver ſamt de ſkadeligſte Rovfugle. — N. er ſnarere fattigt end rigt paa Malme og nyttige Mineraler, men Bjærgværksdrift har dog været ført paa Guld, Sølv, Jærn, Kobber og Svovlkis, Nikkel, Kobolt, Chrom, Zink og Bly, ſamt paa Apatit og Feldſpat. Guldet har dog hidtil været af mindre Betydning; det er bleven fundet dels i faſt Fjæld ved Eidsvold, hvor der tidligere har været et Guldværk, dels i Sandet i flere af Finmarkens Floder; i de allerſidſte Aar har man begyndt at drive en Del guldførende Gange paa Bømmeløen. Det vigtigſte Sølvværk er det Staten tilhørende paa Kongsberg, ſom har været drevet ſiden 1624 og i det hele har givet Sølv for c. 180 Mill. Kr. I de ſenere Aar producerer det omtr. 6—7,000 Kilogr. Sølv aarlig. Ogſaa i Nordlands Amt, iſær i Vefſen, har der ſiden 1879 været drevet Bjærgværksdrift paa Sølv; Svenningdalens Gruber ere her de betydeligſte. Jærnmalme af forſkjellig Art have en betydelig Udbredelſe, navnlig i Omegnen af Arendal og Kragerø, og endnu for 30 Aar ſiden udgjorde Jærnværkerne den vigtigſte Gren af N.s Bjærgværksdrift. I Tiaaret 1851—60 beſkæftigede de tilſammen 1,600 à 1,800 Arbejdere og producerede aarlig omtr. 9,000 Tons Rujærn og 5,000 Tons Smeddejærn. Siden ere de ſtadig gaaede tilbage, og 1885 var ikke mere nogen Masovn i Gang i Landet. Ved Næs Jærnværk tilvirkes derimod fremdeles Smeddejærn og Staal. Af Kobberværkerne har det ſiden 1644 drevne Røros Værk med en aarlig Produktion af henved 300 Tons Garkobber i lange Tider været det vigtigſte. Nu er derimod Vigsnæs Værk paa Karmøen, ſom leverer kobberholdig Svovlkis, Landets ſtørſte Bjærgværksanlæg (500 Arb.). Nævnes kunne ogſaa Ombal og Meraker; derimod ere de gamle Kobberværker i Alten og Foldalen nedlagte. Den ſamlede Produktion af Kobber- og Svovlkis har i de ſidſte Aar udgjort c. 80,000 Tons, hvoraf omtr. Halvdelen er kommen fra Vigsnæs. Nikkel udvindes i N. af nikkelholdig (1—3 pCt.) Magnetkis. De vigtigſte Værker ere Ringerikes, Bamle, Evje, Værdalens og Senjens. Bjergværksdriften paa dette Metal var i 70-Aarene ſærdeles betydelig, men er ſiden paa Grund af Priſernes ſtærke Fald gaaet meget tilbage. 1876 produceredes i alt 35,000 Tons Nikkelmalm til en Værdi af over 3 Mill. Kr., 1885 10,000 Tons til en Værdi af c. ¼ Mill. Kr. Paa Modum findes et tidligere meget betydeligt Kobolt- eller Blaafarveværk, ſom dog for længſt har ophørt at tilvirke Blaafarve. Chromfarveværket ved Throndhjem, ſom hentede ſin Malm hovedſagelig fra Omegnen af Røraas, har ikke været drevet ſiden Halvſjerdſerne. Bjergværksdrift paa Zink- og Blymalm foregik for en Del Aar ſiden ved Konerudgruberne ved Drammen; i den ſidſte Tid har man ogſaa drevet paa Zinkmalm i Ryfylke. Apatit, der benyttes til Fremſtilling af Gødningsſtoffer, forekommer iſær imellem Langeſund og Arendal; Ødegaardens Gruber i Bamle har været et af Landets ſtørre Anlæg. Feldſpat udvindes af Granitgange, iſær i Smaalenene; den udføres til Brug ved Porcelænfabrikationen. Den ſamlede Produktionsværdi af Landets Bjerg- og Hyttedrift er for 1881—85 beregnet til gjennemſnitlig omtr. 5¼ Mill. Kr. aarlig, men har i de ſidſte Aar været mindre. — Fabrikinduſtrien ſtaar i det hele endnu adſkilligt tilbage, men den befinder ſig under en raſk Udvikling, og i ſtedſe flere Induſtrigrene have Landets Fabrikanter i de ſenere Aar med Held optaget Concurrencen med Udlandet. De betydeligſte Anlæg vare 1880 følgende: 199 Teglværker, 8 Glasværker, 8 Spiger- og Valſeværker, 65 Jernſtøberier og mechaniſke Værkſteder, 112 Skibsværfter, 14 Tændſtikfabriker, 15 Spinderier, 17 Væverier, 86 Papir- og Træmaſſefabriker, 112 Dampſave, 630 Vandſave, 51 Høvlerier, 47 Ølbryggerier, 23 Brændevinsbrænderier og 51 Tobaksfabriker. — Skibsfarten er gaaet mægtig fremad, navnlig ſiden Ophævelſen af den engelſke Navigationsact, og er nu, i Forhold til Indbyggertallet, af langt ſtørre Betydning end i noget andet Land. Handelsflaaden, der har fordoblet ſig alene i de ſidſte 20 Aar, beſtod 1885 af 7,664 Fartøjer med en Drægtighed af 1,563,000 Regiſter-Tons, hvoraf 7,154 Sejlſkibe, drægtige 1,449,000 Tons, og 510 Dampſkibe, drægtige 114,000 Tons. Den ſtørſte Del af Flaaden hører hjemme paa Kyſten mellem Lindesnæs og den ſvenſke Grænſe, iſær mellem Arendal og Tønsberg. Den vigtigſte Skibsrederby er Arendal med 165,000 Tons, dernæſt Chriſtiania (125,000 T.), Stavanger (112,000 T.) og Bergen (92,000 T.). Den af norſke Skibe i udenrigſk Fart optjente Bruttofragt er i de ſenere Aar under nogenlunde normale Conjuncturer bleven beregnet til noget over 100 Mill. Kr. — Den aarlige Handelsomſætning beløber ſig efter en Gjennemſnitsberegning for 1881—85 til c. 3,000 Mill. Kilogr., hvoraf 1,300 Mill. Kg. falde paa Indførſelen og 1,700 Mill. Kg. paa Udførſelen. Omſætningens ſamlede Værdi var c. 273 Mill. Kr., nemlig Indførſelsværdien 158 Mill. Kr. og Udførſelsværdien 115 Mill. Kr. Indførſelens Overſkud udjævnes fra Aar til Aar ved Indtægterne af Skibsfarten. Over ⅓ af Omſætningen falder paa Storbritannien (80 Mill. Kr.), Tyſkland (61 Mill. Kr.), Sverige (31 Mill. Kr.) og Danmark (21 Mill. Kr.). De vigtigſte Indførſelsgjenſtande vare 1885: Kornvarer (31 Mill. Kr.), Manufakturvarer (22 Mill. Kr.) og Kolonialvarer (15 Mill. Kr.). Udførſelen beſtod af Trævarer, derunder ogſaa indbefattet Træmaſſe og Tændſtikker (39 Mill. Kr.), Produkter af Fiſkeri, Sæl- og Hvalfangſt (37 Mill. Kr.), Produkter af Mineralriget (8 Mill. Kr.) og andre Induſtrigjenſtande (6 Mill. Kr.). — Landets Vejnet er ſiden 1814 blevet udviklet med ſtor Kraft og betydelige Omkoſtninger; ved Udg. af 1880 var der i alt oparbejdet en ſamlet Vejlængde af c. 22,000 Kilom., hvoraf 7,700 Kilom. Hovedveje (for en ſtor Del Chauſſéer) og 14,300 Kilom. ſaakaldte Bygdeveje. Anlæget af Jernbaner begyndte med den af et privat Selſkab anlagte, 68 Kilom. lange Bane fra Chriſtiania til Eidsvold, der aabnedes 1854. Siden har ſaa vel Staten ſom de enkelte Diſtricter med ſtørſte Iver arbejdet paa Jernbanevæſenets Udvikling, ſaa at Landet for Tiden har et Jernbanenet paa 1,562 Kilom. med en ſamlet Anlægscapital af omtr. 120 Mill. Kr. Ikke mindre end 3 forſkjellige Linjer forbinde N. med Sverige, nemlig en Linje fra Chriſtiania gjennem Smaalenene til Göteborg, en anden fra Chriſtiania over Kongsvinger til Stockholm og en tredje fra Trondhjem gjennem Meraker til Sundsvall. Telegraphnettet, der paabegyndtes i Aarene 1854—55 med en Linje fra den ſvenſke Grænſe over Frederikshald og Chriſtiania langs Kyſten til Mandal, omfatter ſiden 1870 ſamtlige N.s Byer og havde 1885 en Længde af 7,346 Kilom. med 140 Stationer. Poſtvæſenet er ſiden 1854 blevet ordnet med en, uafhængig af Afſtanden, over hele Landet ensartet Porto; 1885 var Antallet af Poſtanſtalter 1,121 og af befordrede Breve omtr. 20 Millioner. Af Bankinſtituter findes, foruden Norges Bank og Hypothekbanken, i alt 17 private Aktiebanker med et indbetalt Grundfond af tilſ. 14⅘ Mill. Kr. og Reſervefonds 4⅕ Mill. Kr. Af Sparekaſſer talte Landet 1885 tilſammen 328, i hvilke der paa 891,000 Conti var gjort Indſkud til Beløb af c. 168 Mill. Kr. — De ordinære Statsindtægter have efter en Gjennemſnitsberegning for de 6 Finansaar fra $18^{79}/_{80}$ til $18^{84}/_{85}$ udgjort 39,4 Mill. Kr., medens de ordentlige Statsudgifter have andraget 38,8 Mill. Kr. Desuden er i Løbet af ſamme Periode i alt 2,6 Mill. Kr. blevet anvendt til Erhvervelſe af Statsactiva og 25,1 Mill. Kr. til Fremme af Jernvejsanlæg, hvilke Beløb ere ſkaffede til Veje dels ved Statslaan, dels ved Bidrag fra Communer og Private. Følgende Overſigt for Aaret $18^{86}/_{87}$ viſer de vigtigſte Indtægts- og Udgiftsposter:

Indtægter:

	Kr.
Indirecte Afgifter:	
Toldintrader	19,496,000
Brændevinsafgift	2,594,000
Maltafgift	1,742,000
Andre Afgifter	1,719,000
Indtægter af Statsejendomme	1,306,000
At overføre	26,857,000

Overført....	26,857,060
Renter m. v. af Statsactiverne..	2,297,000
Poſtvæſen (Brutto)	2,277,000
Telegraphvæſen (Brutto)	857,000
Jærnbanevæſen (Brutto)	6,038,000
Diverſe Indtægter	4,651,000
I alt....	42,977,000

Udgifter:

	Kr.
Det kongel. Hus	480,000
Stortinget	474,000
Statsraadet og Regeringen	1,244,000
Kirkedepartementet	4,310,000
Juſtitsdepartementet	4,131,000
Indredepartementet	5,280,000
Dep. for de offentlige Arbejder	8,194,000
Finansdepartementet:	
Afdrag og Renter af Statsgjæld	5,327,000
I øvrigt	3,700,000
Forſvarsdepartementet	9,256,000
Udenrigſke Anliggender	623,000
Tilfældige og uforudſete Udgifter	126,000
Erhvervelſe af Statsactiva	940,000
I alt....	44,085,000
Underſkud....	1,108,000

Statskasſens contante Beholdning, ſom 30 Juni 1886 udgjorde 15,886,000 Kr., var ſaaledes 30 Juni 1887 gaaet ned til 14,778,000 Kr. Statsgjælden udgjorde:

31 Dec.	1850	14,805,000	Kr.
— —	1860	30,919,000	—
— —	1870	29,755,000	—
— —	1875	51,228,000	—
30 Juni	1880	105,526,000	—
— —	1887	108,428,000	—

Forfatning og Forvaltning. I Følge Grundloven, given af Rigsforſamlingen paa Eidsvold 17 Maj 1814 og nærmere beſtemt af det overordentlige Storting 4 Nov. ſ. A., er Kongeriget N. et frit og ſelvſtændigt Rige, forenet med Sverige under en fælles Konge. Regeringsformen er indſkrænket monarchiſk og Tronfølgen arvelig for Kong Carl Johans mandlige Efterkommere. Den evangeliſk-lutherſke Religion er Statens offentlige, ſaaledes at Regeringen ved Statens Midler ſørger for dens Udbredelſe. Andre chriſtne Sekter ſaa vel ſom Jøder kunne frit udøve deres Religion, dog paa Bekjendernes Bekoſtning. De norſke Borgere nyde i udſtrakt Maal Nærings-, Trykke- og Forſamlingsfrihed. — Den udøvende Magt er hos Kongen. Hans Perſon er hellig, d. e. kan ikke laſtes eller anklages, men Anſvarligheden for Regeringshandlingerne paahviler Statsraadet. Han beſtikker Embedsmænd, begynder Krig og ſlutter Fred. Kongen udøver Regeringen ved et Statsraad, beſtaaende af 2 Statsminiſtre og 8 Statsraader, af hvilke den ene Statsminiſter og 2 Statsraader, hvilke ſidſte aarlig ſkifte, forblive hos Kongen under hans Ophold i Sverige (Statsraadsafdelingen i Stockholm), hvorimod den anden Statsminiſter og de øvrige Statsraader forblive i N. og under Navn af „den norſke Regering" i Kongens Navn og paa hans Begne foreſtaa Rigets indre Styrelſe overensſtemmende med den Inſtrux, Kongen har meddelt. Regeringens Forretninger ere fordelte mellem 7 Departementer (Miniſterier), nemlig: Kirke- og Undervisningsdepartementet, Juſtits- og Politidepartementet, Departementet for det indre, Departementet for de offentlige Arbejder, Finans- og Tolddepartementet, Forſvarsdepartementet ſamt Reviſionsdepartementet. I adminiſtrativ Henſeende er N., ſom foran anført, delt i 20 Amter, ſom igjen inddeles i Underøvrighedsdiſtricter, nemlig 56 Fogderier (hvorunder 22 Ladeſteder) og 39 Kjøbſtæder. — Den lovgivende ſaa vel ſom den bevilgende og controllerende Myndighed er hos Folket, der repræſenteres af Stortinget. Dettes Medlemmer, for Tiden 114 (76 fra Landet og 38 fra Kjøbſtæderne), vælges ved indirecte Valg gjennem Valgmænd. Stemmeberettigede ved Valgmændenes Udkaarelſe ere de norſke Borgere, ſom have fyldt 25 Aar, have været boſatte i Landet i 5 Aar, opholde ſig der og enten a) ere eller have været Embedsmænd, b) paa Landet eje eller for mindſt 5 Aar have lejet matrikuleret Jord eller i 5 Aar have brugt ſaadan Jord, c) i Finmarken i 5 Aar have været og fremdeles ere Rettighedsmænd, d) ere Kjøbſtadborgere eller eje Gaard i en By til Værdi af mindſt 600 Kr., e) for det ſidſte Aar have betalt Skat efter en Indtægt af mindſt 500 Kr. paa Landet eller 800 Kr. i Byerne uden ſom Tyende at tilhøre en andens Husſtand. Stortinget ſammentræder den førſte Søgnedag i Febr. Maaned hvert Aar i Chriſtiania. Det deler ſig i to Afdelinger: 1) Odelstinget, hvor ethvert Lovforſlag ſkal fremſættes, og ſom efterſer Statsregnſkaberne og Statsraadets Protokoller; det kan anklage Statsraaderne og Højeſterets ſamt Stortingets Medlemmer for Rigsretten; 2) Lagtinget, ſom gjennemgaar de Lovbeſlutninger, der førſt ere vedtagne i Odelstinget. Bifaldes et Lovforſlag i begge Ting og derpaa erholder Kongens Underſkrift, bliver det Lov. Naar et Lovforſlag af tre nyvalgte Storting er blevet vedtaget og forelagt til Sanction, bliver det tredje Gang Lov, om end Sanctionen ikke gives. — Den dømmende Magt udøves af Domſtolene, hvis nederſte Inſtans regelmæsſig er Sorenſkriveren paa Landet og Byfogden i Kjøbſtæderne. Landet er delt i 81 Sorenſkriverier, og de fleſte Kjøbſtæder have egen Byfoged. De af disſe affagte Domme kunne indankes til Stiftsoverretterne, af hvilke der er to i Chriſtiania, ēn i Chriſtiansſand, ēn i Bergen og ēn i Throndhjem. I tredje Inſtans appelleres fra dem til Højeſteret i Chriſtiania. I Chriſtiania udføres Underdommerens Hverv af en collegial Byret, hvis Domme indankes umiddelbart til Højeſteret. Ved Lov 1 Juli 1887 er Jury indført i ſtørre Straffeſager, idet alle Sager angaaende Forbrydelſer, ſom kunne medføre ſtrængere Straf end Strafarbejde i femte Grad, eller for hvilke Strafarbejde eller Afſættelſe fortrinsvis bliver at anvende, ſkulle behandles ved ſaakaldet Lagmandsret, beſtaaende af 3 Dommere (Retten), nemlig en Lagmand ſom Formand ſamt 2 andre Dommere, og 10 til Afgjørelſe af Skyldſpørgsmaalet tilkaldte Lagrettesmænd (Lagretten). Der ſkal til den Ende oprettes 6 Lagmandsembeder eller Lagſtole, henholdsvis for Borgartings, Ejdſivatings, Agders, Gulatings, Froſtatings og Haalogalands Lagdømme. Alle andre Straffeſager blive ſom Regel at behandle ved **Meddomsret**, beſtaaende af den almindelige Underdommer og 2 Domsmænd. Rigsretten beſtaar af Højeſterets og Lagtingets Medlemmer. — I **kirkelig** Henſeende er Kongeriget delt i 6 Stifter (Chriſtiania, Hamar, Chriſtiansſand, Bergen, Throndhjem og Tromsø), hvis gejſtlige Overøvrighed er Biſkoppen. Stifterne ere igjen delt i 83 Provſtier og disſe atter i 466 Sognekald. End videre ere flere Præſter anſatte ved visſe offentlige Indretninger. — Med Henſyn til Sundhedsplejen findes nu i N. 152 Civillægeembeder, nemlig 5 Stadsphyſikater (Chriſtiania, Frederikshald, Chriſtiansſand, Bergen og Throndhjem) og 147 Diſtrictslægeembeder. For at have Tilſyn med Foranſtaltningerne mod den ſpedalſke Sygdom er der anſat en Overlæge. Det hele civile Medicinalvæſen beſtyres af en Directeur, der ſorterer under Juſtitsdepartementet.

Hiſtorie. Et Land ſom N. maa før Menneſkenes Bebyggelſe have været bevoxet med tætte Skove overalt, hvor ikke Havvindenes Barſkhed eller Højfjældenes Kulde ſatte Grænſe for Trævæxten. Det var vanſkeligt at erobre for Ploven og Kornavlen, ſom endnu ſtadig ſtrider fremad ligeſom i et nyt Land. Derimod frembød det udſtrakte Jagtgrunde og en let Anledning til Bebyggelſe af Fiſkere paa Kyſternes talløſe aabne Øer ſamt derfra efterhaanden ind ad Fjordene, op ad Elvene og langs Indſøerne. N.s førſte Bebyggelſe er foregaaet længe før de ældſte Sagn og menneſkelige Overleveringer; den ſynes at være ſket i den yngre **Stenalder** (ſ. d. A.) langs Kyſterne fra Sverige og Danmark af; Bebyggelſen ſtrakte ſig allerede i de førſte Aarhundreder efter Chriſti Fødſel til de nordligſte Øer af Lofoten (69°). Saa langt tilbage i Tiden, ſom hiſtoriſke Vidnesbyrd naa, har i N. (Norvegr, lat. Norvegia, nordlig Vej eller Land) det ſamme Folk boet, Stamfædrene til de nuværende **Nordmænd**. Kun i Finmarken og de nordlige Dele af Nordland ſtrejfede Finner (ſ. d. A.) om paa Fjældene med deres Renhjorde eller holdt til inde i Fjordene ſom Fiſkere. N.s naturlige Forhold gjorde, at Nordmændene ordnede ſig i en Række Smaariger (Fylker), ſom beſtod i mange Aarhundreder uafhængig ved Siden af hinanden med egne Konger og egen ſædvansmæsſig Ret. Befolkningen beſtod af frie Mænd og Trælle; de frie Mænd vare enten Bønder paa egne Gaarde eller Lejlændinger; de meſt anſete Bønder vare Hølderne. Landsbybebyggelſen er ukjendt i N. Hvert Dalføre udgjorde et Herred med Herredsting, flere Herreder tilſammen et Fylke med Fylkesting, ſom havde lovgivende og dømmende Myndighed. Guderne (ſ. Nord. Mythologi) dyrkedes i Lunde eller Templer (Hov), ſom enten vare private eller fælles for ét eller flere Fylker. Fylkekongen var Anfører for Hæren og kunde ved heldige Krige opnaa ſtor Magt og Anſeelſe. Fra Slutn. af det 8de Aarh. begyndte **Vikingetogene**, idet Befolkningen i det veſtenfjældſke N. lærte at drage over Nordſøen til de britiſke Øer, iſær Irland, hvor de vandt ſig Rigdomme ved Plyndringer eller Handel og lærte fremmede Folk at kjende; kort efter begyndte man ogſaa paa Øſtlandet at deltage i de danſke Vikingetog til Frankernes Lande. Omtrent paa ſamme Tid opſtod ved Foreningen af flere Fylker paa Øſtlandet et Rige under en Kongeſlægt (Ynglingerne), der ſkal være kommen fra Sverige og ſagdes at nedſtamme fra Guden Frej; Halvdan Svarte (d. c. 860) herſkede allerede over hele Oplandene og Viken, og hans Søn **Harald Haarfagre** drog over Dovre og undertvang Thrønderne, hvorpaa han til Søs foretog flere Tog mod de veſtenfjældſke Fylker, hvis ſidſte Modſtand knækkedes i Slaget ved Havrsfjord (c. 872). Han blev ſaaledes førſte Konge over hele N. og ſtyrkede den nye Kongemagt dels ved at tage Bondehøvdingerne i ſin Tjeneſte ſom Herſer eller Lendermænd (ſ. d. A.), dels ved at forøge Kongemagtens Indtægter og Indflydelſe. Rigtignok opſtod herved ſtor Misfornøjelſe, og mange udvandrede til de ſkotſke Øer og Irland, men da de derfra foretog Hævntog tilbage til N., gjorde Harald ſelv et Tog til de ſkotſke Øer, over hvilke han indſatte Jarler (ſ. Orknøerne); Udvandringen vendte ſig derfor mod det netop da af norſke Søfarere opdagede **Island**. Paa ſine gamle Dage delte Harald (d. 933) ſit Rige mellem ſine Sønner, dog ſaaledes at hans ældſte Søn **Erik Blodøxe** (930—35) ſkulde være Overkonge; men mellem ham og hans Brødre udbrød Krige, og Erik blev fordreven af Broderen **Haakon Adelſtensfoſtre** (935—61). Han maatte under Kampen for Riget opgive meget af Kongedømmets Indtægter og ordnede Rigets Krigs- og Retsforfatning fra nyt af. Landet inddeltes i Skibreder, ſom hvert ſkulde ſtille et ruſtet Skib og Mandſkab til Rigets Forſvar, og Fylkerne bleve indordnede i ſtørre Diſtricter med lovgivende og dømmende Forſamlinger (Lagting), ſ. Norſk Ret. Hans Forſøg paa at indføre Chriſtendommen maatte ſnart opgives, da han trængte til Folkets Hjælp mod Erik Blodøxes Sønner; i Kampen mod dem faldt han paa Fitje, og Eriksſønnerne bleve nu Konger; den ældſte af dem var **Harald Graafeld** (961—70). De dræbte Haakons Ven, Sigurd Ladejarl, ſom havde gjort ſig uafhængig i det Throndhjemſke, men hans Søn Haakon fik Hjælp af den danſke Konge Harald Blaatand, og det lykkedes disſe at fordrive Eriksſønnerne (970). Nu indſatte Harald Haakon til ſin Jarl i det norden- og veſtenfjældſke, medens han ſelv beholdt Viken; paa Oplandene herſkede Fylkekonger af Harald Haarfagres Æt, ſom hyldede den danſke Konge. Men da denne var bleven overvundet af Kejſer Otto II, gjorde Haakon Jarl ſig uafhængig, og da Haralds Søn Svend Tveſkjæg ſendte Jomsvikingerne til N., ſlog Haakon og hans Søn Erik dem c. 988 i Hjørungavaag (ſ. d. A.). Da Haakon paa ſine gamle Dage misbrugte ſin Magt og en Ætling af Harald Haarfagre, **Olaf Tryggvesſøn**, landede i N., forlod alle Haakon, ſom paa Flugten blev dræbt, og hyldede Olaf (995—1000); ogſaa den danſke Del af N. underkaſtede ſig ham. Olaf var Chriſten, og det lykkedes ham i ſaa Aar at indføre Chriſtendommen, i alt Fald i det ydre, i alle Kyſtlandſkaberne;

ogſaa paa Orknøerne, Færøerne, Island og i det nyopdagede Grønland fik han Chriſtendommen anerkjendt. Da Olaf var falden ved Svolder for en Coalition mellem den ſvenſke og danſke Konge og Haakon Jarls Sønner, blev Riget delt mellem Sejrherrerne, dog ſaa at Jarlerne Erik og Sven bleve de egentlige Styrere, men ſom Vasſaller. Jarlerne vare ſelv chriſtne, men arbejdede ikke for den nye Religion, ſaa at der indtraadte en Reaction til Hedenſkabet. Da Erik Jarl 1015 var draget med Kong Knud til England, benyttede en Ætling af det nationale Kongehus, Olaf Haraldsſøn, ſig af hans Fraværelſe, fangede ved Liſt hans Søn Haakon og fordrev hans Broder Svein i Søſlaget ved Nesjar (1016). Olaf var paa Vikingetog bleven døbt i Rouen og vilde fortſætte Olaf Tryggvesſøns Værk; han virkede meget for Religion og Kirke, chriſtnede Oplandene, forbød hedenſke Ofringer og gav de førſte kirkelige Love (Chriſtenret, ſ. Norſk Ret) ved Hjælp af engelſke Biſkopper. Da Smaakongerne paa Oplandene ſatte ſig til Modværge, fangede han disſe og hævdede Rigets Enhed; han ſøgte ogſaa at hæve Kongemagtens Anſeelſe og tvinge de uafhængige Stormænd til Lydighed; mange af disſe forenede ſig da med hans Fjende Kong Knud, ſom 1028 drog med en Flaade til N. og blev hyldet ſom Konge i Nidaros; Olaf maatte flygte til Sverige og Rusland, og da han ſøgte at vinde ſit Rige tilbage, faldt han i Kampen mod Thrønderne paa Stikleſtad (29 Juli 1030). Knud havde indſat ſin Søn Svend til Konge og indført nye Skatter, ſom vakte almindeligt Misnøje; da Rygtet udbredte ſig om Olafs Mirakler og Hellighed, angrede Thrønderne deres Frafald, og Olafs Lig blev ført til Kirke og højtidelig biſat, medens Folket „dømte ham hellig“. Olafs Venner og de misfornøjede forenede ſig nu om at indkalde Olafs Søn Magnus og fordrive den danſke Konge (1035); fra den Tid havde den indfødte Kongeæt ingen Modſtandere længer, Bøndernes Høvdinger ſluttede ſig om Kongerne ſom deres Raadgivere (Hird), og den chriſtne Religion fandt almindelig Tilſlutning i Ly af St. Olafs Hellighed. Den tilvejebragte Enhed viſte ſnart ſine Kræfter udad til. Den fordrevne Kong Svends Broder, Hardeknud, i Danmark maatte ſlutte Fred med Kong Magnus, og i Følge en Arvepagt blev Magnus hans Arving i Danmark (1042), ſom han ſejerrig hævdede baade mod Venderne paa Lyrſkovshede (ſ. d. A.) og mod Svend Eſtridsſøn indtil ſin Død 1047. Hans Efterfølger i N., Farbroderen Harald haardraade, optog ogſaa hans Arvekrav paa Danmark, hvor han i mange Aar hærjede grumt, men maatte til ſidſt ſlutte Fred med Kong Svend; paa ſamme Tid ſendte han ſine Flaader flere Gange ud mod de britiſke Øer og forſøgte 1066 ſelv i Spidſen for 600 Skibe at erobre England, men faldt i Northumberland. Ogſaa hans Søn Olaf Kyrre tænkte paa at forny disſe Forſøg i Forbund med den danſke Konge Knud; Erobringsplanerne bleve endnu en Gang optagne af Olafs Søn Magnus Barfod (1093—1103), ſom 1098 tvang Skotland til fuldſtændig at afſtaa alle de ſkotſke Øer, hvor de norſke Konger fra nu af indſatte Jarler i Orknøerne og Shetland og Underkonger i Syderøerne og Man; men da Magnus ogſaa forſøgte at udvide ſit Søherredømme til Irland, faldt han her 1103. En endnu længere Expedition foretog hans Søn Sigurd Jorſalafarer (1103—30), ſom i Spidſen for 60 Skibe drog paa Korstog til Palæſtina og deltog i Erobringen af Sidon (1110). Samtidig med disſe Tog udvikledes Landets Civiliſation, idet Overgangen til Chriſtendommen havde aabnet fredelige Forbindelſer med de chriſtne Nabofolk i Nordeuropa. Skjønt Chriſtendommen var indført fra England og navnlig ved engelſke Gejſtlige, blev dog den norſke Kirke lagt under Ærkebiſkoppen i Bremen og derved Døren aabnet for tydſk Indflydelſe; dog gik endnu længe den vigtigſte Handelsvej over de britiſke Øer. De førſte chriſtne Konger anlagde de førſte ſtørre Byer ſom Midtpunkter for Handelsbevægelſen og tillige for den kirkelige Styrelſe. Nidaros, hvis førſte Anlæg ſkyldes Olaf Tryggvesſøn (997), fornyedes af Olaf d. hellige (1016), ſom ogſaa nær Glommens Udløb anlagde Sarpsborg (1018); denne blev dog ſnart overfløjet af Harald haardraades Byanlæg Oslo c. 1060, men den vigtigſte af alle blev den af Olaf Kyrre anlagte Bergen (c. 1080), der blev Rigets ſtørſte Handelsſtad, iſær for Fiſkehandelen. Biſpedømmer bleve oprettede af Olaf Kyrre i Bergen, Nidaros og Oslo (c. 1080), hvortil ſenere kom Stavanger (c. 1120) og Hamar (1152). Kathedralkirkerne (af Sten) i Nidaros og Bergen grundlagdes af Olaf Kyrre, og for Bygning af Kirker virkede iſær hans Sønneſønner Eyſtein (1103—23) og Sigurd, under hvem de førſte Kloſtre opførtes ved Bergen (Munkeliv) og Nidaros (Nidarholm) og Tiende til Gejſtligheden indførtes. De vigtigſte Kloſtre byggedes i det 12te Aarh., paa ſamme Tid ſom talrige Trækirker rejſtes rundt i Landsmenighederne (ſ. Norſk Kunſt). Det norſke Kirkeſamfund, ſom 1104 var lagt under den nordiſke Ærkebiſkop i Lund, fik 1152 en egen Ærkeſtol i Nidaros; under denne Ærkebiſkop lagdes ogſaa Biſkopperne paa de fra N. befolkede Øer i Veſterhavet: Syderøerne, Orknøerne, Færøerne, Island (2) og Grønland. Kampen for Hierarchiet kunde ved Hjælp af den nye Organiſation optages med Held allerede af den anden Ærkebiſkop, Eyſtein (1161—88), der med Kløgt benyttede ſig af Stridighederne mellem Kongerne. Sigurd Jorſalafarers Efterfølger, den ſvage Harald Gille, myrdedes 1136, og i hans Sønners Ungdom ſtyrede de mægtigſte Lendermænd ſom Formyndere. Da Kongerne bleve voxne, ſluttede de fleſte Høvdinger ſig til den ſvageſte af Kongerne, Inge, i hvis Navn de begyndte Krig mod hans Brødre, og da Inge efter at have beſejret ſine Brødre (Sigurd Mund 1155, Eyſtein Haraldsſøn 1157) ſelv var falden i Kampen mod ſin Broderſøn Haakon Herdebred (1161), vovede den mægtige Lendermand Erling Skakke at lade ſin Søn Magnus, der var Datterſøn af Sigurd Jorſalafarer, hylde ſom Konge; til dette Parti ſluttede Ærkebiſkop Eyſtein ſig og kronede Magnus 1164 mod at ved Lov Kirkens Rettigheder udvidedes og at der indrømmedes Biſkopperne og ſærlig Ærkebiſkoppen Indflydelſe paa Valget af Kongen, der fra nu af ſkulde betragtes ſom Vasſal af St. Olaf. Dette Parti blev længe det ſejrende; endelig lykkedes det dog Sverre Sigurdsſøn ved ſin overlegne Krigerdygtighed at organiſere en ſtærk Krigsmagt („Birkebenerne"), i Spidſen for hvilken han overvandt Erling (1179) og Magnus (1184); ogſaa Erkebiſkop Eyſtein maatte nødtvungen erkjende Sverre ſom Konge, ſkjønt denne hævdede det arvelige Kongedømme og Kongens Magt over Kirken. Men Eyſteins Efterfølger Erik (1189—1205) optog atter Striden, idet han flygtede til Danmark og herfra klagede til Paven, ſom ſatte Sverre i Ban, og idet han mod Sverre opvakte Oprør, der ſtøttedes af Kong Magnus's gamle Tilhængere; det farligſte af disſe Oprør var Baglernes (ſ. d. A.), der lededes af Biſkop Nikolaus Arnesſøn (ſ. d. A.). Kampen mellem det kirkelige og kongelige Parti ſtandſede ſtrax efter Sverres Død (1202), idet Sønnen, Haakon, iſtandbragte et Compromis; men efter hans Død 1204 fortſattes Kampen indtil Forliget i Hvitingsø (1208), hvorved Viken og Oplandene overlodes til Baglernes Konge Philippus, medens det veſten- og nordenfjældſke holdt faſt ved Birkebenernes Konge Inge Baardsſøn. Førſt efter begges Død (1217) hyldede begge Partier Sverres Sønneſøn, Haakon Haakonsſøn; dog maatte han i mange Aar taale Oprør af det kirkelige Partis Levninger, iſær under Ledelſe af Hertug Skule (d. 1240). Kongedømmet havde ſejret i Kampen, ikke mindſt derved, at de fleſte Høvdingeſlægter vare gaaede i Kongedømmets Tjeneſte; dette havde vundet i Kraft og Betydning, og dets Indflydelſe udſtraktes nu ogſaa over Lovgivning og Domſtole; Kongen begyndte at indſætte Lagmænd, ſom efterhaanden bleve virkelige Dommere. Haakons Indflydelſe ſtrakte ſig ogſaa til Island og Grønland, ſom 1262 og 1261 underkaſtede ſig ham; derimod var hans Tog til Skotland for ſaa vidt uheldigt, ſom han efter en uheldig Træfning ved Largs maatte overvintre paa Orknøerne, hvor han døde. Hans Søn Magnus (1263—80) opgav i Freden i Perth (1266) Sydersøerne til den ſkotſke Konge mod en aarlig Tribut, ſom dog ikke blev ordentlig betalt. Stor Fortjeneſte af Lovgivningen har derimod denne Konge, der iſtandbragte en fælles Landslov (1274), en Hirdſkraa (c. 1275) og en fælles Bylov (1276), ſamt en ſærſkilt Lov for Island (Jónsbog 1281). Men da Kongen ogſaa vilde forbedre Kirkeretten, modſatte Erkebiſkop Jon ſig Kongens Indblanding og opſtillede de ſtrængeſte hierarchiſke Krav paa gejſtlig Jurisdiction, Ledingsfrihed og fordelagtige Tienderegulativer; efter lange Stridigheder gav Magnus efter og godkjendte de fleſte af Gejſtlighedens Fordringer (Forliget i Tønsberg, 1277); men paa ſamme Tid ſtyrkede han ogſaa det i Hof- og Embedstjeneſten uddannede verdslige Ariſtokrati ved nye Titler og Rettigheder (Skattefrihed for en Del af deres Jord mod ſærſkilt Krigstjeneſte). Rigets active Handel ſynes i denne Tid at være gaaet tilbage, men Kongen havde ſaa lidt Følelſen af det farlige heri, at han indrømmede de tyſke Hanſeſtæder ſtore Rettigheder (1279). Efter Magnus's Død benyttede Baronerne ſom hans Søn Eriks Formyndere deres Magt til at ophæve Forliget i Tønsberg, og i Striden med dem maatte Erkebiſkoppen forlade Landet og døde landflygtig (1282); hans Efterfølger forligede ſig med Kongen, idet han lod ſine Fordringer falde. Eriks Formyndere havde ogſaa villet bryde de tyſke Stæders Handelsovermagt; men da Lübeckerne hindrede Tilførſel til Riget, maatte Kongen give efter og ſtadfæſte de farlige Handelsrettigheder, ſom efterhaanden indſkrænkede den norſke Concurrence. Den Magt, ſom Baronerne under Eriks Mindreaarighed vandt og til Dels under hans ſenere, ſvage Regering beholdt, indſkrænkedes atter under hans kraftige Efterfølger Haakon Magnusſøn (1299—1319), der ganſke afſkaffede Baronværdigheden, men indordnede Rigets Stormænd i et kongeligt Rigsraad, ſom i Tilfælde af Tronledighed ſkulde ſtyre Riget. — Kongedømmet og et temmelig faatalligt Rigsraad vare ſaaledes blevne Rigets eneſte virkſomme Inſtitutioner. De farlige Følger heraf viſte ſig ſnart, da N. fra 1319 fik fælles Konge med Sverige, idet Haakons nærmeſte Arving, hans 3aarige Datterſøn Magnus Eriksſøn, blev valgt ogſaa i Sverige. Foreningen kom i Virkeligheden førſt i Stand 1332, da Magnus blev myndig (jvfr. **Erling Vidkunnsſøn**). Da Rigsraadet ikke var permanent og Styrelſen var knyttet til Kongens Perſon, vakte Foreningen ſnart Misnøje, idet der ikke ſørgedes for en virkelig Styrelſe i Kongens Fraværelſe, og ſaa ſnart Magnus's Søn Haakon var myndig, blev han tagen til Konge (1355). Men heller ikke denne Selvſtændighed varede længe, da Haakons Søn Olaf efter ſin Morfader Valdemar valgtes til Konge i Danmark (1376) og ved Faderens Død (1380) ogſaa arvede N. Derved opkom Foreningen med Danmark, ſom med nogle Afbrydelſer varede til 1814. Efter Olafs Død 1387 overtog hans Moder Margrete Styrelſen i begge Riger, hvortil hun ſenere føjede Sverige (ſ. **Danmark**). Hun ſtyrede N. fra Danmark af, indſkrænkede Rigsraadets Betydning og lod Biſpeſæderne ofteſt beſætte med Danſke. Hun og hendes Efterfølgere forberedte efterhaanden den fuldſtændige Forening med Danmark, og Forſøgene paa Adſkillelſe eller Forening med Sverige vare i Regelen ſlet ledede og derfor uheldige (ſ. **Amund Sigurdsſøn Bolt**, **Knud Alfsſøn**). I disſe Aarhundreder var N.s Magt og Anſeelſe ſtadig gaaet nedad; den „ſorte Død" havde (1349—50) bortrevet en ſtor Del af Befolkningen, og førend Folket atter kunde komme til Kræfter, hjemſøgtes det af Smaakopperne (1360) og en ny Peſt (1371), ſaa at det antages, at N.s Folkemængde har ſunket med $\frac{1}{3}$. De ſvage Konger havde ringe Interesſe for Rigets Velfærd (Chriſtian I pantſatte Orknøerne og Shetland til Skotland 1469) og tillode Hanſeſtæderne at gjøre ſig næſten eneraadende over Handelen, navnlig efter at Vitalianerne 1393 og Lübeckerne 1428 og 1429 havde plyndret Bergen; her havde Hanſekjøbmændene c. 1350 ſtiftet et Kontor, ſom næſten fuldſtændig beherſkede Udførſelen og ved ſin Magt flere Gange kunde ſætte ſig op mod Statholderne; de indfødte Stormændsætter, ſom tidligere med Kongen havde deltaget i Styrelſen, døde efterhaanden ud eller fortrængtes fra Rigsſtyrelſen af indflyttede Danſke, ſom ved Giftermaal vandt Fodfæſte i Riget. Da ſaa Sverige 1521 ſkilte ſig fra de andre Riger, faldt N. næſten forſvarsløſt i den danſke Konges og Adels Magt (ſ. **Lange, Vincents**); den Opſtand, ſom Erkebiſkop Olaf Engelbrektsſøn forſøgte efter Grevens Fejde, fandt ingen Støtte, han maatte ſelv flygte, en danſk Hærſtyrke indtog Landet næſten uden Modſtand, og da Biſkopperne bleve afſatte, opløſtes Rigsraadet af ſig ſelv og Chriſtian III kunde gjøre N. til et „Ledemod af Danmarks Rige". Fra 1537 til 1660 ſtyredes Landet af danſke Konger og danſke Lensmænd; den lutherſke Reformation indførtes med Magt, idet Biſkopperne (for ſaa vidt de ikke bleve Lutheranere, ſom Gjeble Pederſen i Bergen og Jon Rev i Oslo) bleve afſatte og Kirkegodſet inddroges under Kronen; de fleſte Præſter hentedes fra Danmark, ligeſom alle religiøſe Bøger vare danſke, hvorved det norſke Sprog ganſke fortrængtes i Kirken og det danſke blev herſkende, iſær i Byerne. Dog beholdt Folket ſine gamle Love, og den kongelige Retspleje forvaltedes af Kansleren eller af adelige Commiſſioner paa „Herredage". Regeringen forſøgte ogſaa med Held at bryde det tyſke Handelsaag, idet den førſt opmuntrede udenlandſk Concurrence og ſiden indſkrænkede Tyſkernes Privilegier (ſ. **Walkendorf**, Chriſtoffer); en indenlandſk Handelsſtand begyndte derfor efterhaanden at udvikle ſig, iſær ved den voxende Tømmerhandel paa Øſtlandet, og Rigets Udførſel kom efterhaanden i norſke Hænder. Ogſaa Bondeſtanden hævede ſig lidt efter lidt, idet Lejlændingernes Stilling forbedredes (Livsfæſte). Fra 1572 fik Riget en Statholder i Oslo, ſom ſaaledes blev et Slags Hovedſtad. Under Chriſtian IV arbejdedes med Held paa Reformer. Landsloven overſattes paa Danſk og udkom i Trykken (Chr. IV.s Lov 1604), og ſæregne Underretter indførtes (Sorenſkrivere 1591, Raadſtueretter 1607); en ſtaaende Hær oprettedes, da det gamle Ledingsvæſen var forfaldent. Flere Byer anlagdes, ſom Chriſtiania 1624 (i Stedet for det afbrændte Oslo) og Chriſtiansſand 1642, og den norſke Bjergværksdrift grundlagdes ved Anlæg af Kongsberg Sølvværk (1624) og Røros Kobberværk (1645). Men ved de ulykkelige Krige med Sverige tabte N. førſt Jemtland og Herjedalen (1645) og ſiden under Frederik III ogſaa Bohus Len og endog Throndhjems Len (1658), ſom dog under den paafølgende Krig erobredes tilbage (1659). — Statsforandringen i Danmark 1660—61 befriede N. for de danſke Lensherrers egenmægtige Vælde; den gav det en ordnet Adminiſtration, en dygtigere Embedsſtand og en mildere Regering. N. blev inddelt i „Amter" under kongelige Amtmænd paa faſte Lønninger; Retsplejen blev forbedret, iſær ved Chriſtian V.s norſke Lov (1687). Landet fik efterhaanden en indfødt Embedsſtand, idet Embedsmændene (iſær Præſter og Juriſter) efterhaanden lod deres Sønner ſtudere i Kjøbenhavn og ſiden indtræde i Statstjeneſten. Embedsſtanden fik mere Indflydelſe paa Adminiſtrationen, da den fjærne Regering ikke havde Evne eller Indſigt nok til at blande ſig i alt, ſom i Danmark; det blev da den norſke Embedsſtand, ſom kom til at ſtaa i Spidſen for Landet, da Skilsmiſſen indtraadte. I ſamme Tidsrum ſteg Borger- og Bondeſtanden i Tal ſom i Betydning. Ved Salget af norſke Krongodſer kom disſe ofteſt i Bøndernes Beſiddelſe (ſom Odel), og Odelsbøndernes Tal ſteg derfor til det dobbelte af Lejlændingernes. Byernes Handel og Skibsfart tog til, nye Byer opſtod iſær ved Tømmerhandelen, ſom Bragernæs og Strømsø (nu tilſammen Drammen), Larvik, Frederikshald o. fl. Paa ſamme Tid ſom Handelsflaaden voxede fra 50 Skibe (ved 1660) til 1,150 (i 1767), ſteg Byernes Folkemængde fra c. 30,000 (ved 1665) til 64,000 (i 1769) og hele Landets fra c. 450,000 (ved 1665) til 750,000. Folkets Selvfølelſe ſteg ved de heldige Forſvarskrige mod Sverige 1716 og 1718. I den følgende Fredsperiode (1720—1807, ſ. **Danmark**) gik Landet ſtadig fremad, navnlig under Frederiks (VI) Styrelſe efter 1784; de Baand, ſom vare lagte paa Handelsbevægelſen, løſtes baade i det ſøndenfjældſke (1788) og i det nordligſte N. (1787), hvor nu Byerne Tromsø og Hammerfeſt rejſte ſig. Retsplejen forbedredes, idet Stiftsoverretter indførtes i Stedet for Lagmændene (1797), og i Forligelſescommiſſærer fik man de førſte communale Ombud (1796). Ogſaa den aandelige Udvikling fremmedes ved et forbedret Skolevæſen, iſær efter Confirmationstvangens Indførelſe (1736); i Throndhjem ſtiftedes det kgl. norſke Videnſkabsſelſkab (1767), og Ønſket udtaltes om at faa et Univerſitet i Landet. Krigen med England (1807) og med Sverige (1808) fremtvang endelig Oprettelſen af en ſæregen norſk Regeringscommiſſion, hvis vigtigſte Medlemmer vare Prins Chriſtian Auguſt af Auguſtenborg, Enevold Falſen og efter dennes Død Grev Herman Wedel; under Prinſens Ledelſe førtes en heldig Forſvarskrig mod Sverige. Under disſe Forhold begyndte man i N. levende at føle Vanſkelighederne ved at ſtyres fra et ved Havet adſkilt Rige; Kravet paa ſtørre Selvſtændighed blev derfor ſtærkt udbredt og ſtyrkedes ved den franſke Revolutions Frihedsideer. „Selſkabet for N.s Vel" dannede ſig (1810) og vakte en ſtærk Agitation for et norſk Univerſitet; efter at ſtærke Sammenſkud vare gjorte fra hele Riget, maatte Kongen nødtvungen give ſit Samtykke (1811) til Oprettelſen af „det kgl. Frederiks Univerſitet" i Chriſtiania. Styrken af Selvſtændighedsfølelſen viſte ſig efter Freden i Kiel (14 Jan. 1814; ſ. **Danmark**), da man ſtrax i N. beſluttede at organiſere ſig ſom ſelvſtændig Stat; paa Grundlag af en udbredt Stemning vovede Prins Chriſtian Frederik (ſ. **Chriſtian** VIII) at overtage Regeringen ſom midlertidig Regent og indkalde en conſtituerende Rigsforſamling paa Eidsvold (10 Apr. 1814); under Ledelſe af Chr. M. Falſen vedtog denne en conſtitutionel Forfatning (17 Maj ſ. A.) og valgte Prinſen til Konge. Denne havde ſtolet paa enkelte Stormagters Støtte, men da Stormagternes Geſandter viſtnok vare villige til at anerkjende den norſke Forfatning, men krævede Foreningen med Sverige og Kongens Fratræden, opgav denne efter en kort Grænſekrig med Sverige Kampen og ſluttede med Carl Johan Conventionen i Moſs (14 Aug. ſ. A.), hvorved denne lovede at anerkjende Grundloven af 17 Maj, hvis Foreningen med Sverige godkjendtes og Kongen nedlagde ſin Myndighed og indkaldte et overordentligt Storting. Dette Storting traadte ſammen i Chriſtiania 7 Oct. ſ. A., og efter Forhandlinger med de ſvenſke Commisſærer vedtog det de nødvendige Forandringer i Forfatningen (Grundlov af 4 Nov. ſ. A.) og valgte Carl XIII til Konge. Foreningsvilkaarene bleve nærmere faſtſatte ved „Rigsakten“, vedtagen 1815 af det norſke Storting og den ſvenſke Rigsdag. Allerede Kong Chriſtian Frederik havde organiſeret Regering og Højeſteret, men disſe Myndigheder bleve nøjere beſtemte, efter at Carl Johan i Carl XIII:s Navn havde overtaget Ledelſen. Til Statholder udnævntes Grev Esſen; de betydeligſte Mænd i den norſke Regering bleve Grev Wedel (Finansminiſter 1814—22), Collett og Motzfeldt ſamt ſom Statsminiſter i Stockholm P. Anker. I de førſte Aar efter Krigen vare Finanſerne i Uorden, iſær ſom Følge af det danſk-norſke Monarchis Bankerot 1818 (ſ. Danmark); det førſte Storting 1815—16 maatte atter nedſætte Pengeſedlernes Værdi, men grundlagde tillige N.s Bank i Throndhjem (ſ. Bank), hvortil der paalagdes en ſtor Sølvſkat. Som Følge af Foreningen kunde N. formindſke ſin Hær og Flaade og ophæve Grænſeforſvaret; men det varede alligevel længe, inden man vænnede ſig til de nye Forhold, og der beſtod længe i N. en Mistillid til Sverige og til Carl Johan, ſom 1818 var bleven begge Rigers Konge; ligeledes nærede man i Sverige Frygt for „jakobinſk Smitte“ fra N., og den „hellige Alliance“ var misfornøjet med de demokratiſke Strømninger i N. Danmark krævede, at N. i Følge Freden i Kiel ſkulde overtage den lovede Del af den danſk-norſke Statsgjæld, og da Carl Johan nølede hermed, klagede Frederik VI til Stormagterne, ſom (1818) ſendte Carl Johan en truende Note om at opfylde Danmarks Fordring. Carl Johan gav et ſkarpt Svar, men modtog Englands Mægling, ſaa at de danſke og norſke Underhandlere bleve enige om Beløbet (3 Mill. Rigsdaler = 12 Mill. Kroner). Men ogſaa dette fandt Nordmændene under den daværende Pengetrang at være for meget, og Sagen var nær ved at foranledige et Brud mellem Kongen og 3dje Storting (1821). Dette Storting havde mod Kongens Villje for 3dje Gang beſluttet Adelſkabets Ophævelſe og gjorde nu Vanſkeligheder ved at godkjende N.s Forpligtelſer mod Danmark. Carl Johan tænkte paa i Nødsfald at tvinge Stortinget og gav Befaling til at ſammendrage Tropper uden for Chriſtiania; men da Stortinget for ikke at udſætte Landet for Stormagternes Tryk gav efter og vedtog at betale de 3 Mill., nøjedes Kongen med at foreſlaa en Række Grundlovsforandringer til Kongemagtens Forøgelſe (om abſolut Veto ved Lovbeſlutninger, om Embedsmænds Afſættelighed, om Ret til at udnævne Stortingets Præſidenter, til at opløſe Stortinget oſv.). Disſe Forſlag kom til Forhandling paa 4de Storting (1824), ſom imidlertid enſtemmig og uden Ordſkifte forkaſtede dem, og uagtet Kongen ſtadig gjentog disſe Forſlag paa de følgende Storting, bleve de lige ſaa ſtadig forkaſtede. En ny Strid med Kongen foranledigedes ved, at man i N. vilde fejre 17 Maj ſom Grundlovsdag, fordi Carl Johan mente, at Nordmændene derved vilde viſe deres Misfornøjelſe med Foreningen og deres Hengivenhed for Chriſtian Frederik; paa ſamme Tid havde 5te Storting (1827) paa Grund af Bodøſagen (ſ. d. A.) anmodet Kongen om, at den norſke Statsminiſter ſkulde deltage i Behandlingen af diplomatiſke Sager, og Odelstinget havde decreteret Rigsret mod Statsraad Collett, bl. a. fordi han af Statskasſens Overſkud havde anſkaffet to Dampſkibe, ſom ikke vare bevilgede. Over alt dette blev Kongen ſaa fornærmet, at han lod Stortinget opløſe i Utide, og da det 4 Nov. ſ. A. hændte, at i Chriſtiania Theater et ſvenſk Stykke blev udpebet, troede Kongen, at der var Uroligheder i Gjærde, udnævnte den kraftige Grev Platen til Statholder, og uagtet Rigsretten frikjendte Statsraad Collett, fandt Kongen dog, at Odelstinget havde gjort Indgreb i den kongelige Myndighed, og indkaldte 1828 et overord. Storting, ſom vedtog en Miniſteranſvarlighedslov. Kongen var om Vaaren ſelv til Stede i Chriſtiania og havde indkaldt Tropper did; man føjede ſig da ſaa vidt efter hans Ønſker, at man ikke fejrede 17 Maj Feſten. Men 1829 gjenoptoges Feſten, og da en paa Stortorvet i Chriſtiania ſammenſtimlet Mængde blev ſplittet med Vaabenmagt („Torveſlaget“), vakte dette ſtor Harme, ſom iſær gik ud over Statholderen, Grev Platen. Da denne ſ. A. døde, fandt Kongen det rigtigſt ikke længer at indſætte ſvenſke Statholdere i N. (de tidligere havde været Esſen 1814—16, Mörner 1816—18, Sandels 1818—27). Efter Julirevolutionen kom der mere politiſk Bevægelſe ogſaa i N.; yngre Mænd kom ind i det offentlige Liv og i Stortinget, den politiſke Presſe tiltog i Betydning, og medens der hidtil meſt var valgt Embedsmænd til Stortinget, begyndte iſær fra 1833 af ogſaa Bønderne med ſtørre Iver at deltage i Valgene og ſendte Bønder til Stortinget (ſ. Ueland). Da Stortinget 1836 „henlagde“ Kongens Forſlag til Grundlovsforandringer, uden endog at ſende dem til Comitébehandling og ſamtidig vedtog et privat Forſlag om det norſke Handelsflag, blev Kongen ſaa vred, at han pludſelig opløſte Stortinget, før dette havde faaet Tid til at behandle Budgettet (7 Juli 1836); men da Stortinget Dagen forud havde faaet Nys om Opløsningen, decreterede Odelstinget Rigsretsſag mod Statsminiſteren Løvenſkiold, fordi han ikke havde fraraadet Kongen dette. Løvenſkiold blev idømt en Pengebøde, og Kongen gav da efter og indkaldte Tinget paa ny til et overord. Storting, og ſamtidig udnævnte han en Nordmand, Grev Wedel, til Statholder (d. 1840; hans Eftermand blev Løvenſkiold); kort efter gik Kongen ogſaa ind paa at erkjende det norſke Handelsflag (1838). Følgerne heraf viſte ſig ogſaa 1838—39, da Carl Johan opholdt ſig næſten et halvt Aar i N., og det bedſte Forhold indtraadte mellem Kongen og Stortinget, ſkjønt dette fremdeles forkaſtede hans Grundlovsforſlag. I disſe Aar fattedes mange vigtige Beſlutninger: Afſkaffelſen af Grundſkatterne (1833), Loven om Formandſkaber (Communalforfatning) paa Landet og i Byerne (1837), Lov om Næringsfrihed for Haandværkere (1839) og for Handlende (1842), Reviſion af Toldlovgivningen (1842 , en ny Criminallov (1842) og Ret til gudelige Forſamlinger for Statskirkens Medlemmer (Ophævelſe af Conventikelplakaten af 1741). Landets finanſielle Stilling havde imidlertid bedret ſig ſaa meget, at N.s Banks Sedler kunde indløſes i Sølv efter deres fulde Paalydende (1842). Efter Stortingets Ønſke nedſattes 1839 en Unionscomité af 4 norſke og ſvenſke Medlemmer til Reviſion af „Rigsakten“, men endnu førend denne Comité var færdig med ſine Arbejder, døde Carl Johan 1844. Den nye Konge Oscar I tilfredsſtillede ſtrax nogle af N.s Ønſker om ydre Tegn paa Ligeſtilling med Sverige ved at godkjende Forandringer i N.s Rigsvaaben og Flag (N.s Handelsflag med Unionsmærke blev norſk Orlogsflag), og ſkjønt han ſom Miniſtre beholdt Løvenſkiold, Vogt og Holſt, optog han flere Medlemmer af den tidligere Oppoſition i Statsraadet (Foſs 1845, Sørenſen og Riddervold 1848), hvorhos Fr. Stang blev Chef for det nyoprettede Indredepartement (1845). Oscar I.s Tid var i det hele de fredelige Fremſkridts Tid; navnlig kan fremhæves Stangs energiſke Arbejde for Communicationsvæſenet, idet en Række koſtbare Chausſéer grundlagdes og til Dels fuldførtes, den førſte Jærnbane anlagdes (1854), Kanalarbejder udførtes og Dampſkibsvæſenet udviklede ſig med offentlig Underſtøttelſe; men ogſaa paa andre Hold arbejdedes der fremad: Telegraph- og Poſtnettet udvidedes; for Agerbruget grundlagdes (1854) Aas Landbrugsſkole (ſ. d. A.), og for at afhjælpe Capitaltrangen iſær paa Landet ſtiftedes den norſke Hypothekbank (1851); da ſamtidig den engelſke Navigationsact var hævet (1850), voxede den norſke Handelsflaade til en hidtil ukjendt Størrelſe ved Fragtfarten, ſom yderligere begunſtigedes ved Neutraliteten under Krimkrigen. For Religionsfrihedens Udvidelſe virkede Diſſenterloven (1845) og Ophævelſen (1851) af Grundlovens Forbud mod Jøders Ophold i Riget (ſ. **Wergeland**). Derimod opkom 1851 kortvarige Uroligheder ved Arbejderbevægelſen, ligeledes ved religiøſe Sværmerier blandt Finnerne i Kautokeino. Omtrent ſamtidig krævede Rusſerne, at Finlænderne ſkulde have Adgang til at fiſke paa Finmarkens Kyſt og til at bebygge en norſk Strækning ved Varangerfjorden; da dette nægtedes, forbød Rusland de norſke Lapper at lade deres Renhjorde græsſe inden rusſiſk Territorium, hvorfor ogſaa N. forbød de rusſiſke Lapper Adgang til norſk Territorium (Grænſeſpærringen af 1852), og den deraf opſtaaede Spænding mod Rusland tvang Oscar I til at ſøge Støtte i Veſtmagterne, ſom ved Novembertractaten (1855) lovede de forenede Riger Hjælp, hvis Rusland vilde gjøre ſig til Herre over Havne eller Fiſkepladſer ved norſk-ſvenſke Kyſter (om Udenrigspolitiken ſ. for øvrigt **Sverige**). I Kong Oscars ſenere Aar opſtod dog en Spænding mellem Storting og Regering. Stortinget 1851 havde anmodet Regeringen om at lade udarbejde et Udkaſt til Proceslov, bygget paa Jury, og da Regeringen nægtede at efterkomme denne Anmodning, nedſatte Stortinget 1854 en „parlamentariſk Jurycommisſion“, ſom, ſkjønt Regeringen lagde alle Haande Hindringer i Vejen for dens Sammentræden, dog udførte ſit Hverv og fremlagde et Udkaſt, ſom blev vedtaget af Stortinget 1857, men nægtedes Sanction. Under disſe Storting dannede der ſig faſte Grupper i Stortinget, hvoraf efterhaanden udviklede ſig to ſtore Partier: det conſervative Regeringsparti under Schweigaard og den liberal-demokratiſke Oppoſition, ſom efter ſine Ledere Ueland og J. Sverdrup hyppig ſkilte ſig i „Bondepartiet“ og de „liberale“ (af deres Modſtandere kaldte „Sagførerpartiet“). 1855 havde Løvenſkiold taget Afſked fra Statholderembedet, 1856 afgik Stang paa Grund af ſvækket Helbred, og 1858 fratraadte ogſaa Vogt; 1857 havde Oscar I maattet ſyg overgive Regeringen til ſin ældſte Søn Carl (XV), ſom efterfulgte ſin Fader ſom Konge 1859. Han tog et i det væſentlige nyt Miniſterium, ſom efter ſine betydeligſte Mænd kaldtes det Birch-Motzfeldt-Sibbernſke (1858—61); under dem kom den Strid til Udbrud, ſom i N. kaldes „Statholderſtriden“, i Sverige »Norska frågan«. To Unionscommisſioner havde udarbejdet Forſlag til Mellemrigslove om begge Rigers gjenſidige Handel og Skibsfart og om Dommes Exigibilitet i begge Riger; disſe bleve begge vedtagne af de ſvenſke Stænder, men forkaſtede i det norſke Storting, hvilket vakte ſtærk Uvilje i Sverige og fremkaldte højlydte Ønſker om en Reviſion af Rigsakten til Fordel for Sverige (ſ. **Ankarſvärd**). Da derfor Stortinget 9 Dec. 1859 vedtog Afſkaffelſen af Statholderpoſten, ſom Carl XV underhaanden havde lovet at ſanctionere, fremkom i den ſvenſke Rigsdag Udtalelſer om, at Statholderpoſten ikke kunde ophæves uden de ſvenſke Stænders Samtykke, og da den ſvenſke Regering ſluttede ſig hertil, nægtede Kongen at ſanctionere Beſlutningen; men da dette var ſket i „norſk Statsraad“, udtalte hans ſvenſke Raadgivere en ſkarp Kritik heraf, hvilket atter fremkaldte en Proteſt fra det norſke Statsraad og en Adresſe fra Stortinget (3 Apr. 1860), ſom hævdede, at Forandringer i den norſke Grundlov vare de ſvenſke Stænder uvedkommende, og udtalte, at en „Reviſion af de unionelle Beſtemmelſer kan fra norſk Side ikke finde Sted uden paa den i Rigsakten givne Grundvold, Rigernes Ligeberettigelſe og ethvert Riges Eneraadighed i alle Anliggender, ſom ikke ere betegnede ſom unionelle“. Det følgende Aar fremkom der fra det ſvenſke Statsraad et Forſlag til en ny Reviſion af Rigsakten paa Grundlag af et „Unionsparlament“; herimod udtalte den norſke Juſtitsminiſter (Birch) ſig i en Indſtilling, ſom imidlertid ved enkelte Udtryk fremkaldte Splid inden for det norſke Statsraad; Statsraaderne Birch, Motzfeldt og Peterſen toge Afſked, og et nyt Miniſterium dannedes, hvis ledende Mand var Fr. Stang (1861—80). Indſtillingen blev nu med nogle Ændringer vedtagen, og Reviſionen blev foreløbig opgiven, men optoges i en anden Form 1868, da Stortinget havde ſamtykket i Nedſættelſen af en Unionscomité for Reviſion „paa den i Rigsakten givne Grundvold“. Denne Unionscomité blev 1867 færdig med ſit Udkaſt, ſom efter at være godkjendt af begge Regeringer fremlagdes for Storting og Rigsdag 1869 for at behandles efter nye Valg

1871. Imidlertid vare ſtore Forandringer foregaaede i Stortingets Sammenſætning; 1859—69 var efter Schweigaards Forſlag en Grundlovsforandring vedtaget, hvorefter Landdiſtricterne ſkulde ſende 74 Repræſentanter (mod før 61) og Byerne 37 (mod før 50), og 1869 vedtoges efter Regeringens eget Forſlag Overgangen fra 3aarlige til aarlige Storting. Venſtrepartiet, hvis Styrke nu var voxet, forkaſtede med ſtor Majoritet 1871 Unionscomitéens Forſlag til Reviſion af Rigsakten og ſamlede ſig dernæſt om ſom næſte Reform at kræve Statsraadernes Adgang til Tingets Forhandlinger („Statsraadsſagen"). Dette Forſlag blev ogſaa vedtaget af Stortinget 1872, men efter Regeringens Indſtilling nægtede Kongen ſin Sanction, hvilket fremkaldte en partiel Ændring i Miniſteriet (ſ. Broch, O. J.) og en Mistillidsadreſſe fra Stortingets Side (15 Maj 1872). Kort efter døde Carl XV, og hans Broder Oscar II fulgte ham paa Tronen. Han viſte ſtrax ſin Imødekommenhed mod Stortinget ved at ſanctionere (1873) i norſk Statsraad Stortingets Beſlutning om Statholderpoſtens Ophævelſe og Oprettelſen af en Statsminiſterpoſt (i Chriſtiania), hvortil Stang blev udnævnt, og lovede at tage Statsraadsſagen under den nøjagtigſte Overvejelſe. Et Forſlag herom fremlagdes ogſaa 1874, hvori Regeringen ſom Betingelſe for Sanction krævede forſkjellige Garantier, f. Ex. Opløsningsret, Faſtſættelſe af Stortingets Samlingstid, Penſionsret for afgaaede Statsraader o. lign.; imidlertid gjentog Stortinget ſin tidligere Beſlutning (i en lidt ændret Form) 1874 og — ſamtidig med at Regeringsforſlaget enſtemmig forkaſtedes — ogſaa 1877; men begge Gange nægtedes Sanction. Striden blev naturligvis for hver Gang bitrere, og det manglede ikke paa nye Stridspunkter (Skattecommiſſionen 1878, Flagforſlaget 1879 o. fl.). For 3dje (egtl. 4de) Gang gjentog Stortinget 17 Marts 1880 ſin Beſlutning i Statsraadsſagen, og derved vaktes en meget ſtørre Strid; medens Venſtrepartiet nu mente, at Kongens Veto ved Grundlovsforandringer enten ikke exiſterede eller i alt Fald (ſom ved Lovbeſlutninger) var ſuspenſivt, hævdede Højre og Regeringen, at „det var ophøjet over Tvivl, at der tilkommer Kongen et abſolut Veto ved Grundlovsforandringer", og Kongen handlede efter denne Lære ved ogſaa denne Gang at nægte Sanction (29 Maj 1880). Da fremlagde Joh. Sverdrup i Stortinget et Forſlag om at Beſlutningen ſkulde „gjælde og ubrødelig efterleves ſom Grundlov", og Forſlaget blev efter 3 Dages Debatter vedtaget af Stortinget med 74 mod 40 Stemmer („9de Juni-Beſlutningen"), hvorefter Beſlutningen overſendtes Regeringen „med Anmodning om at lade den bekjendtgjøre paa den for Kundgjørelſe af Grundlovsbeſlutninger foreſkrevne Maade", hvilken Anmodning Regeringen naturligvis ikke efterkom. Kort efter tog den gamle Statsminiſter Stang ſin Afſked og efterfulgtes af Chr. A. Selmer (1880—84). Begge Partier ruſtede ſig til den afgjørende Strid, og under Kampen opkom ſtadig nye Stridsæmner. Stortinget 1880 vedtog, at af de 11 Aſſeſſorembeder i Højeſteret ſkulde de to inddrages ved indtræffende Lejlighed (Højeſterets Medlemmer ere nemlig efter Grundloven Medlemmer af Rigsretten), 1881 beſluttedes en Udvidelſe af Stemmeretten, hvilken der nægtedes Sanction, ſ. A. en Lensmandslov, ſom Regeringen erklærede gjorde Indgreb i den udøvende Magts Myndighed, 1882 vedtoges en Bevilling til Folkevæbningsſamlagene, ſom Regeringen ligeledes af conſtitutionelle Henſyn nægtede at tage til Følge, og da Stortinget 1882 vedtog at oprette en Centralſtyrelſe af Jærnbanerne og dertil føjede, at to af Stortinget valgte Mænd ſkulde tiltræde denne Styrelſe, tog Regeringen Beſlutningens første Del til Følge, men ikke den ſidſte. Regeringen havde om Grundlovsvetoet afæſket Betænkning af det juridiſke Facultet, ſom hævdede, at Grundlovsbeſtemmelſer krævede kgl. Sanction, og i Tilſlutning hertil lod den ved Stortingsperiodens Ende (21 Juni 1882) Trontalen erklære, at Kongens Overbevisning herom var urokkelig, og opfordrede alle Fædrelandsſindede til at ſtøtte hans Beſtræbelſer. Men Valgene 1882, forud for hvilke var gaaet en ſtærk Agitation fra begge Partier, udviſte alligevel en Fremgang for Venſtre, der nu talte 82 mod 32 Højre. Venſtrepartiet kunde derfor beſætte Lagtinget med ſine Tilhængere og alligevel være talrig nok i Odelstinget til efter 8 Dages Debat at beſlutte Rigsretstiltale mod Regeringen (24 Apr. 1883) for at have hævdet Grundlovsvetoet, for ikke at have taget Bevillingerne til Folkevæbningsſamlagene til Følge ſamt for at have delt Beſlutningen om Centralſtyrelſen. Rigsretten traadte ſammen 18 Maj ſ. A. og varede med Afbrydelſer til 18 Febr. 1884, hvorpaa Dommen mod Statsminiſteren faldt 27 Febr. ſ. A. og mod de øvrige Miniſtre i Løbet af Marts ſ. A. De fleſte Statsraader dømtes til at have deres Embede forbrudt, kun 3 (ſom ikke havde deltaget i alle Beſlutninger) bleve idømte Pengebøde. Spørgsmaalet om Kongens Stilling lige over for denne Dom afgjordes 11 Marts, idet han efter i et Dictamen at have hævdet ſin Opfattelſe af Grundlovsvetoet beſtemte, at Statsminiſteren ſkulde fratræde ſit Embede, hvoraf fulgte den ſamme Beſlutning angaaende de andre domfældte Miniſtre. 3 Apr. udnævntes et nyt Miniſterium (det Schweigaard-Løvenſkioldſke „Aprilminiſterium"), ſom med Hævdelſe af den foregaaende Regerings Poſition ſøgte en Tilnærmelſe til Forſoning; men under den almindelige Spænding og gjenſidige Mistillid lykkedes dette ikke, og allerede 31 Maj ſ. A. indgav Miniſteriet ſin Afſkedsanſøgning, og Kongen overdrog Prof. O. J. Broch at forſøge et Compromis. Efter Forhandlinger mellem ham og Joh. Sverdrup vedtoges ſom Forligsvilkaar, at naar Stortinget i en noget udvidet Form gjentog Beſlutningen om Statsraadernes Adgang til Stortinget, ſkulde denne ſanctioneres (idet man undgik directe at udtale noget om de conſtitutionelle Tviſtemaal), at Bevillingen til Folkevæbningsſamlagene og Beſlutningen om Centralſtyrelſen ſkulde tages til Følge og at et Compromisminiſterium af begge Partier ſkulde dannes; Brochs Forſøg herpaa mislykkedes imidlertid, og 23 Juni overdrog Kongen til J. Sverdrup at danne et nyt Miniſterium paa det ſamme Program. Dette Miniſterium kom ogſaa i Stand 26 Juni (med J. Sverdrup ſom Statsminiſter i Chriſtiania og O. Richter ſom Statsminiſter i Stockholm), og ſom Følge heraf vedtoges og ſanctioneredes i de følgende Dage Beſlutningerne om Statsraadernes Adgang til Stortinget, om Jærnbanernes Centralſtyrelſe, om Udvidelſe af Stemmeretten, Lensmandsloven oſv. Den conſtitutionelle Strid var endt, men ſelvfølgelig fortſattes Striden mellem de to Partier, ſom i disſe Kampe havde conſolideret ſig, i de følgende Aar, om end med mindre Bitterhed. Det ſlagne Højre ſamlede ſig igjen og har under ſin dygtige Leder, Advocat E. Stang, trods ſin Faatallighed i Stortinget atter vundet Indflydelſe. Den nye Regering opſtillede ſtrax en Række Reformplaner; nogle af disſe, ſom Militærloven (1885), den militære Organiſation (1887) ſamt Juryloven (1887), ere allerede vedtagne; men dens Forſøg paa en ny unionel Ordning af de diplomatiſke Sagers Behandling mislykkedes (1886), og det af Jac. Sverdrup udarbejdede Forſlag om Statskirkens Organiſation blev forkaſtet af Stortinget (1887), hvilket ſenere har fremkaldt en partiel Omdannelſe af Miniſteriet og en Splittelſe af Venſtrepartiet.

Hæren, hvis øverſte Befalingsmand Kongen er, commanderes paa dennes Vegne af en højſtbefalende General, naar Kongen ſelv ikke er til Stede i Chriſtiania. Forſvarsdepartementet, der beſtyres af Forſvarsminiſteren og for Hærens Vedkommende har en ſpeciel Afdeling, „Forſvarsdepartementets Arméafdeling", behandler alle Sager vedkommende Hærens Økonomi, Forplejning og Udruſtning, medens Armécommandoen, hvis Chef den højſtcommanderende General er, behandler alle Sager vedkommende Hærens Perſonel, det militære Undervisningsvæſen, Retsplejen m. m. Under Forſvarsdepartementets Arméafdeling foreſtaa følgende, til Generalitetet hørende Perſoner de mere ſpecielle Brancher, hvori Hærbeſtyrelſen er delt: Arméintendanten (Beklædning, Udruſtning, Forplejning og Regnſkabsvæſen), Generalfelttøjmeſteren, der tillige er Chef for Artilleribrigaden (Fabrikation af Vaaben, Ammunition, Kjøretøjer m. m.), Generalkrigscommisſæren (Udſkrivningsvæſenet), Generalauditeuren (Retsplejen), Generalchirurgen (Sundhedsplejen og Medicinalvæſenet). Hæren ſkal, i Henhold til Lov af 16 Juni 1885, beſtaa af 3 Opbud: Linjetropper, Landeværn og Landſtorm. Af Linjens 5 Aarsklasſer maa ikke uden Stortingets Samtykke en ſtørre Styrke ſættes paa Krigsfod end 18,000 Mand, Corporaler og Menige. Linjehæren beſtaar i Følge Organiſationsplanen af 1817 og ſenere Organiſationsplaner af 1 Generalſtab, 1 Ingenieurbrigade, 1 Artilleribrigader, 1 Cavaleribrigader og 5 Infanteribrigader à 4 Batailloner. Landeværnet er for Tiden alene opſat i 40 Compagnier og knyttet til Linjeinfanteriets Batailloner, men vil fra 1891 (da Loven af 1885 begynder at indvirke paa Landeværnets Organiſation) blive formeret i 20 Batailloner. Der bliver ſaaledes lige ſaa mange Landeværns- ſom Linjebatailloner. Landeværnet, der ej kan bruges uden for Landets Grænſer, beſtaar af 4 Aarsklasſer. Det tredje Opbud, Landſtormen, er alene et localt Værn; det tæller ligeledes 4 Aarsklasſer. En Linje-, Landeværns- og Landſtormsbataillon er tænkt i Fred formeret til et Corps; 4 ſaadanne Corps à 3 Batailloner danne en Fredsbrigade; i Krig vil Infanteribrigaden altſaa have 4 Linje-, 4 Landeværns- og 4 Landſtormsbatailloner. Ud over Landets Grænſer kan Brigaden dog kun rykke med 4 Linjebatailloner. Hærens ſamlede Styrke afhænger ſelvfølgelig til enhver Tid af Aarsklasſernes Størrelſe; dens to førſte Opbud have været anſlaaede til tilſammen at ville udgjøre c. 80,000 Mand. Hærens Tilgang af Mandſkab ſker i Følge Værnepligtslovene dels ved Antagelſe af Frivillige, dels ved Udſkrivning af hele Befolkningens 22aarige Mandſkab. Frivillige antages væſentlig kun ved de militære Undervisningsanſtalter og for øvrigt i ringe Udſtrækning til Beſtridelſe af nogen Garniſonstjeneſte. Det øvrige Mandſkab tilvejebringes ved Udſkrivning. Enhver til Linjen udſkreven Værnepligtig har efterhaanden at gjøre Tjeneſte i Landvæbningens 3 Opbud, altſaa i alt og for alle Vaabenarters Vedkommende i 13 Aar. For øvrigt er enhver vaabenfør Mand forpligtet til under Krig at gjøre Tjeneſte til det fyldte 50 Aar i „Landſtormens Forſtærkningsafdeling", der dog ikke er tænkt organiſeret i Fred. Øvelſerne for Rekrutterne (1ſte Aarsklasſe) varer ved Cavaleriet og Artilleriet i 70 Dage, ved Ingenieurerne i 50 og ved Infanteriet i 42 Dage. Ved Specialvaabnene har 2den, 3dje og 4de Aarsklasſe videre 24 Dages aarlige Øvelſer, ved Infanteriet have kun 2den og 3dje Aarsklasſe 24 Dages Øvelſe aarlig. 6te Aarsklasſe (Landeværnets førſte) har 12 Dages aarlige Øvelſer. I disſe deltage Aarets Rekruter (1ſte Aarsklasſe). Hærens Tilgang af Underbefalingsmænd ſker fra Underofficersſkolerne, hvoraf hver Brigade har ēn med et Undervisningscurſus af 2 Aar for Infanteriet og Cavaleriet og 3 Aar for Artilleriet. Tilgangen af Officerer ſker for Cavaleriets og Infanteriets Vedkommende fra den kgl. Krigsſkole, hvis Undervisningscurſus for de „værnepligtige" Officerer er 1 og for de faſtlønnede Officerer 3 Aar. Generalſtabens, Ingenieurernes og Artilleriets Officerer maa desuden gjennemgaa den militære Højſkole, hvis Undervisningscurſus for Tiden varer 3 Aar.

Kunſt. Den norſke Kunſt kan førſt regnes at begynde med Chriſtendommens Indførelſe, og i N.s Middelalder ſpiller Bygningskunſten Hovedrollen ved Siden af en enkelt Gren af Sculpturen, nemlig Billedſkærerkunſten, ſom fremtræder iſær i Trækirkernes Portaler og i den gotiſke Periode paa adſkillige Alterſkabe, der til Dels tør formodes at være af hjemlig Oprindelſe, ſamt en Malerkunſt, der har frembragt en Række mærkelige Antependier, iſær i Kirker i Bergens Stift, og de malede Lofter i Aals og Thorpe Kirker (Hallingdal), der alle kunne ſes at være udførte paa Stedet, da de ere malede paa Planker, ſaaledes at Farven til Dels gaar hen ogſaa over Naglehovederne. Den førſte Kirke blev bygget af Olaf Tryggveſøn paa Moſter 996, ligeſom han rejſte adſkillige andre Kirker iſær langs Kyſterne. Olaf d. hellige reiſte, hedder det, en Kirke i hvert Fylke, ogſaa paa Oplandene. Af Fylkekirker fra det 11te Aarh. eller førſte Halvdel af det 12te ſynes endnu tre at exiſtere, nemlig Sæm, Hedrum og Akers Kirke, den ſidſte en treſkibet Baſilika i angloromanſk Stil. I det hele taget afleverer England til N. de Stilprinciper, Stenkirkerne følge. Kun paa ganſke enkelte Punkter ſynes franſk-normanniſk Indflydelſe at gjøre ſig gjældende. Af romanſke Kirke fortjene at erindres foruden de ovennævnte: Ringsaker Kirke (treſkibet Baſilika, hvis Halvtøndehvælvinger i Sideſkibene have henledet Tanken paa franſk Oprindelſe), Skibet i Stavanger Domkirke (treſkibet Baſilika, c. 1128—87), Hamar Domkirke (treſkibet Baſilika, c. 1152), Saxhoug Kirke (c. 1184), Mariakirken i Bergen (før 1183), ſamt de romanſke Dele af Throndhjems Domkirke (c. 1161). Af disſe Kirker findes mere eller mindre betydelige Levninger. Mærkelige, men helt forſvundne romanſke Stenkirker vare den ſtore Chriſtkirke i Bergen (c. 1070—1164), Olafskirken i Nidaros (c. 1040), den treſkibede Mariakirke ſmſtds. (c. 1050) ſamt Mariakirken og den treſkibede Halvardskirke (begge før 1130) i Oslo. Hertil kommer en Række Kloſterkirker og Kloſterbygninger (flere i Oslo, paa Hovedøen, Halsno, Utſtein, Lyſe, Nonneſeter, Munkeliv, Selje, Nidarholm, Tautra, Rein o. a.), der ſtrække ſig ind i den gotiſke Tid. I den gotiſke Stilperiode rejſe ſig fremfor alt de yngre Dele af Throndhjems Domkirke, hvis Veſtſkib grundlagdes 1248, og ſom ſynes i det væſentlige at have været færdig 1299, da Haakon V kunde krones i Kirken. Ligeledes tilhøre Choret i Stavanger Domkirke og i Mariakirken i Bergen, ligeſom Dale Kirke i Lyſter, Michaelskirken paa Bosſevangen (c. 1277) og af nu forſvundne Kirker den yngre Apoſtelkirke i Bergen (c. 1274) denne Periode. Af verdslige Bygninger fra ſamme Tid maa fremfor alt nævnes Kongehallen i Bergen, opført under Haakon Haakonsſøn, og forſkjellige Befæſtninger ved Oslo, Tunsberg, Bergen, Throndhjem oſv. Langt mere ejendommelig norſk og i alt Fald i ſin udviklede Form udelukkende kjendt i N. er derimod den kirkelige Træbygningsſtil, der fremtræder i de ſaakaldte Stavekirker, kaldte ſaa efter de opretſtaaende Stolper (Stav), der ſom et Rammeværk ſammenholde og forbinde dem af ligeledes opretſtaaende Planker beſtaaende Vægbeklædning. Selve Conſtructionen ſynes N. at have modtaget med Chriſtendommen fra de angelſachſiſke Lande; men ſin udviklede Form, de yderſt maleriſke og conſtructivt mærkværdige treſkibede Stavekirker, ſynes denne Conſtruction at have modtaget i N., hvor den betingedes af klimatiſke og andre Forhold. Fra Midten af det 12te Aarh. og til henimod Reformationen kan Opførelſen af Stavekirker paaviſes; dog vare rimeligvis de ældſte af disſe Kirker ſamtidige med Chriſtendommens Indførelſe. I ſit Anlæg viſe de ſig tydelig beſlægtede med den romanſke og udgaaede fra den gammelchriſtne, romerſke Baſilika, hvad Folkeſagnet ved flere af dem har udtrykt ved at gjøre dem til et Værk af „italienſke“ Bygmeſtere. De danne ſaaledes, hvor de ere treſkibede, et højere Hovedſkib med to lavere Sideſkibe med halvrundt Chor i Øſt. Men Træconſtructionen har nødvendiggjort Forandringer og med deres ſtejle, til alle Sider opſtigende Tage og Gavle (Skruv) i flere Afſatſer, med deres Lysglugger og Spaanbedækning afgive de et helt andet Skue end den gammelchriſtne Baſilikas lyſe og luftige Haller. Ornamentiken i disſe Kirker — navnlig i Portalerne — dannes af ejendommelige Drageſlyngninger, blandede med Planteſlyngninger, og er nærmeſt beſlægtet med den ſamtidige romanſke Stenkirkeornamentik og vel nærmeſt af angelſachſiſk Oprindelſe. De berømteſte og bedſt bevarede Stavekirker ere Urnes og Borgund i Sogn ſamt Hiterdal i Thelemarken. I alt ſtaa endnu henved 30. — Reformationstiden, for andre Lande en Renaisſanceperiode, blev for den norſke Kunſt en Ødelæggelſens Tid: ſtørre Bygværker nedbrødes i Grunden, ſom Chriſtkirken og Apoſtelkirken i Bergen, eller faldt i Ruiner, ſom Throndhjems Domkirke, og rørlige Kunſtgjenſtande førtes ud af Landet. Af hele den gamle Kunſtøvelſe blev. kun Træſkæringen tilbage ſom en fattig Levning og ſatte ſig faſt ſom Bøndernes Ejendom i Former, der trods Renaisſancens og Baroktidens Indvirkning endnu i Dag erindre om Formernes romanſke Oprindelſe. Af disſe Kredſe udgik ogſaa Elfenbenſkærere, fremfor alle Magnus Berg. Lige til 1814 laa den norſke Kunſt nede, om end enkelte Kunſtnere i forrige Aarh. øvede deres Virkſomhed i N., ſom den bondefødte Autodidakt Per Odnes (Aadnes), Blumenthal, Portrætmaleren Berg(ius) o. fl. 1819 oprettedes en Tegneſkole i Chriſtiania, til hvilken Jacob Munch, Groſch d. æ. og Flintoe knyttedes; ſkjønt væſentlig beregnet paa haandværksmæſſig Uddannelſe, har den dog haft ſin Betydning for N.s Kunſt. Omtr. 1820 blev den i Bergen fødte og ved Kjøbenhavns Akademi udviklede Landſkabsmaler J. C. Dahl Profesſor ved Akademiet i Dresden og drog nu de unge Landſkabsmalere til ſig og til Rottmann i München; Fearnley, Frich og Baade gik alle den Vej, medens Portrætmaleren Gørbitz arbejdede iſoleret i Paris. 1836 grundedes den førſte norſke Kunſtforening i Chriſtiania, og 1837 grundlagdes det norſke Nationalgalleri. Omkring 1840 begynder den anden Periode i den unge norſke Kunſts Liv, idet Adolph Tidemand og Hans Gude i Stedet for til Dresden vende deres Skridt til Düſſeldorf, hvor hele den yngre Generation, baade af norſke og ſvenſke Malere, flokker ſig om dem, og hvor navnlig Gude ſkaber en talrig norſk Landſkabsſkole. Idet vi her — ſom ved de fleſte af de ovennævnte Kunſtnere — maa henviſe til deres ſpecielle Artikler, ſkulle vi kun nævne, at omkring Gude ſluttede ſig førſt i Düſſeldorf og efter 1863 i Carlsruhe: J. Eckersberg, Morten Müller, H. Cappelen, Bodom, Bagge, Mordt, N. Møller, S. Jacobſen, Wexelſen, L. Munthe, Amaldus Nielſen, Schancke, F. Collett, Barlag, Thurman, Rasmusſen, Joh. Nielſen, Smith-Hald, Otto Sinding, Dieſen, Ulfſten o. fl. Under Tidemands Indflydelſe — ſkjønt ikke directe ſom hans Diſciple — udvikledes i Düſſeldorf Knut Bergslien, Hiſtoriemaleren

P. A. Arbo, Carl Hanſen, Chr. Brun, Fruerne H. Lund og M. Dietrichſon, Frøkn. Schreiber og Hanſten. Som Dyrmalere nævne vi den i Dresden udviklede Sigv. Dahl (Søn af J. Chr. C. Dahl) og Frøken Sinding ſamt Düſſeldorferen Aſkevold. Stilllebensmaleren Fr. Bøe og Marinemaleren Bennetter fik deres Uddannelſe i Paris. Marinemaleren Boll har væſentlig udviklet ſig i Hjemmet. — En Bevægelſe af ſtor Betydning for den nyere Tid frembragte J. F. Eckersberg ved den af ham grundlagte Malerſkole i Chriſtiania, der knyttede de yngre Kunſtnere nærmere til Hjemmet. Dog kunde den udenlandſke Uddannelſe naturligvis ikke undværes, og fra det nære Carlsruhe droges de norſke Malere til München, hvor Roſs, Grønvold og ſenere (foruden den ovennævnte O. Sinding) ogſaa E. Petersſen, Heyerdahl, Skredsvig, G. Munthe, Osc. Wergeland, Werenſkiold, Kolſto, Elenes, Ruſten og Kittelſen ſamt Damerne Frøkn. Kielland, Backer og Nørregaard fandt deres Udvikling i 1870-Aarene, ſenere ogſaa L. Skramſtad og C. Fr. Smith, medens Chr. Krohg og Holter væſentlig fandt deres Udvikling i Berlin, Fr. Thaulow begyndte ſin under Sørenſen i Kjøbenhavn og Peters og Ender begyndte ſom Elever af Akademiet i Stockholm. Til Paris drages ſaa næſten hele den yngre Skole omkring og efter 1878; her kom en ikke ringe Del af de yngre under Indflydelſe af Manet og Impresſioniſterne, og netop denne Del er i de ſidſte Aar remigreret til N. og holder nu paa for nogen Tid at ſtemple den norſke Kunſt med denne Pariſerretnings Præg. Af yngre Malere maa nævnes A. Hanſten, Wenzel, Diriks, J. Gløerſen, J. Sørenſen, Marie Tannes og A. Bloch. — Billedhuggerkunſten har ikke haft ſamme raſke Fart ſom Maleriet i N. De trange Kaar, hvori den for ſent udviklede Hans Michelſen og de tidlig afdøde H. Hanſen, Fladager og Budal levede, have ſat triſte Mærker i den norſke Sculpturs Hiſtorie, og Michelſens eneſte ſtørre Opgave blev de tolv Apoſtle til Throndhjems Domkirke; Gloſimodt har væſentlig vendt ſig til Elfenbensſkæreriet; C. Borch har leveret Chriſties Statue for Bergen, Brynjulf Bergslien Carl Johans Rytterſtatue og Wergelandsſtatuen for Chriſtiania, Jul. Middelthun Schweigaards Statue for Chriſtiania og Jacobſen Chriſtian IV i ſamme Stad. Af de yngre arbejder Stephan Sinding, hvis „Barbarmøder" findes i Marmor i Glyptotheket paa Ny Carlsberg, i Danmark, medens M. Skeibrok er ſyſſelſat med Udførelſen af en Gavlgruppe til Univerſitetsbygningen i Chriſtiania. — Den nyere norſke Architektur ſtaar — ſom man kan vente i et lille Land — ikke i Højde med de øvrige Kunſtarter. Af mere fremtrædende Værker kunne nævnes Slottet i Chriſtiania af Linſtow (1825—49), Univerſitetet af Groſch d. y. (1841—52 med Forandringer af Schinckel), Lyſtſlottet Oscarshal af Nebelong (1850), Gauſtad Sindsſygeaſyl og Rigshoſpitalet af H. Schirmer, Jærnbanegaarden i Chriſtiania af Bull, Throndhjems Sparebank og Chriſtianias Sculpturmuſeum af A. Schirmer, adſkillige Kirker, ſom Trefoldighedskirken i Chriſtiania af Chateauneuf, Johanneskirken ſmſtds. af Bull; men ſom det betydeligſte Foretagende paa Architekturens Omraade maa nævnes den meſterlige Reſtauration af Throndhjems Domkirke ved Chr. Chriſtie. — I de ſidſte 10 Aar ere adſkillige Inſtitutioner til den bildende Kunſts Fremme ſtiftede i N.; vi erindre om Sculpturmuſeets Aabning 1882, om Kunſtinduſtrimuſeets Stiftelſe 1876, Kobberſtikſamlingens 1877, Oprettelſen af „Kunſtvennernes Samfund" 1878, og endelig har ved Kunſtnernes eget Initiativ Staten ſiden 1884 bevilget Midler til aarlige Udſtillinger.

Literatur. Efter Chriſtendommens Indførelſe opſtod efterhaanden en Literatur, idet Gejſtligheden dels paavirkedes af de mange indvandrede engelſke Præſter, ſom gav Nordmændene Impulſer til at bruge deres eget Sprog i Skrift, dels under Studier udenlands lærte at ſkrive de lærdes almindelige Sprog, Latin. Allerede omtr. Aar 1100 begyndte man ſaaledes at optegne Lovene (Gulatings- og Froſtatingslovene), ſom ſenere i 12te Aarhundrede underkaſtedes officielle Reviſioner, og det blev almindeligt at udſtede offentlige og private Documenter, Breve o. lign., hvilket yderligere udvikledes, da der opſtod en Dommerſtand. Den latinſke Literatur beſtod væſentlig i Legender (om St. Olaf, Sunniva og Halvard) ſamt i kortfattede Krønniker (Munken Theodricus i Nidarholm ſamt den ſaakaldte Historia Norvegiæ). Stærkere Impulſer til en hiſtoriſk-politiſk Literatur udgik fra Kong Sverre, ſom foranledigede dels et (tabt) Skrift om Borgerkrigene, dels et Stridsſkrift mod Biſkopperne og Baglerpartiet ſamt tog en islandſk Abbed Karl Jonsſon i ſin Tjeneſte, ſom ſkrev hans egen Hiſtorie. Ogſaa hans Efterfølgere fortſatte hermed, og under Impulſer fra Hoffet ſkrev flere Islændinger Sagaerne om Haakon Sverresſøn, Inge Baardsſøn, Haakon Haakonsſøn og Magnus Haakonsſøn (Forf. af de to ſidſte var Sturla Thordsſøn) ſamt de ſammenhængende Værker „Noregs konungatal" og „Hejmskringla"; den ſidſtes Forfatter, Snorre Sturlasſon, har ogſaa for norſke Hofkredſe bearbejdet ſin Saga om Olaf den hellige. Især under Haakon Haakonsſøn indførtes det middelalderlige Ridderepos i Norge, idet en Række franſke og tyſke Heltedigte overſattes paa oldnorſk Proſa og forenedes i ſtore Værker ſom Karlamagnusſaga, Thidrik af Berns Saga, Strengleikar o. lign.; ogſaa her benyttedes lejlighedsvis islandſke Kræfter, ſom Brand Jonsſon til Alexanders Saga. Ogſaa ſtore Stykker af det gamle Teſtamente overſattes til Oldnorſk („Stjórn"), og hertil føjedes ſenere paa Haakon V.s Tid en Bearbejdelſe af bibelſke Commentarer til de førſte Moſebøger. Nærmere den fra K. Sverre udgaaede politiſke Retning er Kongeſpejlet (c. 1260), en Lærebog i borgerlig Dannelſe for Kjøbmænd og Hirdmænd, men ſom tillige hævder Kongedømmets Princip mod det kirkelige Hierarchi; det fik ſtor Indflydelſe paa Lovgivningen, navnlig paa Kong Magnus's Hirdſkraa. Med det nationale Kongedømmes Uddøen i 14de Aarh., da ogſaa den kongel. Hird opløſer ſig, ophører denne Literatur, og førſt efter Reformationen begynde atter de førſte Spirer til den nyere norſke Literatur, men i danſk-norſk

Sprog. Disſe Spirer, ſom iſær viſe ſig i Overſættelſer af Sagaer, ved Laurents Hansſøn, Mattis Størsſøn og Peder Clausſøn (ſ. d. A.), ſamt ved topographiſke Arbejder ſom Abſalon Pedersſøns (ſ. d. A.), udvikledes ikke engang til at blive trykte (idet Bogtrykkerkunſten ikke blev indført i Landet før 1643) og gik efterhaanden over i den danſk-norſke Fællesliteratur, hvis Hovedpræg var danſk, baade fordi Danmark var Hovedriget og fordi Kjøbenhavn var Rigernes fælles Culturcentrum, hvor ogſaa de norſke hentede deres højere Dannelſe. Imidlertid var i Norge ſelv den norſke Nationalitet ingen Sinde udſlettet, men ſtøttede ſig ſtedſe dels til en ejendommelig ſtorartet Natur, dels til Almuens ejendommelige Sprog og endnu mere til nedarvede Sæder, hvis ſeje Beſtaaen begunſtigedes af Landets fjærne Beliggenhed og ſpredte Befolkning. Hvilken ſæregen Ingrediens der fra norſk Side er tilſlydt Fællesliteraturen, ſes af, at allerede i 17de Aarh. Petter Daſs og Dorthe Engelbrektsdatter, i 18de Aarh. paa den ene Side Holberg, Wesſel, Cl. Faſting, Brødrene Vibe ſamt paa den anden Side Tullin og Brødrene Frimann vare Nordmænd. Tanken ledes uvilkaarlig hen paa en humoriſtiſk-ſatiriſk Retning og en vis ædruelig, men ſund og elaſtiſk Naturfølelſe, der har viſt ſig ſom den kraftigſte Reaction mod fremmede, iſær fra Tyſkland indkomne Culturelementer og en mere eller mindre doctrinær Pathos. Hine Tendenſer fik et Slags Samlingspunkt i det norſke Selſkab (ſ. d. A.); men ſkjønt man i dettes Virkſomhed kan ſe det førſte literære Spor af en ejendommelig norſk Fællesbevidſthed, havde det dog ingen Tanke om at grundlægge en ſærſkilt n. L., da det meget mere kun paa den danſke Fællesliteratur vilde udøve ſin renſende og vækkende Indflydelſe; ja det er værd at lægge Mærke til, at det n. Selſkab endog optraadte polemiſk mod en opſkruet Nordiſkhed, hvortil mange i Danmark, navnlig Ewald, iſær ved Klopſtocks Indflydelſe havde ladet ſig anſpore. — Ved det norſke Univerſitets Oprettelſe og ved Rigernes ikke længe efter følgende Adſkillelſe indtræder et forandret Forhold, idet Norge nu fik ſit aandelige Midtpunkt i ſig ſelv og med den politiſke Uafhængighed ſine egne Opgaver. Fra den Tid kan man ſaaledes med Føje regne Udviklingen af en ny n. L. ſom en ſelvſtændig Sidegren til den nye danſke. Thi ſkjønt Bogſproget er vedblevet endnu at være væſentlig det ſamme, have dog de ſæregne folkelige Intereſſer efterhaanden bidraget til, at hos de ſtrivende nationale Ejendommeligheder og Formaal have gjort ſig mere og mere gjældende. Det laa imidlertid i Sagens Natur, at en ſaadan Forandring ikke kunde ſke brat eller pludſelig. De, ſom i Selvſtændighedens førſte Aar førte Ordet i Norge, vare naturligvis Mænd, der endnu ſkyldte Danmark deres Dannelſe, ligeſom alle literære Forbilleder nærmeſt vare at ſøge der. Skjønt i den førſte halve Generation de nationale Beſtræbelſer blive mere og mere ſynlige, fremtræde disſe dog endnu ganſke naivt uden ſkarp Bevidſthed om deres Betydning og uden Udelukkelſesforſøg eller overhovedet polemiſk Tilſnit. Den begyndende Literatur maa for ſaa vidt afſpejle det begyndende Folkeliv, hvor viſtnok alt er i Fremblomſtring og en vis Følelſe af Velvære og Kraft er Grundſtemningen, medens alligevel de gamle Selſkabsforhold, ja for en ſtor Del endog de gamle Styrelſesformer vedblive og uden Brud eller beſtemt Oppoſition føje ſig efter det nye Liv, ſaa godt det lader ſig gjøre. — Betragte vi ſaaledes nærmeſt den ſkjønne Literatur, betegnes dens førſte Periode af Kløverbladet Maur. C. Hanſen, C. N. Schwach og H. A. Bjerregaard, hos hvilke der viſer ſig denne Folkeaandens ligeſom barnlige Glæde over ſin Opvaagnen og Lyſt til at prøve ſin Frembringelſeskraft, om det end for en ſtor Del ſkal ſke ved Efterligning af overleverede Forbilleder. M. Hanſen, den frugtbareſte og i det hele betydeligſte af disſe tre, er Periodens Epiker og har i en lang Række af Idyller, Romaner og Noveller lagt en rig og letbevægelig Phantaſi for Dagen, der uden egentlig at fordybe ſig i nogen enkelt Retning elſker at bevæge ſig i alle mulige Sphærer og ſlaa paa alle Strænge, idet den dog fornemmelig ſøger Situationer og Æventyr. Stoffet og Tonen bliver mere og mere national; dog trængte M. Hanſen aldrig ret dybt ind i Bøndernes Folkeliv, men dvæler med Forkjærlighed i de dannede Stænders Familieforhold, hvis Liv, Tænkeſæt og Følelſe med Troſkab ere gjengivne i hans Noveller og Fortællinger. Schwach er Lyriker og væſentlig Lejlighedsdigter. Netop dette ſidſte er charakteriſtiſk for Perioden, i hvilken overhovedet en dyb og ſtærkt fremtrædende Individualitet endnu ikke var udviklet. Det var ſaaledes med Rette væſentlig almindelige Forhold og Stemninger, der frit og utvungent udtalte ſig gjennem de Sange, ſom Schwach i rig Fylde og med ſtor Sorgløshed producerede ved enhver ſom helſt noget fremtrædende Anledning i det offentlige og private Liv; dog var det fornemmelig det ſidſte med ſit almenmenneſkelige Indhold af Glæde og Vemod, men iſær Selſkabslivet med ſin bramfri Munterhed, der i Schwach fandt ſin altid beredte, for en ſtor Del improviſerende Sanger. Disſe let henkaſtede Øjebliksfoſtre, hvis Virkning ogſaa nærmeſt gjaldt Øjeblikket, have imidlertid ſom Udtryk for, hvad der rørte ſig i hin Tid, viſtnok en langt ſtørre Betydning, end en ſenere, med ſtrængere Fordringer optrædende Kritik har villet indrømme dem. Bjerregaard ſkrev det førſte nationale Drama „Fjældæventyret“, der, udſtyret med original Muſik af Nordmanden W. Thrane, gjorde ſtor Lykke og endnu af og til med Fornøjelſe ſes opført af et langt mere kritiſk og ſelvbevidſt Publikum. Bjerregaards Navn er endvidere knyttet til den gjennem den hele følgende Generation fortrinsvis yndede „Nationalſang“, og han er vel overhovedet den af hin Periodes Digtere, der — udſtyret med mere Kritik, men med mindre Produktivitet — har bragt Nationalfølelſen til det meſt reflecterede Udtryk. Til de anførte ſlutte ſig — ligeledes med Rod i den foregaaende Tidsalders Smag og literære Dannelſe — Lyder Sagen, J. St. Munch, H. Foſs, S. O. Wolff o. fl. — Men den norſke Skjønliteratur kom dog førſt til Bevidſthed om ſig ſelv ſom noget ſelvſtændigt og ſæregent i den anden halve Generation, omtr. fra 1830. Ogſaa i det hele offentlige Liv ſporer man fra denne Tid et Opſving, og iſær er Stortinget 1833 almindelig blevet udpeget ſom betegnende et væſentligt Brud med ældre Traditioner. I Literaturen er denne Periode, ſom vi kunne kalde dens „Storm- og Kamptid“, iſær mærket med **Henr. Wergelands** og **Welhavens** Navne. Ved den førſtes glødende Begejſtring for Fædrelandets Frihed og Selvſtændighed fik den norſke Nationalfølelſe ſom ſaadan og med ſkarp Betoning af det offentlige Liv egentlig ſit førſte digteriſke Udtryk. Men idet den her ſtormede henſynsløſt frem og dels ſyntes at ville afbryde Sammenhænget med overleverede Culturelementer og endog for en Del at forſmaa en almengyldig Kunſtforms Fordringer, dels paa den anden Side dog næppe trængte dybt nok ned i det concrete Folkeliv, men for en ſtor Del blev ſtaaende i de almindelige Ideers Sphære, maatte denne Selvſtændighedsbegejſtring vække Modſtand og fremkalde en Kamp, hvorom denne Periodes literære Interesſe væſentlig drejer ſig. Conſervatismen — ſaa vel i Kravet paa Sammenhæng i den hiſtoriſke Udvikling ſom i Fordringen til Uddybelſe af Folkets og Individernes perſonlige Liv — og Formprincipet fandt deres førſte Forkæmper i **J. S. Welhaven**, der ogſaa ſøgte at fremſtille den Wergelandſke Stræben ſom en hul patriotiſk Phraſeologi. Striden begyndte med en „Tirailleurild“ af Epigrammer, førſt inden for det norſke Studenterſamfunds halv private Vægge, men antog efterhaanden ſtørre Dimenſioner, idet Welhaven i Literaturen optraadte med et heftigt Stridsſkrift mod „Henr. Wergelands Digtekunſt og Polemik“ (1832), der ikke directe beſvaredes af denne ſelv, men af hans Fader, Eidsvoldsmanden Provſt N. Wergeland. Stridens omfattende Betydning fremlyſer ikke alene af den Mængde Brochurer og Avisartikler i Vers og Proſa, hvortil den gav Anledning, men end mere deraf, at den ſtod i nærmere eller fjærnere Forbindelſe med mangeſidig Splittelſe i det offentlige og ſociale Liv, idet f. Ex. Studenterverdenen, ſom den Gang ſpillede en toneangivende Rolle, ſkilte ſig i „Samfundet“, hvor fremdeles Wergelandſke Tendenſer bleve raadende, og „Forbundet“, der væſentlig repræſenterede Kritiken og udgav et eget Organ „Vidar“. Welhavens ſidſte betydelige Indlæg var det polemiſke Digt „Norges Dæmring“ (1834), en flængende Satire, hvis formfuldendte Sonetter bleve et ſamlende Løſen for alle Forfatterens politiſke og literære Meningsfæller, men paa den anden Side ogſaa et hvaſt Hærſkrig i den fortſatte Kamp mellem de to modſatte Anſkuelſer af den nationale Udviklings Væſen, der nu tørnede endnu ſkarpere ſammen, for til ſidſt at komme til gjenſidig Opklaring, om end ej Forſoning. Stridens Feberhede lagde ſig efterhaanden: „Forbundet“ med ſit Organ gik ind, og Kampens to Hovedmænd trak ſig mere og mere ud af den; ja man kan ſige, at deres Tendenſer paa en Maade nærmede ſig til hinanden, idet Wergeland i den ſenere Tid frembragte beſindigere og omhyggeligere Værker, hvor ogſaa Formen og det almengyldige kom til fuldere Ret, medens hos Welhaven en dyb, poſitiv Nationalfølelſe fik mere og mere ſande og ſkjønne Udtryk. Tidsrummets tredje betydelige Digter er **A. Munch**, væſentlig Elegiker og den fromme Følelſes Sanger, der, efterhaanden ſom Stridens Larm ſtilnede, fik mere og mere Ørelyd for ſine bløde, fra et dybt og følſomt Indre udſtrømmende Toner, og ſom i den følgende Periode tog ſig ſammen til ſtørre dramatiſke Værker. — I de førſte 15 Aar efter Henrik Wergelands Død (1845) herſkede der ſtørre Stilhed i den poetiſke Literatur. Der viſte ſig en Efterſlæt af mindre Digtere, ſom for det meſte allerede under hin Kamptid havde modtaget deres væſentlige Præg, ſom P. A. Jenſen, Sylv. Sivertſon, Chr. Monſen, M. B. Landſtad, P. J. Collett, H. Ø. Blom, Rolf Olſen o. fl. Et Fællesmærke for denne Skoles Digtere var, at deres Arbejder vare prægede af den mere og mere bevidſte Stræben efter i Emner, Sprogform og Livsſyn at udvikle det ſærlig nationale i Samklang med de tilſvarende ſamtidige Beſtræbelſer i Norges kunſtneriſke, videnſkabelige og politiſke Liv. I Tiden nærmeſt før og efter Wergelands Død tog nemlig det nationale Liv paa alle disſe Omraader et betydningsfuldt Opſving, nærmeſt foranlediget paa den ene Side ved den ſaakaldte „norſke hiſtoriſke Skoles“ videnſkabelige Granſkning af Fortidens Hiſtorie og Sprog, paa den anden Side ved Asbjørnſens og Moes netop nu offentliggjorte og i meſterlige Fremſtillinger gjengivne Folkeviſer, Æventyr og Sagn, hvortil noget ſenere ſluttede ſig Ivar Aaſens kritiſke Underſøgelſe af Folkeſprogets Dialekter med dertil hørende Indſamling af dets Ordforraad og Ordſprog. Ogſaa paa andre Felter „opdagedes“ nu et nyt Norge ved Naturforſkernes Underſøgelſer af Landets Fauna, Flora og Fjælde, ved de forbedrede Samfærdſelsmidler mellem By og Land, ved det politiſke Samarbejde mellem den gamle Dannelſes Bærere og de nu mere og mere oplyſte Bønder, hvem Forfatningen har tillagt en ſaa væſentlig Del af den politiſke Magt, og endelig ved Kunſtens Foryngelſe af de folkelige Kilder i den norſke Natur og den norſke Naturdigtning. Det nationale Element i Landets Cultur blev nu accepteret paa alle Hold, ſelv i den ſceniſke Kunſt — Ole Bull oprettede det norſke Theater i Bergen 1850 — og der herſkede en Tid det lykkeligſte Vexelvirkningsforhold mellem den ſtore Almenhed og de frembringende Mænd i Literatur, Videnſkab og Kunſt. Paa denne Baggrund af Tidens Dannelſe og Almenhedens Sympathi fremſtod nu de to Bannerførere i det næſte Afſnit af Norges ſkjønne Literatur, **Bjørnſtjerne Bjørnſon** og **Henrik Ibſen**. Læſerne ville paa ſit Sted i dette Værk finde en udførligere Fremſtilling af deres perſonlige Livsførelſe og digteriſke Udvikling. Skjønt to lige ſaa vidt forſkjellige Naturer ſom Wergeland og Welhaven, har deres Udvikling, ſom for en ſtor Del er foregaaet under lange, for Ibſens Vedkommende aarlange, Ophold i Udlandet, nu ført dem til et næſten convergerende peſſimiſtiſk Syn paa Hjemlandets Samfundsliv, for hvis revolutionære Nydannelſe de i deres ſenere dramatiſke og epiſke Digtning ere optraadte ſom Talsmænd med en Henſynsløshed, der i nogen Grad har fjærnet dem fra mange Landsmænds Sympathi, men ſom paa den anden Side ved deres Ideers videre rækkende Almeninteresſe og deres pſychologiſke Fremſtillings Conſeqvens og Realisme har givet dem og deres Digtning Plads i den ſtore Verdensliteratur, til hvis meſt læſte eller ſete Forfattere de nu kunne ſiges at høre. Under Indflydelſen af disſe to Digteres Aandsmagt, til Dels ſom deres Diſciple, har Norges Skjønliteratur i de ſidſte tyve Aar ſet andre begavede Digtere udvikle ſig, blandt hvilke her maa nævnes, under Henvisning for øvrigt til vedkommende ſpecielle Artikler, **Magdalene Thoreſen** (danſk født), **Jonas Lie**, **Kr. Elſter**, **Alex. Kielland** og — for ogſaa at medtage de nyeſte — **Arne Garborg** og **Kriſtoffer Kriſtofferſen**. Ved Siden af disſe maa ſelv i en kortfattet Overſigt over Norges Skjønliteratur i dette Aarhundrede ikke forbigaas Navnet Fru **Camilla Collett**, Henrik Wergelands begavede Søſter, der med et Talent, ſom kun overgaas af hendes Mod og Udholdenhed, i Romaner, Noveller og Feuilletoner med og uden polemiſk Tilſnit er optraadt ſom Forkæmperinde for Kvindens Frigjørelſe i aandelig og ſocial Henſeende. Nær hende ſtod, ogſaa ved perſonligt Venſkab, Romanforfatterinden Fru **Marie Colban** og den nu i Danmark boſatte Fru **Laura Kieler**, medens andre kvindelige Forfattere fra de ſenere Aar (Fru **Eliſe Aubert**, Pſeudonymen **Marie** o. fl.) nærmeſt repræſentere den uſkadelige engelſke Blaaſtrømpeliteratur i Tendens og Fremſtilling. En ſtor Læſekreds har den ellers ſom ſproglig og ethnographiſk Forſker bekjendte Profesſor J. A. **Friis** vundet ved ſine ukunſtlede Skildringer af Livet „til Fjælds i Ferierne“ og ved ſine novelliſtiſke Fremſtillinger af Lappernes Levevis. Livet ved Kyſten, med Tilknytning til hiſtoriſke Traditioner og Bedrifter, har fundet en læſt Forfatter i **Conſtantius Flood**; en lignende Popularitet nød en kort Tid i 60-Aarene **Frithjof Foſs**, ſom under det antagne Navn „Israel Dehn“ udgav en Række Romaner og Noveller med Motiver fra det borgerlige Samfunds Liv, fra hvilket ogſaa den i visſe Kredſe i Norden populære og meget læſte Forfatter L. **Dilling** hentede Stoffet til ſine i kunſtnerisk Henſeende ikke højt liggende Romaner og Skizzer af „Hverdagsmenneſker“. Den lyriſke Digtning er i den nyeſte Tid repræſenteret ved to Forfattere af Rang med Henſyn til ſproglig Fremſtillingsevne og Varme i Stemningsſkifte: **Th. Caspari** og **Kr. Randers**. — En ejendommelig Stilling i den norſke Skjønliteratur indtager ikke blot ved ſin udprægede Begavelſe og Originalitet, men ogſaa ved det Sprog, hvori han udformer ſine Tanker, den bondefødte Digter A. O. **Vinje** (f. 1818, d. 1870), ſamt den Skole af Forfattere, der ſlutter ſig til den af Iver Aaſen grundlagte og af denne og Vinje ledede ſproglige Bevægelſe, der er kjendt under Navnet „**Maalſtrævet**“. Denne Skoles nationale, literært-politiſke Program er blevet theoretiſk formuleret i nogle ſærſkilt udgivne Skrifter af Aaſen, Vinje, Kr. Janſon, E. Mohn, A. Garborg m. fl., medens det praktiſk er ſøgt gjennemført i den ikke ubetydelige „Landsmaals-Literatur“, der i Presſen havde ſit Organ først i det af Vinje ledede og for det meſte ogſaa af ham ſkrevne Ugeblad „**Dølen**“ (1858—70), ſenere i forſkjellige Ugeblade af blandet Indhold, hvoraf det ældſte, „Fedraheimen“, endnu fortſættes. I Originalitet, Vid og ægte national Humor var Vinje alle ſine Medbejlere i Maalſtrævs-Literaturen afgjort overlegen, og i det Udvalg af hans Skrifter, der nu udgives af det 1868 ſtiftede „Norſke Samlag“, er der rejſt ham et literært Mindesmærke, ſom for ſtedſe vil bevare denne ſande Digterſkikkelſes Træk for Efterverdenen og viſe den Billedet af en Sanger, hvis bløde og varme Toner tiltale Gemyttet, paa ſamme Tid ſom det ætſende Vid i hans Feuilletoner og ſamfundsreformatoriſke Proſaarbejder viſer ham ſom en Forfatter, der har udviklet ſig lige meget paa national Grund og ved Studier i den europæiſke Literatur og Politik. Som Aaſens og Vinjes nærmeſte Diſcipel optraadte i Begyndelſen af 60-Aarene **Kriſtofer Janſon** (ſ. d. A.), der, ſkjønt i de ſenere Aar boſat ſom unitariſk Præſt i Nordamerika, endnu fortſætter ſin Virkſomhed ſom lyriſk og epiſk Digter, medens Rækken af Navne paa dem, der i det ſidſte Aarti have benyttet Landsmaalet til Form for deres digteriſke Arbejder, er forøget med adſkillige ſtørre og mindre Forfatternavne, blandt hvilke her maa nævnes A. **Garborg** og E. **Blix** (ſ. d. A.), ſom har ſkrevet et Bind „Salmar“, der har vundet ſtor Udbredelſe og Anerkjendelſe ogſaa uden for Maalſtrævernes Lejr. I denne Forbindelſe maa ogſaa nævnes de Forſøg paa en Overſættelſe til Landsmaalet af flere nyteſtamentlige Skrifter, der for Tiden udgives med Statsunderſtøttelſe ſom Prøver paa en Bibeloverſættelſe paa Folkemaalet. — Af ſærſkilte Videnſkabsfag var det i førſte Halvdel af dette Aarhundrede iſær **Hiſtorien**, hvor der viſte ſig en national Retning. Nordens Hiſtorie har fundet ivrige, lærde og talentfulde Bearbejdere. C. M. **Falſen** ſkrev Norges ældre Hiſtorie; **Jakob Aall** overſatte Snorre og leverede ſine „Erindringer“ fra Aarene 1800—1815. Men fornemmelig er det dog R. **Keyſer**, P. A. **Munch** og Chr. **Lange**, der have dannet en egen norſk hiſtoriſk Skole, idet de ved mange og til Dels omfangsrige Arbejder have belyſt Nordens ældre Hiſtorie, til hvis Studium ogſaa J. C. **Berg** i Monographier og Notitſer har leveret mangt et værdifuldt Bidrag. Senere ere Navnene J. E. Sars, L. Daae, G. Storm, M. Birkeland og Yngvar Nielſen blevne de meſt kjendte blandt Fædrelandshiſtoriens Dyrkere; O. Rygh og I. Undſet have med ſtor Lærdom og en Naturforſkers ædruelige Kritik leveret Hovedværker over forhiſtoriſk Archæologi; N. Nicolayſen har flittig granſket Middelalderens architektoniſke Mindesmærker og L. Dietrichſon leveret ſtørre Arbejder over Kunſt og Kunſthiſtorie; C. A. Holmboe og Schive have dyrket Numismatiken, Bernt Moe, Andr. Faye, L. Daae, A. Chr. Bang, H. J. Huitfeldt, D. Thrap og E. A. Thomle Kirke- og Perſonalhiſtorien. Hiſtoriſke Memoirer haves af Biſkop Pavels, Statsraaderne Holſt og Vogt og Fru Dunker. Literaturhiſtoriſke Arbejder af Betydning ere udgivne af P. Botten-Hanſen, H. Lasſen, Olaf Skavlan og Henrik Jæger. Norges ældre og nyere Topographi og Statiſtik er bearbejdet af G. Munthe, J. Kraft, P. A. Munch, A. Schweigaard, P. G. Blom, E. Sundt, O. J. Broch, L. K. Daa og Yngvar Nielſen, ligeſom vigtige herhenhørende Publikationer udgives af det ſtatiſtiſke Centralbureau under Ledelſe af A. Kiær. I Lovkyndighed og Statsvidenſkab ere F. Stang, U. A. Motzfeldt, T. Aſchehoug, F. Brandt, B. Dunker, Schweigaard, P. J. Collett, P. C. Lasſon, F. Hallager, L K. Daa, L. M. B. Aubert, B. Getz, E. Hertzberg de meſt bekjendte Navne. — Philoſophien havde i mange Aar kun ēn Forfatter af Betydning at opviſe, N. Treſchow, hvis førſte Virkſomhed desuden tilhører Fællesliteraturen. Senere have fornemmelig M. J. Monrad og G. B. Lyng leveret udførlige Fremſtillinger af Philoſophien eller enkelte Tænkeres Syſtemer i kritiſk Belysning, hovedſagelig ud fra Hegelianismens Synspunkt. Over den højere Pædagogik ſkrev F. M. Bugge et udførligt Værk; for øvrigt fremkaldte paa denne Mark Striden mellem Humaniſter og Realiſter en hel Del ſtørre og mindre Stridsſkrifter, og ikke mindre Omfang har den polemiſke Literatur paa dette Omraade taget ved de ſenere Aars Discusſioner om en Reform af den højere og lavere Skole, en Discusſion, hvis betydeligſte Forfatternavne ere N. Hertzberg, P. Voſs, B. Ullmann, J. A. Bonnevie og fra den politiſke Verden Johan Sverdrup og J. Steen. — Sprogvidenſkaben har med ſtore Reſultater beſkæftiget ſig med Oldnorſk, og her ere Keyſer, Munch, S. Bugge, O. Rygh, Fritzner, C. R. Unger, H. J. Huitfeldt og G. Storm Hovedforfatterne, der dels have behandlet Sprogets Grammatik, dels beſørget kritiſke Udgaver af de gamle Skrifter, Sagaer, Skindbreve til Oplysning om Norges Fortid i den ſtore Samling »Diplomatarium Norvegicum« og Lovtexter i den paa Statens Bekoſtning udkomne Samling af „Norges gamle Love“. Det nuværende Almueſprog er grammatikalſk og lexikalſk behandlet af J. Aaſen, Skriftſprogets Grammatik iſær af M. C. Hanſen, K. Knudſen og J. Løkke. Det lappiſke Sprog bearbejdedes theoretiſk og praktiſk af N. V. Stockfleth, J. A. Friis og N. Qvigſtad m. fl. I orientalſk og ſammenlignende Sprogvidenſkab haves Arbejder af C. A. Holmboe, J. P. Broch, L. K. Daa, Sofus Bugge, A. Torp, i den klasſiſke Philologi af S. B. Bugge, F. M. Bugge, F. L. Vibe, L. C. M. Aubert, J. P. Weisſe, P. O. Schjött og J. Aars, i romanſk og engelſk Philologi af J. Storm o. a. — I den videnſkabelige Theologi ere Stenerſen, Wexels, Caſpari, Hersleb, Heuch, F. Peterſen, G. Johnſon, A. Chr. Bang, F. W. Bugge og K. Krogh-Tonning de betydeligſte Forfattere. Som lærd Granſker af Bibelens Textkritik har i det ſidſte Aarti Johs. Belsheim vundet et Navn. Megen Opſigt vakte i ſin Tid Striden mellem Wexels og Philoſophen Treſchow i Anledning af dennes Bog „Chriſtendommens Aand“. Senere have kirkelige Rivninger mellem Orthodoxe og dels Grundtvigianere, dels visſe pietiſtiſke Retninger (f. Ex. Haugianere) affødt en Del Stridsſkrifter, ligeſom ogſaa Opbyggelſesliteraturen i ikke ringe Grad har beſkæftiget Presſen og fundet Organer i en hel Række Tidsſkrifter, dels med, dels uden videnſkabeligt Tilſnit. N. St. Schultz, Biſkop Esſendrop, Wexels, Walnum, Blesſing, Heuch og Horn have leveret originale Prædikenſamlinger; af ſaadanne findes der desuden adſkillige, hvortil en ſtor Del af Samtidens Gejſtlige have leveret Bidrag. — I Naturvidenſkaberne ere lærde og ſkarpſindige Specialunderſøgelſer offentliggjorte af Hanſteen, M. N. og A. Blytt, M. Sars, Keilhau, Th. Kjerulf, T. Dahll, Sexe, Helland, H. Reuſch, Chr. Smith, Norman, G. O. Sars, Esmark, Robert Collett, A. Boeck, J. Koren, D. C. Danielsſen, O. S. Jenſen, H. Mohn, C. M. Guldberg, P. Waage, Th. Hiortdahl, C. A. Bjerknes, Worm-Müller og J. G. Otto o. fl. Mere populært er Naturhiſtorien behandlet af Asbjørnſen og H. Raſch og Geologien af A. Helland. I Medicin ere de meſt fremtrædende Arbejder af Skjelderup, Holſt, Faye, Boeck og Danielsſen, G. A. Hanſen, Jacob Heiberg, C. Homann, L. Dahl, J. Voſs, A. Øwre, C. F. Larſen, C. Arbo m. m. fl., idet næppe nogen praktiſerende Læge undlader at offentliggjøre Afhandlinger og caſuiſtiſke Meddelelſer fra ſin Erfaringskreds i de tre indenlandſke medicinſke Tidsſkrifter, ſom f. T. udgives i Norge, eller i de mangfoldige udenlandſke Specialorganer, hvortil de norſke Læger nu give højt ſkattede Bidrag. I Mathematik ere N. H. Abel, O. J. Broch og Sofus Lie de berømteſte Navne.

Maal og Vægt vare under Foreningen de ſamme ſom i Danmark; men efter Adſkillelſen indtraadte en Forſkjel, ſom dog var ſaa ringe, at den i Praxis ikke kom i Betragtning. Efter Lov af 22 Maj 1875 indførtes metriſk Maal og Vægt, og ſiden 1 Juli 1882 maa ingen under Straf i Handel og Vandel bruge andre Maal- og Vægtredſkaber end metriſke.

Mønt. 1 Krone lig 100 Øre ligeſom den i Følge Møntconventionen af 27 Maj 1873 i Danmark og Sverige indførte (ſ. **Krone**). Tidligere benyttedes en Species eller Speciesdaler à 5 Ort ell. Mark à 24 Skilling, der udmøntedes ſaaledes, at 1 kølnſk Mark fint Sølv udbragte 9¼ Species af Værdi lig 2 Rd. danſk Rigsm.

Ret. Oprindelig havde enhver af de Fylker, hvoraf det norſke Folk beſtod, ſin egen, paa gamle Sædvaner beroende Ret. Disſe Sædvaner bleve i Tidernes Løb ſkriftlig optegnede, og paa denne Maade opſtod 4 Hovedlove i Norge, ēn for hvert Lagdømme, nemlig Eidſivatingsloven (hvis Samling og Ordning tilſkrives Halfdan Svarte, og ſom gjaldt for Oplandene), Gulatingsloven og Froſtatingsloven (begge fra Haakon Adelſtensfoſtres Tid og den førſte gjældende for Omegnen af Bergen og Veſtkyſten, den ſidſte for Throndelagen), ſamt Borgartingsloven (opſtaaet efter Olaf d. helliges Tid og gjældende for Viken, der da fik et eget Ting). Efter Chriſtendommens Indførelſe føjedes til enhver af disſe Love en ſaakaldt Chriſtenret, d. e. Kirkelov, og dernæſt opſtod i Tidernes Løb ogſaa en Mængde andre ſpecielle Love for de forſkjellige Stænder og Forhold, ſom efterhaanden udviklede ſig, navnlig en egen Lov for Beſætningerne paa Kongens Gaarde (den ſaakaldte Hirdſkraa, der tilſkreves Olaf d. hellige og ſenere undergik flere Forandringer), en egen Lov for Kjøbſtæderne (den ſaakaldte Bjarkøret), endelig ſæregne Love for Medlemmerne af de forſkjellige Gilder, der efterhaanden dannede ſig i Byerne (Gildeſkraaer). Diſſe Love optegnedes ved privat Foranſtaltning omkring 1100 eller i de to følgende Generationer. Imidlertid havde ogſaa Lovene efterhaanden faaet Tillæg ved virkelige Lovbeſtemmelſer, de ſaakaldte Retterbøder, og ligeledes havde den kirkelige Lovgivning været underkaſtet en Reviſion i kirkelig Retning under Magnus Erlingſøn („Guldfjeder“, givet af Erkebiſkop Eyſtein), men denne Reviſion blev ikke godkjendt af Sverre og hans Efterfølgere, ſom lod deres Lagmænd dømme efter gammel Ret. Ved alt dette havde der efterhaanden udviklet ſig en ſaadan Forvirring og Uensartethed i hele Retstilſtanden, at der ſtedſe mere og mere føltes Trang til en gjennemgribende Reviſion af den hele Lovgivning. En ſaadan fandt da ogſaa Sted under Kong Magnus Lagabøter, ſom navnlig lod foretage og paa Lagtingene vedtage (1274—76) en ny Redaction af de 4 ſtore Provinſiallove, hvorved diſſe i det væſentlige bleve aldeles enslydende, ſaa at, ſkjønt ethvert af de 4 Lagdømmer i Formen endnu vedblev at have ſin egen Lov, var dog i Virkeligheden nu en fuldſtændig Retsenhed i Henſeende til den almindelige Lovgivning gjennemført for hele Norge („Landsloven“). Ogſaa de ſpecielle Love for de forſkjellige Stænder bleve reviderede under Magnus Lagabøter, hvem ſaaledes baade en ny Hirdſkraa og en ny Bjarkøret ſkyldes, ligeſom ogſaa den kirkelige Lovgivning i hans Regeringstid blev omdannet ved den ſaakaldte Erkebiſkop Jons Chriſtenret, der dog allerede ophævedes igjen under Erik Magnusſøn. Den hele Retsforfatning havde ſaaledes nu faaet et nyt Grundlag, men allerede under de nærmeſt paafølgende Konger undergik den dog igjen betydelige Forandringer ved flere vigtige Retterbøder. Iſær fandt ſaadant Sted efter Norges Forening med Danmark, navnlig i Adelsregimentets Tid i 16de Aarh., da en Mængde ſærſkilte Forordninger for Norge bleve givne (de ſaakaldte Receſſer, der udſtedtes af de kongel. Befalingsmænd efter Forhandlinger paa Herredage og i Almindel. ſtadfæſtedes af Kongen). En ny Lovreviſion var derfor nødvendig og fandt ogſaa Sted under Chriſtian IV, ſom 1604 udſtedte en ny Landslov for Norge, hvorved alle ældre Lovbeſtemmelſer bleve ophævede med Undtagelſe af Kirkelovene, hvilke ſidſte derimod 1607 afløſtes af en ny Kirkeordinans. Den nye Lovgivning, ſom for øvrigt kun var en tarvelig Overſættelſe af den ældre Landslov med indſkudte nyere Tillæg, fik allerede under Chriſtian IV betydelige Tillæg, men beſtod dog ikke længere end til henimod Aarhundredets Slutning. Efter at nemlig Chriſtian V havde udſtedt en ny Landslov for Danmark, vilde han ogſaa omordne den norſke Lovgivning ſaaledes, at denne blev ſaa vidt muligt overensſtemmende med den danſke, og derfor udſtedtes 15 Apr. 1687 den i meget endnu gjældende Norſke Lov, ſom for den allerſtørſte Del er enslydende med den 4 Aar ældre Danſke Lov. Med Undtagelſe af de Retninger, i hvilke de ejendommelige locale Forhold gjorde ſæregne Lovbeſtemmelſer for Norge nødvendige, var ſaaledes nu en fuldſtændig Retsenhed mellem dette Land og Danmark i det væſentlige gjennemført, og denne vedligeholdtes derefter gjennem hele den ſenere Lovgivning lige til Landenes Adſkillelſe 1814. Ved denne Lejlighed fik Norge en ny Forfatning ved Grundlovene af 17 Maj og af 4 Nov. 1814; ſenere har den norſke Lovgivning udviklet ſig ſelvſtændig, og flere ſtore og ſærdeles vigtige Love ere ogſaa ſiden den Tid udkomne, navnlig en ny Criminallov af 20 Aug. 1842, en ny Arvelov af 31 Juli 1854, Lov om Søfarten af 24 Marts 1860, Lov om Concurs af 6 Juni 1863, militær Straffelov af 23 Marts 1866, om Straffeproceſſen af 1887, ved hvilken Jury er indført, og om Vasdragsforholdene af ſamme Aar. Ligeledes ere meget omfattende Love udgivne om de vigtigſte praktiſke Sysler, ſaa ſom Handel, Haandværksdrift, Fattigvæſen, Fiſkerier, Skovvæſen, Skolevæſen, Værnepligt, Byernes Bygningsvæſen, om hvilke Emner oftere den ene Lov efter ikke mange Aars Forløb har afløſt den anden. For ſaa vidt diſſe ſenere Beſtemmelſer ikke have gjort Forandring, udgjør dog fremdeles Chriſtian V.s Norſke Lov og den ſenere danſk-norſke Lovgivning indtil 1814 Grundlaget for Norges Retsforfatning. Det ſamme gjælder om Færøerne, hvor norſke Lov blev gjort gjældende 1688.

Sproget var endnu i 9de Aarh., da Island og Øerne i Veſterhavet befolkedes, i det væſentlige identiſk med Danſk og Svenſk, men omtr. Aar 1000 fremtræde tydelige Forſkjelligheder mellem paa den ene Side Danſk-Svenſk og paa den anden Norſk-Islandſk (ſ. Nordiſke Sprog). Allerede i 12te Aarh. er der udviklet en videre Adſkillelſe mellem Norſk og Islandſk: œ og øy ere paa Island blevne æ og ey; i Norge er h bortfaldet foran r, l og n (Rólfr og Hrólfr osv.), medens det beholdes paa Island; paa den anden Side udvikler ſig i Island en fuldſtændigere tilbagevirkende Omlyd (isl. þjónustu for norſk þjónastu) o. l. Derimod fremtræder i norſk Sprog efterhaanden en for Islandſk næſten helt fremmed Vocalharmoni, idet en Endelſesvocal beſtemmes af foregaaende Stavelſes Vocal: efter Vocalerne e, o, ā, ǣ, ø̄ følge Endelſesvocalerne e og o, men efter Vocalerne i, u, y, ă, æ̆, ø̆ følge i og u (bøner, men tíðir; konor, men tungur). I 13de Aarh. holder Skriftſproget i Norge ſig temmelig ensartet, rimeligvis paavirket af Literaturen og Curialſtilen, men i 14de Aarh. viſer ſig allerede flere nye Former, f. Ex. rl og rn blive ſtundum til ll og nn (kall for karl, konn for korn), i bliver y foran r, l (lykyll for lykill, Nøgle); endende -r efter Conſonant bliver til -er eller -ær, ſtundum blot -e, -æ osv. Paa denne Tid fremtræde ogſaa tydelige Dialektforſkjelligheder, iſær mellem Veſt- og Øſtlandet; paa Øſtlandet bliver a til æ, navnlig i Pron. hæn, hæt og Adv. hær, hyppig ogſaa i Endelſer efter lang Rodſtavelſe, f. Ex. høyræ (men vita); y bliver hyppig ju foran r, l (hjurder, Hyrde, lykiul); endende -r efter Conſonant bliver ofte -ar, undertiden endog -a (prestar lig prestr, brøða lig brøðr); tl gaar over til sl (Asle lig Atle), ligeledes findes Spor af den nynorſke Tiljævning (voka, gen. vuku) oſv. Paa Veſtlandet bliver paa ſamme Tid endende -r efter Conſonant til -ur, -or (vetur lig vetr, aftor lig aftr), sl gaar over til tl (sytla lig sysla), hv til kv (kver lig hverr) oſv. Paa Grund af den politiſke Forening blev Skriftſproget i 14de Aarh. paavirket af Svenſk og i 15de Aarh. endnu mere af Danſk, og mod Middelalderens Slutning voxer denne Indflydelſe i den Grad, at Norſk ſom Skriftſprog og Taleſprog i Byerne ganſke fortrængtes; ved Reformationen blev Danſk derfor eneherſkende i Literaturen, medens ſamtidig Dialekterne opløſtes end yderligere, rimeligvis paavirket ved Mangelen paa indenlandſk Literatur og Skriftſprog; ved Aar 1600 tør man antage, at de nuværende Dialekter i alt væſentligt vare fuldt uddannede, hvilket i al Fald viſer ſig for „Søndfjordſk“ i det ældſte norſke Dialektlexikon, Præſten Chriſtian Jenſens „Norſk Dictionarium eller Gloſebog“ (Kbh. 1646). Det nynorſke Skriftſprog fulgte i 17de og 18de Aarh. i det hele taget Danſkens Udvikling (ſ. **Danſk Sprog**), om end unægtelig de fleſte norſke Forfattere ſkrev et Sprog, ſom havde norſk Farve, navnlig i Ordforraad, men ogſaa i Vendinger; men førſt i 19de Aarh. er denne Udvikling bleven ſelvſtændig og fuldt bevidſt, iſær fra 1840-Aarene af, førſt ved Asbjørnſens og Moes Æventyr, dernæſt ved de nyere Digtere, ſom for dette Literaturſprog have været toneangivende. Dette „danſk-norſke Sprog“ ſkiller ſig fra Danſk førſt og fremmeſt ved ſit Ordforraad, idet det har optaget hjemlige Ord i ſtore Maſſer (6 à 7,000 Ord), til Dels ogſaa i Bøjning, men i høj Grad ved ſin Udtale og Betoning: det ny-danſke b, d, g udtales ſom p, t, k (løpe lig d. løbe, liten lig d. liden, bak lig d. bag); k og g foran bløde Vocaler udtales ſom kj og j; den gamle fælles-nordiſke Adſkillelſe mellem Enſtavelſesords og Toſtavelſesords Betoning er faſtholdt oſv. Danſknorſken er grammatiſk behandlet iſær af J. Løkke, K. Knudſen og K. Brekke. Paa ſamme Tid er opſtaaet et Krav paa et ſelvſtændigt norſk Sprog; Studiet af de norſke (iſær veſtnorſke) Dialekter og diſſes Slægtſkab med det gamle Norſke bragte den anſete Sprogmand Ivar Aaſen c. 1850 til at conſtruere et hypothetiſk Fællesſprog, det ſaakaldte Landsmaal; dette Arbejde optoges og fortſattes af hans Tilhængere „Maalſtræverne“, iſær Vinje og Kr. Janſon ſamt i nyeſte Tid Garborg; deres Fællesorgan er „Det norſke Samlag“, ſom ſiden 1868 har udgivet et ikke lidet Antal Skrifter. Den af J. Aaſen ſkabte Sprogform er fremſtillet i hans „Norſk Grammatik“ (1864) og „Norſk Ordbog“ (1873), men har dog ikke ſelv blandt hans Tilhængere opnaaet fuld Tilſlutning, idet mange finde, at han enſidig har holdt ſig for nær til de meſt antike og mindſt udbredte Dialekter.

Søvæbningen, der ligeſom Hæren ſorterer under Forſvarsdepartementet, beſtaar af følgende Afdelinger: a) Officerscorpſet, der for Tiden omfatter 1 Contreadmiral, 4 Commandeurer, 7 Commandeurcapitainer af 1ſte og 7 af 2den Klaſſe, 17 Capitainer, 24 Premierlieutenanter af 1ſte og 10 af 2den Klaſſe, 15 Secondlieutenanter og 16 Reſervelieutenanter; b) Marinens Corpſer, det ſømilitære Corps, Haandværkscorpſet og Torpedoafdelingen, ialt noget over 200 Mand, c) Værnepligtige Søfarende, hvoraf en ringe Del aarlig udcommanderes, efter ſom Midler ere bevilgede; d) Diſtrictsſøtropperne, der udſkrives i Nordland og Tromsø Amter. Til Uddannelſe af Officerer, Underbefalingsmænd m. v. haves en Søkrigsſkole ſamt lavere Underviſningsanſtalter paa Horten. Krigsflaaden, der ligeledes har ſin Hovedſtation med de fornødne Værfter m. v. paa Horten (Carl Johans Værn), beſtaar for Tiden af 4 Monitorer, 2 Fregatter, 2 Corvetter, 2 Kanonbaade af 1ſte, 10 af 2den og 17 af 3dje Klaſſe, 6 Torpedobaade ſamt 1 Bugſerfartøj, ſamtlige Dampſkibe, med i alt 3,879 Heſtes Kraft og beſtykkede med 151 Kanoner. Dertil kommer nogle (6) Sejlfartøjer, der bruges ſom Skole-, Logis- og Transportſkibe.

Nōricum kaldte Romerne det Land, ſom udgjør det nuværende Øſterrig ſ. for Donau, ſamt Salzburg, Steiermark og Kärnten; det blev 16 f. Chr. gjort til romerſk Provins af P. Silius. Efter det veſtromerſke Riges Undergang ſtod en ſtor Del af N. under gotiſk Herredømme, men blev i det 6te Aarh. indtaget af Karantanerne (deraf Navnet Kärnten). I den nordveſtlige Del nedſatte Bajuvarerne (Bayern), mod N. O. Avarerne ſig.

Norit, en i det ſydlige Norge o. a. St. forekommende kornet, kryſtalliniſk Bjærgart, der har en mørk Farve og beſtaar af Plagioklas og en rhombiſk Augit (Diallag eller Hyperſthen).

Norjord, efter Svanberg Iltet af et eget Grundſtof **Norium**, efter nyere kun et med noget Lerjord blandet Zirkonilte.

Norm (af lat. norma), Regel, Retteſnor; **normāl**, overensſtemmende med en Regel, forſkriftsmæſſig, gyldig i Gjennemſnitstilfælde (modſat abnorm); **normēre**, faſtſlaa ſom Regel, anordne. **Normal** til en plan Curve (ell. en Flade) er en ret Linje, ſom i Berøringspunktet ſtaar vinkelret paa Tangenten (Tangentplanen). **Normalplan** til en vindſkjæv Curve, en Plan vinkelret paa Tangenten i Røringspunktet. **Normalaar** (Annus decretorius) kaldes Aaret 1624, fordi det ved den weſtfalſke Fred 1648 blev valgt til Norm for de kirkelige Confeſſioners Beſiddelſer og Rettigheder, ſaaledes at hver Confesſion beholdt de Territorier, af hvilke den 1 Jan. 1624 var i factiſk Beſiddelſe. **Normalligninger** er i de mindſte Kvadraters Methode Benævnelſen for det Syſtem af Ligninger, ſom tjener til Beſtemmelſe af de rimeligſte Værdier af de ubekjendte. **Normalmaal og Normalvægte** ere de Mønſtereremplarer af hvert Lands lovmæſſige Maal- og Vægtenheder, hvorefter de i Handelen brugelige Maal og Vægtlodder forfærdiges, og ſom ſelv ere Copier af et førſte Exemplar (étalon), der omhyggelig opbevares og kun ſjælden benyttes for ikke at forandres ved Slid. **Normaltone**, Stemmetone, kaldes i Muſik den Tone, efter hvilken alle øvrige Toners Højde beſtemmes (ſ. **Kammertone**). **Normaltoneart** kaldes C-Dur og A-Moll, fordi de øvrige Tonearter dannes efter dem ved Tranſpoſition af Tonetrinene. **Normaltryk** kaldes Atmoſphærens Tryk, naar Barometerſtanden (d. e. Højden af den Kvikſølvſøjle, ſom holder Ligevægt med Atmoſphærens Tryk) er 76 Centimeter. **Normaludbytte** af en Skov, ſ. **Procentmethode**.

Norman, Fred. Wilh. Ludvig, ſvenſk Componiſt, f. 28 Aug. 1831 i Stockholm, forſøgte ſig allerede i Drengeaarene, da han fik Underviſning i Harmonilære af A. F. Lindblad, i Compoſition. 1848—52 opholdt han ſig i Leipzig, i hvis Conſervatorium han fik ſin videre Udvikling, og hvor han ved Schumanns Hjælp fandt en Forlægger til ſine tidligſt offentliggjorte Arbejder. Efter ſin Tilbagekomſt til Stockholm levede han ſom Privatlærer, indtil han 1858 blev Orcheſteranfører og Lærer i Compoſition og Inſtrumentering ved det muſikalſke Akademi. 1861 overtog han Ledelſen af Orcheſtret ved Operaen, i hvilken Stilling han vandt ſtor og fortjent Anſeelſe. 1864 ægtede han Vilhelmine Neruda. 1879 afgik han fra Stillingen ſom Orcheſterdirigent, men beholdt dog Ledelſen ved de af ham indførte Symphoniconcerter; d. 28 Marts 1885. N. hører til ſit Lands betydeligſte Componiſter og har navnlig i Kammermuſiken leveret fortræffelige Værker. Foruden Stykker for Claver og Strygeinſtrumenter, Duoer, Trioer, Kvartetter, Sextetter og en Octet, Claverſtykker og Sange findes blandt hans til Dels endnu uudgivne Compoſitioner tre Symphonier for Orcheſter, mange ſtørre Chorværker og enkelte Lejlighedsſtykker for Theatret.

Normanby, Conſtant. Henry Phipps, Marquis [nōrmenbi], engelſk Statsmand, f. 1797, Søn af Jarl Mulgrave, indtraadte 1818 i Underhuſet og var en ivrig Forſvarer af Katholikernes Ligeſtilling, ligeſom han 1832 efter Faderens Død i Overhuſet kæmpede for Valgreformen og Negerſlaveriets Afſkaffelſe. 1834 blev N. Lordſeglbevarer og 1835 Vicekonge i Irland, i hvilken Stilling han vandt ſtor Berømmelſe og 1838 ophøjedes til Marquis af N. 1839 blev han Statsſecretær førſt for Kolonierne, ſiden for det indre indtil 1841 og var 1846—52 Afſending i Paris og 1854—58 i Firenze. Her viſte han ſig dog ſom en afgjort Modſtander af Italiens Enhed, ligeſom han i ſit Skrift »A year of revolution« (1858) gav en meget partiſk Skildring af Februarrevolutionen. D. 1863.

Normandiet, en af Frankrigs gamle Provinſer, udgjør nu Dep. Nedre Seine, Eure, Calvados, La Manche og det meſte af Orne. — Det udgjorde under Romerne en Del af Gallia Lugdunensis og under Frankerne af Neuſtrien. Ved det frankiſke Riges Deling tilfaldt det Carl d. ſkaldede og beſtyredes under ham af Stamfaderen for den capetingiſke Slægt, Robert d. ſtærke. Det har faaet ſit Navn af Normannerne, efter at Carl d. enfoldige 912 havde givet dette Landſkab til deres Høvding Rollo, i Daaben kaldet Robert, ſom arveligt Kronlen, hvorved de normanniſke Plyndringstog fik Ende. Robert I uddelte derpaa Landet til ſine dygtigſte Krigere, hvoraf den for ſin Tapperhed og ſtolte Ridderaand berømte normanniſke Adel opſtod; fra ham nedſtamme de følgende Hertuger: hans Søn Vilhelm I, dennes Søn Richard I, hans Søn Rich. II, hvis Søſter Emma førſt var gift med den engelſke Konge Ethelred og derpaa med Knud d. ſtore, hans Søn Rich. III og dennes Broder Robert II; han ægtede Knuds Søſter Eſtrid, Ulf Jarls Enke, men forſtød hende ſnart og døde paa en Pilegrimsrejſe til det hellige Land i Nikæa 1035. Hans uægte Søn, den ſyvende Hertug, Vilhelm II Baſtard, erobrede 1066 England, hvoraf han fik Tilnavnet Erobreren, og hvorved N.s Hertug beſteg Englands Trone. Ved Vilhelms Død 1087 blev hans ældſte Søn Robert III Hertug i N., medens de yngre Brødre Vilhelm (II) og Henrik (I) efter hinanden bleve Konger i England. Robert pantſatte Hertugdømmet til Vilhelm for at faa Penge til at tage Del i det førſte Korstog, og da han efter Vilhelms Død vilde gjøre ſin Ret gjældende mod Henrik, blev han 1106 tagen til Fange af denne, og holdt i Fangenſkab til ſin Død 1134. N. var derpaa forenet med England under Henrik I, med hvem Rollos Mandsſtamme uddøde 1135, og de følgende engelſke Konger af Huſet Anjou, ſom nedſtammede fra ham igjennem hans Datter Mathilde, indtil det ved Johan uden Lands Slethed og Uduelighed gik tabt for den engelſke Krone, da Philip Auguſt inddrog det tillige med de andre engelſke Len i Frankrig 1204. De heraf følgende Kampe endte med, at Kong Henrik III 1242 afſtod N. til Kong Ludvig d. hellige. 19 Marts 1315 gav Ludvig X N. et Frihedsbrev (Charte Normande), ſom indrømmede Hertugdømmet dets egen Retsforfatning. Fra den Tid har N. været en franſk Provins med Undtagelſe af Tidsrummet 1417—39, i hvilket det efter at være erobret af Henrik V atter var forenet med England. I tidligere Tid kaldtes Tronarvingen i Frankrig Hertug af N., indtil Dauphintitlen opkom; ogſaa Ludvig XVI.s Søn, Ludvig (XVII), førte Titlen Hertug af N., ſaa længe hans ældre Broder levede.

Normann, Eilert Adelſten, norſk Landſkabsmaler, f. i Bodø 1 Maj 1848, har nydt ſin hele Udvikling i Düſſeldorf, hvor han fremdeles er boſiddende. Hans Skildringer af Fjordnaturen med de ſtejle, klartbelyſte Fjældſider over det mørke Vand i ſtraalende Solſkin udmærke ſig ved glimrende Farvevirkning, men ere ikke fri for en vis Enſformighed ved den ſtadige Gjentagelſe af det ſamme Motiv.

Normann, Johannes Muſæus, norſk Botaniker, f. i Aſker i Nærheden af Chriſtiania 28 Oct. 1823, tog medicinſk Examen 1848, lagde ſig med Iver efter Botanik og var 1849—50 og 1855—59 Univerſitetsſtipendiat i dette Fag, for hvis Skyld han foretog flere Rejſer ſaa vel i Norge ſom i Udlandet. 1860 blev han Forſtmeſter i de to nordligſte Amter med Bopæl i Tromsø og benyttede Anledningen til ſærlig at ſtudere den arktiſke Flora, navnlig Lavarterne. 1876 fritoges han for at beſtyre ſit Embede, efter at Stortinget ſ. A. havde bevilget ham et aarligt Bidrag af Statskasſen for at han udelukkende kunde beſkæftige ſig med ſine botaniſke Arbejder. I Aarenes Løb har han offentliggjort flere Afhandlinger i „Det norſke Videnſkabsſelſkabs Skrifter" o. forſkj. Tidsſkrifter.

Normanner (Normanni, Northmanni) var i den tidlige Middelalder det Fællesnavn, hvormed de nordiſke Vikinger betegnedes i de franſke og tyſke Lande, medens Rusſer og Oſtmanner var den ſædvanlige Betegnelſe henholdsvis for Svenſkere i de øſtlige Lande og for Nordmænd i Irland og Navnet „Danſke" i de frankiſke Annaler betegnede Folk fra Danmark. De førſte Efterretninger om N. ſkrive ſig fra Slutn. af det 8de Aarh., men det er ſandſynligt, at der allerede tidligere har fundet mindre Tog Sted, om hvilke Krønnikeſkriverne intet have optegnet. Forſkjellige Aarſager have medvirket til det pludſelige og ſtore Omfang, ſom Vikingetogene hurtig tog. Den væſentligſte Aarſag kan maaſke ſøges i Overbefolkning, fremkaldt ved en ſtærk Folkeforøgelſe og ved de nordiſke Landes ringe Opdyrkning, ſom gjorde dem ude af Stand til at føde Beboerne. 793 plyndrede N. Kloſtret paa Øen Lindisfarne (nu Holy Island) paa Englands Øſtkyſt nær ved Berwick, og fra nu af melde Krønnikerne Aar for Aar om deres hærjende Tog. I den følgende Menneſkealder naa Vikingerne til Skotland og Irland, ligeſom ogſaa de friſiſke Kyſter hjemſøges, ſaa at allerede Carl d. ſtore maatte anordne Strandforſvar mod dem langs Nordkyſten. I Begyndelſen kom de kun i mindre Skarer, kun Kyſterne og de tæt ved liggende Øer plyndredes (ſaaledes Øen Jona 802); om Vinteren drog de atter bort og jævnlig led de Nederlag; men de kom tilbage i ſtedſe ſtørre Sværme, og fra 836 antog Togene en ny Charakter: der kommer ſtørre Enhed og Styrke i deres Foretagender, Flaaderne blive ſtørre og Overvintringerne begynde, 836 i Irland, 843 paa Noirmoutier ved Loire, 850—51 paa Øen Thanet ved Themſen. Fra disſe faſte Udgangspunkter begyndte nu planmæsſige Erobringstog. I England førtes Hovedkampen fra 866—878 (Tolvaarskrigen). Under Anførſel af Lodbrogsſønnerne erobredes York 866 og i Løbet af 867 hele Northumberland; over Mercia, ſom plyndredes, drog de 870 ind i Oſtangeln, hvis Konge Edmund blev dræbt; 871 begyndte N. fra Lejren ved Reading (i Berkſhire) Erobringen af Wesſex, og i en Række af Kampe blev Angelſachſernes Modſtand brudt. Den unge og tapre Kong Alfred, ſom 871 havde beſteget Tronen i Wesſex, maatte i Vinteren 877—78 flakke om i Somerſets Skove og Sumpe. Men 878 bryder han frem igjen, og efter det blodige Nederlag ved Ethandun maatte Vikingernes Konge, Gudrum, love at forlade Wesſex og lade ſig døbe under Navnet Athelſtan. Det følgende Aar ſluttedes Fred, og Grænſen mellem Angelſachſerne og N. droges fra Themſens Munding langs den ældgamle Vej, Watlingaſtreet, til Cheſter paa Grænſen af Wales. Den nordlige Del af England fik Navnet Danelagen, et Navn, ſom betegner, at det var de danſke, der erobrede og koloniſerede Landet. Under Alfred d. ſtore (d. 901) og dennes Efterfølgere fortſattes Kampene mellem N. og Angelſachſer. Alfred organiſerede en Flaade; hans Søn Edvard I (d. 924) anlagde en Række Fæſtninger fra Cheſter til Bugten the Waſh og bragte Danelagen under ſin Overhøjhed. I den ſtore, af Skjaldene beſungne Kamp ved Brunanburgh 937 beſejrede Kong Athelſtan den nordiſke Kong Olaf Sitricsſøn og flere andre Konger. Hans Søn Edmund (940—46) undertvang de ſaakaldte „Femborge" i Northumberland, og Edred (946—55) bragte hele dette Landſkab under det angelſachſiſke Herredømme. Saaledes var Danelagens politiſke Magt foreløbig brudt, men ikke dermed de danſkes Indflydelſe i England; mange havde antaget Chriſtendommen, de havde koloniſeret det erobrede Land og talrige nordiſke Mænd vare traadte i de angelſachſiſke Kongers Tjeneſte. — Paa Irland ſatte nordiſke Vikinger ſig faſt, ſærlig i Byerne. 795 viſe de ſig førſte Gang; men fra 836 antage Erobringerne et ſtort Omfang, og imellem de norſke og danſke Vikinger („de hvide og ſorte fremmede") opſtod blodige Krige, ſom endte med de danſkes Fordrivelſe. Nordmændene oprettede Riger i Dublin, Waterford og Limerick, ſom under raſende Kampe med Irerne — hvoriblandt ſærlig maa nævnes Slaget 23 Apr. 1014 paa Clontarfſletten tæt nordøſt for Dublin (Brianſlaget) — hævdede deres Selvſtændighed, indtil Englænderne undertvang Øen i Slutningen af 12te Aarhundrede. Ogſaa i Skotland og ſærlig paa de omliggende Øer, Orknøerne og Shetlandsøerne, grundede Nordmændene varige Erobringer, hvis Spor endnu den Dag i Dag kunne paaviſes i Befolkningens Sprog, Sæder og Skikke. — Særlig blev dog Frankerriget hjemſøgt af de nordiſke Vikinger. Dets vidtſtrakte Kyſter og ſejlbare Floder aabnede N. en let Adgang til det indre af Riget, ligeſom de carolingiſke Fyrſters Svaghed og Folkenes Mangel paa Sammenhold hindrede enhver kraftig Modſtand. De friſiſke Kyſtlande hærjedes frygtelig i det 9de Aarh.; alle Byer fra Hamburg til Antwerpen plyndredes Gang efter Gang; 857 erobredes Utrecht, og Byerne ved Rhinen, Maas og Schelde gik op i Luer; i Aachen opbrændte N. Paladſet og opſtaldede deres Heſte i Domkirken. 882 erobredes Trier, men fra 885 begyndte deres Magt at ſvækkes, og efter Kejſer Arnulfs ſtore Sejer ved Löwen 1 Nov. 891 og under de dygtige Fyrſter af det ſachſiſke Hus vovede N. ikke længer at fortſætte deres ødelæggende Angreb. Fra nu af vender Vikingeſtrømmen ſig væſentlig mod Frankrig og de ſydeuropæiſke Lande. Allerede 841 vare de ſejlede op ad Seinen, men i de følgende Aar ſatte de ſig faſt ved Flodmundingerne (Noirmoutier og Bière i Loire, Oisſel i Nærheden af Rouen), hærjede Landet vidt og bredt om Sommeren og fortærede om Vinteren Byttet i deres faſte Lejre. 843 og 844 ſejlede Normannerflaaden op ad Loire og Garonne lige til Toulouſe; en Del af Flaaden drog derpaa til Spanien og Portugal, landede ved Lisſabon og Cadiz og togede frem til Sevilla, ſom erobredes 844; ſelv til Afrika naaede deres Vaaben. Blandt Vikingehøvdingerne nævnes frem for alle Haſting og Lodbrogſønnerne, ſom i den anden Halvdel af det 9de Aarh. gjorde deres Navn ſaa hadet og frygtet i Frankrig, Spanien og Italien. Berømt er iſær deres Tog 859—61 til Spanien, de baleariſke Øer og Italien. I Syd- og Veſtfrankrig plyndredes Nantes og Tours 853, Orléans indtoges 856; men i diſſe Egne mødte Vikingerne en kraftigere Modſtand end i det nordlige Frankrig og grundede derfor ikke her noget varigt Herredømme. 885 begyndte endelig de ſtore Tog til Nordfrankrig. 30—40,000 Md. ſtærke drog N. op ad Seinen og belejrede Paris, ſom med ſtor Tapperhed forſvaredes af Grev Eudes (Odo); i henved et Aar varede Belejringen, indtil endelig Carl d. tykke bragte Undſætning, kjøbte N. bort og tillod dem at overvintre i Burgund. Ikke mindre end fire Gange kom de til Paris, men uden at kunne indtage Staden, hvis tapre Forſvar er et Glanspunkt i dens Hiſtorie og et Vendepunkt i Frankrigs Hiſtorie. I Slutn. af det 9de Aarh. optræder endelig Rollo (ſ. d. A.), og Begivenhederne udviklede ſig nu henimod en endelig Løsning af de uafbrudte Hærgningstog. 912 fik Rollo Normandiet til Len af den franſke Konge Carl d. enfoldige, mod at lade ſig døbe. Hermed ophøre de egentlige Vikingetog til Frankrig; fra Normandiet udgik ſenere de berømte Erobringstog til Neapel og Sicilien og til England. — I dette ſidſte Land begynder en ny Række af Normannertog c. 980; blandt Førerne kunne nævnes Olaf Tryggvesſøn, ſenere Svend Tveſkjæg. Den uſle Kong Ethelred vidſte intet andet Middel end at kjøbe Vikingerne bort med Penge (Danegjæld). Blodbadet paa de danſke i England S. Bricii Dag (13 Nov.) 1002 gav endelig Stødet til de ſidſte og afgjørende Tog, og 1013 fuldendte Svend Tveſkjæg Englands Erobring. Hermed ophøre Vikingetogene; Englands og Danmarks Forening under Knud d. ſtore bringer Ro til Veje; Harald Haardraades og Svend Eſtridſens Tog til England ligeſom Magnus Barfods Bedrifter i Skotland og Irland ere de ſidſte Udløbere af den Aand, ſom fremkaldte Normannertogene. — Alle Beretninger ſtemme overens om at fremhæve N.s Voldſomhed og Rovbegjærlighed. I den førſte Vikingetid ſkaanede de ingen Alder eller Stand; ſenere ſolgte de deres Fanger eller benyttede dem ſelv ſom Trælle eller lod dem løskjøbe ſig for uhyre Summer. Iſær gik det ud over Kirker og Kloſtre, hvis Beboere, Munke, Nonner og Præſter, dræbtes og forhaanedes. Overalt maatte derfor Stiftelſer med aandelige Formaal flyttes ind i Landets Midte for at værnes mod N.s Ødelæggelſer. Deres Krigskunſt ſtod meget højt; ikke alene udmærkede de ſig ved dumdriſtig Tapperhed og umaadelig Kraft, men deres overlegne Taktik viſte ſig i deres hurtige og overraſkende Angreb, deres Baghold og omgaaende Bevægelſer. De vare Meſtre i Mine- og Skanſearbejder, de anlagde Arſenaler og Skibsbyggerier paa de Øer, hvor de havde Vinterophold, de ſynes endog at have draget Omſorg for Hærens Forplejning ved et ſærligt Forplejningscorps. Deres verdenshiſtoriſke Betydning begynder, da de med Kvinder og Børn nedſatte ſig i de fremmede Lande, hvis Culturliv de i høj Grad paavirkede. De dannede tidlig en faſt, ſammenſluttet Hær med ſine Anførere og ſine ſæregne Love, hvis Hovedregler paa den ene Side var Hævdelſen af den enkeltes Uafhængighed og Selvſtændighed og paa den anden Side Kravet paa ubetinget Lydighed og Sammenhold. Hæren blev ſenere Forbilledet for Jomsvikingeſamfundet, hvorfra atter Thinglid er udgaaet. Den Ordning, ſom fandtes i Hæren, overførtes paa de af N. ſtiftede Statsdannelſer, af hvilke Forfatningerne i det ruſſiſke Rige, i Hertugdømmet Normandiet, ja ſelv i de ſydlige italienſke Stater bære Præg af Grundtrækkene i den normanniſke Hærs Forfatning. Efterhaanden ſom Vikingerne gik over til Chriſtendommen, blev den gjenſidige Paavirkning mellem dem og den indfødte Befolkning ſtørre. Dette ſpores ſaa vel i Sprogene ſom i Lovene, og det er N.s culturhiſtoriſke Betydning, at de have udøvet en beſtemmende Indflydelſe paa Lovgivningen i de af dem erobrede Lande, ſærlig England. Det er ogſaa antageligt, at N. gjennem deres Efterkommere i Normandiet have haft en vis Betydning for Udviklingen af den Ridderaand, ſom charakteriſerer Middelalderen, og for den Begejſtring for Troen og Kirken, ſom affødte Korstogene.

Normänniſke Øer kaldes med et fælles Navn de 4 England tilhørende Øer Jerſey, Guernſey, Alderney og Sercq i den ſtore Bugt af den engelſke Kanal, ſom ſkyder ſig ind mellem de franſke Landſkaber Bretagne og Normandiet. De ere tilſammen 3,5 □ M. med 88,000 I. (1881), have en egen Forfatning og deles i to Gouvernementer, St. Helier, der omfatter Jerſey, og St. Pierre, hvortil høre de øvrige Øer. Da Normandiet i Beg. af det 13de Aarh. kom under Frankrig, forblev Øerne ved England. Befolkningen taler en normanniſk-franſk Dialekt; kun de højere Stænder tale Engelſk. Agerbrug, Frugtavl, Kvægavl og Fiſkeri ere Hovederhverv.

Norner, den nord. Mythologis Skæbnegudinder. Tre N., Urd, Verdande og Skuld (Fortidens, Nutidens og Fremtidens N.) boede under Yggdraſils Aſk ved Urdsbrønden, hvor Guderne holdt Ting; de beſtemme Menneſkenes Levetid og Skæbne og ſtyre Verdens Løb.

Noroña, Gaspar Maria **de Nava Alvärez**, Greve af [rōnja], ſpanſk Digter, f. 1760, blev Generallieutenant i Krigen mod den franſke Republik, ſom han beſang 1795 i en ſmuk Ode, ligeſom han i en Elegi hædrede Digteren, Oberſt Cadalſo, der faldt ved hans Side ved Gibraltar. Siden blev han Geſandt i Bern og St. Petersborg, derefter Gouverneur i Cadiz og commanderede en Hærafdeling i Galicien mod Napoleon I. Som Lyriker er han klar og formfuld («Poesias», 1799—1800). Blandt hans øvrige Værker mærkes Læredigtet «La muerte», det komiſke Heltedigt «La Quicaida», hans Epos «La Omniada» og de overſatte orientalſke Poeſier i «Poesias asiaticas». N. døde 1816 i Madrid. Hans Lyrik findes i 63de Bd. af «Biblioteca de los autores españoles» (Poetas liricos del siglo XVIII).

Norrbottens Län, Sveriges nordligſte Län, begrænſes af Finland, Norge, Veſterbottens-

Län og den bottniſke Bugt. Det dannes af det ſaakaldte „nedre Land" ell. Norrbotten (den nordlige Del af Veſterbotten) tillige med Torneå, Luleå og Piteå Lappmarker eller den ſvenſke Del af Torneådalen, Luleå- og Piteådalene ſamt Skelleſteelvens øvre Flodgebet. Hele Fladeindholdet udgjør c. 1,900 □ M. (104,410 □ Kilom.). Indbyggernes Antal var 1885 96,241, hvoriblandt c. 18,000 Finner (der udgjøre det overvejende Flertal af den faſte Befolkning i Sognene nærmeſt ved Torneelv, ſamt mellem denne Flod og Muonioelv) og 3,700 Lapper. Grænſen mod Norge dannes af den ſkandinaviſke Fjældryg, ſom paa den ſvenſke Side inden for Luleå Lappmark naar en Højde af omtr. 6,800 F. (2,130 Met.) i Kiebene Kajſe og Sarek Tjokko; fra denne udgaa talrige, med Dale, Hedeland og Skove afvexlende Bjærgrygge, der ſænke ſig mere og mere hen imod Havet, ſaa at adſkillige Dele af det „nedre Land", iſær i de nordlige Sogne ved Kyſten, have ret jævne, vidtſtrakte Marker. Imellem Lappmarksbjærgene og ofte højt oppe paa ſelve Bjærgryggens Side ligger en utallig Mængde Indſøer, hvoriblandt flere af betydelig Størrelſe, ſaaſom Torneträſk, Lulevattnets Søer, Horn- og Stor-Avan. Fra Fjældſøerne komme flere ſtore Floder, Torne-, Kalix-, Lule-, Pite- og Skelleſteelv, hvis fælles Hovedretning er fra N. V. til S. Ø. Langs Kyſten ſtrækker ſig en Skjærgaard af lavt liggende og for ſtørſte Delen ſkovbevoxede Øer og Holme. Länet har ſtor Rigdom paa malmholdige Bjærge (Luoſavaara, Svappavaara, Sjangeli m. fl. i Torneå Lappmark, Gellivare m. fl. i Luleå Lappmark, Naſafjæld i Piteå Lappmark); iſær ere Jærnmalmbjærgene righoldige, men paa Grund af Transportens Beſværlighed kun lidet bearbejdede. Foruden Agerbrug (ſjælden tilſtrækkelig til Indbyggernes Behov) og Kvægavl ere Skovbrug og Fiſkeri vigtige Næringsveje. 1884 udgjorde af hele Jordarealet omtr. 0,27 pCt. dyrket Mark, ikke fuldt 1,63 pCt. naturlig Eng og næſten 26 pCt. Skov; ſ. A. fandtes 9,270 Heſte, 41,018 Stkr. Hornkvæg, 84,269 Faar, 411 Geder, 8,119 Svin og c. 171,500 Rensdyr. Länet, ſom i adminiſtrativ Henſeende er inddelt i 4 Fogderier med 3 Stæder, Luleå, Piteå og Haparanda (alle liggende ved Kyſten), danner i gejſtlig Henſeende to hele og en Del af et tredje Provſti under Hernöſands Stift.

Norris, Edwin, udmærket engelſk Sprogforſker, f. 1795, d. 1872, tilbragte nogle af ſine Ungdomsaar ſom Huslærer i en engelſk Familie, der rejſte i Frankrig og Italien, blev efter ſin Hjemkomſt anſat ved East India House og 1837 ved the Royal Asiatic Society, hvis Secretær han var i 25 Aar, og hvis Journal han redigerede. Han gjorde ſig iſær bekjendt ved 1845 at dechiffrere den indiſke Kejſer Aſokas Indſkrifter og ved 1861—66 at hjælpe Sir Henry Rawlinſon med for det britiſke Muſeum at offentliggjøre 2 ſtore Folio-Bd. af de perſiſke Kileindſkrifter. Dette gav ham Anledning til at optage Studiet af Aſſyriſk, og fra 1868—72 udgav han et »Assyrian Dictionary«, hvoraf der dog ved hans Død kun var udkommet 3 Bd. Han har ogſaa udgivet nogle afrikanſke Studier, nemlig »A Specimen of the Vai Language« (1851), »A Grammar of the Bornu Language« (1853) og »Dialogues in the Haussa and Bornu Languages« (1853), ſamt til Minde om ſin Fødeegn »Sketch of a Cornish Grammar« og »3 Ancient Cornish Dramas« (1859).

Norrköping [tjø], Sveriges anden Fabrikſtad, ligger i Öſtergötland ved Bråviken og er gjennemſtrømmet af Motalaſtrømmen, over hvilken føre flere Broer; 28,954 J. (1886). Den er regelmæsſig bygget, har 6 Torve (blandt hvilke Carl Johans Torvet med denne Konges Billedſtøtte, modelleret af Schwanthaler), 4 Kirker, en jødiſk Synagoge, Theater, en højere lærd Skole, en techniſk Skole, et Handelsinſtitut ſamt flere Folkeſkoler, to Vajſenhuſe ſamt andre Velgjørenhedsanſtalter, et Straffe- og Arbejdsfængſel for Kvinder, flere Bankinſtitutioner m. m. Blandt de induſtrielle Anlæg mærkes Klædefabrikerne, de betydeligſte i Sverige (1884 fabrikeredes i 38 Fabriker Klæde til en Værdi af 7 Mill. Kr.); end videre et Maſkinværkſted, 3 Skibsværfter, Bomuldsſpinderier, Bomuldsvæverier, Sukker-, Tobaks- og Papirfabriker m. fl. Handelsflaaden beſtod 1884 af 15 Skibe paa 1,721 Tons (11 Dampſkibe paa 1,375 Tons). — N. nævnes allerede ved Slutn. af det 12te Aarh.; dog fik den førſt i Beg. af det 17de Aarh. nogen Betydning, da de Geer havde begyndt at anlægge Fabriker her; 1719 blev den plyndret og afbrændt af Ruſſerne, men har ſenere, ſkjønt den er bleven ramt af flere betydelige Ildebrande, været i uafbrudt Tiltagen. To mærkelige Rigsmøder ere blevne holdte i N.: Rigsdagen 1604, hvor Carl IX modtog Kongenavnet og en Arveforening antoges, ſamt Kroningsrigsdagen 1800, bekjendt ved Adelens Oppoſition mod Kongen.

Norrland, den nordligſte af Sveriges tre Hoveddele, med et Fladeindhold af 465 □ M. (25,590 □ Kilom.) og 678,980 J. (1885), dannes af Torne-, Lule-, Pite-, Ume-, Ångermanna-, Indals-, Ljusne- ſamt en Del af Dalelvens Flodgebeter og omfatter Landſkaberne Geſtrikland, Helſingland, Herjedalen, Medelpad, Jemtland, Ångermanland, Veſterbotten tillige med de ſvenſke Lappmarker eller Gefleborgs, Jemtlands, Veſternorrlands, Veſterbottens og Norbottens Län. I retlig Henſeende hører N. under Svea Hofret; i gejſtlig Henſeende hører Gefleborgs Län under Upſala Stift, medens de øvrige Län danne ēt, Hernöſands Stift.

Norrtelge [tælje], Søſtad i Upland og Stockholms Län i Sverige paa begge Sider af en Aa, ſom falder ud i den indre Del af Telgefjorden; 2,812 J. (1886). Bankkontor; Jærnbaneſtation. Bade.

Norrøn bet. „fra Nord", f. Ex. om Nordenvinden, derefter „norſk"; norrønt mál bruges om det norſk-islandſke Literatur-Sprog i 12te til 14de Aarh. (paa Island ogſaa ſenere), medens det fælles-nordiſke Taleſprog iſær i ældre Tid kaldtes dönsk tunga; i nyere Tid har ogſaa n. hyppig været brugt i Betydningen „nordiſk".

„Norſke Selſkab", ſtiftet i Kjøbenhavn 14 Apr. 1772, havde ſit Sæde i Vinhandler Juels Stue i Sværtegade, hvor de norſke Studenter plejede at ſamles til ſelſkabelige Sammenkomſter og ved Punſchebollen krydrede Samlivet med vittige Indfald og komiſke Impromptuer, ſom optegnedes i Selſkabets „Versprotocol“ og udbredtes i Affkrifter over Byen, hvorved Selſkabet fik Betydning i den danſke Literaturhiſtorie. O. G. Meyer var dets Stifter og Wesſel Sjælen i det; andre bekjendte Medlemmer vare N. K. Bredal, J. Nord. Brun, Brødrene Vibe, Sør. Monrad („Sør. Latiner“), Cl. Faſting, Digterne Frimann, Zetlitz, Rein o. fl.; Mad. Juel var deres feterede Værtinde. Selſkabet ſtod i Oppoſition til det Neergaardſke Kaffehus i Badſtueſtræde, der ſamlede ſig om Ewald og beſtod af danſke Studerende. Efterhaanden ſom den oprindelige faſte Stamme ſpredtes, tabte det „n. S.“s literære Betydning ſig, og da Norge havde faaet ſit eget Univerſitet og Baandet kort efter løsnedes mellem Broderrigerne, opløſtes Selſkabet i Kbhvn., men det gjenoprettedes 1818 i Chriſtiania, hvor det ſiden den Tid har beſtaaet lige til nu ſom en almindelig ſelſkabelig Forening.

Norsminde, Udløbet af Kyſing-Fjord paa Nørrejyllands Øſtkyſt, 2 M. ſ. for Aarhus, med Ladeplads og en lille Havn.

Norte, Rio del, ſ. **Rio Grande.**

North, Frederic, Lord, engelſk Statsmand, f. 13 Apr. 1733, valgtes 1754 til Underhuſet og blev allerede 1759 en af Skatkammercommisſærerne; 1766 blev han Kasſerer (paymaster) for Hæren, n. A. Skatkammerkansler og ſtod 1770—82 i Spidſen for Regeringen. Han begyndte ſin Styrelſe med nogle Fremſkridt, mildnede Irlands Stilling og bragte det oſtindiſke Compagni under Kronens Tilſyn, ſamt tog de fleſte Skattepaalæg over for de nordamerikanſke Kolonier tilbage. Men hans Eftergivenhed for Georg III.s Selvraadighed og hans Haardnakkethed i at faſtholde Teolden fremkaldte 1774 Koloniernes Opſtand, og uagtet gjentagne Nederlag fortſatte N. Kampen, trods Folkets Misnøje og den ſtærke Modſtand i Underhuſet, ja ſelv imod ſit eget bedre Skjøn om Kampens Haabløshed. Endelig maatte han 20 Marts 1782 vige Pladſen, men et Aar efter dannede han ſammen med ſin gamle Modſtander Ch. Fox det ſaakaldte „Talenternes Miniſterium“, ſom dog allerede i Dec. 1783 fortrængtes af W. Pitt. Ved ſin Faders Død 1790 blev N. Peer ſom Jarl Guilford; han døde 5 Aug. 1792, efter i flere Aar at have været blind.

Northampton [northæmpten], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Leiceſter, Rutland, Lincoln, Huntingdon, Bedford, Buckingham, Oxford og Warwick. 46,8 ☐ M. med 273,000 J. (1881). Overfladen er bølgeformet af c. 300 F.s Middelhøjde og med de højeſte Punkter under 800 F. De vigtigſte Vandløb ere Nen og Welland, der løbe til Nordſøen, og Avon, der løber til Severn. Agerdyrkning og Kvægavl, navnlig Fedning, ere Hovederhverv. — 2) Hovedſtad i N.-Shire, 13 M. n. n. v. for London. 52,000 J. Smuk Torveplads. Betydelig Handel med Kvæg. Forfærdigelſe af Kniplinger og Skotøj. I Nærheden er Jarlerne Spencers ſmukke Herreſæde Althorpe med herlige Kunſtſamlinger. — Slag 10 Juli 1460 i Krigen mellem den røde og hvide Roſe.

Northbrook, Thom. George Baring, Jarl, [bruhk], engelſk Statsmand, f. 1826, Søn af Sir Francis Baring, blev tidlig Privatſecretær for forſkjellige liberale Miniſtre og valgtes 1857 til Underhuſet, blev ſ. A. Admiralitetslord, 1859—61 Underſtatsſecretær i Miniſteriet for Indien og 1861—66 i Krigsminiſteriet. 1866 arvede han ſin Faders Peersværdighed ſom Lord N., overtog i Dec. 1868 igjen ſin Poſt ſom Underſtatsſecretær og blev i Febr. 1872 Vicekonge i Indien, men opgav denne Stilling 1876, da han ikke billigede Regeringens Politik over for Afghaniſtan. S. A. blev han forfremmet til Jarl N. og var derefter 1880—85 Marineminiſter under Gladſtone.

Northcote, James [koht], engelſk Maler, f. 1746 i Plymouth, d. 1838 i London, var Lærling af Reynolds og ſtuderede ſiden i Italien, navnlig Tizian. Han havde en efter den Tids Smag dygtig Maner ſom Hiſtoriemaler, men bekymrede ſig hverken om nøjagtigt hiſtoriſk Coſtume eller om udpræget Individualitet i Perſonlighederne. Blandt hans Billeder kunne nævnes „Romeo og Julie“, „Mortimers Død“ og „Jael og Siſera“. Han var tillige en anſet Portrætmaler.

Northcote, Stafford [ſ. o.], ſ. **Iddesleigh.**

Northeim, Stad i den preusſiſke Prov. Hannover, 2½ M. n. til ø. for Göttingen. 7000 J. Store Garverier og betydelig Tilvirkning af Skotøj. Svovlkilde.

North-Pacific-Banen, en 1883 i de forenede Stater i Nord-Amerika aabnet Jærnbane, ſom fra Øvre-Søens veſtlige Bred over Rocky Mountains fører til Puget Sund, en Bugt af det ſtore Ocean.

Northumberland [northömberlænnd], Shire i det nordlige England, omgivet af Nordſøen og Shir. Durham og Cumberland ſamt de ſkotſke Shirer Roxburgh og Berwick. 94,2 ☐ M. med 434,000 J. (1881). Det er bjærgfuldt med en meget ujævn Overflade, men med lav Kyſt mod Nordſøen, der dog frembyder en Mængde fremſpringende Punkter og Bugter. Paa den ſkotſke Grændſe ligge de ſaakaldte Cheviot-Hills, der naa en Højde af 2,500 F. og udbrede deres Forgreninger over næſten hele Shiret. Højlandet frembyder en rig Græsvært for de talrige Faarehjorder. Den ſydøſtlige Del af Shiret hører til det ſtore Kuldiſtrict, hvis Udbytte gaar til Newcaſtle. Desuden indvindes her en Del Bly, Jærn og Zink. De vigtigſte Vandløb ere Tweed paa Skotlands Grændſe med dens Biflod Till og Tyne, der falde i Nordſøen. Saa vel Agerdyrkning ſom Kvægavl ſtaa paa et højt Trin. De tidligere ſtore Skove ere vel forſvundne, men her er nu ſtore og ſmukke Plantninger. Den vigtigſte Induſtri er Kulbrydningen, Glas- og Jærnværker ſamt Pottemageri. Hovedſtad Newcaſtle. — N. (d. e. Landet nord for Humber) var det nordligſte af de 7 angelſachſiſke Kongeriger og opkom ved gjentagne Foreninger af de to ældre ſærſkilte Riger Bernicia, nord for Tyne, og Deira med York til Hovedſtad. Blandt dets Konger vare de mærkeligſte Edvin, der ſkal have udſtrakt ſit Herredømme over hele England undtagen Kent, og ſom anlagde Skotlands efter ham benævnte Hovedſtad (faldt i et Slag mod ſin Vaſſal Penda i Mercia og Briterne 633), og hans anden Efterfølger, den hellige Oſvald (ſ. d. A.). I det 8de og 9de Aarh. hjemſøgtes N. af indre Uroligheder, ſom gav Normannerne Anledning til at erobre Landet. 866 faldt York i deres Hænder, og 875 oprettedes her et normanniſk Kongerige. Allerede 926 tilbageerobredes N. af Angelſachſernes Konge Athelſtan, ſom med ſtor Berømmelſe hævdede ſin Erobring imod den ſidſt afdøde nordiſke Konges Søn, Olaf Kvaran, i Slaget ved Brunanburgh 937. Dog forblev mange Nordboer i Landet, og det havde atter hyppig nordiſke Konger 940—954 (den ſidſte Erik Blodøxe), hvorefter det blev delt mellem to Jarler, ſom dog anerkjendte den engelſke Konges Overhøjhed, indtil Englands fuldſtændige Erobring af Svend Tveſkjæg og Knud den ſtore.

Northumberland [ſ. o], en Jarl- og Hertugtitel, ſom flere adelige Slægter i England have ført, iſær Familien Percy, der med Vilhelm Erobreren kom til England og fik betydelige Beſiddelſer i York- og Lincoln-Shire. **Henry**, Lord **Percy** (I), ſom 16 Juli 1377 blev ophøjet til Jarl af N., underſtøttede ſom Tilhænger af Huſet Lancaſter Henrik IV.s Tronuſurpation, men da Kongen forlangte Udleveringen af flere ſkotſke Adelsmænd, ſom Percy havde taget til Fange i en Træfning ved Homildon, og af hvilke han haabede at erholde en betydelig Løſeſum, udbrød der aabent Fjendſkab imellem Kongen og hans mægtige Vaſſal. Percy forbandt ſig med ſin yngre Broder Thom. P., med Oprøreren Owen Glendower af Wales og med den ſkotſke Lord Douglas, hvem han gav Friheden, og udruſtede en Hær for at ſtyrte Kongen. Men da han faldt i en heftig Sygdom, overtog hans Søn **Henry P.** (II), der for ſin hidſige Tapperhed bar Navnet „Hotſpur“ (Hedſpore), Overanførſelen og rykkede frem mod Shrewsbury. Her kom det 21 Juli 1403 til et blodigt Slag, i hvilket Hotſpur faldt. Den gamle Percy udſonede ſig vel med Kongen, men deltog ſnart efter i en ny Sammenſværgelſe, maatte flygte til Shetland og faldt ved et Indfald i England 1408. — Hotſpurs Søn og Sønneſøn, der ogſaa begge hed **Henry P.** (III og IV), Jarler af N., faldt i Borgerkrigen mellem den røde og hvide Roſe, den førſte i Slaget ved St. Albans 1455, den anden ved Towton 1461. — Edvard IV gav 1464 Jarletitlen af N. til **John Neville**, Lord Montagu, den berømte Jarl af Warwicks Broder, og da denne 1471 var falden i Kampen med Kongen, til den ſidſtnævnte Henry Percys Søn, **Henry P.** (V), ſom blev dræbt ved et Folkeopløb under Henrik VII 1489. — Dennes Sønneſøn, **Henry P.** (VII), ſjette Jarl af N., der var forlovet med Anna Boleyn før hendes Giftermaal med Henrik VIII, døde barnløs 1537; hans Broder Thom. P. var 1536 bleven henrettet ſom Deltager i en Opſtand af Katholikerne. — Under Edvard VI blev den mægtige **John Dudley**, Jarl af Warwick, 1551 ophøjet til Hertug af N. (ſ. **Dudley**). — Efter dennes Henrettelſe 1553 blev **Thomas Percy**, Søn af den ovennævnte henrettede Thom. P., af Dronn. Marie gjort til ſyvende Jarl af N., men henrettet under Eliſabeth 22 Aug. 1572 ſom Hovedmand for en katholſk Sammenſværgelſe; Titlen og Godſerne gik derpaa over til hans Broder, **Henry P.** (VIII), ottende Jarl af N., der ſom Fange blev funden dræbt i Tower 1585. — Hans Søn **Henry P.** (IX), niende Jarl af N., ſad fængslet ſom Deltager i Krudtſammenſværgelſen og døde 1632. — Hans Søn **Algernon P.**, tiende Jarl af N., var Storadmiral under Carl I og døde 1668. — Med den ſidſtnævntes Søn **Joſcelin P.**, ellevte Jarl af N., uddøde Huſet Percy paa Mandsſiden 1670, hvorpaa Carl II ophøjede ſin uægte Søn **George Fitzroy** 1674 til Jarl og 1688 til Hertug af N.; han døde 1716 uden Afkom. — 1749 fik **Algernon Seymour**, Hertug af Somerſet, en Datterſøn af den ſidſte Percy, Titlen Jarl af N.; da han døde n. A. uden mandlige Arvinger, gik denne over paa hans Svigerſøn, Sir **Hugh Smithſon**, ſom antog Familienavnet **Percy** og 1766 ophøjedes til Hertug af N.; han døde 1786. — Hans ældſte Søn, **Hugh Percy**, Hertug af N., f. 1742, var General i den nordamerikanſke Krig og døde 1817. — Da dennes ældſte Søn, **Hugh Percy**, Hertug af N., f. 1785, døde barnløs 1847 (hans Huſtru havde været Gouvernante for Dronn. Victoria), gik Titlen over paa hans Broder, **Algernon Percy**, f. 1792, der havde tjent i Flaaden, men iſær blev bekjendt ved ſine Rejſer i Øſterland og ſin Iver for Videnſkaberne. Han blev 1850 Contreadmiral og 1862 Admiral, var 1852 under Miniſteriet Derby førſte Admiralitetslord og døde 1865, ligeledes uden Børn. — En Fætter, **George Percy**, f. 1778, blev nu Hertug af N., og efter hans Død 1867 dennes Søn, **Algernon George Percy**, f. 1810, der 1852—65 var Medlem af Underhuſet, 1859 Vicepræſident i Handelsminiſteriet og 1878—80 Lord-Seglbevarer.

Nörthwich [uitſch], Stad i Cheſter Shir. i England, ved Floden Weaver, 5 M. ſ. ø. for Liverpool. 12,000 I. Omkring Staden findes betydelige Saltværker, dels Kilder paa Flodens venſtre Bred, dels Stenſalt paa dens højre Bred.

Norton [nort'n], Caroline, født Sheridan, engelſk Digterinde, f. 1808, blev førſt bekjendt ved »The Sorrows of Rosalie« (1829). Hendes Ægteſkab med G. Norton, Søn af Lord Grantley, blev hævet ved fælles Overenskomſt efter kort Tids Samliv. Paa Grundlag af Legenden om den evige Jøde udgav hun 1831 Digtet »The Undying One« og 1840 det phantaſtiſke Poem »The Dream«; hun har virket i philanthropiſk og pædagogiſk Retning og endelig leveret de mindre heldige Romaner »Lost and Saved« (1853) og »Madame de la Garaye« (1862). Paa Grund af nogen Lighed med den ſtore Digter i Stil og Idegang kaldtes hun i ſin Tid „den kvindelige Byron“. Hun døde 1877.

Norton, Thomas [ſ. o.], var ſammen med Thomas Sackville (ſ. **Dorſet**) Forfatter af Tragedien »Gorboduc« eller »Ferrex and Porrex« (1562), en af de førſte engelſke Tragedier.

Norton Sund [ſ. o.], en Havbugt, der fra Berings Havet ſkærer ſig dybt ind i Halvøen Alaſka ſyd for Berings Strædet.

Norvēgia, det lat. Navn paa Norge.

Norvēgium, et nyt Metal, ſom Tellef Dahll 1879 mente at have fundet i en Nikkelglans fra Oters, minder i de angivne Egenſkaber meget om Vismut.

Norwich [nōrritſch], 1) befæſtet Hovedſtad i Norfolk-Shire i England ved Floden Yare, 22 M. n. ø. for London. 88,000 J. (1881). Biſpeſæde. Herlig gammel Kathedralkirke; blandt Stadens andre Kirker er en, der ſkal være opført af Knud d. ſtore. Gammelt Slot, der nu benyttes ſom Straffeanſtalt. God Havn, der er tilgængelig for ſtørre Skibe. Betydelige Klæde- og Silkemanufakturer, Bryggerier og Sennepsfabriker. Kornhandel. Prægtigt botaniſk Muſeum. — 2) Stad i Staten Connecticut i Nord-Amerika ved Floden Thames, 8 M. ſ. ø. for Hartford, med 21,000 J. og livlig Induſtri.

Noſogeographi, mediciniſk Geographi, Læren om Sygdommenes geographiſke Udbredelſe med ſærligt Henſyn til de phyſiſk-geographiſke og iſær de klimatiſke Forhold. **Noſographī**, Sygdomsbeſkrivelſe, Fremſtilling af Sygdommenes ſædvanlige Billede og Forløb **Noſokomī**, Sygepleje. **Noſologī**, Sygdomslære, den Del af Pathologien, der omhandler Sygdommenes Begreb, Natur, Inddeling oſv.

Noſairier, en muhammedanſk Sekt, fremſtod i Slutn. af det 9de Aarh. i Omegnen af Kufa og er opkaldt efter en der liggende lille By Noſraya; i deres Lære, der tildeler Ali og hans Efterkommere guddommelig Emanation, nærme de ſig for en Del Ismaeliterne og Aſſaſſinerne. Efter paa Korstogenes Tid at være udbredte over Syrien og Meſopotamien bleve de ſenere indſkrænkede til et Diſtrict paa Libanon, der er opkaldt efter dem, Djebâl-Noſairieh. I deres Religion findes mange Levninger af Hedenſkabet, ſkjønt de for lettere at undgaa Muhammedanernes Forfølgelſer iagttage flere chriſtelige Feſter og Skikke; de anſes derfor maaſke med Rette for Levninger af de ældſte hedenſke Beboere eller Sabæere.

Noſſi-Be, en 3½ □ M. ſtor, bjærgfuld og ſtærkt ſkovbevoxet, frugtbar Ø i det indiſke Ocean ved Madagaſkars Nordveſtkyſt, med 11,000 J., hvoraf 200 Europæere, Reſten Sakalaver, og en Frihavn, tilhører Frankrig.

Noſſi-Ibrahim, ſ. Marie, Sainte.

Noſtalgi, en ſygelig Hjemve, der ligeſom alle nedtrykte Sindsſtemninger kan medføre forſkjellige legemlige Sygdomme, navnlig Lungeſvindſot. Schweizerne ere fremfor alle andre Nationer bekjendte for at lide af N., naar de leve i Udlandet.

Noſtradāmus, Michel, egl. Notre-Dame, berømt franſk Aſtrolog, f. 1503 i St. Remy i Provence af en jødiſk Slægt, ſtuderede Medicin, men blev ſenere ſaa bekjendt ſom Sandſiger, at Katharina af Medici drog ham til Hoffet og ofte hemmelig raadførte ſig med ham, ligeſom overhovedet de fornemſte Perſoner lod ſig ſpaa af ham. Carl IX udnævnte ham til ſin Livlæge. Han opholdt ſig for øvrigt i Salon, hvor han døde 1566. 1555 og 1558 udgav han paa rimede Quatrains en Samling Spaadomme om Frankrigs Hiſtorie indtil 1999, der gjorde megen Opſigt; 1781 bleve de forbudte af Paven, fordi Pavedømmets Undergang var forudſagt deri.

Not kaldes navnl. ved Træarbejder en rectangulær Rende, der ofteſt udføres paa langs, undtagelſesvis paa tværs af Træet. Ved Metalarbejde bruges N. iſær til de Laaſe, hvormed Tandhjul oſv. fæſtes til Axlen.

Nōta, Alb., ital. Komediedigter, f. 1775 i Turin, blev fra Advocat administrativ Embedsmand, men afſkedigedes flere Gange paa Grund af de ſkiftende politiſke Forhold. Han debuterede med Forſøg i det rørende borgerlige Drama, men i »I primi passi al mal costume« (1808), hvoraf man mærker Paavirkning i Delavignes »École des vieillards«, viſer han ſig ſom en elegant og aandfuld Iagttager af Samtidens Tilſtande. »Il filosofo celibe« er et Studie efter Goldini. »La donna ambiziosa« (1810), »I litiganti« (1811), »La hisnighiera« (1818) o. fl. ere dygtige Charakter- og Genremalerier, men uden ſtor komiſk Kraft. N.s Særkjende er en vis alvorlig, melancholſk-ethiſk Ironi. I »Commedie« (1827—28) og »Teatro comico« (1842) findes hans Stykker ſamlede. Han døde i Turin 1847.

Notabilitēt, Anſeelſe, anſet Perſon.

Notābler, anſete og indflydelſesrige Mænd. Navnet ſkriver ſig fra Frankrig, hvor Kongerne i 14—16 Aarh. ſtundum indkaldte N. til Raadſlagning om Statens Anliggender i Stedet for de egentlige Rigsſtænder. Da Notabelforſamlingerne vare ſammenſatte efter Kongernes frie Valg, vare de i Regelen kun et Redſkab for disſes egne Planer, bl. a. til Støtte for vilkaarlige Skattepaalæg. Efter at Richelieu 1626 havde ſammenkaldt 35 N., udelukkende Biſkopper og høje Embedsmænd, undlod Kongerne at høre disſe Raadsforſamlinger, indtil den overvældende Forvirring i Finanſerne bragte Miniſter Calonne til at ſammenkalde N. i Paris 22 Febr.—25 Maj 1787; disſe ydede dog ingen Hjælp og gav Anvisning paa at indkalde Provins- eller Rigsſtænder. 5 Nov 1788 indkaldtes N. paa ny med Henſyn til Rigsſtændernes Ordning, men de forſtod lige ſaa lidt at løſe den da ſtillede Opgave. — I Danmark ſammenkaldtes 1851 en Forſamling af N., 21 „anſete, med deres Medborgeres Tillid hædrede Mænd“, ſom Kongen udnævnte (9 for Slesvig, 6 for Kongeriget og 6 for Holſten), og ſom ſamledes i Flensborg 14 Maj—17 Juli for „at raadſlaa om Ordningen af Hertugdømmet Slesvigs Forhold“ til de andre Landsdele; men paa Grund af Holſtenernes Holdning naaede de ikke til nogen Løsning.

Notārius (hos Romerne en Skriver hos en Øvrighedsperſon) ell. N. publicus kaldes en Beſtillingsmand, hvem der er givet den Myndighed af offentlig Troværdighed, at, naar han i Forening med i Danmark to, i Norge ēt tilkaldt (Notarial)vidne bekræfter Foretagelſen af Handlinger, der kunne have juridiſk Betydning, denne Bekræftelſe ſkal afgive et fuldt juridiſk Bevis. Bekræftelſer af en N. anvendes navnlig ved Overſættelſer af Documenter fra et Sprog til et andet, Oprettelſen af Teſtamenter, Contracter o. desl., Beſkikkelſer, d. e. Opfordringer eller Afæſkning og Modtagelſe af Svar, Nedlæggelſe af Proteſter, navnlig

Vexelproteſter oſv. I Kjøbenhavn er en egen Embedsmand udnævnt til N. p.; i de øvrige Dele af Kongeriget ligeſom i Norge ere Notarialforretningerne derimod i Regelen overdragne Retsſkriveren, og i andre Lande er det almindeligſt, at Advocater faa Beſtalling ſom Notarer.

Note kaldes i det diplomatiſke Sprog en Regerings ſkriftlige Henvendelſe gjennem ſin Geſandt til en anden Regering. Man ſkjelner mellem forſkjellige Slags N.: notes signées, ſom ere underſkrevne af Miniſteren eller Geſandten, n. non signées ell. Verbalnoter, ſom ikke ere underſkrevne, men forudſætte forudgaaende mundtlige Forhandlinger, og confidentielle eller fortrolige N., ſom kun udtale Vedkommendes egne perſonlige Anſkuelſer. Ofte udſteder en Regering ogſaa **Circulærnoter** til ſamtlige ſine Geſandter ved fremmede Hoffer for derved at bringe ſine Beſlutninger eller Erklæringer til ſamtlige disſes Kundſkab. **Collectivnote** er en af flere Regeringer i Fællesſkab udſtedt Note.

Notēre, bemærke, optegne; **Notēring**, Optegning, Faſtſættelſe af Priſen paa en Vare.

Nothnagel, Hermann, dygtig tyſk Kliniker, f. 1841 i Alt-Lietzegöricke i Nærheden af Berlin, var førſt Privatdocent i Königsberg, Berlin og Breslau, blev 1872 Prof. ved Univ. i Freiburg i Baden, 1874 i Jena og 1882 Prof. i mediciniſk Klinik i Wien. Han har iſær gjort ſig bekjendt ved ſin Haandbog i Pharmakologi (5te Opl. 1884) og ſine Arbejder over Nerveſyſtemets Pathologi.

Nothomb, Jean Bapt. [notōng], belgiſk Statsmand, f. 3 Juli 1805, ſluttede ſig 1828 ſom Advocat i Bryſſel til den belgiſke Oppoſition og blev 1830 efter Opſtanden Medlem af Forfatningscommisſionen og af Nationalcongresſen. Han virkede her ivrig imod det franſke og republikanſke Parti for et ſærligt belgiſk Rige og et conſtitutionelt Kongedømme, ſamt for Kirkens fulde Uafhængighed af Staten, og deltog ſom Generalſecretær for Udenrigsminiſteriet i Underhandlingerne i London om Kong Leopold I.s Valg og Luxemburgs Deling. 1837 blev han Miniſter for de offentlige Arbejder og har ſtore Fortjeneſter af det belgiſke Jernbanenets Udvikling, gik 1840 i en overordentlig Sendelſe til Frankfurt og blev derefter førſt Indenrigs- og 1843—45 Førſteminiſter. Efter den Tid var han Afſending i Berlin indtil ſin Død 16 Sept. 1881. Han blev 1852 ophøjet til Baron. — Hans yngre Broder, **Alphonſe N.**, f. 1815, var 1855—57 Juſtitsminiſter og den egentlige Ophavsmand til den ſaakaldte „Kloſterlov", der førte til Miniſteriets Fald. Siden 1859 har han været Medlem af Repræſentantkammeret og er en af det ultramontane Partis Ledere.

Nōthus (gr. νόθος), uægte Søn, ſom Darius N.

Notificatiōn, Tilkjendegivelſe, Meddelelſe af en Note, bruges navnlig i Tilfælde af en Vexels Proteſt om den Underretning herom, ſom Vexelejeren uopholdelig bør give den nærmeſt foregaaende Endosſent, hvis Bopæl er angivet paa Vexlen, denne igjen ſin Formand oſv. Undladen af N. medfører dog ikke længer Tab af Vexelret, men forpligter til Erſtatning af den derved lidte Skade. **Notificēre**, meddele, gjøre vitterligt.

Notker, 5 ved Lærdom berømte Munke i St. Gallen, af hvilke den førſte, **N. Balbulus** ell. d. hellige (d. 912), navnlig har gjort ſig fortjent af Kirkeſangens Udvikling og har forfattet c. 50 Pſalmer og **N. Labeo** ell. Teutonicus (d. 1022) bragte Kloſterſkolen i St. G. i den højeſte Anſeelſe; hans med Anmærkninger forſynede Overſættelſer af græſke og romerſke Forfattere, Pſalmerne oſv. høre til de vigtigſte Mindesmærker af den gammel-højtyſke Proſa.

Noto, Stad paa Øſtkyſten af Sicilien, 3 M. ſ. v. for Siracuſa med 18,000 J., blev ødelagt ved Jordſkjælv 1693, men ſenere meget ſmukt gjenopført. Biſpeſæde med prægtig Kathedralkirke.

Notōriſk, almindelig bekjendt.

Notōrnis, en paa Ny-Seeland levende, men meget ſjælden Fugl af Vandhønſenes Familie (N. Mantellii), nærmeſt beſlægtet med Sultanshønſene, af ſmuk blaa Farve, med røde Ben og rødt, tykt, hønſeagtigt Næb, men med ſaa korte Vinger, at den ikke kan flyve. En anden Art (N. alba), paa Norfolk og Lord Howes Ø i det ſtille Hav, er ligeledes meget ſjælden, hvis den ikke er aldeles udryddet.

Notre-Dame [notr dahm], d. e. vor Frue, en franſk Betegnelſe for Jomfru Marie. L'église de N. D. (Frue Kirke) ell. blot N. D. kaldes den berømte gotiſke Kirke i Cité (den paa Seineøen byggede ældſte Del af Paris), i hvilken Napoleon I blev kronet 1804.

Nottebohm, Martin Guſtav, f. 1817 i Lüdenſcheid i Weſtfalen, d. 1882 i Graz, dygtig Muſiker og Componiſt (17 Værker, deraf en Claverkvartet, flere Trioer og Claverſager) og fortjent Muſikforfatter, Elev af L. Berger og Dehn i Berlin og fra 1840 af Mendelsſohn og Schumann i Leipzig. N. levede fra 1846 i Wien ſom Muſiklærer og har navnlig udmærket ſig ſom Beethovenforſker. Han har udgivet „Ein Skizzenbuch von Beethoven" (1865), en thematiſk Fortegnelſe over B.s Værker (1868), „Beethoveniana" (1872), „Neue Beethoveniana" m. m. ſamt „Mozartiana" (1880) og en thematiſk Fortegnelſe over Schuberts Værker (1874).

Nottingham [hæmm], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Lincoln, Leiceſter, Derby og York. 39 □ M. med 392,000 J. (1881). Det har en bølgeformet Overflade og er rigt paa Kalk og Kul. Det vigtigſte Vandløb er Trent, der ſenere ved ſin Forening med Ouſe danner Humber. N. var tidligere ſtærkt ſkovbevoxet, men er nu et rigt Agerdyrkningsdiſtrict, hvor der foruden de ſædvanlige Kornſorter dyrkes megen Humle. — 2) Hovedſtad i N.-Shire, 27 M. n. n. v. for London ved Grand Trunk Kanalen, der ſætter Staden i Forbindelſe med Liverpool, Hull og London; 211,000 J. (1885). Den beſtaar af en ældre, ſnævert bygget Del og en nyere, der har mange ſmukke Bygninger, hvoriblandt Kornbørſen, Shirets Forſamlingshus, Raadhuſet, en Caſerne og flere Kirker. Betydelige Strømpevæverier, Kniplingsmanufakturer, Maſkinfabriker og Alebryggerier med prægtige, i Klippegrunden udhuggede Kjældere.

— Admiral Charles Howard fik af Dronn. Eliſabeth Titlen „Jarl af N.“

Nottūrno, it. (fr. Nocturne), Natmuſik, betegnede tidligere ligeſom Serenade et Muſikſtykke for tre eller flere Inſtrumenter (Blæſeinſtrumenter alene eller i Forening med Strygeinſtrumenter), ſom ſpilledes under aaben Himmel, eller for Sangſtemmer med inſtrumental Ledſagelſe. Som Inſtrumentalſtykke beſtod N. i Regelen af flere mindre Dele af forſkjellig Form. Nu bruges Navnet meſt om mindre, cantabile Stykker af en blød, vemodig eller drømmende Charakter og af meget ubeſtemt Form. Field og ſenere Chopin have ſkrevet berømte N. for Claver.

Nourrit, L. Adolphe [nurri], udmærket dramatiſk Sanger (Tenor), f. 3 Marts 1802 i Paris, Søn af Louis N. (f. 1780, d. 1831, betydelig Tenoriſt ved den ſtore Opera i Paris 1805—1826), debuterede 1821 ſom Pylades i Glucks „Iphigenia i Tauris“, afløſte Faderen ſom førſte Tenoriſt ved den ſtore Opera og ſejrede en Række Triumpher til 1837, da han misfornøjet med Tenoriſten Duprez's Anſættelſe tog ſin Afſked. Maſaniello i „den ſtumme“, Arnold i „Tell“, Titelrollen i „Robert“, Eleazar i „Jødinden“ og Raoul i „Huguenotterne“ bleve foruden flere andre ſkrevne for ham og creerede af ham. Skjønt han fremdeles i Belgien, Sydfrankrig og i Italien nød en begejſtret Modtagelſe, tiltog hans Misſtemning, ſom forøgedes ved en flere Gange indtraadt fuldſtændig Hæshed. 8 Marts 1839 ſtyrtede han ſig i Napoli, hvor han endnu gjorde den ſtørſte Lykke, i et Anfald af Sindsforvirring ud af Vinduet i ſit Hotel og ſlog ſig ihjel; Sangerinden Malibran-Garcia, ſom ſamtidig opholdt ſig i ſamme Hotel, mente dog, at Faldet var ſket ved et Uheld. N. var ikke alene en højt begavet Sanger, men tillige udmærket ſom Lærer (flere Aar ved Conſervatoriet i Paris), og han ſkrev flere berømte Balletter for Taglioni og Fanny Elßler (La Sylphide, La tempête, Le diable boiteux oſv.).

Nourry, Nicol. le [nurri], Benedictinermunk af Maurinernes Congregation, f. 1647 i Dieppe, d. 1724 i Abbediet St. Germain des prés. Hans Skrift »Apparatus ad Bibliothecam maximam« omfatter de kirkelige Forfattere i de 4 førſte Aarhundreder og udmærker ſig ved fortrinlig Kritik.

Nōva Fribūrgo, Stad i Braſilien, 13 M. n. ø. for Rio de Janeiro, med 3,000 J., er en 1818 af Schweizere fra Freiburg ſtiftet Koloni.

Nōvaja-Zemljā (d. e. Nyland), en betydelig Ø i det nordlige Ishav, c. 1,700 □ M., hører til det ruſſiſke Gouv. Archangel. Den beſtaar af to ved Havarmen Matotſchkin-Schar adſkilte, langagtige Øer, der i en 120 M. lang Bue ſtrække ſig mod N. Ø. mellem 71° og 77° n. Br., og danner den veſtlige Begrænsning for det kariſke Hav, til hvilket der er Indløb ſ. om N.-Z. gjennem den kariſke Port og Jugor Strædet. Øerne ere bjærgfulde, men kun lidet kjendte, da det overordentlig barſke Klima gjør dem ubeboelige. De beſøges ſædvanlig kun om Sommeren af Samojeder og ruſſiſke Jægere, der dog undertiden overvintre her og fortſætte deres Jagt og Fiſkeri. Uagtet Sommervarmen kan være ret betydelig, tør Jorden dog ſædvanlig kun op i 6 Tommers Dybde og bedækkes da med en Mængde Mosarter. Foruden Isbjørne findes her vilde Rensdyr, Polarræve, Sælhunde, Hvalroſſer og andre Sødyr. Falken er den eneſte Fugl, ſom overvintrer her, men i Sommertiden beſøges Landet af ſtore Skarer af Trækfugle.

Novālis, ſ. Hardenberg (Friedr., Friherre af).

Novāra, Stad i Nord-Italien, 12 M. ø. n. ø. for Turin, med 33,000 J. i Staden og dens Diſtrict. Biſpeſæde, ſeværdig Kathedralkirke med herlige Billedhuggerarbejder af Thorvaldſen, Tenerani o. fl., antike Moſaiker og mærkeligt Orgel, ſmukt Raadhus, ſtort Hoſpital, Torveplads, omgiven med Arkader, og flere højere Undervisningsanſtalter. Foran det nye Theater er oprejſt en koloſſal Statue af Carl Emanuel III. — Her bleve Franſkmændene ſlagne af Schweizerne 6 Juni 1513, og Øſterrigerne under Radetzky ſejrede her over Sardinierne 23 Marts 1849, hvorefter Kong Carl Albert nedlagde Kronen; et Mindesmærke paa Valpladſen afſløredes 23 Marts 1879.

Nōva Scōtia, ſ. Skotland, Ny.

Novatiānere, et kirkeligt Parti, hvis Fører var den romerſke Presbyter Novatianus (c. 250). N. forlangte, at Frafaldne (Lapsi) ikke maatte optages paa ny i Kirken, og mente overhovedet, at Kirken ſom et Samfund af lutter Rene ikke kunde taale nogen Uren i ſin Midte. De kaldte ſig derfor ſelv „de rene“ (καθαροί). Over næſten hele det romerſke Rige, men dog navnlig i Italien og Nordafrika, opſtod der novatianſke Menigheder, af hvilke Levninger holdt ſig til ind i det 6te Aarh.

Novatiōn af et contractmæsſigt Retsforhold ſiges at finde Sted, naar det ved Overenskomſt undergaar en væſentlig Forandring enten i Henſeende til Perſonerne, navnlig ved Delegation, eller i Henſeende til Indholdet.

Novēlle, egtl. Nyhed, en Form af Fortælling paa Proſa, ſom er grundlagt af Boccaccio. Ligeſom Romanen ſkildrer den det virkelige Liv, men er ikke ſaa bredt anlagt og indſkrænker ſig til at behandle kortere Epiſoder.

Novelliſt, Forfatter af Smaafortællinger.

Novēller (Novellæ) kaldes de efter den juſtinianeiſke Lovſamlings Slutning af de græſke Kejſere udſtedte nye Forordninger. Af ſaadanne haves ialt 168; men Middelalderens Gloſſatorer udſondrede af disſe under Navn af »liber authenticorum« ell. »corpus authenticum« (inddelt i 9 collationes) et Antal af 97 ſom alene gjældende og ſom dem, der derfor alene forſynedes med Gloſſer.

Novēmber, den 11te Maaned i Aaret, var hos Romerne den 9de, hvoraf Navnet (novem, 9). Dens danſke Navn er Slagtemaaned; den har 30 Dage. **N.-Forfatningen** kaldes den af Rigsraadet 13 Nov. 1863 vedtagne og af Chriſtian IX 18 Nov. ſtadfæſtede Forfatning for Kongeriget Danmarks og Hertugd. Slesvigs fælles Anliggender, ſom afløſte Helſtatsforfatningen af 2 Oct. 1855. **N.-Miniſteriet** afløſte 16 Nov. 1848 Martsminiſteriet, ledede Grundlovsforhandlingerne 1849 og fortſatte Beſtræbelſerne for en nærmere Sammenknytning af Slesvig med Kongeriget; efter nogle Perſonſkifter 1851 opløſtes det i Jan. 1852.

Novemōle, ſ. **Novol**.

Noverre, Jean Georges [vär], franſk Danſer og Skaberen af den nyere Ballet, f. 1727 i Paris, gjorde ſig baade i Tyſkland, Italien og England, men iſær i Frankrig, berømt ſom fortrinlig Danſer og tillige ſom Balletmeſter. Ved Revolutionens Udbrud forlod han Frankrig og døde 1810. Han har ſkrevet »Lettres sur la danse et sur les ballets« (1760; ny Udg. 1807).

Nōvgorod, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Jaroslav, Vologda, Olonets, St. Petersborg, Pſkov og Tver. 2,221 □ M. med 1,128,000 J. (1880). Det er et bølgeformet Sletteland, der navnlig i den nordre Del er fladt med udſtrakte Moſer, medens den ſydlige Del optages af Valdai-Højene, der udgjøre en Del af Vandſkjellet mellem det kaſpiſke Hav og Øſterſøen, og hvis højeſte Punkt Popova-Gora er 1,120 F. Den ſydlige Del af Højlandet dækkes af den ſtore Wolchonſkij Skov. De vigtigſte Floder ere Schelon, Lovat med dens Biflod Poliſt, Polomet og Mſta, ſom alle falde i den 16 □ M. ſtore Indſø Ilmen, der gjennem Volchov har Afløb til Ladoga Søen og ſaaledes til Øſterſøen. Til Volga og altſaa til det kaſpiſke Hav flyde Mologa og Scheksna med deres talrige Bifloder. Den ſidſtnævnte er Afløb fra den 20 □ M. ſtore Indſø Bjelo-Oſero, der ſtaar i Kanalforbindelſe med Søen Woſche, hvis Afløb gaar til Onega-Floden og ſaaledes til det hvide Hav. Agerdyrkning er Hovederhverv med Rug, Byg, Havre og Ærter ſom Hovedſæd. Desuden dyrkes megen Hør, Hamp og Grøntſager. Her ere udſtrakte Skove af Naaletræ, Birk og Elm, og der udføres meget Tømmer. Fiſkeriet i Floderne og de talrige Søer ſysſelſætter mange Menneſker og giver et rigt Udbytte. Af Mineralprodukter indvindes Jærn, Stenkul, Bygningsſten og Salt. Induſtrien er ubetydelig. — 2) Hovedſtad i Gouv. N., tidligere ſædvanlig kaldt **Stor-Novgorod** (N. Velikij), 23 M. ſ. ſ. ø. for St. Petersborg ved Floden Volchov, ikke langt fra dens Udløb i Ilmen-Søen. 21,000 J. Ærkebiſpeſæde. Gammel Kathedralkirke med mærkelige Bronzedøre og en rig Kirkeſkat, mange andre Kirker, Slot, Mindesmærke til Erindring om 1812. Sejldugsfabriker, Lyſeſtøberier, Garverier. Livlig Flodfart og Handel. — N. er oprindelig anlagt af Varægerne, var i det 14 og 15 Aarh. en fri Hanſeſtad og en af Europas vigtigſte Handelsſtæder med ſelvſtændig republikanſk Forfatning og ſkal have haft over 400,000 J. Den blev undertvungen 1478 af Ivan Vaſiljevitſch I; men dens Handel holdt ſig dog nogenlunde indtil Beg. af det 18 Aarh., da Anlæggelſen af St. Petersborg gav den Baneſaaret.

Nōvgorod-Sjēverſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Tſchernigov, 20 M. ø. n. ø. for Tſchernigow, med 7,000 J. Kejſerligt Kobberhammerværk. Store Markeder.

Nōvi, Stad i Norditalien, 5 M. n. for Genua. 14,000 J. Smukt bygget Stad med mange Villaer for rige Genueſere. Silkeſpinderi. — Ved N. vandt Øſterrigerne og Ruſſerne under Suvorov 15 Aug. 1799 en afgjørende Sejer over Franſkmændene under Joubert, ſom faldt i Begyndelſen af Slaget, hvorpaa Moreau overtog Anførſelen og reddede Hæren fra fuldſtændigt Nederlag.

Novibaſār, Stad i Bosnien, 25 M. ſ. ø. for Serajevo, med 12,000 J., har varme Bade, ſtærkt beſøgte Markeder og livlig Handel. Blev 1879 beſat af øſterrigſke Tropper.

Novice kaldes den, ſom har erklæret at ville indtræde i et Kloſter og derfor beſtaar den foreſkrevne Prøvetid, førend den endelige Indtrædelſe kan finde Sted. Denne Prøvelſes- og Betænkningstid kaldes **Noviciāt**, den Ordensgejſtlige, ſom fører Tilſyn med N., **Novicemeſter**.

Novitēt, Nyhed, ny Vare, nyudkommet Skrift.

Novo-Geōrgijevſk, tidligere kaldet **Modlin**, ſtærk Fæſtning i Rusland, Gouv. Plock, ved Bugs Udløb i Weichſel, 4 M. n. n. v. for Warſchau.

Novomoſkōvſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Jekaterinoslav, 3 M. n. n. ø. for J., ved Floden Samara. 11,000 J. Livlig Induſtri.

Novo-Tſcherkāſk, Hovedſtad i de donſke Koſakkers Land i Rusland ved en Arm af Floden Don, 10 M. fra dens Udløb i det aſovſke Hav. 37,000 J., for ſtørſte Delen Koſakker. Stor Kathedralkirke. Tøjhus. Brændevinsbrænderier, Bryggerier og Garverier.

Novo-Uſen, Stad i det ruſſiſke Gouv. Samara, ved Fl. Store Uſen, 44 M. ſ. ſ. v. for Samara. 8,000 J. Talgſmelterier. Meſſe, der beſøges ſtærkt af Kirgiſerne.

„Noyades“, fr. [noajāhd], Drukninger i Maſſe; ſ. **Carrier**.

Noyon [noajōng], Stad i det franſke Dep. Oiſe ved Floden Oiſe, 9 M. ø. n. ø. for Beauvais, med 6,000 J. og en prægtig Domkirke. Linned- og Bomuldsinduſtri. Calvins Fødeby.

Nuance, fr. [nyāngſe], Afſkygning i Farve; fin Forſkjel.

Nubar Paſcha, f. 1825 i Smyrna, Søn af chriſtne Armeniere, kom 1842 til Ægypten, hvor han blev Secretær og Tolk hos Mehemed Ali og 1844 hos Ibrahim Paſcha paa dennes Rejſer til Udlandet. Under Ibrahims Efterfølgere Abbas og Said brugtes N. i gjentagne Sendelſer til de europæiſke Stormagtshoffer og i Underhandlinger om Tranſiten over Suez-Landtangen. 1863 blev han Miniſter uden Portefeuille og 1867 Udenrigsminiſter, i hvilken Stilling han iſær virkede for Ægyptens ſtørre Selvſtændighed over for Sultanen og for Ophævelſe af de fremmede Conſulers Domsmagt over deres Landsmænd ſamt den dermed følgende Oprettelſe af internationale Domſtole. N. afgik i Maj 1874, men blev paa ny Miniſter i andet Halvaar af 1875 og andet Halvaar af 1878, ſamt endelig Førſteminiſter i Jan. 1884 og har ſiden holdt ſig ved Roret.

Nubēcula mājor og **mīnor**, d. ſ. ſ. Magellanſke Skyer.

Nūbien, en betydelig Landſtrækning i Afrika ſ. for Ægypten mellem 24° 5' og 12° n. Br., mod Ø. begrænſet af det røde Hav, mod S. Ø. af Abesſinien, mod S. af Sudan og mod V. af den libyſke Ørken. Paa Grund af ubeſtemte Grænſer mod V. og til Dels mod S. angives Arealet forſkjellig, fra 14,000 til 20,000

□ M., med en Befolkning af c. 3 Mill. Siden 1822 ſtod N. under Ægypten og dannede Paſchaliket **Sennaar** med Hovedſtad **Chartum**, men ſiden Chartums Erobring af Mahdien 1885 er Landet med de ſydligere liggende Provinſer i alt Fald foreløbig løsrevet fra Ægypten. **Nilen**, der gjennemſtrømmer Landet, dannes her ved Forening af den hvide og blaa Flod og optager ſenere fra højre Side **Atbara**. Noget n. for Chartum indſnævres Nildalen ved Klipper, der paa begge Sider hæve ſig indtil 1,000 F. over Floden. Bagved disſe hæve ſig længere inde i Landet Bjergpartier af indtil 3,000 F.s Højde, ſom i Nærheden af det røde Hav endog naa op til 6,000 F. Strækningerne mellem Nildalen og det røde Hav kaldes med et fælles Navn den nubiſke Ørken, v. for Nildalen den libyſke Ørken. Mod N. indſkrænker Vegetationen ſig ſaa godt ſom alene til Nildalen, hvorimod længer mod S. Landet mellem den hvide og den blaa Flod og mellem denne og Atbara er ret frugtbart og i Oldtiden endog har været i betydelig Cultur, navnlig mellem 16° og 18° n. Br., det gamle Meroe. Mod S. falder tropiſk Regn, men længer mod N. regner det kun lidt (omtr. 20 Regndage i Maanederne Juli—October). Klimaet er overordentlig hedt, Vegetationen og Dyreriget tropiſk afrikanſk. De hyppigſt forekommende Vækster ere Senna, Tamarinder, Coloquinter, Ricinus, Abebrødtræer, mange Arter Gummitræer, Piſangtræet, Daddelpalmer, Dumpalmer, hvis Blade benyttes til fint Flettearbejde, og hvis Frugt rives til Mel og blandes i Durrabrødet, mange Slags Durra, der er den vigtigſte Brødplante, Seſam, vild Ris, Bomuld, vild Indigo og mange flere. Af Dyreriget findes Elefanter, Næſehorn, Flodheſte, Gazeller, Antiloper, Ræve, vilde Hunde, Hyæner, Giraffer, Aber og Bøfler. Hornkvæget udmærker ſig ved betydelig Størrelſe og er hos flere Stammer i det ſydlige til Stede i ſtor Mængde, ogſaa ſom Malkekvæg, ligeſom her ogſaa holdes ſtore Hjorder af Geder, Faar og Kameler. I flere Egne haves fortrinlige Heſte. Af Fugle findes navnlig Perlehøns, Strudſer og den ſtore Marabuſtork. I Nilen og de andre Floder vrimler det af Krokodiler, og desuden findes ſtore Slanger, Ørkenfirben og Skildpadder. Termiterne ere meget talrige og anrette ſtor Ødelæggelſe i de ſydlige Skove. Ogſaa Vandregræshoppen er jævnlig en ſtor Plage, og længſt mod S. forekommer Tſetſefluen, der er ſaa farlig for Hornkvæget. Af Mineraler findes noget Guld, Jærn og Kobber, Alun, Salpeter, Stenſalt og Kildeſalt, de ſidſte navnlig i Nordnubien. **Befolkningen** er en forunderlig Blanding af forſkjellige Folkeſlag, hvis Hovedrepræſentant ere Barabras (Berbere), der ere Efterkommere af de oprindelige Beboere, Arabere og Negre, og mellem hvilke der lever talrige Blandingsracer. Største Delen af Indbyggerne ere Muhammedanere; mod S. Ø. findes en Del koptiſke Chriſtne, mod S. Fetiſchtilbedere. Saa vel den romerſk-katholſke ſom den anglicanſke Misſion har arbejdet ivrig for Chriſtendommens Udbredelſe. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv i Forbindelſe med Kvægavl. Handelen havde i de ſenere Aar hævet ſig meget, navnlig i Chartum, hvorfra ogſaa Karavaner udgaa i flere Retninger, ligeſom der drives en ikke ubetydelig Flodfart, men de ſtadige Uroligheder ſiden 1881 have heri frembragt en ſørgelig Forandring. — N. hørte i Oldtiden til Æthiopia; jvfr. **Meroe**. I det 6te Aarh. fik Chriſtendommen Indgang i N., og i Donkola beſtod et blomſtrende Rige indtil det 14de Aarh., da det bukkede under for den fra N. fremtrængende Muhammedanisme og Arabernes Herredømme. 1812—22 blev N. erobret af Mehemed Ali og knyttet til Ægypten.

Nubilitēt, Mandbarhed, Modenhed til Ægteſkab. I retlig Henſeende er i Danmark og Norge Kvinden nubīl ved det fyldte 16de Aar, Manden ved det fyldte 20de Aar. Dog kan et Ægteſkab ved kongelig Dispenſation tillades i en tidligere Alder.

Nuchā, befæſtet Stad i det rusſiſke Gouvernement Baku i Transkaukaſien, paa Sydſiden af Kaukaſus, 27 M. ø. ſ. ø. for Tiflis, med 25,000 J., for ſtørſte Delen ſchiitiſke Muhammedanere, ligger 2,400 F. over Havet i en herlig Bjergegn og har betydelig Silkeavl og Handel med Silke og Silkeormeæg.

Nudibränchier, nøgne Snegle, ſ. **Gjælleſnegle**.

Nudler beſtaa af ſtærkt æltet Hvedemelsdej, undertiden med Tilſætning af Æg og ſom ofteſt udpresſet gjennem runde eller kantede Huller, ſaa at de antage Traadform. Rørformen frembringes enten ved Sammenføjning af Strimler eller ved Anbringelſe af ſmaa Torne midt i Hullerne, hvorigjennem de presſes. Man har ogſaa Figurnudler, Stjernenudler o. fl. andre Former. Maccaroni er tykke, rørformede N.

Nufenen, et Bjergpas i Alperne, der fra Rhône Dalen fører over i Ticino Dalen til St. Gothards Vejen, 7,500 F. højt.

Nugent [nūddſchent], en gammel engelſk Adelsſlægt af normanniſk Byrd. **Gilbert de N.** hjalp under Kong Henrik II i det 12te Aarh. med at indtage Irland og vandt et Baroni; fra ham nedſtamme Jarlerne (ſiden 1621) og Marquierne (ſiden 1822) af Weſtmeath. — **Robert N.** blev 1776 irſk Jarl N., og denne Titel gik 1813 over til hans Datterſøn, **George N. Temple-Grenville**, yngre Søn af Hertug Richard af Buckingham, f. 1788; han udmærkede ſig fra 1812 i Underhuſet ved ſit Friſind og tog 1820 afgjort Parti for Dronn. Caroline og ſenere for Grækerne, var 1832—85 Overcommisſær paa de joniſke Øer og udgav »Memorials of John Hampden« (1832); d. 1850. — Han havde tvende uægtefødte Fættere, Sir **George N.**, f. 1757, d. 1846 ſom Feltmarſchal, der med Hæder tjente i den nordamerkanſke Frihedskrig og ſenere imod Frankrig, og ſom 1811—15 var Chef for Hæren i Indien, og hans Broder, Sir **Charles Edw. N.**, f. 1759, d. 1844 ſom Admiral, der viſte lige Dygtighed til Søs i de ſamme Krige og allerede 1797 blev Contreadmiral. — Flere Medlemmer af Slægten N. udvandrede efter Jakob II.s Fordrivelſe til Øſterrig, hvor deres Ætlinger endnu leve. Hertil hørte **Laval**, Grev N., f. 1777 i Dublin; han kom tidlig til Prag, hvor hans Onkel var Felttøjmeſter, indtraadte 1793 i den øſterrigſke Hær og blev 1809 Oberſt. 1811 ſendtes han til England for at føre hemmelige Underhandlinger, commanderede 1813 i Italien imod Eugen Beauharnais og indtog Trieſt, ſamt ſluttede n. A. Overenskomſt med Murat. 1816 ſendtes N. til Neapel for at organiſere Hæren, men blev fordreven 1820, traadte igjen i øſterrigſk Tjeneſte og førte 1848—49 et Hærcorps i Italien og Ungarn, hvorved han rykkede op til Feltmarſchal. Endnu 1859 var han ſom Frivillig til Stede i Slaget ved Solferino og døde 1862.

Nuijts Land [nøjts], ældre Benævnelſe for en Del af Auſtraliens Sydkyſt, ſaaledes kaldt efter Hollænderen Pet. Nuijts, ſom opdagede det 1627. **N.s Archipelag**, en Gruppe af Smaaøer ved ſamme Kyſt under 150—51° ø. L.

Nuits [nyï], Stad i det franſke Dep. Côte d'Or, 3 M. ſ. til v. for Dijon, med 4,000 J. og fortrinlig Vinavl. Fægtninger 30 Nov. og 18 Dec. 1870.

Nukahiva, ſ. **Marqueſas-Øerne**.

Nūlla dies sine līnea, lat., ingen Dag uden et Penſelſtrøg. Ytringen er af Plinius tillagt Apelles, ſom derved vilde tilkjendegive Nødvendigheden af ſtadig Øvelſe.

Nulliporer, d. ſ. ſ. Kalkalger, en Afdeling af Rødalgerne.

Nullitet (af lat. nullus, ingen), Ugyldighed, Intetbetydenhed, Bagatel, f. Ex. en politiſk N. En Retshandel ſiges at lide af en N., naar en af de abſolut nødvendige Betingelſer for dens retlige Gyldighed mangler (f. Ex. naar et Teſtament er oprettet af en Afſindig, en Contract af et lovſtridigt Indhold indgaaet, et Ægteſkab ſluttet uden de lovbeſtemte Former), idet da Retshandelen uden Henſyn til, om det fra nogen Side paaſtaas, i ſig ſelv ganſke er at betragte ſom et Intet, hvorimod en Retshandel kun ſiges et lide af en Infirmitet, naar den er behæftet med en ſaadan Mangel, ſom berettiger en af Parterne eller en Tredjemand til at fordre den omſtødt. Ogſaa en Dom eller et andet Retsdecret ſiges at lide af en N., naar en af de væſentlige og nødvendige Former, ſom burde have været iagttagne derved, er tilſideſat; men i ſaa Fald vil det dog være nødvendigt at indanke Sagen for højere Ret og der faa Dommen eller Decretet formelig annulleret eller erklæret ugyldig.

Nulpunkt, Begyndelſespunktet af enhver Inddeling, f. Ex. paa Cirkelinſtrumenter. Men iſær bruges Ordet om Begyndelſespunkterne af Inddelingerne paa Himlen. Ekliptika inddeltes i ældre Tider i 12 Himmeltegn, Vædderen, Tyren, Tvillingerne oſv. (ſ. **Himmeltegn**), hvert paa 30°, og N. af Vædderen, N. af Tyren oſv. er altſaa Begyndelſespunktet af enhver af disſe 12 Dele. Disſe Benævnelſer ere nu gaaede af Brug, undtagen N. af Vædderen, ſom er Foraarsjævndøgnspunktet eller det af Skæringspunkterne mellem Æqvator og Ekliptika, hvor Solen befinder ſig om Foraaret. Herfra regnes ſaa vel Længderne paa Ekliptika ſom Rectaſcenſionerne paa Æqvator; begge regnes fortløbende fra 0 til 360°.

Numāntia, Stad i det gamle Spanien ved Durius (Duero), blev efter langvarig Belejring erobret af Romerne under Anførſel af den yngre Scipio Africanus 133 f. Chr. og fuldſtændig ødelagt.

Nūma Pompilius, i Følge de gamle romerſke Sagn Romernes anden Konge, af ſabinſk Herkomſt, ſkal have ordnet Religionsvæſenet, forbedret Kalenderen, ſom han efter Sagnet havde faaet af Kildenymphen Egeria, og givet andre nyttige Love. Han ſkal være død 672 f. Chr. Hans Datter Pompilia, gift med Numa Marcius, blev Moder til Romernes fjerde Konge, Ancus Marcius.

Nūmea, **Noumea** ell. **Port de France** [paahr dø frangs], Hovedſtad paa Sydveſtſiden af den franſke Ø Ny-Caledonien i Auſtralien, er Gouverneurens Sæde, har flere ſmukke Bygninger og en botaniſk Have. Havn.

Numedalen, et temmelig trangt Dalføre i Norge, ſom begynder noget ſønden for Hallingſkarven paa de veſtlige Højfjælde og ſtryger i øſtlig og ſydlig Retning til Kongsberg, ſønden for hvilken By Dalføret fortſættes under andre Navne (Sandsvær, Lardal) gjennem Jarlsberg og Larviks Amt ud til Chriſtianiafjorden lidt øſten for Larvik. Dalen gjennemſtrømmes efter hele ſin Længde af **Numedalslaagen** (40 M., 300 Kilom.). Dens øvre Del danner **Numedal og Sandsværs Fogderi** i Buſkeruds Amt med 12,400 J. (1875).

Numēnios fra Apamea, pythagoræiſerende Platoniker, levede i det 2det Aarh. Han vilde vende tilbage til Platon og Pythagoras, ſom ſkulde være enige i Realiteten, kun forſkjellige i Formen. N. er uden Tvivl paavirket af de chriſtelige Gnoſtikere og af den philoniſke Logoslære; han optager Elementer af den rabbinſke Tradition og af Evangelierne, antager, at Platon og Pythagoras egentlig kun have foredraget Brahmanernes, Magernes, Ægypternes og Jødernes Visdom, og opfatter Platon ſom en Attiſk talende Moſes. N.s Verdensopfattelſe er dualiſtiſk. Mellem den højeſte, ulegemlige Gud eller det gode og Materien ſom det ondes Princip ſtaar „den anden Gud" ell. Demiurgen, ſom har Elementer af begge Modſætninger i ſig. N. er en af Forløberne for Nyplatonismen.

Nūmerus, lat., Tal, deraf Nummer; i Grammat. Talform (Singularis, Dualis, Pluralis); **numerēre**, betegne med Tal. **Numerālier**, Talord. **Numĕriſk**, hvad der beſtemmes ved Tal, ſom en n. Styrke; **n. Værdi** er den blotte Talværdi uden Henſyn til Tegnet (+ ell. —). **N. Ligning** er en ſaadan, hvor Coefficienterne ere Tal. **Nūmeri** (d. e. Tallene) kaldes 4de Moſebog, fordi den indeholder Israeliternes Folketælling.

Numidien kaldtes i Oldtiden i videſte Forſtand den Del af Afrikas Nordkyſt, ſom nu indtages af Algier; dets Indbyggere tilhørte ſamme Stamme ſom de nulevende Berbere og vare bekjendte ſom dygtige Ryttere. De deltes i flere Stammer, ſom af Maſinisſa c. 200 f. Chr. forenedes til ēt Rige; blandt de ſenere Konger maa Jugurtha og Juba fremhæves. Efter Slaget ved Thapſos 46 f. Chr. gjorde Cæſar N. til romerſk Provins. Auguſt ſkjænkede den veſtlige Del tillige med Mauritanien til Juba II, og Navnet brugtes fra den Tid i ſnævrere Forſtand om den øſtlige Del.

Numismatik (af lat. numus, Mønt), Møntkundſkab, Læren om Mønter i techniſk (eller artiſtiſk) og hiſtoriſk Henſeende. I techniſk Henſeende beſkæftiger N. ſig med Mønternes Stof og dettes Blandinger, ſamt med Møntpræget og den mechaniſke Fremgangsmaade ved Møntningen. I hiſtoriſk Henſeende er den ſom en Hjælpevidenſkab en Del af Archæologien, der befatter ſig med Tiden, naar Mønterne ere prægede, deres Fremſtillinger (Typer) og Paaſkrifter. Blandt danſke Numismatikere kunne fortrinsvis nævnes: Ramus, Müller (antike Mønter), Thomſen og Herbſt (Middelalderen). — Egentlige Møntſamlinger anlagdes førſt i Middelalderen, og Petrarca ſkal have ejet den førſte betydelige. De ſtørſte findes nu i Paris, London, Madrid, St. Petersborg, Wien, Berlin og München. Den kongelige Mønt- og Medailleſamling i Kjøbenhavn, grundlagt under Frederik III og forøget ved Gaver (deriblandt af Kong Chriſtian VIII.s Møntſamling og af Conferensraad Thomſens udmærkede Samling af Middelalderens Mønter) og Indkjøb ſaaledes, at den nu er en af de fortrinligſte i Europa, opbevaredes 1781—1868 paa Roſenborg-Slot, hvorfra den i ſidſtnævnte Aar henflyttedes til Prinſens Palais.

Nūmitor, efter de gamle romerſke Sagn en Konge i Alba longa, blev ſtødt fra Tronen af ſin Broder Amulius, men gjenindſat af ſine Datterſønner Romulus og Remus, hvem han til Belønning ſkjænkede et Stykke Land, paa hvilket Rom blev anlagt.

Nummulitformatiōn, en i Geognoſien anvendt Betegnelſe for nogle i Middelhavslandene, Perſien, Oſtindien, China og Japan meget udbredte Kalk- og Sandſtene, der henhøre til de ældſte tertiære Dannelſer og ofte indeholde en utallig Mængde runde, ſkiveformede Kalkhuſe af nu uddøde Dyreformer, de ſaakaldte **Nummuliter**, der henregnes til Rhizopoderne. En ſtor Del af de ægyptiſke Pyramider er opført af Nummulitkalkſten.

Nun, Flod, ſ. **Niger**.

Nun, Cap, et Forbjærg i Marokko i Afrika, lige over for de canariſke Øer.

Nunatakker er en grønlandſk Benævnelſe paa Klipper, der rage op over Indlandsiſen, ſom bedækker de lavere liggende Dele af hele Landets Indre.

Nuñez de Arce, Gaspar, ſpanſk Lyriker, f. 1834 i Valladolid, 1865 Deputeret, 1876 Medlem af Akademiet, 1882 Kolonialminiſter. Han viſer ſig i ſine Digte »Gritos del combate« (1875, ſidſte Udg. 1884), »Ultima lamentacion de Lord Byron« (1879), »La selva oscura« (1879), »El vertigo« (1879, 16de Opl. 1888), »La vision de Fray Martin« ſom en kjæk Rhythmiker og fin Kunſtner, vel oplært i ſit Sprogs rige lyriſke Midler.

Nunivak, en Ø under 60° n. Br. ved Veſtkyſten af Alaſka i Beringshavet, ſkilles ved Cooks-Strædet fra Faſtlandet.

Nūntius (Nuntius apostolicus ell. Legatus missus), en pavelig Geſandt; ſ. **Legat**. N.s Embede og Sæde hedder **Nuntiatūr**.

Nuōro, Stad paa Øen Sardinien, 11 M. ſ. ø. for Saſſari. 6,000 J. Biſpeſæde. Kathedralkirke.

Nupe, en Fellataſtat i Sudan i Afrika, omtr. mellem 7° og 10° n. B., paa begge Sider af Nigerfloden, et vel vandet og frugtbart Bjærgland, hvis Befolkning hører til de meſt fremſkredne Negre.

Nūreddīn, Zenkis Søn og Efterfølger ſom Sultan i Aleppo, f. 1097, erobrede og ødelagde 1146 Edesſa, der var i de chriſtnes Beſiddelſe ſiden det førſte Korstog, og gav derved Anledning til det andet ſtore Korstog. Senere gjorde han ſig til Herſker over Landene ved den øvre Tigris og Euphrat ſamt til Sultan af Damaſkus 1154 og regerede med ſtor Anſeelſe og Dygtighed. Efter Kong Balduin III af Jeruſalems Død 1162 trængte han ind i Ægypten og ſlog den chriſtne Hær aldeles 1164. Han døde 15 Maj 1174.

Nūrſia, ſ. **Norcia**.

Nuſchirwān ell. **Anuſchirwan**, af Perſerne kaldt **Kosru**, d. ſ. ſ. **Kosroes** I af det ſaſſanidiſke Dynaſti, Regent i Perſien 531—79. Han fremſtilles af perſiſke Digtere og Hiſtorieſkrivere ſom et Mønſter paa Visdom, Retfærdighed og Gavmildhed, og i det 40de Aar af hans Regering ſiges Muhammed at være født. Efter 48 Aars Regering efterlod han ſin Søn Hormuz Riget efter at have underviſt ham i en Fyrſtes Pligter — et Stof, der har været benyttet af flere perſiſke Digtere, ſom Saadi i Boſtan o. a. Fuldendelſen af den berømte Mur mod de nordlige Folk Jagog og Magog tilſkrives ham; den ſiges at være begyndt af Alexander d. ſtore.

Nuſſa-Laut, ſ. **Amboina**.

Nußdorf, den nordligſte af Wiens Forſtæder med 5,000 J. Herfra fører en Kambane op til Forlyſtelſesſtedet Kahlenberg.

Nutatiōn, en Ujævnhed i Præceſſionen. Idet nemlig Verdenspolerne paa Grund af Præceſſionen beſkrive en Lillecirkel omkring Ekliptikas Pol i 25,000 Aar (ſ. **Præceſſion**), er det egentlig kun en Middelpol, der har denne Bevægelſe, hvorimod den ſande Pol atter beſkriver en lille Ellipſe om denne Middelpol i en langt kortere Periode, nemlig 18,6 Aar. Ellipſen er meget lille, Axerne 18",5 og 13",8. Herved opſtaar ſmaa Forrykkelſer baade i Ekliptikas Hældning og i Nulpunktets Beliggenhed i Ekliptika, ſom begge have ſamme Periode, 18,6 Aar, Maaneknudernes Omløbstid. N. opdagedes af Bradley i det 18de Aarh. En lignende daglig Bevægelſe af Polerne, den **daglige N.**, er det hidtil ikke lykkedes ſikkert at paaviſe gjennem Obſervationer; den vilde tyde paa en forholdsvis tynd Jordſkorpe.

Nutka-Sund, en Havn paa Sydſiden af den engelſke Ø Vancouver ved det engelſke Nordamerikas Veſtkyſt.

Nutriēntia, lat., kaldes i Lægekunſten Næringsmidlerne.

Nutzhorn, Frederik, danſk Philolog, f. 15 Nov. 1834 i Kjøbenhavn, tog 1863 Doctorgraden („De Homeriſke Digtes Tilblivelſesmaade, Underſøgelſe om den opløſende Homerkritiks Berettigelſe"). De ſtore Forventninger, ſom denne Afhandling og en Række andre, der ere optagne i „Tidsſkrift for Philologi og Pædagogik", vakte, bleve ſkuffede ved hans tidlige Død i Venezia 20 Febr. 1866. Efter hans Død udkom hans ſmukke Overſættelſe af Apulejus's „Amor og Pſyche" med en Indledning om Apulejus og hans Forfattervirkſomhed (1867).

Nux, lat., Nød. **N. vŏmica**, Brækned, ſ. **Strychnos**.

Ny bruges om Maanen i det Tidspunkt, da den begynder at lyſe paa ny: „Nyet tændes“; modſ. Næ. „I N. og Næ“ bet. af og til.

Nyaarsfeſt, Højtideligholdelſe af Aarets førſte Dag, findes allerede hos Perſerne, Grækerne, Romerne og Jøderne, hvilke ſidſte begynde deres Aar mod Slutn. af September. Hos dem forkyndtes Feſten ved Trompeter og Baſuner, hvorfor den ogſaa kaldtes Trompet- ell. Baſunfeſten. I den chriſtne Kirke falder Kirkeaarets Begyndelſe ikke ſammen med det borgerlige Nyaar; det begynder med Adventstiden, 4de Søndag før Jul. At 1 Jan. blev gjort til en chriſtelig Feſtdag til Minde om Jeſu Omſkærelſe, ſkete, fordi Kirken ønſkede at ſætte en Kirkefeſt i Stedet for de forargelige Orgier fra Hedenſkabets Tid, hvormed det borgerlige Nyaar plejede at fejres.

Nyanſa, ſ. **Nijanſa**.

Nyberg, Julia Kriſtina, ſvenſk Forfatterinde, f. 18 Nov. 1785, d. 18 Apr. 1854, Datter af en Forvalter Svärdſtröm ved et Jærnværk i Veſtmanland, efter hvis tidlige Død Ejeren af Jærnværket drog Omſorg for hendes Opdragelſe. Hun ægtede 1809 en Kjøbmand Asping i Stockholm, men dette Ægteſkab blev ikke lykkeligt og opløſtes efter nogle Aars Forløb. 1822 indgik hun et nyt Ægteſkab med Jærnværksforvalter N. Førſt 1817 offentliggjorde hun under Pſeudonymet „Euphroſyne“, hvilket Navn hun ſenere beholdt ſom Forfatterinde, nogle lyriſke Digte i den af Atterbom udgivne »Poetisk Kalender«. Hun ſkrev ogſaa ſenere for denne Kalender og leverede Bidrag til andre Kalendere ſamt til Bladet »Heimdall«. 1822 udgav hun et lille Bind Digte, hvorpaa fulgte et dramatiſk Poem »Vublina« ſamt nogle Digtſamlinger, af hvilke den ſidſte, »Nya Dikter«, udkom 1842. Fru N. var en af de meſt ſkattede Repræſentanter for den ſaakaldte Phoſphoriſtiſke Skole; men hendes Digte lide ſom ofteſt af den for denne Skole betegnende Uklarhed.

Nyblaat, Vaſkeblaat, Blaanelſe, kommer i Handelen ſom ſmaa blaa, firkantede Tavler, der i Husholdningen bruges til Blaaning af Vaſketøj. Farven ſkulde egentlig være Indigocarmin (ſ. **Indigo**), blandet med Stivelſe, men er hyppig Berlinerblaat, hvilket let affarves af Lud eller Sæbe og under Afſætning af Jærntveilte (Ruſtpletter) paa Tøjet. I de ſenere Aar er Farveſtoffet i N. iſær Ultramarin.

Nyblom, Carl Rupert, ſvenſk Forfatter, f. 29 Marts 1832 i Upſala, hvor han fik den philoſophiſke Grad 1857, blev Docent i Æſthetik 1860 og Profesſor i Æſthetik ſamt Literatur- og Kunſthiſtorie 1867; ſiden 1879 er han Medlem af det ſvenſke Akademi. Allerede 1854 fik han dettes mindre Prisbelønning for et Digt, »Arion«, og 1860 udkom en førſte Samling af hans »Dikter«. Efter Hjemkomſten fra en Studierejſe i Udlandet offentliggjorde han ſine »Konsstudier i Paris« (1868) ſamt, under Pſeudonymet Carlino, »Bilder från Italien« (1864; nyt Opl. med Titel »Ett år i södern« 1883). 1865 udkom hans »Nya Dikter«, og ſ. A. begyndte han at udgive »Svensk literaturtidskrift« (indtil 1868). Senere har han udgivet »Vers och prosa, gammalt och nytt af Carlino« (1870), »Valda Dikter« (1876), en Samling æſthetetiſke og kunſthiſtoriſke Afhandlinger ſamt literære Charakteriſtiker under Titlen »Estetiska studier« (1873; ny Saml. 1884) ſamt Overſættelſer fra Shakſpeare o. fl. — 1864 ægtede han **Helene Aug. R.**, f. 7 Dec. 1843, Datter af den danſke Maler J. Roed; ſom Forfatterinde under Signaturen H. vakte hun Opmærkſomhed og almindelig Yndeſt ved ſine i »Ny Ill. Tidning« og andenſteds i en Aarrække offentliggjorte Smaafortællinger, der ſkjønt gjengav en friſk og livlig Opfattelſe af hjemligt eller italienſk Samfundsliv, meſt i de dannede Klasſer. Fortællingerne ere ſenere udkomne i flere Samlinger, og adſkillige af dem foreligge ogſaa paa Danſk, ligeſom to i Forf.s Modersmaal ſkrevne Digtſamlinger ere blevne udgivne paa danſk Forlag.

Nyblæus, Joh. Axel, ſvenſk Philoſoph, f. 20 Maj 1821 i Stockholm, ſtuderede i Upſala under Boſtröm og blev her 1852 Docent i Philoſophiens Hiſtorie, men gik n. A. ſom Adjunct i Philoſophi til Univerſitetet i Lund, hvor han 1856—86 var Profesſor i praktiſk Philoſophi. 1879 ved Univerſitetets Jubelfeſt blev han i Kjøbenhavn Æresdoctor i det jurid. Facultet, og fra ſ. A. er han Medlem af det ſvenſke Videnſkabs-Akademi. Foruden Afhandlinger i Religions- og Retsphiloſophi m. m. har han ſkrevet et omfangsrigt, endnu uafſluttet Arbejde, »Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet« (3 Bd., 1873—86). Hans Arbejder udmærke ſig i lige høj Grad ved Grundighed og ved Fremſtillingens Klarhed.

Nyböder kaldes de lange Rækker lave Huſe i den nordøſtlige Del af Kjøbenhavn, ſom Chriſtian IV lod bygge til Bolig for Flaadens faſte Mandſkab, og hvis Antal ſenere forøgedes af Frederik IV og Frederik V. Efterhaanden ſom Antallet af de i Marinens Tjeneſte ſtaaende faſte Folk er blevet formindſket, er 1855—73 en ſtor Del af dette Areal med tilhørende Bygninger bleven afgivet dels til Bebyggelſe for Byens øvrige Indvaanere, dels for her at opføre en Kirke (St. Pauls Kirken).

Nybom, Johan, ſvenſk Digter, f. 8 Dec. 1815 i Upſala. Inden han 1835 var bleven Student, havde han, under Mærket Nbm, i ſin Fødebys Blade offentliggjort ſpredte Digte; 1838 fik han det ſvenſke Akademis mindre Prisbelønning for en Epiſode af et ſtørre Digt, 1840 udgav han et førſte Hæfte Digte, og 1844—48 udkom hans »Samlade Dikter« (4de Udg. ved C. R. Nyblom, 1880). Men en ſtor Del af ſin Tid ofrede N. paa Samlivet med ſine Kammerater; førſt 1852 forlod han Univerſitetet uden at have afſluttet Examen. I de nærmeſt derpaa følgende Aar gjorde han en Rundrejſe gjennem Sverige ſom Oplæſer. Senere har han i Regelen haft Bo i Veſterås.

Nyborg, Kjøbſtad paa Øſtkyſten af Fyn, Svendborg Amt, Vinding Herred, ved en Bugt af Store Bælt, 4 M. ø. ſ. ø. for Odenſe, 16 M. v. ſ. v. for Kjøbenhavn. 5,402 J. (1880). N. var indtil 1867 en Fæſtning. Det er en vel bygget By med brede og lige Gader. Dens offentlige Bygninger ere: Kirken, grundlagt 1388, til Dels ombygget 1870—71, med Altertavle af Eckersberg og rigt udſkaaren Prækeſtol; det gamle Slot, tidligere en af Landets vigtigſte Borge, er nu forſvundet med Undtagelſe af en enkelt Fløj, der benyttes af Militæretaten; Raadhus, opført 1863, to Skolebygninger, Toldboden, Fattighuſet, Sygehuſet, Jærnbanegaarden og Gasværket. Her er Garniſon for 5te Infanteriregiment og et Artilleridetachement. Told- og Skibsfartindtægterne udgjorde 1885 i alt 100,538 Kr., Brænderiindtægten 876 Kr. Der udførtes til Udlandet 3,411 Stk. Hornkvæg, 7,076 Faar, 2,293,000 Pd. Smør, 303,000 Sneſe Æg, 1,715,000 Pd. Hvede og Hvedemel, 1,488,000 Pd. Rug og 4,680,000 Pd. Byg. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 161 Baade under 4 Tons og 29 Fartøjer af 2,121 Tons, hvoraf 1 Dampſkib paa 229 Tons. Havnens Dybde 15 Fod. Communens Udgifter 1884 udgjorde 198,000 Kr., hvoraf Indtægt af Activer 67,000 Kr. og lignet paa Formue 41,000 Kr. Communen ejede 1,772,000 Kr. og ſkyldte 646,000 Kr. Her er to Sparekaſſer, af hvilke den ene 1886 havde indeſtaaende 3,8 Mill. Kr. med Reſervefond 353,000 Kr. Den anden er ubetydelig. De induſtrielle Anlæg ere de for de mindre Kjøbſtæder ſædvanlige og ikke af ſtor Betydning. Skolevæſenet omfatter en Realſkole, en Borgerſkole og en Friſkole. Øvrigheden er en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver. Byraadet tæller 11 valgte Medlemmer. Herredsfogden i Vinding Herred bor i N. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Poſtmeſter, en Telegraphbeſtyrer, en Diſtrictslæge, en Sognepræſt og en reſiderende Capellan. Byen hører til 3dje Udſkrivningskreds og er Valgſted for Amtets 1ſte Folketingskreds. — N. ſkal være anlagt c. 1170 af den vendiſke Prins Knud, Valdemar d. ſtores Søſterſøn, efter hvem ogſaa den nærliggende Øſtpynt af Fyn kaldes Knudshoved. Den var i Middelalderen en af Danmarks anſeligſte Stæder, hvortil ogſaa det bidrog, at den paa Grund af ſin Beliggenhed midt i Riget var det ſædvanlige Sted, hvor Danehoffene holdtes. Paa N. Slot fødtes Kong Chriſtian II 1481; det blev, paa den endnu ſtaaende Fløj og et Taarn nær, nedbrudt af Kong Frederik IV og Materialerne anvendte ved Opførelſen af det nye Slot i Odenſe. Taarnet nedbrødes 1873. 14 Nov. 1659 led de ſvenſke et ſtort Nederlag ved N., hvilket havde deres Fordrivelſe fra Fyn til Følge. Indtil 1857 blev der i N. hævet Strømtold af de Skibe, der paſſerede Store Bælt.

Nybøl, Kirkeby i Sundeved tæt ved den Bugt af Flensborg-Fjord, ſom efter den kaldes **Nybøl Nor**, bekjendt af den for den danſke Hær ſejerrige Træfning 28 Maj 1848, ved hvilken den 14,000 Md. ſtærk brød frem fra Sønderborg og drev de tyſke Rigstropper under General Halkett tilbage fra deres hidtil faſte Stilling paa Dybbøl Banke til hen imod Graaſten.

Nydelſesmiddel, ſ. Næringsmiddel.

Nye Teſtament, ſ. Bibel.

Nyerup, **Rasmus**, f. 12 Marts 1759 i Landsbyen Nyrup i Fyn, hvor Faderen var Hovbonde, kom i ſit 10de Aar i Huſet hos en dygtig Degn i en nærliggende Landsby, hvor han lærte Latin og Græſk, blev 5 Aar ſenere ſat i Odenſe Kathedralſkole og blev 1776 Student med Udmærkelſe. Ligeſom han i ſin Skoletid havde maattet kæmpe med Fattigdom, henlevede han ogſaa ſine førſte Studenteraar under meget trange Kaar. Hans Bogkundſkab bragte ham imidlertid ſnart i Bekjendtſkab med Suhm, og 1778 tog Schlegel ham til Amanuenſis ved det ſtore kongel. Bibliothek. 1779 underkaſtede han ſig den ſtore philologiſke Examen og 1780 theologiſk Embedsexamen, blev 1790 Secretær ved det ſtore kgl. Bibliothek, 1796 Profeſſor i Literaturhiſtorie ved Kjøbenhavns Univerſitet og 1803 tillige Univerſitetsbibliothekar, hvilket han vedblev at være til ſin Død 28 Juni 1829. Siden 1799 var han desuden Regensprovſt. N., der udmærkede ſig ved overordentlig Flid og betydelig Lærdom, har efterladt ſig mangfoldige Skrifter, ſom hovedſagelig meddele Bidrag til den danſke Literaturhiſtorie og til Dels endnu have megen Betydning ſom Materialſamlinger, ſkjønt de langtfra altid ere fuldt paalidelige. De vigtigſte ere: „Edda, eller Skandinavernes hedenſke Gudelære, overſat af Islandſk“ (udg. 1808 i Forening med Raſk); i Forening med Rahbek og Abrahamſon udgav N. „Udvalgte danſke Viſer fra Middelalderen“ (1812—14), der 1821 fortſattes med „Udvalg af danſke Viſer fra Midten af det 16de Aarh. til hen imod Midten af det 18de“ (udg. ſammen med P. Rasmuſſen); 1791 udkom „Luxdorphiana“, 1794 „Langebekiana“ og 1799 „Suhmiana“, Uddrag af Luxdorphs, Langebeks og Suhms literære Efterladenſkaber; i Forening med Rahbek leverede han „Bidrag til den danſke Digtekunſts Hiſtorie“ (1800—8), der fortſattes med „Udſigt over den danſke Digtekunſt under Kong Frederik V“ (1819) og „Bidrag til en Udſigt over den danſke Digtekunſt under Kong Chriſtian VII“ (1828), et Værk, der trods ſin Unøjagtighed og andre Mangler er af ſtor Fortjeneſte. 1792—95 udgav han for Suhm „Nye Samlinger til den danſke Hiſtorie“; 1798 udkom „Suhms Levned“, 1799—1800 „Bernſtorffs Eftermæle“, 1800 „Kjøbenhavns Beſkrivelſe“, 1803—6 „Hiſtoriſk-ſtatiſtiſk Skildring af Tilſtanden i Danmark og Norge i ældre og nyere Tider“, 1798—1806 „Samling af fortjente danſke Mænds Portræter med biographiſke Efterretninger“ (udg. i Forening med Kobberſtikker Lahde), 1816 „Characteriſtik af Kong Chriſtian IV“ og 1817 „Efterretninger om Kong Frederik III“. I Forening med Nordmanden Kraft udgav han „Danſk-norſk Literaturlexikon“ (1818—19). 1816 udkom „Alm. Morſkabslæsning i Danmark og Norge igjennem Aarhundreder“. Desuden kunne nævnes hans Rejſeiagttagelſer: „Antiqvariſk Rejſe i Fyn 1814“, „Rejſer til Stockholm 1810 og 1812“, „Antiqvariſke Optegnelſer paa en Rejſe til München“ (1822) oſv. End videre redigerede han i flere Aar „Kjøbenhavnſke Efterretninger om lærde Sager“ og leverede talløſe Bidrag til en Mængde forſkjellige andre Tidsſkrifter og Blade. 1786 deltog han i Oprettelſen af Selſkabet for „Efterſlægten“ og 1796 i Stiftelſen af det ſkandinaviſke Literaturſelſkab. N. gav end videre 1807 Stødet til Oprettelſen af det oldnordiſke Muſeum. Af Bibliotheksvæſenet har han betydelige Fortjeneſter. Hans Autobiographi udgaves kort efter hans Død. Af hans ſtore Brevvexling er efterhaanden en Del bleven offentliggjort. 1882 rejſtes et Mindesmærke over hans Grav paa Aſſiſtenskirkegaarden.

Ny-Fundland, ſ. **New-Foundland.**

Nygræker, ſ. **Græker.** **Nygræſk Sprog og Literatur.** Det nygræſke Folkeſprog eller, ſom det af Almuen endnu kaldes, det *romaiſke* Sprog tales i en væſentlig ensartet Skikkelſe af alle Grækere. Det er Modersmaal for viſtnok 4 Mill. Menneſker, men har tillige ſtor Betydning ſom Handelsſprog for hele Levanten, endog det ſydlige Rusland, Perſien, Indien og Ægypten. Sproget er oprundet af det græſke Oldſprog og ſtaar i et lignende Forhold til dette ſom de romanſke Sprog til Latinen. Skriftſproget har endog gjennem Middelalderen, navnlig ſtøttet af Kirken, hvis Sprog er Gammelgræſk, bevaret ſig i en temmelig archaiſtiſk Skikkelſe og fjærner ſig derfor, til ſtor Skade for Nationens aandelige Udvikling, i høj Grad fra det talte Sprog. Ogſaa det gamle Alphabet er bevaret trods den allerede tidlig i Middelalderen udviklede, fra Oldtidens højſt forſkjellige (den ſaakaldte itaciſtiſke) Udtale. Kun enkelte Forſøg ere i Tidernes Løb gjorte paa at hæve Folkeſproget til Literaturſprog, meſt dog kun af Digtere, og uden at kunne trænge igjennem; ſelv en moderat Tilnærmelſe til det talte Sprog, ſom den af Korais (i Beg. af dette Aarh.) foreſlaaede, tilfredsſtillede ikke; og da Nationen ikke har frembragt ſtore Forfattere, der have haft Evne til at trænge igjennem og faa en indgribende Betydning for deres Landsmænds Udvikling, er Følgen den, at der baade i den videnſkabelige og populære Literatur, i det officielle Sprog, ja endog deraf paavirket i det højere Taleſprog findes et yderſt vilkaarligt Maalſtræv, der ofte i den Grad er archaiſtiſk, at det er helt uforſtaaeligt for Folkets ſtore Maſſe, idet ikke alene nu ubrugelige Ord eller Ordbetydninger, men ogſaa længſt uddøde Bøjningsformer og Conſtructioner optages af Oldſproget. Dettes Studium drives for øvrigt med ſtor Iver, iſær ſiden den ved Frihedskrigen vakte nationale Selvfølelſe, og de gamle græſke Forfattere læſes i ſtor Udſtrækning endog i de lavere Skoler. Selve det jævne Taleſprog er et trods ſine mange I-Lyd velklingende, i Bøjning og Sætningsforbindelſe yderſt ſimpelt Sprog, der væſentlig ſynes at være udgaaet fra Oldgræſkens ἡ κοινή; Spor af Paavirkning fra de andre bekjendte gamle Dialekter ere vanſkelige at paaviſe. Som Bevis paa dets Formfattigdom i Sammenligning med Moderſproget kan anføres, at det har miſtet Dativ, Dualis, Optativ, Infinitiv, Futurum, Perfectum og Plusqvamperfectum; ligeſom i andre moderne Sprog maa Erſtatning faas ved Omſkrivning med Præpoſitioner, Conjunctioner og Hjælpeverber. Mange af Oldſprogets Ord ere gaaede tabte eller have helt forandret Betydning; derimod er der ſtor Rigdom paa Nydannelſer (iſær Diminutivformer, ligeſom i Italienſk). Optagelſe af fremmed Ordſtof (iſær romanſk og albaneſiſk) har ogſaa fundet Sted, dog meget forſkjellig i de forſkjellige Egne. Mere ved en ſaadan Forſkjel i Ordſtof end ved en ſæregen Lydudvikling — dog fremviſe Øerne i Archipelet og enkelte andre Egne en egen ſtærk Anvendelſe af Palataler — og Formbøjning afvige de forſkjellige Almuemaal indbyrdes; en beſtemt Afgrænsning af ſtørre virkelige Dialektgrupper lader ſig ikke foretage. Den fra det almindelige Nygræſk højſt forſkjellige tſakoniſke Dialekt, der tales af en lille Stamme paa Øſtſiden af Peloponnes (ſydøſt for Tripolizza), er et mærkeligt Almueſprog; det ſættes af enkelte, men viſtnok med Urette, i directe Forbindelſe med den oldlakoniſke Dialekt. For øvrigt ſavnes endnu ganſke en videnſkabelig Behandling af Nygræſken. Bidrag til Sprogets Hiſtorie og til Kundſkab om dets nuværende Skikkelſe ere givne af F. Mullach („Grammatik der griech. Bulgarſprache“, 1856), ſamt af Grækerne Korais (iſær i »Ἄτακτα«), E. A. Sophoklis (»Romaic or Modern Greek Grammar«, 1866), Hatzidákis, D. Mavrophrídis, K. Sáthas, Sakellários og Skarlatos Bizántios (denne har leveret forſkjellige Ordbøger; dog ſtrække hverken disſe eller andre til for Forſtaaelſen af det egentlige, talte Nygræſk). Om Sprogets Lydforhold ere Arbejder udgivne af J. Pio (ſ. d. A.), Deffner (»Neogræca«, 1871), Foy (1879) o. a. — Ved Tyrkernes Indfald og Conſtantinopels Erobring ophørte ingenlunde den middelalderlig-græſke, ſaakaldte byzantinſke Literatur; kun flygtede næſten alle de lærde og oplyſte til Udlandet, og hvad der forfattedes, udkom nu her; navnlig tryktes i lang Tid de fleſte græſke Bøger i Venezia. Studier og literære Sysler forſvandt dog heller ikke ganſke hos de undertrykte Grækere i Moderlandene, navnlig i Kloſtrene og overhovedet hos Gejſtligheden; og flere og flere Skoler oprettedes i de ſtørre Stæder ſaa vel i Europa ſom i Aſien og Ægypten, hvor Grækere fandtes. Til Oplyſning om denne Literatur fra Conſtantinopels Fald indtil Grækenlands Befrielſe haves vigtige Arbejder af Andr. Papadópulos Vretós (»Νεοελληνικὴ Φιλολογία«, 1854—57) og M. Paranikas (»Σχεδίασμα« oſv., 1867). Et betydeligt Opſving for de videnſkabelige Studier blandt Grækerne gaves ved det af den engelſke Philhellen Lord Guilford 1824 i Korfu ſtiftede „joniſke Akademi“ (ophævet ved de joniſke Øers Forening med Hellas 1865) og ſenere efter Frihedskrigen, da et Univerſitet oprettedes i Athen 1837, ſamtidig med en Ordning af det højere Skolevæſen (med Gymnaſier og Folkeſkoler) efter tyſk Mønſter. I høj Grad paaſkjønnelſesværdig er den ſtore Gavmildhed, hvormed rige Grækere fra baade Ind- og Udlandet ſøge at underſtøtte og fremme Videnſkab og Kunſt i Kongeriget. — Som mere eller mindre fremragende Navne i Literaturen kunne mærkes: i *Theologi* Patriarchen Kirillos Lúkaris (f. 1572, dræbt af Tyrkerne 1638), Ilias Miniátis (f. 1670, d. 1714, udmærket Prædikant), Mich. Meletios (d. 1714, Kirkehiſtoriker), Evgenios Búlgaris (f. 1716, d. 1806, tillige Philoſoph og Reformator af Skolevæſenet blandt ſine Landsmænd), Nikiphoros Theotókis (f. 1736, d. 1800, ogſaa Geograph og Mathematiker), Theóklitos Pharmakídis (f. 1784), Neóphitos

Vámvas (f. 1770, Overſætter af Bibelen paa Nygræſk), begge disſe ivrige Modſtandere af den ſtrængt orthodoxe Konſtant. Oikonómos (d. 1857, ogſaa bekjendt ſom Philolog og en enſidig Forkæmper af det archaiſtiſke Skriftſprog), Kontogónis, Apoſtolídis, D. Kiriakós, Likurgos Logothétis o. fl.; imod den othodoxe Kirkes Brøſt og for Udbredelſe af virkelig Religiøſitet og ſand Oplysning blandt deres Landsmænd optraadte Nationaliſterne Theophilos Kaïris fra Andros (f. 1784, udſtødtes af Kirken og døde i Fængſel 1851) og i den nyeſte Tid Kefalonieren Andreas Laſkarátos, ſamt Proteſtanten Mich. Kalopothákis. Skrifter af philoſophiſk Indhold haves af Dan. Philippídis (fra Beg. af dette Aarh.), Konſt. Kumas (f. 1777, tillige Philolog og Overſætter), Neóphitos Dukas (f. 1760, d. 1845, ſærlig bekjendt ſom Udgiver af Oldtidsforfattere og ivrig Forkæmper for Tilbageførelſe af det gammelgræſke Skriftſprog), Skolemanden Athan. Pſalidas (d. 1838), Spir. Valéttas, Vrállas, K. Stratúlis o. fl. De betydeligſte Hiſtorikere i den nyere Tid ere: Chriſtoph. Perrhævós (f. 1776, ſkrev Sulioternes Hiſtorie), Joánnis Philimon (d. 1873, Hetæriets Hiſtorie), Sp. Trikúpis (Frihedskrigens Hiſtorie), G. Tipaldos Koſákis, Andreas Muſtoxídis (f. 1785), K. Paparrhigópulos, Zampélios, Sophoklis Ikonómos, K. Sáthas, A. N. Gúdas, N. Dragúmis o. fl. Som Juriſter maa nævnes M. Potlís, G. Rhállis, M. Rheniéris (tillige Finansmand og Philoſoph), Saripolos, Kalligás; af Læger Adamántios Koraïs (f. 1748, d. 1833, Polyhiſtor, meſt berømt ſom Philolog), J. Koléttis (f. 1766, d. 1847, tillige Statsmand, oftere Miniſter), Anaſt. Levkias (f. 1778, d. 1853, tillige Hiſtoriker, Modſtander af Fallmerayer), Dekigállas (ogſaa Archæolog og Hiſtoriker). Anſete Archæologer ere A. Rhízos Rhangavís (f. 1810, Søn af den ſom Digter og Lærd bekjendte, 1855 afdøde J. R., udgav en Samling af Indſkrifter i »Antiquités Helléniques«, er tillige Overſætter, Forfatter af Noveller, Skueſpil og lyriſke Digte, Journaliſt og Diplomat), S. Kumanúdis, Rhyſópulos, Pervánoglus o. fl. Som Philologer (iſær for Oldgræſk) og Skolemænd kunne foruden flere af de nævnte her anføres G. Gennádios (d. 1854), K. Aſópios, Philippos Joánnu, G. G. Papadópulos, D. Mavrophrídis og Kiprianós; Galanos's Overſættelſer fra Sanſkrit udgaves af K. Tipáldos. — En af de ældſte bevarede nygræſke Digtere er Theod. Ptochoprómos (12te Aarh.); Bearbejdelſer haves af forſkjellige bekjendte franſke middelalderlige Ridderromaner (ſom Flores og Blanceflor); meget heraf ſaa vel ſom af verſificerede Krøniker henligger endnu uudgivet i Haandſkrifter i europæiſke Bibliotheker (paa dette Omraade have ſærlig D. Mavrophrídis og K. Sáthas ſtor Fortjeneſte ſom Textudgivere). Fra det 16de Aarh. er Kornáros Ridderroman „Erotókritos“ og Dim. Zínos's Overſættelſe af den homeriſke „Batrachomyomachi“. Mange have forfattet eller overſat Dramaer, meſt i et ſtærkt archaiſerende Sprog: Rhízos Nérulos, J. Rhízos Rhangavís, Zampélios, Brødrene Panagiótis og Alexandros Sútſos (begge ogſaa Lyrikere og Romanforfattere), Skilitſis, Churmúzis, Vizántios, A. Rózos Rhangavís, D. Vernadákis, A. Vláchos o. fl.; Rhígas Pheræos (dræbt af Tyrkerne 1798) ſkrev Frihedshymner. Af de andre lyriſke Digtere have J. Vilarás (Læge hos Ali Paſcha), D. Solomós (forfattede 1824 Grækernes Nationalhymne), Athan. Chriſtopulos („den nygræſke Anakreon“, f. 1760), Ariſtotélis Valaorítis, Ilías Tantalídis, Julios Tipáldos og enkelte andre ſkrevet i deres Fødeegnes virkelige naturlige Sprog; i et mere eller mindre opſtyltet Sprog A. Rhangavís, Kálvos, G. Zalakoſtas, Brødrene Sútſos, Th. Orphanídis (botaniſk Profesſor) o. fl. Satiriſke Digte haves af S. Kumanúdis, Th. Orphanídis og A. Laſkarátos. Romaner og Noveller ere ſkrevne af A. Rhangavís, Ramphos, E. Rhoïdis o. fl.; en ſtor Mængde overſættes, navnlig fra Franſk. Tidsſkrifter (ſom „Pandora“, M. P. Vretós Almanak oſv.) og Aviſer findes i Overflød. — Mere bekjendte i det øvrige Europa end den nyhellenſke Kunſtpoeſi ere Grækernes fortrinlige Folkeſange, iſær Klephtheviſerne eller Sangene om Helte fra Frihedskampene; de udgaves med Overſ. førſt af Fauriel (»Chants populaires de la Grèce moderne«, 1824—25; overſ. paa Tyſk af Wilh. Müller), ſenere Samlinger af A. Pasſow (1860), E. Legrand (1873) og A. Jeannaráki (1876). Folkeæventyr ere ſamlede og udgivne i tyſk Overſættelſe af Dr. G. v. Hahn; paa Græſk ere Hahns Samlinger udgivne af J. Pio (»Contes populaires grecs«, Copenhague 1879); ellers findes kun enkelte udgivne af Tattarákis, Sakellários o. a. Ordſprogsſamlinger haves af Aravantinós og Venizélos.

Ny-Holland, ſ. Auſtralien.

Nyholm, Carthon Chr. Vald., danſk Juriſt og Politiker, f. 30 Juni 1829 i Nyborg, blev 1849 Student fra Sorø og 1853 juridiſk Candidat. Han blev 1856 Auditeur i Hæren og gjorde 1857—63 Tjeneſte ved Garniſonen i Altona. 1863 blev han Asſesſor i Criminalretten, 1876 i Landsoverretten og 1881 i Højeſteret. I Altona ſkrev han Smaaſkrifter om (d. v. ſ. imod) „Dødsſtraffen“ (1858) og om „den offentlige Anklagemyndigheds Væſen og Ordning“ (1862); kort efter fulgte en af Lægeforeningen belønnet Prisafhandling om „Lægens Vidnepligt“ (1863), hvorhos N. 1863—66 tillige med P. Schjørring udgav „Tidsſkrift for Retsvæſen“. En ſenere Afhandling „om den militære Retspleje“ (1868) kan gjælde ſom Efterſlæt fra hans Auditeurvirkſomhed. 1864 valgtes han i Nyborgkredſen til Medlem af Folketinget, baade Rigsdagens og Rigsraadets, og han forblev Folketingsmand indtil 1872; han ſøgte under Grundlovsforhandlingerne 1865—66 at holde den nye Grundlov ſaa nær til den gamle ſom muligt og var derefter Medſtifter af „Mellempartiet“. N. var 1866 Medlem af den ſtore Forſvarscommisſion, 1868—77 af Procescommisſionen og 1867 af den parlamentariſke Commisſion om Vallø og Vemmetofte. Hans Modſtand imod Venſtres Beſtræbelſer for at gjennemføre Parlamentarismen fjernede ham fra politiſk Virkſomhed, og førſt 1883 mødte han igjen ſom Candidat ved Folketingsvalget paa Frederiksberg og ſom Repræſentant for den nye „liberale“ Bevægelſe. Han faldt igjennem, men med et meget ſtort Mindretal, blev derimod valgt 1884, men ſtyrtedes ved Valget i Jan. 1887. N. ſkrev 1869 en Overſigt over „Danmarks Statsforfatning og Forvaltning“, udvidet 1880 til at omfatte alle tre nordiſke Riger.

Nyiregyháza [njir-ædjhahſa], Stad i Ungarn, 28 M. ø. n. ø. for Buda-Peſt. 24,000 J., for ſtørſte Delen Reformerte. Fabrikation af Soda, Olje og Tændſtikker. Sundhedsbrønd.

Ny-Irland ell. **Neu-Mecklenburg**, ſ. **Britannien, Ny-**.

Ny-Jeruſalem, ſ. **Great-Saltlake-City**.

Nykjøbing, 3 Kjøbſtæder i Danmark. 1) **N. paa Falſter**, Sønder Herred, ved det 1000 Alen brede Guldborg-Sund, over hvilket fører en Bro og en Jærnbane, 15 M. ſ. ſ. v. for Kjøbenhavn. 4,560 J. (1880). N. ligger paa en Skraaning ned mod Sundet. Den er Sæde for Stiftamtmanden, Biſkoppen, Stiftsphyſikus og Amtsforvalteren over Laaland-Falſters Stift og for Udſkrivningschefen i 2den Kreds. Af offentlige Bygninger ere de betydeligſte: Kirken, tidligere Franciskaner-Kloſterkirke, reſtaureret 1873; det nye Raadhus, opført 1873; det gamle Raadhus benyttes nu ſom Locale for det claſſenſke Provinsbibliothek; Hoſpitalet for Kvinder af Laaland-Falſters Stift, med Grundfond over 1 Mill. Kr., foruden nogle Jorder og Tiender; Fattighuſet opført 1855; Kathedralſkolen, Borger- og Realſkolen, Induſtriudſtillings- og Theaterbygningen, Aſylet, Jærnbanegaarden og Gasværket. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver ſamt Herredsfoged i Nykjøbing Herred; Byraad med 9 valgte Medlemmer. Communens Indtægt 1884 udgjorde 123,982 Kr., hvoraf 22,000 Kr. Overſkud fra f. A. og lignet paa Formue og Lejlighed 61,000 Kr. Told- og Skibsfartsafgifter 1885 udgjorde 311,000 Kr.; Brænderiafgift c. 14,000 Kr. De vigtigſte Udførſelsartikler vare Kvæg og Svin c. 12,000 Stk., 190,000 Sneſe Æg, 5,5 Mill. Pd. Hvede og Hvedemel, 3 Mill. Pd. Byg. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 163 Baade under 4 Tons og 45 Fartøjer af 1,387 Tons, hvoraf 5 Dampbaade af 374 Tons. Havnens Dybde 14 Fod. Her er en ret livlig Induſtri, men for det meſte dog af ringe Omfang. En ny anlagt Roeſukkerfabrik har 1885 givet et Udbytte af 3½ Mill. Pd. Sukker. Foruden de foran nævnte Embedsmænd ere her hjemmehørende: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, Herredsfogeden i Falſters veſtre Herred, en Diſtrictslæge, en Poſtmeſter, en Telegraphbeſtyrer, en Sognepræſt og en Capellan. I Byen er en Sparekaſſe, hvori 1886 indeſtod 1,668,000 Kr. og 123,000 Kr. Reſervefond; derhos findes en Filial af Nationalbanken. Valgſted for Amtets 4de Folketingskreds. Jærnbaneforbindelſe med Laaland, Sjælland og Gjedſer paa Øens Sydſpids, hvorfra er Damſkibsforbindelſe med Roſtock. — N. nævnes ſiden Midten af det 13de Aarh. Allerede under de vendiſke Krige er der viſtnok ved Byen opført en Borg, der ſenere blev og igjennem Aarhundreder vedligeholdt ſig ſom et af Danmarks betydeligſte Slotte. Paa N. Slot døde Kong Chriſtoffer II 1332, og Valdemar Atterdag ſluttede her 1365 Fred med Hanſeſtæderne. 1419 ſtiftede Erik af Pommern et Graabrødrekloſter i N., hvis Kirke Kongen 1532 ſkjænkede Byen til Sognekirke i Stedet for den ældre Sognekirke, der blev nedbrudt. 1507 blev atter i N. ſluttet et Forlig med Hanſeſtæderne. 1588 blev Slottet Enkeſæde for Frederik II.s Dronning Sophie, ſom boede her i ſin lange Enkeſtand til ſin Død 1631. Hun lod det gamle Slot for en ſtor Del nedrive og opførte det nye med 4 Fløje i 3 Etager, 1 ſtort og 3 mindre Taarne. Efter Dronningens Død blev Slottet Reſidens for hendes Sønneſøn, den udvalgte Prins Chriſtian, og tjente ſenere Frederik III.s og Chriſtian V.s Enkedronninger til Sommeropholdsſted. 1767 blev det bortſolgt og nedbrudt. I det 17de Aarh. var Byen omgiven af Fæſtningsværker. — 2) **N. paa Mors**, paa Øens Øſtſide, ved en lille Bugt af Limfjorden, Thiſted Amt, Nørre Herred, 2 M. ſ. ſ. ø. for Thiſted. 2,723 J. (1880). Byen ligger lavt, til Dels paa opfyldte Enge og Kær. De offentlige Bygninger ere Kirken, Skolen, Ting- og Arreſthuſet, 2 Hoſpitaler og flere ſmaa Fattighuſe. Communens Indtægt 1884 var 62,000 Kr., hvoraf 22,600 Kr. lignet paa Formue og Lejlighed. Told- og Skibsfartsafgiften 1885 udgjorde 59,000 Kr. og Brænderiafgiften 9,000 Kr. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 312 Baade under 4 Tons og 32 Fartøjer af 1,102 Tons, hvoraf 2 Dampbaade paa 145 Tons. Havnens Dybde 10 Fod. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver og Herredsfoged i Morsø Nørre og Søndre Herred. Byraad med 9 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Diſtrictslæge, en Toldforvalter, en Poſtexpediteur, tillige Telegraphbeſtyrer, en Sognepræſt og en reſiderende Capellan. I Byen er en Sparebank. Dampfærgeforbindelſe med Glyngøre, hvor Jærnbanen fra Skive ender. — N., der rimeligvis ſkylder det hosliggende Dueholms Kloſter ſin Oprindelſe, nævnes førſte Gang ſom Kjøbſtad 1299. — 3) **N. paa Sjælland**, Holbæk Amt, Ods Herred, ved en Bugt af Iſefjorden, 3 M. n. for Holbæk, 8 M. n. v. for Kjøbenhavn. 1,737 J. (1880). Byen ligger ret ſmukt mellem to Skove. Da den i Aarhundredets Begyndelſe gjentagne Gange har været hjemſøgt af Ildsvaade, ere de fleſte Bygninger nye. Kirken er ſtor med ſmukt udſkaaren Altertavle. Det nye Raadhus er opført 1869; det ældre benyttes ſom Sygehus; Borger- og Almueſkole og Fattighus; Stiftelſe for trængende Borgere m. fl. med 6 Beboelſeslejligheder. Øvrigheden er en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver og Birkedommer i Dragsholms Birk. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Diſtrictslæge, en Poſtexpediteur, tillige Telegraphbeſtyrer, en Sognepræſt, tillige for Nørvig. Communens Indtægt 1884 var c. 29,000 Kr., hvoraf lignet paa Formue og Lejlighed 16,000 Kr. Toldindtægt 1885 i alt 13,301 Kr., Brænderiindtægt 12,888 Kr. Til Toldſtedet høre 8 Baade under 4 Tons og 18 Fartøjer paa 1,920 Tons, hvoraf 1 Dampbaad paa 38 Tons. — N. er en temmelig gammel By, der 1290 blev afbrændt af de norſke.

Nyktalopi, d. ſ. ſ. Dagblindhed.

Nyköping [tjø], gammel Stabelſtad i Sverige, liggende ved Bredderne af **Nyköping-Aa**, hvor den falder ud i Byfjorden (en Bugt af Øſterſøen); 5,460 J. (1886). N. er Hovedſtad i Södermanlands Län, har to Kirker, en højere lærd Skole, Länslazareth og Hoſpital for Sindsſvage, to Bankkontorer ſamt Bomulds- og Uldſpinderier; ved en privat Jærnbane er den forbunden med Statens Baner. Handelen drives næſten udelukkende med Indlandet; Udførſelen beſtaar af Korn og noget Tømmer. — I N. ere flere Møder og Rigsdage blevne afholdte, og dets Slot (fordum en af Sveriges ſtærkeſte Fæſtninger, nu en Ruin) er blevet hiſtoriſk mærkeligt. Kongerne Valdemar Birgersſon og Birger Magnusſon holdtes der fangne af deres Brødre; der lod ogſaa Birger ved »N.s Gästabud« ſine Brødre, Hertugerne Erik og Valdemar, fængſle (ſ. **Birger Magnusſon**); Carl IX opholdt ſig ofteſt her baade ſom Hertug og ſom Konge og døde der 1611.

Nyläſt, ældre ſvenſk Vægtenhed, lig 100 Centner eller 8,501¼ danſke Pund.

Nymaane, den Stilling af Maanen, hvor den har ſamme Længde ſom Solen. Den vender da den mørke Side mod Jorden og er derfor uſynlig. Undertiden er Bredden tillige meget ringe; den bedækker da Solen ganſke eller til Dels, og der opſtaar en Solformørkelſe. Kort før og efter N., naar kun en Rand af Maanen er belyſt af Solen, kan dog den uoplyſte Del ganſke tydelig ſes med et ſvagt, aſkegraat Lys. Dette er grundet i det Skin, ſom Jorden kaſter paa Maanen, der naturligvis er ganſke af ſamme Beſkaffenhed, ſom Maaneſkinnet her, kun omtr. 13 Gange ſaa ſtærkt, fordi Jordens Overflade er 13 Gange ſtørre end Maanens. I Nymaanetid er dette Skin ſtærkeſt, da Jorden paa denne Tid ſes fuldt oplyſt fra Maanen. Naar den belyſte Del af Maanen bliver ſtørre, fordunkler den dette ſvagere Lys, ſom ogſaa ſelv aftager i Styrke, og Phænomenet hører derfor op.

Nymindegab, det ſmalle Afløb fra Ringkjøbing Fjord til Veſterhavet.

Nymphe, i den græſke Mythol. Benævn. paa kvindelige Guddomme af lavere Rang, der dels opholdt ſig i Havet (Okeanider og Nereider) og Kilderne (Najader), dels paa Bjærgene (Oreader), i Skovene og Træerne (Dryader).

Nymphe kaldes hos de Inſekter, der ikke gjennemgaa nogen fuldſtændig Forvandling, det Trin, ſom gaar forud for deres ſidſte Hudſkifte, og i hvilket de ſenere vingede Former allerede have Spor til Vinger, men for øvrigt fortſætte Larvens Levemaade og ikke ſom Puppen befinde ſig i en hvilende Tilſtand (jvfr. **Inſekter**).

Nymphenburg, Flække i Bayern, ½ M. v. for München med pragtfuldt kongeligt Lyſtſlot og herlig Park. N. er et yndet Forlyſtelſesſted for Münchens Indvaanere, hvorfor her er ſtorartede Beværtningslocaler.

Nymphomani, den ſygelige Forhøjelſe af Kjønsdriften hos Kvinden, ſom forekommer ved forſkjellige Sindsſygdomme.

Nyon [niong], tyſk Neuß, Stad i Cant. Pays de Vaud i Schweiz ved Genferſøen, 5 M. ſ. v. for Lauſanne, med 4,000 J. Garverier, Porcelæn- og Fajencefabrik.

Nyord, en lille Ø i Øſtenden af Ulvſund mellem Sjælland og Møen, 1 M. n. n. v. for Stege, udgjør et eget Sogn under Møenbo Herred, Præſtø Amt, og har 341 J. (1880).

Nyplatoniſke Skole i det 3dje—6te Aarh. afſluttede hiſtoriſk den græſke Philoſophi. N. vilde efter ſin egen Mening reſtituere den rene Platonisme, men ſtod i Virkeligheden fjærnt fra Platon; den har optaget Elementer fra de fleſte ældre Skoler, har ſin videnſkabelige Methode nærmeſt fra Ariſtoteles, ſin Metaphyſik og Anthropologi fra Platon, ſin Phyſik, Ethik, Teleologi og Forſynslære fra Stoikerne, men den ſyſtematiſke Udførelſe af alt dette tilhører Skolen ſelv; dens nærmeſte Forløbere ere Nypythagoræerne og Platonikerne af den alexandrinſke Skole. N. kæmper for den gamle Polytheisme og dens Myther og er derfor trods ſin ydre Lighed med Chriſtendommen i en Del Punkter dennes uforſonlige Modſtander. Den fremkom, da den græſke Tænkning havde udtømt ſine Muligheder, og da Sjælene havde gjennemlidt Skepticismens Kvaler uden at kunne finde Hvile. Derfor ſøges her det højeſte ikke længere i Fornuften, men i det beſtemmelſesløſe Urvæſen, det Ene, ſom ligger hinſides Tænken og Væren; fra dette Urvæſen udgaar den hele Tilværelſe i en Trinrække af Væſener, hvis Realitet ſvækkes, efter ſom Afſtanden fra Urvæſenet bliver ſtørre, indtil endelig Materien fremkommer ſom Rækkens yderſte Grænſe. Under denne Frembringen meddeler Urvæſenet intet af ſit ſubſtantielle Væſen (altſaa ikke Emanation), men meddeler ſig kun dynamiſk, hvorfor N. kan kaldes dynamiſk Pantheisme. Til Urvæſenet længes alt tilbage, men Sjælene naa det ikke gjennem Tænken eller Begriben, men kun gjennem extatiſk Henſynken, der forberedes ved aſketiſk Flugt fra Sanſeverdenen. N.s Grundretning er i Realiteten religiøs; med Politik eller Naturerkjendelſe har den ſaa godt ſom ſlet ikke beſkæftiget ſig. Skolen ſtiftedes af Ammonios Sakkas, men førſt Plotin har udviklet dens Syſtem, ſom nærmere blev udarbejdet af Porphyrios; medens hos disſe den philoſophiſke Intereſſe var overvejende, faar N. ved Jamblichos og den ſyriſke Skole en afgjort religiøs Charakter, idet den forſøger at reſtaurere Polytheismen i Kamp mod Chriſtendommen, og vandt endog Julianus for Philoſophien og den gamle Tro; i Alexandria kaſtede den aandrige Philoſophinde Hypatia (i Beg. af det 5te Aarh.) en næſten ukjendt Glans over Skolen; men førſt i den athenienſiſke Skole (Plutarchos, Hierokles og Syrianos) vender en ſtrængere Videnſkabelighed tilbage; i et omfattende „ſcholaſtiſk" Syſtem ſøger endelig Proklos at hævde Skolens Beſtaaen, men forgjæves; dens Afmagt (Damaſkios) træder tydeligere frem, og Hedenſkabet fortrænges af Chriſtendommen. Da Juſtinians Edict af 529 forbød Philoſopherne at holde Foredrag i Athen, og da den platoniſke Skoles betydelige Formue inddroges, begav Philoſopherne, deriblandt Damaſkios og Simplikios, ſig til den perſiſke Konge Nuſchirwân, ſom var en Ven af græſk Dannelſe; Simplikios vendte vel tilbage og fortſatte ſin Virkſomhed, men den yngre Olympiodoros (i anden Halvdel af det 6te Aarh.) er den ſidſte Lærer i platoniſk Philoſophi, ſom kjendes, og inden Slutn. af det 6te Aarh. vare Tilhængerne af den gamle Philoſophi og Religion fuldſtændig forſvundne.

Nypythagoræiſke Skole fremkom i det 1ſte forchriſtl. Aarh. ſom en Fornyelſe af den ældre pythagoræiſke Skole, der i det 4de forchriſtel. Aarh. var uddød i Grækenland. Dens Grundcharakter er eklektiſk. I Hovedſagen er den en Forbindelſe af pythagoræiſk og platoniſk Philoſophi, hvori den indblander ariſtoteliſke og ſtoiſke Elementer. Dens Hovedpriuciper ere 4: Guddommen, Ideerne ell. Tallene, Verdensſjælen og Materien. Guddommen er et rent aandigt Væſen, ſom ikke ſkal tilbedes paa udvortes Maade ved Ofre, men i den tavſe Bøn; men under den ene højeſte Gud ſtaar en Mangfoldighed af underordnede Guder eller Dæmoner, ſom ſkulle æres ved Renſelſer og Sonofre. Ideerne eller Formerne ere ikke ſom hos Platon ſelvſtændige Væſenheder, men Guddommens Tanker; de opfattes nærmeſt ſom Tal og Talforhold, hvis Afbillede er Verden. Et Mellemled mellem Gud og Verden er Verdensſjælen, der ſelv er Indbegrebet af alle Talforhold. Med Tallene driver Skolen et ſymboliſerende Spil og omdanner den ældre pythagoræiſke Tallære; den lader nemlig ikke Tallene være den Subſtans, det Stof, hvoraf Tingene beſtaa, men Udtryk for Guddommens Tanker, hvorefter Tingene dannes. I Opfattelſen af Materien forbinder Skolen den ariſtoteliſke og ſtoiſke Opfattelſe med den platoniſke. Materien er i og for ſig i beſtandig Vexel, bærer Mulighederne til alt i ſig og er delelig i det uendelige; førſt idet Guddommen forbinder den med de ubevægede og uforanderlige Former, fremkomme Tingene med beſtemte Egenſkaber; kun Formerne ere det i Sandhed virkelige; Tingene derimod ere underlagte en fortſat Forandring. Menneſket er en Mikrokosme, ſom forener alle højere og lavere kosmiſke Kræfter i ſig; dets Sjæl er ligeſom Verdensſjælen et Tal, der bærer alle harmoniſke Forhold i ſig; den er af guddommelig Natur og ulegemlig. Læren om Sjælens Præexiſtens og om Sjælevandringen omtales vel, men ſjælden, og bliver ofte vurderet ſom ren Digtning. — De førſte Spor af den n. S. forekomme i Rom og i Alexandria; ſandſynligvis er den opſtaaet paa det ſidſtnævnte Sted. I Beg. af af det 1ſte forchriſtel. Aarh. nævnes Alexander Polyhiſtor, ſom ſkulde have fundet pythagoræiſke Skrifter; i Rom fornys den pythagoræiſke Philoſophi ved Ciceros Ven, P. Nigidius Figulus; i Slutn. af det 1ſte forchriſtel. Aarh. fremkommer der en ſtor Mængde falſke Skrifter under de ældre Pythagoræeres Navne. Nypythagoræere, ſom fremtræde under eget Navn, ere Apollonios fra Tyana fra det 1ſte og Philoſtratos fra det 3dje chriſtel. Aarh. Skolens Ideal fremſtilles i de udſmykkede Sagn om Pythagoras og Apollonios fra Tyana. Den n. S. er en af Forløberne for Nyplatonismen.

Nyrationalisme, ſ. **Rationalisme**.

Nyre (Ren), de to ſtore Kjertler, der afſondre Urinen, ligge bagtil i Bughulen, hver paa ſin Side af Lændehvirvlerne. Hos Menneſket ere de bønneformede, 4 Tommer lange; fra den indvendige, udhulede Rand, „N.s Navle", tager N.s Udføringsgang, Urinlederen, ſin Begyndelſe med en i flere mindre Afdelinger, **Nyrebægrene**, delt, tragtformet Udvidning, **Nyrebækkenet**, og ſtiger derfra ned igjennem Underlivet til Urinblæren, i hvilken begge Urinlederne udmunde, en paa hver Side. N. ſelv har en temmelig ſammenſat Bygning, beſtaar hovedſagelig af fine, ſtærkt forgrenede og indvendig med Epithelceller beklædte Rør, Urinkanalerne, der begynde ude i N.s yderſte Lag (dens „Barkſubſtans") med blæreformede Udvidninger, af hvilke hver omfatter et lille, med blotte Øje næppe ſynligt, ſammenrullet Nøgle af Haarkar; disſe, „de Malpighiſke Nøgler ell. Legemer", af hvilke der ſkal findes omtr. 1 Million i hver N., ere de egentlige urinafſondrende Apparater, hvorigjennem Urinens forſkjellige Beſtanddele udſondres af Blodet. Den afſondrede Urin kommer førſt ud i Urinkanalerne, hvor den rimeligvis undergaar viſſe Forandringer, og udtømmes til ſidſt i Nyrebækkenet, hvor Urinkanalerne ende. **Nyrebetændelſe**, Nephritis, fremtræder ſjældnere ſom en egentlig Betændelſe med Forbulning (ofteſt ſom Følge af Nyreſten), hyppigere ſom en egen, ofteſt chroniſk Proces, den ſaakaldte „Brights Sygdom" (ſ. d. A.). **Nyrekolik**, Nephralgi, den Smerte, der ledſager Nyreſtenenes Tilſtedeværelſe i Nyrebækkenet og deres Pasſage ned i Urinblæren igjennem Urinlederne, beſtaar i voldſomme (nephralgiſke) Anfald af Smerter, der fra Lændeegnen ſtraale ned i Underlivet imod Kjønsdelene eller ud i disſe, og ledſages ſædvanlig af hyppig Trang til Urinladning, Brækninger oſv. **Nyregrus**, **Nyreſten**, ſ. **Urinſten** und. **Urin**.

Nürnberg, Stad i den bayerſke Prov. Mellem-Franken paa begge Sider af Floden Pegnitz, 21 M. n. til v. for München. 115,000 I. (1885). Befolkningens Hovedmasſe er Proteſtanter; Antallet af Katholiker er omtr. ¼ og af Jøder henimod 1,500. Staden ligger paa en Sandſlette, 980 F. over Havet, og har 5 Forſtæder. Den har viſtnok mere end nogen anden tyſk Stad bevaret et middelalderligt Præg, har endnu ſine dybe Grave, der dog efterhaanden forſvinde, ſine med Taarne kranſede Mure, og rundt om i dens Gader ſer man Huſe med fremſpringende Karnapper og Smaataarne eller andre gammeldags Prydelſer; men de talrige Nybygninger give den dog mere og mere et moderne Udſeende. Gaderne ere i den ældſte Bydel for det meſte krumme, og mange af dem ſnævre. Af de offentlige Pladſer er Herrenmarkt med ſin rigt ſmykkede Brønd den meſt tiltrækkende. Blandt de mange mærkelige Bygninger fortjene at fremhæves: 1) den forhenværende Kejſerborg paa en Klippe med herlig Udſigt over Staden og Omegn; 2) det 1616—19 nybyggede Raadhus, et af de ſtørſte i Tyſkland, med en ſtor, fra ældre Tid hidrørende Sal med Malerier af Albr. Dürer; 3) St. Sebalduskirken (fuldendt 1377) med to ſlanke Taarne, St. Sebaldus's prægtige, af Pet. Viſcher i Bronze udførte Gravmæle og herlige Glasmalerier; 4) Helligaandshoſpitalets Kirke, hvor tidligere Rigsklenodierne opbevaredes; 5) St. Lorenzkirken (fuldendt 1477) med 2 høje Taarne, udmærkede Glasmalerier og et mærkeligt, af Adam Krafft udført Sacramentshus; 6) St. Ægidiikirken med et berømt Alterbillede af van Dijck; 7) Vor Fruekirke, en med Billedhuggerarbejde rigt udſtyret gotiſk Kirke fra det 14de Aarh., tilhører ſiden 1816 den katholſke Menighed; 8) St. Johanneskirken med Kirkegaard og Gravmæler for Albrecht Dürer og Hans Sachs; 9) Albrecht Dürers Hus. Foruden disſe Bygninger, der ſtamme fra den Tid, da N. var en fri Rigsſtad, findes her talrige ſtorartede Bygninger fra ſenere Tider, ſaaſom den ſtore Caſerne, Banken, Sygehuſet, Banegaarden, Skolerne, Synagogen, Theatret og talrige Privathuſe. Her er mange offentlige Brønde, hvoraf flere ere ſmykkede med herlige Kunſtværker. N. har flere højere Undervisningsanſtalter og derhen hørende videnſkabelige Hjælpemidler, værdifulde Kunſtſamlinger, et oldgermanſk Muſeum, et Induſtrimuſeum, et Blindeinſtitut og rige Velgjørenhedsanſtalter. Stadens Induſtri ſtaar paa et meget højt Trin og omfatter mangfoldige Retninger, men navnlig alt, hvad der falder ind under Betegnelſen Legetøj og Galanterivarer ſamt Iſenkram. Her holdes aarlig ſtore Markeder for Uld, Hornkvæg, Faar og Svin. Af endnu ſtørre Betydning er dog Humlehandelen, ligeſom ogſaa Bankforretninger tage ſtedſe ſtørre Opſving. — N.s Hiſtorie gaar tilbage til det 11te Aarh.; Staden ſkylder rimeligvis Kejſer Conrad II ſin Oprindelſe. 1219 fik den ſit førſte Frihedsbrev af Kejſeren. Fra Midten af det 12te Aarh. havde N. Borggrever af Huſet Hohenzollern; 1417 ſolgte Borggrev Frederik VI Borgen med, hvad der laa derunder, til Staden, hvorved de Stridigheder, ſom hyppig havde fundet Sted mellem denne og Borggreverne, fik Ende. Mange Rigsdage ere afholdte i N. (1324, 1356, 1390, 1522—24), og 23 Juli 1532 ſluttedes her den førſte Religionsfred. I Middelalderen var N. Tyſklands vigtigſte Handelsſtad og navnlig Hovedſtabelpladſen for den italienſke Handel nordpaa; men efter Opdagelſen af Søvejen til Oſtindien tog Verdenshandelen en anden Retning, ſaa at N. i denne Henſeende ſank tillige med de italienſke Søſtæder, medens Induſtrien og Stadens Rigdom vedblev at ſtige, indtil Trediveaarskrigen ſlog den ulægelige Saar. Dens Glansperiode falder mellem 1450 og 1600, og denne Periode tilhøre Malerne Mich. Wolgemuht (d. 1519) og Albr. Dürer (d. 1528), Meſterſangeren Hans Sachs (d. 1576), Bronzeſtøberen Pet. Viſcher (d. 1529) og Billedhuggeren Adam Krafft (d. 1507). Da N. ved det tyſke Riges Opløsning 1806 kom til Bayern, omfattede Staden med ſit Diſtrict 28 □ M. med 80,000 I.

Nyrop, Camillus, chirurgiſk Inſtrumentmager, f. 18 Febr. 1811 i Riſerup Præſtegaard paa Falſter, d. 24 Dec. 1883 i Kjøbenhavn. Efter 1831 at være bleven Drejerſvend hos J. G. Schwartz i Kjøbenhavn, lagde han ſig efter Forfærdigelſen af chirurgiſke Inſtrumenter. Han rejſte i den Anledning 1834 til Udlandet, hvor han med Underſtøttelſe af det Reierſenſke Fond uddannede ſig paa de førſte Værkſteder i Berlin, Wien og Paris; efter 4 Aars Ophold i Udlandet kom han tilbage til Kjøbenhavn, hvor han ſtrax (1838) etablerede ſig ſom Inſtrumentmager og Bandagiſt. Hans Navn ſom ſaadan blev ved genialt og virkſomt Arbejde, navnlig ved Opfindelſen af forſkjellige chirurgiſke Inſtrumenter og orthopædiſke Bandager, kjendt ogſaa uden for Danmarks Grænſer; 1860 udnævntes han til Profeſſor. Sine rige Erfaringer har han nedlagt i Værket „Bandager og Inſtrumenter" (3 Bd., 1864—77). — Hans Søn, **Camillus N.**, f. 31 Juli 1843, tog 1867 juridiſk Examen og helligede ſig, efter i nogle Aar at have været Sagførerfuldmægtig, udelukkende til Virkſomhed i den danſke Induſtris Tjeneſte. Fra 1869 har han været knyttet til Induſtriforeningen i Kjøbenhavn, fra 1876 ſom dens Secretær, ligeſom han har været Secretær ved „Fællesrepræſentationen for danſk Induſtri og Haandværk" ſiden dens Oprettelſe 1879. Han har udgivet Beretninger om Danmarks Deltagelſe i forſkjellige Verdensudſtillinger, ved hvilke han fungerede ſom Secretær ved den danſke Comité eller ſom Jurymedlem, og ſkrevet en Række Arbejder om den danſke Induſtris Hiſtorie (Den danſke Boghandels Hiſt., 2 Bd., 1870), enkelte induſtrielle Etabliſſementer ſamt flere Lav, navnlig om Kjøbenhavns Guldſmeddelav (1885) og Tømmerlav (1887). 1876 foretog han med offentlig Underſtøttelſe en Udenlandsrejſe for at underſøge Udlandets Induſtrimuſeer. Fra Begyndelſen af 1885 har han redigeret „Induſtriforeningens Tidsſkrift" og „Tidsſkrift for Kunſtinduſtri". — En anden Søn, **Kriſtoffer N.**, f. 11 Jan. 1858, tog 1879 Magiſterconferens i romanſk Philologi og disputerede 1886 for Doctorgraden. Blandt de af ham udgivne Arbejder, der fortrinsvis vedrøre den romanſke Philologi, men til Dels ogſaa behandle almindeligere Emner af Sprogets Liv eller Udſlag af Folkenes Aandsliv, maa nævnes „Sprogets vilde Skud" (1882), „Den oldfranſke Heltedigtning" (1883; overſat paa Italienſk af Gorra: »Storia dell' epopea francese del medio evo«, 1886), „Romanſke Moſaiker, Culturbilleder fra Rumænien og Provence" (1885), „Adjectivernes Kjønsbøjning i de rom. Sprog" (1886; Doctordisp.). 1888 blev han midlertidig Docent i de romanſke Sprog ved Kjøbenhavns Univerſitet.

Nyrop, Jens Larſen, f. 11 Apr. 1831 nær ved Kallundborg, ernærede ſig, efter at han havde aftjent ſin Værnepligt ved Garden, ſom Violiniſt, bl. a. i Folketheatrets Orcheſter. Medens hans Ønſke om at betræde Scenen foreløbig ſtrandede paa hans nordſjællandſke Dialekt, vakte dog hans Stemmemidler Opmærkſomhed, og efter to Aars Uddannelſe af Carl Helſted debuterede N. 12 Febr. 1862 ſom Maſaniello i „Den ſtumme" og gjorde ikke mindre ved ſin ligeſom for denne Rolle ſkabte Perſon end ved Spil og Sang en overordentlig Lykke. Af hans følgende Roller kunne fremhæves hans Eleazar i „Jødinden", Arnold i „Tell", hans Robert, Joſeph og fremfor alle Fauſt (Gounods F.) ſom baade i dramatiſk og i vocal Henſeende ſjælden vellykkede Præſtationer. Han penſioneredes 1882. — 1868 ægtede han Agnes N., født Lange, f. 21 Nov. 1841 i Aarhus, Datter af den ſenere ſom dygtig Leder af Folketheatret i Kbhvn. bekjendte Kammerraad L. Hun optraadte førſt paa Folketheatret ved dettes Aabning 1857, men blev 1864 engageret til det kgl. Theater, hvor hun 3 Nov. 1864 debuterede i Titelrollen i „Charlotte Corday“. Hun har ſenere virket ved Theatret, hvor hun navnlig i Dramaet har forſtaaet at hævde en Plads.

Ny-Seeland, engelſk New Zealand, beſtaar af to ſtore Hovedøer og talrige mindre, liggende i Sydhavet mellem 34° 24′ og 47° 20′ ſ. Br. og mellem 163° 45′ og 175° 50′ ø. L. De indfødte kalde den nordlige Hovedø Te-Ika a-Maui, d. e. Mauis Fiſk, og den ſydlige Te-Vahi-Punamu, d. e. Grønſtenens Sted, men Geographerne kalde dem ſimpelthen Nordøen og Sydøen. Mellem begge fører det 30 M. lange og paa det ſmalleſte Sted 3 M. brede Cooks-Stræde. Syd for Sydøen og ſkilt fra denne ved Foveaux-Strædet ligger Øen Stewart (Rakiura). Det hele Areal angives til henimod 5,000 □ M. med 564,000 J., hvoraf 41,000 Maorier; ved en Tælling 1 Apr. 1886 angaves den ſamlede Befolkning til 620,000. Landets Configuration er ikke uden Lighed med Italiens, hvilket let falder i Øjnene, naar man vender Kortet med Nordſiden nedad. Kyſterne ere ſtærkt indſkaarne. Paa Nordøen trænger Hauraki-Bugten fra N. dybt ind i Landet; foran den ligge den ſtore og den lille Barrière-Ø, og den har i ſit Indre en Mængde Øer. Modſat denne Bugt ſkærer Manukau-Havnen ſig fra V. ſaa dybt ind i Landet, at den paa et enkelt Sted kun ſkilles fra Hauraki-Bugten ved en næppe ½ M. bred Landtange, paa hvis Nordſide Staden Auckland ligger. Der afſkæres ſaaledes en mod N. V. udſkydende, 45 M. lang og indtil 12 M. bred Halvø med ſtærkt indſkaaren Øſtkyſt, der længſt mod N. har Forbjærgene Maria van Diemen og Reinga og paa Veſtkyſten mod S. den dybt indſkaarne Kaipara Havn. Paa Nordøens Nordſide længer mod Øſt møde vi dernæſt den ſtore Plenty- (Overflødigheds) Bugt og paa Øſtſiden Hawke-Bugten. Paa Sydøen ſkærer Blind-Bugten eller Tasmans-B. ſig fra Cooks-Strædet langt ind mod S., og fra den afſættes mod V. Maſſacre- ell. Golden-Bugten. Paa Øſtſiden er Pegaſus-Bugten og paa Sydſiden Te-waewae-Bugten. Den ſydlige Del af Veſtkyſten er indſkaaren med en Mængde Smaabugter. Landet er i Retning fra S. V. mod N. Ø. fra South Cape paa Øen Stewart til Eaſt Cape paa Nordøen gjennemſkaaret af en Bjærgkjæde, der kun afbrydes ved de to Stræder. Bjærgene paa Sydlandet ere de meſt ſtorartede og kaldes, ikke med Urette, de ſydlige Alper. Her hæver Mt. Cook ſig under 43½° ſ. Br. til 12,000 F.s Højde og er N.-S.s højeſte Punkt, men Kjæden har ikke ſaa Bjærge af 8—10,000 F.s Højde. Mægtige Gletſchere, der paa Veſtſiden naa ned indtil 700 F. over Havet, herlige Bjærgſøer og pragtfulde Vandfald, ſnævre Pas og mørke Kløfter med ſkummende Bjærgſtrømme danne Alpelandſkaber, der ſøge deres Lige. Sydøens Bjærge falde ſtejlt af imod V. ned mod en for Havets voldſomme Brændinger udſat Klippekyſt, hvorimod de ſænke ſig jævnt mod Øſt og danne ſmukke Sletter med frugtbar Jordbund. Paa Nordøen fortſættes Bjærgkjæden fra Cap Palliſer ell. Kava-Kava til Eaſt Cape, men med ringere Gjennemſnitshøjde. Til dens Veſtſide ſlutter ſig en Højſlette med talrige vulkanſke Aabninger, varme Kilder, Dyndvulkaner og Solfatarer. Omtrent midt paa Øen hæver den endnu virkſomme Vulkan Tongariro med to Kratere ſig til en Højde af 8,000 F., medens noget ſydligere den udſlukkede Vulkan Ruapehu naar en Højde af henimod 9,000 F. og har ſin Top dækket med evig Sne. Paa Veſtſiden er det 8,000 F. høje Bjærg Egmont. Foruden Tongariro har N.-S. endnu en virkſom Vulkan i den 840 F. høje Ø Vakari (den hvide Ø) i Plenty-Bugten. 1886 have heftige vulkanſke Udbrud anrettet ſtore Ødelæggelſer. Antallet af Floder er meget ſtort, men de have kun ringe Betydning. Af Søer ere de betydeligſte: paa Sydøen Manipuri, Te Anau, Vakatipu, Vanaka, Tekapo og Havea, paa Nordøen Taupo. Mellem den ſidſtnævnte og Plenty-Bugten er en mærkelig Søgruppe, af hvilke de betydeligſte ere Rotorua, Taravera og Rotomahana ell. den varme Sø. Paa dennes Bredder og fra dens Bund flyde Kilder, hvis Vand har fra 25° til 40°; i dens dyndede Vand leve hverken Fiſke, Snegle eller Muslinger, men derimod beſøges den af en Mængde Vandfugle, der ſøge deres Føde i den nærliggende Rotomakariri, d. e. den kolde Sø. I den varme Sø ligger en Ø, hvorfra der beſtandig opſtiger varme Vanddampe, og paa hvis øſtlige Bred der fremvælder hede Kilder med en Temperatur af 84°, medens paa dens Veſtſide en Solfatar ſender en hed, ſtinkende Dyndſtrøm ud i Søen. Klimaet er udmærket mildt og behageligt med ikke altfor varm Sommer og mild Vinter. Januar er den varmeſte Maaned, September—November Foraarsmaanederne. Middeltemperaturen er paa Nordøen 16° og paa Sydøen 11°. Regn falder i alle Maaneder, hyppigſt i Vintermaanederne Juli—Auguſt, ſjældneſt i November—December. Det ſtærkeſte Nedſlag forekommer paa Sydøens Veſtſide. For Europæerne har Klimaet næſten overalt viſt ſig ſærdeles gunſtigt. Vegetationen er meget rig, og her findes prægtige Urſkove med Træer af indtil 150 F.s Højde. Paa Nordøen leverer Kaurifyrren fortrinligt Skibstømmer og en Harpix, der finder forſkjellig nyttig Anvendelſe. Her findes ogſaa Puriritræet, ſom i Haardhed ligner Teaktræet, og flere andre fortrinlige Træſorter, der levere ſmukt og ſtærkt Tømmer og Planker. En mærkelig Plante er Mamaku (Cythea medularis), hvis Stamme bliver 20 F. høj, og hvis righoldige Marv tørres i Solen og anvendes ſom Surrogat for Sago. Af ſtor Betydning er den ſaakaldte Hørlilie (Phormium tenax), hvis 2—5 F. lange, 1—2 Tomm. brede Blade levere den ſaakaldte nyſelandſke Hør, der er en vigtig Handelsartikel. De indfødtes vigtigſte Næringsplante før Indførelſen af de europæiſke Brødplanter vare den allerede nævnte Mamaku, en 3—4 F. høj Bregne, Ravrao (Pteris esculenta), hvis ſpiſelige Rod ogſaa anvendes mod Søſyge, og den ſøde Kartoffel Kumara. Allerede Cook indførte den egentlige Kartoffel, men det er navnlig efter at det engelſke Herredømme har fæſtnet ſig, at Dyrkningen af de europæiſke Kornarter har vundet Udbredelſe. Man antager, at omtr. ⅓ af Arealet er tjenligt til Opdyrkning, ⅓ bedækket med Skov og Reſten Klipper, Søer, Sumpe og andet øde Land. Agerdyrkningen har iſær haft Fremgang paa Sydøen. Der dyrkes meſt Hvede, Havre, Byg og Kartofler, men ogſaa Køkkenurter og Frugttræer ſamt Tobak og Humle. Opdagelſen af Guld- og Kulminer 1860 i Forbindelſe med den ſenere indtraadte Krigstilſtand bragte vel en Standsning i Agerbrugets Udvikling, men gunſtigere Tilſtande i denne Henſeende ere dog atter indtraadte. Af **Dyreriget** findes her flere ejendommelige Skovfuglearter, navnlig Papegøjer, og desuden mange Sump- og Vandfugle, ſamt ved Kyſterne Albatroſſer, Stormfugle og Fedtgæs. Desuden træffes her Græshopper, Edderkopper, Sommerfugle og andre Inſekter ſamt Firben og Slanger. I Floder og Søer er der flere gode Fiſkearter, og i det omliggende Hav talrige Søpattedyr. De europæiſke Husdyr vare de førſte ſtørre firføddede Dyr i Landet, og de have her formeret ſig lige ſaa raſk ſom i ſin Tid i Amerika. Medens her 1851 kun var c. 300,000 Husdyr, var Antallet 1880 ſteget til 138,000 Heſte, 578,000 Stk. Hornkvæg, 13 Mill. Faar og 207,000 Svin; Antallet af Faar var 1886 ſteget til 15 Mill. Man er begyndt at lægge Vind paa Strudſeavl. Med Silkeavl er gjort Forſøg, der love godt for Fremtiden. Af **Mineralprodukter** indvindes Guld, Kobber, Jærn, Chrom og Graphit ſamt Stenkul. En ejendommelig Stenart er den ſaakaldte Grønſten, der udmærker ſig ved ſin Haardhed og af de indfødte, forinden de lærte Jærnet at kjende, anvendtes paa ſamme Maade ſom Flint og andre Stenarter hos Oldtidens Nordboere. Hovedmaſſen af Befolkningen beſtaar af Indvandrede fra Moderlandet og de andre auſtralſke Colonier. 1886 udgjorde Antallet af indvandrede Tyſke 5,000, Chineſere 4,500, Danſke 2,200, Svenſke 1,440 og Nordmænd 1,340. Befolkningen i de ſtørſte Byer var ſamtidig: Auckland 57,000, Dunedin 46,000, Chriſtchurch 45,000 og Wellington 28,000. Den indfødte Befolkning, **Maorierne**, antages i Følge Traditionen at være udvandret fra Sandwichsøen Havaji eller Skipperøen Savaji en Gang i det 15de Aarh. Det er en velbygget, kraftig Race, i Gjennemſnit 5¼ F. høj med glat ſort eller brunt Haar. Skjønt de have været meget tilbøjelige til Menneſkeæderi, ſynes de at være i Beſiddelſe af naturlige gode Anlæg, hvilket ogſaa fremgaar af deres mange Sange og Ordſprog, ſom Traditionen har bevaret fra Slægt til Slægt. De tatovere ſig endnu, men klæde ſig til Dels paa europæiſk Vis og drive Agerdyrkning og Handel. Trods alt dette ſynker deres Tal meget hurtig; thi medens Antallet 1853 anſloges til 120,000, angaves det 1860 til kun 55,000 og 1870 til 37,500, hvoraf næppe et Par Tuſende paa Sydøen. Dog ſynes Tallet ſenere at have holdt ſig ſtationært; 1886 angaves det til 41,000. — N.-S. blev opdaget 1642 af den hollandſke Søfarer Tasman og fik 1666 ſit nuværende Navn, men blev førſt rigtig kjendt ved Cooks Rejſe 1769—77. De førſte engelſke Miſſionærer kom dertil 1814 og arbejdede med ſaadan Iver og Held, at der 1837 taltes 45,000 døbte Maorier, og at man ſiden 1843 ikke kjender til det tidligere Menneſkeæderi; ogſaa har Chriſtendommen ſtandſet den forfærdelige Uſkik at dræbe Børnene i Mængde. Den ſidſte blodige Krig mellem Maorierne indbyrdes førtes 1820—27. Efter at de indfødte Høvdinger havde erkjendt Englands Herredømme 1840, blev N.-S. en engelſk Koloni og tog ſtærkt Opſving under Gouvernør G. Greys Styrelſe 1847—53; dog maatte Engelſkmændene baade 1843—47 og 1860—66 føre alvorlige Krige med Maorierne, ſom til ſidſt nødtes til Underkaſtelſe. De nyde fuld Borgerret og vælge ſærlig 4 Medlemmer til Repræſentanternes Hus; mange af dem have taget europæiſke Vaner og drive alſkens Erhverv; de fleſte forſtaa Engelſk. Siden 1855 har N.-S. en repræſentativ Forfatning; Miniſtrene vælges og afgaa efter det parlamentariſke Syſtems Regler. Det lovgivende Raad tæller 50 paa Livstid af Kronen udnævnte Medlemmer; Repræſentanternes Hus tæller 93 paa 3 Aar af Folket valgte Medlemmer. 1875 ophørte den tidligere Inddeling i 9 Provinſer; der er nu 63 Grevſkaber. Krigsbegivenhederne paadrog Kolonien betydelige Udgifter, ſaa at den 1872 havde en Gjæld af 180 Mill. Kr. Siden er Gjælden ſtegen med Udviklingen, navnlig paa Grund af Anlæg af Havne, Jærnbaner og lignende, ſaa at den ved Slutningen af 1885 udgjorde 644 Mill. Kr. Værdien af Indførſelen 1884 udgjorde 137,952,000 Kr., deraf 88,812,000 Kr. fra England. Udførſelen ſ. A. var 127,656,000 Kr., hvoraf til England 92,844,000 Kr. Hovedudførſelsartiklen er Uld, 1884 til Værdi 58,824,000 Kr.; Guldudførſelen udgjorde en Værdi af c. 18 Mill. Kr. og Indførſelen c. 6 Mill. Kr. Skibsfarten for Ind- og Udgaaende var 1,724 Skibe af 1,063,000 Tons. Af Jærnbaner vare i Drift 1 Apr. 1886 c. 380 M.; Længden af Telegraphlinjer var over 400 M. med 34 Bureauer. Koloniens Indtægt ſ. A. var 66,735,000 Kr., hvoraf Skatter 38,661,000 Kr. Indvandringen 1884 udgjorde 20,000, Udvandringen 10,700. Koloniens Hovedſtad var indtil 1865 **Auckland** paa Nordøen, men er nu **Wellington**.

Nyſeelandſk Hør (Phormium tenax), en anſelig og pragtfuld urteagtig Plante af Kronliliernes Familie med ſværdformede Blade og gule Blomſter i en klaſeformet Blomſterſtand. Den hører hjemme paa Ny-Seeland, men paa Grund af ſine udmærket fine og ſtærke Baſttrævler er den overført til Nyholland, hvorfra den i Mængde udføres til England. Den dyrkes for øvrigt en Del i det ſydlige og veſtlige Europa.

Nyſen, en meget kraftig Udaanding følgende efter en raſk og dyb Indaanding; Munden er ſædvanlig lukket, og Luften udviger da gjennem Næſen og river Slimen med ſig fra denne

N. er en Reflexbevægelſe, der opſtaar ved Irritation iſær af Næſens Nerver, dog ogſaa af andre, f. Ex. Synsnerven (naar man ſer mod ſtærkt Sollys).

Nyſerod (Helleborus), Slægt af Rannunkelfamilien med Rodſtok; Bladene ere fodnervede, ſnitdelte og læderagtige; Blomſterne have 5 grønne, hvide eller rødlige Bægerblade, 8—10 ſmaa, kræmmerhusdannede Kronblade. Arterne voxe i de koldere Bjærgſtrækninger i Europa og Aſien og ere alle ſkarpe Giftplanter; den ſorte N. (H. nigra) fra Alperne og Grækenland, med ſmukke hvide eller rødlige Bægerblade, plantes ofte i Haver og blomſtrer i Februar og Marts (Juleroſer); H. viridis med grønne Blomſter og H. foetidus blomſtre noget ſenere. Rodſtokken af alle Arterne, navnlig af den førſtnævnte, ere kraftige Lægemidler. Ang. den ſaakaldte **hvide N.** ſ. **Veratrum**.

Nyſlöt, befæſtet Stad i Storfyrſtend. Finland, 18 M. n. for Viborg, ligger i det ſtore Sødiſtrict. 1,000 I.

Nyſtad, Stad i det finſke Gouv. Åbo, 8 M. n. v. for Åbo ved den bottniſke Bugt. 4,000 I. Havn og Skibsfart. Udførſel af Tømmer og Hamp. Fredſlutning 10 Sept. 1721 mellem Sverige og Rusland.

Nystägmus, en uophørlig Bevægelſe af Øjeæblet, beror paa en Krampe i Øjets Bevægemuſkler.

Nyſted, Kjøbſtad paa Sydſiden af Laaland ved en lille Vig af Øſterſøen, 6 M. ø. ſ. ø. for Nakſkov. 1,438 I. (1880). Byen ligger højt og ſmukt. Til dens Sogn høre den gamle Herregaard Aalholm og to Landsbyer. Landdiſtrictet udgjør en Commune for ſig. Kirken har et anſeligt Taarn med Spir, der tjener ſom Sømærke. Raadhuſet er opført 1852. Andre offentlige Bygninger ere Skolen, Hoſpitalet og Sygehuſet. Handelen er ubetydelig; Toldindtægten udgjorde 1885 kun 10,500 Kr. Der udførtes til Udlandet 1,002 Svin og 1,364,000 Pd. Kornvarer, ⅓ Hvede og Reſten Byg. Her var ſamtidig hjemmehørende 45 Baade under og af 4 Tons og 10 Fartøjer af 237 Tons. Havnens Dybde er 12 F. Her drives noget Skibsbyggeri. Communens Udgifter 1884 udgjorde 23,500 Kr. Paa Formue og Lejlighed lignedes 12,000 Kr. Øvrigheden er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Skriver ſamt Birkedommer ved Nyſted Birk. Byraadet har 7 valgte Medlemmer. Af andre Embedsmænd er her en Toldcontroleur, en Poſtexpediteur, en Telegraphbeſtyrer, en Sognepræſt, tillige for Herridslev Sogn, og en Capellan pro loco. — N. ſkylder rimeligvis det udenfor liggende Aalholm-Slot ſin Oprindelſe og ſaa vel dette ſom det i Byen 1286 ſtiftede Graabrødrekloſter ſin videre Udvikling.

Ny-Sydwales [nǣhls], eng. New South Wales, en engelſk Koloni i Auſtralien, omfattede tidligere hele det øſtlige Auſtralien med Tasmanien og tilliggende mindre Øer; men derfra ere efterhaanden fraſkilte Sydauſtralien, Victoria og Queensland. Den omgives mod Ø. af det ſtore Ocean, mod S. af Victoria, hvor Grænſen løber fra Cap Howe mod V. N. V. til Floden Murrays Kilder og dernæſt langs denne Flod, mod V. af Sydauſtralien, hvor Grænſen følger 158° 40′ ø. L., og mod N. af Queensland, hvor Grænſen fra V. følger 29° ſ. Br., indtil den ſkærer Floden Darling, hvorfra den gjennem talrige Bugter gaar til det ſtore Ocean. 14,620 □ M. med 921,000 I. (1884), hvoraf 511,000 Mænd. Antallet af Auſtralnegre var 1,640. S. A. fødtes 33,946 og døde 14,220; der indvandrede 72,500 og udvandrede 40,300. Befolkningen udgjorde 1833 kun 71,000, men var 1854 allerede ſtegen til 251,000. Landet langs Øſtkyſten i c. 40 M.s Bredde er Bjærgland med talrige til Dels parallele Kjæder, der hyppig forbindes ved Tværkjæder, og ſom have en Mængde forſkjellige Localbenævnelſer. Det højeſte bekjendte Punkt er Kosciusko (c. 7,000 F.) i Warragong-Bjærgene i Nærheden af Grænſen mod Victoria. Landet v. for Bjærgene er en udſtrakt Slette, i hvis veſtlige Del der hæver ſig flere lave Bjærgſtrøg. Da Bjærgene ligge nær ved Kyſten og i Almindelighed falde brat ned mod denne, er der paa Øſtſiden ingen betydelige Floder. Fra Veſtſiden af Bjærgene flyde derimod flere anſelige Floder, der næſten alle falde i Murray. Som anført danner denne Sydgrænſen og optager herfra de forenede Floder Murrumbidgee og Lachlan ſamt den ſtore Flod Darling ell. Calewatta, der i ſit øvre Løb hedder Barwan. I Bjærglandet ere talrige Søer, men ingen af betydelig Størrelſe. Søerne paa Slettelandet danne ſædvanlig Sumpe. Jo længere man fjærner ſig fra Bjærgene mod N. V., deſto mere ørkenagtigt bliver Landet. Klimaet er mildt, ſtadigt og ſundt; Middeltemperaturen i Slettelandet vexler mellem 15° og 19°. Agerdyrkningen gjør raſke Fremſkridt. De vigtigſte Sædarter ere Hvede, Majs, Byg og Havre. Desuden dyrkes Tobak, Sukkerrør og noget Bomuld. Den europæiſke Vinſtok trives godt, og der udføres endog Vin, men Phylloxeraen har ogſaa ſtrakt ſine Ødelæggelſer hertil. I Bjærgegnene findes ſtore Skove. Af langt ſtørre Betydning end Agerdyrkningen er Kvægavlen. 1880 udgjorde Kvægſtanden c. 360,000 Heſte, 2,920,000 Stk. Hornkvæg, 29 Mill. Faar og 256,000 Svin. 1858 indførtes Alpakaen fra Sydamerika, og det har viſt ſig, at Landets Klima egner ſig godt for den. Af Mineralprodukter er Guld endnu det vigtigſte, men Udbyttet er i Aftagende. 1865 udgjorde Guldudførſelen 48 Mill. Kr., men 1870 kun 84 Mill. og 1884 kun 17 Mill. Kr. mod Indførſel ſ. A. af 80 Mill. Kr. Sølvproduktionen er i den ſenere Tid ſtegen betydelig. Kobbergruberne ere meget righoldige og bearbejdes i ſtedſe ſtørre Udſtrækning. Gode Stenkul findes flere Steder, og der produceres for et Beløb af c. 17 Mill. Kr. Induſtrien har vel gjort Fremſkridt, men formaar dog langtfra at tilfredsſtille Befolkningens Behov. Handelen er derimod ſærdeles omfattende. 1884 udgjorde Værdien af Indførſelen (medregnet c. 30 Mill. Kr. i ædle Metaller og Mønt) et Beløb af c. 410 Mill. Kr., hvoraf fra England c. 206 Mill. Kr., og Udførſelen (medregnet c. 17 Mill. Kr. for ædle Metaller og Mønt) et Beløb af c. 330 Mill. Kr., hvoraf 138 Mill. til England. Uld ſtaar ſom Udførſelsartikel for et Beløb af 171 Mill. Kr. Koloniens

Skibsfart for Ind- og Udgaaende udgjorde 5,108 Skibe af 4,561,000 Tons. Jærnbanelinjerne 1884 havde en Længde af 360 M., og dertil vare c. 85 M. under Anlæg. Telegraphlinjerne vare af Længde over 2,000 M. med dobbelt ſaa ſtor Traadlængde og henved 400 Bureauer. Poſtkontorer c. 1,100. Statsindtægt 108 Mill. Kr., Udgift 150 Mill. Kr. Statsgjæld 443 Mill. Kr., navnlig hidrørende fra Anlæg af Jærnbaner og andre offentlige Arbejder. Paa Undervisningsvæſenet anvendes aarlig betydelige Beløb, og i Hovedſtaden Sydney er der et Univerſitet. — Auſtraliens Faſtland blev førſt beſøgt af hollandſke Søfarere og fik derfor Navnet Nyholland, ſkjønt intet Forſøg gjordes paa Bebyggelſe. Førſt 1769 foretog J. Cook en ordentlig Underſøgelſe og gav det nuværende N.-S. Navn af Botanybay paa Grund af Landets Rigdom paa nye, ukjendte Planter. 1787 udſendte den engelſke Regering den førſte Gouverneur med en Ladning af Forbrydere til Botanybay, men Straffekolonien flyttedes ſnart til Port Jackſon, hvor Sydney grundlagdes. Deportationen fortſattes nu i ſtor Stil (indtil 1840 omtr. 100,000), men ved Siden deraf foregik ogſaa en Indvandring af frie Nybyggere. Blandt disſe udvikledes (omtr. 1835) de ſaakaldte „Squatters", ſom tog ſtore Landſtrækninger i Brug til Faareavl og fik løsladte Forbrydere til Arbejdere. Efterhaanden voxede Bebyggelſen ſaaledes, dels af frie Indvandrere, dels af tidligere Forbrydere, at Straffekolonien ikke længer paſſede til det øvrige Samfund, og 1847 rejſtes iſær i Victoria ſtærke Klager over den fortſatte Deportation, ſom derfor ogſaa ſtandſedes 1849. N. A. udſkiltes den ſydlige Del (det nuvær. Victoria) fra N.-S., ligeſom Sydauſtralien allerede var fraſkilt 1836 og den nordlige Del (det nuvær. Queensland) blev adſkilt 1859. Opdagelſen af Guldminerne 1851 medførte en ſtærk Tilſtrømning af Indvandrere, til Dels Æventyrere fra mange Lande, og ſenere ſøgte N.-S.s Styrelſe at fremme en regelmæſſig Indvandring fra Moderlandet ved ſtore Statstilſkud, hvorhos der 1864 toges Forholdsregler for at udvikle Selveje og mindre Agerbrug i Modſætning til det tidligere Forpagtningsſyſtem, ſom alene var til Gavn for Squatterne. Ogſaa gjordes alvorlige Skridt for at undertrykke de Røverbander, der havde dannet ſig i det indre Land ſom en naturlig Arv fra det tidligere Forbryderſamfund. Siden har N.-S. været i raſk og ſtadig Fremgang baade i aandelige og timelige Forhold. 1841 oprettedes et lovgivende Raad paa 36 Medlemmer, hvoraf Regeringen udnævnte de 12, og Nybyggerne valgte de 24. 1850 tillodes gradvis Forøgelſe af Medlemstallet, medens kun Forholdet blev det ſamme, og 1855 gaves en ny Forfatning, hvorved indførtes tvende Kamre og det parlamentariſke Syſtem. Det lovgivende Raad tæller nu 58 Medlemmer, ſom Gouverneuren udnævner paa Livstid, og den lovgivende Forſamling 118, ſom vælges paa 5 Aar ved en lav Valgretscenſus og hemmelig Afſtemning.

Nyſø, Herregaard tæt n. for Præſtø, Hovedſædet i Baroniet Stampenborg, blev oprettet 1673 og kom efter at have gaaet igjennem forſkjellige Ejeres Hænder 1800 til Familien Stampe, ſom ſiden har ejet den. N. er bleven bekjendt ſom Thorvaldſens jævnlige Opholdsſted efter hans Hjemkomſt 1839—44; i den ſmukke Have havde han ſit Atelier.

Nyſølv, Argentan, Packfong, Hvidkobber, en hvid Legering af Kobber, Zink og Nikkel. Forholdet, hvori disſe Metaller ere legerede, er noget forſkjelligt, og dermed vexler baade Farven og Priſen; 5 Dele Kobber, 2 D. Nikkel, 2 D. Zink er ikke ualmindeligt; en ringe Tilſætning af Jærn gjør det hvidere, haardere og ſkjørere. N. er i Regelen haardere end Sølv, meget modtageligt for Politur og holder ſig godt i Luften.

Nyttevirkning, ſ. **Arbejdsmængde** og **Maſkine**.

Ny-Wales [nŭ̄hls], ſ. **Hudſonsbay-Landene**.

Næ (isl. nið) bruges om Maanen fra den Tid, da den begynder at aftage, Tiden imellem Fuldmaane og Nyet: „Maanen er i N."; jvfr. **Ny**.

Næb (Rostrum) findes hos alle Fugle, idet de forlængede, tandløſe, hornklædte Kjæver kaldes ſaaledes og antage en Mængde forſkjellige Former (Ravnæb, Andenæb, Hønſenæb osv.); visſe Pattedyr (Næbdyr, Delfiner) og Fiſke (f. Ex. Sværdfiſk, Hornfiſk) ſiges ogſaa at have et „N.", d. e. en ejendommelig Forlængelſe af den ene eller af begge Kjæverne. Samme Benævnelſe bruges ogſaa undertiden om Skildpaddernes og Blækſprutternes Kjæver.

Næbdyr (Ornithorhynchus paradoxus, Platypus anatinus), et for det ſydlige Nyholland og Tasmanien ejendommeligt Pattedyr, udmærket ved det brede, flade, hornagtige Andenæb, ſom giver det et fra alle andre Pattedyr forſkjelligt Phyſiognomi. N. er lavbenet, med en tæt, kort Pels, bred Hale og Svømmefødder; Forkløerne ere brede og flade Gravekløer, Bagkløerne mere krumme og ſpidſe. Egentlige Tænder har N. ikke, men i Randen af Undernæbet findes Takker og langt tilbage ſaa vel i Over- ſom Underkjæve en ſtor Hornknude. N. graver Huler i Nærheden af Vandet, i hvilket det ſøger ſin Føde (Vandinſekter), ſnadrende paa Ændernes Vis; inderſt i Hulen, fra hvilken en Gang fører ned til Vandet, er et Leje af Hø for Ungerne. **Næbdyrenes Orden** (Monotremata) beſtaar af N. og Myrepindſvinet (ſ. d. A.). De Træk, hvori de ligne hinanden, ere det hornagtige, tandløſe Næb, ſmaa Øjne, ſtore, paa Forfødderne mere lige og brede, paa Bagfødderne mere krumme Kløer, Hannens Spore paa Bagbenene (der næppe, ſom man har troet, er et Giftvaaben) og Mangelen af Patter, idet Mælkekjertlerne aabne ſig ud gjennem en Mængde fine Porer paa Bugen; fremdeles i flere Ejendommeligheder i Benbygningen (Hovedſkalsknoglernes tidlige Sammenvoxning, Skulderpartiets Bygning osv.) og endelig ved den blandt Pattedyr eneſtaaende Formeringsmaade at lægge Æg, der i Udſeende nærmeſt minde om de fleſte Krybdyrs. Med Pungdyrene ſtemme de i den ufuldkomne Bygning af Hjærnen og ved at beſidde „Pungben". Navnet Monotremata hentyder til, at Endetarm og Urin- og Kjønsveje udmunde i en fælles Kloak ſom hos Fugle og Krybdyr.

Næbhval, ſ. **Døgling**.

Næbmunde (Rhynchota), Orden af Inſektklasſen, omfattende Tæger (Hemiptera) og Cicader (Homoptera), har Navn af disſe Inſekters ejendommelige Sugeſnabel, ſom dannes af Underlæben og dens Følere, der ſom en Skede omſlutte Kindbakker og Kjæver, hvilke virke ſom et Suge- og Stikkeapparat.

Næbmus, norſk, d. ſ. ſ. Spidsmus.

Næbſik, norſk, d. ſ. ſ. Snæbel.

Næbſnog, ſ. **Naalefiſk**.

Näfels, Flække i Canton Glarus i Schweiz, 1 M. n. for Glarus. 3,000 J. — 1,500 Schweizere ſejrede her 9 Apr. 1388 over Øſterrigerne.

Nägeli, Carl Wilh. v., f. 30 Marts 1817, 1840 Profesſor i Zürich, 1852 i Freiburg og ſiden 1858 i München, tør maaſke anſes for Nutidens førſte Botaniker, idet han paa meget forſkjellige af Botanikens Omraader har leveret overordentlig vigtige, til Dels banebrydende Arbejder, der i lige høj Grad bære Vidnesbyrd om en fortrinlig Underſøgelſeskunſt, ſtor Skarpſindighed og ualmindelig Arbejdskraft. Gjennem et Tidsrum af omtrent 50 Aar har han beriget den botaniſke Literatur med ſine ofte bindſtærke Arbejder over Morphologi, Anatomi, Hiſtologi, Udviklingshiſtorie, de lavere Planter oſv. Meſt har han dog maaſke grebet ind i Videnſkabens Udvikling ved ſine Underſøgelſer og Theorier over de organiſerede Dannelſers Molecularſtructur og Væxt. Saa lidet er imidlertid N. Stuebotaniker, at han tvært imod i mange Aar hver Sommerferie har botaniſeret i Alperne og navnlig ved grundige Studier i den formrige Slægt Høgeurt har ſøgt at klare ſig Arts-Spørgsmaalet og ogſaa paa dette Omraade leveret en Række yderſt interesſante Arbejder, af hvilke navnlig maa mærkes „Mechaniſch-phyſiologiſche Theorie der Abſtammungslehre“ (1883).

Nägeli, Johann Georg, f. 1768 i Zürich, hvor han fra 1792 havde en Muſikhandel og døde 1836, Componiſt af Sange („Freut euch des Lebens“), Chorſager og Claverſtykker, Udgiver af »Répertoire des clavecinistes« (ældre Meſtres Claverſtykker, deriblandt flere Ting af Weyſe) ſamt Forfatter af flere theoretiſke Skrifter navnlig om Sang („Geſangbildungslehre nach Peſtalozziſchen Grundſätzen“ o. a.). Et Mindesmærke for N. indviedes i Zürich 1848, og ſamtidig udkom hans Biographi af Keller.

Nælde (Urtica), Urt af Nældefamilien med ſærkjønnede Blomſter og 4delt Blomſterbække. Haarene ere Brændehaar, d. e. de indeholde en brændende Vædſke, der flyder ud, naar Haaret ved Berøring med Huden er brækket af i Spidſen. To Arter ere almindelige hos os, den ſtore (U. dioica), der er tvebo, og den lille (U. urens) der er enbo; de have begge ſmaa, grønlige Blomſter. Af de tropiſke Arter er der flere, der kunne frembringe overordentlig ſtærk Virkning ved Berøring, ſaaledes U. stimulans paa Java og U. urentissima paa Timor. Man har Exempel paa, at Smerten foraarſaget ved Berøring af U. crenulata med et Par Fingre holdt ſig i 9 Dage. Baſttrævlerne af de fleſte Arter kunne anvendes til Væv, det ſaakaldte Netteldug; i denne Henſeende er navnl. U. cannabina fra Perſien vigtig. **Nældefamilien** (Urticaceæ), af de kronløſes Orden, har Bladene forſynede med Axelblade, Blomſterne ſærkjønnede, Hanblomſtdækket 4—5bladet. Frugten en overſædig Nød. Omtr. 500 Arter, navnlig udbredte i Troperne.

Nældeblærer, mikroſkopiſke Organer, ſom findes i ſtor Mængde i Goplernes og Koraldyrenes Hud, iſær paa Fangarmene; de beſtaa af en lille Blære, ſom indeſlutter en ſammenſlynget Traad, der pludſelig kan krænges ud. Et grebet Bytte eller en berørende Gjenſtand angribes af Tuſender af disſe Nældetraade; det er dem, der frembringe den brændende Svie, ſom har ſkaffet Goplerne og Aktinierne Navnet „Sønælder“ (urticæ marinæ).

Nældefeber (Urticaria), et med ſtærk Feber og gaſtriſke Tilfælde forbundet Udbrud af ſtore, flade, hvidlige, lidt haarde, ſtærkt brændende Vabler, der ere meget flygtige og ſvinde paa et Sted for at viſe ſig paa et andet. Jævnlig optræder det ſamme Udſlæt uden Feber, iſær hos dertil disponerede Individer efter Indvirkningen af beſtemte Aarſager, f. Ex. Loppeſtik, Nydelſen af Skaldyr eller Svampe. Brændenældernes myreſyreholdige Saft, ſom udgydes ved Berøring af deres Blade (ſ. **Nælde**), fremkalder et ganſke lignende Udſlæt paa Huden, hvoraf vel Navnet N. **Nældeudſlæt** er et hos Heſten og Svinet forekommende Udſlæt, der efter nogle Dages forudgaaende Feber viſer ſig ſom Knuder omkring paa Legemet, ledſaget af Kløe, og ſom igjen ſvinder i Løbet af nogle Dage. Hos Svinet ere Knuderne af en rød Farve, og Sygdommen kaldes almindelig Knuderoſen; det er en mild Sygdom, ſom undertiden kan forvexles med brandartet Roſen.

Nænie ell. **Nænia**, Klageſang, ſom de gamle Romere afſang ved Begravelſer, og ſom indeholdt Ros over de afdøde.

Næringsfrihed har i alle Lande været indſkrænket paa forſkjellig Maade. De ſædvanligſte hemmende Betingelſer i ſaa Henſeende gaa ud paa, at Induſtri og Handel i det væſentlige kun maa drives i Byerne, ſamt at de forſkjellige Næringsdrivende ſkulle være forenede i Lav, der ere monopoliſerede, og hvortil der kun gives Adgang gjennem visſe Prøver. Disſe Baand ere blevne paalagte dels af politiſke, dels af økonomiſke Grunde og have til en vis Tid haft deres Berettigelſe, medens de nu kun virke ſkadelig paa den økonomiſke Udvikling og lægge Hindringer i Vejen for Individernes Krav paa at kunne benytte deres Kræfter til deres eget Underhold. I de fleſte Lande er der derfor, ſiden Frankrig 1791 indførte fuld N., gjort betydelige Fremſkridt henimod N. Ved Lov af 29 Dec. 1857 bleve de tvungne Lav ophævede i Danmark fra 1862, og der aabnedes en temmelig fri Adgang til at drive Haandværk og Handel paa Landet. Hovedregelen indeholdes i Lovens § 16: „Ingen ſkal kunne drages til Anſvar for det under Haandværks- og Fabrikdrift henhørende Arbejde, ſom han enten ſelv eller ved Huſtrus og Børns Hjælp udfører“. Det er altſaa kun til at benytte andres Medhjælp eller til at have Udſalg, at Borgerſkab er nødvendigt, og dette kan efter Lovens § 3 ikke nægtes den, der forlanger ſamme mod den faſtſatte Betaling, for ſaa vidt han er fuldmyndig og ikke ſærlig har gjort ſig uværdig dertil. Allerede ved Lov af 15 Juli 1839 ophævedes eller modificeredes Indſkrænkningerne med Henſyn til N. i Norge i væſentlig Grad (ſ. **Lav**).

Næringsmiddel, Fødemiddel, en Subſtans, der indeholder de til det dyriſke Legemes Ernæring (ſ. d. A.) nødvendige chemiſke Beſtanddele, **Næringsſtoffer**, i en pasſende Form. Ved middelmaadigt Arbejde behøver en voxen Mand daglig mindſt 118 Gram Æggehvideſtof, 56 Gram Fedt og 500 Gram Kulhydrater, men disſe Tal vexle ſelvfølgelig meget efter Legemets Beſkaffenhed og Livsomſtændighederne. Intet enkelt N. indeholder de nævnte Næringsſtoffer i dette Forhold, og man maa derfor ved Sammenſætningen af Føden altid ſørge for en pasſende Blanding af forſkjellige N. Da de fra Dyreriget ſtammende N. (iſær Kjød, Æg, Oſt) ere rige paa Æggehvide og ofte ogſaa paa Fedt, de fra Planteriget hidrørende derimod med faa Undtagelſer (Bælgfrugter) ere fattige paa Æggehvide, men (iſær Kornſorterne) rige paa Kulhydrater, er en af animalſke og vegetabilſke Subſtanſer ſammenſat Næring meſt at anbefale. I Almindelighed følger Menneſket inſtinktmæsſig denne Regel uden at have nogen Anelſe om dens Betydning, men hvor det f. Ex. af økonomiſke Grunde kommer ſærlig an paa at træffe den rette Sammenſætning af Koſten, kan dette gjøres ved Hjælp af en ſimpel Beregning, der ſtøtter ſig paa de chemiſke Underſøgelſer om Næringsſtoffernes Mængdeforhold i de forſkjellige N., d. e. deres **Næringsværdi.** Vin, Øl, Brændevin, Kjødſuppe, Te og Kaffe, de ſaakaldte Extractivſtoffer, Krydderier henregnes ikke til de egentlige N., men til Nydelſesmidlerne, ſom ikke directe have noget med Ernæringen at gjøre, men dog have ſtor Betydning ved at fremme Fordøjelſen og virke inciterende paa Nerveſyſtemet.

Næringsſkat var en communal Afgift, ſom tidligere almindelig ſvaredes i Kjøbſtæderne af dem, der drev borgerlig Næring enten efter Borgerſkab eller Bevilling, og ſom anſattes i Forhold til Omfanget af deres Bedrift, men uden Henſyn til den Formue, ſom de paagjældende for øvrigt ejede. I Kjøbenhavn er N. bortfalden ved Lov af 19 Febr. 1861, der har ſat en Indkomſtſkat i Stedet, og i Kjøbſtæderne ved Lov af 11 Febr. 1863, ſaaledes at en almindelig Ligning paa Formue og Lejlighed er traadt i Stedet.

Nærſynethed, Kortſynethed, Myopi, en Synsanomali, der beror paa, at Øjet er for ſtærkt lysbrydende, ſaa at det dannede Billede falder foran Nethinden, hidrører ofteſt fra, at Øjets Længdeaxe enten er for lang fra Fødſelen af eller er bleven det ſenere hen i Livet ved en Formforandring af Øjet, der kan ſkyldes forſkjellige Aarſager.

Nærøfjorden, en af Sognefjordens ſydlige Arme, er maaſke den meſt ſtorartede af alle Norges Fjorde. Den er overalt omgiven af mægtige Fjælde, der fra en Højde af indtil 5,400 F. (1,700 Met.) ſtyrte lodret ned i Søen. Fjordens Forſænkning fortſættes mod Syd i den interesſante og maleriſke **Nærødal**.

Næs (isl. nes), en Jordſtrimmel, Jordtunge, der ſtrækker ſig ud i Havet; forekommer hyppig i Stednavnes Sammenſætning. Deraf **Næskonge**, i Oldtiden Benævn. paa Smaakonger, der herſkede over en mindre Del af Landet ved Havet.

Næsby-Aa, ſ. **Sus-Aa**.

Næsbyholm, en gammel Herregaard i Sjælland, Præſtø Amt, 1 M. ſ. ø. for Sorø, der blev oprettet paa Dronn. Margretes Tid af Ridder Anders Olufſøn Lunge og ſenere har haft mange bekjendte Ejere, blandt hvilke Laurits Axelſøn, en af de 9 berømte Brødre af Familien Thott paa Chriſtian I.s og Kong Hans's Tid, Torben Oxe, Familierne Roſenkrantz, Brahe og Ulfeld, Admiral Henr. Bjelke, hørte en kort Tid under Frederik IV til Grevſkabet Frederiksholm, tilhørte derpaa bl. a. Kammerh. Chr. Siegfr. Plesſen, Grev Joh. Ludv. Holſtein til Ledreborg og hans Søn, Grev Chr. Conr. Soph. Danneſkjold-Samsø, Amtmand i Præſtø Amt, ſom anlagde den efter ham og Godſet opkaldte Kanal, Kammerh. Chr. Rønnenkamp og nu dennes Søſterſøns Søn. Den nuværende Hovedbygning er opført 1585 af Steen Brahe, en Broder til den berømte Tyge Brahe. **Næsbyholms Kanal**, ſ. **Danneſkjoldſke Kanal**.

Næſe, i videre Betydning hele Lugteorganet med de dertil hørende Huler, i ſnævrere Bet. den i Anſigtet fremragende Del af dette, **den ydre N.**, dannet opadtil af **Næſebenene**, nedadtil af de dermed forbundne **Næſebruſk**. **Næſeroden** er Overgangen imellem Panden og Næſens forreſte fremſpringende Kant, **Næſeryggen**, der nedad ender i **Næſeſpidſen**. **Næſevingerne** ere de nederſte, bevægelige Partier af den ydre N.s bruſkede Sidevægge. Den „græſke" N.s Ryg danner en lige Linje og Spidſen en ſpids Vinkel, medens den „romerſke" danner en mere buet Linje. **Den indre N.**, **Næſehulen**, er indeſluttet af Anſigtsbenene, ved den haarde Gane ſkilt fra Mundhulen og overalt beklædt med en Slimhinde. Ved et Skillerum i Midten er den delt i to Sidehalvdele, af hvilke hver fortil ſtaar i Forbindelſe med Luften ved **Næſeboret** og bagtil med Svælgets øvre Del igjennem en ſtørre Aabning, ſaaledes at Luften under Aandedrættet kan ſtryge gjennem hele Næſehulen. I dennes øverſte Del har det egentlige Organ for Lugteſanſen ſit Sæde; Lugtenerverne, der udgaa fra Hjærnens forreſte Lapper, trænge nemlig igjennem to Rækker fine Aabninger i Hjærneſkallens Bund ned i Næſehulen og forgrene ſig i Slimhinden i dennes øverſte Del, hvor deres fineſte Ender ſtaa i Forbindelſe med ſæregne lange Celler, Lugtecellerne, der maa betragtes ſom ſærlig udviklede Epithelceller; gjennem disſe foregaar viſtnok Lugtenervernes Paavirkning ved de i den indaandede Luft tilſtedeværende flygtige Stoffer (ſ. **Lugt**). **Næſeblod**, Blødning fra Næſens Slimhinde, er meget hyppig, kan hidrøre fra Slag paa Næſen, Blodtilſtrømning til Hovedet oſv. eller følge med andre Sygdomme (f. Ex. Typhus) og kan undertiden, naar en egen Dispoſition er til Stede, endog blive meget farlig. — **Næſe** kaldes ogſaa fremſpringende Dele paa forſkjellige Gjenſtande, ſom den forreſte, noget tilſpidſede Del paa en Sko ell. Støvle. N. paa visſe Høvle er et foran opſtaaende Horn til at ſatte med venſtre Haands Tommelfinger. N. paa en Tagſten er den Knaſt, hvormed den hænger paa Lægten. N. paa en Platin i Strømpevirkeſtolen er det Fremſpring, hvormed den danner Maſken. I Talemaaden „at faa“ ell. „give En en N.“ bet. det Irettesættelſe.

Næſebjørn (Nasua), Rovdyrſlægt med lave Ben, Saalegang, fyldig Pels, lang, buſket Hale og tryneformig forlænget Snude. I Tandforholdet ſlutter den ſig nærmeſt til Bjørnene, og ligeſom hos denne er Føden, ſom den ſøger dels paa Træerne, dels paa Jorden, blandet dyriſk (Fugleæg, Inſekter) og Planteføde (Frugter). N. lever i Nord- og Sydamerika. Sammen med de ligeledes amerikanſke Rovdyr Vaſkebjørn og Kinkaju (Snohalebjørn) danne N. en ſæregen Gruppe, Halvbjørnene, der kun have ēn Kundetand i Underkjæven, hvor Bjørnene have to.

Næſehorn (Rhinoceros), Pattedyrſlægt af Hovdyrenes Orden; ſtore plumpe Dyr med tyk, næſten nøgen, glat eller i Skjolde afdelt Hud, kort Hals, langagtigt Hoved, ſmaa Øjne, lave Ben med 3hovede Klumpfødder, kort Hale og et eller to (det ene da bagved det andet) Horn af Kegleform paa Næſebenene (og Panden); den mangler Hjørnetænder; Kindtænderne ere ſtærke, foldede Knuſetænder. De aſiatiſke Arter have mere udviklede Fortænder og Huden afdelt i Skjolde ved dybe Folder; hos de afrikanſke ere Fortænderne ſaa ſmaa, at de aldrig bryde gjennem Gummerne, og Huden er glat, i det højeſte med en Antydning af Folderne. De afrikanſke Arter, **det ſorte N.** (R. bicornis) og **det hvide N.** (R. simus), ere tohornede ligeſom **Sumatra-N.** (R. sumatranus), hvorimod det ſtore **indiſke N.** (R. unicornis) og **Sunda-N.** (R. sundaicus) kun have ēt Horn. Maaſke er de levende Arters Antal endnu ſtørre; man har i det mindſte opſtillet et Par afrikanſke Arter og en indiſk tohornet Art, R. lasiotis, foruden de opregnede. Blandt de uddøde Arter ere de vigtigſte **det nordiſke N.** (R. tichorhinus), af hvilken Levninger ere fundne paa mange Steder i de nyere Dannelſer i Mellemeuropa og i Sibirien, hvor dette Dyrs Lig ogſaa er fundet under lignende Forhold ſom Mamutens, hvorved det da har viſt ſig, at det ligeſom denne havde en fyldig Haarbeklædning og levede af Naaletræernes Kviſte; og R. incisivus, der manglede Hornet, fra en ældre Afdeling af Tertiærtiden. N. ere temmelig dorſke Dyr, der dog, naar de angribes, eller under andre ſærlige Forhold kunne blive farlige i deres Raſeri; de anrette ofte ſtor Skade paa Plantagerne ved at nedbryde og nedtrampe alt. N. ſer ikke godt, men hører og lugter godt og kan indhente en Heſt i Løb; dens Stemme er gryntende; i Fangenſkab trives den ret godt; den elſker Vand og Dynd ſom andre Tykhude og lever dels af Græs, dels af Kviſte eller anden Planteføde. N. dræbes med Kugle eller Lanſe; Kjødet kan ſpiſes; Huden benyttes til Skjolde og Piſke, Hornene til Bægere.

Næſehornsbille (Oryctes nasicornis), anſelig Skarnbasſeform, 1½ Tomme lang, glinſende kaſtaniebrun, udmærket ved en hornlignende Forlængelſe paa Hovedet hos Hannen; Hunnen har paa ſamme Sted en Pukkel. N. findes iſær i Drivbænke, i Træbarken hos Garvere og i hule Egeſtammer. I de varme Lande leve talrige beſlægtede Former (Dynastes Hercules, Actæon oſv.); ſ. **Herculesbille.**

Næſehornsfugl (Buceros), ſtore, altædende, ſorte, indiſke og afrikanſke Skrigefugle, med et ſtort, men porøſt og let, noget buet Næb, fra hvis øvre Del der hos nogle Arter udgaar en Forlængelſe ligeſom et Horn, af ſamme Beſkaffenhed ſom ſelve Næbet, men af forſkjellig Form hos de forſkjellige Arter. I Rugetiden mures Hunnen inde i en hul Træſtamme, kun efterladende en Spalte, af hvilken den kan ſtikke Næbet ud for at lade ſig made af Hannen.

Næſeſkat (nefgildi) er det Udtryk, ſom i den nordiſke Oldtid ſvarer til ſenere Tiders „Kopſkat“, altſaa en ligelig af alle Ydere udredet Perſonſkat.

Næsgaard Landbrugsſkole ell., ſom den kaldes, den Claſſenſke Agerbrugsſkole er i ſin nuværende Form oprettet 1849 for det Claſſenſke Fideicommis's Regning. Gaarden, der er fortrinlig indrettet og har et Avlsbrug paa c. 300 Td. Land, er beliggende paa Falſters Nordøſtkyſt. Allerede i Slutn. af forrige Aarh. var N. indrettet til Agerdyrkningsſkole for Bønderſønner, der her ſkulde nyde fri Undervisning og have Koſt og Klæder. Undervisningen var beregnet paa 3—4 Aar, og en Lærer antaget; men der meldte ſig kun ēn Elev, og ſelv efter at Skolen aabnedes ogſaa for andre end Bønderſønner, meldte der ſig ingen. Undervisningen forlagdes derpaa i forandret Form til Kjøbenhavn, hvor den fortſattes til 1827, og imidlertid benyttedes N. ſom Mønſter- og Forſøgsgaard, hvor der fra Tid til anden indførtes forſkjellige forædlede Husdyr. Skolen er nu beregnet paa en toaarig Undervisning, hvorefter Eleverne underkaſte ſig Examen. Elevernes Tal er 18, hvoraf 9 antages aarlig til 1 Maj. Bønderſønner have fortrinsvis Adgang til Pladſerne, ſom ere ſtærkt ſøgte. Betalingen er 200 Kr. for det førſte Aar og 160 Kr. for det andet. Tiden er delt ſaaledes, at Eleverne arbejde ſkiftevis den halve Dag i Marken, hvor de øves i alle forefaldende Arbejder, og den anden halve Dag nyde de Undervisning i Skolen.

Næſtved, Kjøbſtad i Sjælland, Præſtø Amt, Thybjærg Herred, 10 M. ſ. v. for Kjøbenhavn, ligger ved Sus-Aa, ¾ M. fra dens Udløb. 4,792 I. (1880). Af dens Bygninger fremhæves St. Peders Kirke, en anſelig Bygning med ſmukt udſkaaren Prædikeſtol. Den har hørt til det gamle nedenf. omtalte Benedictinerkloſter St. Pederskloſter, ſenere Skovkloſter, og blev ſkaanet, da dette brændte 1261, men brændte ſelv 1280, hvorefter den nuværende Kirke opbyggedes paa den gamle Plads; denne blev 1855 og nærmeſt foreg. A. ſmukt reſtaureret. Fremdeles St. Mortens Kirke med rigt udſkaaren Altertavle, reſtaureret 1857—59; det nye Raadhus, opført 1855—56; det gamle Raadhus; det ſaakaldte Helligejſtes Hoſpital; den Oſtenfeldtſke

Enkeſtiftelſe; Borgerſkolen og Friſkolen; Amtets Syge- og Tvangsarbejdsanſtalt; Gasværket. Byen har mange gamle Bindingsværksbygninger fra det 17de Aarh. Sus-Aa er ſejlbar for Pramme, men ikke for ſtørre Skibe, for hvilke der er Havn ved Karrebæksminde, 1¼ M. fra N. Told- og Skibsfartsafgiften udgjorde 1885 62,704 Kr. og Brænderiafgiften 25,762 Kr. Der udførtes til Udlandet 1885 5,200 levende Svin og 1,948,000 Pd. Korn, hvoraf ¾ Hvede, Reſten Byg. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 164 Baade under og af 4 Tons og 17 Fartøjer paa 1,078 Tons, hvoriblandt en lille Dampbaad paa 8 Tons. Havnen ved Karrebæksminde er 11—12 F. dyb. Af induſtriel Virkſomhed drives her Brændevinsbrænderi, Klædefabrikation, Jærnſtøberi, Papirfabrikation, Ølbryggeri og Tobaksſpinderi. N. er Garniſon for 4de Dragonregiment. Communens Udgift 1884 var 122,000 Kr., Overſkud 17,000 Kr. Paa Formue og Lejlighed lignedes 36,000 Kr. Communens Activer vare 400,000 og dens Paſſiver 410,000 Kr. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Skriver og Foged i Thybjærg Herred. Byraadet har 13 valgte Medlemmer. Andre Embedsmænd ere: en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Landphyſicus, en Diſtrictslæge, en Poſtmeſter, en Telegraphbeſtyrer, en Sognepræſt og en reſiderende Capellan. I N. er en Induſtri- og Sparebank og en Disconto-, Laane- og Sparebank. Byen hører under Præſtø Amts ſjællandſke Amtſtuediſtrict, 2det Udſkrivningsdiſtrict og er Valgſted for Amtets 3dje Folketingskreds og 3dje Landstingskreds. — N. forekommer allerede i førſte Halvdel af det 12te Aarh., da her ſtiftedes et Benedictinerkloſter, ſom paa Kirken nær afbrændte 1261 (ſ. for øvr. Herlufsholm). Byen havde endnu 3 andre Kloſtre, et Graabrødrekloſter (ſtiftet 1239), et Sortebrødrekloſter (ſtiftet 1242) og et Helligaandskloſter. I det 13de Aarh. afbrændte den gjentagne Gange (1271, 1280 og 1297). 14 Juni 1259 leveredes ved N. et blodigt Slag, hvor den ſjællandſke Landalmue, ſom Dronn. Margrete Sprængheſt havde ſamlet, blev overvunden af den rygiſke Fyrſte Jaromar og 10,000 Bønder ſkulle være faldne.

Næveretten, ſ. Landefred.

Nævius, Cn., romerſk Digter fra Campanien, optraadte 235 f. Chr. i Rom ſom Tragediedigter, men ſynes at have vundet ſtørre Bifald ſom Lyſtſpildigter. Han døde i Landflygtighed i Utica c. 200 f. Chr. De faa Brudſtykker af hans Digte ere ſamlede af Clußmann (1843).

Nævneform, ſ. Nominativ. **Nævneord**, ſ. Nomen.

Nævninger, Nævn, kaldtes de Mænd, ſom efter den gamle danſke, navnlig den i Provinſiallovbøgerne indeholdte Ret i de fleſte vigtigere, navnlig criminelle Sager havde ved deres edelige Udſagn at erklære den anklagede for ſkyldig eller uſkyldig, hvorefter Dommen afſagdes af de forſamlede Tingmænd. De nærmere Beſtemmelſer om Antallet af N., om deres Udnævnelſe (der ſnart ſkete af Sagſøgeren, ſnart af den kongelige Ombudsmand, ſnart af Diſtrictets Beboere, i Almindel. med Ret for den anklagede til at forkaſte nogle af de udnævnte), om Afſigelſen af deres Kjendelſe (navnlig om der til den anklagedes Frifindelſe udfordredes Enſtemmighed eller om, ſom det efterhaanden blev Regelen, Stemmeflerhed var tilſtrækkelig) oſv. havdes mange forſkjellige Beſtemmelſer i de forſkjellige Provinſer og for de forſkjellige Slags Sager. Det var iſær i Jylland, at Nævningsinſtitutionen var udviklet, og der havdes 5 forſkjellige Arter af dem: Rans-, Herreds-, Skibs-, Biſkops- og Kirkenævninger. Med de virkelige N. maa derimod ikke forvexles de ſaakaldte Kjønsnævninger, ſom kun vare en ſæregen Art Mededsmænd, nemlig ſaadanne, ſom vare beſlægtede med den paagjældende Part. Det var iſær efter Jærnbyrdens Ophævelſe i Rettergangsſager, at Nævningsinſtitutionen fik en beſtandig ſtørre og ſtørre Betydning, idet N. nu traadte i Stedet for hin Afgjørelſesmaade; men ligeſom ſiden efterhaanden Retsplejen i det hele gik ud af Folkets Hænder og over til de kongelige Embedsmænd, tabte ogſaa denne Inſtitution ſig igjen. I den danſke Grundlov er det nu beſtemt, at i Misgjerningsſager og Sager, der rejſe ſig af politiſke Lovovertrædelſer, ſkulle N. indføres, hvorved menes Edſvorneretter, med hvilke ogſaa N. efter det ovenfor udviklede havde betydelig Lighed. Ogſaa i Sverige havdes efter den ældſte Retsforfatning en »Nämnd«, der ligeſom de danſke N. afgjorde det factiſke Spørgsmaal i Sagerne, og endnu haves der en Inſtitution af dette Navn, men dens Betydning er nu en ganſke anden, idet N., der udnævnes af Sognebeboerne, deltager med Dommeren i ſelve Dommens Afſigelſe og altſaa ſvarer til de danſke Meddomsmænd.

Nød, en Frugt med et tørt, uopſpringende Frøgjemme, der i Regelen kun indeſlutter ēt Frø.

Nøddaab, ſ. Daab.

Nøddekrige, norſk Nøddekraake (Caryocatactes guttatus), nordiſk Ravnefugl, med brun, hvidplettet Fjerdragt og ſtort, lige Næb, bygger i tætte Skove (i Danmark kun paa Bornholm), lever af Inſekter, Nødder og andre Frugter og hamrer i Træſtammerne. Til ubeſtemte Tider vandrer den ud i ſtore Skarer og optræder da i ſtor Mængde paa Steder, hvor den ellers ikke er kjendt.

Nøddeolje. Den Olje, der vindes ved Presning af Haſſelnødden, er ikke tørrende, er lyſegul og af ringe Anvendelſe. Sædvanlig forſtaas ved N. den tørrende, grønlige Olje af Valnødkjærner, ſom indeholde omtr. 50 pCt. deraf. Den anvendes meget til finere Oljemaling, fordi den tørrer næſten ſtærkere end Linolje. For at blege den og gjøre den hurtigere tørrende udſætter man den for Luft og Sol og opbevarer den derpaa, idet gammel N. i Almindelighed anſes for bedre end friſk. Handelsvaren er hyppig blandet med Olje af Valmuefrø, der i næſten alle Forhold ligner den meget.

Nøddetræ, ſ. Haſſel. Det ſaakaldte N., der bruges til Fabrikation af Møbler og Geværſkafter, faas af nogle Valnød-Arter.

Nødhavn, en Havn, ſom anløbes dels for at udbedre Skibet eller rette paa Ladningen, derſom den ſkulde have forſkudt ſig, dels for at proviantere, derſom Vand eller Proviant ſkulde være ſluppet op.

„**Nødhjælpere**“ kaldtes i den katholſke Tid 14 (ell. 15) Helgener, ſom man ſærlig paakaldte i forſkjellige Tilfælde af Sygdom eller anden Nød. De vare Georg (St. Jørgen), Erasmus, Pantaleon, Dionyſius, Achaius, Ægidius, Blaſius, Vitus, Chriſtoffer, Cyriacus, Euſtachius, Katharina, Margrete og Barbara.

Nødmaſt, en Maſt, dannet om Bord i et Skib af Vareſpir eller Rundholter, for at erſtatte Tabet af en forliſt Maſt. Tilſvarende Betydning har **Nødrør**.

Nødret kaldes Retten til for ſig ſelv eller en anden, der befinder ſig i Nødstilfælde, d. e. under Omſtændigheder, ſom medføre en overhængende Fare for Livet eller et andet Retsgode, der kan ſtilles lige dermed (den kvindelige Ære, Friheden eller den hele timelige Velfærd), at gjøre Indgreb i andres Rettigheder, for ſaa vidt disſe maa anſes for at være af underordnet Betydning i Sammenligning med det Retsgode, ſom for den paagjældende ſtaar paa Spil, og overhovedet at tilſidesætte ſaadanne Lovbud, hvis Overholdelſe i Sammenligning hermed maa anſes for at være af underordnet Vigtighed, dog ſaaledes, at det Retstab, man har tilføjet en anden, maa erſtattes denne. En ſaadan N. er imidlertid ikke anerkjendt i alle Lande. Mange, ſaaſom Tyſkland, begrænſe ſig til at anerkjende **Nødstilſtand** ſom en Strafudelukkelſesgrund, naar man for at frelſe ſig ſelv eller en nær Paarørende begaar en Forbrydelſe, og andre mene, om de end gaa noget videre, at her dog er Tale ej om en Ret, men kun om en undſkyldende Omſtændighed. Efter norſk og danſk Ret kan derimod en N. ſiges at være anerkjendt, der dog ikke gaar videre end til at tilſtede til Frelſe af Liv og Helbred at gjøre Indgreb i andres Formuesrettigheder. Flere af de nyere Straffelovudkaſt have imidlertid optaget Regler, hvorved N. maa ſiges anerkjendt omtrent i den oven forklarede Udſtrækning.

Nødsadreſſe kaldes den paa en Vexel af Trasſenten eller en Endosſent tegnede Anmodning til en anden Perſon end Trasſaten (Nødsadresſaten) om at indfri Vexlen, hvis Trasſaten ſkulde viſe ſig uvillig eller ude af Stand dertil.

Nødvendighed kan i Almindel. beſtemmes ſom Forholdet mellem Grund og Følge, Aarſag og Virkning (ſ. **Grund**). Naar Grunden, d. e. Syſtemet af alle Betingelſer, er til Stede, ſiges Følgen at indtræde med N. I N.s Begreb mødes Tankens Love med de virkelige Tildragelſers Række, og Erkjendelſen fuldendes. Paa Opfattelſen af dette Begreb beror en Hovedmodſætning mellem de to philoſophiſke Retninger i nyere Tid. I Følge den empiriſke Skole (Berkeley, Hume, Mill) exiſterer der egentlig ingen N., kun en factiſk Forbindelſe af Phænomener; men naar nogle af disſe Phænomener ſaa tidlig og ſaa ſtadig have forbundet ſig for Foreſtillingen, at der dannes en uopløſelig Asſociation, betegne vi denne Forbindelſe ſom nødvendig. Den kritiſke Skole (Kant og hans Efterfølgere) hævder derimod, at der gives Love og Forhold, ſom følge af Tingenes Natur, og ſom vi kalde nødvendige, fordi de ikke kunne tænkes anderledes. En ſaadan N. maa tillægges de logiſke og mathematiſke Sandheder, og jo mere Erkjendelſen af den virkelige Verden ſkrider frem, des mere udvides ogſaa N.s Rige. En directe Indſigt i N. kunne vi kun vinde, naar vi kunne controlere hele det Syſtem af Betingelſer, hvoraf noget følger; her er et genetiſk Bevis muligt, hvorved man følger Sagen i dens egen Udvikling. Hvor dette ikke er muligt, træder et indirecte Bevis i Stedet, hvorved man paaviſer det modſattes Umulighed.

Nødværge, Anvendelſe af phyſiſk Magt for at afværge en Retskrænkelſe. N. kan efter danſk og norſk Ret udøves af enhver — baade for ſig ſelv og andre — til Forſvar mod et begyndt eller umiddelbart overhængende retsſtridigt Angreb. Ligeſom der imidlertid aldrig maa anvendes ſtørre Magt, end der kan ſkjønnes nødvendigt til Retskrænkelſens Afværgelſe, ſaaledes kan der efter danſk Ret heller ikke til Forſvar for ethvert nok ſaa ubetydeligt Retsgode anvendes ethvert nok ſaa voldſomt Middel, navnlig et ſaadant, ſom medfører Fare for Angriberens Liv, blot fordi denne ikke ved mildere Midler vil lade ſig bevæge til at opgive Angrebet. Saadanne Forſvarsmidler er det kun tilladt at anvende, hvor der er Spørgsmaal om at forſvare Liv, Helbred eller Velfærd. Andre, navnlig ældre, Love indſkrænke Nødværgeretten end yderligere, og dette gjælder fremdeles den ſvenſke Straffelov, idet den lige over for Formuesindgreb blot anerkjender N. ved Indbrud og natlig Indtrængen i Hus ſamt hvor Forbryderen ſætter ſig til Modværge. Andre, navnlig nyere, afvige i modſat Retning, idet de anerkjende Retten til at værge ethvert Retsgode mod retsſtridigt Angreb, ſaaledes f. Ex. ogſaa Husfreden.

Nøgenfrøede (Gymnospermæ), den ene af de 2 Klasſer, hvori Blomſterplanterne inddeles. For ſaa vidt der overhovedet er Frugtblade til Stede, forblive disſe aabne, ſaa at Frøene ikke blive indeſluttede i nogen Frugtknude. I det modne Støvkorn findes flere Celler, hvoraf en voxer ud til Støvrør. I Kimſækken dannes Frøhviden før Befrugtningen, og Kimen dannes i ſecundære Kimblærer. Disſe i Forening med flere andre Forhold gjøre de n. til en i høj Grad ejendommelig Plantegruppe, der i meget ſynes at ſtaa paa Overgangen fra Sporeplanterne til de andre ſaakaldte Blomſterplanter. Den omfatter 3 Ordener: Naaletræer, Cycadeer og Gnetaceer.

Nøgle, Redſkab, hvormed Laaſen paa en Dør, Skuffe oſv. oplukkes, eller forſkjellige analoge Gjenſtande; Opſkriften paa den Stilling af de bevægelige Stykker, hvorved en Combinationslaas (ſ. d. A.) kan oplukkes, eller paa Løsningen af en Lønſkrift. S. ogſaa **Node** og **Blomſterſtand**.

Nøgleben, Kraveben, ſ. **Arm**.

Nøgleembede, **Nøglemagt**, kaldes den chriſtne Kirkes Magt til at tilgive Synder. Navnet ſtammer fra Jeſu Ord til Peter i Matth. XVI, 19: „Jeg vil give dig Himmeriges Riges Nøgler“. Den katholſke Kirke ſkjelner mellem Løſe- og Bindenøglen, fordi Jeſus videre ſiger: „Hvad du binder paa Jorden, det ſkal være bundet i Himlene, og hvad du løſer paa Jorden, det ſkal være løſt i Himlene“. Paven udøver N. ſom Peters formentlige Efterfølger over hele Jorden og fører de korslagte Nøgler over ſit Vaaben. Hver Biſkop beſidder med nogle Indſkrænkninger (ſ. Casus reservati) den ſamme Myndighed i ſit Stift og hver Præſt i ſit Paſtorat. Nøgleſoldater kaldtes i Middelalderen de pavelige Tropper.

Nøgne Snegle, ſ. Gjælleſnegle.

Nøk (oldn. nykr), efter Almuens Overtro et Væſen, der opholder ſig i Floder eller Søer.

Nøkkeroſe (Nymphæa alba), den hvide Aakande, en i de fleſte af vore Søer og Aar almindelig forekommende Plante med 4bladet Bæger, ſtor, hvid Krone og kredsrunde Blade.

Nördlingen, Stad i den bayerſke Prov. Schwaben og Neuburg, 9 M. n. n. v. for Augsburg, med 8,000 J., er omgiven med Mure og har en prægtig gotiſk Hovedkirke, Linned- og Uldvæverier, Garverier og Limkogerier. — N. var indtil 1803 en fri Rigsſtad. Den er hiſtoriſk mærkelig ved Slagene 7 Sept. 1634, da de ſvenſke under Bernhard af Sachſen-Weimar bleve ſlaaede af de keiſerlige, og 3 Aug. 1645, da Øſterrigerne under Mercy bleve overvundne af Franſkmændene under Condé.

Nørholm-Aa, ſ. Varde-Aa.

Nørlund, Herregaard i Jylland, Aalborg Amt, midt imellem Aalborg og Hobro, blev opført med ſtor Bekoſtning midt i en Sump af Ludv. Munk 1581—97. Aaret efter at Bygningerne vare blevne færdige, fødtes her hans Datter Kirſten Munk, der blev Chriſtian IV.s anden Ægtefælle. En af Gaardens Ejere i dette Aarh., Krigsraad Rasm. Conradſen, anlagde i Skoven ved ſamme Glasværket „Conradsminde“, ſom nu er nedlagt.

Nørre-Aa, ell. Nørremølle-Aa, Afløbet af Hald-Sø ved Viborg, løber mod Ø. og falder i Gudenaa tæt v. for Randers.

Nørregaard, Aſta Eliſe Jacobine, norſk Figurmalerinde, f. 18 Aug. 1853, har uddannet ſig i München og Paris og har allerede leveret betydelige Arbejder, ſom „Chriſtus Conſolator“ til Gjøviks nye Kirke og en Række betydelige Portræter af fremragende, iſær kirkelige Perſonligheder: Biſkop Folkeſtad, Paſtor Sven Brun, Profesſorerne Johnſen og Caspari o. fl.

Nørregaard, Jens, danſk Folkehøjſkoleforſtander, f. i Kjøbenhavn 13 Nov. 1838, paavirkedes ſom theologiſk Student af grundtvigſke Kredſe og Grundtvig ſelv. Han deltog ſom Frivillig i Krigen 1864 og blev Lieutenant (1882 Capitain i Forſtærkningen), men opgav under Indtrykkene herfra ſin tidligere Tanke om en egentlig videnſkabelig Virkſomhed for at arbejde praktiſk for „Folkets Oprejsning og Udvikling“ og oprettede 1866 en Folkehøjſkole i Teſtrup ved Aarhus. I den offentlige Forhandling er han jævnlig optraadt ſom Ordfører for den grundtvigſke Folkehøjſkoles Tanker og ſærlig for Gjennemførelſen af Grundtvigs Ønſke om en af Staten oprettet Folkehøjſkole i Sorø. Ogſaa hans Doctordisputats, „Ingemanns Digterſtilling og Digterværd“ (1886), er udſprungen af hans hiſtoriſk-literære Syſler ved Folkehøjſkolen. Han har desuden taget ivrig Del i Skytteforeningsbevægelſen.

Nørregaard, Laurids, danſk Retslærd, f. 1745 i Kjøbenhavn, blev 1779 Adjunct og 1782 Profesſor ved Univerſitetet; d. 1804. Han blev 1784 Højeſteretsasſesſor og 1795 Deputeret i Admiralitetet. Af hans Skrifter mærkes „Natur- og Folkerettens førſte Grunde“ (1776), ſom ſenere omarbejdedes under Titlen „Naturrettens førſte Grunde“ (1784), og „Forelæsninger over den danſke private Ret“ (7 Bd., 1792—99), der iſær har Betydning ſom Grundlag for Ørſteds „Supplement til N.s Forelæsninger over den danſke og norſke private Ret“ (1804—12).

Nørrejylland, i Modſætn. til Sønderjylland ell. Hertugd. Slesvig, omfatter den nordlige Del af den jyſke Halvø. Dets Sydgrænſe mod Slesvig, ſaaledes ſom den beſtemtes ved Wienerfreden 1864 og ſenere Forhandlinger, følger mod Ø. en bugtet Linje fra Heilsminde ved Lille-Bælt n. om Chriſtiansfeld mod N. V. til Kongeaaen ø. for Skodborghus, derefter paa en Strækning af 3 M. Kongeaaen, løber dernæſt mod S. S. Ø. indtil omtr. 1 M. ſ. for Ribe, hvor den bøjer mod V. til Veſterhavet og ſ. om Manø. For øvrigt omgives N. af Lille-Bælt, Kattegattet, Skagerak og Veſterhavet. 458,48 □ M. med 868,511 J. (1880; 788,119 J. i 1870, 700,206 i 1860, 604,125 i 1850). Veſterhavet danner paa den for Skibsfarten kun lidet tilgængelige Veſtkyſt Hjerting-Bugten, Ringkjøbing- og Nisſum-Fjord. Fra Kattegattet ſkære ſig flere betydelige Fjorde og Bugter ind fra Øſt (Limfjorden, Mariager-Fj., Randers-Fj., Ebeltoft-Vig, Begtrup-Vig, Kalø-Vig med Knebel-Vig, Horſens-Fj. og Vejle-Fj. med Rands-Fj.) og fra Lille-Bælt Kolding-Fj. Til N. regnes Øerne Hirtsholmene, Læsø, Anholt, Hjelm, Thunø (i gejſtl. Henſeende tillige Samsø) og Endelave i Kattegattet, ſamt Fanø og Manø i Veſterhavet. Landets Veſtkyſt dannes næſten overalt af et Bælte af Flyveſand, paa mange Steder optaarnet i mægtige Klitter. Hertil ſlutte ſig ſ. for Limfjorden Alformationens ſtore Hedeſletter, mod Ø. begrænſede af Rulleſtensſandet med dets høje, for en ſtor Del lyngklædte Bakker, langſtrakte Indſøer og betydelige Skovſtrækninger, og ø. for dette Rulleſtensleret frugtbare, bølgeformede Land, der ogſaa her, ſkjønt mindre end paa Øerne, er ſmykket med Skove. Landet n. for Limfjorden (Vendſysſel, Thy og Morsø) tilhører fornemmelig Rulleſtensleret og kun enkeltvis Rulleſtensſandet og har ſtore Strækninger af hævet Havbund (Store-Vildmoſe og Kjær-Herred). De højeſte Punkter her ere Allerup Bakker (846 F.), der ere en Del af Højdedraget „Jyſke Aas“, og Flade Præſtehøj (355 F.), begge i Vendſysſel, Aashøj (295 F.) i Thy og Salgjer-

Høj (282 F.) paa Morsø. Kun mod Ø. findes Skov af nogen Betydning. S. for Limfjorden optages Strækningen mellem denne, Kattegattet og Mariager-Fjord, det gamle Himmerſysſel („Himmerland"), for en ſtor Del af hævet Havbund (Lille Vildmoſe). Ogſaa den øvrige Del, der fornemmelig tilhører Rulleſtensſandet og til Dels Aldannelſen, er efter Jordbundsbeſkaffenheden en af N.s mindſt begunſtigede Egne. De højeſte Punkter her ere Frenderup-Nihøj (324 F.) og Hverreſtrup-Bavnehøj (251 F.). Af noget lignende Beſkaffenhed, om end ikke lidet frugtbarere, er Landet mellem Mariager- og Randers-Fjord og Halvøen ſ. for denne, det gamle Djursland. Ogſaa her forekommer hævet Havbund, navnlig mellem Randers-Fjord og Kolind-Sund; men for øvrigt vexler Ler og Sand, og paa flere Steder findes ikke ubetydelige Skove. De højeſte Punkter her ere Hald Kirkebakke (282 F.) og Flintebjærg (191 F.) n. for Randers-Fjord, Kalø-Bavnehøj (325 F.) paa den øſtlige Halvø og Ellemands-Bjærget (314 F.) paa Helgenæs. Fra Kalø-Vig begynder den frugtbare Øſtkyſt med Rulleſtensler ſom Hovedbeſtanddel og fortſættes gjennem ſkovrige, bølgeformede Egne uafbrudt til Kolding-Fjord. Jels-Høj ſ. for Aarhus naar her 407 F., Bjergelide og Sindbjærg mellem Horſens- og Vejle-Fjord 385 og 353 F. De højeſte Punkter ligge i en øſtlig Sidegren af Højdedraget, der danner en Landryg midt igjennem Landet ſ. for Limfjorden. Her ere Ejers-Bavnehøj (547 F.) ſ. for Mos-Sø og Himmelbjærget ved Jul-Sø, der har været antaget for Danmarks højeſte Punkt (550 F.), men ſom nøjagtige Maalinger have viſt kun at være 470 F. Ved Foden af disſe Højder ligger i en ſkovrig, maleriſk ſkjøn Egn Landets ſtørſte Samling af Indſøer (Skanderborg-, Mos-, Guden-, Birk-, Jul-, Borre- og Bra-Sø, Silkeborg-Langſø o. fl.), der dels gjennemſtrømmes af, dels have Afløb til Gudenaa. V. for Landryggen udſtrække ſig Hedeſletterne, mod N. begrænſede af Halvøen Sallings og den ſydveſtlige høje Limfjordsbreds lerblandede, frugtbare, men ſkovløſe Egne og mod V. af Flyveſandsſtrækninger og de to ſtore, af marſkagtige Enge omgivne Havbugter Nisſum-Fjord og Ringkjøbing-Fjord. Mellem Ringkjøbing-Fjord og Hjerting-Bugten er den nu udtørrede og til fortrinlig Eng omdannede Fil-Sø. Fra Højderyggens veſtlige Straaning udſpringe talrige Aaer, der omgivne af Kær og Enge gjennemſtrømme Heden. De betydeligſte af disſe ere: Holſtebro-Aa ell. Storaaen, der falder i Nisſum-Fjord, Skjern-Aa med dens Tilløb Vorgod-Aa og Omme-Aa, der falder i Ringkjøbing-Fjord, Varde-Aa med Holme-Aa, der falder i Hjerting-Bugten, Sneum-Aa (med Holſted-Aa) og Konge-Aaen, der falde i den Del af Veſterhavet, ſom ligger mellem Fanø og Faſtlandet. Det højeſte Punkt i denne Del af Landet er Store-Momhøj, 5 M. ø. for Ringkjøbing (henv. 800 F.). — I verdslig adminiſtrativ Henſeende inddeles N. i 9 Amter:

Amterne.	□ Mil.	Folketal 1880.	Paa 1 □ Mil.
Hjørring	51,14	100,548	1,966
Thiſted	30,76	64,007	2,081
Aalborg	52,60	96,204	1,829
Viborg	55,08	98,369	1,694
Randers	44,20	104,321	2,360
Aarhus	44,90	140,886	3,133
Vejle	42,34	108,513	2,563
Ringkjøbing ...	82,25	87,406	1,063
Ribe	55,06	73,257	1,330
	458,48	868,511	1,895

I geiſtlig Henſeende deles det i de 4 Stifter Aalborg, Viborg, Aarhus og Ribe. — Da Landbruget har en ſaa ſtor Betydning for N., gives her en Overſigt over Arealets Benyttelſe 1881.

Amterne.	Areal Td. Ld. incl. Søplan.	Beſaaet.	Græsland, Eng, Brak, Overdrev.	Haver og Fredſkov.	I alt anvendt Areal.
Hjørring	510,713	140,173	235,676	10,456	386,305
Thiſted	307,139	78,855	125,641	1,481	205,977
Aalborg	525,342	144,151	227,257	21,415	392,823
Viborg	550,052	156,963	229,794	22,461	409,218
Randers	441,476	146,939	210,427	25,921	383,287
Aarhus	449,353	165,787	178,593	42,165	386,545
Vejle	422,885	155,415	178,092	30,574	364,081
Ringkjøbing ...	821,418	142,683	289,436	10,599	442,718
Ribe	550,060	115,229	205,679	10,605	331,513
	4,578,438	1,246,195	1,880,595	175,677	3,302,467

Af det øvrige Areal var Moſer og Kær 177,654, Flyveſand 89,887, udyrket Land 33,244 Td. Ld., Reſten Byggegrund, Gaardsplads, Hegn, Veje og Vandareal. Af det beſaaede Areal var med Hvede 15,428, Rug 307,682, Byg 242,755, Havre 494,106, Boghvede 34,734, Bælgſæd 9,825, Blandſæd 52,419, Kartofler 58,783, andre Rodfrugter 14,257, Raps 394, andre Handelsplanter 1,601 og Spergel 19,218 Td. Ld. Tillige gives en Overſigt over Kreaturholdet paa ſamme Tid.

Amterne.	Heſte.	Hornkvæg.	Faar.	Svin.
Hjørring ..	21,296	105,900	112,347	34,605
Thiſted	11,406	69,414	113,185	10,982
Aalborg ...	20,492	103,007	138,546	27,603
Viborg	19,251	105,254	172,722	27,498
Randers ...	24,325	102,398	132,098	22,997
Aarhus....	23,458	102,056	95,223	33,535
Vejle	18,110	96,372	70,920	31,767
Ringkjøbing	16,033	112,413	164,852	31,211
Ribe	12,864	86,767	89,172	21,902
	167,235	883,581	1,089,065	242,100
imod 1871	143,074	718,543	1,216,432	189,239

De veſtdanſke i Jylland havde i Oldtiden deres egne Konger ved Siden af de øſtdanſkes Konger paa Øerne og i Skaane, og Jellinge nævnes tidlig ſom Kongeſæde; blandt de ældſte Konger mærkes Vermund og hans Søn Uffe d. ſpage; ſenere Sigfred, til hvem Wittekind tog ſin Tilflugt; Godfred, ſom bekrigede Carl d. ſtore og anlagde det førſte Grænſeværn mod Syd, Kurvirke; hans Efterfølger Hemming, ſom ſluttede Fred med Kejſeren 811; Harald Klak, den førſte chriſtne danſke Konge 826; Erik d. gamle og Erik d. unge Barn, Ansgars Samtidige. Provinſens Hovedſtad var Viborg; her holdtes Landstinget, hvor Kongerne i ældre Tid valgtes og ſenere hyldedes af Jyderne, ligeſom denne By ogſaa var Samlingsſtedet for den mægtige jyſke Adel. I Middelalderen var Jylland Hovedſkuepladſen for de talrige Bondeopſtande i Danmark, af hvilke den ſidſte i Grevens Fejde gav den jyſke Bondeſtand et føleligt Knæk; til forſkjellige Tider har denne Provins været beſat af Fjender, ſaaledes 3 Gange i det 17de Aarh., 1627—29 af de kejſerlige, 1644—45 og 1658—60 af Svenſkerne, og i de ſlesvigſke Krige 1848 og 1849 (den ſydlige Del) ſamt 1864 af Tyſkerne.

Nørrekloſter, ſ. Glenſtrup.

Nørreris, ſ. Niels Ebbeſen.

Nørre-Snede, Landsby i Jylland, 4 M. v. n. v. for Horſens, bekjendt fra den førſte ſlesvigſke Krig ved et 9 Juni 1849 heldig foretaget natligt Overfald paa en kurheſſiſk Rytterafdeling.

Nørre-Sundby, Handelsplads i Nørre-Jylland, Aalborg Amt, Kjær Herred, ved Limfjorden lige over for Aalborg, hvormed den er forbunden ved en Pontonbro. 1,757 J. (1880). Byen er mod N. omgiven af høje Bakker. I Byen er Kirken, Præſtegaarden, Skolen, Tingſted for Kjær Herred, hvis Herredsfoged bor her, Diſtrictslægen, et Apothek, et Jærnſtøberi og adſkillige andre induſtrielle Etabliſſementer. Jærnbanegaard. Poſtexpediteuren er tillige Telegraphbeſtyrer. Her drives Handel og anden borgerlig Næring ſom i en Kjøbſtad. En faſt Jærnbanebro fører fra Aalborgs veſtre Udkant til N.-S. En ſtor Del af Byen afbrændte 17 Juni 1865.

Nöſel, ældre tyſk Maal for flydende Varer, af Størrelſe omtrent ½ Pot.

Nøtterø, Præſtegjæld i Jarlsberg og Larviks Amt i Norge, beſtaar af de ſtørre Øer N. og Tjømø med omliggende Smaaøer. Det har en meget talrig Befolkning (1875 8,600 J.), der fortrinsvis lever af Skibsfart.

O.

O, det 15de Bogſtav i vort Alphabet ligeſom i det græſke (Omikron, kort o), det 14de i det latinſke. O bet. ſom Taltegn Nul; i Chemien er det Tegn for Ilt. ° er Tegnet for en Grad af en Cirkel, Breddegrad. O foran irſke Familienavne, baade borgerlige og adelige, f. Ex. O'Neal, O'Connell, er et opr. irſk Forholdsord „af", „fra" (jvfr. franſk de).

Oahu, ſ. Sandwichsøerne.

Oajaca [oahhāka], Hovedſtad i den mexicanſke Forbundsſtat O., 51 M. ſ. ø. for Mexico. 30,000 J. Biſpeſæde. O. er en af Mexicos ſmukkeſte Stæder med Biſpegaard, Kathedralkirke og Seminarium. Fabrikation af Chocolade og Cigarer. Vigtig Cochenilleavl.

Oakland [ōhklænnd], Stad i Staten California i Nordamerika, ved San Francisco Bugtens Øſtſide lige over for San Francisco. 35,000 J. O. er Endepunktet for Union-Pacific-Jærnbanen. Livlig Handel og Induſtri. I det nærliggende Berkeley er Statsuniverſitetet, Døvſtumme- og Blindeinſtitut.

Oāſe kaldes en paa Grund af Vands Tilſtedeværelſe mere eller mindre frugtbar Plet i et Ørkenland.

Ob ell. **Obj**, en af Aſiens ſtore Floder, udſpringer paa Altai-Bjærgene under 49° n. Br. og 106° ø. L. og løber med nordveſtlig Hovedretning gjennem Gouv. Tomſk ind i Gouv. Tobolſk, hvor den fra venſtre Side optager den ſaa vel i Strømlængde ſom i Bredde betydeligere Flod Irtyſch, der ſelv fra venſtre Side optager Floderne Iſchim og Tobol. Efter Foreningen tager Floden Retning mod N. og falder gjennem den ſtore Obj-Bugt ud i det nordlige Iſhav. Længde 580 M.

Obadias ell. **Obadjah**, hebr., d. e. Herrens Tjener, en af de 12 ſmaa Propheter, levede i Juda Rige og forudſagde Edomiternes Undergang. Hans Levetid kan ikke angives med Sikkerhed; nogle regne ham for den ældſte eller en af de ældſte, andre for en af de yngſte blandt Propheterne.

Obdam, Jakob van Waſſenaer, Herre til, f. 1610 i Haag, blev, efter at den ældre Tromp var falden 1653 fordi han var en ivrig Tilhænger af de Witts Politik, udnævnt til Overadmiral over Hollands og Veſtfrieslands Flaade, ſkjønt han tidligere kun havde gjort Tjeneſte ſom Rytterofficer og ſlet ikke havde Kjendſkab til Søvæſenet. Han undſatte 1658 Kjøbenhavn efter at have ſlaaet ſig igjennem Sundet 29 Oct.; under et tidligere Ophold i Kjøbenhavn paa en Expedition til Øſterſøen for at undſætte Danzig 1656 havde han faaet Elefantordenen. Han ſprang 13 Juni 1665 med ſit Admiralſkib i Luften i det for Nederlænderne uheldige Søſlag ved Lowestoft.

Obdōrſk, Handelsplads i Sibirien, ved Floden Ob, c. 15 M. fra dens Munding. 600 J. Her holdes ved Nyaarstid et vigtigt Marked af de langs Ishavskyſten boende Oſtjaker, Samojeder og andre Nomadefolk.

Obductiōn, Section, Autopſi, den anatomiſke Underſøgelſe af et Lig, der foretages for at udforſke og paaviſe de ſygelige Forandringer i Legemets Organer og derved komme til Kundſkab om Sygdommens rette Natur. **Obductionsſaar**, Sectionsſaar, Beſkadigelſer, ſom man har tilføjet ſig ved en O. (ved de dertil benyttede Inſtrumenter, Benſplinter oſv.), kunne medføre mere eller mindre farlige Følger ved Forurensning med giftige Stoffer, der hidrøre enten fra den Sygdom, hvoraf Vedkommende er død (Pyæmi, Barſelfeber oſv.), eller fra Forraadnelſen af Liget (ſ. **Ligalkaloider**). **Obductionsſtue**, Sectionsſtue, et til O. indrettet Locale.

O'Berſe, ſ. **Berſe, O.**

Obediēns (lat. obedientia, d. e. Lydighed), i Romerkirkens Sprog den Lydighed, ſom Kirkelovene kræve af Præſter over for Biſkoppen, af Biſkopper over for Metropoliten og af Metropoliter over for Paven. Efter at Brugen af Palliet (ſ. d. A.) var bleven et Prærogativ for Ærkebiſkopperne, blev det i 9de Aarh. indført, at disſe, før de fik Palliet, ſkulde aflægge **Obediensed** til Paven. Et **O.-Løfte** aflægges af alle Munke og Nonner ved deres Optagelſe i Ordenen efter Udløbet af Noviciatet. Da Pavemagten ſtod paa ſit Højdepunkt, forlangte Paverne O. ogſaa af Kejſere og Konger, og til Tegn herpaa forlangte de, at de Fyrſter, der ſtededes til Audiens hos dem, ſkulde kysſe deres Fødder.

Obeid, Stad i Prov. Kordofan i det indre Afrika under 13° 12′ n. Br., 45 M. ſ. v. for Chartum, var tidligere Sæde for én ægyptiſk Gouverneur og ſkal have 30,000 J.

Obelīſk (d. e. et lille Spid), Spidsſøjle, en ſæregen Art ægyptiſke Mindesmærker, der beſtod af en ſlank, firkantet, ſtedſe kun af ēt Granitſtykke udarbejdet Pille, ſom foroven var afſtumpet. O. ſtod oprindelig i Forbindelſe med Soldyrkelſen og forſynedes med en kort Indſkrift, der angiver vedkommende Konges Navne og Titler. O. oprejſtes parvis, en paa hver Side af Indgangene til de ſtørre Templer. — I Geometrien er O. Navnet paa en Prismatoide (ſ. d. A.), hvis Endeflader have lige mange, parvis parallele Sider, og hvis Sideflader ſom Følge deraf ere Trapezer. Ere Endefladerne ligedannede, bliver O. en Pyramideſtub.

Oberāmmergau, Landsby i det ſydlige Bayern, c. 1,400 J., bekjendt af de Pasſionsſkueſpil, ſom ſiden 1633 opføres her hvert 10de Aar (Juni—Sept.), det ſidſte 1880, en Levning af Middelalderens under Navnet „Myſterier" (ſ. d. A.) bekjendte religiøſe Drama. De opføres hver Søndag i et aabent Theater, ſom rummer 6,000 Perſoner, og vare 9 Timer med en kort Afbrydelſe. Omtrent 700 Perſoner — alle fra Landsbyen ſelv — optræde i Skueſpillet, og Hovedrollerne ere arvelige i visſe Familier, medens Reſten uddeles under Henſyntagen ſaa vel til Perſonens moralſke Vandel ſom til hans dramatiſke Evner.

Oberdieck, Johann Georg Konrad, tyſk Pomolog, f. 1794 i Wilkenburg ved Hannover, blev 1831 Superintendent i Sulingen, 1853 i Jeinſen; d. 1880. Paa ſidſtnævnte Sted anlagde han en betydelig Frugthave, i hvilken bl. a. fandtes et ſtørre Antal Sortiments- eller Prøvetræer, ſom hvert for ſig bar flere Frugtſorter. Sammen med Lucas, Jahn og flere Medarbejdere udgav han Tyſklands betydeligſte Værk over Frugtſorter, „Handbuch der Obſtkunde" (8 Bd., 1858—75), hvilket vigtige Arbejde den tyſke pomologiſke Forening ſtadig ſupplerer.

Ober-Ehnheim, franſk Obernay, Stad i det tyſke Elſaß, 3 M. ſ. v. for Straßburg. 5,000 J. Livlig Induſtri i Shavler og Bomuldsſtoffer.

Oberhālbſtein, en 4 M. lang, vild Dal i den ſydlige Del af Cant. Graubünden i Schweiz. Fra den fører Julier-Pasſet til Inn-Dalen (Engadin) og Septimer-Pasſet gjennem Avers-Dalen til Rhin-Dalen.

Oberhauſen, Fabrikſtad i den preusſiſke Rhinprovins, 4 M. n. til ø. for Düſſeldorf, med 20,000 J. (1885), Stenkulsgruber, Jærnværker og Fabriker, er førſt opſtaaet efter 1862.

Oberlāhnſtein, Stad i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau, ved Lahns Udløb i Rhinen; 5,000 J. I Nærheden Borgene Lahneck, fra Beg. af det 13de Aarh., reſtaureret 1854, og Stolzenfels.

Oberlin, Joh. Fred., f. 1740 i Straßburg, „en Helgen i den proteſtantiſke Kirke", blev 1767 Præſt i Waldbach i Steinthal i Vogeſerbjærgene. Her blev han til ſin Død 1826 og var en ſand Fader for ſin Menighed, ſom han hævede til et højt Trin i chriſtelig Indſigt og verdslig Velſtand. I Revolutionstiden ſluttede han ſig til de republikanſke Frihedsideer; men da Robespierres Regering forbød al Gudsdyrkelſe i Frankrig, bleve O. og hans Menighed enige om at omgaa Forbudet og holdt politiſke Forſamlinger i Kirken om Søndagen, hvor „Borger O." ſom Præſident og Taler indindſkærpede, at de værſte Tyranner vare Frihedens indre Fjender; for bedre at bekæmpe dem foreſlog han, at man ſkulde ſynge nogle gode Sange (Pſalmer) og læſe et Stykke af en god Bog (Bibelen) oſv. 1794 blev O. fængſlet, men atter løsladt, da Robespierre kort efter blev ſtyrtet. Efter den Tid kunde O. uhindret gjøre ſin Gjerning og oplevede i ſin høje Alderdom rig Anerkjendelſe for ſin Virkſomhed.

Oberlānder, Adolf Adam, tyſk Tegner, f. 1845 i Regensburg, uddannede ſig til Maler under Piloty i München, men kom dog førſt paa ſin rette Plads, da han begyndte at udføre humoriſtiſke Tegninger til „Fliegende Blätter". En Række af hans Tegninger udgaves 1885 i Kjøhavn i et „O.-Album".

Obernay [nā], ſ. **Ober-Ehnheim.**

Obernzell, ſ. **Hafnerzell**.

Oberon [ōbe], Alfernes Konge, gift med Titania, optræder førſt i »Huon de Bordeaux«, en Chanson de geste af den carolingiſke Cyklus, optræder hyppig i ſenere Digtninger, ſaaledes i Shakſpeares „Sommernatsdrøm“ og hos Chaucer og Spenſer. I »Bibl. univ. des romans« (1778) har Grev Tresſan givet et Udtog af en gammel folkelig Fortælling om O., der ydede Wieland Stof til ſit romantiſke Heltedigt, hvoraf Planché øſte ſin Text til Webers Opera.

Ober-Salzbrunn, Schleſiens meſt beſøgte Badeſted, 8 M. ſ. v. for Breslau, 1,200 F. højt i en Dal i Sudeterne, har Kilder med koldt glauberſaltholdigt Natronvand, der drikkes (hyppig fortyndet med Valle) ved Underlivsſygdomme, chroniſk Strube- og Bryſtkatarrh. Klimaet er temmelig raat.

Oberſt og **Oberſtlieutenant** ere i den danſke Hær i Følge den beſtaaende Hærordning af 1880 Benævnelſerne paa de to Klasſer af Stabsofficerer; i de fleſte fremmede Hære haves desuden en tredje Klasſe, Majorer. Ved Fodfolket commanderes i Regelen et Regiment af en Oberſt, en Bataillon af en Oberſtlieutenant, en Regel, ſom ikke er gjennemført ved de øvrige Vaaben. I Norge er Oberſt Betegnelſen for de ældſte Stabsofficerer, ſom i Regelen commandere en Brigade, hvorimod Bataillonscheferne ved Infanteriet og Artilleriet og Corpscheferne ved Rytteriet kaldes Oberſtlieutenanter.

Oberſtein, Stad i det oldenborgſke Fyrſtendømme Birkenfeld, i Nahe-Dalen, 7 M. ø. for Trier. 5,000 I. Interesſante Slotsruiner. Agatſliberier; Forfærdigelſe af Tombaks- og Nyſølvsgjenſtande.

Obj, ſ. **Ob**.

Objēct bet. oprindelig Gjenſtand, **det objective** hvad der tilhører den ydre Gjenſtand, i Modſætn. til det ſubjective, det, der hører Betragteren eller den handlende (Subjectet) til. Tidligere, f. Ex. hos Descartes og Spinoza, betegnes vort „ſubjectiv“ ved „objectiv“, vort „objectiv“ ved „formel“ (formalis). Hos nogle Scholaſtikere, f. Ex. Occam, betyder „ſubjectiv“ det, vi betegne ved „objectiv“; Subject er altſaa her Et med Subſtans. Det o. er nu ikke blot ſelve de ydre Ting, men ogſaa deres indbyrdes Forhold og deres Love. O. i ſtrængeſte Betydning er da det af en tilfældig og individuel Opfattelſe uafhængige og i ſig gyldige, Gjenſtand for exact Viden. Udſtrækningen (Qvantiteten) er det meſt udprægede o., Fornemmelſen af Lyſt og Smerte det meſt udprægede ſubj. Factum. Skjønt det ſubj. i ſin extreme Modſætning til det o. (Drift, Følelſe, Phantaſi) kan være tilfældigt og individuelt, hæver det ſig ved ſin Vexelvirkning med Omverdenen over ſin oprindelige Begrænsning og fremviſer ſelv gyldige Forhold og univerſelle Love. Omvendt er O. kun til for os gjennem vore Fornemmelſer og Foreſtillinger; vi kjende det kun gjennem vor Subjectivitets Medium. Modſætningen mellem Subj. og O. er derfor ikke abſolut. Forholdet mellem dem er Philoſophiens Grundproblem; Forholdet mellem Aand og Materie er en afledet Form. For Oldtidens Bevidſthed, ſom iklædte Tingene ſine egne Former, fremtraadte Problemet kun ufuldkomment og opløſte ſig i Tvivl. Den nyere Philoſophi derimod har ſkarpt betonet Problemet ved hver ny Epoche i ſin Hiſtorie (Descartes, Locke, Kant). **Objectivitēt** betegner dels ſelve Objectforholdet eller den Egenſkab at være objectiv, d. e. uafhængig af ſubjectiv og indvirket Tilfældighed, dels Indbegrebet af alt objectivt. I Grammatiken er **Object** den Sætningsdel, der betegner den Perſon ell. Ting, paa hvilken den ved et tranſitivt Verbum (Prædicatet i ſnævrere Forſtand) udtrykte Handling er rettet.

Objectiv kaldes paa Kikkerten, det ſammenſatte Mikroſkop og det photographiſke Apparat den Linſe eller Linſeſamling, ſom er nærmeſt Gjenſtanden. Paa gode Inſtrumenter maa det være farvefrit og frit for Fejl paa Grund af Kuglefiguren. Det er væſentlig O.s Godhed, der beſtemmer Inſtrumentets Værdi. I Spejlteleſkoperne er O. et Hulſpejl med ſtor Brændvidde. **Objectivmikrometer**, et af Bouguer udtænkt Redſkab til at maale hinanden nære Stjærners indbyrdes Poſitioner. Det beſtaar i ſin nuværende Form væſentlig af et Objectivglas, der ved et Snit gjennem Axen er delt i to Halvdele, ſom kunne forſkydes fra hinanden i Retning af den Plan, der ſkiller dem. Naar de to Dele ſlutte ſammen, giver en Stjærne kun ēt Billede; men forſkydes de fra denne Stilling, opſtaa to Billeder, hvis Afſtand voxer ved Forſkydningen. Man kan paa denne Maade bringe Billederne af to nær ved hinanden værende Stjærner til at dække hinanden; deres Vinkelafſtand beſtemmes da ved Størrelſen af den dertil nødvendige Forſkydning, deres indbyrdes Poſitionsvinkel ved Forſkydningens Retning. Vil man med dette Mikrometer maale et Himmellegemes Diameter, bringes de to Billeder til at berøre hinanden med Randene. Med Henſyn til den ſidſte Anvendelſe kaldes Inſtrumentet ogſaa Heliometer, Solmaaler.

Oblāt, det indviede Brød i Nadveren. Ved Kjærlighedsmaaltiderne i den ældſte chriſtne Kirke medbragte de velhavende den fornødne Mad og Drikke, deriblandt ogſaa Brød og Vin til Nadveren. Disſe Gaver kaldtes oblatiōnes (Gaver), og Navnet er derfra gaaet over paa de Skiver af Hvedemel, der nu bruges ſom Nadverbrød, og derfra atter paa de lignende Skiver, der bruges til at forſegle Breve med. Oprindelig lavedes Nadveroblaterne af almindelig Dej; men fra det 8de Aarh. blev det almindeligt at lave dem af uſyret Brød. **Oblationārius**, i den katholſke Kirke den Diakon, ſom ved Mesſen bringer Biſkoppen Brød og Vin. O. kaldes ogſaa de, ſom fra Børn ere indviede til Kloſterlivet, end videre Lægbrødre og Lægſøſtre i Kloſtrene; endelig de, ſom have ſkjænket deres Formue til et Kloſter. Den hellige Franciscas **O.s Orden** ſtiftedes 1433 i Rom af Ludovico de Pontianis's Ægteſælle, den hellige Francisca. Kun Kvinder af fyrſtelig eller adelig Slægt kunne optages; de følge Benedicts Regel og leve i Kloſtre, men aflægge intet Kloſterløfte. En mandlig **O.-Orden** ſtiftedes i dette Aarh. af Carl Joſeph Eugen af Mazenod, Biſkop af Marſeille, blev 17 Febr. 1826 ſtadfæſtet af Pave Leo XII og fik, da den ſenere foruden ſit oprindelige Formaal, Fattigpleje, ogſaa begyndte at tage ſig af Miſſionen, 1850 af Pius IX Navnet Missionari oblati beatissimæ virginis Mariæ; 1880 bleve dens Medlemmer udviſte af Frankrig.

Obligāt, forbunden, væſentlig, uundværlig. O. kaldes en concerterende behandlet Ledſagelſesſtemme, ſom altſaa ikke efter Omſtændighederne eller Behag (ad libitum) kan beholdes eller udelades. Sange for en Soloſtemme med Ledſagelſe af Orgel, Claver, ogſaa af Orcheſter ſamt af et o. Inſtrument (Fløjte, Violin oſv.) vare tidligere, navnlig i forrige Aarh., meget i Brug.

Obligatiōn, overhovedet en Forpligtelſe, bruges ſærlig om det Document, der indeholder en Debitors ſkriftlige Erkjendelſe af en ham paahvilende Gjældsforpligtelſe (ſom Statsobligation, Vexelobligation, Panteobligation). **Obligatōriſk**, forpligtende. O. Ret, ſ. **Formueret**. **Obligo**, it. Naar en Endosſent af en Vexel udtrykkelig føjer til ſit Endosſement paa Vexlen Ordene: „uden Obligo", værger han ſig med dette Forbehold imod Anſvar, hvis Vexlen ikke ſkulde blive honoreret af Trasſaten.

Obliteratiōn, Tillukning af en af Legemets naturlige Kanaler ved Sammenvoxning af dens Vægge eller ved Tilſtopning indvendig fra (jvfr. **Atreſi**).

Obō ell. **Hobo** (ital. Oboe, fr. Hautbois), det bekjendte Træblæſeinſtrument, ſom intoneres ved det ſaakaldte „Rør", der beſtaar af to tynde Bladplader af Sivrør. O. har et Toneomfang af to Octaver og en Kvint, nemlig fra lille h til treſtreget f med deres chromatiſke Halvtoner. Dens Klang er noget haard og gjennemtrængende, men tillige ædel og ſjælfuld og af væſentlig Betydning for Klangfarven i Orcheſtret. Den er opſtaaet af den gamle Skalmej og behandledes allerede i Beg. af forr. Aarh. med ſtor Dygtighed, hvorom bl. a. Händels Oboconcerter give Vidnesbyrd. O. var tillige Hovedinſtrumentet i Harmonimuſikken (ſ. **Hoboiſt**).

Obok, en Havneſtad i Øſtafrika ved Tadſchurra-Bugten, holdes tillige med det omliggende Diſtrict, c. 100 □ M. med 25,000 I., beſat af Franſkmændene.

Obōl (ὀβολός), Skillemønt i det gamle Athen, ⅙ af en Drachme, lig 11 Øre. **Obolo**, ældre ſpanſk Medicinalvægt, lig ½ Eſcrupolo eller lidt over ½ Gram. I den nygræſke Vægt er O. d. ſ. ſ. Decigram eller ½ danſk Ort.

Obotrīter, en gammel vendiſk Folkeſtamme, ſom boede i det nordlige Ukermark, Mecklenburg og den tilgrænſende Del af Pommern ſamt det holſtenſke Landſkab Wagrien, og hvis Hovedſtad var Meklinborg.

Obrēnović [vitj], Navn for det nuværende Fyrſtehus i Serbien, ſkriver ſig fra, at Stamfaderen Miloſch kaldte ſig efter ſin Moders førſte Ægtefælle, Obren. **Miloſch O.**, Fyrſte i Serbien 1817—39 og 1859—60, f. 1780, Søn af en fattig Daglejer og Enken efter en rig Bonde. Da Faderen døde tidlig, traadte Miloſch i Tjeneſte hos ſin Halvbroder, Milan O. I Krigen med Tyrkerne 1804 blev denne Vojvod i Rudnik og tog Miloſch til ſin Næſtcommanderende; han viſte ſtor Tapperhed i Kampen og tog tillige med ſine Brødre Ivan og Efrem Slægtsnavnet O. for at bringe ſin ſimple Byrd i Forglemmelſe. Da Milan døde 1810 — efter Sigende forgivet paa Czerny Georgs Bud, fordi han hældede til Rusland — blev M. i hans Sted Vojvod og udmærkede ſig mod Tyrkerne, men tog ſamtidig ſtærk Del i Oppoſitionen mod Czerny Georg. Da denne fordreves 1813, vilde M. ikke udvandre ſom de andre Høvdinger, men underhandlede med Tyrkerne og ſtadfæſtedes ſom Overknjæs i tre hidtil ſtyrede Diſtricter. Han red ſaaledes Stormen af, medens det øvrige Land blev gruſomt hærjet, og befæſtede ſin egen Magt; men han beſkyldtes for at være tyrkiſkſindet, fordi han hjalp ved Undertrykkelſen af de tiloversblevne Hajdukbander, indtil han, da Gjæringen var bleven almindelig, Palmeſøndag 1815 ſelv rejſte Krigsfanen. Efter flere haardnakkede Kampe kom 1816 en Aftale i Stand med Paſchaen i Belgrad, der factiſk indrømmede Serbiens Uafhængighed og erkjendte M. ſom Regent, og 6 Nov. n. A. valgtes han til arvelig Fyrſte (Czerny Georg var kort i Forvejen bleven dræbt af Tyrkerne, maaſke ved M.s Medvirkning). Han forſtod nu at ſamle de hidtil ſkilte Stammer til en Helhed og at overholde Orden og Retsſikkerhed i Landet, og ved Congresſen i Akkerman 1826 blev Serbiens indre Uafhængighed faſtſat og n. A. hans egen Magt ſtadfæſtet af en ſtor Nationalforſamling i Kragujevats. Under den ruſſiſk-tyrkiſke Krig 1828—29 havde M. haabet at vinde Bosnien ved Ruslands Hjælp, men dette vilde ikke gjøre ham ſaa mægtig og afſlog derfor hans Tilbud; dog ſkaffede det ham i Freden Løfte om 6 fraſkilte Diſtricter af Serbien. Løftet blev førſt indfriet 1834, men ved at bruge Beſtikkelſer i Conſtantinopel opnaaede M. endog, at Tyrkernes Opholdsret i Serbien indſkrænkedes til Belgrad og nogle Fæſtninger, ligeſom det 1830 havde lykkedes ham at faa Sultanens Godkjendelſe af hans Magts Arvelighed. M. havde ſaaledes ſtore Fortjeneſter af Serbiens Uafhængighed, men det kan ikke nægtes, at han herſkede ſom en gruſom og vilkaarlig Tyran og altfor meget fulgte det øſterlandſke Forbillede, at betragte Landet ſom en Gjenſtand for Fyrſtens egennyttige Beſtræbelſer; han ſamlede derfor ogſaa en umaadelig Formue. Misfornøjelſen imod ham brød ud i et aabent Oprør 1835, og M. lovede nu en friſindet Forfatning, men den blev ikke ſtadfæſtet af Sultanen, ſom derimod efter Ruslands Tilſkyndelſe 1838 gav en anden, der meget indſkrænkede M.s Magt, men ikke tilfredsſtillede Folket. I Senatet begyndte en ſtærk Oppoſition mod ham, ſkjønt hans Broder Efrem førte Forſædet deri, og 13 Juni 1839 maatte han nedlægge Regeringen og gaa til Øſterrig. Herfra gjorde han flere forgjæves Forſøg paa at komme til Magten, bl. a. 1853, men førſt efter Alexander Karageorgevićs Fordrivelſe i Dec. 1858 kaldtes M. tilbage, blev igjen Fyrſte 6 Febr. n. A. og døde ſom ſaadan 26 Sept. 1860. Med ſin Huſtru Ljubisſa (f. 1788, d. 1843), der under Frihedskampen havde ſtaaet ham trolig bi, havde M. to Sønner, **Milan O. II**, f. 1819, der blev Fyrſte efter ham 1839, men døde allerede 26 Juni, og **Michael O. III**, f. 4 Sept. 1823, der fulgte ſin

Broder i Regeringen, men fordrebes 7 Sept. 1842 af de ſamme, der havde fortrængt hans Fader. Han ſøgte nu alvorlig at uddanne ſig, førſt i Berlin, ſiden ved Reiſer rundt om i Europa, kom hjem med Faderen 1858 og blev hans Efterfølger 1860. Hans Beſtræbelſer gik iſær ud paa at afſlutte Uafhængighedsværket, og han opnaaede i Sept. 1862 at faa det tyrkiſke Kvarter i Belgrad rømmet og i Apr. 1867 ſelve Fæſtningen, men blev 10 Juni 1868 myrdet ved en Sammenſværgelſe af Alex. Karageorgevic's Tilhængere. — Efter ham blev **Milan O. IV**, Sønneſøn af Miloſchs Broder Efrem, f. 22 Aug. 1854, Fyrſte; han var fra 1864 opdraget i Paris og overtog 1872 ſelv Regeringen, medens Landet i Mellemtiden ſtyredes af et Regentſkab. Han kaſtede ſig 1876 ind i Krigen mellem Herzegovina og Tyrkerne, men de ſerbiſke Tropper bleve ſlagne gjentagne Gange, og han maatte i Oct. ſøge Vaabenhvile. Da Rusſerne i den følgende Krig kæmpede heldig, greb O. i Dec. 1877 paa ny til Vaaben og opnaaede ved Freden 1878 for Serbien en meget betydelig Landudvidelſe, hvorefter han i Marts 1882 antog Kongetitel. Han ſluttede ſig nøje til Øſterrig, paaførte 1885 Bulgarien Krig, men var yderſt uheldig og ſkyldte kun Øſterrigs Indblanding, at Freden blev uden Tab og Ydmygelſe.

O'Brien [obrējen], en gammel irſk Slægt, ſom nedſtammer fra Helten Brian Boroimhe, der faldt i Slaget ved Clontarf 1014, og hvis Efterkommere kaldte ſig Konger af Thomond, indtil **Murrough O'B.** under Henrik VIII underkaſtede ſig den engelſke Krone og 1543 blev irſk Peer med Titel Jarl af Thomond og Baron af Inchiquin. — **Lucius O'B.**, f. 1800, d. 1872, var 1826—30 og 1846—52 conſervativ Underhusmedlem, blev 1855 Lord Inchiquin og 1863 irſk repræſentativ Peer. — Hans Broder, **Will. Smith O'B.**, f. 1803, valgtes 1832—46 til Underhuſet, hvor han ſtøttede O'Connells Repealagitation. Siden ſøgte han ſom Fører for „det unge Irland" at løsrive Øen fra England, og da han efter Februarrevolutionen 1848 troede Øjeblikket kommet, ſammenkaldte han et „Nationalconvent" i Dublin. Regeringen forbød dets Sammenkomſt, og da der indtraf voldſomme Optrin, lod den O'B. og andre Hovedmænd fængſle (29 Juli). Kort efter dømtes han ſom Oprørsſtifter fra Livet, men benaadedes med livsvarig Forvisning og drog n. A. til Tasmanien. 1856 fik han Tilladelſe til at vende hjem og døde 1864. — Til Underhuſet valgtes 1886 tre Medlemmer af Navnet O'B., alle hørende til det irſke Nationaliſtparti. Den ene,' **James Francis O'B.**, blev allerede 1867 dødsdømt for Højforræderi, men ſenere amneſteret; den anden, **Patrick James O'B.**, f. 1835, Kjøbmand og Formand for Byraadet i Nenagh i Grevſkabet Tipperary, var 1881 fængſlet i tre Maaneder af politiſke Grunde. **William O'B.**, f. 1832, Udgiver af Bladet »United Ireland«, en af de voldſomſte Agitatorer for den irſke Sag, blev 1887 ſat i Fængſel for at have afholdt et forbudt Møde.

Obſcur, fr. [ſkyhr], mørk, uklar, ukjendt. **Obſcurānt**, En, der ſøger at modarbejde Oplysning; **Obſcurantiſme**, Beſtræbelſe for at modarbejde religiøs og politiſk Oplysning.

Obſcøn [ſøhn], uanſtændig, utugtig; **Obſcønitēt**, Uanſtændighed i Tale eller Handling.

Obſervāns kaldes i det romerſke Kirkeſprog enhver Regel for kirkeligt eller ſædeligt Liv, ſom ſædvanemæsſig har udviklet ſig inden for et ſtørre eller mindre kirkeligt Samfund. Derfor kan der f. Ex. inden for ſamme Munkeorden tales om Kloſtre eller Congregationer af Kloſtre af ſtrængere eller mildere O. (ſ. **Franciscus af Aſſiſi**).

Obſervatiōn, Jagttagelſe. **Obſervatiōnscorps**, en Hærafdeling, ſom ſkal iagttage Fjendens Bevægelſer dels for at forebygge Overraſkelſer, dels for at yde Modſtand, indtil ſtørre Hærmasſer kunne komme til andenſtedsfra.

Obſervatōrium, et til aſtronomiſke eller beſlægtede (magnetiſke, geodætiſke, meteorologiſke) Jagttagelſer indrettet Sted. Af Oldtidens O. var det ſtørſte det i Alexandria, der indrettedes af Eratoſthenes i det 3dje Aarh. f. Chr. og beſtod indtil det 5te Aarh. e. Chr. I Middelalderen havde Araberne O. paa mange Steder, ſaaledes i det 9de Aarh. i Bagdad med en Kvadrant af 20 og en Sextant af 55 Fods Radius, og i Racca i Meſopotamien, hvor Albategnins obſerverede; i det 10de Aarh. i Kairo (Ibn-Junis), i det 13de Aarh. i Meragah i Perſien (Naſir-eddin), i det 15de Aarh. i Samarkand (Ulugh-Beg). Chinas officielle O. blev ſtiftet i det 13de Aarh., og i det 16de Aarh. oprettedes der 5 O. i Indien. De førſte O. i Europa vare Landgreve Vilhelm IV af Heſſens i Kaſſel 1561, Tyge Brahes paa Hven 1576, Hevels i Danzig 1639. Faſte Stats- eller Univerſitets-O. bleve førſt oprettede i det 17de Aarh., nemlig 1632 i Leiden, 1637 i Kjøbenhavn, 1667 i Paris og 1675 i Greenwich. Der findes for Tiden c. 200 O. paa Jorden. Den længſte og meſt conſtante Række Fundamentaliagttagelſer ſkyldes O. i Greenwich; den ſtørſte Kikkert (36 Tommer vid) haves paa det af Rigmanden Lick teſtamentariſk oprettede O. paa Mt. Hamilton i Californien, det ſtørſte Spejlteleſkop (6 Fod vidt) paa Lord Roſſes O. i Irland, det ſtørſte videnſkabelige Perſonale paa O. i Paris og paa det rusſiſke Central-O. i Pulkova, ſtiftet 1839, hvilket ſidſte ogſaa har de fineſte Fundamental-Inſtrumenter. — Univerſitets-O. i Kjøbenhavn var paa Rundetaarn fra dettes Fuldendelſe 1656 indtil 1860; den ſtore Brand 1728 tilintetgjorde Inſtrumenterne, deriblandt Tyge Brahes Globus, og Manuſkripterne, deriblandt Ole Rømers. Beſtyrerne vare i det nævnte Tidsrum: 1637 Longomontanus, 1647 E. Bartholin, 1681 O. Rømer, 1714 P. Horrebow, 1753 C. Horrebow, 1780 T. Bugge, 1815 H. C. Schumacher, 1832 C. F. R. Olufſen. Under H. L. d'Arreſt lagdes 15 Nov. 1859 Grundſtenen til det nye O., der blev bygget efter Prof. H. C. Hanſens Plan og fuldendt 1861. Det koſtede i alt 183,000 Kr., hvoraf c. 136,000 Kr. gik paa ſelve Bygningen med Tilbehør, 14,000 Kr. paa den 10½ Tomm. vide og 16 Fod lange Refractor fra Merz (ſ. **Fraunhofer**) i München, 22,000 Kr. paa dennes

Opſtilling ved Prof. Jünger, 10,000 Kr. paa den 5 Tomm. vide og 6 Fod lange Meridiankreds af Piſtor og Martins i Berlin. Foruden disſe to Inſtrumenter har O. 1872 faaet et tredje, et 7 Tomm. vidt og 8 Fod langt Pasſageinſtrument af Merz i München, opſtillet ved Prof. Jürgenſen, ſamt til forſkjellige Tider flere mindre Inſtrumenter. Siden d'Arreſts Død 1875 er Prof. T. N. Thiele Beſtyrer. Univerſitets-O. i Chriſtiania blev under Hanſteens Ledelſe fuldført 1833 og er indrettet ſaa vel til magnetiſke ſom til aſtronom. Obſervationer. Det er udſtyret med Magnetometre efter Gauß's Plan, med en 7 Tommers Refractor fra Merz, Ækvatoreal af Repſold og Meridiancirkel af Fraunhofer og Ertel foruden flere mindre Inſtrumenter. Siden Hanſteens Afgang 1861 beſtyres det af Fearnley.

Obſidiān, en glaslignende Feldſpat-Lava, der ofteſt har en ſort Farve og da er næſten aldeles uigjennemſigtig. Dens glasagtige Beſkaffenhed hidrører fra en hurtig Afkøling, og den findes enten i Form af Lavaſtrømme eller ſom løſe Sten, der ved tidligere Udbrud ere udkaſtede fra Kraterne paa Island, hvor den kaldes Hrafntinna (Ravneflint), de lipariſke Øer, Tenerifa, Mexico, Quito, Ny-Seeland og Java. Hvad Flinten var for Urindvaanerne her i Norden, var O. for de indfødte i Mexico og Peru, ſom deraf forfærdigede Spejle, Knive, Øxer og Lanſeſpidſer, hvortil den fortrinlig egnede ſig, efterſom den i Henſeende til Haardhed og Evne til at lade ſig ſønderdele i ſkarpkantede Brudſtykker paa Grund af ſit muslede Brud har meget til fælles med Flinten. Paa enkelte Steder af Sydhavsøerne benyttes den endnu til Pileſpidſer.

Obſtetrik, ſ. **Fødſelsvidenſkab** und. **Fødſel**.

Obſtināt, „obſternaſig", egenſindig, haardnakket, ſtivſindet.

Obſtipatiōn, ſ. **Forſtoppelſe**.

Obſtructiōn, ſ. **Forſtoppelſe**. I den nyeſte Tid er Ordet blevet brugt til at betegne den ſyſtematiſke Modſtand, ſom det irſke Nationaliſtparti gjentagne Gange har gjort for at hindre eller i det mindſte utilbørlig ſinke alt Lovgivningsarbejde i det engelſke Underhus, for ſaaledes at nøde Regering og Parlament til at imødekomme Forlangendet om Irlands Udſkillelſe af Unionen. O. medførte 1880—82 flere Ændringer i Underhuſets Forretningsorden, hvorved der kunde ſættes en Stopper for ſaadant Misbrug af Mindretallets Ret.

Ocaña [kānja], Stad i den ſpanſke Prov. Ny-Caſtilien, 7 M. ſ. ſ. ø. for Madrid, med 5,000 I., Linned- og Silkemanufakturer. — O. er hiſtoriſk mærkelig ved Franſkmændenes Sejer over Spanierne 19 Nov. 1809.

Ocarina, et i de ſidſte Aar fra Italien kommet Blæſeinſtrument, en Lerpibe, formet ſom et Æg og forſynet med en halv Snes Lydhuller og en Aabning paa Siden, der tjener ſom et Slags Mundſtykke. Skjønt man flere Steder, navnlig i Wien, har forfærdiget O. i forſkjellige Størrelſer og Tonearter og anvendt den til Sammenſpil og Soloſpil, og ſkjønt den noget dækkede Tone kan klinge ret behagelig, maa O. dog mere betragtes ſom muſikalſk Legetøj end ſom brugbar i den muſikalſke Praxis.

Occam, Wilhelm [ŏkkæmm], engelſk Scholaſtiker, f. c. 1280 i Byen O. i Surrey, hørte i Oxford Duns Scotus, blev Franciskanermunk og var ſenere Lærer i Philoſophi og Theologi i Paris. Hans Originalitet og Skarpſindighed ſkaffede ham Tilnavnene »Venerabilis inceptor« og »Doctor invincibilis«. Foruden philoſophiſke udgav han ogſaa kirkelige og politiſke Skrifter. Han ſluttede ſig til den ſtrængere Retning inden for Franciskanerordenen, der fordømte Kirkens Rigdom og Pavens verdslige Magt. Da han tillige lærte, at Paven i verdslige Ting var Fyrſterne, i geiſtlige Kirken underordnet, blev han kaſtet i Fængſel i Avignon; efter at være flygtet herfra fandt han Beſkyttelſe hos Kejſer Ludvig af Bayern. Han døde 1347. — O. gjenoptog den ſaakaldte Nominalisme og gjennemførte den ſaaledes, at den kirkelige Scholaſtik ſprængtes. Vel lærte han ikke ſom de yderligſt gaaende Nominaliſter, at Begreberne ere blotte vilkaarlige Ord; Tænkningen er for ham en naturlig og uvilkaarlig Proces, der ſvarer til den ydre Virkelighed paa lignende Maade ſom Sukket til Smerten. Men Begreberne have ingen Realitet uden for Bevidſtheden; de ere kun actus intelligendi. Kun det enkelte er virkeligt, og al Viden grunder ſig derfor paa ydre og indre Erfaring. Om Gud kunne vi følgelig intet vide, da hans Væſen ikke er Gjenſtand for Erfaring. Theologien er derfor ingen Videnſkab, men grunder ſig blot paa Autoritet. Hvad der er falſk i Philoſophien, kan godt være ſandt i Theologien. Gud virker med abſolut Vilkaarlighed; Tingene ere ikke ſkabte, fordi de ere gode, men de ere gode, fordi Gud har ſkabt dem. Undertiden ſynes O. endog at antyde, at Guds Almagt end ikke indſkrænkes af det logiſk modſigende. Allerede medens O. levede, blev Nominalismen fordømt og hans Bøger forbudte ved Pariſeruniverſitetet; men hverken disſe eller ſenere Tvangsforanſtaltninger formaaede at hindre den indtraadte Bevægelſe.

Occaſionalisme, den Anſkuelſe, der benægter de reale, virkende Aarſager (causæ efficientes) og kun antager Anledningsaarſager (causæ occasionales), hvorved den indre, nødvendige Sammenhæng mellem Aarſag og Virkning ophæves. O. udvikledes inden for den carteſianſke Skole, hos de la Forge, Geulincx og Malebranche, der kun tilſkrev Gud Evne til at virke, medens Tingene kun vare Anledninger for ham til at gribe ind. Enhver Begivenhed blev altſaa et Mirakel. I nyeſte Tid har Lotze ved O. betegnet en Anſkuelſe, der foreløbig lod den indre Sammenhæng mellem forſkjellige Phænomener (f. Ex. de ſjælelige og de legemlige) ſtaa hen og blot conſtaterede det Forhold mellem dem, Erfaringerne viſer os.

Occhiobēllo [okkio], Flække i Norditalien ved Floden Po, 11 M. ſ. v. for Venezia. 4,000 I. Træfning 1815 mellem Øſterrigere og Neapolitanere.

Occidēnten, Veſten, i Modſætn. til Orienten.

Occiōni, Onorato [ottſchō], ital. Digter, f. 1830 i Venezia, blev allerede i ſit 20de Aar berømt ved det tankerige Digt »La luce«. Senere ſlog han ſig paa Studiet af Dante og har leveret fortrinlige Overſættelſer af latinſke Klasſikere.

Occiput, lat. [ōkſi], Baghovedet.

Occultatiōn, ſ. **Formørkelſe**.

Occupatiōn, Beſiddelſestagelſe ved Bemægtigelſe. Ejendomsret erhverves gjennem O. af herreløſe Ting, ſaaſom vilde Dyr eller hvad der af Ejeren er derelinqueret (res nullius cedit occupanti). Herfra gjælder dog adſkillige Undtagelſer, hvoraf den vigtigſte er, at faſt Ejendom, ſom ej tilhører nogen anden, tilhører Staten. **Occupēre**, have eller tage i Beſiddelſe.

Oceānet ell. **Verdenshavet**, ſ. **Hav**. **Oceaniſke** ell. **pelagiſke** kaldes det aabne Havs Overfladedyr, i Modſætn. til Strandbreddens (de littorale) og de ſtore Dybders (de abysſale). Hertil høre ſaa vel Pattedyr (Hvalerne, visſe Sæler) ſom Fugle (iſær Maager, Pelikaner og Pengviner), Krybdyr (Havſkildpadder, Havſlanger), Fiſke (Hajer, Flyvefiſke og ſtore Makrelfiſke, Laxeſild, Leptocephaler), en enkelt Inſektform (Havtægerne), talrige ejendommelige Krebsdyrformer (Stomatopoder, Hyperiner, Smaakrebs, Cirripedier), mange Blækſprutter (Argonauten), Snegle (Janthina, Glaucus, Kjøl- og Vingeſnegle), Salper og Pyroſomer, ſamt Gopler. En fælles Egenſkab for mange lavere o. Dyr er et vandklart, aldeles gjennemſigtigt Legeme; det er iſær i de varmere Have, om Natten og i ſtille Vejr, at denne o. Dyrevrimmel kommer helt op til Overfladen.

Oceānien, Benævnelſe ſnart paa hele den femte Verdensdel, ſnart paa denne med Undtagelſe af Faſtlandet Auſtralien (ſ. d. A.).

Ochīno, Bernardino [ki], ital. Proteſtant, f. 1487 i Siena, blev 1538 Capucinergeneral og glimrede længe ſom Stridsprædikant mod lutherſk og zwinglianſk Kjætteri; men netop derved blev han nærmere bekjendt med Reformatorernes Skrifter, gik 1542 over til den reformerte Kirke og flygtede til Genf. Senere virkede han i Baſel, Augsburg, Straßburg og London, hvor han blev Præſt for en Menighed af italienſke Proteſtanter; men efter Edvard VI.s Død maatte han flygte fra England og blev Præſt i Zürich, hvor han blev beſkyldt for at hælde til Arianisme og at forſvare Polygami. Han blev afſat og forviſt og flygtede til Polen; forjaget herfra af Katholikerne døde han i Mähren 1565.

Ochlokrati (af gr. ὄχλος, Skare, Masſe, og κρατέω, herſker), Masſeherredømme, Pøbelregimente.

Ochōa, Eugenio de [otſchōa], ſpanſk Skribent, f. 1815, ſtuderede i Paris, udgav med Liſta »Gazeta de Madrid« og grundede med Madrazo Kunſtbladet »El Artista«. 1837 forviſtes han ſom Liberal, kom tilbage 1844 og blev anſat ved Nationalbiblioteket, forfremmedes ſiden til høje Embeder, blev Deputeret, Undervisningsminiſter oſv. 1841 udgav han en Samling Digte: »Ecos del alma«, ſiden Theaterſtykker og Noveller, og i ſin »Revista enciclopédica« leverede han fortrinlige Overſættelſer af franſke Romantikeres Hovedværker (fra 1843). Meſt Betydning har han ſom national Literaturforſker gjennem Værker ſom »Catálogo de los manuscritos españoles existentes en todas bibliotecas de Paris« (1844), »Las rimas inéditas del Marques de Santillana, Hernan Perez del Pulgar y de otros poetas españoles del siglo XV« (1844), »Coleccion de los mejores autores castellanos« (50 Bd., 1837—50). Til det ſtore Samlerværk »Biblioteca de los autores españoles« har han i 13de og 42de Bd. (1850 og 1870) bidraget med »Epistolario español«.

Ochōtſk, befæſtet Stad i det rusſiſke Kyſtdiſtrict i det øſtlige Sibirien ved det ochotſke Hav, har en Havn og nogen Handel med Pelsværk. 400 I. **Ochotſk-Havet**, en Underafdeling af det ſtore Ocean paa Aſiens Øſtkyſt mellem Halvøen Kamtſchatka, Sibirien, Amurlandet og de nordlige japanſke Øer, og adſkilt fra Oceanet ved Kurilernes Øgruppe.

Ochrida ell. **Ochri** [ō], Stad i den tyrkiſke Prov. Albanien ved Nordſiden af **Ochrida-Søen**, 20 M. ſ. ø. for Skutari. 10,000 I. O. er Sæde for en græſk Ærkebiſkop. Bjærgværksdrift paa Sølv og Svovl. Søen, der ligger 2,200 F. over Havet, er 5 M. lang og indtil 1½ M. bred og har Afløb mod N. til Floden Drin, der falder i Adriaterhavet.

Ocker, en Flod i det nordveſtlige Tyſkland, der udſpringer paa Harzen (Brocken), løber forbi Wolfenbüttel og Braunſchweig og falder i Aller.

Ocna, Stad i Konger. Rumænien, Moldau, 16 M. ſ. v. for Jasſy. 9,000 I. Betydelige Stenſaltværker, der drives ved Tvangsarbejde af Forbrydere.

O'Cōnnell, Daniel, irſk Politiker, f. 6 Aug. 1775 i Grevſkabet Kerry i Irland i en Slægt, ſom i ældre Tider havde ſpillet en ſtor Rolle og regnede ſin Oprindelſe fra det gamle irſke Kongehus. Hans Fader var vel kun Landmand, men efterlod ſine 10 Børn en ſtor Formue, tjent ved Smugleri. O'C. blev 1791—93 uddannet i katholſke Collegier i Nordfrankrig, ſtuderede fra 1794 Retsvidenſkab i London og blev 1798 Advocat i Dublin, hvor han allerede 1800 ſom Ordfører for ſine Standsfæller proteſterede imod „Unionen" (d. e. Ophævelſen af det ſærlige irſke Parlament). Da den ſtore katholſke Forening fornyedes 1809, optraadte O'C. førſt ſom Folketaler og vandt ſnart en overordentlig Indflydelſe; han gav Foreningen en mere demokratiſk Charakter, ſtiftede Filialer over hele Irland, holdt offentlige Møder oſv., men altid under Iagttagelſe af de lovlige Former, og forſtod at hindre alle voldſomme Skridt. Da Regeringen opløſte den 1825, gjenoprettede O'C. den i en ny Skikkelſe. 1828 lod han ſig vælge i Grevſkabet Clare til Underhuſet, ſkjønt han ſom Katholik ikke kunde faa Sæde deri, og gav derved et mægtigt Stød til Gjennemførelſen af Katholikernes Ligeſtilling. I Febr. 1830 indtog O'C. ſit Sæde i Underhuſet, kæmpede med ſtørſte Varme for Valgreformen og rettede voldſomme Angreb paa Overhuſet, hvorhos han opſtillede ſom ſit Program Repeal, d. e. Tilbagekaldelſe af Unionen fra 1800. Et Forſlag derom afviſtes 1834 i Underhuſet af Statsmænd fra alle Partier, men O'C. øvede dog en mægtig Indflydelſe, dels ved ſin glimrende Veltalenhed, dels ved ſit Herredømme over 40—60 irſke Medlemmer (O'C.s „Hale"), og fik vigtige Ændringer i Tienden og andre irſke Forhold gjennemførte. Da han under ſin politiſke Virkſomhed havde tilſat ſin egen Formue, ſammenſkød hans fattige Landsmænd ſiden 1833 aarlig ſtore Summer (13—18,000

Pd. St.) til Fortſættelſe af Agitationen, og denne dreves iſær kraftig efter 1840 med umaadelige Folkemøder (monstre-meetings), paa hvilke flere Hundredetuſender hilſede O'C. ſom Fædrelandets Befrier (liberator), medens andre betegnede ham ſom „den ſtore Agitator“ og ſom „Irlands ukronede Konge“. 1842 valgtes O'C. til Lordmayor i Dublin, hvilken By han ſiden 1832 havde repræſenteret, og trak ſig nu tilbage fra Underhuſet. 1843 ſammenkaldte han til 8 Oct. et ſtort Folkemøde i Clontarf, men Regeringen forbød det og ſprængte Mødet fra hinanden, hvorefter O'C. blev tiltalt og i Maj 1844 dømt til et Aars Fængſel og 2,000 Pd. St. i Bøde. I Sept. erklærede Overhuſet Dommen ugyldig, og O'C. hentedes i Triumph fra Fængſlet i Dublin. Dog efter den Tid var hans Indflydelſe brudt; Troen paa hans Planers Virkeliggjørelſe var rokket, og „det unge Irland“ under O'Brien var ikke tilfreds med den Ordning, han foreſlog for Forholdet imellem de britiſke Øer. Den ſtore Hungersnød 1846 nedbøjede hans Sjæl, og hans ſidſte Tale i Parlamentet for at opfordre dette til kraftige Forholdsregler vidnede om hans ſtærkt aftagende Kræfter, ligeſom den ſtod i Strid med hele hans tidligere Optræden. For at gjenvinde ſin Helbred rejſte han i Vinteren til Italien, men døde 15 Maj 1847 i Genua. — Sønnen **John O'C.**, f. 1808, d. 1858, Underhusmedlem 1833—48, udgav ſin Faders »Life and speeches« (1846—47) og »Recollections during a parliamentary career« (1849). — En Broder til Dan. O'C., **James O'C.**, f. 1780, d. 1872, blev 1869 ophøjet til Baronet, nærmeſt ſom Paaſkjønnelſe af Broderens Fortjeneſter.

O'Cōnnor, en gammel irſk Slægt, ſom i ſin Tid beherſkede Connaught og i det 12te Aarh. kom paa den irſke Trone, men næſten helt tilintetgjordes i et Slag mod Englænderne 1317. **Arthur O'C.**, f. 1763, d. 1852, valgtes tidlig til det irſke Underhus og var 1796 en af de 5 Directeurer for „de forenede Irlændere“, der gjorde Opſtand. Efter dennes Undertrykkelſe flygtede O'C. til Frankrig, hvor han ægtede en Datter af Condorcet og fik Titel af Diviſionsgeneral. — Hans Broderſøn, **Fergus O'C.**, f. 1796, var Advocat og valgtes 1832 til Underhuſet, hvor han med henſynsløs Driſtighed forſvarede Irlands Intereſſer. Da hans Gjenvalg ſtrandede 1835 og han var utilfreds med O'Connells maadeholdne Optræden, ſluttede han ſig til de engelſke Chartiſter og forelagde paa Folkemødet i Birmingham 6 Aug. 1838 det ſaakaldte »people's charter«. I Partiets voldſomme Optræden 1839 havde O'C. ingen Del, men efter at være gjenvalgt til Underhuſet 1847 ſtod han i Spidſen for det ſtore Chartiſtoptog 10 Apr. 1848. Fire Aar ſenere blev han afſindig og døde 1855.

Octachōrd, en Tonerække paa 8 diatoniſke Trin, eller ſom Interval en Octav. Pythagoras's O. beſtod af to uforbundne Tetrachorder fra e til e; han tilføjede Tonen h, ſom manglede i Terpandros's Heptachord.

Octāv (it. ottava), et Interval paa 8 Tonetrin. Den rene O. er en Gjentagelſe af dens Grundtone i et højere eller dybere Leje og den fuldkomneſte Conſonans, den formindſkede O. er en lille Halvtone mindre. Da alle væſentlig forſkjellige Toner i vort Toneſyſtem ligge mellem en Grundtone og dens rene O., inddele vi hele Tonemasſen i O. eller Octavafdelinger, der faa forſkjellige Benævnelſer efter Tonehøjden og regnes fra Tonen C (O. bet. altſaa i dette Tilfælde alle Tonerne fra C til H incl. i hver Afdeling). Det dybeſte C i Orgelet (32 Fods C), ſom er en O. dybere end det dybeſte C paa de moderne Claverer, hedder Dobbelt-Contra-C (eller Store Contra-C), og med ſamme Tillæg benævnes de øvrige Toner i denne Octavafdeling. Det 2det C i Toneſyſtemet (16 Fods C), ſom er det dybeſte C paa de nuværende Claverer, hedder Contra-C og dets Octavafdeling Contraoctav. Det 3dje C (8 Fods Tone) hedder Store C og Octavafdelingen Store O. Det 4de C (4 Fods Tone) hedder Lille c, Octavafdelingen Lille O. Det 5te C (2 Fods Tone) hedder Enſtreget, det 6te C (1 Fods Tone) hedder Toſtreget, det 7de C Treſtreget, det 8de C Firſtreget, de tilſvarende Octavafdelinger ligeſaa. Navnene paa disſe Octavafdelinger hidrøre fra følgende Betegningsmaade:

$$\underline{\underline{C}},\ \underline{C},\ C,\ c,\ \overline{c},\ \overline{\overline{c}},\ \overline{\overline{\overline{c}}},\ \overline{\overline{\overline{\overline{c}}}}.$$

Octavafdelingerne betegnes for øvrigt ogſaa ſaaledes:

$$C_2,\ C_1,\ C,\ c,\ c^1,\ c^2,\ c^3,\ c^4.$$

S. ogſaa **Format**. **Octavarter**, de Tonerækker, ſom fremkomme, naar der dannes Scalaer paa de forſkjellige Trin af en diatoniſk Scala uden at benytte andre Toner dertil end dem, ſom findes i ſelve Modelſcalaen. Halvtonerne komme derved til at ligge paa ulige Steder. Middelalderens Kirketoner vare ſaaledes O., men ikke Tonearter. **Octāve** kaldes i den katholſke Kirke de Feſter, der vare 8 Dage, ſamt ſelve den 8de Feſtdag.

Octāvia, Søſter til Octavianus Auguſtus, Datter af Cajus Octavius og Atia, var førſt gift med Cajus Claudius Marcellus. Efter dennes Død ægtede hun 40 f. Chr. Triumviren Marcus Antonius og hidførte derved en Forſoning mellem Antonius og Octavian. Hun fulgte ikke med ſin Ægtefælle til Aſien, hvor Antonius blev forelſket i Kleopatra, men opholdt ſig i hans Hus i Rom, uagtet Octavian ønſkede, at hun ſkulde ſkille ſig fra ham. I Aaret 32 forlangte han ſelv Skilsmisſe. Efter hans Død levede hun for ſine Børns Opdragelſe og optog ſenere Antonius's og Kleopatras Børn i ſit Hus. D. 11 f. Chr. — **O.** hed ogſaa Kejſer Neros Ægtefælle, en Datter af Kejſer Claudius og Meſſalina. Bagvaſket af Kejſerens Frille Poppæa Sabina blev hun paa Neros Befaling henrettet 62, kun 20 Aar gammel.

Octāvius, en romerſk plebejiſk Slægt, der ſtammede fra Velitræ i Latium. Den førſte af denne Slægt, ſom beklædte Statsembeder, var **Cnejus O. Rufus**, der blev Qvæſtor 230 f. Chr. — Hans Søn, **Cnejus O.**, udmærkede ſig i den anden puniſke Krig ſom Prætor i Sardinien og ſejrede i flere Søſlag. Hans Søn af ſ. N. deltog med Berømmelſe i flere Felttog i Aſien og var den førſte af Familien, der blev Conſul

(165). Han blev myrdet 162. — En yngre Søn, **Marcus O.**, var Tiberius Gracchus's Collega i Tribunatet (133) og optraadte ſom ivrig Modſtander af dennes Planer, hvorfor han blev afſat. — Hans Sønneſøn, **Cnejus O.**, fordrev ſom Conſul 87 f. Chr. ſin Collega Cinna fra Rom, men blev myrdet efter at Cinna og Marius vare vendte tilbage. — En yngre Søn af den ovenfor nævnte Cnejus O. Rufus blev Stamfader til den yngre Linje af den octaviſke Slægt, ſom ved **Cajus O.**, Prætor 61, hævede ſig til de højeſte Æresposter. Denne blev i ſit andet Ægteſkab med Atia, en Datter af Marius Atius Balbus og Julia, en yngre Søſter af Cæſar, Fader til **Cajus O.** og Octavia og døde 58 f. Chr. Denne hans Søn blev adopteret af ſin Grandonkel Jul. Cæſar 45 f. Chr. og antog Navnene **Cajus Julius Cæſar Octavianus**, hvortil han ſenere føjede Hædersnavnet Auguſtus (ſ. d. A.).

Octet [tētt] (it. ottetto, fr. octuor), et Toneſtykke for 8 ſelvſtændige (obligate) Stemmer ell. Inſtrumenter.

Octōber, den 10de Maaned i Aaret, var hos Romerne den 8de, hvoraf Navnet (octo, 8). Dens danſke Navn er Sædemaaned; den har 31 Dage. **Octoberdiplomet** kaldes den Kundgjørelſe af 20 Oct. 1860, hvorved bebudedes en conſtitutionel Statsordning for det øſterrigſk-ungarſke Monarchi med Gjenoprettelſe af de tidligere Landdage. **Octoberforeningen** kaldtes en 10 Oct. 1865 ſtiftet Forening mellem en Del Godsejere under Grev Frijs-Friſenborgs Ledelſe og nogle af de gamle Bondevenner med J. A. Hanſen i Spidſen, der havde det Formaal at ſamle „de ſtore og de ſmaa Bønder“ til et conſervativt Landboparti ſom Modvægt imod de nationalliberale. O. fik dog kun et kort Liv og meget ringe politiſk Betydning, da de tvende ſammenknyttede Gruppers Interesſer ſkiltes under Grundlovsforhandlingerne og kom i afgjort Strid ang. Fæſteſpørgsmaalet; den opløſtes 31 Juli 1870.

Octōpoda, de ottearmede Blækſprutter, ſ. **Blækſprutter**.

Octroi [trōj], en af Regeringen udſtedt ſærlig Lov for en Forening eller et Interesſentſkab (ſom en Bank, et Asſuranceſelſkab), hvorved der tildeles dette forſkjellige Begunſtigelſer; jvfr. ſaaledes O. for Nationalbanken af 4 Juli 1818. **Octroiēre**, meddele en O. Ved **octroierede Forfatninger** forſtaas ſaadanne, ſom ere givne enſidig af Fyrſten, i Modſætning til dem, ſom ere komne i Stand ved en Overenskomſt imellem ham og Folket. O. [oktroā] betyder i Frankrig ogſaa Conſumtion, Afgift af Fødevarer.

Oculār, paa Kikkerter og ſammenſatte Mikroſkoper den Linſe eller det Linſeſyſtem, ſom er nærmeſt Øjet, og ſom virker ſom Forſtørrelſesglas paa det fra Objectivet kommende Billede. Ved O. opnaas Farvefrihed ofteſt ikke, ſom ved Objectivet, ved en Combination af forſkjellige Glasſorter, men kun ved en Combination af Linſer af ſamme Glas. Det negative (Huygenſke ell. Campaniſke) O. beſtaar af to plan-convexe Linſer, der begge vende den plane Side mod Øjet; det opfanger de fra Objectivet kommende Straaler, førend Billedet dannes. Det poſitive (Ramsdenſke) O. beſtaar ofteſt af to lige ſtore plan-convexe Linſer, der vende de krumme Flader mod hinanden; det er egentlig en ſammenſat Loupe, gjennem hvilken man betragter det af Objectivet i Brændplanen virkelig dannede Billede og altſaa ogſaa kan ſe Traade, der ere udſpændte i ſamme Plan; det benyttes derfor ved Mikrometermaalinger, men giver et mindre Felt. S. for øvrigt **Kikkert**.

Oculēre ell. pode med et Øje, den Formeringsmaade, ved hvilken Gartnerne afſkære et Øje af en Gren paa den Plante, de ville formere, ſaaledes, at der følger et Stykke af Barken (Skjoldet) med, og anbringe det under Barken paa en Gren eller Stammen af et vildt Træ af ſamme Art ſom hint, hvori der er gjort et Snit af Form ſom et latinſk T. Dette Arbejde kan foretages enten om Foraaret, naar Saftbevægelſen er tilſtrækkelig til at bringe Barken til at løsne fra Veddet, og det indſatte Øje vil da ſkyde ud om Sommeren („o. med det drivende Øje“), eller efter Midſommer i den anden Saftſtigningsperiode, og Øjet vil da ſove Vinteren over og førſt give et Skud næſte Foraar („o. med det ſovende Øje“). Naar Skjoldet er anbragt under Barken, ombindes Forædlingsſtedet med Uldgarn eller blød Lindebaſt, ſom tages af, naar Sammenvoxningen har fundet Sted. Til Brug ved dette Arbejde behøves en **Oculerekniv**, hvis Skaft er forſynet paa Enden med et lille fladt og ſmalt Stykke Horn, hvormed man løsner Barken fra Veddet, og hvis Klinge har en imod Ryggen afrundet Spids.

Oculi [ō], lat., d. e. Øjne, den gamle kirkelige Benævnelſe paa den 3dje Søndag i Faſten; Navnet hidrører fra Begyndelſesordet i Indgangen til Mesſen paa denne Dag (Pſ. 25, 15).

Od (Ódr), i den nord. Mythol. Frejas Mand, med hvem hun fik en Datter, den fagre Hnos. O. drog langt bort; Freja græd Guldtaarer efter ham (hun kaldes derfor af Skjaldene den graadfagre Gudinde) og drog under mange forſkjellige Navne om blandt ubekjendte Folkeſlag for at lede ham op.

Odalen, Nordre- og Søndre-, to Præſtegjæld i Hedemarkens Amt i Norge, med tilſammen 11,200 I. (1875). I S.-O. ligger **Odals Værk**, hvor der tidligere var et ikke ubetydeligt Jærnværk, ſom imidlertid nu for adſkillige Aar ſiden er nedlagt. Tillige med Vinger og Eidſkog Præſtegjæld danner O. Vinger og Odalens Fogderi med 23,000 I. Diſtrictet har udſtrakte Skove.

Odaliſke (rettere Odalik, af Oda, et Værelſe), en Slavinde i Sultanens Harem, der endnu ikke er bleven hævet til Rang af Favoritinde.

Odd Einarsſon (Oddur E.), Søn af Præſten Einar Sigurdsſon til Mødruvalla-Kloſter paa Islands Nordland, f. 1559, d. 28 Dec. 1630, kom meget ung i Latinſkolen paa Holar, dimitteredes derfra til Kjøbenhavns Univerſitet og var en af Tyge Brahes kjæreſte Lærlinge, hos hvem han ſom Student opholdt ſig paa Hven. Efter Tilbagekomſten til Island 1586 blev han førſt Rector ved den lærde Skole paa Holar og derpaa Biſkop over Skalholt Biſpedømme 1589, hvilket Embede han foreſtod til ſin Død. Han var en virkſom og kraftig Biſkop, men anſaas for noget vindeſyg og tilbøjelig til at begunſtige ſine Paarørende. Som en Mand med omfattende Kundſkaber og boglig Sans ſamlede han et betydeligt Forraad af Bøger og Haandſkrifter; men dette Bibliothek ſaa vel ſom hans egne Udkaſt tilintetgjordes ved Biſpegaardens Brand 1630. Hans trykte Arbejder indſkrænke ſig til nogle Prædikener og et Par overſatte Skrifter af theologiſk Indhold. Med ſin Huſtru, Helga Jonsdatter, havde han flere Børn, af hvilke en Søn Gisle blev hans Efterfølger.

Odd Snorraſon (Oddur S.), ſædvanl. kaldt „Odd Munk", levede paa Thingøre-Kloſter i Island ved 1200, ſamtidig med en anden Munk Gunnlaug Leivsſon. I Modſætning til de fleſte andre islandſke middelalderlige Forfattere valgte disſe Mænd det latinſke Sprog i Stedet for Modersmaalet og fortalte heri hver for ſig Olaf Tryggvesſøns Levned, rimeligvis ſom et Æmne, der i en ſærlig Grad fortjente Kirkens Opmærkſomhed. O.s Værk er det bedſt kjendte, da en islandſk Gjengivelſe heraf er bevaret (udg. dels i »Fornmanna sögur X«, dels af P. A. Munch 1852).

Odde (Oddi), Præſtegaard i Rangaavold-Syſſel i det ſydlige Island, bekjendt fra det 11te og 12te Aarh. ſom Sæmund frodes og hans Ætlingers (Oddaverjarnes) Hjemſted, blandt hvilke hans Sønneſøn Jon Loptsſon er den meſt berømte. O. var i den Tid Videnſkabernes fornemſte Hjem i Island; her modtog Snorre Sturlaſon ſin videnſkabelige Dannelſe, og herfra udgik flere lærde Mænd.

Odd Fellows [fĕllohs], ſ. **Fellows**.

Odder, norſk Oter (Lutra), Pattedyrſlægt af Maardfamilien med langſtrakt Krop, lille, noget fladtrykt Hoved, korte Øren, ſmaa Øjne, en lang, noget nedtrykt Hale, korte Ben med korte Kløer og Svømmehud, en kort, tæt, brun Pels, der giver et ypperligt Pelsværk. O. opholde ſig ved ferſk og brak Vand, dykke fortrinlig og fortære Fiſke, Krebsdyr m. m. De ere meget ſky, men forſvare ſig tappert, naar de ikke kunne undløbe. Som ung kan O. tæmmes og afrettes til Fiſkefangſt. Den fanges i Fælder og Saxe. Arterne ligne hverandre meget og ere udbredte over en ſtor Del af Jorden. Jvfr. **Havodder**.

Odder, en betydelig Landsby i O. Sogn, Hads Herred, Aarhus Amt i Nørrejylland, 8 M. ſ. til v. for Aarhus, 1,416 I. (1880), har Jærnbane- og Telegraphſtation, Apothek, Herredets Ting- og Arreſthus og Bolig for Herredsfogden ſamt adſkillig induſtriel Virkſomhed og al Slags Haandværksdrift og anden Kjøbſtadnæring.

Odde Sund (urigtig Otte Sund, efter Sagnet om Kejſer Otto, ſom ſkal være trængt frem hertil og have kaſtet ſin Lanſe i Vandet, da han ikke kunde komme videre), den ſmalleſte Indſnævring i Limfjorden, mellem to fra Thyholm mod N. og fra Skodborg Herred mod S. fremſpringende Odder, fører fra Vens-Bugten ind i Nisſum Bredning. Jærnbaneforbindelſen fra Struer til Thiſted ſker over Sundet ved Dampfærge.

Odds, eng., de Points, ſom ved Væddemaal gives forud.

Ode, et ſtærkt bevæget lyriſk Digt af ophøjet Indhold, i kunſtrige Stropher og af driſtig ſpringende Compoſition. S. **Digtekunſt**. I den danſke Literatur har iſær Ewald ſtrevet herlige O.

Odel var fra den ældſte Tid paa den ſkandinaviſke Halvø Benævnelſen for den Grundejendom, ſom beſades med fuld Ejendomsret. De Mænd, der i Norge gjennem flere Generationer havde Jord i Beſiddelſe, fik med deres Æt en ſærlig anſet Stilling og kaldtes Haulder. I Forbindelſe dermed ſtod det, at det ikke tilſtededes den actuelle Ejer ved at ſkille ſig ved Jorden uden videre at berøve Familien dens Retsſtilling, men at der ved en denne tillagt Forkjøbsret var ſørget for, at den kunde bevare Jorden for ſig. Igjennem Tiderne har imidlertid Odelsrettens Charakter i høj Grad forandret ſig. Paa den ene Side ere Betingelſerne for Odelserhverv ſtadig nedſatte, indtil der omſider alene krævedes 10 Aars Beſiddelſe. Paa den anden Side opkom den Ordning, at Forkjøbsretten kunde bevares gjennem Aarrækker ved at lyſe Pengemangel, og herigjennem gik Odelsretten over fra en Forkjøbsret til en Løsningsret. Nu er O. i det væſentlige ordnet ved Lov af 26 Juni 1821, men i et Par af ſine vigtigſte Dele er denne forandret ved Lov af 28 Sept. 1854. Medens nemlig hin Lov havde ſat Odelserhvervstiden til 10 Aar og Løsningsfriſten til 5, har denne ſidſte forlænget den førſte Termin til 20 og forkortet den anden til 3 Aar, altſaa i ikke ringe Udſtrækning forringet O.s Betydning. I ſamme Retning gaar ogſaa den Beſtemmelſe, at Ejeren kan ved Erklæring derom hindre, at hans Ejendom bliver Gjenſtand for Odelshævd. Paa Island ordnede Lov af 17 Aug. 1833 O. efter lignende Regler ſom Lov af 1821 i Norge; i Danmark kjendes O. ikke. **Odelsting**, en Afdeling af det norſke Storting, beſtaaende af tre Fjerdedele af dette eller i alt 85 Medlemmer. S. i øvrigt **Norge**.

Odenāthos, Septimius, Fyrſte (Deſpot) i Palmyra, hvis Forfædre i flere Generationer havde været romerſke Vasſalfyrſter med Senatorrang, var en Mand af ſtor Indſigt, Kraft og Tapperhed, der i det romerſke Riges Opløsningsperiode efter Kejſer Valerians Tilfangetagelſe af Nyperſerne kæmpede tappert for Romerne mod Perſerne, tilbageerobrede Niſibis og Karrhæ og ſejrede over Perſerne under Murene af deres Hovedſtad Kteſiphon. Han opretholdt trofaſt Gallienus's Parti i Orienten, hvorfor denne erkjendte ham ſom Konge i Palmyra og ſelvſtændig Statholder i Orienten; derimod er det urigtigt, at Gallienus ſkulde have anerkjendt ham ſom Medkejſer (hvilket Sagn har givet Anledning til, at O. regnedes blandt de „30 Tyranner"). Han blev dræbt c. 267 af ſin Broderſøn Mæonios; men hans Ægtefælle, den berømte Zenobia, fortſatte Regeringen ſom Regentinde for Sønnen Vaballathos. S. **Palmyra**.

Odenſe, 1) Amt i den nordlige Del af Fyn, omfatter tillige Øerne Thorø, Bogø, Brandsø og Fænø i Lille Bælt, Æbelø i Kattegattet og

Romsø i Store Bælt ſamt en Del mindre Holme. Det beſtaar af

Kjøbſtæderne	Areal.	Folketal	
		1870.	1880.
Odenſe		16,970	20,804
Aſſens		3,461	3,196
Middelfart		2,836	2,345
Kjerteminde		2,274	2,487
Bogenſe		1,931	1,918
	0,55 □ M.	26,972	30,750
Landdiſtrict..	32,61 —	95,186	98,127
	33,16 □ M.	122,158	128,877

Amtets nordlige Del er en Slette undtagen mod N. V. ved Bogenſe og n. ø. for Middelfart, ſamt mod N. Ø. ved Halvøen Hindsholm; dets ſydlige og ſydveſtlige Del har derimod flere betydelige Bakkepartier. Med Undtagelſe af Højderne i N. V. og N. Ø., der ere Rulleſtensſand, hører Amtet næſten udelukkende til Rulleſtensleerets Formation. Dets betydeligſte Vandløb ere: Odenſe Aa, der udſpringer i Svendborg Amt, løber mod N. og N. V. og modtager Afløbet fra Brændegaards-, Nørre- og Arreſkov-Sø, hvorefter den løber mod N. med indtil 100 F.s Bredde, men ringe Dybde, paſſerer Odenſe og forener ſig med Odenſe Kanal tæt ved dens Udløb i Odenſe Fjord. Længde 8 M. Stavis Aa udſpringer n. for Viſſenbjærg og løber mod Ø. til Odenſe Kanal. Brænde Aa løber ſyd om Højderne ved Viſſenbjærg og mod V. til Lille Bælt. Af det hele matriculerede Areal 320,719 Td. Ld. var 1881 beſaaet med Hvede 10,110, Rug 28,939, Byg 42,510, Havre 36,215, Blandſæd 17,737, Kartofler 3,657, anden Sæd 12,109, i alt beſaaet 151,277 Td. Ld. Til Græs, Høſlæt, Brak, Eng og lignende henlaa 130,665 Td. Ld., til Fredſkov 18,477, Haver 4,751, altſaa anvendt Areal 305,170 Td. Ld. Udbyttet af Høſten 1885 var i Tuſende Tønder: Hvede 143, Rug 291, Byg 474, Havre 443, Boghvede 6, Ærter o. desl. 17, Blandſæd 263, Kartofler 188, andre Rodfrugter 644, Raps 5. Den ſamlede Værdi, heri indbefattet Ager- og Enghø, anſloges til 19,517,000 Kr. Kreaturholdet 1881 udgjorde 25,734 Heſte og Føl, 87,868 Stk. Hornkvæg og Kalve, 72,184 Faar og Lam og 31,574 Svin og Griſe. Amtet beſtaar foruden de 5 Kjøbſtæder af Herrederne Odenſe, Aaſum, Bjerge, Lunde, Skam og Skovby under Odenſe Amtsraad og Vends og Baag under Aſſens Amtsraad. Det hører i gejſtlig Henſeende under Fyns Stift og omfatter 6 Provſtier, med Henſyn til Udſkrivningsvæſen under 3dje Udſkrivningskreds, udgjør 7 Lægediſtricter under Fyns Stiftsphyſikat, har Amtsſtuer i Odenſe og Aſſens, udgjør 7 Folketingskredſe og i Forening med Svendborg Amt 6te Landstingskreds. — 2) Kjøbſtad paa Fyn, Odenſe Amt og Herred, 19 M. v. til ſ. for Kjøbenhavn. 20,804 J. (1880; 16,970 i 1870, 5,782 i 1801). Byen ligger paa et fladt Terrain paa begge Sider af Aaen, dens ældre Del n. for Aaen med bugtede Gader og enkelte gamle Bygninger. Stiftamtmanden og Biſkoppen over Fyns Stift tillige med Stiftsphyſicus bo i Byen, der tillige er Garniſon for fynſke Brigades Stab, 6te Inf.-Regiments 5te, 16de og 26de Bataillon og 2det Dragonregiment. For dette ſidſte er opført Caſerne og Ridehus og for Infanteriregimentet Exercerhus. Af Byens mange offentlige Bygninger maa fremhæves: St. Knuds Kirke, oprindelig opført i Slutningen af det 11te Aarh., men efter gjentagne Ildebrande i ſin nuværende Skikkelſe hen imod Udgangen af det 13de Aarh. i Spidsbueſtil. Den indeholder talrige Mindesmærker og kongelige Begravelſer. Ved den ſeneſte Reſtauration, der fuldendtes 1875, er en Kryptkirke under Choret og Alteret paa ny tagen i Brug. Vor Frue Kirke fra Slutningen af det 12te Aarh. Den fra den nedlagte Graabrødre Kirke 1806 hertil erhvervede ſmukke Altertavle er nu henflyttet til St. Knuds Kirke. St. Hans Kirke med ſmuk Altertavle af Bloch, „Chriſtus i Gethſemane". End videre er her i de ſenere Aar opført en Valgmenighedskirke, og her er desuden en katholſk Kirke og en Hoſpitalskirke. Af andre offentlige Bygninger er den intereſſanteſte den 1883 fuldførte Raadhusbygning med Localer for Byens ſamlede Adminiſtration, ſtort Feſtlocale, Poſt- og Telegraphkontor og Hovedvagt. End videre Ting- og Arreſthuſet, med Localer for to Landjurisdictioner; Amtsſygehuſet, Epidemihoſpitalet, den ſtore Fattiggaard, Frimurerlogen, de mange, for det meſte nyopførte Skolebygninger, Fyns Stifts Læſeforening, den techniſke Skole, Landbrugsſkolen, Amtsſygehuſet og det militære Sygehus, Muſeumsbygningen med Samling af Maler- og Billedhuggerarbejder ſamt nordiſke Oldſager, og en anſelig Jærnbanegaard. Byen har ſit eget Gas- og Vandværk. Foruden de talrige Communeſkoler er her en Kathedralſkole og flere ret værdifulde Bogſamlinger, ſaaſom Stiftsbibliotheket, Karen Brahes Bibliothek, Kathedralſkolens, Militærforeningens og Læſeforeningens Bibliothek. Antallet af Stiftelſer er meget ſtort. Af dem ſkal fremhæves: Odenſe adelige Jomfrukloſter, ſtiftet 1716 af Frøken Karen Brahe for Damer af Adel og Døtre af Mænd i de tre førſte Rangklaſſer. Lahns Stiftelſe for 110, meſt fader- og moderløſe Børn, ſom her faa Undervisning og Beklædning. Graabrødre-Hoſpital, der paa forſkjellig Maade underſtøtter 120 Trængende. Frederik VII.s Stiftelſe for 16 gamle Haandværksmeſtre og deres Enker. Paa Pladſen foran Raadhuſet er et Bronze-Standbillede af Kong Frederik VII, paa St. Knuds Kirkegaard en Bronzebuſte af Thomas Kingo, og der paatænkes oprejſt en Statue for den her fødte H. C. Anderſen. Af Pengeinſtituter er her: Stiftets Sparekaſſe med Indſkud 1 Apr. 1886 af 25 Mill. Kr. og Reſervefond 1,527,000 Kr., Discontokaſſen med Aktiecapital 3,400,000 Kr. og nogle mindre betydelige. Skjønt Byens Beliggenhed ikke er gunſtig for Udenrigshandel, ſynes den dog i denne Henſeende at gjøre Fremſkridt ſiden Havnen er bleven uddybet og et nyt Havnebaſſin anlagt øſt for det gamle. Byens Told- og Skibsfartafgifter 1885 udgjorde 573,000 Kr. og Brænderiafgiften 120,000 Kr. Den directe Udførſel til Udlandet er ubetydelig, kun 4½ Mill. Pd. Kornvarer og 1,9 Mill. Pd. Mallas og Sirup. Skibsfarten 1885 udgjorde:

	Antal.	Drægtige Tons.	Beſtuvn.-Ts.
Udenrigs Fart.			
Indgaaende.			
Sejlſkibe	407	35,669	35,274
Dampſkibe	18	2,671	2,452
Udgaaende.			
Sejlſkibe	384	34,875	2,082
Dampſkibe	17	2,642	258
Indenrigs Fart.			
Indgaaende.			
Sejlſkibe	191	5,155	4,271
Dampſkibe	166	16,572	9,283
Udgaaende.			
Sejlſkibe	205	5,676	768
Dampſkibe	114	11,149	5,820

Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 125 Baade under 4 Tons, 64 Sejlſkibe af 5,114 Tons og 3 Dampſkibe af 144 Tons. Communens Indtægt 1884 udgjorde: Overſkud fra 1883 25,069 Kr., activ Indtægt 94,368, Næringsſkat 36,262, paalignet Skat 294,060, hvoraf paa Formue og Lejlighed 211,761, Forbrug af Activer 50,793, optagne Laan 38,581, tillige med forſkjellige mindre Indtægter i alt 589,903 Kr. Af Udgifterne vare Renter af Gjæld 89,537, Afdrag paa ſamme 77,821, Forøgelſe af Activer 3,990, Aarets Overſkud 42,506 Kr. Ved Udgangen af 1884 ejede Communen i Capitaler og faſte Ejendomme 4,874,795 og ſkyldte 2,777,665 Kr. Induſtri og Haandværksdrift har taget et ikke ringe Opſving. Foruden de for de ſtørre Provinsbyer ſædvanlige Næringsbrug, hvoraf enkelte i betydeligt Omfang, findes her en Roeſukkerfabrik, en Fabrik for Apothekervarer, flere Klædefabriker, Jærnſtøberier, Ølbryggerier, en Dampmølle m. m. Foruden de alt nævnte Embedsmænd bo i O. en Amtsforvalter, en Toldinſpecteur, en Toldkaſſerer og to Toldcontroleurer, en Borgemeſter, en Politimeſter, 3 Herredsfogeder for udenbys Embeder, en Stadsingenieur, en Fattiginſpecteur, en Diſtrictslæge, en Poſtmeſter, en Telegraphbeſtyrer, 3 Sognepræſter, hvoraf den ene tillige er Stiftsprovſt, to reſiderende Capellaner og Kathedralſkolens Lærerperſonale. — O. er en af de ældſte Stæder i Norden, ſaaledes ſom dens Navn viſer (oprindel. Odinsve, Odins Helligdom). Den har ogſaa ſtedſe været en af Danmarks anſeligſte Stæder. Sin Anſeelſe i Middelalderen ſkyldte O. fornemmelig den hellige Kong Knud, den førſte danſke Martyr og Helgen, ſom blev dræbt 1086 i den til Maria indviede Trækirke, men hvis jordiſke Levninger 1101 overførtes til St. Albani Stenkirke, ſom han ſelv havde begyndt at bygge, og hvortil der nu igjennem hele Middelalderen blev gjort hyppige Valfarter. Efter Reformationen nedbrødes denne Kirke og afløſtes ſom Stadens Hovedkirke af den noget yngre St. Knuds Kirke, hvor Benene af Helgenkongen nu have deres Plads. 1247 blev Byen afbrændt af Abel under Krigen med hans Broder Erik Plovpenning. I O. ere flere mærkelige Rigsforſamlinger holdte (1527, 1539, 1657); Byen var Sædet for Fynbo-Landsting indtil 1805, da de gamle Landsting ophævedes, og her fandt de kongelige Hyldinger for Provinſen Sted før Souveræneteten. Af Kloſtre havde O. i Middelalderen foruden en St. Jørgensgaard og et Helliggejſthus 6: St. Knuds Kloſter af Benedictinerordenen, et af de ældſte og anſeligſte Kloſtre i Danmark (1101—1573; dets Kirke er St. Knuds Kirke); St. Hans Kloſter af Johanniterordenen (dets Kirke er St.-Hans Kirke); et Graabrødrekloſter, ſtiftet 1279 (1540 omdannet til det nuværende Hoſpital; dets Kirke, efter Reformationen Sognekirke for St. Albani Menighed indtil 1618, mærkelig ved den berømte Altertavle og Kong Hans's Familiebegravelſe, blev nedbrudt 1805—17, de kongelige Lig flyttede til St. Knuds Kirke og Altertavlen kjøbt af Vor Frue Kirke); St. Claræ Nonnekloſter af ſamme Orden, ſtiftet af Dronn. Chriſtine 1521, et Sortebrødrekloſter (ligeſom Graabrødrekloſter fra det 13de Aarh.) og et Nonnekloſter (oprettet i det 12te Aarh., men allerede i det følg. Aarh. flyttet til Dalum). 1621—1802 havde O. et Gymnaſium med 4 Profeſſorer. O. er den førſte By i Danmark, ſom fik Gasbelysning, i Efteraaret 1853. — **Odenſe Fjord** ſkærer ſig fra Kattegattet 1¾ Mil ind i det nordveſtlige Fyn gjennem et kun 1,500 Alen bredt Indløb Midſund; den indeholder flere Smaaøer og Holme.

Odenwald, en Bjærgmaſſe i Tyſkland mellem Floderne Neckar og Main, ligger i den nordlige Del af Storhertugd. Baden og i den ſtorhertugelig heſſiſke Prov. Rhinheſſen. Dens højeſte Punkt, Felsberg, er 2,140 F. med 13—1500 F.s Middelhøjde.

Oder, Flod i Tyſkland, udſpringer i Mähren paa de lave Bjærge, ſom danne Overgangen fra Sudeterne til Karpatherne, og løber gjennem preusſiſk Schleſien forbi Breslau og Glogau, gjennem Brandenburg forbi Frankfurt og Küſtrin og gjennem Pommern forbi Stettin til Stettiner-Haff, ſom ved tre Mundinger, Dievenow, Swine og Peene, der danne Øerne Wollin og Uſedom, har Afløb til Øſterſøen. Floden er allerede ſtrax efter at være traadt ind i Schleſien 100 F. bred, ved Breslau 500 F. og neden for Küſtrin 800 F. med 7—8 F.s Middeldybde. Dens Længde er 120 M., dens Flodgebet 2,400 □ M. De vigtigſte Bifloder ere fra højre Side Wartha, der udſpringer i det ſydveſtlige Polen og ſelv optager Netze, ſom er i Kanalforbindelſe med Weichſel, og fra venſtre Side Glatzer-Neiſſe, Bober og Lauſitzer-Neiſſe.

Odĕrzo, Stad i Norditalien, 3 M. n. ø. for Treviſo. 7,000 I. Hos Strabon og Ptolemæos nævnes Staden ſom Søſtad.

Odĕſſa, Stad i det ruſſiſke Gouv. Cherſon, 20 M. v. til ſ. for Cherſon ved en Bugt af det ſorte Hav. 217,000 I. (1882). Smukt bygget Stad med brede og lige Gader og talrige ſaa vel offentlige ſom private Pragtbygninger, hvoriblandt den græſke Hovedkirke og den lutherſke Kirke, Ærkeengelen Michaels Kirke, Admiralitetet, Toldhuſet, Børſen, Theatret, Synagogen, Caſernerne, det ſtore Hoſpital, Banken og Univerſitetet. Her er flere højere Undervisningsanſtalter, en botaniſk Have og et Muſeum for Oldſager. Paa Boulevarden langs det ſorte Hav er en Statue for Hertugen af Richelieu, ſom var Gouverneur her 1803—13 og havde megen Del i Stadens Anlæg og Udvikling. Den har en betydelig Induſtri, navnlig Bryggerier, Brænderier, Uld- og Silkemanufakturer, Tobaksfabriker, Lyſeſtøberier og Rebſlagerier, et Kanonſtøberi, og ſærdeles omfattende Handel og Skibsfart. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Kornvarer, navnlig Hvede, Hørfrø og Raps, Tømmer, Talg, Fiſk, Kaviar, Husblas og Uld. Der indføres Kolonialvarer og alle Slags Fabrikater. — O. blev anlagt 1794 af Katharina II. Den blev uden ſynderlig Virkning bombarderet af engelſke Skibe 22 Apr. og 14 Maj 1854.

Odēum, **Odēon** (gr. ᾠδεῖον), et Slags theaterlignende Bygninger, der i Oldtiden iſær benyttedes til muſikalſke Væddekampe. Nu bruges Navnet ligeledes om Localer, der anvendes til muſikalſke og theatralſke Foreſtillinger.

Odevaere, Joſeph Dioniſ. [ōdefare], belgiſk Hiſtoriemaler, f. 1778 i Brügge, d. 1830 i Bryſſel, gik efter at have vundet Akademiets Pris i ſin Fædreneby 1796 til Paris, hvor han under Suvée og David videre uddannedes. I Paris opnaaede han det franſke Akademis ſtore Prismedaille, gik 1805 ſom franſk Penſionær til Rom og levede der og i Paris ſom franſk Kunſtner, indtil han efter 1814 vendte hjem til Brügge, hvor Kong Vilhelm I udnævnte ham til Hofmaler. Han har malet en Mængde ſtore Billeder, i ſin førſte Tid iſær af Oldtidens Hiſtorie, ſenere meſt af den nyere Tids. „Phokions Død“ (1804), „Iphigenia i Aulis“ (1812) og „Huſet Oranien grundlægger ſin Magt“ (1823) høre til hans vigtigſte Arbejder.

Odhner, Clas Theod., ſvenſk Hiſtoriker, f. 17 Juni 1836 i Nærheden af Alingsås, fik 1860 den philoſophiſke Grad og blev ſ. A. Docent i Hiſtorie ved Univerſitetet i Upſala, men forflyttedes 1865 ſom Adjunct til Univerſitetet i Lund, hvor han 1871 blev Profeſſor og fra 1876 var Forſtander for Møntcabinettet. Dels ſom Medlem, dels ſom Formand deltog han i Comiteerne 1867, 1873 og 1874 for Ordningen af Undervisningsvæſenet; 1885 optoges han i det ſvenſke Akademi. Siden 1887 er han Sveriges Rigsarchivar. Foruden mindre Afhandlinger, iſær vedrørende Sveriges Hiſtorie, ſamt Lærebøger i Fædrelandets og de ſkandinaviſke Landes Hiſtorie, ſom ere udgivne i en Mængde Oplag, har han ſkrevet »Sveriges inre historia under Drottn. Christinas förmyndare« (1865), »Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen« (1875) og »Sveriges politiska historia under Kon. Gustaf III.s regering« (1ſte D., 1885).

Odilō, ſ. **Clugny.**

Odilon-Barrot [lōng barrō], ſ. **Barrot.**

Odin er i Følge den nordiſke Mythologi den ypperſte af alle Guder. Som den, der opholder alle Ting, kaldes han Alfader. Blandt hans mange andre Navne mærkes Valfader, d. e. de faldnes Fader, da hos ham de i Kamp faldne ſamledes i Valhal. Krigen kaldes O.s Leg, Sværdet O.s Ild. Han er den viſeſte af alle. Han beſkrives ſom gammel, høj, langſkjægget og enøjet; ſit ene Øje pantſatte han for en Drik af Jætten Mimers Visdomsbrønd under Ygdraſils Aſk. Fra ſit Sæde Hlidſkjalv overſkuer han hele Verden. Han rider paa ſin ottefodede Heſt Slejpner gjennem Luft og over Hav med blaa Kappe, Guldhjælm og Spydet Gungner, Dværgenes Værk. Han behøver ingen Mad; Vin er ham baade Mad og Drikke; Maden, ſom ſtaar paa hans Bord, giver han ſine to Ulve Gere og Freke. To Ravne, Hugin og Munin, ſidde paa hans Skuldre og fortælle ham alt, hvad de ſe og høre; han ſender dem i Dagbrækningen ud over hele Verden, og de vende tilbage ved Davretid. Hans Svend hedder Hermod den hurtige. Han ejer Guldringen Drypner (ligeſom Spydet Gungner Dværgenes Værk), af hvilken der hver niende Nat drypper otte lige ſaa tunge Guldringe. O. er Runernes Opfinder. Han vinder med Beſvær Skjaldemjøden, ſom Jætten Suttung havde gjemt i et Bjærg. Poeſien kaldes derfor O.s (ogſaa Aſernes) Drik. Hvorvidt O. i Folketroen har indtaget en lige ſaa fremtrædende Stilling ſom den, de norſk-islandſke mythologiſke Kilder give ham, har oftere været betvivlet. Meget tyder paa, at han i hvert Fald ikke har været Nordens folkeligſte Guddom. Navnlig i Sammenligning med Thors Navn forekommer O.s kun ſjælden i Perſon- og til Dels ogſaa i Stednavne; i Paakaldelſer, ſom Gjenſtand for billedlig Fremſtilling m. v. ſynes Thor ligeledes at have Overvægten. Man har derfor været tilbøjelig til at mene, at førſt Vikingetidens Kampliv med dets enſidige Fremhæven af et Valhal for de tapre og et Hel for de ukrigerſke bragte O.s Dyrkelſe til Ære. Dog mangler der ingenlunde Beviſer for O.s-Dyrkelſens Ælde og Betydning. O. er en for alle germanſke Stammer fælles Guddom, ja kan endog (under Formen Vâta) ſom Luftgud ſpores tilbage til Indien; Navnet betyder den fremſtormende, raſende. Hos Tyſkerne forekommer det i Former ſom Wodan o. desl., og af latinſke Forfattere gjengives denne Guddom ſædvanlig ved den romerſke Mythologis Mercurius, hvorfor ogſaa „Mercurs Dag“, Ugens fjerde Dag, i de germanſke Sprog fik Navn efter ham. Muligvis har O. ſærlig været dyrket af viſſe tyſke Stammer, og rimeligvis have de Menneſkeofringer, hvormed ſærlig han dyrkedes, bidraget til at give ham noget ſkræmmende; men bevarede Folkeminder vidne dog om, at O. ogſaa i Norden har været vel kjendt af Menigmand og tilbedet ikke alene ſom Sejrfader, men ſom alle gode Gavers Giver. Fra gammel Tid har O. været Hovedperſonen i Sagnene om den vilde Jagt, der ſenere i forſkjellige Lande knyttedes til andre Perſoner. Fra O. udledte de nordiſke Fyrſtehuſe deres Herkomſt, men rimeligvis er han her i Norden aldrig trængt ſaaledes igjennem ſom den menneſkevenligere (og maaſke hjemligere) Thor.

Odingar Hvide, en danſk Mand af ædel Byrd, der i Slutn. af det 10de Aarh. med ſtor Nidkjærhed virkede for Chriſtendommens Udbredelſe i Norden. Af Ærkebiſkop Adaldag indviedes han til Biſkop i Sverige. Hans yngre Frænde af ſamme Navn, Søn af Jarlen Toke, var i en lang Aarrække Biſkop i Ribe (d. 1045) og vandt Navn ſom en baade dygtig og from Kirkens Mand.

Odinshane, det islandſke Navn for en Badefugl (Pharalopus), der udmærker ſig ved at beſidde Lappefødder; det er ſmaa, temmelig lavbenede, korthalſede og kortnæbede Sneppefugle, der ruge ved ferſk Vand i det høje Norden, men ellers opholde ſig paa Havet og ſvømme fortrinlig. Fjerdragten er tæt og dunrig ſom hos Svømmefuglene. Hos nogle Arter i det mindſte paahviler Rugebyrden ene Hannen, ſom ogſaa er mindre og mindre ſmukt tegnet end Hunnen.

Odinshøj, et 136 F. højt Punkt i Nordſjælland ved Øreſund, nær Aalsgaard, med prægtig Udſigt over Sundet til Kullen.

Odo, fr. Eudes, Konge i Frankrig 888—98, ældſte Søn af Capetingernes Stamfader Hert. Robert d. ſtærke, var før ſin Tronbeſtigelſe Greve af Paris, hvilken Stad han 886 tappert forſvarede mod Normannerne. Han erhvervede ſig derved ſaa ſtor Anſeelſe, at han, da man afſatte Carl d. tykke, blev udraabt til Konge. Men da O. ikke var tronberettiget, maatte han 897 antage Carolingen Carl d. enfoldige, der ſom legitim Tronarving havde et Parti for ſig og 893 var bleven kronet, til Medkonge. O. efterlod ſig ved ſin Død 898 Navn ſom en udmærket Regent, der i Modſætning til Carolingerne kraftig havde forſvaret Riget mod Normannerne; hans yngre Broder Robert var Farfader til Hugo Capet, med hvem det capetingiſke Hus beſteg Tronen.

Odo, ſ. **Clugny**.

Odoāker, Italiens Beherſker 476—93, af Herkomſt en Rugier, var Anfører for de i romerſk Sold ſtaaende Herulere, Rugiere o. fl., da den romerſke Feltherre Oreſtes havde ſat ſin unge Søn Romulus Auguſtulus paa Kejſertronen. Da Oreſtes vægrede ſig ved at overlade disſe Lejetropper ⅓ af Italien ſom Løn, ſatte O. ſig i Spidſen for dem, belejrede Oreſtes i Pavia, fangede og henrettede ham, ſamt afſatte Sønnen, hvormed Kejſerværdigheden ophørte 476. O. blev derpaa af Tropperne udraabt til Konge; Kejſertitlen vilde han af Klogſkab ikke antage; derimod fik han af den græſke Kejſer Zeno Titel af romerſk Patricier. Som ſaadan regerede han over Italien og Donaulandene med Kraft og Dygtighed, indtil den øſtgotiſke Konge Theodorik 489 drog imod ham, ſlog ham flere Gange og tvang ham til at indeſlutte ſig i Ravenna. Her forſvarede O. ſig i henved 3 Aar, overgav ſig omſider af Mangel paa Levnedsmidler paa Betingelſe af, at begge Konger ſkulde dele Magten, men blev faa Dage efter dræbt ved et Gjæſtebud 493.

O'Dŏnnell, en gammel irſk Adelsſlægt, ſom fordum beſad Landſkabet Tyrconnel, det nuværende Donegal-Shire. 1604 blev en O'D. ophøjet til Jarl af T., men ſom øvrige Katholiker og Tilhængere af Stuarterne maatte Slægten efter Wilhelm III.s Sejer ved Boyne 1690 flygte til Udlandet, og man finder dem ſiden baade i Øſterrig og Spanien. Blandt de øſterrigſke O'D. var **Carl**, f. 1715, Ryttergeneral i Syvaarskrigen og deltog i flere vigtige Slag; i Slaget ved Torgau 1760 overtog han i Stedet for Daun Overcommandoen. 1768 blev han Statholder i Transſylvanien; d. 1771. **Maximilian O'D.**, f. 1812, reddede i Febr. 1853 ſom Oberſt og kejſerlig Adjudant Kejſer Frants Joſephs Liv for Morderhaand. — Blandt de ſpanſke O'D. var **Jos. Henrik**, f. 1769; han indtraadte meget ung i den kgl. Garde, ſluttede ſig tidlig til Frihedskampen mod Napoleon I og vandt 1810 en Sejer ved La Visbal, hvoraf han ſiden fik Grevetitel. 1818 blev han Gouverneur i Cadiz med det Hverv at organiſere de til Sydamerika beſtemte Tropper. Indviklet i Officers-Sammenſværgelſen om at gjenoprette den frie Forfatning undertrykkede han den paa Skrømt i Juli 1819, for at redde ſig ſelv fra Kongens Miſtanke, men ſluttede ſig i Jan. 1820 til Riegos Opſtand. Da det derimod 1823 gjaldt om at værge den frie Forfatning, viſte han en ſaa forræderſk Adfærd, at hans egne Soldater nødte ham til at nedlægge ſin Commando, hvorefter han gik til Frankrig. 1834 vilde han vende tilbage, men døde 16 Maj paa Rejſen ved Budſkabet om, at Zumala Carreguy havde ladet hans ældſte Søn ſkyde ſom Krigsfange. — Hans anden Søn, **Leopold O'D.**, Hertug af Tetuan, f. 12 Jan. 1809, indtraadte tidlig i Hæren og blev 1828 Capitain og 1834 Oberſt. Som Brigadegeneral kæmpede han med Udmærkelſe imod Carliſterne, ſejrede bl. a. over Cabrera ved Lucena og blev til Løn Greve af L. Da han havde ſluttet ſig nøje til Enkedronning Chriſtine, var han 1840 nødt til at gaa til Frankrig; n. A. gjorde han et forgjæves Opſtandsforſøg i Pamplona, men 1843 blev han efter at have medvirket til Esparteros Fald Statholder paa Cuba og ſamlede her en fyrſtelig Formue ved at ſe igjennem Fingre med Slavehandelen. 1848 blev han kaldt hjem, var under Narvaez's Miniſterium Generaldirecteur for Infanteriet indtil 1851 og hørte ſiden i Senatet til Oppoſitionen imod den begyndende Reaction. Derfor ſkulde han ogſaa i Jan. 1854 forviſes til de canariſke Øer, men holdt ſig ſkjult i Madrid i flere Maaneder, indtil Folkeſtemningen var bleven tilbørlig ophidſet; han rejſte da 28 Juni Oprørsfanen tillige med ſin Ven General Dulce og dennes Rytteri, ſejrede ved Vicalvaro over Regeringens Tropper og blev en Maaned efter Krigsminiſter under Espartero. I Juli 1856 udbrød Strid imellem dem, og O'D. blev nu Førſteminiſter; han undertrykkede med Strænghed Gadeopſtande i Madrid og andre ſtore Byer, men hans Forholdsregler banede kun Vej for Reactionen, og allerede 12 Oct. maatte han vige Pladſen for Narvaez. Som Fører for „den liberale Union“ bekæmpede O'D. denne ſaa vel ſom de efterfølgende Miniſtre og blev 30 Juni 1858 paa ny Førſte- og Krigsminiſter. I denne Stilling ledede han 1860 den ſpanſke Hær i Krigen mod Marokko, ſejrede ved Tetuan og vandt derved Hertugtitlen; ogſaa San Domingos kortvarige Tilknytning til Spanien fandt Sted under hans Styrelſe, men desuden indvikledes Spanien i Strid med Peru og Chile og deltog 1862 i Veſtmagternes Tog til Mexico. 3 Marts 1863 maatte O'D. trække ſig tilbage, blev 21 Juni 1865 for tredje Gang Førſteminiſter, men afløſtes efter at have betvunget den blodige Militæropſtand i Madrids Gader i Juni 1866 igjen af Narvaez og gik til Frankrig. D. 5 Nov. 1867 i Biarritz.

O'Dŏnovan Rŏſſa, Jeremiah, irſk Agitator,

f. 1831, Søn af en ſimpel Fæſter, der i Sønnens Ungdom drog til Nordamerika, kom i Kjøbmandslære og aabnede ſenere en Urtekramhandel i en lille By i det veſtlige Irland. 1856 indtraadte O'D. i „Phønix-Samſundet“, hvorfra Fenierne udviklede ſig, og ſendtes 1859 ſom dets Agent til Nordamerika. Efter ſin Hjemkomſt blev han Forretningsfører for Bladet »Irish People« og blev 1865 dømt til livsvarigt Fængſel for ſin politiſke Agitation; han blev benaadet 1870 og drog til New-York, hvor han 1877 grundede et Fond til „Krigsførelſe“ mod England og 1881 et dertil ſvarende Blad »United Irishmen«, og hvorfra han ſenere ledede Sammenſværgelſer i Irland med de voldſomſte Midler, ſærlig ved Forſøg paa at ødelægge offentlige Bygninger i London. 1885 blev han ſaaret ved et Skud af en Kvinde, der var oprørt over hans Færd.

Odontornither, d. v. ſ. Tandfugle, en Afdeling af Fugleklasſen, omfattende de faa hidtil kjendte uddøde Fugleſlægter fra Kridttiden (Hesperornis, Ichthyornis), ſom vare udſtyrede med virkelige Tænder, men ſom ellers i deres øvrige Benbygning væſentlig ſtemmede overens med Nutidens Fugleformer. O. ere hidtil kun fundne i Nordamerika. Virkelige Tænder forekom ogſaa hos den uddøde Fugl Archæopteryx (ſ. d. A.) fra Juraformationen, men denne Slægt er i ſin øvrige Bygning meget forſkjellig fra O. ſaa vel ſom fra Nutidens Fugle.

Odryſer, en thrakiſk Stamme ved øvre Hebros (Maritza), udmærket ved ſit Rytteri. Darius ſøgte paa ſit Skythertog forgjæves at undertvinge O., og i det 5te Aarh. lykkedes det O.s Konger at udvide deres Herredømme over flere Naboſtammer; nogle af disſe Konger, ſom Sitalkes og Seuthes, traadte i Forbund med græſke Stater; ſenere værgede de ſig kraftig mod de makedoniſke Konger, og i 1ſte Aarh. f. Chr. indgik de Forbund med Romerne, hvorved O.s Konger bleve Herrer over hele Thrakien, men rigtignok ſom romerſke Vasſaller. Da Kongeſtammen uddøde 46 e. Chr., blev hele Thrakien romerſk Provins.

Odsherred, den nordveſtlige Halvø i Nordſjælland, der omſluttes af Sejerø-Bugten, Kattegattet, Iſefjord og Lammefjord.

Odur, ſ. **Od**.

Odyniec, Anton Edv. [odīnnjets], polſk Digter, f. 1804, ſtuderede i Wilna og ſluttede Venſkab med Mickiewicz. I Warſchau udgav han ſine »Poezye« (2 Bd., 1825) og 1828 Tragedien »Izora«, overſatte Digtninger af Schiller, W. Scott og Byron, beſøgte 1829 Goethe i Weimar, udgav ſenere Dramaerne »Felicyta« (1849), »Barbara Radziwiłł« (1858) og »Jerzy Lubomirski« (1861). Han levede fra 1866 i Warſchau til ſin Død 1885. Hans Breve »Listy z podróży« (4 Bd., 1875—78) ere af ſtor Betydning for Kjendſkabet til de literære Forhold i Polen. 1874 udkom hans ſamlede Digte i Warſchau.

Odysſeus, hos Romerne Ulysſes, Søn af Laertes, gift med Penelope og Fader til Telemachos, var Konge paa Ithaka. I den trojanſke Krig udmærkede han ſig ved Tapperhed og Snildhed; han ſtod i ſærlig Gunſt hos Pallas Athene. Hvorledes han efter Trojas Fald flakkede om i 10 Aar og beſtod alle Haande Æventyr, er beſkrevet i **Odysſeen** (ſ. **Homer**); efter at han endelig ved Phæakerkongen Alkinoos's Biſtand var kommen tilbage til ſit Hjem, dræbte han den Skare overmodige Bejlere, der fortærede hans Ejendom; han fandt ſin Huſtru tro og ſin Søn Telemachos voxet op til en blomſtrende Yngling. O. ſkal have naaet en meget høj Alder.

Odysſeus, en Armatolhøvding, ſom under den græſke Frihedskrig ved flere Lejligheder indlagde ſig ſtore Fortjeneſter ved ſin Tapperhed og Snildhed, men tillige viſte megen Selvraadighed og Egennytte og til ſidſt henrettedes (i Juni 1825) af ſine egne Landsmænd.

Oedenburg, magyar. Soprony, Stad i Ungarn, 25 M. v. for Budapeſt, ½ M. v. for Neuſiedler-Søen. Evangeliſk Superintendent. Smuk proteſtantiſk Kirke med højt Taarn. Betydelig Induſtri i Sukker, Spirituoſa, Maſkiner og Metalſtøbegods. Frugt- og Vinavl. Store Kvæg- og Svinemarkeder.

Oeder, Georg Chriſtian, danſk Botaniker, f. 3 Febr. 1728 i Ansbach, hvor hans Fader da var Conrector, d. 1791, ſtuderede under den berømte v. Haller i Göttingen, hvor han 1749 tog Doctorgraden i Medicinen. 1752 blev han indkaldt til Danmark og blev her Profesſor i Botaniken, en Stilling, hvori han ſnart vandt Anerkjendelſe, ſkjønt han i Begyndelſen ſom Fremmed mødte en Del Modſtand. To Aar efter foretog O. en Rejſe til de vigtigſte udenlandſke botaniſke Haver og 1755—60 ſine Rejſer i Norge og en Del danſke Provinſer for at underſøge Plantevæxten. Hans vigtigſte Arbejde var Grundlæggelſen og Udgivelſen af »Flora Danica«, hvortil han bekjendtgjorde Planen 1761, og hvoraf han i alt udgav 9 Hæfter. O. havde, forinden han kom til Danmark, ogſaa ſtuderet Cameralvidenſkaben, et Studium, han ſenere beſtandig fortſatte, ligeſom han ogſaa udgav adſkillige landsøkonomiſke og ſtatiſtiſke Skrifter; iblandt disſe kan ſærlig fremhæves hans Afhandling om Midlerne til at ſkaffe Bondeſtanden Frihed og Ejendom, der udkom paa Tyſk 1769, og ſom blev et af de vigtigſte Indlæg for Bondefrigjørelſen. Struenſee gjorde ham 1770 til Medlem af Landvæſenscommisſionen, og ſom ſaadan havde han ſtor Andel i Beſtræbelſerne for Hoveriets Indſkrænkning og Stavnsbaandets Begrænsning; 1771 blev han Finansraad, men efter Struenſees Fald fjernedes han fra Kjøbenhavn, udnævntes 1772 til Stiftamtmand i Throndhjem og 1773 til Landfoged i Oldenburg.

Oederan, Fabrikſtad i Kongeriget Sachſen, 6 M. v. ſ. v. for Dresden. 6,000 I. Betydelig Klædefabrikation.

Oehlenſchläger, Adam Gottlob, er født paa Veſterbro ved Kjøbenhavn 14 Nov. 1779. Hans Fader, den Gang Organiſt ved Frederiksberg Kirke (ſenere ogſaa Fuldmægtig paa Slottet og til ſidſt Slotsforvalter), var fra en lille By i Nærheden af Ekernførde. Moderen var en Datter af en tyſk Fader og en kjøbenhavnſk Borgerdatter. Han nedſtammede ſaaledes baade fra Danſke og Tyſke. Faderen var en munter Mand, Moderen mere alvorlig; hun henfaldt til ſidſt i Melancholi og var (for at bruge O.s Ord) „tabt for alle og ſig ſelv“. „Vemodens

Følelſe og en dyb Alvor“ — ſiger O. — „fik jeg fra hende, fra min Fader Sundhed og Munterhed. Indbildningskraft og Ild havde de begge, han mere for det lyſtige, det tragiſke fik jeg i Arvelod af min Moder“. Under trange Kaar opvoxede den ſmukke, livlige Dreng (der var opkaldt efter Faderens Patron, den mægtige Grev Adam Gottlob Moltke) ude paa Frederiksberg, løb om i Haven og Søndermarken eller paa Slottet og læſte en ſtor Mængde „Morſkabsbøger“ (blandt andet Holberg, Ewald og Wesſel). Han gik førſt i Skole hos en gammel, vranten Enke og ſiden hos Degnen, uden at lære ſynderligt. I hans 13de Aar ſkaffede Digteren Edvard Storm, der var Forſtander for Efterſlægtsſelſkabets Realſkole, ham en Friplads i denne, og han blev nu ſat i Koſt inde i Kjøbenhavn. I Skolen glædede han ſig iſær over den nordiſke Mythologi, ſom Storm foredrog, og over Hiſtorien, hvori en anden Nordmand (Dichmann) var Lærer. For Reſten ſkrev han Vers, iſær ſatiriſke, og digtede og opførte Skueſpil. Da han var bleven confirmeret, kom han ud af Skolen og begyndte, efter at et Forſøg paa at faa ham paa et Kjøbmandskontor til hans Glæde var ſtrandet, at forberede ſig til at tage Examen artium. Han boede nu igjen hos ſine Forældre paa Frederiksberg og fik daglig en Times Undervisning i Latin og Græſk; men efter et Aars Forløb forlod han den beſværlige Vej, han havde betraadt, for at prøve ſin Lykke paa det kongelige Theater — der den Gang ſtod meget højt — ſom Skueſpiller. Han kom nu atter i Koſt i Kjøbenhavn. Den ſtore Skueſpiller, Nordmanden Michael Roſing, inſtruerede ham, og han debuterede 1797. Men han mærkede ſnart, at han intet Kald havde til Skueſpilkunſten, og tog ſin Afſked. Han havde imidlertid gjort Bekjendtſkab med de ſenere ſaa berømte Brødre Ørſted; efter H. C. Ørſteds Raad tog han den latinſk-juridiſke Forberedelſesexamen (1800) efter at være bleven privat indſkreven ſom Student ved Kjøbenhavns Univerſitet, og begyndte, manuduceret af A. S. Ørſted (der ſenere ægtede hans Søſter), at ſtudere Jura. Alting forbandt ſig imidlertid mod hans Jurisprudens. Paa denne Tid døde hans Moder. Kort efter gjorde han paa Bakkehuſet Bekjendtſkab med Fru Rahbeks Søſter, Chriſtiane Heger, en ſmuk Pige paa 17 Aar, der blev hans Forlovede. Den poetiſke Omvæltning, ſom Schiller, Goethe, Tieck, Novalis, Schlegelerne o. a. havde gjennemført, henrev ham; og Omgang med Kjøbenhavns bedſte Hoveder (foruden de ovenfor nævnte, blandt andre, den ſenere Biſkop Mynſter) lagde heller ikke lidet Beſlag paa ham. I Aaret 1800 blev der ved Univerſitetet udſat et Prisſpørgsmaal i Æſthetik om den nordiſke Mythologis Anvendelſe i Poeſien. O., ſom havde givet ſig meget af med den gamle nordiſke Literatur, beſvarede Opgaven, men maatte lade ſig nøje med et Accesſit. Søſlaget 2 Apr. 1801, der gav den danſke Folkeaand et nyt Opſving, greb ogſaa ham mægtig. Da den 28aarige Nordmand Henrik Steffens (Grundtvigs Fætter) Aaret efter kom hjem fra en Udenlandsrejſe til Tyſkland ſom en begavet Apoſtel for Schellings Philoſophi og den romantiſke Poeſi, var det aldeles ude med O.s Jurisprudens. Hvad O. kun dunkelt havde anet, udtalte Steffens driſtig og ſtærkt og med henrivende Veltalenhed. Han holdt Forelæsninger over Naturphiloſophi og Goethes Værker, der øvede ſtor Indflydelſe ikke blot paa O., men ogſaa paa Grundtvig og overhovedet paa ſtørſte Delen af den Tids aandfulde ſtuderende Ungdom. O., der hidtil kun havde udgivet nogle Ubetydeligheder, brød nu fuldſtændig med det gamle, og hans i Dec. 1802 udkomne „Digte“ vare et Julebud, der gjorde Epoche i den danſke Poeſis Hiſtorie. Hovedſtykket i denne Digtſamling var det geniale „Sanct Hansaften-Spil“, der vel minder noget om Goethes Faſtelavnsſpil og Tiecks Satirer, men dog er af en uomtviſtelig Originalitet. Dette ungdomsfriſke Digterværk, der i en fortryllende Afvexling af Alvor og Spøg fremſtiller Dyrehavens Sommerliv, ſnærter i ſine ſatiriſke Partier Datidens aandløſe Anſkuelſe af Livet og Poeſien. Efter lang Famlen havde O. nu endelig fundet ſig ſelv. I Juli 1805 udkom „Poetiſke Skrifter“, der blandt andet indeholdt det burleſke Syngeſpil „Frejas Alter“, „Langelandsrejſen“, „Jeſu Chriſti gjentagne Liv i den aarlige Natur“, „Vaulundurs Saga“ og „Aladdin“. Med ungdommelig Begejſtring greb han en af Tuſend og ēn Nats ſkjønneſte Fortællinger, der paa mange Punkter frembød ikke liden Lighed med hans eget Liv, og ſkabte deraf et af ſine udødeligſte Værker. I Begyndelſen af Aug. 1805 tiltraadte O. en Udenlandsrejſe, hvortil han fik offentlig Underſtøttelſe. Han ilede førſt til Halle, hvor hans elſkede Steffens, efter forgjæves at have tilbudt Danmark ſin Tjeneſte, var bleven Profesſor i Philoſophi. Her omgikkes han, foruden denne, iſær Schleiermacher og ſkrev ſit ſmukke, vemodige „Hjemve“ og (da han i Univerſitetsbiblioteket fandt „Hejmskringla“) ſin ſtorartede førſte Tragedie, „Hakon Jarl“. Efter at have gjæſtet Berlin, hvor han, blandt andre, traf ſammen med Fichte, Alexander Humboldt og Johannes Müller og ſaa Iffland ſpille Komedie, drog han til Weimar, hvor han tilbragte halvtredje Maaned i Goethes næſten daglige Selſkab og traf ſammen med Wieland, ſamt til Jena, hvor han gjorde Hegels Bekjendtſkab, og Dresden, hvor han traf Brøndſted (ſom i længere Tid blev hans Rejſekammerat) og Tieck. I Weimar og Dresden digtede han det mythologiſke Sørgeſpil „Baldur hin gode“. Han beſluttede nu at ile over Weimar til Paris. Allerede i Weimar traf han paa Frankrig; Slaget ved Jena ſtod nemlig paa den Tid (14 Oct. 1806). Paa Vejen til Paris mødte han den landsforviſte P. A. Heiberg i Talleyrands Følge i en lille tyſk Grænſeſtad undervejs til Berlin. I Paris fandt han i det ſtore Bibliothek Snorre Sturlaſon, Saxo og Suhms Danmarkshiſtorie og ſkrev Tragedierne „Palnatoke“ og „Axel og Valborg“. Han overſatte desuden en ſtor Del af ſine Digterværker paa Tyſk, i hvilket Sprog han tillige ſkrev adſkillige Poeſier, da han havde beſluttet ogſaa at blive tyſk Digter „for at læſes af et ſtørre Antal aandrige, dannede Menneſker“. Han beſøgte flittig Theatrene, hvor han ſaa Talma, Mademoiſelle Mars o. fl., og traf ſammen med den landsforviſte Malte-Brun og Brødrene Schlegel. Kort efter Kjøbenhavns Bombardement kom Baggeſen til Paris. Uagtet det alt var kommet til Sammenſtød mellem disſe to grundforſkjellige Digternaturer, vandt Baggeſen dog O., og de omgikkes næſten daglig. Efter halvandet Aars Ophold i Frankrigs Hovedſtad drog O. i Foraaret 1808 over Straßburg, Stuttgart og Tübingen til Schweiz, ſom han gjennemrejſte fra Schaffhauſen til Coppet ved Genf, hvor han opholdt ſig hos den berømte Baronesſe Staël-Holſtein i Vinteren 1808—9. I Foraaret 1809 drog han til Italien, hvor han i Rom boede ſammen med Thorvaldſen og digtede „Correggio“ paa Tyſk. Efter halvfemte Aars Fraværelſe længtes O. hjem til Brud, Familie og Fædreland og tiltraadte om Efteraaret, uden at have ſet Napoli, Tilbagerejſen, paa hvilken han i Heidelberg beſøgte Voß og i Weimar tog Afſked med Goethe. Ved ſin Hjemkomſt fandt han en almindelig begejſtret Stemning for ſig, og Byen kappedes med Hoffet om at viſe ham Opmærkſomhed. Hans Tragedier havde — ſkjønt de Skueſpillere, der førſt bragte dem til deres fulde Ret, endnu ikke vare fremtraadte — gjort Lykke, iſær „Hakon Jarl“, den førſte poetiſke Skildring af den nordiſke Oldtids Helteliv, grundet paa Hiſtorien, der fremſtilledes paa den danſke Skueplads. Paa Forſlag af Univerſitetets Patron, Hertugen af Auguſtenborg, udnævntes O. nu (1810) til Profesſor i Æſthetik og ægtede ſin Forlovede. Frugter af O.s Docentvirkſomhed vare, blandt andet, Forelæsninger over Ewald (1810—11) og Schiller (1811—12). 1811 udkom „Digtninger“, hvoriblandt det øſterlandſke Æventyr „Aly og Gulhyndy“, og næſte Aar Tragedien „Stærkodder“. En ſtor Binding for hans Tragediers Opførelſe var Dr. Ryges Optræden paa Skuepladſen 1813. 1814 udkom Digtet „Helge“, indeholdende „Frodes Drapa“, „Helges Æventyr“ og Tragedien „Yrſa“, et af O.s meſterligſte Arbejder, 1815 Tragedien „Hagbarth og Signe“ og næſte Aar det dramatiſke Æventyr „Fiſkeren“. 1816 boede han med Kone og Børn i ſit Barndomshjem, Frederiksberg, og Frugten af dette Ophold var Digtcyklen „Frederiksberg“. Næſte Aar gjorde han, i Selſkab med en ung Baron, en ny Udenlandsrejſe gjennem Tyſkland til Paris, paa hvilken han traf ſammen med Brødrene Grimm, Rückert, Dannecker, Schelling, v. Hammer, Metternich, Hoffmann, Fouqué, Arnim, Brentano, Schinkel, Solger o. fl. og ſaa „Axel og Valborg“ opføres i Wien og Dresden. I Paris ſkrev han 1817 „Hroars Saga“ og Tragedien „Foſtbrødrene“. I Sept. 1818 kom han igjen tilbage til Kjøbenhavn. Samme Aar udgav han den dramatiſke Idyl „Den lille Hyrdedreng“ og næſte Aar Romancecyklen „Nordens Guder“ (hvis førſte Parti, Thors Rejſe til Jothunhejm, alt var forfattet i Aarhundredets Begyndelſe). — Baggeſen, der 1811 var kommen tilbage til Danmark og to Aar efter boſatte ſig i Kjøbenhavn, var imidlertid draget heftig og bittert til Felts mod flere af O.s ſenere Værker, hvoraf nogle, her ikke nævnte, rigtignok ogſaa vare temmelig ſvage Arbejder, og derved givet Anledning til den bekjendte Strid, idet den yngre Slægt (P. Hjort, A. E. Boye, C. Hauch, Poul Møller o. fl.) greb til Vaaben for O. (ſ. **Baggeſen**). 1820 udkom Tragedien „Erik og Abel“. Paa denne Tid fik O.s Tragedier et Par udmærkede Fremſtillere i Nielſen og dennes ſenere Huſtru, Jomfru Brenøe. 1827 udkom et Bind „Skueſpil“, hvori Tragedien „Væringerne i Miklagard“, der, ved en Kritik af J. L. Heiberg i „Kjøbenhavns flyvende Poſt“, fremkaldte en Fortſættelſe af den Baggeſenſke Fejde. Samme Aar hædrede O. ſin gamle Modſtander Baggeſen, der var død Aaret i Forvejen i Hamborg paa Tilbagerejſen til ſit Fødeland, med en ſmuk Epilog til hans Mindefeſt paa Skuepladſen. 1828—29 udkom „Nye poetiſke Skrifter“, hvori, blandt andet, Heltedigtet „Hrolf Krake“ med et charakteriſtiſk originalt Metrum og Tragedien „Langbarderne“. I det ſidſt nævnte Aar kronede Tegnér for Højaltret i Lunds gamle, ærværdige Domkirke »Skaldernes Adam, den nordiske Sångarekungen« med en Lavrbærkrans, »vuxen der Saxo har lefvat«. Næſte Aar (1830) udkom Lyſtſpillet „Trillingbrødrene fra Damaſk“. I Sommeren 1831 gjorde O. en lille Rejſe til Tyſkland. 1832—34 udgav han „Prometheus, Maanedsſkrift for Poeſi, Æſthetik og Kritik“. 1833 udgav han Tragedierne „Tordenſkjold“ og „Dronning Margareta“ og gjorde en Sommerrejſe til Norge, hvor der viſtes ham ſtor Hæder; dens Frugt var Digtcyklen „Norgesrejſen“. En Tour til Fyn, hvorhen han var indbudt af Gouverneuren i Odenſe, Kronprins Chriſtian (ſenere Chriſtian VIII), fremkaldte Digtcyklen „Fynsrejſen“, 1835. I det ſidſtnævnte Aar udkom ogſaa Tragedien „Sokrates“. 1840 var han atter ſammen med ſin Ungdomsven Steffens (fra hvis Meninger, ligeſom overhovedet fra den romantiſke Skoles, han imidlertid mere og mere havde fjærnet ſig), hvem Chriſtian VIII havde indbudt til Danmark; med ham, N. F. S. Grundtvig og Thorvaldſen beſøgte han Baron Stampe paa Nyſø, hvor Thorvaldſen modellerede hans Buſte. Næſte Aar udkom den fortræffelige „Ørvarodds Saga, et oldnordiſk Æventyr“ og 1842 det tragiſke Drama „Dina“, et af de friſkeſte dramatiſke Værker fra hans ſenere Aar, hvori han i Hovedperſonen (der fremſtilledes ypperlig af Fru Heiberg) indlod ſig dybere paa Fremſtillingen af det individuelt charakteriſtiſke, end han ellers i Almindelighed plejede i ſine Tragedier. I Sommeren 1843 gjorde han, i Selſkab med ſin yngſte Søn, en Rejſe til Norge for at beſøge en gift Datter. Næſte Sommer drog han ſydpaa. Han gjæſtede Berlin, hvor Kongen af Preusſen viſte ham ſtor Ære, Dresden, Prag, Wien, München o. fl. St. og opholdt ſig derpaa længere Tid i Paris, hvor Kong Ludvig Philip indbød ham til ſig, og hvor han beſøgte Heine, Guizot, Villemain, Arago, Alfred de Vigny, Victor Hugo, Rothſchilderne o. fl. Herfra hjemſendte han blandt andet det ſmukke nordiſke Helteſpil „Landet fundet og forſvundet“. Over Brysſel (hvor han beſøgte Kongen af Belgien), Antwerpen og Amſterdam rejſte han til Hamborg, hvor han ſaa „Correggio“ opføres. I Foraaret 1845 vendte han tilbage. Næſte Aar udkom Tragedien „Amleth“. I Sommeren 1847 foretog han ſig med ſin yngſte

Søn en Rejſe til Sverige, der var et uafbrudt Feſttog. Næſte Aar udkom Tragedien „Kjartan og Gudrun" og 1848 det didaktiſke Digt „Digtekunſten", en Ars poetica, og Romancecyklen „Regnar Lodbrog". Dette ſidſte Digterværk fra det mindeværdige Aar, der for Danmark blev Udgangspunktet for en ny Udvikling, var den gamle Digters ſidſte ſtørre Arbejde. 14 Nov. 1849 blev der, i Anledning af hans 70aarige Fødſelsdag, givet en ſmuk Feſt paa Skydebanen (ikke langt fra hans Fødeſted) til hans Ære; Sange af C. Hauch, J. L. Heiberg, H. C. Anderſen, Paludan-Müller, Henrik Hertz o. fl. bleve afſungne, og Taler holdtes af H. C. Ørſted, Skueſpiller Nielſen, N. F. S. Grundtvig, Madvig o. fl. Alt 20 Jan. næſte Aar døde han, da Klokken ſlog 11 om Aftenen, omgiven af ſin Familie og ſine Husfolk, efter en kort og let Dødskamp, rolig og mildt, uden Smerte og med fuld Bevidſthed lige til det ſidſte. En Times Tid før ſit Endeligt lod han ſin ældſte Søn forelæſe ſig det Sted i 5te Akt af hans Tragedie „Sokrates", hvor Sokrates taler om Døden („Hvordan kan Døden gjøre dig bedrøvet?" oſv.). Han begravedes, fulgt til Jorden af et uoverſkueligt Ligtog, paa Frederiksberg Kirkegaard mellem ſine forudgangne Kjære. — Hans Levned findes beſkrevet i hans „Levned, fortalt af ham ſelv" (1830—31) og i hans „Erindringer", der udgaves 1850—51, efter Forfatterens efterladte Manuſkript, af hans ældſte Søn, ſenere i forkortet Skikkelſe af F. L. Liebenberg og Borchſenius. 1857 begyndte Liebenberg for et i denne Anledning ſtiftet Aktieſelſkab en omhyggelig ny kritiſk Udgave af hans Digterværker under Titelen „Poetiſke Skrifter", indeholdende: 1) dramatiſke Digte (romantiſke Dramaer, tragiſke Dramaer, Syngeſpil og Lyſtſpil ſamt Forſpil, Prologer og Epiloger), 2) lyriſke Digte og Romancer ſamt 3) epiſke Digte (Fortællinger og Roman, Heltedigte og Sagaer). Reſtoplaget af denne Udgave og Retten til Udgivelſe af O.s Skrifter (indtil Aar 1900) er ſenere gaaet over til et privat Forlag (P. G. Philipſen), der har foranſtaltet baade en illuſtreret Pragtudgave af „St. Hansaften-Spil", elegante Miniaturudgaver af „Aarets Evangelium" og „Helge" ſamt en billig Folkeudgave i tvangfri Hæfter af de meſt fremragende Digterværker. — Hundredaarsdagen efter O.s Fødſel fejredes af det kgl. Theater med en Mindefeſt og en Jubelforeſtilling („Kjartan og Gudrun") og desuden ved Udgivelſen af forſkjellige Monographier, vedrørende Digterens Liv og literære Forhold. En Statue af O., udført af Biſſen, rejſtes 1861 paa St. Annaplads og flyttedes ſenere til Pladſen foran det nye kgl. Theater.

Oehlenſchläger-Tegnérs Stipendiefond oprettedes 1869 med det Formaal, at ſætte en Studerende ved Lunds og en ved Kjøbenhavns Univerſitet i Stand til at ſtudere ved et andet nordiſk Univerſitet end det, han ſelv hører til. Stipendiet uddeltes førſte Gang 1872. Fondet er nu 23,000 Kr. ſtort, og Stipendiet uddeles hvert Aar med 500 Kr. til en Student fra Kjøbenhavns og 500 Kr. til en fra Lunds Univerſitet.

Oehringen, Stad i Jagſt-Kredſen i Kongeriget Württemberg, 7 M. n. til ø. for Stuttgart, med 9,000 J., livlig Induſtri og et ſtort Slot, der er Reſidens for Fyrſten af Hohenlohe-O.

Oeil, fr. [öi], Øje. **O. de boeuf** [dø bøff] (Oxeøje) kaldes et rundt Loftsvindue, gjennem hvilket Lyſet falder ſkraat ind; Navnet brugtes ſærlig om et Forværelſe i Slottet i Verſailles, hvorfor »Chronique de l'o. de b.« kom til at betegne Skandalhiſtorien for det franſke Hof.

Oels, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 4 M. ø. n. ø. for Breslau, med 10,000 J., er Hovedſtad i det tidligere ſouveræne Fyrſtendømme O. (37 □ M. med 124,000 J.), der nu ſom preusſiſk Standsherſkab tilhører Hertugen af Braunſchweig. Her er et ſtort Slot med et rigt Bibliothek. Papirfabrikation og Garveri.

Oelsnitz, Stad i Konger. Sachſen, Kredsdirection Zwickau, 18 M. ſ. v. for Dresden, ved Floden Elſter. 6,000 J. Gammel Kirke, ſmukt Raadhus. Bomulds-, Linned- og Uldinduſtri, Garveri og vigtig Kornhandel. I Elſter og dens Tilløb drives Perlefiſkeri.

Oenologi er Læren om Vinſtokken, dens Culturformer og disſes Anvendelſe. **Oenologiſke Forſøgsſtationer** ere navnlig i Tyſkland og Øſterrig forenede med lignende i pomologiſk Retning og ere da ſædvanlig tillige rigt doterede Læreanſtalter; ſom ſaadanne kunne nævnes Geiſenheim og Kloſterneuburg.

Oeſer, Adam Friedrich, tyſk Maler, f. 1717 i Preßburg, d. 1799 i Dresden, malede dels mindre Billeder i Email og Miniatur, dels ſtore Billeder al fresco. Han hører til Forløberne for dem, der bekæmpede Paryktidens Maniererthed og arbejdede for en renere og ædlere Smag i Kunſten. Blandt hans Frescobilleder fremhæves Malerierne i Nikolaikirken i Leipzig. Han har ogſaa modelleret, bl. a. et Mindesmærke over Dronning Caroline Mathilde i Celle. — Hans Søn, **Joh. Friedr. Ludw. O.**, f. 1751, d. 1792, var ogſaa Maler og Tegner i Dresden.

Oeſterley, Karl Wilhelm Friedrich, tyſk Maler og Raderer, f. 1805 i Göttingen, blev førſt Student og Dr. phil. og uddannede ſig derpaa til Kunſtner under Matthäi i Dresden. Efter et Ophold i Italien holdt han kunſthiſtoriſke Forelæsninger i Göttingen og malede ſamtidig, men forſmaaede dog ikke ſenere at uddanne ſig videre i Düsſeldorf og München. 1845 blev han hannoveranſk Hofmaler. Af hans Malerier fremhæves „Jephthas Datter" og „Lenore" ſamt ikke faa vellykkede Portræter. Han har raderet 18 Blade. — Hans Søn, **Karl Aug. Heinr. Ferd. O.**, f. 1839 i Göttingen, Elev af Faderen og Akademiet i Düsſeldorf, har iſær gjort ſig bekjendt ſom Landſkabsmaler ved ſine Billeder fra Norge.

Oetker, Friedr., tyſk Politiker, f. 1809, Bondeſøn, blev 1838 Overretsadvocat i Kasſel og optraadte tidlig djærvt imod Politivilkaarligheder. 1848 grundlagde han et friſindet Blad, valgtes til Landdagen og kæmpede i begge Stillinger for at hævde Kurhesſens frie Forfatning. 1850 blev han vilkaarlig kaſtet i Fængſel i en Maaned og maatte n. A. forlade Landet i Følge Tiltale for Krigsretten; han levede derpaa i 8 Aar paa Helgoland og 5 Aar i Bryſſel og ſtrev ſenere

Skildringer fra Helgoland (1855) og „Belgiſche Studien“ (1877). O. hjemvendte 1859, blev paa ny Redacteur og 1862 Medlem af Landdagen, hvor han ſom før kæmpede for politiſk Frihed; han var ogſaa Medſtifter af den tyſke Nationalforening. 1866 tog han Del i Forarbejderne i Kurhesſens Indlemmelſe i Preusſen og var ſiden uafbrudt Medlem af det preusſiſke Underhus og den tyſke Rigsdag (ſom Nationalliberal) indtil ſin Død 1881.

Oettingen, Alexander v., tyſk Moralſtatiſtiker, f. 1827 ved Dorpat, ſtuderede ved flere tyſke Univerſiteter og blev 1856 Profesſor i Theologi i Dorpat. Hans Hovedværk er „Die Moralſtatiſtik und die chriſtliche Sittenlehre“ (2 Bd., Erlangen 1869—74); i ſenere Udgaver blev Statiſtiken og Ethiken to ſelvſtændige Værker. O.s ſtatiſtiſke Værk udmærker ſig ved ſtor Lærdom og ved mange interesſante Bemærkninger, men er ikke altid paalideligt, iſær paa Grund af hans Tilbøjelighed til at uddrage forhaſtede ethiſke Slutninger af et mangelfuldt Stof. Som Ethiker betoner O., at Individet baade i ſin Skyld og i ſin Pligt er Led af Slægten: „der gives ikke mere nogen Privatmoral“. Den chriſtelige Lære om Arveſynden og om Kirkens Betydning giver ham Muligheden af at forbinde Statiſtik og Chriſtendom.

Oettingen-Wallerſtein, Ludvig K. E., Fyrſte af, tyſk Statsmand, f. 1791, arvede 1802 Fyrſtend. O., men tabte 1806 Souveræneteten, idet Landet blev mediatiſeret og inddraget under Bayern. 1813 medvirkede han til Landeværnets Ordning i en Del af Bayern, indtog 1819 ſit Sæde i Rigsraadernes Kammer og optraadte her ſaa kraftig for conſtitutionel Forfatning, at Regeringen 1823 fratog ham hans Embede ſom „Kronoberſthofmeiſter“, ja endog fjærnede ham fra Kammeret, fordi han havde indgaaet et ikke ſtandsmæsſigt Ægteſkab. 1825 fik O. dog ſit Sæde igjen og blev 1828 Regeringspræſident i Augsburg og 1831 Indenrigsminiſter; han var et villigt Redſkab for Undertrykkelſen af den politiſke Gjæring, men kom ſenere i Strid med Kong Ludvig I for dennes Ødſelhed og magtſyge Indblanding i Forvaltningens Enkeltheder og fjærnedes 1837. O. gjorde nu ſaa kraftig Oppoſition, at han 1840 fik en Duel med ſin Efterfølger, Miniſter Abel; han traadte i Nov. 1847 i Spidſen for det friſindede Miniſterium, ſom Lola Montez udvirkede, men afgik allerede i Marts 1848. N. A. opgav O. ſit Sæde i 1ſte Kammer og lod ſig vælge til 2det Kammer, hvor han indtil 1859 var en af Oppoſitionens Ledere; han nedlagde 1862 ſit Valgbrev og drog til Schweiz, hvor han døde 1870.

Oettinger, Eduard Maria, tyſk Forfatter, f. 1808 i Breslau, begyndte ſom Theaterrecenſent i Wien, men gik 1828 til Berlin, hvor han traadte i Forbindelſe med Saphir og n. A. ſtiftede et humoriſtiſk-ſatiriſk Blad, „Eulenſpiegel“. Saa vel dette ſom en Række ſenere Blade af ſamme Art („Figaro“, „Argus, „Charivari“ o. fl.) fandt megen Udbredelſe, men bragte ham ogſaa idelig i Strid med Cenſur og Politi, og de maatte i Regelen gaa ind efter en temmelig kort Tilværelſe. De beſtandige Conflicter med det offentlige ſaa vel ſom med de mange private Fjender, han ſkabte ſig, nødte O. til ſtadig at ſkifte Opholdsſted. Sine ſidſte Aar tilbragte han dog i ſtørre Ro i Leipzig og Dresden, væſentlig ſysſelſat med Udarbejdelſen af omfangsrige hiſtoriſke og bibliographiſke Værker, af hvilke kunne nævnes „Geſchichte des däniſchen Hofes“ (8 Bd., 1858) og »Moniteur des dates« (6 Bd., 1866—68, fortſat af H. Schramm). Af hans Digtſamlinger opnaaede „Buch der Liebe“ (1832) 5 Opl.; men ogſaa hans talrige humoriſtiſke Skizzer og Noveller, dramatiſke Arbejder og hiſtoriſke Romaner fandt i ſin Tid mange Læſere. D. 1872.

Oetzthal, en Dal i Tiroler-Alperne, der fra det over 10,000 F. høje Hochwild-Spitze ſænker ſig mod N. til Inn-Dalen. Efter Dalen kaldes ofte den hele omliggende Bjærgmasſe **Oetzthaler-Alperne**, hvis højeſte Punkt er det 11,920 F. høje Wild-Spitze. Fra den øvre Inndal føre Kaunſer-, Pitz- og Oetz-Dalene op til en ſtorartet Samling af ſnebækkede Toppe med mægtige Gletſchere.

Oeynhauſen, ſ. **Rehme**.

Ofänto, Oldtidens Aufidus, en lille Flod i Syditalien, udſpringer paa Apenninerne og falder i Adriaterhavet 1 M. n. v. for Barletta.

Ofen, ſ. **Budapeſt**.

Offenbach, Stad i Storhertugd. Heſſen ved Floden Main, ¾ M. ø. for Frankfurt. 32,000 I. (1885). De mærkeligſte Bygninger ere et fyrſteligt Slot, flere Kirker, den nye Caſerne, Jærnbanegaarden og Skolebygningerne. Stærkt udviklet Induſtri, hvis Hovedfrembringelſer ere Vogne, Maſkiner, Læder- og Galanterivarer, Bijouteri, Sukker, Tobak, Jærn- og Staalvarer, Farvevarer, Glanspapir m. m.

Offenbach, Jacq., f. 21 Juni 1819 i Köln, d. 5 Oct. 1880 i Paris, Søn af Juda O. (egentlig Juda Eberſcht), der var Cantor ved den moſaiſke Menighed i Köln. 1835—37 var O. Elev af Conſervatoriet i Paris; han levede ſig ſaaledes faſt i Paris, at han maa regnes for franſk Componiſt. Hans morſomme Operetter vandrede til alle Verdens Egne, men ſelv forlod han kun Paris enkelte Gange paa kortere Tid. O. begyndte ſom Violoncelliſt i Orcheſtret i Opéra comique, blev 1849 Capelmeſter i Théâtre français, ledede 1855—66 ſelv et Operaforetagende, men lod derpaa ſine Stykker opføre paa forſkjellige Pariſer Scener, foreſtod 1872—76 endnu en Gang ſelv en Scene (Théâtre de la Gaité), beſøgte Amerika, om hvilken Rejſe han ſkrev »Notes d'un musicien en voyage« (1877), og var med vaklende Helbred endnu ſine ſidſte Aar virkſom for ſine Stykkers Fremgang. Han har ſkrevet over 100 Stykker, mange i 1 Akt, men ogſaa mange i tre og fire Akter, og om han end ſærlig har dyrket den muſikalſke Farce og den traveſterende, den parodiſke Genre, ſaa har han gjort det paa en ſaa genial Maade og viſt en ſaadan muſikalſk Begavelſe og Melodirigdom, at man friſtes til at bære over med den ofte vidt drevne Raadhed. „Orpheus i Underverdenen“ (1858), „Den ſkjønne Helene“ (1864), „Pariſerliv“ (1866), „Prinſesſen af Trapezunt“, „Storhertuginden af Gerolſtein“ (1867), „Tambourmajorens Datter“ og hans ſidſte Stykke »Les contes d'Hoffmann«, ſom førſt opførtes efter hans Død, høre til hans bedſte Stykker.

førſel til Udlandet er ubetydelig, kun 4½ Mill. Pd. Kornvarer og 1,9 Mill. Pd. Mallas og Sirup. Skibsfarten 1885 udgjorde:

Udenrigs Fart.

	Antal.	Drægtige Tons.	Beſtuvn.-Ts.
Indgaaende.			
Sejlſkibe	407	35,669	35,274
Dampſkibe	18	2,671	2,452
Udgaaende.			
Sejlſkibe	384	34,875	2,082
Dampſkibe	17	2,642	258

Indenrigs Fart.

Indgaaende.			
Sejlſkibe	191	5,155	4,271
Dampſkibe	166	16,572	9,283
Udgaaende.			
Sejlſkibe	205	5,676	768
Dampſkibe	114	11,149	5,820

Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 125 Baade under 4 Tons, 64 Sejlſkibe af 5,114 Tons og 3 Dampſkibe af 144 Tons. Communens Indtægt 1884 udgjorde: Overſkud fra 1883 25,069 Kr., activ Indtægt 94,363, Næringsſkat 36,262, paalignet Skat 294,060, hvoraf paa Formue og Lejlighed 211,761, Forbrug af Activer 50,793, optagne Laan 38,581, tillige med forſkjellige mindre Indtægter i alt 589,903 Kr. Af Udgifterne vare Renter af Gjæld 89,537, Afdrag paa ſamme 77,821, Forøgelſe af Activer 3,990, Aarets Overſkud 42,506 Kr. Ved Udgangen af 1884 ejede Communen i Capitaler og faſte Ejendomme 4,874,795 og ſkyldte 2,777,665 Kr. Induſtri og Haandværksdrift har taget et ikke ringe Opſving. Foruden de for de ſtørre Provinsbyer ſædvanlige Næringsbrug, hvoraf enkelte i betydeligt Omfang, findes her en Roeſukkerfabrik, en Fabrik for Apothekervarer, flere Klædefabriker, Jærnſtøberier, Ølbryggerier, en Dampmølle m. m. Foruden de alt nævnte Embedsmænd bo i O. en Amtsforvalter, en Toldinſpecteur, en Toldkaſſerer og to Toldcontroleurer, en Borgemeſter, en Politimeſter, 3 Herredsfogeder for udenbys Embeder, en Stadsingenieur, en Fattiginſpecteur, en Diſtrictslæge, en Poſtmeſter, en Telegraphbeſtyrer, 3 Sognepræſter, hvoraf den ene tillige er Stiftsprovſt, to reſiderende Capellaner og Kathedralſkolens Lærerperſonale. — O. er en af de ældſte Stæder i Norden, ſaaledes ſom dens Navn viſer (oprindel. Odinsve, Odins Helligdom). Den har ogſaa ſtedſe været en af Danmarks anſeligſte Stæder. Sin Anſeelſe i Middelalderen ſkyldte O. fornemmelig den hellige Kong Knud, den førſte danſke Martyr og Helgen, ſom blev dræbt 1086 i den til Maria indviede Trækirke, men hvis jordiſke Levninger 1101 overførtes til St. Albani Stenkirke, ſom han ſelv havde begyndt at bygge, og hvortil der nu igjennem hele Middelalderen blev gjort hyppige Valfarter. Efter Reformationen nedbrødes denne Kirke og afløſtes ſom Stadens Hovedkirke af den noget yngre St. Knuds Kirke, hvor Benene af Helgenkongen nu have deres Plads. 1247 blev Byen afbrændt af Abel under Krigen med hans Broder Erik Plovpenning. I O. ere flere mærkelige Rigsforſamlinger holdte (1527, 1539, 1657); Byen var Sædet for Fynbo-Landsting indtil 1805, da de gamle Landsting ophævedes, og her fandt de kongelige Hyldinger for Provinſen Sted før Souveræneteten. Af Kloſtre havde O. i Middelalderen foruden en St. Jørgensgaard og et Helliggejſthus 6: St. Knuds Kloſter af Benedictinerordenen, et af de ældſte og anſeligſte Kloſtre i Danmark (1101—1573; dets Kirke er St. Knuds Kirke); St. Hans Kloſter af Johanniterordenen (dets Kirke er St.-Hans Kirke); et Graabrødrekloſter, ſtiftet 1279 (1540 ombannet til det nuværende Hoſpital; dets Kirke, efter Reformationen Sognekirke for St. Albani Menighed indtil 1618, mærkelig ved den berømte Altertavle og Kong Hans's Familiebegravelſe, blev nedbrudt 1805—17, de kongelige Lig flyttede til St. Knuds Kirke og Altertavlen kjøbt af Vor Frue Kirke); St. Claræ Nonnekloſter af ſamme Orden, ſtiftet af Dronn. Chriſtine 1521, et Sortebrødrekloſter (ligeſom Graabrødrekloſter fra det 13de Aarh.) og et Nonnekloſter (oprettet i det 12te Aarh., men allerede i det følg. Aarh. flyttet til Dalum). 1621—1802 havde O. et Gymnaſium med 4 Profesſorer. O. er den førſte By i Danmark, ſom fik Gasbelysning, i Efteraaret 1853. — **Odenſe Fjord** ſkærer ſig fra Kattegattet 1¾ Mil ind i det nordveſtlige Fyn gjennem et kun 1,500 Alen bredt Indløb Midſund; den indeholder flere Smaaøer og Holme.

Odenwald, en Bjærgmaſſe i Tyſkland mellem Floderne Neckar og Main, ligger i den nordlige Del af Storhertugd. Baden og i den ſtorhertugelig heſſiſke Prov. Rhinheſſen. Dens højeſte Punkt, Felsberg, er 2,140 F. med 13—1500 F.s Middelhøjde.

Oder, Flod i Tyſkland, udſpringer i Mähren paa de lave Bjærge, ſom danne Overgangen fra Sudeterne til Karpatherne, og løber gjennem preusſiſk Schleſien forbi Breslau og Glogau, gjennem Brandenburg forbi Frankfurt og Küſtrin og gjennem Pommern forbi Stettin til Stettiner-Haff, ſom ved tre Mundinger, Dievenow, Swine og Peene, der danne Øerne Wollin og Uſedom, har Afløb til Øſterſøen. Floden er allerede ſtrax efter at være traadt ind i Schleſien 100 F. bred, ved Breslau 500 F. og neden for Küſtrin 800 F. med 7—8 F.s Middeldybde. Dens Længde er 120 M., dens Flodgebet 2,400 □ M. De vigtigſte Bifloder ere fra højre Side Wartha, der udſpringer i det ſydveſtlige Polen og ſelv optager Netze, ſom er i Kanalforbindelſe med Weichſel, og fra venſtre Side Glatzer-Neiſſe, Bober og Lauſitzer-Neiſſe.

Odèrzo, Stad i Norditalien, 3 M. n. ø. for Treviſo. 7,000 I. Hos Strabon og Ptolemæos nævnes Staden ſom Søſtad.

Odèssa, Stad i det ruſſiſke Gouv. Cherſon, 20 M. v. til ſ. for Cherſon ved en Bugt af det ſorte Hav. 217,000 I. (1882). Smukt bygget Stad med brede og lige Gader og talrige ſaa vel offentlige ſom private Pragtbygninger, hvoriblandt den græſke Hovedkirke og den lutherſke Kirke, Ærkeengelen Michaels Kirke, Admiralitetet, Toldhuſet, Børſen, Theatret, Synagogen, Caſernerne, det ſtore Hoſpital, Banken og Univerſitetet. Her er flere højere Undervisningsanſtalter, en botaniſk Have og et Muſeum for Oldſager. Paa Boulevarden langs det ſorte Hav er en Statue for Hertugen af Richelieu, ſom var Gouverneur her 1803—13 og havde megen Del i Stadens Anlæg og Udvikling. Den har en betydelig Induſtri, navnlig Bryggerier, Brænderier, Uld- og Silkemanufakturer, Tobaksfabriker, Lyſeſtøberier og Rebſlagerier, et Kanonſtøberi, og ſærdeles omfattende Handel og Skibsfart. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Kornvarer, navnlig Hvede, Hørfrø og Raps, Tømmer, Talg, Fiſk, Kaviar, Husblas og Uld. Der indføres Kolonialvarer og alle Slags Fabrikater. — O. blev anlagt 1794 af Katharina II. Den blev uden ſynderlig Virkning bombarderet af engelſke Skibe 22 Apr. og 14 Maj 1854.

Odēum, **Odēon** (gr. ᾠδεῖον), et Slags theaterlignende Bygninger, der i Oldtiden iſær benyttedes til muſikalſke Væddekampe. Nu bruges Navnet ligeledes om Localer, der anvendes til muſikalſke og theatralſke Foreſtillinger.

Odevaere, Joſeph Dioniſ. [ōdefare], belgiſk Hiſtoriemaler, f. 1778 i Brügge, d. 1830 i Bryſſel, gik efter at have vundet Akademiets Pris i ſin Fædreneby 1796 til Paris, hvor han under Suvée og David videre uddannedes. I Paris opnaaede han det franſke Akademis ſtore Prismedaille, gik 1805 ſom franſk Penſionær til Rom og levede der og i Paris ſom franſk Kunſtner, indtil han efter 1814 vendte hjem til Brügge, hvor Kong Vilhelm I udnævnte ham til Hofmaler. Han har malet en Mængde ſtore Billeder, i ſin førſte Tid iſær af Oldtidens Hiſtorie, ſenere meſt af den nyere Tids. „Phokions Død“ (1804), „Iphigenia i Aulis“ (1812) og „Huſet Oranien grundlægger ſin Magt“ (1823) høre til hans vigtigſte Arbejder.

Odhner, Clas Theod., ſvenſk Hiſtoriker, f. 17 Juni 1836 i Nærheden af Alingsås, fik 1860 den philoſophiſke Grad og blev ſ. A. Docent i Hiſtorie ved Univerſitetet i Upſala, men forflyttedes 1865 ſom Adjunct til Univerſitetet i Lund, hvor han 1871 blev Profeſſor og fra 1876 var Forſtander for Møntcabinettet. Dels ſom Medlem, dels ſom Formand deltog han i Comiteerne 1867, 1873 og 1874 for Ordningen af Undervisningsvæſenet; 1885 optoges han i det ſvenſke Akademi. Siden 1887 er han Sveriges Rigsarchivar. Foruden mindre Afhandlinger, iſær vedrørende Sveriges Hiſtorie, ſamt Lærebøger i Fædrelandets og de ſkandinaviſke Landes Hiſtorie, ſom ere udgivne i en Mængde Oplag, har han ſkrevet »Sveriges inre historia under Drottn. Christinas förmyndare« (1865), »Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen« (1875) og »Sveriges politiska historia under Kon. Gustaf III.s regering« (1ſte D., 1885).

Odilō, ſ. **Clugny**.

Odilon-Barrot [lōng barrō], ſ. **Barrot**.

Odin er i Følge den nordiſke Mythologi den ypperſte af alle Guder. Som den, der opholder alle Ting, kaldes han Alfader. Blandt hans mange andre Navne mærkes Valfader, d. e. de faldnes Fader, da hos ham de i Kamp faldne ſamledes i Valhal. Krigen kaldes O.s Leg, Sværdet O.s Ild. Han er den viſeſte af alle. Han beſkrives ſom gammel, høj, langſkjægget og enøjet; ſit ene Øje pantſatte han for en Drik af Jætten Mimers Visdomsbrønd under Ygdraſils Aſk. Fra ſit Sæde Hlidſkjalv overſkuer han hele Verden. Han rider paa ſin ottefodede Heſt Slejpner gjennem Luft og over Hav med blaa Kappe, Guldhjælm og Spydet Gungner, Dværgenes Værk. Han behøver ingen Mad; Vin er ham baade Mad og Drikke; Maden, ſom ſtaar paa hans Bord, giver han ſine to Ulve Gere og Freke. To Ravne, Hugin og Munin, ſidde paa hans Skuldre og fortælle ham alt, hvad de ſe og høre; han ſender dem i Dagbrækningen ud over hele Verden, og de vende tilbage ved Davretid. Hans Svend hedder Hermod den hurtige. Han ejer Guldringen Drypner (ligeſom Spydet Gungner Dværgenes Værk), af hvilken der hver niende Nat drypper otte lige ſaa tunge Guldringe. O. er Runernes Opfinder. Han vinder med Beſvær Skjaldemjøden, ſom Jætten Suttung havde gjemt i et Bjærg. Poeſien kaldes derfor O.s (ogſaa Aſernes) Drik. Hvorvidt O. i Folketroen har indtaget en lige ſaa fremtrædende Stilling ſom den, de norſk-islandſke mythologiſke Kilder give ham, har oftere været betvivlet. Meget tyder paa, at han i hvert Fald ikke har været Nordens folkeligſte Guddom. Navnlig i Sammenligning med Thors Navn forekommer O.s kun ſjælden i Perſon- og til Dels ogſaa i Stednavne; i Paakaldelſer, ſom Gjenſtand for billedlig Fremſtilling m. v. ſynes Thor ligeledes at have Overvægten. Man har derfor været tilbøjelig til at mene, at førſt Vikingetidens Kampliv med dets enſidige Fremhæven af et Valhal for de tapre og et Hel for de ukrigerſke bragte O.s Dyrkelſe til Ære. Dog mangler der ingenlunde Beviſer for O.s-Dyrkelſens Ælde og Betydning. O. er en for alle germanſke Stammer fælles Guddom, ja kan endog (under Formen Vâta) ſom Luftgud ſpores tilbage til Indien; Navnet betyder den fremſtormende, raſende. Hos Tyſkerne forekommer det i Former ſom Wodan o. desl., og af latinſke Forfattere gjengives denne Guddom ſædvanlig ved den romerſke Mythologis Mercurius, hvorfor ogſaa „Mercurs Dag“, Ugens fjerde Dag, i de germanſke Sprog fik Navn efter ham. Muligvis har O. ſærlig været dyrket af viſſe tyſke Stammer, og rimeligvis have de Menneſkeofringer, hvormed ſærlig han dyrkedes, bidraget til at give ham noget ſkræmmende; men bevarede Folkeminder vidne dog om, at O. ogſaa i Norden har været vel kjendt af Menigmand og tilbedet ikke alene ſom Sejrfader, men ſom alle gode Gavers Giver. Fra gammel Tid har O. været Hovedperſonen i Sagnene om den vilde Jagt, der ſenere i forſkjellige Lande knyttedes til andre Perſoner. Fra O. udledte de nordiſke Fyrſtehuſe deres Herkomſt, men rimeligvis er han her i Norden aldrig trængt ſaaledes igjennem ſom den menneſkevenligere (og maaſke hjemligere) Thor.

Odingar Hvide, en danſk Mand af ædel Byrd, der i Slutn. af det 10de Aarh. med ſtor Nidkjærhed virkede for Chriſtendommens Udbredelſe i Norden. Af Ærkebiſkop Adaldag indviedes han til Biſkop i Sverige. Hans yngre Frænde af ſamme Navn, Søn af Jarlen Toke, var i en lang Aarrække Biſkop i Ribe (d. 1045) og vandt Navn ſom en baade dygtig og from Kirkens Mand.

Odinshane, det islandſke Navn for en Badefugl (Pharalopus), der udmærker ſig ved at beſidde Lappefødder; det er ſmaa, temmelig lavbenede, korthalſede og kortnæbede Sneppefugle, der ruge ved ferſk Vand i det høje Norden, men ellers opholde ſig paa Havet og ſvømme fortrinlig. Fjerdragten er tæt og dunrig ſom hos Svømmefuglene. Hos nogle Arter i det mindſte paahviler Rugebyrden ene Hannen, ſom ogſaa er mindre og mindre ſmukt tegnet end Hunnen.

Odinshøj, et 136 F. højt Punkt i Nordſjælland ved Øreſund, nær Aalsgaard, med prægtig Udſigt over Sundet til Kullen.

Odo, fr. Eudes, Konge i Frankrig 888—98, ældſte Søn af Capetingernes Stamfader Hert. Robert d. ſtærke, var før ſin Tronbeſtigelſe Greve af Paris, hvilken Stad han 886 tappert forſvarede mod Normannerne. Han erhvervede ſig derved ſaa ſtor Anſeelſe, at han, da man afſatte Carl d. tykke, blev udraabt til Konge. Men da O. ikke var tronberettiget, maatte han 897 antage Carolingen Carl d. enfoldige, der ſom legitim Tronarving havde et Parti for ſig og 893 var bleven kronet, til Medkonge. O. efterlod ſig ved ſin Død 898 Navn ſom en udmærket Regent, der i Modſætning til Carolingerne kraftig havde forſvaret Riget mod Normannerne; hans yngre Broder Robert var Farfader til Hugo Capet, med hvem det capetingiſke Hus beſteg Tronen.

Odo, ſ. **Clugny**.

Odoāker, Italiens Beherſker 476—93, af Herkomſt en Rugier, var Anfører for de i romerſk Sold ſtaaende Herulere, Rugiere o. fl., da den romerſke Feltherre Oreſtes havde ſat ſin unge Søn Romulus Auguſtulus paa Kejſertronen. Da Oreſtes vægrede ſig ved at overlade disſe Lejetropper ⅓ af Italien ſom Løn, ſatte O. ſig i Spidſen for dem, belejrede Oreſtes i Pavia, fangede og henrettede ham, ſamt afſatte Sønnen, hvormed Kejſerværdigheden ophørte 476. O. blev derpaa af Tropperne udraabt til Konge; Kejſertitlen vilde han af Klogſkab ikke antage; derimod fik han af den græſke Kejſer Zeno Titel af romerſk Patricier. Som ſaadan regerede han over Italien og Donaulandene med Kraft og Dygtighed, indtil den øſtgotiſke Konge Theodorik 489 drog imod ham, ſlog ham flere Gange og tvang ham til at indeſlutte ſig i Ravenna. Her forſvarede O. ſig i henved 3 Aar, overgav ſig omſider af Mangel paa Levnedsmidler paa Betingelſe af, at begge Konger ſkulde dele Magten, men blev faa Dage efter dræbt ved et Gjæſtebud 493.

O'Dōnnell, en gammel irſk Adelsſlægt, ſom fordum beſad Landſkabet Tyrconnel, det nuværende Donegal-Shire. 1604 blev en O'D. ophøjet til Jarl af T., men ſom ivrige Katholiker og Tilhængere af Stuarterne maatte Slægten efter Vilhelm III.s Sejer ved Boyne 1690 flygte til Udlandet, og man finder dem ſiden baade i Øſterrig og Spanien. Blandt de øſterrigſke O'D. var **Carl**, f. 1715, Ryttergeneral i Syvaarskrigen og deltog i flere vigtige Slag; i Slaget ved Torgau 1760 overtog han i Stedet for Daun Overcommandoen. 1768 blev han Statholder i Transſylvanien; d. 1771. **Maximilian O'D.**, f. 1812, reddede i Febr. 1853 ſom Oberſt og kejſerlig Adjudant Kejſer Frants Joſephs Liv for Morderhaand. — Blandt de ſpanſke O'D. var **Joſ. Henrik**, f. 1769; han indtraadte meget ung i den kgl. Garde, ſluttede ſig tidlig til Frihedskampen mod Napoleon I og vandt 1810 en Sejer ved La Bisbal, hvoraf han ſiden fik Grevetitel. 1818 blev han Gouverneur i Cadiz med det Hverv at organiſere de til Sydamerika beſtemte Tropper. Indviklet i Officers-Sammenſværgelſen om at gjenoprette den frie Forfatning undertrykkede han den paa Skrømt i Juli 1819, for at redde ſig ſelv fra Kongens Miſtanke, men ſluttede ſig i Jan. 1820 til Riegos Opſtand. Da det derimod 1823 gjaldt om at værge den frie Forfatning, viſte han en ſaa forræderſk Adfærd, at hans egne Soldater nødte ham til at nedlægge ſin Commando, hvorefter han gik til Frankrig. 1834 vilde han vende tilbage, men døde 16 Maj paa Rejſen ved Budſkabet om, at Zumala Carreguy havde ladet hans ældſte Søn ſkyde ſom Krigsfange. — Hans anden Søn, **Leopold O'D.**, Hertug af Tetuan, f. 12 Jan. 1809, indtraadte tidlig i Hæren og blev 1828 Capitain og 1834 Oberſt. Som Brigadegeneral kæmpede han med Udmærkelſe imod Carliſterne, ſejrede bl. a. over Cabrera ved Lucena og blev til Løn Greve af L. Da han havde ſluttet ſig nøje til Enkedronning Chriſtine, var han 1840 nødt til at gaa til Frankrig; n. A. gjorde han et forgjæves Opſtandsforſøg i Pamplona, men 1843 blev han efter at have medvirket til Esparteros Fald Statholder paa Cuba og ſamlede her en fyrſtelig Formue ved at ſe igjennem Fingre med Slavehandelen. 1848 blev han kaldt hjem, var under Narvaez's Miniſterium Generaldirecteur for Infanteriet indtil 1851 og hørte ſiden i Senatet til Oppoſitionen imod den begyndende Reaction. Derfor ſkulde han ogſaa i Jan. 1854 forviſes til de canariſke Øer, men holdt ſig ſkjult i Madrid i flere Maaneder, indtil Folkeſtemningen var bleven tilbørlig ophidſet; han rejſte da 28 Juni Oprørsfanen tillige med ſin Ven General Dulce og dennes Rytteri, ſejrede ved Vicalvaro over Regeringens Tropper og blev en Maaned efter Krigsminiſter under Espartero. I Juli 1856 udbrød Strid imellem dem, og O'D. blev nu Førſteminiſter; han undertrykkede med Strænghed Gadeopſtande i Madrid og andre ſtore Byer, men hans Forholdsregler banede kun Vej for Reactionen, og allerede 12 Oct. maatte han vige Pladſen for Narvaez. Som Fører for „den liberale Union“ bekæmpede O'D. denne ſaa vel ſom de efterfølgende Miniſtre og blev 30 Juni 1858 paa ny Førſte- og Krigsminiſter. I denne Stilling ledede han 1860 den ſpanſke Hær i Krigen mod Marokko, ſejrede ved Tetuan og vandt derved Hertugtitlen; ogſaa San Domingos kortvarige Tilknytning til Spanien fandt Sted under hans Styrelſe, men desuden indvikledes Spanien i Strid med Peru og Chile og deltog 1862 i Veſtmagternes Tog til Mexico. 3 Marts 1863 maatte O'D. trække ſig tilbage, blev 21 Juni 1865 for tredje Gang Førſteminiſter, men afløſtes efter at have betvunget den blodige Militæropſtand i Madrids Gader i Juni 1866 igjen af Narvaez og gik til Frankrig. D. 5 Nov. 1867 i Biarritz.

O'Dōnovan Rōssa, Jeremiah, irſk Agitator,

f. 1831, Søn af en ſimpel Fæſter, der i Sønnens Ungdom drog til Nordamerika, kom i Kjøbmandslære og aabnede ſenere en Urtekramhandel i en lille By i det veſtlige Irland. 1856 indtraadte O'D. i „Phønix-Samfundet", hvorfra Fenierne udviklede ſig, og ſendtes 1859 ſom dets Agent til Nordamerika. Efter ſin Hjemkomſt blev han Forretningsfører for Bladet »Irish People« og blev 1865 dømt til livsvarigt Fængſel for ſin politiſke Agitation; han blev benaadet 1870 og drog til New-York, hvor han 1877 grundede et Fond til „Krigsførelſe" mod England og 1881 et dertil ſvarende Blad »United Irishmen«, og hvorfra han ſenere ledede Sammenſværgelſer i Irland med de voldſomſte Midler, ſærlig ved Forſøg paa at ødelægge offentlige Bygninger i London. 1885 blev han ſaaret ved et Skud af en Kvinde, der var oprørt over hans Færd.

Odontornither, d. v. ſ. Tandfugle, en Afdeling af Fugleklasſen, omfattende de ſaa hidtil kjendte uddøde Fugleſlægter fra Kridttiden (Hesperornis, Ichthyornis), ſom vare udſtyrede med virkelige Tænder, men ſom ellers i deres øvrige Benbygning væſentlig ſtemmede overens med Nutidens Fugleformer. O. ere hidtil kun fundne i Nordamerika. Virkelige Tænder forekom ogſaa hos den uddøde Fugl Archæopteryx (ſ. d. A.) fra Juraformationen, men denne Slægt er i ſin øvrige Bygning meget forſkjellig fra O. ſaa vel ſom fra Nutidens Fugle.

Odryſer, en thrakiſk Stamme ved øvre Hebros (Maritza), udmærket ved ſit Rytteri. Darius ſøgte paa ſit Skythertog forgjæves at undertvinge O., og i det 5te Aarh. lykkedes det O.s Konger at udvide deres Herredømme over flere Naboſtammer; nogle af disſe Konger, ſom Sitalkes og Seuthes, traadte i Forbund med græſke Stater; ſenere værgede de ſig kraftig mod de makedoniſke Konger, og i 1ſte Aarh. f. Chr. indgik de Forbund med Romerne, hvorved O.s Konger bleve Herrer over hele Thrakien, men rigtignok ſom romerſke Vasſaller. Da Kongeſtammen uddøde 46 e. Chr., blev hele Thrakien romerſk Provins.

Odsherred, den nordveſtlige Halvø i Nordſjælland, der omſluttes af Sejerø-Bugten, Kattegattet, Iſefjord og Lammefjord.

Odur, ſ. **Od**.

Odyniec, Anton Edv. [odīnnjets], polſk Digter, f. 1804, ſtuderede i Wilna og ſluttede Venſkab med Mickiewicz. I Warſchau udgav han ſine »Poezye« (2 Bd., 1825) og 1828 Tragedien »Izora«, overſatte Digtninger af Schiller, W. Scott og Byron, beſøgte 1829 Goethe i Weimar, udgav ſenere Dramaerne »Felicyta« (1849), »Barbara Radziwiłł« (1858) og »Jerzy Lubomirski« (1861). Han levede fra 1866 i Warſchau til ſin Død 1885. Hans Breve »Listy z podróży« (4 Bd., 1875—78) ere af ſtor Betydning for Kjendſkabet til de literære Forhold i Polen. 1874 udkom hans ſamlede Digte i Warſchau.

Odysſeus, hos Romerne Ulysſes, Søn af Laertes, gift med Penelope og Fader til Telemachos, var Konge paa Ithaka. I den trojanſke Krig udmærkede han ſig ved Tapperhed og Snildhed; han ſtod i ſærlig Gunſt hos Pallas Athene. Hvorledes han efter Trojas Fald flakkede om i 10 Aar og beſtod alle Haande Æventyr, er beſkrevet i **Odysſeen** (ſ. **Homer**); efter at han endelig ved Phæakerkongen Alkinoos's Biſtand var kommen tilbage til ſit Hjem, dræbte han den Skare overmodige Bejlere, der fortærede hans Ejendom; han fandt ſin Huſtru tro og ſin Søn Telemachos voxet op til en blomſtrende Yngling. O. ſkal have naaet en meget høj Alder.

Odysſeus, en Armatolhøvding, ſom under den græſke Frihedskrig ved flere Lejligheder indlagde ſig ſtore Fortjeneſter ved ſin Tapperhed og Snildhed, men tillige viſte megen Selvraadighed og Egennytte og til ſidſt henrettedes (i Juni 1825) af ſine egne Landsmænd.

Oedenburg, magyar. Soprony, Stad i Ungarn, 25 M. v. for Budapeſt, ½ M. v. for Neuſiedler-Søen. Evangeliſk Superintendent. Smuk proteſtantiſk Kirke med højt Taarn. Betydelig Induſtri i Sukker, Spirituoſa, Maſkiner og Metalſtøbegods. Frugt- og Vinavl. Store Kvæg- og Svinemarkeder.

Oeder, Georg Chriſtian, danſk Botaniker, f. 3 Febr. 1728 i Ansbach, hvor hans Fader da var Conrector, d. 1791, ſtuderede under den berømte v. Haller i Göttingen, hvor han 1749 tog Doctorgraden i Medicinen. 1752 blev han indkaldt til Danmark og blev her Profesſor i Botaniken, en Stilling, hvori han ſnart vandt Anerkjendelſe, ſkjønt han i Begyndelſen ſom Fremmed mødte en Del Modſtand. To Aar efter foretog O. en Rejſe til de vigtigſte udenlandſke botaniſke Haver og 1755—60 ſine Rejſer i Norge og en Del danſke Provinſer for at underſøge Plantevæxten. Hans vigtigſte Arbejde var Grundlæggelſen og Udgivelſen af »Flora Danica«, hvortil han bekjendtgjorde Planen 1761, og hvoraf han i alt udgav 9 Hæfter. O. havde, forinden han kom til Danmark, ogſaa ſtuderet Cameralvidenſkaben, et Studium, han ſenere beſtandig fortſatte, ligeſom han ogſaa udgav adſkillige landøkonomiſke og ſtatiſtiſke Skrifter; iblandt disſe kan ſærlig fremhæves hans Afhandling om Midlerne til at ſkaffe Bondeſtanden Frihed og Ejendom, der udkom paa Tyſk 1769, og ſom blev et af de vigtigſte Indlæg for Bondefrigjørelſen. Struenſee gjorde ham 1770 til Medlem af Landvæſenscommisſionen, og ſom ſaadan havde han ſtor Andel i Beſtræbelſerne for Hoveriets Indſkrænkning og Stavnsbaandets Begrænsning; 1771 blev han Finansraad, men efter Struenſees Fald fjærnedes han fra Kjøbenhavn, udnævntes 1772 til Stiftamtmand i Throndhjem og 1773 til Landfoged i Oldenburg.

Oederan, Fabrikſtad i Kongeriget Sachſen, 6 M. v. ſ. v. for Dresden. 6,000 I. Betydelig Klædefabrikation.

Oehlenſchläger, Adam Gottlob, er født paa Veſterbro ved Kjøbenhavn 14 Nov. 1779. Hans Fader, den Gang Organiſt ved Frederiksberg Kirke (ſenere ogſaa Fuldmægtig paa Slottet og til ſidſt Slotsforvalter), var fra en lille By i Nærheden af Ekernførde. Moderen var en Datter af en tyſk Fader og en kjøbenhavnſk Borgerdatter. Han nedſtammede ſaaledes baade fra Danſke og Tyſke. Faderen var en munter Mand, Moderen mere alvorlig; hun henfaldt til ſidſt i Melancholi og var (for at bruge O.s Ord) „tabt for alle og ſig ſelv". „Bemodens

Følelſe og en dyb Alvor" — ſiger O. — „fik jeg fra hende, fra min Fader Sundhed og Munterhed. Indbildningskraft og Ild havde de begge, han mere for det lyſtige, det tragiſke fik jeg i Arvelod af min Moder". Under trange Kaar opvoxede den ſmukke, livlige Dreng (der var opkaldt efter Faderens Patron, den mægtige Grev Adam Gottlob Moltke) ude paa Frederiksberg, løb om i Haven og Søndermarken eller paa Slottet og læſte en ſtor Mængde „Morſkabsbøger" (blandt andet Holberg, Ewald og Weſſel). Han gik førſt i Skole hos en gammel, vranten Enke og ſiden hos Degnen, uden at lære ſynderligt. I hans 13de Aar ſkaffede Digteren Edvard Storm, der var Forſtander for Efterſlægtsſelſkabets Realſkole, ham en Friplads i denne, og han blev nu ſat i Koſt inde i Kjøbenhavn. I Skolen glædede han ſig iſær over den nordiſke Mythologi, ſom Storm foredrog, og over Hiſtorien, hvori en anden Nordmand (Dichmann) var Lærer. For Reſten ſkrev han Vers, iſær ſatiriſke, og digtede og opførte Skueſpil. Da han var bleven confirmeret, kom han ud af Skolen og begyndte, efter at et Forſøg paa at faa ham paa et Kjøbmandskontor til hans Glæde var ſtrandet, at forberede ſig til at tage Examen artium. Han boede nu igjen hos ſine Forældre paa Frederiksberg og fik daglig en Times Undervisning i Latin og Græſk; men efter et Aars Forløb forlod han den beſværlige Vej, han havde betraadt, for at prøve ſin Lykke paa det kongelige Theater — der den Gang ſtod meget højt — ſom Skueſpiller. Han kom nu atter i Koſt i Kjøbenhavn. Den ſtore Skueſpiller, Nordmanden Michael Roſing, inſtruerede ham, og han debuterede 1797. Men han mærkede ſnart, at han intet Kald havde til Skueſpilkunſten, og tog ſin Afſked. Han havde imidlertid gjort Bekjendtſkab med de ſenere ſaa berømte Brødre Ørſted; efter H. C. Ørſteds Raad tog han den latinſk-juridiſke Forberedelſesexamen (1800) efter at være bleven privat indſkreven ſom Student ved Kjøbenhavns Univerſitet, og begyndte, manuduceret af A. S. Ørſted (der ſenere ægtede hans Søſter), at ſtudere Jura. Alting forbandt ſig imidlertid mod hans Jurisprudens. Paa denne Tid døde hans Moder. Kort efter gjorde han paa Bakkehuſet Bekjendtſkab med Fru Rahbeks Søſter, Chriſtiane Heger, en ſmuk Pige paa 17 Aar, der blev hans Forlovede. Den poetiſke Omvæltning, ſom Schiller, Goethe, Tieck, Novalis, Schlegelerne o. a. havde gjennemført, henrev ham; og Omgang med Kjøbenhavns bedſte Hoveder (foruden de ovenfor nævnte, blandt andre, den ſenere Biſkop Mynſter) lagde heller ikke lidet Beſlag paa ham. I Aaret 1800 blev der ved Univerſitetet udſat et Prisſpørgsmaal i Æſthetik om den nordiſke Mythologis Anvendelſe i Poeſien. O., ſom havde givet ſig meget af med den gamle nordiſke Literatur, beſvarede Opgaven, men maatte lade ſig nøje med et Accesſit. Søſlaget 2 Apr. 1801, der gav den danſke Folkeaand et nyt Opſving, greb ogſaa ham mægtig. Da den 28aarige Nordmand Henrik Steffens (Grundtvigs Fætter) Aaret efter kom hjem fra en Udenlandsrejſe til Tyſkland ſom en begavet Apoſtel for Schellings Philoſophi og den romantiſke Poeſi, var det aldeles ude med O.s Jurisprudens. Hvad O. kun dunkelt havde anet, udtalte Steffens driſtig og ſtærkt og med henrivende Veltalenhed. Han holdt Forelæsninger over Naturphiloſophi og Goethes Værker, der øvede ſtor Indflydelſe ikke blot paa O., men ogſaa paa Grundtvig og overhovedet paa ſtørſte Delen af den Tids aandfulde ſtuderende Ungdom. O., der hidtil kun havde udgivet nogle Ubetydeligheder, brød nu fuldſtændig med det gamle, og hans i Dec. 1802 udkomne „Digte" vare et Julebud, der gjorde Epoche i den danſke Poeſis Hiſtorie. Hovedſtykket i denne Digtſamling var det geniale „Sanct Hansaften-Spil", der vel minder noget om Goethes Faſtelavnsſpil og Tiecks Satirer, men dog er af en uomtviſtelig Originalitet. Dette ungdomsfriſke Digterværk, der i en fortryllende Afvexling af Alvor og Spøg fremſtiller Dyrehavens Sommerliv, ſnærter i ſine ſatiriſke Partier Datidens aandløſe Anſkuelſe af Livet og Poeſien. Efter lang Famlen havde O. nu endelig fundet ſig ſelv. I Juli 1805 udkom „Poetiſke Skrifter", der blandt andet indeholdt det burleſke Syngeſpil „Frejas Alter", „Langelandsrejſen", „Jeſu Chriſti gjentagne Liv i den aarlige Natur", „Vaulundurs Saga" og „Aladdin". Med ungdommelig Begejſtring greb han en af Tuſend og ēn Nats ſkjønneſte Fortællinger, der paa mange Punkter frembød ikke liden Lighed med hans eget Liv, og ſkabte deraf et af ſine udødeligſte Værker. I Begyndelſen af Aug. 1805 tiltraadte O. en Udenlandsrejſe, hvortil han fik offentlig Underſtøttelſe. Han ilede førſt til Halle, hvor hans elſkede Steffens, efter forgjæves at have tilbudt Danmark ſin Tjeneſte, var bleven Profesſor i Philoſophi. Her omgikkes han, foruden denne, iſær Schleiermacher og ſkrev ſit ſmukke, vemodige „Hjemve" og (da han i Univerſitetsbibliotheket fandt „Hejmskringla") ſin ſtorartede førſte Tragedie, „Hakon Jarl". Efter at have gjæſtet Berlin, hvor han, blandt andre, traf ſammen med Fichte, Alexander Humboldt og Johannes Müller og ſaa Iffland ſpille Komedie, drog han til Weimar, hvor han tilbragte halvtredje Maaned i Goethes næſten daglige Selſkab og traf ſammen med Wieland, ſamt til Jena, hvor han gjorde Hegels Bekjendtſkab, og Dresden, hvor han traf Brøndſted (ſom i længere Tid blev hans Rejſekammerat) og Tieck. I Weimar og Dresden digtede han det mythologiſke Sørgeſpil „Baldur hin gode". Han beſluttede nu at ile over Weimar til Paris. Allerede i Weimar traf han paa Frankrig; Slaget ved Jena ſtod nemlig paa den Tid (14 Oct. 1806). Paa Vejen til Paris mødte han den landsforviſte P. A. Heiberg i Talleyrands Følge i en lille tyſk Grænſeſtad undervejs til Berlin. I Paris fandt han i det ſtore Bibliothek Snorre Sturlaſon, Saxo og Suhms Danmarkshiſtorie og ſkrev Tragedierne „Palnatoke" og „Axel og Valborg". Han overſatte desuden en ſtor Del af ſine Digterværker paa Tyſk, i hvilket Sprog han tillige ſkrev adſkillige Poeſier, da han havde beſluttet ogſaa at blive tyſk Digter „for at læſes af et ſtørre Antal aandrige, dannede Menneſker". Han beſøgte flittig Theatrene, hvor han ſaa Talma, Mademoiſelle Mars o. fl., og traf ſammen med den landsforviſte Malte-Brun og Brødrene Schlegel. Kort efter Kjøbenhavns Bombardement kom Baggeſen til Paris. Uagtet det alt var kommet til Sammenſtød mellem disſe to grundforſkjellige Digternaturer, vandt Baggeſen dog O., og de omgikkes næſten daglig. Efter halvandet Aars Ophold i Frankrigs Hovedſtad drog O. i Foraaret 1808 over Straßburg, Stuttgart og Tübingen til Schweiz, ſom han gjennemrejſte fra Schaffhauſen til Coppet ved Genf, hvor han opholdt ſig hos den berømte Baronesſe Staël-Holſtein i Vinteren 1808—9. I Foraaret 1809 drog han til Italien, hvor han i Rom boede ſammen med Thorvaldſen og digtede „Correggio" paa Tyſk. Efter halvfemte Aars Fraværelſe længtes O. hjem til Brud, Familie og Fædreland og tiltraadte om Efteraaret, uden at have ſet Napoli, Tilbagerejſen, paa hvilken han i Heidelberg beſøgte Voß og i Weimar tog Afſted med Goethe. Ved ſin Hjemkomſt fandt han en almindelig begejſtret Stemning for ſig, og Byen kappedes med Hoffet om at viſe ham Opmærkſomhed. Hans Tragedier havde — ſkjønt de Skueſpillere, der førſt bragte dem til deres fulde Ret, endnu ikke vare fremtraadte — gjort Lykke, iſær „Hakon Jarl", den førſte poetiſke Skildring af den nordiſke Oldtids Helteliv, grundet paa Hiſtorien, der fremſtilledes paa den danſke Skueplads. Paa Forſlag af Univerſitetets Patron, Hertugen af Auguſtenborg, udnævntes O. nu (1810) til Profesſor i Æſthetik og ægtede ſin Forlovede. Frugter af O.s Docentvirkſomhed vare, blandt andet, Forelæsninger over Ewald (1810—11) og Schiller (1811—12). 1811 udkom „Digtninger", hvoriblandt det øſterlandſke Æventyr „Aly og Gulhyndy", og næſte Aar Tragedien „Stærkodder". En ſtor Vinding for hans Tragediers Opførelſe var Dr. Ryges Optræden paa Skuepladſen 1813. 1814 udkom Digtet „Helge", indeholdende „Frodes Drapa", „Helges Æventyr" og Tragedien „Yrſa", et af O.s meſterligſte Arbejder, 1815 Tragedien „Hagbarth og Signe" og næſte Aar det dramatiſke Æventyr „Fiſkeren". 1816 boede han med Kone og Børn i ſit Barndomshjem, Frederiksberg, og Frugten af dette Ophold var Digtcyklen „Frederiksberg". Næſte Aar gjorde han, i Selſkab med en ung Baron, en ny Udenlandsrejſe gjennem Tyſkland til Paris, paa hvilken han traf ſammen med Brødrene Grimm, Rückert, Dannecker, Schelling, v. Hammer, Metternich, Hoffmann, Fouqué, Arnim, Brentano, Schinkel, Solger o. fl. og ſaa „Axel og Valborg" opføres i Wien og Dresden. I Paris ſkrev han 1817 „Hroars Saga" og Tragedien „Foſtbrødrene". I Sept. 1818 kom han igjen tilbage til Kjøbenhavn. Samme Aar udgav han den dramatiſke Idyl „Den lille Hyrdedreng" og næſte Aar Romancecyklen „Nordens Guder" (hvis førſte Parti, Thors Rejſe til Jothunhejm, alt var forfattet i Aarhundredets Begyndelſe). — Baggeſen, der 1811 var kommen tilbage til Danmark og to Aar efter boſatte ſig i Kjøbenhavn, var imidlertid draget heftig og bittert til Felts mod flere af O.s ſenere Værker, hvoraf nogle, her ikke nævnte, rigtignok ogſaa vare temmelig ſvage Arbejder, og derved givet Anledning til den bekjendte Strid, idet den yngre Slægt (P. Hjort, A. E. Boye, C. Hauch, Poul Møller o. fl.) greb til Vaaben for O. (ſ. **Baggeſen**). 1820 udkom Tragedien „Erik og Abel". Paa denne Tid fik O.s Tragedier et Par udmærkede Fremſtillere i Nielſen og dennes ſenere Huſtru, Jomfru Brenøe. 1827 udkom et Bind „Skueſpil", hvori Tragedien „Væringerne i Miklagard", der, ved en Kritik af J. L. Heiberg i „Kjøbenhavns flyvende Poſt", fremkaldte en Fortſættelſe af den Baggeſenſke Fejde. Samme Aar hædrede O. ſin gamle Modſtander Baggeſen, der var død Aaret i Forvejen i Hamborg paa Tilbagerejſen til ſit Fødeland, med en ſmuk Epilog til hans Mindefeſt paa Skuepladſen. 1828—29 udkom „Nye poetiſke Skrifter", hvori, blandt andet, Heltedigtet „Hrolf Krake" med et charakteriſtiſk originalt Metrum og Tragedien „Langbarderne". I det ſidſt nævnte Aar kronede Tegnér for Højaltret i Lunds gamle, ærværdige Domkirke »Skaldernes Adam, den nordiske Sångarekungen« med en Laurbærkrans, »vuxen der Saxo har lefvat«. Næſte Aar (1830) udkom Lyſtſpillet „Trillingbrødrene fra Damaſk". I Sommeren 1831 gjorde O. en lille Rejſe til Tyſkland. 1832—34 udgav han „Prometheus, Maanedsſkrift for Poeſi, Æſthetik og Kritik". 1833 udgav han Tragedierne „Tordenſkjold" og „Dronning Margareta" og gjorde en Sommerrejſe til Norge, hvor der viſtes ham ſtor Hæder; dens Frugt var Digtcyklen „Norgesrejſen". En Tour til Fyn, hvorhen han var indbudt af Gouverneuren i Odenſe, Kronprins Chriſtian (ſenere Chriſtian VIII), fremkaldte Digtcyklen „Fynsrejſen", 1835. I det ſidſtnævnte Aar udkom ogſaa Tragedien „Sokrates". 1840 var han atter ſammen med ſin Ungdomsven Steffens (fra hvis Meninger, ligeſom overhovedet fra den romantiſke Skoles, han imidlertid mere og mere havde fjærnet ſig), hvem Chriſtian VIII havde indbudt til Danmark; med ham, N. F. S. Grundtvig og Thorvaldſen beſøgte han Baron Stampe paa Nyſø, hvor Thorvaldſen modellerede hans Buſte. Næſte Aar udkom den fortræffelige „Ørvarodds Saga, et oldnordiſk Æventyr" og 1842 det tragiſke Drama „Dina", et af de friſkeſte dramatiſke Værker fra hans ſenere Aar, hvori han i Hovedperſonen (der fremſtilledes ypperlig af Fru Heiberg) indlod ſig dybere paa Fremſtillingen af det individuelt charakteriſtiſke, end han ellers i Almindelighed plejede i ſine Tragedier. I Sommeren 1843 gjorde han, i Selſkab med ſin yngſte Søn, en Rejſe til Norge for at beſøge en gift Datter. Næſte Sommer drog han ſydpaa. Han gjæſtede Berlin, hvor Kongen af Preusſen viſte ham ſtor Ære, Dresden, Prag, Wien, München o. fl. St. og opholdt ſig derpaa længere Tid i Paris, hvor Kong Ludvig Philip indbød ham til ſig, og hvor han beſøgte Heine, Guizot, Villemain, Arago, Alfred de Vigny, Victor Hugo, Rothſchilderne o. fl. Herfra hjemſendte han blandt andet det ſmukke nordiſke Helteſpil „Landet fundet og forſvundet". Over Brysſel (hvor han beſøgte Kongen af Belgien), Antwerpen og Amſterdam rejſte han til Hamborg, hvor han ſaa „Correggio" opføres. I Foraaret 1845 vendte han tilbage. Næſte Aar udkom Tragedien „Amleth". I Sommeren 1847 foretog han ſig med ſin yngſte

Søn en Rejſe til Sverige, der var et uafbrudt Feſttog. Næſte Aar udkom Tragedien „Kjartan og Gudrun“ og 1848 det didaktiſke Digt „Digtekunſten“, en Ars poetica, og Romancecyklen „Regnar Lodbrog“. Dette ſidſte Digterværk fra det mindeværdige Aar, der for Danmark blev Udgangspunktet for en ny Udvikling, var den gamle Digters ſidſte ſtørre Arbejde. 14 Nov. 1849 blev der, i Anledning af hans 70aarige Fødſelsdag, givet en ſmuk Feſt paa Skydebanen (ikke langt fra hans Fødeſted) til hans Ære; Sange af C. Hauch, J. L. Heiberg, H. C. Anderſen, Paludan-Müller, Henrik Hertz o. fl. bleve afſungne, og Taler holdtes af H. C. Ørſted, Skueſpiller Nielſen, N. F. S. Grundtvig, Madvig o. fl. Alt 20 Jan. næſte Aar døde han, da Klokken ſlog 11 om Aftenen, omgiven af ſin Familie og ſine Husfolk, efter en kort og let Dødskamp, rolig og mildt, uden Smerte og med fuld Bevidſthed lige til det ſidſte. En Times Tid før ſit Endeligt lod han ſin ældſte Søn forelæſe ſig det Sted i 5te Akt af hans Tragedie „Sokrates“, hvor Sokrates taler om Døden („Hvordan kan Døden gjøre dig bedrøvet?“ oſv.). Han begravedes, fulgt til Jorden af et uoverſkueligt Ligtog, paa Frederiksberg Kirkegaard mellem ſine forudgangne Kjære. — Hans Levned findes beſkrevet i hans „Levned, fortalt af ham ſelv“ (1830—31) og i hans „Erindringer“, der udgaves 1850—51, efter Forfatterens efterladte Manuſkript, af hans ældſte Søn, ſenere i forkortet Skikkelſe af F. L. Liebenberg og Borchſenius. 1857 begyndte Liebenberg for et i denne Anledning ſtiftet Aktieſelſkab en omhyggelig ny kritiſk Udgave af hans Digterværker under Titelen „Poetiſke Skrifter“, indeholdende: 1) dramatiſke Digte (romantiſke Dramaer, tragiſke Dramaer, Syngeſpil og Lyſtſpil ſamt Forſpil, Prologer og Epiloger), 2) lyriſke Digte og Romancer ſamt 3) epiſke Digte (Fortællinger og Roman, Heltedigte og Sagaer). Reſtoplaget af denne Udgave og Retten til Udgivelſe af O.s Skrifter (indtil Aar 1900) er ſenere gaaet over til et privat Forlag (P. G. Philipſen), der har foranſtaltet baade en illuſtreret Pragtudgave af „St. Hansaften-Spil“, elegante Miniaturudgaver af „Aarets Evangelium“ og „Helge“ ſamt en billig Folkeudgave i tvangfri Hæfter af de meſt fremragende Digterværker. — Hundredaarsdagen efter O.s Fødſel fejredes af det kgl. Theater med en Mindefeſt og en Jubelforeſtilling („Kjartan og Gudrun“) og desuden ved Udgivelſen af forſkjellige Monographier, vedrørende Digterens Liv og literære Forhold. En Statue af O., udført af Biſſen, rejſtes 1861 paa St. Annaplads og flyttedes ſenere til Pladſen foran det nye kgl. Theater.

Oehlenſchläger-Tegnérs Stipendiefond oprettedes 1869 med det Formaal, at ſætte en Studerende ved Lunds og en ved Kjøbenhavns Univerſitet i Stand til at ſtudere ved et andet nordiſk Univerſitet end det, han ſelv hører til. Stipendiet uddeltes førſte Gang 1872. Fondet er nu 23,000 Kr. ſtort, og Stipendiet uddeles hvert Aar med 500 Kr. til en Student fra Kjøbenhavns og 500 Kr. til en fra Lunds Univerſitet.

Oehringen, Stad i Jagſt-Kredſen i Kongeriget Württemberg, 7 M. n. til ø. for Stuttgart, med 9,000 J., livlig Induſtri og et ſtort Slot, der er Reſidens for Fyrſten af Hohenlohe-O.

Oeil, fr. [öi], Øje. **O. de boeuf** [dø bøff] (Oxeøje) kaldes et rundt Loftsvindue, gjennem hvilket Lyſet falder ſkraat ind; Navnet brugtes ſærlig om et Forværelſe i Slottet i Verſailles, hvorfor »Chronique de l'o. de b.« kom til at betegne Skandalhiſtorien for det franſke Hof.

Oels, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 4 M. ø. n. ø. for Breslau, med 10,000 J., er Hovedſtad i det tidligere ſouveræne Fyrſtendømme O. (37 □ M. med 124,000 J.), der nu ſom preusſiſk Standsherſkab tilhører Hertugen af Braunſchweig. Her er et ſtort Slot med et rigt Bibliothek. Papirfabrikation og Garveri.

Oelsnitz, Stad i Konger. Sachſen, Kredsdirection Zwickau, 18 M. ſ. v. for Dresden, ved Floden Elſter. 6,000 J. Gammel Kirke, ſmukt Raadhus. Bomulds-, Linned- og Uldinduſtri, Garveri og vigtig Kornhandel. I Elſter og dens Tilløb drives Perlefiſkeri.

Oenologi er Læren om Vinſtokken, dens Culturformer og disſes Anvendelſe. **Oenologiſke Forſøgsſtationer** ere navnlig i Tyſkland og Øſterrig forenede med lignende i pomologiſk Retning og ere da ſædvanlig tillige rigt doterede Læreanſtalter; ſom ſaadanne kunne nævnes Geiſenheim og Kloſterneuburg.

Oeſer, Adam Friedrich, tyſk Maler, f. 1717 i Preßburg, d. 1799 i Dresden, malede dels mindre Billeder i Email og Miniatur, dels ſtore Billeder al fresco. Han hører til Forløberne for dem, der bekæmpede Paryktidens Maniererthed og arbejdede for en renere og ædlere Smag i Kunſten. Blandt hans Frescobilleder fremhæves Malerierne i Nikolaikirken i Leipzig. Han har ogſaa modelleret, bl. a. et Mindesmærke over Dronning Caroline Mathilde i Celle. — Hans Søn, **Joh. Friedr. Ludw. O.**, f. 1751, d. 1792, var ogſaa Maler og Tegner i Dresden.

Oeſterley, Karl Wilhelm Friedrich, tyſk Maler og Raderer, f. 1805 i Göttingen, blev førſt Student og Dr. phil. og uddannede ſig derpaa til Kunſtner under Matthäi i Dresden. Efter et Ophold i Italien holdt han kunſthiſtoriſke Forelæsninger i Göttingen og malede ſamtidig, men forſmaaede dog ikke ſenere at uddanne ſig videre i Düsſeldorf og München. 1845 blev han hannoveranſk Hofmaler. Af hans Malerier fremhæves „Jephthas Datter“ og „Lenore“ ſamt ikke faa vellykkede Portræter. Han har raderet 18 Blade. — Hans Søn, **Karl Aug. Heinr. Ferd. O.**, f. 1839 i Göttingen, Elev af Faderen og Akademiet i Düsſeldorf, har iſær gjort ſig bekjendt ſom Landſkabsmaler ved ſine Billeder fra Norge.

Oetker, Friedr., tyſk Politiker, f. 1809, Bondeſøn, blev 1838 Overretsadvocat i Kasſel og optraadte tidlig djærvt imod Politivilkaarligheder. 1848 grundlagde han et friſindet Blad, valgtes til Landdagen og kæmpede i begge Stillinger for at hævde Kurhesſens frie Forfatning. 1850 blev han vilkaarlig kaſtet i Fængſel i en Maaned og maatte n. A. forlade Landet i Følge Tiltale for Krigsretten; han levede derpaa i 3 Aar paa Helgoland og 5 Aar i Brysſel og ſkrev ſenere

Skildringer fra Helgoland (1855) og „Belgiſche Studien" (1877). O. hjemvendte 1859, blev paa ny Redacteur og 1862 Medlem af Landdagen, hvor han ſom før kæmpede for politiſk Frihed; han var ogſaa Medſtifter af den tyſke Nationalforening. 1866 tog han Del i Forarbejderne i Kurhesſens Indlemmelſe i Preusſen og var ſiden uafbrudt Medlem af det preusſiſke Underhus og den tyſke Rigsdag (ſom Nationalliberal) indtil ſin Død 1881.

Oettingen, Alexander v., tyſk Moralſtatiſtiker, f. 1827 ved Dorpat, ſtuderede ved flere tyſke Univerſiteter og blev 1856 Profesſor i Theologi i Dorpat. Hans Hovedværk er „Die Moralſtatiſtik und die chriſtliche Sittenlehre" (2 Bd., Erlangen 1869—74); i ſenere Udgaver blev Statiſtiken og Ethiken to ſelvſtændige Værker. O.s ſtatiſtiſke Værk udmærker ſig ved ſtor Lærdom og ved mange interesſante Bemærkninger, men er ikke altid paalideligt, iſær paa Grund af hans Tilbøjelighed til at uddrage forhaſtede ethiſke Slutninger af et mangelfuldt Stof. Som Ethiker betoner O., at Individet baade i ſin Skyld og i ſin Pligt er Led af Slægten: „der gives ikke mere nogen Privatmoral". Den chriſtelige Lære om Arveſynden og om Kirkens Betydning giver ham Muligheden af at forbinde Statiſtik og Chriſtendom.

Oettingen-Wallerſtein, Ludvig K. E., Fyrſte af, tyſk Statsmand, f. 1791, arvede 1802 Fyrſtend. O., men tabte 1806 Souveræneteten, idet Landet blev mediatiſeret og inddraget under Bayern. 1813 medvirkede han til Landeværnets Ordning i en Del af Bayern, indtog 1819 ſit Sæde i Rigsraadernes Kammer og optraadte her ſaa kraftig for conſtitutionel Forfatning, at Regeringen 1823 fratog ham hans Embede ſom „Kronoberſthofmeiſter", ja endog fjærnede ham fra Kammeret, fordi han havde indgaaet et ikke ſtandsmæsſigt Ægteſkab. 1825 fik O. dog ſit Sæde igjen og blev 1828 Regeringspræſident i Augsburg og 1831 Indenrigsminiſter; han var et villigt Redſkab for Undertrykkelſen af den politiſke Gjæring, men kom ſenere i Strid med Kong Ludvig I for dennes Ødſelhed og magtſyge Indblanding i Forvaltningens Enkeltheder og fjærnedes 1837. O. gjorde nu ſaa kraftig Oppoſition, at han 1840 fik en Duel med ſin Efterfølger, Miniſter Abel; han traadte i Nov. 1847 i Spidſen for det friſindede Miniſterium, ſom Lola Montez udvirkede, men afgik allerede i Marts 1848. N. A. opgav O. ſit Sæde i 1ſte Kammer og lod ſig vælge til 2det Kammer, hvor han indtil 1859 var en af Oppoſitionens Ledere; han nedlagde 1862 ſit Valgbrev og drog til Schweiz, hvor han døde 1870.

Oettinger, Eduard Maria, tyſk Forfatter, f. 1808 i Breslau, begyndte ſom Theaterrecenſent i Wien, men gik 1828 til Berlin, hvor han traadte i Forbindelſe med Saphir og u. A. ſtiftede et humoriſtiſk-ſatiriſk Blad, „Eulenſpiegel". Saa vel dette ſom en Række ſenere Blade af ſamme Art („Figaro", „Argus, „Charivari" o. fl.) fandt megen Udbredelſe, men bragte ham ogſaa idelig i Strid med Cenſur og Politi, og de maatte i Regelen gaa ind efter en temmelig kort Tilværelſe. De beſtandige Conflicter med det offentlige ſaa vel ſom med de mange private Fjender, han ſkabte ſig, nødte O. til ſtadig at ſkifte Opholdsſted. Sine ſidſte Aar tilbragte han dog i ſtørre Ro i Leipzig og Dresden, væſentlig ſysſelſat med Udarbejdelſen af omfangsrige hiſtoriſke og bibliographiſke Værker, af hvilke kunne nævnes „Geſchichte des däniſchen Hofes" (8 Bd., 1858) og »Moniteur des dates« (6 Bd., 1866—68, fortſat af H. Schramm). Af hans Digtſamlinger opnaaede „Buch der Liebe" (1832) 5 Opl.; men ogſaa hans talrige humoriſtiſke Skizzer og Noveller, dramatiſke Arbejder og hiſtoriſke Romaner fandt i ſin Tid mange Læſere. D. 1872.

Oetzthal, en Dal i Tiroler-Alperne, der fra det over 10,000 F. høje Hochwild-Spitze ſænker ſig mod N. til Inn-Dalen. Efter Dalen kaldes ofte den hele omliggende Bjærgmasſe **Oetzthaler-Alperne**, hvis højeſte Punkt er det 11,920 F. høje Wild-Spitze. Fra den øvre Inndal føre Kaunſer-, Pitz- og Oetz-Dalene op til en ſtorartet Samling af ſnedækkede Toppe med mægtige Gletſchere.

Oeynhauſen, ſ. **Rehme**.

Ofänto, Oldtidens Aufidus, en lille Flod i Syditalien, udſpringer paa Apenninerne og falder i Adriaterhavet 1 M. n. v. for Barletta.

Ofen, ſ. **Budapeſt**.

Offenbach, Stad i Storhertugd. Hesſen ved Floden Main, ¾ M. ø. for Frankfurt. 32,000 I. (1885). De mærkeligſte Bygninger ere et fyrſteligt Slot, flere Kirker, den nye Caſerne, Jærnbanegaarden og Skolebygningerne. Stærkt udviklet Induſtri, hvis Hovedfrembringelſer ere Vogne, Maſkiner, Læder- og Galanterivarer, Bijouteri, Sukker, Tobak, Jærn- og Staalvarer, Farvevarer, Glanspapir m. m.

Offenbach, Jacq., f. 21 Juni 1819 i Köln, d. 5 Oct. 1880 i Paris, Søn af Juda O. (egentlig Juda Eberſcht), der var Cantor ved den moſaiſke Menighed i Köln. 1835—37 var O. Elev af Conſervatoriet i Paris; han levede ſig ſaaledes faſt i Paris, at han maa regnes for franſk Componiſt. Hans morſomme Operetter vandrede til alle Verdens Egne, men ſelv forlod han kun Paris enkelte Gange paa kortere Tid. O. begyndte ſom Violoncelliſt i Orcheſtret i Opéra comique, blev 1849 Capelmeſter i Théâtre français, ledede 1855—66 ſelv et Operaforetagende, men lod derpaa ſine Stykker opføre paa forſkjellige Pariſer Scener, foreſtod 1872—76 endnu en Gang ſelv en Scene (Théâtre de la Gaité), beſøgte Amerika, om hvilken Rejſe han ſkrev »Notes d'un musicien en voyage« (1877), og var med vaklende Helbred endnu ſine ſidſte Aar virkſom for ſine Stykkers Fremgang. Han har ſkrevet over 100 Stykker, mange i 1 Akt, men ogſaa mange i tre og fire Akter, og om han end ſærlig har dyrket den muſikalſke Farce og den traveſterende, den parodiſke Genre, ſaa har han gjort det paa en ſaa genial Maade og viſt en ſaadan muſikalſk Begavelſe og Melodirigdom, at man friſtes til at bære over med den ofte vidt drevne Raadhed. „Orpheus i Underverdenen" (1858), „Den ſkjønne Helene" (1864), „Pariſerliv" (1866), „Prinſesſen af Trapezunt", „Storhertuginden af Gerolſtein" (1867), „Tambourmajorens Datter" og hans ſidſte Stykke »Les contes d'Hoffmann«, ſom førſt opførtes efter hans Død, høre til hans bedſte Stykker.

Offenburg, Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Kinzig, 9 M. ſ. ſ. v. for Carlsruhe. 7,000 J. Livlig Induſtri i Tobak, Roeſukker og Maſkiner. Mindesmærke for Oken.

Offenſiv, angrebsvis, modſ. defenſiv. I overført Betydn. ſiges en Hær at indtage en o. Stilling, naar den har valgt ſin Opſtilling i Terrainet ſaaledes, at den ikke har Terrainhindringer liggende foran ſig, der kunne vanſkeliggjøre dens Fremrykning; en Bro eller et Pas ere beſatte o., naar man har ſat ſig faſt paa den mod Fjenden vendende Side af Floden eller Bjærgkjæden.

Offer (af lat. offerre, tilbyde), de Gaver, ſom bringes en Guddom ſom Tegn enten paa Underkaſtelſe eller paa Taknemmelighed eller ſom Sonemiddel. O.s Størrelſe ſtod hyppig i Forhold baade til den ofrendes Evner, til den Sag, hvorfor der ofredes, og til den vedkommende Guds Anſeelſe. Derfor kunde der ogſaa blive Tale om Menneſkeofre; men almindelig er det Dyr eller Markfrugter, der ofres. En Del af Dyret blev opbrændt; andre Dele tilfaldt Offerpræſterne, og Reſten kunde den ofrende ſælge eller ſelv bruge, for ſaa vidt det ikke blev fortæret ved et Gjæſtebud til Gudens Ære, et **Offermaaltid**. Saadanne O. bruges endnu i mange af de nu beſtaaende hedenſke Religioner. Det moſaiſke O. deltes med Henſyn til Øjemedet i Sonoffer og Takoffer. Der maatte ikke ofres Menneſker (jvfr. dog Jephtha). De blodige O., Brændofrene, bragtes af de rene Dyr, Oxer, Geder, Faar og Duer. De ublodige O. vare Madofre (Mel, Kager, Salt, Olje, Honning og Virak), ſamt Drikofre (Vin, der udgødes paa Alteret). Det moſaiſke O. maatte efter 5te Moſeb., Cap. XII, kun bringes i Jeruſalem paa det hellige Sted og maatte altſaa ophøre med Templets Fald. Rabbinerne lære, at Bønnen er traadt i O.s Sted, medens det fra Chriſtendommens Standpunkt hævdes, at O. var det egentlig centrale i Moſaismen, og at den egentlige Moſaisme derfor maa ſiges at være ophørt med O.s Ophør. Inden for Chriſtendommen kan der ikke blive Tale om O. i egentlig Forſtand; dette er afſkaffet derved, at Chriſtus ved ſin Lidelſe og Død ēn Gang for alle har bragt det for alle Menneſker og alle Tider fuldgyldige O. (Hebr. X, 14—18). De eneſte O., ſom de chriſtne ſkulle bringe, ere aandelige Takofre, d. e. Bønner og Lovprisninger. Desuagtet har den katholſke Kirke bragt det jødiſke Offerbegreb frem igjen ved at betragte Mesſen ſom en Gjentagelſe af Chriſti Offerdød, **Mesſeofferet** ell. **det ublodige O.** — O. betegner tillige de frivillige Gaver, der paa Alteret bringes den Gejſtlige.

Offertōrium, den førſte Hoveddel af den katholſke Mesſe. Præſten bereder under Bøn Vin og Brød ſamt ſig ſelv til Conſecrationen.

Officēr, højere militær Befalingsmand fra Secondlieutenanter opefter i Modſætn. til Underofficererne. O. i Hærene deles ſædvanlig i: Generaler, hvoraf der i Danmark kun haves 2 Klasſer, Generallieutenanter og Generalmajorer, men i fremmede Hære 3 eller endog 4: Marſchaller, Generaler, Generallieutenanter og Generalmajorer; Stabsofficerer, i Danmark kun Oberſter og Oberſtlieutenanter, i andre Lande tillige Majorer; og Subalternofficerer, neml. Capitainer eller, ſom de ved Rytteriet benævnes, Ritmeſtere, ſamt Premier- og Secondlieutenanter foruden Lieutenanter af Forſtærkningen. I Marinerne deles O. i Flagmænd, neml. Admiraler, Viceadmiraler og Contreadmiraler; Stabsofficerer, af hvilke den danſke Flaade kun har Commandeurer, andre, ſom den norſke og ſvenſke, desuden Commandeurcapitainer, og Subalternofficerer, neml. Capitainer, Premier- og Secondlieutenanter ſamt Reſervelieutenanter. Underofficerschargerne ere for Øjeblikket i den danſke Hær følgende 4: Stabsſergent, Overſergent, Sergent og Corporal; ved Flaadens Artilleri- og Matroscorps Overkanonēr og Overbaadsmand, Kanonēr og Baadsmand, Underkanonēr og Underbaadsmand, Overconſtabel og Overmatros. Chargebenævnelſerne for de forſkjellige Klasſer af O. og Underofficerer variere for øvrigt noget i de forſkjellige Lande og i ſamme Hær endog ved de forſkjellige Vaaben; her i Landet har man fra 1854, men iſær ved Hærloven af 1867, udſlettet en ſtor Del af de gamle Benævnelſer og til bedſte for den aandsforladte og uhiſtoriſke Ensformighed indført en Del nyopfundne. **Officerſkolen**, den danſke Hærs theoretiſke Læreanſtalt for dens faſte Officerer, er oprettet ved Hærloven af 1867 og etableret paa Frederiksberg Slot. Den har en Oberſtlieutenant eller Oberſt ſom Chef og foruden de nødvendige Skoleofficerer et Lærerperſonale af Officerer og civile Videnſkabsmænd. Den har efter Hærordningen 1880 tre Klasſer af Elever. Den 1½aarige næſtældſte Klasſe er den, ſom enhver, der vil være faſt Officer i Hæren, maa gjennemgaa efter at have modtaget den førſte militære Uddannelſe ved en af Hærens Afdelinger og desuden godtgjort at beſidde de nødvendige Forkundſkaber. Den 2aarige yngſte Klasſe er kun beſtemt for et begrænſet Antal Secondlieutenanter eller Underofficerer, der i øvrigt ſkjønnes at kunne blive qvalificerede til en Gang at blive faſte Officerer, men trænge til Udvidelſe af deres Kundſkaber for at kunne blive Elever i næſtældſte Klasſe. Den 2½aarige ældſte Klasſe er beſtemt til at give faſte Officerer, i Regelen Premierlieutenanter af Vaabnene, den mere videnſkabelige Undervisning i Artilleriets, Ingenieurernes og Generalſtabens Fag, uden at det dog er gjort til Pligt for Officererne af de tre ſpecielle Vaaben at gjennemgaa denne Klasſe; denne har tillige en Afdeling for Premier- og Secondlieutenanter af Flaaden, beſtemt til at uddanne disſe til dennes techniſke og videnſkabelige Poſter.

Officiāl, den katholſke Biſkops Vicarius i verdslige Sager, iſær Ægteſkabsſager.

Officiānt, Embedsmand, Betjent. **Officiantværelſe** paa et Hoſpital, Værelſe for enkelte Perſoner (modſ. Fællesſtue), oprindel. Beboelſe for Hoſpitalets Perſonale.

Officiel [ēll], hvad der hidrører directe fra en Autoritet; deraf vis, tilforladelig, ſom o. Beretning; **officiōs**, tjenſtvillig, hvad der vel ikke- umiddelbart udgaar fra en Autoritet, men dog paa dens Foranledning.

Officin, det Sted i Apotheket, hvor Lægemidlerne tilberedes, og hvorfra de udleveres til Publikum. **Officinelt** kaldes et Lægemiddel, ſom er optaget i den gjældende Pharmakopoe. **Officinelle Planter**, Lægeplanter, ere ſaadanne, ſom anvendes i Lægevidenſkaben. Tidligere betragtede man kun vildtvoxende Planter ſom o., men man har i nyere Tid lært at indſe, at de ſamme Arter i dyrket Tilſtand ere af lige ſaa ſtor, i enkelte Tilfælde endog af ſtørre Virkning end de i Naturen indſamlede. I ſaa at ſige alle botaniſke Haver findes ſædvanlig et ſærligt Kvarter for de o. P.

Officium, lat., Pligt, Embedspligt; det **hellige O.**, Benævnelſe paa Inqviſitionen.

Ofoten, Præſtegjæld i Nordlands Amt i Norge, med omtr. 4,100 I., hvoraf adſkillige Lapper. Gjennem Præſtegjældet trænger ſom en Fortſættelſe af den ſtore Veſtfjord den 8 M. (65 Kilom.) lange **Ofotenfjord** ind, hvoraf en Arm, **Rombaken**, ſtrækker ſig ſaa langt mod Øſt, at dens Bund kun er en Mils Vej fjærnet fra Rigsgrænſen. Fra Framnæs (mellem Rombaken og en ſydligere Arm, Veisfjorden) bygges for Tiden af et engelſk Selſkab en Jærnbane, ſom ſkal fortſættes til Luleå.

Oftedal, Lars, norſk Gejſtlig og Opbyggelſesprædikant, f. 27 Dec. 1837, Søn af en Skolelærer i Stavanger, blev theol. Candidat 1864, var i de følgende Aar anſat dels i den indre Miſſions Tjeneſte, dels ſom Sømandsmiſſionær (i Cardiff 1866—68), blev ſenere reſid. Capellan ved Petri Kirke i Stavanger og 1885 Sognepræſt ſmſtds. Udgaaet fra et haugianſk Hjem begyndte han allerede ſom Student at holde Opbyggelſer i Bygderne om Chriſtiania og fortſatte dermed fra 1865 ſom rejſende Miſſionær, navnlig omkring paa Veſtlandet og ſærlig om og i ſin Fødeby Stavanger. Efterhaanden fik denne Virkſomhed ſine literære Udſlag i Sangbøger, Opbyggelſesblade („Bibelbudet“) o. lign. og førte ham til praktiſke Byggeforetagender; navnlig efter Boſættelſen i Stavanger grundlagde han paa frivillig Subſkription Søndagsſkoler, Bedehuſe, Børneaſyler o. lign. 1875 aabnede han Forſamlingshuſet „Bethania“ i Stavanger, 1877 „Bethanias Vajſenhus“ (for 50 Børn); 1878 oprettedes et Bogtrykkeri for den ſamtidig grundede Avis „Veſtlandspoſten“ og ſ. A. et Magdalenehjem (ſom dog nedlagdes 1882) og „Bethanias Børnehjem“, 1880 „Vajſenhuſet Nr. 2“ og „Guttehjemmet Nr. 3“ m. m. Alle disſe Stiftelſer, hvortil høre flere Filialer, udgjøre det ſtorartede „Bethaniakvartal“ paa 6,574 □ Alen og holdes fremdeles i Gang. O. har ſom Theolog hørt til det lavkirkelige Reformparti, der grupperede ſig om Jac. Sverdrup (ſ. d. A.); han ſluttede ſig under Vetoſtriden til Venſtre og valgtes 1882 til Stortingsmand for Stavanger. Under Rigsretsdebatterne talte og ſtemte han for Rigsret mod det Selmerſke Miniſterium, men ſpillede ellers ikke ſom Politiker nogen betydelig Rolle; han blev heller ikke gjenvalgt 1885. O.s Avis „Veſtlandspoſten“ er efterhaanden bleven Hovedorgan for det kirkelig-politiſke Reformparti, ſom efter ham kaldes **Oftedølerne**, men ſom har kaldt ſig ſelv det „kirkelige“ (eller „chriſtelige“) Venſtre; en øſtlandſk Udgave udkommer ſiden 1886 i Chriſtiania under Navnet „Folkets Avis“ og antages at ſtaa Statsraad Joh. Sverdrup meget nær.

Ofterdingen, Heinr. v., ſ. **Heinrich**.

Og, Konge af Baſan, en Mand af kæmpemæsſig Væxt, blev overvundet af Moſes, og hans Land givet til Manasſe Stamme.

Ogden City [ſitti], Stad i Territoriet Utah i Nordamerika, 6 M. n. for Saltſøſtaden. 3,000 I. Talrige Melmøller.

Oggione [oddſchōne] ell. **Uggione, Ugnone**, Marco da, ital. Maler, f. 1460, d. 1530, Elev af Lionardo da Vinci, er iſær af Betydning ved ſine to Copier af da Vincis „Nadvere“; den ene, i Olje, beſtemt for Kloſtret la Certoſa i Pavia, er nu i Akademiet i London; den anden, al fresco, til Kloſtret Caſtellazzo ved Milano, er nu overført til Maleriſamlingen Brera i Milano.

Ogham kaldes den Skriftform, ſom findes brugt paa Stenindſkrifter i Irland, Wales, Cornwall og det veſtlige Skotland helt op til Shetland omtr. fra 5te og følgende Aarh. e. Chr.; det er 16 Tegn, beſtaaende af et vexlende Antal lange og korte Streger eller Punkter og antages paa en eller anden Maade at ſtamme fra latinſk Skrift; Sproget ſynes at være irſk, endog i walisiſke Indſkrifter, hvor hyppig en latinſk Overſættelſe eller Paraphraſe gjør det bedſt forſtaaeligt. Nogle af de nyeſte ſkotſke O.-Indſkrifter have endog været tydede fra nordiſk Sprog. O.-Indſkrifternes Indhold har ikke directe hiſtoriſk Betydning, da de i Regelen kun ere Gravſkrifter med Navnet paa den afdøde og nogle faa af hans Slægtninge ell. lign., men de ere af ſtor philologiſk Interesſe. Navnet O. afledes hyppig fra den keltiſke Gud Ogmios, der omtales af klasſiſke Forfattere.

Ogier, Charles [ſchiē], f. 1595 i Paris, d. 1654 ſmſtds., Parlamentsadvocat, fulgte 1634 ſom Secretær med den franſke Ambasſadeur Grev d'Avaux paa hans Sendelſe til det danſke, ſvenſke og polſke Hof. Af denne Rejſe har han givet en vidtløftig latinſk Skildring, der udgaves af hans Broder 1656 (»C. Ogerii Ephemerides s. Iter Danicum, Svecicum, Polonicum«) og indeholder interesſante Oplysninger til de nævnte Hoffers og Sædernes Hiſtorie.

Oginſki, en gammel litauiſk Adelsſlægt. **Mich. Caſimir O.**, Storhetman af Litauen, f. 1731 i Warſchau, ſtillede ſig 1771 i Spidſen for en Conføderation mod Rusland og maatte derfor flygte, indtil han 1776 blev amneſteret. Han anlagde paa egen Bekoſtning den **oginſkiſke Kanal**, ſom ved at forene Njemen og Pripet ſætter Øſterſøen i Forbindelſe med det ſorte Hav. Hans Slot var et Samlingsſted for Kunſtnere. 1791 underſtøttede han den nye Forfatning. D. 1799. — Hans Broderſøn, **Mich. Kleophas O.**, Storſkatmeſter for Litauen, f. 1765, tog under Koſciuszko 1794 Del i den polſke Frihedskrig og maatte derefter flygte til Udlandet; han blev 1802 amneſteret og levede i flere Aar paa ſine Godſer kun for Videnſkaben og Kunſten, navnlig Muſiken. Han blev 1810 Senator, men opholdt ſig fra 1815 i Firenze, hvor han døde 1831. Blandt hans muſikalſke Compoſitioner ere iſær Polonaiſerne bekjendte, Hans »Mémoires sur la Pologne et les Polonais depuis 1788—1815« (2 Bd., 1826) ere vigtige for hans Tids Hiſtorie.

Oglio [ōlljo], Flod i Norditalien, udſpringer paa Alperne ved Tirols Grænſe, gjennemløber i ſit øvre Løb Camonica-Dalen og derefter Iſeo-Søen, fra hvilken den med Retning mod S. og ſenere mod S. Ø. løber til Po; 35 M. lang.

Ogmund Finnsſøn, ſ. Heſtbo.

Ogove, en vandrig Flod i det veſtlige Afrika, udſpringer under 3° ſ. Br. mellem 31° og 32° ø. L. og er i ſit Øvre- og Mellem-Løb rig paa Vandfald og meget vanſkelig at beſejle. I ſit Nedre-Løb danner den et Delta og falder under ½ til 2° ſ. Br. ud i Atlanterhavet. Frankrig har grundet talrige Etablisſementer langs Floden og taget Landet mellem 1° n. B. og 2° ſ. Br. i Beſiddelſe. Den franſke Rejſende Savorgnan de Brazza (ſ. d. A.) har indlagt ſig megen Fortjeneſte ved Landets Udforſkning.

Ogyges [ō], den ældſte af de i den græſke Sagnhiſtorie omtalte Konger, under hvis Regering Kopaïsſøen overſvømmede en ſtor Del af Bøotien; kun han og hans Familie bleve reddede. Efter ham kaldtes Bøotien ogſaa **Ogygia**, hvilket Navn hos Homer betegner Kalypſos Ø.

Ohio [ohājo], 1) Misſisſippi-Flodens ſtørſte Biflod fra Ø., opſtaar ved Pittsburg i Staten Pennſylvania i Nordamerika ved Foreningen af de to Floder Alleghany, der kommer fra N., og Monongahela, der kommer fra S. Efter Foreningen løber Floden førſt mod N. V., ſenere mod S., S. V. og V. og danner Grænſen mellem Staterne Ohio, Indiana og Illinois paa den ene Side og Veſt-Virginia og Kentucky paa den anden. Dens vigtigſte Bifloder ere fra højre Side Muskingum, Scioto, Miami og Wabaſh, fra venſtre Side Kanawha, Big-Sandy, Licking, Kentucky, Green, Cumberland og Tennesſee. Flodens Længde er omtr. 300 M., dens Flodgebet 10,000 □ M. Den er ſejlbar i hele ſit Løb. 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Erie-Søen, der ſkiller den fra Canada, og Staterne Pennſylvania, Veſt-Virginia, Kentucky, Indiana og Michigan. 1,932 □ M. med 3,198,000 I. (1880), hvoraf 80,000 Farvede. Midten af Landet ligger omtr. 1,000 F. over Havet, og herfra falder det til alle Sider. Hovedfloden er Ohio, der danner Grænſen mod S. Ø. og S. og optager Vandene fra ſtørſte Delen af Staten. Til Erie-Søen flyder en Mængde Smaafloder. Agerdyrkning og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv, og ſtørſte Delen af Landet er under Cultur. De vigtigſte Kornſorter ere Byg og Hvede. Her holdes en ſtor Mængde Svin. Af Mineralprodukter ere Jærn og Kul til Stede i ſtor Mængde og foranledige en betydelig Induſtri. Handelen og den indre Samfærdſel fremmes i høj Grad ved et udſtrakt Jærnbane- og Kanalnet og ved de mange ſejlbare Floder. Hovedſtad Columbus. Den vigtigſte Stad er Cincinnati med 255,000 I. — Staten ſtyres af en Gouverneur, et Senat paa 33 og et Repræſentanthus paa 105 Medl., alle valgte paa 2 Aar; Forfatningen er afgjort demokratiſk. Til Unionens Repræſentanthus ſender O. 21 Medl. — O. hørte tidligere til Virginia, lagdes ſiden til Nordveſtterritoriet og bebyggedes iſær fra Nyengland og Pennſylvania; 1802 optoges den ſom Stat i Unionen.

Ohiodyr [ſ. o.], ſ. Maſtodon.

Ohlau, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Ohlaus Udløb i Oder, 3 M. ſ. ø. for Breslau. 9,000 I. Stort Slot. Tobaksfabrikation.

Ohm, et Vinmaal i forſkjellige Lande, i Sverige (kaldet Åm) lig 6 Kub. Fod, 157 fr. Liter eller 162,6 d. Potter, i Schweiz (Saum eller Muid) lig 150 Liter eller 155,3 d. Potter, i Rusland lig 12 Vedro eller 152,8 d. Potter. Ogſaa i Tyſkland gjaldt O. tidligere (indtil 1872) ſom Vinmaal, men havde forſkjellig Størrelſe (Hannover 161,2, Leipzig 157, Lübeck 150,6, Hamborg og Bremen 150, Frankfurt 148,4 og Preusſen 142,2 d. Potter). — En O. kaldes efter Phyſikeren Ohm (ſ. n. A.) den Enhed, hvori man nu hyppig angiver den elektriſke Ledningsmodſtand i Stedet for den tidligere altid benyttede Siemenſke Enhed (ſ. Elektriſke Enheder).

Ohm, Georg Simon, tyſk Phyſiker, f. 1787 i Erlangen, d. 1854 i München. Han var førſt Lærer i Mathematik og Phyſik, 1828—33 ved Krigsſkolen i Berlin; fra 1833 til ſin Død var han Profesſor i Phyſik ved Univerſitetet i München og Medlem af Videnſk. Akad. ſmſtds. Han opdagede 1826 den efter ham opkaldte O.s Lov, i Følge hvilken den elektriſke Strøm kan underkaſtes Beregning. Den udſiger, at den elektriſke Strøms Styrke er lig Forholdet imellem den elektromotoriſke Kraft og Ledningsmodſtanden, og ved dens Hjælp kan man dels anordne de galvaniſke Apparater paa den henſigtmæsſigſte Maade, dels beſtemme deres Værdi ſom Elektricitetsfrembringere.

Ohnet, Georges [onē], franſk Forfatter, f. 1848 i Paris, var førſt Advocat, derpaa Medarbejder af »Constitutionel«. Hans Roman »Serge Panine« (1881) gjorde ſtor Lykke. Han har den for det ſtore Publikum nødvendige Spænding til ſin Raadighed og behandler ſociale Problemer i Bourgeoiſiets Interesſe. Senere bekjendte Romaner, hvoraf nogle ere dramatiſerede med ſtort ſceniſk Held, ere »Le maître de forges« (1882), »La comtesse Sarah« (1883), »Lise Fleuron« (1884), »La grande marnière« (1885) oſv., alle udkomne i mange Oplag og overſatte til Feuilletonbrug i mange Lande.

Ohra, Flække i Veſtpreusſen ved Floden Radaune, tæt ø. for Danzig med 6,000 I. og talrige Landſteder.

d'Ohsſon, Ignat. Mouradgea, ſvenſk Diplomat og Orientaliſt, f. 1740 i Conſtantinopel, hvor hans Fader, ſom var af en rig armeniſk Slægt, var Tolk ved det ſvenſke Conſulat i Smyrna, blev 1763 anſat ved det ſvenſke Geſandtſkab i Conſtantinopel, udnævntes 1768 til førſte Dragoman og fik 1780 ſvenſk Adelſkab, hvorefter han til ſit forrige Navn føjede Navnet d'O. Han udgav 1784, efter at have boſat ſig i Paris, »Tableau général de l'empire Ottoman« (1787—90), en Fremſtilling af den tyrkiſke Lovgivning, Religion, Sæder og Skikke. 1792 vendte han ſom Legationsraad tilbage til det ſvenſke Geſandtſkab i Conſtantinopel og blev 1795 befuldmægtiget Miniſter ved Porten. I ſtørre Maal gjenoptog han nu ſine tidligere Forſkninger, hvis Reſultater han dog kun til Dels naaede at offentliggjøre i »Tableau historique de l'Orient« (1804), da han efter 1799 at have forladt ſin Poſt og atter være gaaet til Frankrig 1807 døde i Bièvres. — Hans Søn, **Conſtantin Mouradgea**, Baron d'O., f. 1779 i Tarapia ved Conſtantinopel, d. 1851 i Berlin, var en Tid lang anſat ved de ſvenſke Geſandtſkaber i Preusſen, Spanien og Frankrig, var 1816—35 ſvenſk Miniſter i Haag og 1835—50 i Berlin; 1828 fik han friherrelig Værdighed. Ligeſom Faderen, hvis Værk om det tyrkiſke Rige han fortſatte, gav han ſig meget af med videnſkabelige Forſkninger. Hans vigtigſte Skrifter ere »Histoire des Mongols« (1834—35) og »Des peuples du Caucase dans le 10ème siècle« (1828).

Ohud, Bjærg ved Mekka, ſ. **Muhammed**.

Oil-City [oil ſitti], en af de ſaakaldte Petroleumsſtæder i den nordveſtlige Del af Staten Pennſylvania i Nordamerika, 14 M. n. til v. for Pittsburg, er opſtaaet efter 1860 og har over 10,000 I., hvis Hovederhverv er knyttet til Omegnens rige Petroleumsbrønde.

Oiſe [oahs], 1) Flod i Frankrig, udſpringer paa den belgiſke Grænſe, gjennemløber Dep. Aisne, Oiſe og Seine-Oiſe og falder efter 30 M.s Løb fra højre Side i Seine. 2) Departement i Nordfrankrig, omgivet af Dep. Somme, Aisne, Seine-Marne, Seine-Oiſe, Eure og Nedre-Seine. 106 □ M. med 405,000 I. (1881). De vigtigſte Vandløb ere Oiſe med dens ſmaa Bifloder og Epte, der danner Veſtgrænſen og falder i Seine. Saa vel Agerdyrkning og Vinavl ſom Induſtri ſtaar paa et højt Trin. De vigtigſte Induſtrigrene ere Uld- og Bomuldsmanufakturer. Hovedſtad Beauvais.

Oká, Flod i Rusland, udſpringer i den ſydlige Del af Gouv. Orel, løber gjennem dette Gouv. og Tula, Kaluga, Moſkva, Rjaſan, Tambov, Vladimir og Niſchnij-Novgorod til Volga, ſom den naar ved Staden Niſchnij-Novgorod. De betydeligſte Bifloder ere Moſkva fra venſtre Side og Zna med Mokſcha fra højre. Henved 200 M. lang.

Oka, i det nye græſke (metr.) Vægtſyſtem lig 1250 kongel. Drachmer ell. 1250 fr. Gram, lig 2,5 d. Pund; i den ældre Vægt, der endnu hyppig bruges, er den 2,56 d. Pund og delt i 400 Drachmer. I Tyrkiet er O. (à 400 Drachmer) af følgende Størrelſe: Conſtantinopel 2,56, Rumænien 2,562, Cypern 2,536, Ægypten 2,471 d. Pund; ogſaa i Tyrkiet er for øvrigt fra 1 Marts 1874 det metriſke Syſtem indført, i hvilket O. ikke forekommer.

Okeanos kaldes hos Homer den ſtore Strøm, der omſlutter Jorden. Som Perſonification er det en mægtig Guddom (Havgud), der kun viger for Zeus; hans Ægteſælle er Tethys. Efter Heſiodos er han Søn af Uranos og Gæa, Fader til 8,000 Sønner (d. e. Floder og Strømme) og 3,000 Døtre (Okeanider, ſ. **Nymphe**).

Okeghem ell. **Ockenheim**, Joh., en af de berømteſte nederlandſke Muſikere i det 15de Aarh. og Hovedet for den anden nederlandſke Skole. Til hans Elever hørte Josquin, Pierre de la Rue o. fl. Han er næppe født tidligere end 1430 og maa være død efter 1512, men før 1525, var en Tid lang Capelmeſter hos Carl VII af Frankrig og blev ſenere Trésorier ved Martinscapitlet i Tours. Der er kun opbevaret meget lidt af, hvad han har ſkrevet, nemlig en eneſte Mesſe, 6 Motetter for 3 og 4 Stemmer og enkelte ſpredte mindre Stykker.

Okéllos Lukános, den foregivne Forfatter til flere nypythagoræiſke Skrifter fra det 2det Aarh., af hvilke det betydningsfuldeſte ſynes at være det endnu opbevarede „om Univerſets Natur" (περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως). Det er en ſkarp og conſequent Fremſtilling af den platoniſke og ariſtoteliſke Lære om Naturen og Verden.

Oken, Lorenz, berømt tyſk Naturforſker og Naturphiloſoph, f. 1 Aug. 1779 i Bohlsbach ved Offenburg, blev 1807 Profesſor i Jena, hvor han holdt Forelæsninger over Naturhiſtorie og Naturphiloſophi, og redigerede 1816—48 det berømte, dels encyklopædiſke, dels naturhiſtoriſke Tidsſkrift „Iſis". Paa Grund af Delagtighed i politiſke Uroligheder (Wartburgerfeſten) maatte han nedlægge ſit Profesſorat, men blev 1828 Profesſor i München og 1832 i Zürich, hvor han døde 11 Aug. 1851. Hans vigtigſte Skrifter ere „Lehrbuch der Naturgeſchichte" (3 Bd., 1813—27) og „Allgemeine Naturgeſchichte für alle Stände" (13 Bd., 1833—41). 1883 rejſtes ham et Mindesmærke i Offenburg. — O. er en af de vigtigſte Repræſentanter for den ſpeculative Naturphiloſophi og har paavirket Schelling meget, ſom det ſynes navnlig gjennem et utrykt Udkaſt til en Naturphiloſophi, forfattet 1802. Hele Philoſophien er for ham Naturphiloſophi; denne fremſtiller „Guds evige Forvandling til Verden": ved Gud forſtaar han Univerſet ſom Helhed, ved Verden de enkelte Væſener og Former; ogſaa Kunſt, Videnſkab oſv. ere Naturphænomener. Af hans „Lehrbuch der Naturphiloſophie" (1809, 3dje Opl. 1843) indeholder 1ſte Del, Matheſis, Læren om Altet (de mathematiſke Former, Tid og Rum, Urſtoffet); 2den Del, Ontologien, Læren om det enkelte (Kosmogoni, den uorganiſke Verden), og 3dje Del, Biologien ell. Pneumatologien, Læren om de organiſke Væſener, i hvilke det enkelte (Mikrokosmen) fremtræder ſom Billede af Altet (Makrokosmen). De levende Væſener have udviklet ſig af en (kulſtofholdig) Urſlim. Pſychologien er Zoologiens ſidſte Del; i den forekommer ſamlet, hvad der er ſpredt i de andre Dele. I Menneſket „blev Gud Kjød", vaagner Verdensbevidſtheden. Helten er den højeſte Type for Menneſket, thi alle Kunſter og Videnſkaber ſamle ſig i Krigskunſten, opfattet ſom den Kunſt, hvorved Vejen banes for Menneſkehedens ſalige Tilſtand, hvor Ret og Frihed herſker. Trods O.s Myſtik og Uklarhed har han udtalt enkelte Tanker, der ſiden ere blevne optagne igjen, og hans Anſkuelſes „titaniſke Driſtighed" har virket begejſtrende og ſporende paa mange.

Okker, oprindelig nogle i Naturen forekommende, pulverformige eller ſkjøre Mineralſtoffer, der i Almindel. ere Sønderdelingsprodukter af metalliſke Mineraler. Sædvanlig forſtaar man i daglig Tale ved O. Jærnokker. Jærnokkerne ere ofte urene af forſkjellige mechaniſk iblandede Stoffer, og herfra hidrøre ſtundum de forſkjellige Farvenuancer af de i Handelen forekommende Sorter. Flere Arter O. bruges ſom Malerfarve, da de ere baade varige og billige, f. Ex. den røde, gule og brune Jærnokker, der beſtaar af mere eller mindre rent Jærntveilte, Jærntviltehydrat eller ſvovlſyreholdigt Jærntveilte. Man benytter ogſaa meget alm. kunſtig tilberet O.

Oktaëder (af gr. ὀκτώ, otte), et Polyeder, begrænſet af 8 Flader. Det regulære O. er begrænſet af 8 ligeſidede Trekanter, der ſtøde ſammen i 6 ſirſidede Hjørner.

Oktänt, ſe Sextant.

Ol (egtl. „Kjæp", oldn. völr; ſaaledes ogſaa tyſk Wall), i Fiſkehandelen et Antal af 80.

Olaf Tryggvesſøn, Konge i Norge 995—1000, Sønneſøns Søn af Harald Haarfager og Søn af Tryggve, Underkonge i den øſtlige Del af Viken, ſom blev ſnigmyrdet af Erik Blodøxes Søn Gudrød. Den dræbtes Enke og ſpæde Søn maatte ſkarpt efterſtræbte flygte gjennem Sverige til Rusland. Beretningerne om hans Hændelſer paa Flugten og i Rusland ere ſaa udſmykkede med Mirakler og katholſke Legender, at det altid maa blive umuligt at angive, hvad der er hiſtoriſk Sandhed i denne Kongeapoſtels Ungdomsliv. Det ſamme gjælder ogſaa om de romantiſke Beretninger om O.s Vikingefærd i Øſterſøen og de britiſke Farvande. Dermod er det ſikkert nok, at O. endnu ganſke ung havde erhvervet ſig Ry for at være en af Samtidens ſtridbareſte Høvdinger, ligeſom han overgik alle Mænd i Styrke og Legemsidrætter. I England hærjede han i flere Aar, til Dels ſammen med den danſke Konge Svend, men ſluttede 994 Fred med Kong Ethelred og lod ſig døbe, hvorved Ethelred var hans Fadder. O. lovede da aldrig mere at hærje i England, og Sommeren efter (995) gik han med faa Skibe over til Norge. Han ankom netop i det heldige Øjeblik, da Haakon Jarl havde gjort ſig ſaa forhadt, at han blev fordrevet af Bønderne og myrdet af en Træl. O. blev nu uden Vanſkelighed erkjendt ſom Konge og Norges Herſker. Hans hele Kraft og hans korte Regeringstid optoges ſiden af at indføre Chriſtendommen blandt alle dem, ſom erkjendte ſig for hans Underſaatter. Uagtet dette ſtore Værk var meget lidet forberedet, lykkedes det dog O. paa en Rejſe langs hele Landets Søkyſt fra Viken til Finmarken at faa Hedenſkabets Gudsdyrkelſe forſtyrret og de anſeligſte Mænd døbte. De Midler, han hertil anvendte, vare laante fra hans forrige Vikingeliv; det var gruſom Haardhed, Drab og Lemlæſtelſe, ſtundum endog Liſt og Svig. Dog vandt han ogſaa flere af Norges Stormænd ved at betro dem Forleninger. At i denne Tid Sunnivas Helligdom opdagedes, bidrog mægtig til at give den nye Lære et localt Fodfæſte i Landet. Ved at anlægge en ny By ved Nidelvens Munding (Nidaros, Throndhjem), hvor han førte et anſeligt Krigerhof, gjorde han ogſaa baade Folket bekjendt med de chriſtne Ceremonier og gav Riget et Midtpunkt. I det hele tjente Omvendelſen ſtrax til Kongemagtens Udvidelſe og til at dæmpe den lovløſe Uſtyrlighed, ſom ofte havde viſt ſig mod de tidligere Regenter. O. virkede ogſaa med ſtort Held til Chriſtendommens Udbredelſe til Orknøerne, Færøerne, Island og Grønland. Til ſidſt foretog han et Krigstog til Venden (Pommern) for at erhverve ſig visſe Ejendomme, der tilkom hans Dronning Thyre, Svend Tveſkjægs Søſter. Men til ſamme Tid dannede der ſig et Forbund imod ham, beſtaaende af Dankongen Svend, Sveakongen Olof Skötkonung (den førſte Ægtefælle, den ſidſte en Søn af Sigrid Storraade, ſom O. havde fornærmet) ſamt den fordrevne norſke Jarl Erik Haakonſøn. De forbundne overfaldt O. ved Svolder (nær ved Rygen) 9 Sept. 1000 og fældede ham efter den tappreſte Modſtand, 36 Aar gl.

Olaf d. hellige, Konge i Norge 1015—28, nedſtammede fra den Gren af Harald Haarfagers Æt, ſom regerede i det veſtlige Viken (Veſtfold). Hans Fader, Harald Grænſke, blev indebrændt af Sigrid Storraade, til hvem han friede kort før ſin Søns Fødſel. Hans Moder Aaſta giftede ſig derpaa med en anden Underkonge af Haralds Slægt, Sigurd Syr paa Ringerike. Hos denne opvoxede Stifſønnen O., og det ſenere Sagn, ſom gjærne vilde knytte O. ſammen med Olaf Tryggvesſøn, beretter, at denne under et Beſøg hos Sigurd Syr ſtod Fadder til O. ved hans Daab, hvilket er uhiſtoriſk. Som Barn udmærkede han ſig ved Trods og Stolthed, og da han var 12 Aar gl., udruſtede Stiffaderen ham med Skibe til Vikingetog. Han deltog nu i flere Aar i Tog dels til Øſterſøen, dels til England og Frankrig; under et Ophold i Rouen blev han omvendt til Chriſtendommen og lod ſig døbe; fra den Tid baade ſelv iagttog han Chriſtendommens Lære efter ſin Tidsalders Opfattelſe deraf og udbredte den med mageløs Iver og umiskjendelig Oprigtighed. Fuld af dette Sværmeri, men ogſaa omgiven med ſtort Krigerry, vendte O. tilbage til Norge 1015. Den dygtigſte af de Regenter, imellem hvilke Norge den Gang var delt, Erik Jarl, var paa Krigstog i England med ſin Lensherre, Kongen af Danmark. Det lykkedes O. ved et Overfald at fange hans Søn, den unge Haakon, i Saudungſund (Søndfjord) og at aftvinge ham en edelig Afſtaaelſe af hans Rettigheder til Rigsſtyrelſen. Derpaa erkjendtes O. paa Øſtlandet fornemmelig ved ſin Stiffaders Indflydelſe blandt de mange Smaakonger af Kongehuſet paa Oplandene. Men den egentlige Befæſtelſe af hans Kongeværdighed var Søſlaget ved Nesjar (nær ved Larvik), hvor O. overvandt Sven Jarl, ſom kort efter døde i Sverige. O. gav ſig nu i Færd med at fortſætte det Værk, ſom hans Navne O. Tryggvesſøn havde begyndt. Han anvendte ganſke de ſamme Midler, men hans Regeringstid varede ſaa meget længere, og Revolutionen i Folkets Sæder var nu ſaaledes forberedet, dels ved den tidligere Konges Vold, dels ved chriſtne Læreres taalmodigere Omvendelſe, at O. fuldførte ſit ſtore Hverv, uagtet han til ſidſt blev dets Martyr. Han ikke blot kuldkaſtede Hedenſkabet i enhver af ſit Riges Provinſer, men grundfæſtede ſaaledes Chriſtendommen ved Anſættelſe af Lærere, Opbyggelſe af Kirker og Indførelſe af en tidsſvarende Kirkeordning, at den fra hans Dage blev en virkelig Folketro. Hans Navn, lovſunget af Gejſtligheden, lever endnu blandt Almuen i vore Dage ſom dens ſtore Velgjører. Samtidig med denne Apoſtelvirkſomhed fuldførte han det andet ſtore Værk, at danne Norge til et eneſte Rige, hvis endelige Skaber han bør kaldes, fordi Harald Haarfagers tidligere Erobring ſtrax i ſine Virkninger forſtyrredes ved Rigsdelinger; O. afſatte og fordrev alle Smaakonger paa Oplandene, ſom nemlig havde lagt Planer til Oprør, og forbød Rigsdelinger. Med lige ſaa ſtor Kraft betvang han de andre højbyrdige Slægter i Landet, ſaa at hans Magt over Folket blev ſtørre end nogen tidligere Konges. Som en Handling til Rigets borgerlige Orden kan mærkes, at Kongen anlagde Sarpsborg, ſom ſiden blev det fjerde Lagdømmes Tingſted. Det lykkedes ham ogſaa at afkaſte det Overherredømme, ſom Kongerne af Sverige og Danmark havde erhvervet ved Sejren i Svolderbugten. Omſtændighederne vare ham her gunſtige. Den ſvenſke Olof Skötkonung blev ſaa forhadt af ſine hedenſke Underſaatter, at han maatte afſtaa Regeringen til ſin Søn, Anund Jakob; hans Datter Aſtrid blev mod Faderens Vilje gift med den norſke Konge, ſom ſiden levede i venſkabeligt Forbund med ſin Svoger Anund. Den danſke Konge Knud d. ſtore var ſaa ſysſelſat med Erobringen af England, at han længe ikke kunde gjøre noget for at hindre O. i at befæſte ſin Magt i Norge. Men O. undergravede ſelv denne, idet hans Strænghed bragte en Mængde misfornøjede Krigere og Stormænd til at ſøge Tilflugt netop hos Knud. Saa ſnart denne fik Tid dertil, begyndte han ogſaa at virke imod O. i hans eget Land, idet han ſendte rige Gaver og lod tilſige endnu ſtørre Løfter til de meſt formaaende Nordmænd. En overalt forgrenet Sammenſværgelſe for at ſtyrte O. iſtandbragtes derfor med Lethed. Forgjæves ſøgte han at forekomme Knud ved et Indfald i Danmark. Efter at den ſvenſk-norſke Flaade havde plyndret de danſke Kyſter og kæmpet heldig ved Helgeaa, maatte O. med Levningerne af ſin Udruſtning vende ad Landvejen tilbage til Norge. Her forefandt han hele ſit Folk i Oprør og Frafald. Han maatte til ſidſt fra Kyſten af Søndmøre drage med ſin lille Skare tro Krigere tværs igjennem Norge og Sverige til Rusland, hvor han valgte ſit Tilflugtsſted, fordi Storfyrſten var hans Svoger. Norge underkaſtede ſig nu enſtemmig Knud, ſom hyldedes i Nidaros 1028. Men ſnart vaagnede Lyſten hos O. til at gjenvinde ſit Rige. Med noget over 3,000 Md. norſke og ſvenſke Krigere drog han gjennem Sverige over Jemtland til Værdalen i Throndhjems Stift. Norge ſtyredes den Gang, efter at den danſke Statholder Haakon Erikſøn Jarl var død, af de fornemſte Slægter, der havde vakt Opſtanden mod O., og ſom nu havde alt at frygte af hans Hævn. Høvdingerne ſamlede derfor imod ham en firdobbelt Styrke af Bønder, anførte af Kalf Arneſøn, Haarek af Thjotta og Thore Hund. Det kom til et Slag 29 Juli 1030 ved Stikleſtad, hvor Kongen faldt og hans Hær ſnart adſpredtes. Det varede ikke længe, inden det Sagn udbredte ſig, at Kongens Lig var en undergjørende Helligdom, og at han altſaa var falden ſom en Troens Martyr. Med Begjærlighed optoges denne Legende baade af Gejſtligheden og af de mange, der ſtrax efter bleve misfornøjede med Knud og hans Søn, Svend Alfiveſøn. O. blev derfor erkjendt ſom Norges Skytshelgen, der omgav Kongehuſet med en ſtraalende Glans. Den ſenere opbyggede Domkirke i Throndhjem, hvor hans Ben bevaredes, æredes lige til Reformationen ſom Landets førſte Helligdom og blev Nordlandenes meſt beſøgte Valfartſted.

Olaf Kyrre [kjyrre], Konge i Norge 1066—93, Søn af Harald Haardraade og Thora fra Giſke (ſ. **Arnmødlingeætten**), f. c. 1050, fulgte ſin Fader paa hans Tog til England imod Harald Godvinesſøn. Da Harald var faldet ved Stanford 1066, ſluttede O. Fred og drog med 24 Skibe hjem igjen. I Norge blev han nu tagen til Konge tillige med ſin ældre Broder Magnus, ſom allerede døde 1069. O. erhvervede ſig Tilnavnet Kyrre (d. e. den ſtille, fredelige), fordi hans Regjering dannede en ſkarp Modſætning til hans krigerſke Faders og Søns. O. ſluttede Fred med Nabokongen Svend Eſtridſøn i Danmark og ægtede hans Datter Ingerid. Ligeledes var han en mild Fyrſte mod ſine Underſaatter; han fremmede Cultur og Chriſtendom ved det Exempel, han ſelv gav paa Fromhed, ved den Agtelſe, han viſte lærde Gejſtlige, ved at bygge Kathedralkirker i Nidaros og Bergen (maaſke ogſaa i Oslo) ſamt oprette Biſpeſtole i disſe Byer. Ogſaa Handel og Næringsveje nød godt af den ſjældne Fred, under hvilken Kongen anlagde Bergen. Ved Oprettelſe af Gilder erhvervede Bymændene ſig mere indbyrdes Sammenhold. Iſær vidnede Forandringerne i Klædedragt og Hofliv om, at Nordmændene nu ved fredeligt Samkvem begyndte at efterligne de mere oplyſte Nationers Sæder. O.s Liv frembyder ikke blodige Bedrifter, men hans Erindring levede længe hos Folket ſom en Velgjørers. Han døde 22 Sept. 1093.

Olaf Haakonsſøn, ſ. **Olaf Haakonſøn.**

Olaf Engelbrettſøn, den ſidſte Erkebiſkop i Throndhjem 1523—37, ſluttede ſig af Frygt for den fremtrængende Reformation til den fordrevne Chriſtian II, for hvem han arbejdede baade 1531, da denne Konge kom tilbage til Norge, og ſenere i Grevens Fejde, men med ringe Held, ſaa at han til ſidſt i Maj 1537 maatte forlade Norge. Han døde i Landflygtighed i Brabant 1538.

Olafsordenen, Sanct, Norges eneſte Ridderorden, ſtiftet 21 Aug. 1847 af Oscar I og delt i 3 Grader, Storkors, Commandeurer (delte i to Klasſer) og Riddere. I Følge den norſke Grundlov maa de Fortjeneſter, til hvis Belønning Ordenen meddeles norſke Borgere, offentlig kundgjøres.

Olāi, Ericus, ſvenſk Hiſtorieſkriver, d. 24 Dec. 1486, vandt Doctorgraden i Udlandet, blev ſom Kannik i Upſala Profesſor i Theologien ved Univerſitetet og ſenere (1479) Decanus ſmſtds. Hans »Chronica regni Gothorum« (ſeneſt udg. i »Scriptores rerum Suecic. med. ævi«), der gaar fra Chr. F. til 1464, er det første udførlige proſaiſke Arbejde over Sveriges Hiſtorie.

Oland, en Hallig ud for Slesvigs Veſtkyſt, 1 M. v. for Føhr, med c. 100 J., led overordentlig ved Overſvømmelſe 1825.

Olāus Pĕtri, ſ. Petri, Olaus.

Olav Stefansſøn (Ólafur Stefánsson), Stamfader for den islandſke Slægt Stephenſen, f. 3 Maj 1731 i det nordlige Island paa Gaarden Höskuldstaðir, hvor hans Fader Stephán Ólafsson var Præſt, d. 11 Nov. 1812 paa Øen Viðey ved Reykjavig, er ſærlig bekjendt ſom Islands første indfødte Stiftamtmand, 1790—1806. I denne i flere Henſeender vanſkelige Stilling viſte han ſig ſom en virkſom og dygtig Embedsmand, der tillige ved ſin perſonlige Elſkværdighed forſtod at gjøre ſig afholdt af ſine Landsmænd. Han har tillige virket ſom Forfatter, dels ved en Række landøkonomiſke Afhandlinger (paa Islandſk) i det islandſke Literaturſelſkabs Skrifter V—VIII Bd., dels ved det paa Danſk udarbejdede Skrift „Kort Underretning om den islandſke Handels Førelſe 874—1788“.

Olav Thordsſøn (Ólafur Þórðarson), til Adſkillelſe fra en Navnefælle ſædvanlig kaldet „Hvideſkjald“, hører til de mere bekjendte af det 13de Aarh.s talrige literære Islændere; ſom Medlem af den urolige og voldſomme Sturlungeſlægt maatte han ogſaa nødvendigvis inddrages i Tidens politiſke Bevægelſer, om han end i denne Henſeende er forholdsvis lidet fremtrædende. Han maa være f. c. 1212 og d. 1259. I ſin Ungdom ſluttede han ſig til ſin berømte Farbroder, Forfatteren Snorre Sturlaſon, men maatte 1237 paa Grund af indre Uroligheder paa Island forlade Øen. I Udlandet optræder han ſom Skjald ſaa vel hos Kong Haakon og Hertug Skule i Norge ſom hos den ſvenſke Konge og hos Kong Valdemar Sejer i Danmark. Efter ſin Hjemkomſt til Island 1242 træder han vel af og til frem paa den politiſke Skueplads (han var ſaaledes 2 Gange „Lovſigemand“), men levede dog hovedſagelig ſtille paa Gaarden Stavholt (Stafaholt) i det veſtlige Island, hvor han, der havde en lavere gejſtlig Grad, holdt Skole for vordende Præſter. Rimeligvis til Brug for disſe har han ſkrevet en ganſke mærkelig Afhandling af dels grammatiſk, dels rhetoriſk-poetiſk Indhold (III. Afh. i Snorre-Edda), der ved Siden af at vidne om et forbavſende Kjendſkab til den islandſke Skjaldepoeſi forſøger en Sammenarbejdning af latinſk Skolelærdom og hjemligt Stof, ſaaledes Runealphabetet, med Henſyn til hvilket Kong Valdemar citeres ſom Kilde. Af hans Skjaldekvad ere kun enkelte Brudſtykker bevarede. Om hans Forhold til Knytlingaſaga ſ. d. A.

Olavides, Pablo Anton José, f. omtr. 1725 i Lima i Peru, var allerede Embedsmand i ſin Fødeby under Jordſkjælvet 1746 og kom ſnart efter til Madrid; han drev ſenere Handelsforretninger og beſøgte jævnlig Paris, hvor han knyttede Forbindelſer med Voltaire og andre Repræſentanter for „Oplysningstiden“. 1767 blev han ſom Generalintendant i Sevilla ſat i Spidſen for Andaluſiens Forvaltning og gjorde ſig fortjent ved at grundlægge Kolonier paa Sierra Morena og fremme Induſtrien; men da han hertil havde indkaldt Tyſkere, endog Proteſtanter, blev han 1776 anklaget for Kjætteri og kaſtet i Inquiſitionens Fængſel; han dømtes 1778 til Indeſpærring i et Kloſter, men undkom herfra 1780 og levede dels i Genf, dels i Frankrig, indtil han 1798 fik Tilladelſe til at vende hjem. D. 1803.

Olavsſøn (Ólafsson) ſ. **Eggert**, **Jón**, **Stefan Olavsſøn**.

Olavsvig (Ólafsvík), Handelsplads i det veſtlige Island, paa Nordſiden af Snefjældsnæs-Halvøen.

Olbers, Heinr. Wilh. Matth., f. 11 Oct. 1758, d. 2 Marts 1840, praktiſerende Læge i Bremen, er bekjendt ſom en af den nyere Tids virkſomſte Aſtronomer. Han gav ſig iſær af med Kometerne, af hvilke han opdagede flere; en af disſe, ſom fører hans Navn, opdaget 1815, er erkjendt ſom periodiſk og beregnet til en Omløbstid af 74 Aar. Ligeledes gjenfandt han Ceres 1802 og opdagede to nye Planeter, Pallas 1802 og Veſta 1807. Hans berømte Værk „Leichteſte und bequemſte Methode die Bahn eines Cometen zu berechnen“ (Weimar 1797; 3dje Udg. ved Galle, Leipz. 1864) gjorde Beregningen af en Kometbane til en forholdsvis let Opgave, og han leverede en meget fuldſtændig Fortegnelſe over de forhen beregnede; ogſaa med Stjerneſkuddene beſkæftigede han ſig og angav en Methode til under visſe Forudſætninger at beregne deres Afſtand og Haſtighed. Mange højſt intereſſante Afhandlinger af ham findes i Zachs „Monatlicher Correſpondenz“, Schumachers „Aſtronomiſche Nachrichten“ o. a. Tidsſkrifter. 1850 rejſtes der ham en Marmorſtatue i Bremen.

Olbia, en blomſtrende Handelsſtad i det ſkythiſke Kyſtland (det ſydl. Rusland), ved Hypanis's og Boryſthenes's forenede Udløb i det ſorte Hav, anlagt af Mileſierne.

Oldbury [ōhldbørri], Stad i Worceſter-Shire i England, 1 M. v. for Birmingham. 20,000 J. Fabrikation af Jærn-, Staal- og Lervarer.

Olden, Fællesnavn for Bøgens og Egens Frugt, Bog og Agern. De Aar, da Skoven frembringer megen O., kaldes i Forſtſproget **Oldenaar**. Naar der kun findes O. hiſt og her paa enkelte Træer, kaldes den **Fugleolden**. I ældre Tider var O. ofte den vigtigſte Frembringelſe af Skovene, ſom vurderedes og ſattes i Skat efter det Antal Svin, der ved deres O. kunde næres. Deraf Benævnelſerne **Oldengjæld**, **Oldenſvin**. I vore Dage indbrændes vel ogſaa undertiden Svin paa O., men O. har dog nu nærmeſt kun Betydning med Henſyn til Skovenes naturlige Foryngelſe, hvis heldige Fuldbyrdelſe maa betragtes ſom en af det rationelle Skovbrugs vigtigſte Opgaver.

Olden-Barneveldt, Jan van [felt], Storpenſionær i Holland, f. 1547 i Amersfoort, ſtuderede Jura, blev Advocat i Haag 1569, deltog med Begejſtring i Opſtanden imod Spanien og blev 1576 Storpenſionær i Rotterdam. 1585 var han Chef for det Geſandtſkab, ſom ſøgte Hjælp hos

Dronning Eliſabeth, og blev derpaa Advocat-General i Holland og Friesland. Det var ham, der bevægede Generalſtaterne til at udnævne Prins Morits af Oranien til Statholder i Holland og Zeeland. O.-B. ſtyrede Provinſen med ſtor Klogſkab og afſluttede 1609 den 12-aarige Fred med Spanien imod Hertug Morits's og Krigspartiets Ønſke. Fra dette Øjeblik var M. hans ſvorne Fjende. De to Mænd bleve Ledere for hver ſit af to ſtore politiſke Partier. Da O.-B. tillige i den Tids religiøſe Stridigheder ſluttede ſig til Arminianerne ell. Remonſtranterne imod Gomariſterne, benyttede Morits ſig heraf til at ſtyrte ham; efter at hine vare fordømte paa Synoden i Dordrecht 1618, lod han O. og nogle af hans Tilhængere fængſle og efter en ulovlig Procesførelſe henrette 13 Maj 1619 i Haag. — Hans Sønner, Wilh. og René van O., ſtiftede for at hævne deres uſkyldige Faders Død en Sammenſværgelſe mod Prinſens Liv; Wilhelm undkom, men René blev greben og henrettet 1623.

Oldenborg, tyſk **Oldenburg**, et Storhertugdømme i Tyſkland, beſtaar af: 1) det egentl. O., omgivet af den preusſiſke Prov. Hannover, Friſtaden Bremen og Nordſøen; 2) Fyrſtend. Lübeck, omgivet af Holſten, Staden Lübeck og Øſterſøen, og 3) Fyrſtend. Birkenfeld i den ſydlige Del af den preusſiſke Rhinprovins.

	□ M.	Indb. (1885)
Hertugd. O.	97,7	267,111
Fyrſtend. Lübeck	9,8	34,721
— Birkenfeld ...	9,1	39,693
	116,6	341,525

Af Befolkningen ere 264,000 Proteſtanter, 74,000 Katholiker og 1,650 Jøder. Det egentl. O. er et Sletteland, der kun længſt mod S. hæver ſig op mod 300 F. over Havet, men mod Nordſøen og Weſer Floden maa beſkyttes ved Diger. Weſer, der danner Øſtgrænſen i den nordlige Del, er den vigtigſte Flod og optager herfra Hunte. Jade er en Kyſtflod, der falder ud i den ved Havets Indtrængen dannede Jade Bugt. Weſer og Hunte ere ſejlbare for ſtore Skibe; de andre Vandløb ere kun for Baade og Pramme. Landet har en Mængde Smaaſøer. Den ſydlige Del er frugtbar Geeſt, dog med indblandede betydelige Sandſtrækninger; den nordlige er Marſk med ſtore Moſedrag. Fyrſtend. Lübeck er frugtbar Slette, Birkenfeld derimod Bjærgland, med Hoch- ell. Idarwald paa Nordveſtgrænſen (2,000 F. høj). I Birkenfeld ere 40 pCt. af Landet ſkovbevoxede; i de andre Landsdele er kun ubetydelig Skov. Agerdyrkning og Kvægavl ere Hovederhverv, i Birkenfeld tillige Bjærgværksdrift paa Jærn. Induſtrien er ikke betydelig. Den øverſte proteſtantiſke Kirkemyndighed er Overkirkeraadet i Oldenburg med en af gejſtlige og verdslige Medlemmer ſammenſat Landsſynode ſom beſluttende Forſamling; Lübeck har en Superintendent og Birkenfeld et uneret Conſiſtorium. Katholikerne høre under Biſpedømmet Münſter, de i Birkenfeld under Trier. — Statsforfatningen er indſkrænket monarchiſk, idet Storhertugen deler den lovgivende Magt med en Landdag paa 32 Medl., valgte ved middelbare Valg. Der er almindelig Valgret, men Vælgerne ere delte i 3 Klaſſer efter deres Skatydelſe. I det tyſke Riges Forbundsraad har O. 1 Stemme; til Rigsdagen vælger det 3 Medl. Retsplejen varetages i det egtl. O. af en Overlandret i O., en Landret og 14 Amtsretter; i Lübeck af 3 Amtsretter og i Birkenfeld af 2, hørende henholdsvis under Landretterne i Lübeck og Saarbrück. Lübeck og Birkenfeld have ſærſkilte Provinsregeringer og raadgivende Provinsraad. Statshusholdningen er ſærlig for hver af de tre Landsdele. Budgettet for 1886 opviſer en Indtægt af 6,372,000 Kr. og en Udgift af 6,820,000 Kr., hvoraf 583,000 Kr. Bidrag til det tyſke Kejſerdømmes Fællesudgifter. Statsgjælden udgjorde 1886 31,254,000 Kr. Tropperne udgjøre en Del af det 10de preusſiſke Hærcorps. — I de ældſte Tider beboedes O. af Chaukerne og hørte ſiden til Hertugdømmet Sachſen. Den førſte Greve af O., ſom nævnes i Aktſtykker, er Elimar i Beg. af det 12te Aarh.; hans Sønneſøn, Chriſtian I d. ſtridbare, indlod ſig i Forbindelſer mod ſin Lensherre Henrik Løve og miſtede derved ſit Land, men efter Henriks Fald 1180 fik hans Sønner det igjen tilbage ſom rigsumiddelbare Grever. Grev Diderik d. lykkelige efterlod ved ſin Død 1440 3 Sønner, af hvilke den ældſte, Chriſtian VIII, 1448 blev Konge i Danmark og derpaa overlod O. og Delmenhorſt til ſin yngre Broder, Gerhard d. ſtridbare, ſom havde mange Stridigheder med ham og ſine andre Naboer og til ſidſt 1483 maatte nedlægge Regeringen. Gerhards Efterkommere vare: Johan XIV (1483—1526), Johan XV (1526—29), Anton (1529—73), under hvem Reformationen udbredtes i O. (de to ſidſtes Broder var den bekjendte Grev Chriſtoffer, efter hvem „Grevens Fejde" har Navn), Johan XVI (1573—1603) og Anton Günther, under hvis lange og lykkelige Regering Landet forſkaanedes for Trediveaarskrigens Ulykker og hævede ſig betydelig. Ved hans Død 1667 tilfaldt O. i Følge en Tractat Kongen af Danmark, ſom havde heftige Stridigheder derom med Hertugen af Holſten-Gottorp og lod det beſtyre ved Statholdere. I Følge en Overenskomſt med Rusland bortbyttede Danmark 1773 O. og Delmenhorſt imod den hertugelige Del af Holſten, og Kejſer Paul overlod Landet til ſin Fætter Frederik Auguſt, Fyrſtbiſkop af Lübeck, af den yngre gottorpſke Linje, ſom n. A. af Kejſer Joſeph II blev ophøjet til Hertug af O. (d. 1785). Dennes Søn og Efterfølger, P. Fred. Wilhelm, var ſindsſvag, hvorfor hans Fætter, Peter Fred. Ludv., Biſkop og ſiden 1803 Fyrſte af Lübeck, blev Regent og ved hans Død 1823 Hertug. Fyrſtend. Lübeck blev derved forenet med O. 1806 blev O. paa Grund af Fyrſtens Forbindelſe med Rusland beſat af franſke Tropper. Ved Freden i Tilſit 1807 fik Hertugen vel O. tilbage og tiltraadte 1808 Rhinforbundet, men da han ikke vilde antage Napoleons Forſlag om at bortbytte ſit Land mod Erfurt, indlemmedes O. 1811 i det franſke Kejſerdømme og Hertugen gik til Rusland. 1814 fik han O. tilbage, forøget med Birkenfeld, ſamt Titel af Storhertug; 1818 afſtod Rusland Herſkabet Jever. Peter Fred. Ludv. døde 1829 og fulgtes af ſin Søn Auguſt (f. 1783), der ſtyrede Landet i ſtærkt bureaukratiſk Aand og 1836 indgik den ſaakaldte „Steuerverein" med Hannover og Braunſchweig i Lighed med den preusſiſke Toldforening. Førſt 1847 paatænktes Udarbejdelſen af en Forfatning, men n. A. tvang Folkebevægelſer Storhertugen til at give en afgjort friſindet og demokratiſk Forfatning (udſtedt 18 Febr. 1849). Den blev vel 22 Nov. 1852 revideret i conſervativ Retning, men bevarede dog Afſkaffelſen af Fideicommisſer, Skattefriheder, Standsrettigheder, Feudalbyrder og Lavsvæſen. Auguſt døde 27 Febr. 1853 og fulgtes af ſin Søn Peter (f. 1827), der afgjort ſluttede ſig til Preusſens Politik. Han afſtod 1853 et Stykke Land ved Jade-Bugten til en preusſiſk Krigshavn, indtraadte 1854 i Toldforeningen og viſte megen Iver for de tyſke Planer mod Danmark, foreſlog 1861 Forbundsexecution i Holſten og tilſtillede Kong Frederik VII et formanende Brev. 1866 underſtøttede han ligeledes Preusſen og fik til Løn Amtet Ahrensboeck i Holſten, medens han gav Afkald paa de Arvekrav til dette Land, ſom den rusſiſke Kejſer 1864 havde overdraget ham. 1855 kjøbtes Herſkabet Kniphauſen (ſ. Bentinck). Hans Halvſøſter Amalie (f. 1818, d. 1875) blev 1836 gift med Kong Otto af Grækenland, og hans Halvbroder Elimar (f. 1844) var en Tid lang udſet til dennes Efterfølger.

Oldenborgſke Hus. Stifteren af dette Hus var Elimar, en Greve i det Oldenborgſke (ſ. Oldenborg). En Efterkommer af ham, Grev Chriſtian VIII af Oldenborg og Delmenhorſt, blev 1448 valgt til Konge i Danmark og 1449 i Norge (Chriſtian I) og er Stamfader til det nyere danſke Kongehus, det rusſiſke Kejſerhus og Storhertugerne af O., medens hans yngre Broder Gerhard d. ſtridbare blev Stamfader til de yngre Grever af O. og Delmenhorſt, der uddøde med Anton Günther 1667. Allerede ved Stifterens to Sønner, Hans og Frederik I, delte det danſk-norſke Kongehus ſig i to Linjer, af hvilke den ældre dog allerede uddøde med Hans's Søn Chriſtian II og dennes Børn. Ved Frederik I.s to Sønner, Chriſtian III og Adolf, delte atter Slægten ſig i to Hovedlinjer, den kongelige danſke og den hertugelige gottorpſke, og ved førſtnævntes to Sønner, Frederik II og Hans d. yngre, den førſte igjen i den kongelige Hovedlinje og de ſønderborgſke Sidelinjer. I den førſte fulgte ſtadig Søn efter Fader paa den danſke Trone, indtil efter Frederik VI (1839) Kronen gik over til en af Frederik V.s yngre Søn, Arveprins Frederik, ſtiftet Linje, ſom uddøde med Kong Frederik VII 1863. De ſønderborgſke Sidelinjer, ſom nedſtammede fra 4 af Hans d. yngres Sønner, ere: den ſønderborgſke (der igjen ved Stifteren, Hert. Alexanders 5 Sønner delte ſig i 5 Linjer: den franzhagenſke, uddød 1708, den ſchleſiſke ell. katholſke, udd. 1727, den auguſtenborgſke, den beckſke og den wieſenburgſke, udd. 1744), den ældre nordborgſke (udd. 1722), den ældre glücksburgſke (udd. 1779) og den plønſke, der igjen delte ſig i den ældre plønſke (udd. 1706), den yngre nordborgſke og plønſke (udd. 1761) og den rethwiſchſke (udd. 1729). Samtlige diſse Linjer ere ſaaledes uddøde i forr. Aarh. undtagen den auguſtenborgſke (hvoraf den ældre Linje paa Grund af ſit Forhold til det ſlesvig-holſtenſke Oprør er landsforviſt fra Danmark og den yngre Linje ogſaa opholder ſig i Udlandet) og den beckſke eller ſiden 1825 yngre glücksborgſke Linje, ſom ved Chriſtian IX.s Tronbeſtigelſe 1863 har givet Danmark dets nye Kongeſtamme og ved Kong Georgs Indkaldelſe til Grækenland 1863 ogſaa har givet dette Land dets nuværende Kongehus. — Ogſaa den anden Hovedlinje af Slægten, den hertugelige gottorpſke, delte ſig ved Hert. Chriſtian Albrechts to Sønner, Hert. Frederik IV og Chriſtian Auguſt, i en ældre Linje, der 1762 med Hert. Carl Peter Ulrik (Kejſer Peter III) beſteg den rusſiſke Kejſertrone, ſom den ſiden den Tid har beklædt, og 3 yngre, af hvilke den ældſte med Adolf Frederik 1751 beſteg Sveriges Trone og regerede der til 1809 (den uddøde 1877 med den afſatte Konge Guſtav IV Adolfs Søn, Guſtav, Prins af Vaſa) og de to yngſte ſiden 1774 have givet Slægtens Stammeland dets Hertuger og Storhertuger.

Oldenborre (Melolontha vulgaris), Bille af Torbiſt- eller Skarnbasſefamilien; Larven, der er ſtor, tyk, blød, hvid, med korte Ben og brunrødt Hoved, lever i Jorden og gjør ſtor Skade ved at fortære Planterødder ſaa vel i Haver ſom i Skove og Marker. Ogſaa det fuldkomne Inſekt gjør, naar det om Foraaret træder op i ſtørre Mængde, ſtor Skade paa Træerne ved at afæde Løvet. Periodiſk (i Regelen hvert 4de Aar, idet Larvelivet alene varer 3 Aar) optræde O. i uſædvanlig ſtort Antal; ogſaa i Danmark har O.s overhaandtagende Mængde ofte været en meget følelig Ulempe for Landmanden. Man bør derfor efterſtræbe ſaa vel Larven ſom Billen, førend denne har lagt Æg, ved at lade Larverne opſamle under Markernes Pløjning, ved at ryſte Træerne, hvori O. ſidde, og opſamle og dræbe de nedfaldende Biller, ſamt ved at frede de talrige Dyreformer (hvoriblandt Muldvarpen), ſom efterſtræbe O.

Oldenburg, ſ. Oldenborg. O. er ogſaa Navnet paa 1) Hovedſtaden i Storhertugd. O. ved Floden Hunte, 5 M. v. for Bremen. 21,000 I. (1885). Smukt Reſidensſlot med Park, ſeværdig St. Lambertskirke med Fyrſtehuſets Begravelſer, ſtor Caſerne, offentligt Bibliothek paa c. 100,000 Bd., Samling af tyſke Oldſager. Fabrikation af Tobak, Læder, Handſker, muſikalſke Inſtrumenter og Stentøj. Livlig Handel og Skibsfart. Store Heſtemarkeder. I Stedet for de tidligere Fæſtningsværker er Staden nu omgiven med ſmukke Haveanlæg. — 2) Stad i Holſten, 1 M. ø. for Kiel og 1 M. fra Øſterſøen, med 3,000 I., var i det 10de Aarh. Wagriens Hovedſtad.

Oldenburg, Frederik v., f. 14 Marts 1828 i Højbjerg ved Viborg, af en gl. mecklenburgſk Adelsſlægt, ſom 1822 optoges i den danſke Adel. O. blev Student 1846 og deltog frivillig i den ſlesvigſke Krig 1848, blev Forſtcandidat 1852, gjorde Tjeneſte ved Overforſtinſpectionerne i Nordſlesvig 1853—60 og har ſkrevet et Par Smaaſkrifter (1862—68) imod det danſke Statsſkovbrug. Han kjøbte 1868 Godſerne

Oretorp og Hyngarp i Skaane, men boſatte ſig 1880 i Kjøbenhavn. Her udgav han 1881 under Pſeudonymen C. v. Haller „Strategi og Politik, et Bidrag til Belysning af Staternes Magtſtilling", der vakte ſtærkt Røre i Presſen, fordi han hævdede Danmarks Tilſlutning til Tyſklands ydre Politik ſom nødvendig Betingelſe for Danmarks fortſatte Tilværelſe ſom Stat, med en ny Hærordning og Kjøbenhavns Befæſtning. Som Svar paa de talrige Indſigelſer udſendte O. endnu ſ. A. tre Smaaſkrifter (deriblandt „Aanden i Folket") og kom derved ogſaa ind paa vor indre politiſke Tilſtand. 1884—88 behandlede han denne i aarlige Overſigter („Forlig eller Revolution", „Statscoup", „Opløſte Forhold", „Vor Opløsning fortſat" og „Eſtrupiatet og Demoraliſationen") og har i disſe Skrifter rettet ſtærke Angreb ſaa vel mod Venſtres Førere ſom mod Miniſteriet Eſtrup.

Oldermand, Formanden for et Lav. Ogſaa i Landsbyerne haves undertiden en Forſtander under Navn af O., hvilken navnlig i den By, hvor Sognefogden ikke bor, har at varetage en Del af dennes Pligter. **Lodsoldermand** kaldes den, der foreſtaar Lodsvæſenet i et Diſtrict.

Oldesloe [lōh], Stad i Holſten ved Floden Trave, 5 M. n. ø. for Altona med 4,800 I., Saline, Sool- og Svovlbade ſamt Papirfabrik. — O. var allerede i Midten af det 12te Aarh. en betydelig By. Henrik Løve lod til Fordel for Lüneburg Saltkilderne tilſtoppe, og de bleve førſt gjenaabnede i Midten af det 18de Aarh.

Oldfrue, en Kvinde, der foreſtaar Hoffets eller en offentlig Stiftelſes Vaſk.

Oldgeſell, Formanden for Svendene i et Lav.

Oldham [ōhldhæmm], Stad i Lancaſter-Shire i England, 1½ M. n. ø. for Mancheſter. 111,000 I. (1881). Storartet Bomulds- og Uldinduſtri, Silkemanufakturer, Jærn- og Metalſtøberier, Maſkinfabriker. Skifer- og Stenbrud. Kulgruber. Staden er temmelig ny og har flere ſmukke Kirker.

Oldingsalderen, den ſidſte Aldersklasſe i Menneſkets Liv, fra den Tid, da Evnerne i Regelen begynde at tabe ſig, hos Kvinden mellem det 40de og 50de Aar, hos Manden ved det 60de—65de. O. charakteriſeres phyſiologiſk ved aftagende vital Energi, mindre Modtagelighed for phyſiſke og pſychiſke Indtryk og en ſvagere Reaction imod disſe; Muſkelkraften ſvækkes; Sanſerne ſløves, og enkelte Organers Function gaar til Hvile.

Oldnordiſk Sprog og Literatur, ſ. **Nordiſke Sprog**.

Old red sandstone, eng. [ohld ræd ſǣndſtohn], en i Syd-Wales og Skotland ejendommelig Udvikling af den devoniſke Formation, der i de nævnte Lande beſtaar af brunrøde Conglomerater og Sandſtene og udmærker ſig ved ſin Rigdom paa Fiſkeforſteninger (Panſer-Ganoider). Den dækkes af Stenkulformationen.

Oldſager er en danſk Betegnelſe for alle Haande mindre Gjenſtande, henhørende under den nordiſke Oldtids Induſtri og Kunſt, ſvarende til den latinſke Betegnelſe Antiqviteter (ſ. d. A.). O. ere af højſt forſkjellig Art efter de forſkjellige forhiſtoriſke Perioder (ſ. **Sten-, Bronze- og Jærnalderen**). Fra Nordens ældre Stenalder haves der navnlig mindre og uſlebne Redſkaber og Vaaben af Flint, Øxer, Knive, Bor, Skrabere, tværæggede Pileſpidſer, ſamt Naale og Prene af Ben, Brudſtykker af raa Lerkar oſv. Fra den yngre Stenalder kjendes der langt flere Arter af Stenoldſager; de ere tillige omhyggelig forarbejdede, ofte tilſlebne paa Slibeſtene og vidne om en ikke ringe Skjønhedsſans. Til Jagt og Krig tjente Øxer med Skafthul, Køller, Spydſpidſer, Pile, Dolke; Stenredſkaberne ere: Øxer, Mejsler, Save, Segle, Knive oſv., alt i mange forſkjellige Former, og desuden benyttedes Ben og Hjortetak til andre Redſkaber; Smykkerne beſtaa navnlig af Ravperler (ſ. **Ravfund**) og gjennemborede Dyretænder; Lerkarrene ere vel formede og ſirlig decorerede, men udelukkende med lineære Mønſtre uden buede Linjer. Flinten tildannedes ved Slag med en anden Sten og, for det finere Arbejde, med et Benſtykke. Skafthullerne i Øxer af haarde Stenarter boredes ved Hjælp af en Træſtok eller et Ben. Endnu langt flere Former kjendes fra Bronzealderen. Rækken af Vaaben er nu forøget med Bronzeſkjolde og Sværd, de førſte indførte, de ſidſte ofteſt af indenlandſk Arbejde og forekommende hyppigere i Norden end andenſteds. Smykkerne ere: prægtige Halskraver og Bælteplader for Kvinder, Ringe til Hoved, Hals og Arme, foruden Naale og Knapper. Til Toilettet tjente Kam, Ragekniv, Niptang oſv. Af nye Former maa fremdeles nævnes Bronzehængekar, af hvilke over 100 kjendes fra Norden, Bidſel, Fibula, Celt, Paalſtav og Lur (ſ. disſe A.). Disſe Gjenſtande ſtøbtes af Bronze, ofte over en Kjærne af Ler, i Former, af hvilke nogle ere bevarede. Til den videre Behandling af Metallet tjente Bronzehamre, og med Punſler udførtes den rige og ſmagfulde Ornamentik, hvori den buede Linje er fremherſkende, i Spiraler, Bølgelinjer og Kredſe. Andre mærkeligere O. fra Bronzealderen ere de værdifulde Smykker af Guld og ejendommelige, drevne Guldkar; Lerkarrene ere derimod ſædvanlig af ringe Arbejde og uden Decoration (ſ. **Gravfund**). Fra den førromerſke Jærnalder foreligger der kun færre Former, dels Smykkeſager af Bronze, dels Bæltehager, Knive, Spænder, Naale, Niptænger, ſamt ofteſt enæggede Sværd, Skjoldbuler og Spydſpidſer — alt af Jærn. Til denne Tid høre de ejendommelige „Bronzekroner" og de bronzebeſlagne Vogne fra Dejbjerg i Jylland. De meſt fremtrædende O. fra den romerſke Jærnalder ere indførte Varer i en ren og god romerſk Stil, navnlig Fade, Spande, Kander og Kasſeroller af Bronze, Smykker og Toiletgjenſtande; men ved Siden heraf kjendes mange O. af indenlandſk Arbejde: Fibulaer, ſmukke Guldberloquer, Naale, Knive, Saxe, Kamme, foruden Drikkehorn og velforarbejdede, ofte ſorte Lerkar, udſtyrede med Mæandertegninger o. lign. Sjældnere ere Vaaben og Ridetøj, Bidsler og Sporer. Der er i Norden fundet c. 5,000 romerſke Mønter fra 1ſte og 2det Aarh., deraf over 3,400 paa Gotland. De fremmede Sager, ſom indførtes i Folkevandringstiden, have et nyt Præg, idet den ældre og ſtrængere romerſke Stil forfaldt under den indre Opløsning i Romerriget og de farefulde Forhold udadtil. Foruden Bronzekar (deriblandt mange Øſekar og Sier) og Smykker indførtes nu navnlig Glasbægere, til Dels malede. Krigsudſtyr kjendes iſær fra de ſtore Moſefund (ſ. d. A.). Blandt de indenlandſke Arbejder maa nævnes ſmukke Guldringe, talrige Fibulaer i Form af Hagekors (ſ. d. A.) og Guldhornene (ſ. d. A.) fra Møgeltønder. Til den efterromerſke Jærnalder høre de fleſte ſtore Guldfund (ſ. d. A.) og mange enkeltfundne Guldſmykker, medens andre O., Fibulaer og Nøgleknipper, Sværd og Ridetøj, ere ſjældnere baade i Norge og Danmark. Det meſte af, hvad der kjendes fra denne Periode, er præget af en overdreven Luxus — Sværdene have Fæſter, der ere indlagte med Granater og prydede med en maſſiv Guldknap, Skederne have Mundblik af Guld — og er tillige rigt udſtyret med Tidens ejendommelige Ornamentik (ſ. d. A.). De danſke Fund fra den yngre Jærnalder indeholde ofteſt Gravudſtyr for Mænd, dels Vaaben, Sværd, Øxe, Spyd, Pileſpids, Skjoldbule oſv., undertiden rigt ornamenteret med Sølv, dels Heſtetøj, Bidsler, Stigbøjler, Sporer, Mankeſtole (ſ. d. A.) o. a. lign. Kvindeſager, Naale, Tenſten og Spænder, ere ſjældnere. Men overhovedet foreligge O. fra denne Periode, afſet fra Bornholm, langt ſparſommere fra Danmark (ſ. Jellinge) end fra det øvrige Skandinavien. Her indeholde Fundene, foruden de nævnte Sager, ofte Glasbægere og Kar af Jærn og Sten, Nøgler, Skeer, Vægtſkaale med Lodder, Tærninger, Spillebrikker oſv., og blandt Smykkerne, ved Siden af treſligede, ligearmede og baaſeformede Spænder, navnlig mange ſkaalformede (ſ. d. A.). Om en indenlandſk Fabrikation af ſlige Sager vidne de mange frembragne Smedderedſkaber. Til denne Periode høre Sølvfundene (ſ. d. A.) og de ſærdeles betydelige Fund fra Bjørkøen (ſ. d. A.). Talrige O. i keltiſk, irſk-ſkotſk Stil kjendes fra Norge, og navnlig i de gotlandſke Fund gjør der ſig mange Ejendommeligheder gjældende.

Oldſkriftſelſkabet, det kongel. nordiſke, blev ſtiftet 28 Jan. 1825 af C. C. Rafn i Forbindelſe med andre Lærde, med det Formaal at virke for „nordiſke Oldſkrifters Udgivelſe og Fortolkning og ellers alt, hvad der kan tjene til at oplyſe det gamle Nordens Hiſtorie, Sprog og Oldſager i Almindelighed og derved vække og nære Kjærlighed til Fædre og Fædreland“. Under Rafns og hans Medarbejderes utrættelige Virkſomhed fik Selſkabet ſnart en ſtor Betydning for Studiernes Fremme og vandt fortjent Anerkjendelſe og ſtærk Tilſlutning i Ind- og Udlandet. Der blev udgivet en ſtor Række af islandſke Oldſkrifter og af ſærſkilte ſtørre Værker af ſprogligt eller archæologiſk Indhold, og ved Siden heraf vedligeholdtes Udgivelſen af Selſkabets Tidsſkrifter. Der gaves en kongel. ſtadfæſtet Fundation for Selſkabet, og Kongen blev dets Protector. Ogſaa i finanſiel Henſeende fremmedes Selſkabets Tarv under Rafns Ledelſe, idet han ſamlede en betydelig Capital til dets faſte Fond. 1865 blev der foretaget gjennemgribende Forandringer i Selſkabets Beſtyrelſesform og i Ordningen af dets Virkſomhed. Kong Chriſtian IX blev Selſkabets Præſident ligeſom tidligere Kong Frederik VII, medens J. J. A. Worsaae i Løbet af 20 Aar var Selſkabets Vice-Præſident og egentlige Leder. Foruden at Udgivelſen af Oldſkrifter fortſættes, udgives der baade et danſk og et franſk Tidsſkrift af archæologiſk og hiſtoriſk Indhold. I Vinterhalvaaret afholdes maanedlige Møder med Foredrag. Den faſte Fond, ſom ſikrer Selſkabets Virkſomhed, udgjorde 1887 176,700 Kr.

Oleānder, ſ. Nerium.

Oleārius, Adam, egtl. Oelſchläger, tyſk Rejſende og Forfatter, f. 1604 i Aſchersleben, ſtuderede i Leipzig og blev 1627 Magiſter. Han gav ſig tidlig af med mathematiſke og naturvidenſkabelige Studier og ſkrev 1632 „Neues Aſtrolabium“. N. A. blev han Secretær ved et Geſandtſkab, ſom Hertug Frederik III af Gottorp udſendte til Rusland (Rejſen varede fra 6 Nov. 1633 til 6 Apr. 1635 og gik over Riga og Reval til Moſkva og tilbage ad ſamme Vej), og derefter ved det nye Geſandtſkab, ſom i Oct. 1635 udſendtes for at gaa gjennem Rusland til Perſien og mulig knytte Forbindelſe med dette Land. O. kom ſaaledes i Aug. 1637 til Iſpahan og rejſte efter omtrent 5 Maaneders Ophold i Perſiens daværende Hovedſtad tilbage langs det kaſpiſke Havs Veſtkyſt og over Aſtrachan og Moſkva hjem, ſamt kom 30 Juli 1639 til Gottorp. Geſandtſkabet havde ingen Frugt (dets Leder blev efter Hjemkomſten henrettet for ſin ſlette Færd), men Rejſen bragte et ſtort videnſkabeligt Udbytte, og dette var ſærlig O.s Fortjeneſte, ſom fremſtillede det i ſin „Neue Orientaliſche Reiſebeſchreibung“ (1647, 5te Udg. 1696, overſat baade paa Hollandſk, Franſk og Engelſk, og ledſaget af gode Kort). O. viſer ſig heri ſom en ſkarp Iagttager og en ſandhedstro Fortæller; han viſer grundige Studier i tidligere Rejſendes Skrifter og ſkriver en god og livlig Stil. Til Løn for ſin Virkſomhed blev O. 1640 hertugelig Raad og Hofmathematicus; han fik det Hverv at ordne Hertugens Bogſamling og Kunſtkammer og brugtes ſenere i anden Tjeneſte. Han conſtruerede to ſtore Glober, en Jordglobus, ſom var 11 Fod i Gjennemſnit og eneſtaaende i Europa (udført 1654—64 og ſkjænket 1713 af Kong Frederik IV til Peter d. ſtore), og en Himmelglobus (»Sphæra Copernicana«). 1660 ſkrev han et »Compendium fortificatorium«, 1663 „Kurzer Begriff einer holſteiniſchen Chronic“ (ſiden 1448) og 1665 en „Schleswigholſtein. Kirchenbuch“, med latinſk og højtyſk Liturgi og Pſalmer i Stedet for den tidligere plattyſke. End videre udgav O. 1658 ſin Rejſefælle Mandelslohs „Morgenländiſche Reiſe“ i Indien (Mandelsloh ſkilte ſig fra O. i Iſpahan) og overſatte den perſiſke Digter Saadis Guliſtan („Roſenthal“, 1654), ſamt Lokmans Fabler. Allerede tidlig havde han udgivet tyſke Digte. D. 22 Febr. 1671. Adam Oehlenſchläger, hvis Fader var fra Slesvig, regnede O. for ſin Stamfader, men Beviſet for denne Paaſtand kan ikke føres.

Oleg, rusſiſk Fyrſte, ſ. **Rusland** (Hiſt.).

Oleggio [lēdſcho], Stad i Norditalien, 6 M. v. n. v. for Milano. 8,000 J. Betydelig Silkehandel. Mineralbade.

Olein, d. ſ. ſ. Elain.

Olēnſk, Stad i den rusſiſke Prov. Jakutſk i Sibirien, ved Floden Oleneks Udløb i Ishavet, er den nordligſte Stad i Sibirien. Den har kun c. 50 Huſe.

Oléron [rōng], 1) Ø i Atlanterhavet ved Kyſten af det franſke Dep. Nedre Charente, hvorfra den ſkilles ved Pertuis de Maumusſon. 4 □ M. med 20,000 J. Øen er frugtbar og frembringer Korn, Vin og Gavntømmer. Paa Øſtſiden er ſtore Saltlaguner. Øſtersavl. — 2) S. **Oloron.**

Oleviānus, Kaſp., en af den tyſk-reformerte Kirkes Fædre, f. 1536 i Trier, blev 1560 Univerſitetslærer og Præſt i Heidelberg og udarbejdede i Forening med Urſinus den heidelbergſke Katechismus. Forbreven fra Heidelberg 1576 af den lutherſkſindede Kurfyrſte Ludvig VI, drog han til Berleburg og 1584 til Herborn, hvorfra han gjennemførte Reformationen i Grevſkaberne Wittgenſtein og Nasſau. D. 1587.

Olga (d. ſ. ſ. Helga) **den hellige,** en Kvinde af nordiſk Herkomſt fra Byen Pſkov, ſom blev gift med den rusſiſke Storfyrſte Igor af Kijev. Efter hans Død 945 regerede hun under ſin Søn Svætoslavs Mindreaarighed, lod ſig derpaa døbe i Conſtantinopel 957 under Navnet Helena og blev efter ſin Død 969 kanoniſeret. — Navnet er igjen i den nyeſte Tid kommet frem i den rusſiſke Kejſerfamilie: Dronn. O. af Württemberg (f. 1822), Kejſer Nikolaj I.s Datter, og Dronn. O. af Grækenland (f. 1851), hans Sønnedatter.

Olger Danſke, ſ. **Holger D.**

Olgun, ſ. **Dulcigno.**

Olibanum, ſ. **Virak.**

Olifānt, ſ. **Elefantfloden.**

Olifant [fāng], Rolands Horn; ſ. **Roland.**

Oligarchi, ſ. **Ariſtokrati.**

Oligoklās, et Mineral henhørende til Feldſpatarterne, der har faaet dette Navn paa Grund af ſine mindre tydelige Gjennemgange, er en Natron-Kalk-Feldſpat og en hyppig forekommende Beſtanddel i Granit og Gnejs paa den ſkandinaviſke Halvø. S. **Feldſpat.**

Olinda, Stad i den braſilianſke Prov. Pernambuco ved Atlanterhavet, tæt n. for Pernambuco. 7,000 J. Biſpeſæde. Smuk Kathedralkirke. Botaniſk Have.

Oliphant, Mrs. Margaret [ōlli], født Wilſon, engelſk Romanforfatterinde af ſkotſk Byrd, f. i Liverpool 1818. Hendes Romaner indeholde mange Skildringer af ſkotſk Liv. Hendes førſte Roman, »Passages in the Life of Mrs. Margaret Maitland of Sunnyside«, udkom 1849 og gjorde ſtor Lykke. Opmuntret ved dette Held fortſatte hun ſin Forfattervirkſomhed og vandt efterhaanden ſtort Ry baade i England og Amerika. Af hendes Romaner, der ere over 30 i Tal, kan her nævnes »Chronicles of Carlingford« (1864—69), en Serie af Noveller, der omfatter »The Rector«, »Salem Chapel«, »The Perpetual Curate«, »Miss Marjoribanks«, »Phœbe Junior«. Hun har desuden ſkrevet nogle biographiſke Arbejder: »Life of Edward Irving« (1862), »Life of St. Francis of Assisi« (1870), »Memoir of the Comte de Montalembert« (1872), »The Makers of Florence: Dante, Giotto, Savonarola, and their City«, og end videre (1882) et literaturhiſtoriſk Værk i tre Bind, »The Literary History of England in the End of the Eighteenth and Beginning of the Nineteenth Century«.

Oliva, Flække i den preusſiſke Prov. Veſtpreusſen, 1 M. n. v. for Danzig, med 4,000 J. — Her er et forhenv., tidligere meget rigt Ciſtercienſerabbedi, der blev ophævet 1832 og nu tilhører Kongen af Preusſen, og ſom er hiſtoriſk mærkeligt ved Fredſlutningen 1660, hvorved den polſke Konge Johan II for ſig og Efterkommere opgav al Fordring paa den ſvenſke Trone og afſtod Liſland og Eſtland til Sverige, og hvorved der paa ny blev tilſikret Kurfyrſt Friederich Wilhelm af Brandenburg uafhængig Beſiddelſe af Preusſen.

Olivārez, Gasparo de Guzman, Greve af, Hertug af San Lucar, f. 1587 i Rom, hvor hans Fader var ſpanſk Geſandt, var ſpanſk Førſteminiſter under Philip IV fra 1621—43. Ligeſom Richelieu, men uden dennes Held og overlegne Kraft, ſøgte O. at gjøre ſig uundværlig for Kongen ved at holde ham borte fra Forretningerne og indvikle Landet i Krige; hans ydre Politik gik ud paa en Forbindelſe med Øſterrig mod Frankrig og Holland og i det indre paa at ophæve de for Spaniens forſkjellige Provinſer gjældende ſæregne Love og Privilegier og forene dem alle til et velordnet Statslegeme. Hans Haardhed fremkaldte Oprør i Catalonien og Andaluſien og medførte, at Portugal 1640 løsrev ſig fra det ſpanſke Herredømme. O. viſte en overordentlig Virkſomhed og indførte mange Reformer, men hans Planer i Forbindelſe med den ved Krigene forøgede Skattebyrde vakte en ſaa heftig Uvilje imod ham, at han 1643 blev afſkediget fra alle ſine Embeder, ved hvilke han efterhaanden havde ſamlet i ſin Perſon den hele øverſte Adminiſtration. Han blev forviſt til Toro, hvor han døde 1645.

Olivecrona, Sam. Rud. Detl. Knut, ſvenſk Retslærd, f. 7 Oct. 1817 i Vermland, gjorde efter i Upſala at have faaet den philoſophiſke Grad og ſiden taget jurid. Candidatexamen i nogle Aar Tjeneſte i Overretterne i Stockholm, men vendte 1847 tilbage til Univerſitetet ſom Docent i Jura og blev 1852 Profesſor i alm. Lovkyndighed og romerſk Ret. Som Medlem af Ridderhuſet under Stænderrigsdagene 1859—66 kæmpede han for en mildere Straffelovgivning og for Indſkrænkning i Anvendelſe af Dødsſtraffen. 1863 blev han Doctor i Jura og 1868 ſom Juſtitieraad Medlem af Højeſteret. Blandt hans Skrifter mærkes »Om makars giftorätt i bo« (5te Opl. 1882), »Om dödsstraffet« (1866) og »Om orsakerna t. återfall i brott och medlen att förekomma dessa orsakers skadliga verkningar« (1872).

Oliven, ſ. **Oljefamilien.** **Olivenolje,** Oljen af O.

Olivenſnække (Oliva), Slægt af de kamgjællede Havſnegle, ſom have Snabel og Aanderør, en glat, langagtig, trind Skal med en kort Top og lang, ſnæver Munding, ſtor Fod og ſtore Kappeſlige, ſom dække Skallen, efter hvis Form Slægten har faaet Navn.

Olivēnza, befæſtet Stad i den ſpanſke Prov. Eſtremadura i Nærheden af den portugiſiſke Grænſe, 3 M. ſ. ſ. v. for Badajoz. 8,000 J. — O. tilhørte Portugal indtil 1801, da den ved Freden i Badajoz med ſit Diſtrict blev afſtaaet til Spanien.

Olivetān, Pet. Rob., en Slægtning af Calvin, virkede navnlig blandt Valdenſerne i Piemont og udgav paa deres Bekoſtning 1535 den førſte franſke proteſtantiſke Bibeloverſættelſe; d. 1538.

Olivin, et Mineral, der har faaet Navn af ſin olivengrønne Farve, er en Varietet af Chryſolith. Den træffes kun ſjælden kryſtalliſeret, ſom ofteſt i runde og kantede Masſer, indſprængt i forſkjellige plutoniſke Bjærgarter, i Lava og Meteorſtene. Haardheden er 6—7, og dens chemiſke Beſtanddele ere Kiſelſyre, Magneſia og Jærnilte.

Olje kaldes ſaare mange organiſke Legemer, der ſædvanlig ere flydende og da i Regelen temmelig tykflydende ved almindelig Temperatur, og ſom ere enten uopløſelige eller dog meget tungt opløſelige i Vand. Ved Opheding i Luften tændes de og brænde med mere eller mindre ſodende Flamme. Man ſkjelner mellem fede O. (ſ. **Fedtſtoffer**) og flygtige O. De flygtige O., ætheriſke O., danne ikke en i chemiſk Henſeende begrænſet Gruppe, men man har under dette Navn ſammenfattet en ſtor Mængde forſkjellige Stoffer, ſom væſentlig kun have det til fælles, at de lugte ætheriſk, ere flygtige, brændbare, meget tungtopløſelige i Vand, mere eller mindre letopløſelige i Vinaand (ſ. **Eau de Cologne**) og Æther. Imellem de flygtige O. findes en ſtor Mængde Kulbrinter (ſ. d. A.); en ſtor Mængde ere iltholdige, f. Ex. Campherarterne (ſ. **Campher**), Bittermandelolje, Gaultheriaolje; nogle danne en Blanding af en iltfri og en iltholdig O. (f. Ex. Timianolje, romerſk Kommenolje). Denne ſidſte udſkiller ſig ved Henſtand af O. hyppig i faſt Form og kaldtes da tidligere Stearopten i Modſætning til den flydende, Elæopten. Enkelte ere ſvovlholdige, f. Ex. Løgolje, Sennepsolje og i det hele de flygtige O. af mange Korsblomſter. Saare mange vindes af Plantedele ved Deſtillation med Vand eller overhedede Vanddampe (ſaaledes Terpentinolje, de flygtige O. af Anis, Kommen, Lavendler, Pebermynte, Rosmarin, fremdeles Campherarterne); enkelte vindes ved Presning (f. Ex. Citron-, Bergamot- og Pomeransolje); andre, ſom kun forekomme meget ſparſomt i Planterne, vindes ved at behandle disſe med fede O., ſom da opløſe de flygtige, og udtrække disſe med Vinaand, hvori de flygtige, men ikke de fede O. opløſes (**Enfleurage**). Saaledes vindes de flygtige O. af Violer, Jasminer og Hyacinther. Ofte findes de flygtige O. ikke i ren Tilſtand i Planterne (jfvr. **Balſam**, **Harpix**) eller dannes førſt ved den Behandlingsmaade, man underkaſter Plantedelene (ſ. **Bittermandelolje**). I Dyreriget forekomme flygtige O. kun undtagelſesvis (Moſkusolje, Cantharidin).

Oljebille (Meloë), Slægt af temmelig ſtore, træge, blaaſorte Biller, med korte Dækvinger og uden Bagvinger, ſaa at en ſtor Del af Bagkroppen er nøgen; de indeholde blæretrækkende Stoffer og udgyde ved Berøring en ſkarp Vædſke mellem Fodleddene. De udklækkede gule Larver krybe op i Kurvblomſterne og ſidde der og vente paa, at visſe Arter af Bier ſkulle aflægge Beſøg i disſe Blomſter; de hænge ſig da faſt ved Bien og føres ſaaledes hjem til dens Celle, hvor de ſætte ſig paa Ægget, ſaa ſnart det er lagt, og fortære dets Indhold. Efter at have ſkiftet Hud og antaget en hel ny Larveſkikkelſe fortære de Honningen og gjennemgaa derefter endnu flere Forvandlinger, inden de ſom fuldkomne Biller kunne forlade Bicellen, parre ſig og nedgrave deres Æg i Jorden.

Oljebjærget, den meſt bekjendte af de Højder, ſom ligge om Jeruſalem, er ſkilt fra Staden ved Kedrons Dal og udgjør en 2,000 Skridt lang Bjærgryg med 3 Toppe, af hvilke den midterſte er den højeſte. Det hæver ſig 2,600 F. over Middelhavet og 600 F. over Kedrons Dal. O. omtales oftere i Jeſu Lidelſeshiſtorie, og til dets højeſte Top henlægger Legenden Chriſti Himmelfart. Paa Veſtſiden af Bjærget ligger Gethſemane Have.

Oljedannende Gas, d. ſ. ſ. Æthylēn; ſ. **Kulbrinte**.

Oljefamilien (Oleineæ), af de helkronedes Orden, omfatter Træer eller Buſke med i Regelen modſatte Blade uden Axelblade, underſædige og regelmæsſige Blomſter med ofteſt 4delt Bæger og Krone, to Støvdragere og en af to Frugtblade dannet Frugtknude, der kan udvikle ſig til en for de forſkjellige Slægter meget forſkjellig Frugt. **Oliventræ** (Olea), en til Oljefamilien hørende Slægt af lave Træer, med kvaſtformede, hjørneſtillede Blomſterſtande og en ſaftig Stenfrugt. Den vigtigſte Art er det **almindelige O.** (O. europæa), der i vild Tilſtand (O. Oleaster) er en Buſk med Vedtorne, i dyrket Tilſtand derimod naar en Højde af 30—50 F.; dets lancetdannede, hvidgraa, ſkælklædte Blade give det en vis Lighed med Sølvpilen; Frugterne, **Oliven**, kunne naa et Dueægs Størrelſe og have efter de forſkjellige Afarter ſort, violet, rødlig, hvidlig eller grøn Farve. O. hører viſtnok hjemme i Orienten, hvorfra det i de ældſte Tider bragtes til Attika i Grækenland og ſenere udbredtes over hele Sydeuropa, der nu er det egentlige Hjem for dets Dyrkning. I det 16de Aarh. indførtes det i Mexico, Peru og Chile.

Oljefarve dannes ved Farveſtoffers Udrivning i en tørrende Olje, næſten uden Undtagelſe Linolje. Tørringen fremmes dels ved at ſætte mindre Linolje til og i dens Sted Terpentinolje, der fordamper og efterlader Malingen mindre ſtærk, dels ved Tilſætning af tørrende Midler (Zinkvitriol, Sølverglød, brændt Oljefarvebund). O. maa anbringes paa en Flade, der er aldeles tør og fri for Fedt, da den ellers bliver klæbrig; før at den ſkal ſidde faſt, er det altid godt og paa porøſe Legemer, ſom Kalk eller Træ, endog nødvendigt, at grunde med en ſtærkt tørrende Olje, hvori er liden eller ingen Farve.

Oljekager, Affaldet fra de Frøſorter, der ere benyttede i Oljemøllerne til Udpresning af Olje, og ſom bringes i Handelen i Form af faſte, presſede Kager, udgjøre i Nutidens Landbrug et vigtigt Kreaturfoder, fordi de i concentreret Form indeholde Kornets værdifuldeſte Beſtanddele. De hyppigſt benyttede O. ere Raps-, Lin(Hørfrø)-, Hampefrø-, Solſikke-, Jordnød-, Kokos- og Palmekager.

Oljemaleri, et Billede, ſom er udført med Oljefarver, hvilket har betydelige Fortrin fremfor de fleſte andre Arter af Maleri, dels formedelſt Farvernes Liv, Kraft og Skjønhed og den Naturſandhed, ſom derved kan opnaas, dels paa Grund af den Klarhed og Dybde og den Mangfoldighed af Mellemtinter, der kan frembringes i et ſaadant Billede. Skyggeſiden ved O. er dets Tilbøjelighed til at eftermørkne og den Glans, der fremkommer af Fernisſen, hvormed man maa overtrække Billedet for at bevare det. Man maler O. paa Mur, Træ, Papir, Kobber, undertiden ogſaa Skifer, men iſær paa udſpændt Lærred; Grunden bliver enten forgyldt eller overtrukken med en beſtemt Farve, rød, grøn, gulbrun eller hvid, ſom ſpatles ind i Lærredet. Brugen af Oljefarver i Kunſten afløſte Temperamaleriet og udledes fra, at man i Beg. af 15de Aarh., efter at have anvendt Farver med forſkjellige Arter Olje ſom Bindemiddel, ved Coloreringen af Træſculpturer gik over til at anvende Farver udrevne med Linolje ved Udførelſen af Draperier og andre Gjenſtande i Maleriet, medens Aaſyn og Hænder endnu udførtes i Tempera. Den fuldſtændig udviklede Technik i O. tilſkrives Hubert og Jan van Eyck.

Oljemølle. De oljeholdige Frøſorter blive ſædvanlig førſt knuſte mellem Valſer, derpaa malede til Pulver med to ſvære Sand- ell. Granitſtene, der gaa paa Kant, maadelig opvarmede og endelig presſede. Opvarmningen gaar ud paa at gjøre Oljen mere tyndflydende, fordampe Vandet og bringe Æggehvideſtof til at løbe ſammen. Frømelet pakkes ofte i Presduge af firſkaftet Kamuldstøj, uden om det Haardug, og Presningen foregaar meſt i en hydrauliſk Presſe eller i Mangel deraf en Kilepresſe, hvor en Kile drives nedad med en Stamper og derved udøver en Presning til begge Sider. Oljekagerne (ſ. d. A.) blive atter malede, varmede og presſede og benyttes derefter ſom Kvægfoder.

Oljeplanter, de Planter, hvis Frø benyttes til Indvinding af Olje (Oliventræet, Oljepalmen, Kokosnødtræet oſv., Raps, Hør, Dodder, Solſikke, Valmue o. fl.).

Oljeſtene, fine Hvæsſeſtene, der fedtes med Olje. De vigtigſte O. ere den ſachſiſke, ſom er en fin Hvæsſeſkifer, den tyrkiſke (Levanteſtenen), den bedſte af alle, en kiſelholdig Dolomit, og Arkanſasſtenen, en chalcedonagtig Kvarts.

Oljeſødt, d. ſ. ſ. Glycerin.

Olla podrīda [ōlja], en ſpanſk Nationalret, en Blanding af forſkjellige Kjødſorter og Grøntſager; derfor betegner det ogſaa, navnlig ſom Titel paa en Bog, en Blanding af alle Haande Ting, Sammenſurium.

Ollier, Louis Xavier Ed. Léop. [liē], bekjendt franſk Chirurg, f. 1825, nedſatte ſig 1856 i Lyon, hvor han ſenere blev Overchirurg ved Hôtel-Dieu og Profesſor i chirurgiſk Klinik ved Facultetet. Han har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Underſøgelſer om Knoglernes Nydannelſe fra Benhinden af.

Ollivier, Emile [viē], franſk Statsmand, f. 2 Juli 1825 i Marſeille, hvor hans Fader Demoſthenes O. var Kjøbmand og en ivrig Republikaner (1848—51 Medlem af Nationalforſamlingen, 1852—60 Flygtning i Udlandet). O. blev 1847 Advocat i Paris og ſendtes n. A. paa Grund af Faderens Venſkab med Ledru-Rollin til Marſeille ſom Regeringscommisſær, men forflyttedes ſenere til Dep. Øvremarne. I Jan. 1849 vendte han tilbage til Paris, udmærkede ſig ſom Forſvarer i flere politiſke Sager og var 1856 Medſtifter af »Revue du droit politique«. 1857 valgtes han i Paris til den lovgivende Forſamling, hvor han hørte til de „fem" Oppoſitionsmænd og iſær deltog i Forhandlingerne om Sikkerhedslovene (1858), om Krigen i Italien (1859) og om Presſens Stilling. Allerede 1861 begyndte O. at ſkille ſig fra de uforſonlige Republikanere og opfordrede Kejſerdømmet til at ſikre ſin Magt ved større Friſind; efter ſit Gjenvalg 1863 nærmede han ſig Mellempartiet. Han blev derfor 1864 valgt til Ordfører for Loven om Coalitionsfrihed og forſvarede med ſtor Styrke Kejſerdømmets Udenrigspolitik imod Thiers og ſærlig Italiens — efter 1866 ogſaa Tyſklands — Enhed, ſamt Frihandelsſyſtemet. Han rettede ſtærke Angreb paa Rouher, hvem han betegnede ſom „Vicekejſer", og advarede indtrængende mod en krigerſk Politik. Ogſaa fortſatte han ſine Beſtræbelſer for at lede Styrelſen ind i et friere Spor. Ved Valgene 1869 vragedes O. af Republikanerne i Paris, men valgtes i Dep. Var og blev nu Fører for Mellempartiet (de „116"), der krævede Frihed under Kejſerdømmet. 27 Dec. ſ. A. fik han det Hverv at danne et Miniſterium paa dette Program, og han udfoldede nu ſom Førſte- og Juſtitsminiſter ſtor Virkſomhed og glimrende Veltalenhed, men havde ikke Faſthed nok til at hindre Kejſerens directe Indgreb i Statsſtyrelſen (iſær ved Forlangendet om en ny Forfatning og Folkeafſtemning) eller til at undgaa Svingninger imellem de to Yderſider (de ultranapoleoniſtiſke „Mamluker" og den republikanſke Oppoſition). Skjønt han imod ſin Vilje førtes ind i den farlige Udenrigspolitik, overtog han dog „med let Hjærte" Anſvaret for Krigserklæringen, men blev allerede 9 Aug. ſtyrtet ved en Mistillidserklæring af den lovgivende Forſamling og gik kort efter til Italien. 1874 vendte han tilbage til Frankrig, men opnaaede ingen politiſk Stilling eller Indflydelſe, da alle Partier nærede Mistillid til ham. Ved flere Lejligheder tog han Napoleon III i Forſvar.

Olmerdug ell. Bolſter, et meget ſvært, til Dynevaar og Matrasſer beſtemt Tøj, der væves ſaa vel af Linned ſom af Bomuld; det er ſædvanlig 4traadet Kiper (1 op, 3 ned). Paa Retten, hvor Kjæden iſær ligger frem, plejer O. at være meget bredt ſtribet i Farver.

Olmütz, befæſtet Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren ved Floden March, 9 M. n. ø. for Brünn. 20,000 I. Ærkebiſpeſæde.

Theologiſk Læreanſtalt (1581—1855 Univerſitet). Smuk Kathedralkirke med Krypte, flere andre Kirker, Raadhus med højt Taarn, ærkebiſkoppeligt Palads, ſtort Tøjhus, ſtore Caſerner, ſmukke Springvand. Betydelig Induſtri i Uldſtoffer og Brændevin. — Ved O. led Mongolerne 21 Juni 1241 et Nederlag. 28—29 Nov. 1850 holdtes her vigtige Miniſterconferencer om Tyſklands Forhold. Ogſaa har O. flere Gange været Mødeſted for Sammenkomſter mellem Øſterrigs, Preusſens og Ruslands Herſkere.

Olof Håkansſon, ſ. **Håkansſon, Olof**.

Olof Skötkonung [ſchöht], Søn af Erik Sejerſæl og Sigrid Storraade, den førſte chriſtne Konge i Sverige c. 995—1022. Efter ſin Fader beſad han desuden Danmark, hvilket Land han dog 999 ſammen med ſin Moders Haand overlod til Svend Tveſkjæg. Dernæſt ſluttede han et Forbund med denne mod Olaf Tryggvesſøn, ſom kort i Forvejen havde gjort ſig til Herre over Norge; han tog Del i det berømte Slag ved Svolder og fik derefter ogſaa ſin Del af Norge, ſom han dog mod Forpligtelſe til at ſvare Skat overlod ſin Svoger, Jarlen Svend Haakonſøn. Da ſenere Olaf d. hellige underkaſtede ſig Norge, bragte det ham i et fjendtligt Forhold til O., ſom dog ikke ſørgede for at beſkytte ſit Riges Grænſer. Folkets Misfornøjelſe herover gav ſig truende til Kjende paa Tinget ved Upſala, hvor norſke Sendebud havde indfundet ſig for at tilbyde Fred og ſom Pant derpaa begjære Prinſesſe Ingegerd til Ægte for Olaf d. hellige. O. lovede da ſit Samtykke til den norſke Konges Forſlag, men da han ikke vilde holde ſit Løfte, rejſte Upſvearne ſig, der desuden vare forbitrede ved et Rygte om, at O. ſom ivrig Chriſten havde i Sinde at tilintetgjøre Afgudstemplet i Upſala, og truede med at afſætte ham. Vel bevægedes Svearne til at antage O.s mindreaarige Søn ſom Faderens Medregent, men O. maatte dog bekvemme ſig til at indgaa et Forlig i Konghella med Olaf d. hellige, der allerede tidligere (1019) paa Veſtgötajarlen Ragnvalds Tilſkyndelſe uden O.s Vidende havde taget hans anden Datter Aſtrid til Ægte. Foruden Døtrene Ingegerd (efter ſit Ægteſkab 1019 med den rusſiſke Storfyrſte Jaroslav kaldt Anna, d. 1050) og Aſtrid havde O. to Sønner, Jakob og Emund (ſ. **Anund** og **Emund**).

Olof Trätälja [trǣ], i Følge Ynglingaſaga Søn af Upſalakongen Ingjald Illråde, ſkal efter dennes Død være draget ud til Egnene ved Klarelvens Udløb, have ryddet Skovene her (deraf hans Tilnavn) og bebygget ſtore Strækninger. Da der paa Grund af Befolkningens hurtige Tilvæxt indtraf Dyrtid, ſkal han være bleven ofret til Guderne. Fra O. nedledede de norſke Konger af Ynglingeætten deres Herkomſt.

Olōna, Biflod til Po i Norditalien, kommer fra Lugano-Søen og løber igjennem Milano.

Olōnets, Gouvernement i Rusland, omgivet af Finland og Gouv. Archangel, Vologda, Novgorod og St. Petersborg. 2,702 □ M. med 327,000 J. (1883). Naturforholdene ligne en Del Finlands med Stenbund, ſtore Søer og udſtrakte Moſer. Omtr. ¾ af Landet er ſkovbevoxet. De betydeligſte Søer ere Onega, Vodlo, Byg, Segoſero, Lekſcha, Tulos, Samoſero og Latſcha. Jagt og Fiſkeri ere de vigtigſte Erhvervskilder. Hovedſtad Petroſavodſk ved Onega-Søens Veſtſide.

Oloron ell. **Olóron** [rōng], Stad i det franſke Dep. Nedre-Pyrenæerne, 3 M. ſ. v. for Pau. 8,000 J. Handel med Uld og Tømmer, iſær Maſtetræer.

Olōt, Stad i den ſpanſke Prov. Catalonien, 12 M. n. n. ø. for Barcelona. 7,000 J. Betydelig Induſtri i Silke-, Uld og Bomuld. Livlig Tranſithandel.

Olozāga, Saluſtiano de, ſpanſk Statsmand, f. 1803 i Logroño, var 1831 Advocat, da han blev fængſlet ſom Deltager i en Sammenſværgelſe, men undkom til Frankrig og vendte førſt hjem efter Ferdinand VII.s Død 1833. Han ſluttede ſig ſtrax til de liberale Beſtræbelſer, underſtøttede Mendizabals Miniſterium og var fra 1836 Fører for Progresſiſterne. Som Medlem af Forſatningsudvalget i Cortes 1837 virkede han for de geiſtlige Ordeners og Tienders Ophør, talte for udvidet Valgret og politiſk Amneſti, men holdt paa Kongemagtens Uafhængighed og et Førſtekammer. Da Eſpartero kom til Magten 1840, gik O. ſom Afſending til Paris indtil 1843; ſ. A. var han en kort Tid Førſteminiſter, men maatte flygte til Portugal, fordi han 29 Nov. vilde tvinge Dronning Iſabella til at underſkrive en Beſlutning om 2det Kammers Opløsning. Førſt 1847 turde han vende tilbage, idet han var valgt til Cortes, men blev fængslet og dømt til Landsforvisning; dog blev han ſnart benaadet af Henſyn til Folkeſtemningen og var nu igjen i og uden for Cortes Fører for Progresſiſterne. 1854 udnævnte Eſpartero ham paa ny til Afſending i Paris, men desuden var O. Formand for Forſatningsudvalget og havde væſentlig Del i det friſindede Forſatningsudkaſt 1855, der dog aldrig traadte i Live. 1856 tabte han ſin Poſt ſom Afſending og kunde under Reſten af Dronn. Iſabellas Regering ikke gjøre nogen Indflydelſe gjældende. Efter hendes Fald i Sept. 1868 ſluttede O. ſig til den nye Regering, blev for tredje Gang Afſending i Paris og desuden Formand for Forſatningsudvalget og øvede en lignende Indflydelſe paa dettes Udkaſt 1869 ſom 1837 og 1855. I Sommeren 1873 nedlagde han ſit Embede, misfornøjet med den paatænkte føderaliſtiſke Ordning i Spanien, og døde 26 Sept. ſ. A.

Olrik, Ole Henrik Benedictus, danſk Maler, f. 24 Maj 1830, fik 1848 den mindre og 1850—51 den ſtore Sølvmedaille ſom Billedhugger, men beſtemte ſig 1854—55 under en Rejſe til Paris og Rom for Malerkunſten og har ſiden den Tid iſær vundet et anſet Navn ſom Portrætmaler. Som Billedhugger er han bekjendt ved at have modelleret en Del af Thorvaldſens Værker i formindſket Størrelſe for den kongel. Porcelænsfabrik i Kjøbenhavn. Han har tillige Fortjeneſte paa Kunſtflidens Omraade ved de ſmagfulde Tegninger han har udført til forſkjellige Haandværkere. 1871 blev han Medlem af Kunſtakademiet. Foruden flere ſtore Portrætgrupper har han 1878—83 malet en ſtor Fremſtilling paa Mur, foreſtillende „Jeſu

Bjergprædiken“, ſom Alterbillede i Matthæus Kirken paa Veſterbro. Af hans mindre Livsbilleder kan nævnes „En Brud pyntes af ſin Veninde“ (1860, kongel. Maleriſaml.). 1883 fik han Titel af Profesſor.

Olſen, Fred. Chr., danſk Skolemand og Forfatter, f. i Kbhvn. 23 Apr. 1802, blev Student 1819, vandt tre Aar efter Univerſitetets Guldmedaille for en philologiſk Prisafhandling, tog 1828 den philologiſke Embedsexamen og blev, efter at have beklædt adſkillige Lærerpoſter, 1844 Rector i Viborg ſamt udnævntes 1856 til Profesſor; ſit Rectorat beklædte han i 22 Aar og døde 1874. Han tog en ikke ringe Del i det folkevækkende literære Liv i Fyrrerne, idet han i en Aarrække var Medlem af Redactionen af „Danſk Folkeblad“, i hvilket han ſkrev en Mængde Artikler om højſt forſkjellige Emner, ligeſom han ogſaa redigerede fire Aargange af „Danſk Folkekalender“; ogſaa ſom Digter lagde han Talent for Dagen. 1838 udgav han „Digteren Johannes Ewalds Liv og Forholde i Aarene 1774—77“, nærmeſt belyſte ved Breve, og 1843 ſkrev han den fortræffelige Biographi af Poul M. Møller, ſom ſenere indlemmedes i Digterens ſamlede og efterladte Skrifter, en Perſontegning og Livsſkildring, for hvilken den danſke Literatur ſkylder O. den ſtørſte Taknemmelighed.

Olſen, Hans, ſ. Spandemager.

Olſen, Ole, norſk Muſiker, f. 5 Juni 1850 i Hammerfeſt, ſtuderede 1870—74 i Leipzig og har ſenere for det meſte været boſat i Chriſtiania ſom Muſiklærer og Chorleder, Dirigent i „Muſikforeningen“ (1877—80) og militær Muſikinſtructeur. Han har udfoldet en ikke ringe Produktivitet ſom Componiſt, dels for Orcheſter (en Symphoni, de ſymphoniſke Digtninge „Asgaardsrejen“ og „Alfedans“, Mellemaktsmuſik til et tyſk Drama, „Erik d. 14de“, opført paa Burgtheatret i Wien, flere Marcher oſv.), dels for Chor med og uden Orcheſter (bl. a. Muſik til en Holbergscantate ved Univerſitetets Jubelfeſt 1884) og har fremdeles ſkrevet en Række Sange (bl. a. tre „rumænſke Sange“ med Orcheſter) og Claverſtykker. En Opera „Marſk Stig“ med Text af ham ſelv er hidtil ikke opført. Som Componiſt ſlutter han ſig nærmeſt til den nyere tyſke Retning og har en ofte effectfuld, undertiden vel masſiv Inſtrumentation; i ſine Motiver er han ikke uden Paavirkning af den norſke Folketone. Han har ſelv ledet Opførelſen af ſine Compoſitioner i Udlandet (bl. a. i Wien, Köln og Kjøbenhavn).

Olſen, Oluf Nikolai, f. i Kjøge 1794, var oprindelig Artilleriofficer, men uddannede ſig ſom Korttegner og Topograph og blev Lærer i disſe Fag ved den militære Højſkole, for hvilken han ſkrev en Lærebog; efter at være traadt over i Generalſtaben, blev han 1842 Chef for dennes topographiſke Section og begyndte Generalſtabens ſtore Kort over Danmark 1846, et Arbejde, han dog allerede 1848 døde fra efter at være avanceret til Oberſtlieutenant. Andre bekjendte Arbejder af O. ere hans Kort over Sønderjylland 1836 og hans Generalkort over Danmark 1841—42.

Olſen, Rolf, norſk Publiciſt og Forfatter, f. i Bergen 13 Febr. 1818, juridiſk Candidat 1841, har ſkrevet nogle Dramaer og Vaudeviller, der alle opførtes med Bifald („Den ſidſte Viking“ (1840), „Anna Colbjørnsdatter“ (1852), „Salonen“ (1848), „Controlleuren“ (1849) m. fl.), og var 1846—51 en af de frugtbareſte Medarbejdere i „Morgenbladet“. 1852 grundlagde han „Nationalbladet“, ſom dog kun havde kort Varighed; ſ. A. tog han Bevilling ſom Sagfører og nedſatte ſig i Risør. Denne By repræſenterede han paa Stortinget, hvoraf han var Medlem 1854—63. D. ſom Sorenſkriver i Guldalen 7 Juni 1864.

Olſen, Jomfru, danſk Skueſpillerinde, ſ. Roſing.

Olshauſen, Herm., proteſtantiſk Theolog, f. 1796 i Oldesloe, d. 1839 ſom Profesſor i Erlangen. Hans Fortolkningsarbejder over det nye Teſt. høre til de bedſte, ſom dette Aarh. har frembragt. — Hans Broder, **Juſtus O.**, f. 1800 i Hohenfelde, Orientaliſt, var 1823—52 Profesſor i Kiel, fra 1853 i Königsberg og 1858—74 Raad i det preusſiſke Undervisningsminiſterium; d. 1882. Han har ſkrevet om de eraniſke Sprog og om det gamle Teſt. — En tredje Broder, **Theodor O.**, f. 1802, maatte 1824 ſom Deltager i Burſchenſchafter flygte fra Univerſitetet i Jena til Schweiz og Frankrig og kom førſt 1829 tilbage til Holſten, hvor han blev Advocat i Kiel. Som Redacteur af „Kieler Correſpondenzblatt“ forſvarede han den „nyholſtenſke“ Retning (d. e. Holſtens politiſke Adſkillelſe fra Danmark), men gik 1842 efter Prinſen af Noers Udnævnelſe til Statholder over til Slesvigholſtenerne og var fra 1845 iſær virkſom for Agitationen mod Danmark. 1844 blev han Jærnbanedirecteur i Kiel. Paa Mødet i Rendsborg 18 Marts 1848 forlangte han Oprøret ſtrax proclameret og Slesvig indlemmet i Tyſkland, fordi „det danſke Folk var et dovent, dorſkt og uſammenhængende Folk, der ved ſine ſidſte latterlige Demonſtrationer havde tabt al Agtelſe i Europas Øjne“; han deltog derefter i den ſlesvigholſtenſke Deputation til Kjøbenhavn og ſiden i den proviſoriſke Regering, dog kun til Aug. ſ. A. I Landsforſamlingen var O. Fører for Demokraterne og drog 1851 efter at være udelukket fra Amneſtien til Nordamerika, hvor han boſatte ſig i St. Louis. Her udgav han „Die vereinigten Staaten v. Nordamerika“ (1853), „Das Misſisſippithal“ (1853) og „Geſch. d. Mormonen“ (1856). 1865 vendte han tilbage til Tyſkland og døde 1869 i Hamborg.

Olten, Stad i Cant. Solothurn i Schweiz, 4 M. n. ø. for Solothurn, med 4,000 J., er et vigtigt Knudepunkt i det ſchweizerſke Jærnbanenet, har en ſtor Banegaard, prægtig Jærnbanebro over Floden Aar og ſtore Maſkinværkſteder for Jærnbanen. Denne føres her gjennem den 8,630 F. lange Hauenſtein-Tunnel.

Oltenizza, Stad i Konger. Rumænien, ved Donau, 8 M. ſ. ø. for Bukureſchti. 4,000 J. Quarantaineanſtalt. — O. er bekjendt ved den blodige Kamp 4 Nov. 1853, i hvilken Tyrkerne under Omer Paſcha ſlog et rusſiſk Angreb tilbage.

Oluf Haakonſøn, Konge i Danmark og Norge, af den ſvenſke Folkungeſlægt, Søn af den norſke

Konge Haakon VI og Dronn. Margrete, f. 1371 i Oslo. Efter ſin Morfader Valdemar Atterdags Død blev han valgt til Konge i Danmark paa et Danehof i Slagelſe 3 Maj 1376, ved hvilken Lejlighed hans Forældre paa hans Vegne udſtedte en Haandfæſtning. Ved ſin Faders Død 1380 arvede han ogſaa Norges Krone, og Norge var derpaa forenet med Danmark i 434 Aar. Da O. kun opnaaede en Alder af 16 Aar, var Margrete den egentlige Regent. Han døde 3 Aug. 1387 paa Falſterbo Slot i Skaane og blev begravet i Sorø Kirke. — 15 Aar ſenere udgav en tyſk Bedrager ſig i Preusſen for O. og affordrede Margrete Riget, men han blev hende udleveret af den tyſke Ordens Stormeſter og brændt ved Falſterbo 1402; Sujettet er behandlet af Oehlenſchläger i hans Tragedie „Dronn. Margareta“.

Oluf Haraldſøn, danſk Prins, Søn af Harald Keſja og Sønneſøn af Erik Ejegod, var den eneſte af Haralds mange Sønner, der undgik deres gruſomme Farbroder Erik Emunes blodige Forfølgelſe, idet han flygtede i Kvindeklæder og kom til Sverige 1135. Han optraadte mod den følgende Konge Erik Lam i Skaane, hvor han blev udraabt til Konge 1138, gik derfra over til Sjælland, overfaldt og dræbte den roskildſke Biſkop Ricco i Ramløſe, hvorfor han blev ſat i Ban af Paven, og leverede Erik en Række Træfninger, hvori han ſtedſe var uheldig. Endelig faldt han tillige med de fleſte af ſine Tilhængere i et Slag ved Thjutaa i Skaane 1141.

Oluf Hunger, Konge i Danmark 1086—95, den tredje af Svend Eſtridſøns Sønner, der beſteg den danſke Trone. Under ſin Broder Knud d. helliges Regering havde han været Jarl i Sønderjylland, men gjort ſig ſkyldig i Forræderi og var derfor bleven ſendt i Lænker til Flandern 1085. Efter Knuds Drab blev han udløſt af Fangenſkabet og tagen til Konge. Hans Regering er kun mærkelig af den langvarige Hungersnød, der har ſkaffet denne Konge hans Tilnavn. O. døde 18 Aug. 1095; hans Dronning Ingegerd var en Datter af den norſke Konge Harald Haardraade, men han havde ingen Børn.

Olufſen, Oluf Chriſtian, f. 20 Jan. 1764 i Viborg, udnævntes 1793 til Lærer ved den Claſſenſke Agerbrugsſkole, ſom den Gang agtedes oprettet paa Korſelitſe Gods, i hvilken Anledning han tilbragte Aarene 1793—96 paa Rejſer i Udlandet for at gjøre ſig bekjendt med Landbruget i de vigtigſte agerdyrkende Lande. Den landøkonomiſke Undervisning kom dog den Gang ikke i Stand paa Falſter (ſ. **Næsgaard**), men aabnedes 1807 i Kjøbenhavn, hvor O. tillige 1815 udnævntes til Prof. ord. i Statsøkonomi ved Univerſitetet. O. var en virkſom Forfatter; ſaaledes udgav han 1797—1810 „Økonomiſke Annaler“ (I—XII Bd.) og 1812—20 „Nye økonomiſke Annaler“ (I—IV Bd.). Blandt ſelvſtændige Skrifter maa foruden „Lærebog i den danſke Landøkonomi“ (1805), hvoraf et nyt og forbedret Oplag udkom 1814, ſærlig nævnes en Række ypperlige Afhandlinger om Danmarks indre Forfatning i ældre Tider, optagne i Videnſkab. Selſkabs Skrifter, og hvori han navnlig behandler forſkjellige Spørgsmaal, vedrørende de gamle Landsbyers Udſeende og Forfatning. Endelig optraadte han ogſaa ſom Forfatter i den ſkjønne Literatur; hans bedſte og meſt bekjendte Arbejde i denne Retning er Lyſtſpillet „Gulddaaſen“, hvortil hans Forfatterſkab dog, men ſom det ſynes uden tilſtrækkelig Grund, er blevet draget i Tvivl. Han døde 19 Maj 1827 i Kjøbenhavn. — Hans Søn, **Chriſtian Frits Rottbøl O.**, f. 15 Apr. 1802 i Kjøbenhavn, d. 29 Maj 1855, blev 1824 Aſſiſtent paa Obſervatoriet i Kjøbenhavn og gjorde 1825—26 en videnſkabelig Rejſe, paa hvilken han hørte Beſſel. 1827 udførte han et vidtløftigt Nivellement i Holſten under Schumacher. O. blev 1829 Obſervator, 1831 Lector og 1832 Profeſſor i Aſtronomi ved Kjøbenhavns Univerſitet, 1834 Medlem af Videnſkab. Selſkab; 1840 disputerede han for den philoſophiſke Doctorgrad (»De parallaxi lunæ«). Af den ruſſiſke Regering tilbødes ham to Gange Anſættelſe, men han foretrak at blive i ſit Fædreland. Det vigtigſte af hans literære Arbejder er »Tables du soleil, exécutées d'après les ordres de la société royale des sciences de Copenhague, par P. A. Hansen et C. F. R. Olufsen« (1853). For øvrigt har han beregnet Almanaken for 1833—56, leveret en Del Afhandlinger til Schumachers „Aſtronomiſche Nachrichten“, ſammes „Aſtronomiſche Jahrbücher“ og Videnſkab. Selſkab ſamt en „Lærebog i Aſtronomien“ (1848).

Olufſen, Peder (Petrus Olai), en danſk Franciscanermunk, ſom overlevede Reformationen og indtil ſin Død, der indtraf noget efter Midten af det 16de Aarh., opholdt ſig i Roskilde, ivrig ſysſelſat med at bevare de ſkriftlige Minder fra Fortiden. Hvad hans flittige Compilator-Pen havde nedſkrevet, ſkjænkede han for en Del paa ſit Dødsleje til Anders Sørenſen Vedel. Adſkillige af hans Arbejder ere udgivne i »Scriptores rerum Danicar.« og i Rørdams hiſt. Kildeſkrifter; de indeholde gode Efterretninger, men maa benyttes med Kritik, da han ſelv var lidet kritiſk.

Olympia, Skuepladſen for de berømte olympiſke Lege, en Dal i den midterſte Del af det peloponneſiſke Landſkab Elis. Det var Hellenernes ſtore Nationalhelligdom, hvor de koſtbareſte Skatte af græſk Kunſt vare ſamlede, og hvor alle Haande Stats- og Privatdocumenter, Fredstractater, Indſkrifter o. desl. bleve opbevarede. Den hellige Lund Altis dannede en af Mure omgiven Firkant, omtr. 700 F. lang og 580 F. bred; mod N. begrænſedes den af Høje, hvoriblandt Kronion med en Helligdom for Kronos; mod S. naaede den til Alpheos Floden. I V. var Terrainet uden for Altismuren opfyldt af Bygninger hen imod den lille Bæk Kladeos, der falder i Alpheos, og ligeledes uden for den øſtlige Mur fandtes Anlæg til Brug ved Legene, nemlig Hippodromen og Stadiet. De **olympiſke Lege** fejredes til Ære for Zeus med et Mellemrum af 4 Aar; de vare en Nationalfeſt og et Foreningsbaand for alle græſke Folkeſtammer. Efter at man havde hørt op med at fejre dem, ſandſynligvis hen imod Slutn. af det 4de Aarh. e. Chr., vare Bygningerne blevne ødelagte ved Menneſkehaand og Naturbegivenheder, og et

10—16 F. højt Sandlag havde lagt ſig over det hele. Allerede i vort Aarh.s Begyndelſe foretog en franſk Expedition Underſøgelſer paa Stedet; men en ſyſtematiſk og fuldſtændig Udgravning fandt førſt Sted fra 1875, bekoſtet af den tyſke Regering. Stedets Topographi er derved bleven os bekjendt, idet i alt Fald Fundamenterne af alle Bygningerne ere bragte for Dagens Lys, men ogſaa af Indſkrifter og Kunſtværker har Udbyttet været ſtort. Foruden Zeus's Alter, der dannede Midtpunktet for Gudsdyrkelſen i O., findes i Altis's ſydveſtlige Del det ſtore, hypæthrale Tempel for den olympiſke Zeus, i hvilket Phidias's Zeusſtatue fandtes. Templets øſtlige Gavl var ſmykket med en Fremſtilling af Forberedelſerne til Væddekampen imellem Ønomaos og Pelops, et Værk af Pæonios, medens Alkamenes havde ſmykket Veſtgavlen med en Fremſtilling af Kampen mellem Kentaurer og Lapither, af hvilke Kunſtværker overordentlig betydelige Levninger ere fundne. N. for dette Tempel findes Levningerne af Pelops's Helligdom og Heratemplet. I det nordveſtlige Hjørne af Altis har man fundet Fundamenterne af Prytaneon og Philips Rundbygning, der for os er det førſte Exempel paa en Bygning af denne Art. Lige under Kronoshøjen udmundede i en ſtatelig Niche (Exedra) den Vandledning, ſom Herodes Attikus anlagde i det 2det Aarh. e. Chr. Ø. derfor laa en Række Skatkamre, ſom de forſkjellige Stater havde opført. Mod Øſt dannede Echohallen Altis's Afſlutning. Mod Syd laa Eleernes Raadhus, i Midten et firkantet Rum, ved Siderne 2 aflange Bygninger, hver med ſin Apſis. Overalt var der anbragt Statuer; af de fundne maa fremhæves Pæonios's Nike og Praxiteles's Hermes med Dionyſosbarnet. Desuden var Udbyttet af Gjenſtande af Bronze og Terracotta overordentlig ſtort.

Olympiāde var hos Grækerne et Tidsafſnit paa 4 Aar, Mellemrummet mellem de ſtore olympiſke Lege. Tidsregningen efter O., der kom i almindelig Brug c. 300 f. Chr., ſætter ſædvanlig Aar 776 f. Chr. ſom Udgangspunkt. Naar ſaaledes en Begivenhed falder i det 3dje Aar af den 143de O., ſvarer dette til 207—6 f. Chr.

Olympias, Philip af Makedoniens Ægteſælle, Alexander d. ſtores Moder, Datter af den molosſiſke Konge Neoptolemos, var en begavet, men heftig og lidenſkabelig Kvinde. Da Philip 340 forſtød hende, flygtede hun til ſin Broder, Kong Alexander i Epiros, og mistænktes for at have tilſkyndet Pauſanias til at dræbe Philip. Under ſin Søn Alexanders Regering vendte hun tilbage og lod den af Philip ſidſt ægtede Huſtru og dennes Barn dræbe. Efter Alexanders Død maatte hun paa Grund af ſit fjendtlige Forhold til Antipatros atter drage til Epiros. Polyſperchon kaldte hende paa ny tilbage, men den Gruſomhed, hvormed hun lod Alexanders Stedbroder, Philip Arrhidæos, og hans Søſterdatter Eurydike rydde af Vejen, vakte en ſaa ſtor Forbitrelſe, at hun ingen Hjælp kunde finde, da Kasſandros vendte tilbage, tog hende til Fange i Pydna og lod hende henrette 315 f. Chr.

Olympiodōros, græſk Philoſoph, Fortolker af Platon og Ariſtoteles, ſynes at have levet i Alexandria i det 6te Aarh. Han er den ſidſte Lærer i platoniſk Philoſophi, vi kjende.

Olympos, Navn paa flere Bjergſtrækninger i Grækenland. Meſt bekjendt var O. mellem Thesſalien og Makedonien, der efter Sagnet tidligere havde hængt ſammen med Osſa; efter at det var blevet ſkilt fra dette ved et Jordſkjælv, aabnede det en Udvej for Floden Peneos gjennem Tempedalen. Det højeſte Bjærg i denne Gruppe kaldtes fortrinsvis O. og var efter Mythologien de græſke Guders Bolig. Senere henſatte Philoſopher og Mathematikere Guderne til den yderſte Himmelſphære, der drejede ſig om Planetkredſene, og ogſaa dette Gudeſæde førte Navnet O. O. var ogſaa et Bjærg i Myſien.

Olynthos, en græſk Stad paa den chalkidiſke Halvø, formodentlig anlagt af Euboerne. Paa den peloponneſiſke Krigs Tid flyttede mange Chalkidiere til O., ſom efterhaanden hævede ſig til ſtor Magt. Den makedoniſke Konge Amyntas maatte afſtaa den hele Søkyſten, hvis Stæder optoges i det olynthiſke Forbund, hvortil mange græſke Stæder paa den chalkidiſke Halvø ogſaa ſluttede ſig. Sparta blev kaldt til Hjælp af nogle Stæder, ſom nægtede deres Tiltrædelſe, og i den **olynthiſke Krig** 382—79 f. Chr. blev O. nødſaget til at opløſe Forbundet. 350 angreb Philip af Makedonien Staden og erobrede den 347, hvilket Taleren Demoſthenes, der i ſine tre endnu opbevarede „olynthiſke Taler" opfordrede Athenienſerne til at underſtøtte Staden, forgjæves ſøgte at hindre.

Omaha-City [omæhāā ſitti], Hovedſtad i Staten Nebraſka i Nordamerika ved Floden Misſouris højre Bred og ved den ſtore Stillehavsjærnbane, 95 M. v. for Chicago, er en nyanlagt Stad, der er i ſtærk Opkomſt. 31,000 I. (1881).

Omaijāder, ofte, men urigtig, **Ommiader**, et arabiſk Kalifdynaſti, ſom nedſtammede fra Omaija Ben-Abd-Schems og 661 med Moavija beſteg Kalifatets Trone, ſom det beklædte til 749, da O. maatte vige for Abbasſiderne. De reſiderede i Damaſkus. Ang. de enkelte Kalifer ſ. **Kalif**. Af de to, der undgik det almindelige Blodbad ved Huſets Fald, flygtede Abderrahman til Spanien, hvor han blev erkjendt for Emir-al-Mumenin og 755 ſtiftede et uafhængigt Kalifat i Cordova. Efter Abderrahman I (d. 788) fulgte Hiſcham I (til 796) og Hakem I (til 822), hvis Regeringer foruroligedes ved Oprør af Statholderne og Tronſtridigheder, ſom de chriſtne Spaniere med Held benyttede ſig af. **Abderrahman** II (til 852) gjenoprettede den indre Ro og bekrigede de chriſtne, under hvilke Kampe der ogſaa hos Araberne udviklede ſig en vis ridderlig Helteaand, ſaa at endog Kvindernes Forhold fik et ſaa romantiſk Skjær, ſom det ellers aldrig har haft i den muhammedanſke Verden. Han var en af de meſt udmærkede muhammedanſke Herſkere i Spanien; ſelv Digter og i Beſiddelſe af ſtor Lærdom og Verdensklogſkab beſkyttede han Kunſter og Videnſkaber og var derhos mild og retfærdig, ſaa at det muhammedanſke Spanien kunde gjælde for det bedſt beſtyrede Rige paa den Tid. Ogſaa hans Søn Muhammed (til 886) var en udmærket Regent; efter ham fulgte hans Søn Mundhir (til 888), dennes Broder Abdallah (til 912) og ſidſtnævntes Sønneſøn, **Abderrahman** III (til 961), en af de ſkjønneſte, aandrigſte og elſkværdigſte Regenter, Hiſtorien kjender, under hvem det ſpanſke Kalifat naaede den højeſte Spidſe af Blomſtring og Magt. Denne holdt ſig ogſaa under hans Søn Hakem II (til 976), hvis Kjærlighed til Poeſi og Videnſkab hævede Spanien til Hovedſædet for den arabiſke Videnſkabelighed. Men under hans Søn Hiſcham II (til 1008) begyndte Rigets Forfald, ſom ſtadig tiltog i ſamme Forhold, ſom de chriſtne mere og mere kom til Kræfter, indtil de ſpanſke O.s Dynaſti endte med Hiſcham III.s Afſættelſe 1031 og Kalifatet i Cordova opløſtes i en Mængde ſmaa, ſelvſtændige Kongeriger.

d'Omalius d'Halloy, Jean Bapt. J. [lihhs dalloā], Geolog, f. i Liège 1783, d. 1875; han beklædte flere adminiſtrative Embeder i Belgien, var ſaaledes 1815—30 Gouverneur i Provinſen Namur, blev 1848 Medlem af det belgiſke Senat og fra 1851 dets Vicepræſident; men ved Siden deraf udfoldede han en ikke ubetydelig videnſkabelig Virkſomhed ſom geologiſk Forfatter. Foruden mange mindre Afhandlinger har han udgivet: »Essai sur la géologie du nord de la France« (1808), »Mémoire pour servir à la description géologique des Pays-Bas, de la France et des contrées voisines« 1828) og »Des races humaines ou Éléments d'ethnographie« (1845; 5te Udg. 1869).

Oman, ſ. **Arabien**. **Oman Bugten**, den Del af det arabiſke Hav, ſom mod N. V. ſkyder ſig ind imellem Arabien (Oman) og Perſien, og ſom gjennem Ormus Strædet ſtaar i Forbindelſe med den perſiſke Bugt.

Omar I, den anden Kalif; ſ. **Kalif**.

Ombaai, en af de ſmaa Sunda Øer i det ſtore aſiatiſke Archipelag n. for Øen Timor, hvorfra den ſkilles ved **Ombaai Strædet**, og ø. for Pantar, hvorfra den ſkilles ved Pantar Strædet. 40 □ M., med en halvvild, krigerſk Befolkning. Øen regnes til Hollændernes Beſiddelſer og er bjærgfuld, men kun lidet kjendt.

Ombromēter, d. ſ. ſ. Regnmaaler.

Ombrōne, en lille Flod i Italien, udſpringer paa Apenninerne ø. for Siena og løber mod S. S. V. til det tyrrhenſke Hav, ſom den naar 2 M. ſ. v. for Groſſeto.

Ombrækning kalde Bogtrykkerne Satſens Afdeling i Columner (Sider ell. Spalter), hvorved viſſe af Skjønhedshenſyn gjældende Regler for, hvor Udgangslinjer, Capiteloverſkrifter og andre Afbrydelſer kunne tilſtedes, undertiden kunne fremkalde Vanſkeligheder.

Ombud. Borgerligt O. kaldes et ſaadant Hverv i offentlige og navnlig communale Anliggender, ſom det paaligger Borgerne enten efter Valg eller efter Omgang at overtage og udføre uden Løn. **Ombudsmand** kaldtes den Perſon, ſom under den ældſte Retsforfatning havde paa Kongens Vegne at føre et viſt Tilſyn med Retsplejen, og ſom ſenere gik over til at kaldes Foged. O. kaldes nu ogſaa den, ſom foreſtaar et Ombud.

Omdeling af Bøndergods kaldes i Danmark Jorddrottens Omfordeling af det Tilliggende, der er henlagt til de forſkjellige under hans Gods henhørende Bondeſteder. Der er i Lovgivningen ſat en Grænſe for, til hvor ringe en Størrelſe han ſaaledes kan nedbringe ſine Fæſtegaarde.

Omdrejningsflade, en Flade, ſom opſtaar ved, at en hvilken ſom helſt Linje drejer ſig om en faſt ret Linje, Axen. I enhver O. vil et Snit vinkelret paa Axen frembringe en Cirkel; Legemet begrænſet af to ſaadanne Snit og O. hedder **Omdrejningslegeme**. Exempler herpaa ere: den rette Kegle, frembragt af en retvinklet Trekant, der drejer ſig om den ene Kathete, den rette Cylinder af et Rectangel, der drejer ſig om en Side, Kuglen af en Halvcirkel ved Omdrejning om dens Diameter.

Omdrift, ſ. **Sædſkifte**. I Forſtſproget er O. den Tid, ſom hengaar imellem to paa hinanden følgende Afdrivninger af ſamme Skovſtrækning.

O'Meara, Barry Edv. [omihræ], irſk Læge, f. 1770, var 1815 Chirurg paa Skibet „Bellerophon", da Napoleon I gik om Bord derpaa, og fulgte efter Opfordring med til St. Helena, hvor han i 3 Aar var hans Livlæge. Da han ikke vilde rette ſig efter Hudſon Lowes Ønſker, maatte han 1818 forlade Øen, udgav 1822 Indholdet af ſine Samtaler med Napoleon efter tidligere Optegnelſer i Skriftet »Napoleon in exile« og miſtede derfor ſin Stilling ſom Læge i Flaaden. D. 1836.

Omēga, det ſtore, d. e. lange græſke o (Ω, ω), det ſidſte Bogſtav i det græſke Alphabet; deraf figurl. Ende. Jvfr. **Alpha**.

Omelet [lĕtt] (fr. omelette), tynd Ægge- ell. Pandekage.

Omen, lat. [ō], Varſel, Forbud; **ominøs**, varſlende, meſt ildevarſlende. **Omen accīpio**, jeg tager det for et godt Varſel.

Omenak, en af de danſke Kolonier i Grønlands nordre Inſpectorat paa en Ø i det indre af den i Landet 30 M. indſkærende **Omenak Fjord**, under 70° 55′ n. Br. Kolonien havde 1880 922 J. hvoraf 10 Europæere.

Omer, Saint [ſængt omæhr], befæſtet Stad i det franſke Dep. Pas de Calais, 5 M. ſ. ø. for Calais. 18,000 J. Smuk Kirke. Klæde- og Tobaksfabrikation.

Omer Paſcha, tyrkiſk Feltherre, f. 24 Nov. 1806 i en Landsby i Kroatien, hed oprindel. Mich. Lattas. Hans Fader var Lieutenant i et Grænſeregiment, og han indtraadte ſelv tidlig i Hæren, men forlod 1833 denne Stilling og flygtede til Boſnien, hvor han blev Bogholder hos en tyrkiſk Kjøbmand og Lærer for hans Børn imod at antage Muhammedanismen; han fik da Navnet O. Siden blev han Huslærer hos Huſſein Paſcha i Widdin, kom n. A. til Conſtantinopel og blev Skrivelærer ved Militærſkolen, vandt den gamle Seraſkier Chosrews Yndeſt, blev Lærer for den ſenere Sultan Abdul-Medjid og fik en rig Arving (Datter af en 1826 dræbt Janitſchar-Aga) til Ægte. Som Major brugtes O. af Polakken General Chrzanowſki ved Hærens Omdannelſe, fulgte 1840 ſom Oberſt General Jochmus til Syrien og havde efter den Tid Del i næſten alle krigerſke Foretagender i Tyrkiet. 1843 hjalp han Reſchid Paſcha paa Toget til Albanien, krigede 1846 mod Kurderne og anførte 1848 den tyrkiſke Hær, der beſatte Rumænien. 1849 gjorde han ſig bemærket ved ſin Omſorg for de ungarſke Flygtninge og det djærve Afſlag, han i den Anledning gav paa Ruslands Fordringer; han undertrykkede 1850—51 Opſtanden i Bosnien og førte 1852 Krigen mod Montenegro, indtil han ſtandſedes ved Øſterrigs Indblanding. I den orientalſke Krig anførte O. den tyrkiſke Hær ved Donau, ſejrede ved Oltenizza 4 Nov. 1853 og Cetate 6 Jan. 1854, men blev ſlaaet ved Giurgevo 7 Juli, da han ſøgte at gaa over Donau og falde Ruſſerne i Ryggen. I Dec. ſ. A. ſendtes han med 45,000 Md. til Krim, hvor han 17 Febr. 1855 tappert afſlog Ruſſernes Angreb paa Eupatoria; derimod mislykkedes hans Tog i Oct.—Nov. 1855 for at bringe Fæſtningen Kars Undſætning. Efter Freden blev han Paſcha i Bagdad indtil 1859, da han faldt i Unaade; men 1861 maatte Sultanen atter tage ſin Tilflugt til ham for at undertrykke Opſtanden i Herzegovina og bekæmpe Montenegro. Det lykkedes ogſaa O. at beſejre begge, og lige ſaa heldig var han 1867, da han ſendtes til Kreta for at gjøre Ende paa Opſtanden; han indtog og hærjede Sphakia, men hjemkaldtes ſnart efter for ſin Gruſomhed. Dog fik han den højeſte Værdighed i den tyrkiſke Hær og havde Sæde i Divanet til ſin Død 18 Apr. 1871.

Omkobling er en Omſkiften af arbejdende Maſkindeles Bevægelſesretning, ligeſom ogſaa de dertil benyttede Organer. Den er ofte automatiſk, idet et af Maſkinens Stykker, naar det i ſin Vandring kommer til et beſtemt Punkt, virker paa O. til en Forſkydning, indtil Vandringen begynder i modſat Retning og naar et andet beſtemt Punkt, hvor O. forſkydes tilbage oſv.

Omladina [ō] (bet. Ungdom), ſerbiſk Navn for Studenterforeninger (i Lighed med tyſk Burſchenſchaft), oprindelig kun beſtemte til at fremme den nationale Literatur, men ſiden 1866 ogſaa med det politiſke Formaal at virke for Folkets Enhed. Under Ledelſe af Svetozar Miletić, Advocat og Bladudgiver (f. 1826), var O. et vigtigt Led i den ſerbiſke Oppoſition i Ungarn og blev derfor ſtrængt bekæmpet af dettes Regering.

Omlyd kaldes i Sprogvidenſkaben en Selvlydsforandring, der ſkyldes Indflydelſe fra en efterfølgende (ſjælden en foregaaende) Selvlyd (iſær i, u) eller Halvſelvlyd (j, v); meget ofte er denne ſenere bortkaſtet, hvorved Oprindelſen til O. er fordunklet. De vigtigſte Arter af O., ſærlig i de nordiſke Sprog, ere 1) u-O., ſom beſtaar i Forandring af a til en aa-Lyd, isl. ö, under Indflydelſe af et efterfølgende u eller v, ſom isl. gata, Gade, Flert. götur; i de nyere nordiſke Sprog er der kun faa Spor tilbage heraf, f. Ex. Jord, isl. jörð (for erðu, jarðu); Børn, Flert. af Barn. 2) i-O., der beſtaar i, at et i eller j bevirker Forandring af en foregaaende Selvlyd eller Tvelyd til en nærmere derved liggende Lyd, f. Ex. af a til æ, e, af o til ø, af u til y. Denne er endnu i ſtort Omfang bevaret i Bøjning og Afledning, f. Ex. tam, tæmme, oldn. tamr, temja (got. tamjan), Dom, dømme, oldn. dómr, dœma (got. domjan), Bog, Bøger, oldn. bók, bœkr (for ikke længere forekommende bōkiz), ſpørge, ſpurgte, oldn. spyrja, spurða. Naar Selvlydsſkiftet ikke fra førſt af ſkyldes Indflydelſe af en efterfølgende Selvlyd, kaldes det ikke O., men Aflyd; denne fremtræder iſær ved Bøjningen af de ſtærke Verber, ſom bære, bar, baaren, ſpringe, ſprang, ſprungen, men ſprænge med Omlyd af Aflydstrinet ſprang.

Omløbstid er den Tid, et Himmellegeme bruger til at bevæge ſig om et andet ſom Hovedlegeme. Der tales om forſkjellige Slags O. 1) Den ſideriſke O. er den Tid, Legemet behøver for at bevæge ſig gjennem en Vinkel paa 360° om ſit Hovedlegeme. 2) Den tropiſke O. er den Tid, i hvilken Maanens eller en Planets Længde voxer med 360°. Da Maanen og Planeterne bevæge ſig fra V. mod Ø. og Nulpunktet, hvorfra Længden regnes, har en Bevægelſe af 50 Sekunder aarlig mod V., er den tropiſke O. noget kortere end den ſideriſke. Ang. det tropiſke Aar og den t. Maaned ſ. **Aar** og **Maaned**. 3) Den anomaliſtiſke O. er den Tid, hvori Legemets Anomali voxer med 360°. Anomalien regnes fra Perihelium (for Maanen Perigæum), ſom ligeledes har en egen Bevægelſe, hvorfor ogſaa den anomaliſtiſke O. er noget forſkjellig fra den ſideriſke. 4) Den drakonitiſke O. er for Maanen den Tid, hvori Afſtanden fra en Knude voxer med 360°; ſ. **Maaned**. 5) Den ſynodiſke O. er den Tid, ſom forløber imellem to ſucceſſive Conjunctioner eller Oppoſitioner med Solen; ſaaledes er den ſynodiſke Maaned (ſ. **Maaned**) den Tid, der forløber fra den ene Nymaane til den anden.

Ommeganck, Balthaſar Paul, belgiſk Dyr- og Landſkabsmaler, f. 1755 i Antwerpen, d. 1826, blev uddannet til Kunſtner ved ſin Fødebys Kunſtakademi, hvor han ſenere blev Profeſſor. Hans Værker udmærke ſig ved den ſmukke Anordning, den gode Tegning og heldige Anvendelſe af Perſpectiven; meſt berømte ere de Arbejder blevne, hvori Faar og Geder ere Billedets Gjenſtand.

Ommerſchans, en 1821 ſtiftet Koloni for Betlere og forſkjellige ſtraffede Perſoner, i den hollandſke Prov. Overijsſel, 8 M. ø. n. ø. for Zwolle.

Omnia mēa mēcum pōrto, lat., ſ. **Bias**.

Omnibus [ŏm], lat., d. e. for alle, et Slags Vogne med Sæder langs Siderne, ſom til beſtemte Tider gjøre regelmæsſige Toure for en lav Betaling, nu til Dels erſtattede af Sporvogne.

Omnipŏtens, lat. [ŏm], Almagt.

Omoa, Havneſtad i Republ. Honduras, ved det caribiſke Hav, i Nærheden af Guatemalas Grænſe. Uſundt Klima. Udførſel af Tømmer.

Omphale [ŏmm], den lydiſke Konge Jardanes's Datter, Tmolos's Ægtefælle, kjøbte af Hermes Herakles, der i lang Tid tjente hende ſom Slave. Sagnet lader ham hengive ſig til kvindelige Sysler, medens O. bemægtiger ſig hans Løvehud og Kølle.

Omphalopſychiter, ſ. **Heſychaſter**.

Omrids ell. Contour, Yderlinjen af en tegnet Gjenſtand; Contourtegninger ell. Contourer kalder man ſaadanne, hvor ikkun Gjenſtandenes O. ſamt de allernødvendigſte Linjer for at betegne deres Form ere angivne med Streger. Man har talrige Værker over Kunſt, hvori alle Afbildninger ere Contourtegninger.

Omſk, Stad i den ruſſiſke Prov. Akmollinſk i Sibirien ved Floden Irtyſch, hvor den optager Om, 64 M. ſ. ø. for Tobolſk. 81,000 I. (1880). Kirgiſiſk Militærſkole. Kejſerlig Tobaksfabrik. Betydelig Handel. Blandt Indbyggerne ere mange Forviſte.

Omſkreven kaldes en retlinjet Figur om en lukket Curve, naar alle dens Sider ere Tangenter til Curven. Omvendt er denne o. om Figuren, naar den gaar gjennem alle dens Vinkelſpidſer. Om en Trekant kan en Cirkel altid omſkrives, om andre Figurer kun under viſſe Betingelſer. Paa lignende Maade kan et Polyeder være o. om en Kugle eller Kuglen om Polyedret.

Omſkærelſe (hebr. Milah, lat. Circumcisio) kaldes den hos flere Folkeſlag, navnlig Ægypterne, Veſtaſiaterne, Hebræerne, Araberne, Kopterne, Abesſinierne, Kafferne og de fleſte afrikanſke og auſtralſke Folk herſkende Skik at bortſkære det mandlige Lems Forhud (Præputium). Det er ſandſynligt, at Jøderne have optaget denne Skik fra Ægypten, hvor den dog kun var indført i Præſte- og Krigerkaſten. Den har alene religiøs Betydning og kan ikke forklares af medicinſke eller lignende Grunde; hos Jøderne er den et Pagtens Tegn (1 Moſeb. XVII. 9 fg.). Jøderne foretog den 8 Dage efter Fødſelen, og ved ſamme Lejlighed fik Drengen Navn. Hos Ægypterne foretoges den i det 14de Aar; hos Muhammedanerne finder den Sted i det 13de. Chriſti Omſkærelſesfeſt begyndte man førſt i det 7de Aarh. at højtideligholde. Den falder ſammen med den borgerlige Nyaarsdag.

Omſlagsterminer, de Tider af Aaret — i Danmark og Norge 11 Juni og 11 Dec. — paa hvilke Pengeomſætninger, navnlig Udlaan af Capitaler, Tilbagetaling af Laan og Erlæggelſe af Renter, i Almindel. finde Sted. Tidligere var det endog forbudt i alle ſaakaldte ſtaaende Obligationer, navnl. Panteobligationer, at faſtſætte andre Terminer end de nævnte O.; men nu er det gjort til en fri Sag, om man vil holde ſig til disſe eller vælge andre Terminer.

Omvandle er i det rationelle Skovbrug at lade en Træart afløſe en anden.

Omø, en af de danſke Smaaøer, ligger i Store Bælt ¼ M. ſ. for Aggersø og udgjør et Sogn under Veſter-Flakkebjærg Herred i Sorø Amt. Den er 764 Td. Land ſtor og har 304 I. (1880), hvis Hovederhverv ere Agerdyrkning og Fiſkeri.

Onani (af Onan, Judas Søn, 1 Moſeb. XXXVIII. 9), ſ. **Selvbeſmittelſe**.

Onātas, græſk Billedhugger og Maler, Søn af Mikon fra Ægina, blomſtrede fra den 78de til den 83de Olympiade (c. 470 f. Chr.). Hans Malmbilledſtøtte af Herakles, 10 Alen høj, og endnu mere en Statue af Apollon, ligeledes af Bronze, opſtillet i Pergamon, vare berømte. I Plataæ malede han ſammen med den berømte Polygnotos.

Once [ongs], et Led af den gamle franſke Vægt, hvoraf 16 paa 1 Pund, i Marſeille 5,1, i Paris 6,12 danſke Kvint.

Oncken, Wilh., tyſk Hiſtorieſkriver, f. 1838, blev 1866 overord. Profesſor i Heidelberg, 1870 Profesſor i Gießen og var 1874—77 nationalliberalt Medlem af Rigsdagen. Hans førſte Skrifter vedrørte det gamle Grækenlands politiſke Hiſtorie („Iſokrates und Athen“ (1862), „Athen und Hellas“ (2 Bd., 1865—66) og „Die Staatslehre des Ariſtoteles“ (1870—75)), men ſenere kaſtede han ſig over den nyeſte Hiſtorie og ſkrev „Oeſterreich und Preusſen im Befreiungskriege“ (2 Bd., 1876—79); „Die Zeitalter Friederichs des großen“ (1881—82) og „Die Zeitalter der Revolution“, I (1885), de tvende ſidſte hørende til en udførlig Verdenshiſtorie, beſtemt til 40 Bd. og udarbejdet ved 25 Medarbejdere.

Ondātra, ſ. **Bæverrotte**.

On dit, fr. [ong di], „man ſiger“; et **on dit**, et Rygte.

O'Neal [onihl], en af de ældſte Slægter i Irland, hvis Hoveder ofte med Kongetitel beherſkede en ſtor Del af Øen og ſpillede en vigtig Rolle i Irlændernes Kampe mod Englænderne fra det 12te Aarh. Blandt deres Medbejlere var Familien O'Connor den mægtigſte. **Hugo O'N.**, Greve af **Tyrone**, ſtod i Spidſen for Irlændernes Opſtand under Dronn. Eliſabeth, men maatte falde til Føje 1603 kort før Dronningens Død; under Jakob I blev han igjen beſkyldt for oprørſke Planer, maatte forlade ſin Fødeø, hvor hans ſtore Godſer bleve inddragne, og døde i Landflygtighed i Spanien. — Førſt under Cromwell knækkedes dog O'N.s politiſke Betydning ſamtidig med Irlands Modſtand overhovedet, og Slægten ſank ned til at blive ſtore Godsejere, ſom længe forſmaaede at føje den engelſke Peersværdighed til deres gammelirſke Adel.

Onēga, 1) Flod i Rusland, Afløb af Søen Latſcha i Gouv. Olonets, løber derfra gjennem Gouv. Archangel til den efter Floden opkaldte og af en Mængde Øer opfyldte Bugt af det hvide Hav. — 2) Sø i det ruſſiſke Gouv. Olonets, c. 30 M. lang, indt. 10 M. bred, modtager Tilløb fra flere betydelige Søer og har ſelv gjennem Floden Svir Afløb til Ladoga-Søen. — 3) Stad i Gouv. Archangel ved Floden O.s Udløb i det hvide Hav (**Onega-Bugten**), med 2,400 I., Havn og Handel med Tømmer, Beg og Tjære.

Oneglia [onēlja], Stad i Norditalien ved Middelhavet, 12 M. ſ. v. for Genua. 8,000 I. Havn. Handel med Oliven og Olje. Andrea Dorias Fødeby.

O'Neil, Henry [onīil], engelſk Maler, f. 1817 i St. Petersborg, kom i ſin Barndom til London og uddannede ſig ved Akademiet der. Blandt hans virkningsfulde Billeder kunne fremhæves „Mozarts ſidſte Øjeblikke“, „Ruth og Naomi“, „Marie Stuarts Afſked med Frankrig“ og de to i Stik gjengivne Genrebilleder »Eastward ho« og »Home again«. Han har udgivet et ſkarpt kritiſk Skrift, „Moderne Kunſt i England og Frankrig“.

Ongaro, Francesco dall' [ōng], ital. Digter, f. 1808, var oprindelig Præſt, blev ivrig Nyguelſer, var 1848 en Tilhænger af Garibaldi, levede indtil 1859 i Belgien og Frankrig, var en kort Tid Profesſor i Firenze og holdt ſenere Forelæsninger i Napoli, hvor han døde 1873. Under de bevægede Tider bleve hans »Stornelli« politiſke Slagſange for Frihedspartiet. Hans »Ballate« indeholder ſmukke lyriſke Ting. Af alvorlige Dramaer har han ſkrevet »La Fornaretta«, »Bianca Capello«, »Marco Cralievič« og »I Dalmati«, af Lyſtſpil »Il tesoro« og »Fasma«. Hans mange Noveller med Stof fra Hverdagslivet, navnlig fra Soldaterforhold, ere let og elſkværdig fortalte og ere blevne almindelig Folkelæsning.

Onkel Adam, Pſeud. for Wetterbergh (ſ. d. A.).

Onomăkritos, berømt Sandſiger og Digter paa Piſiſtratidernes Tid i Athen, hvorfra han blev forviſt, fordi han havde gjort ſig ſkyldig i Interpolation og Forfalſkning af de Orakelſprog, der gik under Muſæos's Navn.

Onomăſtikon, egtl. enhver Navne- ell. Ordfortegnelſe, betegner fortrinsvis en Realordbog. **Onomatik**, Læren om Egennavnenes Dannelſe og Betydning. **Onomatopoī**, Ordenes Dannelſe i Overensſtemmelſe med en eller anden Naturlyd; **Onomatopoētika**, Ord, der ere dannede paa denne Maade, f. Ex. Kukuk ſom Navn paa Gjøgen.

Ons, det hollandſke Hektogram, lig 20 d. Kvint. I den gamle Amſterdammer Vægt var O. ſom Handelsvægt lig 30,88, ſom Troyvægt 30,76 og ſom Medicinalvægt 31,25 fr. Gram.

Onsdag, ſ. **Dagenes Navne** und. **Dag**.

Onſild, et Herred og Sogn i Nørrejylland, ſ. for Hobro- og Mariager-Fjord, begrænſes mod N. af Onſild Aa, ſom ved Hobro falder i Hobro Fjord. Ved Onſild Bro ſtod 1132 et Slag mellem Kong Niels og Erik Emune, ſom denne tabte.

Onslow, George [ōnslo], f. 1784 i Clermont, d. 1853 ſmſtds., var af engelſk adelig Familie og tilbragte ſin Ungdom i London, hvor han tidlig nød Claverundervisning af Dusſek og Cramer, men ikke for at blive Muſiker. Hans kunſtneriſke Tilbøjeligheder voxede dog under jævnlige Beſøg i Paris, og meget mod Familiens Ønſke greb han Sagen med Alvor, rejſte til Wien, hvor han fordybede ſig i Haydn, Mozart og Beethoven, gjennemgik endnu et Compoſitionscurſus hos Reicha i Paris og forſøgte ſig, efter allerede at have ſkrevet en hel Del Kammermuſik, ſom dramatiſk Compoſiſt med »l'Alcade de la Vega« (1824), »Le colporteur« (1827) og »Le duc de Guise« (1837). Det var dog ikke disſe tre komiſke Operaer, hvoraf kun „Colportenren" gjorde nogen Lykke, men en Mængde Kammermuſikværker, der i ſin Tid gjorde O.s Navn vidt og bredt berømt. Man har af ham 36 Strygekvartetter og 34 Strygekvintetter (de fleſte for to Violiner, Bratſch og to Violonceller, en halv Snes med Violoncel og Contrabas og nogle med to Bratſcher), 6 Clavertrioer, nogle Sonater for Claver-Violin, Claver-Violoncel, for Claver alene, to- og firhændige, en Sextet for Claver og Blæſeinſtrumenter, en Nonet for Strygekvartet og 5 Blæſere, 4 Symphonier m. m. 1842 blev O. Cherubinis Efterfølger ſom Medlem af det franſke Akademi.

Ontārio Søen, den øſtligſte af de ſtore nordamerikanſke Ferſkvandsſøer, ligger mellem Staten New-York og Canada; 40 M. lang med 10 M.s Middelbredde og indt. 600 F. dyb, 225 F. over Atlanterhavet. Den modtager Vandene fra de andre Søer gjennem Niagara Floden og har Afløb til Atlanterhavet gjennem St. Lawrence Floden.

Ontogenī, Udviklingshiſtorie, d. ſ. ſ. Embryologi. S. **Kimblad**.

Ontologi, Læren om det værende i Almindel., betegner den meſt abſtracte Del af Metaphyſiken (ſ. d. A.), ſom omhandler de almindelige Principer og Grundbegreber (Grund og Aarſag, Mulighed og Virkelighed, Tid, Rum, Bevægelſe oſv.). O. behandler dog ikke disſe Begreber ſom Former, ved hvis Hjælp den menneſkelige Erkjendelſe ſøger at orientere ſig i Erfaringsverdenen, men ſom Udtryk for det værendes egen Natur. Den af Kant gjennemførte kritiſke Philoſophi gjorde heri en afgjørende Forandring. — Ved en **ontolōgiſk** Tankegang menes i det hele en ſaadan, der betragter vore Begreber ſom objective Exiſtenſer, altſaa f. Ex. forvexler vore Inddelinger af Phænomenerne med abſolute Forſkjelligheder i Phænomenernes Væſen. **Ontologiſk Bevis**, ſ. **Gud**.

Onus, lat. [ō], (Flert. onera), Byrde, bruges ſaaledes om Paalæg, Afgifter oſv. **O. probăndi**, Bevisbyrde (ſ. **Bevis**).

Onyx [ō], en Smykkeſten, der er en Varietet af Chalcedon og beſtaar af forſkjellig farvede Lag, hvorfor den i Oldtiden benyttedes meget til Cameer. Selv i uforarbejdet Tilſtand kan den have en betydelig Værdi, ſaaledes en i Dresden opbevaret Onyxplade paa 3 Tommers Længde og Bredde, der er vurderet til 116,000 Kr. Efter Lagenes Farve kaldes den Chalcedon-O., Agat-O., Sardonyx (gulbrun), Carneol-O. (rød) oſv. S. **Chalcedon**.

Onza, amerikanſk Guldmønt, i Mexico lig 8 Escudos eller 16 Pjaſtre, af Finhed 875 Tuſendedele, af Værdi lig 58 Kr. 78 Øre. De i Bolivia og Columbia benyttede O. ere begge af Finhed 900 Tuſendedele og henholdsvis lig 10 Escudos ell. 55 Kr. 71 Øre og 20 Peſos eller 72 Kr., hvilken ſidste altſaa nøjagtig ſvarer til den franſke Guldmønt paa 100 Francs. O. er ogſaa et Led i den gamle ſpanſke, ſaakaldte caſtilianſke Vægt, til Juveler lig 27,987, til anden Vejning 28,756 Gram. **O métrica** ell. **Hectógramo**, det ſpanſke Navn for det franſke Hektogram, lig 20 danſke Kvint.

Oolith ell. Rognſten, en Kalkſten, der har nogen Lighed med Fiſkerogn, hvorefter den har faaet Navn. Den er ſammenſat af lutter runde Korn, i hvis Midte ſædvanlig findes et lille Kvartskorn eller et Brudſtykke af en Koral eller Muslingſkal, hvoromkring er afſat concentriſke, ſkalformede Lag af kulſur Kalk. Det er en for Juraformationen (**Oolithformationen**) ejendommelig Dannelſe, men træffes dog ogſaa i andre Formationer, f. Ex. i Silurformationen paa Gotland; man har paaviſt, at der ved enkelte Kyſter endnu i vore Dage kan dannes Rognſten, hvori Kornenes Størrelſe er afhængig af den Kraft, hvormed de ſættes i Bevægelſe af Bølgeſlaget.

Oologi, Læren om eller Kundſkaben om Æggene, iſær Fuglenes; et af de vigtigſte oologiſke Værker er Thienemanns „Fortpflanzungsgeſchichte der Vögel".

Oort, Adam van, ſ. **Noort**.

Ooſt, Jakob van, flanderſk Maler, f. 1600 i Brügge, d. 1671, uddannede ſig i Rom under Annib. Caracci. I ſine ſtore hiſtoriſke Billeder var han flittig og omhyggelig og fulgte Rubens og van Dijck, hvis Værker han ogſaa copierede. — Hans Søn, **Jakob van O.**, f. 1637, d. 1713 i Brügge, ligeledes en talentfuld Maler, udførte flere Malerier for Kirker og Paladſer i Lille o. a. St.

Ooſterhout, Stad i den hollandſke Prov. Nord-Brabant, 4 M. v. til ſ. for Hertogenboſch. 10,000 I. Store Pottemagerier.

Opāl, en allerede af Romerne højt ſkattet Ædelſten, der kan forekomme i en Mængde Varieteter, lige fra den fuldkommen vandklare til den aldeles uigjennemſigtige. Den beſtaar af amorph vandholdig Kiſelſyre, og uagtet ſin for en Ædelſten kun ringe Haardhed, 6, har den dog en betydelig Værdi, naar den viſer et levende Spil af Regnbuefarver. Dette er iſær Tilfældet med **Ædelopalen**, hvoraf en i det kejſerlige Skatkammer i Wien anſlaas til en Værdi af ½ Mill. Gylden. **Ildopalen**, en hyacinthrød eller gul, gjennemſigtig O., der undertiden iriſerer i røde og grønne Farver. **Almindelig** O. er kun halvgjennemſigtig og uden Farveſpil. **Halvopalen** er næſten ſlet ikke gjennemſigtig og har en ſvag Fedtglans; **Træopalen** er en i forſtenet Træ forekommende Halvopal, der forarbejdes til Daaſer og lignende Gjenſtande. De ſmukkeſte O. faas fra Ungarn, Mexico og i ringe Mængde fra Færøerne (iſær fra Otnesdalstind paa Strømø). **Opaliſére** ſiges om flydende eller faſte Legemer, naar de ligeſom mange Opaler have et halv gjennemſigtigt, hvidligt Skjær.

Opamning, ſ. **Generationsſkifte**.

Opberedning. Kun ſjælden forekomme et Metals naturlige Forbindelſer i ſaa ren Tilſtand, at de uden videre overgives til metallurgiſk Behandling; ofteſt ere de blandede med andre Mineraler eller Stykker af Bjærgarter, der forringe eller lægge Hindringer i Vejen for en henſigtsmæsſig Udſmeltning. Det er da nødvendigt førſt at fjærne ſaadanne ad mechaniſk Vej; dette kaldes O. og udføres ved Haandkraft eller ved Maſkiner, der knuſe Malmen og ſortere de forſkjellige Beſtanddele efter deres Vægtfylde.

Opbud kaldtes forhen den Handling, at en Perſon, der beſad tilſtrækkelige Activer til at dække ſin Gjæld, men ikke havde contante Midler til at betale denne med, overgav ſit Bo enten til Skifteretten eller (uden for Kjøbenhavn) til to af ham ſelv udnævnte og derefter af Overretten beſkikkede Mænd (**Opbudsmænd**) til Behandling og Deling mellem hans Creditorer, ved hvilken Fremgangsmaade han opnaaede forſkjellige Fordele fremfor ved at at overgive ſit Bo til egentlig Fallitbehandling. Efter de nyere Love om Fallit- og Concursvæſenet kan ſaadant O. imidlertid ikke længere finde Sted. Dog er det endnu meget ſædvanligt, at det om den, der ſelv overgiver ſit Bo til Concurs, ſiges, at han gjør O. — O. af den vaabenføre Del af Befolkningen, „Mand af Hus", til Landets Forſvar mod fjendtligt Indfald var en Maade at rejſe en Hær paa, ſom gik mere og mere af Brug, altſom Krigskunſtens Udvikling gjorde ſlige Hære aldeles ubrugelige over for organiſerede Armeer af meget mindre Mandſtyrke. Naar i nyere Tider en Regering har opbudt Nationen til Forſvar, ſaaledes ſom Nationalconventet i Frankrig 1793, har dette i Virkeligheden ikke betydet andet, end at man fra Rekrutering ved Hverving eller ved Udſkrivning fra en begrænſet Del af Folket har gaaet over til at indkalde det vaabenføre Mandſkab af alle Samfundsklasſer med ſaadanne Begrænsninger med Henſyn til Alder oſv., ſom ſtilledes ved, hvad Staten i Øjeblikket havde Midler til at organiſere, udruſte og underholde; det har i alt Fald kun været under ganſke ſærlige Forhold, ſom i Tirol 1809 og i Spanien 1808—14, at man har ſendt det opbudne Mandſkab lige mod Fjenden uden egentlig militær Organiſation. O. bruges ſtundum ſom Betegnelſe for de forſkjellige Klasſer, hvori en Hær efter ſin Organiſation og den gjældende Værnepligtslov inddeles, naar man f. Ex. kalder en Hærs Linje-, Reſerve- og Forſtærkningsafdelinger dens 1ſte, 2det og 3dje O.

Opdam, ſ. **Obdam**.

Opdragelſe i ſærlig Betydn. kaldes den myndige, i Kraft og Erfaring overlegne Slægts bevidſte Indvirkning paa den umyndige i dennes uudviklede, men Muligheden af en legemlig og aandelig Udvikling indeſluttende Tilſtand, med Virkeliggjørelſen af dens menneſkelige Opgave for Øje. Som en Side af Menneſkeſlægtens Culturliv har O. haft ſin Hiſtorie, gjennem hvilken den fra den blotte udrøftede Virkning af et Over- og Underordnelſesforhold har udviklet ſig praktiſk til en Kunſt, der methodiſk ſøger ſine Midler i Overensſtemmelſe med ſit Maal og ſærlig virker gjennem Opdragelſesanſtalter og Skoler, theoretiſk til en Videnſkab, Pædagogiken, der ud fra en philoſophiſk og pſychologiſk Forſtaaelſe af Menneſkelivet og dets Udviklingstrin begrunder O.s Væſen, dens Udgangspunkt, Formaal og Fremgangsmaade. O.s hiſtoriſke Hovedformer ere i Oldtiden den aſiatiſk-øſterlandſke og den europæiſk-veſterlandſke, udſprungne og begrænſede af den ved Folkets Anlæg og Hiſtorie og Landets Natur fremkaldte Nationalejendommelighed, ſenere den chriſtelige med den dogmatiſk religiøſe Livsanſkuelſe og den humane med Menneſkenaturens frie Udvikling til Grundtanke. Chineſernes mechaniſke Livsprincip gjør ogſaa Samfundslivet og Opdragelſen mechaniſke: Kejſeren er ſine Underſaatters ubetingede Herſker og Formynder, Faderen ſine Børns; Stokken Tugtemidlet fra øverſt til nederſt, Statsexaminer ſtrængt gjennemførte, Formaalet praktiſk Forſtandighed og ydre Kunſtfærdighed og Lovmæsſighed, Methoden mechaniſk Eftergjøren — dette er O.s Grundpræg. Undervisningsvæſenet organiſeredes af Kejſerne i det 24de og 23de Aarh. f. Chr.; ſenere bleve Kungfutſes Bøger, de fem King, Grundlag for O. og Undervisning. Indernes pantheiſtiſke Perſonliggjøren af Livskræfterne hindrer al Sans for det hiſtoriſke Liv; den phantaſtiſk drømmende Længſel efter det jordiſke Livs Forſvinden i det guddommelige fører Tanken bort fra det virkelige Liv. Brahmanerne ere blandt de fire Kaſter Indehavere af al højere Viden; Lærerens, den aandelige Faders, Forhold til Barnet ſtilles over den naturlige Faders; til det 37te Aar arbejdes der paa Kundſkabserhvervelſe. „Chineſeren opdrager ſin Søn til det praktiſke Liv, Inderen ſin til det ideelle, hin til Jorden, denne til Himlen, hin til at komme frem i Verden, denne til at komme ud af Verden, hin til Borger, denne til Præſt, hin til at virke, denne til at vide; hin lærer ham Statsloven, denne Guddommens Væſen, hin fører ham ind i Verden, denne ind i ſig ſelv; hin lærer ham at erhverve og nyde, denne at tigge og forſage“ (Wuttke). Perſernes dualiſtiſke Religion med Fjendſkabet mellem Ormuzd og Ahriman, Lyſet og Mørket, og Menneſkets Delagtighed i denne Kamp gjør enhver Perſer kaldet til at være Stridsmand paa Lyſets Side og udvikler den hiſtoriſke Sans for Bedrift; O. med ſin mandige Tugt fra det 5te til det 20de Aar og ſin Øvelſe i Ridning, Bueſkydning og Jagt ſaar Sanddruhed, Retfærdighed, Mod, „Wehrhaftigkeit und Wahrhaftigkeit“ (Riecke), til Formaal. Af de kongelige Børns fire Opdragere ſkal den ene være den viſeſte Mand, den anden den retfærdigſte, den tredje den betænkſomſte, den fjerde den modigſte. Ægypterne ſammenſatte de foregaaende i ſig; de have praktiſke Færdigheder ſom Chineſerne, en phantaſtiſk Gudérigdom ſom Inderne, et godt og et ondt Princip og hiſtoriſk Sans ſom Perſerne; med deres Land ſom „Nilens Gave“, deres Dyredyrkelſe, Kaſtevæſen og Omſorg for de døde Legemers Bevaring i Dødebyerne erhverve de ſig tidlig aſtronomiſke og mathematiſke Kundſkaber, mechaniſke og techniſke Færdigheder, ſom meddeles, navnlig Mathematik og Skrivekyndighed, gjennem O., tillige med Gymnaſtik og Tonekunſt, under ſtræng Tugt. Hos Grækerne gættes den ægyptiſke Sphinx's Gaade. Deres Guder ere menneſkelige Mønſterſkikkelſer, ikke ſom Ægypternes Dyr og Menneſke, ikke ſom Perſernes dualiſtiſk delte, ikke ſom Indernes med Guddomskraften betegnet ved blotte phyſiſke Attributer, ſom Almagt og Visdom ved Mængden af Arme og Øjne, men ved det aandelige Udtryk, i deres ungdommelige Skjønhed Sindbilleder paa Grækernes Menneſkeideal, ſom det fremtræder i „Achilleus, den poetiſke Yngling, ved Begyndelſen, og Alexander, den hiſtoriſke Yngling, ved Slutningen af den græſke Nationalhiſtorie“. De joniſke Grækere ere Oldtidens Kunſtfolk, Plaſtikens og Poeſiens Klasſikere, med Kunſtværkets Ide til Livets Grundide: Tilværelſen opfattet ſom et Skjønhedshele, Kosmos; Staten ſom Harmoni mellem Samfund og Individ (Perikles) og ſom Sædelighedens Fuldbyrder; Moralen ſom en Skjønhedsmoral (dens højeſte Begreb *καλοκάγαϑία*) med det aandelige og det legemlige i umiddelbar Harmoni; Philoſophien bunden af den digteriſke Foreſtilling (Platon); O. grundlagt paa Legemets og Sjælens ligevægtige Udvikling ved Gymnaſtik og Muſik, d. v. ſ. aandelige Sysler. O. laa i Forældrenes Haand, Faderen havde Retten over det nyfødte Barns Liv. Fra det 7de Aar kom Drengen fulgt af ſin Pædagog, en Slave til at vaage over ham, i Skole hos en Grammatiſtes, der lærte ham Læsning, Skrivning og Regning, ſenere epiſke (Homer) og didaktiſke Digte og lyriſk Poeſi ſammen med Undervisning i Muſik, ſom man tillagde ethiſk Betydning for Sjælens Ligevægt. Lærere i Gymnaſtik vare Pædotriber og Gymnaſter, der underviſte i Gymnaſier og paa Palæſtraer, ſom ſtod under Statens Varetægt. Med det 16de Aar endte Undervisningen i Regelen og fulgtes af et toaarigt Curſus i Gymnaſierne. Al Undervisning var privat. Ved de ſtore Feſter og Optog, navnlig Panathenæerfeſten, viſtes dens Frugter. Hos de doriſke Grækere gjorde Statsideens Overherredømme Staten til O.s Eneherſker, Uddannelſen af diſciplinerede, Loven ubetinget adlydende Fædrelandsforſvarere til dens udelukkende Formaal. I Sparta varede Statsopdragelſen fra det 7de til det 30te Aar. Nødtørftig Føde, Klædning og Leje, ſtrænge legemlige Straffe, daglig Øvelſe i Springen, Løben, Bryden, Diſkos- og Lanſekaſtning, Legemsøvelſer med voxende krigerſk Præg, Undervisning i ſtræng og ſimpel Muſik til Udvikling af Manddom og Selvbeherſkelſe og i Orcheſtik, Dans, med Æmner fra Kriger- og Gudelivet, Tilladelighed af Tyveri ſom Liſtighedsprøve med haard Straf for Opdagelſen, for Ynglinger Spejderfærd, udøvet om Vinteren enkeltvis blandt Heloterne, fra det 20de til det 30te Aar regelmæsſig Krigstjeneſte og Samliv i Caſerner, daglig Tilſtedeværelſe ved de offentlige Fællesmaaltider i dyb Ærefrygt for de ældres Tale — ſaadan var den doriſke Statsopdragelſe, ensartet i ſine Midler for Drenge og Piger, i Sparta faſtſlaaet ved Lykurgs Lovgivning, paa ſin Vis gjennemført ſom den enkeltes Underordnelſe under Samfundsideen af Pythagoras i Syditalien. I Platons „Stat“ gjennemføres det doriſk-græſke Statsideal i Individets ubetingede Underordnelſe, Statens Ordning af det kun midlertidige Ægteſkab, Ophævelſen af Familieliv og Ejendom og Mænds og Kvinders Uddannelſe ved Statsopdragelſe, alle ſamlede, uden Kjendſkab til ſærlige Forældre og Søſkende, med ſkjønne Mønſtre for Øje, gjennem Muſik og Gymnaſtik, til Retfærdighed, d. e. det rette Forhold mellem Erkjendelſe, Iver og Attraa. I „Lovene“ knytter Platon ſig ligeſom Ariſtoteles mere gjennem Erfaringen til det virkelige Livs Forhold. Ogſaa hos Romerne træder Statshenſynet i Forgrunden. O. er, anerkjendt i ſin Alvor (maxima debetur puero reverentia), grundlagt paa det huslige Familieliv (Husfaderen, pater familias, dets abſolute Magt) ſom Moderens, mater familias, Hovedopgave, med virtus, Manddom, til Formaal for Manden, castitas og pietas for Kvinden, med ſtræng Børnetugt og krigerſke Legemsøvelſer. Literatores give Elementarundervisning i Læsning, Skrivning og Regning, grammatici Undervisning i Grammatik, proſaiſk og poetiſk Stil, Rhetorer i Talekunſten for Ynglingen med toga virilis; omtr. 16 Aar gl. ſlutter denne ſig til en anſet Statsmands Følge. Senere trænger græſk Dannelſe ind, til Dels gjennem græſke Slaver. Den veltalende, handlekraftige Statsmand er O.s Ideal. Den romerſke O.

til praktiſk Statsmandsdygtighed har ſin Theoretiker i Quintilian, der i »Institutio oratoria« giver ſin Lære om en paa Sædeligheden bygget Veltalenhed og førſt afhandler, hvad der ligger forud for Rhetorens Virkſomhed, derunder den førſte O. og Pleje, Undervisningsalderen, Privatundervisning og Skoleundervisning, de forſkjellige Fag, Lærerens Perſonlighed og Opgave, Henſynet til Barnets Natur oſv., dernæſt Talekunſtens Væſen. Hos Jøderne, „Guds udvalgte Folk“, er ſelve den israelitiſke retfærdige Guds, Jehovas, O. af ſit Folk Livets Grundtanke, Staten en Gudsſtat, den moſaiſke Lov guddommelig Aabenbaring, Lydigheden en Grundlov, Forjættelſen om alle Slægters Velſignelſe i Abrahams Navn Folkets Haab og Kilde til den dybe Kjærlighed til Efterſlægten; O. er Indførelſe i Guds Lov og Førelſe med Folket, Fadermyndigheden, ſom den guddommelige Viljes Udtryk, og Pieteten hos Barnet de opdragende Kræfter. Tugten er ſtræng. Efter den babyloniſke Landflygtighed oprettedes ſærlige Skoler for Undervisning i den hellige Skrift. Med Chriſtendommen træder et nyt Livsprincip, Forløsningsprincipet, frem, idet Gud ſelv bliver Menneſke til Menneſkets Frelſe. Paa Grundlag af Menneſkenaturens Syndighed anerkjendes religiøſt Perſonlighedens almenmenneſkelige Ret og Værd: alle ſkulle blive frelſte og blive ēt i Chriſtus. Kjærligheden i Chriſti Navn bliver en Livsmagt i Familielivet og hæver Kvindens Betydning deri (Nonna, Monica). Børneundervisningen i de chriſtelige Troslærdomme overlades gjennem Forældrene til Familie- og Menighedslivet. O.s Aand antyder Paulus: „I Børn, værer Forældrene lydige i alle Ting, thi dette er velbehageligt for Herren. I Fædre, opirrer ikke eders Børn, paa det de ikke ſkulle tabe Modet.“ Fra det 4de Aarh. optoges hyppig Børn til O. i Kloſtrene (Baſilius i Øſt, Benedict i Veſt) med Indøvelſe i chriſtelig Tugt og Undervisning i den hellige Hiſtorie og Bibelſprog. Almindelig Dannelſe maatte hentes i de hedenſke Undervisningsanſtalter. Blandt Angelſachſerne udbrede i det 7de Aarh. den chriſtne Gejſtlighed og Kloſtrene Sanſen for Literatur. Carl d. ſtores Hof bliver i hans Rige Dannelſens Midtpunkt; Schola palatina i Kejſerpaladſet under Alcuin bliver en Mønſterſkole for literær Dannelſe. Gejſtligheden indſkærper Forpligtelſen til Folkets Undervisning gjennem Modersmaalet i Fadervor, den apoſtoliſke Trosbekjendelſe og Galaterbrevets Syndeliſte; kun vordende Gejſtlige lære Læsning, Skrivning og Regning. Fra Carl d. ſtore til Pave Gregor VII var det navnlig Benedictinerkloſtrenes Skoler, der overførte den gamle chriſtelige Dannelſe gjennem Kirkefædrene og den klasſiſke Dannelſe til de romanſke og de germanſke Folk. Det romerſke Hierarchis voxende Magt i Middelalderen gjorde O. og Dannelſen lidt efter lidt kirkelig i Stedet for religiøs, med ubetinget Underordnelſe under Kirken til Formaal, med Kirkens barbariſke Latin til herſkende Sprog, med ſtræng Munketugt ſom O.s Præg, med Scholaſticisme til Videnſkab og mechaniſk Formalisme til Undervisningsmethode ved Meddelelſen af Trivium og Quadrivium, de ſyv frie Kunſter, i Byernes Kirke- og Latinſkoler, hvis Raahed ved Beg. af det 15de Aarh. tog Magten gjennem scholares vagantes, navnlig ved tyſke Skoler og Univerſiteter; Folkets Oplysning forſømtes fuldſtændig. De germanſke Folkeſlags krigerſke Selvſtændighedsfølelſe med Tapperhed og Ærekjærhed til Mandens Ideal og udviklet Agtelſe for Kvinden ſmeltede, tillige med en Efterklang af den græſke O. ved Gymnaſtik og Muſik, ſammen med Middelalderens kæmpende Chriſtendom og Madonnadyrkelſe i Ridderlivet med dets O.: af Ynglingen (7 Aar under Moderens Opſyn, 7 Aar ſom Smaadreng, 7 Aar ſom Væbner) gjennem Legemsøvelſer og Vaabenbrug, gjennem Hofſkolernes verdslige Dannelſe og fine Sæder til med Kirkens Lære ſom Grundlag at føre Vaaben for Fyrſte og Kirke, Uſkyldighed og Sandhed; af Ridderfrøkenen under Moderens Øjne og i Kloſtret til Fromhed og Huslighed, kvindelige Færdigheder og boglig Dannelſe. Den førſte middelalderlig-chriſtelige Pædagogik ſtreves af Munken Vincent de Beauvais (d. 1264). Den oprindelig rene Sjæl formørkes gjennem Legemet i ſin Erkjendelſe og ſin Attraa og trænger derfor til Undervisning og Tugt gjennem en Læremeſter med Lærdom, Ydmyghed, Veltalenhed og Methode. Sprogkundſkab, Grammatik, Logik og Poetik ſkulle være Undervisningens Trin; enhver Videnſkab underordnes Gudsvidenſkaben for at fortjene Navnet Videnſkab. Til Kundſkaben kommer Hjertets Dannelſe: Dyd, forenet med Videnſkab, er Visdom; Lydighed, moralſk Holdning og Omgængelighed udgjøre den gode Vandel; kun af Kjærlighed og med Kjærlighed maa tugtende Straf anvendes; Piger maa i Overgangsalderen omhyggelig holdes borte fra Friſtelſer og opdrages til Blufærdighed, Kyſkhed, Ydmyghed, Tavshed og Betænkſomhed. Den fra det 13de Aarh. fremblomſtrende Borgerſtand giver O. og Undervisning en praktiſk Retning med from Hustugt til Grundlag og opretter Stadsſkoler, medens Tiggermunkene vende ſig til de lavere Klasſer med deres Prædiken om Evangeliet ſnart ſom Bodsprædikanter, ſnart ſom Myſtikere; Hieronymianerne virke i Nederlandene for en Folkeundervisning med Bibelen i Modersmaalet til Grundlag, de bøhmiſke Brødre gjennem katechetiſk Undervisning. I Modſætning til den ſtivnede Videnſkabelighed i de chriſtne Lande og ſom den klasſiſke Dannelſes Fortſættere og Bevarere i Middelalderen ſtaa de muhammedanſke Folkeſlag, navnlig Araberne med deres gjennemtrængende Forſtand og ſanſelig glødende Indbildningskraft, der med Koranen og de gamle Grækeres Skrifter, ſom Ariſtoteles, til Udgangspunkter udviklede en egen Poeſi og Videnſkabelighed, iſær fra Abbasſidernes Tid, der lod græſke, ſyriſke og perſiſke Forfattere overſætte paa Arabiſk og oprettede Skoler og Bibliotheker i Hovedbyerne. I Spanien fremmede Omaijaderne Videnſkab og Kunſt; i det 10de Aarh. var der 5 offentlige Bibliotheker og 14 Univerſiteter med arabiſke, chriſtne og jødiſke Lærere ved Siden af hverandre. Derfra udbredte ſaa Kjendſkabet til Ariſtoteles, Sanſen for Naturvidenſkab og Philoſophi ſig til de veſterlandſke

Folk. I ſin Roman „Hay ben Yoqdhân", Naturmenneſket, en Forgænger for Rouſſeaus »Émile«, ſkildrer Araberen Ibn Thofail (d. 1185) en igjennem ſig ſelv til ren Aandelighed opdragen Perſonlighed. Den directe klasſiſke Tradition faar nyt Liv i det 14de og 15de Aarh., iſær efter 1453, da Skarer af græſke Lærde forplantede den til Italien. I Oldtidens Literatur og Kunſt føler Menneſkenaturen ſig igjen fri efter Middelalderens Tryk; det bliver en Renaisſancetid med Kunſten ſom Beundring af Menneſket i dets Kraft og Skjønhed til Midtpunkt og Livet ſelv i Nydelſen af den gjenopvaagnede Ungdoms Kraft ſom et feſtligt, broget Skueſpil. Klasſikerne ere Dannelſens Forbilleder, Platon i Stedet for Ariſtoteles, Cicero blandt Romerne. Efterhaanden gaar Culturbevægelſen over til en blot Stilbeſtræbelſe. Sturm i Straßburg er ſom Skolemand dennes dygtige Praktiker. Med den klasſiſke Renaisſance følger den bibelſke, med den humane Frigjørelſe en chriſtelig, hvis Gjennembrud ſker ved Reformationen. Det religiøſe Livs Tyngdepunkt flyttes fra Kirken til Perſonligheden ſelv med Bibelen til Norm; O. følger med. Ogſaa Henſynet til Folkets Oplysning gjør ſig gjældende, ſkjønt Latinen endnu fortrænger Modersmaalet i Skolerne; Luther kræver Skolers Oprettelſe af den tyſke Adel og Stæderne og ſkriver ſin Katechismus; Melanchthon udkaſter en Skoleplan og opretter lærde Skoler; Zwingli ſkriver en „Lehrbüchlein, wie man die Knaben chriſtlich unterweiſen und erziehen ſoll". Som Modvægt mod Proteſtanternes Beſtræbelſer træde Jeſuiterne op med deres Opdragelſesvæſen: ubetinget Lydighed, methodiſk fremmede Andagtsøvelſer, Modarbejdelſe af de naturlige Følelſer, gjenſidig Iſolering og Udſpejden blandt Eleverne, ſyſtematiſk Anſporen af Kappelyſten, udelukkende Brug af Kirkens Sprog Latin, Hukommelſen udviklet paa Forſtandens og Følelſens Bekoſtning, pædagogiſk Henſyn til Individualiteten, pasſende Frihed til Leg og Legemsøvelſe — det er Jeſuiterſkolevæſenets Grundtræk, faſtſlaaede ēn Gang for alle i Generalen Aquavivas »Ratio et institutio studiorum« 1599. Den proteſtantiſke, ſtivnede Orthodoxi i det 16de og 17de Aarh. gjør Menneſket til et i Synden helt fortabt Væſen med blind Lydighedspligt lige over for den udvortes givne guddommelige Autoritet, Kirken, uden for hvilken ingen Frelſe gives, til en Tvangsanſtalt, Troen til Bogſtavtro, Religionen til et ſcholaſtiſk Forſtandsſyſtem; O.s Maal bliver at erkjende i Jorden en Jammerdal, i Livet et Intet, dens Form tyranniſk Tvang og Tugt; Troslæren indexerceres mechaniſk; Undervisningen med Formler til Gjenſtand og Hukommelſe til Middel ſkal, ſelv i Regning og latinſk Grammatik, drives orthodox theologiſk. Lærernes Anſættelſe, med ſædelig Vandel til Betingelſe, bliver fra nu af faſt; Skolerne drives planmæsſig. Pietiſmens praktiſke Chriſtendom i det 17de og 18de Aarh. med Vægten paa Syndefølelſens Inderlighed og Fordømmelſe af al Sanſenydelſe og Philoſophi tager paa ny Folkeopdragelſen op, grundlagt paa Bibel, Katechismus og Pſalmebog og paa Lærerens Perſonlighed i Modſætning til Methoden; Vajſenhuſe oprettes (A. H. Francke) og Skoler med Standsdannelſe og real Undervisning for Øje. Janſenismen ſvarer paa katholſk Side med ſin Naadelæres Myſticisme og ſine Opdragelſes- og Undervisningsanſtalter i Port-Royal til denne Retning. Ved Siden af Forfattere ſom Rabelais, Montaigne, Bacon og Locke ſtaa Pædagoger ſom Ratke og Comenius (1592—1671), hvis Virkſomhed for Modersmaalet, reale Kundſkaber, Anſkuelighed (Orbis pictus, „Verden i Billeder"), Lærernes ſærlige Uddannelſe og Undervisningens Udſtrækning til alle foregriber de ſenere Aarhundreders Opdragelſestanker uden endnu at kunne trænge igjennem. Comenius's Tanker om Opdragelſen, ſærlig Undervisningen, have fundet deres klasſiſke Udtryk i hans Hovedværk »Didactica magna« med dets Henvisninger til Naturens Udvikling ſom Forbillede for O. og dets Krav paa et alſidig underviſende, alle omfattende, organiſk leddelt Skolevæſen, ſom fra Moderſkole gjennem Modersmaalsſkole (Folkeſkole) fører over i Latinſkole og Akademi. Gjennem Aandstilſtande ſom den engelſk-franſk-tyſke Deisme med dens Forkaſtelſe af de poſitive Religioner forberedes det 18de Aarh.s paa Rouſſeaus Forfattervirkſomhed ſtøttede Iver for en af ſelve Menneſkenaturen udſprungen, for Kirkens Overherredømme frigjort O. af det almenmenneſkelige, ſom den franſke Revolution 1789 politiſk ſlaar faſt. J. J. Rouſſeau fremſætter ſine Tanker om O. i ſin veltalende Opdragelſesroman »Émile« 1762. Den i ſig gode Menneſkenatur ſkal udvikle ſig ſelv gjennem Tingenes, ikke gjennem Menneſkenes af Civiliſationen fordærvede O.; Legemet ſkal hærdes, Sanſerne ſkærpes, Videnſkaberne ikke læres, men opfindes efterhaanden gjennem Erfaringen, religiøs Paavirkning holdes ude, indtil Barnet gjennem Fornuften kan vælge ſin Religion. Foruden den kirkelige O. faar ogſaa den fra Renaisſancetiden nedarvede humaniſtiſke med ſit formelle Undervisningsprincip, for hvilket Aandskræfternes Øvelſe er Maalet og de grammatiſk behandlede latinſke og græſke Oldtidsforfattere det eneſte Middel, en Modſtander i den af Oplysningstidsalderen affødte Philanthropinisme med den praktiſke Nytte til Hovedhenſyn og Baſedow („Methodenbuch", „Elementarwerk") til ſin meſt højttalende, Salzmann til ſin ædleſte Repræſentant. Vægten lægges paa reale Kundſkaber og praktiſk lærte moderne Sprog, Legemshærdelſe og Gymnaſtik, paa let, legende Tilegnelſe og Vanlysning af Legemsſtraffe, paa Moralitet og Forſtandscultur i Modſætning til orthodox og pietiſtiſk Religiøſitet, paa Menneſket og Borgeren i Modſætning til Fædrelandets og Kirkens Søn; Campes „Robinſon" er O.s Forbillede. Normal-, Hoved-, Trivial-, Borger-, Real- og Fagſkoler opſtaa overalt i Tyſkland; men den hele Bevægelſe har dog hovedſagelig kun de højere Klasſer for Øje. Folkeopdragelſen bliver en europæiſk Opgave gjennem en vækkende og kjærlighedsrig Perſonlighed, Schweizeren Peſtalozzi (1746—1827), der igjen lægger O., hos de franſke Forfattere en Hovmeſterdannelſe, hos de tyſke Pædagoger en Inſtitutdannelſe, i Familiens og førſt og fremmeſt i Moderens Hænder. Kræfternes indre harmoniſke Udvikling ved trinvis fremadſkridende, Forſtaaen og Anvenden forbindende Tilegnelſe af Dannelſens Elementer, Form, Tal og Sprog, gjennem Anſkuelſen — det er Principet for Peſtalozzis opdragende Undervisning. Landsbynovellen „Lienhard u. Gertrud“ og Methodeafhandlingen „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“ gjengive fyldigſt hans Tanker om O. og Undervisning. I hans Opdragelſesanſtalter i Burgdorf og Yverdon ſamledes Skolemænd fra de forſkjelligſte Lande, og den ſtærke Bevægelſe i dette Aarh. for Folkeſkolevæſenet i Europa nord for Alperne er Frugten af hans Virkſomhed. Philoſophen Fichte udkaſter i ſine „Reden an die deutſche Nation“, ſtøttet til Peſtalozzi og ligeſom Rousſeau udrivende Barnet af det nedarvede Samfund, Planen til en alle omfattende national Statsopdragelſe. Tyſkeren Fröbel med ſin Sysſelſættelſe af den tidlige Barndoms Virkſomhedsdrift har ført Peſtalozzis Tanker ind paa et nyt Omraade ved ſine Børnehaver. Desuden ſpiller den ogſaa til Peſtalozzi ſtøttede, Undervisningen concentrerende og pſychologiſk begrundende Herbartſke Skole en Rolle i det tyſke Skolevæſen. Herbart („allgem. Pädagogik“) inddeler O. i Regering, Tugt og Undervisning og grundlægger den paa Uddannelſen af Elementerne i alt Sjæleliv, Foreſtillingerne. I England indføres omtr. Aar 1800 den ſyſtematiſk trindelte, mechaniſke indbyrdes Undervisning mellem Skolebørnene af Lancaſter og Bell og optages en Tid lang i de nordeuropæiſke Folkeſkoler ved Undervisningen i Elementerne. 1870 faar England ſin førſte almindelige Skolelov og obligatoriſk Skoleundervisning, dog ikke for Religionsundervisningens Vedkommende. I Frankrig er, ſærlig ved Love af 1880, Undervisningen i Folkeſkolerne gjort obligatoriſk, gratis og confesſionsløs. I de forenede Stater har Hor. Mann med Peſtalozzi i Ryggen været Skolevæſenets Reformator. I Danmark er den Grundtvigſke Folkeoplysningsbevægelſe fra Midten af dette Aarh. et fjærnere Skud af den Rousſeau-Peſtalozziſke Tilbagevenden til Naturen, til den folkelige Jordbund og til Familielivet med Kvinden til Midtpunkt ſom O.s Hjemſted; den gjentager fra et nationalt Synspunkt Oplysningstidens Kamp mod den humaniſtiſk-klasſiſke Dannelſe, ſom den vil erſtatte med en af den danſke Folkeaand udſprungen, i Sagn, Hiſtorie og Poeſi ſindbillelig forklaret, af Chriſtentro baaren Livsdannelſe.

Opdrift kaldes det Tab i Vægt, ſom et Legeme lider, naar det befinder ſig i en Vædſke eller en Luftart (ſ. **Archimedes's Lov**).

Opera [ō], Flert. af lat. opus, Gjerninger; literære Værker. O. pōstuma, efterladte Værker. **O. supererogatiōnis** ell. **supererogatōria** kalde de romerſk-katholſke Theologer de gode Gjerninger, ſom Jeſus, Apoſtlene og de hellige have udført ud over, hvad der kunde fordres af dem. Al denne overflødige Fortjeneſte tilhører Kirken og udgjør den Naadeſkat, hvoraf Kirken kan meddele til dem, der have gjort for faa gode Gjerninger. Læren om o. s. er altſaa Grundlaget for Læren om Afladen og Afladshandelen, medens den ſelv ſtøtter ſig til Læren om consilia evangelica (ſ. d. A.).

Opera, it. [ſ. o.], egtl. Værk, et for Skuepladſen beregnet dramatiſk Kunſtværk, hvori Muſiken (Sang og Orcheſter) er en væſentlig og uundværlig Beſtanddel og ſtaar i den inderligſte Forbindelſe med Texten. Denne muſikdramatiſke Kunſtart deles efter Textens og Muſikens Indhold i den alvorlige ell. ſtore (Opera seria ell. Dramma per musica) og den lyſtige ell. komiſke (Opera buffa). Oprindelig var Muſiken gjennemgaaende (dels muſikalſk Recitation, dels virkelig Sang) baade i den alvorlige og i den komiſke O., og Italienerne have bevaret denne priſelige Stil, men Franſkmændene indførte i Midten af forrige Aarh. Tale i deres Opéra comique, og dette Exempel fulgtes af Tyſkerne og andre Nationer i deres Syngeſpil og Operetter (Opéra comique bet. ikke altid, ſom man ſkulde tro, en lyſtig O., men ofte en alvorlig, i hvilken Sang og Tale vexle). O. er udgaaet fra Italien, navnlig fra Firenze, hvor en Forening af Lærde og Muſikelſkere, der ſamledes hos Grev Bardi di Vernio, bl. a. ſøgte at udfinde, hvorledes den gammelgræſke Theaterſang havde været, for derefter at overføre Reſultaterne af Underſøgelſerne paa et dertil conſtrueret Drama. Kampen mod den til Yderlighed førte contrapunktiſke Sættemaade optoges, og en „ny Muſik“, den ledſagede enſtemmige Sang, Monodien, begyndte at arbejde ſig frem. Luthſpilleren V. Galilei componerede recitativiſk nogle Stropher af Dante og af Jeremias's Klageſang for en Sangſtemme med Ledſagelſe af Luth eller Bratſch, og dette vandt Bifald. Andre af Foreningen, Caccini, Peri og Emilio del Cavaliere, ſlog ind paa den angivne Retning, og Recitativſtilen var opfundet. Peri og Caccini ſkrev derpaa Muſik til Hyrdeſpillet „Daphne“ (1594); man jublede over at have gjenfundet de gamles Stil, men førſt 1600 høres der atter Tale om Forſøg i den nye Retning med »Eurydice« af Peri og »Rapimento di Cefalo« af Caccini. Med dennes 1602 udgivne Hæfte monodiſke Compoſitioner (Nuove musiche) tiltager Gjæringen. Den geniale Monteverde ſkrev „Arianna“ og „Orfeo“ (1606—7) i Mantua, og den „nye Muſik“ vandt ſaa hurtig Terrain i Italien, at Venezia allerede 1637 havde faſt Operatheater. Monodien eller Enkeltſangen, ſom Muſikerne hidtil havde ringeagtet og ikke betragtet ſom Kunſt, kom derved til ſin Ret, og Melodien udfoldede ſig frit. 1672 begyndte den ſtore franſke O. under Lully, og 1678 oprettedes det førſte ſtaaende tyſke Operatheater i Hamborg, ſom navnlig under R. Keiſer indtog en fremragende Plads. **Operētte**, en lille O. med Dialog. **Operīſt**, Operaſanger.

Operatiōn, Foretagende; Arbejde. I Lægevidenſk. bet. O. ethvert i helbredende Øjemed foretaget mechaniſk Indgreb fra Lægens Side, enten alene ved Haandens Hjælp eller (fortrinsvis) ved Inſtrumenter; O. er et af Chirurgiens vigtigſte Hjælpemidler og afhandles i en ſæregen Del af denne, **Operativchirurgien**. — I det militære Sprog betegner O. en Hærs ſtørre Foretagender og Bevægelſer paa Krigsſkuepladſen. **Operationsbaſis** er den af Naturforholdene udprægede eller ved Befæſtninger tilvejebragte Linje paa Krigsſkuepladſen, enten en Flod, en Række Fæſtninger ell. desl., fra hvilken en Hær rykker frem, i hvilken den har ſine Forraad og Magaſiner, og hvortil den, hvis Krigslykken gaar den imod, kan gaa tilbage. Det Maal, mod hvilket Krigsforetagenderne ere rettede, kaldes **Operationsobjectet**, og de Veje, ad hvilke Hæren rykker frem, dens **Operationslinjer**. **Operēre**, arbejde, virke; foretage en Operation; gjøre krigerſke Bevægelſer.

Opermēnt, d. ſ. ſ. Auripigment.

Opfoſtringshuſet i Kjøbenhavn, ſtiftet af Frederik V ved Fundats af 29 Juni 1753, oprindelig for 200 fattige Drenge fra hele Landet, ſom til det 15de Aar ſkulde underholdes og underviſes dels i Chriſtendom, Skrivning og Regning, dels i flere Slags Haandarbejde, for ſaaledes at uddannes til duelige Fabrikarbejdere, Haandværkere o. lign. Stiftelſen havde 1775—1880 ſin Bygning i Store Kongensgade, men ſiden paa Kalkbrænderivej. Tallet paa Elever er nu kun c. 100, og Undervisningen i Haandgjerning er indſkrænket til Skrædderarbejde og Sløjd, hvorimod den boglige Undervisning er udvidet efter Tidens Krav. O. ſtaar under Kjøbenhavns Magiſtrat.

Opgang kaldes Himmellegemernes Fremtræden i den øſtlige Egn af Horizonten, ligeſom deres Forſvinden i den veſtlige Egn kaldes Nedgang. S. **Dagbue** og **Heliakiſk Opgang**.

Opgave ell. Problem er i Mathematiken Betegnelſen for, at en Fordring ſøges opfyldt, hvilket altid kan henføres til, at ēn eller flere Størrelſer forlanges beſtemte ved Conſtruction eller Beregning. En O. er beſtemt, naar de ſtillede Fordringer kun kunne fyldeſtgjøres paa et begrænſet Antal Maader, ellers ubeſtemt; den er umulig, naar Fordringerne ikke kunne tilfredsſtilles (f. Ex. ved at ſtride mod hverandre). Derſom O. løſes gjennem Regning, beror Opløsningen i Regelen paa Tilvejebringelſen af ſaa mange Ligninger, ſom der er Ubekjendte; at den er umulig, kan da give ſig til Kjende gjennem imaginære (undertiden irrationale, negative, brudne eller uendelige) Reſultater.

Opgjæld, det, man giver for en Ting over dens egentlige Værdi ell. Pris. S. **Agio**.

Ophidier, d. ſ. ſ. Slanger. **Ophiologī**, Læren om Slangerne.

Ophikleide (fr. Basse d'harmonie), et Bas-Blæſeinſtrument med Klapper og med ſtærk, men noget raa Klang; gjordes tidligere af Træ, ſenere af Mesſing, men er nu næſten gaaet af Brug og erſtattet ved Bastubaen.

Ophir [ōfīr] nævnes oftere i det gamle Teſt. ſom et Land, hvorfra Jøderne paa phønikiſke Skibe hentede Guld. Man har villet finde det ſnart i Afrika, ſnart i Arabien, ſnart i Indien ja endog i Amerika.

Ophiter [ofiter], d. e. Slangebrødre, af gr. ὄφις, Slange, ell. Naasſener (af hebr. naas, d. e. Slange) kaldtes flere gnoſtiſke Sekter i det 2det—6te Aarh., i hvis Syſtemer Slangen ſpillede en vigtig Rolle, ſnart ſom godt, ſnart ſom ondt Princip. Denne Slangedyrkelſe ſtammede dels fra Slangens Betydning i den bibelſke Hiſtorie, dels fra den ægyptiſke Dyrecultus, dels fra de helleniſke Myſterier, og overhovedet beſtod det ejendommelige ved O.s Syſtemer i deres Sammenblanding af den bibelſke Hiſtorie med hedenſk Mythologi og Myſtik.

Ophiuchos, ſ. **Slangeholderen**.

Ophthalmī, fælles Benævn. for alle Øjenſygdomme. **Ophthalmoblennorrhoe** [rhē], blennorrhoiſk Øjenbetændelſe, ſ. **Conjunctivitis**. **Ophthalmolōg**, Øjenlæge; **Ophthalmologī**, Læren om Øjenſygdomme. **Ophthalmoſkōp**, ſ. **Øjenſpejl** und. Øje; **Ophthalmoſkopī**, den med dette udførte Underſøgelſe af Øjet; **ophthalmoſkopēre**, udføre denne Underſøgelſe.

Opiāt, ethvert Lægemiddel, hvoraf Opium er den væſentligſte Beſtanddel.

Opie, John [ōpi], engelſk Maler, f. 1761 i Cornwallis, d. 1807 i London, var Søn af en Tømmermand, der vilde opdrage ham til ſit eget Fag, men hans Lyſt til Malerkunſten ſejrede, og det lykkedes ham at komme til London for at uddanne ſig. O. var af Naturen Coloriſt; en dyb, kraftig Farve, Kjækhed i Behandlingen og træffende Charakteriſtik høre til hans Billeders Fortrin, medens de ikke ſjælden ere ſvagere i Tegningen. „Rizzios Mord", hvorfor han blev Medlem af Akademiet 1788 ſamtidig med ſin Medbejler Northcote, hører til den Tids mærkeligſte Frembringelſer i engelſk Kunſt. O. var ogſaa ſøgt ſom Portrætmaler og er ligeledes optraadt ſom Forfatter.

Opiniōn, Mening, Formodning; den offentlige Mening; **have Opinionen for ell. imod ſig**, være vel ell. ilde anſet.

Opitz v. Boberfeld, Martin, tyſk Forfatter, Stifter af den førſte ſchleſiſke Digterſkole, f. 23 Dec. 1597 i Bunzlau i Schleſien, ſkrev ganſke ung latinſke Epigrammer og 1617 Afhandlingen »Aristarchus s. de contemptu linguæ teutonicæ«. Efter at have ſtuderet i Frankfurt a. d. O. og Heidelberg rejſte han 1620 i Nederlandene og Danmark, var en kort Tid anſat ved et transſylvanſk Gymnaſium, udarbejdede ſit Læredigt „Zlatna oder von Ruhe des Gemüths", blev 1624 Raad hos Hertugen af Liegnitz og Brieg og udgav ſ. A. ſin berømte „Buch von der Deutſchen Poeterei". 1626 udkom „Deutſche Poemata". 1628 optog Kejſeren ham i Adelſtanden. Kammerpræſidenten i Schleſien, Carl Hannib. v. Dohna, ſendte ham 1630 til Paris, hvor han gjorde Hugo Grotius's Bekjendtſkab, hvis Digt „Wahrheit der chriſtl. Religion" O. overſatte. 1633 udgav han Læredigtet „Veſuv" og „Troſtgediche in Widerwertigkeit des Krieges", allerede digtet, da han var i Danmark. Af hans øvrige Arbejder kunne endnu nævnes Operaen „Daphne" (den førſte tyſke) og Idyllen „Hercynia". 1634 gik han til Danzig, hvor Kong Wladislaw IV af Polen, ſom han havde beſunget, gjorde ham til Hiſtoriograph og Secretær; han døde 20 Aug. 1639 i Danzig af Peſt. — O. blev fejret ſom den tyſke Poeſis Reſtaurator, men hans Fortjeneſter indſkrænke ſig til, at han har opſtillet en med Sprogets Natur ſtemmende Rhythmik; det nye, han for øvrigt indførte, var en aandløs Efterligning af klasſiſke og udenlandſke Mønſtre i en pedantiſk lærd Kunſtſtil ſamt en ſnart yppig florerende, tom Hof- og Lejlighedspoeſi. Hans ſamlede Værker, „Geiſtliche und Weltliche Poemata", udkom førſte Gang 1646; Udvalg ere leverede af Wilh. Müller (1822) og Tittmann (1869). O. har indført Alexandrinerne i de germanſke Sprog, med jambiſk Tillempning eller Forvanſkning.

Opium [ō], den i Luften tørrede Mælkeſaft af Valmueplanten (Papaver somniferum). Den bedſte Sort O. faas fra Lilleaſien (Smyrna), i Form af Kager, indpakkede i Valmueblade; herfra forſendes til Europa aarlig 4—7,000 Kurve (à 150 Pd. O.), medens der fra Indien, hvor Opiumsplanten dyrkes i ſtor Maaleſtok, udføres aarlig c. 90,000 Kiſter (à 160 Pd.), iſær til China, og fra Perſien c. 2,000 Kiſter. Priſen paa O. varierer meget, fra 20 til 75 Frc.s pr. Pd. O. var alt kjendt i Oldtiden (Mekonion eller Opos, gr., d. e. Saft), men anvendtes lige ſaa lidt ſom i Middelalderen i ſtørre Udſtrækning i Lægekunſten. Som Handelsvare har det iſær Betydning paa Grund af Opiumsrygningen, der alt i Begyndelſen af det 16de Aarh. var udbredt i Orienten. O. er i friſk Tilſtand en gulbrun, klæbrig Maſſe, der ſenere bliver brunſort og faſt; det ſmager bittert og lugter ſtærkt bedøvende; det opløſes for ſtørſte Delen i Vand eller Vinaand. Det indeholder en Mængde forſkjellige Stoffer, af hvilke de vigtigſte ere de ſaakaldte Opiumsalkaloider, af hvilke der kjendes 17 forſkjellige. Af disſe er Morphin det vigtigſte (ſ. d. A.), medens de andre, f. Ex. Codein, Narcein, Narkotin, Papaverin og Thebain, kun have fundet ringe Anvendelſe i Lægekunſten. Morphinet, der findes i en Mængde af c. 10 pCt., har væſentlig de ſamme Egenſkaber ſom O. og opdagedes 1816. O. virker bedøvende eller lammende paa Nerveſyſtemet og fremkalder derved dyb Søvn og Følesløshed; det ſtandſer desuden Tarmbevægelſerne og virker derved ſtoppende. Ved fortſat Brug vænnes man til Brugen ligeſom ved Morphin, og det benyttes paa lignende Maade ſom dette (Opiumsſpisning) til Nydelſesmiddel. Men Hovedanvendelſen finder dog O. ſom Nydelſesmiddel i Form af Opiumsrygning, der iſær er udbredt i Aſien (China), idet Dampene af antændt O. indſuges gjennem en Pibe. Herved fremkaldes en Bedøvelſe med behagelige Drømme, og Opiumsrygerne blive ſaaledes efterhaanden fuldſtændige Slaver af Nydelſesmidlet; de have ikke Sans for andet og ere udnelige til alt Arbejde. O. anvendes meget i Lægekunſten ſom ſøvndysſende og ſmerteſtillende ſamt ſtoppende Middel. Det taales i mindre Doſer godt af Voxne, men Børn faa let Forgiftningstilfælde, der viſe ſig ved dyb Bedøvelſe, Slaphed og forſnævrede Pupiller. Forgiftningen maa behandles af en Læge; ſom foreløbige Midler kan anvendes Bevægelſe og Tiltale, for at holde Patienten vaagen, ſamt ſtærk Kaffe ſom oplivende Middel.

Opland, højereliggende Indland, altſaa Modſætning til Kyſterne. I Norge kaldes fortrinsvis ſaaledes („Oplandene") Hamars Stift, der deles i Chriſtians Amt (Veſt-Oplandene) og Hedemarkens Amt (Øſt-O.). Det ſvenſke Navn Upland har ſamme Oprindelſe. En Bys O. er det Diſtrict, ſom har ſin Tilførſel og Udførſel gjennem Byen og derved i væſentlig Grad har Indflydelſe paa Byens Næring.

Oplivende Midler (lat. Analeptica, Excitantia) kaldes Midler, der hæve og ſtyrke de ſunkne Livskræfter. Hertil regnes, foruden Hvile og kraftige Næringsmidler, alle Midler, der virke ſtærkt irriterende paa Hud og Slimhinder, ſamt Campher, Moſkus, Æther, Vin oſv.

Oplyſte Mænd kaldtes to Forſamlinger fortrinsvis af høje Embedsmænd og Godsejere, ſom indkaldtes til Kjøbenhavn 1832, nemlig 29 fra Hertugd. Slesvig og Holſten, 35 fra Kongeriget, til at raadſlaa om de paatænkte Provinſialſtænders nærmere Ordning. Den førſte mødte 27 Apr., den anden 9 Juli; de raadſlog under edeligt Tavshedsløfte. Da Kongen desuden for hver Forſamling beſkikkede en Formand, Næſtformand og Secretær, gav man dem i Spøg Navnet „de 70 viſe Mænd" eller „70 Fortolkere".

Opløsning, den Proces, hvorved et faſt, undertiden ogſaa et flydende eller luftformigt Legeme blander ſig med et flydende, ſaaledes at der dannes et ensartet, flydende Hele (der ogſaa kaldes en O.), ſom uforandret kan filtreres. Ved flydende Legemer kan man ikke ſikkert ſkjelne mellem hvilket Stof, der opløſes, og hvilket der er Opløsningsmidlet. Ryſter man f. Ex. Vand med Æther, opløſer Ætheren noget af Vandet og Vandet noget af Ætheren. Sædvanlige Opløsningsmidler ere Vand, Vinaand og Æther; ogſaa Træſpiritus, Benzol og de flygtigſte Dele af Petroleum (ſ. **Ligroin**) benyttes i ſæregne Tilfælde ſom Opløsningsmidler. De forſkjellige Legemers Opløſelighed i et givet Opløsningsmiddel er yderſt forſkjellig. Vædſkens opløſende Virkning kan fremſkyndes ved Findeling af det Stof, der ſkal opløſes, ved Omrøring og i Almindel. ved Varme. Dog gives der Legemer, ſom ere tungere opløſelige i et eller andet Opløsningsmiddel i Varmen end i Kulden; iſær gjælder dette Luftarter. — Naar faſte Legemer opløſes i Vand, opſtaar ſædvanlig Kulde, hvis Legemet ikke forener ſig chemiſk med Vandet (ſ. **Kuldeblanding**). En Del Salte, f. Ex. Soda, Glauberſalt, kunne, naar de opløſes i Varme og Opløsningen afkøles i fuldkommen Ro, forblive opløſte, ſkjønt Vandet ikke ved den lave Temperatur kan bringes til at opløſe ſaa meget af Saltet. Saadanne O. kaldes overmættede (ſ. d. A.). Sædvanlig forſtaas ved O. en ſaadan, hvor det opløſte Legeme udſkilles uforandret, naar Opløsningsmidlet fjernes, f. Ex. ved Fordampning. Undertiden, men mere uegentlig, bruges Ordet O. dog ogſaa, hvor O. beror paa, at der dannes en ny chemiſk Forbindelſe. Man taler ſaaledes om O. af Zink i ſvag Svovlſyre, hvor det egentlig er dannet ſvovlſurt Zinkilte, der opløſes; om O. af kulſur Kalk i Saltſyre, hvor det egentlig er det dannede Chlorcalcium, ſom opløſes, oſv. O. kaldes ved en mathematiſk Opgave ſaa vel Indbegrebet af de Operationer, hvorved Reſultatet naas, ſom ogſaa ſelve Reſultatet. O. af en Ligning er en ſaadan Ændring af den, at den ene Side alene indeholder den ubekjendte Størrelſe, den anden lutter bekjendte. O. i Muſik, disſonerende Intervallers eller Accorders Overgang til conſonerende. O. af **Rigsdagen** medfører ikke alene Afſlutning af dens Forhandſinger, men tillige, at nye Valg paabydes afholdte enten til det ene eller begge Ting. I Danmark kan Kongen til enhver Tid opløſe Rigsdagen, og den nyvalgte Rigsdag ſkal være ſamlet inden to Maaneder efter O. I Norge kan Kongen ikke opløſe Stortinget.

Opmand kaldes den Perſon, ſom, naar en Sag ſkal afgjøres ved Kjendelſe af Voldgiftsmænd og disſe ikke kunne blive enige om Reſultatet, men Stemmerne ſtaa lige imod hinanden, udnævnes eller allerede i Forvejen er udnævnt enten af Parterne ſelv eller af Voldgiftsmændene eller en Tredjemand for ved ſin Stemme at gjøre Udſlaget.

Opmarche [marſch] er en Hærafdelings Bevægelſer i det Øjemed at overgaa fra den Formation, den har indtaget under Marchen, til den udviklede Opſtilling i Linje, ſom den kan kæmpe i. Man ſkjelner imellem de mindre Afdelingers taktiſke O., der beſtaar af de Evolutioner, ved hvilke den fra Marchecolonne formerer ſig i Linje, og en Hærs ſtrategiſke O., hvorved man forſtaar Ordningen af de forſkjellige Hærafdelingers Bevægelſer ved Aabningen af et Felttog med det Øjemed at bringe Hæren i ſlagfærdig Orden langs den forud valgte Operationsbaſis, inden Fjenden har kunnet naa denne.

Opobalſam, d. ſ. ſ. Mekkabalſam (ſ. **Balſam**).

Opodĕldoc beſtaar af Smørſæbe, Campher og flere flygtige Oljer, ſom opløſes i Vinaand, hvortil der er ſat Ammoniakvand. Den danner en hvidlig, gjennemſkinnende Masſe, der bruges udvendig ſom Indgnidningsmiddel ved Stød, lette Forvridninger og rheumatiſke Smerter.

Opŏrto, ſædvanl. **Porto**, Hovedſtad i den portugiſiſke Prov. Minho ved Floden Douro, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 37 M. n. til ø. for Lisſabon, har med Forſtaden Villanova de Gaya paa den venſtre Flodbred 106,000 I. (1878). Kjædebro og prægtig Jærnbanebro over Floden. Biſpeſæde. Staden hæver ſig maleriſk fra begge Flodbredder, har flere ſmukke Gader og Pladſer og en Kathedralkirke fra det 12te Aarh.; andre mærkelige Bygninger ere: Appellationsretten, Raadhuſet, det kongelige Hoſpital og Vinhandelsſelſkabets Magaſiner. Blandt videnſkabelige Anſtalter er her det polytechniſke Akademi, der tillige er Marine-, Handels- og Induſtri-Skole, den mediciniſk-chirurgiſke Skole, det kgl. Kunſtakademi og det biſkoppelige Seminarium. Her er betydelig Induſtri i Uld-, Bomulds- og Silkeſtoffer, Læder, Sukker og Metalſtøbegods, ſamt ſtore Brænderier. Størſt Betydning har dog Staden ved ſin Handel, iſær med Vin, og Skibsfart. Den er Station for flere Dampſkibslinjer. — O. har i Portugals nyeſte Hiſtorie ſpillet en lignende Rolle ſom Lyon i Frankrig og Barcelona i Spanien, nemlig ſom Arneſted for Revolutioner. 1820 begyndte Bevægelſen for at faa en fri Forfatning i O., ſom derfor ogſaa 1828 blev forfærdelig mishandlet af Dom Miguel; 1832—33 var det Midtpunkt for de liberales Foretagender; 1842, 1846—47 og 1851 udgik ligeledes de politiſke Omſlag herfra.

Opŏsſum, en Art Pungrotte, ſ. **Pungdyr**.

Oppeln, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Oder, 11 M. ſ. ø. for Breslau. 15,000 I. Kongeligt Slot, ſeværdigt Raadhus, katholſk Gymnaſium og gammel Kirke, oprindelig opført 995. Livlig Induſtri, Flodſkibsfart og betydelig Handel.

Oppenheim, Stad i Storhertugdømmet Hesſen, Prov. Rhin-Hesſen, 2½ M. ſ. til ø. for Mainz. 3,000 I. Betydelig Vinavl. Bogtrykkerier. Paa en Højde ved Byen ere Ruiner af Borgen Landskron.

Oppenheim, Heinr. Bernh., f. i Frankfurt a. M. 1819, gik 1848 til Berlin, hvor han ſammen med Arnold Ruge udgav „Reform“, maatte 1849 flygte og levede en Del Aar i Schweiz, England o. fl. St., vendte 1860 tilbage til Berlin, hvor han redigerede „Deutſche Jahrbücher“, og var 1873—76 Medlem af den tyſke Rigsdag, hvor han hørte til de nationalliberale. D. 29 Marts 1880 i Berlin. Han ſkal være Ophavsmand til Betegnelſen „Katheder-Socialismen“, hvilken han behandlede i et ſærligt Skrift med denne Titel (Berlin 1872).

Oppermann, Ludvig Henrik Ferdinand, f. 7 Sept. 1817, underkaſtede ſig 1843 den philol. Embedsexamen, 1852 Forſtexamen, blev 1846 Overlærer ved Aarhus Kathedralſkole, 1852 Lector i tyſk Sprog og Literatur ved Kjøbenhavns Univerſitet, fik 1855 Titel af Profesſor og var 1861—70 Medlem af Directionen for Livsforſikringsanſtalten; han var imidlertid flere Gange Medlem af Rigsdagen (førſte Gang Folketingsmand for Randers Amts 5te Valgkreds, 1849); d. 17 Aug. 1883. Han har ſkrevet en fortrinlig Lærebog i Plangeometri (1845), en ſtørre mathematiſk Afhandling „Elementare Darſtellung der numeriſchen Summation und Quadratur“, flere mindre i mathem. Tidsſkrift og „aſtronomiſche Nachrichten“, ſamt en „Indledning til den danſke Sproglære“. Fra 1875 var han Medlem af Videnſkabernes Selſkab.

Oppert, Jul., Orientaliſt, f. i Hamborg 9 Juli 1825 af jødiſke Forældre. Han ſtuderede førſt Retsvidenſkab i Heidelberg, men opgav ſnart dette Fag og kaſtede ſig over orientalſke Sprog, ſom han ſtuderede dels i Bonn, dels i Berlin. Her udgav han 1847 „Das Lautſyſtem des Altperſiſchen“, indeholdende nogle vigtige Opdagelſer med Henſyn til den perſ. Kileſkrift, hvilke dog umiddelbart forinden fremſattes ogſaa af andre. S. A. gik han til Paris, hvor han traadte i nær Forbindelſe med de ypperſte franſke Orientaliſter. 1848 tog han imod en Anſættelſe ſom Lærer i Tyſk ved et franſk Provinslyceum, men vedblev ved Siden heraf at ſtudere Sanſkrit og Oldperſiſk. En Frugt heraf var hans vigtige Arbejde »Les inscriptions des Achéménides«, trykt i »Journal asiatique« 1851 f. 1851 ſendtes han af den franſke Regering ſom Deltager i en videnſkabelig Expedition for at underſøge Ruinerne af Meſopotamiens gamle Stæder, navnlig Babylon. Herfra kom han tilbage 1854 og har ſiden da navnlig ſyslet med den asſyriſk-babyloniſke Kileſkrift, af hvis Tolkning han har indlagt ſig ſtore Fortjeneſter. 1859—61 udkom det ſtore Pragtværk »Expédition en Mésopotamie« i 2 Bd.; end videre maa nævnes hans »Études assyriennes« (1857), hans epochegjørende »Éléments de la grammaire assyrienne« (1860, 2den Udg

1868), hans Fortolkninger af forſkjellige ſtørre Indſkrifter (til Dels i Forbindelſe med J. Ménant), »Le peuple et la langue des Mèdes« (1879) o. a. Ogſaa en »Grammaire sanscrite« udgav han 1859, efter at han 1857 var bleven Profesſor i Sanſkrit ved det kejſerl. Bibliothek i Paris. Fra 1869 har han doceret asſyriſk Philologi, i hvilket Fag der 1874 oprettedes en egen Læreſtol for ham ved Collège de France.

Oppiānos, græſk didaktiſk Digter i det 2det Aarh. fra Kilikien, nævnes ſom Forfatter af »Kynegetika« og »Halieutika«. Den nyere Kritik erklærer dog kun ſidſtnævnte Digt for et Værk af ovennævnte O., medens det førſtnævnte, langt ringere Digt tilſkrives en anden O. fra Syrien, der levede paa Caracallas Tid.

Oppolzer, Joh. v., en af den nyere Wienerſkoles meſt fremragende Læger, f. 1808 i Gratzen i Böhmen, var 1841—48 kliniſk Profesſor i Prag og forſlyttedes, efter at han i to Aar havde været anſat i Leipzig, 1850 til Wien, hvor han døde 16 Apr. 1871. Ved ſin ſtore praktiſke Begavelſe bidrog han væſentlig til den anatomiſk-phyſiologiſke Retnings (ſ. **Lægevidenſkabens Hiſtorie**) Indførelſe i den daglige Praxis og naaede et ſtort Ry ſom kliniſk Lærer. — Hans Søn, **Theodor v. O.**, fremragende Aſtronom, f. 26 Oct. 1841 i Prag, blev 1864 Dr. med., men kaſtede ſig derefter fuldſtændig over Aſtronomien, blev 1873 Chef for den øſterrigſke Gradmaaling og 1875 ord. Profesſor ved Univerſitetet i Wien. Han har beregnet mange Planet- og Kometbaner og har offentliggjort en Mængde Afhandlinger i forſkjellige Tidsſkrifter og Akademier. Af høj Betydning ere hans to ſtore Værker „Lehrbuch zur Bahnbeſtimmung der Kometen und Planeten" (Leipz. 1870—80, 2den Udg. 1882) og „Canon der Finſterniſſe" (Wien 1886), der indeholder Elementerne for alle Sol- og Maaneformørkelſer fra 1207 f. Chr. til 2163 e. Chr. D. 28 Dec. 1886.

Opponēre, modſætte ſig, fremføre Indvendinger mod en andens Ytringer; bruges iſær, hvor dette ſker ved offentlige Disputationer; deraf **Opponēnt**, den, der opponerer.

Opportuniſme, Betegnelſe for den politiſke Holdning, ſom Gambetta og hans nærmeſte Tilhængere i den franſke Nationalforſamling indtog 1878 og følg. Aar, idet de uden at opgive deres radicale Ønſker beſluttede at ville nøjes med, hvad der foreløbig lod ſig opnaa til bedſte for Republiken, i Modſætning til det yderſte Venſtre, der doctrinært faſtholdt alle Partiets gamle Grundſætninger. Ordet er ſenere brugt om lignende politiſk Optræden andenſteds. Efter Gambettas Død er **Opportuniſter** blevet Navn for den Gruppe af franſke Republikanere, ſom ledes af J. Ferry.

Oppoſitiōn, Modſætning, Modſtand, Strid, iſær om politiſk Modſtand mod Regeringen; bruges ogſaa om det Parti, ſom virker imod Regeringen, f. Ex. høre til O. **Oppoſitiōnsblade**, Tidsſkrifter, ſom udgives under O.s Indflydelſe og i dens Aand. — I Aſtronomien bet. O. den Stilling af to Himmellegemer imod hinanden, i hvilken de ſete fra Jorden have en Længdeforſkjel af 180°. Benævnelſen bruges meſt om Solen og en Planet; da Planeternes Bredde aldrig er ſtor, ere de nemlig i denne Stilling temmelig nær hinanden modſatte (lat. oppositi), d. e. Solen, Jorden og Planeten ligge temmelig nær i en ret Linje. Den Tid, da en Planet er i O. med Solen, er den, hvori den viſer ſig tydeligſt og er Jorden nærmeſt, hvilket navnlig faar Anvendelſe paa Mars. Mercur og Venus komme aldrig i O. med Solen, da deres Baner falde inden for Jordbanen. Maanens O. kaldes Fuldmaane; derſom dens Bredde paa ſamme Tid er tilſtrækkelig ringe, indtræder den i Jordens Skygge, og der opſtaar en Maaneformørkelſe. S. **Aſpecter**.

Oprejsning, Gjengivelſe til en Perſon af en Ret, han har fortabt. Navnlig bruges dette Udtryk dels om det Tilfælde, at en Perſon, der ved Dom er bleven frakjendt eller har lidt et Skaar i ſine Ærerettigheder, faar disſe tilbage, dels om det Tilfælde, at en Perſon, der har forſømt at paaanke en Dom inden den lovbeſtemte Appellationsfriſt (ſ. **Appel**), faar Tilladelſe til desuagtet at appellere den. Begge Tilfælde forudſætte efter danſk og norſk Ret en kongelig Bevilling (**Oprejsningsbevilling**).

Oprulle en fjendtlig Hær ell. Afdeling er at angribe den i Flanken paa en ſaa eftertrykkelig Maade, at man ved efterhaanden at bryde frem langs dens Linjeopſtilling bringer den ene af dens Afdelinger efter den anden i Uorden eller paa Flugt, inden det lykkes Modſtanderen ved en Frontforandring at ſtille en ſaa ſtor ordnet Styrke mod Angrebet, at Kampen bliver ſtaaende. Ogſaa derved, at en Hærs Centrum er blevet gjennembrudt, og at Angriberen dernæſt har vendt ſig mod begge Sider, er det ſket, at Hæren er bleven o. i ſin Stilling.

Oprykningsret kaldes en efterfølgende Panthavers Ret til, naar den foranſtaaende Panthaver bliver fyldeſtgjort, at rykke op i dennes ledige Plads. Om Panthaverne, naar intet ſærligt er vedtaget, have O., eller om Pantſætteren kan indſætte en anden i den udløſte Panthavers Retsſtilling, er omtviſtet.

Opſats, et Redſkab paa en Kanon, ſvarende til Viſeret paa en Bøsſe, og indrettet til at ſtille højere eller lavere ſaaledes, at man ved at ſigte over den og den til ſamme ſvarende Falk eller Korn foran paa Kanonen giver denne den Højderetning, hvormed den ſlynger ſit Projectil ud paa den ønſkede Afſtand.

Opſkove er ved Skovbruget at ſønderdele, ſamle og ordne det fældede Træ paa en ſaadan Maade, at det bekvemt lader ſig udbyde til Salg. Brændeved opſkoves ſædvanlig i Favne eller Bunker, Gavnved i Stammeafſnit af ſaadanne Tykkelſer og Længdedimenſioner, ſom den tilſigtede Anvendelſe kræver. Ved **Opſkovning** tænkes kun paa den ſimple Afkortning og Kløvning ſamt paa Opſtillingen i de vedtagne Maal; al finere Tildannelſe af Effecterne hører derimod ikke herhen.

Opſkyllet Land, ſ. **Alluvium**.

Opſtandelſe (de dødes, Kjødets, Legemets). Chriſtendommen nøjes i ſin Lære om det evige Liv ikke, ſaaledes ſom den pantheiſtiſke Philoſophi, med at lære Sjælens Udødelighed, dens vedvarende Beſtaaen ſom uperſonligt Led i Alaanden; men den lærer, at Menneſket er udødeligt ſom perſonligt Væſen, d. e. Legemet, ſom er det nødvendige Organ for Sjælens perſonlige Liv, ſkal en Gang opſtaa af Døden, naturligvis i forandret Skikkelſe (1 Kor. XV), og derpaa igjen forenes med Sjælen. Denne Lære er ejendommelig for den aabenbarede Religion. Vel har man fundet den ogſaa i den hedenſke Parſisme; men mange antage, at den der er en ſenere Tilføjelſe, ſom er indkommen efter Chriſtendommens Tid. I det gamle Teſt. findes den ikke beſtemt udtalt, men der indeholdes Anelſer derom (Pſ. XVI og XVII; Jeſ. XXVI, 19; Ezech. XXXVII). I det nye Teſt. ſkjelnes der mellem en dobbelt O., O. til Livet og O. til Dommen. Den chriſtne Tro paa O. har ſit hiſtoriſke Støttepunkt i Jeſu O. (Ap. Gj. XVII, 31). **Opſtandelſesmænd**, ſ. **Reſurrectionsmænd**.

Opſtigelſesret, d. ſ. ſ. Oprykningsret.

Opſtød, pludſelig Opſtigning af Luft (Ræbning) eller af flydende, ofteſt ſurt eller harſkt ſmagende Masſer af Maven, er enten en Følge af Overfyldning af denne eller af Sygdomme i den, navnlig Mavekatarrh. Den ved R. opſtødte Luft er enten kommen ned i Maven med Føden eller udviklet i den ved Gjæring af Maveindholdet.

Opſugning, Reſorption, Abſorption, i Phyſiologien den Virkſomhed, hvorved Vædſker trænge ind i Blodet ved Endosmoſe. Opſugningsevnen er meget forſkjellig i Legemets forſkjellige Væv. Medens Huden næppe formaar at opſuge Vand, ere Slimhinderne i Beſiddelſe af en ſærdeles kraftig Opſugningsevne, og O. fra Tarmkanalens Slimhinde er endog Grundbetingelſen for Legemets Ernæring (ſ. **Fordøjelſe**). Af Legemets øvrige Væv beſidde navnlig Bindevævet og de ſerøſe Hinder en overordentlig ſtærk Opſugningsevne; dette er ikke alene af ſtor Betydning for Pathologien, idet ſaaledes Fordelingen af Betændelſerne beror paa en O. af de dannede Exſudater, men Bindevævets Opſugningsevne har man ogſaa benyttet til derpaa at grunde en egen fortrinlig Anvendelſesmaade af Lægemidlerne (ſ. **Injection**).

Optage en Sag ſiges Retten at gjøre, naar den, i Almindel. i Følge en Indladelſe fra Parternes Side (ſ. **Indlade**), erklærer, at Proceduren enten om et foreløbigt Stridspunkt eller om Sagen i det hele ſkal være ſluttet, og at den nu vil overveje Sagen for derefter at afſige, i det førſtnævnte Tilfælde Kjendelſe, i det ſidſtnævnte Dom. — **Optagelſesret** kaldes i Danmark den Ret, ſom tilkommer enhver Grundejer til at ſætte ſig i Beſiddelſe af de fremmede Kreaturer, der ere komne ind paa hans Mark, og beholde dem, indtil Ejeren erſtatter ham den af dem gjorte Skade og betaler ham de i Lovgivningen beſtemte **Optagelſespenge** ſamt Omkoſtningerne ved Kreaturernes Underholdning. Indløſes ikke Kreaturerne paa denne Maade af Ejeren inden en vis Tid, blive de for dennes Regning at bortſælge ved Auction. Omtrent paa ſamme Maade er Forholdet ordnet i Norge.

Optakt (Arſis), egentl. enhver ubetonet Takttid, men ſædvanlig forſtaas dog ved O. den ufuldſtændige Takt, hvormed et Toneſtykke ofte begynder. Navnet kommer fra Taktſlaaningen, hvor man ſlaar ned paa de betonede og op eller til Siden paa de ubetonede eller mindre betonede Taktdele. Jvfr. **Arſis**.

Optativ, i den græſke Grammatik den Modus, der i Hovedſætninger fortrinsvis udtrykker et Ønſke; i Biſætninger udtrykker den Sætningens Afhængighedsforhold i Henførelſe til en Hovedſætning i den forbigangne Tid. — **Optāre**, ønſke, vælge, bet. om Univerſitetsprofesſorer at faa Profesſorreſidens.

Opticus [ōp], Fabrikant af optiſke Inſtrumenter (Mikroſkoper, Briller, Kikkerter oſv.).

Optik, Læren om Lyſets Naturlove, afhandler dels Lovene for Lyſets retlinede Udbredelſe og derunder Lysmaaling, dels Lovene for dets Tilbagekaſtning, Brydning og Farveadſpredelſe, dels Lovene for Lyſets Interferens og Polariſation. Den omfatter tillige Theorien af de optiſke Inſtrumenter og Lovene for Lyſets chemiſke Virkninger, Fluoreſcens og Phosphoreſcens. S. **Lyſet**. **Optiſk Axe** [ōp], ſ. **Dobbeltbrydning**. **Optiſk Midtpunkt** kaldes det Punkt i en Linſe, hvori alle Lysſtraaler, ſom før Indtrædelſen i og efter Udtrædelſen af Linſen ere parallele, ſkære hverandre. Straalen faar altſaa kun en Forſkydning til Siden ved at gaa igjennem Linſen, men denne Forſkydning er i Regelen meget lille, ſaa at vi meget nær kunne ſige, at en Straale, ſom er rettet imod en Linſes o. M., gaar ubrudt igjennem. **Optiſk Saccharimetri**, ſ. **Saccharimetri**.

Optimāter, d. e. de velſindede, kaldtes i det gamle Rom det ariſtokratiſk-conſervative Parti i Modſætn. til Folkepartiet, populares. Kampen mellem disſe to Partier tog ſin egentlige Begyndelſe med Gracchernes Optræden og vedvarede indtil Kejſertidens Begyndelſe, da Modſætningen mellem dem efterhaanden var udſlettet.

Optimisme, den Anſkuelſe, at alt i Verden er godt, og at, hvad der ſker, fremmer det gode. Medens O. rent pſychologiſk ſet beror paa en Stemning, ſom ſtaar i nøje Forbindelſe med Temperament og perſonlig Livserfaring, fremtræder den dog ogſaa ofte ſom Reſultatet af en almindelig Underſøgelſe af Naturen og Menneſkelivet, ſom religiøs eller philoſophiſk Verdensanſkuelſe. I nyere Tid er O. udviklet af Leibniz i hans „Theodicē“. Vor Tid viſer derimod en pesſimiſtiſk Strømning (Byron, Schopenhauer); Pesſimismen ſætter det onde og Ulykken ſom herſkende i Verden, der er den ſletteſt mulige.

Optimus māximus [ōp] (lat., den bedſte (og) ſtørſte), Tilnavn for Jupiter (ſ. d. A.).

Optomēter kaldes et Inſtrument, ved Hjælp af hvilket man beſtemmer den Afſtand, i hvilken Øjet ſer tydeligſt. Scheiners O. beſtaar af et Kortblad, hvori der er ſtukket to fine Huller, hvis Afſtand er mindre end Øjeaabningens Diameter; holdes dette Blad med Hullerne tæt op foran det ene Øje, og man bag Papiret flytter en Naal langſomt frem og tilbage, vil man finde en Stilling af Naalen, hvor man ſer ēt Billede af den, medens man ved at flytte Naalen nærmere ind imod Øjet ſer den dobbelt.

Optrykning, et Arbejde, ſom foretages paa Drejebænken, naar man vil danne Omdrejningsformer af Blik, navnlig af fint Kobber og Sølv, men ogſaa af andre Metaller og Legeringer. Nær beſlægtet med O. er Indtrykning. Begge disſe Arbejdsmaader ere nu for en ſtor Del fortrængte af Presning i Stampere.

Optrækning, en Art Drivning.

Opus, lat. [ŏ] (Flert. opera, ſ. d. A.), Værk, iſær lærd Værk; fork. Op., fr. oeuvre, Muſikværk; Op. 18 af Beethoven bet. altſaa hans 18de Værk. **O. operātum** (d. e. Gjerning), et Begreb, der hører hjemme i den katholſke Tros- og Sædelære, betegner ſaadanne Gjerninger, ſom der tillægges ſædeligt eller religiøſt Værd, blot fordi de ere udførte efter Kirkens Forſkrift, uden Henſyn til det Sindelag, hvormed de ere udførte. At give Almisſe, ſelv om det ikke ſker af fri Kjærlighed, er efter denne Betragtning en god Gjerning; at nyde Kirkens Naademidler bringer Velſignelſe, ſelv om det ſker med et tankeløſt Sind, blot ikke med aaben Vantro. Den proteſtantiſke Kirke forkaſter denne Lære.

Opvarmning af indelukkede Rum gaar ud paa at forhøje Luftens Temperatur, ofte tillige paa at forny Luften (ſ. **Ventilation**). Selve Luftens O. koſter forholdsvis lidt Brændſel; mere gaar med til at opvarme Loft og Vægge; det meſte til at erſtatte den Afkøling, der ſker ved Ledning gjennem Ruder og Vægge, iſær dog ved Sprækker og Bygningsmaterialernes Poroſitet. Simpleſt og ufordelagtigſt ſker O. ved et indmuret Ildſted nær Gulvet (Kamin), da det næſten ene udſender Straalevarme. En fritſtaaende Jærnkamin danner Overgangen til Kakkelovne med indelukket Ildſted eller Trækhul. Disſe behøve et pasſende Antal meſt op- og nedgaaende Trækrør indvendig, udvendig eller begge Steder for at afkøle Røgen ſaa ſtærkt, ſom det gaar an af Henſyn til Trækket. En Kakkelovns Virkning beror iſær paa dens Temperatur og Overflade, ſaaledes at en Fajenceovn under lige Forhold behøver en næſten dobbelt ſaa ſtor Overflade ſom en Jærnovn. Jo ſtørre Overfladen er, deſto mindre behøver man at ophede Ovnen. En ſtor Masſe Jærn, Mur oſv. iſær omkring Ildſtedet tjener til at udjævne Ovnens Varme, ſaa at Overfladen forſlaar mere, meſt dog til at hindre Uregelmæsſigheder i O. En Kakkelovn henter ſædvanlig ſin Luft fra det Værelſe, ſom den ſkal opvarme (i Modſætning til Bilæggerovn, hvori fyres udenfra), og hjælper ſaaledes med til Ventilationen. Vor Tids bedſte Kakkelovne ere viſtnok Magaſinovne, hvori fyldes en ſtørre Mængde Brændſel, der tændes ovenfra; de faa en aldeles tætſluttende Dør og en Trækventil, hvorigjennem indledes netop den fornødne Luftmængde for at holde Ilden i tilſtrækkelig Gang for det øjeblikkelige Behov. Dog maa ved disſe Ovne Ventilation ſkaffes til Veje ved egne Midler. Man har Kakkelovne med indvendige Luftrør eller omgivne af en Kappe (Kappeovne ell. Mantelovne); i disſe ſtrømmer ſtadig kold Luft ind for neden, varm Luft ud for oven. De i de ſenere Aar hyppig anvendte „Varmenecesſairer“ ere nærmeſt at opfatte ſom ſmaa, flyttelige Kappeovne, der holdes med ſtadigt Fyr. Tages den kolde Luft til en Kappeovn fra det frie, haves en ſaakaldet Ventilationsovn. Det er i Danmark iſær afd. Prof. Krarup, der har gjort ſig fortjent ved Indførelſen af disſe Ovne. Noget forſkjellig fra den ovenfor omtalte O. er en O., der ſker fra et Rum uden for det Locale, der ſkal opvarmes, en ſaakaldet **Centralopvarmning**. Denne kan ſke paa den Maade at en ſtor Ovn (Calorifère) opvarmer Luft fra det frie, ſom da ledes ind i de Localer, der ſkulle opvarmes (Luftopvarmning). Man har ogſaa Centralopvarmning, ved hvilken Damp (enten Spildedamp fra en Højtryksmaſkine eller udviklet i ſærlige Kjedler) cirkulerer i Rør eller mindre Beholdere i de Localer, der ſkulle opvarmes. Man anvender baade Damp af høj Spænding og, navnlig i den nyere Tid, ogſaa Damp af forholdsvis lav Spænding. I Stedet for Damp anvendes ogſaa Vand, enten maadelig varmt, cirkulerende i forholdsvis vide Rør, eller ſtærkt ophedet og da cirkulerende i ſnævre, men tykke Rør. De forſkjellige Centralopvarmningsmaader kunne ogſaa combineres; ſaaledes kan til Luftopvarmning i Stedet for ſtore Ovne til Luftens Opvarmning benyttes Damp eller varmt Vand i Beholdere eller Rør. Til Kirker, Theatre, Skoler, Hoſpitaler o. lign. Localer finder Centralopvarmningen udſtrakt Anvendelſe.

Ora et labōra, lat. [ō], bed og arbejd!

Orākel kaldte de gamle det Sted, hvor de modtog ſom ofteſt tvetydige Svar paa de en Guddom forelagte Spørgsmaal. Ogſaa Svarene ſelv kaldtes O. Blandt de meſt bekjendte O. maa fremhæves Zeus Ammons i Ægypten, Zeus's i Dodona i Epiros, Apollons i Delphi og i Klaros i Nærheden af Kolophon og Trophonios's i Lebadea. Romerne havde intet egentligt O. Med den græſke Friheds Undergang tabte O. deres Betydning; Theodoſius lukkede dem aldeles.

Orān, 1) Prov. i det franſke Afrika; ſ. **Algérien**. 2) Befæſtet Hovedſtad i Prov. O. ved en Bugt af Middelhavet, 46 M. v. ſ. v. for Algier. 59,000 J. (1881). Staden deles ved en dyb Kløft i en ældre og en nyere Del, den ſidſte med brede og lige Gader og mange ſmukke Bygninger ſamt to Havne. Stadens egentlige Havn er ved Mers-el-Kebir, 1 M. n. v. for O. — I Middelalderen var O. en anſelig mauriſk Stad, ſom 1509 blev erobret af Spanierne og ſtærkt befæſtet. 1792 blev den ødelagt ved Jordſkjælv, hvorefter Bejen af Maſcara ſatte ſig i Beſiddelſe af den. De franſke indtog O. 1831 og iſtandſatte og udvidede Fæſtningsværkerne.

Orange [rāngſch], Stad i det franſke Dep. Vaucluſe, 3 M. n. for Avignon, med 6,000 J. Silkeſpinderier, Saffran- og Krapavl. Talrige romerſke Oldtidslevninger, ſaaſom Triumphbue og Amphitheater, hidrørende fra det gamle Arausio. — O. var i Middelalderen Hovedſtad i et lille Fyrſtendømme, c. 5 □ M. ſtort; ſ. **Oranien**.

Orangefamilien [ſ. o.] (Aurantiaceæ), Træer eller Buſke, charakteriſtiſke derved, at næſten alle Plantens Dele ere forſynede med Kjertler, ſom indeholde flygtige Oljer. Bladene ſammenſatte, ofte kun med Endeſmaabladet udviklet, ſpredte, vedvarende. Blomſterne underſædige og regelmæsſige med 4 ell. 5 Bæger- og Kronblade; Støvdragerne i forſkjelligt Antal, frie eller ſammenvoxede; Frugten et flerrummet Bær med tyk Skal og tynde Skillevægge ſamt

Rummene opfyldte af en Saft, der findes i meget ſtore, finvæggede Celler. Omtr. 60 Arter, der hovedſagelig have hjemme i det tropiſke Aſien, men nu dyrkes almindelig ogſaa i de andre varme Egne. Hertil hører Pomeranstræet (Citrus vulgaris), der er 20—40 F. højt og blomſtrer næſten hele Aaret rundt. Bladſtilken bredvinget, omvendt ægformet med et lille Smaablad i Spidſen; Kronbladene hvide; Frugten omtr. et Par Tommer tyk, kuglerund. Citron- ell. Limontræet (C. Limonum), 10—15 F. højt, har uvingede eller ſmalt vingede Bladſtilke, Kronbladene udenpaa blegrøde, ſamt ovale, ved en Vorte forlængede Frugter. Bergamottræet (C. Bergamia) ligner meget Pomeranstræet, men har mere ſmalvinget Bladſtilk og pæreformede ell. nedtrykt runde Frugter. Appelſiner ere Frugterne af C. Aurantium, der ligeledes meget ligner Pomeranstræet; Orange er Fællesbenævnelſe for disſe to. Pompelmus er Frugten af C. decumana, der dyrkes i Veſtindien; den kan blive ſaa ſtor ſom et Menneſkehoved. Orangeblomſter benyttes meget i katholſke Lande paa ſamme Maade ſom Myrtekranſen hos os, desuden ved Fabrikation af Parfumer og i Lægekunſten; til os indføres de ſædvanlig fra Italien. **Orangeblomſtolje**, ſ. **Neroli**. **Orangeblomſtvand**, Naphavand, faas ved Deſtillation af de friſke Blomſter med Vand; efter ſom Deſtillationen er gjentagen ēn eller flere Gange, kommer det i Handelen under Navn af simplex, duplex ell. triplex. Det lugter behagelig og benyttes ſaa vel i Medicinen ſom iſær af Parfumeurerne. **Orangerier**, ſtore Væxthuſe, der i Vintertiden opvarmes til henimod en halv Snes Grader og afgive Rum for Orangetræer og lignende Væxter. Navnet er ofte blevet brugt for meget ſtore Koldhuſe, ſelv om disſe ikke indeholdt Orangetræer; iſær er denne Benævnelſe gængſe i Sverige, endog for almindelige Væxthuſe. Meget ſtore virkelige O. findes navnlig ved Verſailles, hvor deres Opførelſe ligeſom de meget koſtbare Haveanlæg ſkyldes Ludvig XIV; ligeledes rummer Sansſouci-Haven ved Potsdam en berømt Samling af Orangetræer. Her i Landet fandtes tidligere O. i de gamle Slotshaver. Det førſte blev opført af Chriſtian IV paa den Plads, der nu optages af Garderkaſernen; det benyttedes bl. a. til Lavrbærtræer. Senere indrettedes i Roſenborg-Driverihave, i det ſtore ſaakaldte Glashus, et O., der endnu for 20 Aar ſiden afgav et meget ſmukt Skue, bl. a. ved de ſærdeles ſmukke høje Camellia-Træer og Oranger, ſom næſten hele Aaret igjennem vare prydede med prægtige Frugter. Størſte Delen af disſe Frugttræer exiſtere nu ikke længer, og Orangetræer, i alt Fald ſtore Exemplarer, ere nu ſjældne.

Orange-Floden [ſ. o.], ſ. **Oranje-Floden**.

Orangeloger [ſ. o.], politiſke Foreninger i Irland, ſom ſtiftedes af det engelſk-proteſtantiſke Parti i Oppoſition til det national-katholſke. Oranieren Vilhelm III, ſom 1690 undertvang Irland, da det havde rejſt ſig for Stuarterne, og derved ſikrede Proteſtantismens Overvægt i Landet, var Katholikerne lige ſaa forhadt, ſom han var det proteſtantiſke og engelſke Partis Helt; at bære hans Farver blev et Partiſymbol, og Feſter til hans Minde gav Anledning til forſkjellige Demonſtrationer. 1795 forenede de ivrigſte **Orangemen** ſig til en O. for at værne den proteſtantiſke Religion og Tronfølge i Irland; ſelv kongelige Prinſer indtraadte, og 1798 aabnedes „Irlands ſtore O." Efter Unionens Oprettelſe 1800 tog disſe Foreninger et endnu ſtørre Opſving og forplantede ſig ogſaa til England; 1828 blev Kongens Broder, Hertugen af Cumberland (ſenere Kong Ernſt Auguſt af Hannover), O.s Stormeſter. O. blev efterhaanden Udtrykket for den yderſte Reaction og bekæmpede ikke alene Katholikernes Ligeſtilling, men ogſaa alle andre Reformer. 1835 regnede man 1,880 O., deraf 1,500 i Irland med tilſammen 815,000 Medlemmer; men da rejſte J. Hume i Underhuſet ſtærke Angreb paa dem og forlangte en Underſøgelſe af deres Virkſomhed, i Følge hvilken Regeringen tog flere Forholdsregler imod dem (forbød Officerer at indtræde og udelukkede Medlemmer fra Embeder). De opløſte ſig derfor 1836 paa Hertugen af Cumberlands Raad; dog har man endnu ſenere kunnet ſpore Orangemens Indflydelſe i Demonſtrationer baade imod O'Connells Repealbeſtræbelſer og imod Fenierne.

Orangeæble [ſ. o.], en iſær i Tyſkland, til Dels ogſaa i Danmark hyppig dyrket Æbleſort, der hører til Striblingerne og udmærker ſig ved ſin orangeagtige Form og Størrelſe, ſin ſtærke Lugt og gulrødſtribede Farve.

Orangiſter [orangſchiſter] kaldtes efter Orange ell. Oranien 1) i den forrige nederlandſke Republik ell. Holland det Parti, ſom holdt med Arveſtatholderen og forſægtede hans monarchiſke Beſtræbelſer imod det republikanſke Parti; 2) det proteſtantiſke og engelſke Parti i Irland, d. ſ. ſ. Orangemen (ſ. **Orangeloger**); 3) efter 1815 det Parti i Belgien, ſom lige over for „Patrioterne" holdt med Huſet Oranien.

Orang-Utan [ōrang-ūtan], malayiſk, d. e. Skovmenneſke (Pithecus Satyrus), en af de menneſkelignende Aber, med en lang, rød Pels, meget langarmet, bebor Sumatras og Borneos Urſkove, bliver 5 F. høj og bygger ſig et Slags Rede eller Hytte i Træerne. Den unge O. er et klogt, behændigt og godmodigt Dyr. Jvfr. **Skovmand**.

Orānien, en gammel og berømt, oprindel. franſk Slægt, ſom har Navn efter det lille Fyrſtendømme Orange (ſ. d. A.) i det ſydlige Frankrig, der i 11te—16de Aarh. havde ſine egne Fyrſter af tre forſkjellige Linjer. Den ſidſte af disſe, Huſet Châlons, uddøde med Philibert, der udmærkede ſig i Carl V.s Krige med Franſkmændene og faldt ung i et Slag mod disſe ved Firenze 1530, hvorpaa O. tilfaldt hans Søſterſøn, Grev Renatus af Nasſau, med hvem ſaaledes den fjerde Linje af Fyrſterne af O. begyndte. Da denne ingen Børn havde, beſtemte han, der ligeledes i en ung Alder faldt i disſe Krige 1544, til ſin Arving ſin 11aarige Fætter Vilhelm af Nasſau, der gjorde ſig ſaa berømt ſom Statholder i Nederlandene og ſit Fædrelands Befrier. Ang. hans Efterkommere ſ. **Nasſau**. Da den ſidſte af disſe, Vilhelm III, der ſamtidig var Statholder i Nederlandene og Konge i England, døde 1702 uden Arvinger, opſtod den langvarige **oraniſke Arvefølgeſtrid**, idet Kong Frederik I af Preusſen ſom Vilnelſe, i Familiens og førſt og fremmeſt i Moderens Hænder. Kræfternes indre harmoniſke Udvikling ved trinvis fremadſkridende, Forſtaaen og Anvenden forbindende Tilegnelſe af Dannelſens Elementer, Form, Tal og Sprog, gjennem Anſkuelſen — det er Principet for Peſtalozzis opdragende Undervisning. Landsbynovellen „Lienhard u. Gertrud" og Methodeafhandlingen „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt" gjengive fyldigſt hans Tanker om O. og Undervisning. I hans Opdragelſesanſtalter i Burgdorf og Yverdon ſamledes Skolemænd fra de forſkjelligſte Lande, og den ſtærke Bevægelſe i dette Aarh. for Folkeſkolevæſenet i Europa nord for Alperne er Frugten af hans Virkſomhed. Philoſophen Fichte udkaſter i ſine „Reden an die deutſche Nation", ſtøttet til Peſtalozzi og ligeſom Rousſeau udrivende Barnet af det nedarvede Samfund, Planen til en alle omfattende national Statsopdragelſe. Tyſkeren Fröbel med ſin Sysſelſættelſe af den tidlige Barndoms Virkſomhedsdrift har ført Peſtalozzis Tanker ind paa et nyt Omraade ved ſine Børnehaver. Desuden ſpiller den ogſaa til Peſtalozzi ſtøttede, Undervisningen concentrerende og pſychologiſk begrundende Herbartſke Skole en Rolle i det tyſke Skolevæſen. Herbart („allgem. Pädagogik") inddeler O. i Regering, Tugt og Undervisning og grundlægger den paa Uddannelſen af Elementerne i alt Sjæleliv, Foreſtillingerne. I England indføres omtr. Aar 1800 den ſyſtematiſk trindelte, mechaniſke indbyrdes Undervisning mellem Skolebørnene af Lancaſter og Bell og optages en Tid lang i de nordeuropæiſke Folkeſkoler ved Undervisningen i Elementerne. 1870 faar England ſin førſte almindelige Skolelov og obligatoriſk Skoleundervisning, dog ikke for Religionsundervisningens Vedkommende. I Frankrig er, ſærlig ved Love af 1880, Undervisningen i Folkeſkolerne gjort obligatoriſk, gratis og confesſionsløs. I de forenede Stater har Hor. Mann med Peſtalozzi i Ryggen været Skolevæſenets Reformator. I Danmark er den Grundtvigſke Folkeoplysningsbevægelſe fra Midten af dette Aarh. et fjærnere Skud af den Rousſeau-Peſtalozziſke Tilbagevenden til Naturen, til den folkelige Jordbund og til Familielivet med Kvinden til Midtpunkt ſom O.s Hjemſted; den gjentager fra et nationalt Synspunkt Oplysningstidens Kamp mod den humaniſtiſk-klasſiſke Dannelſe, ſom den vil erſtatte med en af den danſke Folkeaand udſprungen, i Sagn, Hiſtorie og Poeſi ſindbilledlig forklaret, af Chriſtentro baaren Livsdannelſe.

Opdrift kaldes det Tab i Vægt, ſom et Legeme lider, naar det befinder ſig i en Vædſke eller en Luftart (ſ. **Archimedes's Lov**).

Opera [ō], Flert. af lat. opus, Gjerninger; literære Værker. O. pōstuma, efterladte Værker. O. **supererogatiōnis** ell. **supererogatōria** kalde de romerſk-katholſke Theologer de gode Gjerninger, ſom Jeſus, Apoſtlene og de hellige have udført ud over, hvad der kunde fordres af dem. Al denne overflødige Fortjeneſte tilhører Kirken og udgjør den Naadeſkat, hvoraf Kirken kan meddele til dem, der have gjort for faa gode Gjerninger. Læren om o. s. er altſaa Grundlaget for Læren om Afladen og Afladshandelen, medens den ſelv ſtøtter ſig til Læren om consilia evangelica (ſ. d. A.).

Operă, it. [ſ. o.], egtl. Værk, et for Skuepladſen beregnet dramatiſk Kunſtværk, hvori Muſiken (Sang og Orcheſter) er en væſentlig og uundværlig Beſtanddel og ſtaar i den inderligſte Forbindelſe med Texten. Denne muſikdramatiſke Kunſtart deles efter Textens og Muſikens Indhold i den alvorlige ell. ſtore (Opera seria ell. Dramma per musica) og den lyſtige ell. komiſke (Opera buffa). Oprindelig var Muſiken gjennemgaaende (dels muſikalſk Recitation, dels virkelig Sang) baade i den alvorlige og i den komiſke O., og Italienerne have bevaret denne priſelige Stil, men Franſkmændene indførte i Midten af forrige Aarh. Tale i deres Opéra comique, og dette Exempel fulgtes af Tyſkerne og andre Nationer i deres Syngeſpil og Operetter (Opéra comique bet. ikke altid, ſom man ſkulde tro, en lyſtig O., men ofte en alvorlig, i hvilken Sang og Tale vexle). O. er udgaaet fra Italien, navnlig fra Firenze, hvor en Forening af Lærde og Muſikelſkere, der ſamledes hos Grev Bardi di Vernio, bl. a. ſøgte at udfinde, hvorledes den gammelgræſke Theaterſang havde været, for derefter at overføre Reſultaterne af Underſøgelſerne paa et dertil conſtrueret Drama. Kampen mod den til Yderlighed førte contrapunktiſke Sættemaade optoges, og en „ny Muſik", den ledſagede enſtemmige Sang, Monodien, begyndte at arbejde ſig frem. Luthſpilleren V. Galilei componerede recitativiſk nogle Stropher af Dante og af Jeremias's Klageſang for en Sangſtemme med Ledſagelſe af Luth eller Bratſch, og dette vandt Bifald. Andre af Foreningen, Caccini, Peri og Emilio del Cavaliere, ſlog ind paa den angivne Retning, og Recitativſtilen var opfundet. Peri og Caccini ſkrev derpaa Muſik til Hyrdeſpillet „Daphne" (1594); man jublede over at have gjenfundet de gamles Stil, men førſt 1600 høres der atter Tale om Forſøg i den nye Retning med »Eurydice« af Peri og »Rapimento di Cefalo« af Caccini. Med dennes 1602 udgivne Hæfte monodiſke Compoſitioner (Nuove musiche) tiltager Gjæringen. Den geniale Monteverde ſkrev „Arianna" og „Orfeo" (1606—7) i Mantua, og den „nye Muſik" vandt ſaa hurtig Terrain i Italien, at Venezia allerede 1637 havde faſt Operatheater. Monodien eller Enkeltſangen, ſom Muſikerne hidtil havde ringeagtet og ikke betragtet ſom Kunſt, kom derved til ſin Ret, og Melodien udfoldede ſig frit. 1672 begyndte den ſtore franſke O. under Lully, og 1678 oprettedes det førſte ſtaaende tyſke Operatheater i Hamborg, ſom navnlig under R. Keiſer indtog en fremragende Plads. **Operētte**, en lille O. med Dialog. **Operiſt**, Operaſanger.

Operatiōn, Foretagende; Arbejde. I Lægevidenſk. bet. O. ethvert i helbredende Øjemed foretaget mechaniſk Indgreb fra Lægens Side, enten alene ved Haandens Hjælp eller (fortrinsvis) ved Inſtrumenter; O. er et af Chirurgiens vigtigſte Hjælpemidler og afhandles i en ſæregen Del af denne, **Operationschirurgien**. — I det militære Sprog betegner O. en Hærs ſtørre Foretagender og Bevægelſer paa Krigsſkuepladſen. **Operationsbaſis** er den af Naturforholdene udpragede eller ved Befæſtninger tilvejebragte Linje paa Krigsſkuepladſen, enten en Flod, en Række Fæſtninger ell. desl., fra hvilken en Hær rykker frem, i hvilken den har ſine Forraad og Magaſiner, og hvortil den, hvis Krigslykken gaar den imod, kan gaa tilbage. Det Maal, mod hvilket Krigsforetagenderne ere rettede, kaldes **Operationsobjectet**, og de Veje, ad hvilke Hæren rykker frem, dens **Operationslinjer**. **Operēre**, arbejde, virke; foretage en Operation; gjøre krigerſke Bevægelſer.

Opermēnt, d. ſ. ſ. Auripigment.

Opfoſtringshuſet i Kjøbenhavn, ſtiftet af Frederik V ved Fundats af 29 Juni 1753, oprindelig for 200 fattige Drenge fra hele Landet, ſom til det 15de Aar ſkulde underholdes og underviſes dels i Chriſtendom, Skrivning og Regning, dels i flere Slags Haandarbejde, for ſaaledes at uddannes til duelige Fabrikarbejdere, Haandværkere o. lign. Stiftelſen havde 1775—1880 ſin Bygning i Store Kongensgade, men ſiden paa Kalkbrænderivej. Tallet paa Elever er nu kun c. 100, og Underviſningen i Haandgjerning er indſkrænket til Skrædderarbejde og Sløjd, hvorimod den boglige Underviſning er udvidet efter Tidens Krav. O. ſtaar under Kjøbenhavns Magiſtrat.

Opgang kaldes Himmellegemernes Fremtræden i den øſtlige Egn af Horizonten, ligeſom deres Forſvinden i den veſtlige Egn kaldes Nedgang. S. **Dagbue** og **Heliakiſk Opgang**.

Opgave ell. Problem er i Mathematiken Betegnelſen for, at en Fordring ſøges opfyldt, hvilket altid kan henføres til, at ēn eller flere Størrelſer forlanges beſtemte ved Conſtruction eller Beregning. En O. er beſtemt, naar de ſtillede Fordringer kun kunne fyldeſtgjøres paa et begrænſet Antal Maader, ellers ubeſtemt; den er umulig, naar Fordringerne ikke kunne tilfredsſtilles (f. Ex. ved at ſtride mod hverandre). Derſom O. løſes gjennem Regning, beror Opløsningen i Regelen paa Tilvejebringelſen af ſaa mange Ligninger, ſom der er Ubekjendte; at den er umulig, kan da give ſig til Kjende gjennem imaginære (undertiden irrationale, negative, brudne eller uendelige) Reſultater.

Opgjæld, det, man giver for en Ting over dens egentlige Værdi ell. Pris. S. **Agio**.

Ophidier, d. ſ. ſ. Slanger. **Ophiologī**, Læren om Slangerne.

Ophikleide (fr. Basse d'harmonie), et Bas-Blæſeinſtrument med Klapper og med ſtærk, men noget raa Klang; gjordes tidligere af Træ, ſenere af Meſſing, men er nu næſten gaaet af Brug og erſtattet ved Baſtubaen.

Ophir [ōfir] nævnes oftere i det gamle Teſt. ſom et Land, hvorfra Jøderne paa phønikiſke Skibe hentede Guld. Man har villet finde det ſnart i Afrika, ſnart i Arabien, ſnart i Indien ja endog i Amerika.

Ophiter [ofiter], d. e. Slangebrødre, af gr. ὄφις, Slange, ell. Naaſſener (af hebr. naas, d. e. Slange) kaldtes flere gnoſtiſke Sekter i det 2det—6te Aarh., i hvis Syſtemer Slangen ſpillede en vigtig Rolle, ſnart ſom godt, ſnart ſom ondt Princip. Denne Slangedyrkelſe ſtammede dels fra Slangens Betydning i den bibelſke Hiſtorie, dels fra den ægyptiſke Dyrecultus, dels fra de helleniſke Myſterier, og overhovedet beſtod det ejendommelige ved O.s Syſtemer i deres Sammenblanding af den bibelſke Hiſtorie med hedenſk Mythologi og Myſtik.

Ophiuchos, ſ. **Slangeholderen**.

Ophthalmi, fælles Benævn. for alle Øjenſygdomme. **Ophthalmoblennorrhoe** [rhē], blennorrhoiſk Øjenbetændelſe, ſ. **Conjunctivitis**. **Ophthalmolōg**, Øjenlæge; **Ophthalmologī**, Læren om Øjenſygdomme. **Ophthalmoſkōp**, ſ. **Øjenſpejl** und. **Øje**; **Ophthalmoſkopī**, den med dette udførte Underſøgelſe af Øjet; **ophthalmoſkopēre**, udføre denne Underſøgelſe.

Opiāt, ethvert Lægemiddel, hvoraf Opium er den væſentligſte Beſtanddel.

Opie, John [ōpi], engelſk Maler, f. 1761 i Cornwallis, d. 1807 i London, var Søn af en Tømmermand, der vilde opdrage ham til ſit eget Fag, men hans Lyſt til Malerkunſten ſejrede, og det lykkedes ham at komme til London for at uddanne ſig. O. var af Naturen Coloriſt; en dyb, kraftig Farve, Kjækhed i Behandlingen og træffende Charakteriſtik høre til hans Billeders Fortrin, medens de ikke ſjælden ere ſvagere i Tegningen. „Rizzios Mord“, hvorfor han blev Medlem af Akademiet 1788 ſamtidig med ſin Medbejler Northcote, hører til den Tids mærkeligſte Frembringelſer i engelſk Kunſt. O. var ogſaa ſøgt ſom Portrætmaler og er ligeledes optraadt ſom Forfatter.

Opiniōn, Mening, Formodning; den offentlige Mening; **have Opinionen for** ell. **imod ſig**, være vel ell. ilde anſet.

Opitz v. Boberfeld, Martin, tyſk Forfatter, Stifter af den førſte ſchleſiſke Digterſkole, f. 23 Dec. 1597 i Bunzlau i Schleſien, ſkrev ganſke ung latinſke Epigrammer og 1617 Afhandlingen »Aristarchus s. de contemptu linguæ teutonicæ«. Efter at have ſtuderet i Frankfurt a. d. O. og Heidelberg rejſte han 1620 i Nederlandene og Danmark, var en kort Tid anſat ved et tranſſylvanſk Gymnaſium, udarbejdede ſit Læredigt „Zlatna oder von Ruhe des Gemüths“, blev 1624 Raad hos Hertugen af Liegnitz og Brieg og udgav ſ. A. ſin berømte „Buch von der Deutſchen Poeterei“. 1626 udkom „Deutſche Poemata“. 1628 optog Kejſeren ham i Adelſtanden. Kammerpræſidenten i Schleſien, Carl Hannib. v. Dohna, ſendte ham 1630 til Paris, hvor han gjorde Hugo Grotius's Bekjendtſkab, hvis Digt „Wahrheit der chriſtl. Religion“ O. overſatte. 1633 udgav han Læredigtet „Veſuv“ og „Troſtgedichte in Widerwertigkeit des Krieges“, allerede digtet, da han var i Danmark. Af hans øvrige Arbejder kunne endnu nævnes Operaen „Daphne“ (den førſte tyſke) og Idyllen „Hercynia“. 1634 gik han til Danzig, hvor Kong Wladislaw IV af Polen, ſom han havde beſunget, gjorde ham til Hiſtoriograph og Secretær; han døde 20 Aug. 1639 i Danzig af Peſt. — O. blev fejret ſom den tyſke Poeſis Reſtaurator, men hans Fortjeneſter indſkrænke ſig til, at han har opſtillet en med Sprogets Natur ſtemmende Rhythmik; det nye, han for øvrigt indførte, var en aandløs Efterligning af klaſſiſke og udenlandſke Mønſtre i en pedantiſk lærd Kunſtſtil ſamt en ſnart yppig florerende, tom Hof- og Lejlighedspoeſi. Hans ſamlede Værker, „Geiſtliche und Weltliche Poemata", udkom førſte Gang 1646; Udvalg ere leverede af Wilh. Müller (1822) og Tittmann (1869). O. har indført Alexandrinerne i de germanſke Sprog, med jambiſk Tillempning eller Forvanſkning.

Opium [ō], den i Luften tørrede Mælkeſaft af Valmueplanten (Papaver somniferum). Den bedſte Sort O. faas fra Lilleaſien (Smyrna), i Form af Kager, indpakkede i Valmueblade; herfra forſendes til Europa aarlig 4—7,000 Kurve (à 150 Pd. O.), medens der fra Indien, hvor Opiumsplanten dyrkes i ſtor Maaleſtok, udføres aarlig c. 90,000 Kiſter (à 160 Pd.), iſær til China, og fra Perſien c. 2,000 Kiſter. Priſen paa O. varierer meget, fra 20 til 75 Frc.s pr. Pd. O. var alt kjendt i Oldtiden (Mekonion eller Opos, gr., d. e. Saft), men anvendtes lige ſaa lidt ſom i Middelalderen i ſtørre Udſtrækning i Lægekunſten. Som Handelsvare har det iſær Betydning paa Grund af Opiumsrygningen, der alt i Begyndelſen af det 16de Aarh. var udbredt i Orienten. O. er i friſk Tilſtand en gulbrun, klæbrig Maſſe, der ſenere bliver brunſort og faſt; det ſmager bittert og lugter ſtærkt bedøvende; det opløſes for ſtørſte Delen i Vand eller Vinaand. Det indeholder en Mængde forſkjellige Stoffer, af hvilke de vigtigſte ere de ſaakaldte Opiumsalkaloider, af hvilke der kjendes 17 forſkjellige. Af disſe er Morphin det vigtigſte (ſ. d. A.), medens de andre, f. Ex. Codein, Narcein, Narkotin, Papaverin og Thebain, kun have fundet ringe Anvendelſe i Lægekunſten. Morphinet, der findes i en Mængde af c. 10 pCt., har væſentlig de ſamme Egenſkaber ſom O. og opdagedes 1816. O. virker bedøvende eller lammende paa Nerveſyſtemet og fremkalder derved dyb Søvn og Følesløshed; det ſtandſer desuden Tarmbevægelſerne og virker derved ſtoppende. Ved fortſat Brug vænnes man til Brugen ligeſom ved Morphin, og det benyttes paa lignende Maade ſom dette (Opiumsſpisning) til Nydelſesmiddel. Men Hovedanvendelſen finder dog O. ſom Nydelſesmiddel i Form af Opiumsrygning, der iſær er udbredt i Aſien (China), idet Dampene af antændt O. indſuges gjennem en Pibe. Herved fremkaldes en Bedøvelſe med behagelige Drømme, og Opiumsrygerne blive ſaaledes efterhaanden fuldſtændige Slaver af Nydelſesmidlet; de have ikke Sans for andet og ere uduelige til alt Arbejde. O. anvendes meget i Lægekunſten ſom ſøvndysſende og ſmerteſtillende ſamt ſtoppende Middel. Det taales i mindre Doſer godt af Voxne, men Børn faa let Forgiftningstilfælde, der viſe ſig ved dyb Bedøvelſe, Slaphed og forſnævrede Pupiller. Forgiftningen maa behandles af en Læge; ſom foreløbige Midler kan anvendes Bevægelſe og Tiltale, for at holde Patienten vaagen, ſamt ſtærk Kaffe ſom oplivende Middel.

Opland, højereliggende Indland, altſaa Modſætning til Kyſterne. I Norge kaldes fortrinsvis ſaaledes („Oplandene") Hamars Stift, der deles i Chriſtians Amt (Veſt-Oplandene) og Hedemarkens Amt (Øſt-O.). Det ſvenſke Navn Upland har ſamme Oprindelſe. En Bys O. er det Diſtrict, ſom har ſin Tilførſel og Udførſel gjennem Byen og derved i væſentlig Grad har Indflydelſe paa Byens Næring.

Oplivende Midler (lat. Analeptica, Excitantia) kaldes Midler, der hæve og ſtyrke de ſunkne Livskræfter. Hertil regnes, foruden Hvile og kraftige Næringsmidler, alle Midler, der virke ſtærkt irriterende paa Hud og Slimhinder, ſamt Campher, Moſkus, Æther, Vin oſv.

Oplyſte Mænd kaldtes to Forſamlinger fortrinsvis af høje Embedsmænd og Godsejere, ſom indkaldtes til Kjøbenhavn 1832, nemlig 29 fra Hertugd. Slesvig og Holſten, 35 fra Kongeriget, til at raadſlaa om de paatænkte Provinſialſtænders nærmere Ordning. Den førſte mødte 27 Apr., den anden 9 Juli; de raadſlog under edeligt Tavshedsløfte. Da Kongen desuden for hver Forſamling beſkikkede en Formand, Næſtformand og Secretær, gav man dem i Spøg Navnet „de 70 viſe Mænd" eller „70 Fortolkere".

Opløsning, den Proces, hvorved et faſt, undertiden ogſaa et flydende eller luftformigt Legeme blander ſig med et flydende, ſaaledes at der dannes et enſartet, flydende Hele (der ogſaa kaldes en O.), ſom uforandret kan filtreres. Ved flydende Legemer kan man ikke ſikkert ſkjelne mellem hvilket Stof, der opløſes, og hvilket der er Opløsningsmidlet. Ryſter man f. Ex. Vand med Æther, opløſer Ætheren noget af Vandet og Vandet noget af Ætheren. Sædvanlige Opløsningsmidler ere Vand, Vinaand og Æther; ogſaa Træſpiritus, Benzol og de flygtigſte Dele af Petroleum (ſ. Ligroin) benyttes i ſæregne Tilfælde ſom Opløsningsmidler. De forſkjellige Legemers Opløſelighed i et givet Opløsningsmiddel er yderſt forſkjellig. Vædſkens opløſende Virkning kan fremſkyndes ved Findeling af det Stof, der ſkal opløſes, ved Omrøring og i Almindel. ved Varme. Dog gives der Legemer, ſom ere tungere opløſelige i et eller andet Opløsningsmiddel i Varmen end i Kulden; iſær gjælder dette Luftarter. — Naar faſte Legemer opløſes i Vand, opſtaar ſædvanlig Kulde, hvis Legemet ikke forener ſig chemiſk med Vandet (ſ. Kuldeblanding). En Del Salte, f. Ex. Soda, Glauberſalt, kunne, naar de opløſes i Varme og Opløsningen afkøles i fuldkommen Ro, forblive opløſte, ſkjønt Vandet ikke ved den lave Temperatur kan bringes til at opløſe ſaa meget af Saltet. Saadanne O. kaldes overmættede (ſ. d. A.). Sædvanlig forſtaas ved O. en ſaadan, hvor det opløſte Legeme udſkilles uforandret, naar Opløsningsmidlet fjernes, f. Ex. ved Fordampning. Undertiden, men mere uegentlig, bruges Ordet O. dog ogſaa, hvor O. beror paa, at der dannes en ny chemiſk Forbindelſe. Man taler ſaaledes om O. af Zink i ſvag Svovlſyre, hvor det egentlig er dannet ſvovlſurt Zinkilte, der opløſes; om O. af kulſur Kalk i Saltſyre, hvor det egentlig er det dannede Chlorcalcium, ſom opløſes, oſv. O. kaldes ved en mathematiſk Opgave ſaa vel Indbegrebet af de Operationer, hvorved Reſultatet naas, ſom ogſaa ſelve Reſultatet. O. af en Ligning er en ſaadan Ændring af den, at den ene Side alene indeholder den ubekjendte Størrelſe, den anden lutter bekjendte. O. i Muſik, disſonerende Intervallers eller Accorders Overgang til conſonerende. O. af Rigsdagen medfører ikke alene Afſlutning af dens Forhandlinger, men tillige, at nye Valg paabydes afholdte enten til det ene eller begge Ting. I Danmark kan Kongen til enhver Tid opløſe Rigsdagen, og den nyvalgte Rigsdag ſkal være ſamlet inden to Maaneder efter O. I Norge kan Kongen ikke opløſe Stortinget.

Opmand kaldes den Perſon, ſom, naar en Sag ſkal afgjøres ved Kjendelſe af Voldgiftsmænd og disſe ikke kunne blive enige om Reſultatet, men Stemmerne ſtaa lige imod hinanden, udnævnes eller allerede i Forvejen er udnævnt enten af Parterne ſelv eller af Voldgiftsmændene eller en Tredjemand for ved ſin Stemme at gjøre Udſlaget.

Opmarche [marſch] er en Hærafdelings Bevægelſer i det Øjemed at overgaa fra den Formation, den har indtaget under Marchen, til den udviklede Opſtilling i Linje, ſom den kan kæmpe i. Man ſkjelner imellem de mindre Afdelingers taktiſke O., der beſtaar af de Evolutioner, ved hvilke den fra Marchecolonne formerer ſig i Linje, og en Hærs ſtrategiſke O., hvorved man forſtaar Ordningen af de forſkjellige Hærafdelingers Bevægelſer ved Aabningen af et Felttog med det Øjemed at bringe Hæren i ſlagfærdig Orden langs den forud valgte Operationsbaſis, inden Fjenden har kunnet naa denne.

Opobalſam, d. ſ. ſ. Mekkabalſam (ſ. **Balſam**).

Opodĕldoc beſtaar af Smørſæbe, Campher og flere flygtige Olier, ſom opløſes i Vinaand, hvortil der er ſat Ammoniakvand. Den danner en hvidlig, gjennemſkinnende Masſe, der bruges udvendig ſom Indgnidningsmiddel ved Stød, lette Forvridninger og rheumatiſke Smerter.

Opŏrto, ſædvanl. **Porto**, Hovedſtad i den portugiſiſke Prov. Minho ved Floden Douro, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 37 M. n. til ø. for Lisſabon, har med Forſtaden Villanova de Gaya paa den venſtre Flodbred 106,000 J. (1878). Kjædebro og prægtig Jærnbanebro over Floden. Biſpeſæde. Staden hæver ſig maleriſk fra begge Flodbredder, har flere ſmukke Gader og Pladſer og en Kathedralkirke fra det 12te Aarh.; andre mærkelige Bygninger ere: Appellationsretten, Raadhuſet, det kongelige Hoſpital og Vinhandelsſelſkabets Magaſiner. Blandt videnſkabelige Anſtalter er her det polytechniſke Akademi, der tillige er Marine-, Handels- og Induſtri-Skole, den mediciniſk-chirurgiſke Skole, det kgl. Kunſtakademi og det biſkoppelige Seminarium. Her er betydelig Induſtri i Uld-, Bomulds- og Silkeſtoffer, Læder, Sukker og Metalſtøbegods, ſamt ſtore Brænderier. Størſt Betydning har dog Staden ved ſin Handel, iſær med Vin, og Skibsfart. Den er Station for flere Dampſkibslinjer. — O. har i Portugals nyeſte Hiſtorie ſpillet en lignende Rolle ſom Lyon i Frankrig og Barcelona i Spanien, nemlig ſom Arneſted for Revolutioner. 1820 begyndte Bevægelſen for at ſaa en fri Forfatning i O., ſom derfor ogſaa 1828 blev forfærdelig mishandlet af Dom Miguel; 1832—33 var det Midtpunkt for de liberales Foretagender; 1842, 1846—47 og 1851 udgik ligeledes de politiſke Omſlag herfra.

Opŏsſum, en Art Pungrotte, ſ. **Pungdyr**.

Oppeln, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Oder, 11 M. ſ. ø. for Breslau. 15,000 J. Kongeligt Slot, ſeværdigt Raadhus, katholſk Gymnaſium og gammel Kirke, oprindelig opført 995. Livlig Induſtri, Flodſkibsfart og betydelig Handel.

Oppenheim, Stad i Storhertugdømmet Hesſen, Prov. Rhin-Hesſen, 2½ M. ſ. til ø. for Mainz. 3,000 J. Betydelig Vinavl. Bogtrykkerier. Paa en Højde ved Byen ere Ruiner af Borgen Landskron.

Oppenheim, Heinr. Bernh., f. i Frankfurt a. M. 1819, gik 1848 til Berlin, hvor han ſammen med Arnold Ruge udgav „Reform“, maatte 1849 flygte og levede en Del Aar i Schweiz, England o. fl. St., vendte 1860 tilbage til Berlin, hvor han redigerede „Deutſche Jahrbücher“, og var 1873—76 Medlem af den tyſke Rigsdag, hvor han hørte til de nationalliberale. D. 29 Marts 1880 i Berlin. Han ſkal være Ophavsmand til Betegnelſen „Katheder-Socialismen“, hvilken han behandlede i et ſærligt Skrift med denne Titel (Berlin 1872).

Oppermann, Ludvig Henrik Ferdinand, f. 7 Sept. 1817, underkaſtede ſig 1843 den philol. Embedsexamen, 1852 Forſtexamen, blev 1846 Overlærer ved Aarhus Kathedralſkole, 1852 Lector i tyſk Sprog og Literatur ved Kjøbenhavns Univerſitet, fik 1855 Titel af Profesſor og var 1861—70 Medlem af Directionen for Livsforſikringsanſtalten; han var imidlertid flere Gange Medlem af Rigsdagen (førſte Gang Folketingsmand for Randers Amts 5te Valgkreds, 1849); d. 17 Aug. 1883. Han har ſkrevet en fortrinlig Lærebog i Plangeometri (1845), en ſtørre mathematiſk Afhandling „Elementare Darſtellung der numeriſchen Summation und Quadratur“, flere mindre i mathem. Tidsſkrift og „aſtronomiſche Nachrichten“, ſamt en „Indledning til den danſke Sproglære“. Fra 1875 var han Medlem af Videnſkabernes Selſkab.

Oppert, Jul., Orientaliſt, f. i Hamborg 9 Juli 1825 af jødiſke Forældre. Han ſtuderede førſt Retsvidenſkab i Heidelberg, men opgav ſnart dette Fag og kaſtede ſig over orientalſke Sprog, ſom han ſtuderede dels i Bonn, dels i Berlin. Her udgav han 1847 „Das Lautſyſtem des Altperſiſchen“, indeholdende nogle vigtige Opdagelſer med Henſyn til den perſ. Kileſkrift, hvilke dog umiddelbart forinden fremſattes ogſaa af andre. S. A. gik han til Paris, hvor han traadte i nær Forbindelſe med de ypperſte franſke Orientaliſter. 1848 tog han imod en Anſættelſe ſom Lærer i Tyſk ved et franſk Provinslyceum, men vedblev ved Siden heraf at ſtudere Sanſkrit og Oldperſiſk. En Frugt heraf var hans vigtige Arbejde »Les inscriptions des Achéménides«, trykt i »Journal asiatique« 1851 f. 1851 ſendtes han af den franſke Regering ſom Deltager i en videnſkabelig Expedition for at underſøge Ruinerne af Meſopotamiens gamle Stæder, navnlig Babylon. Herfra kom han tilbage 1854 og har ſiden da navnlig ſyslet med den asſyriſk-babyloniſke Kileſkrift, af hvis Tolkning han har indlagt ſig ſtore Fortjeneſter. 1859—61 udkom det ſtore Pragtværk »Expédition en Mésopotamie« i 2 Bd.; end videre maa nævnes hans »Études assyriennes« (1857), hans epochegjørende »Éléments de la grammaire assyrienne« (1860, 2den Udg

1868), hans Fortolkninger af forſkjellige ſtørre Indſkrifter (til Dels i Forbindelſe med J. Ménant), »Le peuple et la langue des Mèdes« (1879) o. a. Ogſaa en »Grammaire sanscrite« udgav han 1859, efter at han 1857 var bleven Profesſor i Sanſkrit ved det kejſerl. Bibliothek i Paris. Fra 1869 har han doceret asſyriſk Philologi, i hvilket Fag der 1874 oprettedes en egen Læreſtol for ham ved Collège de France.

Oppiānos, græſk didaktiſk Digter i det 2det Aarh. fra Kilikien, nævnes ſom Forfatter af »Kynegetika« og »Halieutika«. Den nyere Kritik erklærer dog kun ſidſtnævnte Digt for et Værk af ovennævnte O., medens det førſtnævnte, langt ringere Digt tilſkrives en anden O. fra Syrien, der levede paa Caracallas Tid.

Oppolzer, Joh. v., en af den nyere Wienerſkoles meſt fremragende Læger, f. 1808 i Gratzen i Böhmen, var 1841—48 kliniſk Profesſor i Prag og forflyttedes, efter at han i to Aar havde været anſat i Leipzig, 1850 til Wien, hvor han døde 16 Apr. 1871. Ved ſin ſtore praktiſke Begavelſe bidrog han væſentlig til den anatomiſk-phyſiologiſke Retnings (ſ. **Lægevidenſkabens Hiſtorie**) Indførelſe i den daglige Praxis og naaede et ſtort Ry ſom kliniſk Lærer. — Hans Søn, **Theodor v. O.**, fremragende Aſtronom, f. 26 Oct. 1841 i Prag, blev 1864 Dr. med., men kaſtede ſig derefter fuldſtændig over Aſtronomien, blev 1873 Chef for den øſterrigſke Gradmaaling og 1875 ord. Profesſor ved Univerſitetet i Wien. Han har beregnet mange Planet- og Kometbaner og har offentliggjort en Mængde Afhandlinger i forſkjellige Tidsſkrifter og Akademier. Af høj Betydning ere hans to ſtore Værker „Lehrbuch zur Bahnbeſtimmung der Kometen und Planeten“ (Leipz. 1870—80, 2den Udg. 1882) og „Canon der Finſterniſſe“ (Wien 1886), der indeholder Elementerne for alle Sol- og Maaneformørkelſer fra 1207 f. Chr. til 2163 e. Chr. D. 28 Dec. 1886.

Opponēre, modſætte ſig, fremføre Indvendinger mod en andens Ytringer; bruges iſær, hvor dette ſker ved offentlige Diſputationer; deraf **Opponēnt**, den, der opponerer.

Opportunisme, Betegnelſe for den politiſke Holdning, ſom Gambetta og hans nærmeſte Tilhængere i den franſke Nationalforſamling indtog 1878 og følg. Aar, idet de uden at opgive deres radicale Ønſker beſluttede at ville nøjes med, hvad der foreløbig lod ſig opnaa til bedſte for Republiken, i Modſætning til det yderſte Venſtre, der doctrinært faſtholdt alle Partiets gamle Grundſætninger. Ordet er ſenere brugt om lignende politiſk Optræden andenſteds. Efter Gambettas Død er **Opportuniſter** blevet Navn for den Gruppe af franſke Republikanere, ſom ledes af J. Ferry.

Oppoſitiōn, Modſætning, Modſtand, Strid, iſær om politiſk Modſtand mod Regeringen; bruges ogſaa om det Parti, ſom virker imod Regeringen. f. Ex. høre til O. **Oppoſitiōnsblade**, Tidsſkrifter, ſom udgives under O.s Indflydelſe og i dens Aand. — I Aſtronomien bet. O. den Stilling af to Himmellegemer imod hinanden, i hvilken de ſete fra Jorden have en Længdeforſkjel af 180°. Benævnelſen bruges meſt om Solen og en Planet; da Planeternes Bredde aldrig er ſtor, ere de nemlig i denne Stilling temmelig nær hinanden modſatte (lat. oppositi), d. e. Solen, Jorden og Planeten ligge temmelig nær i en ret Linje. Den Tid, da en Planet er i O. med Solen, er den, hvori den viſer ſig tydeligſt og er Jorden nærmeſt, hvilket navnlig faar Anvendelſe paa Mars. Mercur og Venus komme aldrig i O. med Solen, da deres Baner falde inden for Jordbanen. Maanens O. kaldes Fuldmaane; derſom dens Bredde paa ſamme Tid er tilſtrækkelig ringe, indtræder den i Jordens Skygge, og der opſtaar en Maaneformørkelſe. S. **Aſpecter**.

Oprejſning, Gjengivelſe til en Perſon af en Ret, han har fortabt. Navnlig bruges dette Udtryk dels om det Tilfælde, at en Perſon, der ved Dom er bleven frakjendt eller har lidt et Skaar i ſine Ærerettigheder, faar disſe tilbage, dels om det Tilfælde, at en Perſon, der har forſømt at paaanke en Dom inden den lovbeſtemte Appellationsfriſt (ſ. **Appel**), faar Tilladelſe til desuagtet at appellere den. Begge Tilfælde forudſætte efter danſk og norſk Ret en kongelig Bevilling (**Oprejſningsbevilling**).

Oprulle en fjendtlig Hær ell. Afdeling er at angribe den i Flanken paa en ſaa eftertrykkelig Maade, at man ved efterhaanden at bryde frem langs dens Linjeopſtilling bringer den ene af dens Afdelinger efter den anden i Uorden eller paa Flugt, inden det lykkes Modſtanderen ved en Frontforandring at ſtille en ſaa ſtor ordnet Styrke mod Angrebet, at Kampen bliver ſtaaende. Ogſaa derved, at en Hærs Centrum er blevet gjennembrudt, og at Angriberen dernæſt har vendt ſig mod begge Sider, er det ſket, at Hæren er bleven o. i ſin Stilling.

Oprykningsret kaldes en efterfølgende Panthavers Ret til, naar den foranſtaaende Panthaver bliver fyldeſtgjort, at rykke op i dennes ledige Plads. Om Panthaverne, naar intet ſærligt er vedtaget, have O., eller om Pantſætteren kan indſætte en anden i den udløſte Panthavers Retsſtilling, er omtviſtet.

Opſats, et Redſkab paa en Kanon, ſvarende til Viſeret paa en Bøsſe, og indrettet til at ſtille højere eller lavere ſaaledes, at man ved at ſigte over den og den til ſamme ſvarende Falk eller Korn foran paa Kanonen giver denne den Højderetning, hvormed den ſlynger ſit Projectil ud paa den ønſkede Afſtand.

Opſkove er ved Skovbruget at ſønderdele, ſamle og ordne det fældede Træ paa en ſaadan Maade, at det bekvemt lader ſig udbyde til Salg. Brændeved opſkoves ſædvanlig i Favne eller Bunker, Gavnved i Stammeafſnit af ſaadanne Tykkelſer og Længdedimenſioner, ſom den tilſigtede Anvendelſe kræver. Ved **Opſkovning** tænkes kun paa den ſimple Afkortning og Kløvning ſamt paa Opſtillingen i de vedtagne Maal; al finere Tildannelſe af Effecterne hører derimod ikke herhen.

Opſkyllet Land, ſ. **Alluvium**.

Opſtandelſe (de dødes, Kjødets, Legemets). Chriſtendommen nøjes i ſin Lære om det evige Liv ikke, ſaaledes ſom den pantheiſtiſke Philoſophi, med at lære Sjælens Udødelighed, dens vedvarende Beſtaaen ſom uperſonligt Led i Alaanden; men den lærer, at Menneſket er udødeligt ſom perſonligt Væſen, d. e. Legemet, ſom er det nødvendige Organ for Sjælens perſonlige Liv, ſkal en Gang opſtaa af Døden, naturligvis i forandret Skikkelſe (1 Kor. XV), og derpaa igjen forenes med Sjælen. Denne Lære er ejendommelig for den aabenbarede Religion. Vel har man fundet den ogſaa i den hedenſke Parſisme; men mange antage, at den der er en ſenere Tilføjelſe, ſom er indkommen efter Chriſtendommens Tid. I det gamle Teſt. findes den ikke beſtemt udtalt, men der indeholdes Anelſer derom (Pſ. XVI og XVII; Jeſ. XXVI, 19; Ezech. XXXVII). I det nye Teſt. ſkjelnes der mellem en dobbelt O., O. til Livet og O. til Dommen. Den chriſtne Tro paa O. har ſit hiſtoriſke Støttepunkt i Jeſu O. (Ap. Gj. XVII, 31). **Opſtandelſesmænd**, ſ. **Reſurrectionsmænd**.

Opſtigelſesret, d. ſ. ſ. Oprykningsret.

Opſtød, pludſelig Opſtigning af Luft (Ræbning) eller af flydende, ofteſt ſurt eller harſkt ſmagende Maſſer af Maven, er enten en Følge af Overfyldning af denne eller af Sygdomme i den, navnlig Mavekatarrh. Den ved R. opſtødte Luft er enten kommen ned i Maven med Føden eller udviklet i den ved Gjæring af Maveindholdet.

Opſugning, Reſorption, Abſorption, i Phyſiologien den Virkſomhed, hvorved Vædſker trænge ind i Blodet ved Endosmoſe. Opſugningsevnen er meget forſkjellig i Legemets forſkjellige Væv. Medens Huden næppe formaar at opſuge Vand, ere Slimhinderne i Beſiddelſe af en ſærdeles kraftig Opſugningsevne, og O. fra Tarmkanalens Slimhinde er endog Grundbetingelſen for Legemets Ernæring (ſ. **Fordøjelſe**). Af Legemets øvrige Væv beſidde navnlig Bindevævet og de ſerøſe Hinder en overordentlig ſtærk Opſugningsevne; dette er ikke alene af ſtor Betydning for Pathologien, idet ſaaledes Fordelingen af Betændelſerne beror paa en O. af de dannede Exſudater, men Bindevævets Opſugningsevne har man ogſaa benyttet til derpaa at grunde en egen fortrinlig Anvendelſesmaade af Lægemidlerne (ſ. **Injection**).

Optage en Sag ſiges Retten at gjøre, naar den, i Almindel. i Følge en Indladelſe fra Parternes Side (ſ. **Indlade**), erklærer, at Proceduren enten om et foreløbigt Stridspunkt eller om Sagen i det hele ſkal være ſluttet, og at den nu vil overveje Sagen for derefter at afſige, i det førſtnævnte Tilfælde Kjendelſe, i det ſidſtnævnte Dom. — **Optagelſesret** kaldes i Danmark den Ret, ſom tilkommer enhver Grundejer til at ſætte ſig i Beſiddelſe af de fremmede Kreaturer, der ere komne ind paa hans Mark, og beholde dem, indtil Ejeren erſtatter ham den af dem gjorte Skade og betaler ham de i Lovgivningen beſtemte **Optagelſespenge** ſamt Omkoſtningerne ved Kreaturernes Underholdning. Indløſes ikke Kreaturerne paa denne Maade af Ejeren inden en vis Tid, blive de for dennes Regning at bortſælge ved Auction. Omtrent paa ſamme Maade er Forholdet ordnet i Norge.

Optakt (Arſis), egentl. enhver ubetonet Takttid, men ſædvanlig forſtaas dog ved O. den ufuldſtændige Takt, hvormed et Toneſtykke ofte begynder. Navnet kommer fra Taktſlaaningen, hvor man ſlaar ned paa de betonede og op eller til Siden paa de ubetonede eller mindre betonede Taktdele. Jvfr. **Arſis**.

Optativ, i den græſke Grammatik den Modus, der i Hovedſætninger fortrinsvis udtrykker et Ønſke; i Biſætninger udtrykker den Sætningens Afhængighedsforhold i Henførelſe til en Hovedſætning i den forbigangne Tid. — **Optēre**, ønſke, vælge, bet. om Univerſitetsprofeſſorer at faa Profeſſorreſidens.

Opticus [ōp], Fabrikant af optiſke Inſtrumenter (Mikroſkoper, Briller, Kikkerter oſv.).

Optik, Læren om Lyſets Naturlove, afhandler dels Lovene for Lyſets retlinede Udbredelſe og derunder Lysmaaling, dels Lovene for dets Tilbagekaſtning, Brydning og Farveadſpredelſe, dels Lovene for Lyſets Interferens og Polariſation. Den omfatter tillige Theorien af de optiſke Inſtrumenter og Lovene for Lyſets chemiſke Virkninger, Fluoreſcens og Phosphoreſcens. S. **Lyſet**. **Optiſk Axe** [ōp], ſ. **Dobbeltbrydning**. **Optiſk Midtpunkt** kaldes det Punkt i en Linſe, hvori alle Lysſtraaler, ſom før Indtrædelſen i og efter Udtrædelſen af Linſen ere parallele, ſkære hverandre. Straalen faar altſaa kun en Forſkydning til Siden ved at gaa igjennem Linſen, men denne Forſkydning er i Regelen meget lille, ſaa at vi meget nær kunne ſige, at en Straale, ſom er rettet imod en Linſes o. M., gaar ubrudt igjennem. **Optiſk Saccharimetri**, ſ. **Saccharimetri**.

Optimāter, d. e. de velſindede, kaldtes i det gamle Rom det ariſtokratiſk-conſervative Parti i Modſætn. til Folkepartiet, populares. Kampen mellem disſe to Partier tog ſin egentlige Begyndelſe med Gracchernes Optræden og vedvarede indtil Kejſertidens Begyndelſe, da Modſætningen mellem dem efterhaanden var udſlettet.

Optimisme, den Anſkuelſe, at alt i Verden er godt, og at, hvad der ſker, fremmer det gode. Medens O. rent pſychologiſk ſet beror paa en Stemning, ſom ſtaar i nøje Forbindelſe med Temperament og perſonlig Livserfaring, fremtræder den dog ogſaa ofte ſom Reſultatet af en almindelig Underſøgelſe af Naturen og Menneſkelivet, ſom religiøs eller philoſophiſk Verdensanſkuelſe. I nyere Tid er O. udviklet af Leibniz i hans „Theodicē“. Vor Tid viſer derimod en peſſimiſtiſk Strømning (Byron, Schopenhauer); Peſſimismen ſætter det onde og Ulykken ſom herſkende i Verden, der er den ſletteſt mulige.

Optimus māximus [ōp] (lat., den bedſte (og) ſtørſte), Tilnavn for Jupiter (ſ. d. A.).

Optomēter kaldes et Inſtrument, ved Hjælp af hvilket man beſtemmer den Afſtand, i hvilken Øjet ſer tydeligſt. Scheiners O. beſtaar af et Kortblad, hvori der er ſtukket to fine Huller, hvis Afſtand er mindre end Øjeaabningens Diameter; holdes dette Blad med Hullerne tæt op foran det ene Øje, og man bag Papiret flytter en Naal langſomt frem og tilbage, vil man finde en Stilling af Naalen, hvor man ſer ēt Billede af den, medens man ved at flytte Naalen nærmere ind imod Øjet ſer den dobbelt.

Optrykning, et Arbejde, ſom foretages paa Drejebænken, naar man vil danne Omdrejningsformer af Blik, navnlig af fint Kobber og Sølv, men ogſaa af andre Metaller og Legeringer. Nær beſlægtet med O. er Indtrykning. Begge disſe Arbejdsmaader ere nu for en ſtor Del fortrængte af Presning i Stampere.

Optrækning, en Art Drivning.

Opus, lat. [ō] (Flert. opera, ſ. d. A.), Værk, iſær lærd Værk; fork. Op., fr. oeuvre, Muſikværk; Op. 18 af Beethoven bet. altſaa hans 18de Værk. **O. operātum** (d. e. Gjerning), et Begreb, der hører hjemme i den katholſke Tros- og Sædelære, betegner ſaadanne Gjerninger, ſom der tillægges ſædeligt eller religiøſt Værd, blot fordi de ere udførte efter Kirkens Forſkrift, uden Henſyn til det Sindelag, hvormed de ere udførte. At give Almisſe, ſelv om det ikke ſker af fri Kjærlighed, er efter denne Betragtning en god Gjerning; at nyde Kirkens Naademidler bringer Velſignelſe, ſelv om det ſker med et tankeløſt Sind, blot ikke med aaben Vantro. Den proteſtantiſke Kirke forkaſter denne Lære.

Opvarmning af indelukkede Rum gaar ud paa at forhøje Luftens Temperatur, ofte tillige paa at forny Luften (ſ. **Ventilation**). Selve Luftens O. koſter forholdsvis lidt Brændſel; mere gaar med til at opvarme Loft og Vægge; det meſte til at erſtatte den Afkøling, der ſker ved Ledning gjennem Ruder og Vægge, iſær dog ved Sprækker og Bygningsmaterialernes Poroſitet. Simpleſt og ufordelagtigſt ſker O. ved et indmuret Ildſted nær Gulvet (Kamin), da det næſten ene udſender Straalevarme. En fritſtaaende Jærnkamin danner Overgangen til Kakkelovne med indelukket Ildſted eller Trækhul. Disſe behøve et pasſende Antal meſt op- og nedgaaende Trækrør indvendig, udvendig eller begge Steder for at afkøle Røgen ſaa ſtærkt, ſom det gaar an af Henſyn til Trækket. En Kakkelovns Virkning beror iſær paa dens Temperatur og Overflade, ſaaledes at en Fajenceovn under lige Forhold behøver en næſten dobbelt ſaa ſtor Overflade ſom en Jærnovn. Jo ſtørre Overfladen er, deſto mindre behøver man at ophede Ovnen. En ſtor Masſe Jærn, Mur oſv. iſær omkring Ildſtedet tjener til at udjævne Ovnens Varme, ſaa at Overfladen forſlaar mere, meſt dog til at hindre Uregelmæsſigheder i O. En Kakkelovn henter ſædvanlig ſin Luft fra det Værelſe, ſom den ſkal opvarme (i Modſætning til Bilæggerovn, hvori fyres udenfra), og hjælper ſaaledes med til Ventilationen. Vor Tids bedſte Kakkelovne ere viſtnok Magaſinovne, hvori fyldes en ſtørre Mængde Brændſel, der tændes ovenfra; de ſaa en aldeles tætſluttende Dør og en Trækventil, hvorigjennem indledes netop den fornødne Luftmængde for at holde Ilden i tilſtrækkelig Gang for det øjeblikkelige Behov. Dog maa ved disſe Ovne Ventilation ſkaffes til Veje ved egne Midler. Man har Kakkelovne med indvendige Luftrør eller omgivne af en Kappe (Kappeovne ell. Mantelovne); i disſe ſtrømmer ſtadig kold Luft ind for neden, varm Luft ud for oven. De i de ſenere Aar hyppig anvendte „Varmenecesſairer" ere nærmeſt at opfatte ſom ſmaa, flyttelige Kappeovne, der holdes med ſtadigt Fyr. Tages den kolde Luft til en Kappeovn fra det frie, haves en ſaakaldet Ventilationsovn. Det er i Danmark iſær afd. Prof. Krarup, der har gjort ſig fortjent ved Indførelſen af disſe Ovne. Noget forſkjellig fra den ovenfor omtalte O. er en O., der ſker fra et Rum uden for det Locale, der ſkal opvarmes, en ſaakaldet **Centralopvarmning**. Denne kan ſke paa den Maade at en ſtor Ovn (Caloriſère) opvarmer Luft fra det frie, ſom da ledes ind i de Localer, der ſkulle opvarmes (Luftopvarmning). Man har ogſaa Centralopvarmning, ved hvilken Damp (enten Spildedamp fra en Højtryksmaſkine eller udviklet i ſærlige Kjedler) cirkulerer i Rør eller mindre Beholdere i de Localer, der ſkulle opvarmes. Man anvender baade Damp af høj Spænding og, navnlig i den nyere Tid, ogſaa Damp af forholdsvis lav Spænding. I Stedet for Damp anvendes ogſaa Vand, enten maadelig varmt, cirkulerende i forholdsvis vide Rør, eller ſtærkt ophedet og da cirkulerende i ſnævre, men tykke Rør. De forſkjellige Centralopvarmningsmaader kunne ogſaa combineres; ſaaledes kan til Luftopvarmning i Stedet for ſtore Ovne til Luftens Opvarmning benyttes Damp eller varmt Vand i Beholdere eller Rør. Til Kirker, Theatre, Skoler, Hoſpitaler o. lign. Localer finder Centralopvarmningen udſtrakt Anvendelſe.

Ora et labōra, lat. [ō], bed og arbejd!

Orākel kaldte de gamle det Sted, hvor de modtog ſom ofteſt tvetydige Svar paa de en Guddom forelagte Spørgsmaal. Ogſaa Svarene ſelv kaldtes O. Blandt de meſt bekjendte O. maa fremhæves Zeus Ammons i Ægypten, Zeus's i Dodona i Epiros, Apollons i Delphi og i Klaros i Nærheden af Kolophon og Trophonios's i Lebadea. Romerne havde intet egentligt O. Med den græſke Friheds Undergang tabte O. deres Betydning; Theodoſius lukkede dem aldeles.

Orān, 1) Prov. i det franſke Afrika; ſ. **Algérien**. 2) Befæſtet Hovedſtad i Prov. O. ved en Bugt af Middelhavet, 46 M. v. ſ. v. for Algier. 59,000 I. (1881). Staden deles ved en dyb Kløft i en ældre og en nyere Del, den ſidſte med brede og lige Gader og mange ſmukke Bygninger ſamt to Havne. Stadens egentlige Havn er ved Mers-el-Kebir, 1 M. n. v. for O. — I Middelalderen var O. en anſelig mauriſk Stad, ſom 1509 blev erobret af Spanierne og ſtærkt befæſtet. 1792 blev den ødelagt ved Jordſkjælv, hvorefter Bejen af Maſcara ſatte ſig i Beſiddelſe af den. De franſke indtog O. 1831 og iſtandſatte og udvidede Fæſtningsværkerne.

Orange [rāngſch], Stad i det franſke Dep. Vaucluſe, 3 M. n. for Avignon, med 6,000 I. Silkeſpinderier, Saffran- og Krapavl. Talrige romerſke Oldtidslevninger, ſaaſom Triumphbue og Amphitheater, hidrørende fra det gamle Arausio. — O. var i Middelalderen Hovedſtad i et lille Fyrſtendømme, c. 5 □ M. ſtort; ſ. **Oranien**.

Orangefamilien [ſ. o.] (Aurantiaceæ), Træer eller Buſke, charakteriſtiſke derved, at næſten alle Plantens Dele ere forſynede med Kjertler, ſom indeholde flygtige Oljer. Bladene ſammenſatte, ofte kun med Endeſmaabladet udviklet, ſpredte, vedvarende. Blomſterne underſædige og regelmæsſige med 4 ell. 5 Bæger- og Kronblade; Støvdragerne i forſkjelligt Antal, frie eller ſammenvoxede; Frugten et flerrummet Bær med tyk Skal og tynde Skillevægge ſamt

Rummene opfyldte af en Saft, der findes i meget ſtore, finvæggede Celler. Omtr. 60 Arter, der hovedſagelig have hjemme i det tropiſke Aſien, men nu dyrkes almindelig ogſaa i de andre varme Egne. Hertil hører Pomeranstræet (Citrus vulgaris), der er 20—40 F. højt og blomſtrer næſten hele Aaret rundt. Bladſtilken bredvinget, omvendt ægformet med et lille Smaablad i Spidſen; Kronbladene hvide; Frugten omtr. et Par Tommer tyk, kuglerund. Citron- ell. Limontræet (C. Limonum), 10—15 F. højt, har uvingede eller ſmalt vingede Bladſtilke, Kronbladene udenpaa blegrøde, ſamt ovale, ved en Vorte forlængede Frugter. Bergamottræet (C. Bergamia) ligner meget Pomeranstræet, men har mere ſmalvinget Bladſtilk og pæreformede ell. nedtrykt runde Frugter. Appelſiner ere Frugterne af C. Aurantium, der ligeledes meget ligner Pomeranstræet; Orange er Fællesbenævnelſe for disſe to. Pompelmus er Frugten af C. decumana, der dyrkes i Veſtindien; den kan blive ſaa ſtor ſom et Menneſkehoved. Orangeblomſter benyttes meget i katholſke Lande paa ſamme Maade ſom Myrtekranſen hos os, desuden ved Fabrikation af Parfumer og i Lægekunſten; til os indføres de ſædvanlig fra Italien. **Orangeblomſtolje**, ſ. **Neroli**. **Orangeblomſtvand**, Naphavand, faas ved Deſtillation af de friſke Blomſter med Vand; efter ſom Deſtillationen er gjentagen ēn eller flere Gange, kommer det i Handelen under Navn af simplex, duplex ell. triplex. Det lugter behagelig og benyttes ſaa vel i Medicinen ſom iſær af Parfumeurerne. **Orangerier**, ſtore Væxthuſe, der i Vintertiden opvarmes til henimod en halv Snes Grader og afgive Rum for Orangetræer og lignende Væxter. Navnet er ofte blevet brugt for meget ſtore Koldhuſe, ſelv om disſe ikke indeholdt Orangetræer; iſær er denne Benævnelſe gængſe i Sverige, endog for almindelige Væxthuſe. Meget ſtore virkelige O. findes navnlig ved Verſailles, hvor deres Opførelſe ligeſom de meget koſtbare Haveanlæg ſkyldes Ludvig XIV; ligeledes rummer Sansſouci-Haven ved Potsdam en berømt Samling af Orangetræer. Her i Landet fandtes tidligere O. i de gamle Slotshaver. Det første blev opført af Chriſtian IV paa den Plads, der nu optages af Gardercaſernen; det benyttedes bl. a. til Lavrbærtræer. Senere indrettedes i Roſenborg-Driverihave, i det ſtore ſaakaldte Glashus, et O., der endnu for 20 Aar ſiden afgav et meget ſmukt Skue, bl. a. ved de ſærdeles ſmukke høje Camellia-Træer og Oranger, ſom næſten hele Aaret igjennem vare prydede med prægtige Frugter. Største Delen af disſe Frugttræer exiſtere nu ikke længer, og Orangetræer, i alt Fald ſtore Exemplarer, ere nu ſjældne.

Orange-Floden [ſ. o.], ſ. **Oranje-Floden**.

Orangeloger [ſ. o.], politiſke Foreninger i Irland, ſom ſtiftedes af det engelſk-proteſtantiſke Parti i Oppoſition til det national-katholſke. Oranieren Vilhelm III, ſom 1690 undertvang Irland, da det havde rejſt ſig for Stuarterne, og derved ſikrede Proteſtantismens Overvægt i Landet, var Katholikerne lige ſaa forhadt, ſom han var det proteſtantiſke og engelſke Partis Helt; at bære hans Farver blev et Partiſymbol, og Feſter til hans Minde gav Anledning til forſkjellige Demonſtrationer. 1795 forenede de ivrigſte **Orangemen** ſig til en O. for at værne den proteſtantiſke Religion og Tronfølge i Irland; ſelv kongelige Prinſer indtraadte, og 1798 aabnedes „Irlands ſtore O.“ Efter Unionens Oprettelſe 1800 tog disſe Foreninger et endnu ſtørre Opſving og forplantede ſig ogſaa til England; 1828 blev Kongens Broder, Hertugen af Cumberland (ſenere Kong Ernſt Auguſt af Hannover), O.s Stormeſter. O. blev efterhaanden Udtrykket for den yderſte Reaction og bekæmpede ikke alene Katholikernes Ligeſtilling, men ogſaa alle andre Reformer. 1835 regnede man 1,880 O., deraf 1,500 i Irland med tilſammen 315,000 Medlemmer; men da rejſte J. Hume i Underhuſet ſtærke Angreb paa dem og forlangte en Underſøgelſe af deres Virkſomhed, i Følge hvilken Regeringen tog flere Forholdsregler imod dem (forbød Officerer at indtræde og udelukkede Medlemmer fra Embeder). De opløſte ſig derfor 1836 paa Hertugen af Cumberlands Raad; dog har man endnu ſenere kunnet ſpore Orangemens Indflydelſe i Demonſtrationer baade imod O'Connells Repealbeſtræbelſer og imod Fenierne.

Orangeæble [ſ. o.], en iſær i Tyſkland, til Dels ogſaa i Danmark hyppig dyrket Æbleſort, der hører til Striblingerne og udmærker ſig ved ſin orangeagtige Form og Størrelſe, ſin ſtærke Lugt og gulrødſtribede Farve.

Orangiſter [orangſchiſter] kaldtes efter Orange ell. Oranien 1) i den forrige nederlandſke Republik ell. Holland det Parti, ſom holdt med Arveſtatholderen og forſægtede hans monarchiſke Beſtræbelſer imod det republikanſke Parti; 2) det proteſtantiſke og engelſke Parti i Irland, d. ſ. ſ. Orangemen (ſ. **Orangeloger**); 3) efter 1815 det Parti i Belgien, ſom lige over for „Patrioterne“ holdt med Huſet Oranien.

Orang-Utan [ōrang-ūtan], malayiſk, d. e. Skovmenneſke (Pithecus Satyrus), en af de menneſkelignende Aber, med en lang, rød Pels, meget langarmet, bebor Sumatras og Borneos Urſkove, bliver 5 F. høj og bygger ſig et Slags Rede eller Hytte i Træerne. Den unge O. er et klogt, behændigt og godmodigt Dyr. Jvfr. **Skovmand**.

Orānien, en gammel og berømt, oprindel. frankſk Slægt, ſom har Navn efter det lille Fyrſtendømme Orange (ſ. d. A.) i det ſydlige Frankrig, der i 11te—16de Aarh. havde ſine egne Fyrſter af tre forſkjellige Linjer. Den ſidſte af disſe, Huſet Châlons, uddøde med Philibert, der udmærkede ſig i Carl V.s Krige med Frankſkmændene og faldt ung i et Slag mod disſe ved Firenze 1530, hvorpaa O. tilfaldt hans Søſterſøn, Grev Renatus af Nasſau, med hvem ſaaledes den fjerde Linje af Fyrſterne af O. begyndte. Da denne ingen Børn havde, beſtemte han, der ligeledes i en ung Alder faldt i disſe Krige 1544, til ſin Arving ſin 11aarige Fætter Vilhelm af Nasſau, der gjorde ſig ſaa berømt ſom Statholder i Nederlandene og ſit Fædrelands Befrier. Ang. hans Efterkommere ſ. **Nasſau**. Da den ſidſte af disſe, Vilhelm III, der ſamtidig var Statholder i Nederlandene og Konge i England, døde 1702 uden Arvinger, opſtod den langvarige **oraniſke Arvefølgeſtrid**, idet Kong Frederik I af Preusſen ſom Vilhelms Fætter (Datterſøn af Fyrſt Frederik Henrik) gjorde den fjærnere Slægtning af en Sidelinje af Huſet (Nasſau-Dietz), Johan Wilh. Friſo, Arveſtatholder i Friesland, hvem Wilhelm havde indſat til Arving, Arven ſtridig, og Ludvig XIV benyttede ſig af denne Strid til at erklære Fyrſtendømmet O., efterſom Mandsſtammen var uddød, for et hjemfaldet franſk Len. Omſider aftraadte Preusſen ved Freden i Utrecht 1713 Fyrſtendømmet O. til Frankrig, imod at dette afſtod ſine Rettigheder til Neuchâtel. Men Fyrſten af Nasſau-Dietz antog Titlen „Prins af O.“, hvilken Titel Kronprinſen i det fra ham nedſtammende hollandſke Kongehus altid fører.

Orānienbaum, Stad i det rusſiſke Gouv. St. Petersborg ved den finſke Bugt, 4 M. v. for St. Petersborg lige over for Kronſtadt. 4,000 J. Søcadetſkole. Her er et prægtigt kejſerligt Slot, opført af Menſchikov 1727, med herlige Have- og Parkanlæg.

Orānje-Floden ell. Kai-Garib udſpringer i den øſtlige Del af Sydafrika paa Kahlamba-Bjærgene paa Grænſen af Kolonien Natal i to Hovedarme Hai-Garib ell. Vaal, der løber n. om Oranje-Flod-Republiken, og Nu-Garib ell. Oranje, der danner dennes Grænſe mod Capkolonien. Efter begge at have optaget en Mængde mindre Floder forene de ſig under 29° 10′ ſ. Br. og 42° ø. L. og løbe med veſtlig Hovedretning med et meget bugtet Løb til Atlanterhavet langs Capkoloniens Nordgrænſe. Flodens Udløb ligger under 28° 42′ ſ. Br. De Floder, der optages i denne Del af Løbet, ere kun paa enkelte Tider af Aaret vandførende. O. er paa Grund af vexlende, ofte meget ringe Vandſtand uden Betydning for den indre Samfærdſel. Længde 230 M. — **Oranje-Flod-Republiken**, en Friſtat i Sydafrika mellem 27° og 31° ſ. Br., 42° og 47° ø. L., omgiven mod N., V. og S. af Oranje-Flodens to ovennævnte Arme Hai-Garib og Nu-Garib, af hvilke den førſte ſkiller Landet fra den transvaalſke Republik, den anden fra Capkolonien, og mod Ø. dels af Kahlamba-Bjærgene, der danne Grænſen mod Kolonien Natal, dels af Baſutolandet. Arealet anſlaas til 1,920 □ M. med en Befolkning (1880) af 61,000 Hvide, for ſtørſte Delen reformerte Boers, foruden en vandrende Befolkning af c. 72,000 Betſchuaner, Buſkmænd og andre Stammer. Det er et Højland af c. 5,000 F.s Middelhøjde, bjærgfuldt mod Ø. og faldende jævnt af mod V., hvor det danner udſtrakte Sletter, bevoxede med Græs og Tilholdsſted for en Mængde Antiloper, Kvaggaer, Gnuer, Næſehorn, Elefanter og Løver, men dog ogſaa benyttede til Græsning. Kvæg- og Faareavl er Befolkningens Hovederhverv, og her finder en betydelig Udførſel Sted af Slagtekvæg og Uld. Dog har ogſaa Agerdyrkningen i den nyere Tid gjort Fremſkridt. Af Mineralprodukter forekomme Jærn og Stenkul, og længſt mod V. og S. V. er der i den nyere Tid gjort betydelige Fund af Diamanter. — Statsindtægten udgjorde i Finansaaret 1885—86 3,461,000 Kr., Udgiften 4,219,000 Kr., Statsgjælden 1 Juni 1886 3,062,000 Kr. Her er ingen ſtaaende Hær, men i Krigstilfælde opbydes ſamtlige Borgere. Handelen drives fornemmelig paa den transvaalſke Republik og paa Capkolonien, iſær over Port Elizabeth paa Sydkyſten, hvorimod der paa Grund af den beſværlige Communication finder liden Handel Sted paa Natal. Det vigtigſte Udførſelsprodukt er Uld; desuden Strudsfjer, Huder og Skind og Diamanter. Hovedſtaden Bloemfontein ſtaar i telegraphiſk Forbindelſe med Port Natal ved det indiſke Ocean og med flere Punkter i ſelve Landet. Telegraphlinjernes Længde er c. 100 M. med 24 Stationer. — 1835—38 udvandrede mange Boere fra Caplandet, misfornøjede med det engelſke Herredømme, og boſatte ſig n. for Oranje-Floden. De nødtes 1848 til at underkaſte ſig det engelſke Herredømme, hvorfor en Del drog længere bort hinſides Vaal; men 1854 gav England Afkald paa ſin Magt, og nu organiſeredes O. 1866 revideredes Forfatningen: Præſidenten vælges paa 5 Aar og ſtyrer med et „Volksraad“ paa 54 Medlemmer. J. H. Brand har været Præſident ſiden 1864.

Oratōrium (lat., ital. Oratorio), egtl. Bedehus, Bedeſal, Kirke, ſenere den fælles Bedeſal med Alter og Crucifix i Kloſtrene. Da Præſten Filippo Neri (ſ. d. A.) var begyndt at holde bibelſke Forelæsninger i et Kloſters Bedeſal (oratorio) i Rom og disſe 1575 vare blevne autoriſerede af Paven under Navnet Congregazione dell' oratorio, forenede han ſig med Pavens Capelmeſter Animuccia, ſom til Opløftelſe for den ſtedſe ſtørre Tilhørerkreds componerede »Laudi spirituali«. Senere gjorde Paleſtrina det ſamme, og dette blev Udgangspunktet for den Kunſtart, ſom meget ſenere blev kaldt O. efter Stedet, hvorfra den ſtammede. O. er et Kunſtværk, i hvilket Vocal- og Inſtrumentalmuſiken forene ſig ſom Bærere af en Text, der i Regelen er hentet fra den bibelſke Hiſtorie og affattet i dramatiſk Form, men ikke beſtemt til Opførelſe paa Skuepladſen. Det er et Drama af kirkelig Charakter, ſom kan udføres i Kirken uden for den egentlige Gudstjeneſte eller i Concertſalen. Det ældſte bekjendte ſtørre O. er af Emilio del Cavaliere og hedder »L'anima ed il corpo« (1600). Forøvrigt har den egentlige Oratorieſtil førſt udviklet ſig i forrige Aarh. og culminerede da med Händel og Bach. Af det 19de Aarh.s Oratoriecomponiſter kunne nævnes Schneider, Spohr og Mendelsſohn. **Oratoriets Præſter** ell. **Oratoriānere** ell. den hellige Treenigheds Orden hed det i Rom 1548 af Fil. Neri (ſ. ovenf.) ſtiftede Broderſkab, der plejede Syge og holdt Andagtsøvelſer, og af hvis Midte der er fremgaaet adſkillige Cardinaler og berømte Forfattere, f. Ex. Baronius. Fra Rom udbredte Ordenen ſig over hele Italien, og det almindelige Navn for dens Medlemmer blev efterhaanden Philippinere. Beſlægtet, men dog noget forſkjellig er den efter den italienſke Ordens Forbillede i Frankrig 1513 af Peter af Berulle ſtiftede Orden, **Fædrene** ell. **Præſterne af Jeſu Oratorium**. De ere ikke bundne ved Munkeløfte, men danne et Broderſkab af Præſter, ſom leve for Andagtsøvelſer, fromme Gjerninger og Studier. Mange berømte katholſke Videnſkabsmænd ere fremgaaede af deres Midte. Nu virke de iſær for Misſionsvæſenet.

Orb, Bjærgſtad i Spesſart i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau, 6 M. ſ. v. for Fulda. 4,000 I. Saline og Mineralbad.

Orbetēllo, befæſtet Stad i Mellemitalien paa en i **Orbetello-Søen** udſkydende Landtange, 20 M. ſ. for Firenze. 7,000 I. Uſund Luft. Smukt etruskiſk Muſeum. Omegnen er rig paa etruskiſke Oldſager.

Orbilius Pupillus, Grammatiker i Rom paa Ciceros Tid, bekjendt ſom Horats's Lærer. Hans Navn er blevet en almindelig Betegnelſe for en ſtræng og pedantiſk Lærer. Han døde i Rom i en Alder af henved 100 Aar.

Orbødemaal ell. Ubodemaal kaldtes i den ældſte nordiſke Ret de Forbrydelſer, der ikke, ſom det ellers i Almindel. var Tilfældet efter de nordiſke og germanſke Love, kunde afſones med Bøder, men belagdes med haardere Straffe, ſom Fredløshed eller Livsſtraf. Dette var efter de gamle danſke og norſke Provinſiallove Tilfældet med Landsforræderi, Mordbrand, visſe Slags Drab og Tyveri ſamt enkelte andre Forbrydelſer.

Orcagna [kānja] ell. **Orgagna**, Andrea, egtl. Arcagnolo di Cione, florentinſk Maler, Billedhugger og Architekt i det 14de Aarh., antages efter en nyere Angivelſe at være f. 1308, d. 1368. Han har gjort ſig berømt ved ſine Frescomalerier i S. Maria Nuova og ved Staffelibilleder i S. Maria del Fiore og andre Kirker i Firenze, ſamt baade ſom Bygmeſter og Billedhugger ved O.s Loggia (L. dei Lanzi) og Tabernaklet i Or San-Michele i Firenze. I Orvieto ledede han fra 1358 Moſaikarbejderne i Domkirken. Hans Broder, **Bernardo**, tog Del i mange af hans Arbejder.

Orchān, den anden tyrkiſke Sultan 1326—59, Søn af Rigets Stifter Osman, f. 1288, udvidede Tyrkernes Beſiddelſer i Lilleaſien ved Erobringen af Bithynien, hvor han indtog Brusſa, ſom han gjorde til ſin Reſidens, og ſendte Tropper over til det græſke Kejſerdømmes Beſiddelſer i Europa, hvor hans Søn Soliman 1356 ſatte ſig faſt i Gallipoli. O. forbedrede den tyrkiſke Krigsmagt ved Oprettelſen af Janitſcharerne og gjorde forſkjellige gavnlige Statsindretninger. I ſin fremrykkede Alder ægtede han 1346 den græſke Kejſer Matthias Kantakuzenos's Datter Theodora og ſkaffede ſig derved et Slags Fordring paa det græſke Rige.

Orcheſter [kēſter] (gr. ὀρχήστρα) hed den Del af det antike Theater, ſom laa mellem den egentlige Scene og Tilſkuerpladſen, og paa hvilken Choret havde ſin Plads. I det moderne Theater bet. O. det Sted, ſom Capellet eller Inſtrumentiſterne indtage, og i Concertſalen den Forhøjning, fra hvilken Muſiken udføres. Ved O. forſtaas nu almindelig talt enhver Forening af et ſtørre Antal Inſtrumentiſter til Udførelſe af Inſtrumentalværker eller til Ledſagelſe af Vocalværker. Man ſkjelner mellem **Strygeorcheſter** (kun Strygeinſtrumenter), **Harmoniorcheſter** (kun Blæſeinſtrumenter) og **Blik-** ell. **Meſſingorcheſter** (kun Metalinſtrumenter). Det af Blæſe- og Slaginſtrumenter ſammenſatte O. kalder man Militærmuſik eller Janitſcharmuſik. **Det fulde, ſtore O.** er Indbegrebet af Stryge-, Blæſe- og Slaginſtrumenter. **Lille O.** kalder man undertiden det, der indſkrænker ſig til Strygekvintetten, 2 Fløjter, 2 Oboer, 2 Clarinetter (disſe mangle endog undertiden, ſom i Mozarts Symphoni i G-moll), 2 Fagotter, 2 Horn, 2 Trompeter og 2 Pauker (ogſaa disſe mangle ofte). Hvad der af Klangfarve og Fylde hermed kan opnaas have Haydn, Mozart og Beethoven nokſom beviſt. Tilføjes endnu 2 Horn, 2 eller 3 Baſuner og maaſke Piccolofløjte, ſaa har man det ſtore, det egentlige Symphoniorcheſter, ſaaledes ſom ikke alene Beethoven bruger det i ſine ſtore Symphonier, men ſom de ſenere Symphonikere (Schubert, Mendelsſohn, Schumann, Gade, Brahms, Volkmann, Raff o. a.) have faſtholdt det. Yderligere anvendes undertiden engelſk Horn, Basclarinet, Contrafagot, Bastuba, Harpe, ſtor og lille Tromme, Bækkener, Triangel, Klokkeſpil, Orgel m. fl. **Orcheſtrēre**, udſætte for O., **Orcheſtrering**, Inſtrumentation. **Orchēſtrion**, et ſtort mechaniſk Spilleværk, ſom trækkes op og derefter ſelvſpillende udfører et beſtemt Antal Muſikſtykker og ret ſkuffende efterligner Orcheſtrets Blæſeinſtrumenter. Det anvendes i Beværtningslocaler og Haver ſom Erſtatning for Harmonimuſik.

Orchidēer, ſ. **Gjøgeblomſter**.

Orchītis, Betændelſe i Teſtiklen, ſom ofteſt Følge af Stød, Slag (traumatiſk O.), Dryppert (gonorrhoiſk O., der ſædvanlig indſkrænker ſig til Biteſtiklen) eller Syphilis. O. forløber enten acut og ender da ſædvanlig med Fordeling, eller chroniſk og kan da medføre betydelig Svulſt af Teſtiklen eller ogſaa Atrophi af denne.

Orchōmenos, ældgammel berømt Stad i Bøotien, Hovedſtaden i Minyernes Rige n. for Søen Kopais ved den nuværende Landsby Skripu paa venſtre Bred af Kephisſos. Over Byen hævede Akropolis ſig, hvis Ringmure endnu ſes paa en ſtejl Klippetop. I O. findes ogſaa Ruiner af det berømte Tempel for Chariterne og en underjordiſk Kuppelbygning, der nylig er bleven underſøgt af Schliemann; den blev i den ſenere Oldtid betegnet ſom den mythiſke Konge Minyas's Skatkammer, men ſandſynligvis er den ligeſom lignende Bygninger i Mykenæ en gammel Kongegrav.

Orcus, hos de gamle Navnet paa Plutons Rige, Underverdenen.

Ordālier, ſ. **Gudsdom**.

Ordbog, alphabetiſk ordnet Fortegnelſe over Ord. I Almindel. er det O.s Øjemed at ſamle og forklare alle Ord, der findes i et Sprog; Forklaringen gives enten i Sproget ſelv eller gaar ud paa en Overſættelſe og Udvikling i et andet Sprog; dette er den almindel. Betydn. af O. ell. Lexikon. En **Realordbog** gaar ikke ud paa det blot ſproglige, men paa Forklaringer af Gjenſtande, hiſtoriſke, geographiſke Navne o. desl. Herunder maa henføres Encyklopædier og Converſationslexika (ſ. **Encyklopædi**). Anordningsmaaden kan være enten rent alphabetiſk eller tillige etymologiſk, ved hvilken kun Stamordene opføres efter Alphabetet og de afledede og ſammenſatte Ord under disſe. **Etymologiſke** O. gaa ud paa at efterviſe Ordenes Oprindelſe og Afledning; **ſynonymiſke** O. paa at efterviſe Forſkjellen i nærbeſlægtede Ords Betydning.

Specialordbøger omfatte kun Ordene hos ēn eller flere Forfattere eller Ord af en vis Art. Hos Grækerne opkom O. iſær i og efter den alexandrinſke Tidsalder; de vigtigſte af de græſke Lexikographer vare Heſychios, Apollonios (til Homer), Harpokration (til Talerne), Timæos (til Platon); Herodian og Møris ſkrev Gloſſarier (Forklaringer over forældede Ord og Former), Pollux og Suidas Realordbøger.

Orden, i Naturhiſtorien et ſyſtematiſk Inddelingsbegreb, en Del af en Klaſſe, men omfattende flere Familier; Rovdyrenes O. f. Ex. omfatter Kattenes, Hundenes, Bjørnenes oſv. Familier, men er ſelv en Del af Pattedyrklaſſen.

Ordener, gejſtlige, ere Foreninger til gjenſidig Fremme af det religiøſe Liv. De blomſtre navnlig i den katholſke og den græſk-kath. Kirke. De, der træde ind, bindes ved et Løfte, ſom næſten altid gjælder for hele Livet. Munke kaldes ogſaa **Ordensbrødre**, Nonner **Ordensſøſtre**. Hver O. har ſom ſit ydre Kjendemærke en ſæregen **Ordensdragt**. O.s Grundlove, **Ordensreglerne**, gives eller ſtadfæſtes af Paven. En O.s Lovbog hedder **Ordināle** (jvfr. **Munk**). Verdslige O. kalder man dels Samfund af Perſoner, hvem Regenten har tildelt en vis Udmærkelſe, dels den herved betegnede Værdighed ell. dens udvortes Tegn. Slige O. have deres Rod i Middelalderens Ridderordener; ogſaa i dem bevaredes Ideen om en ridderlig Aſſociation med viſſe deraf flydende Forpligtelſer og Rettigheder. Efterhaanden tabte denne Charakter ſig, og O. bleve blot en af Regenten uddelt Værdighed og dens Tegn. **Ordenscapitel** kaldes Samfundet af de ved en O. fungerende Embedsmænd (deribl. Ordensbiſkoppen, ſom foreſtaar Mødernes højtidelige Indledning, og Ordensſkatmeſteren, ſom beſtyrer de finanſielle Anliggender) ell. en Forſamling af diſſe. Ang. de danſke O. ſ. **Danebrogs-** og **Elefantordenen**.

Ordensbaand (det blaa, gule, røde), populær Benævnelſe for viſſe Natſommerfugle af Slægten Catocala (af Uglernes ell. Noctua-Familien), ſom paa Bagvingerne have ēt eller flere brede Bælter af de angivne Farver.

Ordināns, en før Christian V.s Love ſtundum brugt Benævnelſe for danſke og norſke Love, iſær for dem, der ordnede Kirkeforfatningen (Kirkeordinanſer) eller dog vedrørte kirkelige Forhold, f. Ex. Frederik II.s O. om Ægteſkabsſager.

Ordināt, ſ. **Coordinater**.

Ordinatiōn, Anordning, Indſættelſe, kaldes den allerede i den ældſte chriſtne Kirke brugte Indvielſe til det gejſtlige Embede under Bøn og Haandspaalæggelſe (1 Tim. IV, 14). I den katholſke Kirke betragtes O. ſom et Sacrament, der paatrykker den, ſom indvies, **Ordinānden**, et undſletteligt Præg (character indelebilis) og for hele hans Liv adſkiller ham fra Lægſtanden. Paa hvert Trin af den kirkelige Embedsſtige (ſ. **Ordines**) yder O. netop den Myndighed, ſom behøves til Udøvelſen af de med det vedkommende Embede forbundne Functioner. Retten til at ordinere tilkommer, bortſet fra Paven, kun Ordinandens egen Biſkop (episcopus proprius); men derved forſtaas ikke alene Biſkoppen baade paa hans Fødeſted og paa hans Opholdsſted ſaa vel ſom paa ethvert Sted, hvor han har opholdt ſig 3 Aar i Træk, men ogſaa den Biſkop, i hvis Stift han har faaet Anſættelſe. Slegfredſønner, Livegne, Krøblinger, ſtraffede Perſoner, Kjættere og Mindreaarige maa ikke ordineres; ej heller maa nogen ordineres, uden at hans Udkomme er ham ſikret ved et beſtemt Embede eller paa anden Maade. Den proteſtantiſke Kirke betragter ikke O. ſom et Sacrament, men ſom en fra Kirkens ældſte Tid overleveret hellig Handling, ved hvilken Ordinanden faar den højtidelige Indvielſe til ſin Gjerning, hvilken, naar den modtages med Tro, bliver ham til Velſignelſe. **Ordinēre** bruges ſpecielt om at indvie Ēn til den gejſtlige Stand.

Ordines, lat. [ōr], de 7 Trin i den gejſtlige Stand, ſom den katholſke Kirke antager. Gjennem de 4 lavere, o. minōres (Oſtiarius, Lector, Exorciſt, Akoluth), naar man til de 3 højere, o. majōres (Subdiakon, Diakon, Presbyter).

Ordinǣr, almindelig, ſimpel.

Ordonnāns, en Officer, Underofficer eller menig Soldat, der er anſat hos en højere Befalingsmand for at overbringe dennes ſkriftlige Befalinger til underordnede eller Meldinger til overordnede Befalingsmænd. **Ordonnānſer** (Ordonnances), før 1789 i Frankrig den almindelige Benævnelſe for kongelige Love eller Forordninger, ſpillede ſenere under det conſtitutionelle Kongedømme ſamme Rolle der ſom efter den danſke Grundlov Anordninger i Modſætning til Love. Ogſaa i Danmark har for øvrigt i tidligere Tider ſtundum O. været brugt ſom Betegnelſe for Love. **Ordonnēre**, befale, anordne.

Ordrepapirer, Gjældsbreve, der ved at være udſtedte til en beſtemt Perſon ſom Ejer „eller Ordre" tilkjendegive ſig ſom overdragelige, transportable, ved en Paategning paa Documentet eller, ſom det kaldes paa en Vexel, ved Endoſſement. Benævnelſen er uden Betydning i Danmark og Norge, hvor alle Gjældsbreve, ſom ikke udtrykkelig indeholde det modſatte („ikke til Ordre"), kunne transporteres med den almindelige Virkning, at de Indſigelſer imod Gjælden, ſom ikke fremgaa af Documentet, fortabes over for den godtroende Erhverver.

Ordrup, Landsby i Sjælland, Gjentofte Sogn, Sokkelunds Herred, Kjøbenhavns Amt, 1 M. n. til v. for Kjøbenhavn, med mange Lyſtſteder. Her er 1873 opført en katholſk Kirke med Undervisningsanſtalt.

Ordſprog, et i Folkemunde levende og almindelig bekjendt Udſagn, der i faa og fyndige, ofte billedlige eller ironiſke Udtryk indeholder en Dom, Erfaringsſætning, Leveregel ell. desl., hvis Betydning og Gyldighed har fundet Anerkjendelſe i den almindelige Bevidſthed. Hos hvert Folk har der uddannet ſig ſelvſtændige O., men mange O. ere ogſaa optagne fra beſlægtede Folk eller Sprog eller have en endnu mere univerſel Charakter, idet man gjenfinder dem omtrent med de ſamme Udtryk hos de fleſte Folk. Hos Grækerne forekomme O. tidlig under Navnet *Παροίμια*; hos Romerne hed de Proverbia ell. Adagia; i det gamle Teſt. ere „Salomos O." bekjendte. I Tyſkland udgav først den bekjendte Reformator Johan Agricola en Ordſprogsſamling (1528—29), ſom blev Grundlaget for ſenere tyſke Samlinger og i høj Grad har paavirket den omtrent ſamtidig (1540) udkomne nederlandſke Samling i Campen. Danſke O. ere ſamlede af P. Laale, Ludv. Pouch (1611), Peder Syv, Matth. Moth, Grundtvig, Molbech og Man, norſke af flere Topographer fra forr. Aarh. (de Fine 1745, Wilſe 1780), i dette Aarh. af Ivar Aaſen (ſ. d. A.) o. fl.

Oreāder, Bjærgnympher, ſ. **Nympher.**

Oregon [ōrri], 1) Flod i Nordamerika, ſ. **Columbia.** 2) En af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven mod V. af det ſtore Ocean, mod S. af Staterne California og Nevada, mod Ø. af Territoriet Idaho og mod N. af Territ. Waſhington. 4,517 □ M. med 175,000 I. (1880), hvoraf c. 3,500 Chineſere. Statens øſtlige Del dækkes af de blaa Bjærge (Blue Mountains), medens den veſtlige gjennemſkæres af Cascade-Bjærgene. De vigtigſte Floder ere Columbia, der for ſtørſte Delen danner Nordgrænſen, og dens Bifloder Snake, ſom paa en lang Strækning danner Øſtgrænſen, og Willamette v. for Cascade-Bjærgene. Til det ſtore Ocean flyde Umpqua, Coquille og Rogue. Landet mellem Cascade-Bjærgene og Havet, omtr. 20 M. bredt, er frugtbart og egner ſig godt til Agerdyrkning, hvorimod det øſt for dem liggende Land egner ſig bedſt for Kvægavl. I Cascade-Bjærgene findes righoldige Guldminer. Hovedſtad Salem. O. ſtyres af en Gouverneur valgt paa 4 Aar, et Senat paa 30 og et Repræſentanthus paa 60 Medlemmer, hine valgte paa 4, diſſe paa 2 Aar; til Unionens Repræſentanthus vælges 1 Medl. — Landet blev tidlig opdaget af Spanierne, men førſt 1792 taget i Beſiddelſe af England. Pelsværkshandlere fra de nordamerikanſke Friſtater trængte ſig tidlig derind, og efter mange Stridigheder enedes de to Magter 1846 om, at 49° n. Br. ſkulde være Grænſen mellem britiſk Amerika og Unionen. O. blev 1848 Territorium, men 1853 udſkiltes den nordlige Del derfra til Territ. Waſhington; 1859 optoges O. i Unionen ſom Stat.

Orel [arjōll], 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Smolenſk, Kaluga, Tula, Tambov, Voroneſch, Kurſk og Tſchernigov. 849 □ M. med 1,893,000 I. (1882). Det er et Sletteland, hvis midterſte Del hører til det kaſpiſke Havs Vanddiſtrict, da Oka herfra flyder mod N. til Volga, medens fra dets øſtlige Del Sosna flyder til Don, ſom berører Øſtgrænſen, og fra dets veſtlige Del Desna til Dnjepr, hvilke to Floder høre henholdsvis til det aſovſke og det ſorte Havs Vanddiſtrict. O. er en af Ruslands frugtbareſte Provinſer og har en rig Kornavl, ſamt frembringer desuden Hamp, Tobak, Humle og Frugt i Mængde. I dets øſtlige Del er ſtore Skove. 2) Hovedſtad i Gouv. Orel, 45 M. ſ. ſ. v. for Moſkva ved Floden Oka. 77,000 I. (1883). Staden er i Jærnbaneforbindelſe med Øſterſøen, Moſkva, det kaſpiſke og det ſorte Hav. Smukt bygget By. Biſpeſæde med talrige Kirker og ſtor Børs. Lærreds- og Sejldugsvæverier. Livlig Handel med Landbrugsprodukter.

Orelhana, Francisco [oreljā], en Spanier, der var fulgt med Pizarro paa hans Tog mod Peru, indſkibede ſig paa Amazon-Floden i den øſtlige Del af den nuværende Republik Ecuador, hvor den fra venſtre Side optager Napo, og fulgte dens Løb lige til dens Munding, ſom han ſaaledes opdagede 1541, og ſom af denne Grund tidligere undertiden kaldtes O.

Orēlli, Johan Kaſpar, berømt Philolog og Kritiker, f. 1787 i Zürich, hvor han blev Profeſſor, d. 1849. Af hans talrige Arbejder ere de vigtigſte »Inscriptionum Latinarum selectarum collectio« ſamt Udgaver af Horats og Cicero.

Orenbūrg, 1) Gouvernem. i det ſydlige Rusland, ligger paa begge Sider af Uralbjærgene, omgivet af Gouv. Samara, Ufa og Perm, ſamt Kirgiſernes og de uralſke Koſakkers Land. 3,472 □ M. med 1,196,000 I. (1882). Landets ſydlige og veſtlige Del er opfyldt af Uralbjærgenes Udløbere; mod N. Ø. er der Steppe. Uralfloden gjennemløber Landet fra N. mod S., bøjer derefter mod V. og danner Sydgrænſen. Bjelaja, der er Biflod til Kama og derved til Volga, flyder paa en Strækning langs Nordgrænſen mod Ufa. Bjærgene ere rige paa Metaller og Salt, Floderne fiſkerige, men Jordbunden lidet frugtbar. Af Befolkningen ere henimod 4 pCt. Muhammedanere. 2) Befæſtet Hovedſtad i Gouv. O. ved Floden Ural, 105 M. n. ø. for Aſtrachan. 42,000 I. (1882). Jærnbaneforbindelſe med Samara ved Volga. Biſpeſæde, militær Opdragelſesanſtalt, ſtore Bazarer, Arbejdshus for Forviſte. Betydelig Handel. Karavaner indtræffe aarlig fra Buchara og Kirgiſernes Land; ja ſelv fra China og Indien møde Kjøbmænd til de her afholdte Meſſer. Stor Brand 1879.

Orēnſe, Stad i den ſpanſke Prov. Galicien, 17 M. ſ. ſ. ø. for Coruña, ved Floden Minho. 13,000 I. Biſpeſæde. Seværdig Kathedralkirke; prægtig Bro over Minho. Stærkt beſøgte varme Mineralbade.

Orēnſe, Joſé Maria, Hertug af Albaida, ſpanſk Politiker, f. omtr. 1800, kaſtede ſig tidlig ind i Spaniens politiſke Bevægelſer og tilſatte en ſtor Del af ſin Formue paa Revolutionen 1820. Efter at have kæmpet mod den franſke Hær 1823 flygtede O. til England og kom førſt tilbage 1833. Han valgtes 1844 til Cortes paa et afgjort demokratiſk Program, misbilligede 1846 Dronningens Giftermaal og forſøgte en republikanſk Opſtand i Madrid, men maatte derfor flygte til Frankrig. Efter at være hjemkommen dømtes han til Tvangsarbejde for et fornærmeligt Brev til Narvaez, men frigaves paa Grund af ſin høje Byrd og gik til Udlandet. 1854 kom han tilbage, deltog i Opſtanden i Madrid og valgtes derefter til Cortes, hvor han repræſenterede det yderlige Demokrati og med 18 andre ſtemte imod Kongedømmet. Hans heftige Angreb paa O'Donnell og Indſigelſe mod Statscoupet 1856 paadrog ham ny Fængsling og Forvisning. Førſt 1868 kom han tilbage og kæmpede i den nye Nationalforſamling for den føderaliſtiſke Republik (forkaſtet i Maj 1869 med 182 St. mod 64) og for Slaveriets Afſkaffelſe. Da Republiken 1873 blev udraabt, blev O. Formand for Cortes og hørte ſiden til de „uforſonlige“ Republikanere, der i doctrinær Radicalisme modarbejdede Caſtelars Forſøg paa at bringe Orden til Veje. D. 1880.

Orēſtes, Søn af Agamemnon og Klytæmneſtra, Broder til Elektra og Iphigenia, hævnede ſin Faders Død ved at dræbe Klytæmneſtra og Ægiſthos. Som Modermorder blev han forfulgt af Erinyerne, indtil han ved Athenes Biſtand blev frikjendt af Areopagos i Athen. Et andet Sagn lader ham drage til Taurernes Land for at hente Artemis's hellige Billede; ved Biſtand af hans Søſter Iphigenia, der tjente i Templet ſom Præſtinde, lykkedes det ham at bemægtige ſig Billedet, hvorpaa begge Søſkende undkom til Hjemmet. Jvfr. **Pylades**.

Orēſtes, romerſk Feltherre ſamtidig med det veſtromerſke Riges Undergang, hævede 475 ſin Søn Romulus Auguſtulus paa Tronen, men blev ſtyrtet af Odoaker n. A.

Oret [ō] kaldes Mel, der er fordærvet ved at gjemmes uden at være vel tørret og ſammenpakket og derfor har en muggen Lugt og Smag.

Orfa ell **Urfa**, Oldtidens Edessa, en Stad i det aſiatiſke Tyrki, 25 M. n. ø. for Aleppo, med 30,000 J., Bomuldsvæverier, Saffiangarverier og betydelig Handel (ſ. **Edeſſa**).

Orfejde (af tyſk „Urfehde"), Ed, der aflægges af Fængſlede, naar de løslades, paa ikke at ville hævne ſig over den lidte Behandling.

Orfila, Matthieu Joſ. Bonav., berømt Læge, Chemiker og Toxikolog, f. 1787 paa Minorca, begyndte 1811 at holde private Forelæsninger over Chemi, blev 1819 Profeſſor i Retslægevidenſkab ved Facultetet i Paris og 1823 tillige i retslig Chemi; efter længere Sygelighed døde han 12 Marts 1853. Han har bidraget overordentlig meget til Retslægevidenſkabens og Toxikologiens Udvikling og udøvede ſom praktiſk Retslæge en betydelig Indflydelſe i mange Criminalſager, bl. a. Proceſſerne mod Lafarge og Bocarmé. Skrifter: »Traité des poisons« (2 Bd., 1814; 5te Opl. 1852); »Éléments de chimie médicale« (2 Bd., 1817; 8de Opl., 3 Bd., 1851).

Orford, Jarl, ſ. **Walpole, R.**

Orgān, de ſimplere eller mere ſammenſatte Apparater, ſom kun de levende Legemer af Plante- eller Dyreriget, **Organīsmer**, beſidde, og ſom udmærke ſig ved en vis regelbunden Form ſamt ved Evnen til at udføre en af de for Livet ejendommelige Forretninger. **Orgāniſk**, hvad der er i Beſiddelſe af Organer eller tilhører Organismerne (modſ. uorganiſk), bruges ogſaa i Pathologien modſat functionel (o. Hjærteſygdom). **Organiſēre**, egtl. forſyne med Organer, mere almindel. bringe Liv, Virkſomhed og Orden i noget. **Organiſatiōn**, dels den organiſerende Virkſomhed, dels det derved vundne Reſultat, levende, ordnet Virkſomhed af et Hele. **Organographī**, den methodiſke Beſkrivelſe af et Legemes Organer. **Organoſkopī**, ſ. **Kranioſkopi**. **Organiſke Baſer**, i Almindel. d. ſ. ſ. Alkaloider, ofte ogſaa d. ſ. ſ. Aminer o. lign. kvælſtofholdige organiſke Forbindelſer, der i deres almindelige chemiſke Forhold viſe megen Analogi med Ammoniak.

Organdi [ſchang], d. ſ. ſ. Mull.

Organiſtron, **Organīſtrum** (Lira rustica ell. tedesca), et meget gammelt Strængeinſtrument med 4 Tarmſtrænge, ſom bringes til at klinge ved Gnidningen af en Valſe, der ſættes i Bevægelſe ved et Haandgreb. Ved Hjælp af et lille Taſtatur kunne de mellemſte Strænge angive Tonerne i en diatoniſk Scala, medens de yderſte Strænge uophørlig ſumme Scalaens Grundtone. Dette tarvelige Inſtrument var ſtærkt i Brug i det 10de—12te Aarh., men forekommer nu kun af og til hos vandrende Muſikanter og Savoyarddrenge.

Organum [ōr], **Organon**, Redſkab; et muſik. Inſtrument i Almindelighed, ſærl. Orgelet. Ordet bet. dernæſt det ældſte Forſøg paa Flerſtemmighed i Sangen, ſom Munken Hucbald (d. c. 930) vidtløftig har behandlet i en Tractat om Muſik, og ſom foruden Enklange dels beſtod i en Følge af parallele Kvinter og de ved Octavfordobling opſtaaende parallele Kvarter, dels i et toſtemmigt O., i hvilket Kvarten er fremherſkende, men Sekunden og Terſen i Forbigaaende tilladte. Hucbald er for øvrigt ikke Opfinder af denne for vore Øren uudholdelige Flerſtemmighed, men den ældſte Forfatter derom, ſom vi kjende. **Organon** er ogſaa et Fællesnavn for Ariſtoteles's logiſke Skrifter, fordi de ariſtoteliſke Philoſopher betragtede Logiken ſom Philoſophiens Organ eller Redſkab. I Modſætning til det ariſtoteliſke O., der iſær dvæler ved Syllogismen, ſkjønt den ogſaa fremhæver Inductionen, ſtillede Bacon ſin »Novum Organum scientiarum«, ſom lagde Inductionen til Grund for al Videnſkab.

Orgel (ital. organo, fr. orgue), det bekjendte Kirkeinſtrument, hvis Toneapparat er Piben, der bringes til at klinge ved Hjælp af et Taſtatur med Tilbehør, og Luftſtrømme, der tilvejebringes ved Bælge. Det er det ſtørſte og mægtigſte af alle Muſikinſtrumenter og det eneſte, ſom indeholder alle Tonerne i det moderne Toneſyſtem. Som Opfinder af Hydraulos, Vandfløjte ell. Vandorgel, omtr. 150 f. Chr., nævnes Kteſibios, af hvis Elev, Heron fra Alexandria, der haves en Beſkrivelſe af dette Inſtrument. I Bunden af Kaſſen var en Beholdning af Vand, ſom tjente til at comprimere Luften, der pumpedes ind, og holde den jævn. Diſſe Vandorgler vare kun ſmaa og betragtedes ſom Luxusgjenſtande i de fornemmes Huſe, og det er næppe rimeligt, at de nogen Sinde ere brugte i Kirker. Naar Vindorgelet er indført, vides ikke med Beſtemthed, men viſt er det, at de ældſte O. vare i høj Grad primitive, og at de ikke havde meget til fælles med de prægtige Værker, ſom nu findes i de ſtore Kirker. Taſtaturet indeholdt ſaaledes kun 11—13 Taſter, der vare 3—6 Tommer brede og ſaa tungtgaaende, at der brugtes knyttede Næver eller Albuer til at trykke dem ned (hvoraf Talemaaden at ſlaa O.); der maatte mange Mænd til at træde Bælgene oſv. Førſt i det 14de Aarh. bleve O. almindelige, og i det 15de og 16de naaede de nogen Fuldkommenhed. Vore nuværende O. beſtaa af 3 Hoveddele: Vindværket, Regerværket og Pibeværket. *Vindværket* omfatter Bælgene, der frembringe Vinden og føre den til en Hovedkanal, hvorfra den fordeler ſig i Bikanaler og fra diſſe til Vindkaſſen, derpaa til Vindladen og gjennem Cancelaabningerne til Cancellerne, dernæſt til Pibeſtokkene og endelig til Piberne ſelv. Regerværket omfatter Taſtaturet, der beſtaar af ēt eller flere Manualer og et Pedal; hertil regnes end videre alle Apparater, ſom forbinde Taſterne med Cancelventilerne, ſaaſom Regiſtertræk, Abſtracter og de ſaakaldte ikke-klingende Stemmer, ſaaſom Spærreventiler, Kobbeltræk. Pibeværket omfatter alle Piberne, der ere dels af Metal, dels af Træ. Disſe deles efter deres Structur i Labial- ell. Fløjtepiber og Tunge- ell. Rørpiber og kunne være aabne eller dækkede (ſ. **Gedackt**). Labialpiberne beſtaa af Foden (den nederſte Del, hvis Spids gaar ned i Pibeſtokken), Kjærnen (en tynd Plade af Metal eller Træ, ſom tillukker Foden ſaaledes, at der kun bliver en ſmal Ridſe tilbage, hvorigjennem Vinden kan trænge), Corpus (paa Metalpiber en Cylinder, paa Træpiber et firkantet Rør), Udſnittet og Labierne (ſ. **Labium**). Tungepiberne ſtille ſig fra de foregaaende iſær ved deres Mundſtykke i Form af et Gaaſenæb og med et Metalblad (Tungen), ſom ſættes i Svingning af Luftſtrømmen og har givet dette Slags Piber deres Fællesnavn. De kaldes ogſaa Rørſtemmer eller Snurreſtemmer, fordi de have en ſnurrende Bilyd ligeſom Sivrørsfløjten. Samtlige Piber ere delte i Afdelinger eller Rækker, der hver for ſig have ens Structur og Tonecharakter. En ſaadan Piberække, der kan ſpilles alene, naar man trækker det dertil hørende Regiſtertræk ud, kaldes en Stemme eller et Regiſter. De deles i Grundſtemmer, der angive den til Taſten ſvarende Tone, Biſtemmer, der angive Terſen ell. Kvinten til Taſtens Tone, og blandede Stemmer, der med ſamme Taſte angive flere Toner paa ēn Gang (ſ. **Mixtur**). Stemmernes Navne ſtaa i Forbindelſe enten med Pibernes Udſeende, ſaaſom Spidsfløjte, eller med et Inſtrument, hvis Klang de efterligne, ſaaſom Violoncel, Obo, Vox humana, eller med det Forhold, hvori Stemmerne ſtaa til Principalſtemmen, ſaaſom Subbas, Octav, Kvint. **Orgelpunkt** (ital. cadenza, fr. point d'orgue), en uafbrudt klingende Bastone (Dominant ell. Tonica, undertiden begge to), hvorover en Række af diatoniſke og modulerede Harmonier bevæger ſig. Navnet kommer fra Orgelmuſikken, hvori denne Figur meget bruges.

Orgelkoral (Tubipora), Koralſlægt af de ottearmedes Gruppe, hvis Koralſtok dannes af tynde, parallele Kalkrør af en ſmuk, rød Farve, forbundne ved Tværplader af ſamme Beſkaffenhed. De findes i de varme Dele af det indiſke Ocean, det røde Hav derunder indbefattet.

Orgier [ōr], hemmelige religiøſe Ceremonier, der iſær ſtod i Forbindelſe med Dionyſosdyrkelſen. Senere er det blevet en almindelig Betegnelſe for vilde og med Udſvævelſer forbundne Drikkelag.

Oriāni, Barnabé, ital. Aſtronom, f. 1752 af Bondeforældre i Garignano ved Milano, Barnabit, blev 1802 Directeur for Obſervatoriet i Brera i Milano og af Napoleon udnævnt til Greve og Senator; d. 1832. Han var en af de førſte, ſom beregnede Uranus's Bane. Da Piazzi havde opdaget Ceres 1801 og førſt tog den for en Komet, viſte O. ved Beregning af Banens Elementer, at den maatte være en Planet. Værker: »Observatio et tabulæ novi planetæ« (d. e. Uranus, 1785), »Theoria planetæ Mercurii« (1798), »Trigonometria sferoidica« (1806), ſamt over 100 andre Afhandlinger angaaende Himmellegemernes Bevægelſe, Refractionen m. m., der næſten alle fremkom i »Effemeridi di Milano«.

Oribāſios, Læge fra Pergamon eller Sardes i den ſidſte Halvdel af det 4de Aarh., var Livlæge hos Kejſer Julian og Qvæſtor i Conſtantinopel. Han forfattede et Værk i 70 Bøger, indeholdende Udtog af ældre mediciniſke Skrifter; kun enkelte Bøger ere opbevarede paa Græſk, flere i latinſk Overſættelſe.

Oriēnten, Øſterland (lat. Oriens, den opgaaende Sol), kaldes ſærlig Aſien i Modſætn. til Europa. **Orientālſk-orthodōxe Kirke**, ſ. **Græſke Kirke**. **Orientālſke Krig** kaldes den Krig, der førtes 1853—56 imellem Rusland paa den ene Side, Tyrkiet, England, Frankrig og til ſidſt Sardinien paa den anden. Den opſtod af Kejſer Nikolaj I.s Lyſt til at omſtyrte det tyrkiſke Rige, hvis indre Opløsning ſyntes aabenbar for alle, og umiddelbart eller middelbart gjøre ſig til Herre over en Del af dets Lande. I den Tro, at England ikke vilde modſætte ſig hans Planer, naar det ſelv fik en pasſende Del af Byttet, tilbød han i Jan. 1853 dets Afſending i St. Petersborg, Lord Seymour, ligefrem Ægypten og Kreta, imedens han erklærede ikke at bryde ſig om de andre Magters Mening; ved denne Lejlighed var det, at han kaldte Tyrkiet „den ſyge Mand", hvis Bo det var bedſt at ordne inden hans Død. For at komme Tyrkiet til Livs paaberaabte han ſig de Ruslands Kejſer paahvilende Forpligtelſer til at beſkytte ſine Trosfæller i Tyrkiet, en Ret, der var godkjendt allerede ved Freden 1774. En Strid, der var opſtaaet 1850 imellem de græſke og latinſke chriſtne i Jeruſalem om Højhedsretten til „de hellige Steder" (ved Chriſti Grav), havde fremkaldt langvarige Underhandlinger mellem Tyrkiet og Rusland og Frankrig, ſom repræſenterede og beſkyttede de to Kirker, og endte i Febr. 1852 med en Ordning, hvorved Sultanen ſøgte at dele ligelig imellem begge, men uden at kunne tilfredsſtille Ruslands Fordringer. Tyrkiets Krig med Montenegro kunde let have ført til en Kriſe, hvis ikke Øſterrig havde lagt ſig imellem og tvunget Tyrkiet til Fred (i Febr. 1853). Men kort efter kom Fyrſt Menſchikov ſom ruſſiſk Afſending til Conſtantinopel og krævede 2 Marts paa en meget hovmodig og henſynsløs Maade Sikkerhed for de chriſtnes Rettigheder og udelukkende Tilſyn dermed for Rusland. Efter Englands og Frankrigs Raad gav Sultanen beſtemt Afſlag herpaa, men indſatte i Maj Reſchid Paſcha, der var Fører for Reformpartiet (Ungtyrkerne) og gunſtig ſtemt for de chriſtnes Ligeſtilling, til Udenrigsminiſter. Menſchikov indgav ſiden et Ultimatum, og da dette ikke opfyldtes, forlod han 21 Maj Conſtantinopel. Veſtmagterne gav nu deres Middelhavsflaader Paalæg om at gaa til Dardanellerne, hvor de kom 14 Juni; Sultanen tilſagde paa ny ſine chriſtne Underſaatter ſin Beſkyttelſe, men uden Henſyn hertil udſtedte Kejſer Nikolaj 26 Juni et Manifeſt til ſit Folk, at han vilde beſætte de to rumænſke Lande ſom „et Pant" for at ſikre ſig Gjenoprettelſen af ſine Rettigheder og lod 2 Juli Gortſchakov rykke med 30,000 Md. ind i Moldau og Valachiet. En Conference af de 4 andre Stormagters Miniſtre ſamledes 24 Juli i Wien, men deres Forſlag kunde ikke udjævne Tviſten; lige ſaa lidt nyttede et Møde i Warſchau af de tre øſtlige Herſkere 4 Oct. S. D. erklærede Sultanen Krig efter at have holdt en Raadsforſamling af Rigets Stormænd (25—26 Sept.), og 27 Oct. begyndte Tyrkerne Fjendtlighederne ved at overrumple det lille Fort Nikolaj paa den aſiatiſke Grænſe. Men ved deres ſenere Fremrykning bleve de ſlagne førſt ved Achalzik (14 Nov.) og ſiden ved Gumri (30 Nov.), hvor deres Hær blev aldeles ødelagt. Heldigere gik det i Europa, hvor Omer Paſcha med ſtor Snildhed 2 Nov. gik over Donau paa to Steder, ved Oltenizza og Kalafat, og ſatte ſig faſt der; et Angreb paa den førſtnævnte Stilling 4 Nov. ſloges kraftig tilbage, og 6 Jan. n. A. overrumplede Tyrkerne ved Cetate (uden for Kalafat) de rusſiſke Tropper og bibragte dem et føleligt Tab. Derimod tilføjede den rusſiſke Admiral Nachimov Tyrkiet et haardt Nederlag, da han 30 Nov. overfaldt og ødelagde hele dets Flaade (14 Skibe) ved Sinope, hvorved over 4,000 Tyrker omkom. I Vinterens Løb fortſattes Conferencerne i Wien, men uden Udbytte, ſkjønt de fire andre Stormagter allerede i Dec. vare enige om et fælles Program. I Febr. 1854 indtraadte Bruddet mellem Rusland og Veſtmagterne, ſkjønt disſe førſt 12 Marts ſluttede det formelle Forbund med Tyrkiet og førſt 28 Marts erklærede Krig; ved ſamme Tid opſtillede Øſterrig en ſtor Hær langs hele Grænſen fra Krakow til Orſova, afſkar derved Rusland fra Forbindelſen med Serbien og hindrede en Opſtand der. De rusſiſke Tropper rykkede derfor mod Øſt til Donaus nedre Løb, gik 14 Marts over Floden og indtog ſnart de ſmaa Fæſtninger i Dobrudſcha, ſamt efter en blodig Kamp Trajansvolden og derved Adgangen til Bulgarien. 14 Apr. rykkede de frem mod Siliſtria, ſom i Maj blev helt omſluttet og belejret; men Beſætningen forſvarede ſig med ſtor Tapperhed og afſlog flere ſtærke Storme, ſelv efter at den gamle Feltmarſchal Paſkevitſch havde overtaget Anførſelen over Rusſerne. Imidlertid havde Øſterrig nærmet ſig Veſtmagterne, 9 Apr. aftalt med dem et fælles Grundlag for de tyrkiſke Forholds fremtidige Ordning og 20 Apr. ſluttet et Angrebs- og Forſvarsforbund med Preusſen mod Rusland, hvis dets Tropper gik over Balkan eller det gjorde Tegn til at ville indlemme Rumænien. Styrket herved forlangte det 3 Juni, at Rusſerne ſkulde rømme dette Land, og traf 14 Juni Aftale med Tyrkiet om ſelv at beſætte det med Tropper; dette tvang Rusland til at hæve Siliſtrias Belejring og gaa tilbage over Donau. Efter Rusſernes Bortgang fra Tyrkiet maatte Krigen føres over paa andre Valpladſer (en franſk Hærafdelings Tog til Dobrudſcha i Juli mislykkedes aldeles), og i Sept. begyndte Veſtmagterne Toget til Krim (ſ. d. A.), der efter et Aars Forløb (8 Sept. 1855) endte med Sevaſtopols Indtagelſe og den rusſiſke Sortehavsflaades Ødelæggelſe. Allerede 22 Apr. 1854 havde en franſk-engelſk Flaade bombarderet Odesſa; i Maj 1855 gik den med Landgangstropper til Kertſch og Jenikale, der begge indtoges uden Kamp, og efter Sevaſtopols Fald gjordes et lignende Tog til Kinburn (14—17 Oct.), der ogſaa faldt i de forbundne Magters Hænder. Fremdeles gik i Apr. 1854 en engelſk-franſk Flaade under Napier og Hamelin til Øſterſøen uden dog at gjøre noget Angreb paa Kronſtadt, medens Landhæren under Baraguay d'Hilliers i Aug. indtog Bomarſund paa Alandsøerne. N. A. kom en ny Flaade under Admiral Dundas, der 9—10 Aug. rettede et unyttigt Bombardement paa Sveaborg; ellers indſkrænkede begge Flaader ſig til at blokere Kyſten og ødelægge en Del Havnepladſer, efterſom den rusſiſke Flaade ikke vovede ſig ud. Den med Sverige-Norge ſluttede Tractat (21 Nov. 1855) fik ingen Eftervirkning. Derimod havde Sardinien 26 Jan. 1855 ſluttet Forbund med England og Frankrig og ſendt Tropper til Krim. I Aſien havde Tyrkerne i Maj 1854 gjort et nyt Angreb, men led i de følgende Maaneder gjentagne Nederlag, og den almindelige Rejsning, man havde ventet i Kaukaſuslandene, udeblev. I Foraaret 1855 rykkede Rusſerne under Muravjev ind i Armenien, omſluttede i Juni Fæſtningen Kars og tvang den ved Udhungring til Overgivelſe 28 Nov. efter forgjæves at have ſtormet den 29 Sept. Imidlertid var Krigens egentlige Ophavsmand, Kejſer Nikolaj, død 2 Marts og Ruslands Kraft om ikke udtømt, ſaa dog brudt, iſær ved det umaadelige Tab af Menneſker, ſom Krigen medførte paa Grund af de ſtore Afſtande. Veſtmagternes krigerſke Ære var tilfredsſtillet ved Sevaſtopols Indtagelſe, og Kars's Overgivelſe kunde tjene Rusſerne ſom et Slags Vederlag herfor. Alle længtes efter Fred, og 17 Jan. 1856 aabnedes en Congres i Paris, ſom 17 Marts førte til Fredens Afſlutning. Rusland afſtod et lille Stykke af Besſarabien til Moldau, opgav ſit Protectorat over de tre Donaufyrſtendømmer og lovede kun at holde faa og mindre Krigsſkibe i det ſorte Hav (der ſaaledes blev et neutralt Hav lige indtil Marts 1871), ſamt ikke igjen at befæſte Ålandsøerne. Det tyrkiſke Riges Integritet garanteredes af alle Magter, og de forpligtede ſig desuden til ikke at indblande ſig i dets indre Anliggender; de Løfter, Sultanen 18 Febr. ſ. A. havde givet om de chriſtnes Ligeſtilling med Muſelmændene, toges for gode ſom Opfyldelſe af de chriſtne Magters Ønſker for deres Trosfæller, og der lovedes under Magternes Garanti Valachiet, Moldau og Serbien national Selvſtændighed med Bevarelſe af Tyrkiets Højhedsret (Suzerainitet). Saaledes endte denne Krig, der regnes at have koſtet ⅓ Mill. Menneſkeliv og paalagde de krigførende Magter en Gjæld af 12—1400 Mill. Kr.

Orientālſke Sprog, tidligere det almindelige Navn for de til den ſemitiſke Stamme hørende Sprog, ogſaa kaldte de veſtaſiatiſke, idet disſe paa Grund af Landenes Beliggenhed og deres Slægtſkab med Hebraiſk førſt bleve Gjenſtand for videnſkabelig Behandling. Da paa Videnſkabens nuværende Standpunkt dette Ords Begreb er aldeles ubeſtemt, ſkjønt det dog ſædvanlig kun bruges om de aſiatiſke Sprog, maa henviſes til de under disſe hørende forſkjellige Sprogſtammer. **Orientaliſt**, en Lærd, ſom har gjort en eller anden Gren af den orientalſke Literatur til Hovedſtudium. **Orientālſke Spørgsmaal** kaldes det politiſke Problem om det tyrkiſke Riges og de dertil hørende Landes Fremtidsſkæbne, hvorvidt det ſkal holdes ſamlet eller opløſes i ſine enkelte Dele.

Orientēre ſig, finde ſig til Rette.

Oriflamme (Aurea flamma, d. e. Guldflammen), oprindel. Abbediet St. Denis's Krigsfane, ſiden Greverne af Vexins, under hvis Beſkyttelſe Abbediet ſtod, blev, efter at Vexin under Philip I var blevet forenet med Kronen, de franſke Kongers Krigsfane, det franſke Rigsbanner, i Lighed med vort Danebrog. Den beſtod efter Sagnet af den hellige Dionyſius's Ligklæde, et Stykke ildrødt Silketøj, fæſtet paa en forgyldt Kobberlanſe og endende i tre Spidſer, hver med en Guldkvaſt. Fra Carl VII.s Tid kom den ud af Brug.

Origenes, Kirkefader, var ſin Tids Vidunder i Lærdom og en ſaa frugtbar Forfatter, at „han har ſkrevet mere, end andre Lærde pleje at læſe". Hans Skrifter, hvoraf kun lidet er bevaret, vare omtr. 2,000 i Tallet og omfattede ſamtlige theologiſke og philoſophiſke Fag. Født 185 i Alexandria indgød han ſom 17aarig Yngling ſin Fader Leonidas Mod til at lide Martyrdøden og ernærede derefter ſin Moder og ſine 6 Søſkende, ſamtidig med, at han dyrkede ſine Studier med en Flid, ſom ſkaffede ham Hædersnavnet »Adamantius« (den jærnflittige). 203 blev han Lærer ved Katechetſkolen i Alexandria, og for med ſtørre Held at kunne vejlede de mange philoſophiſk dannede Hedninger, der her ſøgte Kundſkab om Chriſtendommen, ſtuderede han ſamtidig ſelv den hedenſke Philoſophi under Nyplatonikeren Ammonios Sakkas's Vejledning. I ſit Liv var han ſtræng Aſket og drev denne ſin Enſidighed ſaa vidt, at han til ſidſt gildede ſig for at blive fuldkommen (efter urigtig Forſtaaelſe af Matth. Ev. XIX, 12), men ſenere indſaa han det forkaſtelige i dette Skridt. Hans Berømmelſe for Lærdom blev ſaa ſtor, at ſelv Hedningen Julia Mammæa, den ædle Kejſer Alexander Severus's Moder, underſtøttede ham i hans Studier; men denne Berømmelſe vakte hans tidligere Velynder, den alexandrinſke Patriarch Demetrius's Skinſyge og Fjendſkab. Imod Kirkelovene havde O. under et Ophold i Palæſtina ladet ſig vie til Presbyter af Biſkopperne der 228, og derfor lod Demetrius ham paa to Synoder i Alexandria (231 og 232) fordømme og excommunicere for Vranglære, Lemlæſtelſe af ſig ſelv og Foragt for Kirkelovene. O. begav ſig da til Cæſarea, hvor han grundede den berømte theologiſke Skole. Under Decius's Forfølgelſe blev han lagt paa Pinebænken, og et Par Aar efter døde han i Tyros af Eftervirkningerne heraf 254. O. var den førſte Begrunder af den videnſkabelige Theologi; men netop derfor kunde det ikke undgaas, at han kom til at fremſætte mange Paaſtande, ſom kunde føre til kjætterſke Conſeqvenſer, og en ſnæverhjærtet Eftertid har derfor gjentagne Gange forkjætret hans Skrifter.

Origināl, oprindelig, ejendommelig. **Originalitēt**, Ejendommelighed.

Orihuēla, Stad i Spanien, 3 M. n. ø. for Murcia, ved Floden Segura. 21,000 J. Biſpeſæde. Livlig Induſtri. Her var tidligere et Univerſitet.

Oringe, en lille Halvø i Sydſjælland tæt ſ. for Vordingborg, lige over for Masnedø, har en Sindsſygeanſtalt nærmeſt for Øſtifterne (med Undtag. af Kjøbenhavn), aabnet 3 Apr. 1858, og oprindel. beregnet paa 120 curable Patienter, men ſenere (fra 1871) udvidet til ogſaa at kunne optage uhelbredelige.

Orinōco, en mægtig Flod i Sydamerika, udſpringer i Sierra Parimas Bjærgland paa Grænſen af Venezuela og Braſilien og gjennemløber Venezuela i en ſtor, mod Ø. aaben Bue, indtil den gjennem en Mængde Arme falder i Atlanterhavet mellem 8° og 10° n. Br. ſ. for Øen Trinidad. Den fører en betydelig Vandmasſe og er allerede 140 M. fra ſit Udløb ved Lavvande ¼ M. og ved Højvande 1⅓ M. bred. Dens vigtigſte Bifloder ere fra venſtre Side Casſiquiare, der forbinder den med Rio Negro, Guaviare, Meta og Apure, fra højre Side Ventuari, Caura og Caroni. Sejladſen paa O. beſværliggjøres ved bevægelige Sandbanker. Over Barren i dens Munding er der kun 14 F. Vand. Længde henimod 400 M.

Orion, et ſtort og glimrende Stjærnebillede; det culminerer midt i Dec. ved Midnat, i Jan. Kl. 10, i Febr. Kl. 8 oſv. I „Bæltet" findes 3 klare Stjærner i en ſkraa ret Linje; de kaldes Jakobsſtaven ell. de tre Konger og findes tæt ſ. for Æqvator. Højere oppe, i Skuldrene, findes Beteigeuze til venſtre, Bellatrix til højre (α og γ Orionis); i Foden til højre er Rigel (β Orionis). I Sværdet ved Stjærnen θ findes Himlens interesſanteſte Taageplet, **O.-Taagen**. — O. var efter Mythen en vældig Jæger, ſom havde beſluttet at udrydde alle Skovens Dyr, men dræbtes af Skorpionen, ſom ſtak ham i Hælen. Begge bleve ſatte paa Himlen.

Orion, græſk Grammatiker og Lexikograph, f. i Theben i Ægypten i det 5te Aarh., forfattede et lexikalſk Værk »Etymologicon«.

Oriſtāno, Stad paa den italienſke Ø Sardinien ved **Oriſtano-Bugten** paa Veſtſiden, 12 M. n. v. for Cagliari. 7,000 J. Ærkebiſpeſæde. Seværdig Kathedralkirke. Havn, Fiſkeri og Handel med Levvarer, Frugt og Vin. Uſund Omegn.

Orizāba, Stad i Mexico ved Sydſiden af den mægtige, 17,360 F. høje Vulkan Orizaba ell. Citlaltepetl, 30 M. ø. ſ. ø. for Mexico, 4,000 F. over Havet. 15,000 J. Bomuldsinduſtri. Store Tabaksplantninger. Jærnbaneforbindelſer med Mexico og Vera-Cruz.

Orizōnte, Orizzōnte, ſ. **Bloemen**.

Orkān, en heftig Hvirvelſtorm, ſom i ſin fulde Voldſomhed kun optræder i det varme Jordbælte, navnlig ved Veſtindien (Tornados), i det indiſke Hav (Cycloner) og i det chineſiſke Hav (Typhon). Hvirvelſtormen gaar mod Solen paa den nordlige, med Solen paa den ſydlige Halvkugle, og Hvirvlen er utvivlſomt frembragt ved den Indflydelſe, Jordens Omdrejning har paa de Luftmasſer, der ſtrømme hen imod et Sted, hvor Luften er bleven fortyndet. O. omſtyrter masſive Bygninger, hvirvler Bjælker og Stene om i Luften, bringer Havet til at ſtige højt over ſine Bredder og ødelægger ſom ofteſt ganſke det Land, den er faret hen over. S. **Vind.**

Orkney, Syd- [ōrkni], en Øgruppe i den ſydlige Del af Atlanterhavet, mell. 60° og 61° ſ. Br. og 27° og 29° v. L., 150 M. ſ. ø. for Cap Hoorn, ere bjærgfulde (den ſtørſte Ø Coronation indt. 5,200 F. høj) og ubeboede og beſøges kun for Sælhundefangſtens Skyld. Opdagede 1822.

Orknøerne, en Øgruppe n. for Skotland, hvorfra de ſkilles ved det indtil 2 M. brede Pentland-Stræde. Der er i alt c. 70 Øer, hvoraf kun 27 ere beboede til Stadighed; Hovedøen Pomona ell. Mainland er lige ſaa ſtor ſom de andre tilſammen. Det hele Areal er c. 20 □ M. med 32,000 J., hvis Hovederhverv er Fiſkeri og Fuglefangſt, Kvæg- og Faareavl, ſamt Vævning af grove Uldſtoffer og Lærred. Øernes Navn kommer af det keltiſke Ork, der betyder en Delphin eller Hval. De ere klippefulde, men ikke over 1,500 F. høje, ſkovløſe og uden ſynderlig Agerdyrkning. De betydeligſte Øer ere fra N. mod S. Weſtra, Papa-Weſtra, North-Ronaldſha, Sanda, Eda, Rowſa, Stronſa og Shapinſha, alle n. for Pomona ell. Mainland, og Hoy, Burra og South-Ronaldſha ſ. for denne Ø. — O. og de nord for liggende Shetlandsøer bleve befolkede af norſke Vikinger i Midten af det 9de Aarh.; disſe maatte c. 875 underkaſte ſig Harald haarfagre, ſom indſatte Jarler af Ragnar Mørejarls Æt, i hvilken Slægt Jarledømmet holdt ſig ogſaa efter at den i det 12te Aarh. var uddød paa Mandsſiden; de meſt bekjendte Jarler vare Sigurd Jarl, ſom faldt i Irland mod Kong Brian 1014, hans Søn Thorfinn, ſom længe beherſkede Nordſkotland (d. 1064), ſamt de hellige Jarler Magnus (d. 1115) og Ragnvald (d. 1158). Dennes Efterfølger Harald maatte, fordi han havde underſtøttet Sverres Modſtandere, 1195 afſtaa Shetland til Norge. Begge Øgrupper kom 1469 i den ſkotſke Konges Beſiddelſe ved Chriſtian I.s Datter Margretes Giftermaal med den ſkotſke Kong Jakob III, da den danſk-norſke Konge maatte ſætte Øerne i Pant for Medgiften, og de bleve aldrig ſiden indløſte. Chriſtendommen blev af Olaf Tryggvesſøn indført paa O. og Shetlandsøerne; begge Øgrupper udgjorde i den katholſke Tid et eget Biſpedømme (Biſpeſædet var Byen Kirkevaag, det nuvær. Kirkwall), ſom ſiden 1152 ſtod under Nidaros Ærkeſtift.

Orlamünde, lille Stad i Hertugd. Sachſen-Altenburg ved Floden Saale, 4 M. ſ. ſ. ø. for Weimar. 1,500 J. — O. var forhen Hovedſtaden i et eget Grevſkab, ſom efterhaanden indlemmedes i Thüringen. Blandt Greverne af O., hvis Slægt uddøde med Otto, der efter et Document endnu levede 1460, medens Genealogerne ſatte hans Død til 1447, maa mærkes Siegfried III (Sønneſøn af Markgrev Albert Bjørn af Brandenburg), der 1181 blev gift med den danſke Konge Valdemar I.s ældſte Datter Sophie og af Kejſer Frederik Barbarosſa blev ſendt til ſin Svoger Kong Knud VI 1188 ſtrax efter hans Tronbeſtigelſe for at bevæge ham til at tage Danmark til Len af Kejſeren (d. 1206), og deres Søn Albert (ſ. d. A.). En Grev Otto, der levede længere hen i det 13de Aarh., var efter Sagnet gift med den ſom Barnemorderſke berygtede Agnes ell. Beatrix (Sagnet vakler mellem disſe Navne), en Datter af Hert. Otto I af Meran; ſ. **Agnes** af O.

Orlāndo di Lāsſo, ſ. **Laſſo.**

»Orlāndo furiōso« (den raſende Roland), ſ. **Arioſto.**

Orléans [āng], Hovedſtad i det franſke Dep. Loiret, ved Loires højre Bred, 15 M. ſ. til v. for Paris. 57,000 J. (1881). Biſpeſæde med en ufuldført gotiſk Kathedralkirke, ſmukt Raadhus, Kornhalle og Agnes Sorels Hus. Bro over Loire. Rytterſtatue af Jeanne Darc, „Jomfruen fra O.“, ſom 8 Maj 1429 undſatte Staden, da den blev belejret af Englænderne. Fabrikation af Uld- og Bomuldsvarer, Sukker og Eddike. Livlig Handel med Vin, Oſt og Tømmer. — Den galliſke Stad Genabum, ſom ſtod her, kaldtes paa Romernes Tid Aureliani, hvoraf det nye Navn O. er kommet. 451 blev den forgjæves belejret af Attila. I den frankiſke Tid, Delingsperioden under Merovingerne, var O. Reſidenſen for en af Kongerne af Neuſtrien, og i Opløsningsperioden under de ſidſte ſvage Carolinger havde Capetingernes Stamfædre, navnl. Hugo d. ſtore, ſom Hertuger af O. Staden i Beſiddelſe. Fra 1343 dannede den med ſit Diſtrict **Orléanais** et eget Hertugdømme, der blev givet ſom Apanage til en Sidelinje af Kongehuſet (ſ. n. A.). For øvrigt er O. hiſtoriſk mærkelig af ovennævnte Belejring Oct. 1428—Maj 1429 og af en Belejring 1563 i den førſte Religionskrig, da den var en af Hugenotternes ſaa faſte Pladſer, af Frants af Guiſe, der blev dræbt under Belejringen, ſom derved ophævedes. Ved O. ſtod 10—11 Oct. og 3—4 Dec. 1870 heftige Kampe imellem den franſke Loirehær og de tyſke Hærførere General v. d. Tann, Storhertugen af Mecklenburg og Prins Fred. Carl af Preusſen.

Orléans [ſ. o.], Hertuger af. Som ovenf. anført udgjorde O. med ſit Diſtrict et Len af den franſke Krone, hvormed under Kongerne af Huſene Valois og Bourbon Sidelinjer af Kongehuſet vare apanagerede, hvorhos under Bourbonerne Chartres i Regelen tilfaldt Hertugen af O.s ældſte Søn ſom Underlen med Hertugtitel, ſom han førte i Faderens Levetid. Den førſte af disſe Hertuger af O. var **Philip,** Kong Philip VI af Valois's fjerde Søn, f. 1336, ſom 1343 blev Hertug af O., men døde 1375 uden legitime Arvinger. — Efter hans Enkes Død 1392 gav Carl VI Hertugdømmet til ſin Broder **Ludvig,** Greve af Valois, f. 1371, ſom under Kongens Sindsſvaghed tilrev ſig Regeringen ſammen med Dronningen Iſabella. Denne Fyrſtes Uſædelighed, Ødſelhed og ſlette Styrelſe paadrog ham Folkets Had, og han kom i heftig Strid med ſin Fætter, Hert. Johan d. uforfærdede af Burgund, der ogſaa vilde regere. Efter en kortvarig Forſoning gav Regentſkabet, ſom de ſkulde føre i Fællesſkab, Anledning til Stridens Gjenudbrud, og 23 Nov. 1407 lod Johan Ludvig myrde i Paris paa Gaden ved en Bande lejede Mordere, nærmeſt for at hævne en privat Fornærmelſe (Ludvig havde gjort ſig til af at have forført Johans Ægteſælle). Dette Mord hidførte den raſende Partikamp mellem det armagnacſke og burgundiſke Parti, ſom gav Frankrig til Pris for alle Haande Rædſler og til ſidſt underlagde det den engelſke Konge Henrik V. — En uægte Søn af Ludvig var den under Navnet „Baſtarden af O.“ bekjendte tapre Dunois (ſ. d. A.); af Ludvigs ægte Sønner med Prinſeſſe Valentine af Milano blev den ældſte, **Carl**, f. 1391, tidligere Greve af Angoulême, Hertug af O. Denne Fyrſte, der var en Svigerſøn af Kongen (gift med ſin Couſine Iſabella, den engelſke Konge Richard II.s Enke) og i andet Ægteſkab gift med Greven af Armagnacs Datter Bona, betragtedes — ſkjønt med Urette, da hele Styrelſen var i Greven af Armagnacs Hænder — ſom Hovedet for det mod Burgund og England kæmpende Parti; han faldt haardt ſaaret i Slaget ved Azincourt 1415 i Englændernes Hænder og blev førſt 25 Aar efter frigivet, hvorpaa han tilbragte Reſten af ſit Liv i Stilhed og under poetiſke Syſler paa ſit Slot i Blois. Han døde 4 Jan. 1465; hans Digte, hvori man for øvrigt aldeles ſavner Spor af hans bevægede Liv, udmærke ſig ved en for den ſenere Middelalder uſædvanlig Formſkjønhed, der endog laaner de kunſtige Allegorier en vis Ynde. — Carls Søn **Ludvig**, Hert. af O., af hans tredje Ægteſkab med Marie af Kleve, blev 1498 franſk Konge under Navn af **Ludvig** XII (ſ. d. A.), da Kongehuſets Hovedlinje var uddød med hans Svoger Carl VIII, og med ham beſteg ſaaledes den orléanſke Linje af det valeſiſke Hus Tronen, ſaa at Hertugdømmet O. igjen for en kort Tid faldt tilbage til Kronen. — Ludvigs Efterfølger og Svigerſøn Frants I gav Hertugdømmet O. førſt til ſin anden Søn **Henrik** (der ogſaa blev Konge ſom H. II), og da denne var bleven Dauphin, til ſin tredje Søn **Carl**, ſom døde ugift 1547; derefter tilfaldt det Henrik II.s tre yngre Sønner efter hverandre, af hvilke **Ludvig** døde ſom Barn 1550, **Carl Maximilian** og **Henrik** bleve Konger (C. IX og H. III). — Henrik IV, den førſte Konge af Huſet Bourbon, gjørde ligeledes ſin anden Søn 1607 til Hertug af O., men han døde allerede 1611, hvorpaa Ludvig XIII 1626 gav Hertugdømmet O. til den tredje og yngſte af Brødrene, **Jean Baptiste Gaſton**, f. 25 Apr. 1608, i Anledning af hans Giftermaal med Marie af Bourbon, Hertugen af Montpenſiers Datter. Denne ærgjerrige, forfængelige og charakterløſe Fyrſte, ſom i Urolighederne mod Richelieu og Mazarin ſpillede en lidet ærefuld Rolle, var ſom eventuel Tronarving under Dronningens lange Ufrugtbarhed ſærlig Gjenſtand baade for Kongens og Richelieus Slinſyge. I god Forſtaaelſe med Kongen ſøgte ſidſtnævnte at ſtyrte Prinſen i Udſvævelſer og ſysſelſætte hans Tilbøjelighed for at ſamle Kunſtſkatte; men Gaſton, der ikke kunde finde ſig i at være aldeles fjærnet fra Statsſagerne, forbandt ſig med ſin Moder Enkedronningen Marie af Medici for at ſtyrte den forhadte og almægtige Miniſter. Han flygtede i Febr. 1631 med flere Stormænd fra Hoffet, ſøgte Hjælp hos Hertug Carl af Lothringen, hvis Søſter Margrete han ægtede, og begav ſig forfulgt af Richelieu til de ſpanſke Nederlande, hvor han ſamlede et Corps paa 2,000 Md., med hvilket han gjorde et Indfald i Frankrig, men blev ſlaaet ved Caſtelnaudary 1 Sept. 1632 og maatte underkaſte ſig Kongen, hvorefter han igjen blev indſat i ſine Beſiddelſer. Siden tog han gjentagne Gange Del i Forbindelſer mod Richelieu, ſaaledes med Cinq-Mars, men reddede ſig ſædvanlig ved at lade ſine Venner i Stikken. Efter Richelieus Død udſonede Mazarin ham med Kongen, og han blev under ſin Broderſøn Ludvig XIV.s Mindreaarighed Rigets Generalſtatholder; men under Frondeurolighederne tog han Parti mod Mazarin. Han viſte imidlertid her ſin gamle Charakterløshed og Vankelmodighed, blev til ſidſt forviſt til ſit Slot i Blois og døde her 2 Febr. 1660 uden mandlige Arvinger. Derimod efterlod han ſig 4 Døtre, neml. af førſte Ægteſkab den bekjendte „Mademoiſelle de Montpenſier“ (ſ. **Montpenſier**), af andet 3, af hvilke den ældſte, **Margrete Louiſe**, blev gift med Storhertug Cosmo III af Toscana og Moder til den ſidſte regerende, efter Morfaderen opkaldte Mediceer, Johan Gaſto. — Det ved Gaſtons Død ledigblevne Hertugdømme gav Ludvig XIV derpaa til ſin eneſte Broder, **Philip** I, tidligere Hertug af Anjou, f. 21 Sept. 1640, fra hvem det nuværende Hus O. nedſtammer. Han ejede desuden Hertugdømmerne Valois, Chartres og Nemours, Herſkabet Montargis ſamt Hertugd. Montpenſier, ſom han 1693 arvede efter ſin ovennævnte Couſine, hvorved Grunden lagdes til Familien O.s umaadelige Rigdomme. Philip var ved den demoraliſerende Opdragelſe, der gaves ham, opvoxet til en kvindagtig og ſvag Perſon. 1661 ægtede han ſin Couſine, den ſkjønne engelſke Prinſesſe Henriette Anna (ſ. d. A.), hvis tvetydige Venſkabsforhold til hans Broder Kongen opvakte Prinſens Slinſyge; hendes pludſelige Død 1670 paadrog ham en dog ubeviſt Miſtanke om Giftmord. Hans anden Ægteſælle var Charlotte Eliſabeth af Pfalz (ſ. d. A.), hvis mandige Væſen og ſtrænge Charakter dannede en ſælſom Contraſt til hans egen. Uagtet ſin Blødagtighed viſte Philip dog ſtor Tapperhed under de nederlandſke Felttog. Han døde af Slagflaad 9 Juni 1701 paa St. Cloud. — Hans Søn af andet Ægteſkab, **Philip** II, bekjendt under Navnet „Regenten“, tidligere Hertug af Chartres, f. 4 Aug. 1674, lige udmærket ved ſtore Talenter og ved ſtore Laſter, erhvervede ſig tidlig under dygtige Lærere grundige Kundſkaber iſær i Mathematik, Chemi og de ſkjønne Videnſkaber og Kunſter og udmærkede ſig 17 Aar gl. i Slagene ved Steenkerke og Neerwinden. Kaldt tilbage fra Hæren af Ludvig XIV hengav han ſig til Udſvævelſer, ſelv efter at han var bleven gift med Ludvig XIV.s og Mad. Monteſpans Datter Françoiſe Marie de Bourbon, Mademoiſelle de Blois. Under den ſpanſke Arvefølgekrig lagde Philip paa ny ſtore militære Talenter for Dagen og nærede den Plan at gjøre Krav paa den ſpanſke Trone, hvis Ludvig XIV opgav ſine Fordringer, hvorfor denne, der ſtadig betragtede Philip med miſtænkſomme Øjne, endog tænkte paa at ſtille ham under

Anklage ſom Højforræder. Da der 1711—12 indtraf ſaa mange Dødsfald i Kongefamilien og navnlig af de eventuelle Tronarvinger, gik der Rygter om, at Philip, der ſyslede meget med Chemi, havde forgivet dem for at bane ſig ſelv Vej til Tronen; Folket raſede mod den foregivne Morder og truede hans Liv, og Hertugen bad ſelv indtrængende Kongen om en ſtræng Underſøgelſe, ſom dog ikke blev foretaget. Efter Ludvigs Død 1715 blev Philip i Stedet for Kongens i hans Teſtament dertil indſatte uægte Søn, Philips Svoger Hertugen af Maine, af Parlamentet erkjendt for Regent i Ludvig XV.s Mindreaarighed. Den 7—8aarige Regentſkabsperiode (»la Régence«) er betegnet ved Laws Finansoperationer og Frankrigs Deltagelſe i Quadrupelalliancen mod Spanien, ved Cardinal Dubois's uindſkrænkede Indflydelſe og ved den ſkamløſe Uſædelighed og Frivolitet, ſom udgaaende fra Hertugregentens Hof gjennemſtrømmede det franſke Folk. 15 Febr. 1723 lod Philip den unge Konge krone og nedlagde Regentſkabet; efter Dubois's Død i Aug. lod han ſig dog bevæge til at indtræde i hans Sted ſom første Miniſter, men døde allerede 2 Dec. ſ. A. Hans Ægtefælle havde født ham 8 Børn; desuden havde han to uægte Sønner, Charles, Abbé St. Alban, der blev Ærkebiſkop i Cambray, og Jean Phil., Chevalier d'O., Storprior af Frankrig. — **Ludvig**, Hertug af O., den foreg.s Søn, f. 4 Aug. 1703, var en fuldſtændig Modſætning til Faderen; han ægtede 1724 en Prinſesſe af Baden, efter hvis tidlige Død 1726 han trak ſig tilbage i Kloſtret Ste Geneviève for uforſtyrret at kunne følge ſin Tilbøjelighed til fromme Religionsøvelſer og døde der 4 Febr. 1752. — Hans eneſte Søn, **Ludvig Philip**, Hertug af O., f. 1725, var 1742 med i Felttoget i Nederlandene og ægtede 1743 Louiſe Henriette af Bourbon-Conti. Efter hendes Død 1759 trak han ſig tilbage til ſit Gods i Bagnolet og tilbragte ſin meſte Tid med dramatiſke Arbejder. Han ægtede 1773 Marquiſe Montesſon (f. 1737, d. 1806) og døde 1785. Foruden den nedennævnte Søn af ſ. N. havde han en Datter, **Louiſe Marie Th. Bath.**, f. 1750, d. 1822, ſom ægtede Hertug Ludvig af Bourbon og blev Moder til Hertugen af Enghien. — Sønnen, **Ludvig Philip**, Hertug af O., f. 13 Apr. 1747 paa Slottet St. Cloud, blev 1752 Hertug af Chartres og 1785 Hertug af O. Han udmærkede ſig i ſin Ungdom ved et ſmukt Ydre og havde gode Aandsevner, men var af ſvag Charakter og uden faſte Grundſætninger, og han hengav ſig tidlig til grove Udſvævelſer, ſom ſkæmmede hans Ydre og ſløvede hans Sjæl. Allerede tidlig ſtillede O. ſig paa Frihedsvennernes Side, modſatte ſig 1771 Maupeous Voldſomhed imod Parlamenterne og blev derfor forviſt fra Hoffet indt. 1774. Han deltog 1778 i Søſlaget ved Ouesſant, men blev uretfærdig beſkyldt for at have viſt Fejhed og fjernet paa Grund af Dronningens Uvilje. Under et Beſøg i England knyttede han ſig nær til Prinſen af Wales og ſøgte ſenere at indføre engelſke Vaner i Frankrig; ligeledes var han en nøje Omgangsven af Greven af Artois (Carl X), men ſtod ellers paa fjendtlig Fod med Hoffet. Med kunſtlet Iver tog han ſig af alle nye Opfindelſer (gik ſelv en Gang op med Montgolfiers Luftballon) og aabnede ſit Slot Palais Royals Haver for Almenheden, til Dels viſtnok for at vinde en Indtægt af de indrettede Butiker og Caféer. Ogſaa lod han ſig vælge til Stormeſter for Frimurerne. 1787 hørte han til Oppoſitionen i Notablernes Forſamling og proteſterede i Paris's Parlament mod den af Kongen paabudne Indſkrivning af et nyt Statslaan. I Rigsſtænderne 1789 ſtod han i Spidſen for Adelens Mindretal, der 25 Juni ſluttede ſig til tredje Stand; ſenere beſkyldte Hoffet ham for at have fremkaldt Folkemasſens revolutionære Udbrud ved Pengeuddeling, ſærlig Toget til Verſailles 5 Oct. Han blev derfor bortſendt til England, tilſyneladende i et diplomatiſk Hverv, indtil Juni 1790 og miſtænktes ſtadig for at nære Planer om at blive Rigets Statholder; viſtnok tænkte Laclos og andre Politikere paa at ſkyde ham ſaaledes frem, men han var altfor magelig og lidet ærgjerrig. Gjentagne Tilnærmelſer til Hoffet afviſtes haanlig, endnu i Jan. 1792, og O. knyttede ſig derfor nærmere til Danton. Efter Kongedømmets Fald tog han Navnet „Borger Égalité“ (Lighed), ſom Paris's Commune tillagde ham, og hørte i Conventet til Bjergpartiet, ſamt ſtemte for Ludvig XVI.s Død. Men da hans ældſte Søn, Ludvig Philip, i Apr. 1793 flygtede med Dumouriez til Udlandet, blev O. fængſlet i Marſeille ſom miſtænkt og ført til Paris, hvor han blev dødsdømt og henrettet 6 Nov. 1793. Han havde 1769 ægtet Louiſe Marie Adélaide af Bourbon-Penthièvre (f. 1753), der var lige ſaa dydig og ædel, ſom han ſelv var laſtefuld; hun blev holdt i Fangenſkab fra Apr. 1793 indtil Sept. 1795 og forviſtes to Aar ſenere, boſatte ſig i Spanien indtil 1814 og døde 1822 i Paris. Deres Børn vare **Ludvig Philip**, Hertug af O., ſom 1830 blev de franſkes Konge (ſ. d. A.); Anton Philip, Hertug af Montpenſier, f. 1775, d. 1807 i England; Adélaide (ſ. d. A.) og Alfons, Greve af Beaujolais, f. 1779, d. 1808 paa Malta. — Ludvig Philips ældſte Søn, Ferdinand, f. 3 Sept. 1810 i Palermo, hed indtil 1830 Hertug af Chartres og ſiden Hertug af O. Han blev fra 1819 uddannet i Collège Henri IV i Paris og ſiden i den polytechniſke Skole, var 1831—32 med paa Toget i Belgien og 1835—39 i flere Felttog i Algérien. Han var meget afholdt for ſin Kjækhed og ſin ridderlige Tænkemaade, ſin Kjærlighed til Kunſt og Videnſkab og ſine friſindede Grundſætninger; det vakte derfor almindelig Sorg, da han 13 Juli 1842 kom af Dage i Neuilly ved at ſpringe ud af ſin Vogn, da Heſtene løb løbſk, og hans Død ſvækkede i høj Grad Julikongedømmet. Han havde 30 Maj 1837 ægtet Prinſesſe Helene af Mecklenburg-Schwerin (f. 24 Jan. 1814, d. 18 Maj 1858) og efterlod to Sønner, Ludvig Philip, Greve af Paris, og Robert, Hertug af Chartres (ſ. d. A.). Om de andre orléanſke Prinſer ſ. **Aumale, Joinville, Montpenſier** og **Nemours**. Efter Reſtaurationen 1814 fik Ludvig Philip de orléanſke Godſer tilbage, dels de ſaakaldte Apanagegodſer, der tilſtodes de kongelige Prinſer i Stedet for en Aarpenge (førſt Ludvig XIV.s Broder Philip), dels Privatejendomme, ſom vare vundne ved Arv, Ægteſkab, Kjøb oſv. De førſte faldt 1830 til Kronen og henlagdes 1832 under Civilliſten, men inddroges 1848 under Statsejendommene; de ſidſte overførte Ludvig Philip 7 Aug. 1830, førend han modtog Kronen, ved et Gavebrev til ſine Børn. Nationalforſamlingen lagde 1848 Beſlag paa dem for at dække Civilliſtens Gjæld, men forkaſtede et Forſlag af Jules Favre om at inddrage dem. Derimod var det en af Præſident Louis Napoleons førſte Handlinger efter Statscoupet ved et Decret af 22 Jan. 1852 at inddrage dem i Følge den ældre franſke Statsret og nyere Lovregler fra 1790 og 1814, hvorefter de en Prins tilhørende Godſer ved hans Tronbeſtigelſe ſkulde tilfalde Kronen; Gavebrevet af 1830 maatte derfor betragtes ſom retsſtridigt og ugyldigt. Dog ſkulde Civilliſtens Gjæld dækkes og en Aarpenge af 300,000 Frcs. udredes til Hertuginde Helene af O., ſom imidlertid ſtolt afſlog at modtage noget af „den, der havde plyndret hendes Børn"; ſenere faſtſattes lignende Summer til Ludvig Philips Døtre. Decretet vakte megen Misbilligelſe i og uden for Frankrig; Prinſerne af O. nedlagde Indſigelſe, men en Retsſag ſtandſedes ved en Beſlutning af det franſke Statsraad, der erklærede Domſtolen incompetent. En ſtor Del af Godſerne blev ſiden ſolgt og Renterne brugte til almennyttige eller velgjørende Stiftelſer; efter Kejſerdømmets Fald blev Reſten af Godſerne (til en Værdi af 40—50 Mill. Frcs.) tilbagegivet Familien O. ved Lov af 21 Dec. 1872, hvorimod den gav Afkald paa al Erſtatning.

Orléansville [orleangvil], en Militærſtation i den franſke Prov. Algérien i Nordafrika i Schelif-Dalen, 22 M. v. ſ. v. for Algier. 4,000 J.

Orleântræet (Bixa Orellana), af en med Reſedaer og Violer beſlægtet Familie, har hjemme i det tropiſke Amerika, men har ved Dyrkning faaet en betydelig Udbredelſe i de varme Lande. Den yderſte Del af Frøſkallen leverer et rødgult Farveſtof, **Orlean** ell. Roucon, der kommer i Handelen ſom ſtore Kager og bruges til at farve Træ, Smør, Oſt (Cheſteroſt), Confiturer og til Ferniſſer, i Medicinen til enkelte Plaſtre (Gummiplaſter), ſjældnere til Farvning af Tøj.

Orley, Barent ell. Bernardin van [ōrrlæ], flanderſk Maler, f. 1488—90 i Bryſſel, d. 1541, uddannede ſig iſær i Italien, dels i Venezia, dels i Rom ſom Elev af Rafael. Af hans Malerier kunne nævnes „Den hellige Familie" i Liverpool, efter Lionardos Compoſition, en „Pietà" og „Hjob" i Muſeet i Bryſſel, „Dommedag" i Vajſenhuskirken i Antwerpen o. fl.; men foruden med det egentlige Maleri gav han ſig ogſaa af med Glasmalerier og vævede Tapeter, hvortil han har gjort en Mængde Cartoner. Fortſættelſen af de Rafaelſke Tapeter ſkyldes ſaaledes viſtnok ham, ligeſom ogſaa Rafaels egne bleve vævede under hans Opſyn i Arras i Flandern.

Orlog, Krig, Fejde, nu iſær om Søkrig og Krigstjeneſte til Søs. **Orlogsmand**, almindel. Udtryk for et Staten tilhørende, armeret Krigsſkib. **Orlogsſkib**, ældre Udtryk for et Linjeſkib. **Orlogsværft**, et Skibsværft til Bygning, Vedligeholdelſe og Udruſtning af Statens Krigsflaade. I Danmark, Norge og Sverige findes kun ēt, henholdsvis i Kjøbenhavn, Horten og Carlskrona. Det i Kjøbenhavn er beliggende langs den nordre og øſtre Side af Byen. Tidligere var Værftet fordelt paa 3 Steder: dels paa det her beſkrevne Sted (Nyholm), dels langs den indre Havn fra Nyhavn til Holmens Kirke (Gammelholm, i ældre Tid Bremerholm) og endelig paa den anden Side af Havnen lige over for paa Chriſtianshavns Side, kaldt „Dokken" efter den herværende Dok, ſom længe var Flaadens eneſte. Det førſte Anlæg af O. var paa Bremerholm; ſenere paabegyndtes et Anlæg paa Nyholm 1685 og kaldtes da „Ny Werk". Det beſtod kun af en lille, opfyldt Ø med en Indhegning ved Bomme og Pæle, kaldt „Hocken", beſtemt til Oplag for Flaadens Skibe. Senere udvidedes denne Ø, Beddinger opførtes, og 6 Oct. 1692 løb det førſte her byggede Skib af Stabelen, „Danebrog", bekjendt ved Affairen i Kjøge Bugt. 1728 dannedes en Kjølhalingsplads ved Nedſænkningen af Linjeſkibet „Elefanten", og flere andre Øer dannedes, ſaaſom Frederiksholm, Dokkeøen (tidligere Ankerøen), Arſenaløen og Chriſtiansholm (tidl. Motzmans Plads), hvilken ſidſte man 1723 tilkjøbte ſig, men atter ſolgte 1866. Paa den nordligſte Ø Nyholm findes Beddingerne til Bygningen af Skibene og Værkſteder for Tilvirkning af Torpedoer og til Jærnſkibsbyggeriet; paa den næſte Ø Frederiksholm findes Smedjen, Maſkinværkſtedet, Magaſiner til Flaadens Forſyning med alt, undtagen Proviant og Artillerigjenſtande, ſamt en Del Kanonbaadsſkure; paa Arſenaløen Reſten af Kanonbaadsſkurene, Proviantmagaſinet og Magaſiner til Flaadens Forſyning med Kanoner og Raperter, ſamt Laboratoriet. 1736—39 byggedes paa Chriſtianshavn en Dok til Marinen, men denne blev afhændet 1872, ſaa at hele Værftet for Tiden (1888) er concentreret paa ēt Sted, optagende et Areal af c. 145 Td. Land, hvoraf c. 65 er Vandareal, hvor Flaaden oplægges, naar den ikke er i Brug. Foruden diſſe Øer har her Tid efter anden været flere Øer, der i Tidernes Løb ere forſvundne, idet de ved Opfyldning ere blevne dragne ind i andre, ſtørre Øer, f. Ex. den gamle Ankerø og gamle Stenkiſte Langøen, den nye Ankerø Stenøen. Marinen ejede 1800—32 den ſaakaldte Bodenhoffs Plads.

Orlov, kortvarig Fritagelſe for den militære Tjeneſte med Tilladelſe til at rejſe bort fra Garniſonsſtedet.

Orlov [lōff], en ruſſiſk Adelsſlægt, der alt nævnes i det 16de Aarh. Efter Sagnet ſkulde **Ivan O.** henrettes 1689 for Deltagelſe i Strelitſernes Oprør, men blev paa Grund af ſin Standhaftighed og Dødsforagt benaadet og anſat ſom Officer i den nye Garde. — Hans Søn, **Grigorij O.**, blev Generalmajor og Gouverneur i Novgorod og efterlod 5 Sønner, af hvilke to ſpillede vigtige Roller i Ruslands Hiſtorie. — **Grigorij O.**, f. 17 Oct. 1734, tjente i Hæren under Syvaarskrigen og førte 1758 en preuſſiſk General ſom Krigsfange til St.

Petersborg. Her vandt han ved ſin Skjønhed Storfyrſtinde Katharinas (K. II) Yndeſt og blev ſnart hendes Elſker i Stedet for Staniſl. Poniatowſki, der nylig var kaldt tilbage til Polen. O. var Hovedmanden for den Revolution, ſom 1762 ſatte Katharina paa Tronen, og blev til Løn rigt udſtyret med Godſer og Værdigheder; han blev tillige med ſine Brødre ophøjet i Greveſtanden og til ſidſt Generalfelttøjmeſter, ſamt 1772 udnævnt til tyſk Rigsfyrſte. Han øvede ſtor Indflydelſe paa Kejſerinden, der endog ſkal have tænkt paa at ægte ham, men krænkede Ariſtokratiet ved ſit ſtolte og raa Væſen og blev efterhaanden trængt i Skyggen af andre Yndlinge. 1771 blev O. bortſendt fra Hoffet i politiſke Hverv og fik 1772 et prægtigt Marmorſlot i St. Petersborg, medens han til Gjengjæld opførte Arſenalet ſammeſteds paa egen Bekoſtning. Dybt krænket over, at Kejſerinden havde overført ſin Kjærlighed paa Potemkin, giftede han ſig 1775 pludſelig, men blev 1782 vanvittig og døde 24 Apr. 1783. Fra hans Forbindelſe med Katharina II ſtammer Greveſlægten Bobrinſkij. — **Alexej O.**, den foreg.s Broder, f. 1737, tog ſom Gardeofficer fremragende Del i Revolutionen 1762, idet han hentede Katharina II fra Peterhof og udraabte hende til Kejſerinde. Siden var han, der havde Kæmpekræfter, Hovedmanden ved Peter III.s Mord. 1770 blev han ſom Generaladmiral ſat i Spidſen for den rusſiſke Flaade (ſ. **Elphinſtone**), der ødelagde den tyrkiſke Flaade ved Tſchesme, og fik nu Tilnavnet „Tſchesmenſkij“. Efter Katharina II.s Død 1796 blev O. forviſt fra Hoffet og Moſkva, efter at han førſt tillige med Borætinſkij — den eneſte overlevende af Peter III.s Mordere foruden O. — havde maattet bære Ligklædet, da Peters Lig flyttedes. Efter Kejſer Pauls Mord 1801 vendte O. tilbage til Moſkva, hvor han døde 5 Jan. 1808. Tilnavnet Tſchesmenſkij overførtes paa hans uægte Søn, der døde 1820 ſom Generalmajor. — En tredje Broder, **Fedor O.**, f. 1741, d. 1796, der udmærkede ſig ſom General imod Tyrkerne, havde tvende uægte Sønner, der ſenere gjorde ſig bekjendte. — **Michael O.**, f. 1785, var Adjudant hos Kejſer Alexander I og ſluttede 1814 Aftalen om Paris's Capitulation, men blev ſom formentlig Deltager i Militæropſtanden 1825 forviſt til ſine Godſer; d. 1842. — **Alexej O.**, f. 8 Oct. 1787, udmærkede ſig ſom Rytterofficer i Krigen med Frankrig og var 1825 Oberſt i St. Petersborg; han viſte ved Opſtanden i Dec. ſtor Iver og Kraft og blev til Løn Greve og Generaladjudant hos Kejſer Nikolaj I. 1828—29 førte O. en Diviſion Rytteri imod Tyrkerne og ſluttede Freden i Adrianopel; han brugtes ſiden i flere vigtige Sendelſer, ſaaledes 1831 til Polen (hvor hans Nærværelſe ſamtidig med Storfyrſt Conſtantins og General Diebitſchs Død af Cholera fremkaldte Rygtet om, at han havde bragt dem Gift), 1832 til Haag og London i Anledning af Belgiens Løsrivelſe og 1833 til Conſtantinopel, hvor han overtalte Sultanen til at underſkrive en for Rusland meget gunſtig Tractat. Siden blev han Rigsraad og 1844 Chef for Politiet, fulgte ſom Kejſer Nikolajs Fortrolige denne paa flere Rejſer til Udlandet og ſendtes 1854 til Wien for at drage Øſterrig over paa Ruslands Side. 1856 deltog han i Fredscongresſen i Paris, blev i Sept. ſ. A. ophøjet til Fyrſte, ſamt Formand for Rigsraadet og Miniſterraadet; d. 21 Maj 1861. — Hans eneſte Søn, **Nikolaj O.**, udmærkede ſig i den orientalſke Krig og miſtede ved Siliſtrias Belejring en Arm og et Øje; han blev Generallieutenant og brugtes ſiden ſom Diplomat, ſaaledes 1871 i London, 1872—80 i Paris og derefter i Berlin; d. 1885 i Fontainebleau. — En Datterſøn af den fjerde Broder, **Vladimir Davydov**, fik 1856 Tilladelſe til at optage Navnet O. (O.-D.) og gjorde ſig bekjendt ſom Leder for Adelens Modſtand imod Livegenſkabets Ophør og ſom Ordfører for Moſkvas Adel, da den 1865 krævede en fri Forfatning. Han miſtede derfor ſin Poſt ſom Overceremonimeſter ved Hoffet og var n. A. Formand for Gouvernementsforſamlingen i St. Petersborg, der blev opløſt i Jan. 1867 for ſin Oppoſition. — Ikke beſlægtet med disſe O. er en Familie **O.-Denisſov**, der i tre Slægtled ſiden 1799 har afgivet Hetmaner for de donſke Koſakker. **Vasſilij O.-D.**, f. 1777, d. 1843 ſom Ryttergeneral, udmærkede ſig i Krigen 1812—13, iſær ved Lejpzig; hans Søn, **Fedor O.-D.**, d. 1865, gjorde god Tjeneſte i den orientalſke Krig 1853—55.

Orlovſkij, Boris Ivanovitſch [lōff], rusſiſk Billedhugger, f. 1793, d. 1837, født Livegen, men frigiven for ſit Talents Skyld, kom til Italien 1822, hvor han uddannede ſig under Thorvaldſens Vejledning. 1829 drog han tilbage til St. Petersborg, blev Profesſor der og udførte en Mængde Arbejder, hvoriblandt fremhæves Englen oven paa Alexanderſøjlen, Alexander I.s kolosſale Buſte m. fl.

Orm ell. **Ormin**, gammel-engelſk Forfatter fra det 13de Aarh.; ſ. Ormulum.

Orme (Vermes) kaldte Linné alle hvirvelløſe Dyr med Fradrag af Inſekterne; nu ere Bløddyr og Straaldyr ſkilte fra dem, og O.s Række omfatter 1) **Ledormene** (Igler og Børſteorme) og 2) de **uleddede O.** ell. Hvidormene (Rundorme, Kradſere, Fladorme, Ikter og Bændelorme). O. opfattes enten ſom en lavere Afdeling af Leddyrene eller ſom en Række for ſig ſelv. Enkelte Syſtematikere have atter givet Begrebet O. et videre Omfang, ſaa at f. Ex. Pighude og Søpunge komme ind derunder. I det daglige Liv bruges Benævnelſen O. ofte i Betydning af Inſektlarver.

Ormefrø, Flores Cinæ, kaldes de ikke fuldt udſprungne Blomſterkurve af Bynkearter (Artemisia) fra Egnen mellem det kaſpiſke Hav og Aralſøen. Den virkſomme Beſtanddel er en Syre, Santonin, der anvendes ſom Santoninkager, **Ormekager**, mod Rundorme hos Børn. Santoninet er giftigt og bør derfor kun anvendes efter en Læges Raad.

Ormegrav. En „Ormegaard“ (eller et Ormetaarn) omtales et Par Gange i nordiſke uhiſtoriſke Kilder ſom en Art Fængſel, hvori gruſomme Fyrſter anbragte deres fangne Fjender, for at de der vrimlende „Orme“, d. e. Slanger, kunde kaſte ſig over dem og dræbe dem. Meſt bekjendt er, hvorledes den engelſke Konge Ella lader Ragnar Lodbrog ſætte i en Ormegaard, da han ikke vil ſige ſit Navn. Ogſaa Gjukungen Gunnar dræbes af Kong Atle paa lignende Maade.

Ormemide, ſ. **Linguatula.**

Ormemidler, Anthelmintica, kaldes ſaadanne Lægemidler, der anvendes til at dræbe eller afdrive Indvoldsorme, ſaaledes Ormefrø, Granatrodbark, Bregnerod o. fl. a.

Ormemusling, d. ſ. ſ. Boreorm, ſ. **Borende Dyr.**

Ormepadde (Coecilia), en lille Gruppe af Padder med et trindt, ormedannet, lemmeløſt Legeme, uden Hale, med lidet Hoved og Øjnene ſkjulte under Huden, der er nøgen (eller forſynet med ſmaa, i Huden ſkjulte Skæl) og afdelt i Ringe. De henføres tidligere til Slangerne, men ſtaa nærmeſt ved Fiſkepadderne, hvilke de f. Ex. ligne i Hvirvlernes Form; de findes i de varmere Lande og opholde ſig i Jorden eller i Myre- og Termitboer. Deres Udviklingshiſtorie er endnu kun ufuldſtændig kjendt, men man ved dog, at nogle Arter føde levende Unger, ſom i Foſterlivet ere udſtyrede med Gjæller (til Dels af meget ualmindelig Beſkaffenhed) ligeſom andre Paddeunger; andre Arter ere æglæggende; hos en oſtindiſk Art (Ichthyophis glutinosus) har Larven i Ægget ſtore Gjæller, ſom miſtes, naar den forlader Ægget for at leve i Vandet, hvor den opholder ſig, ſom det ſynes, temmelig længe og i den Tid er forſynet med vel udviklede Øjne, Sidelinjeorganer og en kort, ſammentrykt og med Svømmebræmme udſtyret Hale.

Ormepølſe, ſ. **Søpølſe.**

Ormeſlange (Typhlops), en lille Gruppe af giftløſe, ormedannede Smaaſlanger, ganſke eller næſten uden Hale, med yderſt lille Hoved og Gab og Øjnene dækkede af Huden. Levemaade og Opholdsſted have de til fælles med Ormepadder og Ormeøgler, fra hvilke de ſkjelnes ved Kroppens Beklædning med glatte, taglagte Skæl.

Ormeſnegl ell. **Ormeſnække** (Vermetus), en ved ſin ejendommelige Skalform udmærket Havſnegleſlægt; i Stedet for, at Skalvindingerne ellers følge tæt og regelmæsſig paa hverandre, ere de her uregelmæsſige og adſkilte, og Skallen, der er fæſtet til en Sten eller en anden faſt Gjenſtand ligeſom en Rørormeſkal, faar derved ſtor Lighed navnlig med Serpula-Skaller.

Ormeſygdom (Helminthiasis), den ved Indvoldsormes Tilſtedeværelſe i Legemet og iſær i Tarmkanalen fremkaldte ſygelige Tilſtand. I Tarmkanalen forekomme navnlig Springorme (i Tyktarmen), Bændelorme (i Tyndtarmen) og Spolorme (begge Steder); Trichinerne udbrede ſig fra Tarmen næſten over hele Legemet; Blæreormene blive hyppigſt ſiddende i Leveren. De ved Ormene fremkaldte ſygelige Tilfælde ere meget forſkjellige efter den hjemſøgtes Individualitet; undertiden forraade de (iſær Spolorme) ſlet ikke deres Tilſtedeværelſe, førend Ormen eller Stykker deraf afgaa med Aabningen, medens der hos andre opſtaar endog betydelige Ulemper, hvorved det dog maa bemærkes, at mangfoldige ſygelige Tilſtande iſær af Lægfolk ſættes i Forbindelſe med „Orm", uden at de i Virkeligheden have det mindſte at gjøre dermed. Springormene genere navnlig ved den beſværlige Kløe, de fremkalde i Endetarmsaabningen. Bændelormene kunne medføre heftige Smerteanfald, Fordøjelſesforſtyrrelſer og Afmagring. Mere tvivlſomme ere viſtnok de ſaakaldte „Ormekramper", Krampeanfald, der ſkulle forklares ſom Reflexbevægelſer fra den ved Ormenes Tilſtedeværelſe foraarſagede Irritation.

Ormetungede Krybdyr (Vermilingula), ſ. **Chamæleon**; v. **Pattedyr**, ſ. **Myreſluger.**

Ormeøgle (Amphisbæna), en lille Gruppe af Krybdyr, der have ſamme Legemsform ſom Ormepadderne og ligeſom disſe ere blinde, da de ſmaa Øjne ere dækkede af Huden; lidt mere Spor til Hale have de dog, og ēn Art (Chirotes) har ſmaa Forlemmer. De føre en underjordiſk Levemaade ligeſom Ormeſlangerne og Ormepadderne, fra hvilke de let ſkjelnes derved, at Hovedet er beklædt med kantede Plader og Kroppen med ſmaa, rectangulære, i Ringe ordnede Skæl. De ſkulle bevæge ſig lige let frem og tilbage og findes kun i varmere Lande, ēn Art dog ogſaa i Sydeuropa.

Ormulum [ōr] er Titlen paa en omfangsrig Samling af verſificerede Prædikener, ſkrevne paa Gammel-Engelſk (Halvſachſiſk), rimeligvis i det 13de Aarh. Titlen »O.« har Værkets Forfatter givet det efter ſit eget Navn, Orm eller Ormin. Samlingen har Interesſe i ſproglig Henſeende, bl. a. fordi Retſkrivningen af Forfatteren er ført nær op til Samtidens Udtale af det daværende levende engelſke Sprog.

Ormus-Strædet [ōr], mellem Perſien og Arabien, fører fra den perſiſke Bugt ud i det indiſke Ocean og er paa det ſmalleſte 7 M. bred. Det har ſit Navn efter den lille Klippeø **Ormus**, der i det 16de Aarh. tilhørte Portugiſerne. Staden O. paa Øen var tidligere en betydelig Handelsſtad, men er nu næſten ganſke øde.

Ormuzd ell. **Ormazd** [ōr] (i Zendſproget Ahura mazdâo, den viſe Herre), i Zoroaſters Religion den gode Gud, det godes og Lyſets Princip, i Modſætn. til Ahriman, det ondes og Mørkets Princip.

Ornamēnt, Prydelſe (iſær i Bygningskunſten). **Ornamentik.** De ældſte Ytringer af Menneſkets kunſtneriſke Anlæg, ſom kjendes, fra den palæolithiſke Stenalder, beſtaa i naturaliſtiſk behandlede Dyrebilleder, ſjældnere i naturmæsſige Gjengivelſer af Planteformer; nogen ſtiliſeret O. gaves den Gang ikke. Førſt fra den neolithiſke Stenalder foreligger der en egentlig O., hvori Grundelementerne ere Punktet og den rette Linje, der benyttes i afvexlende Sammenſtillinger. Billeder af Dyr og Planter forekomme næſten ikke, og der er kun gjort enkelte Forſøg paa at decorere med et Menneſkehoved. Med Bronzealderen indtræder O. i et nyt Stadium, idet den buede Linje fortrinsvis benyttes, i concentriſke Kredſe, ſammenſatte og ſmagfulde Spiralmønſtre, Bølgelinjer oſv.; Plantemotiver ere endnu ukjendte, og Dyremotiverne ſpille en underordnet Rolle. En rigere udviklet O. forekommer dog i denne Periode over et bredt Bælte gjennem Europa fra Grækenland og nærliggende Egne indtil Skandinavien. I de følgende Tidsrum, medens Kunſten i Syden efterhaanden naaede den ſtørſte Højde, bleve Motiver fra Dyre- og Planteverdenen de væſentligſte Elementer i O., idet man ſaaledes, efter en lang Kunſtudvikling, paa en vis Maade vendte tilbage til den førſte Begyndelſe i den qvaternære Tid. Samtidig og ſenere findes der hos Barbarerne i det øvrige Europa, ved Siden af en ſtadig Modtagen af Elementer fra den overlegne klasſiſke Kunſt, en fremtrædende Tendens til at uddanne en ſelvſtændig O. paa Grundlag af Dyrefigurer. De fyldigſte Exempler paa en ſaadan Dyreornamentik foreligge i Folkevandringstidens barbariſke Kunſt, i den ejendommelige irſke Stil fra den ældſte Middelalder og navnlig i den yngre nordiſke Jærnalder. Plantemotiver forekomme kun ſom fremmede Laan, de lineære Elementer ere af underordnet Betydning, men ſtiliſerede Dyrebilleder i beſtandig nye Omdannelſer danne en bizar og indviklet O., og dette er hele Tidens Kunſt. I Middelalderen og ſenere Tider er man beſtandig paa ny vendt tilbage til den klasſiſke Oldtids Kunſt, og paa Grundlag heraf er der inden for de forſkjellige Stilarter blevet udviklet nye Ornamentgrupper. Der er her kun blevet omtalt tre Hovedarter af O.: **Linje-**, **Blad-** og **Dyre-O.**, ſom betegnende den fremadſtridende kunſtneriſke Udvikling. Men ved Siden heraf rummer ældre og yngre Tiders O. Motiver af mange andre Arter, prægede af hver enkelt Periodes hele Kunſtfølelſe og væſentlig beroende paa de Stoffer og Midler, ſom ſtod til Raadighed. Hvert Stof giver Anledning til visſe Motiver, ſom kun ikke ere bundne hertil, men næſten umiddelbart efter deres Fødſel overflyttes til andre Stoffer; der kan ſaaledes tales om textile og architektoniſke Motiver, om Baand- og Fletværks-O., om Jærn- og Træmotiver oſv. Den anden væſentlig beſtemmende Factor er Redſkabet, fra det ſimpleſte og førſte, Fingeren og Pinden, hvorved der frembringes Indtryk og Streger, til alle de Midler, hvorover Nutidens Technik raader.

Ornat (lat. ornatus, d. e. Prydelſe) bruges ſærlig ſom Betegnelſe for de geiſtliges Embedsdragt.

Orne (norſk og ſvenſk: Raane), et Hanſvin.

Orne [orrn], Departem. i det nordveſtlige Frankrig, omgivet af Dep. Calvados, Eure, Eure-Loir, Sarthe, Mayenne og la Manche. 111 □ M. med 376,000 J. (1881). Det er fra Ø. til V. gjennemſkaaret af et Højdedrag, der danner talrige ſmukke Dale. De vigtigſte Vandløb ere Orne, der herfra gjennem Calvados løber til Kanalen, Rille, der løber ind i Dep. Eure til Seine, Sarthe og Mayenne. Foruden de ſædvanlige Kornſorter dyrkes megen Hør og Hamp. Af Mineralprodukter findes Jærn og gode Ler- og Stenarter. De vigtigſte Induſtrigrene ere Forarbejdelſen af Jærnet og andre Metaller, ſamt Fabrikation af Bomuldsſtoffer og Læder. Hovedſtad Alençon.

Ornellas, Agoſtinho de, portug. Digter, f. 1836 i Funchal, var fra 1859 til 1867 i diplomatiſk Function i Nordamerika, Berlin, Rio Janeiro, St. Petersborg og London. Foruden ved originale lyriſke Digte har han gjort ſig bekjendt ved en Overſættelſe af Goethes Fauſt paa Portugiſiſk (1861—73).

Ornithichniter, forſtenede Aftryk af Fuglefodſpor; berømte ere iſær de talrige O. i den røde Sandſten i Connecticutdalen i Nordamerika, der hidrøre fra Triasdannelſen, og hvoriblandt der er Fodſpor med ½ Alen lange Tæer, maaſke af kæmpemæsſige, ſtrudſeagtige Fugle (Ornithichnites giganteus), eller maaſke ſnarere af ſtore hoppende Krybdyr (Kæmpeøgler).

Ornithologi, Læren og Kundſkaben om Fuglene; **Ornitholog**, En, der giver ſig af med dette Studium. Blandt de ældre ornithologiſke Hovedværker kunne nævnes Brisſons »Ornithologia« (6 Bd., 1760), Buffons »Histoire nat. d. Oiseaux« 10 Dele med 984 »Planches enluminées« (1770—86), Temminck »Manuel d'Ornithologie« (1820—40) og »Nouveau recueil de planches coloriées d'Oiseaux«, 5 Bd. med 600 Tavler (1820—38); blandt de nyere Naumanns „Naturgeſchichte der Vögel Deutſchlands", 12 Dele med 337 Tavler (1822—44), Gray »Genera of Birds«, 3 Bd. med 371 Tavler (1844—49), Goulds Pragtværker (»Birds of Europe, Asia and Australia«), flere Værker af Schlegel, Bonaparte, Sclater, Hartlaub, Cabanis, Finſch o. fl., de ornithologiſke Tidsſkrifter („Ibis", „Zeitſchrift f. Ornithologie" oſv.); af anatomiſke Arbejder Tiedemanns „Anatomie und Naturgeſchichte der Vögel" (2 Bd., 1810—11), Nitſch's „Pterylographie", Milne Edwards's Arbejde over de fosſile Fugle oſv. Ang. Nordens O. ſ. **Nilsſon**, **Faber**, **Kjærbølling** og **Sundevall**. **Ornithologiſke Stationer** have til Formaal at iagttage Fuglenes Livsforhold, ſærlig deres Vandringer. Begyndelſen til at oprette et Net af o. Jagttagelſesſtationer blev gjort i Tyſkland 1876 (efter Forſlag af Reichenow), hvorefter »British Association for the Advancement of Science« indrettede et lignende i Storbritannien, ſom efterfulgtes af Øſterrig, Danmark og de forenede Stater i Nordamerika. 1886 dannedes paa en ornithologiſk Congres i Wien en „international permanent ornithologiſk Comité" under Kronprinſen af Øſterrigs Protectorat, beſtaaende af fremragende Ornithologer fra forſkjellige Lande, ſom paatog ſig i deres Hjemſtavn at virke for det fælles Maal at indſamle Jagttagelſer, ſom offentliggjøres i en Beretning i Tidsſkriftet „Ornis" (redigeret af Blaſius og v. Hayek). I de fleſte Lande i Europa og i mange i de andre Verdensdele ere nu ſaadanne o. St. i Virkſomhed, til Dels med Underſtøttelſe fra de reſpective Regeringer. Dette er ſaaledes Tilfældet i Danmark, hvor Staten yder et Bidrag ſaa vel til det internationale Foretagende ſom til at vedligeholde og udvide Jagttagelſerne af vor egen Fuglefauna. Jagttagelſer fra forſkjellige Privatperſoner og fra Fyrtaarnene indſendes til Beſtyreren af den ornithologiſke Afdeling af det zool. Muſeum, hvortil ogſaa ſendes Vinger og Fødder af de mange Fugle, ſom omkomme eller beſkadiges ved at flyve mod Fyrenes Lanterner.

Ornum kaldtes i Middelalderen et Stykke Jord, ſom ikke regnedes til den fælles Bymark, men betragtedes ſom Bondens private Ejendom. Ordet kommer af úr og nema, at tage, og bet., hvad der er undtaget.

Orographi, den Del af den phyſiſke Geographi, ſom beſkriver de paa det faſte Lands Overflade forekommende Ophøjninger eller Bjærge.

Orontes, nu Nahr-el-Aſi ell. ſimpelthen Aſi, Flod i Syrien, udſpringer paa Libanon i Nærheden af Baalbek og løber mod N., indtil den ø. for Antiochia gaar mod S. V. og falder i Middelhavet. 50 M. lang.

Orŏpos, befæſtet Havneſtad ved Euripos paa Grænſen mellem Attika og Bøotien, hvortil den i lang Tid ſkiftevis hørte. I dens Omegn var der et Drømmeorakel for Amphiaraos.

Orŏſius, Paulus, Presbyter i Tarragona, blev af Auguſtinus ſendt til Palæſtina for der at bekæmpe Pelagianismen, hvilket han gjorde med Dygtighed. Efter ſin Hjemkomſt ſkrev han en Kirkehiſtorie indtil 415, »Historiarum libri VIII adversus paganos«.

Orosháza [ōros], Flække i Ungarn, 24 M. ſ. ø. for Budapeſt. 18,000 I. Vinavl. Store Kvægmarkeder.

Orotava, Stad paa Nordſiden af Øen Teneriſa. 11,000 I. Maadelig Havn.

Orouſt [ruſt], den ſtørſte af den bohuslänſke Skjærgaards Øer, ſkilt fra Tjörn ved Stegſjorden, har et Fladeindhold af c. 6 □ M. (336 □ Kilom.) med 18,000 I. Langs den nordøſtlige Kyſt løber en Bjergſtrækning, fra hvilken ſpredte Aaſe gaa ud i forſkjellige Retninger; mellem disſe Aaſe findes frugtbare Dale. Skove findes kun mod N. og N. V. O. ſammen med nogle nærliggende Smaaøer udgjør 2 Herreder og 7 Kirkeſogne.

Orpheus [ōr], berømt græſk Sandſiger og Sanger i den mythiſke Tid, var efter Sagnet Søn af Oagros og Muſen Kalliope; han var en Diſcipel af Linos. Ved ſin Sang og ſit Spil tæmmede han de vilde Dyr og bragte ſelv Træer og Klipper til at følge efter ſig; da hans Huſtru Eurydike (ſ. d. A.) var død, bevægede han ved Tonernes Magt Pluton til at tillade Eurydike at følge ſin Mand tilbage til Oververdenen under den Betingelſe, at O. ikke maatte vende ſig om paa Vejen; men da han ſaa ſig om efter hende, maatte hans Huſtru vandre tilbage til Underverdenen. O. ſkal være bleven ſønderreven af Bacchantinder. Senere ſaa man i ham en Vismand og tilſkrev ham forſkjellige religiøſe Digte, og **Orphikere** blev Navnet for forſkjellige mythiſke Digtere og Philoſopher, ſom Muſæos og Epimenides. De ſaakaldte **orphiſke Myſterier** og Sange erklærede allerede Ariſtoteles for uægte. De O. tillagte Digte ere udgivne af G. Hermann i »Orphica«, og de orphiſke Digteres Fragmenter af Lobeck i »Aglaophamus«.

Orre, norſk, 1) Sjø-Orre, Fløjelsand (Fuligula fusca) og Sortand (F. nigra). 2) Urfugl; **Rype-O.**, Baſtard af Urhanen og Dalrypens Hun, forekommer undertiden, men temmelig ſjælden, i de Fjældegne, hvor begge Stamformer mødes, og optræder hyppigſt ſom Han; denne arver fra Faderen den kløftede Hale og fra Moderen den fremtrædende hvide Farve paa Hals, Bug og Vinger ſamt den delviſe Fjerklædning af Tæerne. Rype-O. er ſom andre Baſtarder ufrugtbar.

Orſaſot, **Orſaſjuka**, Slipſtensſjuka, en i Orſa i Dalarne hyppig forekommende Form af Svindſot, der ſkyldes Befolkningens Beſkæftigelſe med Stenhuggerarbejde.

Orſcha, en gammel Stad i det rusſiſke Gouv. Mohilev ved Dnjepr, 8 M. n. for Mohilev, med 8,000 I., bekjendt af et blodigt Slag 8 Sept. 1514, hvor Litauerne under Fyrſten af Oſtrog vandt en ſtor Sejer over Rusſerne.

Orſeille, fr. [ſālje], en rødligviolet Dej, der vindes ved Gjæring af forſkjellige Lavarter, navnlig Roccella, og gaar i Handelen ſom et endnu temmelig vigtigt Farveſtof.

Orſini ell. **Urſini**, berømt italienſk Fyrſteſlægt, ſom hvis Stamfader nævnes **Orſus O.**, Herre af Petigliano, der i Slutn. af det 12te Aarh. var Senator i Rom. Huſet delte ſig i 3 Linjer, af hvilke den yngſte, **O.-Gravina**, endnu blomſtrer. **Francesco O.** blev 1417 udnævnt til førſte Greve af Gravina (en Stad i det neapol. Landſkab Bari) og hans Søn, **Jacopo O.**, 1463 til Hertug af G.; **Bernaldo O.** blev 1724 tyſk Rigsfyrſte og ſenere Paveſtolens Fyrſte. — **Nicolo O.**, Greve af Petigliano, f. 1442, d. 1510, var en berømt venezianſk Feltherre, ligeſom hans Fætter, **Lorenzo O.**, Herre af Ceri; denne traadte ſenere i Pave Leo X.s og til ſidſt i den franſke Konge Frants I.s Tjeneſte og døde 1536. — Tre Medlemmer af Familien O. beſteg Paveſtolen, neml. **Joh. Cajetan O.** ſom Nikolaus III 1277—80, **Pietro Francesco O.** ſom Benedict XIII 1724—30 og **Lorenzo O.** ſom Clemens XII 1730—40. — **Prinſesſe O.**, født Anna Marie de la Trémouille, f. 1643, gift førſt med Adr. Blaſ. Talleyrand, Prins af Chalais, derpaa med **Flavius O.**, Hert. af Bracciano (med hvem denne Linje uddøde 1698), er bekjendt af den Rolle, hun i ſin Enkeſtand ſpillede i Spanien. Fra Rom, hvor hun opholdt ſig, blev hun af Ludvig XIV anſat ſom Overhofmeſterinde (Camarera mayor) hos hans Sønneſøn Philip V.s førſte Ægtefælle Prinſesſen af Savoyen, ſom hun ganſke beherſkede ſaa vel ſom den aandsſvage Konge, ſaa at hun i Virkeligheden ſtyrede Spanien under hele Arvefølgekrigen. Men hendes Regimente fik en brat Ende. Efter Dronningens Død i Febr. 1714 udvirkede hun efter Alberonis Forſlag, at Kongen blev gift med Eliſabeth Farneſe af Parma, i den Tanke, at det var en ubetydelig Perſon, der ikke vilde blive hende farlig; men den ærgjerrige Prinſesſe havde forregnet ſig: allerede ved det førſte Møde 23 Dec. 1714 vakte hun den nye Dronnings Mishag, blev øjeblikkelig ſendt over Grænſen, og alle hendes Anſtrængelſer for ved den franſke Konges Hjælp at faa ſin forrige Stilling tilbage vare forgjæves. Hun vendte igjen tilbage til Rom og døde 5 Dec. 1722, 80 Aar gl. — Fra O. ſtammer ogſaa det tyſke Fyrſtehus Roſenberg i Kärnten, Steiermark og Nedreøſterrig, ſom derfor kalder ſig **O. und Roſenberg**.

Orſini, Felice, Greve, italienſk Revolutionsmand, f. 1819 i Meldola i Prov. Forli, ſtuderede i Bologna og ſluttede ſig tidlig til et hemmeligt politiſk Samfund. For Deltagelſe i nogle Uroligheder blev han 1844 dømt til livsvarigt Fængſel, men benaadet ved Amneſtien 1846. 1848 tog han Del i Kampen i Lombardiet og i Venezias Forſvar, var n. A. Medlem af den republikanſke Forſamling i Rom og Gouverneur i Ancona og maatte efter gjentagne Fængſlinger flygte til England 1853. N. A. ſendtes han af Mazzini førſt til Lombardiet og derfra til Ungarn, men her blev han fængſlet og ført til et Fort ved Mantua, hvorfra det dog lykkedes ham at flygte i Marts

1856. Meſt bekjendt blev O. ſom Leder af det farlige Mordforſøg 14 Jan. 1858 paa Kejſer Napoleon III, hvem han vilde dræbe ved de nylig opfundne „Orſinibomber“. Kejſeren undſlap Faren, men 8 Perſoner dræbtes og omtr. 150 ſaaredes. O. og den ene af hans Medſkyldige, Pieri, henrettedes 13 Marts efter et Forſvar for Retten af Jules Favre. Inden ſin Død ſendte O. et indtrængende Brev til Kejſeren om at tage ſig af Italiens Frigjørelſe, til hvilket Maal hans eget Liv havde været viet, og det øvede viſtnok ikke ringe Indflydelſe paa Napoleon III.s ſenere Politik.

Orſova [ōrſchova], ſædvanl. kaldt **Ny-O.**, til Forſkjel fra det noget mod V. liggende **Gammel-O.** (1,800 J.) i den forhenvær. banatiſke Militærgrænſe, er en Fæſtning i Serbien paa en Ø i Donau, 22 M. ø. for Belgrad; 3,000 J.

Ort var tidligere i Tyſkland et Maal for flydende Varer paa omtrent ¼ Pot. Ligeledes benyttedes O. ſom Vægt ſaa vel i Tyſkland ſom i Danmark, Norge og Sverige, i Danmark efter 1861 lig 0,60 fr. Gram, i Sverige efter 1863 lig 4,25, ellers varierende mellem 0,91 og 0,97 fr. Gram. I Norge er O., Rigsort eller Mark, tillige en ældre Sølvmønt, hvoraf 5 paa en Specie, altſaa af Værdi 80 Øre.

Orta, et tyrk.-tatariſk Ord, der bet. Feltlejr, Horde, hvilket Ord er kommet deraf; jvfr. **Janitſcharer** og **Kirgiſernes Land**.

Orta, en lille Stad med 1,000 J. ved Øſtſiden af den ſmukke Orta-Sø i Norditalien, 9 M. n. v. for Milano. Paa et Bjærg i Nærheden er den hellige Frants af Asſiſis berømte Balfartscapel med mange omgivende Capeller, der ere rigt ſmykkede med Statuer og Malerier fra det 16de Aarh.s udmærkede Kunſtnere, til Erindring om de mærkeligſte Tildragelſer i Helgenens Liv.

Ortegāl, **Cap**, et Forbjærg i Prov. Galicien i det nordveſtlige Spanien under 43° 46′ n. Br. og 8° 46′ ø. L.

Orthez [tăhs], Stad i det franſke Dep. Nedre-Pyrenæerne ved Floden Gave de Pau, 5 M. v. n. v. for Pau. 5,000 J., hvoriblandt ¼ Proteſtanter. I Nærheden ſejrede Englænderne under Wellington 27 Febr. 1814 over Franſkmændene under Soult.

Orthit, ogſaa kaldet Allanit, et ſort Mineral, der beſtaar af Kiſelſyre i Forbindelſe med Lerjord, Jærnilte, Ceriumilte (Ytterjord) og Vand, forekommer i Granit paa mange Steder i Skandinavien og i Grønland.

Ortho (gr. ὀρθός) i Sammenſætn. bet. ret, lige; ſ. fl. følg. A.

Orthoceratit, uddød Slægt af Nautilfamilien, hvis Skal ikke var ſpiralſnoet eller krummet, men fuldkommen lige, tilhørte de ſaakaldte palæozoiſke Dannelſer, f. Ex. den ſom Stenſliſer hyppig anvendte ſvenſke Overgangskalk, og opnaaede ofte en anſelig Størrelſe.

Orthodoxi (d. e. Rettroenhed) kaldes Overensſtemmelſe mellem den enkeltes perſonlige Tro og Kirkens Lærebegreb; **orthodōx** er derfor den, hvis Tro og Lære ſtemme nøje overens med Kirkens. **Den orthodoxe Kirke** er et Navn, ſom den græſk-katholſke Kirke har tillagt ſig ſelv.

Orthoepi kaldes den Del af Grammatiken, ſom indeholder Læren om den rigtige Udtale.

Orthognāth, med lodrette Kjæver, en Betegnelſe, ſom bruges om Hovedſkallen af Menneſker, naar den Vinkel, ſom dannes mellem en Linje fra Nakkehullets Forrand til Sibenets Bagrand og en anden fra dette Punkt til Overkjævebenets forreſte Punkt, nærmer ſig til 90°; er den nævnte Vinkel betydelig ſtørre (indtil 120°), ſiges Kraniet at være prognath. I Forbindelſe med Prognathisme ſtaar gjærne det Forhold, at Kjæverandene, ſom omſlutte Tandrødderne, ere mere eller mindre ſkraat fremadrettede, medens de ved Orthognathisme ere mere lodrette. De nævnte Forhold kunne have Betydning ſom Racemærke; ſaaledes ere Auſtralnegre og Negre prognathe, den hvide Racer othognath.

Orthogonāl, retvinklet. **O. Subſtitution** er en ſaadan, hvorved Overgang gjøres fra et retvinklet Coordinatſyſtem til et andet.

Orthographi, Retſkrivning. **Orthogrāphiſk Projectiōn** af en Figur i en Plan (Projectionsplanen, Billedplanen) er den Figur, ſom opſtaar, naar man fra alle Punkter i den givne Figur fælder Vinkelrette paa Projectionsplanen. Projectionen i en vandret Plan kaldes Grundtegning ell. vandret Projection, vandret Billede, Projectionen i en lodret Profil ell. lodret P. Ved de økonomiſke Kort, ſom fremſtille ſmaa Dele af Jordens Overflade, benyttes denne Projection (Grundtegning); den fremſtiller Landſtykket ſaaledes, ſom det vilde viſe ſig for et Øje, der befandt ſig lodret over det i en betydelig Afſtand derfra.

Orthoklās, et meget udbredt Mineral, der har faaet Navn af ſine to lodret paa hinanden ſtaaende Gjennemgange, er en Kali-Feldſpat, der beſtaar af Kiſelſyre, Lerjord og Kali. Den har meget forſkjellige Farver; dog ere de hvide, graa og røde Varieteter de hyppigſte. Den udgjør en Hovedbeſtanddel af en Mængde Bjærgarter, navnlig Granit, Gnejs, Porphyr, Syenit o. fl. S. **Feldſpat**.

Orthoptērer, d. ſ. ſ. Skindvinger.

Orthopædi, Læren om de ſygelige Formforandringer af det menneſkelige Legemes Ydre (Skjævheder, Contracturer oſv.) og deres kunſtmæsſige Behandling ved mechaniſke Midler (Bandager, mere ſammenſatte Maſkiner eller andre Apparater), chirurgiſke Operationer (iſær Seneoverſkæringer), Gymnaſtik oſv. **Orthopæd**, den Læge, der har gjort O. til ſin Specialitet. **Orthopædiſk Inſtitut**, en Helbredelſesanſtalt, i hvilken O. udøves.

Ortiguēira, Stad i Spanien, Galicien, 8 M. n. ø. for Coruña, ved en Bugt af Atlanterhavet. 17,000 J. Skibsfart og Handel.

Ortler, det højeſte Bjærg i Tiroler-Alperne, paa Granſen af Tirol og Lombardiet, 12,450 F. højt, anſaas en Gang for Europas højeſte Bjærg.

Ortolān, d. ſ. ſ. Hortulan.

Ortōna, Stad i Mellemitalien, ved Adriaterhavet, 22 M. ø. til n. for Rom. 12,000 J. Havn. Udførſel af Vin.

Ortygia, det gamle Navn for en lille Ø ved Siciliens Øſtſide, hvorpaa Syrakus ligger, forbunden med Hovedøen ved en Bro.

Orūba, ſ. **Aruba**.

Orūro, Departementshovedſtad i Republiken Bolivia i Sydamerika, 25 M. ſ. til ø. for La Paz. 8,000 J. Rige Sølvgruber.

Orvar Odd, ſ. **Sturzen-Becker**.

Orviēto, Stad i Mellemitalien, 18 M. n. til v. for Rom. 10,000 J. Biſpeſæde. Smuk gotiſk Kathedralkirke med mærkelige Malerier og Kunſtſager. Vinavl.

Oryktochemi, Mineralchemi, i Modſætning til Dyr- og Plantechemi. **Oryktognoſi**, Læren om de enkelte Mineraler, kaldes nu hyppigſt Mineralogi.

Os, van, hollandſk Malerfamilie. **Jan van O.**, f. 1744 i Middelharnis, d. 1808 i Haag, bekjendt ſom Frugt- og Blomſtermaler; hans Søn, **Pieter Gerardus van O.**, f. 1777 i Haag, d. 1839, dannede ſig til Dyrmaler, iſær efter Paul Potter og Dujardin; dennes yngre Broder, **Georg Jak. Joh. van O.**, f. 1782, d. 1861 i Paris, holdt ſig meſt til Blomſtermaleriet med van Huijſum til Forbillede og vandt et ſtort Navn baade i Holland og i Paris, hvor han levede fra 1812 og tillige arbejdede for Porcelænsfabriken i Sèvres.

Oſage [oſädſch], Flod i Nordamerika, udſpringer i Staten Kanſas og løber mod Ø. ind i Misſouri til Floden Misſouri, ſom den naar neden for Jefferſon. Efter denne benævnes **Oſagerne**, en til Siouxfolkene hørende Indianerſtamme.

Oſāka, Stad paa den japanſke Ø Nipon ved **Oſaka-Bugten**, 7 M. ſ. v. for Kioto. 359,000 J. (1884). Den er et af Hovedſæderne for den japanſke Induſtri og driver betydelig Handel. 1885 havde Indførſelen her og i Hiogo en Værdi af 32 Mill. Kr. i Varer og 21,4 Mill. Kr. i ædle Metaller, Udførſelen 29,6 Mill. Kr. for Varer og 4,6 Mill. Kr. i ædle Metaller.

Osborne [ōsborn], et kongeligt Slot paa Nordſiden af den engelſke Ø Wight i Kanalen, Dronn. Victorias ſædvanlige Sommerreſidens.

Oscar I, Joſeph Frants, Konge i Sverige og Norge 1844—59, f. 4 Juli 1799 i Paris, eneſte Barn af Bernadotte og Déſirée Clary, kom, efter at Faderen var bleven valgt til Sveriges Kronprins, 11 Aar gl. til ſit nye Fædreland, hvor han fik Titlen Hertug af Södermanland. Hans Opdragelſe blev ledet med Alvor og Dygtighed, og han fik en grundig og mangeſidig Dannelſe. Han ledſagede ſin Fader i Krigen mod Norge. Paa en Rejſe gjennem Danmark, Tyſkland, Schweiz og Italien blev han 1822 forlovet med Joſephine Maximiliane Eugenie af Leuchtenberg (ſ. **Joſephine**), ſom han ægtede 19 Juni 1823. Som Kronprins fik O. Lejlighed til at ſætte ſig ind i ſaa vel den civile ſom den militære Styrelſe, idet han blev Kansler for de tre Univerſiteter, Storadmiral, Generalfelttøjmeſter og Chef for Artilleriet, Militærdiſtrictsbefalingsmand m. m. og derhos i kortere Tidsrum ledede Regeringen, dels i Norge ſom Vicekonge (1824 og 1833), dels over de forenede Riger under Faderens Sygdom. Men en ſtor Del af ſin Tid anvendte han dog paa de ſkjønne Kunſter og til videnſkabelige Studier; han var en heldig Componiſt og ſkrev bl. a. »Om Straff och Straffanstalter« (1840). En af hans førſte Regeringshandlinger, efter at han ved Faderens Død 8 Marts 1844 havde beſteget Tronen, blev den, ved Frdn. af 20 Juni 1844 (om forandret Unionsvaaben ſamt om et nyt Orlogs- og Handelsflag) i det ydre at give begge Rigerne Ligeſtilling i Unionen for ſaaledes at ſtyrke det gjenſidige gode Forhold imellem dem. I Criminal- og Arvelovgivningen vedtoges i begge Lande efterhaanden væſentlige Forandringer, Retsforvaltningen ſimplificeredes, Haandværks- og Fabrikvirkſomheden frigjordes fra Lavstvangen, Toldlovgivningen bragtes i nærmere Overensſtemmelſe med Frihandelsanſkuelſerne, Underviſningsvæſenet fik en kraftig Udvikling, Retten til fri Religionsøvelſe udvidedes, Poſtvæſenet forbedredes, Jærnbaneanlæg paabegyndtes og elektriſke Telegraphlinjer anlagdes. 1848 ſtillede den ſvenſk-norſke Regering ſig paa Danmarks Side, og det lykkedes den ved ſin Optræden at indſkrænke Krigen inden for beſtemte Grænſer. 1857 maatte O. af Helbredshenſyn overlade Regeringen til Kronprinſen; efter næſten to Aars tiltagende Svaghed døde han 8 Juli 1859. O.s og Dronn. Joſephines Børn vare: Carl Ludv. Eug. (Carl XV); Frans Guſtav O. (ſ. **Guſtav**); O. Fred. (O. II); Charl. Eugenie Aug. Amal. Albert. (f. 24 Apr. 1830) og Nikol. Auguſt, Hertug af Dalarne (f. 24 Aug. 1831, d. 4 Marts 1873), gift 16 Apr. 1864 med Thereſe (f. 1836), Datter af Prins Eduard af Sachſen-Altenburg.

Oscar II Frederik, Sveriges og Norges Konge ſiden 1872, den foreg.s tredje Søn, f. 21 Jan. 1829, fik Titlen Hertug af Öſtergötland, beſtemtes tidlig for Søetaten, deltog flere Aar i Øvelſesexpeditioner til Søs, udnævntes 1845 efter aflagt Søofficersexamen til Underlieutenant i Flaaden og rykkede efterhaanden op til Viceadmiral. I Mellemtiden ſkaffede han ſig Lejlighed til ved Rejſer at lære fremmede Landes Inſtitutioner og Forhold at kjende og gjorde tillige omfattende Studier i flere Retninger. Han optraadte ſom Militærforfatter og gjorde ſig tillige bekjendt ſom Digter og Taler; en Samling af hans Digte »Ur Svenska flottens minnen« (3dje Udg. 1885) blev 1857 prisbelønnet af det ſvenſke Akademi; andre af hans Digte ere udgivne dels ſærſkilt, dels i »Nytt och gammalt af O***« (5 H., 1859—72) ſamt i »Samlade skrifter« (2 Bd., 1875—76; nyt Opl. 1879); ogſaa af hans Taler ere et Par Samlinger blevne offentliggjorte. Han førte flere Gange Regeringen under Carl XV.s Rejſer og Sygdom, inden han ved Broderens Død 18 Sept. 1872 beſteg Tronen. 12 Maj 1873 lod han ſig krone i Stockholm, gjorde derpaa en Rejſe gjennem Sveriges og Norges nordligſte Landſkaber lige indtil Nordcap og blev 18 Juli ſ. A. ogſaa kronet i Throndhjem. Foruden aarlige Rejſer inden for de forenede Riger, ſom under hans Regering om end ikke helt uberørte af Rivninger vedblivende have nydt en fredelig Udvikling, har O. fra Tid til anden foretaget Rejſer ogſaa til Udlandet; 1875 beſøgte han Hofferne i Kjøbenhavn og Berlin ſamt det ruſſiſke Hof, 1881 gjorde han en Baderejſe til England og Tyſkland og overværede derefter i Carlsruhe Kronprinſens Bryllup; 1884 beſøgte han England, Frankrig og Tyſkland, og 1885 ledſagede han Dronningen paa en Rejſe til Conſtantinopel. 6 Juni 1857 ægtede O. i Biebrich Sophie Wilh. Mariane Henr. (f. 9 Juli 1836 i Wiesbaden), Datter af Hertug Vilhelm af Nasſau og Pauline af Württemberg, og har med hende 4 Sønner: O. Guſtav Adolf (f. 16 Juni 1858), Hertug af Vermland, Kronprins, ægtede 1881 Soph. M. Victoria af Baden; O. Carl Aug. (f. 15 Nov. 1859), tidligere Hertug af Gotland, nu Capitain i den ſvenſke Marine med Titel Prins af Bernadotte, ægtede 15 Marts 1888 Frøken Ebba Munck af Fulkila og fraſagde ſig Arveretten for ſig og Efterkommere til Sverige og Norge; O. Carl Vilh. (f. 27 Febr. 1861), Hertug af Veſtergötland; Eugen Napol. Nikol. (f. 1 Aug. 1865), Hertug af Nerike.

Oscarsborg, Fæſtning i Norge, liggende paa den ſydlige af de to Kaholme, ſom lidt inden for Drøbak dele Chriſtianiafjorden i tre lange Løb. Dens Værker, ſom anlagdes 1845—56, beſtod af et caſemateret Hovedfort med 4 Strandbatterier og vare efter den Tids Forhold meget reſpectable. Efter Indførelſen af pansrede Skibe og ſværere Skyts tabte de imidlertid deres Betydning, og nu har man i en Række af Aar været beſkæftiget med nye Arbejder til Drøbakſundets Befæſtning. Det veſtre Løb er blevet ſpærret ved en underſøiſk Stenjetée, og paa Holmen bygges ſtærke Jordværker, ſom dække det gamle Fort mod directe Beſkydning fra Søſiden.

Oscarshal, Lyſtſlot paa Bygdø ved Chriſtiania, opført af Oscar I 1847—52 efter Tegning af Nebelong. Det har en henrivende Beliggenhed og en ſmuk Samling af Malerier og Billedhuggerarbejder af norſke Kunſtnere.

Oscarshämn, Stabelſtad i Sverige omkring det indre af Döderhultsviken, ved det nordlige Indløb til Calmar-Sund. 5,604 J. (1886). Skibsværft og Dok med mechaniſk Værkſted, 3 Bankkontorer. Udførſel af Skovprodukter. Havnen har en Dybde af indtil 35 F. (11 Met.), men Indløbet kun 24 F. (7 Met.). 1884 beſtod Handelsflaaden af 69 Fartøjer paa 11,066 Tons (4 Dampere paa 1,178 Tons). Ved en privat Jærnvej O.-Näsſjö ſtaar O. i Forbindelſe med Statens Jærnbaner. O. var Flække med Navnet Döderhultsvik, indtil den 1856 fik Stabelſtadsret.

Oſchersleben, Stad i den preusſiſke Prov. Sachſen, 4 M. v. ſ. v. for Magdeburg. 9,000 J. Linnedvæveri og Fabrikation af Roeſukker.

Oscillatiōn, Svingning, en frem- og tilbagegaaende Bevægelſe, under hvilken det bevægede Legeme har ſin ſtørſte Haſtighed i den midterſte Stilling, men er i Hvile et Øjeblik, hver Gang det er i den ſtørſte Afſtand derfra og vender om. **Oscillationscentrum** kaldes i det phyſiſke Pendul Svingningernes Midtpunkt. **Oscillēre**, ſvinge. **Oscillerende Udladning** er Udladningen af en elektriſk Condenſator eller Leidnerflaſke, naar den ſker paa ēn Gang, derved at de to Metalbelægninger ſættes i ledende Forbindelſe med hinanden; Elektriciteten gaar nemlig ſuccesſive fra de to Belægninger, ſom om disſe bleve udladede ſkiftevis, men det hele ſker ſaa hurtig, at man mærker Udladningen ſom kun ēn, og der ſes ogſaa kun ēn Gniſt; ſes denne derimod i et hurtig roterende Spejl, kan man ſkjelne de enkelte Gniſter.

Osculēring ell. **Osculatiōn** (af lat. osculari, kysſe) er i Geometrien Betegnelſe for en ſæregen Art af Berøring mellem Curver eller Flader. Iſær er ved Curver den **osculerende Cirkel** af Interesſe. Til et givet Punkt af en plan krum Linje kan der vel kun tegnes ēn berørende ret Linje (Tangenten), men uendelig mange rørende Cirkler; thi ethvert Punkt i Normalen vil kunne være Centrum for en ſaadan. Men idet nogle af disſe ville berøre Curven paa dens concave Side, andre paa den convexe, er der ēn, ſom gjør Overgangen mellem disſe, og denne kaldes den osculerende Cirkel ell. Krumningscirklen, dens Centrum Krumningscentrum, dens Radius Krumningsradius — de ſidſte Betegnelſer hidrørende fra, at den osculerende Cirkel beſtemmer Curvens Krumning i det betragtede Punkt. Denne Krumning varierer altid fra Punkt til Punkt i enhver Curve undtagen i Cirkelen, ſom har conſtant Krumning. En rørende Cirkel kan ſiges at have to uendelig nær ved hinanden liggende Punkter fælles med den Curve, den rører; den osculerende Cirkel har derimod i ſamme Betydning 3 Punkter fælles dermed og er derved fuldſtændig beſtemt. Er den givne Curve vindſkjæv, beſtemme disſe 3 Punkter tillige den osculerende Cirkels Plan, **Osculationsplanen**. For øvrigt kan Begrebet om O. ogſaa anvendes paa andre krumme Linjer end Cirkelen, ligeſom der ved Flader tales om osculerende Flader. En Kugle kan dog almindeligvis kun i højſt to forſkjellige Retninger osculere en vilkaarlig Flade i et givet Punkt, og en enkelt osculerende Kugle kan derfor ikke uden videre anvendes til at charakteriſere en Flades Krumning i hvert Punkt.

Oſerov, Vladislav Alexandrovitſch [āāſeroff], rusſiſk Dramatiker, f. 1770, var Officer og ſteg til Generalmajor, ſkrev velformede Sørgeſpil i franſk-klasſiſk Tonart ſom „Ødip i Athen" (1804), „Dmitrij Donſkoi" (1807), „Polyxena" (1809) foruden lyriſke Digte og Overſættelſer. Han døde 1816 paa ſit Gods i Gouvernementet Kaſan.

Oſhkoſh, Stad i Staten Wisconſin i Nordamerika, 18 M. n. ø. for Madiſon, ved Veſtſiden af Winnebago Søen. 16,000 J. Store Savmøller ved Søen.

Oſiānder, Andr., egtl. Hoſemann, f. 1498, Søn af en Landsbyſmed ved Nürnberg, kæmpede med ſtor Dygtighed og Veltalenhed for Reformationens Sag i Nürnberg og blev allerede 1522 proteſtantiſk Præſt der. 1549 blev han Præſt og theol. Prof. ved Univerſitetet i Königsberg og førte nu indtil ſin Død 1552 heftige Stridigheder med forſkjellige lutherſke Theologer, der beſkyldte ham for at føre katholiſerende Lære om Retfærdiggjørelſen. Hans Tilhængere, **Oſiandriſterne**, bleve 1566 alle afſatte fra deres Embeder og **Oſiandrismen** forbudt i Preusſen.

Oſimo, Stad i Mellemitalien, 2 M. ſ. for Ancona. 18,000 J. Biſpeſæde. Vin- og Frugtavl.

Oſińſki, Ludv., polſk Digter, f. 1775, udgav 1801—4 en Overſættelſe af Corneille, der med ſtort Meſterſkab behandlede Sprog og Rhythmer og indførte en hidtil i Sproget ukjendt Elegance i Dictionen. Senere traadte han i

Statstjeneſten, men vedblev at overſætte fra Franſk og at ſkrive formfuldendte og kraftige lyriſke Digte, af hvilke iſær mærkes Oden til Kopernikus. O. var ogſaa berømt ſom Taler; hans Veltalenhed frelſte den paa Livet anklagede Oberſt Siemianowſki. Efter ſin Svigerfader Boguslawſkis Død overtog O. Beſtyrelſen af Theatret i Warſchau, ſom han ledede med Dygtighed og Uegennyttighed. Ved Univerſitetet holdt han Forelæsninger over Literatur, og ſkjønt gammeldags i ſin Smag og Modſtander af Mickiewicz og Nyromantiken udøvede han ved ſin Livlighed ſtor Indflydelſe paa den yngre Slægt. D. 1838.

Oſiris, efter den ægypt. Mythol. Søn af Seb (Kronos) og Nut (Rhea); til Huſtru havde han ſin Søſter Iſis. Oprindelig var han en Localgud i Staden This i Øvreægypten og ſom ſaadan en Form for Solguden Ra; dog udbredtes allerede tidlig hans Cultus fra This over hele Ægypten. Paa de ægyptiſke Mindesmærker fremtræder O. ſom Fyrſte og Dommer i Underverdenen. Grækerne ſammenſtille ham med deres Dionyſos.

Oſker, hos Romerne Osci ell. Opsci, hos Grækerne *Ὀπικοί*, en gammel italiſk Folkeſtamme, der havde ſit Sæde i Campanien. Det **oſkiſke Sprog**, der var nær beſlægtet med det umbriſke og i Forening med dette lige over for det latinſke dannede en af den italiſke Sproggruppes to Grene, tabte ſig i det 1ſte Aarh. f. Chr., men endnu ſenere tror man at gjenfinde det i den romerſke Bondedialekt. Foruden Mønter er der endnu en Del Indſkrifter tilbage, med hvis Forklaring i den nyere Tid fornemmelig Groteſend, Mommſen og Kirchhoff have beſkæftiget ſig.

Oslo, ved den lille Loelv, ſom falder ud i Chriſtiania Fjord ø. for Chriſtiania og tæt ved Akerselvs Munding, blev anlagt af Harald haardraade kort efter Midten af det 11te Aarh. Den blev ſiden ſtadig Sæde for en Biſkop og ofte Kongernes Opholdsſted. O. havde to anſelige Kirker, St. Halvards og St. Maries, foruden flere andre, og blandt Kloſtre et ſtort Nonnekloſter („Nonneſeter" paa „Leret"). 1567 blev O. opbrændt af Chriſtiern Munck, for at den ikke ſkulde falde i Svenſkernes Hænder. Da den atter 24 Maj 1624 fortæredes ved Vaadeild, lod Chriſtian IV Staden flytte lidt længere mod V. og lige under Fæſtningen Akershus's Volde, idet han tillige kaldte det nye Anlæg Chriſtiania. Siden den Tid har O. eller Gamlebyen kun været en Forſtad til Norges Hovedſtad, med hvilken den mere og mere voxer ſammen under dennes ſtærkt tiltagende Bebyggelſe og Udvidelſe. Indtil 1857, da Chriſtianias Forſtæder, og deriblandt O., indlemmedes i Staden og gjordes delagtige i alle dens Rettigheder og Byrder, var det ikke tilladt at drive Kjøbmandshandel i O. 1861 blev O. en egen Menighed, førſt ſom Annexſogn under Grønlands Hovedſogn, ſenere (fra 1880) ſom eget Sognekald. Af det gamle O. findes yderſt ringe Oldtidslevninger, da Stenene af dets fordums Pragtbygninger ere blevne brugte dels til Akershus's Fæſtningsværker, dels til private Bygninger. Nogle af Byens offentlige Bygninger kunne dog paaviſes. O. Hoſpitalet var før Reformationen et Minoritterkloſter; det er nu et Fattighus og Kirke. O.s nuværende Biſpegaard var i Middelalderen et Dominikanerkloſter og indeholder, ſkjønt ofte ombygget, adſkillige Hvælvinger og Mure fra 13de Aarh.; derimod laa O.s gamle Biſpegaard paa ſamme Sted, hvor ſenere O. Ladegaard rejſtes, der beboedes eller brugtes af Befalingsmanden paa Akershus, indtil den af Kong Frederik IV blev bortſolgt.

Osman I, Stifter af det tyrkiſke — efter ham opkaldte osmanſke — Rige, f. 1259, Søn af Hordeføreren Ertogrul, der havde ſlaaet ſig ned i Lilleaſien, fulgte 1288 efter ſin Fader og gjorde vigtige Landvindinger fra det græſke Kejſerdømme i Bithynien. Han tog 1300 Titel af Sultan og er Stamfader til alle ſenere Sultaner. D. 1326. Intet andet Herſkerhus kan opviſe en ſaadan Række Hærførere ſom O.s Æt i de førſte 250 Aar, iſær Murad I og II, Bajazet I, Muhammed II og Soliman II; men efter den Tid udartede Slægten mere og mere, og kun enkelte kraftige Skikkelſer fremtræde. — **Osmaner** ell. **Osmanli**, Navn for Tyrkerne, den herſkende Stamme i det **osmanſke Rige**. Den havde oprindelig hjemme i Turkeſtan. Da dette Land i 8de Aarh. var indtaget af Kaliferne, og dets Indbyggere vare blevne Muhammedanere, trængte efterhaanden ſtore Flokke ind i de ſydligere Lande, dels ſom Lejetropper, dels ſom nomadiſerende Nybyggere. I 11te Aarh. ſtiftede de baade i Perſien og Foraſien næſten uafhængige Vasſalſtater, og den mægtigſte af disſe var Seldſchukernes, grundlagt 1075, med Hovedſæde i Ikonion (Konieh). Det var deres Herſkerſlægt, ſom Osman afløſte, og nu ſmeltede Seldſchukerne ſnart ſammen med den Horde, ſom han førte. Da Osmanerne ſenere udbredte ſig over ſaa ſtort et Rige, kom de til at danne et lille Mindretal iblandt de mange undertvungne Folkeſlag af ulige Byrd, og de blandede ſig til Dels med dem. Derfor have Osmanerne ogſaa faaet europæiſke Anſigtstræk og ſtor legemlig Skjønhed, ligeſom deres Sprog er ſtærkt blandet med arabiſke og perſiſke Ord. I det europæiſke Tyrki udgjøre de knap 1½ Mill. og ere i ſtadig Aftagen, ligeſom deres Rige i de ſidſte 120 — og iſær i de ſidſte 60 — Aar er blevet væſentlig formindſket.

Osman Paſcha, tyrkiſk General, f. 1837 i Amaſia i Lilleaſien, blev 1854 Lieutenant og gjorde Tjeneſte paa Krim og ved Omer Paſchas Tog til Kaukaſien. 1860 var O. med paa Toget til Syrien for at undertrykke Druſernes Opſtand, og 1867 kæmpede han mod Opſtanden paa Kreta; han blev 1871 Oberſt og 1874 Brigadegeneral. Med ſtor Dygtighed førte han 1876 en Hærafdeling imod Serberne og udmærkede ſig ſærlig ved ſit tapre Forſvar af Plevna i Juli—Dec. 1877. Til Løn fik han Tilnavnet Ghazi, Troshelt, og har ſiden været Sultanens Paladsmarſchal og i lang Tid Krigsminiſter.

Osmina, ruſſiſk Kornmaal, lig 108,68 danſke Potter ell. 6 danſke Skjæpper.

Osmium [ōs], Os, et metalliſk Grundſtof, opdaget 1803 af Tennant, findes legeret med Iridium i Platinſandet ſom ſmaa, hvide, i

Syrer uopløſelige Korn. Det rene Metal er det vægtfyldigſte af alle bekjendte (Vægtfylde 21,4). I ſine Forbindelſer minder det paa den ene Side om de andre Platinmetaller, nærmeſt om Ruthenium, men paa den anden Side viſe andre Forbindelſer af O. mærkelig nok ikke ringe Lighed med Metalloidernes. Det danner ſaaledes et flygtigt Ilte, den ſaakaldte **Osmiumoverſyre**, OsO_4, der virker ſtærkt iltende paa organiſke Stoffer og farver flere af dem ſorte, hvorfor det anvendes ved mikroſkopiſke Underſøgelſer af dyriſke Væv.

Osnabrück, Stad i den preusſiſke Prov. Hannover, 16 M. v. til ſ. for Hannover. 36,000 I. (1885). Katholſk Biſpeſæde, proteſtantiſk Conſiſtorium. Flere højere Undervisningsanſtalter. Betydelig Induſtri, navnlig Hørſpinderi, Linned- og Bomuldsvæveri, Fabrikation af Tobak, Papir, Sukker, Læder og Jærnvarer. Betydelig Handel med Lærred og Kvæg. Blandt Stadens Bygninger maa fremhæves Domkirken fra det 12te Aarh., Biſpegaarden og Raadhuſet med den Sal, hvor den weſtfalſke Fred blev afſluttet 24 Oct. 1648. — Biſpedømmet O., det ældſte i Weſtfalen, blev ſtiftet 783 af Carl d. ſtore i Anledning af Sachſernes Undertvingelſe. Da Reformationen havde fundet Indgang i Landet, blev det ved den weſtfalſke Fred beſtemt, at O. afvexlende ſkulde have en proteſtantiſk og en katholſk Biſkop; den førſte ſkulde Domcapitlet altid vælge af det hertugelige braunſchweigſke Hus. 1803 blev Domcapitlet ophævet, og det ſeculariſerede Biſpedømme kom ſom Fyrſtendømmet O. til Hannover. Ved Freden i Tilſit 1807 kom det under Kongeriget Weſtfalen; 1810 blev det indlemmet i Frankrig, 1814 tilbagegivet Hannover og udgjør fra den Tid en Del af Landdroſtiet O.

Osrhoënſke Rige, ſ. Edesſa.

Osſa, en høj Bjærgſtrækning i det gamle Thesſalien, nu Kisſavo, i Nærheden af Pelion og Olympos, imellem hvilket ſidſte og O. den berømte Tempedal laa.

Osſenbeek, Jan ell. Josſe van, hollandſk Landſkabs- og Genremaler, f. 1627 i Rotterdam, d. 1678 i Regensburg, malede i P. v. Laars Maner, til Dels benyttende italienſke Motiver. Hans Raderinger, der ſtaa i Anſeelſe, løbe op til 62 Blade.

Os sēpiæ, ſ. Merſkum.

Osſēter, en Stamme i Kaukaſus, høre til de ubetydeligſte, da de næppe kunne anſlaas til mere end 40,000 Mennesker og deres Gebet til 50 □ M. De bo om Dariel-Pasſet, dels paa Sydſiden af Kaukaſus ved Rions Kilder, dels paa Nordſiden i Tereks øvre Dalføre; de ſkulle være Efterkommere af Alanerne og tidligere have været talrigere og ſtrakt ſig langt mod N., men være blevne fordrevne af Mongolerne i 13de Aarh. De ere det eneſte Folk i Kaukaſus, hvis Sprog hører til de indoeuropæiſke og ſærlig til de iraniſke; de kalde ſig ogſaa ſelv Iron (d. e. Iraniere).

Osſiach, Landsby i det øſterrigſke Hertugd. Kärnten, ved **Osſiach Søen**, 3 M. v. for Klagenfurt. Stort Slot. Militært Stutteri.

Osſian [ōs], gaeliſk Oisian, efter de ſkotſke højlandſke Sagn en ſtor Barde, Søn af Fingal, blind ſom Homer, der levede i det 3dje Aarh. Ved udgivne Prøver paa højlandſk Folkepoeſi henledes Opmærkſomheden paa de Sange og Ballader, ſom levede i Højſkotternes Mund. 1759 overſatte Macpherſon (ſ. d. A.) paa Homes Opfordring Prøver paa denne Poeſi i »Remains of Ancient Poetry collected in the Highlands of Scotland and translated from the Gaelic or Erse Language« (1760). Bogen vakte ſtor Interesſe; Macpherſon gjorde en ny Rejſe til Højſkotland, udgav 1762 Heltedigtet »Fingal« med 16 mindre Digte og 1763 »Temora« med 5 mindre; det hele udgav han 1765 ſom O.s Værker. Der opſtod ſtrax Strid om Ægtheden af denne osſianſke Literatur; mod Ægtheden vare Johnſon, Shaw, Malc. Laing, der enten antog Macpherſon for Forfatteren eller dog betvivlede Digtenes høje Ælde; for den kæmpede Blair, Grah. Sinclair, Home, Young o. fl. Macpherſon kunde ikke bevæges til at forelægge Originalen, og en af Highland Society i Edinburgh til Sagens Underſøgelſe nedſat Commisſion paaviſte, at mange af de højſkotſke Folkeſange lignede de af Macpherſon udgivne, men ingen ſtemmede ganſke med dem. Efter hans Død kom den foregivne Originaltext ud (1807); Haandſkriften var Macpherſons, og en ordret latinſk Overſættelſe var tilføjet. 1829 udſatte det irſke Akademi i Dublin en Prisbelønning for den bedſte Underſøgelſe angaaende Ægtheden af den Macpherſonſke O.; Opgaven beſvaredes af to i Gaeliſk kyndige Mænd, O'Reilly og Drummond, der viſte, at Macpherſons Text var en fejlfuld nygaeliſk Overſættelſe fra Engelſk. Det paaviſtes, at de endnu blandt Højſkotterne levende Sange ſtamme meſt fra Irland og maa ſættes omtr. til det 6te Aarh. Et tyſk Værk af Talvj (ſ. Robinſon), „Die Unechtheit der Lieder Osſian's" (Leipz. 1840), hævder ligeledes de af Macpherſon udgivne Digtes nægte Natur. Heller ikke have Macpherſons Sange med deres taagede, henſvømmende og ordrige Lyrik med ſtort Apparat af moderne Naturſkildring noget af Folkeviſens Fyndighed og epiſke Kjærne; de optrædende Figurer træde ikke frem eller ud fra hverandre; Macpherſon har altſaa kun brugt Motiver fra Folkeſangene, men er væſentlig Forfatter til de osſianſke Digte, der gjorde en ſaa ſtor Opſigt i Tyſkland og Frankrig, hvad der kan ſes af Herders Lovprisning og af den Rolle, de ſpillede for Goethe og Lamartine i deres Ungdom. Macpherſons O. er overſat af St. St. Blicher paa danſk Proſa og rhythmiſk af F. L. Mynſter.

Osſificatiōn, ſ. Forbening.

Osſolinſki, en gammel polſk Adelsſlægt, hvoraf flere Medlemmer have beklædt høje Statsembeder. **Jerzy O.**, f. 1595, d. 1650, blev under Kong Wladislaw IV brugt i forſkjellige diplomatiſke Sendelſer og præſiderede ſom Rigets Storkansler ved Religionsſamtalen i Thorn 1645. — **Joſ. Maxim. O.**, Greve af Tenczyn, f. 1748, kom 1789 til Wien, hvor han udelukkende gav ſig af med literære Syſler og af Kejſer Frants I blev udnævnt til Gehejmeraad og Chef for det kejſerlige Bibliothek. Han døde her 1826. O. er en af de grundigſte ſlaviſke Literaturhiſtorikere; hans Hovedværk er »Wiadomości historyczno-krytyczne do dziejów literatury polskiéj» (3 Bd., 1819). Sine vigtige literære og antiqvariſke Samlinger lod han opſtille i Lemberg under Navn af det **Osſolinſkiſke Inſtitut.**

Osſūna, ſ. **Oſuna.**

Oſt, Produkter, ſom fremſtilles af Mælkens Æggehvideſtoffer, men af ganſke forſkjellig chemiſk og phyſiſk Beſkaffenhed. Ses bort fra de Produkter, der vindes ved Kogning eller Inddampning af Valle (altſaa Myſeoſt, Ziger, Surprim o. l.), kan O. i Almindel. ſiges at fremſtilles ved Sammenløbning af Mælkens Caſein enten ved at lade Mælken frivillig blive ſur eller ved Løbe (ſ. d. A.). I førſte Tilfælde undergaar Caſeinet ingen væſentlig Forandring, i ſidſte forandres det, om end den herved foregaaende Proces endnu er uklar; men i begge Tilfælde udſkilles Caſeinet i Forbindelſe med Vand, phosphorſur Kalk og ſtørſte Delen af Mælkens Fedtſtof. Foruden Sammenløbningens Art har den Temperatur, ved hvilken den ſker, og Brydningen (Røringen) af den ſammenløbne Mælk ſtor Indflydelſe paa O.s Beſkaffenhed. Ved jo højere Temp. Sammenløbningen ſker, deſto mindre bliver Oſtemasſens Vandindhold, og udelades Røringen, bliver Vandindholdet ſtørre. Foretages Røringen i det Øjeblik, da Mælken netop begynder at løbe ſammen, faas en federe, mere ensformig og mindre vandholdig Oſt, end naar den ſker paa et ſenere Tidspunkt. Undertiden „ſkoldes“ Oſtemasſen, d. e. den rørte Oſtemasſe opvarmes til en forholdsvis høj Temp. (60°). Sædvanlig ſalter man den, maler den paa en Oſtemølle for at findele den, før den kommes i Formen, og presſer den derefter, idet man efter Omſtændighederne bringer den varm eller kold i Oſtepresſen. Dernæſt lagres den under Forhold, ſom kunne være meget forſkjellige for de forſkjellige Sorter O., og i en Tid, ſom ligeledes kan være meget forſkjellig (fra nogle Maaneder til flere Aar). Under Lagringen taber O. Vand, og der foregaar i Masſen forſkjellige Gjæringsphænomener; men hvilke Procesſer her nærmere finde Sted vides ſaa at ſige aldeles ikke, hvorvel det er disſe Forhold, der betinge O.s forſkjellige Smag og Charakter. Thi Roquefort (af Faaremælk), Gruyères, Stilton, Cheſter, Cheddar, Edam, Hollandſk og Emmenthaler O. indeholde alle de ſamme Beſtanddele væſentlig i ſamme Mængde, nemlig 24—30 pCt. Æggehvideſtof, 27—33 pCt. Fedtſtof, 30—40 pCt. Vand. I den magre Parmeſanoſt kan Æggehvideſtofmængden ſtige til 44 og Fedtmængden ſynke til 16 pCt., men ofte er dens Sammenſætning ikke væſentlig forſkjellig fra de foregaaendes. I de bløde O., f. Ex. Brie og Camembert, ſtiger Vandindholdet til 50 pCt., medens Æggehvideſtofmængden ſynker til 18, Fedtſtofmængden til 23 pCt. De magre O. (af Skummetmælk) indeholde 29—34 pCt. Æggehvideſtof, omtr. 8 pCt. Fedtſtof (ſom dog variere meget) og omtr. 48 pCt. Vand. I Myſeoſt o. lign. Valleoſt er Æggehvideſtofmængden naturligvis ringe, kun 8—10 pCt., Fedtmængden ſtørre, men Mælkeſukkermængden, ſom i andre O. kun beløber ſig til 2—3 pCt., ſtiger her til 40—50 pCt. Al O.s Aſkemængde (væſentlig phosphorſur Kalk) er 4—5 pCt. Egentlige O., ſom ere coagulerede med Syre, ere Appetitoſt, grøn Schweizeroſt, norſk Gammeloſt. Af de med Løbe coagulerede ere Brie og Camembert ikke rørte (bløde); af de faſte O. blive Parmeſan, Gruyères, Emmenthaler og Cheddar ſkoldede, Parmeſanoſt bliver ikke presſet, Cheddar bliver presſet kold. Af de O., ſom ikke ſkoldes, bliver Roquefort ikke presſet, men Edam, Gouda, Cheſter og almindel. danſke Sød- og Skummetmælksoſte presſede.

Oſtade, Adrian van, en af de betydeligſte Meſtere blandt de hollandſke Genremalere, f. 1610, d. 27 Apr. 1685 i Harlem, var ſammen med A. Brouwer Elev hos Franc. Hals, men uddannede ſig ſenere paa egen Haand. Ved ſin omhyggelige Udførelſe, ſin maleriſke Anordning, ſin Klarhed og Dybde i Farven og ſin Finhed i Behandlingen af Clairobſcur danner han en Modſætning til Teniers's mere flygtige Maner og koldere Farvetone. Hans Billeder foreſtille Optrin af Folkelivet i den laveſte Klasſe, fremſtillede med Sandhed og et rigt, godmodigt Lune. Hans Værker ere meget talrige; de fortrinligſte maa ſøges i Gallerierne i Amſterdam, Dresden, London, München, Paris oſv. Foruden at der er ſtukket meget i Kobber efter hans Billeder, har han ogſaa ſelv i en aandrig Maner raderet 55 Blade, der ere ſjældne og meget ſøgte. — Hans Broder, **Iſaac v. O.**, f. 1621, d. 1657 i Harlem, Elev af Adrian, har ogſaa gjort ſig bekjendt ſom Maler, dels ved Billeder i hins Maner, dels ved Dyrſtykker.

Oſtangeln ell. **Øſtangel**, den imellem Themsbugten og Waſhbugten fremſpringende øſtlige Halvø af England, var et af de 7 angelſachſiſke Riger før Foreningen 827 og blev beſat af Normannerne 870.

Oſtāſchkov [koff], Stad i det rusſiſke Gouv. Tver, 23 M. v. til n. for Tver paa en Ø i Seliger Søen, der er Volgas Hovedkilde. 12,000 I. Livlig Induſtri i Skotøj, Mejeredſkaber, Øxer, Drejer- og Kleinſmeddearbejde ſamt Helgenbilleder, Bomuldsſpinderi og Sukkerraffinaderi; Handel med Korn, Tømmer og Skind.

Oſten, v. der, en gammel pommerſk (oprindelig bremiſk) Adelsſlægt, ſom i 14de Aarh. kom til Danmark. **Carl Henrik v. d. O.**, danſk Generalmajor, var 1672—75 Commandant paa Kronborg og Juli 1677—Aug. 1678 i Chriſtiansſtad, ſom han forſvarede med ſtor Tapperhed og førſt overgav, da han var ſultet ud. — **Wilhelm Aug. v. d. O.** var Præſident i Rentekammeret og ſtyrede Finanſerne 1743—46; d. 1764. — **Adolf Siegfried v. d. O.**, f. 21 Oct. 1716, blev 1755 Legationsſecretær i St. Petersborg og n. A. ſelv Geſandt, knyttede nøje Forbindelſe med Storfyrſtinde Katharina (K. II) og blev hendes perſonlige Raadgiver og Mellemmand for hendes Brevvexling med Stanislaus Poniatowſki 1758—60. O. blev 1761 forflyttet til Warſchau, men vendte 1763 tilbage til St. Petersborg og fik endog Tilbud af Kejſerinden om at gaa i rusſiſk Tjeneſte. Han førte Underhandlingerne om Holſten-Gottorps Afſtaaelſe til Danmark og Forſvarsforbundet med Rusland 1765, men øvede nu ikke længer den gamle Indflydelſe og blev i Nov. ſ. A. hjemkaldt.

1766 blev han Geſandt i Neapel og i Dec. 1760 Udenrigsminiſter under Struenſee; han medvirkede dog til dennes Fald og Henrettelſe, ſamt til Dronningens Fængſling i Jan. 1772 og hendes Skilsmisſe. I Marts 1773 afgik han ſom Miniſter, blev Stiftamtmand i Aalborg indt. 1781, derefter Juſtitiarius i Højeſteret og til ſidſt Overpræſident i Kjøbenhavn 1788—94; d. 2 Jan. 1797.

Oſtēnde, Stad i den belgiſke Prov. Veſtflandern ved Nordſøen, 3 M. v. for Brügge. 20,000 J. God og ſtærkt beſøgt Havn, hvorfra der er regelmæsſig Dampſkibsfart paa London. Betydelig Handel og Skibsbyggeri. Østersfangſt. O. er Faſtlandets meſt beſøgte og ſtorartede Søbad. — Indtil 1865 en Fæſtning. Efter en mærkelig treaarig Belejring 1601—4 blev O. erobret af Spanierne under Spinola.

Oſtenfeldt, Chriſtian, f. 1619 i Viborg, ſtuderede mange Aar i Udlandet, blev 1656 Profesſor i Medicinen ved Kjøbenhavns Univerſitet, førte n. A. ſom Rector Studenterne mod Svenſkerne, nedlagde 1658 ſit Rectorat for paa Landet i Nærheden af Kjøge at gjenvinde ſin Helbred, blev her fanget af Fjenden, undſlyede 3 Maaneder ſenere om Natten i en aaben Baad til Kjøbenhavn, fungerede atter ſom Rector under Belejringen og var med i alle Raadſlagninger. 1660 brugtes han efter Freden til forſkjellige Underhandlinger, der ſkulde varetage Univerſitetets Interesſer, blev ſ. A. Univerſitetsbibliothekar, 1670 Højeſteretsasſesſor og døde 1671. De urolige Forhold, hvorunder han virkede, gav ham ikke Lejlighed til at udrette noget betydeligt i videnſkabelig Henſeende, men ſaa meget des ſtørre Anvendelſe fandt hans praktiſke adminiſtrative Talenter.

Oſten-Sacken, tyſk Adelsſlægt i de rusſiſke Øſterſølande, ſtammer fra en v. d. O., ſom 1380 kom til Kurland og ægtede Datteren af en Ridder v. Sacken. **Fabian Vilh. O.-S.**, f. 1752, tog ſom Generallieutenant ſiden 1799 hæderlig Del i Krigene mod Frankrig, bl. a. 1812 ved Bereſina, blev 1813 paa Valpladſen ved Leipzig udnævnt til General, deltog 1814 i Slagene ved Brienne og Montmirail og var ſ. A. Gouverneur i Paris, blev 1821 Greve og 1826 Feltmarſchal. 1831 førte han Commandoen i Podolien og Volhynien imod den polſke Opſtand, blev til Løn Fyrſte, tog Afſked 1834 og døde 1837. — **Dmitrij O.-S.**, f. 1793, udmærkede ſig i Krigen 1812—14, blev Oberſt og 1825 Generalmajor, deltog i Krigen mod Perſien 1826—27 og mod Tyrkerne i Aſien 1828—29, ſamt 1831 mod Polakkerne. 1848 blev han General, var 1849 med paa Toget til Ungarn og førte 1853 den Hær, ſom rykkede ind i Rumænien; han forſvarede 1854 Odesſa mod de forenede Flaaders Bombardement og fik i Marts 1855 Commandoen i den ſydlige Del af Sevaſtopol, blev n. A. Greve og Rigsraad; d. 1881.

Oſtentatiōn (lat. ostentatio), Stillen til Skue, Prunken med Noget, Pralen. **Oſtenſībel**, hvad der kan fremviſes; ſkrømtet; **oſtenſīv**, øjenſynlig; pralende.

Oſteokōpiſke Smerter, dybe, borende Smerter, der føles i Knoglernes Inderſte iſær om Natten, og ſom ere et temmelig ſikkert Tegn paa Syphilis. **Oſteologī**, ſ. **Anatomi**. **Oſteōm**, ſ. **Benſvulſt**. **Oſteomalacī**, en Sygdom, i hvilken Knoglerne blive bløde, idet de Kalkſalte, ſom de ſkylde deres Haardhed, opløſes og forſvinde af dem. Aarſagen dertil er ubekjendt. Knoglerne undergaa ſom Følge af O. mangfoldige Formforandringer, bøjes og ſammenklemmes; iſær lider Bækkenet, men ogſaa næſten hele det øvrige Skelet kan angribes. Heftige Smerter, der forøges ved Bevægelſer og til ſidſt kunne umuliggjøre disſe, ledſage O. Det er næſten alene Kvinder, der lide af O., ſom er en ſjælden Sygdom; den udvikles ofteſt efter en Barſelſeng. **Osteomyelītis**, Betændelſe i Benmarven, opſtaar ved Infection med en Bakterie, fører under ſtærke Smerter til udbredt Suppuration, Nekroſe af Knoglen og ender ofte med Pyæmi og Septikæmi. **Oſteophȳt**, ſ. **Benſvulſt**. **Oſteotōm**, Benſav, et chirurgiſk Inſtrument beſtemt til Adſkillelſe af Bendele. **Ostītis**, Betændelſe i Benvævet, er altid chroniſk og er en meget hyppig Sygdom, der kan føre til Fortykkelſer af Knoglerne, Benedder, Nekroſe oſv.

Oſterī (ital. osteria, af lat. hostis i den oprindel. Bet. af en Fremmed, ogſaa Stamordet til Hotel), Værtshus, Kro i Italien.

Oſtermann, Heinr. Joh. Friedr. (rusſ. Andrej Ivanovitſch), rusſiſk Statsmand, f. 30 Maj 1686 i Bochum i Weſtfalen, Præſteſøn, maatte paa Grund af en Duel flygte fra Jena og gik 1704 i rusſiſk Tjeneſte, hvor han ſnart vandt Peter d. ſtores Yndeſt og Tillid. Særlig var O. virkſom ved Afſlutningen af Freden med Tyrkiet 1711 og ved Underhandlingerne med Baron Görtz 1717, ſamt endelig ved Fredſlutningen i Nyſtad 1721; han ſteg efterhaanden til Friherre og Vicekansler. Katharina I beſtemte paa ſit Dødsleje 1727 O. til Overhofmeſter for den unge Kejſer Peter II og Medlem af Regentſkabsraadet, og Kejſerinde Anna udnævnte ham 1730 til Greve og Generaladmiral. Ogſaa ſtyrede han de udenlandſke Anliggender under hele hendes Regering, men blev ſtrax efter Eliſabeths Tronbeſtigelſe fængslet og anklaget for at have fremkaldt hendes Udelukkelſe fra Tronen. O. blev dømt til at radbrækkes, men benaadet paa Retterſtedet og forviſt til Sibirien; d. 31 Maj 1747 i Bereſov. — En Datterſøn, Grev **Alexander O.-Tolſtoi**, f. 1775, udmærkede ſig ſom Generallieutenant i Krigene 1806—7 og 1812—13, ſærlig i Slaget ved Kulm, hvor han i Spidſen for Garden ſlog en dobbelt ſaa ſtærk franſk Styrke under General Vandamme, men ſelv miſtede ſin højre Arm. 1825 tog han Afſked, fulgte 1831—34 Fallmerayer paa hans Rejſe i Øſterland og boſatte ſig 1837 ved Genf, hvor han døde 1857.

Oſterode, 1) Stad i den preusſiſke Prov. Hannover ved Foden af Harzen, 4 M. n. ø. for Göttingen, med 6,000 J. Linned-, Uld- og Bomuldsvarer. Maſkinfabrik. Gammelt Slot, hvor engang Hertugerne af Braunſchweig-Lüneburg og tidligere Fyrſterne af Grubenhagen reſiderede. — 2) Befæſtet Stad i den preusſiſke Prov. Veſt-Preusſen, 16 M. ſ. ſ. v. for Königsberg ved Drewenz Søen, med 6,000 J. og et Slot, der er opført af de tyſke Riddere.

Oſterſøn ell. **Oſterſen**, Chriſten, Retslærd fra det 17de Aarh., f. i Vejle, Herredsfoged i Fars, ſiden Raadmand i Roskilde, udgav Ordforklaringer til de ſkaanſke, ſjællandſke, jyſke ſamt norſke Lovbøger, neml. »Glossarium juridicum Danicum« (Kbhvn. 1641), »Glossarium juridicum Danico-Norvegicum« (1652), med et Tillæg hertil: „Tractat over alle de Faldsmaal og Bøder, ſom findes i alle vore Love“ (1652).

Oſterøen i Norge, n. ø. for Bergen, er af betydelig Udſtrækning og ſaa folkerig, at den er delt i 3 Præſtegjæld, til hvilke dog ogſaa høre Strækninger paa Faſtlandet. Endnu mærkeligere er den ved ſin Beliggenhed; den ligger nemlig ikke ſaaledes ſom de andre Øer uden for Kyſten, men inden for denne. En lang og ſmal Havarm, **Oſter-Fjorden**, ſlynger ſig, lig en bred Flod, omkring den, og begge dens Bredder danne højt Fjældland; dog ere O.s Bjærgmasſer noget lavere og afgive derfor mere Land til Dyrkning.

Oſtfriesland, ſ. **Friſer**.

Oſtheim, Stad i en weimarſk Enclave i Bayern, 2 M. ſ. v. for Meiningen. 3,000 J. **Oſtheimer-Kirſebærret**, ofte ogſaa kaldet O.-Weichſel, et i Frugthaverne almindelig dyrket Kirſebærtræ med ſyrlige Frugter, der anvendes til Syltning, ſkal være indført fra Spanien.

Oſtia [ō], Stad i det gamle Latium, Roms ældſte Koloni, laa ved Tiberens Udløb (O. bet. „Mundinger“), omtr. i 15 Migliers Afſtand fra Rom. Den beſad ſtore Saltværker og havde væſentlig Betydning ſom Landingsplads for ſicilianſke og afrikanſke Skibe. I Nærheden af dens Ruiner ligger nu den lille By O., ſom er Biſpeſæde. I den ſeneſte Tid er der i Egnen heromkring foretaget betydelige Udgravninger.

Oſtindien. Under denne Fællesbenævnelſe omfatter man nu almindelig den Del af Aſien, ſom ligger ø. for Indus Floden og ſ. for Himalajakjæden, og ſom beſtaar af de mægtige Halvøer Forindien og Bagindien ſamt det indiſke ell. ſtore aſiatiſke Archipelag ſ. og ø. for disſe. Allerede i Oldtiden kaldtes disſe udſtrakte Lande Indien, men da man ved Amerikas Opdagelſe troede i de amerikanſke Øer at være truffen paa Indiens Øſtgrænſe, betegnede man disſe Øer efter deres Beliggenhed for Europa ſom Veſtindien, og i Modſætning hertil opſtod efterhaanden Benævnelſen O. Hovedtrækkene i O.s Naturforhold ville findes angivne under Aſien og de nærmere Detailler under de Artikler, der behandle de to Halvøers og Archipelagets Underafdelinger. Her vil derfor kun blive givet en Overſigt over Landenes politiſke Fordeling tillige med nogle ſtatiſtiſke Oplysninger, for ſaa vidt ſaadanne haves. — **Forindien** danner en c. 66,000 □ M. ſtor, trekantet Halvø, der vender ſit Toppunkt mod S., mod V. omgives af Afghaniſtan og Baludſchiſtan ſamt det arabiſk-perſiſke Hav, mod S. af Manaar Bugten og ved Palk Strædet ſkilles fra Øen Ceylon, mod Ø. omgives af den bengalſke Bugt, Bagindien og China og mod N. ved Himalaja ſkilles fra Tibet. Største Delen af Forindien ſtaar middelbart eller umiddelbart under Englands Herredømme, ſaaledes ſom hosſtaaende Overſigt udviſer.

	□ M.	Befolkn. 1881.
Engelſke Beſiddelſer:		
Directe under Generalgouverneuren	1,085	3,312,000
Under Gouverneurer eller Commisſærer:		
Asſam med Manipur	2,536	5,081,000
Bengalen	9,088	69,537,000
Nordveſtprovinſer og Audh	4,991	44,108,000
Pandſchab	5,016	18,850,000
Madras	6,633	31,171,000
Bombay med Sindh	5,838	16,454,000
Centralprovinſerne	3,972	9,839,000
Umiddelbart under engelſk Beſtyrelſe	39,109	198,302,000
Stater under indfødte Herſkere i forſkjelligt Afhængighedsforhold:		
Baroda	403	2,185,000
Centralindien	3,532	9,262,000
Haidarabad	3,848	9,846,000
Maisſur	1,163	4,186,000
Radſchputana	6,103	10,268,000
Travancore	317	2,401,000
Cochin	64	600,000
Lensſtater i Nordveſtprovinſerne	241	742,000
Pandſchab	1,684	3,862,000
Centralprovinſerne	1,356	1,710,000
Bombay	3,469	6,941,000
	22,180	52,003,000
Ialt under eng. Overhøjhed	61,289	250,305,000
Uafhængige eller delvis uafhængige:		
Himalaja Stater	4,250	3,300,000
Portugiſiſke Beſiddelſer	62	482,000
Franſke	9	283,000
Forindien	65,610	254,370,000

De her anførte Tal hidrøre fra Gotha-Kalenderen 1887. Naar de ikke ganſke ſtemme med Opgivelſerne i tidligere Artikler, hidrører dette dels fra, at i de ſenere Aar ere Landſtrækninger helt eller delvis gaaede over fra en Art Beſiddelſe til en anden, og dels fra, at Folketællingens Reſultater ſenere ere corrigerede. — Forindien deles ved en Linje fra Indus's til Ganges's Delta i et Lavland mod N. og et Højland mod S. I Lavlandets veſtlige Del, der ikke berøres af Sydveſtmonſunerne, er Landet uden for Flodernes directe Paavirkning kun en Ørken; dette gjælder dog mindre om den nordre Del, Pandſchab (de fem Floders Land), hvor der i de ſaakaldte Doab (Landkiler mellem to ſammenløbende Floder) kun enkeltvis findes Ørkenſtrækninger. Længer mod S., efter at Indus har ſamlet ſine Tilløb, er det derimod kun ſelve Floddalen, der kan dyrkes, medens Landet ø. for den optages af den ſtore indiſke Ørken Thar, der kun har faa og ſmaa Oaſer. Ø. for denne Ørken er en overordentlig frugtbar Slette, der gjennemſtrømmes af **Ganges** og dens talrige Biſloder fra begge Sider, og hvor mod Ø. **Brahmaputra** med Ganges danner et udſtrakt Delta, ſom nærmeſt Havet gaar over til de ſaakaldte **Sundarban**, en Samling af utallige, med Junglekrat bedækkede Smaaſøer med et overordentlig uſundt Klima. Højlandet ſ. for Linjen indtil Floden **Godavari** gjennemkrydſes af talrige Bjærgkjæder af ringe Højde. Af Floderne ere de betydeligſte **Narbadda** og **Tapti**, der løbe mod V. til Cambay Bugten, og **Mahanadi**, der løber mod Ø. til den bengalſke Bugt. Talrige Biſloder falde fra venſtre Side i Godavari. Den øſtlige Del af dette Højland ſænker ſig efterhaanden mod den bengalſke Bugt gjennem et uſundt, af talrige Sumpe opfyldt Terrasſeland. S. for Godavari ſtrækker ſig **Dekans** Højland, en Benævnelſe, der almindelig, men næppe med Rette, ogſaa udvides til det n. for Godavari liggende Land. Middelhøjden er her c. 2,000 F., men med talrige højere Partier. Det begrænſes mod V. af en Bjærgkjæde med Punkter, der fra c. 4,000 F. mod N. hæve ſig op mod 8,000 F. mod S. Dens almindel. Navn er de **veſtlige Ghats** (Pas). Landet ø. for Bjærgene er i det hele ſærdeles frugtbart; navnlig drives her en rig Bomuldsavl. Paa Bjærgenes veſtlige Side, der falder ſtejlt af mod Havet, dyrkes Jorden næſten ſom Have. Fra Bjærgenes Øſtſide falder Landet jævnt mod Ø. og gjennemſtrømmes af talrige Floder, **Godavari**, **Kriſchna**, **Penna**, **Palar**, **Tirunkojilur** og **Caveri**, der gjennem de **øſtlige Ghats** (højeſte Punkt 4,000 F.) falde i det indiſke Ocean. Ø. for Bjærgene er den c. 20 M. brede og af talløſe Smaaſøer opfyldte **Coromandelkyſt**, der fortſættes mod S. til Forindiens Sydende. Omtr. under 11° n. Br. gaar en Indſænkning „Gap“ tværs over Halvøen mellem **Nilagiri** Bjærgene mod N. og de indtil 8,500 F. høje **Anamalli**- og de indtil 7,200 F. høje **Palni-Bjærge** mod S. Fra de to ſidſt nævnte Kjæder ſtrække ſig **Cardamum-Bjærgene** (indtil 4,000 F.) mod S. til **Cap Comorin**, Halvøens Sydſpids. — Indtil 1858 ſtyredes de engelſke Beſiddelſer af et Handelsſelſkab, „det oſtindiſke Compagni“, oprettet 1600, hvis Privilegier fornyedes hvert 20de Aar. (S. Oſtindiſke Compagni og Indien). 1858 overgik Compagniets Rettigheder til Kronen, og 1ſte Maj 1876 har Dronningen af England antaget Titelen „Kejſerinde af Indien“. I London ledes Indiens Regering af en Statsſecretær, der er Miniſter og Medlem .af Cabinettet, ved hvis Side ſtaar et Raad paa 14 Medlemmer, og under hvem der fungerer Secretærer for Militærvæſen, Finanſer, Juſtits, offentlige Arbejder og Handel og Statiſtik. Localſtyrelſen i Indien ſtaar under en Vicekonge og Generalgouverneur med et Executiv- og Legislativ-Raad, beſtaaende af den commanderende General og 5 Medlemmer. Adminiſtrationen ledes af Secretariater for Militærvæſen, Indenrigs-Anliggender, Udenrigs-Anliggender, Agerbrug, Handel og Jærnbanevæſen, offentlige Arbejder og Lovgivning. Under Generalgouverneuren ſtaa Provinsgouverneurer og Overcommisſærer for de 3 Præſidentſkaber Bengalen, Madras og Bombay (de to ſidſte med et Præſidentſkabsraad, ſelvſtændig Hærafdeling og egne Miniſterier), for Nordveſtprovinſerne og Audh, Pandſchab, Centralprovinſerne og Asſam ſamt Reſidenter i Maisſur og Haidarabad. Overinſtanſen for Retsvæſenet er Gehejmeraadets Juſtitscommisſion i London, under hvilken fungerer i Indien en Appellationsret for Indien med Overretter for de 3 Præſidentſkaber og Juſtitscommisſioner for de øvrige Landsdele. Den engelſke Kirke har 5 Biſkopper i Calcutta, Madras, Bombay, Lahore og Rangun. De under indfødte Fyrſter ſtaaende Stater ere ſpredte over hele Indien og ſtaa i forſkjelligt Afhængighedsforhold, men ere i Virkeligheden alle mere eller mindre Vasſaller af England, og engelſke Tropper have alle betydeligere Beſæſtninger inde. — **Indbyggernes** Antal er c. 255 Mill. De fleſte af dem ere **Hinduer**, et til den indoeuropæiſke Æt hørende Folk af ſlank og fin Legemsbygning og brun (hos Flertallet ſortbrun, hos de højere Klasſer lyſere) Hudfarve. Da Inderne boede i Pandſchab vare de delte i 3 Kaſter, Præſter (Brahmaner), Krigere (Kſchatrier) og Næringsdrivende (Vaiſchias); dertil kom efter Indvandringen i Gangesdalen de undertvungne Urbeboere (Sudraer). Men denne Inddeling var allerede i „Manu's“ Lovbog fordunklet; efterhaanden har der udviklet ſig en Række Kaſter efter Beſkæftigelſe og Localitet, og det er vanſkeligt at forklare de nuværende ſociale Forhold ud af de gamle. De vigtigſte af disſe Stænder ere 1) Brahmanerne, ſom i Kaſchmir danne Ariſtokratiet, omkring Delhi den faſtboende og induſtrielle Befolkning; 2) Dſchat og Radſchput, den agerdyrkende Befolkning i Pandſchab og Radſchputana; 3) Gudſchar og Ahir, Nomadeſtammer i N. og V. (Gudſcharat); 4) Khatri, egentlig de gamle Kſchatrier, nu en handelsdrivende Stamme iſær i Pandſchab; 5) Baniya, ligeledes iſær Handlende, maaſke blandede med Urbeboerne; 6) Kayaſth, iſær udbredte ſom Skrivere og Lærde, navnlig i Bengalen, af mørkere Hudfarve; 7) Paria i Sydindien, iſær i Tamullandene, Agerdyrkere og Arbejdere, dele ſig i 13 Stammer, af hvilke de laveſte nyde ringe Anſeelſe; 8) Haandværkerkaſter, ſom ſynes at ſtamme fra Blandinger af de gamle Vaiſchia- og Sudrakaſter. Endnu nærmere de ſidſte ſtaa de forſkjellige 9) Helotkaſter, ſom de urolige, vandrende Battal og Schangar (gjælde for ſærlig urene, befatte ſig med Fiſkefangſt), i Syden iſær de livegne Pallener, Sakkili (Skomagere) og Totti (Privetrenſerne) o. fl. En Mængde i mere eller mindre vild Tilſtand levende Stammer, iſær i de indre Bjærgegne, ſamt andre, der ſom Haandværkere, Slagtere og Garvere, ogſaa ſom Landſtrygere, Tiggere og Tyve, opholde ſig blandt Hinduerne, ere uden Tvivl i Hovedſagen Levninger af O.s **Urbeboere**, ſom hørte til de dravidiſke Folk (ſ. d. A.); de mærkeligſte Stammer ere Ghonderne ell. Chonderne (i Gondwana, ſ. for Ganges), Ramuſierne omkring Punah, Puharrierne (paa Grænſen af Bengalen og Gondwana), de negeragtige Pulindaer ved Narbaddas Kilder, ved Godavari, paa Ceylon (Beddaerne) o. fl. De fleſte Indbyggere ſ. for Vindhyabjærgene ere Dravider og anſlaas til over 40 Mill. Mſk. Indiens muhammedanſke Befolkning nedſtammer for en Del fra de fremmede, der efter hverandre have erobret Landet: Saker, Mongolere, Arabere, Afghanere, Perſere. Endelig findes der i mindre Antal indflyttede Chineſere, Armeniere og iſær Europæere. Efter Religionsbekjendelſen beſtod Befolkningen 1881 af 188 Mill. Hinduer, 50 Mill. Muhammedanere, 6,4 Mill. Naturtilbedere, 3,4 Mill. Buddhiſter, 1,9 Mill. Chriſtne, 1,9 Mill. Sikher og Reſten forſkjellige Sekter. Om Hinduernes religiøſe og intellectuelle Standpunkt ſ. **Indiſk Religion, Kunſt, Sprog og Literatur** und. **Indien**, hvor ogſaa Landets Hiſtorie findes behandlet.

Statshusholdning efter Finansregnſkabet 1884—85:

Brutto-Indtægt:	Mill. Kr.
Grundſkat	393,0
Opiumsſkat	158,7
Saltmonopol	117,1
Stempel	64,9
Acciſe	72,2
Provinſialſkat	50,2
Told	18,6
Poſtvæſen	18,3
Offentlige Arbejder	255,4
Andre Indtægter	123,5
	1,272,8

Udgift:	Mill. Kr.
Renter af offentlig Gjæld	83,1
Refuſioner m. m.	26,6
Opkrævningsomkoſtninger	145,5
Poſt-, Telegraph- og Møntvæſen	38,6
Almindelig Forvaltning	30,0
Juſtits	59,5
Politi	50,5
Offentlig Undervisning	22,2
Penſioner og Underſtøttelſer	57,9
Hungersnød	27,9
Forſvarsvæſen	314,4
Offentlige Arbejder	368,5
Andre Udgifter	54,7
	1,279,4

Her var altſaa Underballance c. 7 Mill. Kr. Afregningen for de 4 Aar 1880—84 viſer et Overſkud af 45,3 Mill. Kr. Den indiſke Statsgjæld 31 Marts 1885 udgjorde i alt 3,127 Mill. Kr.

Af Jærnbaner var 1 Apr. 1886 i Drift 2,685 Mil, der 1885 befordrede 81 Mill. Paſſagerer (mod 73,5 Aaret i Forvejen) og 19 Mill. Tons (à 2,000 Pd.) Gods.

Poſtvæſen	Antal Bureauer	Millioner Breve	Millioner Aviſer
1881—82	4,819	155,8	12,5
1882—83	5,310	168,1	14,1
1883—84	5,879	182,5	15,3
1884—85	6,488	197,1	17,5

Driftsudgiften for de 4 Aar overſteg Indtægten med 0,6 Mill. Kr.

Antallet af Telegraphſtationer ſ. A. var 521 foruden Jærnbaneſtationerne; Linjelængden 5,506 Mil, Traadlængden 16,264 Mil. Antallet af betalte Depecher 2,03 Mill. Den indiſke Hær ſ. und. **England**.

Handel. Den ſamlede Indførſel tillige med Udførſelen af indiſke Varer udgjorde, Værdien i Millioner Kr.

	Indførſel		Udførſel	
	1883-84	1884-85	1883-84	1884-85
Korn, nml. Ris	—	—	310,7	243,0
Frø og Frugter	4,0	4,2	181,5	193,8
Kolonialvarer	35,0	55,2	129,3	121,2
Drikkevarer	25,0	21,9	—	—
Kul	21,0	22,8	—	—
Metaller	91,5	86,0	—	—
Trævarer	—	—	10,8	10,5
Spindeſtoffer	17,5	13,5	371,8	350,1
Huder og Skind	—	—	84,0	88,8
Chem. Stoffer, Harpix og Olje	17,7	18,1	116,2	113,2
Opium	—	—	203,3	195,9
Garn og vævede Stoffer	511,1	502,3	110,1	119,5
Andre Fabrikata	88,3	81,9	3,9	4,9
Forſkjelligt	183,9	196,7	64,4	56,8
A. Varer	995,0	1,002,6	1,585,7	1,497,2
B. Ædle Metaller	231,8	250,0	18,1	35,4
I alt	1,226,8	1,252,6	1,603,8	1,532,6

Udenrigs-Skibsfart 1884—85.

	Indgaaende		Udgaaende	
		Mill. Ts.		Mill. Ts.
Engelſke Skibe	1,892	2,58	1,899	2,63
Eng.-oſtind.	1,174	0,15	1,171	0,14
Fremmede	787	0,49	764	0,51
Indiſke	1,297	0,07	1,354	0,06
1884—85	5,150	3,29	5,188	3,34
1883—84	5,812	3,63	5,850	3,62

Bagindien. I de ſenere Aar have England og Frankrig ſtærkt udvidet deres Beſiddelſer her. England har ſaaledes bemægtiget ſig hele Barma, og Frankrig har foruden ſin tidligere Beſiddelſe Nedre Cochinchina directe underlagt ſig Kambodja, taget den annamitiſke Provins Tongking under ſin Beſtyrelſe og den reſterende Del af Riget Annam under ſin Overhøjhed. Derefter udgjør Bagindien nu

	□ M.	Indb.
Det tidligere britiſk Barma	4,165	3,708,000
Det ſeneſt annecterede Barma	8,300	4,000,000
De engelſke Beſiddelſer ved Malaka Strædet	68	480,000
Engelſke Beſiddelſer	12,533	8,188,000
Det uafhængige Rige Siam	13,200	5,750,000

	□ M.	Indb.
Annam	5,000	6,000,000
Tongking	1,685	9,000,000
Kambodja	1,816	1,500,000
Nedre Cochinchina	1,036	1,640,000
Franſke Beſiddelſer	9,537	18,140,000
At overføre	35,270	32,078,000

Overført....	35,270	32,078,000
Uafhængige Stater paa Halvøen Malaka............	1,480	300,000
	36,750	32,378,000

Den nordlige Del af Halvøen er et vildt, kun lidet kjendt Bjærgland, fra hvilket udgaar Parallelkjæder mod S. med aftagende Højde og indeſluttende Floderne Iravadi, Saluen, Menam og Mekong. S. forøvr. de enkelte Artikler. — Til de to indiſke Halvøer høre, til Forindien Ceylon, Lakediverne og Malediverne, til Bagindien Andamanerne og Nikobarerne foruden nogle forholdsvis faa ſpredte Smaaøer.

Det indiſke ell. ſtore aſiatiſke Archipelag ligger mellem 20° n. og 12° ſ. Br. og 112° og 152° ø. L., deles ſædvanlig i

de ſtore Sunda Øer:	□ M.	Indb.	□ M.	Indb.
Sumatra med Øer	8,400	8,700,000		
Java....	2,390	20,000,000		
Borneo...	13,400	4,000,000		
Celebes..	3,630	1,000,000		
			27,820	28,700,000
de ſmaa Sunda Øer ...			1,800	1,700,000
Molukkerne ell. Krydder Øerne............			1,300	500,000
Philippinerne med Sulu Øerne................			5,400	5,600,000
			36,320	36,500,000

Af disſe Øer høre ſtørſte Delen af Philippinerne under Spanierne, den øſtlige Del af Timor i de ſmaa Sunda Øer under Portugal, den nordlige Del af Borneo og Øen Labuan under England og Reſten under Nederlandene. Kun en ringe Del af Øerne ſtaar under egne Herſkere, der dog for det meſte ſtaa i Afhængighedsforhold til Europæerne.

Oſtindiſke Compagnier, Foreninger af Kjøbmænd, oprettede for at drive Handel paa Oſtindien. 1) Det **engelſk-o. C.**, ſtiftet 1600, maatte kæmpe med et andet, 1638 ſtiftet Selſkab, indtil begge 1650 forenedes; under Carl II fik det Ret til at udøve Jurisdiction, holde Tropper og føre Krig; 1683 udvidedes disſe Privilegier betydelig. Et 1698 oprettet Compagni forenedes 1702 med det ældre til et »United company of merchants of England trading to the East-Indies«, ſom fik den Organiſation, det i Hovedſagen har beholdt indtil den nyeſte Tid; Beſtyrelſen overdroges til 24 Directeurer. Compagniets Monopol vakte de londonſke Kjøbmænds Skinſyge, men dets Fribreve fornyedes dog ſtadig paa 20 Aar. Imidlertid erkjendtes det allerede 1767, da Compagniets Anliggender førſte Gang forhandledes i Parlamentet, at dets Selvſtændighed maatte ophæves og dets Forfatning forandres derved, at Regeringen og Parlamentet fik Indflydelſe paa de oſtindiſke Sagers Beſtyrelſe. Hertil ſigtende Lovforſlag antoges 1773 og 1784. Compagniets Monopol var allerede ophævet; 1833 miſtede det ſamtlige Forrettigheder i Henſeende til Handelen og blev kun en politiſk Corporation. 1853 forlangte Tilhængerne af Frihandelen Compagniets Ophævelſe, men Miniſteriet Aberdeen gik en Middelvej og ſkaffede ſig kun Ret til at vælge en Del af de 24 Directeurer. Omſider ophævedes Compagniets Regering 1858 (ſ. **Indien, Hiſt.**). — 2) Det **hollandſk-o. C.**, conſtitueret 1602, fik ſnart Overvægten over Portugiſerne og Englænderne, ſatte ſig faſt paa Øerne og gjorde det 1618 byggede Batavia til Hovedſædet for ſin Magt, hvorfra det i lang Tid var i næſten udelukkende Beſiddelſe af den oſtindiſke Handel. Fra 1697 begyndte Compagniet at komme i Gjæld, og Englænderne fortrængte det efterhaanden fra Enehandelen. 1791 nedſatte Staten en Underſøgelſescommisſion, da Compagniets Gjæld var voxet til over 100 Mill. Gylden. Men imidlertid omſkabtes Holland ved den franſke Revolution til den „bataviſke Republik", ſom 1795 opløſte Compagniet og overtog dets Beſiddelſer tillige med dets Gjæld. 1823 afſtod Holland ſine Beſiddelſer paa Faſtlandet til England. — 3) Det **danſk-o. C.**, ſtiftet 1616, kjøbte Beſiddelſer paa Coromandelkyſten og anlagde der Trankebar oſv. (jvfr. **Gjedde, O.**), men maatte 1634 opløſe ſig, hvorpaa det gjenoprettedes 1670. Men allerede 1729 maatte Selſkabet paa Grund af Gjæld aftræde ſine Beſiddelſer og Rettigheder til Staten, ſom 1732 oprettede et nyt Handelsſelſkab under Navn af danſk-aſiatiſk Compagni, der anlagde Serampur ell. Frederiksnagor i Bengalen og 1777 overlod Regeringen ſine Beſiddelſer. Dets Handel blomſtrede overordentlig især i Tidsrummet 1770—1807 (1775—84 gik der 106 Skibe til Oſtindien og hjembragte Varer til en Værdi af 102 Mill. Kr.); men efter den Tid tabte den ſig paa Grund af Krigen med England og hævede ſig ikke mere. 1845 ſolgte Danmark ſine Beſiddelſer til det engelſk-o. C. for c. 2 Mill. Kr. — 4) Det **franſk-o. C.**, oprettet 1664 efter det hollandſkes Mønſter, anlagde 1672 Pondicherry og ſiden et Factori i Bengalen, knyttede Handelsforbindelſer med Siam og China og ſkaffede ſig en Militærmagt; men Krigene med England under Ludvig XIV og L. XV berøvede det de vundne Fordele og det meſte af Handelen. Compagniet opløſtes 1769; Regeringen overtog Beſiddelſerne og gav Handelen fri. — 5) Det **ſvenſk-o. C.**, ſtiftet 1731 i Göteborg, reorganiſeret 1806, har ſtedſe indſkrænket ſig til en ret fordelagtig Handel uden at ſtræbe efter faſte Beſiddelſer og politiſk Magt. — Desuden har der beſtaaet et **ſpanſk** (1782—84), et **belgiſk** (1717—31) og et **preusſiſk** (1751—63) **o. C.**

Oſtjäker, to forſkjellige Folkeſtammer i Sibirien. Den ene (omtr. 25,000 Mſk.), af finſk-ugriſk Herkomſt, lever langs med Ob og Irtyſch i Gouvern. Tobolſk; det er ſmaa, ſvage Menneſker med rødgule Haar, klædte i Rensdyrſkind, for det meſte Chriſtne, men med meget af deres gamle ſchamanſke Hedenſkab. Den anden (ogſaa kaldet Oſtjak-Samojeder) beſtaar af 20—30,000 Mſk., ſom bo ved Ob og Jeniſſej, ligne Samojederne, ere ſløve og raa, for det meſte Hedninger og ernære ſig ved Jagt og Fiſkeri. O.s Sprog er grammatikalſk behandlet af Caſtrén.

Oſtmanner, ſ. **Normanner**.

Oſtrakisme, en Folkedomſtol hos de gamle Hellenere, ſærlig i Athen, men ogſaa i Argos, Megara, Milet, Syrakus, ſom landsforviſte Mænd, der paa Grund af ſtore Fortjeneſter ell. betydelig politiſk Indflydelſe ſyntes farlige for Statens Frihed og Sikkerhed. I Athen blev O. indført af Kliſthenes. Hvert Aar opfordredes Folket til ved Afſtemning at give til Kjende, om O. ſkulde foretages eller ej, og i bekræftende Tilfælde blev en ny, af de 9 Archonter og de 500.s Raad ledet Folkeforſamling ſammenkaldt. Paa denne afgav hver Borger ſin Stemme, ſkreven paa en Oſtrakon, d. e. et Skaar eller en lille Lertavle, og hvis nogen havde 6,000 Stemmer imod ſig, maatte han inden 10 Dage forlade Landet for et Tidsrum af 10, ſenere 5 Aar. Kliſthenes ſkal ſelv have været den førſte, ſom blev jaget i Landflygtighed, men desuden traf denne Skæbne Athens berømteſte Mænd: Ariſtides, Themiſtokles, Kimon, Alkibiades, Thukydides o. fl. O. var ikke forbunden med Tab af borgerlig Ære eller Formue, og den kunde hæves inden den udløbne Tid ved en Folkebeſlutning. Den blev ſidſte Gang anvendt i den peloponneſiſke Krigs Tid, da Alkibiades og Nikias enedes om at lede Afſtemningen hen paa den kun lidet betydelige Demagog Hyperbulos.

Oſtrōg, Stad i det ruſſiſke Gouv. Volhynien, 20 M. v. for Shitomir. 8,000 I. Stort græſk Kloſter. Betydelig Handel og ſtore Markeder. — O. var fordum Reſidens for en ſouveræn polſk Fyrſteſlægt. **Conſtantin**, Fyrſte af O., kæmpede i Beg. af det 16de Aarh. ſejerrig mod Tatarerne og Ruſſerne. — En Sønnedatter af ham var den ſkjønne **Helſka** (Eliſabeth), Fyrſtinde af O., ſom efter ſin Moders Vilje ſkulde forblive ugift, men 1554 blev bortført af Fyrſt Sanguſzko og blev hans Ægtefælle; efter dennes Mord blev hun gift med Grev Gorka, men kunde ogſaa denne Gang kun med Magt blive frarevet Moderen, og efter ſin anden Mands Død henſank hun i Vanvid. — **Conſtantin Vaſilij**, Fyrſte af O., blev under den polſke Konge Sigismund I Storhetman af Litauen og efter den glimrende Sejer over Ruſſerne ved Orſcha 1514 Voivod af Wilna; d. 1532. — **Conſtantin**, Hertug af O., en ivrig Modſtander af Jeſuiterne, anlagde i O. en Højſkole og et Bogtrykkeri, hvorfra den berømte **Oſtrogerbibel** i det gammelſlaviſke Sprog udgik 1581. Han døde 1608, næſten 100 Aar gl.; ſnart efter hans Død fandt Jeſuiterne Indgang i O. ved Fyrſtinde **Anna Aloiza** af O. og ſtiftede 1629 her et ſtort Collegium. — Fyrſterne af O.s mandlige Linje uddøde 1673 med Fyrſt **Alexander**, og dens ſtore Godſer gik over til Fyrſt Sanguſzko.

Oſtrogōſchſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Voroneſch, 12 M. ſ. for Voroneſch, med 10,000 I. Brændevinsbrænderier og ſtore Kvægmarkeder. I Nærheden er en af Württembergere og Pfalzere 1769 grundlagt Koloni Riebendorf, med betydelig Tobaksavl.

Oſtrolēnka, Stad i Polen ved Floden Narew, 13 M. n. n. ø. for Warſchau, med 5,000 I., er hiſtoriſk mærkelig ved Slaget 26 Maj 1831, i hvilket Ruſſerne under Diebitſch overvandt Polakkerne under Skrzynecki.

Oſtrōwo, Stad i den preuſſiſke Prov. Poſen, 14 M. ſ. ø. for Poſen, med 9,000 I., Uld- og Linnedinduſtri.

Oſtrowſki [ſtröff], en gammel polſk Adelsſlægt. **Criſtinus** O. var en af Jagellos Feltherrer i Slaget ved Tannenberg 1410. — Grev **Thomas** O., f. 1739, miſtede 1791 ſom ivrig Fremmer af Conſtitutionen af 3 Maj ſ. A. ſin Senatorværdighed, men blev 1809 Landdagsmarſchal og Formand for Senatet i Hertugdømmet Warſchau og beholdt denne Værdighed i det nye Konger. Polen; d. 1817. — **Antoni** O., den foreg.s Søn, f. 1782, var 1809 Formand for den proviſoriſke Regering under Krigen med Øſterrig, fulgte 1812 med Napoleon I indtil Slaget ved Leipzig, hvor han toges til Fange, og brugtes 1814 ved Ordningen af Polens Forhold til de tre Delingsmagter. Efter Faderens Død blev O. 1817 Senatets Formand og gjorde ſom ſaadan ſtandhaftig Modſtand mod Storfyrſt Conſtantins Vilkaarlighed; han maatte derfor rejſe udenlands, men vendte hjem 1830 og blev Chef for Nationalgarden. Han dadlede ſtærkt Chlopickis og Skrzyneckis Mangel paa Energi og tog ſin Afſked, da Krukowiecki kom til Magten, men kæmpede ſom Frivillig foran Warſchau 6—7 Sept. 1831 og forlangte Kampens Fortſættelſe til det yderſte. Han udtalte ſom Senatets Formand Krukowieckis Afſættelſe og fulgte derefter med de Tropper, der gik over paa preuſſiſk Grund, udſtedte 4 Oct. et Manifeſt til Europas Fyrſter og Folk og gik til Frankrig, hvor han døde 1845. — Hans Broder, **Wladiſlaw** O., f. 1790, tog ogſaa Del i Opſtanden 1830—31 og var Landdagsmarſchal; efter Warſchaus Fald kom han i Øſterrigernes Hænder og holdtes en Tid lang i Fangenſkab i Graz. Efter Amneſtien 1856 vendte han hjem og døde 1869. — **Alexander** O., f. 1809, deltog 1831 i Frihedskampen, men lagde ſig ſiden med ſtørſte Iver efter Landbruget og oprettede Skoler paa ſine Godſer. 1842 grundlagde han ſammen med Alex. Zamoyſki det ſtore polſke Landbrugsſelſkab og var ſenere dets Næſtformand. 1861 toges O. med paa Raad ved Spørgsmaalet om et polſk Statsraads Oprettelſe, blev 1862 Medlem deraf og ſiden Directeur for Polens indre Anliggender indtil Marts 1864.

Oſtrovſkij, Alexander Nikolajevitſch [ſtröff], ruſſiſk Digter, f. 1820. Hans i Petersborg 1874 udkomne dramatiſke Værker i 8 Bd. indeholde dels hiſtoriſke Dramaer med Æmner fra 16de og 17de Aarh., dels Lyſtſpil, hvis Indhold er draget ud af Embeds- og Borgerſtandens Liv. Hans bedſte Figurer ere Repræſentanterne for Halvdannelſen.

Oſtūni, Stad i Syditalien, 6 M. ø. n. ø. for Taranto, 1 M. fra Adriaterhavet. 16,000 I. Biſpeſæde.

Oſūna, Stad i Spanien, 11 M. ø. til ſ. for Sevilla. 17,000 I. Slot, Stamſæde for Hertugerne af O. Udmærket frugtbar Omegn.

Oſūna, Pedro Tellez y Giron, Hertug af, ſpanſk Statsmand, f. 1579 i Valladolid, erhvervede ſig i ſin Ungdom ualmindelige Kundſkaber, men faldt ved ſin bidende Vittighed i Unaade hos Philip II, ſom forviſte ham til Zaragoza, hvorfra han gik til Frankrig. Han kom ſiden i ſtor Gunſt hos Philip III.s Yndling, Hertugen af Lerma, men fornærmede Kongen ved en ſpottende Ytring, hvorfor han blev forviſt fra Hoffet; han gik da til Flandern, hvervede paa egen Bekoſtning et Regiment og udmærkede ſig i Krigen ved flere Lejligheder. Ved Hertugen af Lermas Indflydelſe kom O. 1607 igjen tilbage til Hoffet, hvor han gjenvandt ſin tidligere Anſeelſe. Da han modſatte ſig Moriſkernes Fordrivelſe, blev han anklaget af Inqviſitionen, men forgjæves. Som Vicekonge paa Sicilien 1611—15 gjenoprettede han Orden paa Øen, holdt de tøjlesløſe Stormænd og Banditerne i Tømme og tilbagedrev Tyrkernes røverſke Anfald; ſom Vicekonge i Neapel 1616—19 vandt han ved lignende Forholdsregler og ved Modſtand imod Inqviſitionens Indførelſe ſtor Popularitet, medens han tillige kraftig bekæmpede Venezias Fordring paa udelukkende Herredømme over det adriatiſke Hav. Omſider ſejrede dog hans Fjender; han blev tilbagekaldt, efter Philip IV.s Tronbeſtigelſe 1621 ſat under Tiltale og døde ſom Fange paa Slottet Alamede i Spanien 1624. — Hans Søn, **Juan Tellez y Giron**, Hert. af O., kom i Beſiddelſe af alle Faderens Ejendomme og døde 1656 i Palermo ſom Vicekonge paa Sicilien.

Osvald, **den hellige**, Konge i Northumberland 634—42, Søn af Kong Ethelfrid, f. c. 604, ſlog og fældede den gruſomme Briterkonge Ceadwalla og gjenoprettede den næſten ganſke udryddede Chriſtendom i England. Han blev dræbt i et Slag ved Maſerfelth mod Kong Penda af Mercia 5 Aug. 642 — efter Sagnet under Bøn for de faldendes Sjæle. O. blev optaget blandt Kirkens Helgener; hans Dødsdag er hans Mindedag. Legenden om O. er Gjenſtand for flere gammeltyſke Digtninger, ſom dog i ingen Henſeende ſtemme overens med den virkelige Hiſtorie; den er ogſaa behandlet i en islandſk Saga.

Oswald v. Wolkenſtein, ſædvanlig kaldet „Der Wolkenſteiner“, middelhøjtyſk Digter, f. 1367 i Tirol, førte et højſt bevæget Liv, rigt paa vidtſtrakte Rejſer og romantiſke Krigs- og Elſkovsæventyr; d. 1445. Ligeſom hans Ven, Hugo v. Montfort (d. 1423), ſøgte han ved ſine Digte (udg. af B. Weber 1847) at gjenoplive den allerede henſygnende Minneſang.

Oswego [osſuīgo], Stad i Staten New-York i Nordamerika, 50 M. n. n. v. for New-York ved **Oswego Flodens** Udløb i Ontario Søen. 21,000 J. Betydelig Skibsfart og Handel.

Osweſtry [i], Stad i Shrop Shire i England, 3 M. n. v. for Shrewsbury. 8,000 J. I Nærheden føres Ellesmere-Kanalen ved to prægtige Vandledninger over Floderne Dee og Ceiriog.

Oſymāndyas, en gammel ægyptiſk Konge, hvis Gravmæle udførlig beſkrives af Diodor. Beſkrivelſen ſvarer nærmeſt til det af Ramſes II byggede Gravtempel i Theben, det ſaakaldte Ramesſeum.

Otago [tāgo], Havn paa Ny-Seelands Sydø, danner Indløbet til Koloniens ſtørſte Stad Dunedin under 45°51′ ſ. Br. I Omegnen rige Guldlejer.

Otaheiti, ſ. **Tahiti**.

Otavālo, Stad i Republ. Ecuador i Sydamerika, 7 M. n. til s. for Quito. 11,000 J. Berømt for ſin ſkjønne Beliggenhed.

O tēmpora, o mōres! lat., O Tider, o Sæder! et Udbrud, ſom jævnlig kommer igjen i Ciceros Taler for at betegne Tidens Fordærvelſe.

Otfried, den førſte rent chriſtelige tyſke Digter, en Franker, der var Benedictinermunk i Weißenburg i Elſaß, forfattede c. 868 en Evangelieharmoni ell. Bearbejdelſe af Chriſti Liv efter Evangelierne, hvori Fortællingen idelig afbrydes af ſpidsfindige Fortolkninger og moraliſerende Betragtninger. Digtet, hvori den rimede Strophe for førſte Gang anvendes i Tyſk, er af ſtor Interesſe i ſproglig og metriſk Henſeende; det udgaves førſt af Graff (under Titelen „Kriſt“) 1831; af ſenere Udgivere kunne nævnes Kelle (3 Bd., 1858—81) og Piper (1878).

Othēllo, den ſkinſyge Mor i Shakſpeares Tragedie af ſ. N., en fornem Afrikaner i Venezia og Republikens Feltherre, ſom af Skinſyge lod ſin Huſtru Desdemona myrde. Stoffet er laant fra en ital. Novelle af Giraldi Cinzio.

Othman, den 3dje Kalif efter Muhammed, ſ. **Kalif**.

Othniel, Broder til Caleb, var den førſte Dommer i Israel efter Joſvas Død.

Otho, Marcus Salvius, romerſk Kejſer Jan. —Apr. 69, f. 32. Han var Neros Ven og aftraadte ham endog ſin Huſtru Poppæa Sabina, hvorefter han fjærnedes ſom Statholder i Luſitanien. Da Galba 68 gjorde Opſtand mod Nero, ſluttede O. ſig til ham. Da Galba imidlertid valgte Piſo til ſin Efterfølger, vandt O. en ſtor Del af Prætorianerne for ſig og lod ſig udraabe til Kejſer 15 Jan. 69. Samme Dag blev Galba myrdet, og Senat og Folk hyldede nu ogſaa den nye Kejſer. Legionerne i Germanien havde imidlertid udraabt Vitellius til Kejſer, og efter at have tabt Slaget ved Bedriacum i Nærheden af Cremona dræbte O. ſig ſelv 20 Apr. 69.

Otis, James, nordamerikanſk Politiker og Forfatter, f. 1724 i Boſton, vandt tidlig Ry ſom en dygtig og lærd Advocat og begyndte 1761 at kæmpe for Kolониernes Rettigheder imod den engelſke Regering, endſkjønt han derfor maatte opgive ſit Embede ſom Generaladvocat. J. Adams regnede den nordamerikanſke Frihedsfødſel fra O.s Optræden. 1763 opfordrede O. Kolonierne til at holde en fælles Congres, valgtes ſelv dertil 1765 og tog vigtig Del i Affattelſen af dens Erklæringer, ligeſom han 1763—65 ſtrev en Række ypperlige Flyveſkrifter om Koloniernes Stilling til Moderlandet. 1769 blev han ved et Overfald af politiſke Modſtandere ſaaret med et Slag i Hovedet og var ſenere aandsſvækket; d. 1783.

Otium [ō], lat., Fritid. **O. cum dignitāte**, hæderlig Embedsfrihed (Cicero »Pro Sestio«, Cap. 45, o. a. St.).

Otologi, Læren om Øret og dets Sygdomme.

Otorrhoe, ſ. **Øreflaad**.

Otrānto, befæſtet Stad i Syditalien ved **Otranto Kanalen**, der er 10 M. bred og forbinder Adriaterhavet med det joniſke Hav, 15 M. ø. ſ. ø. for Taranto. 3,000 J. Ærkebiſpeſæde. Seværdig Kathedralkirke. Havn. Staden er Endepunkt for den øſtitalienſke Jærnbane. Handel med Olje og Figen. Fouché fik af Napoleon I Titlen „Hertug af O."

Otrēpiev, Greg. [pieff], ſ. Demetrius.

Otricoli, Landsby i den ital. Prov. Perugia, paa Tibers venſtre Bred, ved den gamle Via Flaminia. Ved Tiberen findes talrige Reſter af den umbriſke Stad Ocriculum, Ruiner af en Baſilika, et Amphitheater, Thermer oſv.; den berømte Zeusbuſte i Vaticanet („Jupiter fra O.") blev funden her. Slag 1799 mellem Franſkmændene og Neapolitanerne.

Otſchākov [koff], Stad i det rusſiſke Gouv. Cherſon ved Nordſiden af Udløbet af Dnjeprs Liman, 8 M. ø. til n. for Odesſa. 5,000 I. — O. var tidligere ſtærkt befæſtet og blev 1788 tagen med Storm af Rusſerne under Suvorov, hvorved den led overordentlig.

Ottakring [ōt], en Fabrikby i Ærkehertugd. Øſterrig, tæt v. for Wien, er at betragte ſom en af dennes Forſtæder. 37,000 I. Betydelig Induſtri i chemiſke Præparater og Metalvarer. Vinavl.

Ottar, en Nordmand fra det nordligſte Haalogaland, ſom i det 9de Aarh. tog Tjeneſte hos den engelſke Konge Alfred d. ſtore, og hvis mærkelige Beretninger om ſin Hjemſtavn, om Finnerne og om Rejſerne til Bjarmeland Kongen optog i ſin Overſættelſe af den romerſke Hiſtorieſkriver Oroſius.

Ottāva (8va), it., Octav; f. E. o. alta, den højere Octav, o. bassa, den dybere Octav. **Ottāva rima**, ſ. Stanze.

Ottawa [ōt], 1) Flod i Øvre-Canada i det engelſke Nordamerika, falder fra venſtre Side i St. Lawrence Floden. — 2) Tidligere Bytown, den politiſke Hovedſtad i Dominion of Canada i Nordamerika ved Floden Ottawa, der her danner et mægtigt Vandfald, 47 M. ſ. v. for Quebec. 27,000 I. (1881). Storartet Bro over Floden og mange anſelige Bygninger, navnlig en impoſant Parlamentsbygning. Den er Sæde for den canadiſke Regering og en katholſk Biſkop og driver betydelig Handel, iſær med Tømmer.

Ottenſen, Landsby i Holſten ved Elben, tæt v. for Altona, med 15,000 I. (1881), betydelig Induſtri i Tobak, Bomuldsſtoffer, Glas, Maſkiner og Sæbe. Mange ſmukke Landſteder. Paa Kirkegaarden ligger Klopſtock begravet. — I O. døde Hert. Carl Vilhelm Ferdinand af Braunſchweig 1806 efter at være bleven ſaaret i Slaget ved Auerſtädt.

Otteraa udſpringer nordligſt i Sætersdalen i Chriſtiansſands Stift i Norge, gjennemſtrømmer i ſydlig Retning nævnte Dalføre, gaar derpaa under Navn af Torrisdalselv ind i Mandals Fogderi og falder i Havet ved Chriſtiansſand. Længde 30 M. (226 Kilom.). Den er et libet forgrenet Vandløb uden anſelige Bifloder; dens Dal indeholder derfor mindre Strækninger af dyrkeligt Land end de andre ſtørre norſke Elves.

Otteſang kaldtes i den katholſke Kirke den Gudstjeneſte, ſom holdtes tidlig om Morgenen, iſær i Kloſterkirkerne. Paa Bornholm brugtes Ordet endnu i dette Aarh. om Froprædiken. Det kommer af Otte (isl. ótta), Dagning, den førſte tidlige Morgenſtund, paa Island de tre Morgentimer fra Kl. 3 til 6, et Ord, der ogſaa forekommer i Sammenſætningerne **Ottemaal**, **Ottemad**, **Ottemesſe** og **Otteſtund**.

Otteſen, Otto Diderik, danſk Blomſtermaler, f. 3 Apr. 1816 af Bondeforældre, tilbragte ſin Barndom paa Landet, indtil han i ſit 19de Aar kom til Kjøbenhavn, hvor han ſtod i Malerlære. Efter den Tid begyndte han at male Frugt- og Blomſterſtykker, hvorved det lykkedes ham at tildrage ſig ſtedſe ſtørre Opmærkſomhed; 1845, 1847 og 1849 vandt han den Neuhauſenſke Pengepræmie, og 1855—57 havde han Rejſeunderſtøttelſe fra Akademiet. Det var Opholdet i Paris og iſær i Holland, hvor O. nærmere ſtuderede den allerede fra Hjemmet kjendte van Huijſum, der var af ſtørſt Betydning for ham. Ved ſit alvorlige Syn paa Naturen, ved ſin dygtige Tegning og delicate Farvebehandling i ſine Blomſter vil O. altid ſtaa ſom en meget betydelig Kunſtner i ſit Fag, om man end i hans for øvrigt ſimple og ſmukke Anordning undertiden kunde ønſke ſtørre Frihed og Fylde. Han blev 1866 Medlem af Akademiet og fik 1874 Titel af Profesſor.

Otte Sund, ſ. Odde Sund.

Otting, $\frac{1}{8}$ af en Tønde; en O. Smør rummer 28 Pund Smør, og en O. Øl maaler 17 Potter. **Ottinglar**, Maal for tørre Varer, lig $\frac{1}{2}$ Fjerdinglar ell. $\frac{1}{8}$ Skjæppe.

Ottley, William Young [ōttli], engelſk Maler, Kobberſtikker og Kunſtforfatter, f. 1771 i Dunſtan-Park, d. 1836 i London, har ſtor Fortjeneſte af ſine omhyggelige Arbejder, iſær efter de ældre italienſke Kunſtnere. Tillige har han ſkrevet en Kobberſtikkerkunſtens Hiſtorie, en Katalog over det Staffordſke Galleri og andre Værker.

Otto, danſk Prins, den mellemſte af Kong Chriſtoffer II.s 3 Sønner. Efter ſin Faders Død gjorde O., der kaldte ſig Hertug af Laaland og Eſtland, et Forſøg mod Holſtenerne paa at bemægtige ſig ſit Fædrenerige; men han blev ſlaaet paa Taphede ved Viborg 7 Oct. 1334 og derpaa holdt i Forvaring paa Segeberg og Rendsborg Slotte til 1341. Da imidlertid hans yngre Broder, Valdemar Atterdag, havde beſteget den danſke Trone, indtraadte O. 1346 i den tyſke Orden og fraſagde ſig al Ret til Danmark, og dermed forſvinder han af Hiſtorien.

Otto I d. ſtore, tyſk Konge 936 og Kejſer 962, Søn af Kong Henrik Fuglefænger, f. 912, blev kronet til Konge i Aachen efter ſin Faders Død 936 og førte en berømmelig, men formedelſt Stormændenes idelige Opſtande urolig Regering. Han tvang efter en 14aarig Krig den bøhmiſke Hertug Boleslaus til at erkjende det tyſke Riges Højhed, forlenede Herm. Billung til Belønning for hans i denne Krig udviſte Tapperhed med ſit fædrene Hertugdømme Sachſen, overvandt Hertug Eberhard af Franken og de andre oprørſke Vasſaller og ſtyrkede ſin Magt ved at give de ledige Len til ſine Slægtninge og Venner og ved at indſætte Pfalzgrever til Beſtyrere af Rigsgodſet. Fra den franſke Konge Ludvig IV erobrede han Lothringen; han underkaſtede ſig Slaverne ved Oder og Spree og tvang dem til at lade ſig døbe. Ogſaa i Danmark ſtøttede han Chriſtendommen, ſtadfæſtede 26 Juni 965 de tre ældſte jyſke Biſpedømmer og ſkjænkede dem forſkjellige Privilegier. Indkaldt til Italien af Enkedronningen Adelheid 951 overvandt han Berengar II, hvem han nødte til at erkjende ſin Lenshøjhed, og ægtede Adelheid; da Berengar ſenere gjorde Opſtand, gjorde O. et nyt Tog til Italien, afſatte Berengar og lod ſig, ligeſom han tidligere havde modtaget den lombardiſke Krone i Pavia, 2 Febr. 962 i Rom af Paven krone til romerſk Kejſer, fra hvilken Tid Kejſerværdigheden beſtandig var knyttet til det tyſke Riges Overhoved. Imellem ſit førſte og andet italienſke Felttog havde han ogſaa betvunget ſin oprørſke Søn Ludolf og tilføjet de vilde hedenſke Ungarere, ſom paa ny havde gjort flere ødelæggende Indfald i Tyſkland, et ſaadant Nederlag paa Lechſletten ved Augsburg 10 Aug. 955, at de ſiden den Tid ikke vovede at komme igjen. O. forſtod overhovedet kraftig at hævde ſit Herredømme baade i Tyſkland og i den erobrede Del af Italien. Han døde 7 Maj 973 ligeſom ſin Fader i Memleben og ligger begravet i Domkirken i Magdeburg, ſom han havde bygget.

Otto II d. røde, tyſk Kejſer 973—83, Søn af O. I i hans andet Ægteſkab med Adelheid, f. 955, blev i ſin Faders Levetid 961 kronet i Aachen til romerſk Konge. Efter ved ſin Faders Død at have tiltraadt Regeringen gjorde han et Tog til Danmark mod Harald Blaatand, ſtak Ild paa Danevirke og ſkal være trængt frem lige til Limfjorden (jvfr. **Odde Sund**), ſlog 978 ſin Fætter, den franſke Konge Lothar, der havde gjort Indfald i Lothringen, og ilede derpaa til Italien for at ſtyrke og udvide ſit Herredømme der. Han overvandt Oprøreren Creſcentius, fratog Grækerne Neapel, Salerno og Tarent, men blev ſlaaet af de forenede Grækere og Saracenere ved Baſantello i Calabrien 13 Juli 982 og undgik kun Døden ved at ſtyrte ſig i Havet med ſin Heſt og ſvømme til et græſk Skib, hvorfra han uden at være bleven kjendt af nogen undſlap. Han døde 7 Dec. 983 i Rom. O. var gift med den græſke Prinſesſe Theophano, paa hvilket Giftermaal han grundede ſine Fordringer paa de græſke Beſiddelſer i Syditalien, ſom det dog ikke lykkedes ham at gjennemføre.

Otto III d. unge, tyſk Kejſer 983—1002, Søn af O. II, f. 980, var ved ſin Faders Død kun 3 Aar gl., hvorfor Regeringen førtes førſt af hans Moder Theophano og derpaa af hans Bedſtemoder Adelheid. Han blev opdraget af den lærde Gerbert, ſom han ſiden gjorde til Pave (Sylveſter II). O.s omhyggelige Opdragelſe indgav ham en afgjort Forkjærlighed for den klasſiſke Dannelſe, og da han blev voxen, følte han ſig mere ſom Italiener end ſom Tyſker. Han blev kronet til Kejſer 996 af Pave Gregor V og havde den Plan at gjøre Rom til Rigets Hovedſtad, men døde allerede 24 Jan. 1002 i Paterno ved Viterbo, kun 22 Aar gl. Med ham uddøde det ſachſiſke Kejſerhuſes Mandsſtamme.

Otto IV, tyſk Kejſer 1198—1218, den eneſte Welfer, der har beklædt Kejſertronen, den mellemſte af Henrik Løves Sønner, f. 1174, blev efter Kejſer Henrik VI.s Død 1197 af det welfiſke Parti paa Pave Innocens III.s Foranſtaltning valgt til Modkonge imod Philip af Schwaben og kronet i Aachen; herved opkom en 10-aarig, ødelæggende Borgerkrig i Tyſkland, og førſt efter Philips Mord 1208 blev O. almindelig erkjendt ſom Konge, hvorpaa han drog til Italien og blev kronet i Rom ſom Kejſer 27 Sept. 1209. Men hermed var ogſaa Enigheden med Paven forbi; da O. vilde gjøre ſine Rettigheder ſom Kejſer gjældende, tiltog ſig Raadighed over Ancona og Spoleto og gjorde Erobringer i Apulien, ſatte Innocens ham i Ban og lod Hohenſtauferen Frederik II optræde ſom Modkonge, med hvem O. derefter uden Held ſtred om Tronen. Han underſtøttede ſin Morbroder, den engelſke Konge Johan uden Land, og Greven af Flandern mod den franſke Konge Philip Auguſt, men blev ſlaaet ved Bouvines 1214, hvorefter han tabte al Anſeelſe, trak ſig tilſidſt tilbage til Braunſchweig og døde paa Harzburg 19 Maj 1218. O. havde 1212 ægtet Beatrix, en Datter af ſin Modkonge Philip, men hun døde faa Dage efter Bryllupet.

Otto I, Konge i Grækenland 1833—62, anden Søn af Kong Ludvig I af Bayern, f. 1 Juni 1815, blev 13 Febr. 1832 valgt af Stormagterne til Konge og derefter antaget af Grækerne, kom 30 Jan. 1833 til Nauplia, den daværende Hovedſtad, men holdt førſt 6 Febr. ſit højtidelige Indtog. Indtil 1 Juli 1835 ſtyredes Grækenland af et Regentſkab (Armansperg, Maurer o. fl.), og ſelv efter at O. havde overtaget Regeringen, beholdt de tyſke Embedsmænd Overvægten. 1837 ophørte vel dette, men endnu vedblev Enevælden, øvet af en Hofcamarilla, indtil Revolutionen i Sept. 1843 tvang O. til at give en fri Forfatning. Dog kunde han aldrig bekvemme ſig til ærlig at gaa ind paa den conſtitutionelle Styrelſe, men ſøgte ved Intriguer og Beſtikkelſer at ſkaffe ſig et kunſtigt Flertal i Kamrene. Hans Holdning under Krimkrigen vandt ham nogen Folkeyndeſt, men den tabte ſig ſnart igjen, og i Begyndelſen af 1862 var Misfornøjelſen ſaa ſtor, at han tog ſin Tilflugt til Kanaris og vilde have ham til Førſteminiſter. Forſøget ſtrandede, da O. ikke vilde antage Kanaris's Tilbud; i Oct. ſ. A. udbrød paa flere Steder Opſtand, og 22 Oct. kundgjordes i Athen Kongens Afſættelſe, hvorefter han ſtrax, dog med Proteſt, rejſte til Bayern. Her døde han 26 Juli 1867 i Bamberg. 22 Nov. 1836 havde han ægtet Prinſesſe Amalie af Oldenborg (f. 1818, d. 1875), men Ægteſkabet blev barnløſt.

Otto, Konge af Bayern ſiden 1886, f. 27 Apr. 1848, Søn af Kong Maximilian II, blev ſindsſyg 1875, men ikke des mindre udraabt til Konge, da hans ældre Broder Ludvig II 13 Juni 1886, ligeledes i Sindsſyge, havde taget ſig ſelv af Dage. Hans Farbroder, Luitpold, overtog ſom Regent Statsſtyrelſen.

Otto af Freiſing, tyſk Hiſtorieſkriver, Søn af Markgrev Leopold IV af Øſterrig og Kejſer Henrik IV.s Datter Agnes, f. 1109, maatte ſom yngre Søn efter ſin Faders Vilje træde ind i den gejſtlige Stand og fik ved ſin Halvbroder Kong Conrad III Biſpedømmet Freiſing 1137. Han havde ſtor Indflydelſe paa Begivenhedernes Gang i Tyſkland og døde 22 Sept. 1158. O. har forfattet en Verdenshiſtorie indtil 1146 og ſin Halvbroderſøn, Kejſer Frederik I.s Hiſtorie (»Ottonis episcopi Frisingensis opera«, 2 Bd., 1867).

Otto af Wittelsbach, Kejſer Frederik I.s trofaſte Ven og dygtigſte Kriger, fik af denne 1180 Hertugdømmet Bayern, efter at det var frataget Henrik Løve, og blev Stamfader til det bayerſke Kongehus. D. 1183. — Hans Broderſøn, Pfalzgrev O. af W., dræbte den tyſke Konge Philip af Schwaben paa Slottet Altenburg ved Bamberg 1208, blev derfor af Modkongen Otto IV erklæret fredløs og dræbt 1209 i et Skur i Nærheden af Regensburg, hvor han havde ſøgt Tilflugt, af Philips Marſchal, Henr. v. Kalentin, ſom kaſtede hans afhuggede Hoved i Donau.

Otto, Louiſe, ſ. **Peters**, Auguſt.

Ottobeuren, Flække i Konger. Bayern, Regeringsdiſtr. Schwaben og Neuburg, 9 M. ſ. v. for Augsburg. 2,000 J. Her findes et forhenv. Benedictinerabbedi med prægtige Kloſterbygninger og ſmuk Kirke med prægtigt Orgel.

Ottokar II, **Przemyſl**, Konge i Böhmen 1253—78, Søn af Kong Wenceslaus III, blev 1251 valgt til Hertug af Øſterrig, hvor den gamle Hertugſtamme var uddød med Frederik d. ſtridbare, hvis 46aarige Søſter Margrete (Enke efter Kejſer Frederik II.s Søn Henrik) den 23aarige Fyrſte tog til Ægte, men ſenere forſtød. Han kom ogſaa i Beſiddelſe af Steiermark, hvorom han maatte kæmpe med Ungarerne, ſom han ſlog paa Marchfeld 1260, og ſenere af Kärnten og Krain. Strax efter ſin Regeringstiltrædelſe gjorde han 1254 i Forening med de tyſke Riddere et Korstog mod de hedenſke Preusſere, ſom han undertvang, og anlagde ved Pregel en faſt Stad, der til Ære for Kongen fik Navnet Königsberg. Den ham tilbudte tyſke Kongekrone afſlog han, men vilde dog ikke erkjende Rudolfs Valg, hvorfor han blev erklæret i Rigets Acht, maatte afſtaa Øſterrig, Steiermark, Kärnten og Krain til Rudolf og tage Böhmen og Mähren til Len af ham 1276. Da O. kort efter fornyede Krigen, faldt han efter tapper Modſtand i Slaget paa den ſamme Slette, hvor han 18 Aar tidligere havde vundet en glimrende Sejer, i Nærheden af Wien 26 Aug. 1278.

Ottomān, tyrkiſk Sopha.

Ottovēnius, ſ. **Veen**, O. van.

Ottweiler, Stad i den preusſiſke Rhinprovins, 7 M. ſ. ø. for Trier. 5,000 J. Tobaksfabrikation.

Otway, Thomas [ött-uæh], engelſk Tragediedigter, f. 1651, blev, efter at have ſtuderet, i en ung Alder Skueſpiller, i hvilken Egenſkab han ikke lagde noget Talent for Dagen, medens han dog allerede da begyndte ſin Forfatterbane ved Udarbejdelſen af tre Tragedier. Senere tjente han nogen Tid i et Dragonregiment i Flandern, men tog ſaa atter fat paa ſin digteriſke Produktion, ſom han forøgede med fire nye Tragedier. Han døde 34 Aar gammel i Aaret 1685 efter et uregelmæsſigt og i ydre Henſeende højſt ulykkeligt Liv, i hvilket han ſtundum manglede det nødvendigſte Underhold. Hans Død tillægger Sagnet den Omſtændighed, at han, da han efter nogen Tids Sult fik lidt Penge af en Ven, forſlugte ſig og kvaltes i et Franſkbrød, han ilfærdig havde kjøbt for at ſtille ſin Hunger. Blandt hans Tragedier indtager »The Orphan« og iſær »Venice Preserved« (1682) en fremragende Plads i engelſk Literatur.

Oubliētter, Forglemmelſer, kalder man underjordiſke, afſides Fængsler, der ofte tidligere have været i Brug under deſpotiſke Regeringer.

Oude, ſ. **Audh**.

Oudenarde [udenāhrd] ell. **Audenaarden**, Stad i den belgiſke Prov. Øſtflandern ved Schelde, 3 M. ſ. ſ. v. for Gent, med 6,000 J., ſmukt Raadhus med Klokkeſpil og Handel med Lærred og Korn. — Hiſtoriſk mærkelig ved Hertugen af Marlboroughs og Prins Eugens Sejer over Franſkmændene under Hertugen af Vendôme 11 Juli 1708.

Oudiné, Eugène André [udinē], franſk Billedhugger og Medailleur, f. 1 Juni 1810 i Paris, d. 1887, var Elev af Galle, vandt 1831 le grand prix de Rome og uddannede ſig videre i Rom. Ved Hjemkomſten fik han en Embedsſtilling ved Mønten. Blandt hans Arbejder fremhæves „den ſaarede Gladiator" (1837), de fire Evangeliſter i Kirken St. Gervais (1845), en ſtor Mængde Buſter og af Medailler Napoleons Apotheoſe, Erindringsmedailler over Notre-Dames Reſtauration, om Freden i Villafranca m. fl.

Oudinot, Charles Nic. [udinō], Hertug af Reggio, franſk Marſchal, f. 25 Apr. 1767, Kjøbmandsſøn, indtraadte 1783 i Hæren og blev 1791 Chef for en Bataillon Frivillige. 1793 blev han Oberſt og 1796 Brigadegeneral, tjente førſt i Rhinhæren, men kæmpede 1799 ved Zürich og blev derefter Stabschef hos Maſséna og 1800 for den italienſke Hær. Han udmærkede ſig i Krigene 1805—9, iſær ved Friedland og Wagram, fik Grevetitel og en Dotation af 1 Mill. Frc.s 1807, blev Marſchal og Hertug af Reggio 1809. Ogſaa i Krigen i Rusland 1812 viſte O. ſtor Tapperhed, iſær paa Tilbagetoget og i Slaget ved Bereſina; 1813 blev han ſlaaet af Blücher ved Großbeeren og ſammen med Ney ved Dennewitz; han førte Hærens Bagtrop efter Slaget ved Leipzig og deltog 1814 i næſten alle Træfninger (blev ſaaret for 23de Gang). O. ſluttede ſig nu til Bourbonerne, udnævntes til Pair og Statsminiſter og forblev i de 100 Dage rolig paa ſine Godſer; han blev til Løn Chef for Nationalgarden i Paris (indt. dens Opløsning 1827) og førte 1823 et Hærcorps paa Toget til Spanien. 1839 blev O. Æreslegionens Storkansler og 1843 Gouverneur for Invalidehotellet; d. 13 Sept. 1847. — Hans Søn, **Nicol. Charl. Victor O.**, f. 1791, indtraadte 1809 i Hæren og blev 1814 Oberſt, men holdt ſig ligeſom Faderen tilbage i de 100 Dage, blev 1824 Generalmajor og 1835 Generallieutenant. 1842 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han underſtøttede Thiers; han ſluttede ſig 1848 til Republiken, blev Medlem af Nationalforſamlingen og Chef for Alpehæren. 1849 ledede O. Toget til Kirkeſtaten og indtog Rom, men hørte ſiden til Oppoſitionen og ſøgte 2 Dec. at rejſe Modſtand mod Statscoupet; han valgtes af Nationalforſamlingen til Chef for Tropperne, men blev fængſlet og i nogle Dage holdt fangen i Fort Vincennes, levede ſiden ſtille og døde 1863.

Oudry, Jean Baptiſte [udri], franſk Maler, f. 1686 i Paris, d. 1755, erhvervede ſig et Navn ved ſine Jagt- og Dyrſtykker, der undertiden vare meget ſtore. Til Pragtudgaven af Lafontaines Fabler tegnede han over 150 Illuſtrationer, der ere ſtukne af Forſkjellige; ſelv har han ogſaa raderet. I Schwerin findes en Samling af 36 af hans bedſte Malerier.

Oueſſant [ueſſāng], en lille Ø i Atlanterhavet, 3 M. fra Nordveſtkyſten af det franſke Dep. Finistère, med 2,400 I., der meſt ernære ſig ved Fiſkeri og Søfart. Prægtigt Fyrtaarn. — O. er bekjendt af to Søſlag mellem Franſkmændene og Englænderne, 27 Juli 1778 i den nordamerikanſke Frihedskrig og 1 Juni 1794 i Revolutionskrigen.

Où est la femme? fr. [u e la fam], „hvor er Kvinden?"; Udtryk for den Overbevisning, at enhver Forbrydelſe, enhver paafaldende Tildragelſe kan føres tilbage til en Kvinde.

Ouida [uī], Pſeudonym for Louiſe de la Ramée; ſ. **Ramée**.

Oulibiſcheff, Alexander, f. 1795 i Dresden, hvor Faderen den Gang var ruſſiſk Geſandt, d. 24 Jan. 1858 paa ſit Gods ved Niſchnij-Novgorod, hvortil han trak ſig tilbage ved Kejſer Nikolajs Tronbeſtigelſe, efter at han havde beklædt forſkjellige diplomatiſke Stillinger ved europæiſke Hoffer. Hans »Nouvelle biographie de Mozart, suivie d'un aperçu sur l'histoire générale de la musique« (1844, 3 Bd.; paa Tyſk 2det Opl. 1859) fremkaldte paa Grund af den deri fældede, nedſættende Dom om Beethovens ſidſte Værker en heftig Polemik med Lenz, ſom ſkrev »Beethoven et ses trois styles«, der af O. beſvaredes med »Beethoven, ses critiques et ses glossateurs« (1857), hvori den fældede Dom ſtrængt faſtholdtes.

Ounce [ovns], Unze, engelſk Vægtenhed, i Handelsvægten $\frac{1}{16}$ Pound ell. 5,67 d. Kvint, i Troyvægten $\frac{1}{12}$ Pound ell. 6,22 d. Kvint.

Ourcq [urk], en lille Flod i Frankrig, der udſpringer i Dep. Aisne og fra højre Side falder i Marne. Dens Vande benyttes til Forſyning af **Ourcqkanalen**, ſom fra Mareuil i Dep. Oiſe fører til Paris, hvor den danner Baſſinet i la Villette.

Ourique [ke], Stad i den portugiſiſke Prov. Alemtejo, 7 M. ſ. ſ. v. for Beja. 4,000 I. — I Nærheden vandt Kong Alfons I 1189 en afgjørende Sejer over Maurerne.

Ouro Prêto [ōv, ōj], Hovedſtad i den braſilianſke Prov. Minas Geraes i Sydamerika, 40 M. n. for Rio Janeiro. 20,000 I. Tidligere var her ikke ringe Guldproduktion.

Ourthe [urt], Flod i Belgien, udſpringer i Prov. Luxembourg og falder fra højre Side i Maas noget oven for Liège. Under Belgiens Forening med Frankrig havde et Departement Navn efter den.

Ourø, en af de danſke Smaaøer, ligger i Iſefjorden mellem Halvøerne Hornsherred og Tudſenæs og udgjør et Sogn under Hornsherred i Frederiksborg Amt. Den er 2,688 Td. Land ſtor og har 768 I. (1880), hvis Hovederhverv er Agerdyrkning, men ſom tillige drive Fiſkeri.

Ouſe [uhs], flere Floder i England, af hvilke den betydeligſte ved Forening med Trent danner Humber.

Outram, James [ōvtræm], engelſk General, f. 1803, indtraadte 1819 i den indiſke Hær og rykkede efterhaanden op til Oberſt (deltog 1838—40 i Krigene i Afghaniſtan), men brugtes desuden ſom politiſk Agent, bl. a. 1854 i Laknau. O. gjennemførte 1856 Audhs Indlemmelſe og var n. A. Chef for de Tropper, der drog mod Perſien; han udmærkede ſig paa flere Maader i denne Krig og blev til Løn Baronet og Generallieutenant. Da Seapoyernes Oprør kort efter udbrød, brugtes O. til at organiſere de fra England kommende Tropper, deltog tillige med Havelock i Toget til Laknau og maatte derefter udholde en næſten to Maaneder lang Belejring, indtil ny Undſætning kom. I Marts 1858 deltog O. i de haarde Kampe, der førte til Laknaus endelige Indtagelſe og Oprørernes Sprængning fra dette Midtpunkt. Han overtog derefter Styrelſen af Landſkabet Audh, men maatte af Helbredshenſyn 1860 vende tilbage til Europa og døde i Pau 1863.

Outrēre [u], overdrive.

Outrigger, eng. [ōvt], Udlægger (f. Ex. over en Pakhusluge); Bom, ſom anbringes paa et Skib, der ſkal kjølhales, for lettere at trænge dette over; ogſaa en lang, ſmal Kaproningsbaad, hvor Aarerne hvile i uden Bords anbragte Stativer.

Ouverture, fr. [uvertȳre], Aabningsſtykke, Forſpil, er et Orcheſterſtykke, ſom er componeret til at indlede en Opera eller andet muſikalſk Værk, en Concert, en Feſtlighed oſv. Allerede Monteverde indledede ſin Opera »Orfeo« (1607) med en Toccata paa ni Takter, der gjentoges tre Gange efter hverandre, førend Tæppet gik op, men den egentlige O. ſkyldes dog Lully, der begyndte med en langſom Sats (Grave), gik over til en livlig Fuga og derpaa endte med den førſte Grave, ſom til Dels blev gjentaget. A. Scarlatti begyndte og endte med livlige Satſer og ſatte den langſomme i Midten. Tredelingen var i mange Tider en Lov for O. (eller, ſom Italienerne kaldte den, Sinfonia), og Gluck var maaſke den førſte, ſom ophævede denne conventionelle Form. Den nuværende Concertouverture har i Regelen ſamme Form ſom det førſte Stykke i Symphonien (dog uden Gjentagelſe af 1ſte Del), men den ſædvanlige Operaouverture binder ſig ikke til nogen beſtemt Form og er ofte kun et Potpourri af Themaer fra Operaen ſelv.

Ovāl (af lat. ovum, Æg), ægformet Linje, er i Mathematiken ikke Betegnelſe for nogen nøjagtig defineret Figur; men angiver i Almindel. en lukket, aflang, krum Linje, uden Henſyn til, om den er bredere i den ene Ende end i den anden (ſaakaldt **Ægoval**), eller dette ikke er Tilfældet (f. Ex. Ellipſen). **Ovalværk**, et Apparat, der anbringes paa en Drejebænk, naar man vil dreje Gjenſtande, der have et elliptiſk Gjennemſnit i Stedet for et cirkelrundt.

Ovār, Stad i den portugiſiſke Prov. Beira ved Kyſtſøen Aveiro, 10 M. n. n. v. for Coimbra. 10,000 I. Kyſtfart og Fiſkeri.

Ovārium, lat., Æggeſtok; Frugtknude. **Ovarie-**

cyſte, Æggeſtokvatterſot, Udviklingen af ēn eller ſædvanlig flere adſkilte eller indbyrdes communicerende Sækſvulſter i Æggeſtokken, fyldte med en gulagtig, klar, tynd Vædſke eller en mere ſej Masſe. Under deres Vært kunne disſe Svulſter til ſidſt udfylde næſten hele Underlivet, virke ved det Tryk, de udøve paa de forſkjellige Organer, meget indgribende paa hele Legemet og fremkalde derved til ſidſt Døden, naar de ikke fjernes ved Ovariotomi. **Ovarieſvangerſkab**, ſ. **Extrauterinſvangerſkab**. **Ovariotomi**, en i den nyere Tid hyppig udført Operation, hvorved Æggeſtokken fjernes, naar den er Sædet for Svulſter, iſær Ovariecyſter. Underlivet aabnes ved et langt Snit fra Navlen nedefter; efter at Svulſten er løsnet og dens flydende Indhold udtømt, trækkes den ud igjennem Snittet og ſkæres af paa det tyndeſte Sted („Stilken“); til ſidſt forbindes Saaret. Udført paa rette Maade og under gunſtige Forhold er Udfaldet af denne indgribende Operation næſten altid heldigt.

Ovatiōn, hos de gamle Romere et højtideligt Optog, en mindre Triumph; nu Modtagelſesfeſtlighed, Jubel.

Owen, Sir Richard [ōen], f. 20 Juli 1804 i Lancaſter, en af Englands berømteſte Anatomer og Naturforſkere, ſtuderede Medicin i Edinburgh, blev 1826 Læge og derefter anſat ved Hunterian Museum, var 1836—56 »Hunterian Professor« og Profesſor ved College of surgeons i London, derefter Overbeſtyrer af det britiſke Muſeums naturhiſtoriſke Afdeling (Superintendent of the Natural History Departments), fra hvilken Stilling han trak ſig tilbage 1884 og ſamtidig ophøjedes til »Knight«. I nogle Aar holdt han Forelæsninger over Palæontologi i Royal School of Mines og var »Fullerian Professor« i Phyſiologi ved Royal Institution, men opgav af Helbredshenſyn disſe Stillinger. Hans Underſøgelſer over fosſile Pattedyr og Krybdyr, over Dinornis, Notornis og andre uddøde Fugleformer og over Blækſprutternes (f. Ex. Nautilernes) og mange levende Hvirveldyrs og lavere Dyrs Anatomi (f. Ex. Pungdyrene, de anthropomorphe Aber, Dolkhalerne) ſikre ham en Hædersplads blandt Nutidens Videnſkabsmænd, blandt hvilke han ogſaa har udmærket ſig ved en vis naturphiloſophiſk Tendens, der røber nogen Paavirkning af tyſk Naturphiloſophi. O.s vigtigſte Skrifter findes i »Royal«, »Linnean«, »Zoological«, »Geological« og »Palæontographical Society«'s Skrifter. Ogſaa hans Lærebøger i den ſammenlignende Anatomi nyde fortjent Anſeelſe. O. var en af Stifterne af Microscopical Society, hvis førſte Præſident han var, og han er Medlem af de fleſte lærde Selſkaber og Akademier i og uden for England.

Owen, Rob. [ſ. o.], f. 1771 i Newtown i Montgomery-Shire i Skotland, beſtyrede et ſtort Bomuldsſpinderi i New-Lanark, hvis Arbejdere han beſtræbte ſig for at hæve i moralſk og intellectuel Henſeende. Det Held, han havde hermed, bragte ham til at optræde ſom Reformator af Samfundet; han udgav en Mængde mindre Skrifter, men udtalte ſig udførligſt i »The book of the new moral world« og i »New view of the society«, i hvilke han forfægtede Communismens Principer. Grundtanken i hans Syſtem er, at Menneſkets Charakter kan fuldſtændig dannes ved Opdragelſen, og at man altſaa ved at gaa frem efter en beſtemt Plan fra Fødſlen af kan danne lutter gode og dydige Menneſker. Han ſamlede en Mængde begejſtrede Tilhængere om ſig baade i Storbritannien og i Nordamerika, hvortil han udvandrede 1823; men de Forſøg, ſom han i New-Harmony i Amerika gjorde paa at gjennemføre ſine Tanker i Praxis, førte ikke til noget. Allerede 1827 ſtyrtede det nye Samfund ſammen, og O. vendte tilbage til England, men beſøgte dog gjentagne Gange Amerika, hvor han ogſaa efterlod ſin Familie. I England var han med ſine Diſciple, **Oweniterne**, Sjælen i Arbejderforeningerne, fra hvilke Chartismen udgik. I London ſtiftede han Association of all classes or all nations, der tog et betydeligt Opſving; men fra 1840 tabte hans Indflydelſe ſig, og han forglemtes til Dels, indtil han 1854 begyndte en ny Virkſomhed. Han omſendte Blade og Piecer til alle betydeligere Tidsſkrifter og Blade — ogſaa til Danmark kom ſaadanne — i hvilke han med uſvækket Tro prædikede ſine Ideer. O. døde 17 Nov. 1858; af hans Sønner var **Rob. Dale O.**, f. 1801, d. 1877, der havde beſtræbt ſig for at fortſætte Faderens Virkſomhed i New-Harmony og der opnaaet ſtor Anſeelſe, 1853—58 amerikanſk Geſandt i Napoli; i ſine ſenere Aar var han en ivrig Forkæmper for Spiritismen. — En anden Søn, **Dav. Dale O.**, f. 1807, d. 1860, har ſom Geolog underſøgt den nordveſtlige Del af den amerikanſke Union.

Ovens, Jurian ell. Jürgen, Maler og Raderer, f. 1623 i Tønning, begav ſig 1657 paa Grund af Krigsurolighederne til Amſterdam, hvor han fik Borgerret, men vendte ſenere tilbage til Slesvig og blev Hofmaler hos Hertugen af Holſten-Gottorp. Han boſatte ſig i Frederiksſtad og døde der 1678. I Domkirken i Slesvig findes to Billeder af ham og i Frederiksſtad en Altertavle, medens hans fleſte Malerier fandtes paa Gottorp Slot. Hans Arbejder udmærke ſig ved ſmuk Tegning og naturlig Farve.

Overarmsben, ſ. **Arm**.

Overbeck, Johann Friedrich, tyſk Hiſtoriemaler, f. 3 Juli 1789 i Lübeck, uddannede ſig i Wien under Füger og gik 1810 derfra til Rom, hvor han forblev til ſin Død 12 Nov. 1869. I Rom kaſtede han ſig iſær over Studiet af de førrafaelſke Meſtere, hos hvem han fandt det Udtryk af Fromhed og Inderlighed, der harmonerede med hans Natur. Men hverken han eller hans Efterlignere undgik at forfalde til Maner og ſætte en tom Skygge i Stedet for Dybde og Inderlighed, medens en vis Stivhed i Tegning og blege Farver blev denne Skoles Særkjende. Det var en Conſequens af den Retning, hans kunſtneriſke Synsmaade tog, at han gik over til Katholicismen. „Chriſti Indtog i Jeruſalem“ i Marie-Kirken i Lübeck, hans Frescomalerier i Villa Masſimi i Rom (Scener af Orlando Furioso), „St. Franciscus's Roſenmirakel“ i Asſiſi, ogſaa al fresco, „Religionens Indflydelſe paa Kunſten“, et Oljemaleri, i Frankfurt a. M., og „Madonnas Himmelfart“ i Kølns Domkirke ere hans betydeligſte Arbejder. — **Hans Broderſøn, Johs. Adolf O.**, fremragende Archæolog og Kunſthiſtoriker, f. 1826 i Antwerpen, ſtuderede 1845—48 i Bonn Philologi og Archæologi, blev 1853 Directeur for det archæolog. Muſeum i Leipzig og 1858 Profesſor i Archæologi ſmſtds. Af hans Skrifter fremhæves: „Geſchichte der griechiſchen Plaſtik" (2 Bd., 1857—58; 3dje Opl. 1880—81), „Pompeji in ſeinen Gebäuden, Altertümern und Kunſtwerken" (4. Opl. 1884) og „Griechiſche Kunſtmythologie" (1871 o. flg.).

Overben ell. *Skjæverknuder*, Benknuder paa Piben (Mellemfoden) hos Heſten; de findes hyppigſt paa den indvendige Side, hvor Tornknoglen ſtøder til det ſtore Mellemfodben, og fremkaldes ofteſt ved Slag, naar Heſten nemlig paa Grund af et ſnævert, mejende eller flettende Fodſkifte under Bevægelſen ſlaar Benet med det andet Bens Hov eller Sko. Der opſtaar herved en Betændelſe i Benhinden og Benet, der har Benknudens Udvikling til Følge. Saa længe Betændelſen endnu er til Stede, halter Heſten; ſenere have de ingen Indflydelſe paa Heſtens Brugbarhed.

Overdrev, Fordrejn. for Oredrev (af det gamle Oredrift), ogſaa kaldt Fælled ell. Fæland, Alminding (paa Bornholm), en uopdyrket Græsgang, ſom i Regelen benyttes i Fællesſkab af et eller flere Sogne til Græsning, navnlig for Ungkvæg. O. forſvinde efterhaanden for den nyere Tids Landbrug og omdannes jævnlig til Pløjeland.

Overdrevsbakken, et af Sjællands højeſte Punkter, ſædvanlig kaldet O. ved Veſteregede, 1½ M. ø. til n. for Næstved, 370 F. høj.

Overfaldshjul kaldes et Vandhjul paa liggende Axel, naar Vandet ledes over Hjulets Toppunkt og hinſides dette falder paa Skovlerne.

Overfangsglas kan fremſtilles ved at bringe lidt ſtærkt farvet Glas paa Blæſepiben, danne det til en Kugle, omgive det med det fornødne Qvantum farveløſt Glas og udblæſe det hele under ēt til den forlangte Form, f. Ex. til en Cylinder, der kan udfoldes til Rudeglas; men den omvendte Fremgangsmaade, at dyppe en tyk, udblæſt Kugle i letſmeltelig, farvet Glasmasſe, anvendes ogſaa. Hyppigere udbredes dog en ringere Mængde farvet, letſmelteligt Glas paa Overfladen af det farveløſe, eller man blæſer en tynd Kugle af det farvede Glas, afſkærer denne til en Klokke (chemise), bringer en lidt mindre udblæſt tyk Kugle af ufarvet Glas ind i Klokken og ſammenſmelter dem, hvorpaa det hele udblæſes til den ønſkede Form. Ved Afſlibning af ſaadant O. kan man ſkaffe ſvagere Nuancer af Farven eller helt borttage den paa visſe Steder. Dette benyttes navnlig ved Glasmalerier.

Overflødighedshorn, ſ. Amalthea.

Overformynder, en af Kongen udnævnt Embedsmand i Kjøbenhavn, der har at beſtyre alle i Danmark hjemmehørende Umyndiges Capitalformuer, for ſaa vidt der ikke undtagelſesvis ved Teſtament eller paa anden Maade er truffet en retsgyldig Beſtemmelſe om, at de ſkulle forvaltes anderledes. Der er under denne Embedsmand henlagt to Overformynderier, ēt for Kjøbenhavn og ēt for Landet og Kjøbſtæderne. Tidligere (indt. 1868) var der et ſærſkilt Overformynderi for hver enkelt Jurisdiction, og dette gjælder fremdeles i Norge, hvor for ethvert Tinglag og for enhver Kjøbſtad tvende O. vælges for 4 Aar af Formandſkabet og paa Landet af Sorenſkriveren, i Byerne Magiſtraten.

Overførſter, en overordnet Forſtembedsmand, ſom fører Tilſyn med Statsſkovene; disſe ere i Danmark inddelte i 3 Overførſterdiſtricter, to paa Øerne og ēt i Jylland.

Overgang, Stemmens, ſ. Mutation.

Overgangsformationen betegner en Række Lagdannelſer, der ere afſatte før Kulformationen. Denne Benævnelſe er førſt anvendt af Werner, ſom erkjendte Nødvendigheden af at indſkyde en Formation mellem Ur- og Fløtsformationen og mente, at den meſt pasſende burde betegnes O. paa Grund af, at de dertil hørende Bjærgarter havde meget til fælles med den foregaaende Periodes Skiferdannelſer, medens den paa den anden Side ved ſine Forſteninger danner en Overgang til Fløtsformationen (de ſecundære Dannelſer). I Tyſkland er den ogſaa bleven kaldt *Graavakkeformationen* efter den deri forekommende charakteriſtiſke Bjærgart Graavakke (ſ. d. A.), og man har der ſondret mellem en nederſte, mellemſte og øverſte Graavakkeformation. Førſt 1833 begyndte en nøjere Underſøgelſe af denne Formations enkelte Led i England, og der opſtilledes tre Underafdelinger: 1) det *cambriſke* (ældſte), 2) *ſiluriſke* og 3, *devoniſke* (yngſte) Syſtem; dog have mange hidtil ikke ret villet anerkjende det førſt nævnte ſom et ſelvſtændigt Led. Murchiſon har igjen delt den ſiluriſke Formation i en ældre og yngre Gruppe. O. er meget udbredt i England, Tyſkland, Skandinavien, Rusland og Nordamerika, og alle Vegne optræder den i det væſentlige med ſamme Charakter i Henſeende baade til Bjærgarter og til Forſteninger, der ere de førſte Spor af Organismer, ſom nødvendigvis kun kunde være Havdyr og Havplanter, ſaa længe der endnu ikke fandtes enten ſtørre Øer eller Faſtland. De vigtigſte deri forekommende Bjærgarter ere forſkjellige Arter Sandſten, Skifere og mere eller mindre lerholdende Kalkſten. Af de mere charakteriſtiſke Forſteninger maa nævnes Fiſkelevninger, Trilobiter, Orthoceratiter, Graptolither og Brachiopoder. I Skandinavien er Formationen iſær tydelig udviklet i Mellemſverige, Skaane, paa Gotland, Bornholm og i det ſydlige Norge ved Chriſtianiafjorden og Mjøſen. I Sverige findes Lagene mere uforſtyrrede og vandrette, i Norge derimod ſtærkt foldede, hvilket er bevirket ved ſenere Forſtyrrelſer. — Benævnelſen O. benyttes nu ſaa godt ſom ikke, idet man ſammenfatter den cambriſke, ſiluriſke og devoniſke Formation tillige med Stenkulformationen og den permiſke Formation i ēn Hovedgruppe, ſom kaldes den *palæozoiſke*.

Overgeſpan, Titel for den øverſte Embedsmand i et ungarſk Comitat (ſ. d. A.).

Overgjæring kaldes ved Ølbrygning den Gjæring, der foregaar ved Overgjær (ſ. Gjær). Den indledes ved en højere Temperatur og er mere ſtormende end **Undergjæring**. Til

Hvidtøl, Dobbeltøl, Porter og Ale anvendes O., til bayerſk Øl Undergjæring.

Overhofretten, den øverſte Appelinſtans i Norge under Enevoldstiden. Fra denne appelleredes til Højeſteret i Kjøbenhavn, der var fælles for begge Riger. O. ophævedes 1797.

Overhus, ſ. **Engelſk Forfatn.** und. **England**.

Overijsſel [ejſſel], Provins af Kongeriget Holland, omgiven af Prov. Friesland og Drenthe mod N., de preusſiſke Prov. Hannover og Weſtfalen mod Ø., Prov. Geldern mod S. og S. V. og Zuiderſøen mod V. 61 □ M. med 289,000 I. (1885). Landet er en flad Slette, hvis højeſte Del ikke er 200 F. over Havet, og ſom gjennemſtrømmes af Ijſſel og Vecht med deres talrige Tilløb. Dens udſtrakte Moſer indvindes ved Afvanding mere og mere for Agerdyrkningen, der i Forbindelſe med betydelig Kvægavl er Befolkningens Hovederhverv. Linnedvæveri er den vigtigſte Induſtri. Hovedſtad Zwolle.

Overilte kaldes et Metalilte, naar det ved Opvarmning med en Iltſyre giver et Metalſalt og fri Ilt, ved Opvarmning med Saltſyre giver et Chlormetal og frit Chlor. Saaledes giver Manganoverilte (Brunſten), MnO_2, med Svovlſyre (H_2SO_4): Manganſulfat ($MnSO_4$), Vand og Ilt; med Saltſyre ($4HCl$): Chlormangan ($MnCl_2$), Vand og Chlor. Ved almindelig Temperatur og med fortyndede Syrer kunne nogle O. (ſom Baryumoverilte) give Brintoverilte; andre (ſom Blyoverilte) kunne danne ubeſtandige Salte uden Iltudvikling. Ikke ſjælden kunne O. (ſom Mangan- og Blyoverilte) ogſaa optræde ſom Syreanhydrider; ryſtes f. Ex. en Opløsning af ſvovlſurt Kali med fintdelt Manganoverilte, optager dette en Del Kali, og Vædſken antager en ſtærk ſur Reaction af fri Svovlſyre.

Overlevelſesrente, ſ. **Livrente**.

Overlæge kaldes dels den øverſte Læge ved en Hoſpitalsafdeling, dels de overordnede Læger i den danſke Hærs og Flaades Lægecorpſer (ſ. **Militærlæge**).

Overmættet Opløsning. Faſte Legemers Opløſelighed har for hver Temperatur en Grænſe, hvor Opløsningen ſiges at være mættet med vedkommende Stof, og ſom nærmere er beſtemt ved, at naar Opløsningen i denne Tilſtand er i Berøring med Stoffet, ſaa udſkiller den i hver Tidsenhed lige ſaa mange Moleculer af Stoffet, ſom den optager. Men ikke ſjælden kan en ved en beſtemt Temperatur mættet Opløsning ved rolig Henſtand afkøles betydelig under denne Temp., uden at det opløſte Stof udſkilles; i ſaa Fald kaldes Opløsningen **overmættet**. Dette er Tilfældet med mange kryſtallinſke Salte, f. Ex. Glauberſalt, Soda, Alun, de fleſte Vitrioler o. m. fl. I den o. O. er det opløſte Stof i en uſtadig Ligevægtstilſtand, ſom dog ikke rokkes uden under visſe beſtemte Betingelſer. Opløsningen kan ryſtes og bringes i Berøring med mange Haande faſte Stoffer uden at udſkille det Overſkud af faſt Stof, den holder opløſt, men i Berøring med det mindſte Fnug af ſelve det opløſte Stof i faſt Form eller af et dermed iſomorpht Salt udſkiller den o. O. ſtrax Overſkuddet af det opløſte Stof, ſaa at hele Vædſken kan ſtivne derved. En fyldeſtgjørende Forklaring af Forholdet er hidtil ikke given.

Overpræſident, Benævn. paa den Embedsmand, der ſtaar i Spidſen for Kjøbenhavns Magiſtrat; Nanſen var den førſte Præſident. Ogſaa Altona havde en O., medens Holſten hørte til den danſke Stat.

Overretter, d. ſ. ſ. **Appellationsretter**.

Overrhinſke Kreds, en af det gamle tyſke Riges 10 Kredſe, der omtrent ſvarede til det nuvær. Hesſen og Nasſau m. m.

Overſachſen ell. **Overſachſiſke Kreds**, en af det tyſke Riges 10 Kredſe, ſom omfattede omtr. de nuvær. preusſiſke Provinſer Sachſen, Brandenburg og Pommern, ſtørſte Delen af Konger. Sachſen, de mindre ſachſiſke Stater, Anhalt m. m.

Overſkou, Thomas, danſk dramatiſk Forfatter, f. 11 Oct. 1798 paa Chriſtianshavn, var Søn af en Meſterſvend paa et Sukkerraffinaderi. Som Dreng fik han en tarvelig Undervisning i en Almueſkole, men læſte ſelv meget i Hjemmet. 14 Aar gl. ſattes han mod ſin Vilje i Snedkerlære, hvorfra dog Sygdom efter et Aars Forløb befriede ham, og nu beſluttede han, ſkjønt Faderen var imod det, at gaa til Theatret, hvorfor han førſt ved Selvſtudium under mange Afſavn ſkaffede ſig de fornødne Kundſkaber. Endelig fik han 1818 Adgang til Scenen, og 1823 blev han kongel. Skueſpiller. Hans førſte originale Arbejde („Farens Dage“, Drama i 5 Akter) opførtes 1826, men gjorde ingen Lykke. Paavirket af J. L. Heiberg, der fra 1825 med ſine Vaudeviller havde brudt Skueſpillet en ny Bane, ſkrev O. anonymt flere Lyſtſpil, der vakte ſtærkt Bifald. 1828 opførtes „Tre Maaneder efter Bryllupet“, „Misforſtaaelſe paa Misforſtaaelſe“ og „Øſtergade og Veſtergade eller det er Nytaarsdag imorgen“. Da O.s Anonymitet blev røbet, hilſede Heiberg ham med anerkjendende Ord. 1831 foretog O. en Rejſe til Paris, og fra 1834 var han Medarbejder af „Dagen“, hvis Redaction han overtog 1836, men atter fraſagde ſig to Aar ſenere paa Grund af den vilkaarlige Cenſur; 1842 afſkedigedes han efter Anſøgning fra Theatret, hvor han ſom Skueſpiller ikke havde været af Betydning. Efter Krigens Udbrud 1848 optraadte han anonymt i „Preusſens og det tyſke Forbunds Færd imod Danmark“ mod Slesvigholſteinismen, og 1849 blev han under Heibergs Directorat Sceneinſtructeur ved det kongel. Theater. Efter Heibergs Afgang 1856 blev O. endnu to Aar i ſin Poſt, men afſkedigedes da, i hvilken Anledning han udgav „Oplysninger om Theaterforhold 1849—58“. 1850—51 udkom hans „Komedier, paa ny gjennemſete og rettede af Forf.“ (5 Bd.), der 1852 ſuppleredes med „Nyeſte dramatiſke Arbejder“. Af disſe Værker fortjene iſær „Øſtergade og Veſtergade“, „Capricioſa“, en af ham i Forening med A. L. Arneſen forfattet Folkekomedie, og „Pak“ at fremhæves. O. har tillige overſat flere af Molières Arbejder til det kongel. Theater. 1854 paabegyndte han ſit fortjenſtfulde Arbejde „Den danſke Skueplads i dens Hiſtorie fra de førſte Spor af danſk Skueſpil indtil vor Tid“, hvoraf han (indtil 1866) fik 5 Bind udarbejdede (indt.

1848; fortſat med 2 Bd. af E. Collin indt. 1874). I Saiſonen 1864—65 var han Directeur for Theatret i Caſino, og 1868 udgav han ſin interesſante Selvbiographi „Af mit Liv og min Tid“ (1798—1830). D. 7 Nov. 1873.

Overſkov, den Del af Bevoxningen i en Mellemſkov, der beſtaar af ſtore Træer, hvis Omdrift er et Multiplum af Underſkovens Omdrift. Sædvanlig beſtaar O. af flere Klasſer med en indbyrdes Aldersforſkjel af en Underſkovsomdrift og et med Alderen aftagende Stammeantal. Dette kaldes Klasſeorden, der ſtadig vedligeholdes uforandret, idet foruden hele den ældſte Klasſe et viſt Antal Træer i hver af de andre afdrives ſamtidig med Underſkoven, ſaaledes at hver Klasſe paa Afdrivningstidspunktet rykker op i den følgendes Nummer og en ny førſte Klasſe ſamtidig dannes ved Overholdelſe af et pasſende Antal af de bedſte Underſkovstræer eller af Træer, ſom i dette Øjemed ere indplantede i Underſkoven. Dette ſidſte bliver navnlig nødvendigt, naar O. dannes af en anden Træart end Underſkoven, hvilket hyppig er Tilfældet, da ſvagt ſkyggende og lysbehøvende Træarter egne ſig bedſt for O. og ſkyggetaalende for Underſkoven, ved hvilken ſidſte Reproduktionsevnen dog tillige er af afgjørende Betydning. Eg, Birk, Lærk og Fyr ere gode Overſkovstræer, Avnbøg, Elm, Aſk og Ahorn gode Underſkovstræer. I førſte Klasſe, der overholdes, førſte Gang Underſkoven afdrives, kaldes Træerne Stangtræer, i anden Overſtandere, i tredje voxende Træer, i fjerde Hovedtræer og derefter gamle Træer (ſ. **Mellemſkov**).

Overſkæring anvendes iſær ved Klæde o. desl. for at give Luven overalt den beſtemte Længde. Det ſimpleſte Klæde overſkæres undertiden uden Runing; men ellers høre Runing og O. altid ſammen, ſaaledes at efter en Runing, beſtaaende af et viſt Antal Dragter, følger en O., beſtaaende af et ofte ſtort Antal Snit, og dermed vexles ſaaledes, at de fineſte Varer faa de fleſte, i alt indtil omtr. 80 Snit, fordi man ved ret mange lempelige Snit faar den jævneſte Luv. Arbejdet foretoges forhen med ſtore Haandſaxe, nu ſaa godt ſom udelukkende paa Maſkiner, hvor en Række Staalſkinner ere ſpændte i langſtrakte Skruelinjer hen ad en Cylinder og under dennes Omdrejning virke ſom Saxekjæver imod en faſtliggende Skinne. Under Arbejdet føres enten Cylinderen med Tilbehør langſomt tværs over Klædet, der ſaaledes overſkæres ſtykkevis (Transverſalmaſkiner), eller Cylinderen bliver paa ſin Plads, medens Klædet føres helt paa langs under det (Longitudinalmaſkiner). O. bruges ogſaa til at klippe al Laadenhed bort af forſkjellige Tøjer (Buckſkin, tætte Bomuldsſtoffer og Kamuldsſtoffer) eller til at fjærne de Traade af Figuriſlætten, der ligge løſe paa Vrangen af Shavler oſv.

Overſtone, Lord [ōverſtohn], ſ. **Loyd**, Sam. Jones.

Overſø, Kirkeby 1½ M. ſ. for Flensborg ved Chausſéen til Slesvig, bekjendt fra den glimrende Arrièregardefægtning, ſom det 3dje danſke Jægercorps beſtod der 24 Apr. 1848 mod den efter Slaget ved Slesvig forfølgende, langt overlegne Fjende.

Overſøiſk kaldes den Handel, der føres paa Landene hinſides Verdenshavet, for Danmarks Vedkommende altſaa Handelen paa Amerika, Auſtralien og det ſydøſtlige Aſien.

Overtryk kaldes i Stentrykkeriet den Fremgangsmaade at ſkaffe Tegningen paa Stenens Overflade, ikke directe, men ved at lade denne gaa igjennem Presſen med et Blad Papir, paa hvis nedad mod Stenen vendende Flade Tegningen findes. Et friſk Aftryk med almindelig fed Farve for Sten, Bogtrykkerfarve oſv. kan bruges dertil, og ſelv de gamle kunne gjøres brugelige. Man bruger derfor O. til Eftertryk (der har ſaaledes tidligere været drevet en indbringende Induſtri i Belgien ved at tage Aftryk af de nyankomne, endnu fugtige Pariſerblade), til Apothekerſignaturer oſv. Ofte ſkriver man paa Papiret med lithographiſk Blæk, og O. tages deraf for Nemheds Skyld eller for at gjengive Skrifttrækkene (Autographi).

Overweg, Adolf, tyſk Naturforſker og Rejſende, f. 24 Juli 1822 i Hamborg, ſtuderede ved Univerſitetet i Bonn og ſenere i Berlin Naturvidenſkaberne og navnlig Geologi. I Begyndelſen af 1850 ſluttede han ſig med Barth til Richardſons Expedition til det indre Afrika. Om hans Deltagelſe i denne Expedition ſ. **Barth**. Han døde i Maduari (ikke i Jakoba), ſ. ø. for Kuka ved Tſadſøen, 27 Sept. 1852.

Ovidiopol, Stad i det rusſiſke Gouv. Cherſon ved Dnjeprs Liman, 5 M. ſ. v. for Odesſa. 5,000 I. Havn. Anlagt af Katharina II og opkaldt efter den romerſke Digter Ovid, fordi man antog, at han havde opholdt ſig her under ſin Forvisning.

Ovidius, Publius, med Tilnavnet **Naſo**, f. 43 f. Chr. i Sulmo, var en af den auguſteiſke Periodes betydeligſte og frugtbareſte latinſke Digtere. Han var oprindelig beſtemt til at uddanne ſig for det politiſke Liv, men ledet af et ſtærkt indre Kald opgav han denne Løbebane og helligede ſig udelukkende til Poeſien. Indtil ſit 50de Aar levede han i Rom og udfoldede en ſtor Virkſomhed i flere Retninger af Poeſien. Hans meſt bekjendte Værk er „Metamorphoſerne“, et mythologiſk Digt, i hvilket han med ſtor Kunſt har forbundet en Række af Myther, der indeholde en Fortælling om Forvandlinger, til et ſammenhængende Hele; men ſtærkeſt fremtræder uden Tvivl hans rige Digterbegavelſe i hans Elegier, »Amores«. Blandt hans andre Digte kunne nævnes »Ars amandi«, »Remedia amoris«, »Fasti« (et kalendariſk Digt) og »Heroides«. Pludſelig — man ved ikke af hvilken Grund — faldt han i Unaade hos Auguſt, der forviſte ham til Tomi ved det ſorte Hav, hvor han ſiges at være død 17 e. Chr. Efter nyere Underſøgelſer ſkal han være død i Sabaria i Pannonien. Fra hans Landflygtighedsperiode ſkrive ſig to Samlinger af Elegier, »Tristia« og »Epistolæ ex Ponto«.

Oviédo, Hovedſtad i den ſpanſke Prov. Aſturien, 50 M. n. v. for Madrid. 35,000 I. Biſpeſæde. Gotiſk Kathedralkirke, talrige prægtige Privatbygninger, Univerſitet, Vaabenfabrik. Gammelt Kongeſæde.

Ovipār, æglæggende; ſ. **Æg**.

Ovn, et Apparat til at frembringe en højere Temperatur ved Ild. Man har O. af ſaa mange forſkjellige Former, at det er vanſkeligt at faa et Overblik; de vigtigſte omtales i ſærſkilte Artikler. Om Kakkelovne ſ. **Opvarmning**. De fleſte O. ere faſte og opførte af Murværk; man har dog ogſaa transportable O. af Jærnblik eller af ildfaſt Ler. Man gjør Forſkjel paa Blæſeovne med kunſtig Blæſt og Vind- ell. Trækovne med naturligt Træk, O. med afbrudt og med uafbrudt Gang, O. med faſt Brændſel (Trækul, Cokes), med Flamme (Reverberovne, Glasovne, Gigtgasovne) og med begge Dele (Træ, Stenkul), udvendige og indvendige O. (ſom i corniſke Dampkjedler og Locomotiver, ſamt Kakkelovne). Fremdeles har man Muffelovne, Digelovne, Galejovne, Sandbadovne, Schachtovne og til ſærlige Anvendelſer Kalkovne, Forkulningsovne, Gipsovne, Porcelænsovne og mange flere. De ved de metallurgiſke Procesſer benyttede O. inddeles dels efter Formen, dels efter den Maade, hvorpaa Brændmaterialet virker, i Almindel. i Herd-, Schacht- og Flammeovne ſamt Karovne. Ved de to førſte Slags kommer Brændmaterialet i umiddelbar Berørelſe med de Subſtanſer, der ſkulle behandles (ſ. **Jærn** og **Schachtovne**); i Flammeovne er det adſkilt fra disſe og virker kun ved ſin Flamme; i Karovne endelig befinde disſe Subſtanſer ſig indeſluttede i Kar, der udſættes for Hedens Indvirkning.

Oxālſyre, $C_2H_2O_4$, forekommer ſom ſurt Kaliumſalt i Skovſyren og i forſkjellige Arter Syre og Skræppe, i Rhabarberrod, ſom Natriumſalt i Salicornia og Salsola, ſom Calciumſalt i mange højere Planter, i Lavarter, i Urinen (i visſe Sygdomme i ſtor Mængde). Ogſaa de Blæreſtene, der kaldes Morbærſtene, beſtaa af oxalſur Kalk. O. optræder overmaade hyppig ſom Sønderdelingsprodukt af organiſke Forbindelſer. I det mindre vindes den ved at ilte Sukker eller Stivelſe med Salpeterſyre, i det ſtore ved at ſammenſmelte Savſpaaner med en Blanding af Kali- og Natronhydrat. Den rene Syre kryſtalliſerer med 2 Mol. Vand, ſom den dog let taber; den afvandede Syre kan ved forſigtig Opvarmning ſublimere; ved pludſelig Opvarmning ſønderdeles den til Kulilte, Kulſyre og Vand eller til Myreſyre og Kulſyre. Ved ſvag Opvarmning med ſtærk Svovlſyre ſpaltes den til Kulſyre, Kulilte og Vand; ved pasſende Opvarmning med Glycerin til Myreſyre og Kulſyre. O. er letopløſelig i Vand og Vinaand, ſtærk ſur og giftig. Den anvendes i betydelig Mængde i Farveriet og Trykkeriet, dels ſom ſaadan, dels ſom Syreſalt, og har ſtor Betydning for Chemikeren. Af dens Salte er det overſure Kaliumſalt, Syreſalt, der findes i Skovſyre, meget vigtigt. De fleſte oxalſure Salte ere tungtopløſelige; den oxalſure Kalk er ſaa godt ſom uopløſelig i Vand og Eddikeſyre, og O. benyttes derfor til Paavisning af Kalk, ligeſom Kalkſalte til Paavisning af O. Det oxalſure Jærnforilte er gult og tungtopløſeligt, det oxalſure Jærntveilte grønt og letopløſeligt, hvorfor O. og Syreſalt bruges til at borttage Jærnpletter af Tøj og Papir.

Oxe. Oxefamilien (Bovina), der hører til de „ſkedehornede Drøvtyggere" („Hornkvæg" i videre Forſtand), omfatter flere Grupper: a) nogle Former, der danne Overgangen til Antiloperne og tidligere regnedes til disſe, f. Ex. Gnuen (ſ. d. A.); b) Moſkusoxen (ſ. d. A.); c) de egentlige O., der atter inddeles i: 1) Biſonoxer, 2) Bøfler (ſ. disſe A.) og 3) O. i den meſt indſkrænkede Betydning af Ordet. Hertil høre Tamoxen, Zebuoxen i Indien og Afrika, den uddøde Kæmpeoxe eller Uroxe, Yakoxen ell. Grynteoxen i det tibetanſke Højland, ſamt nogle i Indiens og Sundaøernes Bjergſkove forekommende vilde Oxeformer (Banteng, Gaur, Gayal). Tamoxen (Bos taurus) har allerede langt tilbage i Tiden været udbredt over ſtørſte Delen af den gamle Verden, dels ſom Malke- og Slagtekvæg, dels anvendt ſom Laſt- og Trækdyr (f. Ex. i Afrika); førſt efter Amerikas Opdagelſe er den bleven overført til denne Verdensdel, hvor den nu paa flere Steder findes forvildet, og ſenere til Auſtralien (en halvvild, hvid Race forekommer endnu i visſe ſkotſke Skovparker). Som andre Husdyr forekommer Tamoxen i en Mængde Racer, der bl. a. ogſaa viſe betydelig Forſkjel i Henſeende til Hornene (langhornede og kullede Racer). Hovedracerne kunne inddeles i Marſkracerne (f. Ex. det hollandſke Kvæg og Ditmarſkerkvæget), Bjergracerne (Schweizer- og Tiroler-O.) og Landracerne (jyſke, holſtenſke, engelſke og romerſke O. oſv.). I daglig Tale forſtaas ved O. Stud.

Oxe, en gammel danſk adelig Familie. **Torben Oxe**, Slotsherre paa Kjøbenhavns Slot, er bleven bekjendt af ſit Forhold til Chriſtian II. Skriveren Hans Faaborg havde forebragt Kongen, at Slotsherren havde været nærgaaende mod Dyveke (ſ. d. A.), og da denne pludſelig døde 1517, opkom det Rygte, at hendes Død var bevirket ved nogle forgiftede Kirſebær, ſom T. O. ſkulde have ſendt hende. Kongen lod ham anklage for Rigsraadet, baade, ſom det ſynes, for hans Forhold til hende, medens hun levede, og for hendes Død; da dette frikjendte ham, lod Kongen, der forbitret udbrød: „Om T. O. havde en Hals ſaa tyk ſom en Tyrs, ſkal han dog miſte den", nedſætte en Ret over ham af 12 Bønder fra Kjøbenhavns Omegn, og disſe erklærede ham ſkyldig: ikke de, men hans egne Gjerninger dømte ham, hed det i deres Kjendelſe, og i Henhold til den lod Kongen ham henrette 29 Nov. 1517 paa St. Gertruds Kirkegaard, ſkjønt han ſom Adelsmand i Følge Haandfæſtningen kun kunde dømmes af Rigsraadet, og uagtet hans mægtige Slægt og ſelv Dronningen gik i Forbøn for ham. T. O. var i øvrigt af en voldſom Natur, hans Liv ingenlunde ført efter Lovens Forſkrifter. — Hans Broderſøn, **Peder O.** til Gisſelfeld, er bekjendt ſom en af Danmarks dygtigſte Finansſtyrere. Han var en Søn af Johan O. til Nielſtrup, danſk Rigsraad, f. 7 Jan. 1520. Næppe voxen blev han Lensmand, og kun 32 Aar gammel fik han Sæde i Rigsraadet. I Slutningen af Chriſtian III.s Regering faldt han imidlertid i Unaade, alle Haande Beſkyldninger for Overgreb og Misligheder ſom Lensmand rejſtes imod ham, og i Stedet for at ſvare paa dem forlod han Danmark (1558). I henved 8 Aar færdedes han i Udlandet, indviklet i et Væv af politiſke Rænker og knyttet til Æventyrere ſom Wilh. v. Grumbach (ſ. d. A.). Da han imidlertid ſelv længtes hjem og den danſke Regering frygtede for Anvendelſen af hans Talenter i Fjenders Tjeneſte, ſandt en Udſoning mellem ham og Frederik II Sted 1566, og han fik alt det Gods tilbage, ſom Kronen havde tilegnet ſig efter hans Bortrejſe. Han fik Beſtyrelſen af Finansvæſenet, ſom da var i ſtor Forvirring, men ſom han ordnede ſaa ypperlig, at man ikke alene fik Midler til kraftig at fortſætte den nordiſke Syvaarskrig, men at Kongen endog blev ſat i Stand til at oprette Communitetet før Krigens Slutning. 1567 blev han ſom Rigshofmeſter ſat i Spidſen for Statsſtyrelſen; han døde 24 Oct. 1575 paa Frederiksborg og blev begravet i Frue Kirke i Kjøbenhavn. P. O. ſkal ogſaa have Fortjeneſte af Danmarks Cultur ved Indførelſen af adſkillige fine Frugttræer, ſamt af Karper, Karudſer og Krebs, men hans Betydning paa dette Omraade er dog viſtnok bleven overdrevet; en Art Frøer bærer hans Navn (ſ. **Klokkefrø**). — Slægten uddøde paa Mandsſiden med hans Broder Albert O. til Nielſtrup paa Laaland 1577.

Oxehoved. Uagtet der under dette Navn i Danmark ikke findes noget lovmæsſigt Maal for Vin, benyttes dette dog hyppig og har da meget forſkjellig Størrelſe efter Arten af Vin, det indeholder, eller Stedet, hvorfra den er kommen. De hyppigſt forekommende O. ere: til Bordeauxvin (Barrique) 29½ Viertel eller 236 danſke Potter, til Cognac (Barrique) 45 Viertler eller 360 d. Potter og til Sherry (Majo) 32 Viertler ell. 256 d. Potter.

Oxenſtjerna [ſchjerna], en gammel og navnkundig ſvenſk Adelsſlægt, ſom nedſtammer fra **Bengt Nilsſon**, Ridder og Rigsraad (c. 1360—1380). — Hans Sønneſønner, **Bengt Jönsſon** til Saleſtad, Lagmand i Upland og Hofmeſter, d. c. 1452, og **Nils Jönsſon**, Høvedsmand paa Nyköping, ſom ved Kong Chriſtoffers Død valgtes til Rigsforſtandere, vare ivrige Modſtandere af Carl Knutsſon, og Nils var en af de 12 Herrer, ſom i Halmſtad 1450 paa egen Riſico opgav Carls Fordringer paa Norge. — **Jöns Bengtsſon**, Søn af Bengt Jönsſon, Ærkebiſkop i Upſala fra 1448, anvendte ſin biſkoppelige Myndighed til 1457 at ſtyrte Carl Knutsſon fra Tronen og ſelv overtage Regeringen ſom Rigsforſtander. Denne Stilling beholdt han, efter at Chriſtian I var bleven hyldet, indtil Kongen, misfornøjet med, at Ærkebiſkoppen egenmægtig havde eftergivet Skatter, og frygtende hans Magt, 1463 førte ham til Danmark ſom Fange; da han 1465 løslodes, fordrev han paa ny den tilbagevendte Carl Knutsſon og førte Regeringen til 1467, da han maatte flygte til Öland, hvor han døde 15 Dec. ſ. A. — Hans Broderſøn, **Sten Chriſtersſøn** til Saleſtad, Ridder og Rigsraad, var en ivrig Deltager i Urolighederne i Unionens ſenere Aar, ſkiftende Parti efter Omſtændighederne. Det var ham, ſom i Anledning af en Ejendomstviſt med Kronen 1501 gav Tegnet til Opſtanden mod Kong Hans, og han var ogſaa en af de 7 Stormænd, ſom 1510 beſluttede at bryde Freden med Danmark. Allerede n. A. laa han i aaben Fejde med Svante Sture, men ſtillede ſig dog ved dennes Død paa Sten Stures Side. Da han 4 Aar ſenere havde indladt ſig i Sammenſværgelſe mod denne, blev han tagen til Fange og døde i Fangenſkab 1516. — Hans Broderſøn, **Chriſter Bengtsſøn**, Ridder og Rigsraad, underſkrev 1520 Chriſtian II.s Arveforening, men blev alligevel ſ. A. halshugget ved Blodbadet i Stockholm. — Han efterlod ſig kun ēn Søn, **Gabriel Chriſtersſon** (d. 1585), ſom af Guſtav I udnævntes til Rigsraad, af Erik XIV til Friherre og til ſidſt var Statholder i Eſtland, Lagmand i Södermanland og Admiral. — Hans Sønneſøn, **Bengt Bengtsſon** O., f. 1591, d. 1643, bekjendt under Navnet »Resare-Bengt« paa Grund af ſine Rejſer i det ſydveſtlige Aſien, Ægypten og det ſydlige Europa, var Diplomat under Guſtav Adolf, blev ſenere Rigsſtaldmeſter, Generalgouverneur i Lifland og Rigsraad. — Tre andre Sønneſønner af Gabriel Chriſtersſon, Axel og Gabriel Guſtavsſon ſamt Gabriel Bengtsſon, bleve Stamfædre til hver ſin grevelige Linje. 1) O. af Södermöre. **Axel Guſtavsſon** O., en af Europas ſtørſte Statsmænd, f. 16 Juni 1583 paa Fånö i Upland, gjorde efter Faderens tidlige Død grundige Studier i Wittenberg og ved andre tyſke Univerſiteter, indtil han 1602 blev hjemkaldt for at indtræde i Statens Tjeneſte. Som Rigsraad ſiden 1609 blev han i Carl IX.s Teſtament beſtemt til Medlem af Formynderregeringen; hans Formynderſkab blev dog kun kortvarigt, da han allerede 1611 formaaede ſine Medformyndere og Stænderne til at erklære Guſtav II Adolf for myndig. Han blev ſtrax derefter (1612) Rigskansler og var ſiden den virkſomme Aand i den indre Forvaltning og de diplomatiſke Forhandlinger. Ved Fredsſlutningen i Knäred 1613 var O. befuldmægtiget Geſandt; under Krigene med Rusland og Polen maatte han ſnart overtage Anførſelen over Hæren, ſnart beſørge nye Troppers Udruſtning, ſnart beſtyre de indtagne Lande. 1631 kaldtes han til Tyſkland og fik Beſtyrelſen af Rhinlandene. Efter Guſtav Adolfs Død overtog han Ledelſen af de ſvenſke Anliggender i Tyſkland og blev paa Mødet i Heilbronn 1633 valgt til det evangeliſke Forbunds Beſtyrer. 1636 gik han tilbage til Sverige og indtog ſin Plads i Formynderregeringen. Her gjorde hans Erfaring og Indſigt ſig overalt gjældende, og hans Indflydelſe vedligeholdt ſig næſten uformindſket under de førſte Aar af Chriſtines Regering. 1645 afſluttede han Freden i Brömſebro paa Vilkaar, der vare fordelagtigere for Sverige end de, Chriſtine ſelv opſtillede. S. A. blev han Greve af Södermöre, Lagmand af Herjedalen og Kansler for Upſala Univerſitet. Men med Aarene trak han ſig mere tilbage fra Forretningerne, ſom omſider for en ſtor Del overlodes Sønnen Erik; han døde 28 Aug. 1654. En Samling af hans Skrifter og Brevvexling er nu under Trykken. — Hans Søn, **Johan** O., f. 1611, d. 1657, Rigsraad 1639, til ſidſt Rigsmarſchal ſamt Præſident for det wismarſke Tribunal, var Sveriges førſte Geſandt ved Fredscongresſen i Osnabrück, under hvilken han laa i ſtadig

Strid med ſin Collega, Adler-Salvius. — Hans Broder, **Erik O.**, f. 1624, d. 1656, blev 1645 Overkammerherre, 1646 Gouverneur i Eſtland, 1651 Rigsraad og Præſident i Handelscollegiet, 1654 Rigsvicekansler og ſ. A. efter Faderens Død dennes Efterfølger. Under Carl X.s polſke Krig beſtyrede han Polſkpreusſen og afſluttede Tractaterne med Brandenburg og Tractaten i Elbing med Hollænderne. — Med hans Sønneſøn, **Carl Guſtav O.**, ſom døde ung, uddøde Linjen 1706. — II) O. af Croneborg. **Gabriel Guſtavsſon O.**, f. 1587, d. 1640, blev Rigsraad 1617, Vicepræſident i Svea-Hofret 1628 og valgtes 1634 til Rigsdroſt og Medlem af Formynderregeringen; det var ham, ſom i Forening med Rigsmarſchallen ſtyrede Regeringen, medens Rigskansleren opholdt ſig i Tyſkland, og han forſtod derved at gjøre ſig ſærdeles yndet af Folket. Hans Sønner ophøjedes paa Grund af Faderens Fortjeneſter 1651 i Greveſtanden. — Hans Sønneſøn, **Gabriel Thuresſon O.**, f. 1641, d. 1707, viſte ſig under Carl XI.s Krig med Danmark ſom en dygtig Søofficer og beklædte ſenere forſkjellige Miniſterpoſter; 1697 blev han Gouverneur i Zweibrücken og indlagde ſig Fortjeneſte ved Beſtyrelſen af dette Land. — Hans Broder, **Johan O.**, d. 1733, tilbragte ſine yngre Aar paa Rejſer og gjorde ſig bekjendt ved ſine »Pensées sur divers sujets«; han forødte efterhaanden ſin Formue, gik over til Katholicismen og blev Kannik i Köln; paa ſine ældre Dage blev han atter Lutheraner og drog tilbage til Sverige. Linjen uddøde 1803. — III) O. af Korsholm og Vaſa. **Gabriel Bengtsſon O.**, f. 1586, d. 1656, blev Rigsraad 1617 ſamt Rigsſkatmeſter 1634 og indtog ſom ſaadan en Plads blandt Rigsformynderne; hans Medformyndere bebrejdede ham hyppig Forſømmelighed i ſit Embede, men hos Chriſtine ſtod han i ſtor Yndeſt, blev af hende ophøjet i grevelig Stand og 1652 forflyttet til Rigsadmiralsembedet for at give Plads for Magn. Gabr. de la Gardie. — Hans Søn, **Bengt O.**, f. 1623, udførte under Chriſtines Regering flere diplomatiſke Hverv, blev 1654 Rigsraad og vandt Carl X.s Fortrolighed ved flere med Dygtighed førte Underhandlinger, ſamt ved Beſtyrelſen af de af ſvenſke Tropper beſatte Dele af Polen. Af Carl XI udnævntes han til Cancellipræſident 1680 og var den egentlige Leder af Sveriges udenlandſke Politik i Kongens ſenere Regeringsaar. D. 1702. — **Göran O.**, Generalmajor, f. 1699, d. 1788, Sønneſøn af den foreg.s Broder, deltog ſom Capitain med Udmærkelſe i Felttoget i Finland 1741. — Hans Søn, **Johan Gabriel O.**, f. 4 Juli 1750, hørte med til det grevelige Digterkløverblad ved Guſtav III.s Hof. Hans naturlige Digteranlæg uddannedes af hans Lærer Bergklint og hans Morbroder, Digteren Gyllenborg; da han valgte den diplomatiſke Vej, ſkete det ſnarere paa Grund af Familieforbindelſer end af Tilbøjelighed. Han var anſat ved Geſandtſkabet i Wien 1770—74, blev 1786 Rigsraad og tilforordnet Cancellipræſident, en Stilling, ſom kun lidet ſtemmede overens med hans Charakter, og ſom han fratraadte 1789, da han i Stedet derfor udnævntes til øverſte Marſchal hos Dronningen; 1792 blev han Rigsmarſchal, men nedlagde ogſaa dette Embede 1801; d. 29 Juli 1818. Hans Sprog er velklingende; hans to ſtørre, didaktiſk-idylliſke Digte »Skördarne« og »Dagens Stunder« indeholde prægtige Naturſkildringer, ſom røbe en rig Phantaſi, om den end er bunden af ſin Tids Smagsregler; hans Epigrammer og »Skaldebref« ere fine og lette. I de ſenere Aar af ſit Liv overſatte han Miltons „Tabte Paradis“ og en Del af Tasſos „Befriede Jeruſalem“, ſamt begyndte at udgive en Samling af ſine »Arbeten«, ſom fuldendtes efter hans Død (5 Dele, 1805—26).

Oxe- og Flæſkeſkat udſkreves førſte Gang 1666 i Anledning af Udruſtninger mod England, ſvaredes oprindelig til Dels in natura, men gik ſenere over til en Pengeafgift, der 1813 inddroges under Hartkornſkatterne.

Oxetunge (Anchusa), Slægt af de rubladedes Familie med Bikrone, dannet af randhaarede, butte Indkrængninger i Svælget, ſamt med rynkede Smaafrugter. En Art (A. officinalis) med blaa-violette Blomſter er almindelig hos os paa Marker og ved Veje; en anden Art (A. arvensis), Krumhals, med himmelblaa Krone med bøjet Rør er ogſaa ret hyppig paa lignende Steder.

Oxeøje (Chrysanthemum), Slægt af de kurvblomſtrede, Aſtergruppen, mangler Fnok ſamt Avner paa Blomſterlejet. Hos os ere to Arter almindelige, neml. **gul O.** (C. segetum), Brandenborger, onde Urter, med lutter gule Kroner og blaagrøn Stængel og Blade, ſamt **hvid O.** (C. Leucanthemum), Præſtekrave, med gule Skive- og hvide Randblomſter; begge ere kraftige Planter med ſtore Kurve og ikke meget dybt delte Blade, hvorved de let ſkjelnes fra de noget lignende Kamilleblomſter og Gaaſeurter.

Oxford, 1) Shire i England, omgivet af Shir. Northampton, Buckingham, Berks, Glouceſter og Warwick. 34,5 □ M. med 180,000 J. (1881). Shirets ſydlige Del optages af de indtil 800 F. høje Bakker Chiltern-Hills, og det har ligeledes i det nordlige Punkter af lignende Højde, men for øvrigt en jævn Overflade. Themſen, der her kaldes Iſis, danner Sydgrænſen og modtager Shirets Vandløb. Jordbunden er i det hele frugtbar, og ſaa vel Agerdyrkning ſom Kvægavl ſtaa paa et højt Trin. — 2) O. (lat. Oxonia), Hovedſtad i O.-Shire, 11 M. v. n. v. for London ved Themſen. 38,000 J. (1881). Biſpeſæde. Kathedralkirke og flere andre mærkelige Kirker. Berømt, 1249 ſtiftet Univerſitet med 21 Colleges og 5 Haller, hvoriblandt mange prægtige Bygninger, og det udmærkede Bodleyanſke Bibliothek paa 400,000 Bind ſamt flere andre med Collegierne forbundne Bibliotheker, Naturalieſamling, Obſervatorium og Billedgalleri. Det berømteſte blandt O.s Collegier er Christchurch College. Univerſitetets Indretning falder temmelig nær ſammen med Cambridge-Univerſitetets (ſ. **Cambridge**).

Oxford, Rob. Harley, Jarl af, engelſk Statsmand under Dronn. Anna, Søn af den rige Edw. Harley, f. 1661 i London, deltog tillige med ſin Fader i Revolutionen 1688, blev 1689 valgt ind i Parlamentet og gjorde ſig ſnart bemærket ved ſin Forretningsdygtighed og ſit Kjendſkab til Parlamentets gamle Sædvaner. Han var Huſets Formand fra 1701 til 1705 og tillige fra 1704 Statsſecretær. I begge Egenſkaber bidrog han meget til Iværkſættelſen af Unionen mellem England og Skotland. Skjønt Dronningen viſte ham megen Tillid, maatte han dog 1708 ſom mistænkt for at ſtaa i Forbindelſe med Prætendenten opgive ſin Plads, hørte fra nu af til Whigpartiets ivrigſte Modſtandere, vidſte ogſaa at drage Dronningen over paa Toryernes Side, blev efter Whigernes og Marlboroughs Fald 1710 Storſkatmeſter ſamt Jarl af O. og tilrev ſig tillige med Bolingbroke hele Statsſtyrelſen. Men efter Fredſlutningen i Utrecht blev O. uenig med ſin Collega og afſkediget 1714; n. A. blev han endog anklaget for at have ſtaaet i forræderſk Forbindelſe med Frankrig under Fredsunderhandlingerne og holdt fængſlet i Tower 1715—17. Reſten af ſit Liv tilbragte han i Stilhed paa ſine Godſer og døde 1724. Han beſad et ſtort og koſtbart Bibliothek, ſom blev forøget af hans Søn **Edward**, Jarl af O., efter hvis Død Bøgerne ſolgtes, medens Haandſkrifterne (2,000 Nr.) under Navn af »Harleyan miscellanies« bleve indlemmede i det britiſke Muſeum. — Med det ſidſte Medlem af Familien, **Alfred**, ſjette Jarl af O., ſom døde 1858, ophørte Titlen.

Oxhufvud [huvud], det ſvenſke Navn for Oxehoved, lig 9 ſvenſke Kub.-Fod ell. 243,8 danſke Potter. Efter 1 Jan. 1863 er O. lovmæſſig afſkaffet, men det benyttes dog endnu af og til.

Oxus, ſ. **Amu-Darja**.

Oxychlorid, Iltechlorid, en Forbindelſe, hvori et Grundſtof eller et ſammenſat Radical er forbundet ſamtidig med Ilt og Chlor. O. af Metallerne kaldes ogſaa ofte baſiſke Chlorider.

Oxyd, d. ſ. ſ. Ilte. Bruges O. i Modſætning til **Oxydūl**, betyder O. et højere, Oxydul et lavere Ilte. **Oxydēret Sølv** kaldes urigtig Sølvſager, ſom man ved et tyndt Lag Svovlſølv har givet en ſortegraa Farve. Alt Sølv, iſær det fine, bliver af ſig ſelv efterhaanden brunt af Svovlbrintedampene i Atmoſphæren; men naar man vil frembringe O., lægger man Sølvſagerne i en tynd Opløsning af Svovllever med lidt Ammoniak, ſkyller og polerer dem.

Oxymel [mell], en Blanding af Eddike og Honning, anvendes ſom Tilſætning til Mixturer i Lægekunſten.

Oxymōron, gr., en ſpidsfindig eller ſkarpſindig Tanke, ſom indeholder en tilſyneladende Modſigelſe, f. Ex. „Den, ſom miſter ſit Liv, ſkal bevare det"; „hans Tavshed ſiger mer end mange Ord"; „intet Svar er Svar".

Oxyſyrer ere Syrer, ſom afledes af en iltfattigere Syre ved at ét eller flere Brintatomer ſubſtitueres med Hydroxyl (OH). Saaledes er Mælkeſyre, $C_3H_5(OH)O_2$, en Oxyſyre af Propionſyre, $C_3H_6O_2$; Æbleſyre, $C_4H_5(OH)O_4$, og Vinſyre, $C_4H_4(OH)_2O_4$, Oxyſyrer af Ravſyre, $C_4H_6O_4$. Da de ſaaledes indtraadte Hydroxylgrupper ere bundne paa ſamme Maade ſom i Alkoholerne, have O. en dobbelt Function, idet de nemlig baade have Charakter af Syrer og af Alkoholer, hvorfor de ogſaa ofte kaldes Alkoholſyrer. Og efter den Plads, paa hvilken Hydroxylet er traadt ind, kunne de have Charakter af primære, ſecundære og tertiære Alkoholer, hvorefter man taler om primære, ſecundære og tertiære O. Mælkeſyre er ſaaledes en ſecundær Alkoholſyre, medens en iſomer Forbindelſe, Hydracrylſyre, er primær. Den førſtes Conſtitution er udtrykt ved Formlen

$$\begin{array}{l}\mathrm{CH_3}\\ \mid\\ \mathrm{CH(OH)}\\ \mid\\ \mathrm{CO.OH}\end{array}$$

den ſidſtes ved

$$\begin{array}{l}\mathrm{CH_2\,OH}\\ \mid\\ \mathrm{CH_2}\\ \mid\\ \mathrm{CO.OH}\end{array}$$

. Den førſte kaldes ogſaa α-Oxypropionſyre, den ſidſte β-Oxypropionſyre, idet man ved α-O. forſtaar ſaadanne, hvor Hydroxylgruppen er traadt ind ved det Kulſtofatom, ſom er directe forbundet med Carboxylgruppen (CO.OH), ved β-O. ſaadanne, hvor Hydroxylgruppen er traadt ind ved det næſte Kulſtofatom, oſv.

Oxytonon, gr., et Ord, der har Tonen paa Endeſtavelſen.

Oxø, en lille Ø i Norge, lidt ſ. for Chriſtiansſand. Her er et faſt Fyr af 2den Orden, Sémaphoreſtation og meteorologiſk Obſervationspoſt.

Ozark Bjærgene, et nu kun lidet benyttet Navn paa en i det højeſte indtil 8,000 F. høj Landryg i Nordamerika, der fra Rio Grandes højre Bred løber midt igjennem Staten Texas ind i den ſydøſtlige Del af Indianerterritoriet, hvor den gjennembrydes af Floden Arkanſas, og i Staten Miſſouri hen imod Floden Miſſouris Udløb i Miſſiſſippi.

Ozelōt (Felis pardalis), en i Mellem- og Sydamerika levende Pantherkat.

Ozokerit, Jordvox, et i Moldau, Galizien og ved Baku forekommende, voxlignende Mineral, der har en brun, gul eller grønlig Farve, er bøjeligt, lettere end Vand og beſtaar af 85,7 pCt. Kulſtof, 14,3 pCt. Brint. O. ſmelter ved 60° til en oljeagtig Vædſke, der ſtivner ved Afkøling og ved højere Temperatur forbrænder med ſtærkt lyſende Flamme. Herpaa beror dets Anvendelſe til Fabrikation af Lys, efter at det førſt er blevet befriet for indblandede Stoffer og bleget.

Ozōn, en egen activ Modification af Ilt, opdaget af Schönbein 1840. Ilt omdannes til O. ved Elektricitet og ved Sollyſets Indvirkning, men iſær ved Fordampning af Vand og, ſom det ſynes, ved alle langſomme Iltninger, ſaaledes ved organiſke Legemers Forraadnelſe, naar Phosphor ligger hen i fugtig Luft oſv. Det findes derfor i Atmoſphæren, men i overmaade ringe Mængde, højſt 0,001 til 0,002 Milligram paa 1 Hektoliter. I ſtørſt Mængde faas O. ved den ſaakaldte ſtille Udladning af modſatte Elektriciteter gjennem en langſom Iltſtrøm og iſær ved lav Temperatur. Ved ÷ 89° har man paa denne Maade faaet $\frac{2}{3}$ af den anvendte Ilt omdannet til O. O. er en farveløs Luft, hvis Vægtfylde er $\frac{3}{2}$ af Iltens, hvorfor dets Molecule er O_3, medens den almindelige Ilts er O_2. Ved meget lav Temp. og meget højt Tryk har man fortættet den til en indigoblaa Vædſke. O. udmærker ſig ved en ejendommelig Lugt; det angriber organiſke Legemer langt lettere end almindelig Ilt (Aandedrætsorganerne paavirkes ſaaledes ſtærkt deraf);

det bleger Plantefarver (dog beror Græsbleg ikke, ſom man har troet, paa O., men paa Brintoverilte), forbrænder ildelugtende organiſke Stoffer og udſkiller Jod af Jodkalium; det ilter endog Sølv og Kvikſølv. Ved 200—250° gaar det over til almindelig Ilt, idet dets Rumfang forøges fra 2 til 3. I Lægekunſten har man forſøgt at anvende det til Desinfection, men det ſynes at være uden Betydning i ſaa Henſeende. En tredje af Schönbein opſtillet Modification af Ilt, det ſaakaldte **Antozon**, der med O. ſkulde forene ſig til almindelig Ilt, ſynes efter nyere Underſøgelſer kun at beſtaa af Brintoverilte. — Det ſaakaldte **Ozonvand** ſynes ikke at indeholde O., men andre iltende Forbindelſer.

P.

P, det 16de Bogſtav i vort Alphabet, ligeſom i det græſke og latinſke, et Læbebogſtav. Som romerſk Taltegn bet. P 4000, ſom Forkortelſe paa romerſke Indſkrifter oſv. Navnet Publius ell. populus (Folk), pontifex (Præſt), proconsul (Statholder) m. m. I Muſiken bet. p piano ell. poco, pp. pianissimo; i Citater betegner det pagina.

Paafugl (Pavo cristatus), Hønſefugl, udmærket ved en bevægelig Fjertop, Hannen tillige ved det pragtfulde metalfarvede og plettede Slæb, ſom dannes af de dunede Haledækfjer, der kunne rejſes og udſpærres vifteformig. Hunnen ſavner de ſmukke Øjepletter, er graabrun og mindre end den pragtfulde, gulgrønne, paa Hovedet blaa, paa Bryſt og Bug grønſorte Han. P.s Skrig er ubehageligt. Den vilde P. lever i Indien og paa de indiſke Øer og efterſtræbes af Tigeren, hvorfor Paafuglejagten er forbunden med megen Fare, da der ſædvanlig er Tigre i Nærheden, hvor der er P. Ved Alexanders Tog til Indien kom P. til Grækerne, ſom indviede den til Hera, og ſenere til Romerne, der ſatte Pris paa dens Kjød ſom en Delicatesſe. Nu findes den næſten overalt, ſelv i det nordlige Skandinavien, ſom Prydelſe for de ſtørre Hønſegaarde. Man lader den i Regelen ikke ſelv udruge ſine Æg, da den er tilbøjelig til at forſømme dem, og man maa ogſaa tage ſig en Del af Kyllingerne ligeſom af Kalkunens.

Paafugleøje, populær Benævnelſe paa forſkjellige Sommerfugle, hvis Vinger ere tegnede med en ſtor, rund Plet, der ligner et Øje. **Dag-P.** (Vanessa Io) hører til Takvingerne, **Nat-P.** til Spinderne (Saturnia), **Aften-P.** til Aftenſværmerne (Smerinthus).

Paalagt Laas, ſ. **Kasſelaas.**

Paalſtav, isl. pálstafr, betegner egentlig et Kaſtevaaben med Jærnpig. Dette lidet pasſende islandſke Navn har man fra ældre Tid tillagt en af de hyppigſt forekommende Former i Nordens Bronzealder, nemlig et ſtærkt Bronzeblad med bred Æg og tyndere i den modſatte Ende, hvor det var indkilet i et Træſkaft. P. kjendes fra de fleſte Lande i Europa, og de tjente overalt dels ſom Øxer, dels ſom Mejsler. S. **Celt.**

Paalzow, Henriette v. [pähl], tyſk Romanforfatterinde, f. 1788 i Berlin, hvor hun ogſaa efter et ulykkeligt Ægteſkab med Major v. P. (1816—21) tilbragte Reſten af ſit Liv ſammen med ſin Broder, Maleren W. Wach; deres Hus dannede i en Aarrække Samlingspunktet for en Kreds af betydelige Videnſkabsmænd og Kunſtnere. D. 1847. Sin Forfatterbane begyndte hun førſt 1836 med „Godwie-Caſtle", der ſenere efterfulgtes af tre andre hiſtoriſke Romaner. En ſamlet Udgave udkom 1874—75 i 12 Bd. Skjønt vel idealiſtiſke og uden ſynderlig Dybde udmærke hendes Arbejder ſig dog ved en klar Stil, Stemningsfuldhed og en dygtig Gjennemførelſe af det hiſtoriſke Coſtume.

Paaſke (hebr. Passah), en af Jødernes 3 Hovedfeſter, til Minde om Udfrielſen af Ægypten, fejres fra den 15de til den 22de Dag i Kirkeaarets førſte Maaned Niſan, en Foraarsmaaned, der omtrent ſvarer til vor April. Jødernes Aar er et Maaneaar; ſ. **Aar.** Deres 1ſte Paaſkedag, 15de Niſan, er den førſte Fuldmaanedag efter Foraarsjævndøgn og indtræffer altid imellem 24 Marts og 26 Apr. P. har ſit Navn af, at Dødsengelen gik forbi (hebr. pasak) Israeliternes Huſe i den Nat, da Ægypternes Førſtefødte bleve ihjelſlagne (2 Moſeb. 12te Cap.). Aftenen før Feſtens førſte Dag ſlagtedes **Paaſkelammet**, ſom derefter ſpiſtes med bitre Urter og uſyret Brød. — Chriſti Korsfæſtelſe faldt paa Jødernes Paaſkedag; derfor bliver han af de chriſtne betragtet ſom det ſande Paaſkelam, ved hvis Blod de beſkjærmes mod den evige Død (1 Kor. V, 7), og derfor gik Navnet P. ogſaa over paa den chriſtne Feſt, ſom ſiden Kirkens førſte Tider er bleven fejret, i Begyndelſen blot til Minde om hans Forſoningsdød, ſiden tillige til Minde om hans Opſtandelſe; dette ſidſte, Opſtandelſesfeſten, er ſenere blevet Feſtens Hovedpunkt. I de førſte tre Aarhundreder faſtholdt mange øſterlandſke Kirkeſamfund, at Chriſti Dødsdag ſkulde fejres Maanedsdagen før hans Død, og derfor holdt de P. den 14de Niſan, Dagen før Jødernes 1ſte Paaſkedag, medens den veſtlige Kirke lagde Vægt paa Ugedagene, Fredag ſom Dødsdagen og Søndagen ſom Opſtandelſesdagen, og derfor, da den betragtede den ſidſte ſom Hovedfeſten, altid henlagde P. til den førſte Søndag efter den førſte Fuldmaane efter Foraarsjævndøgn. Herved opſtod **Paaſkeſtriden**, ſom paa Kirkeforſamlingen i Nikæa 325 endte med, at den veſterlandſke Praxis ſkulde være den enegjældende. De, der ikke vilde antage den, ſtempledes med Kjætternavnet Qvartodecimanere eller Tesſareskaidekatiter. Den chriſtne Paaſkefeſt kan ſom Følge deraf ikke indtræffe før 22 Marts og ikke efter 25 April. Forud for P. gik den lange Faſte, der i Middelalderen betragtedes ſom en Tiende af Aarets 365 Dage (7 Uger ÷ de 6 Søndage, ſom ikke regnedes med). Den ſidſte Uge i Faſten, den ſtille Uge med dens tre Helligdage, Palmeſøndag, Skærtorsdag og Langfredag, var Aarets ſærlig hellige Uge, i hvilken alle offentlige Forlyſtelſer ſkulde ophøre, for at Menigheden uforſtyrret kunde mindes Herrens Lidelſer og forberede ſig til Opſtandelſesfeſtens Glæde. **Paaſkelørdagen** var i Oldkirken en Faſtedag, ſom endte med en Aften- og Natte-Gudstjeneſte, **Paaſkevigilien**, der fik ſærlig Betydning derved, at Katechumenernes Daab plejede at finde Sted paa den. Samme Aften indviedes ogſaa Paaſkekjærten, et Voxlys, der ofte var af uhyre Størrelſe. Fra det 6te Aarh. klagedes der over, at Paaſkevigilierne gav Anledning til Uſædelighed, og de bleve derfor afſkaffede, men fejres dog endnu ved enkelte katholſke Hovedkirker, f. Ex. Peterskirken i Rom. I ſelve Byen Rom fejres Paaſkelørdag endnu med en højtidelig Gudstjeneſte i Laterankirken med Daab og Confirmation af Proſelyter ſamt med „den ſtore Mesſe“ i det ſixtinſke Capel. Desuden er det Skik, at der hjemme i Huſene lyſes Velſignelſe over **Paaſkemaaltidet**, ſom beſtaar af Suppe med Æg, flade Kager og et ſtegt Gedekid. I alle katholſke Kirker blive paa den Dag alle Lamperne pudſede og forſynede med friſk Olje, og der ſættes nye Lys i alle Lyſeſtager, hvorfor Dagen ogſaa kaldes Lysſabbath. Ugen efter P. regnedes i Oldkirken med til Feſten, hvorfor Søndagen efter P., „den hvide Søndag“, jævnlig kaldes **Paaſkeoctaven**. Viſtnok af hedenſk Oprindelſe ere de ſaakaldte **Paaſkeſpil**, der førſt beſtod af Sværddanſe og ſenere bleve dramatiſke Foreſtillinger, hvoraf endnu findes Levninger, f. Ex. i Paſſionsſkueſpillet i Oberammergau. **Paaſkeæggene**, oprindelig et Sindbillede paa Foraarets Farvepragt og ſpirende Liv, beholdt deres Plads i Folkelivet ſom Billede paa Glæden over de i Faſtetiden forbudte og nu atter tilladte Nydelſer. For at Menigmand ikke ſkulde føle Savnet af disſe altfor ſtærkt, fortalte Præſterne lige til Reformationstiden alle Haande Æventyr i Kirkerne; den Latter, hvormed Menigheden beſvarede disſe Fortællinger, kaldtes **Paaſkelatter**. I den græſke Kirke højtideligholdes P. med mere levende Glædesytringer end i den veſterlandſke. Alle, der ere til Stede i Kirken, kysſe hverandre (**Paaſkekys**) med den Hilſen: „Chriſtus er opſtanden“, hvorpaa der ſvares: „Han er ſandelig opſtanden“. Alle, der møde hverandre paa Gaderne eller beſøge hverandre i Huſene, hilſe hverandre med ſamme Tiltale og Svar ſamt med Broderkysſet. Saaledes beſkrives den græſke Faſteſkik allerede af Leo Allatins, og ſaaledes beſtaar den endnu i den rusſiſke og den egentlig græſke Kirke.

Paaſkelilie, ſ. **Narcissus**.

Paaſkeøen, af de indfødte kaldt Waihu, en enſomt liggende Ø i det ſtore Ocean under 57° 10′ ſ. Br. og 91° 40′ v. L., opdaget 2den Paaſkedag 1721 af Hollænderen Roggeween. Den er kun 2 □ M. ſtor med 600 I., bjergfuld og vulkanſk med indtil 2,800 F.s Højde, men fattig paa Vand og derfor ikke meget frugtbar. Ved Øens Opdagelſe fandtes her Spor af tidligere Cultur i kolosſale Stenbilledſtøtter, der mindede om de gammelægyptiſke, men ſenere ere de næſten ganſke ødelagte. Befolkningen er af malayiſk Herkomſt; ſtørſte Delen deraf blev 1863 af Slavejægere fra Peru bortſlæbt til Sydamerika.

Paccanariſter, ſ. **Baccanariſter**.

Paccinōttis Ring [patſchi] er den førſte Form for et Jærnanker i en magneto- og dynamo-elektriſk Maſkine, hvorved denne kan give en Strøm med conſtant Styrke; anvendt i Grammes Maſkine (ſ. **Induction**).

Pace [pæhs] (Skridt), engelſk Længdemaal, lig 5 Feet (Fod) ell. 4,856 danſke Fod.

Pachelbel, Johann, en af de betydeligſte Orgelmeſtre før J. S. Bach, f. 1653 i Nürnberg, hvor han ogſaa døde 1706 ſom Organiſt ved Sebalduskirken (fra 1695) efter at have haft Anſættelſe i Wien (ved Stefanskirken), i Eiſenach og i Stuttgart. Man har af P. en ſtor Del Choralbearbejdelſer, Themaer med Variationer, Stykker for to Violiner og Generalbas og mange Orgelſtykker, hvoraf mange Prøver findes i nyere Samlinger (ſaaledes i Fr. Commers »Musica sacra«, i G. W. Körners „Der Orgelvirtuos“).

Pachmann, Wladimir de, Clavervirtuos, f. 1848 i Odesſa, hvor Faderen var Profesſor ved Univerſitetet. Omtrent 14 Aar gl. ſendtes han til Wien, hvor han beſøgte Conſervatoriet et Par Aar. Efter at have givet nogle Concerter i Odesſa rejſte P. til St. Petersborg, hørte Tauſig, ſenere Bülow og øvede ſig derpaa i ti Aar med Jærnflid uden en eneſte Gang at træde offentlig frem. I en Gewandhausconcert i Leipzig optraadte han nu 1879 ſom en fuldt færdig Kunſtner, og i Wien, Peſt, Paris (1882), i England, Skotland og Irland (1883—84) og mange andre Steder (Kjøbenhavn, Foraaret 1885 og paa ny 1888) anerkjendtes enſtemmig hans til ſtørſte Fuldkommenhed udviklede Technik, Spillemaadens ſjældne Ynde og Elegance, Tonedannelſens Skjønhed, Foredragets Klarhed og Gjennemſigtighed.

Pachömius, Diſcipel af den hellige Antonius, f. i Øvreægypten c. 292, ſtiftede c. 320 det førſte Kloſter, idet han paa Niløen Tabennæ ſamlede Skarer af Eneboere til fælles Samliv. Da han døde 348, ſtod han i Spidſen for 7,000 Munke i Kloſtre paa Tabennæ og i Omegnen.

Pacht eller, ſom Navnet ogſaa læſes, Sechet, ægyptiſk Gudinde, Ptahs Huſtru. Hun afbildedes med Løvehoved. Jvfr. **Ptah**.

Pachuca [tſchū], Bjergſtad i den mexicanſke Stat Hidalgo, 12 M. n. n. ø. for Mexico, hvormed den er forbunden ved en Jærnbane. 24,000 I.

Pachydērmer, d. ſ. ſ. Tykhude.

Pacific, det engelſke og amerikanſke Navn paa det ſtore Ocean. **Pacificbaner** kaldes de Jærnbanelinjer, der i Nordamerika forbinde Atlanterhavet med det ſtore Ocean. Ved Udløbet af 1887 beſtod 4 ſaadanne: 1) Linjen mellem New-York og St. Francisco over Chicago og Omaha ved Misſouri, aabnet 1867, c. 710 M. lang; 2) North-P. fra Byen Duluth ved Øvre-Søens Nordſide til Puget-

Sund, aabnet 1883; 3) Kanſas P. fra Sanct Louis ved Misſisſippi til det ſtille Hav, neden for Los Angeles i Californien, aabnet noget ſenere; 4) den canadiſke P. fra Fort Williams ved Øvre-Søen til New-Weſtminſter ved Georgia-Strædet ved Vancouvers Ø, aabnet 1886. **Pacificſtater**, Fællesnavn paa Staterne i Nordamerika, ſom ligge v. for Rocky Mountains ned mod det ſtille Hav, nemlig California, Nevada og Oregon med Territorierne Arizona og Waſhington ſamt Alaſka.

Pacificatiōn, Fredſlutning, Tractat; ſærlig kaldes ſaaledes P. i Gent 1576. **Pacificēre**, tilvejebringe Fred, dæmpe en Opſtand i en Landsdel.

Pacini, Giovanni [patſchīni], frugtbar ital. Operacomponiſt, f. 1796 i Catania, d. 1867 i Peſcia, ſtuderede i Bologna og Firenze og debuterede 1813 i Milano med Operaen »Annetta e Lucindo«. I de næſte 20 Aar ſkrev han 42 Operaer til Italiens førſte Scener, hvorpaa han efter at have haft et Uheld i Venezia foreløbig indſkrænkede ſig til Lærervirkſomhed. En Muſikſkole, han aabnede i Viareggio, blomſtrede ſnart, og P. byggede endog et Theater til den. Fra 1840 ſkrev han atter over 30 Operaer, hvoriblandt »Saffo« til Napoli, »Medea« til Palermo, »La regina di Cipro« til Turin og »Niccolò de' Lapi« til Firenze høre til hans bedſte Værker. Ogſaa ſkrev P. 35 Oratorier og Cantater, mange Mesſer og anden Kirkemuſik, leverede en ſtor Del Artikler til Muſiktidender og forfattede en Række til Dels inſtructive mindre Skrifter.

Pacioli, Luca [patſchōli], kaldet de Burgo efter ſit Fødeſted i Toscana, italienſk Munk, levede i ſidſte Halvdel af det 15de Aarh. og optraadte ſom Lærer i Mathematik. Under Titlen »Summa de arithmetica, geometria, proportioni e proportionalità« (Venezia 1494) udgav han den førſte ſtørre trykte Lærebog i Algebra og Geometri, ligeſom han ogſaa overſatte Euklids „Elementer“. I ſin Algebra benyttede han forkortede Betegnelſer for Addition, Subtraction, Roduddragning og Ligeſtorhed, der kunne betragtes ſom den førſte Begyndelſe til det nu anvendte mathematiſke Tegnſprog.

Pācius, Fredr., Muſiker, f. 19 Marts 1809 i Hamborg, opholdt ſig 1824—27 i Kasſel ſom Elev af Spohr og anſattes 1828 ſom Violiniſt ved Hofcapellet i Stockholm, hvor han blev til 1834, da han gik til Finland ſom Muſiklærer ved Univerſitetet i Helſingfors; 1860 fik han Titel af Profesſor og tog ſin Afſked 1869. P. har componeret Operaerne »Kung Carls jagt«, »Prinsessan af Cypern« og „Die Loreley“, Orcheſterouverturer, Violinſtykker, Cantater ſamt en Mængde mindre Sangnummere, deriblandt de finſke Nationalſange »Vårt land« og »Suomis sång«.

Packfong, egtl. Packtong, hvidt Kobber, d. ſ. ſ. Nyſølv (iſær chineſiſk).

Pacūvius, romerſk Tragediedigter (tillige Maler), f. c. 220 f. Chr. i Brundiſium, hvorfra han med ſin Onkel Ennius gik til Rom, blev c. 90 Aar gl. De faa opbevarede Brudſtykker af ham findes i Ribbecks »Reliquiæ poëtarum tragicorum Latinorum« (2det Opl. 1871).

Pādang, Hovedſtad i de hollandſke Beſiddelſer paa Øen Sumatra i det ſtore aſiatiſke Archipelag. paa Øens Veſtſide under 1° ſ. Br. 35,000 I. Havn. Handel med Kaffe, Campher og Krydderier.

Padde (Batrachia) ell. „nøgne Krybdyr“, de nøgne (ikke ſkællede), koldblodede, ved Lunger aandende Hvirveldyr. De fleſte af dem gjennemgaa en Forvandling og ere i det mindſte periodiſk Vanddyr; Fiſkepadderne, hvoraf en Del tillige aande ved Gjæller, ere det udelukkende. I Antal af Arter ſtaar Paddeklasſen tilbage for Krybdyrene; men i middelvarme Lande (f. Ex. Danmark) er der dog flere P. end Krybdyr. De inddeles i 1) **de ægte eller haleløſe P.** (B. anura), ſom efter Forvandlingen ikke have nogen udvendig ſynlig Hale, hvortil høre Frøer, Løvfrøer, Tudſer og Pipatudſer; 2) **Halepadder** (B. urodela), hvortil høre Salamandre (ell. Øglepadder) og Fiſkepadder, og 3) **Ormepadder**.

Paddehat (Agaricus), en i en overordentlig ſtor Mængde Arter optrædende Svampeſlægt, udſender fra ſit Mycelium et Sporehus, beſtaaende af en ſaakaldt Hat, der paa Midten bæres af et ſtilkformet Legeme, Stokken, og ſom paa ſin Underſide er forſynet med lodretſtillede, radierende Lameller, paa hvilke Sporerne ſidde; disſes Farve er af Vigtighed for Beſtemmelſen og erkjendes letteſt ved at man lægger Svampen med Sporelejet nedad, idet Underlaget da i Løbet af nogle Timer farves af de nedfaldne Sporer. Sporehuſet er før Udviklingen helt eller delvis indeſluttet i et Hylſter, Sløret. Flueſvampen (A. muscarius), der er giftig, er almindelig i vore Skove; den kjendes let paa ſin ſmukt røde, flere Tommer brede Hat med hvide Vorter, ſom ere Reſter af Sløret; Lamellerne og Sporerne hvide; Stokken ligeſaa, forneden opſvulmet. Champignonen (A. campestris), ſpiſelig, har en indtil 4 Tomm. bred, brunlig, ſilkeglinſende, fintſkællet Hat; Kjødet hvidt, men bliver, udſat for Luften, rødligt. Lamellerne af meget forſkjellige Farver, efterhaanden ſom Sporerne modnes, til ſidſt ſortebrune. Stokken hvid og tyk, med en Ring paa Midten. Almindelig Sommeren igjennem paa forſkjellige Localiteter, navnlig hvor der er henlagt Heſtegødning. Honningſvampen (A. melleus) er en for Skovtræerne meget farlig Snylteſvamp; dens brune, hornagtige Mycelium, der inden man kjendte dens Sammenhæng med Paddehatten blev anſet for en ſelvſtændig Svamp, omſpænder Træernes Stamme under Barken. Om Vingeſvampen (Cantharellus) ſ. d. A. En Mængde andre Arter, hvoriblandt mange ſpiſelige og med ſmukke Farver, indfinde ſig i Skovbunden om Efteraaret. Flere af disſe frembringe ved deres Maade at voxe paa de ſaakaldte Hexeringe, idet Paddehattene udvikle ſig i Peripherien af det fra et Midtpunkt til alle Sider udſtraalende Mycelium.

Paddehatkoral (Fungia), Slægt af enlige Stjernekoraller, hvis Kalkſkelet har Form ſom en fladt hvælvet Skive, ſom paa Overſiden bærer talrige, tæt ſtillede og ſtraaleformig ordnede Kalkblade, hvorved det kommer til at ligne en med Underſiden opad vendt Hat af en Paddehat. P. udvikles ſom Knopper paa et anderledes formet Stamindivid, hvorfra de ſiden løsne ſig og leve enlig, ubevægelig fæſtnede til Havbunden ved deres egen Vægt; forekomme i varme Have.

Padderokke (Equisetaceæ), Orden af Bladſporeplanternes Række, fleraarige, urteagtige Planter med krybende Rodſtok, cylindriſk, furet, leddet og hul Stængel, ſkælformede, kransſtillede, til en tandet Skede ſammenvoxede Blade, ved hvis Grund Grenene bryde frem. Sporehuſene ſidde paa Inderſiden af ſkjoldformede Blade, der ere ſamlede til et Ax i Spidſen af Stænglen. Udviklingsgang og Generationsſkifte ſom hos Bregnerne. Forkimen tvebo. Omfatter kun ēn Slægt med omtr. 30 Arter, der navnlig ere udbredte i de tempererede Egne. Stænglerne af nogle Arter bruges til at polere med, da de ere meget righoldige paa Kiſel, hvilket navnlig gælder Skavgræs (Equisetum hiemale), der findes hiſt og her hos os; andre Arter ere almindelige hos os.

Paddington [pǣddingt'n], en Del af London, der ligger v. for Regents Park, oprindelig en Landsby i Middleſex-Shire.

Paddy, eng. [pǣddi], Ris, der ikke er afſkallet; Øgenavn for Irlænderne (Fordrejelſe af Patrick, Irlændernes Skytshelgen).

Paderborn, Stad i den preusſiſke Prov. Weſtfalen ved den lille Flod Pader, 11 M. ø. ſ. ø. for Münſter. 15,000 J. Katholſk Biſpeſæde. Seværdig Domkirke. Eddike- og Ølbryggerier ſamt Brændevinsbrænderier. — I P. ſtiftede Carl d. ſtore 795 et Biſpedømme, ſom 1803 blev ſeculariſeret og givet til Preusſen.

Padilla, Juan de [dīlja], ſpanſk Frihedshelt af en adelig Slægt fra Toledo, var 1518 af Carl 1 (V) bleven udnævnt til Befalingsmand i Zaragoza. Da de caſtilianſke Stæder („Communidades") gjorde Opſtand 1520, overdrog den ſaakaldte hellige Junta ham Anførſelen over dens Hær („Communeros"), men han blev ſlaaet ved Villalar 23 Apr. 1521, fangen og henrettet. De Breve, hvori han tog Afſked med ſin Huſtru Marie Pacheco, ſom i nogen Tid fortſatte Modſtanden i Toledo, men til ſidſt maatte flygte til Portugal, nævnes ſom Mønſtre paa ophøjet og ædel Simpelhed. — P., kaldet El Cartujano (Carthenſeren), ſpanſk Digter, f. 1468 i Sevilla, d. 1518, en ubehændig Efterligner af Dante i »Los doce Triunfos de los doce apostoles«. — Mere berømt er **Pedro de P.**, Cervantes's Ven, d. 1599, en folkelig Digter og Improviſator. Hans Værker ere »Eglogas, sonetos etc.« (1582), »Tesoro de varias poesias« (1580), »Romancero« (1583), »Jardin espiritual« (1584).

Padilla y Rāmos [dīlja i], berømt Operaſanger (Baryton), f. 1842 i Murcia, Elev af Mabellini i Firenze, debuterede i Mesſina og har ſenere ſunget paa en Mængde af de ſtørſte Operaſcener (Napoli, Milano, Madrid, Berlin, St. Petersborg, London oſv.) og navnlig, efter at han 1869 ægtede Sangerinden Déſirée Artôt (ſ. d. A.), med hende gjort en Mængde Concertrejſer.

Padiſchāh, Konge ell. Fyrſte, en Titel, ſom den tyrkiſke Sultan og Schahen af Perſien tillægge ſig.

Pādua, it. Pādova, Oldtidens Patavium, Stad i Norditalien ved Floden Bacchiglione, 5 M. v. for Venezia. 72,000 J. (1881). Biſpeſæde. Berømt Univerſitet med aſtronomiſk Obſervatorium og botaniſk Have, flere højere Underviſningsanſtalter, ſtort Blindeinſtitut, Videnſkabs- og Kunſtakademi; flere Bibliotheker med mærkelige Haandſkriftſamlinger. Staden har henimod 100 Kirker og Capeller, blandt hvilke fremhæves den hellige Antonius af P.s og den hellige Giuſtinas Kirker ſom rige paa Kunſtſkatte og Mindesmærker. Af andre Bygninger ere de mærkeligſte Univerſitetet og Raadhuſet ſamt flere private Paladſer. Induſtrien omfatter iſær Silkevæveri og Tilvirkning af Muſikſtrænge. — P. blev erobret af Romerne 224 f. Chr. og blev ſnart en af Romerrigets ſtørſte Stæder. Den romerſke Hiſtorieſkriver Titus Livius var født i P. I Folkevandringens Tid ødelagdes det af Attila og ſenere af Langobarderne, men hævede ſig igjen og ſtyredes i Middelalderen af en Podeſtà, hvis Stræben efter Eneherredømme fremkaldte lignende Stridigheder her ſom i de andre italienſke Stæder. 1406 erobredes den af Venezia, med hvilken Stat den ſenere delte Skæbne. 1797 afſtodes den til Øſterrig, men kom atter 1806 tilbage til Italien. P.s Univerſitet blev grundlagt i Midten af det 13de Aarh. af Studenter fra Bologna og havde ſamme Vedtægter ſom Bolognas. Retsſkolen her nød høj Anſeelſe, og ingen venezianſk Underſaat kunde naa de høje Øvrighedspoſter uden at have ſtuderet ved dette Univerſitet. 1814 flyttede Studenterne i P. Univerſitetet til Vicenza, hvor det forblev i 7 Aar. — Den franſke General Arrighi fik 1807 Titlen „Hertug af P.", ſom er gaaet i Arv til hans Søn. Denne, **Ern. Louis Henri Hyac. Arrighi**, f. 1814, blev 1849—52 Præfect i Verſailles og 1853 Senator; ſom fuldtro Napoleoniſt blev han Maj—Oct. 1859 Indenrigsminiſter og havde det Hverv at forberede et Statscoup og en mulig Proſkription af Kejſerdømmets Modſtandere for at ſikre dets Beſtaaen i Tilfælde af Kejſer Napoleon III.s Død. Efter 1870 var han en af Lederne for det napoleoniſtiſke Parti og Medlem af Deputeretkammeret 1876—81. D. 28 Marts 1888.

Pādus, ſ. **Po.**

Paelinck, Joſef, belgiſk Hiſtoriemaler, f. 1781 i Ooſtacker ved Gent, var førſt Elev ved Akademiet i Gent, gik ſenere til Paris og til Italien, hvor han forblev i flere Aar og udførte betydelige Arbejder. Wilhelm I udnævnte ham 1815 til Hofmaler, og efter den Tid udførte han i Brysſel ſine vigtigſte Billeder, „Diſciplene i Emmaus" og „Pſyches Toilette", og døde ſmſtds. 1839.

Paër, Ferdinando, f. 1771 i Parma, d. 1839 i Paris, fejrede allerede 1790 med ſin 2den Opera »I pretendenti burlati«, der ſkal være et af hans bedſte Arbejder, Triumpher i Parma og blev Aaret efter Theatercapelmeſter i Venezia, hvor han ſkrev den ene Opera efter den anden. Fra 1797, da han kom til Wien, begyndte han rimeligvis ved Bekjendtſkabet med Mozarts Værker at anvende ſtørre Omhu paa det harmoniſke og det inſtrumentale. 1802 blev P. Naumanns Efterfølger ſom Hofcapelmeſter i

Dresden, og 1812 blev han efter Spontini Capelmeſter ved den italienſke Opera i Paris. Skjønt han her 1823—26 maatte underordne ſig Rosſini, der dog viſte ſig uſkikket til ſin Poſt, og han kun med Beſvær fik godtgjort, at Operaens uheldige Tilſtand ſkyldtes Rosſini, bevarede han dog til ſin Død en meget anſet og indflydelſesrig Stilling i Paris. Af 49 Operaer af P. regnes »Camilla« (Wien 1799) for den bedſte. Ogſaa »Sargino« (Dresden 1803) opførtes mange Steder. »Eleonora, ossia l'amore conjugale«, ſamme Sujet ſom Beethovens „Fidelio", opførtes 1805 i Dresden. Skjønt P. ogſaa har componeret for Kirken, for Concertſalen, Kammermuſik m. m., er han nu kun et ſtort hiſtoriſk Navn.

Pāez, José Ant., Præſident og Dictator i Venezuela, f. 13 Juni 1790 i Venezuela af indianſk Slægt, tilbragte ſin Ungdom ſom Opſynsmand ved Kvæghjorder i Llanos, men ſtillede ſig 1810 i Spidſen for en Rytterſkare og vandt ſnart Ry i Frihedskampen. 1816 udnævntes han af Bolivar til Brigadegeneral, ſlog 1819 den ſpanſke General Morillo og afgjorde 1821 Sejren ved Carabobo, der ſikrede Columbias Frihed. P. blev nu Medlem af Senatet og Overſtbefalende i Venezuela, var Fører for Føderaliſterne imod Bolivar og ſtillede ſig 1829 i Spidſen for deres Opſtand. N. A. efter Venezuelas Udſkillelſe fra Columbia blev han dets første Præſident (indtil 1835) og udmærkede ſig ved ſin Iver for Agerbrug og Induſtri. En Opſtand imod hans Efterfølger undertrykkedes af P., ſkjønt den gik ud paa at gjøre ham ſelv til Præſident; derimod gjenvalgtes han 1839 (til 1842) og fik af Congresſen Ærestitlen „den berømte Borger". Under Urolighederne 1846 blev P. Dictator, indſatte Monagas til Præſident, men maatte 1848 flygte for dennes Voldſomheder og blev ved et Forſøg paa at ſtyrte ham tagen til Fange og 1850 forviſt fra Landet. P. levede i New-York indtil Monagas's Fald 1858, blev 1860 en Tid lang Affending i Waſhington og 1861 Overgeneral. Under den ſtigende Forvirring i Landet tiltog han ſig i Aug. 1861 Dictaturet, men maatte kæmpe haardt imod Falcon og i Juni 1863 overgive denne Magten. Siden gik han igjen til Nordamerika og døde i New-York 6 Maj 1873.

Pagāj, en Aare med Blad i hver Ende; naar den benyttes, holder man paa Midten af den og ror ſnart med det ene, ſnart med det andet Blad.

Paganini, Niccolo, f. 27 Oct. 1782 i Genua, d. 27 Maj 1840 i Nizza, den navnkundigſte Violinvirtuos, ſom nogen Sinde har exiſteret. Kun 9 Aar gl. optraadte han i ſin Fødeby ſom Concertſpiller; 16 Aar gl. udeblev han fra Hjemmet, da han var rejſt til Lucca for at ſpille i en Concert, og han forſøgte nu ſin Lykke paa egen Haand. Lidenſkabelig i Haſardſpil ſatte han en Aften endog ſin Violin over Styr i Livorno, men en Hr. Levron forærede ham en Guarneri-Violin af første Rang. Denne var hans Yndlingsinſtrument indtil hans Død, og den opbevares ſom en af Genuas Seværdigheder i en Glaskasſe. Indtil 1827 indſkrænkede P. ſig til at lade ſig beundre i Italien, hvorefter han over Wien og Tyſkland kom til London 1831, berejſte begge de britiſke Øer og i Vinteren 1833—34 opholdt ſig i Paris, ſom han oftere ſenere beſøgte fra ſin Villa ved Parma. P., der er bleven beundret af hele Verden ſom kun faa, døde af Strubetæring og efterlod ſin eneſte Søn en Formue af 1½ Mill. Mark. Man har udſtyret P.s Liv med en Mængde Æventyr, hvortil hans ejendommelige, ſpøgelſeagtige Ydre og mange vanſkelige Situationer, han ved Extravagancer beredte ſig, have givet Anledning. P. beſkyldes viſtnok med Rette for at have været gjerrig, og den gjorte Indvending angaaende 20,000 Frc.s, ſom han ſkulde have foræret Berlioz for dennes »Symphonie fantastique«, har tabt ſin Betydning, efter at Ferd. Hiller i ſit Skrift „Künſtlerleben" (1880) har meddelt, at denne Gave kom fra en anden Haand, men at P. efter Vedkommendes Ønſke var gaaet ind paa at bringe den i ſit eget Navn. P.s Compoſitioner udmærke ſig ved overordentlige Vanſkeligheder, og deres geniale Sider kunne kun komme til deres Ret under de allerførſte Violinvirtuoſers Hænder. Til hans Opfindelſer hører „Carnevalet i Venedig".

Paganisme (af lat. paganus, Hedning) bet. Hedenſkab, baade den polytheiſtiſke Gudsdyrkelſe og Indbegrebet af Hedningerne.

Page, fr. [pāſche], af gr. *παιδίον*, Dreng, ell. lat. pagus, Landsby, kaldtes i Riddertiden en adelig Yngling, ſom tjente og opvartede ved en fremmed Fyrſtes eller Ridders Hof. Den oprindelig germanſke Skik at ſætte Drengene i fremmed Tjeneſte udbredte ſig i Middelalderen til de romanſke Lande, hvor Navnet P. lidt efter lidt kom i Brug. Igjennem Riddervæſenet udvikledes denne Skik endnu mere, og enhver, ſom vilde opnaa Ridderværdigheden, maatte fra ſit 7de til ſit 18de Aar tjene ſom P. Hans Stilling var ſom en Tjeners, han ledſagede ſin Herre paa Rejſer, Jagter, i Krigen, han opvartede ved Bordet oſv. Efter ſit 18de Aar blev P. under beſtemte, iſær religiøſe Ceremonier gjort til Væbner (fr. écuyer). Pagevæſenet forfaldt med Riddervæſenet, og fra Trediveaarskrigen findes P. kun enkeltvis ved fyrſtelige Hoffer. De i Tyſkland ſaakaldte **Livpager** indtræde efter Udløbet af deres Tjeneſtetid ſom virkelige Kammerherrer.

Paget, Auguſtus Berkeley, Sir [pǣdſchet], engelſk Diplomat, f. 1823, blev 1846 Attaché i Paris og 1852 Legationsſecretær i Athen, ſiden ved andre Hoffer; i Juli 1859 blev han Affending i Danmark indtil 1866, derefter i Italien 1867—83 og i Wien ſiden 1883.

Paget, Sir James [ſ. o.], berømt engelſk Chirurg, f. 1814 i Great Yarmouth, blev 1836 Medlem af Royal college of surgeons, Æresmedlem 1843, er extraord. Livchirurg hos Dronningen, Chirurg hos Prinſen af Wales, raadgivende Chirurg ved St. Bartholomews Hoſpital og blev adlet 1871. Hans meſt bekjendte Værk er »Lectures on surgical pathology« (1853, 1863 og 1868).

Pāgina, lat. (forkortet pag. ell. p.), Bladſide i en Bog, Sidetal; **paginēre**, forſyne med Sidetal.

Pagliano, Eleuterio [paljāno], ital. Maler, f. 1826 i Caſale Monferrato, er Elev af Kunſtakademiet i Milano og har, efter at have deltaget i Italiens Krige 1848 og 1859, iſær vundet Navn ved ſine Slagbilleder. Dog har han ogſaa malet Billeder af Livet og den hiſtoriſke Anekdote, ſaaledes „Den nægtede Dans", „Damer hos en Antiqvitetsſamler" o. fl. I Galleria Vittorio Emanuele i Milano har han malet paa Væg et ſtort Billede kaldet „Afrika". Han er Profeſſor ved Akademiet i Milano.

Pāgo, en til det øſterrigſke Kongerige Dalmatien hørende Ø i Adriaterhavet mellem Quarnerolo- og Morlacca-Kanalen, 5 □ M. med 6,000 I., der ernære ſig ved Faareavl, Fiſkeri og Vinavl.

Pagōde, af indiſk Bhagavati, d. e. helligt Hus, et fritſtaaende Tempelanlæg hos Hinduerne og andre ſydaſiatiſke Folk. Det omfatter Grupper af Bygninger, omgivne af ſtore Ringmure, med pragtfulde Porte og Taarne, Capeller, Søjlegange, Gallerier og kæmpemæsſige Sale for Pilegrimme. Sædvanlig giver man hele Masſen en pyramideagtig Form, idet man ſætter mange lave Stokværker med afrundede Tage oven paa hinanden og lader det hele ende med en buget Spids. Berømte Pagodeanlæg findes i Chillambrum (i det ſydlige Dekan), i Mahamalaipur (paa Coromandelkyſten) og i Dſchagarnath. P. bruges ogſaa undertiden om Smaafigurer med bevægeligt Hoved, Nikkedukker.

Pahlen, v. der, en i de rusſiſke Øſterſølande boſat Adelsſlægt. **Peter Ludv. v. d. P.**, f. 1745, udmærkede ſig i Tyrkerkrigene, baade 1770 ved Benders og 1788 ved Otſchakovs Indtagelſe, blev 1791 Afſending i Stockholm og derefter Gouverneur i Lifland, ſamt havde væſentlig Del i Kurlands Tilknytning 1795. Under Kejſer Paul faldt han førſt i Unaade, men blev allerede 1797 Generalgouverneur i Øſterſølandene og ſnart efter i St. Petersborg, derefter Politi- og 1800 Udenrigsminiſter, ſamt ophøjet til Greve. Men ſkjønt han havde opnaaet disſe Magts- og Ærespoſter, var han dog en af Hovedmændene for Sammenſværgelſen 1801, ſom koſtede Paul baade Riget og Livet. Da Alexander I viſte ham Kulde og Miſtro, trak han ſig tilbage i Juli 1801 og døde 1826 paa ſit Gods ved Mitau. — Hans Søn, **Peter v. d. P.**, f. 1777, udmærkede ſig ſom Ryttergeneral i Krigene 1806—7 og 1812—14, ſamt 1829 imod Tyrkerne og 1831 ved Stormen paa Wola, var 1835—41 Afſending i Paris, 1847—62 Generalinſpecteur for Rytteriet; d. 1864. — **Conſtantin v. d. P.** var 1867—78 Juſtitsminiſter og blev 1885 Formand for Miniſterraadet.

Paijkull ell. **Paykull**, en gammel eſtlandſk, ogſaa paa det ſvenſke Ridderhus naturaliſeret Slægt. **Otto Arnold v. P.**, f. 1662 i Lifland, var af Fødſel ſvenſk Underſaat, men gik 15 Aar gl. i fremmed Krigstjeneſte, ſolgte efter Faderens Død ſin Fædreneejendom i Lifland og boſatte ſig i Sachſen, hvor han tjente ſig op til Generallieutenant. Da han anſaa ſig for Sachſer, efterkom han ikke den Opfordring til at vende hjem, ſom Carl XII lod udgaa til alle i de fjendtlige Magters Tjeneſte ſtaaende Svenſke; tvært imod tog han Del i Sachſernes Felttog i Lifland 1700—1 og førte 1705 Befalingen over de Tropper, ſom ſkulde angribe Svenſkerne i Warſchau. P. blev ſlaaet, tagen til Fange og af Carl ſendt til Sverige for at dømmes ſom Landsforræder. Da Dødsdommen var fældet, ſøgte han at redde ſig ved at foregive, at han var i Beſiddelſe af den Kunſt at gjøre Guld; det lykkedes ham at overbeviſe flere, men Carl erklærede, at, „om han ogſaa forvandlede hele Brunkeberg til Guld, maatte han alligevel dø". Han blev halshugget $\frac{3}{14}$ Febr. 1707. — **Guſtaf v. P.**, f. 1757 i Stockholm, til ſidſt Cancelliraad, Hofmarſchal og Baron, d. 1826, optraadte i ſine yngre Aar ſom Skjønaand med Lejlighedsdigte, Overſættelſer fra Grækenlands erotiſke Digtere og med nogle dramatiſke Arbejder, men gjorde ſig ſenere i ſtørre Kredſe bekjendt ſom Naturhiſtoriker, iſær ved entomologiſke Skrifter og ved ſine ret betydelige Samlinger, ſom han ſkjænkede til det ſvenſke Videnſkabsakademi ſom Grundlag for et zoologiſk Rigsmuſeum. — Hans Sønneſøn, **Carl Wilh. P.**, f. 1836, indtraadte førſt paa den militære Bane, men deltog ogſaa i nogle Aar i Arbejderne for Sveriges geologiſke Underſøgelſe, tog derefter den philoſ. Grad og anſattes ſom Docent i Mineralogi i Upſala 1862—66, blev ſenere Adjunct ved et Elementarläroverk i Stockholm og til ſidſt Folkeſkole-Inſpecteur i Öſtergötland; d. 1869. En 1865 foretagen videnſkabelig Rejſe gav P. Anledning til ſin Skildring »En sommar på Island« (1866); desuden offentliggjorde han en Del mineralogiſke og geologiſke Lærebøger og Afhandlinger, af hvilke kunne nævnes »Istiden i Norden« (1867) og »Bidrag til kännedomen om Islands bergsbyggnad« (1867).

Pailleron, Edouard [paijerōng], franſk Dramatiker, f. 1834 i Paris, var paa et Notarkontor, før han ſlog ind paa den literære Vej. 1860 udgav han en Samling Satirer, »Les parasites«. S. A. opførtes paa Odéon hans førſte Komedie »Le parasite« og gjorde Lykke. Af hans følgende Stykker ere de førſte, »Le mur mitoyen« (1861), »Le dernier quartier« (1863) og »Le second mouvement« (1865), ſkrevne i let flydende Vers. 1868 kom det morſomme Proſalyſtſpil »Le monde où l'on s'amuse«, derefter Fireaktskomedien paa Vers »Les faux ménages« (1869), Dramaet »Hélène« og »L'autre motif« (1872), »Petite pluie« (1875). »L'étincelle« (1879) og »Le monde où l'on s'ennuie« (1881) ere opførte paa vort kgl. Theater. Han forſtaar at pointere baade ſin Handlings Kjærnepunkt og ſit Replikſkifte paa en fin og aandfuld Maade og raader over et betydeligt ſatiriſk Lune. Han hører til Nutidens populæreſte franſke Dramatikere. Siden 1884 er han Medlem af Akademiet.

Pailletter [paljētter] ell. Flitre, ſmaa, blanke Metalflader, beſtemte til at faſtſys paa Klædningsſtykker. De fleſte ere Traadpailletter, frembragte ved at ſlaa de enkelte Ringe af en lang, om en rund Naal opviklet og ſenere paa langs opklippet Skruegang af Guld- eller Sølvtraad enten flad, ſkaalformig fordybet (Hulpailletter) eller forſiret med Stempler (Kruspailletter); dog bruges ogſaa Foliepailletter, der ere udhuggede af ægte eller nægte Folie ſom Skiver, Halvmaaner, Blade oſv.

Paimboeuf [pængböff], Stad i det franſke Dep. Nedre-Loire, 5 M. v. til n. for Nantes ved Loires venſtre Bred, 2 M. fra dens Udløb, med 3,000 J., har ſtore Skibsværfter og tjener Nantes ſom Søhavn.

Paine, Thomas [pæhn], engelſk politiſk Forfatter, f. 29 Jan. 1737, Søn af en Kvæker, var en Tid lang Oppebørſelsbetjent og ſiden Tobakshandler, men drog 1774 til Nordamerika, hvor han ivrig ſluttede ſig til Uafhængighedsbeſtræbelſerne. Hans Flyveſkrift »Common sense«, der udkom i Jan. 1776, fik en umaadelig Afſætning og øvede ſtor Indflydelſe paa Revolutionens Gang; ſiden ſkrev han 15 mindre, under Fællesnavnet »The Crisis«. 1777—79 var P. Secretær i Udenrigsdepartementet og fik 1785 en Pengegave af Congreſſen og en ſtor Landſtrækning af Staten New-York. 1787 vendte han tilbage til Europa, levede meſt i Frankrig, men drog 1790 til England for at ſvare paa E. Burkes Skrift imod den franſke Revolution; han ſkrev her 1791—92 »The rights of man«, der vakte ſtor Storm imod ham; hans Billede brændtes af Folket, og der anlagdes Sag imod ham for Højforræderi. P. drog derfor til Frankrig, hvor han var valgt til Conventet, talte bjærvt imod Ludvig XVI.s Henrettelſe og for hans Landsforviſning, men blev af Robespierre kaſtet i Fængſel i Sept. 1793 og førſt udfriet efter 14 Maaneders Forløb. 1794—96 ſkrev P. »The age of reason« imod Aabenbaring og Chriſtendom. 1802 vendte han tilbage til Nordamerika og døde i New-York 8 Juni 1809. Hans Skrifter ſamledes 1856 i 2 Bd.

Pair, fr. [pæhr], ell. **Peer**, eng. [pihr], af lat. par, Ligemand, Navn for den højere Adel. Sagnet taler allerede om Carl d. ſtores 12 „Jævninger“ ſom Frankrigs P. Efter den gamle germanſke Retsgrundſætning, at enhver ſkulde dømmes af ſine Ligemænd, opkom i Frankrig en Pairsret (Curia Parium, ſenere Cour des Pairs) til at dømme Kongens Lensmænd i alle Sager vedrørende Lensforholdet. Den nævnes førſt 1153 og fik under Philip Auguſt en faſtere Skikkelſe, idet den ſammenſattes af 6 verdslige P. (Hertugerne af Burgund, Guienne og Normandie, Greverne af Champagne, Flandern og Toulouſe) og 6 gejſtlige (Ærkebiſpen af Reims og 5 Biſkopper), ſom alle hørte til Kongens Lensmænd. De kaldtes Frankrigs P. fremfor de andre Lensmænd og udgjorde en Højeſteret under Kongens Forſæde; men 1224 optoges ogſaa Kongens ſtore Hofembedsmænd i Pairsretten, og under Philip d. ſmukke gik Domsmagten over til Parlamentet, medens P. vedblev at høre til Kongens Raad. Senere udnævnte Kongerne nye P., og diſſes Indflydelſe aftog, alt ſom Kongernes Magt ſteg. Fra Midten af det 16de Aarh. havde P. kun viſſe Æresrettigheder, og Ludvig XIV faſtſatte 1665, at P. kun ſkulde møde i Statsraadet, naar de tilkaldtes. Revolutionen ophævede ſelvfølgelig den hele Værdighed. Derimod oprettedes 1814 et Pairskammer af arvelige P. i Lighed med det engelſke Overhus; 1831 ophævedes Arveligheden, men indtil 1848 var Frankrigs førſte Kammer ſammenſat af P., ſom Kongen udnævnte paa Livstid blandt Mænd af forſkjellige høje Stillinger eller med ſtor Formue. Ogſaa i Portugal dannedes 1826 et Pairskammer, fortrinsvis af arvelige P.; 1878 knyttedes Arveligheden til en Række indſkrænkende Vilkaar, og 1885 ophævedes den helt. I England udvikledes i det 13de og 14de Aarh. et Peersſkab (Peerage) af de ſtore Lensmænd, ſom ſærlig indkaldtes til Parlamentet, og ſom ſenere fik arveligt Sæde i Overhuſet. Ogſaa Skotland og Irland have en Peersadel. **Pairsſchub** (tyſk) kaldes en ſamtidig Udnævnelſe af et større Tal kongevalgte Medlemmer til Førſtekammeret; det brugtes jævnlig i Frankrig 1815—48 (her kaldet Fournée) og er ogſaa blevet brugt i Preusſen (1872) og Øſterrig, men aldrig i England (Kongens Truſel om at bruge dette Middel nødte 1832 Overhuſet til Eftergivenhed overfor Valgreformen).

Paiſiello ell. **Paeſiello**, Giovanni, f. 1741 i Tarent, d. 1816 i Napoli, betydelig ital. Operacomponiſt, var 1754—59 paa et Conſervatorium i Napoli ſærlig Elev af Durante. Efter at have ſkrevet mange Meſſer, Oratorier, Pſalmer m. m. forſøgte han ſig med et dramatiſk Intermezzo paa Conſervatoriethatret 1763, og derefter fulgte en Række Operaer, hvoraf »Il marchese di Tulipano« hurtig bragte ham europæiſk Berømmelſe. 1776—84 var P. i St. Petersborg, hvor han blandt andre Operaer ſkrev »Il barbiere di Seviglia«, der ſenere ſatte ſig ſaa faſt paa de italienſke Scener, at Roſſini næſten antoges for forrykt, da han vovede at ſætte den ſamme Libretto i Muſik. Hjemkommen til Napoli blev han Hofcapelmeſter, og nu fulgte hans meſt yndede Operaer »La molinara«, »Nina« og »I Zingari in fiera«. Fra 1799 havde P. under ſkiftende Regeringer ſvært nok ved at bevare ſin Stilling og var ogſaa et Par Aar i Unaade. 1802—3 var han i Følge Napoleons Ønſke i Paris, hvor Misundere gjorde ham Opholdet mindre behageligt; derefter indtog han ſin gamle Plads i Napoli, men da Bourbonerne 1815 kom tilbage, var hans Tid omme. Han oppebar dog Penſion i de Maaneder, han endnu levede. Foruden henved 100 Operaer og en Mængde Kirkemuſik, ſtore Ting og 30 mindre, firſtemmige Meſſer, ſkrev P. 12 Orcheſterſymphonier, 6 Claverconcerter, 12 Claverkvartetter, 6 Strygekvartetter, Sager for Harpe m. m.

Paisley [pæhsli], Stad i Renfrew-Shire i Sydſkotland, 1½ M. v. for Glasgow ved Floden Cart, der falder i Clyde. 56,000 J. (1881). Gammelt, berømt Abbedi med en vel vedligeholdt, ſeværdig Kirke. Betydelig Induſtri i fine Bomuldsſtoffer, Traad, Silke og Læder. Store Jærnſtøberier, Brændevinsbrænderier og Sæbeſyderier. Skibsfart.

Paita, Havneſtad i Republiken Peru i Sydamerika ved det ſtore Ocean under 5° ſ. Br. 10,000 J. God Havn; ſtore, af Jærn opførte Toldbygninger. Havnen ſøges meget af Hvalfangere.

Paixhans, Henri Joſ. [pæhkſängs], franſk Artillerigeneral, f. 1783, d. 1854, bekjendt ved at have foreſlaaet Indførelſen af de efter ham opkaldte Bombekanoner eller lange Haubitſer af ſvært Kaliber i Krigsſkibenes og

Kyſtbatteriernes Beſtykning. Han var tillige den førſte, ſom foreſlog at indhylle Krigsſkibene i en Klædning af Jærnplader — et Forſlag, ſom dog førſt efter hans Død blev praktiſk iværkſat.

Pajon, Claude [ſchõng], franſk reformert Theolog, f. 1626 i Romorantin, ſtuderede i Saumur under Amyraut og blev 1666 theol. Profesſor der; men hans Forſøg paa at mildne den ſtrænge Prædeſtinationslære ved den Theori, at Forſynet og den Helligaand ikke umiddelbart, men kun middelbart virke til Menneſkets Omvendelſe, hint ved Livsførelſerne, denne ved Guds Ord, ſkaffede ham ſaa mange Modſtandere, at han efter ſaa Aars Forløb nedlagde ſit Profesſorat, hvorefter han blev Præſt i Orléans. D. i Nantes 1685. Hans Lære blev forkaſtet af flere franſke Synoder; den kaldes efter ham **Pajonisme**.

Paka (Coelogenys paca), ſydamerikanſk Gnaver af Agutifamilien, temmelig højbenet, korthaaret, udſtyret med Kjævepoſer, brun med flere Rækker hvide Pletter; den graver ſig Huler i Jorden, men ſvømmer ogſaa godt og opholder ſig i Skovene i Nærheden af Floderne. Kjødet roſes meget.

Pakington, John Som. [pākingt'n], ſ. **Hampton**, Lord.

Paklærred væves ſnart løſere, ſnart faſtere af mere eller mindre groft Garn af Hamp, Hør- eller Hampeblaar. Jvfr. **Brodonikkelærred**, **Klunker**.

Pakning kaldes det ofte, naar Gjenſtande, ſom ſkulle glødes, omgives med et Pulver, der ſkal beſkytte dem mod Iltning eller bevirke en Cementation. Prægeſtempler, der ſkulle hærdes, pakkes ſaaledes i Kulpulver.

Paktōlos, en i Oldtiden for ſit Guldſand berømt Flod i det gamle Lydien i Lilleaſien, kaldes nu Sarabat.

Pakværk ell. Sænkværk, en Art Faſkinbygning, der anvendes ved Vandbygningsarbejder og i Hovedſagen beſtaar af ſtore Faſkinflager, der nedſænkes oven paa hverandre. Pakværksbygningen benyttes fortrinsvis ved Strømreguleringsarbejder, til Indbygninger, Dækværker o. desl. Den udføres paa følgende Maade: hver Flage dannes af flere Rækker og Lag af tykke Vandfaſkiner (ſ. **Faſkine**), der gribe over hverandre og forenes ved lange, ſmækre Faſkinpølſer eller flettede Vidjebaand, ſom befæſtes tværs over dem med lange Træpløkke. Den nedſænkes derpaa, med nogen Hældning udadtil, ved at betynges med Sten, Grus o. desl. Oven paa denne Flage anbringes den næſte, gribende lidt ud over den, og ſaaledes fortſættes. Topenderne af Faſkinerne i de enkelte Flager lægges altid udad for at dække over den underliggende Flages Belaſtningsmateriale, ſom ellers let vilde udſkylles af Strømmen. En ſaaledes dannet Indbygning maa føres godt ind i Kyſten for at ſikres mod Bagſkylning. Over de ſkraa Faſkinflager dannes dens Krone af vandrette Lag, der betynges med det ſværeſte Materiale og ofte forſynes med fuldſtændig Brolægning eller beplantes. Dens Hoved, d. e. den ud mod Strømmen vendende Ende, ſikres ved en Stenkaſtning af ſtore Stene; paa Siderne er dette ſjældnere nødvendigt, da Floden i Almindelighed her vil afſætte Materiale, ſom ſnart vil yde tilſtrækkelig Beſkyttelſe.

Pal, ſ. **Spærhage**.

Pālacky, Frants [latſki], czechiſk Hiſtorieſkriver, f. 14 Juni 1798 i Mähren, Søn af en proteſtantiſk Skolelærer, uddannedes i Presburg og var Huslærer i adelige Familier. 1823 kom han til Prag, gav ſig til at ſtudere Böhmens Hiſtorie og udgav 1827—37 det bøhmiſke Muſeums Tidsſkrift, ſamt fik 1829 af Landdagen det Hverv at ſkrive Böhmens Hiſtorie med Titel af „Landshiſtoriograph" (1838). Foruden flere ypperlige Afhandlinger om bøhmiſk Hiſtorie og Literatur ſkrev P. ſin lærde „Böhmens Hiſtorie" (5 Bd., 1836—67, indtil 1526), førſt paa Tyſk, ſiden paa Czechiſk, og udgav desuden »Archiv český« (6 Bd., 1840—72), indeholdende Aarbøger og Aktſtykker. Særlig lærte han ſine Landsmænd at ſe Joh. Hus's Fremtræden og hans Betydning for Böhmens Aandsliv i et nyt og ſandere Lys og udgav ogſaa ſenere tre Bd. Aktſtykker om Hus's Liv og Lære og om Husſiterkrigen (1869—74) for at godtgjøre ſin Opfattelſe. P. har dog ikke alene Betydning ſom Videnſkabsmand; han grundlagde 1843 ved en Række Forelæsninger det czechiſke Partis Lære om Böhmens Statsret og var 1848 Partiets Fører og Formand for „Nationaludvalget". Han virkede indtrængende til Mährens Forening med Böhmen, men bekæmpede Valgene til den tyſke Nationalforſamling og nægtede at tage Plads i „50-Mands Udvalget", fordi Böhmen vel havde hørt til det tyſke Rige, men Czecherne ikke hørte til det tyſke Folk. I Juni ſ. A. var han Formand for den ſlaviſke Congres i Prag (ſ. **Panſlavisme**), hvor der udtaltes et nøje Forbund mellem alle de ſlaviſke Folkeſtammer i det øſterrigſk-ungarſke Monarchi, og i den øſterrigſke Rigsdag forelagde han et Forfatningsudkaſt, der indførte en føderaliſtiſk Ordning, idet hele Monarchiet ſkulde deles i 8 nationale Grupper (deraf en for Böhmen, Mähren og Schleſien) med ſærlige Miniſtre og Landdage for hver Gruppe og en fælles Rigsdag og Miniſtre for de fælles Anliggender. Under den efterfølgende Reaction holdt P. ſig tilbage, men i Apr. 1861 blev han udnævnt til livsvarigt Medlem af Herrehuſet og var tillige med ſin Svigerſøn, L. Rieger, Fører for det gammelczechiſke Parti paa den bøhmiſke Landdag. Dog trak han ſig ſnart tilbage fra den førſtnævnte Forſamling, da Udviklingen gik i en anden Retning, og ſtillede ſig i beſtandig ſtærkere Oppoſition, ſaa at han endog 1867 deltog i den ſlaviſke Congres i Moſkva. D. 26 Maj 1876.

Paladilhe, Emile [dīlje], f. 3 Juni 1844 nær ved Montpellier, blev 9 Aar gl. Elev af Conſervatoriet i Paris, vandt flere Præmier og endelig 1860 Prix de Rome. Paa Opéra comique er opført tre Operaer af ham: »Le passant« 1872, »L'amour africain« 1874 og »Suzanne« 1878. Paa den ſtore Opera opførtes 1887 Operaen »La patrie« og gjorde ikke ringe Lykke. Man har fremdeles af P. to Symphonier, nogle Mesſer, Claverſtykker og Sange, af hvilke »La Mandolinata« ſærlig har gjort hans Navn bekjendt ogſaa uden for Frankrig.

Paladin, af lat. Palatinus (ſ. **Palatin**), kaldtes i Middelalderens franſke, ſpanſke og italienſke Romaner de i Sangene om Kong Artus's og Carl d. ſtores Hof optrædende Helte. Ordet gik ſenere over til at betegne enhver vandrende og æventyrſøgende Ridder.

Palafox, José [fōs], ſpanſk General, f. 1780, fulgte 1808 ſom Gardeofficer Ferdinand VII til Bayonne, men flygtede derfra, da Ferdinand blev fangen, valgtes af Folket til Generalcapitain i Aragonien og erklærede 31 Maj Kejſer Napoleon I, hans Slægt og Officerer perſonlig anſvarlige for Bourbonernes Sikkerhed. Derefter ledede P. med ſtort Heltemod og Udholdenhed Zaragozas Forſvar (afviſte i Aug. 1808 en Opfordring om Overgivelſe med Svaret „Krig paa Kniven") og førtes efter Indtagelſen i Febr. 1809 til Frankrig ſom Krigsfange (indtil 1813). Til Løn blev P. 1814 Generalcapitain i Aragonien, men fjærnedes derfra 1820 ſom Tilhænger af Enevælden og blev førſt gjenindſat 1823. 1834 erklærede han ſig for Tronn. Iſabella II og den frie Forfatning, udnævntes 1836 til Hertug af Zaragoza og var 1837 Chef for Garden. D. 16 Febr. 1847.

Palagonit, en brun, harpixlignende, baſaltiſk Tuf, der indeholder Kiſelſyre, Lerjord, Jærnilte, Kalk, Magneſia, Alkalier og Vand. P. har Navn efter Palagonia paa Sicilien, hvor den førſt er paaviſt, men har ogſaa ſtor Udbredelſe i den ſydveſtlige og nordøſtlige Del af Island, hvor den ſynes at være nøje knyttet til de derværende virkſomme Vulkaner.

Palais [lā] (af lat. palatium), Slot, Palads, bruges iſær om mindre Slotte, ſom Palaierne paa Amalienborg i Kjøbenhavn, Prinſens P. ſmſtds., de forrige P. i Roskilde og Horſens oſv. **P.-Royal** (d. e. kongel. Slot), et i ſit Slags eneſtaaende Complex af Slot, Have og omgivende Bygninger, Gaarde, Gallerier og Arcader med pragtfulde Butiker, Caféer, Reſtaurationer, Theatre oſv. midt i Paris paa Seinens højre Bred i Nærheden af Louvre. Cardinal Richelieu byggede 1629—36 et Slot, ſom han kaldte P.-Cardinal og kort efter forærede til Ludvig XIII. Dennes Enke, Dronning Anna, beboede Slottet, hvis Navn nu forandredes til P.-R., med ſine to umyndige Sønner, Ludvig XIV og Philip I af Orléans. 1692 ſkjænkede Ludvig det til Philip, og ſiden den Tid tilhørte det Familien Orléans, der beboede det til 1791 og fra 1816 til Julirevolutionen 1830. Under den førſte ſtore Revolution kaldtes det en Tid lang P.-Égalité, under Conſulatet og det førſte Kejſerdømme 1801—7 P.-Tribunat, fordi Tribunatet den Gang holdt ſine Møder her; 1807—14 ſtod det ubeboet; 1815—30 boede Ludvig Philip her; 1848 blev det ſtærkt mishandlet af Pøbelen, og 1852 erklæredes det for Statsejendom, hvorefter det beboedes førſt af Prins Jérôme og ſiden af hans Søn, Prins Napoleon. Ogſaa under Communens Oprør 1871 led P.-R. meget. Nu benyttes det til Regeringslocaler.

Palamēdea, Hyrdefugl, Badefugleſlægt af anſelig Størrelſe (ſom Kalkunen) og brungraa Farve, med høje, ſtærke Ben, lange Tæer, lige Bagklo og 1—2 Sporer paa Vingerne ligeſom Sporevingerne, korte, bløde Fjer paa Halſen og et kort, hønſeagtigt Næb. De leve af Planteføde ved Flodbredderne i Sydamerika, hvor man undertiden tæmmer dem og anvender dem til at bevogte og beſkytte Fjerkræet. P. cornuta har et langt, bøjeligt Pandehorn, P. (Chauna) chavaria en Nakketop. Navnet Hyrdefugl bruges ogſaa om Trompetfuglen (ſ. d. A.), der lader ſig tæmme til ſamme Brug ſom P.

Palamēdes, Søn af Nauplios og Klymene. Da Odysſeus for at undgaa at deltage i Toget mod Troja, den Gang Sendebuddene kom for at hente ham, pløjede ſaaledes, at man maatte anſe ham for vanvittig, røbede P. hans Bedrageri ved at kaſte den lille Telemachos foran Ploven. For at hævne ſig ſkjulte Odysſeus Guld i hans Telt i Lejren for Troja og anklagede ham for Forræderi, hvorpaa Grækerne ſtenede ham. Sagnet fremſtiller ham ſom en Bismand og Digter og tillægger ham Opfindelſen af Terningeſpillet ſamt af Maal og Vægt; ligeledes ſkal han have forøget det kadmeiſke Alphabet med flere Bogſtaver.

Pālamos, græſk Længdemaal, lig den franſke Decimeter eller 3,823 d. Tomm.

Palānder, Ad. Arn. Louis, ſvenſk Søofficer, f. 2 Oct. 1842 i Carlskrona, blev 1857 Søcadet og beſøgte under Øvelſesexpeditionerne i ſine Cadetaar to Gange Island. Efter 1864 at være bleven Underlieutenant ved Flaaden gjorde han i flere Aar langvarige Rejſer i forſkjellige Have, inden han ſom Næſtcommanderende paa „Sophia" fulgte den Nordenſkiöldſke Polarexpedition 1868. 1870 blev han Lieutenant, hvorefter han et Par Aar førte Poſtdamperen „Polhem".. Som Chef paa dette Fartøj gik han med Polarexpeditionen 1872 til Spitsbergen, hvor han ledſagede Nordenſkiöld paa Vandringen over Indlandsiſen. Da Nordenſkiöld ſenere vilde iværkſætte ſit Forſlag til en Omſejling af Aſien, modtog P., ſom imidlertid i nogen Tid havde gjort Tjeneſte paa et Handelskontor, 1878 Chefsposten paa „Vega", med hvilket han efter heldig tilendebragt Rejſe vendte tilbage til Europa i Begyndelſen af 1880. S. A. blev han Capitain ſamt Adjudant hos Kongen og optoges derhos i Adelſtanden med Navnet **P. af Vega.**

Palankin, Bæreſtol, ſom iſær bruges i Oſtindien og China og er indrettet ſaaledes, at den rejſende kan ligge udſtrakt i den. Den bæres af 4—8 Dragere.

Palaprat, Jean, Seigneur de [prā], franſk Digter, f. i Toulouſe 1650, ſkrev Lyſtſpil, til Dels ſammen med David Auguſte de Brueys (f. 1640, d. 1723), en ved Læsningen af Bosſuet omvendt Huguenot. P. levede en Tid i Rom i den ſvenſke Exdronning Chriſtines Følge, vendte ſiden tilbage til Frankrig, blev Hertugen af Vendômes Secretær og døde 1721. 1756 udkom hans og Brueys's Værker i 6 Bd.

Palatīn (af lat. Palatium), egtl. enhver, der hørte til Palatium, det kejſerlige Slot, ſom Hof- eller Statsembedsmand. I det græſke Kejſerdømme var det en Finansembedsmand, i Middelalderen overhovedet en høj Embedsmand, i det tyſke Rige navnlig Comes palatinus, Pfalzgreve, hvis Beſiddelſer kaldtes Palatinatus, Pfalzgrevſkab (jvfr. Pfalz). I Ungarn var P. Kongens Repræſentant og Landets øverſte Myndighed; den ſidſte P. var Ærkehertug Stephan indtil Sept. 1848, og n. A. ophævedes Værdigheden.

Palatinſke Høj, næſt den capitolinſke den berømteſte blandt Roms 7 Høje; paa den anlagde Romulus i Følge Sagnet det ældſte Rom, Roma quadrata, af hvis Ringmur en Del endnu er ſynlig. Af Kejſerpaladſerne dækkes Tiberius's for Øjeblikket af Haveanlæg, hvorimod der paa Nordſpidſen ſes betydelige Ruiner, der anſes for at høre til Caligulas Palads. Øſt derfor indtage Levningerne af Flaviernes mægtige Palads Højens Midte. Her henlægges ogſaa Auguſts Palads tillige med det af ham opførte Tempel for Apollo, der huſede Bibliotheket. Højens ſydøſtlige Spidſe dækkes af kolosſale Ruiner, der antages at tilhøre Septimius Severus's Palads, og mellem disſe og de tidligere nævnte findes en Rendebane tillige med Bygninger, der henføres til Hadrians Tid. Midt mellem Kejſerpaladſerne findes betydelige Ruiner af et Privathus med gode Vægmalerier, der anſes for Livias Hus. Der findes endnu utallige andre Levninger paa den p. Høj; men Udgravningerne, der begyndte 1726, men førſt fra 1861 paa Napoleon III.s Foranſtaltning bleve foretagne med Kraft, have endnu ikke afdækket hele Højen, da flere Bygninger, navnlig Kloſtret San Bonaventura og Villa Mills, ere til Hinder derfor.

Palau- ell. **Pelew-Øerne** [pĕllju], en Øgruppe i det ſtore Ocean, undertiden benævnt „de veſtlige Caroliner“, mellem 5° og 8° n. Br. og 151° og 154° ø. L. Øerne ere omgivne af Koralrev, have et Fladeindhold af c. 14 □ M. og nogle faa Tuſend J., hvis Hovednæringsmidler ere Taro, Kokosnødder og Fiſk. Den ſtørſte Ø er Babelznab, der har et Fladeindhold af c. 8 □ M. Øerne bleve opdagede af Spanierne i det 16de Aarh. Befolkningens Charakter ſkildres meget forſkjellig, af nogle ſom meget velvillig, af andre ſom det helt modſatte.

Paleārius, Aonius, egtl. Antonio degli Pagliaricci ell. della Paglia, en af de lærde ital. Humaniſter, ſom ſluttede ſig til Reformationens Sag, f. 1500 i Veroli i Campagnen ved Rom, d. 1570 paa Kjætterbaalet i Milano, efter at han i henved 40 Aar havde virket ſom højt anſet Lærer i de klasſiſke Sprog ved forſkjellige Univerſiteter i Italien. Hans vigtigſte Skrifter ere: »De animarum immortalitate« og »Actio in pontifices Romanos et eorum asseclas«; men mere bekjendt end ved disſe er han bleven ved den ham urigtig tillagte »Trattato del beneficio di Giesu Christo crucifisso«, der udkom i Venezia 1542 og derpaa blev trykt i utallige Oplag baade paa Italienſk og i Overſættelſer. Dette lille Skrift blev ſaa grundig forfulgt af Inquiſitionen, at det i et Par Aarhundreder anſaas for ſporløſt tilintetgjort; men 1855 fandt man et Exemplar i Bibliotheket i Cambridge, og efter den Tid er det paa ny blevet overſat i de fleſte europæiſke Sprog, f. Ex. paa Danſk („Om Jeſu Chriſti Velgjerninger“; 1857). I den nyeſte Tid er det ved omhyggelige kritiſke Underſøgelſer blevet godtgjort, at det ikke kan være ſkrevet af P., men rimeligvis af en Benedictinermunk, Benedetto fra Mantua, ſom ſkrev det i Catania, og hvis Ven Flaminio forbedrede det inden dets Udgivelſe.

Palembang, Stad i den ſydøſtlige Del af de hollandſke Beſiddelſer paa Øen Sumatra ved den ſejlbare Flod Muſi. 25,000 J. Betydelig Handel med Krydderier og Tin.

Palēncia, Stad i Gammel-Caſtilien i Spanien, 11 M. ſ. v. for Burgos ved den caſtiliſke Kanal. 15,000 J. Biſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Uldmanufakturer. Kornhandel.

Palērmo, Hovedſtad paa Sicilien, paa Nordkyſten af Øen, 42 M. ſ. ſ. v. for Napoli, 38° 7′ n. Br., 31° 1′ ø. L. 245,000 J. (1881) i Staden og dens Diſtrict. Ærkebiſpeſæde. Staden, der er befæſtet, er i den nyere Del regelmæsſig og prægtig bygget med ſtore offentlige Pladſer og ſnorlige Gader. Marinaen langs Havet er en prægtig Spaſeregang, der fører ud til den ſtore botaniſke Have. Blandt de talrige Kirker fremhæves Kathedralkirken med rige Kunſtſkatte og mærkelige Gravmæler, Joſephskirken med mærkelig Krypte og San Domenico med prægtige Moſaikarbejder. Af de andre offentlige Bygninger ſkal nævnes det kongelige Slot, en vidtløftig Bygning, opført efterhaanden af Saracenere og Normanner. Her er et Univerſitet, flere højere Undervisningsanſtalter, en Søfartsſkole, en Døvſtummeſkole, flere Bibliotheker, et rigt Muſeum med mange prægtige Vaſer, Billedhuggerarbejder og Malerier, flere Theatre og mange pragtfulde Privatbygninger. I Kjælderen i Capucinerkloſtret uden for Byen biſattes indtil 1881 fornemme Palermitanere i Glaskiſter. Betydelig Fabrikation af Silke- og Bomuldsſtoffer, Møbler, Guld- og Sølvarbejder, chemiſke Præparater og Conditorvarer. Udbredt Handel og Skibsfart. P. er anbefalet ſom Vintercurſted for Bryſtſyge, hvortil dets milde Klima (Vinterens Middeltemperatur 11°,4) ogſaa vilde gjøre det vel ſkikket, naar ikke Boligerne og Forplejningen lod altfor meget tilbage at ønſke. — P., i Oldtiden Panormus, en gammel, rimeligvis phønikiſk Koloni og under Carthaginienſernes Herredømme deres vigtigſte Søhavn og Vaabenplads, indtoges 254 f. Chr. af Romerne, 835 af Saracenerne, 1071 af Robert Guiscard og var ſiden Reſidens for Siciliens Konger, ligeſom ogſaa for Kong Ferdinand IV af Neapel og Sicilien 1798—99 og 1806—15, da han var fordreven fra Neapel. Opſtande udbrød 1820, 1830 (ſom Følge af Choleraen) og 1848 (12 Jan.), hvorved Byen blev bombarderet fra Fortet St. Elmo; det lykkedes dog Folket at tvinge Tropperne til at rømme, og 25 Marts ſamledes det ſicilianſke Parlament. I Maj 1849 ſtod nye Kampe, inden P. faldt til Føje. 4 Apr. 1860 ſkete igjen Opſtand, og 27 Maj trængte Garibaldi ind i Staden; P. blev derefter i flere Dage bombarderet, men 6 Juni maatte Forterne overgive ſig. Staden blev hjemſøgt af heftige Jordſkjælv 1726 og 1823.

Pāles, hos Romerne en Guddom for Hyrder; hans Feſt, 21 April, hed Palilia og højtideligholdtes tillige ſom Roms Stiftelſesfeſt.

Paleſtrina, 1) Oldtidens Præneste, Stad i Mellemitalien, 4 M. ø. til ſ. for Rom, med 5,000 J. og mange Oldtidsminder. 2) En af de lange, ſmalle Sandøer, der adſkille Venezias Laguner fra Adriaterhavet. 7,000 J. Skibsbyggeri. Omtrent midt paa Øen ligger Flækken P. med 6,000 J. og betydeligt Fiſkeri. Øen forſyner Venezia med Grøntſager.

Paleſtrina, Giovanni Pierluigi, ſandſynligvis f. 1514 ell. 1515 i Byen P. i Mellemitalien, d. 2 Febr. 1594 i Rom (hans Familienavn var Sante), den katholſke Kirkes ſtørſte Componiſt. Han uddannede ſig under Nederlænderen Goudimel i Rom og blev 1544 Organiſt i ſin Fødeby. 1551 blev han Sanglærer og Capelmeſter ved Peterskirken i Rom, og 1554 udkom hans førſte trykte Værk, et Bind Mesſer for 4 og 5 Stemmer, der ſkaffede ham Anſættelſe i det pavelige Capels Sangercollegium, ſkjønt han ikke var Gejſtlig og desuden var gift. Denne Omſtændighed foranledigede imidlertid, at han nogle Maaneder efter under den følgende Pave blev afſkediget, og førſt 1571, efter at han i Mellemtiden havde været Capelmeſter ved Laterankirken og ved St. Maria Maggiore, blev han atter efter Animuccias Død Capelmeſter ved Peterskirken. 1560 componerede han ſine berømte »Improperia«, der endnu aarlig opføres i det pavelige Capel i den ſtille Uge, og disſe gav ſærlig Anledning til, at en pavelig Commisſion, ſom havde den Opgave at revidere Kirkemuſikken, opfordrede P. til ved en Compoſition at godtgjøre, at den contrapunktiſke Muſik ikke lagde de ſtørſte Fordringer til Textens Forſtaaelighed eller til en værdig og ſand kirkelig Stemning nogen Hindring i Vejen. Han componerede da 3 Mesſer for 6 Stemmer (1565); den 3dje af dem, ſom han ſeſenere til Erindring om ſin tidligere Velynder kaldte „Pave Marcellus's Mesſe“, vandt ved Opførelſen en ſaa enſtemmig Beundring, at Problemet betragtedes ſom fuldſtændig løſt, og den polyphone Muſik beholdt ſin Plads i Kirken. Pave Pius IV udnævnte ham til Componiſt for det pavelige Capel, og ſenere foreſtod P. i Forening med Nanini den af denne oprettede Muſikſkole, der har vedligeholdt ſit Ry lige til den nyere Tid. P. blev med ſtor Pomp ſom „Muſikens Fyrſte“ begravet i Peterskirken. Antallet af hans Værker er meget ſtort, og de fleſte af dem ere trykte. De beſtaa af Mesſer, Motetter, Hymner, Madrigaler oſv. I mange af dem er den contrapunktiſke Kunſt i dens kanoniſke Slyngninger og Forviklinger behandlet med den ſtørſte Finhed, i andre træder derimod den ſimple og ædle Højhed frem, ſom udmærkede ham fremfor alle hans nederlandſke og italienſke Forgængere. 1879 begyndtes hos Breitkopf & Härtel i Leipzig en ſamlet Udgave af P.s Værker.

Palēſtro, Landsby ½ M. fra Vercelli i Piemont, hvorved der 31 Maj 1859 ſtod en Kamp mellem Øſterrigere og Sardiniere, en Forløber for Slaget ved Magenta.

Palet [lĕtt] (fr. palette) kalde Kunſtnerne den tynde Plade af Træ, Elfenben eller Porcelæn, hvorpaa Farverne opſættes og blandes. At have en **ſmuk P.** ſiges undertiden om en Kunſtners Malemaade i Betydning af Colorit; det **ſmager af P.** betegner, at Farverne ere lagte for raat paa uden Tinternes rette Blanding.

Paletot, fr. [tō], Overfrakke af Klæde, navnlig for Mandfolk.

Palgrave, Francis [pāllgræhv], engelſk Hiſtoriker, f. 1788, Søn af en jødiſk Vexellerer, hed oprindelig Cohen og var Sagfører, blev 1822 anſat i Rigsarchivet og udgav 1827—34 en Samling »Parliamentary writs« (Valgbreve) i 4 Bd. og ſiden flere andre gamle Aktſtykker. Desuden ſkrev han »Hist. of the Anglo-Saxon« (1831), »Rise and progress of the english commonwealth« (1832) og »Hist. of Normandy and England« (4 Bd., 1851—64). Han blev 1832 Ridder og 1838 Vicearchivar. D. 1861.

Pāli, ſ. **Prakrit.**

Palikāo, Flække i China, ſ. ø. for Peking, bekjendt ved den Sejer, ſom 2,000 Franſkmænd under General Couſin-Montauban 21 Sept. 1860 vandt over en chineſiſk Hær paa 50,000 Md., og ſom ſkaffede Sejerherren Titlen „Greve af P.“

Palikārer kaldtes forhen græſke og albaneſiſke Soldater i tyrkiſk Tjeneſte; nu irregulære Tropper i Grækenland.

Palimpſēſt ell. codex rescriptus, Benævn. paa Haandſkrifter paa Pergament, ſom efter ēn Gang at have været beſkrevet ſenere er blevet afvaſket og derefter atter benyttet. Ofte er det værdifulde Haandſkrifter fra Oldtiden, f. Ex. græſke Haandſkrifter af det nye Teſtam. eller af klasſiſke Forfattere, ſom Middelalderens Munke, der ikke kunde læſe dem, have kradſet ud for at bruge Pergamentet til Munkekrøniker, og ſom oftest har derfor den oprindelige Skrift langt ſtørre Betydning end den ſenere. I den nyere Tid er det lykkedes, til Dels ved Anvendelſe af chemiſke Midler, at læſe den oprindelige Skrift i mange P., i hvilke man da har fundet dels værdifulde Hjælpemidler for Textkritiken, dels ogſaa hidtil ukjendte Levninger af Oldtidsliteraturen.

Palindrōm, Gaade over et Ord, der har forſkjellig Betydn., efterſom det læſes forfra eller bagfra, ſom Glas — Salg, god — dog, kræsne — en Særk. **Palindromon** ell. Versus cancrinus (Krebſevers), et Vers ell. en Linje, der lyder ens, hvad enten det læſes forfra eller bagfra, ſom Signa te, signa, temere me tangis et angis, Ordet Regninger, Sætningen „du laaner en Aal ud“.

Palingeneſi, Gjenfødelſe.

Palinodī, Tilbagekaldelſe af en fornærmelig Udtalelſe.

Palinūrus, Æneas's Styrmand paa Toget til Italien; han faldt, medens han ſov, i Havet, og efter ham fik Forbjærget P. i Lucanien Navn.

Paliſāndertræ, Veddet af et i Braſilien hjemmehørende Træ, Jacaranda brasiliana, af Bignoniaceernes med de maſkeblomſtrede beſlægtede Familie.

Palisſādeorm (Strongylus armatus), en Rundorm af 1 (Hannen) eller 2 (Hunnen) Tommers Længde, ſom ſnylter hos Heſten, hvor den ſom yngre lever i visſe Pulsaarer, ſærlig i Krøspulsaarerne, ſom ældre i Tarmen, hvor den bliver kjønsmoden; ſom ſpæd Unge lever den frit og indføres rimeligvis med Drikkevandet i Heſten. Navnet P. ſkylder den en Krans af hornagtige Tænder om Munden.

Palisſāder, jævnſides opſtillede, foroven tilſpidſede Træſtammer, der benyttes i Befæſtningskunſten til at danne ſtormfri Forhindringer paa ſaadanne Steder, hvor de ikke altfor let kunne rammes af Fjendens Kanonſkud, f. Ex. i Struben eller i Graven ved en Feltſkanſe.

Palisſot de Montenoy, Charles [ſō dø mongtønoā], franſk Forfatter, f. 1730, ſtuderede Theologi, men forlod denne Bane af Lyſt til dramatiſk Digtning, hvori hans førſte Forſøg ere ubetydelige. Mere bekjendt blev han ved ſin nærgaaende, bidende perſonlige Satire, ſom han iſær lod gaa ud over Encyklopædiſterne og Philoſopherne. I Komedien »Le cercle« (1755) tager han i den latterlige Hovedfigur Sigte paa Rousſeau. Fra den Tid laa P. i evindelig Kamp; alle Vegne fra udſendtes Brochurer, Epigrammer og Caricaturer imod ham, og han blev ingen Svar ſkyldig. I »Petites lettres sur de grands philosophes« (1757) angribes iſær Diderot; Komedien »Les philosophes« og Satiren »La Dunciade ou la guerre des sots« (1764) ere rettede mod Encyklopædiſterne i Almindelighed. Voltaire, hvem P. beundrede, interesſerede ſig for ham. Under alt dette var P. bleven en rig Mand; under Revolutionen, til hvis Meninger han gik over, blev han Bibliothekar ved »Bibliothèque Mazarine«, var Medlem af Theophilanthropernes Sekt og 1798—99 Medlem af de ældres Raad. D. 1814 i Paris.

Palisſy, Bernard [ſi], franſk Emailleur og Glasmaler, f. 1510 ved Agen, d. 1589 i Baſtillen, forfulgt ſom Huguenot, begyndte ſom ſimpel Pottemager, men tilkæmpede ſig, med utrolige Anſtrængelſer og under en ſtadig Kamp mod Armod og Fordomme, Kjendſkab til og Færdighed i Behandlingen af Malerier paa Fajence og Glas og den dertil hørende Brænding. Blandt hans Glasmalerier ere flere ſtore Compoſitioner efter forſkjellige Kunſtnere; ogſaa malede han ſmukke Ornamenter, navnlig Arabeſker.

Palks-Strædet, den nordlige Del af den Havarm, ſom løber mellem Øen Ceylon og Forindiens Sydende; den ſkilles ved Adamsbroen fra den ſydlige Del, Manaar-Bugten.

Pālla, en Overklædning, ſom de romerſke Damer i Oldtiden iførte ſig, naar de gik ud. Den kunde ogſaa kaſtes over Hovedet, ſaa at hele Legemet var tilhyllet.

Pallādio, Andrea, en af Italiens betydeligſte Bygmeſtre, f. 30 Nov. 1518 i Vicenza, d. 19 Aug. 1580 i Venezia, gjenoptog og benyttede den antike Architekturs Elementer paa en fri og ejendommelig Maade. Uden at have haft nogen Bygmeſter til egentlig Lærer dannede han ſig hurtig gjennem Studiet af Oldtidens Levninger og Skrifter derover, navnlig Vitruvius's og Albertis, en egen Stil, ſom han i ſin Fødeby og i Venezia fik Lejlighed til at anvende i rigt Omfang. Talrige Kirker, Paladſer og Villaer, der regnes for Stedets ſkjønneſte Bygninger, vidne om hans Talent og Smag, om hans rige Opfindſomhed og grundige Kjendſkab til Oldtidens Kunſt. Ogſaa ſkyldes flere ſkriftlige Værker P., ſaaledes Udgaver af Vitruvius, Cæſar og Polybius ſamt et Værk over Architekturen i 4 Bøger (1570).

Pallādium, efter Sagnet et fra Himlen faldet Billede af Pallas, der opbevaredes ſom en Helligdom i Troja, fordi det gjorde Staden uindtagelig; førſt da det var røvet af Odysſeus og Diomedes, faldt Staden. Navnet bruges dernæſt i videre Betydning om ethvert beſkyttende Billede ell. Helligdom.

Pallādium, Pd, et ſjældent Metal, der forekommer ſammen med Platin, opdagedes af Wollaſton 1803 og underſøgtes iſær nærmere af Berzelius. Det ligner i Glans og Haardhed Platin, men har kun en Vægtfylde af 11,4; desuden opløſes det allerede af Salpeterſyre og iltes ved Ophedning i Luft; dog afgiver det ſaaledes dannede Ilte i højere Temperatur igjen Ilten. P. danner to Ilter, PdO og PdO_2. Af Saltene bruges det letopløſelige Palladiumchlorure, $PdCl_2$, og det tilſvarende ſalpeterſure Salt til at paaviſe og beſtemme Jodbrinte ved Siden af Chlorbrinte. Jodpalladium er nemlig et næſten uopløſeligt, ſort Pulver. Anbringes P. ſom negativ Pol i et galvaniſk Batteri, optager det, hvad Graham opdagede, flere Hundrede Gange ſit eget Rumfang Brint; herved forøges dets Rumfang noget. Brinten undviger ikke ved almindelig Temperatur (man har ſlaaet Medailler deraf, ſom indeholdt 900 Rumfang Brint), men ved Glødning eller naar Brintpalladiumet anbringes ſom poſitiv Pol i et galvaniſk Batteri.

Pallādius, den førſte Biſkop, ſom fra Rom blev ſendt til Irland (429).

Pallādius, Petrus, f. i Ribe 1503, den førſte Biſkop i Sjællands Stift efter Reformationen, en af ſin Tids lærdeſte Theologer og meſt anſete Reformatorer, ſom den romerſke Index derfor nævner blandt de kjætterſke Forfattere af førſte Klasſe. P. hed oprindelig Peder Esbernſen, men blev indſkreven ved Wittenberg Univerſitetet under Navnet P. Palladius, en Latiniſering af hans Øgenavn i Skolen P. Plad (Skoſlik). Han var en kort Tid Skolemeſter i Odenſe, men gik 1531 til Wittenberg for at ſøge Sandheden under Luthers og Melanchthons Vejledning. Under et ſexaarigt Samliv med Reformatorerne erhvervede han ſig i den Grad deres Tillid, at Chriſtian III 1537 paa deres Anbefaling udnævnte den kun 34 Aar gamle P. til Biſkop over Sjællands Stift og theologiſk Profesſor ved Kjøbenhavns Univerſitetet. 2 Sept. 1537 blev han ordineret af Bugenhagen, og efter dennes Bortrejſe fra Danmark 1539 var det P., der havde den vægtigſte Stemme ved Afgjørelſen af alle kirkelige Spørgsmaal og Ordningen af de kirkelige Forhold ikke blot i ſit eget Stift, men til Dels ogſaa i alle de andre Dele af det daværende danſke Rige, navnlig Island, Norge og Gulland, ligeſom der ogſaa tillægges ham en væſentlig Del i Æren for Reorganiſationen af Kjøbenhavns Univerſitetet. Hans Virkſomhed var i Sandhed beundringsværdig. I de førſte Aar viſiterede han meget flittig rundt om i ſit udſtrakte Stift, og da hans Sygelighed ſenere forbød ham dette, anvendte han ſaa meget mere Tid paa Udarbejdelſen af de Skrifter, baade lærde og folkelige, ved hvilke han ſtræbte dels at befæſte Reformationen her i Landet, dels at fremme Gudsfrygt og bekæmpe Uſædelighed og Drikfældighed. Han var en af Hovedordførerne i Disputatſerne med de katholſke Kanniker i Kjøbenhavn, Lund og Roskilde 1543—44; han ivrede mod Helgendyrkelſe, Valfarter og alle de andre Levninger af Katholicismen, ſom længe holdt ſig rundt om i Landet; men altid gik han lempelig frem, og det var næppe med hans Vilje, at de reformerte Flygtninge, ſom kom til Danmark med Johan a Lasco i Spidſen, bleve udviſte igjen midt om Vinteren. Han arbejdede med paa Bibeloverſættelſen „Chriſtian III.s Bibel", tog ſig af Skolevæſenet, ſkrev en latinſk Grammatik, overſatte Luthers Katechismus og hans Haandbog for Præſter „Enchiridion" og udgav 1556 den førſte danſke Alterbog. Endnu betydeligere end disſe Skrifter vare dog hans »Formula visitationis provincialis« (1555), der foruden Forſkrifter for Herredsprovſterne, hvorledes de ſkulde forrette deres Kirkeviſitatſer, indeholdt Anvisninger om, hvorledes Studierne ved Univerſitetet og de lærde Skoler ſkulde indrettes, ſamt hans **Viſitatsbog**, udgivet af A. C. L. Heiberg 1867 og af Sv. Grundtvig 1872, der er et af de mærkeligſte Skrifter, vor Literatur har at opviſe. Med en ſjælden Gave til ægte folkelig Fremſtilling lægger han baade Præſter og Lægfolk deres Chriſtenpligter paa Sinde og ſtiller begge Parter paa deres rette Plads i Menigheden, og idet han ſtræber at anvende Troens Lærdomme paa Menighedens daglige Livsvilkaar, har han givet en mærkværdig klar og fyldig Fremſtilling af Folkets, navnlig Landalmuens, Livsvilkaar i Datiden. Skjønt det ikke lykkedes ham at faa denne Bog udgivet, foreligger der Vidnesbyrd om, at den var kjendt og blev brugt af flere af de med ham ſamtidige Biſkopper. Paa Grund af ſine mange andre Forretninger nedlagde han 1545 ſit theologiſke Profesſorat, men allerede 1550 maatte han igjen overtage det, fordi man ikke kunde undvære ham, og beholdt det da indtil 1558. D. 3 Jan. 1560. — Hans Broder, **Niels P.**, var Biſkop i Lund 1552—60.

Pallādius, Rutil. Taurus Æmilianus, romerſk Forfatter fra det 4de Aarh., ſkrev »De re rustica«, udg. af Schneider i »Scriptores rei rusticæ« (Bd. 3, 1795).

Pallānza, Stad i Norditalien paa en i Lago Maggiore fremſpringende Landtange lige over for de borromeiſke Øer, med 4,000 J. og mange herlige Villaer.

Pāllas, det græſke Navn for Minerva; ſ. **Athene**. P. er ogſaa Navnet paa en af de ſmaa Planeter imellem Mars og Jupiter, opdaget (ſom den anden i Rækken) 28 Marts 1802 af Olbers i Bremen. Banens Inclination mod Ekliptika er den ſtørſte, man endnu kjender for nogen Planet, nemlig 34° 43′; den ſynes ogſaa ſelv at være en af de ſtørſte blandt Planetoiderne.

Pāllas, Pet. Sim., udmærket Naturforſker, f. 1741 i Berlin, indkaldt til Rusland af Katharina II, i hvis Tjeneſte han udmærkede ſig ſom Naturforſker og Rejſende, levede fra 1796 i Simferopol, indtil han vendte tilbage til Berlin, hvor han døde 1811. Hans vigtigſte Skrifter ere »Novæ species quadrupedum e glirium ordine« (1778), »Spicilegia Zoologica« (14 Hft., 1767—80), »Miscellanea Zoologica« (1766), „Reiſen durch verſchied. Provinzen des ruſſiſchen Reichs" (3 Bd., 1771—76), „Neue nordiſche Beiträge zur Geographie" (1781—96), »Zoographia rossio-asiatica« (3 Bd.), „Sammlungen hiſtor. Nachrichten über die mongol. Völkerſchaften" (2 Bd., 1776—1802), „Bemerkungen auf einer Reiſe durch die ſüdl. Statthalterſchaften des ruſſ. Reichs" (2 Bd., 1799), »Elenchus zoophytorum« (1776), „Thierpflanzen" (1787) og flere Afhandlinger i St. Petersborgs Akademis Skrifter.

Pāllaſk, langt Rytterſværd med lige Klinge.

Pallavicini, Emilio, Marcheſe [vitſchīni], italienſk General, f. 1823, tjente med Udmærkelſe i Krigene 1848—59 og var 1862 Oberſt ved Berſaglierierne, da Garibaldi gjorde ſit Tog til Calabrien. P. fik Anførſelen over alle de Tropper, der udſendtes imod ham, og tog ham til Fange ved Aſpromonte. Til Løn blev han Brigadegeneral, undertrykkede n. A. Røverierne i Calabrien og havde i Krigen 1866 en Commando under Garibaldi. 1878 blev han Chef for Armécorpſet paa Sicilien og 1885 i Rom.

Pallavicini, Sforza [ſ. o.], Cardinal og Jeſuit, f. 1607 i Rom, d. 1667, iſær bekjendt ved ſit Skrift om Tridentinerconciliets Hiſtorie, ſom Katholikerne regne for et fyldeſtgjørende Forſvar for Conciliet imod Paolo Sarpis Angreb.

Pallavicino Trivūlzio, Giorgio, Marcheſe [vitſchīno], italienſk Patriot, f. 1796 i Milano, ſluttede ſig tidlig til Frihedsbeſtræbelſerne og blev derfor 1821 dømt til livsvarigt Fængſel (ſad i lang Tid paa Fæſtningen Spielberg), men benaadedes 1835. Nøje knyttet til Gioberti og Mazzini deltog P. 1848 i Opſtanden i Milano og boſatte ſig derefter i Sardinien, medens hans Godſer i Lombardiet inddroges. 1859 blev han Senator, ſtemte imod Nizzas Afſtaaelſe og blev i Aug. 1860 af Garibaldi udnævnt til Prodictator i Napoli. I denne Stilling, ſom P. beholdt indtil Victor Emanuels Indtog i Nov., forſtod han at hindre et Brud mellem Cavour og Garibaldi, ligeſom han i Apr. 1861 udſonede denne med Cialdini. D. 5 Aug. 1878.

Palleske, Emil, tyſk Forfatter og Oplæſer, f. 1823 i Tempelburg i Pommern, ſtuderede Philologi og Hiſtorie i Berlin og Bonn, var 1845—51 Charakterſkueſpiller ved Hoftheatret i Oldenburg og levede dernæſt ſom Forfatter førſt i Weimar, ſenere i Thale i Harzen, hvorhos han vandt ſtor Anſeelſe ved ſine Oplæsninger, iſær af Shakſpeares Værker. D. 1880. Foruden den værdifulde Bog „Die Kunſt des Vortrags" (1877) har han ſkrevet hiſtoriſke Skueſpil og literærhiſtoriſke Værker, af hvilke ſidſte det betydeligſte, „Schillers Leben und Werke" (2 Bd., 1859), har oplevet en Mængde Oplag og ogſaa er overſat paa Danſk.

Pāli, Stad i den under engelſk Højhed ſtaaende Skytsſtat Dſchodpur i Forindien, 9 M. ſ. ſ. ø. for Dſchodpur. 50,000 J. Betydelig Handel, navnlig med Opium.

Palliativ kaldes ſaadanne Lægemidler, der hæve et eller andet Sygdomsſymptom, men ikke helbrede ſelve Sygdommen; almindelig er P. altſaa ensbetydende med ſmerteſtillende og bedøvende Middel.

Pālliſerprojectil, ſ. Spidsprojectil.

Pāllium, en hvid, ulden Krave af en Haands Bredde, hvorpaa der er ſyet 6 ſorte Kors af Silketøj, bæres i Orienten af alle Biſkopper; i den romerſke Kirke derimod, hvor det er et Tegn paa den ærkebiſkoppelige Værdighed, meddeles det kun undtagelſesvis andre Biſkopper, medens enhver Ærkebiſkop er forpligtet til inden 3 Maaneder efter ſin Indvielſe enten perſonlig eller ved en ſærlig dertil befuldmægtiget at udbede ſig P. af Paven. Beſiddelſen af P. er Betingelſe for den fulde Udøvelſe af en Ærkebiſkops Rettigheder. Oprindelig meddeltes P. uden Betaling; ſenere maatte det kjøbes for en høj Pris, der undertiden løb op til 30,000 Gyld., hvorfor der i de nyere Concordater med Paveſtolen ofte træffes indſkrænkende Beſtemmelſer herom. Til P. maa kun benyttes Uld af Faar, ſom i Forvejen ere beſtemte dertil. Paa St. Agnes's Mindedag (21 Jan.) føres nogle hvide Lam forbi Vaticanet, hvor Paven fra Balconen udtaler Velſignelſen over dem; de bringes derpaa til St. Agnes Kirke og lægges under Meſſen paa Alteret; derpaa overtage de derværende Nonner Lammenes Pleje, klippe dem og ſpinde Ulden, af hvilken P. derpaa forfærdiges. Paa Peters og Paulus's Dag (29 Juni) blive P. velſignede af Paven, lagte paa Alteret over Peters Grav og blive der Natten over. Derfor kaldes P. »ornamentum de corpore sancti Petri sumptum«.

Palm, Længdemaal, der benyttes til Udmaaling af Maſter og rundt Tømmer, i Danmark 3 Tom. 4⅔ Lin. ell. 88,6 fr. Millim., i England lig 3 eng. Tom. ell. 76,2 Millim., i Frankrig 13 gml. fr. Linjer ell. 29,3 Millim., i Hamborg ⅓ gml. hamb. Fod ell. 95,5 Millim., i Holland: den nye lig den fr. Decimeter ell. 3,[illegible] d. Tom., den ældre rond Mast P. 94,4 og Diameter-P. 304 fr. Millim., i Norge lig 3$\frac{7}{12}$ ældre n. Tom. ell. 88,6 Millim. og i Rusland lig 94,4 Millim.

Palm, Guſt. Vilh., ſvenſk Landſkabsmaler, f. 14 Marts 1810 i Åſum i Skaane, Søn af en Underofficer, begav ſig 1828 til Stockholm og kom paa Kunſtakademiet, hvor han med Nød og næppe holdt Livet oppe under ſin Læretid. En Øjenſygdom førte ham til Berlin, hvor han efter overſtaaet Operation fik nogle Beſtillinger. Dels i Berlin, dels i Wien og Ungarn arbejdede han 1837—38 for at ſamle Rejſepenge til en Tour til Italien, ſom han foretog i Oct. 1838. Førſt 1852 vendte han tilbage til Sverige, efter at han ved ſine italienſke Landſkaber havde erhvervet ſig Anſeelſe. S. A. blev han Medlem af Akademiet, 1859 Lærer ved Elementartegneſkolen og 1881 Vice-Profeſſor i Landſkabstegning. Hans Landſkabsbilleder, i hvilke ſædvanlig Architekturen ſpiller en fremragende Rolle, ere holdte i ſtræng klaſſiſk Stil og have en varm, ſydlig Colorit.

Palm, Joh. Phil., f. 1766, var 1806 Boghandler i Nürnberg og ſendte til videre Forhandling til en Boghandel i Augsburg et Flyveſkrift, „Deutſchland in ſeiner tiefen Erniedrigung". Da det indeholdt ſkarpe Angreb paa Kejſer Napoleon I og de franſke Tropper, blev P. efter Napoleons Paalæg fængſlet — ſkjønt Nürnberg hørte til Bayern — og da han ikke vilde angive, hvorfra han havde faaet Flyveſkriftet, ſkudt 26 Aug. 1806 efter Krigsretsdom.

Palma, 1) befæſtet Hovedſtad paa den ſpanſke Ø Mallorca i Middelhavet ved Palma-Bugten paa Øens Sydſide. 50,000 J. Biſpeſæde med ſeværdig Kathedralkirke, kongeligt Slot, oprindelig opført af Maurerne, ſmukt Raadhus, Børs og mange andre Pragtbygninger. Udmærket Havn og betydelig Handel, navnlig med Sydfrugter. 2) S. Canariſke Øer. 3) Stad paa Sydſiden af Sicilien, 15 M. ſ. ſ. ø. for Palermo. 12,000 J. Svovlgruber.

Palma, Giacomo, »il vecchio«, berømt italienſk Maler, f. 1480 i Serina alta, d. 8 Aug. 1528 i Venezia, begyndte med at efterligne Bellini, men ſluttede ſig ſenere til Tizian og Giorgione, og ham tillige med Lorenzo Lotto (ſ. d. A.) tillægges ofte mange af denne Skoles Værker, der ſkyldes andre Hænder. Af hans Arbejder, der ere udførte med overordentlig Omhu og Flid, kunne nævnes „Chriſtus og den kanaanæiſke Kvinde" i Akademiet i Venezia, „Den hellige Petrus" ſmſtds. Ogſaa Enkeltfigurer og Portræter bevares i Samlingerne ſom udmærkede Billeder. — Hans Broderſøns Søn, Giacomo P., kaldt »il giovane« ell. Palmetta, f. 1544 i Venezia, d. 1628, har i ſine bedſte Arbejder meget til fælles med Tintoretto og Paolo Veroneſe, men hans ſtore Lethed i at male forførte ham til ſkjødesløſt Haſtværk i hans mange ſenere Arbejder, hvorfra kun enkelte udmærkede, mere omhyggelig udførte Billeder danne Undtagelſe. Som hans Hovedbilleder kunne nævnes en Pietà og en „Madonna med Barnet" i Belvedere i Wien.

Palmas, Cap, Forbjærg i Guinea i Afrika mellem Peber- og Tandkyſten under 10° ø. L.

Palmas, Las, Hovedſtad paa Gran Canaria, den ſtørſte af de canariſke Øer. 10,000 J. Biſpeſæde med herlig Kathedralkirke. Vigtig Handel.

Palmblad, Vilh. Fredr., ſvenſk Forfatter, f. 16 Dec. 1788 paa Liljeſtad i Öſtergötland, røbede tidlig Lyſt til Studeringer, iſær til de ſkjønne Videnſkaber, Hiſtorie og Geographi, en Lyſt, ſom yderligere næredes ved en Sygdom, der ramte ham i hans 15de Aar og gjorde ham halt. Han kom 1806 til Upſala, hvor han kom i fortroligt Venſkabsforhold til Atterbom, og ſtiftede 1807 ſammen med denne »Auroraförbundet«. For at fremme dette Selſkabs literære Øjemed blev han 1810 Medejer af det akademiſke Bogtrykkeri (ſenere blev han ogſaa Boghandler), fra hvilket de i Sveriges Litteraturhiſtorie ſaa bekjendte »Phosphoros«, »Poetisk Kalender«, »Svensk Litteratur-Tidning« m. fl. udgik; ved de Noveller, kritiſke og videnſkabelige Afhandlinger, ſom han leverede i diſſe Tidsſkrifter, viſte han ſig ſom en af Phosphoriſternes ypperſte Proſaiſter og ſom deres dygtigſte Polemiker. P. tog 1815 den philoſophiſke Grad, blev 1822 Docent og 1827 Adjunct i Hiſtorie, og nu udgav han en udmærket »Handbok i äldre och nyare Geographien« (1826—27), ſamt desuden adſkillige hiſtoriſke og geographiſke Lærebøger, ſom bleve brugte meget i de ſvenſke Skoler. 1835 blev han udnævnt til Profeſſor i det græſke Sprog; Frugten af hans klaſſiſke Studier vare, foruden Overſættelſer af Sophokles's og Æſchylos's Tragedier, et større Arbejde i »Grekisk fornkunskap« (1843—45). Derhos forfattede han et Par Noveller (udgivne ſammen med de ældre i ēn Samling 1840—51), en humoriſtiſk Roman, »Familjen Falkensvärd« (1844—45), ſamt en hiſtoriſk Roman, »Aurora Königsmark och hennes slägt« (1846—49), og var desuden ſtadig Medarbejder ved en Mængde literære og politiſke Tidsſkrifter og Blade; ſelv redigerede han Tidsſkriftet »Läsning för bildning och nöje« (1847—48), beſørgede Udgivelſen af »Biogr. Lexicon öfv. namnk. svenska män« og optraadte endelig, idet han ſtedſe mere følte ſig hendragen til den politiſke Forfattervirkſomhed, i conſervativ Retning og med ſtort ſtiliſtiſk Talent ſom Redacteur af Bladet »Tiden« (1847—51). Han døde i Upſala 2 Sept. 1852.

Palmcrantz, C. Helge Jul., ſvenſk Mechaniker, f. 7 Juli 1842 i Jemtland af en 1692 adlet Slægt, kom 1859 til Stockholm ſom Elev paa et mechaniſk Værkſted og gjennemgik 1861—64 det technologiſke Inſtitut ſmſtds. 1867 fik han det Hverv ſom Mechaniker at aſſiſtere den da nedſatte „Vaabencomité“; derved lededes han paa den Tanke at conſtruere den ſenere efter ham opkaldte „Kugleſprøjte“. Til Tilvirkning af dette Vaaben og af en ligeledes af ham conſtrueret Høſtemaſkine grundlagde han 1874 i Stockholm et mechaniſk Værkſted, hvorfra ogſaa i en ſenere Tid er udgaaet den Nordenfeltſke Undervandsbaad. D. 22 Nov. 1880 i Stockholm.

Palmefamilien (Palmæ), Familie af de enkimbladede Planters Klaſſe, omfatter Træer med i Regelen udelt Stamme og Bladene ſamlede i Toppen ſamt falſk finnede eller falſk fingrede, idet Bladkjødet revner mellem Ribberne, hvorefter P. kaldes Fjerpalmer eller Viftepalmer. Blomſterne ſmaa, men talrige, i ſammenſatte Blomſterſtande, omgivne med et Hylſter. Frugten Bær eller Stenfrugt, Frøhviden ſtor og Kimen meget lille. Af P. kjendes for Tiden 80 Slægter med 400 Arter, der navnlig have hjemme i den tropiſke Zone; højeſt mod Nord gaar Dværgpalmen (Chamærops humilis), der findes indtil 44° (Nizza). Foruden ſtærk og jævn Varme ynde de Fugtighed og ere derfor talrigere i Sydamerika og Oſtindien end i Afrika og Auſtralien; Voxpalmen gaar paa de ſydamerikanſke Andesbjærge op til en Højde af 9,000 F. P.s Anvendelſe er mangfoldig og deres praktiſke Betydning for Tropelandene overordentlig ſtor. Største Delen af dem indeholde Mel i Marven, navnlig Sagopalmen (Sagus Rumphii) fra de oſtindiſke Øer; en 15aars Sagopalme ſkal undertiden kunne levere 6,000 Pd. Sago. Mauritia flexuosa ſpiller omtrent ſamme Rolle for Indbyggerne i flere Egne i Sydamerika. De unge Skud af flere P. ere meget velſmagende og kaldes Palmekaal; den egentlige Kaalpalme (Areca oleracea) har hjemme i Veſtindien. Frugterne af flere P. ere ſærdeles vigtige Næringsmidler, ſaaledes navnlig af den i Nordafrika og Sydveſtaſien hjemmehørende Daddelpalme (Phoenix dactylifera), hvor det er Frugtkjødet, der ſpiſes; hos andre er det Frøkjærnen, der ſpiſes, ſom hos Kokospalmen (Cocos nucifera), den vigtigſte af dem alle; denne har hjemme i Indien og paa Sydhavsøerne, men dyrkes nu i hele den tropiſke Zone; den bærer Frugt hele Aaret rundt, og paa et fuldvoxent Træ kan der findes indtil 300 Frugter, ſaa ſtore ſom et Menneſkehoved. Kokosnødden er paa et tidligere Stadium fyldt med Mælk, der forſvinder henimod Modningen. **Palmeolje** findes i Kjærnerne hos adſkillige P., men navnlig i Frugtens Kjød hos Oljepalmen (Elæis guineensis) fra Guinea; den anvendes iſær i Sæbefabrikationen. Hos flere Arter kan man af Blomſterſtanden eller ved at bore Hul i Stammen erholde en Saft, hvoraf der ved Gjæring kan tilberedes Vin (**Palmevin**). Den oſtindiſke Arekapalmes (ſ. d. A.) Kjærner anvendes indſvøbte i Betelpeberens Blade til Tygning efter en ſtor Maaleſtok. Den thebaiſke Doumpalme (Hyphæne) er grenet, og Rotangpalmen (Calamus) fra Oſtindien har klatrende Stængel; af dennes Stængler forfærdiges Spanſkrør. Af Frugterne af Piasſavapalmen (Attalea funifera), de ſaakaldte **Palmenødder**, bruges Skallen, der kan modtage en ſmuk Politur, til forſkjelligt Drejerarbejde; mange andre P.s Ved bruges til Snedkerarbejde. **Palmevox** ſkrabes af Stammen af Voxpalmen (Ceroxylon andicola) og renſes ved Kogning med Vand. — Palmegrenen (d. e. Bladet) bruges ſom Symbol paa Freden.

Palmeirim, Luis Aug., portug. Digter, f. 1825, var nogle Aar Officer, ſiden Embedsmand i Miniſteriet for de offentlige Arbejder og debuterede med en Samling patriotiſk Lyrik 1851 (Poesias) i ivrig progreſſiſtiſk Retning. Han er bleven kaldt „den portugiſiſke Béranger“. Berømt er Digtet »Os desterrados«, en friſindet Proteſt mod Deportationsdommene efter en Militæropſtand 1847. Desuden har han ſkrevet verſificerede Dramaer, en Mængde Bladartikler ſamt »Galaria de figuras Portuguezas« (1878).

Palmēlla, Pedro de Souſa-Holſtein, Hertug af, portugiſiſk Statsmand, f. 8 Maj 1781 i Turin, blev 1808 ſendt fra Portugal til Bayonne og gav der et beſtemt Nej paa Napoleon I.s Spørgsmaal, om Portugiſerne vilde forenes med Spanien. 1814 var P. Portugals Afſending paa Congreſſen i Wien og ſendtes 1820 af Regentſkabet til Braſilien for at meddele Kongen den nye Forfatnings Kundgjørelſe. Efter dennes Ophævelſe 1822 blev P. Førſte- og Udenrigsminiſter ſamt Marquis, og fik det Hverv at udarbejde en ny Forfatning. 30 Apr. 1824 blev han ſom Liberal fængſlet af Dom Miguel, men ſnart ſat i Frihed igjen, og gik n. A. til England ſom Afſending; han vendte tilbage 1828, men maatte flygte for Dom Miguels Tyranni og var nu Dronning Marie II.s Agent ved det engelſke Hof. 1830 ſattes P. i Spidſen for Regentſkabet paa Terceira, blev 1832 Udenrigsminiſter og efter Dom Miguels Fordrivelſe 1833 ophøjet til Hertug og udnævnt til en af Formynderne for Dronning Marie da Gloria. Dog maatte han i Maj 1835 overgive Saldanha Stillingen ſom Førſteminiſter og ſelv nøjes med Udenrigsminiſteriet og efter Revolutionen i Nov. 1836 for en Tid flygte til England. I Maj 1846 blev han paa ny Førſteminiſter (indtil Oct. ſ. A.) og overtog ſiden Finansſtyrelſen under Saldanha. D. 12 Oct. 1850.

Palmer, Roundell [pāmer], ſ. **Selborne,** Lord.

Palmerſton, Henry John Temple, Viscount [pāmerſt'n], engelſk Statsmand, f. 20 Oct. 1784 i en Slægt, der kan føres tilbage til Henrik VIII.s Tid, og ſom 1722 optoges blandt de irſke Peerer (ſ. **Grenville**). 1806 valgtes P. til Underhuſet (han ſad her 1811—31 ſom Repræſentant for Univerſitetet i Cambridge og ſiden 1835 for Tiverton) og blev n. A. Admiralitetslord. 3 Febr. 1808 holdt P. ſin førſte Tale, i hvilken han forſvarede Toget til Kjøbenhavn ſom Nødværge, fordi Napoleon I vilde tvinge Danmark til at bryde Neutraliteten og bruge dets Flaade mod England, og afviſte desuden Forlangendet om at fremlægge de vedkommende Aktſtykker, da det vilde ſkade Diplomatiets Virkſomhed. 1809—28 var P. Krigsſecretær under de ſtiftende Miniſterier og viſte ſtor Forvaltningsdygtighed, men tog kun ſjælden Del i de politiſke Forhandlinger (Canning kaldte ham ſin „tavſe Ven“ og klagede over, at hans „Trekker P.“ ikke vilde gaa imod Oppoſitionen); han foretrak at ſpille en glimrende Rolle i den fornemme Selſkabsverden ſom fuldendt Dandy og Damernes Yndling (han fik deraf Tilnavnet „Lord Cupid“). Medens P. ligeſom Canning kun brød ſig lidt om en Valgreform, tog han allerede 1813 Ordet for Katholikernes Ligeſtilling og ſtilte ſig 1829 for den Sags Skyld fra Toryerne. Ogſaa udtalte han ſig med Varme imod Dom Miguel og for Grækernes Sag og blev i Nov. 1830 Udenrigsminiſter lige til 1841 (paa en kort Afbrydelſe nær i Vinteren 1834—35). I denne Stilling virkede han med Iver for Belgiens Uafhængighed og Luxemburgs Deling, holdt paa en god Forſtaaelſe med Frankrig og underſtøttede de liberale Beſtræbelſer i Spanien og Portugal; han udtalte ligefrem ſom politiſk Grundſætning, at alle conſtitutionelle Stater vare Englands naturlige Forbundsfæller. Ogſaa værgede P. Tyrkiets Uafhængighed mod Rusland og modſatte ſig 1840 Frankrigs Planer om Ægyptens Løsrivelſe, fremmede ved Handelspagter Handelens frie Udvikling og ſtræbte at faa Slavehandelen undertrykt. 1846 blev han igjen Udenrigsminiſter, brød med Frankrig paa Grund af „de ſpanſke Giftermaal“ og ſtøttede 1847 Schweiz imod Øſterrigs og Frankrigs Truſler om Indblanding til bedſte for Jeſuiterne. At P. 1848 ſendte Lord Minto til Italien og viſte Intereſſe for dets Frihedsbevægelſer paadrog ham Beſkyldningen for at ophidſe til Oprør og Tilnavnet „Lord Firebrand“, medens Revolutionsmændene ſiden klagede over, at han havde ladet dem i Stikken. Særlig ſøgte han at mægle mellem Øſterrig og Sardinien (ved en Deling af Lombardiet) og mellem Tyſkland og Danmark (ved en Deling af Slesvig), men kunde ikke vinde Indgang for ſine Forſlag. Hans brutale Adfærd mod Grækenland 1850 i Pacificoſagen fandt megen Misbilligelſe i og uden for England. Da P. i Dec. 1851 paa egen Haand havde godkjendt Statscoupet i Frankrig uden forud at have givet Dronningen — eller rettere Prins Albert — Meddelelſe derom, nødte hans Colleger ham til at fratræde; men han tog kort efter Oprejsning og fik Ruſſells Miniſterium ſtyrtet ved ſine Ændringsforſlag til Loven om Militſens Ordning. Han afſlog Poſten ſom Udenrigsminiſter under Derby, men blev i Dec. 1852 Indenrigsminiſter i Aberdeens Blandingsminiſterium. Ved den orientalſke Krigs Udbrud var det iſær P., der trængte paa kraftige Forholdsregler, og han blev derfor i Febr. 1855 Førſteminiſter. 1857 blev hans Adfærd mod China Gjenſtand for ſtærke Angreb, baade fra Conſervative og Radicale, men ved de nye Valg gav Vælgerne ham Medhold; derimod ſtyrtedes han i Febr. n. A. ved et lignende Forbund imod hans Lovforſlag om de fremmede Flygtninge. Dog allerede i Juni 1859 blev P. paa ny Førſteminiſter og brugte nu hele Englands moralſke Indflydelſe til bedſte for Italiens Enhed, medens han 1863 lige ſaa lidt ſom 1831 vilde gjøre alvorlige Skridt for Polen og 1864 lod Danmark i Stikken, ſkjønt han et Aar før utvetydig havde ſtillet Englands Hjælp i Udſigt. P. vedblev til ſin Død 18 Oct. 1865 at ſtaa ved Roret og at øve en mægtig Indflydelſe, ligeſom han var overmaade populær, fordi han altid ſtod ſom en fuldblods Repræſentant for det engelſke Folks Tænkemaade og fremfor alt ſaa hen paa Gammelenglands Fordel; endog hans Modſtander Robert Peel udtalte 1850: „Vi ere ſtolte af ham“, medens han ſelv betegnede ſig ſom „den bedſt bagtalte Statsmand i Europa“. Indadtil ſøgte P. at udſkyde de egentlig politiſke Reformer, men fremmede gjærne alle Slags praktiſke Forbedringer. Han var gift med Lord Melbournes Søſter Amal. Lamb.

Palmeſnudebille, ſ. **Calandra.**

Palmeſynoden (Synodus palmaris) blev ſammenkaldt i Rom 503 af Øſtgoternes Konge Theodorik for at dømme Pave Symmachus for den Blodsudgydelſe, der havde fundet Sted, da han ſatte ſit Valg til Pave igjennem; men den frikjendte ham uden Underſøgelſe, idet der for førſte Gang blev gjort gjældende, at Paven ſom alles Dommer ikke kunne dømmes af nogen.

Palmeſøndag ell. Dominica Palmarum, Søndagen før Paaſke, Mindedag for Jeſu Indtog i Jeruſalem (Matth. XXI, Joh. XII). I den romerſke Kirke lægges der den Dag friſke Grene paa Alteret, hvor de blive indviede og derpaa uddelte blandt de tilſtedeværende.

Palmette, fr. [mĕtt], et allerede i den antike Kunſt forekommende Ornament i Form af lange, ſmalle Blade, en fri Omformning af Palmebladet; ogſaa om en Form for Espaliertræer i Frugthaven, hvis Forgreninger ſkulle ligne Ribbefordelingen i et Blad af en Viftepalme.

Pālmi, Stad i Syditalien ved det tyrrhenſke Hav, 5 M. n. ø. for Meſſina. 11,000 J. Uld- og Silkevæveri.

Palmiēri, Luigi, italienſk Mathematiker og Phyſiker, f. 1807, Prof. i terreſtriſk Phyſik ved Univerſitetet i Napoli, ſiden 1848 Directeur for det meteorologiſke Obſervatorium paa Veſuv, hvis Udbrud han oftere har iagttaget, navnlig 1872 med Livsfare. Sine Obſervationer har han nedlagt i »Annali dell' osservatorio meteorologico Vesuviano« og »Incendio Vesuviano del 26 Aprile 1872«. Han har opfundet et Seismometer, en Anemograph, et Udometer og et Elektrometer til Studiet af den atmoſphæriſke Elektricitet.

Palmitīnſyre, $C_{16}H_{32}O_2$, en Hovedbeſtanddel af de forſkjellige Slags Talg, af Hvalrav, Olivenolje, Palmeolje og mange andre Fedtſtoffer. Bedſt fremſtilles den af Palmeolje. P. kryſtalliſerer i glinſende Skæl og ſmelter ved 62°. Den anvendes iſær til Lys (Margarinlys). **Palmitin**, Palmitinſyrens Glycerinforbindelſe, er den nærmere Beſtanddel af ovennævnte Fedtſtoffer (undt. Hvalrav), hvori Palmitinſyren forekommer.

Palmſtruch, Hans, Stifter af Sveriges førſte Bank, f. 1611 i Riga, d. 1671, hed Vittmacher, inden han 1651 ſammen med ſine to Brødre blev adlet, og var Commisſarius i Handelscollegiet, da han 1656 fik Privilegium paa at ſtifte en Vexel- og Laanebank. Dennes Credit varede dog ikke længe, da den udſtedte Creditivſedler til et betydelig ſtørre Beløb, end dens Metalbeholdning udgjorde. Den blev derfor ophævet 1668, og P., ſom imidlertid var bleven Asſesſor i Handelscollegiet, blev dømt til at erſtatte Tabet. — **Joh. Vilh. P.**, f. 1770, d. 1811, deltog 1789 og 1790 med Udmærkelſe i Søſlagene i Svenſkſund, blev 1796 Ritmeſter, men lagde ſig ſiden efter Landhusholdning og naturhiſtoriſke Studier. Han har gjort ſig bekjendt ſom Tegner og Udgiver af de fortjenſtfulde Værker „Svenſk Botanik" og „Svenſk Zoologi", der fortſattes efter hans Død, men aldrig ere blevne fuldførte.

Palmyra (i de orientalſke Sprog Thadmor, Palmeſtaden), en gammel Stad i den ſyriſke Ørken, oprindelig anlagt af Kong Salomo ſom Hvilepunkt for Karavanerne. Den blomſtrede op under Seleukiderne og nævnes førſte Gang med Navnet P. under Antonius's Krige med Partherne 41 f. Chr. Den blev ødelagt under Trajan, men Hadrian gjenopbyggede den og gav den Navnet Hadrianopolis. C. 212 blev den romerſk Koloni og ſtyredes af en indfødt Høvding Odenathos. Dennes Søn af ſamme Navn underſtøttede Romerne imod den perſiſke Konge Sapor med ſaa ſtort Held, at han 264 blev erkjendt af Galienus og Senatet ſom Konge i P. og Statholder i Orienten (ſ. **Odenathos**). Efter hans Mord 267 antog hans Huſtru Zenobia Navn af Dronning af P., erklærede ſig for uafhængig og grundlagde det ſaakaldte **palmyrēnſke Rige**; hun herſkede over Syrien og Meſopotamien, erobrede Ægypten og en ſtor Del af Lilleaſien, men blev efter et uheldigt Slag ved Emeſa 272 indeſluttet af Kejſer Aurelian i P. og tagen til Fange 278. Da Staden kort efter paa ny gjorde Opſtand, blev den ødelagt af Romerne. Under Diocletian og Juſtinian gjenopbyggedes den paa ny, men ødelagdes til ſidſt af Araberne, og dens Navn forſvandt af Hiſtorien, indtil den 1690 opdagedes af nogle engelſke Kjøbmænd. Der findes endnu pragtfulde Ruiner af den berømte Ørkenſtad, af hvilke iſær maa mærkes Solens Tempel med talrige Søjler og Billedhuggerarbejder fra de tre førſte Aarhundreder efter Chriſti Fødſel. Indſkrifterne ere affattede i en aramæiſk Dialekt.

Palnatōke, en Sagnhelt, ſom i Følge Jomsvikingeſagaen var Høvding i Fyn og opdrog Harald Blaatands Søn Svend Tveſkjæg ſamt grundlagde Jomsborg; men ligeſom denne ſidſte Efterretning er urigtig (ſ. **Jomsborg**), ſaaledes er det uſikkert, naar P. (eller, ſom Saxo kalder ham, Toke) gjøres til Harald Blaatands Banemand.

Palomino de Cāſtro y Velāſco, Antonio [i], ſpanſk Maler og Kunſthiſtoriker, f. 1653 i Bujalance ved Cordova, d. 1725 i Madrid, bekjendt ved et ſtort Antal Malerier dels al fresco, dels Oljemalerier, hvilke ſidſte regnes for de bedſte. Han ſkrev et Værk over Malerkunſten, »Museo Pictorico«, og efter hans Død udkom en Samling Levnedsbeſkrivelſer af ſpanſke Malere, »Vidas de los pintores«, fra hans Haand.

Pālos, Flække i den ſpanſke Prov. Sevilla i Nedre-Andaluſien ved Floden Tinto, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 11 M. v. ſ. v. for Sevilla. Herfra afgik Columbus 3 Aug. 1492 paa den Rejſe, der førte til Amerikas Opdagelſe.

Palpābel, haandgribelig, aabenbar.

Palpatiōn, den Underſøgelſe, ſom Lægen foretager ved en methodiſk Beføling med Haanden. Bryſtkaſſens Bevægelſer, Hjerteſlagets Beſkaffenhed, Tilſtedeværelſen og Beſkaffenheden af Svulſter i Underlivet eller andenſteds oſv. ere Gjenſtand for P.

Pālper (Følere), de leddede Vedhæng, der ere hæftede til de fleſte Inſekters Kjæver og Underlæbe ſamt til mange Krebsdyrs Kindbakker og Kjævefødder, og ſom tjene til at beføle, renſe og overhovedet haandtere Føden, ſkubbe den ind i Munden oſv. Der ſkjelnes imellem Kjæve-, Læbe- og Kindbakkepalper. Forſkjellighederne i deres Form og Bygning have ofte Betydning for den zoologiſke Syſtematik.

Palpitatiōn, Hjertebanken, Hjertets overdrevne eller uregelmæsſige Bevægelſe under forſkjellige ſygelige Tilſtande.

Palsgaard, en Herregaard i Nærheden af Horſens, hvis Hovedfløj, med en Murtykkelſe i Kjælderen paa næſten 4 Alen, ſkal være opført 1412 af Axel Kalf. I det 16de og 17de Aarh. tilhørte den Galter og Roſenkrantzer; 1665 gik den over i Familien Reedtz's Eje, hvor den forblev i over 200 Aar. En af denne Slægt, Gehejmeraad H. C. Reedtz (d. 1857), byggede her et aſtronomiſk Obſervatorium. Nu tilhører Gaarden Prins E. af Schönaich-Corolath.

Paludan, Julius, f. i Allinge 11 Aug. 1843, dimitteret 1862 fra Horſens lærde Skole, ſtuderede Theologi og tog Embedsexamen 1868. Kort efter tiltraadte han en Rejſe til Paris, hvor han i et halvt Aar ſtuderede franſk Sprog og Literatur, og gjennemrejſte derefter Schweiz; et ſenere Gjenbeſøg i Paris udſtraktes til Sydfrankrig, Italien, München og Berlin. Mere og mere ſamlede hans Studier ſig om almindelig Literaturhiſtorie; 1874 udgav han en „Udſigt over den franſke Nationalliteraturs Hiſtorie", og 1878 diſputerede han for Doctorgraden med ſin Afhandling „Om Holbergs Niels Klim med ſærligt Henſyn til fremmede Satirer i Form af opdigtede og vidunderlige Rejſer“, et udførligere behandlet Parti af den literærhiſtoriſke Underſøgelſe i det 1887 udkomne ſtørre Værk „Renaiſſancebevægelſen i Danmarks Literatur“. 1879 foretog P. en længere Rejſe i Sverige og Norge for at ſtudere de lærde Skolers Forhold og udgav 1885 „Det højere Skolevæſen i Danmark, Norge og Sverige“. 1879—84 holdt han ſom Privatdocent Forelæsninger over Literaturhiſtorie og blev ſidſtnævnte Aar midlertidig Docent i danſk Literatur ved Univerſitetet, 1888 Medlem af Undervisningsinſpectionen for de lærde Skoler.

Paludan-Müller, Caſpar Peter, danſk hiſtoriſk Forfatter, f. 25 Jan. 1805 i Kjerteminde, hvor hans Fader, den ſenere Biſkop i Aarhus Jens P.-M., den Gang var Sognepræſt, blev Student fra Odenſe Kathedralſkole 1822 og 1827 theol. Cand., 1829 Adjunct og 1843 Overlærer ved den nævnte Skole, diſputerede 1840 for den philoſoph. Doctorgrad, fik 1852 Titel af Profesſor, blev n. A. udnævnt til Rector ved Nykjøbing Kathedralſkole og 1872 Prof. i Hiſtorie (Rostgardianus) ved Univerſitetet, i hvilken Stilling han døde 1 Juni 1882. De meſt bekjendte af hans Skrifter ere: „Jens Anderſen Beldenak“ (2den Udg. 1837), „Cola de Rienzo“ (1838), „Underſøgelſe om Macchiavelli ſom Skribent“ (1839), »Observationes criticæ de foedere inter Daniam, Sveciam et Norvegiam auspiciis Margaretæ reginæ icto« (1840, Disp.), „Grevens Fejde“ (2 Bd., 1853—54), „De førſte Konger af den oldenborgſke Slægt“ (1874). Til disſe ſlutter ſig en Række Afhandlinger i Skoleprogrammer og Tidsſkrifter, omhandlende meget forſkjellige Æmner, ſærlig af den danſke Hiſtorie, og overvejende af kritiſk Art. I dem alle viſer han ſig ſom den fremragende Kritiker og grundige Forſker, alle røbe de ved deres Valg, ved deres driſtige Tanker og kraftig farvede Stil en overlegen og ejendommelig Forfatterperſonlighed. Man kan indvende, at hans Kritik ikke altid er fri for Enſidighed og at hans Originalitet undertiden udarter til en vis Modſigelſeslyſt og Forkjærlighed for Paradoxer; men desuagtet hævder han ſin Plads ſom en af de allerbetydeligſte danſke Hiſtorikere. — Hans Søn, Jens P.-M., f. 1836 i Odenſe, blev Student fra Nykjøbing Skole 1855 og theologiſk Candidat 1862. Det følgende Aar fik han Univerſitetets Guldmedaille for Beſvarelſen af dets hiſtoriſke Prisopgave „Gullands Forhold til Danmark og Sverige i det 14de, 15de og 16de Aarh.“ (udg. efter hans Død af Faderen 1865). Hans Studier afbrødes af Krigen 1864, i hvilken han deltog ſom menig Soldat ved 1ſte Regiment. Han faldt 6 Febr. i den blodige Kamp ved Sankelmark. — Førſtnævntes Broder, Frederik P.-M., f. 7 Febr. 1809 i Kjerteminde og dimitteret fra Odenſe Kathedralſkole 1828 — det i vor Literatur berømte Aar, da man ſpøgende talte „4 ſtore og 12 ſmaa Poeter“ blandt de til Univerſitetet ankomne Studenter. Til de 12 ſmaa henregnedes P.-M., der et Par Aar efter concurrerede til den af Selſkabet for de ſkjønne Videnſkaber udſatte Pris for de 4 bedſte fædrelandſke Romancer; Priſen tilkjendtes ingen af de væddeſtridende, men P.-M.s og hans Medbejler H. P. Holſts Digte fremhævedes med Ros. S. A. (1832) ſom disſe 4, navnlig fra Formens Side ſkjønne Digte udkom i Trykken, vakte han med det romantiſke Skueſpil „Kjærlighed ved Hoffet“ en Opmærkſomhed, der det følgende Aar yderligere voxede, da det af alle beundrede Digt „Danſerinden“ udkom, et aandfuldt Arbejde, der i en fra Byrons poetiſke Fortællinger laant Form omkring en ſimpel og let Handling ſlynger en Række yndefulde Arabesker, ſnart muntert ſpøgende, ſnart pathetiſk bevægede. Med „Amor og Pſyche“ betraadte P.-M. n. A. den mythologiſke Digtnings Omraade og viſte ſig her ſom en endnu ſtørre Meſter i Formens Behandling end i de foregaaende Arbejder; det antike Æmne fremtræder her i en romantiſk Form, der forſtaar at lokke en uanet Mængde Motiver og Situationer ud af det oprindelig hos den romerſke Forfatter Apuleius i faa og ſimple Træk fortalte Sagn. Efter 1835 at have taget juridiſk Embedsexamen udgav han den poetiſke Fortælling „Zuleimas Flugt“ og de phantaſtiſke Skueſpil „Æventyr i Skoven“ og „Alf og Roſe“, der efterfulgtes af et ved en ugunſtig Anmeldelſe af disſe Arbejder fremkaldt polemiſk Digt, „Trochæer og Jamber“. Ogſaa paa anden Maade tog Digteren Revanche for dette i det hele mindre betydelige førſte Bind „Poeſier“ ved i andet Bind foruden det romantiſke Skueſpil „Fyrſte og Page“ at levere de fortræffelige poetiſke Fortællinger „Beatrice“, „Veſtalinden“ og „Slaven“. 1838 tiltraadte P.-M. en Udenlandsrejſe til Syden og opholdt ſig navnlig i længere Tid i Rom. Efter Tilbagekomſten udgav han 1841 det dramatiſke Digt „Venus“ ſamt førſte Del af ſit Livs Hovedarbejde, „Adam Homo“, hvis anden Del udkom 1848. Dette berømte Digt, der mærkelig nok fremkom ſamtidig med J. L. Heibergs „En Sjæl efter Døden“, er ligeſom dette et af vor Literaturs monumentale Værker, en af de Aandsfrembringelſer, der angive Maaleſtokken for Aarhundredets aandelige Udviklingstrin. Ligeſom Heibergs ovennævnte Digt er det Idealitetens Dom over Hverdagstilværelſen, der her udtales, nedkaldt over den typiſke „Adam Homos“ Hoved derved, at Digteren objectivt ſkildrer os Menneſkets Livsvandring Trin for Trin fremad mod borgerlig Hæder og Anſeelſe, men ſamtidig mere og mere miſtende det idealt menneſkelige, ſom Livet ſkulde bringe til rigere Udfoldelſe. Under Udarbejdelſen af dette ogſaa fra Formens Side meſterlige og i Omfang meget betydelige Digt ſkrev P.-M. endnu et Par mythologiſke Digtninger, „Tithon“ og „Dryadens Bryllup“, men vendte ſig ellers efter Afſlutningen af „Adam Homo“ mod en ny Retning, der i Modſætning til hans Ungdoms rent æſthetiſke Digtning og hans Manddoms mod et ethiſk Maal ſigtende Hovedarbejde kan betegnes ſom en religiøs-ſpeculativ Poeſi. „Luftſkipperen og Atheiſten“ (1852) giver allerede et Vink herom, og i de ſkjønne og aandfulde Digte „Kalanus“, „Paradiſet“, „Abels Død“, „Kain eller Vredens Barn“, „Ahaſverus“ og „Benedict fra Nurſia og hans Amme“

er Retningen fuldt udtalt og en hel ny Kreds af dybſindige og poetiſk behandlede Ideer dragen ind i vor Literatur. Den lille Fortælling „Ungdomskilden“ antyder ved ſin Proſaform en ny, næſten aſketiſk Reſignation i Forhold til den æſthetiſke Skjønhedsvirkning, ſom P.-M. fremfor nogen anden danſk Digter formaar at frembringe ved ſin Verskunſt. I det efterfølgende voluminøſe Arbejde, Romanen „Ivar Lykkes Hiſtorie“, er Proſaformen bibeholdt, men Digteren betræder atter her ſom i „Adam Homo“ Realitetens og Nationalitetens Jordbund i denne Skildring af Livet i Danmark i Frederik VI.s ſidſte Regeringsaar og den derpaa følgende Brydningstid, idet han i Hovedperſonen ſøger at give en Perſonification af det danſke Folks ideelle Sider. Efter at „Kjærlighed ved Hoffet“ paa ny var blevet opført paa det kongel. Theater, anſporede dette P.-M. til atter at optræde i den for ham ſaa ſjældne Egenſkab af ſceniſk Forfatter, og han ſkrev det 1874 paa det nye Nationaltheater opførte Skueſpil „Tiderne ſkifte“. Ved Juletid ſ. A. udkom det lille formſkjønne Digt „Adonis“, hvor Digteren atter vender tilbage til ſin Ungdomspoeſis mythologiſke Æmnekreds. Han døde 28 Dec. 1876. P.-M. er en af dette Aarhundredes allerbetydeligſte danſke Forfattere, baade hvad hans Ideers Fylde, Behandlingens Dybde og Fremſtillingens formelle Skjønhed angaar. En høj ſædelig Alvor, en maaſke noget for enſom Naturs udviklede Reflexionsevne og en gjennemſigtig Formklarhed ere fremtrædende Momenter ved hans Digtning. — P.-M. var 1838 bleven gift med den ſyv Aar ældre Charite Borch, der baade havde en Del Indflydelſe paa hans Tankelivs Retning og ſom Forfatterinde af to Rækker „Religiøſe Studier“ (1868 og 1875) har ydet ſit ſelvſtændige Bidrag til vor opbyggelige Literatur. — **Jens P.-M.**, C. og F. P.-M.s yngſte Broder, f. 8 Febr. 1813 i Kjerteminde, blev Student fra Odenſe Kathedralſkole 1831, theol. Cand. 1837 og ſ. A. Adjunct ved Sorø Akademi. 1847 blev han udnævnt til Præſt, og ſiden den Tid beklædte han forſkjellige Embeder ſom Præſt og Provſt; 1874 blev han Præſt i Sneſere i Sjælland, men tog ſin Afſked fra denne Stilling 1888. Ved Univerſitetets Firehundredaarsfeſt 1879 blev han Æresdoctor i Theologien. Han har navnlig i ſin ældre Alder udfoldet en betydelig Virkſomhed ſom theol. Forfatter, og hans Skrifter „Om Guds Ord“ (1869), „Evangeliſk Præſtegjerning“ (1870), „Skriften og Overleveringen“ (1871) have vundet megen Indgang, navnlig hos den yngre Slægt af Theologer. I Striden imellem Grundtvigs Tilhængere og Modſtandere indtager han en mæglende Stilling, idet han er enig med Grundtvig i dennes ſtærke Hævdelſe af Sacramenternes Betydning, men uenig med ham om Troſordets Oprindelſe og om Skriftens Stilling i Kirken. Hans Skrifter bære Vidnesbyrd om en mild chriſtelig Perſonlighed og megen Livserfaring ſom Præſt og Sjæleſørger.

Pālus Mæōtis, det gamle Navn paa det aſovſke Hav; lat. palus bet. Sump.

Palæographi (gr. *πάλαι*, fordum, *γράφειν*, ſkrive) kaldes den Videnſkab, der lærer at udtyde gamle Haandſkrifter og andre ſkriftlige Mindesmærker og beſtemme deres Tid ved Prøvelſe af deres ydre Form, deres Skrift og Materiale.

Palæolōger, den ſidſte græſke Keiſerſlægt; ſ. **Græſke Keiſerdømme.**

Palæontologi, Læren om Forſteningerne (Forverdenens Organismer). Den Del deraf, der behandler Dyrelevningerne i Jordlagene, kaldes **Palæozoologi**, den, der behandler Plantelevningerne, **Palæophytologi.**

Palæothērium, uddød Pattedyrſlægt af Tapirfamilien, der navnlig afveg fra de nulevende Tapirer ved at have 3 Tæer ſaa vel paa Forfødderne ſom paa Bagfødderne, af hvilke 3 Tæer dog kun den midterſte var ſaa ſtor, at den berørte Jorden; de andre vare kun Bitæer. P.-Arterne — der ſkulle have været af meget forſkjellig Størrelſe, de ſtørſte ſom Heſten, de mindſte ſom Haren — tilhørte de ældre tertiære Jordlag og have ſærlig været Gjenſtand for Cuviers berømte Arbejde over de foſſile Knogler.

Palæotyper, de ældſte trykte Skrifter.

Palæozōiſke Dannelſer betegner i Geognoſien de ældſte forſteningsførende Formationer, beſtaaende af mægtige Lag af Sandſten, Skifere og Kalkſten. Hertil henregnes den cambriſke, ſiluriſke og devoniſke Formation, Kulformationen og den permiſke Formation. Overalt viſe de en mærkelig Overensſtemmelſe i Henſeende baade til de deri forekommende Dyreforſteninger (f. Ex. Silurformationens Trilobiter, Blækſprutter og Graptolither) og Planteforſteninger (Kulformationens Sporeplanter), ſom tyder paa, at Havet i den p. Tid har haft en ſtørre Udbredelſe og Klimaet været meget mere ensformigt, varmere og fugtigere end i ſenere Jordperioder.

Palæſtina (gr. *Παλαιστίνη*, d. e. Philiſterland), ogſaa det forjættede, det hellige Land, Bibelens Canaan, hos Romerne Judæa i videre Bet., Jødeland, den ſydlige Del af Syrien langs Middelhavet imellem dette og det øſtlige Bjærgland, hvor Grænſen var ubeſtemt; mod N. betegnede Staden Dan ved Foden af Antilibanon, mod S. Beerſeba Grænſen af den veſtlige Del, medens Landet ø. for Jordan ſtrakte ſig mod N. til Bjærget Hermon, mod S. til Floden Arnon. Fladeindholdet anſlaas til henv. 500 □ M.; men ved Erobringer, f. Ex. under David og Salomo, udvidedes det jødiſke Rige ſtundum betydelig ud over disſe Grænſer. P. er et Bjærgland; Bjærgene ligge i Terrasſer og afvexle med Dale og enkelte Sletter; de naa ingenſteds nogen betydelig Højde (ikke over 3,000 F.), men falde ſtejlt af mod Jordan og det døde Hav. Midt igjennem Landet, ſom derved deles i to Dele, gaar en ved ſin Dybde mærkelig Indſænkning, El-Ghor; den begynder nær ved Akababugten, den øſtlige Arm af det røde Hav, gaar derpaa ſom en i det hele frugtbar (iſær i Sletten ved Jericho mellem denne Stad og det døde Hav), af Floden Jordan gjennemſtrømmet Dal mod N., indeholdende Søerne Genneſareth, nu Tabarijeh, og det døde Hav, og ſænker ſig hurtig ſaaledes, at den førſte af disſe ligger 617, den anden endog 1,250 F. under Havets Overflade; den fortſættes derpaa ind i Syrien (Cøleſyrien). Foruden Jordanſletten har P. to andre Sletter, Philiſternes Land eller det ſydlige Kyſtland indtil Bjærget Carmel og Sletten Jesreel n. for Carmel, nord for hvilken Galilæas Bjærgland hæver ſig. Landet ø. for Jordan kaldes ofte med et fælles Navn Gilead. En Naturmærkværdighed er det døde Hav i den Egn, hvor efter 1 Moſeb. fordum Sodoma og Gomorrha laa, omgivne af vilde og nøgne Bjærge; Søens Navn betegner Naturens Uddøen rundt omkring den; Jordbeg vælder frem fra flere Steder paa Øſtſiden og ſvømmer paa Vandets Overflade. Klimaet i P. er varmt; Vinteren bringer megen Regn; Sommeren er tør. Landet frembringer ſydeuropæiſke Væxter (Korn, Vin, Olje, Frugter oſv.), men er nu overordentlig forſømt og ſlet dyrket, hvorimod i Oldtiden dets naturlige Rigdom benyttedes langt anderledes; ogſaa Kvægavl, Biavl og Fiſkeri vare fordum vigtige Erhvervskilder. Paa Chriſti Tid anſlaar man Befolkningen til 3 Mill.; nu kan man næppe regne over 400,000. — P. var oprindelig beboet af Canaaniter og andre ſemitiſke Stammer, Amoriter, Ammoniter, Moabiter og Philiſtere. Omtr. 1500 f. Chr. indvandrede Hebræerne ell. Israeliterne fra Ægypten og indtog under Josva Landet, ſom deltes i 13 Landſkaber mellem Israels Stammer. Deres Rige naaede ſin Blomſtring under David og Salomo, men deltes 975 i tvende, af hvilke Israels Rige omſtyrtedes 722 af Asſyrerne og Juda Rige 588 af Babylonierne. 536 kom P. under Perſerne (hørte til Satrapiet Syrien), 333 under Alexander d. ſtore og 301 til det ſyriſke Rige, men var længe et Stridsæble imellem dette og Ægypten. Jøderne førte under disſe ſkiftende Overherrer en mere eller mindre ſelvſtændig Tilværelſe, vandt under Makkabæerne næſten Uafhængighed, men kom 63 f. Chr. under Romernes Indflydelſe. Paa Chriſti Tid var P. delt i flere Landſkaber: Judæa, Samaria og Galilæa veſt for Jordan, Peræa ell. Gilead øſt for Floden med de dertil knyttede Gaulonitis, Auranitis, Ituræa og Batanæa. For det øſtromerſke Rige gik P. tabt 636 og kom under Kalifatet; 1099 oprettedes det chriſtne Kongerige Jeruſalem indtil 1187, og P. hørte derefter under Ægypten, indtil det 1517 indtoges af Tyrkerne. Dets Tilſtand er nu højſt ſørgelig: de tyrkiſke Embedsmænd udſuge Beboerne, og røverſke Araberes Plyndringer gjøre alt uſikkert, ſaa at Agerdyrkning og Kvægavl beſtandig gaa tilbage og den ene Landſtrækning efter den anden bliver øde. Befolkningen er en Blanding af Jøder, Arabere, Tyrker, Turkomaner, Armeniere o. fl. De chriſtnes Antal er ikke ſtort; det 1841 fra England og Preusſen ſtiftede Biſpedømme i Jeruſalem ſtræber i de ſenere Aar at udbrede Proteſtantismen i P. I adminiſtrativ Henſeende er P. en Del af Paſchaliket Damaſk.

Palǣſtra kaldtes hos Grækerne en Anſtalt, i hvilken der underviſtes i de forſkjellige Legemsøvelſer (jvfr. **Gymnaſium**). **Palæſtrik**, Fægte- ell. Brydekunſt, ogſaa Gymnaſtik.

Paméla, ſ. **Fitzgerald**.

Pamiers [miē], Stad i det franſke Dep. Ariège ved Floden Ariège, 2 M. n. for Foix. 9,000 I. Biſpeſæde med gammelt Slot. Kvæghandel.

Pamir, et kun lidet bekjendt Højland i Centralaſien, der forbinder Thian-Schan Bjærgene med Himalaja, ligger mellem 37° og 40° n. Br. Ligeſom de tilgrænſende Bjærglande danner det i Hovedſagen en Højſteppe, gjennemſkaaren af Bjærgrygge, der naa op i Sneregionen, og indeholder flere Søer, af hvilke den betydeligſte er Karakul, ſ. for Trans-Alai Kjæden, i 12,400 F.s Højde. Paa Højlandets Øſtrand, der viſtnok naar op over 12,000 F., ligge de højeſte Punkter i Kyſyl-Jart Kjæden; Tagarma er over 24,000 F. Steppen gjennemſtrømmes af flere Vandløb, der for det meſte flyde til Amu Darja. Flere Karavanveje føre her igjennem og have allerede været benyttede i Oldtiden.

Pāmpas kaldes ofte med et fælles Navn hele det ſtore Sletteland, der i Argentina i Sydamerika udſtrækker ſig fra La Platafloden mod V. til Foden af Andeskjæden mellem 33° og 40° ſ. Br. I Almindelighed forſtaar man derunder dog nærmeſt den øſtlige Del, der er et Græs- og Sumpland med høje Siv- og Rørvæxter og befolket med uhyre Hjorder af europæiſk Hornkvæg, der tidligere levede her i forvildet Tilſtand, men nu for en ſtor Del er ſamlet i ſtørre eller mindre Eſtanciaer, og til hvis Forædling der i de ſenere Aar er indført en Mængde Tyre, iſær fra England. Længer mod V. hæver Sletten ſig til c. 2,000 F.s Højde og har en ſtærkt ſaltholdig Jordbund med Saltſøer og Rørſumpe; dens Græsvæxt er ikke jævn, men fremtræder ſom Tuer. Nærmeſt Andesbjærgene er Jordbunden ſandet eller vulkanſk. Her er ingen udſtrakte Græsgange, men Landet egner ſig vel til Agerdyrkning, hvor der haves tilſtrækkeligt Vand. Her er langs Andesbjærgenes Fod en Række til Dels temmelig ſtore Søer uden Afløb, der optage de ad Bjærgkjædens øſtlige Skraaning nedſtrømmende Vande.

Pampashare (Dolichotis) er en højbenet og langøret, haleløs Gnaverform af Caviernes (Marſvinenes) Familie, ſom bebor Pampas og det nordlige Patagonien.

Pamphilius, det vigtigſte Kort i det gamle Spil „Lanter“ (ſ. d. A.); en Lykkens P., En, der ſtadig begunſtiges af Lykken.

Pāmphilos, Elev af Eupompos, Apelles's Lærer, Maler fra Amphipolis, Stifter af Skolen i Sikyon paa Peloponnes imell. 97de og 107de Olympiade (c. 360 f. Chr.), var en Mand af grundig Videnſkabelighed og lagde iſær Vægt paa kunſtneriſk Forſtaaelſe og Nøjagtighed i Tegning; han forlangte af ſine Elever, at de ſkulde ſtaa 10 Aar i Lære hos ham og derfor betale en Talent. — En Ædelſtensſkærer af ſamme Navn ſkar en berømt Amethyſt, ſom bevares i Muſeet i Louvre og foreſtiller Achilleus ſpillende paa en Lyre, ſiddende paa en Klippe.

Pāmphilus, Presbyter i Cæſarea, d. 309 ſom Martyr, Diſcipel af Origenes, ſtiftede en theologiſk Skole i Cæſarea og grundlagde det i Oldtiden berømte Bibliothek der. Hans yngre Ven, Kirkehiſtorikeren Euſebius, kaldtes paa

Grund af ſit ſønlige Venſkabsforhold til ham C. Pamphili.

Pamphlēt, Smædeſkrift.

Pamphylien kaldtes i Oldtiden det ſmalle, lave Kyſtland i Lilleaſien mellem Kilikien og Lykien. Det hørte førſt til det perſiſke Rige, ſenere til det ſyriſke Rige og hævede ſig til ikke ringe Betydning. 78 f. Chr. kom det under romerſk Herredømme og beſtyredes ſom romerſk Provins førſt ſammen med Kilikien, ſenere ſammen med Lykien.

Pāmplicoſund, ſ. **Carolina, Nord-**.

Pamplōna, 1) befæſtet Hovedſtad i den ſpanſke Prov. Navarra paa en Højſlette ved Foden af Pyrenæerne, 3 M. fra den franſke Grænſe, med 26,000 I. og mange ſmukke Bygninger. Biſpeſæde. 2) Stad i Staten Santandér i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika, 45 M. n. n. ø. for Bogotá. 6,000 I. Biſpeſæde. Bjærgværksdrift paa Guld og Sølv.

Pāmpus, et Stræde i Nordholland, der fører n. om Amſterdam fra Zuider-Søen til Bugten Het Y.

Pampūsſer, Tøfler, ſ. **Babouches**.

Pan (gr. *Πάν*), Søn af Zeus ell. Hermes, en arkadiſk Localgud, der fremſtilles med Horn, Bukkeſkjæg, Hale og Bukkefødder; han var Skov- og Hyrdegud, og hans Dyrkelſe vandt vid Udbredelſe. Ham tilſkrives Opfindelſen af Hyrdefløjten (ſ. **Pansfløjte**); ſom Skovens hemmelighedsfulde Guddom indjager han en ſtærk, ubevidſt Skræk (**panisk Skræk**). Senere opfattedes han ved en Forvexling med gr. *πᾶν* (d. e. alt) ſom Symbol paa Verdensaltet og hans Fløjtes Toner ſom Sphærernes Harmoni. Romerne identificerede ham med deres Faunus.

Panacēa (gr. *Πανάκεια*), Helbredelſens Gudinde, anſaas for en Datter af Aſklepios. Hendes Navn tillagde man da ſaadanne Midler, ſom antoges at have Evne til at helbrede alle Sygdomme. Et ſaadant Univerſallægemiddel blev ivrig efterſøgt ſammen med de viſes Sten og til Dels betragtet ſom ensbetydende med denne. I Tidernes Løb ere mange forſkjellige Arcana udgivne for at være Univerſallægemidler, men ſelvfølgelig er et ſaadants Exiſtens en Umulighed. S. **Chemi**.

Panaché, fr. [ſchē], af panache, Hjælm- ell. Fjerbuſk, bet. ſtribet; Isbudding og andre Retter af forſkjellig Farve. **Panacherede** [ſchē] kalder man ſaadanne Planteblade, i hvilke Chlorophyllet delvis mangler, og der ſom Følge deraf ere blevne rød- eller hvidplettede, ſtribede eller marmorerede. P. Blade ere altſaa ofte Tegn paa en Sygelighed hos Planten, men denne Egenſkab har gjort ſaadanne Varieteter anvendelige paa forſkjellige Maader i det decorative Gartneri.

Panāgia (egtl. *παναγία*, gr., d. e. „den helt og holdent hellige"), et Tilnavn for Jomfru Maria, bruges ſenere i den græſke Kirke ogſaa ſom Navn paa det indviede Brød. I græſke Kloſtre ſtillede man ved viſſe Lejligheder et trekantet Stykke indviet Brød tillige med et Bæger Vin foran Marias Billede; det blev under beſtemte Paakaldelſer tilrøget med Røgelſekarret, løftet i Vejret, delt og nydt af Brødrene. Denne Ceremoni (*παναγίας ὕψωσις*, P.s Opløftelſe) fandt Sted før Foretagender, der udkrævede ſærlig Beſkyttelſe. **Panagiārium**, Karret, hvori P. opbevares.

Panal [nāll], ældre franſk Kornmaal i Marſeille, lig 1,15 danſke Skjæpper.

Panamá, Hovedſtad i Staten P. (ell. Iſtmo) i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika paa Sydſiden af **Panamá-Tangen**, der danner Forbindelſen mellem Syd- og Mellemamerika, ved den efter Staden opkaldte Bugt af det ſtore Ocean. 20,000 I. Biſpeſæde med ſtor Kathedralkirke og anſeligt Raadhus. Fra P. er en 10 M. lang Jærnbane over Tangen til Aſpinwall ved det caribiſke Hav. Livlig Dampſkibsforbindelſe med Californien, der ſiden Aabningen af den ſtore Stillehavsjærnbane er i Aftagende. Naar den ſiden 1884 efter Tilſkyndelſe af Leſſeps, Suez-Kanalens Grundlægger, og under hans Ledelſe paabegyndte Kanal (der i det væſentlige følger Jærnbanen fra Aſpinwall til P.) over Panamá-Tangen efter Planen bliver fuldført 1890, antager man dog, at Trafiken atter vil tage et ſtort Opſving.

Panāro, Biflod til Po fra højre Side.

Panathenǣer, Feſter, der i Athen fejredes til Ære for Stadens Skytsgudinde Athene; de vare tillige Erindringsfeſter om Folkets Forening til en Helhed. De ſmaa holdtes hvert Aar, de ſtore hvert fjerde. Glanspunktet ved de ſidſte var det ſtore Optog af alle Athenienſerne, der drog op paa Akropolis for at bringe den med indvirkede Billeder ſmykkede Klædning til Gudindens gamle Træbillede. Denne Klædning blev i alt Fald ſenere udſpændt ſom Sejl paa et med Ruller forſynet Skib, der blev trukket med i Optoget. Af dette Optog have vi en overordentlig ſkjøn, naturligvis idealiſeret Fremſtilling i Parthenonsfriſen. Under Navnet „**Panathenāikos**" have vi en Lovtale af Iſokrates over Athen.

Panay [nāi], ſ. **Biſayas**.

Panckoucke, Charl. Joſ. [pangkūhk], franſk Boghandler, f. 1736 i Lille, blev 1764 Boghandler i Paris og efterhaanden en betydelig Forlægger. Han overtog »Mercure de France« og ſkaffede det en ſtor Udbredelſe, forlagde Buffons og Voltaires Værker (Beaumarchais's Udgave), »Encyclopédie méthodique« (1782 ff., ſluttet 1832, i alt 166 Bd.) og en ſtor franſk Ordbog, ſamt grundlagde 1789 »Moniteur«, der endnu er i Slægtens Eje. D. 1798. — Hans Søn, **Charl. Louis Fr. P.**, f. 1780, d. 1844, fortſatte Faderens Forretning og forlagde bl. a. »Expédition des Français en Égypte« (26 Bd., 1820—30) og »Bibliothèque latin-franç.«, d. e. latinſke Forfattere, udg. med franſk Overſættelſe (178 Bd., 1825—39; 2den Række 33 Bd., 1842—50). P. ſelv gav en værdifuld Overſættelſe af Tacitus.

Pancrātius, flere Helgener i den romerſke Kirke. Den meſt bekjendte, en ung Romer, ſom i ſit 14de Aar blev halshugget under Diocletian, antages at ſtraffe Menedere, ſom enten blive affindige eller ſtyrte døde til Jorden, naar de føres til hans Grav. Hans Mindedag er 12 Maj.

Pāncreas, ſ. **Bugſpytkjertel** und. **Bug**.

Pancſova [pāntſchova], Stad i Ungarn ved Floden Temes i Nærheden af dens Udløb i Donau, 2 M. ø. til n. for Belgrad. 17,000 I.

Silkeavl. Betydelig Handel med Korn, Kvæg og Tømmer.

Pandānus, Skruepalme, et i Troperne temmelig udbredt Træ af en til de enkimbladede Planter henhørende Familie, har gaffelformig delte Grene og ſmalle, ſkarpt tandede Blade, men udmærker ſig navnlig ved fra den nedre Del af ſin Stamme eller fra Grenene at udſende Luftrødder, der ſøge ſkraat ned mod Jorden og efterhaanden opnaa ſaa betydelig Mægtighed, at de gjøre den Del af Stammen, der befinder ſig neden for dem, overflødig; denne kan derfor efterhaanden dø bort, ſaa at Træet til ſidſt kommer til at hvile alene paa ſine Luftrødder.

Pandatāria, italienſk Ø i Middelhavet ved Campaniens Kyſt, der af Romerne brugtes ſom Forviſningsſted; nu Vendotena.

Pande. En liggende Axel, ſom ikke er meget lille, underſtøttes næſten altid ved Tapperne af Bronze-P., en øvre og nedre, der høre ſammen og danne en ſlakt Bøsning; indvendig ere P. halvcylindriſke, udvendig facetterede og forſynede med Krave for ikke at forrykkes i Pandelejet, der indeholder Skruer til at klemme P. ſammen, efterhaanden ſom de ſlides. **Pandehammer**, ſ. **Vandhammer**.

Pandĕkterne (af gr. *πᾶν* og *δέχεσθαι*, fordi Værket ſkulde optage alt, ſom var brugbart i de gamle Juriſters Skrifter); ſ. **Digeſterne**.

Pandemī, en endemiſk Sygdom, ſom udbreder ſig over hele Folkeſlag.

Pandēmos, ſ. **Aphrodite**.

Pandharpūr ell. **Punderpur**, Stad i Præſidentſkabet Bombay i det engelſke Forindien ved Floden Bhima, 40 M. ſ. ø. for Bombay. 20,000 J. Den er en af Indiens ſmukkeſte Stæder med lige og brede, godt brolagte Gader og mange Stenbygninger, ſamt et ſtærkt beſøgt hinduiſk Valfartstempel.

Pāndit, brahmanſk Lærd.

Pandōra var efter det græſke Sagn den førſte Kvinde paa Jorden. Til Straf for, at Prometheus havde røvet Ilden fra Zeus, dannede Hephæſtos Kvinden til Mændenes Fordærvelſe, og alle Guderne udſtyrede hende med alle Slags Gaver (deraf Navnet) og desuden med en Æſke, i hvilken alle Haande Ulykker for Menneſkene vare indeſluttede. Derpaa blev P. ſendt til Epimetheus, og det var forbi med Menneſkenes Lykke, da P. aabnede Æſken; paa dens Bund blev kun Haabet tilbage. Derfor bruges „P.s Æſke“ ſom en almindelig Betegnelſe for Kilden til alt ondt.

Pandſchāb (d. e. de 5 Floders Land) udgjør den nordveſtlige Del af det engelſke Præſidentſkab Bengalen i Forindien. 5,016 □ M. med 19 Mill. J. (1881). Landet har en trekantet Form, mod N. begrænſet af Himalaja-Bjærgene, mod V. ved Soleimans-Bjærgene adſkilt fra Afghaniſtan. Floden Indus (ſ. d. A.) gjennemſtrømmer dets veſtlige Del med Retning fra N. til S. Den nordlige Del, der optages af Himalajas Udløbere, er et frugtbart, vel vandet og ſtærkt befolket Land; af Slettelandet ere derimod kun Strækningerne langs Floderne ſkikkede til Dyrkning, medens Landet imellem dem dels er et tyndt befolket Steppeland, dels Ørken. Hovedmasſen af Befolkningen er Hinduer, der efter Religionsbekjendelſen ere Brahmaner, Muhammedanere eller Sikher. Veſt for Indus bo muhammedanſke Afghaner. Hovedſtad Lahore. — 1849 blev P. efter en Krig med Djulep Sind indtaget af Engelſkmændene, hvorpaa dets Forhold omdannedes under J. Lawrences ypperlige Styrelſe. Under Oprøret 1857 var P. en af de vigtigſte Støtter for det engelſke Herredømme. Store Vandlednings- og Jærnbanearbejder ere ſiden blevne udførte.

Pandſchnād, Biflod til Indus i Forindien, dannes af de 5 Floder Dſchihlam (Hydaspes), Tſchinab (Acesinus), Ravi (Hydraotes) med Satladſch ell. Gara (Hesudrus) og dens Biflod Bedſcha (Hyphasis). Disſe Floder udſpringe paa Sydſiden af Himalaja med Undtagelſe af Satladſch, der har ſit Udſpring i det ſydlige Tibet fra en 15,000 F. højt liggende Sø.

Pandūr var Benævn. paa en Soldat i en nu inddraget uregelmæsſig ungarſk Milits til Fods, efter en Landsby P. i Nedreungarn.

Pandæmōnion, gr., et alle Dæmoner indviet Tempel (i Lighed med Pantheon); ogſaa de onde Aanders Samfund, Satans Rige.

Panegyrik, Lovtale; **Panegyriſt**, Lovpriſer, Beundrer.

Pangāni, Søſtad i Sanſibar i Øſtafrika under 5° 30′ ſ. Br., med betydelig Handel.

Pangermanisme har man kaldt Ønſket om at knytte en nøjere Forbindelſe mellem de germanſke Folkeſlag ſom Modvægt mod Panſlavismen. Ligeledes har man brugt **Panlatinisme** for at betegne Tanken om en lignende Enhed mellem de romanſke Folkeſlag.

Panik (af Pan), en pludſelig udbrydende, almindelig Skræk, bruges navnlig i Handels- og Børsſproget om den ved pludſelige Rygter af mer eller mindre troværdig Beſkaffenhed fremkaldte Mistillid til Pengeinſtituter eller Forretningsmænd, ved hvis befrygtede Inſolvens en ſtor Mængde Perſoner vilde lide Tab. **Paniſk Skræk** (ſ. **Pan**), oprindelig den Skræk, ſom undertiden kan overkomme Menneſker i Skovens Enſomhed; nu betegner det almindelig, meſt ugrundet Forſkrækkelſe, iſær i Krigstilfælde.

Pānin, Nikita, Grev, rusſiſk Statsmand, f. 1718, blev 1747 Afſending i Kjøbenhavn og 1749 i Stockholm indtil 1759, fik 1760 ſom Overhofmeſter Ledelſen af Storfyrſt Pauls Opdragelſe og var 1763 meget virkſom ved Katharina II.s Ophøjelſe, idet han overtalte Peter III til Tronfraſigelſen. P. var derefter Udenrigsminiſter indtil 1781, ſluttede 1764 Forbundet med Preusſen imod Polen og 1767—73 Aftalerne med Danmark. 1767 blev han ophøjet til Greve; d. 1783. — Hans Broder, **Peter P.**, f. 1721, udmærkede ſig i Syvaarsaarskrigen og i Krigen med Tyrkerne 1770, da han indtog Bender, undertvang 1775 Pugatſchevs Oprør og døde 1789 ſom General. — Hans Sønneſøn, **Victor P.**, f. 1800, var en Tid lang Diplomat i Grækenland og 1840—62 Juſtitsminiſter, blev 1860 Formand for Commisſionen om Livegenſkabets Ophævelſe og

1864—67 Directeur for Lovgivnings-Cancelliet; han hørte til Alexander II.s conſervative Raadgivere. D. 1874.

Pānini, udmærket indiſk Grammatiker c. 330 f. Chr.; ſ. **Sanſkrit**.

Panipat, Stad i Nordveſtprovinſernes Gouvernem. i det engelſke Forindien i en frugtbar og fortrinlig dyrket Egn, 15 M. n. for Delhi, med 25,000 J., er hiſtoriſk mærkelig ved Babers ſejerrige Slag 1526, der førte til Delhis Indtagelſe og Grundlæggelſen af Stormogulens Rige i Forindien, og ved Afghanerfyrſten Achmed Shahs Sejer over Mahratterne 1761, hvorved disſes Magt knækkedes.

Pānis, lat., Brød. **P. et Circēnses**, Brød og Skueſpil ell. offentlige Forlyſtelſer, en Fordring i det gamle Rom, ſom Magthaverne maatte tilfredsſtille for at vedligeholde Roligheden. **Panisbrev** (Brødbrev), i den katholſke Kirke en Anvisning paa et gejſtligt Inſtitut, hvorved dette forpligtes til at yde en beſtemt Perſon (**Paniſt**) det fornødne til Livets Ophold. Retten til at udſtede P. tilkom Landsherren og blev navnlig udøvet i Tyſkland, men er ſiden det tyſke Riges Opløsning 1806 gaaet af Brug.

Panizzi, Antonio, italienſk Videnſkabsmand, f. 1797 i Hertugd. Modena, tog 1821 ſom Advocat Del i Revolutionen og maatte derfor 1823 flygte til England, hvor han førſt var Sproglærer i Liverpool og 1828 blev Profesſor i italienſk Sprog og Literatur ved Univerſitetet i London. 1837 blev han Bibliothekar, 1856—66 Overbibliothekar ved britiſk Muſeum og havde ſtore Fortjeneſter af Bogſamlingens Udvidelſe (fra 225,000 Bd. 1837 til 800,000 1866) og Ordning. P. har bl. a. leveret en kritiſk Udgave af Bojardos og Arioſtos Værker (10 Bd., 1830—35). D. 1879.

Pankow, Landsby i Nærheden af Berlin ved Sprees lille Biflod Panke, med c. 4,000 J. Yndet Forlyſtelſesſted.

Pankrātion, hos Oldtidens Grækere en Kampart, i hvilken de kæmpende (**Pankratiaſter**) benyttede ſaa vel Brydning ſom Nævekamp.

Panmure [pænnmjuhr], ſ. **Dalhouſie**.

Pannemaker, Stephane [panmakǟhr], franſk Xylograph, f. 1847 i Bryſſel, uddannede ſig i Paris og har ſiden levet der. Han har dels arbejdet for »L'Illustration« ſom Chef for Bladets xylographiſke Atelier, dels udført Blade efter nyere Malere ſom Dubufe, Chaplin, de Nittis o. fl.

Pannōnien hed ſom romerſk Provins den Landſtrækning, der omfattede det nuværende Ungarn ſ. og v. for Donau, Slavonien, en Del af Bosnien, den nordøſtlige Del af Kroatien og de øſtlige Strøg af Krain, Steiermark og Nedreøſterrig. Det havde Navn efter **Pannonierne**, et Folk af illyriſk Herkomſt i det nuværende Bosnien og Serbien, ſom tillige med ſine Naboer Japyderne blev undertvunget af Auguſtus 35 f. Chr. I det 5te Aarh. kom Landet i Hunnernes Beſiddelſe; efter Attilas Død 453 blev det taget i Beſiddelſe af Øſtgoterne, Gepiderne og Rugierne; 527 blev det beſat af Langobarderne, ſom 568 overlod det til Avarerne, der ſenere kom under Carl d. ſtores Herredømme. Under dennes Efterfølgere blev Landet fra N. af overſvømmet af Slaverne, indtil endelig Magyarerne ell. Ungarerne tog det i Beſiddelſe i Slutn. af det 9de Aarh.

Panōfka, Heinrich, f. 8 Oct. 1807 i Breslau, d. 18 Nov. 1887 i Firenze, berømt Lærer i Sang, var førſt Juriſt, uddannede ſig derpaa ſom Violiniſt under Mayſeder i Wien, ſtuderede ſenere i München og Berlin, erhvervede ſig ved inſtructive og Soloſager for Violin et Navn ſom Componiſt for dette Inſtrument, men tog 1834 Ophold i Paris og ſtuderede med Iver Sangundervisningsmethoden. 1842—52 var P. meſt i London, vandt et ſtort Navn ſom Sanglærer og var tillige Meddirecteur af den italienſke Opera. Atter i Paris fortſatte han her ſin Lærervirkſomhed til 1866, da han tog Ophold i Firenze. En Mængde inſtructive Vocalſager af P., navnlig Vocaliſerne op. 81 og op. 85—90, ere vidt og bredt bekjendte og benyttede.

Panompin, ſ. **Pnom-Penh**.

Panōptikon, gr., ſtørre Samlinger, hvor man faar „alt at ſe", meſt Voxcabinetter med Fremſtillinger af hiſtoriſke Perſonligheder, Forfattere, Skueſpillere, Politikere oſv., ogſaa ofte Gjenfremſtillinger af Malerier ell. lign. De ſtørſte og meſt bekjendte ere Mdm. Tusſands i London, Caſtans P. i Berlin, »Musée Grévin« i Paris og „ſkandinaviſk P." i Kjøbenhavn, aabnet 1885. P. er ogſaa Navnet paa en Form af Fængſelsbygninger, hvis enkelte Fløje og Fangeſtuer kunne overſes fra en Centralhalle.

Panorāma, opfundet af den irſke Maler Robert Barker 1788, et Maleri, en Afbildning af alt det, man kan ſe fra ēt Punkt, ſom enten kan tænkes faſt eller bevægeligt, hvorefter Afbildningen igjen maa være faſt eller bevægelig. I førſte Tilfælde er Maleriet anbragt paa den indre Væg i et rundt Værelſe, fra hvis Midte det kan betragtes. Belysningen kommer ovenfra, uden at Beſkueren kan ſe Belysningsmidlet. Efter P. fulgte mange andre lignende Afbildningsmaader, ſom: Diorama (ſ. d. A.); Steorama, et P. af en Bygning i vexlende Belysning med menneſkelige Figurer; Myriorama, beſtaaende af Landſkabsbilleder, der kunne ſammenſættes, ſaa at de beſtandig danne nye Billeder; Kosmorama (ſ. d. A.); Georama, en hul Jordglobus; Pleorama og Cyklorama, der fremſtille Kyſtſtrækninger, ſaaledes ſom de viſe ſig for en Forbiſejlende. I de fleſte ſtørre Byer er der P.-Bygninger, hvilke der ofte gives ſamme indvendige Størrelſe, ſaa at de ſamme P.-Billeder kunne anvendes flere Steder. Kjøbenhavns P.-Bygning blev opført 1881.

Panŏrmos, Oldtidens Navn for Palermo.

Panſer, oprindel. den ſtærke, udſtoppede Hærbeklædning, ſom i Middelalderen bares under Ruſtningen (ſ. d. A.), bruges nu om den ydre Jærnklædning, ſom man giver Krigsſkibe, ſtundum ogſaa Murbefæſtninger, for at gjøre dem ſkudfaſte. **Panſerſkibe** vare tidligere enten ældre Skibe, der gaves en ſaadan Beklædning, eller nye Skibe, der byggedes i den nævnte Henſigt. Den førſte Art P. var i mange Henſeender mangelfulde, idet man for at naa Øjemedet i Regelen var nødt til at ſkære af Højden over

Vandet, undertiden endog ſtære Skibet over og forlænge det for at ſkaffe det fornøden Bæring for det ſvære Panſer; men fremfor alt kunde man ikke undgaa den ſkadelige galvaniſke Virkning paa Panſeret, ſom den Kobberforhudning, der fandtes paa Træſkibenes Bund, foranledigede. Ældre Træſkibe, der ere forandrede til P., ere nu ſaa godt ſom overalt udgaaede af Skibenes Tal, og der findes kun nye, dertil byggede Skibe. Panſeret beſtaar af Jærnplader af fra 4 til 20 Tommers Tykkelſe, anbragte paa et temmelig tykt Lag af Tømmer, almindelig af Teak, og undertiden endog ſtyrket med Vinkeljærn paa Kanterne. Ofte ſtrækker det ſig over hele Skibets Længde fra 3 til 4 F. under Vandlinjen og op til Rælingen; undertiden er kun en Del af Skibet (den Del, hvor Kanonerne ere anbragte) bepansret; man bør da ved Forkant og Agterkant af denne Del have et Panſerſkillerum tværs over Skibet for at være ſikret mod de langsſkibs Skud. Ved Panſerſyſtemets Indførelſe henlededes Opmærkſomheden paa at tilvejebringe Kanoner ſtærke nok til at gjennemſkyde Panſeret, de ſaakaldte **Panſerbrydere**, der ere meget ſvære Riffelkanoner, ſom med relativt ſtore Ladninger udſkyde Spidsprojectiler af haardtſtøbt Jærn eller Staal. Væddeſtriden mellem Artilleriſter og Skibsbyggere har allerede ført til Antagelſen af Kanoner af 16 Tomm.s Kaliber og 150,000 Pds. Vægt, ſom udſkyde Projectiler af 1,500 Pds. Vægt med 300 Pds. Ladning, og i England er man endog gaaet ſaa vidt, at man har forfærdiget en Kanon, der vejer 225,600 Pd., har en Længde af 42 F., og ſom i en Afſtand af 3,000 F. kan gjennembryde en Smeddejærnsplade af 30 Tomm.s Tykkelſe, ligeſom Krupp i Eſſen til Italiens Flaadehavn, La Spezia, har forfærdiget en 44 F. lang Kanon, der vejer 243,900 Pd., og hvis 2,100 Pd. ſvære Projectil i en Afſtand af 7,500 F. kan gjennembryde en 29 Tomm. tyk Panſerplade. Efterſom Kanonerne paa denne Maade ſtadig ere blevne ſtørre og ſtørre og Panſeret i ſig ſelv har en meget ſtor Vægt, er det gaaet ud over Antallet af Kanoner, idet dette er blevet overordentlig reduceret. De mindre P. kunne have Kanonerne ſtaaende langs Skibsſiderne i en ſaakaldt Caſemate, eller de kunne være ſtillede 1 à 2 i et cylindriſk Taarn, der ved at kunne drejes letter Sigtningen og Kanonernes hurtigere Betjening. Dette Taarn er da ſærlig ſtærkt pansret. Paa ſtørre P. findes undertiden begge Syſtemer forenede. Ideen til at bepansre Skibe opſtod førſt hos General Paixhans, Opfinderen af Bombekanonen, og anvendtes førſte Gang paa de Flydebatterier, hvormed de allierede 1855 angreb Fæſtningen Kinburn ved det ſorte Hav, men disſe bleve ſnart fulgte af ſøgaaende, fuldtriggede Skibe, ſom »La Gloire« i Frankrig og »Warrior« i England; Affairen paa Hampton-Red 1862 mellem Nordſtaternes »Monitor« og Sydſtaternes »Merrimac« hævede enhver Tvivl om, at P. havde Fremtiden for ſig ſom de egentlige Kampſkibe.

Panſeraal (Calamoichthys), en Ganoide, nær beſlægtet med Bikiren, men med lang, aaledannet Krop og uden Bugfinner; den forekommer i Veſtafrikas Floder.

Panſerdyr, Fællesbenævnelſe for Bæltedyr, Kyradsdyr og Skjolddyr.

Panſergjedde (Lepidosteus), Fiſkeſlægt af Ganoidernes Afdeling, udmærker ſig ved Kjævernes Forlængelſe til en lang, flad Snude eller et tyndt, tandvæbnet Næb, paa lignende Maade ſom hos Hornfiſken eller Gjedden, og derved, at den lille Rygfinne ſidder langt tilbage, tæt ved Halefinnen, over Gatfinnen, ligeſom hos de nævnte Fiſke. Arterne bebo Nordamerikas Ferſkvande.

Panſerkindede ell. Ulkefamilien (Cataphracti), en Fiſkefamilie af bryſt- ell. halsbugfinnede Pigfinnefiſke (uden Luftgang), hvis Hovedkjendemærke er, at en under Øjet liggende Knogle, der ellers er lille og ubetydelig, her er ſaa ſtor og ſtærk, at den danner ligeſom et Panſer for Kinden. Familien er iſær talrig repræſenteret i de nordlige Havbælter og omfatter adſkillige Fiſke med afſkrækkende eller paafaldende Ydre, beſynderlige Former og ejendommelig Hudbeklædning. Herhen høre ſaaledes Slægterne Ulk, Knurhane, Flyveknurhane, Panſerulk (Aspidophorus). Den ſidſte er fuldſtændig dækket af et Panſer af ſtore, haarde, piggede Benſkæl, opholder ſig nær ved Bunden og ſynes at føre et meget roligt Liv. Ogſaa i de nordiſke Have findes der Arter af denne Slægt.

Panſeron, Auguſte [pangs'rōng], berømt Lærer i Sang, f. 26 Apr. 1796 i Paris, d. 29 Juli 1859 ſmſtds., Elev af Conſervatoriet, hvorfra han med Prix de Rome begav ſig til Italien og væſentlig ſtuderede Sangkunſten. 1826 blev han Lærer ved Conſervatoriet; han ſkrev i Aarenes Løb en Mængde inſtructive Vocalſager, deriblandt »Méthode complète de vocalisation« i 3 Dele, ſamt nogle muſiktheoretiſke Lærebøger m. m.

Pansfløjte (Syrinx), en af Orgelets ældſte Stamfædre, de gamles Hyrdefløjte, beſtaaende af flere med Vox ſammenklæbede Rørpiber, hvori man blæſte, idet de førtes forbi Munden (Papagenos Inſtrument i „Tryllefløjten“ af Mozart).

Panſlavisme kaldes Ideen om alle de ſlaviſke Folkeſtammers Samling til en politiſk eller i det mindſte national Enhed. Den fremſattes førſt af Slovaken Kollár 1831, dog nærmeſt rettet paa en rent aandelig og literær Enhed, og næredes ſiden ved den livlige Interesſe for de enkelte Stammers Hiſtorie, Oldſager og ældre Literatur, ſamt iſær ved ſelve Studiet af Sprogene, der godtgjorde den oprindelige Enhed. Schafarik var iſær virkſom herfor. Den Tilſideſættelſe, Slaverne maatte lide af Tyſkere og Magyarer, fremkaldte ogſaa Ønſket om et nøjere Sammenhold, der kunde værne dem imod de fremmede Folks Aag. Udſprungen af P. var den ſlaviſke Congres i Prag i Juni 1848, hvor der under Palackys Forſæde mødte Repræſentanter fra næſten alle Stammer, men fleſt fra de i Øſterrig og Ungarn boende; den lod ſig dog nøje med i Almindel. at udtale Fællesſkabet mellem alle Slaver og gav ſig meſt af med Spørgsmaalet om det øſterrigſke Monarchis Ordning. I Maj 1867 holdtes en anden ſlaviſk Congres ved den ethnographiſke Udſtilling i Moſkva, hvor Modſætningen fremtraadte mellem de rusſiſke Slavophiler, der ønſkede de andre Slavers Opgaaen i det rusſiſke Folk, og Veſtſlaverne, der kun vilde en føderaliſtiſk Ordning. Slaverne paa Balkan-Halvøen (iſær Montenegrinerne) og til Dels i Øſterrig (fortrinsvis Czecherne) have viſtnok tidligere jævnlig ſet hen til den rusſiſke Czar ſom alle Slavers naturlige Værge, men Polakkernes Had til Rusland danner en uoverſtigelig Hindring for P.

Panſterhjul, et Vandhjul, der kan hæves og ſænkes efter Vandſtanden, ſærlig et Strømhjul (ſ. **Vandhjul**), hørende til en faſt Bygning, ſom Modſætning til et Pramhjul.

Pant kaldes den Ret over en Ting, ſom gaar ud paa, hvis en Fordring ikke ſkulde blive betalt, da at ſøge den fyldeſtgjort ved Tingens Realiſation. Den, hvem en ſaadan Ret over en andens Ting, **Panteret**, tilkommer, kaldes **Panthaver**; Ejeren af Tingen, for ſaa vidt det er ham ſelv, der frivillig har overdraget hin en ſaadan Ret, **Pantſætter**. Panteretten har oprindelig udviklet ſig deraf, at den, ſom af en anden blev forſtrakt med en Sum Penge, til Vederlag herfor overdrog hin Ejendomsretten over en ham tilhørende Gjenſtand, imod at han, hvis han tilbagebetalte Pengene inden en vis Tid, ſkulde have Tingen tilbage igjen. Dette Forhold forandredes nemlig efterhaanden dertil, at Debitor foreløbig kun overlod Creditor Beſiddelſen af ſin Ting, ſaaledes at denne endnu vedblev at være Debitors Ejendom og Creditor førſt, naar hans Fordring ikke i rette Tid blev ham betalt, fik Ret til at ſøge ſin Fyldeſtgjørelſe af Tingen. Dette Slags Pantſættelſe, ved hvilken Pantet kommer i Panthaverens eget Værge (**Haandpant** ell. **haandfaaet P.**), er ſaaledes den oprindelige og fra førſt af den eneſte bekjendte Form for Panteretten, og førſt ſenere har udviklet ſig det ſaakaldte **Underpant** ell. Hypothek, ſom ſtiftes, ikke ved den pantſatte Tings Overleverelſe til Creditor, men ved et af Pantſætteren udſtedt og til Creditor overgivet Document, et **Pantebrev**, ſom derefter tinglæſes ved den vedkommende Ret og indføres i dennes **Pantebog**, d. e. den til Optagelſe af ſaadanne Behæftelſesdocumenter beſtemte Protocol. Med et Panteforhold af denne Art kan der vel være forbundet en Ret for Panthaveren til at bruge den pantſatte Ejendom og oppebære Frugterne deraf (**brugeligt P.**, Antichreſe); men i Almindel. beholder dog ved Underpant Pantſætteren Tingen i ſin Beſiddelſe, ſaa at Panthaverens Ret kun gaar ud paa, naar Betalingen ikke erlægges i rette Tid, efter lovlig Omgang at ſkride til Pantets Realiſation. Foruden at Underpant ſaaledes i Regelen ſkaffer Ejeren den Fordel at beholde Beſiddelſen og Nytten af P., ſaa længe Panteforholdet beſtaar, yder det ham derhos en let Adgang til at pantſætte den ſamme Ting til flere, enten ſaaledes, at disſe alle faa lige god Panteret, eller med forſkjellig Prioritet, d. e. ſaaledes, at den førſte Panthaver ſkal have ſin Fordring fuldt dækket af P., førend noget af dette anvendes til Fyldeſtgjørelſe for de efterfølgende (ſecundære) Panthavere. Medens Haandpant ikke ſtiftes over faſte Ejendomme, kan i Danmark Underpant haves baade over rørligt og urørligt Gods; i Norge kan derimod Underpant gjennem Overenskomſt ſom Regel ikke ſtiftes i andet Løsøre end Skib. Panteretten kan ikke blot erhverves ved Contract, men ſtøtter ſig i mange Tilfælde paa andre Fundamenter. Saaledes tilkommer der Staten og visſe offentlige Inſtitutioner i Følge Lovgivningen en ſaakaldt **middelbar lovbeſtemt** eller **ſtiltiende Panteret** hos deres Oppebørſelsbetjente til Sikkerhed for de Midler, disſe have under Hænder, og ligeledes have Staten, Communerne og enkelte andre Inſtituter til Sikkerhed for Skatter og Afgifter en forud for enhver paa anden Maade ſtiftet Panteret gaaende ſaakaldt **umiddelbar lovbeſtemt P.** i de afgiftspligtige Ejendomme. **Retsbeſtemt** kaldes det P., der vel ikke har udtrykkelig Hjemmel i Lovgivningen, men følger af almindelige civilretlige Grundſætninger, og **Retspant** det P., der ſtiftes ved Execution, enten ſom Haandpant, hvilket dog er ſjældnere og kun ſker for Løsøres Vedkommende, eller ſom Underpant, hvilket den norſke Lovgivning ogſaa tilſteder med Henſyn til Løsøre, men kun naar Tinglæsning af Retten finder Sted. **Pantning**, et navnlig i den tyſke Ret hjemmehørende Retsinſtitut, i Følge hvilket man er berettiget til egenmægtig at ſætte ſig i Beſiddelſe af fremmede Dyr, ſom gjøre Skade paa ens Marker, og af andre Ting, ſom man paa ferſk Gjerning fratager den, der anretter ſaadan Skade, og beholde dem til Sikkerhed for Erſtatningen. Ogſaa efter danſk og norſk Ret kan P. i visſe Tilfælde finde Sted, og navnlig anerkjendes ogſaa her en Optagelſesret med Henſyn til fremmede Kreaturer, der ere komne ind paa ens Jord.

Pantalōne, ital. Maſke; ſ. **Italienſk Theater** und. **Italien**. **Pantalons**, fr. [pangtalōng], lange Benklæder.

Pantellāria, en ital. Ø i Middelhavet, i Farvandet mellem Sicilien og Afrika, 9 M. fra Kyſten af Tunis og 14 M. fra Sicilien, 3 □ M. med 7,000 I., bjærgfuld med varme Mineralkilder og ſærdeles frugtbar. Kyſterne ere meget ſtejle, og Øen er kun tilgængelig ved Havnen P. paa Sydøſtkyſten.

Pantheisme kaldes den Opfattelſe, i Følge hvilken Gud ikke er en enkelt Perſonlighed, men det almindelige og uendelige Væſen, ſom ligger til Grund for alt og rører ſig i alt. P. fremtræder allerede i ſelve Folkereligionerne; men i disſe kan paaviſes en Modſætning mellem et pantheiſtiſk og et anthropomorphiſtiſk Element. I Følge en uvilkaarlig Trang tænker Menneſket ſig ſin Gud i Lighed med ſig ſelv, perſonificerer Naturens Kræfter og ſtiller dem derved efterhaanden uden for og i Modſætning til den virkelige Natur. Anthropomorphismen fører ſaaledes til Dualisme, og mod begge optræder P., udſprungen af Erkjendelſen af de almene Loves og Kræfters uendelige Enhed, over for hvilken Individets perſonlige Liv kun er en forſvindende Form. I nogle Religioner (Vedalæren og den oprindelige Buddhiſme) har den pantheiſtiſke Retning endog afgjort Overhaand over den anthropomorphiſtiſke. Da den græſke Philoſophi begyndte Kampen mod Folkereligionen, var den Gudside, den opſtillede, afgjort pantheiſtiſk. I den nyere Tid er det maaſke mere Dualismen end Anthropomorphismen, de pantheiſtiſke Anſkuelſer bekæmpe (jvfr. **Spinoza** og **Hegel**). Philoſophien, der ſøger Enhed og Sammenhæng i Tilværelſen, kan ikke ſtandſe ved en Gudside, der ſætter Guddommen uden for Verden. I dette Aarhundrede er det iſær Schellings og Hegels Philoſophi, der har fremkaldt en fornyet Debat mellem Pantheisme og Theisme. Naar den videnſkabelige Theismes Repræſentanter (C. H. Weiße, Lotze) opfatte Perſonligheden ikke ſom en endelig Exiſtensform, men ſom et Ideal, naar de ſætte Perſonlighedens højeſte Form i Enheden med den univerſelle Lov, og naar fra den anden Side Perſonligheden fraſkrives Gud, ikke fordi den er for høj, men fordi den er for lav en Beſtemmelſe, da er det i Virkeligheden anerkjendt, at hele denne Modſætning mellem Perſonligt og Uperſonligt ikke finder Anvendelſe paa det abſolute. I videre Forſtand ere alle vore Begreber anthropomorphe; det højeſte, vi kunne naa, er et Grænſebegreb, i hvilket vore ſidſte Forudſætninger og Idealer finde deres Udtryk; en dogmatiſk Faſtſlaaen ſtrider mod Tænkningens Væſen. De Beſkyldninger, man ofte har rettet mod P., og ſom navnlig gaa ud paa, at den gjør Verden eller de endelige Ting til Gud, ere uberettigede. I Virkeligheden er — ſom Hegel har viſt — P. ſaa langt fra at forgude Verden, at den ſnarere fornægter Verden (den er ikke Atheisme, men Akosmisme), idet den ikke kan tilſkrive de enkelte Væſener, men kun det ene uendelige Væſen virkelig Realitet. P. faar en forſkjellig Charakter efter den Maade, hvorpaa den betragter det til Grund for alt liggende Væſen.

Pantheon kaldtes i Oldtiden et til alle eller de fornemſte Guder indviet Tempel. Meſt berømt er det romerſke P., opbygget paa Marsmarken af Agrippa under Auguſtus's Regering. Oprindelig var det en Sal i de c. 26 f. Chr. opførte Thermer, men ved ſin Fuldførelſe forvandledes det ſtrax til et Tempel, ſom indviedes til den „hævnende Jupiter“. Bygningen er en Rundbygning, 130 F. i Tværmaal og lige ſaa mange i Højden, hvælvet med en Kuppel, ſom i ſit Zenith har en Aabning paa 26 F.s Tværmaal, gjennem hvilken Templet faar ſit Lys. Det blev 607 indviet ſom chriſten Kirke af Pave Bonifacius IV til Jomfru Maria og alle Martyrer og hedder nu Rotonda (Santa Maria della Rotonda) efter Bygningens Form. Det har ſiden da modtaget mange disharmoniſke Forandringer og Tilſætninger, ſom dog ikke have kunnet berøve Templet dets impoſante Udſeende, og hvoraf nogle i den nyeſte Tid ere blevne borttagne. P., en Bygning i Paris, opført 1764 efter det romerſke P.s Mønſter ſom St. Genevièves (ſ. **Genoveva**) Kirke, har gjentagne Gange ſkiftet Beſtemmelſe. Under den førſte Revolution beſtemtes den til at tjene ſom Ærestempel og Begravelſesplads for berømte Mænd (1791—1804); under Ludvig XVIII blev den paa ny indviet ſom den hellige G.s Kirke; Juliregeringen forandrede den atter 1830 til P. 1851 blev den tilbagegivet den katholſke Gejſtlighed, men 1885 paa ny indrettet ſom P. — Overhovedet betegner P. et Ærestempel, en Samling af Æresſtøtter eller af berømte Mænds Levnedsbeſkrivelſer.

Panther, ſ. **Kat**.

Panticōſa, Pyrenæerbad i Spanien, Prov. Huesca og 9 M. n. for Huesca, i en Højde af 5,500 F. Kilderne føre et meget ſvagt, næſten indifferent Svovlvand. Det er navnlig Bryſtſyge, der her finde Lindring, iſær viſtnok under Indflydelſe af det rene Alpeklima.

Pantikapǣon, en af Mileſierne anlagt By paa Krim, nu Kertſch, udmærket ſom Handelsſtad, var de bosporanſke Kongers Reſidens.

Pantin [pangtǣng], Flække i det franſke Dep. Seine, tæt uden for det nordøſtlige Hjørne af Paris's ydre Befæſtningsmur, med 19,000 J., Sten- og Gipsbrud, blev 1869 ſørgelig berømt ved Morderen Troppmanns Forbrydelſe.

Pantogrāph, ſ. **Storkeſnabel**.

Pantomime ell. **pantomimiſk Fremſtilling** kaldes den dramatiſke Kunſtart, der ved Mimiken fremſtiller Charakterer og udvikler dramatiſke Situationer og Handling; i Forbindelſe med Dans fremtræder P. ſom Ballet. P. opſtod hos Romerne og naaede under Auguſtus ſin højeſte Glans og Udvikling; Fremſtillerne ſynes iſær at have været Grækere (Bathyllos, Pylades). Handlingen udførtes af ēn Perſon, hvis Kunſt beſtod i at paatage ſig lige ſaa mange Skikkelſer, ſom der var Roller i Stykket. Paa den ene Side af Proſceniet ſtod en Fløjteſpiller, der marquerede Rhythmen og med ſit Spil fulgte de vexlende Sindsbevægelſer; paa den anden Side ſtod en Declamator, der fortalte Indholdet. Kejſer Caligula, der var en lidenſkabelig Elſker af P., optraadte ſelv i den.

Pantſcha-Tantra, ſ. **Sanſkrit**.

Pantǣnus, Stiſteren af den berømte Katechetſkole i Alexandria, levede i Slutn. af det 2det Aarh.

Panum, Peter Ludvig, f. 19 Dec. 1820 i Rønne, hvor hans Fader var Militærlæge, kom ved dennes Forflyttelſe ſenere til Slesvig, blev 1840 Student i Kiel og ſtuderede Medicin førſt her, ſenere i Kjøbenhavn, hvor han 1845 tog Embedsexamen. 1846 ſendtes han til Færøerne for at behandle en ondartet Mæslingeepidemi, hvoraf han gav en Beſkrivelſe, der vakte megen Opmærkſomhed. 1850 ſendtes han til Bandholm og derefter til Korsør for at behandle de der udbrudte Choleraepidemier. Allerede i flere Aar havde han lagt ſig ſærlig efter Phyſiologien, og da han 1851 fik offentlig Underſtøttelſe til en længere Studierejſe i Udlandet, beſtemte han ſig til at ofre ſig udelukkende for denne Videnſkab. Allerede i Beg. af 1853 kaldtes han hjem ſom Profeſſor i Phyſiologi, medicinſk Chemi og almindelig Pathologi ved Kiels Univerſitet, hvor han nu i 11 Aar udfoldede en overordentlig betydningsfuld Virkſomhed baade ſom Lærer og Videnſkabsmand. Han offentliggjorte i dette Tidsrum en Række af vigtige Afhandlinger, lige udmærkede ved Grundighed og klar og ſkarp Kritik, af hvilke kunne nævnes hans klasſiſke Arbejde om den capillære Emboli og de dermed i Forbindelſe ſtaaende Underſøgelſer over den ſeptiſke Emboli og Pyæmien, end videre hans Arbejder over Transfuſionen, forſkjellige Afſnit af Blodets

Phyſiologi og Pathologi, Misdannelſernes Oprindelſe, Dobbeltſynet oſv. Fordreven fra Kiel under Krigen 1863—64 kom P. til Kjøbenhavn og blev 1864 Prof. i Phyſiologien ved Univerſitetet, hvor han ikke alene virkede ivrig for en Omformning af det phyſiologiſke Studium, hvorved Experimentalphyſiologien og den phyſiologiſke Chemi kom til deres Ret, men tillige arbejdede for og fik gjennemført en Reform af hele den medicinſke Undervisning. Ogſaa i det praktiſke Liv ſøgte P. at ſkaffe Phyſiologien Indflydelſe; ſærlig kan man i denne Henſeende nævne hans Beſtræbelſer for Gjennemførelſen af en mere rationel Ernæring, der til Dels ſtøttede ſig til de Arbejder over Stofſkiftet, ſom udførtes i det af ham indrettede phyſiologiſke Laboratorium, dels af ham ſelv, dels af hans Elever. Til Brug ved Undervisningen udgav han ſin ſtore „Haandbog i Menneſkets Phyſiologi“ (2 Bd., 1865—72; 2den Udgave 1883—85 er ufuldendt). Den 8de internationale lægevidenſkabelige Congres, der 1884 ſamledes i Kjøbenhavn, og hvis Forberedelſe væſentlig ſkyldtes ham, valgte ham til ſin Præſident. Kort Tid efter viſte der ſig hos ham Symptomer paa en Hjerteſygdom, der allerede 2 Maj 1885 endte hans Liv ved en pludſelig Død.

Panzācchi, Enrico, ital. Lyriker og Kritiker, f. 1841. Foruden en ſin Digtſamling »Lyrica« har han leveret mangfoldige Eſſays til Feuilletoner i Tidsſkrifter, udmærkende ſig ved Kundſkabsfylde og Kunſtſans.

Panǣnos, Maler fra Athen, Neven af Phidias, ſkal have hjulpet denne Kunſtner med den maleriſke Udſmykning af hans Arbejder, men blev iſær berømt ved ſine Vægmalerier. Blandt de Steder, han ſmykkede med Malerier, nævnes Athenetemplet i Elis, Zeustemplet i Olympia og Poikilen i Athen, hvor han malede ſit berømteſte Værk „Slaget ved Marathon“, hvortil dog ogſaa Mikon og Polygnotos nævnes ſom Ophavsmænd. Hans Blomſtringstid falder mell. 83de og 86de Olympiade (c. 445 f. Chr.).

Panǣtios fra Rhodos, ſtoiſk Philoſoph, f. c. 180 f. Chr., kom til Rom, hvor han levede en Aarrække og vandt mange Tilhængere for Stoicismen. Hans Ven Scipio Africanus valgte ham til Ledſager, da han 143 f. Chr. gik ſom Geſandt til Alexandria. Efter Antipatros's Død overtog han Styrelſen af Skolen i Athen. P. nød ſtor Anſeelſe baade ſom Lærer og Forfatter, ſom Lærd og Philoſoph. Han døde c. 112 f. Chr. Han udviklede Stoicismen under en mildere Form, ydede ogſaa andre Skoler fortjent Anerkjendelſe og hældede hen mod Eklekticismen. Hans Værk „Om Pligten“ blev Forbillede for Cicero. P.s berømteſte Diſcipel var Poſidonios.

Pāola, Stad i Syditalien ved det tyrrhenſke Hav, 30 M. ſ. ſ. ø. for Napoli. 7,000 I. Betydeligt Fiſkeri.

Pāoli, Betty, Pſeudon. for Glück, Eliſab. (ſ. d. A.).

Pāoli, Pasquale, corſicanſk Frihedshelt, f. 1726, Søn af Giacinto P., Læge i Baſtia, f. 1702, d. 1768, ſom 1729—39 ſtod i Spidſen for Corſicanernes Rejsning imod Genua, og ſom derefter maatte flygte til Napoli. P. blev 1755 af ſin Fader ſendt tilbage til Corſica, hvor han valgtes til Anfører i den nye Kamp med Genueſerne og tillige overtog Øens Styrelſe. Han ordnede en regelmæsſig Forvaltning og Retspleje, forbød ſtrængt Blodhævn og oprettede 1765 et Univerſitet; ogſaa ledede han Kampen ſaa vel, at Genueſerne 1764 kaldte Frankrig til Hjælp og 1768 afſtod Corſica til det. P. holdt ſig endnu et Aar (indt. 12 Juni 1769) imod de nye Modſtandere, men drog derefter til England. I Juli 1790 vendte han tilbage til Corſica, blev valgt til Præſident for Departementet og Chef for Nationalgarden og ſluttede ſig til Revolutionens Grundſætninger. Men 1792 erklærede han Øen for uafhængig og fordrev u. A. Familien Bonaparte, med hvilken han hidtil havde ſtaaet paa venſkabelig Fod, men ſom var jacobinſk-ſindet. I Febr. 1794 landede engelſke Tropper paa Corſica og fordrev med P.s Hjælp Franſkmændene; men P. kunde ſenere ikke holde ſig og drog 1796 bort til England, hvor han døde 5 Febr. 1807.

Pāolo, ældre ital. Sølvmønt, i Kirkeſtaten lig 88⅔, i Toscana 40⅓ Øre.

Pāolo de Loānda, São, ſ. Loanda.

Pāolo Veronēſe, ital. Maler, ſ. Cagliari.

Pap, ſ. Papir.

Pāpa, ſ. Pave. **Papālſyſtem**, ſ. Epiſkopalſyſtem, Pave. **Papisme**, Romerkirkens Anſkuelſe om Pavens Magt og Ufejlbarhed, Pavedømmet; **Papiſt**, Tilhænger af Paven.

Pápa, Flække i Ungarn, 17 M. v. til ſ. for Budapeſt, med 15,000 I. Livlig Induſtri i Stentøj, Lerpiber, Papir og Klæde. Pragtfuldt, Fyrſt Eſterhazy tilhørende Slot og flere Undervisningsanſtalter.

Papagēnofløjte, Papagenos Inſtrument i Mozarts Opera „Tryllefløjten“ (ſ. Pansfløjte).

Papantla, en ſtor, væſentlig af Indianere beboet Flække i Staten Vera Cruz i Mexico, 23 M. n. v. for Vera Cruz, med 80,000 I. Vanilleavl. I en Skov i Nærheden er fundet en mærkelig gammel Pyramide, hvis Grundflade er c. 80 F. i Firkant og Højde c. 60 F. Den er opført af glatſlebne Porphyrblokke, dækkede med Sculpturer, ſom ſynes at have Henſyn til Aztekernes Kalenderſyſtem.

Paparrhigópulos, Konſtantin, græſk Hiſtoriker, f. 1815 i Conſtantinopel, ſiden 1846 Prof. i Athen, ſkrev 1862—74 „Det græſke Folks Hiſtorie“ (5 Bd.) med et Tillægsbind, „Den græſke Civiliſations Hiſtorie“ (1877).

Pape, Joh. Georg Wilh., tyſk Lexikograph, f. 1807, d. 1854. Hans Hovedværk er „Handwörterb. d. griechiſchen Sprache“ (4 Bd., 1842; 3dje Opl. 1880).

Papebroek, Dan. [bruhk], lærd Jeſuit og en af de betydeligſte Bollandiſter, f. 1628 i Antwerpen, traadte 18 Aar gl. ind i Jeſuiterordenen og blev ſnart en af Bollands vigtigſte Medarbejdere ved Udgivelſen af »Acta Sanctorum« (ſ. d. A.). 1660—62 opholdt han ſig i Forening med Henſchen i Italien for at ſamle Materiale til Værket, og efter Bollands Død foreſtod de i Forening Redactionen. D. 1714.

Papegøje (Psittacus), en de varme Lande og fornemmelig disſes Urſkove tilhørende Familie af Klatrefugle, udmærket ved det ſtore, korte og tykke, ligeſom opſvulmede, ſærdeles bevægelige, ved Roden med en ſaakaldt Voxhud forſynede Overnæb, hvis Spids rager ud og ned over det lige afſkaarne Undernæb. Tungen er tyk og kjødfuld, Fødderne lave, tykke, bløde og ſtutſkællede, Vingerne temmelig korte. Næbformen varierer for øvrigt ikke ſaa lidt hos de talrige Arter, af hvilke mange udmærke ſig ved en grel Sammenſtilling af ſkrigende Farver (Grønt, Gult, Blaat, Rødt); nogle ere dog ogſaa næſten helt ſorte eller hvide. P. ere ſkrigende, ſelſkabelige, livlige Dyr, der ſpille en ſtor Rolle i de af dem beboede Egnes Phyſiognomi og leve af Planteføde, iſær Frugter og Frø; til at gnave de førſte og knække de ſidſte er deres Næbform ogſaa ſærlig ſkikket. Paa Grund af Tungens Beſkaffenhed kunne mange P. lære at udtale Ord. Iſær Amerika er rig paa P., dernæſt Ny-Guinea og Molukkerne ſamt Nyholland; her findes iſær frøædende Jordpapegøjer og honningſugende Lorier med Penſeltunge; de natlige, hulebeboende Uglepapegøjer udmærke Ny-Seeland. Kakaduer kaldes de ſtore, hvide P. med bevægelig Nakketop, ſom bebo de indiſke Øer og Nyholland. Jvfr. **Ara**.

Papegøje kaldes paa et Sejlfartøj det agterſte Sejl agten for Storſejlet.

Papegøjefiſk (Scarus), en de varmere Have (deriblandt Middelhavet) tilhørende artrig Slægt, udmærket ved det ſtærke Bideredſkab, ſom dannes af de med hinanden og med Kjæverne ſammenvoxede Tænder, hvormed de f. Ex. afgnave Koralbuſkene; de træffes derfor iſær ved Koralrevene. P. ere forſynede med et Slags Kjæveposer, hvis Indgang ligger foran de nedre Svælgben, og kunne deri gjemme afgnavede Fødemidler, ſom derpaa ſenere ſkydes op i Munden for at tygges mellem Svælgtænderne. Allerede i Oldtiden berettes derfor om disſe Fiſke, at de „tygge Drøv“.

Papegøjegrønt, arſenſyrligt Kobberilte (ſ. **Scheeles Grønt**), ſædvanl. blandet med Stivelſe.

Pāpel, ſmaa, faſte Ophøjninger paa Huden, af ſamme Farve ſom denne eller noget rødere eller blegere, ledſagede af Kløe. Visſe (**papulöſe**) Hudſygdomme beſtaa i Udbruddet af ſaadanne P.

Papenburg, Stad i den preusſiſke Provins Hannover, 24 M. n. v. for Hannover. 7,000 I. P. har Kanalforbindelſe med Floden Ems og driver betydelig Flodſkibsfart og Skibsbyggeri. Desuden er her Dampſavmøller, Tobaks- og Cichoriefabriker, Oljemøller og Kalkbrænderier. Betydelig Tørvehandel.

Paphlagōnien, bjærgfuldt Landſkab i Lilleaſien ved det ſorte Hav, med Hovedſtaden Sinope, hørte under Krøſos til det lydiſke Rige, kom ſenere til det perſiſke Rige og blev i det 1ſte Aarh. f. Chr. efter Mithradates's Nederlag af Romerne forenet med Provinſen Galatien; det fik under Conſtantin d. ſtore Styrelſe ſom ſærſkilt Provins. **Paphlagōnierne** vare af ſemitiſk Herkomſt; de vare berygtede for deres Dumhed og Grovhed, hvorfor Navnet ofte findes brugt ſom Betegnelſe for et ſlet og foragteligt Menneſke, ſaaledes af Ariſtophanes i „Ridderne“.

Paphnūtius, en ægyptiſk Biſkop og Confesſor, miſtede et Øje under de Pinſler, han udſtod for ſin Tros Skyld. Som gammel Mand tog han Del i Kirkeforſamlingen i Nikæa 325, hvor der viſtes ham megen Ærbødighed af alle, ogſaa af Conſtantin d. ſtore ſelv. Da Forſamlingen tænkte paa at tage ſtrænge Forholdsregler imod de gifte Biſkoppers, Diakoners og Presbyterers Ægteſkab, optraadte P., ſkjønt ſelv ugift og ſtræng Aſket, beſtemt herimod og forſvarede ſaadanne Ægteſkabers Hellighed ſaa energiſk, at det blev tilladt, at enhver, der var gift, inden han blev Gejſtlig, maatte beholde ſin Huſtru.

Pāphos, to Stæder paa Cypern. Det gamle P. (Palæpaphos) havde et berømt Aphroditetempel (deraf hendes Navn **den paphiſke Gudinde**); der ſkal Gudinden førſt være opſteget af Havet. Det nye P. (Neopaphos), i Nærheden af den gamle Stad, havde blomſtrende Handel og Skibsfart. Af begge Byer findes endnu Levninger, iſær Tempelruiner.

Pāpias, en af de apoſtoliſke Fædre, Diſcipel af Apoſtlen Johannes, Biſkop i Hierapolis, ſkrev et Værk, der indeholdt Efterretninger om Jeſu Liv efter mundtlig Overlevering. Nu kjender man af dette Skrift kun Brudſtykker, ſom Irenæus og Euſebius have citeret i deres Skrifter, og hvoraf enkelte have ſtor Betydning for den theologiſke Indledningsvidenſkab. P. var temmelig kras Chiliaſt; han ſkal være bleven Martyr 163 i Pergamon. Mindedag 23 Febr.

Papier, Roſa, f. 1858 i Baden ved Wien, 1881 gift med Dr. Hans Paumgartner, en udmærket Sangerinde (klangfuld Mezzoſopran) baade paa Scenen og i Concertſalen, Hofoperaſangerinde i Wien.

Papier mâché, fr. [piē maſchē], ſ. **Papirmasſe** und. **Papir**.

Papīl, i Anatom. en lille Fremragning, bruges meſt om Hudpapillerne (ſ. **Hud**) og de tilſvarende Slimhindepapiller; disſe ſidſte ere paa nogle Steder (Tungens Overflade, Tarmen) ſaa ſtærkt udviklede, at de danne ſmaa Trævler paa Slimhindens frie Flade. **Papillōm**, Svulſter paa Hud og Slimhinder, der beſtaa af ſtærkt udviklede Papiller. Vorterne ere ſaadanne Papillomer. De antage ofte en ondartet Charakter og gaa over i Kræft.

Papillote, fr. [pijott], Papirſtrimmel, hvorom Haaret vikles for at blive krøllet.

Papin, Denis [pǣng], franſk Phyſiker, f. 1647 i Blois, d. 1714. Han var førſt Læge og levede i Paris, nærmeſt ſom Asſiſtent hos Huygens, under hvem han ſtuderede Mathematik og Phyſik. Efter Ophævelſen af det nantiſke Edict forlod han ſom Calviniſt Frankrig 1680, arbejdede et Aar i London hos Robert Boyle, drog ſaa til Venezia, vendte 1684 tilbage til London og blev 1688 udnævnt til Profesſor i Mathematik og Phyſik i Marburg i Hesſen, i hvilken Stilling han forblev til 1707; ſenere ved man intet om ham. Hans talrige Arbejder omhandle iſær Hydraulik og Pneumatik. Man ſkylder ham paa en vis Maade den nuværende Dampmaſkine, da han fandt paa at lade Dampen virke paa et Stempel; fremdeles opfandt han Sikkerhedsventilen og den ſaakaldte **P.s Gryde** eller Digeſtor, en ſtærk Gryde med damptæt Laag, hvori Dampene, der ikke kunne undvige, frembringe et betydeligt Tryk og derved gjøre det muligt at opvarme Vandet over dets almindelige Kogepunkt. 1880 rejſtes ham en Bronzeſtatue i Blois.

Papiniāni liber responsōrum er Navnet paa de burgundiſke Romeres gamle Lovbog; den ſtøtter ſig, ſom mange af de nye af Germanerne indførte Love, paa den Theodoſianſke Lovbog.

Papiniānus, Æmilius, den berømteſte af alle de romerſke Juriſter, beklædte flere af de højeſte Statsembeder og blev til ſidſt præfectus prætorio under Septimius Severus, hvis fortrolige Ven han var. Caracalla lod ham derimod dræbe, da han ikke vilde forſvare Broderen Getas Mord 212. En Del Brudſtykker af hans Skrifter ere optagne i Digeſterne.

Papir (af Papyrus, ſ. d. A.) forfærdiges af alle Slags Plantetrævler, hovedſagelig af Klude og Træ, men ogſaa af ſimpelt Blaar og gammelt Tovværk til groft, ſtærkt P., Halm, Papirſtumper o. fl. Kludene ſorteres efter Materiale (Hørklude give det fineſte, Hampeklude det ſtærkeſte P.), Farven (blegede, ublegede og farvede Klude), Finhed, Renhed oſv. Sømme, Knapper oſv. ſkæres fra; Kludene hakkes i Stumper, koges under Tryk i Sodalud, ſom er gjort kauſtiſk med brændt Kalk, og males derpaa fine i Hollændere (ſ. d. A.). I en Halvhollænder males førſt Halvſtof (Halvtøj), der atter i en Helhollænder males til Helſtof, en fin, jævn Masſe, tjenlig til at formes til P. I Halvhollænderen foretages desuden en Udvaſkning og undertiden en Blegning med Chlorkalk; ſom ofteſt bleges dog Halvſtoffet med luftformigt Chlor. Af Træ fremſtilles det til Formning tjenlige Stof enten ved Slibning paa en roterende Sandſten eller ved Kogning med kauſtiſk Lud under ſtærkt Damptryk. I førſte Tilfælde holdes Træet ſaaledes, at dets Fibre ere parallele med den Axe, omkring hvilken Sandſtenen roterer, men det er umuligt at undgaa, at Fibrene ſønderrives, og den melagtige Masſe, man paa denne Maade fremſtiller, giver derfor ſkjørt P. Ved den anden Methode kan man derimod opløſe den Kit, ſom forbinder Træets Fibre, og ſaaledes bevare disſe i deres oprindelige Længde. Den paa denne Maade erholdte Masſe giver efter pasſende Vaſkning og Blegning Celluloſe (ſ. d. A.), hvoraf man fremſtiller fortrinligt P. Luden, ſom kan gjenvindes ved Inddampning, fremſtilledes tidligere af Soda, nu af Glauberſalt. I Hollænderen tilſættes ofte et og andet, f. Ex. Antichlor, Bøttelim (ſ. disſe A.), Farveſtoffer oſv. Formningen af P. foregik tidligere altid paa Haandforme, nu for ſtørſte Delen paa Maſkine. Haandformene ere Sigter af Mesſingtraads Dug, hvori Vandmærker ere anbragte. Dugen er fladt udſpændt og omgiven af en løs Rand, hvis Højde beſtemmer Arkets Tykkelſe. To Mand arbejde ſtedſe med to Forme og én Rand ved et ſtort Kar (Bøtte) med lunkent Helſtof; Formeren danner Arket ved at ſi Vandet fra; Gudſkeren ſkiller Arket fra Formen ved at lægge det paa et Filt, ſaaledes at han efterhaanden danner en Poſt af f. Ex. 180 nydannede Ark med et Filt mellem hvert, foruden nogle for begge Ender. P. underkaſtes den førſte Presning mellem Filtene, ſenere flere uden Filt og tørres i aabne Tørrehuſe, ophængte paa Snore. Skrivpapir limes (ſ. Lim), presſes og tørres atter. Ved Formningen paa den ſaakaldte Øſemaſkine foregaa hovedſagelig de ſamme Arbejder i uafbrudt Rækkefølge: Arket formes paa en lang og bred Formdug uden Ende, der ſtadig ryſtes, presſes med Filtvalſer og mod Filtduge uden Ende og tørres endelig ved at trykkes med Filtduge imod dampvarmede Valſer; ofte ſkæres Papirſtrimlen af ſelve Maſkinen i Stykker i enkelte Ark. Limning er ved maſkinformet P. enten Bøttelimning eller foretages bagefter for Haanden. Maſkinpapir kan være lige ſaa ſtærkt ſom haandformet P. Naar det er ſkjørt, kan Grunden ligge i for ſtærk Kogning eller Blegning, ſlet Udvaſkning af Chloret eller for ſkarpe Hollænderſkinner, ligeſom Bøttelimningen giver mindre Styrke end Haandlimningen. **Pap** kan være 3 Slags: Formet P. er kun tykt Papir uden nogen ſkarp Grænſe; det er det ſletteſte. Kortpapir eller limet Papir er det ſtærkeſte. Almindeligſt forſtaar man ved P. det gudſkede P., ſom faas ved ſamme Fremgangsmaade ſom haandformet Papir, kun at Gudſkeren lægger 2—12 nyformede Ark paa hverandre uden Filt imellem; af jo flere og tyndere enkelte Ark P. er dannet, deſto ſtærkere bliver det med ſamme Tykkelſe og af ſamme Materiale. P. tørres i Solen eller ved kunſtig Varme; de blive ofte glattede ved Valsning. **Papirmasſe** ell. papier mâché er egentl. Papirhelſtof med Tilſætninger af Kridt eller lignende Stoffer, ſamt et Bindemiddel, æltet og formet efter Beſtemmelſen; ofte giver man dog dette Navn til langt ſtærkere Varer, dannede ved at kliſtre et ſtort Antal enkelte Ark over en Form, det ene over det andet. Den egentlige P. bliver ſædvanlig malet med Vandfarve og bedækket med en let Fernis; den af Ark ſammenklæbede gjennemtrænges med Linolje, tørres i en Ovn og lakeres med Copal. — Det ældſte Papir, man kjender, forfærdigedes i Ægypten af Papyrusplanten. Dennes Stængler afbarkedes, og Marven deltes i lange Strimler, ſaa tynde og brede ſom muligt; disſe ordnedes i vaad Tilſtand ved Siden af hverandre paa en Plade, og ovenpaa lagdes et lignende Lag med Strimlerne korsvis over de nederſte. Det hele bankedes og presſedes ſammen og kunde derefter gjøre Tjeneſte ſom P. Den Methode, efter hvilken Nutidens P. forfærdiges, ſtammer fra China, hvor man allerede 150 Aar f. Chr. forſtod at tilberede P. umiddelbart af Plantetrævler, navnlig af Bambusplanten. Senere lærte man at forfærdige P. af Bomuld, en Kunſt, ſom Araberne ſkulle have bragt med ſig i det 7de Aarh. fra Tatariet, og ſom ſnart udbredte ſig i Middelhavslandene. Korsfarere bragte Kunſten videre mod Veſt og Nord, og man finder de førſte Spor af Papirfabrikation i Tyſkland omtr. Aar 1200 og i Frankrig omtr. 1250. Førſt arbejdede man uden mechaniſke Hjælpemidler, men i Beg. af det 14de Aarh. fandt man paa at ſønderdele Materialet ad mechaniſk Vej. Bogtrykkerkunſtens Opfindelſe gav Papirfabrikationen et ſtort Opſving, men Formningen vedblev dog at gaa for Haanden indtil Beg. af vort Aarh., da Roberts i Esſonnes opfandt Papirmaſkinen. I dette Aarh. med dets talrige Aviſer og Tidsſkrifter forfærdiges der utrolige Masſer af P., og den ſtadig tiltagende Mangel paa Klude har ſat

Technikernes Opfindſomhed paa en haard Prøve, indtil man omſider i Træet fandt det Stof, der — om det ſkulde blive nødvendigt — kan erſtatte Kludene fuldſtændig. For Tiden produceres i Danmark P. til adſkillige Dagblade udelukkende af Træ; P. er ganſke viſt ikke godt, men Grunden hertil er ikke den, at man anvender Træ, men at man bruger for meget ſlebet Masſe og for lidt Celluloſe.

Papirius, en romerſk Slægt, til hvilken der baade hørte patriciſke og plebejiſke Familier, og af hvis Medlemmer følgende ere de meſt bekjendte. **Lucius P. Cūrſor** udmærkede ſig ſom Feltherre i Krigen mod Samniterne; hans Søn af ſ. N. triumpherede to Gange og fuldendte 272 f. Chr. Samniternes Undertvingelſe. — **Cajus P. Cārbo** var en ivrig Tilhænger af Tib. Gracchus; ſom Folketribun 131 f. Chr. gjennemførte han en Lov (lex tabellaria), hvorved der faſtſattes hemmelig Afſtemning over Lovſager. Han maatte efter Gracchus's Død gaa i Landflygtighed. — **Cnejus P. Cārbo** var Conſul 113 og blev ſlaaet af Cimbrerne ved Noreja; hans Søn af ſ. N. hørte til Marius's og ſenere til Cinnas Parti; efter dennes Død kom han ſelv i Spidſen for Folkepartiet og var tre Gange Conſul, ſidſte Gang 82 f. Chr. ſammen med den yngre Marius. Ved Sullas Tilbagekomſt flygtede han til Afrika og blev henrettet af Pompejus 82.

Papirmorbærtræ (Broussonetia papyrifera), et i Japan og China dyrket Træ af Figenfamilien, af hvis trævlede Bark det chineſiſke Papir forfærdiges. Af Barken af en beſlægtet Art tilberede Beboerne af Sydhavsøerne et Stof, ſom de bruge til Beklædning.

Papirſnække (Argonauta), ottearmet Blækſprutteſlægt, hvis Hun er udſtyret med en hvid, ſammentrykt, næſten papirtynd og halv gjennemſigtig, ribbet Skal, der har megen Lighed med en Snegleſkal; den afſondres af den indvendige Side af 2 af Blækſpruttens 8 Arme, ſom ere kaabeformig udvidede og bæres tilbagebøjede, ſaa at de omfatte Skallen og Dyrets inden i denne ſkjulte Krop, men findes ikke hos Hannen, ſom ogſaa mangler de omtalte Udvidelſer af det ene Armpar og i det hele ganſke ligner de andre pelagiſke Oktopoders Hanner, d. v. ſ. er langt mindre end Hunnen og udſtyret med en til Parringsredſkab omdannet Arm (Hektokotyl), ſom løsrives under Parringen. Paa Grund af den løſe Sammenhæng mellem Dyret og Skallen — hvis Beſtemmelſe maaſke nærmeſt er at beſkytte Æggene — har man en Tid lang troet, at Skallen ikke oprindelig hørte Dyret til, men at dette benyttede en anden ukjendt Dyreforms Skal ligeſom Eremitkrebſene Sneglenes. At de ſkulle benytte Skallen ſom Baad, de brede Arme ſom Sejl og de andre ſom Aarer, er ligeledes næppe rigtigt; deres Bevægelſer i Vandet ere ikke forſkjellige fra de andre Blækſprutters. Slægten tilhører de varme Have.

Papirspenge i ſtrængere Forſtand kaldes de af Regeringen udſtedte, uindløſelige Seddelpenge i Modſætning til egentlige Bankſedler, der vel ogſaa ofte ere gjorte uindløſelige, men dog, ſelv i ſaa Fald, i væſentlige Henſeender adſkille ſig fra egentlige P. Hyppig bruges dog dette Navn om alle Slags Sedler. Jvfr. **Bank.**

Papirsvalſer. Ved Kalandring og Gaufrering (ſ. **Presning**) blive Tøjer eller Papir haardt presſede mellem en Metalvalſe og en Modtrykvalſe, der bør være baade faſt og elaſtiſk og derfor ſædvanlig forfærdiges af Papir ved at ſammenpresſe, helſt med en hydrauliſk Presſe, nogle Baller Papir, ſtukne paa en Jærnaxel, undertiden med Lim mellem de enkelte Ark. Den ſaaledes mellem to Jærnſkiver ſamlede Valſe afdrejes paa en Drejebænk, og da Staalene meget hurtig ſløves derved, foretages ſidſte Afdrejning helſt med en Diamantſtis, for at P. kan faa tilſtrækkelig Nøjagtighed.

Papisme, Papiſt, ſ. **Papa.**

Papiti, Havn paa Nordſiden af Tahiti, den ſtørſte af Selſkabsøerne i Auſtralien, Hovedpunktet for den nu ſiden 1880 under franſk Herredømme ſtaaende Øgruppe. 8,000 J.

Papning. Tøjer af Bomulds- ell. Hørgarn bringes ſædvanlig i Handelen i appreteret Tilſtand, og da man bl. a. derved vil give dem Udſeende af at være tættere og ſtærkere, end de ere, blive de ſædvanlig pappede, d. e. gjennemtrukne med Kliſter, hvortil ſom oftes ſættes lidt Vox, Talg eller Sæbe for at give nogen Blødhed, ſjældnere Gummi for at give endnu mere Stivhed, og ofte lidt Vaſkeblaat. P. foregaar ved Musſelin ofte med en ſtor Skruepresſe, der jævnt fordeler Stivelſen i 30—40 Stykker paa ēn Gang; ellers bruges ſædvanl. en Maſkine, der fører Tøjet ned i et Trug med Kliſter og derpaa presſer det mellem et Par Valſer.

Pappenheim, Stad i den bayerſke Prov. Mellemfranken ved Floden Altmühl, 7 M. ſ. ſ. ø. for Ansbach, med 2,000 J., livlig Induſtri og to Slotte med prægtige Haver, Hovedſædet i det 3½ □ M. ſtore Grevſkab P. Efter dette fører en gammel ſchwabiſk Slægt Navn, ſom 1439 delte ſig i 4 Linjer, af hvilke dog kun ēn endnu beſtaar. **Gottfried Heinr. v. P.**, f. 1594, udmærkede ſig ſom kejſerlig Ryttergeneral i Trediveaarskrigen ved ſin overordentlige Tapperhed, men ogſaa ved ſin Haardhed og Gruſomhed. Sin førſte glimrende Vaabendaab udførte han ſom Oberſt i Slaget ved Prag 1620; 1628 blev han Chef for et Regiment Kyradſerer, de ſaakaldte „**Pappenheimere**“, kæmpede 1623—26 i Lombardiet og Øſterrig, 1627—29 under Tilly og Wallenſtein imod Chriſtian IV og 1631 under Tilly mod Guſtav Adolph, hvor han ved ſin dumdriſtige Forvovenhed blev Skyld i Nederlaget ved Breitenfeld 1631. Han forenede ſig ſenere med Wallenſtein og blev dødelig ſaaret i Slaget ved Lützen; han døde den n. D., 7 Nov. 1632, i Leipzig. Hans Linje uddøde med hans Søn 1647.

Pāppos, alexandrinſk Mathematiker fra det 4de Aarh. e. Chr., Forfatter til et af de værdifuldeſte mathematiſke Værker, der ere os overleverede fra den græſke Oldtid. Det fører Titlen »Συναγωγαὶ μαθηματικαὶ« i 8 Bøger (lat. Udg. 1588 af Commandinus under Titel »Collectiones mathematicæ«) og indeholder en Sammenſtilling af hans Forgængeres ypperſte Opdagelſer paa Geometriens Omraade og en Mængde, dels ſelvſtændige Theoremer, dels

Hjælpeſætninger til Lettelſe af Forſtaaelſen af de ældre Forfattere. Foruden Egenſkaber ved Kegleſnittene behandler det bl. a. ogſaa Curver ſom Konchoiden, Quadratrix, Spiraler, end videre Underſøgelſer over Problemet at fordoble Terningen, om Maxima og Minima, om iſoperimetriſke Figurer, den ſenere ſaakaldte Guldinſke Sætning (ſ. **Guldin**) o. m. a. Hos P. finder man ogſaa førſt paaviſt Betydningen af det ſaakaldte Dobbeltforhold, der ſpiller en vigtig Rolle i den moderne Geometri.

Pāpua, ſ. **Auſtralien** og **Folkeſlag.** Da dette Navn fornemmelig anvendes om Beboerne af Ny-Guinea, have flere, navnl. franſke Geographer begyndt at kalde denne Ø **P.** ell. **Papuāſia.**

Papyrogrāph, et i England opfundet Apparat til hurtig at copiere Tegninger og Skrift. Skriften paaføres med en ſkarp Pen og en ſærlig Art chemiſk Blæk den upræparerede Side af et Papir, hvis anden Side er vandtæt; Blækket opløſer den vandtætte Side, hvorved der opſtaar et Slags Skabelon. Skaffer 200—300 gode Aftryk.

Papȳrus, oprindelig en ægyptiſk Plante af Slægten Fladax (ſ. d. A.), voxer nu i Abesſinien og paa Sicilien. Af Stængelens Marv forfærdigedes det ægyptiſke Papir (ſ. d. A.), ſom derfor ogſaa kaldtes P.; de Skriftdocumenter, der ere ſkrevne paa det ſaaledes tilberedte Papir, kaldes ligeledes P. eller **Papyrusruller.** De ægyptiſke Papyrusruller ere beſkrevne meſt med hieratiſk, men ogſaa med hieroglyphiſk og demotiſk Skrift; Højden er omtr. 1 F., Længden forſkjellig, indtil 100 F. og derover. De føre Navn efter de europæiſke Ejere, under hvem de ere blevne bekjendte i Videnſkaben (P. Sallier, P. Harris, P. Ebers oſv.).

Pará, 1) **Grão P.,** Prov. af Kejſerdømmet Braſilien i Sydamerika, omgiven af Atlanterhavet og Guajana mod N., Prov. Amazonas mod V., Matto-Groſſo mod S. og Maranhão mod Ø. 20,900 □ M. med 344,000 J., hvoraf 24,000 Slaver. Det er et af Amazonflodens Nedreløb med dens talrige Biſloder gjennemſtrømmet Lavland, det er udſat for ſtore Overſvømmelſer og dækket med umaadelige Skovſtrækninger. Væſentlig er kun Kyſtſtrækningerne og Landet langs Flodløbene beboet af en faſt Befolkning, hvorimod det indre af Skovſtrækningerne huſer talrige, halvvilde Indianerſtammer. — 2) **P.** ell. **Belem,** Hovedſtad i Prov. P., ved højre Bred af den her 1½ M. brede **Rio P.** ell. Tocantins, 15 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 40,000 J. Biſpeſæde med ſmuk Kathedralkirke, anſelige Bygninger og flere Kloſtre. Betydelig Handel. Kabelforbindelſe med Bahia og Pernambuco.

Parā, en tyrkiſk Mønt, hvoraf 40 paa en Pjaſter, omtr. ½ Øre. Som Mønt i Rumænien (ogſaa kaldet Banu) ſvarer P. til den franſke Centime, af Værdi omtr. ¾ Øre.

Parabāſe hed i den gamle græſke Komedie en directe Henvendelſe af Choret til Publikum, i hvilken Chorføreren talede i Digterens Navn; Indholdet af P. ſtod ikke i Sammenhæng med Stykkets Indhold.

Parābel, Sammenligning; ofte bet. det en ſelvſtændig Fortælling, der beſtaar i en gjennemført Lignelſe. Iſær maa mærkes Chriſti P., ſom læſes i Evangelierne. En bekjendt Parabeldigter i den nyere Tid var Krummacher. — I Mathem. er P. Navnet paa en af Kegleſnitslinjerne og defineret ſom den Curve, hvis Punkter alle have lige ſtore Afſtande fra et givet Punkt (Brændpunkt, Focus) og en given ret Linje (Ledelinje, Directrix); i Følge denne Definition viſer Curven ſig at beſtaa af to Grene, ſom ere ſymmetriſke med Henſyn til en ret Linje (Axen) gjennem Brændpunktet vinkelret paa Ledelinjen, og ſom udgaa fra det Punkt (Toppunktet), der ligger paa Axen midt imellem Brændpunkt og Ledelinje, idet de beſtandig fjærne ſig længere og længere fra Axen (en Ellipſe med uendelig Storaxe). Forbindelſeslinjen af et Punkt paa P. med Brændpunktet hedder Brændſtraale, Chorden vinkelret paa Axen gjennem Brændpunktet Parameter. Tangenten og Normalen til et hvilket ſom helſt Punkt af P. kunne viſes at være de Linjer, der halvere Vinklerne mellem Brændſtraalen til Punktet og en Linje derigjennem parallel med Axen. **Paraboloide,** Fællesnavnet for to Flader, analytiſk fremſtillede ved Ligninger af 2den Grad. Vigtigſt er **Omdrejningsparaboloiden,** ſom opſtaar ved, at en Parabel drejer ſig om ſin Axe. Anvendelſen af Spejle, ſlebne ſom en O., til Brændſpejle og til Fyr beror paa den nys nævnte Egenſkab ved Parablens Normal, i Følgen hvilken de parallelt med Axen indfaldende Lysſtraaler ville fra Spejlet kaſtes tilbage til Brændpunktet og omvendt de fra Brændpunktet udgaaende Straaler kaſtes tilbage i Retning af Axen. **Parabŏliſk,** lignelſesvis; hvad der har Form af en Parabel. Ved **p. Elementer** af en Kometbane forſtaas de, ſom ere beregnede under Forudſætning af, at Banen er en Parabel, hvis Brændpunkt er i Solen. Om det end nemlig er ſandſynligt, at Kometbanerne ere Ellipſer, ere diſſe hyppig ſaa aflange og kun en ſaa ringe Del af dem i Nærheden af Toppunktet bekjendt, at det ikke er muligt derved at finde Ellipſens ſtore Axe eller overhovedet at adſkille den fra en Parabel.

Parabolāni, Sygevogtere paa de chriſtne Hoſpitaler, dannede under de førſte chriſtne Kejſere en ſaa talrig Klaſſe, navnlig i Ægypten og Lilleaſien, at Biſkop Dioskuros af Alexandria kunde møde paa „Røverſynoden" i Epheſos 449 med en hel Livvagt af P., hvis Voldsgjerninger og Truſler tvang al Modſtand imod hans Vilje til at bøje ſig.

Paracĕlſus, Philippus Aureolus Theophraſtus Bombaſtus ab Hohenheim, ſchweizerſk Læge, Chemiker og Theoſoph, f. 1493 i Einſiedeln i Schweiz, hvor hans Fader, af hvem han førſt blev underviſt, var Læge. Hans utrættelige Videbegjærlighed drev ham tidlig paa udſtrakte Rejſer, paa hvilke han ſtuderede ved forſkjellige Univerſiteter; efter al Rimelighed er han endog kommen til Danmark, hvor han ſkal have tjent ſom Feltchirurg i den danſke Hær og med denne have deltaget i Stockholms Belejring af Chriſtian II; gjennem Rusland og Tyrkiet vendte han fra Sverige tilbage til Tyſkland. 1527 blev han Profeſſor og Stadslæge i Baſel, ſom han dog ſnart igjen maatte forlade paa Grund af forſkjellige Stridigheder, hvori han indviklede ſig, begav ſig atter paa Rejſer og døde 1541 i Salzburg. Ved Siden af et viſt Hang til Myſticisme har han utvivlſom Fortjeneſte derved, at han optraadte mod den Galenſke Lære (ſ. **Lægevidenſkabens Hiſtorie**) og viſte dens Uholdbarhed, men hans Beſtræbelſer for at ſætte noget nyt i Stedet vare forfejlede, idet han i ſin Foragt for hin opgav en videnſkabelig Bearbejdelſe af Lægekunſten og vendte tilbage til en ren, næſten raa Empiri. Frembeles har han ſtore Fortjeneſter af Sygdommenes Behandling og af at have beriget Lægekunſten med en Mængde ſimple og virkſomme Lægemidler, men fremfor alt af at have fremmet Studiet af Naturvidenſkaben og iſær Chemien betydelig. Paa ſine talrige Rejſer benyttede han Lejligheden, hvor den bødes, til at ſætte ſig ind i en Mangfoldighed af metallurgiſke Proceſſer og til indtrængende Syslen med praktiſk Chemi. Han er den førſte, ſom adſkiller Metaller og Halvmetaller (Zink og Bismut). P. gav ogſaa førſt en nøjere Beſkrivelſe af Zinkets Egenſkaber, adſkilte Alun og Vitriol, ſom tidligere hyppig bleve forvexlede, og lærte en ny og henſigtsmæſſig Methode til Kobberets Amalgamation; han er Brintens Opdager, om han end ſaa lidt ſom nogen paa den Tid forſtod at opſamle og underſøge denne Luftart. De mangfoldige ſpredte Angivelſer i hans Skrifter om chemiſke Redſkaber og Proceſſer viſe ogſaa, at han var en dygtig praktiſk Chemiker. — Som P. i Medicinen polemiſerer mod Galen, ſaaledes polemiſerer han i Philoſophien mod Ariſtoteles. Speculationen, ſom uden Erfaring er Phantaſteri, og »experimentum«, ſom uden Tænkning er Ammeſtueſnak, ſkulle forbinde ſig til den ſande »experientia«, ſom udgjør Philoſophiens Væſen. Dennes Hovedgjenſtand er Menneſket; men dette kan kun forſtaas ved Betragtning af Verden, Mikrokosmen kun ved den Makrokosme, af hvis Elementer den er ſammenſat. Omvendt forſtaas Verden førſt ret ved Betragtning af Menneſket, det ſidſte og højeſte Verdensvæſen. Den ſande Philoſophi maa derfor forſtaa at ſkue det ene i det andet. Menneſkets Væſen er ſom hele Naturen tredobbelt; han er baade Dyr, Dæmon og Engel. Verdenselementerne virke i hans legemlige og aandelige Væſen. Ethvert Individ har ſit perſonlige Livsprincip, ſin „Archæus“, der ſtræber efter det gavnlige og bortſtøder det ſkadelige. I Modſætning til Philoſophien ſom Erkjendelſe af Naturen ſtiller P. Theologien. Han retter en djærv Polemik mod den katholſke Overtro, taler med Haan om Luthers Modſtandere og ſtiller Erasmus højſt af ſin Tids Lærde; dog viſer hans Maria- og Helgendyrkelſe, at han endnu ſtaar paa Katholicismens Grund. Myſtik og vild Phantaſeren blande ſig hos P. med ſunde og energiſk udtrykte Ideer. **Paracelſiſter**, de mere eller mindre fanatiſke Tilhængere af hans Lære, der med Iver greb iſær den myſtiſke Del af denne og hans Lære om Arcana og udviklede den videre, ofte endog til Grænſen af det vanvittige. De meſt fremragende af disſe vare Leonhard Thurneysſer og Peder Sørenſen (ſ. d. A.).

Paracentēſe, ſ. **Punktur**.

Parāde, fr., højtideligt Optog eller Opſtilling (Lønningsparade, Kirkeparade, Vagtparade, Paradeſeng); i Fægtekunſten en Bevægelſe med Vaabnet for at afværge (**parere**) Modſtanderens Hug eller Stød. I Ridekunſten bet. parere eller gjøre en P. at holde Heſten ſamlet og pludſelig an.

Paradigma, gr., Exempel, Mønſter, Mønſterord, betegner navnl. i Grammat. Ord, der tjene til Exempel paa Bøjning.

Pāradis, perſ., d. ſ. ſ. hebr. Eden, bet. oprindelig en ſtor Have og bruges i Bibelen dels om det jordiſke P., de førſte Menneſkers Opholdsſted indtil Syndefaldet, dels om det himmelſke P., de ſaliges Opholdsſted efter Døden. P. kaldes Galleriet i de franſke Theatre.

Pāradisfugl (Paradisea), en for Ny-Guinea og nogle omliggende Øer ejendommelig Familie af ret anſelige, pragtfulde, med lange, dunede, ſvævende Vinge- og Haledækfjer ſamt andre, ofte højſt beſynderlige Fjerprydelſer hos Hannen udſtyrede Fugle, der i Syſtemet ſtilles i Nærheden af Stærene og Ravnefuglene; de leve af Frugter og Inſekter.

Pāradiskorn, de uregelmæsſig formede, ſvagt glinſende, umodne Frø af Krydderplanten Amomum granum Paradisi fra Ceylon; de benyttes iſær til at give Eddike en ſkarp Smag.

Pāradisæble, Frugten af et Dværgæbletræ (Malus paradisiaca ell. præcox) fra Rusland og Tyſkland, ſom har grønne, ſenere lysgule, undertiden rødplettede Frugter. Træet benyttes meſt til Grundſtamme for lave Æbletræer og formeres ved Udløbere. P. betegner dog ogſaa flere af de dyrkede Varieteter af Æbler, ligeſom Frugterne af Tomaten (de ſaakaldte »pommes d’amour«) ſtundum kaldes P.

Paradŏx, egtl. ſom ſtrider imod en alm. antagen Lære; ſær, tilſyneladende eller virkelig urimelig, paafaldende Mening. **Hydroſtātiſk P.** kaldes den Lov, at en Vædſkes Tryk paa en Flade alene retter ſig efter Vædſkens Vægtfylde, Fladens Størrelſe og dens Afſtand fra Overfladen, men ikke efter den Mængde Vædſke, ſom ligger over den i Karret, altſaa ikke efter Karrets Form (ſ. **Paſcals Kar**). Den **pneumātiſke P.** er det Phænomen, at naar man blæſer gjennem et Rør, ſom udmunder midt i en Plade, og holder et Stykke Papir for Rørets Aabning, vil dette ikke blæſes bort, men holde ſig tæt ind til den faſte Plade, idet der ved Luftens Fart imellem de to Flader fremkommer en Fortyndiug af Luften. Herpaa grunde ſig ogſaa de ſaakaldte „Rafraichisſeurs“.

Paraffin (af lat. parum affinitatis), et farveløſt, gjennemſkinnende, kryſtalliniſk Legeme, der vindes ved tør Deſtillation af Træ, Tørv, bituminøſe Skifere og raa amerikanſk Petroleum. Det ſmelter ved 30—60°, er uopløſeligt i Vand og kold Vinaand, opløſeligt i kogende Vinaand, Æther og flygtige Oljer. Det koger ved over 300°. P. beſtaar af en Blanding af Kulbrinter med højt Kogepunkt og den almindelige Sammenſætning $C_n H_{2n+2}$ (jvfr. **Kulbrinte**). Det anvendes til Lys og, fordi det ſaa vanſkelig angribes af Syrer, Alkalier, Chlor oſv., ſom beſkyttende Overtræk paa Metaller, Frescoer oſv. Det bruges ogſaa til Forfalſkning af Vox, men Forfalſkningen kjendes let paa Vægtfylden (for Vox 0,966, for P. 0,868 til 0,875).

Paragoutte, fr. [gūtt], Draabeaſleder, Flaſkeprop, indrettet paa at forebygge Draabeſpild, naar Indholdet hældes ud.

Paragrăph, egtl. det hosſkrevne, betød hos de gamle et Tegn, hvorved man fremhævede Ord ell. Steder i en Bog; nu bet. det i Regelen mindre Afſnit i en Lov, en Lærebog o. desl. P. ſkrives med Tegnet §.

Paraguay [guāi], 1) en af de ſydamerikanſke Republiker, omgiven af Argentina, Bolivia og Braſilien, udgjør Landet paa begge Sider af den mægtige Flod Paraguay, mod Ø. begrænſet af Floden Paraná, mod S. af ſamme Flod, mod V. af Floderne Pilcomayo og Paraguay og mod N. af Floden Apa, der fra venſtre Side falder i Paraguay. Nordgrænſen fortſættes mod V. til Floden Pilcomayo af en lige Linje under omtr. 52° ſ. Br. Landets Fladeindhold er 4,330 □ M. med en Befolkning (1879) af 346,000 I., hvoraf kun 116,000 Mandfolk, foruden halvciviliſerede Indianere (60,000) og vilde (70,000). Af den egentlige Befolkning anſlaas omtr. ¾ at beſtaa af civiliſerede Indianere, for ſtørſte Delen af Guarani Stammerne; Reſten er Meſtizer, ſpanſke Creoler og Indvandrede, meſt Italienere og i de ſenere Aar Tyſkere. Landet er v. for Paraguay i det hele fladt, mod V. optaget af Chaco Ørkenen. Den øſtlige Del, mellem Paraguay og Paraná, er ligeledes Lavland, men danner i Midten lave Højdekjæder med Retning fra N. mod S. Klima og Vegetation ere næſten tropiſke med ſtor Rigdom paa Skov, der leverer Tømmer af udmærket Haardhed. Af Planteriget dyrkes fortrinlig Træfrugt, og desuden indvindes Kautſchuk, Aloe, Rhabarber, Saſſafras, Farveſtoffer, Bomuld, Tobak, Majs, Maniok, Sukker og Paraguayte (ſ. Chriſttorn). Kvægavlen er forholdsvis ubetydelig. Finanſernes Hovedindtægt er Told, der 1884 udgjorde 2,265,000 Kr. Totalindtægten var 2,987,000 Kr., Udgiften ubetydelig mindre. Statsgjælden var voxet betydelig ved Krigen 1864—70, men ved Salg af Statsejendomme og ved et Forlig i London af 4 Dec. 1885 er den bleven ſaaledes reduceret, at den 1886 kun udgjorde 1,170,000 Kr. indenrigſk og c. 15 Mill. udenrigſk Gjæld. Denne ſidſte ſkulde i de førſte 5 Aar forrentes med 2 pCt., i de næſte 5 med 3 pCt. og derefter med 4 pCt., foruden ½ pCt. Amortiſation. Den ſtaaende Hær er kun 500 Md., men i Krigstilfælde ere alle værnepligtige. Af Jærnbaner er kun i Drift en Linje fra Hovedſtaden Aſuncion mod S. Ø. til Paraguari, c. 10 M. lang. Forfatning. P. ſtyres af en Præſident, valgt paa 4 Aar, et Senat af c. 35 Medl. og et Deputeretkammer af 60 Medlemmer, alle valgte ved almindelig Valgret. — P. blev vel bekjendt for Spanierne 1515, da Solis opdagede La Plataſloden, men førſt 1586 lykkedes det dem at faa ſikkert Fodfæſte i Landet. 1608 boſatte Jeſuiter ſig, og de forſtod med Mildhed og Snildhed at omvende og diſciplinere Indianerne ſaa vel, at de under Spaniens nominelle Herredømme grundlagde et halv gejſtligt, halv verdsligt Statsſamfund med theokratiſk-patriarchalſk Forfatning. Dette omſtyrtedes 1768 ved Spaniernes og Portugiſernes forenede Angreb, og 1768 forviſtes Jeſuiterne. 1810 udbrød Opſtand i P. ligeſom i det øvrige ſpanſke Amerika, og Dr. Francia, der ſtillede ſig i Spidſen derfor, blev 1814 Dictator; han ſtyrede med et Jærnſcepter og holdt P. aldeles afſpærret fra Omverdenen, men ſøgte for Reſten at udvikle dets naturlige Hjælpekilder. Efter hans Død 1840 tilfaldt Herredømmet hans Slægtning, Carlos Ant. Lopez, der 1845 aabnede Landet for de fremmede og tillod Handelsſamkvem med Omverdenen; da Præſident Roſas i Argentina gjorde Paaſtand paa, at P. ſkulde høre dertil, deltog Lopez 1850 i Krigen imod ham og fik ham 1852 fordreven, hvorefter P.s Uafhængighed godkjendtes og Skibsfarten paa La Plataſloden frigaves. Han efterfulgtes 1862 af ſin Søn Francisco Lopez, der 1864 ſtyrtede ſig i en Krig med Braſilien og Argentina og efter 5½ Aars haardnakket Kamp bukkede under i Marts 1870 og ſelv faldt, medens P. blev fuldſtændig ødelagt og næſten affolket. Statens Uafhængighed blev dog ikke krænket, og en republikanſk Forfatning indførtes efter Lopez's Fald; kun tiltog de krigførende Magter ſig ved Fredſlutningen 1872 nogle Landſtrøg, der hidtil hørte til P. Den førſte Præſident J. B. Gill, valgt 1874, blev myrdet 1877 tillige med ſin Broder; men Morderne omkom ved et Oprørsforſøg i Oct. ſ. A. Den nuværende Præſident er P. Escobar (ſiden 1886). — 2) Flod, ſ. La Plata.

Paraguay Roux, fr. [gyǣ ru], Tinctur af en ſydamerikanſk Kurvblomſt (Spilanthes oleracea), benyttes ſom Middel mod Tandpine.

Parahyba [iba], 1) Prov. af Kejſerdømmet Braſilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Rio Grande do Norte mod N. og Pernambuco mod S. 1,357 □ M. med 433,000 I., hvoraf 18,000 Slaver (1885). Provinſens midterſte Del optages af Sierra Borborema, der i Retning fra N. til S. gjennemſtryger Landet i to Kjæder. Den vigtigſte Flod er Parahyba, der falder i Atlanterhavet. Klimaet er i de højere Egne tempereret og ſundt, men temmelig tørt. Jordbunden er frugtbar og frembringer fortrinlig Bomuld, Sukker, Frugter og Grøntſager. Landet dækkes af ſtore Skove, der levere godt Tømmer. 2) Hovedſtad i Prov. P. ved Floden af ſ. N. i Nærheden af dens Udløb i Atlanterhavet, 15 M. n. for Pernambuco. 14,000 I. Havn og livlig Handel.

Paraklēt, det lat. advocatus, Talsmand, Hjælper, bruges i det nye Teſt. baade om Chriſtus og den Helligaand, i den kirkelige Sprogbrug derimod navnlig om den ſidſte ſom den, der ſtyrker, lærer og vejleder de chriſtne i al Gjerning i Guds Riges Tjeneſte baade indadtil og udadtil. P. hedder ogſaa et Kloſter nær ved Troyes, ſtiftet af Abailard, ſom blev begravet der. **Paraklētikon**, Trøſteſkrift, bruges i den græſke Kirke ſom Navn paa en beſtemt Bønnebog.

Paraldehyd, $C_6H_{12}O_3$, dannes af Aldehyd ved meget ſmaa Tilblandinger af fremmede Stoffer, f. Ex. Syrer, Chlorzink, idet 3 Moleculer Aldehyd forene ſig. Det koger førſt ved 124° (Aldehyd ved 21°) og kan ved Afkøling faas i Kryſtaller, ſom ſmelte ved 10°. Det anvendes noget i Medicinen ſom beroligende Middel paa lignende Maade ſom Chloral.

Paralipōmena, Supplementſkrifter, kaldte de 70 Fortolkere Krønnikernes Bøger ſom Supplement til Samuels og Kongernes Bøger.

Parallāxe, den Forandring i en Gjenſtands apparente Sted, ſom følger af en Forandring i Iagttagerens Standpunkt; Betegnelſen bruges navnlig om Forſkjellen mellem den apparente og geocentriſke Højde af en Stjærne. Denne P. er ſtørſt, naar Legemet er i Horizonten, og kaldes da den horizontale P., ſom er den, der menes, naar Ordet bruges uden Tilføjning; den er den ſamme ſom den Vinkel, under hvilken Jordens Radius ſes fra Himmellegemets Centrum. Den findes i Almindelighed ved at iagttage Legemet fra forſkjellige Standpunkter paa Jordens Overflade, og af den udledes Afſtanden, udtrykt i Jordradier. — Maanens P. har en Middelværdi af $57'\ 2'',_{2}$, hvoraf følger en Middelafſtand af $60,_{274}$ Jordradier. Solens Middelparallaxe, hvis Beſtemmelſe er af ſtor Vigtighed, da Solens Afſtand fra Jorden er Enhed ved de fleſte Afſtandsbeſtemmelſer, findes ikke ved directe Iagttagelſe af Solen, men ved at iagttage den Forſkydning, ſom Venus ved en Gjennemgang (ſ. d. A.) lider paa Solſkiven, eller ſom Mars eller en nær Planetoide ved Oppoſitionen lider mellem de nærliggende Fixſtjærner ved at iagttages fra forſkjellige Standpunkter paa Jordens Overflade. Diſſe Planeter ere nemlig de, der komme Jorden nærmeſt, hvis P. altſaa bliver ſtørſt og letteſt at beſtemme; af ēn Planets P. og Afſtand følger ſaa Solens og de øvrige Planeters ved den 3dje Keplerſke Lov. Solens P. kan ogſaa findes gjennem Aberrationen, naar Lyſets Haſtighed antages kjendt ved phyſiſke Forſøg, eller gjennem Maanens parallaktiſke Ligning (ſ. d. A.). Den er til forſkjellige Tider angivet med forſkjellige Værdier, af Ariſtarch til 3′, af Kepler til 1′, af Caſſini til 10″, af Encke ved Venusgjennemgangene 1761 og 1769 til $8'',_{57}$. Den nu almindeligſt antagne Værdi er $8'',_{85}$, hvortil ſvarer en Middelafſtand af Solen af 23,300 Jordradier eller kun ubetydeligt over 20 Mill. g. Mil. Denne Værdi er dog endnu underkaſtet en Uſikkerhed af c. $0'',_{10}$, hvortil ſvarer en Uſikkerhed af c. 200,000 Mil i Solens Afſtand. — For Fixſtjærnernes Vedkommende er denne P. umærkelig. Derimod er det for diſſe, ved ſkarpt at beſtemme deres Poſitioner fra de forſkjellige Standpunkter, Jorden indtager i ſit aarlige Løb om Solen, undertiden muligt at finde den Forandring i Sted, Stjærnen lider ved at ſes fra Solens Centrum i Stedet for fra Jordens; denne kaldes da den aarlige P. i Modſætning til den forrige, ſom faar Navn af daglig P., og af den udledes Stjærnens Afſtand, udtrykt i Jordbaneradier (ſ. Fixſtjærner). **Parallaktiſk Inſtrument**, ſ. Æqvatorial. **Parallaktiſk Ligning**, ſ. Ligning. **Parallaktiſk Vinkel**, Vinklen mellem en Stjærnes Højde- og Declinationscirkel. Den regnes poſitiv paa Veſtſiden, negativ paa Øſtſiden af Meridianen.

Parallel [lēll], jævnſides løbende. I Geometrien ſiges to rette Linjer i ſamme Plan at være p., naar de ikke kunne ſkære hinanden, hvor langt de end forlænges. I ſamme Betydning ſiges to Planer at være p. P. Planer og p. rette Linjer have overalt ſamme Afſtand fra hinanden. To plane Curver ſiges at være p., naar enhver Normal til den ene tillige er Normal til den anden og Curvernes Afſtand maalt paa den fælles Normal overalt er den ſamme. **Parallel-Axiomet**, d. ſ. ſ. det 11te euklidiſke Axiom, ſ. Euklides. I Befæſtningskunſten ere **Paralleler** Løbegrave, ſom omſlutte den Del af Fæſtningen, mod hvilken det egentlige Belejringsangreb rettes. I Aſtronomien bruges P. i ſamme Betydn. ſom **Parallelcirkler**. Diſſe ere paa Himlen de Lillecirkler, p. med Æqvator, ſom Stjærnerne beſkrive under deres daglige Omdrejning. Parallelerne paa Jorden ere ligeledes Cirkler, hvis Planer ere p. med Æqvator; alle Punkter af ſamme terreſtriſke P. have ſamme Bredde eller Polhøjde. I Muſ. bruges P. i forſkjellige Forbindelſer, ſaaſom **Parallelbevægelſe** (naar to eller flere Stemmer ſamtidig ſtige og falde), Kvintparallel, Octavparallel (en af Muſiktheorien forbudt Følge af to rene Kvinter eller Octaver i lige Bevægelſe og i ens Stemmer), **Paralleltoneart** (en Toneart, der har Fortegn ſom en anden med den beſlægtet, f. Ex. C-Dur og A-Moll, G-Dur og E-Moll). P. bet. ogſaa i Almindel. Sammenligning ell. ſammenlignende Sammenſtilling, Sideſtykke. **Parallelisme**, Linjers eller Planers Jævnſidesløben; Overensſtemmelſe mellem enkelte Steder i Skrifter, iſær i Bibelen (**Parallelſteder**).

Parallelepipedum, et Prisme, hvis Grundflader ere Parallelogrammer. Det er altſaa begrænſet af 6 Parallelogrammer, hvis Planer ere to og to parallele; dets 12 Kanter ere 4 og 4 parallele og lige ſtore. Ere Sidefladerne Rectangler, hedder P. ret; gjælder dette tillige om Grundfladerne, kaldes det retvinklet. En Kubus eller Terning er et P., begrænſet af 6 Kvadrater.

Parallelogrām, en Firkant, hvis Sider ere parvis parallele. I P. ere de modſtaaende Sider og Vinkler lige ſtore, og Diagonalerne halvere hinanden; dets Areal er Produktet af en af Siderne (Grundlinjen) med dennes Afſtand (Højden) fra den modſtaaende. Ere alle Siderne lige ſtore, hedder P. Rhombe; ere Vinklerne lige ſtore, altſaa rette, kaldes det Rectangel; i Kvadratet ere baade Sider og Vinkler lige ſtore. Et P., ſom ikke beſidder nogen af diſſe Egenſkaber, kaldes undertiden Rhomboide. I Rectanglet ere Diagonalerne lige ſtore; i Rhomben ere de vinkelrette paa hinanden og halvere Vinklerne; ved Kvadratet ere alle Egenſkaber forenede. **Kræfternes P.**, ſ. Kraft.

Parallelſkrueſtik, en Skrueſtik, under hvis Aabning og Lukning Kjæfternes Inderflade ſtadig holdes parallele.

Paralleltrapēz, en Firkant, hvis ene Par modſtaaende Sider ere parallele. Dets Areal er det halve Produkt af de parallele Siders Sum og Højden, de ſamme Siders Afſtand.

Paralogisme, ufrivillig Fejlſlutning. S. Slutning.

Paralyſe, ſ. Lamhed; paralytiſk, lam.

Paramagnetisme, d. ſ. ſ. Magnetisme, i Modſætning til Diamagnetisme (ſ. d. A.).

Paramaribo, Hovedſtad i det holl. Guajana i Sydamerika ved Floden Surinam, 3 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 27,000 I. Staden er regelmæsſig bygget, gjennemſkaaren af Kanaler og har brede, for det meſte med Mango- ell. Orangetræer beplantede Gader og ſmukke offentlige Bygninger. Huſene ere for det meſte byggede af Tømmer, flere Etager høje. God Havn for Skibe af 18 F.s Dybgaaende og betydelig Handel.

Paramätta, ſmukt bygget Stad i den engelſke Koloni New South Wales i Auſtralien ved Floden P., 3 M. v. n. v. for Sydney. 6,000 I. Gouverneurens Sommerreſidens. Store Klædemanufakturer. Aſtronomiſk Obſervatorium. **Paramattas** kaldes derefter et Slags fint, let, treſkaftet eller firſkaftet, af Kamulds Iſlæt og Bomulds Kjæde vævet Tøj.

Paramënta, lat., kaldes i Romerkirken de gejſtliges Feſtdragter, Alterklæderne og overhovedet al Kirkeprydelſe.

Paramëter er i Kegleſnitslinjerne Chorden gjennem et Brændpunkt, vinkelret paa Axen. Mere almindelig bruges i den analytiſke Geometri P. ſom Betegnelſe for en i en Curves Ligning indgaaende Størrelſe, ſom beſtemmer Curvens Form eller Beliggenhed.

Paraná, Flod, 1) ſ. **La Plata**. — 2) ſ. **Rio Negro**. — 3) Stad i den argentinſke Stat Entrerios, tidligere Hovedſtad i Argentina, ved venſtre Side af Floden P., 50 M. n. v. for Buenos Ayres. 16,000 I. Livlig Tranſithandel. — 4) Prov. af Kejſerdømmet Braſilien, omgiven af Prov. Matto Groſſo, São Paulo, Atlanterhavet, Prov. Santa Catharina ſamt Argentina og Paraguay. 4,020 □ M. med 190,000 I., hvoraf c. 8,000 Slaver (1883). Provinſens Veſtgrænſe dannes af Fl. P., Nord- og Sydgrænſerne i Hovedſagen af dens Bifloder Paraná-Panema og Yguaſſu. Landet, ſom gjennemflydes af talrige Floder, der falde i P. og dens Bifloder, er mod V. fladt og uden faſte Beboere, undtagen enkeltvis ved Floderne, i Midten og mod Ø. langs Havet derimod bjergfuldt. Serra do Mar med nord-ſydlig Hovedretning falder temmelig brat af mod Havet, jævnere mod V. I det indre drives megen Kvæg- og Heſteavl, i Kyſtlandet dyrkes Sukker, Tobak, Bomuld og Kaffe. Hovedſtad Curitiba.

Paranaguá, Stad i Prov. Paraná i Braſilien, under 25° 36′ ſ. Br., ved en Bugt af Atlanterhavet. 5,000 I. Udførſelshavn.

Paranahyba [iba], 1) Flod i Braſilien, udſpringer i den ſydlige Del af Prov. Piauhy og løber med nordøſtlig Retning til Atlanterhavet ſom Grænſeflod mellem Prov. Piauhy og Maranhão. 140 M. lang. — 2) Stad i Prov. Piauhy, i Nærheden af Floden P.s Udløb i Atlanterhavet. 10,000 I. Livlig Handel.

Parapēt, fr., Bryſtværn, Bryſtning, muret Rækværk.

Paraphēre, ſtadfæſte ved Navns Underſkrift.

Paraphrāſe, Omſkrivning, en til ſtørre Tydelighed ſigtende omſkrivende Overſættelſe af et helt Skrift eller af enkelte Steder deri. Særlig forſtaas ved P. en Bibeloverſættelſe, ſom i Stedet for en ordret Gjengivelſe af Grundtexten gjengiver dennes Tankegang i ſammenhængende Fremſtilling og, hvor det behøves, medoptager de til Forſtaaelſe af Meningen nødvendige Oplysninger. Som Navn paa et Muſikſtykke er P. næſten ensbetydende med Transſcription eller Phantaſi. En P. for Claver tyder dog mere paa en brillant, bravurmæsſig Indklædning og Udſmykning af de valgte Motiver end paa en forklarende, tydeliggjørende Omſkrivning af disſe. **Paraphrāſt**, omſkrivende Fortolker.

Paraplegi, ſ. **Lamhed**.

Parāſche (hebr., d. e. Afſnit), Benævn. paa de 54 Perikoper, hvori Maſora inddeler Pentateuchen; der oplæſes en hver Sabbat i Synagogen, ſaa at Læsningen af hele Pentateuchen tilendebringes hvert Aar. Til P. ſvare Afſnit af Propheterne, Haphtarer.

Paraſīt, Snyltegjæſt, kaldte Grækerne en Perſon, der ſøgte at indſmigre ſig hos rige Mænd for at leve paa deres Bekoſtning. **Paraſitiſk**, ſnyltende. **Paraſitiſme**, ſ. **Snyltedyr** og **Snylteplante**.

Par Bricole, fr. [kōll] (egtl. ad Omveje, et fra Billardſpillet hentet Udtryk), abbrev. P.B., ſvenſk muſikalſk og literær Selſkabsklub, med parodiſk anordnede myſtiſke Ceremonier, ſtiftet i Stockholm omtr. 1774 af O. Kexel. Dens første „Ordens-Skjald" var Bellmann; dens Højtidsdag er Barbara-Dagen, 4 Dec.

Parc aux cerfs, fr. [park aa ſæhr], d. e. Hjorteparken, et Hus i Verſailles, ſom Ludvig XV kjøbte 1755, og hvori anbragtes de Maitresſer, ēn eller to ad Gangen, ſom hans Kammertjener Lebel ſkaffede ham.

Pārce, gr. Møre (*Μοῖρα*), Benævnelſe paa Skæbnens Gudinder, der tildelte enhver ſin Lod. Heſiodos nævner tre: Klotho, der ſpinder Skæbnens Traad, Lacheſis, der beſtemmer Skæbnen, og Atropos, den uafvendelige, der overklipper Traaden. De ere Døtre af Natten eller af Zeus og Themis.

Parcel [ſēll], Del, Lod, iſær en af en ſtørre Ejendom udſkiftet Jordlod; **parcellēre**, udſtykke en ſtørre Jord i Lodder eller P.; **Parcelliſt**, den, ſom har en P. til Brug.

Parchim, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 5 M. ſ. ø. for Schwerin ved den lille Flod Elde. 9,000 I. Uldmanufakturer, Brænderier. Statue af Feltmarſchal Moltke, der er født her. I Nærheden en Sundhedsbrønd.

„Parcival", ſ. **Wolfram v. Eſchenbach**.

Par dépit, fr. [pi], af Ærgrelſe.

Pardesſus, Jean Marie [d'ſȳ], franſk Retslærd, f. 1772 i Blois, d. 1853, var før Julirevolutionen Medlem af Casſationsretten. Han har gjort ſig fortjent dels ved ſin Udgave af den faliſke Lov (1843), dels ved ſin »Cours de droit commercial« (1814—16) og ſin »Collection des lois maritimes antérieures au 18me siècle« (1828—45).

Pardoe, Julie [pārdo], engelſk Forfatterinde, f. 1806 i York-Shire i en oprindelig ſpanſk Familie, ſyslede allerede i ſit 13de Aar med Digtning, ſkrev efter en Rejſe i Portugal »Traits and Traditions of Portugal« og ſenere »City of the Sultan« (1836) og »The Romance of the Harem« (1839), ſamt hiſtoriſke og beſkrivende Værker, f. Ex. »Louis the XIV«. Hun ſamlede end videre i »The Hungarian Castle« en Række ungarſke Sagn, men er iſær bleven populær ved ſine Romaner, ſom »The Confession of a Pretty Woman«, »The Rival Beauties«, »The Jealous Wife« o. fl. D. 1862.

Pardon, fr. [dōng], Tilgivelſe, „om Forladelſe!“; i Krigsſpr. **give P.** [alm. Udt.: dōn], ſkjænke Livet.

Pardubitz, Stad i Böhmen ved Elben, 13 M. ø. for Prag, med 10,000 J. Vigtigt Jærnbaneknudepunkt.

Paré, Ambroiſe, ell. Ambrosius Paræus, hvem Chirurgiens Reformation i det 16de Aarh. hovedſagelig ſkyldes, f. 1517 i Nærheden af Laval i Frankrig, var kun Barber, men fandt i Tidens uophørlige Borgerkrige fortrinlig Lejlighed til ſom Saarlæge at uddanne ſit ſtore Talent og ſamle den Maſſe af Erfaringer, ſom han ſenere nedlagde i ſit ſtore Værk over Chirurgien. Han naaede efterhaanden en overordentlig Anſeelſe, blev førſte Chirurg hos Kongen og døde 1590.

Paré [urigtig for fr. parī], Væddemaal. **Parēre**, vædde; ogſaa adlyde, efterkomme, ſom p. Ordre; p. i Fægte- og Ridekunſt, ſ. **Parade**.

Parēlius, Sophie Marie, norſk Skueſpillerinde, f. i Bergen 18 Sept. 1827, debuterede 1852 paa det „norſke Theater“ i Chriſtiania, men har ſiden 1855 med enkelte Afbrydelſer (bl. a. 1870, da hun ſluttede ſig til det af Bj. Bjørnſon ledede Theater i Møllergaden) tilhørt Chriſtiania Theaters Scene, blandt hvis betydeligſte og meſt anſete Kræfter hun er. Hendes Fag er de ældre, navnlig komiſke Kvinderoller ſaa vel i det klasſiſke Repertoire (Holberg, Molière, Weſſel, Sheridan) ſom i Vaudevillerne og moderne Komedier (Aaſe i „Peer Gynt“, Frøken Skjære i „Kjærlighedens Komedie“). Hun ſtuderede et Aar i Paris. Hendes Spil er bredt og kraftigt i ſin Charakteriſtik og udmærker ſig ved et feſtligt Lune, en ſolid og ſaftig Komik.

Parement, fr. [māng], den ydre, ſærlig tildannede Side af en Mur ell. en Sten. Hvor en Mur er dannet af en Bagmur med en ydre Beklædning af bedre og ſtærkere Materiale, kaldes denne ydre Beklædning P. (ſmlgn. **Kvaderſten**).

Parenchym, egtl. d. ſ. ſ. Væv i Anatomien, en Samling af ejendommelig ordnede dyriſke eller vegetabilſke Celler; Navnet bruges dog i den dyriſke Anatomi meſt om de blødere Væv og navnlig om ſaadanne, der ere ejendommelige for de Organer, hvori de findes, de ſaakaldte **parenchymatōſe Organer**, hvortil fremfor alle Lever, Milt og Nyrer høre; naar man ſaaledes taler om Leverens P., tænker man navnlig paa de galdetilberedende Leverceller, ligeſom man ved Nyrens P. iſær forſtaar Urinkanalerne med deres Epithelialceller. **Parenchymatøs Betændelſe**, den Betændelſe, ved hvilken Exſudatet (ſ. **Betændelſe**) gaar over i ſelve Cellerne, hvorved disſe forſtørres, faa et uklart Udſeende under Mikroſkopet og ſtaa Fare for Undergang ved det Tryk, de derved lide; den p. B. ſpiller iſær en ſtor Rolle ved den Brigthſke Nyreſygdom, visſe Hjerteſygdomme oſv. **Parenchymatøs Degeneration**, en navnlig ved de acute Infectionsſygdomme og forſkjellige Forgiftninger indtrædende Forandring af de p. Organer og Muſklerne, hvorved disſe komme til at ſe ud, ſom om de vare kogte, beror paa en Forandring af Æggehvideſtofferne i Cellerne og kan enten atter tabe ſig eller gaa over i Fedtdegeneration. — I Botaniken betegner P. et Væv, hvis Celler ere forholdsvis korte og i Regelen afrundede eller ſtillede over hverandre med horizontale Begrænsningsflader, Prosenchym et Væv, hvis Celler ere forholdsvis lange ſamt ſpidſt tilløbende eller tilſkærpede og derfor kilede ind imellem hverandre.

Parenthēs, Mellemſætning, indſkudt Sætning; ogſaa de Indklamringstegn eller Hager ( ) [ ], hvorved en ſaadan Mellemſætning betegnes; in parēnthesi, i Forbigaaende. I Mathem. bruges en P. til at betegne, at den indenfor ſtaaende Størrelſe ſkal beregnes for ſig.

Parēnzo, Stad i øſterrigſk Iſtrien, ved Adriaterhavet, 7 M. ſ. til v. for Trieſt. 7,000 J. i Staden og dens Diſtrict. Biſpeſæde. Ruiner af to romerſke Templer. Oldtidens Parentium.

Pāreſis, ſ. **Lamhed**.

Par excellence, fr. [ſellāngs], fortrinsvis.

Par force, fr. [fors], med Magt. **Parforcejagt**, en Jagtart, der beſtaar i uden Anvendelſe af Skydevaaben, ſædvanlig flere dygtige Ryttere i Følge, paa hurtige Heſte og med et Kobbel Hunde at forfølge et enkelt Stykke Vildt, i Regelen en Ræv eller en Hjort, ſaa længe indtil det ſynker ſammen af Udmattelſe og kan affanges (dræbes) med en Jagtkniv ell. Hirſchfænger. Hos os er P. for længe ſiden gaaet af Brug, og førſt i den allernyeſte Tid er den begyndt at dukke op igjen paa ganſke enkelte Steder, men vil paa Grund af den i Danmark gjældende Markfred vanſkelig kunne udøves uden paa ſtore Heder eller i udſtrakte, ſammenhængende Skovſtrækninger, hvor Vildtet kan rides træt, inden det naar ud paa dyrkede Marker.

Parfum, fr. [fōng], eller forvanſket **Parfume** [fȳme], Vellugt, vellugtende Vande; **parfumēre** [fymēre], gjøre vellugtende. **Parfumeur** [fymøhr], den, der tilbereder eller ſælger vellugtende Sager.

Parga, Stad med Klippefæſtning i den tyrkiſke Prov. Albanien ved det joniſke Hav, ſ. ø. for Korfu. 5,000 J. — P. ſtod fra 1401 i Forbund med Republiken Venezia lige til dens Undergang 1797 og holdt ſig uafhængig af Tyrkerne, indtil den efter mange Kampe 1819 maatte overgive ſig til Ali Paſcha af Janina; men de fleſte af Indb. udvandrede til de joniſke Øer.

Pāria, Benævnelſe paa en talrig Menneſkeklasſe i Indien, ſom ikke hører til nogen Kaſte og afſkys ſom urene af Hinduerne. De antages oprindelig at henhøre til Draviderne, Landets Urbefolkning.

Pāria Bugten, en betydelig Havbugt paa Sydamerikas Nordkyſt, ſkærer ſig fra Atlanterhavet ind i Venezuela, lukket mod Ø. af Øen Trinidad.

Parieu, Marie Louis Pierre Félix Esquiron de [riø], franſk Statsmand, f. 1815, blev 1841 Advocat i Riom og valgtes 1848 til Nationalforſamlingen, hvor han ſtemte med de maadeholdne Republikanere. Efter at være gjenvalgt 1849 blev han 31 Oct. ſ. A. Undervisningsminiſter indtil 13 Febr. 1851 og gjennemførte Skoleloven af 1850. Efter Statscoupet 1851 blev han Formand for Statsraadets finanſielle Afdeling og 1855 Statsraadets Næſtformand lige til 2 Jan. 1870, da han blev dets Formand og Miniſter i E. Olliviers Miniſterium. Efter Krigen holdt P. ſig uden for det politiſke Liv, men deltog i Beſtræbelſerne for en univerſel Møntfod og andre internationale Overenskomſter. 1876 valgtes han ſom conſervativ Candidat til Senator, men gjenvalgtes ikke 1885. P. har ſkrevet »Hist. des impots généraux sur la propriété et le revenu« (1856) og »Traité des impôts considérés sous le rapport historique, économique et politique en France et à l'ètranger« (5 Bd., 1862—64).

Parime, Siérra, en iſoleret, betydelig Bjærgmasſe i det nordøſtlige Sydamerika, omſluttet af Amazonfloden og Orinoco, har Punkter, der naa op mod 10,000 F., men ingen Vulkaner.

Parini, Giuſeppe, italienſk Digter, f. 1729 nær Milano, blev mod ſin Vilje Gejſtlig, men ſysſelſatte ſig med literære Studier og maatte for at underholde ſig og ſine tage mod Huslærerpladſer i adelige Familier. Han vandt ſin Berømmelſe ved ſine ſatiriſke Digte »Il mattino« og »Il mezzogiorno«, hvor han med juvenalſk Skarphed og Indignation revſer den lombardiſke Adels Uvidenhed og i materielle Nydelſer opgaaede Liv. Den øſterrigſke Geſandt i Lombardiet, Grev Firmian, ſkaffede ham Anſættelſe ved Gymnaſiet i Brera og overdrog ham at ſkrive Lejlighedsdigte til Feſter i den kejſerlig øſterrigſke Familie. Han fortſatte ſine Satirer med »Il vespro« og »La notte«, blev ſiden af Bonaparte anſat i en Magiſtratspoſt i Milanos Commune, hvorfra han dog, misfornøjet med Tingenes Gang trak ſig tilbage og gav ſin Lønning til de fattige. Hans Poeſi er formfuld, fri for Tidens arkadiſke Smagløsheder og vandt Beundrere ſom Baretti og Brødrene Gozzi; hans Oder ere kraftige og ſmukke; hans Proſa (i Dialoger, Breve og Noveller) er let og naturlig, fri baade for Archaismer og Gallicismer. Han døde blind og vatterſotig 15 Aug. 1799. Ugo Foscolo har i ſit berømte Digt »I sepolcri« helliget hans Minde nogle ſmukke Linjer.

Pāris ell. Alexandros, Søn af den trojanſke Konge Priamos og Hekabe. Da hans Moder før hans Fødſel havde drømt, at hun havde født en Brand, der udbredte ſig over Troja, blev han ſom Barn udſat paa Bjærget Ida, hvor han blev opdraget af en Hyrde; ſom Yngling blev han valgt til Voldgiftsmand i Striden mellem Gudinderne Hera, Athene og Aphrodite om, hvem der var den ſkjønneſte; da han havde tilkjendt den ſidſte det gyldne Æble, der var Stridens Gjenſtand (ſ. **Eris**), hjalp hun ham med at bortføre Helene, hvad der gav Anledning til den trojanſke Krig. P. ſkildres af Homer ſom en blødagtig Mand af ſvag Charakter. I Følge et efterhomerſk Sagn dræbte han paa underfundig Vis Achilleus i den thymbræiſke Apollons Tempel og faldt ſenere ſelv ved Trojas Erobring, ſaaret af en af Philoktets forgiftede Pile.

Paris, Hovedſtad i Frankrig og i Departem. Seine, under 48° 50′ n. Br. og 20° ø. L., paa begge Sider af Seine og paa to af denne dannede Øer, beſtaar af la Cité paa Seineøerne, la Ville paa højre og l'Université paa venſtre Seinebred. Staden dækker et Fladerum af 1⅓ □ M. med 2,345,000 I. (1886). Den er omgiven af en baſtioneret Mur og en dobbelt Række detacherede Forter, der indeſlutte et Areal af næſten 80 □ M. med en Omkreds af omtr. 24 M. Gaderne have en Længde af c. 120 M., Kloakerne af c. 80 M., de underjordiſke Gasledninger af 250 M. og Vandledningerne af 280 M. P. er, med Undtagelſe af enkelte Kvarterer, i det hele en ſærdeles ſmuk Stad med høje, ſmagfulde og prægtige Bygninger. Af de gamle Gader ere vel nogle temmelig ſmalle, men navnlig i de nye Kvarterer ere de brede og delvis beplantede med Træer. Talrige pragtfulde, glasdækkede Pasſager med glimrende Butiker gjennemſkære paa flere Steder Husmasſerne. Paa den ſtørſte af Seineøerne ligger den herlige gotiſke Kathedralkirke Notre-Dame med to Taarne, opført fra det 12te til det 14de Aarh.; det allerede i det 7de Aarh. anlagte og nu betydelig udvidede Hôtel-Dieu; Juſtitspaladſet, indt. 1431 Kongernes Reſidens, ombygget 1839, og ved Siden af dette la sainte Chapelle, der er pragtfuldt udſtyret og indeholder en Mængde mærkelige Helgenlevninger; Conciergeriet, det Fængſel, hvor Dronning Marie Antoinette under den førſte Revolution holdtes fangen. Paa højre Seinebred ere de mærkeligſte Bygninger: Raadhuſet (Hôtel de ville), oprindelig opført i det 16de Aarh., gjentagne Gange betydelig udvidet, under Communeopſtanden 1871 næſten ganſke ødelagt, men nu prægtig gjenopbygget. Pladſen foran Raadhuſet hed tidligere Place de la grève (Strandpladſen) og er ſørgelig bekjendt ved de her under den førſte Revolution ſtedfundne talrige Henrettelſer. Øſt for Raadhuſet og i underjordiſk Forbindelſe med dette er en 1854 opført ſtorartet Caſerne for Infanteri og ved Siden af denne en anden for Rytteri og Artilleri. Veſt for Raadhuſet ligger Slottet Louvre (ſ. d. A. og **Tuilerierne**) og veſt derfor Tuileriernes Have, ſom nu ſtaar i Forbindelſe med »Place de la Concorde«, indtil Revolutionen Ludvig XV.s Plads med den af Mehemed Ali af Ægypten ſkjænkede Luxor Obeliſk og med herlige Vandſpring og talrige Mindesmærker. Uden for denne Plads ſtrække ſig de elyſeiſke Marker, en herlig Spaſerepark med talrige Forlyſtelſesſteder, paa hvis Sydſide ligger det prægtige Induſtripalads og paa Nordſiden Paladſet Elysée, hvor Napoleon I boede i de 100 Dage, Napoleon III, medens han var Præſident, og under Republiken ſenere dennes Præſident. Nord for Concordiapladſen ligger den ſom et græſk Tempel opførte Madeleinekirke, hvorfra Boulevarderne i en Halvkreds omgive den n. for Seine liggende Del af Paris indtil Baſtillepladſen, paa hvilken tidligere laa det 1789 af Folket ſtormede og nedrevne Statsfængſel Baſtillen. En høj Søjle til Erindring om Julidagene 1830 er nu opreiſt paa Pladſen. Boulevarderne ere beplantede, brede Veje, paa begge Sider indfattede af prægtige Butiker, talrige Kaffehuſe, Hoteller og Theatre. I Forbindelſe med Stadens Udvidelſe er opſtaaet en Række nye Boulevarder, der omſlutte de nye Kvarterer, og i diſſes Linje ligger Place de l'étoile (Stjernepladſen), i hvilken talrige Gader udmunde, og ſom er ſmykket med den af Napoleon I 1806 begyndte og af Ludvig Philip 1836 fuldendte Triumphbue. Nord for Tuilerihaven ligger Vendômepladſen med Vendômeſøjlen, en Efterligning af Trajans Søjlen i Rom, opført 1806—10 af erobrede Bronzekanoner og oprindelig kronet med Napoleon I.s Statue i ſædvanligt Coſtume, der under Napoleon III ombyttedes med en 11 F. høj Statue i romerſk Imperatordragt. Vendômeſøjlen blev omſtyrtet under Communens Herredømme, men er ſenere gjenopreiſt. Langs Tuilerihaven og Louvre mod Øſt indtil Raadhuſet ſtrækker ſig den prægtige Rivoligade med talrige Butiker og ſtore Hoteller. Her er ogſaa nær ved Tuilerihaven det af Cardinal Richelieu opførte Palais Royal med det hosliggende berømte Théâtre français og n. for dette det ſtore Bibliothek med over 2½ Mill. Bd., 92,000 Haandſkrifter og en Samling af 144,000 Medailler. Noget ſ. ø. for Palais Royal ligger Place de la victoire (Sejerspladſen) med Ludvig XIV.s Rytterſtatue, end videre Børſen og Statsbogtrykkeriet. Paa begge Sider af de ydre Boulevarder ligge de ſmukke Parker Monceaux mod N. V. og Buttes Chaumont mod N. Ø., begge anlagte under Napoleon III, under hvem og ſenere ogſaa det indre P. er blevet ſmykket med flere Haveanlæg i Lighed med de londonſke Squares. Øſt for de ydre Boulevarder er den ſtore Kirkegaard Père Lachaise, opkaldt efter Louis XIV.s Skriftefader, ſom her havde et Landſted. Kirkegaarden er gjennemſkaaren af herlige Alleer og indeholder mangfoldige prægtige Gravmæler over Perſoner, der have ſpillet en Rolle i Frankrigs Hiſtorie. Paa den venſtre Seinebred er Staden vel i det hele mindre livlig end paa den højre; men dog findes ogſaa her prægtige Kvarterer, blandt hvilke iſær maa fremhæves Faubourg St. Germain, der fortrinsvis bebos af den legitimiſtiſke Adel. Mod Øſt træffe vi her Kvindeſtiftelſen la Salpétrière med kvindeligt Sindsſygehus, den berømte botaniſke og zoologiſke Have Jardin des plantes med rige Samlinger og de ſtore Vinhaller, der ere et Frilager for Vin og Spirituoſa. Længer mod Veſt er her Mønten, Institut de France (ſ. Inſtitut), Kunſtſkolen, Deputeretkammeret, Invalidernes Esplanade med det prægtige Invalidehôtel, under hvis Kuppel Napoleons I.s Lig blev biſat 1840, Statens Tobaksfabrik, Marsmarken, en 3,000 F. lang og næſten halvt ſaa bred Exercerplads, ved hvis Sydøſtende ligger den ſtore Militærſkole, der delvis benyttes ſom Caſerne. Ogſaa denne Del af Staden er omgiven af Boulevarder, i hvis Linje ligger Obſervatoriet uden for den ſmukke Luxembourghave, med Paladſet Luxembourg, der er Senatets Sæde og indeholder en rig Samling af nyere Malerier. Øſt herfor ligger Panthéon eller St. Genevièves Kirke med Mindesmærker over berømte Franſkmænd og et rigt Bibliothek med mangfoldige Haandſkrifter. Paris's Kirker ſvare i det hele ikke til Stadens øvrige prægtige Bygninger. Foruden de alt nævnte ſkulle endnu kun anføres: paa den højre Seinebred St. Eustache ved Montmartregaden, St. Germain l'Auxerrois og St. Roch i Nærheden af Tuileriernes Have, St. Vincent de Paul i Nærheden af Nordbanegaarden, Notre Dame de Lorette ved Boulevard des Italiens og St. Jean Baptiste, og paa den venſtre Seinebred St. Sulpice i Nærheden af Luxembourg, St. Étienne du Mont i Nærheden af Panthéon med den hellige Genevièves, Paris's Skytshelgens Gravmæle, St. Germain des Près i Nærheden af Kunſtſkolen og Ste. Clotilde i Faubourg St. Germain med to Taarne. — P. er overordentlig rig paa videnſkabelige, Kunſt- og højere Underviſningsanſtalter, blandt hvilke her kun ſkal nævnes Univerſitetet, ſtiftet 1206; et 1876 aabnet katholſk Univerſitet; det 1530 ſtiftede Collège de France, en Højſkole for mathematiſke og Naturvidenſkaber, Medicin, forſkjellige Retsſtudier, politiſk Økonomi og Sprogſtudier; den polytechniſke Skole; Krigsſkolen; Conſervatoriet for Kunſt og Induſtri med rige Samlinger; Muſikconſervatoriet, flere Militærſkoler. Af Theatrene mærkes: Théâtre français, opført 1790 og ombygget 1822, Skuepladſen for den klasſiſke Tragedie og Komedie, Frankrigs Nationaltheater; her have Frankrigs ſtørſte dramatiſke Skribenter, ſom Corneille, Racine og Molière, ſom og dets førſte dramatiſke Kunſtnere fra Baron til Talma, Mars og Rachel, høſtet deres ſtørſte Laurbær. Perſonalet beſtaar af Sociétaires og Pensionnaires, af hvilke de førſte, der udgjøre Theatrets meſt udmærkede Kunſtnere, ſom et Slags Medintereſſenter have Del i det aarlige Udbytte. Grand Opéra ell. Académie impériale de musique var Sædet for Operaen og Balletten, men Bygningen afbrændte 1873, og det pragtfulde nye Operahus, der er opført i Byens Centrum, blev 1875 taget i Brug; paa Opéra comique, opført 1840, gaves Syngeſtykker; Theatret afbrændte 1887, men vil nu blive opført paa ſamme Sted; diſſe 3 Theatre nyde aarlige Tilſkud af Staten; fremdeles mærkes Odéon, Th. italien, der er lukket om Sommeren, Th. lyrique, Th. des Variétés, Th. du Vaudeville, Gymnase dramatique, Th. du Palais-Royal, Th. de la Renaissance, Th. de la Porte St. Martin, Th. du Châtelet, Folies dramatiques, Bouffes parisiennes oſv. Induſtrien ſtaar paa et overordentlig højt Trin i ſaa godt ſom alle Retninger, men dog iſær i ſaadanne, der tjene Mode og Luxus. Virkſomheden drives her ikke blot i ſamlede ſtørre Etabliſſementer, men ogſaa i mindre Værkſteder, hvilket bidrager meget til Udviklingen af den individuelle Dygtighed og Kunſtfærdighed. Saa vel den ſtore Handel ſom Detailhandelen har et overordentligt Omfang, og navnlig forſtaa Sælgerne til Fuldkommenhed den Kunſt at udſtille deres Varer paa en ſmagfuld Maade. I Stadens daglige Økonomi ſpille Centralhallerne n. for Rivoligaden en ſtor Rolle; de beſtaa af en Mængde Pavilloner og tjene fornemmelig til Udſalg af Levnedsmidler. Paa Seinen drives en betydelig

Skibsfart, og man paatænker endog nu ved en Uddybning af Floden at gjøre Paris til en Søſtad. Handel og Samfærdſel fremmes desuden overordentlig ved den ſtærkt udviklede Jærnbanefærdſel med alle Dele af Landet, ligeſom Færdſelen i Stadens Indre ſysſelſætter talrige Sporvejslinjer og en overordentlig Mængde Omnibusſer og Lejevogne. Flere Jærnbanelinjer ere under Jorden førte til det indre af Byen. Under Stadens ſydlige Del er udſtrakte Katakomber, forhenværende Stenbrud, der i Slutn. af det 18de Aarh. indrettedes til at optage Reſterne af Ligene fra nedlagte Kirkegaarde. — De ældſte hiſtoriſke Erindringer, ſom knytte ſig til P., naa til Cæſars Tid. Cæſar fandt Parisii, en galliſk Stamme, boſat ved Seine; i deres Hovedſtad Lutetia eller Lucotetia Parisiorum, der laa paa en Ø i Floden, holdt han 53 f. Chr. en Forſamling af de galliſke Folkeſlag og lod Øen befæſte. Af de romerſke Kejſere, ſom kom til P. og til Dels opholdt ſig der i længere Tid, maa nævnes Conſtantius Chlorus 292—306 og Julianus Apoſtata, ſom her blev udraabt til Kejſer 360. Udgravninger i den nyeſte Tid have bragt Levninger af det romerſke Amphitheater og de ſaakaldte „Julians Bade" for Dagen. Af ſtor Betydning for Byens Udvidelſe var det, at Chlodevig 508 gjorde den til Sædet for ſin Regering og byggede Kirken St. Geneviève; flere af de merovingiſke Konger reſiderede ogſaa her, Childebert grundlagde Notre-Dame Kirken, ſom fra 1163 ombyggedes i gotiſk Stil. Under Carl d. ſtores ſvage Efterfølgere blev P. fra 845 gjentagne Gange indtaget og ødelagt af Normannerne, men 886 tappert forſvaret af Odo, Greve af P., ſom derfor blev valgt til Konge. Hugo Capet af Odos Slægt gjorde ved ſin Tronbeſtigelſe 987 P. til Rigets Hovedſtad og faſt Reſidens, og fra den Tid udvidede den ſig ſtadig. Philip Auguſt kan betragtes ſom Byens anden Stifter; han opholdt ſig ſtadig der og byggede Louvre; han lod Gaderne brolægge og omgav Staden med en Mur. En egen Tiltrækningskraft udøvede fra det 12te Aarh. Pariſerſkolerne, idet Studerende fra alle Lande ſtrømmede til P. for at nyde de berømte Læreres Undervisning (jvfr. **Pariſerklerke**); disſe Anſtalter bleve forlagte til den venſtre Seinebred, og ſaaledes opſtod det ſaakaldte Quartier latin (de lærdes Kvarter) med ſine talrige Høreſale og Collegier. Philip d. ſmukke gjorde P. til Sæde for Frankrigs højeſte Domſtol, Parlamentet. Efter Slaget ved Poitiers 1356 udbrød Oprør i P., ledet af Steph. Marcel (ſ. **Carl V**), men efter hans Mord 31 Juli 1358 hyldede Byen atter Kongen. 1370 begyndte Carl V at opføre Baſtillen. Under Carl VI var Staden Gjenſtand for Strid mellem det burgundiſke og det armagnacſke Parti og jævnlig for de afſkyeligſte Forfølgelſer og Myrderier. Fra 1422—1436 var P. i Englændernes Beſiddelſe, men efter Gjenerobringen ophørte det at være ſtadig Reſidens. Under Frants I byggedes Hôtel de ville og nedreves det gamle Louvre; 1541 paabegyndte Pierre Lescot det nye, 4 Gange ſaa ſtore Slot, ſom førſt fuldendtes af Ludvig XIV. Katharina af Medici lagde Grunden til Tuilerierne. 1572 var P. Sædet for Bartholomæusnattens Myrderier, og fra 1587—94 ſluttede det ſig til den katholſke Ligue; det belejredes to Gange, førſt af Henrik III og fra 1590 af Henrik IV og udholdt alle Belejringens Rædſler, Hunger og de ſtyrendes Tyranni indtil Henrik IV.s Kroning i Chartres, hvorefter det aabnede ſine Porte 22 Marts 1594. Under Ludvig XIII byggedes Palais Luxembourg, Palais Royal (af Richelieu) foruden mange Kirker, og Staden prydedes med ſtore Anlæg, ſaaledes Jardin des plantes 1626. Under Ludvig XIV.s Mindreaarighed blev P. paa ny Vidne til ſtormende Uroligheder, Oprør og Belejring (ſ. **Fronden**). Ludvig XIV flyttede ſenere Reſidenſen til Verſailles, hvor den forblev til Revolutionen, men udvidede og forſkjønnede P. ved Pragtbygninger, ſaaledes Fuldførelſen af Louvre ved Claude Perrault, Invalidehotellet 1671—75 og flere pragtfulde Anlæg (Vendômepladſen, Triumphportene St. Denis og St. Martin). Før Revolutionen havde Gaderne ingen Fortove, Rendeſtenene løb midt igjennem dem, og kun en tarvelig Belysning kom fra Lygter, der hang i Kjæder, ſpændte mellem Husrækkerne. Under Kejſerdømmet anlagdes de førſte ſtore Gader med brede Fortove, flere nye Broer byggedes over Seinen, Kirkegaardene forlagdes uden for Byen o. lign. Under Ludvig Philip afløſte Boulevarderne Palais Royal ſom Midtpunktet for Byens Liv, og P. udvidedes ſtedſe mere mod Veſt. De nye Kvarterer med lige og brede Gader ſtak ſtærkt af imod de gamle, tætbebyggede med ſnævre og krumme Gader, talrige Smøger og hæslige, uſunde Huſe. For at raade Bod herpaa og tillige fjærne en Del af den urolige Arbejderbefolkning fra P.s midterſte Kvarterer begyndte Napoleon III 1853 en ſyſtematiſk Ombygning af disſe under Seinepræfecten Hauſsmanns Ledelſe. Mangfoldige Huſe, ja hele Gader nedbrødes, iſær i Omegnen af Louvre og Raadhuſet, og gjenopførtes efter en ny Plan. De gamle Kvarterer gjennemſkares af lange, brede Gader og Boulevarder uden mindſte Skaanſel for P.s hiſtoriſke Minder, og nye Kvarterer rejſte ſig i andre Dele af Byen til Dels med prægtige Huſe. Desuden opførtes mange offentlige Bygninger, og Vand- og Kloakledninger byggedes i ſtor Stil. 1859 udvidedes P.s Grænſer til den nye Ringmur, idet Forſtæderne uden for den ældre Acciſelinje (»Banlieu«) indlemmedes. Dette medførte en ſtærk Udflytning fra den indre By og en Sammenbygning af Kvartererne, ſom derved tabte meget af deres ejendommelige Præg. Denne Omdannelſe af P. er fortſat i ſamme Retning under Republiken. Som Frankrigs Hjærte har P. altid ſpillet en Hovedrolle i dets Hiſtorie, iſær under Revolutionerne i det ſidſte Hundredaar; vi nævne Baſtillens Indtagelſe 14 Juli 1789, Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, Septembermyrderierne 2—5 Sept. ſ. A.; Voldſomhederne mod Girondinerne 31 Maj og 2 Juni 1793 og ved Robespierres Fald 27 Juli 1794; fremdeles Julirevolutionen 27—29 Juli 1830, Februarrevolutionen 24 Febr. 1848, Arbejderopſtanden 23—26 Juni ſ. A., Louis Napoléons Statscoup 2 Dec. 1851, Kejſerdømmets Omſtyrtelſe 4 Sept. 1870 og Communens Oprør 18 Marts—29 Maj 1871. P. blev indtaget 31 Marts 1814 af de allierede Tropper efter to Dages Kamp ved Montmartre; ogſaa 1815 trængte de fremmede Tropper ind i Staden 7 Juli. Endelig blev P. belejret fra 19 Sept. 1870 til Capitulationen 28 Jan. 1871, hvorhos 30,000 Tyſkere til en militær Parade drog ind i Byen 1 Marts. Den ſidſte og ſørgeligſte Indtagelſe er den, ſom endte Pariſer-Communens Oprør. Dette fremkaldtes ved et Forbund imellem de yderlige Revolutionsmænd, ſom allerede 4 Sept. havde haabet at faa Magten, og ſom 31 Oct. havde gjort et forgjæves Forſøg paa at tilrive ſig den, og de egentlige Socialiſter (Tilhængere af Internationale). Den forudgaaende Belejring med 4 Maaneders Afſpærring og med uendelige Lidelſer og Savn, med overdrevne Forhaabninger om at kunne redde Frankrig ved P.s Modſtand og med gruſomme Skuffelſer havde avlet en ligefrem Feber i Sindene; og Udbruddet begunſtigedes ved, at man for at ſkaane Pariſernes Forfængelighed havde ladet Nationalgarden beholde ſine Vaaben, medens Tropperne afvæbnedes, og at mangfoldige af de mere velhavende Klaſſer ſtrax efter Belejringens Ophør havde forladt Byen. Da Nationalforſamlingens Flertal viſte monarchiſke Ønſker og krænkede Pariſernes Selvfølelſe ved at forlægge ſit Sæde til Verſailles, fik Oprørstanken Næring. 18 Marts ſatte Nationalgarden ſig i Beſiddelſe af Montmartre og de der opſtillede Kanoner, ſamt dræbte Generalerne Thomas og Lecomte, ſom faldt i dens Hænder. Da en Del Soldater gik over og andre viſte ſig upaalidelige, rømmede General Vinoy m. D. P. og drog med Tropperne til Verſailles; Oprørerne beſatte de ſydlige Forter, medens Mont Valérien forblev i Regeringens Hænder; de nordlige og øſtlige holdt Tyſkerne beſatte. Nationalgarden fra de velhavende Kvarterer ſøgte vel at gjøre Modſtand, men fik ikke tilbørlig Støtte, og „Centralcomitéen for de fødererede Nationalgardiſter" med Aſſi i Spidſen tilrev ſig derfor Magten og lod 26 Marts foretage Valg til et nyt Byraad („Commune"), hvori foruden mange hidtil ukjendte Socialiſter de gamle Revolutionsmænd Delescluze og F. Pyat, Maleren Courbet og en Del yngre Radicale, G. Flourens, P. Grouſſet, Jourde, Raoul-Rigault o. fl. fik Sæde. Alle Udſoningsforſøg ſtrandede, og de maadeholdne trak ſig derfor tilbage, medens de vildeſte af Lederne fik Overhaand og ſtøttedes af det raa Proletariat og de mange fremmede Flygtninge. Kirkerne vanhelligedes og plyndredes; Ærkebiſkop Darboy og andre gejſtlige fængsledes ſom Giſler; Contributioner udſkreves fra Banker og Rigmænd; Vendômeſtøtten og Thiers's Hus nedbrødes, og 19 Apr. fremſattes Oprørernes Program: Omſtyrtning af hele den hidtilværende Samfundsorden, Proletariatets Frigjørelſe fra Capitalens Aag, Frankrigs Opløsning i et Forbund af uafhængige Communer, Broderſkab mellem alle Folkeſlag og andre lignende taagede Formaal. I Beg. af Apr. fandt de førſte Kampe Sted mod Regeringstropperne; førſt vare Cluſeret og Flourens Ledere for Communens Tropper, ſenere Delescluze og Polakken Dombrowſki. Imidlertid ſamledes 120,000 Md. omkring P under Marſchal Mac-Mahon, og en regelmæſſig Belejring begyndte i Midten af Apr. 9 Maj indtoges Fort Iſſy, kort efter de andre Sydforter, og 21 Maj rykkede Tropperne ind i P. fra flere Sider; men endnu fortſattes Kampen med ſtørſte Haardnakkethed indtil 28 Maj efter en ypperlig lagt Plan. Dels til Støtte for Barrikadeforſvaret, dels ſom Udbrud af den ſidſte Fortvivlelſe og Lyſten til at ødelægge alt omkring ſig for ſaaledes at vinde en heroſtratiſk Navnkundighed i Undergangen og opnaa et Slags Hævn over Sejerherrerne, ſtak Oprørerne 24 Maj med Petroleum Ild paa Tuilerierne, Raadhuſet, Juſtitspaladſet og mange andre offentlige og private Bygninger; det var ogſaa paatænkt at give Notre Dame-Kirken, Louvre, Palais-Royal, Luxembourg og alle de ſtore Samlinger en lignende Skæbne, men Forſøgene mislykkedes eller hindredes i Tide. Ligeledes blev en Del af Giſlerne og de fangne Gendarmer myrdede i Fængſlerne. Dette afſkyelige Barbari fremkaldte det ſtørſte Raſeri hos Soldaterne; Barrikadekæmperne og „Pétroleuſerne" bleve ſkudte ſom vilde Dyr, og 10—20,000 Mennesker omkom i de ſidſte 8 Dage, dels i Kampen, dels efter Standrets Dom. 40—50,000 Fanger førtes bort, og i Aug. begyndte Krigsretterne deres Virkſomhed, hvorefter 3,400 af Communens Forſvarere dels ſendtes til Ny Caledonien, dels bødede med Livet. Communens korte Herredømme og iſær Ødelæggelſerne ved dens ſidſte Kamp tilføjede P. et Tab af flere Hundrede Mill. Frcs. — Fire vigtige Fredſlutninger have fundet Sted i P.: 10 Febr. 1763 mellem Frankrig og England, hvorved Frankrig miſtede Canada, flere Øer i Veſtindien og ſin Magt i Indien; 30 Maj 1814 og 20 Nov. 1815 mellem Frankrig og det forenede Europa, hvorved Bourbonerne gjenindſattes og Frankrigs Omfang indſkrænkedes henholdsvis til Grænſerne af 1792 og 1789; 30 Marts 1856 mellem Rusland og Veſtmagterne ſamt Tyrkiet, hvorved der gjordes Ende paa den orientalſke Krig og en Declaration vedtoges om nye folkeretlige Regler for Krigen til Søs (Afſkaffelſe af Kaperi og ſtørre Beſkyttelſe for neutralt Gods). Tre Verdensudſtillinger for Kunſt og Induſtri ere holdte i Paris: 1851 med 22,000 Udſtillere, 1867 med 42,000 og 1878 med 50,000, medens de beſøgtes henholdsvis af 5, 9 og 13 Mill. Mſk. En fjerde er berammet til 1889 ſom Hundredaarsfeſt for Revolutionen. — **Maal og Vægt** i P. ere ſelvfølgelig de nye metriſke; ſ. **Frankrig**. Af de ældre Maal bør nævnes Fodmaalet, der undertiden forekommer i Handelen, hyppig i videnſkabelige Underſøgelſer; 1 Fod (Pied, Pied de roi) à 12 Tommer (Pouces) à 12 Linjer (Lignes) à 12 Points var lig 0,32484 nye Mètres. Den franſke Linje ligger til Grund for nogle Landes Maalbeſtemmelſer; ſaaledes er den danſke Fod beſtemt at ſkulle være 139,13 Pariſerlinjer, hvorved 1 franſk Fod bliver lig 1,03500 danſke. Meteren, der var paatænkt at ſkulle være et Naturmaal, er beſtemt til at være 443,296 gamle Pariſerlinjer, hvorved den bliver lig 3,07844 fr. Fod. 1 Toiſe var 6 Pieds, 1 Aune 526⅚ Linjer.

Paris, Louis Philippe Alb., Greve af [rī], f. 24 Aug. 1838, ældſte Søn af Hertug Ferdinand af Orléans, blev 24 Febr. 1848 ved ſin Farfader Ludvig Philips Tronfraſigelſe betegnet ſom Konge, men ved Februarrevolutionen dreven i Landflygtighed. Han opdroges i Eiſenach af ſin Moder, Helene af Orléans, rejſte 1860 til Syrien og gjorde 1861—62 tillige med ſin Broder, Hertugen af Chartres, Tjeneſte i den nordamerikanſke Unionshær under Mac Clellan. Han levede ſiden i England og ſkrev til franſke Tidsſkrifter Afhandlinger om engelſke Arbejderforhold, ſærlig om »Associations ouvrières« (d. e. Trades Unions) 1869. Under Krigen 1870—71 tilbød han ſin Tjeneſte, men den blev ikke modtaget. Efter at være kommen tilbage til Frankrig 1871 holdt han ſig forſigtig i Baggrunden, men drog dog i Aug. 1873 tillige med ſin Farbroder, Fyrſten af Joinville, til Frohsdorf og erkjendte Greven af Chambord ſom „Huſet Frankrigs“ Hoved. Skjønt dette Skridt ikke førte til nogen virkelig Sammenſmeltning af de tvende Linjer eller af deres Tilhængere, og ſkjønt Greven af Chambords Enke 1883 ikke vilde give ham Ærespladſen ved dennes Jordefærd, blev han dog erkjendt af Legitimiſterne ſom den rette Arving til Frankrigs Krone. Da han i Maj 1886 fejrede ſin ældſte Datters Bryllup med ſtore Demonſtrationer og derved betegnede ſig ſom Tronprætendent, blev han i Juni ſ. A. efter en Lov udviſt af Frankrig tillige med ſin ældſte Søn og boſatte ſig igjen i England. I Foraaret 1887 modtog han paa Øen Jerſey Hyldeſt fra talrige Tilhængere, og i Apr. 1888 udſendte han et Manifeſt, der aabent erklærede det conſtitutionelle Kongedømme for en Nødvendighed for Frankrig. 1874—83 udgav han »Histoire de la guerre civile en Amérique« (6 Bd.). 1864 ægtede han ſit Søſkendebarn Marie Iſabella (f. 1848), Datter af Hertugen af Montpenſier, og har to Sønner, Ludvig Phil. Robert, f. 1869, og Ferdinand Frants, f. 1884, ſamt 4 Døtre, af hvilke den ældſte Amélie (f. 1865) 1886 ægtede Kronprinſen af Portugal, Carl, Hertug af Braganza (f. 1863).

Paris, Alexis Paulin [rīs], franſk Lærd, Medlem af Inſtitutet, f. 1800 i Marnedepartementet, udgav 1824 »Apologie de l'École romantique«, 1827 en Overſættelſe af Byrons Don Juan, 1832 en Overſættelſe af alle Byrons Værker og af Thomas Moores Biographi af ſamme Digter. 1828 blev han anſat ved Manuſkriptafdelingen i Nationalbiblioteket og ſtuderede navnlig de literære Mindesmærker fra Middelalderen. Frugter af disſe Studier ere Udgaven af den gamle Roman »Berte aux grands piés«, der indledes med »Dissertation sur les romans des douze pairs« (1832), fremdeles »Essais sur les romans historiques du moyen-âge« (1833), »Garin le Loherain« (1833, 2den Udg. 1862), »Romancero français« (1833), »Les grandes Chroniques de St. Denis« (1836—40). Han polemiſerede mod Michelet og Fauriel. 1837 blev han Raynouards Efterfølger i Acad. des inscriptions et belles lettres. 1836—48 var han beſkæftiget med en Katalog over Bibliothekets Manuſkripter, udgav 1848 »La Chanson d'Antioche composée au XIIe siècle par Richard, renouvelée par Graindor de Douai« og ſkrev ſtadig lærde Artikler i »L'Universel«, »La vieille France«, »La jeune France«; 1861 udkom »Les Aventures de maître Renart et d'Ysengrim, mises en nouveau langage« og »Recueil complet des poésies de Saint-Pavin«, 1868—77 »Les Romans de la table ronde«, omdigtede paa Nyfranſk og forſynede med literærhiſtoriſke Underſøgelſer. 1855—72 læſte han ved Collège de France over Middelalderens Sprog og Literatur. D. 1884. — Hans Søn, **Gaſton Bruno Paulin P.**, er f. 9 Aug. 1839 i Marnedepartementet. Efter at have fuldendt ſine elementære Studier i Paris, ſtuderede han i Göttingen og under Diez de romanſke Sprog i Bonn. Ved ſin Tilbagekomſt traadte han ind i L'École des chartes, tog 1865 Graden ſom Docteur ès lettres, var Lærer ved flere højere Undervisningsanſtalter, arbejdede ſammen med ſin Fader ved Collège de France 1866 og 1869 og blev 1872 hans Efterfølger ſom Profeſſor ved denne Inſtitution; 1876 blev han Medlem af Académie des Inscriptions. G. P. er en af vor Tids lærdeſte og ſkarpſindigſte Romaniſter. 1865 grundede han »Revue Critique«, 1872 »Romania«, Hovedorganet for comparativ romanſk Philologi. Blandt hans betydeligſte Arbejder ere »Étude sur le rôle de l'accent latin dans la langue française« (1862), »De Pseudo-Turpino« (1865, Doctordiſputats), »Histoire poétique de Charlemagne« (1866), »La vie de Saint Alexis« (1872), »Dissertation critique sur le poème latin appelé Ligurinus« (1873), »Les Contes orientaux dans la littérature française du moyen-âge« (1875), »Les Miracles de notre Dame par personnages« (1877), »Aucassin et Nicolette« (1878), ſ. A. »Le Mystère de la Passion d'Arnoul Gréban«, »Deux rédactions du roman des sept sages de Rome« (1879). Med Brachet og Morel-Fatio overſatte han Diez's romanſke Grammatik (1874—78). Hans mange kritiſke Specialarbejder findes foruden i de ovennævnte Tidsſkrifter ogſaa i »Bibliothèque de l'École des chartes«.

Pariſerblaat, et rent Berlinerblaat. **Pariſerrødt**, en meget ren Mønje; ogſaa et meget fint og rent Polerrødt.

Pariſerklerke kaldtes de danſke Gejſtlige, der i Middelalderen ſtuderede ved Univerſitetet i Paris, hvor der mod Slutn. af det 12te Aarh. oprettedes et eget Collegium for Danſke. Abſalon, Gunner, Andreas Suneſøn vare ſaadanne P.; de vare meget anſete og befordredes ved deres Hjemkomſt til de højeſte Værdigheder i Kirken, ligeſom ogſaa flere danſke Lærde (i det 14de Aarh. ikke mindre end 4) nød den Ære at blive Rectorer ved Univerſitetet i Paris.

Pariſh-Alvars, Elias [pǣriſch āllvars], f. 28 Febr. 1808 i Weſt-Feymouth i England, d. 25 Jan. 1849 i Wien, var en af den nyere Tids ſtørſte Harpevirtuoſer. Han var Elev af Dizi, Labarre og Bochſa og tilbragte ſtørſte Delen af ſit Liv paa Kunſtrejſer. P., ſom tillige var en dygtig Pianiſt, har ſkrevet forſkjellige Orcheſterværker og mange værdifulde Compoſitioner for ſit Inſtrument.

„Parisienne“ [ǣn], Pariſerhymnen, en franſk Frihedsſang, ſom begynder med »Peuple français, peuple de braves« og er digtet af C. Delavigne til Forherligelſe af Julirevolutionen 1830. Muſiken er af Auber.

Paritētiſk Stat, kirkeretlig Betegnelſe for enhver Stat, der indrømmer Medlemmer af to eller flere Confesſioner lige borgerlige, politiſke og religiøſe Rettigheder. Udtrykket **Paritet** (lat. paritas, Lighed) brugtes første Gang ved den weſtfalſke Fredſlutning for at betegne Proteſtantismens og Katholicismens Ligeſtilling. Den pavelige Syllabus af 8 Dec. 1864 fordømmer udtrykkelig en ſaadan Statsform. — I Mathem. ſiges to Tal at være af ſamme **Paritet**, naar de ere enten begge lige eller begge ulige.

Park betegnede oprindelig en afſluttet og indhegnet ſtørre Plads, hvorpaa der opdrættedes Vildt; efterhaanden begyndte man at forſkjønne disſe Pladſer, og P. bleve ſaaledes til et Slags Haveanlæg, men dog af en Charakter, der var væſentlig forſkjellig fra den egentlige Haves, thi medens denne ſkal viſe ſig ſom et Værk af Kunſten, maa der i hine ſpores ſaa lidt af denne ſom muligt. P. ſkulle være en ligefrem Efterligning af et Landſkab i den frie Natur med Bakker, Dale, Skove, Eng og Vand, ſamt have vel vedligeholdte Veje og Bygninger lagte paa pasſende Steder. Ogſaa bet. P. Fiſkedam og i Krigsvidenſkaben dels et Reſerveforraad af Vaaben og Ammunition eller Skanſeredſkaber, ſom føres i nogen Afſtand bag en i Felten opererende Hær, dels den Samling af Kjøretøjer, der bruges til at fremføre Armeens Forraad.

Pārker, engelſk Søofficersſlægt, ſom i det ſidſte Hundredaar har talt flere berømte Navne. **Hyde P.** vandt 1781 ſom Viceadmiral Slaget ved Doggersbanken over Hollænderne og omkom to Aar ſenere, idet hans Skib gik under paa et Togt til Veſtindien. — Hans Søn, **Hyde P.**, f. 1740, førte 1795 den engelſke Flaade i Veſtindien og 1801 ſom Viceadmiral Togtet imod Kjøbenhavn, uden dog at tage umiddelbar Del i Slaget 2 Apr. D. 1807 ſom Admiral. — En Fætter, **William P.**, medvirkede væſentlig til Sejrene over den franſke Flaade ved Ouesſant 1794 og St. Vincent 1797; d. 1802 ſom Viceadmiral. — **George P.**, f. 1766, førte 1807 en Escadre i Øſterſøen og overmandede 1808 Linjeſkibet „Prins Chriſtian" ved Sjællands Odde. 1809 tog han Del i Togtet imod Walcheren; d. 1847 ſom Admiral. — **William P.**, f. 1780, blev allerede 1801 Capitain, kæmpede 1806—9 med Udmærkelſe imod Franſkmændene og indtog 1809 Citadellet ved Ferrol. 1830 blev han Contreadmiral og var 1835—41 Admiralitetslord, førte 1841 Flaaden, ſom gik til China, og opnaaede ved ſine Sejre Freden i Nanking, blev 1844 Baronet og førte 1847—49 Middelhavsflaaden, hvorved han greb ind i de politiſke Forviklinger over for den neapolitanſke Regering; han ledede 1850 Blokaden imod Grækenland, blev 1863 Admiral og døde 1866.

Pārker, Theod., nordamerikanſk Præſt, f. 1810 i Lexington i Masſachuſetts, miſtede paa Grund af ſine frie Anſkuelſer ſin Stilling ſom Præſt ved en Menighed af Unitariere i Roxburg, foretog derpaa en Rejſe gjennem forſkjellige Lande i Europa og blev efter ſin Hjemkomſt 1844 en af Boſtons meſt yndede Præſter. Hans »Ten sermons on religion« (1852) have fundet ſtor Udbredelſe, ogſaa i Europa. Han døde 1860 paa en Rejſe i Firenze.

Parlamēnt, rettere **Parlement**, af fr. parler, tale, kaldtes fra gammel Tid i Frankrig enhver Forſamling, der kom ſammen for at raadſlaa om offentlige Anliggender, og fra 13de Aarh. ſærlig Kongens Højeſteret, ſammenſat af Adelsmænd (Pairer) og Biſkopper. Siden fik ogſaa lovlærde Dommere Sæde i denne Ret, og de vandt ſnart Overtaget. Under Philip IV fik P. en ny Ordning med faſt Sæde i Paris, og 1302 oprettedes et andet P. i Toulouſe for Landſkaberne med langue d'oc. For at ſvække P. i Paris oprettede Ludvig XI 3 nye, og efterhaanden kom endnu 9 til, men hint vedligeholdt dog en Forrang. Dommerne valgtes oprindelig af Kongen, men ſiden 1401 efter P.s Forſlag; deres Uafſættelighed erkjendtes 1467, og Frants I indførte Salg af Pladſerne, ſom endelig 1604 bleve arvelige og altſaa helt uafhængige af Kronen. De kongelige Forordninger ſkulde indregiſtreres af P., førend de toges til Retteſnor ved Dommene (i Lighed med Tinglæsning af Lovene); men dette udvikledes til en Ret for P. til at gjøre Foreſtillinger imod dem (formelig godkjendt 1565), ja endog til helt at nægte Indregiſtrering. Dog kunde Kongen ved perſonlig at give Møde i P. paabyde ſamme (lit de justice). P. i Paris havde væſentlig Del i at fremkalde Frondekrigen 1648 og gjorde ogſaa ſenere ſtærk Modſtand mod Ludvig XIV, indtil denne opbragt derover 1655 mødte i Jagtdragt og holdt lit de justice for at gjennemtvinge et Skattepaalægs Indregiſtrering og forbyde P. enhver Forhandling derom. Dog førte Provinſernes P. endnu i flere Aar en Kamp for at hævde deres Ret. Ogſaa under Ludvig XV var der gjentagne ſtærke Sammenſtød mellem Kongen og P. i Paris, ſaa at Dommerne for en Tid forviſtes, og endelig bleve alle P. 1771 helt ophævede for at give Plads for nye Domſtole. Ludvig XVI gjenoprettede 1774 P., og 1787 gjorde P. i Paris Indſigelſe imod nye Skatter og forlangte Rigsſtændernes Indkaldelſe, uden at Kongen kunde bryde Modſtanden. Derimod ophævede Nationalforſamlingen i Aug. 1790 alle P. — I England betegner P. (»the Parliament«) ſiden 13de Aarh. Rigets „fælles Raadsforſamling", der ſenere ſkiltes i Over- og Underhus. Ogſaa Skotland og Irland havde fra gammel Tid (omtr. 1300) hver ſit P., men de ophørte ved de tvende Landes „Union" med England, henholdsvis 1707 og 1801; derfor taler man nu om „Rigs-P." (Imperial parliament). **Parlamentāriſk**, hvad der vedrører en repræſentativ Forſamling (p. Veltalenhed, p. Udtryk); uparlamentariſk, hvad der ſtrider imod Skik og Brug i ſlige Forſamlinger. **Parlamentarīsme** ell. **parl. Syſtem** kaldes den Statsſkik, hvorefter Miniſtrene bør være i Overensſtemmelſe med det parl. Flertal i Repræſentationen og ſærlig i den folkevalgte Forſamling og bør afgaa efter dets udtalte Misbilligelſe. P. gjælder uomtviſtet i England, Frankrig, Italien, Ungarn, Braſilien, Belgien og Grækenland.

Parlamentǣr, en Officer, der af den højſtcommanderende for en Krigsſtyrke ſendes med Budſkab til Fjendens Højſtbefalende; han giver ſig til Kjende ved et hvidt Flag eller Klæde ſamt ved at være ledſaget af en Trompeter og betragtes efter Krigsbrug ſom ukrænkelig. Til Søs bruges paa ſamme Maade **Parlamentærſkibe** med **Parlamentærflag**; jvfr. **Cartelſkib** und. **Cartel**.

Parlāndo ell. parlante, it., talende, bet. i Muſik en recitativiſk Syngemaade, ved hvilken Sangen meget nærmer ſig Talen.

Parleur, fr. [lōhr], En, ſom øver andre i at tale Sprog, Talelærer; ogſaa en Bog, ſom giver Vejledning deri; **parlēre**, tale, navnl. fremmede Sprog. S. ogſaa **Polerer**.

Parma, 1) tidligere et eget Hertugdømme, 1860 knyttet til Kongeriget Sardinien, udgjør nu en Beſtanddel af Kongeriget Italien. Det beſtod af de to Hertugdømmer P. og Piacenza, omgivne af Sardinien, Lombardiet og Modena, 113 □ M. med c. 500,000 J. Dets ſydlige Del opfyldes af Apenninerne, hvorimod den nordlige Del hører til Poſletten. — Stæderne P.s og Piacenzas Hiſtorie falder i Middelalderen ſammen med Lombardiets; de led ogſaa under Kampene mellem Guelfer og Ghibelliner og kom 1346 under Huſet Visconti. 1499 gjorde Kong Ludvig XII af Frankrig ſig til Herre, og 1521 afſtod Kejſer Carl V dem til Paven. Paul III oprettede deraf et Hertugd. P. for ſin uægte Søn Pietro Farneſe (ſ. d. A.), og da dette Huſes Mandsſtamme uddøde 1731, blev den ſpanſke Prins Carl (ſiden Kong Carl III) Hertug, men afſtod 1735 P. til Øſterrig. Allerede 1748 maatte dog Øſterrig igjen opgive P. til Carls yngre Broder, Philip, efter hvis Død 1765 hans Søn, Ferdinand, blev Hertug. I Beg. af dennes Regering indſkrænkedes Præſteſkabets Magt, og Jeſuiterne forviſtes; men ſenere foregik et Omſlag, og 1787 indførtes endog Inquiſitionen. P. tog ogſaa Del i Krigen mod Frankrig 1793, men tilkjøbte ſig Fred 1796, og 1801 ſluttede Ferdinand Aftale om at bortbytte P. mod Toscana. Byttet ſkete 1802, da Ferdinand døde, og 1808 blev P. indlemmet i Frankrig. 1815 blev P. givet til Napoleon I.s fraſkilte Huſtru, Marie Louiſe, dog ſaaledes, at det efter hendes Død ſkulde tilfalde Carl Ludvig (Søn af Ferdinands Søn, Kong Ludvig af Etrurien), ſom i Mellemtiden ſkulde have Lucca. 1847 døde Marie Louiſe, og nu blev Carl II Hertug i P.; men allerede i Apr. 1848 forjoges han af Landet, hvorefter Indbyggerne næſten enſtemmig vedtog dets Tilknytning til Sardinien. I Aug. ſ. A. gjenoprettede Øſterrigerne hans Herredømme, men i Marts 1849 opgav han det til bedſte for ſin Søn, Carl III. Denne myrdedes 1854 efter 5 Aars vilkaarlig Styrelſe, og nu blev hans Søn, Robert (f. 8 Juli 1848), Hertug under ſin Moder, Louiſe af Bourbons, Formynderſkab. Da hun 1859 ikke vilde ſlutte ſig til Italienernes Frihedskamp, men vilde holde P. neutralt, gjorde Folket Oprør 9 Juni, ſtrax efter Slaget ved Magenta, fordrev den bourbonſke Fyrſteſlægt og ſluttede ſig ſammen med Modena og Romagna. Efter en ny Folkeafſtemning blev P. 18 Marts 1860 indlemmet i Kongeriget Sardinien. Robert ægtede 1869 Marie Pia, Datter af Ferdinand II af Begge Sicilier (f. 1849, d. 1882), og 1884 Marie Antonie, Datter af Dom Miguel (f. 1862); han har af førſte Ægteſkab 2 Sønner og 7 Døtre. — 2) P., i Oldtiden Julia Augusta, Stad i Norditalien, 15 M. ſ. ø. for Milano, tidligere Hoved- og Reſidensſtad i Hertugd. P. 44,000 J. (1881). Smukt bygget Stad med lige og brede Gader og ſtore offentlige Pladſer. Blandt Bygningerne fremhæves det forhenværende Reſidensſlot, flere Kirker med Malerier af Correggio, Rafael og andre ſtore Kunſtnere. Indtil 1832 var her et Univerſitet, i hvis Sted traadte en højere Undervisningsanſtalt. Desuden er her et Kunſtakademi med rige Samlinger og et værdifuldt Bibliothek, et Muſeum for romerſke Oldſager, et aſtronomiſk Obſervatorium og to Theatre. Prægtig Kirkegaard. Store Bogtrykkerier; Silke- og Linnedinduſtri. — Cambacérès førte Titlen „Hertug af P.“.

Parmĕnides fra Elea (6te—5te Aarh. f. Chr.), græſk Philoſoph og Hovedrepræſentant for den eleatiſke Skole, tilhørte en rig og fornem Familie og traadte i Forbindelſe med Pythagoræerne, men ſluttede ſig dog i philoſophiſk Henſeende nærmeſt til Xenophanes. Han ſkal have givet Eleaterne Love; perſonlig var han højt anſet. Han ſkrev et Læredigt, i hvis førſte Del han udtalte ſin egen philoſophiſke Anſkuelſe. Kun det værende er; det ikke-værende er ikke og kan hverken udtales eller tænkes. Mod Mangfoldighed og Foranderlighed ſom det ikke-værende ſætter han det værende ſom det ene, der er uden Vorden og Forgaaen, uden Forandring af Sted eller Skikkelſe, det, hvoraf alt Rum er opfyldt; det er udeleligt og altid ſig ſelv ligt, hvorfor det ogſaa ſammenlignes med en Kugle; og da det ikke kan være ufuldkomment eller mangelfuldt, maa det være begrænſet. Dette ene værende er ikke blot Gjenſtand for Tænkningen, men tillige ēt med denne. I den anden Del af Læredigtet fremſtiller han i Modſætning til den ſande Philoſophi den ſædvanlige, populære Verdensanſkuelſe, ſom tillægger Sanſeverdenens Mangfoldighed og Foranderlighed Realitet. Paa dette Standpunkt ſes Verden at beſtaa af to Elementer, Lyſet, ſom ſvarer til det værende, og Natten, ſom ſvarer til det ikke-værende. Deres Forbindelſe bevirkes af en mythiſk Skikkelſe, en Gudinde, ſom troner i Verdens Midte og ſtyrer det hele Verdensløb; af Forbindelſen fremkommer Eros. Mellem disſe to Opfattelſer i Digtets to Afdelinger er der ingen indre videnſkabelig Sammenhæng. Det ikke-værende, ſom P. i ſit eget Syſtem frakjendte al Realitet, faar alligevel Realitet i den lavere Opfattelſe af Tilværelſen; og om nu end P. ikke tillægger denne Opfattelſe nogen Betydning, er han dog, ligeſom tvungen af den ſanſelige Anſkuelſe, bleven nødt til at anerkjende Sanſeverdenens Mangfoldighed og derved det ikke-værendes Realitet. Gjennem denne indre Modſigelſe viſer han ud over ſig ſelv.

Parmĕnion, en af Philip af Makedoniens og Alexander d. ſtores Generaler, overvandt 355 Illyrerne og anførte Alexanders Hær ſom Næſtcommanderende; han deltog bl. a. i Slaget ved Gaugamela og Arbela 331 f. Chr., hvor han anførte Hærens venſtre Fløj og kun blev reddet ved Alexanders Hurtighed. Tillige med ſin Søn Philotas blev han 329 anklaget for Forræderi og hemmelig ryddet af Vejen i Ekbatana, hvor han var ladt tilbage.

Parmentier, Antoine Aug. [mangtiē], franſk Apotheker og landsøkonomiſk Forfatter, f. 17 Aug. 1737 i Montdidier, indlagde ſig Fortjeneſter af ſit Fædreland ved ſin Virkſomhed for at ſkaffe Kartoffelen Indgang ſom Fødemiddel. I Anledning af Hungersnøden 1769 var der udſat en Pris for den bedſte Afhandling om Vegetabilier, der kunde erſtatte Brød. P. vandt her Priſen ved ſin Anbefaling af Kartoffelen, for hvis Udbredelſe han virkede paa forſkjellig Maade, ſaaledes ved fra 1786 at dyrke den paa Sletten ved Paris. Han ſkrev bl. a. »Traité sur la culture et les usages des pommes de terre«. D. 17 Dec. 1813.

Parmeſānoſt, en velſmagende Oſt, der iſær faas fra Omegnen af Lodi, men har Navn efter Parma, hvor dens Hoveddepot tidligere var.

Parnāſſos, et c. 7,400 F. højt, i Oldtiden berømt Bjærg med 2 Toppe i det græſke Landſkab Phokis; paa dets ſydlige Skrænt laa Delphi, det berømte Orakelſæde; ogſaa Kilden Kaſtalia havde der ſit Udſpring. Det var Apollon og Muſerne helliget, hvorfor det hedder om Digterne, at de „beſtige P.“

Pārnell, Charles Stewart, irſk Partifører, f. 1846 i Arondale i det øſtlige Irland af en engelſk proteſtantiſk Adelsſlægt (hans Farfader blev 1841 Peer ſom Lord Congleton), Godsejer, blev 1874 udnævnt til Sheriff for Grevſkabet Wicklow og 1875 valgt til Underhuſet, hvor han ſiden 1878 har været Leder for det irſke Nationaliſtparti (Home Rulers). P. foreſlog 1877 en Lov om at lette Fæſterne Kjøbet af deres Jorder og indledede „Obſtructions“-Politiken for derved at nøde Regering og Parlament til at viſe Irland tilbørligt Henſyn. 1881 knyttede han Forbindelſe med Landligaen og opfordrede paa et ſtort Møde i Dublin 15 Sept. Fæſterne til at nægte alle Fæſteafgifter, for ſaaledes at fremtvinge Jordens Overdragelſe fra Godsejerne til det irſke Folk. Han blev derfor fængslet i Oct. og holdt fangen indtil Maj 1882. Som Paaſkjønnelſe indſamledes der 1883 af Irlændere i Nordamerika 33,000 Pd. Sterl., der overgaves P. til fortſat Virkſomhed. I Maj 1885 ſtyrtede han Gladſtones Miniſterium ved at gaa ſammen med det conſervative Parti og lod ved de følgende Valg Irlænderne endog ſtøtte de conſervative Candidater for ſaaledes at vinde den afgjørende Stemme i Underhuſet; ogſaa maatte de irſke Medlemmer forud forpligte ſig til at følge P. i tykt og tyndt og fik derfor med Rette Navnet „Parnelliter“, medens P. ligeſom i ſin Tid O'Connell kaldes „Irlands ukronede Konge“.

Parny, Evariſte Déſiré des Forges, Vicomte de [ni], franſk Digter, f. 1753 paa Øen Bourbon, kom 9 Aar gl. til Frankrig, udgav 1778 ſine førſte »Poésies érotiques«, der i naturlig Friſkhed og Lethed langt overgik den conventionelle Kjærlighedspoeſi, men hvor det ſanſelige Element træder ſtærkt frem. 1785—86 gjorde han militær Tjeneſte i Pondichéry, boſatte ſig derpaa i Omegnen af Paris, fortſatte ſin gratiøſe og lette Digtning og maatte efter at have miſtet ſin Formue ved Revolutionen tage til Takke med ſmaa Embeder. 1799 udkom hans »La guerre des dieux«, et kaadt og kyniſk, men af Vittighed ſprudlende Angreb paa al Religion, ſom var Aarſag til, at han ikke blev optaget i Akademiet før 1803 efter dets Reſtitution. Hans ſenere Produktion er mindre betydelig. Napoleon I tilſtod ham en Penſion; i ſine ſidſte Aar led han af en uhelbredelig Sygdom. Det paaſtaas, at Reſtaurationsregeringen afkjøbte ham en Fortſættelſe af »La guerre des dieux«, kaldt »La Christianide«, for at tilintetgjøre den. D. 5 Dec. 1814.

Parochi brugtes til ind i det 3dje Aarh. om ſamtlige under en Biſkop ſtaaende Menigheder, altſaa enstydigt med Diøces; dets enkelte Medlemmer kaldtes **Parochiānere.** Fra det 5te Aarh. brugtes P. derimod om den enkelte Sognemenighed, hvis Præſt da kaldtes **Pārochus.** S. **Kirkeſogn.**

Parodi, egtl. Viſang, et Slags Satire, bet. ofteſt et Digt, hvori et andet, alvorligt poetiſk Arbejde ved ſpøgefuld Efterligning eller ſpottende Efterabelſe omdannes til et komiſk Digt uden Forandring af den oprindelige Form. **Parodiēre,** efterabe, forvrænge. **Parōdiſk,** forvrængende.

Parōle, fr., Ord; ogſaa Løſen, i Regelen et Navn, ſom den øverſtbefalende for en Hær eller Commandanten i en Fæſtning beſtemmer for hver Dag, og ved hvilket de Officerer, der for den Dag have Tilſynet med Vagterne, give ſig til Kjende eller legitimere ſig for disſes Commandeurer. P. ſvarer altſaa til Feltraabet, (ſ. d. A.) dog med den Forſkjel, at den ikke meddeles det menige Vagtmandſkab. **P. d'honneur** [raal donnør], Æresord.

Paronomaſi, Sammenſtilling af ligelydende Ord, ſom dog have forſkjellig Betydning; Ordſpil, ſom beror paa Lighed i Lyd.

Paropaniſus (tidligere urigtig kaldet Paropamiſus), Oldtidens Navn for Bjærgkjæden Hindukuſch i Aſien.

Pāros, græſk Ø i det ægæiſke Hav, nu **Paro,** hører til Eparchiet Naxos i Kykladernes Nomarchi; c. 4 □ M. med 5,000 I. Den er meget bjærgfuld og frembringer Hvede, Byg, Vin, Seſam, Bomuld og Oſt; men den var i Oldtiden langt frugtbarere og bedre befolket end nu. Den blev førſt koloniſeret af Phønikerne og naaede allerede tidlig en blomſtrende Velſtand. Efter Perſerkrigene kom den under Athen, ſenere under Romerne. Den var i Oldtiden berømt for ſit fortrinlige Marmor. I Nærheden af P. ligger Klippeøen **Antiparo** (ſ. d. A.) bekjendt ved en Stalaktithule. Den lille Stad **Parikia** paa Veſtkyſten af P., med 2,000 I., har en god Havn og en prægtig, af Marmor opført Kirke.

Parotideſvulſt, Svulſt af Øreſpytkjertlen (Parotis), fortrinsvis de betændelſesagtige Svulſter af denne, der kunne optræde i Følge med Typhus, exanthematiſke Febre, Pyæmi og Barſelfeber, og ſom altid ere en farlig Complication.

Paroxyſme, Anfald, iſær af Sygdomme, og da navnlig ſaadanne, ſom vende tilbage efter at være ophørte; ſ. **intermitterende.**

Par préférence, fr. [rängs], ſærlig, fremfor andre.

Parquet, fr. [kētt], indlagt, tavlet Gulv i forſkjellige Mønſtre, meſt af finere Træſorter. I de franſke Domſtole betegner P. Dommernes Plads, i Børsſproget den beſtikkede Mæglerſtand (i Modſætn. til »la Coulisse«, ſ. Coulissiers), i Theatre den forreſte Del af Tilſkuerpladſen paa Gulvet nærmeſt Scenen, imellem Orcheſtret og Parterret.

Parrhāſios, Maler fra Epheſos, Søn og Elev af Euenor, var Zeuxis's Medbejler og en af Oldtidens meſt bekjendte Kunſtnere. Et Maleri af P., der har været Gjenſtand for megen Omtale, foreſtillede det athenienſiſke Folk, der udtrykte i ſig Nationens forſkjellige gode og onde Tilbøjeligheder og Egenſkaber. P. var meget ſtolt og indbildſk af ſin Kunſt og ſit Ry, ſkjønt han ved en Væddekamp i Malerkunſt kom til at ſtaa tilbage for Timanthes. Hans Blomſtringstid ſættes til den 95de Olympiade (c. 400 f. Chr.).

Pārry, Sir Will. Edw. [ri], engelſk Søfarer, f. 19 Dec. 1790 i Bath, d. 8 Juli 1855 ved Badet Ems, tjente med Hæder i Englands Søkrige, udnævntes 1852 til Contreadmiral og 1853 til Vicegouverneur for Marinehoſpitalet i Greenwich. Han foretog 4 Nordpolsfarter 1819—26 og beſkrev dem i »Four voyages to the North Pole« (5 Bd., 1833).

Parry Øerne [ſ. o.], et undertiden anvendt Fællesnavn for den nordre Række i Nordpolarlandene, hvis betydeligſte Øer ere fra Ø. til V. Nord-Devon, Cornwall, Bathurſt, Melville og Prins Patricks Ø.

Parsberg, en bayerſk Adelsſlægt, ſom kom til Danmark i det 15de Aarh. og uddøde her paa Sværdſiden 1730, og ſom bl. a. 1583—1661 ejede Jernit, det nuværende Friſſenborg. Rigsraad **Manderup** P. til Hagsholm (i Jylland), f. 1541, d. 1626, var den Adelsmand, ſom 1566 i en Duel i Roſtock afhuggede Tyge Brahes Næſe; han var i nogen Tid (1593—96) en af de 4 Regeringsherrer under Chriſtian IV.s Mindreaarighed. Nogle Aar før ſin Død ſynes han at være udtraadt af Rigsraadet, rimeligvis paa Grund af ſin høje Alder. — Hans Broderſøn, **Oluf** P. til Jernit, Rigsraad og Ridder, ſtod i Spidſen for det Geſandtſkab, ſom 1643 fulgte den nævnte Konges Søn, Valdemar Chriſtian, til Rusland, og var den førſte danſke Commisſær ved Fredsforhandlingerne med Sverige 1660; han døde n. A. kort efter Regeringsforandringen. — Hans Søn, **Chriſtoffer** P. til Frydendal (i Sjælland), var Hofmeſter hos Chriſtian V ſom Kronprins og ledſagede ham paa hans Udenlandsrejſe 1661; efter Kongens Tronbeſtigelſe blev han Vicekansler og i Maj 1671 ophøjet til Greve, men døde allerede 24 Aug. ſ. A., kun 39 Aar gl., uden at efterlade ſig Sønner, ſaa at Greveværdigheden i denne Familie kun varede i 3 Maaneder.

Pārſer kaldes de Tilhængere af Zoroaſters Lære, der bo i det veſtlige Indien. De ere indvandrede fra Perſien i Midten af det 7de Aarh. for at undgaa de Forfølgelſer, hvorfor den gamle Religions Bekjendere vare udſatte fra de muhammedanſke Kalifers Side. **Parſismen** er den Skikkelſe, ſom Zoroaſters Religion, hvortil hele Perſien fordum under Achæmeniderne og Sasſaniderne bekjendte ſig, nu har antaget blandt Parſerne og hos de faa Tilhængere af Zoroaſter, der endnu ere tilbage i ſelve Perſien omkring Byen Yezd.

Parſeval-Grandmaiſon, François Aug. [vāll grangmæſōng], franſk Digter, f. 1759 i Paris, efterlignede i ſine Poeſier Delille, deltog i Napoleon I.s Tog til Ægypten og nød hans ſæregne Gunſt, ſtemte ſiden mod Kejſerdømmet, men optraadte ſenere ſom dets ſpecielle Feſtpoet (»Dithyrambe à l'occassion du mariage de Napoléon«, 1810; »Chant héroique pour la naissance du roi de Rome«, 1811). Hans Epos »Philippe-Auguste« (1825) var allerede forældet, da det udkom; et andet epiſk Digt om Toget til Ægypten blev aldrig fuldendt. D. 1834.

Pārſi, Gammelperſiſk, ſom det taltes fra Slutningen af Sasſanidernes Tid til før Firduſis Fremtræden. Det bruges i nogle Fortolkninger af Zoroaſters Bøger.

Parsonstown, ſ. Birr.

Pars pro tōto, lat., i Talekunſten: en Del for det hele (Tag i Stedet for Hus o. lign.).

Part kaldes den, der i en Retsſag optræder enten ſom Sagſøger eller ſom Sagſøgt. **Partsed** kaldes den en af Sagens Parter ved Dommen paalagte Ed, af hvis Aflæggelſe Sagens Udfald gjøres afhængig; ſ. Ed.

„Partant pour la Syrie“ [tāng puhr la ſirih], Begyndelſesordene til en Soldaterſang fra 1810, ſom tillægges Dronn. Hortenſe (ſ. Bonaparte, Ludv.), og ſom blev i høj Grad populær, da Napoleon III ophøjede den til Kejſerdømmets Nationalſang. Der er dog i den nyere Tid rejſt Tvivl om dens hidtil angivne Oprindelſe; en Tradition gaar ud paa, at Texten ſkyldes Grev Flahault og er et Kjærlighedsdigt fra denne til Dronn. Hortenſe, ſom ſkal have ſat den i Muſik.

Partēre, dele i flere Stykker, ſønderlemme; en tidligere barbariſk Henrettelſesſkik, ſom endnu fandt Sted hos os for 100 Aar ſiden med Struenſee og Brandt.

Partērre, en flad, ſtørre eller mindre Plads i Haverne, gjennemſkaaren med Gange ſaaledes, at der dannes Bede af forſkjellig Form. Man har tyſke P., der beſtaa af Blomſterbede indfattede med Buxbom, hvor Gangene i disſe løbe enten parallele eller danne Figurer; franſke P., der kun beſtaa af faa Blomſterbede, medens Felterne ere belagte med Porcelænsſtykker; Græsparterrer, belagte med Græs og beſatte med Orangeriplanter, medens Gangene ere belagte med Grus; engelſke P. ell. Græsparterrer med uregelmæsſig ſlyngede Gange. I den franſke Haveſtil ſpillede P. en meget betydelig Rolle; i den nyeſte Tid ere de atter komne ſtærkt i Mode. I Theatre betegner P. den Tilſkuerplads, ſom findes paa Gulvet, navnlig Pladſen bag Parquettet.

Parthenay [nǣ], Stad i Frankrig, Dep. Deux Sèvres, 5 M. n. n. ø. for Niort. 6,000 J. Livlig Induſtri. Staden led meget under Vendéeopſtanden.

Parthēniere (d. e. Jomfrubørn, af gr. *παρθένος*, Jomfru) kaldtes de Spartanere, der vare fødte under den 1ſte mesſeniſke Krig, da man for at forebygge Folkeformindſkelſe havde tilbageſendt en Del af det unge Mandſkab, ſom ikke havde aflagt Eden paa ej at vende tilbage, førend Mesſenien var erobret. Da de hjemkomne Spartanere ikke vilde erkjende de ſaaledes avlede Børn for ſpartanſke Borgere, men betragtede dem ſom nægte Børn, gjorde de Oprør, bleve til Straf forviſte og drog under Anførſel af Phalantos til Syditalien, hvor de ſkulle have anlagt Tarent (707 f. Chr.).

Parthenogēneſis (gr., d. e. Jomfrufødſel) kalder man i den nyere Tid med v. Siebold det Forhold, at visſe Dyr (Inſekter, Krebsdyr) formaa at lægge frugtbare Æg uden at have parret ſig og uden at Æggene paa anden Maade ere blevne befrugtede. Man har navnlig paaviſt dette for bladfodede Krebsdyrs (f. Ex. Damrokkens), visſe Sommerfugles og Aarevingers Vedkommende. Viſtnok er P. en mærkelig Undtagelſe fra den almindelige phyſiologiſke Regel, at intet virkeligt Æg kan udvikles uden Paavirkning af det mandlige Befrugtningsſtof; men der kjendes intet Exempel paa, at en Art udelukkende formerer ſig paa denne Maade; enten fremkommer kun Hannen paa denne Maade, ſom hos Honningbien og flere aarevingede Inſekter, hvor denne Formeringsmaade træder op, eller denne afløſes efter flere eller færre Generationers Mellemkomſt af Forplantning ved Æg, der befrugtes af Hannen (ſom hos Bladlus), og gaar ſaaledes ind under Begrebet „Generationsſkifte“ (ſ. d. A.) i udvidet Betydning.

Pārthenon, det pragtfulde Tempel af penteliſk Marmor paa Akropolis i Athen, i hvilket Athene dyrkedes under Navnet Parthenos (d. jomfruelige). Det var bygget af Iktinos og Kallikrates paa Perikles's Tid i Stedet for det af Perſerne afbrændte; i dets Indre ſandtes Gudindens kolosſale Billedſtøtte af Guld og Elfenben, et af Phidias's Meſterværker (ſ. **Phidias**). Gjennem hele Middelalderen benyttedes P. ſom chriſten Kirke, indtil det 1687 blev ødelagt af en tyrkiſk Bombe. I den nyere Tid er der gjort meget for dets Bevaring. Billedhuggerarbejderne ere af Lord Elgin bragte til London („Elginſke Marmorværker“, ſ. d. A.).

Parthēnope, i den gr. Mythologi en Datter af Ankæos, ved Apollon Moder til Lykomedes; ogſaa Okeanos's Ægteſælle, Moder til Europe og Thrake. S. ogſaa **Napoli**. **Parthenopæiſk Republik**, ſ. **Neapel**.

Pārthien kaldtes i Oldtiden den nordveſtlige Del af det nuværende Khoraſan, men Navnet udſtraktes ſenere til at gjælde hele Landet mellem Euphrat, Oxus, det indiſke og det kaspiſke Hav. Det beboedes af **Partherne**, et Folk, der udmærkede ſig ſom fortrinlige Ryttere og Bueſkytter, ſandſynligvis en fjærnere Gren af de iranſke Folk. De ſtod under perſiſk, makedoniſk og ſyriſk Herredømme, indtil de c. 256 f. Chr. løsrev ſig og dannede et eget Rige, det ſaakaldte **parthiſke Rige**, under Arſakiderne (ſ. **Arſakes**), der gjorde ſig til Herrer over de iranſke Lande mellem Euphrat og Indus. Dette Rige førte idelige og ofte heldige Krige imod Syrerne og Romerne; ſaaledes faldt Crasſus 53 f. Chr. paa Toget imod dem. Det lykkedes endelig Trajan at beſejre dem, men Hadrian gav atter Erobringerne tilbage. Senere erobrede Romerne under Avidius Casſius den ſtore Handelsſtad Seleucia og Parthernes Hovedſtad Kteſiphon (165), og 226 e. Chr. ſtyrtedes Arſakiderne af Sasſaniden Artaxerxes I, der ſtiftede et nyt perſiſk Rige. **Pārthiſk Pil** kaldes almindel. noget pludſelig indtrædende, et uventet Angreb, efter den Maade, hvorpaa Partherne efter en forſtilt Flugt fornyede Angrebet.

Partiāl [ſiāll], hvad der angaar en Del af et Hele (jvfr. **partiel**). **Partiālturbīne**, en Art Turbine, ved hvilken Mellemrummene mellem Skovlerne kun til Dels fyldes med Vand, og ſom ikke modtager Vand paa hele Hjulets Omkreds, men kun paa ēt eller flere Steder af denne.

Participānt, Deltager i et Foretagende.

Participium (Tillægsform) kaldes den Form af et Verbum, der giver dettes Betydning i adjectiviſk Form, ſom læſende, læſt. P. bruges ogſaa ofte til Dannelſen af ſammenſatte Tidsformer, ſom har, er, bliver læſt.

Particulier, fr. [kyliē], Privatmand, En, der uden Anſættelſe eller andet Erhverv lever af ſin Formue.

Particulǣr, ſæregen, vedrørende kun en Del af en Gjenſtand. **Particulærkasſen** var fordum hos os en ſæregen Afdeling af Finanſerne, i hvilken de ſærlig til Kongens Brug beſtemte Indtægter, ſaaſom Øreſundstolden, Indtægterne af Altona m. m., indgik. **Particulariſme**, Begunſtigelſe af ſærlige Interesſer; i Tyſkland ſærlig Betegnelſe for den Retning, ſom vil bevare den ſtørſt mulige Selvſtændighed for Enkeltſtaterne.

Partiel [ſiēll], hvad der kun delvis, til Dels finder Sted (modſ. total), ſom p. Solformørkelſe, p. Miniſterſkifte.

Partīgænger, en Soldat hørende til et Streifcorps, ſom uafhængig af Hovedhæren træder op mod Fjenden for ved Smaaforetagender at trætte ham, ødelægge hans Tilførſler oſv.

Partīkel (lat. particula, en lille Del) bruges i Mechaniken ſom Betegnelſe for en Masſedel af uendelig ringe Udſtrækning. I Grammatiken bet P. Smaaord, der ikke modtage nogen Bøjningsændring, ſom Biord (Adverbier), Forholdsord (Præpoſitioner) og Bindeord (Conjunctioner).

Partiſān, et indtil Slutn. af det 18de Aarh. ved Fodfolket ſom Officersvaaben benyttet kort Spyd med en bred Klinge; Partigænger.

Partīſt er den, der lader ſin Handle- eller Tænkemaade beſtemme af uberettigede, perſonlige Henſyn.

Partita, it. (fr. Partie), betegner ligeſom Suite oprindelig et i Rækkefølge foredraget mindre Antal Danſeſtykker af forſkjellig Nationalitet, contraſterende i Tempo og Takt, men i beſlægtede Tonearter. Navnet og Formen toges i 17de Aarh. i Brug af de tyſke Clavercomponiſter. Hos J. S. Bach beſtaar en P. af 7—8 Stykker, f. Ex. Fantaisie, Allemande, Courante, Sarabande, Burlesca, Scherzo, Gigue.

Partitūr (it. partizione, fr. partition), Deling, Fordeling, bet. Noteringen af Stemmerne i et flerſtemmigt Toneſtykke, ſaaledes at de anbringes lodret under hverandre, hver paa ſit

Linjeſyſtem. Man bliver derved i Stand til bekvemt at overſe baade Tonefølgen i hver enkelt Stemme og Samklangen i alle Stemmer. Vocalſtemmerne have altid været noterede i P. efter deres Stemmehøjde (Sopran øverſt, derpaa Alt, Tenor og Bas), men Inſtrumentalſtemmerne anbragtes tidligere temmelig vilkaarlig. Nu deler man ſædvanlig Orcheſterpartiturets Inſtrumenter i Grupper og disſe atter efter deres Stemmehøjde ſaaledes: Træblæſeinſtrumenterne (Fløjte, Obo, Clarinet, Fagot) paa de øverſte Linjeſyſtemer, derpaa Mesſinginſtrumenterne (Horn, Trompet, Pauke) og endelig Strygeinſtrumenterne. Indeholder P. tillige Vocalſtemmer, ſættes disſe mellem Bratſch og Violoncel. **Partiturſpil**, Gjengivelſe af et Orcheſterpartitur paa Piano, ſaaledes at ikke blot Toneſtykkets Indhold, men tillige de væſentlige Enkeltheder deri blive tydelige for Tilhøreren.

Pārtner, eng., Deltager, Makker.

Partout, fr. [tū], overalt; for enhver Pris; **P.-Billet** giver Adgang til alle Pladſer i et Theater o. lign.

Partūriunt mōntes, nascētur ridīculus mus, lat. (Horats: Ars poetica 139), „Bjærgene ere i Barnsnød, men der kommer kun en latterlig Mus til Verden“, om Perſoner og Ting, der vække ſtore, men uopfyldte Forventninger.

Paruſi (gr. *παρουσία*, Tilſtedeværelſe, Tilſtedekommen) betegner i Theologien Chriſti Gjenkomſt til Dommen.

Parvenu, fr. [nȳ], En, ſom fra ringe Stilling har ſvunget ſig til Vejrs.

Parykken eller det falſke Haar opſtod i Midten af det 17de Aarh. og var en videre Udvikling af den i Beg. af ſamme Aarh. opſtaaede Mode at bære Haaret langt, lokket og kruſet ned over Nakken indtil Skuldrene. Efter at Ludvig XIV havde optaget det falſke Haar, blev P. almindelig over hele Europa og holdt ſig hele det 18de Aarh. igjennem indtil Revolutionstiden. Der udviklede ſig efterhaanden forſkjellige Arter af P., den fornemme Allongeparyk (ſ. d. A.), den gejſtlige Abbéparyk, den lærde „Quarreparyk“, den lapſeagtige „Pungparyk“, den mere beſkedne „Naturelparyk“ med to Piſke og den tykke „Borgerparyk“, foruden talrige ejendommelige Former af forſkjellige Farver ſamt med og uden Pudder. De voxede efterhaanden til et uhyre Omfang, og det blev derfor upasſende at bære Skjæg. Regeringerne paalagde jævnlig en „Parykſkat“, hvis Størrelſe faſtſattes efter Perſonens Rang. Holberg har gjort P. og Paryktiden til Gjenſtand for ſin bidende Spot ſaa vel i Komedierne ſom i „Niels Klim“, ligeſom Pietiſterne ivrede imod dem.

Paryktræ, ſ. **Rhus**.

Paryſātis, den perſiſke Konge Darius II Nothos's Huſtru, bekjendt for ſin Gruſomhed og det Herredømme, hun udøvede førſt over ſin Mand, ſenere over ſin Søn, Artaxerxes II Mnemon. Hun ſøgte forgjæves at faa ſin yngre Søn Cyrus paa Tronen og underſtøttede ham hemmelig i hans Opſtand mod Broderen, ſom endte med hans Død i Slaget ved Kunaxa 401 f. Chr. Senere forfulgte hun enhver, der havde haft Del i hendes Søns Død, og iblandt andre faldt Satrapen Tisſaphernes ſom Offer for hendes Hævn 396. Hendes Dødsaar er ubekjendt.

Parzanēſe, Pietro Paolo, ital. Lyriker, f. i Napoli 1810, d. 1862, ſkrev lyriſke Digte under Paavirkning af Bérangers Poeſi, deriblandt den populære Sang »Alle rondinelle« (ſammenlign Bérangers »Les hirondelles)«.

Parōmium (gr. *παροίμιον*), ſ. **Ordſprog**. **Parōmiogrāpher** kaldes i den gamle Literatur Samlerne af Ordſprog.

Pas, en Indſænkning i en Bjærgkjæde eller et helt Bjærgparti, gjennem hvilken man kan komme fra den ene Side af Bjærgmasſen til den anden, og ſom derfor ofte har ſtor Betydning for Samfærdſelen. Pashøjden (Pasvejens Højde over Havet) er vel i Almindel. ſtørre i højere Bjærge end i lave, men Bjærgenes geognoſtiſke Bygning og Hævningsforhold have dog herved betydelig Indflydelſe. I Alperne er den ſaaledes i det hele lavere (c. 6,000 F.) end i Pyrenæerne (c. 7,000 F.), uagtet hine ere højere end disſe. I Almindel. ſtemmer Pashøjden med Kamhøjden i ſamme Bjærgkjæde, og i Overensſtemmelſe hermed er da ogſaa Kamhøjden i Gjennemſnit lavere i Alperne end i Pyrenæerne. Ogſaa for Trækfuglene tjene P. ſom naturlige Overgangsſteder.

Pas, et af Politiet eller en anden Myndighed udſtedt Vidnesbyrd om, at en Perſon har Ret til at drage et viſt Sted hen (**Rejſepas**, med vedføjet Signalement) eller til at forlade en vis Stilling (**Afſkedspas** for udtjente Soldater o. desl.). Ogſaa kunne ſtraffede Perſoner eller Løsgængere blive ſendte til deres Hjemſtavn med **Tvangspas**, der foreſkriver dem en beſtemt Rejſeroute. Tidligere gjaldt i de fleſte europæiſke Lande, dog ikke i England, **Pastvang**, iſær udviklet i 18de Aarh. og udſtrakt ikke alene til Udlændinge, men ogſaa til alle Indlændinge (oprindelig kun af de lavere Klasſer), ſaa at de ved enhver Rejſe i Landet ſkulde medbringe P. og lade ſamme „viſere“ af Myndighederne paa hvert Sted, hvor de kom hen. Jærnbanernes Udvikling gjorde dog Brugen af P. altfor vanſkelig og tidsſpildende, baade for Politiet og for de rejſende, og 1850 indførtes i Tyſkland **Paskort**, der kunde tjene ſom Legitimation, medens ſelve Pastvangen førſt helt ophævedes her 1867. Allerede tidligere var dette ſket i Frankrig (1860) og de fleſte andre Faſtlandsſtater, i Norge og Sverige (1860) og i Danmark (1862). Fra Skibe kræves undertiden **Søpas** ſom Legitimation i Krigstilfælde eller for Rejſer til visſe Steder, ligeſom de ſtundum for at faa uhindret Samkvem med Land maa have **Sundheds-** eller **Quarantænepas**.

Pas, fr. [pa], Skridt, Danſetrin; ogſaa et ældre franſk Længdemaal, omtr. 2½ d. Fod. **P. de deux, p. de trois** [dø døh, dø troā], Danſe, hvori to, tre optræde.

Pas ell. **Pasſe**, en Kobberſtikkerfamilie, hvoraf den ældſte, **Criſpin de P.**, f. 1560, d. efter 1629, gjorde ſig bekjendt ved talrige Stik, iſær efter nederlandſke Meſtere; hans Søn, **Simon de P.**, f. 1591, d. 1647, arbejdede førſt i England og er ſenere bleven bekjendt i Danmarks Kunſthiſtorie, idet han under Chriſtian IV blev kaldt til Danmark (1624) og ſtak en Del Portræter, bl. a. den danſke Kongerække indtil Chriſtian IV. Den yngre **Criſpin de P.**, f. 1585, d. efter 1645, var en ældre Broder til Simon de P. og ligeledes Kobberſtikker.

Paſārgadæ, en af det gamle Perſiens Hovedſtæder, i det egentl. Perſis, ſkal være anlagt efter Sejren over Aſtyages af Cyrus, ſom ſenere blev begravet her. Ruiner af Staden ere maaſke fundne ved det nuværende Firuzabad.

Pascal, Blaiſe [ſkāll], udmærket franſk Mathematiker og Phyſiker, f. i Clermont i Auvergne 19 Juni 1623, d. i Paris 19 Aug. 1662, udmærkede ſig allerede ſom Dreng ved ſin eminente Begavelſe for Mathematiken. Uagtet Faderen, ſom ſelv ledede hans Undervisning, forſætlig holdt ham borte fra denne Videnſkab, fandt han dog ſelv de førſte Grundſætninger af Geometrien, og da han derefter blev bekjendt med Euklids og andre Oldtidsmathematikeres Værker, naaede han i kort Tid ſaa vidt, at han allerede i ſit 16de Aar udgav en »Essay pour les coniques«, ſom vakte alle Mathematikeres Beundring. I denne fremſatte han bl. a. for førſte Gang den berømte Sætning, der bærer hans Navn, at de modſtaaende Sider af en i et Kegleſnit indſkreven Sexkant parvis ſkære hinanden i Punkter af ſamme rette Linje (»hexagrammum mysticum«). I ſit 19de Aar opfandt han en Regnemaſkine. Blandt hans andre mathematiſke Arbejder kunne nævnes Underſøgelſer af Egenſkaberne ved Cykloiden, af den ſaakaldte „arithmetiſke Trekant“, der ſtaar i nær Forbindelſe med Læren om Figurtallene, og endelig er han den førſte Grundlægger af Sandſynlighedsregningen. Af Phyſiken har P. Fortjeneſte ved ſammen med ſin Svoger, Périer, førſt at have viſt, at Lufttrykket aftager, jo højere man kommer op over Jordoverfladen; han har derved grundlagt Højdemaalingen med Barometret; **P.s Kar** ere de efter ham opkaldte Kar med bevægelig Bund, ved Hjælp af hvilke man experimentelt paaviſer, at Bundtrykket i et Kar er uafhængigt af Karrets Form (den „hydroſtatiſke Paradox“). Fra ſin Ungdom var P. af en ſvag Conſtitution, og hans Helbred ſvækkedes yderligere ved en ſtræng Aſkeſe og Selvpinſler, ſom han af religiøſe Grunde paalagde ſig. Særlig efter at han 1654 nær havde tilſat Livet paa en Kjøretour hengav han ſig næſten udelukkende til religiøſe Betragtninger og har ſom theologiſk Forfatter vundet et Navn, der er lige ſaa berømt ſom Videnſkabsmandens. Han ſluttede ſig til Janſeniſterne i Kloſtret Port-Royal og blev deres dygtigſte Ordfører i Kampen mod Jeſuiterne, en Kamp, der til ſidſt blev en Kamp mod ſelve den pavelige Autoritet. Navnlig hans berømte »Lettres à un Provincial«, ſom han ſkrev under Navnet „Louis de Montalte“ 1656—57, tilføjede Jeſuiternes Anſeelſe et Knæk, ſom de aldrig have forvundet. Efter hans Død udgav hans Venner 1670 hans »Pensées«, „Tanker over Religionen og forſkjellige andre Emner“ (paa Danſk 1873 ved W. F. de Coninck, 3dje Udg. 1883 ved W. de Coninck og Thor Sundby), aandrige og ſkarpe Bidrag til en Apologi for Chriſtendommen. I de ældre Udgaver have Janſeniſterne udſkudt og ændret de meſt energiſke og driſtige Udtalelſer. For P. var Chriſtendommen i den ſkarpeſte Modſigelſe med Menneſkets naturlige Fornuft; men netop deri ſaa han et Vidnesbyrd om dens Guddommelighed.

Paſch, ſvenſk Kunſtnerſlægt, indvandret fra Lübeck. **Johan P.**, f. 1706, d. 1769, blev Hofintendant og Ornamentsmaler; hans Broder, **Lorenz P.** d. ældre, f. 1702, d. 1766, var Portrætmaler. Dennes Søn, **Lorenz P.** d. yngre, f. 1733 i Stockholm, underviſtes førſt af Faderen, men rejſte 1752 til Kjøbenhavn, hvor han arbejdede under Pilo; 1758 begav han ſig til Paris for under Vejledning af Des Hayes og Boucher at uddanne ſig til Hiſtoriemaler. Nøden tvang ham til at ſlaa ſig paa Portrætering; og i Frankrig ſaa vel ſom i Flandern, Haag og Tyſkland vandt han Navn ſom Portrætmaler. 1766 kom han hjem, malede den kongel. Familie, blev 1768 Lærer i Tegning ved Akademiet og 1793 dets Directeur; d. 1805. Han minder meget om ſine franſke Forbilleder. — Hans Søſter, **Ulrika Fredr. P.**, f. 1735, d. 1796, var ogſaa heldig i Portrætmaleriet, ſkjønt hun ikke beſad Broderens Sikkerhed i Tegning.

Pāſcha, en Titel, ſom i Tyrkiet gives alle høje militære og civile Embedsmænd. Tegnet paa en P.s Embedsværdighed er en Heſtehale. **Paſchalik**, en P.s Statholderſkab, d. ſ. ſ. Ejalet ell. Vilajet.

Paſchalis [ſkā], tre romerſke Paver. **P. I**, Pave 817—24, maatte 823 ſværge ſig fri for Delagtighed i et i det pavelige Palads begaaet Mord paa 2 af Kejſer Lothars Tilhængere. — **P. II**, Pave 1099—1118, havde fire Modpaver at kæmpe med, Clemens III, Theoderich, Albert og Silveſter IV. Under ſin Kamp med Kejſer Henrik IV ſkyede han ikke at tilſkynde dennes egen Søn til Oprør imod Faderen, men fik ſin fortjente Straf, da Henrik V efter at have ſejret over ſin Fader optog dennes Kamp med Paven, 1111 tog P. til Fange og tvang ham til at krone ham, til at opgive ſit Krav paa Inveſtitur og love ikke at banſætte Kejſeren. Da Kong Philip I af Frankrig havde ſkilt ſig ved ſin Huſtru og ægtet Bertrade af Montfort, ſom var løbet bort fra ſin Mand, Grev Fulco af Anjou, tvang P. 1104 Kongen til at aflægge offentlig Syndsbekjendelſe og love at afholde ſig fra Omgang med Bertrade. I Striden mellem Anſelm af Canterbury og Henrik I af England tillod P. Anſelm at aflægge Lensed til Kongen. — **P. III**, Pave 1164—68, Modpave imod Alexander III, blev 1167 af ſin Beſkytter, Kejſer Frederik I, ſat i Beſiddelſe af Rom, men døde Aaret efter.

Paſchaſius Radbērtus [ſkā], f. 800 ved Soiſſons, Abbed for Kloſtret Corbie (Corvei), d. 865, fremſtillede i ſit Skrift »De corpore et sanguine Domini« Læren om Brødforvandlingen i Nadveren, ſom ſenere er bleven katholſk Kirkelære; ſ. **Nadvere**.

Pāſco, Cerro de, Bjærgſtad i Peru, 22 M. n. ø. for Lima, c. 15,000 F. over Havet. 6,000 I. Rige Sølvminer.

Pas de Calais [pa dø kalā], 1) det franſke Navn paa den Havarm, ſom Englænderne kalde Dover-Strædet, og ſom ſkiller Englands

Sydøſtkyſt fra Frankrigs Nordkyſt og fører fra den engelſke Kanal til Nordſøen. Den korteſte Afſtand er fra Dover til Cap Gris-Nez, 4½ M. — 2) Departem. i Nordfrankrig, omgivet af Dep. Nord og Somme, den engelſke Kanal og Nordſøen. 120 □ M. med 819,000 I. (1881). Landet er fladt, men hæver ſig mod Midten til et Bakkeparti af indt. 600 F.s Højde, der med Retning mod N. V. ſkyder ud imod Strædet, hvor det ender i Cap Gris-Nez. Vandløbene ere alle ſmaa. Jordbunden er frugtbar og Agerdyrkning Hovederhverv. Foruden de ſædvanlige Kornſorter dyrkes Sukkerroer og Hør i ſtor Udſtrækning, end videre Hamp, Tobak og Oljeplanter. I Klitterne langs Kyſterne er ſtore Fyrreplantager, der trives godt. Kyſtfiſkeriet er meget omfattende. Den vigtigſte Induſtrigren er Fabrikation af Roeſukker; desuden findes her mange Bryggerier, flere Papirmøller, Maſkinfabriker og Bomuldsſpinderier. Hovedſtad Arras.

Pasdeloup, Jules Etienne [pad'lū], f. 15 Sept. 1819 i Paris, d. 13 Aug. 1887 ſmſtds., blev 1829 Elev af Conſervatoriet, hvor han ſærlig udmærkede ſig ſom Pianiſt, og ved hvilket han 1841—50 var Hjælpelærer. 1851 begyndte han en Dirigentvirkſomhed, der har gjort ham berømt, og ſom han med vexlende Held fortſatte næſten til ſin Død. Førſt ledede han klasſiſke Symphoniconcerter i Salle Herz, og 1861 begyndte han ſine Concerts populaires i Cirque d'hiver, den førſte Lejlighed, der i Paris gaves til at høre god Muſik i ſtore Orcheſterconcerter for billig Entrée. P. havde godt Greb paa at ſammenſætte ſine Programmer af klasſiſk og god populær Muſik, hvortil føjedes velvalgte Frembringelſer af yngre franſke Componiſter. I ſine ſenere Aar havde han ondt ved at holde Stand lige over for de yngre Dirigenter Colonne og Lamoureux, ſom concurrerede med ham. I Maj 1884, da P. var i Beknib, arrangeredes i Trocadéro-Salen en ſtorartet Concert, hvori Stadens førſte Muſikcelebriteter optraadte, og et Overſkud af henved 90,000 Frc.s viſte, i hvilken Yndeſt den gamle Dirigent endnu ſtod hos ſit Publikum.

Pasdrejning beſtaar i Fremſtilling paa Drejebænken af Flader, der ikke — ſom Tilfældet plejer at være — ere Omdrejningsflader. Drejebænken maa da ved et ſaakaldet **Pasværk** være ſaaledes indrettet, at Arbejdsſtykket eller Drejeſtaalet under Omdrejningen kan modtage Forſkydninger i radial Retning. Herunder kan henføres Ovaldrejning, hvor det gjælder om at fremſtille Former med „ovalt“, d. e. elliptiſk Tværſnit.

Paſek, Johan Chryſoſtomus, en Polak, ſom var blandt de polſke Hjælpetropper, der 1658 ſendtes til Danmark for at befri Landet fra Svenſkerne. I ſine paa mange intereſſante Enkeltheder rige Memoirer (hvoraf der 1838 udkom en tyſk Overſættelſe) giver han bl. a. en livlig Skildring af dette ſit Ophold paa den jyſke Halvø med gode Bidrag til baade Krigens og Sædernes Hiſtorie. D. c. 1690.

Paſewalk, Stad i den preusſiſke Prov. Pommern, 5 M. v. til n. for Stettin. 10,000 I. Læder- og Tobaksfabriker. Kornhandel.

Paſini, Alberto, ital. Maler, f. omkr. 1830 i Busſeto i Parma, uddannede ſig i Paris til Lithograph og Maler, og tilbragte derpaa flere Aar i Orienten, hvorfra han maler Landſkaber, Architektur og Livsbilleder med glimrende Farvemodſætninger og ſlaaende Virkning, navnlig roſes Luftperſpectiven i hans Billeder. Der kan nævnes „Karavane i et Bjergpas“, „Haremets Have“, „Plads foran en Moſke“.

Paſiphaë, Datter af Helios og Perſeis, var Kong Minos's Ægtefælle. Aphrodite indgav hende Kjærlighed til en Tyr, ved hvilken hun blev Moder til Uhyret Minotauros. P. hed ogſaa en Orakelgudinde i Thalamæ i Lakonien, ſom gav dem, der lagde ſig til at ſove i hendes Tempel, Aabenbaringer.

Paſkévitſch, Ivan, Fyrſt, ruſſiſk Hærfører, f. 19 Maj 1782, Søn af en lavere Embedsmand, blev 1800 Lieutenant i et Garderegiment, udmærkede ſig 1805 ved Auſterlitz og 1806—10 i Krigen mod Tyrkiet. 1812 førte han en Brigade, blev 1813 efter Slaget ved Leipzig Generallieutenant og var i Marts 1814 med at ſtorme Paris. I Krigen mod Perſien 1826—27 indtog han Erivan (kaldtes ſiden Erivanſki) og tvang Fjenden til Fred; 1828—29 kæmpede han med glimrende Held mod Tyrkerne i Aſien, indtog Erſirum og blev efter Freden Feltmarſchal, ſamt fik 1 Mill. Rubler i Dotation. Han undertvang nu flere Stammer i Kaukaſien og fik 1831 efter Diebitſchs Død Overcommandoen mod Polakkerne, indtog Warſchau og undertvang Opſtanden, hvorefter han blev „Fyrſte af Warſchau“ og Vicekonge i Polen. I denne Stilling gjennemførte han med Strænghed det af Kejſer Nikolaj paabudte Undertrykkelſesſyſtem, der gik ud paa at udſlette den polſke Nationalitet. 1849 anførte P. den Hær, der hjalp Øſterrig mod Ungarn, og tvang Görgey til Overgivelſe. I den orientalſke Krig fik han 1854 atter Overanførſelen, men blev ſaaret 8 Juni ved Angrebet paa Siliſtria og maatte overgive Ledelſen til Gortſchakov; han vendte ſelv tilbage til Polen og døde 1 Febr. 1856.

Pasqué, Ernſt [kē], tyſk Forfatter, f. 3 Sept. 1821 i Köln, uddannedes til Sanger i Paris og var fra 1844 i en Aarrække engageret ved forſkjellige Scener, en Tid lang ogſaa i Amſterdam, dels ſom Sanger, dels ſom Regisſeur, anſattes 1859 ved Hoftheatret i Darmſtadt, blev 1871 dettes Directeur, men trak ſig 1875 tilbage til Privatlivet og har ſiden levet i Alsbach i Heſſen. Hans omfattende literære Produktion er næſten gjennemgaaende knyttet til Theatret og dets Forhold og beſtaar dels af en Række Operatexter, dels af en ſtor Mængde Romaner og Fortællinger, der i Regelen ſkildre Skueſpilleres og Sangeres Liv („Die Komödianten-Hexe“ (1866), „Sieben Tage aus dem Leben eines Sängers“ (1875), „Aus der Welt der Töne“ (1878) o. fl.), dels endelig af en Del theaterhiſtoriſke Værker, ſom „Geſchichte der Muſik und des Theaters zu Darmſtadt 1559—1710“ (1850—54), „Goethe's Theaterleitung in Weimar“ (1863), „Frankfurter Muſik- und Theatergeſchichte“ (1872) o. fl.

Pasquier, Etienne Denis [kiē], f. 1767 i Paris, Søn af en Parlamentsraad, der blev henrettet 1794; han ſelv reddedes kun ved Robespierres Fald fra at dele Faderens Skæbne.

P. blev 1804 anſat i Statsraadet, 1809 Baron og 1810—14 Politipræfect i Paris; 1815 var han Juſtits- og Indenrigsminiſter under Talleyrand, blev n. A. Formand i Deputeretkammeret, 1817—18 Juſtits- og 1819—21 Udenrigsminiſter, derefter Pair. Som ſaadan hørte P. under Carl X til Oppoſitionen, ſluttede ſig 1830 ſtrax til den nye Regering og var ſiden Ludvig Philips fortrolige Raadgiver, ligeſom han havde været Ludvig XVIII.s. Under hele Julikongedømmet var han Pairskammerets Formand, fik 1837 Kansler- og 1844 Hertugtitlen, men trak ſig 1848 tilbage til Privatlivet og døde 5 Juli 1862. Hans »Discours et opinions« udkom 1842 i 4 Bd. Selv barnløs adopterede P. 1844 en yngre Slægtning, **Edme Arm. Gaſton**, Marquis af Audiffret, der nu bærer Titlen Hertug af Audiffret-P. (ſ. d. A.).

Pasquil [kill] — af Pasquino, en i Beg. af det 16de Aarh. i Rom levende Skoſtikker, der udmærkede ſig ved ſin bidende Spot, og efter hvem en i et Hjørne af Palaiet Orſini udgravet og der opſtillet ſamt fra den Tid hyppig med ſpottende Bemærkninger bedækket Søjle blev opkaldt — bet. oprindelig et anonymt ell. pſeudonymt, ærerørigt Skrift, der opſlaas paa offentlige Steder, men bruges nu ogſaa ofte ſom Betegnelſe for et Skandſkrift i Almindel. S. ogſaa **Bascule**.

Passacaglio, it. [kāljo] (fr. passacaille), en gammel ſpanſk eller italienſk Dans. Som Del af en Suite eller ſom enkelt Stykke, meſt for Orgel eller Claver, falder P. ſammen med Chaconne, har ſom denne gjærne ulige Takt, en gravitetiſk Bevægelſe og en basso ostinato.

Pasſage, fr. [ſāſche], Gang, Gjennemgang; i ſtørre Byer, ſom Paris, Berlin, Milano o. fl., Veje for Fodgængere, der dækkede med Glastag ell. desl. ere dannede gjennem de imellem to ſtærkt befærdede Gader eller Pladſer liggende Bygninger for at tjene til Samfærdſel. P. betyder ogſaa et Sted i en Bog og i Muſik en under et Motivs Gjennemførelſe dannet hurtig Figur af kortere eller længere Udſtrækning. To Hovedarter ere: den af Accordbrydning dannede P., Accordpasſagen, hvori den arpeggierende Bevægelſe er fremherſkende, og den til Navnet mere ſvarende, gjennem Toneſtigens Trin løbende Scalapasſage. **Pasſageinſtrument**, en faſt opſtillet Kikkert med Traadkors, der bevæger ſig om en vandret Axe; idet denne vender i Ø. og V., vil P.s Synslinje under ſin Bevægelſe beſkrive Meridianen. Dets Øjemed er at obſervere Stjærnernes Culmination for af Culminationstiden at udlede Rectaſcenſionen eller af Rectaſcenſionen beſtemme Tiden. Er P. forbundet med en inddelt, lodret Cirkel, tjener det ogſaa til Beſtemmelſe af Stjærnernes Meridianhøjde og dermed af Declinationen; Inſtrumentet kaldes da Meridiancirkel. Vender den vandrette Axe i N. og S., kaldes Inſtrumentet P. i førſte Vertical og tjener navnlig til Beſtemmelſe af Polhøjden. Disſe Inſtrumenter ere opfundne af Ole Rømer.

Pasſager, fr. [ſchēhr], Rejſende; **blind P.**, En, ſom rejſer med Poſten uden at være indſkreven eller løſe Billet.

Pasſaglia, Carlo [ſālja], f. i Hertugdømmet Lucca 1814, lærd Jeſuit og Profesſor ved Jeſuiternes Univerſitet i Rom, havde vundet Pave Pius IX.s ſærlige Gunſt ved ſit ivrige Forſvar for Læren om Marias ubeſmittede Undfangelſe og endnu mere ved 1860 at forſvare Pavens verdslige Magt; men i dette bevægede Aar blev han reven med af den nationale Enhedsſtræben og udgav derpaa 1861 et Sendebrev til de katholſke Biſkopper „For Italiens Sag", hvori han ſom begejſtret Patriot optraadte imod Pavens verdslige Magt. Skriftet vakte umaadelig Opſigt; P. maatte forlade Rom og blev derpaa anſat ſom Profesſor i Moral ved Univerſitetet i Turin, hvorfra han 1862—66 i Tidsſkriftet »Mediatore« rettede de heftigſte Angreb paa Pavemagten; men 1867 fornægtede han offentlig ſin hele tidligere Optræden og underkaſtede ſig Pavens Dom. D. 1887.

Pasſah, ſ. **Paaſke**.

Pasſamaquoddy, en Havbugt i Nordamerika mellem det engelſke New-Brunswick og den nordamerikanſke Stat Maine, er en Underafdeling af Fundy Bugten.

Passamēzzo, **Passamett**, it. (Halvſkridt), en med Gagliarden beſlægtet gammelitalienſk Dans, der kaldtes ſaaledes, fordi den kun havde halvt ſaa mange Pas ſom denne.

Pasſāro, Cap, Oldtidens Promontorium Pachynum, Siciliens ſydligſte Forbjærg, under 36°41′ n. Br. — Ved Cap P. vandt den engelſke Admiral Byng 11 Aug. 1718 en ſtor Sejer over den ſpanſke Flaade.

Pasſārowitz ell. **Poſcharevatz**, Stad i Kongeriget Serbien, 8 M. ø. ſ. ø. for Belgrad, ikke langt fra Morawa, med 10,000 I., er hiſtoriſk mærkelig ved Fredſlutningen 21 Juli 1718 mellem Venezia og Kejſer Carl VI paa den ene Side og Tyrkiet paa den anden, hvorved Tyrkiet maatte afſtaa til Venezia de erobrede Pladſer i Dalmatien og Albanien, men beholdt Morea, og til Øſterrig Temesvar og Valachiet indtil Aluta ſamt Belgrad og et Stykke af Bosnien og Serbien.

Pasſāt, ſ. **Vinde**.

Pasſau, Stad i den bayerſke Prov. Nedrebayern ved Donau, hvor den optager Inn og Ilz, 20 M. ø. n. ø. for München ved den øſterrigſke Grænſe. 15,000 I. Biſpeſæde. Blandt Bygningerne mærkes Domkirken, oprindelig opført i det 12te Aarh., og Poſthuſet, hvor Kejſer Carl V og Kurfyrſt Morits af Sachſen 31 Juli 1552 afſluttede det ſaakaldte **Pasſauer Forlig** (ſ. **Carl V**). Livlig Handel og Induſtri i Porcelæn, Papir, Læder og Uldvarer. Bryggerier. Paa den venſtre Donaubred lige over for P. ligger Fæſtningen Oberhaus, der nu kun benyttes ſom militær Straffeanſtalt. **Pasſauer-** ell. **Hafnerzellerdigler** forfærdiges iſær i Obernzell.

Pasſavant, Johann David [vāng], tyſk Hiſtoriemaler og kunſthiſtoriſk Forfatter, f. 1787 i Frankfurt a. M., d. 1861, uddannede ſig til Kunſtner i Paris og Rom, hvor han allerede undertiden ombyttede Penſlen med Pennen. Blandt hans Malerier maa nævnes Kejſer Henrik II paa Raadhuſet i Frankfurt. Vigtigere ere hans Skrifter „Kunſtreiſe durch England u. Belgien" (1833), „Raphael u. ſein Vater Giovanni Santi" (3 Bd., 1839—60) og „Die chriſtliche Kunſt in Spanien" (1853).

Passé, fr., ſom har tabt ſin Friſkhed, blegnet, bruges om en Kunſtner, der har overlevet ſig ſelv, om en falmet Skjønhed oſv.

Passepied [pahspiē], en gammelfranſk Dans, omtr. ſom Menuetten, men noget livligere.

Pasſer, Redſkab, ſom bruges til at beſkrive Cirkler og udmaale Linjers Længde. Særegne Former ere Hulpasſer, Krumpasſer, Stangpasſer, Fjederpasſer o. fl.; ſ. de enkelte Art.

Pasſerat, Jean [rā], franſk Digter og Humaniſt, f. 1534 i Troyes, førte et vagabonderende Ungdomsliv, indtil han i Bourges begyndte at ſtudere Jura under Cujas. 1572 blev han Ramus's Efterfølger ſom Prof. eloquentiæ ved Collège de France. Han hadede Linguiſterne og var en af Forfatterne til »Satire Ménippée« (ſ. **Menippos**). Hans Digte høre til den lette og vittige Art (»Métamorphose d'un homme en oiseau«, »Vers de chasse et d'amour« oſv.). Han ſkrev Commentarer til Catul, Tibul og Properts og en »Conjecturarum liber«. Han døde 1602 i Paris.

Pasſēre, drage forbi eller igjennem (jvfr. **Passé**); tildrage ſig; findes taalelig eller antagelig; gjælde for.

Pasſerōni, Gian. Carlo, ital. Digter, f. 1713 i Nizza, levede ſin meſte Tid i Milano, hvor han døde 1803, var Ven af Parini og er meſt bekjendt ved ſit i stilo bernesco ſkrevne komiſke Epos »Cicerone«, hvor han efter de gamle Toscaneres Vis kun bruger ſit Stof ſom en Ramme om alſkens tit morſomme, tit plumpe Digresſioner.

Pāsſeyr, en romantiſk Alpedal i Tirol, gjennemſtrømmet af den lille Flod P. ell. **Pasſer**, der falder i Etſch ved Meran. Bekjendt ſom Andr. Hofers Hjemſtavn.

Pasſīni, Luigi, øſterrigſk Maler, f. 9 Juli 1832 i Wien, Søn af Kobberſtikkeren Giov. P., uddannede ſig dels i Wien, dels paa Rejſer i Følge med Aquarelliſten Karl Werner, lagde ſig nu, under Paavirkning af engelſke Aquarelliſter, ſom han traf i Italien, efter Vandfarvemaleriet og udførte i Førſtningen Architekturbilleder, ſenere tillige Livsbilleder, der gjorde megen Lykke. Han lever for det meſte i Italien, i de ſenere Aar i Venezia. Blandt hans Arbejder, der udmærke ſig ved Vandfarvemaleriets hele glimrende Colorit, maa nævnes „Katechiſationen", „Chorherrer i Kirken" (Berl. Muſ.), „Gadeoplæſeren", „En Procesſion i Venezia". Han er Medlem af flere tyſke Akademier.

Pasſiōn, Lidelſe; ogſaa lidenſkabelig Tilbøjelighed, ſtark Lyſt, ſom P. for Jagten, for Spil oſv. Fortrinsvis bruges P. om Chriſti Lidelſer. **Pasſionshiſtorien**, Lidelſeshiſtorien, ſammenarbejdet efter Matth. XXVI. f., Marc. XIV. f., Luc. XXII. f. og Joh. XVIII. f., gjøres i Almindel. i Faſtetiden ell. **Pasſionstiden** til Gjenſtand for **Pasſionsprædikener**, Faſteprædikener. P. ell. **Pasſionsmuſik**, et muſikdramatiſk Værk, der er beſtemt til kirkelig Opførelſe paa Langfredag, og hvis Text fremſtiller Chriſti Lidelſeshiſtorie. I ſin Fuldendthed hos Bach har den omtr. ſamme Form ſom Oratoriet. P. er udgaaet af Middelalderens „Myſterier" og regnedes for en af de ſtørſte Opgaver for en Componiſt. De ældſte opbevarede P. (deriblandt af Hobrecht, omtr. 1500) havde latinſk Text og indeholdt ingen Soloſang. **Pasſionsſkueſpil**, dramatiſke Fremſtillinger af Chriſti Lidelſeshiſtorie, have ſom en Reſt af Middelalderens Myſterier holdt ſig indtil Nutiden paa forſkjellige Steder i de katholſke Lande, hvor de opføres i Faſtetiden. De meſt bekjendte ere de, der opføres i Oberammergau (ſ. d. A.). **Pasſioniſternes Orden**, ogſaa kaldt Lidelſesbrødrene ell. regulerede Gejſtlige af det hellige Kors og Chriſti Lidelſe, ſtiftedes 1725 af Paolo Danei ell. Paolo della Croce (f. 1684 i Ovada i Sardinien, d. 1775 i Rom). De virke navnlig for den indre Misſion. **Passionāto**, **con passiōne**, ital.; fr. passionné, lidenſkabelig, d. ſ. ſ. appassionato. **Pasſionēret**, lidenſkabelig hengiven til eller indtaget for noget.

Pasſiōnsblomſt (Passiflora), en Slægt af tofrøbladede, med Slyngtraade forſynede, klatrende Urter eller Buſke; Bladene ere haandnervede, Blomſterne ſtore og ſmuktfarvede med et ſambladet, enkelt, 5—10delt Blomſterdække, inden for hvilket der findes en Bikrone, dannet af flere Kredſe af trævlede Frynſer; de 4—5 Støvdragere ere for neden ſammenvoxede med en meget forlænget Frugtſtol; Frugten ofteſt et Bær. De fleſte af denne Slægts talrige Arter have deres Hjem i det tropiſke Amerikas Skove, hvor de klatre fra Træ til Træ og oplive Landſkabet ved deres Blomſters ſmukke Former og pragtfulde Farver. En Mængde Arter dyrkes almindelig ſom Prydplanter i europæiſke Drivhuſe, enkelte dyrkes i Tropelandene paa Grund af deres ſpiſelige Frugter. P. ſkylder ſit Navn til den Omſtændighed, at man i dens enkelte Dele, navnlig i Blomſten, har villet ſe Symboler paa Chriſti Lidelſe, en Betragtning, ſom opkom i Slutn. af det 16de og 1ſte Halvdel af det 17de Aarh. Bægeret ſkulde minde om Tornekronen, den frynſede Bikrone om de iturevne Klæder, den ſøjleformede Frugtſtol er den Søjle, hvortil Herren blev bundet, Frugtknuden er den i Eddike dyppede Svamp, de 3 Ar ere de 3 Nagler, de trelappede Blade ere Lanſen, og Rankerne ere Svøberne; „kun Korſet mangler, thi den blide og milde Natur tillod ikke Fremſtillingen af den højeſte Smerte".

Pāsſiv, lidende, uvirkſom, udeltagende; ſ. **Aktiv** og **Udſagnsord**. **Pasſive Metaller**. Visſe Metaller blive under forſkjellige Omſtændigheder uopløſelige i concentreret Salpeterſyre; man kaldte dem da tidligere pasſive og hidledede Phænomenet fra elektriſke Virkninger. Det har i den nyere Tid viſt ſig, at de fleſte af disſe Forhold hidrøre fra, at Metallet bedækkes med et tyndt Lag ſalpeterſurt Salt; disſe ere nemlig hyppig vel opløſelige i Vand eller ſvag Salpeterſyre, men uopløſelige i concentreret. **Pasſivitēt**, Uvirkſomhed; holde ſig **pasſiv**, viſe ſig ligegyldig, udeltagende.

Pāsſo, ældre Længdemaal i Portugal, Spanien og Italien: i Portugal 5,257, Caſtilien (Paſo) 4,438, Rom 4,741, Bologna 6,056, Venezia 5,54, Napoli 5,9 danſke Fod.

Pāsſus, egtl. Skridt, romerſk Maal (4,7 d. Fod); ogſaa en enkelt Ytring eller et Sted i et Skrift.

Pasſy [ſī], tidligere en egen Commune mellem

Paris's ældre Befæſtningsmur og Boulogneſkoven, er nu inddragen i Paris.

Pasſy, Hippol. [ſi], franſk Statsmand, f. 1793, deltog ſom Officer 1812—15 i Napoleon I.s ſidſte Felttog, var under Reſtaurationen Medarbejder af flere Oppoſitionsblade, blev 1836 Handels- og 1839 Finansminiſter, men maatte 1840 opgive denne Poſt, da Thiers kom til Roret. 1844 blev P. Pair; under Præſidentregeringen blev han Finansminiſter (1848—49), hvorefter han igjen tog Sæde i den lovgivende Forſamling. Efter Statscoupet 1851 levede han ſom Privatmand og ſyslede navnlig med ſtatsøkonomiſke Studier, paa hvilket Omraade han var en anſet Autoritet, uagtet han kun har leveret ēt Skrift af ſtørre Omfang, »Des systèmes de culture« (1846). D. 1880.

Pāſta, Giuditta, berømt it. dramatiſk Sangerinde, født Negri, f. 1798 i Como af jødiſk Herkomſt, ægtede tidlig Tenoriſten P.; d. 1865. Hendes Glansperiode (i Italien, Wien, Paris, London o. fl. St.) falder 1822—29. Hun var iſær berømt ſom „Norma“ og „Søvngængerſken“.

Pāſte, gr., egtl. Dej, betegner nærmeſt forſkjellige i dejagtig Tilſtand formede Gjenſtande, f. Ex. en til Ornamenter anvendt Masſe af Savſpaaner m. m., end videre glasagtige Legemer, hvoraf i halvflydende Tilſtand er dannet Copier af Gemmer; derfra er Navnet gaaet over paa Efterligninger af Ædelſtene. I Lægekunſten bet. P. Lægemidler, tilberedte i Pladeform ved Hjælp af Gummi, Sukker, Lakrits, Chocolade o. lign.; de kaldes **Paſtiller**, naar de ere formede i ſmaa runde Kager.

Paſtelmaleri [ſtēll], den Kunſt at udføre Billeder med tørre Farver paa Pergament ell. Papir. Farveſtofferne ere dannede i temmelig bløde Stænger, ſom man benytter ligeſom Blyanter eller Kridt til at paaſætte Farverne ved Siden af hverandre, idet man, hvor det behøves, benytter Stubben til at ſammenſmelte dem. Blandt danſke Kunſtnere har iſær Juel udført en Mængde Portræter i Paſtel. Denne Kunſtart er i den ſenere Tid kommen i Mode igjen ſamtidig med og ved Siden af Aquarelmaleriet.

Paſteur, Louis [ȫhr], berømt franſk Chemiker, f. 27 Dec. 1822 i Dôle, blev 1847 Docteur-ès-sciences, var 1846—48 Præparateur ved École normale, derpaa i nogle Maaneder Profesſor ved Lyceet i Dijon, 1849—54 Prof. ved Univerſitetet i Straßburg, indtog 1854—57 ſamme Stilling i Lille, var fra 1857 Directeur des études ved École normale i Paris, 1867—75 Prof. i Chemi ved Sorbonnen. 1875 traadte han ud af Statstjeneſten, og der voteredes ham en anſelig Penſion. Hans Arbejder findes for ſtørſte Delen i »Annales de chimie et de phys.« og i »Comptes rendus de l'Acad. des Sciences«. De falde hovedſagelig i to Retninger. Dels har P. leveret højſt mærkelige Bidrag til Belysning af Forholdet mellem Kryſtallernes Form og optiſke Egenſkaber. Det berømteſte Arbejde i denne Henſeende er det, hvori han viſer, at Drueſyren, ſom ſelv er optiſk uvirkſom, kan ſpaltes i to Syrer, den almindelige Vinſyre og Antivinſyre, hvis optiſke Egenſkaber gaa i modſat Retning. Denne Afhandling ſkaffede ham 1856 den Rumfordſke Medaille fra Roy. Society i London. Men dernæſt har P. med ſtørre Held end nogen anden ſtuderet de mærkelige Gjæringsphænomener. Hans Underſøgelſer pege alle hen paa, at enhver Gjæring ſkyldes visſe beſtemte lave Organismer, der kun udvikle ſig under beſtemte Forhold. Hele det vigtige Forraadnelſesphænomen har P. ſtillet i et helt nyt Lys. Disſe Underſøgelſer have bragt ham ind paa de for Frankrig ſaa vigtige Spørgsmaal om Silkeormens Sygdom og Drueſygen, og i begge Henſeender have hans Underſøgelſer givet yderſt vigtige Reſultater. Til hans Fortjeneſter maa dernæſt henregnes hans Vaccination mod Miltbrand; ved at pode med en Vaccine, ſom er berøvet ſin Virulens, men dog i Stand til at fremkalde Miltbrand i en formildet Form, opnaar han, at Dyret bliver uimodtageligt for ſenere Paavirkninger af Smitte. Om hans Underſøgelſer angaaende Vandſkræk ſ. d. A. Hans Opfattelſesmaade af alle disſe Phænomener har mødt Modſtand, men endnu har P. ikke fundet nogen jævnbyrdig Modſtander. Af ſærſkilte Skrifter af P., der alle have kaſtet væſentlig nyt Lys paa de deri omhandlede Emner, mærkes iſær: »Études sur le vin« (1866), »Études sur le vinaigre« (1868), »Études sur la maladie des vers à soie« (2 Bd., 1870), »Études sur la bière« (1876), »Les Microbes« (1878; i Forbindelſe med Tyndall). **Paſteuriſering** kaldes den af P. opfundne Fremgangsmaade til at conſervere Vin. Den beſtaar i at opvarme Vinen i lukkede Flaſker eller Fade i nogle Minuter til 60—70°, hvorved de Kim til lave Organismer, Vinen indeholder, dræbes. Saaledes behandlet holder Vinen ſig fuldſtændig. Ogſaa paa Øl anvendes den ſamme Fremgangsmaade.

Paſtiche, fr. [ſtiſch], (it. pasticcio), Poſtej, en Betegnelſe for de iſær tidligere paa italienſke Scener (ogſaa undertiden i Paris, London, Petersborg o. a. St.) yndede, af Arier og andre Muſikſtykker af forſkjellige ældre Componiſters Værker ſammenflikkede Operaer til nye Texter. Endog Gluck forſøgte ſig 1736 i London med P. af ſine egne ældre Operaer. I Malerkunſten bruges P. til at betegne et Billede, hvori en ældre Kunſtners Malemaade, hans Compoſition, Tegning og Colorit ſøges efterlignede.

Paſtiller, ſ. **Paſte**.

Paſtināk (Pastinaca sativa), Slægt af Skjærmplanterne med kantet Stængel, fjerſnitdelte Blade med æg-lancetformede Afſnit og gule Blomſter; den er toaarig og Roden ſpiſelig i det førſte Aar. Dyrkes i Haver, ſamt findes vildtvoxende omkring beboede Steder.

Pāſto, Stad i Staten Cauca i Føderativrepubliken Columbia i Sydamerika i Nærheden af Sydgrænſen, med 10,000 J., for ſtørſte Delen Indianere.

Pāſtor (lat., d. e. Hyrde) bruges, navnlig af Proteſtanterne, ſom Titel for en Præſt. **Paſtorālbrevene** kaldes Pauli Breve til Timotheus og Titus paa Grund af deres Rigdom paa Forſkrifter for den chriſtne Lærerſtand. **Paſtorāle**, den authentiſke Beſkrivelſe af alle de

Ceremonier, ſom udføres af den katholſke Præſt; i Muſik et Toneſtykke af landlig, idylliſk Charakter eller en mindre Opera af idylliſk Charakter, hvori Hyrdelivet ſpiller Hovedrollen. **Paſtoraltheologi** Læren om Præſtens Gjerning, omfatter navnlig de fire Hoveddiſcipliner Homiletik, d. e. Læren om „den Kunſt at prædike“, Katechetik, d. e. Læren om Ungdommens religiøſe Undervisning, Liturgik, d. e. Læren om Udførelſen af de gudstjenſtlige Handlinger, ſamt Poimenik (af gr. ποιμήν, Hyrde), d. e. Læren om Præſtens Hyrde- eller Sjæleſørgergjerning, fremdeles Halieutik (af gr. ἀλιεύς. Fiſker), d. e. Miſſionslære, og Apologetik. I videre Forſtand henregnes ogſaa Kirkeret under P. De Læreanſtalter, hvor P. foredrages, og hvor de vordende Præſter faa deres praktiſke Forberedelſe ved homiletiſke og katechetiſke Øvelſer, kaldes **Paſtoralſeminarier**. Et ſaadant er ſiden 1809 oprettet i Kjøbenhavn ſom et til Univerſitetet knyttet, men dog væſentlig ſelvſtændigt Inſtitut; i Chriſtiania blev 1848 oprettet et ſaakaldet „praktiſk-theologiſk Seminarium“, der ſtaar under Kirkedepartementet. **Paſtorāt**, Præſtekald, indbefattende baade Hovedſogn og Annexer.

Paſtoret, Cl. Eman. Joſ. P. [rǣ], franſk Statsmand, f. 1756, blev 1780 Dommer i Paris og 1790 en kort Tid Indenrigsminiſter, ſenere Medlem af den lovgivende Forſamling. Han ſtøttede maadeholdne Fremſkridt, foreſlog Negerſlaveriets gradviſe Afſkaffelſe, men hævdede Kongens Ret. Under Rædſelsperioden flygtede han, valgtes 1795 til de 500.s Raad, hvor han hørte til den royaliſtiſke Reaction, og undgik 1797 kun ved Flugt Deportation til Cayenne. 1804 blev han Profeſſor i Natur- og Folkeret ved Collège de France og 1809 Senator. Under Ludvig XVIII blev han Pair og Marquis, 1826 Miniſter uden Portefeuille og 1829 Kansler, men opgav efter Julirevolutionen denne Poſt. P. har ſkrevet en ypperlig »Hist. de la législation des anciens« (11 Bd., 1817—37). D. 1840.

Pastōso, it., ell. **paſtōs**, dejet, bruges i Malerkunſten om den kraftige Paalægning af Dækfarver i Modſætning til den tyndere Malemaade, der er nødvendig ved Laſurer.

Pasvikelven ell. **Patsjokka**, 16 M. (124 Kilom.) lang, udſpringer af den ſtore Enareſø i ruſſiſk Lapland og danner i næſten hele ſin Længde Grænſen mellem Norge og Rusland. Den beſtaar af en Række tæt paa hinanden følgende mindre Vande, adſkilte ved korte „Stryk“ og ſmukke Fosſefald. Elvens ſidſte 6 Kilom. inden dens Udløb i en Arm af Varangerfjorden falde paa norſk Territorium med Undtagelſe af et lidet Stykke nær dens Munding, hvor Boris-Glebs Capel med en lille Finneby paa Elvens Veſtſide tilhører Rusland.

Pasværk, ſ. **Pasdrejning**.

Patāca, i Braſilien en Værdi af 320 Réis ell. 65 Øre; ſom ældre Sølvmønt var den 640 Réis ell. 1 Kr. 31½ Øre. **Patacão** (Flert. **Patacões**), ældre braſilianſk Sølvmønt, lig 1,920 Réis, af Finhed 916⅔ Tuſendedele og af Værdi 3 Kr. 94 Øre. Som Bronzemønt i Portugal er P. 40 Réis ell. 16 Øre.

Patagōnien kaldtes tidligere med et Fællesnavn den ſydligſte trekantede Del af Sydamerikas Faſtland mellem 39° og 54° ſ. Br., mod N. begrænſet af Chile og Argentina, mod Ø. af Atlanterhavet, mod S. af Magalhães-Strædet og mod V. af det ſtore Ocean. Det er nu delt mellem Argentina og Chile, ſaaledes at Argentina har Højheden over Landet ø. for Andes indtil 52° ſ. Br. og Chile Landet v. og ſ. for disſe Grænſer. Øerne ſ. for Magalhães-Strædet høre til Chile med Undtagelſe af Ildlandets øſtlige Del og Staten Island, der hører under Argentina. Landets Indre er kun lidet bekjendt; det hæver ſig fra Atlanterhavet op mod Andes-Bjærgene, der danne ſelve Veſtkyſten, ſom er udſlaaren i talløſe Bugter og Fjorde med ſtejle Bredder og en foranliggende udſtrakt Skjærgaard, hvis vigtigſte Øer fra N. til S. ere: Chonos-Archipelaget n. for den langt i Havet udſkydende ſtore Halvø Taytao og Tres Montes, der ved Peñas-Bugten mod S. ſkilles fra Øen Wellington med omliggende mindre Øer; denne Gruppe ſkilles igjen ved Trinidad-Bugten fra Archipelaget Madre de Dios, ſom ved Concepcion-Strædet ſkilles fra Øen Hannover, mellem hvilken og Dronning Adelaides Archipelag Lord Nelſons-Strædet fører ind til flere i Landet dybt indſkærende Fjorde. Mellem Adelaide og Cap Pillar paa Øen Deſolation fører Magalhães-Strædet mod S. Ø. forbi Øen Kong Vilhelm IV.s Land og Halvøen Brunswick, der adſkilles ved det fra Strædet dybt indtrængende Otway-Water og dets Fortſættelſe Skyring-Water. Ved Cap Froward, der er Sydſpidſen af Amerikas Faſtland, bøjer Strædet mod N. med en betydelig Udvidelſe mod Ø. ind i Ildlandet, den ſaakaldte Uſeleſs-Bugt, og derefter mod Ø. N. Ø. Her indſnævres det mellem Spidſerne Barranca paa Faſtlandet og Orange paa Ildlandet til c. ½ M.s Bredde, men udvider ſig atter og udmunder i Atlanterhavet ſ. for Cap de las Virgenes. Uſeleſs-Bugten fortſættes mod S. S. Ø. med en Indſkæring i Ildlandet, Admiralitets Sund. Ogſaa Kyſten mod Atlanterhavet er udſlaaren i talrige Bugter og Forbjærge. Af hine ere de mærkeligſte fra S. til N. Gallegos, Coy, Santa Cruz, San Julian, Desvellos, Deſire, San Jorge, Camerones, Vera ſamt Nuevo og San Matias paa begge Sider af Halvøen San Joſé; af Forbjærge og Landſpidſer ere de mærkeligſte, ligeledes fra S. til N., Fairweather n. for Gallegos, Redondo, Francisco de Paula, Tres Puntas, Tombo, Losbos, Ninfas, Delgada og Norte. Af Floderne kjendes med Undtagelſe af Grænſefloden Rio Negro ell. Cuſu kun lidt mere end deres Udløb; de mærkeligſte ere Chubut, Chico og Santa Cruz, der alle falde i Atlanterhavet. Klimaet er paa Øſtſiden indtil 50° ſ. Br. ret mildt med tørre Somre (Dec.—Febr.), men hyppige Hagelvejr om Vinteren (Juni—Aug.); derimod falder paa Veſtkyſten megen Regn med fremherſkende Nordveſtvind og hyppige Storme. Paa Veſtkyſten findes udſtrakte Skove, og ved Magalhães-Strædet, hvor Chilenerne have grundlagt en

Koloni paa Halvøen Brunswick med Havnen Punta Arenas, dyrkes Byg, Havre, Kartofler og alle Slags Køkkenurter. — Magalhāes, ſom opdagede Landet 1520, kaldte Beboerne paa Øſtkyſten **Patagonier** (Stor- ell. Platfødder), fordi de bar uformelige Sko af Guanacoſkind. Af de nordligere boende Indianere kaldes de Tehuelcher ell. Puelcher; de tilhøre forſkjellige Stammer, hver med ſin Høvding. Deres Farve er lys rødbrun og bliver med Alderen gulladen. Fortællingerne om deres kæmpemæsſige Væxt har viſt ſig at være en Fabel. Deres Hovedrigdom er Heſte, og Jagt er deres vigtigſte Erhverv.

Patan ell. **Puttun**, Stad i Himalaja-Staten Nepal, tæt ſ. for Katmandu, med et mærkeligt og ſtærkt beſøgt Tempel.

Patāra, i Oldtiden en vigtig Søſtad i Lykien med et berømt Apollontempel og Orakel.

Patāria (ital. Patarini, d. e. „Pak“), det Navn, hvormed Modſtanderne betegnede det Parti imellem de lombardiſke Gejſtlige og Lægfolk, ſom fra 1056 arbejdede paa at tvinge Præſterne til at leve i ugift Stand, at bringe den mailandſke Kirke i Afhængighed af Paven, at bekæmpe Kejſerens Inveſtiturret oſv. Støttet af Paverne ydede P. til Gjengjæld disſe mægtig Biſtand, navnlig under Gregor VII.s Kamp med Henrik IV.

Patāvium, i Oldtiden Navnet paa Padua.

Patchouliplanten [pātſchuli], en Læbeblomſtret, Pogostemon Patchouly, voxer i Oſtindien. Den indeholder en meget ſtærkt lugtende ætheriſk Olje, der under Navn af **Patchouli** bruges til Parfume og til bl. a. at give de ægte oſtindiſke Shavler deres Lugt.

Patēne, Oblattallerken, en lille Tallerken i Regelen af Sølv, hvorpaa Oblaterne ligge ved Altergang.

Patēnt, d. ſ. ſ. Aabent Brev. Specielt bruges denne Benævnelſe om visſe kongelige Bevillinger (f. Ex. Adelspatenter, Erectionspatenter for Len oſv.) og nu iſær om ſaadanne Bevillinger, hvorved Opfindere af nye Indretninger for en vis Tid erholde Eneret til disſes Afſætning. **Patentfløjel**, d. ſ. ſ. Bomuldsfløjel. **Patentformat**, ſ. **Format**. **Patentgødning**, den førſte i Danmark udbudte Handelsgødning, der 1846—66, i Følge et Fabrikanten givet Patent, leveredes fra de nuværende „Fredens Mølles“ Fabriker og tilberedtes af gamle Latrinbeholdninger paa Amager. S. **Poudrette**.

Pāter (lat., d. e. Fader), i den katholſke Kirke den almindel. Titel for en Gejſtlig ell. Munk, iſær Jeſuiterne. Jvfr. **Fra**. P.-familias, Husfader. P. peccāvi, Fader, jeg har ſyndet (efter Luc. XV, 18, 21).

Paternitēt, den Egenſkab at være Fader. **Paternitetsſager**, de Retsſager, i hvilke Spørgsmaalet drejer ſig om, hvorvidt en Perſon er at anſe ſom Fader navnlig til et uægte Barn og ſom ſaadan pligtig at yde Alimentationsbidrag.

Patērno, Stad paa Sicilien, 2 M. v. n. v. for Catania. 17,000 I. Sundhedsbrønd. Hvedeavl. Forfærdigelſe af ſmukke farvede Statuetter af Ler.

Paternōſter (lat., d. e. Fadervor) bruges i den katholſke Kirke ikke blot om ſelve Fadervor, men ogſaa baade om hele Roſenkranſen og om de Kugler i denne, ved hvilke Fadervor bedes. Jvfr. **Roſenkrans**. **Paternoſterurt** (Abrus precatorius), en Buſk af Bælgplanternes Familie, har hjemme i Oſtindien og er nu udbredt over Troperne. Dens næſten kuglerunde, violette, med en ſort Navle forſynede Frø bruges til Forfærdigelſen af Roſenkranſe. Roden kan bruges paa ſamme Maade ſom Lakrits. **Paternoſterværk** er en Vandløftningsmaſkine beſtaaende af Spande eller Brikker beſæſtede paa en Kjæde uden Ende, der er ført over to Hjul, et for oven og et for neden. Ved Omdrejning af det med Arme forſynede Hjul ſættes Kjæden i Bevægelſe, idet Armene gribe ind i Kjæden. Den nederſte Ende af Kjæden er ſænket ned i det Vand, der ſkal løftes. Naar Kjæden ſættes i Bevægelſe, fyldes de nederſte Spande med Vand, føre det op med ſig og lade det flyde ud for oven. Hvor Brikker anvendes, bevæge disſe ſig i en udboret Træſtamme eller et Rør og løfte Vandet op gjennem dette. P. kan være lodretſtaaende eller hældende.

Paterſon [pætt], Stad i Staten New-Jerſey i Nordamerika ved Floden Pasſaic, der her danner et Vandfald, 42 M. n. v. for New-York. 51,000 I. (1880). Storartede Bomulds-, Uld-, Papir- og Maſkinfabriker.

Pathognomōniſk kaldes et ſygeligt Symptom, der kun kan viſe ſig i ēn beſtemt Sygdom, hvis Tilſtedeværelſe derfor med Sikkerhed angives ved det paagjældende Symptom.

Pathologi, den Videnſkab, der afhandler alt, hvad der angaar Sygdommene. Den **almindelige** P. betragter Sygdomsbegrebet i dets Almindel., ordner og underſøger alle de forſkjellige Sygdomsaarſager (Ætiologi), ſkildrer alle de Forandringer, ſom disſe kunne fremkalde i det levende Legemes Forhold og Functioner (Symptomatologi), og ſøger ſaa vidt muligt at paaviſe den Vej, ad hvilken dette ſker (**Pathogeni**). Den **ſpecielle** P. beſkæftiger ſig med de enkelte Sygdomme og beſkriver disſes nærmere Forhold. Den **indvendige** P. (Medicin) omhandler de indvortes Sygdomme, den **udvendige** P. (Chirurgien) de udvortes. **Pathologiſk**, hvad der angaar Pathologien eller er ejendommeligt for den ſyge Organisme, ſygeligt (modſ. phyſiologiſk).

Pāthos, gr., egtl. Lidelſe, Lidenſkab; Udtrykket for ſtærke og ophøjede Følelſer og Lidenſkaber; **pathētiſk**, hvad der bærer dette Udtryk, ogſaa om dets Overdrivelſe: ſvulſtig.

Patience, fr. [ſiāngs], Taalmodighed; Kortſpil, der gaar ud paa at faa Kortene til at ligge i en beſtemt Orden og ſpilles af ēn, ſjældnere to Perſoner.

Patiēnt [ſi], Lidende, Syg.

Patine antique, fr. [tīn angtīk], ell. P. verte, det ſøgrønne, meget faſte Overtræk af baſiſk kulſurt Kobberilte, ſom findes paa antike Gjenſtande af Kobber eller Bronze, der længe have været udſatte for fugtig Luft eller henligget i Jorden. En ſaadan Hinde beſkytter Metallet mod videre Iltning, og dels af denne Grund, dels paa Grund af det ſmukke Udſeende, Gjenſtandene derved opnaa, ſøger man ſtundum at give

Statuer en ſlig P. ved Behandling med paſſende Vædſker, Tørring og Indgnidning med Vox (ſ. **Bronzering** und. **Bronze**).

Patkul, Joh. Reinh., liflandſk Adelsmand, f. 1659, en kundſkabsrig og ſkarpſindig, men voldſom og ſamvittighedsløs Mand, ſtod 1689 ſom Capitain i ſvenſk Tjeneſte i Spidſen for Modſtanden mod Carl XI.s Reductionsforetagende i Lifland. Da han truedes med at anklages for Rebellion, flygtede han 1693 til Kurland. Med givet Lejde indfandt han ſig dog 1694 i Stockholm for at gjøre Rede for ſin Handlemaade, men da Udfaldet ſyntes at blive ham ugunſtigt, ſneg han ſig før Proceſſens Afſlutning ud af Landet og blev derpaa dømt til at miſte Ære, Liv og Gods. I de følg. Aar opholdt P. ſig for det meſte i Schweiz, men da han efter Carl XI.s Død forgjæves havde anholdt om Ophævelſen af den over ham fældede Dom, traadte han 1698 i ſachſiſk Tjeneſte ſom Gehejmeraad. Fra den Tid blev han, om ikke Ophavsmanden til, ſaa dog den virkſomſte Deltager i de Planer, der lagdes af Rusland, Polen og Danmark mod Sverige; han ſøgte desuden at ophidſe Befolkningen i Lifland og fulgte under Felttoget ſammeſteds 1700 i dette Øjemed med den ſachſiſke Hær. Snart efter ombyttede han dog Sachſens Tjeneſte med Ruslands, hvorefter han 1704 blev Geſandt hos Kong Auguſt ſamt Generallieutenant og Befalingsmand over et til Sachſen afſendt ruſſiſk Hjælpecorps. Men i Dec. 1705 blev han pludſelig fængſlet af den ſachſiſke Regering under Foregivende af, at han hos Czaren havde ſpundet Rænker mod Kong Auguſt. I Følge Freden i Altranſtädt udleveredes han til Svenſkerne 1707 og blev af en Krigsret dømt til at radbrækkes levende og halshugges, hvilken Dom blev udført 10 Oct. (n. S.) ſ. A. i Kaſimierz i Poſen.

Pătmos, en lille, frugtbar Klippeø ved Lilleaſiens Kyſt, 6 M. ſ. for Samos, med 4,000 græſke J., bekjendt ſom Apoſtlen Johannes's Forvisningsſted. Her er en lille By P. paa Skraaningen af et Bjærg, paa hvis Top er et befæſtet Johanneskloſter. Mellem dette og Byen er et mindre Kloſter, hvor man viſer en Grotte, der ſkal have tjent Apoſtlen til Opholdsſted.

Pătna, Stad i Præſidentſk. Bengalen i det engelſke Forindien ved Ganges og ved Calcutta-Lahore Jærnbanen, 56 M. n. v. for Calcutta. 170,000 J. Betydelig Induſtri i Bomuld og Handel ſamt Opiumstilvirkning.

Patois, fr. [toā], Provinsdialekt.

Pătras ell. **Pătræ**, befæſtet Hovedſtad i den græſke Prov. Achaja og Elis, 23 M. v. til n. for Athen ved den fra det joniſke Hav indſkydende **Patras-Bugt**. 25,000 J. (1879). Ærkebiſpeſæde. Havn og livlig Handel paa de joniſke Øer, Øſterrig, Italien og Marſeille. Udførſel af Korender. Bomuldsinduſtri. — P. blev adeles ødelagt 1821 af Ibrahim Paſcha, men blomſtrede hurtig op efter Krigens Slutning.

Patriărch, Stamfader, bruges navnlig om Menneſkeſlægtens Stamfædre før Syndfloden, ſamt om Jødefolkets Stamfædre Abraham, Iſak, Jakob og dennes 12 Sønner; i videre Forſtand tillige om alle Fædrene fra Adam til Abraham. P. kaldte Jøderne efter Jeruſalems Ødelæggelſe Forſtanderne for Synedriet i Tiberias og Babylon, af hvilke hint beſtod til 415, dette til 1038. I den chriſtne Kirke brugtes P. i Begyndelſen ſom en for alle Biſkopper fælles Titel; ſenere betegnede Navnet den højere Rang og Værdighed, ſom tillagdes Biſkopperne i Rom (der dog foretrak Navnet Pave), Conſtantinopel, Alexandria, Antiochia og Jeruſalem. P. af Conſtantinopel udnævnes nu af Sultanen. For Rusland oprettedes der 1589 et Patriarchat i Moſkva, men efter P. Hadrians Død 1702 forbandt Peter d. ſtore P.s Værdighed med Kejſerværdigheden og oprettede derpaa 1721 den hellige Synode, ſom paa Kejſerpatriarchens Vegne ſtyrer den ruſſiſke Kirke. Ogſaa i Grækenland ere ſiden 1833 P.s Rettigheder forbundne med Kronen. I den romerſke Kirke føre Ærkebiſkopperne af Liſſabon og Venezia Titel af P. I Spidſen for Armenierne, Abesſinierne, Jakobiterne og Maroniterne ſtaa ligeledes P. **Patriarchălſk**, hvad der vedkommer en P.; deraf gammeldags, jævn og ſimpel, mild, lig P.s Levned og Sæder, ſom p. Regering.

Patrice kaldes ved Stempelſkæring Poinçonerne, hvormed Stempler præges.

Patricier (patricii) kaldtes i det gamle Rom de oprindelige Beboere med fuldkomne Borgerrettigheder, ſom udgjorde de fornemme Familier, inddelte i curiæ og gentes, i Modſætning til den af frigivne Clienter eller af ſenere indvandrede Borgere opſtaaede lavere Klasſe, Plebejerne. I den ældre Tid havde P. den udelukkende Adgang til Statsembederne, og af deres Antal udvalgtes Senatsmedlemmerne (patres); men efterhaanden tilkæmpede Plebejerne ſig alle politiſke Rettigheder, ſaa at Forſkjellen mellem dem og P. reducerede ſig til en Navneforſkjel (ſ. **Roms Hiſtorie** og **Senat**). Under Kejſer Diocletian betegner Titlen **Patricius** en perſonlig og ikke arvelig Adelsværdighed. Den, ſom bar den, ſtod i Rang nærmeſt efter den kejſerlige Slægt og ſom den førſte iblandt illustres. Efter det veſtromerſke Riges Undergang antog og fik Odoaker af Kejſer Zeno Titel af Patricius. 754 fik Pipin d. lille denne Titel af Pave Stephan, ligeſom ogſaa Carl d. ſtore bar den. Titlen blev førſt nedlagt af Pave Eugenius III 1145.

Pătrick ell. **Patricius**, den hellige, Irlands Apoſtel og Skytshelgen, f. 372 i Kill-Patrick i Skotland, blev ſom 16aarig Dreng bortført af irſke Sørøvere, undſlap efter ſex Aars Forløb til ſit Hjem, blev der viet til Præſt og Biſkop og vendte 432 igjen tilbage til Irland, tog Bolig i Armagh og forkyndte derfra Chriſtendommen, indrettede en fuldſtændig Kirkeordning og ſtiftede Kloſterſkoler, ſom bleve beſøgte af Diſciple rundt om fra hele Europa. Han døde over 100 Aar gl. i Slutn. af det 5te Aarh. Det taknemmelige irſke Folk har udſmykket hans Hiſtorie med de meſt phantaſtiſke Sagn, og **St. Patricksdagen**, 17 Marts, er en Nationalfeſtdag i Irland. Romerſk-katholſke Forfattere fortælle, at han gjorde en Rejſe til Rom for at blive anerkjendt af Cøleſtin I; men det er aldeles uhjemlet. Til Helgenens Ære ſtiftede Georg III **den hellige P.s Orden** for Irland.

Patrimōnium, Fædrenearv, Arvegods. P. Pētri (Petrus's Arvegods) kaldes fra gammel Tid den romerſke Kirkes Beſiddelſer, der efterhaanden voxede op til Kirkeſtaten. **Patrimoniāljurisdictiōn**, ſ. **Jurisdiction**.

Patriōt, Fædrelandsven. **Patriotiſme**, Fædrelandskjærlighed. „**Patrioterne**", 1) Navn for det Parti i den hollandſke Republik, ſom i det 18de Aarh. var Arveſtatholderens Regering imod; 2) Partinavn for de klerikale i Bayern, ſom efter 1866 bekæmpede en nærmere Sammenſlutning med Nordtyſkland; 3) Navn, hvormed de franſke Republikanere 1792 flg. kaldte ſig. **Patriōtligaen** er Navnet paa et franſk politiſk Samfund, ſom ſiden 1882 gjentagne Gange har givet ſig til Kjende ved antityſke Demonſtrationer. Dens Formaal er Vækkelſen af en ſtærk national Stemning i Folket, der kan lede til de tabte Provinſers Gjenforening med Frankrig. Dens vigtigſte Ledere vare oprindelig Féry d'Esclands og Paul Deroulède (ſ. d. A.), ſom 1886 gjennemrejſte en ſtor Del af Europa og ſærlig i Rusland og Danmark gav ſine Følelſer Luft; den af General Boulanger 1888 vakte Bevægelſe bevirkede imidlertid en Sprængning af Foreningen, hvorefter den nye P. har betegnet det ſom ſin Opgave „at reformere de republikanſke Inſtitutioner, revidere Frankfurttractaten og ſkaffe Frankrig Elſaß-Lothringen tilbage". Boulanger er Ærespræſident; Lederne ere, foruden Deroulède: Clovis Hugues, Senator Naquet, de Deputerede Laguerre, Laiſant o. fl.

Patripaſſiānere, Forløberne for de modaliſtiſke Monarchianere (ſ. **Monarchianere**), nægtede Treenigheden, idet de lærte, at Gud Fader ſelv var bleven Menneſke og havde lidt Døden (pater passus est, d. e. Faderen har lidt). Den førſte P. var den lilleaſiatiſke Confeſſor Praxeas.

Patriſtik ell. **Patrologī**, **patrīſtiſk Theologi**, den Del af den hiſtoriſke Theologi, ſom behandler Kirkefædrenes Levned, Skrifter og Lærdomme. Undertiden gjør man den Forſkjel, at man ved Patriſtik nærmeſt tænker paa det literærhiſtoriſke, ved Patrologi paa det biographiſke. **Patrīsticum** (underſ. examen), en Prøve i Forſtaaelſen af latinſke Kirkefædre, hvilken de theologiſke Studerende ved Kjøbenhavns Univerſitet maa underkaſte ſig før Embedsexamen.

Patrītius (egtl. **Francesco Patrizzi**), ital. Philoſoph, f. 1529 i Cliſſa i Dalmatien, ſtuderede i Venezia og Padua og blev Profeſſor i Ferrara, ſiden i Rom; d. 1593. Han hører til Renaiſſancetidens Naturphiloſopher, der forenede nyplatoniſk Myſtik med ſværmerſk Begejſtring for Naturen. I ſine »Discussiones Peripateticæ« (1851) polemiſerer han mod Ariſtoteles; hans Hovedſkrift »Nova de universis philosophia« (1591) indeholder en Emanationslære. Han har i ſin Verdensanſkuelſe optaget Elementer af Kopernikus's Theori. Skjønt Philoſophien for ham falder ſammen med Anſkuelſen af Univerſet, er han troende Katholik; han vilde netop ſtyrke Kirketroen ved at begrunde den paa Platon i Stedet for paa Ariſtoteles.

Patrōklos, Søn af Menøtios og Sthenele, Achilleus's Ven og Vaabenbroder paa Toget til Troja. Han faldt i Tvekamp med Hektor og blev med ſtor Pragt begravet af Achilleus.

Patrologī, ſ. **Patriſtik**.

Patrōn (patronus) kaldtes hos Romerne den, der ſtod i det ſæregne, ved Romerretten hjemlede Forhold til en anden (Clienten) ſom dennes Skytsherre; ſ. **Client**. Et ejendommeligt Patronatsforhold af ſtrængere Art end det almindelige fandt navnlig Sted mellem den frigivne Slave og hans forrige Herre, ſom nu blev hans P. Da det hørte til P.s Pligter at antage ſig Clientens Sag for Retten, gik Ordet P. ogſaa over til at betegne en Sagfører. — Fra det 5te Aarh. blev det almindeligt baade i den øſterlandſke og veſterlandſke Kirke at tillægge Stifteren af en Kirke eller anden from Stiftelſe Ret til at udnævne Forvalteren af dennes Formue og at foreſlaa Biſkoppen, hvem der ſkulde være dens Præſt. Dette udviklede ſig i Middelalderen hos de germanſke og frankiſke Folk til en Ret for de verdslige Herrer til at indſætte og afſætte Præſterne ved de Kirker, for hvilke de betragtedes ſom P. eller Seniorer. I Tyſkland lykkedes det Pave Alexander III at indſkrænke dette til en Ret til at bringe en Præſt i Forſlag, og denne Ret tilkommer her endnu Kirkepatronerne ikke blot i den katholſke, men ogſaa i mange proteſtantiſke Kirker. I Danmark beholdt de fleſte adelige Godsejere denne Ret for de Kirker, hvis Tiender de oppebar, indtil Grundloven ophævede denne ſaa vel ſom de øvrige Adelen tilkommende Forrettigheder; i Norge hævedes Patronatsretten ved Adelsloven af 1821, efter at den ogſaa her allerede tidligere var bleven indſkrænket til en Forſlagsret. I det katholſke Kirkeſprog bet. P. Skytshelgen. Fremdeles bet. P. den forud afvejede Krudtladning med Kugle til et Gevær. Fra omtr. 1650 indtil Bagladeriflernes almindelige Indførelſe efter 1864 beſtod P. altid af et ſammenrullet Hylſter af Papir; til de moderne Bagladegeværer bruges altid P. af Metalblik, dannede ved Prægning ſom en Cylinder med faſt Bund; enten midt i denne eller i en Fals langs dens Rand anbringes den Knaldſats, der ved Affyringen af Geværet bringes til at tænde ved et Slag fra Laaſen; Krudtladningen hindres i at falde ud af P. derved, at Kuglen er preſſet faſt i dennes forreſte Aabning. Endelig bet. P. Mønſter, hvorefter et Arbejde forfærdiges. Ved Drejning bruges ſædvanlig en P. til at befæſte Stykket paa Spindelen; P. kaldes ligeledes den drejede og paa Spindelen befæſtede Form, hvorpaa eller hvori Optrykningen af Blikplader finder Sted oſv. **Patronisēre**, beſkytte, begunſtige. **Patronſtikkemaſkine**, d. ſ. ſ. Punkteremaſkine.

Patronymiſk, benævnt efter Faderens eller en af Forfædrenes Navne; **Patronymikon**, et Navn af denne Art (ſom f. Ex. Atrider, Nereider oſv.).

Patrouille, fr. [trūlje], en lille Trop Ryttere eller Fodfolk udſendt fra en Vagt for at forviſſe ſig om, hvad der foregaar uden for dennes nærmeſte Synskreds.

Pattedyrene (Mammalia), den fuldkomneſte og højeſte af Dyrerigets Klaſſer, omfatte zoologiſk taget ogſaa Menneſket. Deres Særkjende er **Patterne**, hvori Mælken afſondres hos Hunnerne for at tjene til Ungernes Opamning, og ſom ikke mangle nogen Sinde, ſelv om Mælkekjertlernes Gange, ſom hos Næbdyrene, ikke ſamle ſig i en Pattevorte. Ogſaa Haarbeklædningen afgiver (med yderſt faa Undtagelſer, og ſom ofteſt er Haarenes Mangel mere tilſyneladende end virkelig) et godt Kjendemærke for P. Patternes Antal er for øvrigt forſkjelligt — det retter ſig til Dels efter Ungernes — ligeſaa deres Beliggenhed, paa Bryſtet (Aber, Flagermus, Søkøer og Elefanter), mellem Bagbenene (de fleſte Hovdyr) eller hen under Bugen (de fleſte andre P.). P. kunne inddeles i 1) P. med Hænder: Menneſket og Aberne; 2) med Poter: Flagermus, Inſektædere, Pungdyr, Næbdyr, Gnavere, Rovdyr, Sæler og Gumlere; 3) med Hove, Hovpattedyr: Drøvtyggere og Tykhude (ſamt Heſtene); 4) med Luffer og uden Baglemmer, Fiſkepattedyr: Søkøer og Hvaler.

Patterſon, E., ſ. **Bonaparte**, Jérôme.

Patteſon, John Coleridge, engelſk Miſſionær, f. 1827 i London, gik 1854 efter at være indviet til Præſt ſom Miſſionær til Sydhavsøerne, hvor han i en Række af Aar virkede med ſtor Dygtighed og Opofrelſe og drog omkring fra Ø til Ø paa Miſſionsſkibet „Southern Croſs". 1861 blev han Biſkop af Melaneſien, men myrdedes 20 Sept. 1871 af en Indfødt.

Pātti, Adelina, en af den fuldkomneſte Sangkunſts meſt fremragende Repræſentantinder i Nutiden, f. 10 Febr. 1843 i Madrid, fik ſin førſte Uddannelſe af Maurice Strakoſch, der var gift med hendes Søſter Amelia, og optraadte førſte Gang ſom „Lucia" 1859 i New-York, hvor Familien i længere Tid havde opholdt ſig. Hendes Berømmelſe var allerede ſlaaet faſt, da hun 1861 kom til London, hvorfra hendes Triumphtog over Paris, St. Petersborg og Wien gik til Italien. P., ſom ogſaa har et betydeligt dramatiſk Talent, er Coloraturſangerinde af førſte Rang, og hendes for øvrigt ikke meget ſtærke Sopran har endnu efter 25 Aars Brug bevaret ſin betagende Velklang. 1868 giftede hun ſig med Marquis de Caux, Staldmeſter hos Napoleon III, men de ſkiltes en halv Snes Aar efter, og 1886 ægtede hun Tenoriſten Niccolini, ſom i mange Aar havde ledſaget hende paa hendes Tournéer. P., ſom gjentagne Gange har aflagt Beſøg i Nordamerika og ſtedſe fejret de ſamme Triumpher, foretog endnu i Vinteren 1887—88 en Tournée til La Plata-Staterne, uagtet hun er Ejerinde af ſtore Rigdomme. — Søſteren, **Carlotta P.**, f. 1840 i Firenze, uddannedes ſom Pianiſtinde i Paris af Henri Herz, før hun blev Sangerinde, debuterede 1861 i New-York ſom Operaſangerinde og var ſenere ſtadig paa Concertrejſer Gjenſtand for Beundring, ſærlig paa Grund af en ſjælden Coloraturfærdighed og Stemmehøjde. 1879 ægtede hun Violoncelliſten de Munck og virker nu i Paris ſom Lærerinde i Sang.

Pâturages [tyrāhſch], Fabrikſtad i den belgiſke Prov. Hainaut, 1 M. v. til ſ. for Mons. 10,000 I. Stenkulsgruber og Jærninduſtri.

Patūzzi, Leone, ital. Digter, f. 1842, er bekjendt ved ſine patriotiſke Nationalſange og ſine fortællende Digte »Una quaresima« og »Virtù d'amore«.

Pau [po], Hovedſtad i det franſke Dep. Nedre-Pyrenæerne, tidligere Hovedſtad i Fyrſtend. Béarn, har en pragtfuld Beliggenhed paa den høje og ſtejle Bred af Floden Gave de Pau, 13 M. ø. til ſ. for Bayonne. 28,000 I. (1881). Staden har mange anſelige og mærkelige Bygninger, hvoriblandt Henrik IV.s højtliggende Slot med mægtige Taarne og ſmuk Park. Fra Place Royale med Henrik IV.s Marmorſtatue er en herlig Udſigt over Pyrenæerne. Betydelig Induſtri og Handel. P. benyttes ſom Vintercurſted for Bryſtſyge, der ſynes at befinde ſig vel her, uagtet Vinteren kan være temmelig ſtræng (dens Middeltemperatur 7°). Henrik IV.s og den ſvenſk-norſke Konge Carl XIV Johans Fødeſted.

Pauelſen, Erik, danſk Maler, f. 14 Oct. 1749 i Bygom i Jylland og rimeligvis Bondeſøn, rejſte til Kjøbenhavn og gav ſig i Malerlære, men gik ſamtidig paa Kunſtakademiet, hvor han 1774—77 vandt dets 4 Medailler, rejſte derpaa til Tyſkland og Italien og blev ved Hjemkomſten Medlem af Akademiet (1784) paa ſit Receptionsſtykke „Dronning Margrete, ſom forener de tre nordiſke Riger". Skjønt P. ikke til fulde holdt, hvad hans førſte Arbejder ſyntes at love, har han dog Fortjeneſte ſom en af de førſte Kunſtnere, der vovede ſig til at behandle nordiſk Natur i et temmelig ſtort Antal Landſkaber, ſaa vel fra Danmark ſom fra Norge, og nordiſk Hiſtorie i ikke faa Billeder, blandt hvilke kunne nævnes „Slaget ved Øxnebjærg", „Anna Colbjørnſen", „Knud d. ſtore", Rolf Krake" o. fl. Tillige har han malet adſkillige ſmukke Portræter. Han tog Livet af ſig ved at ſpringe ud af Vinduet i ſin Bolig 20 Febr. 1790.

Pauillac [paaijāk], Stad i det franſke Dep. Gironde, 6 M. n. til v. for Bordeaux ved Girondes venſtre Bred. 5,000 I. Havn. Betydelig Vinavl. P. er Hovedpunkt i et fortrinligt Vindiſtrict, der omfatter Château-Lafitte, Château-Latour, Mouton og Pichon-Longueville.

Pauke (ital. timpano, fr. timbale), i Oldtiden ethvert Slaginſtrument, ſom var beſpændt med Skind. Den nuværende Kjedelpauke af Kobber, der omtrent har Form ſom en Halvkugle og er overtrukken med garvet Kalve- eller Æſelſkind, ſom ved Hjælp af otte Skruer under Randen kan ſtrammes efter Behag, er det værdifuldeſte af Orcheſtrets Slaginſtrumenter. De nyere P. (Maſkinpauker) kunne ved en Mechaniſme hurtig ſtemmes op eller ned, uden at man ſom forhen maa gaa alle otte Skruer igjennem. I Orcheſtret bruges ſjælden mere end to P., af hvilke den ene kan ſtemmes fra ſtore F til lille c, den anden fra ſtore B til lille f. De bringes til at klinge ved Slag af **Paukeſtokke**, hvis Hoveder ere beklædte med Skind, Filt eller Svamp.

Paul, 5 romerſke Paver. **P. I**, Pave 757—67, romerſk Helgen, hvis Mindedag er 28 Juni. — **P. II**, Pave 1464—71, tidligere Pietro Barbo, en pragtelſkende og ødſel Venezianer, ſamlede idelig Penge til en Krig med Tyrkerne, ſom han aldrig fik begyndt, banſatte Bøhmerkongen Georg Podiebrad og faſtſatte Jubelaarets Højtideligholdelſe til hvert 25de Aar. — P. III, Pave 1534—49, tidligere Aleſſandro Farneſe, en klog Diplomat, men en ſvag Fader over for ſine 4 uægte Børn og en egoiſtiſk Kirkefyrſte, ſtadfæſtede Jeſuiterordenen, ſatte Henrik VIII af England i Ban, aabnede Tridentinerconciliet og arbejdede ivrig paa at ſamle hele den katholſke Chriſtenhed til Kamp mod Proteſtanter og Tyrker. Almindelig Forargelſe vakte hans Svaghed over for hans naturlige Søn Peter, hvem han i en Bulle udnævnte til Hertug af Parma og Piacenza, en gruſom Tyran, der til ſidſt blev dræbt af ſine egne Underſaatter. — P. IV, Pave 1555—59, tidligere Johan Peter Carafa, Theatinerordenens Stifter, en hovmodig Kirkefyrſte, hvis ukloge Anmasſelſer beredede Paveſtolen følelige politiſke Nederlag. Han begyndte 1557 »Index librorum prohibitorum«, den bekjendte pavelige Fortegnelſe over Kjætterſkrifter, og hans Regering var en Blomſtringstid for Inqviſitionen, hvis Kjætterbaal udryddede al Proteſtantisme i Italien og Spanien. Saa ſnart Folket i Rom fik Kundſkab om hans Død, ødelagde det Inqviſitionspaladſet og tilintetgjorde hans Billedſtøtte. — P. V, Pave 1605—21, tidligere Camillo Borgheſe, havde en Strid med Venezia, hvis Sag Paolo Sarpi forſvarede fra den nyere Statsrets Standpunkt; Paven forſøgte forgjæves alle Tvangsmidler og maatte til ſidſt give efter.

Paul, Kejſer i Rusland 1796—1801, f. 1 Oct. 1754, Søn af Kejſer Peter III og Katharina II, opvoxede under de ulykkeligſte Forhold, idet hverken hans Fader eller Moder havde ham kjær. Faderen vilde allerede ſom Storfyrſte udelukke ham fra Tronfølgen og tage den afſatte Kejſer Ivan IV til ſin Efterfølger, og Moderen holdt ham i ſin lange Regering i den ſtrængeſte Afhængighed og aldeles udelukket fra Statsſtyrelſen, ja tænkte paa at ſkyde ham til Side for hans Søn Alexander. Derved lagdes Spiren til en Haardhed og Mistro, ſom efterhaanden udvikledes til Selvraadighed og Stivſind, og ſom ſenere gav ſig Udtryk i voldſomme og vilkaarlige Handlinger. Da P. kom paa Tronen, viſte han ſtrax ſin naturlige Godmodighed imod Kong Stanislaus af Polen ſaa vel ſom mod Koſciußko og J. Potocki; han tog heller ingen Straf over ſin Faders Mordere, men øvede en ſmaalig Hævn imod ſin Moders Elſker, Potemkins Lig. Opfyldt af Tanker om Herſkerens ophøjede Stilling nærede P. den dybeſte Afſky og Brede imod den franſke Revolution og dens Frihedsideer. Han optog derfor mange Emigranter (Ludvig XVIII fik Ophold i Mitau), ſkærpede Cenſuren og Tilſynet med Udlændinger, forbød Indførſel af franſke Bøger og Brug af de franſke Moder (runde Hatte, kort Haar), indrettede et udſtrakt hemmeligt Politi og paabød den haardeſte Diſciplin i Hæren, ſamt Brug af Pudder og Haarpiſk, krævede øſterlandſk Hyldeſt (enhver, der mødte ham paa Gaden, maatte knæle for ham) oſv. Senere viſte han ſin Magt ved lunefulde Paalæg og vilkaarlige Forvisninger. Han tog 1798 Del i den anden Coalition imod Frankrig og ſendte Suvorov og Korſakov med 100,000 Md. til Italien, ſamt en anden Hær til Nederlandene; men han blev ſnart mistroiſk baade imod den tyſke Kejſer og imod England for deres egennyttige Politik og harmedes ſærlig over, at England ikke vilde udlevere ham Øen Malta, efter at han havde ladet ſig udnævne til Malteſerriddernes Stormeſter. Han nærmede ſig derfor Førſteconſulen Bonaparte, lagde Embargo paa alle engelſke Skibe i de ruſſiſke Havne og ſluttede 1801 det væbnede Neutralitetsforbund med Danmark, Sverige og Preusſen. Men inden Krigen med England kom til Udbrud, faldt P. ſom Offer for en Sammenſværgelſe, fremkaldt ved hans deſpotiſke Styrelſe og uberegnelige Lunefuldhed, der truede enhver af hans Omgivelſer. Hovedmændene vare Grev Pahlen, General Bennigſen og Brødrene Subov, og Natten 23—24 Marts 1801 trængte de ſammenſvorne ind i hans Værelſe og forelagde ham en Tronfraſigelſes-Erklæring. Da P. vægrede ſig ved at underſkrive og kaldte paa Hjælp, kom det til Kamp, under hvilken Bennigſen kvalte P. med et Skjærf. P. var to Gange gift, 1773 med Vilhelmine af Heſſen-Darmſtadt (kaldt Natalie Alexievna, f. 1755, d. 1776) og 1776 med Sophie Dorothea af Württemberg, kaldt Marie Feodorovna (f. 1759, d. 1828), ſom fødte ham 10 Børn, Alexander I, Conſtantin, Nikolaj I og Michael (ſ. disſe A.), ſamt 6 Døtre, af hvilke Katharina (f. 1788, d. 1819), blev Dronning i Württemberg, gift med Kong Vilhelm I, og Anna (f. 1795, d. 1865) Dronning i Nederlandene, gift med Kong Vilhelm II.

Paul (ell. **Paolo**) **Veroneſe**, ital. Maler, ſ. **Cagliari**.

Paul, Saint [ſænnt paahl], 1) Hovedſtad i Staten Minneſota i Nordamerika ved Misſisſippi, under 44° 56′ n. Br. og 75° 20′ v. L. 41,000 J. (1880). Flodſkibsfart og livlig Handel med Pelsværk, Tømmer og Mel. Anlagt 1840. 2) [ſæng paahl], blomſtrende Stad paa Veſtkyſten af den franſke Ø Réunion ell. Bourbon i det indiſke Ocean ø. for Madagaskar. 20,000 J. God Red.

Paulding, James Kirke [pāāhl], nordamerikanſk Skribent, f. 1779, fik en mangelfuld Opdragelſe, men ſtuderede flittig paa egen Haand. Fra 1807 udgav han med ſine Svogre, Will. Irving og den berømte Waſhington Irving, det ſatiriſke Tidsſkrift »Salmagundi«. Som ivrig Demokrat bekæmpede han de engelſke Blades Angreb paa Amerika og ſkrev 1813 det ſatiriſke Digt »Lay of a Scotch Fiddler«, 1814 »The United States and England«, rettet mod »Quarterly Review«, og 1816 den ypperlige Satire »The Diverting History of John Bull and Brother Jonathan«. Efter et Ophold i Virginia ſkrev han »Letters from the South«. I et af ſine bedſte Digterværker, »The Backwoodsman« (1818), ſkildrer han den ejendommelige Romantik i Udvandrernes farefulde Liv i det fjærne Veſten. 1823 ſkrev P. Romanen »Koningsmarke«, 1831 »The Dutchman's Fireside«, maaſke hans bedſte Arbejde, 1832 »Westward Ho!«, Skildringer af Livet i Kentucky; 1849 udkom »The Old Continental« og »The Puritan and his Daughter«. Blandt hans meſt bekjendte politiſke Satirer ere »John Bull in

America (1824), »Merry Tales of the Three Wise Men of Gotham« (1826) mod Owens Philanthropinisme, Phrenologien og Protectionsſyſtemet og »Letters on Slavery« (1835). Hans Lyrik viſer et elſkværdigt og glad Gemyt, men han er ſaa amerikanſk local, at en almindelig europæiſk Læſer ikke let forſtaar ham. Efter at have beklædt Embederne ſom Marinecommisſær i New-York og ſiden ſom Chef for de forenede Staters Marinedepartement trak han ſig tilbage til Landlivet og døde 1860. Hans Biographi er ſkrevet af hans Søn 1867.

Pauld'or ell. **Friedrich Franzd'or**, ældre Guldmønt i Mecklenburg, af Finhed 895,833 Tuſendedele, af Værdi 14 Kr. 79 Øre.

Pauli, Johannes, tyſk Forfatter, f. c. 1455, d. c. 1530 ſom Læſemeſter i et elſasſiſk Kloſter, udgav 1522 under Titlen „Schimpf (d. e. Spøg) und Ernſt" en Samling af omtr. 700 ypperlig fortalte Smaahiſtorier, Anekdoter, Fabler oſv., der i lange Tider hørte til de meſt læſte Bøger i Tyſkland, ſandt mange Efterlignere og afgav en rig Kilde for mange andre Forfattere. 1866 beſørgede Oeſterley en ny Udgave af dette i culturhiſtoriſk Henſeende højſt vigtige Værk.

Pauli, Reinhold, tyſk Hiſtoriker, f. 1823 i Berlin, opholdt ſig 1847—55 i England og Skotland for at ſtudere Hiſtorie og var ſiden 1857 Profesſor ved flere tyſke Univerſiteter, fra 1870 i Göttingen. Hans Skrifter vedrøre fortrinsvis Englands Hiſtorie: „König Alfred und ſeine Stellung in der Geſch. Englands" (1851), Fortſætt. af Lappenbergs „Geſch. von England" (Bd. 3—5, omfattende Tiden 1154—1509, 1853—58), „Geſch. Englands ſeit 1814" (3 Bd, 1864—75; indtil 1851) og „Simon von Montfort, der Schöpfer des Hauſes der Gemeinen" (1867). D. 1882.

Pauliciānere, en Sekt ſtiftet i Kibosſa i Armenien c. 660 af Conſtantinus af Mananalis ved Samoſata. Navnet P. fik de, fordi de i Modſætning til Peter, hvem de ikke vilde anerkjende for Apoſtel, fordi han havde fornægtet Herren, ſatte Paulus højeſt blandt Apoſtlene; men deres ſaakaldte paulinſke Chriſtendom var ſtærkt blandet med hedenſk Dualisme. I Modſætning til de katholſke Ceremonier og Dyrkelſen af Billeder, Reliqvier og Helgener lagde de Vægt paa indre Religiøſitet og ſtræng Aſkeſe. Deres Cultus var ſimpel og deres Menighedsforfatning tildannet efter den apoſtoliſke; baade deres Byer og mange af deres Lærere fik Navn efter de Navne, der forekomme i Pauli Breve: Makedonien, Epheſus, Paulus, Silvanus oſv. De drev paa Læsning af Skriften, men fortolkede den allegoriſk og forkaſtede det gamle Teſt. og Peters Breve. De vandt ſtor Udbredelſe trods eller maaſke netop paa Grund af den Gruſomhed, hvormed de bleve forfulgte; flere kejſerlige Embedsmænd og Officerer, ſom fik det Hverv at forfølge dem, bleve i den Grad grebne af deres Martyrers Mod og Trofaſthed, at de ſelv gik over til dem. Kejſerinde Theodora lod c. 100,000 P. dræbe, deriblandt en kejſerlig Feltherre, hvis Søn Karbeas hævnede ſin Fader ved at ſamle P. til væbnet Modſtand. Han ſlog den ene kejſerlige Hær efter den anden, og P. vare nu i en Aarrække en farlig politiſk Fjende for Conſtantinopel, indtil Baſilios Makedoneren fuldſtændig overvandt dem 871. Johannes Tzimiſkes flyttede 970 de fleſte af dem over til Thrakien, hvor de fik fri Religionsøvelſe imod at forſvare Grænſerne. Philippopel blev her deres Zion, og de udbredte ſig ſaa ſtærkt, at Kejſer Alexios Komnenos (1081—1118) anſaa det for nødvendigt perſonlig at misſionere iblandt dem 1115. Han drog til Philippopel, disputerede daglig med deres Lærere, truede, belønnede og ſtraffede, indtil det lykkedes ham at faa ſaaledes Magt over dem, at der fra den Tid ikke tales mere om dem.

Paulli, Juſt Henrik Voltelen, f. 6 Marts 1809 i Kjøbenhavn, blev 1835 Katechet ved Helliggejſtes Kirke, to Aar efter Slotspræſt ved Chriſtiansborg Slotskirke og 1857 Sognepræſt til Frue Kirke og Stiftsprovſt over Sjællands Stift. Han døde 11 Juli 1865 efter i 30 Aar at have været en af Hovedſtadens meſt yndede Prædikanter. 1851 disputerede han for den theologiſke Doctorgrad („Niels Hemmingſens Paſtoraltheologi"), og fra 1854 indtil ſin Død virkede han tillige ſom Lærer i Paſtoraltheologi ved Paſtoralſeminariet. — Hans Søn, **Jakob Peter Mynſter P.**, f. i Kjøbenhavn 24 Marts 1844, blev 1868 theol. Cand., 1871 reſid. Capellan i Fredensborg, 1876 2den reſid. Capellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1884 tillige kongelig Confesſionarius og 1887 Lærer i Paſtoraltheologi ved Paſtoralſeminariet. Han er en af Hovedſtadens meſt anſete Prædikanter og har udgivet en Række Prædikenſamlinger og opbyggelige Skrifter. 1870—76 udgav han i Forening med Paſtor Stein 7 Aargange af „Chriſtelig Kalender", hvori han ſkrev adſkillige Afhandlinger. Baade ſom Prædikant og ſom opbyggelig Forfatter har han viſt ſig i Beſiddelſe af en lykkelig Forening af religiøs Inderlighed, poetiſk Begavelſe og et ualmindeligt Herredømme over den ſproglige Form. — Førſtnævntes Broder, **Holger Simon P.**, f. 22 Febr. 1810 i Kjøbenhavn, blev 1828 anſat ſom Violiniſt i det kongel. Capel og ſenere tillige ſom Repetiteur. 1849 blev han Concertmeſter og 1863 Capelmeſter, hvilken Stilling han beklædte med Ære til Foraaret 1883, da man omſider gav efter for hans Ønſke om at maatte trække ſig tilbage og afløſte ham med Joh. S. Svendſen. Ved Oprettelſen af Kjøbenhavns Muſikconſervatorium blev P. Medbeſtyrer af dette. 1872—77 var han efter Prof. Rung Cæciliaforeningens Dirigent, indtil Fr. Rung kunde overtage Arven efter Faderen. I ſin hele praktiſke Færd har P. ved Utrættelighed, Dygtighed og ved en Perſonlighed, der var ſikker paa alles Tillid og Hengivenhed, gjort udmærket Fyldeſt, og hans Muſik til en halv Snes Balletter af Bournonville, til det lille Syngeſtykke „Lodſen" (kongel. Theater 1851), enkelte Sange, et Hæfte ſtore Violinetuder m. m. vidne om et ikke ringe Compoſitionstalent.

Paulli, Simon, f. 6 Apr. 1603 i Roſtock, havde Danmark at takke for ſin videnſkabelige Dannelſe og betragtede ſelv dette ſom ſit egentlige Fædreland. Som Barn kom han nemlig til Nykjøbing paa Falſter med Faderen, der fra et Profesſorat i Roſtock indkaldtes ſom Livlæge hos Enkedronning Sophie Amalie, og levede her til 1610, da hans Moder efter Faderens Død vendte tilbage til Roſtock, hvor han blev Student. Ved Enkedronningens Underſtøttelſe rejſte P. udenlands og ſtuderede iſær Anatomi; derefter praktiſerede han en Vinter i Nykjøbing og 4 Aar i Lübeck, blev 1635 medicinſk Profesſor i Roſtock og indkaldtes 1639 paa ſin Svigerfader, Jak. Fabricius's Anbefaling til Kjøbenhavn ſom Profesſor i Anatomi, Chirurgi og Botanik. I denne Stilling virkede han til ſtor Gavn indtil 1648, da han efter at have faaet et Kanonikat i Aarhus afſtod Profesſoratet til Thom. Bartholin. 1650 blev han Hofmedicus, 1656 Livlæge hos Frederik III og døde 28 Apr. 1680. P. havde ikke alene ſtore Fortjeneſter af Anatomiens Studium og en væſentlig Del i Opførelſen af Domus anatomica (ſ. d. A.), men virkede ogſaa ivrig for det botaniſke Studium ſaa vel ved hyppige Excurſioner med de ſtuderende ſom ved Udgivelſen af Skrifter, af hvilke det meſt bekjendte er hans „Danſk Urtebog“ ell. »Flora danica« (1648), den førſte mere videnſkabelige Botanik, der udgaves efter kongelig Befaling og indeholdt en Beſkrivelſe af c. 400 Planter tillige med deres danſke Navne, medicinſke Egenſkaber m. m. — Hans Søn, **Daniel P.**, f. 23 Maj 1640 i Roſtock, var 1664 anſat ved en Boghandel i Nürnberg, men indkaldtes til Kjøbenhavn og fik n. A. kgl. Beſtalling ſom „Bogfører“. P. blev den danſke Journaliſtiks Fader, idet han fra Aug. 1672 udgav paa Tyſk et Ugeblad »Extraordinaires Relationes« — hvortil i Krigsaarene 1676 flg. kom en ſærlig Afdeling „Extr. oereſundiſche Relationes“; end videre paa Danſk et Maanedsſkrift „Extr. maanedlige Relationer“ og fra 1675 et Ugeblad „Danſk Advis“, hvoraf kun faa Reſter ere bevarede. P.s Blade, ſom indeholde baade politiſke, literære og andre Nyheder, ere de førſte i Danmark, der ere udgivne i fortløbende Række og regelmæsſig, i Modſætning til de ældre, tilfældige Flyveblade; de ſtaa paa Højde med de udenlandſke fra ſamme Tid. Paa hans Forlag udkom bl. a. Kingos „aandelige Sjungechor“ (1674). Ogſaa ſynes P. at have haft en Boghandel i Frankfurt a. M. — En Sønneſøn af Simon P., **Joachim Henrik P.**, blev 1717 Secretær i Hofretten, 1729 Toldinſpecteur i Kjøbenhavn og 1734 Juſtitsſecretær i Rentekammeret; d. 1759. Han ſkrev nogle maadelige Skueſpil, bl. a. „Den ſeendes Blinde“ (1723), men er bleven meſt kjendt ved en Omarbejdelſe af Holbergs „Den politiſke Kandeſtøber“ (1724, udg. paa ny 1867 af F. Bætzmann), hvis Intrigue og Charakterſkildring han vilde forbedre. Ogſaa ſkrev P. et Skueſpil „Juleſtuen og Maſkeraden“ (1724), ſom maaſke har givet Holberg Anledning til at ſkrive ſine to Lyſtſpil med disſe Navne; og han antages at have forfattet en „Kort Undervisning, hvorledes Comoedier med Nytte og Skjønſomhed kan ſes“ (1728), i hvilken de franſke Stykker roſes med Forbigaaelſe af Holbergs.

Paulo, São, 1) Prov. af Kejſerdømmet Braſilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Paraná, Matto Grosſo og Minas Geraes. 5,288 □ M. med 1,059,000 I. (1883), hvoraf c. 153,000 Slaver (1881). Provinſen er bjergfuld mod Ø. langs Atlanterhavet, og fra de her optrædende Kjæder, af hvilke den betydeligſte er Serra do Paranapicaba, flyder Grænſefloden Parana-Panema mod V. til Parana, der danner Veſtgrænſen og end videre optager Tiete og dens nordlige Grænſeflod Rio Grande. Kvægavl er Befolkningens Hovedbeſkæftigelſe; i Kyſtlandet dyrkes Sukker, Tobak, Bomuld og Kaffe. 2) Stad i Prov. São Paulo, 48 M. v. til ſ. for Rio Janeiro, 7 M. fra Atlanterhavet. 40,000 I. (1883). Smukt bygget Stad med Biſpeſæde og Kathedralkirke. Botaniſk Have. Betydelig Handel. Jærnbaneforbindelſe med Havnen Santos.

Paulſen, Adam Frederik Wivet, danſk Phyſiker, f. i Nyborg 2 Jan. 1833, var førſt Skriver i Indenrigsminiſteriet, blev Student 1859, tog Magiſterconferens i Phyſik 1866, anſattes derefter 1873 ſom Lærer ved Metropolitanſkolen i Kjøbenhavn, hvilken Stilling han beklædte, indtil han 1884 blev Beſtyrer af det meteorolog. Inſtitut, ved hvilket der under hans Ledelſe er paabegyndt en Række ſyſtematiſk udførte Maalinger af Vandſtanden til Beſtemmelſen af Ebbe og Flod i vore Farvande ſamt Oprettelſen af et magnetiſk Obſervatorium. Han var 1883—84 Chef for den danſke internationale magneto-meteorologiſke Expedition til Godthaab, hvis Reſultater ere nedlagte i »Observations faites à Godthaab« (1886), der tillige omhandler alle de i Grønland paa Veſt- og Øſtkyſten gjorte Jagttagelſer over meteorologiſke, nautiſke og magnetiſke Forhold ſamt over Nordlys, med Henſyn til hvilke ſidſte det bl. a. blev paaviſt (hvad ſenere er bekræftet ved andre Maalinger), at Nordlyſene i Nordlysbæltet findes i alle mulige Højder, ſaa at Procesſen, der fremkalder dette Phænomen, i disſe Egne gaar i lodrette Retninger. P. har desuden af mere videnſkabelige Arbejder ſkrevet om magnetiſke Maalinger (»Communications internat. pol.«, St. Petersb. 1884) og om Nordlysmaalinger (»Nature«, 1884); fremdeles: en populær Haandbog „Naturkræfterne“ (3 Bd., 1874—79), „Lærebog i Optik“ (1876), en danſk Bearbejdelſe af Guillemins „Univerſet“ (1882) og forſkjellige mindre Afhandlinger i „Tidsſkrift for Phyſik og Chemi“, af hvilket han i nogle Aar var Medudgiver. 1888 blev han Medlem af Videnſk. Selſkab.

Paulſen, Friedrich, tyſk Philoſoph, f. 16 Juli 1846 i Langenhorn i Slesvig, Søn af friſiſke Bønderfolk, beſøgte til ſit 16de Aar Landsbyſkolen i ſin Fødeby og derpaa Gymnaſiet i Altona, ſtuderede en kort Tid Theologi i Erlangen og derefter (fra 1867 Philoſophi i Berlin under Trendelenburgs og Steinthals Vejledning. 1875 habiliterede han ſig ſom Docent, og 1878 blev han overordentlig Profesſor i Philoſophi og Pædagogik ved Berlineruniverſitetet. P. vakte førſt Opmærkſomhed ved ſit grundige og ſkarpſindige Værk „Verſuch einer Entwickelungsgeſchichte der Kantiſchen Erkenntnißtheorie“ ·1875), ſom kaſter et klart Lys over den kritiſke Philoſophi og over Erkjendelſesproblemet. I Afhandlingen „Was uns Kant ſein kann“ (Vierteljahrsſchrift für wiſſenſchaftliche Philoſophie, 1881) har han givet en Overſigt over ſine philoſophiſke Anſkuelſer, ſom paa Grundlag af den kritiſke Philoſophi og den moderne Naturvidenſkab ſøger at belyſe de vigtigſte theoretiſke og praktiſke Problemer. I ſin „Geſchichte des gelehrten Unterrichts“ (1885) ſkildrer han den højere Undervisnings Hiſtorie i Tyſkland paa Baggrund af den almindelige Culturbevægelſe. Han ſøger bl. a. at paaviſe, at den klasſiſke Undervisning efterhaanden er bleven i den Grad tilbagetrængt, at den ikke længer formaar at være Grundlag for en humaniſtiſk Dannelſe, hvorfor man maa fyldeſtgjøre Trangen til et ſaadant Grundlag paa anden Maade.

Paulſen, John, norſk Forfatter, f. i Bergen 1851, var førſt Handelsmand, men har ſiden 1875 udgivet en Række Noveller, deriblandt „Sjøbronningen“ (1876), „Norſk Provinsliv“ (1881), „Moderne Damer“, „Chriſtianiabilleder“ (1883), „En Fremtidskvinde?“ (1887) o. fl.; et Skueſpil af ham „Falkenſtrøm & Søn“ er opført i Kjøbenhavn og Tyſkland. Hans Stil er livlig, men han er uden egentlig Originalitet.

Paulſen, Jul., danſk Maler, f. 22 Oct. 1860 i Odenſe, uddannede ſig dels ved Kunſtakademiet i Kjøbenhavn, dels privat og har ſiden 1879 udſtillet for ſtørſte Delen Portræter, hvoraf flere have vakt ſtor Opmærkſomhed, og nogle Figurbilleder med ſtørre Figurer. Under Indflydelſe af den nyere Tids Retning er det iſær Farvevirkningen, han lægger Vægt paa, og det var navnlig Fortrin i denne Retning, ſom gjorde, at Aarsmedaillen 1887 tilkjendtes ham for „Adam og Eva“.

Paulſen, P. Ditl. Chriſtian, ſlesvigſk Patriot, f. 18 Jan. 1798 i Flensborg, hvor hans Fader var Kjøbmand. Skjønt opdraget paa Tyſk og uddannet ved tyſke Skoler og Univerſiteter, følte P. ſig fra ſin tidlige Ungdom hendragen til Danmark, og da han 1821 havde taget jurid. Examen i Kiel, drog han til Kjøbenhavn, hvor han 1822 tog Licentiat- og 1824 Doctorgraden, og hvor han ſærlig lagde ſig efter gl. danſk Ret. Hans Ønſke om at blive Univerſitetslærer her gik vel ikke i Opfyldelſe, men 1825 blev han Profesſor i Kiel, og hans Virkſomhed her var ſiden 1831 en ſtadig og dygtig Kamp imod den ſlesvigholſtenſke Bevægelſe. I en Række Smaaſkrifter og talrige Afhandlinger ſøgte P. at udbrede rigtig Kundſkab om Slesvigs ſproglige og ſtatsretlige Forhold („Über Volksthümlichkeit und Staatsrecht des Herz. Schleswig“, 1832, „Det danſke Sprog i Hertugd. Slesvig“, 1837), og han tog væſentlig Del i Grundlæggelſen af „Dannevirke“ (1838); men han fandt ingen Støtte for ſine Beſtræbelſer fra oven (det blev ham forment at ſkrive imod Hertugen af Auguſtenborgs Skrift om Arvefølgen 1837) og mødte voxende Misſtemning fra ſine Omgivelſer (hans Forelæsninger bleve fra 1836 kun meget lidt beſøgte). Da Oprøret udbrød i Marts 1848, drog P. til Kjøbenhavn, hvor han holdt Forelæsninger over ſlesvigſk Ret, og 1851 blev han Medlem af Notabelforſamlingen og af den nye Overjuſtitscommisſion (den ſenere Appellationsret for Slesvig), hvor han med ſin vante Iver virkede for Retstilſtandens Forbedring og Slesvigs Danſkhed. D. 28 Dec. 1854. P.s Hovedværk er „Lehrbuch des Privatrechts der Herz. Schleswig u. Holſtein“ (1834, 2den Udg. 1842); hans mindre Skrifter udgaves i 3 Bd. 1857—59 med en Levnedsſkildring af H. N. Clauſen.

Paulün (af fr. pavillon), Telt, Bolig, bruges meſt i Bibel- og Pſalmeſproget.

Paulus, Hedningernes Apoſtel, f. i Tarſos i Kilikien af en anſet jødiſk Slægt, hed oprindelig Saulus og havde maaſke allerede i ſin Fødeby, et af Hovedſæderne for græſk Videnſkab og Cultur, gjort Bekjendtſkab med denne, inden han kom til Jeruſalem for at underviſes i jødiſk Lærdom af Gamaliel. Som zelotiſk Ivrer for ſin fædrene Religion blev han en fanatiſk Modſtander af Chriſtendommen, var med ved Stephanus's Drab og blev derpaa af det jødiſke Synedrium udruſtet med Fuldmagt til at forfølge de chriſtne overalt, hvor han traf paa dem; men da han (viſtnok 34) var paa Vejen til Damaſkus i dette Ærinde, aabenbarede Herren ſig for ham, og P. blev nu forvandlet fra Chriſtendommens ivrigſte Modſtander til dens virkſomſte Udbreder. Kaldet af Herren til at være hans Apoſtel blandt Hedningefolkene begyndte han dog ikke ſin egentlige Misſionsgjerning, førend Herren aabenbarede ham, at nu var Tiden kommen dertil; ja han har maaſke endog tilbragt fulde 6 Aar (37—43) i Stilhed i ſin Fødeby, beſkæftiget med at forberede ſig til det ſtore Kald, og derfor var han, da han efter et Aars Ophold i Antiochia 43—44 begyndte ſin Gjerning rundt om i Hedningelandene, ogſaa menneſkelig talt ſaaledes forberedt til den ſom ingen anden; ſin bedſte Forberedelſe havde han dog i ſin glødende og dog ydmyge Tro og i den Overbevisning, at han intet formaaede af ſig ſelv, men at Gud formaaede alt ved ham. For ikke at blive beſkyldt for at gjøre Evangeliets Forkyndelſe til ſin Næringsvej ernærede han ſig ved ſine Hænders Arbejde, idet han om Natten arbejdede ſom Teltmager, medens han prædikede om Dagen, og naar Fortjeneſten ikke ſlog til, ſultede og tørſtede han hellere, end han vilde give Anledning til Beſkyldninger, ſom kunde ſkade hans Gjerning. Overalt, hvor han kom frem, henvendte han førſt ſin Forkyndelſe til Jøderne, og, naar de forſkød den, til Hedningerne; men overalt traadte Jøder op imod ham, anklagede ham for Retten, ophidſede Folkemasſerne eller lejede Snigmordere imod ham; ja de forfulgte ham fra By til By, ſaa at han intet Øjeblik kunde være ſikker paa ſit Liv. Saaledes forfulgt og pint, idelig fængslet og gjentagne Gange gruſomt mishandlet, under Farer og Savn af enhver Art, under Hunger og Tørſt, Kulde og Nøgenhed, under Sygdom og ofte under Sorg over Frafald og Utaknemmelighed drog han omkring ſom en ſand Diſcipel af ham, „der ikke havde det, hvortil han kunde hælde ſit Hoved“. I vel omtr. 14 Aar (45—59) gjennemvandrede han paa flere Misſionsrejſer Syrien, Lilleaſien og den græſk-illyriſke Halvø, ſamt Cypern. Overalt blev han forfulgt, men overalt ſtiftede han Menigheder, og mange Tuſender omvendtes ved hans Forkyndelſe. Hvor han kom frem, blev han ſaa længe, indtil han havde ſaaet en Menighed ſtiftet og ſaaledes befæſtet, at han kunde lade den ſtaa ene; ſaa drog han videre, fordi han vidſte, at han var udvalgt til at være Banebryderen, der ſkulde prædike, hvor Evangeliet ikke var blevet prædiket af andre, der ſkulde lægge den Grundvold, ſom andre kunde bygge videre paa. I Foraaret 59 kom han til Jeruſalem med en Gave, ſom han havde indſamlet blandt ſine Hedningechriſtne til den forarmede Menighed i denne Stad; men i Templet blev han kjendt af Jøderne og vilde være bleven ſønderrevet af dem, hvis ikke den romerſke Øvrighed med Magt havde udfriet ham. Han ſad nu fængslet i to Aar, førſt i Jeruſalem, derpaa i Cæſarea, indtil han i Efteraaret 61 blev ſendt til Rom, fordi han havde romerſk Borgerret og i Kraft heraf havde appelleret ſin Sag til Kejſerens egen Dom. I Foraaret 62 kom han til Rom, hvor han i to Aar blev holdt i et ſaa mildt Fangenſkab, at han i Fængslet kunde fortſætte ſin Miſſionsvirkſomhed. Hermed ophøre de ſikre bibelſke Efterretninger om ham, og hvorledes det derefter er gaaet ham, er uſikkert; men efter Traditionen er han bleven frikjendt og løsladt og har derpaa atter foretaget en ſtor Miſſionsrejſe, er ſaa paa ny bleven fængslet og har lidt Martyrdøden i Rom under Nero 67. Af de viſtnok talrige Breve eller Lejlighedsſkrifter, ſom han har ſkrevet dels til chriſtne Menigheder, dels til enkelte Chriſtne, er der opbevaret de 13, ſom findes i det nye Teſt.s Kanon, til Menighederne i Rom, Korinth (2), Galatien, Epheſos, Philippi, Kolosſæ og Thesſalonike (2), ſamt til Timotheus (2), Titus og Philemon. Diſſe Breve maa ikke betragtes ſom dogmatiſke Afhandlinger, ſkrevne i den Henſigt at fremſtille et Læreſyſtem; det er Lejlighedsſkrifter, ſkrevne ikke blot for at belære, men ogſaa for at opbygge. Brevene til Eph., Phil., Kolosſ. og Philemon ere ſkrevne under hans førſte Fangenſkab i Rom, I Tim. og Tit. viſtnok efter hans Løsladelſe af dette Fangenſkab og II Tim. under hans andet Fangenſkab kort før hans Død. Ogſaa Brevet til Hebræerne er blevet tillagt P. ſom Forfatter, ſkjønt det ikke ſom de andre Breve ſelv udgiver ſig for at være af ham; men der har fra Kirkens ældſte Tider rejſt ſig vægtige Stemmer imod at antage ham for Forfatter, og i vor Tid anſe de fleſte Kritikere det for afgjort, at han ikke er det. Skrifter, ſom man med Urette har tillagt ham, ere et Evangelium, Acta Pauli et Teclæ, en Brevvexling med Philoſophen Seneca og et armeniſk Brev til Korinthierne. Om Peter-Paulsdagen ſ. Peter, Apoſtel.

Paulus, Heinr. Eberh. Gottl., en af de meſt bekjendte Rationaliſter blandt de proteſtantiſke Theologer, f. 1761 i Leonberg ved Stuttgart, blev 1789 Profesſor i de orientalſke Sprog i Jena, 1793 theol. Profesſor der og efter at have beklædt forſkjellige Embeder paa forſkjellige Steder i Tyſkland theol. Profesſor i Heidelberg 1811—44; d. 1851 i Heidelberg. De meſt bekjendte blandt hans Skrifter ere hans Fortolkninger af de 4 Evangelier, der afgive de meſt glimrende Vidnesbyrd paa ēn Gang om hans ualmindelige Lærdom og om hans Fejlſyn paa Chriſtendommen ſamt deraf følgende Mangel paa Evne til virkelig at fortolke Skriften. Hans ſaakaldte „naturlige" Forklaringer af Jeſu Undergjerninger vakte megen Opſigt og almindelig Tilſlutning hos Datidens Rationaliſter; men allerede inden P.s Død godtgjorde Strauß deres Urimelighed ſaa ſlaaende, at det næppe nogen Sinde vil falde nogen ind at gjenoptage dem. Hans Samtid kaldte ham ikke uvittig „P. der Nichtapoſtel".

Paulus, Julius, fra Padua, en af de ſtørſte romerſke Retslærde, beklædte forſkjellige høje Stillinger baade under Septimius Severus og Alexander Severus; d. c. 235. Af hans Skrifter findes Levninger baade i den under Navnet »Breviarium Alaricianum« bekjendte veſtgotiſke Samling af romerſke Retsbeſtemmelſer og i Juſtinians Digeſter, hvor en meget betydelig Del Brudſtykker af hans Værker ere optagne.

Paulus Diăconus, ogſaa kaldet Paul Warnefrid, Langobardernes berømte Hiſtorieſkriver, f. c. 730 i Friaul, var Elev af Grammatikeren Flavianus og opholdt ſig i lang Tid ved Hoffet i Pavia, hvor han blev udnævnt til Kong Deſiderius's Notar eller Kansler. Senere traadte han over i den gejſtlige Stand og blev Diakon i Aquileja. Han ſkrev her en romerſk Hiſtorie (»Historia Romana«) til Brug for Langobarderkongens Datter Adelperga; den ligger til Grund for »Historia Miscella«, der ſenere fortſattes indtil Leo Iſaureren og nød ſtor Anſeelſe i Middelalderen. Carl d. ſtore tog ham til ſit Hof og viſte ham ſtor Yndeſt; han forfattede her et »Homiliarium«, ſom udmærker ſig ved ſit rene latinſke Sprog. 787 begav han ſig tilbage til Italien og indtraadte ſom Munk i Kloſtret Monte Caſſino, hvor han allerede før ſin Rejſe til Frankrig havde opholdt ſig. Her forfattede han ſin berømte »Historia Langobardorum«, der er grundet paa gamle Folkeſange og Sagn, men kun gaar til Liutprands Død 744 (trykt i Muratoris »Rerum italic. script.«, 1ſte Bd.). Han døde i Kloſtret c. 800.

Paulus af Samoſăta, dynamiſtiſk Monarchianer, lærte, at Jeſus var et af den guddommelige Logos ſærlig beaandet og oplyſt Menneſke. Han blev ved Dronn. Zenobias Gunſt Biſkop i Antiochia; men da Aurelian 272 paa Toget mod Zenobia havde indtaget Antiochia, lykkedes det de ſyriſke Biſkopper at bevæge den hedenſke Kejſer til at forjage ham.

Paulus af Theben, den hellige, ſkal efter et gammelt Sagn have været den førſte chriſtne Eneboer. Der fortælles, at han var 16 Aar gl., da Kejſer Decius begyndte at forfølge de chriſtne; P.s ſtore Rigdom friſtede hans Svoger til at forraade ham til Hedningerne for at arve ham, og af Sorg herover beſluttede P. at blive Eneboer. I 90 Aar levede han i Ørkenen, glemt af alle, indtil den 90aarige hellige Antonius fandt ham faa Dage før hans Død; men for at kunne dø i Enſomhed ſendte han Antonius bort under et Paaſkud, og da denne kom tilbage, fandt han P. død i en bedende Stilling 340. I den nyeſte Tid er der dog rejſt alvorlige kritiſke Indvendinger imod Paalideligheden af hele denne Fortælling. Mindedag 10 Jan.

Pauperisme kaldes Nød og Fattigdom, naar den er ſtærkt udbredt i den egentlige Arbejderbefolkning, fordi Adgangen til Erhverv enten mangler eller kun er til Stede i utilſtrækkelig Grad. En ſaadan Tilſtand opſtaar lettere i Stater med ſtor Fabrikbefolkning, men den kan ogſaa viſe ſig i Lande, der fortrinsvis drive Agerbrug, ſaaledes ſom Tilfældet har været i Irland. Uagtet det kan betragtes ſom givet, at Nøden blandt de fattigere Klasſer nu er langt mindre intenſiv end i ældre Tider, tildrager den ſig nu i langt videre Omfang Almenhedens Opmærkſomhed, ligeſom den nu føles meget bitrere end tidligere, fordi Modſætningen til den nu langt almindeligere Velſtand er mere iøjnefaldende. P. har fremkaldt Socialismen og Communismen; Midlerne til at hæve den maa imidlertid mindre ſøges i en forandret Ejendomsfordeling end i Udviklingen af de lavere Klasſers moralſke og aandelige Kræfter, hvorved deres produktive Kraft kan voxe ſamtidig med, at de lære at begrænſe deres Formerelſe i Lighed med de højere ſtillede Klasſer, der førſt langt ſenere indgaa Ægteſkab, hvorved deres Arbejde vil ſtige i Værdi og deres Andel i Produktionens Udbytte blive baade abſolut og forholdsvis ſtørre.

Pauſānias, ſpartanſk Feltherre, Søn af Kleombrotos, ſtyrede Sparta under ſin Fætter Pleiſtarchos's, Leonidas's Søns Mindreaarighed og ſejrede i Forening med Ariſtides over Perſerne ved Platææ 479 f. Chr. I Spidſen for en ſtor græſk Flaade befriede han derpaa Cypern og Byzants fra Perſernes Overherredømme; men hans Lykke gjorde ham overmodig. Han begyndte at efterligne Perſerne i Klædedragt og Levemaade, han ſtødte Forbundsfællerne fra ſig ved ſin Stolthed og Strænghed, medens Ariſtides og Kimon ſtræbte at vinde dem ved Mildhed og Nedladenhed, og da han endelig traadte i hemmelig Forbindelſe med Perſerkongen og lovede denne at bringe Grækenland under hans Herredømme imod at blive gift med Kongens Datter, vakte han ſaa ſtærk Mistanke, at Spartanerne kaldte ham tilbage for at underſøge hans Opførſel, medens ſamtidig Hegemoniet over Sømagten uden Modſtand gik over til Athen (476). Det lykkedes imidlertid P. foreløbig at undgaa Domſtolene, men da han fortſatte ſine forræderſke Forbindelſer med Perſerne, fik Ephorerne til ſidſt ſaa ſikre Beviſer imod ham, at de beſluttede at fængsle ham. Han flygtede nu til Athene Chalkiøkos's Tempel, hvor han led Hungersdøden, efter at Folket havde ſpærret Templets Dør med Stenmasſer (c. 467 f. Chr.). Hans Moder ſkal endog have bragt den førſte Sten til at mure Døraabningen med.

Pauſānias, Konge i Sparta paa den peloponneſiſke Krigs Tid, var en Modſtander af Lyſandros; det ſkyldtes væſentlig ham, at Demokratiet atter oprettedes i Athen 404 f. Chr., idet han i Spidſen for en ſpartanſk Hær imod Lyſandros's Vilje og Vidende indledede hemmelige Underhandlinger med Athenienſerne i Piræos og tilvejebragte en Udſoning mellem de to Partier i Athen. Da Bøotierne 395 rejſte ſig mod Spartas Tyranni, blev P. ſendt Lyſandros til Undſætning, men det lykkedes ham ikke at komme tids nok. Lyſandros faldt i Slaget ved Haliartos 395, og P. blev fraværende dømt til Døden, fordi han havde forpligtet ſig til at rømme Bøotien. Han døde i Landflygtighed.

Pauſānias, ſ. Philip II af Makedonien.

Pauſānias, græſk Geograph c. 170 e. Chr., foretog vidtløftige Rejſer, hvis Udbytte han nedlagde i ſin »*Περιήγησις*«, en iſær for Kunſthiſtorien vigtig Beſkrivelſe af det gamle Grækenland.

Pauſe, Hvile, Ophold, Standsning, i Muſiken det Tidsrum, i hvilket ēn eller flere Stemmer tie (pauſēre); ogſaa ſelve Hviletegnet, det Skrifttegn, ſom viſer, hvor længe der ſkal pauſeres. Man har Hviletegn, ſvarende til hver enkelt Nodeværdi, men for hele Takter haves en ensartet Betegnelſe uden Henſyn til forſkjellige Taktarter.

Pauſias [pāv], græſk Maler fra Sikyon, Elev af Pamphilos, roſes for at have givet det enkauſtiſke Maleri en videre Udvikling og for at have indført at decorere private Værelſer. Hans Tid falder mellem den 102den og 112te Olympiade (c. 370—330 f. Chr.).

Pauwels, Wilhelm Ferdinand, belgiſk Maler, f. 15 Aug. 1830 i Eeckeren ved Antwerpen, uddannede ſig ved Kunſtakademiet der og under Maleren Wappers. Efter at have udſtillet „Coriolanus, hvem Moderens Taarer bevæger til at vende om", fik han Rejſeſtipendium til Rom (1852—56). Efter Hjemkomſten har han malet en Del højt anſete Billeder af Flanderns Hiſtorie og kaldtes 1876 til Profesſor ved Akademiet i Dresden. Hans nyeſte Værk er 12 ſtore Vægmalerier i Klædemagaſinet i Yperen, en Cyklus, ſom var begyndt af de Groux.

Pauvre honteux, fr. [paavr' ongtō], undſelig, ærekjær Fattig, der ſkammer ſig ved at tigge.

Pavāna (pavone, pava d'Espagne), en gammel, gravitetiſk Dans, der ſkal have ſit Navn deraf, at de danſende i deres Pas med opløftede Arme efterlignede Paafuglen (pavo). Efter andre, ſom kalde den padovana, paduana, ſtammer Navnet fra Padua.

Pave, gr. *πάππας*, lat. papa, d. e. Fader, brugtes i den ældſte Kirke om enhver aandelig Vejleder, derefter ſærlig om Biſkopper og Abbeder, ſaa navnlig om Patriarcherne og endelig i den veſterlandſke Kirke udelukkende om Biſkoppen i Rom, hvem Gregor VII 1075 gav Eneret til denne Titel, medens *πάππας* i den græſke Kirke endnu bruges ſom hædrende Tiltale til alle Gejſtlige, men dog navnlig de højere. Det Enevoldsherredømme i den romerſk-katholſke Kirke, ſom P. nu udøver, ſkriver ſig efter Romerkirkens egen Paaſtand fra Kirkens førſte Tider; men Sandheden er, at det førſt er opnaaet lidt efter lidt ved klog Benyttelſe af gunſtige Omſtændigheder. Romerkirken paaſtaar, at Peter var den førſte Biſkop i Rom, og at den ham overbragne Magt, at være Chriſti Statholder paa Jorden, fra ham er gaaet over paa alle hans lovlige Efterfølgere paa Roms Biſpeſtol, hvorfor der tilkommer P. ſom Chriſti Statholder og Stedfortræder uindſkrænket Magt og Myndighed ikke blot i kirkelige, men i ſidſte Inſtans ogſaa i verdslige Sager. Den hiſtoriſke Sandhed derimod er den, at Peter hverken har været Chriſti Statholder i romerſk-katholſk Forſtand, ej heller Biſkop i Rom, at P. altſaa ikke er Peters Efterfølger, og at den romerſke Biſkops Stilling i Kirkens førſte Tider ikke har været væſentlig forſkjellig fra andre Biſkoppers; men førſt efterhaanden er hans Magt ſtegen, dels ved den Forrang, ſom fulgte med at være Biſkop i Romerrigets Hovedſtad, dels ved den Anſeelſe, ſom Legenden om Peters Biſpedømme gav, dels endelig derved, at de talrige fremragende Mænd, ſom have beklædt den romerſke Stol, efterhaanden hævede dens Anſeelſe ved den Dygtighed, hvormed de forſtod at benytte alle heldige Omſtændigheder. — I de tre førſte Aarhundreder hører man kun lidt tale om den romerſke Stol; Kirkeforſamlingen i Nikæa 325 anerkjendte Rom, Alexandria og Antiochia ſom de ypperſte Biſpeſtole; i Conſtantinopel 381 ſtilledes Conſtantinopel umiddelbart efter Rom, og i Chalkedon 451 bleve Biſpeſtolene i de to Hovedſtæder ſtillede paa lige Trin; men i den Kamp, ſom nu udviklede ſig mellem disſe to Rivaler, blev Rom mere og mere den ſejrende. Kejſerhoffet i Conſtantinopel ſtillede Patriarchen i Skygge, medens P. uomtviſtelig var Veſterlandets førſte Mand. Dertil kom, at Romerſtolen havde det Held næſten altid at være beklædt med dygtige Mænd og ofte med fremragende Theologer, hvis Perſonlighed mere end ēn Gang ſatte dem i Stand til at tale det afgjørende Ord i de kirkelige Stridigheder. Derved fik Romerſtolen en Berømmelſe for Rettroenhed, ſom gjorde, at man i hver Strid uvilkaarlig ſpurgte om, hvad Rom mente. Under den arianſke Strids Forvirring overdrog Synoden i Sardica 347 P. Julius I en udſtrakt Dommermyndighed i Trosſager, og den Forret, ſom her blev ſkjænket ham perſonlig, tilegnede hans Eftermænd ſig ſom tilhørende deres Biſpeſtol. De forvirrede politiſke Forhold, ſom Folkevandringen medførte, hævede Paveſtolens Magt lige ſaa meget, ſom de ſvækkede den verdslige Magt i Italien. Da Øſtgoternes Konge Theodorik 503 ſtævnede P. Symmachus for Palmeſynodens Domſtol, erklærede Synoden, at P., ſom var alles Dommer, ikke kunde dømmes af nogen. Endnu maatte P. dog bøje ſig for den verdslige Magt, hver Gang denne udøvedes af en kraftig Herſker. Under Carl d. ſtore var P. kun Rigets ypperſte Biſkop; Kejſeren ſtadfæſtede Synodernes Beſlutning og tiltog ſig ſom Landets Herre den højeſte Afgjørelſe ogſaa i kirkelige Anliggender. Under de ſvage Carolinger derimod kunde en kraftig P. ſom Nikolaus I (858—67) tvinge en Fyrſte til at tage ſin forſkudte Huſtru til Ægte igjen. Under Nikolaus blev Bruddet med Patriarchen i Conſtantinopel ſaa godt ſom ulægeligt; men des mere uomtviſtet var Roms Overherredømme over den veſtlige Kirke fra nu af. Nikolaus var ogſaa den førſte, der beraabte ſig paa de *pſeudoiſidorſke Decretaler*, hvis Tendens var at hæve Pavemagten, dels ved at hævde *Papalſyſtemet*, dels ved at lære P.s Overhøjhed over de verdslige Fyrſter. Dog varede det længe, inden disſe Grundſætninger bleve udførte i Virkeligheden; thi i det 10de Aarh. ſank Paveſtolen dybt under *Pornokratiet* (ſ. d. A.). I denne Tid ſaa vel ſom derefter under de kraftige tyſk-romerſke Kejſere af det ſachſiſke Hus kunde Paveſtolen ikke hævde ſig over for den verdslige Magt, og da der til ſidſt 1046 ſtod tre P. over for hverandre, afſatte Henrik III dem alle paa Synoden i Sutri og lod denne vælge en ny P. Men lige ſaa dybt ſom Paveſtolen var bleven ydmyget i denne Tid, lige ſaa højt hævedes den i den umiddelbart følgende Tid under Gregor VII. Fra Midten af det 11te indtil Slutn. af det 13de Aarh. er Pavemagtens Blomſtringstid; den religiøſe Begejſtring, ſom gav ſig Luft i Korstogene, gav paa den Tid P. en næſten gudommelig Magt. Hans Banſtraaler ſtyrtede Kejſere og Konger fra deres Troner; han bortgav Kongeriger og Fyrſtendømmer med ſamme Magtfuldkommenhed ſom Biſpedømmer og Abbedier, og hans Nøgler lukkede lige let op for Himmel og for Helvede. Som den mægtigſte blandt alle P. maa nævnes Innocens III (1198—1216), der begyndte ſin Regering med at gjøre Ende paa Kirkeſtatens politiſke Afhængighed af Kejſeren, ſaa at P. fra nu af ikke blot var Kirkefyrſte, men ogſaa verdslig Herſker — en Magtforøgelſe, ſom dog var af tvivlſomt Værd, da P. derved ofte blev nødt til at tage politiſke Henſyn, ſom lammede deres Handlefrihed i kirkelige Anliggender. Bonifacius VIII (1294—1303) banede ved ſit Hovmod og ſin Herſkeſyge Vejen for det Forfald, hvori P.s Magt kom, førſt under P.s Ophold i Avignon, det ſaakaldte babyloniſke Exil 1309—77, der gjorde P. til Redſkab for Frankrigs Politik, og derefter under det ſtore Schisma 1378—1417, da en franſk og en italienſk P. ſtod over for hinanden og forkjætrede hinanden, medens begge Pavehoffer ſøgte at overgaa hinanden ikke blot i Udſugelſer, men ogſaa i Udſvævelſer, og derved gav Exemplet til en ſædelig Fordærvelſe, ſom greb forfærdelig om ſig i hele den veſterlandſke Gejſtlighed. Forargelſen herover og Utilfredsheden med P.s umættelige Haveſyge fremkaldte de reformatoriſke Concilier i Koſtnitz og Baſel i den førſte Halvdel af det 15de Aarh.; men den „Reformation paa Hoved og Lemmer", ſom disſe Concilier tilſigtede, mislykkedes aldeles, fordi de ikke beſjæledes af den rette chriſtelige Aand. Kirkeforſamlinger, ſom dømte Hus til Baalet, og ſom hellere vilde ſe igjennem Fingre med Præſternes Utugt end tillade dem at gifte ſig, mægtede hverken at reformere Kirken eller at ſætte Grænſer for P.s Magt. P. gik ſejerrig ud af Kampen, og da Lateranconciliet 1517 faſtſlog Papalſyſtemet ved ſin Lære om P.s Overhøjhed over Concilierne, ſyntes P.s Magt at være ſtørre end nogen Sinde før; men den fordums Hengivenhed fra de chriſtne Folkeſlags Side var forſvunden. Endnu ſ. A. opſlog Luther ſine Theſes paa Kirkedøren i Wittenberg, og dermed begyndte den Revolution, ſom i nogle faa Aartier fravriſtede P. Herredømmet over næſten Halvdelen af den veſtlige Kirke til Trods for Tridentinerconciliet og Jeſuiterne. Selv i de Lande, der bleve Romerkirken tro, blev P.s Stilling en anden end tidligere. Den Centraliſation af den politiſke Magt, ſom fandt Sted rundt om i Europa, ſatte Fyrſterne i Stand til at frigjøre ſig for P.s Overhøjhed, og efterhaanden blev Forholdet det modſatte af, hvad det var i Middelalderen. Den Gang kunde P. beſkytte og opretholde Tronerne; nu blev det disſe, der beſkyttede ham. Særlig gjaldt det om P.s verdslige Magt. Under den franſke Revolution udſlettedes Kirkeſtaten af Staternes Tal 1797—98 og paa ny 1810—14, og vel blev den efter Napoleon I.s Fald atter gjenoprettet, men P. kunde kun opretholde ſin Magt førſt ved øſterrigſke og ſenere ved franſke Bajonetter. 1859—60 tilegnede det nye Kongerige Italien ſig Landet med Undtagelſe af Rom og dens nærmeſte Omegn, og 1870 bemægtigede det ſig ogſaa den ſidſte Reſt, ſaa at P. ophørte at være verdslig Fyrſte to Maaneder efter, at han ved Lateranconciliets Vedtagelſe af Dogmet om P.s Ufejlbarhed havde opnaaet en endnu ſtørre Magtfuldkommenhed i kirkelige Anliggender end tidligere. Men ſelve denne uindſkrænkede kirkelige Myndighed er han ikke længere i Stand til factiſk at udøve, idet Regeringerne, endog i de rent katholſke Lande, paa mange Maader indſkrænke den ved at forbeholde ſig den endelige Afgjørelſe af mange netop af de vigtigſte Anliggender. Hvorledes P.s Stilling i ſaa Henſeende vil blive i Fremtiden, er det umuligt at have nogen ſikker Mening om; ganſke viſt ſynes det, ſom om P. hidtil har trukket det korteſte Straa i de Sammenſtød, han i de ſidſte Aartier har haft med de verdslige Magter; men der er Tegn, ſom tyde paa, at disſe ville have ondt ved at hævde de Stillinger, de i denne Strid have indtaget. Det ſynes, efter hvad der hidtil foreligger, ikke umuligt, at P., netop fordi han nu ikke er belemret med verdslig Magt, i Længden vil være ſtærkere til at føre en ſaadan Kamp end tidligere, ligeſom det ogſaa lader til, at de troende Katholikers Hengivenhed for P. er voxet i ſamme Forhold, ſom hans verdslige Magt er forſvunden. — De Rettigheder, ſom P. nu udøver, ere 1) primatus jurisdictionis, d. e. den øverſte Styrelſe af den romerſk-katholſke Kirke; 2) primatus honoris, d. e. de ham tilkommende Æresbevisninger. Det førſte omfatter a) Retten til at repræſentere Kirken; b) den højeſte kirkelige Lovgivningsmyndighed. P. afgjør ved ſine Anordninger, hvad der er ſand Chriſtendom baade i Henſeende til Kirkelæren, Gudstjeneſten og det chriſtelig-ſædelige Liv. Han kan — om han vil — ſammenkalde en Kirkeforſamling til at varetage en Afgjørelſe; men dette behøves ikke; thi det 1870 vedtagne Ufejlbarhedsdogme har ført Papalſyſtemet til den yderſte Conſeqvens, ſaa at det nu er Romerkirkens Lære, at, naar P. taler e cathedra, d. e. efter Samraad med Cardinalcollegiet, er han lige ſaa ufejlbar ſom Chriſtus ſelv. Troende Katholiker kunne altſaa kun være uenige om ſaadanne Spørgsmaal, ſom P. endnu ikke har udtalt ſig om; ſaa ſnart P. har fældet ſin Dom, maa al Meningsforſkjel ophøre. Dog ſtrækker P.s Ufejlbarhed ſig ikke til hans Dom om Facta, og derfor kan der appelleres »a Pontifice male informato ad melius informandum«, d. e. en Sag kan paa ny indankes for hans Domſtol, naar nye factiſke Oplysninger, der kunne forandre Dommen, ſkaffes til Veje. Som øverſte Lovgiver har P. Ret til at dispenſere fra Loven ſamt give authentiſk Fortolkning af denne. c) P. øver det øverſte Tilſyn i Kirken og fordrer derfor regelmæsſig Indberetning fra alle Biſkopper. d) Den højeſte Ledelſe af Kirken (regimen ecclesiæ), altſaa Stadfæſtelſe af Biſkopper, gejſtlige Ordener og kirkelige Stiftelſer, Kanoniſation og Beatification, Anerkjendelſe af Reliqvier, Anordning af Kirkefeſter oſv. Det andet omfatter a) Forrang for alle andre Gejſtlige og i Følge Vedtægt tillige for alle verdslige Fyrſter, ſom, naar de forhandle med P., altid tillade, at dennes Navn bliver ſat førſt paa vedkommende Aktſtykker. b) Titlerne Papa, Summus Pontifex maximus, Patriarcha universalis, Servus servorum Dei, d. e. Guds Tjeneres Tjener; den ſædvanlige Tiltale er »Sanctissime pater«, d. e. allerhelligſte Fader. c) Fodkysſet (ſ. d. A.). d) P.s Inſignier, den fuldſtændige Biſpedragt med Pallium, en med et Kors forſynet, lige Hyrdeſtav (Biſkoppernes Stav er krum), en ſæregen Tronſtol, den apoſtoliſke Stol (sedes apostolica), ſamt en tredobbelt Krone (tiara, triregnum). Tiaraen var oprindelig ſpids og ſkal af P. Nikolaus II (d. 1061) have faaet den anden, af P. Clemens V (d. 1314) den tredje Krone ſom Tilſætning. Betydningen af de tre Kroner forklares forſkjellig, af nogle om Magten over den lidende, ſtridende og ſejrende Kirke, af andre om Himmel, Jord og Helvede, og atter af andre om den gejſtlige og den verdslige Magt ſamt Højheden over al gejſtlig og verdslig Magt. **Pavevalget**, i hvilket ogſaa Folket oprindelig havde Del, kom i det 10de Aarh. fortrinsvis i Hænderne paa den romerſke Adel, men overdroges af Pave Nikolaus II til Cardinalcollegiet alene. Indtil Pave Gregor VII behøvede det Stadfæſtelſe af Kejſeren. Indtil der er valgt en ny Pave, regerer Cardinalkammerherren, der, medens Kirkeſtaten beſtod, ogſaa i den Tid lod præge Mønter med ſit eget Navn. Tre Cardinaler ere ham ſideordnede ſom Repræſentanter for de tre Klasſer af Cardinaler: Biſkopper, Præſter og Diakoner. For Tiden gjælde følgende Regler for Valget: Vælgere ere kun Cardinalerne, og deres Ret tabes hverken ved Excommunication, Suſpenſion eller Interdict. Der udgaar ingen Indbydelſe til de fraværende, men man venter dem ſeneſt 10 Dage efter Pavens Død. Valgbar (papabilis) er egentlig enhver katholſk Chriſten, ſelv om han er Lægmand, men factiſk foregaar Valget mellem de Cardinaler, ſom ere fødte i Italien, og ſom hverken ere blevne Cardinaler efter et fremmed Hofs Forſlag eller ere beſlægtede med et regerende Fyrſtehus. Dog kan der gjøres Undtagelſer fra disſe Regler, naar Omſtændighederne gjøre det ønſkeligt. Efter Pavens Død anvendes 10 Dage til Sørgehøjtideligheder, Forberedelſer til Valget og Indretning af Conclavet, det Rum, hvori Cardinalerne ſkulle foretage Valget i fuldſtændig Afſpærring fra Omverdenen, og ſom de ikke maa forlade, før Valget er endt. Det indrettes i Regelen i et af de pavelige Paladſer, nu i Vaticanet, og ſkal beſtaa af et Capel og nogle tilſtødende Sale, der ved Opførelſe af Skillerum forvandles til en Række Celler for Cardinalerne og Conclaviſterne, d. e. Cardinalernes Tjenere, 2 Læger, en Skriftefader, 2 Barberer, 2 Murere, Tømmermænd oſv. Paa den 11te Dag ſamles Cardinalerne om Eftermiddagen til en højtidelig Gudstjeneſte i en Kirke i Nærheden af det Palads, hvor den foregaaende Pave har reſideret, og begive ſig derpaa i Proceſſion, ledſagede af deres Conclaviſter, hen til Paladſet, hvor Conclavet derpaa begynder. Førſt aflægge Cardinalerne Ed paa at overholde de for Valget gjældende Regler, derpaa tages Conclaviſterne i Ed, derefter maa alle Uvedkommende forlade Conclavet, hvis Indgange ſaa tilmures undtagen en eneſte, der bliver ſtrængt bevogtet, og hvorigjennem der ikke maa komme andet end den Mad, de indeſpærrede behøve, og denne bliver, hvis Valget trækker for længe ud, gjort knappere og knappere Dag for Dag. I Nødstilfælde kan Valget foretages paa et ſikkert Sted uden for Rom (1800 f. Ex. i Venezia). Valgakten finder, indtil et Reſultat opnaas, Sted to Gange daglig: om Morgenen efter den ſædvanlige Meſſe og om Eftermiddagen efter Hymnen »Veni creator Spiritus«. Den ſædvanlige Valgform er ved Stemmegivning (per scrutinium), idet hver Vælger ſkriver et Navn paa en dertil indrettet Stemmeſeddel. Sedlerne aabnes i en nøje foreſkreven Orden. Den, ſom har faaet ⅔ af Stemmerne, er valgt. Opnaas denne Flerhed ikke ved den førſte Afſtemning, brændes Stemmeſedlerne, og nu følger Gjentagelſe af Valgakten ved Acceſſus. Man kan træde over til enhver, ſom ved førſte Afſtemning har faaet ēn Stemme, og de tidligere Stemmer blive da talte ſammen med de tiltrædende. Lykkes Valget endnu ikke, maa der paa ny foregaa Scrutinium, og i fornødent Fald atter Acceſſus. En anden Valgform kaldes »per qvasi inspirationem«, d. e. ved et Slags Inſpiration. En Cardinal udraaber: „Jeg vælger N. N.“, og naar alle de andre iſtemme dette Raab, er Valget fuldbyrdet. En tredje Form er ved Compromis (per compromissum), idet det hele Cardinalcollegium overdrager det til nogle enkelte Cardinaler at vælge en Pave. Øſterrig, Frankrig og Spanien have tiltaget ſig Ret til hver ēn Gang ved en befuldmægtiget Cardinal at kunne nedlægge Indſigelſe mod en Candidat, hvis Valg er ſandſynligt; men denne Ret maa benyttes, inden Candidaten har faaet ⅔ af Stemmerne. Naar Valget er endt og den valgte har modtaget det, er han uden videre Stadfæſtelſe retmæſſig Pave. Han plejer at forandre ſit Navn (efter Johan XII.s Exempel), men de vigtigere Buller underſkriver han dog altid med ſit Døbenavn; diſſe underſtreves f. Ex. af Pius IX „Joannes“. P.s Kroning finder ſædvanlig Sted den næſte Søn- ell. Feſtdag. Førend Kronen overrækkes ham, aflægger Paven Trosbekjendelſen og forpligter ſig til at opretholde Kirkelovene. Ved Proceſſionen i Peterskirken mindes Paven om den jordiſke Forgængelighed derved, at en Ceremonimeſter tre Gange efter hverandre holder en Stav med en Tot Hør hen foran ham, antænder Hørren og, idet Aſken falder ned for Pavens Fødder, udraaber: „Hellige Fader, ſaaledes forgaar Verdens Herlighed!“ Efter Kroningen følger Introniſationen og fulgte tidligere tillige Overtagelſen af Lateranet; men ſiden 1870 er Lateranet i den italienſke Regerings Beſiddelſe.

Pavels, Claus, norſk Gejſtlig, f. ved Farſund 1 Aug. 1769, blev efter at have virket ſom Præſt i Danmark 1805 Slotspræſt ved Akershus og Sognepræſt i Aker, 1817 Biſkop i Bergen, hvor han døde 16 Febr. 1822. Han nød overordentlig Anſeelſe ſom gejſtlig Taler og har udgivet et ikke ringe Antal af ſine Prædikener foruden Digte m. m. Hans Autobiographi og Dagbøger, der indeholde overmaade intereſſante Bidrag til Samtidens Hiſtorie, ere dels 1864—67 udgivne af Datterſønnen C. P. Riis (ſ. d. A.), dels udgives de nu af den norſke hiſtoriſke Forening.

Pavevalg, ſ. **Pave**.

Pavia, Stad i Norditalien ved Floden Ticino, over hvilken fører en Marmorbro paa 7 Buer, 4 M. ſ. for Milano. 30,000 I. (1881). Biſpeſæde. Berømt Univerſitet, ſtiftet 1361. Kathedralkirken med den hellige Auguſtinus’s Grav, Kirken San Michele Maggiore fra det 6te ell. 7de Aarh. med prægtige Baſreliefs og Viscontiernes Palads ere de mærkeligſte Bygningsværker. Betydelig Handel med Landbrugsprodukter. I Omegnen dyrkes megen Ris, Vin og Hamp, ſamt Morbærtræer for Silkeavlen. I Dyrehaven tæt ved P. er det af Milanos førſte Hertug, Johan Galeazzo Visconti, ſtiftede Cartheuſerkloſter Certoſa med en pragtfuld gotiſk Kirke. — P., Oldtidens Ticinum og ſenere Papia, var det langobardiſke Riges Hovedſtad 568–774. da Slaget ved P. gjorde Ende paa dettes Exiſtens; i Slaget 24 Febr. 1525 mellem Franſkmændene og Kejſer Carl V.s Tropper blev Kong Frants I af Frankrig tagen til Fange.

Pavillon, fr. [vijŏng], Telthus; Sideſløj ved et Palads; Havehus, Lyſthus; Flag.

Pavillon, Etienne [ſ. o.], franſk Digter, f. 1632 i Paris, blev efter at have ſtuderet Theologi Juriſt og endnu ung Generaladvocat ved Parlamentet i Metz, men opgav Embedet af Lyſt til Livet i Paris. Hans ſmukke Ydre og ſympathetiſke Stemme, hans lette og altid rede Produktionsevne gjorde ham til den fornemme Verdens Yndling; hans Satire var ſaa godmodig, at ingen følte ſig ſaaret derved. 1691 blev han Medlem af Akademiet, og, medens Corneille døde i Fattigdom, tilſtod Kongen P. en Penſion paa 2,000 Livr. Hans poetiſke og proſaiſke Cauſerier ere nu glemte; han beſkrev og beſang alt, hvad der faldt for — en væltet Kareth, en død Skjødehund o. desl. D. 1705 i Paris.

Pāvlovſk [loffk], 1) et prægtigt kejſerligt Slot, tæt ſ. for Czarskoje-Selo, 4 M. ſ. for St. Petersborg, med ſtor Maleriſamling, et udvalgt Bibliothek og et Mønt- og Mineraliecabinet. 2) Stad i det ruſſiſke Gouv. Voroneſch, 20 M. ſ. til ø. for Voroneſch, ved Floden Don. 7,000 I. Forfærdigelſe af Bomuldsſtrømper og Handſker. Jærnværk.

Pawneer [pāāni], Indianerſtammer i Nordamerika, ſom bo dels omgivne af Dakotaer i Dakota og Nebraſka, dels i det nordlige Texas, men i Herkomſt og Sprog ere forſkjellige fra Dakotaerne.

Pavōa de Varzim, Stad i den portugiſiſke Prov. Minho ved Atlanterhavet, 4 M. n. til v. for Oporto. 10,000 J. Havn. Fiſkeri og Handel.

Pax, lat., Fred; Fredsgudinde hos Romerne, ſvarende til Grækernes Irene. **P. vōbis**, ſ. **Dominus vobiscum**.

Pāxo, Oldtidens Paxos, en af de joniſke Øer, 1½ M. ſ. ø. for Korfu. ½ □ M. med 5,000 J. Mandel- og Olivenavl. Havnen Gaio ligger paa Sydøſtſiden. S. for Øen ligger den lille Ø Antiparo.

Paxton, Sir Joſeph, f. 1803 i Milton-Bryant i Bedfordſhire i England, kom i en ung Alder i Gartnerlære i det kongel. Haveſelſkabs Have ved London og blev ſenere Gartner hos den kunſtelſkende Hertug af Devonſhire paa Chasworth ved Sheffield, hvis Haver og Parkanlæg han omſkabte paa en hidtil ukjendt ſmagfuld og prægtig Maade (ſ. **Chasworth**). Bl. a. byggede han efter et nyt Syſtem, »reed and furrow« (d. e. Kam og Fure), det ſtørſte Væxthus, man indtil da havde ſet, ſaa rummeligt, at man kunde færdes deri til Vogns. Opførelſen deraf gav Anledning til, at P. i fuld Tillid til ſit Syſtems Rigtighed indgav et Forſlag til at opføre en lignende, men meget ſtørre Hovedbygning ved den førſte Verdensudſtilling 1851. Hans Værk blev efter Udſtillingens Ophør fra Hyde Park i London flyttet til Sydenham, hvor det nu danner det bekjendte Kryſtalpalads. P. blev dettes Directeur efter i Forvejen at være bleven adlet. Ogſaa ſom Forfatter af »Paxtons Flower-Garden« og Redacteur af »Horticultural Registers« vandt P. et Navn. D. 1865.

Payen, Anſelme [paiǣng], franſk Chemiker, f. 17 Jan. 1795 i Paris, d. ſmſtds. 1871, var førſt Beſtyrer for en Roeſukkerfabrik i Vaugirard, dernæſt af en anden chemiſk Fabrik, Medlem af l'Institut fra 1842 og Profesſor i techniſk Chemi ved École des arts et métiers i Paris. Hans Arbejder gaa for en ſtor Del i techniſk Retning. Der er faa Punkter af den organiſke techniſke Chemi, uden at P. har leveret vigtige Bidrag dertil. Hans Haandbøger (af hvilke iſær mærkes »Manuel du cours de chimie appliquée«, 1842, og »Traité complet de la distillation«, 1858) og Lærebøger i denne Retning ere overſatte i flere Sprog. Iſær er P.s Fortjeneſte ſtor i Retning af Næringsmidlernes Chemi. Hans Værk »Des substances alimentaires« (4de Udg. 1865) er klasſiſk. P.s Afhandlinger findes for ſtørſte Delen i »Annales de Chim. et de Phys.« og i »Comptes rendus de l'Acad. des Sciences«. Af ſærſkilt udgivne Skrifter vakte iſær hans »Traité de la fabrication et du raffinage des sucres« (1830) og »Enquête sur la maladie des pommes de terre« (1850) megen og berettiget Opmærkſomhed.

Payer, Jul., berømt Nordpolarrejſende, f. 1842 i Teplitz, blev 1859 Officer i den øſterrigſke Hær, var garniſoneret i Norditalien og benyttede denne Tid til Studier af Alperne. 1869—70 deltog han med Koldewey i den anden tyſke Nordpolarexpedition, overvintrede under 76° n. Br., foretog i Marts og April 1870 Slæderejſer langs Grønlands Øſtkyſt, naaede frem til 77° og opdagede og underſøgte den ſtore Frants Joſephs Fjord. 1871 foretog han med Weyprecht en Recognoſceringsfart i Farvandet mellem Spitsbergen og Novaja-Zemlja, trængte frem til 79° n. Br. og fandt overalt aabent, isfrit Hav. 1872—74 ledede P. og Weyprecht den ſtore øſterrigſke Polarexpedition paa Skibet „Tegetthof“, ſom imidlertid under 76½ n. Br. blev indeſluttet af Iſen n. for Novaja-Zemlja og drev mod Nord. To Vintre maatte Expeditionen nu tilbringe om Bord; i Sommeren 1873 nærmede man ſig et ukjendt Bjergland, Frants Joſephs Land, ſom P. i Foraaret 1874 nøjere underſøgte og delvis kortlagde; det nordligſte Punkt, 82° 5' n. Br., han naaede, var Cap Wien. 20 Maj 1874 forlod Beſætningen „Tegetthof“ og naaede efter 96 Dages Rejſe med Baade og Slæder aabent Vande under 77° 40'; ved Novaja-Zemljas Kyſt blev P. optagen af en rusſiſk Skonnert og landſat i Vardø. Han har ſenere taget ſin Afſked af øſterrigſk Tjeneſte og lever ſom Privatmand. Foruden talrige Monographier i „Petermanns Mitth.“ og „Mitth. der Wiener geogr. Geſellſchaft“ har han udgivet „Die öſterreichiſch-ungariſche Nordpolarexpedition 1872—74“ (1876). I ſine ſenere Aar har han ved Akademiet i München uddannet ſig ſom Hiſtoriemaler; ſom ſaadan udſtillede han 1884 „Dødens Vig“, ſom foreſtiller Undergangen af de ſidſte af Deltagerne i Franklins Expedition.

Payers Spids, et Bjærg i Grønland mellem 73 og 74° n. Br. paa Sydſiden af Frants Joſephs Land, c. 7,000 F. højt.

Paykull, ſ. **Patkull**.

Payn, James [pæhn], engelſk Romanforfatter, f. i Cheltenham 1830, ſtuderede ved Univerſitetet i Cambridge. Allerede ſom Studerende havde han udgivet en Digtſamling, »Stories from Boccaccio«, der 1855 fulgtes af en ny Samling, »Poems«. Han ſkrev iſær i »Westminster Review« og »Household Words«, indtil han 1858 blev Redacteur af »Chambers's Journal«, hvorefter han i mange Aar ſkrev i dette Tidsſkrift; i dette ſaa ſaaledes hans førſte Roman, »A Family Scapegrace«, Lyſet og faa Aar ſenere Romanen »Lost Sir Massingberd«. Han ſkrev nu en Mængde Romaner, der gjorde ſtor Lykke, og hans Popularitet var i ſtadig Stigen; han har ſkrevet mere end 100 Bind. Af hans Romaner kunne nævnes: »Found Dead«, »Gwendoline's Harvest«, »Not Wooed, but Won«, »By Proxy«, »Less Black than we're Painted«, »High Spirits« (en Samling Hiſtorier). Nogle humoriſtiſke Artikler fra »The Nineteenth Century« og »Times« har han ſamlet under Titlen »Some Private Views«. 1882 overtog han Redactionen af »Cornhill Magazine«.

Paysandú, Stad i Republiken Uruguay i Sydamerika, ved Floden Uruguay, 25 M. n. for dens Sammenløb med Paraná, var indtil for faa Aar ſiden en lille Landsby, men er nu en blomſtrende Stad med ſtore Slagterier, livlig Handel og Induſtri; 7,000 J.

Pays de Dombes [pæi dø bongb], en Landſtrækning i den ſydveſtlige Del af det franſke Dep. Ain, mellem Floderne Saône, Rhône og

Ain, der ligger ſom et Plateau i c. 1,000 F.s Højde og er opfyldt af en talløs Mængde tæt ved hinanden liggende Smaaſøer.

Pays de Vaud [pæīdø vō], tyſk **Waadt**, Canton i Schweiz, omgivet af Cantonerne Neuchâtel, Freiburg, Bern og Wallis, Genfer-Søen, Cant. Genf og Frankrig. 58 □ M. med 239,000 J. (1880), for ſtørſte Delen franſke Reformerte. Det er et Bjærgland, hvis ſydøſtlige Del optages af Berner-Alperne, ſom her i Diablerets naa en Højde af over 10,300 F., medens Jurabjærgene optage den veſtlige Del med Punkter, der naa op over 5,000 F. Til Cantonet høre delvis Murten-, Neuchâtel- og Genfer-Søen og helt Søen Joux i en Dal i Jura. Rhône gjennemflyder Genfer-Søen; de øvrige Vandløb ere ubetydelige. Af Mineralprodukter forekomme Bly, Marmor, Sand- og Mølleſten, Stenſalt, Svovl og Kul. Paa flere Steder findes mineralſke Kilder. Klimaet er, med Undtagelſe af enkelte ſumpige Dale, i det hele mildt og ſundt, og flere Steder ved Genfer-Søen benyttes ſom Vintercurſteder. Landbrug, navnlig Kvægavl, er Befolkningens Hovederhverv. Frugt- og Vinavlen er betydelig langs Genfer-Søen, ligeſom ogſaa Avlen af Tobak, Hør og Hamp drives i betydelig Udſtrækning. I induſtriel Henſeende indtager Fabrikationen af Ure og Spilledaaſer den førſte Plads, ligeſom ogſaa Tilvirkningen af Tobak og Læder er af Betydning. Handelen omfatter iſær Vin, Oſt og Skovprodukter. Hovedſtad Lauſanne. — P. hørte fra Folkevandringens Dage til Burgund og kom 1265 under Grevſkabet Savoien. 1475 indtog Cant. Bern en Del af P. og 1536 Reſten, hvorefter det ſtyredes ſom et afhængigt Land ved udnævnte Fogeder. 1798 rev P. ſig løs ved franſk Hjælp og indtraadte ſom et eget Cant. Leman i den nye helvetiſke Republik; det fik 1808 ſit gamle Navn, men beholdt ſin Selvſtændighed, ogſaa efter 1814. Forfatningen er gjentagne Gange bleven ændret i friſindet og demokratiſk Retning, ſaaledes 1845 efter en ublodig Revolution under Ch. Drueys Ledelſe. 1848 tog P. vigtig Del i Forbundets Omdannelſe, men har ſiden 1872 været afgjort Modſtander af en nøjere Centraliſation. Det ſtyres af et ſtort Raad, valgt paa 4 Aar (1 Medlem for hver 1000 Indb.), og et udøvende Statsraad paa 7 Medl., valgte af det ſtore Raad. 1872 indførtes Folkeafſtemning over Love og ſtørre Bevillinger, 1885 progresſiv Indkomſtſkat.

Pazzi, en af de fornemſte og rigeſte Slægter i Republiken Firenze, der iſær er bleven bekjendt ved ſin Deltagelſe i Sammenſværgelſen mod Familien Medici 1478, ſom havde til Følge, at de fleſte Medlemmer af Huſet P. dels bleve henrettede, dels for Livstid indeſpærrede i Fængſler. Fra Familien P. udleder den polſke Familie, hvortil General Pac hørte, ſin Oprindelſe.

Peabody, George [pībøddi], nordamerikanſk Menneſkeven, f. 18 Febr. 1795 i Staten Masſachuſetts, kom tidlig i Handelslære og blev 1815 Deltager i en Manufakturhandel i Baltimore, der under hans Ledelſe ſvang ſig op til at være den førſte i Nordamerika med Forgreninger i New-York og Philadelphia. 1837 flyttede P. til London og grundlagde her ſenere en Banquierforretning, der ſatte ham i Stand til at gjøre ſit Fædrelands Pengevæſen ſtore Tjeneſter og vinde en umaadelig Formue. Den ſmukke Brug, han gjorde af ſin Rigdom, har ſkaffet ham Navnkundighed baade i England og Nordamerika. Allerede 1851 paatog P. ſig at dække Udgifterne ved Verdensudſtillingen i London for ſine Landsmænds Vedkommende, og n. A. gav han et ſtort Tilſkud til Dr. Kanes Opdagelſesrejſe efter Franklin. Siden grundlagde han et ſaakaldt „Inſtitut“ (med Læſe- og Foredragsſale og offentlig Bogſamling) i Baltimore, hvortil i alt medgik 1 Mill. Doll.; og da han 1862 trak ſig tilbage fra Forretningerne, gav han 150,000 Pd. St. til Opførelſer af Arbejderboliger i London. Efterhaanden forøgedes denne Sum til ½ Mill. Pd. St., og desuden ſkjænkede P. 2 Mill. Doll. til Arbejderboliger i New-York og Boſton, 8 Mill. Doll. til Udviklingen af Skolevæſenet i Sydſtaterne, 200,000 Doll. til nye Læreſtole og Samlinger ved Univerſiteterne i Harvard og Yale oſv. For ſin fyrſtelige Gavmildhed (han efterlod ſig kun 150,000 Doll.) modtog han ingen anden Løn end Unionscongresſens Tak og en Haandſkrivelſe fra Dronn. Victoria med hendes Miniaturbillede; Tilbud om Orden og Adelstitel afſlog han. Han døde 4 Nov. 1869 i London, og hans Lig blev paa et nordamerikanſk Krigsſkib ført tilbage til hans Fædreland; 1871 blev hans Billedſtøtte rejſt i London. Hans Fødeby South-Danvers nær ved Salem antog 1868 Navnet P.

Peak-Bjærgene [pihk], en Bjærgkjæde i Nordengland, der med Retning fra N. mod S. ſtrækker ſig fra Skotlands Grænſe gjennem York-Shire, Weſt-Riding. Den ſkilles i flere Kjæder, og dens højeſte Punkter naa ikke 2,400 F. Denne Bjærgkjæde, navnlig dens nordlige Del, kaldes ogſaa de penninſke Bjærge, og P. betegner da kun den ſydlige Del.

Péan, Jules [ãng], bekjendt franſk Chirurg, f. 1830 i Châteaudun, fra 1866 Chirurg ved forſkjellige Hoſpitaler i Paris, har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Ovariotomier. Skrifter: »Ovariotomie et splénotomie« (2den Udg. 1869), »Leçons de clinique chirurgicale« (3 Bd., 1879—83) o. fl.

Pearmain, eng. [pīhrmæhn], en Klasſe Æbler, der i Smagen have en Del af Pærernes Sødhed og Aroma og derfor høre til de fineſte Sorter, vi kjende, ſom Konge-P., Vinter-P., Guld-P. oſv. De dyrkes almindelig hos os.

Peber, Benævnelſe paa Krydderſtoffer af forſkjellige Planter. Piper nigrum, en ved Luftrødder klatrende Plante af den til de kronløſe hørende Peberfamilie med meget ſmaa Blomſter, ſamlede i Ax, og derfor ſiddende Bær, hører hjemme og dyrkes i Indien, paa Java, Sumatra o. a. St. i Troperne; naar Frugten plukkes før Modningen, tørres og pulveriſeres, leverer den ſort P.; naar Frugten plukkes moden, macereres i Vand, derpaa tørres og berøves ſit Frøgjemme ved Gnidning, giver den hvid P. Andre aſiatiſke og amerikanſke Arter have ſamme Anvendelſe. P. Cubeba, fra de ſtore Sunda-Øer, har ſtilkede Bær og anvendes i Lægevidenſkaben (ſ. Cubeber). **Betelpeberens**

(P. Betle) Blade tygges ſammen med Arekapalmens Kjærner. **Kavapeber** (P. methysticum) dyrkes paa de tropiſke Øer i det ſtille Hav; af dens Rødder tilberedes der en meget beruſende og narkotiſk Drik, der, naar den bruges meget, virker ſkadelig ligeſom Betelpeber. **Lang P.**, den halvmodne Frugtſtand af P. officinarum og P. longum fra Sunda-Øerne, Molukkerne og Philippinerne, indeholder lignende Beſtanddele ſom ſort P. og benyttes ligeſom denne ſom Krydderi. **Spanſk P.** er Frugten af Capsicum annuum, der har hjemme i Sydamerika og hører til Kartoffelfamilien. Frugtſkallen er pergamentagtig, rød eller rødliggul og ſmager meget ſkarpt; den indeholder en ſkarp Harpix, Capſicin, og flygtig Olje og benyttes ſom Lægemiddel. **Cayennepeber** faas af Capsicum fastigiatum og frutescens fra Oſtindien med meget mindre Frugter.

Peberfugl, d. ſ. ſ. Tukan.

Peberkyſten, ſ. **Guinea**.

Peberrod (Nasturtium Armoracia), af de kortſkulpede korsblomſtrede, har ſmaa, hvide Blomſter i ſammenſat Blomſterſtand og elliptiſke Skulper. Den er en anſelig, fleraarig Plante med ſtore og langſtilkede Rodblade ſamt ſmalle og ſiddende Stængelblade, der nede ved Grunden ere halvfinnede; Roden er ſtor og tapformet og indeholder en Mængde Stivelſe, Sukker og fed Olje. Den har hjemme noget ſydligere end hos os, men dyrkes almindelig hos os.

Peberſvend, oprindel. Benævn. paa de fremmede Kræmmere i Kjøbenhavn, ſom for at faa Lov til at holde Bod maatte betale til Byens Øvrighed den ogſaa i andre Lande meget brugte Afgift af et Pund Peber. Da de fremmede Handelsbetjente, ſom beſtyrede Kontorerne her, vare ugifte, er Benævnelſen P. bleven overført paa ældre ugifte Mænd, ligeſom **Pebermø** betegner en gammel Jomfru. De gamle romerſke Lovgivere paalagde P. mange Afgifter og Straffe.

Pebertræ (Daphne Mezereum), Kjælderhals, en lille Buſk af Lavrbærfamilien med citrongult Ved og roſenrøde, vellugtende Blomſter, der udfolde ſig meget tidlig om Foraaret før de lancetdannede Blade, dyrkes almindelig i Haver; dens Bark anvendes i Lægevidenſkaben.

Pebling, forældet Benævnelſe paa en Skoledreng.

Pébrine, fr. [brihn], ſ. **Silkeorm**.

Peça, ældre portugiſiſk Guldmønt, ogſaa kaldet João, lig ¼ Dobra, af Finhed 916⅔ Tuſendedele, af Værdi 32 Kr. 61 Øre.

Pecci [pătſchi], ſ. **Leo XIII**.

Pechlin, Carl Fredr., Rigsfriherre v. Löwenbach, ſvenſk Politiker, f. 1720 i Holſten, kom 6 Aar gl. til Sverige, hvor hans Fader i flere Aar var holſtenſk Miniſter, indtraadte 1733 i Militærtjeneſten, blev 1751 ſvenſk Adelsmand, udmærkede ſig i Krigen mod Preusſen og ſteg 1770 til Generalmajor. Som Medlem af Ridderhuſet gjorde han ſig mistænkt og frygtet af alle Partier ved ſin Upaalidelighed og ſin Lyſt til Intriguer; iſær gjorde han ſig forhadt af Hoffet, ſom i ham havde en af ſine farligſte Modſtandere. 1772 blev han derfor fængslet, men blev atter ſat i Frihed, efter at han havde aflagt Ed paa den nye Forfatning. Han tog n. A. Afſked fra Krigstjeneſten og levede ſiden flere Aar paa Landet, ſom det ſyntes i Stilhed, men blev med Grund mistænkt for at ophidſe Stemningen mod Regeringen, hvorfor han ogſaa var blandt dem, der arreſteredes ved Rigsdagen 1789. Han optraadte kun lidet paa Rigsdagen 1792, men ſtod i nær Berøring med Deltagerne i Sammenſværgelſen mod Guſtav III. Da han dog ſelv benægtede al Delagtighed deri, blev han dømt til indtil videre at holdes i Fængſel og døde paa Varbergs Fæſtning 29 Maj 1796.

Pecht, Auguſt Friedrich, tyſk Maler og Kunſtforfatter, f. 2 Oct. 1814 i Konſtanz, uddannede ſig ved Kunſtakademiet i München til Maler og Lithograph og har malet baade Staffelibilleder og Frescobilleder, meſt med Emner af tyſke og engelſke Digtere. Som Forfatter har han vundet et anſet Navn ved ſine Anmeldelſer af de ſtore internationale Udſtillinger 1867, 1873 og 1878 og ved „Die deutſchen Künſtler des 19ten Jahrh.“ (1877—85).

Peck, engelſk Rummaal, lig 2 Gallons ell. 9,406 danſke Potter. Som Maal for Salt eller Mel er det en Vægt paa 14 eng. Pund ell. 12,7 d. Pund.

Pecquigny [pekinji] ell. **Picquigny**, en lille By i det franſke Dep. Somme ved Floden Somme, lidt n. v. for Amiens, bekjendt af en Sammenkomſt 1475 mellem den franſke Konge Ludvig XI og den engelſke Konge Edvard IV, ſom havde ſluttet Forbund med Carl d. dumdriſtige og var landet i Frankrig. Her blev den ſaakaldte Kjøbmandsfred (»trève marchande«) ſluttet, i Følge hvilken Edvard forlod Frankrig efter at have faaet Løfte om en Aarpenge af 50,000 Livres og modtaget 75,000 Livres i Krigsomkoſtninger.

Pĕctus, lat., Bryſt. **Pectorāle** kaldes det Kors, ſom Erkebiſkopper, Biſkopper og enkelte Abbeder i den katholſke Kirke bære paa Bryſtet. **Pĕctoriloquī**, ſ. **Stemmelyd**.

Pecūlium ell. **Peculiärformue** kaldtes hos Romerne en Søns eller Slaves egen Formue, ſom Faderen eller Herren tilſtod ham og ingen Andel havde i. **Peculāt**, Underſlæb, Kasſetyveri. Begge Ord komme af lat. pecus, Kvæg, og ere ſaaledes beſlægtede med pecunia, Penge.

Pecūnia, lat., Penge (egtl. Formue, Ejendom, der beſtaar i Kvæg); **pecuniær**, ſom angaar Penge.

Pedāl (af lat. pes, Fod), det Taſtatur i Orgelet, ſom ſpilles med Fødderne. Da det ſærlig er beſtemt til at foredrage Basſtemmen i Toneſtykket, indeholder det dybtklingende og kraftige Grundſtemmer. Det ſkal være opfundet i Begynd. af det 14de Aarh. i Venezia af en Tyſker Bernhard (jvfr. **Orgel** og **Koppel**). Orgelpedalet er ogſaa undertiden føjet til Claverinſtrumenterne, i Regelen med et ſærſkilt Strængeapparat (Pedalflygel). P. kaldes end videre paa Harpen det Apparat, der ved at nedtrykkes med Foden forhøjer Stemningen (ſ. **Harpe**), ſamt paa Claverinſtrumenter de Apparater, der ved at trykkes med Foden eller Knæet modificere Tonens Charakter (ſ. **Piano**).

Pedānt, En, ſom hænger faſt ved en vis indſkrænket Form, Regel eller Synsmaade og ikke vil tilſtede nogen Aandens Frihed i at dømme og handle. **Pedäntiſk**, enſidig, ſmaalig.

Pedel [dell], Bud eller Tjener ved et Univerſitet, en lærd Skole eller en Domſtol.

Peder, Apoſtlen, P.s Fængſel, P.s Stol, ſ. **Peter.**

Pederſen, Chriſtiern, f. c. 1480, efter Sigende i Svendborg, blev efter at have gaaet i Roskilde Skole Kannik i Lund, ſtuderede derpaa flere Aar (1510—15) i Paris og blev 1522 Kansler hos Ærkebiſpen i Lund Johan Beze. Efter ſin Herres Flugt blev han tilbage for at varetage Ærkeſtolens Tarv, men var i den Grad udſat for Forfølgelſer, at han end ikke var ſikker i ſit eget Hjem. Ved Søren Norbys Indfald i Skaane 1525 ſluttede han ſig til ham, men dømtes da ogſaa fra al ſin Ejendom ſom ſkyldig i Majeſtætsforbrydelſe og forlod nu Danmark. I flere Aar opholdt han ſig hos Chriſtian II i Nederlandene, og her begyndte han at optræde blandt Proteſtantismens Forkæmpere. Da Kong Chriſtian i Sommeren 1532 var bleven ført ſom Fange til Sønderborg, fik C. P. Tilladelſe til ſom Prenter (Bogtrykker) at boſætte ſig i Malmø, hvor han under Grevens Fejde ſkal have været Secretær hos Jørgen Kock. De ſidſte 10 Aar af ſit Liv tilbragte han hos en Slægtning, der var Præſt i Helſinge i det nordlige Sjælland, og her døde han 16 Jan. 1554. Paa Grund af ſin flerſidige literære Virkſomhed, ſin Kamp for Folkets Oplysning, ſin varme Kjærlighed til Fædrelandet og Modersmaalet og ſit gode Sprog kan C. P. med Rette betragtes ſom Grundlægger af den nyere danſke Literatur. Hans Skrifter ere nærmeſt religiøſe, hiſtoriſke, medicinſke og ſproglige. I Antwerpen havde han 1529 udgivet en Overſættelſe af det nye Teſt. og 1531 af Davids Pſalmer, og ſenere havde han taget Del i den ſaakaldte Chriſtian III.s Bibel fra 1550. Af hans theologiſke Skrifter ere de mærkeligſte Bogen om Meſſen, Jærtegnspoſtillen, ſom han forfattede, medens han endnu var Katholik, „Den rette Vej til Himmeriges Rige" ſamt „Om Ægteſkab og Børn at opføde" og „Om Børn at holde til Skole og Studium", der ere frie Bearbejdelſer efter Luther. Til de hiſtoriſke Arbejder hører fremfor alt hans Udgave af Saxos „Danmarks Krønike", ſom han beſørgede trykt for førſte Gang (Paris 1514); ſelv begyndte han ogſaa at ſamle Materiale til en Danmarks Hiſtorie. End videre udgav han Folkebøgerne om Carl Magnus og Holger Danſke, hvilken ſidſte han overſatte og bearbejdede, to Lærebøger, de førſte danſke medicinſke Bøger, ſom ere trykte her i Landet, Peder Lolles Ordſprog m. m. Hans danſke Skrifter ere udgivne af C. J. Brandt og J. T. Fenger.

Pederſen, Thomas Vilhelm, danſk Tegner og Maler, f. 28 Jan. 1820 paa Carlslundegaard ved Kjøge, blev Søcadet og Lieutenant 1841; men da han fra ung af havde viſt Anlæg for Tegning, fik han 4 Aars Orlov med fuld Lønning for at uddanne ſig til Kunſtner. Han arbejdede nu dels hos Marſtrand, med hvem hans Talent viſer Slægtſkab, dels i Kunſtakademiet, hvor han ſtrax fik Plads i Modelſkolen. Om ogſaa han nu udſtillede ſom Maler, er det dog iſær ſom Tegner og Illuſtrator han har vundet et Navn, ſom navnlig hans Tegninger til H. C. Anderſens Æventyr ville bevare for Eftertiden. Svag fra Barndommen deltog han med henſygnende Helbred i Krigen 1848—50, var 1849—50 i tyſk Fangenſkab, levede endnu nogle Aar med aftagende Kræfter og døde 13 Marts 1859 i Kjøbenhavn. — Hans Søn, **Viggo Chriſtian Frederik P.**, f. 11 Marts 1854 i Kjøbenhavn, uddannede ſig til Landſkabsmaler, til Dels under Skovgaards Vejledning, vandt 1877 den Sødringſke Opmuntringspræmie og tilbragte 1882—84 med Akademiets Rejſeunderſtøttelſe i Udlandet, hvor han ſluttede ſig til den navnlig i Frankrig herſkende nye Retning i Landſkabsmaleriet. — En anden Søn, **Thorolf Fred. Paludan-Müller P.**, f. 1 Maj 1858 i Kjøbenhavn, forbinder Figurmaleriet med Sømaleriet og har udſtillet ſaa vel Portræter ſom Søſtykker. 1885 vandt han den Neuhauſenſke Præmie for et Søſtykke og ſynes nu mere afgjort at holde ſig til den ſidſte Retning.

Pedeſtrianisme, Lidenſkab for at gjøre Toure til Fods; Sport, ſom beſtaar i at tilbagelægge lange Vejlængder til Fods.

Pedro, fire Konger i Aragonien. **P. I**, 1094—1104, kæmpede mod Maurerne. — **P. II**, 1196—1213, lod ſig krone af Innocens III og tog ſit Land til Len af Paveſtolen. Han deltog i det ſtore ſejerrige Slag ved Toloſa imod Maurerne 1212, men faldt det følgende Aar imod Simon af Montfort, da han kom ſin Svoger, Raimund af Toulouſe, til Hjælp. Han var bekjendt baade ſom Kriger og ſom Digter. — **P. III**, 1276—85, var gift med Conſtance, Datter af Kong Manfred, og landede efter den ſicilianſke Veſper 1282 paa Sicilien. Han forenede ſaaledes Sicilien og Aragonien, og uagtet han blev lyſt i Ban af Paven, der gav hans Riger til Philip III af Frankrigs Søn Carl af Valois, hævdede han ſig i Beſiddelſen af begge Lande. Han maatte dog for at vinde ſine Underſaatter udſtede det ſaakaldte „ſtore Privilegium" 1283, hvorved Kongemagten i Aragonien indſkrænkedes og Underſaatternes perſonlige Rettigheder ſikredes. Lignende Friheder maatte han give Catalonien. — **P. IV**, 1336—87, ophævede 1348 det ſaakaldte „Unionsprivilegium", ſom gav Stormændene Ret til at føre Vaaben mod Kongen. Han førte Krig med Pedro d. gruſomme af Caſtilien.

Pedro d. gruſomme, Konge i Caſtilien og Leon 1350—69, Søn af Kong Alfons XI og den portugiſiſke Prinſeſſe Marie, f. 1334, kom ved at tilſidesætte ſin Ægtefælle Blanca af Bourbon for ſin Maitreſſe Marie Padilla og ved ſine vilkaarlige Handlinger i Strid med Stormændene, i Spidſen for hvilke ſtod hans Halvbroder Henrik af Traſtamare, ſom fandt Underſtøttelſe hos den franſke Konge Carl V og Kongerne af Aragonien og Navarra, medens P. fik Hjælp af den engelſke Prins Edvard („den ſorte Prins"). Det var i denne Krig at Bertrand du Guesclin førte ſtore Skarer af Lejetropper og Æventyrere til Caſtilien, forjog P. og ſatte Henrik af Traſtamare paa Tronen. Paa Tilbagevejen blev han ſlagen af den ſorte Prins ved Navarete 1367, ſom tog du Guesclin til Fange, men ſnart atter løslod ham. P. raſede nu mod ſine Modſtandere, men blev overvunden i et Slag ved Montiel i Provinſen La Mancha og tagen til Fange paa Flugten. Da han i du Guesclins Lejer fik Øje paa Henrik, ſtyrtede han løs paa ham, men blev her fældet ved ſin Broders egen Haand.

Pedro I d. gruſomme, Konge i Portugal 1357—67, Søn af Alfons IV. Han laa i Strid med ſin Fader, der lod hans Huſtru, Ines de Caſtro, dræbe. Skjønt han lovede at tilgive dem, der havde taget Del i hendes Mord, var han dog næppe bleven Konge, før han i ſit eget Paaſyn lod Hjærtet rive ud af Bryſtet paa hendes Mordere, hvorpaa han lod Ines's Lig begrave med kongelige Hædersbevisninger. Han fik Tilnavnet den gruſomme paa Grund af ſin Strænghed ſaa vel imod Morderne ſom imod Adel og Gejſtlighed. Han levede ſamtidig med Pedro d. gruſomme i Caſtilien.

Pedro V, Konge i Portugal 1853—61, Søn af Dronn. Marie II og Datterſøn af P. I (IV), ſ. 16 Sept. 1837, arvede 1853 Tronen, men ſtod indtil 1855 under ſin Fader, Ferdinand af Sachſen-Koburgs Formynderſkab. Han viſte ſtort perſonligt Mod under en Epidemi af gul Feber i Lisſabon i Sept. 1857, ægtede 1858 Stephanie, Datter af Fyrſt Carl af Hohenzollern, men blev n. A. Enkemand og døde af en ſmitſom Feber 11 Nov. 1861.

Pedro I, Kejſer i Braſilien 1822—31, Søn af Kong Johan VI af Portugal, ſ. 12 Oct. 1798, fulgte 1807 med ſine Forældre til Braſilien og ægtede 1817 Ærkehertuginde Leopoldine, Datter af Kejſer Frants I af Øſterrig (d. 1826). 1821 blev P. Regent i Braſilien under Faderens Fraværelſe i Portugal, men ſluttede ſig n. A. til Folkets Uafhængighedsſtræben, kundgjorde i Aug. dets Løsrivelſe fra Moderlandet og en fri Forfatning og lod ſig i Oct. udraabe til Kejſer. Da P. 1826 arvede Portugals Trone (P. IV), fraſagde han ſig den til bedſte for ſin Datter Marie II, og 7 Apr. 1831 opgav han ogſaa Braſiliens Krone til Sønnen P. II, da han var træt af Partiernes Modſtand og ikke kunde finde ſig i den indſkrænkede Magt. Han vendte nu tilbage til Europa og kæmpede ſom Hertug af Braganza for Datterens Ret, førte hende i Sept. 1833 ind i Lisſabon og tvang i Maj n. A. ſin Broder Dom Miguel til at forlade Portugal. D. 24 Sept. 1834. Foruden Børnene Marie og P. II havde P. to Døtre, Jannaria, ſ. 1822, gift 1844 med den neapolit. Prins Ludvig, Greve af Aquila, og Francisca, ſ. 1824, gift 1843 med Prinſen af Joinville, ſamt af ſit andet Ægteſkab (1829) med Amalie af Leuchtenberg (ſ. 1812, d. 1878) en Datter Marie Amalie, ſ. 1831, d. 1853.

Pedro II, Kejſer i Braſilien ſiden 1831, Søn af Pedro I, ſ. 2 Dec. 1825, blev 1831 Kejſer, men ſtod under Regentſkab, indtil han 1840 erklæredes myndig og 24 Juli ſelv overtog Statsſtyrelſen. I Begyndelſen af ſin Regering maatte P. kæmpe mod flere Opſtande, men han har altid ſtyret med ſtræng Agtelſe for Forfatningen og har arbejdet for Undervisningens Fremme og Slaveriets Afſkaffelſe (gjennemført 1888). Ogſaa har han med Held dyrket Videnſkaberne, iſær Geographien, og gjentagne Gange gjort lange Udenlandsrejſer i Nordamerika og Europa. P. ægtede 1843 Prinſesſe Thereſe (ſ. 1822), Datter af Kong Frants I af begge Sicilierne, og har med hende to Døtre, Kronarvingen Iſabella, ſ. 1846, gift 1864 med Grev Ludvig af Eu, Hertugen af Nemours's Søn, og Leopoldine, ſ. 1847, d. 1871, gift 1864 med Auguſt af Sachſen-Koburg-Kohary.

Pedro, São, ell. **Rio Grande**, Stad i den braſilianſke Prov. Rio Grande do Sul, paa Sydſiden af Udløbet fra Lagunen dos Patos, er Provinſens vigtigſte Havn og driver livlig Handel med Læder og Kjød. Sammen med den lige over for liggende Forſtad har den 20,000 J.

Peebles [pihbels], Shire i det ſydlige Skotland, omgivet af Shir. Edinburgh, Selkirk, Dumfries og Lanark. 17 □ M. med 14,000 J. Landet er bjærgfuldt og hører til Sydſkotlands højeſte Egne; dens vigtigſte Flod er Tweed. Bjærgſkraaningerne indeholde gode Faaregræsgange. De vigtigſte Mineralprodukter ere Kul, Kalk og forſkjellige Stenarter. Hovedſtaden P. ligger ved Tweed, 4 M. ſ. for Edinburgh, og har 3,000 J.

Peel, Sir Robert [pihl], engelſk Statsmand, ſ. 5 Febr. 1788 i Tamworth i Stafford-Shire, Sønneſøn af en Katuntrykker **Will. P.**, der 1767 anlagde et Bomuldsſpinderi i Blackburn, og Søn af **Robert P.** (ſ. 1750, d. 1830), ſom ved at udvide Faderens Forretning vandt en ſtor Formue og blev Baronet. P. blev ypperlig uddannet i Harrow Skole og ved Oxford Univerſitet, valgtes 1809 til Underhuſet ſom Tory og blev 1811 Underſtatsſecretær for Kolonierne og 1812—18 Overſecretær for Irland, hvor han med Strænghed hævdede Ordenen og det engelſke Elements Overvægt, bl. a. ved Oprettelſen af et nyt Politi, men tillige fremmede Skoleväſenet. 1819 gjennemførte P., ſkjønt uden for Regeringen, Forpligtelſe for Banken til at yde rede Betaling i Modſætning til det af Pitt 1797 indførte Creditſyſtem. 1822—27 var P. Indenrigsminiſter og begyndte Reviſionen af Straffelovene ved Ophævelſe af forældede Beſtemmelſer i Mængde; efter Cannings Død blev P. 1828—30 paa ny Indenrigsminiſter og tillige Leder i Underhuſet. Han gjorde nu det førſte Brud med ſit Partis Grundſætninger, idet han gjennemførte Disſenternes og Katholikernes Ligeſtilling, ſom han ſelv tidligere ſtærkt havde bekæmpet; men paa den anden Side viſte han ogſaa ſin ſtrænge Hævdelſe af Ordenen ved at opløſe den katholſke Aſſociation i Irland, ſom O'Connell ledede. End videre fik P. 1829 oprettet det nye Politi (Conſtabler) i London og Brugen af Dødsſtraf ſtærkt indſkrænket. Skjønt hans Frafald havde ſtilt ham ved det Sæde i Underhuſet, ſom han ſiden 1827 havde haft for Oxford Univerſitet, og han maatte nøjes med en mindre Flække, var han dog Toryernes Fører 1831—32 imod Valgreformen, hvilken han betegnede ſom krænkende de helligſte Interesſer og truende for Englands fremtidige Udvikling og det gode Sammenhold mellem Statsmagterne. Men da den var vedtagen, fik han Partiet omdannet til

„de conſervative", der kun vilde modſætte ſig politiſke, men fremme praktiſke Reformer, og arbejdede det ſaaledes op, at han i Vinteren 1834—35 en kort Tid kunde overtage Dannelſen af et nyt Miniſterium. Derom fik han 1840 paa ny Tilbud, men krævede da Fjærnelſen af Dronningens Hofdamer, hvilket afſloges. Derimod udnævntes han uden Vægring i Sept. 1841, efter at hans Parti ved de almindelige Valg havde vundet en fuldſtændig Sejer, og gjennemførte nu en Række ſtore økonomiſke Reformer: en ny Scala for Korntolden, indgribende Omdannelſe af Toldtarifen i Frihandels Retning (1842 og 1845), Indkomſtſkat til Dækning af Statskaſſens Tab, en Ordning af Banken (afſluttende hans Værk fra 1819) m. m. Ogſaa ſøgte P. at dæmpe Misnøjen i Irland ved at give Statstilſkud til det katholſke Collegium i Maynooth og ved at oprette tre Collegier uden kirkeligt Præg. Endelig foreſlog han 1846, under Trykket af Hungersnøden i Irland og overbeviſt af den ſtigende Agitation imod Kornlovene, disſes fuldſtændige Afſkaffelſe; han gjennemførte dette vigtige Fremſkridt ved Modpartiets Hjælp, men ſprængte ved ſit „ſtore Forræderi" ſit eget Parti, idet Flertallet tog Lord Stanley, Bentinck og Disraeli til Førere. Ved deres Forbund med de liberale blev P. ſtyrtet 29 Juni ſ. A. og indtog for Fremtiden en Mellemſtilling, idet han underſtøttede det nye liberale Miniſterium til Fortſættelſe af Frihandels-Beſtræbelſerne og til vigtige Ændringer i de irſke Landejendomsforhold. 29 Juni 1850 (4 Aarsdagen efter ſin Afgang ſom Miniſter) blev han paa en Ridetour kaſtet af Heſten og døde 3 Dage efter. Hans Død regnedes for et ſtort Tab af hele Folket, og en Række Mindesmærker rejſtes for ham iſær i de ſtore Byer; men i ſin ſidſte Villje havde han forbudt, at hans Lig biſattes i Weſtminſterabbediet, og at hans Huſtru og Slægt maatte ophøjes til Peersværdighed. Ikke glimrende Snille, men en klar Forſtand, umaadelig Arbejdskraft og ſtor praktiſk Indſigt, forbunden med udpræget Retſind og Selvſtændighed, betegner P. ſom Statsmand. Hans Taler udgaves 1853 i 4 Bd., hans »Memoirs« 1856—57 i 2 Bd. — Af hans Sønner var Sir **Robert P.**, f. 1822, Legationsſecretær i Spanien 1844—46 og derefter i Schweiz indtil 1850. Han valgtes 1850 til Underhuſet indtil 1880, blev 1855 Admiralitetslord og ledſagede 1856 Jarl Granville til Kejſerkroningen i Moſkva, men fjærnedes 1857 fra ſit Embede paa Grund af voldſomme Udtalelſer mod Rusland. Han hævnede ſig ved heftige Angreb paa Lord Palmerſton, men blev alligevel 1861—65 Overſecretær for Irland. Siden nærmede P. ſig det conſervative Parti, var 1884—86 paa ny Medlem af Underhuſet og ſluttede ſig derefter til Home-rule-Beſtræbelſerne. — **Frederik P.**, f. 1823, var 1848—65 med en kort Afbrydelſe Medlem af Underhuſet, 1853—57 Underſtatsſecretær og 1860—66 Skatkammerſecretær, men ſtod ſiden uden for det politiſke Liv. — **Arthur Wellesley P.**, f. 1829, valgtes 1865 til Underhuſet og var 1868—74, ſamt paa ny 1880 Underſtatsſecretær i forſkjellige Miniſterier; han har ſiden 1884 været Underhuſets Formand. — Den ældre Rob. P.s Broder, **Jonathan P.**, f. 1799, var 1826—68 Medlem af Underhuſet, afgjort conſervativ, blev 1827 Oberſtlieutenant og var 1841—46 Generalinſpecteur for Artilleriet. Han nød ſtor Anſeelſe for ſit nøje Kjendſkab til de militære Forhold, blev 1854 Generalmajor og tog 1855 Del i Underſøgelſerne om Hærens Forhold, var 1858—59 og paa ny 1866—67 Krigsminiſter, men tog Afſked af Uvilje med Disraelis Udkaſt til en Valgreform og trak ſig 1868 tilbage til Privatlivet. D. 1879.

Peele, George [pihl], engelſk Digter, f. c. 1552 i Devon-Shire, tog 1579 Magiſtergraden i Oxford, men levede ſom ſine Samtidige Marlowe og Greene et vildt Liv i London, hvor han arbejdede for Theatret. Han ejer ſin Tids phantaſtiſke og extravagante Kraft, men har ved Siden deraf noget af Greenes naturlige og ſympathetiſke Ynde. »The Cronicle of King Edward I«, »The old Wives' Tale« og »The Battle of Alcazar« høre til hans meſt bekjendte Stykker. D. c. 1598.

Peeliter [pihliter], Partinavn for de engelſke Politikere, ſom nærmeſt vare uddannede under Rob. Peel, og ſom fulgte hans Ledelſe efter hans Afgang fra Regeringen 1846. Til P. hørte Jarl Aberdeen, Hertugen af Newcaſtle, Cardwell, Gladſtone og Sidney Herbert, der for ſtørſte Delen ſiden ſluttede ſig til det liberale Parti.

Peene, Kyſtflod i Nordtyſkland, udſpringer i Mecklenburg-Schwerin, løber ind i Pommern, hvor den forener ſig med en Arm af Oder, og falder ved Peenemünde i Øſterſøen.

Peer, eng. [pihr], d. ſ. ſ. det franſke Pair (ſ. d. A.). **Peerage** [pīhrædſch], Peersværdigheden; Peersadelen.

Pēgaſos, lat. **Pegaſus**, en bevinget Heſt, der opſtod af Meduſas Blod, da denne blev dræbt af Perſeus. Paa den red Bellerophontes i Kampen mod Chimæra. Hos nyere Digtere fremtræder den i Forbindelſe med Muſerne; ved dens Hovſlag var Muſekilden Hippokrene paa Helikon fremſprudlet. **Pegaſus** ell. den ſtore Heſt, et Stjærnebillede paa den nordlige Himmel, kjendeligt ved 4 Stjærner af 2den Størrelſe, ſom danne et ſtort Kvadrat, men af hvilke dog den ene hører til Andromeda. De 3 andre kaldes Markab, Scheath og Algenib (α, β, γ Pegasi); Markab culminerer ved Midnat 5 Sept. S. ogſaa **Havdrage**.

Pegmatit, en ſtorkornet Granit, der iſær optræder gangformig i Gnejs. Mange Feldſpatbrud ere anlagte derpaa i det ſydlige Norge og i Stockholms Skjærgaard.

Pegu, tidligere en Del af Riget Barma i Bagindien, blev 1853 en engelſk Provins under Generalgouverneuren i Calcutta og hører nu tillige med det øvrige Barma under England. Landet ligger mellem 15° 49′ og 19° 27′ n. Br. og indtager et Areal af omtrent 1,630 □ M. med 1,200,000 J. Det ſkilles mod V. fra Arakan ved Bjergkjæden Yoma, men er for øvrigt en flad Slette, der fra N. til S. gjennemſkæres af den mægtige Flod Iravadi, ſom ved ſit Udløb i Martaban-Bugten danner et ſtort Delta, der mod Ø. er forbundet med Floden Sittangs Delta. Floden Saluen danner Øſtgrænſen. De vigtigſte Naturprodukter ere Bomuld, Ris og Teaktræ. Hovedſtad Rangun.

Pehlevi, **Pahlavi**, et middelalderligt perſiſk Skriftſprog, der navnlig brugtes i de ældſte Fortolkninger af Zendaveſta. Det er en ejendommelig Blanding af ſemitiſk (øſtaramæiſk) og iraniſk Sprogſtof. Medens de grammatiſke Endelſer ere væſentlig iraniſke, er den ſtørſte Del af Ordforraadet tydelig ſemitiſk, men ſynes paa den anden Side ved Oplæsningen at være bleven erſtattet med de tilſvarende iraniſke Ord. En lidt anden, mere ſemitiſk Form af P. var Regeringsſprog under Sasſaniderne. Navnet P. ſynes opr. at betyde Parthiſk, Sproget i Provinſen Pahlav, d. e. oldperſ. Parthava, men den nærmere hiſtoriſke Udvikling er ganſke dunkel.

Peignoir, fr. [pænjoāhr], Pudderkaabe; Badekaabe.

Peiho (den hvide Flod), Flod i China, udſpringer u. v. for Peking i Nærheden af den ſtore Mur, løber med ſydøſtlig Retning ø. om Peking og fortſætter ſit Løb mod S. S. Ø., indtil den ved Tientſin forener ſig med de langt betydeligere Floder Whenho, Janho og Beiho. Efter Foreningen beholder Floden Navnet P. og flyder mod Ø. til Petſchili-Bugten. I dens Munding er en Barre, der ved Lavvande kun har 2—3 F. Vand, men da Tidevandene forøge Dybden med 5—6 F., bliver denne ſtor nok for de fladbundede chineſiſke Fartøjer, der i overordentlig ſtort Antal beſejle den. Dens Udløb forſvares af de med nyt Skyts forſynede Taku Forter.

„**Peintre-graveur**‟ [pængtr gravør] kaldes med et franſk Ord den Kunſtner, ſom udfører et Kobberſtik, hvori baade Compoſitionen og Stikket ſkyldes hans Haand. Som ofteſt ere ſaadanne Værker „Raderinger“ (ſ. d. A.). En Fortegnelſe over ſaadanne Kunſtneres Stik kaldes tit ogſaa P.-g. Den ældſte, for ſin Tid fortrinlige Samling af Fortegnelſer over Radereres Blade er Bartſchs P.-g. i 21 Bd. (1803—21). Senere har Andreſen udgivet en tyſk og Robert-Dumesnil en franſk P.-g.

Peipus, en betydelig Indſø i Rusland mellem Gouv. Lifland, Eſtland, St. Petersborg og Pſkov, 20 M. lang og indtil 6 M. bred, dyb og fiſkerig med lave, ſkovkranſede Bredder. Dens ſydlige Del kaldes ogſaa Pſkov-Søen.

Pejle kaldes i Sømandsſproget ved Hjælp af Compasſet at finde den Retning, i hvilken man har en Gjenſtand, for derved at beſtemme Skibets Plads, eller i hvilken Retning man har Solen, for derved at beſtemme Compasſets Misvisning. Pejles to Punkter, kaldes det **Krydspejling**, og Skibets Plads findes da i Kortet ved disſe to Linjers Skæringspunkt. Skibets Plads kan ogſaa beſtemmes ved at p. en Gjenſtand, derpaa ſejle en vis Cours og Bejlængde ud og da atter p. den ſamme Gjenſtand. P. er ogſaa at beſtemme Vandets Dybde ved Lod og Lodline paa et beſtemt Sted af Søen, eller at underſøge Højden af Vandet inde i Skibet ved Pumperne; dette ſker ved Hjælp af en Jærnſtang (**Pejlſtok**), inddelt i Tommer, hvortil en lang, tynd Line er befæſtet. **Pejlſkive**, et i den nyere Tid indført Inſtrument, beſtaaende af en Mesſingplade inddelt i 360 Grader, ved hvilken man pejler eller rettere finder den Vinkel, ſom en Linje til Gjenſtanden danner med Skibets Diametralplan. **Pejlcompasſet** et et Compas, ſom ſærlig er indrettet til dette Brug, og til den Ende er det forſynet med et Par diametralt modſatte Opſtandere af Mesſing til at ſigte igjennem. Compasroſen er i dette almindelig inddelt i Grader.

Pekāri, d. ſ. ſ. Moſkusſvin.

Peking, det chineſiſke Riges Hovedſtad, Kejſerens Reſidens og Sædet for de højeſte Statsmyndigheder, ligger under 40° n. Br. og 134° 15′ ø. L. Den egentlige Stad har 6 M. i Omfang og er omgiven af en høj Mur. Uden om den egentlige Stad ligge 12 Forſtæder. Tidligere anſloges P.s Befolkning til over 2 Mill.; men dette er uden Tvivl meget for højt, og den overſtiger næppe ¼ Mill. Den egentlige Stad deles i den nordlige Tron- ell. Tatarſtad og den ſydlige Chineſerſtad, der adſkilles ved en høj Mur med 3 Porte. Gaderne ere, navnlig. i Tatarſtaden, lige og meget brede, uden Brolægning, men dog faſte; Huſene ere ensformige, opførte af Teglſten eller Træ, forſynede med Gallerier og med et paa Søjler hvilende, foran opadbøjet Tag, med rummelige Gaarde og ofte ſtore Haver. De offentlige Bygninger og de fornemmes Huſe ere tækkede med grønt glasſerede Tagſten og ſædvanlig opførte paa en Forhøjning. Templerne og de kejſerlige Bygninger have gule Tagſten. Midt i Tatarſtaden er en med Mure og en vaad Grav omgiven Firkant af ¼ M. i Omkreds, med 4 Porte, hvortil Adgangen finder Sted ad 4 Vindebroer. Dette er Kejſerpaladſet, der tillige omfatter flere Templer og Haver, ſtore Magaſiner og de øverſte Myndigheders Localer. Desuden findes i Tatarſtaden en ſtor Mængde offentlige Bygninger, blandt hvilke de mærkeligſte ere den ſtore Examensbygning, hvor Prøven over tilkommende Embedsmænd foretages, og ſom ſkal indeholde 10,000 Værelſer, det 1279 opførte aſtronomiſke Obſervatorium, Univerſitetet, Mønten o. fl. I den chineſiſke Stad, der er 2 M. i Omkreds og ved en ſtor Gade ſkilles i en øſtlig og en veſtlig Halvdel, have Handel og Induſtri deres Hovedſæde, og her findes mange Fabriker for Luxusartikler, talrige prægtige Butiker for Juvelarbejde, Pels- og Silkevarer, Malerier, Bøger oſv. De fleſte europæiſke Stater ſamt de nordamerikanſke Friſtater og Japan have her Geſandtſkaber. — P. var allerede flere Hundrede Aar f. Chr. en vigtig Stad og blev 1403 Chinas Hovedſtad. Den blev 13 Oct. 1860 uden Kamp indtaget af en franſk-engelſk Hær paa 15,000 Md., ſom derefter plyndrede og brændte Sommerpaladſet. 1887 har Kejſeren givet Tilladelſe til Anlæggelſe af en Jærnbane til Canton.

Pektinſtoffer (af gr. πηκτίς, Gelée) kaldes nogle organiſke Forbindelſer, ſom findes i Frugter og enkelte Rødder (Roer, Gulerødder). I de umodne Frugter findes et, for øvrigt ikke nøjere bekjendt Stof, Pektoſe, ſom under Modningen eller ved Kogning med ſvage Syrer (ogſaa Citronſyre, Æbleſyre, der ſaa hyppig forekomme i Frugterne) gaar over til **Pektin**. En Del af dette forbliver i opløſt Tilſtand i

Saften og giver denne den ejendommelige Fyldighed, ſom til Dels dækker den ſure Smag i Frugtſafterne; en anden Del omdannes under Indvirkning af et i Frugterne indeholdt Gjæringsſtof, **Pektāſe**, til **Pektoſinſyre**, ſom ſtivner ved Afkøling og danner Frugtgeléen. Men lader man den friſke Frugtſaft henſtaa nogle Dage, førend den behandles, gaar Gjæringen videre, og Pektinet omdannes til **Metapektinſyre**, ſom er opløſelig i Vand og ikke ſtivner geléeagtig ved Afkøling. Denne ſidſte Fremgangsmaade anvendes derfor, naar man ønſker en klar Frugtſaft; den førſte, naar man ønſker en Frugtgelée. P.s Chemi indeholder mange Uklarheder; efter den nyeſte Tids Underſøgelſer ſynes de at ſtaa i et nært Forhold til Kulhydraterne, og flere af de tidligere P. have viſt ſig identiſke med Gummiarter.

Pelāgiſk (af gr. *πέλαγος*, Hav), ſom angaar Havet; ſ. **Oceaniſk**.

Pelāgius, en lærd britiſk Lægmand og ſtræng Aſket, følte ſig fraſtødt af Auguſtins Lære om Synd og Naade, fordi han frygtede, at den ſkulde forføre de letſindige til at ſtole ſaaledes paa Naaden, at de opgav Kampen mod Synden. Han begyndte derfor 409 i Rom at udvikle ſine Anſkuelſer, **Pelagianismen**: „Der gives *ingen Arveſynd*; Adams Syndefald har ikke ſkadet hans Efterkommere uden derved, at han har givet dem et ſlet Exempel; vi fødes alle ligeſom Adam baade uden Dyd og uden Synd, men med Evnen til begge Dele; det kommer an paa Menneſkets eget frie Valg, hvad han bliver til; der kan gives aldeles ſyndfri Menneſker, og der har utvivlſomt levet ſaadanne. Døden er ikke Syndens Straf; Adam var ſkabt dødelig, og der er overhovedet ved hans Fald ikke ſkabt nogen Forandring med Menneſkenaturen“. Til dette Syndsbegreb ſvarer hans Begreb om Naaden: „Alt, hvad et Menneſke *ſkal*, det *kan* han ogſaa, fordi han er et frit Væſen; vi ſkulle være dydige, altſaa kunne vi ogſaa være det, og *Naaden er altſaa egentlig overflødig*; men den har den Betydning at lette os det Arbejde, ſom vi ogſaa nok uden dens Hjælp kunde udføre, men langſommere og vanſkeligere. Den i Chriſtus aabenbarede Naade beſtaar deri, at Chriſtus ved ſin Lære har gjort det lettere for os at erkjende, hvad der er Guds Vilje og Vejen til den evige Salighed, og at han ved ſit ſyndfri Liv har givet os et godt Exempel, et Modbillede til Adams ſlette Exempel. Vejen er viſt os; men det er os ſelv, der ſkulle vandre ad Vejen; Gud har givet os Evnen dertil, da han ſkabte os; det kommer kun an paa, om vi ſelv have Viljen. Det er ved vore Gjerninger, ikke ved Troen paa Guds Naade, at vi retfærdiggjøres.“ I disſe Grundſætninger har P. udtalt det, ſom til alle Tider har udgjort Rationalismens og den moralſke Indeterminismes Grundmodſætning til Chriſtendommen; navnlig ere disſe Anſkuelſer fremtraadte hos Socinianerne og det 18de Aarh.s Rationaliſter, ſærlig Kant og hans Diſciple, ligeſom de ogſaa i vore Dage idelig komme frem hos vor Tids Rationaliſter. P. ſelv var imidlertid ikke conſequent i ſin Rationaliſme, men lempede ſig efter Kirkelæren i mange vigtige Spørgsmaal: Treenigheden, Chriſti Guddom, Mirakler, Aabenbaring, Daab oſv.; men denne Tillempning var af altfor udvortes Art til at kunne ſkjule den dybe Væſensmodſætning imellem ham og Chriſtendommen, og derfor blev hans Lære efter 22 Aars Strid, den **pelagianſke Strid**, fordømt paa den 3dje almindelige Kirkeforſamling i Epheſos. P. var død i Palæſtina 420. Jvfr. **Semipelagianere**.

Pelāgius, Navn paa to romerſke Paver. **P.** I, Pave 555—60, valgt ved græſk Indflydelſe, anerkjendte det i Veſterlandene forkaſtede 5te Concilium i Conſtantinopel og lempede ſig i det hele ſaa meget efter det byzantinſke Hofs Trosedicter, at Nordafrika, Norditalien og Illyrien ſagde ſig løs fra Paveſtolen og en Synode i Aquileia 556 excommunicerede Paven. — **P.** II, Pave 578—90, nedlagde Proteſt imod Titlen „økumeniſk Patriarch“, ſom Patriarchen i Conſtantinopel, Johannes Jejunator, havde tiltaget ſig.

Pelargōnium, en til Storkenæbfamilien hørende Slægt af Urter og Smaabuſke, der have ſmukke, anſelige, røde, violette eller hvide Blomſter i hjørneſtillede Skjærme; det 5delte Bæger har bagtil en hul, forlænget Spore, ſom er ſammenvoxet med Blomſterſtilken, hvorved Arterne let ſkjelnes fra den nærſtaaende Slægt Geranium, ſom de ligne i Habitus. De fleſte Arter af denne talrige Slægt have deres Hjem paa Cap, færre i Nyholland; derfra ere de for længſt indførte i Europa, hvor deres Dyrkning navnlig var i Mode i Begyndelſen af dette Aarh., og ſkjønt den ſenere aftog noget, høre Pelargonierne dog endnu til de meſt udbredte og yndede Stueplanter, hvoraf Gartnerne have frembragt en talløs Skare Varieteter. De vellugtende Blade af de ſom „Roſengeranier“ (P. roseum) bekjendte Arter afgive ved Deſtillation en ætheriſk Olje, der har nogen Lighed med Roſenolje og benyttes til at forfalſke denne med, hvorfor Planten dyrkes i Frankrig og Tyrkiet.

Pelāsger, Grækenlands ældſte Indbyggere, af indoeuropæiſk Æt. De havde opnaaet en vis Culturgrad, drev Agerdyrkning og Kvægavl, anlagde Stæder med faſte Borge, opbyggede kyklopiſke Mure ved Argos, Mykenæ o. a. St. og vare ikke ubekjendte med Skibsfarten.

Pelāyo, rettere **Pelāgius**, en veſtgotiſk Prins, ſom efter Slaget ved Xeres de la Frontera 711 flygtede til Aſturiens Bjærgegne og der lagde Grunden til et chriſtent Rige (ſ. **Spanien**).

Pêle-mêle, fr. [pæhl mæhl], hulter til bulter; Miſkmaſk.

Pélerine, fr., ſtor, nedſlaaet Kvindekrave, et lille Overkaſt.

Pēleus, Søn af Æakos og Broder til Telamon, maatte tillige med ſin Broder flygte fra ſin Hjemſtavn Ægina, fordi de havde dræbt deres Halvbroder Phokos. P. ægtede Kong Eurytions Datter Antigone i Phthia i Thesſalien og blev derved Konge over en Del af Landet. Da han paa den kalydoniſke Jagt ved et Vaadeſkud havde dræbt ſin Svigerfader, drog han til Kong Akaſtos i Jolkos (i Thesſalien). Dennes Huſtru Aſtydamia forelſkede ſig i P., og da hun ikke kunde vinde hans Kjærlighed, bagvaſkede hun ham for ſin Mand, der derfor en Gang, medens P. havde lagt ſig til at ſove paa Jagten, berøvede ham hans Sværd og derved udſatte ham værgeløs for Kentaurernes Angreb; men han blev reddet af ſin Morfader Chiron. Senere ægtede han paa Pelion Nereiden Thetis, der fødte ham Sønnen Achilleus.

Pelew-Øer [pĕllju], ſ. **Palau-Øer.**

Pelham [pĕllæm], engelſk Slægt, ſ. **Newcaſtle.**

Pĕlias, Søn af Poſeidon og Tyro, Broder til Neleus og Herſker over Jolkos, udſendte Jaſon, der gjorde Fordring paa Tronen, for at hente det gyldne Skind, i det Haab, at han ikke vilde vende tilbage. Men da Jaſon var kommen tilbage med Medea, blev P. af ſine egne Døtre kaſtet i en Kjedel med kogende Vand, da Medea havde indbildt dem, at de paa denne Maade kunde forynge deres Fader.

Peligner (Peligni), i Oldtiden et lille tappert Folkeſlag af den ſabelliſke Stamme, hvis Hovedſtad var Corfinium.

Pelikān (Pelecanus), Slægt af de ſaakaldte aarefodede Svømmefugle, ſom foruden ved de lavbenede Aarefødder udmærker ſig ved at beſidde et Næb af anſelig Længde og med en mere eller mindre udviklet Krog i Spidſen, en mere eller mindre udvidelig, nøgen Strubehud, ſamt derved, at Næſebor og Tunge næſten mangle, at Halen er en ſtiv Støttehale og at Armen har en betydelig Længde, hvorfor Vingen altid hos disſe Fugle er temmelig lang, ſelv om Svingfjerene ikke ere det. Det er Fugle af anſelig Størrelſe, der ikke gaa godt, leve ſelſkabelig, nære ſig af Fiſke og made deres Unger, der blive i Reden, indtil de ere flyvefærdige. Herhen høre de egentlige P., Skarverne, Anhingaerne, Sulerne og Fregatfuglen. De egentlige P. ere ſtore, hvide eller lyſerøde Fugle med ſorte Svingfjer, hvis Overnæb er meget ſtort, langt, bredt og fladt, og hvis for øvrigt adſkilte Underkjævegrene ere forbundne ved en ſtor, udvidelig, nøgen Hudpoſe, hvorved Næbet afgiver et fortrinligt Fiſkeredſkab. Hale og Vinger ere forholdsvis korte, Knoglerne i ſtor Udſtrækning luftfyldte (pneumatiſke), Flugten høj og ſejlende. P. tilhøre det varmere Jordbælte (dog ikke Amerika); i Sydeuropa ruge et Par Arter ved Søer og Floder, navnlig ved Donau og dens Bifloder, hvilke dog om Vinteren trække mod Syd og Øſt til Afrika og Aſien. Af og til forvilder en P. ſig ogſaa langt mod Nord, ſelv til Danmark og Sverige. P.s Rede er dannet af Græs og ligger paa Jorden; dens Skrig ligner Æſlets. Til Fablerne hører naturligvis det Sagn, at P. ſkulde rive ſit Bryſt til Blods for at opføde ſine Unger med ſit Blod. Ungerne ere graa og faa førſt efter flere Aars Forløb de gamles Fjerdragt. — P. er ogſaa Navnet paa et nu forældet Inſtrument til at trække Tænder ud med.

Pelikānfod (Aporrhais pespelecani), Slægt af de ſkalbærende Gjælleſnegles Afdeling, hvor Skallen udmærker ſig ved en ejendommelig Udbredning af den ene (ydre) Skalrand, ſom har nogen Lighed med en Svømmefugls Fod; almindelig i de nordiſke Have.

Pĕlion, et højt, ſkovrigt Bjerg i Thesſalien ved Øſtkyſten af Magneſia, i Oldtiden bekjendt for ſin Rigdom paa helbredende Urter og ved et Tempel for Zeus. Efter den mythiſke Beretning ſtablede Titanerne i deres Kamp mod Guderne Olympos, Osſa og P. oven paa hinanden for derved at bane ſig Vej til Gudernes Boliger.

Pélisſier, Aim. Jean Jacq. [ſiē], Hertug af Malakov, franſk Marſchal, f. 6 Nov. 1794, blev 1815 Artillerilieutenant og fulgte 1823 med paa Toget til Spanien, 1828 til Morea og 1830 til Algier. 1839 vendte han ſom Oberſt tilbage til Algérien, hvor han 1842 blev Souschef for Staben og 1844 deltog i Slaget ved Isly. 1845 lod han 500 Kabyler, der havde indeſluttet ſig i en Bjerghule i Dahra og nægtede at overgive ſig, kvæle derinde ved at tænde et Baal foran Indgangen og blev derfor ſtærkt angrebet i Bladene, men roſt af Marſchal Bugeaud og kort efter forfremmet til Brigadegeneral. 1850 blev P. Diviſionsgeneral, fik Commandoen i Oran og undertrykkede i Dec. 1852 ved et hurtigt Angreb Oprøret i Leghuat. I Jan. 1855 ſendtes han til Krim, overtog i Maj Commandoen i Stedet for Canrobert og indtog i Sept. Sevaſtopol, hvorefter han blev Marſchal og 1857 Hertug af Malakov med en aarlig Dotation af 100,000 Frc.s. 1858 blev han Afſending i London ſamt Medlem af Gehejmeraadet og gift med en rig ſpanſk Dame, der var en Slægtning af Kejſerinde Eugénie; han hjemkaldtes i Foraaret 1859 for at anføre Tropperne i Frankrig og blev 1860 Generalgouverneur i Algérien, hvor han døde 22 Maj 1864.

Pell, John, f. 1610 i Susſex, d. 1685 i London, førte et meget æventyrligt Liv og var til forſkjellige Tider Profesſor i Mathematik i Amſterdam, Cromwells Agent i Schweiz og Præſt, men døde i Fattigdom. Han har ſkrevet en Del Afhandlinger af mathematiſk og aſtronomiſk Indhold, og den ubeſtemte Ligning $x^2 - ay^2 = 1$ fører endnu Navn efter ham.

Pella, Makedoniens gamle Hovedſtad, Philips og Alexander d. ſtores Fødeby; under Romernes Herredømme tabte den efterhaanden ſin gamle Betydning.

Pĕllagra, en i Frankrigs og Spaniens pyrenæiſke Provinſer, Over- og Mellemitalien, Donaubækkenet og paa Karpathernes øſtlige Skraaninger endemiſk herſkende Sygdom, der rimeligvis ſkyldes en chroniſk Forgiftning med fordærvet Majs og altſaa ſvarer til Meldrøjeſygdommen. Pellagraſygdommens Beſkaffenhed afhænger af Forgiftningens Grad; førſt viſer der ſig Fordøjelſesbeſværligheder, forſkjellige nervøſe Tilfælde og et meget forſkjelligt Hududſlæt paa Legemets ubedækkede Steder, iſær Haandryggen; ſenere kan der indtræde Lamhed, Krampeanfald og Sindsſygdom, og endelig en ſtærkt udtalt Kachexi, der ender med Døden. Helbredelſe kan man kun regne paa i Sygdommens Begyndelſe. Sygdommen kan undertiden vare 10—15 Aar. Den optræder iſær eller forværres i alt Fald om Foraaret, maaſke fordi der da nydes meſt af den fordærvede Majs, medens den om Vinteren aftager.

Pĕllegrin, Simon Joſ. [pellgrāng], franſk Digter, f. 1663 i Marſeille, var førſt Munk, derefter Skibspræſt. 1708 ſkrev han en Ode »Le glorieux succès des armes de Sa Majesté«, der ſkaffede ham Mad. Maintenons Gunſt; han gik en kort Tid ind i Cluniacenſerordenen, men blev kort efter ſeculariſeret. For at ſkaffe ſig Brødet holdt han et Udſalg af alle Slags Lejlighedsvers og arbejdede for Opéra comique, hvorfor Ærkebiſkoppen af Paris lyſte ham i Ban. Han ſkrev Tragedier, Operatexter og Vaudeviller foruden religiøſe Digte. D. 1745 i Paris.

Pellegrino ell. **Pellegrini**, ital. Architekt, ſ. **Tibaldi**.

Pelletan, P. Cl. Eugène [tāng], franſk Politiker og Forfatter, f. 29 Oct. 1813, var ſiden 1838 Medarbejder af flere Blade og Tidsſkrifter, bl. a. 1848—49 af Lamartines Blad »Bien public«. En Del af ſine Arbejder ſamlede han i »Profession du foi du XIX siècle« (1853); han udgav fremdeles »Les droits de l'homme, les rois philosophes« (1858, om Oplysningsperioden), »Décadence de la monarchie française« (1860), »La nouvelle Babylone« (1862) o. fl. 1863 valgtes P. i Paris til den lovgivende Forſamling, hørte til den demokratiſke Oppoſition og krævede for Kvinden en alvorligere Uddannelſe og en dermed ſtemmende forandret Stilling i Samfundet. Han gjenvalgtes 1869 og blev efter Kejſerdømmets Fald Medlem af Forſvarsregeringen, men ſpillede heri kun en underordnet Rolle, ligeſom ſenere i Nationalforſamlingen. 1876 valgtes han til Senator, var en af Næſtformændene i denne Forſamling og døde 14 Dec. 1884. — Hans Søn, **Ch. Camille P.**, f. 1846, blev 1869 Journaliſt og var bl. a. Medarbejder af det radicale Blad »Rappel«, blev 1880 Redacteur af Clémenceaus Blad »Justice« og n. A. Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hører til yderſte Venſtre.

Pelletierin, ſ. **Granattræ**.

Pĕllico, Silvio, ital. Digter og berømt politiſk Martyr, f. 24 Juni 1788 i Saluzzo. Efter en ſygelig og ſværmerſk Barndom, hvis meſt fremtrædende Træk er hans tidlige Begejſtring for dramatiſk Poeſi og for Oſſian, opholdt han ſig i ſine førſte Ungdomsaar i Lyon, hvorfra han 1810 gik til Milano, hvor han blev Lærer i Franſk ved en offentlig Skole. Denne Stad var den Gang Midtpunktet for det aandelige Liv i Italien, hvor P. lærte Monti og Foscolo at kjende. Hans ſentimentale lyriſke Tragedie »Francesca da Rimini« med dens hyperidealiſtiſke Sværmeri gjorde ham til den kvindelige Ungdoms Yndling. 1815 blev han Huslærer i Grev Porro Lambertenghis Hus, et Samlingsſted for alle aandelige Notabiliteter, hvor han ſaa Mad. de Staël, A. W. Schlegel, Byron, Thorvaldſen, Hobhouſe, Brougham og ligeledes den italienſke Romantiks Banebrydere Berchet, Niccolini og Manzoni. P. blev 1819 Redacteur af »Il conciliatore«, egentlig et literært for Romantiken kæmpende Blad, men tillige Organ for det unge liberale Italien. Forfulgt af den øſterrigſke Cenſur gik Bladet allerede ind 1820, og ſ. A. blev P. arreſteret ſom Carbonaro i Milano; 1821 blev han ſat i Venezias Blykamre, hvor han ſkrev Tragedierne »Iginia d'Asti« og »Ester d'Engaddi«, men det forbødes ham at udgive dem. 1822 fældedes Dødsdommen over ham, men den blev forandret til 15 Aars haardt Fængſel. P. blev nu ført til Fæſtningen Spielberg i Mähren, hvor han gjennemgik forfærdelige Lidelſer. 1830 blev han benaadet, gik til Turin og blev Bibliothekar hos en fornem Dame. Hans kvindelig-følſomme Natur, der tydelig fremgik af hans Dramaer og hans religiøſe Lyrik (Cantiche), blev ved Fængslets Lidelſer dreven over i en aſketiſk, reſigneret Religiøſitet; han læſte nu kun Fromhedsbøger og overgav ſig til ſtrænge Religionsøvelſer. Allerede i hans Tragedier maa en ſværmerſk Lyrik, en Svælgen i blide Følelſer erſtatte Charakter og Handling (foruden de nævnte maa mærkes »Eufemio di Messina«, »Corradino« og »Tommaso Moore«), men tydeligſt har hans Natur givet ſig Vidnesbyrd i »Le mie prigioni« (overſ. paa Danſk „Mine Fængsler“), udgiven kort efter hans Tilbagekomſt til Turin. Han har ikke et bittert Ord til ſine Bødler. Alt i den ligner en kvindelig chriſten Martyrs Reſignation; men netop derved, at den beviſte, hvor tyranniſk Øſterrigerne havde handlet ved at ſtraffe denne for Politik ſaa fremmede, uſkadelige Digter, blev den en af Løfteſtængerne for Europas offentlige Mening, der fordrede Italiens Frigjørelſe. P. har endnu efterladt ſig et moralſk Værk »Dei doveri degl' uomini«. Efter mange Aars Svaghed døde han i Turin 1 Febr. 1854. En Statue er rejſt ham i hans Fødeby.

Pelōpidas, berømt thebanſk Feltherre, ſamtidig med Epaminondas, befriede 379 f. Chr. ſin Fødeby for et af Spartanerne ſtøttet oligarchiſk Partis Herredømme. Han angreb Kadmea og tvang Spartanerne til at rømme Fæſtningen. Med ſtor Dygtighed forſvarede han Bøotien mod Spartanerne og ved Tegyra beſejrede han dem i aaben Kamp. I Slaget ved Leuktra 371 f. Chr. anførte han den hellige Skare og bidrog væſentlig til den glimrende Sejer. Da Spartanerne ſenere ſøgte Hjælp hos Perſerkongen, Artaxerxes Mnemon, drog P. til Suſa, og det lykkedes ham ikke alene at hindre Forbundet, men ogſaa at drage Perſerkongen over paa Thebens Side. Imedens Epaminondas befæſtede Thebens Magt i Peloponnes, gik P. til Theſſalien, hvis Indbyggere havde paakaldt Thebens Hjælp imod den gruſomme Alexander af Pheræ. Han overvandt Alexander og indtog Lariſſa, men da han det følgende Aar ſom Afſending paa ny gik til Theſſalien, lod Alexander ham fængsle, og han befriedes kun ved Epaminondas's hurtige Hjælp. 364 f. Chr. drog han for ſidſte Gang ind i Theſſalien, men faldt i det ſejerrige Slag ved Kynoſkephalæ imod Alexander, der kort efter blev myrdet.

Pelŏpium, et tidligere antaget Grundſtof, der har viſt ſig at være en Blanding af Tantal med Niob.

Peloponnēs, egtl. **Peloponnēſos**, nu **Morea**, Oldtidens Navn paa Grækenlands ſtore ſydlige Halvø, der ved den ſmalle Iſthme ved Korinth er forbunden med det egentlige Hellas. Hovedfloderne paa P. vare Eurotas og Alpheos. P. omfattede flere Landſkaber; midt i Landet laa Arkadien, N. derfor Achaja, mod V. Elis, mod S. Lakonien (med Hovedſtaden Sparta) og Mesſenien, mod Ø. Argolis med Hovedſtaden Argos. Paa Iſthmen laa den betydelige Handelsſtad Korinth. — Efter den trojanſke Krig fortrængte Dorerne, der indvandrede fra Thesſalien, efterhaanden de oprindelige Beboere og grundlagde flere Stater, blandt hvilke Sparta blev den betydeligſte; denne Stat, der blev Fører for de andre peloponneſiſke Stater, beſejrede i den **peloponneſiſke Krig** 431—404 f. Chr. Athen og de med den forbundne Stater. Efter 146 f. Chr. at være kommen under romerſk Herredømme udgjorde P. i Forening med Mellemgrækenland Prov. Achaja; ſenere kom det under det byzantinſke Rige, blev derpaa under Navn af Morea en venezianſk Provins og erobredes efterhaanden af Tyrkerne, fra hvis Herredømme Landet befriede ſig 1821—25. Nu udgjør det en Del af Kongeriget Grækenland.

Pēlops blev efter Mythen ſlagtet af ſin Fader Tantalos ved et Beſøg af Guderne og ſat for dem ved Maaltidet; men disſe kaldte ham paa ny til Live, og i Stedet for den ene Skulder, ſom Demeter havde fortæret, fik han en Elfenbensſkulder. Efter Sagnet udvandrede P. fra Phrygien til Grækenlands ſydlige Halvø, der efter ham fik Navnet **Peloponnes**; her ægtede han Hippodamia, med hvem han havde Sønnerne Atreus og Thyeſtes. Han fornyede de olympiſke Lege, hvorfor der i Olympia var indviet ham en Helligdom.

Pelōro, Cap (i Oldtiden Pelorum), Nordøſtſpidſen af Sicilien ved Mesſinaſtrædet.

Peloton, fr. [tōng], ell. Deling, en taktiſk Underafdeling af et Compagni eller en Escadron, i Regelen Halvdelen eller Fjerdedelen af ſammes Styrke.

Pelouſe, Léon Germain [pølūhs], franſk Maler, f. i Pierrelaye, har ſiden 1873, da han fik 2den Klasſes Medaille, hævet ſig til en af det yngre Frankrigs betydeligſte Landſkabsmalere. Han lever i ſelve den Egn, han maler, det franſke Normandi, og hans Billeder roſes for ſin Stemning, Dybde i Perſpectiven og for Løvets Behandling, men Farvens Kraft ſkal undertiden blive for overdreven. Hans Hovedarbejde er et Vinterbillede, »Val de Cernay«, i Luxembourg-Galleriet (1879).

Pelouze, Théophile Jules [ſ. o.], franſk Chemiker, f. 1807 i Valognes (La Manche), d. 1867 i Paris, var førſt Pharmaceut, 1827—29 Præparateur hos Gay-Lusſac, blev 1830 Profesſor i Chemi i Lille, 1831—47 førſt Repetent og ſenere Profesſor i Chemi ved l'École polytechnique og tillige ved Collège de France. Fra 1846 var han Vérificateur ved Mønten i Paris, fra 1848 Formand for Møntcommisſionen, fra 1837 Medlem af l'Institut. Hans talrige og paalidelige Arbejder over mangfoldige Grene af den uorganiſke og organiſke Chemi findes iſær i »Annales de chimie et de physique« og i »Comptes rendus«. Af ſærſkilte Skrifter udgav P. i Forbindelſe med E. Frémy den bekjendte »Traité de chimie genérale« (2det Opl., 6 Bd., 1854—56) og nogle mindre Lærebøger.

Pelplin, Landsby i den preusſiſke Prov. Weſtpreusſen, 6 M. ſ. for Danzig, med 2,000 I., havde tidligere et rigt Ciſtercienſerabbedi, der nu er Sæde for Biſkoppen og Domcapitlet i det katholſke Stift Kulm. Katholſk Præſteſeminarium.

Pelslus, ſ. **Fuglelus**.

Peltier [tiē], franſk Phyſiker, f. 1785, levede ſom Urmager i Paris indtil 1815; d. 1845. Han har offentliggjort en Del ſmaa Afhandlinger over phyſiſke Problemer. **P.s Phænomen** beſtaar i, at naar en elektriſk Strøm gaar igjennem Berøringsſtedet imellem to forſkjellige Metaller, ſker der en Opvarmning eller en Afkøling paa dette Sted, efter ſom Strømmen gaar den ene eller den anden Vej. Der er den Sammenhæng imellem dette Phænomen og de thermoelektriſke Strømme, at den nævnte Temperaturforandring altid er ſaaledes, at den ſøger at fremkalde en thermoelektriſk Strøm, der gaar imod den Strøm, ſom fremkaldte Temperaturforandringen. Stærkeſt viſer Phænomenet ſig, naar de to Metaller ere Vismut og Antimon, fordi disſe to Metaller, alt andet lige, give den ſtærkeſte thermoelektriſke Strøm.

Peluche [p'lyſch], fr., Plyds.

Pelūſium, en gammel ægyptiſk Stad ved den øſtlige Side af den peluſinſke Nilmunding i Nærheden af det nuværende Port Said. — Ved P. ſtod 525 f. Chr. det mærkelige Slag, ſom gjorde Ende paa Ægyptens Selvſtændighed, idet den ſidſte Konge Pſammenit her blev overvundet af Perſerkongen Kambyſes.

Pelvimēter, ſ. **Bækkenmaaler** und. **Bækken**.

Pelworm, en af de ſlesvigſke Øer i Veſterhavet, 4 M. v. for Huſum, en Levning af det gamle Nordſtrand (ſ. d. A.); Øen, der er ¾ □ M. ſtor med 2,400 I., beſtaar af frugtbart Marſkland med adſpredt liggende Gaarde og omfatter to Kirkeſogne.

Pemba, en til Sultanatet Sanſibar hørende Ø, mellem 5° og 6° ſ. Br., ved Afrikas Øſtkyſt, 7 M. lang og 2½ M. bred med 10,000 I. Meget frugtbar.

Pēmbroke [brohk], 1) Shire i England, optager den ſydveſtlige Del af Wales og omgives af Briſtol-Kanalen, Atlanterhavet, St. Georgs-Kanalen og Shir. Cardigan og Caermarthen. 29 □ M. med 92,000 I. (1881). Landet er bjærgfuldt mod N. med Højder indtil 1,700 F.; Kyſterne ere for det meſte høje og ſtejle med talrige Bugter, af hvilke de betydeligſte ere Milford-Haven og Saint Brides-Bugten. Uagtet Landet ikke egentlig er gunſtigt for Agerdyrkning, har denne dog gjort gode Fremſkridt. Af Mineralprodukter findes meget Stenkul og Kalk. 2) Befæſtet Hovedſtad i P.-Shire ved Milford-Haven, 45 M. v. for London. 14,000 I. Stort Søarſenal. Livlig Skibsfart paa det ſydlige Irland.

Pembroke [ſ. o.], en engelſk Jarletitel, ſom har været tillagt Mænd af forſkjellige Familier, førſt 1188 **Gilbert af Clare**, derpaa 1202 hans Sønnedatters Mand, **William af Hampſtead**, engelſk Rigsmarſchal, der indlagde ſig ſtor Fortjeneſte af Landet under Johan uden Land og Henrik III, iſær under den ſidſte ſom hans Formynder og Rigets Protector fra 1216 til ſin Død 1219, idet han drev Franſkmændene, ſom man havde indkaldt i Slutningen af Johans Regering, igjen ud af Landet og ved Klogſkab og Maadehold fik de frafaldne Varoner udſonede med Kronen. Da den ſidſte af hans 5 Sønner, af hvilke den ældſte, **William**, Jarl af P. (d. 1231), var gift med Henrik III.s Søſter Eleonore, var død uden Arvinger 1245, ophøjede Kongen 1247 ſin Halvbroder, **William af Valence**, til Jarl af P., hvis Søn, **Almerik**, udmærkede ſig ved ſin Tapperhed under Edvard II, navnlig i Krigen med Skotland. Da ogſaa denne Slægt uddøde 1335, fik **Lawrence af Hastings** 1339 af Edvard III Titlen og Godſerne; efter at dennes Familie var uddød med hans Sønneſøn **John** 1389, kom Lenet til Henrik IV.s to yngre Sønner, Hertugerne af **Bedford** og **Glouceſter** efter hinanden, og efter den ſidſtes Mord 1447 gav Dronning Margrete af Anjou det til ſin Yndling; **William af Pole**, Hertug af Suffolk, ſom Marquis af P. Da ogſaa denne var bragt af Dage 1450, gav Henrik VI Jarleværdigheden til ſin Halvbroder, **Jaſper Tudor**, en af Huſet Lancaſters ivrigſte Tilhængere, ſom derfor blev erklæret fredløs, da Edvard IV havde beſteget Tronen, men under ſin Broderſøn Henrik VII blev Hertug af Bedford, Arvemarſchal af England og Vicekonge i Irland og døde 1495. Imidlertid havde Edvard IV ſamtidig med, at han erklærede Jaſper Tudor fredløs, givet Titlen og Godſerne til **Will. Herbert**, i hvilken Familie de ſiden med korte Afbrydelſer ere forblevne.

Pēmmican, Benævnelſe paa tørret Biſonkjød, der bruges af Jægerne i Nordamerika ſom Proviant paa deres lange Udflugter; det anvendes ogſaa nu med Held paa Polarrejſerne.

Pen kaldes Banen paa en Hammer, naar den er meget ſmal; den kan være lige eller buet, flad eller afrundet. **P.** (Skrivepen). Tidligere brugtes dertil næſten udelukkende Svingfjerene i Gaaſens Vinge. Nu ere de fortrængte af Staalpenne, der i en Skrueſlagpreſſe hugges ud af tynde Staalplader og i flere paafølgende forſynes med Spalter, Huller og Mærker, ſamt bøjes krumme. Hovedſpalten klippes op. P. hærdes i Olje, anløbes og poleres i Tromler med fint Sand. — I Begyndelſen af det 19de Aarh. begyndte man at bruge Metalpenne til viſſe ſærlige Arbejder, f. Ex. til at tegne paa lithographiſke Stene med, men førſt ved omtr. 1820 begyndte man at tænke paa at fremſtille Staalpenne til al Slags Skrivning. Den førſte, for hvem det lykkedes, var Perry, der en halv Snes Aar ſenere grundlagde ſin berømte Fabrik i Birmingham. Denne By er paa Grund af den ligeſom ved Synaalefabrikationen til det yderſte gaaende Arbejdsdeling vedbleven at være Staalpennefabrikationens Hovedſæde; allerede 1855 leverede Fabrikerne her 1,440 Mill. Staalpenne aarlig. **Pennemanēr** kaldes den lithographiſke Fremgangsmaade, hvorved Tegningen udføres paa Stenen ved en i lithographiſk Blæk dyppet ſin Staalpen.

Penang, ſ. **Pulo-Pinang**.

Penāter kaldtes Romernes Husguder, hvis Billeder vare opſtillede ved Arnen. De identificeres ofte med Larerne; diſſe vaagede over Familiens Bevarelſe og vare efter Folketroen Sjælene af afdøde Forfædre, hvis Billeder opſtilledes i Boligerne, i Atrium eller i et ſærligt Capel. Der var ogſaa offentlige P., der dyrkedes i Templer (P. publici).

Pence, eng. [penns], Flert. af **Penny** (ſ. d. A.).

Pencz, Georg, tyſk Maler og Kobberſtikker, f. 1500 i Nürnberg, d. 1550 ſmſtds., uddannedes i Rom i Rafaels Skole og hos Kobberſtikkeren Marc Antonio og fik derved, ſkjønt han for øvrigt tilhører Dürers Skole, en ſtørre Correcthed i ſin Tegning; ſom Maler udmærkede han ſig iſær i Portræter. Hans ſtukne Blade, der i meget minde om Marc Antonios Skole, løbe op til henimod 130.

Pendant, fr. [pangdāng], Sideſtykke.

Pendentiv (fr. pendentif), ſ. **Hvælving**.

Pendſchāb, ſ. **Pandſchab**.

Pendſchēh, Stad i det nordveſtlige Afghaniſtan ved Floden Murghabs venſtre Bred, et Knudepunkt for Vejene fra Merv til Herat og fra Meſched til Balch, blev 30 Marts 1885 beſat af Rusſerne efter en Fægtning med 5,000 Afghanere og efter lange Forhandlinger afſtaaet til Rusland.

Pendūl. Ethvert Legeme, der er ophængt ſaaledes, at det frit kan dreje ſig om et Punkt (Hvilepunkt) eller en faſt Axe, kan kaldes et P. Overladt til ſig ſelv vil P. kun være i Hvile med Tyngdepunktet lodret under Hvilepunktet. Bringer man P. ud af denne Stilling, bliver Tyngdepunktet løftet, og naar man da ſlipper det løs, vil det af Tyngden drives tilbage til Hvileſtillingen. Til denne kommer det med en vis Fart, ſom vil føre det lige ſaa langt ud paa den anden Side af Hvileſtillingen; derfra vil det igjen falde tilbage til denne og blive ved at ſvinge frem og tilbage i det uendelige, naar der ingen Hindringer er til Stede for Bevægelſen. En af diſſe Bevægelſer frem eller tilbage kaldes en Svingning, og den Tid, hvori en ſaadan bliver udført, kaldes Svingningstiden. For at udfinde Lovene for diſſe Svingninger tænker man ſig det enkelte eller mathematiſke P., ſom er et tungt Punkt ophængt ved en mathematiſk Linje; i Modſætning dertil kalder man et virkeligt P. legemligt, phyſiſk eller ſammenſat. Naar P. ikke fjærnes meget fra den lodrette Linje, vare Svingningerne lige længe, enten Svingningsbuen er ſtørre eller mindre, enten den er 2 Grader eller 2 Sekunder. Denne Egenſkab ved P.s Svingninger (Iſochronisme, Ligetidighed) er af ſtor Vigtighed for dets Anvendelſe til at regulere Urenes Gang; men den finder kun Sted, naar Svingningsbuen i det hele er lille; naar den 90° til hver Side af den lodrette Linje, bliver Svingningstiden omtrent ⅙ ſtørre end for en ganſke lille Bue. Svinge forſkjellige enkelte P. i lige ſtore Buer, forholde deres Svingningstider ſig ſom Kvadratrødderne af P.s Længder; bringes det ſamme P. hen til Steder, hvor Tyngden er forſkjellig, ville dets Svingningstider forholde ſig omvendt ſom Kvadratroden af Tyngdekraften. Et P., der ſkal udføre 1 Svingning i hvert Sekund (Sekundpendul), ſkal have en Længde af meget nær 38" eller 1^m. I Almindelighed vil Svingningstiden i en lille Bue forholde ſig til det bekjendte Tal π, ſom Kvadratroden af P.s Længde forholder ſig til Kvadratroden af Tyngdens Acceleration (Legemernes Faldhaſtighed). Det legemlige P. ſvinger ganſke ſom et enkelt, men Svingningstiden beror i høj Grad paa P.s Figur, nemlig paa Legemets Inertimoment (ſ. d. A.) med Henſyn til Omdrejningsaxen. I ethvert legemligt P. findes der et Punkt, Svingningernes Midtpunkt, af en ſaadan Beſkaffenhed, at et enkelt P., hvis tunge Punkt laa i dette Punkt, vilde udføre ſine Svingninger i ſamme Tid ſom det legemlige P. Svingningernes Midtpunkt ligger altid lavere end Tyngdepunktet og har den mærkelige Egenſkab, at, naar man gjør det til P.s Hvilepunkt, bliver det forrige Hvilepunkt til Midtpunkt for Svingningerne, eller med andre Ord Svingningstiden bliver den ſamme, ved hvilket af disſe to Punkter man ophænger P. Afſtanden fra Hvilepunktet til Svingningernes Midtpunkt kaldes P.s reducerede Længde. P. anvendes til at regulere Urenes Gang igjennem det ſaakaldte Hemværk. I almindelige Pendulure er P. en Stang af tørret Træ, i hvis nederſte Del der ſidder en Metallinſe, hvilende paa en Møtrik; derved er til Dels Temperaturforandringers Indflydelſe compenſeret, idet den Sænkning af Svingningernes Midtpunkt, ſom en Opvarmning af Stangen vilde foranledige, omtrent er lig den Løftning af det ſamme Punkt, ſom fremkaldes ved Linſens Opvarmning. Men man har nøjagtigere Compenſationspenduler, deriblandt Riſtpendulet, der er ſammenſat af flere lodrette Stænger af to Metaller, der udvides forſkjellig ved Opvarmning; Stængerne ere forbundne paa den Maade, at ved Opvarmning Stængerne af det ene Metal udvide ſig opefter og Stængerne af det andet Metal udvide ſig nedefter (i Almindelighed benyttes Staal og Meſſing eller Zink); derved er man i Stand til at compenſere Varmens Indflydelſe. Et andet Compenſationspendul beſtaar af en Metalſtang, ſom for neden bærer en Skaal (eller to) med Kvikſølv; ved Opvarmning vil Stangens Udvidelſe ſænke Svingningernes Midtpunkt, Kvikſølvets Udvidelſe hæve det. Ved Hjælp af P. har man været i Stand til at maale Tyngdekraften paa forſkjellige Steder af Jorden, hvorved det har viſt ſig, at den voxer fra Æqvator hen imod begge Poler. Beſtaar P. af et tungt Legeme, ophængt ved en tynd Traad, og man fjærner det fra den lodrette Linje, men, idet man ſlipper det, giver det et Stød til Siden, kommer Traaden til at beſkrive en Kegleflade, hvorfor et ſaadant P. kaldes et koniſk P. Er Fjærningen fra den lodrette Linje lille, kommer Legemet til at beſkrive en Ellipſe eller Cirkel, og den Tid, hvori det udfører et Kredsløb, er dobbelt ſaa ſtor ſom den Tid, hvori det ſamme P. vilde udføre en lille plan Svingning. Undgaar man al Sidebevægelſe, vil P. udføre plane Svingninger, men da Jorden drejer ſig om ſin Axe, vil Svingningsplanen tilſyneladende dreje ſig langſomt rundt „med Solen", deſto langſommere, jo nærmere man er ved Æqvator; ved en af Jordens Poler ſkulde Drejningen være 15° i hver Time, hos os er den c. 12°. Saaledes har Foucault ved Hjælp af det koniſke P. beviſt Jordens Axeomdrejning. S. ogſaa **Regulator.** — De Svingninger, ſom en Magnetnaal udfører om ſin Hvileſtilling, naar den er bragt ud fra denne og overladt til ſig ſelv, ere af ſamme Beſkaffenhed ſom de nævnte Pendulſvingninger.

Penēlope, Odysſeus's dydige og ſkjønne Huſtru, Datter af Ikarios og Periboa og Moder til Telemachos. Under Odysſeus's lange Fraværelſe viſte hun ſtor Snildhed og Standhaftighed over for de voldſomme og frække Bejlere, indtil Odysſeus kom tilbage og dræbte dem alle.

Penēos, nu Salamvria, Thesſaliens Hovedflod, udſpringer paa Pindos, flyder gjennem Tempedalen og løber mellem Olympos og Osſa ud i den thermæiſke Havbugt, nu Salonikibugten.

Penge (ſammentr. af Penninge) kaldes det almindelige Omſætningsmiddel, der indtræder ſom Mellemled imellem Ombytningen af to Ting eller Tjeneſter, hvilken Ombytning ellers ikke let vilde komme i Stand, efterſom Beſidderen eller Yderen af den ene ikke altid ønſker at modtage den anden ſom Vederlag. Idet dennes Beſidder da bortbytter ſin Værdigjenſtand med en almindelig benyttet og af alle attraaet Brugsgjenſtand, faar han derved Midler i Hænde til at tilkjøbe ſig den individuelle Ting, han ſærlig attraar; dennes Beſidder vil nemlig altid modtage hin almindelig attraaede Gjenſtand, da han altid, hvis han ikke ſelv har Brug for den, kan kjøbe andre Ting derfor hos enhver anden. Den directe Ombytning afløſes ſaaledes af Kjøb og Salg; enhver ſælger førſt ſine Frembringelſer for dernæſt ved en ny Omſætning at kjøbe andre. Da ſaaledes Øjemedet ved Brugen af P. er at forſkaffe Afhænderen af et hvilket ſom helſt Produkt en Gjenſtand, der med Henſyn til Kjøbeevne fuldſtændig kan repræſentere hint Produkt og ved en følgende Omſætning træde i Stedet for dette, er Forudſætningen altid den, at Sælgeren i P. erholder et nøjagtigt Vederlag for ſit Produkt, og at altſaa de to Præſtationer have ſamme Værdi. Da det ſamme derhos gjælder om den paafølgende Omſætning, vil Forholdet imellem det Pengeæqvivalent, der her gives i Betaling, og det tidligere modtagne nøjagtig angive Forholdet imellem de to omſatte Gjenſtandes Værdi. P. fremtræder ſaaledes paa ēn Gang ſom Omſætningsmiddel og Værdimaaler. — P. ere ſaaledes i deres Væſen en Vare ligeſom enhver anden, og enhver Ting, der beſidder en almindelig, for alle lige ſtor og derfor almindelig anerkjendt Brugbarhed, kan tjene til Omſætningsmiddel, altſaa benyttes ſom P. Til forſkjellige Tider og paa forſkjellige Steder har man derfor ogſaa brugt meget forſkjellige Gjenſtande ſom P.: hos Jægerſtammer Skind og Pelsværk, hos Nomader Kvæg, hos Agerbrugere Korn; i Aſien har man brugt Conchylier (Covries) og Te, i Afrika Elfenben og Slaver, i Mexico Cacaobønner oſv. Men efterhaanden ſom Samfundsudviklingen og Omſætningernes Antal ſtiger, gjøre ſig forſkjellige Fordringer gjældende, ſom disſe Gjenſtande enten ſlet ikke eller kun i ringe Grad opfylde: at de ikke maa være udſatte for hurtige Værdiſvingninger; at de ere ſaa delelige, at de kunne afpasſes efter de forſkjellige Omſætningsgjenſtandes højſt forſkjellige Værdi; at de let kunne transporteres og let opbevares i længere Tid m. m. De eneſte Gjenſtande, der opfylde alle disſe Fordringer, ere de ædle Metaller, ſom derfor ogſaa efterhaanden i alle civiliſerede Samfund ere blevne det eneſte Slags virkelige P. Oprindelig bibeholdt da Guld og Sølv, ſelv efter at de vare blevne det almindelige Omſætningsmiddel, fuldſtændig deres Charakter af Varer, der maaltes efter Vægt; for at ſpare Afvejning og Prøve ſtemplede imidlertid Regeringen ſnart disſe Vægtmængder (deraf et Pund Sterling, en Livre, en Mark oſv.), og herved indſneg ſig efterhaanden den urigtige Formening, at det var dette Præg, der gav P. deres Værdi, ſaa at man godt kunde formindſke Metalmængden og dog lade dem gjælde for den ſamme Værdi. Alle ſlige Forſøg mislykkedes imidlertid i Følge Sagens Natur efter kortere eller længere Tids Forløb, da P. i en tilſvarende Grad ſank i Værdi, hvilket betegnedes ved, at de fik en vis Cours (ſ. d. A.) i Forhold til Mønter, der havde bevaret deres rette Metalindhold. Jvfr. **Mønt.** **Pengekriſe** i ſtrængere Forſtand (crise monétaire) kaldes den Tilſtand, ſom en pludſelig Formindſkelſe af den circulerende Pengemængde fremkalder, naar Brugen af Creditmidler ikke er i Stand til at erſtatte de ſædvanlige Omløbsmidler, ſaa at Manglen af disſe vanſkeliggjør Omſætningerne. Ikke ſjælden bruges Udtrykket ogſaa om en følelig Knaphed af Capitaler paa Laanemarkedet eller om en Børskriſe, hvor Effecterne pludſelig ſynke i Værdi; ſtundum bruges Ordet ogſaa i Flæng med Handelskriſe. En af de betydeligſte P. var den af 1857. **Pengerepræſentativer** kaldes ſaadanne Omſætningsmidler, der ere beſtemte til at udføre Penges Function uden at beſidde disſes Hovedegenſkab, den at være en virkelig Værdigjenſtand. Hertil henregnes da dels den ſaakaldte Skillemønt, dels og fornemmelig Papirspenge i dette Ords videre Betydning, hvad enten de i ſtrængere Forſtand repræſentere Penge, der i tilſvarende Beløb henligge i Bankernes Kjældere, eller de fuldſtændig træde i Stedet for disſe, dels ſom Bankernes udækkede Seddelbeløb, dels ſom de af Regeringerne udſtedte uindløſelige Sedler.

Pengeurt (Thlaspi arvense), en af vore almindelige Ukrutsplanter, tilhører de korsblomſtredes Familie og har næſten kredsrunde Skulper; den er en etaarig, henved fodhøj Plante med pilformig omfattende Stængelblade og hvide Blomſter.

Pengvin, ſ. **Alk** og **Luffegæs.**

Penibel, pinlig.

Pēnis, lat., det mandlige Lem.

Peñiscola [penjis], befæſtet Stad i den ſpanſke Prov. Valencia, ved Middelhavet, 16 M. n. ø. for Valencia. 3,000 J. Havn.

Penitentiærforening, **nordiſk**, ſtiftedes 1878 under Fængſelscongresſen i Stockholm med det Formaal, gjennem Meningsudvexling mellem Medlemmerne at give Stødet til Indførelſe af Forbedringer i Straffe- og Fængſelsvæſenet. Der er afholdt Møder i Kjøbenhavn 1880 og i Chriſtiania 1882, af hvilke det ſidſte gav Stødet til den i Norge Aaret efter udkomne Lov om **Æresoprejsning.**

Penn, William, navnkundig Kvæker, f. 14 Oct. 1644 i London, Søn af en tapper Admiral af ſ. N. (f. 1621, d. 1670), blev allerede 1662 udſtødt fra Oxford Univerſitet, fordi han havde viſt ſin Uvilje mod Højkirken og holdt ſig til Kvækerne. Efter at have rejſt to Aar i Frankrig og ſtuderet Retsvidenſkab i London ſendtes P. 1666 til ſin Faders Gods i Irland, men blev n. A. fængslet i Cork for at have deltaget i Kvækernes Gudstjeneſte og var nær bleven forſtødt af ſin Fader. Ogſaa ſenere maatte han lide flere Forfølgelſer (ſad 1668 i 8 Maaneder i Tower), men holdt urokkelig faſt ved ſin Tro og udtalte ſig i flere Skrifter mandig mod Tidens Forfængelighed og Nydelſesſyge, ſamt for Trosfrihed og Tolerance. 1681 kjøbte han for 15,000 Pd. Sterl., ſom Statskasſen ſkyldte hans Fader, en ſtor Landſtrækning i Nordamerika og grundlagde her Pennſylvania (d. e. P.s Skovland) med Byen Philadelphia (d. e. Broderkjærlighed), idet han vilde gjøre Kolonien til Tilflugtsſted for Undertrykte fra alle Folkeſlag og i dens Forfatning indførte de milde og alvorlige, ſamt ægte friſindede Grundſætninger, han tidligere havde prædiket. Ved Fredſommelighed og Redelighed vandt P. Indianernes Tillid og knyttede et godt Forhold imellem dem og Nybyggerne; ogſaa tog han ſig af Negrene og frigav alle ſine egne Slaver. I England forſvarede han med ſtor Iver ſine Trosfællers Sag, men havde gjentagne Fortrædeligheder for ſin Tolerance mod Katholikerne og miſtede ſtørſte Delen af ſin Formue paa Grund af Koloniſternes Utaknemmelighed mod deres Velgjører. D. 30 Juli 1718.

Pennaliſme (af lat. penna, Fjer, Pen) kaldtes den navnlig i det 16de og 17de Aarh. ved de tyſke proteſtantiſke Univerſiteter herſkende Skik, at de nyoptagne Studenter, „Pennalerne“, et Aar igjennem maatte underkaſte ſig de ældres, „Schoriſternes“, ubetingede, ſom ofteſt tyranniſke og raa Herredømme, inden de fik „Abſolution“ derfra. Relegerede for deres Uvæſen ved ēt Univerſitet drog Schoriſterne til et andet, indtil 1654 en ſaadan Relegation anerkjendtes over hele Tyſkland og Pennaliſter udelukkedes fra offentlige Embeder; 1662 undertrykkedes den hele Skik. Jvfr. **Beanus** og **Depoſition.**

Pēnni, Skillemønt i Finland, ſvarende til den franſke Centime eller i Værdi c. $\frac{3}{4}$ Øre.

Pēnni, Gian Francesco, kaldt »Il fattore«, f. 1488 i Firenze, var Elev og Ven af Rafael, hvem han hjalp ſaa vel i Loggierne og Stanzerne ſom iſær ved Cartonerne til hans berømte Tapeter med Udførelſe af Landſkabspartierne; dog udførte han ogſaa ſelvſtændige Arbejder og gik efter Rafaels Død 1520 til Napoli, hvor han døde 1528. I Følge nyere Oplysninger ſynes det, ſom om hans virkelige Navn har været **Perini** og ikke P., der maaſke oprindelig ſkyldes en Skrive- ell. Sætterfejl.

Penning, tyſk Pfennig, eng. Penny, ældre Mønt, $\frac{1}{10}$ Ørtug, ſenere $\frac{1}{12}$ Skilling, betegner ogſaa overhovedet en lille Mønt („ſælges ikke to Spurve for ēn P.?“, Matth. X, 29). **Penningmagaſin**, et billigt Blad, Skillingsblad.

Pennſylvānia [ſil], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Staterne New-York, New-Jerſey, Delaware, Maryland, Veſt-Virgina og Ohio ſamt Erie-Søen. 2,127 □ M. med 4,283,000 J. (1880), hvoraf 86,000 Farvede. Midten og den øſtlige Del af Staten indeholder talrige, indtil 2,000 F. høje Bjærgkjæder, for det meſte parallele, henhørende til Alleghany-Bjærgene, der danne Vandſkjellet mellem Atlanterhavet og Miſſisſippi. Ogſaa den veſtlige Del er Bjærgland, men uden beſtemt fremtrædende Kjæder. De vigtigſte Vandløb ere Delaware, der danner Øſtgrænſen, er ſejlbar for ſtore Skibe til Philadelphia og optager Lehigh og Shuylkill; Susquehanna, der løber midt igjennem Staten til Cheſapeake-Bugten og væſentlig kun benyttes til Tømmerflaadning i Flomtiden, og Ohio, der i Statens veſtlige Del opſtaar ved Foreningen af Alleghany og Monongahela. Ved Siden af Floderne er der et meget udſtrakt Kanalſyſtem. Staten indtager en ſærdeles høj Plads ſaa vel med Henſyn til Landbrug og Kvægavl ſom til Bjærgværksdrift og induſtriel Virkſomhed. De vigtigſte Kornſorter ere Hvede, Majs og Havre. Kul og Jærn findes og indvindes i ſtor Mængde, desuden Kalk, Marmor, Skifer, Bygningsſten, Salt, Kobber, Zink og andre Metaller. Af overordentlig Betydning ere Petroleumskilderne i Kuldiſtrictet i Statens nordveſtlige Del. Induſtriens vigtigſte Retninger ere Fabrikation af Bomulds- og Uldſtoffer, Maſkiner og alle Slags Metalvarer. Handelen har et ſærdeles ſtort Omfang, hvilket dog iſær gjælder Indenrigsomſætningen. Den vigtigſte Stad er Philadelphia, den politiſke Hovedſtad Harrisburg. Statens Gjæld 1884 udgjorde c. 80 Mill. Kr. P. ſtyres i Følge Forfatningen af 1874 ved en Gouverneur valgt paa 4 Aar, et Senat af 50 Medl. og et Repræſentanthus af 201 Med., hine valgte paa 4, disſe paa 2 Aar. Til Unionens Repræſentanthus vælger P. 28 Medl., og den ſtore Indflydelſe, P. øver paa hele Nordamerikas Udvikling, har ſkaffet det Tilnavnet Keystone (Hjørneſtens-) Staten. — De førſte Nybyggere i P. (1638) vare Svenſkere; men ſin rette Bebyggelſe fik P. 1682 af engelſke Kvækere under W. Penn, efter hvem Landet fik Navn. Senere indvandrede iſær en Mængde Tyſkere, meſt fra Pfalz, og i en ſtor Del af P. tale disſes Ætlinger endnu et ſærligt Landsmaal, P.-Tyſk, der viſtnok er meget forvanſket og ſtærkt blandet med engelſke Ord og Vendinger. **Pennſylvanſk Syſtem**, ſ. **Fængſelsvæſen**.

Penny [pēnni], Flert. **Pence**, en engelſk Kobbermønt, hvoraf 12 paa en Shilling, af Værdi 7½ Øre. Penny-a-liner [æ lējner], ringeagtende Udtryk om Bladenes Nyhedsreferenter ſom dem, „der faa en Penny for Linjen“. **Pennymagazine**, ſ. **Penningmagaſin** und. **Penning**. **Pennyweight**, engelſk Troy-Vægt og Perlevægt, lig 1,555 fr. Gram.

Penobſcot-Bugten, en Indſkæring af Atlanterhavet i Staten Maine i Nordamerika, indeholder talrige Øer og optager Floden Penobſcot, der fra N. mod S. gjennemløber Staten.

Penrhyn-Øerne [pēnnrin], ſ. **Manihiki-Øerne**.

Penryn [ſ. o.], Stad i Cornwall-Shire i England ved den af den lille Flod Fal dannede Fjord, ⅜ M. n. v. for Falmouth, med 4,000 J og vigtige Granitbrud.

Penſa, 1) Gouvernem. i det øſtlige Rusland, omgivet af Gouv. Niſchnij-Novgorod, Simbirſk, Saratov og Tambov. 705 □ M. med 1,883,000 J. (1882). Det er et Sletteland, i hvis ſydveſtlige Del en Bakkekjæde danner Vandſkjellet mellem det aſovſke og det kaſpiſke Hav. Fra den ſydlige Del løber Choper til Don, hvorimod Vandene fra den nordlige Del løbe til Volga. Jordbunden er frugtbar, og ſaa vel Agerdyrkning ſom Kvægavl give ikke ringe Overſkud til Udførſel. Det vigtigſte Mineralprodukt er Jærn. Brændevinsbrænding er den eneſte betydelige Induſtrigren. 2) Hovedſtad i Gouv. P., 72 M. ſ. ø. for Moſkva. 42,000 J. (1888). Biſpeſæde med Kathedralkirke. Store Korn- og Saltmagaſiner. Garverier, Sæbeſyderier og Linnedmanufakturer. Stærkt beſøgt Meſſe.

Penſacōla, befæſtet Stad i Staten Florida i Nordamerika ved Penſacola-Bugten, 37 M. v. for Tallahasſee. 7,000 J. Fortrinlig Havn, der er Unionsflaadens Hovedſtation i den mexicanſke Bugt. Søarſenal. Prægtigt Fyr.

Penſée, fr. [pangſēh], Stedmoderblomſt; violetbrun.

Penſel. Børſtepenſler af Svinebørſter ere ſædvanlig de ſtørſte og ſamlede ved en Jærnring eller Ombinding paa et faſt Skaft af Træ, vel ogſaa et Kohorn; Haarpenſler af Egernets, Ilderens, Maardens og flere fine, elaſtiſke Stikkelhaar indfattes ſædvanlig i Poſer af Svanens og lige ned til Lærkens Fjer, efter Størrelſen. Efter Anvendelſen ere P. flade (ofte i Blikindfatning) eller runde, og i ſidſte Tilfælde ſpidſe eller ſtumpe. Meget lange, tynde P. til Staffering, d. e. Linjedecoration, kaldes Slipperter (af tyſk Schlepper).

Penſiōn [pang] (af lat. pensio, Afvejning) kaldes undertiden ethvert en Perſon tilſtaaet aarligt Underhold, men navnlig den Efterløn, ſom ydes Embeds- og Beſtillingsmænd ved deres Udtrædelſe af Tjeneſten eller deres efterladte. Efter den danſke Grundlov er Tilſtaaelſen af en ſaadan P. i Almindelighed ikke længer ſom tidligere en Naadesſag, men enhver Statsembedsmand, der afſkediges af en ham utilregnelig Grund, ſkal ſaa vel ſom hans Enke nu have P. i Overensſtemmelſe med de udſtedte Penſionslove (5 Jan. 1851 og 24 Febr. 1858); den Embedsmand derimod, ſom afſkediges paa Grund af Misligheder, der dog ikke ere af den Art, at han derved har forbrudt ſit Embede (i hvilket Fald han har tabt al Ret til P.), ſkal have ſin P. beſtemt ved en ſærlig Lov. I Norge forudſætter vel Grundloven, at der ſom Regel bevilges afgaaede Embedsmænd P., men da ingen nærmere Lovbeſtemmelſer herom haves, er Regelens Gjennemførelſe afhængig af den bevilgende Myndigheds Beſlutning for hvert enkelt Tilfælde. **Penſioniſt**, den, der oppebærer P.

Penſionǣr [pang] kaldtes forhen i Nederlandene Borgemeſteren i de ſtørre Stæder. **Stor-** ell. **Raadspenſionær** kaldtes Statsſecretæren ved Provinſen Hollands Stænder ell. „Stater“; han valgtes paa 5 Aar og ſvarede omtrent til, hvad vi kalde Premierminiſter. P. het.

ogſaa Koſtgænger; **Penſionāt**, Koſtanſtalt, et Slags Hôtel, hvor Koſtgængerne omgaas med Familien og indbyrdes, eller en Koſtſkole, hvor Eleverne bo i Huſet.

Pēnſum, Flert. **Penſa**, lat., egtl, noget tilmaalt, tilvejet, et foreſat Arbejde, Opgave, Lectie.

Pent, **Penta** (af gr. *πέντε*, 5) i Sammenſætn. bet. 5; ſ. de følg. A.

Pentāde, en Samling af 5.

Pentaēder, et Legeme, ſom er begrænſet af 5 Planer, Femplanslegeme.

Pentamēre, de 5leddede, kaldes de Biller, der have 5 Fodled i alle Fødder (Tarſer), i Modſætning til dem, der delvis eller paa alle Fødder have (eller ſynes at have) 4 ell. 3. Herhen høre de fleſte Billeformer (Løbebiller, Vandkalve, Hvirvlere, Vandkjær, Klaner, Aadſelgravere, Rovbiller, Torbiſter, Pragtbiller, Smældere, St. Hansbiller oſv.).

Pentamēter, et af 5 Fødder beſtaaende daktyliſk Vers, der kun forekommer i Forening med Hexametret, ſaaledes at et Hexameter og et P. danne et Diſtichon. Det deles ved en faſt Cæſur i to Halvdele og har følgende Schema

— ⏖ — ⏖ — ‖ — ◡◡ — ◡◡ ⏓.

Pentarchī, Femmandsſtyrelſe, er blevet brugt til Betegnelſe for de fem Stormagters Overvægt i Europa, ſamt desuden 1883—87 i Italien om de fem politiſke Gruppeførere, ſom i Fællesſkab gjorde Oppoſition imod Miniſteriet Depretis.

Pentāstoma, d. ſ. ſ. Linguatula.

Pentateuch [tøvk], oprindel. et af 5 Bøger beſtaaende Bind, betegner i Almindelighed de 5 Moſebøger.

Pentēlikon eller Brilettos, nu Mendeli, Bjærg i Attika, paa hvilket Kephiſſos udſpringer, bekjendt for fine Marmorbrud.

Penthesilēa, Datter af Krigsguden Ares, Amazonernes Dronning, ſtod i den trojanſke Krig Trojanerne bi og blev dræbt af Achilleus, der da han ſaa den unge Heltinde dø blev greben af Kjærlighed til hende.

Pēntheus, Konge i Theben, Søn af Echion og Agaue. Da han modſatte ſig Dionyſostjeneſtens Indførelſe, blev han dræbt af ſin egen Moder og hendes Søſtre, der ſom Mænader ſværmede om ham paa Kithæronbjærget og i deres bachantiſke Begejſtring anſaa ham for en Hjort.

Penthièvre [pangtiæv'r], gammelt Grevſkab i Bretagne, det nuvær. franſke Dep. Morbihan, ſom i Middelalderen tilhørte Slægtninge af Hertugerne af Bretagne. Ludvig XIV gav det 1697 ſom Hertugdømme til en af ſine uægte Sønner med Mad. Monteſpan, Greven af Toulouſe, der døde 1737. — Dennes eneſte Søn, **Louis Jean Marie de Bourbon**, Hertug af P., f. 1725, d. 1793, var bekjendt ved ſin overordentlige Rigdom, men ogſaa ved ſin ſædelige Renhed, Retſkaffenhed og Godgjørenhed; han levede derfor ogſaa uforſtyrret under Revolutionen paa ſine Godſer. Hans Datter Marie Louiſe Abélaide var gift med Hertug Philip (Egalité) af Orléans, hvilken Forbindelſe var en af Kilderne til Familien Orléans's ſtore Rigdomme. — En Søn af Fyrſten af Joinville, **Pierre**, f. 1845, hedder nu Hertug af P.

Pentland-Fjord, eng. **Pentland-Frith**, den Havarm, ſom ſkiller Orkn-Øerne fra Nordſkotland, indt. 2 M. bred. Det er paa Grund af ſtærke Strømninger et vanſkeligt Farvand at beſejle.

Pentz, Chriſtian, Chriſtian IV.s Svigerſøn, af en tyſk, til Holſten indvandret Adelsfamilie, var, efter at have tilendebragt den ſædvanlige Uddannelſesrejſe omkring i Europa, 1626 bleven anbragt ved Chriſtian IV.s Hof. Et Par Aar efter forlovedes han med Kongens og Kirſtine Munks Datter Sophie Eliſabeth og udnævntes til Gouverneur i Glückſtadt; Brylluppet ſtod 1634. Han blev tyſk Rigsgreve 1636. Sin indflydelſesrige Stilling miſtede han efter Chriſtian IV.s Død, da han traadte i beſtemt Oppoſition mod den nye Konge. Hans ſidſte Dage vare formørkede af Sindslidelſer. D. 1651.

Penūmbra, lat., Halvſkygge, ſ. d. A. og **Solen**.

Penzance [pēnnſæns], Stad i Cornwall-Shire i England ved Mounts-Bugten, 14 M. v. ſ. v. for Plymouth. 12,000 J. Havn, betydeligt Fiſkeri, Søbade og Handel med Kobber og Tin. Prægtig Mineralieſamling. Mindesmærke for Humphry Davy.

Penzing, en af Wiens veſtlige Forſtæder, med 13,000 J. og betydelig Induſtri. Hertugen af Cumberland ejer en Villa her.

Peoria [piōriæ], Stad i Staten Illinois i Nordamerika, 13 M. n. for Springfield ved Floden Illinois. 30,000 J. Betydelig Handel og Flodfart.

Pepe, Floreſtano, italienſk General, f. 1780 i Calabrien, blev 1799 Lieutenant i den republikanſke Hær og ſiden i Frankrigs italienſke Legion, hjemvendte 1801 og tog Tjeneſte under Joſeph Bonaparte 1806, fulgte 1808 med ham til Spanien og blev 1811 Brigadegeneral. 1812 førte han en Diviſion paa Toget mod Rusland og blev n. A. fangen i Danzig, kæmpede 1815 under Murat i Øvreitalien og blev Generallieutenant. 1820 ſendtes han til Sicilien for at gjenoprette Roligheden og ſluttede en Aftale med Sicilianerne, hvorved der lovedes dem en vis Selvſtændighed, men kunde ikke faa den ſtadfæſtet af Parlamentet i Napoli. Da de øſterrigſke Tropper nærmede ſig 1821, raadede P. ſtrax til Underkaſtelſe; han blev ikke ſenere anſat og døde 3 Apr. 1851. — Hans Broder, **Guglielmo P.**, f. 15 Febr. 1783, traadte 1799 ligeledes ind i den republikanſke Hær og blev efter Napolis Indtagelſe kaſtet et halvt Aar i Fængſel, deltog 1804 i et Opſtandsforſøg i Calabrien og blev paa ny en lang Tid holdt fængslet. 1806 indtraadte han i Hæren under Joſeph Bonaparte, tjente paa de joniſke Øer og 1810 i Spanien og blev 1815 Generallieutenant, i hvilken Stilling han ſiden tjente under Kong Ferdinand I. 1820 ſluttede han ſig ſtrax til Revolutionen, førte ſine Tropper over til Opſtanden og holdt 9 Juli med 20,000 Md. Indtog i Napoli, hvorefter han blev Øverſtbefalende for Hæren. Efter at være ſlaaet ved Rieti 7 Marts n. A. blev han ſvigtet af ſine Tropper og maatte flygte til Udlandet, medens han hjemme dømtes fra Livet. 1848 vendte han tilbage og ſattes i Spidſen for den Hær, der ſendtes imod Øſterrigerne; da Kongen kaldte Hæren hjem, nægtede P. at adlyde og gik med 2,000 Md. til Venezia, hvor han med ſtor Dygtighed ledede Forſvaret under Belejringen. Efter Byens Overgivelſe 1849 boſatte han ſig i Turin, hvor han døde 8 Aug. 1855. Han har forfattet nogle Skrifter om Tildragelſerne i Napoli 1820—21 og om Revolutionerne og Kampene i Italien 1847—49 (4 Bd., 1850) ſamt Erindringer (6 Bd., 1847—50). — En Fætter, **Gabriele P.**, f. 1781, delte 1799—15 deres Skæbne og var 1820 Oberſt i Siracuſa. Han ſluttede ſig til Revolutionen, valgtes til Parlamentet og udvirkede her ſin Fætters Afſættelſe og Forkaſtelſe af hans Aftale med Sicilianerne. Efter Enevældens Gjenoprettelſe holdtes P. to Aar i Fængſel i Olmütz, levede ſiden i Firenze indtil 1847 og døde 1849.

Peperino, en mørkegraa, vulkanſk Bjærgart, dannet ved Sammenkitning af vulkanſk Aſke, Brudſtykker af Lava oſv. Romerne benyttede den meget ſom Bygningsſten.

Pepita de Oliva, ſpanſk Danſerinde, f. 1830 i Madrid, kom 1852 til Tyſkland, hvor hun ved ſin Optræden navnlig i Leipzig og Berlin vakte begejſtret Bifald ved ſin ſmukke Perſonlighed og charakteriſtiſke Dans, hvilket Bifald ogſaa blev hende til Del under hendes Ophold i Kjøbenhavn 1861. Hun døde 10 Marts 1871 i Sydfrankrig.

Pēplos kaldtes det folderige Gevandt, ſom benyttedes af de græſke Kvinder. Med dette Navn betegnedes ſærlig Athenes broderede Klædning, der i Panathenæeroptoget bragtes op til Gudinden, udſpændt ſom Sejlet paa et Skib, der gik paa Ruller.

Pēpoli, Gioach. Napol., Marquis, italienſk Statsmand, f. 6 Nov. 1825 i en gammel Adelsſlægt i Bologna og ſelv Datterſøn af Joach. Murat, ægtede 1844 Prinſeſſe Frederikke af Hohenzollern-Sigmaringen. Han ſtillede ſig 1848 i Spidſen for Nationalgarden og drev Øſterrigerne bort, men maatte n. A. ſelv underhandle om Byens Overgivelſe til dem og opholdt ſig indtil 1852 i Toscana. Siden var hans Hus Arneſtedet for de politiſke Frihedslyſter i Bologna, og han ſkrev ſelv flere Flyveſkrifter om Italiens og Kirkeſtatens Forhold. 1859 traadte han i Spidſen for den proviſoriſke Regering i Romagna og overtog Finanſernes Styrelſe, var 1860 ſardinſk Regeringscommiſſær for Umbrien og Marts—Dec. 1862 italienſk Handels- og Agerbrugsminiſter under Ratazzi. I Jan. 1863 gik han ſom Afſending til Rusland og brugtes i Sommeren 1864 ved de Underhandlinger, der førte til Septemberconventionen med Frankrig. 1868—70 var P. Afſending i Wien, og desuden ſiden 1860 Medlem af Deputeretkammeret, indtil han 1874 blev Senator. D. 26 Marts 1881.

Pepſin, ſ. **Maveſaft** und. **Mave**. **Peptōn**, ſ. **Fordøjelſe**.

Pepys, Samuel [pīpis], f. 1632, d. 1702, blev ſom ung anbragt i den engelſke Marineforvaltning og ſteg her efterhaanden til en overordnet Poſt, ſom han beklædte under Carl II og Jakob II. Han var en punktlig Embedsmand, men er navnlig bleven bekjendt ved en Dagbog, ſom han for ſin egen Fornøjelſe nedſkrev i et Slags Chiffreſkrift, og ſom indeholder højſt levende og intereſſante Bidrag og Smaatræk til Datidens Charakteriſtik fra de mange Kredſe, P. kom i Berøring med, fra Hof til Almue. Denne Dagbog (»Diary«) blev udgivet 1825, efter at Chiffrene vare blevne tydede.

Pequeña ell. **Angra P.** [kēnja], en Havn ved Atlanterhavet i Sydafrika, under 26° 35′ ſ. Br., tagen i Beſiddelſe af Tyſkland 1884. S. **Lüderitzland**.

Pera, ſ. **Conſtantinopel**.

Per ārdua (ell. āspera) **ad āstra**, lat., „gjennem Gjenvordigheder til Stjærnerne", gjennem Kamp til Sejer.

Péray, Saint [ſæng perǟ], Flække i det franſke Dep. Ardèche, ved Rhônes højre Bred, lige over for Valence, med 2,000 J., fortrinlig hvid mousſerende Vin og ſtore Kalkbrud.

Per Candi, et paa Holbergs Tid anvendt Skjældsord af Militære (ſaal. i Jak. v. Tyboe) og andre uſtuderte Perſoner mod Studenter; det ſynes oprindel. at have hedt Candæ og er formodentl. foranlediget ved den lange, ſmalle, ſom en Hale nedhængende Kappe, der var Studenternes Ordensdragt paa den Tid.

Perceptiōn er i Pſychologien det techniſke Udtryk for Jagttagelſe, bevidſt Sanſeopfattelſe. Den ſtaar i Modſætning til Sansningen (Senſationen), der er af overvejende paſſiv Natur, medens P. beſtaar i en ſammenlignende og klaſſificerende Proces, hvorved den enkelte Sanſefornemmelſe bringes i Forbindelſe og Sammenhæng med de tidligere vundne Foreſtillinger. P. beror — ligeſom al Gjenkjendelſe — paa en ubevidſt Slutning. Førſt gjennem denne Proces udvikler efterhaanden Bevidſtheden om en ydre Gjenſtand ſig, medens den rene Sansning kun betegner en ſubjectiv Tilſtand. P. forudſætter altid en Flerhed af Sanſeindtryk og altſaa en Forandring i Bevidſthedstilſtanden; med en ſaadan Forandring eller Overgang tager det aandelige Liv ſin Begyndelſe. Det maa dog bemærkes, at ældre Forfattere (navnlig Leibniz) bruge P. i en mere almindelig Betydning, nemlig om Indtryk og Paavirkning (Affection) i det hele, ſaaledes at Sansning og Tænkning blive ſærlige Former af den. Leibniz ſkjelner mellem P., ubevidſt Affection, og Apperception, bevidſt Opfattelſe af Indtrykket (altſaa egentlig ſig P. i Betydning af Gjenkjendelſe). Wundt bruger P. om en Fornemmelſes blotte Tilſtedeværelſe i Bevidſtheden, i Modſætning til Apperception, den udtrykkelige Henvendelſe af Opmærkſomheden paa den.

„Perceval" [vāll], et gammelt franſk epiſk Digt, fremgaaet af Foreningen af Artusſagnet med Sagnet om den hellige Gral, paabegyndt af Chrétien de Troyes, fortſat af Gauchier de Dordan og ſluttet af Maneſſier ſidſt i det 12te Aarh.

Perceval, Spencer [pērsvæll], engelſk Statsmand, f. 1762, yngre Søn af Jarl Egmont, blev 1786 Advocat og tildrog ſig Opmærkſomhed ved ſit Forſvar for Warren Haſtings. 1796 valgtes han til Underhuſet, blev 1801 Solicitor- og 1802 Attorney-general indtil 1806 og ſom ivrig Tory og Modſtander af Frankrig 1807 Skatkammerkansler og Partiets Leder i Underhuſet. For bedre at røgte dette Hverv ombyttede han den førſtnævnte Poſt med den ſom Kansler for Hertugd. Lancaſter, indtil han 1809 blev Førſteminiſter. Han dræbtes 1812 af en Vexelagent Bellingham, der troede ſig forurettet af Regeringen.

Perch [pertſch], ſ. **Pole.**

Perche [pærſch], et af Frankrigs gamle Landſkaber, udgjør nu en Del af Dep. Orne og Eure-Loir. En Heſterace, **Percherons** [rōng], har Navn derefter.

Perche [ſ. o.] var et gammelt franſk Længdemaal af forſkjellige Størrelſer: a) den almindelige P. (for Landmaalerne) lig 18 Pieds de roi ell. 18,6 danſke Fod, b) for Domainerne (P. des eaux et forêts) lig 22 Pieds ell. 22,8 d. Fod, c) i nogle Provinſer lig 20 Pieds ell. 20,7 d. Fod. I Schweiz er en P. (Ruthe) lig 10 ſchweizerſke Fod ell. 3 Metre og lig 9,559 d. Fod. Ved Indførelſen af de metriſke Maal i Belgien benyttedes P. for at betegne 10 Metre.

Percier, Charles [ſie], franſk Bygmeſter, f. 1764 i Paris, d. 1838 ſmſtds., uddannede ſig i Paris og Rom. Han hører til den Kreds af Kunſtnere, der deltog i Oldtidens Gjenfødelſe i Slutn. af forr. Aarh., men han forſtod med Smag at forbinde dermed Erindringer fra den tidligere italienſke Gjenfødelſes bedſte Tid. Tillige med Fontaine udførte han Dele af det ſtore Bygningscomplex i Louvre og Tuilerierne, byggede Arc du triomphe du carroussel m. m.

Per contānt, i Handelsſpr. mod rede Penge, for rede Betaling.

Percusſiōn, egtl. Ryſtelſe, Stød, kaldes ſærlig en af Lægen ved Underſøgelſe af Bryſt og Underliv meget anvendt Fremgangsmaade, beſtaaende i en let Bankning paa disſe Legemsdeles ydre Overflade for af den derved frembragte (klangfulde, dæmpede, matte oſv.) Tone, **Percusſionslyden**, at drage Slutninger med Henſyn til de underliggende Deles phyſiſke Forhold, Tæthed, Luftholdighed, Omfang oſv. P., der er opfunden af Auenbrügger 1754, udføres dels med de blotte Fingerſpidſer (umiddelbar P.), dels igjennem et mellemſkudt Underlag, f. Ex. en af den anden Haands Fingre eller en dertil indrettet Plade, hyppigſt af Elfenben, Plesſimeter (middelbar P.); endelig anvende mange til Anſlaget en lille Hammer af Staal med et Overtræk af Kautſchuk paa Banen. **Percusſionslaas**, ſ. **Gevær**. **Percusſionsmaſkine**, d. ſ. ſ. Stødmaſkine (ſ. d. A.).

Pērcy [ſi], Slægten, ſ. **Northumberland** (2).

Pērcy, Thomas [ſi], engelſk Biſkop, f. 1728, d. 1811. Han har gjort ſit Navn berømt ved den Samling af gamle engelſke Folkeviſer, ſom han 1765 udgav under Titlen »Reliques of Ancient English Poetry«. Denne Bog fik ſenere en overordentlig Indflydelſe paa den Poeſi, der brød frem i England ved dette Aarhundredes Begyndelſe: Walter Scott fik ſom Dreng fat i Bogen, og dens Indvirkning paa ham var ſtor; Wordsworth erkjender, hvad han ſkylder den, og bruger om den det Udtryk, at Englands Poeſi er bleven fuldſtændig gjenløſt ved den. Selv i Tyſkland fik Bogen Indflydelſe, idet den var medvirkende Impuls til at vække Bürger til Efterligning af den gamle Balladedigtning.

Perczel, Morits [pērtzel], ungarſk Revolutionsgeneral, f. 1811, uddannedes til Ingenieurofficer, men forlod denne Stilling for at ſtyre ſine Godſer og valgtes 1843 til Landdagen, hvor han ſluttede ſig til det demokratiſke Parti. 1848 var han en kort Tid Miniſterialraad, men hørte derefter til den radicale Oppoſition. I Sept. ſ. A. blev han Fører for et Corps Frivillige, tvang en Afdeling af Jellačićs Hær til Overgivelſe og blev til Løn Brigadegeneral. Han udmærkede ſig ogſaa ved Overgangen over Theiß (Jan. 1849) og ſenere i Banatet, men laa i ſtadig Strid med Görgey og maatte efter at have deltaget i de ſidſte Kampe i Ung. flygte til Tyrkiet, medens hans Billede blev hængt af Øſterrigerne. 1851 gik P. til London, men hjemvendte 1867 og valgtes til Underhuſet, hvor han øvede ſtor Indflydelſe og 1873—74 var Formand for Deák-Partiet. Iſær ſøgte han at udvikle en egen ungarſk Hær og blev derfor ogſaa General i Landeværnet (Honveds).

Perdēndo, perdēndosi, it., tabende ſig, bet. i Muſ. en ſtærk Aftagen i Klangſtyrke.

Perdikkas, tre makedoniſke Konger, af hvilke den ældſte, en Heraklide, c. 664 f. Chr. ſkal have ſtiftet det makedoniſke Rige. — **P.** II regerede 454—413 og deltog i den peloponneſiſke Krig ſom Spartas Forbundsfælle. — **P.** III var Broder til Philip, Alexander d. ſtores Fader, og faldt 360 f. Chr. imod Illyrerne. — Vigtigere i hiſtoriſk Henſeende er Alexanders Feltherre **P.**, hvem han paa ſit Dødsleje ſkal have overgivet ſin Signetring ſom Symbol paa Kongeværdigheden. P. ſøgte ſom Formynder for Alexanders Søn Alexander at holde Riget ſammen; men det kom ſnart til Brud mellem ham og de andre Feltherrer, og da Ptolemæos imod P.s Befaling havde ladet Alexanders Lig føre til Ægypten, kom det til Krig. P. gik over Nilen, men hans Soldater gjorde Opſtand, og han blev dræbt af nogle Forrædere 321 f. Chr.

Perdu, fr. [dÿ], tabt, fortabt.

Per Døver og Kirſten Kimers kaldes et Par gamle Træfigurer fra c. 1500 i Roskilde Domkirke. Manden ſlaar med ſin Hammer Timeſlag paa en ſtørre Klokke, og Konen ſlaar Kvarterſlag paa en mindre. Oprindelig ſtod dette Spilleværk i Forbindelſe med et Træbillede af Ridder Jørgen i Kamp med Dragen, og hver Gang Klokken ſlog, trampede Skimmelen paa Dragen, ſom udſtødte et Skrig. 1718 flyttedes St. Jørgen paa Pulterkammeret for ikke at forſtyrre Menighedens Andagt, men ved Kirkens ſidſte Reſtauration ere alle Figurerne paa ny opſtillede og ſatte i Forbindelſen med Urværket.

Pēreat, lat., dø! ned med ham!

Peregrinos, en kyniſk Philoſoph fra det 2det Aarh., er navnlig bekjendt ved Lukians ſatiriſke Skildring af hans Liv og Død. P., hvem han ogſaa kalder **P. Proteus**, ſkal førſt have begaaet alle Haande Udſkejelſer, derefter være bleven Chriſten og trods ſit ſkjændige Liv højt anſet af ſine nye Trosfæller, men omſider excommuniceret af dem og derpaa til ſidſt for at vække Opſigt ved ſin Død have opbrændt ſig ſelv ved de olympiſke Lege 164. Skriftet er i det væſentlige et Spotteſkrift mod Kynikerne.

Pereire, Emile og Iſaac [pəræhr], f. 1800 og 1806 i Bordeaux af jødiſk Slægt, vare førſt Vexelmæglere i Paris, men ſluttede ſig 1829—34 til St. Simoniſterne, hvorefter E. P. blev Medarbejder af »Globe« med M. Chevalier og ſiden af »National« under A. Carrel. Med Rothſchilds Hjælp byggede Brødrene P. den førſte Jærnbane til St. Germain og grundlagde derved deres Ry og deres Formue; de byggede ſenere den ſtore Nordbane og ſtiftede 1852 den navnkundige Crédit mobilier (ſ. d. A.). I de følg. Aar oprettede Brødrene P. en Mængde forſkjellige Aktieſelſkaber, byggede Jærnbaner, ordnede Laan og andre Finansoperationer og tjente ſtore Formuer, men drev den finanſielle Svindel ſtedſe højere, ſaa at flere af de Selſkaber, de havde ſtiftet, baade Crédit mobilier og dets Aflægger Crédit immobilier, ødelagdes (1871). Allerede 1867 nødtes de til at trække ſig tilbage fra Ledelſen med Banære, men uden at miſte deres Rigdom. Begge bleve 1863 valgte til den lovgivende Forſamling, men da I. P. lod ſig gjenvælge 1869, blev Valget omſtødt paa Grund af Stemmekjøb. E. P. døde 1875, I. P. 1880.

Perekōp, befæſtet Stad i det ruſſiſke Gouv. Taurien paa den ſmalle Landtange, ſom forbinder Halvøen Krim med Faſtlandet. 4,000 I. Stor Indvinding af Salt i Omegnens Saltſøer.

Pēre-Lachaiſe [pæhr laſchǟhs], Kirkegaard i Paris, ſ. **Lachaiſe**.

Peremtōriſk, afgjørende, uden Friſt.

Perennērende, vedvarende. **P. Planter** eller Stauder, fleraarige, urteagtige Planter; Tegn ♃.

Pērez, Antonio, ſpanſk Miniſter, f. 1539 i Aragonien, var Statsſecretær hos Philip II og nød dennes Yndeſt i høj Grad, medens han ſkaffede ſig mange Fjender ved ſit Overmod og ſin Gjerrighed. Da han efter Kongens Opfordring 1578 havde ladet Juan d'Auſtrias Fortrolige, Juan Escovedo dræbe, blev han af dennes Familie anklaget ſom Morder, og da Kongen lod ham i Stikken, ved Tortur bragt til Bekjendelſe. Han undſlap af Fængslet og flygtede til Aragonien for at finde Beſkyttelſe i ſit Fødelands ſæregne Privilegier; Retten her frikjendte ham ogſaa, men Kongen fik ham overgivet til Inquiſitionen. Striden herom foranledigede en Opſtand i Aragonien, ſom endte med, at Philip II med Vaabenmagt undertvang Landet og ophævede dets gamle ſelvſtændige Forfatning. P. undkom lykkelig 1591, fandt en hæderlig Modtagelſe hos Henrik IV i Frankrig og døde i Paris 1611. Han efterlod interesſante Memoirer (»Relaciones«, 1594), ſom ere af Betydning for Philip II.s Hiſtorie.

Per fas et nĕfas, lat., ved tilladelige og utilladelige Midler.

Perfectibilitēt, Evne til Fuldkommengjørelſe, ſærlig Menneſkets Evne til fremſkridende Udvikling af ſit Væſen. Hiſtorien viſer en ſtedſe rigere og alſidigere, nøjagtigere og fuldſtændigere Udvikling af den menneſkelige Cultur paa de forſkjellige Omraader; og ſelv om den ſtigende Civiliſation ikke i ſig ſelv indbefatter ſtigende Moralitet, er der dog ſaa nøje en Forbindelſe mellem det ſædelige Liv og dets hiſtoriſke Betingelſer, at P. for ſaa vidt ogſaa maa ſiges at gjælde i moralſk Henſeende. Urigtig opfatter man derimod P., dels ved at betragte den ſom abſolut og overſe, at Fremſkridt i én Retning ofte maa kjøbes med Tilbagegang i en anden, dels ved at antage, at den gaar i lige Linje, ſkjønt Hiſtorien viſer, at en Opløsningsperiode i Regelen vil følge efter en ſtorartet Udviklingsperiode. P.s Aarſag maa ſøges i Menneſkets Evne til Erkjendelſe og til i Kraft af Erkjendelſen at omforme det givne, i Følelſens Trang til nye og mangfoldige Indtryk og i Viljens Higen efter at udfolde alle Evner og Kræfter. Selv om det fra førſt af er Nøden og Selvopholdelſestrangen, der fører til Udvikling af Kræfterne, ſaa bliver denne dog paa højere Trin mere end et blot Middel. Det Maal, der naas, er ikke at ſøge uden for Udviklingen ſelv. Gjennem ſelve det hiſtoriſke Arbejde ſkal Menneſket erhverve højere og klarere Bevidſthed og derved ſandere Frihed; dette er den Opgave, hvorom alle enkelte Opgaver ſamle ſig ſom deres indre, beſjælende Centrum. — Det følger af ſig ſelv, at Ideen om P. førſt kunde opſtaa paa en Tid, da man kunde overſe flere afſluttede hiſtoriſke Perioder. De gamle mangle derfor paa ſvage Antydninger nær denne Ide; de ſatte i det hele Hvile og plaſtiſk Ro over Bevægelſe, ja formaaede ikke at gjennemtænke Bevægelſens Begreb. Det er det 18de Aarh.s begejſtrede Tænkere, ſom have opſtillet P.s Begreb; Vico, Turgot og Condorcet, Lesſing, Herder og Kant ſtaa her i førſte Række. I vort Aarh. har dette Begreb faaet en nærmere Gjennemførelſe af St. Simon og Comte, Hegel og Spencer.

Perfectum (lat., d. e. fuldendt), Førnutid, kaldes i Grammatiken den Tidsform af Verbet, der betegner en Handling ell. Tilſtand ſom forbigangen i Henførelſe til Nutiden, f. Ex. jeg har læſt.

Perfīd, falſk, troløs; **Perfīdi**, Troløshed.

Perforatiōn, Gjennemboring, i Patholog. den ſygelige Gjennembrydning af et Organs Vægge indenfra (ved Ulceration) eller udenfra (ved Stik, Snit oſv.). I Fødſelsvidenſk. en Operation, hvorved Fødſelshjælperen med et ſkarpt Inſtrument, **Perforatōrium**, ſønderbryder det døde Foſters Hoved, naar dette paa Grund af ſin uſædvanlige Størrelſe eller Bækkenets Snæverhed ikke kan fødes helt.

Pērgama ell. **Bergama**, ſ. **Pergamon**.

Pergamēnt (opkaldt efter Pergamon) bliver efter dets Beſtemmelſe til Trommeſkind, Sigtebunde, Skrivepergament oſv. dannet af tykkere eller tyndere Huder ved foreløbig Beredning ligeſom til Hvidgarvning (ſ. **Garvning**), Udſpænding, Tørring, Skrabning, Affedtning med Kridt og Slibning med Pimpſten. I de ſenere Aar tilberedes „vegetabilſk P.“, **Pergamentpapir**, af ulimet Papir ved at dyppe det en meget kort Tid i ſtærk Svovlſyre, udvaſke og tørre det. Det faas jævnere end det animalſke P. og af vilkaarlig Tykkelſe ved at ſamle et pasſende Antal endnu friſke Ark.

Pērgamon, en anſelig Stad i det lilleaſiatiſke Landſkab Stor-Myſien, blev Hovedſtaden i det **pergamēnſke Rige**, der 283 f. Chr. blev grundlagt af Philetæros, en af Lyſimachos's Statholdere. Denne og hans Efterfølger Eumenes I (263—241) hævdede deres Uafhængighed lige over for Seleukiderne, og

Attalos I (241—197) antog Kongetitlen. Han ſtillede ſig i venſkabeligt Forhold til Romerne, til hvilke endelig Attalos III 133 teſtamenterede Riget, der 131 blev romerſk Provins under Navn af Asia. Under Attalos I og hans Efterfølgere Eumenes II (197—159) og Attalos II og III blev P. et Midtpunkt for Kunſt og Videnſkab og Sæde for den ſaakaldte „pergamenſke Billedhuggerſkole". Eumenes oprejſte et uhyre Alter for Zeus Soter, prydet med en gigantiſk Friſe til Minde om hans Sejer over Gallerne, ſom i Henſeende til Compoſition og Udførelſe er et af Oldtidens Meſterværker. De af den preusſiſke Regering under Ledelſe af Humann og Bohn i P. foretagne Udgravninger have bragt ſtore Kunſtſkatte for Dagen, ſom nu ere ſamlede i Berlin, men endnu ikke klasſificerede og tilgængelige for Publikum. Ogſaa Pergamentet er førſt opfundet i P., efter hvilken det har Navn. Nu hedder Byen Pergama ell. Bergama med 4,000 J.

Perge, i Oldtiden en Stad i Pamphylien i Lilleaſien tæt ved Kyſten, med et berømt Artemistempel. Paulus prædikede her paa ſin 1ſte Misſionsrejſe (Ap. Gj. XIII, 13; XIV, 25).

Pĕrgola, it., et Slags bedækket Alle, hvis Sider dannes af let Lægteværk eller af enkelte Piller, imellem hvilke er anbragt Fletninger af Jærntraad eller Eſpalier af Træ, ſom dækkes med Slyngplanter.

Pergolēſi ell. **Pergoleſe**, Giovanni Battiſta, f. 4 Jan. 1710 i Jeſi, lærte Muſik i et Conſervatorium i Napoli af Greco, Durante og Feo og begyndte ſin Virkſomhed ſom Operacomponiſt 1731 med »Sallustia«, hvorefter fulgte »La serva padrona« o. fl. 1735 kaldtes P. til Rom, men da hans „Olympiade" ikke gjorde Lykke der, rejſte han ſtrax tilbage til Napoli og ſkrev ſit ſidſte, berømte Værk, et Stabat mater, ſom endnu beundres, for hvilket han fik ti Ducater af en Kloſterbroder, der havde beſtilt det. Han døde 16 Marts 1736 i Pozzuoli af Svindſot og efterlod, kun 26 Aar gl., 13 Operaer og 16 til Dels ſtørre Kirkeværker.

Peri, perſiſk Benævn. for en god Aand ell. Fe, udmærket ved legemlig Skjønhed, omtr. ſvarende til det arab. Djinn, d. e. Genius; de beſkytte Menneſkene mod de onde Aander (Dev).

Peri, Jacopo, f. i Firenze i en adelig Familie, har faaet et Navn i Muſikhiſtorien ſom en af dem, der i Slutn. af det 16de og Beg. af det 17de Aarh. frembragte en Omvæltning i Muſiken (ſ. **Opera**). Omtr. 1601 blev han Capelmeſter hos Hertugen af Ferrara, men for øvrigt ved man kun meget lidt om hans Livsomſtændigheder.

Periāl (maaſke af fr. impérial), Rus; **perialiſēret**, beruſet.

Periāndros, Eneherſker (Tyran) i Korinth, en af de ſaakaldte 7 viſe. Han fulgte 627 f. Chr. ſin Fader Kypſelos i Regeringen og viſte i Begyndelſen megen Mildhed; ſenere lagde han ſtor Gruſomhed for Dagen; d. 584.

Pericardītis, Betændelſe i Hjærtepoſen, opſtaar navnlig under Gigtfeber og Infectionsſygdomme og kan blive farlig ved at hindre Hjærtets Bevægelſe eller ved at fremkalde forſkjellige Forandringer i ſelve Hjærtets Muſkulatur.

Perichŏndrium, den til Benhinden paa Knoglerne (Periosteum) ſvarende Hinde, der beklæder Bruſkene udvendig. **Perichondrītis**, Betændelſen i denne Hinde, er enten en Følge af ydre Indvirkninger (Stød, Slag oſv.) eller af andre Sygdomme (Syphilis, Kræft, Ulcerationer oſv.). Særlig i Strubehovedet kan P. blive meget farlig ved Dannelſen af Bylder og Nekroſe af Bruſkene og er altid her en meget alvorlig Sygdom.

Perīculum in mŏra, lat. (Livius, XXXVIII 25, 13), Fare ved at nøle.

Périer, Caſimir [riē], ſ. **Caſimir-Périer**.

Périgord [gāāhr], et af Frankrigs gamle Landſkaber, udgjør nu Dep. Dordogne og en Del af Dep. Lot-Garonne. P.-Trøfler ere bekjendte.

Périgueux [gō], Hovedſtad i det franſke Dep. Dordogne ved Floden Isle, 15 M. ø. n. ø. for Bordeaux. 22,000 J. Biſpeſæde, Kathedralkirke, ſeværdige romerſke Oldſager. P. var Hovedſtad i det gamle Périgord. Her drives betydelig Handel med Trøfler og Trøffelpoſtejer. Fabrikation af Papir, Uldſtoffer og Brændevin.

Perigǣum og **Perihēlium**, ſ. **Apſider**.

Pĕrikles, Athens berømte Statsmand, var en Søn af Feltherren Xanthippos og Agariſte af Alkmæonidernes Slægt. Udgaaet fra et Hjem, der ſaa vel i politiſk ſom i literær Henſeende indtog den meſt fremragende Plads i Athen, modtog han en fortrinlig Opdragelſe; iblandt hans Lærere nævnes Damon og Zenon, men fremfor alle Philoſophen Anaxagoras, ſom ſynes at have haft den ſtørſte Indflydelſe paa Udviklingen af P.s Charakter og Evner. I ſin Ungdom udmærkede han ſig ſom Kriger, men undgik det politiſke Liv, ſom det ſiges paa Grund af hans mærkelige Lighed med Tyrannen Piſiſtratos. Førſt efter Themiſtokles's Banlysning og Ariſtides's Død traadte han frem ſom Leder af det demokratiſke eller Fremſkridtspartiet i Oppoſition til Kimon, Lederen af det ariſtokratiſke eller conſervative Parti. 463 omtales han førſte Gang, og to Aar efter, 461, rettede han det førſte Angreb paa Ariſtokratiet ved at berøve det areopagiſke Raad dets vigtigſte Forretninger. Her ſom i hele ſit politiſke Liv lod P. en anden — i dette Tilfælde Ephialtes — optræde ſom Forſlagsſtiller og holdt ſig ſelv tilbage. Kort efter blev Kimon landsforviſt, og P. ledede nu Statens Anliggender, idet han i en Række af Aar lod ſig udnævne til Strateg, i hvilken Egenſkab han ledede ikke alene Krigsvæſenet, men ogſaa de udenlandſke Forhold, tog imod fremmede Sendebud og anſatte de Borgerforſamlinger, hvor Geſandter bleve indførte. Tillige ſtyrede han Finansvæſenet ſom ταμίας eller ἐπιμελητής, den eneſte Embedsmand i Athen', der forblev 4 Aar i ſit Embede og kunde blive valgt paa ny. Som Strateg deltog han i en Række Felttog, i Slaget ved Tanagra 457, i de ſtore Kampe 454—53 i Sikyon, Akarnanien og det thrakiſke Cherſonnes. Det var imod hans Raad, at den uheldige Expedition til Ægypten 460—55 fandt Sted, ligeſom han indſtændig havde fraraadet Toget til Bøotien 447, der endte med det for Athenienſerne ſaa ulykkelige Slag ved Chæronea.

Derimod ſkyldtes det ham, at den 30aarige Fred med Sparta 445 kom i Stand. Efter at Thukydid, ſom havde efterfulgt Kimon i Ledelſen af det ariſtokratiſke Parti, 444 ved Oſtrakismen var forjaget, ſtod P. uden nogen Rival. Han kunde nu med ſtørre Kraft fuldføre de Reformer i demokratiſk Retning i Athen, ſom ſkulde gjøre denne Stat til Centrum for Grækenlands aandelige Liv. Demokratiet blev nu gjennemført i ſin fulde Udſtrækning (ſ. **Athen**), men i Virkeligheden ſtyrede P. Staden ſom dens førſte Borger. Den Magt, hān i en Række af Aar øvede over det uſtadige Folk, er det bedſte Bevis for hans overlegne Aand. Han var hverken Demagog eller Deſpot, men en Borger blandt Borgere, ſom adlød ham, fordi de ſtolede paa ham. Hans Veltalenhed, hvorom der des værre kun er levnet faa Vidnesbyrd, ſkildres af Samtidens Forfattere, ſelv hans ivrige Modſtandere, ſom gjennemtrængt af Forſtand, den dybeſte Følelſe og den højeſte Kunſt. Han talte aldrig uforberedt, men plejede altid før ſin Tale at bede, at intet uoverlagt Ord maatte falde fra hans Læber. Hans Levetid er de ſtore Meſtres Tidsalder: Digtere, Philoſopher, Videnſkabsmænd og Kunſtnere; hans rigt udſtyrede og ædle Natur dannede ſom et Midtpunkt for hele denne glimrende Kreds, og med Rette har derfor denne Tidsalder modtaget Navn efter ham, i hvis Perſon de forſkjellige Retninger i den græſke Cultur mødtes i harmoniſk Enhed. I denne hans Naturs fuldkomne Harmoni og i den klasſiſke Ro, ſom var Frugten deraf, er P. Typen for Oldtidens ideale Aand. Uagtet den Tillid, P. nød hos Folket, maatte han dog ogſaa føle dets Uſtadighed. Man angreb hans Adminiſtration og hans religiøſe Meninger. De førſte Angreb prellede af paa hans retſkafne og uplettede Charakter; for de ſidſtnævnte maatte hans bedſte Venner og nærmeſte Omgangskreds bøde: Anaxagoras og Phidias joges i Landflygtighed, Aspaſia lykkedes det ham kun at frelſe ved Opbydelſen af al ſin Veltalenhed. Slutningen af hans Liv falder i Begyndelſen af den peloponneſiſke Krig, ſom han ikke har tilſkyndet, men heller ikke fraraadet. P. havde ikke forſømt under Freden at forberede Krigen, og denne blev ogſaa ledet efter den Plan, han havde udkaſtet. Det var under denne Krig, at han af Folket udvalgtes til at holde Gravtalen over de i Kampen faldne Athenere, og denne er endnu bevaret hos Thukydid ſom et af de ſtolteſte Udtryk for Oldtidens Talerkunſt. Under den ſtore Peſt, ſom ramte Athen, havde han den Sorg at miſte begge ſine Sønner; ſelv Athenienſerne lod deres Harme og Sorg gaa ud over ham og idømte ham en Bøde ſom den, der havde raadet til Krigen, men de fortrød det ſnart og udnævnte ham paa ny til Strateg, ja legitimerede endog hans Søn med Aspaſia, for at hans Hus ikke ſkulde uddø med ham. Han døde 429 midt under Krigen og begravedes i Kerameikos, hvor andre af Athens ſtore Mænd ſenere fandt den ſidſte Hvile ved hans Side.

Pērikon (Hypericum), Slægt af Perikonfamilien, ofteſt Urter med helrandede, modſatte, kjertelpunkterede Blade uden Axelblade, kvaſtformet Blomſterſtand, regelmæsſige, underſædige, femtallige Blomſter, fribladet Krone, flerknippede Støvdragere, Kapſel. Kronens Farve gul. Flere Arter ere almindelig vildtvoxende hos os, og deres Blomſterknopper anvendes til at ſættes paa Brændevin.

Perikōpe, Benævn. paa de Afſnit af den hellige Skrift, ſom fra gammel Tid have været foreſkrevne til Oplæsning ved Alteret og til Text for Prædikener, og ſom for ſtørſte Delen ere de ſamme Søn- og Feſtdagsevangelier, der findes i Pave Gregor d. ſtores Lectionarium. De gejſtliges Forpligtelſe til at prædike over de foreſkrevne P. kaldes **Perikopetvang**. Denne Tvang er i den nyere Tid bleven hævet i flere proteſtantiſke Lande, ſaa at Præſten har Frihed til at vælge, hvilken Text han vil. I Danmark er en af Profesſor P. Madſen, Biſkop Joh. Clauſen og Provſt Paludan-Müller udarbejdet ny Perikoperække 1885 bleven indført til Brug ved Siden af den gamle, ſaaledes at der nu ſkiftevis hvert andet Aar prædikes over hver af disſe Rækker. Dog kan enhver Præſt, ſom ønſker det, prædike udelukkende over de gamle Texter, naar han meddeler ſin Biſkop Underretning derom inden Begyndelſen af det Kirkeaar, i hvilket de nye Texter ſkulde bruges. I Norge ere 1887 to af Profesſorerne G. Johnſon og A. C. Bang ſamt Sognepræſt S. Brun iſtandbragte nye Textrækker indførte til Brug ved Gudstjeneſten; hvert tredje Aar prædikes der over de gamle Textrækker. En lignende Ordning er tidligere indført i Sverige.

Perim, en lille, nøgen og vandløs Klippeø i Bab-el-Mandeb-Strædet, ½ M. fra Arabiens og 2½ M. fra Afrikas Kyſt, holdes ſiden 1857 beſat af Englænderne, ſom have befæſtet dens Øſtkyſt og derfra beherſke det meſt benyttede øſtlige Udløb af det røde Hav.

Perimēter betegner Omkredſen af plane, navnlig retlinede, Figurer.

Perino del Vāga, italienſk Maler, ſ. **Buonaccorſi**.

Peringſkjöld, Joh. [ſchjøld], ſvenſk Oldgrandſker, f. 1654, d. 1720, hed **Peringer**, inden han 1693 blev adlet. S. A. blev P. Rigsantiqvar og var derhos 1698—1712 Antiqvitets-Archivets Translateur; 1719 tog han ſin Afſked med Titel af Cancelliraad. Han beſørgede Udgivelſen af »Wilkina Saga« og af Snorre Sturlaſons Kongeſagaer; han udarbejdede et ſvenſk Diplomatarium, ſom dog for ſtørſte Delen gik tabt ved Slotsbranden i Stockholm 1697, og gjorde vidtløftige Samlinger til antiqvariſke Beſkrivelſer af Sveriges Landſkaber, af hvilke dog kun Beſkrivelſen af Upland for en Del blev udgiven i »Monumenta Uplandica per Thiundiam« (1710) og »Monumenta Ullerakerensia« (1719).

Perinǣum, ſ. **Mellemkjød**.

Periōde, Omløb, Kredsløb. I Mathematiken bruges det ſom Betegnelſe for, at visſe Tal eller Værdier gjentage ſig i den ſamme Orden (f. Ex. **periodiſke Decimalbrøker**, **p. Functioner**). I Chronologien bruges det i ſamme Betydning ſom Cyklus (ſ. d. A.), dog iſær om et Indbegreb af flere Cykler, ſom den julianſke P. S. nærmere herom under **Chronologi**. Om den chaldæiſke eller Formørkelſernes P. ſ. **Saros**.

Periōder, popul. Benævn. for Menſtruation.
Periodicitēt, Gjenkomſt med viſſe Mellemrum.
Periōdiſk, hvad der regelmæsſig gjentager ſig. **Periodiſk Decimalbrøk** er en ſaadan, hvor de ſamme Sifre gjentage ſig i den ſamme Orden, og ſom ſaaledes fortſættes i det uendelige. Den er rent periodiſk, naar Perioden begynder ſtrax efter Kommaet, ſom 0,32 32 32....; blandet periodiſk, naar dette ikke er Tilfældet, ſom 0,321 32 32 32.... Naar en ſædvanlig Brøk forvandles til Decimalbrøk ved, at Tælleren divideres med Nævneren, vil en p. D. altid fremkomme, undtagen naar Nævneren (efter at Brøken er bragt til ſin mindſte Benævning) alene er ſammenſat af Primfactorerne 2 og 5. En rent p. D. er lig en ſædvanlig Brøk, hvis Tæller er Perioden, og hvis Nævner er ſkreven med ſaa mange Nitaller, ſom Perioden indeholder Sifre, f. Ex. 0,32 32 .... = $\frac{32}{99}$; en blandet p. D. kan fremſtilles ſom en Sum eller Differens af en endelig og en rent p. D., f. Ex. 0,321 32 32 .... = 0,289 + 0,32 32 .... **Periodiſke Forandringer** kaldes i Aſtronomien ſaadanne, ved hvilke en Størrelſe efter en vis, forholdsvis kort Tid vender tilbage til den ſamme Værdi; ſaadanne ere Nutationen, Aberrationen o. fl. De modſættes de ſeculære F. (ſom Præcesſion, F. af Ekliptikas Hældning), der dog i Virkeligheden ogſaa ere p., men kun i langt større Perioder. S. **Perturbationer**. **Periodiſk Function** er en ſaadan, hvis Værdi forbliver uforandret, naar den uafhængige variable faar en vis conſtant Tilvæxt (Perioden), og ſom altſaa periodiſk vender tilbage til de ſamme Værdier. Saadanne ere de trigonometriſke Functioner Sinus og Coſinus, ſom forblive uforandrede, naar den uafhængige forøges eller formindſkes med 2 π ell. 360°, medens Tangens og Cotangens have Perioden π ell. 180°. Der gives ogſaa dobbeltperiodiſke Functioner, ſom have to af hinanden uafhængige Perioder, af hvilke den ene altid er reel, den anden imaginær. Herhen høre f. Ex. de elliptiſke Functioner.

Periostītis, Betændelſen i Benhinden (Periosteum, ſ. **Ben**), opſtaar enten ved ydre Vold, og da navnlig paa de overfladiſk liggende Knogler, eller ved Forplantelſe af Betændelſer fra de omgivende Dele, eller ſom Følge af Forkølelſe, Kjertelſyge, Tuberkuloſe, Syphilis, Skjørbug o. a. Sygdomme. P. er forbunden med ſtærk Feber, Smerte og Svulſt og kan ende med Fordeling eller med Suppuration, Nekroſe af Knoglen, Dannelſe af Benſvulſter.

Periot [pi], en lille engelſk Vægtenhed (af Troyvægten), lig 0,0007 fr. Milligram.

Peripatētiker, Tilhænger af den **peripatetiſke Skole**, ſom ſtiftedes af Ariſtoteles (ſ. d. A.).

Peripeti, uventet Forandring, Vendepunkt.

Peripheri betegner Omkredſen af lukkede, krumme Linjer, navnlig Cirklen; dennes P. har Længden 2 πr, hvor r er Længden af Radius. **Peripherivinkel**, en Vinkel, hvis Toppunkt er i P. af en Cirkel, og hvis Ben ere Chorder; dens Gradeantal er det halve af den Bues, ſom Benene indeſlutte. Heraf følger f. Ex., at en P. i en Halvcirkel er ret, og at de modſtaaende Vinkler i en i en Cirkel indſkreven Firkant ere Supplementvinkler.

Periſtaltik kaldes den ejendommelige (**periſtaltiſke**) Bevægelſe af Tarmkanalen, hvorved dennes Indhold befordres igjennem den. Den iværkſættes ved en ovenfra nedad (imod Endetarmen) fremadſkridende Sammentrækning af Tarmkanalens ringformige Muſkler. Den modſatte Bevægelſe kaldes **antiperiſtaltiſk**.

Periſtyl, i Bygningsk. Søjlegang eller Søjlehal.

Peritonītis, ſ. **Bughindebetændelſe** und. **Bug**.

Periōker, egtl. Omboer, Naboer, betegner navnlig i Modſætn. til Spartanerne Beboerne af de mindre Stæder i Lakonien, der betalte Skat og ydede Krigstjeneſte til Spartanerne, men for øvrigt levede under taalelige Vilkaar. I Geogr. Jordbeboere under ſamme Bredder eller Parallelkredſe.

Perkāl, de tætteſte lærredsvævede Bomuldstøjer, hvide eller trykkede, og i ſidſte Fald ofte kaldte Calicot.

Perkān, d. ſ. ſ. **Berkan**.

Perle. P. ere ſygelige eller dog i alt Fald abnorme Dannelſer, der kunne fremkomme hos alle Slags Muslinger, ja ſelv hos Snegle; men kun hos de ſaakaldte Perlemuslinger ere de ſaa hyppige, ſaa ſtore og ſaa ſmukke, at de have nogen Værdi; naar de nemlig ere meget ſmaa, ſtærkt farvede eller dunkle, have de hverken Skjønhed eller Værdi. De dannes i Almindel. omkring et lille fremmed Legeme, et Sandskorn, en lille Snyltemide eller Ikke ſom Kjærne i den Del af Kappen, ſom afſætter Muslingſkallens indre „Perlemorlag", men kunne ogſaa dannes rundt omkring i Muslingens Legeme. Man har troet, at Perledannelſen væſentlig ſkyldtes Snyltedyr, hvilket dog modſiges af andre Underſøgere. I Henſeende til chemiſk Sammenſætning beſtaa P. ligeſom Muslingſkallerne af kulſur Kalk, og de angribes derfor let af Syrer. Det vigtigſte **Perlefiſkeri** drives af Dykkere i det røde Hav, ved Ceylon, ved Panamá og ved Californien; ſtore og ſmukke P. betaltes fordum med umaadelige Summer. P. ſorteres ved Sigtning og vurderes efter deres Størrelſe, Form, Farve, Glathed og Glans, ſaaledes at Værdien gaar fra næſten intet til adſkillige Tuſende Kroner. Af de **uægte** P. komme de ſaakaldte romerſke de ægte nærmeſt. De forfærdiges af Alabaſt, gjennembores og dyppes i ſmeltet hvidt Vox, ſom let indſuges paa Grund af Stenens Porøſitet. Derefter dyppes de i Perle-Eſſens (ſ. nedenf.), ſom kun giver et ganſke tyndt Overtræk, men ved gjentagne Neddypninger kan man faa dette ſaa tykt, man vil. Diſſe P. ere temmelig koſtbare og have den Fejl, at de ikke kunne taale Varme og Sved, under hvis Indflydelſe de blive matte og Overtrækket ſpringer af. Billigere og mere holdbare, men ikke ſaa ſmukke, ere en Art Glasperler, ſom forfærdiges i Paris, Wien, Venezia oſv. paa følgende Maade: Af Glasrør med tynde Sidevægge blæſes Kugler, ſom altſaa faa to Huller lige over for hinanden; diſſe Kugler overtrækkes indvendig med Perle-Eſſens og fyldes derefter med ſmeltet Vox. Andre Glasperler ere indvendig ſpejlbelagte med et Amalgam af Bismut, Tin og Bly; atter andre, iſær af farvet Glas, ere ſlebne i Facetter. Metalperler dannes ſaa vel af Jærn, der cementeres (Staalperler), ſom af blødere Metaller ved Udhugning af Plader eller Afklipning af de enkelte Omgange af lange Traadvindinger og Prægning, undertiden Slibning af Facetter. Man danner ogſaa P. af Ædelſtene (Granater o. fl.), Rav, Koraller, Gagat (de ſaakaldte Stenkulsperler) og forſkjellige Compoſitioner. **Perle-Esſens** tilberedes ved at man udriver Karpeſkæl med Vand, indtil det ſølvglinſende Overtræk er ſunket til Bunds; Skællene fis da fra, og til den tilbageblevne Vædſke ſættes Husblas ell. Pergamentlim. Til at fremſtille 1 Pd. Esſens behøves Skællene af henv. 20,000 Fiſke.

Perleaſke, et af de bedſte Slags (amerikanſk) Potaſke.

Perleberg, Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg, 16 M. v. n. v. for Berlin. 8,000 J. Store Hørmarkeder. Fabrikation af Roeſukker.

Perlebønner, en lavere voxende Afart af Stangbønner, hvoraf Frugterne benyttes i tørret Tilſtand.

Perlefarve kaldes af Malerne en blaalig hvid eller graalig hvid Farve, ſædvanlig dannet ved at ſætte en meget ringe Mængde Berlinerblaat eller af en ſort Farve til den ſædvanlige hvide Farve (Bly- ell. Zinkhvidt).

Perlegryn dannes af Bygkorn ved ſaa længe fortſat Behandling paa en Skalkværn, at de med Undtagelſe af en lille Reſt af Furen ere kuglerunde (ſ. **Gryn**). Til ſidſt glattes de blandede med Klid paa et Polerværk, dannet ſom en Skalkværn, men med en Kippe af Træ.

Perlehøne (Numida meleagris), korthalede Hønſefugle, graa med hvide Pletter og en ſaakaldt Hjælm eller hornbeklædt Benkam paa det nøgne Hoved; de have røde Hudlapper ved Næbet, men mangle Spore; Han og Hun ere kun lidet forſkjellige. P. lever vild i Afrika og paa Madagaskar, hvor der ogſaa findes andre Arter af ſamme Slægt. Allerede i Oldtiden var den kjendt i Sydeuropa; den er mere livlig end de andre tamme Hønſefugle og har et ſkarpt, gjennemtrængende Skrig.

Perlemor, Skallen af Perlemuslingen og enkelte andre Muslinger og Snegle. Det ejendommelige Farveſpil paa Inderſiden af disſe Skaller beror derpaa, at de ere dannede af en overordentlig Mængde meget tynde Blade paa en ſaadan Maade, at Lysſtraalerne under deres Tilbagekaſtning fra forſkjellige Flader frembyde de ſaakaldte Interferensphænomener (ſ. **Interferens**). Disſe Skaller opſamles ved Perlefiſkeri i den perſiſke Bugt, det røde Hav o. ſ. fr. og ſorteres i ſorte og hvide. De ſorte kunne eftergjøres ved Farvning af de hvide med Sølvopløsninger. P. anvendes fortrinsvis til Indlægning af Snedkerarbejde og til Finering, Knivſkafter, Jetons oſv. De ydre Lag af Skallerne ſpaltes fra med Mejſler, og det rene P. ſlibes og poleres med Tripel. Ved at ridſe Metal kan man frembringe kunſtige Perlemorsfarver, der ligeſom de naturlige kunne overføres f. Ex. paa fint Lak.

Perlemorfugl (Argynnis), Slægt af anſelige Dagſommerfugle, hvis Vinger oventil ere lyſebrune med ſorte Tegninger, underneden, iſær paa Bagvingerne, prydede med perlemorlignende ſølvhvide Pletter og Striber.

Perlemusling (Avicula), en nærmeſt med Øſterſerne beſlægtet Muslingſlægt, der bebor det indiſke og ſtille Hav; dens Skaller ere flade og tynde, indvendig beklædte med et ſmukt Lag Perlemor. **Flodperlemuslingen** (Unio margaritifera) hører derimod til Dammuslingernes Slægt og er udbredt over den nordlige Halvkugles ferſke Vande (Norge, Sverige, Skotland, ſamt nogle Steder rundt om i Europa, meſt i Bjærgelve).

Perleſkrift, en Bogtrykkerſkrift, ſ. **Skrifter**.

Perleſten, en iſær i Ungarn forekommende glasagtig plutoniſk Bjærgart, der har en Del til fælles med Obſidianen, men adſkiller ſig derfra ved krumſkallet Structur, graa Farve og et emailagtigt Udſeende.

Perm, 1) Gouvernem. i Rusland, hører dels til Europa, dels til Aſien. Det omgives af Gouv. Vologda, Vjatka, Ufa, de orenburgſke Koſakkers Land og Sibirien. 6,031 ☐ M. med 2,540,000 J. (1882), hvoraf henved 100,000 Muhammedanere og nogle Tuſende Hedninger. Uralbjærgene gjennemſtryge Gouvernem. med Retning fra N. til S. og dele det i en mindre, øſtlig Del, der hører til Aſien, og en ſtørre, veſtlig, der hører til Europa. I den nordligſte Del af Landet v. for Ural er Vandſkjellet mellem det nordlige Ishav og det kaſpiſke Hav; herfra løber Petſchora mod N. til Ishavet. Reſten af denne Strækning hører til det kaſpiſke Havs Vanddiſtrict. Den vigtigſte Flod er her Kama, der optager en Mængde Bifloder og falder i Volga. Landet ø. for Ural hører til Ishavets Vanddiſtrict og ſender talrige Bifloder til Tobol, der falder i Ob. P. ligger mellem 55° og 62° n. Br., men Klimaet er ſaa barſk, at Agerdyrkningen allerede ophører ved 60° n. Br. Nord herfor er Landet for en ſtor Del ſkovbevoxet eller moradſigt. Ogſaa i de ſydligere Egne findes ſtore Skove, hvis Træ i uhyre Mængde benyttes til Udſmeltning af Metaller fra Minerne i Ural. Der produceres Guld, Platin, Kobber og Jærn, ſamt overordentlig meget Salt. Skovene ere rige paa Pelsdyr og Floderne paa Fiſk, navnlig Lax og Stør. Uagtet den betydelige Skov- og Bjærgværksdrift ere dog Agerdyrkning og Kvægavl Befolkningens Hovederhverv. — 2) Hovedſtad i Gouv. P. ved Floden Kama, 70 M. ø. n. ø. for Kaſan. 22,000 J. Biſpeſæde. Storartede Kanonſtøberier, Metalvarefabriker og Kobberhammerværker. Betydelig Flodſkibsfart.

Permanēnt, vedvarende, beſtandig, ſom en p. Commisſion. **P. Luftarter** kaldtes tidligere ſaadanne, ſom man ikke ved noget Tryk eller nogen nok ſaa lav Temperatur kunde fortætte til Vædſke. De vigtigſte p. L. vare Ilt, Brint, Kvælſtof, Kvælſtoftveilte, Kulilte, let Kulbrinte. Men det har nu viſt ſig, at der for enhver Luftart gives en beſtemt Temperatur, „den kritiſke Temperatur“, over hvilken den ikke kan fordraabes, og at naar man hidtil ikke kunde fordraabe hine ſaakaldte p. L., var Grunden, at man ikke bragte dem under deres kritiſke Temp., ſom netop for dem ligger meget lavt (under —100°). Ved at tage Henſyn hertil har man nu fordraabet dem alle. Begrebet p. L. er dermed ikke bortfaldet, men har faaet en rationel Betydning. Over ſin kritiſke Temp. er enhver Luftart p., under ſin kritiſke Temp. derimod en fordraabelig Damp.

Pērmiſke Formatiōn betegner i Geognoſien Dannelſer, yngre end Kulformationen og ældre end Trias. Murchiſon har givet den dette Navn paa Grund af dens ſtore Udbredelſe i Gouv. Perm i Rusland; i Tyſkland kaldes den ogſaa Dyas paa Grund af, at den indeholder to Hovedafdelinger: en rød Sandſten („Rødliggende") med rig Landflora og en Saltvandsdannelſe, Zechſtenen, hvilken ſidſte indbeſatter en ved fine Forſteninger og Kobberlag mærkelig bituminøs Mergelſkifer. Her i Norden forekommer intet Led af den p. F.

Permisſiōn, Tilladelſe, ſærlig en Militærperſons midlertidige Fritagelſe for Tjeneſten; **permittēre**, give en ſaadan Fritagelſe. **Permisſiōner**, i ſpøgende Tale Benklæder (ligeſom det foregaaende Ord af lat. permittere, tillade, i den Betydning, at det maa være tilladt at omtale).

Permutatiōner (Ombytninger), i Mathematiken Betegnelſen for de Omſætninger, betragtede med Henſyn til deres Antal, der kunne foretages med et opgivet Antal Størrelſer, Elementer (f. Ex. Bogſtaver ell. Sifre); de kaldes ogſaa undertiden Variationer. Er Antallet af givne Elementer n, vil Antallet af P. af disſe kunne viſes at være 1.2.3...n; man ſer f. Ex., at to Elementer, a og b, give to P., ab og ba, ligeſom tre (a, b og c) give 1.2.3 = 6, nemlig abc, acb, bac, bca, cab, cba. — Hvis man blandt n givne Elementer paa alle mulige Maader udvælger p og for hver Gang, der er foretaget et Valg, omſætter de valgte p Størrelſer paa alle Maader mellem hverandre, vil det hele Antal af tilvejebragte P. (der i dette Tilfælde undertiden kaldes Arrangementer) være n(n—1)(n—2)..(n—p+1). Heraf følger atter, at Antallet af Maader, hvorpaa p Elementer kunne vælges blandt n, er $\frac{n(n-1)(n-2)..(n-p+1)}{1.2.3...p}$; de herved tilvejebragte Samlinger af p Elementer kaldes Combinationer (af n Elementer til p). Man ſer heraf, at n Tal ville give $\frac{n(n-1)}{1.2}$ Amber (Combinationer til 2), $\frac{n(n-1)(n-2)}{1.2\ 3}$ Terner oſv.; ſaaledes indeholdt Tallotteriets 90 Tal 4,005 Amber, 117,480 Terner, 2,555,190 Quaterner og 43,949,268 Qviner.

Pernambūco, 1) Prov. af Kejſerd. Braſilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Alagoas, Bahia, Piauhy, Ceara, Rio Grande do Norte og Parahyba. 2,332 □ M. med 1,015,000 I. (1883), hvoraf 85,000 Slaver (1885). Landet er bjærgfuldt; Veſtgrænſen dannes af Serra dos Irmaos, og parallelt med denne ſtrække ſig Sa do Ouricury, Sa d'Agua Branca og Sa dos Cayriris. Hovedfloden er San Francisco, der paa en Strækning danner Sydgrænſen og optager en Mængde mindre Vandløb. Ogſaa directe til Atlanterhavet flyder en Mængde Smaafloder. Bjærgene ere rige paa Metaller, hvoriblandt en Del Guld. Klimaet er ſom Følge af Beliggenheden mellem 7° og 9° ſ. Br. meget varmt og dertil fugtigt. Jordbunden er meget frugtbar, og der frembringes Vin, Frugt, Bomuld og Sukker. De ſtore Skove indeholde fortrinligt Tømmer og Farvetræ. — 2) Hovedſtad i Prov. P., ved Atlanterhavet, 90 M. n. ø. for Bahia. 130,000 I. (1883). P. beſtaar af 3 Dele, Recife paa en Halvø, med Toldhuſet, det kejſerlige Skibsværft og de fleſte Handelskontorer, Santo Antonio paa en med Recife ved en Bro forbunden Ø, med Stadens ſmukkeſte Bygninger, Gouverneurens Palads, Hovedkirken, Arſenalet, Fængslet og Jærnbanegaarden, og Boa Viſta paa Faſtlandet, med talrige Landſteder. Betydelig Handel og Dampſkibsfart.

Pernau, Stad i det rusſiſke Gouv. Lifland ved Floden Pernaus Udløb i Riga Bugten, 22 M. n. for Riga. 13,000 I. Havn. Betydelig Handel og Skibsfart. Garveri og vigtigt Fiſkeri.

Perniciøs, ſkadelig, fordærvelig, i Lægek. ondartet.

Péronne [rāān], tidligere befæſtet Stad i det franſke Dep. Somme, 6 M. ø. for Amiens, ved Fl. Somme. 4,000 I. Livlig Induſtri. Gammelt Slot, i hvilket Kong Carl d. enfoldige blev holdt fangen og døde 929 og Ludvig XI 1468 havde en mærkelig Sammenkomſt med Carl d. driſtige af Burgund.

Pérouſe, La [rūhs], ſ. Lapérouſe.

Perov, Vasſil. [rōff], rusſiſk Maler, f. 1834 i Tobolſk i Sibirien, ſtuderede ved Kunſtſkolen i Moſkva og blev 1866 Medlem af Kunſtakademiet der; d. 1888. Han er en ægte rusſiſk Maler, der ligeſom den rusſiſke Literaturs betydeligere Forfattere helſt dvæler ved Livets mørke Sider, ſaaledes „den landlige Jordefærd", „Ligkiſten paa Slæden", „den druknede Kvinde", der dog anſes for mindre vellykket, o. fl. Man ſammenligner ham ſom Maler med Turgenjev ſom Forf.

Perovſk [rōffk], Fæſtning i den rusſiſke Prov. Syr Darja, ved Floden Syr Darja, 33 M. fra dens Udløb i Aral Søen. 4,000 I.

Perovſkaja, Sofija [rōf], f. 1853, Datter af en højere Statsembedsmand, ſluttede ſig tidlig til Nihiliſterne og forlod 1870 ſit Hjem for at udbrede deres Lære blandt Folket. Hun tog virkſom Del i Mordforſøgene mod Kejſer Alexander II, baade 1879 og 1881, da hun gav Tegnet til Udførelſen, og blev 15 Apr. 1881 hængt i St. Petersborg.

Perovſkij, Vasſilij [rōffki], f. 1794, rusſiſk General, udmærkede ſig ſom Capitain i Garden i Dec. 1825 mod Soldateropſtanden i St. Petersborg, var 1828 Stabschef hos Menſchikov og blev 1833 Militærgouverneur i Orenburg. Som ſaadan nødte han den ſtore Kirgiſerhorde til Underkaſtelſe, men gjorde 1839—40 et ulykkeligt Tog til Chiva, hvorved næſten hele hans Hær gik til Grunde. Han blev derfor tilbagekaldt 1841, men blev 1845 Rigsraad og udſendtes 1851 paa ny til Orenburg ſom Generalgouverneur. P. ledede 1853—54 nye heldige Tog mod Kokan og Chiva, indtog Fæſtningen Akmetſchet, ſom fik Navn Fort P., og tvang Chiva til at ſlutte Fred og Venſkabspagt, blev ophøjet til Greve og døde 1857.

Perpendikulǣr, ſ. Vinkelret.

Perpērna, Marcus, romerſk Hærfører, hørte til C. Marius's Parti og blev efter Sullas

Sejer forjaget fra Sicilien af Pompejus 82 f. Chr. I Aaret 77 f. Chr. førte han Tropper fra Sardinien til Spanien til Sertorius, hvem hans Soldater nødte ham til at underordne ſig; men da han misundte og hadede denne dygtige Fører, ſtiftede han en Sammenſværgelſe imod ham og dræbte ham ved et Gjæſtebud 72. Uden Dygtighed til at holde ſig mod Pompejus blev P. ſ. A. ſlaaet, fanget og henrettet, ſkjønt han ſøgte at redde ſig ved at udlevere Sertorius's Papirer til Sejerherren, ſom lod dem opbrænde.

Perpētuum mōbile, lat., en Maſkine, ſom foruden at holde ſig ſelv i Gang ſkulde kunne udføre et Arbejde, f. Ex. et Ur, der under Gangen trak ſig ſelv op. P. m. er en Umulighed, da det i hele Mechanikens og Phyſikens Omraade er godtgjort, at enhver Virkſomhed eller al Energi, ſom tilſyneladende gaar til Grunde, i Virkeligheden er omſat i en anden Form, men hverken forøges eller formindſkes; ved en ſaadan Omſætning gaar i Regelen noget ſpildt til ingen Nytte (ſkadelige Modſtande). De ſtore Præmier, der ſiges at være udſatte i Paris og London for Opfindelſen, exiſtere ikke. **P. m. physicum** kaldes et Apparat, der beſtandig holdes i Gang ved Naturforholdenes Forandringer, f. Ex. ved Varmegradens Forandringer i Døgnets Løb, ved Luftſtrømninger oſv.

Perpignan [pinjāng], befæſtet Hovedſtad i det franſke Dep. Øſtpyrenæerne, tidligere Hovedſtad i Rousſillon, ved Floden Têt, 2 M. fra dens Udløb i Middelhavet. 25,000 I. (1881). Biſpeſæde. Staden ligger paa en frugtbar, med Vinranker, Orange-, Morbær- og Oliventræer rigt beplantet Slette. Smuk Kathedralkirke, gammelt mauriſk Slot, Maleriſamling. Silkeavl, Induſtri i Olje, Sæbe, Klæde m. m. og betydelig Vinhandel. Statsſchæferi. Mindesmærke for Fr. Arago, der var født her.

Perplēx, beſtyrtet, forbløffet.

Perraud, Jean Joſeph [rō], franſk Billedhugger, f. 1821 i Monay i Jura, d. 1876 i Paris, Elev af Ramey og Dumont, hører til de betydeligere Kunſtnere af den nyere franſke Skole. Blandt hans Arbejder maa nævnes „Bacchus's Barndom“ i Galleriet i Luxembourg, to Karyatider med Lovtavler paa palais de justice i Paris og to Statuer, „Komedien“ og „Dramaet“, paa Forſiden af det nye Operahus ſmſtds.

Perrault, Charl. [rō], franſk Skribent, f. 12 Jan. 1628 i Paris. Allerede ſom Skolediſcipel viſte han ſig ſom en ivrig Diſputator, og da en Lærer en Gang bød ham at tie, forlod han og et Par Venner Skolen og ſtuderede paa egen Haand. Hans Dannelſe fik derved et autodidaktiſk Præg, og hans Ringeagt for de antike Klasſikere ſkriver ſig fra den Tid. 1651 blev han Advocat, var derpaa 1654—64 Fuldmægtig hos ſin Broder, der var Generalſkatteopkræver; ſom ſaadan lærte Colbert ham at kjende og gjorde ham til Generalcontroleur ved det kongel. Bygningsvæſen. P. udøvede en meget heldig Indflydelſe paa Colbert ved at bevæge ham til rigelig at underſtøtte Skribenter og Kunſtnere; ligeledes lagde han Grunden til Académie des inscriptions. 1671 blev han Medlem af Académie française, i hvis indre Adminiſtration han fik Colbert til at indføre flere gavnlige Reformer. P.s Digte ere ubetydelige; kun »Siècle de Louis grand«, ſom han oplæſte i Akademiet 1687, er mærkeligt ſom et Indlæg, hvori han vil beviſe de moderne Forfatteres Fortrin for Oldtidens. Racine behandlede Digtet ſom en Bagatel; Boileaus Modſtandere glædede ſig over det, og disſe havde maaſke nogen Del i, at P. 1688—98 udgav »Parallèle des anciens et des modernes«, der har Betydning, for ſaa vidt den proteſterer mod Dogmet om de gamles Ufejlbarhed, men hvis til Grund liggende Perfectibilitetstheori er noget triviel, ligeſom P. overhovedet ikke forſtaar Oldtidens Poeſi og Philoſophi. Bogen blev Udgangspunktet for en lang Strid; Boileau talte Oldtidens Sag i »Réflexions sur Longin«; P. ſvarede bittert i »Apologie des femmes« (1694), men godmodig, ſom han var, forſonede han ſig ſiden med ſin Modſtander. I »Hommes illustres du siècle de Louis XIV«, 200 korte Biographier, fortſætter P. ſit Forſvar for Nutiden. Men hans fortjenſtfuldeſte Værk er hans »Contes de ma mère l'Oye«, ſiden til Dels udgivet under Navn af »Contes des fées«, en fortrinlig Samling af Børnefortællinger, hvis Tone viſtnok ofte fjærner ſig fra Sagnets oprindelige Aand, men hvor Kvikhed og Munterhed aldrig ſvigter Fortælleren. Efter Colberts Død levede han et tilbagetrukkent Liv og døde 16 Maj 1703. — Hans Broder, **Claude P.**, f. 1613, d. 1688, var førſt beſtemt til Lægekunſten, men helligede ſig ſiden Bygningskunſtens Studium. Hans vigtigſte Arbejder ere et Obſervatorium og Planen til Louvres Ombyggelſe, der dog førſt blev fuldendt af Percier (ſ. d. A.). P. ſkrev bl. a. »Mécanique des animaux« og har udgivet en Overſættelſe af Vitruvius.

Perrault, Léon Baſile [ſ. o.], franſk Maler, f. i Poitiers, Elev af Picot og Bouguereau, vandt en Medaille allerede 1864, men har dog førſt efter 1876, da han vandt den anden Gang, vakt ret Opmærkſomhed ſaa vel ved ſine elegante og livlige Portræter ſom ved alvorlige Hiſtoriebilleder og Livsbilleder, „Johannes Døberen“, „Chriſti Gravlægning“, „Almisſe“ o. fl.

Perrens, Franç. T. [rāngs], franſk Hiſtoriker, f. 1822, ſiden 1875 Profesſor ved den polytechniſke Skole i Paris, har dels givet ſig af med Frankrigs indre Hiſtorie i Middelalderen »Étienne Marcel« (1860, ny Udg. 1875), »La démocratie en France au moyen-âge« (2 Bd., 1873)) og med Henrik IV.s Hiſt. (»Les mariages espagnols sous Henri IV« (1869); »L'église et l'état sous H. IV« (2 Bd., 1872), begge prisbelønnede af det franſke Akademi), dels med Italiens og ſærlig Firenzes Hiſtorie (»Jérome Savonarola« (2 Bd., 1853) og »Histoire de Florence« (4 Bd., 1877—79)).

Perron, fr. [rōng], udvendig Stentrappe med ēn eller flere Afſatſer; forhøjet Gulv, anbragt ved Jærnbaneſtationer langs Sporet for at lette de rejſende Ind- og Udſtigningen af Vognene.

Perrōne, Giovanni, en af Romerkirkens meſt anſete Dogmatikere i den nyere Tid, f. 1794 i Chieri, theol. Prof. i Rom og ſiden 1850 Rector for Collegium Romanum, d. 29

Aug. 1876. Hans „Theologiſke Forelæsninger“, „Om Marias ubeſmittede Undfangelſe“, „Proteſtantismen og Trosreglen“ og „Om den romerſke Paves Ufejlbarhed“ ere oprindelig ſkrevne paa Latin eller Italienſk, men overſatte paa mange europæiſke Sprog.

Perronet, Jean Rod. [nǣ], franſk Ingenieur, f. 1708, d. 1794, udmærkede ſig iſær i Bro- og Kanalbygningskunſten og har i den Retning efterladt ſig betydelige Mindesmærker, blandt hvilke Neuillybroen ved Paris, bygget 1768—74, indtager en fremragende Plads. P. organiſerede den bekjendte »École des ponts et chaussées«. Af hans Skrifter maa nævnes »Description de la construction des ponts de Neuilly etc.« (1782).

Perrotine, ſ. **Kattun**.

Perry, Stephen J. [pĕrri], engelſk Meteorolog og Aſtronom, f. 26 Aug. 1833 i London, ſtuderede højere Mathematik i London og Paris, blev 1860 Directeur for det meteor. og aſtron. Obſervatorium i Stonyhorſt og 1874 Medl. af »Royal Society«. 1868 og 1875 foretog han i Forening med Sidgreaves magnetiſke Underſøgelſer i Frankrig, 1871 i Belgien. 1870 var han Chef for en Expedition til Cadiz for at iagttage den totale Solformørkelſe, og 1874 iagttog han tillige med Sidgreaves Venuspasſagen fra Kerguelens Land i det indiſke Ocean og gjorde ſamtidig talrige magnetiſke Underſøgelſer paa dette Sted (meddelte i »Proceedings«); de aſtron. Iagttagelſer ere offentliggjorte i »Account of Observ. of the Transit of Venus 1874«, de meteorologiſke i »Meteor. Office« 1879. De ſamme Videnſkabsmænd vare 1882 ved det gode Haabs Forbjærg og gjorde paa Vejen magnetiſke Underſøgelſer paa Madagaskar.

Perſāno, Carlo, Grev di, italienſk Admiral, f. 1806 i Vercelli, indtraadte 1824 i den ſardinſke Flaade og anførte den 1860 ſom Viceadmiral foran Ancona og ſiden foran Gaeta. 1862 var han Marineminiſter under Ratazzi, blev 1865 Senator og 1866 Overanfører for den italienſke Flaade. P. var længe uvirkſom, men gjorde i Juli et ſaare uheldigt Forſøg paa at indtage Øen Lisſa i det adriatiſke Hav. Hans Adfærd blev underkaſtet en Underſøgelſe, og P. blev 1867 af Senatet dømt til Afſættelſe for Udygtighed. D. 1883.

Perſeïderne ell. St. Laurentius's Taarer kaldes de Stjærneſkud, der falde omkring 10 Aug., fordi deres Radiationspunkt ligger i Stjærnebilledet Perſeus.

Perſĕphone, lat. **Proſerpina**, Datter af Zeus og Demeter, blev af Pluton bortført til Underverdenen, hvor hun ſiden med ham herſkede over de døde, men fik af Zeus Tilladelſe til at tilbringe Halvdelen af Aaret i Oververdenen (Symbol paa den om Foraaret fremſpirende Plantevæxt).

Perſĕpolis, Hovedſtaden i det gamle perſiſke Rige, laa i Nærheden af Floden Araxes, udmærket ved ſin Rigdom og Pragt. 330 f. Chr. blev den ødelagt af Alexander d. ſtore. Endnu findes der pragtfulde Ruiner, af Beboerne kaldte Tſchil-Minâr, d. e. de 1,000 Søjler, med vigtige Kileſkrifttexter.

Pĕrſeus, Søn af Zeus og Danae, kom med ſin Moder til den af Polydektes beherſkede Ø Seriphos; han dræbte paa Kongens Bud Gorgonen Meduſa, idet han afhuggede hendes alt forſtenende Hoved, befriede Andromeda, ſom han ægtede, og med hvem han avlede flere tapre Sønner, og døde ſom Herſker i Tiryns. Efter ſin Død blev han dyrket ſom Heros og ſattes paa Himlen mellem Stjærnerne. — I Aſtron. er derefter P. et nordligt Stjærnebillede imellem Kuſken og Kasſiopeia og Andromeda, med Hovedſtjærnen Algenib (α Persei); han holder i den højre Haand Meduſahovedet med den foranderlige Stjærne Algol (β Persei).

Pĕrſeus, Makedoniens ſidſte Konge, regerede 179—168 f. Chr. Han var en uægte Søn af Philip III, hvem han fulgte paa Tronen. Med ſtor Dygtighed forberedte han den afgjørende Kamp med Romerne, ſamlede Tropper og Penge, knyttede Ægteſkabsforbindelſe med Kongerne af Bithynien og Syrien, forhandlede med Carthaginienſerne om Forbund mod Romerne og vandt Grækerne, hvem han lovede Frihed. Kong Eumenes af Pergamon angav ham for Romerne, ſom 171 erklærede P. Krig. Skjønt hans Forbundsfæller ſvigtede, førte P. Krigen med ſtor Dygtighed og ſejrede over den romerſke Hær ved Osſa. Romerne ſendte nu Conſulen Æmilius Paulus imod ham, og denne ſejrede 168 i Slaget ved Pydna over den makedoniſke Phalanx. P.s Gjerrighed voldte hans Ulykke; alle forlod ham, og han flygtede til Samothrake, hvor han maatte overgive ſig med ſine Skatte til Romerne. Ved Æmilius Paulus's Triumphindtog førtes han bunden foran Feltherrens Vogn og blev derefter kaſtet i Fængſel, hvor han døde efter to Aars Forløb. Hans Søn, Alexander, tjente ſit Brød ſom Drejer og ſenere ſom Skriver for Øvrigheden i Alba.

Perſēus, Edvard, ſvenſk Figurmaler, f. 23 Dec. 1841 i Lund, hvor Forældrene vare Arbejdsfolk, og ved hvis Elementar-Läroverk han fik ſin førſte Undervisning i Tegning. Som Malerſvend kom han til Stockholm, traadte 1861 ind ſom Elev paa Kunſtakademiet og blev der, til han 1867 ved Velynderes Hjælp ſattes i Stand til at foretage en Kunſtrejſe til Udlandet. I Düſſeldorf opholdt han ſig i to Aar, ſtuderede derefter, efter at have faaet et Rejſeſtipendium af Staten, under Piloty i München, drog 1872 derfra over Italien til Paris og kom hjem 1875. Allerede 1871 blev han agreeret af Kunſtakademiet i Stockholm, hvor han ſiden 1879 har været Hjælpelærer i Genremaleri; ſiden 1882 er han Hofintendant. Efter ſin Hjemkomſt har han iſær givet ſig af med Portrætmaleri; af hans Genrebilleder mærkes „Karin Månsdotter paa ſine gamle Dage“ (1871) og „En nyfigen Kammerjomfru“ (1874).

Perſevānter, ſ. **Herolder**.

Pĕrſico, en Liqueur, der ſmager ſtærkt af bitre Mandler eller Ferſkenkjærner.

Perſien, i Landet ſelv kaldt Eran ell. Iran, et Rige i det veſtlige Aſien mellem 27° og 40° n. Br. og 62° og 80° ø. L., omgivet mod N. af rusſiſk Kaukaſien, det kaſpiſke Hav og det rusſiſke Aſien (Turkmenernes Land), mod Ø. af Afghaniſtan og Baludſchiſtan, mod S. af den perſiſke Bugt og mod V. af det tyrkiſke

Aſien. Fladeindholdet angives forſkjellig, men er nærmeſt c. 80,000 □ M., med en Befolkning paa 7 Mill., hvoraf 2,5 Mill. Nomader. Landet udgjør den veſtlige Del af Irans Højland og ligger 3—4,000 F. over Havet, mod N. adſkilt fra det kaſpiſke Hav ved Elburs Bjærgene, der have c. 7,000 F.s Middelhøjde med ſtejlt Affald mod N., og hvis højeſte Punkt, Vulkanen Demavend, angives at være c. 20,000 F. Den veſtlige Del af Landet optages af flere Parallelkjæder, blandt hvilke Zagros Bjærgene danne Grænſen mod det tyrkiſke Kurdiſtan og Lariſtans Bjærge mod Irak-Arabi. Mod N. V. i Prov. Aderbeidſchan er Alpelandet Karadagh langs Transkaukaſiens Grænſe. Landet ſ. og ø. for de her nævnte Bjærge optages for ſtørſte Delen af den ſtore Saltørken og Kermans Ørken, der have ſandet og ſtærkt ſaltholdig Jordbund, men indeſlutte flere frugtbare Oaſer. Ørkenen er mod N. Ø., Ø. og S. Ø. omgiven af Randbjærge med Undtagelſe af en Strækning mod N. Ø., hvor den fortſættes ind i Afghaniſtan. P. har ingen Floder af Betydning. Aras (Oldtidens Araxes), der udſpringer i Armenien ſ. for Erſirum, danner Nordgrænſen mod Kaukaſien, falder i Floden Kur og ſaaledes i det kaſpiſke Hav. Kyſyl-Uſen, der udſpringer paa Zagros Bjærgene, og Shahrud, der udſpringer paa Sydſiden af Elburs Bjærgene, forene ſig, gjennembryde den ſidſt nævnte Bjærgkjæde i Paſſet Rudbar og falde gjennem flere Arme i det kaſpiſke Hav ø. for Reſcht. I det kaſpiſke Havs Sydøſthjørne falde desuden Gjurgen og Grænſefloden Atrek. Til den perſiſke Bugt flyde flere Smaafloder, og nogle af Schat-el-Arabs Mundingsarme ſtrække ſig igjennem den ſydveſtlige Del af Prov. Chuſiſtan. Fra Højlandets Randbjærge løbe talrige Vandløb mod det indre, men tabe ſig enten i Saltſøer uden Afløb ell. i Ørkenens Sand. De betydeligſte Søer ere Shahi, ogſaa kaldt Urmia, mod N. V., der optager flere Smaafloder, og mod S. Niris i Prov. Farſiſtan. — Landet har i det hele Faſtlandsklima, dog med ſtore Afvexlinger paa Grund ſaa vel af Breddebeliggenheden ſom Højden over Havet. Luften er i det hele tør, men med ſtærkt Dugfald om Natten. Langs det kaſpiſke Hav findes Sumpſtrækninger med yderſt uſund Luft. I Bjærglandene mod N. og N. V. haves om Vinteren ſtærke Snefald. Befolkningen tilhører en Mængde forſkjellige Stammer, af hvilke de betydeligſte ere: 1) Perſerne, der danne Urbefolkningen, kalde ſig ſelv Irani og mod S. i Prov. Farſiſtan Farſi; 2) tyrkiſk-tatariſke Stammer, navnlig mod N. og N. V.; 3) Kurder i de veſtlige Bjærglande og mod N. Ø. i Khoraſan; 4) Arabere omkring den perſiſke Bugt; 5) Armeniere, navnlig i de ſtørre Stæder; de ere i en temmelig maadelig Forfatning, og deres Antal aftager ſtærkt ved Udvandring til Rusland; 6) Neſtorianere ell. Chaldæere ved Urmiaſøen og Kurdiſtan; deres Antal angives ligeſom Armeniernes til c. 25,000; 7) Jøder, c. 10,000, tidligere langt flere; de leve i Stæderne i egne Kvarterer og i en meget fortrykt Tilſtand; 8) Gebrer ell. Zerdutſcht, Tilhængere af Zoroaſters Lære, henim. 10,000, meſt i de ſydlige Oaſer; 9) Turkomaner, c. 22,000 Familier, leve i de øſtlige Stepper, drive Heſteavl og ſkildres ſom et farligt Røverfolk; 10) Afghanere i den øſtlige Del af Landet, og 11) Baludſchere, der for det meſte ere Slaver. Desuden er her et temmelig ſtort Antal vandrende Zigeunere og i Stæderne en Del Europæere, der ernære ſig ſom Kjøbmænd, Læger og Haandværkere. Omtr. ⅕ af Befolkningen lever i Stæderne, ⅓ ere Nomader, og Reſten driver Agerdyrkning. — Naturfrembringelſer. Overalt, hvor der haves tilſtrækkeligt Vand, egner Jordbunden ſig ſærdeles vel til Dyrkning, og herlige Frugter ſaa vel ſom forſkjellige Kornſorter trives ypperlig. Derfor havde Befolkningen allerede i Oldtiden ſørget for kunſtig Vanding ved til Dels underjordiſke Kanaler, Dæmninger, Sluſer og Brønde; men disſe Anlæg ere nu i ſørgeligt Forfald. Den Gang havde hele Befolkningen faſte Boliger, og det er førſt efter Islamismens Fremtrængen, at Nomadelivet har naaet en ſaa ſtor Højde. Dette og den dermed forbundne Kvægavl betinges for øvrigt ved de gode Græsgange i Bjærgegnene, der ikke ere ſkikkede til Dyrkning, og ved den Omſtændighed, at talrige Fordybninger, der om Sommeren ere fortørrede og øde, om Vinteren bedækkes med et frodigt Græstæppe. Af Kornſorterne dyrkes meſt Hvede, der er det ſædvanlige Brødkorn, og hvoraf en Del udføres til Kaukaſien, Byg til Heſtefoder, men ſlet ikke Havre. Rug dyrkes kun i de høje Bjærgegne. Ris, der er de velhavendes Hovednæringsmiddel, dyrkes meget i Kyſtlandet ved det kaſpiſke Hav. Desuden dyrkes i ſtor Mængde Havefrugter, hvoriblandt fortrinlige Meloner, Agurker, Bælgfrugter, Kaal, Løg og Roer. Kartoflen trives godt, men yndes ikke af Befolkningen. Vindruen lykkes fortrinlig, navnlig ved det kaſpiſke Hav, omkring Ispahan og Shiras; kun Jøder og Armeniere presſe Druen til Vin, hvorimod den muhammedanſke Befolkning bruger Druerne friſke eller tørrede ſom Roſiner og Korender, hvoraf meget udføres til Rusland og Indien. En ſtor Mængde Druer anvendes desuden til Eddike, der ogſaa er Gjenſtand for Udførſel. I Bjærgegnene haves fortrinlige Æbler, Pærer, Kirſebær og Blommer. Herlige fine Frugter, ſom Abrikoſer, Ferſkener, Oranger, Granatæbler, Mandler o. fl., avles i ſtor Mængde paa mange forſkjellige Steder. Det hvide Morbærtræ trives iſær omkring Teheran og ved det kaſpiſke Hav og danner Grundlaget for en betydelig Silkeavl. Af Oljeplanter forekomme Oliven, Ricinus, Seſam o. fl., af Farveplanter iſær Safran og Indigo. Bomuld dyrkes temmelig udbredt, Sukkerrøret i Kyſtlandet ved det kaſpiſke Hav. Af narkotiſke Planter forekomme Opiumsvalmuen, Tobak, en Hampeart (Cannabis indica), hvoraf der tilberedes et beruſende Middel, der kaldes Haſchiſch o. fl. Paa mange Steder drives en udbredt Roſenavl for Tilvirkning af den i Orienten ſtærkt ſøgte Roſenolje. I det kaſpiſke Havs Kyſtlande findes ſmukke Skove af Eg, Bøg, Ahorn, Buxbom, Elm og Akacie; men Landet er nu i det hele ſkovfattigt, medens i tidligere Tider udſtrakte Skove dækkede Bjærgene. I Kvægavlen indtager Faaret den førſte Plads, da det er Perſernes vigtigſte Slagtekvæg. Faarene have ſædvanlig Fedthaler af 5—10 Pds. Vægt. Ulden er for det meſte grov og egner ſig kun til ſimple Stoffer. Derimod holdes en Mængde finuldede Geder, der afgive Stoffet til de koſtbareſte Shavler. Hornkvæget benyttes hovedſagelig kun ſom Trækdyr og er kun til Stede i ringe Mængde. I Sumplandene ved det kaſpiſke Hav holdes ſtore Bøffelhjorde. Som Laſtdyr benyttes fornemmelig den topuklede baktriſke Kamel; i de øſtlige Provinſer anvendes Dromedaren meget til Ridebrug. Den perſiſke Heſt var allerede i Oldtiden berømt og ſkattes endnu højt paa Grund af ſin Udholdenhed og Nøjſomhed, om den end maa ſtaa tilbage for den arabiſke. Nomadeſtammerne have talrige Æſler og Muldyr, der anvendes meget ſom Laſtdyr. Af Fjerkræ ere Kalkuner og Duer talrigſt. Vildt er til Stede i ſtor Mængde, navnlig Gazeller, Antiloper, Ræve, vilde Æſler, Ulve, Schakaler, Losſer og Bævere, og af ſtørre Rovdyr Løver, Hyæner, Leoparder og Bjørne. Af Fuglevildt findes iſær en ſtor Mængde Agerhøns. I den perſiſke Bugt drives noget Perlefiſkeri. Bjærgene ere overordentlig rige paa nyttige Mineraler, men af disſe Skatte drages der hidtil kun ringe Nytte. Af Metaller indvindes noget Guld ved Vaſkning, Kobber i Elburs Bjærgene, Jærn i Maſanderan og Khoraſan, end videre noget Bly, Arſenik, Kobolt, Mangan og Svovl og meget Salt og Salpeter. I Elburs Bjærgene forekommer Stenkul, men uden at benyttes. Antallet af Mineralkilder er meget ſtort, og flere af dem benyttes ſom Sundhedsbrønde. — At Induſtri og Kunſt tidligere have ſtaaet paa et langt højere Trin end nu, derom haves talrige og uimodſigelige Vidnesbyrd i ſtorartede og pragtfulde Bygninger, der nu des værre for ſtørſte Delen ligge i Ruiner. De vigtigſte Induſtrigrene ere nu Forfærdigelſen af Uld- og Silkeſtoffer, Læder- og Metalvarer, ſamt vellugtende Eſſenſer. Handelen ſaa vel i Landet ſelv ſom med Nabolandene drives ved Karavaner, og Perſerne have kun i ſaare ringe Udſtrækning nogen Søfart. Den vigtigſte Handelsſtad er Tabris, og derefter Iſpahan, Schiras, Reſcht, Balfruſch og Jezd, den ſidſte navnlig for Handelen paa Indien; end videre Bender-Buſchehr ved den perſiſke Bugt og Bandarabbas ved Ormus Strædet. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Hvede, friſke og tørrede Frugter, Tobak, Opium, Seſam, Krap, Uld og Raaſilke, Heſte, Gede- og Kamelhaar, Tæpper, Shavler, Lædervarer, Vaaben, Piberør og Roſenvand. Handelsomſætningen anſlaas for Udenrigshandelen til 180 Mill. Kr., hvoraf 103 Mill. for Indførſelen. Poſtvæſenet er kun lidet udviklet; 1885 fandtes kun 74 Bureauer, og der befordredes c. 1,5 Mill. Breve. Telegraphlinjernes Længde var 680 Mil med 1,246 Mil Traadlængde. — Landet inddeles i Gouvernementer, hvis Størrelſe og Folketal er ubekjendt. Sædvanlig benyttes derfor endnu ved Stedbeſtemmelſer den tidligere Inddeling i Provinſer. Disſe ere Irak-Adſchemi i Landets Midte, Aderbeidſchan mod N. V., Gilan og Maſanderan langs det kaſpiſke Havs Sydkyſt, Taberiſtan, ſ. for Maſanderan, Khoraſan og Kuhiſtan mod Ø., Kirman mod S. Ø., Farſiſtan med Lariſtan mod S. V., Chuſiſtan mod V. fra den perſiſke Bugt mod N., og Kurdiſtan mellem denne Prov. og Aderbeidſchan. Regeringsformen er deſpotiſk, men Deſpotiet mildnes meget ved et ſtærkt fremtrædende patriarchalſk Forhold. Regenten fører Titlen Schah eller Schahinſchah (d. e. Kongernes Konge); han vælger ſelv Tronfølgeren blandt ſit mandlige Afkom. I Spidſen for Regeringen ſtaar en Storvezir, og den har ſærlige Miniſterier for uden- og indenrigſke Anliggender, Finanſer, Krigsvæſen, Juſtits, Handel, offentlige Stiftelſer, Undervisningsvæſen og Hovedſtadens Politi. Statsindtægterne angives i Gothakalenderen for 1887 til c. 30 Mill. Kr., hvoraf henimod ⅓ Toldindtægt. Udgiften angives noget lavere, hvoraf 11 Mill. til Hæren, 5 Mill. til Hofetaten og henimod 5 Mill. til Gejſtlighed og Undervisningsvæſen. Det maa imidlertid med Henſyn til Statsindtægterne bemærkes, at disſe paa ingen Maade helt indflyde i Statskasſen, da Provinſernes Gouverneurer tilbageholde en ikke ringe Del til egen Anvendelſe. De tilvejebringe Indtægterne ved directe Paalæg paa Landbruget (indtil 25 pCt. af Udbyttet), paa Handel (indt. 20 pCt. af Nettofortjeneſten), paa Husdyr og ſom Kopſkat; en ikke uvæſentlig Indtægtskilde for Skatkammeret er desuden Gouverneurernes og andre Embedsmænds Foræringer ſamt Confiſkationer. Hæren angives at beſtaa af en activ Armē paa 77 Infanteribataillonér à 6—700 Md., 2 Rytterregimenter og 20 Batterier ſamt et betydeligt irregulært Rytteri paa 97 Escadroner med 24,000 Md. ſamt 24 Militsbataillonér med 17,000 Md. — Retsplejen var længe udelukkende i Gejſtlighedens Hænder, men har nu i det mindſte for en Del ogſaa en verdslig Organiſation. Dødsſtraf anvendes meget og ikke ſjælden uden ſynderlig Forunderſøgelſe. Tortur, Lemlæſtelſe og Pengeudpresninger anvendes hyppig, om end ikke i ſaa ſtort Omfang ſom tidligere. Hovedmasſen af Befolkningen er Muhammedanere af den ſchiitiſke Sekt; dog findes her ogſaa temmelig mange Sunniter. Antallet af Chriſtne er kun c. 40,000, for ſtørſte Delen Armeniere, ſamt Neſtorianerne ved Urmia Søen. I Iſpahan og Urmia ere katholſke Biſkopper; desuden er her en armeniſk Biſkop, og Englænderne og Amerikanerne have Geſandtſkabspræſter. Undervisningen ſtaar paa et lavt Trin og er udelukkende et Privatanliggende. De vigtigſte og næſten eneſte Læregjenſtande ere Læsning i Koranen og Skrivning. Den højere Undervisning meddeles af Præſterne; dens Hovedgjenſtande ere arabiſk Sprog, Brevſtil, perſiſk Literatur og Hiſtorie, en Smule Geographi og Arithmetik. Til Præſteſtanden ſker Forberedelſen i de ſaakaldte Medresſer, hvor der foruden Religionsundervisningen læres Logik, Arithmetik, Algebra og Retslære. 1851 ſtiftede Schahen i Teheran en højere Undervisningsanſtalt for Læger, Officerer og Ingenieurer, til hvilken der indkaldtes en Del europæiſke Lærere, og i den nyere Tid gaa ikke faa unge Perſere til Udlandet, navnlig

Rusland, Frankrig og England, for at opnaa en fyldigere Uddannelſe. — P. har kun ēn Orden, nemlig Sol- og Løveordenen, ſamt en 1873 ſtiftet Dameorden.

Hiſtorie. Det perſiſke Rige i Oldtiden udgik fra det egentlige P. ell. Provinſen **Perſis**, ſom omgaves af den perſiſke Havbugt, Karamanien, Medien og Suſiana og beboedes af flere Stammer, blandt hvilke Paſargadernes var den fornemſte; den anſeligſte Familie i denne var Achæmeniderne, ſom i 7de Aarh. her ſtiftede et Rige, der ogſaa udvidede ſig til Suſiana. Achæmeniden Kurus (ſ. **Cyrus**) blev ved Aſtyages's Overgivelſe ogſaa Konge over Mederne 550 og ſtiftede ſaaledes det **perſiſk-mediſke Rige**, ſom han ſnart udvidede til Babylonien, Lydien og overhovedet hele Veſtaſien. Hans Søn, Kambyſes (529—22), bemægtigede ſig Tyros, Cypern og Ægypten. Efter en Mager, ſom havde udgivet ſig for Kambyſes's Broder Smerdes og en kort Tid regerede ſom denne, fulgte Darius I, Hyſtaſpes's Søn (521—485), ſom paa et Tog mod Skytherne i det nordlige Europa undertvang Thrakien og Makedonien, men hvis Angreb paa Grækenland mislykkedes. Sønnen Xerxes I (485—65) gjorde et ſtort Tog mod Grækenland, men Slagene ved Salamis, Platææ og Mykale tvang Perſerne til at indſkrænke ſig til en for det meſte uheldig Forſvarskrig. Under den følgende Konge Artaxerxes I d. langhaandede (465—25) begyndte Rigets Forfald formedelſt Statholdernes Oprør og iſær Ægyptens Frafald (ſom dog atter blev undertvunget) ſamt Regeringens egen Uſelhed. Efter Darius II Nothos (423—404) fulgte Artaxerxes II Mnemon (403—361), under hvem Broderen Cyrus (d. yngre) gjorde Opſtand, men faldt i Slaget ved Kunaxa 401; med Spartanerne førtes en uheldig Krig, ſom dog endte til P.s Fordel. Efter Artaxerxes III (361—38), ſom paa ny undertvang Ægypten, men tillige med ſine Sønner blev forgivet af Gildingen Bagoas, fulgte Darius III Kodomannos (336—30), over hvem Alexander d. ſtore ſejrede ved Granikos, Isſos og Arbela, erobrede hele Riget og oprettede det **makedoniſk-perſiſke Rige** (329—23). Efter Alexanders Død opløſtes dette, og P. blev en Del af Seleukidernes Rige Syrien. Dette varede indtil 256 f. Chr., og Arſakiderne oprettede det **parthiſke Rige** i P., ſom ſtod indtil 226 e. Chr., da Ardeſchir Babekan ell. Artaxerxes, Sasſans Søn, ſtiftede det **nyperſiſke Rige**, i hvilket hans Efterkommere Sasſaniderne regerede indtil dets Undergang 636. Disſe førte ligeſom deres Forgængere Arſakiderne langvarige Krige med Romerne, navnl. Rigets Stifter, ſom igjen vilde kalde den gamle perſiſke Aand til Live og give Riget den ſamme Udſtrækning, ſom det gamle perſiſke Rige havde haft, med Kejſer Alexander Severus, hans Efterfølger Sapor I med Kejſer Valerian, ſom døde i perſiſk Fangenſkab, og Sapor II med Kejſerne Julian og Jovian, hvilken ſidſte maatte ſlutte en ufordelagtig Fred, og ſenere med Hunnerne, Tyrkerne og Araberne. Hunnerne bleve overvundne af Kobad; under hans Søn ſig Efterfølger Koſru-Nuſchirwân (531—79) orakte Riget ſig fra Middelhavet til Indus og fra Jaxartes til Arabien og Ægypten, og under Koſroes II (591—628) naaede Sasſanidernes Dynaſti ſin højeſte Vælde, indtil Kejſer Heraklios's ſejerrige Vaaben gjorde Ende paa hans Held. Efter flere raſk paa hverandre følgende Omvæltninger ſtyrtede Kalifen Omar den ſidſte Sasſanide Jezdegird III (632—36, d. 652) fra Tronen og indlemmede P. i **Kalifatet**. Arabernes Herredømme varede 636—1220; men i denne Periode regerede forſkjellige Fyrſter i enkelte Provinſer mere eller mindre ſelvſtændig. Blandt disſe Dynaſtier ere at mærke Thahiriderne i Khoraſan (830—72), efter hvilke Soffariderne fulgte til 902, Samaniderne i den af Khoraſan afhængige Provins Mavaralnar (874—999), Ghasveniderne, af hvilke Mahmud udſtrakte ſit Herredømme til Indien, og ſom 1186 ſtyrtedes af Ghuriderne, Schaherne i Khovaresm fra 1079, af hvilke Muhammed ſamlede det meſte af P. under ſit Herredømme, Bujiderne i det ſydveſtlige P., ſom erobrede Bagdad 945 og 1055 ſtyrtedes af Seldſchukerne (ſ. d. A.). 1220 erobredes P. af Mongolerne under Dſchingiskhan, hvorefter disſe og Tatarerne bleve de herſkende Folk indtil Timurs Død 1405. Derefter bleve Turkomanerne Herrer i Landet, ſom var delt imellem forſkjellige Stammer, indtil Ismael Sofi ell. Safi 1505 ſtiftede et **nyt perſiſk Rige** og grundede Sofiernes Dynaſti. Han døde 1523; blandt hans Efterfølgere hævede iſær Schah Abbas d. ſtore (ſ. d. A.) Riget til en høj Grad af Magt, men efter hans Død kom det ſnart i den ſtørſte Forvirring baade indad til og udad til. Nadir Schah (1735—47) hævede atter Riget og gjorde 1739 et ſtort Tog til Indien, men efter hans Mord opløſtes Riget; Afghaniſtan rev ſig løs, og Kurden Kerim opkaſtede ſig i Schiras til Herſker og ſtyrede med Klogſkab og Retfærdighed. Ved hans Død 1779 opſtod nye Kampe, indtil Aga Muhammed af en turkomaniſk Stamme omtr. 1794 gjorde ſig til Herre i Landet. Han fulgtes af ſin Broderſøn Feth Ali, ſom 1797 maatte afſtaa Derbend og en Del af Landet ved Kur til Rusland og efter en uheldig Krig 1813 ved Freden i Guliſtan afſtaa Reſten af P.s Beſiddelſer i Kaukaſien. Hans Søn, Abbas Mirza, begyndte 1826 en ny Krig med Rusſerne, men uden bedre Held: Jermolov og Paſkevitſch indtog Erivan, gik i Oct. 1827 over Araxes og beſatte Tabris, og i Febr. 1828 maatte P. ved Freden i Turkmanſchai afſtaa perſiſk Armenien, udrede 80 Mill. Rubler og give Rusland fri Skibsfart paa det kaſpiſke Hav. Harmen over denne Ydmygelſe fremkaldte i Jan. 1829 et voldſomt Oprør i Teheran, hvorved den rusſiſke Afſending Gribojedov og hans Huſtru bleve dræbte; men Feth Ali maatte ſtraffe 1,500 af Deltagerne med Tab af Næſe og Øren. Efter Feth Alis Død 1834 kom Abbas Mirzas Søn Muhammed paa Tronen, og ſiden have Rusland og England ſtadig bekæmpet hinandens Indflydelſe i P. og ſøgt at blive eneraadende. I Regelen har Rusland haft Overvægten og ophidſet P. til gjentagne Angreb paa Herat, medens England ikke vil tillade P. at udvide ſig i Afghaniſtan. Da P. 1838 belejrede Herat, ſendtes fra Indien engelſke Tropper til Havnen Abuſchehr og nødte P. til at opgive Forſøget, hvorefter England en Tid lang var mægtigſt og vandt ſtore Handelsfordele; 1846 opnaaede derimod Rusland Ret til at bruge Havnene Reſcht og Aſterabad ſom Stationer for ſine Krigsſkibe i det kaſpiſke Hav. Muhammed døde 6 Sept. 1848 og fulgtes af Sønnen Nasreddin (f. 30 Nov. 1831), under hvem P. er i afgjort Forfald og gjentagne Gange er blevet hjemſøgt af Hungersnød, medens Schahen ſammendynger ſtore Rigdomme af Guld og Ædelſtene. 1851 rev Khoraſan ſig løs, og 1852 fremkaldte et Mordforſøg mod Nasreddin af 3 Babiter gruſomme Forfølgelſer mod denne Sekt. 1855 indtog P. Herat, men n. A. ſendtes den engelſke General Outram med en ſtor Hær til P.; han indtog Abuſchehr og Øen Karak, og 1857 maatte P. igjen rømme Herat. Apr.—Sept. 1873 gjorde Nasreddin en Rejſe til Europa gjennem Rusland og Tyſkland til London og Paris, ſamt over Turin, Wien og Conſtantinopel tilbage til P. En Aftale ſluttedes med Baron Reuter om at bygge Jærnbaner, drive Bjærgværker o. desl., men ruſſiſke Intriguer hindrede Udførelſen. 1878 gjorde Schahen en ny Rejſe til Europa, og ſ. A. fik P. Staden Kotur (i Aderbeidſchan) tilbage fra Tyrkiet, ſom havde beſat den 1850.

Sprog og Literatur. Det perſiſke Sprog tilhører den veſtlige Del af den iranſke Sprogklaſſe og kjendes paa flere Udviklingstrin. Det ældſte er Oldperſiſk i Achæmenidernes Kileſkrifter, fra hvilket de ſenere Former af det levende p. Sprog nedſtamme. Et under ſtærk Indvirkning af det ſemitiſke (aramæiſke) Naboſprog udviklet kunſtigt Skriftſprog var en Tid det ſaakaldte Pehlevi, hvoraf en Art var Statsſprog under de førſte Saſſanider og findes anvendt i disſes til Dels dechiffrerede Indſkrifter, paa Mønter, Segl o. desl., medens en anden Art (ogſaa kaldet Huzvâreſh) benyttedes af Zoroaſtrianerne eller Perſerne til deres religiøſe Skrifter. Den iranſke Sprogform, der her er forbunklet af ſemitiſke Beſtanddele, er det ſaakaldte Pârſi, ſom ogſaa længe benyttedes af Perſerne ved Siden af Pehlevi, og ſom i en noget yngre Skikkelſe fremtræder i ſin ſtørſte Renhed og Skjønhed hos Firduſi (c. 1,000), hvorimod det efterhaanden under Islams ſtigende Overvægt ved Optagelſen af en betydelig Mængde arabiſke Ord gik over i det nyperſiſke eller egentlige perſiſke, hvortil der desuden allerede fra tidlig Tid anvendtes den arabiſke Skrift, ſkjønt denne kun lidet ſtemmer med Sprogets Natur. Ved Mongolernes Herredømme udbredte det nyperſiſke ſig over den nordlige Del af Indien og fremkaldte der en ny indiſk Sprogform, det ſaakaldte Hinduſtani. — Idet vi med Henſyn til den ældre p. Literatur henviſe til **Zendaveſta** og **Kileſkrift**, begynde vi ſtrax med den Periode, der er ſamtidig med Perſernes Undertvingelſe af Araberne. I de førſte 3 Aarhundreder (7de—10de Aarh.) ſynes den p. Literatur næſten aldeles tilbagetrængt af den arabiſke; førſt da Kalifatet opløſtes i en Mængde feudale Smaaſtater med ſtørre eller mindre Selvſtændighed og P. havde indtaget ſin Plads ſom ſaadan under Samaniderne og Bujiderne, omtr. fra Midten af det 10de Aarh., begynder den p. Literaturs Flor, der fortſættes under Ghasneviderne og Seldſchukerne, men lider en betydelig Forſtyrrelſe ved den mongolſke Invaſion under Hulagu og Timur og kun hæver ſig ubetydelig under Dynaſtiet Sofi fra Beg. af det 16de Aarh. til 1722 og ſenere under Nadir Schah og hans Efterfølgere. Det er fornemmelig Poeſi, ſaa vel den lyriſke ſom den epiſke, ethiſke Romaner med ſmaa Fortællinger og Hiſtorie, der udgjøre den p. Literaturs Hovedretninger. Under den ſamanidiſke Fyrſte Nasr ben Achmed overſatte en af de ældſte Digtere Rudegi (925) den under Navnet „Kalila wa Dimnah“ bekjendte Fabelſamling. Det ſtore Epos „Schah-Nameh“, der behandler den perſiſke Sagnhiſtorie (udg. i Calc. 1829, 4 Bd., og med Overſættelſe af Mohl, 5 Bd., Par. 1828), er forfattet under Ghasneviden Mahmud af Firduſi, død i ſin Fødeby Tus 1021 (ſ. **Firduſi**). Det følgende Aarh. frembragte Omar Khayam (d. i Niſapur 1123), berømt ved ſine Digte ſom philoſophiſk Fritænker, desuden ſom Aſtronom og Mathematiker (Prøver i Overſættelſe udgivne af B. Quaritch (»Rubayat«, Lond. 1879) og en Overſættelſe i Pragtudgave ved E. Fitzgerald (»Rubayat of Omar Khayam, the astronomer-poet of Persia«, Lond. 1884)), end videre Feleki (d. 1181), Khakani (d. 1186), berømt Odedigter, og omtr. ſamtidig Digteren Anveri med Tilnavnet „Khoraſans Konge“ (d. 1200 i Byen Balch) under Seldſchukiden Togril ben Arslan. Ferid ed-Din Attâr er en af de berømteſte theoſophiſke Digtere og Forf. til „Pendnameh“ (udg. af de Sacy 1819) og „Mantik ut-thair“, d. e. Fuglenes Sprog (overſ. paa Franſk af G. de Taſſy, 3dje Udg. 1860). Han ſiges at have opnaaet en Alder af henv. 100 Aar (d. 1230). Nizâmi, berømt epiſk Digter i det 12te Aarh. (d. 1199), er Forfatter til en Digtſamling i 5 Bd., hvoraf iſær det ſtore Epos „Iskendernâmeh“ er berømt (ſ. **Nizâmi** og **Iskender**). Djelâl ed-Din Rumi (d. 1274) er bekjendt ved ſit Værk „Methnewi“, en Samling ſufiſke Digte (udg. i Bulak med tyrk. Comm. 1836), og tillige ſom Stifter af en Munkeorden, kaldt Mewlewiterne. Om Saadi (f. 1184 i Schiras, d. 1291) ſ. d. A. og **Guliſtân**. Khosru Dehlewi, berømt erotiſk Digter og opkaldt efter Byen Delhi, hvor han under Dſchingiskhan tog Ophold (d. 1325), Hafis (d. 1389), Djâmi (d. 898 Heg., d. e. 1493) og Hoſain Waiz (d. 1504) høre endnu til perſiſke Digtere af førſte Rang; denne ſidſte, bekjendt ſom Korancommentator, har forfattet en Bearbejdelſe af den arabiſke Fabelſamling „Kalila wa Dimnah“, ſom han gav Navnet „Anwari Soheili“, udgivet i Calc. 1816, 1824, 1834 og Hertf. 1850 ved Ouſeley og overſ. paa Engelſk af Eaſtwick; desuden ſkyldes ham en Ethik, bekjendt under Navnet „Akhlak-i-Muhſini“ (udg. i Hertf. 1823). Med Djâmi taber den perſiſke Poeſi ſin Kraft og Originalitet, idet de ſenere ſufiſke Digtere kun efterligne berømte Forbilleder og bevæge ſig i indholdsløſe Phraſer. Som Overſætter af det indiſke Digt „Nal-u-Daman“ (udg. i Calc. 1831) have vi endnu at nævne Feizi i

Slutn. af det 16de Aarh. under den mongolſke Sultan Akbar d. ſtore. Blandt den ſeneſte Tids Frembringelſer er at omtale Schahinſchah-nâmeh, der i Poeſi behandler P.s ſeneſte Hiſtorie, og George-nâmeh ved Firuz b. Caws, der ſkildrer Indiens Erobring af Englænderne (Bomb. 1836 og Calc. 1839); Prøver af den ſeneſte perſiſke Folkepoeſi ere ſamlede af A. Chodzko (»Specim. of the popular poetry of Persia«, Lond. 1842). Uagtet den dramatiſke Kunſt ikke er Perſerne ganſke ubekjendt, have de dog kun anvendt den ved offentlige religiøſe Folkefeſter og beſidde ikke nogen ſynderlig Literatur heri. Prøver af disſe religiøſe Dramaer, der ligne Middelalderens mystères, ere givne af Chodzko »Sur la littérature dramatique des Persans« (Par. 1844 og 54). I Hiſtorie har den p. Literatur at opviſe en Del temmelig berømte Værker, ſom behandle baade Univerſalhiſtorien og de enkelte Dynaſtier; vi ſkulle her nævne „Tarichi Thabari“ eller den perſiſke Bearbejdelſe af den arabiſke Hiſtorieſkriver Thabaris Krønnike (franſk Overſ. af Dubeux, Par. 1836, og H. Zotenberg, Par. 1867), Mongolernes Hiſtorie ved Reſhid ed-Din (f. 1250), udg. med Overſ. af Quatremère (Par. 1836); Waſſaf i det 14de Aarh. behandler Dſchingiskhans Efterfølgere i et Værk ſkrevet i en meget rhetoriſk Stil (udg. af v. Hammer, Wien 1856); Sherif-ed-Din fra Byen Jezd (d. 1446) forfattede Tamerlans Levned i Værket „Safernameh“ (overſ. paa Franſk ved Petit de la Croix, Par. 1722); Mirchond (d. 1498) og hans Søn Khondemir, der underſtøttedes af den Videnſkaberne elſkende Vezir Ali Schihr, Stifter af Bibliotheket i Herat, ere Forfattere til en berømt Verdenshiſtorie; den førſtes Værk, bekjendt under Navnet „Rawzat es-ſafa“, d. e. Renhedens Have, og hvoraf en Del Afſnit ere udgivne (Samanidernes Hiſtorie ved Wilken, Gött. 1808, og ved Defrémery, Par. 1845; Ghasnevidernes og Bujidernes Hiſtorie, Berl. 1832—35; Seldſchukernes ved Vullers, Gießen, 1837, Perſiſk og Tyſk, o. fl.), omarbejdedes og fortſattes af Khondemir (d. 1536) i Værket „Habib es-Syar“ (Bomb. 1847) indtil 1520. Abd-er Razzak, omtr. ſamtidig med Djâmi, har behandlet Hiſtorien om Timurs Efterfølgere, Feriſchta Indiens Hiſtorie indtil Akbar d. ſtore (2 Bd., 1831; overſ. paa Engelſk ved J. Briggs, 1829). Akbar d. ſtores Hiſtorie (d. 1605) er forfattet af hans Vezir Abul-Fazl Mubarek under Titlen „Akbar-Nâmeh“; den ſidſte Del af dette Værk, berømt under Titlen „Ajini Akberi“, d. e. Akbars Inſtitutioner, er udgiven af F. Gladwin (1783, 4 Bd., og 1800). Nadir Schahs Hiſtorie er forfattet af Mirza Madikhan Maſandarani og overſ. paa Franſk af W. Jones (1770) og paa Engelſk af ſamme (1773). En Overſættelſe af Afghanernes Hiſtorie ved Nimatallah ſkyldes B. Dorn (1829). Som Værker, der behandle den nyeſte Tids Hiſtorie, nævne vi endelig „Siar-el-mutaakkerin“ ell. Indiens Hiſtorie 1705—82 ved Gholam Huſſein Khan (overſ. paa Engelſk, Calc. 1789) og de i Teheran 1825 udgivne Annaler „Meatſiri Sulthanijeh“. — For Literaturhiſtorien er at nævne i Slutn. af det 15de Aarh. Dawletſhah fra Samarkand, Forfatter til en Biographi over Digtere, bekjendt under Navnet „Tedſkiret eſh-ſhoora“, og Lutf Ali Beg, der ſkrev et lignende Værk under Titel „Ateſkedah“, d. e. Ildtemplet, udg. ved Bland (1844); begge ere benyttede af v. Hammer i det kun lidet brugelige Værk „Geſchichte der ſchönen Redekünſte Perſiens“ (1818). Blandt Novelle- og Hiſtorieſamlinger, der ere meget talrige, fortjene at nævnes „Behâri Daniſh“ ved Inâjet Alla Kambou c. 1650 (overſ. af Jonath. Scott 1799 og A. Dow 1768, udg. i »Select. for the use of stud. of the Pers. Class.«, 3dje Bd., 1809), og „Tûtinâmeh“ d. e. Papegøjebogen, ved Nachſhebi (1330), omtr. ſamtidig med Saadi, der iſær i dette Værk har benyttet en Mængde indiſke Sagn (udg. efter en forkortet Bearbejdelſe med engelſk Overſ., Lond. 1801, og overſ. paa Tyſk ved Iken og Koſegarten 1822); endelig „Bakhtyar Nameh“, udgivet med engelſk Overſ. af Ouſeley (1801) og lithographeret (1839). Af ethiſk Indhold er at mærke „Kabus Nâmeh“ (rimelig fra det 11te Aarh.), d. e. en Fyrſtes Raad til ſin Søn, overſ. af Diez, „Buch d. Kabus“ (Berl. 1811); „Achlaki Naſſiri“ ved Naſir ed-Din Tuſi, oprindelig overſat fra Arab. (1270); det tidligere omtalte „Akhlak-i-Muhſini“ ved Hoſain Waiz (d. 1504), udgivet i Calc. 1809; „Achlaki Jelâli“, en udvidet Form af Achl. Naſſ. ved Djâni Muh. b. Asad (d. 1502), overſ. paa Engelſk ved Thompſon (1839). Religionshiſtorien er behandlet af Mah. Fani i Værket „Dabiſtân“, udg. i Calc. (1809) og overſ. paa Engelſk ved Schea og Trover (»The Dabistan or school of manners«, 1843, 3 Bd.). Rhetorik hører til den ſenere Tids Yndlingsgjenſtande i den p. Literatur; et Hovedværk er „Hadâik el-belaghet“, forfattet af Shems ed-Din fra Delhi i Midten af forr. Aarh., udg. i Calc., »The bowers of eloquence« (1814) og benyttet af G. de Taſſy i »Rhét. et prosodie des langues de l'Or. Muselm.«, Par. 1873. En Fremſtilling af Perſernes Rhetorik ſkyldes Gladwin, »Dissertations on the Rhetoric, Prosody and Rhyme of the Persians« (1801) og F. Rückert „Grammatik, Poetik und Rhetorik der Perſer“ (Gotha 1874). Brevſamlinger til Mønſter for Brevſtil ere talrige, ſom „Inſchai Herkern“, udg. af Belford (1781 og 1831). I de exacte Videnſkaber have Perſerne ikke opnaaet nogen høj Rang, idet de i Almindel. kun have overſat europæiſke Værker, indtil de ſenere ere blevne modtagelige for europæiſk Literatur; ſom geographiſk Værk kunne vi nævne „Heſt Iklim“, d. e. de 7 Klimater, ſkrevet af en indiſk Forfatter Ahmed-Amin Razy, omtr. paa ſamme Tid ſom Ajini Akberi; ſom mediciniſk Værk „Tuhfet el-mumenin“ fra Slutn. af det 17de Aarh. — Blandt Hjælpemidler til at ſtudere det p. Sprog, der i let og ſimpel Ordføjning omtr. ſtaar paa lige Linje med det engelſke og kun frembyder den væſentlige Ulempe at være ſkrevet med det arabiſke Alphabet, ſom ved Vocalernes Udeladelſe aldeles ikke egner ſig for et ariſk Sprog, have vi af Lexika at anføre „Ferhengi-Shuuri“ (Conſtant. 1743, 2 Bd.), „Burhani Kathi“, et ſærdeles brugbart Haandlexikon (Calc. 1818) ved Roebuck, »Heft Kolzoum or the 7 seas, a diction by his Majesty the King of Oude Lucknow« (1822, 7 Bd.); alle diſſe ere ſkrevne paa Perſiſk; af de i Europa udkomne Meninſki »Thes. ling. orient.« (Wien 1780), Richardſon »Dictionary Persian, Arab. and Engl.« i flere Udgaver, udvidet ved Johnſon 1829 og ſeneſte Udg. 1852; Vullers »Lexicon Persico-Lat.« (2 Bd., Bonn 1853—59). Af Grammatiker høre til de brugbareſte: W. Jones »A gram. of the Pers. lang.« (9de Udg. 1828) og Lumsdens »Gram. of the Pers. lang.« (1810, 2 Bd.), et Hovedværk for dette Studium; Mirza Ibrahim »A gram.« (1841), paa Tyſk ved Fleiſcher (1847), iſær brugelig for Taleſproget; Vullers »Institut. ling. Pers.« (Gießen 1840) og Chodzko »Gram. persane« (Par. 1852). Læſeøvelſer i Forbindelſe med Grammatik ere udgivne i det berømte Værk af F. Gladwin »The Persian Monschee« (1801, 2den Udg. 1840); desuden er en ret brugelig Chreſtomathi udgiven af F. Spiegel, »Chr. Persica« (1846).

Perſiēnne, fr., et Slags Vinduesſkjærm af Spaaner, Jalouſi.

Perſifflāge, fr. [flāhſch], fin, men bidende Spot; **perſifflēre**, gjøre til Gjenſtand for Spot.

Perſigny, Jean Gilb. Vict. Fialin, Hertug af [ſinjī], franſk Statsmand, f. 11 Jan. 1808, tog 1825 Tjeneſte i Hæren ſom Huſar og blev 1828 Vagtmeſter, men afſkedigedes 1830, fordi han havde ſøgt at fremkalde en Soldateropſtand. Han gik nu til Paris, blev Journaliſt og antog Navnet P., medens han hidtil kaldtes Fialin. 1834 omvendtes han til Napoleoniſt, beſøgte n. A. Prins Louis Napoleon (N. III) paa Arenenberg og knyttede med ham et fortroligt Venſkab, der ſiden aldrig ſvigtede. P. forberedede og deltog 1836 i Opſtandsforſøget i Straßburg, men undkom derfra, fulgte ogſaa 1840 med Prinſen til Boulogne og dømtes derefter til 20 Aars Fængſel, men ſlap med et mildt Fangenſkab i Verſailles. 1848 var han meget virkſom for Napoleons Valg til Præſident, blev i Dec. hans Adjudant og Oberſt og n. A. Medlem af Nationalforſamlingen, ſamt ſendtes (Dec. 1849—Apr. 1850) i diplomatiſk Hverv til Berlin. Som Hoveddeltager i Statscoupet 2 Dec. 1851 brugtes P. til at beſætte Nationalforſamlingens Sal og blev 20 Jan. 1852 Indenrigsminiſter indtil Juni 1854, i hvilken Stilling han underſkrev Decretet om de orléanſke Familiegodſers Inddragelſe. Som ivrig Tilhænger af Forbundet med England blev P. Maj 1855—Jan. 1858 og paa ny Maj 1859 —Nov. 1860 Afſending i London, overtog derefter igjen Indenrigsminiſteriet, men maatte i Sommeren 1863 afgaa, fordi Valgenes Udfald viſte, at hans ivrige Indblanding ikke havde været heldig. Siden deltog han kun i det politiſke Liv ſom Senator (fra 1852) og Medlem af Geheimeraadet (fra dets Stiftelſe 1858); han misbilligede Udvidelſen af Preſſefriheden og de andre politiſke Friheder. Til Løn for ſin Troſkab blev han 1852 ophøjet til Greve og 1863 til Hertug; han døde 13 Jan. 1872 i Nizza.

Perſille (Petroselinum sativum), en toaarig Urt af Skjærmplanternes Familie, har 2—3dobbelt fjerſnitdelte Blade med ſmalt lancetformede Afſnit, faabladet Svøb ved Skjærmen, gulgrønne Kronblade og traadformig fremſtaaende Ribber paa Frugterne. Den dyrkes almindelig i Køkkenhaver. **Hunde-P.** (Aethusa Cynapium), der er giftig, hører til en anden Slægt, Halvſvøb, og kjendes let fra foregaaende ved hvide Blomſter, linjeformede, enſidig nedhængende Smaaſvøbblade ſamt ved at være etaarig; den er en almindelig Ukrutsplante.

Pērſio, Cudbear, rød Indigo, er omtrent det ſamme violette eller purpurviolette Farveſtof ſom Orſeille; kun gaar det i Handelen ſom tørt Pulver, Orſeille ſom Grød. Siden Stenkulstjæreſarvernes Indførelſe tabe diſſe Farveſtoffer, der vindes af Lavarter, Dag for Dag i Betydning.

Pērſis, det gamle Perſerriges Hoved- og Stamland ved den perſiſke Bugt. Landets ſtørſte Flod var Araxes. Beboerne, **Perſerne**, vare delte i 3 Klasſer, Adelen, Jordbrugerne og Nomaderne. De vigtigſte Stæder vare Paſargadæ og Perſepolis.

Perſiſke Bugt, den ſtore Havbugt mellem Perſien og Arabien, der gjennem Ormus-Strædet ſtaar i Forbindelſe med det arabiſk-perſiſke Hav. Den er 140 M. lang, 5—45 M. bred og vanſkelig at beſejle paa Grund af Skjær og Klipper, navnlig ved den arabiſke Kyſt. Havet er temmelig rigt paa Smaaøer, af hvilke de mærkeligſte ere Charak mod N., Bahrein i den efter ſamme opkaldte Bugt, der ſkærer ſig dybt ind i Arabien, Tavilah og Ormus i Udløbet. Schat-el-Arab (Euphrat og Tigris) er den eneſte betydelige Flod, der har ſit Udløb i Havbugten.

Pērſius Flāccus, Aulus, romerſk Satireforfatter, f. 34, d. 62 e. Chr., Forfatter til 6 Satirer, der med ſkarp Bitterhed revſe Tidens Laſter.

Perſōn, i Almindel. d. ſ. ſ. menneſkeligt Individ; i jurid. Forſtand ethvert Væſen, ſom kan have Rettigheder og være undergivet Forpligtelſer, og man ſkjelner da imellem de virkelige, phyſiſke P. (d. e. alle Menneſker undtagen i de Lande, hvor Slaveriet er anerkjendt, da Slaverne der ere at betragte ikke ſom Retsſubjecter, men ſom Ting) og de tænkte, ſaakaldte **juridiſke** (ſ. d. A.) ell. **moralſke P.** **Persōna minor**, middelalderligt Udtryk for en Almuesmand. **Perſonāle**, det ſamlede Antal af P., ſom høre til ſamme Forretning. **Perſonālia**, Oplysninger om en P.s Levnedsomſtændigheder. **Perſonālunion**, Forening af to Stater under ſamme Regent, men med hver ſin Statsforfatning og Lovgivning (ſaaledes Foreningen mellem Norge og Sverige). **Perſonēl**, hvad der hører til en beſtemt P., ſom p. Capellan, en Præſts Medhjælper, ſom han ſelv antager og lønner (modſ. reſiderende C. ell. C. pro loco). **Perſonificatiōn**, Perſonliggjørelſe, Fremſtilling af Gjenſtande eller Ideer ſom levende P.; **perſonificēre**, gjøre en ſaadan Fremſtilling. **Perſonage** [nāhſche], d. ſ. ſ. Perſon (meſt i foragtelig Betydn.). **Perſonret** er i den hyppigſt brugte techniſke Betydning, der ſkriver ſig fra Romerrettens Inddelinger, Læren om de perſonlige Egenſkaber (ſaaſom Alder, Kjøn, Uberygtethed, Vederhæftighed) eller de Perſonen af Retsordenen tillagte Egenſkaber (ſaaſom Adel, Ærelsshed, Fredløshed), der have Betydning for Perſonens Evne til at deltage i Retslivet i Almindel. eller i ſærlige

Forgreninger deraf. I ſtrængere videnſkabelig Syſtematik er P. Læren om alle de Retsregler, ſom kunne udledes af Perſonens blotte Tilværelſe og ikke til deres Forklaring fordre hans Deltagelſe i et Samliv, f. Ex. Familien (Familieretten), Staten (Statsretten). I denne Betydning hører under P. f. Ex. den retlige Beſkyttelſe af Liv, Frihed, Ære, Fred oſv. De retsvidenſkabelige Værker, ſom hos os ere udgivne under Betegnelſen P. (Scheels P.), have brugt Ordet i førſtnævnte Betydning. **Perſonalſkatter** kaldes ſaadanne directe Skatter, der lægges paa Perſoner uden at udmaales efter disſes virkelige eller formodede Formue eller Indtægt. De vigtigſte af de herhen hørende Skatter ere: **Kopſkatter**, **Klasſeſkatter**, **Stemmeretsſkatter** (d. e. Skatter, der i visſe Lande, f. Ex. i nogle af de forenede Stater i Nordamerika, maa udredes af alle, der ville have politiſk eller communal Stemmeret), **Religionsſkatter** og **Rangſkatter**. Undertiden maa ogſaa **Værneſkatten** henregnes til P.

Perſpectiv bet. enten en Afbildning af Gjenſtande, ſaaledes ſom de viſe ſig for vort Øje, eller Reglerne, hvorefter en ſaadan Afbildning ſkal udføres; i den ſidſte Betydning kaldes den ogſaa **Perſpectivlæren** og maa nærmeſt betragtes ſom en Del af Geometrien. Til Grund for P. ligger den ſimple Lov, at Lyſet forplanter ſig i rette Linjer, og deraf følger igjen, at en bevægelig ret Linje, hvis ene Ende tænkes at gaa igjennem Øjeaabningens Midte, medens den anden føres rundt om de Gjenſtande, ſom ſkulle afbildes, vil paa Billedfladen komme til at beſkrive den rigtige perſpectiviſke Tegning. P. kan altſaa kun være rigtig, ſet fra ēt eneſte Punkt. I Perſpectivlæren angives ſimple Conſtructioner, ved hvilke P. kan udføres rigtig, men den her omtalte P. gaar kun ud paa at gjengive Gjenſtandens Figur rigtig og kaldes **Linearperſpectiv**. Forunden denne er imidlertid ogſaa **Lysperſpectiv** af Vigtighed, der angiver, hvorledes Lys og Skygge viſe ſig fordelte paa Gjenſtandene under en given Belysning, og ligeſaa **Luftperſpectiv**, der viſer den Indflydelſe, Luftens Uklarhed har paa Lys, Skygge og Farvetone. Det indſes let, at Kundſkab til P. er aldeles nødvendig for Maleren, naar hans Billeder ſkulle kunne tilfredsſtille; men det er ikke nok, at P. er rigtig conſtrueret, da et uheldigt Valg af Øjets Plads eller en for ſtor Udſtrækning af Maleriet i Forhold til den Afſtand, hvorfra det ſkal betragtes, let kan fordærve det hele. Som Linearperſpectivens Grundlæggere betragtes Albr. Dürer og Lion. da Vinci; men den nyere Tid har i høj Grad udviklet den ſaa vel ſom den hele Tegningsgeometri. **Perſpectiviſk**, grundet i P., fremſtillet efter P.s Regler.

Perſpectivſnække (Solarium), ſmaa, indiſke Havſnegle med en lav, kegleformet, ſpiralſnoet, ſpidstoppet Skal med en meget dyb ſaakaldt „Navle“ (d. ,e. en Hulhed midt imellem Vindingerne, hvor Skalſtøtten ellers findes), der naar lige op til Toppen, ſaa at man kan ſe helt op til denne.

Persſon, Göran [jōran pēhrſon], en Præſteſøn fra Sala, f. c. 1580, tjente fra 1552, da han kom tilbage fra en Studierejſe i Tyſkland, i nogen Tid ved Guſtav I.s Hof, men paadrog ſig Kongens Mishag, hvorfor han vendte ſig til Tronfølgeren. Klog og liſtig vidſte han at vinde og bevare dennes Yndeſt, og allerede da Erik XIV beſteg Tronen, var G. P. under Navn af Kongens Procurator og Secretær hans erklærede Yndling og fortrolige Raadgiver. Rimeligvis tilkommer ogſaa ham Fortjeneſten af de gavnlige Foranſtaltninger, ſom bleve trufne i Begyndelſen af Eriks Regering; men paa den anden Side gjorde han ſig ſom Anklager i Overdomſtolen (»konungens nämnd«) til Redſkab for Eriks miſtænkſomme og voldſomme Charakter. Derved paadrog han ſig den høje Adels bitre Had, der til ſidſt gav ſig Luft under Kongens Sindsſygdom. Af det regerende Raad blev han 1567 ſtillet for Retten og dømt til Døden, men man turde ikke fuldbyrde Dommen. Da Erik igjen havde overtaget Regeringen, blev G. P. frikjendt og indtog atter ſin forrige Stilling; men under Belejringen af Stockholm 1568 blev han udleveret til de oprørſke Hertuger, underkaſtedes Tortur, blev radbrækket og derefter halshugget 28 Sept. ſ. A. Han var Fader til Hiſtorieſkriveren Tegel.

Persſon, Lars og Olof [ſ. o.], ſ. **Petri**.

Pert [pæhrt], et langt Stykke Tov, hvis ene Ende er befæſtet til Nokken, den anden Ende ved Midten af Raaen; heri ſtaa Matroſerne, naar de beſlaa Sejlene eller rebe disſe. Ved de længere Ræer bliver P. baaret op til Raaen ved andre Tove (Heſtene), for at P. ikke ſkal hænge med i ſaa dyb en Bugt, at Manden ikke kan ſtaa i den.

Perth, 1) Shire i Mellemſkotland, omgivet af Shir. Inverneſs, Aberdeen, Forfar, Fife, Kinroſs, Clackmannan, Stirling, Dumbarton og Argyle. 122 □ M. med 181,000 J. (1881). Med Undtagelſe af Egnen om Staden P. er Landet bjærgfuldt med Grampian Bjærgene mod N. og N. V., Ochill-Hills mod S. Ø. og Sidlaw-Hills mod Ø. Den veſtlige Del hører til de veſtlige Højlande og har ligeſom Grampian Bjærgene flere Punkter, der naa op til 4,000 F. Bjærgene adſkilles ved langſtrakte Dale, af hvilke de ſnævre kaldes Glen, de mere aabne Strath. Blandt de ſidſte er den ſtore Strathmore, der fra Omegnen af P. ſtrækker ſig mod N. Ø. ind i Forfar-Shire. Det vigtigſte Vandløb er Tay, der udſpringer i Højlandet mod S. V., løber mod N. Ø. og danner Søen Tay, ſamt fra venſtre Side optager Lyon og Tummel, der danner Søen Rannoch, og derefter løber mod S. Ø. ind i Strathmore forbi Staden P. til Tay Fjorden. Paa Sydgrænſen flyder Forth mod Ø. til Forth Fjorden. Det veſtlige Bjærgland har talrige ſmukke Søer, blandt hvilke forunden de allerede omtalte endnu maa nævnes Loch Katrine. Store Strækninger ere uſkikkede til Agerdyrkning og henligge ſom Hede eller Moſe. I Bjærgegnene holdes ſtore Faarehjorder, og her findes desuden ſaa vel naturlige Skove ſom udſtrakte Plantninger. I de mere aabne Egne ſtaar Agerdyrkningen paa et højt Trin, navnlig i Strathmore. — 2) Hovedſtad i P.-Shire ved Floden Tay, 7 M. n. til v. for Edinburgh. 29,000 J. Betydelig

Bomulds- og Linnedinduſtri, Garverier, Brænderier og Bryggerier. P. var indtil Midten af det 15de Aarh. Skotlands Hovedſtad og har ſpillet en vigtig Rolle i Landets Hiſtorie. ¼ M. n. ø. for Staden ligger Slottet Scone, hvor de ſkotſke Konger fordum bleve kronede. — 3) Hovedſtad i Veſt-Auſtralien under 32° ſ. Br., ved Svanefloden, 3 M. fra dens Udløb. 7,000 J.

Pĕrthes, Friedr. Chr., tyſk Boghandler, f. 1772 i Rudolſtadt, oprettede 1796 en Boghandel i Hamborg og gjorde ſig 1813—14 bekjendt ved den Iver og den ſtore Offervillighed, han viſte for Nordtyſklands Frigjørelſe fra Franſkmændenes Herredømme. 1821 flyttede han til Gotha, hvor paa hans Forlag ſenere udkom Heerens og Ukerts ſtore Samling „Geſchichte der europ. Staaten“. D. 1843. — Hans Farbroder, **Juſtus P.**, f. 1749, d. 1816, grundlagde 1785 en Forlagsboghandel i Gotha, ſom bl. a. har udgivet „Gothaiſcher Hofkalender“ (ſiden 1785) og flere ypperlige Atlasſer. Under hans Sønneſøn, **Bernhard Wilh. P.**, f. 1821, d. 1857, grundlagdes 1854 et geographiſk Inſtitut, hvorfra udgik Petermanns „Mittheilungen“, Behms og Wagners „Geograph. Jahrbuch“ og en Række Kortværker af Stieler, Berghaus, Spruner, Sydow o. fl.

Pĕrtinax, Publ. Helvius, var Præfect i Rom, da han efter Commodus's Drab i Dec. 192 blev udraabt til Kejſer. Han regerede med ſtor Dygtighed, men efter tre Maaneders Forløb blev han dræbt af Prætorianerne, hvis Uvilje han havde paadraget ſig ved ſin Jævnhed og ſine ſtrænge Sæder. Hans Søn af ſamme Navn blev dræbt af Caracalla.

Pertuis [tyi], 1) Stad i det franſke Dep. Vaucluſe, 9 M. ø. ſ. ø. for Avignon. 5,000 J. Handel med Vin, Oliven og Krap. — 2) **P. Breton**, en Havarm, der ſkiller Øen Ré fra det franſke Dep. Vendée. — 3) **P. d'Antioche** mellem Øerne Ré og Oléron. — 4) **P. de Maumuſſon** mellem Oléron og Dep. Nedre-Charente.

Perturbatiōner, Forſtyrrelſer. I Følge Newtons Tyngdelov vilde Solen og ēn Planet beſkrive hver ſin Ellipſe om deres fælles Tyngdepunkt, hvorved ogſaa Planetens relative Løb om Solen vilde blive en Ellipſe. Dette Løb bliver imidlertid ogſaa paavirket af enhver af de andre Planeter med en Kraft, der ſvarer til dens Masſe og til Forſkjellen i dens Tiltrækning paa Planeten og Solen. Denne Kraft, den **perturberende Kraft**, er paa Grund af Planetmasſernes Lidenhed kun lille, og dens Virkning kan derfor betragtes ſom ſmaa Forſtyrrelſer i Planetens elliptiſke Løb. Disſe kaldes P. De kunne beregnes ſom paavirkende Planetens polære eller retlinede heliocentriſke Coordinater eller dens elliptiſke Baneelementer. Ved denne ſidſte Beregningsmaade, der kaldes Conſtanternes Variation, opfattes Planeten ſom løbende i en Ellipſe, der ſtadig forandrer ſig lidt, og den for et beſtemt Tidspunkt gjældende Ellipſe kaldes den osculerende. Beregnes P. kun for kortere Tidsrum, kaldes de **ſpecielle P.** Ved f. Ex. hver tyvende Dag at beregne det pertuberende Legemes Afſtand fra og Stilling til Solen og det perturberede, faas gjennem deres kjendte Masſer hints Indvirkning paa dette for hvert ſaadant Tidsinterval, idet der ved hver ny Beregning af Afſtand og Stilling tages Henſyn til de alt beregnede P. Denne Fremgangsmaade, der i og for ſig altid er brugbar, benyttes ved Smaaplaneter og periodiſke Kometer, hvor det efter ēn Tilſynekomſt gjælder om ved Regning at forfølge deres Løb i den Tid, de ere uſynlige, for at finde dem igjen ved næſte Tilſynekomſt, eller ved nær parabolſk løbende Kometer, hvor det gjælder om at beſtemme deres nøjagtige Løb i den Tid, de opholde ſig i Solens og Planeternes Nærhed. Men for lange Tidsrum er denne Beregningsmaade naturligvis uoverkommelig; for de ſtore Planeter og de vigtigere af de ſmaa beſtemmes derfor de **almindelige P.** for hvilke ſom helſt Tider uden directe Henſyn til de mellemliggende Tider. Denne Beſtemmelſe kan ikke udføres ad ſtrængt nøjagtig Vej; thi de Ligninger, der fremkomme ved Problemet om tre eller flere hverandre tiltrækkende Legemers Løb, ere paa Mathematikens nuværende Standpunkt uløſelige. Men da Planeternes Masſer og deres Baners Excentriciteter og indbyrdes Hældninger ere ſmaa, kan nævnte Beſtemmelſe ved Hjælp af Rækkeudviklinger efter disſes Potenſer udføres med tilſtrækkelig Nøjagtighed. Det er Euler, d'Alembert, Lagrange, Laplace, P. A. Hanſen, Cauchy, Leverrier, Gyldén og andre, der efterhaanden have udviklet Methoder for denne Beſtemmelſe, ſom danner et af Aſtronomiens vanſkeligſte Problemer og endnu ſtadig ſøges bragt til at gjælde ogſaa for ſaadanne ſtørre Hældninger og Excentriciteter, der forekomme ved nogle Smaaplaneters og navnlig ved Kometernes Baner. Udtrykkene for de almindelige P. viſe, at nogle P. kun frembringe periodiſke Forandringer i Planeternes Løb, medens andre frembringe ſeculære, d. e. med Tiden tiltagende Forandringer. Disſe ſidſte vilde med Tiden helt forandre vort Planetſyſtems Udſeende, naar de ikke i Virkeligheden ogſaa vare periodiſke, men med ſaa lange Perioder, at de inden for ſaa Aartuſender kunne betragtes ſom med Tiden fremſkridende. Som Exempel paa en lang periodiſk P. kan nævnes den ſtore Ujævnhed i Jupiters og Saturns Løb, hvis Periode er 930 Aar, inden for hvilken Periode Jupiters Bane udvider ſig og atter trækker ſig ſammen, Saturns omvendt. Exempel paa en ſeculær P. er den, i Følge hvilken Jordbanens Excentricitet ſtadig aftager; den vil dog om en Snes Tuſend Aar atter tiltage. Paa Biplaneternes Løb om deres Hovedplaneter, altſaa paa Maanens Løb omkring Jorden, virker ogſaa ſelve Solen ſom perturberende Legeme. Ujævnhederne i Maanens Løb ere derfor betydelige (ſ. **Maane**).

Pertz, Georg Heinr., tyſk Hiſtoriker, f. 28 Marts 1795 i Hannover, ſkrev 1819 „Geſch. der merovingiſchen Hausmeier“ og fik 1823 det Hverv at ſamle og udgive Kildeſkrifterne til Tyſklands Hiſtorie i Middelalderen. S. A. blev han Archivſecretær og ſenere Bibliothekar i Hannover. P. udgav 1826—67 »Monumenta Germaniæ historica« (20 Bd.). Desuden udgav han „Archiv der Geſellſchaft für ältere deutſche Geſchichtskunde“ (5—11 Bd., 1824—58) og førſte Række af Leibniz's Værker (de hiſtoriſke, 4 Bd., 1843—47), ſamt ledede Udgivelſen ſaa vel af Haandudgaver ſom af Overſættelſer af de vigtigſte Kildeſkrifter fra den ovennævnte Samling. Endelig har P. ſkrevet to vigtige Værker, hørende til Tyſklands nyere Hiſtorie, nemlig Levnedsbeſkrivelſer over Friherre v. Stein (6 Bd., 1849—55) og Feltmarſchal v. Gneiſenau (3 Bd., 1864—67). 1842—74 var P. Overbibliothekar ved det kongel. Bibliothek i Berlin. D. 7 Oct. 1876.

Peru, en af de ſydamerikanſke Republiker, mellem 3° 20′ og 19° ſ. Br., omgiven af Ecuador, Braſilien, Bolivia, Chile og det ſtore Ocean. Arealet angives til c. 19,000 □ M. og Befolkningen til c. 2,600,000 J., foruden c. 350,000 ikke civiliſerede Indianere. Andesbjærgene gjennemſtryge Landet fra S. til N. (ſ. **Andes**). Landet ø. for Bjærgene hører til Amazonſletten og gjennemſkæres af de ſtore Floder Marañon, der optager Huallaga, og Ucayali, der i ſit videre Løb gjennem Braſilien kaldes Amazonfloden. Denne Del af Landet er for øvrigt kun lidet bekjendt og bebos næſten alene af Indianere. Ligeſom Bjærgegnene har den ſtore Skove, der levere mange fortrinlige Skovprodukter, ſaaſom Mahogni- og Cedertræ, Harpix, Gummi, Sarſaparilla, Vanille og Chinabark. Kyſtlandet har en Bredde af 2—12 Mile og en meget uregelmæsſig Overflade med talrige ſtejlt afløbende Dale og Kløfter. Bjærgfladerne mellem disſe have fuldſtændig Ørkencharakter og ere for det meſte dækkede af Flyveſand, hvorimod Dalſtrækningerne ere ret frugtbare der, hvor enten Natur eller Kunſt forſyner dem med det fornødne Vand. I denne Henſeende er det imidlertid uheldigt, at de fleſte Floder i Kyſtſtrækningerne enten tabe ſig i Sumpe eller ſive bort gjennem Sandet, og at de lavere Egne næſten aldrig faa Regn. Noget raades dog Bod herpaa ved ſtærk Nattedug i Maanederne Juni—Sept. Allerede inden Europæernes Ankomſt anvendte Indianerne i Kyſtlandet Guano til Gødning. Klimaet er mindre hedt, end man efter Beliggenheden ſkulde antage, da Luften tempereres af ſkiftende Land- og Søvinde og af den kolde Havſtrøm, der følger Sydamerikas Veſtkyſt fra S. til N. Bjærglandet med dets mange Længdedale og Højſletter danner ſtore Moſeſtrækninger og Søer, blandt hvilke ſidſte den mærkeligſte er den ſtore Alpeſø Titicaca paa Grænſen af Bolivia; det indeholder tillige herlige Græsgange. Antallet af Husdyr er med Undtagelſe af Heſte og Muldyr til Ride- og Laſtdyr kun ringe paa Grund af Fodermangel. Derimod er Hornkvæget talrigt i Bjærglandet og paa de øſtlige Sletter, og i Bjærgene holdes tillige Lamaen, der benyttes ſom Laſtdyr, og hvis Uld tillige med Ulden af Alpakaen og Faaret er en vigtig Udførſelsartikel. Af vilde Dyr findes de for Sydamerika almindelige, nemlig Jaguaren, Pumaen, Losſen, Tapiren, Myreſlugeren, Dovendyret, Armadillen, Vildſvinet, Huanacoen og Vicunjaen. Kondoren bebor de højeſte Fjældtinder, og Høge, Falke og Ugler ſamt Papegøjer ere meget talrige. Fiſk findes i ſtor Mængde i de øſtlige Floder, der ogſaa indeholde mange Alligatorer og af ualmindelig Størrelſe. Af overordentlig Betydning for P. har i en Aarrække den paa Chinchas Øerne i Piſcobugten og andre Smaaøer ved Kyſten fundne Guano været. Udførſelen heraf naaede i en lang Aarrække en Værdi af c. 90 Mill. Kr., hvorhos ſtore Mængder anvendtes i Landet ſelv; ſenere er Udførſelen ſunken til en Værdi af c. 30 Mill. Kr. Staten har tiltaget ſig Ejendomsretten over Guanoen og har heraf ſin betydeligſte Indtægt. Landet har lige ſiden Amerikas Opdagelſe været berømt for ſine mineralſke Skatte, og om det end i denne Henſeende langt er blevet overfløjet af Californien og Auſtralien, hører det dog endnu til de Egne af Jordkloden, der have Betydning ved deres Produktion af Guld og Sølv. Desuden findes Kobber, Jærn, Bly og Salpeter, af hvilket ſidſte meget udføres, og ved Kyſten vindes meget Søſalt. Af Befolkningen ere omtr. 57 pCt. Indianere, 23 pCt. Blandinger, 12½ pCt. indfødte Hvide, 3½ pCt. Negre, 1¾ pCt. Chineſere og 2¼ pCt. Udlændinge, hvoraf omtrent Halvdelen fra Ecuador og Chile. Indianerne i Landets øſtlige Egne ere til Dels uafhængige, men de fleſte ſkulle dog have antaget Chriſtendommen og lagt ſig efter Agerdyrkning. Indianerne i Kyſt- og Bjærglandet tale Quichuaſproget, der er det meſt udbredte i Sydamerika. De ere Efterkommere af de Indianere, ſom havde Landet inde ved Spaniernes Ankomſt, og ſom allerede den Gang ſtod paa et forholdsvis højt Udviklingstrin. De ere nu Agerdyrkere, Minearbejdere, Guld- og Sølvarbejdere, Vævere eller Haandværkere i andre Retninger. I Kyſtegnene afgive de dygtige Fiſkere og Baadførere. Om Handelsomſætningen ſavnes nøjagtige Oplysninger; men den ſynes at være meget betydelig. Næſt efter Guano ere de vigtigſte Udførſelsartikler Salpeter, Sølv, Chinabark, Uld og Kobber. Callaos Havn er den vigtigſte i Landet; andre vigtige Havne ere Arica, Islay, Piſco og Payta. Jærnbaner føre fra det indre af Kyſtlandet til forſkjellige Havneſtæder. Deres ſamlede Længde er over 300 M. Hovedſtad Lima. — Forfatningen (fra 1860) er ſom i alle nyſpanſke Stater republikanſk-demokratiſk, men ikke føderaliſtiſk. Præſidenten vælges paa 4 Aar af Folket ved almindelig Valgret og middelbare Valg og ſtyrer Landet med 5 Miniſtre; ogſaa udnævner han Præfecterne i de enkelte Departementer. Den lovgivende Magt øves af Congresſen, der deles i et Senat af 2 Medlemmer for hvert af de 19 Departementer, valgte ud af de ſtore Grundejere, og et Repræſentantkammer med 1 Medlem for hver 30,000 Indb. (nu 110); begge Kamre vælges paa 6 Aar, og en Tredjedel afgaar hvert andet Aar. — Da Spanierne 1532 kom til P., beſtod her en velordnet, blomſtrende Stat med en ikke ringe og meget ejendommelig Civiliſation; Staten var oprettet omtr. 400 Aar tidligere og ſtrakte ſig over Ecuador (Quito), en ſtor Del af Chile og det ſenere Bolivia (Øvreperu); Herſkerſlægten kaldtes Inkaer (ſ. d. A.). Den ſidſte Herſker var Huayna-Kapak (d. 1525), og hans Sønner Huaſcar i P. og Atahualpa i Quito ſtredes om Magten, da Spanierne kom; Atahualpa havde netop overvundet ſin ældre Broder, fanget ham og med Gruſomhed forfulgt hans Tilhængere, medens Pizarro i San Miguel ved Tumbezbugten lagde Grunden til det ſpanſke Herredømme i P. I Sept. ſ. A. drog Pizarro frem derfra og gik over Andesbjærgene, tog ved Svig Atahualpa til Fange 16 Nov. og lod ham henrette 29 Aug. 1533, medens denne havde ladet Broderen myrde i Fængslet. I de følgende Aar udſtrakte Spanierne deres Magt over hele P., men maatte kæmpe mod flere Opſtande af de indfødte, ligeſom der ogſaa udbrød Stridigheder imellem ſelve Erobrerne om det rige Bytte. 1550 kan P.s Indtagelſe regnes for afſluttet og Spaniens Herredømme for fuldſtændig befæſtet, hvorefter den hele gamle Civiliſation udſlettedes. Landet ſtyredes ſiden af en Vicekonge i Lima, under hvem tillige Chile, Buenos Ayres, Bolivia og Quito ſtod. 1740 udſkiltes Quito og 1776—80 Bolivia og Buenos Ayres; paa ſamme Tid blev en ny Indianeropſtand undertrykt efter blodig Kamp. Da der 1810 o. følg. Aar udbrød Opſtande i det øvrige ſpanſke Amerika, forblev P. Spanien tro; førſt i Sept. 1820 begyndte Rejsningen, da General San Martin landede i Callao. Efter flere Kampe holdt han 9 Juli 1821 ſit Indtog i Lima og proclamerede P.s Uafhængighed; men i Juni 1828 blev Lima paa ny beſat af Spanierne, og førſt efter den columbiſke General Sucres Sejre ved Junin 5 Aug. 1824 og Ayacucho 9 Dec. ſ. A. blev deres Herredømme brudt; dog holdt de ſig endnu i Callao til 19 Jan. 1826. Under Frihedskrigen ſtyredes P. førſt af San Martin ſom Protector indtil Sept. 1822 og ſenere af Bolivar ſom Dictator fra Marts 1824; men i Jan. 1827 løsrev P. ſig fra hans Indflydelſe og fordrev den af ham indſatte Præſident Gamarra. Derefter fulgte i en Række Aar uophørlige Uroligheder, fremkaldte af ærgjerrige og egennyttige Generaler, hvorunder Landet forarmedes og Folket blev demoraliſeret. 1836—39 var P. forenet med Bolivia i en Forbundsſtat under General Santa Cruz; foruden de indre Kampe førtes ogſaa Krig med Chile. Endelig ſkaffede Ramon Caſtilla 1845 en bedre Tilſtand til Veje: Forfatningen af 1839 kom til Udøvelſe, flere Lovbøger forfattedes; Finanſerne og Hæren bragtes i Orden, og Landets Opkomſt fremmedes ved Bearbejdelſe af Minerne og Guanolejerne. Da han 1851 fratraadte, gik den udøvende Magt for førſte Gang ſiden P.s Uafhængighed over til en lovlig valgt Præſident, General Echenique, ſom traf Aftale med Braſilien om fri Skibsfart paa Amazonfloden; men allerede 1853 udbrød en Opſtand imod ham. Caſtilla ſtillede ſig ſnart i Spidſen for den, kundgjorde i Dec. 1854 Afſkaffelſe af Negrenes Slaveri og af Indianernes Kopſkat og drog efter en afgjørende Sejer 5 Jan. 1855 ind i Lima ſom „Befrieren“, medens Echenique flygtede til Chile. Caſtilla ſtyrede Landet med ſtor Strænghed, udſtrøg 11 Generaler og 95 Oberſter af Hærens Rækker og undertrykkede gjentagne Oprør; en ny Forfatning gaves 1856, men revideredes allerede 1860. San Domingos Tilſlutning til Spanien 1861 og Toget til Mexico 1862 vakte hans Uvilje, og han opfordrede alle ſydamerikanſke Friſtater til at indgaa Forbund mod de europæiſke Udvidelſeslyſter. Efter ham fulgte 1862 San Roman, der allerede havde kæmpet med i Frihedskrigen, men han døde i Maj 1863, og nu blev Vicepræſidenten Pezet Præſident. Mishandlinger mod nogle indvandrede Baſkere fremkaldte Sendelſen af en overordentlig ſpanſk „Commiſſær“ til P., men da man heri ſaa en Krænkelſe af Statens Uafhængighed, blev han afviſt. Derfor tog den ſpanſke Flaade i Apr. 1864 Chincha-Øerne med deres rige Guanolag, P.s vigtigſte Indtægtskilde, i Beſiddelſe ſom Pant; men dette fremkaldte ſtærk Bevægelſe i hele Sydamerika, og en Congres fra de fleſte nyſpanſke Stater traadte ſammen i Lima i Nov. 1864 (indt. Marts 1865). Den vilde dog ikke yde P. ligefrem Hjælp, ſkjønt den udtalte ſin Sympathi og Ønſke om Fællesſkab i viſſe materielle Forhold mellem alle diſſe Lande; Pezet gav derfor efter for de ſpanſke Fordringer, da Flaaden i Jan. 1865 kom til Callao, og lovede en betydelig Erſtatning. Men Folket vilde ikke erkjende dette Forlig, og ſnart udbrød en Opſtand, for hvilken Oberſt Prado ſtod i Spidſen. Han indtog i Nov. 1865 Lima og overtog foreløbig Statsſtyrelſen; men allerede i Aug. var P.s Flaade paa egen Haand ſejlet til Chincha-Øerne og havde taget dem i Beſiddelſe, ſamt drog derefter Chile til Hjælp, der var kommet i Krig med Spanien. Efter at et Forbund var ſluttet med Naboſtaterne, erklærede P. i Jan. 1866 Spanien Krig. Dette medførte vel et Bombardement paa Callao 2 Maj; men den ſpanſke Flaade havde lidt ſaa meget under Kampen, at den maatte ſejle hjem til Europa, og Krigen var dermed factiſk til Ende. I Aug. 1867 blev Prado valgt til Præſident, men ſtyrtedes allerede i Jan. n. A., hvorefter Aftalen med Spanien (af 1865) ſtadfæſtedes, og Oberſt Balta blev nu Præſident; under ham hjemſøgtes P. af en ſtærk Stormflod og ſiden af gul Feber. Da Valgene i Sommeren 1872 gav det liberale Partis Candidat, den tidligere Finansminiſter Pardo, Flertallet fremfor General Echenique, der ſtøttedes af Hæren og Præſteſkabet, vilde Krigsminiſteren Gutierrez, en raa Soldat, med Vold tiltage ſig Magten; han tog Balta til Fange og udraabte ſig til Dictator, men blev 27 Juli ſtyrtet efter 5 Dages Herredømme og dræbt tillige med ſine to Brødre. Forinden havde han ladet Balta myrde, og Manuel Pardo overtog nu Styrelſen. Han ſøgte at indſkrænke baade Hærens og Præſteſkabets Magt og at udvikle den ſtatsborgerlige Frihed ſom Modvægt. Hærens Størrelſe nedſattes til 4,200 Md., og ordnet Udſkrivning indførtes i Stedet for den tidligere tvungne Presning; de utilfredſe Officerer gjorde derfor gjentagne Oprørsforſøg (ſaaledes Pierola 1874), og flere Sammenſværgelſer vare rettede imod hans Liv. End videre ophævedes en Del Kloſtre, og Godſerne inddroges, hvorhos P.s Congres over forP aven kraftig hævdede ſin Ret til at vælge Ærkebiſkoppen i Lima. En demokratiſk Communalordning gaves; Undervisningen fremmedes, og ligeledes Indvandring fra Europa; Jærnbaner byggedes dels langs Kyſten, dels fra Havneſtæderne ind til Højſletten og over

Andesbjærgene til Forbindelſe med Minerne og med Bolivia og Braſiliens Indland. Pardos Forvaltning var en god Tid for P., men han efterfulgtes i Aug. 1876 af General M. I. Prado (Præſident 1865—68) og blev ſelv to Aar efter ſom Senatets Formand myrdet af en Underofficer (Aug. 1878). Snart kom de ſtørſte Ulykker over P., da det 1879 for Bolivias Skyld indlod ſig i Krig med Chile. Efter de første Nederlag maatte Prado flygte fra Landet i Dec. 1879; den klerikale Pierola gjorde ſig til Herre, men havde ſnart ikke bedre Skæbne og maatte ligeledes flygte; almindeligt Anarchi udbrød, under hvilket Chilenerne i Jan. 1881 indtog Lima og en ſtor Del af P. Endelig valgtes Igleſias i Jan. 1883 til Præſident; han ſluttede Fred med Chile om Afſtaaelſe af Depart. Tarapaca for beſtandig og Depart Tacna paa 10 Aar; men der gjordes Modſtand derimod, og førſt i Oct. blev Freden undertegnet og i Marts 1884 ſtadfæſtet af en nyvalgt Congres. Dog allerede i Dec. ſ. A. maatte Igleſias forlade P., og i Juni 1886 blev hans Medbejler, General Caceres, Præſident.

Perubalſam, **peruvianſk Balſam**, faas af Myroxylon Pereiræ, der voxer paa Balſamkyſten (Guatemala), hører til Familien Papilionaceæ og har faaet ſit Navn deraf, at den tidligere blev udført til Europa fra Perus Havn Callao. Den er af tykflydende Conſiſtens, har en brunſort eller mørk rødligbrun Farve, er i tynde Lag gjennemſigtig og har en behagelig vanilleagtig Lugt. Den ſaakaldte **ſorte P.** faas af Stammen af Træet ved Hjælp af Varme; af Træets Frugt ſkal derimod erholdes den **hvide P.** P.s væſentligſte Beſtanddele ere Kanelſyre, Cinnamein (Kanelſyre-Benzylæther) og Harpix. Den anvendes ſom Lægemiddel, i Parfumerierne og ſom Surrogat for Vanille.

Perūgia [rūdſcha], Stad i Mellemitalien, 18 M. n. for Rom mellem Tiberfloden og Traſimeno Søen. 17,000 I., i Communen og dens Diſtrict 51,000 I. Biſpeſæde, Univerſitet, ſtiftet 1307, mærkelige Samlinger, navnlig af etruſkiſke Oldſager. Silkeinduſtri. — P. hed i Oldtiden Perusia og var en af de 12 etruſkiſke Republiker.

Perugino, Pietro [dſchīno], ital. Maler, ſ. **Vannucci**.

Perūn, hos de hedenſke Rusſere og andre ſlaviſke Folk den fornemſte Guddom, Tordenguden.

Perūzzi, Baldasſare, ital. Maler og Architekt, f. 1481 ved Siena, d. 1536 (ell. 1537), begav ſig i en temmelig ung Alder til Rom, hvor han ſluttede ſig nær til Rafael uden egentlig at være hans Elev. Hans vigtigſte Arbejde er Paladſet Farneſina i Rom, ſom han byggede for Agoſtino Chigi og ſiden ſelv udſmykkede, dels med Decorationer udvendig og indvendig, dels med Loftmalerier, hvoraf dog kun Loftet i den Sal, der prydes med Rafaels „Galathea“, endnu er at ſe; Rafael, Giulio Romano, Soddoma o. fl. deltog i denne berømte Bygnings kunſtneriſke Udſtyrelſe.

Perūzzi, Ubaldino, ital. Statsmand, f. 1822 i Firenze i en anſet Slægt, blev 1848 Gonfaloniere (Borgemeſter) i ſin Fødeby og proteſterede 1850 mod Krænkelſen af Toscanas Forfatning. Siden var P. en af Førerne for det liberale Parti og virkede 1859 ivrig for Storhertugens Fordrivelſe og Toscanas Tilknytning til Sardinien baade ſom Medlem af den foreløbige Regering og ſom dens Afſending til Paris. Han var ſiden Deputeret, blev Miniſter for de offentlige Arbejder Marts 1861—Marts 1862 og paa ny Dec. 1862—Sept. 1864, da Afſlutningen af Septemberoverenskomſten medførte Miniſteriets Fald. P. overtog derefter Styrelſen af Firenzes communale Anliggender og indlagde ſig ſtore Fortjeneſter af Byens Ombannelſe og de mange offentlige Arbejder, men maatte høre ilde for de Pengeforlegenheder, ſom disſe forvoldte, da Regeringen 1871 flyttede til Rom.

Pervigilium, en hos de gamle til Ære for visſe Guddomme afholdt natlig Gudstjeneſte. Under Titlen »P. Veneris« have vi en fra det 3dje Aarh. ſtammende Hymne til Venus.

Perǣa (af gr. *πέραν*, hinſides), den Del af Palæſtina, ſom ligger ø. for Jordan.

Pesānte, it., vægtig, pathetiſk, muſik. Foredragsbetegnelſe.

Peſarēſe, Simone, ital. Maler, ſ. **Cantarini**.

Peſāro (i Oldtiden Pisaurum), Stad i Mellemitalien ved Floden Foglias Udløb i Adriaterhavet, 8 M. n. v. for Ancona. 11,000 I. Biſpeſæde. Havn for Smaaſkibe. Silkevæveri. Rosſinis Fødeby.

Pescadōres, en Gruppe af ſmaa Øer i Fukian Strædet mellem China og den ſtore Ø Formoſa, hvis Befolkning driver betydeligt Fiſkeri og Skildpaddefangſt. Den Del af Fukian Strædet, ſom ligger v. for Øerne, kaldes efter dem P.-Strædet, medens det øſtlige Løb ogſaa kaldes Formoſa Strædet.

Pescāra, Fern. Franceſco d'Avalos, Marcheſe di, en af Kejſer Carl V.s Feltherrer, f. c. 1489 i Italien, af en ſpanſk Slægt, traadte 1512 i kejſerlig Tjeneſte og blev efter Slaget ved Pavia 1525 Overgeneral over Hæren i Italien. Trods de meſt glimrende Tilbud fra Frants Sforzas Side forblev P. Kejſeren tro; han døde 4 Nov. 1525. P. var gift med den ſom Digterinde bekjendte Vittoria Colonna (ſ. **Colonna**).

Pescēnnius Niger, romerſk Feltherre og Statholder i Syrien, blev efter Helvius Pertinax's Drab 193 e. Chr. af Legionerne i Øſten udnævnt til Kejſer. I Stedet for at drage med Hæren til Rom forblev han, for at undgaa Blodsudgydelſe, i Antiochia, medens Septimius Severus, ſom af Hæren i Pannonien havde faaet Kejſernavnet, ilede til Rom og ſtyrtede Didius Julianus. Med 40,000 Md. marcherede Severus derpaa imod P. og overvandt ham ved Nikæa og Isſos 194; paa Flugten blev P. dræbt i Nærheden af Antiochia.

Peſchel, Oscar F., fremragende tyſk Geograph, f. 1826 i Dresden, redigerede 1854—70 „das Ausland“ og var dernæſt til ſin Død 1875 Profesſor i Geographi ved Univerſitetet i Leipzig. Af hans hiſtoriſk-geographiſke Værker bør ſærlig nævnes „Geſchichte des Zeitalters der Entdeckungen“ (1858) og „Geſchichte der Erdkunde bis auf A. v. Humboldt u. K. Ritter“ (1865; 5te Opl. 1884). Af andre Arbejder af P., der have fremmet den geographiſke Videnſkabs Udvikling, mærkes „Neue Probleme der vergleichenden Erdkunde als Verſuch einer Morphologie der Erdoberfläche“ (1870; 4de Opl. 1883), „Völkerkunde“ (1874; 6te Opl. 1885), „Abhandlungen zur Erd- und Völkerkunde“, I—III, og „Phyſiſche Erdkunde“, de to ſidſte udgivne efter Forfatterens Død og delvis bearbejdede af J. Löwenberg og G. Leipoldt.

Peſcheræer, en Indianerſtamme, ſom i Tal næppe over 2,000 Mſk. bebor Ildlandet og andre Øer ved Amerikas Sydſpids. De ere mindre af Væxt end deres Naboer Patagonierne, dele ſig i 3 Sprog og Stammer (Kamenetes, Kennekas og Karaikas) og ſtaa paa et yderſt lavt Culturtrin.

Peſchiera [ſkiǣra], det nordveſtlige Punkt i den norditalienſke Fæſtningsfirkant ved Floden Mincios Udløb i Garda Søen. 8,000 J.

Pēſchito, ſyr., d. e. den klare og tydelige, er Navnet paa den ſyriſke Overſættelſe af det gamle og nye Teſt., formodentlig fra det 2det Aarh. Med Henſyn til det gamle Teſt. gjengiver P. den hebraiſke Text med Beſtemthed og Klarhed; Overſættelſen heraf findes i Pariſer- og Londonerpolyglotten, ſærſkilt udg. af S. Lee, »Vet. Testam. Syriace« (1823); det nye Teſt. er udgivet af det engelſke Bibelſelſkab 1816.

Peſchkau, Emil, tyſk Digter, f. 19 Febr. 1856 i Wien, uddannedes til Ingenieur, men opgav hurtig denne Levevej for at følge ſine literære Tilbøjeligheder, var i nogle Aar Journaliſt i Würzburg, Stuttgart og Frankfurt a. M. og har ſiden levet i Hofheim ved Frankfurt, blot beſkæftiget med fine digteriſke Arbejder. I „Ein- und Ausfälle“ (1882), „Sommerſproſſen“ (1884), „Miniaturen“ (1884), „Aus Herz und Welt“ (1885), „Herr und Frau Pieps“ (1886) og „Zeitgloſſen“ (1886) fremtræder P. ſom en elegant, vittig og opfindſom Feuilletoniſt og Humoriſt; men ogſaa hans ſtørre og alvorligere Arbejder, iſær Romanen „Die Reichsgrafen von Walbeck“ (1883) og Novellerne „Hinter dem Vorhang“ (1884), have vundet Anerkjendelſe ved deres ofte fortræffelige realiſtiſke Behandling af moderne Samfundsforhold og Samfundsproblemer.

Pescia [pēſcha], Stad i Mellemitalien, 6 M. v. til n. for Firenze, i den ſkjønne Nidevale-Dal, „Toscanas Have“. 13,000 J. Biſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Betydelig Induſtri i Silkeſtoffer, Jærnvarer, Glas og Papir.

Peſēta, en ſpanſk Sølvmønt, ſom ſiden 1871 fuldſtændig ſvarer til den franſke Franc, altſaa lig 72 Øre. Den tidligere P. var i Værdi omtr. 75 Øre.

Pēſo, it., bet. Vægt, men er tillige i det ældre ital. Syſtem Betegnelſe for en beſtemt Vægtenhed, i Bologna lig 25 Libbre (Pund) ell. 18,09 danſke Pund, i Genua derimod 750 Libbre, der ſom Sværvægt (P. grosso) var lig 476,49 og ſom Letvægt (P. sottile) var lig 475,18 d. Pund. Som Mønt er 1 P. i ſtørſte Delen af Sydamerika lig den franſke 5 Frcs. eller lig 3 Kr. 60 Øre, i Buenos Ayres dog 3 Kr. 72 Øre, i Uruguay ſom Guldmønt lig 3 Kr. 86 Øre og ſom Sølvmønt lig 3 Kr. 70 Øre. I Mexico er den lig 3 Kr. 88 Øre; jvfr. Piaſter.

Pēſo da Rēgoa, Flække i den portugiſiſke Prov. Traz os Montes ved Floden Douro, 10 M. ø. for Oporto. 3,000 J. Stort Oplag af Portvin. I Febr. holdes her et betydeligt Vinmarked.

Peſſārium, et lille, forſkjellig conſtrueret Apparat, der indbringes i Moderſkeden for at holde Livmoderen oppe paa dens Plads, naar den har Tilbøjelighed til Nedſynkning.

Peſſimisme, ſ. Optimisme.

Peſt, en i overordentlig dræbende Epidemier optrædende acut Infectionsſygdom, der i mange Henſeender er beſlægtet med Typhus og Miltbrand. P. begynder ofteſt med en ſtærk Sammenfalden af Organismen (Collaps), hvorefter følger Feber med udpræget typhøs Charakter; 2den ell. 4de Dag i Sygdommen viſer der ſig ſmertefulde, betændelſesagtige Svulſter af Lymphekjertlerne (Buboner) i Lyſken, Axelhulen og paa Halſen, jævnlig tillige Brandbylder og forſkjellige Hududſlæt. Døden indtræder ofteſt den 3dje—5te Dag, men kan ogſaa indfinde ſig langt tidligere, endog efter nogle Timers Forløb, inden Feberen og Bubonerne endnu have viſt ſig. I Beg. af Epidemierne dør ofte indtil 90 pCt. af de angrebne, og Dødeligheden er i det hele ſjælden under 60 pCt. P. er overordentlig ſmitſom; Smitteſtoffet optages i alle de Gjenſtande, der have været i Berøring med den ſyge, og kan derfor igjen udbrede ſig videre, hvorimod ſaadanne Gjenſtande, der vel komme fra peſtbefængte Steder (Kjøbmandsvarer), men ikke have været i Berøring med nogen Syg, ſynes at være farefri. P.s Hjem er Orienten (orientalſk P.), hvor de ſlette hygieiniſke Forhold have begunſtiget dens Udvikling. I Middelalderen hjemſøgtes Europa hyppig af Peſtepidemier (den ſorte Død), og endnu i det 16de, 17de og til Dels Beg. af det 18de Aarh. vare de temmelig hyppige, medens P. ſenere ikke har naaet nogen almindelig Udbredelſe i det egentlige Europa paa Grund af de ſiden den Tid ſtrængt gjennemførte Qvarantæneforholdsregler; ogſaa i Orienten er den i den ſenere Tid aftagen, til Dels vel, fordi de hygieiniſke Forhold ere blevne bedre. Under den ſidſt (fra 1867) ſtedfundne Opbluſſen af P. i det ſydveſtlige Aſien trængte den i 1878—79 frem til Volgas Bred og truede Europa med en ny Invaſion, der dog blev afværget ved energiſke Forholdsregler fra Ruslands Side. — Den værſte af de Epidemier, der have hjemſøgt Norden, var den 1348—50 („den ſorte Død“, ſ. Død), ſamt Epidemien 1710—11, ſom fra Helſingør kom til Kjøbenhavn, hvor over 20,000 (mere end Halvdelen af Indbyggerne) døde, medens nogle andre Byer i Landet angrebes i mindre Grad; ligeſom den forrige Epidemi kom ogſaa denne til Sverige, hvor Stockholm miſtede 40,000, Carlskrona 16,000 Mſk.

Peſt, ſ. Budapeſt.

Peſtalōzzi, Heinr., ſchweizerſk Folkeopdrager, f. 12 Jan. 1746 i Zürich, blev fra ſit 6te Aar opdraget i Fattigdom af ſin Moder og en Tjeneſtepige ſom et Følelſes- og Phantaſibarn uden tilſvarende praktiſk Sans og Forſtandsudvikling, blev tidlig gjennem Beſøg hos ſin Bedſtefader, en Landsbypræſt, indviet i Landbefolkningens fortrykte Tilſtand, ganſke ung Medlem af en Forening mod Embedsmænds Overgreb og ſtærkt betaget af Rousſeaus „Emile“ og dens Naturevangelium. I ſin menneſkekjærlige Iver vilde han førſt være Præſt, ſiden Juriſt, men blev Landmand paa Neuhof i Aargau og giftede ſig 1769 med Anna Schultheß. Landbruget mislykkedes, og han aabnede en Fattigopdragelſesanſtalt 1775, ſom ſkulde forbinde Undervisning og Haandgjerning, men opløſtes 5 Aar efter. Indtil 1798 levede P. et enſomt Liv paa ſin Gaard i daglig Nød og udgav af og til Skrifter: 1780 „Abendſtunde eines Einſiedlers“, en Samling Strøtanker om Livet og Opdragelſen; 1781 „Lienhard u. Gertrud“, en Landsbynovelle om en Huſtrus og Moders Opgave; 1782 „Chriſtoph u. Elſe“, Samtaler om Grundtankerne i „Lienhard u. Gertrud“, og „ein Schweizerblatt“; 1798 „Nachforſchungen über den Gang der Natur in der Entwickelung des Menſchengeſchlechts“. 1798 ſamlede han efter Flækken Stanz's Indtagelſe og Brand omtr. 80 forſømte Børn i et Nonnekloſter og arbejdede i 9 Maaneder med ſelvopofrende Udholdenhed heldig paa deres Opdragelſe, men forjagedes af Krigsforhold, anſattes 1799 ved en Smaaſkole i Burgdorf, hvor han indførte Anſkuelſesundervisning og ſluttede ſig ſammen med den fra Appenzell udvandrede Skolelærer Krüſi om en Undervisningsanſtalt, for hvis Methode han 1801 gjorde Rede i „Wie Gertrud ihre Kinder lehrt“. Efter en kort Samvirken i München-Buchſee med Fellenberg flyttede han ſin Opdragelſesanſtalt til Yverdon, hvor den omfattede over 200 Perſoner, der ſom Elever og Lærere valfartede til ham fra hele Europa. P.s oprindelige Plan til en Folkeopdragelſe og en Elementarundervisning forandredes derved uvilkaarlig; han ſelv manglede al praktiſk og adminiſtrativ Dygtighed og blev derfor afhængig af ſine Hjælpere, navnlig den praktiſke, energiſke Joſ. Schmid og den videnſkabelig dannede Niederer, hvis indbyrdes Fjendſkab han ikke kunde beherſke. Schmid gik bort 1810, men kaldtes tilbage 1815; Niederer gik bort 1817, og omſider ophævede P. Anſtalten tillige med en Fattigopdragelſesanſtalt, han for Indtægten af ſine ſamlede Skrifter havde ſtiftet i Clindy, og døde 17 Febr. 1827. P.s Virkemiddel var hans Perſonlighed med dens begejſtrede Kjærlighed, ved hvilken han vakte ſin Samtids Iver for Folkeopdragelſen, ſom han vilde bygge paa det virkelige Livs Grundvold ud fra et kraftigt, af en gjennem det menneſkelige Kjærligheds- og Tillidsforhold mellem Forældre og Børn udviklet, patriarchalſk Religiøſitet baaret Familieliv med Kvinden ſom Huſtru og Moder til Midtpunkt. En harmoniſk Udvikling af Menneſkenaturens indre Kraft ſkal overalt være Opdragelſens og Undervisningens Opgave, ſelv ved mechaniſke Færdigheders Indøvelſe, og pſychologiſk gjennemført lede til en ethiſk Erkjendelſe af Menneſkelivets Værd; theoretiſk og praktiſk Dannelſe med Tilknytning til Livets virkelige Forhold maa gaa Haand i Haand ud fra Dannelſesæmnerne, Livets Fremtrædelſesformer, Lyd, Form og Tal opløſte i deres ſimpleſte Grundbeſtanddele, med ſanſelig Anſkuelighed til Undervisningsprincip og en Fremſkriden i ubrudt Sammenhæng til Methode. Han har derved ſkabt Elementarundervisningens Begreb, ligeſom Europas Folkeſkoler ſkylde ham deres principielle Grundlag og væſentlige Form.

Peſtel, Paul, rusſiſk Frihedsmand, f. 1794, Søn af en rusſiſk Rigsraad, blev 1811 Gardeofficer, 1818 Adjudant hos Fyrſt Wittgenſtein og ſnart efter Oberſt for et Infanteriregiment. Han knyttede ſig tidlig til de hemmelige Selſkaber og grundlagde 1821 det „ſydlige Forbund“, der vilde gjennemføre en fuldſtændig Omvæltning i de rusſiſke Stats- og Samfundsforhold, gjøre Bønderne til frie Selvejere og oprette en føderaliſtiſk Republik. Inden Sammenſværgelſen kom til Udbrud efter Kejſer Alexander I.s Død, blev P. fængslet 26 Dec. 1825 og hængt 25 Juli n. A. i St. Petersborg tillige med S. Muravjev, Rylejev og to andre. Hans Udkaſt til en Lovbog blev derimod ſiden brugt ved Kejſer Nikolajs Lovgivningsarbejder.

Peſtilēns, d. ſ. ſ. Peſt; i figurl. Bet. Fordærvelſe.

Peſtilēnsurt, d. ſ. ſ. Heſtehov.

Petalisme var i Oldtiden Navnet paa et Slags Oſtrakisme, ſom indførtes i Syrakus c. 460 og beſtod deri, at man paa et Olivenblad ſkrev Navnet paa den, for hvis Herſkeſyge man frygtede; naar et tilſtrækkeligt Antal Stemmer var tilvejebragt, blev Vedkommende forviſt paa 5 Aar. Denne Oſtrakisme blev dog ſnart afſkaffet.

Petārde (fr. pétard), et af Jærn eller Metal ſtøbt, vaſedannet Kar med et Fænghul i Bunden, ſom man fordum brugte til at ſprænge Porte og Palisſader med; fyldt med Krudt hængtes det med Mundingen vendt mod den Port, man vilde ſprænge.

Petāvius, egtl. **Petau,** Denis, franſk Chronolog, f. 1583 i Orléans, var Jeſuit og underviſte ved forſkjellige Læreanſtalter, ſidſt i Paris, hvor han døde 1652. I »Opus de doctrina temporum« (2 Bd., 1627) og »Uranologium« (1630) ſøgte han ved Underſøgelſer over de forſkjellige Cykler og ved aſtronomiſke Beregninger at finde Rede i Oldtidens forſkjellige Tidsregninger.

Petēchier, ſmaa, rundagtige Blodpletter i Huden, der optræde i Skjørbug, Werlhoffs Sygdom og forſkjellige Infectionsſygdomme.

Petechiāltyphus, ſ. Typhus.

Peter, Apoſtel, oprindel. Simon, Søn af Jonas, levede ſom Fiſker ved Genneſarethſø. Han havde upaatvivlelig ligeſom Broderen Andreas været Diſcipel af Johannes Døberen, inden Jeſus lærte dem at kjende (Joh. Ev. I. 35—43). Førſt efter den underfulde Fiſkedræt (Luc. Ev. V. 4—11) forlod de deres Haandværk for altid at følge Jeſus, der gav Simon Navnet P., d. e. Klippen, for hans Trofaſtheds Skyld. Skjønt hædret af Jeſus ſom den ypperſte blandt Apoſtlene fornægtede P. ham dog i Lidelſens Stund, men hans oprigtige Anger ſkaffede ham Tilgivelſe (Joh. Ev. XXI. 15—19), og efter Pinſefeſten var han Apoſtlenes ſelvſkrevne Fører. Han led efter Traditionen Martyrdøden i Rom under Neros Forfølgelſe, rimeligvis 67; Romerkirken lærer, at han den

Gang havde været Biſkop i Rom i 25 Aar (42—67), og derfor kalde Paverne ſig P.s Efterfølgere; men dette Sagn er bevislig urigtigt. P. har næppe været i Rom ret længe, førend han led Martyrdøden. Han blev i Jeruſalem indtil 44 (Ap. Gj. XII.), var der atter ved Apoſtelconventet c. 52 (Ap. Gj. XV.) og virkede ſenere i Babylon og enten herfra eller maaſke fra Rom ſkrev det førſte af de to Breve af ham, ſom findes i det nye Teſt. At det katholſke Sagn om hans 25aarige Ophold i Rom er urigtigt, fremgaar bl. a. deraf, at Paulus i Brevet til Romerne Cap. XVI. ſlet ikke nævner ham, ſkjønt han ſender Hilſen til alle anſete Chriſtne i Menigheden. Apokryphiſke Skrifter, der tillægges P., ere et Evangelium, »Acta Petri« og en Aabenbaring. Markus's Evangelium er efter Kirkefædrenes Beretning blevet til derved, at M. optegnede, hvad han hørte P. fortælle om Herrens Liv. **P.-Paulsdag** (29 Juni), en ſærdeles høj Feſtdag, fejres ſiden det 4de Aarh. af den katholſke Kirke til Apoſtelfyrſternes Ære; **P.s Fængſel** (1 Aug.) fejres til Minde om P.s Fangenſkab i Jeruſalem og Rom; **P.s Stols Feſt** fejres to Gange, 18 Jan. til Minde om Oprettelſen af Biſpeſtolen i Rom og 22 Febr. til Ære for Biſpeſtolen i Antiochia, hvor den katholſke Tradition lader ham have været Biſkop, inden han kom til Rom.

Peter I d. ſtore Alexejevitſch, Kejſer i Rusland 1682—1725, Søn af Czar Alexej Michaelovitſch i hans andet Ægteſkab med Natalia Nariſchkin, f. 30 Maj (d. e. 11 Juni) 1672 i Kolomanſkoje-Selo, en Landsby ved Moſkva. Han fik ſin førſte tarvelige Undervisning af Præſten Nikita Zotov. Han ſkulde følge ſin ældre Halvbroder Feodor III paa Tronen 1682, men hans ærgjerrige Halvſøſter Sophie æggede Strelitſerne til Opſtand, og P. maatte dele Regeringen med ſin aandsſvage Halvbroder Ivan under hendes Formynderſkab. Sophie ſtyrede ſaaledes Riget med ſin Yndling Galizin ſom førſte Miniſter, medens P. blev opdraget af Genferen Lefort, ſom bibragte ham Sans for europæiſk Civiliſation og Krigskunſt, og i Stilhed udviklede ſine ſtore Evner, men tillige hengav ſig til grove ſanſelige Udſvævelſer. 1689 ægtede han en rusſiſk Adelsfrøken Eudoxia Feodorovna Lapuchin, fra hvem han dog allerede lod ſig ſkille 1696, efter at hun havde født ham Sønnen Alexej. Da hans fremragende Evner indjog Sophie Frygt for, at hun ſnart vilde blive overflødig, beſluttede hun ved Strelitſernes Hjælp at rydde P. af Vejen, men Planen mislykkedes, og Sophie maatte gaa i Kloſter. P. blev fra nu af (1689) Eneherſker, da Ivan lod ſig nøje med Czartitlen og døde 1696. Hans Beſtræbelſer gik nu ud paa at indføre Rusland, der hidtil mere var at betragte ſom en aſiatiſk Stat, i de europæiſke Staters Række og bibringe ſit halvbarbariſke Folk veſteuropæiſk Civiliſation; ved Lefort og Skotlænderen Gordon ſkabte han en Hær efter daværende europæiſk Form, lagde Grunden til en Flaade, indkaldte dygtige Mænd fra Udlandet og lagde allerede nu Grunden til Ruslands ſtore Magt. Efter at han i en Krig med Tyrkiet 1696 havde erobret Aſov, ſom han beholdt ved Freden i Carlowitz 1699, og undertrykt en ny Sammenſværgelſe af Strelitſerne og adſkillige rusſiſke Stormænd mod hans Liv 1697, tiltraadte P. i Apr. ſ. A. incognito en Udenlandsrejſe til Tyſkland, Holland, hvor han i Saandam lærte Skibsbyggerkunſten, England, hvorfra han medbragte mange dygtige Mænd, og Wien, hvor han ſtuderede de kejſerlige Hæres Taktik, men blev tilbagekaldt ved en ny Opſtand af Strelitſerne. Vel fandt han den ved ſin Hjemkomſt allerede dæmpet af Gordon, men han benyttede denne Lejlighed til aldeles at ophæve Strelitſernes urolige Corps 1698, lod dem henrette masſevis og udførte ſelv Bødlens Forretning ved flere af dem. Fra 1700 deltog P. i den Forbindelſe mod den ſvenſke Konge Carl XII, ſom medførte den ſtore nordiſke Krig, og forfulgte under denne med ſtor Udholdenhed ſin Yndlingsplan at ſkaffe ſig en Havn ved Øſterſøen, ligeſom han i Tyrkekrigen havde ſkaffet ſig Adgang til det ſorte Hav. Vel maatte han ved Narva 1700 lære Svenſkernes Overlegenhed i Krigskunſten at kjende, men han benyttede ſig klogelig af Carls Fraværelſe i Polen til at gjøre Erobringer i de ſvenſke Provinſer ved Øſterſøen og lagde 1703 Grunden til Ruslands nye Hovedſtad St. Petersborg; Sejren over Carl ved Pultava 1709 ſatte Kronen paa hans Værk. Under den ſvenſke Krig blev P. bekjendt med Katharina (ſ. **Katharina** I), ſom han førſt 1707 hemmelig ægtede og 1711 offentlig lod ſig vie til. S. A. foretog han det uheldige Felttog mod Tyrkerne, ſom endte med Tabet af Aſov i Freden i Huſch. Den vel bekjendte Hiſtorie om Katharinas Snildhed med at hjælpe ham og hans Hær ud af den Forlegenhed, hvori den befandt ſig, omringet af den tyrkiſke Hær, er af meget tvivlſom Natur. I Løbet af Svenſkekrigen foretog P. tillige med Katharina ſin anden europæiſke Rejſe 1716, paa hvilken han beſøgte Amſterdam, Paris og Kjøbenhavn, til hvilken ſidſte Stad han ankom med rusſiſke Tropper for i Forening med de danſke at gjøre Landgang i Skaane; men det kom ved denne Lejlighed til et Brud med hans Allierede Frederik IV, og P. begyndte at nærme ſig ſin gamle Fjende Carl, med hvem han indledede Underhandlinger i Congresſen paa Åland, ſom dog afbrødes ved den ſvenſke Konges Død. Ved Freden i Nyſtad 10 Sept. 1721 beholdt P. de fra Sverige erobrede Provinſer Ingermanland, Eſtland, Lifland, Karelien, Viborg i Finland ſamt de omliggende Øer. S. A. antog han Titlen „Kejſer og Selvherſker over alle Rusſere“, der blev ham tilbudt af Senatet, ſom han havde oprettet for at knække Bojarernes Magt, ligeſom P. ogſaa for at indſkrænke Gejſtligheden, der holdt Folket i Uvidenhed, afſkaffede Patriarchværdigheden og oprettede den hellige dirigerende Synode, hvis Formand er Kejſeren ſelv. 1722 faſtſatte P. ved Lov, at Kejſeren ſelv ſkulde kunne beſtemme Tronfølgen — en Foranſtaltning, ſom fremkaldtes ved Forholdet til hans Søn af førſte Ægteſkab Alexej (ſ. d. A.), om hvem de mange, der vare misfornøjede med P.s gjennemgribende Reformer, ſluttede ſig. Efter en blodig Krig med Perſien 1722—23 fratog P.

dette Rige Provinſerne Ghilan, Maſanderan og Aſtrabad ſamt Stæderne Derbend og Baku. Ligeſom P.s Reformer overhovedet omſattede alle Retninger i Statslivet, ſaaledes ophjalp han ſærlig Manufakturer og Bjærgværksdrift, fremmede Handelen ved Anlæg af Havne og Kanaler, oprettede Skoler, et Videnſkabernes Akademi i St. Petersborg oſv. En dygtig Medhjælper i Statsſtyrelſen havde Kejſeren i Menſchikov, ſom han fra ringe Stand havde hævet til ſin førſte Miniſter. En ſmertelig Sygdom (Stranguri), vel nærmeſt fremkaldt ved P.s umaadelige Nydelſe af Brændevin, forvoldte ham haarde legemlige Lidelſer, og da en Forkølelſe ſtødte til, medførte den hans Død 8 Febr. 1725 i hans 53de Aar. I ſit førſte Ægteſkab blev han Fader til ovennævnte Alexej, i ſit andet med Katharina til Døtrene Anna, ſom blev gift med Hert. Carl Frederik af Holſten-Gottorp og derved Stammoder til det nu regerende Kejſerhus, og Kejſerinde Eliſabeth. Paa 100-Aarsfeſten for Skaberen af den ruſſiſke Stats Tronbeſtigelſe blev paa Peterspladſen oprejſt hans af Falconet udførte koloſſale Rytterſtatue paa en mægtig Granitblok med Indſkriften »Petro Primo Catharina Secunda MDCCLXXXII« — en af hans prægtige Reſidensſtads ſkjønneſte Prydelſer.

Peter II Alexejevitſch, Kejſer i Rusland 1727—30, Søn af P. d. ſtores Søn Alexej og Charlotte Chriſtine Sophie af Braunſchweig, f. 23 Oct. 1715, beſteg Tronen ved Menſchikovs Hjælp og blev ſtyret førſt af denne og efter hans Forvisning af Ivan Dolgorukij. Da den unge Kejſer ſtod i Begreb med at ægte Dolgorukijs Søſter, døde han af Børnekopper 9 Febr. 1730.

Peter III, Kejſer i Rusland Jan.—Juli 1762, Søn af Hert. Carl Frederik af Holſten-Gottorp og P. d. ſtores Datter Anna, altſaa Fætter til P. II, f. 21 Febr. 1728 i Kiel, hed egtl. Carl Peter Ulrik og blev Hertug af Holſten-Gottorp ved ſin Faders Død 1739. Efter at hans Moſter, Kejſerinde Eliſabeth, 18 Nov. 1742 havde udnævnt ham til Storfyrſte og Tronfølger, ved hvilken Lejlighed han gik over til den græſke Kirke, ægtede han 1 Sept. 1745 ſit Næſtſøſkendebarn Sophie Auguſta Frederikke af Anhalt-Zerbſt, den ſenere Kejſerinde Katharina II. Han beſteg den ruſſiſke Trone ved Eliſabeths Død 5 Jan. 1762, men gjorde ſig ſtrax forhadt ſaa vel ved ſin ukloge Optræden udad til (Forbund med Ruslands Fiende Frederik II af Preuſſen, for hvem han nærede ſtor Beundring, Krigserklæring mod Danmark for at vinde den gottorpſke Del af Slesvig tilbage) ſom ved vilkaarlige Forandringer indad til. Ogſaa viſte P. en raa Opførſel mod ſin Ægtefælle og hengav ſig med ſine holſtenſke Officerer til Svir og alle Haande Udſvævelſer. Der dannede ſig derfor en Sammenſværgelſe imod ham: Natten 8—9 Juli 1762 blev P. fængslet, nødt til at fraſige ſig Tronen og 17 Juli ſ. A. myrdet paa Slottet Ropſcha ved St. Petersborg af Alex. Orlov.

Peter fra Amiens [amiæng], ogſaa kaldt **Petrus Eremita**, en Eneboer, ſom efter Kirkemødet i Clermont prædikede Korstog i Nordfrankrig. Selv drog han afſted i Foraaret 1096 i Spidſen for 60,000 Korsfarere, meſt ſammenløbet Pak, hvoraf Halvparten for deres Røverfærd blev ſlaaet ihjel af Ungarerne og andre, inden de naaede Conſtantinopel. Reſten faldt for Saracenernes Sværd, undtagen en lille Hob, hvormed P. ſluttede ſig til Gotfred af Bouillon; under de Trængsler, ſom Korshæren udſtod foran Antiochia, løb P. ſin Vej, men blev indhentet af Tancred og ført tilbage med Skam. Ikke længe efter Indtagelſen af Jeruſalem rejſte han hjem og døde 1115 i Kloſtret Huy, ſom han havde ſtiftet.

Peterborough [pitterbørro], Stad i Northampton-Shire i England, 16 M. n. for London ved Floden Nen. 21,000 I. Biſpeſæde. Seværdig Kathedralkirke. Handel med Korn og Tømmer. I Nærheden ligger Landsbyen Fotheringhay, i hvis gamle Slot Marie Stuart blev halshugget 8 Febr. 1587. Hendes Søn Kong Jakob I lod Slottet jævne med Jorden.

Peterhead [pītterhæd], Stad i Aberdeen-Shire i Mellemſkotland ved Nordſøen, 6 M. n. n. ø. for Aberdeen. 11,000 I. Bronzeſtatue af Marſchal Keith. Stærkt beſøgte Sø- og Mineralbade. Betydelig Hvalfangſt og Sildefiſkeri. Underſøiſk Telegraphforbindelſe med Ekerſund i Norge.

Peterhof, Stad i det ruſſiſke Gouv. St. Petersborg ved Sydſiden af den finſke Bugt, 3 M. v. til ſ. for St. Petersborg, med 14,000 I. og et prægtigt kejſerligt Slot med herlige Haver.

Petermann, Aug., berømt tyſk Geograph, f. 18 Apr. 1822, Elev af Berghaus, i hvis Skole han erhvervede ſig ſin udmærkede Færdighed i Korttegning. 1845 tog han til Edinburgh, hvor han deltog i den engelſke Bearbejdelſe af Berghaus's „Phyſikaliſcher Atlas", og nedſatte ſig 1847 i London ſom Kartograph, udgav Kortværker og ſkrev geographiſke Artikler til »Athenæum«, »Encyclopedia Britannica« og i det geographiſke Selſkabs Journal, dels om Polarrejſerne, dels om Barths og Rejſefællers Expedition. 1854 gik han til Perthes i Gotha og grundede 1855 det berømte Tidsſkrift „Geographiſche Mittheilungen", ſom udkommer fra Perthes's geographiſke Anſtalt, og hvis Udgiver han var til ſin Død 25 Sept. 1878. Han har desuden ſtor Fortjeneſte af at have fremkaldt eller fremmet videnſkabelige Rejſer, f. Ex. Heuglins til Abeſſinien, Beurmanns til Bornu, Karl Mauchs i Sydafrika, Schweinfurths og Nachtigals, og ſenere de tyſke Polarexpeditioner (ſ. **Nordveſtpaſſagen**). Som Kartograph indtager P. et højt Trin; ſærlig fortrinlige Arbejder ere hans Bearbejdelſe af Stielers „Handatlas" og hans Kort over de forenede Stater i Nordamerika (1875).

Petermanns Land, en Kyſtſtrækning i det nordlige Ishav under 83° n. Br., n. for Frants Joſephs Land, opdaget af den øſterrigſke Expedition under Weyprecht og Payer 1872—74. **Petermanns Spids**, et af de højeſte hidtil opdagede Punkter i Grønland, over 11,000 F., paa Øſtkyſten ved det indre af St. Joſephs Fjorden, henimod 73° n. Br., opdaget af den tyſke Expedition under Koldewey og Payer 1870.

Peter-Paulshavn, ſ. **Petropavlovſk.**

Peters, Aug., tyſk Digter under Navnet Elfried v. Taura, f. 1817 i Taura i Erzgebirge under meget fattige Kaar, kunde førſt i en fremrykket Alder beſøge Univerſitetet i Leipzig og blev dernæſt Journaliſt i Berlin. Greben ſom Deltager i Opſtandene 1849 i Dresden, Pfalz og Baden maatte han tilbringe ſex Aar i Tugthuſet. Efter at være benaadet 1856 levede han i Annaberg og ſenere ſom Redacteur i Leipzig, hvor han døde 1864. Hans „Gedichte“ (1844) røbe ægte Følelſe og betydelig lyriſk Kraft, og i en Række novelliſtiſke Arbejder („Die ſtille Mühle“ (1856), „Erzgebirgiſche Geſchichten“ (1858), Romanen „Die Witkowitze“ (1863) o. fl.) viſer han ſig ſom en livlig og phantaſifuld Fortæller. — Hans Huſtru, **Luiſe Otto-P.**, f. 1819 i Meißen, med hvem ſælles Begejſtring for den demokratiſke Frihedsbevægelſe havde ført ham ſammen, og ſom han forlovede ſig med i Fængslet, har udfoldet en endnu betydeligere Forfattervirkſomhed, præget af en Energi og et vidt Livsſyn, ſom ſjælden træffes i den tyſke Kvindeliteratur. Hun hører til Kvindeſagens meſt anſete Forkæmperſker i Tyſkland; 1865 ſtiftede hun „Allgem. deutſcher Frauenverein“ og dens Organ „Neue Bahnen“, hvilket hun endnu redigerer. Af hendes Skrifter kunne fremhæves Digtſamlingerne „Lieder eines deutſchen Mädchens“ (1847) og „Gedichte“ (1868) og en Del af hendes talrige, dels ſociale, dels hiſtoriſke Romaner og Noveller med patriotiſk-demokratiſk Tendens, ſom „Ludwig der Kellner“ (1843), „Schloß und Fabrik“ (1846), „Zwei Generationen“ (1856), „Nürnberg“ (1859), „Drei verhängnisvolle Jahre, 1847—49“ (1862), „Deutſche Wunden“ (1872).

Peters ell. **Peeters**, Bonaventura, flanderſk Maler, f. 1614 i Antwerpen, d. 1652 ſmſtds., holdt iſær af at fremſtille Havet i Oprør, Strandinger, Tordenvejr paa Søen og lignende ſtærkt bevægede Naturoptrin, ſom han gjengav med poetiſk Virkning, nagtet han langtfra er ſand i Enkelthederne. P.s Arbejder ere meget ſjældne; hans Hovedbillede findes i Wien. Han har ogſaa raderet nogle faa Blade. — Hans Broder, **Jan P.**, f. 1624, d. 1677, malede i lignende Retning, men ſtaar tilbage for førſtnævnte.

Peters, Chr. Aug. Fridrich, berømt Aſtronom, f. 7 Sept. 1806 i Hamborg, kom tidlig til Schumacher i Altona, hvem han aſſiſterede ved dennes talrige geodætiſke Arbejder og Beregninger, ſtuderede ſenere en kort Tid hos Beſſel i Königsberg, hvor han blev Dr., blev 1834 Aſſiſtent ved Obſervatoriet i Hamborg, 1839 Aſtronom ved Obſervatoriet i Pulkova, 1849 Profeſſor i Königsberg og 1854 Directeur for Obſervatoriet i Altona, hvor han ogſaa overtog Redactionen af „Aſtronomiſche Nachrichten“. 1872 fik han Obſervatoriet flyttet til Kiel, hvor han tillige blev Prof. astr. D. 8 Maj 1880. Hans Skrifter »Numerus constans nutationis« (Petersb. 1842), »Recherches sur la parallaxe des étoiles fixes« (Petersb. 1848), „Über die eigene Bewegung des Sirius“ (Königsb. 1851) o. a. ſkaffede ham ſtor Anſeelſe, ligeſom ogſaa hans Arbejder over Sekundpendulets Længde, blandt andet udledet af de paa Slottet Güldenſtein i Holſten 1829—30 anſtillede Jagttagelſer, ſamt hans geodætiſke Arbejder, af hvilke nogle findes i „den danſke Gradmaaling“.

Peters, Chriſtian Carl, danſk Billedhugger, f. 26 Juli 1822 i Randbøl Sogn ved Vejle, vandt 1845 den mindre, 1846 den ſtore Sølvmedaille og 1847 den Neuhauſenſke Præmie. 1849—52 foretog han en Udenlandsrejſe med Akademiets mindre Stipendium, hvorunder han navnlig opholdt ſig to Aar i Rom. Blandt hans Arbejder beſad Kunſtmuſeet (nu den kongel. Saml.) „En danſende Faun, ſom ſpiller paa Dobbeltfløjte“ (1854) i Bronze. Til Landbohøjſkolen udførte han en Friſe i Gips, foreſtillende „Landlige Arbejder“ (1858); ligeledes har P. været en ivrig Deltager i at fremme Metalarbejder i plaſtiſk Ornamentik, hvoriblandt maa nævnes det af ham udførte Drikkehorn i Guld (1859), ſom ſkjænkedes Digteren Ingemann. Kunſtneren har 1855 og 1859 paa ny foretaget Rejſer med offentlig Underſtøttelſe. Efter H. Biſſens Død 1868 blev han Profeſſor ved Kunſtakademiet. Blandt hans ſenere Arbejder maa nævnes Thorvaldſens Billedſtøtte til den nye Udſtillingsbygning og de to Billedſtøtter i Sandſten paa Toldboden Neptun og Mercur. Paa Udſtillingen 1874 var en meget ſtor og rigt decoreret Sølvopſats, udført efter P.s Model af Guldſmed Chriſteſen. Af Arbejder fra den nyeſte Tid kunne nævnes de to Digterſtatuer Evald og Beſſel, ſamt til Marmorkirken tre koloſſale Statuer, „Paulus“, „Chryſoſtomus“ og „Gregor d. ſtore“.

Peters, Wilhelm K. H., f. 1815 i Koldenbüttel i Eiderſtedt, fra 1857 Profeſſor i Zoologi ved Univerſitetet i Berlin og Directeur for det zoologiſke Muſeum ſmſtds., d. 20 Apr. 1883, ſtuderede førſt i Kjøbenhavn, ſenere i Berlin under Joh. Müller. Efter at være vendt tilbage fra en Studierejſe til Middelhavets Kyſter foretog han med Underſtøttelſe af den kongel. preusſiſke Regering 1842—47 en Rejſe til Moſambique, Sanſibar, Comorerne og Madagaſkar. Reſultaterne af ſine Forſkninger og Indſamlinger har han nedlagt i ſit ſtore Rejſeværk „Naturwiſſenſchaftl. Reiſe nach Mozambique“ (5 Bd., 1852—68). Han er tillige Forfatter til en ſtor Mængde højſt værdifulde ſtørre og mindre zoologiſke Arbejder, iſær over Pattedyr, Krybdyr og Fiſke, for ſtørſte Delen i Berlinerakademiets Skrifter og „Monatsberichte“. — Hans Broder, **Chr. Heinr. Friedr. P.**, f. 1813, blev, efter 1836 at have taget Doctorgraden i Berlin, anſat ved det topographiſke Bureau i Napoli, hvorfra han drog til Conſtantinopel og ſenere til Nordamerika, hvor han førſt blev anſat ved Kyſtopmaalingen og ſiden 1860 er Directeur for Obſervatoriet i Clinton. Han har opdaget 2 Kometer, 46 Planetoider, conſtrueret Ekliptikalkort, offentliggjort en Mængde Jagttagelſer og leveret Bidrag til at beſtemme den oprindelige Text af Ptolemæos's „Almageſt“.

Peters, Wilhelm Otto, norſk Maler, f. 17 Aug. 1851, blev 1867 Elev af Eckersberg og fik 1870 Stipendium af Kong Carl XV for at beſøge Stockholms Kunſtakademi. 1873 begav han ſig til Rom, hvor han blev et Par Aar, hvorefter han en kort Tid opholdt ſig i Paris. For øvrigt har han levet i Chriſtiania, hvor han nu er anſat ſom Lærer i Kunſt- og Haandværksſkolens Decorationsklasſe. Hans Figurbilleder ere livlige og friſke, om de end ſtundum ſavne Farvens fulde Holdning. Ogſaa ſom Raderer er P. optraadt, bl. a. med 7 Raderinger „Fra Havet“ (1882) og flere ſtørre Blade for det franſke Tidsſkrift »L'art«.

Petersborg, Sanct, 1) Gouvernem. i det veſtlige Rusland, omfatter det gamle Ingermanland ſamt Dele af Karelien og Storfyrſtend. Novgorod og omgives af den finſke Bugt, Finland, Ladoga Søen, Gouv. Olonets, Novgorod og Pſkov, Peipus Søen og Eſtland. 977 □ M. med 1,714,000 J. (1882). Det er et Sletteland med Hældning mod N. V., og omtrent Halvdelen af Arealet optages af Skove, Moradſer og Søer. Den vigtigſte Flod er Neva, der er Ladoga Søens Afløb til den finſke Bugt. Til Ladoga Søen flyder Volchov, der er Afløb fra Ilmen Søen i Gouv. Novgorod, og til den finſke Bugt Peipus Søens Afløb Narova, der optager Plusſa og løber forbi Narva. Klimaet er koldt og fugtigt og ikke gunſtigt for Agerdyrkning. Tømmer er det vigtigſte Naturprodukt, men Skovene ere ſtærkt medtagne. — 2) Det rusſiſke Riges anden Hovedſtad (Moſkva den førſte) og Kejſerens førſte Reſidens, ligger under 59° 56′ 30″ n. Br. og 47° 58′ ø. L. ved Nevas Udløb i den finſke Bugt. 929,000 J. (1881). Staden er viſtnok den meſt regelmæsſig byggede Storſtad i Europa, indeholder over 550 Gader og en ſtor Mængde offentlige Pladſer. De fleſte Gader ere 60—120 F. brede, enkelte endog bredere; de ſmalleſte ere over 40 F. De ere i Almindel. ſnorlige med gode Fortove og hyppig beplantede. Den ſmukkeſte og længſte er Nevſkij-Proſpektet, over 16,000 F. lang. Over Neva, der gjennemflyder Staden i flere Arme, føre mange Broer, hvoraf flere meget ſmukke. Af de offentlige Pladſer fremhæves: Pladſen foran Vinterpaladſet med Alexanderſøjlen, Admiralitets- og Slotspladſen, Peterspladſen med den 1859 fuldførte, pragtfulde Iſakskirke og Peter d. ſtores kolosſale Monument, Pladſen foran Ingenieurſkolen med Peter d. ſtores Rytterſtatue, Romanzovpladſen med Mindesmærke for Grev Romanzov, Marsmarken med Suvorovs Statue, Anitſchkovpladſen, Theater- og Børspladſen. Blandt de mangfoldige pragtfulde Bygningsværker ſkulle her kun nævnes: Det kejſerlige Vinterpalads ud mod Neva, prægtig gjenopført efter Branden 1834 og forbundet med Eremitagen; Marmorpaladſet, opført af Katharina II for Grev Orlov; det tauriſke Palads, opført af Fyrſt Potemkin; Admiralitetspaladſet; det tidligere Michailovſke Palads, nu Ingenieurſkole; det Leuchtenbergſke Palads; Univerſitetet; Senatspaladſet; det pragtfulde og ſtorartede Generalſtabspalads; Bazaren, Børſen, Arſenalet, Kanonſtøberiet, en ſtor Mængde Caſerner, det ſtore Exercerhus, mange ſtorartede Hoſpitaler og milde Stiftelſer m. fl. Antallet af Kirker er meget ſtort, og mange af dem udmærke ſig ved ſtor Rigdom og Pragt. De betydeligſte ere Kathedralkirken Guds Moder af Kaſan, en Efterligning efter Peterskirken i Rom; Iſaks Kirken, opført 1822—59 med høj Kuppel, anſes for den ſkjønneſte rusſiſke Kirke; Peter- og Pauls Kirken i Fæſtningen med prægtigt Taarn og den kejſerlige Families Grave; Preobraſchenſkij Kirken med rige Trophæer; den evangeliſke St. Peters Kirke med ſtorartet Orgel; Kirkerne St. Nicolaus, St. Simeon og Chriſti Forklarelſe. Uden for Staden maa endnu nævnes Alexander Nevſkijs Kloſter med prægtig Kirke og Alexander Nevſkijs Grav af masſivt Sølv. I videnſkabelig Henſeende er P. det rusſiſke Riges Midtpunkt. Her ſkal nævnes Univerſitetet, ſtiftet 1819; det medicinſk-chirurgiſke Akademi, ſtiftet af Peter d. ſtore og nyt indrettet af Alexander I; Generalſtabs-, Artilleri- og Ingenieurſkolerne; det militær-juridiſke Akademi; det hiſtoriſk-philologiſke Inſtitut; den kejſerlige Retsſkole; det pædagogiſke Centralinſtitut, en Art Univerſitet; flere Gymnaſier og Progymnaſier; Cadetcorpſet og flere militære Gymnaſier; den topographiſke Skole; den pyrotechniſke Skole; det gejſtlige Akademi for Statskirken og lignende for romerſke og armeniſke Katholiker; det med Univerſitetet forbundne Adelspenſionat; de ſkjønne Kunſters Akademi; Forſtinſtitutet; Bjærgværksſkolen; det orientalſke Inſtitut til Uddannelſe af Tolke; det technologiſke Inſtitut; den kejſerlige Agerdyrkningsſkole og en lignende, ſtiftet af Grev Stroganov; Handelsſkolen og Søfartsſkolen; Dyrlægeſkolen; Muſikconſervatoriet og flere Muſikſkoler; flere Kvindegymnaſier og adelige Frøkenkloſtre; det militære Vajſenhus; det ſtore Hittebørnshoſpital m. m. fl. Antallet af lærde Selſkaber og Foreninger er meget ſtort, og flere af dem have betydelige Bibliotheker. Det ſtørſte af dem er det ſtore kejſerlige Bibliothek paa c. 1 Mill. Bd. og med en betydelig Samling af Manuſkripter, Kobberſtik og Muſikalier. Efterhaanden er med dette forbundet flere betydelige Privatbibliotheker. Endnu ſkal nævnes Videnſkabsakademiets Bibliothek paa 315,000 Bd., med en koſtbar Samling af orientalſke Haandſkrifter, navnlig perſiſke. I ſamme Bygning er ogſaa det gamle Obſervatorium med den berømte gottorpſke Globus. Andre Bibliotheker ere: Univerſitetets, Admiralitetets, Marmorpaladſets, Cadetcorpſets, Alexander Nevſkij Kloſtrets med værdifulde Haandſkrifter, de ſkjønne Kunſters Akademis og det Romanzovſke. Herhen høre ogſaa Videnſkabsakademiets Naturaliecabinet, det ſtorartede kejſerlige Billedgalleri og den overordentlig righoldige Kobberſtikſamling, flere prægtige Sculpturſamlinger, det aſiatiſke Muſeum med overordentlig righoldigt orientalſk Møntcabinet. Endnu ſkal nævnes den ſtore Vaabenſamling i det gamle Tøjhus, den ethnographiſke Samling, det geographiſke Muſeum og den botaniſke Have. Ved Siden af de talrige offentlige Muſeer og Samlinger findes ikke ſaa private af betydeligt Omfang og Værd. Stadens Induſtri har naaet en høj Grad af Udvikling ſaa vel i de ſtorartede kejſerlige ſom i private Værkſteder. Hine levere fortrinlige Spejle, Kryſtalſager, Gobelins, Porcelæn, Linnedvarer, ſlebne Ædelſtene, Metalarbejder og Maſkiner. Privatinduſtrien omfatter iſær Uld- og Bomuldsſtoffer, Stearinog Voxlys, Sæbe, Møbler, Vogne, Metalvarer m. m. Handelen er i de ſenere Aar tiltaget betydelig, navnlig ſiden Uddybningen (1885) af den ſtore Nevakanal, hvorefter de ſtørſte Søſkibe kunne gaa helt op til Staden. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Hør, Hamp, Potaſke, Talg, Kornvarer, Hørfrø, Sejldug, Svinebørſter, Huder og Skind. — P. blev anlagt 1703 af Peter d. ſtore, ſom med uhyre Anſtrængelſer lod Nevas moradſige Bredder og Munding udfylde og regulere ved Hjælp af Krongodſernes Livegne, af hvilke over 100,000 ſkulle have tilſat Livet derved. 1721 flyttedes Regeringens Sæde herhen. Omegnen er flad og uden Naturſkjønhed, men Kunſten har raadet Bod herpaa ved ſmukke Anlæg paa Øerne i Neva og langs dens Bredder.

Petersburg [pi], Stad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden Appomattox, der falder i Jamesfloden, 5 M. ſ. for Richmond. 22,000 I. Betydelig Tobakshandel. — I Omegnen af P. ſtod flere blodige Slag i Borgerkrigen. Den angrebes 15—18 Juni 1864 forgjæves af General Grant, blev derefter fra 19 Juni belejret og capitulerede 3 Apr. 1865.

Peterſen, Edvard Frederik, danſk Maler, f. 4 Febr. 1841, uddannede ſig dels ved Kunſtakademiet, dels under Kyhn til Landſkabsmaler og vandt 1867 den Neuhauſenſke Præmie for „Moſe med Ellekrat". Efter at han 1875—76 havde været udenlands med Akademiets Rejſeunderſtøttelſe har han udviklet Staffagen i ſine Billeder ſaaledes, at de ere blevne til virkelige Figurbilleder. Blandt ſaadanne kunne nævnes „Fra Forum" (1877), „Vaſkerpiger, ſom forſtyrres af en Flok Svin" (1880), „Fra Grønttorvet i Kjøbenhavn" (1883), „Fælleden, Søndag Eftermiddag" (1887).

Peterſen, Fredrik, norſk Theolog, f. i Stavanger 23 Apr. 1839, underkaſtede ſig efter at have tilbragt en ſtørre Del af ſin Studietid i Tyſkland 1862 theologiſk Embedsexamen, blev 1868 Univerſitetsſtipendiat og efter en kort praktiſk Virkſomhed ſom Præſt 1875 Profeſſor i Theologi med Dogmatik ſom Lærefag. Hans førſte ſtørre Arbejde er „Dr. Søren Kierkegaards Chriſtendomsforkyndelſe" (Chriſt. 1877); derefter fulgte „Hvorledes bør Kirken møde Nutidens Vantro?" (1880), der kan betragtes ſom et Program for de følgende: „Redegjørelſe" i Anledn. af ſamme (1881), „Hvorfor jeg tror paa Jeſus Chriſtus" (1884), „Om Skabelſen, Opholdelſen og Styrelſen" (1ſte B., 1883, 2det B., 1885) og „Forſkningen og den chriſtelige Tro" (1886), der ſøger at bidrage til Løsningen af de Spørgsmaal, ſom Culturudviklingen, navnlig Naturvidenſkaben, ſtiller Theologien; desuden kunne nævnes „Syv Prædikener" og „Ægteſkab og fri Kjærlighed, et Foredrag" (1887).

Peterſen, Hans Chriſtian, norſk Statsraad, f. i Chriſtiansſand 11 Aug. 1793, var i Aarene 1817—37 Højeſteretsadvocat i Chriſtiania og vandt megen Anſeelſe ved ſit Forſvar under Rigsretsanklagerne 1827 mod Statsraad Collett og 1836 mod Statsminiſter Løvenſkiold. En Følge heraf var, at han 1837 blev Stiftamtmand i Chriſtiania, og 1839 indtraadte han i Statsraadet, hvis førſte Medlem han var fra 1858; i Slutn. af 1861 tog han ſammen med Birch-Reichenwald og K. Motzfeldt Afſked (ſ. Norge). D. 26 Sept. 1862.

Peterſen, Henry, f. 20 Marts 1849, blev 1879 anſat ved Muſeet for de nord. Oldſager, for hvilket han navnlig har virket ved Udgravninger og Underſøgelſer, og udnævntes 1885 til Inſpecteur for Mindesmærkernes Bevaring. 1876 disputerede han for Doctorgraden („Nordboernes Gudedyrkelſe og Gudetro i Hedenold"), og foruden en Række mindre Arbejder vedrørende Danmarks Archæologi, fortrinsvis den middelalderlige, har han udgivet „Danſke gejſtlige Sigiller fra Middelalderen" (1886) og „Vognfundene i Dejbjerg Præſtegaardsmoſe ved Ringkjøbing 1881 og 83" (1888).

Peterſen, Jak. Julius, f. 29 Dec. 1840 i Rønne, tog med. Examen 1865, praktiſerer fra 1866 paa Kjøbenhavns Nørrebro (var 1878—79 en kort Tid Stiftslæge paa Vallø), har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Beſtræbelſer for Udviklingen af Sygekaſſe- og Hjælpeforenings-Inſtitutionerne ſamt ved hiſtoriſke og biographiſke Arbejder paa Lægevidenſkabens Omraade, af hvilke ſærlig maa nævnes „Hovedmomenter i den medicinſke Lægekunſts hiſtoriſke Udvikling" (1875; overſ. paa Tyſk 1877).

Peterſen, Jul. Magnus, danſk Kobberſtikker, f. 4 Sept. 1827 i Kbhvn., beſøgte Kunſtakademiet og indtraadte 1843 i den da oprettede Decorationsklaſſe, hvorefter han tillige gjennemgik Modelſkolen og vandt Sølvmedaillerne. Samtidig lagde han ſig efter Kobberſtikkerkunſten, navnlig med Tanken paa dens Anvendelſe i hans Virkſomhed ſom Archivtegner. Han kom nemlig mere og mere ind paa denne ſærlige Gren af Kunſten, og under Paavirkning af Mænd ſom Worsaae, L. Müller o. fl. udviklede han ſig til en anſet Kobberſtikker og Tegner i kunſtvidenſkabelig Retning. Ved Siden af at udføre Tavler til flere af Worsaaes, Müllers og P. G. Thorſens videnſkabelige Værker ſamt nogle populærhiſtoriſke Skrifter virker han ſtadig ſom Tegner og Medarbejder ved Granſkningen af Fund og Oldtidsminder. 1877 fik han Titel af Profeſſor. — Hans Broder, **Wilhelm Valdemar P.**, f. 5 Apr. 1830 i Kbhvn., gjennemgik paa Kunſtakademiet førſt Decorationsklaſſen, inden han gik over i Architekturſkolen. Han vandt ſamtidig med O. Peterſen den ſtore Guldmedaille og rejſte derpaa ligeledes paa Akademiets ſtore Stipendium i 3 Aar. Under ſit Ophold i Firenze deltog han i Concurrencen om en ny Façade til Domkirken og vandt 2den Præmie. Ved en fornyet Concurs, i Følge Indbydelſe af Dommerudvalget, udarbejdede han en ny ganſke forſkjellig Plan. Imidlertid valgtes dog den italienſke Kunſtner Profeſſor E. de Fabris til Opførelſen. P. blev 1866 Medlem af Kunſtakademiet og var i nogle Aar Bygningsinſpecteur. Af hans Arbejder kan fremhæves det ſtore Bygnings-Complex ved Toldboden.

Peterſen, Niels Matthias, en af danſk Sprog, Literatur og Hiſtorie højt fortjent Forfatter, en Husmandsſøn fra Fyn, f. 24 Oct. 1791 i Landsbyen Sanderum, blev Student fra Odenſe Kathedralſkole 1808, var Lærer ved Skolelærerſeminariet paa Brahetrolleborg 1815—26, da det nedlagdes, blev 1829 Underbibliothekar ved

Kjøbenhavns Univerſitetsbibliothek, 1830 Regiſtrator ved det kongel. Gehejmearchiv, fik 1841 Titel af Profesſor, blev 1845 Profesſor ved Univerſitetet i de nordiſke Sprog og 1855 Etatsraad. D. 11 Maj 1862. I det kongel. danſke Selſkab for Fædrelandets Hiſtorie og Sprog var han Secretær 1839—48. Af hans talrige Skrifter ſkulle her nævnes ſom de mærkeligſte „Danſk Orddannelſeslære" (1826), „Det danſke, norſke og ſvenſke Sprogs Hiſtorie under deres Udvikling af Stamſproget", et kronet Prisſkrift (2 Bd., 1829—30), „Danmarks Hiſtorie i Hedenold" (3 Bd., 1834—38, 2det Opl. 1854—55), „Haandbog i den gammelnordiſke Geographi" (1ſte D., 1834), „Hiſt. Fortællinger om Islændernes Færd hjemme og ude" (4 Bd., 1839—44, 2den Udg. 1862—68), „Nord. Mythologi" (1849, 2den Udg. 1863), „Bidrag til den danſke Literaturs Hiſtorie" (6 Bd., 1853—64, 2den Udg. 1867—72). Hans „Samlede Afhandlinger" udkom 1870—74 (4 Bd.). Hos P. forenes fremragende Dygtighed med et aandrigt Blik. Reſultaterne af hans grundige Forſkning fremtræde i en Form, der altid vækkende ſtundum hæver ſig til poetiſk Flugt, med en dyb Underſtrøm af begejſtret Kjærlighed til Norden.

Peterſen, Ove, danſk Architekt, f. 15 Jan. 1830, har gjennemgaaet Kunſtakademiet og vundet alle dets Medailler, den ſtore Guldmedaille 1860, hvorefter han med Akademiets ſtore Stipendium tilbragte omtr. 4 Aar i Udlandet. Efter i nogle Aar at have været Bygningsinſpecteur privatiſerer han nu. 1871 blev han Medlem af Kunſtakademiet, og efter at han i Forening med Dahlerup (ſ. d. A.) havde vundet 1ſte Præmie ved Concurſen om en Theaterbygning og derpaa opført det nuværende kongel. Theater, fik han Titel af Profesſor (1875). Af hans mange øvrige Arbejder kan fremhæves Ombygningen af Orebygaard paa Laaland for Lensbaron Roſenørn-Lehn.

Peterſen, P. Chr. Julius, danſk Mathematiker, f. i Sorø 16 Juni 1839, gik indtil ſin Confirmation i Sorø Skole, kom derefter paa et Handelskontor, men vendte efter et Aars Forløb tilbage til Skolen for at fortſætte ſin Uddannelſe. 1856 tog han Realafgangsexamen og ſtuderede derpaa ved den polytechniſke Læreanſtalt, medens han ſamtidig ivrig lagde ſig efter Mathematik, ſærlig Geometri. Han blev derefter Student 1862 og beſtod 1866 Magiſterconferenſen i Mathematik ſom »admissus cum laude præcipua«. 1871 disputerede han for Doctorgraden, blev ſ. A. Docent i Mathematik ved den polytechniſke Læreanſtalt og ſenere tillige ved Officersſkolen, hvilke Stillinger han fratraadte, da han 1887 udnævntes til Profesſor ved Kjøbenhavns Univerſitet og ſ. A. blev Medlem af Undervisningsinſpectionen for de lærde Skoler. Ved Siden af ſin Lærervirkſomhed har P. udøvet en betydelig Virkſomhed ſom Forfatter ſaa vel af Specialafhandlinger ſom ſærlig af mathematiſke Lærebøger. Han debuterede ſom ſelvſtændig og original Forfatter 1866 med „Methoder og Theorier til Løsning af geometriſke Conſtructionsopgaver" (2den forøgede Udgave 1879, ſamtidig overſat paa Tyſk, Franſk og Engelſk). Dette Arbejde, ved hvilket han for førſte Gang viſte, hvorledes Løsningen af endog ſærdeles vanſkelige geometriſke Conſtructionsopgaver kan bringes ind under ſimple og let anvendelige elementære Methoder, og til disſe endog føjede en vigtig ny, den ſaakaldte „Drejning", ſkaffede ham en vel fortjent Anerkjendelſe og har i Forening med hans Lærebog i den elementære Plangeometri (1ſte Udg. 1870) øvet en meget kjendelig Indflydelſe paa hele Undervisningen i elementær Geometri her i Landet. Hans Lærebøger udmærke ſig ſærlig ved den ſtore Klarhed og Simpelhed i Fremſtillingen ſaa vel ſom i Beviſerne. Foruden de allerede nævnte kunne anføres „Elementær Arithmetik" (1877), „Stereometri" (1878), „Analytiſk Plangeometri" (1873), „Plan Trigonometri" (1863), alle i flere Udgaver, ſamt endelig „Ligningernes Theori" (1877) og en Lærebog i rationel Mechanik, omfattende Statik (1882), Kinematik (1884) og Dynamik (1887). Af ſpecielle Afhandlinger kunne nævnes hans Doctordiſputats „Om Ligninger, der løſes ved Kvadratrod, med Anvendelſe paa Problemers Løsning ved Pasſer og Lineal" og „Om Integralregningens Transſcendenter" (Math. Tidsſkr., 1876). P. er ſiden 1879 Medlem af Videnſkabernes Selſkab, har end videre i Forening med F. Bing udgivet en Lærebog i Nationaløkonomi og var Medlem af Arbejdercommisſionen af 1875.

Peterſen, Siegwart Peter Blumenthal, norſk Skolemand, f. i Stavanger 1 Juni 1826, tog 1853 philologiſk Embedsexamen og var derefter nogle Aar Asſiſtent i Rigsarchivet og fra 1865 Adjunct ved Kathedralſkolen ſmſtds., hvor han døde ſom Overlærer 1 Dec. 1878. Han har udgivet „Norges Hiſtorie for Almue- og Borgerſkoler" (1858, 11te Udg. 1888) ſamt flere andre, ligeledes meget udbredte Lærebøger ſaa vel i Hiſtorie ſom Geographi, „Fortællinger af Fædrelandets Hiſtorie" (1865, 2det Opl. 1876), ligeſom han fra 1861 var Redacteur af „Intelligensſedlerne" og „Den norſke Rigstidende". Hans betydelige Bogſamling, der navnlig var fuldſtændig for den nordiſke Hiſtories Vedkommende, er efter hans Død gaaet over til det Deichmannſke Bibliothek i Chriſtiania.

Petersfiſk, populær Benævnelſe hos Søfarende og Fiſkere for forſkjellige mindre pigfinnede Fiſke med en ſort, rund Plet paa hver Side — efter Folketroen mærkede af Apoſtlen Peters Fingre — blandt andre en Makrelfiſk (Zeus faber), udmærket ved et kort, højt, ſtærkt ſammentrykt, ſølvglinſende Legeme, ſom mangler Skæl, men har en Række ſtærke Torne paa hver Side langs med Roden af Ryg- og Gatfinnen og hele Bugkanten, et ſtort Hoved, en meget fremſkydelig Mund, lange, traadformede Forlængelſer af Rygfinneſtraalerne og ſtore Bugfinner. Den findes ved Europas Veſtkyſt og i Middelhavet.

Peterspenge (Denarius St. Petri) kaldes en Pengeafgift, ſom aarlig blev udredet af flere nordiſke Lande ſamt Polen til St. Peters Stol i Rom. Den indførtes førſt i England c. 725 for at dække Udgifterne til et ſtort Herberge i Rom for de talrige Angelſachſer, ſom kom dertil ſom Pilegrimme, men ſenere blev den en faſt og meget trykkende Afgift til Paven; i Danmark ydedes den fra det 11te Aarh., men fra det 14de Aarh. indkom den ikke længere regelmæsſig. Enhver fri Mand var pligtig at yde P. Endnu efter Reformationen krævede f. Ex. Biſkop Gisſur i Skalholt paa Island P., men indſendte den rigtignok ikke til Rom. Nu kaldes de frivillige Gaver, ſom indſamles til Paven i de katholſke Lande, P.

Peters Port, Saint [pīters pohrt], ſ. **Pierre, Saint.**

Petersſen, Eilif, norſk Maler, f. i Chriſtiania 4 Sept. 1852. Efter at have beſøgt Eckersbergs Malerſkole i Chriſtiania og i nogen Tid Kjøbenhavns Akademi, begav han ſig 1871 med Stipendium til Carlsruhe, hvor Rieſsthal, og derfra til München, hvor W. Diez bleve hans Lærere. Omkring 1880 begav han ſig til Italien og opholdt ſig nu i flere Aar i Rom, ligeſom han ſenere har levet nogen Tid i Paris. Det ſvenſke Nationalmuſeum ejer af ham „En Lærd“ og „Nocturne“ — et af hans førſte og et af hans ſidſte Billeder. Stor Opſigt vakte 1876 baade i Tyſkland og Norden hans „Chriſtian II underſkriver Torben Oxes Dødsdom“; ſ. A. fik han Medaille i München, 1878 Medaille ved Verdensudſtillingen i Paris. Flere Altertavler for Johanneskirken og Jacobskirken i Chriſtiania ſamt Chriſtiansſands Domkirke (Chriſtus paa Korſet, Hyrdernes Tilbedelſe og Chriſtus med de to Diſciple i Emmaus) vidne om hans betydelige Talent ſom religiøs Maler, hvorom ogſaa hans „Judaskysſet“ taler. Kunſtvennernes Samfund i Chriſtiania indkjøbte for nogle Aar ſiden hans „Fra Piazza Montanara“ og det norſke Nationalgalleri hans „Oſteri i Sora“. P.s Billeder udmærke ſig ved en varm og poeſifuld Opfattelſe og en fri Farveſans, om end Tegningen hiſt og her ikke er fuldkommen. Han er Medlem af det norſke Nationalgalleris Beſtyrelſe.

Petersſon, Axel Jacob, f. paa Öland 1834, gjennemgik det technologiſke Inſtitut i Stockholm og kom 1859 til Norge ſom Aſſiſtent ved Anlæget af Kongsvingerjærnbanen, hvorfra han dog inden kort Tid flyttedes til Chriſtiania og anſattes i Jærnbaneanlægenes Conſtructionskontor; for dette blev han Chef 1865. I denne Stilling virkede han i de Aar, hvori de fleſte af Norges nuværende Jærnbaner planlagdes eller byggedes, indtil han 1881 paa Grund af Overanſtrængelſe maatte ſøge Afſked. D. 15 Jan. 1884. Det er fornemmelig ſom Broconſtructeur, P. er bleven bekjendt; han har opfundet et eget Syſtem, der under Navn af „Charnièreviaducter“ (jvfr. **Charnière**) har tiltrukket ſig megen Opmærkſomhed og vundet ikke liden Udbredelſe; i Norge er det bl. a. anvendt i den efter P.s Tegning opførte Bro over Vormen ved Minne ſamt ved flere Broer paa Smaalensbanen.

Peterswaldau, Fabrikſlække i den preusſiſke Prov. Schleſien, 7 M. ſ. v. for Breslau. 8,000 I. Betydelig Uld- og Bomuldsinduſtri. Smukt Slot, tilhørende Grev Stolberg-Wernigerode.

Peterwardein, ſtærk Fæſtning i den nu med Ungarn forenede ſerbiſke Militærgrænſe ved høire Bred af Donau, over hvilken fører en Skibsbro til det lige overfor liggende Neuſatz, 35 M. ſ. til ø. for Budapeſt. 4,000 I. Stort Tøjhus med mærkelige Minder fra Tyrkekrigene. — Øſterrigerne under Prins Eugen vandt her en ſtor Sejer over Tyrkerne 5 Aug. 1716.

Petic, ſ. **Hermoſillo.**

Pétinet, fr. [nǣ], et forældet Stof, ſom vævedes af Silke-, Bomulds- eller Hørgarn; det lignede Bobinet, ſom har fortrængt det. **Petinetglas** (Filigranglas, Traadglas, reticuleret Glas, vasi a reticelli), klart Kryſtalglas, hvori farvede, meſt mælkehvide Striber ere ſaaledes indſmeltede og anordnede, at de danne Skruevindinger, der kunne være forſkjellige i Detail og ved deres Krydsning give Glasſet Udſeende af et fint Væv. Man omgiver en Stang farvet Glas med klart Kryſtalglas, trækker den tynd ud og brækker den af i Stykker paa nogle faa Tommer. Disſe ordnes parallelt langs Siderne af en cylindriſk Form, hvori man udblæſer en klar Glascylinder, indtil Stykkerne hæfte ſig paa den; ſiden udtrækker, vrider og udblæſer man den oſv. efter Omſtændighederne.

Pétion, Alex. Sabès [ōng], Præſident paa Haiti 1808—18, f. 2 Apr. 1770, Søn af en franſk Kjøbmand og en Mulatinde, tog allerede 1797 Del i Mulatternes Kamp under Rigaud mod Negrene under Tousſaint l'Ouverture og maatte derfor 1800 flygte til Frankrig. Han vendte tilbage 1802 ſom franſk Oberſt under General Leclerc, men da Franſkmændene vilde gjenoprette Slaveriet, ſkilte han ſig fra dem og underſtøttede Desſalines. 1806 gjorde P. Oprør imod denne for hans Gruſomhed, grundlagde i Øens ſydlige Del en Mulatrepublik og ſtyrede den med ſtor Dygtighed og Friſind til ſin Død 27 Marts 1818.

Pétion de Villeneuve, Jérôme [ōng dø vilnøhv], franſk Revolutionsmand, f. 1753 i Chartres, var Advocat i ſin Fødeby, da han 1789 valgtes til Nationalforſamlingen. Her blev han ſammen med Buzot og Robespierre Leder for det republikanſke Parti og var en af Mirabeaus ivrigſte Modſtandere. I Juni 1791 blev P. Præſident for Criminalretten i Paris og fik ſelv tredje det Hverv at føre den flygtede Kongeſlægt tilbage fra Varennes, ved hvilken Lejlighed han kun viſte liden Henſynsfuldhed imod den. Han ſtillede endog Forſlag om Ludvig XVI.s Afſættelſe, hvad der fremkaldte de blodige Optrin 17 Juli. I Nov. ſ. A. valgtes han i Stedet for Bailly til Maire i Paris og gjorde ſom ſaadan kun lidet for at ſtandſe Optøjerne 20 Juni og Stormen paa Tuilerierne 10 Aug. 1792, ligeſom han var magtesløs over for Septembermyrderierne. I Conventet, hvis førſte Formand P. blev, ſluttede han ſig til Girondinerne og blev ved disſes Fald 2 Juni 1793 fængslet; han flygtede til Sydfrankrig og blev erklæret fredløs. I Sommeren 1794 fandt man P.s og Buzots Lig paa en Mark i Egnen om Bordeaux, til Dels fortærede af Ulve. Om de vare døde af Mangel eller ved Selvmord, er uviſt.

Petit, fr. [pøtī], d. e. lille, en Bogtrykkerſkrift, ſ. **Skrifter.**

Petit, Alexis Thérèse [ſ. o.], franſk Phyſiker, f. 1791, d. 1820; 1811 blev han Repetent i Phyſik, 1814 Profesſor; fra 1810 var han Lærer i Phyſik ved Collège Bourbon (Lycée

Bonaparte). Sammen med Dulong har han foretaget vigtige Underſøgelſer over Vædſkers Udvidelſe ved Varmen, Varmens Forplantning og Maaling af Temperaturen.

Petit, Jean Louis [ſ. o.], bekjendt franſk Chirurg, f. 1674 i Paris, var førſt Barber, men naaede en ſaadan Anſeelſe, at han ved Oprettelſen af Académie de chirurgie 1731 blev Directeur for dette. Han døde 1750. Hans geniale og driſtige Ideer berigede Chirurgien med mange værdifulde Opfindelſer (Tourniquet'en og talrige Operationsmethoder). — Han maa ikke forvexles med Fødſelshjælperen **Ant. Franç. P.**, f. 1718, d. 1794, der virkede ſom Lærer ved Pariſerfacultetet i ſidſte Halvd. af forrige Aarh.

Petite-Pierre [p'tiht piǣhr], ſ. **Lützelſtein**.

Petitiōn, Andragende, ſom paa højtidelig Maade indgives til en højere Statsmyndighed eller til Folkerepræſentationen, iſær naar det indgives af mange i Fællesſkab. **Petitionēre**, indgive P. **Petitionsret** kaldes ogſaa Retten for en Folkerepræſentation til at indgive P. til Landsherren; den var i Regelen tilſtaaet, naar Repræſentationen ſavnede beſluttende Myndighed eller Ret til at ſtille Forſlag. Det engelſke Parlaments Initiativ ſkriver ſig oprindelig fra P., og endnu øver den ſvenſke Rigsdag en Del af ſin Myndighed ved Petitioner til Kongen. **Petition of Rights** [tiſchen ov rajts], Andragende om Rettigheder, kaldes det Klageſkrift, ſom det engelſke Parlament 28 Maj 1628 indgav til Kong Carl I paa Grund af de jævnlige Krænkelſer af Folkets gamle Rettigheder og Friheder, hvori Regeringen i de ſidſte Aar havde gjort ſig ſkyldig. De deri fremſatte Krav vare, at ingen Skat og Afgift maatte opkræves uden Parlamentets Samtykke, ej heller noget Tvangslaan; at ingen Fængsling eller Domfældelſe maatte ſke uden lovlig Rettergang; at vilkaarlig Indkvartering maatte ophøre, og ligeledes de ulovlige Krigsretter. Efter nogen Tøven ſtadfæſtede Kongen 7 Juni P. o. R., men holdt ikke ſine Løfter. Senere regnedes P. o. R. mellem Englands Grundlove og fuldſtændiggjordes ved Declaration of Rights 1689. **Petitio principii**, lat., ſ. **Bevis**. **Petitum**, lat., det, hvorom man andrager; ogſaa ſelve Andragendet.

Petit-maître, fr. [p'timǣhtr], Modeherre, Laps.

Peto, Sam. Morton, Sir [pīto], engelſk Ingenieur, f. 1809, byggede ſiden 1845 en Mængde Jærnbaner i England og Canada, overtog 1851 Bygningen af den førſte norſke Jærnbane, 1852 af den ſydſlesvigſke og 1861 af den nørrejyſke og fynſke. Under Krimkrigen udførte han uden Vederlag Arbejdet ved en Jærnbane fra Balaklava til Sevaſtopol og blev til Løn 1855 ophøjet til Baronet. Han var Medlem af Underhuſet 1847—68, men tabte ſin Formue og ved ſin Fallit ſit Sæde i Parlamentet.

Petra, Nabathæernes gamle Hovedſtad i det nordveſtlige Arabien, ſom efter den kaldes det **petræiſke A.**, hvilket danner den bjærgfulde **petræiſke Halvø** med Bjærgene Sinai og Horeb imellem de to Bugter af det røde Hav ved Akaba og Suez.

Petrārca, Francesco, berømt ital. Digter, f. 20 Juli 1304 i Arezzo, hvor Faderen, der var Notar og ſamtidig med Dante var bleven forviſt fra Firenze, var boſat. Her ſaa P. ſom lille Dreng den ſtore Digter. I hans 7de Aar drog Familien til Avignon, Pavens daværende Sæde. Efter Undervisning i Grammatik, Dialektik og Rhetorik blev P. ſendt førſt til Montpellier og 4 Aar efter til Bologna for at ſtudere Lovkyndighed, men fængsledes aldeles af den latinſke Literatur, navnlig af Cicero og Vergil. Faderens Død 1326 fritog ham for Juraen. Han var vendt tilbage til Avignon, havde taget Tonſuren og vundet Jacopo Colonnas Venſkab. Her ſaa han førſte Gang i St. Claras Kirke 1327 Madonna Laura, Hugues de Sades næppe 20aarige Huſtru, og blev greben af en Kjærlighed til hende, lig Dantes til Beatrice. Han ſaa i hende den himmelſke Visdom og Skjønhed afbildet, og med myſtiſk-platoniſk Sværmeri tilbad han hende ſom en Gudinde. For at dulme Smerten over ſin haabløſe Kjærlighed gjorde P. Rejſer ikke alene i Frankrig, men ogſaa i Tyſkland. Kort efter Pave Johan XXII.s Død 1334 var P. vendt tilbage til Avignon og rettede en latinſk poetiſk Epiſtel til Benedict XII, hvori han i Roms Navn opfordrede ham til at drage ind i Verdens og Chriſtenhedens Hovedſtad. Paven fulgte ikke hans Raad, men han belønnede ham med et Kanonikat. 1335 gik P. til Rom og fyldte ſin Sjæl med Billeder af Fortids og Nutids Storhed. 1337 kjøbte han en Eiendom ved Vaucluſe, hvor han i Enſomhed levede for poetiſk Produktion og priſte Eneboerlivet i »De vita solitaria libri III«. Fra dette Ophold ſtamme hans fleſte latinſke Digte, bl. a. hans i vergilſke Former digtede Epos »Africa«, hvis Helt er Scipio, Carthagos Erobrer, ſamt hans »Canzoniere« ell. »Rime«, der indeholde hans berømte italienſke lyriſke Digtninger til Lauras Pris. Det var dog ikke disſe af Eftertiden ſom klasſiſke beundrede Sonetter, Canzoner, Seſtiner oſv., der vakte Samtidens Beundring; den ſatte ligeſom han ſelv langt mere Pris paa hans latinſke Poeſier (det nævnte Epos, 12 vergilſke »Eclogæ«, »Carmina« i horatſiſk Stil) og Proſaværker, hvori Cicero er hans Mønſter (»De otio religiosorum«, »De contemptu mundi«, »De republica optime administranda«, »De officio Imperatoris«, »De vera sapientia«, »De ignorantia sui ipsius et aliorum«, »De vitis virorum illustrium«, »Rerum memorandarum libri III« oſv.), og hvoraf fremlyſer den unge Renaisſances barnlige Glæde ved at tumle ſig i antike Former og Tankegange, mellem hvilke Reſter af Scholaſtikens Tankeſnørkler dukke frem. P.s myſtiſk-erotiſke Digtning i hans Modersmaal er en Art kunſtneriſk Fuldendelſe af den provençalſke Poeſi. Der er en betagende Muſik i de bløde Rhythmer. Tanken tilſlører ſig gjærne bag ſindrige Metaphorer og bredt udſpundne Allegorier. Det er mere den af Tanken befrugtede Phantaſis Begejſtring end Hjærtets Toner, der møder os i disſe Digte, hvor Stemningens Baggrund ofte dannes af den ſtille, rige og dejlige Natur, hvori de ere undfangne. Fra en ſenere Tid ere hans 6 »Trionfi« i Terziner, allegoriſk-moralſke Digte. I Vaucluſe modtog P. paa ſamme Dag Brev fra Kansleren for Pariſeruniverſitetet og fra det romerſke Senat, der indbød ham til at modtage den poetiſke Lavrbærkrans. Han valgte at drage til Rom, hvor han højtidelig kronedes paa Capitolium 8 Apr. 1341, efter at han i Napoli var bleven højt hædret af Mæcenaten Kong Robert. Pave Clemens VI, der brugte P. i diplomatiſke Sendelſer, lønnede ham med rige Præbender. P.s Begejſtring for den klasſiſke Oldtid viſte ſig bl. a. i hans Iver for at opſøge og lade copiere antike Haandſkrifter. I Verona fandt han 1345 den eneſte bekjendte Codex af Ciceros Breve til ſine Venner; i Arezzo opdagede han betydelige Brudſtykker af Quintilians »Institutiones«. Han brevvexlede med ſin Ven Boccaccio om lærde Emner, forſøgte, men uden ſtor Frugt, at lære Græſk af den bekjendte Abbed Barlaam og hans Diſcipel Leontius Pilatus. Et Haandſkrift af Homer, der var blevet ham foræret af en lærd Græker, men ſom han ikke kunde læſe, ærede han ſom en Reliqvie. Cola di Rienzis kortvarige Tribunat i Rom ſatte den oldtidselſkende Digter i Begejſtring; han ſkrev et Brev 1347 »Hortatio ad Nicolaum Tribunum« og rimeligvis den prægtige Canzone »Spirto gentil« til Cola; Tribunens Fald var ham en inderlig Skuffelſe. Efter at have forladt Avignon gik P. til Genua, Parma og Verona. I Parma modtog han 1348 det Budſkab, at Laura var død af Peſten; ſ. A. døde hans Beſkytter, Cardinal Colonna. P. ſøgte Adſpredelſe for ſin Sorg ved Rejſer. Han grundede efter Colas Fald ſit Haab om Italiens Enhed paa Kejſer Carl IV, hvem han opfordrede til at drage over Alperne og ſamle Riget, beſøgte Rom under Jubelfeſten 1350, lod ſig af Venezias Doge Andrea Dandolo overdrage en diplomatiſk Sendelſe til Genua, afſlog en Indbydelſe til at læſe ved Univerſitetet i Firenze og var i Avignon Vidne til Pave Clemens VI.s Død 1352. Da Efterfølgeren, Innocens VI, anſaa Digteren for en Troldmand, rejſte han til Ærkebiſkop Giovanni Visconti i Milano og blev i Mantua 1354 modtaget med Hæder af Carl IV, hvem han ſiden bebrejdede hans mislykkede Tog; Kejſeren indbød alligevel P. til Prag 1356, hvorfra han gik ſom Geſandt til Galeazzo Visconti. Kort efter blev han udnævnt til Pfalzgreve. Efter et enſomt Studieliv i Cartheuſerkloſtret Linterno i Milanos Omegn gik han 1360 ſom Geſandt for Galeazzo Visconti til Johan d. gode af Frankrig. Efter hans Tilbagekomſt drev Peſten ham til Venezia. 1364 havde han den Glæde, at Pave Urban V paa hans Opfordring drog til Rom. Sin ſidſte Levetid tilbragte P. i Arqua ved Padua, hvor han døde 18 Juli 1374; man fandt ham død i hans Bibliothek med Hovedet ſtøttet paa en Bog. En Statue er rejſt ham i Firenze. P.s italienſke Digte ere overſatte i de fleſte europæiſke Sprog, udgivne og commenterede mangfoldige Gange; blandt hans Biographer mærkes Boccaccio, Muratori, Bandini, Ugo Foscolo o. fl.

Petrefácter, d. ſ. ſ. Forſteninger.

Pétri, Laurentius, efter ſin Fødebygd kaldt Nericius, Sveriges førſte lutherſke Ærkebiſkop, f. 1499 i Örebro, hvor hans Fader, Peter Olofsſon, var Smed, fik ſandſynligvis ſin Dannelſe udelukkende i Fædrelandet. Som Skolelærer i Upſala levede han et ubemærket Liv, indtil han ved Ærkebiſpevalget 1531 kaldtes til Kirkens højeſte Værdighed. P. ledede nu Udgivelſen af en fuldſtændig ſvenſk Bibeloverſættelſe, og i den 1541 udkomne Udgave af Bibelen ere flere af det gamle Teſt.s Bøger udbejdede af ham. For øvrigt var han i ſin lange Tjeneſtetid uafladelig virkſom for Kirkens Enhed og Renhed; i de politiſke Stridigheder blandede han ſig derimod ikke, ſaa vidt hans Stilling tillod det. Med Maadehold ſøgte han at gjøre Kirkens Ret i aandelige Ting gjældende over for Kongens Myndighed. Med Alvor optraadte han mod de ſeparatiſtiſke Bevægelſer, ſom under Erik XIV.s og Johan III.s Regering fremkaldtes af Calviniſter og Katholiker. Mod de førſte rettede han ſine Skrifter »At thet är rett och Christhligit, bruka Exorcismum vidh Döpelsen« (1561), »Om någor stycker wårs Herras Jesu Christi Nattward anrörandes« (1562), mod de ſidſte »Refutatio Erroris Herbesti de Consecratione Sacramenti Eucharistici« (udg. 1588). Endelig udarbejdede han »Then Svenska kyrkoordning« (trykt 1571), ſom paa Mødet i Upſala 1572 blev antagen ſom almindelig gjældende. Foruden de nævnte og en Del theologiſke Skrifter, til Dels udgivne efter hans Død, ſkrev han en ſvenſk Krønnike (optagen i »Scriptores rer. Svecic. med. ævi«). D. 26 Oct. 1573. — Hans Broder, **Olaus P.**, f. 1497, ſkal have faaet ſin førſte Underviſning i Carmeliterkloſtret i ſin Fødeby, men fuldendte ſine Studier i Tyſkland. Under Navn af Phaſe indſkreves han ved Univerſitetet i Wittenberg 1516, hvor han kom i nær Berøring med Luther, hvis Lærdomme gjorde et mægtigt Indtryk paa ham, og promoveredes 1518 til Magiſter i Philoſophi, vendte 1519 tilbage til Sverige, blev 1520 viet til Diakon i Strengnäs og vandt der en Beſkytter i Laurentius Andreæ (ſ. d. A.). Ved dennes Indflydelſe blev den derværende Skole ham overdragen, og han begyndte nu aabent og frejdig at forkynde Reformationens Grundſætninger. Senere blev han forflyttet til Stockholm, 1524 anſat ſom Stadens Raads Secretær og fik tillige Tilladelſe til at prædike i Storkyrkan. Vel maatte han taale alvorlige Iretteſættelſer af Guſtav I, fordi han ikke havde hindret det Uvæſen, ſom nogle Gjendøbere havde foranlediget i Stockholm 1524, men ellers nød han Kongens Beſkyttelſe og lod ſig derfor heller ikke afſkrække ved de paveligſindedes ofte haandgribelige Anfald paa hans Perſon. I Begyndelſen af 1525 indgik han Ægteſkab, ſamt optraadte i Upſala og Veſterås for ved Diſputationer med ſine katholſke Modſtandere at forſvare ſine Lærdomme. Da Lærefriheden var bleven ſikret ved Mødet i Veſterås 1527, benyttede P. ſig med Iver deraf til ogſaa ſkriftlig at virke for Reformationens Fremgang (han havde dog allerede ſ. A. udgivet et lille Stridsſkrift mod den danſke Munk Poul Helgeſen). Inden Udgangen af det følg. A. udkom ſaaledes hans »Svar påå tolf spörsmål om noghor stycke ther then evangeliske och the papisters lärdom icke dragha offuer eens«, »Een Christelighen formaning til Clerkerijt«, »Een liten boock om Sacramenten«, »Een liten Underviisning om Echteskapet«, »Een liten boock, j huilcko closterleffuerne forclarat warder«, »Om Gudz ordh och menniskios bodh«, og i Løbet af de nærmeſt følg. Aar udgav han »Een handbook påå Swensko« (1529), »Then Swenska messan (1531), »Een liten Postilla« m. fl. Ved Siden heraf vedblev han, ogſaa ſom Kongens Kansler (1531—33), med ſin Prædikevirkſomhed, men førſt 1539 lod han ſig ordinere til Præſt og blev ſ. A. Sognepræſt i Stockholm. Imidlertid var der opkommet Uenighed mellem Kongen og de øvrige Reformatorer angaaende hins Myndighed over Kirken, og P. udtalte baade mundtlig og ſkriftlig ſin Misbilligelſe af, hvad han anſaa for Indgreb i Kirkens Uafhængighed, i Udtryk, der fornærmede Kongen. Han blev derfor og tillige fordi han ikke havde røbet en Mordplan mod Kongen, der ſkulde være bleven ham betroet i Skrifteſtolen, ſtillet for Retten og dømt til Døden 1540. Mod Pengebøder, der udrededes af hans Venner, lykkedes det at udvirke hans Benaadning. Men førſt 3 Aar efter blev han indſat i ſit forrige Embede og erhvervede ſig nu atter for en Del Kongens Fortrolighed, ſkjønt han allerede 1544 var paa Veje til at paadrage ſig en ny Tiltale for ſine Prædikener. Siden levede han i Stilhed og Ro til ſin Død 19 Apr. 1552. P. er ogſaa bleven bekjendt ſom Pſalmedigter, ſom hiſtoriſk og dramatiſk Forfatter; hans »Svensk krönika« (førſt udgiven i »Scriptores rer. Svecic. med. ævi«, ſamt paa ny i en kritiſk Udgave af Klemming 1860), en vigtig Kilde for Sveriges Hiſtorie i den ſenere Middelalder, ſtaar i kritiſk Henſeende over ſamtidige Arbejder af ſamme Art og udmærker ſig tillige ved Sprogets Renhed; hans bibelſke Skueſpil »Tobiæ comoedia« (1550) er det ældſte bekjendte dramatiſke Arbejde i Sverige. De fleſte af hans theologiſke Skrifter findes aftrykte i »Skrifter och handlingar til uplysning i Svenska kyrko- och reformationshistorien«.

Petridilauniſke Flod kaldte den ſvenſke Geognoſt Sefſtröm en ſtor Vandflod, der i nordſydlig Retning og med en ganſke overordentlig Hurtighed ſkulde have bevæget ſig hen over den ſkandinaviſke Halvø. Denne Vandmasſe — antog han — havde medbragt en ſtor Mængde Stenblokke, Grus og Sand, ſom ved ſaaledes at ſlæbes hen over Fjældene tørnede imod disſe, hvorved alle fremſtaaende Dele paa den mod Strømmen vendte Side, altſaa mod Nord (Stødſiden), afſlebes og hele Fjældets Overflade afglattedes og ſtribedes. En Del af det løſe Materiale, Vandet førte med ſig, ſkulde da være afſat, hvor Strømmen var mindre heftig, og have dannet Sveriges Aaſe og de ſaakaldte Ra i Smaalenene i Norge. Sefſtröm ſøgte herved at forklare Klippernes ejendommelige Afrunding i Skandinavien og det der ſtærkt udprægede Frictionsphænomen; men ſenere Underſøgelſer have nokſom godtgjort det urigtige i hans Theori.

Pētrikov [koff], ſ. Piótrkov.

Petrobruſiānere, en ſværmerſk Sekt i det 12te Aarh., hvis Stifter Peter af Bruys, en Præſt i det ſydlige Frankrig, 1104 forkaſtede den udvortes, ſynlige Kirke og lærte, at den ſande Kirke kun var at finde i de troendes Hjærter. Han opfordrede til at ødelægge Kirker og Helligdomme og at bruge Crucifixerne ſom Brænde, ivrede mod Cølibat, Mesſe og Barnedaab og døde paa Baalet 1126. Hans Diſcipel, Henrik af Lauſanne, en frafalden Munk fra Clugny, traadte nu i Spidſen for P., hvis Antal voxede i en betænkelig Grad; men det lykkedes den hellige Bernhard at føre en ſtor Del af dem tilbage til Kirken. Henrik blev dømt til livsvarigt Fængſel og døde der 1149. Derefter forſvandt Sekten efterhaanden.

Petrographi, Bjærgartslære, et Afſnit af Geognoſien, hvori de Bjærgarter beſkrives, ſom udgjøre en væſentlig Del af Jordſkorpen.

Petrōleum, ſ. Stenolje. Som bevægende Kraft for den mindre Induſtri har man udtænkt Maſkiner, der ſættes i Gang ved Forbrænding af findelt P. i atmoſphæriſk Luft. Maſkinerne, Petrōleumsmotōrer, ſe ud ſom Dampmaſkiner og begynde at vinde Udbredelſe.

Pétroleuses [löhs] (Petroleumskvinder) kaldtes i Maj 1871 de Kvinder blandt Inſurgenterne i Paris, der ſtak Huſe i Brand med Petroleum. De af dem, der bleve fangne, bleve dels øjeblikkelig ſkudte, dels deporterede til Ny-Caledonien.

Petrōnius, Tit., med Tilnavnet »Arbiter«, romerſk Forfatter, ſtod i Gunſt hos Nero; han blev nødt til at dræbe ſig ſelv 67. Ham tillægges en ſatiriſk Roman »Satiricon«, der indeholder vigtige Bidrag til Skildringen af hin Tids ſociale Liv og ſædelige Forhold. Bogen havde oprindelig en betydelig Udſtrækning, men beſtaar nu af en Række Brudſtykker, hvoraf „Trimalchios Gjæſtebud" er det meſt bekjendte.

Petropāvlovſk [lofſk], 1) befæſtet Stad i det rusſiſke Gouv. Tobolſk i Sibirien ved Floden Iſchim, 50 M. ſ. for Tobolſk. 12,000 I. Betydelig Handel med Kirgiſerne og Mellemaſien ſamt det veſtlige China. 2) P. ell. Peter- og Pauls-Havn, Stad paa Øſtkyſten af Halvøen Kamtſchatka i det rusſiſke Aſien ved Avatſcha-Bugten, har en befæſtet, fortrinlig Havn og 500 I. Byen har faaet ſit Navn efter den berømte Søfarende V. Berings Skibe „Peter" og „Paul". Den har tabt ikke lidet af ſin Betydning, ſiden Rusſerne have taget Amurlandet i Beſiddelſe.

Petrōpolis, en oprindelig af tyſke Koloniſter grundet Stad i den braſilianſke Prov. Rio de Janeiro, 6 M. n. for Rio de Janeiro. 8,000 I. Kejſerligt Sommerſlot. Smuk Stad, der om Sommeren beſøges meget fra Hovedſtaden.

Petroſāvodſk, Hovedſtad i det rusſiſke Gouv. Olonets ved en Bugt paa Veſtſiden af Onega-Søen, 40 M. n. ø. for St. Petersborg. 11,000 I. Stort kejſerligt Kanonſtøberi; Kobberhammerværk. I Omegnen indvindes fortrinligt Jærn.

Petrovſk [trōfſk], Havneſtad ved det kaſpiſke Hav i den rusſiſke Prov. Dagheſtan, 15 M. n. ø. for Derbend. 10,000 I.

Petrucci, Ottaviano dei [trūttſchi], f. 1466 i Foſſombrone i Kirkeſtaten, d. 1523 i Venezia, er Opfinder af Nodetryk med bevægelige

Metaltyper. Han udgav en Mængde muſikalſke Værker af Datidens berømteſte Meſtre; den førſte Samling (33 Motetter) udkom 1502. Hans Udgaver ere gjorte med Dobbeltryk, d. e. Linieſyſtemerne bleve trykte førſt, derpaa Noderne og Texten. De ere nu meget ſjældne og betales med høje Priſer.

Pētrus, Apoſtel, ſ. Peter.

Pētrus de Dācia, Mag., bekjendt danſk Lærd i det 14de Aarh., baade Theolog og Philoſoph og iſær berømt for ſine mathematiſke og aſtronomiſke Kundſkaber, hvorfor han opnaaede den Ære at blive valgt til Rector ved Pariſeruniverſitetet 1326. Af hans Skrifter kjendes hans »Calendarium« (trykt i 6te Bd. af »Scr. rer. Dan.«) og »Computus«.

Pētrus Eremīta, ſ. Peter fra Amiens.

Pētrus Lombārdus, ſ. Lombardus.

Pētrus Valdez, ſ. Valdenſere.

Pētrus Venerābilis (d. e. den ærværdige), f. 1094, blev 1122 Abbed i Clugny, hævede dette dybt ſunkne Kloſter til den højeſte Anſeelſe og blev ved Siden af Bernhard af Clairvaux et Orakel for ſin Samtid. I Spanien ſtiftede han Fred mellem de chriſtne Konger 1124; han og Bernhard ſatte Innocens II paa Paveſtolen, efter at denne i 8 Aar havde maattet lade ſin Modpave Anaklet II raade i Rom; han udſonede Abailard med Bernhard og Paven og ſkaffede ham Fred i hans ſidſte Dage; endelig ivrede han, men forgjæves, mod Inquiſitionen; han vilde, at Kjætterne kun ſkulde bekæmpes med aandelige Vaaben. Han døde 1156.

Petrǣiſke Halvø, ſ. Petra.

Petſchenēger kaldtes af Rusſerne et raat Nomadefolk af tyrkiſk Stamme, ſom Grækerne kaldte Patzinakiter, Ungarerne Bisſeni, Tyſkerne Pizenaci, men ſom ſelv kaldte ſig Kangli ell. Kargar, og ſom, ſaa vidt vides, oprindelig boede n. for det kaſpiſke Hav mellem Volga og Uralfloden. De bleve i det 9de Aarh. fordrevne af Chazarer og Uzer (Kumaner) og gik mod V. ind i Ukraine, hærjede Besſarabien og Rumænien, fortrængte 883 de mellem Don og Dnjeſtr boende Ugrer (Magyarer), ſom derpaa gik til Pannonien, og beſatte derefter ſelv, delte i 8 Stammer, Landet mellem Don og Aluta (Sydrusland, Rumænien og Transſylvanien). Herfra angreb de iſær det græſke Kejſerdømme, hvorfra de ofte fik Penge for at falde over de andre Nabofolk, Rusſerne, Bulgarerne oſv. 1048 erobrede de en ſtor Del af Bulgarien. Paa Korstogenes Tid finde vi P. fornemmelig i Serbien, Bulgarien og Valachiet. Siden tabte deres Magt ſig; i det 12te Aarh. havde de endnu en Del af Transſylvanien inde, men vare for det meſte underkaſtede Magyarerne og ſmeltede efterhaanden ſammen med disſe o. a.

Petſchili-Bugten, en Havbugt i det nordlige China, ſtaar ved Petſchili-Strædet i Forbindelſe med det gule Hav. Dens nordlige Del kaldes Liaotong-Bugten. Blandt de mange, til Dels betydelige Floder, ſom her have deres Udløb, ere de mærkeligſte Liaoho, Lanho, Peiho og ſiden 1850 Hoangho, der tidligere faldt umiddelbart i det gule Hav.

Petſchōra, Flod i det europæiſke Rusland, udſpringer i Gouv. Perm paa Veſtſiden af Ural og falder efter et Løb af 150 M. gjennem et af øde Moradſer dannet, ſtort Delta ud i P.-Bugten af det nordlige Ishav. Den er ſejlbar, men ſtørſte Delen af Aaret ſaa opfyldt af Is, at den bliver unyttig for Sejladſen.

Pettau, Stad i det øſterrigſke Hertugd. Steiermark, 11 M. ſ. ſ. ø. for Graz ved Floden Drau. 4,000 I. Ældgammel Stad med talrige romerſke Oldtidsminder. Betydelig Vinavl i Omegnen.

Pēttenkofer, Max v., f. 3 Dec. 1818 i Lichtenheim ved Donau, ſtuderede Medicin og Chemi, blev 1845 Asſiſtent ved Mønten i München, 1847 Profesſor i mediciniſk Chemi, 1865 i Hygieine ved Univerſitetet i München. Han har gjort ſig bekjendt ved flere betydelige videnſkabelige Arbejder, dels af rent chemiſk Natur, dels henhørende til Phyſiologi (Aandedrættet) og Hygieine (Ventilation og Opvarmning, Grundvandets Betydning for Sygdommenes Udvikling, Choleraens Udbredningsmaade). 1882 optoges han i Adelsſtanden.

Petterſen, Karl Johan, norſk Geolog, f. i Tromsø 16 Juni 1826, Bergcandidat 1849, blev 1855 Adjunct og 1877 Toldkasſerer i ſin Fødeby, hvor han bl. a. har været et af det derværende Muſeums Stiftere. Han har med utrættelig Iver arbejdet for det nordlige Norges Geologi og herom offentliggjort en Række Afhandlinger; i Tromsø Muſeums „Aarshæfter“, 10de Bd. (1887), har han paabegyndt en ſammenfattende Overſigt under Titel „Den nordnorſke Fjældbygning“. Desuden har han udgivet Arbejder om Strandlinjer og Istidsmærker, ligeſom han har leveret Bidrag til T. Dahlls geologiſke Kort over det nordlige Norge (1879).

Petterſon, Sven Otto, ſvenſk Chemiker, f. 12 Febr. 1848 i Göteborg, ſtuderede 1869—70 Chemi under Freſenius i Wiesbaden, blev 1872 Dr. phil. i Upſala, 1874 Docent i phyſiſk Chemi ved Univerſitetet i Upſala, 1880 Beſtyrer af Stockholms Högſkolas chemiſke Laboratorium, 1884 Profesſor i Chemi ved Stockholms Högſkola. P. begyndte ſine videnſkabelige Arbejder med Underſøgelſer over Saltenes Moleculerumfang, og ſaa at ſige alle hans ſenere Arbejder, hvoraf ikke faa ere udførte ſammen med Nilſon, bevæge ſig ligeledes paa den phyſiſke Chemis Omraade; denne vigtige Side af Videnſkaben, der Dag for Dag vinder ſtørre Betydning, ſkylder P.s ſjældne experimentale Dygtighed og ſtore Originalitet mange vigtige Conſtanter, Inſtrumenter og Underſøgelſesmethoder, og han regnes mellem de betydeligſte Forſkere paa dette Omraade.

Pētum ŏptimum sŭbter sōlem, lat., den bedſte Tobak under Solen (petum, latiniſeret Form af den braſilianſke Benævnelſe paa Tobakken).

Pētursſon, ſ. Hallgrim og Pjetur Pjetursſon.

Petzholdt, Ernſt Chriſtian Frederik, danſk Landſkabsmaler, f. 1 Jan. 1805 i Kjøbenhavn, d. 1 Aug. 1838 paa Paros i Grækenland, fik 1827 Kunſtakademiets lille Sølvmedaille og begav ſig derpaa 1830 til München og ſenere til Italien og Grækenland. Han var en talentfuld Kunſtner, hvis Udvikling blev afbrudt ved en tidlig Død. To Billeder i den kongel. Malerisſamling, „Udſigt i Hadrians Villa ved

Tivoli" og „Ved Kyſten af Sicilien", viſe, med hvilken ſtemningsrig Ynde han forſtod at gjengive den italienſke Natur. Hans Hovedbillede, „Parti af de pontinſke Sumpe", er i privat Eje.

Petzold, Joh. Chriſtoph, Billedhugger fra Dresden, viſtnok f. ved Aarh.s Beg., var førſt i Virkſomhed i Berlin og Potsdam og kaldtes derfra 1738 til Kjøbenhavn for at arbejde til det under Opførelſe værende Chriſtiansborg Slot. Han blev Profeſſor ved Kunſtakademiet og udførte adſkillige Arbejder, ſaaledes de to Figurer ved Børſen, Mercur og Neptun, hvoraf den ene ſtyrtede ned i Dec. 1862. Han vendte ſenere tilbage til Dresden, hvor han døde i Tiden 1760—63.

Petöfi, Alexander [pættøhfi], berømt ungarſk Digter, f. 31 Dec. 1822 af fattige Forældre, maatte i ſin førſte Ungdom ſlaa ſig igjennem førſt ſom menig Soldat, derpaa ſom omrejſende Skueſpiller. Fra 1843 henledede han Publikums Opmærkſomhed paa ſig ved Digte i Tidsſkrifter, der udkom ſamlede 1844. S. A. fulgte det komiſke Epos »A' helység kalapácsa«, det nationalhiſtoriſke Epos »János vitéz« (1845) og flere Leveringer lyriſke Digte. Fra 1844 var P. Medredacteur af »Divatlap« og overtog 1847 med Maurus Jókai Redactionen af »Életképek«, hvori han indrykkede Digte og Bondenoveller. 1846 udgav han Romanen »A' hóhér kötele« (paa Tyſk „Der Strick des Henkers"). Ogſaa i Dramaet forſøgte han ſig baade originalt og ved en Overſættelſe af Shakſpeares „Coriolan". Der er navnlig i P.s Lyrik en ſtærk og kraftig Colorit, en primitiv Kjækhed og Naturfylde; hans Baggrund er ſædvanlig Ungarns ejendommelige Natur og Folkeliv, ſom han ſkildrer med meſterlig Energi. Som ivrig national Magyar blev P. 1848 Ungdommens Fører i Peſt; hans kraftige Digt »Most vagy soha« (Nu eller aldrig) blev Revolutionens Opſang. P. gik med i Krigen ſom Adjudant hos Bem. Méſzáros's Misfornøjelſe med hans umilitære Optræden bragte ham til i Maj 1849 at tage ſin Afſked; men da Ruſſerne rykkede ind, tiltraadte han ſin forrige Stilling og faldt 31 Juli 1849 i Slaget ved Szegesvár. En ſtor Del begejſtrede Krigsſange af P. fra Revolutionskampen ere ſamlede i »Hangok a multból« (1851). Hans fleſte Digtninger ere overſatte paa Tyſk; hans Heltedigt („Held János") af Kertbeny (Benkert), hans Lyrik af Opitz (1864). En Statue er rejſt ham i Budapeſt.

Peu à peu, fr. [pø a pø], lidt efter lidt.

Peucer, Kaspar, f. i Bautzen 6 Jan. 1525, ſtuderede Medicin og klaſſiſk Philologi i Wittenberg, blev gift med Melanchthons Datter, blev derefter 1554 Profeſſor i Wittenberg, førſt i Mathematik, derefter i Medicin og blev tillige Kurfyrſtens Læge og Univerſitetets Rector. Som Fører for Kryptocalviniſterne faldt han 1574 i Unaade, blev fængslet og holdt i haardt Fangenſkab paa forſkjellige Steder indtil 1586. Da blev han løsladt og blev Livlæge hos Fyrſten af Anhalt, i hvilken Stilling han døde 1602 i Deſſau.

Peucker, Edvard v., tyſk General, f. 1791, indtraadte 1809 efter Paavirkning af Gneiſenau i den preusſiſke Hær, blev 1811 Lieutenant og deltog i Krigene 1813—15. Han gjorde indtil 1848 Tjeneſte i Krigsminiſteriet og ſtod ſiden 1832 i Spidſen for Afdelingen for Skytſet; han havde væſentlig Del i Artilleriets Forſyning med nye Vaaben og i Tændnaalgeværets Indførelſe. 1848 blev P., der imidlertid var rykket op til Generalmajor, ſendt til Frankfurt ſom militær Befuldmægtiget ved Forbundsdagen og blev Juli 1848—Maj 1849 tyſk Rigskrigsminiſter; han førte 1849 Rigstropperne imod Opſtanden i Pfalz og Baden og blev 1854 Generalinſpecteur for alle Preusſens Militærſkoler indtil 1872; d. 1876. Han er meſt bekjendt ſom Forfatter til et dygtigt krigshiſtoriſk Værk, „Das deutſche Kriegsweſen der Urzeit in ſeinen Verbindungen mit dem Staats- und Volksleben" (3 Bd., 1860—64).

Peurbach, ſ. **Purbach**.

Peutinger, Konr., Oldtidsforſker, Raadsherre i Augsburg, f. 1465 i Augsburg, d. 1547. Efter ham har »Tabula Peutingeriana« faaet ſit Navn. Det er en 1507 i Worms funden, 1265 i Kolmar malet Copi af et Landkort fra Midten af det 3dje Aarh., der paa 12 Pergamentsblade angiver Vejene i det romerſke Rige. Det findes i Hofbiblioteket i Wien og er udgivet af Mannert 1824 og ſenere med ſtor Omhu af Desjardins (1869) ſamt i Droyſens Hiſtoriſcher Atlas 1886.

Peymann, Heinrich Ernſt, danſk General, f. 22 Maj 1735 i Hertugd. Verden, blev 1755 Lieutenant ved det holſtenſke Ingenieurcorps og 1770 Capitain. 1777 blev han Medlem af Defenſions-Commisſionen for Kjøbenhavns Red, der fremkaldte Anlæget af Trekroner, 1789 Oberſt og 1794 Commandant i Citadellet, 1795 Generalmajor og 1796 Deputeret i Generalitetscollegiet (1803 førſte Deputeret). I Maj 1807 fik P. Overcommandoen i Kjøbenhavn og Kronborg og 11 Aug. Ledelſen af hele Land- og Søforſvaret, da Kronprins Frederik (F. VI) ſelv forlod Hovedſtaden; men han fik ſamtidig Paalæg om en rent defenſiv Holdning, hvorfor han intet Forſøg gjorde paa at hindre den engelſke Hærs Landgang, og ſavnede enhver Inſtruction med Henſyn til Flaaden, ſom meget vel kunde være udruſtet. Et Brev, der afſendtes 18 Aug., om at ødelægge Flaaden kom ham ikke i Hænde. P. viſte perſonlig Tapperhed ved Udfaldet i Claſſens Have 31 Aug. og blev ſelv ſaaret; men efter Bombardementet 2—5 Sept. ſluttede han en Capitulation, hvorved Flaaden udleveredes. P. og Generalmajor Bielefeldt bleve ſiden dømte fra Ære, Liv og Gods, men Dommen formildedes til Afſked fra Krigstjeneſten (18 Jan. 1809). P. tog ſiden Ophold hos en ældre Broder i Rendsborg og døde her 28 Jan. 1823.

Peyron, Amadeo, ital. Orientaliſt og Oldgranſker, f. 1785 i Turin, blev 1815 Profeſſor ſmſtds. i de øſterlandſke Sprog og har gjort ſig bekjendt ved ſine Arbejder over det koptiſke Sprog (Ordbog 1835 og Grammatik 1841), ſamt ved ſine Udgaver efter Palimpſeſter af Brudſtykker af Ciceros tabte Taler (1824) o. fl. Han blev 1848 Senator og døde 1870.

Peyronnet, Charl. Ign., Grev [peronnǟ], franſk Statsmand, f. 1775, miſtede under Revolutionen ſin Fader, der blev guillotineret, og var tidlig en ivrig Royaliſt. Under de 100 Dage 1815 hjalp P., der var Sagfører i Bordeaux, Hertuginden af Angoulême paa Flugt, blev til Løn Dommer og ſiden Generalprocureur i Bourges. 1821 blev han Deputeret og i Dec. Juſtitsminiſter ſamt n. A. Pair og Greve; han viſte ſtor Iver for Toget til Spanien 1823, gjennemførte 1825 den gruſomme Lov om Straf for Helligbrøde og foreſlog 1827 Gjenoprettelſen af Cenſur, men maatte i Jan. n. A. afgaa tillige med Villèle. I Maj 1830 overtog P. Indenrigsminiſteriet under Polignac, fraraadede, men underſkrev dog Juliordonnanſerne, blev efter Revolutionen dømt til livsvarigt Fængſel og ſendt til Fæſtningen Ham, men benaadet 1836. D. 1854.

Pfaffenhofen, Stad i Øvrebayern, 6 M. n. for München, med 3,000 J., bekjendt af Slaget 19 Apr. 1809, hvor Franſkmændene under Oudinot ſejrede over Øſterrigerne.

Pfalz (af lat. palatium, Palads) kaldte man de rundt omkring i hele det tyſke Rige adſpredt liggende Slotte med deres Diſtricter, hvor Kejſerne afvexlende opholdt ſig for at holde Ret. **Pfalzgreve** (Comes palatinus ell. palatii), Titlen for en Greve, der ſom Dommer og øverſte Embedsmand i en vis Egn repræſenterede Kejſerens Perſon og havde ſit Underhold af et ſaadant Slot med tilhørende By og Diſtrict, hvilke efterhaanden bleve arvelige. Den øverſte Rang iblandt dem havde P. i Aachen, af hvis Landdotationer Pfalzgrevſkabet ved Rhinen (ſ. n. A.) opſtod. Undertiden brugtes Titlen ogſaa om Mænd, ſom udnævntes til at udføre en vis Forretning i Kejſerens Navn (f. Ex. at krone en Digter), om kejſerlige Notarer o. a.

Pfalz hed forhen to indt. 1620 forenede tyſke Lande, Øvre- og Nedre-P. **Øvre- ell. Bayerſk P.**, med Titel af Hertugdømme, omfattede den nordlige Del af det nuvær. Bayern og hørte til den bayerſke Kreds. Det havde 1807 et Fladeindhold af 130 □ M. med 284,000 J. og havde Amberg til Hovedſtad. **Nedre-P.** ell. **P. ved Rhinen**, paa begge Sider af denne Flod, omfattede Lande, ſom nu udgjøre Rhinbayern eller høre til Baden, Heſſen og Preuſſen; det havde et Fladeindhold af henved 150 □ M., beſtod af det egentlige **Kur-P.**, Fyrſtendømmet Simmern, Hertugd. Zweibrücken, Halvdelen af Grevſkabet Sponheim ſamt Fyrſtendømmerne Veldenz og Lautern og havde Heidelberg til Hovedſtad. — **Pfalzgreverne ved Rhinen**, ſom reſiderede i Aachen, vare allerede fra det 11te Aarh. ſom Rigsfyrſter i arvelig Beſiddelſe af Pfalzgreveværdigheden og de dermed forbundne Lande. Da Pfalzgrev Hermann III af Stahleck, ſom var Rigsforſtander under Kong Conrad III.s Fraværelſe paa ſit Korstog, døde uden Arvinger, gav Kejſer Frederik I 1156 P. til ſin Halvbroder Conrad af det hohenſtaufiſke Hus; ham fulgte 1195 hans Svigerſøn af det welfiſke Hus, Henrik Løves ældſte Søn; da Henrik 1215 ſom ſin Broder Kejſer Otto IV.s Tilhænger blev erklæret i Rigets Acht af Kejſer Frederik II, forlenede denne Hert. Ludvig I af Bayern af det wittelsbachſke Hus (Søn af Huſets Stifter i dette Land, Hert. Otto) med P. Hans Søn Otto II ægtede Henriks Arvedatter Agnes, hvorved det wittelsbachſke Hus kom i uomtviſtet Beſiddelſe af diſſe Lande. O. blev 1253 fulgt af ſin Søn Ludvig II den ſtrænge; ved dennes Sønner, Rudolf og Ludvig, delte Huſet ſig 1294 i to Linjer, idet Rudolf I ſtiftede den ældre, pfalziſke Linje med Kurværdigheden og Ludvig (Kejſer L. af Bayern) den yngre, bayerſke, ſom uddøde 1777, hvorpaa Bayern forenedes med P., ſaa at Rudolf er Stamfader til det bayerſke Kongehus. Rudolf blev fordrevet af ſin Broder, fordi han havde taget Parti med Frederik d. ſmukke af Øſterrig imod Ludvig (han døde 1319); dog fik hans Sønner ved et Forlig i Pavia med Farbroderen 1329 Landet tilbage tillige med et Stykke af Bayern, Øvre-P., og Kurværdigheden ſkulde afvexlende føres af P. og Bayern, indtil den gyldne Bulle 1356 udelukkende tildelte den ældre Linje Værdigheden. Af de følgende Kurfyrſter mærkes Ruprecht III, ſom 1400 blev valgt til tyſk Konge (d. 1410); en Sønneſøn af ham var den nordiſke Unionskonge Chriſtoffer af Bayern. P. deltes i det 15de og 16de Aarh. imellem flere Linjer; da Hovedlinjen, af hvilken den næſtſidſte Kurfyrſte Frederik II (d. 1556) var gift i et barnløſt Ægteſkab med den danſke Konge Chriſtian II.s Datter Dorothea, var uddød 1559, kom Kurværdigheden til den ældſte Sidelinje, P.-Simmern, af hvilken den meſt bekjendte er Kurfyrſt Frederik V (ſ. d. A.), ſom ved ſin Udnævnelſe til Konge i Böhmen gav Anledning til Trediveaarskrigen og efter Slaget paa det hvide Bjærg 1620 miſtede ſine Lande, ſom Kejſer Ferdinand II gav til Hertug Maximilian I af Bayern tillige med Kurværdigheden. Frederiks Søn Carl Ludvig (d. 1680) fik dog ved den weſtfalſke Fred 1648 Nedre-P. tillige med en ny (den 8de) Kurværdighed. Med dennes Søn Carl, ſom var gift med den danſke Prinſeſſe Vilhelmine Erneſtine, Frederik III.s Datter, uddøde den ſimmernſke Linje 1685; hans Søſter var den under Navnet „Palatinen“ bekjendte Hertuginde Eliſabeth Charlotte af Orléans. Efter den **pfalziſke Arvefølgekrig**, under hvilken P. blev ødelagt af Franſkmændene, kom Kur-P. ved Freden i Rijswijk 1697 til Linjen P.-Neuburg, og da denne uddøde 1742, til Carl Theodor af Linjen af Sulzbach, ſom efter den bayerſke Arvefølgekrig forenede Bayern med P. Ham fulgte 1799 Maximilian Joſeph af Zweibrücken — en ældre Linje Zweibrücken havde i det 17de og 18de Aarh. givet Sverige de tre berømte Konger Carl X, C. XI og C. XII, med hvilken ſidſte den var uddød paa Mandsſiden 1718 — ſom ved Freden i Lunéville 1801 maatte afſtaa Rhin-P. dels til Frankrig (nemlig Landet v. for Rhinen), dels til Baden, Heſſen-Darmſtadt og Naſſau. Ved Fredſlutningerne i Paris 1814 og 1815 kom hele P. tilbage til Tyſkland; Bayern fik det meſte, Baden, Heſſen-Darmſtadt og Preuſſen Reſten.

Pfalzburg, en nu nedlagt Fæſtning i Elſaß, 6 M. v. n. v. for Straßburg. 4,000 J. Fabrikation af Kirſchwaſſer. Mindesmærke for General Mouton. — Belejredes af Tyſkerne 8 Aug. —12 Dec. 1870 og overgav ſig den ſidſtnævnte Dag.

Pfannenſchmidt, Julie, tyſk Forfatterinde under ſit Fødenavn Burow, f. 1806 i Øſtpreusſen, d. i Bromberg 1868. Af hendes Romaner ere de betydeligſte „Frauenloos“ (1850), „Der Armut Leid und Glück“ (1857), „Johannes Kepler“ (1857—65). Et Par af hende udgivne Anthologier, „Blumen und Früchte“ og „Denkſprüche für das Leben“, have oplevet en Mængde Oplag.

Pfau, Ludw., tyſk Lyriker og Kunſtkritiker, f. 25 Aug. 1821 i Heilbronn, ſtuderede i Tübingen og Heidelberg, men maatte 1849 flygte paa Grund af ſin Deltagelſe i den revolutionære Bevægelſe; efter et mangeaarigt Ophold i Udlandet, ſærlig i Paris, vendte han 1863 tilbage til Tyſkland og boſatte ſig i Stuttgart. Af hans fintformede, melodiøſe Digte udkom en ſamlet Udgave 1874; af hans kunſtkritiſke Skrifter maa ſærlig fremhæves „Freie Studien“ (2det Opl. 1874) og „Kunſt und Gewerbeſtudien“ (1877).

Pfeffel, Gottlieb Konrad, tyſk Digter, f. 1736 i Elſaß, ſtuderede 1751—53 Jura i Halle, blev blind 1758, men hans lykkelige Gemyt holdt ham oppe, ſaa at han 1773 oprettede et Slags Militærſkole i ſin Fødeby Kolmar og ſiden efter Revolutionen beklædte overordnede Skole- og adminiſtrative Embeder. P. har ſkrevet talrige Fabler og verſificerede Fortællinger (førſte Gang ſamlede i „Poetiſche Verſuche“, 10 Bd., 1802—10), der ofte ere let og livlig fortalte og ikke ſavne epigrammatiſk Pointe, men rigtignok ogſaa tit falde i det trivielle; desuden Lyſtſpil og „Proſaiſche Verſuche“, der nu ere uden al Interesſe. D. 1 Maj 1809.

Pfefferkorn, ſ. **Reuchlin**.

Pfeiffer, Franz, tyſk Sprog- og Literaturforſker, f. 1815 i Solothurn, ſtuderede tyſk Philologi i München 1836—40 og blev 1846 Bibliothekar i Stuttgart, 1857 Profesſor i Wien; d. 1868. Hans Udgave af „Deutſche Myſtiker des 14ten Jahrh.“ (1845—57) og mange andre tyſke Skrifter fra Middelalderen gjorde hans Navn berømt. I en Række mindre Skrifter, for ſtørſte Delen ſamlede under Titlen „Freie Forſchung“ (1867), har han behandlet forſkjellige Emner af den germanſke Philologi paa en livlig og tiltalende Maade og ofte opſtillet nye kritiſke Synspunkter. 1866 udkom hans „Altdeutſches Übungsbuch“, og i den af ham ledede, hos Brockhaus i Leipzig udkomne Samling „Deutſche Klaſſiker des Mittelalters“ har han beſørget Udgaven af Walther v. der Vogelweide (6te Opl. 1880). Fra 1856 udgav han Kvartalsſkriftet „Germania“ (efter hans Død fortſat af K. Bartſch og efter den ſidſtnævntes Død (1888) af O. Behaghel).

Pfeiffer, Ida, tyſk Rejſende, f. 15 Oct. 1797 i Wien, hed oprindelig Reyer og ægtede 1820 Advocat P.; men efter at være ſkilt fra ſin Ægteſælle og have fuldendt ſine to Sønners Opdragelſe beſluttede hun at gaa paa Rejſer. Førſt gik hun til Palæſtina 1842; da hendes Rejſebeſkrivelſe vandt Bifald, gjennemrejſte hun de tre nordiſke Riger og Island 1845 og derefter Sydamerika, Auſtralien, Indien, Perſien og Foraſien 1846—48, hvorefter hun udgav „Eine Frauenfahrt um die Welt“ (3 Bd., 1850), der er vigtig ved ſine Iagttagelſer om Kvindernes huslige Liv. I Marts 1851 tiltraadte hun en ny Rejſe, opholdt ſig 1½ Aar paa Sundaøerne og trængte driſtig ind i det indre af Sumatra og Borneo, gik derfra til det veſtlige Sydamerika og gjennem det indre Nordamerika og kom førſt hjem i Maj 1855 (Rejſen beſkreves i „Zweite Weltreiſe“, 4 Bd., 1856). I Foraaret 1856 gik hun til Madagaskar, men blev her kaſtet i Fængſel og haardt mishandlet af de indfødte, kom førſt hjem 1858 og døde 28 Oct. af Følgerne af de udſtaaede Beſværligheder. Hendes ſidſte Rejſebeſkrivelſe udkom 1861.

Pfennig, Kobbermønt i Tyſkland, hvoraf der i Følge den nye Møntlov for det tyſke Rige af 4 Dec. 1871 gaar 100 paa en Mark. 1 P. er ſaaledes lig 0,89 Øre.

Pfingſten, Georg Wilh., f. 1746 i Kiel, var fra førſt af Muſiker og Parykmager. Da han i ſin Ungdom tilfældig havde levet ſammen med flere Døvſtumme, bragtes han ganſke uafhængig af andre ikke alene til at opfinde et Tegnſprog, men ogſaa paa Tanken om at bibringe de døvſtumme Lydſproget og begyndte 1787 i Lübeck, hvor han den Gang opholdt ſig, at underviſe nogle døvſtumme. 1797 fik han en Organiſtplads i Hamberg, en lille By nær ved Lübeck, og flyttede nu ſit Inſtitut hertil. Frederik VI var imidlertid bleven opmærkſom paa ham; 1799 blev det voxende Inſtitut flyttet til Kiel ſom kongel. danſk Inſtitut, og, da det efterhaanden trængte til mere Plads, blev det 1809 forlagt til Slesvig, hvor det fik et Locale til 100 Elever. 1825 nedlagde P. Beſtyrelſen paa Grund af Alderdomsſvaghed og døde 1827.

Pfinzing, Melchior, f. 1481 i Nürnberg, d. 1535 ſom Provſt i Mainz, var Secretær hos Maximilian I og udgav ſom ſaadan 1517 i Forening med M. Treitzſauerwein det dog hovedſagelig af Kejſeren ſelv forfattede hiſtoriſk-allegoriſke Digt „Theuerdank“, en ejendommelig Efterklang af Middelalderens Ridderpoeſi. Værket, der ſkildrer Maximilians („den ſidſte Ridders“) egne Bedrifter og Æventyr, er af betydelig culturhiſtoriſk Interesſe, ikke mindſt ved ſit ydre Udſtyr og de talrige fortræffelige Billeder af H. Schäuffelein. Nyere Udgaver haves af Haltaus (1836) og Goedeke (1878).

Pfizer, Guſtav, tyſk Digter og Kritiker, f. 1807 i Stuttgart, ſtuderede 1825—30 i Tübingen, blev 1846 Profesſor i Literatur ved Overgymnaſiet i Stuttgart, ſkrev et Par lyriſke Digtſamlinger 1831 og 1835 og 1836 „Martin Luthers Leben“, hvortil ſluttede ſig det ſtore Digt „Der Welſche und d. Deutſche; Aeneas Sylvius Piccolomini und Gregor v. Heimburg“ (1844). Af hans „Dichtungen epiſcher und epiſch-lyriſcher Gattung“ (1840) udmærker ſig iſær „Die Tatarenſchlacht“. P. har deltaget i Redactionen af literære Tidsſkrifter, ſom et Tillægsblad til „Das Ausland“ og den lyriſke Del af „Das Morgenblatt“ 1836—38. 1836 udkom hans „Uhland und Rückert, ein kritiſcher Verſuch“, og hans Kritik af Heine i „Deutſche Vierteljahrsſchrift“ (1838) foranledigede dennes bidſke Ripoſt i „Schwabenſpiegel“. 1848—49 deltog P. ſom Medlem af Gothapartiet i de politiſke Bevægelſer. Som Digter har han Hang til Reflexion og Rhetorik og ynder Schillerſk-antike Former og et blomſtrende Billedſprog; højeſt naar han i Romancen. — Ogſaa hans Broder, **Paul Achatius P.**, f. 1801, d. 1867, er optraadt ſom Digter, iſær med politiſke Digte, men gjorde ſig meſt bekjendt ved praktiſk politiſk Virkſomhed i friſindet Retning; 1831—38 var han Fører for Oppoſitionen i det württembergſke andet Kammer, blev i Marts 1848 for en kort Tid Cultusminiſter og var 1851—58 Dommer i Tübingen. Allerede 1831 udtalte han ſig i et mærkeligt Flyveſkrift for Tyſklands Enhed under preusſiſk Ledelſe.

Pfordten, Ludw. C. H. v. der, tyſk Statsmand, f. 11 Sept. 1811 i Bayern, blev 1834 Profesſor i Würzburg, 1841 Appellationsraad i Aſchaffenburg og 1843 Profesſor i Leipzig. I Marts 1848 blev han ſachſiſk Udenrigs- og Cultusminiſter, men ſlog ſnart om fra Liberalismen til en conſervativ Particularisme og maatte i Febr. n. A. gaa af. Han drog nu tilbage til Bayern og blev her i Apr. 1849 Udenrigs-, i Dec. tillige Førſteminiſter. Han modſatte ſig den tyſke Rigsforfatning og Preusſens ſenere Planer til Tyſklands Enhed, ønſkede en ſærlig Stilling for Bayern og ſluttede ſig, da dette ikke lod ſig opnaa, nærmere til Øſterrig, ſaa vel i den kurhesſiſke Forfatningsſtrid ſom i Planerne om en ſtortyſk Toldforening. Hans Styrelſe indad til blev ſtedſe mere reactionær, og han blev derfor fjærnet i Apr. 1859, da Kong Maximilian II vilde „have Fred med ſit Folk". P. blev derimod Afſending ved Forbundsdagen og tog ſig med megen Iver af Slesvigholſtenernes Klager, ſkjønt han tidligere ſelv havde udtalt, at han ſom danſk Miniſter vilde have handlet ligeſaa, ja langt haardere imod dem. I Dec. 1864 blev han paa ny Førſte- og Udenrigsminiſter og ſøgte nu at lede alle Mellemſtaterne mod Preusſen og indſætte Hertugen af Auguſtenborg, ſkjønt han fra Bismarck fik Tilbud om at dele Magten i Tyſkland mellem Preusſen og Bayern. Dette Tilbud gjentoges endnu i det ſidſte Øjeblik, da Kampen var nær ved at bryde ud i Sommeren 1866, men P. afſlog det; efter Freden maatte han gaa af 29 Dec. ſ. A. og tog ſiden ingen Del i det politiſke Liv. D. 18 Aug. 1880.

Pforta (Schulpforta), nær ved Naumburg i Saale-Dalen, fordum et Ciſtercienſerkloſter (grundlagt 1137), er en af de tre endnu beſtaaende evangeliſk-lutherſke „Fyrſteſkoler" for klasſiſke Studier, ſom Hertug Morits af Sachſen 1543 oprettede af det ved Reformationen inddragne Kloſtergods.

Pforzheim, Stad i Storhertugd. Baden, 3 M. ſ. ø. for Carlsruhe. 24,000 I. (1885). Betydelig Induſtri i Bijouterivarer, Guld og Sølv, Maſkiner, Læder, Klæde og Papir, ſamt vigtig Handel. P. var 1300—1565 Reſidens for Markgreverne af Baden-Durlach. Reuchlins Fødeby.

Pfund (Pund), Vægtenhed i det ſiden 1 Jan. 1872 i Tyſkland indførte metriſke Vægtſyſtem, lig ½ Kilogram eller lig det danſke Pund; det indeholder 50 Dekagram eller Neuloth. Før 1872 var P. ogſaa en Vægtenhed for Tyſkland, Øſterrig og Schweiz. I Tyſkland var det i Regelen af ſamme Størrelſe, men deltes paa forſkjellig Maade (hyppigſt i 30 Loth à 10 Quentchen). I Øſterrig, hvor den metriſke Vægt indførtes 1 Jan. 1876, var det tidligere P. lig 1,12013 d. Pund og deltes i 32 Loth à 4 Quentchen à 4 Pfennige. I Schweiz, hvor den metriſke Vægt indførtes 1 Jan. 1877, var det tidligere P. lig det danſke Pund og deltes i 32 Loth.

Pfäfers, Landsby i Cant. St. Gallen i Schweiz, tæt ſ. for Ragaz ved Taminabækken, ſom her flyder gjennem en mærkelig Klippeſpalte, 2,130 F. højt, er et Badeſted med varme indifferente Kilder, ſom derfra ogſaa ledes ned til det 560 F. lavere liggende Ragaz. Det er navnlig Lamhed, Rheumatisme og Gigt, der behandles her.

Phäethon, d. e. den lyſende, et af Solgudens Tilnavne; ſaaledes hed ogſaa en af Solgudens Heſte. P., Søn af Helios og Klymene, udbad ſig af ſin Fader Tilladelſe til at kjøre Solgudens Vogn over Himmelhvælvingen; Heſtene løb løbſk med ham, og han ſelv blev af Zeus ved en Lynſtraale nedſtyrtet i Floden Eridanos (Po); hans Søſtre (Heliaderne) forvandledes til Poppeltræer, og deres Taarer bleve til Rav. Endelig er P. (fr. phaëton) Navnet paa et Slags let, tohjulet Kjøretøj.

Phagedǣniſk, ſerpiginøs, kaldes en Betændelſe eller et Saar, der har Tilbøjelighed til at udbrede ſig i Omgivelſerne ved koldbrandsagtig Deſtruction af disſe. Aarſagen hertil ſynes ofte at ligge i en ſvækket eller ſlet Conſtitution hos den ſyge.

Phalanſtère [falangſtæhr], ſ. **Fourier, Charl.**

Phālanx, gr., egtl. en Række, bruges iſær om en tæt ſammentrængt Slagorden. Særlig kaldes ſaaledes den makedoniſke, af Philip og Alexander benyttede Slagorden for Fodfolket, ſom beſtod af en tæt firkantet Colonne, der var opſtillet 16 Mand dyb. De 14—16 Fod lange Lanſer (Sarisſer) vare for de 5 forreſte Rækkers Vedkommende vendte mod Fjenden, medens de øvrige ſtøttedes paa de foran ſtaaendes Skuldre.

Phālaris, en grusom Tyran i Agrigent paa Sicilien c. 555 f. Chr. Han lod Perillos fra Athen forfærdige en Tyr af Metal, hvori Ofrene ſtegtes levende, og lod Perillos førſt gjøre Prøven. Omſider faldt han ſom et Offer for Folkets Raſeri efter at have herſket i 16 Aar.

Phalēron, Athens ældſte Havn, der var forbundet med Staden ved en Mur. Den laa en halv Mil fra Athen og dannede en lille Stad. Efter at Themiſtokles havde anlagt Piræeus, ſynes P.s Betydning at have tabt ſig. I vor Tid er P. en lille By med ſtærkt beſøgte Søbade.

Phāllos, det mandlige Lem, hos de gamle Grækere Symbol paa Naturens avlende Kraft; det blev eftergjort i Træ eller Glas og baaret omkring i Procesſion ved forſkjellige Feſter, iſær Dionyſosfeſterne, under Afſyngelſe af Sange, **Phallika**, hvorfra Komedien ſkal have ſin Oprindelſe. P.-Dyrkelſen forekommer ogſaa i den gammelægyptiſke, i Phønikiens, Babyloniens o. a. Religioner.

Phanerogāme Planter kaldes i Modſætn. til kryptogame den Afdeling af Planteriget, der formerer ſig ved Frø, hvis væſentligſte Del Kimen er. S. **Blomſterplanter** und. **Blomſt.**

Phantaſi, Indbildningskraft, betegner i videſte Betydning Evnen til at gjenkalde ſig noget, ſom ikke er nærværende, altſaa Foreſtillingsevnen, hvad enten Foreſtillingerne ſvare til noget virkelig oplevet eller ikke. Erindring og Tænkning høre ind under P. i denne videſte Betydning af Ordet. P.s Liv og Kraft viſer ſig her i den Klarhed og Fuldſtændighed, hvormed man kan foreſtille ſig noget, ſom ikke i Øjeblikket er givet for Jagttagelſen. I ſnævrere Betydning betegner P. Evnen til at danne nye, anſkuelige Foreſtillinger. Der gjøres Brug af P. i denne ſnævrere Betydning, naar man ſøger at danne ſig et Billede af en Sammenhæng, ſom kun ufuldſtændig er given for Jagttagelſen (ſaaledes ved Conſtruction af videnſkabelige Hypotheſer), og P. er derfor en nødvendig Beſtanddel i den videnſkabelige Begavelſe. Den kunſtneriſke P. forudſætter ligeledes givne Jagttagelſer ſom Grundlag og ſøger med ſtørre eller mindre Bevidſthed at udforme et fyldigere Billede af Gjenſtandene efter deres Ejendommelighed og Værdi, end den ſædvanlige Opfattelſe formaar at give eller i hvert Tilfælde at faſtholde. Ved Valget af Emne og Behandlingsmaade vil Kunſtnerens Følelſesliv blive af afgjørende Indflydelſe paa hans Værk, ſelv om han nok ſaa meget beſtræber ſig for at være „Realiſt" og at lade P. træde tilbage for de blotte (virkelige eller formentlige) Jagttagelſer. **P., Phantaſiſtykke,** kaldes inſtrumentale Muſikſtykker af meget forſkjellig Art, ſom afvige fra de faſtſlaaede Former. Det ubundne, men derfor ingenlunde formløſe, er et Særkjende for P., og dette følger ganſke naturlig af, at den, hvad enten den improviſeres eller gjøres til Gjenſtand for ſkriftlig Udarbejdelſe, har til Maal at gjengive de muſikalſke Ideer i den Følge, i hvilken de afløſe hverandre i Componiſtens Sjæl. P. beſtaar ſnart af et kortere eller længere Muſikſtykke, hvori Tempo og Taktart ſkifte, ſaaſom J. S. Bachs chromatiſke P. for Claver eller Beethovens P. for Claver, Chor og Orcheſter, ſnart af flere adſkilte Dele, ſaaſom Schumanns P. op. 17. Den improviſerede P. betegnes i Almindel. ved „fri P.", og Improviſatoren ſiges „at phantaſere" eller præludere. Ofte misbruges Navnet P. ogſaa til potpourrimæsſig ſammenſtillede Operamelodier, Folkemelodier m. m. for Claver eller Orcheſter. **Phantaſere** bet. ogſaa at hengive ſig til P.s Spil; om Feberſyge tale vildt. **Phantaſt,** en Sværmer, der overfører ſine Indbildninger paa Virkeligheden og lader ſig lede af dem; **phantaſtiſk,** hvilende paa Indbildning, ſværmerſk, ſælſom, ſom en p. Dragt; **Phantaſteri,** ſaadant Sværmeri.

Phantasmagori, Blændværk; Gjøglebillede; ſ. ogſaa **Laterna magica.**

Phāntaſos, Drømmenes Gud, Broder til Morpheus, ſendte Menneſkene de natlige Drømme.

Phantōm, Skinbillede, Hjærneſpind, Foſter af Indbildningen; ogſaa en af Læder forfærdiget kunſtig Efterligning af de kvindelige Fødſelsdele til Brug ved Underviſningen i Fødſelshjælpen.

Phārao, de ægyptiſke Kongers Titel, afledes ſædvanlig af den ægyptiſke Gruppe per-aa, ſom egentlig betyder „det ſtore Hus", „Kongens Palads", men ogſaa ſærdeles ofte brugtes til at betegne Kongen ſelv. P. ell. **Faro** hedder ogſaa et Haſardſpil, der har faaet ſit Navn af, at en P. tidligere var afbildet paa et af Kortbladene, ſom anſaas for ſærlig heldigt.

Phāraorotte, ſ. **Desmerkat.**

Phariſæer, d. e. afſondret, udmærket (neml. ved Fromhed), kaldtes Tilhængerne af den Retning blandt Jøderne efter Exilet, ſom i Modſætning til Esſæerne og Sadducæerne maa betegnes ſom Datidens orthodoxe Jødedom. **Phariſæismen** fremkom oprindelig ſom Frugt af den religiøſe og nationale Begejſtring, der beſjælede de fra Exilet tilbagevendte Jøder, og ſom gav ſig Udtryk i en Troſkab mod Loven og den fædrene Cultus, hvortil Fortiden ikke havde kjendt Mage. Overbeviſte om, at Fædrenes Ulykker vare Guds Straf over deres Ulydighed, ſkyede de den Omgang med Hedninger, ſom var bleven deres Fædre ſaa fordærvelig, og ſelv ſøgte de derfor den bedſte Sikkerhed for Folkets nationale og politiſke Velfærd i grundigt Kjendſkab til og tro Opfyldelſe af Guds Lov. Derfor virkede de talrige Synagoger med Iver for at udbrede Kjendſkab til Loven og Overleveringen fra Fædrene iblandt Folket, medens Tuſender af unge Mænd anvendte Aar af deres Liv paa at uddanne ſig til denne Lærergjerning, ikke blot ved videnſkabelige Studier, men ogſaa ved ſelv at foregaa andre med det ſtrængeſte Exempel paa perſonlig Opfyldelſe af Lovens Fordringer (jvfr. den forhenværende Phariſæer, ſenere Apoſtel Pauli Ord i Gal. I, 13—14 og Phil. III, 5—6). Den Lærerſtand, ſom ſaaledes dannede ſig, er P., Forkæmperne for moſaiſk Religion og Nationalitet og derfor Folkets ſelvſkrevne Førere i enhver Kamp for religiøs og folkelig Frihed, men til ſidſt ogſaa Folkeforførerne, der kaldte Guds ſtrænge Straffedom ned over det gjenſtridige Folk. Af denne Aandsretning i dens efter den forſkjellige Tid forſkjellige Former fremgik altſaa baade de makkabæiſke Helte, Chriſti uretfærdige Dommere og de fanatiſke Anførere i de ſidſte fortvivlede Kampe mod Romerne. P.s hele Retning førte dem nemlig efterhaanden paa fordærvelige Afveje. Deres Iver for Lovens Gjerninger blev til hovmodig Selvretfærdighed, hos mange tillige til det ſkinhellige Hykleri, ſom har bevirket, at P. nu bruges enstydigt med „ſkinhellig Hykler"; deres Sammenblanding af Nationalitet og Religion bragte dem til at udtyde de meſſianſke Spaadomme overensſtemmende med deres egne nationale Ønſker; derfor forſkød de deres forjættede Frelſer, og ſaa „kom hans Blod over dem og deres Børn". Som charakteriſtiſke Lærdomme for P. kunne nævnes Læren om Kanon, om Traditionen, om Opſtandelſen og det evige Liv, om Engle og Djævle, om Villens betingede Frihed oſv. Jvfr. **Esſæere** og **Sadducæere.**

Pharmaci, Apothekerkunſt, omfatter Lægemidlernes Indſamling, Tilberedning, Opbevaring og Udlevering fra Apotheket (Diſpenſation) efter Lægens Forſkrift (Recept). De almindelige Naturvidenſkaber, iſær Botanik, Chemi, Phyſik og til Dels Zoologi, ere det nødvendige Grundlag for Studiet af P., og, for ſaa vidt disſe ſærlig behandle Gjenſtande og Forhold, der finde Anvendelſe i P., har man pharmaceutiſk Botanik, Chemi oſv. P. er en af de ældſte Videnſkaber; 1000 Aar f. Chr. tilberedte Aſklepiaderne i Templerne paa Kos Urteſafter, Omſlag, Salver oſv., og, ligeſom Chemien er udgaaet fra P., ſaaledes har Botaniken maaſke faaet ſin førſte Bearbejdelſe gjennem Pharmakognoſien. **Pharmaceut**, den, der praktiſk udøver Pharmaci. **Pharmaceutik**, pharmaceutiſk Technik, Læren om de mechaniſke Haandgreb, ſom ere nødvendige ved Tilberedningen af Lægemidler. **Pharmakognoſi**, Læren om de raa Lægemidler, deres Godhed, de Forfalſkninger, der kunne foretages med dem, og de forſkjellige Sorter, der forekomme af dem i Handelen. **Pharmakologī** omfatter Pharmakognoſi og **Pharmakodynamik**, Læren om de Virkninger, der maa tillægges Lægemidlerne paa den ſunde og ſyge Organisme, deres Anvendelſe i Sygdommene, ſamt den Form og Doſis, hvori de gives. **Pharmakopøe** [pe] ell. Dispenſatorium, en i Regelen autoriſeret Samling af Forſkrifter for Tilberedning og Blanding af Lægemidler; har P. kongelig Autoriſation, ſkulle de i den anførte enkelte og ſammenſatte Lægemidler findes i alle Landets Apotheker.

Pharnabāzos, perſiſk Satrap over Bithynien, deltog i Spartas Kamp mod Athen i den ſidſte Del af den peloponneſiſke Krig, blev ſlaaet af Alkibiades, men lod ſenere denne dræbe i Phrygien. I Spartas Krige mod Artaxerxes formaaede han den athenienſiſke Feltherre Konon til at overtage Commandoen over den perſiſke Flaade og beſejrede i Forening med ham Spartanerne i Søſlaget ved Knidos 394 f. Chr. Efter Antalkidasfreden 387 tabte hans Indflydelſe ſig.

Phārnakes I, Konge i Pontos, var Mithradates d. ſtores Farfader. — **P.** II, Søn af Mithradates, gjorde 63 f. Chr. Opſtand mod ſin Fader, ſom derfor dræbte ſig ſelv. Efter Pompejus's Nederlag ſøgte han at gjenoprette ſin Faders Rige, men blev ſlaaet af Cæſar 47. Sejren var ſaa let, at Cæſar ſkrev til Rom: »veni, vidi, vici« (jeg kom, ſaa og ſejrede).

Phāros, en lille Ø ved Alexandria i Ægypten, var i Oldtiden berømt ved ſit Fyrtaarn, ſom regnedes blandt Verdens 7 Underværker, og blev ſenere en appellativ Benævn. paa Fyrtaarn (ital. Faro).

Pharſālos, Stad i Theſſalien (nu Ferſalo) ved Floden Enipeus, bekjendt ved Romernes Sejer over Philip af Makedonien, men endnu mere ved det Slag, i hvilket Cæſar overvandt Pompejus 9 Aug. 48 f. Chr.

Phāſe, Udſeende, Skikkelſe, bruges i Aſtronomien om de Skikkelſer, ſom Maanen og nogle Planeter antage, idet de ſnart viſe ſig ſom fuldt oplyſte Skiver, ſnart kun ſom ſtørre eller mindre Dele deraf. Tænker man ſig fra Himmellegemet to rette Linjer til Solen og Jorden, er P. afhængig af Vinklen mellem disſe. Er denne Vinkel nær ved 0°, vender Legemet ſin belyſte Side mod Jorden og ſes ſom en fuld Cirkel; er den nær 180°, vender det ſin mørke Side mod Jorden og er uſynligt; er den 90°, vil det halve af den mod Jorden vendte Side være belyſt, og Legemet ſes ſom en Halvcirkel. Overhovedet vil P. voxe, naar den nævnte Vinkel aftager. For Maanen, ſom bevæger ſig om Jorden, og for Mercur og Venus, ſom vel bevæge ſig om Solen, men inden for Jordbanen, kan Vinklen faa alle Størrelſer, hvorfor disſe Legemer gjennemløbe alle P. For de andre Planeter, ſom gaa uden om Jordbanen, bliver derimod Vinklen aldrig ret ſtor; de viſe ſig derfor ſom fulde Skiver, undtagen Mars, der i visſe Stillinger viſer ſig ſom Maanen mellem Kvarter og Fuldmaane.

Phaſēlis, en af Dorerne i det lilleaſiatiſke Landſkab Lykien anlagt Stad, blomſtrede ved Søfart og Handel. Den blev ødelagt af Romerne i Sørøverkrigen 76 f. Chr.

Phāſis, nu Rioni, en Flod i Kolchis; ved dens Udløb i det ſorte Hav landede Jaſon med Argonauterne og bemægtigede ſig det gyldne Skind. Af P. have Faſanerne deres Navn.

Phelloplaſtik, den Kunſt at udſkære antike architektoniſke Mindesmærker i formindſket Størrelſe i Kork.

Phenakiſtoſkōp, et optiſk Legetøj, ved hvilket malede Figurer bringes til at ſe ud, ſom om de bevægede ſig. Paa en rund Skive, ſom kan drejes rundt, ere Figurerne malede i forſkjellige Stillinger, og langs ad Skivens Rand er der anbragt Huller i lige ſtore Afſtande. Ser man nu fra Skivens Bagſide igjennem et af Hullerne hen imod et Spejl, faar man Spejlbilledet af Figurerne at ſe, og drejes ſaa Skiven rundt, vil man, hver Gang et Hul gaar forbi Øjet, faa Billederne at ſe, men beſtandig i nye Stillinger, hvilket gjør ſamme Indtryk, ſom om de bevægede ſig. P. udføres i forſkjellige Former, hvortil Zootropet hører.

Phenōl i udvidet Betydn. er Fællesnavnet paa en Gruppe af aromatiſke Forbindelſer, i hvis Benzolkjærne ēt eller flere Brintatomer ere ombyttede med Hydroxyl (monovalente, divalente oſv. P.); en monovalent P. er f. Ex. Carbolſyre, en divalent Reſorcin, en trivalent Pyrogallol. P. minde vel i flere Henſeender om Alkoholer (ſaaledes danne de ſammenſatte Ætherarter), men i andre adſkille de ſig ſkarpt derfra (ved Iltning give de ikke Aldehyder eller Syrer), og i flere have de Charakter af ſvage Syrer. **P.** i indſkrænket Betydn. er d. ſ. ſ. Carbolſyre. **Phenōlſyre**, d. ſ. ſ. Carbolſyre.

Pherekȳdes fra Øen Syros, levede c. 540 f. Chr. og er berømt ved ſin mythiſke Lære om Verdens Opſtaaen. De tre Urvæſener ere Zeus, ſom ſtyrer hele Verdensdannelſen, Kronos, ſom behersker den Del af Himlen, der er nærmeſt Jorden, og Chthon, ſom betegner Jordmasſen og Havet. Disſe Urvæſener frembringe i 5 Slægter en Mængde Guddomme. Efter at Zeus for at danne Verden havde forvandlet ſig til Eros, gjorde han et ſtort Gevandt, hvorpaa han indvævede Jorden og Okeanos, og ſpændte det over et paa Vinger ſtaaende Egetræ, d. e. han beklædte det i Verdensrummet ſvævende Grundlag for Jorden med Landets og Havets Overflade. Denne Verdensdannelſe angribes af Ophioneus og hans Skarer, men Guderne under Anførſel af Kronos ſtyrte dem i Havet. For øvrigt ſynes P. at have hyldet Læren om Sjælevandringen.

Phēræ, en anſelig By i Thesſalien i Nærheden af Pelion, var i Oldtiden Admetos's Kongeſæde; ſenere herſkede der et ſelvſtændigt Tyrandynaſti, der i længere Tid øvede betydelig Indflydelſe paa Grækenlands Anliggender. Blandt disſe Tyranner gjorde iſær Alexander ſig bekjendt ved ſin Gruſomhed; han blev myrdet 357 f. Chr., hvorefter Philip af Makedonien erobrede Landet.

Phidias, den berømteſte græſke Billedhugger, Søn af Charmides fra Athen, f. c. 500 f. Chr. og Elev af Hegias og Ageladas, begyndte ſin kunſtneriſke Virkſomhed c. 480 og ſtod paa ſin Berømmelſes Højde paa Perikles's Tid, da han forfærdigede det efter Sigende modneſte af ſine Værker, nemlig den kolosſale Statue af Pallas Athene i Guld og Elfenben til Parthenonstemplet paa Akropolis, fuldendt 438; paa Akropolis ſtod ogſaa hans andet kolosſale Athenebillede i Malm, der ragede op over Templet og Propylæerne, ſaa at det ſkal have kunnet tjene de ſøfarende til Vartegn. Endnu mere berømt var hans ligeledes af Guld og Elfenben udførte kolosſale Zeus til Templet i Olympia, der næſten æredes ſom Verdensherſkeren ſelv; for øvrigt tillægges ham et ſaa ſtort Antal Værker, at man maa antage, at en Del deraf kun er udført efter hans Ideer og under hans Vejledning. Blandt ſaadanne Arbejder, der ikke aldeles ſikkert tør tillægges P.s egen Haand, ere de betydeligſte den Række Billedhuggerværker, ſom, des værre i en meget medtagen Tilſtand, blev bragt til London af Lord Elgin og havde hørt til Frontiſpicen, Metoperne og Friſen af Parthenonstemplet; disſe i Kunſtnerens Virkſomhed viſtnok underordnede Værker ſtaa endnu ved deres Sandhed og ædle Skjønhed ſom ſaa godt ſom uopnaaede Frembringelſer af Oldtidens Kunſt; foruden dem ere os endnu overleverede en Del Brudſtykker af Friſer og Metoper fra flere Steder, der alle høre til det bedſte, der er levnet os. Man har ogſaa i den nyere Tid villet tilſkrive ham den meliſke Aphrodite. P. ſkal være bleven anklaget for Underſlæb, og, ſkjønt viſtnok frikjendt, død i Fængſel 431 f. Chr.

Phigālia, Stad i det ſydveſtlige Hjørne af Arkadien, nu Pavlitza, berømt af et i nogen Afſtand ved Basſæ liggende Tempel for Apollon, hvoraf der endnu ſtaar 36 Søjler med Architraver. 1812 blev en Del af den indre Friſe funden og kom i den engelſke Regerings Beſiddelſe. Templet er et Værk af Iktinos.

Phil, **Philo** (af gr. *φίλος*, Ven), bet. i Sammenſætn. Ven af, kjær; ſ. fl. følg. A.

Philadēlphia, Stad i Staten Pennſylvania i Nordamerika paa en af Floderne Delaware og Shuylkill dannet Halvø, 27 M. n. ø. for Waſhington, 18 M. ſ. v. for New-York, under 39° 57' n. Br., 57° 30' v. L. 847,000 I. (1880), hvoriblandt en ſtor Mængde Tyſkere og Franſkmænd. Katholſk Biſpeſæde. P. er en regelmæsſig anlagt Stad med lige og brede Gader, der ſkære hverandre under rette Vinkler, og mange Plantninger („Squares") og Alleer. Blandt de talrige offentlige Pladſer fortjener iſær Waſhington-Pladſen med Waſhingtons Rytterſtatue at fremhæves. Paa en anden Plads er oprejſt en Bronzeſtatue af Præſident Lincoln, paa en tredje et Mindesmærke for Humboldt. Antallet af ſaa vel offentlige ſom private Pragtbygninger er meget ſtort; her kan kun nævnes ſom de meſt fremtrædende: Girard-College, en Pragtbygning i græſk Stil, beſtemt til Opdragelſesanſtalt for Forældreløſe, hvortil en Franſkmand Girard, der her havde tjent en kolosſal Formue, i ſit Teſtament henlagde c. 8 Mill. Kr. (ſin øvrige Formue, der overſteg 60 Mill. Kr., efterlod han ligeledes Staden); Toldhuſet i doriſk Stil; Mønten; Statshuſet; Raadhuſet; Børſen; Obſervatoriet; Bankbygningerne; Asſurancekontorerne; Frimurerlogen og Hotellerne. Af P.s over 600 Kirker ere de ældre gjennemgaaende tarvelige, men blandt de nyere findes mange baade ſmukke og pragtfulde. Særlig Opmærkſomhed fortjene Vandværkerne, af hvilke et ved Hjælp af Shuylkill-Flodens egen Vandkraft løfter dens Vand 90 F. op i et Basſin, der rummer 550,000 Td., og et andet ved Dampkraft hæver Vandet op i et Basſin paa 300,000 Td. Her ere flere ſtorartede Fattighuſe, Arbejdshuſe og Fængsler, talrige Velgjørenhedsanſtalter og Sygehuſe. Antallet af Undervisningsanſtalter, ſaa vel højere ſom lavere, er meget ſtort, og flere iblandt dem nyde vel fortjent Anſeelſe; ſærlig fortjener at fremhæves Pennſylvanias Univerſitet med fortrinligt mediciniſk Facultet, Obſervatoriet og den botaniſke Have. De ere ſædvanlig forſynede med gode Bibliotheker og rige Samlinger, hvilket ogſaa gjælder om de talrige Selſkaber med videnſkabelige eller mere praktiſke Formaal. I induſtriel Henſeende er P. en af de betydeligſte Stæder i Amerika, og dens Induſtri omfatter ſaa godt ſom alle Retninger af den menneſkelige Virkſomhed, men navnlig ſtorartede Fabriker for Locomotiver, Maſkiner, Uld- og Bomuldsvarer og Vogne, ſamt Sukkerraffinaderier og Skibsbyggerier. Desuden er her ſtore Bogtrykkerier, Sten- og Kobbertrykkerier, hvorfra der udgaar fortrinlige Kort, og mange Hænder finde Arbejde ved Bogbinderi og Skomageri. Trods Stadens Størrelſe og gunſtige Beliggenhed er Udenrigshandelen ikke betydelig, men deſto vigtigere er Indenrigsomſætningen. — P. blev grundlagt 1682 af Will. Penn og et Samfund af engelſke Kvækere. 1790 talte den 43,000 I., 1820 119,000, 1840 258,000 og 1870 674,000 I. Her afholdtes ſiden 1774 de fleſte af Congresſerne under Frihedskrigen; 4 Juli 1776 udſtedtes herfra Uafhængighedserklæringen, og 1787 vedtoges Unionsforfatningen. 1876 holdtes en Verdensudſtilling i P. ſom Hundredaarsfeſt for Uafhængigheden.

Philadelphiſk Syſtem, ſ. Fængſelsvæſen.

Philanthrōp, Menneſkeven; **Philanthropī**, Menneſkekjærlighed. **Philanthropinīsme** kaldes i Opdragelſens Hiſtorie den Dannelſesretning, der i Slutn. af det 18de Aarh. ſøgte at føre Rousſeaus Opdragelſestanker ud i Livet. Dens Formaal var at uddanne den i ſig gode Menneſkenatur alment kosmopolitiſk til praktiſk Brugbarhed og Moralitet, i Modſætning til den formelle klasſiſke og den poſitive chriſtelige Dannelſe, ved ligeligt Henſyn til Sjæl og Legeme, ved Belønning og Opmuntring i Stedet for Straf og Tvang, ved en Lyſten vækkende Lettelſe og en den mechaniſke Huſken hindrende Anſkueliggjørelſe af den navnlig til praktiſk lærte moderne Sprog og reale Fag knyttede Undervisning. Uden Ro og Udholdenhed til at føre Sagen praktiſk igjennem forſtod Baſedow, denne Retnings Hovedmand, at vække Interesſe for den hos Høje og Lave; han ſtiftede en ſnart af andre ledet Opdragelſesanſtalt, et **Philanthropīn**, i Desſau 1774, ſom efterfulgtes af andre i Tyſkland og Schweiz. Salzmann med ſin Opdragelſesanſtalt i Schnepfenthal er ſom Opdrager, Campe ſom Skribent for Ungdommen blandt Retningens meſt fremragende Mænd. Fra den humaniſtiſk-klasſiſke Dannelſes Standpunkt har Niethammer ſkarpt kritiſeret den i „Streit des Humanismus und Philanthropinismus“ (1808). Til de private Inſtituters Opblomſtring har P. givet et væſentligt Stød, medens Folkeſkolevæſenet ikke er blevet ſynderlig paavirket deraf.

Philēmon fra Soli i Kilikien, Grundlæggeren af den ſaakaldte nyere Komedie hos Grækerne, levede c. 320 f. Chr., ſamtidig med Menandros. Brudſtykkerne af hans Komedier, hvis Antal var 97, ere ſamlede af Meineke i »Fragmenta comicorum Græcorum« Plautus's Mercator og Trinummus ere Efterligninger af Komedier af P.

Philēmon, en Chriſten i Kolosſæ i Phrygien, til hvem Paulus har ſkrevet et lille Brev i det nye Teſt. Han ſkal have lidt Martyrdøden under Nero. Mindedag 22 Nov.

Philēmon og **Baukis**, to gamle Ægtefolk i Phrygien, der i Oldtiden vare bekjendte for deres til den højeſte Alder bevarede gjenſidige Kjærlighed. Efter Sagnet modtog de med hjærtelig Gjæſtfrihed Zeus og Hermes, da disſe Guder i menneſkelig Skikkelſe vandrede om paa Jorden, medens Egnens øvrige Indbyggere havde viſt dem bort. Derfor blev deres Hytte forvandlet til et prægtigt Tempel, hvis Bevogtere de blev, medens Egnen ellers blev ødelagt af en Vandflod, og paa deres Bøn tillod Zeus dem at dø ſamtidig; de bleve da i deres Dødsſtund forvandlede til en Eg og en Lind.

Philētas, græſk Digter fra Kos, ſamtidig med Philip af Makedonien og Alexander d. ſtore, var Ptolemæos Philadelphos's Lærer. Fragmenterne af hans elegiſke Digte findes i Schneidewins »Delectus poëseos elegiacæ Græcæ«.

Philharmōniſk, harmonielſkende, d. e. muſikelſkende, et fra Græſk hentet Ord, hvormed mange muſikalſke Foreninger betegne ſig.

Philhellēner, Grækervenner, kaldtes de Mænd, ſom ydede Grækerne Hjælp under Frihedskrigen mod Tyrkerne (ſaaledes Byron, Eynard, Fabvier, Normann o. m. fl.).

Philiātra, en lille Havneſtad paa Veſtkyſten af den græſke Prov. Mesſenien ved det joniſke Hav, blev fuldſtændig ødelagt ved Jordſkjælv 27 Aug. 1886, hvorved 300 Menneſker miſtede Livet.

Philidor, François André Danican [filidāahr], f. 1726 i Dreux, d. 1795 i London, betydelig franſk Operacomponiſt. 1736 blev han ſom Page anſat ved den kongel. Muſik i Verſailles og uddannedes ſom Componiſt af Campra. Fra 1745 fejrede han Triumpher ſom Schakſpiller i Holland, Tyſkland og i London, hvor hans »Analyse du jeu des échecs« udkom 1749 (2det Opl. 1777). 1759 gjorde han førſte Gang Opſigt ſom Operacomponiſt med »Blaise le savetier« i 1 Akt, og denne fulgtes til 1788 af en Snes Operaer, hvoraf flere bevarede Interesſen længe efter hans Død. Som ſejerrigt Medlem af Schakklubben i London, hvor han regelmæsſig maatte indfinde ſig visſe Maaneder, oppebar han et aarligt Honorar.

Philip ell. **Philippus** fra Bethſaida i Galilæa, en af Jeſu 12 Apoſtle, ſkal have prædiket Evangeliet i Phrygien og lidt Martyrdøden i Hierapolis 80. Flere apokryphiſke Skrifter bære hans Navn. Hans Mindedag er i den romerſke Kirke 1 Maj, i den græſke 14 Nov. — **P.**, en af de 7 Fattigforſtandere (Diakoner) i Jeruſalem, derpaa Evangeliſt, prædikede i Samaria, døbte den æthiopiſke Dronning Kandakes Slatmeſter og levede til ſidſt i Cæſarea (Ap. Gj. VI—VIII; XXI, 8). — I det nye Teſt. nævnes end videre **P.**, Broder til Herodes Antipas, gift med Herodias. Han var gjort arveløs af ſin Fader Herodes d. ſtore, levede i Rom ſom Privatmand og maa ikke forvexles med en anden Broder, Tetrarchen **P.**, hvis lille Rige laa i det nordlige Peræa.

Philip ell. **Philippos**, 3 bekjendte makedoniſke Konger. Allerede c. 450 f. Chr. omtales **P.**, Søn af Alexander I, der gjorde en mislykket Opſtand mod ſin Broder Perdikkas. — **P. II** af Makedonien, f. 382, yngſte Søn af Amyntas og Fader til Alexander d. ſtore, Konge fra 360—336 f. Chr. Som Yngling tilbragte han tre Aar (368—365) i Theben, hvor han ſærlig tilegnede ſig den thebanſke Krigskunſts vigtigſte Ide, Angrebets Concentrering paa ēt Punkt af den fjendtlige Linje, ſom han ſenere ſelvſtændig udviklede i ſin berømte Fodfolksopſtilling Phalanxen (ſ. d. A.). Ved ſin Tilbagekomſt til Makedonien fik han af ſin Broder Perdikkas en Provins at beſtyre, overtog efter dennes Død Formynderſkabet for hans Søn og ſnart efter Regeringen i ſit eget Navn. Han maatte førſt kæmpe med forſkjellige Tronprætendenter, ſom han hurtig overvandt, underkaſtede ſig derpaa Pæonien og erobrede en Del af Illyrien indtil Søen Lychnites. Han viſte allerede i dette førſte Afſnit af ſit Liv ſit Meſterſkab i den Kunſt at ſplitte ſine Fjender og at overvinde de Farer, ſom ſamlede vilde have overvældet ham, enkeltvis paa den ham belejlige Tid. Efter ſaaledes at have ſikret ſit Herredømme ſatte han ſig til nærmeſte Opgave at aabne Makedonien Adgang til Havet; 357 indtog han Amphipolis og Potidæa, hvilken ſidſte Stad han overgav til Olynthierne for at vinde dem; han erobrede dernæſt Strymonlandet og anlagde Staden Philippi, ligeſom han bearbejdede Guldminerne i Bjærget Pangaos, ſom gav ham et aarligt Udbytte af 1000 Talenter (4 Mill. Kroner). Thrakerne bleve overvundne, hele Illyrien erobret af Parmenion, og i Thesſalien ſkaffede de Uroligheder, ſom vare udbrudte efter Alexander af Pheræs Mord, P. en betydelig Indflydelſe. Han nærmede ſig nu ſelve Grækenland, hvor han 356 havde deltaget i de olympiſke Lege og vundet Priſen. Den anden hellige Krig (356—346) banede ham Vej til Indblanding i Grækenlands indre Anliggender. Phokierne vare trængte ind i Thesſalien, men bleve her ſtandſede af P., ſom var bleven kaldt til Hjælp af Alevaderne ſamt af flere græſke Stæder, hvoriblandt Theben. P. ſejrede ved Hjælp af ſit thesſalſke Rytteri og vilde nu trænge igjennem Thermopylæ, men blev her ſtandſet af Athenienſerne (352). Disſe kunde dog ikke hindre ham i at erobre det mægtige Olynth 347, ſom blev fuldſtændig ødelagt, og hvorved P. fik Herredømme over hele den chalkidiſke Halvø. Han holdt her med ſtor Højtidelighed Muſernes Feſt, hvortil han indbød alle Hellener, Venner og Fjender, og ſtræbte paa alle Maader at efterligne og vinde Grækerne. I Athen vandt han Taleren Æſchines ved Beſtikkelſer og modvirkede derved Demoſthenes's Politik, ſaa at det 346 kom til en Fred mellem Athen og Makedonien. Kun Phokierne udelukkedes fra Deltagelſe i Freden, og P. marcherede nu gjennem Thermopylæ, beſatte Phokis uden Modſtand og fik Phokiernes Plads i det amphiktyonſke Raad. Fra nu af rettedes han Beſtræbelſer paa at faa Overherredømmet i Grækenland; han knyttede Forbindelſer med Argos, Meſſene, Elis og Arkadien og angreb endelig den thrakiſke Halvø, hvorved det kom til aaben Krig med Athen 340. I denne blev han beſejret, de græſke Stæder paa Halvøen ſamt Byzants modſtod med Athens Hjælp alle Angreb, og Makedonerne maatte trække ſig tilbage. Da ſkaffede den tredje hellige Krig (ſ. d. A.) ham Lejlighed til paa ny at rykke gjennem Thermopylæ med en ſtor Hær 339; han beſatte og befæſtede Elatea i Phokis og viſte ſaaledes, at det var hans Henſigt at tilintetgjøre Hellenernes Selvſtændighed. Demoſthenes ſamlede Athens og Thebens ſidſte Kræfter, og ved Chæronea ſtod 338 f. Chr. det ſtore Slag, ſom afgjorde Grækenlands Skæbne. P. holdt derpaa det følgende Aar et Møde med Udſendinge fra de græſke Stater i Korinth og blev her udnævnt til Overanfører paa Toget imod Perſerne, hvorved han optog en af Hellenerne i lange Tider næret Tanke. Under Forberedelſerne til dette Tog blev han 336 f. Chr. dræbt i Ægæ af en af ſine Drabanter, Pauſanias, medens han fejrede ſin Datters Bryllup med Kong Alexander af Epiros. Hans forſkudte Huſtru Olympias (ſ. d. A.) ſiges at have foranlediget Mordet paa ſin Ægtefælle af Forbitrelſe over hans Giftermaal med Kleopatra, ſom ſtrax efter P.s Død blev myrdet. — **P. III**, Søn af Demetrios II, f. 238 f. Chr., kom paa Tronen 221 og viſte tidlig ſtor Dygtighed i Kampen mod Ætolerne, hvis Hovedſtad han indtog. 215 ſluttede han Forbund med Hannibal og førte indtil 205 Krig med Romerne, ſom benyttede Ætolerne og Athen imod ham og derved hindrede ham i hans Plan om at gaa over til Italien. Efter Fredſlutningen 205 udvidede han ſin Magt i Øſten og angreb Rhodos, Pergamon og Athen, ſom bad Rom om Hjælp. I den anden makedoniſke Krig (200—197) kæmpede P. med Dygtighed, men blev til ſidſt ſlaaet ved Kynoſkephalæ i Thesſalien 197 og maatte afſtaa alle Beſiddelſer i Grækenland, betale 1000 Talenter og ſtille ſin Søn Demetrios ſom Gisſel. Han forberedte ſig til en ny Krig, men døde forinden 179 f. Chr.

Philip I, den fjerde Konge i Frankrig af det capetingiſke Hus 1060—1108, Søn af Henrik I og Anna, Datter af Storfyrſt Jaroslav af Rusland, f. 1053, er bekjendt af ſine Stridigheder med ſin mægtige Vasſal, den normanniſke Hertug Vilhelm Erobreren, ſom efter at have erobret England 1066 blev ham en farlig Nabokonge. Af Paven blev han 1095 ſat i Ban, fordi han forſtød ſin Ægtefælle Bertha af Holland og ægtede Bertrade af Montfort, Grev Fulco af Anjous Ægtefælle, ſom han bortførte. Under P. begyndte 1095 Korstogene, ſom vakte ſtor Begejſtring i Frankrig, men hvori P. ikke ſelv deltog; de franſke Korsfarere anførtes af Kongens Broder, Grev Hugo af Vermandois. P. døde 1108 i Melun.

Philip II Auguſt, Konge i Frankrig 1180—1223, Søn af Ludvig VII og Sønneſøns Søn af P. I, f. 1165, ægtede Iſabella af Hainaut, ſom nedſtammede fra Carolingerne. Han gjenoprettede den offentlige Sikkerhed, ſtyrkede Kongemagten imod de mægtige Vasſaller og ſtøttede ſig ſom de fleſte franſke Konger i Middelalderen til Borgerſtanden, idet han gav Communerne Selvſtændighed. Han deltog i Forbindelſe med Richard Løvehjærte i det 3dje Hovedkorstog. Midt under Toget vendte han hjem og angreb imod ſin Ed Richards Beſiddelſer i Frankrig, hvilket denne ſiden hævnede ved blodige Indfald. Under Richards Efterfølger, Johan uden Land, erobrede P. de fleſte af Englændernes Beſiddelſer i Frankrig (Normandiet, Anjou, Maine, Touraine og en Del af Poitou), ſamt Bretagne og inddrog dem ſom forbrudte Len 1204. Vel mislykkedes hans videre Planer mod England ſelv; derimod ſlog han Johans Forbundne, Kejſer Otto IV, ved Bouvines 27 Juli 1213. Albigenſerne forfulgtes haardt af P. baade af religiøſe og politiſke Grunde. 1182 udjog han Jøderne, men kaldte dem ſiden tilbage. P. giftede ſig anden Gang 1193 med den danſke Prinſesſe Ingeborg (ſ. d. A.), men forſtød hende ſtrax efter Bryllupet og ægtede endog Agnes af Meran, hvorfor han blev ſat i Ban af Pave Innocens III og Riget belagt med Interdict; førſt 20 Aar efter tog P. ſin forſkudte Dronning igjen tilbage til ſit Hof og behandlede hende fra den Tid med Agtelſe. Han døde 14 Juli 1223 i Mantes. Iblandt hans Foranſtaltninger til en kraftigere Styrelſe af Riget kan ſærlig nævnes hans Omdannelſe af Parlamentet, der var ſammenſat af Rigets fornemſte Mænd og nogle retslærde kongelige Raader. Det deltes nu i et Slags Overdomſtol, der beholdt det gamle Navn Parlament og hvori 6 af Rigets mægtigſte Vasſaller og 6 Biſkopper fik faſt Sæde ſom „Pairer“, og en politiſk Forſamling, der dannede et Statsraad (consilium regis). Den førſte Gang, Pairerne fungerede ſom Dommere, var i Sagen mod Johan uden Land. Paris ſkylder ham meget; Staden udvidedes ſtærkt under ham, og han gav i Aaret 1200 Højſkolen i denne By Univerſitetsprivilegier.

Philip III d. driſtige, Konge i Frankrig

1270—85, Søn af Kong Ludvig IX og Sønneſøns Søn af P. II, f. 1245, bekrigede for at hævde de franſkes Mord paa Sicilien (den ſicilianſke Veſper) ſin Svoger, Kong Peter III af Aragonien. Hans Regering frembyder kun liden Interesſe.

Philip IV d. ſmukke, Konge i Frankrig 1285—1314, Søn af P. III, f. 1268, var paa Grund af ſit Ægteſkab med Dronn. Johanne I af Navarra tillige Konge i dette Rige. P. førte Krig med England og med Flandern, ſom han vilde undertvinge, men hans Hær led et ſtort Nederlag mod de kraftige, frihedselſkende Flamlændere ved Kortrijk 1302; ved disſe Krige kom han i ſtor Pengeforlegenhed og maatte derfor paalægge Skatter og foretage andre Finansoperationer, men vidſte alligevel paa forſkjellige Maader, navnlig ved at drage Borgerſtanden frem, ſnildt at udvide Kongemagten. Da hans Pengeudpresninger ogſaa rammede Gejſtligheden, kom han derved i Strid med den myndige Pave Bonifacius VIII, ſom ikke alene forbød Kirkens Beſkatning uden Pavens Tilladelſe, men ogſaa erklærede ſig for Dommer i verdslige Sager over Konger og Kejſere. P. ſammenkaldte da den berømte Stænderforſamling i Paris 1302, hvor ogſaa Borgerſtandens Udſendinge gav Møde, og ſom lovede at ſtaa Kongen bi imod Pavens Angreb. Han lod derpaa ſin Kansler Vilhelm af Nogaret for en Forſamling af Pairer anklage Bonifacius for en Mængde Forbrydelſer og erklærede ham for uværdig til at beklæde Paveſtolen. Vilhelm af Nogaret drog til Italien og ydmygede Paven ved det hæslige Optrin i Anagni, ſom foranledigede Bonifacius's Død 1303. Den nye Pave Clemens V lod ſig for at undgaa de oprørſke Baroner i Rom af P. forlede til at flytte til Avignon, hvorved Paverne i et langt Tidsrum bleve ganſke afhængige af de franſke Konger. Paa en grusom Maade ophævede P. Tempelherreordenen for at komme i Beſiddelſe af dens ſtore Rigdomme og lod dens Stormeſter Jakob Molay brænde. Det er et bekjendt Sagn, at Molay ſtævnede Paven og Kongen for Guds Domſtol inden et Aar. De døde ogſaa begge, inden Aaret var omme, P. 29 Nov. 1314 paa Fontainebleau. Ved ſin tyranniſke Regering havde han lagt et væſentligt Grundlag til det abſolute Kongedømme. Han var i ovennævnte Ægteſkab Fader til de tre næſte Konger, med hvem Capetingernes Mandslinie uddøde.

Philip V d. lange, Konge i Frankrig 1316—22, Søn af P. IV og dennes anden Efterfølger, f. 1293, beſteg Tronen med Forbigaaelſe af ſin Broderdatter Johanne (ſenere Dronn. J. II af Navarra), idet en Forſamling af Fyrſter og Adelsmænd, Gejſtlige og Borgere hævdede den mandlige Arvefølge og erklærede, at ingen Kvinde kunde ſidde paa Frankrigs Trone.

Philip VI af Valois, Konge i Frankrig 1328—50, den førſte af Huſet Valois, Søn af Grev Carl af V., P. III.s yngre Søn, Broderſøn af P. IV og Fætter til P. V, f. 1293 ligeſom denne, tilbagegav Ludvig X.s Datter Johanne Navarra, ſom hendes to Farbrødre havde forholdt hende, men inddrog Champagne og Brie under Kronen. I ſin Regerings førſte Aar undertvang han Flamlænderne, ſom havde fordrevet deres Greve Ludvig af Dampierre og ſluttet ſig nærmere til England; og da den engelſke Konge Edvard III ſom Søſterſøn af de tre ſidſte Konger gjorde Fordring paa den franſke Trone, begyndte 1338 den Række Krige, der raſede i mere end 100 Aar imellem Frankrig og England, og hvori det førſte Rige næſten altid trak det korteſte Straa; ſaaledes led P. det ſtore Nederlag ved Crécy 1346 og tabte n. A. Calais. P. erhvervede 1349 Dauphiné, hvorefter Tronfølgeren i Frankrig fik Navn af Dauphin, og kjøbte Mallorca. Finansnøden, der var en Følge af Krigen, tvang ham ofte til haarde Forholdsregler (trykkende Skatter, Møntforfalſkning oſv.). Han døde 22 Aug. 1350.

Philip I d. ſmukke, Konge i Caſtilien og Ærkehertug af Øſterrig, Kejſer Maximilian I.s og Marie af Burgunds eneſte Søn, f. 1478, blev efter Moderens Død 1482 Regent i Nederlandene under et Formynderſkab, fra hvilket hans Fader var udelukket, ægtede 1496 Johanne, Ferdinand d. katholſkes og Iſabellas Datter, og blev paa Grund af dette Giftermaal Konge i Caſtilien 1505 efter ſin Svigermoder, men døde allerede 25 Sept. 1506. Ved hans to Sønner, Kejſerne Carl V og Ferdinand I, delte det habsburg-øſterrigſke Hus ſig i to Linjer, den kongelige ſpanſke og den kejſerlige tyſke; ſ. for øvrigt **Johanne**.

Philip II, Konge i Spanien 1556—98, eneſte Søn af Kejſer Carl V og den portugiſiſke Prinſesſe Iſabella og Sønneſøn af P. d. ſmukke, f. 21 Maj 1527 i Valladolid. Af Naturen kold, alvorlig og indeſluttet, men derhos ſkarpſindig og virkſom, blev han omhyggelig, men med bigot Strænghed opdraget af ſpanſke Gejſtlige. I Modſætning til Faderens Alſidighed følte P. ſig udelukkende ſom Caſtilianer, talte kun Spanſk og vilde ikke vide af anden Religion end den katholſke og af anden Statsforfatning end den ſpanſke. Hans Fader giftede ham 16 Aar gl. med hans jævnaldrende Couſine Marie af Portugal, ſom 1545 fødte ham den bekjendte Don Carlos, men ſ. A. døde, og ſatte ham under Hertugen af Albas Vejledning i Spidſen for Spaniens Regering, medens han ſelv gik til Tyſkland. Carls Plan at faa P. valgt til romerſk Konge paa Rigsdagen i Regensburg 1550 mislykkedes, da P. gjorde et uheldigt Indtryk paa Tyſkerne ved ſin ſtolte Optræden og ſit kolde, fraſtødende Væſen. 1554 ægtede P. efter ſin ſtatskloge Faders Ønſke dennes Couſine, den 11 Aar ældre, engelſke Dronning Marie, dog uden at faa nogen Del i Regeringen i hendes Land, hvorimod han ikke længe efter, da hans Fader abdicerede (1555—56), arvede det ſtore ſpanſke Monarchi, ſom foruden Spanien omfattede Nederlandene, de italienſke Beſiddelſer (Milano, Neapel, Sicilien og Sardinien) og de ſtore nys opdagede og erobrede Lande i Amerika. P. var ſaaledes ſin Tids mægtigſte Monarch; Spanien var den Gang et ved indre Velſtand og Folkets Energi blomſtrende Land; den nye Verdens Rigdomme fyldte Kongens Skatkammer, og Nederlandene ſom Datidens førſte og rigeſte Fabrikland forøgede hans umaadelige Hjælpekilder; men al denne Herlighed gik under P. til Grunde ved hans Deſpoti, Intolerance og Gruſomhed ſamt de derved fremkaldte Krige. I Forbindelſe med England førte han ſtrax efter ſin Tronbeſtigelſe Krig med den franſke Konge Henrik II, hvilken efter Spaniens Sejre ved St. Quentin (1557) og Gravelines (1558) endte heldig ved Freden i Câteau-Cambréſis 1559, ſom havde P.s Ægteſkab med den franſke Konges Datter Eliſabeth til Følge. Hans Undertrykkelſe af Nederlændernes borgerlige Rettigheder og Religionsfrihed fremkaldte Opſtanden ſammeſteds, ſom fortærede Spaniens bedſte Kraft og i Forbindelſe med Krigen mod Dronn. Eliſabeth af England (jvfr. Armada) ſaa betydelig ſvækkede dets Sømagt og tidligere Herredømme paa Havet. Ogſaa blandede P. ſig i de franſke Religionskrige, underſtøttede Ligaen og erklærede ſig navnlig mod Henrik IV, da han vilde benytte Borgerkrigen til at ſætte ſin Datter med den franſke Prinſeſſe Iſabella, Clara Eugenia, paa Frankrigs Trone, men maatte opgive ſine Fordringer ved Freden i Vervins, ſom han ſluttede kort før ſin Død. Heldigere var P. i Krigen med Tyrkerne, ſom han flere Gange overvandt; navnlig ſlog hans Halvbroder Juan d'Auſtria dem i Søſlaget ved Lepanto 7 Oct. 1571, men de vundne Fordele benyttedes ikke paa Grund af P.s Miſtænkſomhed mod ſin Broder. Spaniens Velſtand ødelagdes ikke alene ved de idelige Krige, men tillige ved P.s tyranniſke Undertrykkelſe af al borgerlig Frihed, ved Inquiſitionens forfærdelige Raſen med de af Kongen ſaa yndede Auto-da-féer, Kjætternes Opbrændelſe og Moriſkernes Fordrivelſe. Efter Kong Henrik af Portugals Død 1580 bemægtigede P. ſig ſom Datterſøn af Emanuel d. ſtore dette Rige, ſom behandledes med lignende Vilkaarlighed. Da P. ikke kunde undertvinge Nederlandene, ſøgte han til ſidſt dog at bevare dem for ſin Familie ved at aftræde dem til ſin ovennævnte Yndlingsdatter, ſom blev gift med den øſterrigſke Ærkehertug Albrecht, men Nederlænderne vilde naturligvis ikke gaa ind paa dette Arrangement. I ſine ſidſte Leveaar følte P. ſig i høj Grad nedtrykt af Mismod over at ſe ſine Planer mislykkes og var dertil hjemſøgt af haarde legemlige Lidelſer, ſom han bar med Taalmod og Faſthed. Han døde 13 Sept. 1598 i den af ham opførte Kongebolig Escorial, der paſſede ſaa godt til hans mørke Charakter, og hvor han ogſaa, medens han før øvrigt gjorde Madrid til Regeringens Sæde, helſt opholdt ſig. I ſit fjerde Ægteſkab med ſin 22 Aar yngre Søſterdatter, den øſterrigſke Ærkehertuginde Anna, ſom imidlertid overlevede ham i 18 Aar, blev han Fader til P. III.

Philip III, Konge i Spanien 1598—1621, Søn af P. II, f. 1578. Med ham begynder den lange Række uduelige Konger, under hvilke det før ſaa blomſtrende Spanien, ſom hans Fader havde givet Grundſtødet, ſank dybere og dybere. Han overlod ganſke Regeringen til ſin Yndling, Hertugen af Lerma, ſom atter ſtyredes af ſin Yndling Rodrigo de Calderon, Greve af Oliva, under hvis Styrelſe Agerdyrkning, Handel og Erhverv forfaldt, Reſterne af Moriſkerne fordreves, hvorved det ſkjønne Sydſpanien blev blottet for Indbyggere og ſtore Strækninger kom til at ligge øde, og Krigen med Nederlandene fortſattes lige ſaa uheldig, ſom den var ført under hans Formand. P. døde 1621; hans ældſte Barn var Anna Marie, ſom blev gift med den franſke Konge Ludvig XIII og Moder til Ludvig XIV.

Philip IV, Konge i Spanien 1621—65, Søn af P. III, f. 1605, overlod Regeringen til ſin Miniſter Gaspar Olivarez og efter dennes Fald til Luis de Haro. De uophørlige Krige med Nederlandene, hvis Uafhængighed Spanien endelig maatte erkjende i den weſtfalſke Fred 1648, med Frankrig, England og Portugal, hvilket Rige 1640 løsrev ſig under Hertug Johan af Braganza, ſamt Opſtande i Catalonien, Andaluſien og Neapel (ſ. Maſaniello) fortærede Reſten af Landets Kraft, og Pyrenæerfreden 1659 medførte nye Tab for Spanien. P. døde 1665; i ſit førſte Ægteſkab med den franſke Konge Henrik IV.s Datter Iſabella var han Fader til Marie Thereſia, ſom blev gift med ſin Fætter Ludvig XIV, i ſit andet med Kejſer Ferdinand III.s Datter Marie Anna til Margrete Thereſia, ſom blev gift med ſin Morbroder Kejſer Leopold I, og til Carl II, ſom fulgte ham paa Tronen.

Philip V af Anjou, den førſte Konge i Spanien af Huſet Bourbon 1701—46, anden Søn af Ludvig Dauphin, Ludvig XIV.s Søn, og Datters Sønneſøn af P. IV, f. 19 Dec. 1683, ſom franſk Prins Hertug af Anjou, blev i den ſidſte habsburgſke Konge Carl II.s Teſtament indſat til Tronfølger i Spanien ſom den ved Slægtſkab med det nævnte Kongehus nærmeſt berettigede og holdt ſig gjennem den 13-aarige blodige Arvefølgekrig mod ſin Medbejler Ærkehert. Carl (Kejſer C. VI) og den Coalition, der havde ſluttet ſig til ham. Fuldſtændig holdningsløs lod han ſig, medens hans førſte Dronning, den elſkværdige og kjække Marie Louiſe Gabriele af Savoien levede (d. 1714), beherſke af deres fælles Yndling, Fyrſtinde Orſini, og ſenere endnu mere af ſin anden Ægtefælle Eliſabeth Farneſe af Parma, hvis Fortrolige Alberoni ved ſine vidtløftige Planer indviklede Spanien i Krig og vanſkelige Forhold, indtil Kongen ſom Betingelſe for Freden maatte forviſe ham 1719. Nedſunken i Tungſind (ſ. Farinelli) nedlagde P. 1724 Regeringen til Fordel for ſin ældſte Søn af førſte Ægteſkab Ludvig, men overtog den igjen, da denne ſ. A. døde. Det følgende Aar ſluttede han Fred med Øſterrig og anerkjendte den pragmatiſke Sanction. P.s ældſte Søn af andet Ægteſkab, Carl, arvede 1731 Parma og Piacenza efter ſine mødrene Slægtninge, men da Spanierne i den polſke Arvefølgekrig havde erobret Neapel og Sicilien, fik han ved Freden 1735 disſe Landet i Stedet, hvorimod Parma efter den øſterrigſke Arvefølgekrig, hvori Spanien ogſaa deltog, 1748 tilfaldt den yngre Søn P.; ſaaledes forplantede de to Brødre det bourbonſke Hus til disſe to italienſke Stater. Under den ſidſte Krig døde P. 9 Juli 1746.

Philip af Schwaben, den fjerde tyſke Konge af Hohenſtaufernes Slægt 1198—1208, femte og yngſte Søn af Kejſer Frederik Rødſkjæg og

Beatrix af Burgund, f. c. 1176, blev 1195 Markgreve af Toscana og 1197 Hertug af Schwaben. Efter ſin ældſte Broder Kejſer Henrik VI.s Død beſtræbte han ſig for at ſkaffe dennes unge Søn, Frederik (II), Anerkjendelſe af Rigsfyrſterne, og da det ikke vilde lykkes, lod han ſig ſelv paa Rigsdagen i Mühlhauſen 6 Marts 1198 vælge til Konge og krone af en pavelig Legat. Men Modpartiet valgte Welſeren Otto IV, for hvem Pave Innocens III erklærede ſig; dog lykkedes det P. at holde ſig mod denne; han udſonede ſig med Paven, ſom løſte ham af Bannet, men blev 21 Juni 1208 ſnigmyrdet af Otto af Wittelsbach paa Slottet Altenburg ved Bamberg. Den milde og kloge, ſmukke og ridderlige P. havde 1197 ægtet den ſkjønne græſke Prinſesſe Irene (Datter af Kejſer Iſaak Angelos), ſom han derved reddede fra hendes Nærmeſtes Undergang: „en Roſe uden Torne, en Due uden Galde"; deres Datter Beatrix blev ſenere gift med Otto IV og en anden Datter af ſ. N. med Kong Ferdinand III af Caſtilien (Moder til Alfons X).

Philip d. driſtige, } Hertuger af Burgund,
Philip d. gode, } ſ. **Burgund.**

Philip d. højmodige, Landgreve af Hesſen, en i Reformationshiſtorien berømt Fyrſte, f. 13 Nov. 1504, fulgte 1509 ſin Fader, Vilhelm II, under ſin Moders Formynderſkab, men overtog 1518 ſelv Regeringen. I Forbindelſe med Trier og Pfalz betvang han 1523 den fejdelyſtne Ridder Franz v. Sickingen, og 1525 deltog han i Krigen mod de thüringſke Bønder (ſ. **Bondekrig**). Allerede 1524 havde han erklæret ſig for Reformationen, ſom han 1526 indførte i Hesſen, ſluttede ſ. A. Forbundet i Torgau med Kurfyrſt Johan af Sachſen og ſtiftede 1527 det førſte evangeliſke Univerſitet i Marburg. Paa Rigsdagene i Speier 1529 og Augsburg 1530 optraadte han mandig for Reformationen og ſtod fra 1535 tillige med Kurfyrſt Johan Frederik af Sachſen i Spidſen for det ſchmalkaldiſke Forbund. Efter Proteſtanternes Nederlag ved Mühlberg 1547 blev han mod Tro og Love holdt i Fangenſkab af Kejſer Carl V, indtil hans Svigerſøn Kurfyrſt Morits ved Pasſauerforliget 1552 ſkaffede ham hans Frihed. En forargelig Omſtændighed i denne ellers ſaa hæderlige og dygtige Fyrſtes Liv var, at han indlod ſig i aabenlyſt Bigami, idet han med ſin Ægtefælle Chriſtine af Sachſens (d. 1549) Samtykke og efter at have indhentet Luthers og Melanchthons billigende Erklæringer 1540 lod ſig vie til Margrete af Saale („den venſtre Landgrevinde"). P. døde 31 Marts 1567; ved hans 4 Sønner begynder Hesſens Deling (ſ. **Hesſen**). Sin Datter Agnes giftede han 1541 med ovennævnte Morits af Sachſen.

Philip I og P. II, Hertuger af Orléans, ſ. **Orléans** (Hertuger af).

Philippa af Hainaut, den engelſke Konge Edvard III.s Dronning, Datter af Grev Vilhelm III af Hainaut, gift 1327. Under Kongens Fraværelſe paa Toget imod Frankrig ſlog hun og fangede den ſkotſke Konge David Bruce ved Neville's-Croſs 1346, og hun ſkal have formaaet Kongen til at ſkaane de ved Calais's Erobring udleverede Borgere. Hun var Moder til „den ſorte Prins", den ældſte af hendes 5 Sønner. Hun døde 1369. — En Sønneſønsdatter af og opkaldt efter hende var den nordiſke Dronning P., Erik af Pommerns Dronning, f. 1393, Datter af Henrik IV af England. Hendes Bryllup med Kong Erik ſtod 1406 i Lund. Efter et barnløſt Ægteſkab døde hun 5 Jan. 1430 under et Beſøg i Vadſtena og blev begravet der i et af hende ſelv ſtiftet Capel. Under Kongens ſtore Udenlandsrejſe 1423—25 var hun indſat ſom Regentinde, og hendes behjærtede Optræden ved Hanſeaternes Angreb paa Kjøbenhavn 1428 roſes meget. Fortællingerne om, at hendes kongelige Ægteherre ſkal have mishandlet hende, mangle enhver Støtte i de gode Kilder.

Philippeville [filippvīl], Stad i den franſke Prov. Conſtantine i Algérien ved en Bugt af Middelhavet, 10 M. n. ø. for Conſtantine, med 16,000 I., næſten alle Europæere, og ſtærkt beſøgt Havn.

Philippi, By i Thrakien med rige Guldminer (opkaldt efter Kong Philip af Makedonien, ſom udvidede den), bekjendt ved det Slag, i hvilket Antonius og Octavian 42 f. Chr. beſejrede Republikanernes Hær under Brutus og Casſius. P. var den førſte By i Europa, hvor Chriſtendommen blev forkyndt. Her begyndte nemlig Paulus ſin Misſionsvirkſomhed paa den græſke Halvø, og til den Menighed, han her ſtiftede, ſkrev han Aar 63 **Brevet til Philippenſerne,** der viſer, at han ſtod i et ſærlig nært Kjærlighedsforhold til den. Det var f. Ex. den eneſte af de af ham ſtiftede Menigheder, der fik Lov til at underſtøtte ham paa hans Misſionsrejſer. Vidtſtrakte Ruiner og en lille Landsby Felibah er alt, hvad der er tilbage af P.

Philippi, Friedr. Adolph, en af de betydeligſte lutherſke Theologer i den nyere Tid, f. af jødiſke Forældre i Berlin 15 Oct. 1809, gik over til Chriſtendommen, ſtuderede derefter Theologi og blev theologiſk Profesſor i Dorpat 1841, ſiden i Roſtock fra 1852 til ſin Død 29 Aug. 1882. Foruden en fortræffelig Commentar til Romerbrevet (3dje Udg. 1866) har han ſkrevet „Kirchliche Glaubenslehre" (6 Bd., 1854—79), et af de dygtigſte Arbejder i den nyere Theologi.

Philippika kaldtes hver enkelt af de Taler, i hvilke Demoſthenes opfordrede ſine Landsmænd til at imødegaa den makedoniſke Konge Philips Planer mod Grækenland; i Lighed dermed fik de 14 Taler, Cicero holdt mod Antonius, ſamme Navn. Benævnelſen bruges nu om enhver heftig eller voldſom Tale.

Philippine, ſpille, beſtaar i en Aftale imellem to unge Menneſker af forſkjelligt Kjøn om, at den, ſom ved den næſte Sammenkomſt førſt hilſer den anden med dette Ord, ſkal have en Gave. P. er en franſk Forvanſkning af det tyſke Ord „Vielliebchen"; Skikken er gammel og ſtammer oprindelig fra England.

Philippinerne, en udſtrakt Øgruppe, ſom omfatter den nordøſtlige Del af det ſtore aſiatiſke Archipelag mellem 5° og 20° n. Br., mod Ø. omgiven af det ſtore Ocean og mod V. af det chineſiſke Hav, har et Areal af c. 5,400 □ M. med en Befolkning, der anſlaas til henimod 6 Mill. Til Øgruppen henregnes nu ſædvanlig følgende Øer:

		□ M.	Indb.
1. **Philippinerne**		5,079	5,745,000
Luçon med Smaaøer	1,924		
Polillo	15		
Catanduanerne	32		
Mindoro	185		
Marinduque	16		
Tablas	17		
Masbate	57		
Samar	243		
Panay	218		
Guimarães	11		
Negros	220		
Zebu	85		
Bohol	70		
Leyte	127		
Magindanao	1,750		
Dinagot	18		
Baſilan	23		
og en Mængde mindre.			
2. **Palavan-Gruppen**		256	61,000
3. **Sulu-Øerne**		44	102,000
		5,379	5,908,000

Øerne ere bjergfulde med Punkter af indtil 10,000 F. og meget vulkanſke. De ſtørre Øer have ſejlbare Floder og ſtore Søer. Antallet af varme Kilder er meget ſtort. Klimaet er tropiſk; ved Luçons (Manilas) Kyſter bevæger Thermometeret ſig mellem 24° og 35°. Heftige Storme, de ſaakaldte Taifuner (Typhoner) ledſage ſædvanlig Nordoſtmonſunens Indtræden ved Efteraarsjævndøgn og medføre ofte ligeſom de hyppige Jordſkjælv ſtore Ødelæggelſer. Vegetationen er overordentlig rig og omfatter næſten alle den tropiſke og ſubtropiſke Zones Værter. Hovedmasſen af Befolkningen er Malayer, der ere af Middelſtørrelſe med bred, flad Næſe, tykke Læber, olivenbrun Anſigtsfarve, ſort, ſtridt Haar og ubetydeligt Skjæg. Desuden ere her nogle faa Tuſende Spaniere og andre Europæere ſamt paa Øerne fødte Efterkommere af Spaniere (Creoler), c. 30,000 Meſtizer (Blandinger af Europæere og Malayer) og henimod 100,000 Chineſere og chineſiſke Meſtizer. I Bjergene paa Manila findes endnu ubetvungne vilde Stammer, der henregnes til Papua-Racen. Øernes vigtigſte Frembringelſer ere Ris, Sukker, Tobak, der er Regeringsmonopol, og hvoraf den hele Høſt maa afleveres til en faſtſat Pris, Manilahamp, der benyttes til Tovværk, Sapantræ til Rødfarvning, mange andre nyttige Træſorter, Indigo, Caſſia, Cacao, Peber, en ſtor Rigdom af Kokosnødder og Kokosnødolje, Rotang, Bambus og Bomuld. Af firføddede Rovdyr er det hyppigſte den vilde Kat; Aber, Krokodiler og Slanger ere hyppige. De europæiſke Husdyr, Oxer, Bøfler, Heſte, Geder og Svin, ere indførte af Spanierne. Bjergværksdriften er ubetydelig, nagtet man ved, at der forekommer Guld, Bly og Kobber. Induſtrien er i flere Retninger temmelig omfattende. De indfødte have ſtor Færdighed i at tilberede Huder og Skind, i lakerede Arbejder og i at tilvirke fine flettede Arbejder af Rotang og Bambus, ſamt udſkaarne Sager, Beklædningsſtoffer og Broderier. Mange Hænder finde Sysſelſættelſe ved Tilberedning af Syltetøj, Nipa (en beruſende Drik, der hidrører fra Dværgpalmen), Sukker og Rum; men iſær er Fabrikationen af Cigarer og Cigaretter meget betydelig. Handelen er ikke ſaa betydelig, ſom man efter Øernes gunſtige Naturforhold ſkulde antage. Indtil den nyeſte Tid har **Manila** været den eneſte for fremmede Skibe aabne Havn; nu ere desuden aabnede **Sual** paa Manilas Veſtkyſt, **Iloilo** paa Panay, **Zamboanga** paa Mindanaos Sydkyſt og **Zebu** paa Øen af ſ. N. Dog er det ikke blot den indſkrænkede Adgang, der hemmer Handelen, men fornemmelig beſværlige Toldbeſtemmelſer. I Spidſen for Adminiſtrationen ſtaar en Generalcapitain, ſom tillige har Overbefaling over Hærſtyrken, der angives til 11,000 Md., og hvis Officerer ere Europæere. Statsindtægten for 1886—87 anſlaas til c. 40 Mill. Kr., Udgiften til et lidt højere Beløb; Udførſelsværdien 1883 beløb ſig til c. 100 Mill. Kr., hvoraf Manilahamp c. 26 Mill. Kr., Sukker c. 24 Mill. Kr., Tobak og Cigarer c. 11 Mill. Kr. og Kaffe c. 5 Mill. Kr. Telegraphlinjerne havde 1880 en Længde af c. 150 Mil. Den katholſke Religion er Statsreligion og dens Gejſtlighed meget indflydelſesrig. Den ſtyres af Ærkebiſkoppen i Manila med 3 Biſkopper. Her er mange rige Kloſtre. Skolevæſenet ſtyres af Gejſtligheden. — Øerne bleve 1521 opdagede af Magalhães, fik 1543 deres nuværende Navn og kom 1570 under ſpanſk Herredømme.

Philippiſter kaldtes Phil. Melanchthons Venner, der ved deres Tilnærmelſe til den calvinſke Nadverlære gav Anledning til de kryptocalvinſke Stridigheder, ſom i Danmark medførte Forfølgelſen mod Niels Hemmingſen.

Philippōpel, Stad i Øſtrumelien ved Floden Maritza, 20 M. v. n. v. for Adrianopel. 45,000 I., hvoraf ¼ Muhammedanere, Reſten Chriſtne og Jøder. Græſk Ærkebiſpeſæde. P. er en ret velbygget Stad med ſmukke Moſkeer, Karavanſeraier, Bazarer og Bade. Silke-, Uld-, Bomulds- og Lædermanufakturer. Betydelig Handel. Staden led meget ved Jordſkjælv 1818 og ved Ildebrand 1846. Grundlagt af Philip af Makedonien.

Philippoteaux, Félix Emanuel Henri [potō], franſk Maler, f. 3 Apr. 1815 i Paris, d. 9 Nov. 1884, var Elev af Cogniet og hører til den nyere Tids betydeligſte Slagmalere, hvem Slagtummelen iſær lykkes. Han malede tit ſtore Billeder med talrige mindre Figurer, ſom han med ſtor Dygtighed grupperer paa en udſtrakt Plan. Blandt hans Arbejder kunne fremhæves „Ludvig XV, ſom tager Valpladſen i Øjeſyn efter Slaget ved Fontenoy“ (Luxembourg), „Franſke Jægere i Slaget ved Balaklava“ (1855), „Slaget ved Alma“ (1875) og „Châteauduns Forſvar 18 Oct. 1870“, hans ſtørſte og virkningsfuldeſte Billede.

Philippsburg, Stad i den badenſke Kreds Carlsruhe ved Rhinen, med 2,500 I., blev 1618 befæſtet af Biſkoppen af Speier og var indtil 1735 et Stridens Æble mellem Frankrig og Tyſkland, ſløjfedes 1800 af de franſke Tropper og henlagdes 1803 til Baden.

Philippſon, Ludw., jødiſk Forfatter, f. 1811 i Desſau, var 1833—62 Rabbiner i Magdeburg og har udfoldet en ſtor Virkſomhed til Fremme af ſine Trosfællers politiſke og religiøſe Udvikling. Siden 1837 udgav P. „Allgem. Zeitung des Judenthums“; han fremkaldte 1844 de tyſke Rabbinerforſamlinger og har bl. a. ſkrevet „Die israel. Religionslehre“ (3 Bd., 1861—60) og „Die israel. Bibel“ (3 Bd., 1858—60). — Hans Søn, Martin P., f. 1846, blev 1876 overord. Profeſſor i Bonn og 1878 Prof. i Bryſſel i Hiſtorie. Hans Skrifter omhandle det 16de—18de Aarh.s Hiſtorie: „Heinrich IV u. Philipp III. Die Begründung des franz. Uebergewichts in Europa“ (3 Bd., 1871—76), „Weſteuropa im Zeitalter von Philipp II, Eliſabeth u. Heinrich IV“ (1882), „Das Zeitalter Ludwigs XIV“ (1879) og „Geſch. des preuß. Staatsweſens 1786—1818“ (2 Bd., 1880—82).

Philippus, Marcus Julius, kaldet Araberen, romerſk Kejſer 244—49 e. Chr., var Søn af en arabiſk Nomadehøvding og født i Boſtra i Prov. Arabien. Som Anfører for Prætorianerne tvang han ved deres Hjælp Gordianus til at antage ſig til Medkejſer, afſatte ham kort efter og dræbte ham 244. Han højtideligholdt Roms Tuſendaarsfeſt, April 248, med prægtige Feſtlege, Dyrekampe og blodige Gladiatorkampe. Paa et Tog imod Hærføreren Cajus Decius i Pannonien, ſom havde ladet ſig udraabe til Kejſer, blev han dræbt i Verona 249. Han ſiges at have været Chriſten.

Philips, Ambroſe, engelſk Digter, f. 1675, d. 1749. Han hørte til Whigpartiet og var en Ven af Addiſon og Steele. Han har ſkrevet tre Tragedier og adſkillige let flydende Idyller og mindre Digte. Af Modſtandere fik han Øgenavnet Namby Pamby, et Ord, der har holdt ſig i det engelſke Sprog ſom Betegnelſe for noget ſødladent-pænt.

Philipſen, Hans (Johannes Philippi ell. Pratensis), en af de førſte indfødte mediciniſke Profeſſorer ved Kjøbenhavns Univerſitet, f. 1543 i Aarhus af en franſk Familie du Pré, var førſt Rector ved Aarhus Skole, rejſte ſiden udenlands paa offentlig Bekoſtning for at ſtudere Medicin i Selſkab med P. Sørenſen og blev ligeſom denne paavirket af Paracelſus. 1571 blev han Profeſſor ved Univerſitetet, men døde 1576 paa Kathederet af en Blodſpytning. Han nød megen Anſeelſe for ſin Lærdom, var Ven af Tyge Brahe og gav ſig ogſaa af med Aſtrologi.

Philipſen, Theodor Esbern, danſk Maler, f. 10 Juli 1840, uddannede ſig ved Kunſtakademiet, hvorfra han fik Afgangsbevis 1879. Han har ſiden 1862 udſtillet ſom Dyrmaler og har, navnlig efter et længere Ophold i Udlandet, vundet Navn ſom ſaadan. Han gjengiver fortrinsvis Hornkvæget, baade i Friluftsbilleder og i Staldinterieurer.

Philipſtad, Bjærgſtad i Vermland i Sverige, i en ſmuk Dal ved den nordlige Ende af Indſøen Daglöſen; 3,100 I. (1886). Elementærſkole i Bjærgvidenſkaben, to Bankkontorer, Sparekaſſe. Handel med Rujærn og Korn. P., ſom blev anlagt af Carl IX og fik ſine førſte Privilegier 1611, ſtaar ved tre private Jærnbaner i Forbindelſe med Statsbanerne.

Philiſtere ell. Philiſtæere, en ſemitiſk Folkeſtamme, ſom beboede den ſydveſtlige Kyſtſtrækning af det hellige Land, med Stæderne Ghaza, Aſkalon, Asdod, Gath og Ekron, der regeredes af 5 med hverandre forbundne Konger. Om deres Guder ſ. Dagon og Derketo. P. var et krigerſk Handelsfolk, ſom idelig laa i Kamp med Jøderne, hvem de i Dommernes Tid endog en Gang fuldſtændig undertvang og beherſkede, indtil Samuel tilføjede dem et ſtort Nederlag; men førſt David var det, ſom overvandt P. ſaaledes, at han og Salomo havde Fred for dem, hvorimod de ſenere igjen bleve farlige Fjender for Juda Rige. Under Krigene mellem Ægypten og de aſiatiſke Magter led P. meget, da deres Land idelig blev Krigens Skueplads; paa Makkabæernes Tid vare de ſyriſke Underſaatter; Pompejus lagde dem under Provinſen Syrien, og dermed forſvinder Folket af Hiſtorien, medens Navnet har holdt ſig i „Palæſtina“, der nu bruges om hele Landet mellem Libanon og Ægypten. — I Studenterſproget betegner P. enhver Ikke-Student og dernæſt enhver ſnæverhjærtet Spidsborger i Almindel.; Benævnelſen ſkal hidrøre fra Jena, hvor en Gang 1693 en Student var bleven dræbt under et Klammeri med Borgerne, hvoraf Stedets Superintendent i ſin Prædiken næſte Søndag tog Anledning til at anvende Bibelens Ord: „Samſon, Philiſterne ere over dig!“ Philiſtrøs, hvad der røber en ſmaalig Tænkemaade.

Phillimore, Sir Robert Joſ. [mohr], engelſk Folkeretslærd, f. 5 Nov. 1810, tog 1838 jurid. Doctorgrad i Oxford og blev 1841 Sagfører, var 1853—57 Medlem af Underhuſet, blev 1862 Generaladvocat ved Admiralitetsretten, 1867 Dommer i ſamme (1869 tillige i den gejſtlige Overret) og gik 1875 over til Englands Højeſteret ſom Dommer i den tilſvarende Afdeling, indtil 1883. P. har vundet et ſtort Navn ved ſine »Commentaries on international law« (4 Bd., 1854—61, 2den Udg. 1873—74) og har desuden ſkrevet »The ecclesiastical law of the Church of England« (1873, 2 Bd.). D. 4 Febr. 1885.

Phillip, John, engelſk Maler, f. 19 Apr. 1817 i Aberdeen, d. 27 Febr. 1867 ved London, vandt iſær Navn ved ſine Fremſtillinger af ſkotſk Folkeliv. Et Ophold i Spanien af Henſyn til hans Sundhed lod ham blive paavirket af ſpanſk Kunſt og Natur, og han malede en Del Æmner fra dette Land, der gjorde megen Lykke. Han var ogſaa Portrætmaler og har malet flere ſtore Portrætbilleder, ſaaledes „Kronprinſeſſens Bryllup“ (1860) og »House of commons« (1863).

Phillips, Georg, f. 1804 i Königsberg, blev 1833 efter ſom Docent i Berlin at være gaaet over til Katholicismen Profeſſor i Retsvidenſkaben i München og 1851 Profeſſor i Retshiſtorien i Wien; d. 1871. I de af ham i Forening med Görres 1838 grundlagte „Hiſtor.-polit. Blätter“ udviklede han en betydelig Virkſomhed i den katholſke Kirkes Intereſſe; for øvrigt ere hans Hovedværker „Engliſche Reichs- und Rechtsgeſchichte ſeit der Ankunft der Normannen“ (1827—28), „Kirchenrecht“ (7 Bd., 1845—72) og „Deutſche Reichs- und Rechtsgeſchichte“ (1850, 4de Opl. 1859).

Phillips, John, engelſk Geolog, f. 1800 i Wiltſhire, blev 1834 anſat ſom Prof. i Geologi ved King's College i London, 1844 i Dublin og 1858 i Oxford, hvor han døde 1874. Han har udgivet: »Palaeozoic Fossils of Devon, Cornwall and West-Somerset« (1841), »Geology of Malvern Hills« (1848) og en Mængde Afhandlinger om de geol. Forhold i Yorkſhire.

Philodēmos fra Gadara i Syrien, epikuræiſk Philoſoph, levede i Rom i det 1ſte Aarh. f. Chr. og omtales hos Cicero ſom en dannet og elſkværdig Mand. Af hans efterladte Skrifter fandtes en ſtor Del i Herculanum; de læſelige Fragmenter ere udgivne. De intereſſanteſte ere Stykkerne af »*περὶ εὐσεβείας*« (hvori bl. a. det epikuræiſke Gudsbegreb hævdes under Polemik mod Stoikernes) og 10de Bog af »*περὶ κακιῶν*« (de vitiis), der paa theophraſtiſk Vis ſkildrer den hovmodiges Charakter (udg. af Uſſing ſammen med Theophraſts »Characteres« 1868).

Philoktētes, en udmærket Bueſkytte, deltog i Toget mod Troja, men maatte blive tilbage paa Lemnos, da han var bleven ſaaret i Foden af en giftig Slange. Da efter et Orakelſvar Troja ikke kunde erobres uden Herakles's Bue og Pile, hvilke vare i P.s Beſiddelſe, blev denne af Odysſeus og Neoptolemos (efter andre Diomedes) hentet til Troja, hvor han fældede Paris og bevirkede Byens Fald.

Philolāos, græſk Philoſoph af den pythagoræiſke Skole, f. i Tarent (efter nogle i Kroton) i det 5te Aarh. f. Chr., opholdt ſig ſenere i Theben og gav den førſte ſkriftlige Fremſtilling af den pythagoræiſke Lære i ſit Skrift »*περὶ φύσεως*«, af hvilket vi nu kun have Fragmenter, ſom Böckh har ſamlet i ſin Monographi „P. des Pythagoreers Lehren nebſt den Bruchſtücken ſeiner Werke" (1819). Senere har Schaarſchmidt („Die angebliche Schriftſtellerei des P.", 1864) ſøgt at beviſe alle disſe Fragmenters Uægthed, men — ſom det ſynes — ikke med Held. P. ſkal have antaget, at Jorden bevægede ſig om Solen.

Philologi bruges retteſt for at betegne ikke blot ethvert videnſkabeligt Sprogſtudium, men den alſidige Forſkning over og Fremſtilling af ſammenhængende ſvundne Culturperioder og Culturtilſtande, der gjennem opbevarede Literaturer og andre umiddelbare Mindesmærker lade ſig fyldig erkjende. For ſaa vidt ſom P.s Opgave paa denne Maade er at reconſtruere en tidligere Culturperiode, er den altſaa egentlig en hiſtoriſk Videnſkab; men da Vejen, ad hvilken denne Opgave løſes, førſt og fremmeſt gaar gjennem et grundigt Studium af det eller de vedkommende Sprog, fremtræder den med et Særpræg af ſproglig Videnſkab. Grundlaget for P. er de opbevarede Literaturmindesmærker; den Del af P., ſom ſøger at bringe disſe Værker ſaa nær ſom muligt til deres oprindelige Skikkelſe, er Kritiken, der ſaaledes, jævnſides med Hermeneutiken (ſ. d. A.), bliver et af P.s vigtigſte Bifag. De vigtigſte af de andre Sider af P. ere den politiſke Hiſtorie, Samfunds- og Statsforhold (Antiqviteter), Literaturhiſtorie, Religionshiſtorie (Mythologi) og Archæologi. I tidligere Tid kjendte man egentlig kun ēn P., den klasſiſke, hvis Gjenſtand er den græſke og romerſke Oldtid i alle dennes forſkjellige Retninger, og Navnet P. bruges endnu ofte fortrinsvis i denne ſærlige Betydning. Men ved Siden af denne har der efterhaanden udviklet ſig en Række andre, ikke mindre omfattende P., f. Ex. den ſemitiſke, den indiſke, den nordiſke, den romanſke o. a. **Philolōg**, Sprogkyndig, den, der ſtuderer P.

Philomēle, Datter af den athenienſiſke Konge Pandion, blev paa en Rejſe til ſin Søſter Prokne voldtaget af dennes Ægtefælle, den thrakiſke Fyrſte Tereus, ſom derefter afſkar hendes Tunge. P. aabenbarede Prokne ſin Ulykke ved at væve en Fremſtilling deraf, og de dræbte derpaa i Forening Tereus's Søn Atys. Senere forvandledes Prokne til en Svale, P. til en Nattergal; efter en anden Beretning var det P., der blev til en Svale, og Prokne til en Nattergal.

Philon fra Larisſa i Thesſalien, Stifteren af det „fjerde Akademi", tilhører det 1ſte forchriſtel. Aarh. Han er en Diſcipel af Klitomachos, hvem han ogſaa fulgte ſom Styrer af Skolen i Athen. S. **Akademiet**.

Philon, helleniſtiſk Philoſoph, tilhørte en af de fornemſte Jødefamilier i Alexandria, f. c. 20 f. Chr. i denne Stad. C. 40 ſtod han i Spidſen for et Geſandtſkab til Rom for hos Caligula at udvirke de alexandrinſke Jøders Befrielſe for Forfølgelſer. Han døde c. 50. — P. er den førſte, ſom med grundigt Kjendſkab til den jødiſke og græſke Visdom alſidig udarbejdede og ſyſtematiſk udformede den Forbindelſe af jødiſk Theologi og græſk Philoſophi, ſom allerede tidligere var repræſenteret i Alexandria. Førſt hos ham udtales det beſtemt, at den ſande Theologi er betinget af lærd, philoſophiſk Viden; dog underordner han afgjort det græſke Element under det jødiſke. I den jødiſke Theologi ſer han Indbegrebet af al Visdom, for hvilken den græſke Philoſophi ſkal tjene ſom Hjælpemiddel; og for at hævde Jødedommen denne Betydning lader han den græſke Philoſophi oprindelig udgaa fra Jødedommen og omtyder de bibelſke Udtryk ved grænſeløs Allegoriſeren. P.s Theologi hviler paa den ſamme dualiſtiſke Modſætning mellem Gud og Verden, ſom fandtes i Nypythagoræismen: Gud alene er det gode og fuldkomne, Verden det endelige, ufuldkomne og uvirkelige, Materien det ikkeværende og onde. Idet P. vil afværge enhver pantheiſtiſk Sammenblanding af Gud og Verden, vakler han mellem de to Beſtræbelſer at tillægge Gud lutter negative Prædicater (kun Prædicatet „Væren" tilkommer ham) og at tilſkrive ham alle Fuldkommenheder og al Realitet. Gud er den oprindelige Virkſomhed, den ene Aarſag og virkſomme Kraft; men ſom ophøjet over Verden (transſcendent) er han aldrig umiddelbart, men kun i ſine Virkninger til Stede i Verden. Gud virker gjennem en Række Mellemvæſener, virkſomme Kræfter, aandelige Subſtanſer, ſom ſvæve mellem Perſonlighed og Uperſonlighed og paa ēn Gang minde om Platons Ideer, Stoikernes virkſomme Kræfter, Jødernes Engle og Grækernes Dæmoner. De to øverſte Kræfter ere Guds Godhed, i Følge hvilken han har ſkabt Verden, og Guds Magt, ſom beherſker alt. Enheden af begge, altſaa den højeſte guddommelige Kraft, er Logos, ſom i ſig forbinder alle de guddommelige Kræfter til Enhed og er den omfattende Mægler mellem Gud og Verden, Guds Stedfortræder og Sendebud, den Tolk, ſom udlægger hans Vilje for Menneſkene, den Statholder, ſom udfører den, det Redſkab, hvormed Gud har ſkabt Verden. Logos er hverken uſkabt ſom Gud eller ſkabt ſom den endelige Verden. I Logosbegrebet er der den ſamme Tvetydighed ſom i de guddommelige Kræfter, idet Logos baade fremſtilles ſom en uperſonlig Egenſkab hos Gud og ſom et ſærligt perſonificeret Væſen, ſom Guds førſtefødte Søn, der har den guddommelige Visdom til Moder. I Forhold til Verden er Logos Forbilledet, det Mønſter og Maal, hvorefter Verden er dannet, den indre Kraft, ſom bevæger Verden. P.s Logoslære har ſine Forudſætninger i den jødiſke Theologis Foreſtillinger om Guds Ord, Guds Aand og den guddommelige Visdom, i Platons Lære om Ideerne og Verdensſjælen, men navnlig i den ſtoiſke Logoslære om den Verden gjennemtrængende Fornuft (*λόγος σπερματικός*). Den Form, hvori Logoslæren fremkom hos P., ſkyldes dog uden Tvivl ham ſelv; den er nærmeſt fremkaldt ved Trangen til et Mellemled mellem de dualiſtiſke Modſætninger Gud og Verden. Materien, der for øvrigt beſtemmes efter platoniſke og ſtoiſke Forbilleder, er Principet for det endelige og ufuldkomne, for Striden og Modſætningen, for Naturnødvendigheden og det onde. Af den chaotiſke Masſe danner (egtl. ikke ſkaber) Logos Verden, der opholdes ved Guddommens fortſatte Indvirkning. Med Stoikerne fremhæver P. „Sympathien“ mellem Verdens Dele; med Pythagoræerne vil han udtrykke denne Sympathi i Talforhold, ſom ſymboliſeres med ſtor Vilkaarlighed. Menneſkets Natur opfattes dualiſtiſk: Sjælen er en guddommelig Kraft, en Udſtrømning af Guds Væſen; den uforgængelige Fornuft kommer udenfra ind i os. Legemet er Aandens abſolute Modſætning, Kilden til det onde, et Fængſel, et Lig, ſom Sjælen ſlæber omkring med ſig. Derfor er al ſanſelig Lyſt i ſig ſelv ond, og Opgaven er Lyſtens og Affecternes fuldſtændige Udryddelſe. Synden er Menneſket medfødt; det kan ikke frelſe ſig ſelv, men har alt af Guds udvælgende Naade. Den viſe erkjender ſin egen Intethed og opgiver al Egoisme for i Extaſen at naa tilbage til den umiddelbare Anſkuelſe af Gud, hvilket atter forudſætter, at Gud ſelv maa aabenbare ſig for ham. Aanden tilfredsſtilles ikke længere ſom i den klasſiſke Græcitet ved ſin egen naturlige Udvikling, men vil gaa ud over ſig ſelv for at naa det overnaturlige. Længſelen efter guddommelig Hjælp og Aabenbaring er Midtpunktet i P.s Syſtem; jo ſkarpere Modſætningen er ſtillet mellem Gud og Verden, mellem det aandelige og ſanſelige i Menneſket ſelv, deſto ſtørre maa Trangen være til at ſøge Løsningen i overnaturlige Mellemled. P. forbereder Nyplatonismen.

Philopømen, Grækenlands ſidſte ſtore Feltherre og Statsmand, f. 253 f. Chr. i Megalopolis i Arkadien. Efter at have tjent den makedoniſke Konge Antigonos blev han 207 Overfeltherre for det achæiſke Forbund. Det lykkedes ham efter Nabis's Mord at faa Sparta til at tiltræde det achæiſke Forbund; han befriede 202 Mesſenien, ſaa at nu hele Peloponnes var forenet. Men der opſtod ſnart Uenighed, Sparta erklærede Forbundet Krig, men blev undertvunget af P., ſom ſejrede ved Mesſene og Mantinea og erobrede Sparta 192. Han ſlog ogſaa de oprørſke Mesſeniere, men blev ſenere tagen til Fange af dem og dræbt 183 f. Chr.

Philoſophēm, en philoſophiſk Læreſætning eller en philoſophiſk Anſkuelſe.

Philoſophī bet. paa Græſk Stræben efter Visdom og er ſaaledes det almindelige Navn for Menneſkets erkjendende Virkſomhed, i hvilken Retning ſaa denne gaar. Oprindelig omfattede P. ogſaa al Erkjendelſe. Men efterhaanden ſom de ſæregne Gjenſtande og Sphærer for Erkjendelſesvirkſomheden traadte ſkarpere frem, og Bevidſtheden om den for hvert Omraade ejendommelige Methode udviklede ſig, udſondrede de ſæregne Erkjendelſesgrene ſig ſom Fagvidenſkaber eller poſitive Videnſkaber. Derved blev førſt en alſidig Fremadſtriden og en virkelig Erfaringsvidenſkab mulig. Men derved bortfaldt ikke de Problemer, ſom fra førſt af havde motiveret den philoſophiſke Stræben. Fagvidenſkabernes ſæregne Methoder ere kun ſæregne Former for og Anvendelſer af den erkjendende Aandsvirkſomhed, og P. ſøger nu at opfatte denne Virkſomhed i dens inderſte Væſen for at ſe, hvorledes hine ſæregne Former fremgaa af dette. Ogſaa inden for Fagvidenſkaberne taler man ofte om en philoſophiſk Methode, hvorved man iſær tænker paa en conſeqvent og principiel Gjennemførelſe af vedkommende Videnſkabers ejendommelige Methode. I Erkjendelſesvirkſomhedens ſidſte Forudſætninger har P. ſit Udgangspunkt og ſit Princip. Særlig har den nyere P. mere og mere antaget Charakteren af Erkjendelſestheori. Paa dette Grundlag og med Benyttelſen af de poſitive Videnſkabers Reſultater ſøger den at kaſte et ſaadant Lys over Erkjendelſens hele Indhold, at derved en omfattende Livs- og Verdensanſkuelſe kan danne ſig (ſlgn. **Metaphyſik**). Den ſøger at udfylde Kløften, ſom ellers bliver tilbage, mellem den poſitive Viden og de ideale (æſthetiſke og religiøſe) Anſkuelſer. Et afſluttende Reſultat kan ikke naas paa dette Punkt i Følge Sagens Natur; men i Kraft af en Naturnødvendighed maa enhver Tidsalder ſtræbe efter at udforme ſin Opfattelſe af de højeſte Ideer, og gjennem Kampen mellem disſe Former og den rationelle Kritik af dem arbejder den menneſkelige Aand ſig fremad til højere Klarhed og Sandhed og derved ogſaa til højere Frihed. Herpaa beror P.s ſtore humane Betydning. Endelig ſøger P. (ſom Ethik) at paaviſe den menneſkelige Viljes og Livsførelſes Idealer og Principer og at drøfte disſes Udſpring, Gyldighed og Anvendelſe. — Skjønt der allerede hos Indere og Chineſere kan tales om philoſophiſke Syſtemer, ere disſe dog endnu ganſke beherſkede af den moralſke og myſtiſke Tendens og hvile ikke paa kritiſk og forſtandsmæsſig Tænkning. Førſt i Grækenland tager

P.s Hiſtorie egentlig ſin Begyndelſe. Den ældſte græſke P. var overvejende Naturphiloſophi; man ſpurgte om det Væſen, der laa til Grund for Naturlivet. Sokrates betegner det afgjørende Vendepunkt, da Bevidſtheden vendte ſig imod ſig ſelv og ſit Indhold og den philoſophiſke Opgave ſattes i ſkarp og methodiſk Begrebsbeſtemmelſe. Paa dette Grundlag opførte Platon og Ariſtoteles deres ſtorartede Syſtemer, hvori den antike Oldtids hele Bevidſthedsindhold ſammenfattedes, og ſom have afgivet Form og Næring for Aarhundreders tænkende Aander. Den efteraríſtoteliſke P. underordnede i det hele Theorien under den praktiſke Livsretning og dens Interesſer (Stoikere og Epikuræere); det ſidſte Forſøg paa en ſyſtematiſk Erkjendelſe inden for den gamle Verden er Nyplatonismen, der overvejende er Religionsphiloſophi. I Middelalderen var P. Theologiens Tjenerinde; Tænkningen anvendtes kun til at beviſe Kirkens Dogmer. Denne middelalderlige P. kaldes Scholaſtik. Dog røber Interesſen for de philoſophiſke Hovedproblemer ſig i Kampen mellem Nominalismen og Realismen (ſ. disſe A.). Med Nominalismens Sejer var Scholaſtiken ſtyrtet. Den nyere P. begynder med Bevidſthedens Emancipation fra Kirkelærens Formynderſkab. Descartes finder P.s Princip i Selvbevidſtheden, ſaaledes ſom den vaagner gjennem Tvivlens Gjennemførelſe; Bacon benytter Tvivlen ſom renſende Kraft, der gjør Bevidſtheden til uhildet Optager af Erfaringens Stof. Der var ſaaledes fra førſt af antydet en Modſætning mellem en idealiſtiſk og en realiſtiſk Retning, der drager ſig gjennem hele den nyere P.; hin er fra Leibniz's Tid raadende i Tyſkland, denne fra Bacons Tid i England. Den nyere Tids centrale Philoſoph er Imm. Kant (ſ. d. A.), hos hvem begge Retninger mødes paa en ejendommelig Maade. — Den førſte, der har givet en philoſophiſk Behandling af P.s Hiſtorie, er Franſkmanden Degérando (»Histoire comparée des systèmes de philosophie«, 1804). Af nyere Arbejder maa nævnes H. Ritters „Geſchichte der P.“(1829—53), ſom i 12 Bind gaar fra den ældſte Tid til Kant incl. Hovedværket over den græſke P. er E. Zellers „Die Philoſophie der Griechen“, hvoraf 1ſte Bd. udkom 1844, men ſom nu, fuldſtændig omarbejdet, foreligger i 3dje Udg. (3 Bd., 1876—81). Hovedværket over den nyere P. er E. Erdmanns „Verſuch einer wiſſenſchaftl. Darſtellung der Geſchichte der neuern P.“ (6 Bd., 1834—53); ſidſtnævnte Forfatter har ogſaa givet et fortræffeligt „Grundriß d. Geſchichte d. P.“ (1866). Kuno Fiſcher har ſenere i en Række aandfulde Værker behandlet den nyere P. I bibliographiſk Henſeende er Ueberwegs Haandbog af Betydning. Hos os har H. Bröchner i ſit Skrift „Bidrag til Opfattelſen af P.s hiſtoriſke Udvikling“ (1869) ſøgt at paaviſe Lovene for Udviklingsgangen i P.s Hiſtorie og ſenere udgivet en Haandbog i 2 Bd. (1873—74).

Philōſtratos, Flavius, to græſke Rhetorer og Sophiſter i det 3dje Aarh. P. d. ældre levede førſt i Athen, ſiden i Rom under Septimius Severus og ſkrev paa Græſk »Vita Apollonii«, »Vitæ Sophistarum« (vigtigt ſom Kildeſkrift for Literaturhiſtorien), »Imagines« (vigtigt for Kunſthiſtorien) m. m. — P. d. yngre, Broderſøn af den foreg., ſkrev ogſaa »Imagines«, en Efterligning af Onkelens Værk.

Philōtas, makedoniſk Hærfører, Parmenions Søn, blev henrettet 329 f. Chr. af Alexander d. ſtore, fordi han havde holdt en Sammenſvargelſe hemmelig.

Philōxenos, græſk Dithyrambedigter i det 5te og 4de Aarh. f. Chr. Brudſtykkerne af hans Digte ere ſamlede af Bippart, Bergk o. a.

Philōxenos ell. **Xenajas**, f. i Tahal i Suſiana i Perſien, blev 485 Biſkop i Mabug eller Hierapolis, men blev for ſin ivrige Monophyſitisme afſat 518 af Kejſer Juſtinus og flygtede til Ægypten. P. hører til de bedſte ſyriſke Forfattere; hans Skrifter findes i Haandſkrift i Britiſh Muſeum. Meſt bekjendt er han bleven ved den ſyriſke Overſættelſe af det nye Teſtament, ſom han lod ſin Chorbiſkop Polykarp beſørge, og ſom paa Grund af den ſlaviſke Ordrethed, hvormed den følger Grundtexten, har betydeligt textkritiſk Værd. Den kaldes efter P. den philoxenianſke Overſættelſe.

Philtron, gr., Kjærlighedsdrik (ſ. d. A.).

Philæ, en Nilø paa Grænſen af Nubien oven for den førſte Katarakt. Den anſaas ſom hellig og var bedækket med Templer, navnlig for Iſis og Oſiris. Den gamle Religion holdt ſig her længe efter Theodoſius's Edict.

Philǣnerne, i Følge Sagnet to patriotiſkſindede carthaginienſiſke Brødre. Da der en Gang var opſtaaet Grænſeſtridigheder mellem Carthago og Kyrene, blev det aftalt, at Grænſen ſkulde være der, hvor to fra hvert Sted udſendte Geſandter traf ſammen. Da de to Carthaginienſere havde et ſtort Forſpring, vilde Kyrenæerne kun lade Overenskomſten gjælde paa den Betingelſe, at de to Philæner lod ſig levende begrave paa Stedet. Dette ſkete; der oprejſtes et Monument (aræ Philænorum) for at bevare Mindet om dette Træk af opofrende Fædrelandskjærlighed.

Phimōsis, en ſaa ſtærk Snæverhed af det mandlige Lems Forhud, at den ikke kan bringes tilbage over Hovedet; der ſamles da let Smuds under Forhuden, hvorved der atter kan opſtaa Betændelſe under denne med betydelig Svulſt og Spænding (Balanitis); de højere Grader af P. bør derfor hæves ved Spaltning af den ſnævre Forhud, **Phimoſisoperation**, ſom udføres med en ſæregen Kniv, **Phimoſisbiſtouri**.

Phineus, Søn af Belos og Anchinoe, tragtede Perſeus, der havde reddet hans Brud Andromeda, efter Livet og blev derfor af denne forvandlet til en Sten. **P.**, Søn af Kong Agenor, en blind Spaamand i Salmydesſos, blev længe hjemſøgt af Harpyierne, der bortrøvede eller beſudlede hans Fødemidler, indtil endelig Argonauterne befriede ham for denne Plage ved at bortjage Harpyierne.

Phintias, ſ. **Damon**.

Phiōle, gr., i Chemien et gammelt Navn paa et eget Slags Kolbe med flad Bund, der brugtes til Sublimation. Nu bruges P., ſom paa Franſk, i Betydn. af en lille Glasflaſke.

Phiſter, Joachim Ludvig, danſk Skueſpiller, f. 23 Maj 1807 i Kjøbenhavn, kom 27 Maj

1817 til det kongel. Theater og blev optaget i Danſeſkolen, optraadte 1819 ſom Drengen i „Høſtgildet", ſpillede derpaa i nogle Aar en Del ubetydelige Drengeroller, indtil han 6 Maj 1825 med overordentligt Bifald udførte Peer Nielſen i „Den pantſatte Bondedreng". Allerede fra 1819 fandt han i Inſtructeur Lindgreen en lige ſaa ypperlig Vejleder ſom faderlig Ven, efter hvis Raad han ſlog ind paa Skueſpillerbanen og opgav Operaen, for hvilken han førſt havde villet uddannet ſig. Under Lindgreens Inſtruction udvikledes P.s kunſtneriſke Evner ſaa hurtig, at han allerede i ſit 21de Aar blev anſat ſom kongel. Skueſpiller. Som det var i en Holbergſk Rolle, at han havde ſin egentlige Debut, ſaaledes var det navnlig ved det grundige Studium af Holberg, at P. efterhaanden udviklede ſit fremragende Talent ſom komiſk Charakterſkueſpiller og blev af uvurderlig Betydning for den nationale Skueplads, idet den ægte Tradition i en Række af Aar, efter at Holbergs ſtore Fortolkere vare døde, havde ſin ypperſte Repræſentant i ham. Efter omtrent med 1830 at være modnet til Kunſtner fik P. efterhaanden et betydeligt Repertoire ikke alene i den gamle klasſiſke Komedie, men tillige i de franſke og danſke Lyſtſpil ſamt i Vaudevillerne. Hans mærkværdige Greb paa ſtrax at finde det rette Charaktertræk ved enhver Rolle, hans ſjældne Hukommelſe og hans utrættelige Flid gjorde det muligt for ham i hans Virkſomhedsperiode ved Theatret at udføre i alt 653 forſkjellige Roller — et Antal, der aldrig er naaet af nogen her i Landet og næppe nogenſteds i Verden. Hvad der ſærlig ſtøttede ham i hans Mangeſidighed ſom Charakterſkueſpiller var hans Stemmes overordentlige Volubilitet og hans Evne til ikke alene at tale vort eget Lands Dialekter, men tillige til at opfatte Nuancerne i fremmede Sprog og derved at kunne paatage ſig næſten ethvert ſom helſt Tungemaal. Hans fine Øre i ſaa Henſeende ſkaffede ham tillige et udſtrakt Repertoire i Syngeſpillet, thi, ſkjønt han næppe kjendte Noderne, lærte han dog med ſtørſte Lethed og i forbavſende kort Tid ſelv det vanſkeligſte Syngeparti, og med ſin kraftige, omfangsrige Stemme ſtod han, hvad Correcthed og dramatiſk Foredrag angaar, næſten uovertruffen ſom Sanger, ligeſom han paa dette Omraade har ſkabt flere af ſine meſterligſte Figurer. P. har gjort flere Kunſtrejſer ſaa vel i Danmark ſom Norge, og overalt blev han modtaget med Begejſtring. 1861 fik han Titel af Inſtructeur, 1873 af Profesſor. Han optraadte ſidſte Gang 21 Maj 1873, men ſpillede dog atter ſom Gjæſt 1884 ved Holbergs Jubelfeſt paa det kongel. Theater og ved ſin Huſtrus 50aarige Jubilæum 12 Apr. 1885. Efter at have været gift to Gange (førſte Gang med Oehlenſchlägers Datter Charlotte) ægtede han 1846 ſin nulevende Huſtru, kongel. Skueſpillerinde **Louiſe P.**, født Peterſen, f. 21 Jan. 1816. Hun debuterede paa det kongel. Theater 10 Apr. 1835 og har ſom komiſk Skueſpillerinde, iſær ſom Holbergs Pernille, erhvervet ſig et anſet Navn ſom en dygtig Kunſtnerinde.

Phlebītis, Blodaarebetændelſe, ſ. **Blod**.

Phlĕgethon, d. e. den flammende, ogſaa Pyriphlegethon, en af Underverdenens Floder, der ſtrømmede med Ildbølger.

Phlĕgma, gr., egtl. Slim; tidligere ogſaa d. ſ. ſ. Reſten i Retorten ved en Deſtillation, iſær af ſpirituøſe (altſaa hovedſagelig Vand) eller ſure Vædſker; derfra brugtes det om enhver tynd, vandagtig Vædſke. Nu bet. P. Koldſindighed, Ufølſomhed. **Phlegmătiſk**, ſ. **Temperament**.

Phlegmōne, Betændelſe i Bindevævet ſaa vel under Huden ſom imellem Legemets Organer, en af de almindeligſte chirurgiſke Sygdomme, ender meget ofte med Dannelſen af Bylder.

Phlĕgon, efter ſin Fødeby Tralles i Karien kaldt „Trallianus", var en Frigiven af Hadrian; foruden en Afhandling »De macrobiis« forfattede han et Skrift „Om vidunderlige Ting".

Phlegræiſke Marker, et v. for Napoli ved Puzzuoli beliggende vulkanſk Landſkab, hvor der findes 27 mer eller mindre vel bevarede gamle Kratere, der give det et ſlaaende Lighed med et Maanelandſkab. Særlig mærkelige ere det 428 F. høje Monte nuovo, der 1538 hævedes i Løbet af 48 Timer, Avernerſøen, hvor Sagnet henſatte Nedgangen til Underverdenen, Solfatara, der endnu udſtøder ſvovlholdige Dampe, og Agnanoſøen med Hundegrotten.

Phlĕgyas, Søn af Ares og Chryſe, Phlegyernes Stamfader, Fader til Ixion og Koronis; da denne ved Apollon var bleven Moder til Aſklepios, ſtak P. Apollons Tempel i Brand, men blev i Underverdenen ſtraffet med at ſtaa under en Klippe, der beſtandig truede med at falde ned over ham.

Phliūs, en gammel peloponneſiſk Stad ved Floden Aſopos, Hovedſtad i det uafhængige Diſtrict **Phliăſia**, ſom førſt efter Antalkidasfreden 387 f. Chr. fik en ariſtokratiſk Forfatning. Ruiner af Byen findes endnu under Navnet Staphyliki ved Aſopos.

Phlŏgiſton, Brændſtof. Allerede de gamle mente, at brændbare Legemer kun kunde brænde, fordi de indeholde et Brændſtof (Elementet Ild), men førſt Becher (f. 1635, d. 1682) og iſær Stahl (f. 1660, d. 1734) udviklede denne Tanke til en Theori for de vigtigſte chemiſke Forbindelſer. Forbrændingen er efter Stahl en Sønderdeling af den chemiſke Forbindelſe: „kun ſammenſatte Legemer kunne brænde"; de brænde nemlig kun, idet de afgive det brændbare Princip („Svovl" hos mange Alchemiſter, terra pingvis hos Becher, P. hos Stahl), medens den anden Beſtanddel bliver tilbage. Medens vi ſige, at Svovl er Grundſtoffet, ſom ved Forbrændingen forener ſig med Ilt til Svovlſyrling og dernæſt med mere Ilt til Svovlſyre, er efter Stahl Svovlſyren Grundlaget, ſom, naar det har forenet ſig med en Del P., danner Svovlſyrling og, naar det er mættet med P., danner Svovl. Naar Kobber forener ſig med Ilt til Kobberilte, ſiger Stahl, at Kobberet afgiver ſit P. (dephlogiſtiſeres), ſaa at Grundſtoffet Kobberilte bliver tilbage. I Kønrøg, ſom er fuldt forbrændeligt, og ſom ved Ophedning med Metalilter reducerer dem til Metal, idet det forener ſig med deres Ilt til luftformige (uſynlige) Forbindelſer, ſer Stahl temmelig rent P. Dog identificerer han ikke P. med noget beſtemt Stof. Heller ikke hans Efterfølgere ſøgte at iſolere P. Scheele erklærede P. for Hovedbeſtanddelen af Lys og brændbar Luft (Brint); forbundet med meget Varmeſtof danner P. Lys, med mindre Varmeſtof brændbar Luft. Andre betragtede ligefrem P. ſom identiſk med Brint. At Stofferne, der afgav P., ikke deſto mindre kom til at veje mere (de optog jo nemlig Ilt), overſaa man i Almindel., dog ikke ſaa fuldſtændig, ſom det ſædvanlig antages. Boyle og Lemery f. Ex. lagde Mærke til Vægtforøgelſen og ſøgte ogſaa at forklare den. Forbrændingen havde to Sider; dels afgav Stoffet P., dels optog det vejeligt Varmeſtof (Elementet Ild). Førſt Newton viſte, at Ild ikke kunde betragtes ſom et Element, men kun ſom et Phænomen. Dog er det førſt, efter at Prieſtley 1 Aug. 1774 havde opdaget Ilten, at Lavoiſier indſaa den ſande Grund til hin Vægtforøgelſe og med ſand Genialitet udviklede en ny Theori, den antiphlogiſtiſke, der i paafaldende kort Tid (1774—94) trængte igjennem, fordi den bar den uimodſtaaelige Sandhed i ſig. Efter Lavoiſier er det Metallerne, der ere Grundſtofferne, Metalilterne, der ere ſammenſatte Legemer; de beſtaa, hvad han viſte med Vægtſkaalen i Haanden, af Metaller og Ilt. Naar de dannes, optage de Ilt af Luften; naar de reduceres ved Kul, forbinder Kulſtoffet ſig ikke med Metalilten, men med Ilten deri og danner de luftformige Forbindelſer Kulſyre og Kulilte, medens Metallet frigjøres. Hele denne nye Lære, hvis Grundlag er Stoffets Uforanderlighed, er nu ſaaledes ſammenvoxet med den almindelige Bevidſthed, at det koſter den yderſte Anſtrængelſe at forſtaa et Værk eller en Afhandling, der er ſkrevet i Phlogiſtontheoriens Aand. Og dog have vi netop i de ſidſte Aartier ſet Phlogiſtontheorien dukke frem igjen, ſkjønt i en anden Skikkelſe. Det, Stahl kaldte P., kalde vi nu Varme. Naar to Stoffer forene ſig under Varmeudvikling, er det Grundſtofatomernes Bevægelſe, der til Dels ſtandſes og udvikles i Form af Varme. Naar Forbindelſen ſønderdeles, optage Atomerne igjen deres oprindelige Bevægelſe; derfor forbruges der Varme til Sønderdelingen, og denne Varme maa tilføres udenfra. Skjønt altſaa den antiphlogiſtiſke Theori har klaret ēn Side af Forbrændingsphænomenet, har den til for ganſke faa Aar ſiden ikke rørt ved den anden Side, den, ſom netop Phlogiſtontheorien tog Sigte paa, og det tør forudſes, at mange Tider ville gaa hen, førend dette Phænomen, Forbrændingsphænomenet, der er det vigtigſte i Chemien, bliver fuldſtændig forklaret.

Phlox, Slægt af en med Snerlerne beſlægtet Plantefamilie, Polemoniaceæ, omfatter flere almindelige Haveplanter, ſaaledes den enaarige P. Drummondi og de fleraarige P. paniculata og P. maculata, alle fra Nordamerika.

Phlyktǣne, ſ. **Keratitis**.

Phōkion, berømt athenienſiſk Feltherre, f. 402 f. Chr., er bekjendt for ſin Tapperhed og ædle Charakter. Han modſatte ſig med Kraft den makedoniſke Konge Philips Planer mod Grækenland og kæmpede med ſtor Dygtighed 339 ved Byzants imod Makedonerne, ſkjønt han for øvrigt var Talsmand for Freden og en Modſtander af Demoſthenes. Senere vandt han, da den græſke Frihed var tilintetgjort, Alexander d. ſtores Agtelſe, efter hvis Død han hos Antipatros udvirkede taalelige Fredsbetingelſer for Athen (322). P.s Landsmænd behandlede ham desuagtet ſaa utaknemmelig, at han maatte flygte til Polyſperchon i Phokis; denne udleverede ham til Athenienſerne, der 318 dømte ham til Døden ved Giftbægeret. Senere angrede de deres Uret og opreiſte Billedſtøtter til Ære for ham.

Phōkis, Landſkab i Mellemgrækenland med Bjærget Parnaſſos og Orakelſædet Delphi, gjennemſtrømmedes af Floden Kephiſſos. **Phokerne** holdt i den peloponneſiſke Krig med Sparta; ſenere, da de havde opdyrket et Stykke af det Templet tilhørende Diſtrict, bleve de indviklede i den ſaakaldte hellige Krig (357—46 f. Chr.) og delte efter Slaget ved Chæronea Skæbne med det øvrige Hellas. Under Romernes Herredømme hørte P. til Prov. Achaja og udgjør nu i Forening med Lokris og Phthiotis et Departement i Kongeriget Grækenland.

Phokylides, græſk Gnomedigter fra Milet i det 6te Aarh. f. Chr., ſamtidig med Theognis. Hans Fragmenter findes f. Ex. i Bergks »Poetæ lyrici Græci«. Et længere, ham tillagt Digt af gnomiſk Indhold er uægte og ſkriver ſig viſtnok fra den chriſtne Tid.

Phokǣa, blomſtrende athenienſiſk Koloni i Ionien paa Lilleaſiens Veſtkyſt. Dens Beboere foretog lange Søreiſer og anlagde blandt andre Kolonier Maſſilia (nu Marſeille) i det ſydlige Gallien. Da P. i Perſerkrigen blev beleiret af Harpagos, udvandrede Beboerne til Corſica.

Phonetik, Lydphyſiologi, ſ. **Lyd**; **phonētiſk**, ſom angaar Lyden, iſær Sproglyden (ſlgn. f. Ex. **Hieroglypher**).

Phonogrāph, et af Ediſon opfundet Apparat, der tjener til at opbevare Lyd og ſenere gjengive den. Det beſtaar af en Cylinder, ſom er beklædt med et Stykke Stanniol, og ſom ved et Haandtag kan drejes rundt om ſin Axe, medens den ſamtidig forſkydes lidt til Siden i Axens Retning. Paa Siden af denne Cylinder findes en Tragt, hvis Bund dannes af en tynd, elaſtiſk Plade, ſom bærer en lille Naal, der trykker let ind imod Stanniolet. Taler man nu ned imod denne elaſtiſke Plade, bliver denne ſat i viſſe beſtemte Svingninger, og naar Cylinderen ſamtidig drejes rundt, vil Naalen afprikke en Mængde fine Huller, der komme til at ligge i en Skruelinje paa Cylinderen. Naar nu denne derefter, medens Naalen er løftet op fra Stanniolet, drejes tilbage til ſin tidligere Stilling, og Naalen ſaa atter trykkes ned imod Stanniolet paa ſit oprindelige Sted, ſaa vil omvendt, naar Cylinderen nu drejes rundt, de ſmaa Fordybninger i Stanniolet ſætte Naalen og den elaſtiſke Plade i omtrent de ſamme Svingninger, ſom Talen før fremkaldte, og man vil da kunne høre Talen igjen; lidt ſnøvlende kommer der dog ind i Lyden.

Phonolīth, Klingſten, en meget finkornet, yngre plutoniſk Bjærgart, der har graa Farve, beſtaar af Sanidin og Naphelin og har faaet Navn af den klingende Lyd, ſom fremkommer ved Slag med Hammeren imod de pladeformede

Stykker, hvori denne Bjærgart let lader ſig kløve. P. optræder enten i Gange eller ſom kuppelformede Bjærge i Böhmen, Auvergne og paa enkelte Steder paa Island.

Phonoſkōpet, opfundet af cand. mag. J. G. Forchhammer, er et phyſiſk Apparat, der kan ſynliggjøre Tonerne i den menneſkelige Stemme, ſaaledes at man nøjagtig kan ſe, hvor høje Tonerne ere. Naar man ſynger ind i Apparatet, viſer der ſig en meget tydelig Figur; hver Tone frembringer Figuren paa ſit beſtemte Sted; jo højere Tonen er, deſto længere oppe viſer Figuren ſig. Naar Tonen er ren, ſtaar den tilſvarende Figur fuldſtændig ſtille, men naar Tonen er for høj eller for dyb, bevæger Figuren ſig til højre eller til venſtre. Til Apparatet benyttes en lille ſpids Gasflamme, der ſættes i directe Svingning af Lyden. Flammen belyſer en jævnt roterende Tromle, hvorpaa der er malet Kredſe af ſkiftevis ſorte og hvide Firkanter, den ene Kreds over den anden. I hver Kreds ere Firkanterne lige ſtore, men i de øvre Kredſe ere de mindre og talrigere end i de nedre. Ved Tromlens hurtige Omdrejning viſe alle Kredſene ſig graa; men ſætter man Flammen i Svingninger, vil en af Kredſene træde tydelig frem, ſom om den ſtod ſtille, nemlig den Kreds, hvor Firkanterne paſſere forbi i ſamme Takt ſom Svingningerne. Hver Kreds ſvarer ſaaledes til ſin beſtemte Tone. P. er ſærlig beſtemt til at forbedre Klangen i Døvſtummes Taleſtemme ved at øve dem i at frembringe rene Toner.

Phorkider, Døtre af Phorkys; ſ. **Gorgo**.

Phosphāt, phosphorſurt Salt.

Phōsphor, P, et Grundſtof, der i ſine Forbindelſer ſtaar imellem Kvælſtof og Arſenik. Det forekommer ikke frit i Naturen, men ret hyppig ſom phosphorſure Salte (ſ. nedenſ.); iſær findes phosphorſur Kalk (i Forbindelſe med Fluorcalcium) ſom Mineralet Apatit. I ſmaa Mængder findes phosphorſur Kalk i de fleſte Bjærgarter, ved hvis Forvitring den tilføres Jordbunden. Herfra optage Planterne P. Alle Dele af Planterne indeholde P., uviſt i hvad Form; dog ſynes dets Forekomſt knyttet til Æggehvideſtofferne. Iſær ophober det ſig i Kornſorternes Frø. Herfra gaar det over i Dyrene, hvor det i Form af phosphorſur Kalk udgjør Hovedbeſtanddelen af de højere Dyrs Knogler (ogſaa af Tænderne) og en vigtig Beſtanddel af Hjærne og Rygmarv. Ligeledes forekommer P. i forſkjellige Secreter (Muſkelſaft, Mælk, Urin), ligeſom i Ægget. I Excrementer af Forverdenens Dyr (Koprolither) og i Guano findes ligeledes megen phosphorſur Kalk. Af Knogler, Koprolither og Apatit tilvirkes de ſaakaldte Superphosphater, idet man behandler hine Stoffer med Svovlſyre, hvorved dannes ſvovlſur Kalk og et ſurt og opløſeligt phosphorſurt Kalkſalt, i hvilken Form det ſom kunſtig Gødning paa ny tilføres Jorden. P. vindes ved at man hvidgløder kalkholdig Phosphorſyre med Kul, hvorved Phosphorſyrens Ilt forener ſig med Kulſtoffet til Kulilte, Brinten bliver fri og P. deſtillerer og ſamles under Vand. Efter forſkjellige Rensninger ſtøbes det under varmt Vand i Stænger og gaar ſaaledes i Handelen. P. er et bleggult, halvgjennemſigtigt Legeme, der ved almindelig Temperatur er blødt ſom Vox, men i Kulden ſprødt. Dets Vægtfylde er 1,8. Det ſmelter ved 44° og koger ved 290°, men i Luften antændes det yderſt let, allerede ved Gnidning. Det lyſer i Mørke (φωσφόρος, Lysbringer) under langſom Iltning, Løglugt og Dannelſe af Ozon. Tilſtedeværelſe af visſe brændbare Luftarter (Terpentinoljedamp, Petroleumdamp, tung Kulbrinte) forhindrer Lysningen. Ved den langſomme Iltning opvarmer P. ſig, ſaa at det endog kan tændes frivillig. Det maa derfor opbevares under Vand, ſkæres i Stykker under Vand oſv. De Brandſaar, det kan fremkalde, ere yderſt farlige. P. er uopløſeligt i Vand, opløſeligt i Svovlkulſtof til en i Luften ſelvantændelig Vædſke, hvoraf det ved langſom Fordampning kan kryſtalliſere. Det er yderſt giftigt, men kan ſaare let og i meget ſmaa Mængder paaviſes i Forgiftningstilfælde ved ſin Evne til at lyſe i Mørke. Ved Fabrikationen af de tidligere almindelige Svovlſtikker udſattes Arbejderne i høj Grad for Indaanding af Phosphordampe og derved for den forfærdelige Sygdom Phosphornekroſe, der hyppig har Tabet af Underkjæven til Følge (ſ. nedenſ. **Phosphorforgiftning**). Derfor er Fabrikationen ved Hjælp af almindelig P. bleven forbudt. Ophedes P. i lukket Kar i længere Tid til 260°, eller udſættes det i længere Tid for Sollys, antager det ganſke andre Egenſkaber. Det bliver mørkt brunviolet, har en Vægtfylde af 2,2, tændes førſt ved henved 290°, er uopløſeligt i Svovlkulſtof og ikke giftigt. Dette ſaakaldte **amorphe** ell. **røde** P. findes blandet med Svovlantimon anbragt paa Sikkerhedstændſtikkernes Æſker (jvfr. **Tændſtikker**). Dannet ved meget høj Temperatur er det røde P. metallignende og kryſtalliniſk. P. anvendes hovedſagelig til Tændſtikker og Tændflader, desuden blandet med chlorſurt Kali til Bomberaketter og i Chemien. For Øjeblikket produceres aarlig c. 30,000 Centner. Produktionen drives kun i to Fabriker, en engelſk og en franſk. — Ved ſin langſomme Iltning danner P. **Phosphorſyrlingsanhydrid**, P_2O_3, ved ſin meget glimrende Forbrænding i Luft eller Ilt **Phosphorſyreanhydrid**, P_2O_5; begge ere faſte, hvide Legemer, der let forene ſig med Vand til de tilſvarende Syrer **Phosphorſyrling**, H_3PO_3, og **Orthophosphorſyre** (almindelig Phosphorſyre), H_3PO_4. To andre Syrer af P. kjendes, nemlig **Phosphorunderſyrling**, H_3PO_2, og **Phosphorunderſyre**, $H_4P_2O_6$. Men hverken Phosphorſyrling, Phosphorunderſyrling eller Phosphorunderſyre have ſtor Interesſe. Phosphorſyren derimod er ſærdeles vigtig. Den kan faas ved gjentagen Behandling af hvidbrændte Ben (phosphorſur Kalk + kulſur Kalk) med Svovlſyre eller ved at behandle P. med Salpeterſyre. Den concentrerede Opløsning kan kryſtalliſere. Saltene findes omtalte under vedkommende Metaller, phosphorſur Kalk ved Kalk, phosphorſurt Natron ved Natron; Phosphorſyren giver med en ſalpeterſur Opløsning af molybdænſur Ammoniak et gult Bundfald, med en ammoniakalſk Opløsning af et Magneſiaſalt et farveløſt kryſtalliniſk Bundfald (ſ. **Magneſia**). Ved disſe Forhold kjendes Phosphorſyren qvalitativt og beſtemmes den qvantitativt. Ophedes Phosphorſyre til 213°, afgiver den Vand og omdannes til en anden Syre, **Pyrophosphorſyre**, $H_4P_2O_7 = 2H_3PO_4 \div H_2O$. Orthophosphorſyren er 3baſiſk, Pyrophosphorſyren 4baſiſk. Ved Glødning blive Pyro- og Orthophosphorſyren til den 1baſiſke **Metaphosphorſyre**, $HPO_3 = H_3PO_4 \div H_2O$; af denne ſidſte kjendes en hel Del Modificationer, men ingen af dem ſaa lidt ſom Pyrophosphorſyren frembyder ſynderlig almindelig Interesſe. Med Brint danner P. flere Forbindelſer, H_3P, H_4P_2 og H_2P_4. Den førſte af disſe **Phosphorbrinter** er luftformig, ikke ſelvantændelig, lugter ſom raadden Fiſk og er meget giftig; den forener ſig ligeſom Ammoniak med Syrer, iſær med Jodbrinte til et faſt, kryſtalliniſk Salt; den anden Phosphorbrinte kan fordraabes, er ſelvantændelig og meddeler denne Egenſkab til den førſte, naar den i ringe Mængde blandes dertil; den tredje er et faſt, gulhvidt Legeme. P.s Forbindelſer med Chlor dannes directe: **Phosphorchlorure**, PCl_3, er en farveløs, rygende Vædſke, **Phosphorchlorid**, PCl_5, et hvidt, rygende, kryſtalliniſk Legeme. Begge ſønderdeles øjeblikkelig af Vand under Dannelſe af reſp. Phosphorſyrling og Phosphorſyre og Chlorbrinte. P. forbinder ſig ogſaa med mange Metaller, og naar disſe Phosphormetaller, ſelv i ringe Mængde, findes indblandede i Metallet, forandre de ofte deres Egenſkaber betydelig. Medens Jærnets Egenſkaber i høj Grad forringes (ſ. **Jærn**), ſkal Bronzens i høj Grad forbedres ved et Indhold af P., **Phosphorbronze**. I denne tjener P. dog kun til at reducere tilſtedeværende Tinilte, ſom nemlig i høj Grad forringer Bronzens Godhed. P. fremſtilledes c. 1670 af Brand i Hamborg ved Afdampning af Urin til Tørhed og Glødning med Sand og Kul. Gahn opdagede, at P. var en Beſtanddel af Ben, og Scheele fremſtillede 1775 P. af disſe. **Phosphorforgiftning.** Den **acute** P. opſtaar ved Nydelſen af Phosphor ved Forſeelſe (Rottepiller) eller forſætlig (Forgiftninger iſær med Svovlſtikkehoveder), viſer ſig førſt ved gaſtriſke Tilfælde og derefter ved en overordentlig ſtærkt udtalt Fedtdegeneration af næſten alle Legemets Organer med deraf følgende dybt indgribende Forſtyrrelſe af alle Livsfunctioner. Den ender næſten altid med Døden. Modgift: Æggehvide, Terpentinolje. Den **chroniſke** P. opſtaar ved Indaanding af Phosphordampe hos Arbejdere i Svovlſtikkefabrikerne og viſer ſig iſær ved Nekroſe af Over- ell. Underkjæven (**Phosphornekroſe**), der igjennem Hektik kan medføre Døden, Fordøjelſesforſtyrrelſer, og Lidelſe af Aandedrætsorganerne.

Phosphoreſcēns, den Egenſkab, mange Legemer beſidde, at lyſe eller frembringe ſvagere Lysphænomener i Mørke, naar de ere blevne beſtraalede i nogen Tid. Saadan Lysudvikling bemærker man ved en ſtor Mængde levende organiſke Væſener, baade Planter og Dyr, f. Ex. Calendula officin. (Morgenfrue), hvor man efter Solnedgang paa en varm Sommerdag undertiden ſer Lysglimt fremkomme med visſe Mellemrum. Af phosporeſcerende Dyr gives der en Mængde, f. Ex. St. Hansormen, Lygtedrageren, en ſtor Del lavere Sødyr, Æggene af mange Amphibier og Fiſke oſv.; „Havets Lysen" (ſ. **Lysende Dyr**) hidrører fra en ſtor Mængde af ſaadanne Smaadyr. Ved forraadnede Plante- og Dyrſtoffer iagttages hyppig P., navnlig ved døde Sødyr. Mange uorganiſke Stoffer, ſom Diamant, Kalkſpat, Flusſpat, Svovlbaryum o. fl., lyſe, naar elektriſke Gniſter have ſlaaet over dem, eller ved Opvarmning; mange lyſe, naar de have været udſatte i længere Tid for Solſkin. Med Henſyn til Forklaringen af disſe Phænomener lader der ſig ikke ſige noget almindeligt, da Grunden viſtnok er forſkjellig i de forſkjellige Tilfælde; det er de meſt brydbare Straaler, ſom fremkalde P., hvorimod de mindſt brydbare (røde og gule) ingen P. kunne frembringe. Lyſet af P. er af mindre Brydbarhed end det Lys, der fremkalder den.

Phosphoriſter, Navn for den nyromantiſke Skoles Tilhængere i Sverige, laant fra det Tidsſkrift »Phosphoros«, der udgaves 1810—13 fra Upſala for at udbrede de fra Tyſkland hentede nye Anſkuelſer om Poeſi, Kunſt og Kritik. Udgiverne vare Atterbom og Palmblad, begge den Gang Studenter i Upſala. Med Undtagelſe af nogle faa Artikler er Indholdet temmelig umodent; de fleſte af Atterboms deri optagne Digte har han mere eller mindre omarbejdet. Foruden Atterbom og Palmblad regnedes til P. Hammarſköld, Sondén, Hedborn, Elgſtröm, Ingelgren og Dahlgren, der alle have ſkrevet i dette Tidsſkrift; ſenere ſluttede ſig til dem Gumælius, Börjesſon, v. Zeipel, A. J. Arvidsſon, A. A. Afzelius o. fl.

Phosphorīt, en tæt Apatit (phosphorſur Kalk), der forekommer i et flere Fod tykt Lag i Eſtremadura, i Frankrig og Nasſau, og ſom benyttes til kunſtig Gødning. I Kridtformationen, f. Ex. i Grønſandet paa Bornholm, findes ofte Knolde af uren P., der danne Lag af 1—2 Fods Mægtighed, men de have ingen praktiſk Betydning.

Phosphǣner, de lyſe Kredſe, der frembringes ved et Tryk med Fingeren udvendig paa Øjet, hidrøre fra den derved fremkaldte mechaniſke Paavirkning af Nethinden; de kunne undertiden endnu iagttages i ſaadanne Tilfælde, hvor denne er ufølſom for Lysſtraalernes Indvirkning, men i andre Tilfælde, f. Ex. i den fuldt udviklede Amauroſe, ophøre ogſaa P. at viſe ſig.

Phōtios, en af ſin Tids lærdeſte Mænd, var Oberſt for den kejſerlige Livvagt i Conſtantinopel, den Gang Patriarchen Ignatius nægtede Kejſer Michael III.s Formynder Bardas Adgang til Nadveren, fordi han levede i Blodſkam med ſin Svigerdatter. Bardas afſatte Ignatius og udnævnte P. til Patriarch; men Pave Nikolaus I tog ſig af Ignatius, og hele Bulgarien ſagde ſig løs fra Patriarchen i Conſtantinopel og ſluttede ſig til Rom. P. ſamlede Orientens Patriarcher og Biſkopper til et Concilium i Conſtantinopel 867, hvor han anklagede Paven for Kjætteri, navnlig for at have forfalſket det nikæno-conſtantinopolitanſke Symbol ved Tilſætning af »filioque« (og fra Sønnen) i Artiklen om Aanden. Man udtalte Ban og Afſættelſe over Paven og underrettede de veſterlandſke Kirker derom; men ſ. A. blev Kejſer Michael myrdet af Baſilios Makedoneren, der for at vinde Ignatius’s mægtige Parti lod ham gjenindſætte i ſin Værdighed og P. fordømme paa et Concilium i Conſtantinopel 869. P. vandt imidlertid alles Agtelſe ved den Værdighed, hvormed han bar ſin Modgang; han blev forligt med Ignatius, og efter dennes Død blev han paa ny Patriarch; et nyt Concilium i Conſtantinopel 879 ſtadfæſtede hans Værdighed, men gjorde tillige Bruddet mellem den øſter- og veſterlandſke Kirke ulægeligt. P. blev paa ny afſat 886 for at give Plads for en kejſerlig Prins, blev ſendt til et armeniſk Kloſter og døde der i en høj Alder 891. Som Forfatter har han gjort ſig meget fortjent baade af Theologien, Philologien, Kirkeretten og Literaturhiſtorien. Hans Hovedværker ere »Bibliotheca«, »Nomocanon« og »Lexicon«.

Photographi (af gr. *φῶς*, Lys, og *γράφειν*, ſkrive) beror i det væſentlige paa Lyſets Evne til at forandre viſſe chemiſke Forbindelſer; det ved P. fremkaldte Billede kaldes et P. eller **Photogrām**. Diſſe kunne fremſtilles paa næſten et hvilket ſom helſt Underlag: Papir, Silke, Lærred, Træ, Glas, Porcelæn, Elfenben, Horn, Læder, Metal oſv. Man vidſte længe, at Chlorſølv og andre Sølvſalte ved at udſættes for Sollyſets Indvirkning led en Forandring, ſaaledes at de efterhaanden bleve ſorte, idet der udſkilles mørkt metalliſk Sølv paa de Steder, ſom bleve trufne af Lyſet. Allerede i forrige Aarhundrede fremſtillede den franſke Phyſiker Charles (f. 1746, d. 1823) Silhouettephotogrammer paa Chlorſølvpapir. Mange Chemikere og andre Naturforſkere forſøgte at „fixere“, d. e. fremſtille i holdbar Stand, det af Lyſet Camera obscura (ſ. d. A.) frembragte Billede paa Chlorſølvpapir, men det lykkedes ikke, fordi man endnu ikke kjendte Midler til at fjærne den Del af Chlorſølvet eller andre Sølvforbindelſer, ſom var forbleven upaavirket af Lyſet. 1814 begyndte Nicéphore Niepce (ſ. d. A.) at anſtille Forſøg over Sollyſets Virkning paa tynde Asphaltlag paa Metal, ſom han „exponerede“, d. v. ſ. udſatte for Lyſets Virkning, i et Camera obscura; han havde fundet, at de af Lyſet trufne Dele af Asphalten bleve uopløſelige i en Blanding af Lavendelolje og Petroleum, medens de ubelyſte Partier opløſtes. Det lykkedes ham paa denne Maade at frembringe Billeder, men en ſtor Hindring var den lange Belysningstid, hvorfor han ſtadig experimenterede med at finde Midler til at afkorte denne, ligeſom paa at forbedre de optiſke Apparater. Han naaede dog aldrig det Maal, han havde ſat ſig; han tilbragte ſit Liv med tilſyneladende frugtesløſe Experimenter, paa hvilke han ofrede ſin Formue, og døde (1833) i Fortvivlelſe over at have tilſat ſin og ſin Families Velfærd ved, ſom han troede, at have løbet efter en Chimære. Senere er Niepces Methode bleven Grundlaget for en af de vigtigſte photographiſke Trykkemethoder, Zinkætsningen, ſom i vor Tid danner en ſtor Induſtri. Igjennem den Optiker i Paris, ſom leverede Niepce Apparater, var denne kommen i Forbindelſe med Daguerre (ſ. d. A.); denne havde et Diorama i Paris, og Billeder med den Naturtroſkab i Perſpectivet, ſom Niepces Forſøg viſte, vilde her kunne finde god Anvendelſe. Imellem diſſe to blev der efter lange Forhandlinger og megen Mistænkſomhed fra Niepces Side indgaaet et Compagniſkab 1829. Efter Niepces Død arbejdede Daguerre ſelvſtændig videre og med en ſaa henſynsløs Energi, at hans Familie endog vilde have ham umyndiggjort. Det lykkedes ham i Aarene 1837—38 at komme til den Methode, ſom efter ham kaldes Daguerreotypien. 19 Aug. 1839 blev denne Fremgangsmaade offentliggjort af Arago i Institut de France, det meſt ſtormende Møde, ſom Inſtitutet nogen Sinde har holdt. Bygningen var belejret af Videbegjærlige, ſom ogſaa fyldte de tilſtødende Gader og Stræder. Daguerre fik en livsvarig Nationalbelønning paa 6,000 Frcs. aarlig; Niepces Søn fik en aarlig Penſion paa 4,000 Frcs. Daguerres Methode beſtaar deri, at han udſatte en omhyggelig poleret, ſølvpletteret Kobberplade for Joddampe, hvorved der dannedes et Lag af Jodſølv paa Pladens Overflade. Den joderede Plade anbragtes derpaa i et Camera obscura paa Billedets Plads, hvor da Lyſet efter en paſſende Tids Forløb havde tilvejebragt den tilbørlige Forandring i Jodſølvet, ſkjønt der ikke var det mindſte Spor af Billedet at ſe. Anbragtes Pladen derpaa i en Kaſſe, paa hvis Bund der befandt ſig noget opvarmet Kvikſølv, traadte Billedet tydelig frem, men vilde ved at udſættes for Lyſet hurtig forſvinde. For at fixere Billedet, ſom ſiges at være „negativt“, blev Pladen dyppet i en Opløsning af ſvovlunderſyrlet Natron, ſom opløſer det endnu uforandrede Jodſølv, og derpaa afſkyllet med rent Vand. Billedet dannes derved, at Sølvpladen er blank paa de mørke Steder, men paa de lyſe beſat med ſmaa Kugler af Sølvamalgam; for at ſe det med den rette Fordeling af Lys og Mørke maa man derfor ſørge for, at en mørk Gjenſtand ſpejler ſig i Pladen; er det en lys Gjenſtand, ſom ſpejler ſig deri, viſer Billedet ſig negativt. Lyſets Indvirkning paa Jodſølv fordrede en temmelig lang Tid, men man fandt ſenere paa Midler til at paaſkynde den ved Behandling med Chlor eller Brom, og førſt da kunde man benytte Daguerreotypien til Portræter. En anden væſentlig Forbedring af denne Kunſt var Forgyldningen af Billedet, hvorved dette vandt baade i Tydelighed og Varighed. Englænderen Fox Talbot (f. 1800, d. 1877) var den førſte, ſom frembragte Lysbilleder paa Papir, en Kunſt, ſom kaldes Calotypi eller Talbotypi; han arbejdede ſelvſtændig og offentliggjorde ſin Methode ſamme Aar ſom Daguerre. Et Stykke Papir blev dyppet i en Opløsning af Kogſalt og, efter at være tørret, igjen i en Opløsning af ſalpeterſurt Sølvilte; derved dannedes der Chlorſølv i Papiret. Lagde man nu det ſaaledes præparerede Papir under et Kobberſtik, ſom vendte Billedet ned ad, lagde en Glasplade oven over for at holde begge Papirer i Berøring med hinanden og derpaa udſatte det hele for Lyſets Indvirkning, vilde Chlorſølvet kun blive truffet af Lyſet og ſværtet under de lyſe Steder af Kobberſtikket, medens dettes ſorte Farve vilde holde Lyſet tilbage; efter

Forløbet af tilſtrækkelig Tid vilde man paa det præparerede Papir faa et negativt Billede af Kobberſtikket. For at fixere det kunde man dyppe det i en Opløsning af Kogſalt eller ſvovlunderſyrlet Natron, ſom opløſer det uforandrede Chlorſølv, og derpaa afvaſke det med rent Vand. Af dette negative Billede kunde igjen paa ſamme Maade frembringes ſaa mange poſitive, ſom man vilde. Virkningen gik her altfor langſomt, til at Camera obscura kunde anvendes. For at opnaa dette gjennemtrænges Papiret med Jodſølv i Stedet for Chlorſølv, og dette ſker ved førſt at dyppe det i en Opløsning af Jodkalium i Stedet for i Kogſalt. Talbots Billeder havde den væſentlige Fejl, at de mangle Finhed i Detaillerne; man forſøgte at hæve denne ved at behandle Papiret med Stivelſe, Vox, Gelatine oſv., men uden ſynderligt Held. Niepce de Saint Victor (ſ. d. A.) opnaaede (1847) et udmærket Reſultat ved at anbringe de lysfølſomme Sølvſalte i en Æggehvidehinde paa Glas. De fineſte og meſt virkningsfulde Photogrammer paa Glas kunne fremſtilles paa denne Maade, men ſaa vel Belysningstiden ſom forſkjellige Manipulationer beſværliggjøre Methoden, hvorfor den kun har fundet ringe Udbredelſe i Praxis. Et ſtort Fremſkridt var Indførelſen af den vaade Collodiumproces, ſom ſkyldes Legray, Fry og Archer. Ved denne optages det photographiſke Negativ paa en Glasplade, overhældt med Collodium (ſ. d. A.), ſom indeholder de halogene Stoffer, hvormed Sølvet ſenere ſkal forbinde ſig ved Senſibiliſeringsprocesſen. Ved denne dyppes den collodionerede, joderede oſv. Plade i Sølvbadet og anbringes vaad i Camera'et. Efter Exponeringen, ſom ved den vaade Proces altid tager flere Sekunder, følger „Fremkaldningen“ eller „Fremkaldelſen“ af Negativet paa Glaspladen. I en abſolut lystæt Kasſe, Casſetten, bringes den belyſte Plade til det „mørke Kammer“, hvor intet eller ſaa lidt chemiſk virkſomt Lys ſom muligt kan trænge ind. Her behandles den belyſte Plade med „Fremkalderen“, en Opløsning, ſom indeholder reducerende Stoffer, der udſkille Sølvet af de belyſte Partier paa Pladen, men ikke har nogen Virkning paa de ubelyſte Steder. Til Fremkaldervædſker bruges en Mængde forſkjellige Stoffer, ſom kunne reducere de ædle Metaller af deres Forbindelſer, ſaaſom Ferroſalte, Pyrogallol, Hydrochinon oſv. Efter de forſkjellige Plader og Beſkaffenheden af det Negativ, man tilſigter, arbejder Photographen med ſure Fremkaldere, alkaliſke Fremkaldere oſv. Bliver Negativet for ſvagt, mangler det „Kraft“, har Belysningstiden været for kort; det kaldes da „underexponeret“ og kan forſtærkes ved Behandling med „Forſtærkere“, d. e. Vædſker, ſom indeholde Sølvſalte eller andre Metalforbindelſer og reducerende Stoffer. Derſom Belysningen derimod har varet for længe, fremtræder Negativet for mørkt; det kaldes da „overexponeret“, og man kan da anvende Svækkelſesmidler eller, naar Photographen opdager dette Forhold under Fremkaldelſen, tilſætte Fremkaldelſesvædſken chemiſke Forbindelſer, ſaakaldte „Forhalere“, ſom bevirke, at Fremkaldelſen gaar langſomt for ſig, hvorved Photographen da kan afbryde denne paa et pasſende Tidspunkt. Efter Fremkaldelſen følger Fixeringen, der ſker derved, at det fremkaldte, afſkyllede Negativ behandles med Fixerbadet, i Regelen en Opløsning af ſvovlunderſyrlet Natron, der fjærner de af Lyſet upaavirkede Dele af Sølvforbindelſerne. Efter at det ſaaledes fixerede Negativ er underkaſtet forſkjellige Operationer, ſom Tørring, Lakering, Retouchering (d. e. de ſvage Steder gaas efter med Blyant eller Tuſch), er det færdigt; førſt efter Fixeringen kan Negativet bringes i Lyſet. Paa Negativet ſvare de mørke Steder til Originalens lyſe Steder og omvendt. Af dette Negativ fremſtilles det poſitive Billede, „Poſitivet“, ved Copiering eller Aftryk paa ſølvſaltet Albuminpapir. Dette er et ſærlig præpareret Papir, overtrukket med en tynd Albuminhinde, indeholdende halogene Forbindelſer, ſom derpaa, før den egentlige Copiering, behandles med en Sølvopløsning. Ved Copieringen anbringes Negativet i et ſæreget Apparat, Copirammen, tæt presſet paa det ſølvſaltede Albuminpapir, og udſættes for Sollyſets Indvirkning; alt efter Lyſets Intenſitet tager Copieringen kortere eller længere Tid. Derefter følge endnu forſkjellige Manipulationer: Toning med Guldbade, Tilſkæring, Fernisſering, Opklæbning, poſitiv Retouche, Satinering oſv., inden Photogrammet er helt færdigt. Trods de udmærkede Reſultater, ſom den vaade Collodiumproces gav, klæbede der dog adſkillige Ulemper ved den: ved Udøvelſen i fri Luft maatte man bl. a. føre et mørkt Kammer med ſig, Ætherdampene fra Collodiet vare i høj Grad ſkadelige for Sundheden, ved flere Operationer brugtes det ſærdeles giftige Cyankalium o. a. m.; ved Optagelſen af Billeder af levende Objecter var Belysningstiden forholdsvis lang, ſelv om den kun taltes i Sekunder. Man havde derfor i lang Tid beſtræbt ſig for at finde andre Methoder; navnlig ſøgte man at fremſtille tørre Plader, ſom man kunde føre med ſig overalt uden at behøve noget mørkt Kammer med Sølvbad oſv. Herved førtes man til de tørre Collodiumplader, Robiquet & Dubosqs og Jean Renauds Harpixcollodiumsplader, Bartholomews og andres Morphinproces, Rusſells Tanninproces, Taupenots tørre Albuminplader; men ingen af disſe forſkjellige Fremgangsmaader, ſelv om de gav gode Reſultater, vandt almindelig Udbredelſe. — Medens man i Almindelighed er tilbøjelig til at antage, at to monovalente Grundſtoffer indbyrdes kun kunne danne ēn Forbindelſe, ſom da under alle Forhold ſkulde viſe de ſamme phyſiſke og chemiſke Egenſkaber, har den belgiſke Chemiker Stas 1874 paaviſt, at Bromſølv optræder i ikke mindre end 6 forſkjellige Modificationer. Disſe rent videnſkabelige Jagttagelſer have været af den ſtørſte Betydning for P.s Udvikling i den ſenere Tid. Franſkmanden Chardon fremſtillede en Collodium-Emulſion, ſom indeholdt lysfølſomt Bromſølv, emulgeret i Collodium. Photographiſke Plader, ſom vare præparerede dermed, bleve ſendte fra Paris til Japan, bleve belyſte der og efter Tilbagekomſten til Paris fremkaldte og behandlede paa ſædvanlig Maade.

Reſultaterne vare ſaa overraſkende gode, at det franſke photographiſke Selſkab i Paris tilkjendte Chardon en af Selſkabet udſat, betydelig Præmie. Collodium-Emulſionen var imidlertid vanſkelig at fremſtille; de praktiſke Englændere erſtattede det hidtil ſaa meget anvendte Collodium med en Gelatineopløsning; Tanken ſkyldes oprindelig Bennet og R. Maddox, men der fremkom ſnart et ſtort Antal Forſkrifter til Fremſtilling af **Bromſølv-Gelatine-Emulſion**, i England af Abney og Ruſſel, Palmer, Swan o. a., i Belgien af van Monckhoven, i Tyſkland af Obernetter, Vogel, Pizzighelli o. a., i Frankrig af Léon Vidal, Rousſeau oſv. Det er lykkedes ved forſkjellige Operationer at bringe Bromſølvets Modtagelighed for Lysindtryk op til en betydelig Højde. Medens man tidligere behøvede Sekunder til en Optagelſe, bruges der ved Nutidens tørre Bromſølv-Gelatine-Emulſionsplader kun Brøkdele af et Sekund. Ved den chemiſke Præparation af Bromſølv-Emulſionen med Gelatine ſom Bindemiddel er man naaet til den ſaakaldte **Moment- eller Øjebliksphotographi**, ſom navnlig har udviklet ſig ſiden 1878. Opfindelſen af de nævnte Plader har fremkaldt mange Forbedringer og Opfindelſer inden for P.s Omraade. Tidligere foretog Photographen Exponeringen ved med Haanden at fjærne et Dækſel paa Objectivet i Camera obscura og atter efter et viſt Antal Sekunder ſætte det paa igjen; dette kan nu ikke ſke, da Billederne vilde blive overexponerede, og man har derfor conſtrueret Moment- eller Øjeblikslukkere, ſom i $\frac{1}{10}$, $\frac{1}{50}$ oſv. Sekund tillade Lyſet at falde ind i Camera. Det angives endog, at der ved enkelte aſtrophotographiſke Optagelſer, f. Ex. af Solen, er benyttet en Tid af $\frac{1}{5000}$ Sekund. I Danmark ere ſærlige Momentlukkere blevne conſtruerede af J. P. Anderſen i Nellerød, N. Fiſcher og C. Lütken. En ſærlig og fortrinlig Art Bromſølvplader, indeholdende Hydrochinon, er opfunden af Capitain F. Biering i Odenſe. — Foruden de her nævnte Virkninger af Sollyſet paa Sølvforbindelſer benyttes ogſaa Lysvirkningerne paa andre chemiſke Forbindelſer. Saaledes fremſtiller man Uranbilleder (**Uranotypier**, **Wothlytypier**) og Platinbilleder (**Platinotypier**), hvilke ſidſte paa Grund af det i Billedet udſkilte Platins Uforanderlighed over for chemiſke Indvirkninger ere ſærlig holdbare. End videre benyttes Lyſets Evne til at reducere Jærntveilteſalte til Forilteſalte og diſſe Jærnforbindelſers Forhold over for Ferri- og Ferrocyankalium til den ſaakaldte **Blaaproces** ell. **Cyanotypi**, der i udſtrakt Maaleſtok anvendes til Copiering af Arbejdstegninger, ſaa vel den ſaakaldte negative Cyanotypering, hvor Tegningen fremtræder i hvide Streger paa blaa Grund, ſom den poſitive Cyanotypering (Bellet og Pizzighelli), der giver en Tegning i blaa Streger paa hvid Grund. En anden Methode til Gjengivelſe af Tegninger i Stregemaner er Colas poſitive **Blækproces**, ſom giver ſorte Linjer paa hvid Grund (1880); ogſaa her benyttes Lyſets reducerende Virkning paa Ferriſalte; til Fremkaldelſe benyttes Gallusſyre. Englænderen Waterhouſe har fremſtillet Photogrammer ved Lyſets Indvirkning paa Kobberbromid; de færdige Kobberbilleder have en Del Lighed med Daguerreotypier og ere lige ſaa lidt holdbare ſom diſſe. En ſærlig Fremgangsmaade er **Anilinmethoden**, hvor Billedet fremkaldes ved Lyſets Indvirkning paa Chromſyre og Fremkaldelſen ſker ved Anilindampe. — **Kulphotogrammer eller Pigmentbilleder**: Franſkmanden Mungo-Ponton havde 1838 gjort den Jagttagelſe, at Gelatine blandet i Opløsning med et tvechromſurt Alkaliſalt og derpaa enten ſtivnet eller indtørret reducerede under Sollyſets Indvirkning en Del af Chromſyren og dannede en grøn Forbindelſe med Chromtveiltet, ſom var aldeles uopløſelig ſaa vel i koldt ſom i varmt Vand. Flere forſøgte at anvende det i photographiſk Øjemed, men det lykkedes førſt Poitevin 1853—54 at faa virkelig praktiſk brugbare Reſultater, og han betegnes derfor i Almindelighed ſom Kulproceſſens Opfinder. Proceſſen er i Korthed denne: Papir eller andet Materiale overtrækkes med et Lag Gelatine, hvori er indblandet Tuſch eller andet yderſt fint fordelt Kul; ved Tilblanding af andre Farveſtoffer, Indigo o. lign., kan man nuancere Tonen. Dette Papir gjøres følſomt for Lyſet, ſenſibiliſeres i en Opløsning af tvechromſurt Kali, hvorpaa det belyſes under et Negativ, og Billedet fremkaldes med Vand, ſom fjærner de opløſelige Partier. Saa ſimpelt dette lyder, hører Kulproceſſen dog til de vanſkeligſte photographiſke Operationer at udføre; ikke alene fordrer den ſtor Dygtighed og Øvelſe, men Aarstiden og Klimaet have en ſtor Indflydelſe paa de anvendte chemiſke Stoffer og Opløsninger, hvis Sammenſætningsforhold maa ændres i Overensſtemmelſe hermed. Forſtørrede Kulbilleder faar man ved Anvendelſen af optiſke Forſtørrelſesapparater, ſom ved Hjælp af Sollyſet eller kunſtigt Lys kaſte det forſtørrede Billede af det lille Negativ paa den nævnte Gelatinehinde i et mørkt Værelſe. De hertil benyttede Solapparater maa forſynes med en Helioſtat (ſ. d. A.), ſom maa være nøjagtig indſtillet, da Belysningen kræver længere Tid. I Danmark ejes et ſaadant Apparat, der er meget koſtbart, af kgl. Hofphotograph J. Peterſen, ſom ſærlig har gjort Fremſtillingen af Kulbilleder til ſin Specialitet. Anvender man i Stedet for Kulpapiret et med Bromſølv-Gelatine overtrukket Papir, kan man med mindre koſtbare Forſtørrelſesapparater, Scioptikoner, ogſaa ved kunſtig Belysning (Kalklyſet, Gas, Petroleum), fremſtille forſtørrede photographiſke Sølvbilleder, ſom dog i Holdbarhed ſtaa tilbage for Kulbillederne. — De forſkjellige Farver virke en Del forſkjellig, thi det er iſær de meſt brydbare Straaler, de blaa og violette, ſom decomponere Sølvforbindelſerne, medens de mindſt brydbare, de røde, gule og grønne, kun gjøre det i ringe Grad; derved vilde det negative Billede blive for lyſt paa nogle Steder i Sammenligning med andre, og dette faar følgelig ogſaa Indflydelſe paa det poſitive Billede, hvori Fejlene da kunne blive meget betydelige, ſaaledes ved Photographering af Malerier. Ved Retouchering kan man bøde noget herpaa, men meſt fuldſtændig ved Vogels Opdagelſe 1878, at naar der i Bromſølv blandes Anilinfarver, ſom let indſuge de mindſt brydbare Straaler, ſaa bliver Bromſølvet ogſaa paavirket af ſaadanne Straaler; ſaaledes behandlede Plader kaldes orthochromatiſke og Methoden den iſo- eller orthochromatiſke Proces. **Photographiſke Trykkemethoder** (Heliographi). Allerede den ældre Niepce tilſigtede ved ſine Arbejder at fremſtille en Plade, paa hvilken det photographiſke Billede ved chemiſke Midler lod ſig ætſe ned, ſaaledes at det ved Tryk lod ſig mangfoldiggjøre. Donné 1839 og Berres 1840 ſøgte at fremſtille Trykplader ved at ætſe Daguerreotypiplader; Fizeau optog 1841 Niepces Ide og forſøgte ved en Combination af Ætſemethoden og galvanoplaſtiſk Afformning at danne brugbare Trykplader, men opnaaede kun lidet brugbare Reſultater, lige ſaa vel ſom Beuvière, der 1850 udarbejdede Fizeaus Methode videre. Førſt Niepce de St. V. lykkedes det 1853—55 at fremſtille brugbare Trykplader ved Ætsning efter Asphaltproceſſen, og efter denne Tid har denne Methode taget et ſtort Opſving; dog førſt efter at Chromgelatineproceſſerne vare blevne bekjendte, have de phothographiſke Trykkemethoder udviklet ſig til den ſtorartede induſtrielle og kunſtneriſke Anvendelſe, ſom de finde i Nutiden. **Photozinkographi**, **Zinkogravure** ell. **Zinkætsninger** udføres efter Asphalt- ell. Chromgelatinemethoden paa plane, ſærlig præparerede Zinkplader; Ætsningen ſker med Syrer, Jod, Jærnchlorid o. l. Stoffer. **Lystryk**, **Heliotypi**, **Phototypi** beror paa Chromgelatineproceſſen; den egentlige Opfinder er Hofphotograph J. Albert i München (f. 1825, d. 1866), ſom frembragte Chromgelatinebilledet paa Spejlglas og viſte, at dette Billede bandt den fede Trykſværte (paa de ubelyſte Steder var jo Maſſen opløſelig i Vand og afvaſkes derfor, og Sværten binder ikke her); i en Hurtigpreſſe kan der derefter tages en Mængde Aftryk med Bibeholdelſe af Halvtonen i Skyggerne. En ſærlig Lystrykmethode fandt Obernetter i München (f. 1840, d. 1887), ligeſom ogſaa Prof. Husnik i Prag har Fortjeneſter af denne Sag. Ved **Photolithographien**, ſom oprindelig ſkyldes Poitevins Arbejder, overføres det med fed Sværte indſværtede Chromgelatinebillede paa den lithographiſke Sten; den danner en udſtrakt Induſtri. **Photogalvanographien** blev efter de førſte ſamlende Forſøg af Fizeau o. a. førſt ret kaldt til Live ved Pretſchs Arbejder 1855. **Photoglyptien** ell. **Woodburytrykket**, opfundet af Englænderen Woodbury (f. 1834, d. 1885), er en af de intereſſanteſte photomechaniſke Trykkemethoder, ſom Pretſch videre har udviklet; de ovenfor nævnte Pigmentbilleder, ſom jo ere ophøjede i det mørke, fordybede i det lyſe, dannes paa en Staalplade, og heraf tages der ſaa ved Hjælp af et ſtærkt hydrauliſk Tryk et Aftryk i en Metallegering, ſom navnlig indeholder Bly; denne Metalplade benyttes ſaa i Preſſen til Aftryk. Senere opfandt Woodbury en lignende Methode, **Stannotypien**, hvor der ikke fordres det ſtærke-hydrauliſke Tryk. Han døde af Overanſtrængelſe efter at have tilſat ſin Formue paa Experimenter med photographiſke Opfindelſer. Woodbury ſolgte i ſin Tid ſin Photoglyptimethode til det bekjendte Firma Goupil & Co. i Paris (ſenere Bouſſod, Valadon & Co.), ſom udbyttede den, og Woodburys Methode dannede Grundlaget for Rouſſelons Forſøg, der arbejdede ſammen med Goupil & Co., hvilket førte til Opfindelſen af en ſæregen Kobbertrykmethode, **Photogravure** eller Heliogravure, hvis Reſultater i Udførelſe, Skarphed og Finhed ikke ſtaa tilbage for Kobberſtikket. Denne Fremgangsmaade, hvis Detailler endnu (1888) ere en Hemmelighed, er den meſt anvendte til Reproduktion af Kunſtværker. Andre Forſkere have ogſaa beſkæftiget ſig med Cuprotypien og opfundet Photogravuremethoder, ſaaledes Marion og Obernetter i München, Klič i Wien, Dujardin i Paris o. a. En af de nyeſte photomechaniſke Trykkemethoder er det ſaakaldte **Limtryk** (Husnik i Prag, 1887), beſtemt til Clichéer for Bogtrykpreſſen. I Danmark have Galle & Aagaard opfundet en ſærlig Heliogravuremethode i Metal og en anden Fremgangsmaade, Similigravure, i Halvtoner, beſtemt til Bogtryk. **Emailphotographi** er en ſæregen Induſtrigren, ſom navnlig anvendes meget i katholſke Lande. Den beror paa Dannelſen af et photographiſk Billede, ſom indeholder de Email-Smeltefarver, der anvendes til Porcelænsglaſur eller Porcelænsmaling. Den af Obernetter angivne „Støvmethode“ grunder ſig paa, at et Lag af arabiſk Gummi, hvortil der er ſat chromſurt Kali, miſter ſin Klæbrighed, naar det bliver belyſt; ſker Belysningen altſaa, medens der ligger en Tegning over, ſaa holder Klæbrigheden ſig der, hvor Tegningens mørke Dele ere, og naar man ſaa ſtrør et Farvepulver paa, bliver det hængende paa de klæbrige Dele; det derved dannede Støvbillede kan derefter indbrændes paa Porcelænet i en Muffelovn. I Danmark er Emailphotographien indført af Peter Moſt og Vilh. Schrøder, ſom byggede Ovne dertil. — En af de ſmukkeſte, meſt udbredte og nyttigſte af Photographiens Anvendelſer er Optagelſen af mikroſkopiſke Objecter, **Mikrophotographien**. Mikrophotographiſke Apparater benyttes ogſaa til Formindſkelſe af Depecher, Tryk- og Skriftſtykker; en Folioſide kan optages med ſtørſte Skarphed paa en lille Hinde paa 4^{mm} i Kvadrat; dette finder navnlig Anvendelſe i militære Øjemed, idet Tuſender af ſaadanne mikroſkopiſke Depecher kunne indeſluttes i en lille Pennepoſe, ſom bindes under Halen paa en Brevdue; paa Ankomſtſtedet ſpredes de ſmaa Photogrammer i Vand, opfanges paa Glasplader og anbringes i et ſtærkt forſtørrende Projectionsapparat, ſom kaſter den ſtærkt forſtørrede Skrift paa en hvid Væg, og der kan da tages Copier. I Danmark har navnlig Photograph Sander Nielſen i Nyborg givet ſig af med Mikrophotographi. — **Ballonphotographi** har ſærlig fundet Anvendelſe ved den i den nyere Tid ſtærkt udviklede militære Ballontjeneſte, til Optagelſe af Fjendens Stillinger, Kort over Terrainforholdene oſv.; ved Forſøgene er man kommet til højſt intereſſante Reſultater med Henſyn til Gjengivelſen af Terrainforhold over ſtore Arealer. — En nærmere Beſkrivelſe af de mange Induſtrigrenes Udvikling, ſom ſtaa i Forbindelſe med P. — ſom Fabrikation af photographiſk Papir, optiſke Inſtrumenter, andre Apparater og Utenſilier ſamt Chemikalier, der ſpecielt anvendes i P. — forbigaas her. Dog ſkal nævnes Detectivcameraet eller det hemmelige photographiſke Camera, hvis Fremkomſt ſkyldes Indførelſen af de tidligere nævnte tørre Gelatine-Emulſionsplader. Det kan benyttes til Optagelſer, uden at den Perſon, ſom bliver photographeret, aner det. Det brugtes førſt af Politiet i England og Amerika til Optagelſe af mistænkelige Perſoner og i Banker til Optagelſe af Individer, der præſenterede mistænkelige Anvisninger. Apparaterne vare førſt ſtore, men ere nu efterhaanden ſvundne ſaaledes ind i Størrelſe, at Cameraet kan anbringes i en Hat; Optagelſen foregaar ved et Ryk i en Snor. Cameraet kan optage indtil 12 Photogrammer, inden man behøver at indſætte nye Plader. Photogrammerne kunne ſenere forſtørres. Den nyeſte Forbedring paa dette Omraade ſkyldes Rudolph Stirn i Berlin; hans hemmelige Camera har Form ſom en flad Æſke, der bæres ſkjult under Veſten og Frakken, og Optagelſen foregaar fra et Knaphul. Dette lille Apparat benyttes meget af Touriſter og Militære; den tyſke Regering har forbudt civile Perſoner at bære det i Nærheden af tyſke Fæſtningsværker. Særlig efter Indførelſen af de tørre Øjeblikspladermed lysfølſom Bromſølv-Gelatine, der ikke fordre ſtore eller beſværlige Hjælpeapparater under Optagelſen, og ſom kunne fremkaldes og behandles videre til belejlig Tid, Maaneder og Aar ſenere, har der udviklet ſig en ſtor Induſtri med Forfærdigelſen af photographiſke Amateur- og Touriſtapparater. En ſæregen Art heraf ere Kunſtnerapparater, beſtemte til Optagelſe af Landſkaber, Architekturbilleder, Modeller o. lign., hvorved Maleren kan blive fri for at tage Skizzer. I Videnſkaben har P. udrettet Vidundere. Særlig ſkal nævnes den aſtronomiſke P., Aſtrophotographien, ſom i længere Tid har været dyrket. Man har ſaaledes fundet Stjernetaager, ſom det kun med ſtort Beſvær var muligt bagefter at ſe i de ſtørſte aſtronomiſke Kikkerter, ja i den ſenere Tid Stjerner, ſom ikke kunne ſes, ſelv i det bedſte Teleſkop; Exponeringen bør her vare i flere Timer. P. anvendes til Optagelſer af Solens og andre Himmellegemers Spectra, til Obſervationer af Formørkelſer, Planetpasſager og andre Begivenheder i Himmelrummet. 1887 afholdtes der i Videnſk. Akad. i Paris en aſtrophotographiſk Congres, hvori Aſtronomer fra alle Lande deltog; paa denne Congres vedtoges det at kortlægge hele Himmelrummet ad photographiſk Vej, medtagende Stjerner af indtil 14de Størrelſe incluſive. I Lægevidenſkaben gjør Mikrophotographien fortrinlig Tjeneſte ved den naturtro Afbildning af pathologiſke Phænomener, ligeſom det ved Combination med ſmaa elektriſke Lamper er lykkedes at optage photographiſke Billeder af pathologiſke Tilſyneladelſer i de indre Dele af Legemet, f. Ex. i Svælget og Strubehovedet. En franſk Lærd, Marey, benytter Momentphotographien til Studier over Fuglenes Flugt, Menneſkets Gang oſv. Amerikaneren Muybridge har gjort ſig berømt ved fine Momentbilleder af Heſtens Gang, O. Anſchütz ved mangeartede Photogrammer af Dyreverdenens Liv. En ſærlig Anvendelſe have P. og de photographiſke Trykkemethoder faaet ved den indtil de mindſte Detailler correcte Gjengivelſe af ſjældne Documenter, Haandſkrifter oſv. **Photographering ved kunſtigt Lys.** Lige ſiden de førſte photographiſke Forſøg har man beſtræbt ſig for at finde Midler til at erſtatte Sollyſet ved photographiſke Optagelſer, dels for at være uafhængig af Tiden paa Døgnet, dels for at kunne photographere Rum, hvor Sollyſet ikke kan trænge ind, f. Ex. Katakomberne, det indre af Pyramiderne oſv. Det lykkes ogſaa ved Kalklyſet, Magniumlyſet, det elektriſke Lys, Svovlkulſtoflyſet i Kvælſtofforilte oſv.; men de paa denne Maade frembragte Billeder ere — trods vellykkede enkeltſtaaende Exempler — endnu langt fra at ſvare til de Fordringer, der maa ſtilles til en almindelig god Optagelſe: Billederne viſe ikke Dagslyſets bløde Overgange i Skyggerne; det ſtærke Lys fremkalder for ſtærke Slagſkygger; dæmper man Lyſet, mangler det aktiniſk Kraft, Billederne blive for ſvage, og Expoſitionen varer for længe. De bedſte Reſultater har man faaet paa følſomme tørre Plader med Gas- og Petroleumlys ſamt ved Magniumlyſet. En af den nyeſte Tids Beſtræbelſer er det af Gädicke og Miethe i Berlin opfundne Magniumlyspulver, der indeholder Magniummetalpulver, Kaliumchlorat og Svovlantimon; det anvendes til momentane Optagelſer. Francisco de P. Aſtudillo i Havanna har opfundet et ſærligt aktiniſk Lys af ſtor Virkning, og Th. Schovelin i Kjøbenhavn har opfundet en ſæregen Belysningsſkjærm til Magniographering, der har vundet en Del Udbredelſe, ogſaa i Udlandet. **Photochromi, Chromophotographi, Heliochromi.** Overmalede eller med Vandfarver colorerede Photogrammer eller transparente Photogrammer med underlagte Farver har man længe kjendt ſom noget i Regelen lidet tiltalende eller ſmukt. Men lige ſiden de photographiſke Proceſſers førſte Dage har et ikke ringe Antal Forſkere beſkæftiget ſig med det endnu uløſte Problem at optage Photogrammer i naturlige Farver directe i Cameraet. Man har i lange Tider holdt Løsningen af dette Problem for en Umulighed. Imidlertid havde allerede Seebeck 1810 gjort den Iagttagelſe, at Chlorſølv, ſom udſattes for Solſpectrets Indvirkning, antog Farvenuancer, ſom lignede de tilſvarende Spectralfarver. Sir John Herſchel anſtillede 1840 videre Forſøg i ſamme Retning og fandt, at med Chlorſølv præpareret og i Sollyſet forud ſværtet Papir under Indflydelſe af Spectrets røde, grønne og blaa Straaler antog analoge Farver. Franſkmanden Ed. Becquerel anſtillede 1842—55 en ſtor Række Forſøg, og hans Reſultater overtraf hans Forgængeres; han benyttede polerede Sølvplader, paa hvilke han ved Metalchlorider eller Chlorvand dannede et Lag Chlorſølv; der danner ſig hurtig ved Dagslyſet et violet Lag, ſom man formoder, af Sølvſubchlorid; under Belysning ved Spectralfarverne eller gjennem farvede Glas optog Chlorſølvlaget det modtagne Farveindtryk, men det beholdt det kun ſaa længe, til det blev udſat for en ny Lysindvirkning. Mange have ſenere forſøgt Opgavens Løsning og navnlig at fixere Becquerels Farver. I den ſeneſte Tid have Ducos du Hauron og i ſine ſidſte Leveaar J. Albert i München ſøgt ad anden Vej at løſe Problemet ved at optage forſkjellige Negativer af ſamme farvede Object gjennem røde, gule og blaa Glas, derpaa fremſtille Trykplader af de reſpective Negativer og endelig trykke disſe over hinanden med rød, gul og blaa Farve. Alberts Forſøg ere meget interesſante, men han døde, før de bleve afſluttede, og Problemet om Photographering i naturlige Farver henſtaar ſtadig ſom en Opgave for Fremtiden.

Photolithographī, ſ. **Photographi** og **Stentryk**.

Photomēter, ſ. **Lysmaaler** und. **Lys**. **Photometrī**, den Del af Optiken, ſom afhandler Lovene for Belysningens Styrke og Midlerne til at maale den.

Photophobī, ſ. **Lysſky**.

Photophōn, Radiophon, opfunden af Graham Bell 1880, tjener til at forplante Lyd fra et Sted til et andet ved en ejendommelig Virkning af Lysſtraaler. Denne Virkning beſtaar i, at naar Selen bliver beſtraalet af Lys, voxer dets Evne til at lede Elektriciteten, og deſto mere, jo ſtærkere det beſtraales. I en elektriſk Ledning fra et galvaniſk Batteri indſkydes nu paa Afſenderſtedet et Stykke Selen og paa Modtagerſtedet en Telephon; man taler nu paa det førſte Sted imod en elaſtiſk Plade, der er i Forbindelſe med et lille Spejl, og dette vil da med Afbrydelſer kaſte Lys hen paa Selenet, ſaa at dettes Evne til at lede Strømmen varierer i Takt med Pladens Svingninger; derved ſkifter Strømmen idelig Styrke, og disſe Variationer ville ſaa ſætte Telephonen i Virkſomhed, ſaa at denne gjengiver Talen paa Afſenderſtationen. P. kaldes Thermophon, naar man benytter Virkningen af Varmeſtraaler i Stedet for af Lysſtraaler.

Photoſphǣre, ſ. **Solen**.

Phototypī, ſ. **Photographi**.

Phra, Solguden hos Ægypterne; ſ. **Ra**.

Phraātes, flere parthiſke Konger af Arſakidernes Slægt. Meſt bekjendt er **P.** IV, der 36 f. Chr. ſlog Triumviren Antonius og regerede til 4 e. Chr.

Phrāſe, Talemaade, Vending i Tale, ofte med Bibegreb af det tomme og intetſigende. **Phraſeologī**, Læren om de for et Sprog ejendommelige Talemaader; ogſaa en Samling af ſaadanne.

Phrātrier kaldtes i Athen visſe paa Slægtſkabs- og Familieforhold grundede Inddelinger af Borgerne; i hver Phyle var der 3 P., der deltes i 30 Slægter, af hvilke hver omtrent indeholdt 30 Familier; de havde mere en religiøs og privatretlig end en politiſk Charakter. Medlemmerne kaldtes **Phrātores**, Forſtanderne for dem **Phratriārcher**.

Phrenologī, ſ. **Kranioſkopi**.

Phrixos, Søn af Athamas og Nephele, flygtede for at undgaa ſin Stifmoder Inos Efterſtræbelſer med ſin Søſter Helle paa en gylden Vædder til Kolchis, hvor han blev venlig modtaget af Kong Aetes, ſom gav ham ſin Datter Chalkiope til Ægte.

Phrȳgien, et Landſkab i Lilleaſiens veſtlige Del. Det deltes paa Perſernes Tid i **Stor-P.** og **P. ved Helleſpont**, der ſkiltes fra hinanden ved det mellemliggende Landſkab Myſien. P. havde i Begyndelſen ſine egne Konger; ſenere kom det under lydiſk, perſiſk og makedoniſk Herredømme; 130 f. Chr. blev det en Del af den romerſke Provins Aſia. Phrygerne vare bekjendte for deres Væverier, Guldbroderier og Fløjteſpil; deres Cultur havde meget ejendommeligt (Kybeles Dyrkelſe). **Phrygiſk Hue** kaldes paa Kunſtværker den tæt til Hovedet ſluttende Hue med Ørelapper, der ſnart ſlaas ned, ſnart ere opbundne, hvilken Ganymed almindeligvis bærer. Den **phrygiſke Toneart**, charakteriſeret ved det Tetrachord i det diatoniſke Tonekjøn, ſom havde Halvtonen i Midten (d-$\overset{\frown}{\text{e-f}}$-g), og det Octachord, ſom beſtod af to ſaadanne Tetrachorder (d-$\overset{\frown}{\text{e-f}}$-g a-$\overset{\frown}{\text{h-c}}$-d), fremkom, naar en Octavart ſom den nævnte transponeredes paa en anden Udgangstone. Den er af krigerſk Charakter, ſkjønt man nu i Almindelighed med Navnet forbinder Foreſtillingen om en blød eller klagende Toneart. I Middelalderen betegnede man dermed Kirketonen e f g a h c d e.

Phrȳne, en af de ſkjønneſte og meſt berømte Hetærer i Athen i det 4de Aarh. f. Chr.; hendes egentlige Navn var Mneſarete. Hun tjente Praxiteles ſom Model til hans knidiſke Aphrodite og Apelles til hans Anadyomene. Da en forſmaaet Bejler havde anklaget hende for Atheisme, fik Hyperides hende frikjendt ved at blotte hendes Ynder for Dommerne.

Phrȳnichos fra Athen, næſt Theſpis Grækernes ældſte tragiſke Digter, var den førſte, der indførte kvindelige Roller i Tragedien, c. 500 f. Chr. Blandt hans Stykker er iſær „Milets Indtagelſe“ berømt. Den gribende Fremſtilling af denne Ulykke, ſom Athenienſerne maaſke havde kunnet hindre, bevirkede, at man idømte ham en Pengebøde.

Phtalſyre, $C_8H_6O_4$, en faſt, kryſtalliniſk Syre, vindes ved Iltning af Naphthalin og benyttes til Fremſtilling af Benzol (P. $\div$ 2 CO_2) og Benzoeſyre (P. $\div$ CO_2), idet man opheder P. med en større eller mindre Mængde Kalk. P. afgiver ved Ophedning 1 Mol. Vand og danner det ligeledes faſte og kryſtalliniſke Phtalſyreanhydrid, $C_8H_4O_3$. Baade Syren og Anhydridet give med Phenoler under Udſkillelſe af Vand de ſaakaldte Phtaleiner, der ere Farveſtoffer (f. Ex. Fluoreſcein, Gallein, Cørulein); ligeſom flere af deres Subſtitutionsprodukter (Eoſin er f. Ex. Tetrabromfluoreſcein) ſpille de i den nyere Tids Farveinduſtri ſaa vel ſom chemiſk theoretiſk Henſeende en vigtig Rolle, men deres Sammenſætning og Fremſtilling er for indviklet til her at kunne omtales nærmere.

Phtha, ſ. **Ptah**.

Phthiōtis, det ſydøſtlige Landſkab i det gamle Theſſalien, beboet af den achæiſke Folkeſtamme **Phthioterne**.

Phthirīasis, ſ. **Luſeſyge**.

Phthīsis, Svindſot, Tæring, bruges meſt om den ved Lungeſvindſoten fremkaldte Udtæring af Legemet og ſom Benævnelſe for denne Sygdom ſelv. **Phthiſiker**, En, der lider af Lungeſvindſot. **Phthiſiſk Habitus**, en ſaadan Legemsbygning, ſom erfaringsmæsſig gjør det paagjældende Individ mere udſat end andre for at angribes af Lungeſvindſot, charakteriſeres ved en fin Hud, Magerhed og mangelfuld Udvikling af Muſklerne iſær paa Hals og Bryſt, ſom derfor begge ere uſædvanlig ſmalle og lange.

Phylaktērium, d. ſ. ſ. Bederem.

Phyle, hos Athenienſerne en Inddeling af Folket, hvis Underafdelinger kaldtes Demer. Oprindelig var der 4 P. Disſe opløſtes af Kliſthenes, ſom dannede 10 nye P., der fik Navn efter de attiſke Stamheroer. Under det makedoniſke Herredømme kom 2, ſenere under Kejſer Hadrian en 13de P. til.

Phyllopōder, d. ſ. ſ. Bladfødder.

Phylloſōmer, d. ſ. ſ. Bladkrebs.

Phylloxēra vastātrix, d. ſ. ſ. Vinlus.

Phylogēneſis, **Phylogeni**, Stammeſlægtſkab, bruges nu i de biologiſke Videnſkaber paa Baſis af Nedſtamningslæren næſten enstydig med det ældre Begreb „Affinitet“, ſom betegnede Formernes ſaakaldte „naturlige Slægtſkab“, hvilket i Belysning af Nedſtamningslæren bliver et Blodsſlægtſkab, beroende paa fælles Nedſtamning, ſaa at Formernes indbyrdes Ligheder hidrøre fra Arv fra ſamme Forfædre. Betegnelſen P. ſkyldes Haeckel (jvfr. d. A.).

Physharmōnika, ſ. Harmonium.

Phyſik betegnede i Oldtiden den hele Naturvidenſkab, men bruges i vore Dage i en langt mere indſkrænket Betydning, idet Naturvidenſkaben i det hele inddeles i Naturhiſtorie eller beſkrivende Naturvidenſkab og Naturlære, ſom afhandler Lovene for de Forandringer, der foregaa i Naturen. Naturlæren inddeles atter i Chemi, ſom afhandler Lovene for de Forandringer, der kunne opſpores ved Vejning og i Almindel. have en gjennemgribende Indflydelſe paa Legemernes Beſkaffenhed, og P., ſom afhandler de Forandringer, der ikke kunne opſpores ved Vejning. Efter de forſkjellige Phænomener eller Virkſomheder, P. afhandler, deles den igjen i flere Underafdelinger: Ligevægtslære, Bevægelſeslære, Lydlære eller Akuſtik, Lyslære eller Optik, Læren om Varme, Elektricitet og Magnetisme; undertiden regnes ogſaa Meteorologien med dertil. For at naa ſit Maal, Opdagelſen af Naturens Love, har P. flere Veje at ſlaa ind paa, men det er dog væſentligſt ad Erfaringens Vej, at den har udviklet ſig til ſit nuværende Standpunkt. Erfaring kan indſamles enten ved Iagttagelſe af de Begivenheder, Naturen ſelv frembyder, eller ved Forſøg, der gaa ud paa at tilvejebringe visſe Naturphænomener under ſaadanne Forhold, at man kan beherſke de forſkjellige Omſtændigheder derved og tillige overſkue alt, hvad der har Indflydelſe paa Reſultatet. Paa Grund af Fornuftſammenhængen i Naturen kan man imidlertid ofte af en Naturlov udlede andre ved Tænkning, og navnlig afgiver Mathematiken et uundværligt Hjælpemiddel til ad theoretiſk Vej at forfølge en Naturlov i dens Conſeqvenſer. Den philoſophiſke Tænkning har, ſom Erfaringen ofte har viſt, hyppig vildledet, men P. maa dog ofte tage Hypotheſer til Hjælp (Lyſets Natur, Moleculartheorien, Magnetismens og Elektricitetens Natur); af en Hypotheſe maa det ſelvfølgelig førſt og fremmeſt fordres, at den paa en naturlig Maade forklarer alle de kjendte Phænomener, der falde ind under dens Omraade, men dette er ikke nok; man maa gaaende ud fra visſe Forudſætninger alene ved Hypotheſens Hjælp (og ofteſt med Anvendelſe af Mathematiken) kunne komme til Reſultater, der viſe ſig at ſlaa til, naar Sagen prøves ved et Forſøg, hvor de nævnte Forudſætninger ere tilvejebragte. Viſer der ſig ingen Afvigelſe herfra, kan Hypotheſen ſlaas foreløbig faſt. — Oldtidens Philoſopher forſømte i høj Grad Erfaringskunſten, og Mathematiken ſtod paa et temmelig lavt Standpunkt; Følgen var, at der næſten ikke fandtes Spor af nogen P. i Oldtiden. Nogle Love af Ligevægtslæren og nogle til Dels mangelfulde Love af Lyd- og Lyslæren vare alt, hvad man kjendte, og fra Archimedes's Død til det 16de Aarh. gjorde P. næſten ingen Fremſkridt. Ved Kopernikus blev der imidlertid givet en mægtig Impuls, der ſynes at have vakt Aanderne, paa ſamme Tid ſom Tyge Brahe anvendte ſine Kræfter paa at forbedre den aſtronomiſke Iagttagelſeskunſt. Det var iſær Galilei, ſom begyndte med at anſtille Forſøg og derved lagde Grunden til Bevægelſeslæren, medens Kepler af Tyge Brahes Iagttagelſer udledede Lovene for Planetbevægelſerne, uden at lade ſig afſkrække enten ved Arbejdets Møjſommelighed eller ved den bitreſte Armod. Huygens og iſær Newton bragte i den ſidſte Del af det 17de Aarh. Principerne for Bevægelſeslæren til en høj Grad af Fuldendthed, hvorved for en ſtor Del det ene Phænomen lod ſig ſom en Nødvendighed udlede af det andet. I denne Periode falder ogſaa Optikens og Akuſtikens videnſkabelige Begyndelſe, hvorved Newton atter indtog en fremragende Plads. Læren om Elektricitet og Magnetisme kan føres tilbage til W. Gilberts Bog »De magnete«. Elektricitetslæren udvikledes af Gray, ſom opdagede Legemernes Evne til at lede Elektriciteten, Dufay, ſom opdagede de modſatte elektriſke Kræfter, Franklin, Coulomb og ſenere Wheatſtone, Faraday og Rieß; men i det ſidſte halve Aarhundrede dele mange Æren for Elektricitetslærens Udvikling. 1789 gav Galvani Anledning til Opdagelſen af Galvanismen, der væſentlig ſkete ved Volta, ſom efter forſkjellige afgjørende foreløbige Forſøg 1800 opfandt den voltaiſke Søjle, der var det førſte galvaniſke Apparat. Magnetismen havde udviklet ſig langſomt, men gjorde et betydeligt Fremſkridt, da Conlomb lærte at maale de magnetiſke Kræfter, og atter da Hanſteen 1819 og ſenere Gauß og Weber anſtillede nøjagtige Maalinger af vor Jordmagnetisme. Begge disſe Dele af P. bleve 1820 bragte i Forbindelſe med hinanden ved Ørſteds Opdagelſe af Elektromagnetismen, efter hvilken fulgte Ampères Opdagelſe af den gjenſidige Indvirkning af elektriſke Strømme, Ampères og Aragos Opdagelſe af Elektromagneter, Seebecks Opdagelſe af Thermoelektriciteten, Ohms Lov, i Følge hvilken den elektriſke Strøm kunde behandles og beregnes ſom enhver anden Størrelſe, Daniells Opfindelſe af de conſtante galvaniſke Apparater og Faradays Opdagelſe af de inducerede og magnetoelektriſke Strømme ſamt af Diamagnetismen. Med Henſyn til Varmelæren er Udviklingen gaaet meget jævnt. Newton havde lagt Grunden; i Midten af forrige Aarh. var Thermometret bragt til en temmelig ſtor Fuldkommenhed; 1755 opdagede Black den bundne Varme, og ſiden den Tid er Varmelæren ſtadig bleven udviklet ved mangfoldige omhyggelige Underſøgelſer over Legemernes Udvidelſe, den bundne Varme, Varmefylde, Dampens Egenſkaber, ledet Varme og Straalevarme.

Phyſikotheologi kaldtes en Del af den ſaakaldte naturlige Theologi (ſ. **Theologi**). Det **phyſikotheologiſke** ell. teleologiſke Bevis for Guds Tilværelſe, ſ. **Gud**.

Phyſikus, en af Staten anſat, overordnet Embedslæge, der i et viſt Diſtrict af Landet (**Stiftsphyſikus** i et Stift, **Landphyſikus** i en Del af et ſaadant) ſkal vaage over Sundheds- og Sygeplejen ſamt udføre de retlige Lægeforretninger. Der er 11 ſaadanne i Danmark foruden 1 paa Færøerne; de ere oprindelig fremgaaede af de ved Univerſitetet examinerede Læger, de ſaakaldte Medici, der af Regeringen anſattes i de ſtørre Provinsbyer. **Phyſikat**, dels Embedet ſom P., dels det Diſtrict, hvori P. er anſat. I andre Lande, dog ikke i Danmark, udkræves til Opnaaelſen af et Phyſikat en egen **Phyſikatsexamen**.

Phyſiognomi, et Væſens hele ydre Tilſyneladelſe, for ſaa vidt deraf kan drages Slutninger om dets indre Egenſkaber; iſær bruges P. om Anſigtets Form og Udſeende, der beſtemmes ved Anſigtstrækkene (den blivende Form) og Anſigtsudtrykket (det øjeblikkelige Udſeende). **Phyſiognomik**, den Kunſt at udfinde et Menneſkes aandige Egenſkaber af Legemets og iſær Anſigtes ydre Beſkaffenhed, har haft mange ivrige Dyrkere, fremfor alle Lavater, men kan ikke betragtes ſom videnſkabelig begrundet. I Almindelighed lade vel de aandelige Extremer (Intelligens, Dumhed) ſig nogenlunde erkjende i det ydre, men for den ſtore Masſe af middelmaadig begavede Menneſker er det umuligt at give nøjagtige Grænſebeſtemmelſer, og, ſaa ſnart P. gaar ind paa Enkeltheder, maa den ſnuble.

Phyſiokrātiſk Syſtem, et af Franſkmændene Quesnay og Gournay grundlagt nationaløkonomiſk Syſtem, ſom opſtod efter Midten af forr. Aarh. og dannede en Modſætning til Mercantilſyſtemet (ſ. d. A.), der tidligere havde herſket udelukkende. Formuen kunde i Følge dette Syſtem kun forøges derved, at Raaſtofferne forøgedes, og det lagde derfor Hovedvægten paa Agerdyrkningen og i det hele paa Urproduktionen, idet al anden Virkſomhed betragtedes ſom uproduktiv eller ſteril; da kun denne Art af Produktion mentes at frembringe Formue, maatte alle Skatter lægges herpaa og Grundſkatten afløſe de øvrige Afgifter. Ved Siden heraf kæmpede Phyſiokraterne for Handelsfrihed og imod Regeringernes Formynderſkab for Induſtrien, i hvilken Henſeende de opſtillede den ofte misforſtaaede og derfor ogſaa ofte med Urette angrebne Regel »laissez faire, laissez passer«, hvis rette Betydning ſimpelthen er: fri Produktion og fri Omſætning. Syſtemet øvede i ſin Tid en ſtor Indflydelſe og talte ſtørſte Delen af Datidens udmærkede Mænd blandt ſine Tilhængere; blandt dets Forfægtere kunne ſærlig fremhæves den ældre Mirabeau, Condorcet og Turgot. Det afløſtes af A. Smiths Syſtem, der navnlig paaviſte det fejlagtige i dets Tilhængeres Anſkuelſer om Produktionen, medens han ſluttede ſig til dem, hvad Handels- og Næringsfriheden angik.

Phyſiologi, Læren om Organernes normale Livsytringer. **Phyſiologiſk**, hvad der angaar P. eller er ejendommeligt for den normale Organiſme (modſ. pathologiſk). Den **almindelige P.** beſkæftiger ſig med Livets væſentlige Grundtræk og faſtſætter de bekjendte Naturkræfters Omraade i den levende Organisme; den **ſpecielle P.** analyſerer hver enkelt Livsvirkſomhed og faſtſætter Lovene for den. P. er atter Nøglen til Pathologien, der i Følge den moderne **phyſiologiſke Lægevidenſkabs** (ſ. **Lægevidenſkabens Hiſtorie**) Grundſætninger kun er det ſyge Legemes P. **Pathologiſk P.** kaldes undertiden den almindelige Pathologi. — P. er en forholdsvis ny Videnſkab, der først daterer ſig fra Harveys Opdagelſe af Blodets Kredsløb i det 17de Aarh. og Hallers Opdagelſe af Muſkelirritabiliteten i det 18de Aarh. De ſtore Fremſkridt, ſom P. har gjort i vort Aarhundrede, ſkyldes foruden Chemiens og Phyſikens ſtore Udvikling og Mikroſkopets mere almindelige Anvendelſe i den phyſiologiſke Forſkning iſær Indførelſen af Forſøg paa levende Dyr og ſærlig Viviſectionerne; allerede Harvey og Haller havde vel benyttet disſe ved deres Arbejder og Opdagelſer, men det var dog først Magendie, der uddannede **Experimentalphyſiologien** til en videnſkabelig Methode, der navnlig har ydet Læren om Fordøjelſen, Bloddannelſen og fremfor alle Nerveſyſtemets P. ſtore Tjeneſter. De ſtørſte Navne i vor Tid paa P.s Omraade ere Magendie og Claude Bernard i Paris, Joh. Müller, Du Bois-Reymond og Helmholtz i Berlin, Ludwig i Leipzig, Donders i Leiden, Brücke i Wien. Jvfr. **Plantephyſiologi** und. **Plante**. — **Phyſiologiſk Laboratorium**, et Locale indrettet til alle med P.s Studium forbundne Arbejder, med Rum til Viviſectioner og andre Forſøg, Opbevaringsſteder for de dertil fornødne Forſøgsdyr, chemiſk Laboratorium, Inſtrument- og Præparatſamlinger, Forelæsningslocale oſv. P. L. findes nu ved næſten alle Univerſiteter, og Kjøbenhavn har 1868 ogſaa faaet ſit, der er beliggende paa det forrige chirurgiſke Akademis Grund i Bredgade.

Physōstomi, Fiſke med Luftgang, modſat Fiſke uden en ſaadan (Aphysostomi ell. Physoclysti); ſ. **Fiſk**.

Phytochemi, d. ſ. ſ. Plantechemi; ſ. **Chemi**.

Phæāker, det mythiſke Navn paa et for Rigdom, Yppighed og Gjæſtfrihed bekjendt Folk paa Øen Scheria, der antages for Kerkyra, det nuvær. Korfu. Hos dets Konge Alkinoos fandt Odysſeus gjæſtfri Modtagelſe paa Tilbagerejſen fra Troja.

Phǣdon fra Elis, Sokrates's fra Platons Dialog „Phædon" bekjendte Yndling, ſtiftede den eliſk-eretriſke Skole. P., der var Søn af et fornemt Hus i Elis, kom ſom ungt Menneſke kort før Sokrates's Død i Krigsfangenſkab og maatte ſom Slave i Athen forrette det laveſte Arbejde, men blev paa Sokrates's Forbøn løskjøbt af en af dennes Venner. Efter Sokrates's Død ſtiftede han en Skole i Elis.

Phædra, Datter af Kong Minos paa Kreta, var gift med Theſeus; da hun havde fattet Kjærlighed til ſin Stifſøn Hippolytos og denne ikke beſvarede hendes Følelſer, bagvaſkede hun ham hos Theſeus, der lod ham dræbe. Senere hængte P. ſig ſelv, nedtynget af Bevidſtheden om ſin Brøde.

Phædrus, romerſk Fabeldigter, Auguſts Frigivne, Forfatter til en Samling Fabler (»Fabulæ Æsopicæ«).

Phænomĕn, oprindel. et græſk Ord, betegner alt, hvad der fremtræder ſom Gjenſtand for Jagttagelſe og Erfaring (paa Danſk har man foreſlaaet Ordet „Fremtoning"). Platon ſtillede i Modſætning hertil „Noumenet", det, ſom tænkes; kun dette — ikke P. — kunde efter hans Lære være Gjenſtand for ſand Indſigt. For den nyere Videnſkab ſtiller, navnlig efter Kant, denne Modſætning ſig ganſke anderledes; Tænkningens Gjenſtand er ſelve P.s Love, og kun den Sandhed, der vindes ad denne Vej, er tilgængelig for Videnſkaben; Noumenet betegner netop det, der ikke kan erkjendes (Kants „Ding an ſich"). **Phænomenologī** er den af Hegel indførte Betegnelſe for Læren om Bevidſthedens Forhold til ſit Indhold. I ſin „P. des Geiſtes" (1807) viſte han, hvorledes Bevidſtheden ved at tilegne ſig Gjenſtandens Begreb og blive ſig dette Begreb bevidſt ſom Moment i Tankens eget Væſen efterhaanden hæver ſig fra det umiddelbare og ſanſelige til den abſolute Fornufts Standpunkt.

Phöbe, Datter af Uranos og Gæa, Moder til Leto; før Apollon foreſtod hun det delphiſke Orakel. P. er ogſaa Artemis's Navn ſom Maanegudinde.

Phöbos (d. e. den lyſende), Solguden, et af Apollons Navne hos Homer.

Phönikien kaldte Grækerne og Romerne den c. 30 M. lange og 1—2 M. brede Kyſtſtrækning i det nuværende Syrien ſamt de langs med ſamme liggende Øer fra Floden Eleutheros til hen imod Forbjærget Carmel; den var i Oldtiden ſtærkt befolket og havde flere betydelige Stæder. Phønikerne regnedes til Canaaniterne (ſ. d. A.) og kaldte ſelv deres Land Canaan; det var delt i flere Stater, der ſtod under Konger og havde en væſentlig ariſtokratiſk Forfatning. Phønikerne vare Oldtidens ſtørſte Handels- og Fabrikfolk, forſtod ſig fortræffelig paa Skibsfart og anlagde en ſtor Mængde Kolonier og Handelsetablisſementer (paa Afrikas Nordkyſt, Sicilien, Sardinien, Corſica og i Spanien, i tidligere Tider ogſaa paa de græſke og lilleaſiatiſke Kyſter). Gjenſtandene for deres Handel vare højſt forſkjellige; de hentede Sølv fra Spanien, Guld fra Afrika og Indien, Krydderier fra Arabien. Indenlandſke Induſtriprodukter vare Purpur, Metal- og Glasvarer, udſkaarne Sager af Elfenben, Ibenholt og Rav. Opfindelſen af Bogſtavſkriften tillægges dem, idet de ombannede Ægypternes Billedſkrift til virkelig Lydſkrift. De rejſte for Salomo og de følgende Jødekonger til Ophir (ſ. d. A.), for den ægyptiſke Konge Necho langs Afrikas Kyſt og naaede mod Nord ad Atlanterhavet til Britannien. Ved Asſyrernes, Ægypternes, Babyloniernes, Perſernes og Alexander d. ſtores Erobringstog bleve Phønikerne meget ſvækkede; ved Alexandrias hurtige Opblomſtring kom efterhaanden deres Handel i Forfald. Blandt de phønikiſke Stæder vare de mægtigſte Sidon (allerede paa Josvas Tid) og Tyros, der ſtod i ſin højeſte Blomſtring paa Salomos Tid; derfra anlagdes under Didos Anførſel Carthago. Andre Stæder vare Arados, Byblos og Berytos. — Phønikernes Religion var væſentlig en Naturcultus med Anerkjendelſe af en mandlig og en kvindelig Naturkraft; deres betydeligſte Guddomme vare Baal, Aſtarte og Aſchera ſamt de 8 Kabirer (ſ. disſe Art.); desuden dyrkede de Solen, Maanen og andre Naturkræfter. Levningerne af det phønikiſke Sprog, der hørte til den ſemitiſke Sprogæt og var nær beſlægtet med Hebraiſk, ere blevne underſøgte af Geſenius, Ewald og Renan m. fl.

Phönix, en mythiſk Fugl hos de gamle Ægyptere, opbrændte ſig ved Dødens Nærmelſe paa Solgudens Alter i Heliopolis for i forynget Skikkelſe at fremſtaa af Aſken. Ogſaa i den chriſtne Sagnkreds forekommer den; den var det byzantinſke Riges Emblem.

Phönix-Øer, en Gruppe af ſmaa Koraløer i Auſtralien mellem 2° og 5° ſ. Br., 152° og 158° v. L., ere rige paa Guano og udbyttes navnlig af Nordamerikanerne.

Pi, π, det græſke p, den af Archimedes anvendte og ſenere i Geometrien vedtagne Betegnelſe for Forholdet mellem en Cirkels Peripheri og Diameter. Naar Radius betegnes ved r, vil altſaa Peripheriens Længde være $2\pi r$; Cirklens Indhold kan da viſes at være πr_2. π indgaar ogſaa i andre Udtryk; ſaaledes er Ellipſens Areal πab, naar a og b betegne Halvaxerne, Kuglens Volumen $\frac{4}{3}\pi r^3$, hvor r er Radius, oſv. π er et irrationalt Tal, tilnærmelſesvis udtrykt ved $\frac{22}{7}$ (Archimedes) eller $\frac{355}{113}$ (Metius); i Decimalbrøks Form (3,14159) er det angivet af Vieta med 11, af Lud. van Ceulen med 30, af Shanks med over 700 Decimaler.

Piacenza [tſchĕntſa], Romernes Placentia, befæſtet Stad i Norditalien ved den højre Bred af Floden Po, 8 M. ſ. ø. for Milano. 35,000 J. (1881) i Staden og dens Diſtrict. Biſpeſæde. Her er et ſtort, tidligere hertugeligt Reſidensſlot, en prægtig Kathedralkirke og talrige Privatpaladſer. Rytterſtatuer for Alexander Farneſe og hans Søn Ranuccio F. Skibsbro over Poſloden. Silkemanufakturer. — I P. holdtes 1095 en forberedende Kirkeforſamling i Anledning af de paatænkte Korstog. Lebrun førte Titlen „Hert. af P."

Piacere, it. [pjatſchēre], Behag; ſ. Ad libitum. **Piacevole** [pjatſchēvole], behagelig, muſik. Foredragsbetegnelſe.

Pia desidēria, lat., fromme Ønſker, opr. Titelen dels paa et Skrift af Jeſuiten Herm. Hugo (1627), dels ogſaa paa et af Spener (1675), hvori han udtaler ſine Ønſker om en kirkelig Reform, bruges nu ordſprogsvis om Ønſker, der ikke have Udſigt til at gaa i Opfyldelſe.

Piāna dei Grēci, Stad paa Sicilien, 2 M.

ſ. til v. for Palermo, en af Albaneſere 1488 grundlagt Koloni, der endnu til Dels har bevaret ſit oprindelige Sprog og Skikke. 9,000 J. i Staden og dens Diſtrict.

Piāno, it. (fork. *p*), ſvagt; più p., ſvagere; pianissimo (fork. *pp*), meget ſvagt; p. forte (fork. *pf*) bet., at den enkelte Tone ell. Accord ſkal være ſvag og den følgende ſtærk.

Piāno, Pianoförte, Fortepiāno, Fællesnavn for de bekjendte Taſteinſtrumenter med Strænge, der ere en Udvikling af de ældre Claverinſtrumenter (ſ. **Claver**) og væſentlig ſkille ſig fra disſe derved, at Strængene bringes til at klinge ved Slag eller Stød af Hammerhoveder, der ere betrukne med Filt eller Skind (Benævnelſen Hammerclaver, ſom undertiden bruges, er derfor ganſke betegnende). Efter deres ydre Form deles de i taffelformede (P. carré), flygelformede (P. à queue) og opretſtaaende (P. droit ell. Pianino). De ſtore Flygeler kaldes Concertflygeler, de mindre Cabinetsflygeler. Som de vigtigſte Dele af disſe Inſtrumenter kunne her anføres: Strængene (der altid ere af Metal), Stemmeſtokken (den Bjælke, i hvilken er anbragt den hele Række af Stemmeſkruer, omkring hvilke den ene Ende af Strængen vikles), Anhangspladen (den Metalplade, der er beſat med korte Metalſtifter, omkring hvilke den anden Ende af Strængen i Regelen fæſtes ved et Øje), Reſonansbunden (den udſtrakte, tynde Flade af Fyrretræ, ſom ligger under Strængene, og paa hvilken Stolen (Stegen, af det tydſke „Steg") er anbragt, der ved fine Metalſtifter afgrænſer den klingende Del af Strængen og forplanter Strængens Svingninger til Reſonansbunden), Mechaniken (der beſtaar af Taſtaturet, Hammerværket og Dæmpningsapparatet) og Kasſen. Dæmpningen ſtyres af Pedaler, der paa de flygelformede og opretſtaaende P. ſædvanlig ere to, nemlig Fortepedalet, der løfter alle Dæmperne fra Strængene, og Pianopedalet ell. Forſkydningspedalet, der flytter Taſtaturet eller Hammerværket ſaa meget til Siden, at hver Hammer ſlaar paa to Strænge i Stedet for paa tre (hvilket i Noteringen angives ved una corda). Dette ſidſte Pedal kan paa Grund af Strængenes Beliggenhed ikke anvendes paa de taffelformede P., hvor man har ſøgt at erſtatte det ved uldne Lapper, ſom blive ſtudte ind mellem Hamrene og Strængene. — Bartolommeo Criſtofori (fejlagtig Criſtofali ell. Criſtofani), Inſtrumentmager i Firenze, indførte 1711 Hammermechanik, ſom hurtig blev almindelig i Italien; 1716 forelagde Franſkmanden Marius tre Modeller til Hammerclaverer for Pariſerakademiet, og nogle Aar efter foreviſte Organiſt Schröter i Nordhanſen for Hoffet i Dresden to Modeller, der dog førſt ſenere under Orgelbygger G. Silbermanns Behandling fik praktiſk Betydning. Man kaldte det ſaaledes ombannede Inſtrument Fortepiano, fordi Hammermechaniken tilſtedede en Modification i Klangſtyrken, ſom manglede de ældre Claverinſtrumenter. Disſe hævdede ikke deſto mindre deres Stilling i meget lang Tid og ere førſt i dette Aarh. ganſke blevne fortrængte af Hammerclavererne. De moderne P. begynde i Regelen fra Contra-C (16 Fods C) og have et Omfang af 7½—8 Octaver. **Pianiſt**, Virtuos paa P.

Pianōſa, en lille italienſk Ø i Middelhavet, ſ. for Elba, benyttes ſom Straffekoloni.

Piariſter ell. **Piarer**, de fromme Skolers Fædre, Guds Moders Fattige eller den paulinſke Congregation, kaldes en af regelbundne Seculargejſtlige beſtaaende gejſtlig Orden i den romerſk-katholſke Kirke. Stiftet i Rom 1597 af en ſpanſk Adelsmand Joſeph Calaſanze (d. 1648) blev den organiſeret 1607 ved en pavelig Bulle og paa ny ſtadfæſtet 1621 af Pave Gregor XV. Dens Øjemed var at meddele Ungdommen fri Undervisning; derved kom den i mange Conflicter med Jeſuiterne, ſom af Misundelſe agiterede imod den og fik Pave Innocens X til at forbyde P. at antage Novicer. Senere fik den dog ſine Privilegier fornyede og udbredte ſig navnlig i Øſterrig, Polen og Schleſien, hvor mange lærde Inſtituter og Folkeſkoler endnu ſtaa under dens Beſtyrelſe, til Dels fordi den har afholdt ſig fra Politik. Dens indre Organiſation og Ordensdragten ligne Jeſuiternes.

Piasſāvapalmen (Attalea funifera) hører hjemme i Braſilien. Foruden at alle Arterne af Slægten A. levere en fortræffelig Palmekaal, udmærker P. ſig ved ſine meget ſtærke og ſeje Bladtrævler, af hvilke der foruden andre Gjenſtande, ſaaſom Koſte og Maatter, forfærdiges Tov; navnlig faar den ſtor Betydning ved at anvendes til Skibstov paa Grund af ſin Evne til at modſtaa Vandets Indvirkning. Af dens Frugter (Palmenødder) bruges Skallen til Drejerarbejde.

Piāſt, den mythiſke Stamfader til det efter ham opkaldte Dynaſti i Polen, ſkal i Midten af det 9de Aarh. fra ſimpel Bonde have hævet ſig til Hertug i Polen og førte en vis og fredelig Regering. Hans Efterkommere, **Piaſterne**, regerede derefter længe i de polſke Lande, delte i forſkjellige Linjer. Kongeſtammen uddøde paa Sværdſiden 1370 med Caſimir III; men i Maſovien regerede Piaſterne ſom Hertuger til 1526, i Schleſien til 1675.

Piātra, Stad i Konger. Rumænien ved Floden Biſtritza, 13 M. v. til ſ. for Jasſy. 20,000 J. Tømmerhandel.

Piātti, Alfredo, f. 1823 i Bergamo, ypperlig Violoncelvirtuos, ſom paa ſine Concertrejſer 1844 kom til London, hvor han ſiden 1859 har haft regelmæsſigt Ophold i Muſikſaiſonen og indtaget en fremragende Stilling baade ſom Soliſt og Kvartetſpiller. Af P. haves ogſaa en Del Violoncelcompoſitioner.

Piauhy [piāūi], Prov. af Braſilien, omgiven af Prov. Ceara, Pernambuco, Bahia, Goyaz og Maranhão ſamt paa en kort Strækning af Atlanterhavet. 5,480 □ M. med 240,000 J. (1883), hvoraf 19,000 Slaver. Landet er mod Ø. omgivet af Bjærge, der ſænke ſig ned mod Paranahyba-Sletten, i hvilken Floden Paranahyba danner Veſtgrænſen. Den optager fra højre Side Floderne Urusſu, Gurgueſo, Piauhy, Poty og Longa. Klimaet er uſundt, men Jordbunden frugtbar med udmærkede Græsgange. Hovedſtad Therezina ved Paranahyba.

Piāve, Flod i Norditalien, udſpringer paa Alperne paa Grænſen af Tirol og Kärnten og falder gjennem to Arme i Adriaterhavet.

Piāzza, it., Plads, Torv. P. del pōpolo

(Folkepladſen), den ſtore Plads i Rom inden for den nordlige Port Porta del popolo (Folkeporten), prydet med en ægyptiſk Obeliſk. Fra denne Plads udgaa 3 lige Gader i Straaleform, Ripetta mod Veſt, Corſo i Midten og Babuino mod Øſt.

Piāzza, med Tilnavnet **Armerina,** Stad paa Sicilien, 17 M. ſ. ø. for Palermo. 20,000 J. i Staden og dens Diſtrict. Biſpeſæde.

Piāzzi, Ginſ., ital. Aſtronom, f. 1746, d. 1826, var førſt Profeſſor i Mathematik ved Univerſitetet paa Malta, ſenere efter dettes Ophævelſe i nogen Tid Præſt og Docent i Theologi, men vendte 1780 tilbage til ſin mathematiſke Virkſomhed ſom Profeſſor i Palermo, hvor han 1789 blev Directeur for det da oprettede aſtronomiſke Obſervatorium. 1817 flyttede han til Napoli ſom Generaldirecteur for Obſervatorierne i Napoli og Palermo. P. opdagede 1 Jan. 1801 Planeten Ceres, har udarbejdet to meget nøjagtige og fuldſtændige Stjernekataloger (1803 og 1814, det ſidſte paa 7,646 Stjerner) og udgivet en fortrinlig Lærebog, »Lezioni di astronomia« (1817).

Pibe, tidligere ethvert fløjteagtigt Inſtrument af Træ; man kaldte derfor i det 14de Aarh. enhver Inſtrumentiſt i den Tids Muſikanterlav **Piber** (jvfr. **Hobois**). Nu forſtaar man ſædvanlig ved Ordet ethvert Inſtrument af Træ eller Metal, der er forſynet med en ſaakaldt „Kjærne“, gjennem hvilken den indblæſte Luft gaar til Inſtrumentets Corpus (Rør), hvori Tonen dannes, ſaaſom Signalpiben, Orgelpiben. **Pibeværk,** Complexet af Piberne i et Orgel (jvfr. **Orgel**).

Pibe, Vinmaal af temmelig forſkjellig Størrelſe efter den Vin, det indeholder. I Danmark kan man regne 1 P. Madeira til 432 à 448 Potter, Marſala-Madeira 432, Malaga 588, Portvin 528 og Sherry 442 Potter.

Pibefiſk (Fistularia), ejendommelig Fiſkeſlægt fra de varme Have af Fløjtefiſkenes Familie, har et langt, tyndt, nøgent Legeme, et langt, ſammentrykt Hoved med en lille Mund og kun ſvagt udviklede Finner; fra Midten af Halefinnen, der er kløftet, udgaa 1 eller 2 lange Traade.

Pibehare (Lagomys), nordiſk Gnaverſlægt af Harernes Familie, afviger iſær fra Harerne derved, at dens Bagben og Øren ikke ere forlængede i den Grad, ſom hos Haren, og at Halen ikke er ſynlig udvendig. Der kjendes flere Arter, ſom bebo Nord- og Mellemaſien (f. Ex. Sibirien) og Klippebjærgene i Nordamerika, og ſom til Vinterbrug ſamle ſig ſmaa Høſtakke om Efteraaret.

Pibeler, en lysfarvet, plaſtiſk, ſandfri Lerart, der er fedtet at føle paa og brændes hvid uden at ſmelte. P. anvendes til Tobakspiber, Digler, ildfaſte Sten, Fajence oſv. og forekommer hos os paa Bornholm. S. **Bolus.**

Pic, fr. [pikh], eng. **Peac** [pihk], ſp. og ital. **Pico,** højt og ſpidſt Bjærg, Bjærgkegle. Bekjendte ere iſær P. paa Tenerifa og flere P. i Pyrenæerne, ſom P. d'Anethou.

Picadōr, den ridende Tyrefægter, ſom med Lanſen tirrer Tyren, indtil Matadoren gjør det af med den.

Picard, Jean [kāhr], franſk Aſtronom, f. 1620, Præſt, blev ved Pariſerakademiets Indſtiftelſe et af dettes førſte Medlemmer og udførte 1669—70 den førſte nøjagtige franſke Gradmaaling mellem Malvoiſine og Amiens, hvorved for førſte Gang Vinkelinſtrumenter med Kikkert bleve benyttede. Reſultatet nedlagde han i »La Mesure de la Terre« (1671). 1671 beſøgte han det allerede den Gang helt forfaldne Uranienborg paa Hven: »Voyage d'Uranibourg ou Observations faites en Danemark« (1680). Herfra bragte han Ole Rømer med til Paris. 1679 grundlagde han den endnu beſtaaende franſke Almanak »Connaissance des temps« og redigerede den til ſin Død 1682. Han har desuden anſtillet mange aſtron. Jagttagelſer, og hans talrige Afhandlinger dreje ſig meſt om aſtron. og geodætiſke Jagttagelſesmethoder; ſærlig fremhæves hans »Traité du nivellement« (2den Udg. ved La Hire 1684).

Picard, Louis Benoit [ſ. o.], franſk dramatiſk Forfatter, f. 1769 i Paris. Efter at have forſøgt ſig ſom Advocat bragte Omgangen med Collin d'Harleville og Andrieux ham til at vælge Forfatterbanen. Hans Produktion begynder allerede 1789. Hans Opéra comique »Les Visitandines« (1792), ſiden kaldt »Pensionnat des jeunes demoiselles«, vakte førſt Publikums Opmærkſomhed, ſom han vidſte at fængsle i en lang Række Aar. »Médiocre et rampant, ou le moyen de parvenir« (1797) i 5 Akter paa Vers er et talentfuldt Tidsbillede (Titelen er et Citat af Beaumarchais's »Mariage de Figaro«). 1797—1807 traadte P. ſelv op ſom Skueſpiller; 1801 blev han Directeur for Theatret i Rue Louvois og udviklede en overordentlig Frugtbarhed ſom Forfatter. Han har ſkrevet mer end 80 Stykker; ſom det bedſte anſes »Les marionnettes« (1806). 1807 blev han Medlem af Akademiet og Directeur for Odéon. Sine ſenere Stykker udarbejdede han meſt i Forening med andre. Hans Romaner ere uden Betydning; hans Komedier udmærke ſig ikke ved ſlaaende Charakterſkildring eller pſychologiſk Dybde, men ved Lethed i Anlæg og Udførelſe, en naturlig og livlig Dialog og et aldrig ſvigtende godt Humeur. Under Napoleon I dirigerede P. den ſtore Opera, ſiden 1816 Odéon, efter dettes Brand 1818 Théâtre Favart, derpaa 1820 Odéon efter dets Gjenopførelſe. D. 31 Dec. 1828.

Picard, L. J. Erneſt [ſ. o.], franſk Statsmand, f. 24 Dec. 1821 i Paris, blev 1844 Advocat og 1846 Dr. jur. 1857 underſtøttede han virkſomt E. Olliviers Valg, bl. a. ſom Medbeſtyrer af »Siècle«, og valgtes ſelv n. A. til den lovgivende Forſamling, hvor han gjorde ſkarp og vittig Oppoſition mod Kejſerdømmet. 1864 ſkilte P. ſig fra Ollivier, fordi denne nærmede ſig Kejſerdømmet; men i Foraaret 1870 organiſerede han ſelv et ſaakaldt „conſtitutionelt Venſtre“ i Modſætning til de „uforſonlige“ under Gambetta, medens han dog med ſtor Styrke forlangte Opløsning af den Forſamling, der var valgt efter officielle Candidaturer. Som Medlem af den nationale Forſvarsregering i Sept. 1870 overtog han Finanſerne og ſtyrede dem med udmærket Dygtighed; ogſaa reddede han 31 Oct. ſ. A. ved ſin Koldblodighed og Energi Regeringens ovrige Medlemmer, der vare tagne til Fange paa Raadhuſet af „Communens“ ſenere Tilhængere. I Jan. n. A. deltog han i Underhandlinger om Vaabenſtilſtand og ſenere i de egentlige Fredsunderhandlinger, var 19 Febr.—31 Maj Indenrigsminiſter, derefter Afſending i Bryſſel indtil 10 Nov. og ſenere i Nationalforſamlingen et vigtigt Medlem af det maadeholdne republikanſke Parti. Han valgtes 1875 til livsvarig Senator og døde 14 Maj 1877.

Picārder, Fordrejelſe af Begharder, et Øgenavn, ſom er blevet brugt baade „om den frie Aands Brødre og Søſtre“, om Huſſiterne og om de mähriſke Brødre.

Picardiet, et af Frankrigs gamle Landſkaber mod N., omfatter nu Dep. Somme og Dele af Pas de Calais, Oiſe og Aisne. — P. kom tidlig under Frankerne, var en kort Tid ſom Grevſkab forenet med Flandern, men har ſiden uafbrudt udgjort en Del af Frankrig.

Picart, Etienne [kāhr], franſk Kobberſtikker, bekjendt under Navnet »le Romain«, f. 1632 i Paris, d. 1721 i Amſterdam, opholdt ſig meget længe i Rom og ſtak et ſtort Antal Blade, men ſtaar tilbage for ſin Søn, **Bernard P.**, f. 1673 i Paris, d. 1733 i Amſterdam. Denne var førſt Elev af ſin Fader, ſiden af Leclerc og fik meget tidlig Navn ſom Kobberſtikker. Han opholdt ſig den længſte Tid af ſit Liv i Holland. P. har ſtukket indtil 1,300 Blade, dels efter andre Meſtre, dels efter egen Opfindelſe, bl. a. »Cérémonies religieuses de toutes les nations« ſamt »Superstitions anciennes et modernes«, i alt 11 Bd. i Fol. (1725—43).

Piccini, Nicolo [pitſchīni], f. 1728 i Bari, d. 7 Maj 1800 i Paſſy ved Paris, Elev af Leo og Durante i Napoli, begyndte ſin Virkſomhed ſom Operacomponiſt 1754 og componerede 1760 »Cecchina«, der ikke blot gik Italien rundt, men blev opført i forſkjellige andre Lande, og ſom tillige er mærkelig derved, at de udvidede Finaler med Forandring af Tonearter og Tempoer, ſom efter P. bleve gængſe i alle Operaer, her findes anvendte for førſte Gang. Indtil 1776 ſkal han i Følge ſin Biograph Ginguené have ſkrevet over 130 Operaer. Hos Fétis findes Titelen anført paa 80 af hans ſamtlige Operaer. 1776 kaldtes han til Paris for at ſkrive franſke Operaer og ſærlig for at være det Partis Bannerfører, der holdt paa den italienſke Muſik i Modſætning til Glucks ſtore Opera (jvfr. Gluck). Efter at P. i et Aar havde ſtuderet det franſke Sprog, componerede han »Roland«, der trods Modſtandernes Cabaler gjorde ſtor Lykke, og han ſteg end mere i Publikums Yndeſt, da der blev givet ham Lejlighed til at opføre ſine bedſte italienſke Operaer med italienſke Sangere. Den følgende franſke Opera »Atys« blev i Begyndelſen kølig optaget, men vandt ſnart Terrain, og P. formaaede endnu at hævde ſin Stilling lige over for Gluck; men da det overdroges begge at ſkrive Muſik til en og ſamme Text („Iphigenia paa Tauris“), faldt P. i Kampen mod ſin overlegne Modſtander. Efter Glucks Bortrejſe fik P. en ny Rival i Sacchini, lige over for hvem han dog længe hævdede ſig, ſærlig med »Didon« (1783), et af hans fortrinligſte Arbejder. Fra nu af formørkedes hans Liv paa forſkjellig Maade. Ved Revolutionen miſtede han det meſte af hvad han ejede, og 1791 vendte han hjem til Napoli, hvor han ved Uforſigtighed paadrog ſig Hoffets Unaade og endog i lang Tid havde Huſarreſt ſom miſtænkt Republikaner. 1798 kom han i fattige Omſtændigheder atter til Paris, hvor han fik en lille Erſtatning for lidte Tab og kort før ſin Død en Anſættelſe ved Conſervatoriet. P. har ogſaa ſkrevet Oratorier, Pſalmer og andre kirkelige Sager. Han roſes ſom en hæderlig Charakter, fri for Intriguer og villig til at anerkjende ſine Rivalers Begavelſe.

Piccolo, ital., lille, f. Ex. Flauto p., ogſaa alene kaldet P., den lille Fløjte, Octavfløjte.

Piccolōmini, en gammel berømt italienſk Slægt, der ſtammede fra Rom, men ſenere nedſatte ſig i Siena og kom i Beſiddelſe af Hertugd. Amalfi. Til den hørte **Aeneas Sylvius Barthol. P.**, der 1458 blev Pave (ſ. **Pius** II). — Fornden ham er iſær bekjendt **Ottavio P.**, Hertug af Amalfi, f. 1599, en af de berømteſte kejſerlige Feltherrer i Trediveaarskrigen, ſom i Slaget ved Lützen ſkal have commanderet det Rytterregiment, mod hvilket Guſtav Adolf fandt Døden. P. bidrog ſiden meget til Wallenſteins Fald og fik efter dennes Mord en Del af hans Godſer. Han kæmpede fremdeles heldig mod de ſvenſke, ſtod 1643—48 i ſpanſk Tjeneſte mod Franſkmændene og Hollænderne i Nederlandene, blev derpaa af Kejſeren udnævnt til Feltmarſchal og efter Fredsſlutningen til Rigsfyrſte 1649. Han døde 1656 i Wien uden Børn; Sønnen Max i Schillers „Wallenſtein“ er en Broder- og Adoptivſøn. Hans Godſer (deriblandt Herſk. Nachod i Bøhmen) gik i Arv til Broderens Efterkommere, ſom forplantede Slægten.

Picēnum, Landſkab i Mellemitalien mellem Apenninerne og det adriatiſke Hav, var i den ældſte Tid beboet af Umbrerne; diſſe bleve beſejrede af Sabinerne, der fik Navn af **Picēntes**. Efter at være overvundne af Conſulen Publ. Sempronius 268 f. Chr., bleve de romerſke Forbundsfæller. En ſtor Del af Picenterne drog til det ſydlige Campanien, hvor Picentia blev deres Hovedſtad.

Pichegru, Charles [piſchgrȳ], franſk General, f. 16 Febr. 1761 i Franche-Comté af ringe Stand, blev oplært i et Franciſkanerkloſter og brugtes ſom Hjælpelærer i Mathematik ved Krigsſkolen i Brienne. 1783 indtraadte han i Hæren og tog ſom Sergent Del i det ſidſte Felttog i den nordamerikanſke Frihedskrig. Han ſluttede ſig med Iver til Revolutionen og blev ſom ivrig Republikaner Formand for Jacobinerklubben i Beſançon. 1792 førte han en Bataillon af Nationalgarden til Rhinhæren, blev paa Saint-Juſts Anbefaling u. A. Diviſionsgeneral og fik i Febr. 1794 efter Hoches Afgang Anførſelen over Nordhæren. Han ſejrede i flere Træfninger, indtog i Sommerens Løb Flandern og gik i den ſtrænge Vinter 1794—95 over de tilfroſne Floder ind i Holland, ſom han helt indtog. Under et Ophold i Paris fik han det Hverv at undertrykke Jacobinernes Opſtand 2 Apr. 1795; men da han var vendt tilbage til Hæren, traadte han i hemmelige Underhandlinger med Prinſen af Condé om at gjenoprette Kongedømmet.

Dette opdagedes, men Directoriet nøjedes med at fratage ham Commandoen i Febr. 1796. I Apr. n. A. blev P. valgt til de 500s Raad, blev dets Formand og var Hovedmanden for de Planer, der ſigtede til en monarchiſk Reſtauration; men ved Directoriets Statscoup 4 Sept. blev han fængslet og tillige med en Mængde andre Deputerede ført til Cayenne. Herfra undkom han i Juni 1788 til Paramaribo, tog til England og derfra til den ruſſiſke Hær, ſom under Korſakov kæmpede i Schweiz. Efter dennes Nederlag ved Zürich vendte P. tilbage til England og indgik her 1803 Sammenſværgelſe med G. Cadoudal, Polignac'erne o. fl. imod Bonaparte. Sammenſværgelſen blev dog tidlig forraadt, og da P. i Febr. 1804 forklædt kom til Paris, blev han 28 Febr. om Natten fængslet og ført til Temple, hvor han, inden Dommen faldt, 6 Apr. om Morgenen blev funden kvalt i ſin Seng — om ved Selvmord eller ved Snigmord, lader ſig ikke afgjøre.

Pichincha [tſchīntſcha], en over 15,000 F. høj Vulkan i de ecuadorſke Andes i Sydamerika, n. v. for Quito.

Pichler, Adolf, tyſk Forfatter, f. 4 Sept. 1819 i Erl i Tirol, drev allerede i Innsbruck mangeſidige Studier, ſtuderede dernæſt Medicin og Naturvidenſkaber i Wien, deltog 1848 ſom Friſkare-Anfører i Forſvaret af Tirol mod Italienerne og blev n. A. anſat ved Gymnaſiet i Innsbruck. Hans ihærdige Beſtræbelſer for Udbredelſen af liberale Ideer i Tirol ſkaffede ham mange Fjender og umuliggjorde, trods hans anerkjendte Fortjeneſter ſom Naturforſker, længe hans Anſættelſe ved Univerſitetet; førſt 1867 udnævntes han til Profesſor i Mineralogi og Geognoſi i Innsbruck. Foruden naturvidenſkabelige og hiſtoriſke Skrifter har han udgivet talrige belletriſtiſke Arbejder (lyriſke og epiſke Digte, Epigrammer, Noveller, Sørgeſpil), blandt hvilke ſærlig fortjene at fremhæves de friſke og ukunſtlede Skildringer af hans Hjemlands Natur og Folkeliv i „Aus den Tiroler Bergen" (1861) og „Allerlei Geſchichten aus Tirol" (1867).

Pichler, Carol. v., tyſk Forfatterinde, f. 1769 i Wien. I ſin Fader, Hofraad v. Greiners Hus fik hun en omhyggelig Opdragelſe og blev 1796 gift med den ſenere Regeringsraad v. P., hvis Hus ved hende i en Aarrække fik en vis Betydning ſom literær Salon. Efter nogle Ungdomsdigte af ringere Værdi ſkrev hun en Række Romaner, hvoraf „Agathokles" (1808) er den meſt bekjendte. De have en patriotiſk, moralſk-religiøs Tendens, deres Stil er klar, men ofte vel bred; af de ſenere kunne nævnes „Die Belagerung Wiens im Jahre 1683" (1824), „Die Schweden in Prag" (1827) og „Die Wiedereroberung von Ofen" (1829). Livfuldere og interesſantere end Romanerne ere mange af hendes talrige mindre Fortællinger. D. 1843 i Wien. Hendes „Sämtliche Werke" (60 Bd., 1828—44) ſuppleredes endnu med „Denkwürdigkeiten aus meinem Leben" (1844).

Pichler, Joh. Anton, en af det 18de Aarh.s meſt berømte Ædelſtenſkærere, f. 1697 i Brixen i Tirol, d. 1779 i Rom efter at have opholdt ſig i Italien ſiden ſin Ungdom. Hans Arbejder, dels efter Antiker, dels efter egen Opfindelſe, ſkattes meget højt. — Hans Søn, **Johann P.**, f. 1734 i Napoli, d. 1791 i Rom, udmærkede ſig i høj Grad baade ſom Stenſkærer og ſom Email- og Paſtelmaler. I ſine bedſte Arbejder ſtaar han jævnbyrdig med Faderen. — Dennes Halvbroder, **Johann Joſeph P.**, f. 1740 i Rom, erhvervede ſig et ſtort Navn i ſamme Kunſt, medens **Johann Peter P.** af ſamme Slægt, f. 1765 i Botzen, d. 1806 i Wien, gjorde ſig bekjendt ſom Kobberſtikker, navnlig ved ſine Blade i den ſorte Kunſt.

Pichonne [ſchūhn] eller Quart, ældre Vinmaal i Marſeille, lig 0,876 danſke Potter.

Pickles [pickls], ſ. **Mixed pickles**.

Pick-pocket eng. [pikk pŏkket], Lommetyv.

Pico, 1) en af de Portugal tilhørende azoriſke Øer i Atlanterhavet (ſ. **Azorerne**), indtil 7,460 F. høj og vulkanſk. 2) **P. de Teyde**, ſ. **Canariſke Øer**.

Pico, Giov., Greve af Mirandola, Fyrſte af Concordia, f. 1463, blev allerede ſom ganſke ungt Menneſke betragtet ſom et Vidunder af Lærdom i alle Datidens Videnſkaber. 1486 tilbød han i Rom offentlig at forſvare 900 Theſes i forſkjellige Fag; men 13 af dem bleve erklærede for kjætterſke; derfor kom Disputatſen ikke i Stand, og førſt 1493 frikjendte Pave Alexander VI ham for Kjætteri. Hans Grundtanke var den, at al Videnſkab i ſidſte Inſtans maatte føre til at bekræfte Aabenbaringens Sandhed, hvilket han udtalte i den Grundſætning: „Philoſophien ſøger Sandheden, Theologien finder den, Religionen beſidder den". I ſine ſidſte Aar levede han udelukkende for Studiet af den hellige Skrift og tænkte paa at drage Verden rundt for at prædike Chriſtus, da han døde 1494, kun 31 Aar gl.

Picot, François Edouard [kō], franſk Maler, f. 1786 i Paris, d. 1868, hørte til Davids Skole, men udmærkede ſig ved en varmere og mere levende Farve. Ganſke naturlig paavirkedes han derfor af den ſejrende romantiſke Skole uden dog at kunne gaa op deri. Imidlertid indtager han en betydelig Stilling i den franſke Malerkunſts Hiſtorie ſom Lærer for mange af den nyere Tids Kunſtnere, Pils, Cabanel, Henner, Bouguereau o. fl.

Picpusforeningen, et katholſk Miſſionsſelſkab i Paris, ſtiftet 1805 af Pierre Coudrin (d. 1837), har ſit Navn af Gaden Picpus i Paris, hvor den havde ſine to førſte Huſe. Medens den har uddannet Miſſionærer i Hundredvis, navnlig til Hedningelandene, have andre Foreninger, iſær „Foreningen i Lyon til Troens Udbredelſe", indſamlet de fornødne Pengebidrag. Jvfr. **Miſſion**.

Picter, det keltiſke Folk, der i de førſte Aarhundreder e. Chr. beboede Skotland, og ſom tidligere af Romerne kaldtes Caledoniere. Picti var et Øgenavn, Romerne gav dem, fordi de tatoverede ſig, men de optog ſelv Navnet i Overſættelſe, Cruithne. I 2den Halvdel af 6te Aarh. bleve P. omvendte til Chriſtendommen af Columba (ſ. d. A.). 603 bemægtigede Skoter fra Dalriada i det nordlige Irland ſig de ſydveſtlige Dele af Landet, og Kongeſlægten her blev omtr. 840 Herrer ogſaa i P.s Land, hvorved efterhaanden Benævnelſen Skotland opkom. P. ere Stamfædre til de ſkotſke Højlændere, ſom til Dels endnu tale P.s Sprog (ſ. Kelter). Medens Romerne beherſkede Britannien, opførte de forſkjellige Grænſefæſtninger mod P., **Pictervolde**; af den af Kejſer Hadrian opførte imellem Solwaybugten og Tyneflodens Munding findes endnu Levninger.

Pictou [tu], Stad i den engelſke Koloni Nova Scotia i Nordamerika, ved Northumberland Strædet, ſom ſkiller Nova Scotia fra Prins Edvards Ø. 4,000 J. Ypperlig Havn. Kullejer.

Picus, en gammelitaliſk ſandſigende Guddom, Søn af Saturnus og Fader til Faunus; efter Sagnet blev han af Kirke, hvis Kjærlighed han havde forſmaaet, forvandlet til en Spætte, hvilken Fugl paa Grund af Lyden af dens Pikken regnedes blandt Varſelfuglene.

Pie, eng. [pej], Poſtej; Kjød, Fiſk, Frugt ell. a., indbagt i en Dej.

Pié var indtil 1859 den ſpanſke Fod, i Caſtilien lig 0,888, i Madrid lig 0,896 danſke Fod. Den deltes i 12 Pulgadas à 12 Lineas. I Buenos Ayres er P. lig 0,920 d. Fod.

Pièce, fr. [piæhs], et Stykke, Pengeſtykke; ogſaa et lille Skrift, Flyveſkrift; Theaterſtykke. **P. de rideau** [dø ridō], lille Theaterſtykke, der opføres før Aftenens Hovedſtykke; **p. de résistance** [dø ſtāngs], Hovedretten ved et Maaltid o. lign.

Pied [piē], den gamle franſke Fod, der havde forſkjellig Størrelſe; vigtigſt er den, der anvendtes i Paris (ſ. d. A.); 1 P. (P. de roi) à 12 Tommer (Pouces) à 12 Linjer (Lignes) à 12 Punkter (Points) var lig 0,32484 nye Metre ell. 1,035 danſke Fod. — Betegnelſen P. bruges ogſaa om den ſchweizerſke Fod, lig 3 Decimeter eller 0,9559 danſke Fod.

Piedeſtāl, et Fodſtykke, der tjener til at løfte noget i Vejret (i Bygningskunſten en Søjle, i Billedhuggerkunſten en Billedſtøtte ell. Buſte).

Piehl, Karl [pihl], ſvenſk Ægyptolog, f. 30 Marts 1853 i Stockholm, blev Student i Upſala 1872, tog Doctorgraden 1881 og udnævntes ſ. A. til Docent i Ægyptologi ved Upſala Univerſitet. Han begyndte ſit ægyptologiſke Studium 1873, ſtuderede i Chriſtiania og Paris, beſøgte de fleſte europæiſke Muſeer og har gjentagne Gange opholdt ſig i Ægypten. Foruden en Mængde Afhandlinger i ſvenſke, tyſke og franſke Tidsſkrifter har han ſkrevet »Petites Études Égyptologiques« (1881), »Dictionnaire du Papyrus Harris Nr. I« (1882) og »Inscriptions hiéroglyphiques recueillies en Europe et en Égypte« (1886).

Piémont, fr. [mōng], it. Piemonte, lat. Pedimontium (d. e. Landet ved Foden af Bjærgene, au pied du mont), et Fyrſtendømme i Norditalien, der udgjorde Hovedbeſtanddelen af det forr. Konger. Sardinien og nu omfatter de italienſke Prov. Aleſſandria, Cuneo, Novara og Turin. 533 □ M. med 3,173,000 J. (1885). Det omgives mod N., V. og S. af Alperne og er i Hovedſagen en vandrig, ſærdeles frugtbar og veldyrket Slette, der frembringer Korn, Vin, Frugt, Trøfler m. m., ligeſom der ogſaa drives betydelig Kvæg- og Silkeavl. I Induſtrien indtager Silkevæveriet den førſte Plads. — P. omfatter flere tidligere Markgrevſkaber (iſær Suſa og Saluzzo) og mindre Lande, ſom i Tidens Løb ſamledes under Hertugerne af Savoien, Suſa allerede 1073, Saluzzo førſt 1601. En Del af disſe Lande blev 1312 ophøjet til et Fyrſtendømme P. og tilhørte 1247—1418 den yngre Linje af Huſet Savoien. 1802 blev P. indlemmet i Frankrig, men gaves 1814 tilbage til Kongeriget Sardinien.

Piēno, it. (fr. plein), fuld, fuldſtemmig, f. Ex. coro p., fuldt ell. helt Chor, con suono p., med fuld Stemme, organo p., fuldt Værk (Orgelſpillets forte).

Pierantōni-Mancini, Grazia [tſchini], ital. Digterinde, f. 1843, 1868 gift med jurid. Profeſſor Augusto P. i Rom, blev moderne ved ſine velformede »Poesie« (1879), ved Novellen »Lidia« (1880) og »Commedia d'infanzia« (1881).

Pierce, Franklin [pihrs], nordamerikanſk Præſident 1853—57, f. 1804 i Staten New-Hampſhire, var Søn af **Benjamin P.**, der under Frihedskrigen ſvang ſig op til Brigadegeneral og 1827 blev Statens Gouverneur. S. A. blev P. Sagfører, 1829 Medlem af Statens lovgivende Forſamling og 1832 dens Formand, 1833 Medlem af Unionens Repræſentanthus og 1837—42 af Senatet. Da Krigen mod Mexico brød ud 1847, gik han med ſom Oberſt for et Militsregiment og udmærkede ſig ved flere Lejligheder. 1852 valgtes han af Demokraterne til Unionens Præſident (1853—57) og fremmede ſom ſaadan afgjort Sydens Intereſſer, baade ved Nebraskabillen og i Forſøgene paa at vinde Cuba; den ſenere Præſident for Sydſtatsforbundet, Jefferſon Davis, var P.s Krigsminiſter og fornemſte Raadgiver. Ogſaa under Borgerkrigen 1861—65 viſte P. aabent ſin Sympathi for Syden og tilraadede ſtadig Fred; d. 8 Oct. 1869.

Pierīder kaldtes Muſerne efter deres Fødeſted, det makedoniſke Landſkab **Pieria**.

Piĕro dĕlle Vigne [vinje], berømt Retslærd og Statsmand i det 13de Aarh., f. i Capua af ringe Herkomſt, blev af Kejſer Frederik II ophøjet til kejſerlig Raad og til ſidſt til Kansler. Han erhvervede ſig i denne Stilling Kejſerens fulde Tillid, idet denne raadſpurgte ham i alle vigtige Anliggender, og P. optraadte ſom en bjærv Forkæmper for ſin Herre mod Paverne Gregor IX og Innocens IV, hvorved han bidrog meget til, at den mod Kejſeren udſlyngede Banſtraale blev uden Virkning. Men uagtet ſine Fortjeneſter blev han miſtænkeliggjort hos Kejſeren, ſom om han havde forſøgt at forgive denne, hvorfor Frederik, der ved gjentagne Mordforſøg var bleven gjort miſtænkſom, ſkal have ladet Øjnene ſtikke ud paa ham og kaſtede ham i Fængſel i Piſa, hvor han 1249 gjorde Ende paa ſit Liv, idet han efter Sagnet af Fortvivlelſe knuſte Hovedet mod Fængſelsmuren. Af hans Skrifter er hans »Epistolarum libri IV« (udg. 1740 af Iſelin, 2 Bd.) et Kildeſkrift for Frederik II.s Hiſtorie. Han var bekjendt ſom Digter og har bl. a. ſkrevet den førſte italienſke Sonet.

Pierre, Saint [ſæng piær], 1) med Tilnavn **les Calais**, Flække i det franſke Dep. Pas de Calais i Nærheden af Calais, med 33,000 J. og betydelig Induſtri i Kniplinger, Jærnſtøbegods og Maſkiner. — 2) **P.** eller **St. Peters Port,** Stad paa Øſtkyſten af den engelſke Kanalø Guernſey, med befæſtet Havn og 17,000 I. — 3) Stad paa Veſtkyſten af den franſke Ø Martinique i Veſtindien, med 24,000 I., taalelig god Red og en botaniſk Acclimatiſationshave for oſtindiſke Vexter. Biſpeſæde. — 4) Stad paa Sydveſtkyſten af den franſke Ø Réunion ell. Bourbon i det indiſke Ocean ø. for Madagaskar, med 15,000 I. og en 1862—63 anlagt Havn. — 5) Ø i Atlanterhavet ved Nordamerikas Øſtkyſt tæt ſ. for Newfoundland, danner med Store- og Lille-Miquelon en franſk Koloni, der tjener ſom Tilholdsſted for de franſke Fiſkere paa Newfoundlandsbankerne.

Pierret, Paul [ræ], franſk Ægyptolog, f. 1836, begyndte 1863 ſine ægyptologiſke Studier og anſattes ved det ægyptiſke Muſeum i Louvre, 1867 ſom Aſſiſtent og 1876 ſom Conſervator. Blandt hans Værker maa nævnes: »Dictionnaire d'Archéologie égyptienne« (Par. 1875), »Vocabulaire hiéroglyphique« (1876), tre Bind af »Études égyptologiques« (1872—78), »Panthéon égyptien« (1880) ſamt en fuldſtændig Overſættelſe af den ægyptiſke Dødsbog (1881).

Pierrot [ro], en komiſk Maſke, der opſtod paa det franſke Theater 1688 ved et Slags Sammenſætning af den neapolit. Pulcinella og Harlekin og ſenere gik over i Maſkekomedien. P.s Charakter ligner Pulcinellas; han er lettroende, nysgjerrig, ſlikvorn og i lige høj Grad Kujon og Dumrian. Dragten er vid med meget ſtore Knapper. Paa Hovedet bærer han en ſtor graa Hat, under den oprindel. en lille ſort Hætte. Anſigtet er ſom Dragten kridhvidt, Munden meget ſtor. Caſorti og Volkerſen have vundet Navn hos os ſom Fremſtillere af denne Figur.

Pierſon, Blanche [ſōng], franſk Skueſpillerinde, f. 1842 paa Øen Réunion, kom i en tidlig Alder til Frankrig og debuterede 1854 paa Ambigu-Theatret, gjorde førſt ſtørre Opſigt 1858 paa Vaudeville i „En fattig ung Mands Æventyr", optraadte 1864—75 paa Gymnase og drog derfra igjen til Vaudeville, hvor hun navnlig har vundet Ry i Hovedrollerne i Sardous Lyſtſpil.

Pieſport [pīhs], Landsby i den preusſiſke Rhinprov. ved Floden Moſel, 8 M. n. ø. for Trier, med Avl af fortrinlig Vin.

Pietà, it., er i Kunſtſproget en kort Betegnelſe for Fremſtillingen af Kvindernes, ſærlig Madonnas Sorg ved Chriſti Lig, undertiden ogſaa for andre Optrin af Jeſu Død, ſelve Korsfæſtelſen, Nedtagelſen af Korſet og Gravlægningen. Det meſt ſtorartede Exempel paa en P. er Michel Angelos Gruppe i Peterskirken i Rom, „Madonna med Jeſu Lig paa Skjødet". Til Rejſealtre og lign. udførtes ſaadanne Fremſtillinger tit i Middelalderen i lille Format, udſkaarne i fint Træ ell. Elfenben.

Pieter-Maritsburg [pītter], Hovedſtad i den engelſke Koloni Natal i Sydafrika, 10 M. v. n. v. for Port Natal, med 14,000 I., livlig Handel og Jærnbane til Port Natal. Katholſk Biſpeſæde. Grundlagt 1837 af Boere og opkaldt efter deres 2 Førere.

Pietēt (lat. pietas), Fromhed, barnlig Kjærlighed og Hengivenhed til Forældre, Velgjørere oſv., iſær ſom den viſer ſig i Mindet om Afdøde. **Pietiſter** og **Pietiſme,** en religiøs Retning, navnlig inden for den proteſtantiſke Kirke, ſom i ſin Iver for Fromhed er tilbøjelig til at lægge for ſtor Vægt paa udvortes Fromhedsgjerninger, ſærlig paa Afholdenhed fra verdslige Fornøjelſer, Skueſpil, Dans, Kortſpil oſv. En ſaadan Retning vil altid findes i Kirken og have ſin Betydning ſom Modvægt imod en død Orthodoxi, over for hvilken den minder om, at det for at være Chriſten ikke er nok at kjende Troslæren, men at man maa leve ſom en Chriſten. Egentlig hiſtoriſk Betydning ſaa vel ſom ſit Navn fik P. dog førſt, da Speners Diſciple Francke, Anton og Schade, Docenter ved Univerſitetet i Leipzig, 1686 begyndte at holde opbyggelige Forelæsninger (»Collegia pietatis«) over Bibelen baade for Studenter og Lægfolk, hvilket vakte ſaa meget mere Opſigt, ſom de holdt dem paa Tyſk, i Stedet for paa Univerſitetsſproget Latin. P.s Modſtandere, navnlig de theologiſke Profesſorer Carpzow i Leipzig og Löſcher i Wittenberg, fik dem 1690 fordrevne fra Leipzig, og 1691 maatte Spener ſelv forlade ſit Embede ſom Hofpræſt i Dresden, men han blev nu Provſt i Berlin og vandt her en ſaadan Indflydelſe hos Kurfyrſt Frederik III, at denne 1694 ſtiftede et Univerſitet i Halle, ſom blev P.s Hjem. De Misſionsſelſkaber og andre religiøſe Foreninger, ſom nu dannedes rundt omkring, deriblandt ogſaa Brødremenigheden, ſkyldte P. i Halle deres Oprindelſe, ligeſom ogſaa de fleſte af Datidens Misſionærer udgik derfra. I Danmark viſte P. ſig allerede under Frederik IV; men førſt Chriſtian VI.s perſonlige Forkjærlighed gjorde den til den herſkende Retning (ſ. Bluhme, J. B.), men vel ogſaa til en Modeſag. En blivende Virkning fik P. ved Confirmationens Indførelſe 1736. P. ſøger fortrinsvis at vinde enkelte for igjennem dem at virke paa Masſerne; men denne Fremgangsmaade kan let medføre et til Sværmeri grænſende Conventikelvæſen, idet „de troende" — ſom P. holde af at kalde ſig — ere tilbøjelige til at betragte ſig ſelv ſom de eneſte ſande chriſtne, „den levende Menighed", alle Kirkens øvrige Medlemmer derimod ſom „uomvendte"; og hvor P. ſaaledes udarter, indfinde Hykleri og Skinhellighed ſig ſnart ſom Fordømmelſesſygens uadſkillelige Ledſagere, og ſaa vil atter Fritænkeriet ſnart træde frem ſom Reaction mod et ſaadant Uvæſen. Derfor blev P. i Slutn. af det 18de Aarh. fortrængt af Rationalismen. Om man end i vore Dage vel kan paaviſe, at „den indre Misſions" yderliggaaende Repræſentanter ere aandelig beſlægtede med P., maa det dog ſiges, at dens betydeligſte Førere have holdt ſig frie for P.s Misgreb.

Piētri, en corſicanſk Slægt fra Byen Sartène, af hvilken flere have ſpillet en Rolle ſom ivrige Tilhængere af Kejſer Napoleon III og hans Slægt. **Pierre Marie P.,** f. 1810, var 1848 Deputeret for Corſica og 1852—60 Politipræfect i Paris, brugtes 1860 til at lede den Agitation, der gik forud for Folkeafſtemningen i Nizza og Savoien, og døde 1864 ſom Senator. — Hans yngre Broder, **Joach. P.,** f. 1820, blev 1848 Underpræfect og beklædte ſiden flere Præfectpoſter, indtil han 1866 blev Politipræfect i Paris til Kejſerdømmets Fald. 1879—85 var han Senator for Corſica. — En Slægtning, **Franceſchini P.**, f. 1830, anſattes tidlig i Kejſerens Cabinet og fulgte 1859 Kejſeren i Krigen ſom Secretær; efter Mocquards Død 1864 blev han Kejſerens Privatſecretær. — **Marco P.** døde 1873 ſom Exkejſerinde Engénies Secretær.

Piezomēter kaldes det Apparat (en Glasbeholder med kalibreret, inddelt Rør), hvori Vædſken blev indeſluttet ved Ørſteds Forſøg over Vædſkers Sammentrykkelighed.

Pifferāri ell. **Pifferi** (af piffaro, den gamle Skalmej), Hyrder fra Abruzzerne, der i Adventstiden drage til Rom for med Spil og Sang at tilbede Mariabillederne. De foreſtille Hyrderne paa Marken ved Chriſti Fødſel.

Pigafētta, Anton., f. c. 1491 i Vicenza, ledſagede 1519—21 Magalhães paa hans Jordomſejling og har forfattet en Dagbog over denne, ſom er af ſtor Interesſe for Opdagelſernes Hiſtorie. Han døde efter 1584.

Pigalle, Jean Baptiſte [gāl], franſk Billedhugger, f. 1714 i Paris, d. 1785, Elev af Lemoine, hørte til Datidens meſt berømte Kunſtnere, ſkjønt han var paavirket af Tidens Smagløshed. Hans Statuer af Mercur og Venus ſamt af Ludvig XV høre til hans meſt anſete Arbejder. Hans Gravmæle over Marſchal Morits af Sachſen, der findes i Thomaskirken i Straßburg, har været Gjenſtand for overdreven Ros og Dadel uden at fortjene nogen af disſe Yderligheder, idet en vis Storladenhed i Plan og Anordning gaar ſammen med Smagløsheder i det enkelte.

Pigault-Lebrun, Guill. Charl. Ant. [gō løbrøng], franſk Romanforfatter, f. 1753 i Calais i en gammel Adelsfamilie. Forpint af en haard Opdragelſe ſøgte han at ſlippe for dens Aag ved at blive Præſt, hvilket Faderen forbød ham. Efter ſin Udgang fra Skolen blev han flere Gange fængslet ved Lettres de cachet paa Faderens Foranſtaltning. Han fik da et brændende Had til alt Deſpoti. Han lod ſig hverve til Soldat, blev derpaa omrejſende Skueſpiller og bortførte en pariſiſk Haandværkers Datter, ſom han ægtede i Holland. Faderen fik ham erklæret for død ved en Parlamentsdom; men ved Arbejder for Théâtre français og navnlig ved Romanen »L'enfant du carnaval« (1792) vandt han ſig ſaadant Ry, at Faderen forſonede ſig med ham paa ſin Dødsſeng. Hans talrige Romaner bære Præget af den løſe Moral fra Directoriets Tid; men den fine Følelſe, Begejſtring for Aandens Frihed og Had til al Vilkaarlighed give dem Betydning i Overgangsliteraturen mellem det 18de og 19de Aarh. 1806—24 tjente P. i Toldvæſenet i Weſtfalen, hvor han altſaa forblev længe efter Kong Jérômes Fordrivelſe. 1828 gik han til Paris, hilſte Julirevolutionen med Glæde og døde 1835.

„**Pigen fra Norge**“, ſ. **Margrete**.

„**Pigen fra Orléans**“, ſ. **Darc, Jeanne**.

Pigeon, fr. [ſchōng], Due; et Slags ſmaa, ſaftige og fintſmagende Æbler, der ere meget udbredte her i Landet, og ſom i Jylland ofte kaldes „Piplinger“.

Pigfinnefiſke (Acanthopteri) kaldes de Fiſke, hos hvem der forreſt i Ryg- og Gatfinne findes en Række ſtive, ſtikkende, hverken leddede ell. kløftede Straaler, og hvor der tillige findes en ſaadan i Bugfinnen; i Gat- og Rygfinnen kunne de for øvrigt være til Stede i meget forſkjelligt Antal. Næſten alle P. have Bugfinnerne ſiddende under eller foran Bryſtfinnerne (f. Ex. Aborre, Makrel, Ulk, Kutling, Læbefiſk oſv.).

Pighaj ell. Spirhaj (Acanthias, Spinax) kaldes de Hajer, ſom foran i hver Rygfinne have en ſtor Benpig. Den almindelige **graa P.** (A. vulgaris) bliver 3 F. lang; den er meget hyppig i Kattegattet og Nordſøen (f. Ex. ved Jyllands Veſtkyſt) og gjør en Del Skade paa Fiſkeriet; navnlig følger den Kullerne, Hornfiſken og Silden. Den ſpiſes i det nordlige og veſtlige Jylland, og Leveren yder Tran. Den **ſorte P.** (S. niger) er mindre ſmækker, og dens tynde og fine Skæl ligne næſten Haar; den bliver kun 12—18 Tomm. lang og lever paa meget betydelige Dybder, f. Ex. ved de norſke Kyſter.

Pighude (Echinodermata), en Dyrerække, ſom omfatter Søpølſerne (Holothurierne), Søpindſvinene (Echinerne), Søſtjærnerne (Aſterierne), Slangeſtjærnerne (Ophiurerne) og Sølilierne (Crinoideerne). Uagtet disſe Former for en løſelig Betragtning kun ligne hverandre lidet, viſer dog en nærmere Underſøgelſe, at de let lade ſig føre tilbage til en fælles Grundtypus. Det gjennemgaaende Grundtal, ſom angiver, af hvor mange ensartede Partier (Straaler) Legemet er ſammenſat, er 5 hos dem alle; i Huden udvikles der næſten altid Kalkplader, ſnart faa og uregelmæsſige, ſnart ſtærkt udviklede og regelmæsſig ordnede til et Kalkſkelet; og paa disſe Plader er der da i Regelen indleddet mere eller mindre udviklede Kalkpigge, i ſtørre eller mindre Mængde. Ejendommelige for P. ere de talrige, ſmaa Sugefødder, hvormed de ſaa godt ſom alle ere udſtyrede; det tilhørende Vandkanalſyſtem og et eget Blodkarſyſtem ere dernæſt fælles for alle eller de fleſte P., hvorimod de i Henſeende til Fordøjelſes- og Forplantningsredſkabernes Anordning frembyde ſtore Forſkjelligheder. P. gjennemgaa i Regelen en gjennemgribende Forvandling, ofteſt medens de endnu ere ganſke ſpæde, idet de ſom Larver have et klart, ſliget, med Fimrehaar udſtyret, undertiden af et Skelet af Kalknaale ſtøttet Legeme, der ikke engang er ſtraaledannet, men tvært imod ſymmetriſk, af de beſynderligſte, ofte ligeſom lunefulde Former (man har ſammenlignet dem med Staffelier, Taffelure, Vaabenſkjolde oſv.), der ikke have den fjærneſte Lighed med de Søborrer, Slangeſtjærner oſv., hvortil de ſenere ſkulle omdanne ſig. P. ſpille ved deres Formrigdom og Individernes Talrighed og ſom afgivende Føde f. Ex. for Fiſkene en ſtor Rolle i Havets Dyreliv i alle Zoner, men iſær paa de noget ſtørre Dybder; mange have pragtfulde Farver, ſmukke, regelmæsſige Former eller udmærke ſig ved anſelig Størrelſe. Ogſaa Studiet af de fosſile Former har ſin ſtore Interesſe for Zoologen og Palæontologen.

Pighvarre (Rhombus maximus), en af de anſeligſte og meſt velſmagende Flynderarter, kan blive 24 Pd. tung (man har endog fanget enkelte, der vejede 70 og 190 Pd.), har en rudeformet Figur og er paa den farvede (i Regelen venſtre) Side marmoreret af Graat og Olivenbrunt ſamt væbnet med Benknuder og Vorter i Stedet for Skæl (forkerte P. kaldes de, naar den højre Side er den meſt udviklede, dobbelte P., naar begge Sider ere mørke; de ſamme Afændringer forekomme ogſaa hos andre Flynderarter). Dens Udbredelſe naar fra Middelhavet til Norges Veſtkyſt og dybt ind i Øſterſøen; den lever iſær af mindre Fiſk og er et fortrinligt Fødemiddel.

Pigmēnt, d. ſ. ſ. Farveſtof (ſ. **Farve**); iſær forſtaas ved P. Farveſtoffet i dyriſke Væv, ſom directe eller indirecte hidrører fra Blodfarveſtoffet.

Pignotti, Lorenzo [pinjōtti], ital. Phyſiker og Fabeldigter, f. 1739, d. 1812. Man har kaldt ham den italienſke Lafontaine, men han er ikke Diſcipel af den berømte Franſkmand; hans Satire, ſom i »Progettisti« og »La treccia donata« (et komiſk Epos), er i den nationalburleſke Stil. Et Par ſmukke Digte, Vidner om hans lyriſke Aare, ere »La tomba di Shakespeare« og »L'ombra di Pope«.

Pigrokke ell. Pilrokke (Trygon), en Slægt af Rokker, der i Regelen ere af anſelig Størrelſe, have en meget bred, rudeformet Krop og en lang, piſkeformet, finneløs eller næſten finneløs Hale, der er udſtyret med ēn eller flere lange, takkede Pigge, ſom kunne bibringe ſlemme Saar og af vilde Folkeſlag benyttes ſom Vaaben; de tilhøre iſær de varmere Have. Hvis man ved P. vilde forſtaa alle Rokker, ſom ere eller kunne være udſtyrede med ſaadanne Halepigge, vilde ogſaa Ørnerokkerne blive at henføre til dem.

Pigrotte (Echimys), talrig Slægt af ſmaa, rotteagtige Gnavere, ſom bebo Veſtindien og Sydamerika; de have deres Navn af, at der ofte (men ikke altid) er indblandet ſtive Børſter i deres Haarklædning. De ere nærmeſt beſlægtede med Gnaverpindſvinene og de andre ſydamerikanſke Gnaverfamilier. Der gives baade klatrende Former iblandt dem, ſom ſøge deres Føde, beſtaaende af Frugter, Inſekter og Øgler, i Træerne, Jorddyr og gravende Former, der minde om Gravemuſene og Gnavermuldvarpene; endelig Vanddyr, til hvilke ogſaa den ſydamerikanſke Bæverrotte maa henregnes.

Pigſnække (Murex), kamgjællet Havſnegleſlægt med lang Skaltud og lange Pigge udgaaende fra Skallens Valke, tilhører de varmere Havbælter. Visſe Arter benyttedes i Oldtiden ſom ydende Purpurfarve.

Pigæble (Datura Stramonium), Plante af Natſkyggefamilien, har en tragtformet, hvid Krone og en firrummet, pigget Kapſel, der aabner ſig i 4 Klapper; Bladene groft og uregelmæsſig tandede; Frøene giftige. Hos os er den ſjælden, men forekommer almindelig andre Steder i Europa, navnlig i det øſtlige og de tilgrænſende Dele af Aſien.

Pihl, Carl Abraham, norſk Ingenieur, f. 16 Jan. 1825 i Stavanger, ſtuderede ved den Chalmerſke Sløjdſkole i Göteborg 1841—44, hvorefter han i 6 Aar var anſat ved Jærnbanevæſenet. 1850 vendte han tilbage til Norge, hvor han blev anſat i Vejvæſenet, deltog i den førſte norſke Jærnbanes (Hovedbanens) Bygning, blev derpaa en kort Tid anſat i England, men har ſiden 1855 virket i Norge, hvor han 1856 blev Chef for Jærnbaneunderſøgelſerne og ſenere ledende Ingenieur og Medlem af Beſtyrelſen for alle de Jærnbaneanlæg, ſom hidtil ere anlagte for Statens Regning; 1865 udnævntes han til Jærnbanedirecteur og blev ved Oprettelſen af den nye Centralſtyrelſe for Jærnbanerne 1883 Medlem af denne og Chef for Baneafdelingen. Særlig bekjendt er hans Virkſomhed for Gjennemførelſen af det ſmalle Spor ved en Del af de norſke Baner. — Hans Broder, **Oluf Andreas Löwold P.**, f. i Stavanger 5 Dec. 1822, gjennemgik Göteborgs techniſke Læreanſtalt og opholdt ſig i England, indtil han 1850 blev Directeur for Christiania Gasværk. Han er Ejer af et privat Obſervatorium og har udgivet flere Afhandlinger af aſtronomiſk og mathematiſk Indhold.

Piil, Christian Ant. Theod., f. 20 Jan. 1804 ved Svendborg, Guldſmed i Aarhus, opfandt 1842 Chemitypien, arbejdede 1846—56 i Udlandet for dens Udbredelſe og var ſiden Chemitypiſt og Photograph i Kbhvn. indtil 1867.

Pijnacker, Adam, hollandſk Maler, f. 1621 ved Delft, d. 1673 ſmſtds., uddannede ſig iſær i Rom og ſluttede ſig tillige med Both, Swaneveld o. fl. i fine Landſkaber til den italienſke Skole. Hans Malerier, der i Almindel. udmærke ſig ved en varm Tone og megen Effect, ere ſpredte i de forſkjellige Samlinger; den kongel. Maleriſamling i Kjøbenhavn ejer et mindre Billede af ham.

Pijækkert (af holl. pij, groft Uldtøj; Jakke), lang Sømandstrøje.

Pikānt, ſtikkende, pirrende, kildrende; ogſaa tiltrækkende, vittig. **Pikanterī** (rettere **Picanteri**), Stikleri, ſpændt Forhold.

Pike, ſ. **Blanke Vaaben**. Den korte Halvpike har været i Brug til Orlogs indtil den nyeſte Tid.

Pikelhue, en i den tyſke Hær anvendt Hovedbedækning af Staalblik eller oftere af Læder med Metalbeſlag, der for oven ender i en Spids.

Pikēt (fr. piquet), en Troppeſtyrke, ſom er opſtillet i nogen Afſtand bag Forpoſterne for at være beredt til at ſtaa disſe bi i Tilfælde af Angreb; ogſaa et Slags Kortſpil, ſom ſpilles af to Perſoner.

Piki, et Længdemaal i Grækenland; den nye („kongelige“) P. lig 1 Meter eller 1,5931 danſke Alen; den ældre er tredobbelt, den ſtore 1,07, den lille 1,03, Landmaaler-P. 1,19 d. Alen.

Pikkelheering, **Pickelhering** (Spegeſild), Pudſenmageren i de gamle Skueſpil; oprindelig ſkriver denne Figur ſig fra de hollandſke Farcer og gik ſenere over i de tyſke, hvor den var identiſk med „Hanswurſt“ (ſ. d. A.).

Pikenīk (eng. pick-nick), et Gilde, hvortil enhver Deltager giver et Bidrag i Penge eller i Spiſe- og Drikkevarer.

Pikrinſyre kan vindes af Carbolſyre ved Indvirkning af Salpeterſyre. Herved bytte 3 Brintatomer i Carbolſyren Plads med 3 Atomer NO_2. Gule Kryſtalblade; tungtopløſelig i koldt, letopløſelig i varmt Vand og Vinaand;

ſmager meget bittert og er giftig. Den benyttes ſom ſaadan til gul Farve og ſammen med Berlinerblaat eller Indigo til grøn. Ammoniak- og Kaliſaltet benyttes ogſaa meget til Sprængſtoffer og i Fyrværkeriet; disſe Salte explodere nemlig ved Opvarmning eller Stød.

Pikrotoxin, et hvidt, kryſtalliniſk, meget giftigt, kvælſtoffrit organiſk Stof, der kan udtrækkes af Kokkelskorn (ſ. d. A.) med kogende Vinaand. P. er ſom ganſke overordentlig bittert med ſtor Samvittighedsløshed blevet brugt til delvis at erſtatte Humle i Øl.

Pil, ſ. **Bue**. I Geometrien bet. P. en ret Linje fra Midtpunktet af en Cirkelbue til Midtpunktet af dens Chorde; i lignende Betydning forekommer Betegnelſen ved andre Curver, men kan ikke anſes ſom almindelig antagen af mathematiſke Forfattere.

Pil (Salix), Slægt af Pilefamilien, Træer eller Buſke med Blomſterne i Rakler, Frugterne Kapſler og Frøene forſynede med Frøuld. P. adſkiller ſig fra Poppel ved at have de ved hver enkelt Blomſt ſiddende Dækſkæl ægformede og helrandede ſamt ved ſtivere Rakler. De talrige Arter af P. høre iſær hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne, og nogle af dem, f. Ex. S. reticulata, herbacea o. fl., ere af alle træagtige Planter de, der gaa længſt op mod Nord og højeſt op paa Bjærgene; de fleſte trives bedſt paa fugtige Steder, hvor de voxe hurtig, ligeſom de ogſaa let lade ſig formere ved Stiklinger; de finde derfor bl. a. udbredt Anvendelſe til Gærder, levende Hegn o. desl. Af vore indenlandſke eller indførte Arter fremhæves: **Baandpil** (S. viminalis), en Buſk med lange, risformede Grene og ſmalle, i Randen tilbagerullede Blade, er almindelig ved Gærder og benyttes navnlig til forſkjellige Slags Kurvemagerarbejde; **Vidjepil** (S. caprea) med brede, ægdannede, rundtakkede Blade er almindelig i Moſer og Skove og forekommer ofte, iſær paa Bornholm, ſom højt Skovtræ; **Laurbærpil** (S. pentandra) med mørkegrønne, glinſende og vellugtende Blade hører til vore ſmukkeſte Arter; de Arter, der navnlig benyttes til at plante ved Veje, ere **Sølvpil** (S. alba), med lancetformede, ſilkehaarede Blade, og den **grønne P.** (S. viridis) med glatte Blade. **Taarepil** (S. Babylonica), der nedſtammer fra Aſien, har lange, hængende Grene med meget ſmalle Blade; den plantes almindelig ved Gravſteder. En Mængde Pilearter indeholde i deres Bark et bittert, ſammenſnærpende Stof (Salicin, ſ. d. A.), der anvendes i Medicinen.

Piland, norſk, d. ſ. ſ. Spidsand (Anas acuta), Vildand med ſpydsformet Hale, der forekommer ret almindelig i Danmark og Skandinavien og n. for Polarkredſen endog er meget hyppig.

Piláſter kaldes i Bygningskunſten en af Muren eller af to i et Hjørne ſammenſtødende Mure udtrædende flad Pille, der ſnart bruges for at antyde Murens bærende Kraft, ſnart blot for at dele og oplive Fladen; den kaldes da ogſaa Liſen. Undertiden bruges ogſaa P. i øverſte Stokværk ſom en lettere Repræſentant for Søjlen, naar denne er anvendt enten decorativt ſom hel eller halv Søjle eller frit ſom bærende Led i de nedre Etager. Med Navnet P. betegnes ogſaa en Halvſøjle.

Pilâtre de Rozier, Jean Franç. [lāhtr dø roſiē], f. 1756 i Metz, d. 1785 i Boulogne, var førſt Læge og Pharmaceut, holdt derefter phyſiſke Forelæsninger i Paris, var en kort Tid Profesſor i Chemi i Reims og fik ſaa Anſættelſe ſom Intendant ved det kongel. phyſ.-chem. og naturhiſt. Cabinet i Paris, hvorfra han ſenere blev penſioneret. Han var den førſte, ſom gik op i en Luftballon (Montgolfière), 15 Oct. 1783 ved Paris. Han omkom ſammen med Romain ved en Luftfart, der var beſtemt til at gaa over Kanalen, derved at der gik Ild i Ballonen; denne var en Mellemting imellem en Montgolfière og en Charlière.

Pilátus, et c. 7,000 F. højt, meget ſtejlt Bjærg i Cant. Luzern i Schweiz, 1 M. ſ. for Luzern, har ſandſynligvis ſit Navn af lat. Mons pileatus, d. e. Bjærget med Hat paa, formedelſt den Skymasſe, der ſædvanlig tilſløer dets Top. Det beſøges i de ſenere Aar ſtærkt af Touriſter, hvorfor der tæt under dets Top er anlagt et Par Hoteller, og 1886 er der paabegyndt en Jærnbane til Bjærgets Top.

Pilátus, Pontius, var romerſk Procurator ell. Statholder i Judæa og Samaria i de Aar, i hvilke Johannes Døberen og Jeſus virkede, og blev ſaaledes Jeſus's Dommer. Han reſiderede ſædvanlig i Cæſarea, men opholdt ſig under de ſtore Feſter i Jeruſalem, hvor han beboede Herodes d. ſtores pragtfulde Palads, ſom derfor kaldtes Domhuſet (Joh. Ev. XVIII. 28). Efter 10 Aars Regering (26—36), under hvilken han gjorde ſig ſkyldig i mange Vilkaarligheder og Grusomheder, blev han af det ſamaritanſke Senat anklaget hos Syriens Proconſul Vitellius for et Blodbad, han paa Garizim havde anrettet blandt Samaritanerne, afſat og ſendt til Rom for at forſvare ſig. Efter nogle Beretninger ſkal han være bleven forviſt til Vienne i Gallien og have aflivet ſig ſelv; efter andre ſkal han være bleven halshugget under Nero. Legenden fortæller, at da han havde aflivet ſig, lod Kejſer Caligula hans Lig kaſte i Tiberen, men onde Aander beſatte det og foraarſagede Overſvømmelſe og Uvejr; derfor førte man Liget til Vienne og kaſtede det i Rhône, men da det ogſaa her fremkaldte Storm, ſænkede man det ned i en dyb Brønd i Alperne. Denne Brønd mente man ſenere at have fundet igjen paa **Pilatusbjærget** i Schweiz i en lille Sø, af hvilken der ſagdes at opſtige et Uvejr, naar man kaſtede noget i den. Paa Klipperne deromkring viſer man Spor af Djævelens Kløer; thi hver Langfredag ſlæber Djævelen med Jærnkjæder P.s Lig op af Søen og ſætter det paa en Trone, paa hvilken det vaſker ſine Hænder. — De ſaakaldte Acta pilati, d. e. en Indberetning fra P. til Kejſer Tiberius om Jeſus og hans Død, ere uægte. P.s Huſtru, ſom advarede ham imod at fordømme Jeſus, ſkal i Følge den kirkelige Tradition have heddet Procla eller Claudia Procula; den græſke Kirke regner hende blandt Helgenerne.

Pilau, en i Orienten yndet Ret, beſtaaende af Ris kogt i Vand eller Kjødſuppe med Smør eller Olje over.

Pilchard, eng. [piltſchærd], (Clupea pilchardus), Art af Stamfildenes Slægt, fiſkes i Mængde i Kanalen og ved Frankrigs Veſtkyſt.

Pilcomāyo, Biflod til Paraguay i Sydamerika, kommer fra Andes i Bolivia og udmunder ved Asſuncion; c. 300 M. lang.

Pilegrim (af lat. peregrinus, hvoraf fr. pélerin, Fremmed) kalder man den, ſom foretager en Valfart til fjærne hellige Steder. Den chriſtne **Pilegrimsdragt** er en vid, brun ell. graa Kjortel; den bredſkyggede Pilegrimshat er prydet med Muslingſkaller. **Pilegrimsſtaven** er for oven forſynet med en Knop, for neden med en Spids og ved Siden med en Kugle. **Pilegrimsflaſken** var et udhulet Græskar.

Pilegrimsfalk, norſk, d. ſ. ſ. Vandrefalk, ſ. **Falk**.

Pilegrimsfædrene kaldes de 101 engelſke Puritanere, ſom med Skibet „Majblomſten“ 22 Dec. 1620 landede i Plymouth i Staten Masſachuſetts og lagde Grunden til Nyenglands Bebyggelſe.

Pilhoved (Trigonocephalus), Slægt af de ægte Giftſlangers eller Hugormenes Gruppe, ſtaar Klapperſlangerne nærmeſt, men mangler disſes ſaakaldte Rangle og er hurtigere og af en livligere Natur, mere tilbøjelig til at angribe. P. opholde ſig i mørke Skove og paa fugtige Steder (f. Ex. Ris- og Sukkermarkerne) og høre til det tropiſke Amerikas og Aſiens farligſte Giftſlanger; iſær ere Markarbejderne meget udſatte for deres Bid.

Pilk, ſ. **Fiſkeri**.

Pilkværn, ſ. **Gryn**.

Pillau, befæſtet Stad i den preusſiſke Prov. Øſt-Preusſen ved Udløbet fra det friſche Haff til Øſterſøen. 3,000 J. Havn og Skibsbyggeri. Søfartsſkole. Søbade.

Pille kaldes i det almindel. Bygningsvæſen et frit eller op ad en Væg ſtaaende, prismatiſk Murlegeme, indrettet til Underſtøttelſe for en Belaſtning. P. kan være beſtemt til at bære en lodret virkende Belaſtning; ſkal den modſtaa et paa en Mur eller Væg virkende Sidetryk, kaldes den Stræbepille, Støttepille, Modſtandspille eller Contrefort. Et ſaadant Sidetryk kan hidrøre fra en Hvælving, en Jordmasſe ell. lign. P., der ſtaa op ad en Væg og kun træde lidt frem fra Muren, kaldes Pilaſtre (ſ. d. A.). P., ſom iſær i Tiden efter Oldtidens Afſlutning er traadt i Stedet for den antike Søjle (ſ. d. A.), forbindes ſom ofteſt med Buer eller Hvælvingsconſtructioner. Den er undertiden ſimpel firkantet eller rund med en Kransning og en Sokkel, undertiden finere architektoniſk uddannet, navnlig i den gotiſke Bygningskunſt, hvor de mægtige P. ere omdannede til de ſaakaldte Søjleknipper. I Brobygningen ere P. de Dele af Conſtructionen, der tjene til at bære Overbygningen. Efter deres Stilling ſkjelnes mellem Ende- eller Landpiller og Mellempiller (ſ. **Bro**).

Pille (Pilula, Granulum ell. Bolus) kaldes i Lægekunſten ſmaa Kugler, der indeholde Lægemidler. De anvendes for at kunne give Lægemidler uden at paavirke Lugt eller Smag. For at bringe Lægemidlerne i denne Form blandes de med dejagtige Subſtanſer, der ſelv ere uvirkſomme og let opløſes i Tarmkanalen, f. Ex. Brød, Plantepulver, Extracter af Planter, Gummi oſv. For at forbedre Udſeendet og holde dem tørre beſtrøs de med pulv. Kanel, Hexemel oſv. eller overtrækkes med Bladguld eller Bladſølv, Sukker, Gelatine oſv.

Pillebille (Ateuchus), ſtore, ſorte, nedtrykte Skarnbasſeformer med takket Hoved og brede, takkede Forben, der leve i det ſydlige Europa og i Afrika; de lægge deres Æg i Kugler af Gødning, hvilke de med Bagbenene trille ned i Jordſprækker, og i hvilke Larverne leve. De gamle Ægypteres hellige Biller (A. sacer og A. Ægyptiorum), ſom ofte findes afbildede paa deres Mindesmærker, vare Arter af denne Slægt.

Pillnitz, Landsby med et kongel. Lyſtſlot i Konger. Sachſen, 2 M. ſ. ø. for Dresden ved Elben, Hoffets ſædvanlige Sommerreſidens. — Her holdtes 25—27 Aug. 1791 Conferencer mellem Kejſer Leopold II, Fred. Vilh. II af Preusſen og Greven af Artois (ſiden Carl X) om mulige Forholdsregler mod den franſke Revolution. En egentlig Aftale herom blev dog ikke truffen.

Pilloy, Fred. [pilloā], danſk Skueſpiller af franſk Slægt, var et anſet Medlem af det ældſte danſke Skueſpillerſelſkab, ſom 1724 aabnede ſin Skueplads i Kjøbenhavn. Da Theatrets Virkſomhed 1728 ſtandſedes ved Kbhvn.s Ildebrand, blev han Vinhandler. Det var P., der i Forening med Holberg grundlagde den nye „danſke Skueplads“ 1747, hvoraf han indt. 1751 var Medbeſtyrer.

Pilo, Carl Guſtaf, ſvenſk Maler, f. 19 Marts 1712 (6 Marts 1713), d. 2 Marts 1792, var Søn og Lærling af Portrætmaleren Olof P. Han ſtod i Lære hos Malermeſter Crisman i Stockholm, men beſøgte ſamtidig Kunſtakademiet. 1734 foretog han en toaarig Udenlandsrejſe og nedſatte ſig efter Hjemkomſten 1737 i Skaane; 1741 begav han ſig derfra til Kjøbenhavn, hvor han blev Hofmaler og ſenere Profesſor ved det nylig oprettede Kunſtakademi, hvis Directeur han endog blev for en ganſke kort Tid, 1771—72; ſtrax efter at han med kongelig Tilladelſe havde modtaget den ham af Sveriges Konge tildelte Vaſaorden, fik han et Slags Forvisningsordre, der bevægede ham til at begjære ſin Afſked, og han drog nu ſom gammel Mand tilbage til Sverige, hvor han blev Medlem af Akademiet i Stockholm og fik en Penſion, indtil han udnævntes til Akademiets Directeur 1778, hvilken Poſt han beholdt i 13 Aar. De kongel. Slotte i Danmark gjemme anſelige Billeder af denne Kunſtner, medens Sverige i „Kain og Abel“, „Guſtav III.s Kroning“ o. fl. Billeder har Vidnesbyrd om, hvad han endnu i ſin Alderdom formaaede. P. arbejdede med en overordentlig Lethed, men blev derved ſkjødesløs i Tegningen, medens hans Colorit, naar den ikke faldt for meget i det grønlige, var mere ſmigrende for Øjet end ſand.

Pilon, Germain [lōng], franſk Billedhugger, d. 1590, efter Goujon Renaisſancens ſtørſte Billedhugger i Frankrig, er iſær berømt for en Gruppe foreſtillende de tre Gratier, beſtemt til at være Gjemmeſted for Henrik II.s og Katharina af Medicis Hjærter; ligeledes udførte han et ſtort Gravmæle over det kongel. Par i Kirken St. Denis, end videre en »Mater Dolorosa«, en »Ecce Homo« og flere andre Værker, der udmærke ſig ved Kraft og Simpelhed.

Pilotēre (af fr. pilot, Pille), nedramme Pæle; **Pilotēring**, Nedramning af Pæle.

Pilōty, Karl von, tyſk Hiſtoriemaler, f. 1 Oct. 1826 i München, d. 20 Juli 1886, var Søn af en Lithograph og førſt ſin Faders Elev, medens han tillige beſøgte Akademiet, ſom den Gang ledebes af Schnorr. Førſt efter en Kunſtrejſe til Antwerpen og Paris ſlog han 1853 igjennem med Billeder i realiſtiſk Retning, der udmærke ſig ved god Farve og ſtorſlaaet Behandling. Som Profeſſor ved og ſiden 1874 Directeur for Akademiet i München har han øvet en betydelig Indflydelſe paa den tyſke Kunſtſkole. Af hans Arbejder kunne nævnes „Nero efter Roms Brand“ (1861), et Billede, ſom vakte megen Opſigt, „Wallenſteins Indtog i Eger“ (i St. Petersb.), „Maria Stuarts Dødsdom“ (1869) og af ſenere Værker „Thusnelda“ (Pinak. i München). Blandt hans Elever kunne fremhæves Defregger, Makart, Lenbach o. fl.

Pils, Iſid. Alex. Auguſtin, franſk Maler, f. 1813 i Paris, d. 1875, var Lærling af Picot. Han begyndte ſom Genremaler, men vandt iſær Navn efter Krimkrigen ved ſine ſtore Bataille- og Soldaterbilleder: „Løbegravene foran Sevaſtopol“ (1855), „Udſkibning paa Krim“ (1857), der udmærke ſig ved klar Anordning og levende Farve. Han har tillige udført fortrinlige Vandfarvebilleder over lignende Emner. Ogſaa i det ſtore monumentale Maleri i Kirker og paa andre Bygninger er han optraadt med Held.

Pilſen, Stad i Böhmen, 12 M. v. ſ. v. for Prag. 47,000 I. Prægtig Kirke og flere Kloſtre. Betydelig Induſtri i Øl, Klæde, Læder, Tændſtikker, Stentøj og muſikalſke Inſtrumenter. Stort Alunværk og rige Stenkuls- og Alungruber i Nærheden.

Pimēnt, ſ. **Allehaande**. **Pimentolje**, Nellikeolje (ſ. d. A.).

Pimpinēlle (Pimpinella), Slægt af Skjærmplanterne, mangler Stor- og Smaaſvøb, har utydelig Bægerkrave og ægformede Frugter. P. Saxifraga, en fleraarig Urt med ſmukke dobbelt fjerſnitdelte Blade og hvide Blomſter, er almindelig vildtvoxende hos os. Roden er officinel. Hertil hører ogſaa P. Anisum (ſ. **Anis**).

Pimpſten er egtl. ikke nogen ſelvſtændig Bjærgart, men en ſkumlignende Lava, dannet ved Frigjørelſen af dampformige Stoffer under Afkølingen, hvorved den er bleven ſaa let, at den kan ſvømme paa Vand. P. har ligeſom Sandſten en naturlig Ruhed, der gjør den tjenlig til at ſlibe med.

Pinakothēk, det med Statuer, Malerier og andre Kunſtſager udſmykkede Sted ved Indgangen til Romernes Atrium; nu bruges det ſom almindelig Betegnelſe for Maleri- og Kunſtſamlinger. Særlig berømt er det af Kong Ludvig I af Bayern byggede P. i München.

Pince-nez, fr. [pængſ'nē], Næſeklemmer.

Pincette, fr. [pængſett], ſ. **Fjedertang** und. **Fjeder**.

Pinchbeck, eng. [pīntſch], Tombak, beſtaaende af c. 9 Dele Kobber og 1 Del Zink.

Pinchētti, Giulio, ital. Digter, f. 1851, driver i ſin Lyrik „Verismen“ ud i ſine yderſte Conſeqvenſer; navnlig har hans talentfulde, driſtige Digt »Brindisi d'un suicida« vakt baade Beundring og Forargelſe.

Pinçōn, Mart. Alonzo og Vic. Yanez, to ſpanſke Brødre, der ſom Underbefalingsmænd ledſagede Columbus paa hans førſte Opdagelſesrejſe 1492, og af hvilke den ſidſte opdagede Braſilien 26 Jan. 1500, altſaa tidligere end Cabral.

Pindaros, Grækernes berømteſte lyriſke Digter, f. 522 f. Chr. i Theben, d. 442. Han opnaaede ſtor Berømmelſe i alle den doriſke Lyriks forſkjellige Retninger; af hans mange Digte er kun den Afdeling fuldſtændig opbevaret, der indeholder Sange til Pris for Sejerherrerne i de forſkjellige Væddekampe. Efter disſe ere de delte i 4 Afdelinger, nemlig 14 olympiſke, 12 pythiſke, 11 nemeiſke og 8 iſthmiſke Oder.

Pindemōnte, Ippolito, ital. Digter, f. 13 Nov. 1753 i Verona i en adelig Slægt, fik en baade lærd og ridderlig Opdragelſe og vandt tidlig ſtor Intereſſe for græſk Sprog og Literatur. 24 Aar gl. bereiſte han Italien og Sicilien, gjorde Tjeneſte til Søs ſom Malteſerridder, men ſkrev ſamtidig Digte og fortſatte ſine klasſiſke Studier. Ved ſin Hjemkomſt til Verona blev han ſyg og maatte for ſin Helbreds Skyld foretage en Rejſe til Schweiz, Tyſkland, Frankrig, Holland og England 1788—90. I Paris ſluttede han Venſkab med Alfieri. Efter ſin Hjemkomſt boede han en Tid lang i Milano, men flyttede 1796 igjen til Verona. 1798 udkom hans »Poesie varie«. Hovedſtemningen i P.s Lyrik er mild elegiſk. Hans Diction er paavirket af Petrarca. Tankerne viſe hen til Rousſeaus Indflydelſe; det beſkrivende Element ſpiller en overvejende Rolle, men hans af den græſke Poeſi dannede Smag beſkytter ham ſom ofteſt mod ſmaaligt Detailmaleri. Hans Tragedie »Arminio« (1804) er uden Betydning; derimod ere hans »Epistole in versi« (1805) og »I sepolcri« (1807) nye Vidnesbyrd om hans Formtalent og Smag. 1809 udkom hans Overſættelſe af Odysſeens to førſte Sange, medens det hele Digt førſt ſaa Lyſet 1822. Overſættelſen er udført med Omhu og Kjærlighed og er et for ſin Tid højſt fortjenſtfuldt Arbejde. 1814 udkom »Discorsi sulla poesia teatrale«; 1818 »Sermoni«, reflecterende, mildt ſatiriſke Digte; 1820 »Sonetti in tributo alla memoria del Cagnoli«. Højeſt ſtaar dog hans Ungdomsarbejde »Poesie campestri«. P. døde 17 Nov. 1828 i Verona. — Broderen, **Giovanni P.**, f. 1751, d. 1812, var dramatiſk Forfatter; blandt hans Tragedier maa mærkes »I Baccanali«.

Pindigelkjær, ſ. Cidaris.

Pindos, en Bjærgkjæde i Grækenland mellem Thesſalien og Epiros, blev ligeſom Helikon og Parnasſos betragtet ſom Muſernes Sæde.

Pindſvin (Erinaceus), norſk „Buſtivel“ (ſ. d. A.), Pattedyrſlægt af Inſektædernes Orden, har lave Ben, kegledannet Hoved og kort

Hale; dens hele Ryghud er beklædt med ſtive Pigge, der ſtrutte til alle Sider, naar P. ruller ſig ſammen og ved Hjælp af en egen Hudmuſkel trækker Ryghuden ned over Hovedet og Lemmerne. P. leve af Inſekter og Smaadyr ſom Mus, Rotter, Hugorme, Frøer og gjøre derved ikke ſaa lidt Nytte; de ligge om Vinteren i Dvale i Huller under Træſtubbe o. desl., ſom de udfore med Mos og Blade, hvert Kjøn for ſig. Iſær om Aftenen ere de i Bevægelſe for at ſøge Føde. Slægten er udbredt over Europa, Aſien og en Del af Afrika, men ſavnes i Amerika. I Norge findes den oprindelig kun i den ſydøſtlige Del. Jvf r. **Gnaver- og Myrepindſvin.**

Pindſvinefiſk (Diodon, Tetrodon), de faſtkjævede Fiſk, hos hvilke Huden er beſat med ſtørre eller mindre Bentorne, ſom rejſe ſig, naar Fiſken puſter ſig op ved at optage Luft i en Sæk, der ſtaar i Forbindelſe med Spiſerøret, ſaa at den kommer til at ligne en ſvømmende Bold, fra hvilken Pigge ſtrutte ud til alle Sider. De tilhøre de varmere Have, og nogle opnaa en ret anſelig Størrelſe; deres Tænder ere ſammenvoxede indbyrdes og med Kjæverne ved Tandkit (Cement) til en haard Tandmasſe, ſom dels danner en ſkarp Kjæverand, dels (hos nogle Former) et Slags Knuſeknude bag ved denne; deraf Benævnelſen „de nøgentandede" (Gymnodontes) for disſe Fiſke og Navnene Diodon (d. e. Tvetand) og Tetrodon (Firtand), efter ſom disſe Tandmasſer ved en Midtfure ere delte i 2 (hvorved det faar Udſeende af, at der er 4 ſtore Tænder) ell. ikke. Der er ogſaa en Mellemform (Triodon, Tretand), hvor Tandmasſen er tvedelt i den ene Kjæve, men ikke i den anden. Gruppen er temmelig rig paa Arter (iſær Tetrodonter).

Pinel, Phil. [nēll], f. 1745 i St. Paul (Dep. Tarn), begyndte førſt i en ældre Alder og under meget ugunſtige Forhold at ſtudere Medicin, vendte ſig ſenere fortrinsvis til Studiet af Sindsſygdomme, blev 1792 Læge ved Bicêtre, ſenere ved Salpétrière og Profesſor ved den mediciniſke Skole i Paris; d. 1826. Han har ikke alene Betydning derved, at han nærmere udviklede Bichats Lære og ſaaledes kan betragtes ſom en af den moderne Lægevidenſkabs Grundlæggere, men det er ham, der egentlig førſt har ſkabt Pſychiatrien og lært, at Sindsſygdommene lige ſaa vel ſom alle andre Sygdomme ere helbredelige, hvorved han har befriet de afſindige fra de Fængsler, hvori de indtil hans Tid vare indeſpærrede ſom Forbrydere, og overgivet dem til Lægevidenſkabens Pleje. Skrifter: »Sur l'aliénation mentale« (1791), »Nosographie philosophique« (1798; 6te Opl. 1818) o. fl.

Pinēlli, Bartolommeo, Tegner, Maler og Raderer fra Rom, f. 1781, d. 1835, fremſtillede ſaa vel i Kridttegninger og Aquareller ſom i Raderinger landlige Scener, Røverangreb og Billeder af Folkelivet, der alle udmærke ſig ved Liv, Kjækhed og Sandhed, ſaaledes Illuſtrationerne til Folkedigtet »Meo Patacca«. Han udførte ogſaa Oljemalerier, der beſidde de ſamme Egenſkaber ſom hans Kobberſtik og Tegninger.

Pinēlli, Luigi Pompeo, ital. Digter, f. 1840, gik med i Krigen 1859, ſtuderede ved flere italienſke Univerſiteter, til han blev Profesſor i ital. Literatur ved Udines Lyceum. I »Dolori e speranze« (1860), »L'Italia pretesca e ciarlatanesca (1867), »Affetti e pensieri« (1869), »Vita intima« (1876), »Poesie minime« (1880) udtaler han i ſkjønne Vers ſine ſkuffede Forhaabninger med Henſyn til det nye Italien. Han kæmper ſtadig mod Katholicismen og Præſterne.

Pinerōlo ell. **Pignerol** [pinjerōll], Stad i Norditalien, 4 M. ſ. v. for Turin. 17,000 I. Biſpeſæde. Smuk Domkirke. Fabrikation af Silke- og Uldvarer og Papir.

Pinētum kalder man et Haveanlæg med Plantninger af Naaletræer, til Forſkjel fra Arboretum, en Samling af iſær Løvtræer. P. findes iſær i England, hvor flere Former af Gran, Ædelgran, Fyr oſv. ere udviklede til ſande Pragttræer, der bære højſt interesſante, forſkjelligartede Kogler. Her i Landet findes et P. i den forſtbotaniſke Have ved Charlottenlund.

Pingel, Chriſt., danſk Mineralog, f. 20 Febr. 1793 i Kjøbenhavn, d. 22 Dec. 1852, underkaſtede ſig førſt juridiſk Examen, men efter at han 1814—17 ved tyſke Univerſiteter havde lagt ſig efter Philoſophien i Forbindelſe med Naturvidenſkaberne, ofrede han ſig fra den Tid alene for de ſidſte. Han foretog 1818—20 en mineralogiſk Rejſe igjennem Tyſkland, Polen og Galizien, 1828—29 en Underſøgelſe af Sydgrønland og beſkrev derefter „Den af Porphyrgange gjennembrudte røde Sandſten i Sydgrønland" (Videnſk. Selſk. Skr. X) ſamt „Sænkningen af Grønlands Veſtkyſt" (Forhandl. ved Naturforſkermødet 1840). P. var fra 1845 Overinſpecteur ved det kongel. naturhiſtoriſke Muſeum. — Hans Søn, **Johan Victorinus P.**, f. 25 Febr. 1834, blev 1850 Student og 1858 Cand. philol., med Udmærkelſe til alle ſine Examiner, ſtuderede derefter bl. a. Naturvidenſkaberne, iſær Geologi, og disputerede 1864 for Doctorgraden (»De gigantibus fabularum Græcarum«). 1871 blev han Adjunct ved Metropolitanſkolen og 1882 Overlærer, men afſkedigedes n. A., fordi han vægrede ſig ved at afgive en Erklæring om, i ſine offentlige Udtalelſer om politiſke og religiøſe Spørgsmaal at ville tage de Henſyn, ſom hans Embedsſtilling i Følge hans Foreſattes Anſkuelſer krævede. 1884 valgtes P. i Aarhus til Folketingsmand og gjenvalgtes 1887; han ſluttede ſig til den yderligſte Side af Oppoſitionen og rettede flere Gange de ſkarpeſte Angreb paa Miniſteriet. 1878—79 ſkrev han nogle Afhandlinger „Om Hovedmanglerne ved den lærde Skole" og fremſatte heri bl. a. Forſlag om at udvikle Undervisningen i Græſk paa Latinens Bekoſtning; ſenere er han gaaet over til den Opfattelſe, at de klasſiſke Sprog ikke bør indtage den Plads i Undervisningen, de hidtil have haft.

Pingré, Alex. Gui [pænggrē], franſk Aſtronom, f. 1711, d. 1796, var 1735—45 Profesſor i Theologien i Senlis, derpaa Profesſor i Rouen, blev 1751 Aſtronom og 1792 Bibliothekar ved Abbediet St. Geneviève i Paris, 1756 Medlem af Videnſk. Akademi. Han har gjort gode Iagttagelſer over Venus's og Mercurs Gjennemgange og udgav de førſte nantiſke Kalendere, men er iſær bekjendt for den Flid, hvormed han har beregnet en ſtor Mængde Kometbaner (»Cométographie«, 1783—84).

Pinie, ſ. Fyr.

Pininſyre, en harpixlignende, ſvag Syre, ſom kan udtrækkes af Kolophon med kold Vinaand.

Pinīt er ſammenſat ſom og ligner meget Quercit. Det forekommer i Saften af Pinus lambertiana (Californien).

Pink, et rusſiſk Krigsſkib med ringe Armering; ogſaa et fladbundet, hurtigſejlende Fartøj.

Pink colour, eng. [køllör] (Nellikefarve), en paa Fajence o. desl. meget almindelig brugt brunrød Emailfarve, der hovedſagelig beſtaar af Tintveilte, Kridt og chromſurt Kali, men længe var en Fabrikhemmelighed.

Pinkſalt, Tinchlorid-Salmiak, $2NH_4Cl,SnCl_4$, anvendes en Del i Farverierne ſom Bejtſe, idet dets fortyndede Opløsning i Vand ved Kogning udſkiller næſten alt Tin ſom Tinſyrehydrat, men fortrænges nu mere og mere af et kryſtalliniſk Hydrat af Tinchlorid.

Pinneberg, Flække i Herſkabet P. i det ſydl. Holſten, 2 M. n. v. for Altona. 3,000 J. Livlig Induſtri. — 1679 ſluttedes her et Forlig mellem Kong Chriſtian V og Hamborg. Det gamle faſte Slot P., der blev indtaget 1627 af Tilly og 1644 af Svenſkerne, blev nedbrudt 1720. Medens Holſten hørte til Danmark, beſtyredes Herſkabet P. af en Landdroſt.

Pinſe (af gr. *πεντηκοστή*, den 50de, neml. Dag efter Paaſke) var Jødernes Høſtfeſt, ſenere tillige Mindefeſt om Lovgivningen paa Sinai. Det var paa denne Dag, at Helligaanden blev udgydt over Jeſu Apoſtle og Diſciple, ſaaledes ſom han før ſin Lidelſe havde forudſagt (Ap. Gj. II., Joh. Ev. XIV. 26, XV. 26, XVI. 7). Til Minde herom fejres i den chriſtne Kirke P. den 50de Dag efter Paaſke ſom en Takkefeſt for Helligaandens Gaver, hvorfor den ogſaa kaldes H.s Dag (*πνεύματος ἡμέρα*).

Pinſelilie, ſ. Narcissus.

Pinſeøen, fr. Pentecôte, ſ. Hebriderne, Ny-.

Pinſk, Stad i det rusſiſke Gouv. Minſk, 30 M. ſ. v. for Minſk, ligger i den ſtore Rokitnoſump, ſom omgiver Floden Pripet og dens Bifloder og Kanalen mellem Dnjepr og Bug. 26,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Store Garverier.

Pint [pajnt], eng. Maal for flydende Varer lig ½ Quart ell. 0,588 danſke Potter.

Pinte, ældre Maal for flydende Varer, i Belgien 0,71 d. Pot, i Frankrig (P. usuel) lig 1 fr. Liter eller 1,035 d. Potter. Den gamle Pariſer P. var lig 0,96 d. P.

Pintelli, Baccio, ital. Bygmeſter fra Firenze, hvis Virkſomhed falder mellem 1471 og 1492. Han tilhører Kunſtens Gjenfødelſe i Italien, men bevarer i ſine Bygninger flere Minder om Spidsbueſtilens Udſmykningsmaade, end f. Ex. hans noget tidligere Landsmand Brunellesco. P. byggede meget i Rom under Pave Sixtus IV, ſaaledes Kirkerne S. Pietro in vincolis, S. Sisto, S. Pietro in Montorio, det ſixtinſke Capel m. m. Ligeledes ombyggede og iſtandſatte han ponte Sisto.

Pintſcher, tyſk Benævnelſe for en lille Hunderace, Silkepuddel, udmærket ved lange, bløde Haar, ſom paa Hovedet hænge helt ned over Øjnene.

Pinturicchio, Bernardino, ital. Maler af den romerſke Skole, f. 1454 i Perugia, d. 1513 i Siena, kaldes undertiden „Di Betti" efter Faderen (Benedetto). Han udgik af den umbriſke Skole og ſluttede ſig nær til Rafael, for hvem han dog ſtaar meget tilbage i Aandfuldhed og naturlig Frihed; Siena og Domkirken i Spello beſidde hans bedſte Arbejder, medens der ogſaa i Rom findes anſelige Billeder af denne Kunſtner, ſom dog i ſine ſenere Aar forfaldt til en vis haandværksmæsſig Maner.

Pīnxit, lat., fork. pinx., (paa Billeder ved Siden af Malerens Navn), bet. har malet det.

Pio, Jean Fr. Guill. E., danſk Philolog og Skolemand, af en oprindelig franſk Adelsſlægt, ſom var indvandret i 18de Aarh., f. 1 Juli 1833, blev Student 1850 og tog 1857 philol.-hiſt. Skoleembedsexamen. I de følgende Aar foretog han forſkjellige Udenlandsrejſer, bl. a. 1864—65 til Grækenland. 1868 overtog han Ledelſen af Borgerdydſkolen i Kjøbenhavn, ſom han beholdt til ſin Død, 12 Jan. 1884. Af hans literære Arbejder, der navnlig vedrøre Nygræſk, Franſk og Pædagogik, kunne nævnes „Conjugationen i Nygræſk" (1865); „Ordſamling og Prøver af Almuemaalet paa Syra" (1866; i „Tidsſkr. f. Philologi og Pædag.", af hvis Redaction P. var Medlem fra 1866 til ſin Død, og til hvilket han har leveret flere andre, meſt mindre Bidrag); „Franſk Sproglære til Skolebrug" (1863; 6te Udg. ved Th. Sundby 1887), ſamt forſkjellige andre franſke Lærebøger; 1879 udgav han paa Nygræſk, efter J. G. v. Hahns Samlinger, »Contes populaires grecs«; desuden har han overſat flere Ting fra eller til Nygræſk (f. Ex. nogle af Anderſens Æventyr). Ogſaa til Tidsſkriftet „Vor Ungdom", til hvis Stiftere og Redaction han hørte (fra 1879), ligeſom til »Revue internationale de l'enseignement« har han leveret forſkjellige Bidrag. — Hans Broder, **Louis Alb. Franç. P.**, f. 14 Dec. 1841 i Roskilde, blev 1859 Student, hørte polytechniſke Forelæsninger og var 1864 frivillig Officersaſpirant, ſamt gjorde 1867 et Aars Tid Tjeneſte ſom Lieutenant. Han ſyslede desuden meget med Folkeſagns-Literaturen, udgav 1869 et intereſſant lille Skrift „Sagnet om Holger Danſke", ſammenlignet med lignende Sagn hos andre Folkeſlag, og læſte 1870 den hemmelige Skrift i „Cyprianus". 1870 blev han Poſtſkriver i Kbhvn. og gav Forſlag til en ny Conſtruction af Poſtkasſerne, men tog Afſked i Sommeren n. A. for at hengive ſig alene til ſocialiſtiſk Agitation. Han ſkrev „Socialiſtiſke Blade" og begyndte ſammen med ſin Fætter, Harald Brix (f. 1841, d. 1881), ſom en kort Tid havde drevet en Muſikhandel i Kbhvn., at udgive et Ugeblad „Socialiſten" og fra Oct. at holde offentlige Møder for Arbejderne. I Dec. 1871 rejſte P. til Genf, hvor han knyttede Forbindelſe med Lederne af »Internationale«, og efter ſin Tilbagekomſt blev han i Marts 1872 Stormeſter for den danſke Afdeling, ſom ſnart talte 9,000 Medlemmer, deraf 5,000 i Kjøbenhavn. Kort efter blev P. anſvarlig Redacteur af

„Socialiſten", ſom nu blev et Dagblad, og førte en beſtandig heftigere Agitation for en ſocialiſtiſk Republik og en fuldſtændig Omvæltning af Samfundsforholdene „med eller mod Loven". Da P. havde ſammenkaldt et Folkemøde paa Nørrefælled til 5 Maj 1872 og til Trods for Politiets Forbud gjentog Opfordringen, blev han Natten forinden fængslet tillige med Brix og en anden Hjælper, Poul Geleff (f. 1842), ſom 1864—66 havde været Skolelærer og ſenere Redacteur af et udpræget nationalt Blad „Heimdal" i Ribe. Da Mødet alligevel holdtes, blev P. tiltalt derfor og for ſin øvrige Færd og i Aug. 1873 af Højeſteret dømt til 5 Aars Forbedringshusſtraf. Han benaadedes Apr. 1875, ſtillede ſig til Folketingsvalg i Apr. 1876 i Kbhvn.s 5te Kreds imod C. Bille og fik over 1,000 St. (omtr. en Tredjedel af de afgivne St.); ogſaa gjenoptog han ſammen med Geleff Udgivelſen af „Socialdemokraten", men drog i Marts 1877 med Politiets Hjælp til Nordamerika, ſaaledes ladende den Sag aldeles i Stikken, han ſelv havde oparbejdet. 1879 udgav han i Chicago „Fuldſtændig Lovbog for Hvermand" (Vejledning i nordamerikanſk Ret), var desuden Journaliſt og blev 1886 Toldembedsmand.

Piōmbi, Blykamrene i Venezia, der benyttedes ſom Statsfængſel.

Piombīno, Stad i Mellemitalien, 9 M. ſ. til ø. for Livorno ved den Kanal, ſom ſkiller Øen Elba fra Faſtlandet. 4,000 J. — P. var fordum Hovedſtaden i det lille Fyrſtendømme P. ſom oprettedes 1594, og ſom Napoleon I 1805 fratog Slægten Buoncompagni og ſkjænkede ſin Søſter Eliſe; 1815 gaves P. tilbage, dog uden Souverænetet, da det blev indlemmet i Toscana.

Piōmbo, Fra Baſtiano del, ital. Maler, ſ. **Luciano**.

Pionēr (fr. pionnier), Skanſegraver, Ingenieurſoldat.

Piorry, Pierre Adolphe [ri], f. 1794 i Poitiers, 1840—66 Profesſor i medicinſk Klinik i Paris, var ikke uden Fortjeneſter iſær ved Udviklingen af Percusſionsmethoden og Anvendelſen af Plesſimetret ved denne, men var tillige altid tilbøjelig til at overdrive ſine egne Fortjeneſter. D. 1879.

Piótrkow ell. **Petrikow** [koff], Stad i det rusſiſke Polen, 18 M. ſ. v. for Warſchau. 18,000 J., hvoriblandt mange Jøder. Smukt Raadhus. Her valgtes fordum Polens Konger.

Pip kaldes i daglig Tale en hos Husfuglene forekommende katarrhalſk Betændelſe af Mundens og Luftvejenes Slimhinde; den viſer ſig ved Feber, Dyrene krybe ſammen, æde intet, og der er et rigeligt Flaad fra Næbet og Næſeborene. Undertiden er den mere ondartet og ſmitſom, og der viſer ſig i Svælget udbredte diphtheritiſke Belægninger; den er da ofte meget dødelig, iſær hos unge Dyr.

Pipa, ældre ſpanſk og portugiſiſk Vinmaal, ſom ogſaa er overført andre Steder; Størrelſen i danſke Potter er følgende: Braſilien 517, Buenos Ayres 472, Chile 235, Madeira 481, Portugal 520, Caſtilien 451, Malaga 586, Sverige 488 og Uruguay 471.

Pipatudſen (Pipa americana), en ſtor, tudſeagtig Padde, der lever i den nordøſtlige Del af Sydamerika, er tand- og tungeløs, har en bred Krop og et bredt, fladt Hoved, ſamt ejendommelige, ſtjærneformig delte Fingerſpidſer. Det mærkeligſte ved den er dog den ſæregne Maade, hvorpaa den opfoſtrer ſine Unger paa ſin Ryg. Hunnen tager nemlig (rimeligvis ved Hannens Hjælp) Æggene paa ſin Ryg, hvor der danner ſig ſmaa Rum i Huden, et om hvert Æg; i disſe Rum udvikles Ungerne og fuldende deres Forvandling. Rimeligvis er Grunden til dette mærkelige Forhold, at Ungernes Udvikling falder i den tørre Tid, i hvilken Vandbeholdningerne udtørres.

Pipe [pajp] ell. **Butt**, eng. Maal for flydende Varer, lig 592,6 danſke Potter.

Piper, Carl, ſvenſk Statsmand, f. 1647 i Stockholm, blev 1679 adlet ſamt Secretær i Kammercollegiet og 1689 Cancelliraad og Statsſecretær. Efter Carl XI.s Død kom han til at indtage en mere fremragende Stilling; han udnævntes til Statsraad 1697, til Greve 1698 og blev ſnart den unge Konges Yndlingsminiſter. Under Carl XII.s Felttog fulgte han Kongen for at beſørge de indre Anliggender og lede de diplomatiſke Forhandlinger, men paa Begivenhedernes Gang i det ſtore havde han kun ringe Indflydelſe. Ved Pultava blev han tagen til Fange og døde paa Schlüsſelburg 1716.

Piperin, et hvidt, kryſtallinſk Alkaloid i Peber (ſort, hvid og lang Peber), opdaget af H. C. Ørſted 1820. Det rene P. er uden Lugt og Smag. Peberets ſkarpe Smag hidrører altſaa ikke fra P., men fra en gulgrøn Harpix, ſom ligeledes findes deri.

Pipette, fr. [pētt], omtr. d. ſ. ſ. Stikhævert; dog ere P. ſædvanlig af Glas og bære ēn ell. flere Inddelinger, ſaa at man ved Hjælp deraf kan udtage en beſtemt Mængde af en Vædſke eller udtømme en beſtemt Vædſkemængde af P.

Piphas ell. Pærehas, en rund, blød eller noget haardere Svulſt, ſom findes paa Haſeſpidſen hos Heſten og almindelig er fremkaldt ved et Slag eller Tryk paa dette Sted, f. Ex. naar Heſten ligger paa Stenbro uden Strøelſe. Der opſtaar nemlig i dette Tilfælde en Betændelſe i den Slimſæk, ſom her findes under Huden, og der kommer en rigelig Udſvedning af en ſlimet Vædſke i Sækken, ſom ogſaa fortykkes i ſine Vægge. Saa længe Betændelſen er til Stede, er der Ømhed og Halthed; ſenere udøver P. ingen ſkadelig Indflydelſe paa Heſtens Brugbarhed.

Pipin, **Pippin**, et almindel. Navn i den carolingiſke Slægt; tre Mænd af dette Navn ere blevne berømte i Frankrigs ældre Hiſtorie. **P. af Landen** (i den nuvær. belg. Prov. Liège), Søn af en frankiſk Adelsmand Carloman, var Major domus i Auſtraſien under Kong Chlotar II, hvem han iſær hjalp til at forene de frankiſke Riger, og hans Søn, Dagobert I. Han døde 689. — En Søn af hans Datter Begga og Anſegiſil var **P. af Héristal** (ved Liège), der uden at have Major domus-Værdigheden optraadte ſom de ſtore auſtraſiſke Vasſallers Fører og efter Dagobert II.s Død lod Tronen i Auſtraſien ſtaa ledig. Han kaldte ſig „Frankernes Hertug", blandede ſig i Neuſtriens indre Stridigheder, og i det navnkundige Slag ved Teſtry 687 overvandt han og tog til Fange Neuſtriens og Burgunds Konge Theodorik III, der nu blev Konge ogſaa i Auſtraſien, men maatte gjøre P. til ſin Hofmeſter og overlade ham hele Magten. P. regerede kraftig, gjenoprettede de aarlige Folkeforſamlinger (ſ. **Martsmark**), ſlog Friſerne, Alemannerne og Bayrerne og døde 714. — Hans anden Søn, Carl Martel, delte ved ſin Død 741 Rigets Styrelſe mellem ſine to Sønner Carloman, ſom fik Auſtraſien, og **P. d. lille**, ſom fik Neuſtrien og Burgund. Efter at Tronen havde ſtaaet ledig i 7 Aar, indſatte de to Brødre en Konge af den merovingiſke Æt, Childerik III (743—52), men førte ſelv Regeringen i Rigerne, ſom, efter at Carloman 747 var gaaet i Kloſter, endelig ſamledes under P.s Herredømme. Han ſpurgte nu Pave Zacharias, om den, der havde Kongemagten, ikke ogſaa burde bære Kongenavnet, og da Paven, ſom trængte til hans Hjælp mod Langobarderne, havde ſvaret bekræftende herpaa, lod P. ſig i Nov. 751 i Soiſſons udraabe til Frankernes Hertug, afſatte den ſidſte merovingiſke Skyggekonge Childerik III og ſatte ham i Kloſter. Hermed begyndte Carolingernes Dynaſti. Som Konge fratog P. 754 Langobarderne Exarchatet, ſom han ſkjænkede til Paveſtolen (Pave Stephan II), erobrede det ſydlige Frankrig, hvor Araberne havde ſat ſig faſt i Narbonne, ſejrede over Sachſerne og Bayrerne og døde 24 Sept. 768 i Paris efter at have delt Riget mellem ſine to Sønner Carl d. ſtore og Carloman. — **P.**, Carl d. ſtores anden Søn, blev af ſin Fader gjort til Konge i Italien; han døde før Faderen 810 og var Fader til Bernhard. — **P.**, Ludvig d. frommes anden Søn, Broderſøn af den foreg., blev Konge i Aquitanien og døde før Faderen 838.

Piplærke (Anthus), Slægt af ſmaa, graa Sangfugle af Sangernes (Sylviernes) Gruppe, med tyndt, lige Næb, temmelig høje Ben og lang Hale; Bagkloen er temmelig lang og lige; herved og ved Farven faa de Lighed med Lærkerne, men ere nærmeſt beſlægtede med Vipſtjærterne. Naar de løbe hurtig om paa Markerne, vippe de Halen op og ned ligeſom disſe; derimod ligne de atter Lærkerne ved den Maade, hvorpaa Hannen hæver ſig ſyngende op i Luften. Naar man nærmer ſig deres Rede, der er anbragt paa Jorden, lade de høre en pibende Lyd. Her i Norden findes A. campestris paa øde Marker og Sandheder, A. pratensis (Engpiplærke) paa Fjældmoſerne, A. alpestris (Skjærpiplærke) i Skjærgaardene og A. arboreus i Skove.

Pippi, Giulio, almindel. kaldt **Giulio Romano**, ital. Maler og Bygmeſter, f. 1499 i Rom, var Rafaels betydeligſte Elev og har deltaget i nogle af hans berømteſte Arbejder. Saaledes udførte han allerede 1514—16 flere af Malerierne efter Rafaels Tegninger i de pavelige „Loggier" i Vaticanet, ligeſom han har den væſentligſte Andel i Coloreringen af det ſtore Loft i Farneſina, hvortil Rafael havde tegnet Pſyches Hiſtorie og hvoraf han viſtnok ſelv ledede Udførelſen, om han ej deltog i den. Han fuldendte ogſaa Rafaels ſidſte berømte Billede „Transfigurationen", og endelig udførte han efter Rafaels Død tillige med Penni (1524) de 4 ſtore Malerier i Conſtantinſalen i Vaticanet, medens han forinden havde hjulpet Rafael i enkelte af de andre Værelſer. Dette er det vigtigſte af, hvad P. udførte i Forbindelſe med Rafael; blandt hans ſelvſtændige Malerier ere de mærkeligſte: Decorationen af Villa Madama ved Rom, der ogſaa var bygget af ham (1521); St. Stephanus, nu i Genua i Kirken af ſ. N.; Madonna omgiven af Helgene i Sta. Maria dell' Anima i Rom; Madonna, ſom tilbeder Jeſusbarnet (1531), i Louvre i Paris; Madonna, ſom vaſker Jeſusbarnets Fødder, nu i Dresden, o. fl. P. var imidlertid i Slutn. af 1524 bleven kaldt til Mantua for at være Hertugens Bygmeſter og Maler, og herfra daterer ſig et nyt Afſnit i P.s Liv, dels ved at han her fik den bedſte Lejlighed til at udfolde ſin Phantaſirigdom og ſit Talent, dels ved at hans Ejendommelighed her træder tydeligere frem, idet Rafaels Paavirkning mere og mere glemmes. Hans vigtigſte Arbejder i Mantua ere Op- eller Ombygningen af Il palazzo del Te uden for Byen og den maleriſke Decoration ſaa vel af dette ſom af Hertugens Palads i Byen ſelv. Det førſte Sted malede han (c. 1532—35) Davids Hiſtorie, Kejſer Sigismunds Triumphtog, Phaetons og Pſyches Myther og endelig i en ſtor Sal Giganternes Fald, hvor han ligeſom lader Væggene forſvinde og gjør Gulvet til en Tinde, hvorfra man til alle Sider ſkuer den forfærdelige Begivenhed; i Hertugens ældre Palads i Byen malede han bl. a. (1537—38) Trojas Erobring. Ligeledes byggede han ſig et eget Hus i Mantua, ſom han paa en lunefuld Maade decorerede; end videre ombyggede han ſtore Partier af Byen, ja fik endog Tid til at give Tegninger til og udføre ikke ringe Arbejder i andre Byer, ſom Verona og Bologna. 1540 døde Hertug Frederik, der havde indkaldt ham og overvældet ham med Gaver og Hæderspoſter; i det førſte Øjeblik vilde P. forlade Mantua, men lod ſig af hans Broder, Cardinal Gonzaga, overtale til at blive for at ombygge Domkirken (1544), et af Kunſtnerens betydeligſte Værker. Kort efter at have modtaget et Kald til Rom for at fortſætte Peterskirken, hvilket Sygdom hindrede ham i at følge, døde han i Mantua 1 Nov. 1546.

Piqué, fr. [kē], dobbeltvævet Bomuldstøj, ved hvilket begge Vævene ere forbundne og tillige Mønſteret frembragt derved, at i visſe Linjer Iſlættraadene ſpringe fra det ene Væv til det andet. Beſtaar Mønſtret af hinanden ſkærende rette Linjer, ſom løbe ſkraat hen over Tøjet, kaldes dette Carreau, fordi der da dannes en Mængde ſmaa Firkanter eller Ruder. Navnet P. bruges undertiden med Urette om visſe enkeltvævede Stoffer.

Piracatu ell. **Paracatu**, Stad i den braſilianſke Prov. Minas Geraes, n. v. for Ouro Preto, ved Provinſens Veſtgrænſe. 10,000 J. De herværende, tidligere righoldige Guldminer bearbejdes nu ikke længer, men her drives betydelig Kaffedyrkning, Heſte- og Kvægavl.

Piranēſi, Giambattiſta, Tegner, Architekt og Kobberſtikker, f. 1720 i Venezia, d. 1778 i Rom, uddannede ſig i Venezia og gik derfra til Rom, hvor han udgav flere betydelige Pragtværker og Samlinger af Kobberſtik, indeholdende Fremſtillinger af Roms Mindesmærker fra Oldtiden, i en aandfuld, maleriſk Maner. — Hans Søn, **Francesco P.**, f. 1756 i Rom, d. 1810 i Paris, fortſatte Faderens Virkſomhed, og udgav hans Værker igjen foruden egne Arbejder.

Pirāno, Stad i det øſterrigſke Kyſtland paa en i Trieſt-Bugten udſkydende Halvø, 3 M. ſ. v. for Trieſt. 12,000 I. God Havn. Prægtigt Fyrtaarn. Fiſkeri. Saliner. Olivenavl.

Pirāt, Sørøver; **Riffpirater**, ſ. **Rif**.

Pirāya, ſ. **Karpelax**.

Pirithoos, Søn af Zeus og Ixions Huſtru Dia, var Konge over Lapitherne i Theſſalien; ved hans Bryllup fandt den bekjendte Kamp mellem Kentaurerne og Lapitherne Sted. Han var en Ven af Theſeus og ledſagede denne til Underverdenen, hvor han maatte blive, medens Theſeus blev befriet af Herakles.

Pirna, Stad i Konger. Sachſen ved Elben, 2 M. ſ. ø. for Dresden. 12,000 I. P. er Sæde for en Superintendent. Betydelig Induſtri og Flodſkibsfart. Seværdig gotiſk Kirke, ſmuk Banegaard. Stor Daareanſtalt i det tidligere Slot Sonnenſtein. I Omegnen ſtore Sandſtensbrud og betydelig Frugtavl. — I Nærheden af P. maatte den ſachſiſke Hær i Begyndelſen af Syvaarskrigen capitulere til den preusſiſke 15 Oct. 1756.

Pirōg (ſp. pirogua, af et opr. amerikanſk Ord), større Robaad af en udhulet Træſtamme hos Indianerne i Sydamerika. Ogſaa Sydhavsøernes Beboere bruge Fartøjer, der kaldes P.; de føre meget ſtore Sejl og ere yderſt hurtigſejlende; til at hindre Kæntring bruges en Udligger, en Planke, faſtgjort i P., ſom ſkydes udenbords.

Pirogov, Nicolaj [ragōff], f. 13 Nov. 1810, blev 1837 Prof. i Chirurgi og pathologiſk Anatomi i Dorpat, 1841 Prof. i Chirurgi ved det medicinſk-chirurgiſke Akademi i St. Petersborg, deltog ſom overordnet Læge i Krigene i Kaukaſus 1847 og paa Krim 1854; d. 17 Dec. 1881. Han har navnlig gjort ſig bekjendt ved flere Værker over topographiſk Anatomi og Krigschirurgi.

Pirōl (Oriolus), Fugleſlægt med ſorte og gule Farver (Hunnerne og Ungerne dog mere grønlige), for øvrigt Stærene temmelig lig i Henſeende til Næbformen og de nøgne Næſebor, bebor den gamle Verdens varmere Strøg, bygger ſærdeles kunſtige, hængende Reder og lever af Inſekter og Bær. O. galbula, Trækfugl i en ſtor Del af Europa, forvilder ſig undertiden til de ſkandinaviſke Lande. Af nogle ſtilles P. i Nærheden af Stærene og Paradis- ell. Ravnefuglene, af andre regnes de til Drosſelgruppen.

Piron, Alexis [rōng], franſk Digter, f. 1689 i Dijon, hvor hans Fader, Aimé P., var Apotheker og havde et Navn ſom Digter i burgundiſk Dialekt. En uanſtændig, men morſom Ode af ham gjorde ſtor Skandale i hans Fødeby, hvor han en kort Tid var Advocat; en Satire mod Indbyggerne af Byen Beaune bragte ham ind i ſmaalige literære Kjævlerier. 1719 gik han til Paris, hvor han levede under usle Kaar ſom Skriver og Privatſecretær, men ſnart vandt et Navn ved lette og livlige Smaaſtykker for de mindre Theatre. Uden Held forſøgte han ſig i Tragedien og maatte døje Voltaires Spotterier, men ripoſterede ofte med Held og fik Latteren paa ſin Side. Hans bedſte Komedie er »La métromanie« (1738). 1753 var der Tale om at give P. Plads i Akademiet, men Mindet om den omtalte Ode forhindrede det. Til Erſtatning penſionerede Ludvig XV ham. D. 1773 i Paris. Hans Huſtru, født Quénaudon (f. 1688, d. 1751), ogſaa kaldt „Mademoiſelle de Bar“, Enke efter en danſkfødt Borger i Paris, var Forfatterinde til vittige Breve, men henlevede ſine ſidſte Aar i Vanvid. — Hans Broderſøn, **Bernard P.**, f. 1718, d. 1812, var bekjendt ſom en bidende, vittig og cyniſk Satiriker, hvis Ideal, en lyſtig, genial Driverexiſtens, han gjennemførte med ſjælden Conſeqvens i ſit Liv.

Pirōt, Stad i Konger. Serbien, 34 M. ſ. ø. for Belgrad, ved Bulgariens Grænſe. 8,000 I. Berømte Tæppevæverier.

Pirouette, fr. [ruētt], i Danſek. den hurtige Omdrejning paa en Fod; i Ridek. den Kredsvending, en Heſt gjør paa ēn og ſamme Plet; **pirouettēre**, gjøre Kredsſving.

Piræeus, Stad i den græſke Prov. Attika ved en Vig af Salamis-Bugten, 1 M. v. ſ. v. for Athen. 22,000 I. God Havn med livlig Skibsfart. Silkevæveri. — P. var den betydeligſte af det gamle Athens 3 Havne; den var forbunden med Staden ved de ſaakaldte lange Mure. Paa to gamle Piller ved Havnens Indløb ſtod indtil 1687 to Bronzeløver, ſom Venezianerne bortførte og opſtillede ved Indgangen til Arſenalet i Venezia. Efter disſe Løver kaldtes Havnen den Gang Porto Leone. Marmorløven fra P. kaldes den nu i Venezia ſtaaende, ſom er mærkelig ved de to Runeindſkrifter, ſom findes derpaa. De ere nu fuldſtændig ulæſelige og lade ſig ikke tyde, men ved Hjælp af Slyngningerne, der benyttes i Indſkriften, er det paaviſt, at de maa være af ſvenſk Oprindelſe og ſkrive ſig fra forſkjellig Tid.

Piſa, Stad i Mellemitalien paa begge Sider af Floden Arno, 9 M. v. for Firenze og 1¼ M. fra Middelhavet. 38,000 I. (1881) i Communen, 54,000 i Staden og dens Diſtrict. Ærkebiſpeſæde. Univerſitet, ſtiftet 1388, med rigt Bibliothek, Obſervatorium og botaniſk Have. Blandt de talrige, til Dels temmelig forfaldne Kirker fremhæves den prægtige, i det 11te Aarh. grundlagte Domkirke med det mærkelige, 195 F. høje, fritſtaaende, ſkjæve Taarn og den 1152 opførte ſmukke Daabskirke. Blandt de mange andre mærkelige Bygninger maa fremhæves Ærkebiſpens Palads, St. Stephansriddernes Kirke og Palads, det ſtore Hoſpital o. fl. Den berømte Kirkegaard Campo santo er en langagtig Firkant, omgiven af bedækkede Gallerier, der ere ſmykkede med herlige Frescomalerier; Jorden til Gravene blev 1278 af en piſanſk Flaade hentet fra det hellige Land. Ret livlig Induſtri i Bomulds- og Silkeſtoffer og Glas. Sommertiden i P. er meget uſund paa Grund af de nærliggende Sumpe. 1 M. n. for P., mellem denne Stad og Lucca, ere de allerede i Oldtiden bekjendte og endnu ſtærkt beſøgte piſanſke Bade, der beſtaa af en Mængde varme Kilder. P. er navnlig tidligere blevet benyttet meget ſom Vintercurſted for Bryſtſyge (Vinterens

Middeltemperatur 9°); men der er temmelig betydelige Temperaturſpring, Kulden kan være ſaa ſtærk, at Arno endog i længere Tid er tilfrosſen, og Opholdet er dyrt og kjedeligt. — P., i Oldtiden Julia Pisana, en af de ældſte og vigtigſte Stæder i Etrurien, blev 182 f. Chr. romerſk Koloni, hørte efter det veſtromerſke Riges Undergang førſt under Langobarderne og ſiden under Frankerne og hævede ſig ſaaledes ved Borgernes Driftighed og Frihedsſind, at den i det 12te Aarh. var en mægtig Friſtad, ſom ejede et ſtort Diſtrict tillige med Sardinien, Corſica og Balearerne. Angaaende Corſica havde P. idelige Stridigheder med Genua. Som ivrige Ghibellinere kom Piſanerne desuden i Strid med de welſiſk-ſindede Stæder Firenze, Lucca og Siena; i Søſlaget ved Den Meloria 1284 blev P.s Sømagt ødelagt af Genueſerne, og ſiden gik Staden over til Welfernes Parti i Følge Familien Gherardescas Indflydelſe. Efter langvarige borgerlige Uroligheder og Krige med Naboſtaterne miſtede P. omſider ſin Uafhængighed; Firenze bemægtigede ſig Diſtrictet omkring Staden og belejrede denne 1499, men maatte den Gang opgive ſine Planer. Omſider lykkedes det Florentinerne at tvinge P. til Overgivelſe ved Hungersnød 8 Juni 1509; ſiden den Tid var P. indlemmet i Toscana. I P. afholdtes 1409 et almindeligt Concilium, der ſøgte at gjøre Ende paa det ſtore Schisma ved at afſætte begge Paver, Gregor XII i Rom og Benedict XIII i Avignon, og i Stedet for dem vælge Alexander V; men da ingen af de afſatte Paver vilde underkaſte ſig og de fandt Tilſlutning fra enkelte Staters Side, blev Følgen den, at der for en Tid var 3 Paver. Alexander V havde ligeſom alle de andre Cardinaler før Valget lovet ikke at ville opløſe Conciliet, før Kirkens Reformation paa Hoved og Lemmer var fuldſtændig gjennemført, men 15 Dage efter Valget hjemſendte han alligevel Conciliet. 1511 fik Kejſer Maximilian I og Ludvig XII af Frankrig ogſaa et Concilium ſamlet i P.; Pave Julius II blev erklæret for afſat, og Kejſer Maximilian havde i Sinde at lade ſig ſelv vælge til Pave; men Paven ſlog de forenede Fyrſters Hære og jog med ſine Schweizertropper hele Conciliet over Alperne.

Piſang (Musa), Slægt af kæmpemæsſige, urteagtige Planter, der henhøre til en egen lille Familie, Musaceæ, blandt Tretalsplanterne; de have en i Jorden ſkjult, vandret Rodſtok, hvorfra der udſkyder 20—30 F. høje, ranke Skud med en tilſyneladende lige og udelt Stamme, der imidlertid kun er dannet af de meget lange og tæt omkring hverandre rullede Bladſkeder, ſom for oven bære 2—3 F. lange Bladſtilke og 10—12 F. lange, meget brede og udelte, falſk-fjernervede Bladplader. Blomſterne ſidde ſamlede i Halvkranſe i Hjørnet af ſtore, ſmuktfarvede Dækblade, der beklæde den øverſte Del af det mellem Bladſkederne opſtigende Skaft; de ere uregelmæsſige, overſædige med 5 Støvdragere; Frugten et Bær. Arterne af P. høre udelukkende hjemme i de tropiſke og ſubtropiſke Klimater, hvor flere af dem henhøre til de vigtigſte Næringsmidler og endog mange Steder erſtatte Kornſorterne; dette gjælder navnlig om den **almindelige P.** (M. paradisiaca), der har bleggrønne Blade og hvidgule Blomſter, ſamt velſmagende, omtr. 1 F. lange Frugter, og Bananen (M. sapientum) med en ſortplettet Stamme, mere mørkegrønne Blade og en mindre, men meget ſødere Frugt. Begge Arter høre viſtnok oprindelig hjemme i Aſien, hvor de endnu enkelte Steder findes vildtvoxende, men de have fra umindelige Tider været dyrkede og findes nu udbredte over alle tropiſke Lande i en Mængde Varieteter. Deres Dyrkningsmaade er meget ſimpel, idet man, naar en Plante har ſat Frugt, blot afhugger den, hvorefter de unge Rodſkud voxe hurtig frem og ſædvanligvis i en Tid af 3 Maaneder atter have modne Frugter; foruden disſe benyttes Marven og de unge Blade til Grønt. **Hamppiſangen** (M. textilis) afgiver et i techniſk Henſeende vigtigt Stof, Manilahamp (Menado-hemp, White rope), der tilberedes af Bladſkedernes lange Taver. Den hører hjemme paa Manila, hvor den er Gjenſtand for en udbredt Dyrkning, og har i de ſenere Aar vundet mere og mere Betydning for den europæiſke Induſtri, idet den anvendes til Tovværk og flettede Varer. 1880 forarbejdedes i Europa og Amerika 400,000 Baller.

Piſāno, Andrea, ital. Billedhugger og Bygmeſter, f. c. 1273 ved Piſa, d. 1349, er en af den ældre Kunſts interesſanteſte Repræſentanter, der ſamtidig med Giotto iværkſatte ſtore Foretagender i Piſa og Firenze. Saaledes udførte han flere Figurer efter Giottos Anviſning til Façaden af Domkirken og til Klokketaarnet derved i Firenze, men vigtigſt ere de to ſtore Bronzedøre, han udførte til Baptiſteriet ſmſtds., og ſom endnu findes der ſammen med Ghibertis. I Architektur udførte han Baptiſteriet i Piſtoja. — Af hans Sønner, **Nino** og **Tommaſo P.**, er navnlig Nino tiltrækkende ved ſin plaſtiſke Sans og ſmukke Anordning af Klædemonnet; hans Værker findes i flere Kirker i Piſa.

Piſāno, Leonardo, ſ. **Leonard af Piſa**.

Piſāno, Nicola, ital. Billedhugger og Architekt, f. mellem 1205 og 1207, d. 1278, en for ſin Tid meget fremragende Kunſtner, ſom ved ſelvſtændigt Studium af Antiken dannede ſig til en af den ældre italienſke Kunſts interesſanteſte Dyrkere. Hans to Prædikeſtole i Piſa og Siena høre til Datidens mærkeligſte Sculpturværker, ikke mindre end den Fontaine foran Domkirken i Perugia, ſom han udførte i Forening med ſin Søn. — Hans Søn og Elev, **Giovanni P.**, f. c. 1240, d. 1320, ogſaa Bygmeſter og Billedhugger, har i Campo Santo og Kirken Sta. Spina i Piſa og ved flere andre Bygningsarbejder i Siena o. a. St. viſt ſig ſom en for ſin Tid fremragende Bygmeſter, medens han i den ovennævnte Fontaine, i enkelte Elfenbensſculpturer, i en Prædikeſtol og en Døbefont i Piſtoja paa en værdig Maade ſlutter ſig til Faderen.

Piſāno ell. **Piſanello**, Vittore, ital. Maler og Medailleur, f. c. 1380 ved Gardaſøen, d. 1455, minder i ſine Malerier om den ældre Tids naive Ynde, ſkjønt han i ſin Lyſt til ligefrem Gjengivelſe af Livet viſer en ny Tids Frembrud og i ſaa Henſeende ſtaar Maſaccio nærmere. Han har dog iſær faaet Navn ved ſine Stuepenge med Portræter og Dyreſtikkelſer, meget ſmukt modellerede og ſtøbte; de ere ſaa meget intereſſantere, ſom han er en af de ældſte Meſtre i denne Kunſt.

Piſarev, Dmitrij Ivanovitſch [rēſſ], rusſiſk Forfatter, f. 1840, ſtuderede i St. Petersborg, ſkrev Afhandlinger om „det 19de Aarh.s Scholaſtik“ og „Platons Idealisme“. 1864 dømtes han paa Grund af en politiſk Uforſigtighed til Fæſtningsſtraf, blev efter ſin Løsladelſe en af de meſt konſeqvente Realiſter og fik Ry for Nihilisme. Han druknede 1868 ved Riga, medens han badede ſig. Hans ſamlede Værker udkom 1870 i St. Petersborg (10 Bd.).

Pīsces, lat., ſyſtematiſk Benævnelſe for Fiſkene; ogſaa Stjærnebilledet Fiſkene (ſ. d. A.).
Piscicultūr, Fiſkeavl (ſ. d. A.).

Piſchavar, befæſtet Stad i Prov. Pandſchab i det engelſke Forindien, 50 M. n. n. v. for Lahore. 80,000 I. Staden er af ſtor Vigtighed paa Grund af ſin Beliggenhed foran Kaibar-Paſſet. Muhammedanſk Højſkole. Livlig Induſtri og Handel. — P. blev 1823 indtaget af Sikherne og kom 1849 i engelſk Beſiddelſe.

Pisco, Stad i Republiken Peru i Sydamerika, ved Floden Piscos Udløb i det ſtore Ocean, 30 M. ſ. ſ. ø. for Lima. 3,000 I. Havn.

Piſé, fr., et Bygningsmateriale, der benyttes til Opførelſe af ſimplere Mure. Det beſtaar af Ler, der bearbejdes i den naturlige Fugtighedstilſtand, paaføres lagvis, ſtampes og klappes mellem opſtillede Brædbeflader, der danne Formen for Muren og flyttes, efterhaanden ſom Arbejdet ſkrider frem. De Dele, der ſærlig ere udſatte for Beſkadigelſe (Hjørnerne, Dør- og Vinduesaabningerne), beſkyttes ved almindeligt Murværk. Undertiden ſtamper man P. i ſmaa Træformer og danner ſaaledes Piſéſtene, hvoraf Murene opføres. Piſémure bør kun bruges i tørt Klima og paa tørre Steder, da de lige ſaa lidt kunne taale ſtærk Regn ſom ſtadig Fugtighed.

Piſemſkij, Alexej Feophilaktovitſch, berømt rusſiſk Digter, f. 1 Apr. 1820. Han var Adelsmand, ſtuderede Mathematik i Moſkva, var nogle Aar i de petersborgſke Regeringskontorer, men drog 1863 til Moſkva, hvor han døde 1881. Fra 1860 begyndte han ſin ſtorartede literære Virkſomhed, en Kamp mod Fordummelſe og Reaction. Hans „Tuſend Sjæle“ (1865) er overſat paa Danſk. Senere Romaner ere: „Den rige Brudgom“, „Det oprørte Hav“, „I Hvirvelen“. I Noveller ſom „Ægteſkab af Lidenſkab“, „Er hun ſkyldig?“ „Skovtrolden“, Dramaer ſom „Den hypochondre“, „Lieutenant Gladkov“, „Hvide Falke“ aabenbarer ſig den ſamme noble, følelſesrige Peſſimisme, udgaaet fra et dybt og kjærligt Syn paa de i Verden lidende og forſkudte.

Piſidien, i Oldtiden et bjærgfuldt Landſkab i det ſydlige Lilleaſien ved Tauroskjædens nordlige Side, bekjendt ved ſine tapre, men røverſke Beboere.

Piſino, ſ. **Mitterburg**.

Piſiſtratos, en Athenienſer af ædel Herkomſt, paa mødrene Side beſlægtet med Solon, f. c. 600 f. Chr., var Fører for Folkepartiet (Diakrierne, Bjærgboerne) i Athen og opkaſtede ſig ved dets Hjælp til Eneherſker (Tyran) i Athen 560 f. Chr. efter at have omgivet ſig med en Livvagt og bemægtiget ſig Akropolis. Skjønt han optraadte med ſtort Maadehold, blev han inden kort Tid fordreven af ſine Modſtandere, af hvilke dog ſnart Megakles, det maadeholdne Partis Fører, ſluttede Forbindelſe med ham, ſaa at han efter 5 Aars Forløb paa ny kunde vende tilbage. Han blev endnu en Gang fordreven og levede 10 Aar i Eretria; her ſamlede han Penge og Lejetropper, ſlog Athenienſerne ved Marathon og ſatte ſig paa ny i Beſiddelſe af Magten i Athen. Han fordrev derpaa Alkmæoniderne og hævdede ſin Stilling indtil ſin Død 527. Han ſkildres ſom en ſærdeles klog og tapper Mand, en Ven af Kunſt og Videnſkab. Han lod plante Oliventræet i Attika og ſkaffede derved Landet en vigtig Indtægtskilde. Overſkuddet af Statsindtægterne benyttedes til at bygge det ſtore Tempel for Zeus, ſom førſt fuldendtes af Hadrian. Han anlagde Bibliotheker og ſamlede de homeriſke Digte. Efter ham gik Herredømmet over til hans Sønner Hippias, Hipparchos og Thesſalos (**Piſiſtratiderne**).

Piſkeorm (Trichocephalus), lille Rundorm med traadformet, bagtil tykkere, fortil tyndere, haarfint Legeme, findes ikke ſjælden i Menneſkets Blindtarm og Tyktarm.

Piſo, Tilnavnet for en romerſk plebejiſk Familie af den calpurniſke Slægt (ſ. **Calpurnius**). Denne Familie fremtræder førſt i den 2den puniſke Krig med **Cajus P.**, der var Prætor 211 f. Chr.; hans Søn og Sønneſøn af ſ. N. vare Conſuler 180 og 112 f. Chr. En Sønneſøn af ſidſtnævnte bortgiftede ſin Datter Calpurnia til Jul. Cæſar; hans Søn **Lucius Calpurnius P. Cæſonius** var under Auguſtus og Tiberius Præfectus urbis; til ham og hans Sønner rettede Horats ſin »Ars poëtica. — **Lucius Calpurnius P. Frugi** foreſlog ſom Almuetribun 149 f. Chr. den førſte Lov om Provinsudſugelſerne (lex Calpurnia repetundarum) og ſkrev en romerſk Hiſtorie, ſom nu er gaaet tabt. — **Cnejus Calpurnius P.**, Conſul 7 f. Chr., var Ven af Tiberius og fik af denne Syrien at beſtyre. Han mistænktes for at have ladet Germanicus dræbe ved Gift 19 e. Chr., og Tiberius lod derfor hans Sag underſøge af Senatet. Medens Underſøgelſen ſtod paa, dræbte P. ſig i Fængslet 20 e. Chr. — **Cajus Calpurnius P.** ſtiftede 65 en Sammenſværgelſe mod Nero og dræbte ſig ſelv, da den blev opdaget.

Piſolīth, ſ. **Ærteſten**.

Pisſevache [piſsvāſch], et af Touriſter ſtærkt beſøgt, 120 F. højt Vandfald, der dannes af den fra Dent dn Midi nedſtrømmende Gletſcherbæk Sallenche ved dens Udløb i Rhône, ¾ M. n. v. for Martigny.

Piſtācie (Pistacia), Slægt af Træer ell. Buſke af Terpentinfamilien, hører iſær hjemme i Middelhavslandene og har ikke ringe Betydning paa Grund af den harpixagtige Saft, der indeholdes i Veddet. P. lentiscus leverer Maſtix (ſ. d. A.). P. Terebinthus giver ved Indſnit i Stammen en meget fin Terpentinſort, den ſaakaldte cypriſke Terpentin, der dog kun ſjælden forekommer ren i Handelen. P. vera, den ægte P., vokſer vildt i Perſien og Syrien og dyrkes almindelig paa Sicilien og i det ſydlige Italien. Den har ſpiſelige Frø, ſom gaa i Handelen under Navn af **Piſtaciennødder** eller grønne Mandler og indeholde to ſtore, olieholdige, lyſegrønne Frøblade, der benyttes i Stedet for Mandler.

Piſtil, Støderen i en Morter; Støvvej.

Piſtōja, Oldtidens Pistoria, bekjendt af Slaget mod Catilina og hans Tilhængere 62 f. Chr., Stad i Mellemitalien, 5 M. n. v. for Firenze ved Foden af Apenninerne. 29,000 J. Livlig Induſtri i Uldſtoffer, Jærn- og Staalvarer, hvoriblandt fortrinlige Geværløb, Glas og Papir. Berømt Orgelfabrik. De førſte Piſtoler ſkulle være forſærdigede her og have faaet Navn efter Byen.

Piſtōl, Rytteriets korte Skydevaaben, beſtemt til at føres med ēn Haand; ſ. **Haandſkydevaaben**. **P.**, ſ. **Louisd'or**.

Piſtolet [lētt], i Billardſpil Stød paa fri Haand (par pistolet), uden Anlæg mod Haanden eller en Mas.

Piſton, fr. [ſtōng], Stemplet i en Pumpe; ſ. ogſaa **Gevær** og **Ventil**.

Piſtyán, Svovlbad i det nordveſtlige Ungarn, Comitatet Neutra, ved Waagfloden, iſær bekjendt ved ſine Slambade, der yde god Nytte ved Rheumatiſme, Gigt, Kjertelſyge, Lidelſer i Ben- og Muſkelſyſtemet og ved gamle Saar.

Pitaval, Franç. Gayot de [vāll], franſk Retslærd, f. 1673 i Lyon, d. 1743 ſom Advocat ſmſtds., har ſkaffet ſig et Navn ved Udgivelſen af »Causes célèbres et intéressantes« (20 Bd., 1734 f.), hvilket Værk har været Forbillede for en Mængde lignende ſenere Samlinger, ſom navnlig den i Tyſkland under Navnet „Der neue P." udgivne. S. **Hitzig**, Jul. Ed.

Pitcairn [pīttkern], en Ø i det ſtore Ocean under 25° 3′ 37″ ſ. Br. og 112° 28′ v. L., regnes ſædvanlig til de lave Øers Gruppe. Den er ½ M. lang og næppe ¼ M. bred, af vulkanſk Oprindelſe og hæver ſig til henim. 1,100 F.s Højde. Overfladen er trods Vandmangel ret frugtbar. — P. blev opdaget 1767 af Carteret, men blev ſiden upaaagtet. Beſætningen paa det engelſke Skib „Bounty", ſom 1789 gjorde Mytteri mod ſin Capitain W. Bligh (ſ. d. A.) og udſatte ham i en aaben Baad med nogle faa Mand, ſejlede derefter med Skibet til P., opbrændte Skibet, efter at have bragt i Land alt, hvad de kunde bruge af Ladningen (ſaaſom Svin, Geder, Korn oſv.), og boſatte ſig paa Øen tillige med 6 Mænd og 12 Kvinder fra Tahiti. Efter nogle Aars Forløb opſtod Strid mellem Engelſkmændene og Mændene fra Tahiti, og efter blodige Kampe bleve diſſe alle dræbte. Men ellers trivedes Øen vel under Ledelſe af J. Adams (d. 1829). P. blev 1808 beſøgt af et nordamerikanſk Skib, der bragte Budſkab om Kolonien til Europa, og 1814 udſendte den engelſke Regering Capitain Staines for at underſøge Forholdene, men Forbrydelſen fra 1789 var da forældet og kunde ikke længer ſtraffes. 1825 beſøgte Beechey P. og fandt en Befolkning af 66 Perſoner, af udmærket Skjønhed, ſom talte Engelſk og boede i en velbygget Landsby. 1830 overførtes Befolkningen til Tahiti, men fandt ſig ikke tilpas der og vendte tilbage til P.; men da den 1855 havde naaet et Tal af 170 og ikke længer kunde finde Udkommet, førtes den til Øen Norfolk. En Del vendte dog tilbage til P., ſom 1881 talte 96 Indb.

Pitch-Pine, eng. [pitſch pajn], kaldes Træet af en amerikanſk Fyrreart, hvis Ved er meget harpixholdigt og ſtærkt. Det anvendes iſær til Skibsbygning. Tidligere brugtes det en Del til Træbrolægning; nu anvendes hertil meſt billigere europæiſk Fyr.

Piteå, Stabelſtad i Sverige i Norrbottens Län, paa Häggholmen og til Dels paa det ved Broer dermed forenede Faſtland, mellem to Fjorde af den bottniſke Bugt; 2,250 J. (1886). Bankkontor, Sparekaſſe; Handel med Skovprodukter. God Havn. P., ſom blev anlagt 1621, men 1667 blev flyttet til ſit nuværende Sted, var 1810—56 Länets Hovedſtad. **P.-Lappmark**, 378 □ M. (20,774 □ Kilom.) ſtor, den ſydligſte af de tre under Norrbottens Län hørende Lappmarker, er af mindre ſtorartet Natur end den tilgrænſende Luleå-Lappmark og omfatter den Del af Piteådalen, der ligger imellem den ſkandinaviſke Bjærgryg og Veſterbotten; denne Hoveddal beſtaar atter af Piteelvens ſamt ſtørſte Delen af Skelleſteelvens øvre Flodgebeter, der danne to parallele mindre Dale. **Piteelv**, en af Norrlands Hovedfloder, med en Længde af c. 44 M. (330 Kilom.), udſpringer fra Søen Pjeskajaur (c. 1,950 F. over Havet) nær ved Grænſen af Luleå-Lappmark, løber igjennem Tjeggelvas til Vuolvuojaur, efter forinden at have optaget Vandet fra Søen Labbajargna, danner under ſit hele Løb en Mængde Vandfald (det ſtørſte „Storforſen", har en Højde af 150 F., 47,₃ Met.) og falder ud i Havet c. 1 M. fra Piteå.

Pithiviers [viē], Stad i det franſke Dep. Loiret, 5 M. n. ø. for Orléans. 5,000 J. Vin- og Safranavl.

Pithole-City [pīthol ſitti], en af de ſaakaldte Petroleumsbyer i den nordveſtlige Del af Staten Pennſylvania i Nordamerika, 32 M. n. til ø. for Pittsburgh, med 10,000 J.

Pithon, Pierre [pitū], franſk Statsmand, Juriſt og Philolog, f. 1539 i Troyes, d. 1596, bekjendt ved ſin Udgave af Phædrus efter et af hans Broder Franç. P. fundet Haandſkrift, ſamt »Annalium et hist. Francorum script. coætanei XII« og »Hist. Francorum script. veteres XI«. Hans Skrift »Les libertés de l'église gallicane« (1594) var vigtigt for ſin Tid.

Pithyūſiſke Øer, et Fællesnavn for de to ſpanſke Øer Iviza og Formentera (ſ. diſſe A.).

Pitt, William, den ældre, ſ. **Chatham**, Jarl af. — **P.**, William, den yngre, f. 28 Maj 1759, anden Søn af Jarl Chatham, ſtuderede 1773—78 i Cambridge og blev 1780 Advocat. Han valgtes 1781 til Underhuſet, ſluttede ſig til Whigerne og vakte allerede ved ſin førſte Tale (26 Febr.) ſtor Beundring. Han nægtede at indtræde i Rockinghams Miniſterium, da man ikke vilde give ham en Plads i Cabinettet, men blev i Juli 1782 Skatkammerkansler under Shelburne og kom derved i Strid med ſin tidligere Partifælle og ſenere ſtore Modſtander, Ch. Fox. P. afgik i Marts 1783, men Fox's Forſlag om Indiens Styrelſe gav ham Lejlighed til at vinde Georg III.s Yndeſt, og 18 Dec. 1783 blev han, knap 25 Aar gl., Førſteminiſter. Han optog kjækt Kampen imod Underhuſets Flertal og trodſede en Række parlamentariſke Nederlag (16 i 2⅓ Maaned), indtil han ved ſin glimrende Veltalenhed havde vendt Stemningen i Folket, ſaa at nye Valg gav ham et ſtort Flertal. P. ſtyrede Finanſerne med ſtor Dygtighed, hævede Landets Velſtand ved at fremme Handelen, gjennemførte 1784 den Ordning af Indiens Stilling, ſom holdt ſig indt. 1858, og var i flere Spørgsmaal langt forud for ſin Tid. Allerede 1781—82 ſøgte han at gjennemføre en Valgreform med Afſkaffelſe af de ſmaa beſtikkelige Valgflækker og Forſtærkelſe af Hovedſtadens og Grevſkabernes Indflydelſe, og han ſtøttede Wilberforces Beſtræbelſer mod Slavehandelen. Skjønt P. tilſyneladende gav efter for Georg III.s Stivſind, hævdede han dog afgjort Parlamentets Magt, ſærlig 1789 i Spørgsmaalet om Regentſkabet, ſom han ikke vilde lade beſtemme ved Arveret, men ved Lov. Han vilde oprindelig ingen Krig med Frankrig, ja tænkte tvært imod paa at værge Polen mod Rusland; men Uvilje over Revolutionens Udſkejelſer og den ſtærke Stemning i det engelſke Folk rev ham med ſig, og nu førte han Kampen med ſtørſte Kraft og Haardnakkethed ſom en Kamp om Englands Storhed og Herredømme paa Havet. Han udviklede derved Englands Kolonialmagt, og til Trods for gjentagne Uheld vedligeholdt P. ſin Folkegunſt og øvede en Magt, ſtørre end nogen tidligere engelſk Statsmand, medens man i Frankrig gjorde ham anſvarlig for alle „Forbrydelſer" imod Revolutionen. Dette bragte ham ind paa en conſervativ Politik indadtil, og den oprindelige Frihedsmand blev Grundlægger af Toryernes politiſke Overmagt i England. 1800 gjennemførte han Unionen mellem Irland og Storbritannien, men kunde over for Kongens Modſtand ikke udvirke Katholikernes Ligeſtilling og trak ſig derfor tilbage i Marts 1801. Men i Maj 1804 traadte han igjen i Spidſen for Regeringen og vilde over for den truende Fare fra Frankrig danne et Coalitionsminiſterium med Fox, hvad dog Kongens Vægring hindrede. Med ſtor Iver fremmede P. Ruſtningerne, vaagede ſærlig over Kyſternes Bevogtning lige over for Napoleons Landgangsplaner og haabede efter Sejren ved Trafalgar at kunne vække Europa ved Englands Exempel. Slaget ved Auſterlitz gav derfor hans ſvækkede Legeme Dødsſtødet, og han døde 23 Jan. 1806 i Ængſtelſe for ſit Fædrelands Fremtid. Af Omſorg for Statens Vel havde P. aldeles forſømt at varetage ſine private Forhold og ſkjønt ugift og med ſtore Lønninger paadraget ſig en Gjæld af 40,000 Pd. St., ſom Staten betalte. Et Mindesmærke rejſtes ham i Weſtminſter-Abbediet; hans »Correspondance« udgaves 1844 i 4 Bd., hans Levned ſkreves af Jarl Stanhope.

Pittakos, en af Grækenlands ſaakaldte 7 Viſe, f. c. 648 f. Chr. i Mytilene paa Lesbos, befriede ſit Fædreland for et trykkende Tyranherredømme; den ham af hans Medborgere overdragne højeſte Magt nedlagde han frivillig 589 og traadte tilbage i Privatlivet. Hans Valgſprog var „Vælg det rette Øjeblik". Mange korte, ſyndige Sentenſer gik i Oldtiden under hans Navn („Skaf Dig Venner i Lykken, prøv dem i Ulykken" o. a.). Et kort Digt af ham er opbevaret.

Pitti, en mægtig Familie i Firenze i Middelalderen, blandt hvis Medlemmer kan nævnes **Jacopo P.**, ſom har ſkrevet Firenzes Hiſtorie fra 1494—1529 og var Machiavellis Samtidige. Efter denne Slægt er det berømte **Palazzo P.** opkaldt, ſom byggedes af Brunelleſco og er et Mønſter paa den florentinſke Palads-Stil. Det var Reſidens for den italienſke Kongefamilie fra 1862—70 og indeholder en ſjælden Samling af Kunſtværker.

Pittorēſk, maleriſk, ſkjøn, ſom p. Beliggenhed.

Pittsburgh, Stad i Staten Pennſylvania i Nordamerika ved Ohio, hvor den opſtaar ved Floderne Alleghanys og Monongahelas Sammenløb, 56 M. v. til n. for Philadelphia. 156,000 I. (1880), med det lige overfor liggende Alleghany 235,000 I. Omegnen har rige Kullejer og Jærnminer. Prægtig ny Kathedralkirke. Univerſitet (»Western University of Pennsylvania«, anlagt 1819), Obſervatorium og ſtort Bibliothek. Betydelig Fabrikvirkſomhed, navnlig i Metalvarer, Skibsbyggeri og Handel. Store Petroleumsraffinaderier. Den levende Fabrikvirkſomhed har ſkaffet P. Tilnavnet „det amerikanſke Birmingham". Ohio er hertil ſejlbar for Skibe paa 300 Tons.

Piu, it. [pju], (af lat. plus), mere, f. Ex. p. lento, langſommere, p. forte, ſtærkere.

Pīus, 9 romerſke Paver. **P. I d. hellige** ſkal have været den 10de romerſke Biſkop og regeret i Midten af det 2det Aarh. Mindedag 11 Juli. — **P. II.**, Pave 1458—64, tidligere Enea Silvio de'Piccolomini, f. 1405 ved Siena, en glimrende begavet, men charakterløs og forfængelig Mand, tjente i ſin Ungdom helſt den Sag, der betalte ſig bedſt, medens han ſamtidig var ſaa hengiven til Udſvævelſer, at han indtil ſit 41de Aar ikke vilde modtage nogen gejſtlig Værdighed for ikke at blive nødt til at lægge Baand paa ſine Udſkejelſer. Som Secretær for det reformatoriſke Concilium i Baſel var han en af de ivrigſte Forkæmpere for kirkelig Frihed imod det pavelige Tyranni; men da han mærkede, at Pavens Magt begyndte at voxe Conciliets over Hovedet, ſvigtede han Conciliets Sag, og til Løn for de Tjeneſter, han ved dette Forræderi ydede Paveſtolen, ſteg han hurtig fra den ene gejſtlige Værdighed til den anden. De Fordele, ſom hans diplomatiſke Dygtighed bragte Paveſtolen, ſkaffede ham ſaa ſtor Indflydelſe, at han var den egentlige Kirkeregent, allerede inden han 1458 ſelv beſteg Paveſtolen. Som Pave ſatte han ſig navnlig to Opgaver, at bekæmpe Læren om Conciliernes Overhøjhed og at forjage Tyrkerne fra Conſtantinopel, ſom de havde erobret 5 Aar i Forvejen. For den førſte Sags Skyld maatte han fordømme ſine egne tidligere Anſkuelſer og Skrifter, fordi hans Modſtandere idelig citerede Enea Silvios Skrifter imod P. II. Nogle af hans Skrifter findes endog paa den romerſke Index. Det Korstog, han prædikede hele ſin Regering igjennem, fandt ingen Anklang, og da han omſider havde faaet ſamlet en Hær af ſammenløbet Pak, ſom han ſelv vilde føre mod Conſtantinopel, døde han 1464. — **P. III** (Francesco Todeſchini), Søſterſøn af P. II, var Pave 26 Dage 1503, medens Cæſar Borgia, hans Forgænger Alexander VI.s Søn, kæmpede i Roms Gader med Familien Orſini og flygtede ſyg til Engelsborg, hvor P. beſkyttede ham. — **P. IV** (Giovanni Angelo Medici, kaldt „Cardinalen af Medici“), Pave 1560—65, ſluttede Conciliet i Trient og ſtadfæſtede dets Beſlutninger, hvorved han factiſk hævdede, at Paven ſtod over Conciliet. De Reformer inden for den katholſke Kirke, for hvilke han med Held arbejdede, bleve med Jærnhaand gjennemførte af hans Efterfølger **P. V** (Michele Ghiſleri), Pave 1566—72, en ſtræng Aſket, der var lige ſaa ſtræng imod andre ſom imod ſig ſelv. Han havde været en ubønhørlig Inquiſitionsdommer, inden han blev Pave, og hans Regering var derfor en Blomſtringstid for den gruſomſte Inquiſition. Han tilſkyndede Hertugen af Alba i Nederlandene og Carl IX i Frankrig af al Magt til deres blodige Gjerninger. Den ſidſte underſtøttede han i Krigen mod Hugenotterne med et paveligt Hjælpecorps, ſom af P. fik den Befaling „ikke at gjøre Fanger, men ſtrax at dræbe enhver Hugenot, der faldt i deres Hænder“. Verdenshiſtoriſk Betydning fik det Forbund, han fik ſluttet mellem Venezia og Spanien til fælles Kamp mod Tyrkerne, idet det førte til Søſlaget ved Lepanto. — **P. VI** (Giovanni Angelo Braschi), Pave 1775—99, f. 1717 i Ceſena i Romagna, blev Cardinal 1773 og Pave 15 Febr. 1775, efter at Paveſtolen i næſten 5 Maaneder havde ſtaaet ledig, fordi Cardinalerne ikke kunde enes om Valget. Som Landsherre gjorde han ſig fortjent ved ſtorartede Arbejder til Udtørring af de pontinſke Sumpe, ved Fuldførelſen af Museo Pio-Clementino i Rom og ved Oprettelſen af Velgjørenhedsanſtalter. Udad til led Pavemagten under hans Regering ſaadanne Nederlag, at den til ſidſt ſyntes at gaa ſin Undergang i Møde. Joſeph II af Øſterrig gjennemførte med ubøjelig Viljefaſthed ſine Grundſætninger om Statens Tilſynsret over Kirken, nagtet P. 1782 ſelv rejſte til Wien for at indvirke paa ham. I Toscana gjennemførte Storhertug Leopold lignende Reformer ved Biſkop Riccis Hjælp; men her ſejrede dog P. ſiden, efter at Leopold var bleven tyſk Kejſer ved ſin Broder Joſephs Død. I Tyſkland gjorde de gejſtlige Kurfyrſter 1786 ved den ſaakaldte Emſerpunktation et Forſøg paa at oprette en af Paven uafhængig tyſk-katholſk Nationalkirke, men Forſøget ſtrandede, fordi de tyſke Biſkopper holdt med Paven; de vilde hellere ſtaa under den fjærne Pave end under de nærmere Kurfyrſter. Den opløſte Jeſuiterorden turde P. ikke offentlig beſkytte; men han havde den Glæde, at den 1782 fandt et Friſted i Rusland hos Katharina II. Revolutionen i Frankrig 1789 og den Medfart, ſom den katholſke Gejſtlighed der kom til at lide, bragte P. i Conflicter med Frankrig, ſom førte til Freden i Tolentino 1797, der koſtede ham 51 Mill. Livr. og den halve Kirkeſtat, og 15 Febr. 1798 beſatte Franſkmændene Rom ſelv og proclamerede paa Capitolium den romerſke Republik. Den 80aarige P. bad om at maatte dø i Rom; men man ſlæbte ham, nagtet han var ſyg, til Siena, Firenze og til ſidſt til Valence, hvor han døde 20 Aug. 1799. — Efter hans Død ſamledes 35 Cardinaler i Venezia under Øſterrigs Beſkyttelſe, og her valgte de 14 Marts 1800 **P. VII** (Barnaba Lodovico, Greve af Chiaramonti), Pave 1800—23, f. 1742 i Ceſena, 1785 Biſkop i Imola og Cardinal. Han ſluttede 1801 et Concordat med Førſteconſulen Bonaparte, hvorved han fik det meſte af Kirkeſtaten tilbage imod at give ſit Samtykke til, at den franſke Kirkes Formue vedblev at tilhøre Staten, der havde bemægtiget ſig den, at ingen pavelig Bulle maatte offentliggjøres i Frankrig uden Regeringens Tilladelſe og at Biſkopperne ſkulde udnævnes af Regeringen. 1804 overværede han i Paris Napoleon I.s Kroning til franſk Kejſer; men da han ikke blindt hen vilde gjøre ſig til Redſkab for Napoleons Planer, beſatte denne 1808 paa ny Kirkeſtaten og erklærede 1809 ſin Forgænger, Carl d. ſtores Gave for tagen tilbage, men tilbød at betale Paven en aarlig Løn af 2 Mill. Frc.s. P. tilbageviſte dette ſom en Forhaanelſe, ſatte Kejſeren i Ban og blev nu ført om fra det ene Fængſel til det andet, men viſte under disſe ulykkelige Forhold en Standhaftighed og ſagtmodig Gudhengivenhed, ſom erhvervede ham almindelig Sympathi og til ſidſt kronedes med Sejer. Napoleons Forſøg paa at regere Kirken uden Pave voldede ham ſelv idelige Vanſkeligheder; han foreſlog derfor P. et nyt Concordat, ſom denne 1813 lod ſig overtale til at gaa ind paa; men næppe havde P. underſkrevet det, førend han fortrød det, tog det tilbage og vendte tilbage til ſit Fængſel. 1814 blev han af Sejerherrerne paa ny indſat i ſine kirkelige og verdslige Rettigheder og holdt 24 Maj ſit Indtog i Rom. Han gjenoprettede nu ved Bullen »Sollicitudo omnium« Jeſuiterordenen, proteſterede mod Wienercongresſens Beſlutninger, fordi den ikke havde gjenoprettet de tidligere gejſtlige Fyrſtendømmer i Tyſkland, fordømte 1816 Bibelſelſkaberne ſom en Peſt for Chriſtenheden og udſtedte et Forbud mod Bibeloverſættelſer. Napoleons Familie modtog han med Højmodighed i Rom. Han døde 20 Aug. 1823. Da han paa ſit Dødsleje blev kaldt „hellige Fader“, ſagde han: „Nej, kald mig en ſtakkels Synder!“ Hans Monument af Thorvaldſen er opſtillet i Peterskirken. — **P. VIII** (Francesco Xaver, Greve af Caſtiglione), blev Pave 31 Marts 1829 og døde 30 Nov. 1830. F. 10 Nov. 1761 i Cingoli i Mark-Ancona var han bleven Cardinal 1816. Under hans Pavedømme fik Katholikerne i England ſtatsborgerlige Rettigheder ved Emancipationsloven 1829. 1830 erklærede han i et Breve, at Ægteſkaber mellem Katholiker og Proteſtanter kun maatte tilſtedes, naar det blev lovet, at Børnene ſkulde opdrages ſom Katholiker; ellers maatte den katholſke Præſt ikke indvie Ægteſkabet, men kun være til Stede ſom uvirkſomt Vidne (Præsentia passiva). — **P. IX** (Pio Nono), Pave 1846—78, den eneſte Pave, der har regeret over 25 Aar, hed Giovanni Maria, Greve af Maſtai-Ferretti. F. 13 Maj 1792 i Sinigaglia kunde han 1815 paa Grund af Epilepſi ikke blive optaget i den pavelige Nobelgarde og blev da Theolog i Stedet for Militær. Han blev Ærkebiſkop i Spoleto 1827, i Imola 1832, Cardinal 1840 og Pave 16 Juni 1846. I religiøs Henſeende ſværmerſk Myſtiker, i politiſk Henſeende national Patriot, blød af Gemyt og af ſvag Charakter ſmigrede han ſig med det Haab at kunne gjenoprette Paveſtolens gamle Magt ved at lade den gaa i Spidſen for den nationale Frihedsbevægelſe; han vilde derfor i Begyndelſen af ſin Regering forene friſindede politiſke Reformer med reactionær Abſolutisme i Kirkeſtyrelſen. Han fordømte Bibelſelſkaberne ſamtidig med, at han udſtedte en almindelig politiſk Amneſti for 24,000 Fanger og Flygtninge. Hele det italienſke Folk hilſede med uendelig Begejſtring den friſindede Pave, der lovede ſit Land en fri Forfatning; men denne lod ſig ikke gjennemføre uden at træde Pavemagten for nær, og da viſte det ſig, at P. fremfor alt var Pave og troende Katholik. Efter Roſſis Mord flygtede han fra Rom 25 Nov. 1848 (ſ. **Kirkeſtaten**) og kom førſt tilbage i Apr. 1850 under franſke Bajonnetters Beſkyttelſe. Bitter over ſit Folks formentlige Utaknemmelighed blev han fra den Tid lige ſaa reactionær i politiſk Henſeende ſom i kirkelig og gav ſig mere og mere i Jeſuitternes Vold; men trods ſin Bitterhed fuld af Kjærlighed til det efter hans Mening vildledte Folk og ærlig i ſin Overbevisning led han upaatvivlelig mere end nogen anden ved de Begivenheder, ſom 12 Sept. 1870 endte med Tilintetgjørelſen af den ſidſte Reſt af hans verdslige Magt. Efter den Tid betragtede han ſig ſelv ſom Martyr og ſom Fange inden for Vaticanets Mure og afviſte med urokkelig Standhaftighed ethvert Forlig med dem, „der havde ranet det hellige“, ſkjønt Italien ved Garantiloven af 1871 tilſikrede ham og hans Efterfølgere paa Paveſtolen Rettigheder ſom Souveræn, uhindret Udøvelſe af ſin Myndighed over den katholſke Gejſtlighed, Vatican- og Lateranpaladſerne ſamt en Civilliſte paa 3½ Mill. Frc.s. Ogſaa i ſin Kirkepolitik udadtil kom han til at prøve baade Medgang og Modgang. Efter 1849 lykkedes det ham efterhaanden at faa tilſikret Paveſtolen betydelige Fordele ved Concordater med de fleſte europæiſke Stater; men næſten alle disſe kom enten aldrig til at gjælde, eller ogſaa bleve de ſatte ud af Kraft under de følgende Tiders politiſke Begivenheder. I det hele maa det viſtnok ſiges, at Romerkirken under hans Regering tabte Terrain i de egentlig katholſke Lande; men til Gjengjæld gjorde dens Propaganda i de proteſtantiſke Lande ſtore Fremſkridt, ſærlig i England, hvor der ſiden 1850 findes et helt romerſk-katholſk Hierarchi med en Ærkebiſkop af Weſtminſter i Spidſen, medens den katholſke Kirke i Irland efter Aarhundreders Undertrykkelſe har opnaaet Ligeberettigelſe med de proteſtantiſke. Den Kamp, ſom det nye tyſke Kejſerrige efter 1870 begyndte med Paveſtolen, tilføjede vel den katholſke Kirke ſtore materielle Nederlag; men til Gjengjæld fremkaldte den hos Tyſklands Katholiker et Sammenhold og en Tilſlutning til Paven, ſom ikke har været kjendt i Aarhundreder. Overhovedet har ingen Pave ſiden Middelalderen — undtagen maaſke den nuværende — været Gjenſtand for ſaa megen oprigtig Hyldeſt ſom P., og ingen Pave har beſiddet en ſaadan Magtfuldkommenhed indadtil i Kirken; thi for hans jeſuitiſke Raadgivere lykkedes det at føre Curialſyſtemet til afgjort Sejer over Epiſkopalſyſtemet. Da P. 1854 forkyndte Dogmet om Marias ubeſmittede Undfangelſe, var det førſte Gang, at et Dogme blev anerkjendt af den katholſke Kirke uden at være vedtaget af en Kirkeforſamling; men den Ret, ſom P. her tiltog ſig, er ſenere bleven ham udtrykkelig tillagt ved Dogmet om Pavens Ufejlbarhed, hvorved Lateranconciliet 1870 gjorde det til Salighedsſag for enhver troende Katholik at tro paa, at Paven beſidder guddommelig Enevælde til at afgjøre alle kirkelige Anliggender. Det kan derfor med fuld Ret ſiges, at P. ved ſin Død 7 Febr. 1878 efterlod Pavemagten udad til ſvækket, men indad til langt ſtærkere end den var, da han overtog den.

Piusforening kaldes en i Apr. 1848 i Mainz dannet Aſſociation af Gejſtlige og Lægfolk, der arbejder i Katholicismens og det romerſke Pavedømmes Tjeneſte, og ſom 1849 fik pavelig Stadfæſtelſe af Pius IX. Dens Formaal er at værne om Kirkens Frihed og dens Herredømme over Skolen, Folkedannelſe i katholſk Aand og Udøvelſe af chriſtelige Kjærlighedsgjerninger. Dens Grundlov er Lydighed mod Paven og Epiſkopatet, fredelig Stilling til Staten, for ſaa vidt denne ikke krænker Kirkens Rettigheder, ſamt defenſivt Forhold over for de ikke-katholſke Confesſioner. Jomfru Maria udkaaredes til Foreningens Patronesſe. Dens ultramontane Tendenſer have ſkaffet den navnlig den preusſiſke Regerings Fjendſkab. Forgreninger af P. ere „Bonifaciusforeningerne“, ſom underſtøtte trængende katholſke Menigheder i det proteſtantiſke Tyſkland, „Borromeusforeningerne“ til Udbredelſe af gode katholſke Skrifter, „Vincentius-“ og „Eliſabethforeningerne“ til Sygebeſøg og Fattigpleje, „Svendeforeningerne“ til Haandværksſvendes aandelige og legemlige Pleje og „Jeſu hellige Barndomsforeninger“ til Bidrag for udſatte hedenſke Børns Redning (iſær i China).

Pixis, Theodor, tyſk Maler, f. 1831 i Kaiſerslautern, uddannedes ved Kunſtakademiet i München og var Elev af Foltz og Kaulbach. Han har malet dels hiſtoriſke Billeder ſom „Calvin og Michael Servet“ (1861), dels Livsbilleder, hvori han forſtaar at gribe det daglige Liv fra en poetiſk Side, og endelig har han ved en Række Illuſtrationer til Miltons „Tabte Paradis“, til Schiller og Wagner vundet Navn i videre Kredſe.

Pi y Margāll, Francesco [i], ſpanſk Politiker, f. 1820 i Barcelona, blev Advocat og ivrig Republikaner, overſatte Skrifter af Proudhon og optraadte ſom Forſvarer i politiſke Retsſager mod hans Meningsfæller. Han deltog i Juni 1866 i Opſtanden og maatte derfor flygte til Paris, hvor han traadte i Forbindelſe med Delescluze. Han vendte tilbage 1868 og hørte i Nationalforſamlingen til det republikanſke Mindretal. P. fortſatte Kampen imod Kongedømmet 1871—72, og efter Kong Amadeos Bortgang blev han i Febr. 1873 Indenrigsminiſter i den foreløbige Regering og 8 Juni ſelv Præſident for denne. Han fik den føderaliſtiſke Republik udraabt, men af doctrinært Friſind viſte han ſaa ſtor Svaghed, at en almindelig Opløsning truede. Han afgik derfor 18 Juli, men medvirkede i Jan. 1874 til at ſtyrte Caſtelar og ſaaledes til at undergrave ſelve Republiken.

Pizārro, Franceſco, ſpanſk Opdager, f. c. 1471 i Byen Truxillo i det ſpanſke Landſkab Eſtremadura, var uægte Søn af en Adelsmand, der var Oberſt, men forſømtes aldeles i ſin Opvæxt, lærte hverken at læſe eller ſkrive og maatte vogte Svin. Han løb bort derfra, blev Soldat og gik ſom andre Æventyrere til Amerika, hvor han 1510 tjente paa Haiti og ſiden ledſagede Balboa paa Toget til Panamá. 1524 ſluttede P. en hemmelig Aftale (højtidelig ſtadfæſtet to Aar efter) med Almagro og en juridiſk Licentiat Eſpinoſa, der lovede Pengehjælp, om at opdage og indtage de rige Lande ved Sydhavet og gjorde 1524 og 1526 to forgjæves Tog ned til Quito. 1529 fik de Keiſer Carl V.s Billigelſe til at gjentage Forſøget og Tilſagn om Statholderpoſter og andre Belønninger. I Jan. 1531 drog P. med 180 Md. og 27 Heſte paa 3 Skibe mod Peru, kom til Tumbezbugten og grundlagde her i Maj n. A. Byen San Miguel; 2 Skibe med 100 Md. under Fernando de Soto kom ſiden til, og i Sept. 1532 brød P. op, drog over Andesbjergene og indtog 15 Nov. Caxamarca. Næſte Dag tog P. ved ſkjændigt Forræderi Perus Herſker Atahualpa til Fange, tiltvang ſig derved umaadelige Løſepenge og fik Tid til at ſætte ſig faſt i Landet. Kort efter bragte Almagro ham Forſtærkninger, og efter at P. med beregnende Gruſomhed havde ladet Atahualpa henrette 29 Aug. 1533 under det Paaſkud, at han tænkte paa Svig mod Spanierne, drog han med 480 Md. mod Hovedſtaden Cuzco, indtog den 15 Nov. (netop et Aar efter Caxamarcas Indtagelſe) og gjorde et rigt Bytte. For at ſikre ſin Magt ſatte han Atahualpas yngre Halvbroder Manco paa Tronen under Spaniens Overhøjhed, udvidede lidt efter lidt Herredømmet og indrettede en ordnet Forvaltning. Han grundlagde 1535 Lima ſom Hovedſtad, uddelte Landet med dets Indbyggere blandt ſine Ledſagere og lagde Vind paa Bjærgværksdriften for at tilfredsſtille ſine Landsmænds Gridſkhed, medens han ſelv brød ſig mindre om Rigdom end om Magt. Udbredelſen af Chriſtendommen var for ham kun et Middel og intet virkeligt Formaal, ſaaledes ſom for Mexicos Erobrer Cortes. Almagro, der havde hjulpet til at indtage Quito, kom i Strid med P. og drog imod Chile; kort efter rejſte Peruanerne ſig mod Spaniernes gruſomme Tyranni og belejrede 1536 i flere Maaneder Cuzco; Almagro kom tilbage, beſatte Byen og fik derved P.s to Brødre i ſin Magt. Da han ikke vilde erkjende P.s Ret til denne Del af Landet, udbrød Striden paa ny, og da P. havde faaet ſine Brødre fri, brød han ſin Aftale, drog imod Almagro, overvandt ham og lod ham henrette i Juli 1538. Men denne Troløshed hævnedes, idet Almagros Tilhængere ſammenſvor ſig og myrdede P. 26 Juni 1541. Efterkommerne af P.s Broder Hernando, der ægtede hans Datter (af en Forbindelſe med Atahualpas Datter), fik ſenere Titelen „Marquis af Erobringen“ (Conquiſta) og bo endnu i Truxillo. Af hans Brødre blev **Gonzalo** P. henrettet 1548 for ſin Opſtand imod den nye Statholder, medens **Hernando** P. 1545—65 holdtes i Fangenſkab i Spanien ſom ſkyldig i Almagros Død.

Pizzicāto, it., fork. pizz., knipſet, angiver i Muſikſtykker for Bueinſtrumenter (Violin, Bratſch oſv.), at de dermed betegnede Steder ikke ſkulle ſpilles ved at ſtryge Strængene med Buen, men ved at knipſe eller rive dem med Fingrene, hvorved opnaas en harpeagtig Virkning. Naar denne Spillemaade ſkal høre op, ſættes arco ell. coll' arco (med Buen).

Pizzighettōne, befæſtet Stad i Norditalien ved Floden Adda, 7 M. ſ. ø. for Milano. 4,000 I.

Pizzo, Stad i Syditalien ved Eufemia Bugten, 12 M. n. ø. for Meſſina. 8,000 I. Kyſtfart og Fiſkeri. — Her landede Joach. Murat 8 Oct. 1815 for atter at tiltage ſig Herredømmet over Neapel, men blev tagen til Fange af Indbyggerne, ſtillet for en Standret og ſkudt 13 Oct. ſ. A.

Pjaſter, en gammel ſpanſk Sølvmønt, der almindel. gaar under Navnet „Spanſk Pillepjaſter“ .ell. „Søjlepjaſter“ (Peso fuerte ell. Peso duro), og ſom efter den Vægt og Finhed, den i Følge Loven af 29 Maj 1772 burde have, ſkulde have en Værdi lig 3 Kr. 91 Øre, men efter den Maade, hvorpaa den i Regelen præges, kun kan ſættes til 3 Kr. 85 Øre. Den er endnu i Cours i en ſtor Del af Amerika, navnlig i Mexico, og flere Steder i Aſien. Foruden denne har der i Tidernes Løb, navnlig i Amerika, været anvendt en ſtor Mængde andre P. af omtrent ſamme Værdi; men ſom nu for det meſte ere forſvundne, efter at man i Sydamerika i Almindel. har indført ſom P. en Mønt ganſke ſvarende til den franſke Sølvmønt paa 5 Frc.s. Ligeledes har der flere Steder, ſaaledes i Buenos Ayres, været benyttet Papirpjaſtre af en Værdi c. $15\frac{1}{3}$ Øre. P. er ogſaa Møntenhed i Tyrkiet, hvor den har en Værdi af c. 16 Øre.

Pjatigorſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Terek i Ciskaukaſien, 18 M. ſ. ø. for Stavropol. 11,000 I. Her er 20 til Dels intermitterende Svovlkilder af 29°—35° og gode Badeanſtalter. I en Klippegrotte, hvortil der fører en 140 F. lang Tunnel, er et ſtort Mineralvandsbaſſin.

Pjetur Pjetursſon, f. i Miklabær i Skagafjords Sysſel, hvor Faderen — af ſamme Navn — var Præſt, dimitteredes 1824 fra Besſaſtad Skole, indſkreves 1829 ved Kjøbenhavns Univerſitet og tog 1834 theol. Examen med bedſte Charakter. 1836 blev han Præſt til Breidabólſtadur, 1837 til Helgafell og ſenere ſamme Aar til Stadaſtadur, alle tre i Sneſjældsnæs Sysſel i Islands Veſtamt. 1840 erhvervede han den theol. Licentiatgrad og 1844 Doctorgraden. Han udnævntes 1847 til Forſtander for den nyoprettede Dannelſesanſtalt for vordende Gejſtlige (Præſteſkole) i Reykjavik, hvilken Poſt han beklædte, indtil han 1866 udnævntes til Biſkop over Island. Som en Fortſættelſe af Finn Jonsſons islandſke Kirkehiſtorie (paa Latin) har P. 1841 udgivet »Historia ecclesiastica Islandiæ 1740—1840«, der i Anordning ſlutter ſig nøje til ſit Forbillede og ſaaledes i forſkjellige Afſnit giver udførligt Materiale til en Fremſtilling af Islands Udvikling i det paagjældende Tidsrum med righoldige perſonalhiſtoriſke Oplysninger. Som opbyggelig Forfatter har P. vundet almindelig Yndeſt, hvorom adſkillige af ham udgivne, i flere Oplag foreliggende Prædikenſamlinger og Huspoſtiller vidne.

Pjetursſon, Hallgrim, ſ. **Hallgrim Pjetursſon.**

Placēntia, 1) ſ. **Piacenza**. 2) Stad paa Sydſiden af Øen Newfoundland i Nordamerika, ved Placentia Bugten, med 3,000 I. og god Havn.

Placĭdia, Datter af Kejſer Theodoſius d. ſtore og Søſter til Kejſerne Arcadius og Honorius, ſom ved Roms Indtagelſe af Alarik 410 i veſtgotiſk Fangenſkab, under hvilket Alariks Efterfølger Ataulph fattede Kjærlighed til hende og ægtede hende 414 i Narbonne imod Honorius's Vilje. Efter Ataulphs Mord 415 blev hun af dennes Efterfølger Sigerik mishandlet og forhaanet, men ſenere udleveret til Honorius og ægtede 419 den romerſke Feltherre Conſtantius, ved hvem hun blev Moder til den følgende Kejſer Valentinian III. I dennes Mindreaarighed førte hun Regeringen i det veſtromerſke Rige lige til ſin Død 450, da Valentinian aldrig blev i Stand til ſelv at regere. Under P.s Styrelſe gik Nordafrika tabt for Romerſtaten, da Vandalerne 439 erobrede Carthago.

Pladscommandant, en Officer, hvem der i Krigstid er overdraget den øverſte, militære Befaling i en aaben By. **Pladsmajor**, en Stabsofficer, der har at ſtaa Commandanten i en større Fæſtning bi i hans daglige Forretninger.

Pladsſaaning, en Culturmethode, ſom ofte anvendes i Skovene, idet man i Stedet for at udſaa Træfrøet ligelig over hele den Strækning, ſom ſkal „bringes i Beſtand", d. e. forſynes med ung Opvæxt, indſkrænker ſig til at beſaa ſmaa, firkantede Pladſer i en paſſende indbyrdes Afſtand. Man tilſigter derved dels at formindſke Arbejdet, idet naturligvis kun Pladſerne bearbejdes, dels at ſpare Frø, dels endelig at ſkaffe de unge fremſpirende Planter nogen Beſkyttelſe af det imellem Pladſerne voxende Ukrudt.

Plafond, fr. [fōng], kalder man det for det meſte architektoniſk eller maleriſk decorerede Loft, **Plafondmaleri**, det eller de til Decorationen ſig ſluttende Malerier. Snart er P. behandlet ſom et i en Ramme indfattet Billede i decorative Omgivelſer; ſnart er hele Loftet draget ind under Maleriet, idet der dog beholdes en vis Inddeling, ſom ſtaar i Forhold til Architekturen; endelig finder man ogſaa Loftet med ſine architektoniſke Former behandlet ſom en Flade, hvorpaa Kunſtneren uden Henſyn til de givne Linjer behandler ſit Æmne, ſnart ſom en Himmel, hvori Figurerne ſvæve, ſnart ſom en Hal, hvis lodrette Søjler ligeſom faa den faſte Hvælving til at vige. De berømteſte Kunſtnere have ikke forſmaaet Loftmalerier, ſkjønt de ere ſaa ubekvemme at male og ſaa vanſkelige at faa Øje paa.

Plag, ſ. **Føle.**

Plagiāt (af lat. plagium, Menneſkerov), Tyveri af aandelig Ejendom; **plagiēre**, udſkrive andres Tanker og Udtryk, ſom om de vare ens egne.

Plagioklās, en Gruppe Feldſpat-Mineraler, der ikke have lodret paa hinanden ſtaaende Gjennemgange, ſom Tilfældet er med Orthoklas, omfatter foruden Albit (Natron-Feldſpat) og Anorthit (Kalk-Feldſpat) tillige Blandinger af begge, nemlig Oligoklas, Andeſin og Labrador (ſ. **Feldſpat**).

Plagioſtōmer, ſ. **Tværmunde.**

Plaid, ſkotſk [plæhd], Kappe af tærnet Uldtøj, oprindel. en Del af Bjærgſkotternes Nationaldragt; uldent Rejſeſhavl.

Plaidere [plædēre], føre en Retsſag, tale i en Sag for Retten.

Plain-chant, fr. [plæng ſchang], lat. Cantus planus, Gregorianſk Sang (ſ. d. A.), Choralſang.

Plaine, fr. [plǣne], Slætte, jævn Flade, ſom Græsplaine.

Plakāt, offentligt Opſlag, bruges navnl. om offentlige Kundgjørelſer af Regerings- eller Øvrighedsbeſlutninger. Tidligere, da den hele Regeringsmagt, derunder ogſaa den lovgivende indbefattet, var i Hænderne paa Kongen, indeholdtes ofte egentlige Lovbeſtemmelſer i ſaadanne P.; men nu, da efter Grundloven den lovgivende Magt er adſkilt fra den udøvende, er det kun ſaadanne Beſtemmelſer, ſom kunne udſtedes af den ſidſt nævnte Gren af Statsmagten, der kunne bekjendtgjøres ved P. **Plakatformat**, ſ. **Format.**

Plakværk anvendes til Beklædning af Jordſkraaninger og beſtaar enten af en Lerſkorpe, ſom man danner af fugtigt Ler, ſtampet i vandrette Lag (**uregelmæsſigt P.**), eller af kileformede Lag Muldjord, der paa lignende Maade anbringes op ad Skraaningen, og hvorimellem Græsrødder lægges (**regelmæsſigt P.**). Anbringelſen af P. kaldes at **plakke, Plakning.**

Plan, ſ. **Flade.** En P. frembringes, naar en ret Linje gjennem et faſt Punkt glider paa en faſt ret Linje, ſom ikke indeholder Punktet. Den Sætning, at enhver ret Linje, ſom har to Punkter fælles med P., helt ligger deri, er et af Geometriens Axiomer og kan ſom ſaadant ikke beviſes. En P. er beſtemt ved 3 Punkter, ligeſom 3 P. beſtemme et Punkt, 2 P. en Linje. P. kan derfor lige ſaa godt ſom Punktet betragtes ſom det rumlige Grundelement, hvoraf de øvrige Rumſtørrelſer afledes. S. **Dualitet.**

Plāna, Giov. Ant. Amedeo, ital. Aſtronom og Mathematiker, f. 1781 i Voghera, ſtuderede ved École polytechnique i Paris, blev 1812 Prof. i den højere Mathematik ved Univerſitetet i Turin, ſenere, indtil ſin Død 1864, Directeur for det derværende Obſervatorium, ſamt Baron og Senator. 1821—23 foretog han ſammen med Carlini en Gradmaaling i Savoien og Piemont. Hans Hovedværk er »Théorie du mouvement de la lune« (3 Bd., Turin 1832), men hans ſtore Anſeelſe hvilede ogſaa paa talrige Afhandlinger væſentlig om theoretiſk-aſtronomiſke og rent mathematiſke Problemer.

Planche, fr. [plangſch] (egtl. Bræt, Planke), Plade, Metalplade; ogſaa Kobberplade, Kobberſtik.

Planche, Guſt. [plangſch], franſk Kritiker, f. 1808 i Paris. Mod Faderens Plan, der gik ud paa, at han ſkulde ſtudere Pharmaci, kaſtede han ſig med ſtor Energi over Studiet af Literatur og Kunſt. I »Revue des deux mondes« ſtod hans førſte originale Arbejde, Anmeldelſen af Salonen (d. e. Kunſtudſtillingen) 1831. Snart overtog han hele Literatur- og Kunſtartiklen i Tidsſkriftet. Hans Venſkab og Beundring for G. Sand, hos hvem han gjorde et langt Ophold paa hendes Ejendom Nohant, bragte ham til varmt at optræde for hende i Literaturen; han havde endog en Duel med hendes Angriber Capo de Feuillide. Balzac har behandlet P.s og G. Sands Forhold i Romanen »Béatrix«. Efter i kort Tid at have arbejdet for »Journal des Débats« blev P. 1836 Medarbejder af Balzacs Tidsſkrift »La Chronique«. 1838—45 opholdt P., der havde arvet en betydelig Sum Penge, ſig i Italien og ſtuderede dets Kunſt. Efter at have tilſat hele Arven gik han til Paris og optog atter ſit Arbejde i »Revue des deux mondes«. P. er en ſamvittighedsfuld, ſkarp og henſynsløs Kritiker, der mere lægger an paa correct Analyſe af ſit Emne, end paa at glimre ved Aandrighed. Hans literære ſom hans perſonlige Egenſkaber, hans ſkjødesløſe Ydre og mutte Væſen ſkaffede ham mange Fiender, men hans ſamvittighedsfulde Alvor i hans Gjerning vakte almindelig Agtelſe. Hans Artikler ere udkomne ſamlede; mærkes maa hans »Portraits littéraires« (1836—49, fortſ. 1854), »Études sur les arts« (1855, fortſ. 1856), ſamt hans Smaaarbejder over »Manon Lescaut« og Conſtants »Adolphe«. For at bevare ſin Frihed afſlog P. Napoleon III.s glimrende Tilbud om Embeder og Hæderspoſter. D. 1857.

Planēre, udjævne, iſær Jordoverflader. Naar ved et Jordarbejde Transporten af Jorden er fuldført, foretages **Planeringen**, d. e. den finere Tildannelſe af de afgravede Steder og af de ſom ofteſt i Bunker paaførte, ujævne Maſſer. P. kalde Bogbinderne at lime Trykpapir ved at trække det gjennem en Husblas-Opløsning.

Planēt, Benævn. paa de i ſig ſelv mørke Himmellegemer, ſom i næſten cirkelformige Ellipſer bevæge ſig om Solen, i Retning fra V. til Ø.; de ere Mercur, Venus, Jorden, Mars, Jupiter, Saturn, Uranus og Neptun, foruden en ſtor Mængde ſmaa P. (ſ. **Planetoider**), hvis Baner falde mellem Mars's og Jupiters. Deres Middelafſtande fra Solen og Omløbstider ere angivne i nedenſtaaende Tavle.

	Middelafſtand		Omløbstid
	Jordbaneradier	Millioner g. Mil	Aar
Mercur	0,387	7,7	0,24
Venus	0,723	14,5	0,62
Jorden	1	20,0	1
Mars	1,524	30,5	1,88
Jupiter	5,203	104,1	11,9
Saturn	9,539	190,0	29,5
Uranus	19,183	384,2	84,0
Neptun	30,054	602,0	164,8

Den førſte Søjle angiver Afſtandene udtrykte i Jordbaneradier, d. e. med Jordens Middelafſtand ſom Enhed, hvilken igjen er 23,300 Jordradier ell. meget nær 20 Mill. g. Mile (ſ. **Parallaxe**). Den anden Søjle angiver Afſtandene i Millioner geogr. Mile, den tredje Omløbstiderne i ſideriſke Aar. Man inddeler P. i de *nederſte* og *øverſte*, d. e. dem, hvis Bane falder inden for og uden for Jordens. De nederſte have ingen Maaner; de øverſte have Maaner, der i Forhold til deres Hovedplaneter ere ſmaa og nære; Jorden har en forholdsvis ſtor og fjærn Maane og er derfor ikke helt med Urette bleven kaldt en Dobbeltplanet. P. inddeles ogſaa i de *indre* og *ydre*, mellem hvilke Planetoiderne danne Grænſen. Disſe adſkille ſig fra hverandre i flere Henſeender. De indre ere forholdsvis ſmaa (Jorden ſtørſt), de ydre ſtore; de indre have en langt betydeligere Tæthed end de ydre, ligeſom Varigheden af deres Axeomdrejning er ſtørre end de ydres; de ydre ſynes heller ikke, ſom de indre, at være afkølede til at have faſt Skorpe og ere maaſke endnu ſelvlyſende. Om Forholdene mellem P.s Afſtande fra Solen ſ. **Bode**. Forſkjellige andre Oplysninger kunne ſøges under **Elementer**, **Tiltrækning**, **Verdensſyſtemer**, **Kepler**, **Kosmogoni**, **Kosmologi** og under de enkelte P.s Navne. At ogſaa de andre Fixſtjærner have P., kan vel i Almindel. ikke betvivles, men disſe kunne kun i ſæregne Tilfælde blive Gjenſtand for Jagttagelſe (ſ. **Foranderlige Stjærner**). **Planetārium**, en Maſkine, ſom anſkueliggjør Planeternes Bevægelſe om Solen.

Planetāriſke Taager, en ſæregen Art af kosmiſke Taager; de kaldtes ſaaledes af Will. Herſchel (der henregnede 78 Taager til denne Klasſe), fordi deres Udſeende har nogen Lighed med Planeternes, idet de ligeſom disſe fremviſe en regelmæsſig begrænſet (cirkelformig ell. elliptiſk), ensartet, ofte blaalig lyſende Skive og ikke ſom de andre Taager ere udbredte i uregelmæsſige eller dog nensartet lyſende Figurer. Huggins, d'Arreſt o. fl. have godtgjort, at deres Spectrum væſentlig beſtaar af tre lyſe Linjer, at de altſaa væſentlig ere Luftarter, der befinde ſig i gløende Tilſtand; hos nogle ſes tillige et ſvagt continuert Spectrum, tydende paa en allerede mærkelig Fortætning. De ere i Modſætning til de fleſte andre Taager talrigſt i Mælkevejens Nærhed, hvorfor de af d'Arreſt antages at høre til dennes Stjærneſyſtem.

Planetoider ell. **Aſteroider**, en Mængde Smaaplaneter, hvis Baner omkring Solen ligge imellem Mars's og Jupiters. Angaaende tidligere Formodninger om deres Exiſtens ſ. **Bode**. Den førſte, Ceres, opdagedes paa Aarhundredets førſte Dag, 1 Jan. 1801, af Piazzi i Palermo; den anden, Pallas, 28 Marts 1802 af Olbers i Bremen; den tredje, Juno, 1 Sept. 1804 af Harding i Lilienthal ved Bremen; den fjerde, Veſta, 29 Marts 1807 af Olbers; den femte, Aſtræa, 8 Dec. 1845 af Poſtmeſter Hencke i Drieſen nær Frankf. a. d. Oder. Fra 1845 af er der hvert Aar blevet opdaget nye P., fleſt, nemlig 20, 1879. De betegnes ved et ofteſt fra Mythologien hentet Navn, ſamt ved deres Opdagelſesnummer, ofte indeſluttet i en lille Cirkel, f. Ex. ②, Pallas. Deres

Antal var i Slutningen af Maj 1888 naaet til 278. Med Henſyn til Opdagerne fordele de ſig ſaaledes: Italienerne i alt 11, nemlig Piazzi i Palermo 1, de Gasparis i Napoli 9, Schiaparelli i Milano 1; — Tyſkerne i alt 35, nemlig Olbers i Bremen 2, Harding i Lilienthal 1, Hencke i Drieſen 2, Luther i Düſſeldorf 23, Förſter i Berlin 1, Tietjen i Berlin 1, Knorre i Berlin 4, de Ball i Bothkamp i Holſten 1; — Englænderne i alt 20, nemlig Hind i London 10, Graham i Markree i Irland 1, Marth i London 1, Pogſon i Oxford 3 og i Madras 5; — Franſkmændene i alt 70, nemlig Goldſchmidt i Paris 14, Chacornac i Marſeille 1 og i Paris 5, Laurent i Nimes 1, Tempel i Marſeille 5, Stephan i Marſeille 1, Borrelly i Marſeille 15, Coggia i Marſeille 4, Paul Henry i Paris 7, Prosper Henry i Paris 7, Perrotin i Toulouſe 5 og i Nizza 1, Cottenot i Marſeille 1, Charlois i Nizza 3; — Nordamerikanerne i alt 75, nemlig Ferguſon i Waſhington 3, Searle i Albany 1, Tuttle i Cambridge 2, Peters i Clinton N. Y. 47, Watſon i Ann-Arbor 21 og i Peking 1 (ved en Expedition til Jagttagelſe af Venuspasſagen); — Øſterrigerne i alt 66, nemlig Paliſa i Pola 28 og i Wien 37, Schulhof i Wien 1; — d'Arreſt i Kjøbenhavn 1, nemlig Nr. 76, Freja, opdaget 21 Oct. 1862. Deres Omløbstider om Solen ligge mellem 3 og 8 Aar, deres Middelafſtande fra Solen mellem 2 og 4 Jordbaneradier (hyppigſt dog mellem 2,4 og 3,1). Paa Grund af Banens ſtore Excentricitet kan dog Nr. 132, Aethra, komme Solen 1,6 Jordbaneradier nær, altſaa lidt inden for Marsbanen, medens paa den anden Side Nr. 153, Hilda, kan fjærne ſig indtil 4,6 Jordbaneradier fra Solen og altſaa komme Jupiter meget nær. Banernes Excentriciteter ere ofte betydelige, ſtørſt, nemlig 0,38, hos nævnte Aethra, hvis Afſtand fra Solen derfor kan variere mellem 1,6 og 2,6 Jordbaneradier. Ogſaa deres Baners Hældninger mod Jordbanen ere ofte betydelige, ſtørſt, nemlig 35°, hos Nr. 2, Pallas. Deres Lysſtyrke er ſelv i Oppoſition, naar de ere Jorden nærmeſt, kun lille; den lyſeſte, Veſta, lyſer da ſom en Stjærne af 6te Størrelſe og kan ſkimtes med blotte Øjne; de lysſvageſte ere kun af 14de Størrelſe og kunne kun ſes i kraftige Inſtrumenter. Ingen af dem viſer kjendelig Skive; men efter deres Lysſtyrke at dømme er den ſtørſte 60, de mindſte kun 1 à 2 Mil i Diameter. Deres ſamlede Maſſe vilde derfor kun udgjøre en ringe Brøkdel af Jordens. Med Henſyn til deres Oprindelſe tænkte Olbers ſig, at de kunde være Stumper af en ſtørre Planet, der var gaaet i Stykker. Hyppigere antages det dog, at Stoffet i den Taagering, af hvilken de kunne antages at have dannet ſig (ſ. **Kosmogoni**), overhovedet ikke har kunnet ſamle ſig til ēn Planet. Betegnende i denne Retning er det, at de ligge mellem de fire Solen nærmere, mindre, vægtfyldigere og langſommere roterende Hovedplaneter og de fire fjærnere, ſtørre, mindre vægtfyldige og hurtigere roterende. Betragtes P. ſom en af Smaalegemer beſtaaende Ring om Solen, kunde man antage, at deres Antal var ſaa at ſige uendelig ſtort. Den Langſomhed, med hvilken de opdages ved ſyſtematiſk Søgning, og den næſten altid frugtesløſe Søgning paa maa og faa ſelv med de mægtigſte Inſtrumenter tyde dog paa det modſatte.

Plangeometri, den Del af Geometrien, ſom handler om Størrelſer, der ere beliggende i en Plan, modſ. Stereometri.

Planificatiōn af en krum Flade er i Geometr. Beregningen af dens Fladeindhold i Forhold til en given plan Fladeenhed, ſom Kvadratfod, Kvadratalen oſv.

Planiglōb, Fremſtilling af en Halvkugle i en Plan. Benævnelſen bruges ofteſt om Kort over Jorden eller Himlen (i to Halvdele); hyppigſt benyttes hertil den ſtereographiſke Projection.

Planimēter er Navnet paa et Inſtrument, ſom tjener til ad rent mechaniſk Vej at udmaale en plan Figurs Areal. Det meſt bekjendte er opfundet af Amsler (1856). Det beſtaar af to Stænger, forbundne ved et Led. I hver af de frie Ender findes en Spids, af hvilke den ene anbringes i et faſt Punkt (Polen; deraf Navnet „Polarplanimeter“) uden for den Figur, ſom ſkal udmaales, medens den anden føres rundt langs Figurens Omkreds. Under denne Bevægelſe ruller et lille Hjul paa Papiret, og dettes Bevægelſe overføres atter paa en lille Skive. Det kan viſes, at Størrelſen af denne Rulning kan tjene ſom Maal for Arealet, hvorfor dettes Størrelſe kan aflæſes paa Skiven. Et andet P. er conſtrueret af Hanſen i Gotha, og endelig kunne nævnes nye Conſtructioner af danſk Opfindelſe, dels af F. Bing og Jul. Peterſen, dels af Ritmeſter Prytz; det ſidſte tjener dog nærmeſt kun til at forandre Figuren til en anden, hvis Areal er lettere at beregne. **Planimetrī**, d. ſ. ſ. Plangeometri, dog med ſærligt Henſyn til de plane Figurers Udmaaling.

Planſkive, den til Befæſtelſe af Arbejdsſtykket paa Skivedrejebænken tjenende ſtore Skive. S. **Drejning**.

Planſætning, Lyſets, ſ. **Polariſation**.

Plantage, fr. [tāſche] (egtl. Plantning, Planteſkole), Benævn. paa Ejendomme i Amerika, iſær i Veſtindien (ogſaa i Oſtindien), paa hvilke der dyrkes Kaffe, Sukker, Bomuld, Indigo, Tobak oſv. **Planter**, Ejer af en P.

Plantagenet [plæntǣdſche], Tilnavn for det franſke Hus Anjou, ſom 1154—1485 beklædte Englands Trone. Det kommer af det botaniſke Navn Planta genista (Gyvelplanten), ſom antages at have været Familiens Vaabenmærke. Den ſidſte engelſke Konge af det normanniſke Dynaſti Henrik I.s Datter Mathilde ægtede efter ſin førſte Ægtefælle Kejſer Henrik V.s Død Gotfred P., Jarl af Anjou, og deres Søn beſteg ſom Henrik II den engelſke Trone efter Stephan af Blois 1154; han fulgtes af ſine to Sønner Richard I Løvehjærte, ſom døde barnløs, og Johan uden Land. Sidſtnævntes Sønner vare Kong Henrik III og Richard af Cornwallis, hvilken ſidſte blev valgt til tyſk Konge 1257 og døde 1272. — Henrik III havde to Sønner, Kong Edvard I og Edmund d. pukkelryggede, Jarl af Lancaſter. Den ſidſtnævntes ældre Søn, Thomas, Jarl af Lancaſter, ſtod i Spidſen for de misfornøjede under Edvard

II.s Regering og blev henrettet 1322. Edmunds yngre Søns Søn, Henrik, blev af Edvard III ophøjet til Hertug af Lancaſter, og hans Datter Blanca bragte ved ſit Giftermaal med Edvards tredje Søn Johan af Gaunt Titel og Godſer til denne, ſom ſaaledes blev Stifter af den yngre lancaſterſke Linje. — Edvard I var Fader til Kong Edvard II, Thomas, Jarl af Norfolk, hvis Datter blev Stammoder til mange mægtige engelſke Familier, og Edmund, Jarl af Kent, ſom i Edvard III.s Mindreaarighed maatte beſtige Skafattet ved Mortimers Intriguer 1330. — Edvard II.s Søn, Kong Edvard III, havde 5 Sønner: Edvard, „den ſorte Prins“, Fader til Kong Richard II, ſom blev ſtødt fra Tronen af ſin Fætter Henrik IV og døde barnløs; Lionel, Hertug af Clarence, ſom kun havde en Datter, Philippa, der blev gift med Edm. Mortimer, Jarl af Marche, og hvis Sønnedatter, Anna Mortimer overførte Linjen Clarences Rettigheder til Tronen til ſin Mand, Richard af Cambridge af Linjen York; Johan af Gaunt, ſom ved Giftermaal blev Hertug af Lancaſter (ſ. ovenſ.) og efterlod Sønnerne Henrik af Hereford, ſenere Kong Henr. IV, Johan af Beaufort, Jarl af Somerſet, om hvis Efterkommere ſ. **Beaufort**, og Henrik, Cardinal og Biſkop af Wincheſter; Edmund, Hertug af York, ſom efterlod to Sønner Edvard, Hert. af York, der faldt i Slaget ved Agincourt 1415, og Richard, Jarl af Cambridge (ſ. ovenſ.), der blev henrettet ſ. A. og forplantede denne Linje; ſamt Thomas, Hertug af Glouceſter, hvis Linje uddøde førſt med hans Søn Humphrey 1399, omtr. ſamtidig med den førſt nævnte ældſte Linje. Ved Edvard III.s anden, tredje og fjerde Søn delte Huſet P. ſig i de to Linjer Lancaſter („den røde Roſe“) og York („den hvide Roſe“), ſom efter at Richard af Cambridges Søn, Richard af York, ſiden 1455 var optraadt ſom Kronprætendent mod Kong Henrik IV af Linjen Lancaſter, i 30 Aar førte den under Navnet „Striden mellem den røde og den hvide Roſe“ bekjendte blodige Krig om Tronen, i hvilken begge Linjer oprev hinanden, og ſom førſt endte ved Tyrannen Richard III.s Fald i Slaget ved Bosworth, efter at hver Linje havde givet England tre Konger. Vejen til Tronen banedes derved for Sejerherren Henrik Tudor, Jarl af Richmond, ſom Konge Henr. VII, hvis Moder var en Sønnedatter af ovennævnte Johan af Beaufort af Linjen Lancaſter, og under hvis Regering den ſidſte mandlige P. Edvard, Jarl af Warwick, Søn af Kong Edvard IV.s Broder Hertug Georg af Clarence, blev henrettet 1499 ligeſom ſaa mange foregaaende Medlemmer af Slægten. S. for øvr. **England** (Hiſt.) og de ſpecielle Art.

Plantāgo, ſ. **Vejbred**.

Plante. Ligeſom Dyrene ere P. levende Væſener med Evne til at ernære og forplante ſig, i visſe Tilfælde ogſaa at bevæge ſig, medens de derimod mangle Evnen til at ſanſe og der derfor frakjendes dem et Bevidſthedsliv. Noget tilſvarende til Dyrenes Nervevirkſomhed har man dog villet ſe i de for mange P. charakteriſtiſke Pirringsphænomener, ved hvilke en ringe Incitation kan hidføre Virkninger, der ere ſaa omfangsrige, at de gaa langt ud over, hvad der kan forklares ad mechaniſk Vej, de ſaakaldte dynamiſke Virkninger; hertil høre de bekjendte Phænomener hos den følſomme Mimoſe og i mange Planters Støvdragere og Støvveje. En vis Interesſe i denne Henſeende har den i de ſenere Aar paaviſte, tidligere (d. v. ſ. omtr. indtil 1880) ikke kjendte directe Sammenhæng mellem Nabocellers protoplasmatiſke Indhold, idet man ved omhyggelig Præparation og ſtærk Forſtørrelſe har kunnet paaviſe, at Cellevæggene eller, hvor disſe ere porøſe, Porernes Lukkemembraner ere gjennemſatte af et yderſt fint, i ſidſte Tilfælde altſaa ſecundært Syſtem af Porer, gjennem hvilke Protoplasmaen kan følges ſom fine Strænge fra Celle til Celle. Skjønt man har været meſt tilbøjelig til at opfatte dette ſom ſtaaende i dynamiſke Virkningers Tjeneſte, kunde det dog maaſke ogſaa have Betydning for de ernæringsphyſiologiſke Virkſomheder; ellers er det jo ejendommeligt for P., at de hovedſagelig ere ſammenſatte af Celler, lukkede Blærer, ſaa at Stofvandringen maa foregaa ved Diosmoſe, altſaa paa en fra Forholdet hos Dyrene forſkjellig Maade. Som noget, der er ſærlig charakteriſtiſk for P., maa nævnes deres Evne til af uorganiſke Beſtanddele at frembringe de organiſke Emner, hvoraf de opbygge deres Legemer; herved bliver P. et Mellemled mellem den uorganiſke Verden og Dyreriget. I øvrigt kan man ſige, at Forſkjellen fra Dyrene bliver ringere, jo mere lavtſtaaende P. vi have med at gjøre, ja der gives en Gruppe af levende Væſener, ſom ſkiftevis er bleven anbragt i Dyreriget og i Planteriget, nemlig de ſaakaldte Slimſvampe (Myxomyceter ell. Mycetozoer). Medens Begrebet Individ i Dyreriget ikke har frembudt nogen Vanſkelighed, har Forholdet været anderledes for Plantérigets Vedkommende; man har her, gaaende ud fra Ligheden mellem et Træ og en Dyrekoloni, en Polyp eller Koralſtok, betragtet Træets Knopper og de deraf fremgaaende Skud ſom Individerne, andre have betragtet de enkelte Blade ſom Individerne, hvilket turde være forbundet med Foreſtillingen om, at Grenene, hvorpaa Bladene ſidde, ere dannede ved Sammenvoxning af disſe Blades Baſaldele; endelig ere visſe Naturforſkere gaaede videre endnu og have betragtet de enkelte Celler ſom de egentlige Individer. Hvorledes nu dette forholder ſig, ſaa maa det indrømmes, at det er charakteriſtiſk for Planterne, at deres Celler ere langt mere individualiſerede end Cellerne i det dyriſke Legeme; derfor har ogſaa Studiet af Cellens Bygning og Liv været dyrket mere i Botaniken end i Zoologien. — Hvad den ſyſtematiſke Opſtilling af Grupperne inden for Planteriget angaar, da kan der førſt bemærkes, at det linnéiſke Syſtem maa betragtes ſom forladt og derfor kun af hiſtoriſk Interesſe; de ſaakaldte naturlige Syſtemer, hvoraf der er opſtillet flere, kunne mer eller mindre føres tilbage til den franſke Botaniker Jusſieu, der 1789 udgav en Overſigt over Planteriget, hvilken dog ſtrængt taget atter maa føres længere tilbage, idet den er baſeret paa et Arrangement af Planterne i Haven ved Trianon, ſom ſkyldtes Jusſieus Farbroder. Man kan ret naturlig opſtille følgende 5 Hovedgrupper i Planteriget: Angioſpermerne (Dækfrøede), Gymnoſpermerne (Nøgenfrøede), Pteridophyter (de bregneagtige), Bryophyter (Mosſer) og Thallophyter (Løvplanter). Af disſe 5 ſammenfattes i Almindel. de to første ſom Blomſterplanter og de 3 ſidſte ſom Sporeplanter; men det hører til den nyere Tids betydeligſte Fremſkridt i Kjendſkabet til Planterne at have paaviſt, at de højeſt udviklede Sporeplanter og de laveſt ſtaaende Blomſterplanter (Cycadeerne) nærme ſig hinanden ſærdeles meget, idet Forſkjellen mellem Frø og Spore næſten udviſkes. Ogſaa paa et andet Trin i Syſtemet ſynes der at foregaa en væſentlig Forandring i Opfattelſen, nemlig ved Arternes Behandling, idet Arten, ſom man tidligere betragtede ſom den ſidſte ſyſtematiſke Enhed, opløſes i en Række underordnede Enheder af forſkjellig Grad, nemlig Underart, Varietet, Undervarietet eller hvad de nu kaldes. Denne Maade at behandle Artsbegrebet paa kan der dog endnu kun være Tale om ved den monographiſke Behandling af enkelte Slægter, af hvilke der foreligger et meget rigt Underſøgelſesmateriale. **Plantealbumin**, ſ. **Albumin.** **Plantebaſe**, d. ſ. ſ. Alkaloid. **Plantecaſein**, d. ſ. ſ. Legumin. **Planteelfenben**, d. ſ. ſ. vegetabilſk Elfenben, ſ. **Elfenbensplante.** **Plantefibrin**, ſ. **Albuminſtoffer.** **Plantelim**, d. ſ. ſ. Gluten ell. Gliadin; ſ. **Albuminſtoffer.** **Plantegeographi**, den Gren af Botaniken, hvis Opgave det er at underſøge Planternes Fordeling paa Jorden og bringe denne i Samklang med de ſtedfindende ydre Forhold, navnlig de klimatiſke og Jordbundsforholdene, hvilke Factorer dels hver for ſig, dels i Forening betinge det højſt forſkjelligartede Phyſiognomi, ſom forſkjellige Egnes Plantevæxt kan fremviſe. En væſentlig Side af P. er Paaviſningen af de ſaakaldte Vegetationscentrer og Vegetationsgebeter for de enkelte Plantearter, hvor de plantegeographiſke Studier træde i et inderligt Forhold til de biologiſke Underſøgelſer (Kampen for Tilværelſen). Man kan ſkjelne mellem Planternes horizontale og verticale Udbredelſe. Med Henſyn til den første kunne vi opſtille 8 Bælter, regnede fra Æqvator mod Polerne: 1) Æqvatorialbæltet eller Palmernes og Piſangplanternes Bælte, indtil 15° paa begge Sider af Æqvator; foruden de nævnte ere Uldtræer og Bambusarter ſamt Mangroveſkove og Rodtræer og mange andre charakteriſtiſke. 2) Det tropiſke ell. Figentræernes og de træagtige Bregners Bælte, fra 15 til 23°; ſtemmer for øvrigt ſaa temmelig med det foregaaende. 3) Det ſubtropiſke ell. Myrternes og Lavrbærtræernes Bælte, fra 23 til 34°. 4) Det varmt tempererede ell. de ſtedſegrønne Løvtræers Bælte, fra 34 til 45°; en betydelig Rolle her ſpille ogſaa Læbeblomſter, Kurvblomſter, Nellikefamilien og Ærteblomſtrede. 5) Det koldere tempererede ell. de løvfældende Træers Bælte, fra 45 til 58°; desuden ere de ſelſkabelig voxende Græsſer charakteriſtiſke. 6) Det ſubarktiſke ell. Naaletræernes Bælte, fra 58 til 66°; ſelſkabelig voxende Halvgræsſer, navnlig Stararter; udſtrakte Tørvemoſer. 7) Det arktiſke ell. Alpebuſkenes Bælte, fra 66 til 72°; ſtore Strækninger ere bevoxede med Laver og enkelte Mosarter. 8) Polarbæltet ell. Alpeurternes Bælte; disſe længſt mod Nord og højeſt op paa Bjergene forekommende Repræſentanter for Blomſterplanterne udmærke ſig ved tyk og ofte krybende træagtig Stængel, den urteagtige Stængel lav, pudeformig eller tueformig ſelſkabelig Væxt, lugtløſe og ſmukt farvede, forholdsvis ſtore Kroner, ſamt ved deres Rigdom paa aromatiſke eller bitre Stoffer. Det er naturligvis kun i ſine allerſtørſte Træk, at disſe Plantebælter have kunnet gjøre ſig gjældende, og endda findes der maaſke ikke ſaa lidt Vilkaarlighed ved Faſtſættelſen af dem; man har derfor ogſaa forſøgt andre Grupperinger og ſaaledes i den nyere Tid opſtillet 24 Vegetationsgebeter, hvor mange andre Forhold ere tagne med i Betragtningen end alene Afſtanden fra Æqvator. Med Henſyn til Planternes verticale Udbredelſe ville vi exempelvis betragte Forholdene, ſaaledes ſom de ſtille ſig i Alperne. Vi ſkjelne her mellem 6 Regioner, regnede fra Foden til Toppen: 1) Frugttræernes Region, gjennemſnitlig til 660 Meter; 2) Bøgens R., den nedre Bjergregion, indt. 1,500 M.; 3) Granens R., den øvre Bjergregion, indt. 1,800 M.; 4) Dværgfyrrens R., den nedre Alperegion, indt. 2,300 M.; 5) Alpeurternes R., den øvre Alperegion, indt. 3,000 M.; 6) Kryptogamernes R., Sneregionen, Vegetationen indſkrænket til Mosſer og Laver. Foruden Humboldts og Schouws ældre Arbejder kunne ſom plantegeographiſke Hovedværker nævnes A. de Candolle, »Géographie botanique« (1855) og Griſebach, „Die Vegetation der Erde" (1871). Charakteriſtiſk for vor Tids plantegeographiſke Studier er det, at man ikke nøjes med at tage Henſyn til de ſtatiſtiſk faſtſlaaede nuværende Plantearealer, end ikke under Tilføjelſe af de for disſe Arealer ejendommelige klimatiſke Forhold, men at man ſøger at gjøre ſig klart, hvorledes den nuværende Fordeling er kommen i Stand, hvilket kun kan naas ved at gaa tilbage til tidligere Jordperioder og betragte Fordelingen og Udbredelſen af Planterne i disſe. Som et Exempel kan Slægten Sequoia tjene, til hvilken det berømte californiſke Kæmpetræ hører. Denne Slægt træffes nu kun i 2 levende Arter, der begge ere indſkrænkede til Californiens Bjerge. Men i fosſil Tilſtand er der fundet 24 Arter af Slægten, af hvilke de fleſte vare tertiære, og ſom vare udbredte fra de arktiſke Egne (Island) lige til Schweiz og Italien, til Central-Aſien og Japan foruden Slægtens nuværende Hjemſtavn, Nordamerika. Californien er altſaa kun et lille Reſtgebet, hvor Slægten, der tidligere har været meget ſtørre, har holdt ſig. Af ſærlig vigtige, nyere plantegeographiſke Arbejder kunne fremhæves Engler, „Entwickelungsgeſchichte der Pflanzenwelt" (1882) og Drude „Die ſyſtematiſche und geographiſche Anordnung der Phanerogamen" (1886). **Plantegifte** kaldes de organiſke Giftſtoffer (ſ. **Gift**), der betinge de ſaakaldte **Giftplanters** Virkning paa den dyriſke Organisme; det er i chemiſk Henſeende meget forſkjellige Stoffer: Alkaloider, Glykoſider, Harpixarter, Syrer og ætheriſke Olier. En ſtor Mængde af disſe Stoffer finde Anvendelſe i Lægekunſten, ſaaledes Atropin (Galnebær og Bulmeurt), Aconitin (Stormhat), Chinin (Chinatræ), Cocaïn (Cocaplanten), Digitalin (Fingerbølle), Morphin (Valmue), Strychnin (Rævekager); andre finde Anvendelſe ſom Nydelſesmidler, ſom Caffein (Te og Kaffe) og Nicotin (Tobak), og enkelte anvendes af vilde Folkeſlag til forgiftede Vaaben, ſom Curare. S. herom de forſkj. Artikler. De vigtigſte indenlandſke Planter med Giftſtoffer ere Arum, Bulmeurt, Galnebær, Gifttyde, Pigæble og Skarntyde; desuden indeholder en Mængde af vore almindelige Haveplanter farlige Gifte, f. Ex. Fingerbølle, Guldregn, Pebertræ, Stormhat, Tidløs oſv. En Del af vore vildtvoxende Svampe ere ligeledes giftige, ſom Fluesvampen; af de lavere Svampe anvendes Meldrøjen i Lægekunſten. **Plantephyſiologi**, den ene af Botanikens Hoveddiſcipliner, er Læren om de chemiſke og phyſiſke Proceſſer i Planten og kommer derfor navnlig til at beſkæftige ſig med Næringsſtoffernes Beſkaffenhed og Optagelſe ſamt Vandring og Omdannelſer i Planten, med Varmephænomenerne og disſes Forhold til ydre og indre Factorers Paavirkning, end videre med de for Planterne charakteriſtiſke Bevægelſesphænomener; endelig er Befrugtningens Væſen et phyſiologiſk Spørgsmaal af ſtørſte Vigtighed. Af disſe forſkjellige Grene af P. ere nogle førſt optagne til Bearbejdelſe i den nyere Tid; andre have derimod i lange Tider været Gjenſtand for dybtgaaende og vidtløftige Underſøgelſer, ſaaledes navnlig Ernæringsphyſiologien, vel paa Grund af den praktiſke Intereſſe, der knytter ſig til dette Spørgsmaal. Det har da viſt ſig ſom Reſultat af den ſtore Mængde Forſøg, der ere anſtillede, at det er et forholdsvis ringe Antal Grundſtoffer, der ere nødvendige til Dannelſen af de Beſtanddele, hvoraf Planten er ſammenſat, og at denne kan hjælpe ſig med følgende Forbindelſer: Syrerne Kulſyre, Salpeterſyre, Svovlſyre, Phosphorſyre ſamt Vand og Baſerne Kali, Kalk, Magneſia og Jærnilte. Luftens fri Kulſyre, der optages ved Bladenes og andre grønne Organers Hjælp, leverer det Kulſtof, der i Forbindelſe med Ilt og Brint danner Kulhydraterne i Plantens Indre og ogſaa indgaar i andre Forbindelſer; det førſt iagttagelige Kulhydrat er Stivelſe, der opſtaar ſom meget ſmaa Korn inden i Bladgrøntkornene, uden hvilke Kulſyre-Aſſimilationen ikke kan finde Sted. Salpeterſure Salte, navnlig ſalpeterſur Kalk og ſalpeterſurt Ammoniak, levere Planten Kvælſtof; disſe Salte ere opløſelige i Vand og optages med dette gjennem Rødderne, der til dette Brug ere forſynede med fine, tyndcellede Haar, ſom let kunne optage Vandet ved Diosmoſe; det fri Kvælſtof, ſom udgjør en ſaa ſtor Del af den atmoſphæriſke Luft, formaar Planten derimod ikke at tilegne ſig. Svovlſure og phosphorſure Salte optages ligeledes gjennem Rødderne, opløſte i Vand, de phosphorſure Jordarter dog kun derved, at Planten gjennem Rødderne udſkiller Kulſyre, idet de i og for ſig ere uopløſelige i Vand. Vandet har den dobbelte Betydning for Planten dels at afgive Næringsmateriale, dels at være det Medium, opløſt i hvilket andre Næringsſtoffer indføres i Planten; det optages ikke i Dampform. Kvælſtof, Svovl og Phosphor ere iſær knyttede til Proteinſtofferne. Kali er en Betingelſe for, at Stivelſedannelſen kan finde Sted; det optages ſom ſalpeterſurt, phosphorſurt og ſvovlſurt, Kalken navnlig ſom ſalpeterſurt; hvilken Rolle Kalken ſpiller ſom Plantenæringsmiddel er ikke bekjendt. Magneſia findes navnlig i Frøene, og Jærnet er en Betingelſe for at Bladgrønt kan dannes; chlorotiſke kalder man de Planter, der paa Grund af mangelfuld Jærntilførſel have antaget et blegt Udſeende; det er dog kun en meget ringe Jærnmængde, der behøves, ligeſom det overhovedet maa erindres, at de nævnte Næringsmidler tilføres Planten i meget fortyndede Opløsninger; concentrerede Opløsninger virke ſkadelig. Andre end de her nævnte Stoffer, der ere fundne i Planterne, nogle endog meget udbredte og i betydelig Mængde, ſom Kiſel, have ved Forſøgene viſt ſig ikke at være nødvendige. Medens man nu ſaaledes efterhaanden er kommen ganſke godt paa det rene med, hvilke Stoffer Planten ernærer ſig af, ved man derimod meget lidt om, hvilke Forandringer disſe undergaa, hvorledes Stofſkiftet gaar for ſig. Man har exempelvis for Kalkſaltenes, f. Ex. den ſalpeterſure Kalks Vedkommende opſtillet den til Dels paa anatomiſke Iagttagelſer ſtøttede Formodning, at Kalken, efter at en Sønderdeling i Plantens Indre har fundet Sted, hvorved Syren kommer Planten til gode ſom Næringsmiddel, træder i Forbindelſe med den i fri Tilſtand for Planten ſkadelige Oxalſyre og binder denne; herved opſtaa de i Planterne ſaa rigelig forekommende Kryſtaller af oxalſur Kalk, der maa betragtes ſom et Udſkilningsprodukt, der ikke yderligere kommer Planten til gode. Et andet Stof i Planten, der i Almindel. betragtes ſom Udſkilningsprodukt, er Mælkeſaften; dog anſes denne af nogle for at have Betydning for Ernæringen. Om Garveſyren, der er et meget udbredt Stof, ved man heller ikke ret, hvad Rolle den ſpiller; dog ſynes meget at tyde paa, at den ikke er ſaa uvæſentlig for Planten, ſom man engang antog. Stofvandringen er bedre kjendt end Stofſkiftet. Man ved, at Æggehvideſtofferne navnlig ledes gjennem Sirørene, de meſt charakteriſtiſke Elementer i Blødbaſten, der atter udgjør en væſentlig Beſtanddel af Karbundterne. Man ved end videre, at Stivelſen for at kunne diffundere gjennem Cellevæggen maa forandres til det i Vand opløſelige Sukker, og at dette navnlig ledes gjennem de langſtrakte Parenchymceller, der ſkedeformig omſlutte Karbundterne. Man har ved grundige Underſøgelſer over Bladenes anatomiſke Bygning gjort den intereſſante Iagttagelſe, at Arbejdsdelingen her i de fleſte Tilfælde er gjennemført paa den Maade, at Aſſimilationen er henviſt til beſtemte Cellevæv, Transporten af de aſſimilerede Stoffer til andre, idet det jo ogſaa paa Forhaand maa anſes for uhenſigtsmæsſigt, at den ſamme Celle gjør Tjeneſte baade ſom aſſimilerende og til Næringsſtoffernes Transport. Navnlig ved Maaden, hvorpaa de luftførende Mellemcellerum ere ordnede i Bladet, tvinges Safterne til at bevæge ſig i beſtemte Retninger, og ſom et af Hovedprinciperne for Bladenes Bygning har man opſtillet Principet for den hurtigſt mulige Bortledning af Aſſimilationsprodukterne fra de aſſimilerende Celler. Med Henſyn til Optagelſen og Bevægelſen af det gjennem Rødderne optagne Vand med de deri opløſte Næringsſtoffer ſpiller Fordampningen fra Bladenes Overflade en ſtor Rolle. Mange Planter leve imidlertid under ſaadanne Forhold, hvor de ere udſatte for, at Tilførſelen af Vand fra Jorden ikke vilde kunne holde Skridt med Vandtabet ved Fordampningen. For at ſaadanne Planter ikke ſkulle miſte deres Saftſpænding (Turgor), hvorved de vilde viſne, ere de i deres Organers Form og Anordning og i deres anatomiſke Bygning ſaaledes indrettede, at de dels have Plads til meget Vand i deres Indre, ſaa at de kunne forſyne ſig for længere Tid, dels ved deres Overhuds Beſkaffenhed ere ſkjærmede mod for ſtærk Fordampning. Man har ſaaledes for Ørkenvegetationens Vedkommende paaviſt, at dens Planter have et beſtemt morphologiſk og anatomiſk Præg, fremkaldt ved den ſæregne Maade, hvorpaa de reagere mod de ydre Betingelſer, under hvilke de leve, og Underſøgelſer af denne Art have juſt afgivet et ſtærkt dyrket Arbejdsfelt i den nyere Tid. Spørgsmaalet bliver ſaa, hvor meget af ſaadanne Paavirkninger der er af forbigaaende Natur, og hvad der ſaaledes har bidt ſig faſt i Planten, at det holder ſig ogſaa under andre Livsbetingelſer, med andre Ord er blevet arveligt, og herved føres man videre ind paa Spørgsmaal af ſyſtematiſk Art. I den Maade, hvorpaa Bladene i deres Stillingsforhold og anatomiſke Bygning reagere mod Lyſet, har man paaviſt meget interesſante Forhold, og Paavisningen af, at Plantens afſtivende Elementer ere ordnede efter beſtemte mechaniſke Principer, har afgivet Stof til mange ſaakaldte anatomiſk-phyſiologiſke Arbejder i den ſenere Tid. Der maa her meget nøje ſkjelnes mellem de to Hovedſynspunkter, under hvilke herhen hørende Spørgsmaal kunne behandles, det teleologiſke og det cauſal-mechaniſke; hint giver nærmeſt kun Oplysninger om, hvad vedkommende Bygningsforhold er godt for, ved dette tilſtræbes der derimod den højeſte Indſigt, man kan faa i naturvidenſkabelige Spørgsmaal. Af plantephyſiologiſke Spørgsmaal af denne Natur ere imidlertid til Dato ogſaa kun meget faa tilfredsſtillende behandlede. Som en af de faa og tillige den ældſte Underſøgelſe i denne Retning kan nævnes Nägelis Paavisning af Stivelſekornenes Væxt ved Intusſusception. Ofte, hvor vi ſynes at have med et Aarſagsforhold at gjøre, er det kun de to Yderled i en Kjæde af Phænomener, vi kjende. Sige vi, at vi forſtaa en vis Celleform i Bladet, f. Ex. Fyrrenaalenes ſtærkt foldede Celler, fordi der derved ſkaffes Plads til ſaa mange flere Bladgrøntkorn og diſſe jo ſtaa i Aſſimilationens Tjeneſte, ſaa er dette en teleologiſk Betragtning; ville vi derimod forklare, hvorledes denne Celleform opſtaar, ere vi inde paa Aarſagsſpørgsmaalet, men her lades vi hurtig i Stikken. Thi vel kunne vi ſom Aarſag anføre, at vedkommende Cellevægs Fladevæxt fortſættes efter at dens Udvidelſe udadtil er umuliggjort ved Organets (Naalens) ſærlige Beſkaffenhed, og at den derfor maa voxe ind efter; men dette fører atter en Række Spørgsmaal efter ſig, ſom ikke kunne beſvares. Studiet af Væxtphænomenerne, ſaa vel den enkelte Celles eller Cellebeſtanddels ſom Organernes i deres Helhed, har P. førſt i den ſenere Tid draget ind under ſit Omraade, og her findes en vid Mark for experimentelle Underſøgelſer med Henſyn til hvilken Indvirkning Lys, Varme, Tyngdekraft og andre Factorer have paa Dannelſen og Udformningen af Organerne. En ſæregen Interesſe have de i Planteriget forekommende Bevægelſesphænomener; de kunne være knyttede til nøgne Protoplasmalegemer, f. Ex. Sværmſporerne og Sædtraadene (Spermatozoider), end videre til de ſaakaldte Amøber og Plasmodier hos Slimſvampene eller til i Celler indeſluttet Protoplasma; ſidſtnævnte kan enten være en langſommere Gliden langs Cellens Væg (Rotation) eller en hurtigere Strømning i de fine Traade af et i Cellen udſpændt Protoplasmanet. Her kan ogſaa mindes om de meget interesſante Omflytninger, ſom Bladgrøntkornene foretage under forſkjellige Lysforhold, hvorved dog diſſe maaſke egentlig forholde ſig pasſive, medens deres Stedforandring ſkyldes Bevægelſer i Protoplasmaet, hvori de ligge. Af Organ-Bevægelſer kunne fremhæves de periodiſke Bevægelſer i Løvbladene og forſkjellige af Blomſtens Dele, de ſaakaldte Søvnbevægelſer, Mimoſabladenes mærkelige Bevægelſer, Phænomenerne ved de klatrende og ſlyngende Planter; for Mimoſens og andre Planters Vedkommende har man iagttaget en Omflytning af Cellernes Vandindhold ved Pirring; herved ændres Saftſpændingen i vedkommende Plantedel, og dette har en anden Stilling af Organet til Følge. Hvad angaar Befrugtningen ſom phyſiologiſk Proces, da maa herfra egentlig udelukkes meget af det, der ellers ſædvanlig behandles under dette Capitel; thi Forberedelſen til Befrugtningen ſamt den derefter følgende Omdannelſe af Blomſtens Dele, ſærlig af Ægcellen til Kim, hører hjemme under Morphologi, Embryologi eller andenſteds. Selve Befrugtningens Væſen ligger deri, at der i Løbet af en Plantes Udvikling dannes to Slags Celler, der hver for ſig ikke ere i Stand til videre Udvikling, men af hvis materielle Forening der fremgaar et udviklingsdygtigt Produkt. **Planteſilke**, de lidet brugte Taver, ſom faas af Silkeplanten (Asclepias syriaca), de fineſte af Frøulden, de groveſte af Stænglerne. **Planteſlim** findes hyppig i Planterne, ofteſt i en Form, hvori det kan ſynes opløſt, men i Regelen kun er udbulnet til en ſlimet Vædſke, ſom ikke kan fortyndes ud over et viſt Punkt, men hvori mange i Vand uopløſelige Stoffer, ſom Fedtſtoffer, Harpixer oſv., let kunne holdes opſlemmede. Rige paa P. ere Kvædekjærner, Caraghenmos, Hørfrø, Althearod, oſtindiſk Salep, flere Lavarter. Gummi af Kirſebær-, Blomme- og Aprikostræer ligeſom Traganthgummi indeholde uopløſelige Gummiarter, der ligeſom P. kun bulne ud, men ikke opløſes af Vand. **Plante-**

vox. Man kjender voxlignende Legemer af flere Planter, men ved kun lidt om dem. De forekomme ſom Overtræk paa Bladene (Carnaubavox), paa Stammerne (jvfr. **Palmevox**), paa Frugterne (Myrthevox), paa Nødderne (japaneſiſk Vox). **Planteæggehvide**, d. ſ. ſ. Plantealbumin, ſ. **Albumin**.

Planté, François [plangtē], fremragende franſk Clavervirtuos, f. 2 Marts 1839 i Dep. Nedre-Pyrenæerne, blev 1849 Elev af Marmontel i Conſervatoriet i Paris, fik ſyv Maaneder efter førſte Præmie og blev af Alard og Franchomme valgt ſom Claverſpiller ved deres Trio-Soiréer. Fra 1853 gjennemgik P. endnu et længere theoretiſk Curſus, forſvandt derpaa i ti Aar, i hvilke han i Hjemmet uddannede ſig til en Kunſtner af førſte Rang, og naaede førſt i Paris og ſenere overalt fuld Anerkjendelſe ſom ſaadan. Hans Foredrag, ſom er livfuldt og inſpireret, udmærker ſig tillige ved næſten eneſtaaende Tydelighed, Elegance og Skjønhed.

Plantedyr (Zoophyter) betegnede oprindelig de organiſke Væſener, ſom antoges at have noget ſaa vel af Planternes ſom af Dyrenes Natur i ſig, altſaa Koraller og andre ſaakaldte „Polyper", ſom efter Linnés Mening vare „Planter, der i Stedet for Blomſter bar Dyr". Det planteagtige, ſom der er ved „Polyperne" (ſ. d. A.) — hvorunder man for øvrigt har forſtaaet meget forſkjellige Ting — er dog egentlig kun, at de ere Kolonidyr (ſ. d. A.), d. e. ſammenſatte Organismer ligeſom Planterne, og Ordet P. maa ikke misforſtaas, ſom om det ſkulde antyde, at de vare et Slags Overgangsvæſener imellem begge de organiſke Riger. Det er dernæſt blevet overført (f. Ex. af Cuvier) paa Straaledyrene (ſ. d. A.) overhovedet, men hører nu til de noget forældede Udtryk.

Planūdes, Maximus, en lærd Munk i Conſtantinopel i det 14de Aarh., overſatte flere latinſke Forfattere paa Græſk og ſamlede den græſke Anthologi. Af hans egne Skrifter findes et og andet af grammatiſk Indhold optaget i Bachmanns »Anecdota Græca«.

Plānum, lat., den planerede (jævnede) Jordoverflade, hvorpaa f. Ex. en Vej ell. Jernbane anlægges.

Plaſēncia, Stad i den ſpanſke Prov. Eſtremadura, 20 M. n. n. ø. for Badajoz. 7,000 J. Biſpeſæde. Prægtig Vandledning. Ø. for P. laa Kloſtret St. Geronimo de Juſt, hvor Kejſer Carl V tilbragte ſine to ſidſte Leveaar 1556—58 efter at have nedlagt Regeringen.

Plāsma, et temmelig ſjældent Mineral, en mørkegrøn Chalcedon, ſom i Oldtiden hyppig anvendtes til Gemmer, Signetringe o. desl.

Plaſter, en ved almindelig Temperatur temmelig faſt Masſe, ſom ved Varme bliver ſaa blød, at den kan udſtryges paa Skind ell. Lærred. Plaſtermasſen tilberedes enten ved Sammenſmeltning af Vox, Harpix, Fedtſtoffer o. desl. eller ved Kogning af fede Stoffer med Blyilte, hvorved der udſkilles Glycerin og dannes fedtſurt Blyilte; til denne Masſe kan der ſættes forſkjellige Lægemidler og ſaaledes tilberedes forſkjellig benævnte P., ſom Gummiplaſter, Guds-Haands-P. o. fl. P. anvendes kun paa den ydre Hud i forſkjellig Henſigt og klæber i Regelen let faſt til denne (ſ. **Engelſk Plaſter**).

Plaſtik, dels d. ſ. ſ. Billedhuggerkunſt (ſ. d. A.) ell. Sculptur, dels Udtrykket for den aandelige Sphære, der i Følge Kunſtens og Materialets Charakter bliver ejendommelig for Sculpturen. **Plaſtiſk** (formende, dannende, ſom frembringer et Billede), dels hvad der henhører til Sculptur, dels hvad der egner ſig derfor, eller overhovedet et Kunſtværk, hvori Formen gjør ſig kraftig gjældende. **Plaſtiſk Operatiōn**, ſ. **Autoplaſtik**.

Plaſtron, fr. [ſtrōng], et Panſer, dannet af dobbelt Lærred ell. Navndug og ſtærkt udſtoppet med Uld eller Bomuld, ſaa at et Sabelhug eller Kaardeſtød ikke kan gaa igjennem det, bruges ved Vaabenøvelſer til Forebyggelſe af Ulykkestilfælde.

Plat, Peter Hinrich Claude du [dyplā], danſk General, f. 28 Sept. 1809 i Kjøbenhavn, blev 1829 Premierlieutenant og 1842 Compagnichef. 1847 gjorde han Tjeneſte i den rusſiſke Hær i Kaukaſien og vandt en Guldkaarde for ſin Tapperhed. Han udmærkede ſig flere Gange i den førſte ſlesvigſke Krig, var førſt Stabschef ved en Brigade, men blev allerede 1848 Major og Bataillonschef, blev haardt ſaaret ved Ullerup 1849 og deltog u. A. i Slaget ved Iſted, hvor han var med at ſtorme Iſted By. 1856 blev han Oberſt og 1860 Generalmajor. 1864 førte han Hærens anden Diviſion, ſtemte afgjort for Danevirkes Rømning og deltog i Kampen paa Dybbøl 28 Marts. 16 Apr. foreſlog han den ſyge General Gerlach at overtage Overcommandoen, da det ſaa var hans Agt ſtrax at føre Hæren bort fra Dybbøl, hellere end at udſætte den for Tabene ved en Storm. Da denne foretoges 18 Apr., faldt P., mens han ledede Forſvaret.

Plata, La, Flod, ſ. **La Plata**. **Plata Staterne**, ſ. **Argentina**.

Platān (Platanus), Slægt af en til de kronløſe henhørende Familie, **Platanfamilien**, omfatter ſtore, ſmukke Træer med pladeformig afſkallende Bark, haanddelte Blade med omſkedende Axelblade og Bladſtilkens Baſis hul, ſaa at Knopperne ere indeſluttede og ſkjulte i denne, indtil Bladene falde af. Blomſterne ere enbo og nøgne og ſidde i kugleformede, paa nedhængende Stilke anbragte Blomſterſtande. P. orientalis med lancetdannede Bladflige har hjemme i Grækenland og Lilleaſien, P. occidentalis med kortere, mere trekantede Bladflige i Nordamerika; begge plantes hos os.

Platbor, ſmaa Bor til Træ, dannede af en cylindriſk Staalſpindel ved Tilſlibning fra begge Sider, ſaa at der for Enden kommer en diametral Æg paa tværs.

Plat de ménage [pla dø menāhſch], en lille Bordopſats med Glas til Peber, Eddike, Sennep oſv.

Plateau, fr. [tō], ſ. **Højſlette**.

Plateau, Joſ. Ant. Ferd. [ſ. o.], belgiſk Phyſiker, f. 1801 i Bryſſel, 1835—71 Profesſor i Phyſik ved Univerſitetet i Gent; d. 1883. Han har ſkrevet en Mængde Afhandlinger i forſkjellige Tidsſkrifter (f. Ex. om Irradiation), men er meſt bekjendt ved ſine Forſøg over Vædſkers Sammenhængskraft (Cohæſion), ved hvilke han bl. a. har beregnet, at den molekulære Tiltrækning i et Legeme virker i en

Afſtand af indtil 0,00005 Millimeter, et Reſultat, der er ſtadfæſtet ved ſenere Forſøg af Quincke. Hans Navn er ogſaa knyttet baade til Anorthoſkopet og til et Forſøg, ved hvilket han illuſtrerede Laplaces koſmogoniſke Hypotheſe (ſ. **Koſmogoni**), idet han fik en i en Vædſke ſvævende, roterende Oljedraabe til at udſkille en Ring.

Plāten, Adolf, Grev, hannoverſk Diplomat, f. 1814, blev 1849 Afſending i Wien og 1852 i Paris, 1855 Udenrigsminiſter. Han indtog denne Stilling lige til 1866, under de ſkiftende Miniſterier, ſom et tro Redſkab for Kong Georg V.s perſonlige Politik. P. fulgte denne 1866 til Øſterrig og forblev der indt. 1870, da Haabet om Hannovers Gjenoprettelſe maatte opgives; han boſatte ſig derefter i Holſten.

Plāten, Phil. Jul. v., f. 1732, d. 1805, af en gammel tyſk Slægt, blev 1778 ſom Generalmajor optaget i det ſvenſke Ridderhus, udmærkede ſig under Krigen mod Rusland 1788—90, blev ſenere Friherre og Feltmarſchal og var i nogen Tid Generalgouverneur i Pommern. — Hans Søn, **Baltzar Bogisl. v. P.**, f. 29 Maj 1766 paa Rügen, blev 1779 Søofficer og deltog i Krigen 1788, men tog 1800 ſin Afſked med Titel af Oberſt, hvorefter han nedſatte ſig paa ſin Ejendom i Veſtergötland. Her lagde han Planen til det Foretagende, hvis Udførelſe ſiden blev hans Livs vigtigſte Opgave, ved en Kanal at forbinde Kattegattet og Øſterſøen, i hvilket Øjemed han ſelv anſtillede de forberedende Underſøgelſer. Da han ſom Følge af den nære Berøring, hvori han ſtod med Revolutionsmændene, 1809 var bleven Statsraad, lykkedes det ham at faa ſit Forſlag antaget af Stænderne, og 1810 blev han valgt til Ordfører i Kanaldirectionen. 1812 afgik han fra Statsraadet, gjorde ſ. A. Tjeneſte ſom Generalintendant ved Hæren paa den norſke Grænſe, var 1814 en af Commiſſærerne ved Afſlutningen af Conventionen i Moſs og blev ſ. A. Viceadmiral. Fra denne Tid drev han paa Arbejdet paa Götakanalen med utrættelig Udholdenhed, ſaa at, uagtet Foretagendet, medens det ſkred fremad, mødte megen Uvilje og Modſtand, var det ved hans Død paa det nærmeſte fuldendt. P. havde 1815 faaet grevelig Værdighed; 1827 gik han ſom Rigsſtatholder til Norge, men hans ſtrænge Væſen, royaliſtiſke Tænkemaade og Beſtræbelſe for at hindre Conſtitutionsfeſten 1829 vakte der ſtærk Misfornøjelſe; d. 6 Dec. 1829 i Chriſtiania. — Hans Søn, Grev **Baltzar Jul. Ernſt v. P.**, f. 16 Apr. 1804, blev 1821 Secondlieutenant i Flaaden, men tog allerede 1838 ſin Afſked ſom Premierlieutenant. 1849 blev han Statsraad og Chef for Søforſvarsdepartementet, men afgik 1852, da hans Plan til Søforſvarets Omdannelſe mødte Modſtand fra Regeringens Side. 1857—61 var han Miniſter i London og 1862—68 for anden Gang Statsraad ſamt Chef for Søforſvarsdepartementet, i hvilken Stilling han gjennemførte Oprettelſen af et ſærlig til Kyſtforſvaret beſtemt Corps i Flaaden. Som Statsminiſter for de udenlandſke Anliggender kom han i Nov. 1871 for tredje Gang i Statsraadet, men afgik allerede i Dec. 1872, efter at Regeringen havde beſluttet at ophæve den 1866 faſtſatte Organiſation af Søforſvaret. D. 20 Marts 1875 i Stockholm.

Plāten-Hallermünde, Aug., Greve af, tyſk Digter, f. 24 Oct. 1796 i Ansbach, gik førſt i Cadetſkolen, ſiden i Pageinſtitutet i München og deltog ſom bayerſk Lieutenant i det andet Felttog i Frankrig, ſtuderede derpaa fra 1818 Sprog og Philoſophi i Würzburg og Erlangen og gjorde paa gjentagne Rejſer Bekjendtſkab med Goethe, Rückert og de ſchwabiſke Digtere. Hans Begejſtring for den perſiſke Poeſi fandt et Udtryk i „Ghaſelen“ (1821). S. A. udgav han „Lyriſche Blätter“ og 1822 „Vermiſchte Schriften“, der indeholder Oder, Elegier og et Par dramatiſke Skizzer. Efter endnu at have ſkrevet „Neue Ghaſelen“ og „Sonette“ ſamt flere Dramaer, hvoriblandt Æventyrkomedien „Der gläſerne Pantoffel“ og Skueſpillet „Treue um Treue“, gik P. 1826 til Italien, hvor han, et Par korte Beſøg i Hjemmet fraregnet, forblev ſit øvrige Liv. Han er en begejſtret Kæmper for den rene Kunſtform, og faa Digtere have overgaaet ham i Velklang og ydre Correcthed; men hans enſidige Stræben i denne Retning, ſaa vel ſom noget ariſtokratiſk-reſerveret i hans Natur ſynes at have hemmet et ellers varmt Gemyt fra at komme til Udbrud. Man forſtaar let, at Heine og han maatte være hinanden gjenſidig en Vederſtyggelighed, hvorfor de da ogſaa heftig angreb hinanden. Blandt P.s „Gedichte“ (1828) bør iſær fremhæves de pragtfulde, kunſtrige Oder og Hymner. I „Die verhängnisvolle Gabel“ (1826) og „Der romantiſche Oedipus“ (1829) benytter han den ariſtophaniſke Komedies Form til en bidende Satire over Müllner og Immermann, der for ham ſtaa ſom Repræſentanter for alt det forkerte og kunſtforladte i den ſamtidige tyſke Digtning; i formel metriſk Henſeende har P. i disſe Stykker leveret Meſterværker. De ſidſte Værker, han udgav, vare Dramaet „Die Liga von Cambrai“ (1833) og det epiſke Digt „Die Abasſiden“ (1835). Af Frygt for Cholera gik P. fra Neapel til Sicilien, hvor han døde i Syrakus af Feber 5 Dec. 1835. Hans „Geſammelte Werke“ udkom førſte Gang 1843 i 5 Bd.; 1852 udgav Minckwitz hans „Nachlaß“ (hvori ogſaa hans Correſpondance); 1860 udkom hans „Tagebuch 1796—1825“. 1859 rejſtes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Plāter, Emilie, polſk Grevinde, f. 1806 i Wilna, viſte fra ſin tidlige Ungdom ſtor Iver for Polens Frihedsſag og deltog fra Apr. 1831 i Forſøgene paa at rejſe en Opſtand i Litauen. Hun førte i flere Træfninger et Compagni i Chlapowſkis Hær og døde 25 Dec. 1831 ſom Følge af Felttogets Anſtrængelſer.

Platfod, en meget almindelig Misdannelſe af Foden, hvorved denne miſter ſin naturlige Hvælving, bliver flad og i Almindelighed tillige drejes ſaaledes, at den ydre Fodrand hæves i Vejret og den ſyge træder paa den indre Fodrand. P. beror ofteſt paa en Slaphed i Fodens Baand og Sener, findes navnlig hos Individer, ſom gaa eller ſtaa meget eller bære ſvære Byrder, iſær ved ſamtidig almindelig Svækkelſe, og hindrer i ſine højere Grader Gangen meget. Til Søs betegner P. den

Vagt, der falder i Tidsrummet fra 12 Middag til 8 Aften, ogſaa kaldt Eftermiddagsvagt. Jvfr. **Vagt**.

Platform, fladt Tag; ophøjet og jævnet Plads til Udſigt. I Nordamerika bet. P. Talertribunen i offentlige Møder og bruges derefter om de politiſke Partiers Programmer.

Plathoved, ſ. **Gem.**

Platin, **Platina** (Diminut. af ſpanſk plata, Sølv), Pt, et ædelt Metal, der findes ſparſomt, iſær i Ural, Braſilien, Borneo, Ny-Granada, altid gedigent, men ſædvanlig blandet med andre **Platinmetaller** (Palladium, Rhodium, Iridium, Ruthenium, Osmium), Guld, Osmiumiridium, Chromjærnſten, Zirkon, Tinſten oſv. Det vindes ſammen med de nævnte Stoffer ved Vaſkning (jvfr. **Guld**) og renſes ved at man udtrækker Platinmalmen med Kongevand, hvorved iſær P. og Palladium opløſes, medens det meſte Iridium, Ruthenium og Osmiumiridium bliver tilbage. Af det inddampede Kongevandsudtræk udſkilles det meſte P. med Salmiak i Form af **Platinſalmiak**, $2NH_4Cl, PtCl_4$, et gult, tungtopløſeligt, kryſtallinſk Salt, medens de fleſte fremmede Metaller forblive i Opløsningen. Ved Glødning af Platinſalmiaken faas P. ſom en graa, ſvampet Maſſe, **Platinſvamp**, der ved Presning, Glødning og Hamring, hvorved de fine Platindele ſvejſes ſammen, antager ſammenhængende Form. Platinſvampen kan ogſaa ſmeltes i en Gas-Ilt-Flamme i Digler af brændt Kalk; og ved paa lignende Maade at ſmelte en paſſende Blanding af Platinmalme omdannes disſe umiddelbart til en Legering af P. med noget Iridium og Rhodium, der i techniſke Øjemed er værdifuldere end det rene P. Det rene P.s Farve ligger mellem Staalets og Sølvets; dets Vægtfylde er 21,15; det lader ſig ſvejſe ved Hvidglødhede og ſmelter ved henv. 2,000°. Det er blødt ſom Kobber, lader ſig udhamre til tynde Blade og trække til ſærdeles fin, næſten uſynlig Traad. Det angribes ikke ved Smeltning med kulſure Alkalier, men vel med Alkalihydrater, og ikke af andre Syrer end Kongevand. Dette i Forbindelſe med P.s ſtore Tungſmeltelighed og Beſtandighed over for Ilt og Luft ved alle Temperaturer gjør det til et for chemiſke Kar overordentlig værdifuldt Metal. Ogſaa til Concentration af Svovlſyren anvendes meget ſtore og koſtbare Platinkar. Med andre Metaller danner det let Legeringer; derfor tør det ved Glødhede kun bringes i Berøring med Jærn (ell. P.). I meget fintfordelt Tilſtand (reduceret af en Opløsning) danner P. et ſort Pulver (**Platinſort, Platinmoor**). P. fortætter Luftarter paa ſin Overflade, deſto ſtærkere, jo mere findelt det er; ſ. **Döbereiner**. — Afdampes P.s Kongevandsopløsning, ſaa kryſtalliſerer vandholdigt **Brintplatinchlorid**, $2HCl, PtCl_4, 6H_2O$, ſædvanlig kaldt **Platinchlorid**, i brune Prismer, der let opløſes i Vand med rødgul Farve og med Kaliumſalte give en gul, kryſtallinſk, tungtopløſelig Forbindelſe, **Chlorplatinkalium**, hvorfor Platinchlorid anvendes ſom Prøvemiddel for Kaliſalte; men hertil kræves, at Ammoniakſaltene førſt maa være fjærnede ved Glødning, idet disſe forholde ſig ganſke paa ſamme Maade (jvfr. ovenſ. **Platinſalmiak**). Opvarmes det kryſtallinſke Platinchlorid til Tinnets Smeltepunkt, afgiver det Vand, Chlorbrinte og Chlor og bliver til graagrønt **Platinchlorure**, $PtCl_2$. Af dette ſidſte fremſtilles **Platinbaſernes** overordentlig ſtore Gruppe af Forbindelſer, der have megen theoretiſk, men ingen almindelig Intereſſe. — P. kom førſt til Europa 1741 under Navnet Platina del Pinto fra en Flod Pinto i Ny-Granada.

Platin (fr. platine), en f. Ex. til Knapper anvendt graa Legering af omtr. 43 pCt. Kobber og 57 pCt. Zink; ogſaa betegner P. en Maſkindel ved forſkjellige Vævemaſkiner ſaa vel ſom brede Jærnſkinner, f. Ex. de, hvoraf Geværløb ſmeddes, oſv.

Platitude, fr. [tyhd], Plathed.

Platner, Ernſt, tyſk Philoſoph, f. i Leipzig 1744, blev 1770 Profeſſor i denne By i Medicin, 1780 i Phyſiologi; d. 1818. Hans „Philoſophiſche Aphorismen“ (1776, ny Udg. 1793—1800) er et af de dygtigſte Skrifter inden for den tyſke Philoſophi i Slutn. af 18de Aarh., før Kants Indflydelſe gjorde ſig gjældende. Det har endnu Intereſſe ved ſin ſmagfulde Form og ved mange træffende Bemærkninger og Iagttagelſer. P. er iſær paavirket af Leibniz og Wolf.

Platon, berømt græſk Philoſoph, f. 427 f. Chr. i Athen i en gammel adelig Familie (han nedſtammede paa fædrene Side fra Kodros; paa mødrene var han beſlægtet med Solon). Efter at have nydt den ſædvanlige græſke Ungdomsdannelſe begyndte han at dyrke Digtekunſten, men da han lærte Sokrates at kjende, brændte han ſine Forſøg; dog er ogſaa ſenere digteriſk Evne og rig Phantaſi et ſtærkt fremtrædende Træk hos ham. Efter Sokrates's Død, ſom ſynes at have gjort et ſtærkt Indtryk paa ham, drog han med flere andre af hans Diſciple til Euklides i Megara; ſnart efter foretog han ſin førſte ſtore Rejſe, iſær til Kyrene, hvor han ſtuderede Mathematik under Theodoros, og til Ægypten, hvis ældgamle Cultur han ofte hentyder til. Den anden Rejſe gik til Syditalien, hvor han lærte den pythagoræiſke Philoſophi at kjende, og derfra til Sicilien, hvor han ſluttede et nøje Venſkab med Dion og en Tid levede ved den ældre Dionyſios's Hof. Men Philoſophen paadrog ſig til ſidſt Tyrannens Had, ſaa at han endog blev ſolgt ſom Slave. Da han omſider var kommen tilbage til Athen, begyndte han ſin Lærervirkſomhed, førſt i Gymnaſiet ved Akademos's Helligdom, ſiden i en nærliggende Have. Endnu to Rejſer foretog han til Sicilien, den ene for at vinde den yngre Dionyſios for ſine philoſophiſke og politiſke Ideer, den anden for at forſone ham med hans Svoger Dion; begge Dele mislykkedes, og ſidſte Gang kom P. endog i Livsfare. I ſin Fødebys politiſke Liv deltog han ikke; han var ligeſom Sokrates overbeviſt om, at det attiſke Demokrati var ſlaaet ind paa en fordærvelig Retning. Den ſpartanſke Forfatning derimod beundrede han, og han har i ſine politiſke Skrifter hentet mange Motiver fra den. P. døde 347 f. Chr. — Der ſynes ikke at være gaaet noget Skrift tabt, ſom virkelig har P. til Forfatter.

Derimod er der under hans Navn overleveret os adſkillige, ſom Kritiken har maattet forkaſte. De, der blive tilbage, give os et fyldigt og levende Billede af P.s Aandsretning og philoſophiſke Lære. Ligeſom Sokrates ſtedſe vilde ſamtale, ikke holde Taler, ſaaledes anvender P. den dialogiſke Form for at kunne belyſe Sagen fra alle Sider og vække Læſeren til ſelvſtændig Opfattelſe. Derfor bliver ogſaa i de ældre, endnu af Sokrates overvejende paavirkede Dialoger Reſultatet ikke umiddelbart angivet, men er enten rent negativt eller maa udfindes af Læſerens egen Skarpſindighed. Af Pietet lægger P. ogſaa i ſine ſenere Dialoger, hvor han udvikler ſin egen Lære, denne i Munden paa Sokrates, af hvem han havde modtaget den philoſophiſke Indvielſe. Af de tidligere Tænkere have foruden Sokrates iſær Parmenides og Heraklit øvet ſtor Indflydelſe paa P., hin ved ſin Lære om det ſande værende ſom det af det ſanſelige og phænomenale uafhængige, i og for ſig værende; denne ved ſin Lære om, at alt er en uafbrudt Vorden og Forandring underkaſtet, hvilket P. indrømmede for Sanſeverdenens Vedkommende. Sokrates havde ledet af en ethiſk Interesſe ſtræbt efter beſtemte, alſidig definerede Begreber. P. ſaa nu Begrebets Gjenſtand netop ſom Et med det ſande værende, det i og for ſig værende; Begrebet kryſtalliſerer ſig for ham til Ide, til det overſanſelige, ſom paa ēn Gang ene beſidder den ſande Væren og ene kan være Gjenſtand for den ſande Viden. Kun Skridt for Skridt kan Tanken hæve ſig til Anſkuelſen af Ideen. En ſtor Del af P.s Dialoger gaa ud paa at berede Vej for denne Anſkuelſe. Den almindelige Bevidſthed beherſkes af den ſanſelige Fornemmelſe og den tilfældige Mening, hvor den egentlige Begrundelſe mangler. Og denne theoretiſke Ufuldkommenhed medfører igjen den praktiſke Miſlighed, at Dyden kun bliver en Vane, ikke udſpringer af klar Indſigt i det godes Væren; tilfældige Lyſter og Tilbøjeligheder faa da let Overhaand over det i ſig ſelv gode og rette. I ſin Polemik mod den populære Bevidſthed ſtemmer P. til Dels med Sophiſtiken, hvilken han derfor ogſaa tilſkriver en renſende Betydning; men han udſtrækker Polemiken ogſaa til den, fordi den nægtede det i ſig ſelv ſande og gode og ſaa vel i theoretiſk ſom i praktiſk Henſeende ſtandſede ved det ſubjectivt tilfældige, altſaa ikke hævede ſig over det Bevidſthedstrin, den bekæmpede. Naar Bevidſtheden gjennem denne Polemik er bragt i Uro og Eftertanken vakt, ere Betingelſerne til Stede for, at den philoſophiſke Erkjendelſesdrift, der for P. ikke er noget iſoleret, men (ſom Eros) omfatter alle Sider af Menneſkets Væſen, ret kan udfolde ſig. Den næres ved det ſkjønne og ideale i Phænomenerne og udvikles gjennem en Række af Trin fra ſanſelig Elſkovsdrift til intellectuel Kjærlighed til det ideale. Sin fulde Tilfredsſtillelſe finder den, naar den ved Hjælp af den dialektiſke Methode formaar at gribe Tingenes i de almene Begreber udtrykte Væſen (Ideerne) og igjen methodiſk ſtige ned fra det højeſte almene gjennem de ſærſkilte Artsbegreber, indtil Ideens Indhold fuldſtændig er articuleret gjennem den logiſke Inddeling. Begrebsdannelſe og Begrebsinddeling ere altſaa Hovedmomenterne i P.s Methode. Ideen, den ſande Væren, Gjenſtanden for den ſande Viden, er ikke en abſtract Enhed ſom Eleaternes Væren. Da Ideen er Et med Almenbegrebet og enhver Ting, enhver Egenſkab og ethvert Forhold har ſit tilſvarende almindelige Begreb, gives der ogſaa en Mangfoldighed af Ideer (P. ſtatuerer altſaa ikke blot det godes og ſkjønnes Ideer, men ogſaa Bordets og Sengens Ide, Smudſets Ide, det ikke-værendes Ide, Slethedens Ide oſv.). Denne Mangfoldighed danner en Ideverden, hvor enhver Ide har ſin beſtemte Plads, beſtemt ved dens Ligheds- eller Forſkjellighedsforhold til de andre. Sin ſidſte Afſlutning finder Ideverdenen i det godes Ide, med hvilken i P.s Philoſophi Guddommen er Et; den er den ſidſte Kilde til al Sandhed og al Væren. Ideverdenen ſtaar ſom Tankens evige Forbillede hævet over alt ſanſeligt og materielt, over Tid og Rum. Vel tillægger P. Ideen Liv, Sjæl og Fornuft, forbi den er den ſande Aarſag til alt; men han faſtholder ikke disſe Beſtemmelſer; Ideen ſtaar hvilende og afſluttet i ſig ſelv, og det er umuligt af den at udlede den ſanſelige og phænomenale Virkelighed, ſom dog i Følge P. kun har Realitet ved ſin Delagtighed i Ideen. Da der i Ideen ikke kan paaviſes nogen real Baſis for Sanſeverdenen, kommer denne til at ſtaa ſom Ideverdenens ſideordnede Modſætning. I P.s Naturphiloſophi finder denne Modſætning ſit Udtryk i Forholdet mellem Fornuften (Ideen) og den mechaniſke Nødvendighed, der kun ved „Overtalelſe“ bøjer ſig for hin. Sanſeverdenens Tilværelſe viſer, at der maa være et andet Princip end Ideen. Sanſeverdenen, ſom beſtaar i en ſtadig Svæven mellem Væren og Ikke-Væren, bliver til derved, at Ideens evige Indhold, den abſolute Væren, ſpreder ſig ud i den abſolute Uendelighed (τὸ ἄπειρον), den fuldſtændige Ikke-Væren, ſom hverken kan ſanſes eller tænkes. Dette er Materien, ſom for P. bliver Et med Rummet (Udvortesheden). Hvorledes Kosmos, den harmoniſke Verdenshelhed, ſom ikke blot er et fuldkomment Afbillede af den evige og uſynlige Guddom, men ſelv er en ſalig Gud, kan blive til af de to modſatte Principer, Ideen og Materien, kan P. kun forklare ved at indføre en mythiſk „Verdensbygmeſter“, der former Materien efter Ideerne ſom Forbilleder. Sammenhængen mellem det ideelle og materielle forklares ved den mythiſke Foreſtilling om en „Verdensſjæl“; Sjæl er en Mellemting mellem Aand og Legeme, og Verdensſjælen er ſærlig Udtrykket for de mathematiſke Forhold, i hvilke den idebeſtemte Harmoni og Symmetri fremtræder i Univerſet. I Følge P. ſtod Jorden i Verdens hvilende Midtpunkt, omgiven af de ſtjernebærende Himmelſphærer. Himmellegemerne ere udødelige, men tilblevne Guder. Menneſkeſjælens udødelige Del er dannet af de ſamme Beſtanddele ſom Verdensſjælen, men i ringere Renhed. Ved Forbindelſen med Legemet fordunkles den udødelige Sjæl og maa efterhaanden ved Betragtning af Univerſet og ved Tænkning tilbagevinde den Erkjendelſe af Ideen, den har haft i Præexiſtenſen. Undertiden ſkildrer P. endog Forbindelſen med Legemet ſom Følge af et Fald. Den udødelige Del af Sjælen er Fornuften (νοῦς, τὸ λογιστικόν), ſom har ſit Sæde i Hovedet og er beſtemt til at beherſke de andre Dele af Sjælen. Den dødelige Del omfatter igjen to Dele: θυμός, Modet, ſom har ſit Sæde i Bryſtet og betegner de ædlere og kraftigere Lidenſkaber, ἐπιθυμία, den lavere, ſanſelige Drift, der bor i Underlivet, og ſom ved Hjælp af θυμός ſkal beherſkes af νοῦς. Det højeſte Gode, Lykſaligheden, bliver kun Sjælen til Del ved, at den naar ſin Beſtemmelſe, men enhver Ting naar kun ſin Beſtemmelſe ved ſin ejendommelige Dyd. Den menneſkelige Dyd er Sjælens indre Sundhed og Harmoni, der beror paa, at enhver af Sjælens Dele øver ſin ejendommelige Function og ikke begaar Overgreb paa de andre Deles Omraade. Herpaa bero de 4 Hoveddyder (Cardinaldyder). Til Fornuften ſvarer Visdommen (σοφία), til Modet (θυμός) Charakterſtyrken (ἀνδρία), til den ſanſelige Drift Beſindigheden (σωφροσύνη); hele Sjælelivets ſunde og harmoniſke Tilſtand har ſit Udtryk i Retfærdigheden (δικαιοσύνη), der altſaa er den almindelige Dyd. Den enkelte kan ikke udvikle ſig iſoleret; førſt i Staten naar Dyden ſin fuldendte Virkelighed. Statens Stænder ſvare til Sjælens Dele: de næringsdrivende til den ſanſelige Drift, Krigerne til Modet, Herſkerne til Fornuften. Kun naar Staten ſtyres af Viſe, bliver den ſund og retfærdig. De individuelle Intereſſer opofres aldeles for Statens almene Opgave. Krigere og Herſkere have ingen Ejendom og Familie. Staten ordner de ægteſkabelige Forbindelſer og beſtemmer, til hvilke Stænder Børnene ſkulle høre. Kvinderne opdrages paa ſamme Maade ſom Mændene og tage Del i al Idræt. De enkelte Træk i det platoniſke Statsideal ere hentede fra græſke Stater, navnlig Sparta. I ſine ſidſte Aar mistvivlede P. om Muligheden af ſit Ideals Virkeliggjørelſe og ſkildrede i Dialogen „Lovene“ en Statsorden, der mere nærmede ſig til de givne, virkelige Forhold. I dette Skrift udtaler han ogſaa Tanken om en ond Verdensſjæl i Modſætning til den gode. I Stedet for Idelæren traadte i den ſidſte Del af hans Lærervirkſomhed en myſtiſk Tallære efter pythagoræiſk Mønſter. „Ved førſt energiſk og begejſtret at forkynde Ideens Virkelighed og Tilgængelighed for Tanken og ved at beſtemme den ſom det i al Tilværelſe herſkende og væſentlige er P. bleven en Repræſentant for al ideal Stræben i Liv og Videnſkab og har givet Menneſkeaanden en Impuls, der har ført den langt ud over hans Syſtems Skranker og virket vækkende og beaandende til alle Tider.“ Om P.s Skole ſ. **Akademi.** **Platōniſk Kjærlighed**, Kjærlighed uden ſanſelig Atraa, aandelig Kjærlighed. Udtrykket kommer af, at Platon erklærer den egentlige Kjønskjærlighed for en underordnet Form af Kjærlighed (ſ. ovenſ.). **Platoniſke Legemer**, ſ. **Flerplanslegeme**.

Platou, Ludvig Stoud, f. 28 Marts 1778 i Slagelſe, underkaſtede ſig 1803 Skoleembedsexamen og blev ſ. A. Adjunct, ſenere Overlærer ved Chriſtiania lærde Skole. 1809 var han med at ſtifte Selſkabet for Norges Vel, blev dets Secretær og ſenere Udgiver af dets Blad, „Budſtikken“. 1813 udnævntes han til Profeſſor i Hiſtorie og Statiſtik ved Univerſitetet i Chriſtiania, ved hvilket han tillige var Qvæſtor, og blev i disſe Stillinger til ſin Død 30 Nov. 1833, uagtet han tillige var anſat i Regeringen, fra 1815 ſom Expeditionsſecretær og fra 1825 ſom Statsſecretær. Forunden enkelte hiſtoriſke Afhandlinger, Beretninger om ovennævnte Selſkab, Digte m. v. har P. ſkrevet en Række Lærebøger i Hiſtorie og Geographi, der i lang Tid brugtes ved de norſke Skoler. Efter hans Død fortſatte hans Søn, **Carl Nicolai Stoud P.**, f. 1809, ſiden 1863 Borgemeſter i Bergen, Udgivelſen af disſe Bøger, ligeſom han 1831 (under Faderens Navn) udgav en Jordbeſkrivelſe for Almueſkolen (14de Udg. 1884) og ſenere andre geographiſke Lærebøger. I „Norſke Samlinger“ har han meddelt nogle Bidrag til Norges Hiſtorie 1807—9. — Sidſtnævntes Broderſøn, **Oskar Ludvig Stoud P.**, f. 16 Juli 1845, blev juridiſk Candidat 1869 og er ſiden 1876 Aſſesſor i Chriſtiania Byret. S. A. tog han den juridiſke Doctorgrad, ligeſom han tidligere havde erholdt Kronprinſens Guldmedaille; hans Afhandlinger ved disſe Anledninger findes tillige med flere andre optagne i „Norſk Retstidende“. Siden 1883 er han Medlem af den ſkandinaviſke Søfartslovgivningscommisſion.

Platov, Matvej [toff], ruſſiſk Ryttergeneral, f. 17 Maj 1751 af adelig Slægt, tjente med Udmærkelſe i Krigene ved Kuban og paa Krim 1782—83 og imod Tyrkerne 1788—90 og blev 1801 Hetman over de donſke Koſakker. Lignende Berømmelſe vandt han i Krigen med Frankrig 1805—7 og paa ny 1812—14, baade under Fiendens Forfølgelſe gjennem Rusland, i Slaget ved Leipzig og i den endelige Kamp paa franſk Grund. 1812 blev han ophøjet til Greve og døde 15 Jan. 1818 i ſin Hjemſtavn ved Don.

Plattenſlager, Benævn. paa Perſoner, ſom „ſlaa Plader“, d. e. narre og bedrage Folk, navnlig for Penge.

Platten- ell. **Balaton-Sø**, en Indſø i det veſtlige Ungarn, ſ. v. for Stuhlweisſenburg, 12 M. lang og 1 à 2 M. bred, med flade, til Dels moradſige Bredder, indtil 50 F. dyb og meget fiſkerig. I dens Vande lever ogſaa en Art Skildpadder.

Platteværk, et af ſmaa Staalſkiver beſtaaende Valſeværk til at udplatte Guld- og Sølvtraad, der ſkal bruges til Guldtrækkerarbejde.

Platting, en Fletning af Kabelgarn paa en beſtemt Maade, f. Ex. for at benyttes ſom en Strop eller Surring om en tung Gjenſtand, der ſkal løftes, eller for at tjene ſom Pakning i Sammenføjninger.

Plattsburgh [plǟtts], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Champlain Søens Veſtſide, 60 M. n. for New-York, med 5,000 I., hiſtoriſk mærkelig ved Nordamerikanernes Sejer over Engelſkmændene 11 Sept. 1814.

Plattyſk, ogſaa kaldt Nedretyſk, et fælles Navn for flere indbyrdes noget afvigende tyſke Sprogarter, der tales i det nordtyſke Lavland fra Rhinen til det kuriſke Haff; ſkarpeſt udprægede ere det weſtfalſke og det holſtenſke Idiom. Til denne Dialektgruppe høre oprindelig Nederlandſk og Flamſk, ſom ſenere gjennem literær Udvikling ere uddannede til ſæregne Sprog. Sprogets charakteriſtiſke Conſonanter nærme ſig mere til Gotiſk, Engelſk og de ſkandinaviſke Sprog end til det højtyſke („dat“ for „das“, k for højtyſk ch, p for højtyſk pf), medens der i Vocaliſationen finder ſtor indbyrdes Forſkjellighed Sted i de plattyſke Sprogarter. Indtil Reformationen var det Skriftſprog i de Egne, hvor det taltes. Det ældſte ſkriftlige Mindesmærke er det epiſke Digt „Heliand“ (fra det 9de Aarh.). Da det overtyſke tidlig blev Hofſprog og ſelv nedertyſke Digtere brugte det i deres Værker, blev P.s Literatur indſkrænket til Rimkrønniker, Læredigte og Lovbøger. Den vigtigſte Rimkrønnike er den kølnſke af Gottfr. Hagen (c. 1270, udg. af Grote 1834); af de proſaiſke Krønniker maa mærkes den lybſke af Franciskanerlæſemeſteren Dettmar (udg. af Grautoff 1829) og „Die Magdeburger Schöffenchronik“. Den betydeligſte Lovbog er „Sachſenſpiegel“ (13de Aarh.). Fremdeles maa nævnes Dramaet »Spiel van der Upstandinge« og Helteſangen »Koninc Ermenrikes dôt«, ſamt de fortræffelige Folkebøger „Reineke“ (bearbejdet efter Nederlandſk i Slutn. af det 15de Aarh.) og „Eulenſpiegel“ (ældſte Udg. 1519). Fra det 16de Aarh. have vi en pommerſk, en ditmarſkiſk og en hamborgſk Krønnike. Den ſidſte plattyſke Bibel blev trykt 1622 i Lüneburg. I den nyere Tid have Claus Groth, Joh. Meyer, Wilh. Schröder og iſær Fritz Reuter viſt, hvor fortræffelig P. lader ſig bruge navnlig til humoriſtiſke Billeder af det nedertyſke Folkeliv. Af de ſærdeles talrige yngre, men rigtignok for ſtørſte Delen ubetydelige Forfattere, der ere traadte i deres Fodſpor, kunne nævnes Alwine Wuthenow, Fr. Gieſe, K. Th. Gaedertz og Ad. Quitzow. Kinderlings „Geſchichte der niederſächſiſchen od. ſogenannten plattdeutſchen Sprache“ (1800) er et for ſin Tid fortrinligt Arbejde; ſenere har man næſten kun i Monographier og Lejlighedsſkrifter helliget det plattyſke Sprog en videnſkabelig Behandling. Af Grammatiker har kun Nergers „Gr. d. mecklenburg. Dialekts“ (1869) videnſkabelig Betydning; af ſpecielle Idiotika findes vel mange, men en ſammenfattende Ordbog over hele det plattyſke Sprog haves kun for den ældre Periodes Vedkommende i Lübben og Schillers „Mittelniederdeutſches Wörterbuch“ (1875 ff.).

Platǣæ, By i Bøotien i Hellas, hørte oprindelig til det bøotiſke Forbund, men ſluttede ſig paa Grund af Thebens Overgreb til Athen, hvem det i Slaget ved Marathon ydede Hjælp mod Perſerne. Ved P. ſtod det berømte Slag 479 f. Chr., i hvilket Hellenerne ſejrede over Perſerne under Mardonius, ſom faldt i Slaget. Spartanerne erobrede Byen 427 f. Chr. og lod Thebanerne ødelægge den fuldſtændig. Den gjenopbyggedes atter 387, men ødelagdes paa ny af Thebanerne 373 og rejſte ſig førſt igjen under Alexander d. ſtore. Endnu findes der Ruiner tilbage af det gamle P.

Plaudite! ell. **vos plaudite!** lat., klap nu! (Tilraab til Tilſkuerne ved Slutningen af Oldtidens Skueſpil).

Plauen, 1) Stad i Konger. Sachſen, 17 M. ſ. v. for Dresden. 43,000 I. (1885). Smuk Hovedkirke, højtliggende Slot og ſtort Raadhus. P. er Hovedſædet for Fabrikationen af de ſaakaldte plauenſke Varer, Muſſelin, Batiſt, Jaconet, broderede og brocherede Varer; desuden er her betydelig Tilvirkning af Maſkiner, Papir, Bordug m. m. — 2) Landsby i Konger. Sachſen ¼ M. fra Dresden, med 5,000 I., har givet Navn til den ſaakaldte **Plauenſke Grund**, en yndig, 1¼ M. lang Dal mellem P. og Tharandt, der gjennemſtrømmes af den lille Flod Weißeritz, og ſom paa Grund af ſin Kulrigdom er Sædet for en ſtærk Induſtri.

Plauſibel, bifaldsværdig, antagelig, ſom en p. Grund.

Plautus, Titus Maccius, Romernes berømteſte Lyſtſpildigter, 254—184 f. Chr. Af det ſtore Antal Komedier, der i Oldtiden gik under P.s Navn, anerkjendte den lærde M. Terentius Varro 21 for ægte, af hvilke vi endnu have de 20 fuldſtændig opbevarede. De ere frie Bearbejdelſer af græſke Originaler og udmærke ſig ved Vid, en livlig Dialog og en Rigdom paa praktiſke Leveregler.

Plebs, **Plebējer**, kaldtes i den romerſke Republiks ældre Tid den ſtore Maſſe af Clienter og Fremmede, ſom havde boſat ſig i Rom og i Modſætning til de oprindelige Beboere, Patricierne, ingen politiſke Rettigheder havde. Følelſen af det ulige i Stillingen bragte P. til at foretage energiſke Skridt for at tilkæmpe ſig politiſke Rettigheder; allerede Servius Tullius optog P. i den af ham indførte nye Klaſſeinddeling; 494 f. Chr. fik de deres egne Embedsmænd, Almuetribunerne, og gjennem en lang Række af Kampe, ſom førſt endelig afſluttedes ved lex Hortensia 286 f. Chr., erhvervede de ſig efterhaanden politiſk Ligeberettigelſe med Patricierne. S. **Rom**. **Plebejiſk** bruges meſt i Bet. af pøbelagtig, ſimpel. **Plebiscit** (Plebiscitum) kaldtes hos Romerne Plebejernes Beſlutninger paa »Comitia tributa«. I nyere Tid er Ordet blevet brugt i Frankrig om de Folkeafſtemninger, der ſtadfæſtede Statscoupet 18 Brum. og de ſenere Forfatningsændringer om livsvarigt Conſulat og om Kejſerdømmets Oprettelſe, ſamt Statscoupet 2 Dec. 1851, Kejſerdømmets Gjenoprettelſe og den nye Forfatning 8 Maj 1870. Ligeledes ere de Afſtemninger, der i Italien 1859—70 have vedtaget de forſkjellige Landes Sammenknytning, og den, der 1864 ſtadfæſtede Fyrſt Alex. Johans Statscoup i Rumænien, kaldte P.

Pleiße, Flod i Konger. Sachſen, falder ved Leipzig i den hvide Elſter; 12 M. lang.

Plejāder, 7 Døtre af Atlas og Plejone; de bleve efter deres Død af Zeus ſatte paa Himlen ſom Syvſtjærnen. **Plejāderne**, en Stjærnegruppe i Tyrens Nakke, kaldes ogſaa Syvſtjærnen, ſkjønt de færreſte med blotte Øjne kunne ſkjelne flere end 6 Stjærner i den; i Kikkerter ſes langt flere, indtil over 600. At mange af disſe tilhøre et ſnævrere Stjærneſyſtem, fremgaar af, at de have fælles Egenbevægelſe. Derimod er det hidtil ikke lykkedes at conſtatere nogen indbyrdes Bevægelſe, der kan hidrøre fra indbyrdes Tiltrækning. Den klareſte (3dje Størrelſe) er Alkyone (η Tauri), om hvilken ſ. **Centralſol.** Ved Merope (5te Størrelſe) fandt Tempel 1859 en ſtor Taage, og ved Maja (5te Størrelſe) fandt Brødrene Henry 1885 ad photographiſk Vej en mindre Taage, der ſnart efter ogſaa blev ſet directe gjennem de nylig færdigblevne Kæmpekikkerter, ſom overhovedet have viſt, at hele Stjærnegruppen er indhyllet i en Taage, der er temmelig lys, men vanſkelig at ſe paa Grund af Skinnet fra de mange Stjærner. **Plejaden** kaldes den Samling af 7 franſke Literater, der i det 16de Aarh. ſluttede ſig om Ronſard til en Reform af den franſke Literatur og det franſke Sprog i den klasſiſke Oldtids Former (ſ. **Franſk Literatur** und. **Frankrig**). P.s Medlemmer vare foruden Ronſard J. du Bellay, Ant. de Baif, Jamyn, Belleau, Jodelle og Pontus de Thiard.

Plejeſtiftelſen for nyfødte Børn, ſ. **Fødſelsſtiftelſe.**

Plejl, det Haandredſkab, hvormed Sæden før Maſkinernes Tid ſædvanlig aftærſkedes, beſtaar af 3 Dele: Slaglen, en 3—3½ Fod lang, for oven 1, for neden 2 Tomm. tyk, lidt kantet og krumbøjet Stok af en ſej og haard Træſort, helſt Aſk, Haandſtokken ell. **Plejlſkaftet**, en rund, lidt længere Stok af ſejt Træ, ſom Bøg, og Hilden, ſædvanlig et 5 Tomm. langt, af tykt Læder tildannet og med Remme ſammenſyet Bindeled mellem Slagel og Plejlſkaft. Hyppigſt tilvejebringes Slaglens Omdrejning under Arbejdet ved gjennem et Hul i Hilden at anbringe et rundt Søm i Enden af Plejlſkaftet, forſynet med en Jærnring. Ellers maa Omdrejningen beſørges udelukkende med Hænderne under Slaglens Svingning over Tærſkerens Hoved. **Plejlſtang** paa Dampmaſkinen, ſ. **Krumtap.**

Plēktron, gr., kaldte de gamle en tynd Stav eller Pind, med hvilken man ſlog Strængene paa Phorminxen og Kitharaen. Ordet bruges endnu i ſamme Betydn., men overføres ogſaa paa andre Redſkaber, f. Ex. Staalſtangen, hvormed Triangelen ſlaas, og Hammeren, hvormed Glasharmonikaen ſpilles.

Plener, Ignaz v., øſterrigſk Statsmand, f. 1810 i Wien, indtraadte 1836 i Statstjeneſten, optoges 1860 i det „forſtærkede“ Rigsraad og blev i Dec. ſ. A. Finansminiſter under Schmerling indt. dennes Afgang i Sommeren 1865. J Dec. 1867 optoges P. i Miniſteriet Auersperg ſom Handelsminiſter, men afgik i Apr. 1870. Fremdeles var han fra 1861 Medlem af den bøhmiſke Landdag og af Underhuſet, indtil han 1873 blev livsvarigt Medlem af Herrehuſet. — Hans Søn, **Ernſt v. P.**, f. 1841, indtog 1873 hans Plads baade i Landdag og Underhus og hører til det tyſke Partis Førere.

Plēnum, lat., i Sammenſætn. **Plenār**, betegner den ſamlede Beſtyrelſe eller Corporation i Modſætning til et Udvalg af ſamme (Plenarmøde, Plenarforſamling); in plēno, i fuld Forſamling, fuldtallig.

Pleochroisme, en Egenſkab, der iagttages ved nogle Mineraler, og ſom beſtaar i, at de viſe forſkjellige Farver, efter ſom man lader Lyſet gaa igjennem dem i den ene eller den anden Retning. S. **Dichroisme.**

Pleonāsme, **pleonaſtiſk**, overflødigt Tillæg i Tale, ſom „pleje van“ for pleje, Store-Magleby.

Plerōma, gr., Fylde, d. e. Guddomsfylden, er efter Gnoſticismens Lære Lysriget, der før Verdens Tilblivelſe ſtod over for Hyle, Materien. S. **Gnoſis.**

Plesiosaurus, ſ. **Ichthyosaurus.**

Plēſkov, ſ. **Pſkov.**

Pleſſen, en fra Mecklenburg ſtammende adelig Familie, ſom har givet Danmark et Par fortjente Finansminiſtre. **Chriſtian Siegfried v. P.**, Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1646, var i ſin Ungdom kommen ind i Danmark og bleven Page hos Prins Georg, i hvis Tjeneſte han ſteg til Overkammerherre, og ſtod i ſtor Anſeelſe ſaa vel hos Prinſen ſom hos hans Ægtefælle, den engelſke Dronning Anna. Som Rentekammerpræſident bragte han under Chriſtian V (fra 1692) de forſtyrrede Finanſer i god Orden; han fratraadte imidlertid dette Embede i Jan. 1700 og døde i Hamborg 28 Jan. 1723. — Hans Søn, **Chriſtian Ludvig v. P.** til Glorup, Selſø, Fuſingø m. m., Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1676, ſtyrede Finanſerne med Dygtighed under Frederik IV (fra 1725) og i Begynd. af Chriſtian VI.s Regering, men tog ſin Afſked i Jan. 1734; han døde 30 Aug. 1752. — Sidſtnævntes Broder, **Carl Adolf v. P.** til Gunderslevholm, Saltø, Førslev m. m., ligeledes Gehejmeraad og Elefantridder, f. 1678, var Overkammerherre hos Prins Carl (Frederik IV.s Broder) og efter Prinſens Død (1729) hos hans Søſter Sophie Hedvig, hos hvem han ſtod i ſtor Yndeſt, og ſom efter et, dog ganſke ubeviſt, Rygte ſkal have været hemmelig gift med ham. Han hørte til den Kreds af Mænd, til hvilken Chriſtian VI ſtøttede ſig i Begynd. af ſin Regering, men ligeſom Broderen trak han ſig ſnart tilbage fra Hoffet, og begge faldt i Unaade. Den pietiſtiſke Retning ſtod han nær. Af ſine Godſer gjorde han ſig meget fortjent, iſær ved Oprettelſe af Skoler. Han døde 30 Jan. 1758.

Pleſſimēter, ſ. **Percusſion.**

Pleſſis les Tours [plæſi læ tuhr], Landsby i det franſke Dep. Indre-Loire, lige v. for Tours, med et ſtærkt befæſtet Slot, hvor Ludvig XI tilbragte ſin ſidſte Levetid.

Pleß, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Galiziens Grænſe, 25 M. ſ. ø. for Breslau, med 4,000 J., betydelig Induſtri og Fyrſten af P.s pragtfulde Slot.

Plet, ſ. **Plettering.**

Plethōra, Fuldblodighed, ſ. **Blod.** **Plethoriſk**, fuldblodig.

Pletſch, Oskar, tyſk Tegner og Illuſtrator, f. 1830 i Berlin, blev Elev af Bendemann i Dresden og vakte førſt Opmærkſomhed ved en Række Tegninger af Børnelivet, ſom han ſenere har fortſat, og ſom ere udkomne under forſkjellige Titler ſom „Kleines Volk“, „Schnickſchnack“ oſv. Han lever i Nærheden af Dresden.

Pletſkurv, Pityriasis versicolor, en Hudſygdom, der ſkyldes Tilſtedeværelſen af en Svamp, Microsporon furfur, i Overhuden og viſer ſig ſom runde, undertiden ſammenflydende, tørre, ſkællende, lys gulbrune Pletter, hyppigſt paa Bryſtet.

Plett, Peter, f. 1766 i Landsbyen Kleinweide i Slesvig, d. 1823 ſom Skolelærer i Stakendorf, er en af dem, der før Jenner har fattet Ideen om Kokoppeindpodningen og det paa ſamme Maade ſom J. Han havde hørt Forpagterne fortælle, at Malkepigerne bleve beſkyttede mod Menneſkekopperne, naar de vare blevne ſmittede af Køernes Kopper, og lededes derved 1791 til at forſøge Indpodningen af dem paa 3 Børn i en Familie i Holſten, hvor han den Gang var Huslærer; Aaret efter fik de øvrige Børn i Huſet Kopperne, medens de tre vaccinerede Børn undgik dem. Uagtet P. gjentagne Gange gjorde Sundhedscollegiet i Kiel opmærkſom paa Sagen og fremhævede den mulige Nytte, den vilde kunne have, og uagtet Prof. Hegewiſch i Kiel ved Artikler i Bladene ſøgte at hævde P.s Fortjeneſte, maatte han dog vige for Jenner.

Plettēring (eng. plating) anvendes, naar man ønſker at forfærdige Gjenſtande, der have Sølvets og Guldets Udſeende i Forbindelſe med en betydelig Varighed, og ſom dog ere langt billigere end lignende Gjenſtande af Sølv eller Guld. I dette Øjemed behandler man en omhyggelig renſkrabet Kobberplade med en Helvedesſtensopløsning til Sølvplettering eller med en Opløsning af Guldchlorid til Guldplettering, hvorved der dannes et tyndt Overtræk af Sølv ell. Guld paa Kobberpladen; oven paa dette lægges en omhyggelig renſet og ganſke tynd Sølv- eller Guldplade, hvis Rande bøjes om Kobberpladens; det hele gjøres rødglødende, og Sølvet eller Guldet trykkes faſt mod Kobberpladen ved Hjælp af et ſtort Polerſtaal og derpaa følgende Valsning. Der opſtaar derved en ſaa kraftig Adhæſion mellem Kobberet og det ædle Metal, at det hele nu kan bearbejdes, ſom om det var en eneſte Plade. P. med Sølv er nu næſten fortrængt af galvaniſk Forſølvning (Elektroplet). Ogſaa uden for Metallernes Omraade betegner P. undertiden Bedækningen af et mindre ædelt Materiale med et tyndt Lag af et ædlere paa Retten. Saaledes kaldtes de nu ikke længere anvendte Hatte af Harehaar med en Luv af Bæverhaar pletterede Hatte.

Pleura [pløvra], Bryſthinden; ſ. Bryſt. **Pleuritis**, Bryſthindebetændelſe, ſ. Bryſt. **Pleurodyni**, et rheumatiſk Sting i Muſklerne udvendig paa Bryſtkasſen og imellem Ribbenene.

Plevna, Stad i Bulgarien, 18 M. n. ø. for Sofia. 11,000 I. — I den rusſiſk-tyrkiſke Krig 1877 beſatte Osman Paſcha 18 Juli P., forſkanſede ſig der og ſlog 30 Juli Rusſernes Angreb tilbage med ſtore Tab. Efter at betydelige Forſtærkninger vare hidkomne og Fyrſt Carol af Rumænien havde overtaget Anførſelen, gjorde Rusſerne 7—12 Sept. gjentagne Storme paa P., men kaſtedes tilbage med umaadelige Tab. Nu begyndte en regelmæsſig Belejring under General Todlebens Ledelſe, og efterhaanden afſkares enhver Forbindelſe mellem P. og det øvrige Land; efter forgjæves Forſøg paa at ſprænge Kjæden (det ſidſte gjordes 10 Dec.) maatte Osman Paſcha overgive ſig med ſin Hær.

Pleyel, Ignaz Joſeph, f. 1757 i en Landsby ved Wien, d. 1831 paa ſit Landſted ved Paris, Elev af Wanhall og Haydn, blev efter et fleraarigt Ophold i Italien 1781 Capelmeſter i Straßburg, hvorfra dog Revolutionen fordrev ham. 1792 kaldtes P. til London af et Concertſelſkab, der concurrerede med Salomons Haydn-Concerter, og efter at han havde hævdet ſig ret godt, tog han 1795 Ophold i Paris, hvor han oprettede en Muſikhandel og en Claverfabrik, ſom ſnart hørte til de førſte i Paris. Hans ſtore Mængde letfattelige og letflydende Compoſitioner (Clavermuſik, Strygekvartetter, Trioer, Duetter, Concerter, 29 Symphonier) kjøbtes og ſpilledes overalt og i mange Arrangementer. — Hans ældſte Søn, Camille P., f. 1788 i Straßburg, d. 1855 i Paris, var ogſaa en flink Muſiker og Elev af Dusſek, men han interesſerede ſig ſærlig for Pianofabrikationen og bragte i Forening med Kalkbrenner disſe Inſtrumenter til en høj Grad af Fuldkommenhed.

Pli, fr., Fold; Holdning, Anſtand.

Pligt er Viljens Opfyldelſe af det ſædelige Bud, udſprungen af Agtelſe og Ærefrygt for dette. P. forudſætter en Modſætning mellem det ſædelige Bud og Menneſkets umiddelbare Drift og Ønſke; dog behøver denne Modſætning ikke, ſom Kant mente, at være en pinlig Modſtrid. P. ſtaar ſaaledes i Modſætning til Dyden (ſ. d. A.), ſom er det ſædelige Livs Udfoldelſe i Harmoni med det naturlige Grundlag. Da det egentlige ſædelige beror paa den inderlige, perſonlige og bevidſte Tilſlutning til det gode, er P. Udtrykket for det centralethiſke. Men P. og Dyd forudſætte hinanden; thi ikke blot kan P. kun ſejre ved en Kraft, der hentes fra det oprindelige Naturgrundlag af Drifter og Følelſer, men det ſædelige Liv arbejder ſig ogſaa gjennem de enkelte Pligtopfyldelſer fremad til en faſt Harmoni med det naturlige, d. e. til Dyd. P. er derhos af overvejende formel Charakter; den angiver i ſig ſelv intet ethiſk Indhold, men kun, at og hvorledes den givne ſædelige Lov ſkal virkeliggjøres under visſe Betingelſer. — Skjønt Oldtidens Ethik væſentlig var en Dydslære, blev Grunden til Pligtlæren allerede lagt af Sokrates, naar han indſkærpede Selvbeherſkelſe ſom Dydens Grundvold. Stoikerne udviklede den videre og hævdede det dydige Sindelag ſom nødvendig Forudſætning for den fuldkomne Pligtopfyldelſe. I den nyere Tid har Kant paaviſt Pligtforholdet ſom det ſædeliges inderſte Kjærne, hvortil alle andre ſædelige Elementer ſkulle ſlutte ſig, men uden hvilken de ikke virkelig ere ſædelige.

Pligt (holl. plecht) benyttedes i tidligere Tid ofte for at betegne Forſtævnen i et Skib; nu bruges det om den forreſte Tofte i en Sejl- ell. Robaad (den, i hvilken Fokkemaſten er anbragt) og (i en Kaproningsbaad) om den, der ror den forreſte Aare. **Pligtanker** ell. **Pligten**, det ſtyrbords Rælingsanker i et Krigsſkib. **Pligthugger**, den forreſte af de Folk, ſom ro et Fartøj, og hvem det paahviler at benytte Baadshagen, naar Fartøjet lægger til Land eller til et Skib.

Pligtarbejde kaldes ſærlig det Arbejde, ſom en Husmand til Vederlag for den ham overdragne Brug af Huſet yder til Jordbrotten (i Danmark i Modſætn. til Hoveri, ſom er det Arbejde, der ydes af Gaardmænd). Efter den nuværende danſke Lovgivning er det imidlertid forbudt for Fremtiden at betinge Arbejde ſom Vederlag for Brugsoverdragelſen af Huſe.

Pligtlod ell. Tvangslod (portio legitima) kaldes den Del af en Arveladers Formue, ſom nødvendig ſkal tilfalde hans Arvinger, ſaa at han ikke ved teſtamentariſk Diſpoſition kan berøve dem den. Efter den nugjældende danſke Lovgivning er det kun Arveladerens Afkom og Ægteſælle, hvem en ſaadan P. tilkommer, idet den, der efterlader ſig Livsarvinger, ikke ved Teſtament kan fratage nogen af disſe mere end ⅓ af den Lod, ſom vilde være tilfaldet ham, naar intet Teſtament af Arveladeren var oprettet, og den efterladte Ægteſælle er, hvis den afdøde intet Afkom efterlader ſig, berettiget til ⅓ af hans Formue, i modſat Fald derimod til en Broderlod (ſ. d. A.), ſom dog i intet Tilfælde maa overſtige ¼ af den afdødes Formue. I Norge tilkommer denne Ret alene Livsarvinger, hvilke ej gjennem Teſtament kunne berøves mere end ¼ af den Arvelod, ſom efter Loven vilde tilfalde dem. Andre Lovgivninger erkjende ogſaa andre Arvinger, ſaaledes navnlig Aſcendenterne, for berettigede til en P. og gjøre til Dels dennes Størrelſe afhængig af Arvingernes Antal.

Plimſoll, Samuel, engelſk Underhusmedlem, f. 1824, ſtuderede førſt og blev derefter Kulhandler, valgtes 1868 til Underhuſet ſom udpræget Liberal og var en varm Talsmand for Arbejdernes og de lavere Klasſers Tarv. Særlig gjorde han ſig bekjendt ved ſin Iver for at værge Sømændene imod egennyttige Rederes Brug af uſødygtige Skibe (de ſaakaldte „Plimſollſke Ligkiſter“) og udvirkede 1876 en Lov derimod. 1880 trak han ſig tilbage fra Parlamentet.

Plinius, Cajus, Secundus d. ældre, en af de lærdeſte Romere, f. 23 e. Chr., beklædte under Veſpaſian forſkjellige offentlige Embeder baade i Krig og i Fred og var Befalingsmand over Flaaden ved Miſenum, da han 79 miſtede Livet ved det Udbrud fra Veſuv, ſom ødelagde Pompeji, Herculanum og Stabiæ. Hans hiſtoriſke, rhetoriſke og grammatiſke Skrifter ere tabte; opbevaret er hans »Historia naturalis«, et vidtløftigt encyklopædiſk Værk i 37 Bøger. — Cajus P. Cæcilius Secundus d. yngre, den foreg.s Søſterſøn og Adoptivſøn, f. 62, fik 100 Conſulatet af Trajan, 111 Proconſulatet i Bithynien og Pontos; d. 118. Af ham have vi en Samling af Breve i 10 Bøger ſamt en Lovtale over Trajan (»Panegyricus Trajani«).

Plinth, den nederſte, kvadratiſke Plade, hvorpaa den joniſke Søjles Fod hviler; ogſaa d. ſ. ſ. Sokkel.

Pliocǣne Formatiōn betegner i Geognoſien de yngſte Dannelſer i den tertiære Periode, hvis Organismer ſtemme mere overens med Nutidens, end Tilfældet var i de ældre Afdelinger af denne Periode. Den beſtaar af baade Ferſk- og Saltvandsdannelſer, navnlig Kalkſtene, Sandſtene, Mergelarter, Ler og Brunkul, og er iſær udbredt over den ſydlige Del af Europa.

Pliſſé, fr., en Strimmel Tøj, der er lagt i Læg til Pynt paa Damekjoler.

Plock [plotſk] ell. Plozk, Stad i ruſſiſk Polen, 14 M. v. n. v. for Warſchau, ved Weichſel. 22,600 I. Katholſk Biſpeſæde med Kathedralkirke fra det 10de Aarh. og betydelig Induſtri og Handel. Fordum Hovedſtad i Maſovien.

Ploërmel [mell], Stad i det franſke Dep. Morbihan, 5 M. n. ø. for Vannes. 3,000 I.

Plojēſti, Stad i Konger. Rumænien, 8 M. n. for Bukareſt. 33,000 I. Store Uldmarkeder. I Omegnen righoldige Petroleumskilder.

Plombēring af Tænder, Udfyldning af Huller i Tænderne med en faſt Maſſe (Guttapercha, Bladguld, Amalgam), ſtandſer ofte Sygdomme i Tanden og bevarer den i længere Tid. Plombe, Tandfyld; Blyſegl.

Plombières [plongbiǟhr], Stad i det franſke Dep. Vogeſerne, 3 M. ſ. for Epinal. 2,000 I. Fabrikation af fortrinlige fine Jærn- og Staalvarer. Varme indifferente Kilder, der anvendes ganſke ſom de i Gaſtein og Teplitz. — Ved en Sammenkomſt i P. imellem Kejſer Napoleon III og Grev Cavour i Juli 1858 aftaltes det Forbund imellem Frankrig og Sardinien, ſom førte til den italienſke Krig 1859 og derigjennem til Kongeriget Italiens Dannelſe.

Plon, Phil. Henri [plong], franſk Bogtrykker og Forlægger, f. 1806, d. 1872, udgav mange Pragt- og Rejſeværker og en »Dictionnaire de la conversation« (52 Bd., 1832—39, ny Udg. 16 Bd., 1853—60), ſamt Napoleon III.s „Værker“ (1854—57) og „Julius Cæſars Hiſtorie“ (1865—66). — Hans Søn, Eugène P., f. 1836, der fortſatte Forretningen, har ſkrevet kunſthiſtoriſke Værker om »Thorvaldsen et son œuvre« (1867, 2den Udg. 1874; overſ. paa Eng., Tyſk og Ital.), Biſſen (1870) og Benvenuto Cellini (1883). Han blev 1868 Medlem af det danſke Kunſtakademi.

Plongere [ſchēre], dykke; ſtyde fra et højere Punkt mod et lavere. Plongerſtempel [ſchēr] ell. Dykkerſtempel, ſ. Stempel.

Plotinos, den betydeligſte af de nyplatoniſke Philoſopher, f. c. 205 i Lykopolis i Ægypten, var Diſcipel af Ammonios Sakkas, hvem han højt beundrede. Efter et mislykket Forſøg paa at naa Orienten for at lære Perſernes og Indernes Visdom at kjende gik han c. 245 til Rom, hvor hans Foredrag ſamlede en ſtor Kreds af Tilhørere, deriblandt Kejſer Gallienus og Kejſerinde Salonina. P. ſkal have haft den Plan at benytte Kejſerparrets Yndeſt til at grundlægge en Stad Platonopolis, hvor den platoniſke Stat ſkulde realiſeres. Han døde 270 i Campanien. — P. var lige udmærket ved ſin videnſkabelige Alvor og ſit vindende Foredrag, ved ſin rene Charakter, høje Begejſtring og tiltalende Perſonlighed; han har ſkabt et af de mærkeligſte Syſtemer inden for den græſke Philoſophi. Hans talrige Afhandlinger bleve efter hans Død udgivne af hans Diſcipel Porphyrios og kaldes Enneaderne (fordi de ordnedes i Afdelinger, der hver omfatter ni Bøger). P. gjør et ſidſte kraftigt Forſøg paa at overvinde den græſke Philoſophis Dualisme og opſtille et ſpiritualiſtiſk Enhedsſyſtem, der hviler paa det guddommeliges (det uendelige Urvæſens) abſolute Transſcendens. Hans Grundtanke er udtrykt i Modſætningen mellem den overſanſelige Verden, hvem al Realitet tilkommer, og Sanſeverdenen, ſom er uſand og væſensløs. Menneſket, ſom forefinder ſig ſelv i den ſidſte, har til Opgave at udfri ſig fra Sanſeligheden og i exſtatiſk Beſkuelſe at vende tilbage til det beſtemmelſesløſe uendelige Urvæſen. **Den overſanſelige Verden** fremtræder hos P. under Synspunktet af en Trinrække: Urvæſenet, Nus (Tænkningen) og (Verdens-) Sjælen. **Urvæſenet**, Urgrunden til al Væren, „det førſte", er ubegrænſet, uendeligt og ſkikkelſesløſt, hvorfor det ſtrængt taget kun kan betegnes paa negativ Maade; det er uden Væren, Væſen eller Tænken; det ligger ude over Fornuften og „hinſides Væren" (ἐπέκεινα τοῦ ὄντος); det udelukker al Mangfoldighed og behøver intet uden ſig ſelv; det kan betegnes ſom det uendelige, det ene og det gode, den abſolute Aarſag; det er utilgængeligt for Tanken og Sproget, men ligger ſelv til Grund for al Tænken og Væren; det er den uendelige **Kraft**, hvorfra alt ſtammer; ſom virkſom Kraft frembringer det, ikke med frit Overlæg, men i Følge indre Naturnødvendighed, et andet end ſig ſelv lige ned til Mulighedens yderſte Grænſer; men denne Frembringen er ingen Emanation; thi der gaar intet af Urvæſenets Subſtans over i det afledede; det afledede forholder ſig til det oprindelige kun ſom Virkning til Aarſag, ikke ſom en Del til det hele. Overhovedet frembringer det højere det lavere, uden at der derved foregaar Forandring med eller Tab for det højere ſelv. Jo længere det afledede ligger borte fra Urvæſenet, deſto ufuldkomnere er det, thi deſto ſvagere er den oprindelig virkſomme Kraft; Urvæſenet er lige ſaa vel ingenſteds ſom overalt; dets Nærværelſe er ikke en Fordeling af dets Subſtans til de endelige Ting, men en dynamiſk Kraftmeddelelſe (dynamiſk Pantheiſme). **Nus** (Aanden eller Tænkningen), det andet Led i Værens Trinrække, bliver frembragt af Urvæſenet og ſtaar det nærmeſt, men er mindre fuldkommen; dens Grundbeſtemmelſer ere Tænken og Væren med Overvægt af Tanken. Nus tænker ſig ſelv og Urvæſenet, men ikke det, ſom ligger lavere end det ſelv; medens Urvæſenet egentlig er ude over al Virkſomhed, er Nus den førſte og oprindelige, men fuldendte Virkſomhed og derfor uden Bevægelſe og Forandring; den ſøger ikke Tanken gjennem discurſivt Raiſonnement, men er den færdige, fuldkomne Tænken ſelv. Den Væren, ſom i Nus er identiſk med Tænken, er ikke en ren Enhed, men en Mangfoldighed i Enheden; det mangfoldige i Nus er Ideerne, et Rige af virkſomme Kræfter eller Aander (νοῖ), ikke blot Tanker i Nus, men relativt ſelvſtændige aandige Kræfter, der forholde ſig til Nus ſom Arterne til Slægten. Idet Nus omfatter dem i en Enhed, bliver den en overſanſelig intelligibel Verden (κόσμος νοητός), et univerſelt Alliv (αὐτοζῷον), ſom indeholder alle levende Væſeners Urbilleder, men hvorfra al Endelighed er udelukket. **Sjælen** (Verdensſjælen), det tredje Led i Værens Trinrække, fremgaar af Nus, ligeſom Nus af Urvæſenet, ikke ſom bevidſt Produktion, men med indre Nødvendighed, og uden at der forgaar nogen Forandring i det frembringende ſelv. Sjælen er Mellembeſtemmelſe mellem Nus og Sanſeverdenen, men regnes dog ſelv med til den overſanſelige Verden. I Sjælen er Mangfoldigheden endnu mere fremherſkende end i Nus; den har Trang til en delt Væren, til at fremſtille i Sanſeverdenen, hvad den har ſkuet i Nus, men har dog ſelv endnu ingen virkelig Delthed. Til Mangfoldigheden af Ideerne inden for Nus ſvare inden for Verdensſjælen to Verdensſjæle og de mange Enkeltſjæle; den almene Verdensſjæl, fra hvilken Enkeltſjælene ſtamme, er af dobbelt Natur: den højere Verdensſjæl tilhører udelukkende den overſanſelige Verden, medens den lavere Verdensſjæl, hins Frembringelſe og blotte Afbillede, er forbunden med Sanſeverdenen paa lignende Maade ſom Menneſkeſjælen med Legemet; ſom det i Sanſeverdenen virkſomme Princip er den lavere Verdensſjæl Natur (φύσις) og φύσις det ſidſte Led i den overſanſelige Verden. **Sanſeverdenen** fremkommer ved Sjælens Nedſtigen i Materien; Materien deducerer P. egentlig ikke, men forudſætter den i Regelen ſom given. Sanſeverdenens Prædicater ere Mangfoldighed, Udvorteshed og Strid; den er kun et Skin, en fortſat Vorden i Tiden, et Vrængbillede af den overſanſelige Verden. Gjennem Fortſættelſen af Værens Trinrække er her den Grænſe naaet, hvor det aandige ſlaar om i Materie, det gode i det onde, Lyſet i Mørke. Til Grund for Sanſeverdenen ligger den rene, abſolut formløſe **Materie**, der ikke ſelv er Maſſe, men kun Mulighed til Væren, det blotte Rum, ſom optager Maſſen i ſig, den rene Privation (στέρησις), det ikke-værende; den er Mangel paa det gode og ſaaledes ſelv det **onde** (πρῶτον κακόν), medens det legemlige, Forbindelſen af Sjælen og Materien, er et afledet Ondt (δεύτερον κακόν). Skjønt Sjælens verdensdannende Virkſomhed foregaar med ubevidſt Naturnødvendighed, betegner dog dens Udtræden af den intelligible Verdens Evighed og dens Forbindelſe i Tiden med Materien en Sjælens Synken, et Fald. Set efter ſin rent ſanſelige Side er Sanſeverdenen uren og væſensløs; ſet ſom Verdensſjælens nødvendige Produkt er den ſkjøn og harmoniſk; ēt levende Væſen (ζῷον), hvis enkelte Dele ogſaa leve; ēt organiſk Legeme gjennemſtrømmet af ēn Sjæl; overalt Enhed og ſympathetiſk Sammenhæng, der fremtræder gjennem en Virken i det fjærne. Denne harmoniſke Verdensbetragtning træder iſær frem i P.s Polemik mod de chriſtne Gnoſtikeres Ringeagt for Sanſeverdenen. Menneſkeſjælene have oprindelig præexiſteret i den overſanſelige Verden; Sjælens Nedſtigen i Sanſeverdenen er betinget paa ēn Gang af en indre Trang og af den almene Nødvendighed; dog forbinder Sjælen ſig ikke paa ſubſtantiel Maade med Legemet, men lader kun udgaa fra ſig et Slags Lys eller Varme, hvormed den dynamiſk beſjæler Legemet. Kun Legemet lider, Sjælen derimod ikke; den iagttager blot, hvad der foregaar i Legemet. Det er Sjælens Opgave at vende tilbage til den intelligible Verden, hvorfra den ſtammer; men det kommer an paa, hvilket Liv den lever i Sanſeverdenen; thi det er en almindelig Lov, at Sjælen efter Døden kommer derhen, hvor dens Tilbøjelighed drager den. P.s Lære om Sjælevandringen ſtøtter ſig til Gjengjældelſens Lov: ſanſelige

Menneſker blive vilde Dyr, lidenſkabelige Muſikelſkere Sangfugle, uphiloſophiſke Aſtronomer højtflyvende Fugle, rolige Borgere Bier; de reneſte Sjæle vende tilbage til den overſanſelige Verden, men for at dette kan ſke, maa Livet i Sanſeverdenen være en fortſat Renſelſe, en Befrielſe fra det legemlige for at naa Ligheden med Gud; i ſin højeſte Form er denne Gudlighed en Ekſtaſens Tilſtand, en myſtiſk Henſynken, hvori Sjælen bevidſtløs ſmelter ſammen med Urvæſenet, ſom ſelv ligger hinſides al Bevidſthed, og hvori den virkelig „berører“ ſelve det guddommelige.

Ploug, Parmo Carl, danſk Digter og Politiker, f. 29 Oct. 1813 i Kolding, blev 1829 Student og gav ſig til at ſtudere Philologi, men dyrkede desuden Æſthetik og andre frie Studier og tog ikke Embedsexamen. Derimod blev han tidlig Leder af de yngre akademiſke Kredſe, og paa Regenſen, hvor han laa 1833—36, blev han Studenternes Digter og paavirkede dem ſtærkt i politiſk Retning for Frihed og Nordens Enhed. 1839 var P. en af Stifterne for den akademiſke Læſeforening eller ſom den ſædvanlig kaldtes »Academicum«, hvor et mere ſprudlende Liv kom til Udbrud end i den ældre, ſatte Studenterforening. Han overſatte 1840 „Det ſvenſke Studenterliv“ af A. W. og ſkrev under Navnet „Poul Rytter“ 1839—42 ſine „Atellaner“, overgivne Studenterfarcer, der kjækt berøre Dagens Spørgsmaal og ſtille Studenterne op imod baade ſtorborgerlig Fornemhed og ſpidsborgerlig Bornerthed. De vare ligeſom Forløbere for Hoſtrups førſte Sangſpil; 1852 og 1861 fulgte endnu to Farcer af ſamme Art. I Dec. 1839 var P. en af de 5 Deputerede, ſom Studenterne ſendte til Chriſtian VIII for at bede om en fri Forfatning, og 1843 var han Leder for det førſte Studentertog til Upſala, ligeſom han ſiden tog vigtig Del i alle de ſenere Tog og i alle andre Studenterforhold. I Maj 1841 blev han Redacteur af „Fædrelandet“ (indtil Sept. 1881), og ſom en uforfærdet Talsmand for politiſk Frihed, Sønderjyllands Danſkhed og Nordens Enhed var han Oppoſitionens ſtadige Ordfører; han optraadte ogſaa ſom Taler ved Skamlingsbankfeſterne 1844—46. I de politiſke Bevægelſer 1848 tog P. ſelvfølgelig en vigtig Del; han var en af Lederne for Hippodrommøderne, men ſkilte ſig i Efteraaret fra den radicale Fløj af Henſyn til Martsminiſteriet, hvortil han følte ſig ſærlig knyttet. Paa den grundlovgivende Rigsforſamling hørte han til den udpræget friſindede Side, ſærlig i Valgretsſpørgsmaalet, men kom ſnart efter i Strid med Bondevennerne for deres Optræden i de nationale Spørgsmaal. Slesvigs Deling havde ikke P.s Billigelſe, ſkjønt han lod Tanken komme til Orde i ſit Blad, og han kæmpede haardnakket imod Helſtaten 1852—54, men ſtemte dog til ſidſt for Fællesforfatningen 1855 og ſtøttede i de følg. Aar Regeringen, ſkjønt han jævnlig fremſatte endog ſkarp Kritik af dens enkelte Skridt og krævede en beſtemtere Optræden. 1854—57 var P. Folketingsmand, og ſiden 1859 har han uafbrudt haft Sæde i Landstinget (dets Viceformand ſiden 1884). Krigen 1864 bragte P. de tungeſte Skuffelſer, idet hele Slesvig tabtes, og Forventningen om Sveriges og Norges Hjælp braſt; P. drog ſelv i Marts 1864 til Chriſtiania for at paavirke Stemningen. I de førſte Aar efter 1866 var han Fører for et Mellemparti i Landstinget, men alt ſom Venſtres Magt voxede og dets Optræden blev ſtærkere, gik han længer over til Højre, ſaa at han 1874 aabent opgav ſit tidligere Krav paa parlamentariſk Styrelſe; 1884 blev han Formand for Højres Arbejder- og Vælgerforening i Kjøbenhavn. P.s Digte ere Udtryk for de ſamme Ideer, der have ledet hans politiſke Liv: det er Fædrelandet, det ſnævrere og det videre, dets hiſtoriſke Minder og dets Fremtidshaab, han beſtandig vender tilbage til at beſynge, ofte i en ſtærkt bevæget pathetiſk Stil, ſtundum med et noget rhetoriſk Snit. Næſten alle diſſe Digte ſkylde en eller anden ydre Lejlighed deres Tilblivelſe, og medens enkelte ſnart vakte ſtor Opmærkſomhed ved deres Fremkomſt, var det dog førſt, da de 1861 udkom i en ſamlet, flere Gange oplagt Udgave, der 1869 og 1883 efterfulgtes af Supplementbind, at P. indtog ſin berettigede Plads i Literaturen ſom en ſelvſtændig og inden for ſit Omraade betydelig Digter, hos hvem navnlig en tiltalende og vækkende Sans for det danſke Sprogs ſunde Grundelementer er en fremtrædende Egenſkab. 1877 blev han Æresdoctor i Lund.

Plov. Lige fra Agerbrugets førſte Tid har P. været det vigtigſte Redſkab til Jordens Beredning for Sæden. En af de ældſte og ſimpleſte Former er den i Nordtyſkland endnu forekommende Haken (Krog) ell. Roder, der egner ſig for meget lette Jorder. Den gamle danſke P. var en tung Træhjulplov, for hvilken i Regelen ſpændtes 4 Heſte eller Oxer, men er nu fortrængt af den ſaakaldte amerikanſke Svingplov til to Heſte, ofte forarbejdet udelukkende af Jærn. De bedre engelſke P. ere Jærnhjulplove af ſtor Fuldkommenhed, medens Svingploven er fremherſkende i Skotland. Efter de ſærlige Øjemed haves desuden **Reol-** ell. **Undergrundsploven**, **Vendeploven** til balket Jordsmon, hvormed Furen altid lægges til ſamme Side; **Dobbeltploven**, der ſamtidig lægger 2—3 Furer, et paſſende Arbejde for et Par kraftige Heſte i bekvem Jord; **Smulreploven**, et Slags Undergrundsplov; **Skrælleploven**, der benyttes til Efteraarsſtubben forud for den egentlige Pløjning, oſv. S. end videre **Dampplov**.

Plozk, ſ. **Plock**.

Pludderhoſer er Navnet paa et Mandfolke-Klædningsſtykke, ſom opkom i det 16de Aarh. og beſtod af Hoſer, der vare meget vide noget under Hofterne. Koſtbare Stoffer, ſom ofteſt Silke, anvendtes hertil og i ſaa umaadelige Maſſer, at der ſiges at være medgaaet indtil 200 Alen til et enkelt Par P. Den luxuriøſe og tillige anſtødelige Mode vakte megen Forargelſe og bekæmpedes baade af Gejſtligheden og Regeringerne (i Danmark Chriſtian III).

Plum, Poul Auguſt, danſk Maler, f. 13 Maj 1815 i Kjøbenhavn, d. 27 Juli 1876 paa Fredensborg, uddannede ſig ved Kunſtakademiet, men gik ikke Malerſkolen igjennem, da han følte ſig meſt hendragen til Genremaleriet. Han udſtillede nogle Arbejder, der fandt Opmuntring, og foretog derefter en Rejſe til Nordamerika, men da han ikke ſynes at have følt ſig tilfreds der, vendte han tilbage til Danmark og deltog 1845—47 i Corvetten „Galateas“ Jordomſejling ſom Tegner. Strax efter Hjemkomſten tilbragte han med Akademiets Rejſeunderſtøttelſe nogle Aar i Düſſeldorf, Paris og Brysſel. Det udenlandſke Præg i hans Malemaade tiltalte mindre i Hjemmet, uagtet mange af hans Billeder, ved Siden af Svagheder i Tegning og Farve, bar Præg af Lune og ſandt kunſtneriſk Blik, og uagtet han tydelig nok, ſelv i ældre Alder, udviklede ſig i ſin Stræben efter ſtørre Sandhed og Correcthed uden dog at opgive det ejendommelige i ſit Livsſyn.

Plumbudding, national engelſk Ret, tillavet af Mel med en Mængde Roſiner, Korender og Krydderier, ſerveres overgydt med Rum, der er antændt.

Pluralis, i Grammat. Flertalsformen, modſ. Singularis. **P. majestātis**, en Flertalsform, der betegner en ophøjet Storhed, ſom „vi“ (naar kun ēn taler) for „jeg“. **Pluralitēt**, Flertal, overvejende Mængde, Stemmeflerhed.

Plus, d. e. mere, i Arithmet. udtrykt ved +, Additionstegnet, modſ. Minus. Tegnene + og — findes førſt anvendte af Stifel i hans »Arithmetica integra« (1544).

Plusquamperfectum, lat., Førdatid, den Tidsform af Verbet, der betegner en Handling eller Tilſtand ſom forbigangen i Henførelſe til Fortiden, f. Ex. havde læſt.

Plutārchos, græſk Forfatter, f. c. 50 i Chæronea i Bøotien, beklædte under Trajan og Hadrian forſkjellige Ærespoſter og døde c. 120 ſom Archont og Apollons Præſt i ſit Fædreland. Hans forſkjellige Skrifter af blandet Indhold ere ſamlede under Navnet »Moralia«; af hans hiſtoriſke Skrifter ere hans ſammenlignende Levnedsbeſkrivelſer af berømte Romere og Grækere (46 i Tallet) opbevarede. Skjønt P. ikke indtager nogen høj Rang ſom kritiſk Hiſtorieſkriver, ere diſſe Biographier dog af ſtor Vigtighed, hvor andre Kilder mangle eller kun give ſparſomme Efterretninger. Et vindende Indtryk gjør den varme Kjærlighed, hvormed P. omfatter Heltene fra den græſke og romerſke Storheds Periode. I philoſoph. Henſeende vil han forbinde den platoniſke og den pythagoræiſke Philoſophi, medens han bekæmper Epikuræismen og Stoicismen; dog optager han paa eklektiſk Vis ogſaa ſtoiſke Elementer i ſin Ethik. Philoſophiens theoretiſke Side lader han træde tilbage for den praktiſke, og Ethikens Fuldendelſe ſøger han ikke ſom de ældre græſke Philoſopher i Staten, men i Religionen. Gud er ſom rent aandigt Væſen uden umiddelbar Berøring med Verden; Mellemleddet mellem begge er Dæmonerne, hvem Forſorgen for Verdensbegivenhederne i det enkelte er overdraget. Mærkelig er P.s dualiſtiſke Verdensopfattelſe; han antager to øverſte modſatte Urgrunde i Tilværelſen, ēt Princip for det gode og ēt for det onde; det ondes Princip er ikke at ſøge i Materien, der lader ſig paatrykke baade det godes og det ondes Stempel, men i den onde Verdensſjæl. P. faar ſaaledes egentlig tre Principer i Tilværelſen: Guddommen eller det gode, den uordnede Verdensſjæl, hvorfra det onde ſtammer, og Materien, der er modtagelig baade for det gode og det onde, ſom overalt i Verden findes ved Siden af hinanden. P.s Philoſophi bærer i det hele Præget af Datidens Eklekticisme.

Plutārchos fra Athen, nyplatoniſk Philoſoph af den athenienſiſke Skole (4de—5te Aarh.), commenterede platoniſke og ariſtoteliſke Skrifter og læſte dem med ſine Tilhørere; han ſøgte at løſe Vanſkelighederne i Ariſtoteles's Lære om Fornuften. For øvrigt ſkjelnede han med hele den nyplatoniſke Skole mellem Guddommen, Nus, Sjælen, den Materien iboende Form, og ſelve Materien; han adſkilte den med Legemet forbundne Del af Fornuften fra den legemsfrie Del af ſamme og tillagde ogſaa Sjælens fornuftløſe Del en Vedvaren efter Døden.

Plūton, ſ. **Hades**.

Plutōniſke Dannelſer (modſ. neptuniſke, afſatte ved Vandets Indvirkning) betegner i Geognoſien de Bjærgarter, der i tidligere Jordperioder ere opſtaaede ved Størkning af ſmeltede Maſſer (Granit, Syenit, Diorit, Porphyr), hvorfor de ere kryſtallinſke, men ikke lagdelte. Idet de plutoniſke Bjærgarter trængte frem fra Jordens Indre igjennem den da ſtørknede Jordſkorpe, hævede og gjennembrød de de lagdelte (neptuniſke) Masſer, ſom derved ofte undergik en Forandring (Metamorphoſe) ved Tryk, Varme og Omſætning af Beſtanddele.

Plūtos, Rigdommens Gud, Søn af Jaſion og Demeter, oprindel. en Perſonification af Begrebet Rigdom, fremſtilles i de ſenere Sagn ſom blind, fordi han uden Forſkjel uddeler ſine Gaver til Gode og Onde. **Plutokratī**, Pengevælde.

Pluviogrāph, Pluviomēter, ſ. **Regnmaaler**.

Pluviōſe [plyviōhs] (d. e. Regnmaaned), i den franſke republikanſke Kalender den anden Vintermaaned (20 Jan.—18 Febr.).

Plücker, Jul., udmærket tyſk Mathematiker, f. 16 Juli 1801, d. 22 Maj 1868 ſom Profeſſor i Mathematik og Phyſik ved Univerſitetet i Bonn, er navnlig bekjendt ſom en af Grundlæggerne af den nyere, ſærlig analytiſke, Geometri; vigtige i ſaa Henſeende ere hans „Analytiſch-geometriſche Entwickelungen“ (1828), „Syſtem der analyt. Geometrie“ (1835) og „Theorie der algebraiſchen Curven“ (1839). Senere vendte han ſig navnlig til phyſiſke Underſøgelſer, over Magnetisme og Diamagnetisme, Bølgefladet oſv., hvis Reſultater han fremſatte i en Række Afhandlinger, iſær i Poggendorffs „Annalen“.

Plyds, Fløjel med Luv af Uld eller Silke. Utrechterfløjel, der enten glat eller med presſede Figurer benyttes ſom Møbelbetræk, kaldes ſaaledes ofte P. eller ſærlig Uldplyds. Silkeplyds er mere langluvet, altſaa vævet over højere Fløjelsnaale end andet Silkefløjel; iſær gjælder dette om Hatteplyds ell. Felpel. **Plydstæpper** ere opſkaarne Brysſelertæpper.

Plymouth [plimmuth], 1) befæſtet Stad i Devon-Shire i England ved Kanalen, 42 M. v. ſ. v. for London. 140,000 I. Floderne Plym og Tamer danne her ved deres Forening en næſten 1 M. bred Bugt, der ved en 5,000 F. lang, ſtorartet Stendæmning beſkyttes mod Havets Voldſomhed og ſaaledes danner en fortrinlig Red tillige med flere udmærkede Havne. Staden beſtaar af de 3 Stæder P., Devonport og Eaſt-Stonehouſe, der efterhaanden ere ſammenvoxede. Her er en ſtorartet Flaadeſtation med Værft og alt til en ſtor Flaades Udruſtning henhørende. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Theatret, Athenæum, der er et Slags Univerſitet, det ſtore Søhoſpital, Marinearſenalet, de ſtore Caſerner, Marineſkolen og Obſervatoriet. Livlig Induſtri, navnlig i Sejldug, Tovværk, Sukker, Sæbe, Glas og Maſkiner. Flere Dampſkibslinjer udgaa herfra. 2) Stad i Staten Maſſachuſetts i Nordamerika, 8 M. ſ. ſ. ø. for Boſton ved Cape Codbugtens Veſtſide. 7,000 I. Havn. Her landede 22 Dec. 1620 de 101 puritanſke „Pilegrimsfædre" og lagde Grunden til Ny-Englands Bebyggelſe. 3) New-P., Havneſtad paa Veſtkyſten af Ny-Seelands Nordø i Auſtralien. 8,000 I.

Plymouthsbrødre [ſ. o.] ell. Darbiſter, en Sekt, ſom opſtod i Irland c. 1820, men førſt ret vandt Udbredelſe, da der ſaa Aar efter i Plymouth grundedes en Menighed af John Darby, førſt Advocat, ſiden Gejſtlig i den anglikanſke Kirke, af hvilken han udtraadte paa Grund af dens Lære om den apoſtoliſke Succesſion. De anglikanſke Gejſtliges Oppoſition bevægede Darby til at flytte til Paris og derfra til Cant. Vaud, hvor Lauſanne nu er Sektens Hovedſæde. P. forvente ligeſom Irvingianerne Chriſti umiddelbart foreſtaaende Gjenkomſt og betragte ſig ligeſom diſſe ſom den ſidſte Tids Hellige, der alene ville blive frelſte. De ſkille ſig fra Irvingianerne ved deres fuldſtændige Independentisme. Alle gejſtlige Embeder og alle kirkelige Former ere af det onde og et Vidnesbyrd om Kirkens Verdsliggjørelſe. Der gives kun ēt Embede, alle troendes aandelige Præſtedømme, ſaa at enhver troende har Ret til at prædike og forvalte Sacramenterne. Ikke blot den katholſke, men ogſaa den proteſtantiſke Kirke er et Babel. I Dogmet ere de ſtrængt calviniſtiſke.

Pläner, ved Dresden en Benævnelſe for tynde Stenplader, hvorefter forſkjellige Lag i Sachſens Kvaderformation (et Led af Kridtformationen) have faaet Navn af **P.-Kalkſten**, **P.-Mergel** og **P.-Sandſten**.

Plug kaldes i viſſe Tilfælde en ſpids Stift eller Bolt, beſtemt til at drives ind i en eller anden Gjenſtand; ſærlig bruges Navnet om de Træſtifter, ſom i umindelige Tider have været brugte af Skomagerne til Befæſtelſe af Hælene og ſiden 1844 tillige til hele Saalens Befæſtelſe i Skotøj. Ved det ſaakaldte **Plugarbejde** træder P. i Stedet for Syning med beget Traad.

Pløjning, ſ. Damppløv og Pløv. P. betegner ogſaa en meget almindelig Maade at forbinde Brædder efter Bredden (f. Ex. til Gulve) derved, at af to til hinanden ſtødende Kanter ſtedſe den ene forſynes med en Rende (Not), den anden med en fremſtaaende Liſte (Fjeder).

Pløjehøvl, ſ. Fjeder.

Plön, Stad i det øſtlige Holſten, 3 M. ſ. ø. for Kiel mellem de fiſkerige Søer Store- og Lille-Plönerſø og ved Kiel-Neuſtadt-Jærnbanen. 3,000 I. To Kirker, lærd Skole, Militærſkole, Vaiſenhus, Landſtutteri. — Det gamle Slot var Sæde for den plønſke Linje af de holſtenſke Hertuger, der uddøde 1761.

Pløris, popul. Benævn. for de med Sting forbundne, iſær betændelſesagtige Sygdomme i Bryſtet.

P. M., Abbrev. for lat. pro memoria, til Erindring, ell. for Pontifex Maximus (ſ. d. A.); p. m. bet. pro mille (af Tuſende) ell. post meridiem (efter Middag).

Pneuma (gr. *πνεῦμα*) [pnøvma], Luft, Aande; Aand; Sjæl. **Pneumatik**, Læren om luftformige Legemers Ligevægt og Bevægelſe. **Pneumātiſk** kaldes det nu brugelige Orgel (Vindorgel) i Modſætn. til det gamle Vandorgel; **p. Maſkine**, et i den nyere Tids ſtørre Orgeler indført Bælgapparat under hver Taſte, ſom tjener til at lette Spillemaaden, navnlig naar der ſpilles med fuldt (ſammenkoblet) Værk. **Pneumatiſk Fundēring** er enhver Fundering, der ſker ved Hjælp af fortættet Luft. Enhver Fundering, der foretages ved Dykkere og Dykkerklokke, er derfor en p. F. Som et ſtørre Exempel paa Fundering ved Dykkerklokke kan nævnes Funderingen af de to Mellempiller til den nye Knippelsbro (1868—69), der foregik i en til dette Øjemed conſtrueret ſtor Dykkerklokke med Arbejdsrum, Paſſagerør og Luftkammer. Ved p. F. forſtaas imidlertid ſom ofteſt den Funderingsmethode, der ogſaa kaldes Schachtſænkningsmethoden. Den franſke Ingeniør Triger var den førſte, ſom anvendte fortættet Luft ved Sænkningen af en Schacht (1840), og den af ham opfundne Methode anvendtes førſte Gang til Fundering 1851 i England ved Bygningen af Broen ved Rocheſter over Floden Medway. Hver Pille dannedes af 14 ſtore Cylindere af Støbejærn; diſſe forſynedes med Laag, og heri anbragtes Luftkamre, der afvexlende kunde ſættes i Forbindelſe med Cylinderens Indre og den ydre Luft. Diſſe Kamre tjente til at muliggjøre Paſſagen for Arbejderne og den udgravede Jord. Cylindrene bragtes til at ſtaa paa Bunden; ved derefter ſtadig at indpumpe Luft i Cylindrene trængtes Vandet ud, og det blev muligt for Arbejderne at ſtige ned og foretage Udgravninger inde i Cylinderen. Ved denne Udgravning i Bunden af Cylinderne og ved ſamtidig at belaſte dem bragtes de til at ſynke ned i Grunden. Efter at de paa denne Maade vare ſænkede ned til den Dybde, man ønſkede, ophørte man med Arbejdet i dem og med at pumpe Luft ind, og der fyldtes Béton i dem. Siden da har denne Funderingsmethode fundet almindelig Anvendelſe, hvor Bropiller ſkulle bringes ned paa ſtore Dybder. Medens Methoden er bleven den ſamme, er der foretaget ſtore Forandringer i Detaillerne. Man ſænker nu hele ſtore Piller i ēn Schacht og anvender i Stedet for Støbejærn Smeddejærn, Murværk eller Træ til ſelve Schachten; der er indført ſtore Forbedringer i Luftkamrenes Conſtruction og i Maaden, hvorpaa de udgravede Jordmaſſer bringes op fra Arbejdsrummet. Selve den egentlige Schacht, der forbliver ſtaaende efter Pillens Opførelſe, indſkrænkes nu til en Højde, der blot er ſtor nok til, at der kan arbejdes i den, og Paſſagen til den ſker gjennem lange Rør, der kunne optages, naar Udgravningen oſv. i Arbejdsrummet er færdig. I

Danmark ere Pillerne til Jærnbanebroen over Limſjorden mellem Aalborg og Nørreſundby 1874—79 funderede paa denne Maade. Den Dybde under Vandets Overflade (c. 112 F.), man her maatte gaa til, er endnu den største, der er naaet i Europa. En ret større Dybde kan ikke naas ved denne Arbejdsmethode, da det ikke ſynes at være muligt for Arbejderne at opholde ſig under ſtærkere Tryk end det, der er nødvendigt for at holde Vandet ude paa en Dybde af denne Størrelſe. Der maa tages ſærlige Forholdsregler for at ſikre Arbejderne mod Følgerne af Overgangen fra den almindelige til den fortættede Luft, og det er overhovedet ikke alle Arbejdere, der kunne taale fortſat Arbejde i den fortættede Luft. **Pneumatiſk Therapi, Anſtalt**, ſ. **Aërotherapi**. **Pneumatikere**, ſ. **Gnoſis**. **Pneumatologi**, Aandelære, Læren om Aander, deres Væſen, Egenſkaber oſv. **Pneumatomăcher**, ſ. **Macedonius**.

Pneumoni (af gr. πνεῦμων, Lunge), Lungebetændelſe, ſ. **Lunge**.

Pnom Penh ell. **Panompin**, Stad i det franſke Kambodja i Bagindien, ved Floden Mekong. 30,000 J. Livlig Handel.

Pnyx, en Plads i Athen, hvor Folkeforſamlinger bleve afholdte; i den nyere Tid har man ment at kunne finde denne i en rund, til Dels i Klippen udhugget Plads paa en Høj v. for Areopagos.

Po, Oldtidens Padus, Italiens betydeligſte Flod, udſpringer paa Mont Viſo paa Grænſen af Frankrig, løber forbi Turin gjennem Piemont og ſkiller ſenere Lombardiet fra de forrige Hertugdømmer Parma og Modena ſamt Venezien fra Ferrara og falder efter et Løb af 80 M. gjennem flere Mundinger ud i Adriaterhavet. Fra Piacenza til ſit Udløb er den indfattet mellem høje Diger, hvis Anlæg allerede ſkal være begyndt i den fjærne Oldtid. Dens Vande medføre en ſaa ſtor Mængde Sand og Dynd, at Flodbunden ſtadig hæver ſig og Vandſpejlet kommer til at ligge højere end det omliggende Land. Den optager en ſtor Mængde mindre Vandløb, af hvilke de mærkeligſte ere fra venſtre Side Pellice, Dora-Riparia, Orco, Dora-Baltea, Seſia, Ticino, Olona, Lambro, Adda, Oglio og Mincio og fra højre Side Varaita, Maira, Stura, Tanaro med dens Biſloder, Scrivia, Staffora, Trebbia, Taro, Parma, Secchia og Panaro.

Pocci, **Franz**, Greve af, tyſk Digter, Tegner og Componiſt, f. 1807 i München af en gammel romerſk Patricierſlægt, d. 1876 ſom „Oberſtkämmerer“ ved det bayerſke Hof, udgav en lang Række poetiſke Arbejder, for ſtørſte Delen Børne- og Folkeſkrifter og humoriſtiſke Bagateller, ſom „Geſchichten und Lieder“ (1840—45), „Soldaten-, Jäger- u. Studentenlieder“ (1842—45), „Dramatiſche Spiele für Kinder“ (1850), „Bauern-ABC“ (1856), „Luſtiges Komödienbüchlein“ (1859—77), „Der Landsknecht“ (1861), „Todtentänze“ (1857—62) o. m. fl., tegnede utallige Illuſtrationer ſaa vel til ſine egne ſom til andre Bøger af beſlægtet Indhold (Grimms og Anderſens Æventyr o. m. a.) og componerede Sange, Syngeſtykker og Operaer. Hans Produktioner vidne om en udtømmelig Phantaſirigdom og tiltale ved deres Humor og Naivetet, men ere ofte flygtig udførte.

Poche [poſch] ell. **pochette**, fr. (ital. poccetta), Lomme, bruges om en lille Violin med 3 Strænge, Lommeviolin, ſom Danſelærerne tidligere ſpillede paa, naar de holdt Danſeøvelſer. **Pocher** [pōſcher], Hoftepuder ſom Damepynt, tidligere dannede af Fiſkeben, nu blot folderige Opbæftninger.

Pŏco, it. (fr. peu), un p. (un peu), lidt, en Smule; p. a. p. (peu à peu), lidt efter lidt.

Pococke, **Edw.**, eng. Orientaliſt, f. 1604 i Oxford, d. 1691 ſmſtds. ſom Profeſſor i de øſterlandſke Sprog, har gjort ſig bekjendt ved Udgivelſen af en Del arabiſke Skrifter, iblandt hvilke maa nævnes »Specimen hist. Arab.« (Oxford 1649 og 1806), »Carmen Abu Ismaëlis Tograï« og »Greg. Abulfaragii hist. dynast.«. — Hans Slægtning, **Rich. P.**, f. 1704, d. 1765 ſom Biſkop i Meath, berejſte 1737—41 Grækenland og Orienten og udgav »Description of the East etc.« (1743—45).

Poculére, drikke, ſvire.

Pŏdagra, ſ. **Gigt**.

Podbielſki, **E. A. Theophil** v., tyſk General, f. 17 Oct. 1814, blev 1833 preusſiſk Ulanofficer og gjorde i lang Tid Tjeneſte ſom Adjudant, blev 1860 Oberſt og var 1864 Stabschef (Generalkvartermeſter) hos Wrangel, ſamt paa ny 1866 og 1870 ved Hovedkvarteret og ſaaledes Moltkes højre Haand. Ogſaa havde han ſom Directeur i Krigsminiſteriet 1866—70 væſentlig Del i det nordtyſke Hærvæſens Ordning. P. blev 1868 Generallieutenant, fik 1871 en Dotation og blev 1872 Generalinſpecteur for Artilleriet, hvis Deling i Felt- og Fæſtningsartilleri han gjennemførte. D. 31 Oct. 1879.

Podebuſk, **Henning**, af den gamle rygiſke Fyrſteſlægt Putbus, var Droſt i Danmark under Valdemar Atterdags, Olufs og Margretes Regering og er lige ſaa fordelagtig bekjendt for ſin Klogſkab ſom for ſin Hengivenhed for Kongehuſet. Da Valdemar paa Grund af ſine mange og mægtige Fjender ſaa ſig nødt til at forlade Landet 1368, indſatte han P. til Rigsforſtander i ſin Fraværelſe, og det lykkedes denne ved at ſlutte Fred med Hanſeſtæderne 1370 at opløſe Forbundet. Hans Dødsaar er ubekjendt (1394 omtales han ſom død); han ligger begravet i Sorø Kirke. — Hans Slægtning, **Valdemar P.**, blev 1376 Biſkop i Odenſe (d. 1392) og havde ſin Broderſøn, **Teze P.** (d. 1400), til Efterfølger.

Podēſt eller **Repos** kaldes Affatſen paa en Trappe, i Regelen hvor Løbet ſvinger i en anden Retning.

Podeſtà kaldtes i Middelalderen ofte den øverſte Øvrighedsperſon i de italienſke Stæder, ſom jævnlig havde uindſkrænket Magt; nu d. ſ. ſ. **Borgemeſter**.

Podgōritſa, befæſtet Stad i Fyrſtend. Montenegro, 3 M. ø. for Cetinje. 5,000 J. Staden blev 1878 af Tyrkerne afſtaaet til Montenegro.

Pōdiebrad, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen ved Elben, 7 M. ø. for Prag, med 4,500 J. og et ældgammelt Slot, der var Stamſæde for Herrerne af P. Kjædebro over Elben.

Pōdiebrad og Kunſtat, **Georg Boczko** af, bøhmiſk Adelsmand, f. 1420, blev 1444 Rigsforſtander i Böhmen for den umyndige Konge Wladislaw IV og efter dennes Død ſelv af Stænderne valgt til Konge 7 Maj 1458; ſ. Böhmen (Hiſt.). Han døde 22 Marts 1471.

Pōdium, en lav Mur, der løb rundt om det indre af den romerſke Circus eller Amphitheatret; paa dens brede Overflade havde de fornemſte Perſoner deres Plads. Nu bruges Navnet P. om den forreſte Del af Scenen (Proſceniet), der ſtrækker ſig frem foran Tæppet, naar dette er nede.

Podlāchien, et ſkovrigt, af Floden Bug gjennemſtrømmet Voivodſkab i det gamle Polen imellem Maſovien og Litauen, hvis vigtigſte Stad var Bjelſk.

Podning, en Formeringsmaade for Planter, der allerede var kjendt i Oldtiden. Oprindelig benyttedes den til at forplante beſtemte Frugtſorter for at vedligeholde dem ægte, men efterhaanden begyndte man at anvende den ved alle Arter og Varieteter af træagtige Prydplanter i ſamme Øjemed. Man behøver dertil en **Podekviſt** eller en enaarig Kviſt af den Plante, man vil formere, hvis nederſte Ende tilſkæres glat og ſkraat 1—2 Tomm. langt med et ſaakaldt Raabukkefodsſnit, og hvis øverſte Ende afſtudſes ſaaledes, at Kviſten kun beholder 1—3 Knopper, og en Grundſtamme af ſamme Art ſom Podekviſten, der afſtudſes i den Højde, hvori man vil have den, og paa hvis øverſte Ende Barken løsnes paa den ene Side ſaaledes, at Podekviſtens tilſkaarne Ende kan ſkydes ind under den, hvorefter Forædlingsſtedet omvikles med Baſt eller Uldgarn og forſynes med Podevox. Dette er den ſaakaldte **Barkpodning**, der foretages om Foraaret, naar Barken i Saftſtigningsperioden let løsner fra Veddet. **Spaltpodning** beſtaar i at ſpalte den øverſte Ende af den afſkaarne Grundſtamme og deri anbringe den kileformig tilſkaarne nederſte Ende af Podekviſten. Ved den ſaakaldte **urtenagtige** P. benytter man Plantedele, der endnu ikke ere blevne træagtige. Om P. ved Afſugning ſ. d. A. **Podevox** benyttes til Dækning af Forædlingsſtedet paa forædlede Planter og af mindre Saar paa Træer for at udelukke Luften. Det tillaves af gult Vox, tyk Terpentin, Harpix eller Beg og lidt Fedt, ſom ſmeltes ſammen. I øvrigt haves mange forſkjellige Recepter paa P. eller **Podeſalver**; en af de letteſte at tillave er en bejagtig Blanding af Kumøg, Ler, Sand, lidt Kohaar og Tjære.

Podōlien, Gouvern. i det ſydveſtlige Rusland, omgivet af det øſterrigſke Konger. Galizien og Gouv. Volhynien, Kijev, Cherſon og Besſarabien. 763 □ M. med 2,277,000 J. (1882), hvoraf c. ⅑ Katholiker og ⅛ Jøder. Landet gjennemſtrømmes i Retning fra N. V. til S. Ø. af den ſaakaldte avratynſke Landryg, der danner Vandſkjellet mellem Floderne Dnjeſtr og Bug. Den førſte af disſe løber langs Sydveſtgrænſen og modtager en ſtor Mængde mindre Tilløb fra Landryggen. Bug udſpringer i Gouvernementets nordveſtlige Del og løber gjennem Gouv. Cherſon til Dnjeprs Liman. Landet indeholder ſtore Skov- og Moſeſtrækninger, men er for øvrigt frugtbart og har betydelig Kornavl. Desuden dyrkes Majs, alle Slags Frugt, Hør, Hamp, Humle og Tobak, og ſaa vel Heſte- ſom Kvægavlen er af Vigtighed. Af Mineralprodukter forekomme Salpeter, Kalk, Gips og Salt. Hovedſtad Kamenets-Podolſkij.

Podōlſk, Stad i det rusſiſke Gouv. Moſkva, 5 M. ſ. for Moſkva, med 11,000 J., Bomuldsinduſtri og Naalefabrikation. Kejſerl. Slot.

Poe, Edg. [poh], nordamerikanſk Digter, f. 19 Febr. 1811 i Baltimore, miſtede tidlig ſine Forældre, men en rig Kjøbmand fra Virginia, John Allan, tog ſig af ham, adopterede ham og tog ham med paa en Englandsrejſe. Efter Hjemkomſten derfra ſatte Allan P. til Studeringerne, men hans vilde Liv, der hengik med Haſardſpil og Drik, gjorde, at han blev relegeret fra Univerſitetet i Charlotteville. Efterladende ſig Gjæld og ſin Adoptivfaders Vrede rejſte P. til Europa; i St. Petersborg blev han arreſteret paa Grund af Skandaler, kom atter til Amerika, hvor Allan igjen tog ſig af ham og ſatte ham ind i en Officerſkole, hvorfra hans Udſkejelſer dog ſnart fordrev ham; og da han i ſin Adoptivfaders Hus endog blev mistænkt for at ville forføre hans unge Huſtru, ſlog Allan endelig Haanden af ham. Hans Drikfældighed berøvede ham ogſaa en Plads ſom Medarbejder ved et Blad i Baltimore 1837; men hans Begavelſe, hans rige, men ſyge og exalterede Phantaſi, der havde beruſet ſig i Hoffmannſke Stemninger, ſkaffede ham ſtadig Venner. 1838 udgav P. »The Narrative of Arthur Gordon Pym of Nantucket«, ſom grundfæſtede hans Forfatterry, der end yderligere voxede ved Fortællingerne »The Gold-Bug«, »A Descent in the Maelström« o. a., ſamt ved hans farverige, i fyldige Naturſtemninger hvilende, men extravagante og ofte forpinte Lyrik. 1844 tog han Bolig i New-York, ſkrev det geniale men uhyggelige Digt »The Raven« og holdt offentlige Forelæsninger, ſom han vilde fortſætte i Baltimore; men efter en gjennemſviret Nat her blev han funden paa Gaden og døde 7 Oct. 1849 paa et Hoſpital af Delirium. Han Værker og Biographi ere 1857 udgivne af N. P. Willis og J. R. Lowell. Digte, Afhandlinger og Fortællinger af ham findes i to Bind af »Tauchnitz Edition« med en Biographi af J. H. Ingram; et Udvalg er under Titelen „Phantaſtiſke Fortællinger" overſat paa Danſk af Rob. Watt (1868).

Poel [pohl], en lille Ø i Wismar-Bugten, i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin, 1 M. n. for Wismar, er ved flere Broer forbunden med Faſtlandet. Tilhørte 1648—1803 Sverige.

Poelenburg, Cornelis van [puhlen], kaldt „Brusco" og »il Satiro«, hollandſk Maler, f. 1586 i Utrecht, d. 1667, var Elev af Bloemart og uddannede ſig ſiden i Rom, hvorfra han malede en umaadelig Mængde Proſpecter, meſt i den af Elzheimer indførte meget lille Størrelſe og med Staffage af bibelſk og mythologiſk Indhold. P. var fin og omhyggelig i ſin Udførelſe, men ikke ſaa aandfuld ſom Elzheimer. Han er repræſenteret i næſten alle Europas Gallerier.

Poërio, Aleſſandro, ital. Digter, f. 1802 i Napoli. Hans Digte ere næſten udelukkende patriotiſke Sange, der i et kraftigt og ildfuldt

Sprog udtale Begejſtring for Italiens Enhed, hvorfor P. var en af det unge Italien højt fejret Digter. 1848 ilede han til Lombardiet for at tage Del i Befrielſeskrigen, men faldt 3 Nov. ſ. A. ved Forſvaret af Venezia. Hans ſidſte Ord (til hans Biograph Mariano d'Ayala) vare: „Mariano, tro aldrig paa Kongerne!" 1852 udkom hans »Poesie edite e postume«. — Hans Broder, Carlo P., f. 1808 i Napoli, tog tillige med ſin Fader, der var Advocat, Del i Revolutionen 1820 og fulgte ham 1821—23 i Fangenſkab i Øſterrig. Han boede derefter i Firenze og efter at være udviſt derfra 1830 i Frankrig. Førſt 1832 kom han tilbage til Napoli og blev Advocat, virkede for de nationale og liberale Ideers Udbredelſe og blev derfor gjentagne Gange (1837, 1844 og 1847) for længere Tid kaſtet i Fængſel. Ved det politiſke Omſlag i Jan. 1848 blev P. Politidirecteur og ſiden Undervisningsminiſter indtil 15 Maj ſ. A.; men efter Reactionens Sejer blev han tiltalt for Højforræderi og 1850 dømt til 20 Aars Galejſtraf. Han afſlog Tilbudet om Benaadning, førtes efterhaanden til forſkjellige Fængsler og ſkulde 1858 tillige med en Del andre politiſke Fanger bortſendes til Sydamerika; men Skibet gik efter Fangernes Opfordring til England, og derfra rejſte P. til Turin, hvor han 1860 blev Medlem af Deputeretkammeret og virkede ivrig for Syditaliens Tilknytning. Efter Fuldbyrdelſen heraf blev P. Næſtformand i Kammeret; han døde 28 Apr. 1867 i Firenze og jordedes med ſtor Pragt paa Statens Bekoſtning.

Poeſi (af gr. *ποίησις*, Gjøren), oprindelig enhver Art ſkabende Virkſomhed, betegnede dog allerede i Oldtiden den kunſtneriſke og blandt denne næſten udelukkende den digteriſke Skaben. I denne ſnævrere Betydn. er altſaa P. ensbetydende med Digtekunſt (ſ. d. A.), Digtning. **Poëm**, Digt, Digterværk; **Poët**, Digter; **poëtiſk**, digteriſk; **Poëtik**, Digtekunſtens Theori. **Poëta laureātus**, lat., lavrbærkronet Digter. Skikken at krone den ſejrende Digter med Lavrbærkranſen opſtod ved de græſke Nationallege og forplantede ſig derfra til Romerne; den efterlignedes i det 12te Aarh. af de tyſke Kejſere, i det 13de i Italien (Petrarca). I England beſtaar der ſiden Edvard IV.s Tid en lønnet Stilling ved Hoffet ſom poet laureate; den beklædes for Tiden af Tennyſon.

Poeſtion, Joſ. Calaſanz [pō], tyſk Forfatter, f. i Ausſee i Steiermark 7 Juni 1853, anſat i det øſterrigſke Indenrigsminiſterium, har ikke uvæſentlig fremmet Kjendſkabet til nordiſk Aandsliv, ſærlig den gammelnordiſke Cultur og Digtning, i Tyſkland, dels gjennem originale Skrifter, ſom „Einleitung in das Studium des Altnordiſchen" (1882), „Aus Hellas, Rom und Thule" (1882), „Island" (1885), og talrige Artikler i forſkjellige Tidsſkrifter, dels ved en Mængde Overſættelſer af Kiellands, Kr. Elſters, Thoroddſens o. fl.s Arbejder ſamt af Eddaen, den islandſke Fridthjofs-Saga, Hervørs Saga („Das Thyrfingſchwert"), islandſke og lappiſke Æventyr. Af hans øvrige Arbejder maa endnu nævnes „Griechiſche Dichterinnen" (1880, overſat paa Danſk 1884) og „Griechiſche Philoſophinnen" (1882).

Poët, ſ. Poeſi. 4 ſtore og 12 ſmaa P. hed det for Skjæmt, at der fandtes blandt de 1828 til Univerſitetet dimitterede Studenter; til de ſtore regnedes H. C. Anderſen, A. L. Arneſen og F. J. Hanſen, til de den Gang for ſmaa anſete Fr. Paludan-Müller.

Poggendorff, Johann Chriſtian, berømt tyſk Phyſiker, f. 29 Dec. 1796 i Hamborg, hvor hans Fader var Kjøbmand, ſlog ſig førſt paa Pharmacien, men blev ſnart hendragen til Phyſik og Chemi. 1824 overtog han Udgivelſen af „Annalen der Phyſik und Chemie", paabegyndt af Gilbert, og udgav ſammen med Liebig „Wörterbuch der Chemie". 1834 blev han Profeſſor ved Univerſitetet og 1839 Medlem af Akademiet i Berlin. D. 24 Jan. 1877. Hans fleſte Arbejder, ſom udmærke ſig ved Nøjagtighed og Skarpſindighed, behandle elektriſke Forhold og ere offentliggjorte i „Annalen", ſom efter hans Død redigeres af Wiedemann; desuden har han ſkrevet et ſtort Værk: „Geſchichte der Phyſik" (Leipz. 1879) og „Biographiſch-literariſches Handwörterbuch zur Geſchichte der exacten Wiſſ." (Leipz. 1858—63).

Pogódin, Michael, ruſſiſk Hiſtoriker, f. 1800, var 1838—49 Profeſſor i Moſkva, d. 1875. Han ſkrev flere Skrifter om Ruslands ældſte Hiſtorie (bl. a. „Underſøgelſer om Neſtors Krønike", 1839), end videre om Peder d. ſtore og Karamſins Levned, ſamlede en ſtor Mængde ruſſiſke Oldſager, der 1852 kjøbtes af Regeringen, og virkede ſom ivrig Panſlaviſt for at faa Læreſtole oprettede ved de ruſſiſke Univerſiteter for de andre ſlaviſke Sprog og Literaturer.

Pogſon, Norman Robert, engelſk Aſtronom, f. 1829, ſiden 1860 Directeur for Obſervatoriet i Madras. Han har anſtillet mange Iagttagelſer, gjort ſig fortjent af Kjendſkabet til de foranderlige Stjærner og opdaget 8 Planetoider.

Poids de marc [poā dø mahr] var en meget udbredt franſk Vægt, førend Gramvægten indførtes; 1 Livre à 2 Marcs à 8 Onces à 8 Gros à 3 Deniers à 24 Grains var 489,506 nye Gram, lig 0,979 danſke Pund; 1 Quintal var 100 Livres. **Poids de table**, ligeledes en ældre franſk Vægt, anvendt navnlig i Marſeille; 1 Livre à 16 Onces à 8 Gros à 72 Grains var 407,93 nye Gram, lig 0,816 danſke Pund.

Poikile, gr., egtl. *στοὰ ποικίλη*, „en broget Hal", kaldte Grækerne en med Malerier ſmykket Søjlehal. Meſt bekjendt er Stoa-P. i Athen, ſom var ſmykket med ſtore og mærkelige Malerier af Polygnotos, Panænos, Mikon o. a. I den ſamlede Philoſophen Zenon ſine Tilhængere, hvoraf hans Skole fik Navn af den ſtoiſke.

Poil de chèvre, fr. [poāl dø ſchæv'r], d. e. Gedehaar, d. ſ. ſ. Mohair.

Poincaré, Henry [poængkarē], franſk Mathematiker, f. i Nancy 29 Apr. 1854, ſtuderede førſt Ingenieurvidenſkaberne, men har ſiden 1879 virket ſom Univerſitetslærer førſt i Caen, ſenere i Paris, hvor han for Tiden er Lærer i mathematiſk Phyſik ved Sorbonnen. Han har gjort ſig berømt ved en Række Afhandlinger, navnlig i »Acta Mathematica«, ſom omhandle nye mathematiſke Theorier af vidtrækkende Betydning.

Poinçon, fr. [poængſōng], det oprindel. Navn paa en Punſel, bruges nu meſt om Patricerne ved Stempelſkæring (ſ. d. A.). P. var ogſaa Navnet paa et ældre franſk Brændevinsmaal (à 27 Veltes), lig 212,₇ danſke Potter.

Poinſot, Louis [poængſō], fremragende franſk Mathematiker, f. 3 Jan. 1777, d. 5 Dec. 1859, Elev af og ſiden 1809 Lærer ved den polytechniſke Skole i Paris, Pair 1846, er meſt bekjendt ved ſine »Éléments de statique« (1803), i hvilket Værk han fremſatte og udviklede Læren om Svingkræfter, der ſpiller en vigtig Rolle i Mechaniken. Andre fortrinlige Arbejder af ham ere »Théorie nouvelle de la rotation des corps« (1834), »Mémoire sur les polygones et les polyèdres réguliers« og »Analyse des sections angulaires« (1825).

Point, fr. [poāng], Punkt; Øje paa Terninger; Tal i en Hovedcharakter; være ell. ſtaa paa P., være i Begreb med. P. de vue [dø vyh], Synspunkt; Udſigt. P. d'honneur [donnøhr], Æresfølelſe. Points, ſyede Kniplinger.

Point d'argent, point de Suisses, fr. [poæng darſchāng poæng dø ſviiſ], uden Penge ingen Schweizere; man naar intet uden Penge. Talemaaden ſkriver ſig fra den Tid, da Schweizerne lod ſig hverve ſom Lejetropper, og henføres ſærlig til Aaret 1522, da Marſchal Lautrec af Mangel paa Penge ikke kunde holde ſine Tropper ſamlede.

Point de Galle [gaahl], Stad paa Sydveſtſiden af Ceylon, med den bedſte Havn paa Øen. 50,000 J. Den er et overordentlig vigtigt Punkt i Dampſkibsfarten paa de indiſke og auſtraliſke Havne. — P., Portugiſernes førſte Koloni paa Ceylon (1518), blev 1642 erobret af Hollænderne og kom 1802 med Ceylon i Englands Eje.

Pointe, fr. [poāngt], Spids, Braad; det, det kommer an paa, ſom P. i en Ytring, i en Vittighed. Pointere, udhæve.

Pointe à Pitre [poāngt a pihtr], Stad paa Sydſiden af den franſke Ø Guadeloupe i Veſtindien, med 20,000 J. og betydelig Handel. Staden led meget ved Jordſkjælv 1843.

Poiret, Pierre [poarē], franſk Myſtiker og Philoſoph, f. 1646 i Metz af proteſtantiſke Forældre, beſtemtes førſt til Kunſtner, men førtes ved Descartes's Skrifter til philoſophiſke og theologiſke Studier. Efter at have ſtuderet i Baſel blev han Præſt i Pfalz. Studiet af Myſtikerne, iſær »De imitat. Christi« og Md. de Bourignon, førte ham til at opgive Carteſianismen, ſom han havde lagt til Grund i ſine førſte Skrifter. Krigsbegivenhederne nødte ham til at drage til Hamborg; her lærte han Md. de Bourignon at kjende og ledſagede hende paa hendes Rejſer; ſenere udgav han denne kvindelige Myſtikers Skrifter med en Biographi og en Apologi. Den ſidſte Del af ſit Liv tilbragte han med Studier i Rhijnsburg ved Leiden, hvor han døde 1719. Hans vigtigſte Skrifter ere »Cogitationes rationales de Deo, anima et malo« (1677), »L'œconomie divine« (1682), »De eruditione solida, superficiaria et falsa« (1692). I religiøs Henſeende betonede han den indre Hengivelſe til Gud, ſom kan finde Sted, hvad enten man følger lutherſke, calvinſke eller katholſke Kirkeſkikke. Han er Forløber for Pietismen og Nationalismen. Menneſkets Erkjendelſesevne er i Følge P. dels activ, dels paſſiv. Den active Forſtand (Fornuften) har kun med Ideer og Former, ikke med ſelve Sandheden at gjøre. Herhen hører Mathematiken, og Carteſianerne, der vilde erkjende alt mathematiſk, naa derfor ikke den virkelige Sandhed; den carteſianſke Naturphiloſophi betragter Naturen ſom et Lig. Højere end den active Forſtand ſtaar den paſſive eller receptive, der enten er den indre Sans, gjennem hvilken Sjælen modtager Paavirkning og Oplysning fra Gud, eller den ſanſelige Fornemmelſe, hvorved den modtager Indtryk fra de ydre Gjenſtande. Gud er det visſeſte af alt; derefter kommer Visheden om de ſanſelige Ting; lavest ſtaar Fornuftserkjendelſens Vished. Ved denne Lære om Sansningens Forrang for Fornuften har P. banet Vej for det 18de Aarh.s Senſualisme, ſkjønt han i et af ſine ſenere Skrifter »Fides et ratio collata« (1708) ſøger at værge ſig imod den.

Poisſon, Siméon Den. [poasſōng], udmærket franſk Mathematiker, f. i Pithiviers 21 Juni 1781, d. 25 Apr. 1840, var Elev af og ſiden 1802 Lærer ved den polytechniſke Skole i Paris; 1837 optoges han i Pairskammeret. Meſt bekjendt er han ved dybtgaaende mathematiſke Underſøgelſer paa Phyſikens Omraade; herhen høre hans »Théorie mathématique de la chaleur« (1835), »Théorie de l'action capillaire« og »Traité de mécanique«. Fremdeles maa nævnes et værdifuldt Arbejde over Sandſynlighedsregning, »Recherches sur la probabilité des jugements« (1837). Talrige mindre Skrifter ere ſpredte i Gergonnes og Crelles Annaler o. a. St.

Poisſy [poasſī], Stad i det franſke Dep. Seine-Oiſe ved Floden Seine, 3 M. v. til n. for Paris. 5,000 J. Stort Fængſel. Kvægmarkeder.

Poitevin, Prosper [poat'vāng], franſk Grammatiker og Lexikograph, f. 1810, blev 1842 Lærer i Rhetorik ved Collège Rollin efter at være optraadt med lyriſke og dramatiſke Forſøg. Hans ſtore »Dictionnaire universel de la langue française« (1854—57) gav Anledning til en heftig Polemik mellem ham og Brødrene Beſcherelle. Fremdeles maa mærkes »Étude méthodique et raisonnée des homonymes et des paronymes français« (2den Udg. 1866) og »Illustrations littéraires de la France, poètes et prosateurs du XIXme siècle« (1874).

Poitiers [poatiē], det gamle Pictavium, Hovedſtad i det franſke Dep. Vienne, 40 M. ſ. v. for Paris ved Floden Clain, der falder i Vienne. 30,000 J. (1886). Forhen Hovedſtad i Poitou. Biſpeſæde med ſmuk Kathedralkirke, Univerſitetsakademi, flere videnſkabelige Læreanſtalter og botaniſk Have. Talrige Oldtidsminder. Fabrikation af Klæde, Læder, Lervarer, Porcelæn. Ved den nærliggende Landsby Beauvoir er Landſtrækningen Maupertuis, hvor den franſke Konge Johan d. gode 19 Sept. 1356 blev ſlaaet og fangen af Englænderne under den ſorte Prins. Diane de P., ſ. Diane.

Poitou [poatū], et af Frankrigs gamle Landſkaber, omfatter nu Dep. Deux-Sèvres, Vendée og Vienne; dets Hovedſtad var Poitiers.

— P. hørte i ældre Tid til Aquitanien, indtil det fik egne Grever. Det kom ſiden tillige med det tilgrænſende Guienne og de øvrige Landſkaber i det veſtlige Frankrig under de engelſke Konger af frankſk Herkomſt, indtil det blev beſat af Philip Auguſt og Ludvig VIII, hvis tredje Søn **Alfons** var Greve af P. (d. 1270), afſtødes atter ved Freden i Bretigny 1360 til England, men tilbageerobredes under Carl V og var ſiden den Tid ſtedſe forenet med Frankrig.

Pokkenholt, Veddet af Guajacum officinale, et Træ, der vokser i Sydamerika, paa de veſtindiſke Øer o. fl. St. Det kommer i Handelen i ſtore, tykke Klodſer, endnu bedækkede med Barken. Det indvendige har en grønliggraa, mørkoliven Farve, er overordentlig haardt og tæt og gjennemtrængt af en ſtærkt lugtende Harpix. Paa Grund af ſin uanſelige Farve anvendes det ſjælden til finere Snedker- og Drejerarbejde, hvorimod det finder udſtrakt Anvendelſe til Kegler, Keglekugler, Croquetkugler, Hamre, Valſer oſv., hvor Haardhed og Vægt ere Hovedſagen. I raſpet Tilſtand benyttes det ſom Lægemiddel og til Fremſtilling af kunſtig Guajakharpix.

Pokværk, d. ſ. ſ. Pukværk.

Pol. Gjennemſkæres en Kugle med en Plan, bliver Snittet en Cirkel; opreiſer man igjennem denne Cirkels Centrum en Vinkelret paa dens Plan, vil den gaa igjennem Kuglens Centrum og ſkære dens Overflade i to Punkter, ſom kaldes Cirklens P. Disſe have ſamme ſphæriſke Afſtand fra alle Punkter i Cirklens Omkreds, og derſom Cirklen er en Storcirkel, bliver denne Afſtand 90°. **Jordens Poler** ere Endepunkterne af Jordens Ombrejningsaxe. Betragtes Jorden ſom en Kugle, blive de ogſaa i geometriſk Forſtand P. for Jordens Æqvator. **Himlens Poler** ell. **Verdenspolerne** ere de Punkter, hvori den forlængede Jordaxe ſkærer Himmelkuglen; de ere i geometriſk Betydning P. for Himlens Æqvator. Baade paa Jorden og Himlen adſkilles de to P. fra hinanden ved Navnene **Nord-** og **Sydpol.** Betegnelſen P. bruges ogſaa i en anden Betydning i Geometrien. Trækkes nemlig fra et Punkt Tangenter til et Keglesnit og forbindes Røringspunkterne, fører Forbindelſeslinjen Navn af Punktets **Polār** med Henſyn til Curven, ligeſom omvendt Punktet kaldes Linjens **Pol.** Ved en Udvidelſe af Begrebet kan der ogſaa ved andre Curver blive Tale om Poler og Polarer, ligeſom Begreberne kunne overføres i Rummet paa Flader. S. ogſaa **Polarcoordinater**, **Galvanisme**, **Magnetisme**. I overført Betydning forſtaas ved **Poler** yderlige Modſætninger ell. lign. **Polārcirkler**, to Lillecirkler paa Jorden (betragtet ſom en Kugle) i en Afſtand af 23½° (Ekliptikas Hældning) fra Polerne; den nordlige kaldes undertiden den arktiſke, den ſydlige den antarktiſke. P. begrænſe de to Dele af Jorden, hvor Solen i en vis Tid af Aaret er circumpolar og i en anden ikke ſtaar op; ſ. **Bælte.** **Polarhave**, d. ſ. ſ. Ishave. **Poldiſtance** [ſtāngſe], en Stjernes ſphæriſke Afſtand fra Verdenspolen, navnlig fra den nordlige, naar ikke det modſatte ſiges. Den er Complement til Declinationen. **Polhøjde**, Verdenspolens Højde over et Steds Horizont, d. ſ. ſ. Stedets Bredde. Kjøbenhavns P. (d. e. Obſervatoriets) er 55° 41′ 14″.

Pol, Vincent, polſk Digter, f. 1807, var en af Hovedmændene i den litauiſke Opſtand 1831, maatte gaa i Landflygtighed og levede en Tid i Straßburg. 1849 blev han Prof. i Geographi i Krakow, affattes 1853, blev blind, holdt Forelæsninger i Lemberg og døde 1872 i Krakow. Han har givet en fortrinlig Overſættelſe af polſke Folkeſange paa Tyſk. I »Pieśń Janusza« (1833) ſkildrede han med plaſtiſk Kraft Lejr- og Krigslivet. Hans »Pieśń o ziemi naszej« (1843, „Sangen om vort Land“) gjorde ham højſt populær. 1855 udkom Heltedigtet »Mohort«, 1876 hans ſamlede Værker. Jvfr. **Polſk Litteratur** und. **Polen.**

Pōla, ſtærkt befæſtet Stad i det øſterrigſke Kyſtland paa Sydenden af Halvøen Iſtrien, 12 M. ſ. for Trieſt. 26,000 I. Krigshavn med ſtort Arſenal og ſtor Dok. Mærkelig Kirke. Aſtronomiſk Obſervatorium. Mindesmærke for Admiral Tegetthoff. Talrige romerſke Oldtidsminder, hvoriblandt et Amphitheater.

Polācca, it., ſ. **Polonaiſe.**

Polangen, Flække i det rusſiſke Gouv. Kurland ved Øſterſøen, 30 M. ſ. v. for Riga i Nærheden af den preusſiſke Grænſe. 2,000 I. Ravfiſkeri. Grænſetoldſted.

Polārcommisſiōn, internationale, ſ. **Polarſtationer.**

Polārcoordināter, en ſæregen Art af Coordinater, anvendte ſaa vel i Planen ſom i Rummet. P. til Beſtemmelſen af et Punkts Beliggenhed i en given Plan ere to: den rette Linje fra Punktet til et givet Punkt (Polen), hvilken kaldes Radius vector, og dennes Vinkel med en faſt ret Linje (Polaraxen) gjennem Polen. En Ligning mellem disſe beſtemmer en Curve. I Rummet udkræves tre P.; ſom ſaadanne bruges hyppigſt Radius vector, der ſom før er Afſtanden fra et faſt Punkt, Vinklen mellem denne og en faſt ret Linje (Polaraxen) og endelig Rumvinklen mellem den ved de nævnte Linjer beſtemte Plan og en faſt Plan gjennem Polaraxen. Ved ēn Ligning mellem disſe tre Størrelſer beſtemmes en Flade, ved to en Curve. — P. finde udſtrakt Anvendelſe i Aſtronomien. Saaledes, naar en Planets Bane er bekjendt, beſtemmes Planetens Sted i Banen ved de to Coordinater Radius vector, ſom er Planetens Afſtand fra Solen, og Anomalien, ſom er den Vinkel, der dannes af Radius vector og den rette Linje fra Solen til Periheliet. Ved Beſtemmelſen af en Stjernes Sted i Rummet bruges, ſom før, førſt Afſtanden fra et givet Punkt (Solen, Jorden oſv.); de to andre ere her dels Vinklen mellem Radius vector og dens Projection i en faſt Plan, dels Vinklen mellem denne Projection og en faſt Linje i Planen. De to ſidſte alene beſtemme Stjernens ſphæriſke Sted (ſ. d. A.). Er Solen det faſte Punkt, hedde Coordinaterne heliocentriſke; den faſte Plan er Ekliptika, den faſte Linje den, der gaar gjennem Vædderens Nulpunkt, Coordinaterne Bredde og Længde. Er Jordens Centrum det givne Punkt, kaldes Coordinaterne geocentriſke. Den faſte Plan er nu enten Ekliptika, Æqvator eller Horizonten, Coordinaterne henholdsvis Bredde og

Længde, Declination og Rectaſcenſion, Højde og Azimuth. Det faſte Punkt kan ogſaa være et Punkt af Jordens Overflade, iſær naar den faſte Plan er Horizonten; Coordinaterne kaldes da *apparente*. Undertiden henføres Stjernernes Sted til andre Himmellegemers Centrer; ſaaledes tales om *ſelenocentriſke* Coordinater med Henſyn til Maanen, om *jovicentriſke* med Henſyn til Jupiter oſv.

Polardyr, de Dyr, ſom bebo det nordligſte (arktiſke) og det ſydligſte (antarktiſke) Bælte, hvori man i Henſeende til Dyrenes geographiſke Udbredelſe har inddelt Jorden. Som Exempler kunne nævnes Polarræven (Canis lagopus), Polarbjørnen ell. Isbjørnen, Polarharen (Lepus glacialis), Rensdyret, Polarøxen ell. Moſkusøxen, alle i de nordlige Polarlande, adſkillige Arter af Sæler og Hvaler, Sneſpurven, Sneuglen, viſſe Ryper, mange Svømmefugle, f. Ex. Alkene i det nordlige, Luffegæſſene i det ſydlige Polarhav.

Polariſation. 1) **Galvaniſk P.** Leder man en elektriſk Strøm ved Hjælp af to enſartede Metalplader igjennem en Vædſke og derpaa, efter at Strømmen er afbrudt, ſætter de to Plader i Forbindelſe med en Multiplicator, angiver denne ved ſit Udſlag en elektriſk Strøm, ſom i Vædſken gaar i en Retning modſat den oprindelige Strøms. Man ſiger da, at denne har *polariſeret* Pladerne. Polariſationsſtrømmen varer temmelig kort. Faraday har godtgjort, at P. hidrører derfra, at Vædſken adſkilles ved den oprindelige Strøm og dens Beſtanddele enten afſætte ſig paa eller indgaa Forbindelſe med de to Plader. Saaledes vilde to Platinplader, der bruges ſom Ledere i Vand, gjennemtrænges, den ene med Ilt, den anden med Brint, og derefter kunne frembringe en Strøm; men det ſamme kan opnaas, naar man førſt omgiver den ene Plade med Brint, den anden med Ilt og derpaa ſænker dem i Vædſken. Herpaa grunder ſig Groves Gasſøjle. I Groves og Bunſens galvaniſke Apparater hæves P. paa Platin eller Kul derved, at diſſe ere omgivne med Salpeterſyre, ſom ilter den Brint, der ellers ſkulde frembringe P., til Vand. 2) **Lyſets P.** 1808 opdagede Malus en hidtil ukjendt Egenſkab ved Lyſet, ſom han kaldte P. Lys, ſom under en beſtemt Indfaldsvinkel var tilbagekaſtet fra Overfladen af Glas, vilde ved at træffe en anden Glasflade under ſamme Indfaldsvinkel tilbagekaſtes langt ſtærkere, naar den anden Tilbagekaſtning foregik i ſamme Plan ſom den førſte, end naar den foregik i en Plan vinkelret derpaa. Var Indfaldsvinklen ſaa ſtor (57°), at den tilbagekaſtede Lysſtraale ſtod vinkelret paa den brudte, vilde der næſten intet Lys blive tilbagekaſtet i ſidſtnævnte Tilfælde. Efter den Forklaring, Malus gav i Overensſtemmelſe med den Newtonſke Theori, blev Phænomenet kaldt P. Fresnel udledede deraf, at Svingningerne i det naturlige Lys maatte ſtaa vinkelret paa Lysſtraalerne ud til alle Sider, og godtgjorde, at, naar Indfaldsvinklen havde den ovenfor angivne Størrelſe, vilde der ikke tilbagekaſtes andre Lysſtraaler end de, hvis Svingninger ſtaa vinkelret paa Indfaldsplanen; i den polariſerede Lysſtraale ligge alle Svingninger i ēn Plan, og Ørſted har derfor foreſlaaet at kalde en ſaadan Straale *planſat*. Derſom Indfaldsvinklen har en anden Størrelſe end 57°, ſaa er det tilbagekaſtede Lys delvis polariſeret, idet navnlig de Svingninger, der ere vinkelrette paa Indfaldsplanen, blive tilbagekaſtede. Vinklen paa 57° kaldes Glasſets **Polariſationsvinkel**. Andre ſpejlende Legemer viſe ſamme Forhold, men Polariſationsvinklen har da en anden Størrelſe (afhængig af Brydningsforholdet). De Svingninger, der ikke blive tilbagekaſtede, blive brudte, og i det brudte Lys ere derfor de Svingninger i Overtal, ſom foregaa i Indfaldsplanen; men ſelv om Indfaldsvinklen netop er lig Polariſationsvinklen, er dog det brudte Lys ikke ganſke planſat. Ved at lade Lyſet gaa igjennem en Stabel af Glasplader kan man dog faa det næſten fuldſtændig planſat. Kjendſkabet til P. har i høj Grad bidraget til at udvide Optiken. Fresnel har paaviſt, at de dobbeltbrydende Kryſtaller tillige polariſere Lyſet, men ſaaledes, at i de to Straalekegler, ſom træde ud af Kryſtallen, ere Svingningsplanerne vinkelrette paa hinanden, og han udledede Lovene for Dobbeltbrydningen ved at antage, at Ætheren i Kryſtallen havde forſkjellig Elaſticitet i forſkjellige Retninger, hvilken Anſkuelſe blev bekræftet, da han viſte, at Glas bliver dobbeltbrydende ved at ſammentrykkes i en beſtemt Retning. Arago og Fresnel anſtillede en mærkelig Række af Forſøg, hvorved det blev godtgjort, at to polariſerede Lysſtraaler ikke kunne interferere med hinanden, naar deres Svingningsplaner ere vinkelrette paa hinanden. Ved Underſøgelſer af Brewſter, Biot, Arago, Fresnel o. fl. fandt man, at polariſeret Lys, ſom var trængt igjennem en dobbeltbrydende Kryſtal, ved igjen at polariſeres frembragte udmærket ſkjønne Interferensphænomener med livlige Farver, og i diſſe fandt man Midler dels til at opdage en meget ſvag Dobbeltbrydning, dels til at opdage en meget ſvag P. og endelig til at underſøge Dobbeltbrydningens Beſkaffenhed. Hos Bjergkryſtallen opdagede Biot den mærkelige Egenſkab, at en polariſeret Lysſtraale, ſom gaar igjennem den langs ad Axen, drejer ſin Svingningsplan, efterhaanden ſom den kommer længere ind, og ſamme Egenſkab fandtes ved forſkjellige Vædſker, ſom Sukkeropløsning, Terpentinolje, Citronolje oſv. Den *elliptiſke* P. (Kredsſætning) beſtaar deri, at Ætherdelene i en polariſeret Lysſtraale bringes til at udføre elliptiſke Svingninger omkring Straaleretningen; i viſſe Tilfælde gaa de over til at blive cirkelformige, og da ſiges Straalen at være *circulært polariſeret* eller cirkelſat. Ved Fresnels og Brewſters Underſøgelſer var det godtgjort, at de fuldſtændig tilbagekaſtede Lysſtraaler ſaa vel ſom de, der tilbagekaſtes fra Metaller og de ſtærkt lysbrydende gjennemſigtige Legemer, vare elliptiſk polariſerede, og Fresnel havde forklaret Bjergkryſtallens før omtalte ejendommelige Forhold ved en Dobbeltbrydning, ſom frembragte circulært polariſerede Straaler; men det er førſt ſenere, at det er lykkedes Jamin ved Hjælp af et Apparat, ſom Babinet har opfundet, at underſøge de kredsſatte Straaler paa en ſaadan Maade, at Ellipſernes Figur nøjagtig kunde angives.

Til diſſe Underſøgelſer blev han foranlediget ved en af Cauchy opſtillet Theori for Lyſets Tilbagekaſtning, i Følge hvilken Fresnels tidligere Theori kun kunde betragtes ſom en Tilnærmelſe til det rette, idet Cauchy nemlig fandt, at Tilbagekaſtningen muligvis ikke kunde frembringe fuldſtændig polariſerede, men kun elliptiſk polariſerede Lysſtraaler. Denne Theori blev ved Jamins Forſøg fuldſtændig bekræftet. 3) **Varmens P.** Varmeſtraalerne, der i alle Henſeender have Egenſkaber, ſom ſtemme overens med Lysſtraalernes, kunne ligeſom diſſe polariſeres og ved de ſamme Midler. Forſøgene ere imidlertid temmelig beſværlige. **Polariſatiōnsapparat, Polariſkōp,** tjener til at underſøge polariſeret Lys; den Del af P., der tjener til at polariſere Lyſet, kaldes **Polariſatoren**, og den Del, hvormed Underſøgelſen foregaar, kaldes Analyſatoren. Til P. hører Nicols Prisme (ſ. d. A.), der ligeſom flere andre P. grunder ſig paa de dobbeltbrydende Kryſtallers Egenſkab at polariſere Lyſet.

Polārræv (Canis lagopus), en hvid eller blaa Ræveart i de nordlige Polarlande; ſ. for øvrigt **Ræv**.

Polārſtatiōner, internationale, er Navnet paa en Række Obſervationsſtationer, der 1882—83 vare oprettede i arktiſke Egne efter Forſlag af den bekjendte øſterrigſke Polarfarer Weyprecht (ſ. d. A.). Henſigten med diſſe Stationer var ved ſamtidige Jagttagelſer at udvide vor Kundſkab om de arktiſke Egnes meteorologiſke og magnetiſke Forhold, der ikke tidligere vare gjorte til Gjenſtand for ſyſtematiſk Underſøgelſe af nogen af de mange Polarexpeditioner, hvis Formaal nemlig hovedſagelig havde været geographiſk. Ogſaa Nordlyſet blev paa P. gjort til Gjenſtand for regelmæsſige Obſervationer. Samtlige Stationer udførte deres Obſervationer efter en forud beſtemt, for alle fælles Plan. Foruden obligatoriſke blev der paa de fleſte Stationer ogſaa udført facultative Obſervationer, ſom over Luftelektricitet, Ebbe og Flod, Strømningsforhold, zoologiſke, botaniſke og mineralogiſke Forhold m. m. Der blev obſerveret paa følgende Steder: Bosſekop (Norge), Sodankylä (Finland), Spitsbergen, Novaja-Zemlja, Lenas Mundinger, Kara Havet, Point Barrow, Fort Conger (Lady Franklins Bugt), Fort Rae ved St. Slaveſø, Kingua (Cumberland), Godthaab og Jan Mayen; end videre paa den ſydl. Halvkugle: Cap Hoorn og Syd-Georgien. **Internationale Polarexpeditioner** bleve i ovennævnte Øjemed udſendte fra Norge, Finland, Sverige, Rusland, Holland, Nordamerikanſke Friſtater, England og Canada, Tyſkland, Danmark og Øſterrig. Landenes Navne ere her ordnede efter de ovenfor nævnte Stationer, ſaaledes at den norſke Station var i Bosſekop, den finſke i Sodankylä osv.; Rusland havde to Stationer paa den nordlige Halvkugle (Novaja-Zemlja og Lenas Mundinger); paa den ſydlige Halvkugle var der af Frankrig oprettet en Station ved Cap Hoorn og af Tyſkland en paa Syd-Georgien. Til at udarbejde en fælles Plan for Obſervationsmethoderne og til at vaage over Udførelſen af diſſe m. m. er der valgt en **international Polarcommisſion**, hvis Medlemmer ere valgte for de forſkjellige Lande, der have udſendt internationale Polarexpeditioner. (A. P.)

Polārſtjærnen, ogſaa kaldt Cynoſura eller Hundehalen, en Stjærne af 2den Størrelſe i Stjærnebilledet den lille Bjørn, i vore Tider (ſ. **Præcesſion**) kun 1¼° fra Verdenspolen, hvilken Omſtændighed gjør den ved flere Lejligheder praktiſk nyttig for Aſtronomerne og overhovedet til at finde Retningen Nord. Den er en Dobbeltſtjærne. Dens Parallaxe er funden af Peters at være 0″,076, hvoraf følger en Afſtand af 2,700,000 Jordbaneradier ell. 55 Billioner danſke Mile. Lyſet behøver 48 Aar for at tilbagelægge Vejen fra denne Stjærne til Jorden.

Pol de Léon, Saint [ſæng poll dø leōng], Stad i det franſke Dep. Finiſtère, 11 M. n. for Quimper ved en Vig af Kanalen. 4,000 J. Handel og Skibsfart.

Pol de Mont [poll dø mong], belgiſk Digter, f. 1856, lever i Antwerpen. Hans Digte, affattede i den flamſke Mundart (»Gedichten«, 1880, »In Noord en Zuid«, 1887, o. fl. Samlinger), iſær hans Idyller, udmærke ſig ved friſk realiſtiſk Opfattelſe og indtagende Hjertelighed. Han har desuden ſkrevet Dramaer og flere værdifulde literærhiſtoriſke og philologiſke Værker.

Polder, en Benævnelſe, man i Nederlandene bruger om en inddiget Marſkſtrækning, der i Slesvig og Holſten kaldes **Kog**.

Pole [pohl], den engelſke Rode, har 4 forſkjellige Størrelſer. 1) Den almindelige (ogſaa Perch, Rod ell. Lug) er 5½ Yards ell. 16,024 danſke Fod (i de forenede Stater kun 5 Yards ell. 14,567 danſke F.). 2) Woodland-P. (Skovrode) er 6 Yards ell. 17,48 danſke F. 3) Plantation-P. (Plantagerode) er 7 Yards ell. 20,394 danſke F. 4) Cheshire P. er 8 Yards ell. 23,307 danſke F.

Polemārchos hed hos Athenienſerne den 3dje af Archonterne; oprindelig var han Anfører i Krigen, men ſenere havde han Jurisdictionen i Procesſer mellem Indfødte og Fremmede.

Polemik (af gr. πόλεμος, Krig), Stridskunſt, Fejde, bruges navnlig om literære Fejder; **Polemiker**, en ſtridslyſten Perſon, En, der fører P.; **polemiſere**, føre P., ſtride; **polemiſk**, ſtridbar.

Pŏlemon fra Athen, Diſcipel af Platonikeren Xenokrates, hvem han 314 f. Chr. fulgte ſom Styrer af Akademiet; d. 270. P. fremhævede Ethiken i Stedet for den mathematiſk pythagoræiſerende Tendens, ſom var kommen ind i det gamle Akademi umiddelbart efter Platons Død. Det kom an paa Handling, ikke paa dialektiſke Theorier; Livet ſkal leves i Overensſtemmelſe med Naturen, hvilket beror dels paa Udøvelſen af Dyden, dels paa Beſiddelſen af ſaadanne Goder, f. Ex. Sundhed, ſom Naturen oprindelig byder os at eftertragte. Uden Dyd er Lykſaligheden umulig; uden de ydre Goder er den vel mulig, men ufuldkommen.

Polen i dets nuværende Omfang, officielt kaldet „Weichſelgouvernementerne“, udgjør den veſtligſte Del af det europæiſke Rusland, mod Ø. omgiven af de ruſſiſke Gouv. Kovno, Vilna, Grodno og Volhynien, mod S. af Øſterrig (Galizien) og mod V. og N. af Preusſen

(Schleſien, Poſen og Preusſen). 2,312 □ M. med 7,417,000 I. (1882), hvoraf c. 5 Mill. romerſk-katholſke, c. 1 Mill. Jøder og Reſten Proteſtanter og græſk-katholſke. Landet gjennemſtrømmes af **Weichſel**, der her fra venſtre Sider optager **Pilica** og fra højre Side **Wieprz** og **Bug** med **Narev**. Dets veſtlige Del gjennemſtrømmes af **Warthe**, hvis Biflod **Prosna** danner Grænſen mod Preusſen; dets nordlige Del omflydes mod Ø. og N. af **Njemen** ell. Memel, der ſkiller det fra Rusland. Mod S. har det Bjergcharakter og hæver ſig mellem Weichſel og Pilica i Kjæden **Lyſa-Gora** til henimod 2,000 Fods Højde. Landet indeholder mange aabne og frugtbare Dalſtrækninger, vel egnede til Hvedeavl. Fra S. ſænker det ſig mod N. V. og N. med en Middelhøjde af 300 F. Denne Del er langs Floderne i det hele meget frugtbar, omkring Warthe dog meget moradſig; derimod ere de Egne, der ligge fjærnere fra Floderne, ofte ſandede og lidet frugtbare. Klimaet er ſtærkt udpræget Faſtlandsklima med hede Sommere og kolde, ſnefulde Vintre. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv, og Agerdyrkningen giver ſædvanlig et temmelig ſtort Overſkud til Udførſel. Heſteavlen ſtod tidligere meget højt, var derefter gaaet tilbage, men er atter i Opkomſt. Det ſamme gjælder til Dels om Kvægavlen og i betydelig Grad om Faareavlen, der har udviklet ſig meget ſtærkt. Ogſaa Svineavlen er af Vigtighed. Her findes udſtrakte Skove, fornemmelig af Naaletræer, og der udføres meget Tømmer; de indeholde en Mængde Rødvildt og Ulve. Induſtrien, der fik et betydeligt Knæk ved Opſtanden 1830, har ſiden igjen hævet ſig. Hovedſtad **Warſchau**.

Hiſtorie. Det **gamle P.** var fordum et mægtigt Rige i Mellemeuropa, hvis Omfang og Grænſer i Tidernes Løb vexlede temmelig ſtærkt; i Beg. af det 11te Aarh. udgjorde det c. 4,000 □ M., i det 17de Aarh. paa Trediveaarskrigens Tid næſten 18,000, efter Midten af det 18de Aarh. før dets førſte Deling 13,000 □ M. med 15 Mill. I. Det omfattede den Gang det nuværende P., Storhertugdømmet Poſen og det meſte af Veſtpreusſen, hele Veſtrusland, Galizien m. m. og deltes ſædvanlig i P., der igjen beſtod af **Stor-P.** (Landet omkring Warthe) og **Lille-P.** (Landet ved Weichſels ſydligſte Del med Krakow og nord derfor et Stykke veſt for Weichſel), og **Litauen** med Kurland o. m. Dette ſtore Land, ſom næſten ganſke er en Del af den ſtore mellemeuropæiſke Slette, indbefattedes i Regelen under de gamle Forfatteres **Sarmatien**. Viſt er det, at det ved den førſte ſikre Hiſtories Begyndelſe i det 6te Aarh. e. Chr. beboedes af lettiſke og ſlaviſke Stammer, medens dets veſtlige Dele nogle Aarhundreder før have været beſatte eller i alt Fald gjennemſtrejfede af Goter og andre germanſke Folk. I Følge det etymologiſke Folkeſagn var Ljekh ell. Lech (Navnet bet. en fri Mand) Landets førſte Beboer og Folkets Stamfader og Broder til Czech, Bøhmernes Stamfader. Navnet **Polakker** ell. **Poljaner** opkom ſiden og bet. Slettebeboere (af pole, Slette). Det var dog næppe mere end den veſtlige Halvdel af det gamle P., der var beboet af polſktalende Slaver. Den nordøſtlige Del, de litauiſke Provinſer, vare beboede af Litauer og Letter. De ſydøſtlige Provinſer beboedes af Røderusſere, Hviderusſere og Lillerusſere, hvis Sprogarter ſtaa imellem det rusſiſke og polſke Skriftſprog. Men alle P.s Provinſer vare dog for ſaa vidt forbundne til en Enhed, ſom den meget talrige Adel (over 1 Mill. Mſk.) var boſat overalt og altid talede det polſke Sprog. Desuden var der over 2 Mill. Jøder og 1 Mill. Tyſkere, begge iſær boſatte i Stæderne og ſysſelſatte med Handel og Induſtri. Adelen beſad næſten hele Landet ſaa vel ſom al politiſk Indflydelſe; Bønderne vare Livegne, levede under et haardt Tryk og i ſtor Raahed og Uvidenhed. P. var tidligere et arveligt Monarchi, men fra 1574 blev det i Virkeligheden en Republik med en **Valgkonge** i Spidſen. Denne indſkrænkedes i høj Grad ved Rigsdagen, ſom beſtod af Senatorer (de højeſte Adelige og Gejſtlige) og den øvrige Adel og deltes i 5 Klasſer: 1) Ærkebiſkoppen af Gneſen og Biſkopperne, 2) de 34 Voivoder ell. Statholdere i Landſkaberne, 3) Caſtellanerne, oprindelig Commandanter i Fæſtningerne, 4) Landbudene, den almindelige Adels Repræſentanter, og 5) Stædernes (dog kun de ſtørres) Deputerede. Regelmæsſig ſamledes Rigsdagen hvert andet Aar i Warſchau og hver tredje Gang i Grodno; Finansſager afgjordes ved Stemmeflerhed; i andre Sager var fuldſtændig Enighed fornøden, ſaa at ſiden 1652 et eneſte Landbud kunde ved ſit Nej (Liberum veto) hindre en Beſlutning. Denne Urimelighed i Forbindelſe med Adſplittelſen i Stænder m. m. fremkaldte ſaa mange Uordener og Misligheder, at en „polſk Rigsdag" er bleven et Ordſprog til at betegne en urolig og forſtyrret Raadſlutning; den heraf opſtaaede Forvirring i Forbindelſe med andre uheldige Omſtændigheder banede Vejen for Rigets Sønderlemmelſe. De ældſte Sagn om P. knytte ſig til Staden Gneſen, ſom ovennævnte Lech ſkal have anlagt i Midten af det 6te Aarh. Længere hen i Tiden nævner Sagnet **Krak** ſom Anlægger af Krakow og Stifter af Dynaſtierne Leßek og Popiel. Efter at det ſidſte var uddød, valgtes 842 **Piaſt** til Fyrſte, og hans Slægt, Piaſterne, regerede i den mandlige Linje lige til 1370. **Mießko** ell. **Mieczislaw I** (d. 992) blev af ſin Ægtefælle, den bøhmiſke Prinſesſe Dombrowka, bevæget til at antage Chriſtendommen, hvorved P. træder ſom Stat ind i Hiſtorien; han menes at have været Fader til den danſke Konge Svend Tveſkjægs Dronning og Knud d. ſtores Moder Gunhild. Mießkos Søn **Boleslaus I Chrobry** (d. tappre) kan anſes for den egentlige Grundlægger af P.s Magt og ſtore Udſtrækning; han erobrede Schleſien, Lauſitz, Mähren m. m. og antog 1025 Kongetitel, ſom dog længe afvexlede med den hertugelige (d. 1025). Ved Boleslaus III.s (d. 1138) Deling af Landet imellem hans 4 Sønner begyndte allerede dets Svækkelſe, ſkjønt han gav den ældſte Søn Wladislaw, ſom fik Krakow og Schleſien og blev Stamfader til de ſchleſiſke Hertuger, et Slags Overherredømme over hans Brødre. En femte Broder, Caſimir II, ſom ved Delingen intet havde faaet, ſamlede vel igjen Riget, men ved hans Død 1194 undergik det nye Delinger, og to Momenter kom ſnart til for at ſvække det, nemlig at Caſimirs yngre Søn Conrad, ſom havde faaet Maſovien, 1226 indkaldte den tydſke Ridderorden mod de hedenſke Preusſere, hvilken derpaa efter lange og blodige Krige bemægtigede ſig Landet fra Oder indtil den finſke Bugt, ſaa at P. blev afſkaaret fra Havet og ſaaledes miſtede baade ſin nordlige Forſvarslinje og ſin Søhandel; og dernæſt Mongolernes ødelæggende Indfald. I Slaget ved Liegnitz imod dem 1241 faldt Hert. Henrik af Schleſien af Kongehuſets ældſte Linje. Omſider lykkedes det Wladislaw Lokietek at ſamle Riget igjen ved at forene Stor-P. og Lille-P., hvorpaa han lod ſig krone til Konge ſom W. I i Krakow, og fra den Tid var Kongenavnet vedvarende (d. 1333). Med hans berømte Søn, Caſimir III d. ſtore, ſom 1367 maatte indrømme den herſkeſyge Adel Andel i Lovgivningen, og ſom erobrede Galizien, Lodomerien og Podolien, uddøde Piaſts Mandsſtamme paa Tronen 1370. Ved hans Søſterſøn Ludvig d. ſtore af Ungarns Tronbeſtigelſe blev P. indtil hans Død 1382 forenet med Ungarn, og ved dennes yngre Datter Hedvigs Giftermaal med Jagello, Storhertug af Litauen, med hvem, ſom Konge Wladislaw II, et nyt Dynaſti, det jagelloniſke, beſteg Tronen 1386, blev Litauen forenet med P. Under Kongerne af dette Hus, Wladislaw II (d. 1434), hans to Sønner Wladislaw III (tillige Konge i Ungarn, d. 1444) og Caſimir IV (d. 1492), ſidſtnævntes tre Sønner, Johan I Albrecht (d. 1501), Alexander (d. 1506) og Sigismund I (d. 1548), og Sigismunds Søn Sigismund II Auguſt (d. 1572), under hvis Regering Proteſtantismen fik betydelig Indgang i P., udvidedes Riget næſten til ſine gamle naturlige Grænſer, navnlig ved Erobringer fra de tydſke Riddere, men ſamtidig ſteg ogſaa Adelens Vælde og Egenraadighed, og Kongerne bleve mere og mere ude af Stand til at holde Partierne i Tømme eller ſætte Grænſe for den anarchiſke og republikanſke Aand, ſom herſkede i dette Kongerige af Navn. Da den jagelloniſke Mandsſtamme uddøde 1572, blev P. et Valgrige, hvad der blev en af Hovedaarſagerne til dets Opløsning og Undergang 200 Aar ſenere under den ellevte Valgkonge. Den førſte af disſe, den 1573 valgte franſke Prins Henrik af Anjou, beſvor 1574 den førſte Valgcapitulation (Pacta conventa), et Slags Haandfæſtning, hvorved ogſaa alle de følgende Konger maatte lade ſig binde over for det frie Folk (d. e. Adelen), og ſom næſten ikke levnede ham den mindſte Myndighed; men allerede efter 4 Maaneders Regering forlod han hemmelig P. for at beſtige den franſke Trone, der var bleven ledig ved hans Broders Død (ſ. forøvr. Henrik III af Frankr.). Efter den tapre, ædle og dygtige Stephan Bathori (1575—86, ſ. Bathori) fulgte tre Konger af den ſvenſke Vaſaſlægt, førſt Sigismund III, hvis Valg det Zamoyſkiſke Parti 1587 fik ſat igjennem, fordi han var en Søſterſøn af den ſidſte jagelloniſke Konge og man ventede meget af Foreningen af de to mægtigſte Kroner i det nordlige Europa. Ved ſin Fader Johan III.s Død 1592 arvede han nemlig Sveriges Krone, men Forbindelſen mellem et proteſtantiſk og et katholſk Land, mellem Stater med ſaa forſkjellige Forfatnings- og Samfundsforhold ſom Sverige og P. var altfor unaturlig til at den kunde afføde andet end indre Spaltninger og blodige Krige, ſom bleve højſt ødelæggende for P. Disſe Krige begyndte, da Sigismund ved ſin ukloge Iver for Katholicismen miſtede ſin fædrene Arvekrone; dertil kom ogſaa en Krig med Rusland — hvor han vilde ſætte ſin Søn Wladislaw paa Tronen, men hans katholſke Trosiver ſtrandede paa den græſke Kirke, ligeſom i Sverige paa den lutherſke — og en uheldig Krig med Tyrkerne (d. 1632). Efter den ſvage Sigismunds talentfulde Søn Wladislaw IV (d. 1648, ſ. Wladislaw) fulgte dennes Halvbroder Johan II Caſimir, under hvem ovennævnte Liberum veto 1652 udtrykkelig blev vedtaget. Uheldige Krige førtes baade med Rusland, foranlediget ved, at Koſakkerne 1654 gav ſig under dette Rige, og paa ny med Sverige, efter at Carl Guſtav var bleven Konge der; Freden i Oliva 1660 bragte Lifland og Eſtland til Sverige og berøvede P. den under de jagelloniſke Konger erhvervede Lenshøjhed over Preusſen, og ved Stilſtanden i Andrusſov 1667 bleve Smolenſk, Kijev og Ukraine øſt for Dnjepr afſtaaede til Rusland. Det n. A. nedlagde Joh. Caſimir, ſom en Gang i ſin Tale til Rigsforſamlingen forudſagde hvorfor, af hvilke Magter og hvorledes P. en Gang vilde blive delt, Regeringen og begav ſig til Frankrig (ſ. for øvrigt Johan II Caſimir). Efter heftige Stridigheder med den højere Adel, ſom vilde vælge en udenlandſk Prins, ſatte den lavere Adel den fattige og uduelige Michael Thomas Koribut Wisniowiecki paa Tronen (1669—73). Under ham førtes en uheldig og uhæderlig Krig med Tyrkerne, hvorimod hans Efterfølger, den tapre Johan III Sobieſki (ſ. d. A., 1674—96), for en Tid ſkaffede Kronen Glans, medens han dog ikke formaaede at ſtandſe Rigets ſtedſe tiltagende Forfald, der var altfor dybt rodfæſtet i de beſtaaende Inſtitutioner til at en enkelt Konges udmærkede Egenſkaber ſkulde kunne raade Bod derpaa. Efter Johan Sobieſki fulgte to Konger af det ſachſiſke Hus, Auguſt II (ſom Kurfyrſte af Sachſen Fred. Aug. I, 1697—1733) — ſom Auguſt I regnes Sigismund II Auguſt — og Auguſt III. Da den førſte i den nordiſke Krig deltog i Forbindelſen mod Carl XII, erobrede denne P. og indſatte Stanislaus I Leszczynſki til Konge (1704—9), men efter den ſvenſke Konges Nederlag ved Pultava fik Auguſt ſin magtesløſe Krone, ſom det i ſin Tid havde koſtet ham ſaa ſtore Summer at erhverve, tilbage. Efter hans Død gik de ved hver Konges Død uundgaaelige Tronſtridigheder over til en formelig Krig (ſ. Polſke Tronfølgekrig), hvori Europas Stormagter deltog, idet nogle ſluttede ſig til den fordrevne Konge Stanisl. Leszczynſki, ſom Flertallet af Nationen ønſkede til Konge, andre til den afdøde Konges Søn Auguſt III (ſom Kurfyrſte af Sachſen Fred. Aug. II), der ogſaa ved Freden i Wien 1735 blev erkjendt for Konge. Disſidenterne (d. e. de græſke Katholiker og Proteſtanterne), ſom 1563 havde faaet lige

Rettigheder med de romerſk-katholſke, havde allerede under den forrige Konge 1717 miſtet en Del af disſe; Jeſuiterne puſtede til Ilden, og deres uretfærdige Bloddom i Thorn 1724 blev Løſenet til et dødeligt Had. Paa to Rigsdage 1733 og 1736 bleve Disſidenterne udelukkede fra alle offentlige Stillinger og fra den Tid haardt undertrykte. Ved at antage ſig deres Sag fik Rusland en velkommen Lejlighed til at blande ſig i den forvirrede og anarchiſke Naboſtats indre Anliggender. Efter Auguſt III.s Død ſatte Kejſerinde Katharina II ſin tidligere Elſker Grev Stanisl. Poniatowſki paa Tronen ſom Stanislaus II Auguſt (1764—95), og derved kom P. helt under Ruslands Formynderſkab. Dette øvedes med ſtor Henſynsløshed af dets Afſending, Fyrſt Repnin, ſtøttet af rusſiſke Tropper. 1766 forlangte Rusland og Preusſen, ſamt England og Danmark, at P. ſkulde gjengive Disſidenterne den borgerlige Ligeſtilling, og da det nægtedes, lod Repnin to Biſkopper og et Par Magnater bortføre til Rusland. 1768 ſluttede Disſidenterne og andre misfornøjede under Fyrſt Radziwills Ledelſe en Conføderation for at udvirke den ønſkede Frihed, men derimod dannedes u. A. en anden Conføderation i Bar for at værne den katholſke Kirkes Rettigheder og P.s Uafhængighed. Denne Spaltning førte til en aaben Borgerkrig, og dette vakte Lyſt hos de tre Nabomagter til at falde over P. under Paaſkud af, at deres egen Sikkerhed blev ſat i Fare ved dets Uroligheder. Frederik II udkaſtede en Plan til P.s første Deling, ſom Rusland villig, men Øſterrig kun modſtræbende gik med til. Den vedtoges 5 Aug. 1772 og iværkſattes ved militær Beſættelſe, hvorhos P. blev tvunget til at godkjende den 18 Sept. 1773, under Truſel om fuldſtændig Udſtykning. Til Støtte for denne Voldsdaad hævdede Rusland ſit nationale Slægtſkab med Indbyggerne i P.s øſtlige Landſkaber, medens Øſterrig paaberaabte ſig Kravet paa Zips-Stæderne, ſom Ungarn 1402 havde pantſat til P., og Preusſen forlangte Veſtpreusſen, ſom P. havde frataget den tyſke Orden 1466. Men de tre Magter nøjedes ikke hermed, og P. maatte afſtaa omtr. to Syvendedele af ſine Lande og Halvdelen af ſin Befolkning, omtr. 4,000 □ M. med 5 Mill. Indb. Rusland tog Landet øſt for Düna og Dnjepr (Mohilev, Vitebſk m. m., 2,000 □ M. med 1,8 Mill. Indb.), Øſterrig hele det øſtlige Galizien (1,280 □ M. med 2,7 Mill. Indb.), medens Preusſen nøjedes med Veſtpreusſen (Stiftet Ermeland og Netze-Diſtrictet, undt. Stæderne Danzig og Thorn, 680 □ M. med 600,000 Indb.). Rusland vedblev at øve den ſtørſte Indflydelſe i P.; men da det 1790 var indviklet i Krig med Tyrkiet og Sverige, beſluttede Polakkerne at ſikre ſig Uafhængighed ved en conſtitutionel Forfatning (5 Maj 1791), dannet efter den nyere Tids Grundſætninger: Liberum veto for de enkelte Landdagsmedlemmer afſkaffedes, og Borgerſtanden fik Adgang til de høje Statsembeder og til Landdagen, hvorhos det faſtſattes, at P. efter Stanislaus's Død ſkulde være et Arverige under det ſachſiſke Fyrſtehus. Preusſen lovede P. ſin Hjælp, medens Rusland ſtrax gjorde Indſigelſe imod den paatænkte Statsomdannelſe. Saa ſnart Katharina II ved Fredſlutningen 1792 fik frie Hænder, fremkaldte hun en Conføderation i Targowicz af conſervative polſke Adelsmænd under S. F. Potocki og lod talrige Tropper rykke ind i P.; Fred. Vilhelm II fandt det nu bekvemmere at hjælpe hende og deltage i et nyt Rov end at vove en Kamp for P.s Forſvar, ſom han havde lovet. 1793 foretoges P.s anden Deling, hvorved Rusland tog den øſtlige Halvdel af Litauen og Volhynien, ſamt Podolien og Ukraine (i alt 4,000 □ M. med 3 Mill Indb.), medens Preusſen fik Danzig og Thorn, ſamt Poſen og en Del af Stor-Polen (over 1,000 □ M. med 1,1 Mill. Indb.). P. var ſaaledes formindſket til en Tredjedel af ſin oprindelige Størrelſe, næppe 4,000 □ M. med 3½ Mill. Indb., og Kongen var kun Herſker af Navn, medens den rusſiſke Afſending Igelſtröm ſtyrede med ſtor Raahed og Vilkaarlighed. Da man endog vilde afvæbne Reſten af den polſke Hær, rejſte P.s Folk ſig i Marts 1794 til en fortvivlet Kamp: Kosciuszko ſtillede ſig i Spidſen, Rusſerne fordreves fra Warſchau, og ved glimrende Tapperhed ſøgte Polakkerne at oprette, hvad der var forſpildt ved Selvraadighed og Splidagtighed. Kampen ved Raclavice 4 Apr. og Warſchaus Forſvar imod Preusſerne høre til P.s Hædersdage; men over for den ſtore Overmagt vare alle Anſtrengelſer frugtesløſe. Kosciuszko blev ſlaaet og fangen ved Maciejovice 10 Oct., og Warſchaus Forſtad Praga blev ſtormet af Suvorov med forfærdelig Grusomhed 4 Nov. Nu krævede ogſaa Øſterrig ſin Del af Byttet, og efter lange Forhandlinger vedtoges 7 Nov. 1795 P.s tredje Deling, ved hvilken Rusland fik Reſten af Litauen og Volhynien (over 2,000 □ M. med 1,2 Mill. Indb.), medens Øſterrig fik den ſydlige Del af P. med Krakow (900 □ M. med 1 Mill. Indb.) og Preusſen den nordlige med Warſchau (1,000 □ M. med 1,1 Mill. Indb.). Saaledes blev P. udſlettet af Staternes Tal ved de groveſte Krænkelſer af Folkeretten; Europas to veſtlige Stormagter vare ved indbyrdes Krig hindrede i at gjøre nogen Modſtand, og førſt ſenere lærte Preusſen og Øſterrig Følgerne at kjende af at have ødelagt dette Bulværk imod Ruslands Indflydelſe. Viſtnok lovede de tre Delingsmagter, at der ſkulde viſes Agtelſe for Polakkernes Nationalitet, og at visſe Fællesſkaber ſkulde vedligeholdes mellem de enkelte Dele af det opløſte Rige, men Løfterne ere ikke blevne holdte. Bedre Dage ſyntes at oprinde for P. efter Napoleon I.s Sejre 1807, idet en Del af P., d. v. ſ. de Landſkaber, ſom Preusſen maatte afſtaa ved Freden i Tilſit, ophøjedes til et ſelvſtændigt Hertugdømme Warſchau (1,850 □ M. med 2,2 Mill. Indb.), der blev forbundet med Kongeriget Sachſen. Det udvidedes 1809 med Veſtgalizien og Krakow, ſom Øſterrig maatte afſtaa, naaede derved en Størrelſe af 2,800 □ M. med 3,8 Mill. Indb. og fik Titel af Storhertugdømme; men Forventningerne om et nyt ſamlet P. ſkuffedes, da Napoleon I ofrede P.s Sag for ſit Forbund med Alexander I. 1812 ſøgte han vel at rejſe Polakkerne imod Rusland, men vandt ikke Tiltro, og ved hans Nederlag gik den polſke Stat til Grunde. 1814 tænkte Alexander at ſamle hele P. under ſit Herredømme og var nær ved at bryde med ſine Forbundsfæller for at naa dette Maal; men han nøjedes med det Kongerige P., ſom Wienercongreſſen oprettede 1815 ved at give Preusſen og Øſterrig Dele af de 1807 og 1809 afſtaaede Landſkaber tilbage. Der tilſtodes det nye Kongerige en conſtitutionel Forfatning; Løfterne fra 1795 fornyedes, og ſom et Minde om P.s gamle Republik oprettedes den lille Friſtat Krakow under Delingsmagternes Beſkyttelſe. 27 Nov. 1815 udſtedtes P.s frie Forfatning med to Kamre, en indfødt Vicekonge, anſvarlige Miniſtre, ſærſkilt Hær og Finanſer oſv. 1818 ſamledes den første Rigsdag, men allerede 1820 klagede Alexander I over, at den havde forkaſtet flere Regeringsforſlag. 1825 indſkrænkedes Preſſefriheden, og et octroieret Tillæg til Forfatningen ophævede Rigsdagens Offentlighed og regelmæsſige Sammenkaldelſe hvert andet Aar. Da den første Vicekonge, Zajonczek, døde 1826, blev Poſten ikke beſat, og Storfyrſt Conſtantin ſtyrede nu alene ſom rusſiſk Militærgouverneur med ſtor Brutalitet. Et udſtrakt hemmeligt Politi kvalte al Frihed, og ſtræng Cenſur og Pasvæſen afſkar ſaa vidt muligt P. fra aandeligt Samkvem med Udlandet. Der opſtod derfor mange hemmelige Selſkaber, og under Paavirkning af Julirevolutionen udbrød 29 Nov. 1830 den polſke Opſtand ſom Frugt af det lange Tyranni. Kun med Nød og næppe undgik Storfyrſten at blive fængslet eller dræbt i ſit Slot; flere rusſiſke Generaler myrdedes, og da de polſke Tropper ſluttede ſig til Opſtanden, drog de 7,000 Rusſere næſte Dag bort fra Warſchau; to Uger efter var hele P. rømmet. 4 Dec. indſattes en proviſoriſk Regering med Fyrſt Czartoryiſki, Oſtrowſki og Lelewel til Ledere, men kort efter blev General Chlopicki Dictator. Han troede ikke paa Muligheden af en Kamp, aabnede Underhandlinger i St. Petersborg og vilde vedligeholde det conſtitutionelle Liv under Kejſeren; han trængte derfor de demokratiſke Elementer tilbage og undlod at træffe Forholdsregler til et alvorligt Forſvar. Da Kejſer Nikolaj afſlog ethvert Tilbud, fordi han ikke vilde underhandle med „Oprørere", nedlagde Chlopicki ſin Magt, og nu valgte Rigsdagen en ny Regering med Fyrſt Czartoryiſki i Spidſen, erklærede 25 Jan. 1831 Huſet Romanov for afſat og udtalte 3 Febr. Litauens og de andre veſtrusſiſke Landſkabers Gjenforening med P. 6 Febr. rykkede General Diebitſch med 120,000 Rusſere ind i P., og 14 Febr. begyndte Kampen. I de første Træfninger ſejrede P.s nye Hærfører Skrzynecki, men Slagene ved Wawer 20 Febr. og Grochow 25 Febr. vare uheldige og meget blodige, og Polakkerne maatte trække ſig tilbage til Warſchau. 1 Apr. vandt P. en ny Sejer ved Wawer, men Skrzynecki forſtod ikke at benytte de vundne Fordele og lod Tiden gaa tabt. 26 Maj maatte Polakkerne ved Oſtrolenka vige for Overmagten efter den tapreſte Modſtand, og de Forſøg, der gjordes paa at rejſe Opſtand i Volhynien og Litauen, mislykkedes, idet Dwernicki 27 Apr. blev dreven over paa øſterrigſk Grund og Gielguds Afdeling 12 Juli maatte gaa over Memel (han ſelv dræbtes af en af ſine Officerer ſom Forræder), ſaa at kun Dembinſki efter de ſtørſte Vanſkeligheder naaede tilbage til P. Her viſtes kun ringe Energi og endnu mindre Sammenhold, og 10 Aug. opgav Skrzynecki Ledelſen. 5 Dage efter forefaldt blodige Optrin i Warſchau, idet Pøbelen myrdede en Del formentlige Forrædere (ligeſom i Paris i Sept. 1792), og derefter løftedes Krukowiecki til Magten i Stedet for den foreløbige Regering. Men han forraadte Polens Sag og lammede planmæsſig Warſchaus Forſvar. Efter to Dages Stormangreb maatte Byen overgive ſig 8 Sept. til den nye rusſiſke Hærfører Paskevitſch, hvorpaa Hæren under Rybinſki drog til Modlin og 5 Oct. over paa preusſiſk Grund, medens Ramorino, ſom ubeſindig havde fjærnet ſig for langt fra Warſchau, allerede 16 Sept. maatte gaa ind i Galizien og lade ſig afvæbne. Dermed var Opſtanden til Ende; over 40,000 Polakker udvandrede til England, Frankrig og Schweiz, og mange af dem tog ſiden Del i revolutionære Bevægelſer i Haab om at virke for deres eget Fædrelands Gjenoprejſning, imedens deres Haab om fremmed Hjælp — iſær fra Frankrig — fuldſtændig ſkuffedes. Imidlertid ophævedes P.s Forfatning og al Selvſtændighed ved et organiſk Statut af 26 Febr. 1832; den polſke Hær indlemmedes i den rusſiſke, Warſchau og Modlin gjordes til ſtærke rusſiſke Fæſtninger; Univerſiteterne i Warſchau og Wilna lukkedes, de offentlige Samlinger førtes til St. Petersborg, Rusſiſk blev Lærefag i alle Skoler, og ingen kunde ſiden 1840 faa Embede uden Kjendſkab dertil. Talrige Godſer confiſkeredes og uddeltes til rusſiſke Officerer; mangfoldige Polakker forviſtes til Sibirien, og al Frihed undertryktes. Landet inddeltes i Gouvernementer i Stedet for i Voivodſkaber; P.s gamle Mønt, Maal og Vægt afløſtes af rusſiſke, og 1851 blev ogſaa Toldgrænſen imellem de to Lande ophævet. 1846 paatænktes en Opſtand i Poſen under Mieroslawſki, men den kvaltes i Fødſelen; ſ. A. gjorde de ruthenſke Bønder i Øſtgalizien Oprør mod deres polſke Godsejere og dræbte mange af dem, og de tre Delingsmagter tog Anledning heraf til at beſætte Krakow og 11 Nov. egenmægtig udſlette denne lille Republik, hvis Land indlemmedes i Galizien. 1848 fremkaldte kun en Bevægelſe i Poſen, ſom ſnart dæmpedes, og de Forhaabninger, Krimkrigen vakte i P. om Frigjørelſe ved Veſtmagternes Hjælp, opfyldtes ingenlunde. Dog ſyntes en bedre Tid at ſkulle oprinde under Kejſer Alexander II; Fyrſt Michael Gortſchakovs Styrelſe (1856—61) var langt mildere end Paſkevitſchs; mange Flygtninger fik Tilladelſe til at vende hjem, ja fik deres Godſer tilbage, medens Kejſeren ved ſit Beſøg i Warſchau i Apr. 1856 alvorlig raadede Polakkerne til „ingen Drømmerier" at nære, d. e. til at opgive alle Tanker om en virkelig Selvſtændighed. De maadeholdne Frihedsmænd ſamledes i den ſtore Landboforening under Andr. Zamoyſki, der ligeſom Szechenyi i Ungarn vilde fremme den materielle Udvikling og gjøre Bønderne til Grundejere, hvad Rigsdagen 1831 ikke havde villet indlade ſig paa. I Vinteren 1860—61 begyndte Folkeſtemningen at give ſig Udtryk i Sørgegudstjeneſter (en Hymne blev ſungen i Kirkerne: „Giv os, o Gud, vort Fædreland tilbage!“) og lignende Demonſtrationer, og 25 Febr. holdtes en ſtorartet Procesſion til Minde om de faldne ved Grochow; Landboforeningen udtalte ſig enſtemmig for at give Bønderne Jord, og under Paavirkning af Udviklingen i Øſterrig anſøgte Adelen Kejſeren om ſtørre national Selvſtændighed og Frihed. Den førſte Beſlutning billigedes, og 16 Maj udkom en Lov om Afløsning af Bøndernes Ydelſer til Godsejerne; ogſaa lovedes 26 Marts Oprettelſe af et nyt Statsraad (dels af Embedsmænd, dels af Notabler), ſamt af en egen Commisſion for Kirke- og Undervisningsforhold, og af valgte Raad for Gubernier, Kredſe og Communer; men ſamtidig fik Adelens Adresſe en ſtræng Tilrettevisning, Landboforeningen opløſtes 6 Apr. ſom Midtpunkt for Folkerøret, og Forbud udſtedtes imod at bære Sørgedragt. Kort efter kaldtes Gortſchakov tilbage, og i Løbet af et Aar fulgte tre militære Gouverneurer efter hinanden, der ſøgte at dæmpe Bevægelſen med Strænghed. Nye Kirkedemonſtrationer fandt Sted 15 Oct. 1861 paa Koſciuszkos Dødsdag, hvorved Soldaterne trængte ind i Kirkerne og udjog Deltagerne med Magt; men nu paabød den biſkoppelige Vicar Bialobrzeſki, at Kirkerne ſkulde lukkes ſom vanhelligede, og ſkjønt Polakker i Tuſendvis bleve deporterede til Sibirien eller internerede i Rusland, lykkedes det dog ikke at kue Stemningen. Alle bar Sørgedragt og afholdt ſig fra enhver Feſtlighed, og det moralſke Tryk blev til ſidſt ſaa ſtærkt, at Storfyrſt Conſtantin 8 Juni 1862 udnævntes til Vicekonge med den polſke Marquis Wielopolſki til Raadgiver. Et mildere Syſtem ſkulde nu indføres, alle højere Embeder gaves til Indfødte, Løfterne om Reformer gjentoges, Jødernes Ligeſtilling udtaltes, Univerſitetet i Warſchau gjenoprettedes, og Afløsningen for Bønderne ordnedes. Men den længe opſamlede Forbitrelſe var bleven for ſtærk; Mordforſøg fandt i Juni—Aug. Sted paa Storfyrſten, Wielopolſki og den tidligere Statholder General Lüders, og Regeringen beſluttede derfor at udrydde de revolutionære Elementer med ét Slag ved at faſtſætte en Udſkrivning til Hæren med Paalæg om fortrinsvis at ramme Stadboerne og alle, ſom mistænktes for at have deltaget i Bevægelſerne. 15 Jan. 1863 fuldbyrdedes denne vilkaarlige Udrensning („Proſkription, men ikke Conſkription“ kaldte Lord Rusſell den) med brutal Vold, men dette fremkaldte netop en Opſtand, idet de unge Menneſker, ſom frygtede Udſkrivningen, vare flygtede til Skovene og nu greb til Vaaben. En hemmelig Nationalregering dannedes, der blev adlydt lige ſaa fuldt ſom den rusſiſke og ved ſine „Hængegendarmer“ ſtraffede enhver Ulydighed (i alt 3,000 bleve henrettede); den kaldte hele Folket til Vaaben og lovede Bønderne deres Gaarde til Selvejendom, ſamt Daglejerne Jord af Statsgodſerne for at vinde deres Deltagelſe. Landboerne holdt ſig dog for ſtørſte Delen tilbage, og Kampen førtes næſten alene af ſmaa Friſkarer, men fortſattes langt ind i Efteraaret, ja var førſt helt forbi i Jan. 1864; den ſtrakte ſig ogſaa baade til Litauen og til Volhynien. Alt ſom Kampen udvikledes, voxede Regeringens Strænghed og det rusſiſke Folks Fanatisme, iſær fordi Veſtmagterne og Øſterrig i Apr. 1863 rettede Opfordringer til Rusland om ſtørre Mildhed i Henhold til Løfterne af 1815. Storfyrſt Conſtantin hjemkaldtes ſom Repræſentant for den mildere Retning i Aug. 1863 og efterfulgtes af General Berg (indt. 1874), medens Muravjev i Litauen og Kauffmann i Volhynien raſede mod alle polſke Elementer. De højere polſke Embedsmænd fjernedes igjen, Ærkebiſkop Felinſki førtes til Rusland ſom Fange (Zamoyſki var allerede landsforviſt i Juli 1862 uden Lov og Dom), og i Tuſendvis ſendtes atter Polakker til Sibirien eller det indre Rusland, endog Kvinder og Børn. Talløſe Godſer confiſkeredes, iſær i Litauen og Volhynien, og alle ikke-loyale Polakker nødtes til at ſælge deres Ejendomme til Rusſere, hvorhos umaadelige Contributioner paalagdes; Bøndernes Afhængighed af Godsejerne ophævedes, og de fik deres Gaarde til Selvejendom (1863 i Litauen og Volhynien, 2 Marts 1864 i det egentlige P.) imod at yde Afgifter til Staten, der i de førſtnævnte Landſkaber kun gav Godsejerne Erſtatning, naar de havde været Rusland tro. Ogſaa dannedes Bondecommuner efter rusſiſk Mønſter med valgte Forſtandere, uden at Godsejerne fik nogen Del i deres Styrelſe, og for ligeledes at bortrive Byerne fra Adelens Indflydelſe ophævede Regeringen 1866 alle de Servituter og Monopoler, ſom fra gammel Tid hvilede paa Borgerne til bedſte for Godsejerne. 1870 bleve end videre 300, d. v. ſ. to Tredjedele, af Byerne degraderede til Landsbyer. For at bryde Præſteſkabets Magt opløſtes 1864 de fleſte (110) Munkekloſtre, og deres Godſer inddroges; ſamme Skæbne ramte n. A. de egentlige Kirkegodſer, hvorefter Præſterne ſkulde lønnes af Staten, og 1867 henlagdes den katholſke Kirke i P. under Ærkebiſkoppen af Mohilev og det gejſtlige Collegium i St. Petersborg, hvorhos det forbødes Biſkopperne at føre umiddelbar Brevvexling med Paveſtolen. Concordatet af 1847, ſom ſtred herimod, var i Dec. 1866 ſat ud af Kraft, og førſt 1882 fik Biſkopperne den tabte Ret igjen tilbage. Store Anſtrængelſer ere gjorte for at føre de unerede græſke Katholiker tilbage til den orthodoxe Kirke, og i ſtor Udſtrækning er det lykkedes baade i Litauen og i P. Af al Magt er der arbejdet paa at udbrede det rusſiſke Sprog og nøde Polakkerne til at bruge det i alle offentlige Forhold; det blev 1869 indført ſom eneſte Undervisningsſprog ved Univerſitetet i Warſchau og ſiden i alle Skolerne, ſelv Folkeſkolerne (1885), dog med Undtagelſe af Religionsundervisningen. De enkelte Grene af Forvaltningen i P. bleve (1867—69) efterhaanden henlagte under de overordnede rusſiſke Myndigheder, og enhver ſærlig polſk Myndighed (Statsraad o. desl.) ophævet; ſelve P.s Navn blev officielt udſlettet og ombyttet med „Weichſelgouvernementerne“, hvorhos Statholderen kun fører et viſt Tilſyn med de 10 Gouverneurer, ſom ellers ſtaa umiddelbart under Regeringen i St. Petersborg. Siden 1888 er General Gurko Statholder i P. og har gjenoptaget Bergs Beſtræbelſer imod alt polſk Væſen; men i ſin Indberetning for Aaret 1885 maatte han vedgaa, at alle Samfundsklasſer vare fjendtlig ſtemte mod Rusland og Kejſerhuſet. Ogſaa ſynes Forholdet mellem Polakker og Jøder at have forbedret ſig ſiden disſes Ligeſtilling 1862, og Bøndernes Frigjørelſe har væſentlig medvirket til Udvikling af ſtørre Velſtand og ſaaledes ſtyrket P.s nationale Kraft. At Regeringen frygter denne, viſte ſig bl. a. af et Forbud fra 1885 imod, at Polakker kjøbe Gods i de 10 veſtlige rusſiſke Gouvernementer. Polakkerne, hvis Mod holdes oppe ved den Frihed, deres Landsmænd i Galizien nyde, og det folkelige Liv, ſom der udfoldes, have heller ingenlunde opgivet Haabet om at gjenvinde deres Selvſtændighed.

Literatur. 1ſte Periode (indtil c. 1500). Da Chriſtendommen var bleven indført i P. og Kirken efter en temmelig ſtærk Reaction fra Folkets Side havde faaet faſt Fod i Landet, lagde den ſnart Grunden til den middelalderlige Scholaſtiks Herredømme. Lige indtil det 16de Aarh. kan der derfor ikke være Tale om et nationalt polſk Aandsliv. De ældſte overleverede Mindesmærker ere fra omtr. 1100. De ere affattede paa Latin og for ſtørſte Delen af hiſtoriſk Indhold (Aarbøger og Krønniker), men have kun ringe videnſkabeligt Værd. De beſtaa nærmeſt af en Ophobning af en Masſe forſkjellige Begivenheder, og naar der findes en indgaaende Behandling af et Emne, er denne helt igjennem ſtærkt præget af Forfatterens ſubjective Skjøn. Grundlæggelſen af Univerſitetet i Krakow (1364), der ſom alle Datidens Højſkoler fik et ſtærkt gejſtligt Tilſnit, bidrog kun endnu yderligere til den ſcholaſtiſke Philoſophis og Kirkelatinens Udbredelſe. I lang Tid har dog viſtnok Vanſkeligheden ved at gjengive det polſke Sprogs mangfoldige Lyd ved det latinſke Alphabets 24 Bogſtaver hindret ethvert Forſøg paa at ſkrive Polſk. Et ſaadant, det ældſte i denne Retning, er en Lovſang til Jomfru Maria, den ſaakaldte „Guds Moders Sang". Den tillægges den hellige Wojciech, Pommernes Apoſtel (d. 997), og blev ſungen af den polſke Hær før den drog i Kamp. Den er interesſant, fordi den viſer, hvorledes det religiøſe, der lige indtil vore Dage har præget den polſke Literatur ſtærkere end nogen ſom helſt anden, allerede den Gang var ſmeltet ſammen med Folkets politiſke og ſociale Liv. Lige mod Tidsalderens Slutning fremſtod en virkelig begavet Hiſtorieſkriver i Jan Dlugoß (f. 1415, d. 1480), P.s Saxo Grammaticus. Hans Hovedværk, der ſom alt, hvad han har forfattet, er ſkrevet paa Latin, behandler P.s Hiſtorie fra de ældſte hedenſke Tider indtil hans Dødsaar. Det er et Arbejde, ſom betydelig hæver ſig over Samtidens compilatoriſke Hiſtorieſkrivning. Stoffet er godt grupperet, Behandlingen upartiſk og det hele ſom af en Ramme omſluttet af Forfatterens ethiſke Livsbetragtning. — 2den Periode 1500—1600. Hen imod Slutningen af det 15de Aarh. begyndte Humanismen at vinde Indgang, dels indført af Fremmede, f. Ex. den tyſke Digter Conrad Celtes, dels af Polakker, ſom ved de italienſke Univerſiteter havde gjort ſig bekjendte med den klasſiſke Literatur. Den vandt hurtig Tilhængere, ſom med Lethed tilegnede ſig det fremmede Sprog og ſelv forfattede Digte i ſamme Aand. Det 16de Aarh. kan helt igjennem opviſe en talrig Række af ſaadanne Digtere, der ſom poetae laureati næſten bleve forgudede af deres Samtid lige fra Krzycki (d. 1587) og Janicki indtil Sarbiewſki (d. 1640), der ved ſine Oder begejſtrede ikke blot ſine Landsmænd, men hele det lærde Europa, ſaa at hans Skrifter bleve indførte ſom almindelig Læsning i de engelſke Skoler. Men der begyndte ogſaa at udvikle ſig en Nationalliteratur. Den nye latinſke Dannelſe havde befriet Folket for Scholaſtiken. De politiſke Forhold vare de gunſtigſte: Landet befandt ſig, regeret af kraftige Konger, paa ſin Magts Tinde. Overalt herſkede der Oplysning, Velſtand, Bevidſthed om eget moralſk Værd og en udpræget Nationalfølelſe. Reformationen, der optoges med Glæde af det for enhver Paavirkning let modtagelige Folk, fremkaldte en livlig Bevægelſe paa Aandslivets Omraade. Under disſe heldige Omſtændigheder udviklede Literaturen ſig i utrolig kort Tid til ſin ſtørſte Fuldkommenhed, ſaa at man med Rette kan betegne dette Tidsrum ſom en Guldalder. I Spidſen ſtaar Nikolai Rej (f. 1505, d. 1569). Som Autodidakt havde han kun ringe Kjendſkab til Oldtidens Literatur og var derfor udelukkende henviſt til at ſkrive Polſk. I „Et Billede af en ærlig Mands Liv", et omfangsrigt didaktiſk Digt, der undertiden bliver noget ſlæbende, er Indholdet mere moraliſerende end ſatiriſk, medens det omvendte er Tilfældet med „Et Spejl, i hvilket hver Stand kan ſe ſig ſelv". I en jævn, kjærnefuld Proſa giver han her med Naturbegavelſens hele Friſkhed, næſten Naivetet, et fortrinligt Culturbillede af ſin Samtid. Jan Kochanowſki (f. 1530, d. 1583) er Tidsrummets ſtørſte Digter. Han er Skaberen af den polſke Kunſtpoeſi. Omhyggelig uddannet og nøje bekjendt med den italienſke Literaturs Meſtre, havde han alle de Betingelſer, ſom Rej manglede for at blive det. Han forſtod ſom ingen anden at bringe fuldſtændig Overensſtemmelſe til Veje mellem de fremmede Former og ſine nationale Emner. Han er religiøs-politiſk, religiøs i den Hymne til Gud, hvormed han indledede ſin Virkſomhed ſom polſk Digter og i ſin meſterlige Overſættelſe af Davids Pſalmer, politiſk, naar han jubler over ſit Lands Magt og Storhed og priſer dets berømte Mænd. Men ofte ſmelte disſe Egenſkaber ſammen til et harmoniſk Hele. Hans »Treny«, en Samling Elegier, og »Fraszki«, en Række Epigrammer, viſe hans Følelſers Umiddelbarhed, hvad enten det er dyb Sorg eller munter Livsglæde. Det dramatiſke Digt „Geſandternes Bortſendelſe" giver trods ſine ſtore Skjønheder Vidnesbyrd om, at Literaturen endnu langtfra var moden paa dette Omraade. Hertil ſlutte ſig nu flere Digtere, der ligeſom Kochanowſki ſelv, ſkrev baade paa Latin og paa Polſk. Klonowicz er naturbeſkrivende Digter i „Roxolania" og i „Flis", det førſte affattet paa velklingende latinſke Vers, det andet paa mindre vellykkede polſke, men i begge meddeler han en ſanddru Gjengivelſe af ſine Indtryk. I de ſenere Aar af ſit Liv oplevede han mange Skuffelſer, der gjorde ham til Satiriker. Et Udtryk herfor har man i „Judas Pung“, et træffende, men ſkarpt Angreb paa Samfundet. Szymonowicz's Skrifter, der for ſtørſte Delen tilhøre den højere Lyrik, bære derimod alle Præget af rolig Livsnydelſe. Meſt berømt blev han ved ſine „Idyller“, der ere ſtrevne i Theokrits Smag og ved deres kunſtneriſke Udførelſe komme Kochanowſki temmelig nær. Proſaliteraturen afgiver ved ſin Righoldighed et godt Bevis paa det aandelige Røre i denne Periode. Hvad de ſtrængt videnſkabelige Værker angaar, ſaa ere, med Undtagelſe af Kopernikus's epochegjørende „Om Himmellegemernes Bevægelſer“, de fleſte, ſom Kromers, Bielſkis og Stryjkowſkis hiſtoriſke Arbejder, af mindre Værd. Derimod udviklede der ſig en blomſtrende Literatur paa det politiſke og religiøſe Omraade. Adelens ivrige Deltagelſe i det offentlige Liv affødte en kritiſerende Virkſomhed lige over for Statsindretningerne. Den viſte ſig i en ſand Stormflod af Forſlag til Republikens „Forbedring“, mere eller mindre heldige. Et ſaadant Værk er »De republica emendanda« af Modrzewſki. Velbegavet, af en ædel og friſindet Tænkemaade, var han i ſine Anſkuelſer vidt fremme for ſin Tid. Saaledes tog han kraftig Ordet for, at alle Stænder ſkulde have lige Ret for Loven, hvad der imidlertid aldrig blev til Virkelighed. Et Modſtykke til ham er Orzechowſki, en voldſom fanatiſk Præſt, ret en Mand af det Malm, hvoraf der kunde ſtøbes Jeſuiter. Hans Løſen var Kirkens Enevælde. Dette Løſen ſøgte han at forſvare i ſine talrige Skrifter, der alle bære Vidne om hans eneſtaaende Begavelſe ſom Polemiker. Til de politiſke Kritikere hører ogſaa Górnicki. Dog blev han meſt bekjendt ved et Arbejde i anden Retning. Det er „Den polſke Hofmand“, et didaktiſk Arbejde, der i dialogiſk Form ſøger at opſtille Idealet for en ſaadan. Forfatteren tager deraf Anledning til — i en livlig fortællende Proſaſtil — at meddele alle Haande Træk om Datidens Sæder og Skikke og giver ſaaledes et hiſtoriſk Billede af ſtor Intereſſe. 1564 vandt Jeſuiterne Indgang i P. En Snes Aar efter ſatte denne Bevægelſe Frugt i Wujek og Skarga, to Mænd, der i Tale ſom i Skrift ivrig kæmpede for deres Kirke og havde væſentlig Del i, at Reformationen i P. faldt tilbage i ſig ſelv. Wujeks meſt fortjenſtfulde Arbejde, hans Bibeloverſættelſe, er affattet i et meſterligt Sprog og udkom 1593. Dog er det ikke den førſte, thi allerede 1551 havde Lutheranerne udgivet det nye Teſtament. Han var ogſaa en dygtig Prædikant, men kan dog her aldeles ikke maale ſig med Skarga, en Ordets Meſter, ſom ingen i P. før eller ſenere. Der er ogſaa Forſkjel paa deres Veltalenhed. Wujeks er rolig og afmaalt, Skargas billedrig og glødende, Wujek taler til Forſtanden, Skarga til Følelſen. Wujek ſkabte Prædikantſproget, medens Skarga berigede det og hævede det til dets højeſte Skjønhed. — 3dje Periode (1600—1750). Dette er Literaturens Forfaldsperiode. Den almindelige Tilbagegang maa dels tilſkrives Paavirkning fra den i de andre europæiſke Sprog herſkende aandløſe Retning, dels det polſke Samfunds moralſke Forkommenhed og de deraf flydende politiſke Ulykker. Tilmed ſank Oplysningen, da den var kommen i Hænderne paa Jeſuiterne. I alle Aandsprodukter fra dette Tidsrum maa Indholdet træde tilbage for den med Latinismer ſpækkede Form, og Ordſkvalder og Tanketomhed ere de ſædvanlige Charaktermærker. Undtagelſerne ere faa. Hertil høre Wacław Potockis „Krigen ved Chocim“. Dette Arbejde, et Epos, har delt Skæbne med de fleſte andre af virkeligt Værd. Det var ukjendt for Samtiden og er førſt blevet udgivet i dette Aarhundrede (1850). I en livlig Stil, der er aldeles uberørt af den gængſe Opſtyltethed, beſkrives med ſtærke Farver og patriotiſk Begejſtring, undertiden noget for detailleret, Polakkernes Kampe mod Tyrkerne ved den podolſke Fæſtning Chocim (1621). Andreas Morsztyn, den meſt begavede af en talrig Digterfamilie, er intereſſant ſom P.s førſte Kjærlighedsdigter. I ſine ſmukt udarbejdede Vers behandler han ſit Emne indtil de mindſte Afſkygninger med en eneſtaaende Finfølelſe. Sin førſte Digterinde fik P. i Eliſabeth Drużbacka, der forfattede en Del lyriſke Smaadigte i en jævn og naturlig Stil, uden at de kunne gjøre Krav paa at være af ſtørre Betydning. Kochowſki ſkrev baade Vers (paa Polſk) og Proſa (paa Latin). Hans Digterværker, der illuſtrere hans glødende Patriotisme og hans blinde Given ſig hen til ſin Kirke, naa kun ſjælden at udtrykke hans Følelſer. Hans »Annales Poloniae« ere derimod det eneſte hiſtoriſke videnſkabelige Arbejde fra dette Tidsrum. En intereſſant Fremtoning er Memoireliteraturen, ſom førſt ret er bleven fremdraget i de ſenere Aar. Denne, den eneſte Side af Proſaen, ſom har Intereſſe, er meget righoldig. Til de bedſte Arbejder hører Jan Paſeks „Erindringer“ fra Aarene 1656—88. Han deltog i alle de Krige, ſom P. den Gang førte. Diſſe har han ſaa beſkrevet i ſine Memoirer. Hans Opdragelſe hos Jeſuiterne viſer ſig kun ved nogle Maccaronismer i hans Stil. Man mærker, at han har ſkrevet ſom han har talt. I en malende novelliſtiſk Form, med ſin joviale, undertiden letſindige Livsbetragtning ſom Baggrund, forſtaar han meſterlig at ſkildre ſine Oplevelſer. Han fortæller ogſaa om ſit Ophold med de polſke Hjælpetropper i Danmark 1658—59 og meddeler derved Oplysninger om danſke Sæder og Skikke, ſom for ham mange Gange ſtaa i et rigtignok beſynderligt Lys. — 4de Periode (1750—1822). Hen imod Midten af det 18de Aarh. begyndte der at gjøre ſig en Forandring gjældende i de politiſke og literære Forhold. Det var et Brud med Traditionen. Man havde faaet Øjnene op for Landets fordærvelige Politik og ſøgte at fjærne de gamle Misgreb. Paa Aandslivets Omraade ſøgte man at indføre nye Elementer ved at tage den blomſtrende franſke Literatur til Mønſter. Det lykkedes. P. fik endog fremragende Digtere med de i Europa gængſe Oplysningsideer. Den vigtigſte af diſſe Mænd er Kraſicki, Biſkop af Ermeland, paa hvem Aarhundredet mere end paa nogen anden har ſat ſit Præg. Hans Digte ere derfor ikke udpræget religiøſe eller patriotiſke, men ſatiriſk-ironiſke. Han behandler med Forkjærlighed og Dygtighed Fablen, Epiſtlen og Satiren. Den eneſte Gang, han forſøgte at ſkrive et Epos, „Krigen ved Chocim“, ſlog det fejl, og han naaede ingenlunde ſin Forgænger, Potocki, der behandlede ſamme Æmne. I ſine „Satirer“ viſer han ſig i Beſiddelſe af medfødt Humor. Idet han træder op mod de herſkende Laſter, angriber han med ſin fine, kun ſjælden ſaarende eller æggende Ironi, aldrig nogen perſonlig, men ſøger at ramme Enkeltmand ved at angribe Samfundet. I hans Proſaſkrifter, f. Ex. „Herr Taffelbækkeren“, der udmærke ſig ved et mønſterværdigt Sprog, gjenfinder man dels det gamle ſatiriſke Element, dels et nyt, det didaktiſke, idet han betragter Forholdene fra en Philoſophs Standpunkt og conſtruerer dem, ſom de burde være. En anden Repræſentant for Aarhundredet er Trembecki. Han var en Kyniker, en krybende Hofmand, der anvendte ſit Talent for at lovpriſe Fyrſter og Magnater. Hans bedſte Arbejde, det beſkrivende Digt »Zofijówka«, udmærker ſig ved ſit elegante Sprog, men da Indholdet er ubetydeligt, er det lutter velklingende Ordbram. Narußewicz var Kong Stanislaus Auguſts officielle Hofdigter. Hans „Oder“, der bleve ſkattede højt af Samtiden, ere fulde af krybende Smiger og kun af ringe Værd. Et virkelig fortjenſtfuldt Arbejde er derimod „Det polſke Folks Hiſtorie“, ſom han udarbejdede i Følge Kongens indtrængende Opfordring. Skjønt det ikke tilfredsſtiller den nuværende hiſtoriſke Kritik og temmelig hurtig er blevet forældet, var det dog det betydningsfuldeſte Værk ſiden Dlugoß's Dage, altſaa i 300 Aar. Imidlertid blev der gjort ſtore Anſtrængelſer for at forbedre den herſkende Tilſtand: Konarſki indførte ved ſit 1740 anlagte Collegium nobile for unge Adelsmænd fremfor alt Modersmaalet ſom Undervisningsfag. Samme Aar, ſom han døde (1773), udnævnte Regeringen en „national Undervisningscommiſſion“, hvorved den tog Skolevæſenet i ſin egen Haand. De ved Jeſuiterordenens Ophævelſe fremkomne Penge anvendtes til Folkeoplysningens Fremme. Załuſki gjorde ſit ſtore Bibliothek tilgængeligt for Offentligheden. 1765 blev der grundlagt et faſt Theater i Warſchau, det førſte i P. Men i lang Tid havde man Vanſkelighed ved at ſkaffe Stykker til Opførelſe. Man nøjedes med Overſættelſer eller hjalp ſig med ſelvforfattede Arbejder. Tragedierne, der vare ſkrevne i et opſtyltet Sprog og med falſk Pathos, bleve modtagne med ſtormende Bifald. Ogſaa Komedierne gjorde Lykke, iſær ved deres mangfoldige Hentydninger til Øjeblikkets brændende politiſke Spørgsmaal. Dette er Tilfældet med „Landbuddenes Hjemkomſt“ af Niemcewicz, en Skildring af Kampen mellem de gamle Fordomme og Fremſkridtsideerne. Samme Forfatter gjorde ſig ſenere fortjent ved ſine „Hiſtoriſke Sange“, en Række ſmaa epiſke Digte, der ved deres patriotiſke Tendens vakte ſtor Opſigt og, ſatte i Muſik, bleve meget populære. I denne bevægede Tid, hvor de offentlige Anliggender beſkæftigede alle, udviklede der ſig en hel politiſk Literatur. De vigtigſte Arbejder i denne Retning leverede Kołłątaj og Staßic, begge Fremſkridtspartiets Ledere under den 4aarige Rigsdag (1788—92). Overordentlig ærgjerrig og med Evner, ſom ſtod i Forhold dertil, lykkedes det i kort Tid Kołłątaj at erhverve ſig en ſtor Indflydelſe ved ſin Veltalenhed og ſine Flyveſkrifter („Nogle Breve om den kommende Rigsdag“, „Det polſke Folks politiſke Ret“). I disſe viſer han hele ſin Statsmandskunſt. Med et ſkarpt Blik for Øjeblikkets Krav beviſte han ſlaaende logiſk Manglerne ved Regeringen og foreſlog en Mængde Forbedringer. Conſtitutionen af 3 Maj 1791, P.s frie Forfatning, er for ſtørſte Delen hans Arbejde. Men ved ſin Haveſyge og Henſynsløshed gjorde han ſig ſnart almindelig forhadt. Staßic er af en ganſke anden Charakter. Baade han og Kołłątaj ere ſtore Tænkere, men Staßic er mere dybſindig, Kołłątaj mere praktiſk, mere talentfuld ſom Skribent, mere fremragende ved ſit Organiſationstalent. Staßic ſøgte desuden at hjælpe ſine ulykkelige Landsmænd ved ſit Exempel, ſin Uintereſſerethed og Borgerdyd. Men alle disſe Beſtræbelſer, et krampagtigt Udſlag af Følelſen for Landets nærforeſtaaende Undergang, kom for ſent. P. gik til Grunde. Den følgende Tid frembragte en Standsning i den literære Udvikling. Dyb Fortvivlelſe, blandet med dump Reſignation, præger Woroniczs hiſtoriſke Digtning „Sibylla“, der helt er helliget Minderne fra den ſvundne Tid. Dette Digt indtager en Særſtilling, idet det er forblevet upaavirket af den franſk-klasſiſke Retning. Denne, ſom var bleven drevet til den ſtørſte Yderlighed, herſkede endnu ſtadig i de literærtdannede Kredſe i Warſchau. — 5te Periode (1822—63). Det førſte Varſel om en bedre Tid er Brodzińſki. Ligeſom Herder i Tyſkland henledede han for P.s Vedkommende Opmærkſomheden paa, at den ſande Poeſi fandtes i Folkedigtningen, og gav ſelv et godt Exempel i ſit Digt »Wieslaw« (1820), en med udpræget Virkelighedsſans forfattet Landsbyidyl. To Aar efter udkom der i Wilno i Litauen et lille Bind Digte af Adam Mickiewicz. Hermed begynder der en ny Guldalder for den polſke Literatur, ſom i Henſeende til Rigdom paa fremragende Værker langt overgaar den førſte Guldalder i det 16de Aarh. Frembaaren af Mickiewiczs Digtergenius fandt Romantiken hurtig Indgang. Den blev mere national end nogen anden tidligere Retning, dels fordi den udviklede ſig under ſærlige politiſke Forhold, dels fordi den ſtøttede ſig paa den ſlaviſke Folkepoeſi. Revolutionen 1830—31 fremkaldte en ny Skare Digtere, ſom i begejſtrede Vers fejrede Frihedskampen. Da den var underkuet, var det viſtnok under Indtryk af det endte blodige Drama, at Mickiewicz forfattede ſit Nationalepos »Pan Tadeusz«, ſom hører til de meſt fremragende Værker i Verdensliteraturen. Men idet Revolutionen havde tvunget Landets bedſte aandelige Kræfter til at udvandre, maatte ogſaa Midtpunktet for Aandslivet overføres til Udlandet. Der udviklede ſig fra 1831—50 en Emigrantliteratur. Słowacki og Kraſińſki ere dens Koryphæer. Begge forfattede de Dramaer, ikke beſtemte til Opførelſe, men til Læsning. Det er kun Rammer, inden for hvilke de behandle det ſtore Spørgsmaal om deres Fædrelands Gjenfødelſe. Men Kraſińſki — Fremtidens Digter — ſkyder denne langt ud i Tiden, medens Słowacki — Fortidens og Nutidens Digter — tror paa den øjeblikkelige Gjennemførelſe ved voldſomme Midler. Saaledes i »Kordjan«, en Revolutionens Perſonification, hvis Ærgjerrighed er ſtørre end hans Evner. I »Lilla Weneda« og »Balladyna« ſkildrer han under mythologiſke Skikkelſer, avlede af hans phantaſifulde Begejſtring, ſit Folks Lidelſeshiſtorie. »Anhelli« har ſamme Grundtanke, men ſtaar ved ſin Symbolik og taagede Omrids Kraſińſkis Arbejder nær. Disſe ere af kolosſalt Omfang, ſtorſlaaede ved Problemernes Anlæg og Udførelſe. Det er Kampen mellem Samfundets forſkjellige Elementer, ſom han ſætter under Debat, ſaaledes mellem Ariſtokratiet og Demokratiet i det ſtore Verdensſamfund („Den ugudelige Komedie"), mellem den raa Magt og Civiliſationen, hvorved han ſymboliſerende ſigter til ſit eget Folks Kamp (»Irydion«). En Særſtilling indtager den ukrainſke Digterſkole, beſtaaende af **Malczewſki**, **Goßczyńſki** og **Bohdan Zaleſki**. Den førſte forſattede Digtet »Marja«, der udmærker ſig ved en ſlaaende Plaſtik i Gjengivelſen af den ukrainſke Adel og ved en inderlig Følelſe, ſom dog paa enkelte Steder udarter til Sentimentalitet. Goßczyńſki fremſtiller i „Slottet Kaniow" Koſakopſtanden 1768, hvoraf han tager Anledning til at ſkildre Naturmenneſkenes løsbundne Lidenſkaber. Zaleſki er en rent ſlaviſk Digter. I meſterlige Vers har han i ſine »Dumki« forſtaaet at gjengive den rusſinſke Folkeviſetones hele betagende Melancholi, dens Længſel efter Ukrainen, der næſten ſtiger til Forgudelſe af den. **Vincent Pols** „Januß's Sange", en Skildring af Opſtanden 1830, høre endnu til Emigrantliteraturen. Digtet vakte ved ſine mange realiſtiſke Epiſoder og ſin ungdommelige Kjækhed ſtrax ſtor Begejſtring. Det ſamme var Tilfældet med „Sangen om vort Land", der ogſaa har de ſamme Egenſkaber. En ny Digtart indførte han i „Gawęda'en", ſom ſtaar Heltedigtet nær, men er noget mere fri i Formen. Æmnet er altid taget fra det gammelpolſke Adelsliv. En ſaadan „Gawęda" er hans »Mohort«, et af de bedſte Værker i den polſke Literatur. **Syrokomla** (Pſeud. for **Kondratowicz**) er den anden Gawęda-Digter. Han har til Forſkjel fra Pol ogſaa draget Menigmand ind i Behandlingen af ſine Æmner, og man mærker hos ham en Beſtræbelſe efter gjennem ſin jævne Stil ogſaa at paavirke Folket. Det Bifald, ſom disſe Digte vandt, maa iſær ſøges i Polakkernes almindelige Tilbøjelighed til fuldſtændig at fordybe ſig i Fortiden og betragte denne ſom en ſvunden gylden Tid. Det ſamme gav ſig Udſlag i den hiſtoriſke Romans ſtore Opblomſtren. Allerede i Slutningen af forrige Aarhundrede var der gjort Tilløb til en Romanliteratur, men den kom førſt til Udvikling omtr. 1840 i den hjemlige Literatur, der hovedſagelig var proſaiſk i Modſætning til Emigranternes Skrifter. **Rzewuſki** er den talentfulde Repræſentant for den hiſtoriſke Roman. „Severin Soplicas Erindringer" (1839) og „November" (1845) give et ſaa levende Billede af Fortiden, at de ere culturhiſtoriſke Bidrag til Slutningen af det forrige Aarhundrede. Dette gjælder i endnu højere Grad **Kaczkowſkis** Fortællinger, der ere baſerede paa et indgaaende hiſtoriſk Studium. Samfundsromanen er bleven ſkabt og udviklet af **Kraßewſki** (f. 1812, d. 1887), eneſtaaende ved ſin kolosſale Produktionsevne og Alſidighed. Siden hans førſte Bog udkom (1831), har han bearbejdet hele Poeſiens og Proſaens Omraade. Hans Skrifter ville omtrent udgjøre 600 almindelige Octavbind. Naturligvis er der mellem flere Meſterværker meget mindre godt, men den Indflydelſe, ſom han har udøvet og udøver, beror ikke mindſt paa Masſen af hans Skrifter. Ved ſin opdragende Virkſomhed, en Arv fra Mickiewicz, har han hærdet ſine Landsmænds Modſtandsevne. **Korzeniowſkis** Romaner ere ſmukt udarbejdede, men hans optimiſtiſke Syn paa Livet er næſten blevet ſnæverhjærtet og ſpidsborgerligt. Langt bedre ere hans dramatiſke Arbejder. Allerede **Fredro** (f. 1793, d. 1876) havde i Tyverne begyndt at ſkrive polſke Komedier af Værd. Charaktertegningen er udmærket, men hans Intrigue er løs. Desuden ere hans kvindelige Skikkelſer ſom ofteſt mindre gode. Herpaa bøder Korzeniowſki i Arbejder ſom „Jøderne" og „Munken". Et godt Sørgeſpil er „Bjærgboerne i Karpatherne". I den ſidſte Snes Aar er der ſkrevet en Del fortrinlige Komedier. Paa Grund af de trykkende Cenſurforhold kan Theatret i Warſchau imidlertid aldrig ret komme til Blomſtring. Et interesſant Phænomen i den polſke Videnſkab er den omtr. 1830 af **Trentowſki** grundlagte Philoſophi. Den aflægger Vidnesbyrd om en mærkværdig Skarpſindighed i at kunne forene forſkjellige Anſkuelſer. Det romanſke Syſtem var for realiſtiſk, det germanſke for idealiſtiſk, og Trentowſki dannede ſaa en egen „ſlaviſk Philoſophi", der ſøgte at bringe disſe Anſkuelſer i Overensſtemmelſe med hinanden ved at opſtille den national-religiøſe Tradition ſom Udgangspunkt. Denne Philoſophi blev videre udført af **Cießkowſki**, **Libelt** og **Kremer**. Det mægtigſte Opſving af alle Videnſkaber tog Hiſtorien. **Lelewel** (f. 1786, d. 1861) er Grundlæggeren af den paa national Baſis hvilende Hiſtorieſkrivning. Hans talrige Afhandlinger vidne om hans ſkarpe kritiſke Blik og en oprigtig Sandhedsſøgen, men han formaaede ikke at frigjøre ſig for den i den førſte Tredjedel af Aarhundredet herſkende Idealisme, ſom derfor ogſaa præger hans Arbejder. Efterhaanden ſom Undertrykkelſen af den polſke Nationalitet blev ſtærkere og der ikke længere kunde være Tale om politiſk Virkſomhed, ſøgte Polakkerne Trøſt i Videnſkaben, og der blev da iſær Fædrelandets Hiſtorie, ſom var Gjenſtand for Opmærkſomhed. **Moraczewſki** ſkrev ſaaledes ſin des værre ikke fuldendte P.s Hiſtorie, og **Szajnocha** forſattede ſine Monographier, af hvilke flere, f. Ex. „Hedvig og Jagiełło", ere ſande Meſterværker. Man opdagede derved ſnart, at Fortiden aldeles ikke var ſaa „gylden", ſom man havde troet, og man begyndte at ſtille ſig kritiſk lige over for den. Denne Tendens fik ny Næring ved det ulykkelige Udfald af Revolutionen 1863, der knækkede Idealiſternes ſidſte Forhaabninger. Tre Behandlinger af P.s Hiſtorie i ſin Helhed, Szujſkis (1862—66), Morawſkis (1871—72) og Bobrzyńſkis (1879), viſe en ſtedſe ſkarpere Kritik af Fortiden, ſaa at den hos ſidſtnævnte Forfatter næſten bliver overdreven. Den ſamme Betragtningsmaade trængte ſig ogſaa ind i Literaturen, hos Romanforfatterne Zacharjaſiewicz og Milkowſki (Pſeud. Jeż). Denne Forandring er den 6te Periode, ſom endnu er i Begreb med at udvikle ſig. I Warſchau er denne kritiſke Tendens iſær kommen til Orde gjennem den „poſitiviſtiſke Skole", der 1870 begyndte at udtale ſine Anſkuelſer i det „Almindelige Ugeblad". Oprindelig blev Bevægelſen ledet af Ochorowicz, men efter forſkjellige Omſkiftninger er den gaaet over i Świętochowſkis Hænder. Denne er en dygtig Philoſoph og Journaliſt, der fører en ſpids, maaſke for ſpids Pen. For at beviſe Muligheden af at gjennemføre Poſitivismen i Literaturen har han forfattet flere Komedier og Noveller med ſtærkt udpræget Realisme. For en Del ere denne Skoles Anſkuelſer imidlertid allerede indførte af to fremragende Realiſter, Eliſa Orzeßkowa og Henrik Sienkiewicz. Hos dem begge ſpiller Tendenſen en væſentlig Rolle. Den førſte har gjort ſig til Talsmand for Kvindeemancipationen og for Jødernes virkelige Ligeberettigelſe, medens Sienkiewicz i talrige Smaanoveller har lagt et Ord ind for at hæve den ulykkelige og uvidende Bondeſtand. Hans ſidſte Roman „Med Ild og med Sværd" (1883) er et fortrinligt Værk, der har bidraget meget til at udbrede hans Ry. (E. R.)

Det polſke Sprog hører til de veſtſlaviſke Sprog og indtager ved ſin Bøjelighed og Rigdom en fremragende Plads blandt de ſlaviſke Sprog. Det tales nu i ſaa godt ſom hele det ruſſiſke P. (Congrespolen), de ſydlige Dele af Øſt- og Veſtpreusſen, det meſte af Poſen, det ſydlige Schleſien og den mindre, veſtlige Del af Galizien. Af de forſkjellige Dialekter ere de vigtigſte den ſtorpolſke og den maſuriſke (i Maſovien). Sproget ſkrives med latinſke Bogſtaver. Det er det eneſte ſlaviſke Sprog, der endnu har bevaret de gamle Næſeſelvlyd (ą, der udtales ſom franſk on, og ę ſom franſk in). Alle Selvlyd ere nu korte (o = aa, ó = u, é = i). Det er meget rigt paa Hvislelyd og mouillerede Lyd, hvad der til Dels ſkyldes en Række ejendommelige Medlydsforandringer foran oprindelige i- og e-Lyd, ſom dziecię, Barn = oldſlav. dětę, dzień, Dag = oldſlav. dĭnĭ; af Bogſtavbetydningerne mærkes c = ts, cz = tſch, sz = ſch, z = franſk z, blødt s, ż = franſk j, Forbindelſen rz nu omtr. = ſch; ł det tykke l, ligeſom i Ruſſiſk, medens l er mouilleret; Mouillering betegnes ellers ved et Mærke over Bogſtavet (hvilket dog udelades foran i), ſom ń, ś (omtr. ſj), ć (omtr. tſj) o. l. Sproget er i det hele blødt, ſkjønt der ikke ſjælden kan forekomme temmelig haarde Medlydsforbindelſer, hvilke dog Skriften ofte lader ſe noget haardere ud, end de i Virkeligheden ere (f. Ex. chrząszcz brzmi w trzcinie, Oldenborren ſummer i Røret). Accenten ligger (med faa Undtagelſer) altid paa Ordets næſtſidſte Stavelſe. Det naturlige proſodiſke Princip er at følge Ordaccenten (Królikowſki, »Prozodya polska«, 1821), men Digterne have indtil vor Tid ligeſom Franſkmændene blot talt Stavelſerne uden Henſyn til Accenten. — Den Omſtændighed, at Polakkerne modtog Chriſtendommen fra Böhmen, medførte en ikke ringe Indflydelſe paa Polſk fra det nærbeſlægtede og paa hin Tid mere uddannede bøhmiſke Sprog. Endnu ſtørre Betydning for Sprog- og Literaturudviklingen i P. fik dog Latinen, og fra det 14de Aarh. bragte indvandrede Tyſkere deres Ordforraad, navnlig paa Haandværkets Omraade, ind i det polſke. Literaturſproget ſkriver ſig fra det 16de Aarh. og udviklede ſig ſaa hurtig og kraftig, at det fortrængte Latinen, der indtil da havde været det alm. Skriftſprog og endog brugtes ſom Omgangsſprog mellem dannede Polakker. Det 17de Aarh. er en Forfaldsperiode; i det 18de Aarh. gjør Franſken ſin almeneuropæiſke Indflydelſe gjældende. Fra Stanislaus Auguſts Tid tager det polſke Sprog atter Opſving, og trods Landets politiſke Tilintetgjørelſe og det ſtærke Tryk dels fra Ruſſiſk, dels fra Tyſk, har det polſke Sprog, baaret af en begejſtret Nationalfølelſe, ikke blot holdt ſig livskraftigt, men er ſtadig gaaet frem i Udvikling. Grammatiker haves bl. a. af Kopczyńſki (1775), Mrongovius (1827), Bandtke (1824), Muczkowſki (1849), C. W. Smith (1845 og 1864), Małecki (1863). Af Ordbøger maa mærkes Lindes »Słownik języka polskiego« (2den Udg., 6 Bd., 1854—60) og den under Redaction af Orgelbrand udgivne »Słownik języka polskiego« (2 Bd., 1856—61), ſamt fra og til Tyſk Troiańſkis (1835—47), Mrongovius's (1835—54), Booch-Arkoſſys (1866, 4de Opl. 1883) o. fl.

Polënta, it., Grød af Kaſtanie- ell. Majsmel med Smør eller Olje og Parmeſanoſt.

Polëral ell. Glitteal, et Slags Polerſtaal, ſom bruges af Urmagere til at glatte de Huller, der i ſmaa Ure tjene ſom Tappelejer. Det er meget ſlanke og fint polerede Kegler af hærdet Staal, der fuldende det Arbejde, ſom er begyndt med tilſvarende Rivaler.

Polërer i Sammenſætn., ſom Mur- og Tømmerpolerer, betegner Meſterens øverſte Svend, en gjennem tyſk Polier, Polierer indkommen Forvanſkning for Parleur (den talende), oprindel. den Svend, der anſtillede en Prøve med de fra Udlandet indvandrede Svende. Benævnelſen har noget tilſvarende i det eng. Speaker (Taleren), der betegner Formanden i Parlamentet.

Polëring. Metaller kunne poleres enten ved Nedtrykning af Ujævnheder eller ved Blankſlibning. Den førſtnævnte Fremgangsmaade kan ikke bruges ved haardt Staal, men ved alle nogenlunde ſmidige Metaller; den foretages efter Omſtændighederne ved Hamre eller Ambolte eller begge Dele med polerede Baner (Polerhammer, Polerambolt), Prægning med polerede Staalſtempler, Gnidning med Polerſtaal ell. Polerſtene af Agat, Blodſten o. fl., med Polerfile, der i Stedet for Hug have et ſvagt Strøg paa tværs, ſom er poleret med Pulver, eller endelig med den ſlanke, tegleformede Glitteal, der bruges til at glatte Huller med. Blankſlibningen (Glansſlibning, Glænsning, Polisning) er en Fortſættelſe af Glatſlibningen og foretages med finere Pulvere, der heller ikke tør være altfor haarde. Man bruger f. Ex. Tinaſke, Wienerkalk (brændt ſandfri, magneſiaholdig Kalk) og Jærntveilte, der ſnart er et Naturprodukt, ſnart et Kunſtprodukt, undertiden et Biprodukt fra andre Gjenſtandes Fabrikation og derefter kaldes Blodſten, Polerrødt, Todtenkopf, Colcothar, Caput mortuum og med mangfoldige andre Navne. Disſe Pulvere føres med Skind, Pinde, paa Polerſkiver oſv., fugtede med Olje, Vand, Spiritus eller til ſidſt ſædvanlig tørt. Staalarbejdere bruge urigtig Navnet P. om Smerglingen, der kun er en Glatſlibning, og kalde Blankſlibningen Glænsning. Mange andre Legemer poleres paa en lignende Maade med Pulvere, til Dels de ſamme, ſaaledes Horn, Ben, Rav, Perlemor o. fl. Derimod er den ſaakaldte P. af Træ i Grunden en Ferniſering, da Træets egen Masſe ikke kan modtage Glans. Den foretages med Schellakopløsning ved en Klud, idet en Draabe Olje hindrer Faſtklæbningen. **Polérvært**, ſ. **Perlegryn.**

Polérrødt, d. ſ. ſ. Brunrødt, et urent Jærntveilte, der benyttes ſom Farve- og Polermiddel.

Polérſkifer, en i Tertiærformationen forekommende, gul, tyndſkifrig, jordagtig Bjærgart, der næſten udelukkende beſtaar af Kiſelſkaller af Diatomeer og anvendes ſom Polermiddel. Betydelige Lag af P. findes i Böhmen, Lüneburg og i Danmark paa Mors (Moler). S. **Kiſeljord.**

Polérſtaal, en Staalſtang, ſom for Enden har en hærdet og fint poleret Udvidelſe, der f. Ex. kan have Form ſom et fladtrykt Æg, bruges til Polering (ſ. d. A.).

Polevój, Nikolaj Alexejevitſch, rusſiſk Forfatter, f. 1796 i Sibirien, var førſt Handelsmand, men udgav 1825—34 „Moſkover-Telegraphen", et dygtigt og friſindet Blad, ſom blev undertrykt af Cenſuren. 1838 tog P. til St. Petersborg og redigerede i Aarenes Løb et Par Tidsſkrifter; d. 1846. Af hans dramatiſke Arbejder maa mærkes »Parascha«, »Ugolino« og en Overſættelſe af „Hamlet". 1829—33 udkom hans „Det rusſiſke Folks Hiſtorie" (6 Bd.) og flere hiſtoriſke og literærhiſtoriſke Monographier, bl. a. omhandlende Derſhavin, Shukovſkij, Puſchkin og Suvorov. — Hans Søn, **Peter P.**, leverede Shakſpeares Biographi til Nekraſovs og Gerbels Overſættelſe og udgav 1872 en rusſiſk Literaturhiſtorie (3dje Udg. 1877).

Pölhem, Chriſtopher, „den ſvenſke Mechaniks Fader", Søn af en Kjøbmand Polhammer, f. f. 18 Nov. 1661 i Wisby. Allerede ſom Dreng viſte han Lyſt til at udføre mechaniſke Arbejder, til Dels med Redſkaber, han ſelv opfandt, og da han ved utrættelig Flid havde ſkaffet ſig de nødvendige Forkundſkaber, begav han ſig til Upſala for at ſtudere de exacte Videnſkaber. Han vakte Carl XI.s Opmærkſomhed ved at forfærdige en Model til en Maſkine til Faln Grube og blev nu af Kongen udnævnt til Bergmechanicus. Paa en Rejſe gjennem Tyſkland, Holland, Frankrig og England 1694—97 fik han Lejlighed til yderligere at forøge ſine Kundſkaber, blev 1716 Commerceraad og ſ. A. adlet; d. 31 Aug. 1751. Til Brug i Bjærgværkerne, Fabrikerne og ved Agerbruget opfandt P. en Mængde Maſkiner, og ſelv i Udlandet blev hans Duelighed anerkjendt; ſaaledes forfærdigede han for Mønten i Kasſel en Møntmaſkine og gav de mechaniſke Værker ved Gruberne i Harzen en henſigtsmæsſigere Indretning. Hans meſt berømte Arbejder ere Söderſluſs i Stockholm og den ældre Dok i Carlskrona. Desuden udfoldede han en betydelig Virkſomhed ſom Forfatter over Mechanik, Naturvidenſkab og Økonomi; bl. a. har han ſkrevet en »Berättelse om sina förnämsta mechaniska inventioner« (1729).

Policāſtro-Bugten, en Havbugt, der fra det tyrrhenſke Hav ſkærer ſig ind i Syditalien, har Navn efter den lille By P., Oldtidens Buxentum.

Police, Forſikringsbevis ved Asſurance, ſom Asſurandeuren meddeler den forſikrede; jvfr. **Forſikring.**

Polichinel, fr. [ſchinēll], d. ſ. ſ. Pulcinella.

Polidōro da Caravaggio [väddſcho], ital. Maler, ſ. **Caldara.**

Polignac [polinjāk], en gammel franſk Adelsſlægt. **Melchior de P.**, f. 1661, Abbé, blev 1695 ſendt til Polen for at lede Kongevalget efter Johan Sobieſkis Død hen paa en franſk Prins (af Conti) og brugtes 1712 ved Fredsunderhandlingerne i Utrecht. 1713 blev han Cardinal og 1726 Ærkebiſkop i Auch, men levede 1725—32 i Rom ſom Frankrigs Repræſentant ved Pavehoffet. D. 1741. — **Jules de P.**, Greve, ægtede 1767 Jolanthe de Polaſtron, f. 1749, ſom 1775 blev Dronn. Marie Antoinettes fortrolige Veninde og derved vandt høje Ærespoſter for ſig og ſin Ægtefælle ſamt rige Gaver og ſtor Indflydelſe. Han blev 1780 Hertug og Dronningens Overſtaldmeſter; hun blev 1782 Opdragerinde for de kgl. Børn, og 1 Mill. Frc.s blev efterhaanden ſkjænket dem af den kgl. Kasſe „for at ødelægge Frankrig", ſom Mirabeau ſenere udtrykte ſig. De vare nemlig tillige med hans Søſter **Diane de P.** Hoveder for Hofpartiet, der modarbejdede Necker og alſkens nyttige Reformer og ſaaledes blev en Hovedaarſag til Kongedømmets Fald. Alligevel hørte de til de førſte Emigranter, da de vel kjendte Folkets Had imod dem; Hertuginden døde 1793 i Wien; Hertugen gik til Rusland, hvor han fik ſtore Godſer i Ukraine og Litauen, og blev boende her indtil ſin Død 1817, ſkjønt han 1814 ophøjedes til Pair. Deres tre Sønner vare alle ivrige Royaliſter. 1) **Armand**, Hertug af P., f. 17 Jan. 1771, tog ligeſom ſin yngre Broder Jules Del i G. Cadoudals Sammenſværgelſe 1804, dødsdømtes, men benaadedes ved ſin Huſtrus Forbøn hos Joſephine og holdtes førſt i Fængſel, ſenere under Bevogtning i Paris. 1812 vare de Medvidere, om end ikke Deltagere, i General Malets Planer, og 31 Marts 1814 vare de de førſte, der optraadte i Hovedſtaden med den hvide Cocarde. P. blev Adjudant hos Greven af Artois, 1817 Pair efter Faderens Død og

1824 Overſtaldmeſter; han fulgte Carl X i Landflygtighed 1830, blev bayerſk Fyrſte 1838 og døde 30 Marts 1847. 2) **Jules**, Greve, ſiden Fyrſte af P., f. 14 Maj 1780, Dronn. Marie Antoinettes Gudſøn, delte 1804—14 Broderens Skæbne (tilbød 1804 ſit Liv for at redde Broderens, idet han ſelv kun var dømt til et Par Aars Fængſel) og blev 1815 Pair, men vilde ikke aflægge Ed paa Forſatningen, førend Paven fjærnede hans Skrupler. Som ivrig Abſolutiſt og Klerikal blev P. 1820 romerſk Fyrſte; han ſendtes 1823 til London ſom franſk Afſending og var allerede længe udſet til at blive Miniſter, men udnævntes førſt 8 Aug. 1829 til Udenrigs- og 17 Nov. til Førſteminiſter. Med ſtort Letſind og Overmod ſtyrede han Frankrig hen imod en voldſom Kriſe, haabede trygt at kunne kue Modſtanden og var Hovedophavsmanden til Juliordonnanſerne, der førte til Revolutionen og de ældre Bourboners Fordrivelſe. P. ſøgte at flygte, men opdagedes og dømtes til livsvarigt Fængſel; han blev ſat paa Ham, men benaadedes 1836 og gik til England; d. 2 Marts 1847 i Paris. 3) **Camille**, Greve af P., f. 1781, var under Reſtaurationen General og Gouverneur i Fontainebleau, forlod Frankrig 1830 og døde 1855. — Baade *Armand* og *Jules* P.s Sønner ere ſiden vendte tilbage til Frankrig.

Polignano [polinjāno], Stad i den ital. Prov. Bari, ved det adriatiſke Hav. 8,000 J. Havn; Skibsfart og Fiſkeri. Biſpeſæde.

Poligny [polinji], Stad i det franſke Dep. Jura, 3 M. n. n. ø. for Lons le Saulnier, med 4,000 J. og betydelig Vinavl.

Poliklinik, ſ. **Klinik**.

Polisning, ſ. **Polering**.

Politi i den nuvær. Betydn. af Ordet kaldes den Gren af Statsforvaltningen, hvis Beſtemmelſe er at opretholde den ydre Orden og Sikkerhed i Staten. **Politimeſter** kaldes den Embedsmand, ſom paa ethvert enkelt Sted ſtaar i Spidſen for Politivæſenet, en Poſt, der i Danmark i Almindel. og i Norge paa Landet beklædes af den ſædvanlige Underøvrighed, By- og Herredsfogeden eller Birkedommeren, i Norge Fogeden. I Danmark har kun Kjøbenhavn en ſærſkilt Politidirecteur, i Norge have derimod de fleſte Kjøbſtæder deres ſærſkilte Politimeſtre. **Politiforſeelſer** kaldes Overtrædelſerne af de Straffelove, hvis Bud ikke ere begrundede i nogen umiddelbar ſædelig Nødvendighed, men kun i Henſyn til det nyttige og henſigtsmæsſige, og ſom derfor i Regelen ogſaa foreſkrive mindre betydelige Straffe, for det meſte kun Bøder. Forfølgningen af disſe Overtrædelſer ſker i Almindel. ogſaa paa en ſimplere og mere ſummariſk Maade end Forfølgningen af egentlige Forbrydelſer, i Danmark navnlig uden Udſtedelſe af Actionsordre eller Beſkikkelſe af Actor og Defenſor ſamt til Dels ved egne Retter. I Norge begynder en Politiſag ſom Regel derved, at Politiet forelægger den paagjældende en Bøde til Vedtagelſe. Finder ej Vedtagelſe Sted, rejſer og forfølger Politiet hele Sagen uden at nogen Forſvarer beſkikkes. Dog er det ikke alle P., der forfølges paa den nævnte Maade ſom **Politiſager**; adſkillige forfølges paa ſamme procesſuelle Maade ſom virkelige Forbrydelſer, navnlig ſom Juſtitsſager (ſ. **Juſtits**), ligeſom omvendt ogſaa enkelte virkelige Forbrydelſer forfølges under Formerne for Politiſager. For øvrigt kjender den danſke og norſke Lovgivning ikke blot ſaadanne *offentlige* (d. e. af det offentlige til Strafs Idømmelſe anlagte) Politiſager, men ogſaa *private*, idet der i mange private Søgsmaal er indført en ſæregen, fra den, ſom ellers er foreſkreven for civile Sager, afvigende Procesform, der navnlig tilſigter en ſtørre Hurtighed og mindre Bekoſtelighed og i dette Øjemed ogſaa giver Dommeren en vejledende Stilling, ſom ellers ikke tilkommer ham efter den almindelige Civilproces (ſ. **Forhandlingsmaximen**). De ſæregne Domſtole, ved hvilke Politiſager (baade de offentlige og de private) behandles, kaldes **Politiretter**. Saadanne egne P. findes imidlertid i Kongeriget Danmark ikke i Kjøbſtæderne uden for Kjøbenhavn, og i denne Stad er Politiretten den ſamme Domſtol, ſom behandler alle criminelle Sager (Criminal- og Politiretten); i en Del norſke Stiftsſtæder ere Overretterne tillige Politiretter og dømme ſom ſaadanne i førſte Inſtans. I Landjurisdictionerne beſtaar P. i Danmark af Underdommeren alene uden Retsſkriveren, i Norge af den ſædvanlige Underret.

Politik, Læren om Staten, dens Formaal og Formerne for dens Virkſomhed. Medens Statsretten omhandler den eller de enkelte Staters givne Forhold, behandler P. Staten i Almindelighed, den tjenligſte Ordning og Ledelſe af ſamme. Man taler om indre og ydre P., om Forſatnings- og Forvaltnings-P. og ſom Underafdelinger af den ſidſtnævnte om Finans-, Told-, Kolonial-, Kirke-P. o. fl. I Nationaløkonomien bruges jævnlig Udtrykket „Økonomiens P.“ for at betegne, hvad der hellere burde kaldes „anvendt Økonomi“. **Politiker**, Statskyndig; En, der giver ſig af med Politik; **politiſere**, tale om Statsſager (meſt ſom ſpottende Udtryk). **Politikerne**, Navn for et Parti i Frankrig, ſom i Slutn. af Carl IX.s Regering dannedes af maadeholdne katholſke Adelsmænd med Kongens yngſte Broder, Hertugen af Alençon, i Spidſen, og ſom vilde gjenoprette den indre Fred ved religiøs Tolerance. De ſluttede i dette Øjemed endog Forbund med Huguenotterne og mæglede Religionsfreden 1576. **Politiſke Forbrydelſer** eller **Forſeelſer** kaldes de ſtørre eller mindre Lovovertrædelſer, ſom indeholde Angreb paa Statens Sikkerhed, dens Forſatning, dens Overhoved eller Regering. Paa Grund af disſe Overtrædelſers ſæregne Charakter er det almindeligt, at Staterne ikke udlevere Perſoner, der i fremmed Land have begaaet ſaadanne, til det Land, hvis Love ere blevne overtraadte, ſelv om de ellers pleje at indlade ſig paa Forbryderes Udlevering. Undertiden findes der dog i de om Udlevering af Lovovertrædere afſluttede Tractater optaget en Forpligtelſe til ogſaa at udlevere politiſke Forbrydere; oftere findes optaget en Beſtemmelſe om, at Drab af Statens Overhoved i intet Tilfælde ſkal anſes ſom p. F. I den danſke Grundlov er det foreſkrevet, at i Sager, der rejſe ſig af politiſke Lovovertrædelſer, ſkulle ligeſom i alle betydeligere criminelle Sager (Misgjerningsſager) Nævninger indføres.

„Politiken“, danſk Dagblad, ſ. Hørup.

Politūr kalde Snedkerne den til Polering af Træ benyttede Opløsning, næſten altid af Schellak i Spiritus, undertiden med Tilſætning af nogle andre Harpixer. P. bet. overhovedet Glathed, Glans; ogſaa fin Levemaade, belevent Væſen.

Polizīāno, Angelo, ell. Angelus Politiānus, ital. Lærd og Digter, f. 1454, blev allerede ſom Dreng optagen i Lorenzo dei Medicis Hus og underviſt af Marſilius Ficinus og flere lærde Grækere. Sin førſte Digterberømmelſe vandt han ved ſine »Stanze per la giostra di Giuliano de' Medici«. Lorenzo gjorde ham til Lærer for ſin Søn Piero og maaſke for Giovanni (ſenere Pave Leo X); derefter blev han Profesſor i græſk og latinſk Literatur i Firenze. Han har overſat Herodian, Epiktets ἐγχειρίδιον, Stykker af Plutarch og Platon, Moſchos og Kallimachos og er berømt ſom ypperlig Latiniſt (hans Hovedværk er »Pactianæ conjurationis commentariolum«). Hans Stridbarhed og udſvævende Levned ſkaffede ham mange Fjender, men hans Lærdom hyldedes af Konger og Fyrſter. P. er den førſte, der ſkriver rigtig ſmukke italienſke Ottaver. Arioſt og Taſſo have benyttet hans Skildring af Øen Cypern i Partierne om Alcina og Armida. Hans Tragedie »Orfeo« (med Chor efter græſk Mønſter) er et af de førſte italienſke Dramaer, der vælger et ikke-bibelſk Emne. D. 24 Sept. 1494. Mähly udgav 1864 hans Biographi.

Polk, Jam. Knox [pohk], nordamerikanſk Præſident 1845—49, f. 1795 i Staten Nord-Carolina, blev 1820 Sagfører og 1825 Medlem af Unionens Repræſentanthus, hvor han hørte til Demokraternes Førere. 1827 var han Formand for Udenrigs- og 1829—35 for Finansudvalget ſamt 1835—39 for Repræſentanthuſet og udfoldede ſtor Dygtighed. 1839—41 var P. Gouverneur i Tennesſee og valgtes 1844 til Unionspræſident, i hvilken Stilling han gjennemførte Texas's Tilknytning, Krigen med Mexico og Oregons Afſtaaelſe fra England, ſamt en Frihandelstarif. D. 15 Juni 1849. — Hans Broder, Leonidas P., f. 1806, uddannedes i Weſtpoint Krigsſkole og blev 1827 Artilleriofficer, men forlod ſnart denne Stilling og ſtuderede Theologi. 1831 blev han præſteviet, 1838 Misſionsbiſkop i Arkanſas og 1841 Biſkop i Louiſiana, hvor han desuden havde omfattende Plantager med flere Tuſende Slaver. Da Borgerkrigen udbrød 1861, indtraadte P. i Sydſtatshæren ſom Brigadegeneral, deltog i Kampene i Tennesſee og Kentucky og fulgte 1863 med Hæren til Georgia, hvor han faldt 14 Juni 1864.

Polka, bekjendt moderne Selſkabsdans, ſkal være opfundet c. 1830 i Böhmen og kaldes der Pulka (Halvdel) paa Grund af de deri forekommende Halvtrin. Melodien er i $\frac{2}{4}$ Takt og beſtaar af 2 Repriſer paa 8 Takter hver og en Trio af ſamme Omfang.

Polkjæde, ſ. Fløjel. **Poltraad**, ſ. Gaze.

Polko, Eliſe, tyſk Forfatterinde, f. 31 Jan. 1828 i Dresden, Søſter til den bekjendte Afrikarejſende E. Vogel, røbede tidlig ſtor muſikalſk Begavelſe, der udvikledes i Omgang med Mendelsſohn og hans Kreds, og optraadte ogſaa 1848 ſom Operaſangerinde i Frankfurt a. M., men opgav af Helbredshenſyn ſnart igjen Theatret og kaſtede ſig efter ſit Giftermaal med en Jærnbaneembedsmand P. udelukkende over literære Sysler. Hendes talrige Skrifter ſøge for det meſte deres Stof enten i Muſikens Verden eller i Kvindernes Liv. Til de meſt bekjendte høre „Muſikaliſche Märchen, Phantaſien u. Skizzen“ (3 Rækker, 1852—72, ſenere mange Opl.), „Aus der Künſtlerwelt“ (1858—63), „Erinnerungen an Mendelsſohn-Bartholdy“ (1868), „Verklungene Akkorde“ (Mindeblade, 1868), „Unſere Muſikklaſſiker“ (1880), „Schöne Frauen“ (biographiſke Skizzer, to Rækker, 1865—69), „Erinnerungen an einen Verſchollenen“ (hendes ovennævnte Broder, 1863), „Neue Novellen“ (18 Samlinger, 1861—78), „Plaudereien“ (1872) og Romanerne „Ein Frauenleben“ (1854), „Fauſtina Haſſe“ (1860), „Eine deutſche Fürſtin“ (1870) og „Umſonſt“ (1878). Forſkjellige af hende udgivne Anthologier, ſom „Dichtergrüße“, „Hausgarten“, „Brautſtrauß“, „Aus der Kinderſtube“, have fundet ſtor Udbredelſe.

Pollajuōlo, Antonio del, ital. Guldſmed, Maler og Kobberſtikker, f. 1429 i Firenze, d. 1498, udførte førſt flere Metalarbejder, ſaaledes to pavelige Gravmæler i Rom, men lærte ſenere Malerkunſten hos ſin Broder, Pietro del P., f. 1441, d. 1489 (ell. før 1496). I Uffizigalleriet ere Malerier af Antonio, i S. Miniato ved Firenze et interesſant Arbejde af Pietro. — Navnkundigere end disſe er Simone del P., ogſaa kaldet S. Cronaca, florentinſk Bygmeſter, f. 30 Oct. 1457, d. 1508. Han kom i en ung Alder til Rom, hvor han ivrig ſtuderede de antike Monumenter. Efter ſin Tilbagekomſt til Firenze udførte han flere Arbejder (Kransliſten paa Pal. Strozzi, Sacriſtiet ved S. Spirito, Kirken S. Francesco al monte oſv.), ſom gav ham et Navn blandt de ypperſte Bygmeſtere af den tidligere Renaisſance.

Pōllen Lycopōdii, Hexemel, Sporerne af forſkjellige Lycopodiaceæ (ſ. Ulvefod), iſær L. clavatum, et meget fint, let, gult Pulver, der bruges i Apothekerne til at beſtrø Piller med og i Medicinen ſom Strøpulver mod Hudløshed.

Pollēnza, Stad paa Mallorca, 6 M. n. ø. for Palma, med 9,000 I. og betydelig Handel med Vin og Olje.

Pōllice vērso, lat., d. e. med (opad) vendt Tommelfinger, Betegnelſe for den Geſtus, hvormed Publikum ved de romerſke Gladiatorlege, naar en overvunden Gladiator anraabte det om Naade, forlangte, at Sejerherren ſkulde dræbe ham, hvorimod det ved den modſatte Bevægelſe (pollicem premere) benaadede ham.

Pōllio, Cajus Aſinius, en Romer af plebejiſk Slægt, f. 75 f. Chr., tog virkſom Del i ſin Tids politiſke Forhold. Førſt ſluttede han ſig til Cæſar, ſenere til Antonius, blev Conſul Aar 40, triumpherede 39 og ſpillede en indflydelſesrig Rolle ſom Senator og Retstaler; ogſaa med Videnſkaberne, iſær Hiſtorieſkrivning og Poeſi, beſkæftigede han ſig; han døde 6 e. Chr. P. øvede en meget betydelig Indflydelſe paa ſin Tids literære Forhold og var en fortrolig Ven af flere af denne Periodes berømteſte Digtere og Videnſkabsmænd. Af hans Værker, hvortil hørte en Skildring af Krigen mellem Cæſar og Pompejus, er intet opbevaret. — Hans Søn, C. **Aſinius P.** med Tilnavnet Gallus, Conſul 8 f. Chr., døde 33 Hungersdøden under Tiberius, hvis førſte Kone Vipſania Agrippina han havde ægtet, efter at hun var bleven ſkilt fra Tiberius.

Pollok, Rob., engelſk Digter, f. 1799 i Grevſkabet Renfrew i Skotland, ſtuderede Theologi i Glasgow, hvor han udgav nogle Proſafortællinger, »Tales of the Covenanters«. Hans nervøs-irritable Conſtitution kunde ikke taale de anſtrængende Studier, og han blev 1827 angrebet af Bryſtſyge. Dog fuldendte han ſit Digt »The Course of Time«, der vakte Begejſtring i de orthodox-calviniſtiſke Kredſe, og ſom navnlig udmærker ſig ved glimrende Billedpragt; man mærker Paavirkning af Milton, Young og Cowper. Hans Venner ſkaffede ham Midler til en Rejſe til Italien, men han naaede kun til Southampton, hvor han døde 1827.

Pollutiōn, egtl. Beſmittelſe, Beſudling, betegner navnlig den uvilkaarlige Sædudgydelſe i Søvne.

Pōllux, ſ. Dioſkurerne. **P.** (β geminorum), Stjærne af 2den Størrelſe i Stjærnebilledet Tvillingerne i Dyrekredſen.

Pōllux, Jul., græſk Grammatiker og Lexikograph fra Naukratis i Ægypten, levede under Antoninerne ſom Lærer i Athen. Han er Forfatter til et Onomaſtikon i 10 Bøger, en efter Indholdet ordnet Samling af Synonymer.

Pōlo, Gil, ſpanſk Digter, f. i Midten af det 16de Aarh. i Valencia, var Profeſſor i Græſk i denne Stad og er meſt bekjendt ſom Fortſætter af Portugiſeren Montemayors Roman »Diana enamorada«. P.s Værk er en Blanding af Proſa og Vers. Iſær udmærke hans »Quintillas« ſig ved deres ſkjønne, bløde og klare Form. Den meſt berømte Epiſode af Digtet er »Canto del Turia«, hvori han beſynger Digterne, der ere fødte i hans Fædreſtad Valencia. Hans juridiſke Skrifter »De origine et progressu juris Romani« etc., »Schola juris« og »Recitationes scholasticæ« nyde endnu Anſeelſe i Spanien.

Pōlo, Marco, en Venezianer, f. 1254, ſom tillige med ſin Fader, **Nicolo P.**, og ſin Farbroder, **Maffeo P.**, 1271 rejſte til Tatarkhanen Kublaj, for hvem han gjorde flere Rejſer i China, vendte 1295 tilbage og døde 1823 i Venezia. P. har den Fortjeneſte førſt at have givet Europa Oplysninger om det indre Aſien paa en Tid, da Rejſer derhen yderſt ſjælden foretoges; Troværdigheden af hans Beretninger er i den nyere Tid bleven conſtateret. Den førſte Udg. af hans Rejſebeſkrivelſe udkom i Venezia 1496 og findes aftrykt i Ramuſios »Navigazioni e viaggi« (1559); nyere Udg. leverede Franſkmanden Panthier (1865) og Englænderen Yule (1871); 1882 udgav Nordenſkiöld »Le livre de Marco P. Facsimile d'un manuscrit du 14e siècle, conservé à la bibliothèque royale de Stockholm«.

Polonaiſe, fr. [nǟhs], ital. Polacca, en polſk Nationaldans af alvorlig, ridderlig Charakter, ſom endnu i forr. Aarh. var en yndet Selſkabsdans. Muſikken dertil er i $\frac{3}{4}$ Takt og beſtod oprindelig kun af 2 Repriſer paa 8—12 Takter hver, men ſenere tilføjede man en Trio paa 2 Repriſer. Alle Repriſer begynde paa Nedtakt. En Synkope, ſom falder paa den anden Halvdel af den førſte Taktdel, og ſom yderligere markeres ved Accompagnementsfiguren (en Ottendedel, 2 Sextendedele og 4 Ottendedele), giver Muſikken en vis rhythmiſk Ejendommelighed. Dertil kommer desuden, at Cæſurerne i Sætningerne altid falde paa let Takttid. I udvidet Form benyttes P. til et ſtørre Muſikſtykke, der undertiden kaldes »Alla Polacca« for at antyde, at det kun efterligner Polonaiſeſtilens væſentlige Ejendommeligheder.

Polonceau, Antoine Remi [longſō], franſk Ingenieur, f. 1778, d. 1847, har Fortjeneſter af Vejbygningen (Tromling), Anvendelſen af Béton til Vandbygningsarbejder oſv., men er ſærlig bekjendt i Brobygningen, hvor han indførte nye Principer. Han byggede Carrouſelbroen over Seinen i Paris (1834) og anvendte her rørdannede Dragere af Støbejærn. Denne Bro har tjent til Mønſter for flere andre.

Polōnſkij, Jakov Petrovitſch, ruſſiſk Digter, f. 1820, ſtuderede Jura i Moſkva, blev Medredacteur af Regeringsbladet i Tiflis og 1860 anſat ved Cenſuren for udenlandſk Literatur i St. Petersborg. Digtſamlinger af ham udkom fra 1844, ſiden Fortællinger og Dramaet „Lys og Skygge". Reſignation og mild Følelſe ere hans Hovedſtemninger; han er tit uklar i Tanken og uſikker i Formen. P. ſtod i ſtadig Brevvexling med Turgenjev.

Pōlos fra Agrigent, Sophiſt, Diſcipel af Gorgias, optraadte ſom Lærer i Rhetorik. I Følge Platon ſaa P. Idealet i den uindſkrænkede Herſkermagt, ſelv om den var erhvervet ved de ſkjændigſte Midler; han kjender ingen lykkeligere end Perſerkongen eller den makedoniſke Archelaos.

Polōtſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Vitebſk ved Floden Düna, 18 M. v. n. v. for Vitebſk. 19,000 I., hvoriblandt mange Jøder. Biſpeſæde. Cadetinſtitut. Livlig Handel. Mindesmærke for de i Felttoget 1812 faldne.

Polſka, ſvenſk Danſemelodi i $\frac{3}{4}$ Takt med livlig Bevægelſe. Som et af de meſt charakteriſtiſke Exemplarer kan »Neckens P.« nævnes.

Polſke Legiōn, Navn for Afdelinger af udvandrede Polakker, ſom oprettedes 1796 i Milano af Dombrowſki og i Straßburg af Kniaziewicz, og ſom kæmpede med Udmærkelſe i Italien i franſk Tjeneſte 1798—1800. Den ſidſtnævnte ſendtes 1802 til Haiti og gik til Grunde her; den førſte udvikledes 1806 til to Diviſioner og kæmpede endnu 1809 under Dombrowſki, 1812—13 under Poniatowſki. 1854 dannedes en p. L. i engelſk Tjeneſte, ſom kæmpede paa Krim, og 1870 en anden i Frankrig, hørende til Garibaldis Corps.

Polſke Tronfølgekrig udbrød ved Kong Auguſt II.s Død 1733, da baade hans Søn Auguſt, Kurfyrſte af Sachſen, og Stanislaus Leszczynſki, en polſk Adelsmand, ſom en Gang tidligere af Carl XII var bleven gjort til Konge i Polen, optraadte ſom Troncandidater. Anguſt underſtøttedes af Rusland og Øſterrig, Stanislaus af ſin Svigerſøn, den franſke Konge Ludvig XV, ſamt af Spanien og Sardinien. Stanislaus fik kun ubetydelig Hjælp fra Frankrig, ſom den Gang ſtyredes af Fleury, og maatte derfor forlade Polen; i Italien erobrede Franſkmændene og Spanierne derimod Milano, Neapel og Sicilien. Ved Freden i Wien 1735 blev Auguſt III erkjendt for Konge i Polen; Stanislaus Leszczynſki fik Lothringen (hvis Hertug fik Løfte paa Toscana); den ſpanſke Prins Carl fik af Øſterrig Neapel og Sicilien ſom et eget Kongerige, hvorimod Kejſeren fik dennes Hertugdømme Parma og Piacenza.

Polſkpas, Navn paa et nu ikke meget brugeligt Kortſpil.

Poltāva ell. **Pultāva**, 1) Gouvernem. i det ſydlige Rusland, omgivet af Gouv. Tſchernigov, Kurſk, Charkov, Jekaterinoslav, Cherſon og Kijev. 906 □ M. med 2,474,000 J. (1882). Det er et frugtbart Sletteland med Hældning mod S. V. mod Floden Dnjepr, der danner Grænſen mod Kijev og Cherſon og fra P. optager en Mængde Smaafloder, blandt hvilke Sula, Pſiol, Vorſkla og Orel ere de betydeligſte. P. er et af Ruslands bedſte Korndiſtricter og udfører en ſtor Mængde Hvede og andre Kornſorter. Her tillægges desuden meget og fortrinligt Hornkvæg, ſamt en Mængde ſmaa, men kraftige Heſte.. Induſtrien er temmelig udviklet, navnlig Uld- og Linnedmanufakturer, Garverier og Brændevinsbrænderier. 2) Hovedſtad i Gouv. P. ved Floden Vorſkla, 96 M. ſ. ſ. v. for Moſkva. 41,000 J. (1882). Biſpeſæde. Gaderne ere lige og brede, men de fleſte Huſe ere af Træ. Garverier, Brændevinsbrænderier og livlig Handel. — Peter d. ſtore vandt her 8 Juli 1709 en ſtor Sejer over Carl XII. En Høj med et Trækors betegner Slagmarken.

Poltinnik ell. **Poltina**, ruſſiſk Sølvmønt, lig ½ Rubel ell. 50 Kopek, af Værdi lig 1 Krone 44 Øre.

Poltron, fr. [trōng], Kujon, Kryſter, ſkal hidrøre fra lat. pollex troncatus (afſkaaren Tommelfinger), idet de unge Menneſker hos Romerne, der ikke havde Mod til at føre Vaaben, ſkar Tommelfingeren af for ikke at komme til at gaa i Krig. Det ſtaar dog maaſke ſnarere i Forbindelſe med det tyſke Polſter, Pude.

Poluosmina, ruſſiſk Kornmaal, lig 3 danſke Skjæpper.

Polupūd, ruſſiſk Vægt, lig ½ Pud ell. 16,380 danſke Pund.

Polūſchka, ruſſiſk Bronzemønt, lig ¼ Kopek.

Polutſchetverik, ruſſiſk Kornmaal, lig 3 danſke Fjerdingkar.

Pŏly (af gr. πολύς, megen) i Sammenſætn. bet. megen, mange; ſ. fl. følg. A.

Polyandri, en Kones Ægteſkab med flere Mænd paa én Gang (finder Sted i Tibet); jvfr. **Polygami**.

Polybios, græſk Hiſtorieſkriver, Søn af Lykortas, f. c. 203 f. Chr. i Megalopolis i Arkadien, ſøgte at hævde ſit Fædrelands Uafhængighed lige over for Romerne, kom 166 ſom Giſſel til Rom og ſendtes førſt efter lang Tids Forløb tilbage til ſit Fædreland, hvor han døde 122. Han er Forfatter af et udmærket hiſtoriſk Værk i 40 Bøger, hvori han efter ſom Indledning at have ſkildret den førſte puniſke Krig og de nærmeſte Begivenheder fortalte Univerſalhiſtorien fra 220—168. Heraf have vi de 5 førſte Bøger, der gaa til 206, fuldſtændig, af de andre betydelige Brudſtykker.

Polychroït, Safranin, Crocin, det gulrøde Farveſtof i Safran.

Polychromi, Bygningers og Sculpturers Udſmykning med flere Farver — et Princip, der fulgtes ikke alene under den ældre Civiliſation i Oldtiden, hos Ægyptere, Phønikere o. fl., men ogſaa af Grækere og Romere, ſelv i Kunſtens meſt blomſtrende Periode. I Middelalderen gjenfinder man en lignende Anvendelſe af Farver og Forgyldning ved Bygninger og Billedhuggerværker. Ved den antike Kunſts Fornyelſe forkaſtede man af Ubekjendtſkab med Forholdene P., medens man nu, da ſenere Underſøgelſer have ſtadfæſtet dens Anvendelſe i Kunſtens bedſte Tid, ogſaa har prøvet at benytte den paa ny, med meſt Held ved Bygninger, ſaaledes Bindesbøll ved Thorvaldſens Muſeum. Et ſmukt Forſøg paa at gjengive P.s Virkninger i Oldtidens Bygninger er foretaget af Prof. L. Fenger i „Doriſche Polychromie“ (1886). I Billedhuggerkunſten er der kun gjort ſpredte Forſøg paa at anvende P., og den ſynes vanſkeligere at kunne trænge igjennem. Det er heller ikke abſolut givet, at P. ſtemmer med den hele moderne Kunſtanſkuelſe, ſelv om Oldtidens fornemſte Meſtere beholdt den ſom en Erindring fra en tidligere Kunſtperiode.

Polycyſtiner, ſ. **Rhizopoder**.

Polydeukes, ſ. **Dioskurerne**.

Polydōros, Priamos's yngſte Søn, blev dræbt af Achilleus. Efter Euripides's „Hekabe“ blev han af ſin Moder Hekabe ſendt til den thrakiſke Konge Polymeſtor, der efter Trojas Fald lod ham myrde; Hekabe hævnede ſig paa Polymeſtor ved at udſtikke hans Øjne og dræbe hans Børn.

Polyēder, Flerplanslegeme (ſ. d. A.).

Polygami, Ægteſkab med flere ad Gangen, ſaa vel fra Mandens ſom Konens Side, dog meſt i førſte Betydn., ſaa at det er d. ſ. ſ. Polygyni, Flerkoneri, medens man i ſidſte Bet. bruger Polyandri; Modſ. Monogami.

Polyglōtte, d. e. en Bog paa flere Sprog, bruges navnlig om Udgaver af den hellige Skrift, **Polyglotbibler**, i hvilke flere Overſættelſer ere ſtillede ſammen med Grundtexten, hver i ſin Colonne. Den førſte ſtørre P. var den complutenſiſke, foranſtaltet paa Bekoſtning og under Tilſyn af Cardinal Ximenes, udarbejdet af de berømteſte Lærde i Spanien paa den Tid og trykt i Alcala de Henares (Romernes Complutum) 1513—17, men førſt offentliggjort 1522 i Følge ſærlig Tilladelſe af Pave Leo X (6 Foliobd.). Den antwerpenſke P. er trykt paa Kong Philip II.s Bekoſtning 1569—72 (8 Foliobd.). Pariſer-P., den eleganteſt udſtyrede, men i videnſkabelig Henſeende ringeſte af dem alle, blev trykt 1629—45 (10 Bd.). Londoner-P. er den meſt udbredte og i videnſkabelig Henſeende den vigtigſte; den blev foranſtaltet af Brian Walton, ſenere Biſkop af Cheſter, og fuldendt 1657 (6 Foliobd.). — Af „Fadervor“ er der udkommet en Mængde P., ſ. Ex. en af Chamberlayne (1715) i 150 Sprog.

Polygnōtos fra Thaſos, græſk Maler og den førſte Meſter i Tetrachromer (Billeder udførte med 4 Farver), er iſær berømt af ſine Malerier i Poikilen i Athen og af ſine to ſtore Billeder i Leſchen i Delphi, foreſtillende Trojas Erobring og Odysſeus i Underverdenen. Hans Levetid falder mellem den 79de og 90de Olympiade (c. 480—430 f. Chr.).

Polygōn, d. ſ. ſ. Mangekant. **Polygonāltal**, ſ. **Figurtal**. **Polygōnmur**, d. ſ. ſ. Kyklopmur.

Polygyni, ſ. **Polygami**.

Polyhiſtor, En, ſom er kyndig i mange Fag eller Videnſkaber.

Polyhȳmnia ell. **Polhymnia**, en af Muſerne, nævnes ſom Lyrens Opfinder og var Gudinde for den alvorligere, religiøſe Lyrik.

Polykārp, en af de 5 apoſtoliſke Fædre, Diſcipel af Apoſtlen Johannes, var Biſkop i Smyrna, indtil han led Martyrdøden paa Baalet c. 156, fordi „han ikke vilde forbande den Herre, ſom han havde tjent i 86 Aar, og ſom i den Tid aldrig havde gjort ham andet end godt“. Endnu paa Baalet jublede han over, at Gud havde anſet ham værdig til Martyrkronen. Der haves af ham et Brev til Menigheden i Philippi, hvis Ægthed i nyere Tid er bleven omtviſtet, men, ſom det ſynes, uden Grund. Mindedag 26 Jan.

Polyklētos hed flere Kunſtnere i Oldtiden. Den ældre P. fra Argos ſynes at være den egentlige berømte Meſter i Billedhuggerkunſten, ſom var Elev af Ageladas og lidt yngre Samtidig med Phidias, og hvis kolosſale Hera i Guld og Elfenben efter nogles Mening endog overgik Phidias's Athene. Juno-Buſten i Villa Ludoviſi i Rom holdes for at ſtamme fra dette Forbillede. Han udførte meſt Ynglingeſkikkelſer, hvoraf endog ēn, en Lanſebærer, blev gjort til Kanon for det ſkjønne Menneſkelegemes Forhold. En anden formodes at være naaet til vor Tid i „Diadumenos“, Ynglingen, der lægger et Bind om Hovedet. Denne P. ſkal ogſaa have været Architekt og Kunſtforfatter. Hans Virkſomhed falder mellem den 82de og 92de Olympiade (c. 450—410 f. Chr.). Hans Sønner vare ogſaa Billedhuggere og deres Faders Lærlinger, medens den yngre P. var en Lærling af Naukydes.

Polȳkrates herſkede ſom Tyran paa Øen Samos i det 6te Aarh. f. Chr. til 522, da den perſiſke Satrap Orøtes lokkede ham over til Faſtlandet og lod ham korsfæſte. Ved hans prægtige Hof levede Anakreon. Herodots Fortælling om P.s altfor ſtore Lykke er bekjendt fra Schillers Ballade „Der Ring des P.“ Den gaar ud paa, at Kong Amaſis, forbavſet over hans Held, opfordrer ham til at bringe Erinnyerne et Offer; P. kaſter da ſin Ring i Havet, men faar den næſte Dag tilbage i en Fiſk, der bringes ham ſom Gave; Amaſis, der derfor frygter et Omſlag i P.s Skæbne, opſiger ham Venſkabet for ikke ſenere at behøve at ſørge over en Vens Skæbne. Kort efter bliver P. dræbt.

Polymeri, ſ. **Iſomeri**.

Polymorphi, den Egenſkab hos visſe Stoffer at kunne kryſtalliſere i flere (dog ſjælden flere end to, jvfr. **Dimorphi**) forſkjellige Kryſtalformer.

Polyneſien, ſ. **Auſtralien**.

Polynīkes, Søn af Ødipus og Jokaſte, blev fordrevet af ſin Broder Eteokles, i Fællesſkab med hvem han ſkulde herſke over Theben; han ſøgte Hjælp hos ſin Svigerfader Adraſtos og andre peloponneſiſke Fyrſter, der foretog det berømte Tog mod Theben, under hvilket de to Brødre faldt i Tvekamp for hinandens Haand.

Polynōmium, et Udtryk, dannet ved Addition af Størrelſer, der ere angivne ved almindelige Størrelſetegn; disſe kaldes P.s Led, og efter deres Antal hedder P. toleddet (Binom, ſ. Ex. $a + b$), treleddet (Trinom, ſ. Ex. $x^2 + 2ax + b$) oſv. I Modſætning hertil bet. Monom en enkeltleddet Størrelſe, ſ. Ex. $2ax$. For øvrigt er Leddenes Antal afhængigt af den vilkaarlige Maade, hvorpaa Størrelſen ſkrives, ſaa at ſ. Ex. Trinomiet $x^2 + 2ax + b$ ved at omſkrives til $x(x + 2a) + b$ ændres til et Binom.

Polȳp, mangefodet eller mangearmet, anvendtes i Oldtiden om Blækſprutterne; derfra ſkriver ſig den franſke Benævnelſe »poulpe« for disſe Dyr og Fortællingerne om ſtore „Polyper“, der bo i Klippehuler paa Havbunden og gribe Svømmeren med deres lange Arme oſv. I den nyere Tid forſtaar man ved P. alle ſaadanne ſmaa Havdyr, hvis Mund er omgiven af talrige Fangarme, og ſom danne Kolonier (ſ. **Kolonidyr**), altſaa Goplepolyper (ſ. **Gopler**), Mosdyr og Koraldyr.

Polȳp, i Lægevidenſk. en Svulſt, der ſidder paa en ſmal Stilk, undertiden endog har flere Stilke, hvorved den i det ydre kan have en fjern Lighed med Polypdyrene; heraf Navnet, der altſaa kun er hentet fra den ydre Form, medens P.s indre Bygning kan være meget forſkjellig. Fortrinsvis bruges Benævnelſen P. dog om visſe blødere (Slimpolyper) eller haardere (fibrøſe P.), ſtilkede Svulſter, der jævnlig udvoxe fra Næſens, Svælgets og Livmoderens Slimhinde, og ſom, naar de blive ſtore, kunne foranledige forſkjellige, endog betydelige Ulemper, hvorfor de i ſaa Fald maa fjærnes ved Operation, enten Afrivning med en **Polyptang** eller Afbinding oſv.

Polyphēmos, en af Kykloperne, Søn af Poſeidon og Nymphen Thooſa; han ſkildres af Homer ſom en enøjet Kæmpe, der fortærede flere af Odysſeus's Stalbrødre paa Hjemfarten fra Troja, hvorover Odysſeus hævnede ſig ved at gjennembore Kyklopens Øje med en ſpids Stav.

Polyphōn, **Polyphoni**, ſ. **Homophon**.

Polyſpērchon, en af Alexander d. ſtores Feltherrer, blev af Antipatros ved hans Død 319 f. Chr. udnævnt til Rigsforſtander og Statholder i Makedonien. Han optraadte ſom Kongehuſets Forſvarer, men kunde ikke hævde ſin Myndighed lige over for Antipatros's Søn Kasſandros, og under de i de følgende Aar herſkende Stridigheder imellem Alexanders Feltherrer ſpillede han en meget underordnet Rolle. Han døde c. 300.

Polytēchniſk Læreanſtalt. Efter at de reale Videnſkaber havde naaet en ſaadan Udvikling og Anvendelſe for det praktiſke Liv, at det fra

Statens Side maatte være vigtigt at fremme deres Studium, har man ikke nøjedes med at ſkaffe den ved Univerſitetet ſtuderende Ungdom nogen Undervisning deri, men ſtræbt ved Oprettelſe af egne Anſtalter at udbrede dem i en videre Kreds og med praktiſke Formaal for Øje. De p. L., ſom efterhaanden oprettedes, ere imidlertid indbyrdes en Del forſkjellige, ſaa vel hvad Øjemedet ſom hvad de meddelte Kundſkabers Omfang angaar. Ældſt er École polytechnique i Paris, ſtiftet 1795, men oftere omorganiſeret. Den er beregnet paa Statstjeneſten og ſvarer nogenlunde til vor forrige militære Højſkole, hvorimod École centrale des arts et métiers er beſtemt for den private Induſtri. I Tyſkland og adſkillige andre Lande findes mange p. L. under forſkjellige Navne og dannende en Række højere Induſtriſkoler, der i Fordringerne ved Elevernes Optagelſe, Studietiden og den meddelte Kundſkabsmasſe gaa uden ſkarp Afgrænsning lige fra de egentlige Gewerbeſchulen (Gewerbeinſtitut, Gewerbeakademie) op til Niveau med Univerſiteterne. Til den ſidſte Klasſe maa vor p. L. henregnes. Den ſtiftedes 1829 ved H. C. Ørſteds Indflydelſe og lededes af ham indtil hans Død 1851. Den optager efter en Prøve i Mathematik „Examinander" og forbereder dem til Candidatexamen. Længe var der kun to Maal for Studiet: mechaniſk og chemiſk Examen („anvendt Naturvidenſkab"), men 1858 oprettedes tillige et Curſus for Civilingenieurer, der nu er ſtærkeſt beſøgt. Antallet af Examinander og Candidater er ſtærkt tiltaget, navnlig i de ſenere Aar; men Tallet paa dem vilde dog kun give en højſt mangelfuld Foreſtilling om p. L.s Virkſomhed. Mange Examinander gaa ud i det praktiſke Liv uden Examen; nogle Elever underkaſte ſig Partialexamen i den for dem vigtigſte Retning, og ſaare mange deltage i Undervisningen uden at blive Examinander; navnlig vare de chemiſke Laboratorier, indtil Univerſitetets Laboratorium oprettedes, og Tegneſtuerne beſtandig overfyldte trods gjentagne Udvidelſer. Endelig maa erindres, at p. L. indtil 1858 havde Værkſteder navnlig for phyſiſk Inſtrumentmageri; de oprettedes oprindelig for Examinanderne, der dog aldrig fik Tid til at benytte dem; derpaa indrettedes der et eget Hold af Værkſtedselever, der for en ſtor Del ſenere bleve Examinander og havde ſtor Nytte af dette praktiſke Grundlag; og disſe Værkſteder indtog en udmærket Plads blandt Etablisſementer i den Retning. Læreanſtalten har fra ſin Oprettelſe haft Locale i to forhenværende Profesſorgaarde i Studieſtræde og St. Pederſtræde; nu (1888) er en ny Bygning, hvori den vil kunne finde ſine berettigede Krav tilfredsſtillede, under Opførelſe i Sølvgades Forlængelſe ved Farimagsgade.

Polythalāmia, ſ. Rhizopoder.

Polytheisme, modſ. Monotheisme, betegner i Almindel. d. ſ. ſ. Afgudsdyrkelſe, Hedenſkab, Ethnicisme og beſtaar i Tilbedelſe af mange Guder (Afguder), idet Naturkræfterne og de ſædelige Magter perſonificeres og betragtes ſom Guddomme. I ſine laveſte Former nærmer P. ſig til Fetiſchismen (ſ. d. A.).

Polyuri, Polydipſi, en Sygdom, der ſtaar Sukkerſygen meget nær og derfor ogſaa kaldes Diabetes insipidus. Den viſer ſig ligeſom Sukkerſygen ved en betydelig Forøgelſe af Urinafſondringen og dermed følgende uudſlukkelig Tørſt, men Urinen, der er tynd, næſten farveløs, indeholder ikke Sukker eller noget andet fremmed Stof. P. er ofteſt en meget langvarig Sygdom og medfører Afmagring og Afkræftelſe, forſkjellige nervøſe Tilfælde og træg Aabning, men er ikke ſaa livsfarlig ſom Sukkerſygen.

Polyxēne, Datter af Priamos og Hekabe, blev efter Trojas Erobring ofret af Neoptolemos paa Achilleus's Grav.

Polyzonāllinſe, en ſammenſat Linſe, ſom beſtaar af flere concentriſke Ringe, der ere ſlebne ſaaledes, at deres Brændpunkter alle falde paa ét Sted. Den er opfunden af Fresnel og har en meget udbredt Anvendelſe ved Linſefyr. P. bruges ogſaa ſom Brændglas.

Polyǣnos, græſk Rhetor fra Makedonien omtr. i Midten af det 2det Aarh. e. Chr., har ſkrevet »Strategemata«, et Værk, der handler om forſkjellige Anvendelſer af Liſt og ſnilde Paafund i Krigen.

Pomāde (fr. pommade) er et omhyggelig renſet og parfumeret Fedtſtof. Til bløde P. anvendes iſær Svinefedt, til haarde Oxetælle. Fedtſtoffet maa ved Ophedning med Alun og Kogſalt og derpaa følgende møjſommelig Udvaſkning med Vand befris for alle fremmede Beſtanddele og iſær for ethvert Spor af Fedtlugt. Undertiden tilſættes Oxemarv, Vox, Paraffin o. fl. lignende Stoffer, ſom ligeledes maa være abſolut lugtfrie. Parfumen tilſættes i Form af flygtige Oljer; men til de fineſte franſke P. anvendes den ſaakaldte Enfleurage, en Fremgangsmaade, hvorved man bringer ſelve de vellugtende Plantedele, iſær altſaa Blomſter, ned i Fedtſtoffet, ſom herved optager den aldeles uforandrede Blomſterduft. Iſær i Sydfrankrig beror en meget ſtor Induſtri herpaa.

Pomard [māhr], Landsby i det franſke Dep. Côte d'Or, 6 M. ſ. ſ. v. for Dijon, berømt for ſin fortrinlige Bourgognevin.

Pomāre, ſ. Tahiti.

Pombāl [pong], Stad i den portugiſiſke Prov. Eſtremadura, 20 M. n. n. ø. for Lisſabon 4,000 J. Slot.

Pombāl, Sebaſt. Joſé de Carvalho, Marquis af [ſ. o.], portugiſiſk Statsmand, f. 13 Maj 1699, Søn af en ſimpel Adelsmand Carvalho, blev 1739 Afſending i London og 1745 i Wien, hvor han ægtede en Nièce af den øſterrigſke General Daun. Derved vandt han ſærlig Yndeſt hos Johan V.s Dronning Marie (Datter af Leopold I) og blev 1750 under hendes Søn Johan VI Udenrigs- og 1756 Førſteminiſter ſamt Greve af Oeyras, 1770 Marquis af P. Som en Hovedrepræſentant for det 18de Aarh.s oplyſte Enevælde ſtræbte P. at gjennemføre Forbedringer i Lovgivning og Forvaltning, at ophjælpe Landbrug og Værkflid, at frigjøre Handelen fra den trykkende Afhængighed af England og at fremme Oplysningen ved Skoler, men fremfor alt at knække Præſteſkabets Indflydelſe og at indſkrænke Adelens Forrettigheder. P. paadrog ſig derved mange Fjender, og det menige Folk var ikke fornøjet med den ſtrænge Orden, han haandhævede, iſær da han tit gik voldſomt til Værks med ſine Reformer. Da en Sammenſværgelſe af høje Adelsmænd opdagedes 1758, fik P. en god Lejlighed til at knuſe ſine Modſtandere; Hovedmændene, Hertugen af Aveiro og Marquien af Tavora, henrettedes paa en gruſom Maade; og Jeſuiterne, hvis Rænker truede Statens Sikkerhed, og hvis Medſkyld i Sammenſværgelſen man troede at ſpore, bleve 1759 landsforviſte; en enkelt blev brændt 1761 efter tre Aars Fængſel. Fremdeles indſkrænkedes Inqviſitionen, og den pavelige Nuntius blev 1760 ført ud af Landet. Da Portugal 1762 kom i Krig med Spanien og Frankrig, indkaldte P. en tyſk Feltherre, Grev Wilhelm af Schaumburg-Lippe, til at ordne Hæren og viſte under Krigen en Kraft, ſom Portugal ikke havde kjendt i 2—300 Aar. Ved Johan VI.s Død i Marts 1777 blev P. fjærnet fra Regeringen; Tiltale blev rejſt imod ham for Dødsdommene 1758, og ſkjønt han godtgjorde Vedkommendes Skyld, blev han dog dømt, men benaadedes 1781 med Forviſning fra Hoffet. D. 8 Maj 1782 i Pombal.

Pomègues [mæhg], en lille Ø i Middelhavet ved Kyſten af det franſke Dep. Rhônemundingerne, 1 M. ſ. v. for Marſeille, med Quarantæneetabliſſement.

Pomerāns, ſ. **Orangefamilien**. **Pomeransblomſtolje**, ſ. **Neroli**. **Pomeransſkalolje**, en flygtig Olje af behagelig Lugt, der faas af Pomeranſens Frugtſkal og bruges ſom Parfume.

Pomerānsfugl (Charadrius morinellus), Brokfugleart med graabrun Ryg og Bryſtet (i Vaardragten) ruſtrødt med en ſtor, ſort Plet paa Midten, bebor om Sommeren Aſiens og Nordeuropas Fjældegne og kommer paa Gjennemtræk Foraar og Efteraar til Danmark, iſær Jylland.

Pomerānus, ſ. **Bugenhagen**.

Pomerellen (Pomerania parva, Lille-Pommern) hed fordum den Landſtrækning af det nuvær. Veſtpreusſen, ſom ligger imellem Weichſel, Pommern, Storhertugd. Poſen og Øſterſøen, og ſom indtil Polens førſte Deling 1772 var en Del af dette Rige.

Pommern, en af Kongeriget Preusſens gamle Provinſer, ſtrækker ſig langs Øſterſøens Sydkyſt, omgiven af Storhertugdømmerne Mecklenburg og de preusſiſke Prov. Brandenburg og Veſtpreusſen. 547 □ M. med 1,506,000 I. (1885), hvoraf c. 1 pCt. Katholiker og næſten lige ſaa mange Jøder. P. hører til den nordtyſke Slette; dets Hovedflod er Oder, ſom deler det i Forpommern, veſt for, og Bagpommern, øſt for Oder; andre Floder ere fra V. mod Ø. Peene og Ücker, der falde i Stettiner-Haff, og Rega, Perſante, Wipper, Stolpe og Leba, der falde i Øſterſøen. Kyſtlandet er fladt og ſandet med talrige Kyſtſøer, af hvilke den ſtørſte er Stettiner-Haff, der ved Øerne Uſedom og Wollin ſkilles fra Øſterſøen. I Provinſens nordveſtl. Del dannes et mindre Haff af Halvøen Darß og Øen Zingſt; det optager Floden Recknitz, der danner Grænſen mod Mecklenburg. Til Provinſen hører Øen Rügen i Øſterſøen. Landbrug er Befolkningens Hovederhverv; de vigtigſte Sædarter ere Hvede, Rug og Boghvede. Omtrent $\frac{1}{8}$ af Arealet er Skovland. Induſtrien er kun af Betydning i Hovedſtaden Stettin, der tillige er en vigtig Handelsſtad. — P. (Pomerania) udgjorde tidlig i Middelalderen en Hoveddel af det gamle vendiſke Kongerige; Navnet bet. Landet ved Havet (det ſlav. po-morje, ligeſom muligvis Femern af v-morje, Landet i Havet). Paa Carl d. ſtores Tid nævnes Wilzerne ſom det herſkende Folk. Fra 1062 havde P. ſine egne Fyrſter, der 1181 fik Hertugtitel, og ſom hvis Stamfader nævnes Svantibor; Slægten delte ſig tidlig i flere Linjer, navnlig i Hovedlinjerne Stettin og Wolgaſt. I det 12te Aarh. indførtes Chriſtendommen. Den førſte Hertug Bugislav I er bekjendt for ſit fjendtlige Forhold til Danmark, hvortil han æggedes af Kejſer Frederik Barbaroſſa i Begyndelſen af Knud VI.s Regering, men blev overvundet af Abſalon 1184, hvorved han nødtes til at erkjende den danſke Konges Lenshøjhed (d. 1187). Danmark har faaet 8 Dronninger af denne ſlaviſke Fyrſteſlægt, nemlig begge Chriſtoffernes Ægtefæller, Margrete Sprængheſt, Datter af Hert. Sambor og Moder til Erik Glipping, og Euphemia, Moder til Valdemar Atterdag, ſamt Frederik I.s Dronning Sophie, Datter af Hert. Bugislav X d. ſtore og Moder til de ſlesvig-holſtenſke Hertuger, Hans d. ældre og Adolf; og Huſet har givet de tre forenede nordiſke Riger en Konge, Erik af P. (d. 1459). Under Trediveaarskrigen uddøde Hertugſlægten med Bugislav XIV 1637, og P. ſkulde nu i Følge et Arveforlig tilfalde Brandenburg, men da det holdtes beſat af de ſvenſke, maatte B. ved den weſtfalſke Fred lade ſig nøje med Bag-P., medens Sverige fik For-P. Ved Freden i Stockholm 1720 maatte Sverige afſtaa det meſte af For-P. med Øerne Uſedom og Wollin til Preusſen (Brandenburg), ſom ved en Byttetractat af 4 Juni 1815 med Danmark ogſaa fik Reſten, det Stykke mellem Mecklenburg, Øſterſøen og Floden Peene tillige med Øen Rügen, mod Lauenborg og en Sum Penge, da Danmark Aaret i Forvejen havde faaet dette ſaakaldte „Svenſk-P.“ af Wienercongresſen ſom en Erſtatning for Tabet af Norge. Siden 1815 udgjør altſaa hele P. ſamlet en Provins af Kongeriget Preusſen.

Pommier, Amédée [miē], franſk Digter, f. 1804 i Lyon, leverede førſt Overſættelſer af latinſke Klasſikere, ſluttede ſig derpaa til den romantiſke Bevægelſe og fik Priſen ved Jeux floraux for ſit Digt »L'expédition de Russie« (1827) og udgav ſenere forſkjellige Digtſamlinger, hvori hans ſtærke Higen efter Originalitet ofte forleder ham til en maniereret Overdrivelſe i Billederne og en ſøgt Diction. Hans ſtrænge Katholicisme viſer ſig i Digtet »L'enfer« (1858), hans humoriſtiſke Ejendommelighed i Digte ſom »Colifichets et jeux de rime« (1860) og »Paris« (1866). D. 1877.

Pomologi (af lat. pomum, Træfrugt), i videre Bet. den Videnſkab, der omhandler de ſpiſelige Frugters Naturhiſtorie; i ſnævrere den, der beſkæftiger ſig med at beſtemme og adſkille de forſkjellige Frugtſorter. Den deler ſig i den beſkrivende og den anvendte P. Den førſte giver en Charakteriſtik af hver enkelt af de forſkjellige Sorter, baade af Træerne og af Frugterne, og ſlutter ſig nærmeſt til Botaniken, men har dog ſit eget Syſtem og tager Henſyn til andre Egenſkaber hos Frugterne end denne. Den ſidſte lærer at tiltrække og dyrke Frugttræer, at plukke og benytte Frugterne.

Pomōna, en fra Latium ſtammende Gudinde, gift med Vertumnus, var Gudinde for Havefrugterne og havde i Rom ſin egen Præſt (flamen Pomonalis); hun fremſtilles med en med Frugter fyldt Kurv paa Skjødet, en Frugtkrans om Hovedet og en Havekniv i Haanden.

Pomōna, ſ. Orknøerne.

Pomp, Pragt, iſær ved Feſtoptog; **pompøs**, højtidelig, pragtfuld.

Pompadour [pongpadūhr], Landsby i det franſke Dep. Corrèze, 5 M. v. n. v. for Tulle, med Stutteri og et prægtigt Slot, ſom Ludvig XV ſkjænkede ſin nedenf. omtalte Maitresſe, der herefter fik Navnet Marquiſe af P.

Pompadour, J. Antoinette, Marquiſe af [ſ. o.], Ludvig XV.s Frille, f. 29 Dec. 1721, hed oprindelig Poisſon, idet hendes foregivne Fader var en underordnet Leverandeur ved Navn P., medens hendes Moder ſtod i Forhold til en Generalforpagter Le Normand. Denne gav hende en udmærket Uddannelſe i alle ſelſkabelige Færdigheder og giftede hende 1741 med ſin Neven, en Finansforpagter Le Normand d'Étiolles. Allerede ſom Barn var det blevet hende ſpaaet, at hun ſkulde blive Kongens Frille, og opmuntret af ſin Moder lagde hun tidlig an paa at tildrage ſig Ludvig XV.s Opmærkſomhed. I Febr. 1745 vandt hun hans Gunſt, fulgte ham forklædt ſom Musketer paa Felttoget til Flandern, blev ſkilt fra ſin Mand og i Sept. ſ. A. fremſtillet ved Hoffet ſom Marquiſe de P. Hun viſte ſtor Omhu og Kløgt i at adſprede Ludvig XV.s uophørlige Kjedſomhed ved Feſter, Rejſer og alſkens Overraſkelſer; paa denne Maade vedligeholdt hun ſin Indflydelſe lige til ſin Død, ſtyrtede og indſatte Miniſtre (fjærnede 1749 Maurepas, 1757 d'Argenſon, ſamt fik Choiſeul udnævnt 1758), udvirkede Freden i Aachen 1748 og Syvaarskrigen 1756, ſom Følge af Frederik II.s Haan og Marie Thereſias Smiger; hun havde væſentlig Skyld i Krigens uheldige Gang, idet hun fjærnede d'Eſtrées og ſatte Soubiſe og andre Yndlinge i Stedet. Hun viſte ſtor Interesſe for Literatur og Kunſt, beſkyttede Voltaire og Encyklopædiſterne og lod med ſtore Bekoſtninger Kunſtnere udſmykke hendes Slotte; en egen Stil i Møbler bærer hendes Navn. Hendes Pragt og Ødſelhed regnes at have koſtet Frankrig 40 Mill. Frc.s, og hun trøſtede Ludvig XV med de bekjendte Ord: »Après nous le déluge«. Den vanærende Fred 1763 paadrog hende et almindeligt Had, og da hun døde 14 Apr. 1764, var Kongen aldeles ligegyldig derved. Hendes Ægtefælle døde førſt 1799, omtr. 80 Aar gl. De »Mémoires« og »Lettres«, der ere udkomne under hendes Navn, tilſkrives den yngre Crébillon; Malasſis har 1878 offentliggjort »Correspondance de Madame de P.«

Pompēji, i Oldtiden en blomſtrende By i Campanien i Syditalien, anlagt i det 6te Aarh. f. Chr. af Italere paa en lille Lavahøj, ſom var bleven dannet ved Veſuvs Udbrud. Staden laa lige ved Bugten, ſom den Gang ſtrakte ſig højere op i Landet end nu, og blev ſnart en livlig Handelsſtad. Den omgaves med Mure af ſtore, tilhugne Sten og forſynede med ſvære, firkantede Taarne, men blev ikke deſto mindre undertvungen af Romerne og forvandledes ſnart til en romerſk By; den blev nu et yndet Opholdsſted for velhavende Romere paa Grund af ſin ſkjønne Beliggenhed og omtales jævnlig af romerſke Forfattere, ſaaledes af Cicero, ſom hyppig opholdt ſig der, af Suetonius og Tacitus. Den ramtes 63 e. Chr. af et Jordſkjælv, ſom i høj Grad ødelagde Staden, men den var dog til Dels gjenopbygget, da Veſuvs frygtelige Udbrud 23 Aug. 79 e. Chr. i Løbet af faa Dage begravede Staden under et Lag af Pimpſten og Aſke. Der blev ikke Tale om at udgrave og gjenopbygge P., ſenere Udbrud af Vulkanen tildækkede den endnu mere, og om end Mindet om Staden ikke fuldſtændig udſlukkedes, blev dens Plads dog ſnart ganſke ſkjult af Kornmarker, Frugthaver og Vingaarde. 1748 opdagede nogle Bønder, ſom gravede i en Vingaard, noget gammelt Murværk og fandt flere koſtbare Gjenſtande. Den neapolitanſke Regering lod da fra 1755 foretage ſyſtematiſke Udgravninger, dog kun for at finde Oldſager og Kunſtværker, ſom opſtilledes i Napolis Samlinger. Førſt under den franſke Styrelſe 1806—14 bleve Udgravningerne paabegyndte med Kraft og videnſkabeligt Formaal; de fortſattes, om end mindre methodiſk, under Bourbonerne 1815—61, men ſidſtnævnte Aar kom Udgravningerne under Ledelſe af Signor Fiorelli, og fra nu af bleve de drevne paa den meſt omhyggelige og videnſkabelige Maade, ſom har givet forbavſende Reſultater. Omtrent ⅖ af den gamle By er nu udgravet og det netop den Del, ſom var Byens Centrum, hvor dens Torve og offentlige Bygninger laa. Den giver os det meſt fuldkomne Billede af en romerſk Provinsby i det førſte Aarh. efter Chriſti Fødſel, ikke alene af dens Gader og Torve, Huſe og Templer, Theatre og Bade, men fremfor alt af det Liv, ſom rørte ſig inden for Stadens og Huſenes Mure, af Oldtidens Kunſt og Haandværk og Menneſkenes daglige Sysler. Udgravningerne ere derfor af den ſtørſte culturhiſtoriſke Interesſe, og det er Meningen at fortſætte dem, indtil hele Staden er udgravet. Der er ikke fundet Manuſkripter, men derimod mange Inſkriptioner, hvoraf nogle i oskiſk Dialekt, ſom ſynes at have været det officielle Sprog indtil Sullas Tid, da det latinſke Sprog blev herſkende. De ere offentliggjorte af Mommſen i 10de Bind af »Corpus Inscriptionum Latinarum« (Berlin 1883).

Pompējus, en romerſk plebejiſk Slægt. Blandt dens ældre Medlemmer mærkes **Quintus P.**, der i Midten af det 2det Aarh. f. Chr. førte Krigen mod Viriathus i Luſitanien. En Sønneſøn af ham med ſamme Navn var en Støtte for det ſullanſke Parti. — **Cnejus P. Strabo**, der udmærkede ſig ſom Anfører i Forbundsfællekrigen, var Fader til **Cnejus P. Magnus**, Cæſars berømte Modſtander, f. 106 f. Chr. Han ſluttede ſig tidlig til Sulla, ſom overlod ham Anførſelen i Krigen mod Marianerne 82 f. Chr; han betvang Afrika, erobrede Sicilien og holdt en pragtfuld Triumph i Rom, ſkjønt han endnu ikke havde beklædt nogen Øvrighedspoſt. Efter Sullas Død overvandt han Proconſulen Lepidus 77 og tiltvang ſig ſ. A. i Spidſen for Hæren Udnævnelſe af Senatet til Anfører med proconſulariſk Myndighed i Spanien, hvor Sertorius ſtod i Spidſen for Folkepartiet. Efter Kampe med vexlende Udfald blev Sertorius 72 myrdet af ſin Underfeltherre Perperna, ſom endnu ſamme Aar blev overvundet og henrettet af P. Paa Hjemrejſen fra Spanien overvandt P. Reſterne af Gladiatorhæren (71) og blev i Aaret 70 Conſul tillige med Crasſus. Som Conſul foreſlog og gjennemførte han lex Pompeja tribunicia, hvorved Tribunatet fik ſit legislatoriſke Initiativ tilbage. Herved opnaaede han ſtor Folkeyndeſt, blev i Aaret 67 udnævnt til Anfører med uindſkrænket Myndighed imod Sørøverne (lex Gabinia) og fuldførte med ſtor Dygtighed Krigen i tre Maaneder. Ved det af Tribunen Manilius foreſlaaede og af Cicero underſtøttede Forſlag fik han derpaa Anførſelen mod Mithradates med uindſkrænket Magt over hele Øſten og tilendebragte ogſaa denne Krig med ſit ſædvanlige Held 66—62. Da Senatet imidlertid ikke vilde bekræfte hans Foranſtaltninger i Aſien og heller ikke give ham Jord til hans Veteraner, ſluttede han det førſte Triumvirat med Cæſar og Crasſus 60 f. Chr. og ægtede Cæſars Datter Julia. Forbundet fornyedes 56 i Lucca, og i det følgende Aar bleve Crasſus og P. Conſuler for anden Gang; men medens Cæſar kæmpede i Gallien, ſteg Forvirringen og Anarchiet i Rom til det højeſte, og Senatet udvalgte da P. til Eneconſul 52. Efter Julias Død og Crasſus's Fald løsnedes Baandet mellem Cæſar og P.; denne ſluttede ſig nu til Senatet, og det kom til Brud med Cæſar, hvorved den anden Borgerkrig begyndte (ſ. **Cæſar**). P. flygtede til Grækenland og Makedonien, indrettede et Senat i Thesſalonike og ſamlede Tropper fra Aſien. Med disſe ſlog han Cæſar ved Dyrrhachium, men blev kort efter overvundet ved Pharſalos 48, flygtede til Ægypten og blev der dræbt af Ptolemæos. Af hans Børn overlevede en Datter ham, **Pompeja**, gift med Cinna, der indlod ſig i en Sammenſværgelſe mod Auguſtus, og to Sønner, **Cnejus** og **Sextus P.**, der efter Faderens Død fortſatte Kampen mod Cæſar. Den førſte faldt i Slaget ved Munda 45 f. Chr.; den anden blev førſt under Auguſtus beſejret i Søſlaget ved Mesſene; han omkom under et Forſøg paa at bemægtige ſig Lilleaſien.

Pōmpelmus, holl., ſ. **Orangefamilien.**

Pōmpholyx, d. ſ. ſ. Nihilum album.

Pompon, fr. [pongpōng], en Knop af Uld ell. desl., ſom anbringes i Stedet for Fjer oven i Soldaternes Chacot, til Kvindepynt oſv.

Pomponāzzo, Pietro, ital. Philoſoph, f. 1462 i Padua, Profesſor førſt i Ferrara, ſiden i Bologna, d. 1524. Han var Ariſtoteliker, men ſøgte at frigjøre Studiet af Ariſtoteles fra den kirkelige Fortolkning. Saaledes nægtede han, at Sjælens Udødelighed og Viljens Frihed kunde beviſes ad Fornuftens Vej (d. e. ved Hjælp af Ariſtoteles), og ſøgte at viſe, at den ſande Sædelighed, der er grundet paa det gode i ſig ſelv og ikke paa Løn og Straf, ikke rokkes, men netop førſt bliver mulig herved. Dog vil P. ikke nægte hine Lærdomme i ſig ſelv, men antager dem paa Aabenbaringens og Kirkens Autoritet. Kirken tog dog ikke denne Forſikring for gode Varer; hans Bog (»De immortalitate animæ«) blev brændt, og kun hans ſtore Anſeelſe og Cardinal Bembos Indflydelſe beſkyttede ham ſelv.

Pōnce, Stad paa Sydkyſten af Øen Portorico. 38,000 J. Livlig Handel. Kaffe- og Sukkerplantager.

Pōnce de Leōn, ſpanſk Søfarer, f. c. 1460 i den ſpanſke Prov. Leon, tog Del i Spaniernes Opdagelſesrejſer i Beg. af det 16de Aarh. og undertvang Portorico, over hvilken Ø han blev udnævnt til Gouverneur. Han opdagede Halvøen Florida 1512 og blev her dræbt af de indfødte 1521.

Pōnce de Leōn, Luis, ſpanſk Digter, f. 1527 (ell. 1528) i Granada, gjorde ſtore videnſkabelige Fremſkridt ved Univerſitetet i Salamanca, blev Auguſtinermunk, men tillige Lærer ved Univerſitetet, hvor han 1560 tog førſt Licentiat-, derpaa Doctorgraden i Theologi. Paa en Vens Opfordring overſatte han Højſangen paa ſpanſke Vers og med en dyb poetiſk Sympathi, men under Form af en Paſtoraleklog, hvori Hyrder ſamtale med Hyrdinder. Dette var i Strid med den dogmatiſke Exegeſes Fordringer, og da Digtet blev udbredt ved Afſkrifter, ſtævnedes Forfatteren 1572 for Inqviſitionen i Valladolid ſom Lutheraner og ulydig mod Tridentinerconciliets Forbud mod Bibelens Overſættelſe. Efter 5 Aars Fængſel fik hans Venner ham løsladt; han indtog igjen ſit Katheder i Salamanca, hvor han begyndte ſin førſte Forelæsning med Ordene: „Som vi bemærkede, da vi ſidſt ſaas" oſv. For at ſkaffe ſig Ry for Orthodoxi udgav P. 1580 en latinſk Commentar til Højſangen med hele det traditionelle theologiſke Apparat og en i Fængslet ſkreven, aldrig fuldendt Andagtsbog »Los nombres de Christo« i veltalende klasſiſk caſtilianſk Proſa. Meſt original viſer han ſig i ſine religiøſe Oder, hvorfra ofte en ſmuk gammelteſtamentlig Poeſi ſlaar Læſeren i Møde; hans Overſættelſe af Vergils Ekloger og 10 af hans »Georgica«, ſamt et Stykke af græſke og italienſke Digtere ere Prøver fra det ſpanſke Sprogs Guldalder. P. førte beſtandig et aſketiſk og ſtrængt Liv og opnaaede overordnede Poſter i ſin Orden. Han døde 23 Aug. 1591. Den bedſte Text af hans Arbejder findes i 37te Bd. af »Biblioteca de los autores españoles«.

Poncelet, Jean Vict. [pongs'lǣ], udmærket franſk Mathematiker, f. i Metz 1 Juli 1788, d. 22 Dec. 1867, deltog 1812 ſom Ingenieurofficer i Toget til Rusland, paa hvilket han toges til Fange og førtes til Saratov; i ſit Fangenſkab gjenoptog han, ſkjønt blottet for literære Hjælpemidler, ſine mathematiſke Studier, hvis Udbytte ſenere fremlagdes i »Traité des propriétés projectives« (1822) og »Mémoire sur la théorie générale des polaires réciproques« (1824), der danne Grundlaget for den nyere Geometri. Efter ſin Hjemkomſt anſattes P. ſom Lærer i Mechanik, førſt i Metz, ſiden i Paris, og har ogſaa i denne Henſeende udrettet betydeligt; meſt bekjendt er hans Arbejde »Sur les roues hydrauliques« (1827). Til Minde om ham ſtiftedes 1868 »Prix P.«, en Belønning af 2,000 Frc.s, ſom aarlig tildeles den, hvis i de ſidſte 10 Aar offentliggjorte Arbejder have bidraget meſt til Fremme af den rene ell. anvendte Mathematik. **P.s Vandhjul**, et af P. opfundet Underfaldsvandhjul med krumme Skovler, ſom giver fortrinlig Nyttevirkning.

Poncy, Charles [pongſi], franſk Digter, f. 1821 i Toulon, var Murerdreng, da Læsningen af Racines »Athalie« vakte den poetiſke Trang i ham. Ved andres Hjælp udgav han 1842 ſine »Marines«, ſimple og klangfulde lyriſke Digte, der 1844 efterfulgtes af »Le chantier«. Villemain, Arago, Béranger og G. Sand tog ſig af ham; denne ſidſtes Brevvexling med P. er meget interesſant. 1848 blev P., der hidtil havde drevet ſit Haandværk ſom Murermeſter, Fredsdommerſuppleant; 1850 blev han Secretær ved Handelsretten i Toulouſe. S. A. udgav han »La chanson de chaque métier«, ſom Ortolan ſatte Muſik til, 1852 den erotiſke Digtſamling »Le bouquet de Marguerite«. 1868 udkom hans »Poésies« (5 Bd.).

Pund, Vægtenhed i Holland à 10 Onſen à 10 Looden à 10 Wigtjes, lig 1 franſk Kilogram ell. 2 danſke Pund. Det ældre hollandſke P. var dobbelt; Handelspundet à 16 Onſen à 2 Looden à 4 Drachmas var 494,09 Gram; Troypundet for Guld, Sølv og Møntvægt à 16 Onſen à 20 Eſterlings à 32 As kun 492,17 Gram.

Pondichéri [pongdiſcherri], Hovedſtad i de franſke Beſiddelſer i Forindien ved den bengalſke Bugt, 18 M. ſ. ſ. v. for Madras. 40,000 J. Den beſtaar af to ved en Kanal adſkilte Hoveddele, den hvide og den ſorte Stad, har et anſeligt Gouvernementspalads, talrige europæiſke Huſe og Boulevarder med ſkyggefulde Alleer. Betydelig Bomuldsinduſtri og i Omegnen Ris-, Indigo- og Sukkeravl. Livlig Handel. Her er ingen Havn, men kun en aaben Red. — De franſke Beſiddelſer paa Forindiens Øſtkyſt have tilſammen et Areal af lidt over 5 □ M. med 280,000 J.

Poniatówſki, polſk Fyrſteſlægt. **Stanislav P.**, f. 1677, var overmaade virkſom for Stanisl. Leszczynſkis Kongevalg og fulgte derefter med Carl XII; han ſendtes fra Bender til Tyrkiet og udvirkede dets Felttog imod Rusland, ligeſom ſenere Storvizirens Afſættelſe, fordi han havde ſluttet Fred. P. raadede indtrængende Carl XII til at forlade Tyrkiet, men udſonede ſig efter hans Død med Auguſt II. Da denne døde 1733, ſøgte P. paa ny at faa Stanisl. Leszczynſki paa Tronen, men ſtod alligevel i Gunſt hos Auguſt III lige til ſin Død 13 Aug. 1762. — Af hans Sønner blev **Stanisl. P.**, f. 1732, d. 1798, Konge i Polen 1764—95, ſ. **Stanislaus** III; den ældre, **Kazimierz P.**, f. 1721, d. 1800, blev under Broderens Regering ophøjet i Fyrſteſtanden og Overkammerherre; **Andrzej P.** d. 1773 i Wien ſom øſterrigſk Felttøjmeſter og tyſk Rigsfyrſte (ſiden 1756); **Michael P.**, f. 1736, d. 1794 ſom Ærkebiſkop i Gneſen og Polens Primas. — **Joseph**, Fyrſt **P.**, f. 7 Maj 1762, Søn af Andrzej P., traadte tidlig i øſterrigſk Tjeneſte og var Dragonoberſt i Krigen mod Tyrkerne, men vendte 1789 tilbage til Polen, virkede meget for Hærens Ordning og fik 1792 Overanførſelen. Da Kongen ſvigtede den frie Forfatning, nedlagde P. ſin Poſt, men ſtillede ſig 1794 frivillig under Koſcinszko og førte en Diviſion med ſtor Dygtighed imod de preusſiſke Tropper. Han afſlog Tilbud om at gaa i rusſiſk Tjeneſte, drog til Wien, men vendte hjem 1798 og fik ſine Godſer tilbage af den preusſiſke Regering. 1806 ſtilledes han i Spidſen for Landeværnet, blev efter Franſkmændenes Indrykning Krigsminiſter i Hertugdømmet Warſchau og førte dettes Tropper 1809 mod Øſterrig og 1812 mod Rusland. I Slaget ved Leipzig 1813 førte han med ſtor Tapperhed en Diviſion, blev 16 Oct. paa ſelve Valpladſen udnævnt til franſk Marſchal og fik 19 Oct. det Hverv at dække Hærens Tilbagetog. Han holdt ud til det ſidſte, og da Broen over Elſter var ſprængt, ſøgte han at redde ſig ved at ſpringe med ſin Heſt i Floden, men omkom. Hans Lig blev biſat mellem Kongegravene i Krakow; en Rytterſtatue af Thorvaldſen er rejſt ham i Warſchau. — En anden Fyrſt **Joseph P.**, Sønneſøn af Kazimierz P., f. 1816 i Rom, uddannede ſig i Muſik, var 1849—53 toscanſk Afſending i Brysſel og London, men flyttede 1854 til Frankrig og blev Senator; han componerede flere Operaer og d. 1873.

Pons [pongs], Stad i det franſke Dep. Nedre-Charente, 11 M. ſ. ſ. ø. for La Rochelle, med 8,000 J., ſpillede en vigtig Rolle i de franſke Revolutionskrige.

Pons, Jean Louis [ſ. o.], franſk Aſtronom, f. 1761, d. 1831, var førſt anſat ved Obſervatoriet i Marſeille, ſenere Beſtyrer af Obſervatoriet i Firenze; han opdagede 1801—27 37 Kometer (deriblandt Enckes) og beregnede flere af dem. I ſine ſidſte Leveaar miſtede han Synet.

Ponſard, François [pongſähr], franſk Digter, f. 1 Juni 1814 i Vienne, ſkrev ſom ung Advocat i ſin Fødeby Digte til Provinsbladene, der væſentlig vare metriſke Øvelſer. Da der i Begyndelſen af Fyrretyverne viſte ſig en Reaction mod Romantikernes dramatiſke Maner, blev P. greben af denne Retning og ſkrev ſin Tragedie »Lucrèce«, der blev forkaſtet paa Théâtre français, men opførtes med ſtort Bifald paa Odéon 1843. Den klare Charaktertegning, Efterligningen af Klasſikerne i metriſk Regelmæsſighed og ſund Sans dannede en Modſætning til Hugos paradoxale Pathos og urolige Billedrigdom. 1846 gik Tragedien »Agnès de Méranie« paa Odéon, 1850 »Charlotte Corday« (efter Lamartines »Histoire des Girondins«) paa Th. franç., 1851 »Horace et Lydie«, en lille gratiøs antik Studie, hvori P. har dramatiſeret Horats's bekjendte Ode, 1852 »Ulysse« med Chor, Prolog og Epilog. 1853 opførtes den verſificerede Komedie »L'honneur et l'argent«, en kraftig, ſtærkt rammende Tidsſatire, der ſkaffede P. Plads i Akademiet 1855. Af ſamme Art er »La bourse« og den ſvagere Komedie »Ce qui plait aux femmes« (1860). Efter længere Tavshed gjorde P. glimrende Lykke med »Le lion amoureux« (1866), en Skildring af Sæderne under Revolutionen efter Thermidordagene. 1867 ſpilledes »Galilée«, der trods ſin Tørhed gjorde Furore paa Grund af den klerikale Presſes Raſeri mod Stykket og Regeringens foreløbige Forbud mod Opførelſen. Man har opſtillet P. ſom Hoved for en École du bon sens. Han tiltaler ved Sympathi for det naturlige og honnette, men hans Dramaer mangle Sving og bevæget Handling, hans Stil, der ſnart er aldeles moderne, ſnart efterſtræber et gammeldags klaſſiſk-franſk Præg, er ofte uden Klang. Han ynder at lade ſine Perſoner udtale hans egen, ganſke viſt ſunde og ſolide Moral. Han forſtaar ligeſom Klaſſikerne at udtale en almindelig Sandhed paa Vers, der faa en ordſprogsagtig Charakter. P. døde 13 Juli 1867; 1872 rejſtes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Ponſon du Terrail, Pierre Alexis, Vicomte af [pongſōng dy tærāl], franſk Romanforfatter, f. 1829 ved Grenoble, blev efter et forgjæves Forſøg paa at blive Søofficer Officer i Mobilgarden 1848. Sine første Romaner lod han trykke i »Mode« og »Opinion publique«; derefter forſynede hans umaadelige Maſſer af Fortællinger flere Blades Feuilletoner. Af »Les drames de Paris« ſammenſatte han med Anic. Bourgeois Senſationsdramaet »Rocambole« for Ambigutheatret; derpaa fortſatte han Stoffet i »La résurrection de Rocambole« oſv. ſamt i Feuilletonen i »Petit journal«. Han er fabelagtig uudtømmelig i at finde paa Gyſeligheder og nerverystende Situationer, men i kunſtneriſk Henſeende raa. P. tjente en umaadelig Formue ved ſin Produktion; han døde 1871.

Pontac [pongtākk], Stad i det franſke Dep. Nedre-Pyrenæerne, 3 M. ſ. ø. for Pau, med 3,000 J. og Avl af fortrinlig Vin.

Pōnta Delgāda, Stad paa Sydſiden af den portugiſiſke Ø San Miguel, en af Azorerne. 18,000 J. Her er ingen Havn, men kun en Red; dog drives her betydelig Handel.

Pont à Mouſſon [pongt a muſſōng], Stad i det franſke Dep. Meurthe-Moſelle, 4 M. n. til v. for Nancy, ved Floden Moſelle. 10,000 J. Fabrikation af Jærnvarer, Kridtpiber og Stentøj.

Pontānus, Johan Iſakſen, danſk Hiſtoriograph, f. 21 Jan. 1571 i Helſingør, hvor hans Fader, en Hollænder, var hollandſk Conſul (ſ. Iſack), ſtuderede ved hollandſke Univerſiteter og var Profeſſor i Hiſtorie ved Gymnaſiet i Harderwijk, da han paa Kansleren Chr. Friis's Anbefaling 1618 blev danſk Hiſtoriograph for at ſkrive Danmarks Hiſtorie paa Latin for Fremmede; men han forblev i Harderwijk, hvor han døde 6 Oct. 1639. P.s »Rerum Danicarum historia« er ſkreven paa godt Latin og meſt at betragte ſom en latinſk Bearbejdelſe af Hvitfeldt; de ti første Bøger, gaaende til Chriſtoffer af Bayerns Død, udkom 1631, hvorimod Reſten, der ſlutter med Frederik II.s Død, førſt udgaves omtr. 100 Aar ſenere. P. ſkrev desuden »Historiæ Geldricæ libri IX«, »Hist. rerum Amstelodam.« m. m.

Pontarlier [pongtarliē], Stad i det franſke Dep. Doubs, ved Floden Doubs, 6 M. ſ. ø. for Beſançon. 6,000 J. Livlig Handel med Schweiz. Herfra gik 1 Febr. 1871 den franſke Øſtarmé under Clinchant ind i Schweiz.

Pont Audemer [pongt aad'māhr], Stad i Frankrig, Dep. Eure, 8 M. n. v. for Evreux, ved Floden Rille. 6,000 J. Garveri og Bomuldsſpinderi.

Pontchartrain [pongſchartrāng], en ſtor Kyſtſø i den ſydøſtlige Del af Staten Louiſiana i Nordamerika, n. for New-Orleans, optager flere Floder og har Afløb til den mexicanſke Bugt.

Pōnte, Jacopo da, ital. Maler, ſ. **Baſſano**.

Pontecōrvo, Stad i Syditalien ved Floden Garigliano, 15 M. ſ. ø. for Rom. 11,000 J. Biſpeſæde. P. var tidligere Hovedſtad i en lille, til Kirkeſtaten hørende Enclave i Neapel, ſom 1806—10 med Titel af Fyrſtendømme tilhørte den franſke Marſchal Bernadotte (den ſenere Kong Carl XIV Johan af Sverige og Norge).

Pontefract [pōmmfret], Stad i York-Shire, Weſtriding, i England, 4 M. ſ. ſ. v. for York. 9,000 J. Gammelt, fra de engelſke Borgerkrige bekjendt Slot, hvor Richard II 14 Febr. 1400 døde Hungersdøden.

Pontemōlle (Oldtidens Pons Milvius), en Bro over Tiberen, tæt n. for Rom.

Pontevēdra, Stad i den ſpanſke Prov. Galicien, 14 M. ſ. til v. for Coruña ved en Vig af Atlanterhavet. 21,000 J. Havn og Fiſkeri.

Pontianāk, Stad i de hollandſke Beſiddelſer paa Veſtſiden af Øen Borneo, 3 M. fra Floden Pontianaks Udløb i det chineſiſke Hav, under 0° 6′ ſ. Br., med 10,000 J., er Sæde for en hollandſk Reſident. Frihavn.

Pontiānus, den hellige, Pave 230—35, fordømte Origenes's Theologi paa en Synode i Rom 231 og blev, da Maximinus Thrax ſtrax efter at være bleven Kejſer begyndte at forfølge de chriſtne, forviſt til Sardinien, hvor han ſkal have lidt Martyrdøden. Mindedag 19 Nov.

Ponticello, it. [tſchĕllo] (fr. chevalet), Stolen paa Strygeinſtrumenter; **sul p.** (ved Stolen) bet., at der ſkal ſtryges med Buen tæt ved Stolen, hvorved Tonen faar en metalliſk, ſkarp Lyd.

Pōntifex hed hos Romerne det enkelte Medlem af det af Numa indſtiftede Præſtecollegium (Pontifices), i Spidſen for hvilket der ſtod en **P. māximus**. Dette oprindel. af 5, ſiden af 16 Medlemmer beſtaaende Collegium førte Tilſynet med den hele Cultus; P. maximus paalaa det aarlig at optegne de vigtigſte Begivenheder i de ſaakaldte annales maximi. Kejſerne førte lige til Gratian 383 Titlen P. maximus; nu er det en af Pavens Titler. **Pontificāle** (d. e. hvad der angaar en Biſkop) bruges navnlig om den katholſke Biſkops Embedsdragt (in pontificalibus, d. e. i gejſtlig Embedsdragt) og Embedsgjerning, ligeſom de ham forbeholdte Embedsrettigheder kaldes **Pontificalia**. P. Romanum er en 1596 approberet liturgiſk Haandbog, der indeholder Beſtemmelſer angaaende alle Pontificalia. **Pontificāt** betegner den biſkoppelige Værdighed, iſær Pavens.

Pontinſke Sumpe (ital. Paludi Pontine, i Oldtiden Pomptinæ paludes) kaldes det ſumpige Landſkab, ſom i den ſydlige Del af Mellemitalien i en Længde af c. 5 M. og en Bredde af indtil 2 M. udſtrækker ſig langs Middelhavet mellem Velletri og Terracina, adſkilt fra Havet ved Klitter og mod Ø. begrænſet af de lave Kalkbjerge Monti Lepini. Fra Efteraar til Foraar er Landet til Dels bedækket med ſtilleſtaaende Vand, hidrørende fra Regn og Overſvømmelſer. De heraf om Sommeren opſtaaende Uddunſtninger forpeſte Luften og gjøre Egnen ubeboelig (ſ. **Malaria**), men Plantevæxten er overordentlig rig, og her findes gode Græsgange. I den fjærneſte Oldtid ſkal her have ligget 24 Stæder, men allerede i Slutn. af det 4de Aarh. f. Chr. var Egnen øde, og Romeren Appius Claudius gjorde 312 Forſøg paa Udtørring af Sumpene, da han anlagde den mærkelige appiſke Vej fra Rom til Terracina. Diſſe Beſtræbelſer havde dog lige ſaa lidt noget varigt Reſultat ſom ſenere de af flere romerſke Kejſere gjorte Anſtrængelſer. Senere have Paverne Bonifacius VIII, Martin V og iſær Sixtus V med ſtor Kraft, men uden Held, arbejdet paa Udtørringen, og førſt Pius VI lykkedes det ved Anlæg af Kanaler og Oprensning af Flodlejerne nogenlunde, om end langtfra til fulde, at afhjælpe dette Onde.

Pontīnſke Øer ell. **Ponza-Øerne**, en Gruppe af vulkanſke Smaaøer i Middelhavet, 8 M. ſ. v. for Gaeta. De ere kun ſvagt befolkede. Den ſtørſte Ø Ponza har 1,000 I. og en lille Havn; de andre Øer ere Palmarola, Zannone, La Botte og Vendotena, det gamle Pandataria. Vin- og Figenavl, Fiſkeri og Saltproduktion.

Pöntius, Gavius, ſamnitiſk Feltherre, overvandt 321 f. Chr. Romerne i de caudinſke Paſſer og lod den romerſke Hær gaa under Aaget. Han ſejrede endnu en Gang over Romerne, men blev kort efter fanget (292), ført til Rom og henrettet.

Pöntius Telesīnus, ſamnitiſk Anfører, udmærkede ſig i Kampen mod Sulla efter dennes Hjemkomſt fra Aſien og rykkede mod Rom, ſom Sulla hurtig bragte Undſætning. I det ſtore Slag uden for Roms Mure i Nov. 82 f. Chr. ſejrede Sulla, og P., den ſidſte Forkæmper for Italiens Uafhængighed, faldt i Kampen.

Pontivy [pongtivi], en Tid lang Napoléonville, nu atter omdøbt, Stad i det franſke Dep. Morbihan, 7 M. n. n. v. for Vannes. 6,000 I. Prægtige Caſerner. Stutteri. Lærredsvæveri, Garveri.

Pont l'Abbé [pong labē], Stad i det franſke Dep. Finistère, 3 M. ſ. ſ. v. for Quimper ved en Vig af Fjorden Anse de Benodet. 4,000 I. Havn og Kyſtfart. Fabrikation af Hampelærred og Tovværk.

Pontmartin, Armand Auguſte J. Marie Ferrard de [pongmartǣng], franſk Forfatter, f. 1811, navnlig bekjendt ved ſine i forſkjellige Tidsſkrifter indrykkede »Causeries littéraires« og ſine »Rêveries«, »Contes« og »Nouvelles«, hvori han udtaler ſtrænge moralſke og regiøſe Tendenſer i en elegant og aandrig Stil. 1862 udkom »Les Jeudis de Mme Cherbonneau« med Polemik mod Journalismen i Romanform. 1866 udgav han »Entre chien et loup«, 1871 »Lettres d'un intercepté«, 1878 »Souvenirs d'un vieux mélomane«, 1881 »Souvenirs d'un vieux critique«. Han angriber beſtandig Liberalismen og moderne rationelle Livsanſkuelſer.

Pönto, ſp., den fjerde Trumf i de røde Farver (Eſſet) i l'Hombre.

Pontoiſe [pongtoāhs], Stad i det franſke Dep. Seine-Oiſe, ved Floden Oiſe, 3 M. n. v. for Paris. 7,000 I. Livlig Induſtri. P. er en gammel By, ſom 885 erobredes af Normannerne og i lange Tider var et Tviſtens Æble mellem Englændere og Franſkmænd.

Ponton, fr. [pongtōng], en ſæregen Art Baad, der anvendes ſom Underlag for flydende Broer. Den dannes af Træ, Kobber, Jærn, Læder, Kautſchuk ell. lign. vandtæt Materiale. P. benyttes iſær til Krigsbrug ved Flodovergange og udgjør derfor et væſentligt Led af Armeens Broſlagningsmateriel (Broequipage). **Feltpontonen** maa foruden at beſidde ſtor Bæreevne tillige være let at transportere. Til permanente Broer kunne derimod P. af ſværere Conſtructioner benyttes. En **Pontonbro** (ogſaa kaldet Skibsbro) er en Bro, der hviler paa en Række Pontoner. Den anvendes, ſom ovenfor nævnt, meget til Krigsbrug, men ogſaa til alm. Brug, iſær over Floder og Sunde, hvis Bredde og Dybde vanſkeliggjøre Anlæggelſen af faſte Broer, eller hvor Broen i Krigstilfælde hurtig ſkal kunne afbrydes. De koſte forholdsvis mindre at opføre end faſte Broer, men fordre betydelige Vedligeholdelſesomkoſtninger og maa fjærnes, ſaa ſnart der indtræder Isgang. Hvor der er Skibsfart, forſynes de med bevægelige Broled. Pontonerne til permanente Broer udførtes tidligere ofte af Træ, nu anvendes ogſaa Jærn meget. De lægges i en Række fra den ene Bred til den anden med en paſſende Afſtand indbyrdes og ſaaledes, at de vende Siden til hinanden, og holdes paa deres Plads ved Ankere eller Fortøjningspæle. Tværs over Pontonerne lægges Bjælker (Strækbjælker), der befæſtes omhyggelig og tjene til Underlag for Plankedækket. Det bevægelige Broled, der ſkal kunne aabnes for gjennemſejlende Skibe, beſtaar af ēn eller flere indbyrdes forbundne Pontoner. Skal det aabnes, udløſes det fra Forbindelſen med den øvrige Del af Broen, og man lader det, hvor der er Strøm, drive af med Strømmen. Er der ingen ſikker Strøm, foregaar Bevægelſen alene ved Hjælp af Spil og Fortøjninger, ſom altid benyttes ved Lukningen. Ved Aalborg findes en ſtor P. over Limfjorden. **Pontonnērer** (fr. pontonnier) ere Soldater, der ſærlig ere uddannede til militære Broſlagningsarbejder. Pontonnerafdelingerne høre paa nogle Steder til Artilleriet, paa andre til Ingenieurtropperne (ſaaledes i Danmark).

Pontöppidan (d. e. en Mand fra Broby), en Familie, der ſtammer fra Landsbyen B. i Fyn, og ſom har givet Danmark mange Gejſtlige. Den meſt bekjendte er **Erik P.**, fortjent theologiſk og hiſtoriſk Forfatter, f. 24 Aug. 1698 i Aarhus, hvor hans Fader var Stiftsprovſt. Han blev Student 1716; efter at have rejſt udenlands og været Lærer for den ſidſte Hertug af Holſten-Plön blev han 1723 Slotspræſt paa Nordborg, 1726 Sognepræſt i Hagenbjerg paa Als, 1734 Slotspræſt paa Frederiksborg, n. A. danſk Hofpræſt i Kjøbenhavn, 1738 extraord. Profeſſor i Theologien, 1747 Biſkop i Bergen, 1749 Dr. theol., 1755 Prokansler ved Kjøbenhavns Univerſitet; han døde 20 Dec. 1764. Som Theolog var han halvt Pietiſt, men misbilligede den pietiſtiſke Regerings kirkepolitiſke Tvangslove. „Gud tillader aldrig at violere Naturens Lov for at befordre Naadens Rige; da Chriſti Kirke beſtod af lutter Volontiers, havde den levende Lemmer“ — vovede P. at ſkrive paa Chriſtian VI.s Tid. Som hiſtoriſk Forfatter er han nærmeſt Samler; en Mængde nyt Stof har han fremdraget, men han forſtaar ikke at forme det, og jævnlig ſkorter det ham paa fuld Nøjagtighed. Af hans talrige Skrifter ere de meſt bekjendte: „Forklaring over Luthers Katechismus“ (1737), den under Navnet „P.s Forklaring“ ſaa vel bekjendte Lærebog for Almueſkoler, »Marmora Danica«, d. e. Samling af Indſkrifter i Danmark (2 Bd., Fol., 1739—41), »Gesta et vestigia Danorum extra Daniam« (3 Bd., 1740—41), »Annales ecclesiæ Danicæ«, d. e. Danmarks Kirkehiſtorie (paa Tyſk, 4 Bd., 1741—52), „Menoza, en aſiat. Prins, ſom drog Verden omkring og ſøgte Chriſtne“ (3 Bd., 1742—43), overſat i flere Sprog og 1860 paa ny udgivet af V. Birkedal, „Sandheds Kraft til at overvinde Vantro“ (1758), »Collegium pastorale practicum« (1757), »Origines Hafnienses ell. Kjøbenhavn i ſin oprindelige Tilſtand“ (1760), „Danſk Atlas“, hvoraf de 3 førſte Bind (1763—67) ere af P., de 4 ſidſte beſørgede til Dels efter P.s Forarbejder af hans Svoger Hans de Hofman og af J. Langebek (1768—81). Om P.s Pſalmebog ſ. d. A. P. var ogſaa Dilettant i Naturhiſtorie og Statsøkonomi; han ſkrev „Forſøg til Norges naturlige Hiſtorie“ (2 Bd., 1752—54, overſ. paa Tyſk og Engelſk) og „Økonomiſk Balance“ (1759), ſamt udgav „Økonomiſk Magazin“ (8 Bd., 1757—64).

Pontōppidan, Henrik, f. i Fredericia 24 Juli 1857, modtog Skoleundervisning i Randers og ſtuderede derefter Polytechnik i Kjøbenhavn; 18 Aar gammel foretog han ſin førſte Udenlandsrejſe, til Fods gjennem Schweiz, og beſøgte 1882 Norditalien, Tirol, Øſterrig og Tyſkland. 1881 udkom hans førſte Fortælling „Stækkede Vinger“, efterfulgt 1883 af „Sandinge Menighed“ og „Landsbybilleder“, 1885 af „Ung Elſkov“, 1886 „Kronjyder og Molboer“ (ſom Text i Billedværket „Danmark“) og „Mimoſer“, 1887 „Fra Hytterne“ og „Isbjørnen“, 1888 „Spøgelſer“ og „Fra Veſtſyn“ (i det ovennævnte Billedværk). Baade hvad Naturel og Jagttagelſesmaade angaar, hører P. til den nyere Forfatterſkole; Samfundslivets Skyggeſider have ſtørre Tiltrækning for ham end dets Lysſider, og trods al Stræben efter Sandhed i Opfattelſe og Gjengivelſe blive Billedets Farver ſtundum for ſtærke, fordi Almuens Sjæleliv gjenſpejles i den dannede Forfatterindividualitets mere ſenſible Natur. Men hvad virkeligt Kjendſkab til Landbobefolkningens Levevis angaar, ſtaar P. højere end ikke faa ſamtidige Forfattere.

Pontōrmo, Jacopo da, ital. Maler, ſ. **Carrucci**.

Pōntos, Havet, ſom Guddom Søn af Gæa, var ved hende igjen Fader til Nereus, Phorkys, Thaumas, Keto og Eurybia. **P. Euxinos** hed i Oldtiden det ſorte Hav, ved hvis Kyſter der var anlagt en Række græſke Kolonier. **P.**, oprindel. Navnet paa hele den ſydlige Kyſt af P. Euxinos, dernæſt paa et ſærſkilt Rige mellem Bithynien og Armenien, hvilket ſenere under Perſernes Herredømme omfattede en Del af Kappadokien. Senere opſtod der et nyt Rige P., der under Mithradat d. ſtore hævede ſig til ſtor Betydning; men Mithradat beſejredes af Romerne under Pompejus, og efter hans Død 63 f. Chr. deltes efterhaanden P. i flere Dele; den mellemſte Del forenede Romerne med Bithynien, det øvrige overlod de til forſkjellige aſiatiſke Smaafyrſter.

Pontrēmoli, Stad i Norditalien ved Foden af Apenninerne og ved det i militær Henſeende vigtige Pas La Ciſa, 10 M. ø. for Genua. 13,000 I. Biſpeſæde.

Pontreſina, Landsby i Canton Graubünden i Schweiz, 7 M. ſ. ø. for Chur, i øvre Engadin, 5,500 F. højt, beſøges meget af Touriſter, ſom herfra gjøre Udflugter til Piz Languard og Bernina-Gruppen.

Pont-Saint-Eſprit [pong ſængt eſpri], Stad i det franſke Dep. Gard, ved Rhônes højre Bred, 7 M. n. n. ø. for Nimes. 4,000 I. Prægtig Bro over Rhône, over 2,600 F. lang med 22 Buer.

Pony [pōni], en lille Heſterace, mindſt paa Shetlandsøerne, Island, Øland, i Norge og paa Corſica, livlig, lærvillig og ſkikket til let Brug.

Ponza-Øerne, ſ. **Pontinſke Øer**.

Poole [puhl], Stad i Dorſet-Shire i England, 4 M. ø. for Dorcheſter ved en lille, fra Kanalen indſkydende Bugt. 12,000 I. God Havn og betydeligt Fiſkeri.

Poole, Paul Falconer [ſ. o.], engelſk Maler, f. 1810 i Briſtol, d. 1879, kom 1830 til London og vandt Navn ved tiltalende Livsbilleder. Størſt Opmærkſomhed vakte han dog ved ſine Hiſtoriemalerier, af gribende Indhold, ſom „Salomon Eagles Prædiken under Peſten i London“, „Hjob“, „Goterne i Italien“, „Pompejis ſidſte Dag“ o. lign.

Popayān, Hovedſtad i Staten Cauca i Føderativrepublikken Columbia i Sydamerika paa en frugtbar Slette i Nærheden af Vulkanerne Puracé og Sotará, 50 M. ſ. v. for Bogotá. 10,000 I. Biſpeſæde, Univerſitet. Staden har lidt meget ved Jordſkjælv (1834 og 1839) og indre Uroligheder.

Pope kaldes i den græſke Kirke enhver Seculargejſtlig.

Pope, Alexander [pohp], berømt engelſk Digter, f. i Maj 1688 i London, var Søn af en katholſk Lærredshandler. Lille, ſkrøbelig, pukkelrygget og nervøs var han allerede fra Barn henviſt til Stuelivet; han var nær ved at læſe ſig ihjel, men hvad han glædede ſig over hos gamle og nye Digtere, var ikke ſaa meget Indholdet ſom Stilen, for hvilken han nærede et ſandt Sværmeri. Han mærkede ſig alle ſlaaende Billeder, prægnante Udtryk og velklingende Rhythmer, og hans Blik for Correcthed, da han var 17 Aar, forfærdede næſten den 70aarige Wycherley. 16 Aar gl. udgav P. ſine »Pastorals«, der vakte Beundring ved den med glimrende Behændighed behandlede Diction; i ſit 21de Aar forfattede han »Essay on Criticism«, en ars poëtica efter Horats's og Boileaus Forbillede. P. blev de fornemme Kredſes Yndling; men han teede ſig i dem ſom et nartigt og forkjælet Barn, ſkjændtes med Tjenerne og blev vred, naar han ikke fik ſine Livretter; beſtandig ſygelig gik han med tre Gange ſaa mange Klæder paa ſom andre og holdt et gammelt Kvindfolk til at klæde ſig paa og ſnøre ſig. Alt, hvad en Digter kan lære ved Studium, havde P. lært; han filede og omſkrev uafladelig ſine Vers, men i et Digt ſom »Epistle from Eloisa to Abelard« viſer det ſig, at det kun er ham at gjøre om en abſtract Skjønhed, uden at Dictionen i mindſte Maade udtrykker Perſonernes Indre; Heloiſe taler i Antitheſer og præſterer en Afhandling over Kjærlighedens Natur. 1712 udkom P.s komiſke Epos »The Rape of the Lock«, hvori han ſtræber at naa Franſkmændene i let poetiſk Cauſeri, men Tanken er ofte trods den glatte Form tynget af ſolid angelſachſiſk Moral. I den ſkarpe og bitre Satire »The Dunciad«, hvori han bl. a. beſvarer Angreb, ſom hans Modſtandere havde gjort paa ham i Anledning af de ſatiriſk-humoriſtiſke Bind »Miscellanies«, ſom han udgav ſammen med Swift, Arbuthnot og Gay, rettede han hvasſe Angreb paa adſkillige af Tidens mere eller mindre bekjendte Forfattere. P.s 1713 udkomne Overſættelſe af Iliaden og de ſenere udgivne 12 førſte Sange af Odysſeen ere Paraphraſer i det 18de Aarh.s klasſiſke Stil. En af Miniſteren Walpole tilbudt Penſion afſlog P., der under Georg II gik over til Toryernes Parti; men P.s politiſke og religiøſe Overbevisning rettede ſig ganſke efter hans Omgivelſers; naar han ſaaledes i ſit Hovedværk, det didaktiſke Digt »Essay on Man« (1732—35), udtaler deiſtiſke Anſkuelſer, ſkyldes det Bolingbrokes Indflydelſe, paa hvis Opfordring han udgav Digtet, men hans Opfattelſe af Deismen er ingenlunde klar. Digtets Tanker ere temmelig trivielle, men Dictionens ſyndige Sammentrængthed, Verſets harmoniſke Symmetri og taktfaſte Rhythmus ere uovertrufne i den engelſke Poeſi. Men alt, hvad der hedder Lidenſkab, ſkyr P. ſom upasſende for det dannede Selſkab. Hans Ideal er den franſke Klasſicismes Klarhed og Orden, og han er ſelv den klasſiſke Repræſentant for denne Retning i den engelſke Literatur. 1743, da man ventede en Landgang af Prætendenten Carl Edvard, fik P. ſom de andre Katholiker Ordre til at fjærne ſig 10 Mil fra London; han døde 30 Maj 1744 paa ſin Villa i Twickenham, rig og anſet, medens de fleſte ſamtidige engelſke Digtere levede i Fattigdom og Uſelhed. Hans Værker ere udgivne af Warburton (1751), Warton (1797), Bowles (1806) og ſeneſt, med mange nye Oplysninger og Noter, af Elwin (1871 og flg. Aar). 1850 udkom hans »Poetical works« ved Cary. Hans Biographi er bl. a. ſkreven af Samuel Johnſon (1781, i »Lives of the Engl. Poets«), Carruthers (1854, med en Udgave af hans Værker; 2den forbedrede Udg. 1857) og Leslie Stephen (»English Men of Letters«, 1880).

Popeline, fr. [lihn], tætte, lærredsvævede, ofteſt ensfarvede og ſtærkt ribbede Stoffer af Kamuld og Floretſilke eller hver af disſe alene.

Poperinghe, Stad i den belgiſke Prov. Veſtflandern, 7 M. ſ. v. for Brügge. 11,000 I. Betydelig Humleavl, Pottemageri og Tobaksfabrikation.

Popocatēpetl, ſ. **Andes**.

Popovka [popōff] kaldes efter Opfinderen, den rusſiſke Viceadmiral Popov, et linſeformet Panſerſkib, ſom bevæges af 4 Skruer; i Midten bærer det et Panſertaarn med to Kanoner. Det førſte P. ſattes i Vandet 1873. P. ſkal kunne drejes hurtig, men Farten er kun ringe. De ere optagne i den rusſiſke Sortehavs-Flaade, men ſynes ikke at have ſvaret til Forventningerne.

Poppel (Populus), Slægt af Pilefamilien, adſkiller ſig fra Pileſlægten ved ſine dybt fligede Dækſkæl. Arterne have deres Hjem i Europa og Nordamerika og have navnlig i Europa faaet ſtor Udbredelſe ved deres hyppige Anvendelſe til Alleer og Lyſtanlæg. De vigtigſte Arter ere: **Canadiſk P.** (P. monilifera) med glatte Blade og glatte, kantede Smaagrene, fra Nordamerika. **Poppelpil** ell. **ſort P.** (P. nigra) fra Sydeuropa ligner den foregaaende, men har trinde Smaagrene og tilſpidſede Blade. **Pyramidepoppel** ell. den **italienſke P.** (P. pyramidalis) fra Sydeuropa udmærker ſig ved ſin høje, ranke Væxt og de tæt tiltrykte, buekrummede Grene. **Balſampoppel** (P. balsamifera) fra Nordamerika har i højere Grad end de øvrige Arter ſtærkt klæbrige og vellugtende Knopſkæl. **Sølvpoppel** (P. alba) og den **graa P.** (P. canescens) have begge, navnlig den førſte, Blade, der paa Underfladen ere beklædte med en hvid eller graa Filt; de plantes jævnlig i Danmark og forekomme ogſaa vildtvoxende, men høre viſtnok oprindelig hjemme i Sydeuropa. Bævreaſp ell. Aſp (P. tremula), den eneſte Art, der er egentlig vildtvoxende i Danmark, opnaar ikke ſom alle de foregaaende nogen betydelig Højde, men danner lave Kratpartier, f. Ex. hyppig paa Jyllands Hedeſtrækninger; ſit Navn har den af den Lethed, hvormed Bladene bevæges, idet Bladſtilken hos den er meget ſtærkt ſammentrykt; den findes udbredt over hele Europa indtil højt op imod Polaregnene. Barken af alle P. indeholder ligeſom Pilearternes en bitter Subſtans (Salicin, ſ. d. A.), der tillige med den af Knopperne udſvedende Harpix anvendes i Medicinen.

Poppelsdorf, Landsby i den preusſ. Rhinprovins, ved Bonn, kan betragtes ſom en Forſtad til denne By, med hvilken den er forbunden ved en prægtig Dobbeltallē af Kaſtanietræer; 3,000 I. Slot, ſom tilhører Univerſitetet i Bonn og indeholder dettes naturhiſtoriſke Samlinger; botaniſk Have, chemiſk og phyſiologiſk Laboratorium. Landbrugsakademi, oprettet 1847.

Poppelſværmer (Smerinthus populi), Aftenſværmer med takkede, graabrune Vinger med nogle mørke Striber; den grønne Larve lever paa Popler og Pile.

Popper-Menter, ſ. **Menter**.

Poppo, en af Chriſtendommens førſte Forkyndere i Danmark, ſkal efter den ſamtidige Widukind fra Corveis Beretning have omvendt Harald Blaatand til Chriſtendommen ved at bære glødende Jærn til Tegn paa ſin Læres Sandhed. Dette ſkal være ſket c. 960. 965 blev P. Biſkop i Hedeby.

Poppæa Sabina, en Romerinde, førſt Neros Elſkerinde og derpaa hans Ægtefælle, lige ſaa ryggesløs og herſkeſyg ſom ſmuk, var i andet Ægteſkab gift med den ſenere Kejſer Otho, Neros Omgangsven, ſom hun forlod for at ægte den unge Kejſer, ſom havde forelſket ſig i hende. Hun forledede Nero til at myrde hans Moder og til mange andre Gruſomheder, men ſkal ſelv være bleven dræbt af ham.

Populāres (af lat. populus, Folk), Folkepartiet i det gamle Rom, modſ. Optimaterne. **Popularitēt**, Folkeyndeſt; **populǣr**, almenyndet; ogſaa almenforſtaaelig.

Populatiōn, Befolkning, er af en enkelt Forfatter (Bernoulli) bleven brugt til Dannelſe af Navnet „**Populationiſtik**" for Befolkningslæren.

Porcelǣnler, **Porcelænjord** (Kaolin), en hvid, jordagtig Ler, hvis renere Varieteter beſtaa af 47 pCt. Kiſelſyre, 39 Lerjord og 14 Vand. P. er et Decompoſitionsprodukt, navnlig af Kalifeldſpat, der ved Vandets Indvirkning er ſønderdelt i opløſeligt kiſelſurt Kali (Vandglas) og uopløſelig kiſelſur Lerjord (Porcelænjord). Ren P., ſaa vel ſom de Varieteter, der kun ere blandede med Kvartspulver, ere uſmeltelige og benyttes til **Porcelæn** (ſ. **Böttger** (3) og **Lervarer**) og Stentøj. I den ſenere Tid anvendes ſlemmet P. ogſaa ſom Tilſætning til Papirmasſe. P. er ikke meget udbredt; i Danmark findes det i Nærheden af Rønne paa Bornholm, hvorfra der aarlig udføres omtr. 150,000 Ctn. ſlemmet Kaolin, og for øvrigt kun paa ganſke enkelte Steder i Tyſkland, Frankrig og England. **Porcelænsmaleri** udføres med Farver, der befæſtes ved en Brænding, men deles i to Grupper efter den Hede, de kunne taale. Den almindelige blaa Koboltfarve og enkelte andre, der ſjælden bruges ſaaledes, kunne taale den heftige Ild i Blankovnen og bringes derfor paa Porcelænet under Glasſuren eller, naar de ſkulle danne en hel Tone, blandet med denne; de øvrige lægges uden paa Glasſuren og indbrændes i en Muffel (Muffelfarver), og paa ſamme Maade maa ogſaa Koboltfarver o. fl. behandles, naar de ſkulle optræde ſamlede med dem, der ikke taale den ſtærke Hede (ſ. **Email**).

Porcelǣnſnække (Cypræa), Slægt af de ſkalbærende, med Snabel og Aanderør udſtyrede Havſnegle; Dyret har en ſtor Fod, og dets opadbøjede Kappeflige ſkjule næſten ganſke den glatte, ligeſom polerede, tykke Skal, der har en lang, ſnæver Munding med takkede Læber, og hvis ældre Vindinger og Top ere aldeles ſkjulte. De talrige Arter bebo de varmere Have. C. moneta, den ſaakaldte Covry, bruges i Afrika og Oceanien ſom Skillemønt og er derfor en vigtig Handelsartikel i hine Egne.

Pōrcius, en romerſk-plebejiſk Slægt; meſt berømt er den Linje, der førte Navnet Cato (ſ. d. A.). **Pōrcia**, Datter af Cato Uticenſis, var gift med Brutus, Cæſars Morder; efter Slaget ved Philippi dræbte hun ſig ved Kuldamp 42 f. Chr. — Fra en Sidelinje med Tilnavnet Læca ſtammede Ophavsmændene til de **porciſke Love**, ved hvilke det blev Embedsmændene forbudt at lade romerſke Borgere piſke eller henrette.

Pordenōne, Stad i Norditalien, 8 M. n. n. ø. for Venezia. 10,000 J. Gotiſk Domkirke. Papirfabrikation og Silkefilatorier.

Pordenōne, Giov. Ant. da, ital. Maler, ſ. **Licinio**.

Pōrer, ſ. **Poroſitet**.

Porismer (*πορίσματα*) var Titlen paa et tabt mathematiſk Skrift i 3 Bøger af Euklid, ſom kun er bekjendt af korte Meddelelſer hos Pappos o. a. Dets Indhold var i lange Tider Mathematikerne en Gaade, men efter at Chasles har forſøgt en Reconſtruction af de tabte Bøger (»Les trois livres de Porismes d'Euclide«, 1860) maa det efter hans og Zeuthens Underſøgelſer anſes for godtgjort, at P. have betegnet et Slags Tilgifts- eller Følgeſætninger til Keglesnitslæren, ſærlig ſaadanne, ſom omhandle geometriſke Steder, navnlig rette Linjer eller Cirkler, der fremkomme ved Skæring af projective Linjebundter.

Pornokratiet (Skjøgeherredømmet) kaldes det Regimente, ſom 904—963 førtes i Rom, hvor førſt den berygtede Theodora og derefter hendes lige ſaa udſvævende Døtre Theodora og Marozia eller Mariuccia beſatte Paveſtolen med deres Elſkere og uægte Sønner. Kejſer Otto I gjorde en Ende derpaa ved at afſætte Johan XII.

Pōros, Oldtidens Kalauria, en lille græſk Ø i Æginabugten, hører under Hydra. Staden P. paa Sydſiden, med udmærket Havn og Marineetablisſement, var under Frihedskrigen en Tid lang Grækenlands Hovedſtad. Øen led meget af Jordſkjælv 1836. Taleren Demoſthenes tog ſig her af Dage ved Gift 322 f. Chr.

Pōros, Konge i Femflodlandet ved Hydaspes, kæmpede tappert mod Alexander d. ſtore, men blev overvundet og fanget. Da Alexander ſpurgte ham om, hvorledes han vilde behandles, ſvarede han: „Som en Konge". Alexander ſluttede ogſaa Venſkab med ham, gjengav ham hans Rige ſom Lydfyrſte 326 f. Chr. og lagde flere erobrede Lande under hans Herredømme.

Porphȳr, en plutoniſk Bjærgart, med tæt eller ſærdeles finkornet Grundmasſe, hvori findes udſkilt Kryſtaller af Feldſpat, Kvarts oſv.; den faar Navn enten efter Grundmasſen (Felſit-, Diabas- og Trachytporphyr) eller efter de udſkilte Kryſtallers Beſkaffenhed (Feldſpat-, Kvarts-, Hornblende-, Augitporphyr oſv.). P. danner i Almindel. ikke ſaa vidt udſtrakte Bjærgmasſer ſom Granit og Gnejs, men mindre Bjærgſtrækninger, ofte med et kuppelformet Udſeende, og hører hjemme i de ældſte Formationer. Paa Grund af ſin Haardhed, ſine mangfoldige Farvenuancer og ſin Egenſkab at kunne modtage en ſmuk Politur egner den ſig fremfor nogen anden Stenart til architektoniſke Prydelſer og Kunſtværker og anvendtes allerede af Ægypterne og Romerne. De benyttede iſær tre Arter: den **røde** ell. **ægyptiſke** P. (porfido rosso antico), en rød Grundmasſe med ſmaa hvide eller rødladne Feldſpatkryſtaller; den **ſorte** P. (porfido nero antico), en ſort Grundmasſe med mælkehvide Kryſtaller af Feldſpat eller Kvarts; og den **brune** P. (porfido bruno antico) med hvidgrønne Feldſpatkryſtaller i en brun Grundmasſe. Her i Norden er P. fra Elfdal i Dalarne en af de ſmukkeſte; den er anvendt til Carl XIV.s Sarkophag. P. er ogſaa udbredt i det ſydlige Norge. **Porphyrſandſten**, en nu i Geognoſien mindre hyppig Betegnelſe for en rød Sandſten („Rødliggende") i den permiſke Formation.

Porphȳrios fra Tyros, nyplatoniſk Philoſoph, f. c. 232, var førſt Diſcipel af Longinos, hvis Skole han beſøgte i Athen; i Rom blev han begeiſtret Tilhænger af Plotinos. Han levede en Tid lang paa Sicilien, men vendte ſenere tilbage til Rom, hvor han ſynes at være død kort efter 300. Han ſluttede ſig i det væſentlige til Plotinos, hvis Syſtem han ved en let Fremſtilling og tydelig og klar Tankegang ſøgte at populariſere, medens han ikke ſelv førte Tanken videre; for øvrigt polemiſerede han ſom ſkarpſindig Kritiker mod Chriſtendommen og er den førſte i Rækken af de nyplatoniſke Commentatorer af Ariſtoteles. — P. fremhæver Philoſophiens Betydning for det praktiſk-ſædelige Liv; al vor Viden er kun et Renſelſesmiddel, ikke en væſentlig Del af det højeſte Liv ſelv. Philoſophen er en Sjælens Læge, og Philoſophiens egentlige Motiv er Menneſkets Omſorg for ſin Sjæls Frelſe. P. adſkiller ſkarpt mellem det aandelige og det legemlige, men indrømmer dog ingen Dualisme; Materien er det ſidſte Led, ſom fremkommer i den beſtandig nedad ſtigende Række af Frembringelſer, der udgaa fra den ene og højeſte intelligible Aarſag, ſom dog under denne Frembringelſe intet taber af ſin Subſtans, men kun virker dynamiſk; derfor forbinder Sjælen ſig heller ikke umiddelbart med Legemet, men frembringer gjennem ſin Tilbøjelighed til det legemlige af ſig ſelv en lavere, med Legemet beſlægtet Kraft, ſom forbinder ſig med det. De forſkjellige Sjælevirkſomheder ſtamme alle fra ēn Grundkraft, der kun i Følge ſine Objecters Beſkaffenhed antager en forſkjellig Skikkelſe; denne Grundkraft bliver i det intelligible til Tænkning, i det ſjælelige til Reflexion, i det vegetative til Spirekraft oſv. I dette Liv er Legemet kun en Byrde, noget urent, hvorfra vi gjennem en ſtræng Aſkeſe ſkulle ſtræbe at befri os for at opnaa fuldkommen Affectløshed. P. forbød Nydelſen af Kjødſpiſer, bl. a. fordi Dyrene ſom delagtige i Fornuften ere beſlægtede med os, og fordi vi derved blande det levende med det døde. Skjønt P. i mange Henſeender blottede Folkereligionens ſvage Sider, tog han dog ſelv Polytheismen i Forſvar; han vilde ikke udrydde, men renſe og reformere Hedenſkabet for at naa tilbage til den ſande Fromhed; han anerkjendte enhver Nationalreligion, beundrede Jøderne ſaa vel ſom Esſæerne, Brahmanerne, Magerne og Chaldæerne. Skjønt der i P.s Dæmonologi, Mantik, Magi og Theurgi findes mange Overtroens Elementer, bekæmpede han dog ſelv Folkereligionernes Overtro, ſaaledes navnlig i ſit mærkelige Brev til den ægyptiſke Præſt Anebon, hvori han opkaſter mangfoldige Spørgsmaal og Tvivl denne Sag betræffende.

Pŏrpora, Niccolo Antonio, berømt Componiſt og Lærer i Sang, f. 19 Aug. 1686 i Napoli, d. 1766 ſmſtds., Elev af A. Scarlatti, var en Tid lang Lærer ved Conſervatoriet i ſin Fødeby og oprettede derpaa en Sangſkole, i hvilken Datidens berømteſte Sangere, Farinelli, Caffarelli, Mingotti o. fl., fik deres Uddannelſe. Hans Operaer og Kirkemuſik ſkaffede ham dernæſt et europæiſk Navn ſom Componiſt, og han kaldtes til Wien, Dresden og London for at dirigere ſine Værker og give Undervisning i Sang. I London rivaliſerede han endog med Händel og gik ved Farinellis Hjælp ſejerrig ud af Kampen (jvfr. Farinelli). Haydn paatog ſig i ſin Ungdom at accompagnere hos P. ved hans Sangundervisning i Wien og lod ſig af den ſtore Italiener behandle ſom en Tjener blot for at lære af ham. Der kjendes over 40 Operaer, 8 Oratorier foruden en Mængde anden Kirkemuſik og mange Inſtrumentalværker af P.

Porre, ſ. Løg.

Porrentruy [rangtrÿi], tyſk Pruntrut, Stad i Cant. Bern i Schweiz, 8 M. n. v. for Bern. 6,000 I. Betydelig Urinduſtri. Smukt Slot, der tidligere var Biſkoppen af Baſels Reſidens.

Pors (Myrica), Planteſlægt af Familien Myriceæ blandt de kronløſe Femtalsplanter, omfatter Smaabuſke med afvexlende, hele eller fligede Blade og tvebo, nøgne Blomſter i valſeformede Rakler. I Europa (navnl. i Nord- og Veſteuropa) voxer kun ēn Art, Moſepors (M. Gale), i Moſer og Hedeegne; det er en lav Buſk, hvis korte Rakler udvikles før de lancetformede, ſavtakkede Blade, og ſom i Kjertler paa Blade og Rakler indeholder en vellugtende harpixagtig Saft, der betinger Plantens Anvendelſe ſom Surrogat for Humle og Te. I Nordamerika findes M. cerifera, hvis Frugter ere beklædte med et tykt Lag Vox, der finder techniſk Anvendelſe.

Porſangerfjord, Finmarkens ſtørſte Fjord, gaar mellem Magerøen med Nordcap i Veſt og det bekjendte Fuglebjærg Sværholtklubben i Øſt henved 16 M. (120 Kilom.) mod Syd ind i Landet. Ved Mundingen er den omtr. 3 M. (22 Kilom.) bred. Paa dens Veſtſide ligger det lille Præſtegjæld Kiſtrand; ellers ere dens Bredder kun yderſt ſparſomt bebyggede.

Porſe, Knud, Broderſøn af Peder P., en af Erik Glippings Mordere, var en af de tre danſke Magnater, der ſtødte Chriſtoffer II fra Tronen 1326. Ved Rigets Udſtykning blev han Hertug af Sønderhalland og fik tillige Samsø og Kallundborg. Hans Magt og Anſeelſe ſteg endnu mere n. A., da han blev gift med den ſvenſke Enkehertuginde Ingeborg, Datter af den norſke Konge Haakon V Magnusſøn og Enke efter Hertug Erik af Södermanland, men han døde allerede 30 Maj 1330.

Porſēna, Konge i den etruskiſke By Cluſium, belejrede forgjæves Rom i Republikens førſte Aar for at gjenindſætte den fordrevne Konge Tarquinius Superbus.

Porsgrund, Kjøbſtad i Bratsberg Amt i Norge, paa begge Sider af Skienselven, ved dens Udløb i Frierfjorden, beſtaar af Øſtre- og Veſtre-P. ſamt det tidligere Ladeſted Oſebakken. 3,614 I. (1885). Byens vigtigſte Næringsveje ere Handel, iſær med Trælaſt og Is, ſamt Skibsfart. Udførſelen af Trælaſt udgjorde 1886 41,000, af Is 24,000 Regiſtertons; Handelsflaaden var 87 Fartøjer med en ſamlet Drægtighed af 36,000 Tons og 910 Mands Beſætning. En Porcelænfabrik blev ſat i Gang 1887; dens ſmukke Arbejder have allerede vundet megen Anerkjendelſe. Jærnbaneforbindelſe med Skien og Chriſtiania. — P. var i det 17de og 18de Aarh. Ladeſted under Skien, men fik 1807 Kjøbſtadsrettigheder.

Porſon, Rich. [porſ'n], engelſk Philolog og Kritiker, f. 1759, en Tid lang Profesſor i det græſke Sprog i Cambridge; d. 1808. Blandt hans Arbejder maa fremhæves Udgaver af Æſchylos og 4 Tragedier af Euripides.

Pōrta, Baccio della, ital. Maler, ſ. Bartolommeo di San Marco.

Portaare, ſ. Lever.

Portaels, Jean François [tahls], belgiſk Maler, f. 1 Maj 1818 i Vilvoorde ved Bryſſel, Elev af Navez der og af Delaroche i Paris, uddannede ſig videre paa Rejſer i Italien og Orienten og er en af de ſidſte Repræſentanter for den ſaakaldte klasſiſke Stil. Hans religiøſe Billeder „De viſes Stjærne“, „Rebekka“, „Zions Døtre“ udmærke ſig ved ſin Charakteriſtik og alvorlig Opfattelſe. Han er ſiden 1882 Directeur for Kunſtakademiet i Bryſſel.

Portāl (af lat. porta, Dør) kaldes i Bygningskunſten en ſtørre, architektoniſk ſmykket Indgangsdør, iſær naar det er Bygningens paa Forſiden anbragte Hovedindgang.

Portalēgre, 1) ſ. Alegre, Porto. 2) Stad i Portugal, Prov. Alemtejo, 22 M. ø. n. ø. for Lisſabon. 9,000 J. Kgl. Klædefabrik.

Portalis, Jean Etien. Marie [lihs], franſk Retslærd og Statsmand, f. 1 Apr. 1745, blev 1766 Advocat i Aix og vandt et ſtort Navn ved ſin Veltalenhed og juridiſke Skarpſindighed (førte bl. a. Sager imod Mirabeau og Beaumarchais). 1794 kom han til Paris, valgtes n. A. til de ældres Raad og bekæmpede med ſtor Dygtighed Directoriet; han ſkulde 1797 deporteres, men undkom til Udlandet. 1800 blev han Statsraad og Medlem af Commisſionen til at udarbejde en ny Civillovbog; han havde desuden væſentlig Del i Concordatet og i Ordningen af hele Cultusvæſenet, blev i Juli 1804 Cultusminiſter og døde 25 Aug. 1807. Hans »Discours, rapports et travaux« om Civillovbogen og Concordatet udgaves 1844—45. — Hans Søn, Joſ. Marie P., f. 1778, var 1805—7 Generalſecretær under ſin Fader, blev derefter Statsraad og 1810 Greve, men faldt n. A. i Unaade, fordi han holdt et Brev fra Paven tilbage. 1813 blev han dog Retspræſident i Angers, 1815 paa ny Statsraad og 1819 Pair; 1824 blev han Formand for Casſationsretten og beholdt denne Stilling lige til 1852, naar fraregnes den Tid 1828—29, da han var Juſtits- og ſiden Udenrigsminiſter under Martignac. 1834—48 var han Næſtformand i Pairskammeret og tog vigtig Del i dets Forhandlinger; 1852 blev han Senator. D. 1858.

Portamēnto, it., bet. i Sangkunſten Bæringen af Stemmen, ſaaledes at den ene Tone med ensartet Klangſtyrke og Afrunding ligeſom ſkyder over i den anden (denne Syngemaade maa ikke forvexles med den affecterede og dilettantmæsſige Slæben fra en Tone til en anden). En fuldkommen Bæren af Tonen kan egentlig kun udføres af Menneſkeſtemmen. Blæſe- og Strygeinſtrumenter have kun P. i ringe Grad, Taſteinſtrumenter ſlet ikke, og naar Ordet ikke deſto mindre bruges for Claverets Vedkommende, forſtaas derved en Modification af Tonen eller et Slags Efterligning, ſom opnaas ved Hjælp af Pedalet og et viſt vægtigt Nedtryk af hver Taſte for ſig.

Portatīv, ſom man kan føre med ſig; ſ. Poſitiv.

Port au Prince [porrt aa prængs], nu Port Républicain, Hovedſtad i Negerrepubliken Haïti paa Veſtſiden af Øen Haïti ved Gonave Bugten. 35,000 J. God Havn. Udførſel af Kaffe, Cacao, Guajakharpix og Campechetræ.

Pōrta Westphālica (den weſtfalſke Port), et bekjendt Pas i den preusſiſke Prov. Weſtfalen, ſ. for Fæſtningen Minden, hvorigjennem Weſer træder ind i det nordtyſke Lavland.

Port Castries [pohrt kāſtris], ſ. Carenage.

Port Chalmer [pohrt tſchāmer], Havn for Dunedin (ſ. d. A.) paa Ny-Seelands Sydø.

Port Darwin, et Anlæg paa Nordauſtraliens Kyſt, hvor den ſtore auſtralſke Telegraphlinje har ſit nordlige Endepunkt, og hvorfra et Søtov udgaar til Java og ſaaledes ſætter Auſtralien i Telegraphforbindelſe med Europa.

Portechaiſe, fr. [portſchǣhs], Bæreſtol.

Porte-épée, fr. [portepēh], en Sabelkvaſt af Silke og Metaltraad i Kongehuſets ell. Landets Farver, der i de fleſte Armeer tjener Officererne ſom Felttegn.

Portefeuille, fr. [portefōlje], Brevtaſke, en lukket Mappe til Opbevaring eller Transport af Aktſtykker, bruges i det polit. Sprog figurl. om en Miniſterpoſt. — Miniſter uden P., en M., ſom ikke har nogen beſtemt Gren af Forvaltningen, men kun er Medlem af Miniſterraadet.

Portemonnaie, fr. [portmonnǣh], Pengepung.

Porten ell. den høje Port kaldes den tyrkiſke Regering efter Indgangen til Serailet i Conſtantinopel, fordi Paladſernes Porte i Øſterlandene forhen ofte brugtes til Forſamlinger og Raadſlagninger. Jvfr. Karmather.

Pōrter, et Slags mørkt, ſtærkt Øl, der brygges paa en lidt anden Maade end almindel. Øl, idet man anvender i det mindſte noget ſtærkt branket Malt. Tidligere indeholdt P. langt mere Extract end andet Øl; nu ſynes det vel at være ſtærkere (5,5—7,0 pCt. Alkohol efter Tralles, ſ. Vinaand; bayerſk Øl indeholder 3,5—4,5 pCt.), men ikke ſynderlig extractrigere (5,9—6,9 pCt. Extract, bayerſk Øl 4,5—6 pCt.). Det aftappes længere Tid, førend det bruges, hvorved en fuldſtændig Eftergjæring, ogſaa paa Flaſkerne, kan finde Sted.

Pōrter, David Dixon, nordamerikanſk Admiral, f. 1814 i Pennſylvania, gjorde 1847 Tjeneſte i Krigen mod Mexico og udmærkede ſig i Borgerkrigen 1861—65. Han ledede i Apr. 1862 Bombardementet paa Fort Jackſon ved Misſisſippi, hvilket dannede Indledningen til Farraguts Fart op ad Floden og New-Orleans's Indtagelſe. I Apr. ſ. A. var P. med at bombardere Vicksburg og førte ſiden ſom Contreadmiral under Farragut Commandoen paa Misſisſippis øvre Løb. 1864 rettede han Angrebet paa Wilmington. Til Løn blev han 1866 Viceadmiral og efter Farraguts Død 1870 Admiral for Flaaden.

Port Glasgow [pohrt glāsgo], Stad i Renfrew-Shire i Sydſkotland ved Floden Clyde, 3 M. v. n. v. for Glasgow, med 11,000 J., betydelig Skibsfart, Skibsbyggeri og Fabrikation af Sejldug, ſamt Sukkerraffinaderi. Siden Clyde er bleven ſejlbar for ſtore Skibe op til Glasgow, ſynes Staden at gaa tilbage.

Port Hāmilton, Havn paa Øen Komund

ved Koreas Sydkyſt; 1885 toges den i Beſiddelſe af Englænderne.

Porthān, Henr. Gabr., finſk Forfatter, f. 9 Nov. 1739 i Vilasaari i Tavaſtland i Finland, anſattes efter 1760 at have taget den philoſophiſke Grad ved Univerſitetet i Åbo ſom Docent og Bibliotheksamanuenſis ſmſtds., blev 1772 Bibliothekar, men overtog 1777 Profeſſoratet i romerſk Philologi og fik 1802 Titel af Cancelliraad. D. 16 Marts 1804 i Åbo. Ved en mangeſidig literær Virkſomhed øvede P. en mægtig Indflydelſe paa den finſke Nationalaands Udvikling. Han var Sjælen i og i mange Aar Hovedredacteur af Finlands førſte periodiſke Blad »Tidningar utgifna af ett sällskap i Åbo«; ved ſine paa flittige Kildeſtudier hvilende og ved kritiſk Skarphed udmærkede Noter til P. Juuſtens af ham udgivne »Chronicon episcop. Finlandens.« (1784—99) lagde han Grunden til Studiet af Finlands Hiſtorie i Middelalderen, og ved at henlede Opmærkſomheden paa Mindesmærkerne af finſk Sprog og finſk Folkedigtning gav han Stødet til den finſke Sprogforſkning. Hans »Opera selecta« (5 Bd.) udgaves 1859—73 af det finſke Literaturſelſkab.

Port Hudson [pohrt hoddſ'n], Fæſtning i Staten Louiſiana ved Miſſiſſippi, 51° n. Br., ſpillede en vigtig Rolle i den nordamerikanſke Borgerkrig ved at ſpærre Skibsfarten paa Floden, medens General Grant angreb Vicksburg. Dog lykkedes det 14 Marts 1862 Admiral Farragut at gaa forbi P. H. med 2 Skibe, og 7 Juli ſ. A. (3 Dage efter Vicksburgs Overgivelſe) maatte ogſaa P. H. efter nogle Ugers Belejring capitulere til General Banks.

Portici [pōrtitſchi], Stad i Syditalien ved Napoli Bugten og Veſuvs veſtlige Fod. 12,000 I. Prægtigt kongel. Palads. Agerbrugsſkole. Søbade.

Pōrticus, en Buegang ell. Søjlehal, ſvarende til Grækernes Stoa, kaldte Romerne et paa to, undertiden paa flere Rækker Søjler hvilende Galleri. P. ſtod dels enkeltvis og frit (Periſtyler); dels vare de forbundne ved Bygninger og tjente da til Spaſeregange eller Localer for Retsforſamlinger, hvorfor de ſom ofteſt vare forſynede med Sæder o. desl.

Portier, fr. [tiē], Portner, Dørvogter.

Portière, fr. [tiære], Gardin for en Dør.

Portiōn (lat. portio), Del, Andel; Arvelod. Pōrtio legitima, ſ. Pligtlod.

Portiuncula, et Franciſkanerkloſter i Aſſiſi, opkaldt efter den lille Arvelod (lat. portiuncula), ſom den hellige Franciſcus efterlod ſig. P.-Aflad, den Aflad, ſom Pave Honorius III 1223 tilſtod Franciſkanerordenen for alle dem, ſom forrette deres Andagt i P.-Kirken paa dens Indvielſesdag 2 Aug.

Port Jackson [pohrt dſchäkſ'n], en Havbugt paa Auſtraliens Øſtkyſt under 33° 50′ ſ. Br., ved hvilken er anlagt Staden Sydney. 1788 anlagdes her en Forbryderkoloni, der imidlertid paa Grund af den ſtærke Tilvæxt af den frie Befolkning blev flyttet herfra til Veſtauſtralien.

Portland [pōhrtlænnd], 1) en lille Halvø ved Englands Sydkyſt, ſom hører til Dorſet-Shire. Den er 1 M. lang og indtil ½ M. bred og forbunden med Landet ved en lang, meget ſmal Tange. Her ere ſtore Stenbrud (ſ. Portlandkalk), hvorfra Materialet er hentet til flere af Londons og andre engelſke Stæders Pragtbygninger. 2 Fyrtaarne. Fortrinlig Red, beſkyttet af Forter og Bølgebrydere. — 2) Stad i Staten Maine i Nordamerika ved Caſco Bugten, 12 M. ſ. ſ. v. for Auguſta. 34,000 I. (1870). Fortrinlig Havn. Levende Handel og Skibsfart. Stor Ildsvaade 1866. — 3) Nyanlagt Stad i Staten Oregon i Nordamerika, ved Floden Willamette, 3 M. fra dens Udløb i Columbia. 18,000 I. Betydelig Handel. — 4) Stad i Auſtralien, Kolonien Victoria, ved Portland Bugten, 40 M. v. til ſ. for Melbourne. 5,000 I. Udførſel af Uld. Hvalfiſkefangſt.

Portlandkalk, de øverſte (yngſte) Lag af Juraformationen, iſær paa Halvøen Portland (ſ. ovenſ.), hvor den brydes i ſtor Mængde til Bygningsſten. Portlandcement, en kunſtig Cement (ſ. d. A.), der har ſamme Farve ſom Portlandkalkſten, hvoraf den har faaet Navn.

Portlandvaſe, en i det britiſke Muſeum opſtillet verdensberømt Vaſe, ſom imell. 1623 og 1644 blev funden i Rom i det ſaakaldte Gravmæle for Alexander Severus og henſat i Barberinis Bibliothek, hvoraf den kaldtes „Barberinivaſen“, indtil den ſenere blev kjøbt af Will. Hamilton, fra denne kom i Hertuginden af Portlands Eje og endelig ſolgtes til det britiſke Muſeum. Den er af et mørkeblaat, med Hvidt overtrukket Glas og udſmykket med kunſtfærdig udførte Basrelieffer. 1847 blev denne Vaſe ſønderſlaaet med en Sten, men heldig ſammenſat igjen. En Copi i Biscuit fra Wedgwoods Fabrik findes i Glyptotheket paa Ny Carlsberg.

Port Lāzarev [reff], Havn paa Koreas Øſtkyſt i Broughton- ell. Korea Bugten; 1886 tagen i Beſiddelſe af Ruſſerne.

Port Louis, 1) [paahr luī] befæſtet Stad i det franſke Dep. Morbihan, ved Lorients Red og ved Indløbet til denne Krigshavn. 6,000 I. Stor Havn, Søhoſpital, Søbade og Sardellefiſkeri. — 2) [pohrt] Befæſtet Stad paa Nordveſtſiden af den engelſke Ø Mauritius ell. Ile de France, ø. for Madagaſkar. 65,000 I. Gouverneurens Reſidens. Betydelig Handel.

Port Mādoc, Havneſtad i England, Wales, Caernarvon Shire, ved det indre af Tremadoc Bugten. 4,000 I. Søbade. Betydelig Udførſel af Skifer, Kobber- og Blymalm.

Port Natal [pohrt nætāll], tidligere P. D'Urban, Stad i den engelſke Koloni Natal i Sydafrika ved Natal Bugten, med 14,000 I. Gouverneurens Sæde. Betydelig Handel. Jærnbane til Pieter-Maritsburg.

Pōrto, it., Bærepenge; ſærl. Poſtpenge for Breves og Pakkers Befordring.

Pōrto, ſ. Oporto.

Portobĕllo, Hovedſtad i Edinburgh-Shire i Sydſkotland ved Forth Fjorden, 1 M. ø. for Edinburgh. 5,000 I. Stærkt beſøgte Søbade.

Pōrto Ferrājo, befæſtet Hovedſtad paa Nordſiden af Øen Elba, med 6,000 I. Befæſtet Havn. Tilvirkning af Søſalt. Napoleon I reſiderede her 4 Maj 1814—26 Febr. 1815, da han indſkibede ſig til Frankrig.

Pōrto Leōne, ſ. Piræeus.

Pōrto Maurizio, Stad i Norditalien ved

Middelhavet, 12 M. ſ. v. for Genua. 7,000 J. Marineſtation. Udførſel af Olje. Fiſkeri.

Portorico ell. **Puerto Rico** (d. e. den rige Havn), den øſtligſte af de ſtore Antiller i Veſtindien, tilhører Spanien. 168 ☐ M. med 750,000 J. (1880), hvoraf over Halvdelen Hvide. Den ſkilles ved den 15 M. brede Mona Pasſage fra San Domingo mod V. og har mod Ø. de virginſke Øer. Landet gjennemſkæres fra Ø. til V. af en indtil 4,000 F. høj, ſkovbevoxet Bjærgkjæde, der falder temmelig brat af mod S., men mod N. danner forholdsvis udſtrakte, meget frugtbare Sletter. Klimaet er fugtigt, varmt og ret ſundt. Kaffe, Sukker, Rum og Tobak ere Hovedprodukterne. Hovedſtad San Juan de P., med 24,000 J. — Øen blev opdaget 1493 af Columbus og har ſiden 1511 været i Spaniens Beſiddelſe. Negerſlaveriet blev ophævet 1873.

Pōrto Sānto, ſ. **Madeira**.

Pōrto Segūro, Stad i den braſilianſke Prov. Bahia, 120 M. n. n. ø. for Rio Janeiro. 7,000 J. Havn ved Atlanterhavet, Udførſel af Tømmer og Fiſk. Cabral landede her 22' Apr. 1500.

Porto Vecchio [vækkio], Stad paa Sydøſtkyſten af Corſica ved **Porto Vecchio Bugten**, med 1,000 J., rummelig Havn og betydelige Saltværker.

Port Phillip [pohrt], en ſtor Bugt paa Auſtraliens Sydkyſt. Ved dens Nordende ligger Staden Melbourne.

Portree [portrīh], Havn paa Øſtkyſten af Øen Skye blandt de ſkotſke Hebrider.

Port Royal [pohrt röjell], Stad paa Sydſiden af Jamaica, 1 M. ſ. v. for Kingſton, med 14,000 J., befæſtet, men vanſkelig tilgængelig Havn og et Regeringsværft, tidligere Øens Hovedſtad. Staden har ofte lidt af Jordſkjælv.

Port Royal des Champs [paahr roajāl dæ ſchang], et Ciſtercienſernonnekloſter ved Verſailles, ſtiftet 1204, i det 17de Aarh. Janſenismens Hovedſæde, blev ophævet 1709, fordi Nonnerne vægrede ſig ved at underſkrive Pave Clemens XI.s Bulle mod Janſenismen. Nonnerne bleve jagede ud af Politiſoldater, og Aaret efter blev Kloſteret jævnet med Jorden og endog Kirkegaarden ødelagt med ſaadan Raahed, at ſamtlige Grave bleve gravede op og Benene førte bort, for at intet ſkulde minde om det Kloſter, der havde haft Mod til at trodſe Paven. S. **Janſen**.

Portræt, et nu i det danſke Sprog almindelig brugt Udtryk for det ældre, ligeledes franſke Contrafej (contrefait), betyder oprindel. den nøjagtige Afbildning af en Perſon, hvad enten det ſker ved kunſtneriſke eller ved mechaniſke Midler, men bruges undertiden ogſaa om en lignende nøjagtig Afbildning af et Dyr eller en Egn (ſ. **Proſpect**). P. ſom færegent Kunſtfag ſpiller en ſtor Rolle ſaa vel i Maler- ſom i Billedhuggerkunſtens Udvikling. **Portrætēre**, aftage P.; **Portræteur**, Portrætmaler ell. overhov. En, der aftager P.

Port Sāïd, Stad i Nedreægypten ved Suez Kanalens Udløb i Middelhavet. 17,000 J. Frihavn. Prægtigt Fyr. Betydelig Handel. Efter Suez Kanalens Fuldførelſe er her næſten opført en hel ny By med talrige Pragtbygninger. Staden er Sæde for Suez Kanalens Forvaltning.

Portsmouth [mudh], 1) ſtærkt befæſtet Stad i Hamp-Shire i England paa den tæt ved Kyſten liggende Ø Portſea, 14 M. ſ. v. for London, er Englands vigtigſte Krigshavn. 135,000 J. (1885). Staden beſtaar af det egentlige P. og Forſtæderne Portſea, Landport, Somerstown og Southſea. De vigtigſte Bygninger i den egentlige Stad ere Raadhuſet, Domhuſet, Fængslerne, Caſernerne, Toldhuſet, Theatret og United-Service-Klubben. I Portſea er det ſtorartede Orlogsværft med Havneadmiralens og de commanderende Søofficerers Boliger, ſamt Flaadens ſtorartede Arſenaler, Magaſiner, Værkſteder, Dokker og Beddinger. Obſervatorium. Southſea er et ſtærkt beſøgt Søbad (Kingsrooms). Mellem P. og Øen Wight er den fortrinlige Red Spithead. Stadens Induſtri og Handel er væſentlig betinget af Flaadens Behov, til hvis Forſyning der tilføres ſtore Mængder af Kul, Slagtekvæg, Skibsproviſioner og Tømmer. — 2) Stad i Staten New-Hampſhire i Nordamerika ved Floden Piſcataquas Udløb i Atlanterhavet, 8 M. ø. for Concord. 10,000 J. God Havn, Skibsværfter, Marinearſenal, ſtort Kanonſtøberi. Betydelig Induſtri og Handel. — 3) Stad i Staten Virginia i Nordamerika, 17 M. ſ. ø. for Richmond ved Jamesflodens Mundingsbugt. 11,000 J. Orlogsværft for Unionsmarinen og Søhoſpital.

Portsmouth, Louiſe de Kérouaille, Hertuginde af [ſ. o.], f. 1649, Carl II af Englands bekjendte Maitresſe, var Datter af en Adelsmand fra Bretagne, Guillaume de Penancoët. Hun var Hofdame hos Madame Henriette, Carl II s Søſter og Ludvig XIV.s Svigerinde, da denne 1669 gik til England for at vinde Carl II for Ludvig XIV.s Planer mod Holland. Her vandt hun Kong Carls Kjærlighed, blev hans Maitresſe og beherſkede ham til hans Død 1685. Hun ſpillede en vigtig politiſk Rolle i disſe Aar, idet hun lagde al ſin Indflydelſe hos ſin kongelige Elſker i Vægtſkaalen til Gunſt for Ludvig XIV.s Politik. Efter Kong Carls Død vendte hun tilbage til Frankrig, hvor hun nød ſtore Begunſtigelſer fra Hoffets Side, og hvor hun ejede betydelige Godſer, ſom hun dog beſtyrede ſlet. Hun døde 1734. Hendes Søn med Carl II, Charles de Launay, Hertug af Richmond, døde før hende uden at efterlade ſig Børn.

Port Spain [pohrt ſpæhn] ell. **Puerto d'España**, Hovedſtad paa Øen Trinidad. 24,000 J. Staden ligger paa Veſtkyſten ved Paria Bugten.

Portugal, et Kongerige i det ſydveſtlige Europa, hvis Hovedland optager den veſtlige Del af den pyrenæiſke Halvø, og ſom desuden har udſtrakte Kolonialbeſiddelſer i Atlanterhavet, Afrika og Aſien.

	☐ M.	Befolkn. 1881	pr. ☐ M.
Prov. Minho........	132	1,015,000	7,690
„ Traz os Montes	202	397,000	1,690
„ Beira	426	1,377,000	3,230
„ Eſtremadura ...	328	946,000	2,990
„ Alemtejo	443	367,000	830
„ Algarve	88	204,000	2,320
Faſtland............	1,614	4,306,000	2,650

	□ M.	Befolkn. 1881
Overført …	1,614	4,306,000
Azorerne …	43	269,000
Madeira …	15	132,000
Hovedlandet …	1,672	4,707,000
Kolonier		
i Afrika:		
Cap-Verdiſke Øer …	70	107,000
Bisſagosøerne m. m.	1	6,500
Øerne San Thomé og Principe m. m.	20	21,000
Angola, Benguela, Mosſamedes m. m.	14,700	2,000,000
Moſambique Diſtr.	17,800	2,000,000
	32,591	4,134,500
i Aſien:		
i Forindien …	61	420,000
i det ſtore Archipelag …	296	300,000
i China …	0,3	68,000
	357	788,000
I alt …	34,620	9,629,500

I det følgende vil kun Hovedlandet blive omtalt; Kolonierne findes beſkrevne i ſærlige Artikler. Fra Cap San Vincente, et højt Forbjærg, der danner Landets Sydveſtpunkt, hæver Kyſten ſig ſtejlt ſaa vel mod Ø. ſom mod N. Den øſtlige Halvdel af Sydkyſten er lav med foran liggende Sandøer. Veſtkyſten vedbliver i det hele at være høj og ſtejl indtil Cap Sines, men bliver herfra langs Setuval Bugten lavere og temmelig flad. Halvøen mellem denne Bugt og Floden Tejos Munding opfyldes af Serra de Arrabida, der ender i Cap Eſpichel, og danner mod S. en høj og ſtejl Kyſt, der bliver lavere hen imod Flodmundingen. N. for denne hæver Kyſten ſig atter og naar i Cap Roca, P.s Veſtpunkt (38° 47′ n. Br., 8° 9′ ø. L.), en Højde af 2,000 F. Herfra vedbliver den at være høj, ſtejl og meget ujævn indtil Halvøen Peniche med de foran liggende Berlengas Øer, men ſænker ſig n. for denne indtil Mondego Flodens Munding. Paa dennes Nordſide hæver ſig det 650 F. høje Cap Mondego, der paa en kort Strækning mod N. fortſættes i en høj Klippekyſt, men ſnart afløſes af en lav, flad og til Dels moradſig Kyſt indtil Floden Douros Munding. Mellem denne og Minhos Munding bliver Kyſten atter ſtejl, men aftagende i Højde mod N. Om Kyſten i det hele gjælder, at den er meget vanſkelig at beſejle, da den kun har faa Havne, for det meſte med ſmaa Barrer i Indløbene og udſatte for den voldſomme Sø, ſom Atlanterhavet rejſer ved enhver blot nogenlunde friſk Søvind. Landets Overflade har helt igjennem Bjærgcharakter. N. for Douro Floden opfyldes det af Udløbere fra Galiciens og Leons Bjærge, der give det en meget ujævn Overflade. Mellem Douro og Mondego optages det af Serra de Caramullo, der ender i Cap Mondego. Mellem Mondego og Tejo udſtrækker ſig Bjærgmasſen Serra da Eſtrella under en Mængde Localnavne, endende i Cap Roca. S. for Tejo bliver Landet mere aabent, ſkjønt det bibeholder Bjærgcharakteren. Dets øſtlige Del optages af en Mængde mindre Bjærgpartier, der afflade ſig mod V. og danne Sletterne Ourem og Benavilla, der mod S. lukkes af Serra de San João. S. for denne Bjærgkjæde ligge Sletterne Beja og Ourique, mod V. ſkilte fra Atlanterhavet ved Serra Grandola, og mod S. afſluttede af Algarves Grænſebjærge, der ere en Fortſættelſe af den ſpanſke Sierra Morena og her fra Ø. mod V. benævnes Serra de Malhão og S. de Monchique og ende i Cap San Vincente. De vigtigſte Floder ere fra N. til S.: Minho, der paa en Strækning danner Grænſen mod Spanien; Lima, Cavado, Ava; Douro, der fra højre Side optager Sabor, Tua og Tamega og fra venſtre Side Coa, Tavora og Paiva; Vouga, Mondego, Liz, Real; Tejo, der fra højre Side optager Ponſul, Ocreza og Zeſere og fra venſtre Sever og Sorraya; Sado, der falder i Setuval Bugten, og Mira, der flyder langs Alemtejos Sydgrænſe til Atlanterhavet; Guadiana, der her fra venſtre Side optager Ardila og Chanza og paa to Strækninger danner Grænſen mod Spanien. Søer af nogen Betydning forekomme ikke i Slettelandet og kun enkeltvis i Bjærgegnene; Saltlaguner findes ſpredte langs Atlanterhavets Kyſt. — Med Henſyn til Klima deles Landet ſædvanlig i tre Bælter: Algarve med ſubtropiſk, Veſtkyſten med jævn mild Temperatur (c. 16° Middeltemperatur) og det indre af Landet med vexlende Temperatur efter Højdebeliggenheden. Den ſtørſte Regnmængde forekommer i Coimbra og Omegn. Jordbunden er i det hele frugtbar overalt, hvor der findes tilſtrækkeligt Vand, men den er kun i ringe Udſtrækning Gjenſtand for Dyrkning. Af det hele Areal falder paa Kornavl næppe 10, Olivenplantninger 5, Vinavl 4 og Skov 7 pCt.; en ubeſtemmelig, men meget betydelig Del henligger ſom Græsgang, og Reſten (over Halvdelen) er ubenyttet Areal. Med Henſyn til Kornavl ſtaar Prov. Minho højeſt; den har i det hele gjort Fremſkridt i de ſenere Aar. Foruden Hvede, der er den vigtigſte Kornavl, dyrkes de andre almindelige Kornſorter ſamt Ris, Bønner, Roer, Hør og Hamp i temmelig ſtor Udſtrækning. Algarve er rigt paa Figen-, Mandel- og Johannesbrødtræer, og her trives endog Daddelpalmen. Oranger, Citroner og Figen høſtes i ſtor Mængde i alle Kyſtegne og i Floddalene, Oliven iſær i Traz os Montes, og Vinavl drives næſten overalt, men dog navnlig i Traz os Montes, der er Hoveddiſtrictet for Portvinen. Ligeſom andre Steder i Europa har ogſaa Vinavlen lidt betydelig ved Drueſygdommen. Af Skovtræer ere de vigtigſte Naaletræer, Kaſtanier, hvis Frugt er et væſentligt Næringsmiddel, og Ege, hvoriblandt Korkegen. Eſparto voxer paa mange Steder vildt, navnlig i Landets ſydlige Dele. Kvægavlen ſtaar i det hele paa et temmelig lavt Trin. Antallet af Husdyr anſlaas til c. 600,000 Stkr. Hornkvæg, 80,000 Heſte, 200,000 Æſler og Muldyr, henimod 3 Mill. Faar, over 1 Mill. Geder og næſten lige ſaa mange Svin. Silkeavl drives kun i ringe Udſtrækning, men Biavl temmelig ſtærkt i Alemtejos og Beiras Hedeegne. Fiſkeriet drives kun i nogen Udſtrækning langs Sydkyſten, hvor Havet er rigt paa Thunfiſk, Sardiner og andre Fiſkearter. Bjærgværksdriften er i Forhold til Landets naturlige Beſkaffenhed kun ringe og næſten udelukkende i Fremmedes Hænder. Der indvindes noget Bly og Kobber ſamt ubetydeligt Jærn og Kul; derimod vindes Salt i temmelig ſtort Omfang, ſaa vel Kilde- ſom Søſalt. Antallet af Mineralkilder er meget ſtort, og henimod 60 benyttes ſom Sundhedsbrønde. — **Induſtrien** har vel i den ſidſte Menneſkealder gjort væſentlige Fremſkridt, men ſtaar dog endnu langt tilbage i Sammenligning med andre Landes. Siden 1852 beſtaar fuldſtændig Næringsfrihed. De vigtigſte Induſtrifrembringelſer ere Uld-, Bomulds- og Silkeſtoffer, Guld- og Sølvarbejder, Tobak, Brændevin, Galanterivarer, Vaaben, Porcelæn og Stentøj, Roeſukker, Sejldug og Tovværk. Fabrikationen af Krudt er Regeringsmonopol. — **Handelen**, der i det 16de Aarh. ſtod paa et meget højt Trin, ſank efterhaanden i de to følgende Aarhundreder dybere og dybere og blev næſten fuldſtændig tilintetgjort ved Krigene i Beg. af det 19de Aarh. og ved Adſkillelſen fra Braſilien. I den nyere Tid har den dog atter hævet ſig noget. Handelsomſætningen 1882 udgjorde i Tuſender Kroner:

	Indf. fra	Udf. til
England	57,882	41,146
Frankrig	15,705	5,594
Spanien	7,923	6,756
Tyſkland	7,068	4,305
Sverige-Norge	4,606	1,699
Belgien	3,120	1,216
Foren. Stat. i Nordam.	20,132	2,818
Braſilien	8,132	22,663
Portug. Kolonier	2,519	2,854
Andre Lande	5,673	5,544
	132,760	94,095

Hovedartiklerne i Ind- og Udførſelen 1885 vare, Værdien angiven i Tuſender Kr.:

	Indf.	Udf.
Kornvarer	19,988	954
Frø og Frugt	3,036	6,422
Kolonialvarer	11,495	328
Drikkevarer	608	56,685
Dyr og Næringsmidler af ſaadanne	17,727	9,071
Fortæringsgjenſtande	52,854	73,455
Mineraler	8,630	2,702
Metaller	25,095	3,762
Huder og Skind	9,798	676
Træ	4,469	10,853
Spinde- og Væveſtoffer	22,829	483
Forſkjellige Fabrikater	15,234	1,635
Andet	2,637	1,341
Raaprodukter og Fabrikata	88,187	21,452
I alt	141,041	94,907

Den indenrigſke Handel har ogſaa taget ikke ringe Opſving, navnlig ved Anlæg af Jærnbaner, der 1886 udgjorde en Længde af 204 M. og desuden 64 Mil under Bygning. Længden af Telegraphlinjerne var 1884 for Statslinjen 671 Mil med 1,581 Mil Traadlængde og 254 Stationer. — **Befolkningen** er, ſom foran ſes, meget ulige fordelt over Landet. Bybefolkningen udgjør kun en ringe Del af den hele Befolkning, og af ſtørre Stæder fandtes 1878 kun Lisſabon med 248,000 og Porto med 106,000 I.; mellem 100,000 og 20,000 I. fandtes ingen og mellem 20,000 og 10,000 kun 13 med tilſammen 177,000 I. Det portugiſiſke Folk er en blandet Stamme, idet de oprindelige Luſitanere efterhaanden ere blandede med Romere, Svever, Caſtilianere, Frankſkmænd o. fl., og i Algarve og Alemtejo med Maurere. Om Sproget ſ. nedenf. Den romerſk-katholſke Religion er Statsreligion, men andre Sekter have fri Religionsøvelſe i Hjemmet og i Bedehuſe. I Spidſen for Gejſtligheden ſtaa de 3 Ærkebiſkopper af Lisſabon, Braga og Evora og under disſe 16 Biſkopper, hvoraf 2 for Azorerne og Madeira. Antallet af Kloſtergejſtlige var i det 18de Aarh. meget ſtort, men formindſkedes efter Jeſuiternes Fordrivelſe 1759. Ved kongel. Decret af 28 Maj 1834 inddroges Munkekloſtrene til Fordel for Statskasſen, hvorimod Nonnekloſtrene forblev beſtaaende. Gejſtligheden lønnes nu af Staten og for de mere underordnedes Vedkommende paa en yderſt tarvelig Maade. Antallet af Proteſtanter, dels Anglicanere, dels tyſk-evangeliſke, angives til c. 12,000. Jøderne vare i Middelalderen meget talrige; men efter deres Fordrivelſe 1495 have de ikke ſenere dannet ſtørre Menigheder; om deres Antal foreligger ingen paalidelig Oplysning. — **Undervisningsvæſenet** ſtod indtil 1836 udelukkende under Gejſtlighedens Tilſyn, men efter dette Aar under et Overſkoleraad. Skoleloven af 1836 paabyder offentlig Undervisning, hvortil 1844 endnu kom en Beſtemmelſe om tvungen Skolegang. Der findes over 4,500 Almueſkoler og 6 Normalſkoler for Lærere og Lærerinder. Foruden flere Privatſkoler i de ſtore Stæder findes her 21 højere Statsſkoler (Lyceer). I Coimbra er et Statsuniverſitet, ſtiftet 1288, ſædvanlig med c. 1,000 Studerende. I Lisſabon er en polytechniſk Skole og i Oporto et polytechniſk Akademi, der tillige er Induſtri-, Handels- og Marineſkole. I Lisſabon og Oporto findes Kunſtakademier og i Lisſabon tillige en dramatiſk Kunſt- og Muſikſkole. — Budgettet for 1886—87 opviſer følgende:

Statsindtægt:

	I 1,000 Kr.
Directe Skatter	23,761
Stempel og Sportler	12,697
Indirecte Skatter	64,159
Tillægsſkat (Lov 1883)	4,131
Indtægt af Statsejendom	13,743
Andre og overordentl. Indtægter	18,922
	137,413

Statsudgift:

		I 1,000 Kr.
Statsgjæld		55,010
Finansminiſteriet		24,446
Herunder Civilliſte	1,790	
At overføre	1,790	79,456

	I 1,000 Kr.	
Overført....	1,790	79,456
Cortes	500	
Svævende Gjæld	9,952	
Toldforvaltning	5,778	
Indenrigsminiſteriet		8,618
Herunder offentlig Undervisning	3,503	
Juſtits- og Cultusminiſteriet		2,734
Krigsminiſteriet		18,584
Marine og Kolonier		7,685
Udenrigsminiſteriet		1,348
Offentlige Arbejder		11,274
		129,699
Overordentlige Udgifter		14,782
		144,481

Altſaa Underſkud .... 7,068,000 Kr.

Hertil kommer endnu for Kolonierne et Underſkud af 2,505,000 Kr., ſaa at hele Underſkuddet bliver 9,573,000 Kr. **Statsgjælden** 30 Juni 1885 udgjorde 1,812 Mill. Kr., hvoraf c. 990 Mill. Kr. udenrigſk Gjæld. I Rentereſtance var for det løbende Finansaar c. 19 Mill. Kr. — **Forſvarsvæſen.** Effectivſtyrken udgjorde i Marts 1886:

	Officerer og Ligeſtillede	Soldater
Generalitet	41	„
Generalſtab	34	„
Fodfolk (36 Regt.)	1,314	21,944
Rytteri (10 Regt.)	395	3,659
Artilleri	353	2,580
Ingenieurer	80	753
1 Straffecompagni	9	378
Adminiſtration	12	417
Læger uden for Afdelingerne	31	„
Geiſtlige	5	„
I alt....	2,274	29,731
Hertil Municipalgarde....	56	1,707
Grænſebevogtning og Toldſoldater	146	4,753
	2,476	36,191

Af Tjeneſteheſte og Tjeneſtemuldyr var Antallet 2,901 og 7,252. Hærens Krigsſtyrke angives til 3,862 Officerer og Ligeſtillede og 121,195 Underofficerer og Menige med 7,821 Heſte, 4,570 Muldyr og 264 Kanoner. I Kolonierne angives Troppeſtyrken til 470 Officerer og 8,356 Underofficerer og Menige. — Hæren har faaet en ny Organiſation 1884—85, der faſtſætter almindelig Værnepligt med det fyldte 21de Aar. Tjeneſtetiden er 3 Aar under Vaaben, 5 i førſte og 4 i anden Reſerve. **Flaaden** har kun ét Panſerſkib paa 500 Heſtes Kraft og desuden 34 Dampſkibe med tilſammen 4,624 Heſtes Kraft og 127 Kanoner. Derimod tæller den 1 Viceadmiral, 11 Contreadmiraler, 20 Linjeſkibscapitainer, 25 Fregatcapitainer, 40 Capitainlieutenanter og 132 Lieutenanter. — **Ridderordener:** 1) Chriſtusordenen, ſtiftet 1317; 2) St. Benedict af Aviz Ordenen, ſtiftet 1162; 3) St. Jakobs Sværdorden, ſtiftet 1177; 4) Taarn- og Sværdordenen, ſtiftet 1459; 5) Undfangelſesordenen af Villa Viçoſa, ſtiftet 1818; 6) den hellige Iſabellas Orden for Damer, ſtiftet 1801.

Forfatningen er conſtitutionel monarchiſk, Kronen arvelig i begge Kjøn. Kongen deler Lovgivningsmagten med Cortes, ſom beſtaar af to Kamre: Pairerne (pares), af hvilke Kongen vælger 100 paa Livstid og Folket 50 paa 6 Aar, alle tagne ud af visſe Notabelklasſer, og de deputerede, 154 i Tallet, valgte ved umiddelbare Valg og hemmelig Afſtemning paa 3 Aar. Oprindelig vare Pairerne arvelige, men 1878 indførtes en Række Indſkrænkninger i Retten til at indtage det arvelige Sæde, og 1884 vedtoges den ovennævnte Ordning, dog ſaaledes at de tidligere Pairer (1885: 131) beholdt deres Ret indtil deres Død. Valgretten til Deputeretkammeret var oprindelig knyttet til en Indtægtscenſus, men blev 1878 udſtrakt til enhver, ſom kan læſe og ſkrive, eller ſom er Familieforſørger; for gifte Mænd indtræder Valgret med 21 Aars Alder, for ugifte med 25. Til Valgbarhed kræves en Aarsindtægt af 400 Milreis (omtr. 1,600 Kr.) eller en højere Dannelſe. Valgene foretages i P. og paa de nærmere Øer (Azorerne og Madeira) ved Liſteafſtemning i 40 Kredſe med 2—6 Medlemmer; i de 12 ſtørſte Kredſe bruges Mindretalsvalg med begrænſet Stemmegivning, og desuden ere 6 Pladſer forbeholdte Candidater, ſom rundt om i Landet have faaet i alt 6,000 Stemmer uden at opnaa Flertal i nogen enkelt Kreds. I Kolonierne vælges 12 Medl. Miniſtrene, 7 i Tallet (Finans-, Udenrigs-, Indenrigs-, Juſtits- og Cultus-, Krigs-, Marine- og Kolonial-, Handels- og Agerbrugs-M.) udnævnes og afgaa efter det parlamentariſke Syſtems Regler. Desuden er der et Statsraad af livsvarige Medlemmer, der tjener dels ſom en politiſk Raadsforſamling (tibligere Miniſtre), dels ſom øverſte adminiſtrativ Ret efter franſk Mønſter. Riget deles i 21 Diſtricter (deraf 4 paa Øerne); i Spidſen for disſe ſtaa Gouverneurer, medens Indbyggerne ere repræſenterede af en Junta og et ſtaaende Udvalg; en tilſvarende Ordning gjælder for de 292 mindre Kredſe (conselho) og for Sognene. Retsplejen er offentlig og mundtlig (i Straffeſager bruges Nævninger). I Lisſabon er en Højeſteret og under den 3 Appellationsretter og en øverſte Handelsret; fremdeles findes 160 Underretter og 626 Enkelt-Dommere, hvis Stilling nærmeſt ſvarer til Fredsdommeres.

Hiſtorie. Navnet og Riget P. opkom førſt paa den Tid, da Korstogene begyndte, ved Overgangen fra det 11te til det 12te Aarh.; indtil da delte det Skæbne med Spanien og ſvarer nærmeſt til den Del af Hispania, ſom Romerne kaldte Luſitanien, bekjendt af Opſtanden under Viriathus. Paa Folkevandringens Tid trængte Alaner og derpaa Svever ind i Landet, og ſenere bleve Veſtgoterne det herſkende Folk, indtil det i Beg. af det 8de Aarh. efter Slaget ved Xeres de la Frontera tillige med ſtørſte Delen af det øvrige Spanien blev beſat af Maurerne. I Midten af det 11te Aarh. erobrede Kong Ferdinand I af Caſtilien Landet mellem Minho og Douro fra disſe, og hans Efterfølger Alfons VI forlenede 1093 ſin Svigerſøn, Grev Henrik af Burgund, af det capetingiſke Kongehus i Frankrig (Sønneſøns Søn af Kong Robert) dermed; ved Alfons's Død 1109 gjorde denne ſig uafhængig ſom Greve af P. (d. 1112). Hans Søn, Alfons I Erobreren vandt den ſtore Sejer over Maurerne ved Ourique 1139, hvorpaa han blev udraabt til Konge, ordnede Rigets Forfatning og Tronfølgen paa Rigsdagen i Lamego 1143 og udvidede Riget betydelig ſyd paa; ſaaledes erobrede han 1147 Liſſabon fra Maurerne (d. 1185). Alfons's Søn, Sancho I (d. 1211), Fader til den danſke Dronning Berengaria, ophjalp det ved Krig, Hungersnød og Peſt ødelagte Land. Under hans Efterfølgere, Sønnen Alfons II (d. 1223), Fader til den unge danſke Konge Valdemar III.s Dronning Eleonore, og hans Søn, Sancho II, herſkede heftige Stridigheder med Gejſtligheden; den ſidſte blev endog afſat af Paven 1245 og efterfulgt af ſin Broder Alfons III (d. 1279), ſom erobrede Algarve fra Maurerne og derved gav Riget den Udſtrækning, det ſiden den Tid har haft. Under hans Efterfølger, Dionyſius d. retfærdige (d. 1325), hævede Landet ſig betydelig; han ſørgede for ſit Folks Cultur, fremmede Handel og Videnſkabelighed og ſtiftede en Højſkole i Liſſabon, ſom 1308 blev forlagt til Coimbra, hvor endnu P.s eneſte Univerſitet er. Dionyſius's Søn, Alfons IV d. tapre, vandt i Forening med ſin Svigerſøn, Kong Alfons XI, af Caſtilien en ſtor Sejer over Maurerne ved Salado 1340 og er for øvrigt bekjendt af ſine Stridigheder med ſin Søn Pedro, hvis Ægtefælle Ines de Caſtro han lod myrde; ved hans Død 1357 fulgte Pedro I d. ſtrænge (d. 1367) og efter denne hans Søn Ferdinand, med hvem den ægte burgundiſke Mandsſtamme uddøde 1383. — For at ikke P. ved hans Datter Beatrix's Giftermaal med Kong Johan I af Caſtilien ſkulde tilfalde dette Rige udraabte Folket Pedro I.s uægte Søn, Johan I, til Konge; han blev Stamfader til den **uægte burgundiſke Linje**, under hvis henv. 200aarige Regering (1383—1580) det i ſig ſelv ubetydelige Rige ved de ſtore Opdagelſer og Erobringer hævede ſig til en ſaadan Magt og Anſeelſe, at det kunde regnes blandt Europas betydeligſte Stater og Portugiſerne bleve Verdens førſte Handelsfolk. Allerede under den tapre Johan I (d. 1433), ſom førte heldige Krige med Caſtilien og gjorde Erobringer i Nordafrika, deriblandt Ceuta, begyndte Portugiſernes berømte Opdagelſesexpeditioner, der gik ud paa at finde Søvejen til Indien, ved en af Kongens yngre Sønner, Henrik Navigator, ſom opdagede Madeira og Porto Santo. Efter hans Søn Edvards (ſ. d. A., d. 1438) korte Regering fulgte dennes Søn Alfons V Afrikaneren (ſ. d. A., d. 1481), under hvem Opdagelſesrejſerne og Koloniſationerne fortſattes langs Afrikas Veſtkyſt. Under hans to Efterfølgere, Sønnen Johan II d. fuldkomne (d. 1495), ſom befæſtede Kronens Magt lige over for den overmodige Adel, og dennes Fætter Emanuel d. ſtore (d. 1521) indtraf „P.s gyldne Alder“, de ſtore Opdagelſers og overſøiſke Erobringers Tid; under den førſte naaede Bartholomæus Diaz Sydſpidſen af Afrika og omſejlede det gode Haabs Forbjærg 1486; under den ſidſte fandt endelig Vasco da Gama 1498 Vejen til Indien, hvor Portugiſerne ſnart fik betydelige Beſiddelſer, og Cabral opdagede 1500 Braſilien, ſom blev et portugiſiſk Kolonialland af overordentlig Vigtighed. Liſſabon var paa den Tid Europas førſte Handelsſtad. Under Emanuels Søn, Johan III (d. 1557), udvidedes Portugiſernes Magt i Indien, en Strid med Spanien om de af Magalhães opdagede molukkiſke Øer endte med, at de forbleve ved P., men Rigets Synken begyndte allerede nu ved Inquiſitionens Indførelſe og Jeſuiternes Indflydelſe. Johans Sønneſøn, Sebaſtian, var ved ſin Bedſtefaders Død kun 3 Aar gl., hvorfor Johans Broder, Cardinal Henrik, førte Regeringen for ham. Da Sebaſtian var bleven voxen, gjorde han et Korstog mod Maurerne i Marokko, hvor han faldt i Slaget ved Alcazar 1578, og hans gamle Grandonkel og Formynder beſteg derpaa Tronen; men to Aar efter uddøde med ham den uægte burgundiſke Stamme 1580. — Som Datterſøn af Emanuel d. ſtore gjorde nu den ſpanſke Konge Philip II Fordring paa P. og lod det beſætte ved Hertugen af Alba. P. havde ſaaledes den Ulykke at komme i Forbindelſe med et Rige, der netop fra den Tid af ved en Række uheldige Krige og en uklog Styrelſe gik ſit eget Forfald i Møde; det ſkulde vel vedblive at beſtaa ſom et ſelvſtændigt Kongerige, men behandledes i Virkeligheden ſom en ſpanſk Provins, indvikledes i Spaniens Krig med Holland og tabte derved de fleſte af ſine Beſiddelſer i Indien, ſamtidig med at dets Handel og Skibsfart gik til Grunde. **Foreningen med Spanien** under Kongerne Philip I, II og III (i Span. P. II, III og IV) varede 1580—1640, da P. omſider løsrev ſig ved en Opſtand i Liſſabon 1 Dec., ſaa hemmelig og dygtig ledet, at den gik for ſig ſaa godt ſom uden Blodsudgydelſe. — Huſet **Braganza** (1640—1853), der nedſtammede fra en uægte Søn af Johan I, beſteg derpaa Tronen med Johan IV (d. 1656). Han efterfulgtes af ſin Søn Alfons VI, ſom 1668 blev ſtødt fra Tronen af ſin Broder Pedro II, der dog førſt ved Alfons's Død 1683 antog Kongenavn (d. 1706), og under hvis Regering Spanien efter mislykkede Forſøg paa at tilbageerobre P. ved en Fred i Liſſabon 1668 erkjendte dette Lands Uafhængighed, ligeſom han ogſaa deltog i den ſpanſke Arvefølgekrig; Pedro efterfulgtes af ſin Søn Johan V (d. 1750), ſom af Paven for ſin katholſke Iver fik Titlen »Rex fidelissimus«, for øvrigt bekjendt af ſin Ødſelhed og Opførelſen af det prægtige Mafra. Landets Tilſtand var imidlertid bleven ſtedſe maadeligere; dets Velſtand tabte ſig, Uvidenhed og Sløvhed herſkede hos Folket, Cortes havde ikke været ſammenkaldt ſiden 1697, og Methuen-Tractaten af 1703 havde bragt P. i mercantil Afhængighed af England. Under Johans Søn og Efterfølger, Joſeph Emanuel (d. 1777), under hvis Regering det frygtelige Jordſkjælv i Liſſabon indtraf 1755, ſkaffede Pombals kraftige og dygtige Styrelſe og hans gjennemgribende Reformer P. noget af dets tidligere Anſeelſe tilbage; men med Joſephs Datter, Dronn. Marie I, gift med hendes Farbroder Pedro III (d. 1786), indtraadte ſtrax en bigot

Reaction, og alt vendte tilbage i den gamle Sløvhedstilſtand med Adelens og Gejſtlighedens utilbørlige Overvægt. Under Dronningens Sindsſygdom ſtyrede Kronprins Johan Riget fra 1789 og beſteg Tronen ved hendes Død 1816 ſom Johan VI. Da P. i den franſke Revolutionskrig 1793 havde ſluttet ſig til Frankrigs Fjender, maatte det ved Freden i Badajoz 1801 afſtaa Diſtrictet Olivenza til Spanien, og da det ikke vilde lukke ſine Havne for England og overgive Frankrig ſin Flaade, lod Napoleon I 1807 Landet beſætte af General Junot og erklærede Huſet Braganza for afſat. Kongehuſet og Hoffet flygtede til Braſilien og førblev her, ſkjønt P. allerede 1808 blev befriet for de franſke Tropper ved engelſk Hjælp. Et nyt franſk Indfald 1810—11 mislykkedes ganſke. Medens P.s Hær kæmpede tappert i Spanien mod Napoleon I, blev Landet ſtyret af Lord Beresford, der krænkede Folkets Nationalfølelſe og ofrede dets Intereſſer for Englands, ret ſom om han var dettes og ikke Kongens Statholder (en Tredjedel af Officererne vare Engelſkmænd); P. kom desuden ved Kongehuſets Fjærnelſe til at føle ſig ſom Biland af Braſilien. En Sammenſværgelſe af General Freyre opdagedes 1817 og ſtraffedes ſtrængt; men Paavirkningen fra Spanien fremkaldte i Aug. 1820 en Opſtand i Oporto, der ſnart bredte ſig over hele P. og tvang Beresford til i Oct. at gaa bort med ſine Landsmænd. En Rigsforſamling aabnedes i Liſſabon i Jan. 1821 og udarbejdede en meget fri Forfatning i Lighed med den ſpanſke fra 1812; den ſtadfæſtedes af den tilbagevendte Konge Johan VI og udkom 22 Sept. 1822, men ſamtidig gik Braſilien tabt og blev et eget Rige under den ældre Søn, Dom Pedro. En Modrevolution af den yngre Søn, Dom Miguel, omſtyrtede Forfatningen i Juni n. A., men nye abſolutiſke Forſøg førte i Maj 1824 til Dom Miguels Forvisning, uden at Løfterne om en anden Forfatning opfyldtes. Johan VI døde 10 Marts 1826, og nu udſtedte Regenten Dom Pedro (P. IV) 19 Apr. en maadeholden Forfatning (Chartet, Carta de lei) i Lighed med den da gjældende franſke med et arveligt Pairskammer og indſatte ſin Datter Marie II da Gloria til Dronning, men beſtemte, at hun ſenere ſkulde ægte Dom Miguel. Denne kom i Febr. 1828 tilbage til P. efter at have aflagt Ed paa Forfatningen, men ved Svig og Vold tilrev han ſig Magten, fordrev ſin Broderdatter fra Landet og lod ſig af de gamle Cortes udraabe til Enevoldskonge 23 Juni. En Opſtand i Oporto kvaltes i Blod, hele P. underkaſtede ſig, og de liberale forfulgtes paa det gruſomſte. Kun Øen Terceira forblev Dronningen tro under Villaflors og Palmellas Regentſkab, og herfra udgik 1832 Forſøg paa at gjenvinde P., efter at Dom Pedro havde nedlagt Braſiliens Krone. Oporto indtoges 8 Juli og forſvarede ſig i Juli n. A. under Saldanha med ſtor Tapperhed mod den franſke General Bourmont, der var Dom Miguels Hærfører; i de ſamme Dage drog Villaflor, der var gaaet i Land i Algarve, ind i Liſſabon, efter at den engelſke Søofficer Charl. Napier havde ødelagt hele Fjendens Flaade. Nye Nederlag tvang endelig Dom Miguel til 26 Maj 1834 at give Afkald paa P. og drage bort, men faa Maaneder efter døde Dom Pedro (24 Sept.) og efterlod ſin Datter i en vanſkelig Stilling. P. led under de heftige Partikampe og gjentagne Opſtande, ſaaledes i Sept. 1836 for Gjenoprettelſen af Forfatningen af 1822 (derefter kaldtes dens Tilhængere, d. v. ſ. det radicale Parti, „Septembriſter“) og i Jan. 1842 af „Chartiſterne“, der gjenindførte Forfatningen af 1826. I diſſe Uroligheder tog Byen Oporto og Hæren en vigtig Del, medens ſtørſte Parten af Folket viſte ſig aldeles ligegyldigt, og under den deraf følgende Uſtadighed i de politiſke Forhold lammedes Landets Kræfter og ſank dets Velſtand. Statsgjælden ſteg betydelig, og Handelen vedblev at være i engelſke Hænder. I Maj 1846 maatte Chartiſternes Fører Caſto Cabral opgive Magten og forlade Landet; Saldanha blev nu Førſteminiſter, men maatte kæmpe med en alvorlig Opſtand af Septembriſterne (under Generalerne Bomfim og Sa da Bandeira) og kunde kun faa Bugt med den ved engelſk og franſk Hjælp. I Juli 1849 kom Caſto Cabral tilbage til P. og blev paa ny Miniſter; men i Maj 1851 tiltog Saldanha ſig ved en Soldateropſtand Magten og ſtyrede nu med næſten dictatoriſk Vælde; han gjennemførte bl. a. et Tillæg til Forfatningen og nye Beſtemmelſer om Valgretten, hvorved han imødekom Septembriſternes Ønſker, nedſatte Statsgjældens Renter og udſtedte i alt 235 Decreter, ſom Kamrene ſiden ſtadfæſtede, og hvorved mange vigtige Spørgsmaal afgjordes, ſaaledes Indførelſen af en ny Straffelovbog. Marie da Gloria døde 15 Nov. 1853 og fulgtes af ſin Søn, Pedro V, der indtil 1855 ſtod under ſin Faders, Ferdinand af Sachſen-Koburgs Formynderſkab. I Juni 1856 maatte Saldanha gaa af, og ſiden har der i det hele herſket Ro i P., hvorfor ogſaa Landet er gaaet frem ſaa vel under Pedro V ſom under hans Broder og Efterfølger Luis I (ſiden 11 Nov. 1861). De tidligere Forfatningskampe ophørte efter Ændringerne 1852, og en ny Partidannelſe foregik: „Reformiſter“ under Sa da Bandeira og Marquis d'Avila (d. 1881), „Regeneratorer“ (d. e. Conſervative) under Aguiar og Fontes Pereira (d. 1887), medens Septembriſterne under Loulé og Braamcamp (d. 1885) tog Navn af „hiſtoriſke Liberale“. Der har derfor været temmelig mange Miniſterſkifter. Ogſaa fremkaldte nye Skattelove i Vinteren 1867—68 alvorlige Uroligheder, ſom nødte Regeringen til at tage dem tilbage, og i Maj 1870 tiltvang Saldanha ſig (ligeſom 1851) Magten ved Soldaternes Hjælp trods Kongen og Kamrenes Flertal, dog kun for et Par Maaneder. Udviklingen har vel ingenlunde været raſk i P. i Sammenligning med andre Landes, men der er dog efterhaanden blevet gjennemført flere ſtørre Reformer og omfattende Love. Slaveriet blev 1859 hævet i Kolonierne for de Børn, ſom efterhaanden fødtes, og 1868 for de voxne Slaver, dog med en tiaarig Overgangstilſtand; men denne afkortedes 1875, ſaa at Slaveriet helt bortfaldt. Stamhuſene ophævedes 1863, Tobaksmonopolet afſkaffedes 1864, og det metriſke

Syſtem indførtes 1867. En ny adminiſtrativ Inddeling vedtoges 1867 med Udvikling af ſtedlig Selvſtyrelſe, og 1878 afſluttedes Forvaltningens Omordning ved en fuldſtændig Lov herom. Allerede 1852 afſkaffedes Dødsſtraffen for politiſke Forbrydelſer og 1867 for alle andre; en ny Civillovbog gaves 1868, en Civilproces 1876 og en Straffelovbog 1884. En Omdannelſe af Skattevæſenet er bleven gjennemført ſiden 1873 for at tilvejebringe Ligevægt i Statshusholdningen; Folkeſkolevæſenet fik en ny Indretning 1878, hvorved almindelig Skolepligt paabødes, og Hæren en ny Ordning 1884—85. Endelig bleve baade Pairskammerets Sammenſætning og Valgordningen til Deputeretkammeret væſentlig ændrede, førſt 1878 og ſiden 1884—86. Som Følge af ſin afſondrede Beliggenhed har P. kun liden Udſigt til at indvikles i Stridigheder med Udlandet. Tanken om en „iberiſk Union" med Spanien dukkede op 1865 og paa ny 1868—69, men fandt ingen Gjenklang, ſkjønt P.s Kongehus ſkulde bære Kronen i begge Lande. Det gode Forhold til Spanien udvikledes derimod og beſegledes 1883 ved et Beſøg af Kong Luis i Madrid, hvorhos Tanken er fremſat om et Forbund mellem de to Lande, der ſkulde muliggjøre en væſentlig Indſkrænkning af Forſvarsudgifterne. Forholdet til Paveſtolen har længe været køligt, til Dels paa Grund af Kongens Ægteſkab med Kong Victor Emanuels Datter. 1862 indſkrænkedes Biſkoppernes Magt over Præſtevalgene, og ſtrænge Straffe faſtſattes for Præſter, ſom prædikede imod Regeringen; 1878 indførtes Civilſtandsregiſtre. En Tviſt med England om Beſiddelſen af Landet ved Delagoa Bugten i Sydafrika afgjordes 1875 ved franſk Voldgiftskjendelſe til bedſte for P.; det tilſtod 1878—79 England fri Ind- og Udførſel af Varer til og fra Transvaalſtaten, ſamt Bygning af en Jærnbane gjennem Landet. 1885 faſtſattes Grænſerne for P.s Beſiddelſer ved Congolandets Kyſter, og ſ. A. overtog P. Protectoratet over Kyſtſtrækningerne ved Dahome. I Febr. 1886 afløſtes det conſervative Miniſterium under Fontes Pereira, der havde ſtyret P. ſiden 1881, af et liberalt under Ledelſe af Lucianno y Caſtro.

Literatur. Medens Spaniernes Literatur i høj Grad har et original-nationalt Præg, der vidner om dette Faſtlandsfolks ſtærkt udprægede, af fremmede Indflydelſer forholdsvis lidet berørte Charakter, ere Portugiſerne, det bløde, receptive Kyſtfolk, meget modtagelige for alle udenfra kommende Indtryk. Folkepoeſien forſvandt ſnart; med Henrik af Burgund og hans Følge af franſke Riddere drog den provençalſke Kunſtpoeſi ind i Portugal. Den gamle Folkepoeſi flygtede ned til Folkets laveſte Lag og hendøde. De ældſte »Cancioneiros« naa tilbage til det 13de Aarh., ere affattede i det galiciſke eller gammelportugiſiſke Sprog og give os kun en Efterklang af Troubadourpoeſien. Den ældſte er »Cancioneiro d'el rei Dom Diniz« (udg. 1847), der tillægges Kong Dionyſius (1279—1325). Se Almeida-Garretts »Romanceiro« (1863), Bellermann „Portugiſiſche Volkslieder und Romanzen" med tyſk Overſættelſe (1864), Braga »Romanceiro geral collegido da Aradição« (1867), »Cantos populares do archipelago Açorcano« (1869), Eſtacio da Veiga »Romanceiro do Algarve« (1870), Hardung »Romanceiro portuguez« (1877), Alvaro Rodrigues de Azevedo »Romanceiro do archipelago da Madeira« (1880), Sylvio Romeiro »Cantos populares do Brazil« (1883) og Samlinger af Ferd. Wolf, Puymaygre og Barata. Det 14de og 15de Aarh. danner en ny Periode. Spaniere, der digtede baade i galiciſk og caſtilianſk Sprogart, vandt Indpas i P. og medførte det ſpanſke nationale Otteſtavelſesvers (port. Redondilhas), ſamt Cántigas, Vilhancios oſv.; Portugiſerne efterlignede dem, og Brugen af Spanſk tog ſaaledes til, at der dannede ſig en Fællesliteratur, hvori Portugiſerne blot ſpillede Efterligneres Rolle. En ſaadan ſpanſk-portugiſiſk Hofdigter er Macias. Prinſer af Blodet optraadte ſom lyriſke og didaktiſke Digtere, hvorimod Epiken laa brak; hvad Portugiſerne kalde Romancer, er kun Hyrdepoeſier. Man ved, at Kong Dionyſius's Sønner Alfons IV og hans Halvbrødre Greverne Affonſo Sanchez af Albuquerque og Pedro af Barcellos have ſkrevet Poeſier, men de ere tabte; maaſke er den fra det 14de Aar ſtammende »Cancioneiro do Real Collegio dos Nobres« af den ſidſt nævnte. Under Ines de Caſtros Ægteſælle, Kong Dom Pedro I.s Navn er der bevaret 5 Sange, hvoraf den ene er paa Spanſk. Johan I, Stifteren af det andet burgundiſke Kongehus, og hans Sønner yndede og dyrkede Poeſien og ſkabte en ny provençalſk Efterhøſt. Under Johan II (1481—95) og Emanuel (1495—1521) falder den portugiſiſke Hof- og Converſationspoeſis blomſtrende Periode, der til Dels ordnedes og ſamledes af Digteren Garcia de Reſende, der 1516 i »Cancioneiro geral« optog næſten alle Digtere fra den ſidſte Halvd. af det 15de og Beg. af det 16de Aarh. Man ſer Indflydelſen af Toulouſes Gaya sciensa de trobar, den ſenere ſpanſk-cataloniſke Poeſi, med den ſpanſke Kunſtlyrik ſom Gjennemgangspunkt. De betydeligſte i denne Samling fremtrædende Digtere ere Bernard. Ribeiro, der digtede Ekloger ikke uden Localfarve og en ſentimental Hyrde- og Ridderroman i Proſa »Menina e moça« (1559), og Sá de Miranda. Den i ſpanſk Form til os komne »Amadis de Gaula« (ſ. **Amadis**) ſtammer fra denne Periode. Mærkes maa ogſaa Krønnikerne af Fernam Lopes, Gomez Eannez de Azurara og Ruy de Pina. 3dje Periode betegnes ved den over Spanien til P. kommende italienſke Indflydelſe; men medens Spanien asſimilerede den med ſin egen nationale Poeſi, bleve Portugiſerne ſtaaende ved den blotte Efterligning. Medens den ſpanſke Renaisſance, hvis Forløbere vare Boscan og Garcilaſo de Vega, ſatte Blomſt i den glimrende Komiker Cervantes og Dramatikere af førſte Rang, blev den ogſaa i forrige Periode virkende Sá de Miranda ſtaaende ved Hyrdepoeſier og Lyſtſpil i Proſa, der ſlaviſk efterligne Terents og Plautus; desuden høre han og Montemayor, hvis »Diana enamorada« blev Moder til de talrige Paſtoralromaner i Spanien, paa Grund af, at de for det meſte ſkrev paa Spanſk, nærmeſt til dette Lands Literatur. Anton. Ferreira gav i »Ines de Castro« den førſte Tragedie i klasſiſk Stil. Fra disſe udgik en Digterſkole, hvis Hjem var Univerſitetet i Coimbra og Hoffet i Lisſabon (Pero d'Andra de Caminha, Diogo Bernades, Jeronimo Cortereal), ſom frembragte en lærd Stuepoeſi, der var Nationen i dens Helhed fremmed. Langt betydningsfuldere var den fra det kraftige Liv, de ſtore Opdagelſer, Kampe og Sejre i fjærne Lande udgaaende portugiſiſke Renaisſancepoeſi; den fik Form i Gil Vicentes og navnlig Camões's ſtorartede heroiſke Digtning (ſ. Camões); i den førſtes Dramaer og den ſidſtes Luſiader vifter for førſte Gang en ſtærk national Luftning os i Møde. Det var under Emanuel d. ſtore og Johan III, at dette mægtige Opſving fandt Sted, men allerede fra Slaget ved Alcazar mærke vi den heroiſke Begejſtrings Afmattelſe. Den klang endnu ſom et Echo i Skoflikkeren Gonçalo Annes Bandarras »Trovas em ar de profecias«, der ſpaar Gjenopvækkelſen af P.s gamle Storhed. Men »Elegiada«, hvori Kong Sebaſtians Vaabenbroder og Ulykkesfælle Luiz Pereira Brandam beſynger den portugiſiſke Heltetids Undergang, er gjennemgaaende en Klageſang. De øvrige epiſke Digtninger fra denne Tid ere kun correcte Skolepoeſier, og nu vælter Gongorismen ind fra Spanien, der afſætter Spor i Vasco Mouzinho de Quevedo e Caſtellobrancas berømte og i flere Epiſoder ypperlige Epos »Affonso Africano« (1611). Med Tabet af Landets nationale Selvſtændighed og under Philip I.s, P. II.s og P. III.s Regerings Tryk ſank den portugiſiſke Poeſi ned til at blive en mat, maniereret Copi af den ſpanſke. De fleſte Digtere ſkrev paa Spanſk; kun Hyrdepoeſien bevarede noget ejendommeligt. Fernão Alves de Oriente (f. 1540 i Goa) ſkrev paa Proſa og Vers Hyrderomanen »Lusitania transformada« (1607), Francisco Rodriguez Lobo (f. 1550) i ſamme Form »Primavera«, »Pastor peregrino« og »O desenganado« og ſkabte ved ſin Afhandling »Corte na aldea e Noites de inverno« den rhetoriſke Proſa. Hans Epos »O Condestabre«, hvori han beſynger Connétablen Nuno Alvarez Pereira, P.s Tid, er kun en Rimkrønnike; han parodierede (paa Spanſk) de ſpanſke moreſke Romanzer. Manoel da Veiga Tagarro (f. i Slutn. af det 16de Aarh.) erhvervede ſig et Navn ved ſine bukoliſke Digte under Titel af »Laura de Amphriso« (1627). Den ſpanſke Indflydelſe vedblev at herſke endog efter Landets Befrielſe og Johan IV af Braganzas Tronbeſtigelſe. Den italienſke Marinisme og den ſpanſke Gongorisme grasſere med ſamt deres Allegorier, Overfyldning med Concetti, pedantiſke Omſkrivninger og Sværmeri for Sonetter. Fra denne Epoche ere Manoel de Faria y Souſa, Antonio Barboſa Bacellar, ſom opfandt de ſaakaldte »Saudades«, der beſang de forelſkedes Enſomhed, ſamt Nonnen Violante do Ceo. Af denne Tids Poeſi faar man et tydeligt Billede i Samlinger ſom »A Fenix renascida« og »Eccos que o clarim de Fama dà«, hvis Indhold er lige ſaa forſkruet ſom Titlerne. Den fortræffelige Proſaſkribent Jacinto Freire de Andrade ſpottede i et Par morſomme poetiſke Parodier de portugiſiſke Gongoriſter. Paa Theatret ſpilledes de ſtore ſpanſke Dramatikere; ſelv portugiſiſke Dramadigtere, ſom Diamante, Matos Fragoſo og Melo, ſkrev paa Spanſk og ere ikke til at ſkjelne fra ſamtidige Spaniere; kun »Autos«, »Farsas« og »Entremeses« forfattedes paa Portugiſiſk. I Beg. af det 18de Aarh. under Johan V fortrængte den italienſke Opera de ſpanſke Skueſpil fra Scenen. Portugiſerne leverede ſelv gode komiſke Operatexter, ſaaledes den braſilianſke Jøde Antonio Joſé da Silva, der blev brændt ved en Autodafé 1739. Proſaen følger Poeſien i denne Periode. Amadis affødte en Masſe Ridderromaner, ſaaledes »Palmeirim de Inglaterra«, bearbejdet af Francisco de Moraes (d. 1572) efter Luis Hurtados ſpanſke Original, og »Triumfos de Sagramor« af Jorge Ferreira de Vasconcellos (d. 1585), ogſaa Forfatter til de dramatiſke Noveller »Comedia Euphrozina«, »Comedia Olyssipo« og »Comedia Aulegrafia«; den berømte Hiſtorieſkriver João de Barros udgav 1520 Ridderromanen »Chronica de Imperador Clarimundo«. Hans Dekader, der behandle Portugiſernes Hændelſer under deres Opdagelſer og Erobringer af fjærne Lande, ere ſkrevne med Livius ſom Mønſter; de fortſattes af Diogo de Couto og Antonio Boccaro. Affonſo de Albuquerques uægte Søn af ſ. N. fortalte ſin Faders Bedrifter i »Commentarios« (1558); Rigshiſtoriographen Damiaō de Goes (d. c. 1573) beſkrev med poetiſk Anſkuelighed Emanuel d. ſtores og Johan I.s Liv; Fernan Lopes de Caſtanheda (d. 1559) fortalte ſom Øjevidne »Historia do descobrimento da India pelos Portuguezes«. Jeſuiten Antonio Vieira (f. 1608, d. 1697), der ſom Misſionær havde tilbragt en ſtor Del af ſit Liv i det portugiſiſke Amerika, forſvarede efter ſin Hjemkomſt ved Johan IV.s Hof Indianernes Ret mod de europæiſke Undertrykkere og tog ſig ligeledes af de forfulgte Jøder, ſaa at han paa Grund af ſine humane og friſindede Prædikener blev anklaget for Inqviſitionstribunalet og kun befriet ved Pavens Mellemkomſt. Hans Prædikener ere ægte Proſamønſtre; ellers ſkrev de portugiſiſke Proſaiſter, hvad enten de brugte deres Modersmaal eller Spanſk, pedantiſk lærd eller gongoriſtiſk affecteret. Til de bedre høre Bernardo de Brito (d. 1617), Forfatteren af »Monarchia lusitana«, der fortſattes af Brandam og Raphael de Jeſus; Stilen er en ſmagfuld Efterligning af Klasſikernes hiſtoriſke Fortællemaade. Biographen Luiz de Souſa (d. 1632) ſkrev indſmigrende og kjælent om kirkelige Koryphæer; han og Andrade (d. 1657), der beſkrev Vicekongen af Indien, João de Caſtros Levned, regnes for de meſt klasſiſke portugiſiſke Proſaiſter. 4de Periode betegner den klasſiſk-franſke Indflydelſe, der afløſer den ſpanſke Smags Herredømme. General Fr. Xaver da Meneſes, Greve af Ericeira, en fornem, middelmaadig Dilettant, overſatte Boileaus »Art poétique« og forfattede ſit kjedelige Epos »Henriqueida« (1741) om P.s Stiftelſe ved Henrik af Burgund; heldigere er hans hiſtoriſke Værk »O Portugal restaurado«. 1741 ſtiftedes efter franſk Mønſter Academia portugueza; en Del unge Digtere, hvis Maal var at forbinde franſk Elegance med de nationale Klasſikeres Stil fra det 16de Aarh., dannede ligeledes en Forening, med det romerſke Arkadierakademi ſom Forbillede. Med Pombal kom de nyere philoſophiſke Ideer til Roret, men ſøgtes gjennemførte med doctrinært Deſpoti. En af de portugiſiſke Arkadiere, Pedro Antonio Correa Garçao, kaldt den portugiſiſke Horats, og ſom i ſine Komedier efterlignede Terents, henſmægtede i Fængſel under Pombal. Af ſamme Skole er Antonio Diniz da Cruz e Silva, der gratiøſt anſlaar anakreontiſke Strænge, Forfatter til »O hyssope«, en Efterligning af Boileaus »Le lutrin«. Herhen hører ogſaa Friſeuren Domingos dos Reis Quita, ſom paa Grund af ſine bukoliſke Digte blev optaget i Arkadiernes Kreds, Forfatter til Tragedier i franſk-klasſiſk Maner; Francisco Diaz Gomez er bekjendt dels ſom Digter, dels ved ſine kritiſke Studier af det 16de Aarh.s Klasſikere. Overſættelſer fra Franſk bragte Gallicismer ind i Sproget; ogſaa Indflydelſe fra engelſk Literatur begyndte at afſætte Spor i Poeſien. Hovedrepræſentanten for den akademiſke Correcthed er Francisco Manoel do Nascimento (f. 1784, d. 1819), fremgaaet af Arkadiernes Skole, medens Manoel Barboſa de Bocage har langt mere poetiſk Primitivitet, men ſtundum driver ſin Pathos til Excentricitet; han arbejdede med en Improviſators Lethed, og hans Idyller, Fabler og Epigrammer høre til den portugiſiſke Literaturs Perler. Han var ſaa uheldig at finde en Skare Efterlignere, der drev hans Maner ud i det parodiſke, ſaa at han blev betragtet ſom Stifter af en moderne Gongorisme, ſom man efter hans poetiſke nom de guerre, Elmano, kaldte Elmanisme. Af hans dygtigere Elever maa anføres Tragikeren João Bapt. Gomes og J. M. da Coſta e Silva, hvis Digt »O passeio« rummer de ſkjønneſte Toner i Sproget. Til Manoels klasſiſk-akademiſke Skole høre Domingo Maximiano Torres, Forfatter til Idyller og Canzoner, Odedigteren Antonio Ribeiro dos Santos, Satirikeren Nicolau Tolentino de Almeida og den philoſopherende Joſé Anaſtacio da Cunha, iſær berømt ſom Mathematiker. Følelſen for den ægte nationale Poeſi var fremmed for disſe galliſerende Poeter; ja Joſé Agoſtinho de Macedo, der i ſit Epos »O Oriente« behandler ſamme Stof ſom Camões i „Luſiaderne", erklærer i Fortalen den ſtørſte portugiſiſke Digter for en blot Efterligner af Italienere og Spaniere, og Macedo blev virkelig paa Grund dels af dette Digt, dels af det heldigere »A meditaçao« ſat over Camões. 5te Periode indledes ved Befrielſes- og Forfatningskampene, der bragte den poetiſke Aand ind paa nationale Baner og ſkabte en Reaction mod Efterligningen af det fremmede. Mouzinho de Albuquerque anſlog de national-klasſiſke Strænge i ſine »Georgicas portuguezas«; ligeledes Antonio Feliciano de Caſtilho, Alex. Herculano de Carvalho og Romancedigteren Joſé Freire de Serpa. Almeida-Garrett vakte Opſigt ved ſit i Paris 1825 udkomne anonyme Epos »Camões«, hvori han beſynger den ſtore Digters Liv og Død med national Begejſtring; derefter fulgte et ſatiriſk Digt i 7 Sange, »Donna Branca, ou a conquista do Algarve«, rettet mod Munkene, i Formen paavirket af Wieland; men hans Hoveddigt er det romantiſke, i national Folkeſangstone holdte »Adozinda, romance« (1828) i 4 Sange. Almeida ſamlede ogſaa portugiſiſke Folkepoeſier. Af de nyere Digtere har Thomaz Antonio Ribeiro Ferreira erhvervet ſig et Navn ved ſit Epos »Don Jayme« (1862). Hos alle de nys nævnte Digtere ſe vi en Stræben efter at optage den europæiſke Nyromantik og iklæde den Former, der ſtemme med den nationale Aand og Hiſtorie, hvorimod Dramaet havde vanſkeligere ved at rive ſig løs fra det franſk-klasſiſke Tilſnit, og Grevinde Vimieiros af Akademiet 1785 kronede Tragedie »Osmia« blev Mønſter for de dramatiſke Digtere Manoel Caetano Prinenta de Aguiar og Pedro Nolasco; ſelv Garrett kunde ikke frigjøre ſig; Gomes gjorde Forſøg derpaa; Caſtilho og Herculano ſøgte ligeledes ved Overſættelſer fra Tyſk og ved originale Arbejder at emancipere Dramaet, men ſlog ikke ret igjennem. I den ſeneſte Tid fortſættes Beſtræbelſerne efter at ſkabe et virkeligt portugiſiſk Theater af den ſom Lyriker berømte Luis Auguſto Palmeirim, Mendal Leal d. yngre, Erneſto Bieſter og Pereira da Cunha. Proſaværker fra denne Periode ere det lisſabonſke Akademis æſthetiſk-kritiſke Skrifter »Memorias de literatura portugueza«. Herculano og Garrett ſkrev hiſtoriſke Romaner; blandt deres Efterfølgere vandt Luis Auguſto Rebello da Sylva ſtor Berømmelſe ved ſin fædrelandshiſtoriſke Roman »A mocidade de D. João V« (1851—53). Under Titel af »Parnaso lusitano« (1826) udgav Garrett en Anthologi i 5 Bind, der 1834 ſuppleredes af »Satyricos portuguezes«; foran den førſte er der givet en Overſigt over den portugiſiſke Poeſis Hiſtorie, over hvilken der foruden Bouterweks og Sismondis Arbejder findes af Denis »Résumé de l'histoire littéraire de Portugal« (1826) og »Chefs-d'œuvre du théatre portugais« (1823), af Pinheiro »Curso de litteratura nacional« (1862) og af Lopez de Mendoça »Memorias de litteratura contemporanea« (1855). En ſkarp Satiriker fik Portugal i Guerra Junqueiro, der drager til Felts mod katholſk Overtro og Conveniensløgne; den førſte Kritiker er Ramalho Ortigão; i Lyriken ſtaar Anthero de Quintal (ogſaa Philoſoph) fremmeſt; realiſtiſke Roman- og Novelleforfattere ere Eça de Queiroz og Julio Diniz. 1875 begyndte Udgivelſen af det ſtore, endnu uſuldendte Værk af Theophilo Braga: »Manual da historia da litteratura portugueza desde as suas origens até ao presente«.

Sprog. Som de andre romanſke Sprog er Portugiſiſk udgaaet fra det latinſke Vulgærſprog, lingua romana rustica. Det p. S. tales ikke blot i ſelve Portugal med tilhørende Øer, men ogſaa, om end med nogen Dialektafvigelſe, i Galicien og uden for Europa i forſkjellige nuværende eller tidligere portugiſiſke Beſiddelſer, ſom i Egne af Oſtindien (Diu, Goa), Ceylon og andre Øer, paa Strækninger af Veſtafrika og visſe af Øgrupperne v. derfor, ſamt i Braſilien. I Ordforraad og Bygning ſtaar Portugiſiſk i det hele nær ved Spanſk;

men de to Sprog adſkille ſig dog indbyrdes ved ſaa beſtemte Særmærker, at de ikke kunne betragtes ſom ſtaaende i Dialektforhold til hinanden, men kun ſom to ſelvſtændige Sprog, omtr. ſom Danſk og Svenſk ell. lign. Med Henſyn til Ordforraadet kan mærkes, at Portugiſiſk i noget ringere Grad end Spanſk er blevet berørt af arabiſk Paavirkning; derimod har det modtaget en ſtærkere Paavirkning fra Franſk, der til Dels kan ſkrive ſig fra Henrik af Burgunds Tid. For øvrigt ligger Forſkjellen mellem de to Sprog meſt i den forſkjellige Lydudvikling. Idet det med Henſyn til Lydbetegnelſen bemærkes, at portug. s, ç er lig ſ, z lig franſk z, ch og ſom ofteſt x lig fr. ch (ſch) g og j lig fr. g og j, lh, nh lig mouilleret l, n (ſpanſk ll, ñ), kan fremhæves, at Portug. i adſkillige Henſeender ſtaar paa et oprindeligere Trin end Spanſk, f. Ex. ouro, Guld (med Tvelyd ou, lat. aurum, ſp. oro), feito, gjort (lat. factum, ſp. hecho), muito, meget (lat. multum, ſp. mucho), ferro, Jærn (lat. ferrum, ſp. hierro), filho, Søn (lat. filius, ſp. hijo, hvor j betegner et gutturalt ch ell. h, en Lyd af yngre Oprindelſe, ſom er ganſke fremmed for Portug.), baixo, lav (ſp. bajo). I andre Tilfælde kan Portug. have undergaaet ſtærkere Forandringer end Spanſk, f. Ex. prazer, behage (ſp. placer), chamar, kalde (lat. clamare, ſp. llamar); iſær ere Medlydsbortkaſtelſer og Sammentrækninger hyppige, f. Ex. pai (i viſſe ſærlige Betydninger padre), Fader (ſp. padre), meio, Midte, halv (lat. medius, ſp. medio), tér, holde (ſp. tener), boa, god, Hunk. (lat. bona, ſp. buena), dór, Smerte (ſp. dolor), o, a, beſt. Artikel (ſp. el og lo, la). Herhen hører ogſaa den charakteriſtiſke Udvikling af en Række Næſe-ſelvlyd og -tvelyd af lign. Art ſom i Franſk, men i ſtørre Antal, f. Ex. bom, god, Hank. (ſom fr. bon), hómem, Menneſke, Flt. hómens (med em, en omtr. lig fr. in), hum, um, en (ung), sim, ja (ſing), chão, Slette (ſchäung; ſp. llano, lat. planu-m), pão, Brød, Flt. pães (päung, päings), coração, Hjærte, Flt. corações (ſäung, -ſöings; ſp. corazón-es). Inden for Formſyſtemet kan ſom ejendommeligt for Portug. mærkes, at Infinitiven kan bøjes med Perſonendelſer (med lignende Betydning ſom Accuſativ med Inf. paa Latin). I Retſkrivningen herſker endnu ſtedſe en ikke ringe Vaklen. For Kjendſkabet til ældre Portugiſiſk er Santa-Roſa de Viterbos »Elucidario das palavras, termos e frases que em Portugal antiguamente se usárao« (1798—99; 2den Udg. 1865) en Hovedkilde; den er ledſaget af en kort Sproghiſtorie. Af Ordbøger maa nævnes R. Bluteau, »Vocabulario portuguez e latino« (1712—28, 8 Bd.); en Bearbejdelſe heraf er A. de Moraes Silva, »Diccionario da lingua portugueza« (1789; 4de Udg. 1831); end videre D. de Vieira »Grande diccionario portuguez ou Thesouro da lingua portugueza« (5 Bd., 1873—75); desuden haves Ordbøger fra Portugiſiſk til andre Sprog og omvendt af F. S. Conſtancio, Wollheim da Fonſeca o. m. a. Af grammatiſke og ſproghiſtoriſke Arbejder maa foruden ældre ſom Duarte Nunes de Leão, »Origem e orthographia da lingua port.« (1816), Soares Barboſa, »Grammatica philosophica da lingua port.« (1830), ſamt vedkommende Afſnit af Diez's „Grammatik der romaniſchen Sprachen", iſær fremhæves Arbejder af F. A. Coelho (ſ. d. A.), deriblandt »Questões da lingua portugueza« (1874), ſamt C. v. Reinhardſtöttner „Grammatik der port. Sprache auf Grundlage des Latein. und der roman. Sprachvergleichung" (1879). Dialektforholdene i ſelve Portugal ere endnu kun lidet underſøgte; paa Grænſen til det ſpanſke Omraade ſkal der forekomme et Slags port.-ſpanſk Blandingsſprog, ſaaledes om Miranda (Traz os Montes), jvfr. J. Leite de Vasconcellos, »O dialecto mirandez« (1883). I Aſien og Afrika, i ringere Grad i Amerika, have Forholdene farvet det p. S. paa forſkjellige, mere afvigende Maader (Indoportugiſiſk, Negerportug. oſv.); herom jvfr. Coelho, »Os dialectos romanicos o neo-latinos na Africa, Asia e America« (1881), H. Schuchardt, „Creoliſche Studien" (1883), Leite de Vasconcellos, »O dialecto brazileiro« (1883).

Portugalēte, Flække i de baſkiſke Provinſer i Spanien, 1 M. n. n. v. for Bilbao ved Floden Nervions Udløb i Biscaya Bugten, med 2,000 J., Søbad, Havn for Bilbao, Skibsværfter og Fiſkeri.

Portugāllolje, d. ſ. ſ. Pomeransolje.

Portugalöſer, ældre Guldmønt i Hamborg og Lübeck, lig 10 Dukater ell. 84 Kr. 76 Øre. Der fandtes ogſaa ½ og ¼ P.; den benyttedes ikke ſom Betalingsmiddel, men kun ſom Skuemønt.

Pōrtulak (Portulaca oleracea), en lav, kjødfuld og ſaftig, enaarig Urt af Familien Portulacaceæ, med nedliggende eller oprette Stængler og Grene, tykke, kiledannede Blade og ſmaa, gule Blomſter, findes vildtvoxende i Mellemeuropa, Indien og Amerika og dyrkes desuden almindelig ſom Grøntplante paa Grund af Bladenes forfriſkende, ſaltagtige Smag. Adſkillige Arter dyrkes i Blomſterhaver for deres ſmukke, livlig farvede Blomſter.

Port Vendres [paahr vangdr], Stad i Frankrig, Dep. Øſt-Pyrenæerne, med god Havn ved Middelhavet, 4 M. ſ. ſ. ø. for Perpignan. 3,000 J.

Portvin, ſtærk portugiſiſk Vin, der iſær forſendes fra Oporto, og ſom navnlig vindes i den øvre Douro-Dal i Prov. Traz os Montes. Den aarlige Produktion er c. 600,000 Hektoliter, hvoraf omtr. ⅓ udføres, meſt til England.

Porøſitēt er en almindelig Egenſkab ved alle Legemer. Tænker man ſig Legemerne ſom beſtaaende af Moleculer, udelelige og uforanderlige Smaadele, maa der nødvendigvis imellem diſſe findes Mellemrum, ſom ere mangfoldige Gange ſtørre end Moleculerne ſelv, ſkjønt de ere uſanſelig ſmaa ligeſom diſſe. Diſſe Mellemrum kaldes **Porer**. P. viſer ſig hos en Del Legemer derved, at de i Porerne kunne optage Vædſker eller Luftarter, hvilket ofte ſker, uden at Legemets Rumfang forøges.

Poſāda, ſp., Værtshus.

Poſāda-Herrēra, Joſé de, ſpanſk Statsmand, f. 1815, var allerede 1839 Profesſor i Nationaløkonomi i Oviedo og 1840 valgt til Deputeret, dog kun for nogle Aar. 1853 blev han gjenvalgt og derefter Statsraadets fiſkale

Procureur. 1858—63 var P. Indenrigsminiſter under O'Donnell og tog virkſom Del i Dannelſen af den liberale Union og i Kampen imod Narvaez's Reaction; han var paa ny Miniſter 1865—66. Efter Septemberrevolutionen 1868 blev P. Afſending i Rom, men gjenindtog n. A. ſin Plads ſom Deputeret. 1877 blev han Formand i Deputeretkammeret, 1881 Præſident i Statsraadet og i Oct. 1883 Førſteminiſter. Han ſøgte at indtage en Mellemſtilling imellem det conſervative og liberale Parti og at gjennemføre en Forfatningsreform med almindelig Stemmeret, men blev allerede fortrængt i Jan. 1884. D. 7 Sept. 1885.

Poſamēnt, Posſement, (fr. passement), Snore, Baand, Borter, Frynſer o. desl.

Pōſcharevatz, ſ. **Pasſarowitz**.

Poſeidon [ſēj], hos Rom. Neptunus, Kronos's og Rheas Søn, Zeus's Broder, blev, da Brødrene delte Verden mellem ſig, Havets Herre. Naar han farer over Havet paa ſin med vælige Heſte forſpændte Vogn, glattes dets Flade, men ved et Stød med hans Trefork hæve Bølgerne ſig i Raſeri. P. kaldes Jordomſlutteren og Jordryſteren, og Jordſkjælvene tilſkrives ham. Da Kong Laomedon af Troja havde bedraget ham for den lovede Løn, efter at han tillige med Apollon havde bygget Mure om Troja, ſendte han et Havuhyre, der ødelagde Landet (ſ. **Heſione**), og i den trojanſke Krig ſtaar han paa Grækernes Side. Da Odysſeus havde blindet hans Søn Polyphemos, omtumlede han ham paa Havet. Med Athene ſtredes han om Beſiddelſen af Attika (ſ. **Kekrops**). Han ſkal have ſkabt Heſten og paakaldtes derfor ved Heſtevæddeløb. P.s Huſtru hed Amphitrite, og deres Søn var Triton. Paa Iſthmen ved Korinth bleve de iſthmiſke Lege fejrede til Ære for ham. Han var navnlig Jonernes Nationalgud og dyrkedes ſærlig i denne Stammes gamle Boliger paa Nordſiden af Peloponnes; ogſaa til Lilleaſien førte de hans Dyrkelſe med ſig og fejrede en Nationalfeſt, „Panionion“, til Ære for ham ved Mykale.

Poſen, 1) en af Kongeriget Preusſens Provinſer, omgiven af Schleſien, Brandenburg og Veſt-Preusſen ſamt rusſiſk Polen. 526 □ M. med 1,716,000 I. (1885), hvoraf $\frac{2}{3}$ Katholiker, 4 pCt. Jøder og Reſten Proteſtanter. Efter Tællingen 1867 angaves af Befolkningen 843,000 at være Polakker; men dette Tal var uden Tvivl meget for lille. I de ſenere Aar har den preusſiſke Regering gjort ſtore Anſtrængelſer for at fremme tyſk Indvandring og det polſke Sprogs Undertrykkelſe. P. er et Lavland, gjennemſtrømmet af Floden Warthe og dens Biſloder Prosna og Obra fra venſtre og Netze fra højre Side, ſamt opfyldt af en ſtor Mængde Søer. Jordbunden er i det hele frugtbar, og Landbrug er Befolkningens Hovederhverv. Hvede er den vigtigſte Sædart, Kvægavlen meget betydelig. Af Mineraler forekomme iſær Jern og Salt. Provinſen deles i to Regeringsdiſtricter, P. og Bromberg. — P., en Del af det gamle Storpolen, blev ved Polens 1ſte og 2den Deling 1772 og 1793 tagen i Beſiddelſe af Preusſen, hørte 1807—13 til Hertugd. Warſchau, men blev 1815 af Wienercongresſen givet tilbage til Preusſen. Efter 1815, og iſær fra 1830, har den preusſiſke Regering conſeqvent arbejdet paa at fortyſke P., dels ved at fremme tyſk Indvandring, dels ved at udbrede tyſk Sprog gjennem Skolerne. Disſe Beſtræbelſer have vel baaret Frugt i den veſtlige Del af Landet, men paa den anden Side ſtærkt ophidſet Polakkerne og i den øſtlige Del fremkaldt et Tryk fra disſes Side paa de indvandrede Tyſkere, ſom i Mængde — iſær naar de vare Katholiker — have antaget polſk Sprog. I Febr. 1846 var en Opſtand paatænkt under Mieroslawſkis Ledelſe, men Planen mislykkedes, og mange dømtes til Fængſel. Herfra frigjordes de ved Martsrevolutionen i Berlin 1848, og Polakkerne udtalte nu, at de ikke kunde med det øvrige Preusſen gaa op i Tyſkland, men maatte kræve en ſelvſtændig national Stilling. En ſaadan lovedes dem ogſaa førſt af Kongen ſelv, ſiden af Regeringens Commisſær, General Williſen, hvem det lykkedes at faa den nydannede Folkevæbning til for ſtørſte Delen at nedlægge ſine Vaaben; enkelte ſmaa Træfninger fandt dog Sted, men Polakkerne maatte ſnart vige for Overmagten, og nu faſtſattes 26 Apr. en Deling i en polſk og en tyſk Del, hvorhos denne n. A. indlemmedes i det tyſke Forbund. Delingen blev i Febr. 1850 igjen ophævet, og 1866 blev hele P. optaget i det nordtyſke Forbund og 1871 i det nye tyſke Rige. De Forſøg, dets polſke Repræſentanter i den preusſiſke Landdag ſiden have gjort paa at opnaa Sikkerhed for deres Nationalitet og Midler til at fremme dens Udvikling i Følge de kongelige Løfter fra 1815, ere alle ſtrandede paa det tyſke Flertals Ligegyldighed for ethvert andet Folks Ret og Ønſker end det tyſkes. Ved Enkeltmænds Iver og frivillige Ofre have Polakkerne dog vidſt at hævde, ja endog ſtyrke deres nationale Stilling, og ſaa vel i den preusſiſke Landdag ſom i den tyſke Rigsdag hører Flertallet af P.s Repræſentanter til den polſke Gruppe. I Foraaret 1888 led Landet ſtærkt af Overſvømmelſer; over 20 □ M. deraf ſtod under Vand. — 2) Hovedſtad i Prov. P. (polſk Poznań), ſtærkt befæſtet (med 12 Forter), ved Floden Warthe, 32 M. ø. for Berlin. 68,000 I. (1885). Af Befolkningen er $\frac{1}{10}$ Jøder. Ærkebiſpeſæde. Blandt Stadens Bygninger fremhæves det gamle Slot, Raadhuſet, Kathedralkirken, Stanislauskirken, Ærkebiſkoppens Palads, Regeringsbygningerne, Theatret og flere adelige Paladſer. Betydelig Induſtri i Linned- og Uldvarer, Læder, Maſkiner m. m. ſamt udbredt Handel. I P. ſluttede Napoleon I 11 Dec. 1806 Fred med Sachſen, ſom ophøjedes til Kongerige.

Poseur, fr. [poſø̄hr], af poser, ſidde for en Maler, bet. En, der udſtuderer ſin Holdning og ſine Bevægelſer for at tage ſig godt eller interesſant ud, Vigtigmager.

Poſidōnios fra Apamea i Syrien, ſtoiſk Philoſoph (2det—1ſte Aarh. f. Chr.), Diſcipel af Panætios, berejſte det ſydveſtlige Europa og kom gjentagne Gange til Rom. Som Lærer virkede han paa Rhodos, hvorfor han ogſaa kaldes „Rhodieren“; her hørte Cicero ham 77 f. Chr. og vedblev ſenere at ſtaa i Forbindelſe med ham; ogſaa Pompejus beſøgte ham og gav ham gjentagne Beviſer paa ſin Højagtelſe.

Skjønt han næppe virkede i ſelve Rom, bidrog han dog i høj Grad til Stoicismens Udbredelſe blandt Romerne. P. er i flere Punkter Eklektiker og nærmer ſig navnlig til Platon og Ariſtoteles. Medens Stoikerne ellers nægtede en Flerhed af ſjælelige Kræfter, antog P. med Platon, at Fornuften umulig kunde være Aarſag til det fornuftſtridige og til Lidenſkaberne, men at Affecternes Strid med Viljen maatte ſtamme fra en oprindelig Modſætning mellem de virkſomme Kræfter i Menneſket. I de mathematiſke og aſtronomiſke Videnſkaber ſynes P. at have haft fortrinlig Indſigt. Han angav Maanen ſom Aarſag til Tidevandene og anſlog Solens Afſtand fra Jorden til 13,000 Jordradier. Hans Skrifter ere tabte; Fragmenter deraf ere ſamlede af Bake og C. Müller.

Poſilipo, et Tufſtensbjærg i Syditalien, tæt v. for Napoli, gjennem hvilket i den fjærne Oldtid er udhugget en Tunnel, c. 1,100 Alen lang, indt. 15 Alen bred og 45 Alen høj, ſædvanlig kaldet „Grotten ved P.“ Ved Indgangen dertil ligger den ſaakaldte „Vergils Grav“.

Poſitiön, Stilling, i milit. Bet. den faſte Stilling, i hvilken en Hærafdeling venter Fjendens Angreb, eller fra hvilken den ſelv gaar over til Angreb. I Danſen bet. P. Grundſtillingerne for Danſetrinene, i Muſ. for Strygeinſtrumenter Grundſtillingerne for den venſtre Haands Fingre (ital. applicatura). Om P. i Grammatiken, ſ. **Qvantitet**. **Poſitiönsvinkel**, i Aſtron. Vinklen mellem en Stjærnes Declinations- og Breddecirkel. Hyppigſt bruges Udtrykket dog om den Vinkel, ſom Retningen fra en Stjærne til en anden danner med Retningen fra Stjærnen til Nordpolen, regnet fra denne ſidſte Retning mod Øſt. Dobbeltſtjærners indbyrdes Stilling beſtemmes hyppigſt ved Maaling af P. og Afſtand.

Pöſitiv, beſtemt, afgjørende, ſom et p. Svar; ogſaa bekræftende (modſ. negativ). I Grammat. er P. en Form af Adjectivet (ſ. **Comparation** und. **Comparativ**). P. i Arithm., ſ. **Modſatte Størrelſer**. **Poſitivisme** betyder i ſnævrere Betydning Auguſte Comtes philoſophiſke Lære (ſ. **Comte**). I videre Betydning kan Ordet bruges om enhver philoſophiſk Anſkuelſe, der bygger paa Erfaringens Grundlag og kun tillægger ſpeculative Antagelſer en hypothetiſk Værdi. I denne videre Betydning er ogſaa den kritiſke Philoſophi (ſ. **Kant**) P.

Poſitiv, et lille Orgel, i Regelen uden Pedal, ſom bruges i Bedeſale eller Landsbykirker. Er det let flytteligt, kaldes det ogſaa Portativ. I ældre, ſtørre Orgeler plejer ſædvanlig en Del af Værket at være opſtillet bag ved Organiſten og at udgjøre en Afdeling for ſig. Denne Afdeling, der bringes til at klinge ved det nederſte Manual, kaldes P. ell. Rygpoſitiv.

Poſitür, Stilling, Legemsholdning; **ſætte ſig i P.**, gjøre ſig færdig ell. holde ſig parat til noget.

Posſe, en gammel ſvenſk, allerede i Midten af det 15de Aarh. i Veſtergötland boſiddende adelig Slægt, ſom endnu beſtaar i en (fra 1673) friherrelig og en (fra 1706) grevelig Gren. — **Knut P.**, Rigsraad, d. 1500, bidrog ved Brunkeberg, hvor han ſynes at være bleven haardt ſaaret af Kong Chriſtians egen Haand, betydelig til Slagets Udfald og gjorde ſig 1495 ſom Høvedsmand paa Viborg berømt ved det heldige Forſvar mod Rusſernes Angreb. — **Arvid Maur. P.**, Greve, f. 1792, d. 1850, var to Gange Juſtitsminiſter, førſte Gang 1840, anden Gang 1846—48; ogſaa var han 1845—49 Rigsmarſchal. — Hans Broderſon, Greve **Arvid Rutger P.**, f. 15 Febr. 1820 i Skaane, tog jurid. Embedsexamen i Lund, gjorde derefter i nogle Aar Tjeneſte i den ſkaanſke Hofret, men tog 1848 ſin Afſked og blev Godsejer i Skaane. Her fik han mange Tillidshverv og blev f. Ex. Formand i Styrelſen af Skaanes „enſkilda Bank“ og af den ſkaanſke Hypothekforening. Som Medlem af Ridderhuſet deltog han fra 1856 i Stænderrigsdagene, hvor han var Ordfører i talrige Udvalg. Efter Nationalrepræſentationens Ombannelſe, ſom han modſatte ſig, valgtes han af ſit Herred til Medlem af andet Kammer, tog her Ordet for Rigsdagens uindſkrænkede Ret til at faſtſætte Budgettet, for „Indelningsverkets“ Afløsning og for Indførelſe af almindelig Værnepligt, ſamt var uafbrudt Ordfører i Statsudvalget, til han 1876 blev Kammerets Formand. Som den egentlige Leder af det ſaakaldte „Landtmannaparti“ kaldtes han i Apr. 1880 til Statsminiſter og var derhos en kort Tid Chef for Finansdepartementet, men udtraadte i Juli 1883 af Miniſteriet, efter at et af dette forelagt Hærordningsforſlag var blevet forkaſtet af Rigsdagen. S. A. blev han Præſident i Kammerretten; ſiden 1881 er han Medlem af 1ſte Kammer, for Calmar Län.

Posſevino, Ant., pavelig Diplomat og en lærd og frugtbar Forfatter, f. 1534 i Mantua, blev Jeſuit 1559 og optraadte ſtrax ſom ivrig Bekæmper af Proteſtantismen baade i Italien og Frankrig. 1577 overdrog Pave Gregor XIII ham at vinde Sverige og dets Konge tilbage for Katholicismen. Han kom til Landet under Navn af kejſerlig Geſandt og vidſte ved ſin Veltalenhed og Lærdom at vinde Johan III, men kunde dog ikke formaa ham til at træde aabenlyſt over til den romerſke Kirke. 1578 forlod P. Sverige for en kort Tid, hvilken han brugte til at ombanne og udvide Jeſuitercollegierne i Braunsberg og Olmütz, med det ſærlige Formaal, at ſvenſke Ynglinge kunde uddannes der. Allerede ſ. A. kom han tilbage til Sverige ſom aabenlys Fører for en katholſk Miſſion. Det lykkedes ham at vinde Kronprins Sigismund, hvem dette Frafald ſenere koſtede Sveriges Krone; men Kong Johan blev mindre og mindre tilbøjelig til at gaa over til den romerſke Kirke, dels fordi Præſteſkabet og Folket ſtedſe tydeligere lagde deres Uvilje for Dagen, dels fordi Paven afſlog Kongens Ønſker om Kalkens Uddeling til Lægfolk, om Præſteægteſkab, om Modersmaalets Brug ved Gudstjeneſten oſv. P. maatte derfor, da han anden Gang forlod Sverige 1580, nøjes med at tage et Antal unge Svenſkere med ſig. 1581 gik han ſom pavelig Nuntius til Rusland, og det lykkedes ham der at mægle Fred mellem Ivan III og Stephan Bathori. Senere virkede han med ved Underhandlingerne om den franſke Konge Henrik IV.s Overgang til Katholicismen. Han døde 1611 i Ferrara. Hans hiſtoriſke Værk »Moscovia« (1586) indeholder en udførlig Beretning om hans Virkſomhed i Rusland og Polen. P.s »Apparatus sacer« etc. (3 Foliobd., 1603—6) er et lærd Arbejde over ſamtlige Grene af Theologien. Hans Breve og Afhandlinger om hans Virkſomhed i Sverige findes i Theiners „Schweden und ſeine Stellung zum heiligen Stuhl unter Johan III, Sigismund und Carl IX.“

Posſon [ſōng], ogſaa kaldet Poisſon, ældre franſk Maal for flydende Varer, lig 0,12 danſke Potter.

Poſt, Træ, Pille, ſat for at ſtøtte eller bære noget; Vandpumpe; Embede, Beſtilling; i Regnſkabsvæſenet en Pengeſum ell. en af de i Regnſkabet opførte Enkeltheder; ēn eller flere fra en Vagt til Bevogtning af en beſtemt Localitet udſtillede Soldater. I nogle Induſtrigrene bet. P. et viſt, ſtørre Antal af de Produkter, der ere under Arbejde. Ved Haandformningen af Papir ſamles ſaaledes ſædvanlig en P. af 180 nyformede Ark mellem Filte og bringes med dem under den førſte Presſe. Paa Mønten kaldes 96 kølnſke Mark Brutto af Mønter eller Møntblanketter en P.; ſtundum benævnes ogſaa en Stabel Blanketter, der paa ēn Gang indlægges i Rande- ell. Prægemaſkinen, ſaaledes. **Poſtēre**, anbringe paa en Plads, i et Regnſkab oſv.

Poſt (Ledum palustre), en til Lyngfamilien hørende Buſk med linjedannede, i Randen tilbagerullede Blade, der paa Underſiden ere beklædte med en ruſtfarvet Filt, og ſmukke, hvide eller roſenrøde Blomſter, ſamlede i endeſtillede Halvſkjærme. Den voxer paa ſumpige og tørvholdende Enge i Mellem- og Nordeuropa (ikke i Danmark), og hele Planten, navnlig Bladene, indeholder narkotiſk giftige Stoffer, der finde Anvendelſe i Medicinen og enkelte Steder til Garvning; den misbruges ikke ſjælden til en meget farlig Forfalſkning af Øl.

Poſtamēnt, d. ſ. ſ. Piedeſtal, Fodſtykke ell. Underlag.

Pōſtdatēre, give et Skrift (et Brev) en ſenere Datum end den, paa hvilken det er ſkrevet.

Poſtej (af gr. **Paſte**), Dej med en Fyldning af Kjød, Fiſk o. lign.

Poste restante, fr. [poſt ræſtāngt], d. e. tilbageblivende Poſt, Betegnelſe for ſaadanne Poſtforſendelſer, ſom ſkulle blive tilbage paa Poſtkontoret, indtil Adresſaten afhenter dem.

Poſteriōra, lat., Bagdelen.

Post fēstum, lat., d. e. efter Feſten ell. Gildet, bag efter, for ſilde, „til ſidſte Prædiken“.

„**Poſthusfejden**“ kaldtes et ſtærkt Folkeopløb i Kjøbenhavn 2 Febr. 1793, fremkaldt ved et Sammenſtød mellem en Student og en Officer; denne flygtede ind paa Poſtgaarden, ſom Folkemasſen vilde trænge ind i; der ringedes Storm med Regenſens Klokke, og Matroſerne vilde hjælpe Studenterne. Gaden maatte ſpærres med Soldater. H. Steffens, ſom tilfældig kom til, havde et Sammenſtød med Vagten og fik ſenere en Irettesættelſe af Conſiſtoriet.

Pōſthypnōtiſk kaldes en ſaadan hypnotiſk Suggeſtion (ſ. **Magnetiſme, dyriſk**), ved hvilken Mediet tvinges til at udføre beſtemte Handlinger eller at paavirkes af forſkjellige Indbildninger kortere eller længere Tid efter Hypnoſen.

Poſtil kaldtes i Middelalderens Latin fortløbende Forklaringer af den hellige Skrift, tilføjede efter Texten (post illa, sc. verba textus). Navnet ſkal være opkommet paa Carl d. ſtores Tid og brugt førſte Gang om Paulus Diaconus's Homiliarium. Det bruges nu om Prædikenſamlinger med Prædikener over alle Kirkeaarets Evangelier. Luthers to P. ere iſær bekjendte.

Poſtillon, fr. [ſtijōng], Poſtkuſk. **P. d'amour** [damūhr], En, ſom beſørger et Kjærlighedsbrev.

Postlimīnium ell. **jus postlimīnii**, lat., ſ. **Jus**.

Poſtlūdium, lat., Efterſpil, det Toneſtykke for Orgel, hvormed Gudstjeneſten ſluttes (Udgangsſpil).

Pōstnumerāndo, mod Efterbetaling.

Poſtſparekasſer ere Statsſparekasſer, organiſerede i Forbindelſe med Poſtvæſenet ſaaledes, at Ind- og Udbetalinger ſke ved Poſtkontorerne. De indførtes førſt i Storbritannien ved en Lov af 17de Maj 1861, fremkaldt ved forſkjellige betydelige Misligheder, ſom vare foregaaede ved de ſiden 1817 oprettede private Sparekasſer, over for hvilke den med P. forbundne Statsgaranti gav Publikum en Betryggelſe, der i høj Grad fremkaldte Benyttelſen af Sparekasſeinſtitutionen, hvortil ogſaa den lettere Adgang, ſom Benyttelſen af de mange Poſtkontorer frembød, medvirkede. Syſtemet optoges i Belgien 1865, i Italien 1876, i Frankrig 1881, i Øſterrig 1883, i Sverige 1884 og vil ſærlig have Betydning i Lande, hvor de private Sparekasſer ikke have tilſtrækkelig talrige Ind- og Udbetalingsſteder, ligeſom Forſendelſer fra et Sted til et andet lettes ved Forbindelſen med Poſtvæſenet.

Poſtulēre, forlange, fordre, forudſætte ſom Betingelſe. **Poſtulāt**, Fordring, betegner en Paaſtand eller Sætning, ſom ikke directe kan beviſes. I Philoſophien bruges P. om de Principer, ſom ligge til Grund for al Erkjendelſe og enhver Beviſførelſe, og ſom man derfor implicite anerkjender, ſaa ſnart man indlader ſig paa Underſøgelſe og Drøftelſe. Ved et praktiſk P. forſtod Kant en religiøs Tro, ſom vel ikke ſkal udvide vor theoretiſke Viden, men ſom Anerkjendelſen af Morallovens Realitet med Nødvendighed fører os til. **Postulātus**, En, der er udnævnt, kaldet, iſær til Biſkop, d. ſ. ſ. Electus.

Pōſtumus (ſkrives mindre rigt. posthumus, egtl. den ſidſte), om Kvinder **Pōſtuma**, en Søn eller Datter, der er født efter Faderens Død, f. Ex. den unge Alexander (A. d. ſtores Søn), Valdemar d. ſtore, Ladislaus VI af Ungarn, der ſærlig bærer Tilnavnet P., Vilhelm III af Oranien, Caroline Mathilde, Greven af Chambord. **Opus pōstumum**, et af en Forfatter efterladt Arbejde, der udgives efter hans Død.

Poſtvæſenet. Saa ſnart Civiliſationen havde naaet en vis Højde, maatte Trangen til et ordnet P. gjøre ſig gjældende. Allerede Cyrus havde tilvejebragt en ſtadig Forbindelſe mellem alle Provinſer i ſit ſtore Rige, ſelvfølgelig kun i Herſkerens Intereſſe. Romerne beſad i

Slutningen af Republikens Tid og i Kejſertiden en meget udviklet Poſtforbindelſe, den ſaakaldte Cursus publicus. Carl d. ſtore vedligeholdt Forbindelſen mellem ſine Beſiddelſer ved faſte Courerer. I Tyſkland uddannedes P. efter Stiftelſen af Hanſeforbundet i Midten af det 14de Aarh., ſaa at man fik en temmelig regelmæſſig Poſtgang, der forbedredes, efterhaanden ſom Stædernes Velſtand voxede. I Frankrig organiſerede Ludvig XI 1464 en Poſtforbindelſe ved ridende Courerer, der dog kun var beſtemt til at træde i Statens Tjeneſte. — I Danmark og Norge ſkriver Poſtindretningen ſig fra Chriſtian IV.s Tid; han indrettede 1624 en Poſt mellem Kjøbenhavn og Hamborg og hans Svigerſøn, Hannibal Seheſted, den førſte norſke Poſt mellem Chriſtiania og Kjøbenhavn 1647. Indretningen beſtyredes og Indtægten blev oppebaaren af P. Klingenberg, ſom ſolgte den til Grev Gyldenløve, der atter 1711 afhændede den til Frederik IV, fra hvilken Tid den har været et Regale. Indkomſterne af P. anvendtes dels til P. ſelv, dels til Penſioner, hvilken ſidſte Beſtemmelſe førſt i den ſenere Tid er bleven forandret. Staten driver i Danmark ikke blot Brevpoſt, men ogſaa Pakke- og Perſonpoſtbefordring, men kun paa Brevpoſten har den forbeholdt ſig Eneret, og ſelv for denne Grens Vedkommende med viſſe Indſkrænkninger. 1851 indførtes her det af Rowland Hill i England opfundne Syſtem, hvorefter der ſvares ensformig Porto for alle Breve uden Henſyn til Afſtanden; denne ſpiller nemlig kun en ubetydelig Rolle ved Udgifterne, medens Modtagelſen, Fordelingen oſv. foranledige de ſtørre Udgifter. Brevene kunne frigjøres ved Frimærker eller betales; i ſidſte Tilfælde ſvares et noget højere Gebyr. Jvfr. Lov af 5 Apr. 1888 og Anordn. af 7 Sept. ſ. A. Med de omliggende Stater er der afſluttet Conventioner, og Danmark har ligeſom de andre nordiſke Lande tiltraadt den internationale Poſtconvention af 1874, hvorefter der fra 1 Juli 1875 er indtraadt fælles ensartet Brevporto for de fleſte europæiſke Lande og ikke faa Lande uden for Europa; ſ. **Verdenspoſtforening**. I Tyſkland blev P. 1595 overdraget Huſet Taxis ſom arveligt Len, og i flere Aarhundreder beſtyrede den Thurn-Taxiſke Familie P. i en Del mindre tyſke Stater, for hvilke det vilde være alt for koſtbart at have egne Poſtanſtalter. Nu er P. i Tyſkland et Rigsanliggende. I England, Frankrig og Belgien have Poſtbeſtyrelſerne nærmeſt kun beſkæftiget ſig med Forſendelſe af Breve, Aviſer og Pengeanviſninger, medens Perſon- og Pakkebefordringen er i private Hænder; i den nyeſte Tid er dog ogſaa i disſe Lande Poſtvæſenets Omraade blevet mere udvidet.

Pot, Grundenheden for de danſke Rummaal, lig $\frac{1}{32}$ Kubikfod ell. 54 Kubiktommer, lig 0,9661 Liter. Den ældre norſke P. er 0,9989 danſke, lig 0,9651 Liter.

Potage, fr. [tāhſch], Suppe, Kjødſuppe; **Potageſke**, Suppeſke.

Potaſke, et mere eller mindre urent kulſurt Kali; ſ. **Kalium**. Det egentlige **Potaſkeſyderi** beror paa Udludningen af forſkjellige Planteaſker, hvori den kulſure Kali er Produktet af en Forkulning af Kaliſalte af forſkjellige organiſke Syrer, Indkogningen af denne Lud og Calcineringen af den tørre P., hvorved man fjærner det ſidſte Vand og deſtruerer de organiſke Legemer, der give P. en ſmudſig Farve. Aſken faas dels ſom Biprodukt, dels ved Inddampning og Forbrænding af Vinbærme, Bærmen fra Spiritus af Roeſukkermelaſſe eller andet Planteaffald; endelig indſamles og forbrændes alene af den Grund Træ, Ukrudt oſv. i frugtbare, men tyndt befolkede Lande, hvorfra Udførſelen af de almindelige Landprodukter er beſværlig.

Potāſſium, d. ſ. ſ. Kalium.

Potät, **Potēt**, ſvenſk, norſk og engelſk (potato) Benævn. paa Kartoflen, kommer af Batate (ſ. d. A.).

Pote kaldes Foden hos Pattedyrene, naar Tæerne ere udſtyrede med Kløer, og naar Indertaaen ikke er i Stand til at modſættes de andre, ſaaledes ſom ved Haanden. Hos Saalegængere er P. bred og nøgen underneden, hvor der findes flere adſkilte Trædepuder under Mellemfoden (Inſektædere, de fleſte Gnavere, Bjørn, Grævling); hos Taagængere er den ſmallere, Mellemfoden underneden haarklædt, kun med en elaſtiſk, nøgen Trædepude under Spidſen, og under hver Taa findes en lignende, mindre (Hund, Kat o. fl.). Særlige Former faar P. hos gravende, ſvømmende og klatrende Dyr.

Potemkin, Grigorij [patjōm], Fyrſt, rusſiſk Statsmand, f. 1736, en fattig Adelsmand af oprindelig polſk Slægt, var 1762 Fanejunker i Garden og forſtod ved Tronrevolutionen at tiltrække ſig Katharina II.s Opmærkſomhed ved ſin Skjønhed og ſtatelige Skikkelſe. Han blev ſtrax Oberſt og vidſte efterhaanden at fortrænge ſine Medbejlere, iſær Grigorij Orlov (han miſtede ſit ene Øje i en Kamp med dennes Broder Alexej). Fra 1774 var P. Katharinas vitterlige Elſker og derved Ruslands egenlige Styrer. Han overvældedes med Æresposter og med Gaver, blev 1775 rusſiſk Greve og n. A. tyſk Rigsfyrſte, fik ſtore Godſer (med 37,000 Bønder) og Gaver til flere Millioners Værdi og forøgede med ſtor Gridſkhed ſin Formue, hvorfor han efterlod ſig umaadelige Rigdomme. 1787 førte P., der var Statholder i Sydrusland, Kejſerinden paa en Rejſe til Krim og forſtod ved Opførelſe af kunſtige Byer og lignende Forholdsregler at blænde hendes Øjne, ſaa at hun gav ham Æresnavnet „Taurieren" til Løn for den Opkomſt, hvori han ſyntes at have bragt Landet. P. fattede den Plan at fordrive Tyrkerne fra Europa, fremkaldte Krigen 1788 og ledede ſelv med ſtor Henſynsløshed Otſchakovs Indtagelſe, hvorefter han lod 25,000 Tyrkere nedſable. Han havde netop ſaaet Fredsvilkaarene aftalte, da han døde i Besſarabien 16 Oct. 1791. Et Mindesmærke rejſtes ham 1836 i Cherſon, ſom han havde grundlagt 1778; ogſaa Nikolajevſk ſkylder ham ſin Oprindelſe.

Potēns, Magt, Kraft; Avledygtighed. I Arithm. er P. et Produkt af lige ſtore Factorer; Størrelſen af disſe kaldes Roden, Antallet **Potensexponenten**; Betegnelſen for, at a er ſat m Gange ſom Factor, er a^m, der læſes: den m^te^ P. af a. Forſkjellige Potenſer af ſamme

Rod kunne multipliceres ved Addition af Exponenterne. Den anden P. kaldes Kvadratet, den tredje Kubus, den fjerde Bikvadratet. Et **Potenstal** af m^{te} Grad er et ſaadant, ſom ſaas ved at opløſte Tallene i den naturlige Talrække til m^{te} Potens. Er Potenſen givet, ſøges Roden ved Roduddragning; Exponenten hedder nu Rodexponent, og en ny Betegnelſe indføres, nemlig hvis $a^m = b$, er $a = \sqrt[m]{b}$ (den m^{te} Rod af b). — I Følge ovenſtaaende Definition er Potensexponenten et helt, poſitivt Tal, men ved Udvidelſe af Begrebet kan den være negativ og brudden; Betydningen af disſe er angiven i Ligningerne $a^{-m} = \frac{1}{a^m}$ og $a^{\frac{m}{n}} = \sqrt[n]{a^m}$. Potensbetegnelſen er indført af Descartes; Udvidelſen til negative og brudne Exponenter ſkyldes Wallis. Den **exponentielle Function** er den, hvor Potensexponenten varierer. En **exponentiel Ligning** er den, hvor Potensexponenten er den ubekjendte Størrelſe; den løſes ved Logarithmer. I Geometrien forſtaas ved et Punkts **Potens** med Henſyn til en Cirkel Produktet af Afſtandene fra Punktet til Cirklens Skæringspunkter med en vilkaarlig ret Linje gjennem Punktet. **Potenſéret**, forhøjet, ſom p. Liv. **Mechaniſke Potenſer**, de ſaakaldte enkelte Maſkiner: Triſſe, Vinde, Skraaplan, Kile og Skrue. De kunne alle henføres til Vægtſtangen og Skraaplanen.

Potentāt, Magthaver, iſær om kronede Hoveder.

Potentiāl, i den rationelle Mechanik en Function (et Integral), ved hvis Hjælp man beregner Tiltrækningen af et Legeme paa en materiel Partikel. **Elektriſk P.**, ſ. Elektricitet.

Potentil (Potentilla), ſmaa, ofteſt gulblomſtrede Planter af Roſenfamilien, nær beſlægtede med Jordbær, fra hvilke de adſkille ſig ved ikke at have kjødet Frugtbund. Flere af Arterne ere almindelig vildtvoxende hos os, ſom krybende P. med fingrede Blade og Gaaſe-P. med finnede, paa Underfladen ſølvglinſende Blade.

Potēnza, Stad i Syditalien, Hovedſtad i Prov. Baſilicata, 18 M. ø. til ſ. for Napoli, i en vild Bjærgegn. 20,000 J. Biſpeſæde.

Poterne, fr. [tern], en mindre, overhvælvet Gjennemkjørſel igjennem en Fæſtningsvold, ikke beſtemt for den offentlige Færdſel, men kun til Forbindelſe mellem Fæſtningens Indre og dens Hovedgrav og ydre Værker.

Potfiſk, d. ſ. ſ. Kaſkelot.

Pothier, Rob. Joſ. [potiē], berømt franſk Retslærd, f. 1699 i Orléans, d. 1772 ſmſtds. ſom Medlem af den øverſte Ret og Profesſor i franſk Ret, udmærkede ſig baade ved Behandling af Romerretten og af ſit eget Lands Ret (»traités sur différentes matières de droit civil«); hans »Oeuvres compl.« ere udgivne i 25 Bd. 1810, ſiden af Dupin i 11 Bd. 1824. 1859 rejſtes ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Pōthinus, f. c. 87 e. Chr., var Biſkop i Lyon, da Chriſtenforfølgelſerne under Kejſer Marcus Aurelius begyndte i Gallien. P. blev fængslet og ført for den romerſke Statholder, ſom ſpottende ſpurgte ham, hvem de chriſtnes Gud var, hvorpaa P. ſvarede: „Du vil faa det at vide, naar Du bliver værdig dertil“. Opbragte over dette Svar mishandlede de tilſtedeværende Hedninger den 90-aarige P. ſaaledes med Spark og Slag, at han to Dage efter døde i Fængslet.

Pothuau, Louis Pierre Alex. [potyō], franſk Admiral, f. 1815, blev 1840 Lieutenant og 1850 Fregatcapitain; han udmærkede ſig i Krimkrigen og blev 1864 Contreadmiral. Under Paris's Belejring 1870 var han Commandant over Sydforterne, ſom forſvaredes af Marinetropper, og førte i Nov. en Diviſion med Udmærkelſe. Han blev i Jan. 1871 Viceadmiral og derefter Marineminiſter under Thiers indtil Maj 1873. I Nationalforſamlingen ſtemte han med venſtre Centrum og valgtes 1875 til livsvarig Senator. Han blev Dec. 1877—Jan. 1879 paa ny Marineminiſter under Dufaure og derefter Afſending i London indt. Maj 1880. D. 6 Oct. 1882.

Pōti, befæſtet Stad i Landſkabet Mingrelien i det rusſiſke Transkaukaſien ved Floden Rions Udløb i det ſorte Hav. 3,000 J. P. ligger i en ſumpet og uſund Egn. Jærnbane over Tiflis til det kaſpiſke Hav. Havnen er i den nyere Tid bleven forbedret og er nu en vigtig Dampſkibsſtation.

Potichomani kaldtes den i ſin Tid grasſerende Mode at decorere alle Haande Lerkrukker og Vaſer udenpaa, Kar af klart Glas ogſaa paa den indvendige Side, med udklippede Figurer af Papir eller trykkede Tøjer ved at klæbe dem faſt og derpaa ferniſere det hele.

Potidǣa, i Oldtiden en græſk Koloniſtad i Makedonien paa Halvøen Chalkidike, anlagt fra Korinth, blev 432 f. Chr. belejret af Athenienſerne, til hvis ſkatſkyldige Forbundsfæller den hørte, paa Grund af dens Frafald, hvad der var en væſentlig Anledning til den peloponneſiſke Krig, og efter tapper Modſtand blev den indtaget 429; 358 blev den erobret af den makedoniſke Konge Philip fra Athenienſerne og af ham overladt Olynthierne. Den kaldtes ſenere Kasſandria efter Kasſandros.

Pōtio, lat., d. e. Drik, kaldes i Lægekunſten Opløsninger af Lægemidler, der udleveres i ſærlige Glas og ſaaledes, at hele Portionen indtages paa ēn Gang. Bruges iſær i England.

Pōtiphar, Anføreren for Pharaos Livvagt, til hvem Joſeph blev ſolgt i Ægypten. Hans Huſtru er bleven bekjendt for ſin ukyſke Henvendelſe til Joſeph (1ſte Moſeb. 39te Cap.), der blev Anledning til dennes Fængsling og Ophøjelſe.

Potkäſe, gammel Oſt med Tilſætning af Rum ell. desl.

Potocki [tōtſki], en polſk Greveſlægt, ſom har ſtore Godſer iſær i Galizien og Ukraine. **Felix P.**, f. omtr. 1750, Storfeltherre for det polſke Artilleri og Palatin i Røderusland, var ſom ivrig Ariſtokrat paa Rigsdagen 1788 ffg. en afgjort Modſtander af den nye Forfatning og en af Hovedmændene for Conføderationen i Targowicza. Han maatte derfor 1794 flygte ſom Fredløs til Rusland og levede ſiden paa ſine Godſer, virkſom for at ophjælpe ſine Bønder. Anger og Sorg over hans Fædrelands Skæbne forbitrede hans Liv, og da han døde 1805, gav han ſin Søn, **Wladimir P.**, f. 1787, det Paalæg at virke for Polens Gjenoprettelſe.

Denne tog ogſaa 1809 Del i Krigen mod Øſterrig og faldt 1813 ved Leipzig; et Mindesmærke af Thorvaldſen rejſtes over ham. — **Ignacy**, Grev P., f. 1751, Stormarſchal af Litauen, var en af Hovedmændene for den nye Forfatning 1791 og ſendtes til Berlin for at opnaa Preusſens Hjælp. Han maatte derfor flygte til Dresden, men kom tilbage 1794 og ledede under Koſciuszko de udenrigſke Anliggender. Han blev fangen ved Warſchaus Indtagelſe, men frigaves 1796 af Kejſer Paul. D. 1809 i Wien, hvorhen han var ſendt ſom Afſending fra Hertugd. Warſchau til Kejſer Napoleon I. — Hans Broder, **Stan. Koſtka**, Grev P., f. 1752, var ligeledes Tilhænger af Forfatn. 1791 og blev 1807 Præſident for Miniſteriet i Hertugd. Warſchau, ſamt overtog ſærlig Ledelſen af Undervisningsvæſenet. 1815—20 var han Undervisningsminiſter i Kongeriget Polen og 1818 Formand for Senatet; ſelv en ivrig Dyrker af Videnſkab og Kunſt virkede han utrættelig for Folkets Oplysning og for Univerſitetets Oprettelſe og Udvikling. Han udmærkede ſig tillige ved ſin Veltalenhed. D. 1821. — **Jan**, Grev P., f. 1764, d. 1815, foretog omfattende Rejſer og ſkrev paa Franſk en Mængde værdifulde Skrifter om Slavernes gamle Hiſtorie, ſamt om Landſkaberne i det ſydlige Rusland og ved det ſorte Hav. — **Alfred**, Grev P., f. 1817, viſte ſtor Dygtighed i Styrelſen af ſine udſtrakte Godſer i Galizien, indrettede et rationelt Landbrug, anlagde mange Fabriker og fremmede paa flere Maader Landets Opkomſt. 1861 blev han arveligt Medlem af det øſterrigſke Herrehus, valgtes ſiden til Galiziens Landdag og var 1868—69 øſterrigſk Agerbrugsminiſter. I Apr. 1870 blev han Førſteminiſter, ophævede Concordatet af 1855, men ſøgte forgjæves at opnaa Forlig med Czecherne om Böhmens ſtatsretlige Stilling i Riget og afgik derfor i Febr. 1871. 1875—83 var han Statholder i Galizien.

Potomac [tōmækk], Flod i Nordamerika, udſpringer paa Øſtſiden af Alleghany Bjærgene, løber mod S. Ø. paa Grænſen af Staterne Maryland og Virginia og falder efter 80 M.s Løb i Cheſapeake Bugten. Den er ſejlbar for de ſtørſte Skibe indtil Waſhington.

Potōſi, 1) Stad i Staten Misſouri i Nordamerika, 13 M. ſ. ſ. v. for St. Louis, Hovedpunktet i et vigtigt Blyminediſtrict. 2) Stad i Republ. Bolivia i Sydamerika, 19° 34′ ſ. Br., med 11,000 J. Sølvminer. P. ligger i en Højde af over 12,000 F. og har et ſtrængt og foranderligt Klima. 3) S. **Luiz Potoſi**, **San.**

Potpourri [popuri] (af Olla potrida, ſ. d. A.), Lugtekrukke, ogſaa ſammes Indhold af tørrede og nedſaltede vellugtende Urter ell. Blomſter, navnlig Roſenblade og Lavendler. I Muſ. bet. P. et Stykke, ſom beſtaar af bekjendte og yndede Melodier, der ere ſtikkede ſammen med længere eller kortere Mellemſpil, omtr. ligeſom Paſticcio.

Potſchefſtrom, Stad i den ſydlige Del af den ſydafrikanſke Republik, 64 M. n. v. for Port Natal, med 2,500 J.

Potſchinki, Stad i det rusſiſke Gouv. Niſhnij-Novgorod, 25 M. ſ. til ø. for Niſhnij-Novgorod. 8,000 J. Stort kejſerligt Stutteri.

Potsdam, Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg ved Floden Havel, 4 M. ſ. v. for Berlin. 51,000 J. (1885). P. er Preusſens anden Reſidensſtad og ligger i en ſmuk, ſkovrig Egn. Den er Sæde for Provinſens Overpræſident og øvrige overordnede Myndigheder. Her er et 1701 opbygget og ſenere meget forſkjønnet kongel. Slot, der tjente Frederik II ſom Reſidens. I den af Kong Frederik Vilhelm I opførte Garniſonskirke ere hans og hans Søn Frederik II.s Grave. Blandt de øvrige Kirker maa fremhæves den 1830—37 opførte Nikolaikirke, Helligaandskirken og den 1850 fuldførte Frederikskirke med Kong Fred. Vilhelm IV.s Grav. Stort Exercerhus, militært Vajſenhus, militær Caſino, Cadetſkole og flere Militærbygninger. Talrige ſmukke Pladſer med Mindesmærker for preusſiſke Feltherrer. Her er en ſtor Geværfabrik, et Zinkſtøberi og flere induſtrielle Etablisſementer. I Omegnen ligge Lyſtſlottene Sansſonci, Frederik II.s Yndlingsopholdsſted, det nye Palais, Charlottenhof og Babelsberg.

Pott, Aug. Fried., tyſk Sprogforſker, f. 14 Nov. 1802, d. 5 Juli 1887, fra 1833 Profesſor i almindelig Sprogvidenſkab i Halle, har foruden mange mindre Afhandlinger over Ethnographi og ſammenlignende Sprogvidenſkab ſkrevet „Etymologiſche Forſchungen“ (1833—36, 2den Udg., 6 Bd., 1859—76), „Die Zählmethode bei Völkern aller Welttheile“ (1847), „Die Perſonennamen“ (1853) og ſit Hovedværk „Die Zigeuner“ (2 Bd., 1844—45), hvori han paaviſer, at Z.s Sprog er indiſk.

Pottehvælving, en Hvælving, opført af hule Lerpotter, ſ. **Hvælving.**

Pottemageri, ſ. **Lervarer.** **Pottemagerſkiven** er et Slags yderſt ſimpel Drejebænk, hvorpaa runde Lerſager formes, ſelv om de ſiden rettes og udføres i Detail i Gipsformer. Paa en ſtaaende Axel er forneden befæſtet en ſtor og tung Skive, der ſættes i Bevægelſe umiddelbart med den ene Fod, og foroven en mindre Skive, hvorpaa lægges en Klat Ler, der for ſtørſte Delen behandles alene med Hænderne.

Potter, Louis Joſ. Ant. de, f. 26 Apr. 1786 i Brügge i en rig patriciſk Slægt, ſtuderede i ſin Ungdom med ſtor Iver den klasſiſke Literatur og under et længere Ophold i Italien (fra 1811) iſær Kirkehiſtorie. Frugterne af disſe Studier fremlagde han efter ſin Hjemkomſt til Belgien 1817 i »L'Esprit de l'Église« (8 Bd., 1821) og »Vie de Scipion Ricci« (3 Bd., 1825, 3dje Udg. 1857), der indeholder grundige Underſøgelſer om denne toscanſke Reformators Virkſomhed og den leopoldinſke Lovgivning. Fremdeles udgav P. flere bitre Flyveſkrifter mod Gejſtligheden, men ikke des mindre rettede han 1828 et heftigt Angreb paa Regeringen for dens „proteſtantiſke Tyranni“ og blev derfor dømt til 18 Maaneders Fængſel og en Bøde paa 1,000 Gylden. Fra Fængslet udſendte han nye Flyveſkrifter med Forſlag til Forbund mellem Katholiker og Liberale, ſamt forudſagde Kongen den kommende Opſtand, hvis han ikke i Tide føjede Folkets Ønſker; han blev paa ny tiltalt og i Apr. 1830 dømt til 8 Aars Landsforvisning, gik til Schweiz, men ilede i Sept. tilbage til Belgien og førtes i Triumph lige fra Grænſen til Hovedſtaden. Han valgtes til Medlem af den proviſoriſke Regering, faſtholdt ſtrax Belgiens Løsrivelſe fra Holland og vilde have en republikanſk Forfatning. Da han ikke kunde ſætte dette igjennem, og Folket ſelv ſvigtede ſin tidligere Yndling, drog han til Paris og ſkrev derfra en Række Flyveſkrifter imod de belgiſke Statsſtyrere, ſamt udgav en »Hist. philos., polit. et crit. du Christianisme« (3 Bd., 1836—37) i afgjort rationaliſtiſk Aand. 1838 vendte han tilbage til Bryſſel og vedblev indtil ſin Død 22 Juli 1859 at udſende Flyveſkrifter om politiſke og kirkelige Spørgsmaal.

Potter, Paul, navnkundig hollandſk Dyrmaler, Søn af den ligeledes ſom Maler bekjendte **Pieter P.**, f. 1625 i Enkhuizen, lærte Malerkunſten af ſin Fader, hvem han allerede i ſit 15de Aar overtraf, og tog ſiden Ophold i Haag, hvorfra han begav ſig til Amſterdam og døde der kun 29 Aar gl. 1654. Det er iſær Hornkvæg og Heſte, han med ſaa megen Sandhed og Dygtighed har fremſtillet, heldigſt i mindre Billeder, dog ogſaa med legemsſtore Dyr, ſaaledes den unge Tyr i Galleriet i Haag. Hans Arbejder fra de ſidſte 5—6 Aar af hans Liv udmærke ſig ved en høj Grad af Blødhed og Varme i Coloriten i Forbindelſe med al hans tidligere Grundighed og Sikkerhed i Tegningen. Europas ſtørre Gallerier beſidde anſelige Billeder af P.; ligeledes eje den kongel. og den Moltkeſke Maleriſamling i Kjøbenhavn hver et mindre Billede af ham.

Pōtteries, the [ris], Pottemagerierne, kaldes Fabrikdiſtrictet i den nordlige Del af Stafford-Shire i England, hvor det meſte og bedſte engelſke Stentøj tilvirkes. Diſtrictet ligger ved Floden Trent, er 2¼ □ M. ſtort og tæller næſten 300,000 J., fordelte i en Mængde Flækker og Landsbyer, af hvilke Burslem er den vigtigſte. Hovedſtødet til denne Fabrikations Fremblomſtren gav den 1795 afdøde Joſhua Wedgwood, hvis Fabrik Etruria endnu er en af de betydeligſte i Diſtrictet.

Pottle [potl], engelſk Kornmaal, lig 2 Quarts ell. $2,_{35}$ danſke Potter.

Potts Sygdom, ſ. **Spondylarthrocace**.

Pottsville [vill], Stad i Staten Pennſylvania i Nordamerika, 17 M. n. ø. for Philadelphia, med 13,000 J. og overordentlig rige Kul- og Jærnminer.

Poudre de riz, fr. [puhdr dø ri], parfymeret Rismel til at blødgjøre Huden med; ſ. **Pudder**.

Poudrētte, fr. [pu], et af dyriſke (ofteſt menneſkelige) Excrementer paa kunſtig Maade tilberedt, pulverformet Gødningsmiddel, der ved Tilſætning af Tørveſmul, Aſke, Gips oſv. og efter at være tørret og finmalet omdannes til et lugtfrit og let fordeleligt og forſendeligt Pulver.

Poughkeepſie [pokipſi], Stad i Staten New-York i Nordamerika ved Floden Hudſon, 15 M. n. for New-York. 20,000 J. (1880). Kvindelig Højſkole, ſtiftet 1865. Livlig Handel og Flodfart.

Pouillet, Claude Servais Matth. [puijǣ], franſk Phyſiker, f. 16 Febr. 1791, Profeſſor i Phyſik ved Collège Bourbon (Bonaparte), École polytechnique og ved Faculté des Sciences; 1829 Underdirecteur og 1831—49 Directeur for Conservatoire des Arts et Métiers; Medlem af Akademiet 1837. D. 15 Juni 1868. Han har bl. a. conſtrueret det førſte Pyrheliometer og den førſte Tangensbouſſole. Hans »Éléments de phys. et de météor.« (2 Bd.) udkom i 7 Udg., men naaede endnu langt ſtørre Udbredelſe i Tyſkland, hvor Joh. Müller omarbejdede den „efter tyſke Forhold", hvilken Omarbejdelſe under Forfatternavnet Pouillet-Müller er udkommen i 9 Udg. (ſidſte Udg. beſørget af Pfaundler, 1886).

Pouilly [puiji], Stad i det franſke Dep. Nièvre ved Loire, 5 M. n. n. v. for Nevers, med 3,000 J. og Avl af fortrinlig hvid Vin.

Poujoulat, Jean Joſ. Franç. [puſchulā], franſk Hiſtoriker, f. 1808, var fra 1826 C. Michauds Medarbejder og ſkrev ſelv bl. a. »Hist. de Jérusalem« (1842, 4de Udg. 1856), »Hist. de St. Augustin« (3 Bd., 1844, 5te Udg. 1866), »Hist. de Constantinople« (1853), »Lettres sur Bossuet« (1854), »Le Cardinal Maury« (1855), »Hist. de la révol. franç.« (1847, 6te Udg. 1877) og »Hist. de la France dep. 1814« (4 Bd., 1865—67). 1848—51 var han legitimiſtiſk Medlem af Nationalforſamlingen. D. 1880.

Poul Rytter, et pſeudonymt Mærke, hvoraf baade Holberg og C. Ploug have betjent ſig.

Poul Vendekaabe, ſ. **Helgeſen**.

Poularde, fr. [pulārd], Høne, paa hvilken Æggeſtokken er ſkaaren ud, for at Dyret ſkal blive federe.

Poule, fr. [alm. udt. pūlje], i Kortſpil ell. Billard de ſpillendes ſamlede Indſats, ſom den vindende faar udbetalt.

Poullaouen [pula-nāng], Landsby i det franſke Dep. Finistère, 7 M. n. ø. for Quimper. 4,000 J. De herværende Blyminer ere de rigeſte i Frankrig og drives efter en ſtorartet Maaleſtok.

Poulſen, Chriſtian Emil, danſk Skueſpiller, f. i Kjøbenhavn 9 Juli 1842, debuterede, efter at være bleven Student, 16 Apr. 1867 paa det kongel. Theater ſom „Erasmus Montanus" og vakte ſtrax betydelige Forventninger. Diſſe ſkuffedes heller ikke; der var næppe gaaet et Aar før han ſtod ſom Theatrets førſte Elſker og vandt den ſtørſte Yndeſt ved den Romantik, han forſtod at ſprede over de Skikkelſer, han ſkulde fremſtille, ſaaledes „Bertran de Born" og ſenere „Ambroſius". Der var dog ſtørre Opgaver, ſom friſtede ham, og det er ſom Charakterſkueſpiller han har fejret ſine ſmukkeſte Triumpher. Blandt ſaadanne Roller kunne nævnes Biſkop Nicolas i „Kongsemnerne", Prins Henrik i „Kong Henrik d. fjerde", Shylock i „Kjøbmanden i Venedig", Alceſte i „Miſanthropen", Lundeſtad i „De Unges Forbund", Bernick i „Samfundets Støtter", Helmer i „Et Dukkehjem", Doctor Stockmann i „En Folkefjende" og Hjalmar Ekdal i „Vildanden". Samtidig har P. udfoldet en ikke ringe Virkſomhed i det Holbergſke Repertoire, hvor ſærlig hans „Jean de France", Leander i „Maſkeraden" og Trojaneren i „Ulyſſes von Ithacia" fortjene at fremhæves. — Hans Broder, **Olaf Rye P.**, f. i Kjøbenhavn 26 Apr. 1849, debuterede ligeledes 16 Apr. 1867, ſom Jakob i „Erasmus Montanus". Som Elev af Phiſter maatte han i ſine førſte Aar høre ilde for, at Meſteren gik for meget igjen i Lærlingen, men han frigjorde ſig ſnart og blev med Bibeholdelſe af den gode og ægte Tradition, ſom han havde taget i Arv efter ſin ſtore Lærer, vor Tids ypperſte Holberg-Skueſpiller, hvad han har lagt for Dagen bl. a. i Roller ſom Kandeſtøberdrengen i „Den politiſke Kandeſtøber", Drengen i „Den pantſatte Bondedreng", Henrik i „Henrik og Pernille" og i „Maſkeraden", Arlequin i „De Uſynlige" og Chilian i „Ulysſes von Ithacia". P. har ogſaa arvet Phiſters proteusagtige Natur og derfor vidſt at ſkaffe ſig et ſtort og meget alſidigt Repertoire ſaa vel i det ældre ſom i det moderne Skueſpil, i Operetten og Vaudevillen; overalt har han ved ſin ſtore Alſidighed, ſin Evne til at omſkabe ſin egen Natur og til at individualiſere og charakteriſere hævdet ſin Plads ſom Nutidens betydeligſte komiſke Skueſpiller i Danmark.

Poulſen, Jak. Gotfred, en Sadelmagerſvend (efter ſin Døbeatteſt Søn af en Gartner P. i Holbæk), blev 1820 anſat for Frederik VI.s og Dronn. Maries ældſte Søn, Kronpr. Chriſtian (f. 1791), ſom ſtrax efter Fødſelen ſkulde være ſkaffet til Side, og Rygtets Sandhed ſyntes at ſtadfæſtes ved Begivenheder, ſom ſamtidig indtraf ved Hoffet. Han blev ſendt til Guinea, fik Charakter af Capitain og Secretær ved Gouvernementet, men vendte 1825 tilbage og døde paa Almindel. Hoſpital i Kjøbenhavn 1826.

Poulſen, Svend, ſ. **Gjønge.**

Pound [pavnd], det engelſke Pund. 1) P. avoirdupois à 16 Ounces à 16 Drams er 0,9072 danſke Pund og bruges i Handelen ſamt ſom Medicinalvægt for Vægte ſtørre end 4 Drams; 2) Troy-P. à 12 Ounces à 20 Pennyweights à 24 Grains er 0,7465 danſke Pund og bruges for ædle Metaller og fine Vejninger, ſamt i Medicinen for Vægte mindre end 110 Grains. **P. Sterling** ell. **Sovereign,** ſ. **Engelſk Mønt** und. **England.**

Pouqueville, Franç. Charl. Hug. Laur. [puhkvil], franſk Forfatter, f. 1770, fulgte 1798 ſom Læge med Toget til Ægypten, men blev paa Tilbagerejſen opſnappet af en tyrkiſk Fribytter og holdtes i to Aar fangen i Conſtantinopel. Efter at være kommen tilbage til Frankrig tog han Doctorgraden ved et Skrift om den orientalſke Peſt, blev 1805—15 Conſul hos Ali Paſcha i Janina og 1815—17 i Patras. D. 1838. Han har ſkrevet »Voyage en Morée, à Constantinople et en Albanie« (3 Bd., 1805), »Voyage dans la Grèce« (6 Bd., 1826—27) og »Hist. de la regéneration de la Grèce 1740—1824« (4 Bd., 1824).

Pourbus, Pieter [puhrbÿhs], flanderſk Portrætmaler, f. c. 1510 i Gouda, levede i Brügge og malede ogſaa hiſtoriſke Billeder. Hans Portræter røbe en ældre Tids Stil, men ere ſmukke i Tegning og Anordning. Han døde 1584 i Brügge. — Hans Søn og Lærling var **Frants P.** d. ældre, f. 1540 i Brügge, d. 1580. Skjønt han var paavirket af den ſtærkt maniererede Frants Floris, udmærke hans Portræter ſig dog ved Simpelhed og Kraft i Farven. — Ogſaa hans Søn, **Frants P.** den yngre, f. 1572 i Antwerpen, d. 1622 i Paris, var Portrætmaler, maaſke den betydeligſte af Slægten. Enkelte af hans Billeder minde endog ved den brede Behandling og varme Farve om Rubens.

Pourparler, fr. [purparlē], Samtale, Underhandling.

Pousse-café, fr. [puſs], et Glas Liqueur efter Kaffen.

Pousſere [pusſēre], drive frem; hjælpe, underſtøtte. S. ogſaa Bosse. **Pousſérſtok,** d. ſ. ſ. Modellerſtok, ſærlig formede Pinde, ſom Billedhuggerne bruge til at modellere med.

Pousſin, Nicolas [pusſæng], franſk Hiſtorie- og Landſkabsmaler, f. 1594 i Villers ved Les Andelys i Normandiet, gik efter at have faaet ſin førſte Uddannelſe i Paris til Rom, hvor han forblev til 1640, kæmpende ſig frem mod Armod og Miskjendelſe, indtil endelig hans mange værdifulde Værker ſkaffede ham den fortjente Berømmelſe. 1640 kaldtes han til Frankrig og blev Hofmaler og Directeur for alle Kunſtforetagender, men vendte allerede i Nov. 1642 tilbage til Rom, hvor han forblev til ſin Død 19 Nov. 1665. Hans Malerier, der røbe en ædel, men ſtræng, alvorlig Aand og undertiden have kjøbt deres videnſkabelige Nøjagtighed med Tabet af nogen Friſkhed og Ynde, ere nu ſpredte over hele Europa, ſkjønt Rom, hvor de fleſte ere frembragte, ogſaa rummede de fleſte; af dem, ſom nu ere tilbage her, er „Erasmi Martyrdom" i Vaticanet det vigtigſte. Frankrig og England ere efterhaanden komne i Beſiddelſe af hans fleſte og betydeligſte Værker; dog ejer Moltkes Maleriſamling i Kjøbenhavn et berømt Billede af P., „Eudamidas's Teſtament"; den kongel. Maleriſamling ſmſtds. ejer ogſaa et af hans Billeder, „Moſes ved den brændende Tornebuſk". — Hans Slægtning, **Gaspard P.,** ſ. **Dughet.**

Pouyer-Quertier, Aug. Thom. [puijē kertiē], franſk Politiker, f. 1820, Bomuldsfabrikant i Normandiet, var 1857—69 Medlem af den lovgivende Forſamling og ſtøttede vel i Almindelighed Regeringen, men var dog en ſkarp Modſtander af dens Frihandelsſyſtem, ſamt af de ſtore Jærnbaneſelſkabers og Creditforeningers Virkſomhed. 1871 valgtes han til Nationalforſamlingen, blev Finansminiſter og deltog i den endelige Fredſlutning, ſamt gjennemførte en Række nye Skattepaalæg, men maatte afgaa i Marts 1872. P. var ſiden en af Højres Ledere, medvirkede til Thiers's Fald 1873 og bekæmpede de nye Forfatningslove 1875. Han valgtes derefter til Senator, ſluttede ſig til det monarchiſtiſke Reactionsforſøg 1877, men afſlog i Nov. ſ. A. Tilbud om at blive Miniſter og raadede Mac Mahon til at bøje ſig for Valgenes Udfald.

Pöwderly, Terrence [li], nordamerikanſk Arbejderfører, f. 1849 af irſk Slægt i Pennſylvania, blev 1862 anſat ved en Jærnbane og ſenere Mechaniker ved dens Værkſteder. Han kom ſnart til at ſpille en Rolle i ſin Fagforening, men blev derfor afſkediget 1873; han fik dog Arbejde andenſteds og blev endog 1877—78 valgt til Mayor i Scranton. P. ſluttede ſig tidlig til »Knights of Labour« (ſ. d. A.), deltog 1878 i deres førſte Generalforſamling og blev allerede n. A. valgt til deres Stormeſter og ſiden aarlig gjenvalgt. Han fik Ordenens Præg ſom hemmeligt Samfund udviſket og ſkaffede den en ſtadig voxende Tilvæxt, ſom dog i den ſeneſte Tid ſynes at være ophørt.

Powers, Hiram, nordamerikanſk Billedhugger, f. 1805 i Woodſtock, d. 1873 i Firenze, førtes gjennem forſkjellige Livsſtillinger, ſidſt ſom Directeur for et Voxcabinet, til Billedhuggerkunſten og nedſatte ſig i Firenze, hvor han udførte dels Compoſitioner, dels charakteriſtiſke Portrætbuſter. — Hans Søn, **Preſton P.**, f. 1848 i Firenze, er Billedhugger og Faderens Elev. Han er ligeſom denne iſær bekjendt for ſine Portrætbuſter.

Povlsſon (Pálsson), ſ. **Bjarne, Gunnar, Svend Povlsſon**.

Pŏzzo di Bŏrgo, Carl Andr., rusſiſk Diplomat, f. 8 Marts 1764 paa Corſica, var Advocat og knyttede ſig nøje til P. Paoli, valgtes 1791 til den lovgivende Nationalforſamling, men vendte n. A. tilbage til ſin Fødeø og underſtøttede nu Paolis Beſtræbelſer for at løsrive den fra Frankrigs Herredømme. 1794 blev P. Statsſecretær, medens Corſica var beſat af engelſke Tropper, men maatte 1796 gaa til England og derfra 1798 til Øſterrig, hvor han arbejdede for den anden Coalition. P. ledſagede Suvorov paa hans Tog og traadte 1803 i rusſiſk Tjeneſte ſom Statsraad; han fulgte 1805 med Hæren og kæmpede ved Auſterlitz, var n. A. Commisſær ved den preusſiſke Hær, men maatte 1807 forlade Rusland, ophidſede 1809 den øſterrigſke Regering mod Napoleon I og flygtede over Tyrkiet til England, da denne forlangte ham udleveret. Han brugtes nu til hemmelige Forhandlinger mellem England og Rusland, var 1812 med at knytte Forbundet med Sverige, fik Moreau tilbagekaldt fra Amerika og fulgte 1813 med den ſvenſke Hær i Tyſkland. 1814 deltog han i Fredsunderhandlingerne og viſte ſig ſom en bitter Fjende af Napoleon I, fraraadede Napoleon II.s Ophøjelſe paa Tronen, men ſøgte ellers at ſkaffe Frankrig gode Fredsvilkaar. Han var derefter Medlem af Congresſen i Wien, ilede i Marts 1815 til Paris og derfra med Ludvig XVIII til Gent og fulgte med Wellingtons Hær til Waterlooſlaget, i hvilket han blev ſaaret; han undertegnede i Nov. ſ. A. Freden i Paris og deltog i Congresſerne 1818—22. Desuden var han ſiden 1815 rusſiſk Afſending i Paris og arbejdede ufortrøden paa et godt Forhold mellem Rusland og Frankrig, medens han indtrængende fraraadede Bourbonerne alle yderlige Forholdsregler; han ſluttede ſig derfor ogſaa 1830 til det nye Kongehus. 1834 forflyttedes han til London, men tog Afſked 1839, boſatte ſig i Paris og døde her 15 Febr. 1842. Siden 1826 var han ophøjet til Greve.

Pozzuŏli, Oldtidens Puteoli, Stad i Syditalien ved Bajæ-Bugten, 1¼ M. v. for Napoli. 17,000 J. Biſpeſæde. Talrige Oldtidslevninger, hvoriblandt et Amphitheater og et Serapistempel. I Omegnen Agnano Søen, Averner Søen og Lucriner Søen ſamt Hundegrotten og det 1538 i en Nat ved et vulkanſk Udbrud opſkudte Bjærg Monte Nuovo.

P. p., Abbrev. af lat. Præter plura (d. e. med mere), bruges i Titulaturer.

P. P., ſ. **Rumohr**.

P. p. c., ſ. **Congé**.

Pradier, James ell. Jean Jacques [diē], franſk Billedhugger, f. 23 Maj 1792 i Genf, var oprindelig Stempelſkærer, men helligede ſig ſenere under Lemot i Paris til Billedhuggerkunſten, rejſte derpaa ſom franſk Penſionær til Rom 1813, og opholdt ſig ſiden i Paris, hvor han døde pludſelig 4 Juni 1852. I blød Behandling af Marmoret naaede han et højt Meſterſkab; dog viſte han i ſin „fængslede Prometheus“, at han ogſaa kunde udfolde Kraft og Storhed. Blandt hans Værker maa nævnes Niobiden i Galerie de Luxembourg, de fire Apoſtle i Ste. Madeleine i Paris (1836), en Bronzeſtatue af J. J. Rousſeau i Genf (1837) og en ſtor Del andre Portræter, Statuetter og Buſter.

Pradilla, Francisco [dīlja], ſpanſk Maler, f. 1847 i Villanueva de Gallego, hører til den ſpanſke Skoles meſt fremtrædende Repræſentanter i Nutiden. Hans gribende Billede „Den ſindsſyge Johanne, ſom ledſager ſin Ægtefælle, Philip d. ſmukkes Lig“, fik 1878 Prismedaille.

Prădo, ſpanſk Benævn. paa Lyſthave, Spaſereſted; meſt bekjendt er P. i Madrid.

Pradt, Domin. Dufour de, franſk Diplomat og politiſk Forfatter, f. 23 Apr. 1759, af fattig Adelsſlægt, indtraadte i den gejſtlige Stand og blev 1786 Dr. theol., ſnart efter Generalvicar hos Ærkebiſkoppen i Rouen. Som Medlem af Nationalforſamlingen 1789 optraadte P. ſom afgjort conſervativ Royaliſt og emigrerede 1791 til Hamborg, hvor han 1798 udgav et ſkarpt Skrift imod Revolutionen, »L'antidote au congrès de Rastadt«, ſom gjorde megen Opſigt. Ved ſin Slægtning Durocs Hjælp vendte P. tilbage til Frankrig 1800, ſluttede ſig afgjort til Bonaparte, blev hans Almoſenier (kaldte ſig med ſervil Smiger „Guden Mars's Almoſenier“), 1805 Biſkop i Poitiers, 1808 Baron og 1809 Ærkebiſkop i Mecheln. Han gjorde Tjeneſte ikke alene ved Napoleons Kroning i Paris og i Milano, men ogſaa ved Underhandlingerne i Bayonne 1808 og ved Anſøgningen til Paven om Napoleons Skilsmisſe 1810. Han fulgte 1812 Kejſeren til Dresden og blev Afſending i Warſchau, men her ſlog han om, modarbejdede Napoleons Planer og blev ſendt tilbage til ſit Stift. 1814 erklærede han ſig for Reſtaurationen, fik 1815 en Aarpenge for at opgive ſin biſkoppelige Værdighed og ſkrev en ſtor Mængde hiſtoriſk-politiſke Skrifter om Datidens Tildragelſer og Spørgsmaal. D. 18 Marts 1837.

Prag (czech. Praha), Hovedſtad i det øſterrigſke Kongerige Böhmen paa begge Sider af Floden Moldau, i en herlig Egn, 35 M. n. v. for Wien. 177,000 J. (1880), hvoraf 79 pCt. Czecher og Reſten Tyſkere. Staden, der ligger dels i Floddalen, dels paa de den omgivne Højder, beſtaar af 7 Kvarterer, hvoraf 4 paa højre og 3 paa venſtre Flodbred, ſamt 4 Forſtæder. Over Floden føre 7 Broer, deriblandt Carlsbroen af Sten, opført 1358—1503 og ſmykket med 30 Billedſtøtter, hvoriblandt en Bronzeſtatue af Böhmens Skytshelgen Nepomuk; fremdeles den 1841 fuldførte Frantsbro, der er en Kjædebro, en 1868 fuldført, prægtig Jærnbane-Gitterbro og den ſmukke Palacky-Bro, af Sten. Som ſædvanlig er Stadens ældre Del ſnævert og uregelmæsſig bygget, hvorimod de nyere Kvarterer have ſmukke, lige og brede Gader. Blandt de mange prægtige og mærkelige Bygninger ſkulle her kun fremhæves det 1838—48 opførte Raadhus i gotiſk Stil, den gamle Kongeborg Hradſchin med den ufuldførte St. Veits Domkirke med de bøhmiſke Kongers Grave og mange andre mærkelige Gravmæler, hvoriblandt den hellige Nepomuks, der er forfærdiget af Sølv og vejer 3,000 Pd., flere prægtige adelige Paladſer, Ærkebiſkoppens Palads ved Siden af Kongeborgen, flere Kloſtre og Univerſitetet (ſtiftet 1348). Blandt Stadens c. 60 Kirker, hvoraf 3 proteſtantiſke, maa ſærlig fremhæves Teinkirken med Tyge Brahes Gravmæle. Antallet af Torve og offentlige Pladſer er meget ſtort, og mange ere ſmykkede med herlige Mindesmærker. I den nyere Tid er langs Flodbredderne opført prægtige Kajer med mange Pragtbygninger. Af videnſkabelige og lignende Anſtalter ere de mærkeligſte: Univerſitetet med Bibliothek paa 190,000 Bd., aſtronomiſk Obſervatorium og andre Hjælpeanſtalter; den polytechniſke Skole med rige Samlinger; Induſtriſkolen, Handelsſkolen og flere lærde Skoler; Muſikconſervatoriet, Nationalmuſeet og flere Kunſtſamlinger. Antallet af Munke- og Nonnekloſtre er meget ſtort. Særegen Interesſe har Jødeſtaden, efter 1858 kaldet Joſephsſtaden, et af de 7 Kvarterer, hvori Byen er delt, med ſnævre og ſmudſige Gader og 9 Synagoger, tidligere udelukkende beboet af Jøder, hvis Antal i P. er c. 15,000, men nu ogſaa af fattige Chriſtne. Induſtrien ſtaar paa et meget højt Trin næſten i alle Retninger, og Handelen er ſærdeles omfattende. — P. ſiges anlagt af Libuša c. 722. Den led meget i Husſiterkrigen, Trediveaarskrigen og Frederik d. ſtores Krige; 1420 ſejrede Husſiterne under Ziſka over Kejſer Sigismund paa det ſaakaldte Ziſkabjærg ø. for Staden og erobrede den 1424; 1618 bleve de kejſerlige Raader kaſtede ud af Vinduerne paa Slottet, hvad der var Signalet til Trediveaarskrigen; 8 Nov. 1620 tabte Frederik V af Pfalz Slaget paa det hvide Bjærg v. for P.; 30 Maj 1635 ſluttedes her Fred mellem Kejſeren og Kurſachſen; 16 Sept. 1744 blev P. indtaget af Frederik d. ſtore, og 6 Maj 1757 ſlog han Øſterrigerne ved P., ſom han derefter en Tid lang belejrede. I Juli—Aug. 1813 holdtes her en Fredscongres mellem Frankrig og de allierede, der ikke førte til noget Reſultat. I Beg. af Juni 1848 holdtes i P. en ſlaviſk Congres (ſ. **Panſlavisme**), og 1 Juni udbrød en Opſtand, der førſt blev kuet 18 Juni, efter at Fyrſt Windiſchgrätz havde beſkudt Byen fra de omliggende Højder. 23 Aug. 1866 ſluttedes her Fred mellem Preusſen og Øſterrig, hvorved dette gav Afkald paa ſin Stilling i Tyſkland og paa ſin Medejendomsret til Slesvig og Holſten, medens Preusſen i § 5 lovede at tilbagegive Danmark de nordlige Diſtricter af Slesvig, naar Indbyggerne ved en fri Afſtemning udtalte ſig derfor. Denne Beſtemmelſe blev ophævet 11 Oct. 1878 efter Aftale mellem de tvende Magter.

Prāga, befæſtet Stad i rusſiſk Polen ved Weichſel lige over for Warſchau, er at betragte ſom dennes Forſtad; 15,000 J. Den er bekjendt ved den forfærdelige Kamp 4 Nov. 1794, da Rusſerne under Suvorov tog den ved Storm med umaadelige Ofre.

Prāga, Emilio, ital. Digter, f. 1839, d. 1875. Han er Lyriker, ſtærkt paavirket af Musſet, fin, melancholſk og kaad, men i Beſiddelſe af en ſjælden fin Formſans. Han beſynger iſær de af Samfundet forſtødte og de ſønderrevne Exiſtenſer. Nogle af hans bedſte Digte ere overſatte paa Tyſk af Paul Heyſe, bl. a. den berømte Ode til »Enrico Junk«.

Pragmātiſk, ſaglig, forretningskyndig, almennyttig. Den pragmatiſke Behandling af Hiſtorien gaar ud paa at viſe Begivenhedernes Aarſager og Sammenhæng. **P. Sanctiōn** kaldes undertiden en ved Overenskomſt faſtſat Ordning af gejſtlige ell. verdslige Sager, der er beſtemt til at gjælde for lang Tid; ſaaledes den franſke Konge Carl VII.s, angaaende den gallicanſke Kirkes Friheder, udſtedt i Bourges 1438. Meſt bekjendt er den p. S., hvorved Kejſer Carl VI ſøgte at ſikre ſin Datter Marie Thereſia Arvefølgen efter ſig i de øſterrigſke Lande.

Pragtbille (Buprestes), en Familie af Biller, i Regelen af anſelig Størrelſe og ofte med pragtfulde Metalfarver, med ſavtakkede Følehorn, et bredt Forbryſt og en ſmal og ſpids Bagkrop; det er livlige Dyr, der ynde Solſkinnet og leve paa Blomſter. De langſtrakte, bløde, farve- og fodløſe Larver leve ligeſom Træbukkenes, hvilke de meget ligne, i Ved.

Pragtſtjærne (Melandrium), Slægt af Nellikefamilien med 5 Grifler og tvebo Blomſter, omfatter to hos os almindelig forekommende Arter: Dag-P., med røde Blomſter, voxer i Skove og paa fugtige Steder, og Aften-P., med hvide Blomſter, voxer paa Marker og ved Gærder.

Praguerie, la [pragrih], en Opſtand af Stormændene under den franſke Konge Carl VII 1440. Navnet kommer af Prag, idet Husſiternes Bevægelſer der i det hele kom til at betegne Opſtand.

Prairie, fr. [prærī], i Nordamerika Benævn. paa de Græsſletter, der udbrede ſig mellem det øſtlige Urſkovbælte og de veſtlige Bjærge. De ere i Regelen bølgende Græsmarker, afbrudte af enkelte Trægrupper, nøgne Højdedrag og dybe Flod- ell. Regnkløfter. Efterhaanden ſom Koloniſationen trænger frem mod V., inddrages ſtedſe ſtørre Dele under Cultur, og de talløſe Hjorde af Biſoner og canadiſke Hjorte, ſom tidligere tillige med omſtrejfende Indianerſtammer vare deres eneſte Beboere, blive ſamtidig færre. Af vilde Dyr ere de vigtigſte Ulve, Ræve og Bjørne. **Prairiehunden** bygger i ſtore Selſkaber ſaa vel ved Misſouri ſom ved Red-River (ſ. **Murmeldyr**).

Prairial [præriāl], d. e. Engmaaned, i den franſke republikanſke Kalender den tredje Foraarsmaaned (20 Maj—18 Juni).

Praje (holl. praaijen), i Sømandsſpr. raabe til et forbiſejlende Skib for at give eller modtage Efterretninger.

Prākrit (d. e. det ſimple, vulgære), Navnet paa den fra Sanſkrit (det ordnede, elegante) umiddelbart afledede Sprogform, ſom vi allerede i det 3dje Aarh. f. Chr. finde ſom Folkeſprog hos Flertallet af Befolkningen i Mellemindien. I ſin ældſte Skikkelſe kaldes den Pali, der forekommer i 3—4 Dialekter i Kong Aſokas Indſkrifter c. 250 f. Chr. og ſom uddannet Skriftſprog i den ſydlige Buddhismes (Ceylon, Barma, Siam) endnu til Dels uudgivne hellige Skrifter. Pali forholder ſig til Sanſkrit omtrent ſom Italienſk til Latin. De ſtørſte Samlinger af Palihaandſkrifter uden for Indien findes i London, Paris og Kjøbenhavn. En yngre Form, det egentlige P., forekommer i flere Arter i de ſanſkritiſke Dramaer, hvor den lægges i Munden paa alle de Perſoner, der ikke have nydt Undervisning i den religiøſe Literatur og Sanſkritſproget. Denne Sprogform fik ligeſom Sanſkrit ved grammatiſk Behandling (dog ſandſynligvis ikke før i de førſte Aarh. eft. Chr.) en faſt Skikkelſe, i hvilken den derpaa benyttedes af den følgende Tids Digtere. Endnu yngre Former af P. finde vi i nogle faa, helt paa P. affattede Digte ſamt i nogle af Jainaſektens religiøſe Skrifter.

Praktik, Udøvelſe af en Kunſts eller Videnſkabs Regler. **Praktiſēre**, udøve, drive Forretninger (iſ. om Læger og Sagførere), ſætte i Værk; **prāktiſk**, handlende, hvad der gaar ud paa Handling (modſ. theoretiſk); hvad der lader ſig vel udføre (modſ. **upraktiſk**); **praktikabel**, gjørlig, udførlig, anvendelig; **Prāktikus**, En, ſom udøver noget, en øvet, erfaren Mand.

Praltrille, en muſikalſk Forſiring, et enkelt Trilleled, Hovednodens hurtige Vexlen med Overſekunden. P., ſom antydes ved Tegnet ∿ eller ved *tr.* over den paagjældende Node, begynder med Hovednoden, undtagelſesvis af melodiſke Grunde med Hjælpenoden. Den lignende Trille med Underſekunden kaldes Mordent (ſ. d. A.).

Pram, et fladbundet Fartøj, ſom benyttes i Havne og paa Floder til Transport af ſværere Gjenſtande.

Pram, Chriſten Henrikſen, f. 4 Sept. 1756 i Gudbrandsdalen i Norge, hvor hans Fader var Præſt, blev Student 1772, anſattes 1781 ſom Fuldmægtig i Økonomi- og Commercecollegiet, hvor han 1812 blev Deputeret, gik ſenere ſom Toldembedsmand til St. Thomas i Veſtindien og døde her 25 Nov. 1821. Fra ſin tidligſte Ungdom tog P. med Liv Del i Tidens brændende Spørgsmaal. Som Digter vandt han tidlig Ry ved Idyllen „Emilies Kilde“ (1782), der beſang det ſkjønne Landſted Sølyſt, ſom tilhørte hans Foreſatte og Mæcen Grev Schimmelmann, og det af Greven for hans tabte Ægteſælle der oprejſte Mindesmærke. 1785 udkom hans „Stærkodder“, et Heltedigt i daktyliſk-rimede Vers, der vakte almindelig Beundring og blev hans navnkundigſte Arbejde, men nu næſten ganſke er ſunket i Forglemmelſe. S. A. begyndte P. med Rahbek at udgive Maanedsſkriftet „Minerva“, der øvede en umaadelig Indflydelſe paa Samtiden. Som Viſedigter har P. haft ikke ringe Betydning; af hans dramatiſke Digtninger maa fremhæves „Ægteſkabsſkolen“ (1795) og „Drømmeren“ (1817); desuden har han efterladt en Del Fortællinger. Ved Siden af denne travle Digtervirkſomhed udfoldede P. en lige ſaa raſtløs praktiſk og ſkrev om økonomiſke, ſtatiſtiſke og lignende Æmner. Ligeſom der imidlertid ikke ſjælden herſkede en temmelig proſaiſk Aand i hans poetiſke Arbejder, ſaaledes bebrejdede man ham, hvad hans Statsøkonomi angik, „at en digteriſk Aand viſte ſig vel meget i adſkillige af hans Arbejder i dette Fag“. Hans „Udvalgte digteriſke Arbejder“ ere udgivne af Rahbek i 6 Bind 1824—29.

Prang, ſ. **Forprang**. **Pranger**, En, der driver **Prangeri** ell. Opkjøb af Landmandens Produkter ſom Næringsvej, ſom Heſtepranger, Studepranger.

Prangins [prangſchāng], Landsby i Cant. Pays de Vaud i Schweiz, 2 M. n. for Genf, med et Slot, der tidligere tilhørte Napoleoniderne og nu er Opdragelſesanſtalt, ſamt en Villa, tilhørende Prins Napol. Bonaparte.

Prāſem, et Mineral, en Varietet af **Kvarts**, der har en løggrøn Farve paa Grund af, at den er gjennemtrængt af Naale af Straalſten. P. forekommer i Sachſen o. fl. St. og bruges i ſleben Tilſtand ſom Smykkeſten.

Praslin, Th. Choiſeul, Hertug af [pralāng], f. 1805, ægtede 1825 en Datter af Marſchal Sebaſtiani og fik med hende en betydelig Formue. Hun fødte ham 9 Børn; men 18 Aug. 1847 myrdede han hende, uviſt af hvilken Grund, og tog ſig ſelv af Dage ved Gift 6 Dage ſenere. Hans Søn, **Gaſton Louis Ph. de Choiſeul-P.**, f. 1834, er nu Slægtens Overhoved.

Pratēnsis, Johannes, ſ. **Philipſen**, Hans.

Prater (af ſp. Prado), offentlig Lyſthave ell. Promenade, navnlig i Wien.

Prati, Giovanni, ital. Digter, f. 27 Jan. 1815 i en forarmet Adelsfamilie. Hans Hjem laa paa Sydſkraaningen af Tiroleralperne. Omgiven af en ſtorartet og enſom Natur fik P. tidlig melancholſke Naturindtryk, og hans førſte Læsning var Taſſo, Plutarch og Young ſamt phantaſtiſke tyſke Folkeſagn. Han ſtuderede Jura i Padua, da han udgav ſit førſte Digt »Edmenegarda« (1841), en tungſindig Kjærlighedshiſtorie. Derefter udgav han en Del lyriſke Digtſamlinger (»Canti lirici«, »Canti per il popolo«, »Ballate«, »Memorie e lacrime«) og endelig »Passeggiate solitarie«, hvori en Tendens mod det phantaſtiſk-drømmende er fremherſkende og i de mere populære Digte et Forſøg paa gjennem Poeſien at bibringe Folket Idealitet og vække dets Patriotisme. I P.s anden Digterperiode, der bedſt charakteriſeres ved »Canti politici« (1849), antager hans Poeſi ſtærkere politiſk Farve; det er pathetiſke Opraab og Længſelsſuk efter Italiens Enhed, der er gjennemgaaende. Endelig antager P.s Digtning en philoſopherende Charakter i Digte ſom »Rodolfo«, »La battaglia d'Imera«, »Satana e le Grazie« (1855) og »Il conte Riga« (1856), hvor Verdenskampen mellem det opbyggende og det nedbrydende Princip illuſtreres i pragtfulde, i Sprog og Tanke ofte luxuriøſt udſkejende Epiſoder af en Art Verdensepopē, hvor en forceret Stræben efter Originalitet i Udtrykket ſkjuler Indflydelſer fra Byron og Leopardi, ſaa vel ſom fra Manzoni og Niccolini; men i muſikalſk Velklang og rhythmiſk Flugt indtager P. en af de førſte Pladſer i den nyere italienſke Literatur. 1860 udkom »Ariberto«. Siden 1849, da Carl Albert udnævnte ham til Huſet Savoiens »Poëta cesareo«, levede han i Turin; 1862 blev han Medlem af Parlamentet, ſenere Senator og anſat i overordnede Embeder i Underviisningsvæſenet. Hans ſidſte betydelige Digtſamling er »Armando« (1868). D. i Rom 9 Maj 1884.

Pratinas, græſk Tragediedigter fra Phlius c. 500 f. Chr., ſkal have været den førſte, der digtede Satyrſpil (ſ. d. A.).

Prato, Stad i Mellemitalien, 2 M. n. v. for Firenze. 18,000 J., med Diſtrict 42,000 J. Biſpeſæde med ſeværdig Kathedralkirke. Uld-, Linned- og Papirfabriker, betydelig Tilvirkning af Straa-Arbejder.

Prävda rússkaja, den ældſte ruſſiſke Lovbog, oprindel. given for Novgorod af Storfyrſt Jaroslav og da inddelt i 17 Capitler, under hans Sønner forøget med 18 andre, endelig paa ny forøget og omarbejdet i det 13de Aarh. Den er udgiven i Originalſproget af Schlözer 1769 og overſat paa Tyſk i Ewers's „Das älteſte Recht der Ruſſen in ſeiner geſchichtl. Entwickelung“ (1826). I mange af dens Beſtemmelſer findes en mærkelig Overensſtemmelſe med de ældſte nordiſke Retsbeſtemmelſer.

Prawle Point [praahl], et fremſpringende Punkt paa Englands Sydkyſt i Devon-Shire, ø. ſ. ø. for Plymouth.

Präxeas, lilleaſiatiſk Confeſſor, kom til Rom c. 190 og optraadte her med Held ſom Modſtander af Montanismen, men efter at han derpaa i nogen Tid uhindret havde fremſat ſit eget patripasſianſke Kjætteri, udſlyngede Presbyteren Tertullian i Carthago et Stridsſkrift imod ham, hvori han ſejerrig paaviſte de farlige Conſequenſer af P.s Lære.

Präxis, Virkſomhed, ſpec. Lægevirkſomhed (jvfr. Praktik); ogſaa hvad der er Skik og Brug.

Praxiteles, en af de berømteſte græſke Billedhuggere, hvis Virkſomhedsperiode falder imellem den 104de og 110de Olympiade (c. 364—340 f. Chr.), arbejdede meſt i Athen og repræſenterer mere det yndefulde og lette, i Modſætning til den foregaaende Periodes ophøjede Strænghed, ligeſom han ogſaa naaede endnu ſtørre Fuldkommenhed i ſine Marmorværker end i ſine Bronzefigurer. Valget af hans Emner, Apollon ſom Yngling, den fløjteſpillende Satyr, Bacchos, endelig Aphrodite, ſom han førſt vovede at fremſtille nøgen, og af hvis berømte Statue, den ſaakaldte knidiſke Aphrodite, Gjentagelſer turde være levnede i den mediceiſke, den capitolinſke og flere andre Aphroditeſtatuer, betegner denne Retning. At han ogſaa havde Følelſe for Kunſtens alvorlige Skikkelſer, ſer man af, at blandt hans Værker ogſaa nævnes en Artemis, en Hera, en Perſephone o. fl. Sikrere knyttes til hans Navn den ſkjønne Statue af Hermes, bærende Dionyſosbarnet, ſom blev funden ved Udgravningerne i Olympia, opſtillet i Heratemplet ſmſtds.

Pražák, Alois, Friherre af [praſchāk], øſterrigſk Statsmand, f. 21 Febr. 1820 i Mähren, ſtuderede Retsvidenſkab i Olmütz og tog Doctorgraden 1844. Han valgtes 1848 til den mæhriſke Landdag og vandt ſtor Yndeſt hos Landboerne ſom Ordfører i Loven om Grundbyrdernes Afløsning; ligeledes valgtes han til den øſterrigſke Rigsdag, hvor han hørte til det føderaliſtiſke Parti og modſatte ſig Mährens Forening med Böhmen. 1849 blev P. Advocat i Brünn, valgtes 1861 til Landdagen og var Fører for det czechiſke Parti; han valgtes derfra til Rigsraadet, men udtraadte 1864. Førſt 1874 modtog han paa ny Valg, blev i Aug. 1879 Miniſter uden Portefeuille og i Jan. 1881 Juſtitsminiſter, ſamt Friherre. P. har ſærlig virket for Brugen af de ſlaviſke Sprog i Forvaltning og Retspleje.

Préault, Antoine Auguſtin [preō], franſk Billedhugger, f. 8 Oct. 1809 i Paris, d. 11 Jan. 1879, Elev af David d'Angers, optraadte ſom Realiſt med Emner ſom „Hungersnød“, „Det døende Hoſpitalslem“, „Elendigheden“, „Pariaen“ o. lign., ſom i den Tid (1838—48) ikke tilſtededes Plads paa Salonen. Senere udførte han flere monumentale Værker, dels Gravmæler, dels Mindeſtøtter ſom over Architekterne Manſard og Lenôtre til Verſailles, Chénier, Voltaire o. fl., alle i en energiſk, udtryksfuld Stil.

Prebiſchthor, en mærkelig naturlig Bro i det ſaakaldte bøhmiſk-ſachſiſke Schweiz, tæt øſt for Elben ved Böhmens Nordgrænſe. Gjennem en fritſtaaende, ſmal Klippevæg har Naturen her dannet en c. 65 F. høj og lige ſaa bred Gjennemgang, der for oven er dækket med en Klippemaſſe af c. 10 F.s Tykkelſe, ſom paa den ene Side hænger ſammen med Hovedklippen og paa den anden hviler paa en Klippepille.

Precair [kæhr], miſlig, uſikker, vaklende.

Prechtl, Joh. Joſ., Ritter v., anſet technologiſk Forfatter, f. 16 Nov. 1778 i Biſchofsheim i Bayern, var oprindelig Juriſt, men kaſtede ſig ſiden iſær over phyſiſke og chemiſke Studier. Det polytechniſke Inſtitut i Wien foreſtod han ſom Directeur fra dets Stiftelſe 1814 indtil 1849. P. er iſær bekjendt ſom Udgiver af „Technologiſche Encyklopädie“, et højt anſet Værk, hvori han ſelv forfattede en Del, meſt chemiſk-techniſke Artikler, og ſom han ledede fra det 1ſte Bind (1830) indtil det 19de, medens Døden 28 Oct. 1854 tvang ham til at efterlade Omſorgen for det 20de og 5 Supplementb. til ſin Diſcipel Karmarſch.

Précieuſe [ſiøhs], en Betegnelſe for ſnærpede lærde Damer, ſtammer fra Molières Komedie »Les précieuses ridicules«, hvor Digteren latterliggjør den literære og ſelſkabelige Affectation, der fra Hôtel Rambouillet (ſ. Franſk Literatur) i en Aarrække gav Literaturen ſit Modepræg. Molière ſlaar Hovedſlaget mod »les précieuses« i »Les femmes savantes«.

Precipitándo, it. [pretſchi], nedſtyrtende, en muſik. Foredragsbetegnelſe, der bruges ſjældnere end det omtrent ensbetydende accelerando.

Preetz, Flække i det nordlige Holſten, 2 M. ſ. ø. for Kiel. 5,000 J. Betydeligt Garveri og Skomageri. Her er et rigt Frøkenkloſter med anſelige Bygninger og Kirke, der hidrøre fra et 1216 af Grev Albert af Orlamünde ſtiftet Benedictinernonnekloſter.

Préférence, fr. [rängs], Fortrin, Forrang; Kortſpil, der ligner Whiſt. **Préférence-Aktier** ere en Mellemting imellem Aktier og Obligationer. Med de ſidſte have de det til fælles, at der ordentligvis er faſtſat en beſtemt Rente, ſom udbetales, før Aktionærerne faa noget Udbytte, medens de derhos have lige Ret med Aktierne til Andel i det Udbytte, ſom bliver tilovers, efter at Aktionærerne have faaet ſamme Dividende ſom den Indehaverne af P.-A. tillagte Rente, hvorhos deres Ret til denne Rente er mere betinget end Obligationsejernes, idet den hviler paa Forudſætningen om et hertil tilſtrækkeligt Overſkud og i modſat Fald ikke kan gjøres gjældende. Stundum modificeres dog P.-A., der nærmeſt udſtedes af Aktieſelſkaber, ſom ere nødſagede til at tilvejebringe en Forøgelſe af Capitalen og alt have en Obligationsgjæld, paa forſkjellig Maade, ſærlig ſaaledes, at de faa ſtørre Lighed med Obligationer.

Pregel, Flod i Øſtpreusſen, flyder forbi Königsberg ud i det friſche Haff. 25 M. lang.

Preghiēra, it. (fr. prière), Bøn.

Preisler, en tyſk Kunſtnerfamilie, hvoraf en Gren ogſaa er bekjendt i Danmarks Kunſthiſtorie. De vigtigſte Medlemmer heraf ere følgende. **Johan Daniel P.**, f. 1665 i Dresden, var en god Tegner og Maler; d. ſom Akademidirecteur i Augsburg 1737. — Hans ældſte Søn, **Johan Juſt P.**, f. 1698 i Nürnberg, d. 1771, var Elev af ſin Fader, men lagde ſig iſær efter Kobberſtikkerkunſten; hans Kone, **Suſanne Marie P.**, ſkar udmærket i Ædelſtene. — Den anden Søn, **Georg Martin P.**, f. 1700 i Nürnberg, var en udmærket Kobberſtikker og Tegner; ſom hans Dødsaar angives 1754, men i Følge et egenhændigt Brev fra ham, der findes i det Corſinianſke Bibliothek i Rom, dat. Nürnberg 27 Nov. 1780, maa Dødsaaret ſættes efter denne Tid. — Den tredje Søn, **Johan Martin P.**, f. 1715 i Nürnberg, lærte Kobberſtikkerkunſten af ſin Broder, gik derpaa til Paris, hvorfra han kaldtes til Kjøbenhavn, og døde her 1794 ſom Profesſor ved Kunſtakademiet. — Sidſtnævntes Søn, **Johan Georg P.**, f. 1757, var ſin Faders Elev og ſtuderede ſiden i Paris under Willes Vejledning, blev 1788 Medlem af Kunſtakademiet i Kjøbenhavn og Profesſor og døde ſmſtds. 1831. — En fjerde Søn af Joh. Dan. P. var **Valentin Daniel P.**, f. 1717 i Nürnberg, d. ſmſtds. 1765; han var Elev af ſin Fader og Broderen i Kjøbenhavn og har iſær udmærket ſig i den ſorte Kunſt. — **Johan Daniel P.**, Skueſpiller, Søn af Kobberſtikker J. M. P., f. 16 Nov. 1755 i Kjøbenhavn, forelſkede ſig ſom ung Student i Skueſpillerinden Jfr. Devegge (ſ. nedenf.), hvilket gav Anledning til, at han gik til det kongel. Theater, hvor han debuterede 26 Jan. 1779. Ægteſkabet var dog ulykkeligt og bragte P. paa Afveje, ſaa at han 1792 maatte forlade Theatret; efter ſin Kones Død vendte han tilbage 1799, var en kort Tid anſat ſom Souffleur, men maatte ſnart ogſaa opgive denne Beſtilling, levede ſiden i ſørgelige Omſtændigheder og døde 1808. P. var en fortrinlig og yndet dramatiſk Kunſtner, der med et ſtort Fremſtillingstalent forenede ſaa ypperlige Naturgaver, at han i de meſt forſkjellige Fag, men navnlig i Converſationsſtykket, præſterede noget meſterligt. I Selſkab med Roſing og Saaby gjorde han med offentlig Underſtøttelſe en Kunſtrejſe 1788 og udgav ſin Rejſejournal i 2 Bd. 1789. — Hans Ægteſælle, **Caroline Marie P.**, født Devegge, f. 1761, debuterede 27 Febr. 1778 paa det kongel. Theater, hvor hendes fordelagtige Ydre, velklingende Syngeſtemme og gode Organ ſtrax ſkaffede hende en udmærket velvillig Modtagelſe hos Publikum. Hun vandt ſnart ſom komiſk Skueſpillerinde ved ſit livlige, udtryksfulde Spil, der var beaandet af perſonlig Elſkværdighed og Ynde, en fremragende Plads ved Theatret. I Anledning af hendes uforſkyldte Tilſideſættelſe af Beſtyrelſen udbrød 1795 en Fejde mellem P. A. Heiberg og M. C. Bruun. Hun døde 28 Maj 1797.

Prelbom, **Prelklods**, ſ. **Bandhammer**.

Preller, Friedrich, tyſk Maler, f. 1804 i Eiſenach, d. 1878 i Weimar, uddannedes dels i Weimar, dels i Dresden og vendte 1821 tilbage til Weimar, hvor Goethe tog ſig af ham. Efter Studierejſer til Antwerpen og ſenere til Italien blev han Profesſor i Tegneſkolen ved Akademiet i Dresden og virkede ſom Landſkabsmaler. Hans Billeder, der udmærke ſig ved en vis mandig Stil, gjengive i hans yngre Aar iſær alvorligere Motiver fra Nordens Natur, i hans ſenere Aar meſt Motiver fra Italiens Natur med Staffage af Oldtidens Liv og Hiſtorie. Han har tillige raderet en Del Blade, ſom ſkattes af Samlere.

Première, fr. [prømiǟhr], første Opførelſe af et Theaterſtykke.

Prenez garde, fr. [prønē gard], tag Dem i Agt!

Prent, hvad der er trykt med Bogtrykkerſkrifter; **paa P.**, trykt; **prente**, trykke.

Prenzlau, Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg ved Uker-Søen, 12 M. n. n. ø. for Berlin. 17,000 J. Betydelig Tobaksavl og livlig Induſtri i Sukker, Læder, Klæde, Papir, Tobak, Jærnſtøbegods m. m. — 28 Oct. 1806 maatte Fyrſten af Hohenlohes 16,000 M. ſtærke Corps her overgive ſig til de franſke Tropper under Murat.

Prerādović, Peter [vitj], kroatiſk Digter, f. 1818, blev i en Militærſkole i Wien helt fortyſket, blev Officer 1838, avancerede gjennem alle Grader og blev General 1866. Fra 1842 begyndte han at faa Intereſſe for ſit Modersmaal og traadte i Forbindelſe med Skribenter i Agram og Dalmatien. Han døde 1872. 1873 udkom hans ſamlede Værker: »**Pjesnička djela Petra Preradovića**«.

Presburg (magyar. Pozsony), Stad i Ungarn ved Donaus venſtre Bred, 7 M. ø. for Wien. 48,000 J. (1880). Ærkebiſpeſæde. Staden, der indtil 1784 var Ungarns Hovedſtad, er regelmæsſig anlagt, har flere mærkelige Bygninger, hvoriblandt Domkirken fra det 11te Aarh. og flere andre Kirker, Comitatshuſet, Landhuſet, hvor Rigsdagene holdtes indt. 1848, Raadhuſet, Ærkebiſkoppens Palads, Theatret, Banegaarden og flere adelige Paladſer. Her er talrige Undervisningsanſtalter, et Vajſenhus og en Døvſtummeſkole. Induſtrien er betydelig, iſær i Spirituoſa, Sukker, Tændſtikker, mousſerende Vine, Guld- og Sølvvarer og Silkeſtoffer. Betydelig Handel, iſær med Korn og Vin. — Fredſlutning 26 Dec. 1805 mellem Frankrig og Øſterrig, ſom afſtod Venetien til

Kongeriget Italien, Tirol til Bayern og Breisgau til Baden og Württemberg (i alt 1,000 □ M. med 3 Mill. Indb.) imod at faa Salzburg. Fremdeles maatte det erkjende de tre ſydtyſke Staters Souverænetet og Bayerns og Württembergs Ophøjelſe til Kongeriger.

Presbyopi, ſ. **Langſynethed**.

Presbyter (d. e. Ældſte) kaldtes i Oldkirken Menighedsforſtanderne, ſom tilſammen dannede **Presbytēriet**. Oprindelig var P. enstydigt med Biſkop, d. e. Tilſynsmand; men Udviklingen af det kirkelige Hierarchi medførte den Adſkillelſe imellem Biſkop og P., at disſe bleve de underordnede Præſter, der af Biſkoppen modtog Indvielſen eller Ordinationen til Præſteembedet. Den øverſte P. hed **Archi-** ell. **Proto-P.** For **Læg-P.** var der ingen Plads i den romerſke Præſtekirke. Førſt Reformationen kaldte paa ny Navnet P. til Live, idet forſkjellige af de proteſtantiſke Kirker fik **Synodal-** og **Presbyterial-forfatninger**, der overdrog Styrelſen af og Tilſynet med de kirkelige Anliggender til Forſamlinger af Gejſtlige og Lægfolk (Presbyterier, Conſiſtorier, Synoder). I de lutherſke Kirker fik denne Ordning dog ikke den Udvikling og Betydning, ſom Reformatorerne havde tænkt ſig, medens den derimod blev almindelig i den reformerte Kirke. I Genf blev den indført under Calvins Ledelſe; men iſær udviklede den ſig i Skotland og i Frankrigs reformerte Kirke. I vor Tid er den bragt til Live igjen i forſkjellige af Tyſklands proteſtantiſke Kirker, og det ikke blot i reformerte og unerede, men ogſaa i enkelte lutherſke Landskirker. I Danmark og Norge er der i vor Tid gjentagne Gange gjort Tilløb til at indføre en lignende Forfatning, men uden Held (jvfr. **Menighedsraad**), medens det derimod er lykkedes i Sverige. I den ældſte Kirke havde man ogſaa **Presbyterinder**, kvindelige Ældſte, Enker over 60 Aar, ſom plejede de ſyge Kvinder og havde Tilſyn med de øvrige Enker; i deres Sted traadte ſenere Diakonisſer.

Presbyteriānere, ſ. **Puritanere**.

Prēscott, Will. Hickl., nordamerikanſk Hiſtorieſkriver, f. 4 Maj 1796 i Masſachuſetts, Sønneſøn af den General P., ſom 1774 anførte Nordamerikanerne ved Bunkershill, optoges 1811 ved Harvard-Univerſitetet, men maatte 1814 opgive ſine juridiſke Studier, fordi Sygdom havde blindet hans ene Øje og ſtærkt ſvækket det andet. Efter i to Aar forgjæves at have ſøgt Raad og Lindring paa Rejſer i Europa gav P. ſig til at ſindere Hiſtorie og ſamlede i en lang Aarrække omfattende Materialier, for ſtørſte Delen fra hidtil ubenyttede Archiver i Spanien, hvorefter han ved en Secretærs Hjælp forfattede en Række Skrifter, der have vundet ham et agtet Navn og ere blevne overſatte i mange Sprog (ogſaa paa Danſk): »Hist. of Ferdinand and Isabella« (2 Bd., 1838), »Hist. of the conquest of Mexico« (3 Bd., 1843) og »Hist of the conquest of Peru« (3 Bd., 1847), med ypperlige Indledninger om de to Landes oprindelige Civiliſation, ſamt den ufuldendte »Hist. of the reign of Philip II« (3 Bd., 1855—58). Til en ny Udgave af Robertſons Carl V.s Hiſtorie føjede P. en interesſant Fremſtilling af denne Fyrſtes Liv efter hans Tronfraſigelſe. D. 28 Jan. 1859.

Présence d'esprit, fr. [preſängs deſpri], Aandsnærværelſe.

Preſēnning, et holl. Ord, der bet. et Dække af Sejldug til at brede over noget, ſom Laſtvogne, mod Regn og Uvejr.

Préſent, fr. [ſäng], Gave.

Preſidios kaldte Spanierne forhen ſmaa, befæſtede Pladſer, ſom de iſær i Sydamerika anlagde til Beſkyttelſe mod Indianerne. Nu bruges Navnet væſentlig kun om Spaniens befæſtede Punkter i Nordafrika, Ceuta, Peñon de Velez, Alhucemas og Melilla.

Presning kan have til Øjemed at adſkille faſte og flydende Dele, der ere blandede med hverandre; eller man vil bringe Figurer, udførte med en klæbrig Farve, til at ſmitte af fra en Flade til en anden; eller en uelaſtiſk, nogenlunde blød Gjenſtand ſkal formes efter en anden, haardere. Det ſidſte Tilfælde indtræffer med de forſkjelligſte Materialer, ſnart for at give dem Glans, ſnart for at forſire dem med ophøjede Figurer. Glanspresning bruges iſær ved vævede Sager, og, naar man ikke hertil vil henregne den ved Hør- og Bomuldstøjer brugelige Kalandring (ſ. **Kalander**), fortrinsvis ved Tøjer af Silke og Uld. Som ofteſt indlægges blanke Papper (Prespap) mellem de enkelte Lag, og Virkningen fremmedes ved at indlægge mellem to og to Stykker Tøj varme Jærnplader, paa begge Sider omgivne af Brandbrædder. Figurpresning (Gaufrering) ſker meſt med Valſer; Uldſløjel presſes imellem en udſkaaren og en glat Metalvalſe. Papir i ikke for tør Tilſtand og Metalblik kunne paa lignende Maade presſes koldt. Horn og lignende Legemer, Elfenben og Enbetræ, helſt af masrede Træſorter, kunne i en ſtærk Varme modtage alle Haande Skikkelſer og forſynes med ſine Sirater. **Preshorn** er et Produkt af Sammenlodningen af Spaaner af hornagtige Legemer. Jo oftere man deler Masſen i Spaaner og atter ſammenpresſer disſe i varme Metalformer, deſto ſinere bliver den, men ogſaa deſto mindre ſtærk, ſaa at den kun bør anvendes i et Lag yderſt. Af P. dannes mange Haande Sager, f. Ex. Knapper, Snusdaaſer, Paraplyhaandgreb, Knivſkafter. **Prespap** (Glanspap, Presſpaaner), de ſineſte, ſtærkeſte, haardeſte, i Regelen gudſkede Papper, limede i Bøtten, ſtærkt presſede og glittede, bruges ved Glanspresning af Silketøj, Klæde, ſjeldnere Papir. **Presning** af Matroſer kaldtes den Fremgangsmaade, ſom tidligere benyttedes i England for at ſkaffe ſig Matroſer, naar de hvervede Matroſers Antal ikke var tilſtrækkeligt til Flaadens Beſættelſe. En Officer med 10—12 Matroſer gik omkring og greb alle, ſom vare dygtige til Søtjeneſten, og bragte dem til Krigsſkibene; denne Misbrug er nu ophørt, da den frivillige Hvervning ſtedſe er tilſtrækkelig.

Presſe, Mechanisme til at underkaſte en Gjenſtand et ſtørre Tryk, end man bekvemt kan tilvejebringe ved directe Betyngelſe. Forſkjellige Former af P. ere Vægtſtang-, Skrue-, Knæ- og Kilepresſen; ved den hydrauliſke P. drives en Bødſke med en lille Trykpumpe ind i en ſtor Cylinder, hvis Stempel, der bærer Presſefladen, ſaaledes tvinges til at ſtige ganſke langſomt. Disſe P. kunne let indrettes til umaadelige Tryk; man har drevet det til 2 Mill.

Pund. P. er ogſaa Navnet paa Bremſen i en Vindmølle og forſkjellige andre Gjenſtande. Ved **Presſen** forſtaas paa en Gang Samlingen af alle ved Trykken offentliggjorte Skrifter og den aandelige Virkſomhed, hvorved de fremkomme. Iſær bruges Ordet om **Dagspresſen**, d. v. ſ. Dagblade og den øvrige politiſke Dagsliteratur; tidligere talte man om den **periodiſke Presſe** og medtog herunder Tidsſkrifterne. For at P. kan opfylde ſit Kald, maa der være **Presſefrihed**, d. v. ſ. at Staten ikke forhindrer det enkelte Skrifts Trykning og Udgivelſe ved Cenſur (ſ. d. A.), men nøjes med Forholdsregler til at hindre Misbrug ved **Presſelove**. S. **Trykkefrihed**.

Presſenſé, Edm. Déhault de [ſangſē], franſk reformatoriſk Præſt og Forfatter, f. i Paris 7 Jan. 1824, ſtuderede Theologi i Lauſanne under Vinet og derefter i Halle og Berlin. Efter ſin Hjemkomſt blev han Præſt i Frikirken i Paris og vandt megen Anſeelſe baade ſom Prædikant og ſom Forfatter. Blandt hans talrige Skrifter ere de meſt bekjendte: „De tre førſte Aarhundreders Kirkehiſtorie“ (1858—77, 6 Bd., overſ. paa Danſk af Becker 1866—70) og „Kirken og Revolutionen“ (1864, overſ. paa Danſk af Lange 1866), ſamt hans Stridsſkrifter mod Renan: „Den kritiſke Skole og Jeſus Chriſtus“ (overſ. paa Danſk 1864) og „Jeſus Chriſtus, hans Tid, hans Liv og hans Gjerning“ (1866, overſ. af Lange 1866). 1871—75 var han Medlem af Nationalforſamlingen, valgt i Paris, og blev 1883 valgt til livsvarig Senator. Som Politiker ſluttede han ſig afgjort til Republikanerne. Han har grundlagt og udgiver endnu det kirkelige Tidsſkrift »La Revue chrétienne«. Ogſaa hans Huſtru, **Eliſe Françoiſe Louiſe P.**, født de Plesſis-Gouret, f. 22 Sept. 1826, har gjort ſig bekjendt i Literaturen ſom Forfatterinde til en Række Skrifter for Ungdommen, af hvilke adſkillige ere overſatte paa Danſk, f. Ex. „Et Plejebarns Hiſtorie“, „Pilevangsgaarden“, „Thereſes Dagbog“ o. fl.

Presſēre, presſe, nøde; ile, haſte. **Presſion**, Tryk, Tvang.

Presſeſvamp kaldes langagtige Stykker af fine Svampe, der ere ſnørede ſtærkt ſammen til cylindriſke Stave. Naar de komme i Berøring med Vædſke, bulne de ſtærkt ud og bruges derfor i Lægekunſten til at udvide ſnævre Kanaler. I nyere Tid bruges i Stedet for disſe forſkjellige indtørrede Havalger, iſær Laminaria-Arter, eller Roden af en nordamerikanſk Plante, Nyssa aquatica (Tupelo-Stifter), der have de ſamme Egenſkaber.

Preſtel, Johann Gottlieb, ogſaa kaldet Amadeus ell. Theophilus, tyſk Maler og Kobberſtikker, f. 1739 i Grünbach i Schwaben, opholdt ſig paa flere Steder i Italien ſom Maler, gik ſenere til Nürnberg og Frankfurt a. M., hvor han gav ſig til at være Kobberſtikker og dannede ſig en egen, Haandtegninger lignende Maner, der vandt meget Bifald ogſaa uden for Tyſkland, og hvori han ſtak Blade efter egne og andres Haandtegninger; deres Antal er henved 150. Han døde 1808 i Augsburg. — Hans Kone, **Marie Kath. P.**, født Höll, f. 1747, d. 1794, Elev af P., hvem hun ægtede, men ſenere ſkiltes fra, ſtak ligeledes i Kobber med ikke ringe Held.

Preſtidigitateur, fr. [ſchitatøhr], Behændighedskunſter, Taſkenſpiller.

Preſtige, fr. [ſtihſch], Tryllemagt; en ved virkelig eller indbildt Overlegenhed opnaaet Indflydelſe.

Prēsto, it., hurtig, p. **assai** ell. **prestissimo**, meget hurtig, Betegnelſe for det hurtigſte Tempo i Muſikken.

Preſton [preſt'n], Stad i Lancaſhire i England, 6 M. n. n. ø. for Liverpool, ved den ſejlbare Flod Ribble. 97,000 J. (1881). Stærkt udviklet Induſtri i Bomulds- og Linnedſtoffer, Maſkiner, Metalſtøbegods og Læder. Staden har ſmukke offentlige Bygninger. Store Heſte- og Kornmarkeder. Statue for Jarl Derby. I Nærheden ligger Jeſuitercollegiet Stonyhurſt. — Ved P. led Prætendenten Jakob III Stuart 1715 et Nederlag mod de kongelige Tropper.

Preſtonpans [prĕſt'npæns], Flække i Haddington-Shire i det ſydlige Skotland ved Forth-Fjorden, 2 M. ø. for Edinburgh, med 2,000 J. og betydeligt Østersfiſkeri, er hiſtoriſk mærkelig ved Prætendenten Carl Edvards Sejer over de kongelige Tropper 1745.

Pretention [tangſiōn], Fordring, Fordringsfuldhed, Anmasſelſe; ogſaa et Dameſmykke, ſom bæres paa Bryſtet, d. ſ. ſ. Medaillon. **Pretentiøs**, fordringsfuld, anmasſende.

Prĕti, Matteo, ital. Maler, kaldt »il cavaliere Calabrese«, f. 1613 i Calabrien, d. 1699 paa Malta, ſtuderede i Rom Carracci, Guido Reni og Domenichino, men følte ſig iſær tiltalt af Guercino. Under ſit æventyrlige Liv udførte han et ſtort Antal Billeder, der ere kjækt behandlede, men lidt raa og flygtige i Udførelſen; hans Altertavle i Domkirken i Siena, foreſtillende den hellige Bernhards Prædiken, er et af hans flittigſt udførte Arbejder.

Pretōria, Hovedſtad i den ſydafrikanſke Republik (Transvaal), under 25° 55′ ſ. Br. 4,000 J. Blyminer.

Preusſen, et Kongerige i Mellemeuropa, der udgjør Hovedlandet i det tyſke Kejſerrige, danner ſiden 1866 en ſammenhængende Landmasſe, mod N. begrænſet af Nordſøen, Danmark, Mecklenburg, Øſterſøen og Rusland, mod Ø. af Rusland og det øſterrigſke Galizien, mod S. af de øſterrigſke Lande Schleſien, Mähren og Böhmen, Konger. Sachſen, de ſachſiſke Hertugdømmer, Konger. Bayern, Storhertugd. Hesſen og Frankrig, mod V. af Lothringen, Luxemburg, Belgien og Nederlandene. Nordſøkyſten har en Længde af c. 40 M., Øſterſøkyſten af c. 166 M. Det nordligſte Punkt ligger under 55° 53′ n. Br. (i Øſtpreusſen), det ſydligſte under 49° 6′ (i Rhinpreusſen), det øſtligſte under 40° 33′ ø. L. (i Øſtpreusſen), det veſtligſte under 23° 32′ ø. L. (i Rhinpreusſen). Landet deles i følgende Provinſer:

	□ Mil.	Befolkn. 1885.	Pr. □ M. Tuſend J.
Øſtpreusſen	671,6	1,959,000	2,9
Veſtpreusſen.......	468,2	1,408,000	3,0
	1,134,8	3,367,000	

	□ Mil.	Befolkn. 1885.	Pr. □ M. Tuſend I.
Overført ...	1,134,8	3,367,000	
Brandenburg	724,6	3,658,000	5,0
Pommern	546,8	1,506,000	2,8
Poſen	525,9	1,715,000	3,3
Schleſien	731,9	4,111,000	5,6
Sachſen...........	458,6	2,428,000	5,3
Slesvig-Holſten ...	342,2	1,150,000	3,4
Hannover	698,9	2,172,000	3,1
Weſtfalen	366,6	2,203,000	6,0
Heſſen-Naſſau	284,8	1,592,000	5,6
Rhinprovinſen	490,1	4,345,000	8,9
Hohenzollern.......	20,8	67,000	3,2
I alt ...	6,326,0	28,314,000	4,5

Heri er ikke medregnet Vandarealet i Hafferne langs Øſterſøen, i Elbmundingen og Jadediſtrictet, der tilſammen udgjør c. 76 □ M. Prov. Hohenzollern ligger adſkilt fra Hovedlandet, omgiven af Württemberg og Baden. Befolkningens Hovedmasſe er Tyſkere. For 1867 angives Antallet af Ikke-Tyſke i Befolkningen, uden Tvivl for lavt, til pr. Tuſend Indb.: Polakker 101, Litauere 6, Danſke 6, Vender 4, Czecher 2. Polakkerne vare talrigſt i Reg. Diſtr. Oppeln (601 af 1000 Indb.), Poſen (593), Bromberg (469), Marienwerder (378), Danzig (273), Gumbinnen (219), Königsberg (171), Breslau (43). Efter Religionsbekjendelſen udgjorde Befolkningen 1880: Proteſtanter 17,628,000, Katholiker 9,205,000, andre chriſtne Sekter 59,000, Jøder 364,000, Reſten af ubekjendt Religion. Af 1000 Indb. vare Katholiker i Rhinprov. 723, Poſen 653, Weſtfalen 528, Schleſien 520, Øſtpreusſen 129, Veſtpreusſen 494, Hesſen-Nasſau 270. Jøderne vare talrigſt i Poſen (3,8 pCt.), Hesſen-Nasſau (2,7), Brandenburg (1,7) og Schleſien (1,3). Af den hele Befolkning bor henimod $\frac{1}{3}$ i Stæderne. Af Stæder med over 100,000 I. er Tallet 12 med tilſammen 2,679,000 Indb. og mellem 100,000 og 50,000 i alt 14 med 970,000 Indb. Naturbeſkaffenhed. Største Delen af Landet hører til den nordtyſke Slette, hvis højeſte Punkter naa op mod 600 F. Bjærglandet ligger næſten udelukkende mellem 50° og 52° n. Br. Dets Hovedbeſtanddele ere fra V. mod Ø.: 1) de rhinſke Skiferbjærge, indtil 2,400 F., mellem Maas og Moſel. 2) Hunsrück mellem Moſel og Rhin; højeſte Punkt 2,600 F. 3) Taunus, paa den højre Rhinbred; højeſte Punkt 2,800 F. 4) Weſterwald, n. for Fl. Lahn (2,200 F.). 5) Siebengebirge, ſ. ø. for Bonn (1,900 F.). 6) Rothhaargebirge, i Weſtfalen (2,600 F.). 7) Haarſtrang og Egge, mellem Fl. Ruhr og Weſer. 8) De hesſiſke Bjærge, i Prov. Hesſen-Nasſau (2,000 F.). 9) Thüringerwald, n. for Werras Øvreløb (3,000 F.). 10) Eichsfeld, mellem Werra og Unſtrut. 11) Harz, mellem Saale og Leine, højeſt mod Ø. i Brocken (indtil 3,600 F.). 12) Teutoburger-Wald, mellem Weſer og Ems. 13) Lauſitzer Bj., paa Grænſen af Konger. Sachſen og preusſiſk Schleſien. 14) Det ſchleſiſke Bjærgland, paa Grænſen af Böhmen, Mähren og øſterrigſk Schleſien. Herhen høre: Iſer Geb. med det c. 3,700 F. høje Tafelfichte; Rieſen Geb. med det 5,100 F. høje Schnee- ell. Rieſenkoppe; det iſolerede Zobtenberg (2,300 F.) ø. for Schweidnitz; Eulen Geb. ell. Glatzer Geb. med Glatzer Schneeberg (4,400 F.); Heuſcheuer Geb. v. for Glatz (3,000 F.). 15) Rauhe Alp, i Hohenzollern (indtil 2,800 F.). De betydeligſte Floder ere: 1) Rhinen, der i ſit Løb gjennem Rhinprovinſen og Weſtfalen fra h. S. optager Main, Lahn, Sieg, Wipper, Ruhr og Lippe og fra v. S. Moſel med Biſl. Saar ſamt Ahr og Erft. 2) Weſer, der dannes ved Sammenløbet af Fulda og Werra, løber gjennem Hesſen og Hannover og fra h. S. optager Aller og Leine. 3) Elben, der fra Konger. Sachſen træder ind i preusſiſk Sachſen, og hvis vigtigſte Tilløb ere Havel med Spree, Bille, Alſter og Stör fra h. S. og Mulde, Saale med Unſtrut, Ilmenau og Oſte fra v. S. Disſe Floder ſende deres Vande til Nordſøen. Til Øſterſøen flyde 4) Oder, der kommer fra Mähren, og hvis vigtigſte Tilløb ere fra h. S. Warthe med Netze og fra v. S. Glatzer-Neiſſe, Bober og Görlitzer-Neiſſe. Den falder i Stettiner-Haff, der gjennem Dievenow, Swine og Peene har Afløb til Øſterſøen. 5) Weichſel, der fra Polen træder ind i Prov. Veſtpreusſen og her i ſit nedre Løb deler ſig i flere Arme, der dels falde i det friſche Haff, dels i Øſterſøen. Foruden disſe Hovedfloder har P. et ſtort Antal mindre, af hvilke Memel ell. Njemen falder i det kuriſke Haff, Pregel og Pasſarge i det friſche Haff, Leba, Stolpe, Wipper, Perſante, Rega og Trave i Øſterſøen, Eider og Ems i Nordſøen. Disſe Floder ere for ſtørſte Delen ſejlbare i ſtor Udſtrækning og ere i Landets Indre ſatte i Forbindelſe ved talrige Kanaler, der bidrage betydelig til at lette Vareførſelen. 1887 er paabegyndt det ſtore Kanalforetagende fra Kieler-Fjord til Elben, ſom vel i Hovedſagen har militære Formaal, men ſom dog ogſaa ved at omgaa Kattegattet og Bælterne ſynes at maatte faa betydelig Indflydelſe paa Skibsfarten paa Øſterſøen. Antallet af Søer er meget ſtort, men de ere meget ulige fordelte. I Weſtfalen er der ikke en eneſte ſtørre Sø, og i Rhinprovinſen kun ēn, Laach Søen v. n. v. for Koblenz. Derimod have Øſt- og Veſtpreusſen talrige Søer, af hvilke de betydeligſte ere Mauer- og Löwentin Søerne ſamt Spirding Sø i Øſtpreusſen og Geſerich Søen, der ſtrækker ſig ind i begge Provinſer. Ogſaa i Poſen findes en Mængde Søer, af hvilke den betydeligſte er Goplo paa Polens Grænſe. I Brandenburg ligge udſtrakte Sørækker langs Floderne Spree og Havel ſom ogſaa ſpredte over hele Provinſen. I Pommern findes ligeledes talrige Søer, dels langs Øſterſøkyſten, dels i det indre. Hannover har kun faa Søer, af hvilke de betydeligſte ere Steinhuder Meer paa Grænſen af Schaumburg-Lippe og Dümmer Sø paa Sydgrænſen af Oldenburg. I det øſtlige Holſten ere mod N. Ø. Søerne ved Plön, Selent og Wettenſee. Hertil maa endnu henregnes Kyſtſøerne langs Øſterſøen, de ſaakaldte Kuriſche, Friſche og Stettiner Haff. Klimaet vexler ſaa vel efter Breddebeliggenheden ſom efter Højden over Havet. Paa Schleſiens højeſte Bjærge bliver Sneen liggende i 8 Maaneder, og paa Toppen af Brocken er Aarets Middeltemperatur kun 2°,5, medens Rhinegnene omkring Wiesbaden have 10°, Tilſit 6¼°, Königsberg c. 7°, Poſen 7°,6, Berlin og Hannover 8°,8, Erfurt 8°,2, Aachen 9°,8 og Köln 9°,9. Regnmængden aftager i det hele fra S. V. mod N. Ø., men paavirkes tillige ſtærkt af ſtedlige Forhold, ſaaſom Beliggenheden mod Bjærgene eller i Nærheden af Havet. Den er mindſt i Breslau (13 Par. Tom.), ſtørſt paa Brocken (46 Par. Tom.). **Jordbunden** er paa flere Steder temmelig ugunſtig for Dyrkning, dels paa Grund af ſumpet Beſkaffenhed, iſær langs Floderne i de øſtlige Provinſer, dels paa Grund af Højdebeliggenheden og Landets Bjærgcharakter. Imidlertid er det dog ved Befolkningens Flid og Udholdenhed bragt dertil, at over ⅝ af Arealet er under Dyrkning og afgiver et ikke ringe Overſkud til Udførſel. Foruden de egentlige Kornſorter dyrkes Hør (Øſtpreusſen, Schleſien, Hannover, Weſtfalen og Sachſen), Hamp (Schleſien og Sachſen), Tobak næſten overalt, men ikke i ſtor Mængde, Kartofler, hvoraf en ſtor Mængde anvendes i Brænderierne, Kløver til Frø (Schleſien), Sukkerroer (Sachſen, Schleſien, Brandenburg og Hannover), Krap (Schleſien og Rhinegnene), Humle (Poſen, Rhinprovinſen og Hannover). Vin dyrkes iſær langs Rhinen og Moſel og til Dels i Sachſen, Schleſien og Brandenburg. Frugtavlen er meget betydelig næſten overalt og Havedyrkningen iſær i Egnen om Erfurt. Ligeſom Landbruget i det hele ſtaar ogſaa **Kvægavlen** paa et højt Trin, ſaa vel med Henſyn til Heſte- ſom til Hornkvæg- og Faareavlen. I Pommern og Veſtpreusſen tillægges en ſtor Mængde Gæs og i Schleſien Faſaner. Fiſkeriet er meget betydeligt ſaa vel ved Kyſterne ſom i Floder og Søer. Det ſædvanlige Jagtvildt er til Stede i ſtor Mængde næſten overalt, og desuden findes Ulve i Prov. Preusſen og i Rhinlandets Skovbjærge, Vildſvin næſten i alle Provinſer og Elsdyr i Øſtpreusſen, dog kun i Dyrehaver. **Skovlandet** optager næſten ¼ af hele Arealet, men er meget forſkjellig fordelt, ſaaledes i Rgdiſtr. Arnsberg i Weſtfalen c. 42 pCt., men i Münſter i ſamme Prov. kun 18 pCt., i Øſtpreusſen ligeledes kun 18 pCt., i Hannover 15 pCt., i Holſten 7 pCt. og i Slesvig kun 5 pCt. **Bjærgværksdriften** er meget betydelig og er navnlig tiltaget ſtærkt ved Jærnbanernes Udvidelſe. 1851 havde Totalproduktionen en Værdi af 32 Mill. Kr., 1880 af 280 Mill. Kr. Den var ſtørſt i Rhinlandet (90,0 Mill. Kr.), Weſtfalen (70,8), Schleſien (64,0) og Sachſen (34). Størſt Betydning have Stenkul (214 Mill. Kr.), Jærn (22,3), Bly (16,0) og Kobber (10,7). En ſæregen Produktion er Indvindingen af Rav langs Øſterſøkyſten. Antallet af Mineralkilder er meget ſtort (150), navnlig i Prov. Naſsau, Rhinprov., Sachſen og Schleſien. **Induſtrien** har i den nyere Tid taget et overordenligt Opſving ſaa godt ſom over hele Landet, ſaa vel den techniſke ſom den egentlige Fabrikinduſtri. Af ſtørſt Betydning ere Uld-, Bomulds- og Linnedinduſtrien, Jærn- og Metalfabrikerne, Læder- og Silkefabrikerne, Brændevinsbrænderierne og Roeſukkerfabrikerne, Tobaksfabrikerne, de chemiſke Fabriker, Porcelæns- og Lervarefabrikerne, Guld- og Sølvvarefabrikerne og Tilvirkningen af Maſkiner, muſikalſke, mathematiſke og phyſiſke Inſtrumenter, Vogne og Snedkerarbejde ſamt Bogtrykkerierne. **Handel.** P. hører ſiden 1828 til den tyſke Toldforening (der nu omſlutter hele Tyſkland). Toldindtægten for P.s Vedkommende udgjorde i Aaret 1885—86 Indførſelstold 130,5 Mill. Kr., Tobaksſkat 3,1, Roeſukkerſkat 79,5, Saltſkat 21,2, Brændevinsſkat 52,5, Maltſkat 13,5. Handelen er i ſtadig Tilvæxt paa Grund af de ſtærkt udviklede Samfærdſelsmidler. Jærnbanerne havde i P. 1886 en ſamlet Længde af 3,183 Mil, hvoraf Statsbaner 2,872 Mil. Med Henſyn til Poſt- og Telegraphvæſen ſ. under Tyſkland. Ved Siden af Jærnbaneforbindelſen maa fremhæves de fortrinlige Landeveje og den udſtrakte Kanalforbindelſe ſom af væſentlig Betydning for Handelen. Til dennes Fremme tjener den tyſke Rigsbank i Berlin med Filialer i alle ſtørre Handelsbyer og talrige private Bankinſtituter ſamt Handelskamrene i de ſtørre Byer. Skibsfarten udgjorde 1884 for Ind- og Udgaaende 45,493 Skibe af 4,751,901 Tons. Den preusſiſke Handelsflaade udgjorde 1 Jan. 1885 i alt 2,689 Skibe, med Drægtighed 449,298 Tons og Bemanding 16,797 Md., hvoraf 302 Dampſkibe, drægtig 106,243 Tons med 3,721 Md. **Statshusholdning.** Finansloven for Finansaaret 1886—87 opviſte følgende Indtægt og Udgift:

Statsindtægt (i Tuſender Kroner).

	Br. Indt.	Driftsudg.	
1. Miniſt. for Landvæſen, Domainer og Skove.			
Domainer	26,657	6,300	
Skovvæſen	49,840	27,611	
Centralforvaltning	9	379	
Afløsning og Salg	1,956		
Afgift til Kronfideicommisfondet		6,862	
	78,462	41,152	37,310
2. Finansminiſt.			
Directe Skatter	134,339	9,816	
Indirecte do.	46,901	23,190	
Lotteri	5,412	101	
Søhandelen (netto)	1,892		
Mønt	202	201	
	188,746	33,308	155,438
3. Bjærgværker og Smeltehytter m. m.	98,237	83,647	
Jærnbaner	614,311	425,200	
	712,548	508,847	203,701
4. Almindelig Finansforvaltning			123,745
5. Forvaltningsindtægt under de enkelte Miniſterier			58,450
Summa Netto-Indtægt			578,644

Statsudgift (i Tuſender Kroner).

1. Tilſkud til Kronfideicommisſondet		4,000
2. Statsgjæld		164,172
Rente	143,221	
Amortiſation	18,448	
Anden Udgift	2,503	
3. Landdagen		1,228
4. Bidrag til Rigsudgifter		63,368
5. Forſkjellige Affindelſer og Tilſkud		74,846
6. Egentlige Statsforvaltningsudgifter		238,463
Statsminiſteriet	2,857	
Udenrigsminiſt.	448	
Finansminiſt.	40,814	
(Heraf Penſioner og Underſtøttelſer 25,367)		
Miniſt. for offentl. Arbejder	16,582	
Miniſt. f. Handel og Induſtri	2,867	
Juſtitsminiſt.	75,967	
Indenrigsminiſt.	37,467	
(Heraf Politi, Gendarmer og Straffeanſtalter 28,574)		
Miniſt. for Landvæſen m. m.	11,707	
(Heraf Stutteriforvaltning 3,594)		
Miniſt. for gejſtlige, Undervisnings- og medicinale Anliggender	49,647	
Krigsminiſt.	107	
7. Overordentlige Statsudgifter		32,567
		578,644

I denne Overſigt er ikke optaget Poſt- og Telegraphvæſenet, ſamt Told- og Forbrugsſkatter, ſom ere Fællesanliggender for hele Riget, og ligeledes heller ikke Forſvarsvæſenet. Ved ſenere Lov er Statsudgiften for 1886 forøget med 3,225,000 Kr., der dækkes ved Laan. **Statsgjælden** udgjorde 1886—87 i alt 3,620,323,000 Kr., til hvis Afbetaling der omtrent anvendtes ½ pCt. eller c. 18½ Mill. Kr. **Hæren** udgjør 14 af det tyſke Riges 18 Hærcorpſer og omfatter ogſaa de mindre Staters Contingenter, kun de tre Kongerigers undtagne. **Undervisningsvæſenet** ſtaar i det hele paa et højt Trin, men er meſt tilbage i de øſtlige Provinſer. Antallet af Univerſiteter er 11, nemlig Berlin (ſtiftet 1810), Bonn (1818), Breslau (1702), Halle-Wittenberg (1694 og 1502), Königsberg (1544), Greifswald (1456), Göttingen (1737), Marburg (1527), Kiel (1665), Münſter (1780) og Braunsberg (1579). De to ſidſtnævnte ere dog ikke helt udviklede Univerſiteter. Af techniſke Højſkoler haves Bygningsſkolen og Induſtriſkolen i Berlin og de polytechniſke Skoler i Aachen og Hannover. Desuden haves i flere ſtørre Stæder fortrinlige Skoler for Kunſt og Bygningsvæſen, Bjærgvæſen, Landvæſen, Forſtvæſen, Handel og Søfart m. m. Antallet af lærde Skoler er meget ſtort og ligeſaa af Realſkoler og Mellemſkoler, Døvſtumme- og Blinde-Skoler. Univerſiteterne ſtaa under Tilſyn af Cultusminiſteriet. **Kirkens Anliggender**, ſaavidt angaar Dogmer, indre Forfatning og Diſciplin, ſtyres for den evangeliſke Cultus af det evangeliſke Overkirkeraad i Berlin, der i hver af Statens Provinſer har et Conſiſtorium ſom ſit Organ. Præſident for Conſiſtoriet er et af de verdslige Medlemmer; den øverſte Gejſtlige i Provinſen er en Generalſuperintendent, under hvem der i de forſkjellige Kirkekredſe ſtaa Superintendenter. **Den katholſke Kirkes Anliggender** ſtyres af Biſkopperne i Breslau, Köln, Gneſen og Poſen, Kulm, Ermeland, Münſter, Paderborn, Trier, Hildesheim, Osnabrück, Fulda og Limburg. Af disſe er i Breslau en Fyrſtbiſkop og i Köln og Gneſen med Poſen Erkebiſkopper. Den katholſke Gejſtlighed i Hohenzollern ſtaar under Erkebiſkoppen af Freiburg i Baden. — Kongeriget P. har følgende Ridderordener: 1) Den ſorte Ørn (ſtiftet 1701). 2) Den røde Ørn (1705). 3) Militær-Fortjenſtordenen (oprindel. ſtiftet 1665). 4) Civil-Fortjenſtordenen (1810 og 1842). 5) Kroneordenen (1861). 6) Den kgl. hohenzollerſke Husorden (1851). 7) Jærnkorſet (1813 og 1870). 8) St. Johannes af Jeruſalem (førſte Halvdel af det 14de Aarh., ophævet fra 1811 til 1852). 9) Den fyrſtelige hohenzollerſke Husorden (1841); uddeles med kgl. Tilladelſe af Fyrſterne af Hohenzollern. 10) Svaneordenen (1440 og 1845). 11) Luiſeordenen for Damer og 12) Fortjenſtkorſet for Fruer og Jomfruer (ſtiftet 1871 af Kejſer og Konge Wilhelm I).

Forfatning. Regeringsformen er et indſkrænket Kongedømme. Kronen er kun arvelig i Mandsſtammen. Kongen øver ſtor perſonlig Indflydelſe og tager ſelv væſentlig Del i Statsſtyrelſen; han har et Civil- og et Militærcabinet til ſin Hjælp og udnævner Miniſtrene efter ſit frie Skjøn uden parlamentariſke Henſyn. De ere 9 i Tallet (Udenrigs-, Krigs-, Finans-, Juſtits-, Indenrigs-, Cultus-, Handels- og Landbrugs-Miniſter ſamt Miniſter for de offentlige Arbejder), foruden Miniſterpræſidenten, der tillige er Rigskansler og derfor har en ſærlig Miniſter ſom ſin Hjælper („Stellvertreter"). I Følge Forfatn. af 31 Jan. 1850 deler Kongen Lovgivningsmagten (ſiden 1867 kun for de ſærlige Anliggender) med Landdagen, ſom beſtaar af to Huſe. **Herrehuſet** er ſammenſat af omtr. 300 Medlemmer (1885 vare 40 Pladſer hvilende), nemlig 1) 94 arvelige (mediatiſerede Standesherrer og kongevalgte Adelsmænd), 2) Repræſentanter for Greverne (8), Adelen (11), den ſtore Grundejendom (99), Univerſiteterne (9) og de ſtørre Byer (44), hvilke udnævnes af Kongen paa Livstid efter Præſentation af de paagjældende Corporationer; 3) Kronjuriſter og andre livsvarige Medl., valgte af Kongen (1885: 53). **Underhuſet** tæller 433 Medlemmer, ſom vælges i 256 Valgkredſe ved almindelig Valgret med 24 Aars Alder, men ved middelbare Valg og en Deling af Vælgerne i tre Klasſer efter Skatydelſe; i hvert Urvalgdiſtrict (med 750—1,750 Indb.) vælger hver Klasſe Vælgere lige mange Valgmænd, og disſe vælge i Fællesſkab Kredſens 1—4 Repræſentanter, ſaa at de velhavende Klasſer have den overvejende Indflydelſe paa Valgene. Underhuſet har fuld Myndighed over Udgiftsbevillingen, men kan ikke nægte beſtaaende Skatter; Herrehuſet kan ikke ændre Finansloven, men afſtemmer om den ſom en Helhed. I det tyſke Forbundsraad har P. 17 Stemmer; til Rigsdagen vælger det 235 Medlemmer. Til at raadſlaa om Love og vigtige Forordninger gjenoprettedes 1884 et Statsraad af Notabler under Kronprinſens Forſæde. I Spidſen for den evangeliſke Kirke ſtaar et Overkirkeraad og en Generalſynode. Standesherrerne have endnu nogle Forrettigheder, og Adelen nyder vel ikke efter Lovene, men i Virkeligheden mange Begunſtigelſer og fortrinlig Adgang til højere Embeder og Officersposter. — Forvaltning. P. deles i 12 Provinſer, 35 Regeringsdiſtricter og 515 Kredſe, hvoraf 147 ſærlige Stadkredſe. Hohenzollern udgjør et eget Regeringsdiſtrict, medens Lauenburg, ſom 1867—75 var et ſelvſtændigt Landſkab, nu kun er en Kreds i Provinſen Slesvig-Holſten. For hver Provins beſtaar en Provinslanddag og i Hesſen-Nasſau desuden tvende Communallanddage, henholdsvis for Hesſen og Nasſau. I de gamle Provinſer havde Landdagene tidligere en udpræget ariſtokratiſk og middelalderlig (ſtænderſk) Sammenſætning; men 1875 bleve de øſtlige Provinſers (Poſens ene undtagen) helt omdannede, og Medlemmerne vælges nu paa 6 Aar af Kredsdagene i Forhold til Folketallet, og denne Ordning er 1884—87 bleven udſtrakt til de to veſtlige og de tre nye Provinſer. 1878 deltes Provinſen P. i to, Øſt- og Veſtpreusſen, og 1880 blev Berlin udſkilt fra Brandenburg. Ved den nye Ordning er gjennemført ſtærk Decentraliſation og Selvſtyre; i Spidſen for Forvaltningen i hver Provins ſtaar en Overpræſident med et Provinsraad ved Siden; Landdagen, der indkaldes hvert andet Aar, vælger dels Medlemmer til Provinsraadet, dels en Landesdirector (paa 6—12 Aar) til at ſtyre de rent provinſielle Anliggender og et ſtaaende Provinsudvalg (paa 7—13 Medl.). I Spidſen for Regeringsdiſtricterne ſtaa Præſidenter, og i Spidſen for Kredſene Landraader, der udnævnes af Kongen efter Indſtilling af Kredsdagene. Disſe vare ogſaa tidligere meget ariſtokratiſk ſammenſatte i de gamle Provinſer, men omdannedes 1872 i de øſtlige Provinſer og 1884—87 i de andre ſaaledes, at de tre Klasſer, Stadboere, Landboere og højeſte Skatydere, ved Valgmænd vælge et til deres Talrighed ſvarende Tal af Repræſentanter; en lignende Ordning blev allerede 1867 indført i de nye Provinſer. Kredsdagene tælle mindſt 25 Medlemmer og indkaldes to Gange aarlig; Medlemmerne ere valgte paa 6 Aar. Stæderne have fuldt Selvſtyre under valgte Borgemeſtre (Overborgemeſtre i de ſtørre); Landcommunernes Ordning er endnu meget gammeldags. — Retsplejen blev 1849 offentlig og mundtlig, ſamt øves i Straffeſager under Medvirkning af Nævninger. Den varetages ſiden 1878 i Henhold til den fællestyſke Retsordning af 13 Overlandsretter, 93 Lands- og 1,092 Amtsretter.

Hiſtorie. Navnet P., der ſiden 1701 er Benævnelſe paa hele den ſamlede Stat ſom Kongerige, indſkrænkede ſig oprindelig til de nuvær. Provinſer Øſt- og Veſtpreusſen eller Kyſtlandet langs Øſterſøen mellem Pommern og Kurland, der ikke hørte til Tyſkland. Efter Goternes og de andre germanſke Folks Bortgang paa Folkevandringens Tid optraadte her et med Letterne beſlægtet Folk af ſlaviſk Herkomſt, Preusſerne (Borussi), ſom gav Landet Navn; de vare Hedninger med en hierarchiſk-patriarchalſk Forfatning, idet en Overpræſt ſtod i Spidſen for Styrelſen, og de førſte chriſtne Misſionærer fandt en heftig Modſtand hos dette krigerſke Folk; ſaaledes led Biſkop Adalbert af Prag Martyrdøden hos dem 997. Fra det 11te Aarh. gjorde de polſke Hertuger gjentagne Forſøg paa at undertvinge og chriſtne Preusſerne, men det lykkedes kun for en Tid, og de greb den førſte Lejlighed til at afkaſte Aaget. Da Sværdridderne i Beg. af det 13de Aarh. havde underkaſtet ſig Lifland og Eſtland, beſluttede Conrad af Maſovien at benytte et lignende Middel til P.s Undertvingelſe og indkaldte 1226 i den Henſigt den tyſke Ridderorden fra Palæſtina, idet han gav den Ret til alt det Land, den maatte kunne erobre. Ordenens Hærmeſter, Hermann af Salza, ſendte en Skare Riddere under Landmeſteren Herm. af Balk, ſom allerede i den førſte Tid foruden Borge til Befæſtelſe af deres Herredømme anlagde Stæderne Thorn, Kulm og Marienwerder (1231—33). I 53 Aar (1230—83) førtes med ſtor Grusomhed fra begge Sider en haardnakket og blodig Krig imellem Landets Indbyggere og de fremmede Riddere, der underſtøttedes af hele Skarer af Korsfarere, ſom hellere vilde kæmpe for Chriſti Sag her end i det fjærne Øſten, af Sværdridderne, Kong Ottokar af Böhmen o. fl. Fyrſter. Ordenen udvidede trods den fortvivlede Modſtand ſtadig ſit Herredømme; Memel og Königsberg anlagdes, og 1283 var omſider Erobringen af hele P. fuldendt, ſom nu inddeltes i 4 Biſpedømmer. Fra den Tid indvandrede mange Tyſkere i Landet, tyſk Sprog og Ret bleve herſkende, og P. blev ſaaledes efterhaanden fuldſtændig germaniſeret. Ordenen ſom ſaadan var Landsherre, ſaa at P. var en Ridderſtat; en Landmeſter ſtod i Spidſen for Rgeringen, indtil Hærmeſteren ſelv 1309 flyttede hertil fra Palæſtina og tog ſit Sæde i Marienburg; i Henſeende til Beſtyrelſe var Landet delt i Comthurier, Fogderier oſv. En Tid lang var Landets Tilſtand blomſtrende ved Handel (navnlig med Rav), indbringende Fiſkeri og Induſtri, ſaa længe Ordenens Herredømme var mildt, og Stæderne Danzig, Elbing og Thorn udviklede ſig til ſmaa Handelsrepubliker. Men vedvarende Krige med Polen og Riddernes glimrende Levemaade udtømte Ordenens Finanſer, trykkende Afgifter paalagdes Folket, og Riddernes tiltagende Uſædelighed og Voldſomhed gjorde dem forhadte. Endelig gjorde Stæderne og Adelen 1454 aabent Oprør og gav ſig under Polens Beſkyttelſe. I den herover opkomne Krig led Landet overordentlig, men Riddernes Magt blev fuldſtændig brudt, og ved Freden i Thorn 1466 maatte Ordenen afſtaa Veſtpreusſen og Ermeland til Polen og tage Øſtpreusſen til Len. Ordenen ſøgte at ſkaffe ſig ny Styrke ved 1511 at vælge en tyſk Fyrſte med anſelige Beſiddelſer, nemlig Markgrev Albrecht af Brandenburg af den frankiſke Sidelinje af Kurhuſet og en Søſterſøn af den polſke Konge Sigismund I, til Stormeſter; han førte den med Polen paa ny udbrudte Krig uheldig, da han ikke fik den forventede Hjælp fra Tyſkland, opgav Ordenen og ſluttede 8 Apr. 1525 den ſaakaldte „evige Fred“ i Krakow med ſin Morbroder, i Følge hvilken Ridderne aldeles miſtede Landet og Albrecht fik P. (Øſtpreusſen) ſom et verdsligt Hertugdømme arveligt i ſin Familie under Polens Lenshøjhed. Albrecht gik over til den lutherſke Lære, indførte Reformationen i P. og giftede ſig med den danſke Prinſesſe Dorothea, Frederik I.s Datter. Hans Søn af et ſenere Ægteſkab, Albrecht Frederik, var ved Faderens Død 1568 mindreaarig, overtog Regjeringen 1572, men blev ſindsſvag, hvorfor Regeringen med den polſke Konges Samtykke førtes førſt af Hertugens Fætter, Georg Frederik, Markgreve af Ansbach, ſom den nærmeſte Slægtning, efter hans Død 1608 af Fyrſtehuſets Hoved og Hertugens Svigerſøn, Kurfyrſt Joachim Frederik af Brandenburg, og efter dennes Død 1608 af hans Søn, Kurfyrſt Johan Sigismund, der ogſaa var en Svigerſøn af den ſindsſvage Hertug og ved ſin Svigerfaders Død 1618, da denne ikke efterlod ſig Sønner, arvede P. og blev forlenet dermed af Polen, hvorved Brandenburg og P. forenedes og den preusſiſke Stat dannedes under det hohenzollernſke Hus. Johan Sigismunds (d. 1619) Søn Georg Vilhelm (d. 1640) viſte i Trediveaarskrigen en uklog Vaklen, idet han ſnart holdt med Proteſtanterne og de ſvenſke (han var Svoger til Guſtav Adolf, der var gift med hans Søſter Marie Eleonore), ſnart med Katholikerne og Kejſeren, og paadrog derved ſit Land Ødelæggelſer fra begge Sider. Hans Søn og Efterfølger, Frederik Vilhelm d. ſtore (1640—88), hævede Landet fra dets ſtore Forfald ved en Række heldige Krige og gavnlige Foranſtaltninger og lagde den førſte Grund til P.s Storhed, paa hvilken hans Efterfølgere, navnlig Frederik d. ſtore og Bismarck, „den ſtore Kurfyrſtes“ Politik tro, have bygget videre med ſaa overordentlig Dygtighed og Held. Ved den weſtfalſke Fred 1648 forøgede Kurfyrſten ſine Lande med ſtørſte Delen af Bagpommern og nogle ſeculariſerede Biſpedømmer, Magdeburg, Halberſtadt o. fl.; ved Freden i Oliva 1660 befriedes han for Polens Lenshøjhed over P. (Øſtpreusſen), og ved Freden i St. Germain 1679 fik han et Stykke af Pommern. Ved hans Død var P.s Omfang voxet op til 2,000 □ M. med 1½ Mill. I. Hans Søn, Kurfyrſt Frederik III (1688—1718), fik ſine ſamlede Lande ophøjede til Kongeriget P. 18 Jan. 1701 paaſatte han ſig ſelv Kronen i Königsberg ſom Kong Frederik I. For øvrigt forøgede han ſine Lande ved Erhvervelſen af Neuchâtel og flere Beſiddelſer i det veſtlige Tyſkland. Frederiks Søn, Frederik Vilhelm I (1713—40), erhvervede i Slutningen af den nordiſke Krig under Kampen med Sverige ved Freden i Stockholm 1720 den øſtlige Del af Forpommern med Stettin og Oderøerne og efterlod ſin Søn et velfyldt Statkammer og en velordnet Hær. De ſaaledes tilvejebragte Midler brugte Frederik II med ſtor Dygtighed til at løſte P. til Rang med Europas Stormagter. Ved de to ſchleſiſke Krige (1740—42 og 1744—45) vandt han næſten hele Schleſien og 1744 tillige Øſtfriesland. I den blodige og ødelæggende Syvaarskrig (1756—63) gik P., ſkjønt omringet af Fjender, ud af Kampen uden noget Landetab, og derved grundfæſtedes dets Stilling i det europæiſke Statsſyſtem. Endelig vandt han ved Polens førſte Deling (1772), hvis nærmeſte Ophavsmand han var, Stiftet Ermeland og næſten hele Veſtpreusſen, ſamt et Stykke af Poſen, og ſaaledes geographiſk Sammenhæng mellem Øſtpreusſen og det øvrige Rige. P. forøgedes under hans Regering med omtrent to Tredjedele af det tidligere Omfang og naaede en Folkemængde af 6 Mill.; ogſaa fremmedes den indre Udvikling ved en klog, men enevældig Styrelſe. For at krydſe Kejſer Joseph II.s Planer om Bayerns Tilknytning greb Frederik II 1778 til Vaaben og fik 1785 „Fyrſteforbundet“ i Stand ſom Forløber for ſenere Forbund. Hans Broderſøn, Frederik Vilhelm II (1786—98), gjorde et væſentligt Tilbageſkridt ved ſine Indſkrænkninger i Tros- og Trykkefriheden, men afſluttede ſin Forgængers Arbejder ved den almindelige Landret (1791). Ved ſit Forbund med Øſterrig aabnede han de langvarige Revolutionskrige mod Frankrig, men høſtede ingen Lavrbær og maatte 1795 afſtaa P.s Lande ved Rhinen. Dermod arvede han 1792 det frankiſke Markgrevſkab Ansbach-Baireuth og vandt ved ſin æreløſe Deltagelſe i Polens anden og tredje Deling (1793—95) en Landudvidelſe af næſten 2,000 □ M. med 2 Mill. Indb. Under Sønnen, Frederik Vilhelm III (1797—1840), fik P. 1803 rigelig Erſtatning for de 1795 tabte Lande i en Del Stifter i Weſtfalen og preusſiſk Sachſen og tilbyttede ſig 1805 Hannover; men dets Holdning over for Frankrig var ſtærkt vaklende, og da det 1806 i Tillid til ſin militære Storhed under Frederik II vovede en Krig, led det afgjørende Nederlag ved Jena og Auerſtädt og blev i kort Tid helt overſvømmet af Fjender, ſamt maatte tilkjøbe ſig Fred med Afſtaaelſe af Halvdelen af ſine Lande (Hertugd. Warſchau mod Øſt og Kongeriget Weſtfalen mod Veſt). Ogſaa blev P. forfærdelig udſuget ved Contributioner og var fuldſtændig afhængigt af Sejerherren. Men under Steins og Hardenbergs Ledelſe gjennemførtes en Reorganiſation af Riget ved Bondeſtandens Frigjørelſe, Jødernes Ligeſtilling, Næringsfrihed og Communalſelvſtændighed, ſamt en ny Hærordning, og P. opnaaede derved en ſaadan Styrkelſe, at det 1813 med Eftertryk kunde optage den tyſke Frihedskrig mod Undertrykkeren og 1815 væſentlig medvirke til Napoleon I.s endelige Nederlag. Wienercongresſen gav P. rigeligt Vederlag for det Tab, det havde lidt 1807: det fik til Dels ſine polſke Lande tilbage og ſine Beſiddelſer ved Rhinen væſentlig udvidede, end videre en ſtor Del af Sachſen og Pommern, men maatte opgive Ansbach og Øſtfriesland. P. omſluttede derefter 5,000 □ M. med 10½ Mill. Indb., hvoraf kun 1½ Mill. Polakker, og var ſaaledes den ſtørſte tyſke Stat, men dets Styrke ſvækkedes ved, at dets øſtlige og veſtlige Landſkaber vare ſkilte fra hinanden. Vigtige Ændringer gjennemførtes i Forvaltning, Retspleje og Skattevæſen; almindelig Værnepligt indførtes 1814, Skolepligt 1819. Raadgivende Provinſialſtænder kaldtes til Live

1823; men det var kun en karrig Opfyldelſe af Løfterne fra 1813 om politiſk Frihed, og det abſolutiſtiſke Parti beholdt ſtadig Magten. P.s Udvikling fjærnede ſig derfor mere og mere fra den Fremſkridtsaand, der havde raadet efter 1807, og Regeringen undertrykte i god Forſtaaelſe med Metternich alle friere Rørelſer i Tyſkland. Derimod fremmedes dettes Enhed ved Toldforeningens Oprettelſe 1828—34. Den Union, ſom 1817 til Minde om Reformationen knyttedes mellem de to ſtore proteſtantiſke Kirker, fremkaldte ſiden den gammellutheranſke Oppoſition, og trods Concordatet med Rom 1821 opſtod der 1836 en Strid med de katholſke Biſkopper om de blandede Ægteſkaber, hvilket førte til Fængsling af Ærkebiſperne i Køln og Poſen. Sønnen, **Frederik Vilhelm IV** (1848—58), kunde ikke beſlutte ſig til nogen klar Politik og forſtod ikke at forlige de gammeldags Principer, ſom han ſelv hyldede, med de nye, ſom trængte frem. Han vilde vel give Folket Frihed, men ikke en Forfatning, ſom indſkrænkede Kongens Magt, og vilde kun udvikle Statsinſtitutionerne i middelalderlig, ſtænderſk Aand. Forfølgelſerne mod Gammellutheranerne ophørte, de fængslede Biſkopper frigaves, uden at Stridsſpørgsmaalet fik en virkelig Løsning, og den ultramontane Retning vandt ſtærk Fremgang (bl. a. ved den hellige Kjoles Udſtilling i Trier 1844), men fremkaldte paa den anden Side Dannelſen af „Tyſk-Katholikerne“. For at dæmpe Misſtemningen oprettedes 1842 Stænderudvalg, der ſkulde udjævne Uenighederne mellem Provinslanddagene, og 1847 indkaldtes en „forenet“ Landdag i to Kamre, begge afgjort ariſtokratiſk ſammenſatte, og med kun raadgivende Stemme, undtagen om Forfatningsændringer og nye Skatter, ſamt Statslaan. Den tilfredsſtillede dog ikke og mødte Angreb baade fra conſervativ og liberal Side. Under Paavirkning af Februarrevolutionen 1848 lovedes noget ſtørre Frihed, og efter Gadekampen i Berlin 18 Marts gav Kongen efter for alle Folkets Ønſker, fjærnede ſine Miniſtre og lovede at ſtille ſig i Spidſen for den tyſke Udvikling, ſamt tog Parti for det ſlesvigholſtenſke Oprør. En Rejsning i Poſen blev ſnart kuet, men Neuchâtel, ſom 29 Febr. rev ſig løs fra Kronen, gik tabt (endeligt Afkald gaves 1857). 22 Maj kom en grundlovgivende Nationalforſamling ſammen i Berlin, hvor en ſtærk demokratiſk Stemning raadede, medens den gamle Retning endnu havde Overvægt i Forvaltningen. Strid med Forſamlingen fremkaldte gjentagne Miniſterſkifter (Camphauſen, Auerswald, Pfuel), og medens praktiſke Reformer forſømtes, fortabte Flertallet ſig i Beſlutninger om Afſkaffelſe af Adel og Titler, ja ſelv af Kongens Titel „af Guds Naade“. Tumulter i Berlin førte 8 Nov. til Dannelſen af Miniſteriet Brandenburg, der forlagde Forſamlingen til Byen Brandenburg og, da den nægtede at adlyde, ſprængte den med Soldater og kuede Berlin ved Belejringstilſtand og Opløsning af den revolutionære Borgervæbning. Da Forſamlingen ikke mødte tilſtrækkelig talrig, blev den opløſt og en Forfatning octroieret 5 Dec., dog under Forbehold af Reviſion ved nye Kamre. Disſe kom ſammen 26 Febr. 1849, men da 2det Kammer vedtog den tyſke Rigsforfatnings Gyldighed for P., blev det opløſt 27 Apr., og en ny Valglov (med Treklasſeſyſtem) octroieredes 30 Maj. Kongen afſlog 28 Apr. Tilbudet om den tyſke Kejſerkrone, hjalp at undertrykke de revolutionære Bevægelſer i Sachſen, Pfalz og Baden og ſøgte tillige med Hannover og Sachſen at oprette en „Union“ af nordtyſke Stater. P.s Forfatning blev ſamtidig revideret i conſervativ Aand og udſtedt i ſin endelige Affattelſe 31 Jan. 1850; men Unionsplanen mislykkedes, da Øſterrig optraadte truende derimod og de to nordtyſke Kongeriger faldt fra. Derimod tilknyttedes i Marts 1850 Fyrſtendømmerne Hohenzollern ved Fyrſternes frivillige Afkald. Da Øſterrig og Mellemſtaterne vilde gjenoprette Forbundsdagen og underſtøtte Reactionen i Kurhesſen, var det nær kommet til et Sammenſtød; de to Stormagters Hære rykkede i Nov. 1850 imod hinanden, men da Krigen ſtod for Døren, lod Kongen ſin nærmeſte Raadgiver Radowitz falde, og efter en ubetydelig Forpoſtkamp ved Bronzell ſendtes Manteuffel til Conferencen i Olmütz, hvor P. gav efter for alle Øſterrigs Fordringer, baade om Forbundsdagens Fornyelſe og Execution i Hesſen og Holſten. Trods dette ydmygende Nederlag opnaaede P. 7 Sept. 1851 en Aftale med Hannover og dets Nabolande om deres Tilſlutning til Toldforeningen; den kom dog førſt i Stand i Febr. 1853 efter langvarige Underhandlinger med Øſterrig, der ønſkede en ſtortyſk Toldenhed, men lod ſig tilfredsſtille ved en Handelspagt. I Juli 1853 kjøbte P. Landet ved Jadebugten af Oldenburg for at indrette en Krigshavn og grundlægge en Flaade. Indadtil raadede en ſtræng Reaction, en Forening af Bureaukrati og Junkervæſen med ſkarp Diſciplin imod friſindede Embedsmænd og pietiſtiſk Retning i Kirke og Skole. Førſte Kammer omdannedes 1854 til et ariſtokratiſk Herrehus, Provinſiallanddagene kaldtes igjen til Live, og den friſindede Communallov fra 1850 omdannedes for Landets Vedkommende i afgjort feudal Aand; Adelsprivilegier og Godsejerpoliti gjenoprettedes; Næringsfriheden indſkrænkedes ved et nyt Lavsvæſen oſv. Kun Nævningeretter og offentlig Retspleje bleve tilbage af de friſindede Reformer, og en Afløsning af Bøndernes Realbyrder vedtoges 1857. Da Kongen blev ſindsſvag, blev hans Broder **Vilhelm** i Oct. 1857 midlertidig og 7 Oct. n. A. endelig Regent, og med dette Tidspunkt indtraadte den ſaakaldte „nye Æra“, hvis ledende Statsmænd vare R. Auerswald og Grev Schwerin, medens Fyrſten af Hohenzollern var Førſteminiſter. Den vilde hævde og udvikle den beſtaaende Forfatning og gjøre „moralſke Erobringer“ i Tyſkland, da dettes Interesſer formentlig faldt ſammen med P.s egne. Den tidligere Indblanding i Landdagsvalgene og det øvrige politiſke Tryk ophørte, og en ny Skyldſætning foreſloges, hvorved Adelens Skattefrihed ſkulde ophæves. I Striden mellem Sardinien og Øſterrig 1859 underſtøttede P. Englands Mægling, men vilde ikke ſom de tyſke Mellemſtater vedligeholde Øſterrigs Herredømme i Italien ved Vaabenmagt; dog ſatte det tre Hærcorpſer paa Krigsfod, og Prinsregenten overtog Commandoen over hele den tyſke Forbundshær. Men uden at oppebie P.s Indblanding ſluttede Øſterrig Fred, fordi det frygtede, at P. derved ſkulde blive for mægtigt i Tyſkland. Det i P. ſtedfundne Omſlag havde ſom Eftervirkning lignende Omſlag i flere andre tyſke Stater, iſær Bayern og Baden, og efter Freden i Villafranca dannedes „Nationalforeningen“, der vilde udvikle en tyſk Enhed under P.s Ledelſe og uden Øſterrig. P.s Regering ſtillede ſig i det hele paa Nationalforeningens Side og forlangte ſom førſte Skridt en ny Forbunds-Hærordning. Samtidig forelagde Krigsminiſter Roon for Landdagen en Lov om vigtige Hærreformer, hvorved Hæren lettere gjordes mobil, idet en Del af Landeværnet forenedes med Reſerven og Rytteriets og Fodfolkets Styrke betydelig forøgedes. Landdagen gik ind paa den fornødne Bevilling (9 Mill. Thaler) for ēt Aar, men vilde ikke ſlaa Reformerne faſt for Fremtiden, medens Regeringen ſatte dem helt i Værk, da den holdt dem for uundværlige for P.s politiſke Magtſtilling. 2 Jan. 1861 døde Frederik Vilh. IV, og Vilhelm I blev nu Konge. Han indledede ſin Regering med en politiſk Amneſti, gjennemførte den nye Skyldſætning trods Junkerpartiets Modſtand og fremhævede Nødvendigheden af det tyſke Forbunds Omdannelſe, medens han ved Militærconventioner ſøgte at knytte enkelte Smaaſtater (førſt Sachſen-Koburg) i et nærmere Forhold til P. Underhuſet ſtøttede disſe Beſtræbelſer og udtalte ſig for et ſnævrere Forbund med Rigsforfatningen af 1849 under P.s Ledelſe, men fortſatte Modſtanden mod Hærreformen for at hævde ſin egen Bevillingsmagt og vilde have Tjeneſtetiden nedſat fra 3 Aar (indført 1856) til 2, ſom den havde været ſiden 1833. Der begyndte ſaaledes en Kamp mellem det perſonlige Kongedømme og det parlamentariſke Syſtem. I Marts 1862 dannedes et conſervativt Miniſterium under Fyrſt Hohenlohe, men da nye Valg gav Fremſkridtspartiet en afgjort Sejer, indrømmede Regeringen den ønſkede Specialiſering af Finansloven, opgav flere Skatteforhøjelſer og lod ſelve Hærloven falde, men optog den til Hærens Omdannelſe medgaaende Sum blandt Aarets ordentlige Udgifter. Dette førte til ny Strid og til Bismarcks Optagelſe ſom Førſteminiſter i Sept. 1862, hvorved i Sandhed en ny Æra begyndte i P.s Hiſtorie. Foreløbig var hans Styrelſe viſtnok reactionær, idet han for at bekæmpe Underhuſet greb til Indſkrænkninger i den politiſke Frihed og lod Herrehuſet gjøre et utvivlſomt forfatningsſtridigt Skridt, nemlig gjenoptage den ſidſt vedtagne Finanslov i Stedet for den nye, hvoraf Bevillingerne til Hærreformen vare ſtrøgne. Men ved ſin ſnilde Udenrigspolitik opnaaede han de ſtørſte Fordele for P.; han vandt Ruslands Venſkab ved ſtræng Grænſevogtning mod polſke Inſurgenter 1863 og forſtod at bringe Splid mellem Øſterrig og Mellemſtaterne, ſom tidligere holdt ſammen imod P., idet han nødte disſe til at tiltræde Handelspagten med Frankrig og overtalte Øſterrig til fælles Optræden imod Danmark uden Henſyn til Forbundsdagen. Skjønt Underhuſet nægtede det forlangte Laan af 12 Mill. Thl., gik P. 1864 til den Krig, der endte med Danmarks Sønderlemmelſe, og vandt derved Beſiddelſen af de tre Hertugdømmer i Fællesſkab med Øſterrig. Striden om disſe Landes fremtidige Stilling førte 1865 til det foreløbige Forlig i Gaſtein, hvorved Lauenburg knyttedes til P., og 1866 til en Krig med Øſterrig og Mellemſtaterne, i hvilken P. havde Italien til Forbundsfælle. Den indledede med P.s Udtrædelſe af det tyſke Forbund 14 Juni og Forſlag om Dannelſen af et nyt Forbund uden Øſterrig, ſamt Opfordringer til de tre nærmeſte Mellemſtater — der tillige ſkilte P.s tvende Hoveddele fra hinanden — nemlig Hannover, Sachſen og Kurhesſen, om at gaa ind paa dette Forbundsforſlag og forblive neutrale i den foreſtaaende Kamp. Da de afſlog Tilbudet, overvældede P.s Tropper de tre Lande 16 Juni. De ſachſiſke Tropper drog tillige med Kongen til Böhmen, medens de hannoverſke efter en Kamp ved Langenſalza maatte overgive ſig 28 Juni. Allerede 23 Juni vare P.s Tropper, 250,000 Md. i tre Hære under Kronprinſen, Prins Frederik Carl og Herwarth v. Bittenfeld, rykkede ind i Böhmen, dels fra Schleſien, dels fra Sachſen. 26—27 Juni ſejrede Kronprinſen over Gablenz ved Trautenau og Nachod og 29 Juni ved Königinhof, medens de to andre Hære 28—29 Juni ſlog Clam-Gallas ved Münchengrätz og Gitſchin. 1 Juli forenedes alle Hærene, og 3 Juli ſtod Hovedſlaget ved Königgrätz (Sadowa), i hvilket Øſterrigerne under Benedek led et fuldſtændigt Nederlag. De maatte derfor kalde en ſtor Del af Sydhæren, ſom i Italien havde ſejret ved Cuſtozza, tilbage for at dække Wien. Ærkehertug Albrecht ſattes i Spidſen for Hæren, men han kunde ikke hindre Beſættelſen af Olmütz og Prag, og 26 Juli ſluttedes i Nikolsburg en Præliminærfred, ſom ſtadfæſtedes 23 Aug. i Prag. Øſterrig gav herved Afkald paa ſine Rettigheder til Slesvig og Holſten og paa ſin Stilling i det tyſke Forbund, ſamt udredede 20 Mill. Thal. i Krigsomkoſtninger. Imidlertid havde Vogel v. Falckenſtein med P.s Mainhær ſlaaet de veſttyſke Forbundstropper i Egnen om Frankfurt a. M. (bl. a. ved Kisſingen 10 Juli) og beſat denne Stad 16 Juli; efter nye Kampe faldt ogſaa Nürnberg og Würzburg i P.s Hænder, og derefter ſluttedes 2 Aug. Vaabenſtilſtand og 2—4 Uger ſenere endelig Fred. Bayern og Hesſen-Darmſtadt maatte afſtaa mindre Landſtrækninger; ogſaa maatte de tillige med Württemberg og Baden udrede betydelige Krigsomkoſtninger (i alt 32 Mill.. Thal.) og ſluttede desuden hemmelige Forſvarsforbund med P. Dette havde ved Krigen vundet betydelige Landudvidelſer, nemlig Slesvig, Holſten, Hannover, Kurhesſen, Nasſau og Frankfurt (i alt en Forøgelſe af 1,300 □ M. og 4½ Mill. Indb.) og blev derved Eneherre i Nordtyſkland. Efter ſaa glimrende Sejre blev Striden med Landdagen hurtig udjævnet. Nye Valg 3 Juli (ſ. D. ſom Sadowaſlaget) havde givet de conſervative en betydelig Tilvæxt og ſvækket Fremſkridtspartiet til bedſte for et nyt, „nationalt-liberalt“ Mæglingsparti. Regeringen erkjendte aabent, at den i 4 Aar fortſatte Styrelſe uden

Bevilling var uregelmæsſig; den ſøgte og fik derfor Efterbevilling. Hærordningen havde altfor vel ſtaaet ſin Prøve, til at nogen vilde modſætte ſig den længer. En ny Amneſti ſatte Seglet paa Udſoningen mellem Konge og Folk, og ſtore Dotationer gaves til Bismarck og de 5 vigtigſte Hærførere. I Sommeren 1867 foregik de nyvundne Landes Sammenſmeltning efter Forhandlinger med Tillidsmænd fra de enkelte Lande; nye Provinslanddage oprettedes for dem, og de udſtyredes med egne Provinsfonds. De ſenere Valg til Landdagen have ogſaa viſt, at Indbyggerne for ſtørſte Delen (iſær i Kurhesſen og Nasſau, ſenere ogſaa i Holſten) have forſonet ſig med deres forandrede Stilling; i Hannover fortſætter Welferpartiet ſin Modſtand. Fremdeles affandt P. ſig med de tre fordrevne Fyrſter ved at tilſtaa dem Renterne af meget betydelige Capitaler, men ſaa ſig ſenere (1868) nødt til at ſtandſe Udbetalingen til Kongen af Hannover og Kurfyrſten af Hesſen, fordi de fortſatte Agitationen mod P.s Herredømme. Udviklingen af Tyſklands Enhed ved det nordtyſke Forbunds og ſiden det tyſke Riges Dannelſe og Virkſomhed, ſaa vel ſom P.s Udenrigspolitik og Krig med Frankrig 1870—71 høre under Tyſklands Hiſtorie, om end de nye fælles-tyſke Love og Indretninger ſkilte P. ved mange Levninger af Junkervæſenet. Ogſaa begyndte allerede i Nov. 1867 Opløsningen af det ſaakaldte „Conflictsminiſterium" ved Grev zur Lippes Fjernelſe, og i de følgende Aar fornyedes Miniſteriet med flere maadeholdne liberale Medlemmer. Camphauſen blev Finansminiſter 1869, omdannede Statsgjælden til en Rentegjæld og gjennemførte omfattende Skattereformer, hvorhos ſtore Udvidelſer af Jærnbanenættet foretoges og betydelige Tilſkud gjordes til den højere og lavere Undervisnings Fremme. Da der ved Landdagsvalgene i Nov. 1870 dannedes et ſtærkt oppoſitionelt katholſk Parti (57 Medl.), og da Biſkopperne vilde tvinge alle de katholſke Præſter til at godkjende det nye Dogme om Pavens Ufejlbarhed, endog ved Afſættelſer og Banlysning, udbrød den ſaakaldte „Culturkamp". Ikke alene mente Regeringen at burde beſkytte „Gammelkatholikerne" (deres Biſkop Reinkens blev 1873 godkjendt og fik en aarlig Dotation), men vilde ogſaa ſikre Statens Uafhængighed af Kirken, ja dens Overvægt over Kirken. 1871 ophævedes den ſærlige katholſke Afdeling i Kirkeminiſteriet (oprettet 1841), og Tilſynet med Folkeſkolerne overdroges n. A. egne, til Dels verdslige Inſpecteurer, medens det tidligere øvedes af Præſterne, hvorhos alle Medlemmer af gejſtlige Ordener udelukkedes fra Undervisningen. 1873 udkom flere nye Kirkelove („Majlove"), hvorefter der indførtes et Statstilſyn med Præſternes Uddannelſe og Anſættelſe, Indſkrænkninger i Biſkoppernes diſciplinære Myndighed og Straffe for at misbruge de kirkelige Tvangsmidler til politiſk Agitation; ogſaa oprettedes en egen gejſtlig Højeſteret til at godkjende Klager over Biſkopperne. 1874 indførtes tvungent borgerligt Ægteſkab og verdslige Sognebøger; der aabnedes Adgang for Menighederne til at vælge deres Præſter, naar Kirkepatronerne undlod dette, og valgte Menighedsraad oprettedes til at forvalte Kirkernes Formue, hvorhos de Forſatningsbeſtemmelſer, der tilſagde Kirkerne fuld indre Selvſtændighed, tilbagekaldtes 1875. Da Biſkopperne til Trods for de ſtrænge Straffe fortſatte Modſtanden, bleve de efterhaanden næſten alle fjernede fra deres Embeder (1878 vare kun tre Stifter beſatte); de Præſter, ſom ikke vilde bøje ſig for Statens Love, miſtede deres Lønninger, og en ſtor Mængde Kloſtre lukkedes. Ogſaa de proteſtantiſke Kirkers Stilling til Staten blev ordnet, men i Retning af udſtrakt Selvſtændighed; 1874 vedtoges en Kirkeforſatning med Synodalordning for den evangeliſke Kirke i de 6 øſtlige Provinſer, og 1876 oprettedes en Generalſynode for denne Kirke. 1876 indførtes en lignende Synodalordning i Slesvig-Holſten, 1877 i Nasſau og 1882 i Hannover. End videre foretoges en Omdannelſe af den ſtedlige Forvaltning. Førſt gaves 1873 en Kredsordning for de øſtlige Provinſer (Poſen alene undtaget, fordi man af nationale Henſyn ikke vilde give Polakkerne ſtørre Frihed) og 1875 en Provinsordning for de ſamme. Hertil knyttedes Love om Forvaltningsretter og om Dotationer til Provinſerne; 1880 fulgte en omfattende Forvaltningsorganiſation, og efter at Kreds- og Provinsordningen 1882 vare blevne gjennemſete, udſtraktes de 1884—87 til de veſtlige Provinſer. Da Junkerpartiet i Herrehuſet i Efteraaret 1872 modſatte ſig den nye Kredsordning, udnævntes 24 kongevalgte Medlemmer paa én Gang, og da det ogſaa bekæmpede Kirkelovene, fremkaldtes et fuldſtændigt Brud mellem Bismarck og hans gamle Meningsfæller, medens det nationalliberale Parti ved Valgene vedligeholdt ſin Overvægt i Underhuſet. Men da det 1878 modſatte ſig Regeringens Toldpolitik, vendte Bismarck efterhaanden tilbage til ſit oprindelige Parti, og Valgene 1879 viſte et ſtærkt Omſlag i Stemningen, førſt rettet imod det nationalliberale Parti, ſenere ogſaa mod Fremſkridtsmændene, medens de conſervative Grupper efterhaanden vandt næſten Halvdelen af Pladſerne og det katholſke Centrumsparti fik en betydelig Tilvæxt. Derfor beſluttede Regeringen 1879 at ſøge et Forlig med den katholſke Kirke, og 1882-87 vedtoges en Række Love, ſom lidt efter lidt opgav de fleſte og vigtigſte af de Beſtemmelſer, der ti Aar tidligere under Culturkampen vare blevne faſtſlaaede imod den katholſke Gejſtlighed. Biſpeſtolene bleve paa ny beſatte, og kun to af Biſperne, ſom havde gjort ſtærkeſt Modſtand mod Regeringen, fjernedes af Paven ved Udnævnelſe til Cardinaler. 1886 vendte Regeringen ſig imod Polakkerne i Poſen og Veſtpreusſen, fordi de ikke alene med Held modſtod Fortyſkningsbeſtræbelſerne, men endog til Dels trængte Tyſkheden tilbage. Førſt udviſtes 30,000 Polakker, ſom vare indvandrede fra rusſiſk og øſterrigſk Polen, og derefter beſtemtes 100 Mill. Mark til at udkjøbe polſke Godsejere og udſtykke deres Godſer til tyſke Nybyggere. Hvorledes Regeringens Optræden drejede ſig i en Kreds, fremgik bl. a. deraf, at den 1882 fandt ſig opfordret til ſtærkt at fremhæve „det perſonlige Kongedømme" og Kongen ſom den egentlige Leder for Rigets Politik, ſamt til at forbyde Embedsmænd enhver Valgagitation imod Regeringen, aldeles ſom under den politiſke Kamp 1861 flg. 1888 bragte tvende Kongeſkifter. 8 Marts døde den gamle Kejſer Wilhelm I, under hvis 30aarige Regering P. havde naaet ſin ſtørſte Magt, og fulgtes af ſin Søn, Frederik III (ſom Kronprins Fred. Wilhelm, ſ. d. A.). Men denne havde i mere end et Aar lidt af en tærende, uhelbredelig Sygdom (Kræft i Strubehovedet) og kom kun hjem fra Nizza for at føre et Fjerdingaars Regering under de ſtørſte legemlige Lidelſer. De Forventninger, ſom de friſindede Partier nærede om et gjennemgribende politiſk Omſlag, og ſom ſtyrkedes ved Indenrigsminiſter Puttkamers Fjærnelſe, udſlukkedes ved Kejſerens Død 15 Juni. Han fulgtes paa Tronen af ſin Søn, Wilhelm II.

Preuß, Joh. Dav. Erdmann, f. 1785, d. 1868, ſiden 1841 kgl. preusſiſk Hiſtoriograph, har næſten alene givet ſig af med Frederik II.s Hiſtorie og behandlet den dels i ſtørre, dels i Specialſkrifter. Hovedværket er „Biographie Friedrichs d. Großen" (4 Bd., ſamt 5 Bd. „Urkunden", 1832—34), hvorhos P. foreſtod Udgivelſen af denne Konges ſamlede Værker (»Oeuvres«, 30 Bd., 1846—57).

Prevēza, befæſtet Stad i Tyrkiet paa Spidſen af en Halvø ved Nordſiden af Indløbet til Arta-Bugten. 7,000 J., for det meſte Grækere. Befæſtet Havn. Skibsværfter. — I Nærheden ligge Ruinerne af Nikopolis, ſom Auguſtus grundlagde til Minde om Søſejren ved Actium.

Prévoſt d'Exiles, Antoine Franç. [prevō dægſil], franſk Skribent, f. 1 Apr. 1697 i Artois, blev Jeſuit, men flygtede og blev Soldat. Da han ikke havde Udſigt til at forfremmes, vendte han tilbage til ſin Orden, men kun for at fratræde den igjen, atter tage Krigstjeneſte og mætte ſin urolige Natur ved et vildt, æventyrligt Liv. Træt og ſkuffet traadte han ind i Benedictinerordenen af St. Maur i St. Germain des Prés og arbejdede ivrig med paa den af Ordensbrødrene forfattede »Gallia christiana«. Men P. havde ikke glemt Verden. Han flygtede tredje Gang fra Kloſterlivet og drog til Holland, hvor han ſkrev »Mémoires d'un homme de qualité qui s'est retiré du monde«. Efter nogen Tids Ophold i England vendte han tilbage til Frankrig; 1734 kom han til Paris og blev Huscapellan og Secretær hos Prinſen af Conti, men maatte paa Grund af ſine driſtige literære Udtalelſer flygte til Brysſel. Han kom imidlertid ſnart tilbage, og Kansler d'Aguesſeau overdrog ham Udarbejdelſen af »Histoire générale des voyages«. P.s Fortælling »Hist. de M. Cleveland« er en Række af gruopvækkende Situationer, men i »Manon Lescaut« (1743) har han leveret et lille Meſterværk, der navnlig udmærker ſig ved den gribende Naturſandhed i Skildringen af en ung Mands fortvivlede Forhold til en løs Kvinde, ſom forgjæves ſtræber at hæve ſig over ſine ulykkelige Forhold, og alt er fortalt i et ſimpelt, klaſſiſk Sprog. Da P. 1763 blev ramt af et Slag paa en Landevej, blev han bragt ſom død til en Præſtegaard; da Chirurgen var i Færd med at foretage den befalede Aabning af det formentlige Lig, vaagnede den ulykkelige til Bevidſthed, men kun for at dø under ſkrækkelige Smerter.

Prévoſt-Paradōl, Luc. Anat. [prevō], franſk Journaliſt, f. 8 Aug. 1829 i Paris, blev 1856 Medarbejder af »Journal des Débats« (indtil 1860) og vandt ſnart Ry ſom en af Frankrigs dygtigſte Journaliſter. Med ſtor Skarphed bekæmpede han Kejſerdømmet, iſær i »Courrier du Dimanche«, ſom derfor jævnlig blev forfulgt og til ſidſt undertrykt 1866. En lignende Opſigt gjorde hans Skrift »La nouvelle France« (1868), men hans »Études sur les moralistes français« (1864) regnes dog for hans betydeligſte Arbejde. Et Flyveſkrift (»Les anciens partis«) 1860 paadrog ham en Maaneds Fængſel. Forgjæves ſøgte han Valg til den lovgivende Forſamling 1863 og 1869, men optoges 1865 i Acad. franç. 1870 ſluttede han ſig til det „liberale" Kejſerdømme og modtog i Juni Udnævnelſe ſom Afſending i Waſhington, men næppe var han kommen dertil, før der kom Budſkab om Krigserklæringen mod Tyſkland, og af Ængſtelſe for de Ulykker, han forudſaa, tog han ſig 19 Juli af Dage.

Preyer, Will. Thierry, Phyſiolog, f. 4 Juli 1841 i Mancheſter, ſtuderede Naturvidenſkaberne og Medicin i Bonn, Berlin, Wien og Paris og blev 1869 Prof. i Phyſiologi i Jena. Hans Underſøgelſer angaa iſær Aandedrættet, Blodet, Farve- og Toneopfattelſen. Foruden en Del populære Afhandlinger har han ſkrevet: „Die Blauſäure" (2 Bd., 1868—70), „Die Blutkryſtalle" (1871), „Über die Urſache des Schlafs" (1877), „Die Seele des Kindes" (2det Opl. 1884) o. fl.; i „Naturforſchung und Schule" (1887) retter han ſkarpe Angreb paa Lærefagene (de klaſſiſke Sprog) og Læremethoden i de tyſke Gymnaſier.

Priāmos, Trojas ſidſte Konge, Søn af Laomedon, var gift med Hekabe, med hvem han havde en ſtor Mængde Sønner og Døtre, af hvilke Hektor og Paris ere de meſt bekjendte. Paa Grund af ſin høje Alder deltog han ikke perſonlig i den trojanſke Krig; ved Trojas Erobring blev han dræbt af Neoptolemos.

Priāpos, Søn af Dionyſos og Aphrodite, var ſom Guddom Symbol paa Frugtbarhed, hvorfor han fremſtilledes med et ſtort Avlelem (Phallos). »**Priapeia**« (»Poëtarum veterum in Priapum lusus«) er Navnet paa en fra forſkjellige Digtere ſtammende Samling af ſlibrige Digte.

Přibram [prſchī], d. ſ. ſ. Przibram.

Pribylōvs Øer, to ubeboede Øer (St. Paul og St. George) i Berings-Havet, omtr. under 57° n. Br. og 152° v. L., høre til Territoriet Alaſka i de nordamerikanſke Friſtater.

Price, en i Danmark velbekjendt Kunſtnerfamilie. I Slutningen af forrige Aarh. ankom det P.ſke Linedanſer- og Pantomimeſelſkab til Kjøbenhavn og gav Foreſtillinger, om Sommeren i Dyrehaven, om Vinteren i en paa Veſterbro opført Fjællebod, ſenere paa Hoftheatret. Nogle Aar efter ſlog det ſig ſammen med et italienſk Pantomimeſelſkab under Cetti og Caſorti (ſ. d. A.) og gav da afvexlende Foreſtillinger i Dyrehaven og paa Veſterbro, hvor det 1818 fik et eget Theater under Navn af Morſkabstheatret. Selſkabet lededes fra Tyverne af Brødrene **James** og **Adolf P.**, der 1830 paa ēn og ſamme Dag viedes til Danſerinderne Roſa og Flora Lonin ell. Lnin, Døtre af den engelſke Mimiker Levin. Det P.ſke Selſkab gav 1846 Foreſtillinger paa det den Gang opførte Caſino, men efter nogle Aars Forløb opløſtes det. Af James og Roſa P.s Børn nævne vi Sønnen **Julius P.**, f. 1835, der fra det kgl. Theater i Kjøbenhavn 1856 tog med Bournonville til Wien, ved hvis Ballet han indtog en fremragende Plads ſom Mimiker; Datteren **Amalie**, f. 24 Oct. 1831, ſenere Fru Hagen, der fra det kgl. Theater, hvor hun førſt havde været Balletdanſerinde og fra 1852 Skueſpillerinde — hun debuterede i Skueſpillet ſom Marie i „Alferne" — 1857 gik over til Caſino, paa hvis Scene hun i en Række af Aar var Primadonna, indtil hun 1863 trak ſig tilbage; endelig Sønnen **Carl P.**, f. 6 Juni 1839, der 10 Apr. 1859 debuterede paa det kgl. Theater ſom Hans Mortenſen i „Aprilsnarrene" og, efter nogle Aars Ophold ved Caſino og i Provinſerne, 1868 vendte tilbage til det kgl. Theater, hvor han foruden i Skueſpillet tillige har medvirket i mimiſke Partier i Balletten. Af Adolf og Flora P.s Børn maa førſt og fremmeſt nævnes Datteren **Juliette P.**, f. 13 Aug. 1831. Hun debuterede med Bifald paa det kgl. Theater i Balletten „Conſervatoriet" 6 Maj 1849 og blev to Aar efter kongelig Solodanſerinde. Hun indtog en fremragende Plads ved den danſke Ballet; hvad der forhøjede Virkningen af hendes Dans, var den naturlige Ynde og Decens, der var udbredt over hele hendes Fremtræden. Saa vel i Wien, hvor hun 1855 havde et Engagement paa nogle Maaneder, ſom i Norge og Sverige optraadte hun med ſtort Bifald. Paa det kgl. Theater danſede hun ſidſte Gang 22 Nov. 1865, idet et Fald paa Scenen bevirkede, at hun maatte ſøge ſin Afſked. Hendes et Par Aar yngre Søſter, **Sophie P.**, var ligeledes uddannet af Bournonville og kom ſom Barn paa det kgl. Theaters Danſeſkole. Under Søſterens Sygdom 1857—58 udførte hun en Del af dennes Repertoire, men trak ſig ſnart tilbage for yngre Kræfter og afſkedigedes 1870. Ogſaa deres Broder, **Valdemar P.**, f. 1 Sept. 1836, har ſkabt ſig en ſmuk Stilling ved det kgl. Theater ſom Balletdanſer (ſiden 1856) og ſærlig ſom Mimiker.

Prichard, James C. [prittſchard], engelſk Phyſiolog, f. 1785 i Roſs i Hereford-Shire, d. 1848, var førſt Læge i Briſtol og ſiden 1845 Commisſær for Londons Daareanſtalter. Hans Hovedværker ere »Researches into the physical history of mankind« (3dje Opl., 5 Bd., 1838—47), »Natural history of man« (4de Opl., 2 Bd., 1865) og »On the different forms of insanity in relation to jurisprudence« (1842).

Priērias, Sylv., Dominikanermunk og Magister sacri Palatii i Rom i Beg. af det 16de Aarh., har faaet en bedrøvelig Navnkundighed ved to uheldige Stridsſkrifter mod Luther. Det ſidſte var ſaa ynkeligt, at Luther i Stedet for at ſvare ſelv virkede for dets Udbredelſe. Pave Leo X forbød derpaa P. at ſkrive mere.

Prieſtley, Joſ. [prihſtli], f. 13 Marts 1733 i Fieldhead (York-Shire) i en presbyterianſk Familie, ſtuderede i ſin Ungdom religiøſe Dogmer og gamle Sprog, virkede derpaa ſom Præſt og Sproglærer ved flere Disſentermenigheder, men beſkæftigede ſig ſamtidig meget med Phyſik, iſær Elektricitet, og Chemi. Paa en Rejſe til London ſtiftede han Bekjendtſkab med Franklin og Price, ſom opmuntrede ham til at udgive ſin „Elektricitetens Hiſtorie". Som Præſt i Leeds og indviklet i theologiſke Stridigheder udførte han ſine mærkelige Arbejder over Kulſyre, Kvælſtoftveilte og Brint, for hvilke Royal Society ſkjænkede ham Copleys Medaille for Aarets bedſte Arbejde i Phyſik. 1773 blev P. et Slags Bibliothekar hos Marquien af Lansdowne, og her udførte han den Række mærkelige Arbejder, der altid vil ſikre hans Navn Plads mellem de betydeligſte i Chemiens Hiſtorie, nemlig hans »Experiments and Observations on different kinds of air« (1774—77, 3 Bd.), men en Del af Indholdet er offentliggjort tidligere. Mellem de talrige mærkelige Jagttagelſer, dette Værk indeholder, maa nævnes i førſte Række Iltens Opdagelſe (1 Aug. 1774), ſom brød Vej for en hel ny Chemi. Men ſamtidig udgav P. en Mængde theologiſke Stridsſkrifter (i forunderlig Sammenhæng med hans Arbejder om Luftarterne ſtaar hans „Underſøgelſer om Materie og Aand"), gav ſig ogſaa meget af med Politik og var en ivrig Revolutionsmand („franſk Borger og Medlem af Conventet"). Da han ved Watts og Wedgwoods Underſtøttelſe havde faaet indrettet ſig et Laboratorium i Birmingham og nedſat ſig der, vilde 14 Juli 1791 nogle af hans politiſke Venner fejre Aarsdagen efter Baſtillens Indtagelſe, og ſkjønt P. havde undſlaaet ſig for at deltage i denne Sammenkomſt, brød en raſende Folkehob frem mod hans Hus og ødelagde dette fuldſtændig med alle hans Manuſkripter, Bøger og Inſtrumenter. Fra dette Øjeblik blev Opholdet i Fædrelandet ham utaaleligt. 1794 (det Aar, i hvilket Lavoiſier døde) gik han til Amerika, til Northumberland, en lille By i Pennſylvania. Men ogſaa her forfulgtes han; til ſidſt fandt han Ro paa en lille Gaard, han havde kjøbt ved Susquehannas Kilder; hans Huſtru var død, og her udarbejdede han i ſin Enſomhed ſin »General history of the Christian church« (1802—3, 4 Bd.). Her døde han ogſaa ſnart efter, 6 Febr. 1804. Mærkeligt er det, at denne udmærkede Chemiker, hvem vi ſkylde hele Luftarternes Chemi, og paa hvis Forſøg hele den antiphlogiſtiſke Chemi hviler, ſelv vedblev at være Phlogiſtiker, maaſke den eneſte i Verden, lige til ſin Død. 1874 rejſtes ham et Mindesmærke i Birmingham.

Prießnitz, Vinc., ſ. **Vandcur**.

Prieur, Barthélemy [ōhr], franſk Billedhugger, hvis Blomſtringstid falder mell. 1550 og 1590, er viſtnok Elev af Pilon. Han var en dygtig Portræteur, hvis Hovedværk er Gravmælet over Hertugen af Montmorency og hans Huſtru, nu i Louvres Muſeum. Sammeſteds er hans Buſte af Henrik IV.

Prieur [ſ. o.] fra Marne, franſk Revolutionsmand, f. omtr. 1760, Advocat, hørte i Nationalforſamlingen 1789—91 til Robespierres Tilhængere og ivrede ſærlig imod Emigranterne, men arbejdede ogſaa for Domſtolenes Ordning. P. blev derefter Vicepræſident for Criminalretten i Paris, valgtes 1792 til Conventet og i Juni n. A. til Velfærdsudvalget; han brugtes iſær i Sendelſer til Hærene og viſte ſtørre Mildhed i Vendée end andre Commisſærer. Han blev derfor ogſaa gjenvalgt til Velfærdsudvalget efter Robespierres Fald, men da han tog Del i Uroligহederne i Apr. og Maj 1795, maatte han holde ſig ſkjult indtil Amneſtien 1796. Han levede ſenere i Stilhed ſom Advocat, blev 1816 forviſt ſom Kongemorder og døde 1827 i Brysſel.

Prieur-Duvernois, Claude Ant. [ōhr-dyvernoā], franſk Revolutionsmand, f. 1763, Ingeniørofficer, valgtes 1791 til Nationalforſamlingen og n. A. til Conventet, ſamt blev i Aug. 1793 Medlem af Velfærdsudvalget, hvor han fortrinsvis ſamvirkede med Carnot og ſærlig varetog Hærenes Forſyning med Vaaben. Han tog virkſom Del i Oprettelſen af den polytechniſke Skole og Indførelſen af det nye Maal- og Vægtſyſtem. 1795—98 ſad han i de 500's Raad og var derefter Papirfabrikant indtil ſin Død 1832, uden at blive forviſt 1816 ſom de andre „Kongemordere".

Prikkepenge, den Afgift, ſom Skibe indtil 1881 havde at erlægge ved Ankomſten til en af vore Havne i Erſtatning for Brugen af Sømærker, Fyr oſv.

Prilūki, Stad i det rusſiſke Gouv. Poltava, 25 M. n. v. for Poltava. 13,000 J. Tobaksavl. Kvæg- og Kornhandel.

Prim, Juan, ſpanſk General og Statsmand, f. 6 Dec. 1814 i Reus i Catalonien, indtraadte 1834 i Hæren og ryklede under Krigen med Carliſterne op til Oberſt 1837. Som Deputeret ſluttede han ſig 1842 til de yngre Progresſiſters Oppoſition imod Eſpartero, forenede ſig ligefrem med Moderados-Partiet og fik i Maj 1843 ſin Fødeby til at gjøre Oprør, hvorfor han af de nye Magthavere ophøjedes til General og Greve af Reus, ſamt blev Gouverneur i Barcelona. Som ſaadan kæmpede han med Kraft imod Opſtanden i Catalonien i Efteraaret 1843, men brød n. A. med Miniſteriet paa Grund af dets Reaction og blev ſom Deltager i en Sammenſværgelſe dømt til 6 Aars Fængſel, men blev benaadet i Jan. 1845 efter et Par Maaneder og tilbragte de følgende Aar i Udlandet. 1847 blev han Gouverneur paa Portorico, hvorfra han n. A. hjalp de danſke Myndigheder imod Negerurolighederne paa St. Croix. 1850 blev han igjen Deputeret og deltog ivrig i Kampen mod den voxende Oppoſition, hvorfor han 1853 ſendtes til Tyrkiet for at overvære Krigen. Efter ſin Hjemkomſt 1856 ſluttede P. ſig til O'Donnell, blev 1858 Senator og førte 1859—60 med Udmærkelſe en Diviſion i Krigen mod Marokko; han blev til Løn Marquis af Caſtillejos. 1861 ſattes han i Spidſen for den ſpanſke Hær, der ſendtes til Mexico, og ſluttede i Febr. 1862 ligeſom den engelſke General Conventionen i Soledad med den mexicanſke Regering, ſamt førte i Apr. Hæren tilbage. P.s Optræden blev aldeles billiget af den ſpanſke Regering, medens man fra franſk Side tilſkrev den perſonlige Grunde, fordi han 1856 havde ægtet en rig Mexicanerinde. Fra 1864 var han Oppoſitionens Fører, ſtod i Jan. 1866 i Spidſen for en Soldateropſtand og maatte derfor flygte til Portugal og ſiden til London, hvorfra han ledede endnu et Par Opſtandsforſøg. Endelig forbandt han ſig i Sept. 1868 med Serrano og Topete om at ſtyrte Dronn. Iſabella og blev derefter Krigsminiſter i den foreløbige Regering, ſamt fra Juni 1869 Førſteminiſter under Serranos Præſidentſkab. P. var utvivlſomt Sjælen i Regeringen, gjennemførte den nye demokratiſk-monarchiſke Forfatning og nedſlog baade carliſtiſke og republikanſke Forſøg. Ogſaa ſkyldtes det nærmeſt ham, at førſt Prins Leopold af Hohenzollern valgtes til Konge — hvilket førte til Krigen mellem Frankrig og Tyſkland — og ſiden Prins Amadeo af Italien. Men ſ. D. ſom denne ſteg i Land i Cartagena, 30 Dec. 1870, døde P. i Madrid af et Saar, han to Dage før havde faaet; Morderen blev aldrig opdaget.

Prīma, it. (i Hank. primo), den førſte, f. Ex. Viola 1ma, Violino 1mo, 1ma volta (1ſte Vending eller Gang). **P. donna** (**Primadonna**), førſte Sangerinde ved Theatret; **p. donna assolūta**, den Sangerinde, ſom i Følge ſin Contract kun er forpligtet til at ſynge Førſtepartier. I Handelsſproget bet. **P.-Varer** Varer af bedſte Qvalitet. **Alla p.** bruges i Malerkunſten om et uden Anlæg og gjentagen Overmaling hurtig udført Billede, ſaa at ſige ved en eneſte Dækning af Lærredet; denne Malemaade bruges meſt ved Portræter, der ſkulle gjøres hurtig færdige, ſjældnere ved Landſkaber. **P. Vexel** kaldes den førſte af en i flere Exemplarer udſtedt Vexel, i Modſætning til »secunda« og »tertia«. **P. vista**, it., i Handelsſpr. ved Sigt, d. e. ved Forevisning (om Vexlers Betalingstid); i Muſ. ved førſte Blik, d. e. fra Bladet (neml. ſpille).

Primāner, Benævn. i Tyſkland paa Diſciplene i de lærde Skolers førſte (lat. prima) ell. øverſte Klasſe.

Primas, lat. (d. ſ. ſ. primus, den førſte), bruges i verdslige Love baade om højtſtillede Embedsmænd og om Hovedſtæder. I det kirkelige Sprog betyder P. den fornemſte Gejſtlige i et Land; men i enkelte Lande føres denne Titel dog af flere ligeſtillede. I den katholſke Kirke er Titlen knyttet til følgende Ærkebiſpeſtole: i Frankrig Arles, Reims og Lyon; i Ungarn Gran; i Böhmen Prag; i (det tidligere) Polen Gneſen; i Irland Armagh; i Skotland St. Andrews; i Spanien Toledo og San Jago de Compoſtela; i Portugal Braga; i Tyſkland Køln, Mainz, Trier, Magdeburg, Salzburg ſamt Fyrſt-Abbeden af Fulda; men ſærlig tilkommer den nu Salzburg, hvis Ærkebiſkop ved et Motu proprio af Pave Pius IX 25 Nov. 1854 blev ſærlig anerkjendt for Tyſklands P. Den ſidſte Kurfyrſte af Mainz, Carl v. Dalberg, førte efter det tyſke Riges Opløsning Titlen „Rhinforbundets Fyrſt-P.". I flere proteſtantiſke Lande har Titlen P. overlevet Reformationen; i England er Ærkebiſkoppen af York P. for England, Ærkebiſkoppen af Canterbury for hele Storbritannien, i Sverige er Ærkebiſkoppen af Upſala P. **Primāt** betegner en P.s Værdighed og Jurisdiction og i Almindel. Forrang.

Primaticcio, Francesco [tittſcho], ital. Maler, f. 1504 i Bologna, d. 1570 i Fontainebleau, Elev af Giulio Romano, arbejdede en

Tid lang i Mantua, hvorfra han blev kaldt til Frankrig af Frants I. Han decorerede ſelv og gav derhos Ideer og Tegninger til Decorationen af flere kongelige Slotte, iſær Fontainebleau, hvor hans bedſte Malerier bevares; gjennem disſe Arbejder, der dog røbe det efter Rafael indtraadte Forfald i Kunſten, fik han ſtor Indflydelſe paa Maleriets Udvikling i Frankrig.

Prime (af lat. primus, førſte), den førſte Tone i en Toneart (Tonica) eller et Interval af to Toner paa ſamme Trin. Den forekommer i to Størrelſer, nemlig den rene P., der beſtaar af to Toner af ſamme Tonehøjde (c—c, fis—fis), og den forſtørrede P., der er lig en chromatiſk Halvtone (c—cis, fis—fisis).

Primfāctor, ſ. **Factor.**

Primitiv, oprindelig, ſom p. Tilſtand. **Primitivitēt**, Oprindelighed. **Primitivum**, Rodord, Stammeord.

Primkenau, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 13 M. n. v. for Breslau. 2,000 I. I Nærheden ligger det af Hert. Chriſtian af Auguſtenborg efter hans Landsforvisning beboede Slot P., hvor han døde 1867.

Primogenitūr, ſ. **Førſtefødſelsret.**

Primſigne, hos vore hedenſke Forfædre meddele den foreløbige Indvielſe til Chriſtendommen til dem, der endnu ikke vilde lade ſig døbe, men dog vilde regnes for Chriſtne. Denne foreløbige Indvielſe (prima signatio) beſtod i, at Præſten med Haanden gjorde Korſets Tegn over Proſelyten. S. ogſaa **Djævlebeſværgelſe.**

Primtal, et Tal, hvori intet andet gaar op (undtagen 1), f. Ex. 2, 3, 5, 7, 11, 13, 17 oſv. **Indbyrdes P.** ere Tal, ſom ikke have andet fælles Maal end 1, f. Ex. 8 og 15. Naar Tæller og Nævner af en Brøk ere indbyrdes P., kan Brøken ikke forkortes. Primtallenes Antal er uendelig ſtort, om der end findes forholdsvis færre af dem, jo højere man kommer op i Talrækken.

Prīmula, ſ. **Kodriver.**

Prīmus inter pāres, lat., den førſte blandt Ligemænd.

Primǣr (af lat. primarius), oprindelig, hvad der begyndes med; bruges i Lægevidenſkaben om en Sygdom eller Tilſtand, der ikke er en Følge af en anden, men opſtaar ſelvſtændig (modſat conſecutiv). **Primærſkoler** (écoles primaires), i Frankrig Elementær- ell. Almueſkoler, i Modſætn. til écoles secondaires, lærde Skoler.

Prince-Smith, John [prins], f. i London 1809, tilbragte ſin Ungdom i Guajana, hvor Faderen var Civilingenieur, og kom ſenere til Tyſkland ſom Lærer i Engelſk, ſtuderede her Nationaløkonomi og flyttede i Fyrrerne til Berlin, hvor han ſnart blev en af Førerne for Frihandelspartiet, hvis Formaal han fremmede dels ved publiciſtiſk Virkſomhed, dels ſom Medlem af det preusſiſke Underhus (1861—66), dels ſom Medlem af den tyſke Rigsdag (1871—73). D. i Berlin 3 Febr. 1874. Hans „Geſammelte Schriften" (3 Bd.) ere udgivne af O. Michaelis og K. Braun (1877—80).

Princip (lat. principium) betyder egentlig Begyndelſe, dernæſt førſte Grundſætning, ledende Tanke. I ældre Tid brugtes det ogſaa i Betydning af Element, Grundſtof. Enhver Underſøgelſe og Drøftelſe forudſætter visſe Grundſætninger, der maa antages gyldige, for at den kan komme i Gang. For ſaa vidt er det rigtigt, at „om P. kan der ikke disputeres". Men det bliver da en ny Underſøgelſes Opgave at udrede, hvorledes man kommer til P., og hvilken Gyldighed der maa tillægges dem. Ad denne Vej kommer man fra de ſpecialvidenſkabelige Underſøgelſer over i Philoſophien. Den philoſophiſke Erkjendelſestheori underſøger de theoretiſke, den philoſophiſke Ethik de praktiſke P. S. **Philoſophi. Principiēl**, ſtemmende med Principer; oprindelig. **Princīpiis obsta**, lat., modſtaa de førſte Begyndelſer, ſtaa imod i Tide! **Princīpium identitātis**, ſ. **Identitet. Princīpium contradictiōnis**, ſ. **Modſigelſens Grundſætning** og **Contradictoriſk. Principium exclūsi mēdii** (den udelukkede Midtes Princip) er det logiſke Princip, i Følge hvilket et af to hinanden modſigende Prædicater maa tillægges et Subject: A er enten B eller Ikke-B. **Princīpium ratiōnis sufficiēntis** (den tilſtrækkelige Grunds Princip) er det logiſke Princip, i Følge hvilket enhver Paaſtand ſkal begrundes. Det opſtilledes af Leibniz, der antog det gyldigt ikke blot for vor Tænkning, men ogſaa for ſelve Tilværelſen (ſaa at alt, hvad der er, ogſaa har ſin Grund).

Principāl, Hovedperſon, den fornemſte, Foreſat; hovedſagelig, det førſte og vigtigſte. P. kaldes Hovedſtemmen i et Inſtrumentalſtykke eller en Soloſtemme, concerterende Stemme (i Modſætn. til Ripienſtemme, accompagnerende Stemme), f. Ex. Violino principale. I Orgelet er P. (fr. fond d'orgue) den vigtigſte aabne Fløjteſtemme i hvert Manual og tillige Orgelets Normalſtemme, hvorefter de øvrige ordnes og ſtemmes. Man har 16 Fods, 8 Fods og 4 Fods P. Piberne ere af Metal, og de ſtørre af dem anbringes ofte fint polerede ſom Proſpectpiber, hvorfor P. ogſaa kaldes Præſtant, den fremtrædende (fr. montre). **Principalfocus**, d. ſ. ſ. Brændpunkt (ſ. d. A.).

Principe (Prinſens Ø), en portug. Ø i Guinea-Bugten ved Afrika under 1° 36′ n. Br., 25° ø. L., med 10,000 I. og den gode Havn São Antão ell. San Antonio.

Prins (af lat. princeps, Fyrſte), **Prinſesſe**, Benævnelſe paa fyrſtelige Børn. **Prins og Prinſesſe af Blodet** er i Danmark efter Kongelovens Sprogbrug Benævnelſe for en Prins eller Prinſesſe, ſom nedſtammer fra Kong Frederik III; ſ. **Blod** (2). **Kongelig P.** betegner, navnlig efter den før Tronfølgeloven af 31 Juli 1853 gjældende Sprogbrug, det ſamme. **P. af Danmark** er derimod en Benævnelſe, ſom kun tilkommer de agnatiſke Prinſer og Prinſesſer ſamt de førſtnævntes Ægtefæller, eller hvem andre den ſpecielt tillægges af Kongen, hvilket ved ovennævnte Tronfølgelov navnlig ſkete med den derved udkaarede Tronfølger Prins Chriſtian af Glücksborg og hans Ægtefælle, nu Kong Chriſtian IX og Dronn. Louiſe. Ogſaa den norſke Grundlov benytter Udtrykket **Prins af Blodet** og forſtaar derved Deſcendenter af Dynaſtiets Stamfader. **Prinſesſeſtyr** (af det tyſke Steuer, Skat), en Skat, der forhen udſkreves her i Landet til en Prinſesſes Udſtyr, naar hun blev gift, ſidſte Gang 1749; den ſynes at have været en Formue- og Lejlighedsſkat.

Prinſen af Wales's Land, ſ. **Nordpolarlandene**. **Prinſen af Wales's Stræde**, en Havarm i det nordlige Ishav, n. for Nordamerika, mellem Prins Alberts Land og Banks Land. **Prinſen af Wales's Ø**, ſ. **Pulo-Pinang**.

Prins Edvards Ø, 1) ſ. **Edvards Ø**. 2) Ø i det indiſke Ocean, under 47° ſ. Br. og 55° 40′ ø. L., 1¼ M. lang og 1 M. bred, naar en Højde af 2,300 F. Omtrent 3 M. mod S. V. ligger den over dobbelt ſaa ſtore Ø Marion, der er over 4,000 F. høj. Øerne ere Rugeplads for en Mængde Søfugle, navnlig Pengviner.

Prinſens Palais eller ſom det officielt kaldtes: det kongelige Palais i Kalleboderne, tilhørte oprindelig den rige Kjøbmand Wiegant Michelbecker og ſenere dennes Svigerſøn Nicolai Edinger, af hvem Frederik IV kjøbte Gaarden, efter at Peter d. ſtore 1716 under ſit Ophold i Kjøbenhavn havde beboet den. Chriſtian VI boede der ſom Kronprins, men 1743—44 lod han Laurids de Thurah opføre den Bygning, ſom endnu ſtaar, til Bolig for Kronprins Frederik og dennes Gemalinde Louiſe af England. Senere tjente det til Bolig for forſkjellige Medlemmer af den kongelige Familie, deriblandt Landgrev Carl af Heſſen-Kasſel og Prinſesſe Louiſe af Danmark, indtil det i Begyndelſen af dette Aarhundrede indrettedes til Fribolig for højtſtaaende Hofembedsmænd, hvorfor det i almindelig Tale kaldtes de adeliges Bartov. 1794—1852 havde Højeſteret Benyttelſen af Ridderſalen og nogle tilſtødende Værelſer. 1849 beſtemtes det til Opbevaringsſted for Statens Samlinger og Muſeer, ſom i de følgende Aar flyttedes derhen: 1850 det ethnographiſke Muſeum, 1852 Kobberſtikſamlingen, 1853 Antikcabinettet og 1854 det oldnordiſke Muſeum, ligeſom Mønt- og Medaillecabinettet 1867 flyttedes fra Roſenborg herhen. I den ſtore Bygning, ſom indeholder 129 Værelſer og Rum, findes ogſaa Videnſkabernes Selſkabs Forſamlingslocale, der tillige benyttes af Oldſkrift- og Landhusholdnings-Selſkaberne. Efter Chriſtiansborg Slots Brand 1884 er der foretaget betydelige Forandringer i Bygningens Indre til Sikring imod Ildsvaade, og 1887 har man kjøbt de tilſtødende Ejendomme i Stormgade, ſaa at det ſtore Bygningscomplex herved vil komme til at danne en regelmæsſig Firkant.

Prinſens Ø, ſ. **Principe**. **Prinſens Øer**, en Gruppe af 9 Smaaøer i Marmara-Havet ved Lilleaſiens Kyſt ſkraat for Conſtantinopels Sydſide, med 10,000 I. og en Mængde ſmukke Landſteder og herlige Plantninger. Hovedøen Prinkipo er 3 M. i Omkreds.

Prinſerøvet kaldes den af en tyſk Ridder Kunz v. Kaufungen Natten 7—8 Juli 1455 iværkſatte Bortførelſe af den ſachſiſke Kurfyrſte Frederik d. ſagtmodiges to Sønner Ernſt og Albrecht (Stifterne af den erneſtinſke og den albertinſke Linje af Kurhuſet) fra Slottet i Altenburg, hvorved han vilde hævne ſig over en formentlig Forurettelſe og tillige tvinge Kurfyrſten til at opfylde hans Fordringer. Paa Flugten blev Røverridderen greben af en Kulſvier og ſaa Dage efter henrettet i Freiberg; Prinſerne vare imidlertid befriede.

Prinsmetal, en efter Prins Ruprecht af Pfalz (1619—82) opkaldt kobberrig Tombak af c. 6 Dele Kobber og 1 D. Zink.

Prins Patricks Ø, ſ. **Nordpolarlandene**.

Prinsregentens Sund, en Havarm i det amerikanſke Nordpolarland, der fra Barrow-Strædet fører mod S. ned mod Boothia-Bugten.

Prior (d. e. den førſte), den fornemſte Kloſterbroder næſt efter Abbeden, eller i Kloſtre, hvor der ingen Abbed er, Kloſtrets Forſtander. **Priorinden** indtager ſamme Stilling i Nonnekloſtrene. **Conventualprior**, den P., ſom ſtaar i Spidſen for ſin Ordens Anliggender. **Storprior**, Forſtanderen for et Abbedi, til hvilket der hører flere Kloſtre uden Abbed; i de gejſtlige Ridderordener den næſte i Rang efter Stormeſteren. **Priorāt** bet. i Almindel. en Priors eller Priorindes Embede; i Johanniterordenen brugtes det om Provincialdiſtricterne, hvori Ordenen var delt.

Prior, Laurids Terpager Malling, danſk Billedhugger, f. 8 Juni 1840 i Stege, d. 5 Apr. 1879 i Kjøbenhavn, uddannede ſig ved Kunſtakademiet og under H. Biſſens Vejledning og vandt 1863 den Neuhauſenſke Præmie for en Portrætſtatue af Eckersberg. Efter et fleraarigt Ophold i Rom vandt han 1869 den Eibeſchützſke Præmie for „Hagar og Ismael“, men maatte dele Præmien med Stein. Han viſte ſærlig Anlæg for decorative Arbejder i ſtørre Stil og vilde maaſke have kunnet præſtere noget betydeligere i denne Retning, hvis han ikke ſaa tidlig var bleven bortkaldt. Hans ſtore Billedſtøtte „Danmark“ og flere Arbejder for Induſtriforeningens Bygning bære Vidne herom.

Prior, Matth. [prējor], engelſk Digter, f. 21 Juli 1664, blev brugt i diplomatiſke Sendelſer og var en Tid lang engelſk Geſandt i Paris. Han ſtræbte ivrig efter at tilegne ſig den franſke gratiøſe Frivolitet i ſin Poeſi og det epiſk-mythologiſke Maſkineri; men den medfødte Raahed, der ogſaa viſte ſig i hans Udſvævelſer i Drik og med Kvinder, bryder frem i cyniſk Drøjhed hvert Øjeblik, ſtundum blandet med det ejendommelige engelſke Tungſind, ſaaledes i Digtet »Solomon«, og trods den rhetoriſke Overkalkning ſkimtes Racens Lidenſkabelighed og dybe Naturſtemninger. Af hans andet didaktiſke Digt »Alma«, der er ſkrevet i en proſaiſk bred Stil og indeholder de meſt cyniſk-chirurgiſke Detailler, har Voltaire øſt flere Ideer, bl. a. til ſin Candide. P. døde i London 18 Sept. 1721 og blev begravet i Weſtminſterabbediet.

Prioritēt, Fortrin, Forrang. Naar flere have Adkomſt til den ſamme Ting, tilkommer P. i Almindel. den, hvis Adkomſt er ældſt (»prior tempore, potior jure«). Specielt bruges P. om den Fortrinsret, der opnaas ved Underpant, iſær i Forhold til andre, hvem enten en bedre eller mindre god Underpanteret i ſamme Ting er indrømmet; ſ. **Panteret** und. **Pant**. Pengefordringer, der ikke ere forbundne med Pant, have i Almindel. lige god Ret, enten de ere ældre eller yngre; men der er viſſe Slags Pengefordringer, der paa Grund af det

Retsforholds Beſkaffenhed, hvorfra de hidrøre, ere priviligerede til i Skyldnerens Concursbo at blive fyldeſtgjorte fremfor andre. Det nærmere herom er faſtſat i den **Prioritetsorden**, der er lovforeſkreven til at komme til Anvendelſe ved Concursbehandlinger.

Pripet, polſk Przypiec, ſ. **Dnjepr**.

Priſchtna, Stad i den tyrkiſke Prov. Albanien, 23 M. ø. n. ø. for Skutari. 11,000 J. Græſk Biſpeſæde.

Priscianus fra Cæſarea i Mauretanien, berømt romerſk Grammatiker, levede ſom Lærer i Conſtantinopel i Beg. af det 6te Aarh. e. Chr. Vi have af ham foruden fl. a. Skrifter et Værk over den latinſke Grammatik i 18 Bøger under Titlen »Institutiones grammaticæ«, der har Betydning ſom den fuldſtændigſte Behandling af dette Æmne inden for den latinſke Literatur (udg. i Keils »Gramm. lat.«, 2det og 3dje Bd.).

Priscilliān, en rig og dannet Lægmand i Spanien, ſtiftede en gnoſtiſk Sekt med antinomiſtiſke Tendenſer, ſom tillod Hykleri og Forſtillelſe, naar det tjente til at udbrede og ſikre Sekten. Dens Medlemmer anſtillede ſig derfor ſom gode Katholiker og tog Del i den katholſke Kirkes Gudstjeneſte. P. blev excommuniceret af en Synode i Zaragoza 380, og 385 lod Kejſer Maximus ham og nogle Trosfæller henrette i Trier. Det var den førſte Gang, at Kjætteri blev ſtraffet med Døden, hvilket den Gang vakte megen Uvilje og Forargelſe hos Tidens meſt fremragende Gejſtlige, der paa det meſt energiſke proteſterede imod en ſaadan Indſkriden fra Statsmagtens Side. Martyriets Glans ſkaffede **Priscillianismen** Udbredelſe overalt i Spanien, hvor den trods alle Forfølgelſer holdt ſig til langt ind i det 6te Aarh.

Priscourant [kurānt], en i Regelen trykt Fortegnelſe over de løbende, d. e. de i Øjeblikket gjældende Priſer.

Priſe kaldes et Skib, ſom i Krigstilfælde opbringes af den fjendtlige Magts Krigsſkibe eller Kapere. Erhvervelſen af et ſaadant Skib med dets Ladning for Staten eller den private Opbringer ſker dog førſt, naar Opbringelſen af de dertil anordnede **Priſeretter** er erklæret for lovlig og ſaaledes Skibet og Ladning ere formelig **prisdømte** ell. condemnerede. **Priſepenge**, Penge for opbragte P.

Prisma, **Prisme**, et geometriſk Legeme, begrænſet af to congruente Mangekanter (*Grundfladerne*), hvis Sider ere parvis parallele, og af de Parallelogrammer (*Sidefladerne*), ſom opſtaa ved at forbinde de ensliggende Punkter af Grundfladerne ved rette Linjer, og hvis Antal er ligt Grundfladernes Sideantal; med Henſyn til dette Antal kaldes P. treſidet, firſidet, femſidet oſv. I et P. ere alle Hjørnerne treſidede. De rette Linjer, ſom forbinde de ensliggende Punkter af Grundfladerne, kaldes Sidekanter og ere lige ſtore. Grundfladernes Afſtand er P.s *Højde*. Ere Sidekanterne vinkelrette paa Grundfladerne, kaldes P. *ret*; ere tillige Grundfladerne regelmæsſige Mangekanter, hedder P. *regelmæsſigt*. Et P.s *Kubikindhold* er Produktet af Grundflade og Højde. P. kaldes i Optiken et gjennemſigtigt Legeme, gjennem hvilket Lyſet trænger igjennem to plane Flader, der danne en Vinkel med hinanden. Ved at maale den Afvigelſe, Lysſtraalerne lide ved Brydningen i P., og den Vinkel, dettes to Flader danne med hinanden, kan man nøjagtig beſtemme Legemets Brydningsforhold. Ogſaa til at underſøge Legemernes Farveadſpredelſe bruges P. hyppig, ſaa vel ſom til at prøve Lyſets Farveblanding; ſ. **Farve**. Treſidede P. anvendes ofte ſom Spejle. **Prismecirkel**, ſ. **Reflectionscirkel**. **Prismadrejebænk**, en Drejebænk, ſom kun har ēn, i Regelen tre- ell. femkantet Bange, der vender en Kant opad (ſ. for øvrigt **Drejning**). **Prismātiſk**, hvad der har Form af eller hidrører fra et Prisme.

Prismatoide, et Polyeder, begrænſet af to Mangekanter (*Grundfladerne*) i parallele Planer og af Trekanter (*Sidefladerne*) med en af Grundfladernes Sider til Grundlinje og Toppunktet i en Vinkelſpids af den anden Grundflade; to ſammenſtødende Trekanter kunne danne et Trapez ſom Sideflade, hvis deres Grundlinjer ere parallele. Grundfladernes Afſtand er *Højden*. Indholdet er beſtemt ved $\frac{1}{6} h (G + g + 4 S)$, hvor h betegner Højden, G og g Grundfladerne, S et Snit midt imellem disſe.

Prisren ell. **Perſerin**, egtl. **Prizren**, Fæſtning i den tyrkiſke Prov. Albanien ved et Pas over Tſchardagh, 16 M. ø. for Skutari, med 25,000 J., der er en broget Blanding af Serber, Zinzarer, Albaneſere, Tyrker og Zigennere. Livlig Handel med Staal- og Lervarer.

Privas [vā], Hovedſtad i det franſke Dep. Ardèche, 15 M. ſ. til v. for Lyon, med 4,000 J. Silkeavl og Handel med Kaſtanier.

Privāt, ſærſkilt, ſom vedkommer, tilhører, beſiddes, bruges eller udøves af ēn eller flere enkelte Perſoner, modſ. *offentlig*; **Privatmand**, en Mand uden offentligt Embede; **Privatdocent**, En, der holder Forelæsninger ved et Univerſitet uden at være offentlig anſat; **Privatpræceptor**, en Univerſitetslærer, ſom Studenterne hos os tidligere (i Chriſtiania endnu fremdeles) ſkulde vælge til et Slags perſonlig Raadgiver eller Formynder for ſig; **privatiſere**, leve uden Embede; **Privatiſt**, En, ſom underviſes i Hjemmet eller af private Lærere uden at ſøge offentlig Skoleundervisning. **Privatiſſime**, aldeles privat (om Øvelſer ved Univerſitetet). **Privatret**, Indbegrebet af de Retsregler, ſom ordne de Retsforhold, hvori Perſonerne befinde ſig uden Henſyn til Statsforbindelſen, altſaa navnlig de perſonretlige, formueretlige og familieretlige Forhold. **Private Sager** kaldes de Retsſager, under hvilke privatretlige Tviſtigheder ſøges afgjorte, i Modſætning til offentlige Sager, ſom ere de, der paa det offentliges Foranſtaltning anlægges til Forfølgning af Forbrydelſer. Ogſaa under private Sager kan der imidlertid være Tale om at faa en Perſon paalagt Straf for en Lovovertrædelſe, idet der nemlig gives en Del ſaakaldte **private Forbrydelſer** eller Fornærmelſer, hvis Forfølgning ikke, ſom det er Tilfældet med de andre ſaakaldte offentlige Forbrydelſer, iværkſættes af det offentlige, men er overladt de paagjældende private Perſoner. Dette er navnlig Tilfældet med ſaadanne Handlinger, ſom ikke anſees for at indeholde nogen Krænkelſe af ſelve den offentlige Retsorden i Staten, men kun for Fornærmelſer mod en eller flere enkelte Private, f. Ex. de fleſte Slags Ærefornærmelſer, ligeledes mindre betydelige Voldsgjerninger og til Dels Ejendomsindgreb, der ikke ere foretagne i vindeſyg Henſigt. I de allerfleſte af disſe Tilfælde er det for øvrigt kun Sagens Anlæg og Udførelſe, ſom er overladt den fornærmede ſelv, hvorimod, naar Dommen er falden, det offentlige træder til og ex officio exeqverer Straffen, ſom ogſaa, for ſaa vidt den, hvad der er det almindeligſte i disſe Sager, beſtaar i Bøder, tilfalder det offentlige. Kun ganſke enkelte Exempler findes der i den nuværende Lovgivning **paa private Straffe**, d. e. ſaadanne, ſom komme den private Domhaver ſelv til gode, og navnlig private (den fornærmede tilfaldende) Bøder, hvilke derimod vare meget hyppige i den ældre Ret.

Privēt (fr. privé), Retirade, Vandhus.

Privilēgium, lat., egentlig Undtagelſeslov, ſom giver en Enkelt eller Samling af Perſoner en ſærlig begunſtiget Stilling over for dem, der ere underkaſtede den almindelige Lov. Derfra er P. gaaet over til at betegne ſelve den Forret, ſom den ſærlige Lov har ſkabt, og man taler da om **perſonlige P.**, naar Forretten er knyttet til den berettigedes Perſon (f. Ex. ved Apothekerbevillinger), om **reelle P.**, naar den tilkommer den til enhver Tid værende Ejer af en faſt Ejendom (f. Ex. Færgegaardsp.), og om **blandede P.**, naar den forudſætter ſaa vel perſonlige Egenſkaber hos den paagjældende ſom Grundbeſiddelſe. Af Exempler paa P., der ere tilſtaaede en ſtørre Samling Perſoner, kunne nævnes de, der efter Souverænetetens Indførelſe under 24 Juni 1661 udſtedtes for Adelen, Gejſtligheden og Borgerſtanden. Da navnlig den førſte af disſe Stænder fik ſtore Begunſtigelſer, blev Udtrykket **privilegērede** Perſoner ſærlig anvendt paa de adelige ſamt paa Rangsperſoner, der ved Pl. 11 Febr. 1679 og ſenere Beſtemmelſer efterhaanden bleve „lige med Adel Privilegerede“. Efter Grundlovens § 92 i Danmark og i Norge efter Grundlovens § 23 og Adelsloven af 1 Aug. 1821 er i øvrigt nu ethvert Standsprivilegium ophævet. — Stundum bruges P. endelig i en anden Betydning end den ovennævnte, om en i den almindelige Lovgivning indrømmet Begunſtigelſe for enhver, der indtræder i et viſt Retsforhold. Saaledes kaldes Fordringer paa Husleje, Tyendets Fordring paa Løn o. fl. privilegerede, fordi de i et Fallitbo gaa forud for de almindelige (ſimple) Creditorers Fordringer.

Privy-Council, Gehejmeraad, kaldes i England den Forſamling af Stats- og Embedsmænd, med hvis Raad Kongen formelt ſtyrer Riget. Jvfr. **England**, Forfatning.

Pro, lat., for, ſom p. fórma, p. tĕmpore, Capellan p. loco, p. persona; betegner i Sammenſætn. En, der træder i Stedet for en anden, d. ſ. ſ. Vice, ſom Prokansler, Prorector.

Pro āris et fōcis, lat. (Cicero, »de natura deorum«, 3, 40), for Alter og Arne, for Hus og Hjem.

Probabilisme (d. e. Sandſynlighedslære), **moralſk**, en ethiſk Theori, ſom allerede findes hos flere hedenſke Philoſopher, men førſt i Jeſuitermoralen har faaet ſin fulde Uddannelſe og ſit Navn. Jeſuiterne lære, at Begreberne om Godt og Ondt, Ret og Uret ere forſkjellige hos de forſkjellige Menneſker, ſaa vel ſom hos de forſkjellige Folkeſlag. Man kan derfor ikke med abſolut Sikkerhed forlade ſig paa ſin egen ſædelige Bevidſthed og behøver ikke med Nødvendighed at følge dens Stemme; min egen Samvittighed kan ikke med abſolut Sikkerhed, men kun med ſtørre eller mindre **Probabilitēt** (Sandſynlighed) ſige mig, hvad der er rigtigt. Naar man er i Tvivl, bør man derfor henvende ſig til paalidelige Autoriteter, d. e. lærde og erfarne Sjæleſørgere eller Morallærere. Jo flere, jo lærdere og mere retſkafne Autoriteter man kan finde for den Handlings Rigtighed, om hvilken man ſelv nærer Tvivl, deſto mere **probābel** bliver den; men ſelv om man kun kan finde en enkelt Lærer, der mener, at en ſaadan Handling under visſe givne Forhold kunde være forſvarlig, ja ſelv om man ikke kan finde nogen, der mener dette, naar man blot kan finde en eneſte, ſom, efter hvad han har ment om andre lignende Tilfælde, maatte antages at ville mene det, ſaa er Handlingen probabel, og man kan udføre den uden Synd. Ved denne Theori, der i Virkeligheden undergraver al Moral, har man forſvaret Kongemord, Revolution, Tyranni, Mord, Hor, Løgn, Mened oſv. Theorien er bleven udviklet i udførlige Værker af Eſcobar, Sanchez, Bauny, Buſembaum og i nyere Tid af Stattler; men den er ogſaa gjentagne Gange bleven alvorlig bekæmpet af Katholiker (f. Ex. Paſcal), lige ſaa vel ſom af Proteſtanter. **Probabilitetsregning**, d. ſ. ſ. Sandſynlighedsregning.

Prōbenreuter (d. e. Prøverytter), ſpottende Benævn. paa tyſke Handelsrejſende.

Probēring kaldes almindelig en Underſøgelſe af et Legemes Gehalt af værdifulde Beſtanddele, ofte lige ſaa nøjagtig ſom en chemiſk Analyſe, men dog mindre omſtændelig, fordi P. ikke bekymrer ſig om de øvrige Beſtanddele. Navnet anvendes meget i Hyttevæſenet, meſt dog om Underſøgelſen af Guld og Sølv, der foretages af en Guardein, for ſaa vidt ſom den ſkal nyde offentlig Anerkjendelſe. Foreløbig kan Sølv proberes ved at ſtryges paa en Proberſten (ſ. **Kiſelſkifer**) og ſammenlignes med Strøget af Probernaale af bekjendt Gehalt. En nøjagtig P. kan ſke ved Afdrivning: der ſættes 4—10 Gange ſaa meget Bly til, og det hele udſættes i en Muffel paa en Skaal af Benaſke for Glødning og Iltning, hvorved Sølvet bliver tilbage ſom rent Metal; eller ved Udfældning, en formelig Maalanalyſe, idet Metallet opløſes i Salpeterſyre og udfældes med netop det fornødne Qvantum Kogſaltopløſning af en beſtemt Styrke. Ved P. af Guld paa Proberſtenen maa Strøget behandles med Salpeterſyre, der alene lader Guldet tilbage. Forinden man afdriver Metallet, ſætter man omtr. 8 Gange Guldets Vægt Sølv til, og efter Afdrivningen og Vejningen af Metalkornet udplatter man dette og behandler det med Salpeterſyre, ſom opløſer Sølvet — naar der ikke er for meget Guld — og lader Guldet tilbage. **Probērvægt**, en Finhedsbeſtemmelſe i Guld- og Sølvvægten, hvorved Forholdet mellem Mængden af ædelt Metal og Tilſætningen (Legeringen) angives. Finheden af Mønter angives ſom oftest i Tuſendedele (fr. millièmes, ital. millesimo, holl. duizendste deelen); Guldmønter af Finhed 900 Tuſendedele er ensbetydende med 21 Karat 7⅕ Gren, ligeſom Sølvmønter af Finhed 900 ſvare til 14 Lod 7⅕ Gren. Hvad Finheden af forarbejdede Guld- eller Sølvgjenſtande angaar, da angives den ligeledes i Tuſendedele i Belgien, Frankrig, Holland, Italien, Schweiz, Tyſkland og Øſterrig, medens man i Danmark, Norge og Sverige benytter den tidligere i Tyſkland anvendte Maade, at dele Marken ved Guld i 24 Karat à 12 Gren og ved Sølv i 16 Lod à 18 Gren. I England og Nordamerika deles Pundet ved Guld i 24 Carats à 4 Grains à 4 Quarts og ved Sølv i 12 Ounces à 20 Pennyweights. I Portugal deles Marken ved Guld i 24 Quilates à 4 Grãos à 8 Outavas, ved Sølv i 12 Dinheiros à 24 Grãos. I Rusland deles Pundet ſaa vel ved Guld ſom ved Sølv i 96 Solotnik à 96 Doli, hvilken Maade ogſaa anvendes ved Mønter. I Spanien, Mexico og ſaa godt ſom hele Sydamerika deles Marken ved Guld i 24 Quilates à 4 Granos à 8 Partes og ved Sølv i 12 Dinerós à 24 Granos. I Tyrkiet deles Oka ved Guld i 24 Karat à 4 Gren og ved Sølv i 100 Karat à 4 Gren. At Guld f. Ex. i Danmark er 18 Karat (lig 750 Tuſendedele) vil ſige, at der i Guldarbejdet findes 18 Dele rent Guld og 6 Dele Legering. „Kjøbenhavns Prøveſølv“ er lovbeſtemt 13⅓ lødigt, eller der findes til 13⅓ Lod rent Sølv tilſat 2⅔ Lod Legering (ſvarende til 833⅓ Tuſendedele).

Problēm, Opgave (ſ. d. A.). **Problemātiſk**, uafgjort, tvivlſom, ſom af p. Natur. **Problematiſk Dom**, ſ. **Aſſertoriſk**.

Prōbus, Marc. Aurel., f. i Sirmium i Pannonien, blev 276 af Legionerne udraabt til romerſk Kejſer. Han forſvarede med Held Rigets Grænſer mod Barbarernes Angreb og havde ſtore Fortjeneſter af den indre Udvikling. Hans Strænghed mod Soldaterne fremkaldte en Opſtand, under hvilken han blev dræbt 282.

Prōbus, Marc. Valer., romerſk Grammatiker i det 1ſte Aarh., forfattede flere grammatiſke Værker. Af hans Skrift »De notis« er en Del bevaret, der handler om Forkortelſer i juridiſke Skrifter. De ham tillagte »Institutionum grammaticarum libri duo« tilhøre ſandſynligvis en anden Forf. af ſ. N. i Begyndelſen af det 4de Aarh.

Procaccini, Ercole [katſchini], Maler fra Bologna, f. 1520, d. efter 1591, var Hovedet for en Kunſtſkole, der tog ſit Sæde i Milano og navnlig gjorde Coloriten til ſin Hovedſag. — Hans Søn, **Camillo P.**, f. 1546, d. 1625 i Milano, var den meſt fremragende Kunſtner i denne Slægt og efterlignede med Held Correggio og Parmegianino, men han er meget forſkjellig og ofte noget flygtig i Behandlingen. — En Broder til ſidſtnævnte, **Giulio Ceſare P.**, f. 1548 i Bologna, d. 1628, begyndte ſom Billedhugger, men blev ſiden Maler og uddannede ſig ligeſom Broderen ved Studiet af Correggio.

Procedēre, ſ. **Proces**.

Procēnt (ſædvanl. forkortet pCt., Tegnet %), af hundrede, for hvert Hundrede. **Procentmethoden** ell. den ſaakaldte rationelle Methode er i Forſtvæſenet en af Hundeshagen foreſlaaet Maade, hvorpaa Størrelſen af det aarlige Træudbytte, en Skov er i Stand til at give, lader ſig regulere. Methodens Hovedtanke er, at dette Udbyttes Størrelſe maa være afhængig af den aarlige Tilvæxts Størrelſe, idet Skovens hele Træmasſe (Materialforraadet) kan betragtes ſom en Capital og Tilvæxten ſom dens Rente. Kun denne Rente kan, uden at Materialforraadet formindſkes, aarlig borttages; men naturligvis tages ikke ſelve Tilvæxten, der er fordelt paa alle de enkelte Træer, men en tilſvarende Masſe i den ældſte Del af Skoven. Det er altſaa af Vigtighed, at den aarlige Tilvæxt bliver ſaa ſtor ſom muligt, og dette opnaas dels ved at bringe Omdriftens Længde i Overensſtemmelſe med den paagjældende Træarts ejendommelige Tilvæxtforhold, dels ved at tilvejebringe en regelmæsſig Aldersfølge mellem Materialforraadets enkelte Afdelinger. Naar Tilvæxten paa denne Maade er bragt op til ſit Maximum, ſiges Skoven at være i Normaltilſtanden, og det Udbytte, den nu giver, hvilket ſelvfølgelig er det ſtørſte, den under de givne Forhold er i Stand til vedblivende at give, kaldes Normaludbyttet. Forholdet imellem dette og det tilſvarende normale Materialforraad findes ved ſimpel Diviſion og kaldes Benyttelſesprocenten, fordi det viſer, hvor mange pCt. af Materialforraadet man aarlig kan benytte. Ved i en Skov, der endnu ikke er i den normale Tilſtand, at anſtille omhyggelige Tilvæxtunderſøgelſer i Bevoxninger af forſkjellig Alder, vil man i det mindſte tilnærmelſesvis være i Stand til at udfinde, hvor ſtore dens normale Materialforraad og normale Udbytte ville blive. Og ved nu uden videre at anvende den heraf beregnede Benyttelſesprocent paa den foreliggende Skov, idet man nemlig aarlig multiplicerer den forhaandenværende Træmasſe dermed, vil man ved hvert Aars Begyndelſe kunne finde, hvor meget man uden Skade for Skoven kan tage, og idet man fortſætter paa denne Maade, vil Skoven mere og mere nærme ſig og til ſidſt naa den normale Tilſtand.

Procēs, Fremgang, Forløb; **chemiſk P.**, ſ. **Chemiſk Forbindelſe**. P. kaldes ogſaa dels en Retsſag eller den Række Handlinger, ſom ſigter til ved Domſtolene at faa afgjort enten en privatretlig Tviſt eller et af det offentlige til Afſtraffelſe af en formentlig Forbryder mod denne anlagt Søgsmaal, dels Indbegrebet af de Retsregler, ſom ordne Domſtolenes Forhold og den Fremgangsmaade, der ſkal iagttages ved Retsſagers Behandling og Afgjørelſe af disſe. Da denne Fremgangsmaade naturligvis maa være meget forſkjellig, efter ſom den foreliggende Sag drejer ſig om Retsforhold, over hvilke de paagjældende Parter ſelv have fuld Raadighed, eller den angaar en Forbrydelſe, hvis Afſtraffelſe Staten ſelv maa vaage over, er det en Selvfølge, at aldeles forſkjellige Regler gjælde for Behandlingen af private Sager og af offentlige Sager, og P. i den ſidſte af Ordets to ovennævnte Betydninger falder derfor i to Hovedafdelinger, **Civilproces** (ſ. **Civil**) og **Criminalproces** (ſ. **Crimen**). Om de forſkjellige Hovedgrundſætninger, hvorefter Civilproceſſen kan være ordnet, ſ. **Forhandlingsmaximen**, og om de forſkjellige Grundſætninger for Criminalproceſſens Ordning ſ. **Accuſationsproces**. **Proceshandling** ell. **proceſſuel Handling** kaldes en enkelt af de Handlinger, der tilſammen danne en P. i Ordets førſtnævnte Betydning. **Procedēre**, føre en Proces. **Procedure** [dȳ], Førelſen af en Proces.

Procesſiōn, højtideligt Optog, iſær den romerſk-katholſke Kirkes højtidelige Optog af Præſter og Menighed, ſom navnlig finde Sted ved Chriſti Legemsfeſt.

Procesſiōnslarve, Larven af en Natſommerfugl (Bombyx processionea), der lever ſelſkabelig paa Egen og vandrer om paa disſe fra et Træ til et andet i regelmæsſig ordnede Skarer, der ofteſt have Form af en dobbelt Kile, ſpids for- og bagtil, bredeſt paa Midten. Om Aftenen forlade de deres Fællesſpind for at drage ud og æde, og om Morgenen ſøge de hen til det igjen; ogſaa Hudſkifterne og Forpupningen gaa for ſig inden for et ſtort Fællesſpind. P. gjøre ikke alene betydelig Skade paa Egetræerne, men deres Haarbeklædning, der let falder af og ſvæver omkring i Luften i de Skove, hvor de ere hyppige, frembringer Betændelſer paa Huden eller endog i Aandedrætsorganerne og Mundhulen hos Menneſker og Dyr, hvorved disſe ſidſte igjen kunne blive raſende og farlige for Menneſker. Paa Grund af deres ſelſkabelige Levemaade er det forholdsvis let at udrydde dem, og dette er ſaa meget vigtigere, ſom man i den Retning ikke kan gjøre Regning paa megen Hjælp af de inſektædende Fugle.

Procida [prōtſchida], en lille Ø i Syditalien ved den nordre Indgang til Napoli-Bugten mellem Iſchia og Faſtlandet. ⅓ □ M. med 20,000 I., for ſtørſte Delen Fiſkere og Søfarende. Skibsbyggeri.

Proclāma, en offentlig Indkaldelſe af dem, der enten ſom Arvinger eller Creditorer have noget at fordre i et Bo. Virkningen af, at en Arving ikke melder ſig efter en ſaadan Indkaldelſe, er dog ikke den, at han miſter ſin Arveret, men kun at han, naar Skifteretten ikke paa anden Maade har Vished om, at han har overlevet Arveladeren, forbigaas ved Arvedelingen, ſaa at han ſelv ſiden maa ſøge ſin Arvelod tilbage fra dem, til hvem den er bleven udlagt. Hvad Creditorerne derimod angaar, blive, naar et formeligt P. udſtedes, deres Fordringer præcluderede, d. e. tabe deres Retskraft, ſaafremt de ikke anmeldes inden den i P. faſtſatte Friſt. I Concursboer udſtedes der nu efter den norſke Concurslov af 6te Juni 1863 og den danſke af 25 Marts 1872 intet formeligt P., men alene en Opfordring til Creditorerne om inden en vis Friſt at melde ſig, der ikke har den Virkning, at de ved at undlade at efterkomme den ganſke tabe deres Ret, men kun at Friſtens Overſkridelſe berøver dem den Indflydelſe paa Boets Behandling, de ellers kunde have haft, ved Siden af, at den kan paadrage dem ſærlige Omkoſtninger, hvorhos de intet have at kræve i Boet, ſaafremt de komme, efter at dette helt er udloddet.

Proclamatiōn, Kundgjørelſe ved offentlig Udraaben, offentlig Erklæring fra Regeringen; **proclamēre**, udraabe, kundgjøre.

Procōnſuler og *Proprætorer* kaldtes hos Romerne Conſulerne og Prætorerne, naar de efter at have beſtyret deres Embede i Rom forlod Byen for i ét eller flere Aar at foreſtaa Forvaltningen af en Provins. I Kejſertiden (indtil Diocletian) førte alle Statholdere i Senatsprovinſerne Navnet Proconsules.

Procōpius, Andreas, **d. ſtore**, ogſaa ſom forhenværende Munk kaldt **Prokop Holy** (rasus, den kronragede), greb ved Begyndelſen af Husſiterkrigen til Vaaben for Husſiterne, blev efter Ziſkas Død 1424 Taboriternes Anfører, ledede derpaa i Forening med ſin Underanfører, **P. d. lille**, Husſiternes ødelæggende Kampe og ſejrede 15 Juni 1426 i det blodige Slag ved Auſſig over Meißenerhæren; men i Striden mod Calixtinerne faldt begge P. i et Slag ved Lipan tæt ved Böhmiſchbrod 30 Maj 1434.

Prōcter, Bryan Waller, eng. Digter, bekjendt under ſit literære Navn *Barry Cornwall*, f. 1790 i London, ſtuderede Jura og beklædte Embedet ſom Commisſær for Daareanſtalten til 1860. 1815 debuterede han med »Dramatic Scenes«, hvori han efterſtræbte Natur og Simpelhed i Dialogen. 1820 udkom den populære »Marcian Colonna, an Italian Tale«. Tragedien »Mirandola« (1821) gjorde ſtor Lykke paa Coventgardens Scene, uagtet dens Skjønheder væſentlig ere af lyriſk Art. 1831 udgav P. »English Songs«, hvis flydende Rhythmer og ſmukt grebne Stemninger gjorde dem meget yndede, ſaaledes Sangen »The Sea«. Iſær udmærke P.s ſmaa lyriſke Digte ſig ved en prægnant kunſtneriſk Form. 1837 udgav han »Life of Edmund Kean«, 1838 »Memoir of the Life and Writings of B. Jonson«, 1843 »Essay upon the Genius of Shakspeare«, 1852 »Essays and Tales in Prose«, 1836 ſin Ven Ch. Lambs Biographi. D. 4 Oct. 1874. — Hans Datter, **Adelaide Anne P.**, f. 1825, d. 1864, vandt allerede ganſke ung et Navn ſom lyriſk Digterinde (»Legends and Lyrics«, 2 Bd., 1858—60).

Prōctor, Rich. Ant., engelſk Aſtronom, f. 1837, var en kort Tid Redacteur af »Proceedings of the Royal Astronomical Society«, men helligede ſig derpaa, ligeſom Flammarion i Frankrig, Aſtronomiens Populariſering. 1870 fremkom han ligeſom denne med fine Tanker om beboede Verdener: »Other Worlds than Ours« (6te Udg. 1886); 1873 holdt han under umaadelig Tilſtrømning Conferencer i Nordamerika. Foruden en Mængde mere eller mindre populære Skrifter og Lærebøger har han ogſaa offentliggjort anſete videnſkabelige Underſøgelſer, navnlig angaaende Fixſtjærnernes Bevægelſer og Fordeling i Rummet. D. 1888.

Prōcul a Jōve, prōcul a fūlmine, lat. (d. e. langt borte fra Jupiter, langt borte fra Lynet), i Afſtand er man ſikker.

Pro cūra, lat., egtl. for Beſørgelſe, betegner Beſtyrelſe, Forvaltning for en anden, men bruges iſær om den Fuldmagt, ſom Chefen for et Handelshus har givet en anden,

Procuriſten, til at underſkrive paa hans eller Firmaets Vegne (»per procuram«).

Procuratiōn, Beſørgelſe af noget for en anden; iſær den forældede Skik i Fyrſtehuſe at beſørge Ægteſkabscontractens Afſlutning ved en Fuldmægtig, ſom formelig lod ſig vie til Bruden i Brudgommens Navn (Vielſe per procurationem) og derpaa førte hende til denne; hvorpaa den egentlige Vielſe fandt Sted.

Procurātor, egtl. overhovedet den, ſom udfører Forretninger for en anden, ſaaledes i Romerſtaten Beſtyrelſescheferne hos Statholderne i Provinſerne, ſom undertiden i mindre Provinſer eller i Landſkaber, der vare lagte til en ſtørre Provins, men dog havde deres ſærſkilte Beſtyrelſe, traadte i Stedet for Statholderen, og af hvilke iſær Pilatus, P. i Judæa paa Chriſti Tid, er bekjendt. P. var i Danmark tidligere den almindelige Benævnelſe for de Sagførere, der vare anſatte ved Under- og Overretterne, medens Sagførerne ved Højeſteret kaldtes Advocater. Efter at Sagførervirkſomhedens Udøvelſe ikke længer er forbeholdt de af Kongen dertil anſatte Perſoner, men ved Lov af 26 Maj 1868 er bleven aabnet for alle dem, der have opfyldt de i Loven foreſkrevne Betingelſer, navnlig taget den efter ſamme fornødne Examen, tilkomme Navnene P. og Advocat kun de før Lovens Udgivelſe kongel. udnævnte Sagførere, hvorimod de yngre, der alene beſkikkes af Juſtitsminiſteriet, ligefrem kaldes Sagførere. Ogſaa i Norge var tidligere Forholdet ſom i Danmark, og ogſaa her ere i det væſentlige de ſamme Forandringer foregaaede. Der er dog den Forſkjel, at de, der kunne føre Sager for Højeſteret, hvortil Retten ligeſom i Danmark førſt erhverves efter en aflagt Prøve, kaldes Højeſteretsadvocater. **Procureur** kaldes i Frankrig den Embedsmand, hvem Forbrydelſers Forfølgning paa det offentliges Vegne er overdragen. **Generalprocureur**, ſ. d. A. **Søkrigsprocureur** kaldes i Danmark den Sagfører, ſom ſærlig er beſkikket til at udføre Søetatens Sager.

Prodīgium, lat., Vidunder, Jærtegn; Misfoſter.

Prōdikos fra Keos (5te Aarh. f. Chr.), Sophiſt, Samtidig med Sokrates, optraadte ſom Dydslærer i Athen; for ſin Undervisning tog han Betaling. Han erhvervede ſig Anſeelſe endog hos Ariſtophanes, Sophiſternes Fjende; blandt hans Tilhørere nævnes Euripides, Iſokrates og Kallias, og ſelv Sokrates benyttede hans Undervisning. Bekjendt er hans Fortælling om Herakles (ſ. d. A.) paa Skillevejen (Xen.s Memor. II. 1. 21). Troen paa Guderne — mente han — var opſtaaet derved, at Menneſkene havde antaget alt det for Guder, ſom bringer dem Nytte, ligeſom Ægypterne Nilen. I Døden ſaa han en Befrielſe fra alle Onder. Han ſkrev om rhetoriſke Gjenſtande og lagde tillige med Protagoras Grunden til en videnſkabelig Sprogforſkning hos Grækerne.

Pro dōmo, lat., for ſit Hjem (Forvanſkning af Titelen paa Ciceros Tale »de domo sua«).

Prodrōm, Forløber, kaldes i Lægevidenſkaben forſkjellige ubeſtemte, ſygelige Symptomer, der viſe ſig forud for mange Sygdomme, navnlig de mere regelmæsſig forløbende (f. Ex. Infectionsſygdomme), i hvilke de da udgjøre et eget Stadium, Forløber- ell. **Prodromālſtadiet**.

Prodūkt, hvad der frembringes, ſom et Lands Produkter, Natur-P., Kunſt-P.; **Produktiōn**, Frembringelſe, **Producēnt**, den, der frembringer (**producēre**) noget; **Produktivitēt**, Frembringelſesevne, Skaberkraft. **Produktionsforening**, en Forening af Arbejdere, der ſelv ved egne Kræfter udføre og lede en Forretningsvirkſomhed og ſaaledes ſelv optræde ſom Driftsherrer, d. v. ſ. overtage den med Driften forbundne Riſico ſaa vel ſom det fulde Udbytte af ſamme. Saadanne Foreninger ere fra førſt af opkomne i Frankrig ſom Følge af de ældre Socialiſters Paavirkning og ſkyldes navnlig Buchez, der alt fra 1831 arbejdede paa Oprettelſen af ſlige Foreninger, der navnlig dannedes i ſtørre Antal efter Februarrevolutionen, idet der 5 Juli 1848 bevilgedes 3 Mill. Frc.s til „frit dannede Aſſociationer enten af Arbejdere eller af Arbejdsherrer eller af Arbejdsherrer og Arbejdere i Forening“. 56 Foreninger fik Hjælp heraf, men allerede 1855 var der kun 9, 1863 kun 2 af disſe Foreninger i Live. I Tyſkland har navnlig Laſſalle taget Ordet for Oprettelſen af P. ſom Middel til at reformere det økonomiſke Samfund; men nogen ſtørre Udbredelſe ſynes de dog heller ikke der at have faaet. Sikre Oplysninger ſavnes til Dels, navnlig fordi P. hyppig ſlaas ſammen med andre cooperative Foreninger (ſ. **Cooperation**). **Produkt** i Arithm., Reſultatet af en Multiplication af to eller flere Tal (Factorer); efter ſom de i et P. af reelle Factorer indgaaende negative Factorers Antal er lige eller ulige, bliver P. poſitivt eller negativt.

Pro et contra, lat., for og imod.

Profān (af lat. pro, foran, udenfor, og fanum, Tempel), vanhellig, ogſaa verdslig (modſ. kirkelig), ſom **Profanhiſtorie**, **Profanſkribenter** (modſ. Bibel- og Kirkehiſtorie og Forfattere deri); **profanēre**, vanhellige, beſmitte; **Profanatiōn**, Vanhelligelſe.

Profēs (d. e. Bekjendelſe), det Ordensløfte, ſom Kloſterboerne aflægge efter Noviciat-Aarene. **Profēsſer** kaldes i Jeſuiterordenen de Medlemmer, ſom ere indviede i Ordenens Hemmeligheder, beklæde de højere Embeder og bo i de ſaakaldte Profeshuſe.

Profēssio fīdei Tridentīnæ, den romerſk-katholſke Kirkes Trosbekjendelſe, ſom efter Tridentinerconciliets Slutning blev publiceret af Pave Pius IV 13 Nov. 1564, og paa hvilken Kirkens højere Gejſtlige ſiden den Tid maa aflægge Ed. Den gjentager den nikæno-conſtantinopolitanſke Trosbekjendelſe og indeholder Forpligtelſe paa de apoſtoliſke og kirkelige Traditioner og Conſtitutioner, paa Læren om Kirkens Eneret til authentiſk Fortolkning af Skriften, om de 7 Sacramenter, Skærsild, Indulgenſer, Lydighed mod Paven ſom Chriſti Statholder, ubetinget Underkaſtelſe under Conciliernes, navnlig Tridentinerconciliets, Beſlutninger, ſamt Forkaſtelſe af alle de Kjætterier, ſom Kirken har fordømt.

Profesſiōn, Haandværk, Haandtering.

Profēsſor, offentlig Lærer ved en Højſkole eller et Kunſtakademi; ogſaa en blot Titel for Mænd, der have gjort ſig fortjente af Videnſkab ell. Kunſt. Ved Kjøbenhavns Univerſitet er Antallet af Profeſſorer 45 (deriblandt 3 Lectorer og 3 Docenter). **Profeſſorāt**, offentligt Læreembede ved en Højſkole.

Profil er i Bygningsvæſenet egentlig Yderlinjen af det lodret gjennemſkaarne og fra Siden ſete Bygværk, men benyttes ogſaa til Betegnelſe af Afbildningen af ſelve det lodrette Gjennemſnit af Bygværket. P. kan ogſaa betegne de Lærere, der ved Jord- og Stenarbejder opſættes i paſſende Afſtand fra hverandre for at angive den ydre Form, det paagjældende Bygværk ſkal have. De laves ofteſt af Lægter, anbragte og forbundne ſaaledes, at deres Inderkanter ligge i den Overflade, der ſkal dannes, og ſaaledes angive dennes Overſkæringslinje med en lodret Plan (Profilet). S. **En profil.**

Pro fōrma, lat., ſiges en Retshandel at være, naar den kun er indgaaet for et Skins Skyld, ſaaledes at der er givet Forholdet Udſeende af at være et andet, end det i Virkeligheden er, f. Ex. naar der gives en Ejendomsoverdragelſe Udſeende af et Salg, medens den i Virkeligheden er en Gave, eller En tilſyneladende afhænder ſin Ting til en anden, medens han i Virkeligheden ſelv beholder Ejendomsretten over den.

Profos [fōſs], ældre Benævn. for en militær Betjent, der havde at exeqvere de Soldaterne tilkjendte Straffe. Tidligere kaldtes denne Betjent Stokkeknægt og betragtedes ſom uærlig, hvorimod P., ſom ogſaa Navnet (af lat. præpositus, Foreſat) antyder, oprindelig var en betydeligere Perſon, nemlig den, hvem Haandhævelſen af hele Regimentspolitiet var overdragen.

Prognāth, „med ſkraa Kindben“ (gr. γνάθος), ſ. **Orthognath.**

Prognōſe, Forudſigelſen af, hvorledes en Sygdom vil udvikle ſig videre og ende, bruges ogſaa om ſelve det Udfald, der ſaaledes ſtilles i Udſigt, og i denne Betydning taler man om en god, ſlet, tvivlſom P. P. „ſtilles“ navnlig efter viſſe **prognoſtiſke Tegn**, der naturligvis ere af forſkjellig Art i de forſkjellige Sygdomme. **Prognoſtik**, Læren om P.

Progrām, egtl. noget, der er ſkrevet frem for Folk, et Opſlag, en offentlig ſkriftlig Bekjendtgjørelſe, Befaling oſv. Iſær bruges det ſom Betegnelſe for Indholdet af en Concert, Theaterforeſtilling oſv.; ogſaa om et Indbydelſesſkrift til en Skole- ell. Univerſitetshøjtid. I det politiſke Liv forſtaar man ved P. en Udvikling af et politiſk Partis eller et Miniſteriums Grundſætninger, navnlig lige over for Folkerepræſentationen.

Progreſſiōn, Trinfølge, Række, brugtes i Math. tidligere ſom Betegnelſe for viſſe Rækker; ſ. **arithmetiſk** og **geometriſk P.** **Progreſſiv**, fremſkridende, tiltagende. **P. Skat**, ſ. **Indkomſtſkat.** **Progreſſivſyſtemet** er det Straffeſyſtem, ſom efter beſtemte Regler lemper den alt idømte Straf (navnlig Strafarbejde) efter Forbryderens tiltagende Forbedring under Straffens Udſtaaelſe; det kaldes ogſaa efter dets Oprindelſe det irſke Syſtem. S. **Fængſel.**

Progreſſiſter, Fremſkridtsmænd, kaldtes i Spanien omtr. fra 1840 det videregaaende liberale Parti (under Espartero, Olozaga og Prim), Efterfølgerne af de tidligere Exaltados og Forgængerne for de ſenere Radicale.

Prohibitiv, forebyggende, forbydende. **Prohibitivſyſtem**, ſ. **Beſkyttelſesſyſtem.**

Prohner Wiek, en Udvidelſe af Farvandet, der fra Øſterſøen fører ned til Stralſund.

Project [ſchĕkt], Udkaſt, Plan, Forehavende; **Projectmager**, En, der finder paa det ene Forehavende efter det andet.

Projectīl, almindel. Benævn. for de Legemer, der udſlynges af Skydevaaben. Ildvaabnene have lige fra deres Opkomſt indtil den nyere Tid fortrinsvis brugt kuglerunde P., Haandvaabnene Blykugler, det ſvære Skyts Kugler af Sten, Bly eller fra Slutn. af det 15de Aarh. af Støbejærn. De maſſive Jærnkugler vedbleve altid at være de glatløbede Kanoners vigtigſte P.; til Morterer og Haubitſer har man derimod omtr. fra 1650 fortrinsvis brugt Bomber ell. Granater, d. e. runde Jærnkugler, indvendig hule og fyldte med en Krudtladning, ſom, naar den tændtes, ſprængte Jærnſkorpen med ſtor Kraft; Antændelſen bevirkedes ved et i et Hul i Jærnſkorpen befæſtet Brandrør af Træ, drevet med en Krudtſats, der tændtes ved Flammen af Skuddet, men brændte forholdsvis langſomt, ſaa at Ilden ikke naaede Sprængladningen i Granaten eller Bomben, førend denne enten var trængt ind i det Maal, man vilde ødelægge, eller paa ſin Vej gjennem Luften var kommen det ſaa nær, at Sprængſtykkerne maatte ramme det. I Beg. af dette Aarh., hvor det blev hyppigt at udſkyde Granater ogſaa af Kanoner, foreſlog en engelſk General de efter ham opkaldte Shrapnels ell. Granatkardæſker, d. e. Granater med ringe Skorpetykkelſe og en lille Sprængladning, men for øvrigt fyldte med Blykugler, der, naar P. bringes til at ſpringe i Luften tæt foran Maalet, ſprede ſig vifteformig mod dette og ſaaledes mod udækkede Tropper kunne afſtedkomme en Virkning ſelv paa ſtore Afſtande, ſvarende til den, man paa korte Hold opnaar ved at ſkyde med Kardæſker (ſ. d. A.). Brandgranaterne vare ſædvanlige Granater fyldte med en langſomt, men heftig brændende Sats, der tændtes ved Skuddets Afgang, og hvis Flamme, ſom ſtod ud af de 4 ell. 5 Huller i Granatens Skorpe, kunde ſætte Ild, hvor Granaten faldt og blev ſtikkende; dog opfyldte de gloende Kugler nok ſaa godt dette Øjemed; men de maatte varmes i ſæregne Ovne, hvad der tog Tid, ſelv hvor man havde Ovnene opſtillede. Om P. til de moderne riflede Skydevaaben ſ. **Spidsprojectil.**

Projectiōn. Ved et Punkts P. paa en Plan (**Projectionsplan**) forſtaas det Punkt, i hvilket Planen træffes af en ret Linje (**projicerende Linje**) i given Retning gjennem det givne Punkt; en Curves P. er da den Curve i Planen, ſom indeholder P. af alle den givne Curves Punkter. Er Retningen af de projicerende Linjer beſtemt ved, at de ſkulle gaa gjennem et faſt Punkt, hedder P. perſpectiviſk; ere de projicerende Linjer parallele, hedder den **Parallelprojection**, af hvilken atter det Tilfælde er hyppigſt forekommende, hvor de projicerende Linjer ere vinkelrette paa Projectionsplanen (retvinklet, orthogonal ell. orthographiſk P.). Lignende Bemærkninger gjælde med Henſyn til P. af et Punkt eller en Curve paa en ret Linje. Om Anvendelſen af P. til geographiſke Kort ſ. **Landkort**. Ved **projective Egenſkaber** af en Figur forſtaas de, der gjenfindes i dens P.; Læren herom, der danner et af Grundlagene for den nyere Geometri, er førſt rationelt udviklet af Poncelet. **Projective Figurer** kaldes i den nyere Geometri ſaadanne, ſom kunne være perſpectiviſke Projectioner af hinanden.

Prokatalēpſis, gr., et Kunſtgreb i Rhetoriken, hvorved Taleren foregriber noget, ſom han formoder, at hans Modſtander vil anføre eller at Tilhørerne ville tænke ſig, for i Forvejen at ſvække dets Virkning.

Prokeſch-Oſten, Anton, Greve af, øſterrigſk Diplomat, f. 10 Dec. 1795, deltog ſom Officer i Krigen 1813—15. 1818—20 var han Adjudant hos Fyrſt Karl Schwarzenberg (hvis Levned han beſkrev 1822) og gjennemrejſte 1824—27 Grækenland, Foraſien og Ægypten. Derefter blev han Stabschef ved den øſterrigſke Flaade i de tyrkiſke Farvande, adledes 1830 med Navnet v. O. og brugtes i flere diplomatiſke Hverv, var 1834—49 Afſending i Athen, derefter i Berlin og 1853—55 ved Forbundsdagen i Frankfurt, ſamt endelig 1855—71 i Conſtantinopel. Imidlertid blev han 1845 Friherre og ved ſin Afgang 1871 Greve; d. 26 Oct. 1876. Af hans Skrifter kunne nævnes „Erinnerungen aus Ägypten u. Kleinaſien" (3 Bd., 1829—31), „Reiſe ins heilige Land" (1831) og „Geſch. des Abfalls der Griechen" (6 Bd., 1867); desuden 7 Bd. „Kleine Schriften" (1842—44). — Hans Søn, **Anton**, Greve af P.-O., f. 1837, Major i øſterrigſk Tjeneſte, har udgivet Faderens efterladte Skrifter og ſkrev desuden bl. a. „Nilfarth bis zu den zweiten Katarakten" (1874). 1861 ægtede han Skueſpillerinden Frieder. Goßmann (ſ. d. A.).

Prōkles, Søn af Herakliden Ariſtodemos, Tvillingbroder til Euryſthenes, i Forening med hvem han kom til at regere over Sparta, og Stamfader til den ene af de to Kongeſlægter, der ſtadig regerede her ſammen, **Proklīderne**.

Prōklos, nyplatoniſk Philoſoph, f. 411 i Conſtantinopel, begav ſig efter at have ſtuderet i Alexandria til Athen, hvor han ſluttede ſig til Nyplatonikerne Plutarchos og Syrianos og ſenere ſelv overtog den nyplatoniſke Skoles Ledelſe. Han døde 485. — P. har gjort det ſidſte Forſøg paa at hævde den græſke Philoſophi og den gamle Ærefrygt for Guderne. Han har ikke ført Tanken videre, men med Autoritetstro ſluttet ſig til allerede givne Syſtemer og underkaſtet dem en ydre, formel Bearbejdelſe. P. er den græſke Philoſophis „Scholaſtiker"; han har udviklet en til det yderſte leddelt, ſchematiſk gjennemført, indtil den fineſte Detail udarbejdet Lærebygning, men den er uden Rod i Virkeligheden, ſaa at dens tilſyneladende ſtrænge Sammenhæng ofte opløſer ſig i blot udvortes Analogier. Den oprindelige Enhed frembringer paa dynamiſk Vis Mangfoldigheden, uden ſelv at deles eller forandres; det frembragte, det lavere, er altid i det højere ſom i ſin Aarſag; derfor vender alt ſig mod ſin Aarſag og ſtræber at forene ſig dermed. Det frembragte ſtaar i et tredobbelt Forhold til ſin Aarſag: 1) formedelſt ſin Lighed med Aarſagen bliver det frembragte i den; 2) det træder ud af den, og 3) det vender tilbage til den. Dette treleddede Schema er typiſk for P.s hele Syſtem og afgiver Loven for dets Udvikling efter en fortſat Tredeling (Triader). P. ſkelner ligeſom Plotinos mellem Urvæſenet, Nus, Verdensſjælen og Legemverdenen, men adſkiller ſig fra ham ved ſin Lære om de guddommelige Enheder (Henader). Medens de tidligere Nyplatonikere undtagen Jamblichos havde ladet den intelligible Verden fremgaa umiddelbart af Urvæſenet, „det ene", lærer P., at det oprindelig ene kun kan frembringe en med det ſelv ligeartet Mangfoldighed, altſaa kun en Mangfoldighed af Enheder (Henader); disſe Henader, ſom egentlig betegne de højeſte af de mange Guder, ſom Nyplatonikerne ſtillede under Urvæſenet, danne Overgangen mellem dette og Verden. Verden og de enkelte Verdenslegemer ere beſjælede og guddommelige; Rummet beſtaar af det fineſte Lys og er ſom ſaadant et immaterielt Legeme, ſaa at det kan optage Materien i ſig uden ſelv at blive delt; derfor kunne Verdens to kugleformige Legemer, dens Lyslegeme og dens materielle Legeme, fuldſtændig gjennemtrænge hinanden og være paa det ſamme Sted. P. lærer et Forſyn og Verdens Fuldkommenhed og tillægger Menneſket fri Vilje og dermed Skyld for det onde. Saa vel i Præexiſtenſen ſom efter Døden har Sjælen et immaterielt, ætheriſk Legeme og beholder ogſaa her ſine lavere Drifter, indtil den har fuldendt ſin Vandring og er helt lutret. Da det lige kun erkjendes af det lige, kan det guddommelige, ſom ligger højere end den menneſkelige Tænkning, ikke erkjendes af denne; P. tillægger derfor Sjælen en ſæregen, højere end Tænkningen liggende Evne til Opfattelſen af det guddommelige; men hertil naa vi kun ved Guddommens Hjælp gjennem Troen, ſom er højere end Viden, og ſom ſtøttes af Bøn, Theurgi og Indvielſe. P. var en ivrig Forſvarer af ſit Folks Tro og dets Digterværker over for de chriſtne, Gudernes Fjender; dog ligger hans højeſte Maal ude over al poſitiv Religion og methodiſk Erkjendelſe i den myſtiſke Forening med Guddommen, hvori al Tænken hører op og Aanden omſtraales af det guddommelige Lys. P. er den ſidſte betydelige Nyplatoniker; hans Autoritetstro, Mangel paa Produktivitet og formelle Scholaſtik viſe hen til Skolens nærforeſtaaende Opløsning. Som Mathematiker er han bekjendt ved Commentarer til Platon og Euklids Geometri, en Bog »de sphaera« o. m.

Prokne, Søſter til Philomele (ſ. d. A.).

Prokōpios fra Cæſarea i Palæſtina beklædte under Juſtinian d. ſtore i det 6te Aarh. de højeſte Statsembeder og ledſagede Beliſar paa hans Krigstog; han forfattede flere hiſtoriſke Skrifter, af hvilke de betydeligſte ere „hans Tids Hiſtorie", »Ktismata« og »Arcana historia«.

Prokrūſtes (d. e. den udſtrækkende), en Røver i Attika; de rejſende, han fangede, lagde han paa en Seng, i hvilken de ſkulde paſſe, ſaaledes at han, naar de vare for korte, med Vold ſtrakte dem ud, men, hvis de vare for lange, afhuggede et Stykke af deres Ben. Heraf det i overført Betydn. brugte Udtryk **Prokruſtesſeng**. P. dræbtes af Theſeus.

Prŏkyon (α canis minoris), Stjærne af førſte Størrelſe i Stjærnebilledet den lille Hund; 13 Jan. culminerer den ved Midnat, 13 Febr. Kl. 10, 13 Marts Kl. 8 oſv. Den har ligeſom Sirius og Spica en Bevægelſe omkring en mørk Ledſager, hvilket er opdaget af Beſſel; Omløbstiden er 40 Aar. Men medens Sirius's mørke Ledſager ſenere blev funden ſom en ſvagt lyſende Stjærne, har P.s hidtil ikke været til at ſe.

Prolāps, et indvendigt Organs Fremfald igjennem en naturlig (Endetarmens Slimhinde gjennem Endetarmsaabningen, Livmoderen gjennem Moderſkeden) eller ſygelig (Tarmen gjennem et Underlivsſaar) Aabning.

Prolegŏmena, gr., Forord, Indledning.

Prolēpſis, gr., bruges i Talekunſten ofte til at betegne det ſamme ſom Prokatalepſis (ſ. d. A.).

Proletārier ſkal Servius Tullius have kaldt den ringeſte Klasſe af Folket, der beſad indtil 12,500 As (c. 1,000 Kr.), og hvilken han derfor ikke tillagde politiſke Rettigheder; de antoges alene at kunne gavne Staten ved deres Afkom (proles). Nu bruger man denne Benævnelſe om den beſiddelſesløſe Klasſe, ſom kun lever fra Haanden i Munden (**Proletariātet**).

Pro lŏco, lat., d. e. for (et beſtemt) Sted; ſ. **Capellan**.

Prolŏg, egtl. en dramatiſk Fortale, der ſom Indledning til et Stykke blev holdt til Publikum af ēn eller flere Perſoner. Hos Grækerne og Romerne var det P.s Opgave at gjøre Publikum bekjendt med det paafølgende Stykkes Indhold og paa Digterens Vegne at appellere til dets Velvilje. Nu anvendes P. ſjældnere, kun ved ſærlige Foreſtillinger (Beneficer, Aabningsfeſter o. lign.), men uden at have Henſyn til det paafølgende Stykke.

Prolongēre, forlænge, forhale. **Prolongatiōn**, Forlængelſe, Friſt.

Prome, Stad i Prov. Pegu i det engelſke Bagindien ved Floden Iravadi, med 31,000 I., var tidligere Kongerne af Barmas Reſidens.

Pro memŏria ell. forl. P. M. (lat., til Erindring) ſatte man tidligere over et Skrift, hvorved man vilde bringe noget i Erindring eller opnaa noget. **Promemŏria**, Andragende.

Promenāde, fr. Spaſereplads, Spaſeretur; **promenēre**, ſpaſere.

Promētheus, Søn af Japetos og Klymene, Fader til Deukalion, var Opfinder af flere Kunſter. Han dannede af Ler en menneſkelig Skikkelſe og indgød den Liv ved den fra Himlen ranede Ild. Opbragt over dette Rov lod Zeus P. lænke faſt til en Klippe i Kaukaſus, hvor en Ørn udhakkede hans Lever, der ſtedſe voxede frem paa ny; endelig blev han befriet af Herakles. Til Ære for ham fejredes aarlig en Feſt i Kerameikos i Athen, ved hvilken der fandt Fakkelvæddeløb Sted.

Pro mille, lat., af hvert Tuſende.

Promovēre, forfremme, befordre, iſær til akademiſke Værdigheder, ogſaa opnaa en ſaadan; **Promotiōn**, Forfremmelſe til en ſaadan Værdighed (**Doctor-P.**); **Promōtor**, den, der meddeler Graden.

Prompt, hurtig, raſk, til den faſtſatte Tid.

Promulgatiōn, offentlig Bekjendtgjørelſe; **promulgēre**, bekjendtgjøre.

Pronōmen, Stedord, kaldes i Gramm. de Ord, der i Stedet for at nævne noget med dets Navn betegne det ved Henvisning efter et viſt Forhold, hvori det ſtaar. De falde efter deres forſkjellige Natur i forſkjellige Klasſer, ſom perſonlige, posſesſive (Ejendoms-P.), demonſtrative (paapegende), relative (henviſende), ſpørgende, ubeſtemte P. o. fl.

Pronunciamiēnto bruges i Spanien og i de nyſpanſke Friſtater i Amerika om et Partis eller en Partihøvdings (Generals) Opraab imod den beſtaaende Regering eller Statsordning.

Prony, Gaſp. Claire Franç., Baron de [ni], franſk Ingenieur, f. 1755, d. 1839, er bekjendt ſaa vel ved talrige Skrifter i mathematiſk og hydrauliſk Retning ſom ved ſtore Vandbygningsarbejder. Af hans Skrifter nævnes »Nouvelle architecture hydraulique« (1790).

Propagānda, lat., et Selſkab, ſom virker til Udbredelſe af religiøſe Lærdomme ell. lign.; ſ. **Miſſion**. Gjøre P., ſøge at vinde Tilhængere for en beſtemt Anſkuelſe.

Propĕller er egtl. den Del af et Dampſkibs Maſkineri, der ved at virke paa Vandet driver Skibet frem. Man kan derfor tale om Hjulpropeller, Skruepropeller oſv. Ofte forſtaas dog ved P. kun Skruepropeller.

Prŏper (fr. propre), renlig, net.

Pro perſōna, lat., d. e. for (en beſtemt) Perſon; ſ. **Capellan**.

Propērtius, Sext., romerſk Digter paa Auguſts Tid, d. c. 16, udmærkede ſig i Elegien. Der er opbevaret 4 Bøger ſaadanne Digte af ham.

Prophēt (af gr. *προφήτης*, Forkynder, d. e. Fortolker af Orakelſvar) var i Septuaginta Overſættelſe af det hebr. Nabi (Seer) og blev derved blandt Jøderne Benævn. paa de fromme, gudbeaandede Mænd, ſom Gud udvalgte til Redſkaber for ſin Aabenbaring, idet han ved ſin Aand ſkjænkede dem Klarſyn over ſine Raadſlutninger og disſes Virkeliggjørelſe igjennem Hiſtorien. P. optraadte navnlig i bevægede Tider, og iſær naar Folket eller dets Førere vare faldne af fra Gud og hans Lov og derfor bleve Gjenſtand for Herrens Straffedomme. Deres Tale drejer ſig da til Dels om Fortidens og Samtidens Begivenheder, hvilke de bruge til at kaſte Lys baade over Folkets Synd og Uværdighed og over Guds Barmhjærtighed, ſamt over hans Retfærdighed, der aabenbarer ſig deri, at Folkets Skæbne altid ſvarer til, hvad det har fortjent ved ſin Troſkab eller Utroſkab. Men P.s Blik ſtrækker ſig ogſaa ud over Fremtiden; oplyſt af Aanden ſkuer han i ſtore Omrids, hvorledes Guds Raadſlutninger ville virkeliggjøre ſig i de kommende Dage, og hvad han ſaaledes ſkuer, gjengiver han i Øſtens phantaſirige Billedſprog. Det er altſaa P.s Gjerning dels at indſkærpe og fortolke Loven, dels at føre nye Momenter frem af den ſtedſe fremadſkridende Gudsaabenbaring, og idet denne i Chriſtus naar ſit Højdepunkt eller rettere Midtpunkt, maa al **Propheti** pege hen til ham; de ſkjønneſte Stykker i P.s Skrifter ere derfor ogſaa de, hvor P. i begeiſtrede Ord tale om den tilkommende Herlighed i Meſſias's Rige. Men Jeſus af Nazareth er ikke blot den, i hvem de gammelteſtamentlige Prophetier have faaet deres hiſtoriſke Opfyldelſe; han er tillige ſelv den ſande ideale P., den, der har forklaret Loven ſaaledes, at den er bleven Kjærlighedens ideale Lov, og den, i hvem og ved hvem Guds hemmelige Raadſlutning til vor Frelſe er bleven fuldſtændig aabenbar, ſaa at vi nu kunne forſtaa, hvor uendelig Guds Kjærlighed er (1 Pet. 1. 7—12). Chriſtus er derfor ogſaa Prophetismens Afſlutning, i den Forſtand, at de, der efter hans Tid nævnes ſom P., f. Ex. i det nye Teſt. Paulus, Barnabas, Agabus o. fl., ikke føre væſentlig nye Momenter frem, men kun videre udføre, hvad der allerede er aabenbaret ved Chriſtus, for ſaa vidt ſom deres Propheti ikke indſkrænker ſig til Forudforkyndelſe af enkelte Begivenheder. P.s Virkſomhed iblandt Jøderne begynder med Moſes og ender kort efter Tilbagevendelſen fra Landsflygtigheden i Babylon. Som **Prophetinder** nævnes Moſe Søſter Mirjam, Debora, Hulda og Hanna. „**Propheterne**" bruges nu ſom Navn for den Del af det gamle Teſt., der beſtaar af 16 Skrifter: de 4 ſtore P., Jeſaias, Jeremias, Ezechiel, Daniel, og de 12 ſmaa: Hoſeas, Joel, Amos, Obadias, Jonas, Micha, Nahum, Habakuk, Zephanias, Haggai, Zacharias og Malachias. Jvfr. **Hebraiſk Literatur**. **Prophetier ex eventu** (d. e. efter Udfaldet), foregivne Forudſigelſer, der i Virkeligheden førſt ere affattede efter de Begivenheder, ſom de omhandle.

Prophylăxis, gr., Forebyggelſe, iſær af Sygdom. **Prophylaktiſke** kaldes de dertil benyttede Methoder og Midler.

Propiōnſyre, en flygtig fed Syre (ſ. **Fede Syrer**), findes ſammen med Eddikeſyre i raa Træeddike. Den ligner Eddikeſyre meget, men koger ved 140°. P. lader ſig blande med Vand, men ſvømmer ved Tilſætning af Chlorcalcium op ſom et Oljelag. Den er det førſte Led i de fede Syrers Række, der viſer dette Forhold; deraf Navnet (gr. πρῶτον, førſte, og πίον, Fedt).

Propŏntis kaldtes i Oldtiden det nuvær. Marmarahav, til hvilket ogſaa den nordlige Del af Dardanelſtrædet regnedes.

Proportiōn bruges i Mathematiken nu almindelig kun ſom Betegnelſe for en Ligning, ſom udtrykker, at to Forhold ere lige ſtore, altſaa om den tidligere ſaakaldte **geometriſke P.**, ſom finder Sted mellem 4 Størrelſer a, b, c, d, naar $a : b = c : d$. Man kalder i en ſaadan P. a og c Forled, b og d Efterled ell. Bagled, a og d Yderled, b og c Mellemled. Yderleddenes Produkt er altid lig Mellemleddenes, hvorved et Led kan beſtemmes af de tre andre. Herpaa beror den ſaakaldte Reguladetri. En **harmoniſk P.** (ſ. d. A.) finder Sted mellem a, b, c, d, naar $a : (a-b) = d : (c-d)$. I ældre Lærebøger træffer man ogſaa Benævnelſen **arithmetiſk P.**, for Ligningen $a-b = c-d$; er $b = c$, kaldes denne arithmetiſk Mellemproportional til a og d og er det ſamme ſom disſes Middeltal. **Proportionāle** ere to Størrelſer, naar den enes Væxt bringer den anden til at voxe i ſamme Forhold (f. Ex. Arbejdsmængde og Arbejdstid), **omvendt p.**, naar den ene ved at voxe bringer den anden til at aftage i ſamme Forhold (f. Ex. Arbejdstid og Arbejdernes Antal, naar Arbejdsmængden er uforandret). **Proportionēret**, forholdsmæsſig, vel ordnet; vel voxen.

Propositio mājor og **P. minor**, lat., ſ. **Slutning**. **Propoſitiōn**, Andragende, Forſlag.

Proprietǣr, Selvejer.

Prōprium, egtl. **nōmen prōprium**, lat., Egennavn, ſ. **Nomen**.

Proprætōrer, ſ. **Proconſuler**.

Propylǣer, Forhalle, kalder man i den græſke Bygningskunſt de Søjlehaller, der dannede Indgangen til Tempelgaarden; iſær bruges P. om den pragtfulde Forhalle, der dannede Indgangen til Borgen (Akropolis) i Athen, opført af Mneſikles.

Propædeutik, Fordannelſe, Forſkole, ſærlig til en Videnſkab. Hver Videnſkab har eller kan have ſin P., ſom paaviſer de Kilder, hvorfra den henter ſin Lære, og de almindelige Synspunkter, den lægger til Grund. Den **philoſophiſke P.** har til Opgave at danne en Bro mellem den almindelige Bevidſthed og den philoſopherende Tanke; den gaar da foreløbig ind paa den almindelige Bevidſtheds Forudſætninger og viſer, at disſe nødvendigvis føre ud over ſig ſelv og ikke ere de ſidſte og højeſte Principer. P. har for ſaa vidt en negativ Charakter og gaar ud paa at vække Tvivlen og derved Trangen til Tænkning; men den kan ogſaa være en poſitiv Forberedelſe til Philoſophien ved at godtgjøre de philoſophiſke Problemers Udſpring af ſelve den almindelige Erfaring og Bevidſthed. — I Oldtiden vare Sokrates og Platon Meſtere i P. (ſ. **Maieutik**). I den nyere Tid har Hegel i ſin „Phänomenologie des Geiſtes" paa dybſindig Maade viſt, hvorledes den umiddelbare Bevidſthed med indre Nødvendighed Skridt for Skridt leder til philoſophiſk Tænkning.

Pro rāta ell. **p. quota**, **p. r. parte**, lat., efter enhvers Andel (jvfr. **Rate**). Naar en Forpligtelſe paahviler flere paa den Maade, at enhver af dem kun er pligtig at yde en forholdsvis Del af det hele, ſiges de paagjældende Debitorer at være forpligtede p. r., i Modſætning til det Tilfælde, hvor en Forpligtelſe paa den Maade paahviler flere, at enhver af dem er Debitor for det hele, i hvilket Fald de paagjældende ſiges at være forpligtede in solidum eller ſolidariſk (en for alle og alle for en).

Prorogēre, d. ſ. ſ. ajournere; bruges om lovgivende Forſamlinger, hvis Møder udſættes. **Prorogatiōn**, Opſættelſe; Friſt.

Prōſa, ubunden Tale og Skrivemaade, ubunden Stil, modſ. hvad der er affattet paa Vers og overhovedet Poeſi; **proſaiſk**, hvad der er i P., ogſaa aandløs; **Proſātiker** ell. **Proſaiſt**, Forfatter i P. **P.** i Muſ., ſ. **Sequens**.

Proſcēnium, lat., den forreſte Del af Scenen paa et Theater. Her vare tidligere nogle af Theatrets fornemſte Tilſkuerpladſer anbragte, flere Rækker Siddepladſer foran de forreſte Couliſſer paa begge Sider af Theatret. Denne Uſkik, der fandt Sted paa alle Theatre, afſkaffedes i Midten af det 18de Aarh. Det var til de Tilſkuere, ſom havde Plads her, at de

Holbergſke Figurer henvendte deres Repliker „til Publikum".

Proſch, Ferdinand Victor Alphons, f. i Kjøbenhavn 25 Nov. 1820 af en Slægt, ſom i en lang Aarrække for mere end hundrede Aar tilbage var boſat i Bergen, inden den flyttede til Kjøbenhavn. Efter at have taget lægevidenſkabelig Examen 1843 begav P. ſig paa en længere Udenlandsrejſe og ſtuderede derefter, ved Siden af ſin Lægevirkſomhed, Naturvidenſkaberne; herhen høre hans „Dyrerigets Naturhiſtorie" (1851) og „Lærebog i Naturhiſtorien for Elementarklasſer" (1852; 2den Udg. 1867). 1853 anſattes han ſom Lector ved Veterinærſkolen, men fik fra 1858, da Landbohøjſkolen oprettedes, en betydelig udvidet Virkſomhed ved tillige at blive Lærer for de landbrugsſtuderende. Samtidig udfoldede P. en uſædvanlig rig og frugtbringende Forfattervirkſomhed, tjenende til at udbrede ſunde Grundſætninger med Henſyn til Husdyravl, hvilke han nedlagde dels i Fagtidender og Dagblade, dels og iſær i ſelvſtændige Skrifter. Som hans Hovedværk maa betegnes „Haandbog i det almindelige Husdyrbrug" (4 Dele, 1861—63, ſenere flere Udgaver). Han havde derhos til forſkjellige Tider Lejlighed til at deltage i Landmændenes Forhandlinger, vedrørende Husdyravlen; hans ſtore Fortjeneſte af denne Sag maa ſøges i planmæsſig Hævdelſe af de rene Racer og Paavisning, i Overensſtemmelſe med Naturlovene, af den nødvendige Forbindelſe mellem Husdyrholdet (Fodring, Røgt og Pleje) og Husdyravlen og dennes Afhængighed af Racens Anvendelſe, af Jordbund og Klima. D. 28 Juli 1885.

Proſēctor, lat., den Embedsmand, der ved de anatomiſke Anſtalter udfører og leder de forſkjellige anatomiſke Arbejder (Disſection, Obductioner, Forfærdigelſe af anatomiſke Præparater oſv.).

Proſelȳt (d. e. en Tilkommen, Nyankommen), enhver, der gaar over fra et Parti til et andet, ſærlig fra en Religion til en anden. Jøderne ſkjelnede mellem Portens P., ſom ikke bleve omſkaarne og ikke ſkulde holde hele Moſeloven, men kun enkelte Bud, og ſom derfor ikke maatte komme længere ind i Templet end til en beſtemt Port i Forgaarden, og Retfærdighedens P., ſom traadte fuldſtændig over til Jødedommen. Paa dem fuldbyrdedes efter Omſkærelſen **Proſelytdaaben**, ved hvilken hele Legemet neddykkedes i Vand; ved kvindelige P. traadte Daaben i Stedet for Omſkærelſen. **Proſelytmager** kaldes den, der ſøger at bevæge andre til at ſkifte Religion. **Proſelytmageri** var i Statskirkedømmets Tid ſtrafbart her i Landet, for ſaa vidt det gik ud paa at forføre til Frafald fra Statskirken.

Proſenchȳm, ſ. **Parenchym**.

Proſērpina, ſ. **Perſephone**.

Prōſit (lat. velbekomme), et Ønſkeudraab, man forhen brugte, naar En nøs, ogſaa „Gud velſigne"! i Følge en Skik, der ſtammer fra Oldtiden (Romernes salve) og er udbredt hos de forſkjelligſte Folk, men ſom nu ſjælden anvendes hos os.

Proſkribēre, banlyſe, erklære fredløs; **Proſkriptiōn**, Banlysning, Fredløsgjørelſe. **Proſkriptionsliſte**, Fortegnelſe over dem, der ere erklærede fredløſe. Sullas P. efter Sejren over Folkepartiet omfattede 40 Senatorer og 1,600 romerſke Riddere foruden c. 3,000 ringere Tilhængere af Marius. Enhver, der mødte en af de nævnte Mænd, kunde dræbe ham, og der udbetaltes Morderen 12,000 Denarer. De proſkriberedes Ejendomme confiſkeredes, og Efterkommerne miſtede deres Borgerret indtil andet Slægtled. Det andet Triumvirat 43 f. Chr. medførte ogſaa Udſtedelſen af P. 300 Senatorer og 2,000 Riddere bleve proſkriberede, og der udlovedes 25,000 Drachmer til hver fri Mand og 10,000 Dr. til hver Træl, ſom bragte en Proſkriberets Hoved.

Proſodī, Læren om Ordenes Stavelſemaal og Betoning.

Proſpēct kalder man den malede Fremſtilling af en Egn, et Parti af en By ell. desl., naar portrætlig Troſkab mod den givne Virkelighed er Hovedſagen, ſaa at Kunſtneren, ikke ved at forandre eller tilſætte, men kun ved Valg af Belysning og Standpunkt maa ſøge at opnaa kunſtneriſk Virkning. Ogſaa bet. P. Plan, Overſigt over en Bogs Indhold, en Anſtalts Indretning o. lign. og endelig den Side af Orgelet, ſom vender ud mod Kirkens Skib, og i hvilken **Proſpectpiberne** anbringes (ſ. **Principal**).

Prōſtata, d. ſ. ſ. Blærehalskjertlen.

Proſtitutiōn, Beſkæmmelſe, Vanære, bet. ſærlig Utugt, drevet ſom Erhverv. P. ſpores allerede i de ældſte hiſtoriſke Tider. Den omtales i det gamle Teſtament (Geneſis XXXIV. 31, Ezechiel XVI.), og dens Tilſtedeværelſe i det gamle Grækenland og Rom er bekjendt (jvfr. **Hetærer**). Staten har haft ſtor Vanſkelighed ved at finde ſin rette Stilling over for dette ſociale Onde. Indtil den napoleonſke Tid kan Tilſtanden kortelig angives ſaaledes, at man ſkiftevis ſøgte ved directe Straffebeſtemmelſer for Utugt, eller i alt Fald for Utugt drevet ſom Erhverv, at udrydde eller hemme P., ſkiftevis tolererede den inden for visſe Grænſer. Disſe ældre Forholdsregler have nu kun liden praktiſk Interesſe, og de Erfaringer, man formentlig har høſtet i disſe ældre Tider, ere nu til Dags ikke af ſtort Værd. P.s Livsbetingelſer, dens ſociale Betydning, Muligheden for og Midlerne til Bekæmpelſen af den og dens ſkadelige Virkninger ere under Nutidens Forhold ſaa forandrede, at det Materiale, hvorefter Staten maa beſtemme ſin Stilling, væſentlig bliver at hente fra den nyere Tid. Den nye Periode i P.s Hiſtorie begynder med Napoleonstiden. De ſyphilitiſke Sygdomme, af hvilke et voldſomt Udbrud allerede var iagttaget i den franſke Hær 1497, da den vendte tilbage fra Belejringen af Napoli, voldte ſtørre og ſtørre Bekymring ved deres ondartede Natur og ſtore Udbredelſe. Den væſentlige Kilde for disſe Sygdomme var P., og man havde i Tidernes Løb erfaret, at P. ikke lod ſig udrydde. Heraf drog man da den Slutning, at Statens Opgave over for P. bedſt ſkete Fyldeſt derved, at man paa en vis Maade tog P. i ſin Tjeneſte og controllerede og regulerede den, ſaa at den blev farefri i hygieiniſk Henſeende. Af disſe Betragtninger udviklede ſig det ſaakaldte Regulerings- ell. Beſkyttelſesſyſtem, hvis

Hovedtræk ere følgende: Kvinder, der drive Utugt ſom Erhverv, ſtraffes, med mindre de ere indſkrevne ſom offentlige Fruentimmer. Indſkrivningen ſker dels frivillig af Kvinder, ſom dertil melde ſig, dels tvungent af Kvinder, ſom man forgjæves ved Straf har ſøgt at bevæge til at ophøre med Utugtserhvervet. De indſkrevne Kvinder, der dels anbringes i offentlige Huſe (Bordeller), dels erholde Tilladelſe til at bo enkeltvis, undergives regelmæsſige periodiſke Lægeunderſøgelſer. Derſom det herved viſer ſig, at en indſkreven Kvinde lider af Utugtsſygdom, ſaa at hun er farlig ſom Smittebærer, indlægges hun paa et Hoſpital under Tvangscur, indtil hun er helbredet ſaaledes, at hun ikke længere frembyder nogen Fare for Smittes Udbredelſe. Ved ſaadanne Foranſtaltninger mener Beſkyttelſesſyſtemet, der navnlig er blevet ſtøttet af indſigtsfulde og varmtfølende Læger, dels at kunne udrydde den hemmelige (ikke-controllerede) P., dels at gjøre den offentlige (controllerede) P. uſkadelig for den offentlige Sundhed og ſaaledes at modarbejde Utugtsſygdommenes Udbredelſe. Dette Syſtem vandt førſt praktiſk Indgang i Frankrig i Begynd. af dette Aarh. og bredte ſig derfra under forſkjellige Nuancer — til Dels uden Sanction fra Lovgivningernes Side — ud over den ſtørſte Del af Europa, ogſaa til de ſkandinaviſke Lande; i Amerika formaaede det derimod ikke at trænge ind. I Danmark, hvor Danſke Lov 6—13—80 og 6—22—5 ſatte ubetinget Straf for P. og for at holde Horehus, indſneg det ſig ligeledes. Dets Gyldighed blev forudſat i den almindel. borgerlige Straffelov af 10 Febr. 1866 §§ 180 og 182, og ved Lov om Foranſtaltninger til at modarbejde den veneriſke Smittes Udbredelſe af 10 Apr. 1874 fik det directe Hjemmel. Et Regulativ for Politiets Tilſyn med offentlige Fruentimmer i Kjøbenhavn blev givet 9 Marts 1877. Reguleringsſyſtemet, der ſaaledes ikke vender ſig imod P., men inden for viſſe Grænſer anerkjender og beſkytter den, indſkrænkende ſig til at arbejde imod en enkelt af dens ſkadelige Virkninger, er imidlertid i nyere Tider blevet ſtærkt angrebet. Efter at Syſtemet 1866 var blevet indført i England — dog kun i enkelte Garniſonsbyer — mødte det der en energiſk Modſtand. Bevægelſen rejſtes navnlig af den engelſke Præſtekone Mrs. Joſephine Butler, der ogſaa overførte den til Faſtlandet. 1875 organiſerede hun Kampen mod Reguleringsſyſtemet i »La Fédération britannique, continentale et générale pour l'abolition de la prostitution, spécialement envisagée comme institution légale ou tolérée«, der nu har Filialer eller tilſluttende Foreninger i næſten alle europæiſke Lande, ogſaa i de ſkandinaviſke. Og fra de forſkjelligſte Sider ſtøttedes denne Kamp. Der rejſes imod Reguleringsſyſtemet navnlig følgende Indvendinger. Syſtemet er demoraliſerende: ved Anerkjendelſen af P. ſom legal Inſtitution udviſkes Sædelighedsfølelſen, og Samvittighederne ſlappes; Syſtemet borttager, ved at fjærne Frygten for Smitte, et Motiv imod Utugt og bevirker af alle disſe Grunde, at Utugt tiltager. Syſtemet er uretfærdigt: hos de Kvinder, der indſkrives, kvæler det den ſidſte Reſt af Æresfølelſe, og de gjøres af Staten, praktiſk taget, til Slaver til Fordel for løsagtige Mænd. Syſtemet kaſter al Straf og Nedværdigelſe paa Kvinden, medens det lader Manden gaa fri. Navnlig over for den fattige Arbejderbefolkning, hos hvis Døtre Anſvarsfølelſen ſlappes, og over for hvem Syſtemet giver Plads for megen Vilkaarlighed, er det uretfærdigt. Særlig har Emile de Laveleye fremhævet den Støtte, ſom Syſtemet yder „den hvide Slavehandel“ (»la traité des blanches«), og det lægger uovervindelige Hindringer i Vejen for Arbejdet for faldne Kvinders Redning. Fremdeles gjøres det gjældende, at Syſtemet er unyttigt i hygieiniſk Henſeende: det lader Mændene frit udbrede Smitten; det bevirker, at den hemmelige P., ſom det har viſt ſig ude af Stand til at faa fat paa, tiltager i Antal og Farlighed; ſelve Lægeunderſøgelſerne af de indſkrevne Kvinder paaſtaas at være upaalidelige og endog at kunne udbrede Smitte. Syſtemets Forſvarere have viſt ſig ude af Stand til at paaviſe, at det virkelig har hemmet Utugtsſygdommenes Udbredelſe. De ſenere Aars Begivenheder viſe da ogſaa, at Reguleringsſyſtemet trænges tilbage, trods den energiſke Modſtand fra et Flertal i Lægeſtanden, der fremdeles hævder, at P.s Regulering er gavnlig og nødvendig for den offentlige Sundhed. Overalt vokser Modſtandernes Antal. I England, hvor, ſom bemærket, Syſtemet blev indført i nogle Garniſonsbyer 1866, blev det 1883 ſuſpenderet og 1886 aldeles afſkaffet. I Norge er den hidtil førte Control med Udbredelſe af veneriſke Sygdomme bortfalden 1888. For nylig har det engelſke Underhus vedtaget Ophævelſen af Reguleringsſyſtemet i Indien, efter at den bekjendte Læge, Sir W. Foſter, havde udtalt, at Syſtemet var ſlaaet fuldſtændig fejl. I Italien er man i Aaret 1886 ſtredet til en Reform, efter at det ved en Regeringscommisſions Underſøgelſer havde viſt ſig, at Syſtemet var ſlaaet fejl i hygieiniſk Henſeende og i flere Retninger havde haft ſkadelige Følger. Strømningen imod Reguleringsſyſtemet, der kræver Fjærnelſe af enhver Anerkjendelſe, Regulering og Beſkyttelſe af Utugten fra Statens Side og af enhver ugrundet Forſkjel i Behandlingen af Mand og Kvinde, ſamt en udvidet, rigelig, let og billig Adgang til Lægehjælp for Perſoner, der lide af Utugtsſygdomme, ſynes for øvrigt ikke overalt at tage ſamme Retning. I England, hvor Statens Pasſivitet over for Utugten har viſt ſine ſkadelige Følger i forſkjellige af de ſtørre Byer, og i de nordiſke Lande ſynes man at kræve ſtrængere Forholdsregler til P.s Bekæmpelſe end i de romanſke Lande. (J. L.)

Proßnitz, Stad i det øſterrigſke Markgrevſkab Mähren, 3 M. ſ. v. for Olmütz, med 18,000 I. og betydelig Induſtri i Linned-, Uld- og Bomuldsſtoffer og Spirituoſa, ſamt omfattende Kornhandel og Gaaſeavl.

Prot-, **Proto**, i Sammenſætninger (af gr. πρῶτος) bet. førſt.

Protăgoras fra Abdera (5te Aarh. f. Chr.), Sophiſt, rejſte omkring i Grækenland og gav Underviſning for høj Betaling; han optraadte ogſaa i Syditalien og paa Sicilien, men meſt i Athen, hvor Kallias, Perikles og Euripides ſøgte hans Omgang. Anklaget for Atheiſme (paa Grund af et Skrift, der begyndte ſaaledes: „Om Guderne ved jeg intet, hverken om de ere eller de ikke ere") maatte han forlade Athen og druknede paa Overfarten til Sicilien. Af hans talrige Skrifter haves kun faa Brudſtykker. Han optraadte ſom Lærer i forſkjellige Retninger: Ethik, Politik, Fægtekunſt, Rhetorik og Grammatik; i ſidſte Henſeende grundlagde P. tillige med Prodikos den videnſkabelige Sprogforſkning hos Grækerne. I Følge Platon ſynes hans Taler at have udmærket ſig ved Klarhed og Utvungenhed. Støttende ſig til den herakliitiſke Phyſik udvikler P. en ſkeptiſk Erkjendelſeslære. Alt er i Bevægelſe og Strømning; derfor have Tingene ingen Egenſkaber i og for ſig, men kun i deres indbyrdes Forhold. Tingenes Egenſkaber og vore Fornemmelſer ere kun Reſultater af Bevægelſer og Forhold; derfor ere Tingene intet i og for ſig, men kun for det iagttagende Subject, der atter kan iagttage Tingene paa forſkjellig Maade. „Menneſket er alle Tings Maal" (d. v. ſ. Maaleſtok). Der gives ingen almengyldig Viden, men kun en Menen. P. erklærede at kunne gjøre den ſvagere Sag ſtærk, det uſandſynlige ſandſynligt, en Erklæring, der ikke (ſom man har ment) nødvendigvis gaar ud paa at love Ordfordrejelſer og Skinſlutninger.

Protais, Paul Alexandre [tǣ], franſk Maler, f. 1826, Elev af Desmoulins, har iſær vundet Navn ved ſine Krigsbilleder, der udmærke ſig ved en ejendommelig dyb Stemning, uden at derfor Charakter, Udtryk og individuelt Liv er gaaet tabt. Til hans førſte Arbejder høre de egentlige Bataillemalerier ſom „Slaget ved Inkjerman" og „Angrebet paa den grønne Høj ved Sevaſtopel". To af hans meſt ſtemningsfulde Billeder, „Morgenen før Angrebet" og „Aftenen efter Kampen", ere ofte gjengivne baade i Kobberſtik og Photographi. Til hans Arbejder fra ſidſte Krig høre „Hæren ved Metz", „Etapen", „Overgang over Floden" o. fl.

Protēctor, Beſkytter, Belynder; i England d. ſ. ſ. Rigsforſtander (Greven af Pembroke under Henrik III.s Mindreaarighed, Richard af York under Henrik VI, Richard af Glouceſter under Edvard V.s Mindreaarighed, Hertugerne af Somerſet og Northumberland under Edvard VI.s M., Cromwell). Napoleon I var P. for det 1806 oprettede Rhinforbund. **Protectorāt**, Højhedsret (ſom fordum Englands over de joniſke Øer, Frankrigs over Selſkabsøerne). **Protegēre** [ſche], beſkytte, begunſtige; **Protégé**, En, ſom nyder ſærlig Gunſt ell. Beſkyttelſe; **Protectiōn**, Beſkyttelſe. **Protectiōnsſyſtem** kaldes hyppig Beſkyttelſesſyſtemet (ſ. d. A.). **Protectōrium**, en Bevilling, ſom beſkytter en Debitor mod Gjældsarreſt for en vis Tid, meddeltes tidligere paa Anſøgning i Almindel. enhver Fallent, ſom ikke havde gjort ſig ſkyldig i ſvigagtigt Forhold ved Opgivelſen af ſit Bo. Efter at den nyere Lovgivning næſten fuldſtændig har afſkaffet Gjældsfængſel, bliver der ikke længer Spørgsmaal om Udſtedelſen af P., der i øvrigt i den norſke Grundlov ogſaa er forbudt.

Proteīnſtoffer, d. ſ. ſ. Albuminſtoffer.

Pro tĕmpore ell. fork. p. t., lat., for Tiden, paa nuværende Tidspunkt.

Proteſilāos, Søn af Iphiklos, Konge i Phylake i Theſſalien, var den førſte af Grækerne, ſom faldt i Kampen mod Troja. Han dyrkedes ſenere ſom Halvgud paa det thrakiſke Cherſonnes og havde et rigt Tempel i Eleus.

Protēſt, Indſigelſe, Moderklæring. I Vexelforholdene bruges Udtrykket P. navnlig om en i Almindel. af Notarius udſtedt Bevidnelſe af, at en til Vexelrettens Bevarelſe nødvendig Form, navnl. Vexlens Præſentation til Accept (P. de non acceptatione) eller Betaling (P. de non solutione), uden Nytte er bleven iagttagen (idet nemlig Vexlen ikke er bleven accepteret eller betalt), ſamt en i Forbindelſe hermed tagen Reſervation af den paagjældendes Ret. At **proteſtere** en Vexel er at lade optage en ſaadan P. **Proteſtparti**, Navn for det franſkſindede Parti i Elſaß-Lothringen ſiden 1874.

Proteſtānter kaldtes førſt den Minoritet af 5 Fyrſter og 14 Friſtæder paa Rigsdagen i Speier, ſom 19 Apr. 1529 højtidelig proteſterede imod den af Flertallet vedtagne Beſlutning, der forbød dem at fortſætte Reformationsværket, og overhovedet imod Flertallets Ret til at øve en ſaadan Samvittighedstvang i Trosſager. Senere blev, navnlig efter den weſtfalſke Fred 1648, P. Fællesnavnet for alle evangeliſke Chriſtne, baade Lutheranere og Reformerte, og **Proteſtantiſme** blev Fællesnavnet for enhver evangeliſk Lære, der proteſterede imod den romerſk-katholſke Kirkes Vildfarelſer og Tyranni over Sjælene. Det poſitive Grundlag, ſom midt under al anden Forſkjel forener alle P., er de to Hovedgrundſætninger, (den materiale) at vi retfærdiggjøres ikke ved vore Gjerninger, men alene af Guds Naade ved Troen paa Chriſtus, og (den formale) at Guds Ord er eneſte Lov og Regel for chriſtelig Lære og Liv. **Proteſtantforening, den tyſke**, grundlagdes af badenſiſke Theologer, navnlig Profesſor Schenkel i Heidelberg og Præſten Zittel ſmſtds. Paa en Præſteconference i Durlach i Aug. 1863 udtalte den ſidſtnævnte den Overbevisning, at den orthodoxe Kirkeſtyrelſe gjorde Chriſtendommen mere og mere fremmed for det tyſke Folk, og i Tilſlutning hertil udſtedte Conferencen efter Schenkels Opfordring et Opraab til ligeſindede tyſke Proteſtanter om at ſamles i Frankfurt 30 Sept. 1863. Her vedtog man at ſtifte en P. „til Fremme af kirkeligt Forfatnings- og Menighedsliv", og denne Forening conſtituerede ſig ſaa endelig paa en Forſamling af 300 Theologer og 200 Lægfolk i Eiſenach 7 og 8 Juni 1865. Filialforeninger ſkulde ſtiftes over hele Tyſkland, og hvert Aar ſkulde der afholdes et ſtort Fællesmøde. Dette ſkete dog ikke 1866, paa Grund af Krigsforholdene; men den ved Preusſens Magtudvikling fremkaldte nationale Løftelſe gav P. Vind i Sejlene, idet dens Ledere i Virkeligheden meget mere arbejdede for nationale end for kirkelige Formaal. Navnlig efter at Fyrſt Bismarck var begyndt paa den ſaakaldte Culturkamp, kom der en kort Blomſtringsperiode for P., i hvilken den kunde glæde ſig ved at være Gjenſtand for den yderſte Velvilje fra de tyſke Regeringers Side; men efterhaanden ſom Bismarck mærkede, at hans Kirkepolitik ſkaffede Staten flere Vanſkeligheder end Fordele, og derfor lidt efter lidt forandrede den, gik det mere og mere tilbage for P., og nu er dens Blomſtringstid for længſt forbi, om den end endnu afholder ſine Møder, udgiver ſine Tidsſkrifter og Skrifter oſv. Den er nu ikke længere nogen Magt i Samfundet, ſom den navnlig imellem 1870 og 1880 ſaa ud til at være.

Prōteus, hos Homer en ſandſigende Havgud. Han opholdt ſig paa Øen Pharos, hvor han ſov paa Kyſten mellem Amphitrites Sælhunde, hvis Vogter han var. Menelaos overfaldt ham og tvang ham til at ſpaa ſig, ſkjønt han ſøgte at undgaa ham ved at antage en Mængde forſkjellige Skikkelſer.

Prōteus, d. ſ. ſ. Hulepadde.

Protevangēlium, det førſte Evangelium, den førſte Spaadom om Meſſias i 1 Moſeb. III. 15.

Protiſter kaldes undertiden med et fælles Navn alle encellede Organismer, idet diſſe paa Grund af Vanſkeligheden eller Umuligheden af at beſtemme, hvilke der maa anſes for Dyr og hvilke for Planter, opfattes ſom dannende et eget „Rige“ ved Siden af eller rettere imellem Dyre- og Planteriget.

Protocōl, et Skrift, ſom tjener til nærmere Angivelſe og Bekræftelſe af en ell. anden Forhandling; en Bog, hvori retlige eller andre Embedsforhandlinger indføres; ogſaa om politiſke Forhandlinger (ſom Londonerprotocollen).

Protōgenes, græſk Maler fra Rhodos, ved den 120de Olympiade (c. 300 f. Chr.), ſamtidig med Apelles, der drog ham frem, vandt iſær Navn for et Billede af Jalyſſos, Staden Rhodos's Grundlægger, hvilket brændte i Rom under Kejſer Commodus.

Protonotārius, førſte Skriver i en Ret.

Protoplāsma, ſ. Celle.

Protopōpe ell. Protopresbyter, et Embede i den græſk-rusſiſke Kirke, ſom ſtaar imellem Biſkop og Præſt, altſaa omtrent lig Provſt hos os. Ved enhver Kathedralkirke ell. Kjøbſtadkirke er anſat en P., ſom tillige øver Tilſyn med de omboende Præſter. Særkjendet ved hans Embedsdragt er Epigonatikon, et Slags firkantet Forklæde, der gaar fra Bæltet til Knæet.

Prototyp, Forbillede.

Protozōer, d. ſ. ſ. Urdyr.

Protſe af og paa, ved Artilleriet hage Lavetten løs fra Forſtillingen, ſom man maa gjøre, hver Gang Kanonen ſkal til Skud, ſamt hage den paa igjen, naar der ſkal kjøres med den.

Protuberāns, i Anat. en knudeformet Fremſtaaenhed paa en Knogle. S. ogſaa Solen.

Proudhon, Pierre Joſ. [prudōng], kritiſk Philoſoph og økonomiſk Forfatter, f. 15 Juli 1809 i Beſançon, var efterhaanden Sætter, Correcteur og Kjøbmand. 1839 anlagde han et Bogtrykkeri i ſin Fødeby, men gik 1848 til Paris, hvor han valgtes til Medlem af Nationalforſamlingen. Han havde vakt ſtor Opſigt ved en Brochure, ſom han tidligere havde udgivet, i hvilket han havde beſvaret Spørgsmaalet »Qu' est ce que la propriété« (hvad er Ejendommen?), med en Udvikling af, at Ejendommen var Tyveri. Det er dog nærmeſt kun Ejendomsretten over Jord, ſom P. angriber; ſelve Ejendomsinſtitutet forkaſter han ikke ubetinget. Han virkede for Oprettelſen af en Folkebank, i hvilken Crediten ſkulde være gratis eller rentefri, men kom derved i en Strid med Baſtiat, i hvilken han trods ſin ſtore Skarpſindighed og dialektiſke Færdighed ikke høſtede Laurbær. P. var en overmaade frugtbar Forf.; den ſamlede Udgave af de af ham ſelv udgivne Skrifter udgjør 26 Bd., hans efterladte Skrifter 17 Bd.; dertil kommer en betydelig Brevſamling, udgivet af Ste-Beuve. Hans Hovedværk er »Système des contradictions économiques« (1849), i hvilket han kritiſerer den nuværende økonomiſke Tilſtand. P. hører ikke til nogen beſtemt communiſtiſk eller ſocial Skole; hans Virkſomhed er væſentlig kritiſk; han beſidder et ſkarpt Blik for alle Fejl og Mangler, og hans Udviklinger ere ofte ſlaaende, men han har aldrig kunnet hæve ſig op over Negationen. 1849—52 ſad han i Fængſel paa Grund af en Fornærmelſe mod den daværende Præſident Louis Napoleon; efter ſin Løsladelſe ſynes han af og til at være traadt i en vis Forbindelſe med Kejſeren. D. 19 Jan. 1865 i Paris.

Prouſt, Antonin [pruſt], franſk Politiker, f. 1832, blev tidlig Journaliſt og grundlagde 1864 et Ugeblad i Bryſſel. Desuden gav han ſig af med literære og kunſthiſtoriſke Studier (»Les beaux arts en Angleterre«, 1862, »Chants populaires de la Grèce«, 1866, og »Archives de l'Ouest«, 1867—69, en Samling Aktſtykker fra Revolutionstiden). 1869 ſøgte P. forgjæves Valg til den lovgivende Forſamling ſom Republikaner, var under Forſvarsregeringen 1870—71 anſat i Paris og blev derefter Medarbejder ved ſin Ven Gambettas Blad »République française«. 1876 valgtes han til Deputeretkammeret, blev 1879 Medlem af Raadet for de ſkjønne Kunſter og af Commiſſionen for de hiſtoriſke Mindesmærker og var 1881—82 Miniſter for de ſkjønne Kunſter i Gambettas kortvarige Miniſterium. I Sommeren 1888 var han Formand i Comitéen for den franſke Kunſtudſtilling i Kjøbenhavn.

Provectiōres, lat., Viderekomne; ſom ere komne ud over Elementerne i en Videnſkab eller Kunſt.

Provence [vāngs], et af Frankrigs gamle Landſkaber, ſom nu omfatter Dep. Rhônemundingerne, Var, Nedrealperne, noget af Vaucluſe og Drôme. — Romerne kaldte den Del af det transalpinſke Gallien, ſom de førſt erobrede (c. 120 f. Chr.), Provincia (Gallica) i Modſætn. til det frie G.; deraf Navnet P. om den ældſte Del af denne Provins. Paa Folkevandringens Tid i det 5te Aarh. blev P. erobret dels af Veſtgoterne, dels af Burgunderne; under Theodorik d. ſtore hørte det til det øſtgotiſke Rige, men kom ſiden under de frankiſke Konger og tilfaldt ved Delingerne efter Ludvig d. frommes Død førſt Lothar 1, ſenere Carl d. ſkaldede. Efter hans Søn, Ludvig d. ſtammendes Død 879 blev P. en Del af det cisjuranſke Burgund eller arelatiſke Rige og tilfaldt, da Greverne af Arles's Mandsſtamme var uddød 1100, Grev Raimund IV af Barcelona og, da ogſaa dennes Slægt var uddød paa Mandsſiden 1254, den ſidſte Greves Svigerſøn, Carl af Anjou, den franſke Konge Ludvig IX.s Broder, ſom ſiden ogſaa blev Konge i

Neapel og Sicilien. Efter Dronn. Johanne I af Neapel tilfaldt P. ved Arv Hert. Ludvig af Anjou, Broder til den franſke Konge Carl V; efter hans ſidſte Efterkommer (Sønneſøns Søn), Grev Carl IV (d. 1481), arvede dennes Fætter, den franſke Konge Ludvig XI, P., ſom ſiden den Tid ſtedſe har været forenet med Frankrig. Ludvig XVIII førte før ſin Tronbeſtigelſe Titlen „Greve af P.“

Provençalſk Sprog og Literatur. Det p. Sprogs Hovedgebet er Sydfrankrig indtil Loire ſom omtrentlig Grænſe. Meget nær beſlægtet med det egentlige P. er Sproget i nogle af de veſtlige Cantoner i Schweiz, i en Del af Piémont og i Nordſpanien („Katalanſk“). Af Benævnelſen for „Ja“ (oc; lat. hoc) fik Sproget Navnet la langue d'oc, i Modſætning til Nordfranſk, la langue d'oui (ældre d'ouil; lat. hoc ille); det kaldtes ogſaa, foruden la lenga proensal, det limouſinſke Sprog, lo limosi (efter Navnet paa den fornemſte Dialekt), eller ganſke i Almindelighed det romanſke Sprog, la lenga romana. Det ſtammer fra Vulgærlatinen ſom de andre romanſke Søſterſprog og danner ſammen med Nordfranſk en ſærlig Gruppe inden for diſſe, den gallo-romanſke. Hovedforſkjellighederne mellem P. og Nordfranſk ere følgende: Lat. betonet a beholdes i P., men bliver e i Franſk (cantare, p. cantar, fr. chanter); lat. betonet ē, ī giver e i P., men ei (oi) i Franſk (habere, p. aver, fr. aveir, avoir); lat. udlydende c beholdes i P., men vocaliſeres eller bortfalder i Franſk (locum, p. loc, fr. lieu). End videre har det i betydelig mindre Grad end Nordfranſk optaget Ord af germanſk Oprindelſe. I det ældſte p. Sprog træffe vi, ligeſom i Oldfranſk, en Declination med to Caſus: Sing. lo pastre, lo pastor; Plur. li pastor, los pastors. I Conjugationen er at mærke Bevarelſen af lat. Plusquamperfectum: amera (= amaveram), der dog fungerer ſom Conditionel. — Det ældſte Sprogmindesmærke af nogen Betydning er et Fragment af et Digt om Boëthius; det ſtammer fra omkring Aar 950 og indeholder 258 tiſtavelſes Vers, forbundne med Aſſonanſer eller fulde Rim i Tirader. Literaturen udvikler ſig derpaa hurtig og frodig, culminerer omkring Aar 1200, hvorefter et forholdsvis hurtigt Forfald indtræder. Den gamle provençalſke Literatur er ſærlig en Kunſtpoeſi, der henvender ſig udelukkende til de højere, finere dannede Samfundslag og undgaar enhver folkelig Paavirkning; den tjente med ſine mange ſpidsfindige og unaturlige Reflexioner over Kjærlighed, ſærlig til den gifte Kvinde, væſentlig til ſelſkabelig Underholdning og mangler hyppig dybere Tankeindhold. Medens Henſynet til Indhold traadte i Baggrunden, lagde man deſto mere Vægt paa Formen, paa en kunſtfærdig Strophebygning og klangfulde, ſirlig ſlyngede Rim. Sproget blev derved ogſaa i viſſe Maader conventionelt, og den hele Literatur kom ſaaledes til at ſtaa Folket endnu fjærnere. Literaturens Tyngdepunkt ligger i Lyriken, ſærlig den erotiſke, der under Provences ſtraalende Himmel, i det dejlige, ſolrige Klima udviklede ſig med en overvældende Frodighed og affatte mange glimrende Blomſter, der prangede med ſtraalende Farver og ſkjønne Former. Til Digterkronen bejlede ſelv de provençalſke Fyrſter, ſom f. Ex. Vilhelm IX, Greve af Poitiers (omkr. 1100), Jaufre Rudel, Fyrſte af Blaya (omkr. 1150), Rambaut III, Greve af Orange (omkr. 1160), Robert I, Dauphin af Auvergne (omkr. 1200), og mange andre; vide om i Europa gik der Ry af deres Digte, og den kunſtlyriſke Digtning i Nordfrankrig, ſaa vel ſom i Italien, Spanien, Portugal og Tyſkland er bleven paavirket af Provences Troubadourpoeſi (ſ. nærmere Troubadour). Som Regel vare Digtene ſtrevne i ſex-, otte- eller tiſtavelſes Vers, der vare ſammenkjædede i Stropher (coblas) af højſt forſkjellig Længde. De vigtigſte Digtformer ere: Vers eller Canzone, Hovedformen for Kunſtlyriken, Sirventes, Digte, af politiſk eller almindeligt ſocialt Indhold, hyppig tillige med ſatiriſerende Formaal, Tenzone, Vexelſang, hvor de to optrædende Parter hver forſvarer ſin Opfattelſe af et forelagt Spørgsmaal (kaldes derfor ogſaa jocs partitz), Paſtorella, Hyrdeſang, Alba, Morgenſang, Modſætning til Serena, Aftenſang. Foruden de ovenfor nævnte Digtere ſkal her kortelig mindes om Bertran de Born (Slutn. af det 12te Aarh.) og hans Samtidige, Marcobrun, begge originale og kraftige Perſonligheder, Peire Cardinal (Beg. af det 13de Aarh.), Forfatter af bidende, moraliſerende Sirventes, Sordel, Peire Vidal, Rambaut de Vauqueiras, der deltog i det 4de Korstog ſammen med Markgreven af Montferrat, oſv. oſv. Gaar man uden for den lyriſke Digtning, er den p. Literatur i Middelalderen forholdsvis fattig. Den epiſke Digtning indſkrænker ſig til nogle Efterligninger og Overſættelſer af nordfranſke chansons de geste; de Tilløb til en original Epik, der kunne eftervises ſaa vel indirecte ſom directe ved Aigar et Maurin, Daurel et Beton og til Dels ved Girartz de Roſſilho ere blevne kvalte i Opvæxten af den lyriſke Digtning. Af Æventyrromaner maa ſærlig fremhæves Flamenca paa Grund af dens culturhiſtoriſke Betydning. Dramaet er væſentlig repræſenteret af Myſteriet om Sancta Agnes. Hertil kommer end videre en Del moralſke og didaktiſke Digte, Helgenlegender og hiſtoriſke Rimkrønniker, ſom f. Ex. Digtet om Albigenſer-Korstoget. I det 13de og 14de Aarh. indtræder et kjendeligt, til Dels af ulykkelige politiſke Forhold fremkaldt Forfald; Albigenſerkrigene ødelagde Provence ikke blot materielt, men ogſaa aandelig. Fyrſtehofferne, hvor Troubadourerne hidtil havde ſunget deres Elſkovsviſer eller bidende Smædeviſer, forſvinde; Poeſien dyrkes ikke længer af Adelen, men af Borgerne, og der oprettes akademiſke Digterſkoler (ſ. Jeux floraux und. Jeu), hvoraf den i Toulouſe ſærlig blev berømt. Herved bliver det hele næſten kun et poetiſk „Haandværk“, og Formen faar fuldſtændig Overtaget i de ſenere yderſt kunſtfærdige Rimerier. Troubadourpoeſien har faaet ſit Dødsſtød, og da ſamtidig den politiſke Magt concentreres i Paris og Nordfranſk bliver Rigsſprog, ſynker Provençalſk fra ſin fremragende Stilling ſom Literaturſprog ned til at blive en Dialekt. I de følgende Aarhundreder møde vi vel forſkjellige ſydfranſke Digtere, der benytte deres Dialekt i Poeſiens Tjeneſte, ſom f. Ex. Pierre Goudouli fra Toulouſe (1579—1649), Cypr. Despourrins (f. 1628), Saboly (1614—75), men ſtor Betydning have de ikke. Førſt i vort Aarh. er der gjort Forſøg paa atter at hæve Provençalſk til en jævnbyrdig Stilling med Nordfranſk ſom Literaturſprog, og denne nyprovençalſke Renaisſance er al Opmærkſomhed værd. Hovedrepræſentanterne for dette driſtige Forſøg, der er gjennemført med ſtor Energi og Dygtighed og allerede har frembragt Værker af ſtor poetiſk Skjønhed, ere J. Jasmin (1798—1864), Roumanille (f. 1818) og Fr. Mistral; denne ſidſtes lyriſk-epiſke Digt „Mireio“ har vundet europæiſk Berømmelſe. Fællesnavnet for de nyprov. Digtere er Felibrerne. De vigtigſte Hjælpemidler til Studiet af prov. Sprog og Literatur ere: Raynouard, »Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours« (Par., 6 Bd., 1838—44); Diez, „Grammatik der roman. Sprachen“; Stengel, „Die beiden älteſten prov. Grammatiken“ (Marburg 1878); Diez, „Poeſie der Troubadours“ (Zwickau 1826, nyt Optryk 1883); Diez, „Leben und Werke der Troubadours“ (Zwickau 1829, nyt Optryk 1882); Bartſch, „Grundriß zur Geſchichte der prov. Literatur“ (Elberfeld 1872); Raynouard, »Choix des poésies originales des Troubadours« (Par., 6 Bd., 1816—21); Suchier, „Denkmäler prov. Literatur und Sprache“ (Bd. I), P. Meyer: »Les derniers Troubadours de la Provence« (Par. 1872). Om moderne Prov. ſe Fr. Mistral's ſtore Lexikon »Lou Tresor dou Felibrige« (Par., 2 Bd., 1879—85); Böhmer, „Die prov. Poeſie der Gegenwart“ (Halle 1870); Hagberg, »Den prov. vitterhetens återuppståndelse« (Upſala 1873); Nyrop, „Romanſke Moſaikker“ (Kbhvn. 1885). (Kr. N.)

Provenceolje [vāngſe], den af de modne Oliven ſtrax efter Indſamlingen koldt presſede Olje; ſ. **Oljefamilien**.

Provenu, fr. [nȳ], Udbytte, Gevinſt.

Pro vēra cōpia, lat., (N. N. indeſtaar) for Afſkriftens Rigtighed.

Proverbes [verb] (egtl. Ordſprog) kaldes i Frankrig en egen Art korte Lyſtſpil, der allerede ſtammer fra det 18de Aarh. Carmontel, Leclerq og Monnier bragte dem til Udvikling; den nyere Tids Proverbeforfattere ere A. de Musſet og O. Feuillet, der begge have fundet talrige Efterlignere. P. ere ofteſt digtede paa Grundlag af et Ord- eller Tankeſprog, der ſtundum nævnes i Stykkets Slutningsreplik; dog er dette ikke nødvendigt, thi til P. regnes ogſaa korte Stykker, der indeholde en enkelt pikant Hovedſituation ſom den dramatiſke Pointe. I de ſeneſte Aar have yngre danſke Forfattere ſom Herman Bang og Otto Benzon indført Arten i vor dramatiſke Literatur.

Proviānt, Mundforraad, Levnedsmidler for en forſamlet Mængde Mennesker, ſom Skibsfolk, Krigsfolk; **proviantēre**, forſyne med Levnedsmidler. **Proviantſkat**, en anden Benævn. for Oxe- og Flæſkeſkatten.

Prōvidence [dens], Hovedſtad i Staten Rhode-Island i Nordamerika ved Floden Pawtuckets Udløb i Narraganſett Bugten, 32 M. ø. n. ø. for New-York. 105,000 J. (1880). Her ere flere højere Undervisningsanſtalter, en ſtorartet Jærnbanegaard, betydelige Fabriker for Uld- og Bomuldsſtoffer, Jærnvarer, Guld- og Sølvarbejder og levende Handel. Anlagt 1636.

Providence, New- [nju ſ. o.], en af de engelſke Bahamaser i Veſtindien, 36 M. ø. for Florida. 8 □ M. med 10,000 J. Paa Nordſiden ligger Staden Nasſau, der er Gouverneurens Sæde. S. for øvrigt **Bahamaser**.

Provinciāl, Forſtanderen for ſamtlige til en vis Munkeorden hørende Kloſtre i en Provins. En Provins omfatter ſnart ēt, ſnart flere Lande.

Provins (Provincia) kaldte Romerne i videſte Forſtand den en Øvrighedsperſon tildelte Virkekreds, navnlig Førelſen af en beſtemt Krig, dernæſt i geographiſk Henſeende et Land, der var underlagt romerſk Herredømme, og ſom efter en beſtemt Forfatningsform (forma provinciæ) beſtyredes af en Proprætor eller Proconſul. August delte P. i to Klasſer: p. principis, der ſtod under Kejſerens eget Opſyn, og ſom han lod ſtyre ved ſine Stedfortrædere (præsides), og p. populi, der beſtyredes af Proconſuler. Conſtantin d. ſtore inddelte hele Riget med Undtagelſe af de to Hovedſtæder i 4 Præfecturer, der ſtod under præfecti prætorio og havde Beſtyrerne af Provinſerne (rectores), der nu vare mindre, under ſig. Nu bet. P. en Del af et Statshele, et Landſkab ell. lign., ogſaa en Ærkebiſkops Diſtrict. **Provinſiallove, de gamle danſke**, ſ. **Danſk Ret** und. **Danmark**. **Provinſialſtænder, raadgivende**, bleve under Indtrykket af det fra Julirevolutionen udgaaede Frihedsrøre og efter preusſiſk Mønſter (ſiden 1823) bebudede 28 Maj 1831 (foreløbig 11 Febr.) for det danſke Monarchi. Efter at de „oplyſte Mænd“ i Sommeren 1832 havde afgivet Betænkninger, blev den nærmere Ordning faſtſat 15 Maj 1834. Der oprettedes 4 Stænderforſamlinger, for Kongerigets Øſtifter (Mødeſted Roskilde), Nørrejylland (Viborg), Slesvig (Slesvig) og Holſten (Itzehoe); baade for Valgret og Valgbarhed krævedes Ejendom eller Faſte (af 5 Tdr. Hartk.), og de Deputerede valgtes ſærſkilt af Sædegaardsejere, Kjøbſtad- og Landboere, med ſtærk Begunſtigelſe for den førſte Klasſe, hvorhos endelig Kongen valgte nogle Deputerede for Godsejerne (Ridderſkabet i Hertugdømmerne), Gejſtligheden og Univerſiteterne (Kiels U. baade for Slesvig og Holſten). Valget var paa 6 Aar; P. indkaldtes hvert andet Aar, men kun to ſamtidig (Roskilde og Itzehoe, Viborg og Slesvig), førſte Gang 1835—36. En kongel. Commisſarius udgjorde Mellemleddet mellem Regeringen og P.; P. kunde gjøre Forſlag og indgive Petitioner, og Kongen lovede ikke at „udgive nogen Lov, der har Forandring i vore Underſaatters perſonlige eller Ejendoms-Rettigheder eller i Skatterne og de offentlige Byrder til Gjenſtand“ uden at høre deres Raad forinden. Oprindelig var Island medregnet til Øſtifterne, men 1843 fik det ſit ſærſkilte Alting (raadgivende indt. 1874). P. i Kongeriget indkaldtes ſidſte Gang 1848; i Hertugdømmerne indkaldtes de igjen efter Oprøret og bleve lovgivende 1854.

Provins [vǣng], Stad i det franſke Dep. Seine-Marne, 10 M. ſ. ø. for Paris. 7,000 J.

Pottemagerier, Uldmanufakturer, Mineralkilde. Storartet Roſencultur (de ſaakaldte „Provence-Roſer“).

Pro virili, lat., af al Magt, efter bedſte Evne.

Proviſiōn, Forraad, iſær Mundforraad, Forſyning med Levnedsmidler; i Handelsſpr. Godtgjørelſe for Umage og Ulejlighed ved en for en anden udført Forretning ell. Handel. **Proviſionālordonnancen** [nāngſe] af 4 Nov. 1660 kaldes et Project til Ordningen af Statens øverſte Adminiſtration, ſom fremkom efter Haandfæſtningens Afſkaffelſe og Indførelſen af det arvelige Kongedømme. Man har tidligere troet, at dette Project var en virkelig udſtedt Lov, om end af foreløbig Natur (deraf dens Navn); men det er kun et privat Forſlag, der ſkyldes Secretæren i Statscollegiet, Frands Raſch.

Proviſor, Forſtander, Opſynsmand, Forvalter, ſpec. paa et Apothek.

Proviſōriſk, foreløbig, f. Ex. p. Regering. **P. Lov** ell. (i Norge) Anordning kaldes i conſtitutionelle Stater en Lov, ſom under paatrængende Omſtændigheder, naar der ikke er Tid til at oppebie Folkerepræſentationens Sammentræden, udſtedes af Regenten alene uden at være forelagt hin, hvis efterfølgende Samtykke imidlertid er en Betingelſe for Lovens vedvarende Gyldighed.

Provocatiōn, Udfordring.

Provoſt, François [vō], franſk Skueſpiller, f. 1798, debuterede paa Odéontheatret 1819. Efter en fleraarig Anſættelſe her og ved Theatret ved Porte St. Martin kom han 1835 til Théâtre français. 1839 blev han Sociétaire og Profesſor i Declamation ved Conſervatoriet. P. var en dramatiſk Kunſtner af første Rang og hørte til ſin Tids meſt udmærkede Skueſpillere; hans Repertoire omfattede ſaa vel Tragedien ſom Komedien. D. 1865.

Provſt (af lat. præpoſitus, d. e. Foreſat) bruges navnlig om gejſtlige Foreſatte, og det allerede hos Kirkefædrene, f. Ex. Cyprian. I Kloſterſproget blev P. lig Prior (ſ. d. A.), og paa denne Maade bruges det endnu af Auguſtinerne, Dominikanerne og Ciſtercienſerne. I Capitlerne, der dannedes efter Kloſtrenes Forbillede, beſørgede en P. Fordelingen af de indkomne Gaver og haandhævede under Biſkoppens Overbeſtyrelſe Diſciplinen. Ved en Biſkops Kirke hed Archidiakonen **Domprovſt**. Der findes ogſaa verdslige Kloſterprovſter, ſom beſtyre Kloſtrenes Godſer eller fungere ſom deres Skytsherrer, og i denne Betydn. bruges P. ogſaa om Forſtanderne for forſkjellige af de ſaakaldte „Frøkenkloſtre“ i evangeliſke Lande, ligeſom f. Ex. Forſtanderen for Regenſen i Kjøbenhavn hedder P. Som gejſtlig Værdighed i den evangeliſke Kirke ſtaar P. imellem Biſkop og Præſt, men Ordet bruges ogſaa enkelte Steder lig Superintendent. I Danmark fik ved Reformationens Indførelſe hvert Herred ſin P. (Herredsprovſt), en af Præſterne, der ved Siden af ſin Præſtegjerning tillige ſkulde hjælpe Biſkoppen ell. Superintendenten med at føre Tilſyn i Herredet. De bleve valgte af Præſterne og Biſkoppen; efter 1660 bleve de ſtadfæſtede af Kongen. 1806 anſattes Amtsprovſter, hvorved man mente at kunne fremme Skolevæſenet kraftigere. Efterhaanden ſom Herredsprovſterne bleve ledige, bleve de inddragne og deres Forretninger henlagte til Amtsprovſterne med Undtagelſe af den gejſtlige Skiftejurisdiction, der blev henlagt under den verdslige Øvrighed. Ved denne Lejlighed gik Præſternes Valgret tabt, idet Amtsprovſterne bleve udnævnte umiddelbart af Regeringen. Af økonomiſke Grunde ophævedes denne Ordning atter 1822, og man fik nu Diſtrictsprovſter, hvis Diſtricter omfatte ēt eller flere Herreder. I hvert Stift findes ſiden Katholicismens Tid en **Stiftsprovſt**, ſom i Almindel. tillige er Diſtrictsprovſt, og ſom i Biſkoppens Forfald eller under Vacance i Biſpeembedet i Regelen fungerer ſom Biſkop. I de 6 Stifter (ikke Laaland-Falſters) er det Præſten ved Hovedkirken i Stiftsſtaden, der er Stiftsprovſt. Sognepræſten ved Domkirken i Roskilde er Domprovſt. I Danmarks 7 Stifter er der i alt 76 P. **Provſtemøder**, ſ. Landemoder. **Provſteret**, en gejſtlig Ret, der paakjender gejſtlige Sager i første Inſtans ſom Underret for Landemoderne. Den beſtod tidligere af Provſten alene og to Præſter ſom Asſesſorer eller Vidner; disſe afgav ikke Votum. Men ſiden 1806 har den tabt en ſtor Del af det gejſtlige Præg, idet den civile Underdommer blev P.s Meddommer og den civile Retsſkriver Skriver, hvorefter de gejſtlige Asſesſorer anſaas for overflødige. Det blev ligeledes beſtemt, at civile Actorer ſkulde beſkikkes, i Stedet for at Biſkoppen tidligere havde overdraget dette Hverv til en Præſt. **Provſti**, en P.s Diſtrict.

Prude, fr. [pryhd], overdrevent tilbageholden, affecteret nøjeregnende med, hvad der kan ſtøde an mod Velanſtændighed, ſnærpet (iſær om Kvinder). **Pruderī**, ſkrømtet ell. affecteret Ærbarhed, ſnærpet Væſen.

Prudēntius, Aurelius Clemens, chriſtelig Digter fra Calagurris (Calahorra) i Spanien, f. 348, d. c. 410, ſkrev en Mængde Hymner, af hvilke de fleſte kom i Brug ved Gudstjeneſten. De udmærke ſig ved dyb Følelſe, Begejſtring, flydende Sprog og ypperlig Versbygning og ere udgivne af Dresſel 1860.

Prudhommes [pryhdōmm] kaldes i Frankrig de ſagkyndige Medlemmer af Fabrik- eller Næringsretterne, der tillige optræde ſom Forligsmæglere i Stridigheder imellem Arbejderne og Fabrikherrerne.

Prudhon, Pierre Paul [prydōng], franſk Hiſtoriemaler, f. 1758 i Cluny, d. 1823, henlevede ſin Ungdom i Armod, men opnaaede dog at komme til Paris, vandt 1783 den ſtore Præmie og blev Penſionær i Rom, hvorfra han 1789 vendte tilbage til Paris. Under Davids næſten enevældige Regimente i Kunſten ſtaar P. aldeles iſoleret, med ſtørre Opmærkſomhed henvendt paa Coloriten, poetiſk og ſtorladen i ſine Compoſitioner, men ensformig i de valgte Typer. Blandt hans allegoriſke Billeder er det i Louvre, foreſtillende „Laſten ſtraffet af Retfærdigheden og Himlens Hævn“, det betydeligſte; der findes ogſaa en „Chriſtus paa Korſet i Dødsøjeblikket“. Hans ſidſte Arbejde og et af hans meſt rørende Billeder foreſtiller „en fattig Familie, ſom omgiver den døende Fader“.

Prume, François [pryhm], berømt Violinvirtuos, f. 1816 i Stavelot i Belgien, d. 1849 ſmſtds., var kun 17 Aar gl., da han blev Lærer i Violinſpil ved Conſervatoriet i Liège. Paa ſine Kunſtrejſer beſøgte han ogſaa Norden og gjorde her ſom overalt ſtor Lykke ved ſit indſmigrende og ſmagfulde Foredrag og ved ſin fine, glatte Technik. Af hans ikke mange Violincompoſitioner opnaaede hans „Melancholi", et Thema med Variationer, en Celebritet, ſom endnu ikke er bortvejret.

Pruntrut, ſ. **Porrentruy**.

Pruth, Flod i Østeuropa, udſpringer i Galizien paa Nordſiden af Karpatherne, løber gjennem Galizien og Bukovina, danner paa en Strækning af henved 30 M. Grænſen mellem det rusſiſke Besſarabien og Moldau og falder fra venſtre Side i Donau ved Reni neden for Galacz. Den er c. 100 M. lang og ſejlbar i en ſtor Del af ſit Løb.

Prutz, Rob. Eduard, tyſk Digter og Literærhiſtoriker, f. 1816 i Stettin, ſtuderede fra 1834 Philologi, Philoſophi og Hiſtorie i Berlin, Breslau og Halle; ved ſidſtnævnte Stads Univerſitet blev han 1838 Dr. phil. 1839 vendte han efter en længere Rejſe tilbage til Halle, og arbejdede i Ruges „Halleſche", ſiden „Deutſche Jahrbücher". Som Deltager i den liberale Bevægelſe var han Gjenſtand for mange Ubehageligheder fra det preusſiſke Politis Side, hvorfor han 1840 drog til Dresden og n. A. til Jena. Udviſt af denne By 1843 gik han atter til Halle, hvor han forgjæves ſøgte Anſættelſe ved Univerſitetet. Fra denne Periode er hans Monographi „Der Göttinger Dichterbund" (1841), den ufuldendte „Geſchichte des deutſchen Journalismus" (1845), lyriſke Digte og den fortræffelige ſatiriſk-polemiſke Komedie „Die politiſche Wochenſtube" (1845) i ariſtophaniſk Form. 1846 fik P. Tilladelſe til at holde literaturhiſtoriſke Forelæsninger i Berlin og udgav 1847 „Vorleſungen über die Geſchichte des deutſchen Theaters". Men da allerede hans anden Forelæsningsrække næppe paabegyndt blev forbudt af Politiet, modtog P. 1847 en Anſættelſe ſom artiſtiſk Directeur ved Hamborgs Stadttheater og udgav her „Dramaturgiſche Blätter", men blev dog ſnart kjed af denne Stilling og levede ſom Privatmand førſt i Hamborg, ſiden i Dresden, hvor han efter Februarrevolutionens Udbrud holdt Forelæsninger over Tidsbegivenhederne. 1843—48 havde han udgivet „Literaturhiſtoriſches Taſchenbuch"; 1847—49 udkom hans Dramaer, hvoriblandt „Moritz von Sachſen" gjorde meſt Lykke; de ere dog mere Frugt af Reflexion end af Inſpiration, og Rhetoriken maa erſtatte Poeſien. I Marts 1848 drog P. til Berlin og ſluttede ſig til de conſtitutionelle Demokrater, men maatte efter Septemberdagene tage Bolig i Stettin, indtil han 1849 blev Profesſor i Literaturhiſtorie i Halle. 1859 tog han ſin Afſked og flyttede til Stettin. Saa vel her ſom i andre tyſke Stæder holdt han i de følgende Aar ſtærkt beſøgte Forelæsninger over Hiſtorie og Literatur. 1850—57 udkom hans „Zehn Jahre, Geſchichte der neueſten Zeit". 1851—66 var han Redacteur af „Deutſches Muſeum". Fra 1851—62 ere Romanerne „Das Engelchen", „Der Muſikantenthurm", „Helene" og „Oberndorf"; 1858—65 udgav han 3 Samlinger erotiſke Digte (et Udvalg af dem i „Buch der Liebe", 1869), langt varmblodigere og ogſaa mere formfuldendte end hans Ungdomslyrik. Hans bedſte literaturhiſtoriſke Værker ere „Literatur der Gegenwart" (2 Bd., 1860) og „Ludw. Holberg" (1857). Stor Opſigt vakte hans to Digte „Mai 1866" og „Juli 1866"; det førſte ſkaffede ham en Fængſelsſtraf, for hvilken dog den almindelige Amneſti fritog ham. D. 1872.

Prügelknabe, tyſk, den ſom i Skolen tager Pryglene paa ſig; Syndebuk.

Prüm, Stad i Regeringskredſen Trier i den preusſiſke Rhinprov. ved en lille Flod af ſ. N., med 2,200 J., havde fordum et berømt rigsumiddelbart, fyrſteligt Benedictinerabbedi, ſtiftet i 1ſte Halvdel af det 8de Aarh., hvor Kejſer Lothar I begav ſig hen efter at have nedlagt Regeringen 855 og endte ſine Dage ſ. A. Den derværende Kloſterſkole var i Middelalderen meget berømt. Ved Freden i Lunéville 1801 blev P. med Landene paa den venſtre Rhinbred afſtaaet til Frankrig og Abbediet ſeculariſeret; 1815 kom Staden til Preusſen.

Prytaneion, Raadhuſet i det gamle Grækenlands frie Stater. I Athen hed ſaaledes den Bygning, der var beſtemt til Forſamlingsſted for **Prytänerne**, d. e. det af $\frac{1}{10}$ af de 500s Raad beſtaaende Udvalg, der afvexlende efter Lodtrækning beſørgede Raadets løbende Forretninger, hvert i $\frac{1}{10}$ Aar (**Prytani**). I P. bleve ogſaa fremmede Geſandter modtagne og Mænd, der havde gjort ſig ſærdeles fortjente af Staten, beſpiſte paa offentlig Bekoſtning.

Przemysl [pſchemiſchl], Stad i det øſterrigſke Konger. Galizien ved Floden San, 12 M. v. for Lemberg. 22,000 J. Romerſk-katholſk og græſk-unneret Biſpeſæde. Smuk Kathedralkirke med ſeværdige Malerier og gamle Trophæer. Betydelig Tilvirkning af Læder, Lærred og Trævarer. Slotsruiner.

Przevålſkij, Nik., f. 1837, rusſiſk Officer og Opdagelſesrejſende, ſom i to Rejſer 1871—77 gjennemrejſte den ſtørſte Del af Øſtaſien, ſærlig Mongoliet og China, ſamt underſøgte Altaibjærgene og Søen Lob-Noor. Efter ſin Tilbagekomſt udnævntes han til Oberſt og traadte paa ny ind i Hæren, hvor han ſenere er forfremmet til General. En ny Rejſe 1879—80 gjaldt Tibet, en fjerde 1883—85 ſærlig Hoanghos Kildegebet; 1888 brød han op paa en ny Rejſe, til Lasſa. Han har ſkrevet „Reiſen in der Mongolei, im Gebiet der Tanguten und den Wüſten Nordtibets 1870—73" (2 Bd., 1875—76) og „Reiſen in Tibet und am obern Laufe des Gelben Fluſſes in den J. 1879—80" (1883).

Przibram [prſchi], czech. Přibram, Bjærgſtad i Böhmen, 7 M. ſ. ſ. v. for Prag, med 11,000 J. Bjærgværksdrift paa Sølv og Bly.

Præbĕnde kaldes i den katholſke Kirke Ejendomme, hvis Indtægter tilflyde et Kirkeembede. Den, der nyder Indtægten, kaldes **Præbendarius**. Kanonikater ere f. Ex. P. for Domherrer. P. bruges ogſaa om Andel i Indtægter af Kirkegodſer.

Præcēdens, lat., Flt. **Præcedēnſer**, foregaaende Tilfælde, Kjendelſer oſv., der kunne betragtes ſom Retteſnor. **Præcedēns**, Forrang, Fortrin.

Præcēptor, lat., Lærer. **Privatpræceptor**, ſ. under **Privat.**

Præcesſiōn. Paa Grund af Maanens, Solens og indirecte ogſaa Planeternes Tiltrækning paa Jordens ophøjede Dele under Æqvator undergaar Jordaxens Retning Forandringer, der dels ere periodiſke og ſmaa og kaldes Nutation (ſ. d. A.), dels voxe med Tiden og kaldes P. I Følge denne beſkriver Verdenspolen i Løbet af c. 25,000 Aar (det platoniſke Aar) en Lillecirkel af 23½° Radius om Ekliptikas Pol i tilbagegaaende Retning, ſaa at de Stjærner, der ligge nær denne Lillecirkel, efterhaanden blive Polarſtjærner. Om 12,000 Aar f. Ex. bliver Vega det. Uden at Æqvator forandrer ſin Hældning mod Ekliptika maa altſaa dens Skæringspunkter med Ekliptika, Jævndøgnspunkterne, glide tilbage paa denne, nemlig c. 50" aarlig, hvilken Størrelſe kaldes **P.s-Conſtanten.** Følgelig vil enhver Stjærnes Længde, der jo regnes fra Foraarsjævndøgnspunktet, aarlig tiltage med ſamme Beløb: Stjærnerne ville ſynes at ſkride frem, og deraf Navnet P., d. e. Fremadſkriden. Derved opdagedes ogſaa P. allerede af Hipparchos (ſ. d. A.). P. er Aarſag til Forſkjellen mellem Himmelbillede og Himmeltegn (ſ. **Himmel**) og imellem det tropiſke og ſideriſke Aar (ſ. d. A.). Da P. end videre forandrer Æqvators Beliggenhed mellem Stjærnerne, og da Æqvators Hældning mod et Steds Horizont altid er den ſamme, ville Stjærner, ſom nu aldrig komme op over vor Horizont, med Tiden blive ſynlige hos os, og omvendt. Ikke blot Æqvator, men ogſaa Ekliptika forandrer ſin Beliggenhed; denne Forandring, der kun er lille og ſtammer fra Planeternes Perturbationer, bevirker foruden en lille ſeculær Forandring i Ekliptikas (ſ. d. A.) Hældning ogſaa en lille Flytning af Jævndøgnspunkterne, der ſammen med den før nævnte kaldes den **almindelige P.**, medens den før nævnte alene kaldes **Luni-Solar-P.**

Præ cēteris, lat., ſ. **Laudabilis.**

Præcipitāt, Bundfald. **Præcipitēre**, bundfælde. **Hvidt Præcipitat**, ſ. **Kviksølv. Thomas's Præcipitat** fremſtilles af Slakken fra Thomaſeringen (ſ. **Jærn**). Denne Slakke indeholder nemlig Raajærnets Phosphor i Form af phosphorſur Kalk (gjennemſnitlig 17,8 pCt. Phosphorſyre). Den riſtes, behandles med en pasſende Mængde Saltſyre, hvorpaa Opløsningen fældes med en vis Mængde Kalkmælk. Herved udfældes det ſaakaldte Th.s P., ſom fremſtilledes i ſtor Mængde af Fabriken Fertilitas i Wiesbaden, og ſom indeholdt 33 til 38 pCt. Phosphorſyre og derfor maatte betragtes ſom et udmærket Gødningsſtof. Men den Omſtændighed, at Leblancs Sodaproces efterhaanden mere og mere fortrænges af Solvays Ammoniakſodaproces, gjør, at Saltſyren bliver mindre let tilgængelig, og man har derfor nu ſøgt at fremſtille en phosphorſyrerigere Thomasſlakke ved at ſætte Kalken til i Convertoren i to Portioner, hvorved næſten al Phosphorſyre ophober ſig i den førſte Slakke, ſom fraſkilles for ſig. Denne Thomasſlakke indeholder nu gjennemſnitlig 30 pCt. Phosphorſyre og anvendes ligefrem ſom et ypperligt Gødningsſtof efter at være malet til et ſaa fint Pulver, at den gaar gjennem Sigter med Aabninger af 0,1 til 0,2 Millimeters Gjennemſnit.

Præcis, nøjagtig, punktlig; **Præciſiōn**, Nøjagtighed, Punktlighed; **præciſēre**, nøjere beſtemme.

Præcluſiōn, Udelukkelſe, er en Rettigheds Fortabelſe derved, at den ikke nagtet derom ſket offentlig Opfordring gjøres gjældende inden en vis Tid. Saaledes **præcludēres** navnlig de Creditorers Fordringer, ſom, naar der i et under Skiftebehandling taget Dødsbo er udſtedt Proclama til Creditorerne, ikke anmeldes inden den i Proclamaet angivne Friſt. Virkningen af P. er i det hele den ſamme ſom af Præſkription (ſ. d. A.).

Prædeſtinatiōn (d. e. Forudbeſtemmelſe), Læren om Guds evige Raadſlutning til Menneſkenes Frelſe. Auguſtin lærte, at Gud fra Evighed af forudſaa Syndefaldet og dets Følger, hvorfor han, da han ikke vilde, at hele Menneſkeheden ſkulde gaa til Grunde, af „dens ſyndige Maſſe“ udvalgte nogle „Barmhjertighedens Kar“, ſom han forud beſtemte til Frelſe, og disſe frelſer han ved ſin uimodſtaaelige Naade. De andre lades tilbage i deres Synder og gaa til Grunde ved dem. De, der blive frelſte, have altſaa Guds Naade, ikke deres egen Fortjeneſte, at takke for Frelſen, medens de, der gaa til Grunde, blive fordømte paa Grund af deres Synder. Denne i det væſentlige ſkriftmæsſige Lære blev ved ēnſidig Faſtholden af dens logiſke Conſeqvenſer utilbørlig ſkærpet af Munken Gottſchalk i det 9de Aarh., der lærte en dobbelt P., til Salighed for nogle, til Fordømmelſe for andre, men dog ſaaledes, at han ligeſom Auguſtin tænkte ſig P. betinget ved Guds Forudviden om Syndefaldet; fordi Gud forudſaa dette, beſluttede han af Kjærlighed at frelſe nogle, medens han beſluttede at fordømme andre (**infralapſariſk P.**). Calvin derimod lod Syndefaldet være medindbefattet i P.: da Gud beſluttede at ſkabe Verden, beſluttede han til ſit Væſens Forherligelſe at ſkabe nogle til Frelſe, andre til Fordømmelſe; hans Retfærdighed forherliges lige ſaa meget ved de fortabtes Fordømmelſe ſom hans Kjærlighed ved de frelſtes Salighed. Denne „forfærdelige Beſlutning“ har han virkeliggjort ved at lade Adam ſynde og hans Fald bringe Fordømmelſe over Slægten og ved derpaa at lade Chriſtus bringe Frelſe for de udvalgte. Enhver, der er prædeſtineret til Frelſe, kan ikke gaa til Grunde; de, der ere prædeſtinerede til Fordømmelſe, kunne ikke frelſes. Denne **ſupralapſariſke P.** vandt dog ikke mange Tilhængere, medens den infralapſariſke P. paa Synoden i Dordrecht 1618 blev faſtſlaaet ſom Dogme for den reformerte Kirke, der heri adſkiller ſig fra den lutherſke Kirke, ſom forkaſtede den dobbelte P. og vendte tilbage til Auguſtins Lære, men i en formildet Form. Tilhængerne af P. kaldes **Prædeſtinatianere.**

Prædicāt (Omſagn), i Grammatiken hvad der udſiges om en Perſon ell. Gjenſtand (Subjectet), f. Ex. Drengen læſer; han er flittig og vil blive en dygtig Mand. Det Adjectiv ell. Subſtantiv, der, ſom her, ſammen med et uſelvſtændigt Verbum (er, bliver o. lign.) danner P., kaldes **Prædicatsord** (Prædicatsnomen, Omſagnsord). P. betegner ogſaa en Titel uden dertil ſvarende Embede.

Prædiken (af lat. prædicare, fremſige, forkynde), Forkyndelſe af Guds Ord i Menighedens Forſamling, dels ved den ſædvanlige Gudstjeneſte paa Søn- og Helligdage, dels ogſaa ved ſærlige Lejligheder (**Lejlighedsprædikener**, f. Ex. Lig-, Miſſionsprædiken oſv.). Til Grund for P. lægges et Stykke af den hellige Skrift (P.s Text). Den Grundtanke, ſom Prædikanten udvikler i P., kaldes dens Thema. Forſkjellen fra den beſlægtede Homili (ſ. d. A.) beſtaar i, at man gjør ſtørre Fordringer til P. i formel Henſeende, ſærlig til dens Dispoſition, d. e. den logiſke Inddeling og Ordning af de i P. udviklede Tanker. **Prøveprædiken**, ſ. **Dimisprædiken**. P. holdes i Almindel. fra Prædikeſtolen. „**Prædikeren**“, ſ. **Koheleth**. **Prædikermunke**, ſ. **Dominikanere**.

Prædisponēre, gjøre forud tilbøjelig eller modtagelig for. **Prædispoſitiōn**, ſ. **Dispoſition** und. **Disponere**.

Prædominēre, være fremherſkende; ſpille Meſter.

Præexiſtēns, Forudtilværelſe. Det er en gammel Tro, at Menneſkets Sjæl ikke blot har en Tilværelſe efter Døden, men ogſaa en Tilværelſe forud for ſin Indtræden i det nærværende Liv ved Fødſelen. Denne Tro optræder hyppig i Forbindelſe med Læren om Sjælevandringen. Den findes hos Inder, Ægypter, Perſer, Thraker og Kelter. Fra Perſerne er den kommen til Jøderne, hos hvem den iſær ſenere træder frem i de kabbaliſtiſke Syſtemer. Den har været gængs i Palæſtina paa Jeſu Tid (ſmlgn. Joh. Ev. IX. 1—2), og man har i den nyeſte Tid (V. Rydberg) ment, at den lærtes i de nyteſtamentlige Skrifter, hvilket dog benægtes af den orthodoxe Theologi. Hos Grækerne optræder den (i det 6te Aarh., om ikke før) ſom en Del af den ſaakaldte orphiſk-pythagoræiſke Lære, maaſke opſtaaet under ægyptiſk Paavirkning; den var ſaa almindelig i Grækenland, at en gammel Forfatter ſiger, at alle Grækere, ſom troede paa en Udødelighed, ogſaa troede paa en Forudtilværelſe. Platon benytter denne Lære i ſine Skrifter, ſelv om han ikke tillægger den bogſtavelig Sandhed. I nyere Tid have Leſſing, P. Leroux og Fourier udtalt ſig for denne Tro. To Motiver have ført til Troen paa Forudtilværelſen. Ligeſom man følte Trang til at tænke ſig Sjælen gaa over til en anden Tilværelſe ved Døden, fordi intet kan blive til intet, ſaaledes følte man ogſaa Trang til at tænke ſig Sjælen komme fra en foregaaende Tilværelſe ved Fødſelen, fordi intet kan opſtaa af intet. Og ligeſom man antog, at de Synder, et Menneſke begik i det nærværende Liv, ſtraffedes i et følgende Liv, ſaaledes troede man, at medfødte eller i dette Liv uforſkyldte Lidelſer vare Straf for Synder i en forudgaaende Tilværelſe.

Præfēct (lat. Præfectus), Foreſat, Befalingsmand, Forſtander. Saaledes hed Chefen for viſſe Hærafdelinger, ſom P. ēquitum, Anføreren for Rytteriet, P. sociōrum, Anføreren for Forbundsfællernes Tropper; P. fābrum, omtr. lig Chef for Ingenieurcorpſet; P. clāssis, lig Admiral. Blandt Civilembedsmændene mærkes P. annōnæ, ſom havde at ſørge for Hovedſtadens Forſyning med Korn; P. ūrbi (allerede i Kongetiden), ſom under Kongens, ſenere Conſulens, Fraværelſe havde den øverſte Magt i Staden; P. ærārii, Overkaſſerer. Under Kejſerne var P. prætōrio Chef for Livvagten; ſ. **Prætoriānere**. P. betegner ogſaa Forſtander for en katholſk Menighed og i Frankrig Beſtyreren af et Departement. **Præfectūr**, en P.s Embede og Virkekreds.

Prægnānt (af lat. prægnans, frugtſommelig, drægtig), vægtig, betydningsfuld, tankefyldig, ſom et p. Udtryk.

Prægning, hvorved maſſive Metalſtykker faa ophøjede Figurer paa den ene Side uden tilſvarende Fordybning paa den anden, bruges iſær til Mønter og Medailler og ſker i en meget ſtærk Preſſe, ofteſt en Knæpreſſe.

Prægravēre, overlæſſe, bebyrde fremfor andre; **Prægravatiōn**, Overlæsning.

Præjudīce, foregaaende Dom ell. Kjendelſe; ogſaa Fordom, forudfattet Mening. **Præjudicāt** kaldes den ved en Dom ell. et andet judicielt Decret ſtedfundne Afgjørelſe af et Retsſpørgsmaal, for ſaa vidt denne kan være at tage i Betragtning ved ſenere Afgjørelſer af det ſamme Retsſpørgsmaal i andre Sager. En bindende Regel for ſaadanne ſenere Afgjørelſer kan et enkelt P. ikke være; men derimod kan der ved en Række af flere, alle i ſamme Retning gaaende P., navnlig for ſaa vidt de beſtaa i Højeſteretsdomme, dannes en Retspraxis, ſom Domſtolene ikke ſenere kunne fravige.

Prælāt kaldes de højeſte Gejſtlige i den katholſke Kirke, ligeſom Titlen P. ogſaa er bleven beholdt enkelte Steder i den evangeliſke Kirke.

Præliminærer ell. **Præliminārier** kaldes i Folkeretten den foreløbige Overenskomſt, ſom ofte gaar forud for en endelig Tractats, f. Ex. en Fredstractats Afſlutning, og hvori de Hovedpunkter faſtſættes, ſom ſkulle danne Grundlaget for denne. Saadanne P. maa, naar de ere ratificerede, anſes for fuldkommen forbindende, med mindre det modſatte udtrykkelig er beſtemt. **Præliminærforhør**, ſ. **Forhør**. **Præliminærexamen**, en Prøve, der gaar forud for en ſtørre Examen, ſærlig den ſaakaldte Forberedelſesexamen (ſ. d. A.).

Prælūdium (fr. prélude), Forſpil, Indledning, iſær til en Choral, og ſærlig det Orgelſtykke, ſom indleder Gudstjeneſten. Det bruges ogſaa om et kortere, ſelvſtændigt Muſikſtykke uden Angivelſe af, hvortil det ſkal tjene ſom Indledning. **Præludēre**, improviſere et Forſpil, phantaſere.

Præmie (lat. præmium), Belønning; ſ. ogſaa **Forſikring**. **Præmieobligationer**, Forſkrivninger paa Statslaan, ſom amortiſeres i beſtemte Terminer ved Udtrækning med ſtørre og mindre Pengebeløb ſom Gevinſt.

Præmīs i Logiken, ſ. **Slutning**. **Præmiſſer** kaldes i Retsſproget den en Beſlutning, navnlig en Dom, forudſkikkede Begrundelſe. Enhver Dom maa være ſtøttet paa P.; men P. til den danſke Højeſterets Domme bleve indtil for nogle Aar ſiden ikke offentliggjorte. I den norſke Højeſteret træder Medlemmernes Votering, der foregaar offentlig, i Stedet for collegiale P., og den ſamme Fremgangsmaade anſes det her tilladt at følge ogſaa ved andre collegiale Domſtole.

Præmonſtratēnſerordenen, ſtiftet 1121 af Norbert (ſ. d. A.) i Prémontré (pratum monstratum, ſenere Præmonstratum), et Sted i Champagne mellem Reims og Laon, ſom fik ſit Navn af, at det efter hans Udſagn blev ham viſt af Gud. P.s Regel, der ſluttede ſig til Auguſtinerregelen, var aſketiſk ſtræng: idelig Faſte, ſtærk Brug af Svøben, Forbud mod alle Kjødſpiſer. Ordensdragten er hvid og beſtaar af Tunica, Scapular, Kappe og en firkantet Baret. **Præmonſtratenſerindernes** Dragt er kun forſkjellig derfra ved Slør og Forklæde. Ordenen fandt ſtor Udbredelſe i alle katholſke Lande. Den talte en Gang 1,000 Abbedier af Chorherrer og 500 Abbedier af Chorfruer, 300 Provſtier og 100 Priorater. Den Gang havde Ordenen 30 Provinſer, ſom kaldtes Circarier. Nu beſtaar den kun i faa katholſke Lande, navnlig Polen og Böhmen, hvor den tager ſig af den højere Undervisning i Gymnaſierne.

Prænēſte, ældgammel Stad i Latium c. 4 M. fra Rom, hørte oprindelig til det latinſke Forbund, indtil den 380 f. Chr. blev undertvungen af Romerne. Dens nuvær. Navn er Paleſtrina.

Prænumerēre, forudbetale; **Prænumerānt**, En, der betaler forud; **prænumerāndo**, mod Forudbetaling.

Præparatiōn, Forberedelſe; **Præparāt**, kunſtmæsſig tilberedte Sager, ſærlig i Anatomien til Forevisning og Studium behandlede Legemsdele, i Chemien et ved en Række Operationer fremſtillet Stof; **præparēre**, forberede, tilberede.

Præpoſitiōn, ſ. **Forholdsord** und. **Forhold**.

Præ-Rafaelitisme, ſ. **Engelſk Kunſt**.

Prærogatīv, Forrettighed, f. Ex. Kronens P.

Præſens (Nutid), den Tidsform af Verberne, ved hvilken en Handling ell. Tilſtand betegnes ſom nutidig, f. Ex. jeg læſer. **Præſēnt**, nærværende, paa rede Haand.

Præſentēre, fremſtille, foreſtille.

Præsēpe, lat., Krybben (ſ. d. A. og **Krebſen**).

Præſervatīv, Forebyggelſesmiddel; **præſervēre**, forebygge, afværge.

Præſes, lat., Formand; den, der har ſkrevet og forſvarer en Doctor-Disputats.

Præſidēnt, Formand i et Raad eller en Forſamling, i Republiker den øverſte Embedsmands Titel (Frankrig, de nord- og ſydamerikanſke Friſtater, Schweiz). **Præſidēre**, føre Forſæde. **Præſidium**, Forſæde.

Præſkriptiōn, Forældelſe, en Rettigheds Fortabelſe derved, at den ikke gjøres gjældende inden en vis Tid. Efter den danſke og norſke Lovgivning er det Regelen, at en Gjældsfordring, ſom i 20 Aar ikke er bleven holdt i Kraft enten ved et Paakrav fra Creditors Side eller en Anerkjendelſe af Debitor, er fortabt, **præſkribēret**; mange ſæregne Arter af Gjældsfordringer (ſom f. Ex. Vexelkrav) præſkriberes imidlertid efter kortere Tids Forløb, og medens den 20aarige P. regnes fra Fordringens Stiftelſestid, regnes den hurtigere P. i Almindel. fra Fordringens Forfaldstid. Virkningen af P. er, at Fordringen ikke kan gjøres gjældende ved Søgsmaal, hvorimod det antages, at der endnu paahviler Debitor en naturlig Forpligtelſe til at opfylde Fordringen, hvilket ogſaa i flere Henſeender medfører retlige Virkninger, f. Ex. den, at Debitor, naar han uagtet den ſkete P. har erlagt Betalingen, ikke kan ſøge den tilbage. Ogſaa i Strafferetten tales om P., dels af Straffeſøgsmaalet, dels af Adgangen til at fuldbyrde den idømte Straf. I Danmark og Norge gjælder dog ſaadan P. kun for de mindre Forbrydelſers Vedkommende, medens i de fleſte andre Lande enhver Forbrydelſe og enhver Straf i Tidens Løb kan præſkriberes.

Præſt (af gr. πρεσβύτερος, Presbyter), den, der paa Embedsvegne forretter den offentlige Gudstjeneſte. I de forchriſtelige Religioner betragtedes P. ſom Mellemmænd imellem Himlen og Jorden, der kunde baade formilde Gudernes Vrede ved Sonoffer og Bønner og ved at tage Varſler erfare Gudernes Villie og kundgjøre den for Folket, ſom kun igjennem P. kunde komme i Forhold til Guddommen. P. dannede derfor en ſæregen Stand, et Hierarchi, der i Magt og Anſeelſe kappedes med Fyrſterne og Krigerne. Dette var ogſaa Tilfældet hos Jøderne, hvor alle Mænd af Levi Stamme tjente ved Helligdommen, men iblandt dem kun Arons Efterkommere vare egentlige P. (ſ. **Hierarchi** og **Ypperſtepræſt**). Chriſtendommen lærer, at alle Chriſtne ere P. (1 Pet. II. 9); thi Chriſtus, den ſande Ypperſtepræſt, har en Gang for alle bragt det til alle Tider og for alle Slægter fuldgyldige Forſoningsoffer, ſaa at intet yderligere Sonoffer behøves, men alle, ſom høre Chriſtus til, ved ham ere blevne Guds Børn og derfor ikke behøve nogen jordiſk Midler; enhver kan ſelv tale med Gud i Bønnen. Dette „de chriſtnes almindelige Præſtedømme" levner ikke Plads for et Hierarchi, medens der vel, „for at alt kan gaa ordentlig til i Kirken", maa findes „et ſærligt Præſtedømme" til at forvalte Ordet og Sacramenterne, og et ſaadant har der været, lige ſiden Chriſtus udvalgte ſine Apoſtle. Desuagtet har der i den katholſke Kirke udviklet ſig et Hierarchi: P. betragtes ſom Midlere mellem Gud og Jorden, og Ordinationen er et Sacrament, ja det vigtigſte af dem alle, da det er den, der giver P. et uudſletteligt Helligheds Præg, ſom gjør ham ſkikket til at forvalte Sacramenterne, ſærlig til i Meſſen at ofre Guds Søn for egne og andres Synder (ſ. **Meſſe**). Ingen kan blive ſalig uden ved P.s Hjælp. I Modſætning hertil betragter Proteſtantismen P. blot ſom Ordets og Sacramenternes Tjener og tillægger heller ikke P. nogen ſærlig Hellighed fremfor Lægfolk. **Præſtegjæld**, i Norge og paa Færøerne ēt ell. flere Kirkeſogne, ſom en Præſt foreſtaar, d. ſ. ſ. Paſtorat. **Præſtepenge**, en Afgift, ſom i de fleſte Kjøbſtæder i Danmark ydes Præſten af Beboerne. **Præſteſeminarier**, Læreanſtalter til de vordende Gejſtliges Uddannelſe. I de katholſke Lande have de en mere eller mindre kloſterlig Indretning, og lignende Anſtalter findes enkelte Steder i de proteſtantiſke Lande, hvor det almindeligſte dog er, at den theoretiſke Uddannelſe ſker ved Univerſitetet, den praktiſke ved et Paſtoralſeminarium; ſ. **Paſtoraltheologi** und. **Paſtor**.

Præſtānt, ſ. **Principal**.

Præſtebakke, Gaard med Kirke i Enningdalens Sogn (Id Præſtegj.), ſydligſt i Smaalenene i Norge, er bekjendt af en Fægtning mellem Svenſke og Nordmænd 10 Juni 1808, da Oberſtlieutenant Juul omringede og fangede et ſvenſk Corps paa 445 Mand under Oberſt Knorring. P. var den ſidſte Poſition paa norſk Grund, Svenſkerne havde i denne Krig.

Præſteflynder, ſ. **Rødſpætte**.

Præſtekrave, Strandpiber (Charadrius hiaticula), en lille, ved Danmarks og Skandinaviens Kyſter almindelig Brokfugleart, graabrun paa Ryggen, hvid paa Bugen, men med et bredt ſort Bælte over Bryſtet.

Præſtēre, yde; **Præſtatiōn**, Ydelſe.

Præſtø, Kjøbſtad i P. Amt, Baarſe Herred i Sydſjælland, 10 M. ſ. ſ. v. for Kjøbenhavn. 1,460 J. (1880). Byen ligger ſmukt ved Præſtø Fjord paa et Terrain, der næſten helt er omflydt af Vand, og ſom tidligere har været en Ø. De offentlige Bygninger ere Kirken, der ligger uden for Byen og for en Del er en gammel Kloſterkirke, med ſmuk Altertavle og Billedſkærerarbejde, Raadhuſet, Skolerne, Fattighuſet og Sygehuſet. Byens Hovednæring er Handel og Haandværksdrift. Toldindtægten udgjorde 1885 c. 19,000 Kr., Brænderiafgiften c. 17,000 Kr. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 107 Baade under 4 Tons og 15 Fartøjer over 4 Tons af ſamlet Drægtighed 192 Tons. Af induſtrielle Etabliſſementer findes her nogle Brændevinsbrænderier, et Jærnſtøberi, et Bomuldsvæveri, et Skibsbyggeri, en Tobaksfabrik, to Garverier og to Bogtrykkerier. Her er en Sparekaſſe, hvori 1881 indeſtod c. 730,000 Kr. Havnen er tilgængelig for Skibe af 8 F.s Dybgaaende. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Byſkriver. Amtmanden bor i Næstved, Amtsforvalteren i Vordingborg. Andre Embedsmænd ere en Sognepræſt, en ordineret Katechet, en Poſtmeſter (tillige Telegraphbeſtyrer), en Toldforvalter og en Diſtrictslæge. Communens Indtægt 1884 var c. 28,000 Kr., deraf paalignet Formue- og Lejlighed c. 15,000 Kr. Byen hører til 2den Udſkrivningskreds og er Valgſted for Amtets 4de Folketingskreds. Byens Navn hidrører fra dens Beliggenhed paa en lille Ø, hvis Jorder vare henlagte til Præſteembedet i det nu til Byen annecterede Skibbinge Sogn, og ſom derefter kaldtes P. Den nævnes førſt 1353 og fik efter St. Antonii Kloſters Forflyttelſe dertil Kjøbſtadsprivilegier i Begynd. af det 15de Aarh. Da Byens egen Kirke (helliget St. Gertrud) var faldefærdig, blev Kloſterkirken efter Reformationen overladt Byen. Blandt Kloſtrets Ejendomme var ogſaa et Hus i Kjøbenhavn, hvorefter den Gade, hvori det laa, kaldes Antoniiſtræde. **P. Amt** beſtaar af den ſydøſtlige Del af Sjælland, Øerne Møen, Nyord og Bogø ſamt flere mindre Holme og Øer. 30,6 □ M. med 101,169 J. (1880). Amtet omgives af Sorø og Kjøbenhavns Amter, Øſterſøen, der her danner Kjøge Bugt, Faxe Bugt og Præſtø Bugt, og af Vordingborg Bugt, ogſaa kaldt Søen mellem Smaalandene. Det hører til Sjællands frugtbareſte og ſmukkeſte Egne. Af det hele Areal er c. 11 pCt. Fredſkov i fortrinlig Cultur. Antallet af Husdyr udgjorde 1881 21,571 Heſte og Føl, 76,595 Stkr. Hornkvæg og Kalve, 50,373 Faar og Lam, 42,292 Svin og Griſe. Amtet omfatter Kjøbſtæderne P., Vordingborg, Næstved, Storeheddinge og Stege med tilſammen 12,444 J. og Herrederne Bjeverſkov, Stevns, Faxe, Tybjerg, Hammer, Baarſe og Møenbo. I jurisdictionel Henſeende udgjør det 5 Kjøbſtad- og 8 Landjurisdictioner, og i gejſtlig Henſeende 3 Provſtier; Øen Bogø hører til Falſters Provſti. Det danner 6 Folketingsvalgkredſe og hører til 3dje Landstingskreds.

Præſumtīv, ſandſynlig, ſom p. Tronfølger; **Præſumtiōn**, Formodning.

Prætendēnt, En, der gjør Fordring (navnl. uhjemlet F.) paa noget, iſær om Prinſer, der optræde ſom Troncandidater. Specielt forſtaas ved „Prætendenten" den fordrevne engelſke Konge Jakob II.s Søn, og ved „den yngre P." dennes Søn (ſ. **Jakob** (III) og **Carl Edvard**) ſamt i nyere Tid de ſpanſke Prætendenter Don Carlos (Carl V—VII). **Prætenſiōn** (fr. prétention, ſ. d. A.), Fordring, Paaſtand, Indbildſkhed, Anmasſelſe; **prætentiōs**, fordringsfuld.

Prætēritum (den forbigangne Tid, Fortid) bruges i Almindel. ſom Fællesbetegnelſe for de forſkjellige Tidsformer af Verberne, ved hvilke en Handling ell. Tilſtand betegnes ſom henhørende til den forbigangne Tid; jvfr. **Aoriſt**, **Imperfectum**, **Perfectum**, **Plusquamperfectum**. Dog kan P. eller Fortid ogſaa i visſe Sprog anvendes ſpecielt om en enkelt Tidsform. Vor og de beſlægtede Sprogs eneſte uſammenſatte Fortidsform (læſte, ſlog) ſynes ſaaledes rettere at betegnes paa denne Maade end ſom Datid eller Imperfectum (ſ. d. A.). Ligeſaa har Raſk f. Ex. brugt Navnet Fortid om den Tidsform af de romanſke Verber, ſom paa Franſk kaldes passé défini.

Prætēxt, Paaſkud.

Prǣtor, hos Romerne den Magiſtrat, der i Rang fulgte umiddelbart efter Conſulerne. P., hvis Antal var forſkjelligt til de forſkjellige Tider, havde Beſtyrelſen af Retsvæſenet; P. urbānus og P. peregrīnus foreſtod Privatretten, medens de øvrige fungerede ſom Præſidenter i Criminaldomſtolene. Af de af P. urbanus og peregrinus aarlig udſtedte Edicter uddannede ſig den **prætōriſke Ret** (jus Prætorium) under Paavirkning af jus gentium. I Kejſertiden tabte efterhaanden P.s Betydning ſig. **Prætūr**, P.s Embede og Værdighed.

Prætoriānere, de romerſke Kejſeres Livvagt, oprettet af Auguſtus. P. havde betydelige Forrettigheder fremfor de andre Soldater, og ſom en Følge af deres ſtadige Ophold i Hovedſtaden, hvor de boede i en befæſtet Lejr, tiltog de ſig ofte Ret til at udraabe nye Kejſere. De ſtod under en Oberſt (Præfectus prætorio), hvilket Embede ſnart blev det førſte i Riget, ſaa at endog Retskyndige ſom Papinianus (under Septimius Severus), Ulpianus og andre fremragende Mænd ſatte en Ære i at beklæde det. Diocletian indſkrænkede P.s Antal. Under Conſtantin d. ſtore ophævedes de aldeles.

Prætōrius, Mich., f. 1571 i Thüringen, d. 1621 i Wolfenbüttel ſom Capelmeſter og Secretær hos Hertugen af Braunſchweig, en meget alſidig Muſiker, betydelig baade ſom Muſikforfatter og ſom Componiſt. Hvor ſtore hans Fortjeneſter end ere af den nye Muſikſtil med Ledſagelſesinſtrumenter, ſaa er dog hans »Syntagma musicum« (3 Dele, 1614—20) hans vigtigſte Værk, et theoretiſk-hiſtoriſk Hovedværk, ſom ſenere ſtadig citeres, og hvis Afbildninger af Inſtrumenter ere af højeſte Interesſe. Et andet af hans mange Værker, »Musae Sioniae«, indeholder i 9 Dele 1,244 Sange, 1ſte—4de Del 8—12-ſtemmige „Concertſange“ over tyſke Pſalmer og Kirkemelodier.

Prättigau, en 4 M. lang og indtil 1½ M. bred, herlig Dal i Cant. Graubünden i Schweiz, gjennemſtrømmet af Floden Landquart, der falder i Rhinen 2 M. n. for Chur, er berømt for ſit ſmukke Hornkvæg.

Prævenēre, forekomme, forebygge. **Præventionstheorien** kaldes den, navnlig af Grolman udviklede criminaliſtiſke Anſkuelſe, hvorefter Straffens Øjemed er ved den Lidelſe, den tilføjer Forbryderen, at afſkrække ham fra nye Forbrydelſer. **Prǣventiv**, hvad der tjener til at forebygge noget (p. Forholdsregler).

Pröhle, Heinr., tyſk Forfatter, f. 4 Juni 1822 i Nærheden af Magdeburg, ſiden 1859 Realſkolelærer i Berlin, har iſær gjort ſig fortjent ved ihærdigt Studium af Folkelivet og flittig Indſamling af Folkeſagn og Folkeæventyr rundt om i Tyſkland, ſærlig i Harzen. Udbyttet har han nedlagt i en Række Skrifter: „Aus dem Kaiſerſtaat“ (1849), „Aus dem Harze“ (1851), „Harzſagen“ (1853), „Harzbilder“ (1855), „Unterharziſche Sagen“ (1856), „Erzählungen aus dem Harzgebirge“ (1862), „Hansbüchlein“ (1852), „Kinder- und Volksmärchen“ (1853), „Volkslieder und Volksſchauſpiele“ (1855), „Deutſche Sagen“ (1863), „Volksrätſel“ (1875), „Des Rheinlands ſchönſte Sagen u. Geſchichten“ (1886) o. fl. Ogſaa til Tyſklands Literaturhiſtorie har han leveret adſkillige Bidrag af Værdi, bl. a. „Feldgarben“ (mindre Afhandlinger, 1859), „Friedrich d. Gr. u. die deutſche Litteratur“ (1872), „Lesſing, Wieland u. Heinſe“ (1877) og Biographier af Fr. Jahn (1855), Bürger (1856) og Melanchthon (1860). Hans originale digteriſke Forſøg (lyriſke Digte og Fortællinger) ere uden Betydning.

Prölß, Robert, tyſk Forfatter, f. 28 Jan. 1821 i Dresden, opgav tidlig ſin Stilling ſom Kjøbmand for udelukkende at hengive ſig til literære Sysler og ſkrev førſt en Række Dramaer (Lyſtſpillene „Das Recht der Liebe“ og „Eine edle That“, Sørgeſpillene „Thomas Münzer“ og „Michael Kohlhaas“ o. fl.), men kaſtede ſig dernæſt over Dramaturgi og Theaterhiſtorie, paa hvilke Omraader han har leveret adſkillige værdifulde Arbejder, ſaaledes „Katechismus der Dramaturgie“ (1877), „Erläuterungen zu Shakſpeares Dramen“ (1874—77), „Das Meiningenſche Hoftheater“ (1876), „Geſchichte des Dresdener Hoftheaters“ (1877), „Geſchichte des neuern Dramas“ (1880—83). — Hans Søn, **Johannes P.**, f. i Dresden 4 Juli 1853, ſiden 1881 Feuilleton-Redacteur ved „Frankf. Zeit.“, har ſkrevet Noveller, Skizzer og Lyſtſpil ſamt et ſtørre biographiſk-kritiſk Værk om C. Gutzkow.

Prøveſlade kaldes i Forſtſproget en mindre Strækning, ſom i ſtore, ensartede Bevoxninger afſtikkes, opmaales og taxeres ſaa nøjagtig ſom muligt, for at man fra den her forefundne Træmasſe kan ſlutte til Masſen i hele Bevoxningen.

Prøvehaner tjene til at underſøge Vandſtandens Højde i en Dampkjedel. I Følge danſk Lov ſkal enhver ſaadan have tre P., hvoraf den øverſte er 3 Tommer over, de to andre 1 T. og 3 T. under normal Vandſtand. I andre Lande nøjes man i Regelen med to P.

Prøveſtenen, et af de fremſkudte Søforter ved Kjøbenhavn, bygget i Aarene 1859—63 paa Amagers Landgrund ud imod Kongedybet, omtrent paa ſamme Sted, hvor der allerede i Begynd. af det 18de Aarh. under den ſtore nordiſke Krig var dannet et Søbatteri af nogle kasſerede Orlogsſkibe og en gammel Flydedok, og hvor der atter mellem 1801 og 1807 var dannet et lignende af gamle Linjeſkibe, der vare ſatte paa Grund ved Siden af hinanden.

Prøveſølv, ſ. **Sølv**.

P. S., d. e. Postscriptum, lat., Efterſkrift, noget, der tilføjes f. Ex. i et Brev, naar det er ſluttet.

Pſaligraphī kaldes den Kunſt at udklippe Figurer og Tegninger af Papir. Paul Konewka (ſ. d. A.) har iſær udmærket ſig i denne Kunſt.

Pſalme (af gr. ψαλμός) betegner en aandelig Sang, beſtemt til at afſynges ſom Fællesbøn ved Gudstjeneſten. Jødernes P. findes ſamlede i en Bog i det gamle Teſt., ſom efter deres betydeligſte Digter, David, kaldes **Davids P.** Den indeholder 150 P., fordelte paa 5 Bøger. Til 50 af dem nævnes ingen Forfatter; af de øvrige 100 tillægger Bogen David 73, Moſes 1 (d. 90de), Salomo 2, Aſaph 12, Korahs Børn 11 og Ethan 1. Disſe P. udtrykke det religiøſe Livs forſkjellige Stemninger med en Dybde og Inderlighed, Kraft og Højhed, ſom gjør dem til det for alle Tider uovertræffelige Mønſter paa religiøs Digtning, et levende Vidnesbyrd om, at „de hellige Guds Mænd talede, drevne af den Helligaand“; men paa den anden Side maa det dog erindres, at det er det gamle Teſt.s religiøſe Bevidſthed, der udtaler ſig igjennem dem, og at de derfor ikke kunne fuldt tilfredsſtille den chriſtne Menigheds religiøſe Trang. Derfor er det ogſaa gaaet ſaaledes, at de vel i den ældſte chriſtne Kirke udgjorde Hovedbeſtanddelen af Menighedens Kirkeſang; men efterhaanden ſom der blev digtet flere og flere chriſtne P. og Hymner, bleve disſe førſt optagne ved Siden af Davids P., og ſenere fortrængte de dem mere og mere. Allerede i det 4de Aarh. vare ſaadanne chriſtne P. i Brug rundt om i Kirken, ſelvfølgelig ſkrevne i de tre den Gang herſkende Kirkeſprog, Græſk, Latin og Syriſk. Blandt græſke Pſalmedigtere var Chryſoſtomus den betydeligſte, blandt latinſke Ambroſius, blandt ſyriſke Ephræm. Senere var det navnlig i den latinſke Kirke, at baade Pſalmedigtningen og den kirkelige Muſik og Sang udvikledes til ſtørſt Fuldkommenhed — et Vidnesbyrd om, at ogſaa ſelve Troslivet blomſtrede frodigere i Veſten end i Øſten; thi hvor der er Tro, der er ogſaa Bøn og Pſalmeſang; men naar denne forſtummer eller lyder mat, er det et Vidnesbyrd om, at Sangens Kilder, ſom ere Troslivet med dets Haab og Frygt, dets Jubel og Klage, ere paa Vej til at udtørres. Den ypperſte blandt de ſenere latinſke Pſalmedigtere var Gregor d. ſtore, der ogſaa forfattede flere Litanier, navnlig Litania major, ſamt indførte den ſenere videre uddannede Choralſang. I Middelalderen forſtummede Menighedsſangen; Præſter og Chordrenge vare ene om at ſynge, fordi Lægfolk ikke forſtod det latinſke Sprog, det eneſte, ſom lød i Kirkerne, og derfor ikke kunde andet end i det højeſte ſvare paa Chorſangen med et Par udenad lærte latinſke Ord (Reſponſorier); kun nogle enkelte Overſættelſer af latinſke P. fandt Vej til Folket. Men ſaaſnart Husſiterne begyndte at lade Guds Ord lyde i Modersmaalet, begyndte ogſaa en national Pſalmedigtning, og under de lutherſke Reformatorers Kamp mod Papismen var Pſalmeſangen i Modersmaalet maaſke deres kraftigſte Vaaben. „Evangeliet blev ſunget ind i flere, end det blev prædiket ind i." Luther gik foran, her ſom overalt; blandt alle proteſtantiſke Pſalmedigtere er ingen hans Ligemand, men Grundtvig vel den, der ſtaar ham nærmeſt. Næſt efter ham maa i vor Kirke nævnes Kingo, Brorſon, Ingemann og Boye. Calvin lagde ſin enſidige Skrift- og Lovretning for Dagen ved den Eneret, han gav Davids P. ved den offentlige Gudstjeneſte, og endnu i vore Dage bruges disſe fortrinsvis i de reformerte Kirker, medens nationale chriſtne P. dog efterhaanden adſkillige Steder have vundet Indgang ved Siden af dem. Blandt de reformerte Kirker er den engelſke den, ſom har de ſtørſte Pſalmedigtere at nævne. **Pſalmebøger**, de meſt bekjendte danſke: Hans Thomisſøn, Sognepræſt til Frue Kirke i Kjøbenhavn, udgav en Pſalmebog, der indeholdt dels ældre P., dels nye, ſkrevne af ham ſelv og andre. 1569 blev det befalet, at denne Bog ſkulde anſkaffes til hver Kirke i Landet og lænkes til Degnens Stol for ikke at komme bort. 1699 udkom Kingos Pſalmebog (ſ. Kingo), der i c. 100 Aar blev almindelig brugt i Danmark og Norge. 1740 blev E. Pontoppidans Pſalmebog (d. e. Kingos, forøget med en Del P. i pietiſtiſk Aand) indført i Slotskirkerne, og det blev tilladt at indføre den overalt, hvor man ønſkede den; men denne Tilladelſe blev kun lidet benyttet. Guldbergs Pſalmebog af 1778, udarbejdet af Guldberg og Biſkop Harboe, blev ved kongelig Befaling indført i Kjøbenhavn 1778, i Kjøbſtæderne 1786 og paa Landet 1791; men den ſidſte Befaling blev aldrig gjennemført; Landsbymenighederne holdt faſt ved Kingos. 1798 udkom den „evangeliſk-chriſtelige Pſalmebog", udgivet af en Commisſion, der, ſkjønt den talte Biſkop Balle i ſin Midte, ſkilte ſig yderſt ſlet ved dette ſit Hverv; den bærer Præg af den rationaliſtiſke Tids flade og proſaiſke Aandløshed. Dens Indførelſe blev ikke udtrykkelig befalet; men en Cancelliſkrivelſe udtalte det Ønſke, at den efterhaanden ſkulde indføres overalt. Paa Øerne vandt den hurtig Indgang; men i Jylland gik det langſommere, fordi Menighederne holdt faſt ved deres gamle Kjærnepſalmer; adſkillige Steder blev den aldrig indført. 1842 androg Jyllands Provinſialſtænder om Udgivelſe og Autoriſation af en ny Pſalmebog eller et Tillægshæfte til den evangeliſk-chriſtelige, og Kongen bifaldt, at der ſkulde ſamles et Udvalg af de ældre og nyere P., der meſt ſavnedes i den evangeliſk-chriſtelige, og at de derpaa ſkulde føjes til denne ſom et Tillægshæfte. Dette Arbejde udførte Biſkop Mynſter, og efter at være blevet revideret af en Commisſion blev det 1844 autoriſeret af Kongen til Brug i de Menigheder, ſom maatte ønſke at bruge det. Denne Nødhjælp var imidlertid ikke tilſtrækkelig til at bøde paa den evang.-chriſt. Pſalmebogs Mangler, og derfor lod Roskilde Præſteconvent en Comité, beſtaaende af F. Hammerich, J. F. Fenger og Provſt Gad, udarbejde en ny Pſalmebog, der efter at være bleven revideret af Ingemann, under Navnet „Pſalmebog til Kirke- og Husandagt" ved kongel. Reſolution af 22 Febr. 1855 blev autoriſeret til Brug overalt, hvor Præſt og Menighed bleve enige om at indføre den. Den har vundet megen Indgang rundt om i Landet, ſaa at den evang.-chriſtel. Pſalmebog nu er fortrængt de fleſte Steder, og desuden er der ikke ſaa Steder, hvor Præſter og Menigheder, navnlig af den grundtvigſke Retning, have faaet Tilladelſe til at indføre ſærlige Samlinger ſom Tillægshæfter. Saadanne Hæfter ere ſamlede f. Ex. af Grundtvig, P. Rørdam, P. A. Fenger o. fl. For at opnaa ſtørre Enſartethed i Pſalmeſangen her i Landet lod Roskilde Præſteconvent paa ny et Udvalg, beſtaaende af Stiftsprovſt Rothe og Præſterne Anderſen, Brandt, J. Clauſen og T. Fenger, udarbejde et „Tillæg til Pſalmebog for Kirke- og Husandagt", der udkom 1872 og har vundet meget betydelig Udbredelſe; men almindelig Tilſlutning fandt det ikke, og 1882 traadte da Præſterne Holck, Brandt, T. S. Rørdam, Schepelern, Schousboe og Wolf ſamt Prof. Fr. Nielſen ſammen i en Comité til Udarbejdelſe af en „Pſalmebog for Kirke og Hjem." 1885 udgav de „et Forſlag" til en ſaadan; men dette vandt ikke ſaa almindelig Tilſlutning, at det opnaaede at blive autoriſeret til Brug. I Norge var der ved Adſkillelſen fra Danmark 1814 3 Pſalmebøger i Brug: Kingos, Guldbergs og den evangeliſk-chriſtelige Pſalmebog. Efter den kirkelige Udvikling i 40- og i 50-Aarene blev Trangen til et nyt Pſalmeværk ſtedſe mere og mere følelig. Et Forſøg paa at afhjælpe Manglen blev gjort af Præſten W. A. Wexels ved hans 1840 og 1849 til Dels med offentlig Underſtøttelſe udgivne Pſalmebøger, af hvilke dog ingen fandtes fuldt ud brugbar ſom Kirkepſalmebog. 1848 henvendte Kirkedepartementet ſig til Præſten M. B. Landſtad (ſ. d. A.) med Anmodning om at paatage ſig Udarbejdelſen af et Pſalmeværk for den norſke Kirke, men førſt efter gjentagne Opfordringer erklærede han ſig 1852 villig til at gjøre et Forſøg. Hans Plan for Arbejdet blev godkjendt af Kirkedepartementet, og ved kongel. Reſolution af 17 Oct. 1852 blev der tilſtaaet ham Løn til at holde Capellan, aarligt Honorar osv., medens han udarbejdede den nye Pſalmebog. 1861 udkom Landſtads Udkaſt, der 1865 blev undergivet Bedømmelſe af en kongel. Commisſion. Efter at Landſtad havde imødekommet de Forandringer, ſom Bedømmelſescommisſionen krævede, blev hans Pſalmebog i denne nye, reviderede Skikkelſe autoriſeret til Kirkebrug for de Menigheder, ſom maatte antage den, ved kongel. Reſolution af 16 Oct. 1869 og er efterhaanden bleven indført i ſtørſte Delen af Landets Menigheder. 1857 begyndte daværende Sognepræſt til Vigmoſtad A. Hauge at udarbejde et Udkaſt til en ny Kirkepſalmebog. Hans oprindelige Plan var at foranſtalte en revideret Udgave af Guldbergs Pſalmebog, idet han derhos tillige vilde optage baade ældre og yngre kjendte og yndede Pſalmer. Under Udførelſen af hans Arbejde blev dog i Virkeligheden Hauges Udkaſt, der udkom i Skien 1863, en ſelvſtændig ny Pſalmebog med ſtærkt conſervativt Tilſnit. Ved kongel. Reſolution af 17 Febr. 1866 blev det af Kirkedepartementet overſendt til Bedømmelſe af den Aaret i Forvejen til Bedømmelſe af Landſtads Udkaſt nedſatte Commisſion og blev af denne betegnet ſom „godt og brugbart" til kirkeligt Brug. En Anſøgning fra Skien og Braadal Menigheder om Bogens Autoriſation blev imidlertid afſlaaet ved kongel. Reſolution af 1 Apr. 1871, da Kirkeſtyrelſen indtil videre ikke vilde give Landſtads autoriſerede Pſalmebog en Concurrent. Efter at der i de følgende Par Aar var indkommet Andragender fra flere Menigheder om Autoriſation, og efter at Biſpernes Erklæringer vare indhentede, blev Hauges Udkaſt i en noget revideret Form autoriſeret til Kirkebrug ved kongel. Reſolution af 11 Oct. 1873. Kun et forholdsvis mindre Antal Menigheder har antaget det. Paa enkelte Steder, hvor den er indført, har man ombyttet eller ſtaar man i Begreb med at ombytte den med Landſtads Pſalmebog. **Pſalmiſt**, Pſalmedigter.

Pſalmebog (Psalterium), d. ſ. ſ. Bladmaven hos Drøvtyggerne, kaldes ſaaledes, fordi dette Maverums indvendige Flader ere beſatte med talrige fremſpringende Folder, ſom næſten helt udfylde Hulrummet og minde om Bladene i en Bog. Slgn. **Drøvtyggere**.

Pſalmodi, **Pſalmodēring**, den i den katholſke Kirke brugelige Syngemaade for det gamle Teſt.s Pſalmer, der rhythmiſk ſlutter ſig til Digtets Text, og ſom markerer Afſnittene ved en melodiſk Bøjning, men for øvrigt holder ſig paa ēn Tone. I den proteſtantiſke Kirke pſalmoderer Præſten i Collectſangen foran Alteret.

Pſalter (gr. *ψαλτήριον*, lat. psalterium), et gammelt Strængeinſtrument, ſom ſpilledes med Fingrene eller et Plektron, Hebræernes Kinnor, Tyſkernes Rotta, et Slags trekantet Spidsharpe. Ogſaa bruges P. om den hele Samling af Pſalmer i det gamle Teſt. (Davids P.) eller overhovedet om en Pſalmeſamling. P. betegnede ogſaa i Middelalderen den lange Roſenkrans, ſom Nonnerne af enkelte Ordener bar.

Pſammenit, ſ. **Pſammetich**.

Pſammetich, 3 ægyptiſke Konger af det 26de manethoniſke Dynaſti, det ſaakaldte ſaïtiſke (efter Hovedſtaden Saïs). Den førſte og meſt berømte regerede 666—612 f. Chr. Han var oprindelig Vasſalkonge under Asſyrerne i Saïs, men løsrev ſig og gjorde ſig til Herre over hele Ægypten. Han gjorde Saïs til Rigets Hovedſtad, aabnede Handelen med Grækerne og Phønikerne og bragte atter Ægypten til en kort Blomſtring. Den ſidſte P. kaldes af Herodot Pſammenit; under ham blev Landet erobret af Perſerkongen Kambyſes 527 f. Chr.

Pſara ell. **Ipſara**, tyrkiſk Ø i Archipelagus v. for Nordenden af Chios, c. 1 □ M. med 500 I., er et frugtbart Bjergland, der før 1822, da den under den græſke Frihedskrig blev hærjet af Tyrkerne, talte 20,000 I.

Pſchrevalſkij, ſ. **Przevalſkij**.

Pſeud, **Pſeudo** (af gr. *ψεῦδος*, Løgn, Opdigtelſe), i Sammenſætn. falſk, foregiven, opdigtet, ſom P.-Smerdes, P.-Chriſten, p.-iſidorſke Decretaler, Pſeudonym.

Pſeudarthrōſe, falſk Led, ſ. **Led**.

Pſeudepigrāpher, d. e. Skrifter, ſom ere ſatte i Omløb under falſke Navne, kalder man navnlig ſaadanne Skrifter, ſom udgive ſig for at være forfattede af Patriarcher, Propheter og Apoſtle eller apoſtoliſke Mænd. Der findes et meget ſtort Antal af ſaadanne P., fordi det i Oldtiden var meget almindeligt, at ubekjendte Forfattere ſøgte at ſkaffe deres Skrifter ſtørre Udbredelſe ved at udgive dem under berømte Mænds Navne.

Pſeudoalkohol brugtes navnlig tidligere ensbetydende med Iſoalkohol for at adſkille en Alkohol, der var iſomer, men ikke identiſk med den normale, fra denne.

Pſeudobaſilidiānere, en gnoſtiſk Sekt fra Slutn. af det 2det eller Beg. af det 3dje Aarh. De udgav ſig for Diſciple af Baſilides (ſ. d. A.), men forandrede hans Syſtem ſaaledes, at de gjorde „den ſtore Archon", ſom efter Baſilides var en lavere Guddom, til den højeſte Gud; til Gjengjæld indſkød de ikke mindre end 363 guddommelige Væſener, „Æoner", imellem ham og Baſilides's „anden Archon". De 365 Æoner, ſom der paa denne Maade i alt kom ud, betegnede de ved det myſtiſke Ord *Ἀβραξας*, hvis Bogſtavers Totalſum efter Talværdien af Bogſtaverne i det græſke Alphabet udgjør 365. Dette Ord fik i en lidt ſenere Tids phantaſtiſke Myſtik Betydning ſom Betegnelſe for den evige Guddom (ſ. **Abraxas**). P. vare berygtede for Antinomisme og Uſædelighed.

Pſeudoiſidōrſke Decretāler, en Blanding af ægte og uægte Kirkelove og Pavebreve, ſom blev ſamlet c. 840, muligvis af Ærkebiſkop Otgar af Mainz, men ſom udgaves for at være affattet af den 200 Aar ældre Iſidorus Hiſpalenſis (ſ. d. A.). Samlingen gik ud paa at fremſtille Hierarchiets Overhøjhed over al verdslig Magt og Pavens Herredømme over Kirken ſom noget, der havde fundet Sted fra Kirkens førſte Dage, og den blev derfor i Middelalderen et vigtigt Vaaben i Pavedømmets Haand, indtil Reformationstidens hiſtoriſke Kritik fuldſtændig godtgjorde dens Uægthed.

Pſeudomorphōſe ſiges at være til Stede, naar kryſtalliniſke ell. amorphe Mineralſtoffer forekomme i et andet Minerals Kryſtalform. Enten ere de dannede blot ved en Omſætning af de tilſtedeværende Beſtanddele, ſom naar en Aragonitkryſtal har bibeholdt ſin ydre Form, men i det indre er omdannet til Kalkſpat; eller ved en Ombytning, ſaa at en Del af den oprindelige Kryſtals Beſtanddele ere bortgaaede og andre komne i Stedet, hvilket er Tilfældet med de temmelig hyppig forekommende Kryſtaller, der have Svovlkiſens (Svovljærn) Kryſtalform, men hvis Indhold er Brunjærnſten (Jærntveiltehydrat). Her har altſaa Svovlet i Svovlkiſen veget Pladſen for Ilt og Vand, uden at det oprindelige Minerals Form derved er undergaaet nogen Forandring. P. give mange Oplysninger om de chemiſke Forandringer, for hvilke Jordſkorpen har været udſat.

Pſeudonym, d. e. falſknævnt, betegner baade en Forfatter, der udgiver noget under et opdigtet Navn, og ſelve det opdigtede Navn. **Pſeudonymitēt** benyttes ligeſom Anonymitet af Forfattere, ſom af en eller anden Grund ikke ønſke deres Navn almindelig bekjendt.

Pſilānder, Guſt. v., ſvenſk Admiral, f. 1669, fik 1687 et Skriverembede ved Admiralitetet, men tog 1688 Tjeneſte paa Flaaden og fik 1703 ſom Capitain Commandoen over Skibet „Øland“ for at convoiere ſvenſke Skibe gjennem Kanalen. Næſte Sommer blev han uden for Kyſten af Suffolk angreben af en engelſk Escadre paa 8 Skibe og en Fregat og nødtes efter et tappert Forſvar til at overgive ſig. I England blev han modtaget paa den meſt ſmigrende Maade, fik ſit Skib repareret paa den engelſke Regerings Bekoſtning og fik fri og uhindret Hjemrejſe. Senere deltog han i Slaget i Kjøge Bugt, adledes 1712, blev Admiral 1715 og Friherre 1719, var 1716—28 Landshøvding paa Gotland, ſom han heldig forſvarede mod Rusſernes Plyndringer, derefter over Calmar Län og blev 1734 Præſident i Admiralitetscollegiet; d. 1738.

Pſkov [pſkoff], 1) Gouvernem. i det veſtlige Rusland, omgivet af Gouv. St. Petersborg, Novgorod, Tver, Smolenſk, Vitebſk og Liſland. 803 □ M. med 917,000 I. (1882). Det er et Sletteland med Fald mod Nord. Peipus-Søens Sydende, der ſædvanlig kaldes **Pſkov-Søen**, ſtrækker ſig ind i Landets nordveſtlige Del. De vigtigſte Vandløb ere Velikaja, der falder i Peipus-Søen, og Lovat, der falder i Ilmen-Søen. Agerdyrkning er Hovederhverv. Foruden Hvede dyrkes Hør og Hamp. Her findes tillige udſtrakte Skove. 2) **P.** ell. Pleſkov, Hovedſtad i Gouv. P., 36 M. ſ. ſ. v. for St. Petersborg, ved Velikajas Udløb i Peipus-Søen. 21,000 I. Ærkebiſpeſæde. Induſtri i Glas, Lærred og Seildug. P. var i Middelalderen en betydelig Handelsſtad og indtil 1509 en Friſtad.

Pſyche (ψυχή), den græſke Benævn. paa Sjæl; deraf **pſychiſk**, hvad der angaar Sjælen, ſjælelig; p. Sygdom, **Pſychopathī**, Sindsſygdom. **Pſychiāter**, en Læge, der ſærlig giver ſig af med Behandlingen af Sindsſygdom. **Pſychiatrī**, Læren om Sindsſygdom.

Pſyche, efter en ſenere græſk Mythe, ſom iſær Apuleius har behandlet, en Kongedatter af ſjælden Skjønhed, der havde vakt Venus's Misundelſe; denne befalede derfor Amor at lade P. forelſke ſig i det ſletteſte og foragteligſte Menneſke; men Amor, der ſelv blev indtagen af hendes Skjønhed, bortførte hende til et afſides liggende Slot, hvor han hemmelig beſøgte hende hver Nat. Mod Amors Forbud vilde P. underſøge, hvem hendes Elſker var, og kom til at vække den ſlumrende Amor ved at ſpilde en Draabe Olje af Lampen paa ham; fortørnet flygtede Amor; P. ſøgte ham overalt og kom endelig til Venus's Tempel, hvor hun en Tid lang ſom Slavinde maatte udføre de haardeſte Arbejder, hvilke dog Amor uſynlig lettede for hende. Da hun ſom ſidſte Prøve ſkulde hente Venus en Skjønhedsſalve fra Underverdenen, lod hun ſig af Nysgjerrighed forlede til at aabne Salvekrukken og ſank bedøvet til Jorden; men Amor bragte hende igjen til Live, hvorpaa hun, efter at Venus havde ladet ſig forſone, levede hos ſin Elſkede.

Pſychologi, Læren om det ſjælelige Liv, dets Væſen og dets Functioner. Da Sjælelivet førſt og hovedſagelig er os bekjendt gjennem Bevidſtheden om vore egne indre Tilſtande, bliver Iagttagelſen og Studiet af disſe P.s vigtigſte Opgave. Ligeſom i Botaniken og Zoologien rejſer der ſig her den Opgave at ſamle de mange Enkeltphænomener til ſtørre Grupper, inden for hvilke ſæregne Charaktermærker og Love gjælde. Reſultatet af denne klasſificatoriſke Behandling er Læren om de ſaakaldte Sjæleevner, ſom man ofte har været tilbøjelig til at betragte ſom ſæregne Kræfter. Den næſte Opgave er at finde de almindelige Love, ſom gjælde for alle ſjælelige Phænomener, ſkjønt de modificeres forſkjellig inden for de forſkjellige Grupper. Denne Opgave løſes ved en Analyſe, der reducerer de indviklede Phænomener til deres ſimpleſte, meſt elementære Former. Gjennem denne Reduction maa Sjælelivets Grundelementer træde for Dagen. Men herved er kun ēn Side af P.s Hovedopgave løſt. P. er ikke en rent philoſophiſk Videnſkab, hvis eneſte Methode er ſubjectiv Anſkuelſe og Analyſe. Den er tillige en phyſiologiſk og hiſtoriſk Videnſkab, idet den ſkal underſøge Sjælelivets Forhold til det legemlige Liv ſamt det ſjælelige Livs Udvikling paa de forſkjellige Trin inden for Dyreverdenen og inden for de enkelte Menneſkers og Menneſkeſlægtens Hiſtorie. Men den ſubjective Analyſe er helt igjennem nødvendig ſom Forudſætning og ſom Fortolkning af den objective Underſøgelſes Reſultater. Gjennem Vexelvirkningen mellem begge, ſaaledes ſom den fremtræder i en Række af fremragende Arbejder i vor Tid (i Tyſkland af Fechner, Lotze, Wundt o. fl., i England af Bain, Spencer, Morell, Carpenter o. fl.), arbejdes der hen til et ſikrere Grundlag for Behandlingen af de for hele Verdensanſkuelſen ſaa vigtige Problemer, ſom P. ſætter i Bevægelſe. — Den græſke Philoſophi har ikke blot grundlagt P. ved en Mængde enkelte Iagttagelſer, men ogſaa gjort de førſte Forſøg paa pſychologiſk Klasſification og Analyſe; jvfr. navnlig den platoniſke og den ariſtoteliſke P. Dog var det logiſke, det ethiſke og det æſthetiſke Synspunkt endnu for overvejende til, at de pſychologiſke Phænomener kunde opfattes i deres rette Lys og afgjørende Forſkjelligheder. Til Tankens og Driftens P. har Oldtiden givet værdifulde Bidrag, men Følelſens og Viljens Væſen var det forbeholdt ſenere Tider at fordybe ſig i. I den nyere Tid førte Debatten om de ſtore metaphyſiſke Spørgsmaal til at lægge ſtørre og ſtørre Vægt paa pſychologiſke Underſøgelſer. Ethvert af de epochegjørende philoſophiſke Syſtemer har derfor ogſaa belyſt P. fra en ny Side. Siden Chr. Wolf i forrige Aarh. ſkjelnede mellem psychologia empirica og p. rationalis, kan man forfølge den ſtedſe voxende Tendens hos P. til at iſolere ſig fra de almindelige philoſophiſke og metaphyſiſke Underſøgelſer og hævde ſin Selvſtændighed, ſamtidig med, at den bliver ſig ſin Afhængighed af ſine Hjælpevidenſkaber tydelig bevidſt. Den ſammenlignende Natur- og Sprogvidenſkab, det voxende Kjendſkab til Dyre- og Folkepſychologien og til den culturhiſtoriſke Udviklingsgang ophobe et nyere Stof til Bearbejdelſe af den pſychologiſke Videnſkab. Gjennem en ſaadan Bearbejdelſe vil det ſikkert lykkes at overvinde Modſætningen mellem Naturvidenſkab og Aandsvidenſkab; den ſubjective Analyſe vil, beriget ved den objective Methodes Reſultater, danne Udgangspunktet for en Syntheſe, der viſer os Aandslivet i dets Udvikling fra de laveſte til de højeſte Trin efter ſine egne ejendommelige Love, ſom ere ſæregne Former for de almindelige, for hele Naturen gyldige Love.

Pſychopannychi, d. ſ. ſ. Sjæleſøvn.

Pſychophyſik, den Del af den experimentale Pſychologi, der underſøger Forholdet mellem Fornemmelſen og de legemlige Betingelſer, hvortil den ſvarer. Den ſøger at maale Fornemmelſens Intenſitet. Fechner, ſom førſt har behandlet denne Videnſkab udførlig (i ſine „Elemente der P.“, 1860), og fra hvem ogſaa Navnet P. ſkriver ſig, ſkjelner mellem indre og ydre P. Hin angaar Forholdet mellem Fornemmelſen og Nerveproceſſen, denne Forholdet mellem Fornemmelſen og Indtrykket. Da vi ikke kjende Nerveproceſſens Natur, maa den ydre P. lægges til Grund for den indre. Allerede E. H. Weber havde lagt den mindſte mærkelige Forſkjel mellem to Fornemmelſer til Grund ſom Enhed og havde fundet, at til en Forøgelſe af Fornemmelſens Styrke ſvarer en Indtryksforøgelſe, der er deſto ſtørre, jo ſtørre Indtrykket i Forvejen er: til lige ſtore Tilvæxter i Fornemmelſen ſvarer relativt lige ſtore Tilvæxter i Indtryk. Et Tillæg af 1 Pund til en Byrde af 5 Pund føles ſtærkere end det ſamme Tillæg til en Byrde af 10 Pund. Denne Lov, ſom Fechner har kaldt den Weberſke, har ſit ſimpleſte mathematiſke Udtryk i Formlen $\gamma = \log \text{nat.}\ \beta$, hvor γ betegner Fornemmelſen, β Indtrykket: Forholdet mellem Fornemmelſens og Indtrykkets Tilvæxter er det ſamme ſom mellem en naturlig Logarithmes og det tilſvarende Tals Tilvæxter. Kun ved meget ſtærke Indtryk viſer denne Lov ſig ikke gyldig. Fechner har ved gjentagne Forſøg og ved Hjælp af nye, indirecte Methoder videre udviklet og begrundet den. Da Indtrykket (Vægt, Lysſtyrke oſv.) ligefrem kan maales, er der ved denne pſychophyſiſke Grundlov i Principet givet Muligheden af en qvantitativ Beſtemmelſe af ſjælelige Phænomener. — I den indre P. er Hovedſpørgsmaalet, om Nerveproceſſen er ligefrem proportional med Fornemmelſen eller med Indtrykket. Fechner hældede til den ſidſte Antagelſe, fordi baade Nerveproces og Indtryk ere phyſiſke Phænomener, og mente at kunne betragte den Weberſke Lov ſom exact Udtryk for Forholdet mellem det pſychiſke og det phyſiſke, mellem Sjæl og Legeme. Wundt har paaviſt den pſychologiſke Betydning af Webers Lov (navnlig ved at combinere den med Loven for Contraſtvirkninger), idet han ſer den ſom Udtryk for den ubevidſte Sammenligningsproces, der ligger til Grund for alt Bevidſthedsliv, og ſom gjør, at vi nødvendigvis opfatte enhver enkelt Gjenſtand i Relation til andre Gjenſtande, altſaa ſom Udtryk for Relativitetens almindelige Lov. Paa dette Punkt mødes P. med de engelſke Pſychologers (Hamiltons, Bains, Spencers) og med Herbarts og Lotzes Underſøgelſer.

Pſychromēter, ſ. Fugtighedsmaaler.

P. t. (d. e. lat. Pro tēmpore), for Tiden, for Øjeblikket.

Ptah, ogſaa ſkrevet Phtha, Hoved- og Localguden i Memphis, Ægyptens ældſte Hovedſtad, var ſom ſaadan højt anſet blandt de gamle Ægyptere. Han fremſtilledes ofteſt ſtaaende, omviklet ſom en Mumie, med et ſmukt Anſigt. Hans Huſtru var Pacht eller Sechet; deres Søn, Sønnen i den memphitiſke Triade, kaldtes Imhotep. P. blev af Grækerne identificeret med Hephæſtos.

Pterodăctylus (Pterosauria), ſ. Flyveøgle.

Pteropŏder, ſ. Vingeſnegle.

Ptolemāïs, ſ. Acre, St. Jean d'.

Ptolemæos, Fællesnavn for en Række Konger, der herſkede over Ægypten efter Alexander d. ſtores Død. P. I, Søn af Lagos (hvorefter Ptolemæerne ogſaa kaldes Lagider) og Arſinoë, Philip af Makedoniens Maitreſſe, hvis Søn P. formodes at have været, var en af Alexanders Feltherrer. Han beherſkede Ægypten fra 323 f. Chr., førſt i Philip Arrhidæos's og den unge Alexanders Navn, men fra 317 ſom Eneherſker. 305 antog han Kongenavnet og fik, efter at have hjulpet Rhodierne imod Demetrios Poliorketes, Tilnavnet Soter (Befrieren). Han erobrede Kyrenaika 322 og Cypern 295, men ſøgte forgjæves at bemægtige ſig Cøleſyrien og Palæſtina; han ſtyrkede det græſke Element i Ægypten og ſkal have grundlagt Bibliotheket og Muſeet i Alexandria. 285 nedlagde han Regeringen til Fordel for ſin yngre Søn P. Philadelphos og døde 283. — Hans ældſte Søn, P. Keraunos (Lynet), er bekjendt for ſin Ondſkab, hvorfor han ogſaa blev udelukket fra Tronfølgen; han dræbte 280 f. Chr. den gamle Seleukos, der den Gang gjæſtfrit havde optaget ham ſom Flygtning ved ſit Hof, og beherſkede en kort Tid Makedonien, men faldt 279 imod Gallerne. — Den yngre Søn, P. II Philadelphos, 285—47, gjorde Ægypten og ſærlig Alexandria til Hovedſædet for græſk Dannelſe og Videnſkabelighed (den alexandrinſke Periode). Han erobrede c. 266 Cøleſyrien og Palæſtina, gjenaabnede Kanalen til det røde Hav og ſluttede Handelsforbund med Æthiopien og Indien. Han var to Gange gift, førſte Gang med ſin Halvbroder Magas Datter, Berenike, Arving til Kyrenaica, og ſenere efter ægyptiſk Skik med ſin Halvſøſter, den ſkjønne og kraftige Arſinoë, hvoraf han fik ſit Tilnavn, der betyder Søſterelſkeren. — P. III Euergetes (Velgjøreren), Søn af P. II og Arſinoë, 247

—222, fik ſit Tilnavn af Præſterne, fordi han bragte de ægyptiſke Gudebilleder, ſom Kambyſes havde bortført, tilbage fra Aſien. Han gjorde et heldigt Tog mod Syrien og erobrede Landene paa begge Sider af det røde Hav, hvor han anlagde vigtige Handelsveje. Ogſaa intereſſerede han ſig, ligeſom ſine Forgængere, for Kunſt og Videnſkab. Han var gift med Berenike II (ſ. d. A.), med hvem han havde Sønnen **P. IV Philopator** (Faderelſker), ſom regerede fra 222—205, og ſom dræbte ſine Forældre, ſin Broder og Søſteren Arſinoë, med hvem han var gift og hvis Tapperhed det ſkyldtes, at Kong Antiochos III af Syrien 217 blev ſtandſet i ſine Erobringstog mod Ægypten i Slaget ved Raphia. Han døde 205 og efterlod et ſvækket Rige til ſin umyndige Søn, **P. V Epiphanes**, 205—181, under hvem Ægypten i Kampe med Syrien og Makedonien miſtede alle ſine Erobringer undtagen Cypern og Kyrene og kun reddedes fra Undergang ved Romernes Mellemkomſt, der tvang Kong Antiochos af Syrien til at tilbagegive Erobringerne og gifte ſin Datter Kleopatra med P. Fra nu af herſkede romerſk Indflydelſe i Ægypten, og gjentagne Oprør i Nedreægypten viſte den Misfornøjelſe, ſom Folket nærede imod det nu ſaa ſvage Dynaſti. P. blev forgivet 181 og efterlod ſig to Sønner, **P. Philometor** og P. Euergetes, af hvilke den ældſte efter Moderens Død c. 174 regerede dygtigt og mildt indtil 146. Det var under hans Regering, at den romerſke Geſandt M. Popilius Lænas tvang Antiochos IV af Syrien til at opgive Belejringen af Alexandria. P. laa i ſtadig Strid med ſin Broder, **P. Euergetes**, ſom blev Konge efter ham og regerede til 117. Han var en ſlet og uduelig Konge, under hvem det ægyptiſke Riges Magt gik til Grunde. Hans Søn, **P. Lathyros**, døde 81 efter en meget urolig Regering og efterfulgtes af ſin Søn, **P. Auletes**, ſom blev fordreven af Alexandrinerne 58, men atter vendte tilbage og døde 51 f. Chr. Han efterlod to Sønner og den bekjendte Datter Kleopatra (ſ. d. A.), med hvem Ptolemæernes Dynaſti uddøde 31 f. Chr.

Ptolemǣos, Klaudios, berømt Mathematiker, Aſtronom og Geograph, levede i Alexandria i den førſte Halvdel af det 2det Aarh. Han er iſær bekjendt ſom Grundlægger af det efter ham opkaldte Verdensſyſtem (ſ. **Verdensſyſtemer**), ſom forblev det almindelig antagne indtil Kopernikus og til Dels ſenere. Hans Værk derom, »μεγάλη σύνταξις« i 13 Bøger, blev 827 overſat paa Arabiſk under Titlen Almageſt, d. e. det ſtore (Værk), 1230 og ſiden oftere fra Arabiſk paa Latin og er udgivet med græſk Text og franſk Overſættelſe af Halma (4 Bd., 1813—28). Et andet vigtigt Værk er hans Geographi (kritiſk bearbejdet af Willberg og Grashof, 5 Bd., 1832—44; en correct Haandudgave leverede Nobbe, 3 Bd., 1843—45; en photogr. Udgave af et Manuſkript i Athoskloſtret gav Langlois, 1866); P. betegner Højdepunktet af Oldtidens geographiſke Viden, og hans Kort anvendtes endnu i det 15de Aarh. (jvfr. **Geographi**). P. berigtigede Hipparchs Stjernekatalog og udkaſtede Tavler over Himmellegemernes Bevægelſer. Han opdagede Maanens Evection, beſtemte efter Hipparchs Anvisning Steders Beliggenhed paa Jorden ved deres Længde og Bredde og lagde den førſte Grund til Theorien om Projectioner for geographiſke Kort. Til Brug for ſine aſtronomiſke Beregninger gjorde han nye mathematiſke Underſøgelſer; en vigtig geometriſk Sætning er bekjendt under hans Navn. Han gav ſig ogſaa af med Muſikens Theori og med Optik og opdagede Lyſets Brydning ved dets Overgang fra et Medium til et andet.

Ptomain (af gr. πτῶμα, Lig), Ligalkaloid (ſ. d. A.), Forraadnelſesalkaloid. P. ere kvælſtofholdige organiſke Stoffer, der dannes ved Forraadnelſe ſnart af Lig, ſnart af andre Stoffer af animalſk eller vegetabilſk Oprindelſe, f. Ex. Kjød, Fiſk, Æggehvide, Oſt, Mel oſv., og ſom ogſaa kunne opſtaa i endnu levende Organismer ved forſkjellige Sygdomsbakterier, hvorfor de ſandſynligvis oftere ere Aarſagen til de pathologiſke Tilſtande, der indtræde under de Infectionsſygdomme, ſom ſkyldes ſaadanne Bakteriers Nærværelſe i Organismen. Man anſaa tidligere P. for meget nær beſlægtede med Plantealkaloiderne og for ligeſom disſe i Almindelighed at være ſtærke Gifte. Den nyere Tids Underſøgelſer have dog viſt, at mange P. ikke ere giftige, om de end let lade ſig overføre til giftige Forbindelſer, medens andre, der da kaldes Toxiner, men ſom i Regelen ere ubeſtandige og derfor vanſkelige at fremſtille, ere voldſomme Gifte. Alle ere de ſandſynligvis Omdannelſesprodukter af de Stoffer, hvori Æggehvideſtofferne ved Forraadnelſen førſt ſpaltes. De giftige P. dannes førſt paa et ſenere Stadium af Forraadnelſesproceſſen. Af egentlige Cadaverptomainer kjendes ſaa nøjere underſøgte, ſom ere giftige. Derimod har man af de giftige Blaamuslinger fremſtillet et Mytilotoxin, der fremkalder ſamme Virkninger ſom Muslingerne, og ved at cultivere Typhus- og Tetanusbacillen paa Kjød de giftige P. Typhotoxin og Tetanotoxin, hvilket ſidſte endnu hurtigere end Tetanusbacillen ſelv frembringer Stivkrampe. I lige Maade har man iſoleret vel charakteriſerede P. af forraadnende Kjød, Fiſk, Oſt, Lim oſv., f. Ex. Neurin og det i høj Grad giftige Muscarin, Flueſvampens Giftſtof.

Ptyalin, et uorganiſeret Ferment i Spyt, ſom ved omtr. 40° udøver lignende Virkninger paa Stivelſe ſom det beſlægtede Diaſtaſe (ſ. d. A.).

Pubertēt, Mandbarhed, Kjønsmodning, den Livsperiode, i hvilken Forplantningsevnen udvikles, falder hos os for Kvindens Vedkommende mellem det 13de og 15de ell. det 14de og 16de Aar, for Manden mellem det 15de og 17de ell. det 16de og 18de Aar. P. er forbunden med betydelige Forandringer i hele Legemet, navnlig ſaadanne, hvorved Forſkjellen imellem de to Kjøn, der i Barnealderen kun er lidet udtalt, kommer til at træde tydelig frem; hos Kvinden udvikles de bløde, runde Former, Bækkenet faar ſin ejendommelige, paa Svangerſkab og Fødſel beregnede Form, de indre og ydre Kjønsorganer naa deres fulde Uddannelſe, og endelig indtræder Menſtruationen ſom Tegn paa, at Modningen og Løsningen af Æg er begyndt; hos Manden udvikles navnlig Ben- og Muſkelſyſtemet, Skjægget voxer frem, Avlelemmet og Teſtiklerne voxe, og Sæden begynder at aſſondres. Diſſe Forandringer i Legemet kunne iſær ved forudbeſtaaende Anlæg give Anledning til Udviklingen af forſkjellige Sygdomme, iſær Sindsſygdomme, Epilepſi, St. Veitsdans, Hyſteri og Lungeſvindſot.

Pūbes, lat., Skamdelene, Skamhaarene.

Publicīſt betegnede tidligere en Statsretskyndig, Lærer i Statsretsvidenſkaben, men bruges nu overhovedet om alle, ſom ſkrive om offentlige Anliggender, ſaa at det er d. ſ. ſ. Journaliſt ell. Tidsſkriftforfatter. **Publicēre**, bringe til offentlig Kundſkab. **Publikum**, Almenheden, Indbegrebet af en blandet, men til et fælles Øjemed eller i fælles Retning forbunden Menneſkemængde, ſom det læſende, ſkrivende, muſikalſke P., Theater-P. oſv.

Publikānere, ſ. **Katharer**.

Publīlius, en romerſk plebejiſk Slægt; til den hørte **P. Volero**, Almuetribun 472 f. Chr., der ſatte en Lov igjennem, at Almuetribunerne ſkulde vælges paa Tributcomitierne, hvorved diſſe Valg bleve mere uafhængige af Patriciernes Paavirkning, og **Quintus P. Philo**, der 4 Gange var Conſul og ſom Dictator 339 f. Chr. ved flere Lovforſlag virkede i Plebejernes Intereſſe.

Pucelle, la, fr. [pyſǟl], d. e. Møen, ſ. **Darc, Jeanne**.

Puchta, Georg Friedr., udmærket tyſk Retslærd, f. 31 Aug. 1798 i Franken, var fra 1820 akademiſk Lærer i Erlangen, München, Marburg og Leipzig, gik 1842 ſom Savignys Efterfølger til Berlin, blev 1845 Medlem af Statsraadet og Lovgivningscommisſionen og døde 8 Jan. 1846. Det er navnlig af Romerretten, P. har indlagt ſig Fortjeneſte; dog har han ogſaa beſkæftiget ſig med Encyklopædien og Kirkeretten. Hans Hovedværker ere „Das Gewohnheitsrecht“ (1828—37), „Lehrbuch der Pandekten“ (1838; 12te Opl. 1877) og „Curſus der Inſtitutionen“ (1841—42; mange ſenere Opl.).

Pud, ruſſiſk Vægtenhed, lig 40 ruſſiſke Pund ell. 32,76 danſke Pund.

Pudder, et hyppig aromatiſk, hvidt Pulver af yderſt findelt Form, ſom ſiden Midten af det 16de og indtil Begyndelſen af vort Aarhundrede benyttedes til at beſtrø Haaret og Parykker med. I dette Aarhundrede bruges det under Form af Riſmel (»poudre de riz«) til at ſminke Huden med.

Pūdding, eng., Budding.

Pudling, Friſkning i Flammeovn; ſ. **Friſkning**.

Pudsmejſel, Dorſlag (ſ. d. A.) til at ſlaa Huller i Jærn med.

Puēbla de los Angelos [ānhhelos], Hovedſtad i Forbundsſtaten La Puebla i Mexico paa Højſletten Anahuac, 7,000 F. over Havet, 14 M. ø. ſ. ø. for Mexico. 69,000 I. Biſpeſæde. Smuk og regelmæsſig anlagt Stad med en ualmindelig pragtfuld Kathedralkirke, en ſtor Mængde andre Kirker med høje Taarne, flere højere Læreanſtalter, hvoriblandt Palafox-Seminariet, en af Mexicos førſte Undervisningsanſtalter, Muſeum, Theater, rige Butiker og betydelig Induſtri i Uld- og Bomuldsſtoffer, Sæbe, Hatte oſv. Anlagt 1531 af Spanierne. — Under det franſke Tog til Mexico blev P. 5 Maj 1862 angrebet af Franſkmændene, men kaſtede Fjenden tilbage og blev nu ſtærkt befæſtet af General Ortega. Den holdt ſig ogſaa et helt Aar, men maatte overgive ſig 17 Maj 1863 til General Forey, efter at flere Forter ſiden 29 Marts vare blevne indtagne med Storm.

Puerīl (af lat. puer, Dreng), drengeagtig, barnagtig. Sunt puerī; **puerī puerīlia trāctant**, de ere Børn; Børn gjøre Børneſtreger.

Puerperāl, hvad der er ejendommeligt for eller angaar Barſelſengen (lat. Puerperium). **Puerperalfeber**, ſ. **Barſelfeber**.

Puērto, ſp., Havn.

Puērto Cabēllo [kabēljo], befæſtet Stad i Republiken Venezuela i Sydamerika ved det caribiſke Hav, 18 M. v. for Caracas, med 10,000 I. og god Havn. Uſundt Klima.

Puērto de la Mar, ſ. **Cobija**.

Puērto de Sānta Marīa, Stad i den ſpanſke Prov. Cadiz ved Cadiz-Bugten, 2 M. n. ø. for Cadiz. 22,000 I. Havn og betydelig Handel med Xeresvin. Garverier, Fabrikation af Sæbe, Hatte og Liqueurer.

Puērto Montt, Stad i den ſydlige Del af Republiken Chile i Sydamerika ved Nordenden af Ancud-Bugten, med c. 4,000 I., god Havn og livlig Udførſel af Skovprodukter.

Puērto Prīncipe, Stad paa den ſpanſke Ø Cuba i Veſtindien i det indre af Øen, 66 M. ø. ſ. ø. for Havana. 30,000 I. Cigarfabrikation. Betydelig Handel med det indre af Øen. Jærnbaneforbindelſe med Havnen San Fernando paa Øens Nordſide.

Puērto Reāl, Stad i den ſpanſke Prov. Cadiz ved Cadiz-Bugten, 1 M. ø. for Cadiz, med 11,000 I., Havn, Skibsbyggeri og betydelig Tilvirkning af Søſalt. I Nærheden Fortet Trocadero.

Pufendorf, Eſaias v., Statsmand, f. 1628 i Sachſen, fik den philoſophiſke Grad i Leipzig 1649, men traadte 1659 i ſvenſk Tjeneſte, var 1671—74 Reſident i Wien, brugtes derhos i flere diplomatiſke Hverv, iſær til de tyſke Stater, optoges 1673 i den ſvenſke Adel og blev 1681 Regerings-Kansler i Bremen og Verden. Paa Grund af gjenſidig Misfornøjelſe mellem ham og den ſvenſke Regering nedlagde han 1687, uden at have faaet Afſked, pludſelig ſin Poſt, traadte ſ. A. i danſk Tjeneſte og døde 1689 ſom danſk Geſandt i Regensburg, kort før han i Sverige dømtes at have forbrudt Ære, Liv og Gods. — Hans Broder, **Samuel v. P.**, f. 8 Jan. 1632 i Sachſen, gjorde ſine Studier i Leipzig og Jena og opholdt ſig ſenere i nogen Tid i Kjøbenhavn ſom Huslærer hos den ſvenſke Diplomat P. J. Coyet. Efter at han i »Elementorum jurisprudentiæ universalis libri II« (1660) havde givet en ſyſtematiſk Fremſtilling af Naturretten blev han 1661 Profesſor i Heidelberg, hvor han ſkrev ſit bekjendte, under Pſeudonymen Severinus a Monzambano udgivne Arbejde »De statu imperii Germanici« (1667). 1668 gik han til Sverige ſom Profesſor i Lund, og her udgav han bl. a. ſit ſtore retsphiloſophiſke Værk »De jure naturæ et gentium« (1672), ſamt et Uddrag deraf, »De officio hominis et civis« (1673). Da ſenere, paa Grund af Krigen mellem

Danmark og Sverige, Univerſitetet var blevet ſtandſet i ſin Virkſomhed, kaldtes han 1677 til Stockholm ſom Rigshiſtoriograph og Kongens Haandſecretær, optoges 1684 i den ſvenſke Adel, traadte 1688 med Carl XI.s Tilladelſe i brandenburgſk Tjeneſte ſom Gehejmeraad, ophøjedes ſenere baade i den ſvenſke og den tyſke Friherreſtand og døde 27 Oct. 1694 i Berlin. Af hans hiſtoriſke Arbejder ere »Commentariorum de rebus suecicis libri XXVI« (1686), »De rebus a Carolo Gustavo Sueciæ rege gestis« (1696) og »De rebus gestis Frederici Wilhelmi, magni electoris Brandenb.« (1695) de mærkeligſte.

Pugatſchev, Jemeljan [tſchōff], ruſſiſk Oprørshøvding, Søn af en ſimpel Koſak, f. 1726 i Egnen ved Don, var i ſin Ungdom Medlem af en Røverbande og blev for ſit Mod og Klogſkab valgt til Anfører. Han tjente i Syvaarskrigen førſt i den preusſiſke, ſiden i den øſterrigſke Hær og gjorde ſenere Tjeneſte i denne i Krigen mod Tyrkerne. Efter at være vendt tilbage til ſit Fædreland blev han fængslet paa Grund af oprørſke Planer, men undſlap og vakte i Aug. 1773 en farlig Opſtand af Koſakkerne ved at udgive ſig for den myrdede Kejſer Peter III, med hvem han havde Lighed; han fandt Underſtøttelſe hos Raſkolnikerne og de livegne Bønder, ſamt hos Baſchkirer, Tatarer og andre finſke Folkeſlag. Han havde en Tid lang ſtor Fremgang, indtog Kaſan og flere Stæder og betegnede overalt ſin Vej ved Brand og Plyndring. Omſider blev Opſtanden dæmpet ved Suvorovs og Panins Tropper; P. blev i Sept. 1774 af ſine egne Folk overgiven til Suvorov og tillige med de andre Hovedmænd henrettet i Moſkva 21 Jan. 1775.

Puget ell. **Pujet,** Pierre [pyſchǟ], franſk Billedhugger, Maler og Architekt, f. 1622 ved Marſeille, d. 1694 i Marſeille, tilbragte ſin Ungdom dels i Italien, dels i Frankrig og arbejdede i Begyndelſen meſt ſom Maler og Bygmeſter; ſenere kom han ind paa Billedhuggerkunſten, hvor han iſær vandt Navn ved ſin energiſk udførte „Milon fra Kroton“ og ved „Perſeus og Andromeda“. En Rytterſtatue af Ludvig XIV, ſom Marſeille overdrog ham at gjøre, blev modelleret, men ikke udført.

Pugets Sund [pūdſchett], en Havbugt i Nordamerika, der fra Juan de Fucas Stræde ſkærer ſig dybt ind mod Syd i Territoriet Waſhington.

Puggaard, Hans, danſk Handelsmand, f. 1788 i Kjøbenhavn, blev 1813 Grosſerer ſmſtds. og traadte 1842 i Forbindelſe med A. Hage; deres Handelshus var et af de ſtørſte i Landet, og P. gjorde desuden ſtore Godskjøb i Sverige. Han havde Sæde i Folketinget 1854—58 og 1861—64, ſamt i Rigsraadets Landsting 1864—66, men ſpillede her ingen Rolle. D. 1866. P. oprettede 1853 et Legat til fattige kjøbenhavnſke Drenges Opdragelſe og 1866 et tilſvarende for Piger; hvert er omtr. 235,000 Kr. ſtort. Et Mindeſkrift om ham udgaves 1888 af Prof. H. Lehmann. — Sønnen, **Rudolf P.,** f. 1818 i Kjøbenhavn, optoges 1849 ſom Deltager i Firmaet og overtog Forretningen efter Faderens Død. Han var Medlem af Kjøbenhavns Borgerrepræſentation 1862—70 og af Grosſerer-Societetets Comité ſiden 1862, ſamt Medſtifter og Medbeſtyrer af flere ſtore Aktieſelſkaber. D. 1885. — En anden Søn, **Hans Christoffer Wilh. P.,** f. 1823, d. 1864 ſom Godsbeſidder i Halland, blev 1846 polytechniſk Candidat og vandt 1850 Univerſitetets Guldmedaille for en Fremſtilling af Møens Geologi, ſom han 1851 udgav i udvidet Form. Han har indlagt ſig megen Fortjeneſte ved ſine omhyggelige Detailunderſøgelſer og de fortrinlige Profiler, der ledſage Afhandlingen. 1851 blev han Dr. phil. i Bern og foretog derefter flere geologiſke Rejſer, navnlig i Italien, hvor han blandt andet underſøgte Halvøen Sorent og derom udgav to Afhandlinger i »Bulletin de la soc. géol. de France«.

Puibusque, Louis de [pyibhſk], franſk Skribent, f. 1801 i Paris, var førſt Advocat, optraadte derpaa ſom Overſætter og Digter (»La mort de Léonard de Vinci« 1824, »Le naufrage de Camoëns« 1828, det ſidſte kronet ved Jeux floraux i Toulouſe), men har erhvervet ſig ſtørſt Fortjeneſte ved ſit med Leber udgivne dygtige Arbejde »Histoire comparée des littératures espagnole et française« (1843), der vandt Akademiets Pris, og ved »Comte Lucanor« (1854), Overſættelſer af ſpanſke Fabler og Fabliaux fra det 16de Aarh. D. 1880.

Puiſaye, Joſ. Gen. de [pyiſǟ], franſk Greve, f. 1745, var 1789 Medlem af Nationalforſamlingen og ſtemte i Regelen med venſtre Side, men vilde 1792 danne en Hær for at befri Kongen og blev n. A. Stabschef ved den føderaliſtiſke Hær i Normandiet, ſom rejſte ſig imod Conventet. Efter dens Nederlag ſøgte P. at organiſere Chouanerne og traf i Sept. 1794 Aftale i London med den engelſke Regering om det ſenere Togt til Quiberon. Han levede efter dettes ſlette Udfald i Stilhed i Bretagne, men drog 1797 til England, hvor han døde 1827.

Puke, Navn paa flere ſvenſke Slægter. **Erik Kettilsſon,** Ridder og Rigsraad, d. 1896 (af en Slægt, ſom i Vaabenet førte en Vinge), holdt ſig i Begyndelſen af Kampen mellem Kongerne Magnus Eriksſon og Albrecht til den førſte. Som Følge af et mellem begge Kongers Tilhængere afſluttet Forlig blev han 1371 erkjendt ſom Sveriges Marſk, men vedblev dog under hele Albrechts Regering at være Magnus's og hans Arvingers Høvedsmand i Vermland. — **Erik P.** (ſom i Vaabenet førte en Baad) var en af de førſte Adelsmænd, der greb til Vaaben ſammen med Engelbrekt, og var blandt dennes trofaſteſte Tilhængere. Han blev derfor indkaldt i Raadet og ſtilledes ved Rigsforſtanderforſlaget 1436 ſammen med Carl Knutsſon og Engelbrekt. Fra den Tid nærede han et bittert Had mod Carl Knutsſon, hvilket forøgedes ved dennes ſtedſe ſtigende Anſeelſe. Underſtøttet af Veſtmanlänninger og Dalkarle gjorde han et Opſtandsforſøg, men blev under en Sammenkomſt med Carl Knutsſon fængslet og kort efter halshugget 1437. — **Johan P.,** f. c. 1726, af borgerlig Herkomſt, Underofficer ved Artilleriet, tjente ſig under Krigen i Nederlandene op til Capitain i den hollandſke Hær. Misfornøjet over ikke at blive befordret efter ſin Hjemkomſt indlod han ſig i Hoffets Revolutionsplaner 1756, underkaſtedes Tortur og blev halshugget 23 Juli ſ. A. — Hans Søn, **Johan af P.**, f. 1751, d. 1816, blev 10 Aar gl. Skibsdreng ved Flaaden, ſejlede i flere Aar med udenlandſke Handelsſkibe, deltog ſom Officer paa den franſke Flaade med Udmærkelſe i Krigen mellem Frankrig og England 1778—83 og blev efter ſin Hjemkomſt Major. Efter Slaget ved Hogland blev han Oberſtlieutenant og var derefter den ſvenſke Flaades Leder i Slagene ved Öland 1789 og i den viborgſke Bugt 1790, hvorfor han adledes 1797 og blev Admiral 1808. Efter Revolutionen 1809 blev han Overadmiral og Friherre og førte Overcommandoen ved den Expedition, hvorved Ruſſerne nødtes til at rømme Veſterbotten. 1812 blev han Generaladmiral og Statsraad, men afgik 1815 fra Statsraadsembedet, efter at han 1814 havde ført den ſvenſke Flaade til Norge og ſ. A. var bleven ophøjet til Greve.

Pukkel, ſ. **Rygradskrumning.**

Pukkelhval, ſ. **Finhval.**

Pukværk ell. **Pokværk**, et Stampeværk til Knusning af Malme, ſnart til Smaaſtykker, ſnart til grovere eller finere Pulver, enten for at forøge Overfladen og ſaaledes fremme Forvitring eller Iltning ved en Riſtning, eller for at man ved en Vaſkning ell. Slemning kan ſtille de forſkjellige Beſtanddele fra hverandre efter Vægtfylden, ſaaledes gedigent Sølv eller Guld fra Kvarts, hvori det er indſprængt.

Pulāvy, ſ. **Ivangorod.**

Pulchēria, Ælia Augusta, den hellige, græſk Kejſerinde, Datter af Kejſer Arcadius, f. 399, fik kun 15 Aar gl. 414 af Senatet overdraget Rigets Styrelſe og Formynderſkabet over ſin to Aar yngre Broder, Kejſer Theodoſius II. 446 trak hun ſig tilbage fra Hoffet, men 450 arvede hun Tronen ved ſin Broders Død og giftede ſig med Raadsherren Marcianus, ſom derved blev Kejſer (d. 457). P. bekæmpede ivrig Neſtorianerne og Eutychianerne og æres derfor baade af den græſke og den romerſke Kirke ſom Helgeninde. Hun døde 453, og hendes Mindedag er 10 Sept.

Pulci, Luigi [pūltſchi], ital. Digter, f. 3 Dec. 1431 i Firenze af Adelsſlægt, d. c. 1487, var yndet af Poliziano og Lorenzo dei Medici. Sin Digterberømmelſe har han vundet ved ſit humoriſtiſke Ridderepos »Morgante Maggiore«, hvis Stof er taget fra den carolingiſke Sagnkreds, men væſentlig parodiſk behandlet i en bizar Stil og hvert Øjeblik brudt Compoſition. Hver Sang begynder med et Skriftſted paa Latin, men dertil knytter ſig ofte et meget ſlibrigt Indhold. Carl d. ſtore er fremſtillet ſom en temmelig ſkjørhovedet Perſon, der aldeles giver ſig Digtets Skurk Gano i Vold. P.s humoriſtiſke Stil og Evne til virtuosagtig at lege med Sproget optoges af Berni og er en Forløber for Arioſts romantiſk-humoriſtiſke »Orlando furioso«. — P.s Brødre, **Bernardo** og **Luca**, optraadte ligeledes ſom Digtere. Den førſte overſatte Vergils »Bucolica« og ſkrev Paſtoralpoeſier; den ſidſte ſkrev »La Giostra«, »Il Driadeo d'Amore« og »Il Ciriffo Calvaneo«.

Pulcinēlla [pultſchi], ital. Maſke, ſ. **Ital. Theater** und. **Italien.**

Pulk eller **Kjærris** kaldes den Slæde, ſom om Vinteren benyttes af Lapperne, og ſom trækkes af Rensdyr. De ere byggede ſom ſmaa Baade, foran med en ſpids Stavn, bagtil butte og for neden runde med en flad Køl. Man ſidder paa Bunden med udſtrakte Ben. Kjærriſen er aaben, men har foran et Slags Dæk, overtrukket med Sælſkind, til at ſtikke Benene ind under.

Pūlkova, en lille Landsby, 2 M. ſ. for St. Petersborg. Her findes det ſtore kejſ. ruſſiſke Centralobſervatorium, der efter at være blevet forſynet med ypperlige Inſtrumenter og med en hel Stab af Aſtronomer blev indviet 1839 og under F. G. W. Struve og ſiden 1864 under dennes Søn, O. Struve, har ſpillet en Hovedrolle i Nutidens Aſtronomi. **P.s Meridian**, der benyttes i de ruſſiſke Kort, er 30° 19′ 40″ ø. for Greenwich's Meridian, der ſelv er 17° 39′ 45″ ø. for Ferro, altſaa P. 47° 59′ 25″ ø. for Ferro.

Pullert, en kort, opſtaaende Støtte om Bord i et Skib, beſtemt til derom at befæſte et Tov. Er der i denne anbragt ēn eller flere Skiver, kaldes den Knægt.

Pūllmanſke Vogne (Pullman Cars) kaldes efter Opfinderen de oprindelig i Amerika anvendte ſtore Jærnbanevogne, indrettede med Ind- og Udſtigning ved Enderne. Der findes i dem Saloner med alle Bekvemmeligheder, Sofaer, Borde, Vandhaner, Cloſetter, Rygeværelſer, Køkken, Reſtauration oſv., og om Natten kunne de indrettes til Soveværelſer. Vognene ere enten 8- ell. 12hjulede, med 4 eller 6 Hjul under hver Ende. Diſſe 4 eller 6 Hjul ere forbundne ved en Ramme, med hvilken Overvognen er forbundet ved en Bolt, hvorom den kan dreje ſig. I de ſenere Aar begynde disſe Vogne ogſaa mere og mere at finde Anvendelſe i Europa.

Pulp, lat. Pulpa, den kjødede Maſſe af flere Plantedele (Frugter, Rødder). Man tilbereder en P. ved Knusning og Kogning af f. Ex. Blommer, Tamarinder, Kartofler oſv.; ſædvanlig kaldes da P. Mōs. **Pulpōs**, kjødagtig.

Pulpēt (fr. pupitre), Pult, Nodepult; i Orgelet en Skindſæk, der hindrer Vinden i at ſlippe ud gjennem det Hul, hvorigjennem Pulpettraaden gaar.

Pulpitūr, Galleri eller ophøjet og afſluttet Rum med Stoleſtader i en Kirke.

Pūlque [ke], ſ. **Agave.**

Puls, den momentane Udvidning, ſom de derefter benævnte **Pulsaarers** (ſ. **Blodkar** und. **Blod**) elaſtiſke Væg undergaar, hver Gang Blodet ved Hjærtets Sammentrækning drives ud i dem, og ſom paa enhver tæt under Huden liggende Pulsaare baade kan ſes og navnlig føles ſom et Stød eller Anſlag (P. i ſnævrere Betydn.); i Almindel. vælges en af Underarmens Pulsaarer ſom det bekvemmeſte Sted til at føle P. paa (Radialpulſen). Hvert Pulsſlag ſvarer altſaa til en Sammentrækning af Hjærtet, og Antallet af Pulsſlagene er derfor hos den voxne omtr. 70 i Min., hos yngre Individer hyppigere, hos det nyfødte Barn omtr. 130. P.s Beſkaffenhed afhænger ikke alene af Hjærtets Virkſomhed, der navnlig har Indflydelſe paa dens Hyppighed, Regelmæsſighed og Kraft, men tillige af Legemets Blodmængde, der beſtemmer dens ſtørre eller mindre Fylde, ſamt af Pulsaarevæggens Elaſticitet og Spænding, der betinger P.s Haardhed eller Blødhed. En nøjagtig Iagttagelſe af P. kan derfor give meget værdifulde Oplysninger om Tilſtanden i hele Kredsløbsſyſtemet, og **Pulslæren**, Sphygmologien, har derfor ogſaa lige fra Oldtiden ſpillet en ſtor Rolle i Sygdomslæren; den Inddeling af Pulsaarerne, ſom vi nu have, er næſten den ſamme ſom den, Galen opſtillede. For Feberens Erkjendelſe har den forøgede Pulshyppighed tabt en Del af ſin Anſeelſe ſiden Indførelſen af Varmemaalingen, i hvilken vi have et paalideligere, men ogſaa meget omſtændeligere Hjælpemiddel i denne Henſeende. **Pulsmaaler**, Sphygmograph, et Inſtrument, ved hvis Hjælp Pulsaaren ſelv optegner den ved P. fremkaldte Bevægelſe af dens Væg; det beſtaar i en lille Vægtſtang, hvis ene, med en lille Plade forſynede Ende anbringes paa Huden, medens den anden Ende ſættes i Forbindelſe med et Kymographion (ſ. d. A.); de derved optegnede Linjer, **Pulscurver**, give et ſynligt Udtryk for Pulsbevægelſen. Ogſaa i Blodaarerne kan der undertiden viſe ſig en P., **Venepuls**, nemlig ved viſſe Hjærteſygdomme, ved hvilke en Del af Blodet under Hjærtets Sammentrækning kan gaa tilbage ud i Blodaarerne; den iagttages iſær i de ſtore Blodaarer paa Halſen. **Pulsaareſvulſt**, Aneurysma, en ſygelig Udvidelſe af en Pulsaare, der kan omfatte alle eller kun enkelte af de Hinder, der danne Pulsaarens Væg, hvorefter P. kaldes ægte eller nægte; den kan være af forſkjellig Form og Udſtrækning og findes fortrinsvis paa viſſe Steder af Pulsaarerne, hvor diſſes Vægge ſynes meſt udſatte for ſygelige Forandringer eller Beſkadigelſer (paa den ſtore Bryſtpulsaare, Pulsaarerne paa Leddenes Bøjeſide oſv.). P. medfører ſtore Beſværligheder, navnlig ved Forhindring af det regelmæsſige Kredsløb, og ender gjærne med Døden; dog ſynes Chirurgien i den ſenere Tid at blive mere Herre over P. (ved Underbinding, Tryk oſv.). P. fremkaldes enten ved Sygdom i Pulsaaren eller ved Beſkadigelſer (ved Fald, Anſtrængelſer oſv.); viſſe Beſkæftigelſer disponere ſærdeles dertil, f. Ex. Linedanſeres, Kunſtberideres og Laſtdrageres. **Pulſatiōn**, Hjærtets og Pulsaarernes regelmæsſige Bevægelſe under Blodets Kredsløb. Ogſaa uden for det egentlige Kredsløb kan P. iagttages, nemlig i Pulsaareſvulſterne og undertiden ogſaa i cavernøſe Svulſter og Teleangiektaſier, hvis Indre ſtaar i Forbindelſe med Kredsløbet og fyldes med Blod fra dette; P. er i diſſe Tilfælde endog et vigtigt Hjælpemiddel til Sygdommens rigtige Erkjendelſe.

Pulshammer, d. ſ. ſ. Franklins Kogerør.

Pulſomēter, et af H. Hall i New-York 1872 opfundet Vandløfteapparat, hvor Vandets Bevægelſe opnaas ved directe Virkning af Damptrykket. Apparatet beſtaar af to pæreformede Kamre, der hvert har ſine med Ventiler forſynede Forbindelſer ſaa vel med Sugerøret ſom med Stigerøret. Dampen træder ind i Kamrene foroven; ved Hjælp af en Ventil ſker Indtrædelſen ſkiftevis i det ene og det andet Kammer. Træder Dampen nu ſaaledes ind i det ene Kammer, trykker den det deri værende Vand ind i og op gjennem Stigerøret. Naar Vandſtanden i Kamret er ſunken til en vis Højde, undviger Dampen og bliver condenſeret; der indtræder Vacuum i Kamret, hvorved Dampventilen lukker for videre Damptilførſel til dette Kammer og giver Dampen Adgang til det andet, hvor nu ſamme Virkning gjentager ſig, medens Vandet ſtiger op og fylder det førſte Kammer paa Grund af det deri værende Vacuum. Paa denne Maade virker Apparatet uafbrudt, ſugende i det ene Kammer og ſamtidig trykkende i det andet, og omvendt. I og for ſig er denne Anvendelſesmaade af Dampen meget lidet økonomiſk, men P. anvendes dog meget og har i viſſe Tilfælde ſtore Fortrin fremfor andre Vandløfteapparater, dels fordi det lader ſig anbringe med overordentlig ſtor Lethed (det kan ofte være tilſtrækkeligt at hænge det op i et Tov), dels fordi dets Indretning uden alle mechaniſk bevægede Dele tillader dets Anvendelſe til Løftning af ſelv ſtærkt forurenet Vand.

Pulſzky, Frants Aur. [pūllſki], ungarſk Politiker, f. 1814, var 1840—43 Medlem af Landdagen, hvor han ſluttede ſig til Koſſuth, og virkede ſiden i Preſſen for den ungarſke Friheds Sag. 1848 blev han Underſtatsſecretær, ſendtes til Wien og flygtede herfra i Oct.; han blev derefter Medlem af det nationale Forſvarsudvalg, gik i Marts n. A. til London ſom Ungarns Afſending og dømtes ſenere fra Livet, ſamt miſtede ſine Ejendele. 1851 ledſagede han Koſſuth til Nordamerika og udgav n. A. en Skildring af dette Land under Navnet »White, red, black« (3 Bd.); tidligere havde han ſkrevet en hiſtoriſk Roman, „Jakobinerne i Ungarn“, og „Ideer om den ungarſke Hiſtories Philoſophi“. 1859 boſatte han ſig i Italien og deltog 1862 i Garibaldis Tog til Aſpromonte. Han valgtes 1861 til det ungarſke Underhus, men fik ikke Tilladelſe til at vende hjem før 1866; n. A. blev han helt benaadet og indtog indtil 1875 ſit Sæde i Underhuſet ſom Medlem af det liberale Parti. 1869 blev P. Directeur for det ungarſke Nationalmuſeum og 1872 Generalintendant for de offentl. Samlinger. 1884 valgtes han paa ny til Underhuſet. — Hans Huſtru, **Thereſe P.**, Datter af en rig tyſk Kjøbmand, f. 1819 i Wien, ſkrev i England (1850—51) »Memoirs of a Hungarian Lady« og »Tales and Traditions of Hungary«. D. 1866.

Pultāva, ſ. **Poltava**.

Pulttag ell. Halvtag, et Tag, der kun har Hældning til den ene Side, i Modſætn. til Saddel- ell. Vinkeltaget, der har to Skraaninger, ſom møde hinanden i Tagryggen eller Mønningen.

Pūltuſk, Stad i ruſſiſk Polen ved Floden Narew, 7 M. n. for Warſchau, med 8,000 I. Romerſk-katholſk Biſpeſæde. Betydelige Brændevinsbrænderier. — Carl XII ſejrede her over Sachſerne 1703, og mellem Franſkmændene og Ruſſerne fandt her en uafgjørende Kamp Sted 26 Dec. 1806.

Pūlu-Kondor, en Gruppe af Smaaøer i det chineſiſke Sydhav, ud for Mekongs Delta, tilhører Frankrig.

Pūlu-Laut, en Ø i det ſtore aſiatiſke Archipelag, ved Borneos Sydoſtkyſt, ſkilt fra Hovedøen ved Laut-Strædet. 40 □ M.

Pūlu-Pinang, d. e. Betelnødøen, fordi dens Form ligner en Betelnød, ogſaa kaldt Prinſen af Wales's Ø, en engelſk Ø i Malaka-Strædet, ½ M. fra Halvøen Malakas Veſtkyſt, mellem 5° og 5° 30′ n. Br. 5 □ M. med 190,000 J., hvoraf en Tredjedel Chineſere, Reſten Malayer, foruden et Par Tuſende Europæere. Øen er bjærgfuld, indtil 2,700 F. høj, men overordentlig frugtbar; ſtørſt Betydning har den dog ved ſin udmærket gunſtige Handelsbeliggenhed. Paa Nordſiden ligger Staden Georgetown (ſ. d. A.) med 27,000 J., Havn, Marineſtation og ſærdeles betydelig Handel.

Pulveriſēre, forvandle til Støv. **Pulveriſering** af Vædſker, diſſes Overførelſe i en fintfordelt, ſtøvformet Tilſtand, bruges i den ſenere Tid meget i Lægekunſten ſaa vel til Fremſtilling af Støv- og Dunſtbade (ſ. **Bad**) ſom ogſaa til Inhalationscure (ſ. d. A.). De dertil anvendte **Pulveriſationsapparater**, **Pulveriſateurer**, ere af meget forſkjellig Conſtruction; hyppigſt drives Vædſken med ſtor Kraft ud igjennem en meget fin Aabning imod en lille Plade, hvorved den ſpredes til alle Sider ſom et overordentlig fint Støv, eller ogſaa lader man en kraftig Strøm af Luft eller Damp indvirke paa Vædſken, hvorved denne ligeledes forvandles til Støv, ſom ogſaa paa denne Maade blandes med Luft eller Damp.

Puma, ſ. **Kuguar**.

Pumpe, et Redſkab beſtemt til Flytning af luftformige eller draabeflydende Legemer, dog ſaaledes at Sprogbrugen holder viſſe af diſſe Redſkaber udenfor. Luftpumper i ſtrængere Forſtand tjene ſaaledes enten til at udtømme Luften fra eller ſammentrykke den i en lukket Beholder, medens Blæſere og Ventilatorer, der ved Presning eller Sugning ſkulle tilvejebringe en Luftſtrøm gjennem et i begge Ender aabent Rum, ikke regnes iblandt dem; og under Vandpumper, der naturligvis kun bruges til at hæve Vand, plejer man f. Ex. ikke at indbefatte den archimediſke Vandſnække, den hydrauliſke Vædder og det perſiſke Hjul, der dog tjene til det ſamme. At en P. ſkal bruges ikke til Vand, men til Sirup, Øl, Olje, Saltlage m. m., foranlediger ikke væſentlige Forandringer; ja der er end ikke nogen principiel Forſkjel mellem Vand- og Luftpumper (ſ. d. A.). Vandpumperne beſtaa ſom ofteſt af et Pumperør, hvori et Stempel kan bevæges lufttæt op og ned; ſaa vel Stemplet ſom Bunden af Pumperøret ere forſynede med Ventiler, der aabne ſig opad. Fra Bunden gaar et Rør (Sugerøret) ned i en Vandbeholdning. Bevæger man nu Stemplet op og ned, vil der førſt bevirkes en Fortynding af Luften i Sugerøret, hvorved den udvendige Luft ved ſit Overſkud af Tryk bringer Vande til at ſtige op deri, indtil det endelig naar op i Pumperøret, hvor det trænger op igjennem Stemplet og derpaa løftes af dette. Da Luftens Tryk kun kan bære en Vandſøjle af c. 33 Fod, maa Stemplet aldrig komme højere over Vandets Overflade; men i Almindelighed bør man paa Grund af Utætheder ikke indrette ſig paa at ſkulle hæve det højere end 20—24 F. En ſaadan P. kaldes en Sugepumpe. Borttages Sugerøret og man ſænker den hele P. i Vandet, bliver Lufttrykket overflødigt. Trykpumpen adſkiller ſig i Conſtructionen fra Sugepumpen ved, at der ingen Ventil er i Stemplet; Luften og ſenere Vandet, ſom ſuges fra Sugerøret op i Pumperøret ved Stemplets opadgaaende Bevægelſe, trykkes ved dets nedadgaaende Bevægelſe ud igjennem en Aabning ved Pumperørets Bund, hvilken Aabning dækkes af en udadgaaende Ventil; fra denne Aabning preſſes Vandet ud i et Rør, der f. Ex. kan gaa lodret opad, og ved at man blot udøver tilſtrækkelig ſtore Tryk paa Stemplet kan Vandet blive hævet til hvilken Højde det ſkal være. Man har dobbeltvirkende Trykpumper, der under begge Bevægelſer baade ſuge og trykke. For øvrigt har man ogſaa adſkillige andre Former af P., ſaaledes oscillerende og en Mængde roterende P., hvor de Vandet bevægende Dele dreje ſig om en Axe, ſamt flere Slags Centrifugalpumper, i hvilke Vandet ſættes i raſk Omdrejning og af Centrifugalkraften tvinges opad. **Pumpeſød**, Rummet nede i et Skib, der omgiver Pumperne. Det er ved Skillerum eller Skodder adſkilt fra den øvrige Del af Laſten, for at man kan komme til Pumperne til enhver Tid i Tilfælde af, at de ſkulde blive uklare.

Pūmpernickel, tyſk, groft Rugbrød fra Weſtfalen.

Puna, en til Republiken Ecuador i Sydamerika hørende Ø i Guayaquil-Bugten, 8 M. lang og indtil halv ſaa bred, havde i det 16de Aarh. henved 20,000 J., men bebos nu kun af nogle faa Indianere.

Punai, **Puna**, Stad i Præſidentſk. Bombay i det engelſke Forindien, 17 M. ſ. ø. for Bombay. 130,000 J. Her var indtil 1818 Mahratterconføderationens Hovedſæde og Peſhvas Reſidens. Hans forhenværende Palads, en ſtor, men ſmagløs Bygning, benyttes nu ſom Fængſel, Sygehus og Daareanſtalt. Her ere anſelige Bazarer, en engelſk Regeringsſkole med Sanſkritcollegium og Lærerſeminarium, ſamt livlig Handel. I Nærheden ſtore Cantonnementsindretninger for de eng. Tropper.

Punch [pønſch] (af it. Pulcinella), Spasmageren (Hanswurſt) i det engelſke Marionetſpil; deraf Navnet paa et i London udkommende Vittighedsblad, ſtiftet 1841 af Marc Lemon, der var dets Hovedudgiver til ſin Død i Maj 1870.

Puncheon [pōnſch'n], engelſk Rummaal, for Øl lig 72 Gallons ell. 338,6 danſke Potter, for andre flydende Varer lig 84 Gallons ell. 395 d. Potter.

Pūnctum sāliens, lat., „det hoppende Punkt", den Blegn (Kimpletten) paa Æggeblommen, hvori de førſte Spor til Liv viſe ſig; det Hovedpunkt, hvorom det hele drejer ſig.

Pund er i Danmark Grundenhed for Vægten; 1 P. (à 100 Kvint à 10 Ort) er 500 franſke Gram. I Sølv- og Guldvægten var tidligere 1 P. (à 2 Mark à 16 Lod à 4 Kvintin à 4 Ort à 18 Es) lig 470,588 Gram, eller 17 P. Sølvvægt lig 16 P. Handelsvægt; men ved Lov af 16 Apr. 1873 er dette Vægtſyſtem afſkaffet og erſtattet ved Gramſyſtemet; 1 P.

Medicinalvægt var før 1869 lig 357,664 Gram. I Norge var før 1882 Handelspundet lig 498,11 Gram.

Punderbur, ſ. **Pandharpur**.

Pundfod, Fodpund, er den Enhed, i hvilken Arbejdsmængder angives, naar Pundet benyttes ſom Vægtenhed, Foden ſom Længdeenhed; ved 1 P. (F') forſtaas det Arbejde, ſom bliver udført, naar et Legeme bevæges 1 Fod imod en ſtadig virkende Modſtand af 1 Pd., altſaa f. Ex., naar en Gjenſtand af Vægt 1 Pd. løftes 1 Fod i lodret Retning. Jvfr. **Heſtekraft**.

Pungdyr (Marsupialia ell. Marsupiata), en Orden af Pattedyr, hos hvilken der finder det mærkelige Forhold Sted, at Ungerne komme til Verden overmaade ſmaa og i en meget ufuldkommen, ſaa at ſige ufuldbaaren Tilſtand; Ungerne af de ſtørſte Kænguruher ere ſaaledes ved Fødſelen kun lidt over 1 Tomme lange. De ere ikke alene blinde, nøgne, hjælpeløſe og give ſaa at ſige intet Livstegn fra ſig, men deres Lemmer og Hale ere ogſaa kun lidet udviklede og bøjede ind under Bugen ligeſom hos Foſtrene. Moderen anbringer dem ſtrax ved Pattevorterne, til hvilke de da ſuge ſig faſt, og i denne Stilling forblive de i flere Maaneder; da Pattevorterne i Regelen ere anbragte i en Pung, d. e. i en ſækformet Indkrængning af Huden mellem Bagbenene, tjener denne Dannelſe til at beſkytte de ſpæde Unger; hvor den mangler (ſom hos adſkillige Pungrotter) eller kun er antydet af en Hudfold paa hver Side, tjene de over Bugen nedhængende, lange Haar til at beſkytte Ungerne. Naar Ungerne ere i Stand til at forlade Pungen, ere de endog mere udviklede end andre lignende Pattedyr, naar de fødes; de tage dog ofte ſenere deres Tilflugt til Moderens Pung (Hannen mangler denne Dannelſe), enten for at die eller for at ſøge Varme og Beſkyttelſe; naar den mangler, hænge Ungerne ſig i Moderens Pels eller holde ſig endog faſt ved hende ved at ſno deres Hale om hendes (Æneasrotte). P. ſtemme ogſaa overens ved adſkillige mærkelige anatomiſke Forhold, hvoriblandt kan udhæves de ſaakaldte **Pungben** (ossa marsupialia), der hos begge Kjøn ere hæftede til Bækkenet (de findes dog ogſaa hos Næbdyrene), men i Tandforhold, Levemaade, Uddannelſe af Lemmerne oſv. ere de overmaade forſkjellige; dog er der igjen en vis Overensſtemmelſe deri, at de med Undtagelſe af Pungrotterne alle ere indſkrænkede til Nyholland og Tasmanien ſamt Ny-Guinea og Molukkerne, paa hvilke ſidſte Øer der dog kun findes Pungaber, ſamt at de med Undtagelſe af en Del af de ægte Kænguruher alle ere Natdyr. De deles i 6 Familier: 1) **Pungrotterne** (Didelphis), ſmaa, af Inſekter og anden dyriſk Føde (Krybdyr, Æg, Fugle) levende, klatrende, rotte- eller ſpidsmusagtige Dyr, af Størrelſe mellem Katten og Muſen, med langt, ſpidſt Hoved, ſtore Øren, blød eller ſtrid Pels, ſkællet Snohale og en udſtaaende Bagtommel; Tænderne ligne Inſekttædernes. Deres Udbredelſe gaar fra de ſydligere forenede Stater indtil det tempererede Sydamerika. **Pungodderen** er en graabroget Pungrotte med lidt Vindehud imellem Bagtæerne. 2) **Pungmaarderne** repræſentere omtrent den ſamme Typus i Auſtralien; Bagføddernes Tommel mangler eller er kun antydet; Halen er i Regelen buſket og ingen Snohale. De mindre, muſeagtige Former kaldes ogſaa **Pungvæſeler** (Phascogale); de leve af Inſekter og findes paa Træerne. Herhen hører ogſaa den inſekttædende Myrmecobius, med meget ſmaa og ubetydelige Tænder, og **Pungulven** (Thylacinus, Koloniſternes „Hyæne" ell. „Tiger"), et ſtort, hundeagtigt Rovdyr, der har gjort megen Skade paa Faareflokkene i Tasmanien. 3) **Pungharerne** (Perameles), med forlængede Bagben, hvis Uddannelſe omtrent er ſom hos Kænguruherne, og hvis Forpoter kun have tre Tæer med korte Kløer. De grave Huler og Gange i Jorden og leve af Inſekter, maaſke ogſaa af Rodknolder. De ſtørre Arter med blød Pels, buſket Hale og lange Øren minde i Udſeende og Størrelſe om Kaniner; andre med ſtivere Børſter mellem Uldhaarene, med korte Øren og lang, tyndt behaaret Hale minde om Pigrotterne. Den afvigende Choeropus, der kun har to veludviklede Tæer paa Forbenene og ēn paa Bagbenene, minder ved ſine høje, tynde Ben om Agutier og Dværghjorte, naar man ſer bort fra den lange og ſpidſe Snude. 4) **Pungaberne** (Phalangista) have knudrede Kindtænder og færre ſtørre Fortænder ($\frac{3}{1}$); Bagfødderne ere Hænder ligeſom hos Pungrotterne. Det er langſomme, klatrende, frugtædende Dyr af Pungrotternes Størrelſe. De ægte P. have en mere eller mindre nøgen Snohale; **Flyvepungaberne** (Petaurus) have en buſket Hale og Flagrehud og minde ſaaledes om Flyveegern; **Pungbjørnene** (Phascolarctos) mangle Hale. Den lille, næſten tandløſe Tarsipes med lang, udſtrækkelig Tunge lever dels af Honning, dels af Inſekter. 5) **Vombatten**. 6) **Kænguruherne** (ſ. diſſe A.).

Pungfrø (Notodelphys ovifera), en ſydamerikanſk Løvfrø, hvis Æg udklækkes i en ſækformet Indkrængning af Ryghuden, der aabner ſig lidt foran og over Tarmaabningen.

Pūniere ell. **Pønere** (d. e. Phøniker) kaldtes Carthaginienſerne af Romerne. Den **puniſke Redelighed** (fides punica) var ilde omtalt i Oldtiden, og Udtrykket brugtes ſynonymt med Troløshed. **Puniſke Krige**, ſ. **Carthago** og **Hannibal**.

Punkt er i Mathematiken Grænſen for en Linje og ſom ſaadan uden Udſtrækning, altſaa uden Størrelſe. P. i Nodeſkrift betegnede i Menſuralnodeſkriften Forlængelſer af forſkjellig Art og brugtes dernæſt ſom et Slags Taktſtreg. I vor Nodeſkrift forlænger det den foranſtaaende Node, Pauſe ell. Punkt med Halvdelen. Over eller under Nodehovedet er et P. Tegn for Staccato, og to P. i Mellemrummene ved Enden af et Afſnit ere Gjentagelſestegn.

Punktēremanēr, en ſjældnere Kobberſtikart, hvor man frembringer Schatteringer ved mere eller mindre tætte Punkter paa en Ætſegrund (jvfr. **Kobberſtikning**); dertil betjener man ſig af **Punkterejærn** med 1, 2 eller flere Spidſer. S. ogſaa **Miniaturmaleri**. **Punkteremaſkinen** (Udprikkemaſkine, Patronſtikkemaſkine) bruges til Udprikning af Mønſtre i Papir. I Enden af en lodret Stang, der kan føres henad en Contour, findes en Naal med nedadvendt Spids;

denne gaar hurtig op og ned og kan gjøre 30—50 Huller i Sekundet gjennem 6—8-dobbelt Papir. Man faar ſaaledes 6—8 Gjentagelſer, der bruges ſom Patroner til Mønſtre for Haandbroderi ved at pudre igjennem dem en Blanding af Farveſtof og Harpix, der kan fæſtes ved Varme.

Punktſkrift, **Brailles**, ſ. **Relieftryk**.

Punktum, Punkt, Prik. Bruges ſpecielt om det Skilletegn (.), der anvendes for at betegne et ſtørre Ophold i Talen, til Dels ogſaa en Afkortning af et Ord (f. Ex.); ogſaa om det mellem to ſaadanne Skilletegn afgrænſede Taleafſnit.

Punktūr, Paracenteſe, en ved Indſtik frembragt Aabning af en naturlig eller abnorm Hulhed i Legemet for at udtømme en deri indeholdt Vædſke. P. udføres enten med en ſpids Kniv eller med egne Inſtrumenter (ſ. **Trocart**). **Punkturer** kalde Bogtrykkerne to Spidſer, der ſikre Aftrykningen af de to Forme lige over for hinanden paa begge Sider af Arket ved førſte Gang at ſtikke to Huller og næſte Gang tjene til Styring med disſe Huller.

Punſch tilberedes hyppig af Rum eller Arak med Vand, Sukker og Citronſaft. Ved forſkjellige Tilſætninger forandres Smagen betydelig (Ægge-, Te-, Ananas-, Vanillepunſch). Mælkepunſch tilberedes ved til den varme P. at ſætte varm Mælk. Dennes Oſteſtof coagulerer derved og river forſkjellige Urenheder, Farveſtof, Slim oſv., hidrørende fra Sukkeret eller Citronſaften, ned med. Den er derfor meget lys og klar. Navnet P. ſkal hidrøre fra Oſtindien og bet. 5 (egtl. pântsch, jvfr. Navnene Pandſchnad, Pandſchab) af de oprindelige 5 Beſtanddele (Arak, Sukker, Citron, Vand og en Kryddertilſætning).

Punſel (fr. Poinçon), et lille Redſkab, dannet af en 2—4 Tommer lang, paa Midten tykkere Staalſtang, der paa den ene Ende bærer et hærdet Præg, paa den anden er blød. Den bruges til at frembringe beſtemte Fordybninger ſaa vel i compact Metal ſom i Plader (ſ. **Ciſelering**, **Drivning**, **Stempelſkæring**). Man har P. med Præg enten af hele Figurer: Bogſtaver, Tal, Hjærter, Nøgler, Kroner o. fl., eller af Elementer: rette og krumme Linjer, runde, kvadratiſke, ovale og flere Flader, og disſe atter flade, concave og convexe, blanke, matte, ſtribede, kornede oſv.

Pūnta Arēnas, 1) Stad i Republiken Coſta Rica i Mellemamerika ved Nicoya-Bugten, der ſkyder ſig ind fra det ſtore Ocean, under 9° 58′ n. Br. 8,000 J. Havn for Smaaſkibe og god Ankerplads for ſtore. Livlig Skibsfart. 2) Frihavn ved Magalhães-Strædet i Sydamerika paa Øſtkyſten af Halvøen Brunswick under 53° 9′ ſ. Br., med c. 200 J., der ere Koloniſter fra Chile. Englænderne kalde den Sandy Point.

Pupil, Myndling; ſ. ogſaa **Øje**. **Kunſtig P.**, ſ. **Iridektomi** und. **Iris**.

Puppe kaldes hos de Inſekter, der gjennemgaa en fuldſtændig Forvandling, dennes andet Hovedtrin, hvor Inſektet ligger i Dvale uden at tage Føde eller bevæge ſig; det er nu ikke længere Larve, men har væſentlig det fuldkomne Inſekts Bygning, dog i en meget ufuldkommen, ligeſom plump eller raa Skikkelſe, og alle Yderdele (Vinger, Ben, Følehorn) ligge ſammenfoldede langs med Legemets Sider og ned under Bugen. Under Puppedvalen foregaar en betydelig Udvikling af alle de indre Organer, ſaa at Inſektet ved det Hudſkifte, hvorved Puppehuden afkaſtes, og ſom er det ſidſte, fremgaar fuldſtændigt, kjønsmodent oſv.

Puppefødende Fluer (Diptera pupipara), ſ. **Snyltefluer**.

Puppeſnegl (Pupa), Slægt af ſmaa Landſnegle med høj, ſmækker, næſten cylindriſk Skal med lille, rund Munding.

Purāna, d. e. Oldſagn, ſ. **Sanſkrit**.

Purbach ell. **Peurbach**, Georg, f. 1423 i Øvre-Øſterrig, blev efter at have ſtuderet i Wien og Italien Profesſor i Mathematik og Aſtronomi i Wien, hvor han døde 1461. Han ſkrev om Formørkelſer, aſtronomiſke Inſtrumenter m. m., gjorde Uddrag af Ptolemæos's Almageſt, men blev meſt bekjendt ved ſin »Theoricæ novæ planetarum«, der indeholder forbedrede Planettavler og indtil c. 1600 oplevede et halvt Hundrede Udgaver.

Purcell, Henry [pōrſel], f. 1658 i London, d. 21 Nov. 1695 ſmſtds., Englands ſtørſte Componiſt, blev 1680 Organiſt ved Weſtminſterabbediet og 1684 ved det kongel. Capel. Fra denne Tid ſkrive ſig hans bedſte Kirkecompoſitioner, der ſenere bleve af Betydning for Händels Oratorier, og blandt hvilke et »Tedeum« og et »Jubilate« ſærlig fremhæves. Ogſaa ſom dramatiſk Componiſt ſtod P. i ſtor og fortjent Anſeelſe; han ſkaffede for kort Tid England en national Opera og var meget længe det engelſke Publikums Yndlingscomponiſt. P. var overordentlig produktiv; en ſtor Mængde af hans Compoſitioner ere aldrig blevne trykte. Efter hans Død udgav hans Enke 1697 en ſtor Samling af hans Sange, 10 Claverſonater oſv. 1829—32 udkom en ſtor Del Kirkecompoſitioner hos Nivello i London (Purcell's sacred music), og 1879 begyndtes hos Breitkopf & Härtel i Leipzig en ſamlet Udgave af P.s Værker.

Purée, fr. [pyrēh], jævn, afſiet Suppe af Ærter, Bønner o. lign.

Purgēre, renſe, navnl. Maven, føre af; **Purgāntia** ell. **Purgativer**, afførende Midler. **Purgatōrium**, i Retsſpr. Renſelſesed; i den romerſke Kirke den lat. Benævn. paa Skærsilden.

Pūri, ſ. **Dſchagarnath**.

Pūrimsfeſt ell. Hamansfeſt, en jødiſk Feſt, der fejres 14—15 Adar (i Marts eller Febr.) til Minde om Jødernes Frelſe ved Eſther og Mardochai.

Purisme, Sprogrenhed, Sprogrenſelſesiver, navnl. overdreven Iver for at renſe Modersmaalet for fremmede Ord. **Puriſt**, Sprogrenſer.

Puritānere, det 16de og 17de Aarh.s Pietiſter i England, beſtod oprindelig af Mænd, der havde maattet flygte under Dronning Marie og under Eliſabeth vendte tilbage ſom ſtrængere Calviniſter end Calvin ſelv. Statskirke, Biſkopper og alle de nedarvede Skikke i den epiſkopale Kirke vare i deres Øjne „Antichriſtens Surdej“. „Bibelen var deres eneſte Religion“, og med ſær Forkjærlighed hang de ved det gamle Teſt., hvis Billeder og Talemaader idelig lød fra deres Læber. Uden at ville træde ud af Kirken vilde de indrette ſig en Presbyterialforfatning, en ſimpel Gudstjeneſte og en aſketiſk ſtræng Kirketugt i Lighed med de ſkotſke Presbyterianeres (ſ. ſkotſke Kirke). Eliſabeth vilde ikke taale en ſaadan Spaltning i den engelſke Kirke og fornyede derfor 1563 Uniformitetsacten, efter hvilken alle Nonconformiſter, d. e. alle, der afveg fra Statskirken, ſkulde ſtraffes med Fængſel og Pengebøder, de gejſtlige med Embedsfortabelſe og Landsforvisning. Gjentagne Gange ſkærpedes disſe Forholdsregter, og da England og Skotland bleve forenede under Stuarterne, ſtyrkedes P. vel ved Tilſlutningen til Skotterne, men ſamtidig voxede Trykket fra Regeringens Side. Fængslerne bleve fyldte, enkelte Præſter endog brændte ſom Kjættere, medens Soldaterne bevogtede Kyſterne for at hindre Udvandring, ſom dog fandt Sted i ſtor Stil; det var P., ſom lagde Grunden til Kolonierne i Nordamerika. Jo haardere Forfølgelſen blev, deſto mere ſteg baade Begejſtringen og Fanatismen hos P., og deſto mere voxede de i Tal; deres Proteſt mod alt Tyranni vandt Sympathi hos Englands friſindede Folk, og ſnart bleve de Folkets Førere i Datidens ſtore politiſke Kamp. Vel ſplittedes de under den voxende Fanatisme i Presbyterianere og Independenter (ſ. d. A.), af hvilke atter Baptiſterne fremgik; men over for Kongedømmet vare de enige, og under „den ſtore Rebellion“ 1640—60 var det P., der raadede, førſt det presbyterianſke „lange Parlament“, ſiden Cromwell og hans independentiſke Soldater. 1640 beſluttede Parlamentet, at alle Biſpeembeder ſkulde nedlægges og 1643 ſammenkaldtes i Weſtminſter en Kirkeforſamling for England og Skotland, der ſtrax ſluttede en Pagt (»League and Covenant«) mellem Englands og Skotlands Kirker „til Pavens og Kirkefyrſternes Undergang“ og derpaa vedtog „Weſtminſterconfesſionen“, et ſtrængt calvinſk Bekjendelſesſkrift. Den epiſkopale Kirke blev ſaaledes afſkaffet; Parlamentets „Religionsudvalg“ forſynede Landet med nye Præſter, tagne i Flæng af alle tre Partier blandt P.; Billeder, Orgeler og Præſtedragter fjærnedes fra Kirkerne, og hvor dette ikke gik hurtig nok, vare Cromwells Dragoner ſtrax ved Haanden. Theatrene bleve lukkede, alle Forlyſtelſer forbudte, og alle Malerier af Chriſtus og hans Moder i de offentlige Kunſtſamlinger bleve brændte. Men da man ſkulde indføre en ny Kirkeforfatning i den gamles Sted, hørte Enigheden op. 1648 blev Kirkeforſamlingen vel omſider færdig med ſine Beſlutninger i ſaa Henſeende; men da Parlamentet vilde gjennemføre disſe, mødte det Modſtand hos Cromwell og hans independentiſke Soldater, der ikke vilde vide af nogen ſom helſt Kirkeforfatning at ſige, og blandt hvilke de meſt yderliggaaende, »Levellers«, drev deres Iver for den enkeltes Frihed til Communismens Yderligheder, idet de forlangte, at alle ſkulde være lige ſtillede, baade kirkelig og verdslig. Cromwell jog 1649 Presbyterianernes Førere ud af Parlamentet, opløſte Kirkeforſamlingen og tilrev ſig ſelv hele Magten, men viſte derpaa dog en vis Tolerance; kun Katholiker, Epiſkopale og Socinianere bleve forfulgte, medens alle Sekterere bleve tolererede. „Staten“ — ſagde han — „kan ikke byde over Troen“. Med Statsomvæltningen 1660 vare de gode Dage forbi for P. Uniformitetsacten af 1662 gjorde atter den epiſkopale Kirke til den herſkende, og Forfølgelſerne mod P. begyndte ſtrax; 2,000 Præſter joges fra deres Embeder, og nu rettedes det ene Slag efter det andet mod P. Den Beſkyttelſe, ſom Carl II og Jakob II ſenere tilbød dem, vilde de ikke modtage, fordi de ſkulde betale den med at hjælpe Kongerne til at aabne Landet for Katholicismen, og det var derfor førſt under Vilhelm III, at de fik Fred. Ved Toleranceacten 1689 fik de fri Religionsøvelſe; men de vare dog kun tolererede, ikke ligeberettigede ſom Statsborgere; thi Edsloven (testact) af 1673 udelukkede alle Disſentere (d. ſ. ſ. Nonconformiſter) fra Adgang til Statens Embeder. Førſt 1828 ophævedes denne Lov, og 1854 aabnedes der Disſenterne Adgang til at kunne ſtudere ved Univerſitetet i Oxford. I den mellemliggende Tid er P.s Betydning aftaget ſtærkt, uagtet de i Modgangens Dage havde lært at ſlutte ſig ſammen. 1692 indgik Presbyterianerne og Independenterne en Forening til at vaage over Nonconformiſternes Rettigheder, og 1696 ſluttede Baptiſterne ſig hertil; men i det 18de Aarh. ſneg Rationalismen ſig ind hos dem, navnlig hos Presbyterianerne, af hvilke de fleſte til ſidſt gik over til Socinianismen. Førſt i nyere Tid er der vaagnet et nyt religiøſt Liv iblandt dem. Halvdelen omtrent af de engelſke Presbyterianere har ſluttet ſig til den ſkotſke Kirke, medens de andre have ſluttet ſig ſammen indbyrdes under Navn af den presbyterianſke Kirke i England og givet ſig ſelv en presbyterianſk Kirkeforfatning med Presbyterier og Synoder; men den tæller i hele England næppe 300 og kun lidet talrige Menigheder.

Purmerend, Stad i den hollandſke Prov. Nordholland, 2 M. n. for Amſterdam ved den nordhollandſke Kanal, med 5,000 J. og betydelig Handel med Oſt, Kvæg og Fjerkræ.

Pūrpur kaldtes i Oldtiden et koſtbart, mørk violet Farveſtof, ſom tilberedtes af Afſondringsprodukter af Purpurſnækken (ſ. d. A.). Purpurfarvede Klæder ſtod i høj Pris og vare hos alle de orientalſke Folkeſlag og i den ſenere Kejſertid hos Romerne forbeholdte de øverſte Hofembedsmænd (Purpurati). Man havde imidlertid mange Nuancer, og Brugen af de ſimplere var ikke forbudt. I den romerſke Kirke bruges nu Purpurkaaben af Cardinalerne; deraf **„erholde Purpuret“**, opnaa Cardinalværdigheden.

Pūrpura, egtl. kun Tilſtedeværelſen af mindre (Petechier) eller ſtørre (Ekchymoſer) Blodpletter i Huden, opſtaaede uden nogen ydre Foranledning, bruges dog meſt ſom Betegnelſe for den ſaakaldte Werlhoffs Sygdom (ſ. d. A.), ved hvilken disſe Blodpletter danne det meſt fremragende Symptom.

Pūrpurcarmin, d. ſ. ſ. Murexid i uren Tilſtand, finder nu ikke mere Anvendelſe ſom Farveſtof.

Pūrpurhavet, ſ. **Californiſke Bugt**.

Purpurin, et rødt Farveſtof i Krap, fremſtilles nu ogſaa ſynthetiſk, men er ſaa uægte, at det ikke finder Anvendelſe ſom Farveſtof.

Pūrpurſnække (Purpura), Slægt af kamgjællede Havſnegle, ſom have Aanderør og Snabel; Arter af denne og af den nærſtaaende Pigſnækkeſlægt (Murex) leverede i Oldtiden det berømte Farveſtof **Purpur**. Dette afſondres af et Kjertellag, ſom beklæder en Del af Gjællehulen; oprindelig er det næſten farveløſt, men udſat for Luftens og Lyſets Indvirkning antager det førſt en citrongul, ſaa en gulgrøn, derefter en grøn og endelig en violet Tone, ſom kan frembringes i ſtærkere eller ſvagere Nuancer, efter ſom man anvender Farveſtoffet i ſtørre eller mindre Mængde og udſætter det kortere eller længere Tid for Luftens og Lyſets Paavirkning. Et lignende Afſondringsprodukt dannes vel paa ſamme Sted hos andre Havſnegleformer, men det har ikke de ſamme farvende Egenſkaber. Af de i den nyere Tid anſtillede Underſøgelſer fremgaar, at Oldtidens Purpurfarve ikke har været, hvad man nu forſtaar ved purpurfarvet, men mørk violet.

Pūrpurſyge, d. ſ. ſ. Purpura.

Pūrpurtræ, d. ſ. ſ. Amarantitræ.

Purulēnt, hvad der er egent for eller ſtaar i Forbindelſe med Pus, Materie (ſ. **Betændelſe**). **P. Infection**, d. ſ. ſ. Pyæmi.

Pūſchkin, Alex. Sergejevitſch, berømt ruſſiſk Digter, f. 7 Juni 1799, blev 1811 ſendt til Lyceet i Czarskoje-Selo, hvor han allerede ivrig læſte og ſkrev Digte. 1817—20 var han anſat i Udenrigsminiſteriet i St. Petersborg, hvor han deltog i de ariſtokratiſke Kredſes febrilſke Adſpredelſer. Fra denne Periode er hans Heltedigt i 6 Sange „Ruslán og Ljudmila", efter Læsningen af hvilket Shukovſkij erklærede ſig for overvunden. Nogle driſtige ungdommelige Ytringer i nogle Poeſier foranledigede, at P. blev fjærnet fra St. Petersborg og anſat hos Statholderen i Besſarabien, Inſov, og dernæſt hos Generalgouverneuren i Nyrusland, Voronzov. Da han 1824 havde ſkrevet et Digt, hvori han haanede den ſidſte, blev han forviſt til ſit Fædrenegods i det Pſkovſke. P. havde opholdt ſig 4 Aar i Sydrusland, ſom han bereiſte i alle Retninger, ſtuderede Italienſk og Spanſk, men navnlig Byron, der gjorde et mægtigt Indtryk paa ham. Det ſpores i det meſte af hans følgende Digtninger. „Den kaukaſiſke Fange" (1823) og „Kilden i Bachtſchiſarai" (1824) ere talentfulde Studier efter Byrons »Tales«, og hans ſtore poetiſke Fortælling „Evgenij Onægin" (1825—32) er i Formens Ugenerthed, i Blandingen af det epiſke, lyriſke og Forfatterens Reflexioner og Ideasſociationer ſtærkt paavirket af Byrons »Don Juan«; ogſaa ſpille Indtryk fra Goethes „Fauſt" ſtærkt ind deri. P. har den for Russerne ejendommelige ſtærke Receptivitet; men i det ruſſiſke Ariſtokrati, hvor Overforfinelſe og barbariſke Inſtinkter ere blandede paa en forunderlig Maade, fandt han Forbilleder nok for ſin Helt. Den halvt blaſerede og træge, halvt dæmoniſke Onægin blev Fader til en Mængde lignende Figurer i den ruſſiſke Literatur. Lægger man hertil hans Poeſis muſikalſke Velklang, hans romantiſke Naturfølelſe og ſtærkt bevægede Gemyt, forſtaar man, hvor ſtærkt et Indtryk han gjorde. Da Kejſer Nikolaj havde beſteget Tronen, lod han P. hente til St. Petersborg ved en Feltjæger og udnævnte ham til Kammerjunker og Hiſtoriograph. Derpaa fulgte P. med Paſkevitſchs Expedition til det aſiatiſke Tyrki og opholdt ſig til 1831 ſnart i Moſkva, ſnart i St. Petersborg. Fra denne Tid ere Digtene „Zigeunerne", „Røverbrødrene", „Grev Nulin", „Poltava", „Angelo", „Hytten i Kolomna", Noveller, Smaadigte og Dramaet „Boris Godunov" (1831). 1831 tog P. faſt Ophold i St. Petersborg og begyndte at udarbejde ſin „Peter d. ſtores Hiſtorie" og „Pugatſchevs Sammenſværgelſeshiſtorie". Fra den Tid ere Novellerne „Spader-Dame" (1833) og „Capitainens Datter", der blev trykt i det af P. ſiden 1836 udgivne Tidsſkrift »Sovremennik«, og ſom ved ſin ypperlige Skildring af Tid og Sæder med en for P. uſædvanlig realiſtiſk Objectivitet er et lille Meſterværk. End videre maa fremhæves „Rejſen til Erzerum" (1829), den dramatiſke Scenerække „Fauſt", „Drikkelaget paa Peſtens Tid", „Mozart og Salieri". 10 Febr. 1837 døde P. efter 2 Dage forud at være bleven dødelig ſaaret af den af ham udfordrede Franſkmand d'Antes, Baron Heckeren, der havde gjort Cour til Digterens ſkjønne Huſtru. Kejſer Nikolaj ſørgede rigelig for hans Efterladte. 1880 afſløredes Digterens Monument i Moſkva, 1884 et andet i St. Petersborg. 1861 udkom hans i Rusland forbudte Digte i Berlin. Annenkov har 1874 og Stojunin 1881 udgivet hans Biographi, Annenkov ogſaa hans ſamlede Værker (7 Bd., 4de Udg., 1870—71).

Puſey, Edw. Bouverie [pjūſi], Profeſſor i Hebraiſk ved Univerſitetet i Oxford, f. 1800, d. 16 Sept. 1882, begyndte 1833 i Forening med Præſten Newman og Keble, Profeſſor i Digtekunſten, ſamt flere andre, at udgive en Række religiøſe Afhandlinger, i hvilke de førte den højkirkelige Retning i den engelſke Kirke til dens yderſte Conſequenſer; Afhandlingerne kaldte de »tracts for the times«, hvorfor de og deres Tilhængere kaldtes Tractarianere ell. **Puſeyiter**. Vel var den oprindelige Henſigt lige ſaa meget at forſvare den ægte Proteſtantisme imod Papismen ſom at hævde den ſande Katholicisme imod Ultraproteſtantismen; men den Vægt, de lagde paa den apoſtoliſke Succesſion, og det Fortrin, de gav den kirkelige Tradition fremfor Skriften, førte dem nærmere og nærmere over til den romerſke Kirke, hvis Dogmer de nærmede ſig ſaa meget, ſom „de 39 Artiklers" Ord paa nogen Maade kunde tillade. **Puſeyismen** fandt ſtærk Tilſlutning, navnlig blandt Ariſtokratiet og den højere Gejſtlighed; men derved fremkaldtes ogſaa Modſtanden. De fleſte engelſke Biſkopper udſtedte Hyrdebreve imod dem, og rundt om i Folket lød Raabet »No popery«. 1845 traadte Newman over til den romerſke Kirke, og hans Exempel blev baade den Gang og ſenere fulgt af mange Puſeyiter, deriblandt den ſenere Ærkebiſkop og Cardinal Manning (ſ. d. A.). Mange andre beholdt derimod vel deres Embeder i den anglikanſke Kirke, men viſte deres romerſk-katholſke Tendenſer ved at indføre Billeder, Vievand, Crucifixer, Meſſeklæder og andre romerſke Skikke, ja nogle forlangte endog Gjenindførelſen af Cølibat, de 7 Sacramenter oſv. Alt dette katholiſerende Uvæſen, den ſaakaldte Ritualisme, vakte en Uvilje, der ofte gav ſig Luft i forargelige Optrin; i St. Georgeskirken i London blev der f. Ex. 1859—60 næppe afholdt nogen Gudstjeneſte, uden at den gav Anledning til Piben, Skrigen og andre Optøjer. Endnu har Puſeyismen, eller ſom den nu ofteſt kaldes Ritualismen, talrige Tilhængere i den anglikanſke Kirke og ſvækker dens Modſtandsevne over for den romerſke Propaganda. I dogmatiſk Henſeende ſtaa de i Læren om Daab og Nadvere Luther nærmere end Calvin; men de ſtaa i Modſætning til begge ved deres Lære om Traditionen, om gode Gjerningers Nødvendighed til Salighed og om den apoſtoliſke Succesſion, hvilken de anſe for det væſentlige Kjendetegn paa den ſande Kirke; thi de lære, at der uden den ikke gives noget retmæsſigt Præſteembede, altſaa heller ikke nogen lovmæsſig Forvaltning af Sacramenterne. Statsmanden W. E. Gladſtone, hvis Politik ſenere i ſaa høj Grad har gjort ham til den højkirkelige Retnings Modſtander, har i tidligere Tid forſvaret Puſeyismen i flere Skrifter.

Puſić, egtl. **Pučić** [pūtſchitj], Greve, ital. Orſatto Conte Pozza, dalmatiſk-ſlaviſk Digter, f. 1821 i Raguſa, ſtuderede i Padua og Wien, levede 1846—48 i Italien og gik 1849 til Agram. Han døde 1882 i Raguſa. Allerede 1849 ſkrev han patriotiſke Sange i ſit Lands ſlaviſke Idiom, ſom han har uddannet til ſtor Skjønhed. »Braća«, »Bosanske«, »Davorlje«, »Slavjanstvo«, »Karadjurdjevka« ere ſlaviſk-patriotiſke; rent lyriſk, i Sonetform er »Talijanke«; »Cvieta« er i Romanceform. De Rubertis har overſat en Del af P.s Digte paa Italienſk.

Pūſtel, en lille, med Materie fyldt Blegn, dannet ved en Betændelſe under Overhuden; naar P. har ſtaaet i nogen Tid, tørrer den ind til en Skorpe, ſom falder af. Flere (**puſtulöſe**) Hudſygdomme beſtaa i Udbrud af P. Ondartede P. (P. maligna) optræde ved Miltbrand og Snive.

Puſterdal, en ſnæver Dalſtrækning i Tirol, gjennemflydes af Drau. Jærnbaneforbindelſe mod Øſt over Klagenfurt i Kärnten og mod Veſt til Brennerbanen fra Innsbruck mod S. Stærk Overſvømmelſe 1882.

Puszta [pūſta] kaldtes tidligere paa den ungarſke Slette, navnlig i Egnene omkring Floden Theiß, udſtrakte, træløſe Hedeſtrækninger og Græsgange, hvor nøgne Sandpartier afvexlede med ſærdeles frugtbare Strækninger. Nu ere de for en ſtor Del beplantede og erſtattede ved Kornmarker og fortrinlige Avlsbrug, hvorfor P. ogſaa er blevet det ſædvanlige Navn paa en ſtørre ung. Landejendom.

Putbus, Landsby paa den preusſiſke Ø Rügen, 3¼ M. ø. for Stralſund med Fyrſten af P.s pragtfulde Reſidensſlot. — Stifteren af Fyrſteſlægten **P.**, en Sidelinje af Rügens gamle Fyrſter, var Borante i det 13de Aarh. Hans Efterkommere delte ſig 1483 i den danſke og den rygiſke Linje, af hvilke den ſidſte uddøde 1704; den førſte blev 1727 optaget i den tyſke og 1731 i den ſvenſke Rigsgreveſtand og fik 1807 ſvenſk Fyrſteværdighed, hvilken Værdighed 1817, efter at Rügen med Svenſkpommern var kommen til Preusſen, ſtadfæſtedes af Kongen af Preusſen, ſom tillige gav Fyrſten af P. Titlen „Durchlaucht“, ſtadfæſtet 1861. Jvfr. **Podebuſk**.

Puteānus, Erycius, egtl. Hendrik **van Put**, f. 1574 i Venloo i Belgien, d. 1646 ſom Profesſor i Löwen, gjorde ſig bekjendt ſom lærd Hiſtorieforſker og Oldgranſker, iſær ved Skrifterne »Theatrum histor. imperatorum Austriac.«, »Historiæ Insubricæ libri VI« og »Hist. barbarica«.

Puteaux [pytō], en Forſtadscommune v. for Paris ved Seine og ved Foden af Mont-Valérien. 16,000 J. Talrige Fabriker.

Putĕoli, **Puzzuoli**, ſ. **Pozzuoli**.

Putlitz, Guſtav Heinr. Gans, Herre til, tyſk Digter, f. 20 Marts 1821 paa Godſet Retzien, af gammel Adelsſlægt, ſtuderede Jura i Berlin og Heidelberg og var 1846—48 i preusſiſk Statstjeneſte. 1863—67 ledede han Hoftheatret i Schwerin, udnævntes dernæſt til Hofmarſchal hos Kronprinſen af Preusſen og blev 1873 Generalintendant ved Hoftheatret i Carlsruhe. Hans ſmukke Æventyrſamling „Was ſich der Wald erzählt“ (1850, 46de Opl. 1888) gjorde ſtor Lykke ved ſin ſtille Inderlighed; af lignende naturromantiſk Art er „Vergißmeinnicht“ (1853, 18de Opl. 1887). Hans Lyſtſpil, for det meſte i ēn Akt, ſom „Die blaue Schleife“, „Badecuren“, „Der Salzdirector“, „Spielt nicht mit dem Feuer“, „Das Schwert des Damokles“, udmærke ſig navnlig ved en gratiøs Munterhed og mange kjække enkelte Træk. Af hans ſtørre Skueſpil og Tragedier have „Das Teſtament des großen Kurfürſten“ (1859), „Waldemar“ (1863), „Don Juan d'Auſtria“ (1863) og „Rolf Berndt“ (1881) gjort meſt Lykke. Fremdeles maa nævnes hans „Novellen“ (1863), „Brandenburg. Geſchichten“ (1862), Novellerne „Walpurgis“ (1870) og „Rafaella“ (1881) og hans „Theatererinnerungen“ (1874). Et Udvalg af hans Værker udkom 1872—77 i 6 Bd., 1885 „Mein Heim. Erinnerungen aus Kindheit und Jugend“.

Putney [pōtni], Londons ſydveſtlige Forſtad, i en ſmuk Egn, er Hovedſtation for Baadtrafiken paa Themſen.

Putrid, raadden, bruges i Lægevidenſk. iſær om den i forraadnende dyriſke Subſtanſer indeholdte ejendommelige **p. Gift** og om dens fordærvelige Indvirkning paa det levende Legeme, **p. Infection** ell. Septikæmi (ſ. d. A.). **P. Feber** kaldte man tidligere de typhøſe Sygdomme.

Puttkamer, Robert Victor v., tyſk Statsmand, f. 5 Maj 1828, blev 1854 Regeringsasſesſor i Poſen og var 1855—58 anſat i Handelsminiſteriet. 1860 blev han Landraad, anſattes 1867 i det nye nordtyſke Forbundscancelli, blev 1871 Regeringspræſident i Gumbinnen, 1875 i Lothringen og 1877 Overpræſident i Schleſien, medens han ſamtidig 1874—84 var Medlem af den tyſke Rigsdag. Endelig blev han i Juli 1879 udnævnt til Kirke- og Undervisningsminiſter, gjennemførte 1880 i Skolerne en ny Retſkrivning og gjorde de førſte Skridt til at komme tilbage fra Majlovene og opnaa Forſtaaelſe med den katholſke Kirke. I Juni 1881 blev han Indenrigsmiſter og kort efter Vicepræſident i det preusſiſke Miniſterium; han gjennemførte med ſtor Strænghed Lovene imod Socialiſterne og Polakkerne, men fjærnedes i Juni 1888. — Hans Fætter, **Maximilian v. P.**, f. 1831, blev 1861 Kredsdommer i Poſen, 1871 Appellationsraad i Colmar og 1877 Generaladvocat ſmſtds., overtog 1879 Ledelſen af hele Retsforvaltningen i Elſaß og blev tillige dets Commisſær i Forbundsraadet. 1867—81 var han Medlem af Rigsdagen, hvor han hørte til det nationalliberale Parti.

Putzig, Stad i den preusſiſke Prov. Veſtpreusſen, 6 M. n. n. v. for Danzig, med 2,000 J., ligger ved det indre af **Putziger-Wiek**, en Bugt af Øſterſøen, der dannes af den lange, ſmalle Landtunge **Putziger-Nerung**.

Puvis de Chavannes, Pierre [pyvi dø ſchavān], franſk Maler, f. 14 Dec. 1824, Elev af Henri Scheffer og Couture, hører til den nyere Tids Hiſtoriemalere i den ſtore Stil og har udøvet megen Indflydelſe paa Kunſten i Frankrig. Hans Billeder have tit et allegoriſk Præg, ſom „Fred og Krig" (1861), „Hvile og Arbejde" (1868), „Efteraaret", „Natten" o. fl. Dog malede han ogſaa Hiſtoriemalerier i almindelig Betydning: „Johannes Døberens Henrettelſe", „Paris under Belejringen", „Den hellige Genevièves Hiſtorie" til Pantheon. Til hans ſenere Arbejder høre „Den fortabte Søn" og »Ludus pro patria« (1882), der fik Udſtillingsmedaillen.

Puy de Dôme [pyi dø daahm], Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Allier, Loire, Øvre-Loire, Cantal, Corrèze og Creuſe. 144 □ M. med 571,000 J. (1886). Det er et Bjergland, mod Ø. opfyldt af Forez-Bjergene, mod V. af en Bjergmasſe, der i flere Kjæder gjennemſtryger det med Retning fra S. til N., og hvis højeſte Punkter ere Puy de Sancy i Mont-Dore mod S. V., over 6,000 F., og Puy de Dôme i Dep.s Midte (med meteorologiſk Obſervatorium), c. 4,700 F. Midten af Dep. er Sletten Limagne, der gjennemſtrømmes af Loires Biflod Allier. I det veſtlige Bjergland flyder Sioule mod N. til Allier, og mod S. V. udſpringer Dordogne. Klimaet er foranderligt med temmelig ſtræng Vinter, og Sneen dækker de højere Bjerge fra October til April. Bjergene indeholde talrige Spor af tidligere vulkanſk Virkſomhed, deriblandt mange varme Kilder; de ere rige paa Jærn, Stenkul, Bly, Antimon, Arſenik og gode Bygningsſten. Kvæg- og Faareavl har ſtor Betydning i Landbruget; Rug er Hovedſædarten. Her er temmelig udſtrakte Skove, hvis Hovedbeſtanddel er Naaletræer, Eg og Bøg. De vigtigſte Induſtrigrene ere de, der ſtaa i Forbindelſe med den betydelige Bjergværksdrift, ſamt Fabrikation af Papir og Olje. Hovedſtad Clermont-Ferrand.

Puzzolānjord, en ſammenkittet, vulkanſk Aſke (Tuf), der findes ved Puzzuoli og allerede af Romerne anvendtes til Cement ved at blandes med læſket Kalk. Den findes ogſaa paa andre Steder i Nærheden af Vulkaner, f. Ex. i Auvergne.

Puzzuōli, d. ſ. ſ. Pozzuoli.

Pyat, Félix [piā], franſk Skribent og Politiker, f. 4 Oct. 1810 i Dep. Cher, begyndte 1826 at ſtudere Jura i Paris. 1831 blev han Advocat, men ſlog ind paa Journaliſtiken i »Figaro«, »L'Europe littéraire« oſv. 1838 aftryktes i det ſidſte Tidsſkrift hans Drama »Arabella«, en let tilſløret politiſk Allegori; derefter redigerede han Feuilletonen i »Siècle«. Imod Janin, der i »Journal des débats« havde angrebet den afdøde Digter M. J. Chénier, ſkrev P. 1843 et Flyveſkrift, der bragte ham en Fængſelsſtraf paa et halvt Aar. Imidlertid havde han udfoldet en frugtbar dramatiſk Virkſomhed. I et voldſomt Sprog og med effectſøgende Midler ſøgte han derigjennem at prædike den røde, ſocialiſtiſke Republik. »Une revolution d'autrefois« (1832) blev forbudt efter den førſte Opførelſe paa Odéon; ſom Pendant dertil ſkrev han med Ch. Burette »Une conjuration d'autrefois« (1833), trykt i »Revue des deux mondes«. 1834 opførtes paa Porte St. Martin-Theatret »Le brigand et le philosophe«, højromantiſk og ultraradicalt, og 1835 paa Ambigutheatret »Ango«, der blev betydelig beklippet af Cenſuren. Fra 1841 til 1847 ere »Deux serruriers«, »Cédric le Norwégien«, »Diogène« og »Le chiffonnier de Paris«, for det meſte med revolutionær Tendens, ſom næſten alle gjorde ſtormende Lykke. Efter Februarrevolutionen kaſtede P. ſig helt ind i det politiſke Liv, ſendtes ſom Regeringscommisſær til Dep. Cher og valgtes derfra til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til „Bjærget" og lidenſkabelig forſvarede „Retten til Arbejde". Gjenvalgt 1849 deltog P. i Juni ſ. A. i Ledru-Rollins Opraab til Opſtand, flygtede til Schweiz (udviſt 1851) og ſenere til Belgien og England. 1858 forſvarede han i et Flyveſkrift Orſinis Mordforſøg, blev derfor tiltalt for engelſk Domſtol, men frikjendt. Efter Amneſtien 1869 vendte han hjem og ſkrev i det radicale Blad »Rappel«, men blev ſnart dømt til en længere Fængſelsſtraf og undgik den kun ved at holde ſig ſkjult; ogſaa lod han ved en politiſk Feſt i Jan. 1870 oplæſe en Skaal for „den lille Kugle, der kunde redde alle" og flygtede i Maj til London. I Sept. vendte han tilbage til Paris og udgav »Combat«; ved at offentliggjøre Efterretningen om Metz's Overgivelſe fremkaldte han det førſte communiſtiſke Oprør 31 Oct., der ſkulde have gjort ham ſelv til Medlem af Regeringen. I Febr. 1871 valgtes han med 145,000 Stemmer til Nationalforſamlingen, men vilde ikke give Møde, fordi den havde billiget Freden. Derimod var han ved ſit nye Blad »Vengeur« en af Hovedophavsmændene til Oprøret i Paris 18 Marts og en af Communens Ledere. Da Oprøret var undertrykt, undgik han for tredje Gang Politiet og kom efter længe at have holdt ſig ſkjult til London. Efter Amneſtien 1880 vendte han tilbage til Paris og grundlagde Bladet »La Commune«, men maatte efter kun tre Maaneders Forløb flygte paa ny for en idømt Fængſelsſtraf. 1888 valgtes han i Marſeille til Deputeretkammeret.

Pückler-Muſkau, Herm. Ludw. Heinr., Fyrſte af, f. 1785 paa Godſet Muſkau i Schleſien, ſtuderede Jura i Leipzig, blev ſiden ſachſiſk Gardeofficer, traadte 1813 ind i den rusſiſke

Hær, udmærkede ſig i det nederlandſke Felttog og blev Oberſtlieutenant og Militærgouverneur i Brügge. 1815 traadte han tilbage i Privatlivet; hans ſtærkt bevægede, phantaſtiſke Aand drev ham til vidtløftige Kjærlighedsæventyr og vidtſtrakte Rejſer i Europa, Aſien og Afrika; Haverne paa ſit Stamgods gjorde han til noget af det pragtfuldeſte i ſin Art (ſ. **Muſkau**). Hans „Briefe eines Verſtorbenen“ (1831), „Tutti Frutti“ (1834), „Semilaſſos vorletzter Weltgang“ (1835), „Südöſtlicher Bilderſaal“ (1840), „Die Rückkehr“ (1846—48) o. fl. ere aandrig henkaſtede Skizzer af en friſindet og højt dannet Videnſkabsmand; højſt ſtaar ubetinget det førſtnævnte Skrift. D. 4 Febr. 1871. Med ſin Kone, født Fyrſtinde Hardenberg, fra hvem han ſkilte ſig 1826, havde han ingen Børn, ſaa at den fyrſtelige Linje uddøde med ham; Muſkau havde han allerede ſolgt 1845. Ludmilla Aſſing har udgivet hans „Briefwechſel und Tagebücher“ (9 Bd., 1874 ff.) ſamt en Biographi af ham (2 Bd., 1872—74).

Pydna, By i Makedonien, nu Kitros; her ſlog Æmilius Paulus 168 f. Chr. den makedoniſke Konge Perſeus og gjorde derved Ende paa det makedoniſke Riges Selvſtændighed.

Pygmālion, Konge paa Cypern i den mythiſke Tid, fattede en lidenſkabelig Kjærlighed til et af ham ſelv forfærdiget Kvindebillede. Paa hans Bøn ſkjænkede Aphrodite Billedet Liv, og P. ægtede ſin Elſkede, der fødte ham en Søn Paphos.

Pygmǣer, hos Homer et ved Okeanos boende, fabelagtigt Dværgfolk; ſenere Forfattere lade det bo ved Nilens Kilder eller i Indien. — Overſ. betegner P. Dværgeſlægt, Smaafolk i aandelig Henſeende.

Pyknomēter, Glasflaſke med tilſleben Prop, ſaa at et beſtemt Rumfang derved begrænſes; anvendes til Vægtfyldebeſtemmelſer, iſær af pulverformige Legemer og Vædſker.

Pylades, Søn af Strophios og Anaxibia, Agamemnons Søſter, var Oreſtes's trofaſte Ven og ſtadige Ledſager.

Püllna, Landsby i Böhmen i Nærheden af Staden Brüx, 10 M. n. v. for Prag, med berømte Bitterſaltkilder. **Püllnavand**, et ſtærkt afførende Vand fra de mineralſke Kilder ved P., hvis Hovedbeſtanddele ere Glauberſalt og engelſk Salt; det bruges kun forſendt (aarlig c. 800,000 Flaſker).

Pylōner, ſvære, taarnagtige Murmaſſer, opførte ved Indgangen til de gamle ægyptiſke og nubiſke Templer, i hvilke Portene (gr. πύλαι) ere anbragte.

Pylos, nu Palæokaſtro, i Modſætn. til Neokaſtro (Navarino), Stad i det gamle Meſſenien, bekjendt ſom Neſtors Fødeby. P. blev i den peloponneſiſke Krig 425 f. Chr. indtaget af den athenienſiſke Feltherre Demoſthenes. Et andet P. laa i det egentlige Elis ved Ladon, et tredje i det triphyliſke Elis.

Pym, John [pimm], engelſk Statsmand, f. 1584 i Somerſetſhire, d. 8 Dec. 1648. Han ſtuderede i Oxford og blev 1621 valgt ind i Parlamentet, hvor han ſluttede ſig til Oppoſitionen imod Katholikerne og Kongehuſet. Da det lange Parlament ſammentraadte i Nov. 1640, blev P. en af Underhuſets Ledere; han gjennemførte Anklagen mod Strafford og dennes Domfældelſe, ligeſom det følgende Aar Mistillidserklæringen imod Kong Carl. Da denne befalede at fængsle P., Hollis, Hampden og flere Ledere af Oppoſitionen, greb Londons Borgere til Vaaben; Kongen maatte forlade Staden, og Borgerkrigen udbrød. Indtil ſin Død var P. Sjælen i Oppoſitionen. Det var ham, ſom indledede Forbindelſen med Skotterne og traf ſaa ypperlige finanſielle Forholdsregler, at Felttogene 1644 og 1645 kunde føres. Men de ſtore Anſtrængelſer, han underkaſtede ſig, nedbrød hans Kræfter; han døde i London og begravedes i Weſtminſter Abbedi.

Pypin, Nikolaj Alexandrovitſch, ruſſiſk Skribent, f. 1833, ſtuderede i St. Petersborg, blev 1861 Profeſſor og Medarbejder ved Bladet »Sovremennik«. Da han 1878 blev valgt ind i Videnſkabernes Akademi, blev hans Udnævnelſe kaſſeret af Regeringen paa Grund af hans liberale Anſkuelſer. Hans Hovedfortjeneſte beſtaar i udmærkede Underſøgelſer over den ruſſiſke Sagnliteratur („De gammelruſſiſke Fortællingers og Novellers Literatur“, 1857, og „Overſigt over de ſlaviſke Literaturers Hiſt.“, 1865, ny Udg. 1879). 1871 udgav han „Samfundet paa Alexander I.s Tid“.

Pyr kaldes i Garverierne en Blanding af Vand og Excrementer af forſkjellige Dyr, Faar, Høns, Duer, Hunde. Heri lægges de Huder, der ſkulle bruges til Overlæder, ſædvanlig 8—14 Dage, hvorved de tabe den haarde Conſiſtens, de have faaet ved Kalkningen.

Pyramide, et Legeme begrænſet af en Polygon, Grundfladen, og af Trekanter, Sidefladerne, med fælles Toppunkt, P.s Toppunkt, og Grundfladens Sider til Grundlinjer; efter Antallet af Sideflader hedder P. treſidet, firſidet oſv. Toppunktets Afſtand fra Grundfladen kaldes Højden; hvis Grundfladen er regelmæsſig og Højden træffer dens Centrum, er P. regelmæsſig. P.s Volumen er Tredjedelen af Produktet af Grundflade og Højde. Ved et Snit i en P., parallelt med Grundfladen, afſkæres nærmeſt denne en **Pyramideſtub**. Dennes Højde er Afſtanden mellem Endefladernes Planer; dens Volumen er $\frac{1}{3} h (G + \sqrt{Gg} + g)$, hvor h betegner Højden, G og g Endefladernes Arealer. — Navnet P. tilkommer oprindelig de ſtorartede Bygningsværker af Sten, der opførtes af de gamle ægyptiſke Konger for at benyttes ſom Gravkamre; de havde kvadratiſk Grundflade. De tjente ſom Grave iſær for Kongerne eller rettere ſagt ſom uhyre Stentag over de i Klippen udhulede Gravkamre; kun i enkelte af de ſtørſte findes Gravkammeret i ſelve P. I det 4de og 3dje Aartuſende f. Chr. havde enhver Pharao af nogen Betydning ſin egen P. ſom Grav. P. i Giſeh ere de ſtørſte, blandt disſe igjen den ſaakaldte Cheops-Pyramide; den blev opført c. 3050 f. Chr. og er vel det ſtørſte Byggeværk, der er udført af Menneſkehænder (Grundfladens Side 740 Fod, Højde 460 F.). — Ved P. vandt Bonaparte en Sejer over Mamlukerne 21 Juli 1798.

Pyramidāltal, ſ. **Figurtal**.

Pyramidefinēr kaldes Finer af maſret Mahognitræ ſom Modſætning til glat eller ſtribet Finer af ſkært eller ſtribet Træ.

Pyramide-Sø, en Bjærgſø i den veſtlige Del af Staten Nevada i Nordamerika, under 40° n. Br., 10 □ M., er uden Afløb, men har gjennem Truckee-Floden Tilløb fra den i over 6,000 F.s Højde, under 39° n. Br. liggende Bjærgſø Tahoe.

Pyramos og Thisbe, et Par Elſkende i Babylon, ſom paa Grund af deres Forældres Gruſomhed kun hemmelig kunde mødes paa et øde Sted ved Nattetid. En Gang, da T. var kommen førſt til Mødeſtedet, traf hun en Løve og tabte, idet hun forſkrækket flygtede, ſin Overklædning; da noget efter P. kom til og fandt denne ſamt Sporene af Løven, troede han, at hans Elſkede var omkommen, og dræbte ſig ſelv i Fortvivlelſe; da T. kom tilbage og fandt hans Lig, gav hun ſig ligeledes ſelv Døden.

Pyrēn, $C_{16}H_{10}$, en Kulbrinte i de tungeſt flygtige Dele af Stenkulstjæren.

Pyrenǣerne, en Bjærgkjæde, der i en Længde af 55 M. med indt. 15 M.s Bredde udſtrækker ſig paa Grænſen af Frankrig og Spanien mellem Cap Cerbère ved Middelhavet og Floden Bidasſoas Udløb i den biscayiſke Bugt. P. danner i Midten to Kjæder og har mange Tvær-, men ingen Længdedale. De højeſte Punkter findes ikke i Hovedkjæden, men i dennes Sidegrene. Paa ſpanſk Side træffe vi i Maladetta-Kjæden Anéthou (c. 10,800 F.), Mont Perdu (10,700 F.); paa franſk Side Canigou (8,900 F.), Montcalm (9,800 F.), Pic Long (10,200 F.), Pic du Midi de Bagnères (9,100 F.), Vignemale (10,500 F.), Pic de Mammure (10,000 F.) og Pic du Midi d'Osſeau (9,200 F.). Snelinjen ligger paa Nordſiden mellem 7,800 og 8,000 F., paa Sydſiden under 8,600 F.; kun paa Nordſiden findes nogle mindre Gletſchere. Trægrænſen er paa Nordſiden 6,500 F., paa Sydſiden 6,900 F. Bjærgene beſtaa fornemmelig af Granit og ere fattige paa Metaller; de falde ſtejlere af mod N. end mod S. Over P. føre tre Hovedveje fra Frankrig til Spanien, mod Ø. Pasſet Pertuis, hvorigjennem Jærnbanen fører fra Perpignan til Barcelona, mod V. Pasſet Irun med Jærnbanen fra Bayonne, og imellem disſe to Bjærgvejen mellem Pau og Zaragoza veſt om Pic du Midi d'Osſeau. — P. have givet Navn til 3 Departementer i Frankrig. **Nedre-Pyrenæerne** (Basses Pyrénées), det ſydveſtligſte Departem., er omgivet af Spanien, den biscayiſke Bugt og de franſke Dep. Landes, Gers og Øvre-Pyrenæerne. 138 □ M. med 433,000 J. (1886). Landet ligger paa Pyrenæernes Nordſkraaning og er næſten ganſke opfyldt af disſes Udløbere. Det højeſte Punkt er Pic du Midi d'Osſeau (ſ. ovenf.). Det vigtigſte Vandløb er Adour langs Nordgrænſen, der herfra optager en Mængde Smaafloder, af hvilke Gave de Pau med Gave d'Osſeau er den betydeligſte, og falder i den biscayiſke Bugt. Bidasſoa berører Departem. i ſit Udløb i ſamme Bugt. Kun lidt over ¼ af Arealet er Agerland; Kornavlen dækker ikke Forbruget; Hovedſæd er Majs og Hvede; Kaſtanier, fortrinlige Frugter, Hamp, Hør og Vin dyrkes meget. Over ⅕ af Arealet er Skovland med Popler, Kaſtanier, Eg og Naaletræer ſom Hovedbeſtand. De vigtigſte Bjærgværksprodukter ere Kobber, Jærn og fortrinlige Stenarter. Antallet af mineralſke Kilder er meget ſtort, og flere ere ſtærkt beſøgte Sundhedsbrønde. Den ſtore Induſtri er kun lidet udbredt, men derimod har Husfliden ſtor Betydning. En indbringende Handel drives ſaa vel til Lands over Pyrenæerne ſom til Søs over Bayonne. Hovedſtad Pau. — Dep. **Øſt-Pyrenæerne** (Pyrénées orientales) er omgivet af Middelhavet, Spanien og Dep. Ariège og Aude. 75 □ M. med 211,000 J. (1886). Den veſtlige og ſydlige Del opfyldes af Pyrenæerne og dens Udløbere; mod Ø. og N. Ø. er den udſtrakte Slette omkring Perpignan. Den nordlige Del af Kyſtlandet er flad og ſandet med ſtore Laguner; mod S. ſtrække Bjærgene ſig derimod lige til Havet. De vigtigſte Vandløb ere Tech, Tet og Agly, der falde i Middelhavet. Af det hele Areal er kun noget over ¼ Agerland med utilſtrækkelig Kornavl og Hvede og Rug ſom Hovedſæd. Derimod er Frugt- og Vinavlen af ſtor Betydning. Induſtrien er lidet udbredt, men Handelen meget omfattende. Hovedſtad Perpignan. — Dep. **Øvre-Pyrenæerne** (Hautes Pyrénées) er omgivet af Spanien og Dep. Nedre-Pyrenæerne, Gers og Øvre-Garonne. 82 □ M. med 235,000 J. (1886). Det er et Bjærgland og indeholder flere af Pyrenæernes højeſte Toppe. De vigtigſte Vandløb ere Adour og dens Bisflod Gave de Pau, der udſpringer i dets ſydligſte Del; Garonne berører Øſtgrænſen. Næppe ⅕ af Arealet er Agerland; Vegetationsforholdene ere ſom i Nedre-Pyrenæerne, og ligeſaa Mineralprodukterne. Ogſaa i dette Departem. findes talrige varme Kilder. Induſtrien er ubetydelig, men Handelen af ſtørre Vigtighed. Hovedſtad Tarbes. — **Pyrenæiſke Halvø**, ogſaa kaldt den ſpanſke Halvø, Fællesbenævnelſe paa den ſtore Halvø i det ſydveſtlige Europa, der omfatter Rigerne Spanien og Portugal og ſkilles fra Frankrig ved Pyrenæerne.

Pyrenǣerfreden ſluttedes 7 Nov. 1659 mellem Frankrig og Spanien paa Faſanøen i Floden Bidasſoa, paa Grænſen af begge Stater, ved Mazarin og Louis de Haro. Ved den erholdt Frankrig Rousſillon med Hovedſtaden Perpignan, Artois ſamt en Del af de ſpanſke Nederlande, og Ludvig XIV ægtede ſin Couſine, den ſpanſke Prinſeſſe Marie Thereſia, ſom n. A. gav Afkald paa al Arveret til den ſpanſke Trone.

Pyrgos, 1) Stad i den græſke Prov. Achaja og Elis, 9 M. ſ. ſ. v. for Patras. 9,000 J. Ufund Omegn. Vinavl og Fiſkeri. Ødelagt af Ægypterne 26 Aug. 1825. 2) Stad paa Veſtſiden af den græſke Ø Tino blandt Kykladerne. 5,000 J.

Pyrheliomēter, Inſtrument til at maale den Varmemængde, Solſtraalerne tilføre os; opfundet af Pouillet. Det beſtaar af en ſværtet Kaſſe af tyndt Metalblik, fyldt med en bekjendt Mængde Vand. Træffe Solſtraalerne lodret paa en af Kasſens Sider, opvarmes Vandet; et Thermometer angiver Opvarmningen, og man kan da let beregne, hvor mange Varmeenheder Vandet har modtaget i den Tid, Beſtraalingen har varet.

Pyridīn, C_5H_5N, et flygtigt, flydende Alkaloid, der findes i Stenkulstjære og iſær i Dippelsolje. Det anvendes noget i Medicinen.

Pyrit (af gr. πῦρ, Ild), Svovlkis og lignende Svovlmetaller, der danne Hovedgrundlaget for Fremſtilling af Svovlſyre. Ogſaa Svovl, Jærn og Kobber fremſtilles i den nyere Tid af Pyriter, iſær fra Rio Tinto (Spanien). Svovlkis brugtes tidligere undertiden paa Geværlaaſene i Stedet for Flint, da den giver Gniſt med Staal.

Pyrker v. Felſö-Eör, Joh. Ladisl., tyſk Digter, f. 1772 ved Stuhlweißenburg i Ungarn, gik efter en Rejſe i Italien ind i Ciſtercienſerordenen, blev Sognepræſt, 1820 Patriarch i Venezia, 1827 Ærkebiſkop i Erlau. Hans epiſke Digte i Vergils Stil, „Tuniſias" (1819), „Perlen der heiligen Vorzeit" (1821) og „Rudolf v. Habsburg" (1824) udmærke ſig ved en ſmagfuld og dannet Diction, men ere i øvrigt akademiſk ſtive og tørre; mere originale ere hans lyriſke Digte „Bilder aus dem Leben Jeſu und der Apoſtel" (1843) og „Lieder der Sehnſucht nach den Alpen" (1845). D. 1847 i Wien.

Pyrmont, Stad i Fyrſtend. Waldeck i Nordtyſkland, 7 M. ſ. v. for Hannover, i Emmer-Dalen. 1,400 J. Smukt beliggende Bad med Jærnkilde, Kogſaltkilder og fortrinlige Indretninger, har tidligere været det meſt beſøgte af alle Badeſteder og er i den ſenere Tid atter i Opkomſt, efter at det i længere Tid var gaaet af Mode.

Pyroelektricitēt ell. Kryſtalelektricitet, Elektricitet, ſom fremkommer i viſſe Kryſtaller, f. Ex. Turmalinen, ved Temperaturforandringer, medens de i uforandret Temperatur ikke viſe Spor af Elektricitet. I det mindſte viſer der ſig to elektriſke Poler paa en ſaadan Kryſtal, af hvilke den ene faar + E. ved Opvarmning, ÷ E. ved Afkøling, medens den anden forholder ſig modſat; der kan ogſaa viſe ſig flere Poler.

Pyrogallōl, **Pyrogallusſyre**, $C_6H_3(OH)_3$, dannes ved tør Deſtillation af Gallus- ell. Garveſyre i Form af farveløſe, fine Naale. Dets Opløsning i Natron ilter ſig yderſt let og anvendes derfor ſom Abſorptionsmiddel over for Ilt. Paa Grund af ſine ſtærkt reducerende Egenſkaber over for Metalſalte anvendes P. en Del i Photographien og desuden til Fremſtilling af forſkjellige Farveſtoffer.

Pyrogēne Stoffer, ſ. **Feber.**

Pyroluſit, et Mineral, d. ſ. ſ. Brunſten, ſ. **Mangan.**

Pyromanī, ſ. **Vanvid.**

Pyromēter, et Inſtrument til at maale høje Varmegrader. Det eneſte paalidelige P., man kjender, er et Luftthermometer med Porcelæns Beholder, men det er ikke bekvemt til techniſk Brug.

Pyrōp, en Ædelſten; ſ. **Granat.**

Pyrophōriſk kaldes et ilteligt Legeme, der paa Grund af ſin yderſt fint fordelte Tilſtand er ſelvantændeligt i Luften. Exempler ere reduceret Jærn, Svovlkalium o. fl.

Pyroſyre, et ufuldſtændigt Syreanhydrid, dannet ved Forening af 2 Mol. af en flerbaſiſk Syre under Udſkillelſe af Vand, f. Ex. Pyrophosphorſyre, rygende Svovlſyre.

Pyrotechnik, den Del af den techniſke Chemi, der beſkæftiger ſig med exploderende og brændbare Stoffer, med Antændelſesmidler, Fyrværkeri, Fyrtøjer, Fyrværkeriſager, Sprængmidler, Krudt oſv.

Pyroxēn, et Mineral, d. ſ. ſ. Augit.

Pyroxyl, **Pyrōxylon**, **Pyroxylin** (af gr. πῦρ, Ild, og ξύλον, Træ), d. ſ. ſ. Skydebomuld.

Pȳrrha, Deukalions Huſtru; ſ. **Deukalion.**

Pȳrrhon fra Elis ſtiftede den ældre ſkeptiſke Skole. Han ledſagede Alexanders Hær til Indien; ſenere levede han i ſin Fødeby, æret af ſine Medborgere, og døde c. 270 f. Chr., omtr. 90 Aar gl. Han efterlod ſig ingen Skrifter, ſaa at hans Lære kun er bekjendt gjennem hans Diſciple, navnlig Timon fra Phlius. P. lærte, at vi intet kunne vide om Tingenes Beſkaffenhed, hverken gjennem Sansningen eller ved Fornufterkjendelſen eller ved en Forening af begge; mod ethvert Udſagn lader der ſig opſtille det modſatte, ſaa at Erkjendelſen bliver en Umulighed. Derfor ſkulle vi tilbageholde enhver beſtemt Dom eller poſitiv Udtalelſe (ἀφασία, ἀκαταληψία, ἐποχή); alle vore Udſagn udtrykke kun en Bekjendelſe om vor Sindstilſtand eller vor ſubjective Foreſtilling om Tingen, ikke Tingenes objective Realitet. Førſt ved denne Tilbageholdenhed naar man Ataraxien, den urokkelige Sindsro, ſom er Betingelſe for Lykſaligheden, der er al Philoſophis Formaal. Vor Handling ſtøtter ſig ikke til det viſſe, men maa altid nøjes med det ſandſynlige. P.s Skole fandt ingen ſtor Udbredelſe; den ſynes at være opløſt kort efter Timon. Førſt med det nyere Akademi vandt Skepticismen Betydning. Efter P. kaldes Skeptikerne ofte **Pyrrhonianere.**

Pȳrrhos, ſædvanl. kaldet **Neoptolemos**, Søn af Achilleus og Deidamia, der var en Datter af Lykomedes paa Skyros, blev af Odysſeus hentet til Deltagelſe i Krigen mod Troja. Ved Stadens Erobring dræbte han Kong Priamos. Senere drog han til Epiros og blev ved Andromache, Hektors Enke, ſom han havde ført med ſom Slavinde, Stamfader til den epirotiſke Kongeſlægt. P. blev myrdet i Delphi og ſenere der dyrket ſom Heros.

Pȳrrhos, Konge i Epiros c. 300 f. Chr., en af Oldtidens ſtørſte Feltherrer, blev kaldt til Hjælp af Tarentinerne og derved indviklet i Krig med Romerne, over hvilke han ſejrede 280 ved Heraklea og 279 ved Asculum, i ſidſtnævnte Slag dog med ſaa ſtort et Tab, at en „**Pyrrhusſejer**" er blevet en Betegnelſe for en dyrekjøbt Sejer. Derpaa drog han over til Sicilien for at yde Syrakuſanerne Hjælp mod Carthaginienſerne. Efter at være ſlaaet af disſe i et Søſlag gik han atter over til Italien, hvor han 275 blev ſlaaet af Curius Dentatus ved Benevent. Derpaa vendte han tilbage til Epiros og faldt 272 ved Belejringen af Argos.

Pürſchjagt, ſ. **Jagt.**

„Pyt! ſa'e Per til Kongen", en Talemaade, der ſkal hidrøre fra, at da Kong Frederik II en Gang beſøgte Rigsmarſken Peder Gyldenſtjerne paa hans Gaard Timgaard i Jylland, kjørte de en Gang omkap, og idet G. kjørte Kongen forbi, raabte han i ſin Glæde „Pyt!" til Kongen. Denne ſkal være bleven vred og have ſagt: „Jeg vil ingen Pytten vide af, Per!“

Pythāgoras fra Samos, græſk Philoſoph, Søn af Mneſarchos, levede i det 6te Aarh. f. Chr. Omtrent ved Midten af dette Aarh. udvandrede han til Kroton i Nedreitalien, hvor han ſtiftede et religiøſt-politiſk Samfund, **Pythagorǣerne**, og forplantede med det ſamme Philoſophien fra det joniſke Lilleaſien til Italien. I Tidens Løb dannede der ſig en hel Sagnkreds om hans Perſon; det meſte heraf ſtammer fra Nypythagoræerne og har lige ſaa ringe Hjemmel ſom Beretningerne om hans mange Rejſer. Under Forfølgelſerne mod det pythag. Samfund ſkal P. efter ēn Beretning være indebrændt i Kroton, efter andre være død i Metapontium. — P. vilde oprindelig ſtifte et religiøſt-politiſk Samfund med ſædelig reformatoriſk Tendens; de pythagoræiſke Synedrier fik ſtor Indflydelſe i Syditalien. Samfundet havde en doriſk-ariſtokratiſk Charakter og virkede for ſtrænge Sæder, Tapperhed, Lydighed mod Øvrigheden og Lovene, ſamt Ærefrygt for Guder og Dæmoner. I dette Samfund udviklede der ſig efterhaanden en Naturphiloſophi, ſom danner Overgangen mellem den joniſke Skole og Eleaterne. P. lærte, at Tallet er Tingenes Væſen, d. e. Tallet er baade Tingenes Form og Stof. P. opfattede dog ikke Tallene juſt ſom legemlige: Modſætningen mellem Form og Stof var endnu ikke fremtraadt for Bevidſtheden. Alt er Tal og Harmoni. P. anvendte Titalſyſtemet, men paa en yderſt allegoriſk og vilkaarlig Maade. 4 og 9 betegnede Retfærdigheden, 5 Ægteſkabet, 1 Fornuften oſv. P. beſkæftigede ſig meget med Mathematiken (ſ. nedenf. **Pythagoræiſk Læreſætning**), og ved at anvende Mathematiken paa Muſiken grundlagde han den videnſkabelige Tonelære. Han udfyldte Hullet i Terpandros's ſyvtonige Scala ved at tilføje den manglende Tone, ſaaledes at Scalaen fra nu af kom til at beſtaa af to uforbundne Tetrachorder, ſom vare ſtilte fra hinanden ved en Heltones Mellemrum (e-f-g-a. h-c-d-e). Verden tænkte Pythagoræerne ſig ſom en Kugle, i hvis Midte Centralilden er; den yderſte Grænſe for Verden er en Ildkreds, inden for hvilken Fixſtjærnerne bevæge ſig, derefter de 5 Planeter, Solen, Maanen, Jorden og en „Modjord“ (ἀντίχθων), ſom de tænkte til for at faa det hellige Tital fuldt. Tallene i Tonerne og i Stjærnernes Bevægelſe ſtod i myſtiſk Forbindelſe, og da P. havde udregnet, at Kredſene af Verdenslegemer i deres Afſtande fra Centralilden ſvarede til Tonerne i Scalaen, troede han, at Himmellegemerne i deres Omſvingning frembragte en virkelig himmelſk Muſik, den ſaakaldte „Sphærernes Harmoni“; vi høre den ikke, fordi vi fra Fødſelen ere vante dertil. Læren om Sjælevandringen findes hos P. Troen paa Dæmonerne tilhører viſtnok nærmeſt de pythagoræiſke Myſterier. Skolen ſynes at være ophørt i det 4de Aarh. f. Chr. baade i Grækenland og i Italien. Af Tilhængere nævnes Philolaos, Lyſis, Eurytos og Archytas; uden juſt at være Pythagoræere nævnes i Forbindelſe med Skolen Alkmæon, Hippaſos, Ekphantos og Epicharmos. Den pythagoræiſke Philoſophi øvede Indflydelſe paa Platon, iſær i hans ſenere Levetid; den kommer op igjen i forandret Skikkelſe i Nypythagoræismen. **Pythagoræiſke Læreſætning**, den Sætning i Geometrien, at i den retvinklede Trekant er Hypotenuſens Kvadrat lig Summen af Katheternes Kvadrater — Ordet Kvadrat taget enten i ſin oprindelige geometriſke Betydning eller i arithmetiſk Betydning om 2den Potens af de Tal, der angive Sidernes Længder, blot at disſe ere udtrykte ved ſamme Enhed. Sætningen er en af de vigtigſte og følgerigeſte i Geometrien. Diogenes fra Laërte beretter, at P. efter at have fundet den ofrede Guderne en Hekatombe.

Pythāgoras, græſk Billedhugger fra Rhegium, var Lærling af Klearchos og overvandt Myron i en Kappeſtrid med en Statue af en Pankratiaſtes. Han udmærkede ſig ikke alene ved ſin naturtro Fremſtilling, men ogſaa — hvad der i hin Tid var ſjældnere — ved et følelſesfuldt Udtryk. Hans Blomſtringstid falder imellem den 75de og 87de Olympiade (c. 480—430 f. Chr.).

Pythia, ſ. **Delphi**.

Pythias fra Masſilia (Marſeille), bekjendt Geograph, Aſtronom og Mathematiker, levede i Beg. af det 4de Aarh. f. Chr. Han foretog c. 334 fra Masſilia en Rejſe til Britannien, ſamt til Thule (ſ. d. A.) og det ſaakaldte „Ravnſtenland“, der af nogle antages at være Jyllands Veſtkyſt, af andre Øſtpreusſen. Han meddelte førſt paalidelige Efterretninger om Germaniens nordveſtlige Egne og var ligeledes den førſte, der maalte Solens Højde ved Sommerſolhverv og angav ſin Fødeſtads Breddegrad.

Pythiſke Lege kaldtes de Lege, der fra den mythiſke Tid, ſiden 586 f. Chr. under Amphiktyonernes Ledelſe, hvert 4de Aar i hver Olympiades 3dje Aar fejredes til Ære for Apollon paa den krisſæiſke Slette ved Delphi; de vare indſtiftede til Minde om, at Apollon havde nedlagt Dragen **Python**.

Pyæmi, en meget farlig Sygdom, der undertiden opſtaar ſom Følge af Saar eller andre med Suppuration forbundne ſygelige Procesſer, og ſom tidligere antoges at hidrøre fra Optagelſen af Materie i Blodet. Den viſer ſig ved ſtærke og gjentagne Feberanfald, der begynde med heftige Kulderyſtelſer, hurtig Sammenfalden af Legemet og ved Dannelſen af talrige (metaſtatiſke) Bylder rundt om i dette, navnlig i Lungerne, Milten, Nyrerne og Leveren, ſamt Anſamling af Materie i Leddene og de andre ſerøſe Huler. P., der navnlig opſtaar under Indflydelſen af ſlette hygieiniſke Forhold, ſlet Luft, Overfyldning af Hoſpitaler med mange Saarede oſv. og undertiden optræder epidemiſk, ſkyldes en fra Saaret udgaaende Infection med Bakterier. Medens den tidligere var en af de meſt frygtede Fjender i Hoſpitaler og Fødſelsſtiftelſer, er den bleven meget ſjældnere efter Indførelſen af Antiſeptiken.

Pæan kaldtes hos de gamle Grækere visſe højtidelige Chorſange, ſom dels ſtod i Forbindelſe med Apollondyrkelſen overhovedet, dels bleve ſungne efter overſtandne Ulykker ſom Lovſange til denne Guddom. Efterhaanden blev P. ogſaa ſat i Forbindelſe med andre Guders Cultus, indtil der til ſidſt deraf udviklede ſig en almindelig Jubel-P., ſom man plejede at ſynge ved glædelige Lejligheder.

Pǣan ell. **Pæon**, den helbredende, er hos Homer de olympiſke Guders Læge. Det er ogſaa Tilnavn for Apollon og Dionyſos, men iſær for Lægekunſtens Gud Aſklepios. **Pæōniſk Kunſt**, Lægekunſt.

Pædagōg, Ungdomsopdrager. **Pædagogīk**, ſ. **Opdragelſe**.

Pæderāſt, En, der driver **Pæderaſtī** (d. e. Drengeelſkov), en Udartning af Kjønsdriften hos Mandfolk, ſom ſøger Tilfredsſtillelſe hos ſit eget Kjøn.

Pædiatrī, Læren om Børneſygdomme.

Pægl, Maal for flydende Varer i Danmark, lig ¼ Pot, i Rumindhold 13½ Kub. Tom.

Päijäne [pǟi], Indſø i det ſydlige Finland, c 30 □ M., har ved Kymene-Elv Afløb til den finſke Bugt.

Päivärinta, Pietari [pǟi], finſk Folkedigter, f. 18 Sept. 1827 i Ylivieſka, hvor hans Forældre vare Indſiddere; fra ſit 10de Aar maatte han ſelv fortjene ſit Ophold. 1849 giftede han ſig og nedſatte ſig paa en lille Jordlod, ſom han havde kjøbt paa Credit, men blev ſenere Klokker i ſin Hjemſtavn. Fra hans Drengeaar var Læsning hans kjæreſte Beſkæftigelſe; ſenere indſendte han ſmaa Afhandlinger til forſkjellige Blade og ſkrev 1867 nogle Meddelelſer fra den finſke Krigs Tid. Sin egentlige Forfattervirkſomhed begyndte han dog førſt 1876 under Reconvaleſcenſen fra et Benbrud. Fra den Tid har han med korte Mellemrum givet en Række ſimple, men livſulde Skildringer af den finſke Landbefolknings Liv, af hvilke R. Hertzberg i »Bilder ur lifvet« (1883—84) har givet et Udvalg i ſvenſk Overſættelſe. Af Landdagen 1882 var P. Medlem for Bondeſtanden.

Pæleaag anvendes ved Træbroer, hvis Længde er ſaa ſtor, at der maa anbringes Underſtøttelſer imellem Enderne, og hvor man dog ikke vil bekoſte murede Piller. Et P. beſtaar af en paa tværs af Broen i Strømmens Retning nedrammet Række Pæle, for oven forbundne med en Hovedbjælke (Hammer), der tappes paa Pælene og tjener til Underlag for ſelve Brobjælkerne. Pælene afſtives indbyrdes med Tværſtykker og Kryds, og de yderſte Pæle i Aaget nedrammes ofte ſkraat for at give det ſtørre Faſthed. Hvor Isgang kan befrygtes, anbringes Isbrydere foran Aagene. De P., der tjene ſom Landaag, forſynes med Klædning og Forankring.

Pælebygninger fremdroges førſt i Halvtredſerne i Züricher-Søen i Schweiz (af Ferd. Keller, ſ. d. A.) og bleve ved de her foretagne Underſøgelſer indførte i Archæologien. Men i øvrigt er der til forſkjellig Tid og i forſkjellige Dele af Verden blevet bygget Huſe paa Pæle, enten i Vand eller over faſt Grund, idet man herved overalt har villet beſkytte ſig imod ſine Fjender, Dyrene eller Menneſker. Allerede i Oldtiden omtales af Herodot ſaadanne Byer i thrakiſke Søer, og endnu i vore Dage opføres de mange Steder i Aſien, Afrika, Amerika, paa Ny-Guinea oſv. De ſchweizerſke P., af hvilke der forekomme talrige Levninger i forſkjellige Søer, paa Grunde i Nærheden af Kyſten, have iſær haft Betydning ved de mærkelig rige Oldſagfund, ſom ere gjorte i Grunden under disſe gamle Byer, af alle Haande Sager, der i Tidens Løb ere tabte eller udkaſtede ſom Affald i Søen eller muligvis for en Del ere nedlagte i Vandet ſom Ofringer (ſ. **Moſefund**). Den forholdsvis ſtore Mængde af værdifulde Metalgjenſtande, ſom ere fremdragne i P., kan næppe forklares paa anden Maade. Disſe Fund, ſom paa en fyldig Maade oplyſe om mange Sider af Befolkningens Liv og Cultur, ſtrække ſig over lange Tidsrum, fra Stenalderen indtil den ældre Jærnalder (ſ. **Terramara**). Lignende Anlæg findes paa mange Steder i Mellemeuropa, medens de P., ſom kjendes i det nordlige Tyſkland, ere af en afvigende Charakter; de ere byggede af en ſlaviſk Befolkning og tilhøre en langt ſenere Tid, idet de ere ſamtidige med Nordens yngre Jærnalder eller noget yngre. I Skandinavien er der ikke paaviſt P. Derimod forekommer der i mange ſkotſke og irſke Søer Levninger af Boliger, byggede paa Grunde eller lave, til dels kunſtige Øer, ſom kunne ſammenſtilles med P. Efter de fremdragne Gjenſtande ſynes disſe »crannoges« at have været beboede fra en fjærn forhiſtoriſk Tid indtil den ældſte Middelalder.

Pælekrebs, nogle ſmaa Havkrebsdyr af Iſopodernes og Amphipodernes Orden (Limnoria og Chelura terebrans), ſom gnave Gange i Træ og derved gjøre ikke ringe Skade paa lignende Maade ſom de ſaakaldte „Pæleorme“.

Pælemusling ell. **Pæleorm**, d. ſ. ſ. Boreorm.

Pæleriſt, ſ. **Pæleværk** og **Slyngværk**.

Pæleſko, Beſlag, der anbringes paa Spidſen af en Pæl for at beſkytte den under Nedramningen (ſ. næſte A.).

Pæleværk, en Bygningsconſtruction, dannet af nedrammede, ſom Regel med hinanden forbundne Pæle. Ved Grundbygning (Fundering) anvendes ofte P. (Pilotage), og det beſtaar da i Regelen af flere Rækker Pæle, ſom nedrammes i en indbyrdes Afſtand af 2—4 F. ſaaledes, at Pælene i de forſkjellige Rækker enten ſtaa lige for hinanden, ſaa at der ogſaa dannes Rækker paa tværs, eller ere forſatte for hinanden. Pælene i hver Række ere forbundne med en Bjælke (*Hammer*), og over disſe Hamre anbringes Tværbjælker (*Tænger*, *Ankere*), der ſaaledes give den øverſte Del af P. Udſeende af en Riſt. En ſaadan Fundering kaldes derfor en **Pæleriſt** i Modſætning til den *liggende Riſt* (ſ. **Slyngværk**). Paa Hamrene lægges imellem Tængerne et Plankegulv, hvorunder der i Forvejen maa være opfyldt med pasſende Materiale, ſom f. Ex. faſtſtampede Murbrokker eller Grus, og paa dette Gulv opføres Bygningen. Denne Conſtruction kan paa forſkjellige Maader ændres ved Forandringer i Hamrenes og Ankrenes indbyrdes Stilling, ved Udeladelſe af Ankere eller Plankedækket oſv. Baade Hamre, Ankere og Plankedæk kunne udelades og erſtattes ved et Bétonlag, hvori Pælene rage op. P. maa anbringes ſaa lavt, at det altid er under Grundvandet, thi en afvexlende Fugtighedsgrad angriber Tømmeret ſtærkt, hvorimod det kan holde ſig længe, naar det ſtadig er under Vand. Man har ſaaledes fundet Egepæle, der have holdt ſig paa denne Maade fra Romernes Tid. For at kunne ſaa Pæleriſten anbragt ſaa dybt, maa Byggegrunden efter at være udgravet eller omgivet med Fangdæmninger undertiden holdes tør ved Udpumpning. Til Pæle anvendes Eg, Bøg eller Fyr. Pælene tilſpidſes i den Ende, der ſkal vende nedad (ſædvanlig Topenden). For at lette Nedramningen og beſkytte Spidſen forſynes denne undertiden med en **Pæleſko**, d. e. en med Flige forſynet Jærnſpids, der med Spiger befæſtes paa Pælens nederſte Ende. For at Pælehovedet (den øverſte Ende) ikke ſkal revne under Nedramringen, omgives det ofte med en Jærnring. Pælene nedrammes ved Hjælp af en Rambuk eller en Damprammemaſkine. Man maa nøje paaſe, at Pælene komme til at ſtaa lige faſt i Grunden. Dette opnaas ved at fortſætte Ramningen, indtil Pælene i en „Hede“ (ſ. **Rambuk**) kun neddrives en vis Længde, hvis Størrelſe afhænger af Ramſlagets Vægt og Faldhøjde, af det Antal Slag, ſom Heden omfatter, ſamt af den Byrde, ſom Pælene ſkulle bære. For at beſtemme Pælenes Dimenſioner maa man, førend Arbejdet ſættes i Gang, foretage Prøveramninger. Ved at ſammenholde det herved vundne Reſultat med den ſtørſte Vægt, ſom Pælene ville kunne komme til at bære, beregner man Dimenſionerne af Pælene. Efter Nedramningen afſkæres Pælene i ens Højde for derefter at tappes ind i Hamrene. Anbringes P. kun for at tætte og ſtyrke en mindre faſt Grund, maa det omgives med Spundsvægge, ſom hindre Grunden i at ſkride ud. Er den øvre Grund ikke faſt nok til denne Fremgangsmaade, maa Pælene drives tilſtrækkelig ned i den dybere, faſte Grund. Undertiden findes denne førſt i ſaa ſtor Dybde, at man for at naa derned maa „proppe“ to Pæle ſammen. Propningen foretages, efter at den ene Pæl er nedrammet, ved at afſkære dens Hoved vandret og anbringe den anden, retvinklet afſkaarne Pæl derpaa. Forbindelſen ſikres ved Jærnſkinner, anbragte paa Siderne og omſluttede af Jærnringe, eller ved en efter Pælenes Længdeaxe indſat Jærnbolt, der gaar halvt ind i hver Pæl, og derefter fortſættes Ramningen paa den øverſte Pæl.

Pæōn, d. ſ. ſ. Pæan. P. var ogſaa Navnet paa en Søn af Endymion, efter hvem en Landſtrækning i Makedonien ved Axios førte Navnet **Pæonien**.

Pæōn ell. Bonderoſe, ſ. **Ranunkelfamil.** und. **Ranunkel**.

Pæonin, d. ſ. ſ. rødt Corallin (ſ. d. A.).

Pæōnios, græſk Billedhugger fra Mende i Thrakien, arbejdede c. 435 f. Chr. paa den plaſtiſke Udſmykkelſe af Zeustemplet i Olympias øſtlige Gavl. Heraf ligeſom af hans „Nike“, ſom Meſſenierne i Naupaktos havde indviet i Olympia, er der ved de tyſke Udgravninger i Olympia fremkommet anſelige Brudſtykker af ſtort Kunſtværd.

Pæreolje, eddikeſur Amylæther i vinaandig Opløsning, anvendes i Parfumeri og Conditori.

Pæretræ (Pyrus communis), Art af Slægten Abild, har hele eller fint ſavtakkede Blade med Stilk og Plade lige lange, Blomſterne i Halvſkjærm og Griflerne indbyrdes frie. Det findes hiſt og her hos os, men har for øvrigt hjemme i det tempererede Europa og Egnen om Kaukaſus og var allerede i Oldtiden dyrket i mange Varieteter; nu kjendes over 700 Pæreſorter, til hvis Klaſſification haves Syſtemer af Diel, Lucas og Jahn. Frugten er baade i friſk, tørret og ſyltet Tilſtand en vigtig Handelsartikel, ſom tillige bruges til Tilberedning af Frugtvine og Eddike. Veddet er rødligt og haardt og bruges til muſikalſke Inſtrumenter, Trykformer oſv.

Pæſtum, By i Campanien i den nuvær. Provins Principato citeriore ſ. for Floden Silarus (Sile), nær ved Havbugten Sinus Pæstanus (nu Golfo di Salerno), anlagt c. 520 f. Chr. af Trøzenerne og Sybariterne, af hvem den til Ære for Guden Poſeidon fik Navnet Poſidonia. Senere kom den under Samniternes og derpaa under Romernes Herredømme. Staden blev i Middelalderen ødelagt af Saracenerne, og førſt i det 18de Aarh. opdagedes dens prægtige Ruiner, hvor nu Landsbyen Peſto ligger, iblandt hvilke ſærlig maa mærkes det navnkundige Poſeidons Tempel, bygget i den ældre doriſke Stil. P. var ogſaa berømt for ſine Roſer.

Pætges, Joh. Louiſe, ſ. **Heiberg**.

Pǣtus, ſ. **Arria**.

Pø̄bel (af fr. peuple, lat. populus) bet. egtl. Folket, men bruges udelukkende om den raa og udannede Del af dette, med Bibegreb af Lavhed i Sæder, Tænke- og Handlemaade. **Pøbelexceſſer**, Optøjer af P.; **Pøbelregimente**, en Tilſtand, hvor P. herſker, oſv.

Pøkile, ſ. **Poikile**.

Pølſeorme (Gephyrea) kaldes en Afdeling af Ormenes Række, ſom nærmeſt ſlutter ſig til Børſteormene, men mangler Leddeling af det i Almindelighed pølſedannede Legeme, der i Regelen i Forenden er udſtyret med en udſtrækkelig Snabel; Munden findes enten i Spidſen eller ved Grunden af denne, og Tarmkanalen, der er lige eller oprullet i Spiral, ender med et Gat paa Rygſiden; nogle ere udſtyrede med ſtive Børſter. P. forekomme kun i Havet, adſkillige Former i de nordiſke Farvande.

Pølten, St., Stad i Ærkehertugd. Øſterrig, 7 M. v. for Wien. 10,000 J. Biſpeſæde. Ingenieurſkole. Hammer- og Savmøller.

Pønālſtipulatiōn, Vedtagelſen af en Conventionalſtraf (ſ. d. A.).

Pø̄nere, ſ. **Puniere**.

Pønitēns (lat. poenitentia, Bod) ell. Conversio (Omvendelſe), et Læreſtykke i Dogmatiken, hvori Modſætningen mellem den proteſtantiſke og den katholſke Kirke træder ſtærkt frem. Proteſtantismen lærer, at der til ſand Omvendelſe kun hører oprigtig Anger over Synden og ſand Tro paa Guds Naade i Chriſtus. Kjærlighedens Gjerninger regnes derimod ikke med til P., men de betragtes ſom de nødvendige Frugter af den ſande Tro; der tillægges dem derfor ikke fyldeſtgjørende Fortjeneſte, og Menneſkets Frelſe bliver altſaa alene Guds Naades Gjerning; Menneſket faar intet at roſe ſig af over for

Gud. Katholicismen lader derimod P. beſtaa af de tre Stykker: 1) Anger, 2) Skriftemaal og 3) fyldeſtgjørende Gjerninger. Den angrende Synder ſkal ſkrifte ſine Synder for Præſten uden at ſkjule noget, og Præſten ſkal hjælpe ham paa hans Hukommelſe ved at udſpørge ham; naar Præſten igjennem dette Forhør har faaet Klarhed over hans ſjælelige Tilſtand, dømmer han ham derpaa til at udføre viſſe Gjerninger, ſom dels ſkulle tjene til Udſoning af de begaaede Synder, dels ſkulle virke opdragende og forbedrende paa Synderens Sjæl. Diſſe fyldeſtgjørende Gjerninger ere f. Ex. Faſte, Valfarter, milde Gaver oſv., og Præſten har Ret til inden for viſſe Grænſer at rette ſig efter Synderens Ønſker, naar denne begjærer at faa den ham paalagte P. (P. bruges nemlig ogſaa ſærlig om de fyldeſtgjørende Gjerninger alene) forandret; naar han f. Ex. ønſker at give Gaver til Kirker og Kloſtre i Stedet for at faſte, hvilket jo f. Ex. kan være bekvemt for Rigmænd. Det er denne Lære om P., ſom er Grundlaget for Afladslæren, ligeſom den ogſaa fører til Katholicismens Retfærdiggjørelſeslære, at vi retfærdiggjøres ikke ved Troen alene, men ved Tro og gode Gjerninger, hvilket i Menighedens Bevidſthed vil blive det ſamme ſom, at det er ved vore egne Gjerninger, vi blive frelſte. Dette medfører atter, at, medens Proteſtanten kan finde Fred for ſin Sjæl i Troen paa Guds Naade, kan Katholiken aldrig komme ſaaledes til Hvile; thi han vil aldrig kunne vide, om hans gode Gjerninger ogſaa virkelig ere tilſtrækkelig fyldeſtgjørende; han vil være nødt til idelig paa ny at fremſtille ſig for Skriftefaderens Domſtol og kan ikke komme videre end til den hypothetiſke Vished, at, *hvis* han vedbliver at viſe ſig lydig mod Kirkens (d. e. Skriftefaderens) Forſkrifter, ſkal han en Gang faa den evige Salighed til Løn for denne Lydighed. Jvfr. **Aflad**, **Skrifte**. **Pønitentiālbøger** (libri poenitentiales), Skrifter, ſom indeholde Vejledning for de katholſke Præſter til at øve deres Gjerning ſom Forhørsdommere i Skrifteſtolen. **Pønitentiārius**, egtl. d. ſ. ſ. Skriftefader, bruges ſærlig om den Præſt, der i Biſkoppens Sted idømmer P. for de casus reservati, ſom ere forbeholdte Biſkoppens Jurisdiction. I Rom ſtaar en **Storpønitentiarius** i Spidſen for den Forvaltningsgren (La Penitenziaria), ſom uddeler Diſpenſationer og Abſolutioner, altſaa ogſaa abſolverer i de Paven forbeholdte casus reservati. Repræſentanter for ham ere de Penitenziarii minores, ſom findes for Troende af alle Sprog i Peterskirken, Laterankirken og Maria Maggiore.

Pönitz, Franz, Harpevirtuos, f. 1850 i Biſchofswerder i Veſtpreuſſen, hed opr. Burkowitz, men antog ſin Plejefaders Navn og blev efter at have gjort megen Lykke paa Concertrejſer (Kjøbenhavn, Stockholm 1862) i en ung Alder anſat ved Hofoperaen i Berlin.

Pöppig, Ed. Friedr., bekjendt Rejſende og Naturforſker, f. 1797 i Planen, gik 1822 til Cuba, levede ſenere i Nordamerika og berejſte 1829—32 Chile, Peru og Amazonflodens Gebet, var fra 1833 Profeſſor i Zoologien i Leipzig og Directeur for ſammes zoologiſke Univerſitetsmuſeum. D. 1868. Hans vigtigſte Skrifter ere „Reiſe in Chile, Peru und auf dem Amazonenſtrome" (2 Bd., 1835, med Atl.) og »Nova genera et species plantarum« (3 Bd., 1835—45, med 300 Kobbertavler).

Pøs er til Søs Navnet paa en Spand, holdende c. 10 Potter. Er P. af Sejldug, kaldes den Slagpøs.

Pöſchel ell. **Pöſchl**, Thomas, ſværmerſk Sekterer i den katholſke Kirke, f. 1769 i Horitz i Böhmen, blev paavirket af Sailers Myſtik og forkyndte ſom Capellan i Ampfelwang i Øvreøſterrig Verdens nærforeſtaaende Undergang. 1815 blev han ſat i Fængſel i Salzburg for ſin ſekteriſke Forkyndelſe; men derved fremkaldtes der blandt hans Tilhængere en Ophidſelſe, ſom til ſidſt førte til, at nogle Sværmere Langfredag 1817 korsfæſtede en Pige. Skjønt aldeles uſkyldig heri, blev P. ſat i haardt Kloſterfængſel, men dog ſenere frigiven. D. i Linz 15 Nov. 1837.

Pößneck, Stad i Hert. Sachſen-Meiningen, 5 M. ſ. ſ. ø. for Weimar, med 7,000 I. og betydelig Induſtri i Skotøj, Uldvarer, Baand, Læder og Porcelæn.

Q.

Q, det 17de Bogſtav baade i det latinſke og i vort Alphabet, brugtes tidligere i danſke Ord foran v og u i Stedet for K, ſom Qvinde, Qvæg, men nu i Almindel. kun i fremmede Ord. Som Abbrev. bet. det i lat. Navne og Indſkrifter Quintus, Quintius, Quirinus, Quæſtor oſv.

Qua, lat., ſom, i Egenſkab af, f. Ex. q. Formynder.

Quader kaldtes det ſveviſke Folk, ſom i Kejſer Tiberius's Tid dannede ſig af Levningerne af Marbods Rige under romerſk Overhøjhed i det nuv. Mähren og Nedreøſterrig n. for Donau. De deltog i den markomanniſke Krig mod Marcus Aurelius og kæmpede 364 o. følg. mod Kejſer Valentinian. Derefter forſvinde de ganſke af Hiſtorien.

Quadra-Vancouver [kūver], ſ. **Vancouver**.

Quadragēſima, de 40 Dages Faſte før Paaſke i den katholſke Kirke (ſ. **Faſte**). **Søndagen Q.**, ogſaa kaldt „*Invocavit*", den 6te Søndag før Paaſke.

Quādrans, en Kobbermønt hos de gamle Romere, lig ¼ As.

Quadriēnnium (af lat. quatuor, 4, og annus, Aar), et Tidsrum af fire Aar.

Quadriga, i Oldtiden Quadrigae, Firſpand, en Vogn med 4 ved Siden af hverandre forſpændte Heſte, hvoraf man betjente ſig paa Jagten og ved Væddekjørſel.

Quadrille, fr. [kadrīlje], egtl. en Contradans, der danſes af 4 Par, bruges ogſaa om Contradans i Almindel., uden Henſyn til de danſendes Antal. I Ridderſpil bet. Ordet de ensklædte Ryttere, ſom høre til ſamme Afdeling.

Quadrilliōn, Betegn. for en Million Trillioner, ſkrives med et Ettal, fulgt af 24 Nuller.

Quadrinōmium, et af 4 Led beſtaaende Polynomium.

Quadrivium, lat., en Korsvej, et Sted, hvor fire Veje ſtøde ſammen. **Quadriviālſkolen** kaldtes i Middelalderen den højere Skole, ſom i Modſætning til Trivialſkolen, der kun gav Undervisning i Grammatik, Rhetorik og Dialektik, underviſte i de ſyv frie Kunſter, altſaa foruden de tre nævnte Videnſkaber ogſaa i Arithmetik, Geometri, Muſik og Aſtronomi.

Quadrumāna, lat., d. ſ. ſ. Firhændede, ſ. Abe.

Quaglio, Giulio [kuāljo], f. 1601 ved Comoſøen, gjorde ſig bekjendt dels i Italien, dels i Øſterrig ſom Hiſtoriemaler og er Stamfader til en hel Slægt af Kunſtnere, hvoraf de fleſte vare Architekter og Architekturmalere. — Blandt hans Efterkommere maa nævnes **Lorenzo Q.**, f. 1730 i Laino, d. 1804 i München, hvor han iſær havde udmærket ſig dels ſom Bygmeſter, dels ſom Decorationsmaler. — Hans Broderſøn, **Giuſeppe Q.**, f. 1747 i Laino, d. 1828 i München, har Fortjeneſte baade ſom Bygmeſter og Decorationsmaler og havde 4 Sønner, blandt hvilke **Domenico Q.**, f. 1786 i München, d. 1837 i Hohenſchwangau, var den betydeligſte og erhvervede ſig et ſtort Navn ved ſine Architekturmalerier, Tegninger og Raderinger, der iſær have Middelalderens Bygninger og Ruiner til Gjenſtand. — Hans Broder, **Lorenzo Q.**, f. 1793, d. 1869, forlod Familiens overleverede Fag og gjorde ſig bekjendt ſom Genremaler. Endnu i det følgende Slægtled findes Kunſtnere af ſ. N.

Quai, fr. [kæ], ſ. **Kaj**.

Quand même, fr. [kang mæhm], om end, om ſaa var, i alt Fald.

Quandt, Joh. Gottl., tyſk Kunſtforfatter, f. 1787 i Leipzig, d. 1859 i Dresden, foretog 1811—20 Kunſtrejſer til Italien og levede ſiden dels i Dresden, dels paa ſit Gods Dittersbach. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Streiſereien im Gebiete der Kunſt“ (3 Bd., 1819), „Entwurf zu einer Geſchichte der Kupferſtechkunſt“ (1826), „Briefe aus Italien“ (1830), „Leitfaden zur Geſchichte der Kunſt“ (1852), „Verzeichniß meiner Kupferſtichſammlung“ (1853).

Quāntum, lat., Mængde, Størrelſe, Beløb. **Q. sātis**, ſaa meget, ſom er tilſtrækkeligt. Jvfr. **Qvantitēt**.

Quanz, Joh. Joachim, Fløjtevirtuos, ſærlig berømt ſom Frederik d. ſtores Fløjtelærer, f. 1697 i Oberſchaden i Hannover, d. 1773 i Potsdam. Han var Søn af en Landsbyſmed, røbede tidlig Muſiktalent, lærte forſkjellige Inſtrumenter og blev 1718 anſat i det ſachſiſke Hofcapel ſom Oboiſt. Q., ſom tillige ſærlig dyrkede Fløjten, beſøgte underſtøttet af Hoffet Italien, Frankrig, England og ſpillede 1728 i Berlin, hvor han behagede Kronprins Frederik ſaaledes, at han regelmæsſig maatte komme til Berlin for at underviſe ham, og at han 1740, da Prinſen blev Konge, kaldtes til Berlin med en aarlig Gage af 2,000 Thaler og udnævntes til Kammermuſikus og Hofcomponiſt. Q. udgav den førſte tyſke Fløjteſkole, der fandt ſtor Udbredelſe, gjorde ſig desuden fortjent ved Forbedringer i Fløjtens Conſtruction, dels ved at ſætte en Klap til, dels ved at opfinde den bevægelige Propſkrue (ſ. **Fløjte**), og ſkrev en ſtor Mængde Sager for Fløjte, Sange m. m.

Quarantaine, fr. [karangtǣne] (af ital. Qvarantina, fordi man tidligere paalagde de til Venezia ankommende 40 Dages Obſervation), Afſpærring eller nogen Tids Obſervation af ankommende Perſoner for derved at ſøge at beſkytte en Localitet mod Indførelſen af ſmitſomme Sygdomme. **Quarantaineanſtalt**, en til Ophold for og Bevogtning af de under Q. værende Perſoner ſærlig indrettet Anſtalt. Meningerne om Nytten og Nødvendigheden af Q. have vexlet meget med Anſkuelſerne om Sygdommenes Smitſomhed; ligeſom man næſten alle Vegne har opgivet Landquarantainen, der ikke kan gjennemføres lige over for Nutidens livlige Communication, have flere Lande ogſaa opgivet Søquarantainen, undtagen for de meſt ſmitſomme Sygdomme, Peſt og gul Feber, fordi den naturligvis i høj Grad lammer Handelen. I Danmark kan Q. kun iværkſættes for Peſt og Cholera, medens man lige over for andre ſmitſomme Sygdomme (gul Feber, Blodgang, exanthematiſk Typhus og Kopper) nøjes med det ſaakaldte almindelige Efterſyn, ſom kun gaar ud paa at udfinde, om der om Bord i Skibene findes Syge eller Døde, der da fjærnes fra Skibet og anbringes i egne dertil beſtemte Localer, hvorefter Skibet holdes afſondret, indtil det er renſet; de ſunde faa derimod ſtrax Tilladelſe til at gaa i Land. I Norge iværkſættes Q. mod Peſt, Cholera, gul Feber og Kopper, ſtrængeſt mod de to førſte. Der findes her kun ēn Quarantaineanſtalt, paa Odderøen ved Chriſtiansſand; derhen henviſes alle ſmitteførende Skibe. **Quarantainecommisſion**, den Autoritet, der foreſtaar de Foranſtaltninger, ſom ſigte til at forhindre Indførelſen af ſmitſomme Sygdomme ad Søvejen, beſtaar i Kjøbenhavn af Overtoldinſpecteuren, en af Borgemeſtrene, Stadslægen og Havnecapitainen, i andre danſke Søkjøbſtæder af Politimeſteren, den øverſte Toldembedsmand og Embedslægen eller, hvor ingen ſaadan findes, af en anden dertil beſkikket Læge. I Norge henligger Quarantaineſagernes Behandling under Sundhedscommisſionerne, hvem dog i visſe Tilfælde en Toldofficiant og en Søkyndig tilforordnes. **Quarantainelæge**, den Læge, der foretager de ved Q. og Efterſynet nødvendige Lægeunderſøgelſer.

Quaregnon [karenjōng], Stad i den belgiſke Prov. Hainaut, 1 M. v. for Mons. 13,000 I. Store Kulminer.

Quarles, Francis [kuāārls], engelſk Digter, f. 1592, d. 1644, har bl. a. ſkrevet en Del religiøſe og moraliſerende Digte. Hans meſt bekjendte Arbejde er »Divine Emblems« (1635), en Samling ſmaa Digte af didaktiſk Natur, illuſtrerede med allegoriſke Billeder.

Quarnēro-Bugten, den Del bA af riaterhavet, ſom ligger mellem Halvøen Iſtrien og Kroatien, og hvis nordlige Del kaldes Fiume-Bugten. I Q.-Bugten ligge de ſaakaldte Quarnero-Øer Veglia, Cherſo og Lusſin, der høre til Iſtrien, og Arbe og Pago, der høre til Kroatien, tillige med flere mindre. Farvandet mellem Cherſo og de to ſidſte kaldes Quarnerolo-Kanalen, mellem Cherſo og Veglia Mezzo-Kanalen, mellem Veglia og Kroatien Morlacca-Kanalen.

Quart, engelſk Maal for tørre og flydende Varer, lig ¼ Gallon ell. 1,176 danſke Potter. Ogſaa forekom Q. tidligere ſom Rummaal i Preusſen lig 1,188, i Bremen for Vin lig 0,834, for Øl lig 0,976 d. Potter, paa ſidſtnævnte Sted tillige ſom Kornmaal, lig 5,327 d. Tønder. S. **Pichonne**.

Quarter er i England 1) et Længdemaal, lig ¼ Yard ell. 8,74 danſke Tommer, 2) et Rummaal, lig ¼ Chaldrone ll. 64 Gallons, lig 300,88 d. Potter ell. 2,09 d. Tønder, 3) en Vægt, lig ¼ Centweight ell. 28 Pounds avoirdupois, lig 25,4 d. Pund. I ſidſte Betydn. er det i de amerikanſke forenede Stater lig 25 Pounds ell. 22,68 d. Pund. Som Maal for flydende Varer er en Q. i Sverige lig ⅓ d. Pot og ſom Mønt i eng. Oſtindien lig ¼ Rupee eller 42¾ Øre.

Quarterōn ell. **Quadrōn** kaldes i Amerika Afkom af Europæere og Mulatter, altſaa med ¼ Negerblod; ſ. **Amerikas Indbyggere** und. **Amerika**.

Quarteron [karterōng], ſchweizerſk Kornmaal, ogſaa kaldet Viertel ell. Seſter, lig 15 franſke Litres ell. 15,326 danſke Potter.

Quartier Latin, fr. [kartiē latæ̅ng], Studenterkvarteret i Paris, i den ſydøſtlige Del af Byen, et af de ældſte Kvarterer deraf, men nu ſtærkt ombygget, indeholder flere Facultetsbygninger, Obſervatoriet, »Jardin des Plantes«, flere Boghandeler oſv.

Quārtu, Flække paa Sardinien, 1 M. ø. for Cagliari i Nærheden af **Quartu-Bugten**, der er en Del af den ſtore Cagliari-Bugt. 7,000 I. Den herværende kvindelige Befolkning er vidt berømt for ſin Skjønhed.

Quāſi, lat., ligeſom, næſten ſom, f. Ex. Andantino q. Allegretto. **Quaſicontract** kaldes en ſaadan økonomiſk Situation, ſom, ſkjønt der mangler det almindelige Grundlag for Formuesforpligtelſer, Contract eller Retsbrud, dog medfører ſaadanne for en Perſon, enten fordi hans Optræden har givet ſkjellig Grund til at antage det for hans Henſigt at forpligte ſig (naar Lejetageren bliver i Lejligheden ud over Lejetiden, antages han at have lejet den for et nyt Tidsrum), eller fordi Lovgivningen af andre Grunde anſer en Forpligtelſe for ſtemmende med Retfærdighed (den, der har forbedret en Ting i den Tro, at det var hans egen, kan naar Tingen fravindiceres ham, forlange Værdiforøgelſen).

Quaſimōdogēniti, lat., d. e. ſom Nyfødte, det gammelkirkelige Navn paa den førſte Søndag efter Paaſke, fordi Indgangen til den katholſke Meſſe begyndte med disſe Ord af 1 Pet. II, 2.

Quāsſiatræ (Quassia amara), et med Rudefamilien nærbeſlægtet Træ, der har hjemme paa Surinam, men tillige dyrkes i Veſtindien og Braſilien. Veddet (Lignum Quassiæ surinamensis) beſtaar af afvexlende mere eller mindre lyſe Lag og har en meget bitter Smag, der ſkyldes **Quasſin**, et indifferent Stof. Q. bruges i Medicinen og ſom Fluegift. Lignum Quassiæ jamaicensis, der kommer af Picraena excelsa, er mørkere, har en mindre bitter Smag og indeholder tillige Garveſtof.

Quatērne, en Combination af et givet Antal Størrelſer (Elementer) til 4, d. e. en Samling af 4 Størrelſer, valgte blandt de givne (ſ. **Permutation**), ſærlig i det gamle Tallotteri en Forbindelſe af 4 Tal. Antallet af Q. blandt n givne Elementer er $\frac{n(n-1)(n-2)(n-3)}{1.2.3.4}$; ſaaledes indeholdt Tallotteriets 90 Tal 2,555,190 Q.

Quaterniōner ere en ſæregen Art Størrelſesſymboler, ſom ere indførte i Mathematiken af Englænderen Hamilton (ſ. d. A.). De ere 4leddede Tal af Formen $a + bi + cj + dk$, hvor a, b, c, d ere reelle, i, j, k Enheder, hvis Kvadrater ere -1, men ſom ikke kunne reduceres til hinanden. a kaldes Scalar, $bi + cj + dk$ Vector, $\sqrt{a^2 + b^2 + c^2 + d^2}$ Tenſor. Med Q. kan der foretages lignende Operationer ſom med andre Tal, dog kun med visſe Indſkrænkninger, ſom navnlig hidrøre fra, at Ordenen af Factorerne i et Produkt ikke er vilkaarlig, idet f. Ex. $i.j = k$, men $j.i = -k$. Q. ere af Opfinderen og andre, ſærlig Tait, med Held anvendte ved Behandlingen af geometriſke og mechaniſke Problemer.

Quatrebras [katrbrā], Landsby i den belgiſke Prov. Brabant, 4 M. ſ. for Bryſſel, hiſtoriſk mærkelig ved den blodige Kamp 16 Juni 1815 mellem Franſkmændene under Ney og de allierede, i hvilken Hert. Fred. Vilhelm af Brunsvig faldt. Medens Napoleon I angreb Preusſerne ved Ligny, ſkulde Ney her opholde de allieredes andre Tropper, men Henſigten naaedes kun til Dels.

Quatrefages de Bréau, Jean Louis Armand de [katrfāhſch dø breō], franſk Naturforſker, f. 1810 i Dep. Gard, ſtuderede i Straßburg Medicin og Naturvidenſkab, blev 1838 Profesſor i Zoologi i Toulouſe, 1850 Profesſor ved Lycée Napoléon i Paris, 1855 Profesſor i Anatomi og Ethnologi ved det naturhiſtoriſke Muſeum efter 1852 at være bleven Medlem af Académie des sciences ved Savignys Død. Af hans zoologiſke Arbejder behandle de vigtigſte Ledormenes Naturhiſtorie, og ſom Ethnolog har han et bekjendt Navn. Af hans Skrifter nævne vi: »Unité de l'espèce humaine« (1861), »Physiologie comparée, metamorphose de l'homme et des animaux« (1862), »Les Polynésiens et leurs migrations« (1866), »Hist. naturelle des annelés marins et d'eau douce« (1866), »Crania ethnica« (i Forb. med Hamy, 1875). Desuden har han leveret mange Bidrag til »Revue des deux Mondes«, hvoriblandt Skildringer fra hans videnſkabelige Rejſer ved Kyſterne af Atlanterhavet og Middelhavet.

Quatremère de Quincy, Ant. Chryſoſt. [katrmǟhr dø kængſi], franſk Kunſtforſker, f. 1755 i Paris, d. 1849 ſmſtds. ſom Secretær ved det kongel. Kunſtakademi, har i talrige Skrifter behandlet Kunſtens Hiſtorie i ældre og nyere Tid, navnlig Architekturhiſtorien og Rafaels Liv.

Quebec [kvibekk], 1) ell. Nedre-Canada, Provins af Dominion of Canada, ſtyres af en Undergouverneur, ſom udnævnes af Generalgouverneuren, i Forbindelſe med et Raad af 24 livsvarige Medlemmer og en Forſamling af 65 paa 4 Aar valgte Medlemmer. S. for øvrigt **Canada**. 2) Q., tidligere Hovedſtad i det engelſke Nordamerika, ligger i Provinſen Q. ved Nordſiden af den ¼ M. brede St. Lawrence-Flod, ſom her optager St. Charles, 80 M. fra Atlanterhavet. 62,000 I. (1881), hvoraf over Halvdelen af franſk Herkomſt. Katholſk Ærkebiſpeſæde og anglicanſk Biſpeſæde med tilhørende Kathedralkirker ſamt talrige Undervisningsanſtalter. Staden er grundlagt 1608 af franſke Nybyggere og beſtaar af en højtliggende, meget ſmukt bygget, øvre Del og en nedre Del langs Floden, ſamt flere Forſtæder. De mærkeligſte Bygninger ere, foruden Kathedralkirkerne, det ærkebiſkoppelige Palads, det ſtore og ſmukke Gouvernementspalads, Univerſitetet, Toldhuſet, den ſtore Caſerne, Arſenalet med Bevæbning for 100,000 Md. og Theatret. Toppen af den Klippe, hvorpaa den øvre Stad ligger, er ſtærkt befæſtet. Havnen er Frihavn og tilgængelig for de ſtørſte Søſkibe; meget udbredt Handel, navnlig med Trælaſt. Tæt uden for Staden findes paa højre Flodbred Abraham Sletten, bekjendt ved Englændernes Sejer over Franſkmændene 1759, og paa venſtre det ſmukke Vandfald, der dannes af Floden Montmorency.

Quēdlinburg, gammel, med Mure omgiven Stad i den preusſiſke Prov. Sachſen ved Floden Bode, 7 M. ſ. v. for Magdeburg. 19,000 I. Højtliggende, ſeværdigt Slot, Stiftskirke med Kong Henrik Fuglefængers o. fl. Gravmæler, flere andre gamle Kirker, Raadhus med mærkelige Malerier, Kunſt- og Oldſager. Fabrikation af Roeſukker, chemiſke Præparater, Papir, Olje, Linned- og Uldvarer. Store Bryggerier, Mindesmærker for Klopſtock og Geographen K. Ritter. — Q., der er anlagt i Beg. af det 10de Aarh. af ovennævnte Kong Henrik, var forhen Hovedſtad i en rig Stiftelſe for adelige Damer, hvis Abbedisſe var rigsumiddelbar tyſk Fyrſtinde. 1803 kom Q. under Preusſen.

Queen, eng. [kuihn], Dronning. **Queen's-bench** [kuihnsbentſch], ſ. **King's-bench**.

Queensborough [kuihnsbørro], Stad i Kent-Shire i England paa Øen Sheppey, tæt ſ. for Sheerneſs. God Havn.

Queen's County [kuĭhns kōvnti], Shire i Irland, Prov. Leinſter, omgivet af Shirerne King, Kildare, Carlow, Kilkenny og Tipperary. 31 □ M. med 73,000 I. (1881) mod 154,000 I. 1841. Den nordveſtlige Del optages af Slieve Bloom Bjærgene og den ſydøſtlige af Dyſart Hills, medens Landet for øvrigt er fladt og ſvagt bølgeformet. Det betydeligſte Vandløb er Barrow med dens Biflod Nore. Klimaet er tørt og ſundt og Jordbunden ret frugtbar. Havre, Hvede, Byg, Kartofler og Turnips ere de meſt dyrkede Sædarter. Hovedſtad Tullamore.

Queensferry [kuuĭhnsferri], Stad i Linlithgow Shire i Skotland, ved det ſmalleſte Sted af Forth-Fjorden, over hvilken her er Dampſkibsforbindelſe. 2,000 I.

Queensland [kuĭhnslænnd], en af de engelſke Kolonier i Øſtauſtralien, ſtrækker ſig fra 29° ſ. Br. mod N. indtil Carpentaria Bugten og Torres Strædet og har til Veſtgrænſe mellem 29° og 26° ſ. Br. Meridianen under 158° 40′ ø. L. og fra 26° mod N. Meridianen under 155° 40′ ø. L. Arealet angives til 31,432 □ M. med 323,000 I. (1886) mod 125,000 I. 1871. Af Befolkningen 1886 vare over 190,000 Mænd; Antallet af Chineſere var 10,000, paa nogle enkelte nær Mænd, og af Polyneſiere 10,000, hvoraf 1,000 Kvinder. Landets nordligſte Del er den ſtore Halvø York mellem Carpentaria Bugten, Torres Strædet og det ſtore Ocean (Koralhavet) Det er i Hovedſagen kun Kyſtlandet og Strækningerne mod S. Ø., der ere noget nærmere kjendte, hvorimod ſtørſte Delen af det indre er ſaa godt ſom ganſke ubekjendt. Kyſtlandet er bjærgfuldt, dog ikke af betydelig Højde, med ſtærkt indſkaarne Kyſter, der danne mange gode Havne. Bjærgene ere her for det meſte bevoxede med gode Skove, og Dalene have paa mange Steder en meget frugtbar Jordbund, der egner ſig fortrinlig for Dyrkning, navnlig af Bomuld og Sukkerrør. Dog er Kvægavl, navnlig Faareavl, den vigtigſte Retning i Landbruget; 1884 holdtes c. 4,3 Mill. Stk. Hornkvæg og over 9 Mill. Faar; i 1883 var Faareholdet ſunket med 2 Mill. paa Grund af Tørke. Af det opdyrkede Land er næſten ⅓ beplantet med Sukkerrør. Ogſaa her er der fundet Guldlejer, om end ikke af ſaa ſtor Betydning ſom i de ſydligere Kolonier; af andre Metaller er det vigtigſte Tin. Statsindtægten udgjorde 1884 c. 56 Mill. Kr., Udgiften c. 51 Mill.; Kolonien havde til ſamme Tid en Gjæld af henved 350 Mill. Kr. Værdien af Indførſelen udgjorde c. 115 Mill. Kr., hvoraf fra England 41 Mill., og Udførſelen c. 84 Mill. Kr,. hvoraf til England 31 Mill. Blandt Udførſelsartiklerne var Uld til Værdi 34 Mill. Kr,. Guld 17 Mill., Sukker 8 Mill., Tin 4 Mill. Kolonien havde i Slutningen af 1884 c. 140 M. Jærnbane og under Anlæg c. 160 M. ſamt c. 1,500 M. Telegraphlinjer med 21 Stationer. Hovedſtad Brisbane. — J. Cook opdagede 1770 Auſtraliens nordøſtlige Kyſt, men førſt 1823 blev den nøjere underſøgt. 1825 grundlagdes en Forbryderkoloni i Brisbane. 1844 ſtandſede Deportationen, og Landet blev en Valgkreds af Ny-Syd-Wales; Indbyggertallet var et Par Tuſende, men voxede ved Indvandring i en halv Snes Aar til det tidobbelte. 1859 udſkiltes Landet til en egen Koloni med Navnet Q. og havde da 25,000 I. Samfundsordningen er demokratiſk; ſtor Iver er viſt for at fremme Landets Opkomſt ved at lette Indvandring og Dyrkning i mindre Landbrug. Der er ingen Statskirke; i Folkeſkolerne er Undervisningen ubetalt og gives af Lægmænd. Allerede 1876 paatænktes Ny-Guineas Tilknytning, men førſt 1884 iværkſattes den for Landets ſydlige Del. Q. ſtyres af en Gouverneur med et anſvarligt Miniſterium, et lovgivende Raad af 36 Medlemmer, ſom Gouverneuren udnævner paa Livstid, og en lovgivende Forſamling af 72 Medl., valgte i 60 Kredſe ved almindelig Valgret og hemmelig Afſtemning. Q. ſluttede ſig 1885 til Forbundet af auſtralſke Kolonier.

Queenstown [kuihns], 1) tidligere Cove, befæſtet Stad i den irſke Prov. Munſter, 2 M. ſ. ø. for Cork paa en Ø i Corks Havn. 10,000 J. Katholſk Biſpeſæde. Skibsværfter og militære Magaſiner. Vigtig Dampſkibs- og Flaadeſtation. I Nærheden beſøgte Søbade. 2) Stad i Capkolonien i Sydafrika, Hovedet i Diſtrictet Q., ſtaar i Jærnbaneforbindelſe med det 22 M. mod S. S. Ø. ved det indiſke Ocean liggende Eaſt-London. 3) Stad i det engelſke Nordamerika, ligger ved venſtre Side af Floden Niagara, inden for det ſtore Fald. 5,000 J.

Queich, Biflod til Rhinen fra venſtre Side, løber forbi Landau og falder i Rhinen ved Fæſtningen Germersheim.

Que faire, fr. [kø fæhr], hvad ſkal jeg nu gjøre?

Queiroz, José Maria Eça de, portugiſiſk Romandigter, f. 1843, ſtuderede 1860—66 Jura i Coimbra, ſiden Literatur i Evora og Liſſabon. Han blev førſt Embedsmand i ſit Fædreland, ſiden beklædte han Conſulater i Havana og Newcaſtle, ſiden 1880 i Briſtol. Som Fortæller er han gjennemført Naturaliſt, paavirket af Zola. Af hans Romaner ere »O crime do Padre Amaro« (1874) og »O primo Basilio« (1879) de meſt berømte.

Quelimane, Stad i de portugiſiſke Beſiddelſer i Øſtafrika ved den nordligſte af Floden Sambeſis Mundingsarme, med Fort, Havn og nogen Handel. En Del af Huſene have europæiſk Bygningsform. De vigtigſte Handelsgjenſtande ere Elfenben, Leopard- og Pantherſkind og Guldſtøv. Tidligere dreves betydelig Slavehandel.

Quellinus, en flanderſk Kunſtnerfamilie, hvoraf den ældſte, **Arthus Q.**, f. 1609 i Antwerpen, d. 1668, var Billedhugger, ligeſom hans Søn af ſ. N., f. 1625, d. 1700, af hvem der findes betydelige Arbejder i England og Sverige ſaa vel ſom ogſaa i Danmark. — En Søn af den yngre Arthus, **Thom. Q.**, ligeledes anſet Billedhugger, arbejdede i Slutn. af det 17de og Beg. af det 18de Aarh. Han døde 1710. I Lübecks Domkirke udførte han et meget pragtfuldt Alter; men for Danmark har han mere Intereſſe ved ſine Gravmæler i Sorø og Aarhus. — **Erasm. Q.**, f. 1634, d. 1715, Søn af en Maler og Kobberſtikker af ſ. N., gjorde ſig bekjendt ſom Hiſtoriemaler baade i Nederlandene og i Italien.

Quelpaerd, en folkerig Ø i det chineſiſke Øſthav, ud for Koreas Sydſpids, hører til Korea, der benytter den ſom Forvisningsſted. C. 29 □ M. ſtor, bjærgfuld, med Højder over 6,000 F.

Queluz [kelūhs], Slot 2 M. v. for Liſſabon.

Quenſtedt, Friedr. Aug., tyſk Naturforſker, f. 1809 i Eisleben, var førſt Aſſiſtent ved det mineralogiſke Muſeum i Berlin og udnævntes 1837 til Profeſſor i Mineralogi og Geognoſi ved Univerſitetet i Tübingen. Den efter ham opkaldte kryſtallographiſke Linearprojection findes nærmere udviklet i hans „Grundriß der Kryſtallographie“ (1878); af hans andre Arbejder fortjene iſær at nævnes: „Handbuch d. Petrefaktenkunde“ (3dje Udg. 1885), „Handbuch der Mineralogie“ (3dje Udg. 1877) og „Die Ammoniten des Schwäbiſchen Jura“ (1885).

Quenſtedt, Joh. Andr., berømt lutherſk Theolog, f. i Quedlinburg 1619, blev 1649 Prof. theol. i Wittenberg og 1684 Provſt ved Slotskirken og Conſiſtorialraad der. Hans »Theologia didacticopolemica sive Systema theologiæ« (1685) er et af den orthodoxe Dogmatiks Hovedværker. D. 1688.

Quentāl, Anthero de [ken], portugiſiſk Digter, f. 1842, ſtuderede Jura i Coimbra, udgav allerede 1860 lyriſke Digte, philoſophiſke og kritiſke polemiſke Skrifter, rettede navnlig mod Caſtilhos Skole. Han talte mod den æſthetiſke Formalisme for Poeſiens Indhold og Problembehandling, for at aabne den nationale Literatur for Paavirkning af de ſtore Culturlandes Tankeliv. 1864 udkom Digtet »Beatriz«, 1865 Digtſamlingen »Odes modernas« (forøget Oplag 1875), 1872 »Primaveras romanticas«, 1881 »Sonetos«. Af hans Proſaſkrifter maa mærkes: »Bom-senso e bom-gosto« (1865), »A dignidade das letras« (1865), »Considerações sobre a filosofia da historia litteraria portugueza« (1872), »A poesia na actualidade« (1881). Politiſk-nationaløkonomiſke Værker ere: »Portugal perante a revolução de Hespanha« (1868), »Causas da decadencia dos povos peninsulares« (1871), »Carta ao sr. marquez de Avila« (1871). Q. lever i den lille By Villa-do-Conde.

Quentin, Saint [ſæng kangtǣng], Stad i det franſke Dep. Aisne ved Floden Somme og ved St. Quentin-Kanalen, 5 M. n. v. for Laon. 46,000 J. (1881). Seværdigt gotiſk Raadhus og Hovedkirke. Techniſk Højſkole. Betydelig Induſtri i fine Bomulds- og Linnedvarer, Shavler, Kniplinger o. desl., Oljemøller, Roeſukkerfabrik, Handel med Korn og Vin. Mindesmærke for Henry Martin. — 10 Aug. 1557 ſejrede Spanierne under Egmond her over Franſkmændene under Connétablen af Montmorency, til Erindring om hvilken Sejer Escorial blev opført. 19 Jan. 1871 blev Faidherbe her ſlaaet og kaſtet tilbage af Goeben.

Quérard, Jean M. [kerāhr], franſk Bibliograph, f. 1797, d. 1865. Hans Hovedværk er et franſk Forfatterlexikon, »La France litteraire«, iſær fra det 18de til 19de Aarh. (10 Bd., 1827—42), med Tillæg under Navnet »La littérature franç. contemp.« (6 Bd., 1842—57). Desuden ſkrev Q. »Les Auteurs déguisés de la litt. franç. au 19me siècle« (1845), »Les superchéries littéraires dévoilées« (5 Bd., 1846—54; 2den Udg., 3 Bd., 1869—71), »Les Écrivains pseudonymes« (2 Bd., 1854—64), ſamt udgav 1855—56 et bibliographiſk Tidsſkrift under Titlen »Le Q«.

Quercia, Jacopo della [kuērtſcha], ital. Billedhugger, f. 1374, d. 14 Oct. 1438, arbejdede førſt i ſit Hjemſted Siena, gik derfra til Lucca og ſenere til Firenze og Bologna, indtil han endelig vendte tilbage til Siena for at forfærdige ſit Hovedarbejde, den ſtore Fontaine paa Torvet der, »Fonte gaja« (fuldendt 1419). Blandt hans øvrige Arbejder ere de vigtigſte: Gravmælet over Guinigis Huſtru i Domkirken i Lucca, Portalet til St. Petroniokirken i

Bologna, en Madonna i en ſaakaldt Mandorla (Mandel) over en Dør paa Nordſiden af Domkirken i Firenze o. ſl. Q. udmærkede ſig ved en for ſin Tid fri og mere naturaliſtiſk Behandling, og navnlig i hans ſenere Værker fremtræder Frigjørelſen for den ældre Tids Tvang paa en ſmuk og levende Maade.

Quercit, Agernſukker, $C_6H_{10}O_5$, forekommer i Agern, kryſtalliſerer i farveløſe Prismer og ſmager ſødt.

Quercitrōn (Q.-Træ, Q.-Bark), raſpede Spaaner af Bark og Splint af Quercus tinctoria, nigra, citrina, ſom alle voxe i Nordamerika. Der anvendes Q. ogſaa til Garvning, i Europa kun til Farvning, navnlig til gule Farver. Q. indeholder ved Siden af Garveſyre et gult, kryſtalliniſk Glucoſid, **Quercitrīn**, der ogſaa forekommer i Heſtekaſtaniens Blomſter.

Querētaro [ke], Hovedſtad i den lille mexicanſke Forbundsſtat Q. i Amerika, 25 M. n. v. for Mexico, 6,000 F. over Havet. 30,000 J., hvoriblandt mange Indianere og Meſtizer. Det er en af Mexicos ſmukkeſte Stæder, med mange anſelige Bygninger, hvoriblandt et ſtort Nonnekloſter, prægtig Vandledning og livlig Induſtri i Uld, Bomuld og Tobak. — Her blev Kejſer Maximilian 15 Maj 1867 ved Forræderi overgivet til de liberale og ſkudt 19 Juni.

Querfurt, Stad i den preusſiſke Prov. Sachſen, 4 M. v. ſ. v. for Halle, med 5,000 J., gammelt Slot, Tobaksfabriker, Heſte- og Kvægmarkeder og Brunkulsgruber. — Q. var tidligere Hovedſtad i Fyrſtend. Q. (8½ □ M.), der 1496 kom under Ærkeſtiftet Magdeburg, ved Pragfreden 1635 og den weſtfalſke Fred 1648 under Sachſen og 1815 under Preusſen.

Quesnay, Franç. [kenǣ], f. 1694, oprindelig Læge i Mantes, fra 1757 Secretær ved det chirurgiſke Akademi i Paris, ſenere Livlæge hos Ludvig XV, er fornemmelig bekjendt ſom Grundlægger af den økonomiſke Skole, der betegnes ſom Phyſiokraterne (ſ. d. A.); hans »Tableau économique« (1758) indeholder Grundtrækkene af denne Skoles Principer. For øvrigt har han kun ſkrevet nogle ſmaa, fragmentariſke Afhandlinger over økonomiſke Æmner. D. 1774.

Quesnel [kenǣl], ſ. **Janſen**.

Quesnoi, Le [lø kænoā], 1) ſ. **Le Quesnoi**. 2) **Q. ſur Deule**, Stad i det franſke Dep. Nord, 1 M. n. v. for Lille, med 3,000 J., Blegerier, betydeligt Bryggeri og Handel med Hør og Traad. Kulværker.

Quesnoy, François du [dy kænoā], flamſk Billedhugger, ſ. **Duquesnoy**.

Quetelet, Lamb. Ad. Jacques [ket'lǣ], belgiſk Aſtronom, Statiſtiker og Nationaløkonom, f. 22 Febr. 1796 i Gent, blev 1826 Directeur for det aſtronomiſke Obſervatorium i Brysſel, 1834 beſtandig Secretær ved Akademiet, 1836 Profesſor ved Militærſkolen og Dirigent for den ſtatiſtiſke Centralcommisſion. Hans førſte ſtørre ſtatiſtiſke Arbejde »Sur l'homme et le développement de ses facultés« (1835) var i viſſe Henſeende epochegjørende for den videnſkabelige Behandling af Befolkningsſtatiſtiken. Hertil ſluttede ſig ſenere »Lettres sur la théorie des probabilités« (1846) og »Du système social et des lois qui le régissent« (1848). Q. var Ophavsmand til de ſtatiſtiſke Congresſer, af hvilke den førſte holdtes i Brysſel 1853. Af hans mathem. og aſtron. Arbejder maa nævnes »Éléments d'astronomie« (5te Opl. 1848) og »Histoire des sciences mathématiques et physiques chez les Belges« (1864). Han døde 17 Febr. 1874.

Quetſaltenāngo [kett], Stad i Republiken Guatemala i Mellemamerika, 15 M. v. til n. for Ny-Guatemala. 30,000 J., for ſtørſte Delen Indianere, der drive Landbrug, Kvægavl, Uld- og Linnedinduſtri og livlig Handel.

Quetta, befæſtet Stad i Baludſchiſtan, i den nordlige Del af Bolan-Pasſet, omtr. 5,500 F. over Havet, 30° 20′ n. Br., 84° 30′ ø. L., paa Grænſen af Afghaniſtan, danner den vigtigſte Gjennemgang fra Indien til det ſydlige Afghaniſtan, har en faſt Garniſon for den eng.-oſtindiſke Hær, ſtore Oplag af Krigsmateriel oſv.

Queue, fr. [kȫ] (egtl. Hale), Række. Q. af en Troppecolonne, dens bageſte Del, modſat Têten. **Billardqueue**, ſ. **Billard**.

Quevēdo y Villegas, Francisco de [ke i viljēgas], berømt ſpanſk Digter og Skribent, f. 26 Sept. 1580 i Madrid, erhvervede ſig ved Univerſitetet i Alcala Renaisſancetidens polyhiſtoriſke Lærdom. Derefter tog han Ophold i Madrid. Da han i en Kirke forſvarede en Dame, der blev fornærmet, fik han en Duel med Fornærmeren, der var en fornem Adelsmand, og dræbte ham, hvorfor Q. maatte flygte. I Neapel vandt han Vicekongen, Hertugen af Oſunas Yndeſt, blev brugt af ham i diplomatiſke Sendelſer og blev endelig Finansminiſter og Ridder af San Jago. Men 1620 faldt Vicekongen i Unaade; Q. blev ſom en af hans Tilhængere forviſt til en Landejendom, han beſad, og holdt under Bevogtning i 3 Aar. Af Frygt for Hofgunſtens Ubeſtandighed afſlog han de ham derpaa tilbudte Embeder og ofrede ſig ganſke for Literaturen. 1639 blev en anonym Satire mod Hertugen af Olivarez uden Grund tilſkrevet Q., ſom uden Underſøgelſe blev ſat i haardt Fængſel i 4 Aar, der nedbrød hans Helbred og forbitrede hans Sind. Meget af hans literære Produktion er tabt, da hans Papirer bleve beſlaglagte under hans Fængslinger. Hans Digte udmærke ſig ved ſkarp og bidende Satire, ſaaledes f. Ex. hans burleſke Sonetter. Hans Ballader, til Dels ſkrevne i Zigeunerdialekt, holdt ſig længe ſom Folkeſange, iſær blandt Bønder og Soldater. I mere regelmæsſige ſatiriſke Digte efterlignede han Juvenal. Blandt hans erotiſke og religiøſe Digte høre nogle ved Tankens og Sprogets gratiøſe Vemod til den caſtilianſke Lyriks Perler; men i det hele bærer hans Digtning Præg af et improviſeret Haſtværk, og henſynsløſt giver han efter for ethvert, ſelv det meſt ſmudſige Indfald. Fortræffelig gjennemhegler Q. i den „cultiſtiſke“ Maners Affectation og Forſkruethed. Hans Proſaværker ere ſkrevne i ſamme Aand ſom hans Poeſier. Hans »Gran Tacaño« (1627) bygger videre i den af Mendoza i »Lazarillo« indſlaaede Retning. Det er en Landſtrygerroman, fuld af morſomme Æventyr og kaade Situationer uden Henſyn til Sandſynlighed eller Anſtændighed; en bitter

Satire over Samfundstilſtandene er gjennemgaaende. Gjennem Guevara gik denne Maner (picaresco) ved Leſage over i den franſke Literatur. Q.s »Sueños y discursos« (c. 1635 og ſenere) indeholde vittige og ſnærtende Udfald mod, hvad der kaldes Retfærdighed her i Verden. Efter lang Sygelighed døde Q. 8 Sept. 1645. Ochoa udgav 1873 hans »Obras escogidas«; ſlgn. »Bibl. de aut. esp.«, Bd. 23 og 48.

Quiberon [kib'rōng], en fra det franſke Dep. Morbihan mod S. i Atlanterhavet udſkydende, 2 M. lang, men kun ¼ M. bred Halvø, der danner en god Red, beſkyttet af Fortet Penthièvre. Paa Sydenden ligger Staden Q. med 3,000 J. — Q. er bekjendt ved de franſke Emigranters af en engelſk Flaade underſtøttede Landgange i Juni og Juli 1795 og deres Nelag ved den republikanſke General Hoche.

Quiche, egtl. **Sta Cruz del Q.**, nu en Indianerlandsby med 5,000 J. i Republ. Guatemala i Mellemamerika, 15° 10′ n. Br., 75° v. L., var, da Spanierne landede i Amerika, Hovedſtad i et mægtigt Rige og bevarer endnu Erindringer herom i ſtorartede Ruiner.

Quicherat, Etienne Jules [kiſch'rā], franſk Hiſtoriker, f. 1814, blev 1849 Profeſſor ved École des Chartes og 1871 Directeur for ſamme. Han har ſkrevet et Hovedværk om Jeanne Darc i 5 Bind (1841—49). D. 1882.

Quichua [kitſchūa] kaldes det Sprog, ſom taltes i Peru under Inkaernes Herredømme, og ſom endnu bruges af de derværende Indianere. Allerede tidlig vare katholſke Religionsſkrifter o. desl. overſatte deri.

Quicūnqve (symbolum), lat., d. e. hvo ſom helſt, kaldes det athanaſianſke Symbolum efter ſit Begyndelſesord.

Quīdquid āgis, prudēnter āgas et rēspice fīnem, lat., hvad du end gjør, ſaa handl med Forſtand og ſe hen til Enden.

Quīdquid delīrant rēges, plectūntur Achīvi, lat., Grækerne bøde for Kongernes Synder (Horats Ep. 1, 2, 14).

Quid Saulus īnter prophētas?, lat., hvad vil Saul iblandt Propheter (1 Sam. 10, 12).

Quillāja-Bark, af en til Roſenfamilien henhørende Plante, Quillaja Saponaria, bruges paa Grund af ſin Rigdom paa Saponin, et Stof, der ſkummer med Vand ligeſom Sæbe, til Vadſk af ſarte Stoffer, ſom ikke taale Sæbe. Barken bruges ogſaa i Lægekunſten mod Bryſtkatarrh.

Quilleboeuf [kij'bōff], Stad i det franſke Dep. Eure ved Floden Seines venſtre Bred, 4 M. ø. for Le Havre, med c. 2,000 J., meſt Fiſkere og Søfolk, Udhavn for Rouen.

Quillota [kiljōta], Stad i Republ. Chile, 5 M. ø. n. ø. for Valparaiſo, hvormed den er i Jærnbaneforbindelſe. 11,000 J. Betydelige Kobberværker.

Quiloa, Hovedſtad i en lille Tributſtat under Sultanen af Sanſibars Højhed, under 9° ſ. Br. paa en Ø ved Afrikas Øſtkyſt, med to Havne og 15,000 J., var tidligere et af Hovedſæderne for den øſtafrikanſke Slavehandel.

Quilon, Stad i Skytsſtaten Travancore i Forindien paa Malabarkyſten, 20 M. n. v. for Cap Comorin. 20,000 J. Havn og vigtig Handel.

Quimper [kængpæhr], Hovedſtad i det franſke Dep. Finistère, 66 M. v. til ſ. for Paris ved Nordenden af Fjorden Anſe de Benodet. 17,000 J. Biſpeſæde med ſmuk Kathedralkirke. Statue for Laënnec. Livlig Handel, ſtore Pottemagerier, Skibsfart og Skibsbyggeri. Sardinfangſt.

Quimperlé [kængperle], Stad i det franſke Dep. Finistère, 6 M. ø. ſ. ø. for Quimper ved Floden Iſole, 2 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet. 5,000 J. Havn, Sardinfiſkeri og livlig Handel.

Quina, ſ. **Chinatræ**.

Quinault, Philippe [kinō], franſk Digter, f. 1635 i Paris, Søn af en Bager og en Skueſpillerinde, begyndte ſin litterære Bane i ſit 16de Aar med en Tragedie, der vandt Bifald og efterfulgtes af flere; men Boileau rettede ſin den Gang almægtige Fordømmelſesdom imod dem, hvorfor Q. gav ſig til at ſkrive Operatexter til Componiſten Lullys Muſik. Her leverede han noget meſterligt i ſin Art. Hans Vers og Rhythmer ere lette, yndefulde og cantabile. Der er endog en, ganſke viſt flygtig, lyriſk Stemning i dem. Heldigſt er han, naar Strophen ender epigrammatiſk-pointeret. »Armide« (1686) og »Atys« regnes for hans Meſterværker. Ved et rigt Giftermaal ſaa han ſig i Stand til at kjøbe et Embede. 1671 blev han Medlem af Akademiet, overbragte Ludvig XIV dets Hylding ved hans Hjemkomſt fra Felttogene 1675 og 1677, og da han tillige havde ſtrøet rigelig Virak for Kongen i Prologen til ſine Operaer, gav denne ham en god Penſion. I ſine ſenere Aar blev Q. tungſindig og mente at kunne frikjøbe ſig for ſine Synder ved et Digt, der priſte Proteſtantismens Udryddelſe i Frankrig. D. 1688. Han efterlod ogſaa Læredigte i Tidens Smag.

Quincey, Thomas de, ſ. **De Quincey**.

Quincke, Georg Herm., tyſk Phyſiker, f. 1834 i Frankfurt a. O., blev 1859 Privatdocent i Phyſik ved Univerſitetet i Berlin, 1865 Profeſſor ſmſtds., 1872 ord. Prof. ved Univerſitetet i Würzburg, 1875 i Heidelberg. Hans mange Arbejder findes i Pogg. og Wiedemanns „Annaler“; de omhandle navnlig Akuſtik („Q.s Interferensrør“), Elektricitet og Optik.

Quinctius ell. **Quintius**, en dels af patriciſke, dels af plebejiſke Familier beſtaaende romerſk Slægt. Til en af de patriciſke Familier hørte **Lucius Q. Cincinnatus** (ſ. d. A.); til en anden **Titus Q. Flamininus**, der udmærkede ſig ſom Feltherre i Krigen mod Philip III af Makedonien. 198 f. Chr. blev han Conſul, bevægede Achæerne til at ſlutte Forbund med Romerne, og efter at han havde faaet Anførſelen forlænget, ſlog han Philip ved Kynoſkephalæ 197 og tvang ham til en ydmygende Fred. Han var en Ven af den græſke Cultur og ved de iſthmiſke Lege erklærede han i Romerfolkets Navn alle Grækenlands Stater for frie. Han blev i Grækenland indtil 194. Senere ſtod han i Spidſen for det Geſandtſkab, der 180 blev ſendt til Kong Pruſias i Bithynien for at fordre Hannibals Udlevering.

Quincy [kvinnſi], 1) Stad i Staten Maſſachuſetts i Nordamerika, 2 M. ſ. til ø. for Boſton. 10,000 J. Granitbrud. 2) Stad i Staten Illinois, ved Miſſiſſippi. 27,000 J. Handel med Korn og Flæſk.

Quincy, Joſiah [ſ. o.), nordamerikanſk Politiker, f. 1772 i Boſton, blev 1793 Advocat i ſin Fødeby og 1805 valgt til Unionens Repræſentanthus, hvor han i 8 Aar var Fører for det føderaliſtiſke Mindretal og kæmpede mod Slaveriets Udbredelſe og Krigen med England. Siden deltog han kun i Staten Maſſachuſetts lovgivende Forſamlinger indtil 1822 og var 1828—45 Præſident for Harvard Univerſitet, hvis Hiſtorie han ſkrev 1840. D. 1864.

Quine, en Combination af et vilkaarligt givet Antal Elementer til 5 (ſ. Permutationer). Antallet af Q. blandt n givne Elementer er $\frac{n(n-1)(n-2)(n-3)(n-4)}{1.2.3.4.5}$; Tallotteriets 90 Tal indeholde 43,949,268 Q.

Quinet, Edg. [kinǣ], franſk Skribent og Politiker, f. 17 Febr. 1803 i Bourg, ſtuderede tyſk Philoſophi i Heidelberg og overſatte ved ſin Tilbagekomſt til Frankrig Herders „Ideen zur Philoſophie der Geſchichte der Menſchheit“ med en Indledning (1827). 1828 blev han ſendt til Morea ſom Medlem af den videnſkabelige Commisſion og ſamlede her Stof til ſin Bog »De la Grèce moderne et de ses rapports avec l'antiquité« (1830). I »Revue des deux mondes« ſkrev han »De l'avenir des religions«, »De la révolution et de la philosophie«, »Rapports sur les épopées françaises du XIIme siècle«, »De l'épopée des Bohèmes«, »Du génie des traditions épiques de l'Allemagne et du Nord«, »Le pont d'Arcole«, »De l'Allemagne et de la révolution«, »De l'art en Allemagne«, ſom alle udmærke ſig ved aandfuld og original Opfattelſe, ved et poetiſk, men ſtærkt ſubjectivt farvet Syn paa Hiſtorien, der minder om hans Aandsfrænde Michelet, og ved en ungdommelig Begejſtring for Aandens Frihed. Hans »Ahasvérus« (1833), en Art philoſophiſke Phantaſier, ſom Q. vil have opfattet ſom „Verdens Hiſtorie, Guds Hiſtorie i Verden og endelig Tvivlens Hiſtorie i Verden“, blev ſat paa den pavelige Index. Medens han var beſkæftiget med et demokratiſk Verdensepos, hvorpaa »Napoléon« (1836) og »Prométhée« (1838) ſkulde give Prøver, fortſatte han ſine Arbejder i »Revue des deux mondes«, hvoraf maa mærkes »Les poëtes d'Allemagne«, »L'épopée française« og »De la vie de Jésus par Strauss«, udgav Rejſeindtryk fra Italien og Tyſkland i Poeſi og Proſa og fortſatte ſine videnſkabelige Underſøgelſer om Epos'ets Hiſtorie i »L'épopée indienne« (1839). 1839 blev Q. Profesſor i udenlandſk Literatur i Lyon, 1842 ved Collège de France, hvor han paavirkede Ungdommen i revolutionær og antikatholſk Retning, med Michelet ſkrev den berømte Brochure mod Jeſuiterne og bekæmpede Gejſtlighedens Indſkydelſe paa Undervisningen, hvilket bevirkede hans Afſkedigelſe 1846. Han foretog da en Rejſe i Spanien og udgav 1846 »Mes vacances en Espagne« og »Le christianisme et la révolution française«. Han blev 1847 Deputeret og tog ivrig Del i Agitationen mod Julikongedømmet, kæmpede med i Februarrevolutionen og blev Oberſt for den 11te Legion, og valgtes derefter til den conſtituerende og lovgivende Forſamling, hvor han hørte til yderſte Venſtre. I Jan. 1852 blev han forviſt fra Frankrig, drog til Bryſſel, hvor han ægtede en Datter af den rumænſke Digter Aſſaki, og ſiden til Schweiz. Han vilde ikke benytte ſig af Napoleon III.s Amneſtier, afſlog at lade ſig vælge i en Kreds i Paris og kom førſt tilbage til Frankrig i Sept. 1870. Blandt hans Skrifter under Exilet maa mærkes det dramatiſke Digt »Les esclaves« (1853), hvori Spartacus er Helten, »Philosophie de l'histoire de France« (1855), »Merlin l'enchanteur« (1860), der er en poetiſk-philoſophiſk Allegori, »Hist. de la Campagne de 1815« (1862) og et større politiſk Skrift »La Révolution« (2 Bd., 1865; 5te Udg. 1868), »La création« (1870), »La république« (1872), blandt hans ſenere »L'esprit nouveau« (1874), ſamt en Mængde politiſke Lejlighedsſkrifter. Ogſaa udgav han ſine »Oeuvres complètes« (10 Bd., 1856—59). I Febr. 1871 valgtes Q. i Paris til Medlem af Nationalforſamlingen, hvor han igjen hørte til yderſte Venſtre, men tog kun ringe Del i Forhandlingerne. Efter hans Død 27 Marts 1875 fejredes han dog ſom en af den nye Strømnings Ledere. 1883 afſløredes en Statue af ham i hans Fødeby.

Quinisēxtum (concilium), den anden trullanſke Kirkeforſamling i Conſtantinopel 692, ſkulde fuldſtændiggjøre den 5te og den 6te almindelige Kirkeforſamling ved at tage Beſtemmelſer om Kirkeforfatning, Cultus og Diſciplin. Den ſkulde altſaa have været en almindelig Kirkeforſamling; men den beſtod næſten udelukkende af Grækere, og disſe vedtog 6 Beſtemmelſer, ſom gik lige imod den veſtlige Kirkes Praxis. Pave Sergius forbød derfor Offentliggjørelſen af Beſlutningerne i alle veſterlandſke Kirker, og Q. kom ſaaledes til at lægge Grunden til Schismaet imellem den græſke og den romerſke Kirke.

Quinōa-Planten (Chenopodium Quinoa), af Salturternes Familie, dyrkes i ſin Hjemſtavn Chile, hvor der af Frøene, naar de koges ſom Ris, tilberedes en velſmagende Spiſe; i Europa benyttes den ſom Spinat, ſom Grøngødningsplante og i Medicinen.

Quinquagēſima (d. e. den 50de, neml. Dag), den 7de Søndag før Paaſke, kaldes ogſaa »Esto mihi« efter Begyndelſesordene i Indgangen til den katholſke Meſſe.

Quintāl, det ſpanſke [kin] og franſke [kæng] Navn paa et Centner, af følgende Størrelſe: det nye metriſke Q. lig 100 Kilogrammer ell. 200 danſke Pund, det ældre (udtrykt i danſke Pund) i Caſtilien, det almindelige (à 100 Libras) 92,02, Q. macho, det ſtore Centner (150 Libras) 138,03, Buenos Ayres (100 Libras) 91,87, Portugal (à 128 Arrateis) 117,5. I Paris var Q. i den gamle Poids de marc 97,9, i Marſeille i Poids de table 81,59 d. P.; begge deltes i 100 Livres. I Schweiz er Q. (à 100 Livres) lig 100 d. P.

Quintāna, Manuel José [kin], ſpanſk Digter, f. 1772 i Madrid, ſtuderede Jura i Salamanca, hvor Melendez's og Cienfuegos poetiſke Retning (Salamancaſkolen) vandt hans Tilſlutning. Som Advocat i Madrid vandt Q. Jovellanos's Venſkab og vakte allerede ved ſit ſmukke lyriſke Digt »Oda al mar« ſtore Forventninger. Skjønt ivrig Patriot kom Q. i ſin Poeſi, ſaa lidt ſom Salamancaſkolens øvrige Digtere, aldrig ud over den franſke Indflydelſe, der navnlig ſes i hans Tragedier, af hvilke »Pelargo« (1805) ved med kraftig Rhetorik at anſlaa nationale Strænge blev ſærdeles yndet. 1807 begyndte han »Vidas de Españoles célebres«, hvis ſidſte Bind udkom 1833. Det n. A. udgav han »Poesias selectas castellanas«, en Samling af ældre ſpanſke Lyrikere, 1833 en lignende af de epiſke Digtere. Q.s originale Lyrik udmærker ſig navnlig ved patriotiſk Inſpiration. Ved Udbruddet af Revolutionen mod Napoleon I ſkrev Q. en begejſtret Ode til det befriede Spanien og antinapoleonſke Artikler i »Seminario patriótico«, blev Secretær ved Cortes, beklædte efterhaanden flere Embeder og var Forfatter til de fleſte under Befrielſeskrigen udgaaende patriotiſke Proclamationer. Men Ferdinand VII.s Deſpotisme ramte ham ſom mange andre friſindede Patrioter: 1814—20 ſad Q. i Fæſtningsarreſt i Pamplona, men Revolutionen af 1820 bragte ham atter ind i den overordnede Adminiſtration, ſom han blev uddreven af ved det reactionære Omſlag 1823. 1833 blev Q. anſat ved Translateurdepartementet, 1839 valgt til Senator, blev ſenere Lærer for Dronning Iſabella, der 1855 kronede ham ſom Digter under ſtor Pomp. Q. døde 11 Marts 1857; ved hans Jordefærd viſte Deltagelſen fra hele Landet, hvor populær han havde været. En Udg. af hans Værker findes i 19de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«

Quinterōn kaldes ſtundum i Amerika et Barn af en Europæer og en Quarteroninde.

Quintiliānus, Marc. Fab., udmærket romerſk Rhetor, f. c. 35 i Spanien, optraadte efter Neros Død i Rom ſom Sagfører og Lærer i Veltalenhed; d. c. 95. Vi have af ham et Værk i 12 Bd. »Institutio oratoria«, indeholdende en fuldſtændig Theori for en Talers Uddannelſe.

Quintīlis, ſ. Juli.

Quintin [kængtæng], Stad i det franſke Dep. Côtes du Nord, 2 M. ſ. ſ. v. for St. Brieuc, med 3,000 I. og betydelig Induſtri i fine Linnedvarer. I Nærheden talrige Druideſten.

Quintus Smyrnǣus (kaldet Calaber, fordi et Haandſkrift af hans Digt blev fundet i Calabrien), græſk Digter i det 4de ell. 5te Aarh. e. Chr., Forfatter af »Posthomerica« ell. »Paralipomena Homeri«, der paa aandløs Maade efterlignede Homer.

Quiproquo, lat., d. e. et for et andet, Misforſtaaelſe, Misgreb, Forvexling.

Quirinālhøjen (Mons Quirinalis), en af de 7 Høje, paa hvilke det gamle Rom var bygget. Her ligger det tidligere pavelige, nu kongelige Reſidensſlot Quirinalet.

Quirīnus, der af Romerne afledes af det ſabinſke Ord quiris ell. curis, et Spyd, eller af Sabinerbyen Cures, var hos Sabinerne et Tilnavn for Mars; Romerne anſaa ſenere Q. for identiſk med Romulus, efter at denne var bleven optaget i Gudernes Tal.

Quirītes, beſlægtet med Quirinus, ſynes oprindelig at have været Navnet paa Sabinerne, der kort efter Roms Anlæg forenede ſig med Romerne; i den romerſke Republiks Tid var det den officielle Benævnelſe paa det romerſke Folk; ſærlig betegnede det Borgerne i Modſætn. til Soldaterne.

Quirōga, J. Salas y [ki], ſpanſk Digter, f. 1813, ſluttede ſig til den ſpanſke Nyromantik og vandt navnlig Yndeſt ved ſine lyriſke Digte og den poetiſke Lommebog »No me olvides«.

Quis tūlerit Grācchos de seditiōne querēntes, lat., „hvem kan finde ſig i, at Graccherne klage over Oprør?“, hvem vil høre paa den, der ſelv gjør det, han ivrer imod? (Juvenals Satir., II. 24).

Quito [ki], Hovedſtad i Republiken Ecuador i Sydamerika, ligger under 0° 14′ ſ. Br. i en Dal i Andes, 8,800 F. over Havet, med 80,000 I., er Sæde for Republikens Regering og en Ærkebiſkop. Staden har et herligt Klima med Middeltemperatur 15°,6. De mærkeligſte Bygninger ere Regeringspaladſet, Ærkebiſkoppens Palads, Kathedralkirken, flere Kloſtre og Univerſitetet. Betydelig Induſtri i Uld og Bomuld og levende Handel. Q., der en Menneſkealder før Spaniernes Ankomſt var erobret af Inkaerne og var bleven en af Hovedſtæderne i det gamle peruanſke Rige, har hyppig lidt meget af Jordſkjælv.

Quitzov, en tyſk, til Danmark indvandret Adelsſlægt, ſom havde ſtore Beſiddelſer i Fyn (Quitzovsholm, nu Hofmansgave, Sandagergaard, Lykkesholm m. m.). Jørgen Q. var Rigskansler 1537—44. Slægten uddøde paa Mandsſiden med Oberſt Erik Q. 1678.

Quitzow, Adolf, plattyſk Novelliſt, f. i Wismar 30 Apr. 1812, var 1851—73 Lærer i Güſtrow, hvor han endnu lever. Hans „Meckelnbörger Geſchichten“ (3 Bd., 1875—78) høre til den plattyſke Literaturs betydeligſte Frembringelſer.

Qui-va-là! ell. qui-vive, fr. [ki vihv], hvem der?

Qui vivrā, verrā, fr. [ki], den, der lever til den Tid, vil faa at ſe.

Quod ērat demonstrāndum, lat., hvilket var det, der ſkulde beviſes.

Quod fēlix faustūmque sit!, lat., et Ønſke, der bet. gid det maa lykkes!

Quōdlibet (lat., hvad man behager), et Miſkmaſk af forſkjellige Ting; i Muſik et Stykke for Sang eller Inſtrumenter, der er ſat ſammen af Brudſtykker af ſtørre Værker, nærmeſt for at frembringe komiſk Virkning.

Quod līcet Jōvi, non līcet bōvi, lat., hvad der er Jupiter tilladt, er ikke tilladt Oxen; de ſtore ere hævede over den almindelige Moral.

Quorra, en Benævnelſe, der tidligere tillagdes Floden Nigers nedre Løb.

Quos Dēus pērdere vult, prius demēntat, lat., Hvem Gud vil ødelægge, gjør han førſt afſindig.

Quos ēgo, „hvilke jeg“ neml. „ſkal ſtraffe“, ſiger Neptun afbrydende ſig ſelv i Vergils Æneide (I, 135), da Vindene uden hans Tilladelſe have oprørt Havet og bragt Æneas i Fare. Heraf er det blevet et Ordſprog om en Truſel mod ulydige eller trodſige Perſoner („Nu ſkal jeg“ …).

Quot cāpita, tot sēnsus, lat., ſaa mange Hoveder, ſaa mange Sind.

Quoūsque tāndem, lat., hvor længe dog (ſkulle vi ſinde os i dette); de førſte Ord af Ciceros førſte catilinariſke Tale.

Quæſtor var hos Romerne den Øvrighedsperſon, der ſtyrede Finanſerne. Oprindelig var der to Q., ſom paa Grund af, at de beſtyrede Ærariet (Statskasſen) i Byen, kaldtes By-Q.; ſenere valgtes der ogſaa andre Q., ſom fulgte med Conſulerne i Krigen og med Statholderne til Provinſerne for at foreſtaa de forſkjellige Udbetalinger. **Quæſturen** var det førſte Trin paa Embedsbanen og banede Vejen til de højere Embeder; under Kejſerne blev den efterhaanden en rent titulær Værdighed. I nyere Tid bruges Betegnelſen **Quæſtor** dels for den ved forſkjellige Univerſiteter (f. Ex. det danſke og norſke) anſatte Embedsmand, der foreſtaar disſes finanſielle Anliggender (jvfr. **Conſiſtorium**), dels for nogle af de parlamentariſke Forſamlinger i Frankrig, Italien og Tyſkland valgte Medlemmer, der foreſtaa deres Kasſe- og Regnſkabsvæſen.

Qvadrūpelalliance, overhovedet et Forbund mellem 4 Magter. Særlig kaldes ſaaledes 1) det Forbund, ſom Kejſeren, England og Frankrig, til hvilke man ventede, at Holland vilde ſlutte ſig, indgik 1718 for at modſætte ſig de af den ſpanſke Dronning Eliſabeth og Alberoni lagte Planer til at ſkaffe det ſpanſke Kongehus Erſtatning for de ved Fredene i Utrecht og Raſtatt afſtaaede Lande; 2) det imellem England, Frankrig, Spanien og Portugal 22 Apr. 1834 ſluttede Forbund, der var rettet imod Don Carlos's og Dom Miguels Opſtandsforſøg.

Qvalificatiōn, Dygtighed, Beſiddelſe af de Egenſkaber, ſom gjøre En ſkikket (**qvalificēret**) til noget. **Qvalificeret** kaldes i det criminaliſt. Sprog en Forbrydelſe, ſom er begaaet under ſaadanne ſkærpende (qvalificerende) Omſtændigheder, at den paa Grund heraf gaar ind under en ſtrængere Straffebeſtemmelſe end den, der i Almindel. finder Anvendelſe paa den omſpurgte Forbrydelſe; ſaaledes er Indbrudstyveri et q. Tyveri. En Straf kaldes q., naar den er ſkærpet ved et yderligere Onde end det, ſom i og for ſig ligger i Straffen. Fængſel paa Vand og Brød er f. Ex. en q. Fængſelsſtraf. En q. Tilſtaaelſe kaldes en kun med viſſe Modificationer afgiven Indrømmelſe, navnlig en, der er ledſaget af Tillæg, ſom betage den tilſtaaede Handling dens retsſtridige Charakter, f. Ex. naar man erkjender at have dræbt en Perſon, men angiver, at Drabet er ſket i Nødværge.

Qvalitēt, Beſkaffenhed, Egenſkab; Rang, Værdighed; **qvālitatīv**, hvad der har Henſyn til en Tings Beſkaffenhed eller indre Værd. Jvfr. **Analyſe, chemiſk**.

Qvanten, Emil v., ſvenſk Forf., f. 22 Aug. 1827 i Björneborg i Finland af en ſvenſk-finſk adelig Slægt, var, da han 1846 blev Student i Helſingfors, allerede nogle Aar i Forvejen optraadt ſom Forfatter i en poetiſk Kalender »Lärkan« og udgav 1851 en lille Digtſamling. For ſin Helbreds Skyld tiltraadte han ſ. A. en Rejſe til Caplandet og derfra videre til Oſtindien. Efter Hjemkomſten til Europa boſatte han ſig 1853 i Stockholm, hvor han ſiden har virket, iſær ſom Journaliſt, men 1864—72 var anſat ſom Bibliothekar hos Carl XV. Under Pſeudonymen Peder Särkilax ſkrev han en politiſk Brochure »Fennomani och Skandinavism« (1855), hvori han udtalte Ønſket om et ſelvſtændigt Finland ſom Led i en nordiſk Forbundsſtat, og udgav ſenere anonymt nogle Hæfter om »Finska förhållanden« (1857—61). Ogſaa i ſine »Dikter, nya och gamla« (1880), blandt hvilke iſær »Suomis sång« har vundet den ſtørſte Yndeſt, har han tolket ſin levende Kjærlighed til ſit Fødeland.

Qvantitēt, Mængde, Størrelſe; i Grammatiken og Proſodien Forholdet mellem de enkelte Lyds (navnlig Selvlyds) eller Stavelſers forſkjellige Tidslængde. Sædvanlig ſkjelnes, ſærlig i Proſodien, kun mellem de to Begreber kort (lig 1 Tidsdel ell. »Mora«) og lang (lig 2 Tidsdele, »Moræ«); men i det virkelige talte Sprog kan der ſom ofteſt adſkilles flere Trin, ſom halvlang, overlang. En Stavelſe ſiges da at være lang enten af Naturen, naar den indeholder en lang Selvlyd eller en Tvelyd, eller ved Poſition, naar den indeholder en kort Selvlyd efterfulgt af to eller flere Medlyd (med noget forſkjellig Begrænsning i de forſkjellige Sprog), ellers derimod kort. I de ældre indoeuropæiſke Sprog ſom Sanſkrit, Græſk, Latin, til Dels endnu Oldnordiſk, grunder Verſebygningen ſig udelukkende paa Stavelſernes Q. uden Henſyn til Accenten; dette viſer, at Q. her maa have været forholdsvis meget mere fremtrædende i Udtalen end Accenten, hvilken derhos fra førſt af væſentlig har været af muſikalſk Art (en Stigen eller Falden i Tonehøjde), ikke et Eftertryk. Dette Forhold forandrede ſig i Tidens Løb; jo mere Accenten gik over til væſentlig at være et Eftertryk, deſto mere fik den efterhaanden Overvægten over Q., der ſom Følge heraf ogſaa ofte har undergaaet ſtørre eller mindre Forandringer. Som Exempler paa nyere Sprog, i hvilke Q. er meget ſtærkt fremtrædende ved Siden af og uafhængig af Accenten (næppe ſynderlig mindre end allerede i Oldtiden i Latin), ſaa at der endog kan bygges Vers blot efter Q. eller dog ved Verſebygning maa tages et viſt Henſyn til denne, kan nævnes Bøhmiſk og uden for vor Sproget Ungarſk, til Dels ogſaa Finſk. **Qvāntitatīv**, hvad der har Henſyn til Mængde- ell. Størrelſeforhold; jvfr. **Analyſe, chemiſk**.

Qvarken, den ſmalleſte (14—16 M. brede) Del af den bottniſke Bugt. 1809 marcherede en rusſiſk Hærafdeling paa Iſen over Q.

Qvarnſtröm, Carl Guſt., ſvenſk Billedhugger, f. 24 Marts 1810 i Stockholm. Han begyndte ſin Livsbane ſom Opvarter, men fik imidlertid Undervisning ved Kunſtakademiet, underſtøttet af Prinſesſe Sophie Albertine. Han beſtemte ſig førſt til Malerkunſten, men arbejdede ſenere under Byſtröm og rejſte 1836 ſom Stipendiat til Italien, hvor han i 6 Aar ſtuderede under Fogelberg. 1842 blev han Medlem af Akademiet, 1843 extraord. Profesſor i Tegning, 1852 ordentl. Prof. efter at have tilbragt 1½ Aar i Paris, 1853 Akademiets Directeur og døde 5 Marts 1867. Oldnordiſke Æmner har Q. behandlet i Uller, Idun, Loke og Hød m. fl. Hans ypperſte Portrætarbejder ere Verzelius's Statue i Stockholm, Tegnérs Statue og Agardhs Buſte, begge i Lund, end videre Engelbrekts Statue i Örebro og en Buſte af Guſtav Vaſa for Veſterås. Ypperlige Genrebilleder af ham ere „neapolitanſk Fiſkerdreng“, „badende Piger“, „Hvilen i Ørkenen“; paa det tragiſkes Omraade har han forſøgt ſig med den ſmukke Gruppe „Martyrerne“. Q. maa regnes mellem Sveriges ypperſte Billedhuggere.

Qvartān, hvad der indtræder hver 3dje Dag. **Qvartanfeber**, Tredjedagskoldfeber.

Qvartodecimānere, ſ. **Paaſke**.

Qvatēmberdage, **Qvatēmberfaſte**, ſ. **Faſte**.

Qvietiſter (af lat. quies, d. e. Hvile), en religiøs Retning paa Ludvig XIV.s Tid, ſom i Modſætning til Jeſuiternes Gjerningsretfærdighed og travle Virkſomhed udadtil anſaa det for Livets højeſte Opgave at bringe ſin Sjæl til at hvile i Gud (jvfr. Art. om deres Førere A. **Bourignon**, **Fénelon**, J. M. de la Mothe-**Guyon** og navnl. M. **Molinos**).

Qvintens Vægt, d. ſ. ſ. Decimalvægt.

Qvinteſſēns, den ſærlig virkſomme Beſtanddel af et Stof eller et meget kraftigt Udtræk af dette, ogſaa i overført Betydn. Q. af en Sag, det, det egentlig kommer an paa i Sagen. Udtrykket hidrører fra Ariſtoteles, der foruden ſine bekjendte 4 Elementer endnu antog et 5te (quinta essentia) af en højere, ætheriſk Natur. Raimundus Lullus kalder Vinaand Q. paa Grund af dens oplivende Virkninger.

Qvintōl, en Nodegruppe, ſom fremkommer ved at dele en Nodeværdi i 5 lige ſtore Dele (i Stedet for i 4). Deles f. Ex. en Fjerdedelnode i 5 Dele, bruges dertil 5 Sextendedele, og over Gruppen ſættes Delingstallet 5, der angiver, at disſe ſom Sextendedele ſkrevne Noder her ere Tyvendedele. I Udførelſen bliver kun den førſte Node betonet.

Qvintomonarchiānere, et yderligt Parti blandt Puritanerne i England, ſom opſtod under Cromwell og fik Navnet Q., fordi de antog, at der efter Ødelæggelſen af de 4 ſtore Monarchier (Dan., Cap. VII) pludſelig ſkulde fremſtaa et geiſtligt Monarchi med Chriſtus til Konge. Nogle af dem ſatte deres Haab til Cromwell; men de fleſte ſøgte at ſtyrte den beſtaaende Regering for at fremſkynde Chriſti Riges Komme. Q. holdt ſig uden at danne et egentligt Samfund til ind i det 18de Aarh.

Qviſtrum ell. **Qviſtröm**, en Gaard og Tingplads i Sverige, Foſs Sogn i Bohuslän. Ved Q. gaar Vejen fra Norge til Uddevalla og Göteborg over Örekils- ell. Q.-Elven og gjennem et ſnævert Pas, Q.-Pasſet, der danner en i militær Henſeende vigtig Stilling. Desuagtet have under Krigene mellem Danmark og Sverige danſk-norſke Tropper pasſeret derigjennem under ringe eller aldeles ingen Modſtand, ſaaledes 1677, 1711, 1719 og ſeneſt 1788, da en der poſteret ſvenſk Troppeſtyrke paa 800 Md. blev tagen til Fange, efter at 9,000 Nordmænd i Ro havde faaet Lov til at pasſere Broen.

Qvōte ell. **Qvōtadel**, den Del, ſom tilfalder En, naar noget fordeles efter en beſtemt Regel mellem flere.

Qvoten, **v.**, en i den danſke Skuepladſes Hiſtorie bekjendt Familie. **Salomon Poulſen v. Q.**, der ſom hvervet Soldat var indkommen fra Nederlandene, nedſatte ſig ſom Operateur i Aarhus 1711, kom ſenere til Kjøbenhavn med et Marionettheater og fik der tillige Bevilling paa at opføre tyſk Komedie. — **Sønnen**, **Julius Henr. v. Q.**, aabnede 1747 Theatret i Store Kongensgade, hvor der ſpilledes tyſk og danſk Komedie, og ſom for en kort Tid rivaliſerede med det danſke Skueſpillerſelſkab, der 1748 paa Kongens Nytorv grundede „Den danſke Skueplads“.

Qvotidiān, daglig, hvad der indtræffer hver Dag. **Q. Feber**, Hverdagskoldfeber.

Qvotiēnt, ſ. **Diviſion**. **Qvotientrække**, en Række, hvori to paa hinanden følgende Led have ſamme Qvotient.

Qvotiſatiōn, Andelsbeſtemmelſe.

Qvæſtiōn, Spørgsmaal, Stridsſpørgsmaal.

R.

R, det 17de Bogſt. i det græſke og det 18de i det latinſke og danſke Alphabet. Om R-lydenes Natur ſ. **Medlyd**. Som Abbrev. bet. R. i lat. Indſkrifter Roma, Romanus, Rufus, Regia, Regnum oſv.; ved Temperaturangivelſer Réaumur; paa Recepter Recipe, d. e. tag; efter Kongers Navne Rex (Konge), ſom Chriſtian R.; paa Lommeure betegner R. retarder (holde tilbage, bringe til at gaa langſommere), i Modſ. til A. for avancer, bringe til at gaa hurtigere.

Ra, ogſaa ſkrevet Phra ell. Phre (kopt. rē, med Artikl. ph-re, Solen), den gamle ægyptiſke Solgud, den højeſte og ældſte blandt de ægyptiſke Guder; Høgen var ham helliget, hvorfor han ofte fremſtilles med Høgehoved.

Raa ell. **Raadyr** (Cervus Capreolus), den mindſte af vore Hjortearter, munter, hurtig, let og ſmukt bygget, brun ell. brungraa (om Vinteren) med hvid Gump; Takkerne hos Hannen (Bukken) ere lave, oprette, knudrede, med faa (højſt 4—5, ſjælden mere end 3) ſpidſe Grene. Oprindelig er R. udbredt over en ſtor Del af Europa; den holder ſig iſær til den tyndere Kratſkov, hvorfra den ſtrejfer ud paa de nærliggende Marker; i Maj føder den 1 eller 2 hvidplettede Lam. I Danmark er den hyppigſt paa Øerne. I Norge har R. aldrig været udbredt; enkelte træffes ſtrejfende om i de ſydlige Egne mellem Chriſtianiafjorden og Sverige, men maa antages at have forvildet ſig herhen fra de ſvenſke Grænſebygder.

Raa, et Rundholt paa et Skib, der hænger vinkelret paa Maſtens eller Stangens Retning, beſtemt til derunder at udſpile et Sejl, ſom da kaldes **Raaſejl**, til Forſkjel fra Stagſejl ell. Gaffelſejl, der hænge under et Stag eller en

Gaffel. **Raabaand**, de Tove, hvormed Sejlet befæſtes til Raaen. **Raaſejler**, et Skib, der har Raaſejl.

Raab [rahb], 1) Flod i Ungarn, udſpringer i Steiermark n. for Graz og falder efter et Løb af 68 M. fra højre Side i Donau ved Staden R. — 2) Stad i Ungarn ved Floden R.s Udløb i Donau, 15 M. v. til n. for Buda-Peſt. 21,000 J. Biſpeſæde med ſeværdig gammel Domkirke, flere højere Undervisningsanſtalter, Oljemøller, livlig Handel og ſtærkt beſøgte Markeder. Var indtil 1820 befæſtet. 14 Juni 1809 ſejrede Franſkmændene her over Øſterrigerne.

Raab, Adam Chr. [ſ. o.], ſvenſk Politiker, Baron, f. 1801, var Kammerherre og Capitain, da han 1845 tog Afſked for udelukkende at ofre ſig for Landbruget og det politiſke Liv, hvori han ſom Medlem førſt af Ridderhuſet, ſiden af Rigsdagens 1ſte Kammer, fra 1834 indtil ſin Død 1872 deltog med levende Intereſſe. I den nordiſke Nationalforening var R. Formand lige fra Selſkabets Stiftelſe.

Raab, Johann Leonhard [ſ. o.], tyſk Kobberſtikker, f. 1825 i Schwaningen, Elev af Karl Maier og Reindel, ſamt af Kunſtakademiet i München, blev 1869 Profeſſor i Kobberſtikkerkunſten ſmſtds. Blandt hans Blade maa fremhæves: G. Flüggen „Morgenkyſſet" og „Vinprøven", Leſſing „Luther brænder Pavens Banbulle" og „Luther ſlaar ſine Theſes op", Bantier „For Retten", Rafael „Madonna Tempi" og „Madonna di Foligno", der regnes for hans Hovedblade. Blandt hans Raderinger nævnes „Skomagerdrengen" efter Knaus og Portræter af v. Dijck paa Pinakotheket i München.

Raabe, Hedwig [rahbe], tyſk Skueſpillerinde, f. 3 Dec. 1844 i Magdeburg, optraadte i en meget ung Alder i Hamborg, ſenere i Stettin, Berlin (Wallner-Theatret), Mainz og Prag og fik derefter faſt Engagement ved det tyſke Hoftheater i St. Petersborg. 1871 ægtede hun Sangeren Niemann, gav derefter i flere Aar Gjæſteforeſtillinger ved de større tyſke Theatre, indtil hun endelig ved Oprettelſen af „Deutſches Theater" i Berlin blev Medlem af dette. I ſkjælmſke Pigeroller og Ingénueroller vandt hun i ſine yngre Aar rige Laurbær; ſenere har hun i forſkjellige Charakterroller vundet Ry ſom en af Tyſklands dygtigſte dramatiſke Kunſtnerinder.

Raabe, Wilh. [ſ. o.], tyſk Roman- og Novelleforfatter (i Begynd. under Pſeudon. Jakob Corvinus), f. i Eſchershauſen i Braunſchweig 8 Sept. 1831, lærte Boghandelen og kom førſt 1855 paa Univerſitetet i Berlin, hvor han ſtuderede Humaniora. Samtidig ſkrev han ſin førſte Fortælling, og da denne ſtrax vandt meget Bifald, helligede han ſig fra den Tid udelukkende til Forfattervirkſomheden. Han tog førſt Ophold i Wolfenbüttel, dernæſt 1862—70 i Stuttgart og har ſiden ſtadig levet i Braunſchweig. R. er Tyſklands betydeligſte nulevende Humoriſt. I meget minder han om Jean Paul; men hans Syn paa Livet er mørkere end dennes, og i Compoſition og Fremſtilling er han mindre vilkaarlig og ſpringende. Hyppigſt ſkildrer han tyſke Smaaborgere fra ældre eller nyere Tid, og blandt disſe fortrinsvis Særlinge og ſnurrige Patroner; der er i hans Fortællinger ofte meget lidt af Handling, men des mere af Samtale og Raiſonnement; Stilen er af ſlaaende Originalitet, om end tit noget barok og undertiden vel bred; men altid forſtaar han at lade ſine Perſoner og deres Omgivelſer træde lyslevende frem for Læſeren. Af hans mere end 30 Romaner og Novelleſamlinger kan her kun exempelvis nævnes: „Die Chronik der Sperlingsgaſſe" (1857), „Die Kinder von Finkenrode" (1859), „Unſers Herrgotts Kanzlei" (1862), „Der Hungerpaſtor" (1864), „Abu Telfan" (1867), „Der Schüdderump" (1870), „Chriſtoph Pechlin" (1873), „Horacker" (1876), „Krähenfelder Geſchichten" (1879), „Das Horn von Wanza" (1881), „Villa Schönow" (1883), „Unruhige Gäſte" (1885).

Raaber, et kegleformet Blikrør, der tjener til at concentre Lydbølgerne paa en mindre Luftmaſſe og ſaaledes fremkalde en ſtærkere Lyd, end om man raabte ud i den frie Luft. R. har et Mundſtykke i den ſnævre Ende, og raaber man nu her, ville de Lydbølger, ſom træffe Rørets Inderſide, blive kaſtede tilbage og concentreres derved paa den Luftmaſſe, ſom findes i og i Nærheden af Forlængelſen af Rørets Axe.

Raabygdelaget, ſ. Sæterſdalen. R. var indtil 1865, da en Omregulering fandt Sted, det indre Fogderi i Nedenæs Amt i Norge.

Raad (Pus), Materie, ſ. Betændelſe.

Raadmand, Benævnelſen for en Øvrighedsperſon i Kjøbſtæderne; ſ. Magiſtrat. I Kjøbenhavn er der 4 R., ſom vælges af Borgerrepræſentanterne; i de fleſte af de øvrige Kjøbſtæder er der ingen R., men det ſtaar ethvert Byraad frit for, naar det finder det henſigtsmæſſigt, af ſin Midte at udvælge ēn eller flere til at fungere ſom R. I Chriſtiania og Bergen beſtaar Magiſtraten af Borgemeſter og tvende R., hvilke alle ere af Kongen udnævnte Embedsmænd.

Raadne Flækker, ſ. Borough.

Raadne Hav ell. Sivaſch, ſ. Aſovſke Hav.

Raadſig, Johan Peter, danſk Maler, f. 1806, d. 1882, gjennemgik Kunſtakademiet og udſtillede i en Række Aar en Mængde Livsbilleder, der udmærke ſig ved pſychologiſk Blik og god Anordning, men ſavne den Rhythmik i Linjerne, det Liv i Form og Farve, der ſkulde hæve dem til ſand Kunſt.

Raadspenſionær, ſ. Penſionær.

Raadſtueret kaldtes tidligere i nogle af de danſke Kjøbſtæder Magiſtraten, for ſaa vidt den i disſe Byer (de, der havde den ſaakaldte Landstingsret) udgjorde en Domſtol, der var Overinſtans for Bytinget, medens i de andre Kjøbſtæder Bytingene lige ſaa vel ſom Underretterne paa Landet ſtod under Landstingene ſom 2den Inſtans. R. bleve ligeſom Landstingene ophævede ved de nuværende Landsoverretters Indførelſe 1805. Ogſaa i Norge havdes tidligere (ſiden 1607) i en Del Byer R., men disſe afſkaffedes lidt efter lidt allerede i forr. Aarh.

Raadvaddam ell. Raavad (opr. Rodevalds Værk), ogſaa kaldet Fileværket, Fabrik i Lyngby Sogn ved Mølle Aa, 1¼ M. n. for Kjøbenhavn, tilhører et Intereſſentſkab af Iſenkræmmere, og har 70 faſte Arbejdere, ſom producere grovere Iſenkramvarer. Ogſaa beſøgt Forlyſtelſessted med ſmukt Udſigt og Omegn.

Raage ell. Kornkrage, norſk Blaakraake, Ravnefugl af Kragens Udſeende og Størrelſe, men ensfarvet, ſort med ſtærkt blaat eller violet Skjær; Næbet mangler (hos den ældre Fugl) ved Roden de ellers for Ravnefuglene charakteriſtiſke Fjerbørſter og har i Stedet en hvid, næſten nøgen Hud. Den er Trækfugl, ſom drager bort i Oct. og Nov. og vender tilbage i Marts; den yngler i høj Grad ſelſkabelig, ſaa at Træerne kunne ødelægges af de mange Reder, hvilket i Forbindelſe med disſe Fugles uophørlige Skrigen gjør dem ſaa forhadte, at man i Regelen ſøger at indſkrænke dem, ſkjønt den Nytte, de gjøre ved at udrydde Markmus, Snegle, Larver oſv., rigelig opvejer den Skade, ſom de kunne volde ved at fortære Korn og Frugter. R. forekommer ogſaa i den ſydlige og mellemſte Del af den ſkandinaviſke Halvø.

Raagø, en lille Ø i Søen mellem Smaalandene, n. for Laalands Veſtende, hvorfra den ſkilles ved **Raagø Sund**.

Raajærn, ſ. Jærn.

Raamesſing. Ved Forfærdigelſen af Mesſing bliver Zinket ikke altid ſat til Kobberet i metalliſk Tilſtand, men ofte ſom en Blanding af Galmej og Kulſtøv, hvoraf ved Ophedningen reduceres Zink, der ſtrax forbinder ſig med det tilſtedeværende Kobber. I ſaa Fald underkaſtes Mesſinget to Smeltninger; førſte Gang faar man R., ogſaa kaldt Arco ell. Stykmesſing; ved Omſmeltning, ofte med Tilſætning af gammelt Mesſing, faar man Plader eller andet Støbegods.

Raamælk, ſ. Die.

Raasløff, Valdemar Rudolf, f. 6 Nov. 1815 i Altona, indtraadte 1832 paa den militære Højſkole i Kjøbenhavn, fra hvilken han 1838 gik ind i Artilleriet. 1840—41 gjorde han Tjeneſte ved den franſke Hær i Afrika, hvad der gav ham Anledning til efter ſin Hjemkomſt at ſkrive et med Rette vel anſet Værk om Forholdene i Algérien. 1848 ſendtes han af Regeringen til Frankrig for at modtage Geværer og gjorde dernæſt Felttogene 1849 og 1850 med ſom Artillericapitain. Efter Krigen tog han ſin Afſked i den Henſigt at bane ſig en ny Vej ſom Ingenieur i Amerika; under ſit Ophold derovre hendrog han imidlertid Opmærkſomheden paa ſig ved en Række ypperlige Artikler i et af New-Yorks Dagblade om Sundtoldſpørgsmaalet, ved hvilke det lykkedes ham at berolige den ved fremmede Indflydelſer vildledede Opinion om dette i de ledende amerikanſke Kredſe, ſaa at han har væſentlig Fortjeneſte af at have banet Vejen for den taalelige Ordning, dette Spørgsmaal fik ved Overenskomſten af 14 Marts 1857. S. A. blev R. danſk Miniſterreſident i Waſhington og 1862 ſendt til Peking, hvor det lykkedes ham at afſlutte en Convention, hvorved China aabnedes for den danſke Handel. Under et tilfældigt Ophold i Europa blev R. 29 Sept. 1866 kaldet til at indtræde i Miniſteriet Friis ſom Krigsminiſter (fra 22 Sept. 1869 tillige interim. Marineminiſter), i hvilken Egenſkab han viſte ſig i Beſiddelſe af en betydelig adminiſtrativ Dygtighed og en uſædvanlig parlamentariſk Gave, der gjorde ham det muligt at gjennemføre Hærloven af 6 Juli 1867. Det var heller ikke noget militært Spørgsmaal, hvis Udfald bragte ham til 19 Apr. 1870 at træde ud af Miniſteriet, men den Omſtændighed, at den nordamerikanſke Congres trods en Forlængelſe af Ratificationsfriſten undlod at godkjende den af R. med den amerikanſke Regering negotierede Afſtaaelſe af Øerne St. Thomas og St. Jan. R. levede ſenere for ſtørſte Delen i Udlandet, men overtog en ny Miſſion 1874—75 til Hoffet i Peking, iſær med det Øjemed at opnaa den chineſiſke Regerings Sanction og Beſkyttelſe for Telegraphanlæg i det himmelſke Rige. D. 14 Febr. 1883 i Paris. — Hans ældre Broder, **Harald Iver Andr. R.**, f. 4 Oct. 1810 i Kjøbenhavn, tilbragte ſin Barndom i Altona og blev 1834 juridiſk Candidat, 1847 Aſſesſor i Criminalretten i Kjøbenhavn og 1851 Appellationsretsraad i Flensborg. I Marts 1854 blev han Departementschef i Miniſteriet for Slesvig og i Dec. ſ. A. ſelv Miniſter herfor indt. Febr. 1856. Under Navnet „Theophilus" ſkrev R. 1858 et opſigtvækkende Flyveſkrift, „Die ſchleswigſche Sprachſache", i hvilket han rettede et ſtærkt Angreb paa Sprogreſkripterne og „Daniſeringsbeſtræbelſen" (fornyet i „Det ſlesvigſke Spørgsmaal", 1863), medens han i et Par andre Smaaſkrifter kraftig hævdede den conſtitutionelle Helſtat, men ſamtidig Slesvigs „Selvſtændighed". I Febr. 1860 blev R. Miniſter for Holſten og i Marts n. A. tillige kgl. Commiſſær ved den holſtenſke Stænderforſamling, men fjærnedes kort efter, fordi han ikke var i Overensſtemmelſe med det øvrige Miniſterium. 1864 var han en af Lederne i „Auguſtforeningen" og ſkrev et Par Flyveſkrifter imod det nationalliberale Parti; endelig gav han 1873 en ſamlet Fremſtilling af „Min Politik".

Raaſukker, mindre rene Sukkerſorter, ſom fra Kolonierne komme i Handelen til Raffinering. De bedre Sorter bruges dog uraffinerede i Husholdningen. R., ſom ſimpelt hen er vundet ved at lade Melasſen (Sirupen) flyde fra det Sukker, der er udkryſtalliſeret af den klarede og indkogte Saft af Sukkerrøret, kaldes Muscovado; hyppig renſes dog R. i Kolonierne ved en „Dækning" med fugtigt Ler (ſ. Sukker) og kaldes da Casſonade. R. af Sukkerroer gaar ikke over i Forbruget, førend det er underkaſtet forſkjellige Renſninger.

Raavad, ſ. [illegible]

Raavakke, en Bjergart, der beſtaar af en gulgraa eller brun, ofte porøs Dolomit, et Led af den permiſke Formation i Thüringen og Franken.

Rābanus Maurus, en af det 9de Aarh.s ypperſte Gejſtlige og Forfattere, f. 776 i Mainz, fik ſin Uddannelſe i Tours under Alcuins Vejledning, blev 822 Abbed i Fulda, 847 Ærkebiſkop i Mainz; d. 4 Febr. 856. Han var en fremragende Prædikant og virkede baade for Folkeoplysning og lærd Dannelſe; Kloſterſkolen i Fulda naaede ved ham ſin højeſte Blomſtring og Glans. R. bekæmpede med Iver Gottſchalks Prædeſtinationslære og ſkrev Forklaringer til næſten alle de bibelſke Bøger, ſamt Skrifter om den gejſtlige Ret, Kirketugten og den chriſtelige Moral.

Rabat, fr. [bätt], ved en Vej den ubefæſtede Del deraf, der ligger ved Siden af Kjørebanen og tjener dels til Fodſti, dels til Oplagsplads for Vejmaterialet; Bede, ſom løbe langs Gangene i en Have; i Handelsſpr. det Afdrag i Betalingen, der gives enten fordi denne erlægges tidligere end ſædvanlig eller ſom Godtgjørelſe for en Præſtations Mangelfuldhed eller endelig uden nogen anden Grund end ſom Følge af Skik og Brug (Coutume). R. betegner endelig Opſlag paa Klæder, iſær naar det er af en anden Farve, navnl. Bryſtſtykker paa Uniformer (blaa, hvid, rød oſv. R.).

Rabât, befæſtet Havneſtad i Marokko, 25 M. v. til ſ. for Fes, har med det tæt derved liggende Sale c. 80,000 I., efter andre Angivelſer kun 15,000. Udførſel af Korn, Uld og Vox.

Rabaut, Paul [rabō], franſk proteſtantiſk Gejſtlig, maa ved Siden af Ant. Court (ſ. d. A.) nævnes ſom den, der afværgede den franſke reformerte Kirkes Undergang under Forfølgelſerne i det 18de Aarh. F. 9 Jan. 1718 beſtemte han ſig tidlig til at underkaſte ſig de utrolige Beſværligheder og Lidelſer og den ſtadige Livsfare, hvorunder Præſterne i „Ørkenens Kirke" levede. 1740 drog han til det evangeliſke Præſteſeminarium i Lauſanne, og efter en kort Uddannelſe der meldte han ſig til Tjeneſte og blev 1744 valgt til Præſt for Menigheden i Nimes. Udruſtet med betydelig naturlig Begavelſe og ualmindelig Veltalenhed forbandt han en glødende Begejſtring for Proteſtantismens Sag og en urokkelig Ligevægt i Sindet over for alle de Farer, der omringede ham, med en Beſindighed og praktiſk Klogſkab, der ſnart gjorde ham til de franſke Proteſtanters ſelvſtrevne Fører, og hans utrættelige Omſorg og Offerberedvillighed over for ſine Trosfæller ſikrede ham en ſaadan Hengivenhed fra deres Side, at de hellere ſelv gik i Døden, end de lod ham falde i Forfølgernes Hænder. Kun derved lader det ſig forſtaa, at den ſtore Pris, der var ſat paa hans Hoved, aldrig blev tjent af nogen af de Spioner og Kjætterforfølgere, ſom jagede efter ham; men hans Liv lignede rigtignok ofte mere et jaget Dyrs end et Menneſkes. Efter det bekjendte Juſtitsmord paa Jean Calas 1761 blev Stillingen dog en anden; Voltaires Pen ſkaffede Proteſtanterne Ret til at beholde Livet, og R. levede længe nok til at opleve, at hans egen Søn ſom Vicepræſident for den franſke Nationalforſamling 1790 kunde tilmelde ham, at der i Frankrig var indført fri Religionsøvelſe. Efter Fornuftreligionens Indførelſe blev han dog paa ny forfulgt og ſlæbt i Fængſel; han blev vel ſnart løsladt, men døde 25 Sept. 1794 i Nimes. — Hans Søn, **Jean Paul R. St. Etienne** [rabō ſængt etiǣhn], f. 1743, blev 1768 Præſt og ſkrev en Roman »Le vieux Cevenol«, ſom ſkildrede Huguenotforfølgelſerne under Ludvig XIV, fik 1785 det Hverv at forſvare ſine Trosfællers Ret og havde vigtig Del i Edictet 1787, ſom gav dem borgerlige Rettigheder. Han valgtes 1789 til Nationalforſamlingen, udgav et vigtigt Flyveſkrift »Considérations sur les intérêts de Tiers-État« og var en ivrig Talsmand for Trosfriheden og Undervisningen, men hørte ellers til de maadeholdne. I Conventet talte han djærvt imod dets Ret til at fælde Dom over Ludvig XVI og bekæmpede Jacobinerne; han valgtes 23 Jan. 1793 til Formand, men blev udſtødt 2 Juni, erklæret fredløs i Juli og henrettet 5 Dec. ſ. A.

Rabba, Hovedſtad i Fellataſtaten Nupe i Sudan i Afrika ved Floden Niger, 30 M. n. v. for Binues Udløb, var tidligere meget betydelig med 40,000 I. og livlig Induſtri og Handel, men laa i Ruiner 1867, da den tyſke Rejſende Rohlfs beſøgte den; Staden har dog ſenere igjen rejſt ſig.

Rābbi, et hebr. Ord, der paa Chriſti Tid hos Jøderne fik Betydn. af Skriftlærd; heraf **Rabbiner. Rabbiniſk Literatur**, ſ. **Jødiſk Literat.**

Rabelais, Franç. [lǣ], berømt franſk Humoriſt og Lærd, f. 1495 i Chinon, Søn af en Gjæſtgiver, blev ſat i en Benedictinerſkole for at forberedes til Munk og traadte ſenere ind i Franciskanerordenen i et Kloſter i Poitou. Til ſtor Forargelſe for ſine Ordensbrødre fordybede han ſig i ſtorartede Studier baade af de gamle og de nyere Sprog, Archæologi, Romerret og Medicin og blev Ven med Frankrigs første Humaniſter, ſom G. Budé o. fl. Kloſtercapitlet confiſkerede hans græſke Bøger og ſatte ham i Kloſterfængſel, til Dels vel paa Grund af hans lyſtige Levned og draſtiſke Parodier paa Kloſterlivet. Han løslodes ved fornemme Venners Indflydelſe, hos hvem han derpaa levede, delt mellem Studier og Lyſtighed. 1525 tog han Baccalaureusgraden ved den medicinſke Højſkole i Montpellier og holdt Forelæsninger, blev derpaa Correcteur for den lærde Bogtrykker Seb. Gryphius i Lyon, indtil hans Ungdomsven Jean du Bellay, Biſkop af Paris og franſk Geſandt i Rom, gjorde ham til Secretær og tog ham med til Rom. 1532 og 1533 vare R.s Roman »Gargantua« (i dens ældre Skikkelſe) og 1ſte Bog af »Pantagruel« udkomne og havde gjort hans Navn berømt. Bag det indviklede Væv af Allegorier, brogede Arabesker og voldſomme Cynismer ſkinner en fribaaren og uafhængig Aand frem. Det er Renaisſancens gjenfundne Livsglæde og Aandsfrihed i et middelalderligt barbariſk Kæmpelegeme, en Appel til Naturen og den ſunde Fornuft, lige fjendtlig mod den ſtagnerede Katholicisme og den bonzeagtige Calvinisme, hvis Ophavsmand, tidligere hans Ven, nu blev hans Fjende. Dybe Tanker, ſom det var en langt ſenere Tid forbeholdt at fremſætte klart og uforbeholdent, dølge ſig under groteſke ſatiriſke Kolosſer. I Rom vandt R. den humaniſtiſk-verdslige Pave Clemens VII.s Gunſt ved ſine lyſtige Indfald. En Tid holdt R. anatomiſke Forelæsninger i Lyon og udgav ſin forandrede »Gargantua« 1535; men den katholſke Reactions Fremſkridt i Frankrig, der viſte ſig i Landsforvisning og Henrettelſer af Fritænkere og Reformerte, drev ham atter til Rom, hvor han af Pave Paul III fik Tilladelſe til at træde ind i et Benedictinerkloſter og praktiſere ſom Læge. 1537 blev han Dr. med. i Montpellier og læſte ved Univerſitetet, traadte derefter ind i et Abbedi ſom Kannik, ſtuderede og producerede (han udgav Fortſættelſen af »Pantagruel«), maatte polemiſere ivrig mod Calvin, Katholikerne og den nye Skole i den franſke Poeſi, ſom under Ronſards Auſpicier umiddelbart vilde omdanne Sprog og Fremſtilling efter Græſk og Latin, gjorde atter en Rejſe til Rom, men lod ſig 1551 udnævne til Sognepræſt i Meudon til ſtor Forargelſe for ſine orthodoxe Modſtandere, der i den henſynsløſe Satiriker med det vældige Corpus ſaa en Incarnation af Antichriſten; dog ſynes hans Liv ſom Præſt ikke at have givet Stof til Forargelſe. Han døde 9 Apr. 1553 i Paris; hans ſidſte Ord vare: „Lad Tæppet falde; Farceen er ſpillet ud". Aaret før hans Død havde han udgivet 4de Bog af »Pantagruel«; den 5te udkom førſt 1562—64. Mindesmærker ere ſatte ham i Tours (1880) og i Chinon (1882). De bedſte Udgaver af R. ere Leduchats og B. de Lammonnoyes (1711, Amſterdam), Pariſerudgaverne ved Esmangart og Eloi Johannot (1823—26), ved Lacroix (1854), ved Burgaud des Marets og Rathéry (1857—58), ved Barré (1876) og ved Chéron (1876). Tyſkeren Joh. Fiſchart bearbejdede R. paa ſit Sprog 1575. S. Broberg har 1884—85 givet en danſk Bearbejdelſe med helt overſatte Stykker afvexlende med Uddrag.

Raben, Peter, danſk Admiral, førte den danſke Flaade i Træfningen i Prohner Wiek ved Rügen 8 Aug. 1715 mod den ſvenſke Flaade under Clas Sparre. De ſvenſke trak ſig tilbage, uden at dog Sejren over dem var aldeles afgjørende. R., en Borgerſøn fra Haderslev, var 1701 bleven adlet. D. 1727.

Rabener, Gottlieb Wilh., tyſk Satiriker, f. 1714 ved Leipzig, d. 1771 i Dresden efter at have beklædt flere Oppebørſelsembeder. Han hørte ſom Forfatter til Kredſen af de indflydelſesrige ſaakaldte „Bremer Beiträger" (ſ. Tyſklands Literatur), og hans Satirer, hvori han, for øvrigt temmelig godmodig, ſpottede Middelſtandens Spidsborgerlighed og det lærde Pedanteri, vandt ved deres Nyhed og Friſkhed megen Yndeſt og fik en ikke ringe Betydning for den literære Udvikling. Hans „Sämtl. Schriften" udkom 1777 i 6 Bd.

Rabēnius, Lars Georg, ſvenſk Retslærd, f. 1771, Profeſſor i Lovkyndighed, Økonomi og Handelsret i Upſala 1807—37, adlet 1834, d. 1846, gjorde ſig iſær bekjendt ved ſine Lærebøger i Cameralret, Nationaløkonomi og ſvenſk Kirkeret. — Hans Søn, **Ol. Mat. Theodor R.**, f. 24 Aug. 1823, Profeſſor i Nationaløkonomi og Adminiſtrativret i Lund 1854—62, derpaa i Upſala, har bl. a. ſkrevet en »Handbok i Sveriges gällande förvaltningsrätt« (1866—73). Som extraordinær Aſeſſor i »Högsta Domstolen« udarbejdede han det 1864 forelagte Forſlag til en Sølov.

Raben-Levetzauſke Fond, ſtiftet af Gehejmeconferensraad Carl Vilh. Raben-Levetzau til Bremersvold og Beldringe, f. 1789, d. 1870, og Huſtru, f. Bornemann, til Bedſte for nyttige og veldædige offentlige Indretninger eller overhovedet til Gavn for det almindelige, med en Grundcapital af 800,000 Kr., hvoraf i Følge Fundatſen, der er oprettet 19 Apr. 1871 og confirmeret 15 Aug. ſ. A., 200,000 Kr. ſkulle holdes udſondrede ſom et Reſervefond, hvis Renter ſkulle tjene til Capitalens Forøgelſe; hver Gang den er voxet til 400,000 Kr., blive de overſkydende 200,000 Kr. at overføre til Stiftelſens Grundfond, hvilket alt er ſket 1886—87. Af de øvrige Indtægter anvendes Halvdelen til Fremme af ſociale Formaal (navnlig ſom Bidrag til Foreninger, Selſkaber og Stiftelſer, der virke i denne Retning), en Fjerdedel til Fordel for velgjørende Foreninger og en Fjerdedel til Bedſte for Kunſt og Videnſkab. Det ſaaledes uddelte Beløb udgjorde 1886—87 c. 24,500 Kr.; Reſerve- og Forøgelſesfondet var da paa ny voxet til c. 208,400 Kr.

Rābies, lat., Galſkab, Raſeri; **R. canina**, Hundegalſkab.

Rabinovitſch, Joſeph ben David, f. 23 Sept. 1837 i Orjejew i Beſſarabien af jødiſke Forældre, blev Advocat, boſatte ſig i Kiſchinew og erhvervede ſig en grundig og alſidig Dannelſe. Opfyldt af glødende Kjærlighed til ſit Folk arbejdede han forgjæves paa forſkjellig Vis for at forbedre de ulykkelige Kaar, hvorunder de fleſte ruſſiſke Jøder leve. Da kom Jødeforfølgelſen 1882, og nu fattede R. den Plan at arbejde for Jødefolkets Tilbagevenden til Palæſtina. I dette Øjemed rejſte han ſelv derhen, men kom her til Erkjendelſe af Planens Uigjennemførlighed. Samtidig vakte Synet af de Steder, hvor Chriſtus havde virket og lidt, den Tanke hos ham: Er Jeſus af Nazareth dog ikke Jødernes ſande Meſſias? Han granſkede nu ivrig i det nye og det gamle Teſtament og blev derved overbeviſt om Chriſtendommens Sandhed. I Slutningen af 1883 opfordrede han offentlig ſine Trosfæller til at gaa over til Chriſtendommen, og ſiden den Tid er der ved hans Virkſomhed blevet grundlagt en lille jødechriſtelig Menighed, der ſtræber at bevare Jødedommens nationale Ejendommeligheder, ſamtidig med at den har antaget Chriſtendommen. Derfor beholder den f. Ex. Omſkærelſen og Overholdelſen af Sabbathen ſom nationale Ejendommeligheder og bruger det hebraiſke Sprog ved den liturgiſke Del af Gudstjeneſten.

Rabuliſt (af lat. rabere, raſe), en ſamvittighedsløs Advocat, Lovtrækker; **Rabuliſteri**, Lovtrækkeri, ſpidsfindig Fordrejelſe af et Lovſted eller Udſagn.

Rabutin, Roger de [bytäng], Greve af Buſſy, franſk Greve og Skribent, f. 1618 i Epiry, arvede ſin Faders Regiment, blev alt ſom ung Generallieutenant, men maatte forlade Tjeneſten paa Grund af Uvenſkab med Turenne. Han gik til Hoffet, men et ſatiriſk Digt mod Ludvig XIV og La Vallière bragte ham et Aars Fængſel i Baſtillen. Hans Godſer bleve confiſkerede; førſt 16 Aar efter ſin Løsladelſe turde han viſe ſig i Verſailles. Paa en Ejendom i Bourgogne ſkrev han ſine »Mémoires« (1696, ny Udg. 1858—59). D. 1693. Hans Hovedværk er »Histoire amoureuse des Gaules« (1665; ny Udg. 1857—58).

Racalmūto, Stad paa Sicilien, 12 M. ſ. f. ø. for Palermo. 13,000 J. Svovl- og Kviksølvgruber.

Racan, Honor. de Bueil, Marquis af [kāng], franſk Digter, f. 1589 i Touraine, vandt ſom Henrik IV.s Page Malherbes Intereſſe, ſaa at denne tog ſig af hans forſømte Opdragelſe. Efter at han havde deltaget i flere Felttog, levede R. ſammen med Tidens berømteſte Skribenter. Hans »Bergeries«, Paſtoraldramaer i Guarinis »Pastor fido«s Stil, høre til de ſmukkeſte Frembringelſer af franſk Hyrdepoeſi, hvori man tydelig ſporer hans Lærer Malherbes Paavirkning. R. var en af de førſte Medlemmer af Akademiet; han efterlod ſig en Biographi af Malherbe. D. 1670.

Racconigi [nidſchi], Stad i Norditalien, 5 M. ſ. for Turin, med 10.000 J., ſmukt kongel. Slot med ſtor Park, Opdragelſesanſtalt for Soldaterbørn, Silkeavl og betydeligt Skomageri.

Race, ſ. **Afart** og **Art**. Om Menneſkeracer ſ. **Folkeſlag**.

Rachab, en Skjøge i Jericho, i hvis Hus de to Spejdere, ſom Josva ſendte til Canaan, fandt Sikkerhed, hvorfor ogſaa hun og hendes Slægtninge bleve ſkaanede ved Stadens Indtagelſe (Joſv. II. 1 f. VI. 17 f.). R. nævnes i Matth. I. 5 blandt Jeſu Stammødre og omtales ogſaa i det nye Teſt.s Breve.

Rachel, Patriarchen Jakobs kjæreſte Huſtru, yngſte Datter af Laban og Moder til Joſeph og Benjamin, ved hvilken ſidſtes Fødſel hun døde.

Rachel, Joachim, tyſk Satiriker, f. 1618 i Ditmarſken, d. 1669 ſom Rector i Byen Slesvig, tog i ſine „Teutſche ſatiriſche Gedichte" (førſte Gang ſamlede 1668; ny Udg. ved H. Schröder 1828) Perſius og Juvenal til Forbilleder og beflittede ſig paa større Correcthed i Formen end Lauremberg, ſom han da i det hele, i Modſætning til denne, var en afgjort Tilhænger af Opitz, men naaede langt fra ſin ældre Samtidige i Kraft og Livfuldhed.

Rachel-Félix, Eliſe [raſchēll felix], en af Frankrigs meſt berømte tragiſke Skueſpillerinder, f. 28 Febr. 1821 af jødiſke Forældre i Cant. Aargau i Schweiz. Forældrene, der ernærede ſig ved Biſſekramhandel, kom c. 1830 til Frankrig, hvor R. med ſin ældre Søſter Sarah underſtøttede Familien ved at ſynge paa Gaden og i Caféer. 1831 blev R. antagen i Chorons Syngeſkole i Paris og debuterede to Aar ſenere paa Molières Theater i Rue St. Martin, hvorefter Directeuren for Théâtre français ſkaffede hende en Plads i Conſervatoriet. Hun modtog Undervisning af Saint-Aulaire og debuterede 27 Apr. 1837 i »La Vendéenne« af Duport, men gjorde kun ringe Lykke. Da henvendte hun ſig til den berømte Skueſpiller Samſon, der tog ſig varmt af hende, og da hun 12 Juni 1838 optraadte paa Théâtre franç. ſom Camille i »Les Horaces«, var hendes Ry grundlagt. Hun fik den ene ſtore Rolle efter den anden; Tragedien, der ſiden Talmas Dage havde ført en ſygnende Tilværelſe, hævedes atter af hende til Ære, og Racine, Corneille og Voltaire fandt i hende den Kunſtnerinde, der med Højhed og mægtig Lidenſkab forſtod at tolke deres ſkjønne Vers. Hun ſluttede 1840 et faſt Engagement med Théâtre franç., paa hvilket hun optraadte ſidſte Gang 27 Maj 1855. Senere ſpillede hun ſom Gjæſt paa de fleſte ſtørre Scener i Europa og høſtede overalt ſtormende Bifald, indtil hun 3 Jan. 1858 døde paa ſin Villa ved Toulon af en Bryſtſygdom. Hun efterlod en Formue af 2 Mill. Frc.s; af hendes to uægte Sønner blev den ældſte legitimeret af Grev Morny.

Racine [ſihn], Stad i Staten Wisconſin i Nordamerika ved Michiganſøen, 4 M. ſ. for Milwaukie. 20,000 J. Livlig Handel og Skibsfart.

Racine, Jean Bapt. [ſihn], berømt franſk Tragediedigter, f. 21 Dec. 1639 i La Ferté-Milon i en borgerlig Familie, miſtede tidlig ſine Forældre og fik en forſømt Opdragelſe i ſin Morfaders Hus, indtil han ſendtes til Latinſkolen i Beauvais, hvor han forblev til ſit 16de Aar. Efter Bedſtefaderens Død tog to kvindelige Slægtninge, Nonner i Port-Royal, ſig af ham. Han blev ſat i den Skole, ſom var oprettet i dette Janſenismens Hovedſæde, hvor hans tidlig udviklede Tilbøjelighed til poetiſk Læsning og Produktion paadrog ham alvorlige Iretteſættelſer. 19 Aar gl. gik han til Paris for efter Familiens Ønſke at forberedes til Advocat eller Præſt; men han fandt ſnart lyſtige Venner og morede ſig med dem. 1660 ſkrev R. en Ode i Anledning af Ludvig XIV.s Bryllup, der behagede den da ſaa yndede Digter Chapelain, ſaa at denne anbefalede ham til Colbert, ſom ſkaffede ham en lille aarlig Underſtøttelſe. Hans Venner i Port-Royal ſørgede inderlig over, at han var ſlaaet ind paa en efter deres Mening ſaa fordømmelig Bane ſom Poeſiens, og deres Bekymringer forøgedes ved de Forbindelſer, hvori hans erotiſke Temperament ledede ham ind. De fik ham endelig til, dog navnlig af verdslige Grunde, at tænke paa at blive Gejſtlig. Han tog da 1661 til Uzès i Languedoc til en Morbroder, der var Kannik, for at forberede ſig dertil i hans Hus. Men Arioſt og Sophokles tiltrak ham mere end den hellige Thomas, og allerede 1662 drog han tilbage til Paris. En Ode, han udgav, vakte Kongens Bifald og ſkaffede ham Molières og Boileaus Venſkab; Lafontaine havde han tidligere ſtaaet i Venſkabsforhold til. 1665 gjorde R.s Tragedie »Alexandre« ſtor Lykke, og fra nu af var hans Vej betegnet. 1667 udfoldede hans Talent ſig i al ſin Glans i »Andromaque«, der fulgtes af en Række Stykker med Emner dels fra de græſke Tragikere, ſom »Phèdre«, »Iphigénie« o. fl., dels fra den antike Hiſtorie, ſom »Britannicus«, »Bérénice«, »Mithridate« o. fl. 1668 udkom hans eneſte Komedie, »Les Plaideurs«, en ariſtophaniſk Satire over Proceschicaneriet. Ligeſom Corneille giver R. abſtracte Menneſkeſkildringer, hvori han lader en enkelt Lidenſkab analytiſk udfolde ſig, uden at lade den bevæge ſig paa Livets eller Hiſtoriens reale Baggrund og uden at tage Henſyn til de brogede Sammenſætninger og Modſigelſer i ſelve Individet; for ham er Menneſket et helt igjennem logiſk og exact Væſen. Det onde maler han med dæmpet Farve, ſaa at det ikke forſtyrrer det heles Harmoni. Saaledes havde han let ved at føje ſine Stykker ind i de tre Enheders ſnævre Baand. Medens Corneille iſær ſtiler efter det ophøjede i Heroskraften og efter at bringe Tilſkueren til at beundre hans Figurer, er det R.s Maal at vække Sympathi for ſine Heltes Følelſesliv; han er en blødere, lidenſkabeligere Digternatur end Corneille. I ſprogſig og verſificatoriſk Henſeende betegner R. den franſke klasſiſke Tragedies Culminationspunkt; i Velklang, i ſtræng ſymmetriſk Form, i Udtrykkets gjennemſigtige Finhed er han uovertruffen. Literære Angreb, foranledigede af Misundelſe over Digterens Triumpher, og Sorger, ſom hans Kjærlighedsforbindelſer havde bragt ham, bevirkede, at de gamle Indtryk fra Port-Royal fik Magt over hans let bevægelige Gemyt, og i ſit 38te Aar, kort efter at han havde digtet »Phèdre«, fattede han den Beſlutning at blive Cartheuſer; men en Præſt fik ham til i Stedet for at gaa i Kloſter at gifte ſig. Han valgte en ivrig Katholikinde, aldeles uden literær Dannelſe eller Interesſe. Efter ſit Giftermaal blev R. kongelig Hiſtoriograph; ſiden 1678 var han Medlem af Akademiet. I ſit Hjem indførte han en ſtræng religiøs Aand, og af ſine gamle Venner omgikkes han kun Boileau. Hans ſidſte to Tragedier »Esther« (1689) og »Athalie« (1691), digtede over Emner fra det gamle Teſt., ere forfattede til Opførelſe i Dameopdragelſesanſtalten St. Cyr. Over Dictionen hviler der en ſtærkere og varmere Stemning end i de tidligere; navnlig har den ſidſte lyriſk Flugt. Reſten af ſit Liv henlevede R. i Andagtsøvelſer og gudelige Betragtninger, der endog vakte Misſtemning hos Ludvig XIV, hvis Hof Digteren dog af og til beſøgte i disſe Aar. R. døde 21 Apr. 1699. Blandt Udgaverne af hans Værker maa mærkes Ch. Nodiers, Aimé-Martins, Tisſots og Mesnards (1865). — Hans Søn, **Louis R.**, f. 1692 i Paris, beſtemte ſig for den gejſtlige Stand, ſkrev Digtet »La grâce«, blev dog ſiden verdslig Embedsmand, overſatte Milton og leverede Læredigtet »La religion«, men trak ſig efter at have miſtet ſin eneſte Søn ved Jordſkjælvet i Lisſabon 1755 tilbage i aſketiſk Enſomhed og døde 1763. »Lettres inédites de Jean et Louis R.« udgaves 1862 af de la Roque.

Raclawice [ratsla], polſk Landsby i Gouv. Kielce n. for Krakow, hvor Koſciuszko 4 Apr. 1794 med Bønder, væbnede med Leer, vandt en glimrende Sejer over en overlegen ruſſiſk Hær.

Raczyńſki [ratſchīnſki] en polſk Adelsſlægt. **Kazimierz R.**, d. 1824, ſamlede det ſtore Værk »Codex diplomaticus Majoris Poloniæ«, ſom blev udgivet 1840 af hans Sønneſøn, **Edvard R.**, f. 1786, d. 1845 ved Selvmord. Denne havde ſtore Fortjeneſter af den polſke Literatur og Hiſtorieſkrivning, udgav mange ældre Værker, ſaaledes Kong Joh. Sobieſkis Breve fra Felttoget til Wien, Paſeks og flere andres Memoirer, ſamt en Samling af polſke Klasſikere, »Obraz Polski« (i 21 Bd.), og ſkrev ſelv Johan Caſimirs Hiſtorie (1829), „Polſk Medaillecabinet“ (4 Bd., 1841—48) o. fl. Sin ſtore Bogſamling teſtamenterede han til Byen Poſen. 1824 blev han preusſiſk Greve. — Hans Søn, Grev **Roger R.**, f. 1820, d. 1864, gav alle ſine Bønder Frihed for Afgifter og gjorde dem til Selvejere. — Hans yngre Broder, Grev **Athanaſius R.**, f. 1788, d. 1870, blev 1831 preusſiſk Chargé d'affaires i Kjøbenhavn, 1840 Afſending i Lisſabon og ſiden i Madrid indtil 1853, og derefter arveligt Medlem af Herrehuſet. Han var en ivrig Kunſtſamler og har ſkrevet bl. a. »Hist. de l'art moderne en Allemagne« (3 Bd., 1836—42) og »Les Arts en Portugal« (1846).

Radautz, Flække i det øſterrigſke Hertugd. Bukovina, 7 M. ſ. for Czernowitz. 11,000 J. Prægtig Kirke med Gravmæler for de tidligere moldauſke Fyrſter. Stort Statsſtutteri.

Radbĕrtus, Paſchaſius, Abbed i Kloſtret Corbie i Picardiet, f. i Slutn. af 8de Aarh., traadte viſtnok omtr. 810 ind i Kloſtret og blev dets Abbed 844. Han er navnlig bekjendt ved den Strid om Nadveren, ſom han førte med ſin Kloſterfælle Ratramnus; ſ. Nadvere.

Radbod ell. **Ratbod**, Friſernes Fyrſte, d. 719, laa hele ſit Liv i Krig med Frankerne under Pipin af Hériſtal og Carl Martel og forfulgte derfor Chriſtendommen ſom Frankernes Religion.

Radbrækning (af tyſk Rad, Hjul), en tidligere ogſaa i Danmark og Norge kjendt, men nu her ophævet Dødsſtraf, ſom beſtod i, at Forbryderens Lemmer bleve knuſte og hans Legeme derpaa, enten medens han endnu levede, eller efter at der var givet ham Naadeſtød, henlagt paa et Hjul.

Radcliffe [ræddklif], Stad i Lancaſhire i England, 1 M. n. for Mancheſter. 16,000 J. Livlig Induſtri.

Radcliffe, Anna [ſ. o.], født Ward, engelſk Romanforfatterinde, f. 1764 i London, vakte ved ſin talentfulde Udmaling af gruopvækkende Scener i Romaner, ſom »The Romance of the Forest« (1791) og »The Mysteries of Udolpho«, ſtor Opſigt og ſkabte en hel Skole af Efterlignere, der ikke havde hendes kraftige Phantaſi. En Faſtlandsrejſe gav hende Stof til »Travels through Holland and along the Rhine« (1795). 1797 udkom Romanen »The Italian«. Efter hendes Død 1823 udkom »Gaston de Blondeville, or the Court of Henry III, St. Alban's Abbey, a Metrical Tale, with some Poetical Pieces« (1826).

Radegaſt, en af de gamle Venders Hovedguddomme, hvem Heſten var helliget, dyrkedes iſær hos Obotriterne ſom Ærens og Kraftens Gud og havde et Hovedtempel i Rethra, lidt ſ. for Floden Peene. Han fremſtilledes ved et Guldbillede med en Fugl paa Hovedet og en Hellebard i Haanden.

Radeløv (Asplenium Felix foemina), en hos os almindelig forekommende Skovbregne, ligner noget Mangeløv, men er ſædvanlig mindre, har finere delte Blade og aflange Frugthobe. En anden Art R. kaldes Murrude (A. Ruta muraria); den er meget lille og fin, kun nogle faa Tommer høj og udmærker ſig ved ſin ejendommelige Forekomſt, idet den foruden i Klipperidſer ogſaa findes i Revner i gamle Mure, ſaaledes her i Landet paa Kronborg ſamt paa Viborg og Aarhus Domkirker.

Rademacher, Joh. Gottfr., f. 1772 i Hannover, d. 1849 i den lille By Goch nær ved den hollandſke Grænſe, hvor han havde praktiſeret ſiden 1797. 1841 udgav han et Skrift, hvori han under en meget barok Form fremſatte en therapeutiſk Lære, der egentlig kun er en videre Udvikling af den empiriſke Del af Paracelſus's Lære, og indfører en Mængde fra denne hentede Lægemidler, der deles i Organlægemidler, ſom ſkulle have en ejendommelig Virkning paa enkelte Organer, og Univerſalmidler (Jærn, Kobber, Natronſalpeter). Kun den fra directe Forſøg ved Sygeſengen hentede Kundſkab om disſe Midlers Virkſomhed anerkjendes af R.. medens ethvert Forſøg paa en videnſkabelig Begrundelſe af Lægemidlernes Virkſomhed forkaſtes.

Radēring. I Kobberſtikkeriet betegner R. den Maner, der beror paa, at en Dækgrund, hvormed Pladen er bedækket, i beſtemte Linjer gjennembrydes med en Staalnaal, **Radērnaal**, ſaa at Ætſevand kan komme til at virke paa Pladen i disſe Linjer og ſaaledes fordybe dem ved Opløsning af Kobberet. Ved Stentryk (ſ. d. A.) foretages R. ligeledes med en Naal, men Henſigten er her at forſtyrre den ved Ætsning dannede kryſtallinſke Overflade, der gjør Stenen mindre modtagelig for Farve, og Bedækningen ſkal alene beſkytte Stenen mod Fedtpletter. — Da ved R. Kunſtneren med fuld Frihed kan tegne paa Pladen ved at ridſe i den bløde Ætſegrund, benyttes den gjærne af Malerne, ſom ved denne Fremgangsmaade kunne udføre et Slags Haandtegninger med en vis ejendommelig maleriſk Virkning, der kunne gjengives i et større Antal Aftryk. Den berømteſte Raderer af alle er Maleren Rembrandt; men en Mængde Kunſtnere i alle Lande have med Held benyttet Radernaalen til Udtryk for lettere aandfulde Compoſitioner. Længſt har denne Kunſtart været om at bane ſig Vej i Danmark, og mange Forſøg ere kun faldne tarvelig ud, idet den maleriſke Virkning ikke ret er kommen med. Imidlertid kunne dog Gebauer, Kyhn og i den nyere Tid i Særdeleshed C. Bloch nævnes ſom Raderere. Den Kunſtner, ſom arbejder i dette Fag, kaldes med et franſk Ord »peintre-graveur« (ſ. d. A.).

Radeſyge (af norſk rata ell. rada, ond), en førſt i Norge, ſenere andenſteds iagttagen Sygdom, beſtaaende i Udviklingen af Knuder og Saar paa Huden og undertiden ogſaa paa Slimhinderne, har været henført ſnart til Spedalſkhed, ſnart til Syphilis, ſnart til Lupus, men ſynes dog i de fleſte Tilfælde at være en egen Form af Syphilis.

Radētskij, Fedor, rusſiſk General, f. 1820 i Kaſan, blev 1839 Ingenieurofficer og gjorde i lang Tid Tjeneſte i Kaukaſus. 1849 var han Stabschef hos General Rüdiger paa Toget til Ungarn, vendte tilbage til Kaukaſus og blev 1860 Generalmajor og Stabschef ved Koſakhæren. 1877 førte R. det Hærcorps, ſom 27 Juni førſt gik over Donau, trængte frem lige til Balkan og forſvarede i Aug. og Sept. haardnakket Schipkapasſet. Han blev ſtaaende her, indtil den ene af hans Undergeneraler Skobelev ved Nyaarstid overſkred Balkan, og han tvang nu den tyrkiſke Hær til Overgivelſe 9 Jan. 1878. Til Løn blev R. Greve; 1882 blev han Generalgouverneur i Charkov.

Radētzky, Joſ. Ant. Wenzel, Greve, øſterrigſk Feltherre, f. 2 Nov. 1766 i Böhmen af en gammel Adelsſlægt, indtraadte 1784 i Hæren og gjorde Tjeneſte ſom Rytterofficer mod Tyrkerne 1788—91 og fra 1792 i Krigene mod Frankrig, bl. a. ſom Adjudant hos Beaulieu 1796 og hos Melas 1799. Særlig udmærkede han ſig 1800 ved Marengo og Hohenlinden og 1809 ſom Brigadegeneral ved Aspern. 1813—14 var R. Stabschef hos Fyrſt Schwarzenberg, havde indtil 1829 Commandoer i Ungarn og blev 1831 Chef for Tropperne i Lombardiet-Venetien og 1836 Feltmarſchal. Ved idelige Øvelſer paa de velkjendte Valpladſer virkede han for Hærens Uddannelſe, og da Februarrevolutionen nærmede ſig, forlangte R., ſom forudſaa Opſtanden, indtrængende, om end forgjæves, Forſtærkninger. Efter 5 Dages Gadekamp maatte R. 22 Marts 1848 rømme Milano, men udtalte allerede den Gang den ſtolte Truſel „Vi komme igjen“. Med ſtor Dygtighed ledede han de øſterrigſke Tropper under meget vanſkelige Forhold, ſejrede 25 Juli ved Cuſtozza og indtog 5 Aug. Milano, ſamt tvang Sardinien til Vaabenſtilſtand. Ved dennes Udløb 20 Marts 1849 gik R. over Ticino og ſlog 3 Dage efter den ſardinſke Hær ved Novara, hvorved Øſterrigs Magt i Italien var ſikret. Som Generalgouverneur kvalte R. ſenere enhver Beſtræbelſe for at afryſte Aaget, tog ſin Afſked 28 Febr. 1857 og døde 5 Jan. 1858; ſ. A. rejſtes ham et Mindesmærke i Prag. — En efter ham opkaldt Fregat deltog 9 Maj 1864 i Søtræfningen ved Helgoland og led i Febr. 1869 Skibbrud i det adriatiſke Hav.

Rādewins, Florent., ſ. **Brødre af det fælles Liv.**

Rade vorm Wald, Stad i den preusſiſke Rhinprov., 2 M. ſ. ø. for Elberfeld, med 9,000 J. og betydelig Fabrikation af Staalvarer, ſaaſom chirurgiſke Inſtrumenter o. desl., ſamt Strømpe- og Linnedvæveri.

Radiālturbine, en Turbine, ſom gjennemſtrømmes i radial Retning af Vandet. Dette kan for øvrigt træde ind enten paa Hjulets ydre eller paa dets indre Peripheri.

Radiāta, d. ſ. ſ. Straaledyr.

Radiatiōnspunkt. Tænker man ſig de Baner, ſom en Nats forſkjellige Stjerneſkud ſes at beſkrive, forlængede bag ud, ville de ofteſt ſkære hverandre i ēt og ſamme Punkt af Himmelkuglen, et Tegn paa, at de, før de mødte Jorden, løb parallelt med hverandre og altſaa tilhørte ēn og ſamme Meteorſtrøm. Det nævnte Punkt kaldes R. Af dette og Meteorernes Haſtighed kan Strømmens Bane om Solen beregnes.

Radicāl (af lat. radix, Rod) kaldes i politiſk Henſeende den, der ikke er tilfreds med gradvis Ændring af de beſtaaende Forhold, men forlanger dem omdannede „fra Roden“ efter visſe almindelige Læreſætninger. **R.** ell. **Radicalreformere** kaldtes i England efter 1832 den yderlige Fløj af det liberale Parti under Joſ. Hume; ſenere er Navnet blevet brugt om Mancheſterpartiet o. lign. Grupper. I Spanien kaldes ſiden 1870 de tidligere Progresſiſter for R.

Radicāl, ſammenſat, kaldes i Chemien en Atomgruppe, hvis Atomitet (ſ. d. A.) ikke er mættet, ſom altſaa er i Stand til at forene ſig med andre Atomer og for ſaa vidt ſpille ſamme Rolle ſom et Grundſtofatom. Undertiden er denne ſidſte Egenſkab hos R. meget fremtrædende; ſaaledes minder Ammonium, NH_4, hvori det 5-atomede Kvælſtofs Atomitet kun er optaget af 4 Brintatomer, og ſom altſaa har Charakter af et 1-atomet Grundſtofatom, paafaldende om Kalium; ligeledes har

Cyan, CN, i ſine chemiſke Forhold ſtor Lighed med Chlor. Skjønt Radicalbegrebet ſpiller en overordentlig ſtor Rolle i hele Chemiens Theori, er det dog navnlig den organiſke Chemi, hvori dette Begreb er blevet udviklet, fordi de mangfoldige herhen hørende Forbindelſer, der alle beſtaa af de ſamme Grundſtoffer, næſten ikke kunne overſes eller deres ejendommelige Charakter bedømmes uden Antagelſen af ſammenſatte R. Visſe R. have en mere almindelig Betydning, ſaaledes **Alkoholradicaler**, der ſædvanlig ere Kulbrinter, **Syreradicaler**, der ſædvanlig indeholde Ilt, det **aromatiſke R.**, der beſtaar af 6 paa ejendommelig Maade forbundne Kulſtofatomer og maa antages til Stede i alle aromatiſke Forbindelſer (ſ. d. A.). Efter Alkohol- eller Syreradicalets Atomitet kaldes Alkoholerne og Syrerne monovalente, divalente, trivalente oſv. Det **organiſke Syreradical**, CO.OH (Carboxyl), hvori Brinten med Lethed erſtattes af Metalatomer, maa antages til Stede i alle normale organiſke Syrer, ſaaledes at disſes Baſicitet retter ſig ligefrem efter det Antal Gange, det organiſke Syreradical forekommer i deres Molecule. **Hydroxylradicalet**, OH, findes i alle Baſer og i de fleſte Syrer.

Radicālaxe. To Cirklers R. (ell. Potenslinje) er den rette Linje, vinkelret paa Centrilinjen, ſom indeholder alle de Punkter, fra hvilke der kan trækkes lige lange Tangenter til Cirklerne (ſom have ſamme Potens med Henſyn til Cirklerne). Hvis disſe ſkære hinanden, gaar R. igjennem Skæringspunkterne. Radicalaxerne for to og to af tre givne Cirkler ſkære hverandre i et Punkt, de tre Cirklers **Radicalcentrum** (Potenspunkt).

Radiolārier, ſ. **Rhizopoder**.

Radiomēter, et af Englænderen Crookes 1873 opfundet Apparat. Det beſtaar af en omtrent lufttom Glaskugle, i hvilken er anbragt en meget let bevægelig Mølle, beſtaaende af 4 lodrette, tynde Plader af Aluminium, der ſidde paa Enderne af tynde Platinſtrimler; Møllen er drejelig om en lodret Axe, og Pladerne ere paa den ene Side ſværtede med Kjønrøg, medens den anden Side er blank, og alle blanke Sider vende ſamme Vej. Naar der nu falder Varmeſtraaler paa dette Apparat, kommer Møllen i Rotation, ſaaledes at de blanke Sider ere foran; det er ligegyldigt, om det er lyſe eller mørke Varmeſtraaler; kun afhænger Rotationshaſtigheden af Varmeſtraalernes Intenſitet. Forklaringen paa Phænomenet er ſandſynligvis følgende: i en Luftmasſe ere Moleculerne i en ſtadig Bevægelſe, ſom er deſto ſtærkere, jo højere Temperatur Luften har; det Tryk, ſom Luften udøver paa ſin Begrænsning, fremkommer ved Moleculernes Stød derimod, og jo højere Temperaturen er, deſto ſtørre bliver derfor Trykket. Nu opvarmes de ſværtede Sider mere af Varmeſtraalerne end de blanke, og de Luftmoleculer, ſom komme i Berøring med de ſværtede Sider, ville derfor modtage en forholdsvis betydeligere Haſtighed tilbage ved Stødet, og de ville derfor ogſaa give en ſtørre Reaction imod Pladen, hvorved Drejningen kommer i Stand. Bringer man Apparatet til at udſtraale Varme, f. Ex. ved at holde en kold Gjenſtand i dets Nærhed, kommer der en Rotation i Gang den modſatte Vej.

Radīſe, ſ. **Ræddike**.

Rādius (lat., d. e. Straale), i Geometrien en ret Linje fra en Cirkels Centrum til et Punkt i dens Peripheri eller fra en Kugles Centrum til et Punkt i Kuglefladen. I en regulær Polygon er den ſtørſte R. en ret Linje fra Centrum til en af Vinkelſpidſerne, den mindſte R. den vinkelrette fra Centrum paa en af Siderne. **R. vector** kaldes en ret Linje fra et faſt Punkt i en Curves Plan til et af Curvens Punkter; ſ. **Polarcoordinater**. **Rādiusmaſkine**, Apparat til nøjagtig Slibning af Objectivglas til aſtronomiſke Kikkerter o. desl. Linſen befæſtes paa den nederſte Ende af en ſtiv Arm, af Længde ſom Radius til den forlangte Kugleoverflade og indrettet til at dreje ſig i alle Retninger om den øverſte Ende; nedenfor befæſtes en Metalſkaal, hvis Form ſvarer nøjagtig til den, Glasſet ſkal have, og Radius føres ſaa længe i forſkjellige Retninger, indtil Overfladen er nøjagtig tilſleben, hvilket underſøges med en Føleviſer (ſ. d. A.), der under Slibningen vedbliver at være urolig, ſaa længe dette Maal ikke er naaet.

Rādix, lat., Rod.

Radnor [rǣddnor], Shire i Sydwales i England, omgivet af Shir. Montgomery, Shrop, Hereford, Brecknock og Cardigan. 20 □ M. med 24,000 I. Det er et Bjærgland, der dog ikke overſtiger 2,000 F.s Højde over Havet, og hvis tidligere ſkovklædte Højder nu for det meſte ere nøgne Lyngheder. Det vigtigſte Vandløb er Wye, en af Severns Bifloder. I Landbruget er Kvæg- og Faareavlen af ſtørre Betydning end Kornavlen. Hovedſtad Preſteigne.

Radom, Stad i rusſiſk Polen, 13 M. ſ. for Warſchau. 12,000 I. Livlig Induſtri og Handel.

Rādowitz, Joſeph v., tyſk Statsmand, f. 6 Febr. 1797 i Blankenburg, indtraadte 1813 i den weſtfalſke (franſke) Hær og blev ſaaret ved Leipzig, var derefter i kurhesſiſk Tjeneſte og blev Lærer for Arveprinſen, den ſenere Kurfyrſt Fred. Wilhelm, men blev fjærnet, fordi han tog Parti for Kurfyrſtinden imod hendes Ægtefælle. 1823 blev R. Capitain i den preusſiſke Generalſtab og 1830 Chef for Artilleriets Stab. Da han i flere Henſeender var aandsbeſlægtet med Kronprinſen, ſiden Kong Fred. Wilhelm IV, blev han dennes Fortrolige og delte hans halvt liberale, halvt middelalderlige Planer om en ny fri, men ſtænderſk Statsordning. 1836 ſendtes han ſom Militærbefuldmægtiget til Frankfurt og 1842 ſom Afſending til Carlsruhe; 1845 rykkede han op til Generalmajor. I Nov. 1847 udarbejdede R. en Plan for det tyſke Forbunds Udvikling med nøje Enhed i Hærens Ordning, Fællesſkab i Handels- og Straffelovgivning, almindeligt Toldforbund og andre Lettelſer for det indre Samkvem oſv. 1848 var han Føreren for det yderſte Højre i Nationalforſamlingen i Frankfurt og udtalte ſig her for Øſterrigs Herredømme i Italien ſom en fælles tyſk Sag. 1849—50 var han derimod Leder for de preusſiſke Beſtræbelſer efter at danne et ſnævrere Forbund („Unionen“) og blev 27 Sept. 1850 Udenrigsminiſter; han formaaede Kongen til at mobiliſere hele Hæren, men da det kom til Alvor, turde Kongen ikke følge hans Raad om at optage Kampen mod Øſterrig, og R. gik af. 1852 blev han Chef for de militære Skoler og døde 25 Dec. 1853. Hans ſamlede Skrifter udkom 1852—53 i 5 Bd.

Radrenſer, ſ. **Heſtehakke**.

Radſaaning (Drillcultur), i Modſætning til Bredſaaning, vinder med et forbedret Agerbrug ſtedſe mere Udbredelſe, da den i høj Grad ſparer Saaſæd, giver mere ensartede Afgrøder og letter Behandlingen af Jorden, ſelv under Afgrødens Væxt, hvorved denne meget fremmes. R. udføres med Maſkine og paſſer for de fleſte Sædarter. I Danmark finder den endnu forholdsvis liden Anvendelſe i ſelve Kornmarkerne, derimod ſtadig til Rodfrugter og enkelte Foderplanter.

Radſcha, af Engl. ſkrevet **Rajah**, d. e. Fyrſte, ældgammel Benævn. paa de indfødte Fyrſter i Forindien. **Maha-Radſcha** (d. e. Storfyrſte), en ſaadan, hvem flere R. ere undergivne, bruges ofte ſom blot Titel.

Radſchamandri, Stad i det engelſke Præſidentſk. Madras i Forindien ved Floden Godavari, 60 M. n. n. ø. for Madras, med 25,000 J., Fort, Caſerner, flere Moſkeer og Hindutempler, Bomuldsvæveri og en Del Handel.

Radſchmahāl, Stad i det engelſke Præſidentſk. Bengalen i Forindien ved Ganges og Nordveſtjærnbanen, 37 M. n. for Calcutta, med 30,000 J. og livlig Handel.

Radſchputāna ell. **Radſchvara**, en Samling af ſtørre og mindre Lensſtater i Præſidentſk. Bengalen i det engelſke Forindien, beliggende dels ſom Oaſer i den ſtore Ørken Tharr, dels optagende Landet ø. og ſ. for denne. Diſſe kun i ringe Grad kjendte Smaaſtater indtage et ſamlet Areal af 6,100 □ M. med c. 11 Mill. Indb. De vigtigſte ere fra V. mod Ø. Dſcheſalmer, Bikaner, Dſchodpur, Sirohi, Udaypur, Partabgarh, Dſchaipur, Bansvarra, Kotah og Alvar. Den ſtørſte er Dſchodpur, c. 1,700 □ M. med 2 Mill. J. De have kun en nominel Selvſtændighed; Fællesnavnet have de af **Radſchputerne** (af Sanſkr. rajaputra, d. e. Fyrſteſønner), eng. rajpoots, der nedſtamme fra Krigerkaſten og oprindelig ſkulle have boet i Landſkabets ſydveſtlige Del. Under Stormogulens Herredømme bleve de aldrig helt undertvungne, men tjente ſædvanlig ſom Lejetropper ved hans Hof.

Rādziwill, en litauiſk Fyrſteſlægt, ſom har ſtore Beſiddelſer i Polen, Litauen og Poſen. Den førſte R., ſom nævnes, blev 1386 døbt ſammen med Jagello. — **Nikolaus R.**, kaldt d. ſorte, Voivod af Wilna, d. 1567, gik over til den reformerte Kirke og lod 1563 trykke den berømte „Radziwillerbibel“, ſom hans ældſte Søn, **Chriſt. Nik. R.**, d. 1616, der vendte tilbage til Katholicismen, med ſtor Bekoſtning igjen ſaa vidt muligt lod opkjøbe og brænde. — **Michael R.**, f. 1778, tjente under Koſciuszko og Napoleon I, levede efter 1815 paa ſine Godſer og blev 21 Jan. 1831 udnævnt til polſk Overgeneral, men nedlagde denne Poſt en Maaned ſenere. Alligevel blev han efter Warſchaus Indtagelſe holdt fangen indtil 1836 og levede ſiden i Dresden indtil ſin Død 1850. — Hans Broderſøn, **Leo R.**, f. 1808, d. 1885, kæmpede under den polſke Frihedskamp paa ruſſiſk Side og fik derfor ſin Farbroders inddragne Godſer; han ægtede ſiden en Fyrſtinde Uruſſov og blev derved en af de rigeſte Godsejere i Rusland. — **Anton H. R.**, f. 1775, d. 1833, var fra 1815 Statholder i Poſen og havde to Sønner, der begge bleve preuſſiſke Generaler, **Wilhelm R.**, f. 1797, d. 1870, og **Boguslaw**, f. 1809, d. 1873. Den førſte førte 1848 en Diviſion i Krigen mod Danmark; den ſidſtes Søn, Fyrſt **Ferdinand R.**, f. 1834, er ſiden 1874 Medlem af den tyſke Rigsdag og hører her til det polſke Parti.

Rāfael Sānti, ital. Maler, ſ. **Santi**.

Raff, Joſeph Joachim, f. 27 Maj 1822 i Lachen ved Zürich, d. 25 Juni 1882 i Frankfurt a. M., betydelig Componiſt, væſentligſt Autodidakt, var førſt Skolelærer og tilkæmpede ſig gjennem ſtore Vanſkeligheder efterhaanden den Plads, ſom i Følge hans Talent tilkom ham. Fra 1843, da han definitivt valgte Kunſten, forſøgte han, ſtøttet af Mendelsſohn og Lißt, flere Steder at bryde ſig en Bane; 1850 tog han med Lißt Ophold i Weimar, kæmpede for den nytyſke Retning, ſkrev Artikler i Muſiktidender, componerede og fik en Opera „Kong Alfred“ opført. 1856—77 levede R. i Wiesbaden, hvorfra han kaldtes til Frankfurt ſom Leder af det Hoch’ſke Conſervatorium. Blandt hans over 200 Værker (11 Symphonier, 3 Orcheſterſuiter, 5 Ouverturer, 10 Strygekvartetter, 4 Clavertrioer, Concerter, Suiter og Sonater for Claver og Violin, en Mængde Claverſtykker, Vocalſager, Sange, 5 Operaer, et Oratorium m. m.) er der ved Siden af Meſterværker ikke lidet af underordnet Betydning. Den 3dje Symphoni „Im Walde“, Op. 153 (1869), regnes for hans meſt fremragende Værk.

Raffināde, d. ſ. ſ. Melis. **Raffinaderi**, den Fabrik, hvori en Raffinering foretages: Sukkerraffinaderi, Salpeterraffinaderi. **Raffinēring** af forſkjellige Subſtanſer gaar ud paa at fjærne de fremmede Beſtanddele, de indeholde i raa Tilſtand, og udføres efter Omſtændighederne paa højſt forſkjellig Maade. Saa godt ſom alle Salte og lignende Stoffer raffineres ved Kryſtalliſation, idet man dels ſtoler paa, at en Opløsnings overvejende Beſtanddel fortrinsvis udkryſtalliſerer, dels ved Moderluden benytter Saltenes forſkjellige Forhold ved Temperaturforſkjelligheder, idet f. Ex. Kogſalt iſær udſkilles under en Indkogning, medens f. Ex. Salpeter iſær udkryſtalliſeres under Afkøling. Ved Sukker, der ogſaa til Dels raffineres ved Kryſtalliſation, maa paaagtes, at det i den højere Temperatur let forvandles til ukryſtalliſabelt Sukker; her fjærnes imidlertid fremmede Stoffer tillige ved Klaring med Æggehvideſtof og Filtration gjennem Kul. Ved Svovl beſtaar R. i en Sublimation (Deſtillation), idet Urenhederne ikke ere flygtige; ved Tin i en Afſmeltning af det letſmeltelige Metal fra de mere ſtrængſmeltelige indblandede Metaller; ved Kobber i en Iltning af de fremmede Beſtanddele; ved Lampeolje og Petroleum i en Deſtruction af de indblandede Slimdele med Svovlſyre og Udvaſkning med Vand; ved Jærn og Staal i en Sortering af Stængerne efter Bruddet, Ordning efter deres Beſkaffenhed og Blanding af det uensartede ved gjentagen Sammenſvejsning og Udſtrækning. **Raffinereværk** kaldes en Indretning i Melmøller til at ſortere Klid og Kjærne efter Størrelſen ved Sigter og ſamtidig ſkille Kliden fra Kjærnen af ſamme Nummer ved Sugning. **Raffineret** bruges ogſaa uegtl. i Betydn. forfinet, ſnu; r. Væſen, frit, henſynsløſt V. **Raffinement**, fr. [māng], Forfinelſe; Spidsfindighed; Snuhed.

Rafflēsia, Slægt af de kronløſes Orden, nærmeſt beſlægtet med Slangerodsfamilien, omfatter rodſnyltende Arter af et højſt ejendommeligt Udſeende, idet hele Planten næſten kun beſtaar af en meget ſtor, ved ſin Grund af Dækblade omgiven Blomſt, der ved ſtærkt udviklede Snylterødder ſtaar i organiſk Forbindelſe med Værtplantens Rødder. **R. Arnoldi** paa Sumatra har de ſtørſte Blomſter; disſe kunne, naar de ere helt udfoldede, naa en Størrelſe af 3 F. i Gjennemſnit, ere røde og lugte af Kjød. Af **R. Patma**, der er noget mindre og har hjemme paa Java, anvendes Knopperne paa Grund af adſtringerende Egenſkaber.

Rafn, Carl Chriſtian, en af den nordiſke Oldtids Studium højt fortjent danſk Lærd, f. 16 Jan. 1795 paa Brahetrolleborg i Fyn, blev Student fra Odenſe Skole 1814, tog jurid. Embedsexamen 1816 og ſ. A. Officersexamen (med Udmærkelſe), var fra 1820 i nogle Aar Lærer ved Landcadetakademiet og 1821—23 tillige anſat ved Univerſitetsbibliotheket, blev 1825 Dr. phil., fik 1826 Titel af Profesſor, blev 1830 Dr. jur., 1839 Etatsraad og døde 20 Oct. 1864 ſom Conferensraad. Fra ſin Ungdom havde R. beſkæftiget ſig med Studiet af Islandſk og med Islands Oldſkrifter, og 1821 begyndte han ſin literære Virkſomhed med Udgivelſen af en Samling af det gamle Nordens mythiſke og romantiſke Sagaer i danſk Overſættelſe. 1825 oprettede R. det nordiſke Oldſkriftſelſkab (fra 1828 kongel.), hvilket han ſiden i Egenſkab af dets Secretær helligede ſin Virken, ligeſom han ogſaa foreſtod Redactionen af ſamtlige af Selſkabet udgivne Skrifter. I denne Stilling viſte han ſig i Beſiddelſe af en overordentlig Arbejdskraft, parret med Forretningsdygtighed og praktiſk Sans. Ved at knytte rige udenlandſke Medlemmer til Selſkabet ſkaffede han det en ſtedſe voxende Capital, der ved hans Død beløb ſig til mere end 150,000 Kr. Sin Opgave, at gjøre den oldnordiſke Literatur bekjendt hjemme og ude, naaede han ikke alene ved Udgivelſen af forſkjellige Rækker af Sagaer og Tidsſkrifter ſamt Ordbøger, men ogſaa ved pragtfuldt udſtyrede Værker, hvori alt inden for den oldnordiſke Literatur til Oplysning om enkelte hiſtoriſke Spørgsmaal ſamledes og oplyſtes. Berømteſt bleve hans 1837 udgivne »Antiquitates Americanæ«, der førſt for Alvor henledede Udlandets Opmærkſomhed paa Nordboernes Opdagelſe af Amerika i det 10de Aarh. Særdeles fortjenſtligt var ogſaa „Grønlands hiſtoriſke Mindesmærker“ (3 Bd., 1838—45), der indeholder udtømmende Oplysninger om den nordiſke Befolkning i Grønland fra Landets Koloniſation i Slutn. af 10de Aarh. til Nordboernes Uddøen i det 15de Aarh. Senere udgaves af lignende Arbejder »Antiquités russes« (2 Bd., 1850—58), og »Antiquités de l'Orient« (1856). Ved hans Død havde Oldſkriftſelſkabet i alt udgivet c. 100 Bd. Som adminiſtrativt Talent og Leder af videnſkabelig Udgivervirkſomhed har R. ſin ſtørſte Betydning, og det ſaaledes frembragte har blivende Værd, hvorvel flere af de i ovennævnte Værker fremſatte Hypotheſer have viſt ſig ikke at kunne beſtaa for Kritiken. Ogſaa paa anden Maade har R. gjort ſig fortjent; 1818 grundlagde han et offentligt Stiftsbibliothek for Island, og han fik ligeledes offentlige Bibliotheker oprettede i Thorshavn (1827) og Godthaab (1829).

Rafn, Carl Gottlob, f. 1769 i Viborg, d. 1808 i Kjøbenhavn ſom Juſtitsraad og Committeret i Økonomi- og Commercecollegiet, udfoldede en meget betydelig Virkſomhed ſom Forfatter af økonomiſke og naturvidenſkabelige, navnlig phyſiologiſke Skrifter. Som Plantephyſiolog indtager han navnlig en betydelig Rang, til Dels begrundet i, at han drev den nævnte Videnſkab experimentelt. Hans Hovedværk er „Danmarks og Holſtens Flora“ (2 Bd., 1796—1800), hvoraf 1ſte Bind er udgivet ſærſkilt under Titlen „Udkaſt til en Plantephyſiologi“ og overſat paa Tyſk og Svenſk.

Rafraîchisſement, fr. [fræſchisſemāng], Forfriſkning; **Rafraîchisſeur** [fræſchisſöhr], Forfriſker, Apparat, ved hvilket en Støvregn af vellugtende Vand udblæſes.

Rafte, ſ. **Robstræ**.

Ragāz, Stad i Canton St. Gallen i Schweiz ved den rivende Bjergſtrøm Tamina, 6 M. ſ. for St. Gallen. 2,000 I. Stærkt beſøgte varme Bade, der faa Vandet fra det nærliggende „Pfäfers“, hvorfra det hidføres i en Træledning.

Raglan, Fitzroy Jam. Henry Somerſet, Lord [rägglenn], f. 30 Sept. 1788 ſom yngſte Søn af Hertugen af Beaufort, indtraadte 1804 i den engelſke Hær og tjente med Udmærkelſe i Spanien, blev 1809 Adjudant hos Wellington og miſtede ſin højre Arm ved Waterloo. Til Løn blev R. Oberſt, valgtes 1818 til Underhuſet og øvede i forſkjellige Embedsſtillinger ſtor Indflydelſe paa Hærens Forvaltning. 1838 blev han Generallieutenant, 1852 Chef for Artilleriet og Peer under Navnet Lord R. 1854 ſattes han i Spidſen for den engelſke Hær, der ſendtes til Tyrkiet, førte den paa Toget til Krim og døde under Sevaſtopols Belejring 28 Juni 1855.

Ragnarøk (rök ell. rökkr), d. e. Gudernes Undergang ell. Tusmørke, kaldes i den nordiſke Mythologi Tiden, da den beſtaaende Verden ſkal forgaa og de herſkende Aſa-Guder bukke under i den ſidſte, ſtore Kamp. Den ægte Overlevering maa ſøges navnlig i Digtet Vølveſpaa, hvorfra den udførligere, men mere vilkaarlige Fremſtilling i den yngre Edda i flere Henſeender afviger. Forud for R. tiltager Ondſkab og Voldſomhed, Frænde rejſer ſig mod Frænde, og den ene ſkaaner ikke den anden. Uafbrudt Vinter herſker med Sne og Storm (Fimbulvinter, d. e. Storvinteren). Hejmdals Lur kalder Guderne til Ting, Odin ſøger Raad hos Mimer, og Ygdraſils Aſk ſkjælver. Alle Lænker brydes, ſaa at baade Loke og Fenrisulven ſlippe løs, og Midgaardsormen kløver Bølgerne, idet den ſøger op paa Land. Fra alle Kanter rykke Gudefjenderne frem: Jætterne, Loke med Hels Skarer, Surt med ſit lyſende Sværd. Overalt herſker Larm og Forſtyrrelſe, Jorden ſkjælver, og Himlen kløves. I den paafølgende ſtore Kamp mellem Guder og Jætter, ſom den yngre Edda henlægger til Sletten Vigrid, ombringes Odin af Fenrisulven, men hævnes af ſin Søn Vidar, Frey kæmper forgjæves med Surt, ja ſelv Thor maa bukke under for den edderſpyende Midgaardsorm, og med ham er alt tabt. Solen ſortner — den og Maanen ſluges af dem forfølgende Jætter i Ulveham — Jorden ſynker i Havet, Stjærnerne ſvinde, og alt indhylles i Ild og Røg. Men en ny Jord ſkyder op af Havet, Guder, der ikke have deltaget i Fortidens Kampliv (ſaaledes Balder og Hød, der nu vende tilbage til Livet), eller ſaadanne, i hvem de tidligere Styrere ligeſom gjenfødes (Sønner af Odin og Thor), indlede en ny Guldalder, hvor intet ondt findes, og en ny Menneſkeſlægt ſkal i Gimle nyde evig Glæde — da kommer den mægtige, ſom raader for alt; han bilægger enhver Strid og ordner uforanderlig alt.

Ragnvald d. hellige, Søn af den norſke Lendermand Kol Kalesſøn fra Agder, ſom 1099 af Kong Magnus Barfod havde faaet den orknøiſke Jarledatter Gunnhild Erlendsdatter til Ægte, var efter ſin Morbroder Magnus (ſ. d. A.) Prætendent til Orknøerne, blev ogſaa 1129 af Kong Sigurd udnævnt til Jarl, men forſøgte førſt 1135 med Biſtand fra Kong Harald at bemægtige ſig Jarledømmet. Det lykkedes ham ogſaa at erobre Shetland, men da hans Flaade blev taget af hans Modſtander, Paal Jarl, maatte R. vende hjem; ſtøttet til ſin netop ſkrinlagte Morbroders Hellighed fornyede han Forſøget med mere Held 1136, og da Paal Jarl ſamtidig blev fangen og bragt ud af Verden ved en privat Ven, blev R. erkjendt ſom Jarl, men maatte noget ſenere tage en Søſterſøn af Paal, Harald, til Medregent, idet han dog længe var dennes Formynder. Han ſtyrede nu længe fredelig, byggede den prægtige St. Magnus Kirke i Kirkevaag og hyldede 1150 den norſke Konge. Men da han 1152—55 ſammen med flere norſke Lendermænd (ſ. **Erling Skakke**) var draget paa et Korstog eller rettere en Pilegrimsfærd til Palæſtina, blev hans Del af Orknøerne i Mellemtiden overdragen til en Slægtning, Erlend, ſom efter R.s Hjemkomſt førte Krig mod ham og overfaldt ham, men ſenere blev beſejret og dræbt af R. (1156). Derved blev R. indviklet i en privat Fejde, ſom endte med, at R. blev lumſkelig overfaldet og dræbt 20 Aug. 1158. Han var venneſæl, hjælpſom og gavmild, en mild og kraftig Styrer, ridderlig og beleven og en anſet Skjald. Hans Død vakte almindelig Sorg, og Rygtet om hans Hellighed udbredte ſig ſnart og blev almindelig troet; han blev kanoniſeret af Cøleſtin III og ſkrinlagt i Kirkevaag 1192. R. digtede i Forening med en islandſk Skjald en kunſtig Háttalykill, en Drapa, hvis Vers ere Prøver paa alle brugelige Versarter, og ſom beſynger ældre heroiſke Sagn ſamt de norſke Kongers Hiſtorie; en ſtor Del deraf er endnu bevaret.

Ragoût, fr. [gū], Ret af Kjød med krydret Sauce.

Ragūſa, 1) Stad i den ſydøſtlige Del af Sicilien, 9 M. ſ. ſ. v. for Catania. 24,000 J. Uldinduſtri. — 2) Befæſtet Stad i det øſterrigſke Konger. Dalmatien, 38 M. ſ. ø. for Zara. 7,000 J. Biſpeſæde, Silkevæverier, Liqueurbrænderier, Skibsbyggeri, Havn. Staden har ofte lidt Jordſkjælv. R. blev anlagt 656 e. Chr. af Flygtninge fra **Gammel R.** (Oldtidens Epidauros) og var i Middelalderen en ariſtokratiſk Republik efter Venezias Mønſter med en Rector i Spidſen. Den gav ſig 1358 under Ungarns Beſkyttelſe og blev ſiden ſkatſkyldig til Tyrkiet. 1811 indlemmede Napoleon I R. i Illyrien, 1814 kom den under Øſterrig. Marmont førte Titel „Hertug af R.“

Rahbek, Knud Lyne, f. 18 Dec. 1760 i Kjøbenhavn. Faderen, Søn af en velhavende Bonde i en Landsby i Ringkjøbing Amt, af hvilken Slægten havde Navn, var bleven Skriverdreng i Ringkjøbing og endte ſom Toldinſpecteur og Toldſkriver i Kjøbenhavn; Moderen døde, førend Knud Lyne havde fyldt ſit førſte Aar. I ſit 12te Aar kom han i Herlufsholms Skoles Meſterlectie under en dygtig Rector, og inden han endnu havde fyldt ſit 15de Aar, blev han Student og udmærkedes ved Examen. Han læſte nu videre, men gav ſig dog ogſaa meget af med de ſaakaldte ſkjønne Videnſkaber; han læſte f. Ex. Boileau og Racine ſamt Goethes „Werther“, der øvede ſtor Indflydelſe paa ham. Efter at have taget 2den Examen underkaſtede han ſig kun lidt over 16 Aar gl. — ſamme Dag ſom P. A. Heiberg — den nylig indførte ſtore philologiſke Examen. R. begyndte ſaa at gaa paa theologiſke Forelæsninger og hørte dernæſt en Tid lang juridiſke. Til ſidſt maatte dog næſten alt andet vige for den moderne Literatur, ſærlig tyſke Romaner og Skueſpil, næſten alle af den følſomme Art. Klublivet tog ogſaa meget af hans Tid, og Theatret blev ſtedſe mere og mere hans ēt og alt. 1778—79 ſkrev han anonymt i „Almindel. danſk Bibliothek“ „Breve fra en gammel Skueſpiller til hans Søn“ (ſom han 1782 udgav ſærſkilt, omarbejdede og forøgede), der med udelukkende Forkjærlighed for den ſaakaldte comédie larmoyante prædikede Nødvendigheden af Foreningen mellem Menneſkeværd og Kunſtnerværd og priſte Skueſpillerens høje Betydning ſom Dydens Tolk og Talsmand. Kun lidt over 19 Aar gl. fik han ſit førſte originale Skueſpil, „Den unge Darby“, opført paa det kongel. Theater. Faderen, der frygtede for, at han mere og mere ſkulde fjærne ſig fra al ſtrængere videnſkabelig og borgerlig Virkſomhed, fik ham nu til modſtræbende at rejſe udenlands for at ſtudere videre ved fremmede Univerſiteter. Det førſte Aar tilbragte han i Kiel, og derfra gik han over Leipzig til Prag, Wien (hvor han traf Skueſpilleren Schröder) og München til Mannheim, hvor et tyſk Efterſpil af ham, „Den Fortrolige“, gik over Scenen, og hvor han indgik Venſkab med Iffland. Herfra rejſte han til Paris, hvor han næſten kun havde Øje for Theatret. Derfra tog han tilbage til Mannheim og kom i Efteraaret, uagtet han havde tænkt paa at blive i Tyſkland ſom tyſk Digter og Skueſpiller, tilbage til Kjøbenhavn. Faderen vilde nu have ham anbragt ved Toldvæſenet, men han begyndte igjen paa ſit gamle Liv. Han fortſatte ſin Skribentvirkſomhed og optoges i Dreiers Klub og i det norſke Selſkab. Næſte Aar udgav han førſte Bind af ſine „Proſaiſke Forſøg“, hvis Fortællinger til Dels høre til det bedſte, han har ſkrevet, og begyndte i Forening med Pram Maanedsſkriftet „Minerva“, der øvede en betydelig Indflydelſe, og hvori R. bl. a. ſkrev den maanedlige hiſtoriſk-politiſke Overſigt. 1787 boſatte han ſig paa det ved ham ſaa berømte Bakkehus (ſ. d. A.). 1788 holdt han de førſte æſthetiſke Forelæsninger i Danmark, der vandt ſtort Bifald. S. A. døde Enken efter Faderens rige Morbroder, og R. arvede nu en Capital, der ſatte ham i Stand til at betale ſin Gjæld og til næſte Sommer at gjøre en Udenlandsreiſe, paa hvilken han gjæſtede Schröder og Iffland og atter tænkte paa at ſlaa ſig til Ro i Tydſkland. Han vendte dog tilbage og blev n. A. den førſte Profeſſor i Æſthetik ved Kjøbenhavns Univerſitet. 1791 begyndte han Ugebladet „Den danſke Tilſkuer“, der behandlede Politiken, Literaturen, Sæderne og Dagens Begivenheder i en ofte vellykket, ſnart alvorlig, ſnart ſpøgende Form. 1794 udgav han 1ſte Bind af ſine „Poetiſke Forſøg“ (et nyt Oplag udkom ſenere under Titlen „Samlede Digte“), hvoraf iſær flere af hans Selſkabs- og Drikkeviſer ere af blivende Værd. 1796 forlovede R. ſig med Karen Margrete („Kamma“) Heger, Datter af Landsoverretsaſſeſſor H., f. 19 Oct. 1775, ſom han ægtede 1798. En Anke i „Den danſke Tilſkuer“ for det ſidſtnævnte Aar fremkaldte en ſkarp Cancelliſkrivelſe til R., der bragte ham til at tage ſin Afſked ſom Profeſſor, og han gav ſig nu til at være Lærer i Hiſtorie i et anſet Inſtitut. 1791—1804 udgav han „Danſk Læſebog og Exempelſamling til de lærde Skolers Brug“ i to Bind, der gav en brugbar Overſigt over Literaturen, og 1800—8 i Forening med Nyerup „Bidrag til den danſke Digtekunſts Hiſtorie“ i 4 Bind, der fortſattes 1819 med „Udſigt over danſk Digtekunſt under Kong Frederik V“ og 1828 med „Udſigt over danſk Digtekunſt under Kong Chriſtian VII“ (ſ. Nyerup). 1802 udkom et vakkert lille Skrift „Om den danſke Stil“, og 1804—14 4 Bind „Samlede Fortællinger“ ſamt „Holbergs udvalgte Skrifter“ i 21 Bind (han udgav ligeledes Samſøe, Tullin, Brødr. Trojel, Riber, P. A. Heiberg, Thaarup, Pram o. fl.). 1805 blev han Lærer ved den nyoprettede kongel. dramatiſke Skole (der realiſerede et af hans Ungdomsidealer) under Roſing; 4 Aar efter blev han Medlem af den kongel. Theaterdirection. 1809—13 udkom „Samlede Skueſpil“ (af hvilke „Sommeren paa Landet eller det kjøbenhavnſke Landliv“ og de fædrelandshiſtoriſke Dramaer „Anna Colbjørnſen“, „Frederik II i Ditmarſken“, „Hans Roſtgaard“ o. fl. ikke ere uden Fortjeneſte), og 1809 „Om Skueſpillerkunſten“. 1812—14 udgav han i Forening med Abrahamſon og Nyerup „Udvalgte danſke Viſer fra Middelalderen“ (ſ. Nyerup), og 1815—17 det fortjenſtfulde Arbejde „Om Holberg ſom Lyſtſpildigter“ i 3 Bind. 1816 indtraadte han i ſin forrige Stilling ved Univerſitetet ſom Profeſſor i Æſthetik, iſær i danſk Sprog og Literatur. 1819—21 udkom to Bind „Nordiſke Fortællinger“, i hvilke han overſatte Brudſtykker af islandſke Sagaer. Theatrets hundredaarige Jubilæum 1822 fremkaldte hans „Bidrag til den danſke Skuepladſes Hiſtorie i dens førſte Aarhundrede“. 1824—29 udgav han „Erindringer af mit Liv“ i 5 Bind, ſom dog kun (med Undtagelſe af den rørende Epiſode om Kammas Død) gaa til 1801 — en Bog, der, rigtignok i en trættende bred Form, indeholder værdifulde Bidrag til R.s og hele Tidsalderens, ſærlig Literaturens, Hiſtorie. I Sommeren 1825 højtideligholdt Studenterforeningen den elſkelige Oldings 50-aarige Studenterjubilæum og gjorde ham til ſit Æresmedlem. 21 Jan. 1829 døde Kamma, der ikke mindre end R. havde bidraget til at gjøre Bakkehuſet til et Samlingsſted for alt, hvad Danmark den Gang ejede af Aand; 22 Apr. n. A. fulgte R. ſin ſjældne Huſtru og begravedes ved hendes Side paa Frederiksberg Kirkegaard.

Rahel, ſ. Varnhagen v. Enſe.

Rahl, Karl, tyſk Maler, Søn af Kobberſtikkeren Karl Heinr. R. (f. 1779, d. 1843), f. 1812 i Wien, d. 1865, uddannede ſig ved Kunſtakademiet der og vandt allerede inden ſit 20de Aar den førſte Præmie. Under omtr. 10 Aars Kunſtrejſer ſaa vel i Syden ſom i Norden vandt han iſær Navn ved ſine Portræter. I Wien grundede han 1850 en privat Malerſkole, hvortil der flokkedes en Mængde Elever. En Beſtilling af Grækeren, Baron Sina paa monumentale Malerier i hans Palais og i den græſke Kirke i Wien førte ham ind paa den ſtore hiſtoriſke Kunſt, og han udførte nu en Mængde ſtørre Værker, dels med Allegorier, dels med Emner af Oldtidens Hiſtorie. Hans rige Produktionsevne ſtøttedes af et ivrigt Studium og Sans for en varm, levende Farve.

Raibolini, Francesco, bedſt kjendt under Navnet F. Francia, bologneſiſk Maler, f. 1450, d. 1517 (1518), var førſt Guldſmed og Stempelſkærer og begyndte ſenere at ſtudere Malerkunſten. Men han udviklede ſig hurtig til Meſter og blev Hovedet for Skolen i Bologna. Navnlig udmærker han ſig ved ſine fromme, følelſesfulde Madonnaer. Hans ſmukkeſte Arbejde er viſtnok „Madonna med Helgene“ i S. Giacomo maggiore i Bologna. Desuden maa fremhæves „Madonna tilbedende Chriſtusbarnet“ i Pinakotheket i München. R. ſkal ogſaa have haft Ry for Udførelſen af Typer til Bogtrykbrug; ſaaledes ſkulle de navnkundige aldinſke Typer være ſkaarne af ham.

Raiffeiſen, Borgemeſter i Flammersfeld, ſenere i Heddesdorf ved Neuwied (Rhinpreusſen), Grundlægger af et Slags Creditforeninger, de efter ham ſaakaldte „R.ſche Darlehnskaſſenvereine“, beſtemte til ſærlig at komme de mindre Landbrugsbeſiddere til gode og dannede til Dels i Lighed med Schultze-Delitzſch's Forſkudsforeninger. Laanekaſſerne, der oprindelig havde en mere tilfældig Charakter, organiſeredes fra 1862 permanent og have deres Ejendommelighed dels i den ſtærke locale Begrænsning, idet hver enkelt Forening kun omfatter 1 à 2 Communer, hvorved en nøje Control med Laantagerne ſikres, dels i det halvt velgjørende Præg, ſom de ſaa derved, at ogſaa velſtaaende Mænd, der ikke ſelv trænge til Laan, indtræde ſom ſolidariſke Interesſenter for at ſtøtte Foreningens Credit, ligeſom Beſtyrelſen ikke maa modtage nogen ſom helſt Løn. Ogſaa ſelve Midlerne til Udlaan komme til Dels — og navnlig var dette Tilfældet i Begyndelſen — fra rige Philanthroper og formuende Velyndere; væſentligſt fremkomme de dog ſom Sparekasſeindſkud, der forrentes med 3½—4½ pCt. Laanene, der ere egentlige Driftslaan, tilſtaas kun paa kortere Tid, højſt 10 Aar, og ſikres ved Hypothek, Deponering af Værdipapirer eller — hyppigſt — Caution; men den væſentligſte Sikkerhed ſøges i vedkommende Laanſøgers perſonlige Dygtighed og Flid. De fleſte Udlaan ere meget ſmaa, endog under 100 Rmk.; kun meget faa overſtige 3,000 Rmk. Udlaansrenten er 5 à 6, ſtundum 7 pCt. 1885 fandtes der 288 Laanekasſer; af de 245, der havde fremſendt Regnſkab, var der i Aarets Løb udlaant c. 6⅓ Mill. Rmk. For at ſammenknytte de enkelte Foreninger dannedes 1876 en Centralinſtitution i Neuwied, et Slags Aktiebank, i hvilken de enkelte Foreninger ere Aktionærer, og ſom modtager Overſkudet fra ſaadanne Kasſer, der have Overflod paa Indlaansmidler, og udlaaner dem til de Foreninger, der trænge til Penge. 1886 vare 148 Foreninger knyttede til denne Centralkasſe.

Raikes, Rob. [ræhks], de engelſke Søndagsſkolers Stifter, f. 1735, d. 1811, var Bogtrykker i Glouceſter. Synet af de fattige Børn paa Gaden i Fabrikbyen fik ham 1781 til at betale fire Damer for om Søndagen at underviſe ſaa mange Børn, ſom han ſendte dem. Han ſtøttedes af Præſten T. Stock og vakte gjennem Presſen Opmærkſomhed for Sagen, ſom hurtig vandt Indpas hele Storbritannien over. Lærere tilbød at arbejde gratis, og den verdslige Undervisning, ſeneſt Læſeundervisningen, udſkiltes, da Søndagsſkoler bleve almindeligere, ſaa at Søndagsſkolernes Opgave kun blev at paavirke Børnene religiøſt i Tilſlutning til Kirkens Virkſomhed for de voxne.

Raillere [raljēre], ſpotte; **Railleri** [raljeri], Spot.

Raimōndi, Marc Antonio, ital. Kobberſtikker, f. c. 1475 i Bologna, d. 1534, var Elev af Francesco Raibolini i at gjøre Niello (ſ. d. A.), men kaſtede ſig ſiden paa Kobberſtikkerkunſten, hvori han førſt ſluttede ſig til Mantegna og derpaa ſtak efter A. Dürers Træſnit, indtil Rafael tog ham i Lære og lod ham ſtikke efter ſine Tegninger. Det er navnlig ved disſe ſine Stik efter Rafael, hvori han med ren og ſikker Naal gjengiver Meſterens Omrids, at R. tillige med ſine to Elever og Hjælpere, Marco di Ravenna og Agoſtino Veneziano, fik ſit ſtore Navn. Hans Blade, omtr. 400 i Tallet, ere en uundværlig Skat i enhver Kobberſtikſamling og findes ſaaledes ogſaa i ſtort Antal og i gode Exemplarer i den kongel. Samling i Kjøbenhavn. Et mindre Antal af hans Blade er efter Michel Angelo og andre Meſtere.

Raimund, Ferdin., tyſk Dramatiker, f. 1790 i Wien, oplærtes til Conditor, men tog 18 Aar gl. Engagement ved et Provinsſkueſpillerſelſkab. Trods ſin Jærnflid og ſin brændende Begejſtring for den ſceniſke Kunſt havde han dog, navnlig paa Grund af ſit uanſelige Ydre, meget at kæmpe imod, og førſt efter at det 1813 var lykkedes ham at blive engageret i Wien, ſatte han ſig faſt i Publikums Yndeſt, dels ſom Komiker, dels, ſiden 1823, ſom dramatiſk Forfatter. 1828 blev han Directeur for Leopoldſtädter Theater, ved hvilket han i en Aarrække havde virket, men trak ſig allerede 1831 tilbage fra Theatret og kjøbte en Landejendom i Nærheden af Wien. Her havde han 1836 det Uheld at blive bidt af ſin Gaardhund, og da han formodede, at Hunden var gal, grebes han, hypochondriſk ſom han længe havde været, af en forfærdelig Angſt, i hvilken han dræbte ſig ſelv med et Piſtolſkud. R. var en Dramatiker af ſtor Begavelſe, men utilſtrækkelig Dannelſe. Ypperlige ere i ſig hans Skildringer af Folkelivet; men han ſvækkede ſelv deres Virkning ved den vilkaarlige Sammenblanding med en allegoriſerende Fe- og Trylleverden, hvorved han mente at forædle ſine Folkekomedier. Den bedſte og meſt bekjendte af disſe er „Der Verſchwender", der endnu hører til det ſtaaende Repertoire. Hans „Sämtl. Werke" udgaves 1837 af Vogl i 4 Bd., 1881 i 3 Bd.

Raimund af St. Gilles, Greve af Toulouſe og Provence, kæmpede med Cid imod Maurerne i Spanien og anførte den ſtørſte Hærafdeling paa det førſte Korstog 1096—99. Han var allerede da en ældre Mand, enøjet og af et lidet tiltalende Udſeende, men tapper og virkelyſten. Efter Erobringen af Antiochia kom han i Strid med Bohemund af Tarent om Beſiddelſen af Staden, men maatte til Slutning forlade Byen. Han deltog i Jeruſalems Erobring, hvorved han ogſaa kom i Strid med de andre Fyrſter, og forlod derpaa det hellige Land. Senere drog han atter tilbage til Syrien og døde her 1105 under Belejringen af Tripolis. En Efterkommer af ham var **Raimund VI**, Greve af Toulouſe, d. 1222, en ridderlig Troubadour og mild Fyrſte, Albigenſernes ulykkelige Beſkytter. Han ſøgte at afvende Krigens Ulykker fra ſine Lande ved Eftergivenhed og overgav uden Modſtand ſine ſtærkeſte Borge til Korshæren under Simon af Montfort, ſom derpaa bemægtigede ſig hans Lande. Vel lykkedes det R.s Søn, R. VII, paa ny at gjenindſætte ſin Fader, efter at Montfort var falden 1218; men efter Faderens Død bukkede ogſaa han under for de pavelige Korshæres og den franſke Konges forenede Magt og maatte 1229 afſtaa en Del af ſine Lande til Kong Ludvig IX og indſætte dennes Broder til Arving af Reſten (jvfr. **Katharer**).

Raimundus de Penna forti, berømt Scholaſtiker, f. 1175 i Pennaforte i Catalonien, var Dominikanermunk, da han 1230 af Pave Gregor IX blev valgt til Skriftefader og Storpønitentiarius, vendte ſiden tilbage til Spanien og blev 1238 General for ſin Orden; fra 1240 indtil ſin Død 1275 trak han ſig tilbage fra alle Forretninger og hengav ſig til et ſtille, contemplativt Liv. Han udgav en Samling af Gregor IX.s Decretaler og et ethiſk Skrift om Afholdenhed og Ægteſkab (ſædvanl. kaldt »Summa Raimundiana«). — **R. af Sa-**

bunde, ligeledes Spanier og Scholaſtiker, var fra 1430 Lærer i Toulouſe. Ved ſit Skrift »Liber creaturarum s. theologia naturalis« grundlagde han den naturlige Theologi (ſ. **Theologi**), ligeſom han var den førſte, der opſtillede et ſaakaldt moralſk Bevis for Guds Tilværelſe.

Raimundus Lullus, ſ. **Lullus.**

Rain, en lille Stad i Bayern, Schwaben, ved Floden Lech. Her ſejrede Guſtav Adolf 15 Apr. 1632 over Tilly, ſom blev dødelig ſaaret i Slaget.

Rainer, Ærkehertug af Øſterrig, f. 11 Jan. 1827, Søn af den 1853 afdøde Ærkehertug R. (f. 1783, Søn af Kejſer Leopold II og Vicekonge i Lombardiet-Venetien 1818—47), blev 1857 Præſident for det daværende Rigsraad og ledede 1860 Forhandlingerne i det „forſtærkede" Rigsraad om Gjenoptagelſe af det conſtitutionelle Syſtem. Han førte Forſædet 1861—65 i det af Schmerling dannede Miniſterium, men har ſiden holdt ſig uden for det politiſke Liv; 1868 blev han Overcommandant for det øſterrigſke Landeværn, og 1873 var han Præſident for Verdensudſtillingen i Wien. Ogſaa har R. viſt megen Interesſe for Videnſkaberne og kjøbte bl. a. en ſtor og mærkelig Samling af nylig fundne Papyrus'er fra El Fajum. Siden 1852 er han gift med Marie, Søſter til Ærkehertug Albrecht (f. 1825).

Rainy Lake [rāni læhk], en betydelig Ferſkvandsſø paa Grænſen af Canada og Staten Minneſota i Nordamerika. Ved **Rainy River** har den Afløb mod V. til den ſtore Skovſø (Lake of the Woods), der mod N. V. har Afløb til Winnipeg-Søen.

Raiſon, fr. [ræſōng], Fornuft, Fornuftgrunde, f. Ex. tage mod R.; **raiſonnēre,** gjøre Fornuftſlutninger, meſt i Form af Indvendinger. **Raiſonnābel,** gavmild, rigelig, ſom en r. Douceur. **Raiſonnement** [māng], Bedømmelſe, Fornuftſlutning, Slutningsrække. **Raiſonneur** [nōr], En, der gjør Bemærkninger over alt forefaldende; i et Skueſpil den, der repræſenterer den ſunde Sans eller den offentlige Moral over for lidenſkabelige Overdrivelſer.

Raizer, ſ. **Serber** und. **Serbien.**

Raja, ſ. **Radſcha. Rajaer** (af arab. raja, Hjord) er i Tyrkiet Benævn. paa de ſkattepligtige, ikke-muhammedanſke Folkeſlag, navnl. de chriſtne.

Rajgræs (Lolium), et Axgræs med flerblomſtrede, flade Smaaax, der vende den ſkarpe Side mod Blomſterſtandens Axe. **Almindel. R.** (L. perenne) er en meget almindelig vildtvoxende Plante; den har ingen Stak paa Indreavnerne, dyrkes ſom Foderurt, og en Varietet af den er det almindelige Plainegræs. **Italienſk R.** adſkilles fra den foregaaende ved at have en kort Stak og dyrkes ligeledes. **Svingel-R.** har langſtakkede Indreavner; dens Frø ere giftige.

Rakau, Stad i rusſiſk Polen, 24 M. ſ. for Warſchau. 2,000 I. I det 16de Aarh. en ſtærkt befolket Fabrikſtad og indtil 1643 Socinianernes Hovedſæde. **Rakauerkatechismus,** ſ. **Socinianerne.**

Rakelhane, ſ. **Tjur.**

Raket [kētt], et Fyrværkeriſtykke, beſtaaende af et ſammenrullet, i den øverſte Ende tilbundet Hylſter af ſtærkt Papir, drevet under Ramſlag eller i Presſe med en Krudtſats ſaa haardt, at Satſen, naar den tændes fra Hylſtrets aabne, nederſte Ende, forbrænder ſuccesſivt; Spændingen af Krudtgasſen i R.s Indre ſætter den da i Bevægelſe; for at hindre R. i uafladelig at ſkifte Bevægelſesretning bindes den faſt til Enden af en lang Træſtok, der paa en Maade tjener den ſom Ror. Ofte anbringes der paa den øverſte Ende af Hylſtret en Krudtladning eller Fyrværkeriſager, ſom romanſke Lys, Stjærner o. desl. I denne Skikkelſe bruges R. i Lyſtfyrværkeriet, ſamt til Krigsbrug ſom Signalraket. Uagtet det antages, at R. har været den ældſte Form af Krudtvaaben i China og Orienten, er det dog førſt fra 1805, at man i Europa, efter Forſlag af Engelſkmanden Sir William Congreve d. y., har begyndt at bruge **Krigsraketter** med Hylſtre af Jærnblik og førende en Granat eller et Brandprojectil; den ringe Skudſikkerhed har medført, at Krigsraketten dog aldrig har fundet nogen almindelig Anvendelſe. — Større Betydning har **Redningsraketten,** ligeſom de foregaaende en ſvær R. med Hylſter af Jærnblik; til Enden af Stokken fæſtes Tampen af en ſmækker og let Line, ſom er opſkudt i regelmæsſige Bugter; naar R. da udſkydes hen over et ſtrandet Skib, tager den Linen med ſig, ſaa at den falder paa dette, hvorved der kan tilvejebringes Forbindelſe mellem dette og Stranden. S. **Redningsapparater.**

Rakker, tidligere Benævn. paa Bødlens Medhjælper, ſom ogſaa ſlaaede døde Heſte og Kreaturer; da denne Beſtilling anſaas for „uærlig", er R. blevet et Skjældsord. **Rakkerkule,** et Sted, hvor Aadſler og henrettede Forbryderes Lig nedgraves.

Rakkeſtad, Fogderi i Smaalenenes Amt i Norge, med udſtrakte, jævne Flader, hvis frugtbare Lerjord giver Anledning til en meget betydelig Kornavl. 26,000 I. (1875). **R.,** Præſtegjæld i ſamme Fogderi, en af Landets bedſte Kornbygder. 5,940 I.

Rakle (Amentum), et Ax eller en axlignende Blomſterſtand, dannet af ufuldſtændige Blomſter, og ſom i Regelen falder af ſom en Helhed. **Rakletræer** (Amentaceæ), en Familiegruppe af de kronløſes Orden, omfatter Træer med ſærkjønnede Blomſter, der i Regelen ſidde i Rakler, med fjerribbede Blade og affaldende Axelblade. Frøhvide mangler, og Kimen er ret. Hertil høre Pilefamilien, Birkefamilien og de ſkaalfrugtede.

Rákóczi [rākothſi], en ungarſk Fyrſteſlægt, ſom i nogen Tid herſkede i Transſylvanien. Den førſte af dette Navn var **Sigmund R.,** ſom af Bocskay blev udnævnt til Statholder og efter hans Død 1607 af Stænderne valgt til Fyrſte, men fraſagde ſig denne Værdighed til Fordel for Gabr. Bathori og døde 1608. — Hans Søn, **Georg I R.,** blev efter Gabr. Bathoris og Bethlen Gabors Død valgt til Fyrſte 1631, ſluttede 1642 og 43 Forbund med Sverige og Frankrig og gjorde 1644 et Indfald i Ungarn; han maatte imidlertid trække ſig tilbage, men reddedes det følgende Aar ved Torſtenſons Angreb paa Øſterrig, rykkede derpaa denne til Undſætning og tvang Kejſeren til Fred i Linz 1645, hvorved han fik 7 ungarſke Comitater og ſikrede ſit Fædreland politiſk og Religionsfrihed. — Efter hans Død 1648 kom hans Søn, **Georg II R.**, til Regeringen og fik ved Sultan Muhammed IV ogſaa Lenshøjhed over Moldau og Valachiet, men miſtede begge Dele, da han imod Stændernes og Sultanens Vilje tog Parti for den ſvenſke Konge Carl Guſtav mod Johan Caſimir af Polen; han døde 1660. — Georgs Søn, **Frants I R.**, blev forbigaaet ſom umyndig, deltog ſiden i en Sammenſværgelſe mod Regeringen, men blev amneſteret og døde 1676. — Hans Søn, **Frants II R.**, blev fængslet 1701 formedelſt ſin Forbindelſe med de misfornøjede Ungarer, men undſlap til Polen og traadte derfra ſiden i Spidſen for den almindelige Opſtand, der udbrød i Ungarn 1703. Han trængte frem til Wien og blev 1707 udraabt til Fyrſte i Transſylvanien, hvorimod han afſlog den ham førſt af Carl XII og ſenere af Peter d. ſtore tilbudte Krone i Polen. Ogſaa Ungarerne valgte R. til deres Overhoved og erklærede ſig ſ. A. for uafhængige, men efter at have lidt et Nederlag ved Frentſchin ſluttede de 1711 Freden i Szathmar, hvorved de opnaaede næſten alle deres Fordringer og en almindelig Amneſti forkyndtes. R., ſom 1710 var flygtet til Polen, vilde ikke benytte Amneſtien, men begav ſig til Frankrig og derfra til Beſſarabien, hvor han døde 1735. **Rákóczi-Marſchen**, en ungarſk Zigeunermuſik, efter Sagnet componeret af en Zigeuner, der var Hofmuſiker hos Frants II Rákóczi, var 1848—49 „Ungarns Marſeillaiſe" i Frihedskrigen mod Øſterrig.

Raleigh [rāāhli], Hovedſtad i Staten Nord-Carolina i Nordamerika, ligger inde i Landet, 50 M. ſ. ſ. v. for Waſhington. 14,000 J. Prægtigt Statshus.

Raleigh, Walter [ſ. o.], engelſk Admiral, f. 1552, kæmpede fra 1569—76 i den franſk-hugenottiſke Hær og 1579—81 mod Oprørerne i Irland. Han vandt gjennem Hertugen af Leiceſter Dronn. Eliſabeths Yndeſt. 1585 blev han Viceadmiral og 1587 Capitain i Garden. Allerede 1584 havde han faaet Tilladelſe til at anlægge en Koloni i Nordamerika og ſendt to Mænd derover for at underſøge Landet, ſom han til Ære for Dronningen kaldte Virginia. 1585 og 1587 ſendte han Koloniſter derover, men de enten døde eller vendte tilbage, og Koloniſationen kom i andre Hænder. Ligeledes mislykkedes hans Forſøg paa at ſtifte engelſke Kolonier i Munſter i Irland, hvor han optraadte med henſynsløs Gruſomhed. 1588 deltog han med ſtor Hæder i Kampen mod den ſpanſke Armada, men den Yndeſt, hvori han ſtod hos Eliſabeth, forſpildte han ved 1592 at ægte Eliſabeth Throckmorton, ſaa at Dronningen endog lod ham ſætte i Tower. Efter ſin Løsladelſe gjorde han 1595 et Tog til Trinidad for at opſøge Guldlandet (El Dorado). Det var hans Henſigt at gaa til Guajana, men Krigen med Spanien, i hvilken han 1596 udmærkede ſig i Kampen ved Cadix, hindrede ham heri. 1597 deltog han med Eſſex i dennes mislykkede Expedition mod den ſpanſk-veſtindiſke Flaade; et bittert Fjendſkab opſtod mellem de to Mænd og vedvarede indtil Eſſex's Død. Efter Eliſabeths Død blev R. beſkyldt for at have modarbejdet Kong Jakobs Tronbeſtigelſe, dømt til Døden, men paa Skafottet benaadet og derpaa i 12 Aar holdt fængslet i Tower (1603—1616). Her beſkæftigede han ſig med chemiſke Experimenter og literære Studier, ſamt forfattede en »History of the World« og forſkjellige Pamphleter mod afdøde Politikere. Paa Villiers's Bøn kom han fri 1616 og blev 1617 Chef for et Tog til Erobring af det efter hans Paaſtand guldrige Guajana. Her kom han i Strid med Spanierne ved Orinoco; Foretagendet mislykkedes, og da den ſpanſke Regering beſværede ſig over dette Fredsbrud, beſluttede Jakob at lade R. falde ſom Offer. Den tidligere Anklage fremdroges paa ny, og R. blev henrettet 29 Oct. 1618.

Rallelyd, pibende (ſibilerende R.), ſnorkende (ſonore R.), kniſtrende (crepiterende R., Crepitation) eller boblende Lyd, der høres under Aandedrættet ved Auſcultationen af Lungerne, naar Luftrøret og dets Forgreninger indeholde Slim eller andre Vædſker, ſom ſættes i Bevægelſe ved Luftens Pasſage gjennem dem.

Rallentāndo, fork. rallent., rall., it., bet. i Muſik, at Tempoet gjennem ēn eller flere Takter lidt efter lidt ſkal blive langſommere.

Rama, flere Stæder i det gamle Jødeland.

Ramaſkrig, ſtærkt Klageſkrig eller heftig Ytring af Klage, ſtammer fra Matth. II. 18 „En Røſt blev hørt i R., Graad og Skrig" oſv. (efter Proph. Jeremias) i Anledning af det bethlehemitiſke Børnemord.

Ramadhān, den 9de Maaned efter Muhammedanernes Aar, i hvilken Faſten indtræffer, og efter hvis Udgang Beiramsfeſten højtideligholdes.

Ramāsſe kaldes undertiden Affald af Smeddejærn, beſtemt til at ſammenſvejſes til Stænger, der ved en henſigtsmæsſig Behandling kunne blive udmærket ſeje, fordi Materialet er ſaa ſtærkt gjennemarbejdet. For at kunne anvende Svejsning maa R. foreløbig ſamles enten (uhenſigtsmæsſig) ved Sammenruſtning, eller ved Sammenſintring, eller endelig ved at pakkes ſammen i Affald af Plade- eller Baandjærn.

Ramāyana, Navnet paa det ene af Oldindiens to ſtore epiſke Digte; ſ. **Sanſkrit**.

Rambert, Saint [ſæng rangbæhr], Stad i det franſke Dep. Ain, 4 M. ſ. ſ. ø. for Bourg, i en af høje Bjærge omgiven Dal. 2,000 J. Betydeligt Lærredsvæveri i Byen og Omegn. Her er fundet en ſtor Mængde keltiſke og romerſke Oldſager.

Rambervillers [rangbæhrvilliē], Stad i Frankrig, Dep. Vosges, 3 M. n. n. ø. for Epinal. 5,000 J. Papirfabrikation. Humleavl.

Rambouillet [rangbuijǣ], Stad i det franſke Dep. Seine-Oiſe, 6 M. v. ſ. v. for Paris, med 4,000 J., ſtor Park og Slot, hvor Frants I døde 1547 og Carl X underſkrev ſin Tronfraſigelſe 1830. Schæferi.

Rambouillet, **Hôtel de** [ſ. o.], ſ. **Franſk Literat.** (III. S. 220, Sp. 1) und. **Frankrig**.

Rāmbuk, en Maſkine til at ramme Pæle ned med. Pælene bringes til at ſynke ved Slag med en dertil indrettet Klods, **Ramſlaget**, af Træ eller ofteſt Støbejærn, der løftes til en beſtemt Højde, hvorfra det falder ned paa Pælens Hoved, atter løftes oſv., indtil Pælen er nedrammet til den beſtemte Dybde. Ramſlaget er ſom Regel befæſtet i et Tov, der gaar over en Skive, anbragt for oven paa en Buk, ſom tillige tjener til Ramſlagets Styring. Ved mindre Pæleramninger benyttes R. ved Haandkraft, **Haandrambukken**; den kan i ſaa Fald være meget ſimpel, idet ſaa mange ſmækre Tove, ſom der er Arbejdere beſkæftigede ved R., ſamles for oven i et tykkere, der løber over en Skive øverſt paa den Opſtander, ſom tjener til Styring for Ramſlaget. Da Arbejdet med R. er meget anſtrængende, maa man gjøre et kort Ophold efter f. Ex. 20—30 Slag (en Hede). For at anvende Arbejdskraften fordelagtigere har man gjort den Forbedring ved R., at Ramſlaget hæves til en ſtørre Højde ved et Spil, **Maſkinrambukken**. Ramſlaget er da forbundet med Ramtovet ved en Tang eller Hage, der griber ind i et Øje for oven i Ramſlaget. Naar dette hæves til en beſtemt Højde, ſtøder f. Ex. en Arm paa Tangen mod en i Løberen indſtukken Bolt, ſaa at Hagen ſlipper Øjet og Ramſlaget falder ned paa Pælen. Tangen og Tovene, ſom vilde ſtandſe Ramſlaget i Faldet, trækkes derefter hver Gang ned til dette for at hæve det paa ny. Ved Arbejder af ſtørre Omfang anvendes nu ofte Dampkraft, enten ved at Spillet paa en almindelig Maſkinrambuk drives af en Dampmaſkine, **Damprambuk**, eller ved at Dampen directe benyttes til Ramſlagets Løftning, **Dampramme**, ſ. **Damprammemaſkine** und. **Damp**. Undertiden har man ogſaa til Ramſlagets Bevægelſe anvendt anden Kraft, ſom f. Ex. Heſtekraft, Vandkraft, Lufttryk, ſamt endelig den ved Exploſion af Krudt og Dynamit fremkaldte Kraft.

Rambūs, **Rapuſe**, et Slags Kortſpil med mange Spil Kort, der ſpilles af to eller flere Perſoner.

Rameau, Jean Phil. [ramō], f. 25 Sept. 1683 i Dijon, d. 12 Sept. 1764 i Paris, indtager en fremragende Plads i Muſikens Hiſtorie baade ſom theoretiſk Forfatter og dramatiſk Componiſt. Efter et temmelig uroligt Ungdomsliv, i hvilket han ſnart ſtuderede Muſik i Italien, ſnart var Capelmeſter for et omrejſende Skueſpillerſelſkab, ſnart Organiſt i franſke Byer, kom han ſom Organiſt til Clermont, hvor han fordybede ſig i mathematiſke og akuſtiſke Studier. Reſultatet deraf var hans »Traité d'harmonie«, der udkom 1722 og med de medklingende Toner ſom Udgangspunkt for førſte Gang fremſtiller Tersbygningen og Omvending af Accorderne ſom Harmonilærens Grundlag. I Paris, hvor R. havde taget Ophold, begyndte han nu at gjøre Opſigt ſom Theoretiker, Orgelſpiller og Clavercomponiſt, og 1733 opførtes hans førſte Opera, »Hyppolite et Aricie«, der bragte hele Paris i Oprør, fordi man troede, at R. gik ud paa at ødelægge Lullys traditionelle franſke Nationalopera. Stormen lagde ſig imidlertid, da man mærkede, at R.s Maal var en Udvikling af den nationale Opera, og inden kort Tid blev han Franſkmændenes Yndlingscomponiſt. Blandt hans 22 Operaer anſes »Castor et Pollux« for at være den bedſte. Glucks franſke Operaer vidne om, at han grundig har ſtuderet R.s Stil. Efter den nævnte Traité fulgte endnu en Række theoretiſke Skrifter, og desuden ſkrev R. Cantater, Motetter og en ſtor Del værdifulde Claverſager, hvoraf flere endnu bruges.

Ramée, Daniel [mēh], franſk Architekt, f. 19 Maj 1806 i Hamborg, Søn af Architekten Jean R., med hvem han ſom Barn var i Nordamerika. Han uddannede ſig i Paris og ſtuderede iſær Middelalderens Bygningskunſt. Efter længere Kunſtrejſer i Tyſkland, England og Italien har han iſær gjort ſig bekjendt ſom Kunſtforfatter, og blandt hans Arbejder kunne fremhæves »Histoire générale de l'Architecture« (1860—62, egtl. 2 forſtørrede Udg. af hans »Manuel«, 1843), »Sculptures décoratives du XII—XVI siècle« (1864), »Dictionnaire des termes d'Architecture« (1868, i 4 Sprog), »Histoire de l'origine des inventions, découvertes et institutions humaines« (1875) ſamt nogle Monographier over enkelte Bygninger. Desuden udgav han 1853 »Théologie cosmogonique ou reconstitution de l'ancienne et primitive loi«, et heftigt Angreb paa den ſemitiſke Race, hvoraf endnu mærkes Gjenlyd i hans »Histoire de l'architecture«.

Ramée, Louiſa de la [ſ. o.], engelſk Romanforfatterinde, f. i Bury St. Edmonds 1840, er paa fædrene Side af franſk Byrd. Hun kom ſom ung til London og begyndte tidlig at ſkrive i Tidsſkrifter. Hun har ſtadig ſkrevet under Mærket Ouida, en barnlig ufuldkommen Udtale af hendes Fornavn. Hendes førſte Roman, »Granville de Vigne, a Tale of the Day«, udkom 1861 i »New Monthly Magazine«; den blev 1863 udgivet ſelvſtændig under Titel »Held in Bondage«. Af hendes øvrige Arbejder kunne nævnes »Strathmore« (1865), »Idalia« (1867), »Under Two Flags« (1868), »Folli Farine« (1871), »Two Little Wooden Shoes« (1874), »Signa« (1875), »Ariadne« (1877), »Moths« (1880), »In Maremma«, »Wanda«. Hun bor i Italien, i Nærheden af Firenze.

Ramée, Pierre de la [ſ. o.], ſ. **Ramus**, **Petrus**.

Ramēnghi, Bartolomeo, bologneſiſk Maler, f. 1484, d. 1542, kaldes ſædvanlig Bagnacavallo efter ſit Fødeſted. Han var Lærling af Raibolini og ſtærkt paavirket af Rafael, ſkjønt det efter nyere Underſøgelſer ſynes, ſom om han hverken har været i Rom eller malet der. I Bologna, hvor han meſt arbejdede, bevares ogſaa flere udmærkede Billeder af R., uagtet nogle ere tabte. Et af hans Hovedværker, „Madonna med Barnet i Skyerne og 4 Helgene for neden", er kommet til Maleriſamlingen i Dresden; det er ædelt og ſtorladent i Udførelſen og minder i høj Grad om Rafael.

Ramesſēum, et ægyptiſk Tempel, der ogſaa kaldes Memnons Palads og Oſymandyas's Grav, er opført af Ramſes II i det veſtlige Theben.

Ramesvaram, en 3 M. lang og indtil 1 M. bred Ø i Forindien mellem Manaar Bugten og Palks Strædet, der ſkiller Øen Ceylon fra Faſtlandet, har en mærkelig, ældgammel Pagode, der aarlig beſøges af talrige Pilegrimme fra alle Dele af Indien, og ſtorartede Bygninger til at optage disſe. Ved Øens Øſtende begynder den ſaakaldte Adamsbro. Det er i den nyeſte

Tid paatænkt at gjennemſkære Øen for ved en for den ſtore Skibsfart ſejlbar Kanal at muliggjøre Paſſagen fra Manaar Bugten til Palks Strædet. Kanalen ſkal kunne anlægges med 10 Metres Dybde (over 31 F.) for c. 1 Mill. Kroner.

Ramillies [ſĭ], Landsby i den belgiſke Prov. Sydbrabant, 6 M. ſ. ø. for Bryſſel, hiſtoriſk mærkelig ved Hertugen af Marlboroughs Sejer 23 Maj 1706 over Franſkmændene under Villeroi.

Rāmleh, Stad i Syrien, 2 M. n. v. for Jeruſalem. 3,000 J. Hoſpitium for chriſtne Pilegrimme.

Ramler, ſ. Hare.

Ramler, Karl Wilh., tyſk Digter, f. 1725 i Colberg, ſtuderede i Halle, blev 1748 Cadetlærer i Berlin og ſiden Medlem af Nationaltheatrets Direction. Ved ſin omhyggelige Behandling af antike Verſeformer, ſom han bl. a. anvendte i ſin Overſættelſe af Horats's Oder, har han ikke ringe ſproglig Fortjeneſte, ligeſom flere af hans originale Oder og andre lyriſke Digte, i hvilke han ſærlig beſynger Preusſen og Frederik II, ere meget vellykkede. Med Leſſing og flere af Samtidens meſt udmærkede Mænd ſtod R. i venſkabelig Forbindelſe, men ſkaffede ſig ofte Uvenner ved ſin egenmægtige og pedantiſke Corrigeren af andres Arbejder. D. 1798. Hans „Poetiſche Werke“ udkom i 2 Bd. 1800–1.

Ramlöſa, Sundhedsbrønd i Sverige, Skaane, i et ſkovbevoxet Dalſtrøg, tæt ſ. ø. for Helſingborg. Vandet, der foruden nogle Alkaliſalte indeholder kulſurt Jærnforilte, anvendes mod forſkjellige Maveſygdomme og rheumatiſke Lidelſer. — Ogſaa i Nordſjælland, Frederiksborg Amt, Holbo Herred, er et **Ramløſe** (Sogn og Kirkeby tæt ved Arreſø), hvor Roskilde Biſkopper i Katholicismens Tid havde en ſtor Gaard; her overfaldt den danſk Prins Oluf, Harald Keſjas Søn, under ſit Oprør mod Erik Lam Biſkop Ricco, ſtak Ild paa Gaarden og dræbte Biſkoppen 1139.

Rammohūn Roy, Stifteren af en theiſtiſk Sekt i Indien, der kaldes Brahma Samaj (ſ. d. A.), f. 1774 i Bengalen i en gammel og anſet Brahmanfamilie. Efter at have nydt en god Opdragelſe og navnlig med Iver lagt ſig efter Perſiſk, Arabiſk og Sanſkrit var han i 10 Aar anſat i det engelſke Compagnis Tjeneſte ſom Skatteopkræver. Han udgav tidlig en Del Smaaafhandlinger, i hvilke han hævdede den monotheiſtiſke Opfattelſe af den indiſke Religion, men kom herved i Strid baade med de lærde Hinduer og med de chriſtne Miſſionærer. Ved ſin Kamp mod den gamle Skik, at Enkerne gaa paa Baalet med deres afdøde Mænd (ſ. Sutti), udvirkede han, at Lord Bentinck 1829 forbød denne i Territoriet under Fort William, hvilket Forbud ſenere er blevet udvidet til hele Indien. R. var en virkſom Philanthrop og Politiker; han oprettede Skoler for nyttig Kundſkab, kæmpede for den indfødte Preſſes Frihed og ledede ſelv to indfødte Aviſer. 20 Aug. 1829 aabnede han den førſte Brahma Samaj, og en Kirke blev paabegyndt for „Tilbedelſen af det evige, uranſkelige og uforanderlige Væſen, ſom er Skaber og Opholder af hele Tilværelſen“. Denne nye Kirke blev højtidelig aabnet 23 Jan. 1830, fra hvilken Dag Brahma-Forſamlingen daterer ſin Tilværelſe. R. rejſte derefter 1831 til England, men døde pludſelig af Hjærnebetændelſe i Briſtol 27 Sept. 1833.

Ramolino, Mar. Lætitia, ſ. Bonaparte, Carl.

Ramorino, Girolamo, ital. General, f. 1792 i Genua ſom uægte Søn af Marſchal Lannes, indtraadte 1809 i den franſke Hær og blev 1812 Artillericapitain. 1821 tog han Del i Militærrevolutionen i Sardinien; 1831 førte han en Afdeling af den polſke Hær; 1834 ledede han Mazziniſternes Indfald i Savoien. Siden levede han i Stilhed i Paris, men drog 1848 til Italien og fik i Marts n. A. Anførſelen over en Diviſion af den ſardinſke Hær. I Stedet for at beſætte Poflodens venſtre Bred, ſom det var ham paalagt, tog han Stilling paa den højre og muliggjorde derved Øſterrigernes Overgang over Floden; efter Nederlaget ved Novara blev han ſtillet for en Krigsret, dødsdømt og ſkudt i Turin 22 Maj 1849.

Rampe, fr., en af Jord dannet Skraaplan, der tjener til Paſſage imellem et lavere og et højere liggende Jordsmon ell. Parti, ſom f. Ex. ved Børstrappen i Kjøbenhavn. — Ved Jærnbaner, ſom udelukkende ere anlagte for at transportere Materiale fra et højere til et lavere liggende Sted (f. Ex. Kul fra Gruben til Havnen), har man oftere paa enkelte Strækninger ſamlet Faldet ſaaledes, at den Kraft, ſom fremkaldes ved et nedrullende, belaſtet Vogntog, tillige er i Stand til at trække et Tog af tomme Vogne op ad ſamme Strækning. Diſſe to Vogntog, der løbe i to jævnſides liggende Spor, ere forbundne ved et Tov, der gaar over en Skive, ſom oven for Skraaningen er anbragt imellem Sporene. En ſaadan Skraaplan kaldes en ſelvvirkende R. R. i Befæſtningskunſten er d. ſ. ſ. Appareille ell. Voldbakke, Opkjørſel til en Voldgang, Kanonbænk ell. lign.

Ramponēre, ødelægge.

Rāmpſinit, en ægyptiſk Konge, hiſtoriſk ſvarende til Ramſes III, Hovedet for det 20de manethoniſke Dynaſti, udmærkede ſig efter græſke Beretninger ved umaadelige Rigdomme.

Ramſay [rāmſi], ſkotſk Adelsſlægt, ſ. Dalhouſie.

Ramſay, Allan [ſ. o.], ſkotſk Digter, f. 1686, d. 1758. Han var Almuesmand og var førſt Parykmager, ſenere Boghandler i Edinburgh. Han havde ſtor Kjærlighed til de gamle ſkotſke Folkeſange, ſom han udgav og efterlignede. Af hans egne Poeſier er det berømteſte »The Gentle Shepherd« (1725), en idylliſk Digtning paa Vers i Dialogform med indflettede Sange; det ſkildrer ſkotſk Natur og Bondeliv og er ſkrevet i ſkotſk Dialekt. R. har haft ſtor Indflydelſe paa Burns og kan betragtes ſom hans Forløber. 1865 rejſtes ham et Mindesmærke i Edinburgh.

Ramsden, Jeſſe [ræms], engelſk Phyſiker og Mechaniker, f. 1735 i Halifax i Grevſkabet York, var førſt Kobberſtikker, men blev ſom Svigerſøn af Dollond ført ind paa Studiet af Phyſik og Mechanik. Han har conſtrueret og forbedret en ſtor Del Apparater og Inſtrumenter, deriblandt Delemaſkinen (1777), et Skruemikrometer og den førſte praktiſk anvendelige Skive-Elektriſermaſkine (1766); i Forening med Roy angav han en fortrinlig Methode til Maaling af Stængers Udvidelſe ved Opvarmning. Han har end videre opfundet et ſammenſat Ocular til den aſtronomiſke Kikkert, det ſaakaldte poſitive Ocular (ſ. Ocular). Han blev 1786 Medlem af „Royal Society" og døde 1800.

Ramſes, i det gamle Ægypten 12 forſkjellige Pharaoner. Den førſte R. var Hovedet for det 19de manethoniſke Dynaſti. R. II, der almindelig identificeres med Herodots Seſoſtris, var en meget krigerſk Konge og kæmpede iſær tappert mod det ſaakaldte Cheta-Folk, Bibelens Hethiter. R. III er Grækernes Rampſinit. Af de 9 andre Konger af ſ. N., der alle tilhøre det 20de Dynaſti, har ingen vundet ſynderlig hiſtoriſk Betydning.

Ramsgate [rämsgæht], Stad i Kent-Shire i England paa Øen Thanet ved Nordſøen, 3 M. ø. til n. for Canterbury. 23,000 J. Stærkt beſøgte Søbade (ved Broadſtairs). God Havn.

Ramus, Chriſtian, danſk Mathematiker, f. 5 Dec. 1806 i Nykjøbing p. F., vandt 1831 Univerſitetsmedaillen for den mathematiſke Prisopgave, blev ſ. A. conſtitueret ſom Lærer i Mathematik ved den polytechniſke Læreanſtalt, disputerede 1832 for Magiſtergraden (»De functionum formis, originibus, variationibus«), udnævntes 1833 til Lector og 1834 til Profeſſor i Mathematik ved Univerſitetet og døde 10 Juni 1856. Han har ſtrevet indholdsvægtige Lærebøger i de fleſte mathematiſke Diſcipliner, navnlig Trigonometri (1837), Algebra og Functionslære (1840), Differential- og Integralregning (1844), analytiſk Geometri (1848), elementær Geometri (1850), elementær Algebra (1855), Aſtronomi (1857, udg. efter hans Død). Desuden har han leveret nogle Monographier i Videnſkabernes Selſkabs Skrifter og i Crelles Journal.

Ramus, Jonas, Præſt paa Norderhov i Ringerike i Norge, f. 1649, d. 1718, gift med den kloge og kjække Anna Colbjørnſen (ſ. d. A.), udgav 1689 »Nori regnum, h. e. Norvegia antiqua et ethnica«, ſom efter hans Død udkom i forøget Skikkelſe (ved Spidberg 1719), 1702 »Ulysses et Othinus unus et idem«, der oplevede 3 Udgaver, og endelig „Norriges Beſkrivelſe" (Kbhvn. 1715).

Ramus, Petrus, egtl. Pierre de la Ramée, franſk Philoſoph og Mathematiker, f. 1515 i Picardiet, var Søn af en Kulſvier og blev af ſin Videlyſt ført til Paris for at ſtudere. Han levede her en Tid lang ſom Tjener i Collège de Navarre og beſøgte Forelæsningerne i ſin Fritid. 21 Aar gl. disputerede han for Magiſtergraden over den Theſis, at ikke alt, hvad Ariſtoteles havde lært, var ſandt. Han følte ſig iſær tiltrukken af Cicero, Quintilian og Platon og vilde i Stedet for den ariſtoteliſke Logik, hvis Værd han ikke forſtod, ſætte en „naturlig Dialektik", ſom paa ēn Gang lærer den Kunſt at tænke og den at fremſtille det tænkte, altſaa en Forbindelſe af Logik og Rhetorik. Hans Lærebog i Logik (»Dialecticæ institutiones«, 1543) er i flere Henſeender bleven Mønſter for ſenere Fremſtillinger. Hans Betydning beſtaar i Forſøget paa at føre Renaiſſancen fra den literære over i den philoſophiſke Sphære; han har rokket Autoritetstroen paa Ariſtoteles, hvem han behandlede „ſom Luther havde behandlet Paven". Hans Angreb paa Ariſtoteles ſkaffede ham mange og mægtige Fjender; han blev af en kongelig Commiſſion dømt til at høre op med ſin philoſophiſke Undervisning, og hans Bøger confiſkeredes. Efter Frants I.s Død fik han dog atter Tilladelſe til at lære; hans »Dialectique« (1555) er det førſte philoſophiſke Skrift i det franſke Sprog. Men paa Grund af, at han 1561 var traadt over til den reformerte Tro, maatte han under Religionskrigene forlade Paris; han beſøgte Tyſkland, Italien og Schweiz, hvor han vandt mange Tilhængere („Ramiſter"). Efter Freden 1570 vendte han tilbage og dræbtes i Bartholomæusnatten 1572; et Rygte, der ſom hans Drabsmand nævner en Collega af ham, Charpentier, ſynes efter ſenere Underſøgelſer ugrundet. Hans »Commentariorum de religione christiana libri quatuor« indeholder en dygtig Fremſtilling af Zwinglianismen.

Ran kaldes i det danſke Retsſprog den ulovlige, aabenlyſt, men uden Anvendelſe af egentlig Vold foretagne Bemægtigelſe af en andens Ting i vindeſyg Henſigt (i Modſætning til Tyveri, ſom beſtaar i en hemmelig Bemægtigelſe). Straffen for R. er for øvrigt efter den nugjældende Lovgivning ganſke den ſamme ſom for Tyveri. Efter den norſke Ret kaldes nu ſaa vel den aabenlyſe ſom den hemmelige Bemægtigelſe Tyveri.

Ran (Rán), i den nord. Mythol. den forfærdelige Havguds, Jætten Ægers Huſtru. Hun har et Net, hvori hun fanger de ſøfarende. Bølgerne kaldes R.s eller Æ.s Døtre.

Ranc, Arthur, franſk Politiker, f. 10 Dec. 1831, ſtuderede i Paris, men ſluttede ſig tidlig til de ivrigſte Republikanere og blev ſom Medvider i et Mordforſøg paa Kejſeren 1855 deporteret til Lambeſe, hvorfra han dog ſnart undkom til Schweiz. Efter Amneſtien 1859 vendte han tilbage til Paris og blev Medarbejder i flere radicale Blade. I Sept. 1870 blev han Maire i et af Paris's Kvarterer, men gik 14 Oct. i Luftballon til Tours, hvor han udnævntes til Directeur for den offentlige Sikkerhed (i denne Stilling lod han Fyrſten af Joinville udviſe af Landet) og indtil 6 Febr. n. A. var en af Gambettas vigtigſte Hjælpere. Derefter valgtes R. til Nationalforſamlingen, men nedlagde ſit Valgbrev efter Fredens Stadfæſtelſe. Efter Oprørets Udbrud i Marts 1871 kom han tilbage til Paris og blev Medlem af Communens Raad og ſiden dettes Raadsformand; han ſøgte at holde igjen paa dets Voldſomhed og at fremkalde en Udſoning med Regeringen i Verſailles og opgav ſin Plads 6 Apr., da Forſøget mislykkedes. I Juli 1871 valgtes han til Medlem af Byraadet, medvirkede desuden i Gambettas Blad »République française« og udfoldede ſtor Iver og Dygtighed i Organiſationen af det republikanſke Parti. I Maj 1873 valgtes han i Lyon til Nationalforſamlingen, men blev kort efter ſat under Tiltale af den nye monarchiſtiſke Regering, viſtnok nærmeſt ſom en farlig politiſk Modſtander. Han flygtede til Brysſel og blev nu dødsdømt af Krigsretten, ſkjønt det ikke kunde paaviſes, at han havde deltaget i Communens Voldshandlinger. Efter Amneſtien 1879 kom han tilbage, og valgtes 1881 til Medlem af Deputeretkammeret.

Rancé, Bouthill. de [rangſē], ſ. **Bouthillier.**

Ranch, Hieronimus Juſteſen, f. 1539, d. 1607 ſom Præſt i Viborg, den førſte originale danſke dramatiſke Digter, naar man ſer bort fra Hegelunds endnu tidligere „Calumnia", der kun var et Mellemſpil. Man har tre originale Skueſpil af ham, nemlig „Kong Salomons Hylding", opført i Anledning af Chriſtian IV.s Hylding 1584 i Viborg, „Samſons Fængſel" og „Karrig Niding". Desuden er R. Forfatter til den ſaakaldte „Fugleviſe", der med moralſk Anvendelſe i en Række ofte vellykkede Vers ſkildrer de forſkjellige Fugle. Hans Skrifter ere udgivne 1876—77 af S. Birket Smith.

Ranchero [tſchēro], d. e. Beboer af en rancho (ſp., d. e. enlig Landgaard), kaldes Landmændene i det fordum ſpanſke Amerika. De fleſte ere af blandet Herkomſt, Meſtizer.

Rançon, fr. [rangſōng, almindel. Udtale ranſōn], Løſepenge (jævnlig forvexlet med Ration).

Rancune, fr. [rangkyhn], Nag.

Rand, en paa Bornholm anvendt Betegnelſe for et Kullag (Kulrand), ſvarende til Tyſkernes „Flöts".

Randers, Kjøbſtad i Nørrejylland ved Gudenaa, 1½ M. fra dens Udløb i den 2¼ M. lange **Randers Fjord.** 13,457 J. (1880). Byen hæver ſig fra Aaen op ad den jævne Skraaning af et Bakkedrag, hvis nærmeſt liggende Parti, Flintebjærg, er 288 F. højt. Den er tæt ſammenbygget og har kun faa Reſter af ældre Bygninger. Her er kun ēn Kirke, St. Mortens, der allerede nævnes i det 14de Aarh., men ſom har været Gjenſtand for mange Om- og Tilbygninger, ſeneſt 1869—70 og 1887. Jøderne have en 1858 opført Synagoge og Katholikerne et 1877—78 opført Capel. Den lærde Skole, oprettet af Chriſtian III, har nu ſit Locale i en af Communen 1857 opført Bygning. Borgerſkole og 2 Friſkoler med gode Bygninger. Raadhuſet ſamt et ſmukt, for Byen, to Landjurisdictioner og Amtet fælles Ting- og Arreſthus. Sygehuſet, fælles for Byen og Amtet ſamt Garniſonen. Epidemihuſet opført 1887. Fattiggaarden. Randers Hoſpital, ombygget 1866—68, for 100 Trængende fra hele Jylland; desuden uddeles Underſtøttelſe til 150 Trængende af Randers og Aarhus Amt. Hoſpitalet har en egen Kirke. Rekrutcaſerne for 5te Dragonregiment, der udgjør Byens Garniſon, tillige med Ride- og Exercerhus. Det militære Tøjhus, nu for ſtørſte Delen ubenyttet. Jærnbanegaardene ved Statsbanerne og Privatbanen til Hadſund. Gasværket og Vandværket. Den nye Toldkammerbygning, opført 1880. Amtmandsboligen og Præſtegaarden. Mindesmærke for Niels Ebbeſøn. Af ſtørre induſtrielle Etablisſementer findes her: Aktieſelſkabet „Scandia" for Tilvirkning af Jærnbane- og Sporvejsmateriel; 2 ſtore Jærnſtøberier og Maſkinfabriker; 2 Dampbrænderier, det ene tillige Gjærfabrik; 2 Bayerſk Øl-Bryggerier; en Tobaksfabrik; et Svineſlagteri; et Centrifugemejeri; flere Savſkærerier; en Tændſtikfabrik; en Handſkefabrik og flere mindre betydelige. Desuden er her 2 Dampſkibsſelſkaber, af hvilke det ene væſentlig driver Fragtfart paa England. Havnens Dybde er 13 F. Af Pengeinſtituter er her 1) en Filial af Kjøbenhavns Handelsbank med Sparekasſe, hvori 31 Dec. 1886 indeſtod 2,107,000 Kr.; 2) en Disconto- og Laanebank, med Aktiecapital 500,000 Kr. og Reſerve- og Forſtærkningsfond 80,000 Kr.; indeſtaaende Indlaan 1 Jan. 1887 2,627,000 Kr.; 3) Sparekasſen for Randers By og Omegn, hvori 31 Marts 1887 indeſtod 7,233,000 Kr.; 4) Landboſparekasſe for Randers Omegn med Aktiecapital 64,000 Kr. og Indſkud 616,000 Kr. 31 Marts 1887. R. har en ſærdeles gunſtig Beliggenhed for Handel og Omſætning i et frugtbart Opland, og her holdes aarlig ſtore Heſte- og Kvægmarkeder. Udførſelen til Søs 1885 udgjorde 5,612 Stkr. Hornkvæg, 2,046 Faar, 2,661,000 Pd. Flæſk, 1,241,000 Pd. Smør, 4,426,000 Pd. uformalet Rug og 3,246,000 Pd. uformalet Byg. Brændevinsproduktionen udgjorde ſ. A. 2,147,000 Potter 8″s Brændevin; Toldindtægten 498,000 Kr., hvoraf for Brændevin 150,000 Kr. Byens Handelsflaade 1886 var 25 Sejlſkibe over 4 Tons af tilſammen 2,226 Tons og 6 Dampſkibe af 1,290 Tons. — R. nævnes førſte Gang 1086 ſom Samlingsſtedet for Oprørerne mod Knud d. hellige. Byen er iſær bleven bekjendt af Grev Gerts Drab ved Niels Ebbeſøn 1340. Her var i Middelalderen 4 Kloſtre: Vor Frue Kloſter for Nonner af Benedictinerordenen (forekommer allerede c. 1170, men blev efter Mariager Kloſters Oprettelſe henlagt under dette); et Graabrødrekloſter (ſtiftet 1236), hvoraf efter Reformationen fremſtod Dronningborg Slot (ſ. d. A.); et Sortebrødrekloſter og et Helligaandshus, der tillige var Hoſpital. Foruden ſin eneſte nuværende Kirke havde R. i Middelalderen 5 andre: Vor Frue Kirke (i Forbindelſe med Vor Frue Kloſter, men tillige Sognekirke), St. Petri Kirke, St. Laurentii Kirke, St. Clemens Kirke, hvilke ſamtlige bleve nedbrudte i Reformationstiden, og Graabrødrekirke, ſenere Slotskirke (nedbrudt 1698). — **R. Amt** ligger i det øſtlige Jylland, omgivet af Aalborg, Viborg og Aarhus Amter. 44,21 □ M. med 104,321 J. (1880), hvoraf 20,191 i Kjøbſtæderne: Randers (13,457), Hobro (2,250), Mariager (746), Grenaa (2,423) og Ebeltoft (1,315). Mariager Fjord danner en Del af Nordgrænſen; længere mod S. er Randers Fjord, der optager Gudenaa, og paa Halvøen Djursland Kolind Sund, der nu er udtørret, og hvis Afløb falder i Kattegattet ø. for Grenaa. Fra Djursland udgaa mod S. mindre Halvøer, der danne Kalø Vig med den mindre Knebel Vig, Begtrup Vig og Ebeltoft Vig. Til Amtet hører Øen Anholt i Kattegattet. Jordbunden er i det hele frugtbar og vel dyrket. 1881 var af hele det til Matriculering opmaalte Areal, 436,392 Tdr. Land, beſaaet 146,939 Tdr. Land; til Græsning, Brak, Eng og Overdrev henlaa 210,427 Tdr. Ld., til Skov og Plantager 27,475 Tdr. Ld., i alt benyttet Areal 384,841 Tdr. Ld. Antallet af Husdyr udgjorde ſamtidig 24,325 Heſte, 102,398 Stkr. Hornkvæg, 132,098 Faar og 27,997 Svin. Amtet udgjør en Del af 9de Landstingskreds og omfatter 5 Folketingskredſe. Foruden de 5 foran nævnte Kjøbſtæder omfatter det Herrederne Onſild, Gjerlev, Norhald, Støvring, Galten, Rougsø, Sønderhald, Nørre, Sønder, Mols og Øſter-Lisbjærg med 5 Kjøbſtads- og 5 Landjurisdictioner. I gejſtlig Henſeende hører det under Aarhus Stift, er delt i 4 Provſtier og har 2 Amtſtuediſtricter, Randers og Ebeltoft.

Randon, Jacq. L. C. Alex., Grev [rangbõng], fransk Marſchal, f. 25 Marts 1795, udmærkede ſig i Krigene 1812—15 og ſendtes 1838 ſom Oberſt til Algérien, hvor han i 10 Aar tog Del i alle Felttogene og rykkede op til Generallieutenant. Jan.—Oct. 1851 var R. Krigsminiſter og blev i Dec. ſ. A. Generalgouverneur i Algérien, hvor han efter haarde Kampe undertvang Kabylerne. 1852 blev R. Senator og 1856 Marſchal; i Maj 1859 overtog han Krigsminiſteriet indtil Jan. 1867. D. 16 Jan. 1871.

Randsfjord ell. Lilleſtrand, en ſmal Fjord af ringe Dybde, der i en Længde af noget over ¼ M. ſkærer ſig fra Vejle Fjord mod S. V. ind i Jylland.

Randsfjorden i Chriſtians Amt, en af Norges ſtørſte Indſøer, 10 M. (73 Km.) lang og med en Overflade af 2½ □ M. (130 □ Km.). Den er dog i det hele meget ſmal og danner kun en af Vand opfyldt Dalbund. Den optager i ſin nordligſte Ende Dokkaelv og udſender i Syd **Randselven,** ſom fører dens Vand til Tyrifjorden (jvfr. **Dramselven**). R. ligger 420 F. (130 M.) over Havet, altſaa noget højere end Mjøſen. Dens Bredder ere Aaſe af maadelig Højde, ſom lige til Toppen ere bevoxede med de frodigſte Naaleſkove. De ved dens Bredder liggende Egne, Land og Hadeland, have ogſaa godt Jordbrug og høre derfor til de mere velhavende i Norge. R. befares af Dampſkibe dels til Paſſagerbefordring, dels og endnu mere for Tømmertransporten. Dens Sydende er ved Jærnbane forbunden med Drammen og Chriſtiania. — Halfdan Svarte druknede ved at kjøre over Iſen paa R. c. 860.

Randſtene ell. Borburſtene tjene til Indfatning af Brolægning eller anden Stenſætning (f. Ex. Stenbanen paa Chausſéer). Særlig bruges Betegnelſen Borburſten om den bredere Stenrække, der i en brolagt Gade begrænſer Fortovet mod Kjørebanens Rendeſtene.

Rane (ell. **Ranild**) **Jonſøn,** Kammerſvend hos den danſke Konge Erik Glipping, var den, der viſte Kongemorderne Vej til ſin ſovende Herre i Finderup. Efter at være bleven erklæret fredløs tillige med de øvrige havde han en Tid lang ſit Tilhold paa Øen Hjelm; da denne var indtaget af Erik Menved, flygtede han til Roskilde, men her blev han greben, radbrækket og lagt paa Stejle uden for Byen 1294. Han var gift med en Datter af den norſke Jarl Alf Erlingsſøn.

Ranen, en af de ſtørre Fjorde i Nordlands Amt, Helgelands Fogderi, i Norge. I de omliggende Diſtricter findes betydelig Granſkov, og her bygges i ſtor Udſtrækning de ſaakaldte Nordlandsbaade.

Rang kaldes dels den Rækkefølge, der betegner den Orden, hvori den ene er berettiget til at gaa forud for den anden, naar Talen er om den udvortes Optræden ved officielle eller ſelſkabelige Sammenkomſter, dels den Plads i denne Rækkefølge, ſom enhver enkelt indtager. **Rangforordning** kaldes den af Fyrſten givne Beſtemmelſe om denne Rækkefølge, navnlig ſaaledes, ſom den ſkal iagttages ved Hoffet. Rangen kan være af dobbelt Art, idet den nemlig dels kan følge ligefrem med det Embede, En beklæder (Embedsrang), dels kan være ſkjænket den paagjældende ſærſkilt, enten i Forbindelſe med en Titel eller uden en ſaadan (Titelrang), men efter den nuværende danſke Lovgivning kan ingen Embedsmand opnaa højere Rang end den med Embedet forbundne, eller ſom knytter ſig til en Hofcharge eller en Ordensdecoration, ligeſom den norſke Grundlov forbyder at tillægge nogen anden Rang end den, ſom tilkommer det af ham beklædte Embede. Den afſkedigede Embedsmand beholder dog ſin Embedsrang. Det var navnlig til Embedsrang, at den danſke Lovgivning i tidligere Tid knyttede adelige Rettigheder, men Grundlovens § 92 (97) har nu ophævet enhver ved Lovgivningen til Titel og Rang knyttet Forrettighed. **Rangſkat,** en perſonlig Skat, der erlægges af Rangsperſoner med et forſkjelligt Beløb efter den dem tildelte Rang, indførtes ved Frdn. af 17 Jan. 1764. I Følge Lov af 26 Marts 1870 erlægges R. ikke længer for den med et Embede forbundne Rang.

Rangabé, Alex. Rizos [vi], nygræſk Lærd og Digter, f. 1810 i Conſtantinopel af gammel Fanariotfamilie. Hans Fader var ogſaa Literat, overſatte Æneiden og klaſſiſk-franſke Tragedier paa Nygræſk, levede ſiden i Odesſa. Sønnen beſøgte fra 1825 Artilleriſkolen i München, blev 1829 græſk Artilleriofficer, anſattes 1832 i Undervisningsminiſteriet og ſtræbte at reformere det højere Undervisningsvæſen i tyſk Aand. 1845 blev han Profesſor i Archæologi i Athen, var 1856—59 Udenrigsminiſter, blev 1867 Geſandt i Waſhington, indtog ſiden ſamme Stilling i Paris, Conſtantinopel og Berlin (indtil 1887) og deltog 1878 i Berlinercongresſen. Hans Hovedværker ere: »*Λεξικὸν Γαλλο-ἑλληνικόν*« (1842, Medarbejdere: Samurkaſis og Levadevs), »Esquisses d'une grammaire du grec actuel« (1857; 2 Opl. 1873), »Antiquités helléniques« (1842—55), »*Ἐγχειρίδιον μετρικῆς*« (1862), »*Ἱστορία τῆς ἀρχαίας καλλιτεχνίας*« (1865). 1874 begyndte hans poetiſke Arbejder at udkomme; Udgaven er naaet til 12 Bd. De beſtaa af lyriſke Digte og Dramaer med Emner af den græſke Hiſtorie („De tredive Tyranner", „Dukas", „Phroſyne", „Kutrulis's Bryllup"), Overſættelſer af Æſchylos, Sophokles, Ariſtophanes, Dante, Shakſpeare, Leſſing, Goethe og Schiller ſamt af originale Noveller. Han har været Redacteur af flere Dagblade og Tidsſkrifter, bl. a. af »*Εὐνομία*«. 1877 udgav han en nygræſk Literaturhiſtorie.

Rangere [rangſchēre], ſætte i Række, ordne; have Rang under, høre under. I Jærnbanevæſenet om at udføre de Arbejder, der kræves til Ordningen af Vognene til Tog ſom ogſaa til Togs Adſkillelſe ved at de enkelte Vogne føres ud til deres Plads, f. Ex. til Varehuſe eller andre Tog. Arbejdet kan ogſaa beſtaa i at føre hele Tog fra et Spor til et andet. Paa ſtørre Stationer bruges hertil ofte ſærlige ſmaa Locomotiver, **Rangermaſkiner**, foruden Heſte- og Haandkraft. **Rangerbanegaard** er en Banegaard eller en Del af en ſaadan, hvor Rangeringen finder Sted.

Rangleſten, nogle ved Møens Klint forekommende Flintkugler med en løsliggende Kjærne, ſaa at der frembringes en raslende Lyd, naar Stenen ryſtes. Rimeligvis er det forſtenede Svampe, hvis mere porøſe Kjærne har løsnet ſig fra den ydre Skal ved Stenens Rullen i Havſtokken.

Rangün, den vigtigſte Handelsplads i det engelſke Barma i Bagindien ved Floden R., der er Iravadis øſtlige Mundingsarm, 5 M. n. for Martaban Bugten. 134,000 I. Havn, der er tilgængelig for de ſtørſte Skibe. Jærnbaneforbindelſe med Prome. Der udføres meget Teaktræ, Ris og Bomuld. Den nuværende By er anlagt efter 1854 og danner ſiden 1880 et ſelvſtændigt Diſtrict.

Raniēri, Antonio, ital. Skribent, f. 1809 i Napoli, ſtuderede Jura i ſin Fødeby og i Bologna, i Berlin Philoſophi og Hiſtorie. Han blev efter ſin Tilbagekomſt til Napoli forviſt i Egenſkab af Liberal, drog til Firenze, blev fortrolig Ven af Leopardi og knyttede ſig ſværmerſk til ham. Han tog den ſyge Digter med til Napoli og plejede ham i ſyv Aar. Han udgav Leopardis Skrifter efter hans Død (1838) og forſynede dem med en højphiloſophiſk Biographi. Langt mere oplyſende om Leopardi er »Sette anni di sodalizio con Giacomo Leopardi« (1880). R.s Roman »Ginevra, l'orfana dell' Annunziata« (1839) vakte Forargelſe i de klerikale Kredſe og paadrog Forfatteren Fængſelsſtraf. 1841 udkom »I primi cinque secoli della storia d'Italia da Teodosio a Carlomagno«, en kritiſk Underſøgelſe, der vil beviſe det pavelige Theokratis Uretmæsſighed. R. er en ædel og friſindet Aand, Antikatholik, Formtilbeder i Poeſi. 1870 blev han Prof. i Hiſtorie i Napoli; d. 1888.

Rank, Joſeph, tyſk Forfatter, f. 10 Juni 1816 i en By i Böhmerwald, ſtuderede en Tid lang Jura i Wien. 1843 optraadte han med Skildringer fra ſin Hjemſtavn, „Aus dem Böhmerwalde“, ſom han dernæſt har fortſat med beſtandig Fremgang i kunſtneriſk Udførelſe. Den friſke og naturſande Skildring af ubekjendte Tilſtande, der har fundet ſine ſkjønneſte Udtryk i Novellerne „Hoferkätchen“, „Schön-Minnele“, „Behäbig“ og „Klärchen, die Wirthin von Dreieichen“, gav R. en høj Rang blandt de tyſke Landsbyhiſtoriedigtere. Blandt hans ſenere Arbejder kan mærkes Romanerne „Die Freunde“ (1854), „Ein Dorfbrutus“ (1860), „Der Seelenfänger“ (1876). R. har ogſaa forſøgt ſig i Dramaet. Han var i mange Aar anſat ſom Theaterſecretær i Wien, hvor han endnu bor.

Ranke, Leopold v., tyſk Hiſtorieſkriver, f. 21 Dec. 1795 i Thüringen, blev 1818 Overlærer ved Gymnaſiet i Frankfurt a. d. O. og 1825 efter ſine to førſte Skrifter „Geſch. der romaniſchen und germaniſchen Völker 1494—1534“ og „Zur Kritik neuerer Geſchichtſchreiber“ udnævnt til Profesſor i Berlin. R. indtog denne Stilling indt. 1871, blev 1841 preusſiſk Hiſtoriograph, 1865 adlet og 1882 Gehejmeraad. D. 23 Maj 1886. Han har ſom Univerſitetslærer og Forfatter grundlagt en hiſtoriſk Skole, til hvilken de fleſte yngre tyſke Hiſtorikere høre; ogſaa var han Formand for den hiſtoriſke Commisſion i München. Af hans Skrifter, ſom 1867—81 udkom ſamlede i 48 Bd. (3dje Udg. 1881—88, 52 Bd.), kunne fremhæves: „Die ſerbiſche Revolution“ (1829); „Deutſche Geſch. im Zeitalter der Reformation“ (6 Bd., 1839—47), „Neun Bücher preuſſ. Geſch.“ (1847—48), ſenere udvidet til „Zwölf B.“ (5 Bd., 1871—74), hvori udvikles Frederik d. ſtores Ideer, ſamt en Række, der ſkildrer det 16de og 17de Aarh.s Hiſtorie: „Fürſten und Völker von Südeuropa“, d. v. ſ. „Die Osmanen u. die ſpaniſche Monarchie“, hvori han førſt fremdrog de venezianſke Afſendingers Beretninger, „Die römiſchen Päpſte“ (1834—37, 3 Bd., maaſke hans Hovedværk, 8de Udg. 1885), „Franzöſiſche Geſchichte“ (5 Bd., 1852—61) og „Engliſche Geſch.“ (6 Bd., 1859—67). Endelig „Weltgeſchichte“ (1880—86, 7 Bd., indt. Gregor VII; 8de Bd. (til Bonifacius VIII) udgaves 1887 ved A. Dove, G. Winter og T. Wiedemann efter R.s Optegnelſer og Forelæsninger; hertil vil endnu komme et 9de Bd. om 14de og 15de Aarh.s Hiſtorie).

Rankefødder (Cirripedia) betragtedes tidligere ſom „mangeſkallede Bløddyr“, men høre i Virkeligheden til de lavere Krebsdyr. Deres afvigende Udſeende finder til Dels ſin Forklaring deri, at de ikke, ſom de fleſte andre Krebsdyr, kunne bevæge ſig frit, men ſidde faſt paa Stene, Drivtømmer, Tang, Skibe, Havdyr oſv. Hint afvigende Udſeende have de for øvrigt ikke fra førſt af, men erholde det førſt igjennem en Række af Hudſkifter og dertil knyttede Omdannelſer; ſom nylig udklækkede Unger ligne de aldeles Vandloppernes (Cyklopernes) Unger og ſvømme frit omkring. R. gjennemgaa altſaa en tilbageſkridende Forvandling. De udvoxne R. ere omſluttede af en Kappe, ſom ſtaar aaben paa den Side, der ſvarer til Dyrets Bug, ſaaledes at Lemmerne kunne ſtrækkes ud deraf; af Lemmer er der 6 Par, men de ſynes at være til Stede i det dobbelte Antal, da de ere kløvede i to lige ſtore Grene, ſom begge ere delte i mangfoldige Led og forſynede med Børſter; de kunne rulles ſpiralformig ſammen og derved trækkes inden for Kappen. Ved deres Bevægelſer fange de de i Vandet ſvømmende Smaadyr og føre dem ind i Munden. R. inddeles i to Grupper: Langhalſe (ſtilkede R., C. pedunculata) og Rur (ſiddende R., C. sessilia). Hos Langhalſene ell. Lepaderne er Kappen enten blød eller dækket af 5 mere eller mindre udviklede Skalſtykker, 2 paa hver Side og 1 langs med Ryggen, og Dyret ſidder paa en kortere eller længere, blød og bevægelig Stilk, der udgaar fra dets Forende. I Regelen ſidde disſe Langhalſe ſammen i ſtore Grupper eller Klaſer. Hertil høre Andeſkællene (Anatifa), der ſidde paa Tang, Drivtømmer og Skibe, ſamt forſkjellige Smaaformer paa ſtore Krebs og Krabber, Hajer, Meduſer oſv. Rurene ell. Balanerne beſidde en lignende Bygning, Lemmer oſv. ſom Langhalſene, men Skallen beſtaar her af 4 (ſjældnere 2) Stykker, der omſlutte den Spalte, hvoraf Lemmerne kunne ſtrækkes ud. Desuden have de en ydre, for neden bredere, af 6 Stykker ſammenſat Skal, der ligner en afſtumpet Pyramide, og hvortil den mindre, af 4 Stykker dannede, Skal paſſer ſom et Laag; Stilken mangler derimod, eller rettere, den ydre Skal er at betragte ſom en Omdannelſe af den. Hertil hører den lille hvide Rurart (Balanus), der findes overalt paa Stenene ved vore Kyſter lige i Vandſkorpen, ſaa at den ofte ſidder tør, naar Vandet er lavt, ſamt flere Arter, der ſidde lidt nedſænkede i Huden af Hvaler, Havſkildpadder eller i Koraller. Hannerne af enkelte Arter af Lepader ere, i Lighed med hvad der finder Sted hos Lernæerne, mange Gange mindre end Hunnerne, af en ganſke anden Bygning, ſidde inden i disſes Kappehule og føre der et Slags paraſitiſk Liv.

Rantzau, et tidligere rigsumiddelbart Grevſkab i det ſydlige Holſten, 4 ☐ M. ſtort, med Flækkerne Elmshorn og Barmſtedt, oprettet 1650 for Chriſt. R. (ſ. næſte A.) af Amtet Barmſtedt, ſom han 1649 havde kjøbt af den holſten-gottorpſke Hertug Frederik III. Da den førſte Greves Sønneſøn var bleven dræbt paa ſin Broders Foranſtaltning, og de to Brødre vare de ſidſte af Linjen, kom Grevſkabet i Følge en 1669 oprettet Arveforening i Forbindelſe med den kongelige Del af Holſten 1726.

Rantzau, den berømteſte Adelsſlægt i Holſten, har givet Danmark en Række højt fortjente Mænd, ſaa vel udmærkede Feltherrer ſom dygtige Statsmænd. Slægten er baade meget gammel og vidt forgrenet. **Johan R.** til Breitenburg (ved Itzehoe), en af ſin Tids ſtørſte Feltherrer, f. 12 Nov. 1492, tjente under tre danſke Konger. Efter at have tilbragt ſine Ungdomsaar i fremmed Krigstjeneſte og paa Udenlandsrejſer blev han ved ſin Hjemkomſt af den holſtenſke Hertug Frederik udſet til at følge med hans Søn, den ſenere Kong Chriſtian III, paa hans Rejſe, paa hvilken de vare til Stede paa Rigsdagen i Worms 1521 og bleve vundne for Luthers Lære. Da Hertug Frederik 1523 beſteg den danſke Trone, ſatte han R. i Spidſen for ſin Hær, hvorpaa denne førſt bragte Kjøbenhavn til at overgive ſig og derpaa dæmpede Opſtanden i Skaane. Ogſaa Chriſtian III ſkyldte til Dels R.s ſtore Bedrifter i Grevens Fejde, at han kom i Beſiddelſe af Riget. Da Kongen 1544 delte Hertugdømmerne med ſine Brødre, misbilligede R. dette Skridt af Frygt for, at Fællesſkabet i Hertugdømmernes Regering ſkulde ſvækkes ved Delingen, og misfornøjet nedlagde han ſit Embede ſom Hofmeſter for Hertugdømmerne og fraſagde ſig Stillingen ſom Kongens Raad. Under Kong Frederik II var R. i ſin fremrykkede Alder Anfører for den forenede danſke og holſtenſke Hær, der 1559 erobrede Ditmarſken. Han døde 12 Dec. 1565. — Hans Søn, **Henrik R.**, med Tilnavnet „d. lærde“, f. 11 Marts 1526, forhindrede ſom Kongens Statholder i Hertugdømmerne Hert. Adolfs Plan at erobre Ditmarſken for ſig ſelv og var berømt over hele Europa for ſin ſtore Rigdom, ſin Lærdom, ſin for den Tid ſjælden ſtore Bogſamling (over 6,000 Bd.) og den Mængde Billedſtøtter, Malerier og Indſkrifter, hvormed hans talrige Gaarde vare prydede. Sin Rigdom anvendte han ikke blot til at fremme Videnſkaberne, men ogſaa til at iværkſætte andre almennyttige Foretagender: han anlagde Landeveje, byggede Broer, indrettede Brønde og Vandſpring, anlagde Bogtrykkerier, Olje-, Krudt-, Sav- og Papirmøller, Jærn- og Kobberværker oſv. R. har ſkrevet flere Værker paa Latin, deriblandt en Beſkrivelſe af Ditmarſkerkrigen under Navnet »Cilicius«. I over 40 Aar var han Statholder, og den politiſke Rolle, han ſpillede, var betydelig. Han døde 1 Jan. 1599 og havde ſin Søn, **Gert R.**, f. 1558, d. 1627, til ſin Efterfølger ſom Statholder i Hertugdømmerne; han udmærkede ſig ſom Feltmarſchal i Calmarkrigen. — Ogſaa Broderen, **Brejde R.**, f. 1566, d. 1618, Statholder paa Kjøbenhavns Slot, havde høje Commandoer i denne Krig. — Gerts Søn, **Chriſtian R.**, Gehejmeraad, Overſtatholder i Hertugdømmerne og Præſes i Statscollegiet eller Premierminiſter efter Souverænetetens Indførelſe, f. 2 Maj 1614, d. 8 Nov. 1663, blev tyſk Rigsgreve (ſ. forr. A.); og hans Søn, Grev **Ditlev R.**, der ligeledes var Gehejmeraad, Statholder i Hertugdømmerne og Elefantridder, f. 11 Marts 1644, d. 8 Sept. 1697, blev tillige danſk Greve til Løvenholm (1674). Men med den rigsgrevelige Linje af den berømmelige Slægt tog det en brat og ſørgelig Ende. Sidſtnævnte Greve efterlod ſig nemlig to vanſlægtede Sønner, af hvilke den ældſte, Grev **Chriſtian Ditlev R.**, f. 1670, der efterfulgte ham ſaa vel i det tyſke ſom i det danſke Grevſkab, i al ſin Færd viſte ſig ſom en ubeſindig og overmodig Fuſentaſt; han fornærmede Kongen og tyranniſerede ſine undergivne, indtil han endelig 1721 blev ihjelſkudt paa Jagten — ſom det ſenere fandtes, paa Foranſtaltning af ſin Broder, Grev **Wilhelm Adolf R.**, f. 1688, med hvem han havde ligget i beſtandig Strid. Denne blev derfor 1726 dømt til livsvarigt Fængſel; han døde 1734 paa Akershus Fæſtning. — **Frants R.**, Søn af Brejde R., blev af Chriſtian IV beſkikket til Statholder i Kjøbenhavn (1627) og Rigshofmeſter (1632) og forlovet med Kongens ældſte Datter med Kirſten Munk, Anna Katharine; han druknede, 27 Aar gammel, 1632 ved at falde i Slotsgraven ved Roſenborg en Aften, da han gik fra Slottet. — **Joſias R.**, franſk Marſchal, Sønneſøns Søn af Johan R., f. 1609, udmærkede ſig ved ſine Heltebedrifter i Trediveaarskrigen, førſt i ſvenſk, derpaa i franſk Tjeneſte, var ogſaa bekjendt for ſin Skjønhed og Elſkværdighed og ſtod derfor i ſtor Yndeſt hos Damerne, iſær hos den franſke Dronning Anna, ſaa at han endog, viſtnok uden al Føje, antoges at være Fader til Ludvig XIV. For øvrigt havde han faaet 60 Bleſſurer og i Følge et Sagn miſtet ēt af næſten alle de Legemsdele, ſom Menneſket har to af. Han døde i Paris 14 Sept. 1650. — **Brødrene Johan R.**, f. 1650, og **Jørgen R.**, f. 1642, begge danſke Generallieutenanter og ligeledes Efterkommere af den gamle Johan R., indlagde ſig Ære ſom Anførere for de danſke Hjælpetropper i Hovedſlagene i den ſpanſke Arvefølgekrig; den førſte døde 1708 i Bryſſel af Krigens Anſtrængelſer; den ſidſte, der i Slaget ved Helſingborg 1710 anførte den danſke Hær med ſtørre Tapperhed end Dygtighed, døde 1711. — **Daniel R.**, af en anden Linje, danſk Feltherre, f. 1529, har gjort ſit Navn udødeligt i den nordiſke Syvaarskrig, førſt ved Sejren ved Svarteraa 1565, derpaa ved det Tog, ſom han tillige med Frants Brockenhuus gjorde helt op i Östergötland igjennem Hulvejen i Nov. 1567, og det meſterlige Tilbagetog Jan.—Febr. 1568; 14 Febr. naaede de den danſke Grænſe uden at have lidt ſynderligt Tab, men efter at have tilføjet Fjenden meget betydelige. D. R. blev ſkudt under Belejringen af Varberg 11 Nov. 1569. — Endnu ſtaar tilbage at omtale **Schack Carl Grev R.-Aſcheberg**, General i Infanteriet, Kammerherre og Elefantridder, f. 1717, en Mand af en meget ſlet Charakter, men Hovedhjulet i de Omvæltninger, der ſtaa i Forbindelſe med Struenſees Stigen og Fald. Det var denne R., ſom førſt trak Struenſee frem og hjalp ham til at ſtyrte Bernſtorff 1770; men Enigheden imellem dem varede ikke længe; han følte ſig tilſidesat af den nye Magthaver og blev derefter Struenſees bitreſte og farligſte Fjende og virkſom Deltager i den Forbindelſe, der ſtyrtede ham. Det var ham, der fængslede Dronn. Caroline Mathilde ved Kataſtrophen i Jan. 1772, og ved denne Lejlighed optraadte han paa en højſt uridderlig Maade. Allerede faa Maaneder efter afſkedigedes han fra alle ſine Embeder af den nye Regering; han forlod Danmark og døde i Avignon 1789.

Rantzausholm, ſ. **Brahetrolleborg**.

Rantzauſke Forlods, det grevelige, oprettet 10 Sept. 1756 af Grev Chriſtian Rantzau, beſtaar af Godſerne Roſenvold i Vejle Amt og Skovgaarde i Odenſe Amt med c. 334 Tdr. Hartk. og c. 895,000 Kr. i Fideicommiscapitaler. Til Hovedgaardene ligge c. 716 Tdr. Land og 823 Tdr. Land Skov. Den nuværende Beſidder er en Sønneſøns Sønneſøn af Opretteren.

Ranum, et Skolelærer-Seminarium i Nørrejylland, ſ. for Løgſtør.

Ranūnkel (Ranunculus), Slægt af Ranunkelfamilien, har ofteſt haandribbede og paa forſkjellig Maade indſkaarne Blade, regelmæsſige Blomſter med dobbelt Blomſterdække og en Honninggrube paa Kronbladenes Baſis; Smaafrugterne Nødder. De **egentlige R.**, Smørblomſter, hvoraf adſkillige Arter med gule, glinſende Kroner ere almindelig vildtvoxende her i Landet, have 5bladet Bæger og Krone ſamt et Skæl over Honninggruben; nogle Arter dyrkes ſom Prydplanter. **Vorterods R.** har 3bladet Bæger og 8bladet Krone ſamt Kimløg i Bladhjørnerne og knoldformede Birødder; den er en ſærdeles almindelig Foraarsplante. **Vandranunklerne** mangle Skællet over Honninggruben; de have ſædvanlig hvide Kroner med gul Negl ſamt ſkjoldformede, ſvømmende og findelte, i Vandet nedſænkede Blade. **Ranunkelfamilien** (Ranunculaceæ), af de frikronedes Orden, i Regelen Urter med ofteſt haand- eller fodribbede Blade uden Axelblade, men ſkedeformig udvidede for neden. Blomſten underſædig, enten fuldſtændig eller ufuldſtændig, idet Kronen, der hos mange Slægter er meget reduceret, kan ganſke mangle. Mange frie Støvdragere; Flerfoldsfrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder eller Bællekapſler. Frø med Frøhvide og lille, ret Kim. Omtr. 1,200 Arter, der ere udbredte over hele Jorden, men dog hovedſagelig i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. Af de mange i Haver dyrkede Former er Pæonen (Pæonia), ogſaa kaldt Bonderoſen, en af de almindeligſte; det er kraftige Planter med ſtore, regelmæsſige Blomſter, forſynede med veludviklet, farvet, i Regelen rød Krone uden Honninggjemmer og med faa, tykke Bællekapſler.

Ranz des vaches [rangs dæ vahſch], ſ. **Kuhreigen**.

Raoul-Rigault, Georges Ad. [raūl rigō], franſk Revolutionsmand, f. 1846, deltog ſom Student i Paris i alle Haande politiſke Demonſtrationer og i den yderligſte Agitation imod Kejſerdømmet. I Sept. 1870 blev han anſat ved Politiet i Paris, men igjen fjærnet efter Tumulterne 31 Oct. I Marts 1871 blev han Communens Politipræfect og 27 Apr. dens Procureur; han foretog vilkaarlige Fængslinger i ſtort Tal og lod i Maj Buddet om Giſlernes Henrettelſe i Fængslerne udføre, men blev ſelv fangen og ſkudt 24 Maj.

Raoul-Rochette, Déſiré [raūl roſchǣtt], franſk Oldgranſker, f. 9 Marts 1789, blev allerede 1816 Medlem af Acad. des inscript. og var 1818—48 Conſervator ved Antik- og Medaillecabinettet i Paris, fra 1826 tillige Profesſor i Archæologi; d. 3 Juli 1854. Han har ſkrevet flere værdifulde archæologiſke og kunſthiſtoriſke Værker, ſaaledes »Hist. des colonies grecques« (4 Bd., 1815), »Antiquités du Bosphore cimmérien« (1822), »Mémoires d'Archéologie comparée asiatique, grecque et étrusque« (1848) og flere Billedværker over antike Malerier.

Rapāllo, Stad i Norditalien, 4 M. ø. til ſ. for Genua, ved Rapallo Bugten. 10,000 I. Koralfiſkeri. I Nærheden den ſtærkt beſøgte Valfartskirke Madonna di Montallegro.

Rapanni, d. ſ. ſ. Paaſkeøen.

Rapē ell. **Rappée**, et Slags Snustobak, ſom ſædvanlig laves af Carotter (ſ. d. A.).

Rapērt, ſ. **Affutage**.

Rapgræs (Poa), Græsſlægt med en regelmæsſig, alſidig Top og ſmaa, ſladtrykte, 2—flerblomſtrede, ſtakløſe Smaaax. Flere af Arterne høre til vore vigtigſte Enggræsſer; en Art, etaarig R. (P. annua), er en af de meſt almindel. Ukrutsplanter og forekommer næſten paa enhver Gaardsplads.

Rāphael (d. e. Gud læger ell. Guds Læge) forekommer i den apokryphiſke Tobias's Bog ſom Navn paa en Ærkeengel, der beſejrer den ødelæggende onde Dæmon Asmodæus.

Raphanī, ſ. **Meldrøjeſyge**.

Raphøne, norſk, d. ſ. ſ. Agerhøne.

Rapide, ſ. **Vandfald**.

Rapier (fr. rapière), Stødkaarde med en ſmækker Klinge og et ſom ofteſt meget kunſtig dannet Bøjlefæſte, var iſær i Brug i det 16de og 17de Aarh.

Rapiſārdi, Mario, ital. Digter, f. 1843 i Catania, hvor han nu er Prof. philosophiæ. Hans Digtninger »La Palingenesi« (1868) og »Lucifero« (1877) ere philoſophiſk reflecterende, ganſke i moderne Aand, rettede mod Kirketroen og Conſervatismen, paavirkede af Carducci, men uden Meſterens klare Plaſtik. Af hans øvrige Værker ere Dramaet »Manfredi« og Digtſamlingen »Ricordanze« (3dje Opl. 1881) de bedſte. Den ſidſte indeholder Overſættelſer af Catullus og Lucretius.

Rapp, Georg, og **Rappiſter**, ſ. **Harmoniſter**.

Rapp, Jean, Greve, franſk General, f. 1772 i Colmar af ſimpel Byrd, tog 1788 Tjeneſte i et Rytterregiment og blev 1795 Officer. Han var 1796—1800 Deſaix's Adjudant i Italien, Ægypten og ved Marengo. 1802 ſendtes han i diplomatiſk Hverv til Schweiz, udmærkede ſig ved Auſterlitz og blev Diviſionsgeneral, frelſte 1809 i Schönbrunn Napoleon I for den tyſke Student Stapß's Mordforſøg og blev til Løn Greve. Han gjorde ogſaa ypperlig Tjeneſte ved Wagram, men blev 1810 ſendt til Danzig, fordi han havde udtalt ſig til bedſte for Kejſerinde Joſephine. Støttet paa ſit Kjendſkab til Folkeſtemningen i Tyſkland fraraadede han Toget til Rusland, fulgte med ſom Kejſerens Adjudant og blev ſaaret for 22de Gang ved Borodino; han forſvarede 1813—14 i et helt Aar Danzig og blev derefter ruſſiſk Krigsfange. Skjønt R. 1815 tog Parti for Napoleon og førte Hæren ved Rhinen, blev han dog 1817 igjen optagen i Hæren og beholdt den Pairsværdighed, Napoleon havde givet ham. D. 1821.

Rappahannock, Flod i Staten Virginia i Nordamerika, udſpringer paa de blaa Bjærge og løber mod S. Ø. til Cheſapeake-Bugten. Den var under Borgerkrigen 1861—65 længe Skillelinjen imellem Nord- og Sydſtaternes Hære, hvorfor ogſaa flere af Slagene ſtod nær ved den og dens Biflod Rapidan.

Rappe, en Mønt i Schweiz, lig den franſke Centime ell. ¾ Øre.

Rappelſkrivelſe [pēll] kaldes i Folkeretten ſærlig den officielle, ogſaa den fremmede Stat meddelte Skrivelſe, hvorved en Geſandt kaldes tilbage.

Rapperſchwyl, Stad i Cant. St. Gallen i Schweiz paa en Halvø i den ſydlige Del af Zürich Søen. 3,000 J. Højtliggende Slot, ſeværdigt Raadhus, Havn og Dampſkibsfart. Stor Jærnbanedæmning over Søen.

Rappōldi, Eduard, betydelig Violiniſt, f. 21 Febr. 1839 i Wien, 1871—77 Lærer ved den kongel. Højſkole for Muſik i Berlin, ſenere Hofconcertmeſter i Dresden, har componeret nogle Kammermuſikværker, beſøgte 1877 med ſin Huſtru, Laura R.-Kahrer, en ypperlig Pianiſtinde, f. 14 Jan. 1853 nær ved Wien, Kjøbenhavn, hvor de bl. a. hørtes i Muſikforeningen.

Rappoltsweiler, fr. Ribeauville, Stad i Elſaß, 2 M. n. til v. for Kolmar. 6,000 J. Bomuldsinduſtri. Fortrinlig Vinavl. Paa et Bjærg i Nærheden af Staden ligger Slottet **Rappoltſtein**, fr. Ribeaupierre.

Rappōrt, Beretning, navnl. i Militær- og Politivæſenet ſkriftlig eller mundtlig Melding til Foreſatte om ſtedfundne Begivenheder; ogſaa Forhold, Forbindelſe, f. Ex. ſætte ſig i R. til, magnetiſk R. **Rapportēre**, berette, underrette hemmelig. **Rapporteur** [tōr], En, der afgiver en Beretning; ogſaa Angiver, Øretuder. **Rapportſkifter**, ſ. **Kattun**.

Raps (Brassica Napus oleifera), den hyppigſt dyrkede Oljeplante, af de korsblomſtredes Familie. R. kan, hvor den vil lykkes, give ſærdeles gode Afgrøder; den lykkes bedſt paa nyopdyrkede Jorder og i Nærheden af Stranden, mindre godt paa ældre Agerjord og dyrkes bedſt med lange Mellemrum. Dens Straa er kun brugbart til Brændſel eller Gødning. **Vinterrapſen** ſaas allerede i Slutn. af Juli eller Beg. af Auguſt og høſtes ſædvanlig i Slutn. af Juli; den ſaas i velbehandlet Braljord ſom Forfrugt for Hveden. R. ſaas meget tyndt, højſt 10 Pd. eller c. 1¼ Fdk. pr. Td. Ld., og Udbyttet er 10—20 Tdr. pr. Td. Ld. En Afart, **Sommerraps**, er en Vaarſædsplante, men giver et ringere Udbytte. Af Frøene udpresſes **Rapsolje** ell. Roeolje, og de tilbageblivende Reſter, **Rapskager**, benyttes ſom et værdifuldt Fodringsmiddel. Jvfr. **Kaal**.

Răptus, lat., egtl. Rov, Ran, betegner nu i Almindel. et Anfald af Vanvid ell. Raſeri.

Rāra āvis, lat., „en ſjælden Fugl", en Sjældenhed. **Rāri nāntes in gūrgite vāsto**, lat., „enkelte Svømmere paa det vide Havdyb" (Vergils Æn. 1. 118), bruges om Ting, der ere ſparſomt ſpredte paa et ſtort Rum. **Raritēt**, Sjældenhed.

Rarotonga, ſ. **Cooks-Øerne**.

Ras, arab., forekommer hyppig i Sammenſætninger i Betydn. af Cap ell. Forbjærg, f. Ex. Ras-el-Had, det ſydøſtligſte Punkt af Arabien, Ras Guardafui oſv.

Raſch, Claus, fra Angel, formodentlig en Bondeſøn, f. 1639, blev i en meget ung Alder Præſident og Amtsforvalter i Nyborg, i hvilken Bys Nærhed han oprettede Hovedgaarden Raſchenberg (nu Juelsberg). 1680 adledes han. 1682 blev han den førſte af Kjøbenhavns Politimeſtre, 1684 tillige Borgemeſter; d. 1705.

Raſch, Guſtav, tyſk politiſk Forfatter, f. 1825, d. 1878, rettede 1862—63 voldſomme Angreb paa Danmark for Regeringens ſaakaldte Undertrykkelſe af Slesvig og Holſten („Vom verlaſſenen Bruderſtamm"), men vendte ſig ſenere imod Preusſen, fordi det ikke vilde agte Slesvigholſtens Selvſtændighed og Auguſtenborgerens Ret.

Raſch, Halvor Heyerdahl, norſk Zoolog, f. i Eidsberg i Smaalenene 8 Jan. 1805, Student 1821, 1825 Conſervator ved Univerſitetets zoologiſke Samling, 1847 Lector (1852 Profesſor). Ved Siden af videnſkabelige Studier gik hans Arbejde fornemmelig i praktiſk Retning. Saaledes er han Grundlægger af den norſke Jagtlovgivning („Jagten i Norge", 1845) og Ophavsmand til Foranſtaltninger for at ophjælpe Norges Ferſkvands- og Laxefiſkerier. Han arbejdede for den kunſtige Fiſkeformerelſe, Anlæg af Øſtersbanker oſv. og har ogſaa paa dette Omraade været med at udarbejde Love og Fredningsbeſtemmelſer. End videre bør nævnes hans Omſorg for Forbedringer i Agerbruget, for Biavlens Indførelſe o. lign. Han tog Afſked 1874, men fortſatte ſin Virkſomhed lige til ſin Død 26 Aug. 1883.

Raſchdorff, Jul., tyſk Architekt, f. 1823 i Pleß, fuldendte ſin Uddannelſe i Berlin og kaldtes 1853 til Stadsbygmeſter i Köln, hvor der aabnede ſig en ny Virkſomhed for ham. Foruden en ſtor Del heldig gjennemførte Reſtaurationer af ældre romanſke og gotiſke Kirker har han opført adſkillige Nybygninger, hvori han viſer ſit ſjældne Kjendſkab til Renaisſancen, ſaaledes Muſeum Wallraf-Richartz, Stadttheater o. fl. Bygninger i Köln, Provinſialſtænderhuſet i Düſſeldorf m. m. 1879 kaldtes han til Profesſor ved Kunſtakademiet i Berlin.

Raſchi, berømt rabbinſk Commentator, hvis egtl. Navn er Salomo ben-Iſaak, var Forfatter til en Bibelcommentar, overſ. paa Latin af Breithaupt (1710—14); d. 1105. S. **Jød. Literatur.**

Raſchid, ſ. **Roſette.**

Raſēre, ſløjfe, jævne med Jorden; **raſerende** kaldes det Stykke af en Kugles Bane, der ingenſteds hæver ſig over en Mands Højde fra Marken.

Rasgrad, Stad i Bulgarien, 16 M. v. n. v. for Varna, ved Floden Lom og ved Jærnbanen mellem Ruſtſchuk og Varna. 11,000 I. Prægtig Moſke. Livlig Handel.

Raſk, Fællesnavn for adſkillige grove, iſær tynde, firſkaſtede, ensfarvede Uldtøjer.

Raſk, Gertrud, Grønlands-Misſionæren Hans Egedes Huſtru og ligeſom han fra Norge, var f. 1673, altſaa 13 Aar ældre end Manden, hvem hun ægtede 1707. Hun fulgte 1721 med ham til Grønland, delte troſaſt med ham Beſværligheder og Modgang og døde der oppe 21 Dec. 1735. Næſte Aar drog Hans Egede til Danmark, medførende hendes Lig.

Raſk, Rasmus Kriſtian, en af den nyere Tids ſtørſte Sproggranſkere, fødtes 22 Nov. 1787 i Brændekilde i Fyn, hvor hans Fader, en Husmand, var Skrædder og „klog Mand". R. kom 1801 i Odenſe Skole, blev 1807 Student, 1808 Volontær ved Univerſitetsbibliotheket, 1812 Amanuenſis, 1814 Underbibliothekar, 1818 titulær Profesſor, 1825 extraord. Prof. i Literærhiſtorie i Anledning af et Tilbud, han havde faaet fra Edinburgh, men ſom han afſlog, 1829 Bibliothekar og 1831 extraord. Prof. i de øſterlandſke Sprog. Han døde af Svindſot 14 Nov. 1832. R. foretog tre Rejſer: førſt ledſagede han 1812 Nyerup til Sverige og Norge; anden Gang gik han med kongel. Underſtøttelſe 1813 til Island, hvorfra han 1815 kom tilbage over Edinburgh, og endelig tiltraadte han 1816 med Underſtøttelſe førſt af Bülow til Sanderumgaard og ſenere af Regeringen, idet han gik over Sverige, Finland og Rusland, ſin ſtore Rejſe mod Øſt, fra Begyndelſen med den Henſigt at beſøge Egnene om Tanais for at opdage de Levninger, ſom muligvis der kunde findes af vore Forſædre, men ſenere, da der ikke fandtes det mindſte Spor af „Aſer" i hine Egne, idet han drog igjennem Perſien til Indien, for at underſøge, hvorvidt de perſiſk-indiſke Oldſprog, gamle Religioner og Folkefærd virkelig vare beſlægtede med Europæerne. I Calcutta gik han 1 Dec. 1822 om Bord paa et danſk Skib og ankom til Kjøbenhavn 5 Maj 1823, bringende med ſig ſjældne literære Skatte i to Samlinger af Haandſkrifter, den ene beſtaaende af Zend- og Pehlevimanuſkripter, omfattende Zoroaſtrismens hellige Bøger, og den anden fornemmelig af Pali- og ſinghaleſiſke Manuſkripter paa Palmeblade, henhørende til Buddhismens hellige Bøger. Den førſte Samling, ſom han havde kjøbt for Univerſitetets Regning i Bombay, opbevares paa Univerſitetsbibliotheket; den anden, ſom han havde kjøbt for opſparede Rejſepenge, overgav han til det ſtore kongel. Bibliothek. R. begyndte allerede i Skolen ſine Sprogſtudier. Da han ſom Løn for ſin Flid havde faaet Hejmskringla, uddrog han af den det islandſke Sprogs Formlære. 1807—12 lærte han at tale dette Sprog ſom en Indfødt, gjennemgik ſaa mange forſkjellige Sprogs Grammatiker, ſom han kunde overkomme, og gjorde ſig et omarbejdet Udtog af hver iſær efter ſine egne Principer. Paa ſine Rejſer ſtuderede han i Stockholm iſær Svenſk og Finſk foruden Arabiſk o. a., i St. Petersborg Rusſiſk, Perſiſk og Sanſkrit, i Bombay Zend, Pehlevi og Hinduſtanſk, i Madras og Trankebar Tamuliſk, i Colombo Pali og Singhaleſiſk. Formaalet for hans Rejſer var — ſom han ſiger — „at ſtudere Sprogene i deres forſkjellige Bygning og mange Haande Forholde for deraf at kunne dømme om Folkenes Vandringer, Slægtſkab og Oprindelſe". Han gjorde gjældende, at Sproget er en Naturgjenſtand, i hvis Bygning der, ſom ved enhver Naturgjenſtand, raader et viſt naturligt Syſtem; at udfinde dette og at anbringe hvert Phænomen paa ſin rette Plads i Syſtemet er det Maal, han har ſat ſig i ſine Fremſtillinger af de forſkjellige enkelte Sprogs Grammatik. Idet han dernæſt ſammenligner Sprogene med hverandre, ſøger han i det ſtørre at udfinde Syſtemet for deres indbyrdes Slægtſkabsforhold. I denne Henſeende maa det fremhæves, at han paa den ene Side med ſtørre Klarhed og Conſeqvens end nogen tidligere Forſker hævder, at det herved ikke er nok at holde ſig blot til Ordforraadet, men at man fornemmelig maa ſe paa Overensſtemmelſer i den grammatiſke Bygning, og at han paa den anden Side i Virkeligheden er den førſte, der forſøgte en ſyſtematiſk Inddeling af alle Sprog, idet han allerede 1819 klasſificerede dem efter det Slægtſkab, der lægger ſig for Dagen i deres Stof og Bygning, i 8 Racer (Ætter) med Underafdelingerne Klasſe, Stamme, Gren, Sprog og Sprogart. R. arbejdede i et mærkværdig ſtort Antal Sprog (man angiver 55) og beſad en rig Skat af andre, iſær hiſtoriſke Kundſkaber; han havde en jærnfaſt Hukommelſe, et klart og ſkarpt Blik, en omhyggelig Nøjagtighed og en ſjælden Combinationsgave. Hvor mange Tungemaal R. end ſyslede med, laa dog hans eget ham meſt paa Sinde, og gjennem hele hans Stræben gik den Tanke: „Sit Fædreland ſkylder man alt, hvad man kan udrette". Han blev afbrudt midt i ſit Livs Gjerning, efter at hans ſidſte Aar, efter Hjemkomſten fra Indien, havde været formørkede ved økonomiſke Sorger, ved Sygelighed og ved den Modſtand, ſom navnlig hans med ſtor Iver forſægtede Retſkrivningsændringer fremkaldte;

men hvad han fik fuldført, er nok til at viſe hans Storhed. Her ſkal nævnes de vigtigſte af hans Skrifter. Før ſin ſtore Rejſe beſkæftigede han ſig meſt med Islandſk og Angelſachſiſk og udgav 1811 „Vejledning til det Islandſke“, 1814 „Bjørn Halldorsſons islandſke Lexikon“, 1817 „Angelſakſiſk Sproglære“, 1818 „Underſøgelſe om det gamle nordiſke ell. islandſke Sprogs Oprindelſe“ (Prisſkrift, færdigt 1814), »Anvisning till isländskan«, »Snorra Edda« og »Edda Sæmundar«, 1819 »Sýnishorn«. I Colombo trykte han „Singaleſiſk Skriftlære“ (1822). Af de Skrifter, han udgav efter ſin Hjemkomſt, maa nævnes „Spanſk Sproglære“ (1824), „Friſiſk Sproglære“ (1825), „Danſk Retſkrivningslære“ (1826), „Italienſk Formlære“ (1827), »Grammar of the Danish Language« (1830), »Locmani Fabulæ« (1831), „Kortfattet Vejledning til det oldnordiſke Sprog“, „Oldnordiſk Læſebog“, „Lappiſk Sproglære“, „Engelſk Formlære“ og »Nonnulla de pleno systemate sibilantium in linguis montanis« (Univerſitetsprogr. 1832). Efter hans Død udgav hans Broder hans „Samlede Afhandlinger“ med Bidrag til hans Levned af N. M. Peterſen (3 Bd., 1834—38); heri findes optagne foruden nogle Breve en ſtor Del mindre Afhandlinger, af hvilke adſkillige oprindelig have været trykte i Tidsſkrifter og Blade, ſaaledes „Den danſke Grammatiks Endelſer og Former af det islandſke Sprog forklarede“ og „Om Zendſprogets og Zendaveſtas Ælde og Ægthed“. 1842 ſatte Venner og Diſciple R. et Gravmæle paa Aſſiſtenskirkegaard med 4 Tankeſprog paa Sanſkrit, Arabiſk, Islandſk og Danſk, ved hvilke man vilde udtrykke hans raſtløſe Flid, hans lyſe Blik og klare Fremſtilling, hans Begejſtring for Sprogvidenſkaben og hans Kjærlighed til Fædrelandet. Paa Hundredaarsdagen for hans Fødſel rejſtes der ham et Mindesmærke i hans Fødeby.

Raskólniki ell. **Roskolniki** (d. e. Separatiſter), Fællesnavn for den ſtore Mængde Sekter, der have dannet ſig i den ruſſiſk-katholſke Kirke, og ſom kunne henføres til tre Hovedretninger, af hvilke den ældſte beſtaar af gnoſtiſke eller myſtiſk-ſværmerſke Sekter, der forkaſte alt udvortes Kirkedømme med Ceremonier og Sacramenter. Flere af disſe Sekter, hvis Gnoſis er forenet med fanatiſk Sværmeri, ſtamme ſandſynligvis fra Middelalderen og have vedligeholdt ſig ved en hemmelig Tradition. Til dem høre Morelſchtſchiki (de ſelvopofrende), der undertiden ende med at opbrænde ſig ſelv for at faa „Ilddaaben“, Stranniki (Pilegrimme), ſom føre et omſtrejſende Liv og bekæmpe al politiſk, ſædelig og religiøs Orden, Skopzi (Gildinger), der gilde ſig ſelv, Chlyſtovſchtſchina (Selvpiſkere), hvem man dog ogſaa giver Skyld for uſædelige Orgier, de ſtumme, der ikke ved nogen ſom helſt Pinſel kunne bevæges til at give en Lyd fra ſig, oſv. Den anden Hovedklasſe, ſom gaar i lige modſat Retning, er de ſaakaldte Starovjerzi (Gammeldagstroende), der have deres Oprindelſe fra den liturgiſke Reformation, ſom Patriarchen Nikon foretog 1654. En ſtor Mængde af Folket, navnlig Bønder, hang faſt ved de gamle Former og udſkilte ſig derfor fra det reformerede Kirkeſamfund. Med deres ſtive Faſtholden ved de gamle liturgiſke Former forbinde de en ſtor Afſky for det borgerlige Livs nye Skikke og Luxusartikler. De anſe det f. Ex. for Synd at klippe deres Skjæg, ryge Tobak, drikke Kaffe og Te oſv. I Almindel. udmærke de ſig ved en ſimpel, ædruelig og ſædelig Livsvandel. Der er tre Slags Starovjerzi: Jedinovjerzi (enstroende), der meſt nærme ſig til den rettroende Kirke, idet de anerkjende dennes Præſtedømme og kun afvige fra den i det borgerlige Livs Skikke; Staroobrjadzi (Tilhængere af de gamle Skikke), ſom ikke anerkjende de af den rettroende Kirke ordinerede Præſter, og Bespopovſchtſchina (Præſteløſe), ſom ſlet ikke have Præſter, men kun Ældſte. Samtlige disſe R. vare længe Gjenſtand for Forfølgelſe fra Statens Side; men under Peter d. ſtore opnaaede de Tolerance imod at bære en egen Dragt og ſvare dobbelt Skat til Staten. Af ſenere Oprindelſe, men beſlægtede med den førſte Hovedklasſe ere de i det 18de Aarh. opſtaaede Molokaner, Philipponer og Duchoborzer (Aandens Stridsmænd), ſom ikke have Præſter, men Ældſte, der indvies af hele Samſundet, og hvis Lære er en forunderlig Blanding af Gnoſis, Theoſophi, Myſticisme, Proteſtantisme og Rationalisme, men alt dette er ſammenarbejdet til et ſpeculativt theologiſk Syſtem, der vækker ſaa meget større Forbavſelſe, ſom alle Duchoborzer høre til Bondeſtanden. Antallet af ſamtlige R. angives forſkjellig, fra 8 indtil 11 Mill. I de ſidſte Aar er der fra Statskirkens Side blevet arbejdet ivrig for at vinde R. ved Mildhed, og man har endog begyndt at anerkjende Samfund af Gammeldagstroende inden for Statskirken med Ret til fri Udøvelſe af flere af deres kirkelige Skikke. Dette har haft til Følge, at Tuſender af R. ere vendte tilbage til Statskirken; Philipponerne, ſom dog hørte til de meſt yderliggaaende Sekterere, miſtede endog 1868 deres Øverſte, Paulus, ſom tillige med 25 af ſine meſt anſete Diſciple blev højtidelig optagen i Statskirken. 1 Maj 1874 udkom en for R. meget vigtig Forordning, hvorved der indførtes Civilſtandsregiſtre for dem, d. e. Protocoller, der føres af den borgerlige Øvrighed, og for hvilke R. ſkulle anmelde Fødsler, Ægteſkaber og Dødsfald. Herved godkjendtes de af R.s egne Gejſtlige udførte miniſterielle Handlinger, naar deres Udførelſe kun anmeldes for den borgerlige Øvrighed.

Rasmagergarn, d. ſ. ſ. Halvkamgarn.

Rasmusſen, Janus Laſſen, f. 1785 paa Laaland, tog philoſ. Examen 1806, disputerede 1811 for den philoſ. Doctorgrad og tiltraadte kort efter en Udenlandsrejſe for at dyrke de øſterlandſke Sprog; 1813 udnævntes han til Lector i øſterlandſke Sprog og 1815 til extraordinær Prof. D. 30 Marts 1826. Blandt hans Arbejder henhørende til Orientens Literatur, ſom endnu benyttes, maa udhæves: »Historia præcipuorum Arabum regnorum rerumque ab iis gestarum ante Islamismum« (1817) og »Addimenta ad hist. Ar. ante Islam.« (1821, desuden »Annales Islamismi s. tabulæ synchronistico-chronol. chalifarum et regum Orientis et Occidentis« (1825) og ſom Univerſitetsprogram »De Orientis commercio cum Russia et Scandinavia« (1825).

Rasmusſen, Jens Erik Karl, danſk Maler, f. 1841 i Ærøskjøbing, var førſt i Handelslære, inden han kunde uddanne ſig til Sømaler. Han har udſtillet ſiden 1863 og vakte iſær Opmærkſomhed ved ſine paa en Grønlandsrejſe malede Billeder, hvori ikke alene den nordiſke Natur, men ogſaa Folkelivet paa Land og Hav vare gjengivne med ſlaaende Liv og ikke uden Lune. 1872 havde han Akademiets Rejſeunderſtøttelſe til Udlandet. I de ſenere Aar har han levet i ſin Hjemſtavn.

Rasmusſen, Poul Edvard, hvilket ſidſte Fornavn han optog efter ſin Adoptivfader, Edvard Storm, f. 29 Oct. 1776 i Farum, d. ſmſtds. 18 Juli 1860. R. var bondefødt, blev Student 1796, juridiſk Candidat 1801, Auditeur i Søetaten 1802, men 1809 afſkediget efter Anſøgning med 300 Rd. aarlig i Vartpenge, viſtnok ſom Følge af hans ſtadige Oppoſition i den combinerede Ret mod de ſtrænge Straffe, hvortil Marinerne bleve dømte. Fra 1812 levede R. i Farum og efterlod en ſtenographiſk ført Dagbog paa 1,250 tæt beſkrevne Ark, ſom opbevares paa det kongel. Bibliothek. Han er bleven berømt ved Melodien til „Danmark dejligſt Vang og Vænge“, hvilken han i Følge egen Optegnelſe i ſit Exemplar af „Udvalg af danſke Viſer“, ſom han udgav i Forening med R. Nyerup (ſ. d. A.), har componeret 1810, da han opholdt ſig hos en Søſter paa Gaarden Carlholm ved Knardrup. Melodien brugtes 1820 i Oehlenſchlägers „Erik og Abel“, uden at R. gjorde ſin Ret til den gjældende. Om hans muſikalſke Dannelſe er for øvrigt intet bekjendt. Ved et lille Skrift „Danſk Kortſkrivning; et enebeſtaaende Heelt, eller førſte Trin til et højere Maal; tjenlig for Hver, ſom kjender Retſkrivning oſv.“ (Kbhvn. 1812) er han den førſte, der hos os offentlig har afhandlet Stenographien.

Raſp, en Fil, ſom er bedækket med enkeltſtaaende Tænder i Stedet for det ſædvanlige Filehug. Hugget dannes ved Mejſler, dannede ſom en Gravſtik, hvis Spids hugges ned i Staalet. De forekomme halvrunde, flade og runde og bruges ved Træs, Horns, Bens og de blødeſte Metallers Tilretning i det grove.

Raſpail, Franç. Vinc. [pāi], franſk Politiker og Chemiker, f. 1794, var allerede under Reſtaurationen Medlem af hemmelige Selſkaber, deltog 1830 i Julikampen og blev ſaaret. Som afgjort Republikaner var han 1831—35 en af Julikongedømmets bitreſte Modſtandere, virkſomt Medlem af „Folkevennernes Klub“ og dens Efterfølger, „Samfundet for Menneſkerettighederne“; han tillod ſig de ſkarpeſte Udfald imod Kong Ludvig Philip ſelv og blev gjentagne Gange idømt længere Fængſelsſtraffe. Hans Blad »Le Réformateur« blev ligefrem kvalt ved de ſtore Bøder. Allerede fra 1824 havde R. givet ſig af med chemiſke og mikroſkopiſke Underſøgelſer; ſiden forfattede han flere ſtørre Skrifter, hvori fremſattes mange nye, ofteſt ganſke løſe videnſkabelige Anſkuelſer, ſaaledes »Nouveau système de chimie organique« (1833), hvori han fuldſtændig forkaſter de chemiſke Underſøgelſesmethoder for de mikroſkopiſke, og »Hist. naturelle de la santé et de la maladie chez les végétaux et les animaux« (3 Bd., 1839—43). Endelig udviklede han i »Cigarrettes de camphre« (1838) et nyt lægevidenſkabeligt Syſtem, hvori Campheren ſpillede en Rolle ſom et Slags antiſeptiſk Middel. I Febr. 1848 var R. en af de førſte, der paa Raadhuſet proclamerede Republiken, og 15 Maj var han en af Lederne for Opſtandsforſøget imod den nye Regering; han dømtes derfor til 5 Aars Fængſel, men blev, medens han ſad i Fængſel, i Dec. 1848 opſtillet ſom Socialiſternes Candidat til Præſidentpoſten og fik 36,000 Stemmer. Da hans Huſtru, ſom delte Fangenſkabet med ham, var død 1853, ombyttede R. Fængslet med Landsforvisning og drog til Belgien; han vendte ſenere tilbage og blev 1869 valgt til den lovgivende Forſamling. Efter en ny Fængſelsſtraf 1874—75 for en Presſeforſeelſe blev han 1876 Medlem af Deputeretkammeret indtil ſin Død 1878. — Hans Søn, **Benjamin R.**, f. 1823, valgtes 1849 til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til yderſte Venſtre; han blev efter Statscoupet 1851 landsforviſt til Belgien og vendte førſt 1863 tilbage. Siden 1876 er han Medlem af Deputeretkammeret, hvor han hører til de yderſte radicale.

Raſpe, en hos Heſten forekommende Sygdom, der viſer ſig i Haſebøjningen eller i Knæbøjningen, enten ſom ondartede Saar med dybe Tværfurer eller ſom Udſlæt i Huden. Den findes meſt hos grove, ſlappe Heſte, og naar den har varet i længere Tid, er den ofte uhelbredelig.

Raſphuſet var en tidligere i Forbindelſe med Tugt- og Forbedringshuſet paa Chriſtianshavn ſtaaende Strafanſtalt for grove Forbrydere; Arbejdet beſtod i at raſpe Farvetræ. Efter den nyeſte Lovgivning finder ingen Hendømmelſe til Raſphusarbejde længer Sted.

Rasſöva, Stad i Konger. Rumænien ved Donau, 21 M. ø. for Bukureſchti. 2,000 J. I Nærheden begynder den ſaakaldte Trajansvold, der i en Længde af 5—6 M. ſtrækker ſig til Kuſtendſche ved det ſorte Hav.

Raſtatt, befæſtet Stad i Storhertugd. Baden ved Floden Murg, 3 M. ſ. v. for Carlsruhe, med 12,000 J., var 1844—66 tyſk Forbundsfæſtning og tidligere 1689—1771 Reſidens for Markgreverne af Baden-Baden, hvis Reſidensſlot var en Efterligning af Slottet i Verſailles. Fabrikation af Tobak, Metalvarer, Papiermaché m. m. — R. er hiſtoriſk berømt ved to Congreſſer og en Fredſlutning. Den førſte Congres (paa øſterrigſk Side Prins Eugen og paa franſk Marſchal Villars) førte til Freden i R. 6 Marts 1714 imellem Frankrig og Øſterrig, ſom gjorde Ende paa den ſpanſke Arvefølgekrig. Den anden Congres, ſom aabnedes 9 Dec. 1797, ſkulde tilvejebringe Fred mellem Frankrig og det tyſke Rige, men blev reſultatløs og endte med en blodig Udaad. Da Øſterrig havde ſluttet den anden Coalition mod Frankrig med Rusland og England, opløſtes Congreſſen 23 Apr. 1799, og de franſke Sendebud Roberjot, Bonnier og Jean Debry, bleve, da de om Aftenen 28 Apr. afrejſte, tæt uden for Staden overfaldne af Szekler-Huſarer og de to førſtnævnte myrdede, hvorimod den ſidſte undſlap haardt ſaaret — en Begivenhed, hvis rette Ophavsmand aldrig er bleven paaviſt. 11 Maj 1849 udbrød Opſtand i R. blandt Soldaterne, der ſluttede ſig til de badenſke Revolutionsmænd og førſt bleve betvungne 23 Juli af preusſiſke Tropper.

Raſtenburg, Stad i den preusſiſke Prov. Øſtpreusſen, 12 M. ſ. ſ. ø. for Königsberg. 7,000 I. Teglværker. Store Heſtemarkeder. I Nærheden ligger Carlshof, en Curanſtalt for Epileptikere.

Raſtrāl (af lat. rastrum, Hakke med Tænder), et Inſtrument af Meſſingblik, hvormed man trækker Linjeſyſtemer til Nodeſkrift.

Raſumovſkij, Alexej [möff], Søn af en Bonde i Lillerusland, f. 1709, indtog ved ſin ſmukke Figur og Sang Storfyrſtinde (ſenere Kejſerinde) Eliſabeths Hjærte, ſaa at hun endog lod ſig hemmelig vie til ham og fik flere Børn med ham, ſom dog alle døde tidlig. R. blev 1744 ophøjet baade til rusſiſk Greve og til tyſk Rigsgreve. D. 1771. — Hans Broder, **Kyrill R.,** f. 1728, d. 1803, blev ligeledes 1744 udnævnt til Greve og 1750 til Hetman i Lillerusland (indt. 1764). — Dennes Søn, **Alexej R.,** f. 1748, d. 1822, var Undervisningsminiſter under Alexander I.

Rat, et Hjul eller en Art Bradſpil, hvormed man ved Hjælp af et Tov, **Ratlinen,** ſom ofteſt ſlaaet af Huder, drejer Rorpinden og derved Roret. Dets Plads er almindelig agter ude; dog have mange Skibe, navnlige Dampſkibe beſtemte til at fare i ſnævre Farvande, R. for ude eller paa en Bro tværs over Skibet oven over Rælingen, for at Manden, der ſtyrer, bedre kan ſe ſig om og undgaa Paaſejling.

Ratāfia, en farvet Liqueur af friſke Frugtſafter med Tilſætning af Vinaand, Sukker og Krydderier.

Ratanhia-Rod af Krameria triandra fra Peru indeholder en ſtor Mængde Garveſyre og bruges i Lægekunſten mod Diarrhoe og ſom ſammenſnærpende Middel.

Rāte, forholdsmæsſig Andel.

Rāteau, fr. [tō], Rive, Redſkab, hvormed Croupier'en i en Spillebank trækker de tabte Indſatſer ind.

Rathenow, Stad i den preusſiſke Prov. Brandenburg ved Floden Havel, 10 M. v. til n. for Berlin. 13,000 I. Fabrikation af optiſke Inſtrumenter.

Rathke, Heinrich, udmærket tyſk Anatom, f. 25 Aug. 1793, d. 15 Sept. 1860, har ſærlig Fortjeneſte af den ſammenlignende Anatomi og Udviklingshiſtorie, ſom han har fremmet ved fortrinlige Arbejder, ſom ſikrede ham blandt ſine Samtidige den meſt fremragende Plads efter v. Baer, hvem han afløſte ſom Profesſor i Königsberg. Efter at have fuldendt ſine akademiſke Studier levede R. ſom praktiſerende Læge i Danzig, hvor han i ſin Fritid beſkæftigede ſig med anatomiſke Arbejder, hvoraf de førſte udkom 1820; fire Kvartbind (til 1827) af Danziger Naturforſker-Selſkabets Skrifter vare udelukkende hans Arbejde, og paa ſamme Tid blev R. Medarbejder ved Burdachs ſtore Phyſiologi, ſom navnlig ved hans og v. Baers Bidrag blev af ſtor Betydning. R.s meſt bekjendte Opdagelſe er den af Gjælle- eller Visceralſpalterne hos Foſtrene af Fugle og Pattedyr (incluſive Menneſket). 1829 udkom hans førſte ſelvſtændige Monographi: „Über die Entwickelung des Flußkrebſes“, ſom efterfulgtes af en Række lignende klasſiſke Monographier eller Tidsſkriftsbidrag (over Aalekvabbernes (1832), Snogens, Sumpſkildpaddens og Krokodilernes Udviklingshiſtorie oſv.).

Rathke, Jens, norſk Naturhiſtoriker, f. 14 Nov. 1769 i Chriſtiania, blev theol. Candidat 1792 og lagde ſig efter Naturfagene. 1810 blev han Profesſor i Kjøbenhavn og 1813 i Chriſtiania; han tog Afſked 1845 og døde 28 Febr. 1855 efter at have teſtamenteret ſin Formue til et Legat for naturvidenſkabelige Rejſer i Norge. Hans ikke talrige Skrifter omfatte baade Zoologi og Botanik ſamt disſe Videnſkabers Anvendelſe; omkring 1800 foretog han bl. a. flere Rejſer for at underſøge Fiſkerierne i det nordlige Norge.

Rathlousdal, en Herregaard et Par Mil fra Aarhus, opkaldt efter Hofmeſter Gregorius Rathlou, ſom opførte Gaarden paa en nedlagt Landsby Loverſtrups Jorder. Han døde 1681 — den Tilſtand, hvori hans Lig og Kiſte for en Del Aar ſiden fandtes, har vakt Formodning om, at han er bleven levende begravet —, og den ſidſte Mand af Slægten døde 1752. Forinden var der af R. og det nærliggende Gersdorfslund under 7 Aug. 1749 blevet oprettet Stamhuſet R. for (den ſenere Statsminiſter) Joachim Otto Schack-Rathlou, efter hvis barnløſe Død 1800 Stamhuſet gik over til Familien Holſtein-Rathlou. Til det hører endnu et tredje Gods, Sophienlund.

Rātibor, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien ved Floden Oder, der her bliver ſejlbar, 19 M. ſ. ø. for Breslau. 20,000 I. Stort Slot og Døvſtummeinſtitut. Fabrikation af Linned- og Uldſtoffer, Tobak, Eddike, Olje og Maſkiner. Betydelig Handel med Hør, Hamp, Korn og Kvæg. En ſtor Del af Staden brændte 1858. — R. var forhen et rigsumiddelbart Fyrſtendømme i Øvreſchleſien, ſom 1288—1532 havde ſine egne Hertuger, derpaa kom til Øſterrig og ved Freden i Breslau 1742 tillige med det øvrige Schleſien til Preusſen; det blev 1822 ſom mediatiſeret Fyrſtendømme givet til Landgreven af Heſſen-Rotenburg og kom, efter at dette Hus var uddød 1834, ved Teſtament til Prins Victor af Hohenlohe-Waldenburg-Schillingsfürſt.

Ratichius, egtl. **Ratke,** Wolfg., tyſk Undervisningsreformator, f. 1571 i Holſten, d. 1635, blev, ſproglig og mathematiſk uddannet i Tyſkland, England og Holland, paa ſin urolige Omflakken med ſin i ſtor Hemmelighed holdte Undervisningsmethode optaget og igjen forſtødt af forſkjellige tyſke Fyrſter, navnl. Ludvig af Anhalt-Köthen, i hvis Land han ſtiftede to Skoler; praktiſk fulgtes han i Kromayers Undervisningsplan for Sachſen-Weimar 1619. Han hører ved ſine Angreb paa den philologiſk-grammatiſke Skoleundervisning, ſit Princip om at følge Naturens Orden ved Undervisningen, ſin Tro paa ſin Methodes Almagt, ſin Hævden af Modersmaalet ſom Skolens Grundlag og af Forſtandens Uddannelſe i Modſætning til den blotte Hukommelſes og ſine pædagogiſke

Raad: „Ikke mer end Et ad Gangen, det ſamme tit gjentaget, alt uden Tvang, intet udenad, Enhed i alle Undervisningsgjenſtande, førſt Tingen, ſaa Regelen derom, alt gjennem Erfaring og ſtykkevis Underſøgelſe", til Forløberne for Mænd ſom Comenius, Rouſſeau og Baſedow og derved for hele den nyere Undervisningsretning.

Ratificēre, erklære for gyldig, bruges navnl. i Folkeretten om Souverainens Stadfæſtelſe af den paa hans Vegne af en Befuldmægtiget afſluttede Tractat. En ſaadan **Ratificatiōn** er i Regelen Betingelſen for den ved Befuldmægtigede afſluttede Tractats Gyldighed; men naar R. har fundet Sted, gjælder Tractaten fra Afſluttelſesdagen.

Ratihabēre, erkjende for rigtig og gyldig. **Ratihabitiōn** finder ſaaledes Sted, naar en Perſon erklærer den af en anden paa egen Haand for ham afſluttede Retshandel for gyldig og bindende for ſig, eller naar En erkjender den af ham for Retten afgivne Erklæring for rigtig tilført Protocollen.

Ratin [tǣng] ell. **Ratiné**, ogſaa Aſtrachan eller Serpentin, kaldes ſvære, ofte dobbelt vævede Uldſtoffer, hvis Uld paa Retten er ratineret (friſeret) eller ſamlet i ſmaa, ſammenfiltrede Knuder. Friſeringen ſker mellem to Planer, af hvilke den, der vender mod Luven, kan være bedækket med Uldfløjl og i alt Fald er indrettet paa at faa ganſke ſmaa, hurtige Rotationsbevægelſer i Planen, ligeſom den anden Plan bliver opvarmet for at befordre Filtningen.

Ratiōn, det en Mand eller en Heſt daglig tilkommende Quantum Næringsmidler, naar ſaadanne i Freds- eller Krigstid udleveres i Natura.

Rationāle Størrelſer ell. **Tal** ere ſaadanne, ſom ere commenſurable med Enheden, eller ſom nøjagtig lade ſig udtrykke ved hele Tal eller Brøker.

Rationalisme (af lat. ratio, d. e. Fornuft), den Aandsretning, ſom i den menneſkelige Fornuft ſer den eneſte rette Kilde til Sandhedens Erkjendelſe. **Rationaliſten** vil ikke antage andet for ſandt end, hvad han kan forſtaa; med ſin Tanke vil han udgranſke Tilværelſens Gaader, og han vil ikke bøje ſig for nogen anden Autoritet end Tanken. Enig heri med Naturalismen adſkiller R. ſig fra denne ved det Forhold, hvori de ſtille ſig til den guddommelige Aabenbaring. Medens Naturalismen nemlig ſtiller ſig i ligefrem Oppoſition til denne, mener R. at være i Overensſtemmelſe med Aabenbaringens ſande Mening. Den betragter Aabenbaringen ſom Sandhed, men kun for ſaa vidt den ikke ſtrider mod Fornuften. R. vil altſaa ikke bøje ſig for Aabenbaringen ſom en Autoritet, ikke „tage Forſtanden fangen under Troens Lydighed"; den vil prøve Aabenbaringens Indhold paa ſamme Maade ſom enhver anden Erkjendelſesgjenſtand, og den vil altſaa ſtille ſig i ſamme Forhold til den hellige Skrift ſom til enhver anden Bog; den vil have Lov til at betvivle, hvad „den ſunde Fornuft" anſer for utroligt, og benægte, hvad den anſer for umuligt. Derfor forkaſter R. Underet under enhver Skikkelſe; ikke blot ere de enkelte Undergjerninger, ſom berettes i den hellige Skrift, enten ſlet ikke ſkete eller gaaede til paa en rent naturlig Maade og kun paa Grund af Misforſtaaelſe eller uheldig Fremſtilling blevne betragtede ſom Undere, men ogſaa Propheti og Inſpiration maa forkaſtes ſom noget for Tanken ufatteligt. Guds Treenighed, Chriſti Gudmenneſkelighed, hans overnaturlige Fødſel, hans Opſtandelſe og Himmelfart, kort ſagt alle Chriſtendommens poſitive Kjendsgjerninger ſtride imod R.s „ſunde Fornuft", og R. vil ikke tro, hvad den ikke kan forſtaa. Derimod vil den ligeſom ſin Forløber Deismen (ſ. d. A.) anerkjende Læren om en Gud, et Forſyn, Viljens Frihed og Sjælens Udødelighed, fordi disſe Lærdomme ere nødvendige for, at Menneſket kan føle ſig lykkeligt her i Livet. Af ſamme Grund følger det af ſig ſelv, at der ikke kan være Tale om nogen Fordømmelſe efter Døden; alle Menneſker blive ſalige. For øvrigt ligger det i Sagens Natur, at R.s Tilhængere ingenlunde ere enige indbyrdes; hver enkelt mener i ſin „ſunde Fornuft" at have den højeſte Kilde til Sandhedens Erkjendelſe; men hvad den ene finder fornuftigt, finder den anden ufornuftigt oſv. Derimod ere de fleſte Rationaliſter enige om at bære Navnet Chriſtne, idet de gaa ud fra, at naar Chriſtendommen er Sandhed, maa den ſtemme med, hvad der efter deres Mening er Sandhed. Der har endog været Tider, hvor R. har ſiddet i Højſædet i den proteſtantiſke Theologi og har raadet i forſkjellige Landes Kirkeſtyrelſe, ſaa at Talsmændene for Kirkens gamle Tro have gjældt for uvidende og overtroiſke Sværmere, ſaaledes navnlig i Slutn. af forr. og Begynd. af dette Aarh. Grundlagt ved Semlers, Erneſtis og Michaelis iſagogiſke og hermeneutiſke Arbejder, fik den ældre R. ſin dygtigſte religionsphiloſophiſke Begrundelſe i Kants: „Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft", medens Dogmatikerne Wegſcheider og Bretſchneider ſamt Exegeten Paulus maa nævnes ſom dens betydeligſte Theologer. I Danmark maa Slotspræſt Baſtholm og Stiftsprovſt Clauſen nævnes ſom dens betydeligſte Repræſentanter. Den i de ſidſte Aartier udviklede **Nyrationalisme** er for ſaa vidt forſkjellig fra den ældre R., ſom den raader over et rigere videnſkabeligt Apparat og derfor i Udførelſen af Enkelthederne undgaar nogle af de Anſtødsſtene, hvorover den ældre R. ſnublede; men Grundſynet og Forholdet til Chriſtendommen er væſentlig det ſamme.

Rationel [nĕll], fornuftmæsſig, ſom r. Behandling; ogſaa videnſkabelig begrundet, ſom r. Landbrug.

Ratisbōna, nylat. Navn paa Regensburg.

Ratisbonne, Louis [bŏnn], franſk Forfatter, f. 1827 i Straßburg, blev 1853 Medarbejder af »Journal des Débats«, overſatte Dante (1852—69) og er Forfatter til det verſificerede Drama »Héro et Léandre« (1859) ſamt Udgiver af A. de Vignys efterladte Skrifter. Hans »Comédie enfantine« (1860) blev kronet af Akademiet; 1862 udgav han »Dernières scènes de la comédie enfantine«. Fra 1868 er »Les petits hommes«, fra 1871 »Les petites femmes«. 1876—78 var han atter Medarbejder i »Journal des Débats«.

Ratrāmnus, berømt ſom friſindet kirkelig

Skribent, indtraadte c. 830 ſom Munk i Kloſtret Corvei og blev i denne anſelige Stilling indtil ſin Død c. 868, men opnaaede desuagtet en Anſeelſe ſom kun faa af hans Samtidige. R. tog Del i alle ſin Tids theologiſke Stridigheder: om Jomfru Marias ubeſmittede Undfangelſe, om Nadveren, om Prædeſtinationen, om den veſterlandſke Kirkes dogmatiſke og rituelle Stilling over for den øſterlandſke. Kong Carl d. ſkaldede indhentede hans Betænkning i flere af disſe Stridigheder, og under Patriarchen Photios's Strid med Paven blev det overdraget R. at gjendrive Photios's Beſkyldninger. Meſt Betydning have hans Skrifter om Nadveren, »De corpore et sanguine Domini«, hvori han bekæmpede den af Paſchaſius Radbertus fremſatte Brødforvandlingslære. Overhovedet ſtod R. næſten altid ſom Repræſentant for den gamle uforfalſkede Kirkelære over for de romerſk-katholſke Vildfarelſer, ſom i hans Tid begyndte at udvikle ſig frodigere end hidtil. Han havde derfor ofte Tidsaanden imod ſig, ſaa at hans Anſkuelſer ikke trængte igjennem; men han har den Betydning, i en lidet oplyſt Tidsalder at have ſtaaet ſom Repræſentant for den ſamme Grundanſkuelſe, fra hvilken 7 Aarhundreder ſenere Reformatorerne gik ud.

Rattāzzi, Urbano, ital. Statsmand, f. 29 Juni 1808 i Aleſſandria, blev 1838 Advocat i Caſale og vandt ſnart Ry ved ſin Veltalenhed. Han valgtes 1848 i ſin Fødeby til Deputeret, ſluttede ſig til Demokraterne og bekæmpede Miniſteriet Balbo. I Sommerens Løb var han Undervisningsminiſter i 12 Dage og hørte derefter til den krigslyſtne Oppoſition; han blev i Dec. Juſtits- og ſiden Indenrigsminiſter under Gioberti og var til ſidſt den egentlige Leder i Regeringen, men maatte efter Slaget ved Novara i Marts 1849 gaa af. Han overbragte Kong Carl Albert Deputeretkammerets ſidſte Hilſen og ſtemte imod Freden. Siden var R. Leder for venſtre Centrum, indgik i Foraaret 1852 det ſaakaldte »Connubio« med Cavour ſom højre Centrums Fører om begge Mellempartiers Forening og blev derefter Kammerets Formand. 1854 blev han Juſtitsminiſter og gjennemførte Loven om Kloſtrenes Ophævelſe, var ſiden Indenrigsminiſter, men afgik 1858 for at forſone de klerikale. Efter Villafrancafreden i Juli 1859 blev han Førſteminiſter, gjennemførte Lombardiets Indlemmelſe og afgjorde desuden ved Hjælp af det kongel. Dictatur mange omtviſtede Lovgivningsſpørgsmaal, men maatte i Jan. 1860 fratræde, fordi han ikke kunde løſe de politiſke Forviklinger. Han vilde ikke ſtemme for Savoiens og Nizzas Afſtaaelſe, men overtog 1861 Forſædet i det førſte italienſke Deputeretkammer. I Marts 1862 blev han igjen Førſteminiſter, men nødtes i Dec. ſ. A. til at gaa af ſom Følge af Garibaldis Forſøg paa at drage imod Rom. Endelig kom han i Apr. 1867 for tredje Gang til Roret, men fjærnedes i Oct. ſ. A. efter Garibaldis nye Romertog og var indtil ſin Død 5 Juni 1873 Leder for den maadeholdne Oppoſition. R.s Taler udgaves 1876—80 i 8 Bd.; et Mindesmærke for ham rejſtes i Aleſſandria. — Hans Huſtru, **Marie R.**, Datter af Lætitia Bonaparte efter hendes Skilsmisſe fra Th. Wyſe (ſ. **Bonaparte**, I, S. 650), f. 1830, ægtede 1850 en rig Elſaßer Solms, men ſkilte ſig 1852 fra ham og levede under Navnet „Fyrſtinde Solms" i fortrolig Omgang med franſke Forfattere. Hun ægtede R. 1862 og efter hans Død en Spanier, ſom hed Rute. Hendes Dilettantromaner ere talrige. »La réputation d'une femme«, »Mademoiselle Million«, »Les mariages de ce siècle«, »Les mariages de la Créole« (3dje Opl. 1883) læſtes meget for Skandalens Skyld. I »Rattazzi et son temps. Documents« (1881), »Le Portugal à vol d'oiseau« (1883) har hun fortalt ſine Selvoplevelſer.

Ratzeburg, Stad i den preusſiſke Prov. Slesvig-Holſten, i det forrige Hertugdømme Lauenburg paa en Ø i R.-Sø, forbunden med Landet ved to Dæmninger, 7 M. ø. n. ø. for Hamborg. 4,000 I. Brændevinsbrænderier og Ølbryggerier, betydelig Frugtavl og Kornhandel. Den nordlige Del af Staden med Domkirken hører til Mecklenburg-Strelitz. — Under en Strid imellem Chriſtian V og Hertugen af Brunsvig-Celle blev R., ſom da var befæſtet, bombarderet af de danſke 1693.

Rau, Carl Heinr., betydelig ſtatsøkonomiſk Forfatter, f. 1792, 1818 Profesſor i Erlangen og 1822 i Heidelberg, d. 1870. Hans Hovedværk er „Lehrbuch der polit. Oekonomie", der er udkommet i mange Oplag (førſte Gang i 3 Bd. 1826—37).

Rau, Heribert, tyſk Forfatter, f. 1813 i Frankfurt a. M., var oprindelig Handelsmand, men gav ſig 1844, af Iver for at fremme den da opdukkende frireligiøſe Bevægelſe, til at ſtudere Theologi og blev 1847 Præſt for Frimenigheden i Stuttgart. I Mannheim, hvortil han 1849 forflyttedes, vakte han imidlertid ved ſin Prædiken og ſine Skrifter et ſaadant Had hos de orthodoxe, at disſe 1856 fik udvirket hans Afſættelſe. Siden den Tid levede han ſom Forfatter i ſin Fødeby; d. 1876. Endnu mere bekjendt end ved ſine populær-philoſophiſke og theologiſke Skrifter („Evangelium der Natur", „Katechismus der Kirche der Zukunft" o. fl.) blev han ved en lang Række for det meſte biographiſke Romaner (om Koſciuszko, Mozart, Beethoven, Al. Humboldt, Jean Paul, Garibaldi, Shakſpeare, Weber o. a.).

Rauch, Chr. Dan, tyſk Billedhugger, f. 2 Jan. 1777 i Arolſen i Waldeck, d. 5 Dec. 1857 i Dresden, lærte førſt Billedhuggerkunſten hos Valentin, ſenere hos Ruhl i Kasſel og kom 1797 til Berlin. Her fik han Midler til at rejſe til Italien, hvor han bl. a. i Thorvaldſen og Canova fandt Venner og Hjælpere, og navnlig ſkyldtes det Thorvaldſens Vink, at han kom til at udføre det Værk, hvormed han lagde Grunden til ſin ſenere Berømmelſe, nemlig Monumentet over Dronning Luiſe af Preusſen, færdigt 1813. Idet hans Rygte nu udbredtes over Tyſkland, voxede hans Virkſomhed, og R. ſkylder man en Række fortjenſtfulde Værker, hvoriblandt maa nævnes Statuerne af Bülow og Scharnhorſt (1815—22) i Berlin, Blüchers Statue i Malm, opſtillet i Breslau (1821), en anden Statue af ſamme Feltherre, ogſaa i Malm, opſtillet i Berlin 1826, Maximilianſtatuen i München, ligeledes i Bronze, opſtillet 1835, endelig Statuerne af Goethe, Francke, Dürer, St. Bonifacius, Mieczislaw og Boleslaus ſamt fl. a., foruden en ſtor Mængde Buſter. Hans Hovedværk er imidlertid det kolosſale Monument over Frederik d. ſtore, ſom afdækkedes i Berlin i Maj 1851.

Raucourt, Franç. Marie [rokūhr], franſk Skueſpillerinde, f. 1753 i Nancy, kom 1772 til Paris og debuterede med Bifald paa Théatre français, hvor hun navnlig udmærkede ſig i tragiſke Heltinde-Roller. 1776—79 var hun fraværende fra Theatret; 1796 organiſerede hun et nyt Selſkab af de tiloversblevne Medlemmer, men forlod Frankrig 1806. Napoleon I overdrog hende at organiſere franſke Skueſpillerſelſkaber, ſom i den franſke Sags Interesſe ſkulde berejſe Italien og give Foreſtillinger i Milano, Napoli o. a. St. D. 1815 i Paris.

Raudiſke Sletter i Norditalien i Nærheden af Verona (ell. efter andre Vercelli), bekjendt af Marius's Sejer over Cimbrerne 101 f. Chr.

Raudnitz, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen, ved Elben, 5 M. n. for Prag. 6,000 I. Prægtigt Slot, tilhørende Fyrſtefamilien Lobkowitz, med rigt Bibliothek (50,000 Bd.).

Rauenthal, Landsby i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau, 2 M. v. for Wiesbaden. 1,000 I. Betydelig Vinavl.

Rauhe Alp, ſ. Alp.

Rauhes Haus i Horn ved Hamborg, en Opdragelſesanſtalt i den indre Misſions Tjeneſte for forſømte Børn, ſtiftet af Joh. Heinr. Wichern (f. 1808, d. 1881). Den aabnedes i Nov. 1833 og omfatter en Barneanſtalt med c. 80 Drenge, ſamlede i Familier paa 12 under en „Broders" Ledelſe, og c. 30 Piger under „Søſtres", en Brødreanſtalt (for vordende Skolelærere, Sygeplejere, Bymisſionærer og Betjente ved Straffeanſtalter) med c. 40 Brødre, ſiden 1852 et Penſionat for de højere Klasſers Børn, ſiden 1842 et Trykkeri og ſiden 1844 et Agentur, d. e. en Forlagshandel. „Fliegende Blätter des rauhen Hauſes" er Anſtaltens Blad. Rundt om i Tyſkland er der Filialer.

Rauma, Elv i Norge, udſpringer af Lesjeſkogens Vand paa Dovre og løber gjennem Romsdalen mod N. V. ud i Romsdalsfjorden ved Veblungsnæs. Længde 8 M. (62 Kilom.).

Raumer, Friedrich L. G. v., tyſk Hiſtoriker, f. 14 Maj 1781 i Wörlitz i Anhalt, blev 1811 Profesſor i Hiſtorie i Breslau og 1819 i Berlin (indt. 1853). Desuden blev han 1819 Medlem af Overcenſorcollegiet, men trak ſig tilbage derfra 1831 ſamtidig med, at han i en Afhandling om „Polens Undergang" dadlede Preusſens rusſervenlige Politik. Da han 1847 i Videnſkabsakademiet holdt en Tale over Frederik d. ſtore og roſte hans religiøſe Tolerance, vakte det ſaa meget Anſtød hos Kongen, at han maatte opgive ſit Sæde. Derimod valgtes R. kort efter til Byraadet i Berlin og n. A. til Nationalforſamlingen i Frankfurt, hvor han hørte til højre Centrum, og hvorfra han gik ſom tyſk Afſending til Paris. Størſt Betydning har R. ſom Hiſtorieſkriver: „Vorleſungen über die alte Geſch." (2 Bd., 1821), „Geſch. der Hohenſtaufen" (6 Bd., 1823—25, 5te Udg. 1878) og „Geſch. Europas ſeit dem Ende d. 15ten Jahrh." (8 Bd., 1832—50; gaar indtil Midten af det 18de Aarh.) ere hans Hovedværker og udmærke ſig ſaa vel ved grundigt Studium ſom ved livlig Fremſtilling. I „Briefe aus Paris" (2 Bd., 1831) nedlagde R. vigtige Oplysninger til det 16de og 17de Aarh.s Hiſtorie, og endnu righoldigere ere hans „Beiträge zur neuern Geſch. aus d. brit. Muſeum u. Reichsarchive" (5 Bd., 1836—39). Hans Rejſeſkildringer fra Frankrig (1831), England (1836 og 1841), Italien (1840) og Nordamerika (1845) vidne om alſidig Dannelſe og ſtor Iagttagelſesevne. Endelig udgav han 1830—67 „Hiſtoriſches Taſchenbuch", hvori han ſkrev mange ypperlige Afhandlinger, og „Handbuch zur Geſch. der Litteratur" (4 Bd., 1864—66). D. 14 Juni 1873 i Berlin. — Hans Broder, **Karl Georg v. R.**, f. 9 Apr. 1783, blev 1811 Profesſor i Mineralogi i Breslau, forflyttedes 1819 til Halle og 1827 til Erlangen; han har foruden en Del mineralogiſke og geognoſtiſke Værker udgivet „Lehrbuch d. allgem. Geographie" (3dje Udg. 1848), „Paläſtina" (1835, 4de Udg. 1860), „Beſchreibung d. Erdoberfläche" (6te Udg. 1866) og en ypperlig „Geſch. d. Pädagogik" (4 Bd., 1846—57; 5te Udg. 1878—80). D. 2 Juni 1865. — En Fætter til disſe Brødre, **Georg Wilh. v. R.**, f. 1800, d. 1856, var 1843—51 Directeur for de preusſiſke Archiver og udgav »Novus codex diplomat. Brandenburg.« (1831—33) og »Regestæ hist. Brandenb.« (1837). — En anden Fætter, **Karl Otto v. R.**, f. 1805, blev 19 Dec. 1850 Kirke- og Undervisningsminiſter under Manteuffel og ſtyrede i ſtrængt klerikal og orthodox Aand (meſt betegnet ved hans „Skoleregulativer" 1854). Han afgik i Nov. 1850 og døde n. A. — **Rudolph v. R.**, Søn af Karl Georg v. R., f. i Breslau 1815, d. 1876 ſom Profesſor i tyſk Sprog og Literatur i Erlangen, ſkrev „Einwirkung des Chriſtenthums auf die althochdeutſche Sprache" (1845), „Unterſuchungen über die Urverwandtſchaft der ſemitiſchen und indogermaniſchen Sprachen" (1867—78) ſamt en meget fortjenſtfuld „Geſchichte der germaniſchen Philologie" (1870) og havde i mange Aar arbejdet ihærdig for den faa Aar efter hans Død indførte Reform af den tyſke Retſkrivning.

Raumo, Stad i Finland, ved den bottniſke Bugt, 5 M. n. for Nyſtad. 4,000 I. Induſtri og Handel med Tømmer.

Raupach, Ernſt, tyſk dramatiſk Digter, f. 1784 ved Liegnitz, ſtuderede Theologi i Halle, gik til Rusland ſom Opdrager og blev 1816 Profesſor i St. Petersborg, men forlod Rusland 1822 og opholdt ſig ſiden 1824 i Berlin, hvis Theatre han forſynede med en Mængde alvorlige og komiſke Stykker, aandløſe Efterligninger af alle mulige Forbilleder, uden digteriſk Betydning, men udarbejdede med ſproglig og theatralſk Behændighed. 1829—35 udkom hans „Dramat. Werke komiſcher Gattung" i 4 Bd., 1835—43 „D. W. ernſter Gattung" i 16 Bd., hvilke Samlinger dog langtfra indeholde alle hans Arbejder. Medens disſe i ſin Tid beherſkede den tyſke Scene, ere de nu næſten ganſke forglemte. Til de meſt bekjendte hørte Tragedierne „Der Nibelungen Hort" og „Die Hohenſtaufen" (Cyklus af 16 Dramaer med tilſammen 93 Akter), Skueſpillet „Die Schule des Lebens" og Folkedramaet „Der Müller und ſein Kind". D. 1852 i Berlin.

Rauſcher, Joſ. Othmar, Cardinal, f. 6 Oct. 1797 i Berlin, blev 1823 præſteviet og Profeſſor i Salzburg, 1832 Directeur for det orientalſke Akademi i Wien og Lærer for Ærkehertug (nu Kejſer) Frants Joſeph og hans Brødre. 1849 blev han Fyrſtbiſkop i Seckau og 1853 Fyrſtærkebiſkop i Wien. Da han nød ubetinget Tillid hos Kejſerens Moder, Ærkehertuginde Sophie, vandt han ſtor Indflydelſe paa Statsſtyrelſen og fik den joſephinſke Kirkelovgivning ophævet og Concordatet afſluttet 1855, hvorfor Paven lønnede ham med Cardinalværdigheden. Da der ſenere indtraadte et Omſlag i friere Retning, ſøgte R. ved klog Eftergivenhed at vedligeholde Kirkens Magt og underſtøttede ſom livsvarigt Medlem af Herrehuſet (fra 1860) den nye Helſtatsordning, men kom dog 1865 i Strid med den offentlige Mening ved ſit Forſvar for den pavelige Syllabus. Paa det vaticanſke Kirkemøde 1870 var R. en af Førerne for Modſtanden imod det nye Dogme om Pavens Ufejlbarhed, men faldt ſiden til Føje og ledede den klerikale Oppoſition imod de nye øſterrigſke Kirkelove, efter at Concordatet ſom Følge af hint Dogme var ſat ud af Kraft. Dog vilde han ikke ſlutte ſig til det feudale Parti og modarbejde Forfatningen. D. 24 Nov. 1875.

Rav ell. **Bernſten**, Elektron, Succinum (Ambra flava), findes iſær paa Kyſterne af Øſterſøen (Preusſen) og Veſtjylland, hvor det ofte kaſtes op under heftige Paalandsſtorme ſammen med Tangen paa Grund af ſin ringe Vægtfylde (1—1,1). 1767 fandt man i Veſter-Hanherred et Stykke R., der vejede over 9 Pd., det ſtørſte, der er kjendt fra Danmark. Det meſte R., der kommer i Handelen, findes ved Preusſens Kyſter mellem Danzig og Memel, hvor Beboerne ogſaa fiſke det op fra Havbunden. I den nyere Tid har et Handelshus i Königsberg vundet det i langt ſtørre Quantiteter end tidligere, dels ved regelmæsſig Grubedrift nede i et ſandblandet Lerlag („blaue Erde"), der iſær er rigt paa R. og er dækket af mægtige Sandlag, dels ved at fiſke det op fra Bunden af det kuriſke Haff ved Hjælp af ſtore Dampmuddermaſkiner. For Retten til at vinde R. paa de to ſidſtnævnte Maader ſvarer det omtalte Firma over 600,000 Mark aarlig, og Udbyttet har i de ſenere Aar været c. 300,000 Pd. R. er en fosſil Harpix, der hidrører fra Tertiærformationens Naaletræer, og indeholder ofte Inſekter, Edderkopper og Tuſendben af nu uddøde Arter. Allerede i Oldtiden var det højt ſkattet af Grækerne og Romerne, der anvendte det til Prydelſer og fik det tilført fra Øſterſølandene. R. er haardt, ſprødt, glinſende og kan antage en ſmuk Politur; det findes i Stykker af meget forſkjellig Størrelſe, er farveløſt, gult, gulbrunt, ſjælden mælkehvidt, gjennemſigtigt eller gjennemſkinnende. Ved at ophedes giver det en behagelig aromatiſk Lugt; det er uopløſeligt i Vand, men Vinaand og Æther opløſe lidt deraf (en blød Harpix). Af fede og flygtige Oljer opløſes kun lidet; ophedes R., indtil det begynder at deſtrueres (hvorved Ravſyre og noget Ravolje gaa bort), kan det tilbageblivende (Bernſten-Kolophon) opløſes i varm Linolje, og en ſaadan Opløsning, tilſat noget Terpentinolje, benyttes meget under Navn af **Ravfernis**. **Ravarbejde** var tidligere langt højere ſkattet end nu, da man tager tilbørligt Henſyn til Materialets Skjørhed og Blødhed, om det end er ſtærkere og haardere end andre Harpixer; iſær ſtod Ravſtykker med indeſluttede Inſekter o. desl. i meget høj Pris. Behandlingen af Rav kræver ſtor Forſigtighed, da det let knækker; dog kan det drejes, files oſv. omtrent ſom Ben; det ſkrabes, ſlibes med Pimpſten, afgnides med Ravſpaaner og poleres med Kridt eller bedre naturlig Trippelſe og Spiritus. Opvarmede med Forſigtighed i Olje kunne længere og tyndere Ravſager, f. Ex. Pibeſpidſer, bøjes. **Ravfundene** indtage en fremragende Plads mellem Fundene fra Nordens yngre Stenalder. Der er jævnlig, iſær i Jylland, i Moſer blevet opgravet ſtørre Mængder af Rav, forarbejdet til Prydelſer og ſjældnere uforarbejdet, ſom have været nedlagte indeſluttede i Lerkar. Et enkelt ſaadant Fund indeholdt c. 4,000 St. Disſe Fund ere dels Vidnesbyrd om, at Ravet allerede den Gang ſpillede en Rolle ſom Handelsvare og maaſke tillige brugtes ſom Byttemiddel, dels turde de være at opfatte ſom religiøſe Nedlægninger ligeſom mange andre Moſefund (ſ. d. A.). Fra de ſenere Perioder kjendes ſlige Fund ikke; men Ravet benyttedes hyppig, i Bronzealderen navnlig til Indlægning paa Metalſager, i Jernalderen iſær i Form af Perler. **Ravolje** faas ved Deſtillation af Rav og benyttes ſom Medicament ſaa vel i raa ſom i renſet Tilſtand; den har en ubehagelig, gjennemtrængende Lugt og Smag. Ved Tilſætning af Salpeterſyre forandres den til en Harpix med en moſkuslignende Lugt (kunſtig Moſkus); ſ. **Eau de Luce**. **Ravſyre**, $C_4H_6O_4$, vindes blandet med Ravolje ved tør Deſtillation af Rav, Udkogning og Deſtillation med Vand, Filtrering fra ſtørſte Delen af Ravoljen og Omkryſtalliſation af den ved Afkøling udſkilte raa Syre af Chlorvand. Ogſaa ved Gjæring af æbleſur Kalk vindes R. under ſamtidig Dannelſe af Eddikeſyre, Kulſyre og Vand. Ved Vinaandsgjæringen dannes den i ringe Mængde. R. danner farveløſe Kryſtaller, der ere letopløſelige i varmt, tungere i koldt Vand og i Vinaand, uopløſelige i Æther. Den ſmelter ved 180° og giver Dampe, der fremkalde Hoſte; ved 230° koger den, men ſpaltes ſamtidig delvis til Vand og **Ravſyreanhydrid**.

Ravage, fr. [vāſche], Ødelæggelſe, Forſtyrrelſe.

Ravaillac, Franç. [vajākk], f. 1578 i Angouléme, var førſt Skriver, ſiden Skolelærer. Paa Grund af Gjæld blev han kaſtet i Fængſel, og efter ſin Løsladelſe ſøgte han forgjæves Optagelſe i Feuillanternes Orden og Jeſuiterordenen. Han blev ved disſe Skuffelſer et Bytte for heftig religiøs Fanatisme, og Rygtet om, at Henrik IV vilde angribe Paven, indgav ham den Tanke at myrde Kongen. Han fuldførte ſit Forſæt 14 Maj 1610 i en af Paris's Gader, men nægtede under Torturen haardnakket, hvad der nu ogſaa anſes for ſandt, at have haft nogen Medvider. Han blev 27 Maj ſønderrevet af Heſte paa Grèvepladſen i Paris.

Ravaiſſon, J. G. Félix [væſſōng], franſk Philoſoph, f. 1813, har iſær faaet ſine Impulſer fra Ariſtoteles og Leibniz; den førſtes Lære har han behandlet i »Essai sur la métaphysique d'Aristote« (2 Bd., 1837—40). Efter i nogle Aar at have været Profesſor i Philoſophi i Rennes blev han Generalinſpecteur ved de offentlige Bibliotheker og ſenere over den højere Undervisning. Han adſkilte ſig fra Begyndelſen af fra den herſkende eklektiſke Skole ved at hævde Aandens Evne til intuitiv Erkjendelſe af ſit eget Væſen. Sine philoſophiſke Ideer har han fremſtillet i »La philosophie en France au 19ème siècle« (1868). Den analytiſke og inductive Methode, ſom herſker i Naturvidenſkaberne, giver i Philoſophien Plads for en højere Viden, i hvilken Aanden umiddelbart bliver ſig bevidſt ſom Energi, en begrænſet og relativ Form for den uendelige, guddommelige Aand, ſom er Enhed af Realitet og Fuldkommenhed. Da det overalt er det højere, der indeholder Forklaringen af det lavere, er Sjælen kun forſtaaelig ved Guddommen, der har ſin Grund i ſig ſelv, og Materien, hvis Grundbeſtemmelſe er Spontaneitet, kun ved Sjælen. At være er at leve; at leve er at tænke og ville. Medens vi directe blive os vort Væſens indre Conſtitution bevidſt, maa vi ad Analogiens Vej gjøre os alt andet forſtaaeligt. Aanden er i Naturen brudt og ſpredt i en Mangfoldighed af Former, ſom danne en Trinrække fra den laveſte til den højeſte. R. kalder ſin Lære ſpiritualiſtiſk Poſitivisme.

Raval Pindi, Stad i den engelſke Prov. Pandſchab i Forindien, 35 M. n. n. v. for Lahore, ved Himalajas ſydlige Fod, med 50,000 J., ſtor Bazar og livlig Handel paa Afghaniſtan. Engelſk Militærſtation. Stamſtutteri for Hæren. Sammenkomſt 1885 mellem Emiren af Afghaniſtan og Vicekongen af Indien.

Ravelin, fr., i Befæſtningsk. d. ſ. ſ. Halvmaane, Demilune.

Ravénna, Stad i Norditalien, 15 M. ſ. for Venezia i en ſumpet Egn, c. 1 M. fra Adriaterhavet. Selve Staden har kun 12,000 J., men med det tilhørende Diſtrict 61,000 J. Staden var under det romerſke Kejſerdømme og endnu i det 7de og 8de Aarh. rig og blomſtrende og har mange Minder om Fortidens Storhed. Hertil høre den ottekantede Vitalis-Kirke, Nazarius og Celſus Kirken med mærkelige Gravmæler, hvoriblandt Kejſer Honorius's og Theoderiks, den før det 4de Aarh. byggede Kathedralkirke, Kirken San Romualdo i Forſtaden Claſſe fra det 4de Aarh. I Minoriterkirken er Dantes Gravmæle. Kunſtakademi med berømte Malerier, talrige værdifulde Samlinger, et ſtort offentligt Bibliothek med vigtige Haandſkrifter og ſjældne Incunabler. Silkevæveri og Vinavl. — R. var ſom en ved Natur (de omliggende Sumpe) og Kunſt ſtærk Fæſtning Reſidens for de ſvage veſtromerſke Kejſere og efter Rigets Undergang for Odoaker, de øſtgotiſke Konger og de græſke Exarcher, indtil disſe 752 bleve fortrængte af Langobarderne, hvem Staden allerede 755 tillige med hele Exarchatet blev fratagen af Frankerkongen Pipin d. lille, ſom ſkjænkede det til Paveſtolen. 1440—1508 tilhørte R. Venezia, men kom da i Følge Ligaen i Cambray atter tilbage til Paven. Paaſkeſøndag 11 Apr. 1512 ſejrede Franſkmændene under Gaſton de Foix, ſom faldt i Slaget, ved R. over de ſpanſke og pavelige Tropper. R. er Hovedſtaden i et Ærkebiſpedømme, ſom indtil det 9de Aarh. var den romerſke Biſpeſtols Medbejler til Herredømmet over Kirken i Italien og gjentagne Gange hævdede ſig fuldſtændig Uafhængighed af Paven ſamt Overhøjhed over de nærmeſte Kirkeprovinſer; men 861 lykkedes det Pave Nikolaus I fuldſtændig at beſejre denne farlige Medbejler, ſom nu blev forvandlet fra Metropol til almindeligt Ærkebiſpeſæde.

Ravénna, Marco da, egtl. Marco Denti, ital. Kobberſtikker, f. i Slutn. af det 15de Aarh., dræbt 1527 ved Roms Indtagelſe og Plyndring, var Elev af Raimondi og arbejdede ſammen med ham, dels ved at ſtikke efter hans Blade, dels ved tillige med Agoſtino Veneziano at deltage i Udførelſen af de marcantonſke Stik efter Rafaels Tegninger. Der tillægges ham henved 100 Blade.

Ravensburg, Stad i Konger. Württemberg, 16 M. ſ. til ø. for Stuttgart. 11,000 J. Livlig Induſtri i Uld og Papir; Vinavl og ſtærkt beſøgte Frugt- og Kvægmarkeder.

Rawert, Jørgen Henrik, f. 1751 i Chriſtiania, blev førſt Underofficer og ſiden Ingenieurofficer i Kjøbenhavn. Efter i nogen Tid at have været anſat ſom Lærer i Mathematik ved Militærſkolen i Chriſtiania beklædte han Embedet ſom Stadsconducteur i Kjøbenhavn, var Profesſor i Mathematik ved Kunſtakademiet, Medlem af Rentekammeret for Bygningsvæſenets Vedkommende og Lærer i de civile Bygningsfag ved Ingenieurcorpſets Læreinſtitut. Han udnævntes til Juſtitsraad, ſenere til Generalkrigscommisſær og døde 1823. Skrifter: „Forelæsning over Landmaaling tillige med Nivellering“ (1798), „Forelæsning over Bygningskunſten“ (1ſte Del, 1802) og „De fem Søjleordener efter Vignola“ (1ſte Del, 1814). — Hans Søn, Ole Jørgen R., f. i Kjøbenhavn 3 Jan. 1786, blev efter at have været anſat i Gen.-Commerce-Collegiets Fabrik- og Induſtri-Kontor 1811 Medlem af den kgl. Fabrik-Direction og berejſte ſom ſaadan, efter 1816—19 at have beſøgt de fleſte europæiſke Lande, 1819—21 de danſke Provinſer for at underſøge Induſtriens Tilſtand ſmſtds., hvorom han udgav en meget oplyſende „Beretning“ (Kbh. 1820); var fra 1831 Fabrik-Directeur og tillige 1832—44 Tolbinſpecteur i Kjøbenhavn. D. 11 Juli 1851. Af hans mange Afhandlinger og Skrifter om induſtrielle og commercielle Forhold maa foruden ovennævnte Beretning fremhæves: „Alm. Varelexikon“ (2 Bd., 1831—34) og „Kongeriget Danmarks induſtrielle Forhold fra de ældſte Tider indtil Begyndelſen af 1848“ (1850).

Raveſtijn, Jan v. [ſtējn], hollandſk Maler, f. 1572 (ell. 1580) i Haag, d. 1657, hører efter v. Dijck og v. d. Helſt til de dygtigſte Portrætmalere og er iſær repræſenteret ved tre ſtore Billeder paa Skyttehuſet og endnu et paa Raadhuſet i Haag; dog findes ogſaa mange Portræter af

R., der udmærke ſig ved en harmoniſk Behandling, ſpredte i Maleriſamlingerne.

Ravignan, Guſt. Franç. Xav. Delacroix de [vinjāng], f. 1795 i Bayonne, d. 1858 i Paris, blev 1816 Auditeur i Overretten i Paris, men blev ſenere Jeſuit og Præſt og opnaaede ſtor Berømthed ved ſine Prædikener i Kirken Notre-Dame i Paris. Hans »L'institut des Jésuites« (7de Udg. 1855) er et Forſvar for Jeſuiterordenen og dens Intereſſer.

Ravin, fr. [vǣng], Hulvej.

Ravinā, Henri, f. 20 Maj 1818 i Bordeaux, franſk Clavervirtuos og Clavercomponiſt, Elev af Conſervatoriet i Paris, ved hvilket han 17 Aar gl. allerede blev Hjælpelærer. Fra 1837 gjorde han ſig bekjendt paa Concertrejſer, medens Paris dog ſtedſe blev hans Hjem. Der haves af R. en Claverconcert, en ſtor Del elegante Salonſager og mange til Dels meget benyttede Studieværker.

Rawlinſon, Henry Creswicke [rāālinſon], f. i Chadlington nær Oxford 1810, indtraadte 1826 i den engelſk-oſtindiſke Hær og traadte 1833 i perſiſk Tjeneſte, hvor han brugtes til at organiſere Hæren. Dog gjorde han ſamtidig Udflugter til det gamle Medien og til Chuſiſtan, hvor han 1838 aftegnede den ſtore Klippeindſkrift af Darius paa Bjærget Behiſtan (ſ. d. A.), og ſendte det geographiſke Selſkab i London Beretninger om ſine Iagttagelſer. 1840—42 blev R. engelſk Agent i Afghaniſtan, og 1843 ſendtes han til Bagdad ſom Conſul (1851 Generalconſul). Her gjorde han vigtige Underſøgelſer i det gamle Babylons Ruiner, hjemſendte 1846 en Overſættelſe af den oldperſiſke Kileindſkrift paa Behiſtan og gav ſig ſiden af med Udtydningen af de aſſyriſke Indſkrifter fra Ninive, ſamt ſkrev 1852 en Udſigt over Aſſyriens Hiſtorie, ſtøttet herpaa. Til Løn forfremmedes han til Oberſtlieutenant og blev Ridder af Bathordenen. 1856 vendte han tilbage til England og blev en af Directeurerne for det oſtindiſke Compagni, ſamt 1858 efter det oſtindiſke Raads Ombannelſe kongevalgt Medlem deraf, hvorhos han 1859 gik i en overordentlig Sendelſe til Perſien. 1865—68 var han Medlem af Underhuſet. Med Norris og G. Smith udgav han 1861—70 »Cuneiform inscriptions« (5 Bd. Fol.). — Hans yngre Broder, George R., f. 1815, blev 1852 Lærer og 1861 Profeſſor i Oxford i gammel Hiſtorie og har udgivet en ypperlig Overſættelſe af Herodot med udførlige Anmærkninger, til Dels af Broderen (4 Bd., 1858—60), ſamt »The five great monarchies of the ancient world« (4 Bd., 1862—67), ſom ſenere er fortſat med »Sixth great Oriental Monarchy or the Geography, History and Antiquities of Parthia« (1873) og »The Seventh great Oriental Monarchy« om Nyperſerne (1876).

Ravn (Corvus corax), en temmelig ſtor Fugl, kulſort med Purpurglans, med ſtort, ſvagt krummet Næb og Næſeborene dækkede af fremadrettede, ſtive Børſter; opholder ſig baade i det ſkovrige Indland og ved nøgne, klippefulde Kyſter, til Dels efter Aarstiden, og lever af Rov, ſaa vel Pattedyr ſom Smaafugle, Fugleunger og Æg, Affald, opſkyllede Havdyr o. desl.; den plyndrer Strandfuglenes Reder og tager undertiden Lam; Muslinger og Søborrer lader den falde fra Højden ned paa Klipperne, ſaa at de knuſes. R.s Tyvagtighed er bleven til et Ordſprog; den ſkal kunne blive meget gammel, og den kan tæmmes og lære at udtale enkelte Ord. Sin ſimple og grove Rede bygger R. i høje Træer eller paa Klipper. Til Ravneſlægten høre desuden Kragen (ſ. d. A.) og dens hos os ſjældne Afart Sortkragen, Raagen (ſ. d. A.), Alliken (ſ. d. A.) eller Kaaen (C. monedula) og Skaden (ſ. d. A.). Ravnefuglene ere ſelſkabelige, ſkrigende, tyvagtige, altædende Fugle, der dels opholde ſig paa aaben Mark, dels i Skovene og ſædvanlig bygge deres Reder i høje Træer, paa Taarne oſv. Til ſamme Familie høre Skovſkade- og Nøddekrigeſlægten (ſ. diſſe A.); paa Grund af deres hele Bygning maa R.s Familie henføres til Sangfuglene, uagtet de ikke kunne ſynge. — R. var Odins hellige Fugl, og Ravnebanneret var det Hovedbanner, hvorunder Nordboerne i Vikingetiden kæmpede i England; under dette ſejrede Knud d. ſtore, Normannerne førte det rimeligvis i Slaget ved Haſtings 1066 (i Følge Bayeux-Tapetet), ja det ſynes endog at forekomme paa en danſk Mønt, ſandſynligvis fra Valdemar d. ſtores Tid (det trekantede Flag, hvorfra Snore eller Kvaſter hænge ned, dannes her af en Fugleſkikkelſe med udbredte Vinger, der med Næb og Kløer holder ſig faſt til Faneſtangen). Ellers kjendes ingen danſk Rigsfane før Danebrog.

Ravn, Hans Mikkelſen, lat. Joh. Mich. Corvinus, en Jyde, der blev Hører i Herlufsholm og Rector i Slagelſe og døde 1663 ſom Præſt i Sjælland, udgav 1646 »Heptachordum Danicum«, en latinſk Muſik-, ſpecielt Sangſkole, og tre Aar efter »Ex Rhythmologia Danica« etc., en Proſodi, der ſluttede ſig til den fynſke Præſt Peder Jenſens latinſke »Prosodia Dan. linguæ« (1627), ſom til Danmark forplantede Tyſkeren Opitz's Omvæltning i Verſekunſten, ved hvilken Stavelſernes Betoning var bleven gjort gjældende ſom Princip. I ſin »Admonitio de scholis bene constituendis« taler R. Moderſmaalets Sag i Undervisningsſpørgsmaalet med Henſyn til Datidens meget excluſive Latinſkole.

Ravn, Niels Frederik, f. 18 Juni 1826 i Kjøbenhavn, blev Secondlieutenant i Flaaden 1844 og deltog derefter i „Galatheas“ Jordomſejling 1845—47. Efter ſin Hjemkomſt blev han anſat ſom Lærer i Mathematik først ved Søcadetakademiet, 1851—63, derefter ved den militære Højſkole og Officersſkolen indtil 1873; fra hans Virkſomhed ved denne ſidſte ſkriver ſig en fortrinlig Lærebog i „Analytiſk Geometri“ (2 Dele, 1869—71; uafſluttet). Samtidig hermed var R. ſyſſelſat ved Gradmaalingen i Danmark under Andræs Ledelſe, og det ſkyldes viſtnok dennes Kjendſkab til ham, at R. ved General Thomſens Udtrædelſe af Miniſteriet 1873 kaldtes til at overtage Poſten ſom Marineminiſter, hvilken Poſt han ſiden har beklædt undtagen 1875—79, da han under Haffners og Dreyers Miniſtervirkſomhed var Directeur for Marineminiſteriet. Han har ſaaledes factiſk uafbrudt ledet Marinens Udvikling under en betydningsfuld Periode; han har gjennemført Søværnsloven (1880) og adſkillige andre organiſerende Love og Beſtemmelſer, ſaaledes bl. a. Ordningen af Marinens Undervisningsanſtalter; af vor Flaades 64 ſøgaaende ſtørre og mindre Skibe ere 44 byggede under hans Adminiſtration, deriblandt ſamtlige Torpedobaade. End videre var R. 1881—84 tillige Krigsminiſter. Siden 1878 er han Folketingsmand for Kjøbenhavns 8de Valgkreds. Han blev 1866 udnævnt til Capitain, 1873 til Commandeur og 1885 til Contreadmiral.

Ravndug (eng. Ravensduck, holl. Ravensdock, maaſke af en Bys Navn), et Slags finere Sejldug ell. tykt Hampelærred.

Ravnholt, en fynſk Herregaard i Nærheden af Nyborg, ejedes i lang Tid af Slægten Bild. Efter at denne Familie var uddød i Begyndelſen af det 17de Aarh., ſkiftede Gaarden hyppig Ejere, indtil den kom til Gehejmeraad Chr. Seheſtedt (d. 1740). Hans Enke oprettede 1752 R. til et Stamhus for hendes Søſterdatter, der var gift med Generallieutenant Ove Juul, og dennes Efterkommere, der føre Navnet Seheſtedt-Juul, eje endnu Stamhuſet, ſom beſtaar af Hovedgaardene R., Hellerup og Nislefgaard. Betydelige Skove høre hertil. Den anſelige Gaard R. er bleven betydelig udvidet og forbedret i de ſenere Aar.

Ravnkilde, Adda, egtl. Adele Marie, danſk Forfatterinde, f. 30 Juli 1862 i Saxkjøbing, hvor Faderen var Embedsmand. For ſine gode Evners Skyld ſendtes hun fra ſit 13de til 15de Aar til en anſet Pigeſkole i Kjøbenhavn og kom ſaa til Fanø, hvorhen Faderen var forflyttet. Hendes ſom ofteſt ſørgmodige Stemning ſvarede til den omgivende Natur og ſkaffede ſig jævnlig Luſt i Digte. Efter i et Aar at have været Lærerinde i en Præſtegaard paa Sjælland flyttede hun med Forældrene til Sæby, hvor hun ſkrev ſine to Bøger „Judith Fürſte“ og „To Fortællinger“, der dog førſt udkom efter hendes pludſelige Død, 30 Nov. 1883 i Kjøbenhavn; hun var da netop begyndt at læſe til Examen artium. Skjønt hun altſaa ikke blev mere end lidt over 21 Aar, have hendes alvorlige Fortællinger Betydning i danſk Literatur ved den ſæregne Fynd, hvormed de ere ſkrevne. Den bedſte af dem, „Tantaluskvaler“, fortæller ſjælden klart og varmt en ung Piges Forelſkelſeshiſtorie. (E. G.)

Raynal, Guill. Thom. Franç. [rænāll], franſk Skribent, f. 1713, var førſt Jeſuit, men ſluttede ſig ſiden til Philoſopherne; Diderot, Helvetius og Holbach vare hans Omgangsvenner. Paa Grund af de i hans Hovedværk »Histoire philos. et polit. des établissements et du commerce des Européens dans les Deux-Indes« (7 Bd., 1771) indeholdte Angreb paa Religionen og Staten blev han forviſt og Skriftet brændt i Følge Parlamentets Dom 1781. Han gik da til den preusſiſke Konge Frederik d. ſtore, ſom modtog ham med Udmærkelſe, fik 1787 efter denne Konges Død Tilladelſe til at vende tilbage til Frankrig og døde 1796 i Chaillot ved Paris.

Raynouard, Franç. Juſte Mar. [rænuāhr], f. 1761 i Brignolles i Provence, hørte under Revolutionen ſom Medlem af den lovgivende Forſamling til de moderate og undgik kun ved Robespierres Fald Guillotinen; han tog ogſaa under Kejſerdømmet Del i Politiken ved Siden af ſin Virkſomhed ſom Advocat og Literat, blev 1807 Medlem af Akademiet og d. 1836. R. optraadte allerede 1800 ſom dramatiſk Digter, men erhvervede ſig dog ſtørſt Fortjeneſte ved ſine Arbejder over provençalſk Sprog og Literatur. »Choix de poésies originales des Troubadours« (1816—21) var epochegjørende. R. paaviſte ved phoniſke og morphologiſke Love Forbindelſen mellem Provençalſk og de andre romanſke Idiomer. 1836—45 udkom »Lexique roman ou dictionnaire de la langue des Troubadours«; det førſte Bind indeholder »Nouveau choix de poésies des Troubadours«. »Recherches sur l'ancienneté de la langue romane« (1816) var for ſin Tid et philologiſk Gjennembrud, ligeſom »Éléments de la grammaire de la langue romane avant l'an 1000«. Senere Underſøgelſer, ſom ere komne vidt ud over R.s Reſultater, have dog lært meget af ham. R. har ogſaa leveret dygtige hiſtoriſke Arbejder ſom »Monuments historiques relatifs à la condamnation des chevaliers du Temple« (1813) og »Histoire du droit municipal en France« (1829).

Rayon, fr. [ræjōng], egtl. Straale (lat. radius), kaldes ſærlig det Terrain uden om en Fæſtning, ſom beherſkes eller i alt Fald beſtryges af dens Kanoner.

Razes, berømt arabiſk Læge, f. 850, d. 923 (ell. 932) efter at have virket førſt i Rei og ſenere i Bagdad ſom Beſtyrer af Hoſpitalet. Hans udviklede Sans for den directe Jagttagelſe og den Originalitet, hvormed han bearbejdede Lægevidenſkaben igjennem en talrig Række af Skrifter, ſkaffede ham den højeſte Anſeelſe hos hans Landsmænd, der kaldte ham „den arabiſke Galenus“.

Rāzzia, Jagt paa Forbrydere, Løsgængere o. desl.; egtl. militært Plyndringstog. Ordet ſtammer fra Araberne i Algier.

Ré ell. **Rhé**, en Ø i Atlanterhavet, hører til det franſke Dep. Nedre-Charente og ligger ud for La Rochelle. 2 □ M. med 18,000 J. Vinavl og Tilberedning af Søſalt. Her er et af Vauban bygget Citadel.

Reactiōn, Tilbagevirkning. I Mechaniken er det en Grundlov, at ethvert Tryk (eller enhver Spænding) fremkalder et lige ſaa ſtort Modtryk (Modſpænding), enhver Action en lige ſaa ſtor R. Paa en ſaadan R. beror Roning og Svømning, Flyven, Skydevaabnenes Tilbageſlag ved Affyringen, Raketters Opſtigning oſv. I politiſk Forſtand betegner R. Beſtræbelſerne for at modarbejde gjennemførte Reformer og føre Forholdene tilbage til det gamle; **reactionær**, hvad der har denne Tendens; jvfr. **Conſervativ**. R. i Chem., ethvert Phænomen, der ledſager en chemiſk Proces. I mere indſkrænket Betydning er R. et fremtrædende Phænomen, en Farveforandring, Bundfældning, Luftudvikling, Lugt ell. lign., hvorved Tilſtedeværelſen af et beſtemt Stof eller en beſtemt Forbindelſe under viſſe Betingelſer giver ſig til Kjende. Alkaliſk R. viſer et Legeme, naar det farver rødfarvet Lakmus blaat og gult Curcumapapir brunt, ſur R., naar det farver det blaa Lakmusfarveſtof rødt. I Stedet for disſe gamle Prøvemidler paa alkaliſk og ſur R. anvendes nu ogſaa mange andre, iſær Tjærefarveſtoffer. R. i Lægevidenſk., et fra ældre pathologiſke Anſkuelſer levnet Udtryk, hvorved man har betegnet visſe ſygelige Phænomener, iſær Feber og Betændelſe, der viſe ſig ſom Følge af forſkjellige ſkadelige Indvirkninger paa Legemet, og ſom man tidligere opfattede ſom en ſelvſtændig Beſtræbelſe fra Organismens Side, ſigtende til at fjærne og modvirke de paagjældende ſkadelige Indflydelſer. **Reactiōnspresſe**, et Slags Hurtigpresſe; ſ. Bogtrykkerkunſt. **Reactiōnsturbīner** kaldes de Turbiner, ved hvilke Vandet virker ikke alene ved ſit Tryk mod Skovlerne, ſaa længe det opholder ſig i Hjulet, men tillige ved ſin Reaction mod dem, idet det forlader Hjulkranſen.

Reade, Charles [rihd], engelſk Romanforfatter, f. 8 Juni 1814, ſtuderede i Oxford og tog ſin Univerſitetsgrad ſom Bachelor of Arts 1835. Han har ſkrevet en Mængde Arbejder og var en af de meſt anſete af de nyere engelſke Romanforfattere. Af hans Arbejder kunne nævnes: »Peg Woffington« (1852), »Christie Johnstone« (1853), »It is Never too Late to Mend« (1857), »Jack of All Trades« (1858), »Love Me Little, Love Me Long« (1859), »The Cloister and the Hearth« (1861), »Hard Cast« (1863), »Griffith Gaunt, or Jealousy« (1866), »Put Yourself in His Place« (1870), »A Terrible Temptation« (1871), »Simpleton« (1873), »A Woman-Hater« (1877) og »Singleheart and Doubleface« (udgivet efter hans Død). Han har desuden ſkrevet flere dramatiſke Arbejder. D. 11 Apr. 1884.

Reading [rīhding], 1) Hovedſtad i Berks-Shire i England ved Themſens højre Bred, 8 M. v. for London. 42,000 I. (1881). Livlig Induſtri og Kornhandel. R. har tidligere gjentagne Gange været Sæde for Parlamentet. 2) Stad i Staten Pennſylvania i Nordamerika ved Floden Schuylkill, 10 M. n.v. for Philadelphia. 43,000 I. (1880), for en ſtor Del Tyſkere. Livlig Induſtri i Jærnvarer og Maſkiner.

Reagēns (Flert. **Reagentia**, men ogſaa **Reagenſer**), Prøvemiddel, et Stof, der under visſe givne Betingelſer fremkalder en Reaction (ſ. d. A.), hvorved et andet Stofs Tilſtedeværelſe beviſes eller ſandſynliggjøres. Læren om R. og deres Anvendelſe udgjør en Del af den chemiſke Analyſe. **Reagenspapir**, Papir gjennemtrængt med en Opløsning af et eller andet Stof, ſom, naar det holdes i visſe Dampe eller vædes med Opløsninger, tilkjendegiver Tilſtedeværelſen af visſe Stoffer i Dampen eller Vædſken. Om ſaadanne R. ſ. Lakmus og Curcuma. **Reagēre**, virke tilbage, medvirke, gjøre Modſtand.

Reāl (af lat. res, Ting), ſaglig, tinglig, virkelig (reel, i Modſætn. til ideal, imaginær). I Retsſproget bruges r. i ſamme Betydning ſom tinglig, og r. Ret betegner altſaa navnlig en Ret til umiddelbar Raadighed over en legemlig Ting. Stundum bruges imidlertid ogſaa Ordet r. Ret i en anden Betydning, nemlig om den Rettighed, der tilkommer en Perſon paa Grund af hans Forhold til en legemlig Ting, navnlig ſom Ejer af en faſt Ejendom (ſaaledes kaldes et til Beſiddelſen af en faſt Ejendom knyttet Privilegium et r. P. og en Servitutrettighed en r. S., i Modſætning til et blot perſonligt P. og en perſonlig S., ſom kun er tilſtaaet den paagjældende for hans egen Perſon); og i ſamme Betydning bruges omvendt Ordet Realbyrde om ſaadanne Præſtationer, hvilke det paaligger enhver Beſidder af en faſt Ejendom ſom ſaadan at ſvare. **R. Injurie** betegner en Fornærmelſe i Gjerning, modſat verbal I., Fornærmelſe i Ord; **Realcredit**, Laan mod tinglig Sikkerhed (Pant). **Realiſēre**, bringe til Udførelſe, iværkſætte; ogſaa ſælge, omſætte, gjøre i Penge; **realiſābel**, ſom kan realiſeres. **Realitēt**, Virkelighed, tillægge vi alt, ſom ikke blot ſtaar for os ſom et Muligt eller Tænkeligt, men ſom værende, exiſterende. Selv vore ſubjective og tilfældige Foreſtillinger have R., for ſaa vidt vi virkelig have dem i vor Bevidſthed. Naar vi erklære visſe Ideer eller Foreſtillinger at mangle R., er det, fordi de ikke ſtaa i nogen nødvendig Sammenhæng med alt andet, vi antage. Den faſte og lovbeſtemte Sammenhæng er Hovedmomentet i det reales Begreb. Et enkelt Phænomen tillægge vi R., naar det hænger ſaa nøje ſammen med en faſt Kreds af andre Phænomener eller dog i det mindſte med vor egen Sanſeopfattelſe og Tænkning, at vi ikke kunne forkaſte det uden at komme i Strid med Erfaringens og Tankens Grundlove. Da ethvert Phænomen bliver til for os gjennem en Proces, ſom forplanter ſig til vor Bevidſthed, kan det reale i ſin Almindelighed beſtemmes ſom det, der bevæger og udvikler ſig efter beſtemte Love, eller ſom den lovbeſtemte Kraft. Det er altſaa Tankens Anerkjendelſe, Indſigten i den lovmæsſige Sammenhæng, der godtgjør R. **Realismen**, den videnſkabelige Retning, der tager ſit Udgangspunkt i Realiteten, maa derfor altid ſøge ſin ſidſte Grund i en Idealisme, for ſaa vidt det ſidſte Kriterium for Realiteten kun kan være ideelt. Desuden forholder Bevidſtheden ſig ej blot modtagende og anerkjendende over for det reale; den ſtiller nye Opgaver og Formaal, ſom viſe ud over det givne, og ſom ſammenfattes i det ideale Formaal for hele Menneſkelivet. Her ſtaa vi da ved noget, vi tillægge Realitet, fordi det har ſin Grund i Menneſkehedens Natur og Vilkaar, ſkjønt det aldrig foreligger i afſluttet Exiſtens, men viſer ud over al given Realitet, ſom netop kun faar Betydning ved det. R. er derimod ſejerrig paa ſelve den givne Realitets Omraade, hvor den hævder de beſtemte Betingelſer, de virkende Aarſager og de nødvendige Love, uden hvilke ſelve det meſt ideale Indhold ſtaar ſom en tom Drøm. Ved R. tænker man ofte paa en Anſkuelſe, der blot ſtøtter ſig til det givne og nægter det ideales Gyldighed. I Kunſten betegnes ved R. en Retning, der fremſtiller Virkeligheden ſom den er, med alle dens Enkeltheder og Ufuldkommenheder, maaſke med ſærlig Tilbøjelighed til at dvæle ved disſe ſidſte. Om Betydningen af Udtrykket R. i den middelalderlige Scholaſtik ſ. Nominalisme.

Reāl, en i Amerika gangbar Mønt, i Columbia, Ecuador og Venezuela lig $\frac{1}{10}$ Peſo ell. 36 Øre, i danſk Veſtindien lig $\frac{1}{8}$ Dollar veſtindiſk Courant ell. 10 Skilling d. v. Courant ell. 25 Øre, i Chile og Mexico ſamt paa Cuba lig $\frac{1}{8}$ Peſo og henholdsvis lig 45, 49 og 43 Øre. Paa Philippinerne benyttes ogſaa en R., lig $\frac{1}{8}$ Peſo ell. 46 Øre. Den i Gibraltar benyttede R. er lig $\frac{1}{12}$ Dollar ell. Cob, c. 30¼ Øre. I Portugal benyttes R. ſom Regningsmønt, idet 1000 R. benævnes Milreis og er lig 4 Kr. 3 Øre.

Realejo, god Havn i Staten Nicaragua i Mellemamerika, 15 M. v. n. v. for Managua. Skibsværfter.

Realgār, rød Svovlarſenik, findes i Naturen ſom Mineral, kryſtalliſeret i gulrøde, gjennemſkinnende Kryſtaller, kan fremſtilles i det ſtore ved Deſtillation af Arſenikkis og Svovlkis, er meget giftigt og anvendes til Fyrværkerier.

Reālſkole, ſ. Skole.

Reaſſumēre, **Reaſſumtiōn**, gjenoptage, Gjenoptagelſe, bruges navnlig om den fornyede Foretagelſe af en ēn Gang afſluttet Retsforhandling (et Forhør, en Domsſag oſv.).

Reaſſurance [rāngſe], ſ. Forſikring.

Reāte, i Oldtiden en af Sabinernes Hovedſtæder i Nærheden af Rom, nu Rieti (ſ. d. A.)

Réaumur, René Ant. [reomyhr], udmærket franſk Naturforſker, f. 28 Febr. 1683 i Rochelle; ſtuderede førſt Retsvidenſkab i Bourges, men hengav ſig ſiden ganſke til Naturvidenſkaberne. 1703 flyttede han til Paris, hvor han 1708 blev optagen ſom Medlem af Akademiet efter at have forelagt det flere geometriſke Arbejder. I Beſiddelſe af en Del Formue vilde han aldrig modtage noget Embede og levede blot for ſine videnſkabelige Underſøgelſer; han døde efter et Fald 17 Oct. 1757. Han beſkæftigede ſig meſt med Phyſik, Zoologi og Technologi. Phyſiken ſkylder ham Thermometrets to faſte Punkter, Fryſepunkt og Kogepunkt (1730); hans vigtigſte technologiſke Værk er en Afhandling om Fabrikationen af Staal, og i Zoologien ere hans Underſøgelſer over Inſekterne at nævne ſom noget fremragende (»Mémoires pour servir à l'histoire des insectes«; 6 Bd., 1734—42).

Réaumurſk Porcelæn, ſ. Afglasning.

Reb i Sejl bruges til ved tiltagende Vindſtyrke at formindſke Sejlfladen (man „tager et R. ind“); naar Vindſtyrken atter aftager, gjøres Sejlene atter ſtørre, man „ſtikker et R. ud“. De Sejl, ſom kunne rebes, ere i Regelen kun de ſtørre, ſaaſom: Mærsſejl, Underſejl, Gaffel- eller Stagſejl, medens de mindre og højere beliggende Sejl ikke rebes, men bjærges (ſ. bjærge), naar de ved ſtivere Kuling ikke længere kunne føres. Raaſejlene rebes langs Raaen, idet man haler Sejlene højere op til Raaen og befæſter dem dertil ved dertil anbragte Rebſejſinger. For lettere at kunne hale de tunge Sejl op til Raaen ere Sejlene i Regelen ved hver Side forſynet med en Art Talje, Rebſtikker, og med disſe hejſes Sejlet op, medens Rebſejſingerne knobes om Raaen. For at undgaa at rebe Mærsſejlene ere disſe nu almindelig delte i to mindre, et øvre og et nedre Mærsſejl, og i Stedet for at rebe bjærger man da det øverſte. Naar Gaffel- og Stagſejl ſkulle rebes, fires de i Regelen lidt ned og rebes da for neden.

Reboe, **Rubeba**, **Robab** og flere lignende Benævnelſer angaa et gammelt Strygeinſtrument, antagelig af orientalſk Oprindelſe, hvoraf vore Strygeinſtrumenter have udviklet ſig.

Rebēkka, Patriarchen Iſaaks Huſtru, Datter af Aramæeren Bethuel og Søſter til Laban, var Moder til Eſau og Jakob og tilvendte ved Liſt den ſidſte den for den førſtefødte beſtemte faderlige Velſignelſe.

Rebel [bĕll], Oprører; **Rebelliōn**, Oprør; **rebellēre**, gjøre Oprør.

Rebēllo da Silva, Luis Auguſto, portug. Forfatter, f. 2 Apr. 1822 i Liſſabon. Som Medlem af Cortes 1848 gjaldt han for Forſamlingens førſte Taler. 1858 blev han Profeſſor i Hiſtorie; 1862 blev han Pair, 1869 Marineminiſter. Han døde 1871. R. har leveret Portugals Hiſtorie i det 17de og 18de Aarh. (1860—71) og »Quadro elementar das relações politicas e diplomaticas de Portugal« (fra 16de Bd.). Hans meſt populære hiſtoriſke Romaner ere: »Odio velho não cança« (1848), »Rausso por homizio« (1842), »A mocidade de Dom João V« (1851—53). Over alle hans æſthetiſke Skrifter ſtaar »Ultima corrida de touros reaes em Salvaterra« (1848), et udmærket Genrebillede.

Reber, Franz v., tyſk Kunſtforfatter, f. 10 Nov. 1834 i det bayerſke Øvre-Pfalz, fuldendte ſine Studier i München, blev Profeſſor i Kunſthiſtorie ved Polytechnicum og ſenere General-Galleridirector ſmſtds. Han er en flittig Kunſtforſker, ſom foruden „Geſchichte der Baukunſt im Alterthum“ (1866) og „Kunſtgeſchichte des Alterthums“ (1871) tillige har ſkrevet en „Kunſtgeſchichte des Mittelalters“ (1885) og en „Geſchichte der neuern deutſchen Kunſt“ (1876).

Reber, Napoléon Henri [bǣhr], f. 1807 i Mühlhauſen i Elſaß, d. 24 Nov. 1880 i Paris, Elev af Conſervatoriet i Paris, ved hvilket han 1851 blev Lærer i Theori og 1862 i Compoſition. R. nyder i Hjemmet megen Anſeelſe ſom Componiſt. Foruden fire opførte Operaer har han ſkrevet fire Symphonier og andre Orcheſterværker, megen Kammermuſik, Sange og ſtørre Vocalſager. Hans »Traité d'harmonie« (1862) er gjentagne Gange oplagt og regnes til de bedſte nyere Værker af denne Art.

Rebning kaldtes i den tidligere Middelalder Inddelingen af Bymarkens mange Smaalodder (ſ. Jordfællesſkab), fordi den ſkete ved Hjælp af Reb.

Rebolledo, Bernardino de [boljē], ſpanſk Geſandt i Danmark 1648—59, var født 1597 i Byen Leon i Spanien, kom efter et bevæget Krigerliv til Frederik III.s Hof og døde 1676 i Madrid. Han tilhørte en adelig Slægt og var af den tyſke Kejſer bleven ophøjet i Greveſtanden. R. var en ikke ubetydelig Digter; hans »Selvas Danicas«, der udkom 1655 i Kjøbenhavn, indeholde intereſſante Oplysninger om danſke Forhold. En ſamlet Udgave af hans Digterværker udkom 1778 i Madrid (4 Bind).

Reboul, Jean [røbūl], franſk Digter, f. 1796 i Nimes i en fattig Familie, fik en tarvelig Undervisning, ſom han tidlig ſøgte at udſylde ved Læsning. For at underholde ſin Moder lærte han Bagerhaandværket, men ſtrev ſamtidig lyſtige anakreontiſke Digte. I hans »Poésies« (1836) mindede Digte ſom »L'ange et l'enfant«, »Un soir d'hiver« o. fl. om Lamartines »Méditations«; Hovedſtemningen er en elegiſk katholſk Pantheisme. 1839 blev R. hyldet af fornemme Kredſe i Paris og udgav 1840 ſit bibelſke Digt »Le dernier jour«; 1850 opførtes paa Odéon hans Tragedie »Le martyre de Vivia«. 1857 udkom Digtſamlingen »Les traditionnelles«. 1848 indtog R. en ubemærket Plads ſom Legitimiſt af Venſtre i den conſtituerende Forſamling. Han døde i Nimes 1864. Efter hans Død udkom hans »Dernières poésies« (1865).

Rebſlagning. Materialet til Reb er Hamp ell. Jærntraad. Hampen ſpindes paa Maſkine eller for Haanden paa en Reberbane til Garn (Kabelgarn). Dette bruges ved viſſe Lejligheder ſom det er; ellers ſlaas (d. e. tvindes) det ſammen, 2 (Sejlgarn) ell. 3 (Hyſſing, Snore, Mærling); eller et meget vexlende Antal fra 2 til f. Ex. 200 ſamles til Dukter, ſom atter ſlaas til 3- ell. 4-ſlagne Troſſer eller til 3-ſlagne Cordelier, ſom atter ſlaas til 3- ell. 4-ſlaget Kabelgods. Liner ere ſmækre Troſſer. Tove af Jærntraad dannes f. Ex. af 12 Dukter, ſammenſlagne om en Hampeſjæl, hver Dukt ligeledes ſamlet af f. Ex. 6 ſtivtrukne Jærntraade om en tyndere Hampeſjæl.

Rēbus (lat., egtl. ved Ting), en Art Billed- eller Tegngaade, ſom udføres ved en Sammenſtilling af Ord, Bogſtaver og Billeder, ſaaledes at de ſidſtes Navne læſes ſammen med Ordene og Bogſtaverne.

Récamier, Julie, Madame [miē], f. 4 Dec. 1777 i Lyon, Datter af en Banquier, og 1793 gift med den rige Banquier R. i Paris (d. 1830), ſpillede en lignende Rolle ſom Marquiſe Rambouillet og Mad. du Deffand i tidligere Tider, idet hendes Hus blev Samlingsſted for de aandrigſte og meſt dannede Mænd i Hovedſtaden. Imod Napoleon I var Mad. R. uvenlig ſtemt, og da hendes Ægtefælle 1806 havde gjort Fallit, opholdt hun ſig en Tid lang hos Mad. Staël-Holſtein. 1811 blev hun forviſt fra Paris, men vendte tilbage 1814 og indtog igjen ſin gamle Stilling. Hun døde 11 Maj 1849, og 1850—60 udgaves hendes intereſſante Erindringer og Brevvexling i 2 Bd.

Recapitulatiōn, kort Gjengivelſe af Hovedindholdet ell. Hovedpunkterne i et Foredrag ell. desl.; **recapitulēre**, kortelig gjentage.

Recapteur [tør], den, der fra Fjenden tilbageerobrer et af denne taget Skib.

Recenſēre, gjennemgaa noget underſøgende, iſær anmelde og bedømme en Bog. **Recenſēnt**, Bogdommer, En, ſom anmelder en Bog. **Recenſiōn**, Bedømmelſe af et Skrift; bruges ogſaa om forſkjellige Textudgaver, iſær af en ældre Forfatter; jvfr. **Varianter**.

Recepiſſe, lat., Modtagelſesbevis.

Recēpt (af lat. Recipe, forkortet Rp., „tag") er i ſin Almindel. en Benævnelſe for en Forſkrift, hvorefter et Stof eller en Sammenblanding af flere Stoffer tilvirkes, ſærlig for den Forſkrift, ſom Lægerne benytte ved den ſkriftlige Anordning af Medicamenter fra Apotheket, og ſom hos os i Regelen affattes paa Latin. At tilberede Lægemidler efter R. kaldes „at receptere". **Receptērkunſt** er Læren dels om de Regler, ſom Lægerne ſkulle følge ved Affattelſen af R., dels om dem, ſom Pharmaceuterne ſkulle følge ved Tilberedningen (praktiſk Recepterkunſt). **Receptūr**, det Sted i Apotheket, hvor Tilberedning efter R. foregaar.

Receptivitēt, Modtagelighed, ſærlig de levende Væſeners Evne til at modtage Indtryk fra Omverdenen og bearbejde dem. R. maa ikke forvexles med Paſſivitet. Enhver Modtagen er tillige en Virken og Handlen, for ſaa vidt det udefra kommende Indtryk ſtedſe modificeres og formes paa ejendommelig Maade ved det levende Væſens hele Organiſation. Dette overſaa den ſaakaldte Senſualisme, ſom lærte, at Sjælen var en ubeſkreven Tavle, paa hvilken de ydre Gjenſtande ſucceſſivt indſkrives uden Medvirken fra dens Side. **Rēceptiv**, modtagelig.

Reces [ſēſs] var i Middelalderen i flere Lande, navnl. i Tyſkland, Danmark og Norge, Benævnelſen for viſſe Arter af Love, oprindelig (efter Etymologien, af lat. recessus) for de af Rigsdagene eller andre lovgivende Forſamlinger tagne Beſlutninger, der fik Lovskraft, idet hine gik fra hinanden. Saaledes brugtes dette Navn i Tyſkland dels om de af Rigsdagene, indtil den permanente Rigsdag i Regensburg oprettedes 1663, vedtagne almindelige Rigslove („Reichs-" ell. „Reichstagsabſchiede"), dels om de af de enkelte Staters Landdage vedtagne Love („Landtagsabſchiede"). I Danmark var R. fra Frederik I.s til Frederik III.s Tid en hyppig Benævnelſe for almindelige Love; de vigtigſte vare den kjøbenhavnſke R. af 30 Oct. 1536 (ſom indførte Reformationen), den koldingſke R. af 13 Dec. 1558, Chriſtian IV.s lille R. af 1615 og hans ſtore R. af 1643. Ligeſom denne ſidſte Lov ogſaa gjaldt for Norge, ſaaledes var der derhos allerede tidligere, efter at Norge 1537 var blevet nøjere forenet med Danmark, af de kongelige Statholdere og Befalingsmænd i hint Land blevet udſtedt en Del, ſædvanlig af Kongen ſtadfæſtede Anordninger under Navn af R.

Réchaud, fr. [ſchō], en Jærnkurv paa Enden af en Stage, hvori man brænder Begkranſe, i Krigstid til Nattebelysning f. Ex. af en Bro eller anden Communicationsvej, i Fredstid til Illuminationer.

Rechbauer, Karl, øſterrigſk Politiker, f. 1815 i Graz i Steiermark, blev 1839 Dr. jur. og 1845 Advocat i ſin Fødeby, vandt tidlig ſtor Anſeelſe og valgtes 1848 til Landdagen, men holdt ſig helt tilbage under den i de følgende Aar raadende Reaction. 1860 valgtes han igjen til Landdagen og ſendtes derfra til Rigsraadets Underhus, hvor han indtil 1885 ſpillede en fremragende Rolle. I Apr. 1870 var R. udſet til at være Miniſter, men Planen ſtrandede paa det vidtgaaende Reformprogram, ſom han indgav, og ſom ſøgte paa ēn Gang at hævde Helſtaten og Tyſkhedens Forrang og at tilfredsſtille de ſlaviſke Stammers nationale Ønſker og indføre ſtor Selvſtændighed for de enkelte Landſkaber (det ſaakaldte „autonomiſtiſke“ Program, jvfr. **Kaiſerfeld**, M. v.). I Nov. 1873 blev R. Formand for Underhuſet indtil 1878; ſ. A. udnævntes han til Gehejmeraad.

Rechberg, Joh. Bernh., Greve, øſterrigſk Statsmand, f. 17 Juli 1806, indtraadte 1828 i den diplomatiſke Tjeneſte, var 1843—48 Afſending i Braſilien og brugtes i de følgende Aar ved Forhandlingerne om de tyſke Forhold. 1851 blev han Afſending i Conſtantinopel, 1853 Radetzkys Medhjælper ved Ordningen af Civilforvaltningen i Lombardiet og 1855—59 Præſident for Forbundsdagen, ſom under hans Ledelſe var et ypperligt Redſkab for Reactionen. 13 Maj 1859 blev R. Udenrigsminiſter og ſtyrede Øſterrigs Politik i beſtemt antipreusſiſk Aand. 1864 lod han ſig dog tage paa Slæbetovet af Bismarck og paaførte Danmark Krig, men bragte derved Øſterrig ind i de Forviklinger, ſom 1866 endte med Nederlaget ved Sadowa og Tabet af dets Stilling baade i Italien og i Tyſkland. Efter Wienerfredens Afſlutning i Oct. 1864 fik han ſin Afſked. Som livsvarigt Medlem af Herrehuſet ſiden 1861 hører han til det conſervative Parti.

Recidīv, Tilbagefald, et fornyet Anfald af en Sygdom, efter at den allerede ſyntes helt eller til Dels overſtaaet.

Recīfe, ſ. **Pernambuco**.

Recipiēnt, i Chem. d. ſ. ſ. Forlag; ogſaa Klokken paa en Luftpumpe.

Reciprocitēt, Gjenſidighed, Vexelforhold. **Reciprōk**, gjenſidig, vexelvis. **R. Polarfigur** af en given Figur kaldes den, der tangeres af Polarerne af den givne Figurs Punkter med Henſyn til et givet Kegleſnit; Navnet hidrører fra, at den givne Figur kan frembringes paa ſamme Maade af den nye. Læren om r. P., der danner et vigtigt Afſnit af den nyere Geometri, ſkyldes Poncelet. **R. Proportionalitet** er d. ſ. ſ. omvendt P. (ſ. **Proportion**). **R. Værdi** af en Størrelſe er en Brøk, hvis Tæller er 1, og hvis Nævner er den givne Størrelſe.

Recitatīv, Taleſang, en Udtryksmaade i Muſik, der danner Overgangen fra Declamationen til den egentlige Sang. Fra Declamationen adſkiller R. ſig derved, at Taletonen til en vis Grad gaar over til Syngetonen, og at Tonerne ere ordnede ſaaledes, at de ere ſkikkede til harmoniſk Underſtøttelſe. Fra den egentlige Sang adſkiller R. ſig derved, at det ikke er bundet til en beſtemt, ensartet Taktbevægelſe og Rhythmus, at det i Regelen ikke har flere Toner end Stavelſer, og at det ikke har nogen Hovedtoneart, hvortil Modulationen ſlutter ſig. Med Henſyn til Ledſagelſen ſkjelner man mellem det ſimple eller Seccorecitativet (af it. secco, tørt), i hvilket Harmonivendingerne angives ved enkelte Accorder paa Claver eller paa Basinſtrumenter (Violonceller og Contrabasſer), og det obligate R., i hvilket Accompagnementet har en ſelvſtændig Betydning og udføres af forſkjellige Inſtrumenter. **Recitēre**, oplæſe, fremſige.

Reck, et gymnaſtiſk Redſkab, beſtaaende af en paa to Stiver hvilende Tværſtang (af Træ eller Jærn), indført af „Turnvater“ Jahn.

Recke, Adolph v. d., f. 17 Maj 1820, d. 6 Dec. 1867, Fuldmægtig i Marineminiſteriet, var i Tiden fra 1848 til ſin Død bekjendt i vide Kredſe ſom en ualmindelig letſkrivende Viſedigter og dramatiſk Bearbejder; i ſidſtnævnte Egenſkab forſynede han navnlig Folketheatret under Directeur Langes Ledelſe med en Mængde Omplantninger fra Franſk; af hans Viſer vare Krigsſangene „Gutter om Bord“, „Det var ved Paaſketide“ og „Soldatens Sang om Generalerne“ ſamt Gadeviſer ſom de om Hertugen af Choiſeul-Praslin og Pjaltenborgs Brand i ſin Tid paa alles Læber. Sammen med P. Chievitz (ſ. d. A.) ſkrev R. Vaudevillerne „En højere Dannelſesanſtalt“ og „For Alvor“. Han var (ſiden 1851) gift med Skueſpillerinden **Caroline M. S. R.**, født Lumbye, f. 17 Marts 1833, der efter hans Død ægtede Skueſpiller Fr. Madſen. — En Slægtning af ham, **Ernſt v. d. R.**, f. i Kjøbenhavn 14 Aug. 1848, blev 1866 Student fra Frederiksborg Skole og begyndte ſom Regenſianer paa Studier til Magiſterconferenſen i Chemi, jævnlig iſprængte med Forſøg i Poeſien. Under Aftjeningen af ſin Værnepligt 1871—72 fuldendte R. det i hans Regenstid flygtig paabegyndte lyriſke Drama „Bertran de Born“, ſom, med Muſik af P. Heiſe, blev opført paa det kgl. Theater førſte Gang i Jan. 1873 og i den daværende ſaa vel ſom de nærmeſt paafølgende Saiſoner gjorde en for et danſk Skueſpil hidtil næſten exempelløs Lykke. R. opgav nu Chemien og lagde ſig overvejende efter æſthetiſke Studier og poetiſk Produktion. 1876 udgav han et Bind „Lyriſke Digte“, 1878 opførtes „Kong Liuvigild og hans Sønner“, 1878 udkom „Archilochos“, 1881 Skueſpillet „Knud og Magnus“, 1883 „Smaadigte“ og 1875 „Spredte Blomſter“. I videnſkabelig Henſeende følte R. ſig ſærlig hendragen til Studiet af Metriken, og disſes Udbytte nedlagde han i det 1881 udkomne, i høj Grad ſelvſtændige og paa en Rigdom af egne Jagttagelſer baſerede Værk „Principerne for den danſke Verskunſt“, ſom det med miniſteriel Dispenſation for den manglende Magiſterconferens blev ham tilladt at forſvare for den philoſophiſke Doctorgrad; et Supplement til dette Arbejde danner den 1885 udgivne „Danſk Verslære“. For det Anckerſke Legat tilbragte R. Vinteren 1881—82 i Tyſkland og Italien. Han er blandt vor Tids danſke Digtere den, der meſt bevidſt og med ſtørſt Begavelſe knytter ſig til den ſvundne Periodes Digterſkole, og der mangler ham aldrig Uforfærdethed til at træde i Skranken for de kunſtneriſke Ideer, han betragter ſom de berettigede, ligeſom han altid er velruſtet, naar han møder til Kamp for dem.

Recklinghauſen, Stad i den preusſiſke Prov. Weſtfalen, Hovedſtad i det grevelige Standsherſkab R., 7 M. ſ. v. for Münſter med 9,000 J., Slot, Ølbryggerier og Brændevinsbrænderier. Maſkinfabrik.

Recklinghauſen, Friedr. v., bekjendt pathologiſk Anatom, f. 2 Dec. 1833 i Gütersloh i Weſtfalen, var 1858—64 Asſiſtent ved Virchows pathologiſke Inſtitut i Berlin, blev 1864 Prof. i pathologiſk Anatomi i Königsberg, 1865 i Würzburg, 1872 i Straßburg. Skrifter: „Die Lymphgefäße und ihre Beziehung zum Bindegewebe“ (1862), „Handbuch der allgemeinen

Pathologie des Kreiſlaufs und der Ernährung" (1883).

Rēclam, Ant. Phil., f. 1807, tyſk Forlagsboghandler i Leipzig ſiden 1837, har bl. a. udgivet et Operabibliothek (d. e. Claverudtog med Text) og ſiden 1867 et „Univerſalbibliothek" af tyſke og overſatte Værker, meſt æſthetiſke, i billige Udgaver, indtil 1888 2,420 Nummere.

Reclamatiōn, Tilbagefordring, Indſigelſe. **Réclāme**, fr., markſkrigerſk Anbefaling, f. Ex. af Varer. **Reclamēre**, tilbagefordre, gjøre Paaſtand paa.

Reclus, Jean Jacques Eliſée [røklȳ], franſk Geograph, f. 15 Marts 1830 i Dep. Gironde, ſtuderede i Montauban og Berlin, foretog derefter længere Rejſer i England, Irland og navnlig Ny-Granada og ſkrev efter ſin Hjemkomſt Rejſeſkizzer til forſkjellige Tidsſkrifter. Under Paris's Belejring gjorde han Tjeneſte ved Nationalgarden og blev ogſaa i dennes Rækker under Communens Regimente; efter at være taget til Fange af Verſaillesarmeen blev han dømt til Deportation, hvilken Dom ſenere formildedes til Landsforvisning. 1879 nægtede han at modtage Amneſtien og lever nu i Lugano. Hans vigtigſte Arbejder ere »La terre« (2 Bd., 1857—68; ſenere i nye Udg.) og »Nouvelle géographie universelle. La terre et les hommes« (13 Bd., 1875—88; ufuldendt).

Recoāro, Landsby i Norditalien, 5 M. n. n. ø. for Verona, Bad med kalk- og magneſiaholdige Jærnkilder, der benyttes imod Urinſtene og Koldfeber.

Recognitiōn, Vedkjendelſe, er en Benævnelſe, der ofte bruges om den Kjendelſe, ſom af en Arveſæſtegaard ſkal erlægges til Jorddrotten ved Ejerſkifte, o. a. lign. Afgifter.

Recognoſcēre, underſøge eller udforſke en Landſtrækning med Henſyn til dens Beſkaffenhed eller en fjendtlig Troppeſtyrke med Henſyn til dens Styrke og Opſtilling, i hvilket ſidſte Øjemed det kan blive nødvendigt at tvinge den til at udfolde ſig ved et **Recognoſceringsangreb**.

Reconſtruēre, gjenopbygge, gjenoprette; f. Ex. r. et Miniſterium, naar det forbliver med flere af ſine Medlemmer.

Reconvaleſcēnt, en Syg, der er i Færd med at blive raſk. **Reconvaleſcēns**, Sygdommens ſidſte, paa Overgang til Helbredelſe ſtaaende Stadium.

Reconventiōn, d. ſ. ſ. Contraſøgsmaal.

Record [rikōrrd], egtl. Beretning, Optegnelſe, kaldes i England en Protocol, ſom føres ved viſſe Retter og indeholder en Angivelſe af, naar en Sag er kommen til Forhandling, Juryens Navne, dens Kjendelſe og Dommen, men ikke noget af Vidneførſelen eller af Discusſionerne i Retten. Denne Protocol har offentlig Troværdighed; men det er kun de betydeligere Retter, ved hvilke en ſaadan føres (og ſom derfor kaldes courts of r.), ikke f. Ex. Fredsdommerretterne. I Sportsvæſenet bruges R. om en bevislig udført Præſtation og den Tid, hvori den er udført. **Recorder**, en Embedsmand i de Stæder, hvor der findes en court of r. (ſ. ovenf.), og ſom har at paaſe Lovenes Jagttagelſe i Juſtitsſager. **Recordīter**, en Afdeling af den lavkirkelige Retning i England, kaldt efter deres Organ, Tidsſkriftet »Record«.

Recreatiōn, Adſpredelſe, Fornøjelſe.

Recrudeſcēns, fornyet Opblusſen af en Sygdom, der allerede ſyntes i Begreb med at helbredes.

Rēctangel, ſ. **Parallelogram**.

Rectaſcenſiōn, det ene af Beſtemmelſesſtykkerne for en Stjærnes Sted paa Himmelkuglen med Henſyn paa Æqvator (ſ. d. A.). Ved R. forſtaas en Bue af Æqvator fra Nulpunktet af Vædderen eller Foraarsjævndøgnspunktet mod Øſt til den gjennem Stjærnen gaaende Declinationscirkel. Den regnes enten i Grader eller i Timer, idet 15 Grader er ensgjældende med 1 Time. Da Stjærnedagen regnes at begynde i det Øjeblik, da Nulpunktet gaar igjennem Meridianen, og ligeledes deles i 24 Timer, vil enhver Stjærne culminere til det Klokkeſlæt, ſom dens R. angiver. Derſom altſaa Klokkeſlættet paa anden Maade er bekjendt, afgiver dette et Middel til at finde R.; dertil er Pasſageinſtrumentet beſtemt.

Rectificatiōn, en Deſtillation, der har til Formaal at ſkille en flygtig Vædſke fra mere eller mindre flygtige Indblandinger, f. Ex. Vinaand fra Vand. R. af en krum Linje er i Geometrien Beregningen af dens Længde i Forhold til en given, retlinet Længdeenhed. **Rectificēre**, deſtillere flere Gange, beregne en krum Linjes Længde.

Rēctor, Beſtyrer, navnl. af en lærd Skole, tidligere kaldt „Skolemeſter"; **Rectorāt**, en R.s Embede og Værdighed. **Rector Magnificens** ell. R. Universitatis kaldes hos os og ved adſkillige andre Univerſiteter U.s Formand. Ved Kjøbenhavns Univerſitet vælges R. af den akademiſke Lærerforſamling paa 1 Aar ud af Conſiſtoriums Medlemmer, og han leder Univerſitetets Forhandlinger i Spidſen for den akademiſke Lærerforſamling, d. e. ſamtlige ved Univerſitetet faſt anſatte Lærere, der træde ſammen til Møder regelm. 4 Gange om Aaret, og Conſiſtorium, der beſtaar af 16 Profesſorer, af hvilke 11 indtræde efter Ancienneteten fra Faculteterne og 5 indvælges paa 5 Aar af den akadem. Lærerforſamling imellem ſamtlige (for Tiden 45) normerede Profesſorer. I R. M.s Forfald fungerer det foregaaende Aars R. ſom Prorector.

Recul, fr. [røkȳl], det Stød mod Skulderen, ſom en Bøsſe giver, eller det Tilbageløb paa Standpladſen, ſom viſer ſig ved det ſvære Skyts ved Affyringen af Skuddet.

Recurrēnt Række er en ſaadan, ſom opſtaar ved Udvikling af en algebraiſk Brøk; Rækken ſiges at være af den Orden, ſom Nævnerens Grad angiver. Brøken $\frac{a}{b+cx}$ giver ſaaledes en Række af førſte, $\frac{a+bx}{c+dx+ex^2}$ en af anden Orden oſv. I en ſaadan Række kan enhver Coefficient betragtes ſom opſtaaet af ſaa mange af de foregaaende, ſom Rækkens Orden angiver, ved at multiplicere dem hver med et Tal, Stigningstal, og derpaa addere dem. F. Ex. Rækken $1+x+2x^2+5x^3+13x^4+$

$34x^5 + 89x^6$ ..... er en r. R. af 2den Orden og opſtaaet af Brøken $\frac{1-2x}{1-3x+x^2}$; her opſtaar enhver Coefficient (undtagen de to førſte) ved at man multiplicerer den foregaaende med 3 og den næſtforegaaende med -1 og adderer. Den oprindelige Brøk, hvoraf Rækken udledes, kaldes ofte den *genererende Function*.

Recurrērende Feber, ſ. **Tilbagefaldsfeber**.

Recūrs, Tilflugt, bruges ſpec. om den Hjælp, man hos en højere Øvrighed ſøger mod en underordnet Øvrigheds Foranſtaltning eller Beſlutning, ved hvilken man anſer ſig for forurettet, og fra hvilken man ſaaledes **recurrērer** til den overordnede Autoritet.

Red er en under Land liggende Ankerplads for Skibe, ſom er dækket mod ſtærke Vinde ved Natur eller Kunſt (jvfr. **Havn**). **Aaben R.**, R., ſom ved nogle Vinde ikke afgiver tilſtrækkelig Beſkyttelſe for Skibene.

Redacteur [tø̄r], Lederen af et Blad eller et andet literært Foretagende; den, der med Biſtand af de dertil valgte Kræfter prøver, ſamler og ordner ſkriftlige, for et Blad ell. Tidsſkrift beſtemte Opſatſer og foranſtalter det trykt (**redigērer** det); **Redactiōn**, en R.s Virkſomhed; Samling af Redacteurer.

Redan, fr. [rødāng], d. ſ. ſ. Flèche, i Feltbefæſtningen et bagtil aabent Værk, dannet af to Facer, der ſtøde ſammen i en udadgaaende Vinkel.

Redārier, en Afdeling af den vendiſke Stamme Lutizerne (Wilzerne), boede om Rethra (ſ. d. A.) ved Tollenſer-Sø i det øſtlige Mecklenburg.

Redcliffe, ſ. **Stratford de Redcliffe**.

Rede. De fleſte *Fugle* bygge R.; dog er der ogſaa Fugle, ſom lægge deres Æg paa den bare Jord eller Klippe eller blot i en i Jorden ſkrabet Fordybning eller i en hul Træſtamme paa det bløde Træſmul; et Skridt videre er det, naar et i Jorden, Træer eller Brinker naturlig eller ved Kunſt dannet Hul udſtyres med et Underlag af Straa, Fjer ell. desl., eller naar Fuglen anbringer ſit Æg paa et ſaadant paa Jorden. Det næſte Skridt er de ſkaalformede, aabne, af grove Grene løſt ſammenføjede R., ſom Ringduens, Ravnens, Rovfuglenes, Storkens; dernæſt de finere, faſtere, kunſtigere, vævede, kurveformede R., ſom Sangfuglene danne af Straa, Haar, Plantetrævler, Bomuld, udfore med Fjer og dække med Mos og Lavarter for at gjøre dem ſaa lige med deres Omgivelſer og i det hele ſaa ubemærkede ſom muligt; de anbringes i Træer og Buſke. I Almindel. bygger Hunnen dem, men Hannen bringer den Stoffet til Redebygningen. De dækkede kugleformede R. med en Aabning paa Siden kunne ligeledes være byggede af grovere (Skadens) eller finere Stoffer (Gærdeſmuttens), men de yde ſtørre Sikkerhed og Varme. De kunſtigſte ere de pungdannede, ſom Mejſer, Vævere og andre Smaafugle flette; de ere helt lukkede med Undtagelſe af en Aabning for neden eller paa den ene Side, undertiden afdelte i to Rum, et mindre for Hannen og et ſtørre for Hunnen; for oven løbe de i Regelen ſpidſt til og befæſtes i Almindel. til Enden af Grenene. Visſe Vævere, de ſaakaldte Republikanere i Afrika, bygge deres R. ſelſkabelig, ſaa at de danne ſtore, tagformede Huſe, i hvis Rum eller Kamre de enkelte Par bo. Af en uſædvanlig Bygning ere Svalernes af Dynd og Spyt opførte R., Skrædderfuglens af ēn eller to med Plantetrævler ſammenſyede Blade og den ſydamerikanſke „Ovnfugls" paa en fritſtaaende Pæl opførte, ovnformede R. Som redebyggende *Pattedyr* kunne nævnes Bæveren, Bæverrotten, Hasſelmuſen, Havremuſen og visſe Aber. Ogſaa visſe *Fiske*, baade Havfiſke og Ferſkvandsfiſke (f. Ex. Hundeſtejlen), udføre et Slags Redebygning til Beſkyttelſe for deres Æg; ligeledes kaldes de Dynger, hvori visſe *Krokodiler* ligeſom Talegallahønſene lægge deres Æg, ofte R. Mere uegentlig taler man om redebyggende *Inſekter* (Bier, Myrer, Hvepſe, Termiter) og *Edderkopper* (f. Ex. Fugle-Edderkopper); visſe *Krebsdyr* (Amphipoder), der bo i kunſtige Rør, de rørboende *Orme* (Rørorme) og visſe *Bløddyr*, der omgive ſig med et Dække af Skaller, Smaaſten oſv., betragter man ogſaa undertiden mere uegentlig ſom redebyggende.

Redemptorīſter ell. *den hellige Forløſers Orden*, efter Stifteren Liguori ogſaa kaldte *Liguorianere*, en med Jeſuiterne beſlægtet Orden, ſom ſtiftedes i Syditalien 1732 og derfra forplantede ſig til Øſterrig og Polen. Ordenens Formaal var at fremme Tilbedelſen af Alterens Sacrament og af den hellige Jomfru, ſamt at virke blandt de fattige og forladte ved Sjæleſorg og Undervisning. Egentlig Betydning fik den førſt, da den efter Jeſuiterordenens Ophævelſe 1773 optog Skarer af Jeſuiter i ſig. 1811 erholdt R. de af Franſkmændene forjagne Trappiſters Kloſter i St. Val i Cant. Freiburg; ſenere fik Ordenen Indgang i Frankrig, Belgien og flere Stater i Tyſkland, f. Ex. Preusſen, hvor den ſiden 1850 var i høj Grad virkſom. R.s Hovedſæde er dog Wien; vel bleve de 1848 forjagne baade herfra og fra Bayern, men de vendte ſnart tilbage igjen. Ordenen har ogſaa kvindelige Medlemmer, **Redemptoriſtinder**. 1872 bleve R. ſammen med Jeſuiterne udviſte fra Preusſen og 1880 fra Frankrig.

Reden, Fr. Wilh. Otto Ludw., Friherre v., tyſk Statiſtiker, f. 1804, gav ſig ſærlig af med Jærnbanevæſenet og Finansſtatiſtiken („Allg. vergleichende Finansſtatiſtik", 4 Bd., 1851—53); d. 1857.

Reder ell. **Skibsreder**, den, der til ſin Fordel udruſter et Skib og ſender det ud paa Fragtfart. Undertiden træde flere ſammen om et Skib og kaldes da Medredere (Parts-Redere); den, der beſtyrer de løbende Forretninger, kaldes den correſponderende R.

Reder, Heinr. v., tyſk Lyriker, f. 19 Marts 1824 i Franken, udmærkede ſig ſom Officer i den bayerſke Hær i Krigene 1866 og 1870—71 og lever nu ſom penſioneret Oberſt i München. I „Soldatenlieder" (1854), „Gedichte" (1859) og iſær i „Federzeichnungen" (1885) har han givet fortræffelige, friſke og originale Natur- og Livsbilleder.

Redfield, W. C. [rēddfihld], nordamerikanſk Phyſiker og Ingenieur, f. 1789 i Connecticut, d. 1857 i New-York, indlagde ſig Fortjeneſter ved at fremme Jærnbaneforbindelſerne mellem

Floderne Hudſon og Miſſiſſippi, men er iſær bleven bekjendt ved ſine meteorologiſke Underſøgelſer, i hvilke han uafhængig af Dove fandt og opſtillede Love for Stormens Hvirvelbevægelſer oſv. Han udgav en Del Skrifter og Afhandlinger om disſe Gjenſtande, navnlig i Sillimans »American Journal of science«.

Redgrave, Richard [rēddgræhv], engelſk Maler, f. 1804 i London, begyndte ſom Landſkabsmaler, men vandt ſiden Navn ved ſine ſmukt opfattede og omhyggelig udførte Billeder af det daglige Liv, ſom „Syerſken“, „Modens Trælle“ o. fl. Han ophørte dog ikke at male Landſkaber og har tillige ſtor Fortjeneſte af Kunſtundervisningen, hvormed han fører Overtilſynet. Han blev 1857 Medlem af det engelſke Kunſtakademi. I Forening med Broderen, Samuel R. (d. 1876), er han Forfatter af et fortjenſtfuldt Værk om engelſk Kunſt i den nyere Tid, »A century of painters« (2 Bd., 1866).

Redif, arab., kaldes det tyrkiſke Landeværn, oprettet 1838 efter daværende Capitain (nu Generalfeltmarſchal) Moltkes Raad.

Redigēre, ſ. **Redacteur**.

Red Lake [redd læhk], Indſø i den nordlige Del af Staten Minneſota i Nordamerika, 14 □ M., har Afløb til Red River, ſom løber mod N. til Winnipeg-Søen.

Redlich, Heinrich, polſk Kobberſtikker, f. 1840 ved Warſchau, uddannede ſig i Breslau og Warſchau til Maler og Kobberſtikker, levede 1866—78 i Wien og har derpaa nedſat ſig i Warſchau. Blandt hans Blade kunne nævnes: „Madonna Tempi“ efter Rafael, „Peter Skarga prædiker for Sigismund III“ efter Matejko og flere andre Billeder over polſke Emner.

Redningsapparater, ſtationerede i Land, til Brug ved Skibbrud, ere i Hovedſagen to Slags, Raketapparatet og Redningsbaaden. 1) Raketapparatet beſtaar af en Raket, ſom ſkydes i en Bue ud over det ſtrandede Skib, med en tynd Line befæſtet til ſig; denne maa ligge meget klart opſkudt paa Land for ikke at blive urede, naar Raketten trækker den ud. Saa ſnart Linen er falden over det ſtrandede Skib, trække de ſkibbrudne den til ſig, og med den følger da en Skjærteblok med en iſkaaren Ud- og Indhaler; denne Blok befæſtes til Maſten eller et andet Sted ſaa højt ſom muligt fra Havets Overflade. Med denne Ud- og Indhaler hales derefter fra Land en ſværere Troſſe ud til Skibet, og denne befæſtes til dette oven over Blokken. Paa denne Troſſe anbringes Redningsſtolen, ſom kan trækkes frem og tilbage, og paa denne Maade bringes Mandſkabet i Land, ēn ad Gangen. 2) Redningsbaaden maa være ſynkefri, hvilket er opnaaet ved at forſyne den med et Antal lufttætte Kasſer, og den maa lænſe ſig ſelv for det fra oven indſtrømmede Vand, idet der i Bunden er anbragt Ventiler, ſom holdes aabne under ſvær Søgang. Den bør være ſaa let ſom muligt for at kunne kjøres langs Kyſten til Strandingsſtedet. Den maa være meget ſtiv (ikke tilbøjelig til at kæntre); den bør endelig kunne rejſe ſig paa ret Kjøl igjen, naar den er kæntret, men paa Grund af det ringe Dybgaaende er denne Egenſkab vanſkelig at opnaa. Den er forſynet med Liner udenbords for at give Mandſkabet Lejlighed til at holde ſig ved den, naar den kæntrer. I Danmark byggedes den første Redningsbaad 1846 af „Foreningen for Søfartens Fremme“; n. A. ſkjænkede Frimurerlogen et mindre Fartøj til ſamme Brug med et Raketapparat. 1887 fandtes i Jylland 41 (83 paa Veſtkyſten, 5 paa Øſtkyſten, 2 paa Læsø, 1 paa Anholt), paa Møen 1 og paa Bornholm 6 Redningsſtationer. Fra Begyndelſen af 1852 indtil 31 Marts 1887 er der hos os i alt reddet 4,856 Mand (2,343 ved Raketapparat, 2,340 ved Redningsbaad, 173 ved begge i Forening) ved 645 Strandinger. Desuden ere 30 Mand reddede 1850—51, medens Redningsvæſenet organiſeredes. Ogſaa i Norge have paa den farligſte Del af Kyſten, mellem Lindesnæs og Stavanger, hvor Landet ligger aabent og uden Skjærgaard, Redningsanſtalter været i Virkſomhed ſiden 1855. De beſtaa alene i Raketapparater, der ere fordelte paa 5 Stationer, nemlig 1 paa Liſter og 4 paa Jæderen. Om Anvendelſen af Redningsbaade kunde der her næppe blive Tale, da Grunden paa disſe Steder langt ud er bedækket med ſtore Stene, mod hvilke i Storm enhver Baad vilde ſlaas i Stykker.

Redningsbøje, en Art Bøje af noget forſkjellig Form, almindelig dog i Form af en Krans og med en ſaadan Bæreevne, at den er i Stand til at holde en Mand over Vandet, naar han er falden over Bord fra et Skib. Til R. er almindelig befæſtet en lille Stage med et Flag eller Fløj paa den øverſte Ende, for at den lettere kan blive bemærket.

Redningshuſe ell. **Redningsanſtalter** kaldes ſaadanne Anſtalter, ſom optage forſømte eller forbærvede Børn, og ſom ved Siden af Undervisning tillige meddele de paagjældende Færdighed i et Haandværk eller uddanne dem til Landmænd oſv. Allerede 1686 ſtiftedes en ſaadan Anſtalt i Rom, men det er dog det 18de Aarh., der egentlig har kaldt disſe Anſtalter til Live, førſt i England (Young) og Tyſkland (Fellenberg, Peſtalozzi). Siden have disſe Anſtalter vundet ſtor Udbredelſe i de fleſte civiliſerede Lande, idet f. Ex. England har henved 200 med c. 25,000 Børn, de nordamerikanſke Friſtater henved 70 med c. 15,000 oſv. Anſtalterne ere dels oprettede af Staten, dels ſtatsunderſtøttede, dels helt private. De gjøre dels Tjeneſte ſom Strafanſtalter, ind i hvilke unge Forbrydere dømmes, dels modtage de ſaadanne efter udſtaaet Straf, dels ere de nærmeſt beſtemte for forſømte, ikke ſtraffede Børn, dels forene de flere af disſe Formaal. Den meſt bekjendte Anſtalt i Tyſkland er „das Rauhe Haus“ ved Hamborg (ſ. **Rauhes Haus**), den meſt bekjendte i Frankrig Anſtalten i Mettray. I Danmark haves ſaadanne Inſtituter paa Flakkebjærg (ſ. d. A.), paa Holſteinsminde og Vogildgaard, i Norge paa Helgeøen i Mjøſen („Toftes Gave“) og paa Ulvnæſſen ved Bergen.

Redningsmedaille er indſtiftet ved Plakat af 14 Sept. 1798. Den tilſtaas den, der redder tilſyneladende Druknede, og kan efter Vedkommendes eget Valg ombyttes med en Præmie af 32 Kroner. Tilladelſe til at bære Medaillen meddeles kun, naar Redningen har været forbunden med Livsfare.

Redon [rødōng], Stad i det franſke Dep. Ille-Vilaine ved Floden Vilaine, 8 M. ſ. til v. for Rennes. 5,000 I. Fabrikation af Lærred og Papir. Handel med Vin.

Redondilla [diljа], en ſpanſk og portugiſiſk Versform, den gjennemgaaende Form for Dialogen i det ſpanſke Renaisſancedrama, ſiden gjenoptagen i moderne dramatiſke Arbejder, beherſkende den dramatiſke Literatur ſom Alexandrinerverſet i Frankrig, ſom Blankverſene (Versi sciolti, femfodede, rimfri Jamber) i italienſk, engelſk, tyſk og nordiſk Poeſi. Redondillerne lyde trochæiſk for vort Øre og kunne vel næppe gjengives anderledes i nordiſke Sprog. Rimſlyngningen vexler mangfoldig. Førſte og fjerde Verslinje, anden og tredje rime almindeligſt; ofte bruges i lange Repliker kun Vocalasſonans.

Redoute, fr. [rødūtt], et til alle Sider lukket Befæſtningsværk, hvis Facer, hvoraf der er mindſt 4, alle ſtøde ſammen i udadgaaende Vinkler.

Redouté, Pierre Joſeph [rødutē], franſk Blomſtermaler, f. 1759 i St. Hubert i Belgien, d. 1840 ſom Profesſor og Tegnelærer ved det naturhiſtoriſke Muſeum i Paris, leverede udmærkede Værker i det videnſkabelige Blomſtermaleri, hvoriblandt maa nævnes hans to Pragtværker »Les Liliacées« (8 Bd. Fol., 1803—16) og »Monographie des roses« (3 Bd., 1817—24). Dog har han ogſaa malet Blomſterſtykker i kunſtneriſk Øjemed i Olje og Aqvarel.

Red River [redd rivver], d. e. den røde Flod, 1) Biflod til Misſisſippi fra højre Side, udſpringer paa Llano Eſtacado i Texas, løber i øſtlig Retning ſom Grænſe mellem Texas og Indianer-Territoriet, derpaa i ſydlig og ſydøſtlig Retning gjennem Staterne Arkanſas og Louiſiana og falder ved Red River Landing i Misſisſippi, 8 M. oven for New-Orleans. Længde c. 260 M.; i en Udſtrækning af c. 70 M. er den ſejlbar for Dampſkibe. — 2) **Red River of the North**, Flod i Nordamerika, udſpringer fra Elbow-Søen i Minneſota, løber i ſydlig, veſtlig og nordlig Retning, ſkiller Dakota fra Minneſota, løber ind i Manitoba og falder i Winnipeg-Søen; Længde c. 100 M.

Redruth [rēdd], Stad i Cornwall-Shire i England, 6 M. ſ. v. for Bodmin. 9,000 I. Betydelig Bjergværksdrift paa Tin.

Redſel, en i Danmark fordum brugelig Benævnelſe paa alt, hvad Bønderne havde at udrede i Afgifter ſaa vel til det offentlige ſom til Jorddrotten; iſær brugtes det dog (ligeſom Smaaredſel, ſ. d. A.) om de Naturalpræſtationer, ſom det paa mange Steder var og endnu er i Brug, at Sogneboerne paa Landet yde til Sognepræſten.

Reducēre, føre tilbage, nedſætte, indſkrænke, formindſke; **r. in absŭrdum**, ſ. **Abſurd**; **reducēret**, forarmet, ſat tilbage, ſunket i ſocial Stilling. **Reductiōn**, Indſkrænkning, Formindſkelſe (af en Hær, en Hofſtat, en Embedsſtyrke); ogſaa den Regning, ved hvilken man beregner, hvor ſtor en maalt Størrelſe vilde have været, ſet fra et andet Sted eller under andre Omſtændigheder. Saaledes reduceres en maalt Barometerhøjde til Havets Overflade og til Temperaturen 0°, en maalt Planetpoſition til Jordens Centrum oſv. Overhovedet kaldes alle de Beregninger, en Obſervation undergaar for at egne ſig til Offentliggjørelſe, for R. I Chemien bet. R. den Proces, hvorved et Grundſtof udſkilles af ſine Forbindelſer med mere elektronegative Grundſtoffer eller Radicaler, ſom Ilt, Svovl, Chlor, Brom, Jod, Cyan, eller dog en Del af det elektronegative Stof borttages, ſaaledes at der bliver en Forbindelſe tilbage, ſom indeholder mindre deraf end den oprindelige. Saaledes kan Kobbertveilte reduceres til metalliſk Kobber, men ogſaa til Kobberforilte, hvori ſamme Mængde Kobber er forbunden med kun halv ſaa megen Ilt ſom i Kobbertveilte. R. gaar undertiden for ſig ved ſimpel Opvarmning; ſaaledes reduceres de ædle Metallers Ilter ved Glødning. Hyppigſt ſker den dog, idet man behandler vedkommende Forbindelſe med et **Reductionsmiddel**, d. e. et Stof, der har ſtærk Tilbøjelighed til at forene ſig med den elektronegative Beſtanddel. Saadanne ere iſær Kulſtof og kulſtofholdige Subſtanſer, Brint, forſkjellige Metaller, Metalſalte (Tinchlorure, Jærnvitriol), lave Ilter (Kulilte, Svovlſyrling), endelig Cyankalium, der let optager Ilt under Dannelſe af cyanſurt Kali, og Svovlbrinte eller Jodbrinte, der virke ſom Brint, idet Svovlet eller Jodet udſkilles; jvfr. **Afilte**. **Reducerende Flamme**, en lyſende eller ſodende Flamme, der ved ſit Indhold af udſkilt Kulſtof (ſ. **Flamme**) virker reducerende. **Reductiōnstal**, det Tal, ſom ved Mønt, Vægt og Maal angiver, hvor mange Enheder af en ringere Orden, der indeholdes i ēn af en højere.

Réduit, fr. [dyī], et mindre, helſt ſtormfrit Befæſtningsværk anlagt indeni et ſtørre for i Tilfælde af, at Fjenden trænger ind i dette, dels at tjene Beſætningen ſom Tilflugt, dels at hindre Fjenden i at ſætte ſig faſt.

Reduplicatiōn, Fordobling, i Grammatiken den fuldſtændige eller delviſe Gjentagelſe foran ſelve Stammen af dennes Begyndelſeslyd (navnlig naar denne er en Medlyd). R. bruges i de indoeuropæiſke Sprog fortrinsvis ved visſe Verbalformer (jvfr. **Augment**), ſaaledes iſær ved Dannelſen af Perfectum (hvor Reduplicationsſtavelſens Selvlyd er e, i Sanſkrit a eller ſecundært ſamme Selvlyd ſom i Roden), f. Ex. Sanſkrit babhara, Perf. til Præſ. bharāmi, jeg bærer, tutōda til Præſ. tudāmi, ſtøder, tasthāu af Roden sthā, ſtaa; græſk *λέλοιπα* af *λείπω*, forlader, *τέτυφα* af *τύπτω*, ſlaar, *ἕστηκα* af *ἵστημι*, ſtaar, *ἀκήκοα* af *ἀκούω*, hører (ſaak. „attiſk R.“); uden for de indiſk-eraniſke Sprog og Græſk er Perfectsreduplicationen mere eller mindre opgiven, dog f. Ex. lat. pepuli af pello, fordriver, spopondi (ældre spepondi) af spondeo, lover, steti af sto, ſtaar, tutudi af tundo, ſtøder; got. lailōt af lētan, lade (oldn. ſammentrukket lét af láta). Ogſaa i andre Tilfælde bruges R., f. Ex. undertiden i Præſens (regelm. med Selvlyden i); ſom Sanſkr. tišthāmi, jeg ſtaar, dadāmi, jeg giver, græſk *ἵστημι*, ſtiller, *δίδωμι*, giver, *γίγνομαι*, bliver, lat. sisto, ſtiller, gigno, avler, oſv. R. har vel oprindelig beſtaaet i en Gjentagelſe af hele Ordet (Stammen eller Roden), hvad der forekommer i forſkjellige fjærnere liggende Sprog, f. Ex. Malayiſk, Bantuſprog o. a., iſær med forſtærkende Betydning („gaa og gaa", „ſaa ſtor, ſaa ſtor"); men en Afſlibning maa da i de indoeur. Sprog være indtraadt overordentlig tidlig.

Redūtkalē, Fæſtning i Mingrelien ved Floden Chopis Udløb i det ſorte Hav, 12 M. v. for Kutais, med nogle faa Hundrede J., var tidligere et vigtigt Punkt i den ruſſiſk-perſiſke Handel, men er nu i Forfald.

Redwitz-Schmölz, Oskar, Friherre af, tyſk Digter, f. 28 Juni 1823 ved Ansbach, var oprindelig Juriſt, men helligede ſig ſiden til Studiet af middelhøjtyſk og antik Literatur, blev Æresdoctor i Würzburg og 1851 Profeſſor i Literaturhiſtorie i Wien, men tog allerede n. A. ſin Afſked. Siden 1872 har han boet paa ſin Villa „Schillerhof" ved Meran. Hans førſte Arbejde, „Amaranth" (1849; 36te Opl. 1886), et ſødlig-ſentimentalt Epos i ſtærkt ultramontan Aand, vandt i den Reactionens og Slappelſens Periode, hvori det fremkom, ſtort Bifald i vide Kredſe. Samme Charakter havde de i de nærmeſt følgende Aar udkomne Digte og Æventyr. Derimod viſe hans Skueſpil („Philippine Welſer", 1857, o. a.) og endnu mere Romanen „Hermann Stark" (1869), „Das Lied vom neuen deutſchen Reich" (en Samling af 500 Sonetter, 1871, 11te Opl. 1876) o. fl. Arbejder fra de ſenere Aar kraftigere Holdning og betydelig liberalere Tendens, uden dog at være i Beſiddelſe af fremragende Kunſtværd; deres ſtørſte Fortrin er det glatte, velklingende Sprog og en vis Evne til ſtemningsfuldt Naturmaleri.

Rée, Anton, f. 5 Oct. 1820 i Aarhus, d. 20 Dec. 1886 i Kjøbenhavn, lærte tidlig Claverſpil i Hjemmet, ſendtes 15 Aar gl. til Hamborg, hvor Jacob Schmitt og C. Krebs vare hans Lærere, ſtuderede derpaa (1839) et Par Aar i Wien, ſærlig under Anton Halm, og i Paris (1841), hvor han gjorde Kalkbrenners og Chopins Bekjendtſkab. Hjemkommen 1842 tog han Ophold i Kjøbenhavn, hvor han ved ſin fint uddannede Fingertechnik og ſin elegante Spillemaade ſnart blev den meſt ſøgte Lærer og Concertſpiller. Blandt hans talrige Elever kunne nævnes Aug. Winding og Fritz Hartvigſon. Ved Muſikconſervatoriets Oprettelſe 1866 var han en kort Tid førſte Lærer i Claverſpil ved dette; ellers levede han til ſin Død ſom Privatlærer. Foruden et ikke ringe Antal Clavercompoſitioner, inſtructive Stykker og finere Salonſager ſkrev R. mange Artikler, dog meſt Referater, baade i indenlandſke og i tyſke Blade.

Reed, Sir Edward James [rihd], engelſk Skibsbygger, f. 30 Sept. 1830 i Sheerneſs, blev anſat ved Skibsværftet ſmſtds. og blev ſenere Udgiver af »The Mechanic's Magazine«. Skibsconſtruction var det, han ſkjænkede ſtørſt Opmærkſomhed, og ſnart blev han en Autoritet i ſaa Henſeende og anſattes ſom Secretær ved Institution of Naval Architects. 1863 anſattes han ſom førſte Skibsconſtructeur for den engelſke Flaade, indtil han i Juli 1870 trak ſig tilbage, til Dels paa Grund af ſin Modſtand mod at ſende Taarnſkibe ud i aaben Sø; Forliſet af Taarnſkibet „Captain" i Biscaya-Bugten 6 Sept. 1870 viſte til fulde Rigtigheden af hans Paaſtande. I ſin Stilling ſom Conſtructeur udfoldede R. en ſærdeles betydelig Virkſomhed; derhos er han Forfatter til flere Værker om den praktiſke Skibsbygning og om Fartøjer til Kyſtforſvar. I Oct. 1878 foretog han en Rejſe til Japan paa Opfordring af den kejſerlige Regering og udgav efter ſin Hjemkomſt »Japan: its History, Traditions and Religions« (2 Bd., 1880). Siden 1874 har han været Medlem af Parlamentet.

Reedtz, Peder, til Tygeſtrup, hvis Farfader af ſamme Navn kom til Danmark fra Mecklenburg med Frederik II.s Dronning, blev født 1614, var 1641—46 Secretær i danſke Cancelli og anvendtes derpaa i diplomatiſk Tjeneſte i Frankrig og England; 1653 blev han Rentemeſter, 1656 Rigsraad, 1660 Kansler. Denne høje Stilling beholdt han lige til ſin Død 10 Juli 1674, da han fik Griffenfeld til Eftermand. Sin Fødegaard Tygeſtrup mageſkiftede han (1669) til Frederik III, der gav den Navnet Kongsdal. — **Holger Chr. R.**, f. 14 Febr. 1800 i Odenſe, blev 1823 jurid. Candidat og lagde ſig tidlig efter hiſtoriſke Studier. Han udgav 1826 paa Franſk en Overſigt over alle danſke Tractater fra Knud d. ſtores Tid indtil 1800 (»Répertoire des traités conclus par la couronne de Dannemarc jusqu'à 1800. Gott. 1826«), ſamt paabegyndte en Samling af hiſtoriſke Aktſtykker fra Chriſtian II.s Tid, ſom dog ikke blev fuldendt. Han var 1831—42 Secretær i Departementet for de udenlandſke Sager. R. blev 1840 Kammerherre og kjøbte 1845 Palsgaard, men tog i Apr. 1848 igjen Tjeneſte i Udenrigsminiſteriet og havde vigtig Del i Afſlutningen af Vaabenſtilſtandene i Malmø 1848 og i Berlin 1849, ſamt af Freden i Berlin 1850. Han blev 6 Aug. 1850 ſelv Udenrigsminiſter indtil 18 Oct. 1851 og afſluttede Warſchau-Protocollen 1851. R. var 1849—51 Landstingsmand og 1854—56 kongevalgt Rigsraad, blev 1852 Gehejmeraad og døde 6 Febr. 1857.

Reēl, virkelig, væſentlig, grundig; paalidelig; jvfr. **Real**. **R. Størrelſe** kaldes i Mathematiken en ſaadan, ſom ikke er imaginær. At et Tal er r. kjendes paa, at dets 2den Potens er et poſitivt Tal.

Reel [rihl], en gammel britanniſk Folkedans af livlig Charakter, hvortil Muſiken i Regelen er i lige Takt.

Reenberg, Tøger, f. 1656 i Viborg, Landsdommer i Jylland, d. 1742, Holbergs nærmeſte Forgænger i Poeſien, har bl. a. ſkrevet religiøſe og moralſke Digte, Drikkeviſer (deribl. Overſættelſerne „I et Vinhus" og „Kommer, I Philoſophiſter"), „Latterligt Gjæſtebud" (en Efterligning af Horats's og Boileaus Satirer), en »Ars poetica«, „Forſamling paa Parnaſſo", en Overſættelſe af Phædrus's og nogle moderne Fabler og en Mængde Lejlighedsdigte, meſt af ſpøgende Indhold. R. ligner ſin Forgænger And. Bording i jævn Munterhed og flydende Vers, men ogſaa i trættende Bredde, og det meſte af, hvad han har ſkrevet, er uden ſandt poetiſk Værd. Hans Datterſøn, A. C. Teilman, udgav 1769 hans Digte.

Reeſiſk Regel, en Methode til Opſtilling af Opgaver af den ſammenſatte Regula detri.

Ref, ſvenſk Længdemaal, lig 10 Stänger ell. 100 Fot, 94,60 danſke Fod.

Refectōrium, Spiſeſal i et Kloſter.

Référence, fr. [rāngſe], i Handelsſpr. en Henviſning til anſete Handelshuſe, hvorpaa mindre bekjendte Kjøbmænd beraabe ſig med Henſyn til Oplysninger om Soliditet og Paalidelighed. Selve den Perſon, hvortil der henviſes, kaldes ogſaa en R.

Referēre, berette, gjengive Indholdet af noget. **Referēnt**, den, der foredrager, beretter en Sag, en Nyhed oſv.; ogſaa Actor. **Referāt**, Beretning. **Referendār**, En, ſom foredrager noget for en Højereſtaaende til ſammes Afgjørelſe. **Referēndum** kaldes den Ret, der er tilſtaaet Vælgerne i Schweiz til at afſtemme over Love og vigtige Bevillinger; R. er ſiden 1863 efterhaanden indført i de fleſte Cantoner, dels obligatoriſk, ſaa at alle Love ſkulle billiges ved Folkeafſtemning, dels facultativt, ſaa at en vis Mængde Vælgere kan kræve en ſaadan Afſtemning. 1874 indførtes facult. R. ogſaa for Forbundslove.

Reflectēre, kaſte Straaler tilbage; nøje overveje; r. **paa**, tage Henſyn til. **Reflēctor** kaldes en Spejlindretning, ſom anvendes til Tilbagekaſtning af Lyſet, navnlig fra den elektriſke Flammebue; ſ. **Spejlteleſkop**. **Reflex**, Gjenſkin, kaldes den Tilbageſtraaling, der finder Sted, naar ſtærkt Lys falder paa en Gjenſtand. **Reflexbevægelſe** kaldes i Phyſiologien en uvilkaarlig Bevægelſe, der fremkaldes ved Paavirkning af en centripetal Nerve (ſ. **Nerveſyſtem**), idet det derved frembragte Indtryk i Centralorganerne (Rygmarv, den forlængede Marv, de ſtore Hjerneganglier og Legemets øvrige Nerveknuder) forplanter ſig over paa en Bevægelſesnerve uden Viljens Mellemkomſt. Uvilkaarlige, afværgende Bevægelſer imod ſmertelige Indvirkninger, Brækninger, Hoſte, Nyſen, Pupillens og Øjelaagets Sammentrækninger ved ſtærke Lysindvirkninger, mange Krampeformer ere Exempler paa R., ſom iſær ſpiller en ſtor Rolle i det vegetative Liv. Foruden Bevægelſer kunne ogſaa Lamheder, Smerter, Betændelſer og Afſondringer opſtaa ved Reflex. **Reflexiōn** (Overvejelſe, Eftertænkning) betegner Bevidſthedens Syslen med og Bearbejdelſe af ſit givne Indhold. Den ſtaar i Modſætning til den umiddelbare Hvilen i Indtrykket og kan, naar den er enſidig og ugjennemført, forſtyrre denne. For Hegel var R. derfor endnu et ufuldkomment Stadium, hvor „Umiddelbarheden" vel var overvunden, men den dybere Forſtaaelſe endnu ikke naaet. I Lockes Sprogbrug betyder R. den indre Sans, hvormed vi opfatte vor Aands egne Tilſtande og Virkſomheder; den er hos ham forſkjellig fra bevidſt Opmærkſomhed og forſtandig Analyſe, hvori efter den almindelige Sprogbrug R. beſtaar. I Phyſiken er R. d. ſ. ſ. Tilbagekaſtning, navnlig af ſvingende Bevægelſer, altſaa Lyd- og Lysbølger. En Lysſtraale tilbagekaſtes ſaaledes, at den tilbagekaſtede Straale, den indfaldende Straale og Indfaldslodbet (d. e. Perpendiculæren paa den tilbagekaſtende Flade i det Punkt, hvor denne træffes af Straalen) ligge i ſamme Plan, og ſaaledes at den tilbagekaſtede og den indfaldende Straale danne lige ſtore Vinkler med Indfaldslodbet; det ſamme gjælder om den Retning, i hvilken Lyden tilbagekaſtes. **Reflexiōnscirkel**, et Cirkelinſtrument med inddelt Rand, ſom ved Reflexion fra to Spejle eller fra et Spejl og et Prisme (kaldes da ogſaa Prismecirkel) tjener til at maale to Gjenſtandes angulære Afſtand; ſ. **Sextant**. **Reflexiv**, tilbagevirkende, tilbageſigtende; r. **Pronomen** (tilbageviſende Stedord): ſig (hvilket viſer tilbage til Sætningens Subject); r. **Verbum**, et Verbum, der ſom Styrelſe har et paa Subjectet tilbageviſende Pronomen, f. Ex. han ſkammer ſig.

Refōrm, Omdannelſe af beſtaaende Indretninger i forbedret Retning. **Reformēre**, omdanne, forbedre. **Reformbanketter** kaldtes 1847—48 de politiſke Feſter, ved hvilke den franſke Oppoſitions Medlemmer demonſtrerede imod Julikongedømmets afgjort conſervative Retning og agiterede for en Valgreform. **Reformbill** kaldtes 1831—32 Udkaſtet til den ſtore engelſke Valgreform. **Reformdragt.** Beſtræbelſerne for at erſtatte den nu brugelige europæiſke Kvindedragt med en Klædning, ſom hverken er ſkadelig, generende eller giver Legemet et vanſkabt Udſeende, er udgaaet fra Nordamerika og England og tæller nu Talsmænd overalt i Europa. Formaalet er at ſkaffe en Klædning, ſom beſkytter Legemet mod Afvexlinger i Temperaturen og ikke hindrer de til Sundhedens Vedligeholdelſe vigtige Organer i deres Virkſomhed. Dragtreformens Forkæmpere foreſlaa derfor at anvende Indreklædning af Uld, at afſkaffe Corſettet og erſtatte dette med et elaſtiſk, uldent Livſtykke, forſynet med Bærekrave og Knapper, hvorved Klædernes Vægt fordeles paa Skuldrene og Hofterne, ſamt endelig at benytte ſaa faa og ſaa lette Klædningsſtykker ſom muligt. I de forſkjellige Lande har man efter dette Princip ſøgt at ſammenſætte en R.; ogſaa her i Norden er der gjort Forſlag til ſaa vel en ſvenſk og en norſk ſom en danſk R., uden at dog Forſøgene hidtil have formaaet at trænge igjennem trods R.s indlyſende Fortrin for den nu brugelige Modedragt. **Reformleague** [lihg] kaldtes en politiſk Forening, ſom ſtiftedes 1865 af E. Beales (ſ. d. A.) for at udvirke en ny Valgreform og opløſtes 1869, da Formaalet var naaet. **Refōrmers** [ri] ell. Radical-R., Navn paa de ivrige engelſke Fremſkridtsmænd.

Reformatiōn, Omdannelſe, Forbedring, bruges navnlig om den Kirkeforbedring, ſom fandt Sted ved den religiøſe Bevægelſe i det 16de Aarh., der gav Anledning ſaa vel til Stiftelſen af den lutherſke, den reformerte og den epiſkopale Kirke ſom til gjennemgribende Reformer inden for den romerſke, medens den græſke Kirke holdt ſig helt uden for Bevægelſen. Den Fordærvelſe, ſom i Løbet af Middelalderen paa alle Omraader udbredte ſig i den katholſke Kirke, havde hos alle ædlere Aander fremkaldt Ønſket om en „R. paa Hoved og Lemmer", og dette gav Anledning til Sammenkaldelſen af „de reformatoriſke Concilier" i Konſtanz 1414—18 og i Baſel 1431—48, hvis Virkſomhed dog ikke fik blivende Betydning, fordi de der forſamlede Prælater arbejdede mere paa at fremme deres egne Interesſer end paa Kirkens Forbedring og derfor ikke vare i Stand til at tage Kampen op mod det overmægtige Pavedømme. I mere evangeliſk Aand virkede „R.s Forløbere“, navnlig Wiclef og Hus; men ogſaa disſe Modſtandere lykkedes det Pavedømmet at overvælde, og tilſyneladende havde dets Magt aldrig været ſtørre end i Beg. af det 16de Aarh.; men Grunden var hul under dets Fødder: hos Fyrſterne og Adelen Attraa efter Kirkens rige Gods, hos Folkene Uvilje imod den verdsligſindede Gejſtlighed, hos Tidens bedſte Mænd Foragt for dens Uvidenhed og Sorg over Kirkens Nedværdigelſe, hos Paven og de høje Kirkefyrſter Vantro eller i alt Fald verdsligt Sindelag. Saaledes var Stillingen, da Luther 31 Oct. 1517 opſlog ſine 95 Theſes paa Kirkedøren i Wittenberg mod Afladshandelen og derved gav Stødet til den Bevægelſe, ſom ſkilte Paveſtolen ved Halvparten af dens Provinſer og gav Anledning til de forfærdelige Religionskrige og blodige Forfølgelſer, der i næſten 1½ Aarhundrede hærjede Europas rigeſte Lande. Luthers vigtigſte Medarbejder var Phil. Melanchthon, og ved Siden af dem ſtaa den reformerte Kirkes Stiftere, Zwingli og Calvin, ſom de vigtigſte Reformatorer; men disſe Mænds Navne ere tillige Udtryk for forſkjellige Aandsretninger, der ofte have kæmpet næſten lige ſaa heftig mod hinanden indbyrdes ſom mod Katholicismen. Luther og Zwingli vare vel enige om R.s to ſtore Hovedgrundſætninger, den formale, at Guds Ord er eneſte Norm og Regel for chriſtelig Lære og Liv, og den materiale, at Menneſket retfærdiggjøres ikke ved Lovens Gjerninger, men af Guds Naade ved Troen; men ved Siden af denne Enighed vare de uenige i mange væſentlige Punkter. Luther betragtede vel den hellige Skrift ſom øverſte Norm for Lære og Liv, men erindrede tillige Chriſti Forjættelſe, at Helligaanden ſkulde vejlede Kirken til Erkjendelſe af Sandheden; derfor anerkjendte han alt, hvad der havde Hjemmel i Kirkens Overlevering, for ſaa vidt det ikke ſtred mod Skriften; Zwingli derimod betragtede Skriften ſom en Lovbog, der umiddelbart indeholdt Reglerne for chriſtelig Lære og Liv, og derfor forkaſtede han alt, hvad der enten ikke ligefrem var foreſkrevet i Skriften eller ikke umiddelbart fulgte af hans Fortolkning af Skriften. Luther beholdt altſaa de kirkelige Skikke, ſaaledes ſom de havde udviklet ſig igjennem Kirkens Hiſtorie, for ſaa vidt de ikke vare af forargelig eller uchriſtelig Natur, og han tog f. Ex. med nænſom Haand paa Kirkens Kunſtſkatte, hvilke han for Pſalmedigtningens Vedkommende endog ſelv forøgede mere end nogen anden. Zwingli derimod vilde føre alt tilbage til den apoſtoliſke Tids Simpelhed i Cultus og Kirkeforfatning; derfor lod han alle Billeder borttage af Kirkerne, lod Frescomalerierne ſkrabe af Væggene og disſe kalke hvide; Orgelſpil og Klokkeklang forbød han, og der maatte ikke bruges andre Pſalmer end Davids; en ny Daabsformular blev indført, Mesſen afſkaffet og Nadveren indrettet efter hans Foreſtilling om den apoſtoliſke Tids Kjærlighedsmaaltider ſom Mønſter: Brødet blev baaret om paa Træfade og Vinen drukket af Træbægere. Luthers R. af Læren var egentlig en Reviſion, d. e. Luther ſluttede ſig til Kirkelæren, ſaaledes ſom den hiſtoriſk havde udviklet ſig, kun med Forkaſtelſe af det, ſom ſtred imod Guds Ord; Zwingli derimod vilde ſpringe hele den kirkelige Dogmeudvikling over for at udvikle Læren umiddelbart af Skriften alene, og under dette Arbejde førte hans tørre, forſtandsmæsſige Aandsretning ham til ſtærke Afvigelſer, navnlig i Loven om Sacramenterne (ſ. d. A.). Det var paa Grund af denne aandelige Grundmodſætning, at Luther 1529 afbrød Religionsſamtalen i Marburg med de Ord: „I har en anden Aand end vi“. Luther hævdede, at en R. i Zwinglis Aand conſeqvent maatte ende i Vantro, hvilket dog ikke blev den reformerte Kirkes Lod, fordi Calvins mægtige Aand efter Zwinglis Død førte den ind paa en anden Vej ved hans ſtærke Betoning af Guds Naade ſom Frelſens eneſte Grund, hvilket medførte, at han fik et anderledes klart Blik for Naademidlernes Betydning end Zwingli; men tillige førte det ham rigtignok ind paa Læren om en ubetinget Prædeſtination baade til Frelſe og Fordømmelſe, der blev et nyt Modſætningspunkt mellem den lutherſke og den reformerte Kirke. Calvins Anſkuelſe udbredte ſig fra Genf over hele den reformerte Kirke, medens mere radicale Conſeqvenſer af R.s Tendenſer bleve dragne af Socinianere, Anabaptiſter og Baptiſter, Kvækere og de andre ſekteriſke Retninger, ſom i langt højere Grad ere udgaaede fra den reformerte Kirke end fra den lutherſke. Modſætningen imellem Lutheranerne og Reformerte vedblev at beſtaa trods alle de Mæglingsforſøg, ſom gjordes af Melanchthon og hans Venner, hvilke kun havde til Følge, at disſe ſom Kryptocalviniſter bleve Gjenſtand for Forfølgelſe fra de ivrige Lutheraneres Side, medens disſe til Gjengjæld bleve forfulgte, hvor de reformerte havde Magten. Overhovedet udviklede der ſig hos begge Parter en Trostvang og Forfølgelſesſyge, ſom kun ſlet ſtemmede med R.s Aand; man ſøgte at ſikre ſig imod Affald fra „den rene Lære“ ved at kræve Ed paa ſymbolſke Skrifter og ved ſtrænge Straffe over dem, der afveg derfra. Den katholſke Inqviſition gik igjen i en ny Skikkelſe, idet Anderledestroende bleve ſtraffede med de ſtrængeſte Straffe, undertiden med Døden, f. Ex. i den arminianſke Strid (ſ. Arminius). De Lande, hvor R. ſejrede over Katholicismen, ere for den lutherſke Kirkes Vedkommende Danmark, Norge, Sverige, Finland, Øſterſøprovinſerne, ſamt forſkjellige tyſke Stater. Calvinismen ſejrede i ⅔ af Schweiz, i Holland og Skotland, ſamt i forſkjellige tyſke Stater, medens den engelſke Kirke vel nærmeſt, men ikke fuldſtændig, ſlutter ſig til Calvin. Fra England har R. ſenere udbredt ſig til Nordamerika og Auſtralien. I Frankrig fik Katholicismen Overhaand efter langvarige Religionskrige, og derefter bleve Proteſtanterne Gjenſtand for Forfølgelſer, der i Gruſomhed høre til det værſte, Hiſtorien har at opviſe; men ſkjønt disſe vedvarede omtrent lige til Revolutionen, lykkedes det dog ikke at udrydde Proteſtantismen, og i vore Dage er det vel kun et lille Mindretal, der i Frankrig bekjender ſig til de proteſtantiſke Kirkeſamfund, men disſe ere nu omtrent ligeberettigede med den katholſke Kirke. I Ungarn og Polen findes der baade Lutheranere og Reformerte, men kun ſom Mindretal i Forhold til Katholikerne. I vore Dage, hvor Religionsfrihedens Princip næſten overalt gjøres gjældende, vinder R. Tilhængere ogſaa i de Lande, hvor det i det 16de Aarh. lykkedes den romerſke Inquiſition at udrydde den aldeles, f. Ex. i Italien og Spanien; men ſamtidig vinder den romerſke Kirke ogſaa talrige Tilhængere i Lande, ſom tidligere vare rent proteſtantiſke. Modſætningen imellem Lutheranere og Reformerte er i vore Dage ogſaa langt mindre end tidligere; men de Forſøg, ſom i vort Aarh. i Tydſkland ere blevne gjorte paa at ſammenſmelte de to Kirker, ere dog kun til Dels blevne kronede med Held (ſ. **Union**). — Ogſaa inden for den katholſke Kirke fandt der i det 16de Aarh. en R. Sted; thi for at have Kraft til at optage Kampen med R. maatte mange af Kirkens Mangler afhjælpes, navnlig med Henſyn til Gejſtlighedens Sædelighed, Oplysning og Nidkjærhed for ſin Gjerning, og dette blev med ſtor Kraft gjennemført ſamtidig med, at Kirkelæren fik ſin endelig faſtſlaaede Form paa Conciliet i Trident 1545—63. — I Danmark var allerede Chriſtian II en kort Tid tilbøjelig til at ſtøtte R.s Sag; men det var dog førſt Frederik I, ſom kraftig underſtøttede den, navnlig ved at beſkytte de evangeliſke Prædikanter. Sit førſte Centrum her i Landet fandt R. i Viborg med Tauſen ſom Præſt og Sadolin ſom Leder af en evangeliſk Præſteſkole. Paa Herredagen i Odenſe 1527 erklærede Kongen trods Prælaternes Indſigelſe, at der ſkulde herſke fuld Religionsfrihed, indtil der ved et almindeligt Concilium var tilvejebragt Enighed i Kirken; de evangeliſke Prædikanter vilde han vedblive at beſkytte, og „Præſter og Kloſterfolk, ſom enten gifte ſig eller løbe af Kloſter, maa det gjøre; Kongen vil det hverken byde eller forbyde". Nu gjorde R. ſtore Fremſkridt og fik i Malmø et nyt Centrum, der blev det ſamme for det øſtlige Danmark ſom Viborg for det veſtlige. Under Beſkyttelſe af den mægtige Jørg. Mynter virkede her førſt Claus Mortenſen og Hans Oluſſen Spandemager, og fra 1529 tillige Frands Vormordſen, der allerede ſom Profesſor ved Univerſitetet i Kjøbenhavn havde virket for R. Baade i Viborg og Malmø anlagdes Bogtrykkerier, hvorfra der udgik Flyveſkrifter, ſom udbredte R. i Folket, medens ſamtidig den danſke Pſalmeſang, ſom R. kaldte til Live, virkede ganſke anderledes paa Hjerterne end Katholikernes latinſke Mesſe. 1529 kaldte Kongen Tauſen til Kjøbenhavn, og ſ. A. udkom i Antwerpen en fortrinlig danſk Overſættelſe af det nye Teſt., beſørget af Chriſt. Pederſen, der var gaaet i Landflygtighed med Kong Chriſtian II. 9 Juli 1530 aflagde de evangeliſke Gejſtlige paa Herredagen i Kjøbenhavn en Trosbekjendelſe i 43 Artikler, „de kjøbenhavnſke Artikler", ſom nøje ſtemmede overens med den ſamtidige augsburgſke Confesſion, hvilken de dog den Gang endnu ikke kjendte. Under Mellemregeringen efter Frederik I.s Død 1533 gjorde de katholſke Prælater Forſøg paa at kvæle Bevægelſen; men den var allerede bleven for ſtærk, og efter at Chriſtian III havde gjort Ende paa „Grevens Fejde", lod han med de verdslige Rigsraaders Samtykke 12 Aug. 1536 ſamtlige Biſkopper fængſle og løslod dem førſt efterhaanden, ſom de gik ind paa de Betingelſer, der bleve ſtillede dem, hvilket de til ſidſt alle gjorde undtagen J. Rønnov (ſ. d. A.). Rigsdagen i Kjøbenhavn 1536 afſkaffede derpaa Papismen og overdrog ſtørſte Delen af den umaadelige Kirkeformue, navnlig alt Biſpegodſet ſamt Biſpetienden og det meſte af Kirketienden, til Kongen, imod at han ſkulde udrede det fornødne til de nye Superintendenters Lønning ſamt til Videnſkabens Fremme. Kloſtergodſet ſkulde ſtyres af verdslige Lensmænd og forvandledes ſaaledes til kongelige Len og inddroges efterhaanden under Kronen. Adelen fik kun en ringe Del af Kirkegodſet, men erhvervede ſig forſkjellige indbringende Rettigheder, deriblandt Tiendefrihed for ſine Hovedgaarde. R. i Danmark var altſaa forbunden med en Plyndring af Kirkens Gods, der blev ſaa grundig udført, at det i lange Tider var umuligt at ſkaffe det fornødne Antal Præſter og Lærere, fordi de Pengemidler, der levnedes til kirkeligt Brug, vare altfor ringe, hvorfor Kronen ogſaa efterhaanden blev nødt til at tilbagegive noget af, hvad den havde tilegnet ſig. 2 Sept. 1537 offentliggjordes den nye Kirkeordinans, ſom blev endelig ſtadfæſtet af Rigsraadet paa Herredagen i Odenſe 1539, og ſom ogſaa kom til at gjælde for Island, hvor R. dog førſt blev endelig indført 1550, efter at Biſkop Jón Araſon paa Holar, ſom forſvarede den gamle Lære med Vaabenmagt, var bleven fangen af ſin Modſtander Dade Gudmundsſon og halshugget. I Norge forſvarede Ærkebiſkop Olof Engelbrektſon ogſaa med Vaabenmagt den gamle Tingenes Orden; men han maatte flygte, og alt blev derpaa indrettet efter danſk Mønſter (ſ. **Norges Hiſtorie**); den norſke Kirkeordinans af 1607 ſtemmede i ſine Hovedtræk med den danſke. I Sverige traadte R.s aandelige Side langt mere i Baggrunden end i Danmark; det var politiſke Formaal, der her vare afgjørende ved dens Indførelſe. Vel havde Lars Anderſon og Brødrene Laurentius og Olaus Petri virket i ægte evangeliſk Aand; men den ſtore Masſe af Folket var ſlet ikke med i den aandelige Bevægelſe. Derimod ønſkede Guſtav Vaſa og Adelen at dele Kirkens Magt og Gods; Halvdelen af Landet tilhørte Kirken. Rigsdagen i Veſterås 1527 lagde al denne Rigdom i Kongens Haand, men førſt efter at han havde truet med at nedlægge Kronen, hvis han ikke fik ſin Vilje. Saaledes blev R. gjennemført i verdslig Henſeende: Kirken var berøvet ſin Magt; men aandelig ſejrede R. førſt langt ſenere. Præſtemødet i Örebro 1529 og Rigsdagen i Veſterås 1544 gjennemførte vel forſkjellige reformatoriſke Beſtemmelſer, men meget af det katholſke Væſen vedblev at beſtaa; den nye Lære var kun lidet kjendt, og i Smug holdt Almuen overalt faſt ved den gamle Lære. Under Kong Johan III (1568—92) virkede Jeſuiterne, navnlig „Kloſterlasſe" og Posſevin, med ſtor Dygtighed for Katholicismen; Kongen var en Tid lang i deres Garn og underhandlede med Paven om Katholicismens Gjenindførelſe paa Betingelſer, ſom dog Paven ikke vilde gaa ind paa. Imidlertid blev R. efterhaanden mere kjendt og vandt dermed flere Tilhængere, og da Johans katholſke Søn Sigismund af Polen kom paa Tronen, ſkyndte disſe ſig at ſikre R.s Sag ved Beſtemmelſerne paa Kirkemødet i Upſala 1594. Jvfr. ang. R.s Hiſtorie navnlig **Luther**, **Melanchthon**, **Zwingli**, **Calvin**, **Tauſen**, **Gadolin**, **Petri**, **Sigismund**, **Puritanere**, **Biſkoppelig Kirke** og Afſnittet Kirke i Art. **Frankrig**, **Nederlandene**, **Skotland** og **Sverige**.

Reformērte Kirke kaldes de proteſtantiſke Kirkeſamfund, der ſlutte ſig til Calvins Lære; ſ. **Reformation**. Om dens Bekjendelſesſkrifter ſ. **Symboler**.

Refractiōn, d. ſ. ſ. Brydning (ſ. d. A.). Lysſtraalerne lide en Brydning, naar de komme fra det tomme Rum uden for Jorden ind i vor Atmoſphære, og denne kalder man den **aſtronomiſke R.** De lodrette Straaler blive ubrudte, ſaa at Stjærner nær Zenith ikke ved R. forrykkes af deres Plads; alle andre Stjærner ſes derimod noget højere paa Himlen, end de virkelig ere, og det deſto mere, jo nærmere de ere ved Horizonten. Naar ſaaledes en Stjærne ſes i Horizonten, er den i Virkeligheden 35 Minuter under ſamme. Da Solens Diameter kun er omtr. 32 Minuter, kan altſaa Solen ſes berørende Horizonten med den nederſte Rand, medens den i Virkeligheden er under ſamme; R. forlænger altſaa Dagen. Fra Horizonten opad aftager R. og i Begyndelſen overmaade ſtærkt, ſaa at den allerede ved en apparent Højde af 1 Grad er kun 24½ Minut; dette foranlediger Solens og Maanens ovale Udſeende i Horizonten, idet den nederſte Rand løftes kjendelig ſtærkere end den øverſte. Ved en Højde af 5 Grader er R. omtr. 10 Minuter; ved 45 Grader er den 1 Minut, og ved ſtørre Højder endnu mindre. For øvrigt have baade Temperaturen og Lufttrykket Indflydelſe paa Størrelſen af R. Den førſte Aſtronom, ſom begyndte at tage Henſyn til R. ved ſine Obſervationer, var Tyge Brahe. Ligeſom Lyſet fra Himmellegemerne vil ogſaa det, Gjenſtandene her paa Jorden tilſende os, brydes i Atmoſphæren, og paa Grund deraf ville fjærne Gjenſtande ſes i en anden Retning end den, hvori de befinde ſig; dette kalder man den **terreſtriſke R.** **Refractionsanomalier**, Uregelmæsſigheder ved Synet, der ſkyldes Afvigelſer i Øjets Brydningsevne; hertil høre Myopi, Hypermetropi og Aſtigmatisme. **Refrāctor**, d. e. Kikkert med Objectiv, kaldes ſaaledes, fordi Billedet her dannes ved Lyſets Brydning gjennem Objectivet, medens det i Spejlteleſkoper (Reflectorer) dannes ved Lyſets Tilbagekaſtning (Reflexion) fra et Hulſpejl. I Aſtronomien benyttes Udtrykket dog meſt om ſtørre Kikkerter, der ere opſtillede ſom Æqvatorial. R. paa Kjøbenhavns Obſervatorium er 10½ Tomme vid og 16 Fod lang. Den ſtørſte, 36 Tommer vide R. findes paa Lick-Obſervatoriet paa Mount Hamilton i Californien. Obſervatorierne i Pulkova, Wien og Nizza have c. 30 Tommer vide R.

Refrain, fr. [røfrǣng], Omkvæd, Gjentagelſe af ēn eller flere Sætninger, Verslinjer, af en Viſes, et Digts Stropher (d. e. Vers). R. tjener ſom Bærer for Hovedſtemningen, der ofte præciſeres ved, at en foredragende Soloſtemme ſtadig følges af et Chor, der falder ind med R.

Refrigerāntia, lat., kølende Midler, benyttes i Lægevidenſkaben til at formindſke en for høj Temperatur og iſær til at hindre en forøget Varmeudvikling. Bedſt kjendt er kølende Pulver, ſammenſat af vinſurt Kali, Salpeter og Sukker. **Refrigerātor**, fælles Navn for forſkjellige Afkølingsapparater.

Refsnæs, den nordveſtlige Odde af Sjælland, ſom tillige med den ſydligere Asnæs omſlutter Kallundborg-Fjord. Paa R. omkom den unge Kong Valdemar III ved et Vaadeſkud paa Jagten 1231. Her er et Kyſthoſpital for kjertelſyge Børn, indviet 17 Oct. 1875.

Réfugiés, fr. [ſyſchiē], Flygtninge, kaldtes de Proteſtanter af den reformerte Kirke i Frankrig, ſom efter Ophævelſen af det nantiſke Edict 1685 flygtede til Nabolandene, iſær England, Nederlandene, Schweiz, Danmark og Tyſkland, for at undgaa Forfølgelſe.

Refuſiōn, Tilbagebetaling, Erſtatning; **refundēre**, tilbagebetale.

Rega, ſejlbar Kyſtflod i Pommern, falder i Øſterſøen ved Treptow.

Regāldi, Giuſeppe, ital. Digter og Improviſator, f. 1809 i Novara, ſtuderede i et Jeſuitcollegium. Ved Doctorexamen erklærede Biſkoppen paa Grund af hans noget theatralſke Optræden, at han bedſt duede til Gadedeclamator. Strax for R. ud paa Gaden og improviſerede uden for Jeſuitercollegiet for den tilſtimlende Mængde et ildfuldt Digt om Athens Storhed. Derpaa gjennemrejſte han Italiens Byer, hvor hans Improviſationstalent, hans ſkjønne Skikkelſe og Stemme vakte ſtor Begejſtring; men politiſke Udtalelſer og Spot mod Arkadiernes Akademi i Rom foranledigede hans Bortvisning fra flere Stæder. I Marſeille vakte navnlig hans Improviſation »Il salice di Sta. Elena« ſtor Jubel. 1848 opholdt R. ſig en kort Tid i Napoli, drog derpaa til Orienten og gjorde ſtor Opſigt i Grækenland. Digtene »La guerra« (1832), »Poesie improvisate e meditate« (1839), »La Bibbia« (1852) o. fl. ſkaffede ham et Navn i Literaturen. Siden blev R. Profeſſor i Hiſtorie i Bologna, hvor han døde 1883. Fra hans Profeſſorats Tid ſtamme »Canti e prose« (1861—65), Læredigtet »L'acqua« (1878) og »Storia e letteratura« (1879). Stemningens kjække Sving og Dictionens billedrige Liv charakteriſere hans Digte.

Regāle (af lat. rex, Konge) kaldes en Kongen eller Staten forbeholdt Ret, i Danmark ſaaledes Øſtersfiſkeriet, i Norge Retten til i Jordens Skjød indeholdte Metaller og Malme (Bergregalet); Retten til at ſlaa Mønt, til at beſørge Poſtbeſordringen og til Dels Retten til herreløſe Ting ere R. i begge Lande. **Regalier**, Tegn paa den kongelige Værdighed: Kronen, Scepteret, Sværdet, Æblet. De danſke Kongers R. opbevares paa Roſenborg Slot. Af disſe maa ſærlig nævnes Kronen, et fortrinligt Arbejde, udført af Guldſmeden Didrik Fiuren i Odenſe.

Regalēre, beværte prægtig (egtl. kongelig); overſ. rigelig tildele, f. Ex. r. med en Dragt Prygl.

Regātta kaldtes i Venezia en Kapſejlads med Gondoler. Nu betegner R. enhver Kapſejlads og Kaproning.

Regelatiōn kalder Tyndall det Phænomen, at vaade Isſtykker, ſom trykkes imod hinanden, forene ſig til en klar Ismasſe (ſ. Is); han har paa denne Maade frembragt klare Islinſer, der kunne anvendes ſom Brændglas.

Regelbundne Gejſtlige, Regulærgejſtlige, Regulerede (Regulares) kaldes i den katholſke Kirke alle, ſom tilhøre en Kloſterorden.

Regen, en lille Flod i Bayern, der udſpringer paa Böhmerwald og fra venſtre Side falder i Donau lige over for Regensburg. Efter den førte en af de ældre bayerſke Kredſe, det nuværende Øvrepfalz, Navn.

Régence, la [ſchängs], Regentſkabsperioden i Frankrig 1715—23, da Hertug Philip II af Orléans førte Regeringen under Ludvig XV.s Mindreaarighed.

Regeneratiōn (Gjenfødelſe, Gjenvæxt) ell. Reproduction kaldes i Lægevidenſk. den Virkſomhed, hvorved de ved det normale Stofſkifte forbrugte eller ved ſygelige Procesſer tilgrundegaaede Beſtanddele af Legemet erſtattes ved nye af ſamme eller anden (f. Ex. Ar) Art. Efter langt ſtørre Maaleſtok end hos Menneſket og de varmblodige Hvirveldyr i det hele kan R. finde Sted hos adſkillige koldblodede Hvirveldyr, der ogſaa i Alm. udmærke ſig ved ſtørre Sejlivethed; bekjendt er det ſaaledes, at Halen hos mange Øgler (ſom Staalorm og Firben), hvor denne Legemsdel let brækkes af, i kort Tid atter nydannes; hos Salamanderlarver voxe afbidte Tæer eller hele Lemmer atter frem oſv. Endnu videregaaende Regenerationsevne kjendes hos forſkjellige lavere Dyr, ſaaledes mange Pighude, f. Ex. Søpølſer, hvor endog Tarm og Aandedrætsredſkaber, ſom ofte udſtødes, naar Dyret i Forſkrækkelſe trækker ſig voldſomt ſammen, ſkulle kunne erſtattes; Søſtjerner, hvor afrevne Arme voxe frem paa ny, ja hos nogle Former en enkelt løsreven Arm endog er i Stand til at frembringe en hel Kropſkive og de øvrige Arme; fremdeles flere Orme, Koraldyr, Ferſkvandspolyper, hvilke ſidſte kunne ſkæres i Stykker og hvert Stykke voxe til et nyt Individ; Havſvampe, f. Ex. Vaſkeſvampe, ſom kunne formeres kunſtig ved Deling, o. m. a.

Regenerātorovn. Ved metallurgiſke Procesſer og andre Arbejder, hvor Smeltninger eller chemiſke Virkninger fordre Anvendelſe af meget høje Varmegrader, gaar den ſtørſte Del af Varmen med, ikke til det tilſigtede Arbejde, men til at ophede en betydelig Strøm af atmoſphæriſk Luft, der kommer ind under Ovnen og efter at have gjort ſin Virkning atter, noget forandret i ſin Sammenſætning, forlader den i ſtærkt ophedet Tilſtand. Man har i mange ſaadanne Tilfælde med overordentlig ſtor Fordel indrettet R., murede Rum, hvori ildfaſte Sten ere opſtillede med regelmæsſige Mellemrum. Til disſe afgive de bortgaaende Forbrændingsprodukter deres Varme. Ved Omſtilling af et Spjæld pasſerer derpaa den Luft, der føres til Ildſtedet, den ſaaledes ophedede R. og forvarmes derved, medens Forbrændingsprodukterne nu gaa igjennem en anden (afkølet) R. Anvendes Generatorgas (ſ. d. A.), pasſere Luften og Generatorgasſen to ſærſkilte R. og blandes førſt der, hvor Forbrændingen ſkal ſke. Her maa da anvendes to Par R. En ſæregen Form af R. er den iſær til Teglbrænding ſaa almindelig brugte Ringovn. Et ſtørre Antal, f. Ex. 12 Teglovne, alle ens, ere opførte i en Kreds med Aabninger for Luften ſaa vel udefra ſom til en fælles Skorſten i Midten og mellem to og to Naboovne, alle til at aabne og lukke med et Spjæld. Til enhver Tid ſtrømmer Luften gjennem 9—10 ſaadanne Ovne op til Skorſtenen; førſt møder den næſten afkølede brændte Sten, derpaa hede oſv., indtil den naar 2—3 Ovne, hvor Brændingen gaar for ſig ved Brændſel, der kaſtes ned gjennem ſmaa Aabninger i Loftet; derpaa afkøles den brugte Luft, idet den paa Vejen til Skorſtenen pasſerer raa Sten, der ſaaledes efterhaanden tørres ſkarpere og ophedes ſtærkere. Efter en pasſende Tids Forløb forrykker man Arbejdet ēn Ovn ved Forandring af Spjældenes Stilling; den Ovn, der tidligere var den førſte, bliver nu tømt; den, der var den ſidſte, bliver den næſtſidſte, idet den varme Luft derfra ledes gjennem kolde raa Sten i den næſte til Skorſtenen, og den paafølgende bliver fyldt. Man har ogſaa andre Ovne, hvor de enkelte Afdelinger ere ordnede ikke i en Kreds, men i lige Rækker, og ſom derfor betegnes med andre Navne; men i alt væſentligt ere de det ſamme.

Regensburg, Hovedſtad i den bayerſke Prov. Øvre-Pfalz og Regensburg ved Donaus højre Bred, 14 M. n. n. ø. for München. 36,000 I. (1885). Biſpeſæde med flere højere Undervisningsanſtalter og Foreninger for Videnſkab og Kunſt. Staden er omgiven med ſmukke Anlæg med talrige Mindesmærker over berømte Mænd. Betydelig Induſtri i Klæde, Papir, Stentøj, Porcelæn, Tobak, Blyanter, Roeſukker, Øl, Iſenkram og Maſkiner. Korn- og Boghandel og Flodſkibsfart. Blandt Stadens mærkelige Bygninger fremhæves: Domkirken, opført 1275—1496, med ſtorartet Portal, herlige Glasmalerier og mærkelige Gravmæler; flere andre Kirker; det ſtorartede Raadhus med Rigsſalen, hvor den tyſke Rigsdag holdt ſine Møder; den kongelige Villa, opført af Staden til Brug for den kongelige Familie; det fyrſtelig Thurn-Taxiſke Palads og Jærnbanegaarden. Prægtig Stenbro og impoſant Jærnbanebro over Donau. — R. (Ratisbona) blev anlagt af Romerne, var under Agilolfingerne Bayerns Hovedſtad og Stabelpladſen for Handelen med Levanten og blev af Kejſer Frederik I ophøjet til en fri Rigsſtad. 740 ſtiftedes Biſpedømmet R., ſom efterhaanden kom til at omfatte 6 □ M. Fra 1663 og lige til det tyſke Riges Opløsning 1806 var R. med korte Afbrydelſer i det 18de Aarh. (1713—14 og 1740—44) Sædet for den tyſke Rigsdag. 1803 bleve Staden og Biſpedømmet ophøjede til et Fyrſtendømme og givne Kurfyrſten af Mainz (Dalberg); 1810 kom de til Bayern.

Regēnſen ell. Collēgium rēgium, en af Chriſtian IV 1623 oprettet Stiftelſe for 100 trængende Studenter ved Kjøbenhavns Univerſitet, ſom der nyde fri Bolig, Brændſel og et Stipendium i Forbindelſe med Communitetet (ſ. d. A.). Gaarden ligger paa Store Kjøbmagergade lige over for Trinitatis Kirke. Beſtyrelſen er overdraget en af Univerſitetets Profesſorer under Navn af Regensprovſt.

Regēſta, middelalderl.-lat., chronologiſk ordnede Fortegnelſer over Documenter med kort Angivelſe af Datum, Sted og Indhold; heraf det danſke Ord Regiſter.

Reggio [rāddſcho], 1) **R. nell' Emilia**, Stad i Norditalien, 12 M. ſ. ſ. v. for Verona. 51,000 I., hvoraf 20,000 i den egentlige Stad. Biſpeſæde, mærkelig Kathedralkirke, flere andre ſmukke Kirker, Citadel med et gammelt Slot, Theater, offentligt Bibliothek og Sindsſygehus. Forfærdigelſe af Silke- og Hampſtoffer og ſmukke Elfenbensarbejder. Stærkt beſøgte Markeder og livlig Handel. — R., Romernes Regium Lepidi, var forhen Hovedſtaden i et Hertugdømme R., ſom i det 13de Aarh. blev underkaſtet Markgreverne af Eſte og ſiden efterhaanden ſtod under Familierne Correggio, Gonzaga, Visconti o. fl. Digteren Arioſts Fødeby. Den franſke Marſchal Oudinot førte Titlen „Hertug af R.“. 2) Stad i Syditalien ved Mesſina-Strædet i en overordentlig frugtbar Egn. 40,000 I., hvoraf i Communen 24,000. Efter det forfærdelige Jordſkjælv 1783 er Staden næſten helt opbygget fra nyt og har vidtløftige Forſtæder. Ærkebiſpeſæde. Silke- og Linnedvæveri og Tilberedning af vellugtende Vande. Handel med Silke og Olje. Dette R. er Oldtidens Rhegium, en af de mange græſke Kolonier i Storgrækenland.

Regillo da Pordenōne, ital. Maler, ſ. Licinio.

Regillus, en lille Sø ø. for Rom, ved hvilken Aul. Poſtumius 496 f. Chr. vandt en afgjørende Sejer over Latinerne, der havde forenet ſig med den fordrevne Konge Tarquinius Superbus.

Régime, fr. [ſchihm], Regering, Regeringsform; l'ancien r., ſ. d. A. **Regĭmen**, lat., Indbegrebet af alle de Forholdsregler, hvorved et Individs Levevis ordnes i Overensſtemmelſe med hans Helbreds Fordringer, ikke alene Diæt, men ogſaa Klædedragt, Opholdsſted, Beſkæftigelſe, Adſpredelſer oſv.

Regimēnt, den i næſten alle Hære fra gammel Tid beſtaaende, fortrinsvis adminiſtrative Enhed, dannet af flere eller færre taktiſke Enheder, Bataillonner, Escadroner eller Batterier, hvis Befalingsmænd, i alt Fald indtil de naa en højere Charge, i de fleſte Armeer i Regelen ikke forfremmes eller forſættes uden for det R., de fra førſt af tilhøre; i Spidſen for et R. ſtaar en Oberſt.

Regimēnte, Herredømme i mindre god Bet., ſom Pøbelregimente.

Regīna, lat., Dronning.

Regīno, tyſk Hiſtorieſkriver, Abbed i Martinskloſtret i Trier, d. 915, Forfatter af en berømt »Chronicon«, der gaar fra Chr. F. til 907 og af en Munk i Trier er fortſat til 967 (udg. af Pertz i »Monum. Germ. hist.« 1ſte Bd.).

Regiomontānus, egtl. Joh. Müller, f. 1436 i Königsberg (Regiomontum) i Franken, var en udmærket Mathematiker og Aſtronom. Efter at have ſtuderet under Purbach i Wien blev han dennes Efterfølger, opholdt ſig ſenere nogle Aar i Italien og hos Kong Matthias i Ungarn og nedſatte ſig 1471 i Nürnberg, hvor han grundlagde et Obſervatorium med Inſtrumenter af egen Opfindelſe og anlagde et Bogtrykkeri. 1474 kaldtes han af Pave Sixtus IV til Rom i Anledning af en Kalenderreform og blev udnævnt til Biſkop af Regensburg, men døde i Rom 1476 og blev begravet i Pantheon. Foruden af Aſtronomien har han Fortjeneſter af Algebra, Mechanik og iſær af Trigonometrien, der væſentlig ſkylder ham ſin nuværende Skikkelſe.

Regiōn (lat. regio), Egn; Diſtrict; Luftkreds, Luftlag.

Régisſeur, fr. [ſchisſöhr], ved Theatre den, der paa Beſtyrelſens Vegne beſørger den daglige Forretningsorden og navnlig foreſtaar Iſceneſættelſen af de dramatiſke Arbejder.

Regiſter (af regesta), Fortegnelſe over flere ſammenhørende Gjenſtande, Indholdsliſte; i Orgelet den Skyder eller det Træk paa Siderne af Taſtaturet, der tjener til at aabne eller lukke Ventilerne for en Orgelſtemme, og dernæſt den Orgelſtemme, ſom hører til et ſaadant Regiſtertræk; i Sangſtemmen de Tonelejer, der paa Grund af deres Dannelſesmaade have en forſkjellig Klangfarve (Bryſttoner, Falſeltoner); i Bogtrykkerierne den nøjagtige Dækning af Columnerne paa begge Sider af Arket („holde R.“). **Regiſtrātor**, En, der indfører, ordner og opbevarer Akter og Documenter. **Regiſtratūr**, Indførelſe eller Optegnelſe; ogſaa Stedet, hvor en ſaadan foregaar. **Regiſtrēre**, optegne, føre til Bogs; ogſaa bevilge (om de gamle Parlamenter i Frankrig). **Regiſtrēring**, Indførelſe i Regiſter, f. Ex. af et Concursbos Ejendele; ved Orgelet bet. det Valg og Sammenſætning af de Stemmer, der frembringe de Klangvirkninger, ſom pasſe til det Toneſtykke, der ſkal foredrages. **Regiſtrēr-Apparāt**, et Apparat, der mechaniſk optegner et Inſtruments Stand. Behøves ingen medvirkende Iagttager, kaldes det ſelvregiſtrerende, ſom f. Ex. naar et photographiſk Apparat er rettet mod et Barometer og den photographiſke Plade drives ved et reguleret Urværk. Det i Aſtronomien meſt brugte R. er Chronographen (ſ. d. A.). I det Øjeblik, Iagttageren ſer en Stjærne pasſere Traadkorſet i Kikkerten, trykker han paa en Knap og kan da ſenere ved det derved fremkaldte Mærke paa Chronographen aflæſe, hvad Klokken var i nævnte Øjeblik. Denne Methode kaldes R.-Methoden, til Forſkjel fra Øremethoden, ved hvilken Iagttageren ved at lytte til et Urs Slag bedømmer Tiden for Stjærnens Pasſage. Ogſaa i Meteorologien, Techniken, Phyſiologien bruges nu talrige R.-A.

Règlement, fr. [māng], Anordning i Tjeneſteſager; **reglementēret**, anordningsmæsſig, foreſkreven.

Regler, popul. Benævn. for Menſtruationen.

Réglisſe, fr. [glis], Bryſtſlim, en ſej Masſe (ſ. Paſte), ſom tilberedes af et Udtræk af Lakritsrod, hvortil der ſættes Gummi og Sukker; det har været anvendt mod Bryſtkatarrh.

Regn. R. begynder med Sky- eller Taagedannelſe, idet der ved Fortætning af de Vanddampe, Luften indeholder, dannes ganſke ſmaa Vandkugler; forene disſe ſig nu til ſtørre Vanddraaber, begynder R. R. kan altſaa hidrøre enten fra en kold Luftſtrøm, ſom trænger ind i en med Dampe opfyldt Luft, eller fra en fugtig Vind, der blæſer hen over koldere Egne. Det regner ſtærkeſt i Troperne. I Vindſtillebæltet omkring Æqvator vil den daglige, opadſtigende Luftſtrøm medtage ſtore Mængder af Vanddampe, ſom fortættes i de højere Luftlag, der derfor blive opfyldte af Skyer, hvorfra det ſaa regner. R. falder altſaa paa den varmeſte Tid af Dagen og noget efter, medens Nætterne ere klare; det regner ſaa at ſige daglig, meſt dog naar Solen er nærmeſt ved Zenith, altſaa ved Jævndøgnstider. Uden for Vindſtillebæltet blæſer Pasſaten, og derved forandres Forholdene noget, men paa de Tider, da Solen er i eller i Nærheden af Zenith ved Middagstid, afbrydes Pasſaten af den daglige, opadſtigende Luftſtrøm, ſaa at man faar to Regntider om Aaret, hvilke dog i Nærheden af Vendekredſene falde ſammen til ēn Regntid, fordi Solen der culminerer en Gang om Aaret i Zenith (Vendekredſenes Regntid falder altſaa ſammen med Sommeren i den tilſtødende tempererede Zone, den tørre Tid med Vinteren). I øvrigt afhænger Regnmængden af vedkommende Steds Beliggenhed i Forhold til Havet og de herſkende Vindretninger; i ſtore Egne af Faſtlandet (Sahara, Iran) falder der ſaa godt ſom ingen Regn. I Europa blæſer der væſentlig veſtlige Vinde, ſom til Veſtkyſterne medføre Fugtighed fra Atlanterhavet; naar disſe Vinde træffe kolde Bjærgſider (Norge), fortættes Fugtigheden til R., og paa Bjærgenes Øſtſide bliver Regnmængden derfor ringe. I de tempererede Lande kan man have R. hele Aaret rundt; Erfaringen viſer dog, at Landene nærmeſt Æqvator faa den ſtørſte Regnmænde i vor Vinter; længere fra Æqvator have Vaar- og Høſtregnen Overvægt, i Europa iſær den ſidſte, medens man længſt borte fra Æqvator faar den ſtørſte Regnmængde om Sommeren. I Europa herſker Vinterregnen paa de ſydlige og veſtlige Kyſter; inden for disſe Steder herſker Høſtregnen, medens Sommerregnen omfatter det nordveſtlige Frankrig, Tyſkland, Skandinavien, Ungarn og Rusland. Ovenſtaaende Fremſtilling kan imidlertid kun betragtes ſom et almindeligt Overblik; man træffer paa mange Afvigelſer. I Forindien, hvor Himalajakjæden omdanner Pasſaten til de aarlig vexlende Monſuner, har man ſaaledes Regntid paa Coromandelkyſten, medens Nordpasſaten blæſer, men paa Malabarkyſten, medens Sydveſtmonſunen herſker. Det er rimeligt nok, at lignende Afvigelſer, om end i mindre Grad, viſe ſig ved alle ſtørre Bjærgkjæder. Paa Havet ſynes det at regne mindre end paa Landet, og paa de ſmaa Øer i den varme Zone er Regntiden langtfra ſaa tydelig udpræget ſom paa Faſtlandet. — Med Henſyn til den Mængde R., der falder paa Jorden, kan intet angives med Sikkerhed, da Regnmængden kan være meget forſkjellig for Steder, ſom ligge nær ved hinanden. I det hele er Regnmængden ſom nævnt ſtørre i det hede end i de tempererede Jordbælter, og det er ikke ſjældent, at der ved en tropiſk R. paa ēn Dag falder mere R. end hos os det hele Aar. De ſtørſte Regnmængder har man iagttaget i Forindien, hvor man endog ēt Sted (Cherraponjee) har fundet en aarlig Regnmængde af 576 Tommer, medens Regnmængderne ellers ſjælden overſkride 100 Tommer. Under visſe Forhold træffer man imidlertid i de tempererede Egne paa Regnmængder, der ere lige ſaa ſtore ſom imellem Vendekredſene; ſaaledes ved Coimbra 111 Tomm., ved Søerne i Weſtmoreland 100—150 Tomm., ved Bergen 84 Tomm., Steder, ſom ligge tæt ved Atlanterhavet og modtage lige fra dette den regnbringende Sydveſtvind. I Sommerregnens Omraade i Europa træffer man deſto ſtørre Regnmængder, jo længer man gaar mod Veſt og Syd. I Kjøbenhavn og Chriſtiania er Regnmængden 22 Tommer, i Stockholm 19, i St. Petersborg 16½. **Regnmaaler**, Udometer, Hyetometer, Hydrometer, Pluviometer, Ombrometer, bruges til at maale Regnmængden. Det beſtaar af en Tragt med opſtaaende Rand, hvori Regnen falder og derpaa ſamles i et Kar for neden; fra dette Kar hældes Vandet over i et Maaleglas. Er Tragtens Munding f. Ex. 1 □ Fod og man maaler det Antal af Kubiktommer Vand, ſom er ſamlet i Glasſet, findes let den Højde, hvortil det vilde have naaet, hvis det var blevet der, hvor det faldt. Forſyner man en R. med et Regiſtreringsapparat, faar man en ſelvregiſtrerende R. eller Pluviograph. En ſaadan beſtaar af en Markērſtift, der af den opſamlede Regn bevæges op eller ned, og et Stykke Papir, ſom med jævn Bevægelſe (ved Hjælp af et Urværk) føres hen forbi Markērſtiften; derved faar man paa Papiret en Curve tegnet, ved hvilken Regnmængden kan maales. Stiftens Bevægelſe kan frembringes enten ved Hjælp af en Svømmer, der ligger paa det opſamlede Vand, og ſom altſaa løftes, naar Vandmængden forøges, eller — hvad der langt hyppigere er Tilfældet — ved Vægtforøgelſen af det Kar, hvori Vandet opſamles. Vil man bruge det ſidſte Princip, kan man indrette det ſaa, at den Skaal, hvori Vandet opſamles, tømmer ſig ſelv for en beſtemt Vandmængde (f. Ex. 1 Pd.), hvilket kan ſke ved en Vippeindretning. En ſaadan er ogſaa benyttet i den af Rung conſtruerede Pluviograph, hvor det Kar, ſom opſamler Regnen, hænger paa den af ſamme opfundne Sinusvægt, der paa et Stykke Papir optegner Regnmængden, ſaaledes at man ikke alene kan aflæſe dennes Størrelſe, men ogſaa ſe, paa hvad Tider Regnen faldt.

Regnard, Jean François [rønāhr ell. rønjāhr], franſk Lyſtſpildigter, f. 1655 i Paris. 1678 blev han paa en Rejſe fra Italien fangen af Sørøvere og ført til Algier. Efter at være løskjøbt og kommen hjem ſkildrede han ſine Oplevelſer i Fortællingen »La Provençale«, hvori en ſkjøn kvindelig Lidelſesfælle ſpiller Hovedrollen. Siden rejſte R. til Danmark og Sverige. Paa Carl XI.s Opmuntring foretog han med et Par Landsmænd en Opdagelſesrejſe gjennem Lapland til Ishavet, vendte tilbage til Stockholm og rejſte 1683 over Polen, Ungarn og Tyſkland til Paris. Han tilbragte Reſten af ſin Levetid dels i Paris, dels paa ſit Arvegods Grillon. D. 1709. Som Lyſtſpilforfatter gik han dels ud fra den italienſke Commedia dell' arte, dels fra Molières pſychologiſk-ſociale Komedie; »Les Ménechmes« (1705) er bearbejdet efter Plautus's bekjendte Stykke. Den vittige Dialog og de ſindrige Figurer have ſkaffet Stykker ſom »Le légataire universel« (1708) og »Le joueur« (1696) et langt Liv paa den franſke Scene. Den nyeſte Udgave af R.s Værker er Molands (1875).

Regnaud, kaldet **de St. Jean d'Angely**, Mich. Louis Et. [rønō dø ſæng ſchang dangſch'lī], Greve, franſk Statsmand, f. 1762, valgtes 1789 til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til de maadeholdne Frihedsmænd, blev 1796 Beſtyrer af Hærens Hoſpitaler i Italien og knyttede ſig nøje til Bonaparte. R. udfoldede ſtor Iver for Statscoupet 1799, blev derefter Stasraad, 1807 Statsſecretær for det kejſerlige Hus og 1808 Greve og blev meget brugt af Napoleon baade ſom Ordfører over for de lovgivende Forſamlinger og til Udfærdigelſe af hans ſkriftige Paalæg. I de 100 Dage 1815 arbejdede han for Napoleon II.s Valg, blev n. A. landsforviſt indtil 1819; d. 1819. — Hans Søn, **Aug. Mich. M. Et. R.**, f. 1794, blev 1812 Officer og udmærkede ſig i Krigene 1812—14, ſamt blev 1815 paa Valpladſen ved Waterloo Escadronschef, men derefter afſkediget og fulgte Faderen til Udlandet. 1825 gik han ſom Philhellen til Grækenland og fulgte 1828 frivillig den franſke Hær paa Toget til Morea. 1829 optoges han igjen i Hæren, blev 1832 Oberſt og 1841 Brigadegeneral. 1848—51 var han Medlem af Nationalforſamlingen, førte 1849 en Diviſion paa Toget til Rom, ſluttede ſig til Præſidentens Politik og blev 1852 Senator. Han førte 1854 Garden paa Krim og 1859 i Italien og blev efter Slaget ved Magenta Marſchal. D. 2 Febr. 1870 i Cannes.

Regnault, Henri Vict. [rønō], berømt Phyſiker, f. 21 Juli 1810 i Aachen, d. 19 Jan. 1878 i Auteuil. Da han 1832 havde afſluttet ſine Studier ved den polytechniſke Skole i Paris, blev han anſat i Mineurcorpſet, til hvis ingenieur en chef han blev udnævnt 1847. 1840 blev han Profesſor i Chemi ved den polytechniſke Skole og Medlem af Akademiet, 1841 Prof. i Phyſik ved Collège de France og 1854 Directeur for Porcelænsfabriken i Sèvres. R.s videnſkabelige Arbejder have væſentlig drejet ſig om phyſiſke Æmner og udmærke ſig ved Genialitet i Valget af Methoden og i Bygningen af Apparaterne, en ikke overtruffen Nøjagtighed i Maalinger og en ſtor Opfindſomhed i Omgaaelſen af forſtyrrende Indflydelſer. Han har bl. a. underſøgt Luftarternes Vægtfylde og deres Udvidelſe ved Varmen, Maaling af Varmegraden, Kvikſølvets Udvidelſe, Luftarternes og Vædſkernes Sammentrykkelighed, Vanddampenes Tryk og bundne Varme, Legemernes Varmefylde, Fugtighedsmaalingen og Dyrenes Aandedræt. Hans Afhandlinger ere offentliggjorte i »Ann. de chim. et de phys.« og i »Comptes rendus«; desuden har han bl. a. ſkrevet »Cours élémentaire de chimie« (14de Opl., Par. 1871) og »Premiers éléments de chimie« (6te Opl., Par. 1873). — Hans Søn, **Alexandre George Henri R.**, f. 31 Oct. 1843, falden 19 Jan. 1871 ſom Nationalgardiſt ved Buzenval uden for Paris, vandt 1866 den romerſke Pris, var i Italien og Spanien og udſtillede 1869 „Portræt af General Prim" (Luxembourg), Aaret efter „Salome" og vakte ved disſe to Billeder de ſtørſte Forhaabninger, navnlig ſom aandfuld Coloriſt. Udſtillingen af hans efterladte Arbejder og Udgivelſen af hans Correſpondance kunde kun ſørgelig vidne om, hvad den nyere franſke Skole i ham havde miſtet.

Regnault, Jean Baptiſte [ſ. o.], franſk Hiſtoriemaler, f. 1754 i Paris, d. 1829, blev Elev af Bardin og ſtaar over for David ſom Hovedet for den Side i den franſke Malerkunſt, der vel ligeſom denne holder ſig til de græſk-romerſke Æmner, men foretrækker milde, gracioſe Fremſtillinger med kvindelige Figurer, hvor David vælger heroiſke Optrin. Hans Hovedbillede er „Korsnedtagelſen" i Louvre.

Regnbuehinde, ſ. Øje.

Regnbuen fremkommer, naar Solen ſkinner paa en lige over for den faldende Regnbyge, og dannes ved Solſtraalernes Brydning og Tilbagekaſtning i Regndraaberne; vender man Anſigtet mod R., har man Solen paa Ryggen. Ved at beregne Forholdene viſer det ſig nemlig, at de Solſtraaler, ſom efter at være brudte ved Indtrædelſen i en Draabe tilbagekaſtes ēn Gang fra Draabens Bagſide og derpaa brydes ved Udtrædelſen, ville tilbagekaſtes med en langt større Lysſtyrke i en Retning, ſom danner en Vinkel af omtr. 42° med de indfaldende Straaler, end i nogen anden. Tænker man ſig nu en Linje dragen igjennem Solen og vort Øje, ville alle de Regndraaber, ſom ſes i en Afſtand af 42° fra denne Retning, tilſende os ſtærkere Lys end nogen anden Del af Himlen, og man indſer, at derved en lys Bue maa fremkomme. Da nu de forſkjellige Farveſtraaler i Sollyſet brydes forſkjellig, ville ogſaa de Vinkler, under hvilke de tilbagekaſtes med ſtærkeſt Lys, blive forſkjellige; de lyſe Buer ſvarende til de forſkjellige Farver ville ſes i forſkjellige Afſtande fra den før omtalte Linje, og ſaaledes komme R.s Farver til at træde frem; Rødt ligger yderſt, Violet inderſt. Kun naar Solens Højde over Horizonten er mindre end 42°, vil man kunne ſe R. Uden for denne ſes ofte en anden med Farverne i modſat Orden; Retningerne fra Øjet til denne Bue danne en Vinkel paa c. 51° med Linjen fra Solen igjennem Øjet; den er dannet af Lysſtraaler, ſom ere tilbagekaſtede to Gange paa Regndraabernes Bagſide. R. viſe ſig ogſaa i de Draaber, ſom kaſtes omkring af Møllehjul og Vandfald. Ogſaa Maanelyſet kan danne en R., men paa Grund af det ſvage Lys ſes den kun ſjælden.

Regnebræt (lat. Abacus), et Apparat til Udførelſen af de ſimpleſte Regneoperationer, hvis Oprindelſe gaar tilbage i den fjærne Oldtid, men ſom dog endnu beſtandig anvendes ſaa vel i mange Børneſkoler ved den førſte Undervisning ſom af hele Folkeſlag, bl. a. i Rusland og China. I den ſimpleſte Form beſtaar R. af en Ramme, hvori er udſpændt en Række parallele Stænger. Paa hver af disſe findes 10 Kugler, ſom kunne ſkydes op og ned. Tallet 318 betegnes da ved at man ſkyder 8 Kugler op paa Enernes, 1 paa Tiernes og 3 paa Hundredernes Stang, oſv. Den chineſiſke Suanpan har en Tværſtang og 5 Kugler paa den ene Side af denne, men kun 2 paa den anden, idet hver af disſe gjælder 5 Enheder.

Regnemaſkiner, ved hvis Hjælp man med ſtor Hurtighed og fuldkommen Sikkerhed ſkulde kunne udføre vanſkelige Regninger, have i Tidernes Løb ofte været Gjenſtand for Opfinderes Speculationer. Pascal nævnes ſom den førſte, der har conſtrueret en ſaadan; ogſaa Leibniz ſkal have angivet en Conſtruction. Ingen har dog opnaaet ſaa megen Omtale ſom Englænderen Babbages Maſkiner. Den førſte af disſe blev forfærdiget i de nærmeſte Aar efter 1820. Denne, »the difference engine«, var i Stand til at beregne en tabellariſk Function, der kunde udtrykkes ved Leddene i en Differensrække af højere Orden. Maſkinen vakte overordentlig Opſigt, og Babbage fik af Regeringen en ſtor aarlig Underſtøttelſe til dens Forbedring og til Conſtruction af en ny efter lignende Princip, men ſom tillige ſkulde ſamtidig trykke Reſultaterne. I Løbet af Aarene 1823—34 anvendtes der c. 17,000 Pd. Sterl. paa denne, men derefter ſtandſedes Arbejdet. Babbage mente nemlig i Mellemtiden at have faaet Ideen til en endnu fuldkomnere Maſkine, ſom han kaldte »the analytical engine«, og hvis Rækkevidde efter hans eget Udſagn var vidunderlig. Men ſkjønt der i en Aarrække blev arbejdet paa Tegningerne til den og enkelte Partier af den udførte, blev den dog aldrig til andet end et Tankefoſter, om hvis praktiſke Udførelſes Mulighed der viſtnok maa næres megen Tvivl. Det directe Udbytte af Babbages langvarige og koſtbare Arbejder blev ſaaledes kun ringe. Indirecte medførte de den Gavn, at ogſaa andre gav ſig i Lag med den ſamme Opgave, og det lykkedes 1840 Svenſkeren Scheutz i Forening med ſin Søn at conſtruere en Differensmaſkine, ſom betydelig overgik Babbages og desuden var meget billigere. Det førſte Exemplar blev fuldført 1853; ſenere er der udført et andet. Denne Maſkine er forſynet med et Trykkeapparat og har bl. a. været brugt til Beregning af en Logarithmetabel. Af ſimplere Indretninger har navnlig Thomas de Colmars „Arithmometer“, opfunden 1850 og ſenere betydelig forbedret, vundet megen Udbredelſe ſom en praktiſk og ret billig Indretning. Det er en Selvfølge, at en R. kan conſtrueres forholdsvis ſimpel, naar den kun ſkal bruges til Udførelſe af Additioner. Saadanne Sammenlægningsmaſkiner have imidlertid kun ringe praktiſk Betydning undtagen i deres allerſimpleſte Skikkelſe, ſom Tællemaſkiner eller Numeratorer. De ſidſte have udſtrakt Anvendelſe i Trykkerier til Trykning af fortløbende Tal paa Billetter o. lign.

Regnepenge, et Slags Tegn af Mesſing i Form af Mønt, ſom bruges ved Spil eller af Børn ſom Legetøj.

Regner (Ragnar) **Lodbrog**, en danſk Konge eller Vikingehøvding i det 9de Aarh., af hvem Traditionen dannede en Sagnfigur, ſom den tillagde mangfoldige Æventyr og Bedrifter. Den hiſtoriſke R. ſynes at have plyndret i Seinen 845 og at være død af Peſt efter Hjemkomſten. Mere hiſtoriſk ſikre ere hans Sønner („Lodbrogsſønnerne“). Disſe Sønner, Bjørn Jærnſide, Ivar Benløs (Ingvar), Halfdan og Ubbe, foretog i den foregaaende og nærmeſt følgende Tid Søtog til forſkjellige Kyſter; de plyndrede og erobrede Land i Friesland, Frankrig og England, hvor Kong Ella faldt i Kamp mod dem. Paa Grundlag af R.s og hans Sønners Bedrifter ſkabte Traditionen en Sagnſkikkelſe, der hørte til de meſt populære i Norden. Om denne Sagnets R. L., Søn af Sigurd Ring, fortælle Saxo og Sagaerne, at han beherſkede en ſtor Del af Norden og foruden ved ſine Kjærlighedsæventyr (med Skjoldmøen Ladgerda, Thora Borgehjort, Kraaka ell. Aslaug, Datter af Sigurd Faavnesbane) var bekjendt ved ſine Søtog og Erobringer; Venden, Flandern og de britiſke Øer nævnes ſom de Steder, han iſær angreb, og hvor han ſatte ſig faſt. Omſider blev han paa et Tog til England fangen af Kong Ella i Northumberland, ſom lod ham kaſte i en Ormegrav, hvor han omkom under forfærdelige Pinsler; da en Orm bed ſig faſt ved hans Hjærte, udbrød han: „Grynte vilde Griſene, kjendte de Galtens Kaar“ (R.s Dødsſang er bekjendt under Navnet „Kraakemaal“ ell. „Lodbrogs Kvæde“). Hans Spaadom gik i Opfyldelſe, idet hans Sønner tog en gruſom Hævn over Ella. Efter Sagnet delte disſe Sønner Landene mellem ſig, og R.s Æt ſkal da have regeret i lang Tid i Danmark og Sverige, hvorhos den norſke Kongeſlægt knyttes til ham gjennem Kvindeled.

Regneſtok (tyſk Rechenſchieber, fr. règle de calcul, eng. sliding-rule), et Apparat, beſtaaende af paa hinanden forſkydelige Linealer, forſynede med Inddelinger, ved hvis Hjælp man meget hurtig kan aflæſe Produkter af givne Tal ved en Fremgangsmaade, der er analog med den, man anvender ved Benyttelſen af en Logarithmetavle. R. giver ikke nogen ſtor Nøjagtighed, men egner ſig paa Grund af ſin bekvemme Indretning ſærdeles vel til praktiſk Anvendelſe, ſærlig paa Technikens Omraade.

Regnfang (Tanacetum vulgare), Fordrejelſe af tyſk „Rainfarn“ (d. e. Agerbregne), en almindelig forekommende Plante af de kurvblomſtredes Familie, Malurtgruppen, har ſmaa, til en Halvſkjærm ſamlede, halvkugleformede Kurve med gule Blomſter og tretandede Randkroner. Bladene og Blomſterne have en ejendommelig ſtærk Lugt og benyttes i Medicinen.

Regnicolārdeputatiōn kaldtes under den gamle ungarſke Forfatning (d. v. ſ. før 1848) et Udvalg fra begge Landdagens Huſe og Landets Højeſteret til Udarbejdelſe af Lovforſlag. Senere er Navnet brugt om Fællesudvalg, nedſatte af Ungarns Rigsdag og Kroatiens Landdag, for at udjævne ſtatsretlige Tviſtemaal mellem de to Lande.

Régnier, Claude Ambr. [rænië], Hert. af Masſa, franſk Statsmand, f. 1736, var Advocat i Nancy, da han 1789 blev Medlem af Nationalforſamlingen; han valgtes 1795 til de ældres Raad, hvor han øvede ſtor Indflydelſe, og virkede ved Omvæltningen af 18 Brum. kraftig for Bonaparte. R. udnævntes derefter til Statsraad, blev 1802 Juſtitsminiſter og Stordommer, ſtyrede ogſaa Politiminiſteriet 1802—4 og ophøjedes 1809 til Hertug af Masſa. 1813 opgav han Juſtitsminiſteriet og blev Formand for den lovgivende Forſamling. D. 24 Juni 1814.

Regnier, Franç. Séraph. Desmarais [ſ. o.], franſk Sproglærd, f. 1632 i Paris, overſatte allerede ſom Skolediſcipel Batrachomyomachien, fik Underſtøttelſe til Rejſer, blev paa Grund af en italienſk Ode i Petrarcas Stil Medlem af Accademia della Crusca, ſkrev og talte Spanſk ſom ſit Modersmaal, blev ſiden Præſt, 1670 Medlem af det franſke Akademi, 1684 dets beſtandige Secretær, udgav dets Ordbog og Grammatik, leverede franſke Overſættelſer af Cicero og en italienſk af Anakreon og ſkrev desuden baade franſke, ſpanſke og italienſke Digte. D. 1713.

Regnier, Mathurin [ſ. o.], franſk Digter, f. 1573 i Chartres, fik ſin poetiſke Opdragelſe af ſin Onkel, Digteren Desportes, blev Domherre i ſin Fødeby og var en god Ven af Philippe de Béthune, med hvem han gjorde to Rejſer til Rom. Hans 16 Satirer efter romerſk Mønſter, hans 3 Epiſtler, 5 Elegier og øvrige Digte ſprudle af original Natur og yde ganſke fortræffelige malende Træk af Tidens Sæder, der dog ſkildres paa en ſaa godmodig Maade, at han fik Tilnavnet »Le bon R.«. R. førte et ſaa lyſtigt Liv, at han i ſit 30te Aar var aldeles ſvækket, og døde 1613 i Rouen. Den nyeſte Udgave af hans Værker er beſørget af Courbet (1875).

Régnier de la Brière, Franç. Joſ. [ſ. o. dø la briǟhr], franſk Skueſpiller, f. 1 Apr. 1807 i Paris, forſøgte ſig førſt ſom Maler, ſenere ſom Architekt og virkede derpaa i flere Aar ſom dramatiſk Kunſtner paa Paris's mindre Theatre og i Provinſerne, indtil han 6 Nov. 1831 debuterede paa Théâtre français ſom Figaro i Beaumarchais's „Figaros Giftermaal“. Fire Aar ſenere blev han Sociétaire. Han vidſte ved ſin fine Replikbehandling at hæve ſig til en fremragende Plads i det franſke Lyſtſpilrepertoire, ligeſom han ſom Forfatter og Medarbejder af mange Lyſtſpil vandt et anſet literært Navn. 1871 forlod han Skuepladſen, men virkede indtil ſin Død, 27 Apr. 1885, ſom Lærer i Declamation og ſom Scenedirecteur ved Théâtre franç.

Regnitz, Flod i Bayern, løber forbi Stæderne Fürth, Erlangen og Bamberg, neden for hvilken den fra venſtre Side falder i Main; ved Ludwigskanalen forbunden med Altmühl.

Regnorm (Lumbricus), Ledorme med langt, trindt, mod Forenden tilſpidſet Legeme, hvis Ringe hver bære 4 Børſteknipper (med 2 ſmaa Børſter i hvert Knippe); Hovedet er uden Øjne eller andre ſærlige Redſkaber, Munden uden Kjæver, Kroppens Ringe uden Gjæller, ſaa at Aandedrættet beſørges ved Huden; Blodet er rødt, men Dyret mangler ellers Farve. R. opholde ſig i Jorden, i hvis Muldlag de rode omkring, idet de ſluge ſelve Mulden eller de opløſte eller friſke Plantedele, ſom de have draget ned i den om Natten, da de begive ſig op paa Jordoverfladen; i Kulde eller under Tørke grave de ſig ned i Undergrunden, hvor deres Gange kunne have en betydelig Længde; deres Æg aflægge de i Hylſtre (Coconer) af hærdnet Slim. Ved deres Virkſomhed i Jorden, ved deres Fortæren af Plantedele, der i Form af R.s Excrementer komme Jorden til Gode, bidrage R. overordentlig meget til at frugtbargjøre de øvre Jordlag; jo rigere paa Muld disſe ere, des talrigere ere R., og omvendt ved Forøgelſen af disſes Tal tiltager Mængden af Muld og plantenærende Beſtanddele; i Havejord antages at leve 40—50,000 R. paa en Tønde Land, paa en almindelig Kornmark halvt ſaa mange.

Regnſpove (urigt. Regnſpurv), ſ. **Spove**.

Rēgoa, ſ. **Peſo da Regoa**.

Regres [grēſs], egtl. Tilbagegang, betegner i Retsſproget navnlig den Skadesløsholdelſe, En kan ſøge hos en anden, f. Ex. Cautioniſten hos Hoveddebitor, naar han har maattet betale for ham.

Rēgula dētri (Rēgula de tribus, d. e. Regelen om tre), den Regel, hvorefter man af tre Led i en Proportion finder det fjerde; omvendt R. d. anvendes, naar de to Slags Størrelſer, hvorom Talen er, ere omvendt proportionale, f. Ex. Arbejdernes Antal og Arbejdstiden, ſammenſat R. d., naar flere end ēn Proportion maa føres ind i Beregningen. R. d.-Opgaver opſtilles henſigtsmæſſigſt efter den bekjendte Formular: „3 ℔ koſte 5 Kr., hvad koſte da 7 ℔?“, ſom baade afgiver en ſimpel Regel for Opgavens Løsning og god Plads til Regningens Udførelſe. Logiſk ſet er Formlen meningsløs, naar den blot betragtes ſom en Afkortning af Proportionen 3 ℔ : 5 Kr. = 7 ℔ : x Kr., hvilken rettelig bør ſkrives 3 ℔ : 7 ℔ = 5 Kr. : x Kr.

Regulativ (af lat. regula, Regel), d. ſ. ſ. Règlement. **Regulātor**, ved Maſkiner en Indretning til at udjævne Uregelmæsſigheder, iſær ſaadanne, ſom hindre, at en vis, faſtſat Haſtighed overſkrides. Hertil høre Echappementet i Ure, Centrifugalregulatoren og Vindfanget. Centrifugalregulatoren (det koniſke Pendul), der anvendes ved Locomobiler og ſtationære Dampmaſkiner, beſtaar af to tunge Kugler, anbragte paa de nederſte Ender af to fra en lodret Axel ſkraat nedhængende Arme, med hvilken de i deres øverſte Ende ere forbundne ved et Charnier; naar Maſkinen og dermed Axlen gaar hurtigere end beſtemt, ville Kuglerne ſlaa ud, og den deraf følgende Bevægelſe af Armene bruges til at lukke noget mere af for Dampen paa Vejen fra Kjedlen til Cylinderen, enten ved at dreje paa et Spjæld (Drøvlen) i Damprøret eller ved at paavirke Expanſionsapparatet. Ved Sømaſkiner og Locomotiver reguleres med Haanden ved et Spjæld, en Ventilhane ell. lign. (R., Moderator). Vindfanget, to ſymmetriſk paa en Axel anbragte Flader, der lide en kjendelig Modſtand af Luften, naar Axlen roterer hurtig, bruges meſt til Slagværket i Ure, til Spilledaaſer oſv. R. ved en Væv er et Apparat, ſom ſørger for en gradvis Opvikling af Tøjet under Vævningen. **Regulēre**, ordne, bringe i Rigtighed, faſtſætte. **Reguleringsſum** kaldes den Angivelſe af de danſke

Præſteembeders Indtægter, ſom blev faſtſat for Sjællands Stift 7 Juni 1844, for Fyns Stift 29 Juli 1847, for Laaland-Falſter 4 Sept. 1847 og for Jylland 20 Juli 1848. Ved Siden af denne er der i Statshaandbogen anført en anden, i Regelen betydelig højere Angivelſe, ſom er udarbejdet efter Gjennemſnittet af Præſteembedernes Indtægter i Aarene 1864—68, i hvilke Aar Kornpriſerne vare ſaa ualmindelig høje, at denne Angivelſe nu maa ſiges at være aldeles vildledende. Paa den anden Side er R. viſtnok ſat for lavt, navnlig for Øernes Vedkommende, og begge Angivelſer maa derfor nu anſes for temmelig betydningsløſe.

Rēgulus (lat., Dimin. af rex, Konge) betegnede fordum og ſtundum endnu det fra fremmede Beſtanddele og Slakker befriede Metal, der ved Udſmeltninger i det mindre ſamler ſig paa Bunden af Diglen i ſmeltet Tilſtand og efter Afkøling danner en mere eller mindre afrundet Klump.

Rēgulus ell. Løvens Hjærte (α leonis), Stjærne af 1ſte Størrelſe i Stjærnebilledet Løven i Dyrekredſen. 20 Febr. culminerer den ved Midnat, 20 Marts Kl. 10, 20 Apr. Kl. 8 oſv. Navnet betyder „den kongelige“, idet Aſtrologerne mente, at de, der vare fødte under dens Indvirkning, vare af kongeligt Blod.

Rēgulus, Marc. Atilius, Conſul 267 f. Chr., ſejrede over Salentinerne og indtog Brundiſium. 256 var han atter Conſul. Han ſejrede over Carthaginienſerne ved Siciliens Sydkyſt, førte derpaa ſin Hær over til Afrika og ſlog ved Adis Carthaginienſerne, ſom derpaa bad om Fred. Men da R. opſtillede urimelige Fordringer, udruſtedes paa ny en Hær under Anførſel af Spartaneren Xanthippos, ſom bibragte Romerne et Nederlag ved Tunes, hvor R. blev fangen. Da han 250 af Carthaginienſerne var bleven ſendt til Rom for at bringe en Fred i Stand, fraraadede han ſine Landsmænd at gaa ind paa de tilbudte Fredsbetingelſer. Han vendte efter ſit Løfte tilbage til Carthago, hvor han i Følge Sagnet ſkal være bleven dræbt under de haardeſte Pinsler.

Regulǣr, regelmæſſig. **R. Tropper**, Linjetropper, ſtaaende Militær, i Modſætn. til Landmilits og Fricorps. **R. Polygon** ell. regelmæſſig Mangekant er en retlinet plan Figur, i hvilken alle Sider og Vinkler ere lige ſtore. Enhver r. P. har et Centrum, d. e. et Punkt, ſom har ſamme Afſtand fra alle Vinkelſpidſerne og ligeledes ſamme Afſtand fra alle Siderne; den førſte Afſtand kaldes Polygonens ſtørſte Radius, den anden den mindſte. Den Trekant, ſom dannes af en Side og to ſtørſte Radier, kaldes Centraltrekant; Vinklen ved Centrum i denne Trekant kaldes Polygonens Centrivinkel. Dennes Gradeantal er 360° divideret med Sidernes Antal, og Polygonvinklen er 180° formindſket med Centrivinklen. Naar om Polygonens Centrum tegnes en Cirkel med dens ſtørſte Radius, gaar den igjennem alle Vinkelſpidſerne, d. e. bliver en omſkreven Cirkel; tegnes den med den mindſte Radius, berører den alle Siderne, d. e. bliver en indſkreven Cirkel. En ligeſidet Trekant er en r. Trekant, et Kvadrat en r. Firkant. En **r. Pyramide** er en ſaadan, hvis Grundflade er en r. Polygon, og hvis Højde træffer dennes Centrum; et **r. Priſme** er et ret P., hvis Grundflade er r. Et **r. Legeme** er et Polyeder, hvis Sideflader ere indbyrdes congruente regulære Polygoner. Af convexe r. Legemer er der kun 5 mulige, nemlig 1) Tetraedret, begrænſet af 4, 2) Oktaedret af 8, 3) Ikoſaedret af 20 ligeſidede Trekanter, 4) Hexaedret ell. Kubus, begrænſet af 6 Kvadrater, 5) Dodekaedret, begrænſet af 12 regulære Femkanter. Diſſe 5 kaldes ogſaa de platoniſke Legemer. De kunne alle indſkrives i og omſkrives om en Kugle, d. e. der gives en Kugle, ſom gaar gjennem alle Hjørnernes Toppunkter, og en anden, ſom rører alle Sidefladerne. Af uconvexe Legemer findes der adſkillige, ſom ogſaa kunne kaldes regulære; paa Grund af deres Udſeende kalder man dem r. Stjærnepolyedre.

Rehābeam, Kong Salomos Søn, blev efter Faderens Død kun Konge over Juda og Benjamins Stamme, medens de 10 Stammer tog Jeroboam til Konge. R. regerede over Juda Rige i 17 Aar, 975—957 f. Chr.

Rehabilitatiōn, Oprejsning, Gjenindſættelſe af en Perſon, ſom har miſtet ſit gode Navn og Rygte, i hans tidligere Agtelſesforhold, anvendes ſærlig om Tilbageerhvervelſen af almindelig ſocial Agtelſe, medens den retlige R. kaldes Æresoprejsning (ſ. d. A.). **Rehabilitēre**, gjenindſætte i tidligere Stand og Rettigheder.

Rehme, Bad ved Byen Oeynhauſen i Weſtfalen, Kr. Minden, har varme, kulſyrerige Kogſaltkilder, der navnlig anvendes ſom Soolbade og desuden ſom Støv- og Gasbade mod Anæmi, Kjertelſyge, chroniſke Benſygdomme, Rheumatisme og Lamheder.

Rēhnſkjöld, Carl Guſt. [ſchøld], ſvenſk Feltherre, f. 1651 i Greifswald, d. 1722, gjorde ſit førſte Felttog under Carl XI, i Krigen mod Danmark; ſom Hovmeſter for Arveprins Frederik af Holſten deltog han ſenere, under Vilhelm af Oranien, i den nederlandſke Krig. Ved Landgangen paa Sjælland 1700 anførte han ſom Generallieutenant den ſvenſke Hærs venſtre Fløj. I de derpaa følgende Felttog i Lifland og Polen udmærkede han ſig ſærlig ved Narva og Kliſſov og blev 1705 kongelig Raad, 1706 Feltmarſchal og Greve, efter at han ſ. A. ved Franſtadt havde ſlaaet en dobbelt ſaa ſtærk ſachſiſk-ruſſiſk Hær under Schulenburg, hvilken Sejer aabnede den ſvenſke Hær Vejen til Sachſen. Paa Toget til Ukraine bidrog han ved ſin Driſtighed i høj Grad til Sejren ved Holowczyn. I Slaget ved Pultava 1709 havde R., da Carl XII nogle Dage i Forvejen var bleven ſaaret, den øverſte Commando over Hæren; men da Kongen desuagtet perſonlig deltog i Slaget, indvirkede dette forſtyrrende paa Ledelſen. Ikke des mindre gjorde R. længe Ruſſerne Sejren tvivlſom, men blev til ſidſt tagen til Fange. Han udvexledes 1718 efter 9 Aars Fangenſkab og ledede efter Carl XII.s Død Forſvaret af Sveriges veſtlige Grænſe.

Reich, Chriſtian Emilius, f. 18 Apr. 1822 i Kjøbenhavn, traadte 1838 ind ſom Elev paa den militære Højſkole, blev 1842 Artilleriofficer og 1847 for ſin yderligere videnſkabelige Uddannelſe ſom ſaadan ſendt udenlands, hvorefter han deltog i Krigen 1848—50 ſom Capitain i den øverſtcommanderende Artilleriofficers Stab. 1851 tiltraadte han den ham i flere Aar tiltænkte Poſt ſom Lærer i Artilleri paa Højſkolen, i hvilken Stilling han kun naaede at faa udgivet ſine fortrinlige Forelæsninger over Balliſtiken, da han 1856 blev udnævnt førſt til kongevalgt Medlem af Rigsraadet og dernæſt til Directeur i Krigsminiſteriet. Fra denne ſidſte Poſt traadte han tilbage 1863 ſom Oberſtlieutenant og Chef for Højſkolen, blev under Krigen 1864 brugt ſom Stabschef hos Commandanten i Fredericia og var derefter Commanderende paa Kjøbenhavns Søforter, indtil han i Maj Maaned under Vaabenſtilſtanden blev kaldet til Kongens Raad ſom Krigsminiſter. Da det ikke lykkedes hans Beſtræbelſer at give Krigsbegivenhederne efter Vaabenſtilſtanden et heldigere Udfald, aftraadte R. tillige med det øvrige Miniſterium i Juli og vendte tilbage til ſin Poſt ſom Chef for Højſkolen; men denne kom kun kort til at nyde godt af hans uſædvanlige adminiſtrative og videnſkabelige Evner, hvilke ſidſte fandt en for en Officer meget ſjælden Anerkjendelſe derved, at han 1862 blev Medlem af Videnſkabernes Selſkab; en uventet Død bortrev ham 14 Juli 1865.

Reicha, Anton, f. 1770 i Prag, d. 1836 i Paris, Elev af ſin Onkel Joſ. R. i Bonn, hvor han 1788 blev Fløjteniſt i Kurfyrſtens Orcheſter og havde Omgang med Beethoven, der var anſat i dette ſom Bratſchiſt. Efter et Ophold i Hamborg fra 1794 rejſte han 1799 til Paris i Haab om at faa en i Hamborg componeret Opera opført. Da dette ikke lykkedes, gik han til Wien 1802, havde her Omgang igjen med Beethoven ſamt med Haydn, Albrechtsberger og Salieri og vendte 1808 tilbage til Paris, hvor han efter at have faaet tre Operaer opførte uden ſynderligt Held 1818 blev Lærer i Compoſition ved Conſervatoriet. En ſtor Mængde Inſtrumentalværker, Orcheſter- og Kammermuſik (for Stryge- og Blæſeinſtrumenter), Claverſager, en Række praktiſke og meget benyttede theoretiſke Værker og en ſtor Lærerdygtighed ſkaffede R. et højt anſet Navn. Original eller banebrydende var han ikke.

Reichard, Paul, tyſk Afrikarejſende, f. 1854, deltog 1880—84 i en Expedition til det æqvatoriale Øſtafrika, hvorfra han alene vendte tilbage. R. anlagde de tyſke Stationer Kakoma og Igonda i Landſkabet Ugunda, øſt for Tanganjikaſø, foretog her betydelige Landerhvervelſer, ſom ſenere ere tagne under tyſk Beſkyttelſe, underſøgte Strækningerne mellem Tanganjikaſø og Kongofloden, opdagede Upembaſø, hvor hans ſidſte europæiſke Fælle Böhm døde, fandt de overordentlig rige Kobberminer ved Katang under 11° ſ. Br. og naaede herfra under ſtore Kampe og Farer tilbage til det indiſke Ocean. Beretning om hans Rejſer findes i „Mitth. der afrik. Geſellſchaft in Deutſchland“.

Reichardt, Guſtav, Componiſten af E. M. Arndts Digt „Was iſt des Deutſchen Vaterland?“ (1825), f. 1797 nær Demmin, d. 19 Oct. 1884 i Berlin, ſtuderede førſt Theologi i Greifswald og Berlin, hvor han 1819 valgte Muſiken og ſenere levede ſom Muſiklærer (iſær Sang). En ſmuk Basſtemme bidrog til at gjøre ham meget ſøgt. Af hans ikke mange udkomne Compoſitioner, Sange for en enkelt Stemme og for Mandschor, har foruden den nævnte (Op. 7) „Das Bild der Roſe“, Op. 8, ogſaa opnaaet ſtor Popularitet.

Reichardt, Joh. Friedrich, f. 1752 i Königsberg, d. 1814 nær ved Halle, rejſte efter at have afſluttet ſine Univerſitetsſtudier 1771—74 omkring i Tyſkland, til Dels ſom Violinvirtuos, og kom til Berlin, hvor Frederik d. ſtore fandt ſaa meget Behag i hans Compoſitioner, at han 1776 udnævnte ham til Capelmeſter. Han beholdt denne Stilling under Frederiks Efterfølger indtil 1792, da han paa Grund af ſin Sympathi for den franſke Revolution blev afſkediget. Kongens Vrede tabte ſig dog, R. blev 1796 anſat ſom Salineinſpector i Giebichenſtein ved Halle, og til Fred. Vilhelm III.s Kroning overdroges det ham at componere Feſtoperaen. Ved ſine Operetter eller, ſom de kaldtes, „Liederſpiele“ og ſin Opera „Roſamunde“ (1801) vandt han mere og mere baade Hoffets og Publikums Gunſt. Da Franſkmændene 1806 overſvømmede Preusſen, rejſte han til Königsberg, derfra til Kasſel og Wien for at bringe ſine Operaer og Syngeſtykker til Opførelſe, men vendte med uforrettet Sag tilbage til ſit Landſted ved Halle, hvor han kort efter døde. Skjønt R. har ſkrevet en anſelig Mængde Inſtrumentalmuſik, har han ſtørſt Betydning ſom Vocalcomponiſt ved ſine omtr. 30 Operaer og andre Theaterſtykker, ſine mange Cantater og Kirkeſager og en Mængde Sange. Hans førſte Huſtru, Julie R., Datter af Franz Benda, var en udmærket Sangerinde, og hans Datter, Louiſe R., f. 1780, d. 1826 i Hamborg, var en fortræffelig Sanglærerinde, ſom desuden componerede Sange og Romancer, der fandt ſtor Udbredelſe.

Reichemberg, Suzanne [ræſchangbæhr], franſk Skueſpillerinde, f. 7 Sept. 1853 i Paris, fik allerede i en meget ung Alder dramatiſk Inſtruction af Søſtrene Brohan, traadte 1867 ind i Conſervatoriet og debuterede med ſtort Held 14 Dec. 1868 paa Théâtre français ſom Agnes i „Fruentimmerſkolen“. Navnlig i Ingénue-Faget har hun forſtaaet at ſkaffe ſig et ſtort Navn, og allerede 1872 blev hun Sociétaire ved Theatret.

Reichenau, 1) Flække i Cant. Graubünden i Schweiz ved Rhinen, 1¼ M. v. til ſ. for Chur, med et ſmukt Slot. Her var tidligere en Opdragelſesanſtalt, ved hvilken den ſenere franſke Konge Ludvig Philip under ſin Landflygtighed i 8 Maaneder var Lærer 1793. — 2) En Ø i Bodenſøen, der hører til Amtet Konſtanz i Baden. Her er et forhenværende, 728 ſtiftet Benedictinerabbedi, hvis Abbeder vare tyſke Rigsfyrſter. 3) Fabriklandsby i Konger. Sachſen, 12 M. ø. ſ. ø. for Dresden i Nærheden af den bøhmiſke Grænſe. 6,000 J. Bomuldsinduſtri.

Reichenbach, 1) Bjærgſtrøm i Cant. Bern i Schweiz, der i Nærheden af Meiringen danner et bekjendt, meget ſmukt Vandfald. 2) Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 7 M. ſ. v.

for Breslau. 7,000 J. Fabrikation af Linned- og Bomuldsſtoffer, Olje og Tobak. Ved R. ſejrede Frederik II 16 Aug. 1762 over Øſterrigerne under Daun; 27 Juli 1790 ſluttedes her en Convention mellem Preusſen og Øſterrig for at modarbejde Ruslands Planer til Erobring af Tyrkiet, og i Juni 1813 en Subſidietractat mellem de mod Napoleon I allierede Magter. 3) Stad i Konger. Sachſen, 15 M. v. ſ. v. for Dresden. 18,000 J. Særdeles betydelig Fabrikvirkſomhed i Klæde og lette Uldſtoffer. 1833 afbrændte ſtørſte Delen af Staden.

Reichenbach, H. G. Ludw., tyſk Naturforſker, f. 8 Jan. 1793 i Leipzig, blev Profesſor 1820 og derpaa kaldet til Dresden, hvor han fremkaldte Anlæget af en botaniſk Have, gav det zoologiſke Muſeum en forbedret Indretning og udfoldede en betydelig Virkſomhed ſom Lærer og Skribent. R. var i Begyndelſen fortrinsvis Botaniker; han grundede et eget, efter ham opkaldt Planteſyſtem; dog har dette Syſtem ſom altfor kunſtlet og gjennemtrængt af en uholdbar Naturphiloſophi ikke vundet mange Tilhængere. Derimod har R. ſkaffet ſig et fortjent Navn ved ſine omhyggelige og naturtro Plantetegninger, i hvilken Henſeende den til hans »Flora Germanica« hørende »Iconographia botanica« (22 Bd., Leipz. 1823—84) maa fremhæves. I ſenere Aar bearbejdede R. flere Grene af Zoologien, navnlig det Materiale af Pattedyr og Fugle, ſom findes i Dresden; hans betydeligſte Arbejder i denne Retning ere „Deutſchlands Fauna“ (1842) og „Vollſtändigſte Naturgeſchichte des Inn- u. Auslandes“ oſv. (1845 f.). D. 17 Marts 1879.

Reichenbach, Karl, Friherre v., f. 1788 i Stuttgart, d. 1869 i Leipzig, har gjort ſig fortjent af den øſterrigſke Induſtri, navnlig ved at fremkalde Anlæget af Jærnværker o. desl. i Mähren. Af Chemien har han Fortjeneſter ved at have opdaget flere Stoffer i Tjære, ſom Paraffin, Kreoſot oſv. I den ſidſte Snes Aar af ſit Liv hengav R. ſig til ſpiritiſtiſke Studier og mente at have opdaget en ny, vidtudbredt Naturkraft, den ſaakaldte Od, for hvilken dog kun de „ſenſitive“ (hvoriblandt ikke han ſelv) ere modtagelige. Sikkert har R. dog her kun været et Offer for hyſteriſke Kvinders Indbildninger. Skrifter af R., ſom omhandle Od, ere „Odiſch-magnetiſche Briefe“ (1852), „Der ſenſitive Menſch“ (1857) o. fl.

Reichenberg, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen, 12 M. n. n. ø. for Prag ved Floden Görlitzer-Neisſe, med 28,000 J., er næſt Prag Böhmens vigtigſte Fabrikſtad. Slot, der har tilhørt Wallenſtein, og Theater. Betydelig Fabrikation af Klæde og lettere Uldſtoffer, Bomuldsſtoffer, Handſker, Hatte, Skydevaaben, Guld- og Sølvarbejder, muſikalſke Inſtrumenter. Stadens Induſtri ſysſelſætter desuden den ſtærkt befolkede Omegn i vid Udſtrækning.

Reichenhall, Stad i den bayerſke Prov. Øvre-Bayern, 15 M. ø. ſ. ø. for München ved Floden Saalach i Nærheden af den øſterrigſke Grænſe. 3,000 J. Rige Saltkilder. Anſet Alpecurſted, 1,400 F. højt, med Sool- og Grannaalebade ſamt Vallecur; det ſøges iſær af Bryſtſyge.

Reichenſperger, Auguſt, tyſk Politiker og Forfatter, f. 1808, indtraadte tidlig i Statstjeneſten og var 1859—75 Appellationsraad i Köln. Han viſte ſig dels ſom ivrig Katholik, dels ſom kraftig Forſvarer af Rhinlandets ſærlige Indretninger. 1848 valgtes R. til Nationalforſamlingen i Frankfurt og ſenere (1850—63) til det preusſiſke Underhus, hvor han 1852 blev Stifter af og ſiden var Fører for den ſærlige katholſke Fraction. Samme Stilling indtog han ſom Medlem af den tyſke Rigsdag 1867—84, ligeſom han 1870 paa ny tog Sæde i det preusſiſke Underhus indtil 1885. Desuden har R. viſt grundigt Kjendſkab til den middelalderlige Kunſt og derom ſkrevet flere Skrifter, bl. a. „Die chriſtlich-germaniſche Kunſt“ (1845). Ogſaa underſtøttede han virkſomt Fuldførelſen af Kölns Domkirke. — Hans yngre Broder, **Peter R.**, f. 1810, blev 1850 Appellationsretsraad i Köln, var 1859—79 Overtribunalsraad i Berlin og har ſom Medlem af Landdag (ſiden 1849) og Rigsdag (ſiden 1867) underſtøttet ſamme politiſke Retning.

Reichshofen, Stad i Elſaß, 5 M. n. for Straßburg. 3,000 J. Stort Jærnværk, Maſkinfabrik, Papir- og Læderfabrikation. Franſkmændene give i Regelen Slaget ved Wörth Navn efter R.

Reichſtadt, Stad i det øſterrigſke Konger. Böhmen, 9 M. n. til ø. for Prag, med 2,000 J., er Hovedpunktet i det Herſkab, ſom Kejſer Frants I 1818 tildelte Napoleon I.s og Marie Louiſes Søn Napoleon (II) med Titel af Hertugdømme, og har et ſtort Slot med herlig Park. Livlig Induſtri.

Reid, Mayne [rihd], engelſk Forfatter, f. 1818 i Irland, gik af Lyſt til Æventyr 1838 til New-Orleans, deltog i Indianernes Krige og Jagter, udmærkede ſig 1846 i den nordamerikanſke Hær mod Indianerne, ſøgte 1848 at ſamle et Fricorps til Hjælp for Ungarerne i New-York, drog derpaa til London og udgav en Række ſpændende og grufulde Skildringer af ſine Æventyr i en Række Skrifter (»The Rifle Rangers«, »The Scalp-Hunters«, »The Headless Horsemann« o. fl.), der udmærke ſig ved maleriſk og livfuld Fremſtilling. D. 1883.

Reid, Thom. [ſ. o.], ſkotſk Philoſoph, f. 26 Apr. 1710 i Strachan i Kincardine-Shire, var efter at have ſtuderet ved Univerſitetet i Aberdeen Landsbypræſt i 15 Aar. I ſin Enſomhed fortſatte han Studiet af Newton og Locke. Humes »Treatise on human nature« (1738), der drog ſkeptiſke Conſeqvenſer af Lockes Lære, opſkræmmede ham af den Tryghed, hvormed han hidtil havde antaget denne Læres Sandhed. Han indrømmede, at Humes Conſeqvenſer af Lockes Principer vare rigtige, og førtes derved til en nærmere Prøvelſe af disſe Principer. 1752 blev R. Profesſor i Philoſophi i Aberdeen; 1764 udgav han ſit Skrift »Inquiry into the human mind on the principles of common sense« og blev ſ. A. Prof. i Glasgow, hvor han fandt en ſtørre Virkekreds, og hvor Hutcheſon og Adam Smith i Forvejen havde virket i lignende Retning. De to ſenere Skrifter »Essays on the intellectual powers of man« (1787) og »Essays on the active powers of man« (1788) udvikle vidtløſtigere Grundtankerne i det førſtnævnte Skrift. Han døde 1796. — Det var i den religiøſe Tros og den „ſunde Menneſkeforſtands“ Intereſſe, at R. angreb Skepticismen og Materialismen, og Tendenſen træder hos ham ofte frem paa den ægte videnſkabelige Intereſſes Bekoſtning; men han forbinder Klarhed og Ædruelighed i Tankegangen med pſychologiſk Sans. Han hævder, at vi ikke, ſom Locke lærte, paſſivt modtage Sanſebilleder af Tingene, men umiddelbart og inſtinktivt erkjende disſe; det er kun ved Analyſe og Abſtraction, at vi blive opmærkſomme paa, at den oprindelige og umiddelbare Dom om Gjenſtanden fører til, at der danner ſig et Billede af den. Vi have altſaa en af Forſynet indplantet Evne til at erkjende Tingenes Væſen. I de umiddelbare og inſtinktive Domme have vi et Udtryk for den almindelige Menneſkeforſtand (common sense), hvis Principer det er Philoſophiens Opgave at fremſtille, men ſom den ſelv ikke kan naa ud over. Af ſaadanne Principer opregner R. en ſtor Mængde (Troen paa den perſonlige Identitet, paa den ydre Verdens Virkelighed, paa Naturens Lovmæsſighed, paa andres Vidnesbyrd oſv.), af hvilke de fleſte udtrykke meget ſammenſatte pſychologiſke Phænomener; men han gjør intet Forſøg paa at analyſere dem eller begrunde dem, thi „ſaadanne Principer foragte Fornuftens Prøvelſe og le ad Logikernes Artilleri“, ej heller paa at føre dem tilbage til ēt eller nogle faa Grundprinciper, thi han frygter for at give den farlige ſyſtematiſke Stræben altfor ſtort Spillerum. Aſſet fra hans ringere Begavelſe og uvidenſkabelige Tendens er det denne Ængſtelighed hos R., der gjør, at hans Lære kun ſtaar ſom et ufuldkomment Tilløb i Forhold til den Behandling af det ſamme Problem, ſom Kant omtrent ſamtidig gjennemførte med ſaa ſtor Genialitet og Energi. R.s Lære, der afgjort bærer den ſkotſke Nationalcharakters Præg, blev herſkende paa de ſkotſke Univerſiteter, hvor i vort Aarhundrede Will. Hamilton har modificeret den ved at optage Kantiſke Elementer. I Frankrig ſtøttede Royer-Collard og Couſin ſig til R.s Lære i deres Kamp mod den Condillacſke Senſualisme.

Reierſen, Chriſtian, f. 1792 i Vordingborg, blev 1815 juridiſk Candidat og var 1827—51 Asſeſſor i Kjøbenhavns Politiret; d. 1876. Han var 1834—48 Cenſor i Kjøbenhavn for Bladene og de cenſurdømte Forfattere, hvis Skrifter han paategnede med ſit: „Maa trykkes. R.“.

Reierſenſke Fond oprettedes ved Etatsraad N. L. Reierſens Teſtament 1795. Renterne af hans efterladte Formue ſkulde derefter anvendes til Induſtriens Tarv ved Udſættelſe af Præmier, Udbredelſe af gode og nyttige Skrifter, Underſtøttelſe af nye og nyttige Anlæg m. m. Fondets aarlige Indtægter ere omtr. 40,000 Kr., hvoraf c. 28,000 Kr. aarlig forlods anvendes til Induſtriens Tarv i Almindel., meſt i Form af Rejſeunderſtøttelſer. Af Reſten anvendes Halvdelen i Overensſtemmelſe med Teſtamentet paa induſtrielle Intereſſers Fremme i Kjøbenhavn, Halvdelen paa ſamme Maade til Fordel for de ſjællandſke Kjøbſtæder. Formuen var ved Udgangen af 1885 c. 880,000 Kr.

Reimārus, Herm. Sam., f. 1694 i Hamborg, d. 1768 ſom Profeſſor i Hebraiſk og Mathem. ved Gymnaſiet ſmſtds., er iſær bekjendt ſom Forfatter til de efter hans Død af Leſſing udgivne Wolfenbüttelſke Fragmenter (ſ. d. A). Desuden udgav han „Die vornehmſten Wahrheiten der natürl. Religion“ (6te Opl. 1792), „Vernunftlehre“ (5te Opl. 1790) o. fl.

Reimers, Arnoldus Hieronymus, norſk Skueſpiller, f. i Strudshavn nær Bergen 10 Aug. 1844, blev Student 1865 og debuterede paa Chriſtiania Theater 20 Nov. 1867 ſom Stig Hvide i „Svend Dyrings Hus“. Ved ſit malmfulde Organ, declamatoriſke Talent og kraftige Ydre har han her baaret en ſtor Del af det tragiſke Repertoires Helteroller (Shakſpeare, Oehlenſchläger, Ibſen, Bjørnſon), men navnlig i de ſenere Aar er han tillige med ſtort Held optraadt i det moderne Skueſpil. Særlig har han i det nyere norſke Drama ſkabt flere af dettes Hovedroller paa den norſke Scene (Stensgaard, Stockmann, Sannæs, General Roſen, Lind) og været meget anvendt i det nyere franſke Repertoires Raiſonneurroller. Hans Talent har været meget udviklingsdygtigt og forener med Varme, Kraft og Lune i Replikken megen charakteriſerende Evne og Intelligens i Opfattelſen. — Hans Huſtru, **Johanne Regine R.,** født Elvig, f. i Bergen 17 Oct. 1848, d. 29 Apr. 1882, var en af Chriſtiania Theaters meſt betydelige Kunſtnerinder. 16 Aar gammel blev hun Elev ved Bergens Theater, hvor hun debuterede 1865, og kom, efter at have ſpillet i forſkjellige norſke Byer, 1866 til Chriſtiania, ved hvis Hovedſcene hun debuterede 28 Dec. ſ. A. ſom Regisſe i „Svend Dyrings Hus“. Hendes mangeſidige Talent blev anvendt i de meſt forſkjelligartede Roller, men ſit betydeligſte ydede hun dels i Ingénuefaget, dels i det moderne Skueſpils Hovedroller. Hun raadede over megen Varme og Intelligens, hendes Replik var paa ēn Gang naturlig og rammende, hendes Opfattelſe ſikker, hendes Jagttagelſesevne ſkarp, hendes Perſonlighed ſympathetiſk og hendes Arbejdskraft og Energi overordentlig ſtor. Det nyere franſke og norſke Repertoire øvede en beſtemmende Indflydelſe paa hendes kunſtneriſke Udvikling, der ogſaa høſtede ſtort Udbytte af en længere Studiereſſe til Paris 1874, og hun var ved ſin Død en efter de mindre fuldkomnere Kunſtforhold, hvorunder hun var henviſt til at virke, ſjælden alſidig udviklet Kunſtnerinde. Af hendes betydeligere Roller kunne nævnes Titelpartierne i „Dora“ og „Froufrou“, Klara i „Egmont“, Valborg i „En Fallit“, Thordis i „Halte-Hulda“, Aagot i „Leonarda“, Eline i „Fru Inger til Øſtraat“, Nora i „Et Dukkehjem“, Suſanne i „Hvor man kjeder ſig“. Hendes tidlige Død efter et langt og ſmertefuldt Sygeleje fremkaldte ſtor Deltagelſe i den norſke Hovedſtad.

Reims [rængs], ſædvanlig ſkrevet **Rheims,** Stad i det franſke Dep. Marne, 17 M. ø. n. ø. for Paris. 91,000 I. (1886). Ærkebiſpeſæde med herlig gotiſk Kathedralkirke, der var de franſke Kongers Kroningskirke indtil 1825, da Carl X blev kronet her; prægtigt Raadhus. Statuer af Colbert og Drouet d'Erlon. 1547—1793 var her et Univerſitet. Her er en betydelig Induſtri i Uldſtoffer, men af end ſtørre Betydning er Stadens Vinhandel, navnlig med Champagnevine. — R. hed paa Cæſars Tid Durocortum, ſenere Remi og var det galliſke Folk Remernes Hovedſtad. Romerſke Oldtidslevninger. Staden er nu omgiven med detacherede Forter.

Rein, en betydelig Gaard i Stadsbygdens Præſtegjæld i Norge, et Par Mile uden for Throndhjem, var oprindelig Kongsgaard, men blev af Kong Olaf Kyrre ſkjænket til Skule, der var en Søn af den i Slaget ved Standfordbro (1066) faldne engelſke Jarl Toſte Godwinsſøn og blev Stamfader til den mægtige Reinsæt, hvis ſidſte Repræſentanter vare Kong Inge Baardsſøn (ſ. d. A.) og hans Halvbroder, Hertug Skule (ſ. d. A.). Denne ſidſte ſtiftede her c. 1230 **R.s Nonnekloſter**, og hans Søſter Sigrid blev dets førſte Abbedisſe. Sagaen beretter, at han „gav Gaarden paa R., ſin Fædrenegaard, til et Kloſter, lod der bygge en prægtig Stenkirke, indrettede der et Nonnekloſter og gav Gods dertil“. Ved Reformationen lod Fru Ingjerd Ottesdatter (ſ. d. A.) ſig vælge til verdslig Forſtanderinde; efter hendes Død blev Kloſtergodſet, ſom paa den Tid omfattede 202 Gaarde af 225 Spands, 2 Ørers og 2 Marks aarlig Landſkyld, en verdslig Forlening, indtil det 1660 blev ſolgt til Brødrene Marſelius for 38,110 Rdlr. Af Kloſterkirken findes endnu betydelige Ruiner.

Rein, Jonas, norſk Gejſtlig og Digter, f. i Surendalen i Nordmøre 30 Jan. 1760. Han underkaſtede ſig 1780 theologiſk og 1789 philologiſk Embedsexamen, hvorefter han blev Præſt i Norge, fra 1808 ved Nykirken i Bergen. Han har ſkrevet et Sørgeſpil „Hagen og Axel“ (1786) og 3 Bind Digte (1802 og 1810); disſe udmærke ſig ved deres elegante Form, men ſavne hyppig Følelſe og Inderlighed. Som Taler var R. ſærdeles anſet; han regnedes for en af de meſt fremragende Talere paa Rigsforſamlingen paa Eidsvold 1814, hvor han mødte ſom Repræſentant for Bergen og hørte til Selvſtændighedspartiet. I Forening med C. M. Falſen og H. Foſs udgav han „Den norſke Tilſkuer“ (5 Bd., Bergen 1817—21). D. 21 Nov. 1821.

Reinaud, Joſeph Tousſaint [rænō], berømt franſk Orientaliſt, f. 4 Dec. 1795, d. 1867, blev 1824 anſat ved det kejſerlige Bibliotheks Manuſkriptſamling og forfattede Kataloger over arabiſke, perſiſke og tyrkiſke Haandſkrifter; 1838 blev han de Sacys Efterfølger ſom Profesſor ved École spéciale des langues Orient. vivantes og 1855 en af de 3 Conſervatorer ved det kejſerlige Bibliotheks Manuſkriptſamling. Blandt hans Værker maa nævnes »Description des monuments Musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas« (2 Bd., 1828), med talrige Afbildninger af Gemmer og Medailler, »Extraits des historiens Arabes, relatifs aux guerres des croisades« (1829), »Invasion des Sarrazins en France« etc. (1836) og »Relations polit. et commerc. de l'empire Rom. avec l'Asie Orient.« (1863). Med de Slane har han beſørget en udmærket Udgave af Abulfedas Geographi (1840) og begyndt ſammes Overſættelſe paa Franſk med en fortrinlig Indledning til de geographiſke Studier hos Araberne, »Géographie d'Aboulféda« (T. I og førſte Afdeling af T. II; anden Afdeling, der ſlutter Værket, ved Stanislas Guyard 1883). Desuden ſkyldes ham vigtige Afhandlinger henhørende til Indiens Geographi. For Krigskunſten er den lille Afhandling »Du feu Grégeois, du feu de guerre et des origines de la poudre à canon« (1844) af Interesſe; desuden udgav han paa ny med Derenbourg »Les séances de Hariri« (2 Bd., 1853).

Reinecke, Carl Heinrich Carſten, f. 23 Juni 1824 i Altona, hører til de bedſte af de Pianiſter, der udelukkende virke i den klasſiſke Muſiks Tjeneſte. Fra 1843 gjorde han Concertrejſer og kom til Kjøbenhavn, hvor han 1846 tog Ophold, fik et Stipendium af Chriſtian VIII og udnævntes til Hofpianiſt. Ved det ſlesvigholſtenſke Oprørs Udbrud 1848 foretrak han dog Tyſkland, hvilket man havde glemt, da han omſider ønſkede og opnaaede at ſpille og blive applauderet i Muſikforeningen i Kjøbenhavn 1874. Efter et Par Aars Ophold i Paris blev R. 1851 Lærer ved Muſikſkolen i Köln; 1854—59 var han Muſikdirecteur i Barmen, og 1860 blev han Dirigent i Gewandhaus og Lærer ved Conſervatoriet i Leipzig, hvilken Stilling han endnu (1888) beklæder. Den ſtore Mængde Compoſitioner af R. røber den grundige Muſiker, den fine Eklektiker i klasſiſk Stil, men ikke nogen egentlig Kunſtnerindividualitet. Man har af R. 2 Symphonier, 4 Ouverturer, 4 Concerter og mange andre Sager for Claver, Concerter for Violin, Violoncel, Harpe, Sonater for Claver og Violin, Violoncel, Fløjte, Strygekvartetter, Clavertrioer, Concertcantater og andre Chorværker, Sange ſamt Operaerne „Kong Manfred“, „Der vierjährige Poſten“ og „Auf hohem Befehl“ (1886), henved 200 Værker.

Reine Claude, fr. [ræhn klaahd], en Afdeling af Blommer, ſom have rund ell. rundagtig Form, grøn eller gulgrøn Farve og høre til de meſt velſmagende Sorter. De ere opkaldte efter Frants I.s Dronning Claudia og ſtamme fra Chartreuſe.

Reineke Vos (Fuchs), et gammelt tyſk Dyreepos, ſammenarbejdet af de Fortællinger om Dyr, ſom fra umindelige Tider have levet blandt alle Folk af indogermanſk Race. Fortællingernes Hovedperſoner ere Ræven (Reinhart, d. e. „den raadſtærke“, nedertyſk Reineke, nederlandſk Reinaert, franſk Renard), ſom trods ſine Misgjerninger og Bedragerier dog ſtadig kommer til Rigdom og Ære, Ulven (Iſegrim), Løven (Nobel), Bjørnen (Bruno), Haren (Lampe) oſv. Førſt optegnedes de i Flandern og Frankrig, kom c. 1170 for Lyſet i Tyſkland med »Isengrines nôt« af Heinr. der Glichezare og bearbejdedes derpaa flere Gange i Frankrig og Holland, hvor Dyreromanen blev en borgerlig Satire paa Ridder- og Adelsvælden. Ypperlig og beſtemmende for hele Fablens Form og Omfang var iſær Willems nederlandſke »Reinaert« (c. 1250). Efter en hollandſk, til Dels proſaiſk Bearbejdelſe af Hinrek v. Alkmer (1480) forfattedes, uviſt af hvem, en plattyſk, verſificeret Fortælling, der blev trykt i Lübeck 1498, det ſidſte betydeligere Produkt i det nedertyſke Sprog (ſidſt udgivet af Lübben 1867 og Schröder 1872); denne løſtigere Grundtankerne i det førſtnævnte Skrift. Han døde 1796. — Det var i den religiøſe Tros og den „ſunde Menneſkeforſtands“ Interesſe, at R. angreb Skepticismen og Materialismen, og Tendenſen træder hos ham ofte frem paa den ægte videnſkabelige Interesſes Bekoſtning; men han forbinder Klarhed og Ædruelighed i Tankegangen med pſychologiſk Sans. Han hævder, at vi ikke, ſom Locke lærte, pasſivt modtage Sanſebilleder af Tingene, men umiddelbart og inſtinktivt erkjende disſe; det er kun ved Analyſe og Abſtraction, at vi blive opmærkſomme paa, at den oprindelige og umiddelbare Dom om Gjenſtanden fører til, at der danner ſig et Billede af den. Vi have altſaa en af Forſynet indplantet Evne til at erkjende Tingenes Væſen. I de umiddelbare og inſtinktive Domme have vi et Udtryk for den almindelige Menneſkeforſtand (common sense), hvis Principer det er Philoſophiens Opgave at fremſtille, men ſom den ſelv ikke kan naa ud over. Af ſaadanne Principer opregner R. en ſtor Mængde (Troen paa den perſonlige Identitet, paa den ydre Verdens Virkelighed, paa Naturens Lovmæsſighed, paa andres Vidnesbyrd oſv.), af hvilke de fleſte udtrykke meget ſammenſatte pſychologiſke Phænomener; men han gjør intet Forſøg paa at analyſere dem eller begrunde dem, thi „ſaadanne Principer foragte Fornuftens Prøvelſe og le ad Logikernes Artilleri“, ej heller paa at føre dem tilbage til ēt eller nogle faa Grundprinciper, thi han frygter for at give den farlige ſyſtematiſke Stræben altfor ſtort Spillerum. Afſet fra hans ringere Begavelſe og uvidenſkabelige Tendens er det denne Ængſtelighed hos R., der gjør, at hans Lære kun ſtaar ſom et ufuldkomment Tilløb i Forhold til den Behandling af det ſamme Problem, ſom Kant omtrent ſamtidig gjennemførte med ſaa ſtor Genialitet og Energi. R.s Lære, der afgjort bærer den ſkotſke Nationalcharakters Præg, blev herſkende paa de ſkotſke Univerſiteter, hvor i vort Aarhundrede Will. Hamilton har modificeret den ved at optage Kantiſke Elementer. I Frankrig ſtøttede Royer-Collard og Couſin ſig til R.s Lære i deres Kamp mod den Condillacſke Senſualisme.

Reierſen, Chriſtian, f. 1792 i Vordingborg, blev 1815 juridiſk Candidat og var 1827—51 Asſesſor i Kjøbenhavns Politiret; d. 1876. Han var 1834—48 Cenſor i Kjøbenhavn for Bladene og de cenſurdømte Forfattere, hvis Skrifter han paategnede med ſit: „Maa trykkes. R.“.

Reierſenſke Fond oprettedes ved Etatsraad N. L. Reierſens Teſtament 1795. Renterne af hans efterladte Formue ſkulde derefter anvendes til Induſtriens Tarv ved Udſættelſe af Præmier, Udbredelſe af gode og nyttige Skrifter, Underſtøttelſe af nye og nyttige Anlæg m. m. Fondets aarlige Indtægter ere omtr. 40,000 Kr., hvoraf c. 28,000 Kr. aarlig forlods anvendes til Induſtriens Tarv i Almindel., meſt i Form af Rejſeunderſtøttelſer. Af Reſten anvendes Halvdelen i Overensſtemmelſe med Teſtamentet paa induſtrielle Interesſers Fremme i Kjøbenhavn, Halvdelen paa ſamme Maade til Fordel for de ſjællandſke Kjøbſtæder. Formuen var ved Udgangen af 1885 c. 880,000 Kr.

Reimārus, Herm. Sam., f. 1694 i Hamborg, d. 1768 ſom Profesſor i Hebraiſk og Mathem. ved Gymnaſiet ſmſtds., er iſær bekjendt ſom Forfatter til de efter hans Død af Lesſing udgivne Wolfenbüttelſke Fragmenter (ſ. d. A). Desuden udgav han „Die vornehmſten Wahrheiten der natürl. Religion“ (6te Opl. 1792), „Vernunftlehre“ (5te Opl. 1790) o. fl.

Reimers, **Arnoldus Hieronymus**, norſk Skueſpiller, f. i Strudshavn nær Bergen 10 Aug. 1844, blev Student 1865 og debuterede paa Chriſtiania Theater 20 Nov. 1867 ſom Stig Hvide i „Svend Dyrings Hus“. Ved ſit malmfulde Organ, declamatoriſke Talent og kraftige Ydre har han her baaret en ſtor Del af det tragiſke Repertoires Helteroller (Shakſpeare, Oehlenſchläger, Ibſen, Bjørnſon), men navnlig i de ſenere Aar er han tillige med ſtort Held optraadt i det moderne Skueſpil. Særlig har han i det nyere norſke Drama ſkabt flere af dettes Hovedroller paa den norſke Scene (Stensgaard, Stockmann, Sannæs, General Roſen, Lind) og været meget anvendt i det nyere franſke Repertoires Raiſonneurroller. Hans Talent har været meget udviklingsdygtigt og forener med Varme, Kraft og Lune i Repliken megen charakteriſerende Evne og Intelligens i Opfattelſen. — Hans Huſtru, **Johanne Regine R.**, født Elvig, f. i Bergen 17 Oct. 1848, d. 29 Apr. 1882, var en af Chriſtiania Theaters meſt betydelige Kunſtnerinder. 16 Aar gammel blev hun Elev ved Bergens Theater, hvor hun debuterede 1865, og kom, efter at have ſpillet i forſkjellige norſke Byer, 1866 til Chriſtiania, ved hvis Hovedſcene hun debuterede 28 Dec. ſ. A. ſom Regisſe i „Svend Dyrings Hus“. Hendes mangeſidige Talent blev anvendt i de meſt forſkjelligartede Roller, men ſit betydeligſte ydede hun dels i Ingénuefaget, dels i det moderne Skueſpils Hovedroller. Hun raadede over megen Varme og Intelligens, hendes Replik var paa ēn Gang naturlig og rammende, hendes Opfattelſe ſikker, hendes Jagttagelſesevne ſkarp, hendes Perſonlighed ſympathetiſk og hendes Arbejdskraft og Energi overordentlig ſtor. Det nyere franſke og norſke Repertoire øvede en beſtemmende Indflydelſe paa hendes kunſtneriſke Udvikling, der ogſaa høſtede ſtort Udbytte af en længere Studierejſe til Paris 1874, og hun var ved ſin Død en efter de mindre fuldkomnere Kunſtforhold, hvorunder hun var henviſt til at virke, ſjælden alſidig udviklet Kunſtnerinde. Af hendes betydeligere Roller kunne nævnes Titelpartierne i „Dora“ og „Froufrou“, Klara i „Egmont“, Balborg i „En Fallit“, Thordis i „Halte-Hulda“, Aagot i „Leonarda“, Eline i „Fru Inger til Øſtraat“, Nora i „Et Dukkehjem“, Suſanne i „Hvor man kjeder ſig“. Hendes tidlige Død efter et langt og ſmertefuldt Sygeleje fremkaldte ſtor Deltagelſe i den norſke Hovedſtad.

Reims [rængs], ſædvanlig ſkrevet **Rheims**, Stad i det franſke Dep. Marne, 17 M. ø. n. ø. for Paris. 91,000 J. (1886). Ærkebiſpeſæde med herlig gotiſk Kathedralkirke, der var de franſke Kongers Kroningskirke indtil 1825, da Carl X blev kronet her; prægtigt Raadhus. Statuer af Colbert og Drouet d'Erlon. 1547—1793 var her et Univerſitet. Her er en betydelig Induſtri i Uldſtoffer, men af end ſtørre Betydning er Stadens Vinhandel, navnlig med Champagnevine. — R. hed paa Cæſars Tid Durocortum, ſenere Remi og var det galliſke Folk Remernes Hovedſtad. Romerſke Oldtidslevninger. Staden er nu omgiven med detacherede Forter.

Rein, en betydelig Gaard i Stadsbygdens Præſtegjæld i Norge, et Par Mile uden for Throndhjem, var oprindelig Kongsgaard, men blev af Kong Olaf Kyrre ſkjænket til Skule, der var en Søn af den i Slaget ved Standfordbro (1066) faldne engelſke Jarl Toſte Godwinsſøn og blev Stamfader til den mægtige Reinsæt, hvis ſidſte Repræſentanter vare Kong Inge Baardsſøn (ſ. d. A.) og hans Halvbroder, Hertug Skule (ſ. d. A.). Denne ſidſte ſtiftede her c. 1230 **R.s Nonnekloſter**, og hans Søſter Sigrid blev dets førſte Abbedisſe. Sagaen beretter, at han „gav Gaarden paa R., ſin Fædrenegaard, til et Kloſter, lod der bygge en prægtig Stenkirke, indrettede der et Nonnekloſter og gav Gods dertil“. Ved Reformationen lod Fru Ingjerd Ottesdatter (ſ. d. A.) ſig vælge til verdslig Forſtanderinde; efter hendes Død blev Kloſtergodſet, ſom paa den Tid omfattede 202 Gaarde af 225 Spands, 2 Ørers og 2 Marks aarlig Landſkyld, en verdslig Forlening, indtil det 1660 blev ſolgt til Brødrene Marſelius for 38,110 Rdlr. Af Kloſterkirken findes endnu betydelige Ruiner.

Rein, Jonas, norſk Gejſtlig og Digter, f. i Surendalen i Nordmøre 30 Jan. 1760. Han underkaſtede ſig 1780 theologiſk og 1789 philologiſk Embedsexamen, hvorefter han blev Præſt i Norge, fra 1808 ved Nykirken i Bergen. Han har ſkrevet et Sørgeſpil „Hagen og Axel“ (1786) og 3 Bind Digte (1802 og 1810); disſe udmærke ſig ved deres elegante Form, men ſavne hyppig Følelſe og Inderlighed. Som Taler var R. ſærdeles anſet; han regnedes for en af de meſt fremragende Talere paa Rigsforſamlingen paa Eidsvold 1814, hvor han mødte ſom Repræſentant for Bergen og hørte til Selvſtændighedspartiet. I Forening med C. M. Falſen og H. Foſs udgav han „Den norſke Tilſkuer“ (5 Bd., Bergen 1817—21). D. 21 Nov. 1821.

Reinaud, Joſeph Touſſaint [rænō], berømt franſk Orientaliſt, f. 4 Dec. 1795, d. 1867, blev 1824 anſat ved det kejſerlige Bibliotheks Manuſkriptſamling og forfattede Kataloger over arabiſke, perſiſke og tyrkiſke Haandſkrifter; 1838 blev han de Sacys Efterfølger ſom Profesſor ved École spéciale des langues Orient. vivantes og 1855 en af de 3 Conſervatorer ved det kejſerlige Bibliotheks Manuſkriptſamling. Blandt hans Værker maa nævnes »Description des monuments Musulmans du cabinet de M. le duc de Blacas« (2 Bd., 1828), med talrige Afbildninger af Gemmer og Medailler, »Extraits des historiens Arabes, relatifs aux guerres des croisades« (1829), »Invasion des Sarrazins en France« etc. (1836) og »Relations polit. et commerc. de l'empire Rom. avec l'Asie Orient.« (1863). Med de Slane har han beſørget en udmærket Udgave af Abulfedas Geographi (1840) og begyndt ſammes Overſættelſe paa Franſk med en fortrinlig Indledning til de geographiſke Studier hos Araberne, »Géographie d'Aboulféda« (T. I og førſte Afdeling af T. II; anden Afdeling, der ſlutter Værket, ved Stanislas Guyard 1883). Desuden ſkyldes ham vigtige Afhandlinger henhørende til Indiens Geographi. For Krigskunſten er den lille Afhandling »Du feu Grégeois, du feu de guerre et des origines de la poudre à canon« (1844) af Interesſe; desuden udgav han paa ny med Derenbourg »Les séances de Hariri« (2 Bd., 1853).

Reinecke, Carl Heinrich Carſten, f. 23 Juni 1824 i Altona, hører til de bedſte af de Pianiſter, der udelukkende virke i den klasſiſke Muſiks Tjeneſte. Fra 1843 gjorde han Concertrejſer og kom til Kjøbenhavn, hvor han 1846 tog Ophold, fik et Stipendium af Chriſtian VIII og udnævntes til Hofpianiſt. Ved det ſlesvigholſtenſke Oprørs Udbrud 1848 foretrak han dog Tyſkland, hvilket man havde glemt, da han omſider ønſkede og opnaaede at ſpille og blive applauderet i Muſikforeningen i Kjøbenhavn 1874. Efter et Par Aars Ophold i Paris blev R. 1851 Lærer ved Muſikſkolen i Köln; 1854—59 var han Muſikdirecteur i Barmen, og 1860 blev han Dirigent i Gewandhaus og Lærer ved Conſervatoriet i Leipzig, hvilken Stilling han endnu (1888) beklæder. Den ſtore Mængde Compoſitioner af R. røber den grundige Muſiker, den fine Eklektiker i klasſiſk Stil, men ikke nogen egentlig Kunſtnerindividualitet. Man har af R. 2 Symphonier, 4 Ouverturer, 4 Concerter og mange andre Sager for Claver, Concerter for Violin, Violoncel, Harpe, Sonater for Claver og Violin, Violoncel, Fløjte, Strygekvartetter, Clavertrioer, Concertcantater og andre Chorværker, Sange ſamt Operaerne „Kong Manfred“, „Der vierjährige Poſten“ og „Auf hohem Befehl“ (1886), henved 200 Værker.

Reine Claude, fr. [ræhn klaahd], en Afdeling af Blommer, ſom have rund ell. rundagtig Form, grøn eller gulgrøn Farve og høre til de meſt velſmagende Sorter. De ere opkaldte efter Frants I.s Dronning Claudia og ſtamme fra Chartreuſe.

Reineke Vos (Fuchs), et gammelt tyſk Dyreepos, ſammenarbejdet af de Fortællinger om Dyr, ſom fra umindelige Tider have levet blandt alle Folk af indogermanſk Race. Fortællingernes Hovedperſoner ere Ræven (Reinhart, d. e. „den raadſtærke“, nedertyſk Reineke, nederlandſk Reinaert, franſk Renard), ſom trods ſine Misgjerninger og Bedragerier dog ſtadig kommer til Rigdom og Ære, Ulven (Iſegrim), Løven (Nobel), Bjørnen (Bruno), Haren (Lampe) oſv. Førſt optegnedes de i Flandern og Frankrig, kom c. 1170 for Lyſet i Tyſkland med »Isengrines nôt« af Heinr. der Glichezare og bearbejdedes derpaa flere Gange i Frankrig og Holland, hvor Dyreromanen blev en borgerlig Satire paa Ridder- og Adelsvælden. Ypperlig og beſtemmende for hele Fablens Form og Omfang var iſær Willems nederlandſke »Reinaert« (c. 1250). Efter en hollandſk, til Dels proſaiſk Bearbejdelſe af Hinrek v. Alkmer (1480) forfattedes, uviſt af hvem, en plattyſk, verſificeret Fortælling, der blev trykt i Lübeck 1498, det ſidſte betydeligere Produkt i det nedertyſke Sprog (ſidſt udgivet af Lübben 1867 og Schröder 1872); denne

Overſættelſe gjaldt i lange Tider for Original og overſattes atter paa Højtyſk o. a. Sprog (ſaaledes paa Danſk af Herm. Weigere 1554—55). Goethe bearbejdede den i et Hexameterdigt (1794), ſom Kaulbach illuſtrerede med fine Tegninger 1847; paa Danſk have vi Bearbejdelſer af Schaldemoſe og Chr. Winther.

Reinerz, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 12 M. ſ. v. for Breslau ved den bøhmiſke Grænſe, med 3,000 J. og en ſtærkt beſøgt Sundhedsbrønd med Jærnkilder og Vallecur.

Reinette, fr. [rænētt], en Klasſe Æbler, ſom ſtammer fra Frankrig ell. Holland; nogle af dem høre til de fineſte Taffelfrugter, og alle Sorterne ere frugtbare.

Reinhardt, Chr. Emanuel Frits, danſk Hiſtoriker, f. 11 Oct. 1829 i Kjøbenhavn, blev juridiſk Candidat 1854, indtraadte det følgende Aar ſom Volontær i Juſtitsminiſteriet, var 1857 og 1859 Secretær i Straffelovcommisſionerne, blev 1868 Kontorchef i islandſk Departement — i hvilken Egenſkab han havde Indflydelſe paa Affattelſen af „Lov om Islands forfatningsmæsſige Stilling i Riget“ af 2 Jan. 1871 — men ramtes 1873 af en uhelbredelig Sygdom, der berøvede ham Synet, og blev 1880 afſkediget og udnævnt til Etatsraad. Hans varme Fædrelandskjærlighed førte ham ind paa Studiet af Danmarks Hiſtorie, og trods Sygdom og anſtrængende Embedsvirkſomhed lykkedes det ham at fuldføre flere betydelige hiſtoriſke Arbejder. Foruden en Del fortrinlige Afhandlinger i Tidsſkrifter har han ſkrevet „Et Afſnit af den danſke Bondeſtands Krønnike“ (4de Opl. 1888) og „Valdemar Atterdag og hans Kongegjerning“ (1880). Med ſtor Skarpſindighed og dyb Indtrængen i Stoffet forener han en livfuld Fremſtilling og Kjærlighed til ſit Emne.

Reinhardt, Johann Chriſtian, tyſk Landſkabsmaler og Raderer, f. 1761 i Nærheden af Hof, uddannede ſig under Oeſer i Leipzig, gik derfra til Dresden og 1789 til Rom, hvor han forblev til ſin Død 1847. Ligeſom Koch helligede han ſig til den ſaakaldte klasſiſke Retning og har i et Værelſe i Villa Masſimi i Rom malet 8 ſtore ſaakaldte hiſtoriſke Landſkaber i Tempera. Han har med meget Talent raderet en Række Blade, meſt med Proſpecter fra Italien, der dels udkom i Nürnberg 1799, dels ſenere fra Stuttgart o. a. St. Antallet af hans Blade angives til 173.

Reinhardt, Johannes Chriſtoffer Hagemann, Etatsraad, Profesſor i Zoologien ved Kjøbenhavns Univerſitet, f. 19 Dec. 1776 i Rendalen i Norge, hvor hans Fader var Præſt, blev Student 1793 og ſtuderede 1801—6 i Freiberg, Göttingen og Paris; fra 1806 var han anſat ved det kongelige naturhiſtoriſke Muſeum i Kjøbenhavn, ved hvilket han virkede til ſin Dødsdag, og ved hvilket han fra 1809 holdt Forelæsninger over Zoologien; 1813 blev han Lector ved Univerſitetet, 1814 Profesſor, 1829 Beſtyrer af ovennævnte Muſeum; d. 31 Oct. 1845. R.s literære Virkſomhed beſtod fornemmelig i Bidrag til og Underſøgelſer over Danmarks og de danſke Bilandes Fauna (i „Tidsſkrift for Naturvidenſkaberne“, 1822—28, hvoraf han var Medudgiver, i Krøyers „Naturhiſtoriſk Tidsſkrift“, i „Videnſkabernes Selſkabs Skrifter“) ſamt i Recenſioner og Kritiker af lignende Arbejder af andre (i „Maanedsſkrift for Literatur“, hvoraf han var Medudgiver). R.s Virkſomhed ſom Docent og Muſeumsbeſtyrer var ſærdeles betydningsfuld. — Hans Søn, **Johannes Theodor R.**, Profesſor og Inſpecteur ved det kongel. naturhiſtoriſke (nu Univerſitetets zoologiſke) Muſeum, ſamt Docent i Zoologien ved polytechniſk Læreanſtalt og Univerſitetet, f. 3 Dec. 1816, d. 23 Oct. 1882, deltog i Corvetten „Galateas“ Jordomſejling 1845—47 og gjorde paa denne ſærdeles betydelige zoologiſke Indſamlinger, men forlod Expeditionen paa dens Tilbagereiſe i Rio for at gjøre en Rejſe ind i det indre af Braſilien, hvorhen han igjen ſenere rejſte to Gange (1850—52 og 1854—56), og hvorfra han ogſaa hjembragte betydelige Samlinger. R. var en lærd og indſigtsfuld Zoolog; hans literære Virkſomhed har iſær haft Hvirveldyrene til Gjenſtand, ſaa vel de nordiſke ſom Braſiliens; ſærlig kunne fremhæves af de førſtnævnte hans Arbejder over Hvaldyrene, af de ſidſte de, ſom angaa de uddøde ſydamerikanſke Gumlere (Lestodon, Coelodon, Grypotherium o. fl.), ſamt hans Arbejder over Braſiliens og Veſtindiens Krybdyr og Padder (til Dels i Forbindelſe med Lütken). R.s Arbejder findes fornemmelig i „Videnſkabernes Selſkabs Overſigter“ og „Skrifter“ og i „Videnſkabelige Meddelelſer fra den naturhiſtoriſke Forening i Kjøbenhavn“.

Reinhardt, Mart., Magiſter, fra Eifelſtadt i Stiftet Würzburg, blev tillige med Matth. Gabler fra Stuttgart ſendt til Kjøbenhavn fra Univerſitetet i Wittenberg i Sommeren 1520 efter Opfordring af Kong Chriſtian II, ſom havde ønſket at faa nogle Lærere, ſom kunde føre Tidens nye Videnſkabelighed frem ved Univerſitetet og i Kirken. R. var egentlig mere Diſcipel af Carlſtadt, hvis ſværmerſke Vildfarelſer han ſenere delte, end af Luther og fremſatte nu disſe to Mænds reformatoriſke Ideer, dels ved Disputatſer paa Univerſitetet, dels ved Prædikener i Nikolaj Kirke. Folk kunde imidlertid ikke forſtaa hans tyſke Prædiken, og det er et aldeles uhjemlet Sagn, at Povel Helgeſen, der ſenere blev en ſaa heftig Modſtander af Reformationen, ſkal have tjent ham ſom Tolk. De katholſke Præſter vare højlig forbitrede paa denne ubudne Gjæſt, og det fortælles, at de i Faſtelavnstiden ſøgte at gjøre ham latterlig ved at udklæde en Dreng, der ſkulde efterabe „den tyſke Magiſters“ voldſomme Fagter og ſære Manerer. R.s Virkſomhed her blev ſaaledes ikke langvarig. I Febr. 1521 ſendte Kongen ham til Tyſkland for at hente flere wittenbergſke Lærde, om mulig Luther ſelv, herind; men da Kejſer Carl V 26 Maj 1521 erklærede Luther i Rigets Acht og derefter i et Brev til ſin Svoger Chriſtian II opfordrede denne til „ikke at huſe Levningerne af det lutherſke Kjætteri“, fik R., ſom imidlertid havde været i Worms med Luther, den Beſked fra Danmark, at man ikke ønſkede hans Tilbagekomſt, da man ikke mere havde Brug for hans Tjeneſte.

Reinhold, Karl Leonh., tyſk Philoſoph, f. 26 Oct. 1758 i Wien, traadte ſom Yngling ind i et Barnabiterkloſter, hvor han ſtuderede Theologi og Philoſophi og ſnart ogſaa blev Lærer i disſe Fag. Han fulgte med Interesſe den ſtore Bevægelſe under Joſeph II, men da det gik op for ham, at hans Anſkuelſer ikke længere pasſede for hans Stand, flygtede han til Weimar, hvor han blev Wielands Ven, Medarbejder ved hans „Deutſcher Mercur" og ſiden hans Svigerſøn. Da Kants epochegjørende Hovedværk udkom, ſluttede R. ſig ganſke til det og virkede meget til at gjøre det forſtaaeligt ved ſine „Briefe über die Kantiſche Philoſophie" (i „Deutſcher Mercur", 1785—87). Som Profesſor i Jena 1787—94 udfoldede han en glimrende Lærervirkſomhed og banede Vejen for Fichte ved den dybere Begrundelſe og conſeqvente Gjennemførelſe, han gav Kants Philoſophi i ſit Hovedſkrift „Verſuch einer neuen Theorie des menſchlichen Vorſtellungsvermögens" (1789). Hans uafbrudte Søgen førte ham ſenere til Fichtes „Videnſkabslære", ja endog til Standpunkter, der ligge Schellings og Hegels nær; men hans Betydning i Philoſophiens Hiſtorie beror paa det nævnte Værk, og da han drog fra Jena til Kiel 1794, fjærnede han ſig fra den philoſophiſke Bevægelſes Centrum. Han døde 10 Apr. 1823 i Kiel. R. har ogſaa Betydning for den danſke Literatur ved ſin ſtore Indflydelſe paa Baggeſen. R.s Elementarphiloſophi — ſaaledes kalder han ſelv ſin Lære — ſøger at overvinde den Modſætning mellem Anſkuelſe og Forſtand, hvorved Kants Kritik var ſtandſet. Det fælles for begge er, at de ere Foreſtillinger, og det Factum, at vi have Foreſtillinger, er Tænkningens ſikre Udgangspunkt. Det foreſtillede er Objectet, det foreſtillende Subjectet; Foreſtillingens Stof ſvarer til hint, dens Form til dette, og Foreſtillingsevnen maa for at kunne optage Stoffet være Receptivitet, for at kunne forme det Spontaneitet. Enhver Foreſtilling er en Syntheſe, hvorved det mangfoldige i det givne Stof ſammenſattes til Enhed. — Hans Søn, **Chr. Ernſt G. J. R.**, f. 1793 i Jena, d. 1855 ſom Profesſor ſmſtds., udviklede ſin Faders Lære videre og udgav desuden Værker over Philoſophiens Hiſtorie.

Reinick, Robert, tyſk Lyriker, f. 1805 i Danzig, uddannedes i Malerkunſten i Berlin og Düſſeldorf, opholdt ſig 1838—41 i Italien og levede efter ſin Hjemkomſt førſt i Berlin og Danzig, dernæſt ſiden 1844 i Dresden, meſt beſkæftiget med Poeſi og literære Sysler. D. 1852. Hans Lyrik ejer ikke nogen fremtrædende Originalitet i Tanke eller digteriſk Udtryk, men er af en egen indſmigrende Ynde og Lethed og præget ſnart af from Inderlighed, ſnart af ſkjælmſk Naivetet. Hans Arbejder, for ſtørſte Delen ledſagede af værdifulde Tegninger af Düſſeldorfer-Kunſtnere, ere ſamlede i „Liederbuch für deutſche Künſtler" (1833), „Liederbuch eines Malers" (1837—44), „Geſammelte Lieder" (7de Opl. med Biographi af Auerbach, 1881) og „Märchen-, Lieder- und Geſchichtenbuch für die Jugend" (3dje Opl. 1876).

Reiniſch, Leo, tyſk Ægyptolog, f. 1832 i Steiermark, beſøgte Ægypten 1865, blev 1866 af Kejſer Maximilian kaldet til Mexico og udnævntes ved ſin Tilbagekomſt 1868 til Profesſor i Ægyptologi ved Wiens Univerſitet. Blandt hans ægyptologiſke Værker kan ſærlig nævnes „Die ägyptiſchen Denkmäler in Miramar" (Wien 1865). I de ſenere Tider har han meſt været beſkæftiget med Studiet af flere øſtafrikanſke Sprog.

Reinkens, Joſ. Hub., gammelkatholſk Biſkop, f. 1821 i Burtſcheid ved Aachen, var Fabrikarbejder, inden han begyndte at ſtudere, blev efter at have ſtuderet i Bonn og München 1850 Dr. theol. og 1853 Prof. theol. i Breslau. Hans Skrift „Papſt und Papſtthum nach der Zeichnung des heil. Bernhard" (1870) bevægede Biſkop Förſter i Breslau til at ſtride ind imod ham; men ſ. A. ſtillede R. ſig paa Döllingers Side i Striden mod Ufejlbarhedsdogmet og ſluttede ſig ſnart afgjort til Gammelkatholikerne, blev i Juni 1873 valgt til deres Biſkop og tog Bolig i Bonn.

Reinmar hedde to middelhøjtyſke Lyrikere. Af den ene, **R. v. Hagenau**, ogſaa kaldet der Alte, der hører til de ældſte Minneſangere og døde omtr. 1200, have vi en Række med ſtor Kunſt affattede Elſkovsdigte (udg. i Haupt og Lachmanns „Des Minneſangs Frühling", 3dje Udg. 1882). — Af den anden, **R. v. Zweter**, en Elſasſer, der levede ved forſkjellige tyſke, en Tid lang ogſaa ved det danſke Hof og døde omtr. 1270, er bevaret en Mængde „Sprüche", alle affattede i ſamme Strophe, men behandlende meget forſkjellige Æmner og nær beſlægtede med Walther v. d. Vogelweides Digtninger af ſamme Art (udg. af Röthe, 1888).

Reinōſo, Felix Joſé, ſpanſk Skribent, f. 1772 i Sevilla, ſtuderede 12 Aar Theologi i ſin Fødeby og grundede 1793 med ſin Ven, Digteren Joſé Maria Roldan et humaniſtiſk „Akademi", der kronede R. for hans Digt »La inocencia perdida« (1801). 1801—11 var R. Sognepræſt for Sta Cruz i Sevilla, 1815 blev han Docent i Humaniora ved »Sociedad económica« ſmſtds. Som ſaadan udgav han »Curso filosófico de literatura«. Hans kjække Forſvarsſkrift for de franſke frie Ideer mod den nationale Bornerthed, »Exámen de los delitos de infelidad á la patria, imputados á los Españoles bajo la dominacion francesa«, blev forbudt af Inqviſitionen. 1820—23 var R. anſat ved Provinsdeputationen i Cadiz, fra 1827 var han Redacteur af Statstidenden. D. 1842. 1872—80 udkom hans lyriſke Digte ſamlede.

Réis [rǣis], ſ. **Real**.

Reis-Efēndi ell. **Reis-ul-Kuttāb**, den tyrkiſke Titel for Chefen for det diplomat. Bureau, der udfører en Udenrigsminiſters Forretninger. **Reis-el-Ulēma**, den øverſte blandt Ulemaerne, d. e. Theologerne, der har Rang efter Muftien.

Reiſer, Carl Fred., Stabschirurg i Kjøbenhavn, f. 1718, d. 1786, bekjendt af ſin naragtige „Hiſt. Beſkrivelſe over den mærkværdige og meget fyrgterlige ſtore Ildebrand 1728, til Guds Ære og Pris" (1784) og ſin lige ſaa komiſke „Livs, Levnets og Forfølgelſes Hiſtorie" (1786).

Reiske, Joh. Jak., tyſk Philolog og Orientaliſt, f. 1716, 1748 Profesſor i det arabiſke Sprog, 1758 Rector i Leipzig, d. 1774. Af hans mange Arbejder ere de betydeligſte Udgaverne af Conſtantin Porphyrogennetos's »De cerimoniis aulæ Byzantinæ« af »Oratores Attici«, af Plutarch, Dio Chryſoſtomus og Libanios. Af den arabiſke Literatur har han gjort ſig fortjent ved en Bearbejdelſe af Abulfedas »Annales«. Hans Selvbiographi er udgivet af hans lærde Ægtefælle, Erneſtine Chriſtine R., f. 1735, d. 1798, der ogſaa fuldendte og udgav flere af hans Værker.

Reiſſiger, Carl Gottlieb, f. 1798 i Belzig ved Wittenberg, d. 1859 ſom Hofcapelmeſter i Dresden (fra 1827), var en dygtig Dirigent og i lang Tid en meget yndet Componiſt. Hans ſtore Mængde Compoſitioner, der omfatte 3 Operaer, Kirke- og Kammermuſik (8 Strygekvartetter, 6 Claverkvartetter, 27 Clavertrioer, mange Sonater m. m.), Sange (over 70 Hæfter) oſv., ere klare i Formen, letflydende og velklingende, men mangle ofte tilſtrækkeligt Indhold. Af hans Operaer er „Die Felſenmühle" (Møllen i Bjergkløften) opført paa den danſke Skueplads. Den under Navnet „Webers ſidſte Tanke" nokſom bekjendte Vals af R. findes uden dette Navn i et Hæfte med 12 Valſe fra 1824. Efter Webers Død dukkede den op i Paris ſom La dernière pensée de Weber og opnaaede en næſten eneſtaaende Popularitet. — Hans Broder, Friedrich Auguſt R., f. 26 Juli 1804 i Belzig, kom 1840 til Chriſtiania, hvor han ſom Capelmeſter ved Theatret indtil 1850 ledede flere Opera- og ſtørre Oratorieopførelſer (Mendelsſohns „Paulus" og Beethovens „Chriſtus" bleve under ham førſte Gang opførte i Chriſtiania), og virkede ſenere til ſin Død 2 Marts 1883 ſom Organiſt og militær Muſikdirecteur paa Frederikshald. Af hans talrige Compoſitioner ere navnlig enkelte af hans Mandschor („Olaf Trygvaſøn", „Nordhavet" m. fl.) blevne populære; han har desuden ſkrevet Ouverturer for Orcheſter, en Strygekvintet, Danſe og Claverſtykker.

Reiſſmann, Auguſt, f. 1825 i Frankenſtein i Schleſien, er bleven bekjendt ved ſine Skrifter om muſikalſke Emner. Til disſe høre en Muſikhiſtorie, en Compoſitionslære og Biographier af Haydn, Schubert, Mendelsſohn og Schumann, „Das deutſche Lied in ſeiner hiſtoriſchen Entwickelung" (1861, 2det Opl. ſom „Geſchichte des deutſchen Lieds" 1874, et af hans værdifuldere Arbejder), „Von Bach bis Wagner" (1861), „Illuſtrierte Geſchichte der deutſchen Muſik" (1880), „Joh. Seb. Bach", „G. F. Händel" (begge 1881), „Die Oper in ihrer kunſt- und culturhiſtoriſchen Bedeutung" (1885) m. m. 1876 overtog R. Redactionen af Mendels „Muſikaliſches Converſationslexikon" (med et Supplementbind 1881 i 12 Bd.), hvoraf 5 Bind vare udkomne ved Mendels Død. Tillige har R. componeret 3 Operaer, ſtørre Chorværker, en Concert og andre Sager for Violin, Claverſtykker, Sange m. m.

Reiß, Carl Marinus, f. i Viborg 6 Febr. 1829, blev conſt. Docent i pathol. Anatomi 1863, Lector 1865, Profesſor 1868, 1873 Prof. i Therapi og Overlæge ved Frederiks Hoſpital og har navnlig indlagt ſig Fortjeneſte ſom dygtig Univerſitetslærer. Skrifter: „Diagnoſen af det fibrinøſe pleuritiſke Exſudat" (1884); „Udviklingen af Tuberkuloſens Pathologi før og efter Opdagelſen af Tuberkelbacillen" (Univerſitetsprogr. 1886).

Reitzel, Carl Andreas, f. 1789 i Kjøbenhavn, blev 1819 Boghandler ſmſtds. og var ſiden en af Danmarks ſtørſte Forlæggere, virkſom for baade Boghandelens og Literaturens Fremme. Næſten alle vore ſtørre Digteres Værker udkom paa hans Forlag. D. 1853. Forretningen fortſættes af hans Sønner Theodor R., f. 1828, og Carl R., f. 1833.

Rej, Nikolaj, af Naglovice, polſk Digter, f. 1505 i Ukraine, var Godsejer og døde 1568. Raa, ſkarpe og vittige Digte ſom »Wizerunek żywota człowieka poczciwego« („En honnet Mands Livsbillede", 1560), »Zwierzyniec« („Dyrehaven", 1562), Epigrammer og Skjæmtedigte ſom »Figliki« (1568), hans i Proſa ſkrevne Skildring af de forſkjellige Stænder »Zwierciadło« (1568) gav ham Navnet „den polſke Digtekunſts Fader". Han gik over til Calvinismen, overſatte det gamle Teſtaments Pſalmer, ſkrev et bibelſk Drama »Żywot Jozefa« („Joſephs Liv") og udgav en Poſtil.

Reje (Palæmon), Slægt af langhalede, 10benede Skjoldkrebs, hvis Arter ere udbredte over de fleſte ſalte og adſkillige ferſke Vande; her i Norden kjendes dog kun Havformer, af hvilke den almindel. R. (P. squilla), der afgiver et yndet Fødemiddel, er den vigtigſte. I vidtløftigere Forſtand omfatter Rejefamilien en Mængde med de egentlige R. mere eller mindre nærbeſlægtede Former af de dekapode Havkrebs; de ſaakaldte Heſterejer (Crangon), der ogſaa ere almindelige ved vore Kyſter, ſtaa derimod i ſyſtematiſk Henſeende mindre nær ved de ægte R.; de ſpiſes ved Kyſterne af Nordſøen og Kanalen, men ſtaa i Velſmag langt tilbage for de egentlige R.

Rejf. De fleſte Nøglekamme have ēn eller flere Hakker (R.), der enten files ind eller dannes med en dertil beſtemt Rejfſav. Dertil ſvare ſmaa, krummede Stykker Blik inde i Laaſen, der ſkulle hindre dens Oplukning ved Nøgler, ſom ikke indeholde R. paa de beſtemte Steder. Disſe Blikſtykker kaldes ligeledes R., og det hele, ofte temmelig vidtløftige Syſtem af R. i Laaſen kaldes under ēt en Rejfbeſætning. R. kaldes end videre afſkraaede Facetter paa Bladene til Hængsler og andet Smeddearbejde. Ved at file dem betjener man ſig undertiden af en Rejfklob, d. e. en Klob (ſ. d. A.), der, naar den bruges til at indſpænde Stykket i Skrueſtikken ved to ſkraatliggende Kjæver, holder Stykket ſaaledes i en ſkraa Stilling, at man kan ſlippe for at føre Filen i en ubekvem ſkraa Retning.

Rejicēre, forkaſte, afviſe, navnlig ved en Examen; rejēct, afviſt, falden igjennem ved en Examen.

Reknæs Hoſpital, liggende lige uden for Molde i Norge, er en ſtor Plejeſtiftelſe for Spedalſke, der har exiſteret ſiden Beg. af forrige Aarhundrede.

Rekrūt (af fr. recrue), en til Krigstjeneſte hvervet eller indkaldt Soldat, der endnu ikke har modtaget tilſtrækkelig Uddannelſe til at kunne bruges mod Fjenden. **Rekrutēre**, forſyne en Hær med nye Soldater; i overf. Betydn. tilføre nye Kræfter.

Relais, fr. [rølǣ], Heſteſkifte, nyt Forſpand; ſ. ogſaa **Telegraphi**.

Reland, Hadr., holl. Orientaliſt, f. 1676, fra 1701 Profesſor ved Univerſitetet i Utrecht; d. 1718. Af hans Værker maa nævnes »Palæstina ex monum. veteribus illustrata« (1714), »Antiquitates sacræ veterum Hebr.« (1708), »De religione Muhammedica« (1705), overſ. paa Franſk ved D. Durand, og »Analecta Rabbinica« (1702 og 1722).

Relāta rēfero, lat., jeg fortæller, hvad jeg har hørt, jeg indeſtaar ikke for Sandheden.

Relatiōn, Beretning (jvfr. **Referere**, hvoraf det kommer); ogſaa Forhold, Forbindelſe. Det **relative** er det, ſom kun er eller gjælder i Forhold til noget andet eller til visſe Forudſætninger. Da al Erkjendelſe beſtaar i Beſtemmelſe af Tingenes indbyrdes Forhold og de for disſe Forhold gjældende Love, er alt, hvad vi erkjende, relativt. Det abſolute, det, ſom er afſluttet i ſig og ikke ſtaar i Forhold til noget uden for ſig, kunne vi derfor ikke tænke; det er et Grænſebegreb, til hvilket Gjennemtænkningen af det relative fører os, men ſom ikke ſelv kan gjøres til Tankens Udgangspunkt. **R. Pronomen** (henviſende Stedord), et Pronomen, der viſer tilbage til noget i en anden Sætning, til hvilket der ved Pronominet tilføjes en Beſtemmelſe: ſom, der, hvilken.

Relaxēre, ſlappe, løsne. **Relaxerende Lægemidler** ere ſaadanne, ſom virke blødgjørende og ſlappende. **Relaxatiōn** bruges navnlig i Retsſproget om Ophævelſen af en iværkſat Arreſt eller Execution.

Relegēre, forviſe; **Relegatiōn**, Forvisning. Hos Romerne brugtes dette Udtryk ſpecielt om en ſæregen Art Forvisning (navnlig til et beſtemt Sted af Riget), der var en ringere Straf end Landsforvisning. Nu bruges det navnlig om Bortvisning af Studenter fra Univerſitetet.

Relevēre, udhæve; **relevānt**, vigtig, magtpaaliggende, hørende til Sagen. **Relevé**, fr. [røl've], en pikant Ret, der afløſer en anden.

Relief, fr. [ēff], kalder man i Sculpturen alt Arbejde, der ſpringer frem fra en Flade; navnlig bruges Udtrykkene Bas- og Hautrelief til at betegne kunſtneriſke Fremſtillinger med en Flade til Baggrund. Medens Hautrelief kan hæve ſig ſaa meget frem, at Figurerne blive næſten fuldſtændig runde og kun med enkelte Punkter paa den indre Side klæbe til Grunden, er det Basreliefets Opgave uden at krænke det plaſtiſke Princip i en mere eller mindre flad, mod Grunden presſet Figur at frembringe Illuſionen af det fuldſtændige Legeme. Efter at Basreliefet gjennem hele Middelalderen indtil den nyeſte Tid var blevet udført efter altfor maleriſke Principer, lykkedes det iſær Thorvaldſen at hæve denne Kunſtart til dens fulde Betydning, idet han med klar Anſkuelſe af Sagen vendte tilbage til den antike Opfattelſe af Basreliefet. Særegne Grene danne Medailleurkunſten, udſkaarne Conchylier og de ſaakaldte ſkaarne Stene med ophøjet Arbejde (Camée). I Fortificationen betegner R. et Fæſtningsværks Højde over Terrainet. **Reliefdrejning** (Medailledrejning), en Art Pasdrejning, gaar ud paa ved Drejning at frembringe en Copi af et Basrelief, i Regelen af ringe Omfang og forholdsvis ikke for ſtor Dybde i Reliefet. **Reliefkort**, geographiſke Kort, der tilſigte at anſkueliggjøre Forſkjelligheder i Højdeforhold ved ophøjet Arbejde (i Papier mâché ell. lign.); iſær mindre Omraader med charakteriſtiſke Terrainforhold (f. Ex. Schweiz, Holland) egne ſig til denne Art af plaſtiſk Fremſtilling. Højderne gjengives ſelvfølgelig i ſtærkt forſtørret Maaleſtok. **Reliefmaſkine**, en af Collas i Paris opfunden Kobberſtikkemaſkine, der giver en ſchatteret Tegning af et Relief paa en med Ætſegrund dækket Plade, der ſiden kan ætſes og bruges til Aftrykning. **Relieftryk**, ophøjet Tryk, beſtemt til at læſes af Blinde ved Hjælp af Fingerfølelſen, frembringes enten ved Anvendelſe af retſtaaende ophøjede Typer (Relieftyper, Reliefſkrift) eller ved Pladetryk (Stereotypering). Begyndelſen til Relieftrykning for Blinde ſkete 1784 ved Valentin Haüy (ſ. d. A.), og dertil anvendtes det latinſke Dobbeltalphabet i en for Fingerfølelſen pasſende Størrelſe. I Storbritannien gjordes det førſte Forſøg paa at ſkaffe Blinde Læsning i Edinburgh ved Hjælp af Reb med Knuder til Betegnelſe af Bogſtaverne; ſenere fremkom ved Siden af det latinſke Alphabet flere Alphabeter; det meſt udbredte af disſe er det af den blinde Moon i Brighton opfundne. Af ſtørſt Betydning er det af den blinde Louis Braille ved Blindeinſtitutet i Paris opfundne, i næſten alle Blindeinſtituter benyttede Punktſyſtem, det Brailleſke, der omfatter ikke blot Alphabet, Interpunktions- og Taltegn, men tillige geometriſke Tegn og et fuldſtændigt og ſærdeles praktiſk Nodeſyſtem for Blinde; ſenere er i Tyſkland hertil kommet Tegn for Diphthonger og nogle Conſonantforbindelſer, og en ſtenographiſk Anvendelſe af Syſtemet har faaet Indpas paa flere Steder, navnlig i England, Frankrig og Tyſkland. Punktſkriften, der beſtaaer i 1—5 Punkter i forſkjellige Stillinger og Sammenſtillinger i tre Rækker fra oven nedad, med Plads for to Punkter i hver Række, egner ſig tillige til Skrivning af ophøjet Skrift; hertil benyttes et Apparat, beſtaaende af en Tavle med Riller (franſk), Punktfordybninger (engelſk) eller et Underlag af Læder eller Klæde (danſk) en med rectangulære Huller forſynet Lineal og en Metal- eller Benſtift til at punktere Skrifttegnene baglængs (fra højre til venſtre) paa et mellem Lineal og Underlag anbragt Papir, ſaa at man ved at vende Papiret bliver i Stand til at læſe den frembragte Punktſkrift fra venſtre til højre. Til Stereotypering benyttes et lignende Apparat, idet man ved Bankning (eller Presning) anbringer Punkterne paa en Metalplade, der da benyttes i Stedet for Typer. Ved Hjælp af den Brailleſke Punktſkrift er det blevet muligt at ſkaffe de blinde en muſikalſk, æſthetiſk og populærvidenſkabelig Literatur, og ved den lærde Skole for Blinde i Worceſter trykkes tillige latinſke og græſke Værker og andre Skrifter til videnſkabelige Studier. I Nordamerika, hvor der trykkes ſærdeles meget, anvendes iſær det latinſke Alphabet i en tillempet Form (af Dr. Howe) og et af Wait i New-York opfundet Punktſyſtem, i hvilket Punkterne ligge i to Rækker, ſaa at Skrifttegnene ſtilles mere paa langs fra venſtre til højre. Ogſaa i andre Retninger maa for Fingerfølelſen tilgængelige Betegnelſer træde i Stedet for de ſynlige, ſaaſom ophøjede geometriſke Figurer, Grundtegninger og Omrids af Gjenſtande, ſamt Landkort og Glober, og i nyere Tid har Tilvejebringelſen af trykte Reliefkort ſpillet en vigtig Rolle i Blindeundervisningen.

Religiōn (af lat. religio) er ikke blot Lære om Gud og Guds Forhold til Verden, men tillige den perſonlige Tro paa denne Lære ſamt den ved denne Tro betingede Viljesretning. R. er altſaa et perſonligt Livsforhold, et helt aandeligt Liv i Menneſket, et Samliv med Gud i Hjærtets Lønkammer og tillige et Liv med Gud i Verden. Det ſande religiøſe Sindelag, **Religiøſitet** eller Fromhed, giver ſig over for Gud Udtryk i inderlig Gudhengivelſe og Tilbedelſe; „Bøn er det religiøſe Livs Aandedræt“; udadtil ytrer det ſig i et dydigt Liv; thi for at være religiøs er det ikke nok at vide, hvad der er Guds Vilje; man maa ogſaa gjøre denne. Sand Religiøſitet er altſaa uadſkillelig forbunden med den oprigtige Vilje til at føre et ſædeligt Liv, men tillige rigtignok med Bevidſtheden om at være langt fra at have gjort eller gjøre dette ſaaledes, ſom det ſkulde gjøres, altſaa med Bevidſtheden om Synd. Men Syndsbevidſtheden medfører atter Trang til Forſoning og Forløsning, og disſe Begreber, Synd og Forſoning, ere ſaaledes Grundbegreberne i enhver højere R.; den Dybde og Klarhed, hvormed disſe Begreber ere opfattede, er det afgjørende Kriterium for de forſkjellige R.s Værd; thi en R. fyldeſtgjør kun ſin Beſtemmelſe, at gjenoprette det ved Synden forſtyrrede aandelige Samliv imellem Gud og Menneſket, i ſamme Forhold ſom den formaar at aabne Blikket for Syndens Betydning og at ſkjænke den ved Synden ængſtede Samvittighed Fred og Trøſt. Derfor ſtaar Hedenſkabet med dets uudviklede Syndsbegreb og dets ſelvlavede Ofre langt under Jødedommen med dens klare Syndsbevidſthed og dens af Gud ſelv indſtiftede Offerinſtitution; men i Jødedommen gives der dog intet fuldgyldigt Offer for Synden, og den ſtaar derfor atter langt under Chriſtendommen, i hvilken det fuldgyldige Offer én Gang for alle er bragt, ſaa at det ikke behøver at gjentages (jvfr. **Offer** og **Naade**). Chriſtendommen er derfor ogſaa ikke blot en ſandere R. end nogen af de tidligere, men den abſolut ſande eller fuldkomne R., idet den indeholder det, ſom er R.s abſolute Formaal: Adgang for Menneſkets Sjæl til at blive Et med Gud. Naar de hedenſke R. kaldes naturlige R. i Modſætning til Jødedom og Chriſtendom ſom den aabenbarede, overnaturlige ell. poſitive R., er denne Adſkillelſe vel til en vis Grad berettiget; men fra Chriſtendommens Standpunkt maa det dog hævdes, at ogſaa al naturlig R. i ſidſte Inſtans hviler paa en Aabenbaring; thi ud af ſig ſelv kan Menneſket intet erkjende om Gud: „Gud erkjendes kun, for ſaa vidt ſom han ſelv lader ſig erkjende af os.“ Efter det forſkjellige Gudsbegreb har man inddelt de beſtaaende Religioner i theiſtiſke ell. monotheiſtiſke, pantheiſtiſke og polytheiſtiſke R. De monotheiſtiſke ere Chriſtendom, Jødedom, Muhammedanisme og Mormonisme; de pantheiſtiſke og polytheiſtiſke R. ſammenfattes ofteſt under Navnet de hedenſke R., og det med ſaa meget ſtørre Ret ſom ſelv en ſaa udpræget Pantheisme ſom f. Ex. Buddhismen, naar den ſkal gjøre ſig gjældende ſom Folkereligion, for den ſtore Mængde maa fremtræde ſom Polytheisme. Af Jordklodens ſamlede Befolkning, ſom anſlaas til 1,400 à 1,500 Mill., regner man at de chriſtne udgjøre henved en Tredjedel, deraf c. 115 Mill. Proteſtanter, c. 200 Mill. romerſke og c. 100 Mill. græſke og rusſiſke Katholiker. Jødernes Antal anſlaas til lidt over 7 Mill., Muhammedanernes til højſt 150 Mill., Mormonernes til c. 150,000. Blandt de hedenſke R. tæller Buddhismen c. 500 Mill. Tilhængere, Brahmanismen c. 190 Mill., de øvrige mindre udviklede hedenſke R. maaſke 200 à 300 Mill., et Tal, ſom man dog ikke kan angive med nogen Nøjagtighed paa Grund af det mangelfulde Kjendſkab til Størrelſen af Afrikas Befolkning. **Religiōnsed**, en Ed til Staten, ved hvilken man bevidner ſin Overensſtemmelſe med den Tro, til hvilken man bekjender ſig, og lover at værne om denne. Nu kræves R. næſten overalt kun af Gejſtlige, Præſteed, og indeholder da Løftet om, at man i ſin Forkyndelſe vil holde ſig til ſit Kirkeſamfunds Love. I Danmark kræves der efter Foranſtaltning af Kirkecommisſionen af 1870 ikke længere nogen ſaadan Ed, men kun et højtideligt Løfte i ſaa Henſeende, der efter Ordinationen aflægges til Biſkoppen. **Religiōnsedict**, en af den verdslige Regering udſtedt Forordning om, hvorvidt en Trosbekjendelſe ſkal tolereres eller ej. **Religionsfrihed** i videre Forſtand er fuld borgerlig Ligeberettigelſe for enhver Religion og dens Bekjendere; i ſnævrere Forſtand er R. d. ſ. ſ. den ſaakaldte Confesſionsfrihed, d. e. borgerlig Ligeberettigelſe for Tilhængerne af de forſkjellige chriſtelige Trosſamfund, Katholiker, Proteſtanter og Sekterere, ſaa vel ſom for Tilhængerne af andre af Staten anerkjendte Religioner, f. Ex. Jøderne. R. indbefatter følgende Rettigheder: 1) Jus confessionis, Ret til at opſtille en egen Trosbekjendelſe. Det er en Selvfølge, at Religionsſamfundets Tro ikke maa indeholde Grundſætninger, ſom krænke Ærefrygten for det guddommelige, Lydigheden mod Lovene, Troſkaben mod Staten og Freden med Medborgerne, eller ſom ſtride mod gode Sæder og borgerlig Orden. Nu har den Anſkuelſe gjort ſig gjældende, at der i de Lande, hvor R. herſker, ikke tilkommer Staten Ret til forebyggende Forholdsregler over for Dannelſen af nye Religionsſamfund, men kun til represſive Foranſtaltninger. 2) Jus sacrorum, Ret til at indrette ſin Gudstjeneſte, ſom man vil. 3) Jus sacerdotii, Ret til at prøve, ordinere og anſætte de Gejſtlige. 4) Jus regiminis, Ret til at organiſere Samfundsforfatningen og ſtyre Samfundet i Overensſtemmelſe hermed. 5) Jus instructionis, Ret til at meddele religiøs Undervisning. 6) Jus disciplinæ, Ret til at øve Kirketugt. 7) Jus jurisdictionis, egen Jurisdiction paa det kirkelige Omraade. 8) Jus patrimonii, Ret til at erhverve Ejendom. —

Modſætningen til R. er Statskirkedømmet, i Følge hvilket Staten kun anerkjender ēt kirkeligt Parti og enten fuldſtændig undertrykker alle andre (Intolerance) eller kun taaler dem under visſe Indſkrænkninger (Tolerance). I Danmark har Grundloven af 1849 indført R. i ſnævrere Forſtand; men det i Grundloven udtalte Løfte, at den evangeliſk-lutherſke Folkekirkes Anliggender ſkulle ordnes ved Lov, er endnu ikke indfriet, og Folkekirken er derfor endnu lige ſaa fuldſtændig i Statens Vold ſom i Statskirkedømmets Tid og er altſaa det eneſte af alle de anerkjendte Trosſamfund, hvem den ved Grundloven indførte R. endnu ikke er kommen til gode. (B. S.)

Religionsfred, forſkjellige Fredstractater iſær i Frankrigs (ſ. **Franſk Kirke**) og Tyſklands Hiſtorie. R. i Nürnberg 1532 beſtemte, at, indtil et almindeligt Kirkeconcilium ordnede Kirkens Anliggender, ſkulde i Tyſkland alt blive, ſom det den Gang var. Denne rent midlertidige Overenskomſt mellem de proteſtantiſke og katholſke Rigsſtænder (gejſtlige og verdslige Herrer ſamt frie Stænder) blev fornyet 6 Gange 1534—45. Forliget i Pasſau 1552 tilſtod de proteſtantiſke Rigsſtænder lige Rettigheder med de katholſke, indtil et almindeligt eller et tyſk Concilium tilvejebragte Enighed om Kirkeſagen; blev Enighed ikke opnaaet, ſkulde Freden opretholdes paa Betingelſe af Ligeberettigelſe for begge Parter. R. i Augsburg 26 Sept. 1555 gjenoptog Pasſauerforligets Beſtemmelſe om Ligeberettigelſe for de katholſke og de proteſtantiſke Rigsſtænder i den Forſtand, at Regeringen i ethvert tyſk Land ſkulde være Herre over Underſaatternes Tro (Territorialſyſtemet); de romerſkſindede Fyrſter udtalte beſtemt, at de ikke vilde tilſtede deres Underſaatter anden Tro end den, hvori de ſelv vare ſikre paa at blive ſalige. Dog ſkulde enhver, der havde anden Tro end ſin Fyrſte, have Lov til at udvandre, hvorhen han vilde. Enhver Stat, ſom for Fremtiden vilde gaa over til den augsburgſke Conſesſion (Freden gjaldt nemlig kun Lutheranerne, ikke de reformerte ell. Sekterne), ſkulde have Lov dertil; Kammerretten, d. e. Rigets øverſte Domſtol, ſkulde fremtidig beſtaa halvt af Lutheranere, halvt af Katholiker; den ſkulde gjøre Ed paa R. Katholikerne fik det ſaakaldte „kirkelige Forbehold" (reservatum ecclesiasticum) ſat igjennem, i Følge hvilket en Kirkefyrſte, ſom gik over, ſkulde miſte baade ſin kirkelige og ſin verdslige Magt. Det var altſaa ikke Religionsfrihedens Princip, der blev gjort gjældende ved denne R., idet det kun var Regeringerne, ikke Underſaatterne, der fik Frihed til at vælge, hvilken af de to Bekjendelſer de vilde. Det kirkelige Forbehold ſamt den Fyrſterne tilſtaaede Ret til at øve Trostvang blev ſnart et frygteligt Vaaben i Jeſuiternes Hænder og fremkaldte de Forfølgelſer, ſom til ſidſt ledede til Trediveaarskrigen; men ogſaa ved dennes Afſlutning ved den weſtfalſke Fred 1648 bleve de ſamme Principer gjorte gjældende, kun med den Forſkjel, at denne R. ogſaa gjaldt for de reformerte. (B. S.)

Religionshiſtorie er en Videnſkab, ſom uafhængig af ethvert dogmatiſk Særſtandpunkt vil fremme Forſtaaelſen af Religionens Væſen og Natur gjennem Underſøgelſe af de til forſkjellige Tider og paa forſkjellige Steder fremtrædende Religioner. Den har gjennemløbet forſkjellige Stadier, inden den naaede ſin nuværende Skikkelſe. I det 17de og 18de Aarh. uddannede ſig Foreſtillingen om en „naturlig Religion", der var klar og ſimpel, og af hvilken de hiſtoriſk givne Religioner tænktes opſtaaede dels ved Tilføjelſer, dels ved Fordrejelſer. Som denne Religions Indhold tænkte man ſig væſentlig Troen paa Gud og paa Sjælens Udødelighed. Mod denne Antagelſe gjorde Schleiermacher („Reden über die Religion", 1799) gjældende, at Religion beſtaar ikke i visſe Foreſtillinger, men i en Følelſe, der former ſig forſkjellig hos de forſkjellige Individer og de forſkjellige Folkeſlag. Man forſøgte nu (Creuzer og hans Skole) at opfatte de hiſtoriſke Religioner ſom ſymbolſke Former for en gammel, dybſindig Visdom. I Modſætning hertil fremhævede Otfried Müller („Prolegomena zu einer wiſſenſchaftlichen Mythologie", 1825), at der i en hiſtoriſk Religion ikke gjøres Forſkjel mellem Indhold og Form; begge blive til for den religiøſe Bevidſthed paa en Gang; og han fremhævede, at religiøſe Foreſtillingers Opſtaaen er afhængig af beſtemte hiſtoriſke og phyſiſke Betingelſer, om hvilke Hiſtorie, Sprogforſkning og Archæologi maa oplyſe os. Grunden blev nu lagt til et hiſtoriſk-ſammenlignende Studium af Religionerne. Senere blev en Tid lang Sprogvidenſkaben af herſkende Indflydelſe i Religionsvidenſkaben. Den etymologiſke Skole, ſom er grundlagt af A. Kuhn, men hvis meſt bekjendte Repræſentant er Max Müller, hævder Underſøgelſen af Gudenavnenes oprindelige Betydning ſom afgjørende i Religionshiſtorien. Mythologiſke Foreſtillinger opſtaa ved en „Sygdom i Sproget", ved Forvexling af Ord, der brugtes til at udtrykke forſkjellige Phænomener. Müller antager, at Urmenneſkene vel havde Følelſen af at ſtaa i Forhold til et uendeligt Væſen, men kun havde Evne til at udtrykke dette paa højſt ufuldkommen Maade. Den etymologiſke Skole indſkrænker Sammenligningen af religiøſe Foreſtillinger og Facta til Folkeſlag af ſamme Sprogæt; Guddomme, hvis Navne ikke kunne føres tilbage til ſamme Rod, maa ikke ſammenſtilles. Den er tillige tilbøjelig til at finde et primitivt Trin der, hvor der i Virkeligheden fremtræder et forholdsvis højt Trin af aandelig Udvikling (ſaaledes i Vedaſangene). Mod begge disſe Enſidigheder træder den ethnographiſke Skole op. Den grundlagdes, da man begyndte at ſætte Studiet af de vilde Folkeſlags Religioner i Forbindelſe med Studiet af de højere Religioner. Lubbock, Tylor, Spencer og A. Lang have iſær ſlaaet ind paa denne Vej. Hvor man hos et civiliſeret Folk træffer religiøſe Foreſtillinger, der ſtaa i Modſætning til dets aandelige Udvikling i andre Henſeender, men minde om Foreſtillinger, ſom findes hos vilde Folkeſlag, ſlutter man, at man ſtaar over for Levninger fra et lavere Udviklingstrin. Inden for hver enkelt af de højere Religioner ſøger man at paaviſe forſkjellige Lag af Foreſtillinger og Skikke, ſom ſkrive ſig fra tidligere Stadier. Ligeſom Archæologien viſer, at Menneſkene overalt paa Jorden paa primitive Culturtrin have benyttet ganſke ſimple Stenredſkaber, ſaaledes mener den ſammenlignende Religionshiſtorie at kunne paaviſe visſe fælles Træk (navnlig Tendenſen til at opfatte alt i Naturen ſom beſjælet), der ere eiendommelige for de primitive Religionsformer. Den mener ikke at kunne udfinde Religionens førſte Begyndelſe, men dog at kunne ſpore en ſuccesſiv Udvikling fra mere ubeſtemte, ſimple og uſammenhængende Religioner til de mere ſammenſatte og beſtemt udformede Syſtemer, ſom de højere Religioner frembyde. Den ſpørger ikke, om Religionerne ere ſande eller falſke, men hvorledes de ere opſtaaede og have udviklet ſig. Den ſtuderer i Religionernes Hiſtorie en væſentlig Side af den menneſkelige Aands Udviklingshiſtorie, idet den gaar ud fra, at „Mytherne ere deres Hiſtorie, ſom have frembragt dem, ikke deres, om hvilke de handle“ (Tylor). — Foruden i England drives i den nyeſte Tid dette Studium med ſtor Iver i Holland, Belgien og Frankrig, af Mænd ſom Tiele, Réville, Goblet d'Alviella o. m. fl. (H. H.).

Religionsphiloſophi, den Videnſkab, ſom underſøger Religionens Væſen i dens Forhold til den menneſkelige Natur og den menneſkelige Erkjendelſe. Den kan fremtræde allerede inden for de poſitive Religioner, for ſaa vidt der i disſe er et intellectuelt Element, ſaa at der kan rejſe ſig en Reflexion over Religionens Indhold. Religionerne udſpringe af Afhængighedsfølelſen, ſom opſtaar hos Menneſket ved Betragtningen af Naturens og Samfundets Magter; omtumlet af Frygt og Haab perſonificerer han i Phantaſien Naturkræfterne, uendeliggjør i Foreſtillingen de menneſkelige Væſener og ſer ſin Skjæbne i de ſaaledes anſkuede overnaturlige Væſeners Vilje. Reflexionen ſøger ſaa at bringe Sammenhæng og Enhed til Veje i denne overnaturlige Verden. Denne religionsphiloſopherende Stræben viſer ſig endnu tydeligere, hvor den ene poſitive Religion bekæmper den anden. Men ſaa længe den religiøſe Følelſe og Phantaſi herſker over Tanken, kan Reflexionen ikke gjennemføres. En videnſkabelig R. maa ſtille ſig uden for alle Religioner og finde det for dem alle fælles, Religiøſitetens almindelige Væſen og Love. Den har til ſin Forudſætning et hiſtoriſk Kjendſkab til de forſkjellige Religioner og deres Lære og ſøger paa Grundlag heraf at viſe, hvilke pſychologiſke Kræfter, der iſær ere virkſomme i det religiøſe, og hvorledes dette forholder ſig til Videnſkabens Reſultater og Menneſkelivets ethiſke Love. Dens ſidſte Formaal vil være at beſtemme, hvilken Form for Religiøſitet der under de givne Forhold er mulig. Den træder herved i et nøje Forhold, ikke blot til Pſychologien, men ogſaa til Metaphyſiken og Ethiken. — De hidtil foreliggende Forſøg paa en R. lide iſær under Mangelen af et ſikkert og fuldſtændigt hiſtoriſk Grundlag, ſom ikke engang endnu er til Stede. (Smlgn. dog **Religionshiſtorie**). Kants, Schellings og Hegels R. viſer desuden en enſidig Tendens til umiddelbart at finde moralſke og logiſke Ideer udtrykte i de poſitive Dogmer og i den religiøſe Bevidſthed i det hele. Et frugtbarere Udgangspunkt greb Schleiermacher, der ſaa Religionens Væſen i Afhængighedsfølelſen; Feuerbach, Weiße og H. Spencer have hver paa ſin Vis faſtholdt det ſamme Synspunkt. (H. H.).

Den chriſtelige R. tager ſom al Philoſophi ſit Udgangspunkt fra den menneſkelige Selvbevidſthed, dog ikke fra det uigjenfødte, men fra det gjenfødte Menneſkes Selvbevidſthed. I Erkjendelſe af, at Gjenfødelſen er en Realitet, en Nyſkabelſe af det aandelige Liv, ſom Følge af hvilken det gjenfødte Menneſke ſer med et andet Syn baade paa ſig ſelv og paa alt uden for ſig, ſøger den chriſtelige Religionsphiloſoph ud fra denne ſin gjenfødte Bevidſthed at danne ſig en ſaa vidt mulig ſammenhængende Erkjendelſe af Gud og hans Forhold til Verden og Menneſkelivet. Han mener ikke hermed at kunne beviſe Chriſtendommens Sandhed over for Ikkechriſtne; thi han ved, at Overbevisningen herom vindes ad Troens, ikke ad Erkjendelſens Vej, men han ſøger at klare ſig, hvorledes han fra ſit Standpunkt maa tænke ſig Gud og de guddommelige Ting, ſærlig Guds Forhold til Verdens- og Menneſkelivet. Det ligger i Sagens Natur, at han under dette ſit Arbejde maa tage Henſyn til, hvorledes disſe Spørgsmaal ere blevne beſvarede ikke blot i de forſkjellige philoſophiſke Syſtemer, men ogſaa i de foreliggende hiſtoriſke Religioner; derfor blive baade Philoſophiens Hiſtorie og Religionshiſtorien Hjælpevidenſkaber for den chr. R., der i de enkelte philoſophiſke Syſtemer ſaa vel ſom i de ikke-chriſtelige Religioner ſer ufuldkomne Forſøg, over for hvilke Opgaven vil være, kritiſk at udſondre Sandhedsmomenterne fra Vildfarelſerne. Den chr. R. er deri forſkjellig fra den ſpeculative Theologi, at denne gaar ud fra Aabenbaringens Kjendsgjerninger; R. derimod gaar ud fra den gjenfødte Bevidſthed og ſøger derudfra at orientere ſig over Menneſkets Forhold til den ham omgivende Verden og til Gud ſom Skaberen og Nyſkaberen. (V. S.).

Reliquier, d. e. Levninger, kaldte de gamle Levningerne af en Død, dog ikke hele Liget, men kun de enkelte Dele af det. I ſamme Betydning og med ſamme Indſkrænkning gik R. i det chriſtelige Latin over til at betegne Levningerne af de afdøde, hvem Kirken ærede ſom Hellige. Pave Gregor d. ſtore ſkjelnede ſaaledes udtrykkelig imellem Martyrernes Legemer og deres R., og udbrede ſig over, at Martyrerne udførte de ſtørſte Undere der, hvor den ringeſte Del af dem, nemlig deres R., befandt ſig. Fra det 4de Aarh. brugte man R. ogſaa om Martyrernes Klæder og de Redſkaber, hvormed de vare blevne martrede; ſenere gik man videre og regnede alt, ſom den afdøde Helgen hyppig havde berørt, f. Ex. hans Stol, for hellig R., ligeſom alt, hvad der havde været i Berøring med Chriſtus, f. Ex. hans Kors. Den romerſke Kirkelære fordrer egentlig kun, at alle R. ſkulle ſkjærmes mod Profanation og holdes i Ære; men i Praxis gjøres de til Gjenſtand for ligefrem Tilbedelſe, og der loves Aflad til alle Troende, ſom valfarte til de af og til ſtedfindende Udſtillinger af mere berømte R.

Rellſtab, Ludw., tydſk Forfatter, f. 1799 i Berlin, d. 1860, var oprindelig Officer, men forlod denne Stilling 1821 af Interesſe for Literatur og Muſik. Efter flere Gange at have ſkiftet Ophold optraadte han fra 1823 i Berlin med Muſikkritiker, hvis Skarphed og Alvor vakte Opſigt. Hans ſatiriſke Fortælling „Henriette, die ſchöne Sängerin" (1825) bragte ham en Fængſelsſtraf. Fra 1826 arbejdede R. i „Voſſiſche Zeitung" og blev navnlig i muſikalſke Anliggender betragtet ſom en Autoritet. Af hans Romaner, der udmærke ſig ved rig Handling og livlig Fremſtilling, maa mærkes „1812" (1834) og „Drei Jahre von dreißigen" (1858). Hans dramatiſke Værker ere uden ſtor Betydning. Hans „Geſammelte Schriften" (med Selvbiographi) udkom 1860—61 i 24 Bd.

Reluitiōn, Indløsning af et Pant; overh. Godtgjørelſe, Erſtatning.

Rem. R. finde udſtrakt Anvendelſe til Seletøj m. m. Til Forplantelſe af omdrejende Bevægelſe bruges iſær R. af Kohuders Ryg, ſamlede ved Syning, Nitning oſv. Dog bruges dertil ogſaa R. af Guttapercha, af Gjorde, helſt med indvævede Jærntraade, af Jærntraadsdukter fladt ſamlede (ſ. **Rebſlagning**). **Remſkiver**, paa hvilke de udſtrammede Remme uden Ende løbe, kunne være af Træ ell. Jærn; de tør ikke være for ſmaa eller løbe for langſomt, og de faa ſædvanlig en hvælvet Overflade, fordi de da holde bedre paa Remmen. Træſkiver bør ſamles ſaaledes, at de overalt viſe Endetræ ud ad, fordi dette giver den ſtørſte Friction og R. da ikke blive urunde ved Indtørring. **Remforplantelſe** kan bruges mellem Axler i større Afſtande og i ſkjæve, ja vexlende Stillinger; den giver en rolig Bevægelſe, en let Udløsning, naar en faſt og en løs Skive anbringes jævnſides, en nem Afvexling i Haſtigheden ved Benyttelſe af flere Skiver med forſkjellig Størrelſe (ſ. **Trappeſkiver**), og desuden koſter den i Regelen en Del mindre end Tandhjul; men den er ikke ſaa paalidelig, da Remmene let glide paa Skiverne.

Remak, Robert, tydſk Embryolog og Nervelæge, f. 1815 i Poſen, d. i Kisſingen 1865, ſtuderede i Berlin under Joh. Müller og Schönlein og var den førſte Jøde, ſom fik Tilladelſe til at habilitere ſig ved et preusſiſk Univerſitet, idet han 1847 blev Privatdocent i Berlin; førſt 1859 blev han (extraordinær) Profesſor. R. har iſær Betydning ved fine Underſøgelſer over Hvirveldyrenes Udviklingshiſtorie og ved Indførelſen af den conſtante elektriſke Strøm ved Behandling af Nerveſygdomme. „Über ein ſelbſtändiges Darmnervenſyſtem" (1847), „Unterſuchungen über die Entwickelung der Wirbelthiere" (2 Bd., 1851—55), „Galvanotherapie der Nerven- und Muskelkrankheiten" (1858).

Remanēnt, tilbageblivende. **R. Magnetisme** kaldes den Magnetisme, ſom bliver tilbage i Jærn og Staal, naar den elektriſke Strøm, ſom har fremkaldt den (ſ. **Elektromagnetisme**), hører op. I de blødere Jærnſorter er den r. M. meget ſvag; den kan derimod i hærdet Staal beløbe ſig til mere end 50 pCt. og er ſtørſt i magnetiſk Jærnmalm. For øvrigt afhænger Mængden af r. M. af den Maade, paa hvilken den elektriſke Strøm afbrydes, thi afbrydes den pludſelig, bliver den r. M. meget lille, men er en hel Del ſtørre, naar Afbrydelſen ſker efterhaanden.

Rembert ell. **Rimbert**, Ansgars Efterfølger ſom Bremens og Nordens Ærkebiſkop 865—888. Engang, da Ansgar opholdt ſig i Kloſtret Turholt i Flandern, ſaa han en Flok Drenge gaa til Kirke og imellem dem R., hvis hele Væſen tiltalte ham ſaaledes, at han fik ham ſat ind i Kloſterſkolen og beſtemt til den gejſtlige Stand. Senere blev R. hans kjæreſte Ven og Ledſager; ved Ansgars Død 865 var R. hos ham i Bremen ſom hans Diakon. Som ſaadan var han den fornemſte Præſt i Stiftet næſt efter Ansgar ſelv, og denne udtalte paa ſit Sygeleje Ønſket om, at R. ſkulde være hans Efterfølger, hvortil han ogſaa blev valgt, ſamme Dag Ansgar døde. Valget blev bekræftet af Pave Nicolaus I i en Skrivelſe af Dec. 865. R. foretog ſom Ærkebiſkop mange Misſionsrejſer til Jylland, ſtyrkede de chriſtne i Troen og udmærkede ſig i enhver Henſeende ved Fromhed, Nidkjærhed og Godgjørenhed. Var der en chriſten Slave at løskjøbe, gav han ikke blot alt, hvad han ſelv ejede; men, hvis det behøvedes, vilde han hellere ſælge Kirkens hellige Kar end „udſætte en chriſten Broder for at falde fra under Trældommens Pine". Han blev i ubekjendt Tid optagen paa Helgenliſten, og hans Feſt fejres 4 Febr., Dagen efter Ansgars. Et ſmukt Mindesmærke har R. ſat ſig ved ſin Beſkrivelſe af „Ansgars Levned" (i Scr. rer. Dan. T. I.), for ſaa vidt dette virkelig er forfattet af R. (i Forening med en Meddiſcipel), hvad der ſiges i det kort efter 888 ſkrevne „R.s Levned".

Remblai, fr. [rangblā], ved Jordarbejder den Jordmasſe, man maa paafylde for at naa op til en vis, forud beſtemt Jordoverflade (ſ. **Déblai**).

Rembourſement [rangbursmāng], Tilbagebetaling, Erſtatning, Dækning for en Vexel.

Rēmbrandt van Rijn [rajn], egtl. R. Hermanszoon, berømt hollandſk Maler og Raderer, efter de paalideligſte Underſøgelſer f. 15 Juli 1607, var Søn af en Møller i Leiden og førſt beſtemt for Studeringerne, men foretrak Malerkunſten og var Elev hos flere Kunſtnere, f. Ex. Swanenburgh, Schooten og Pieter Laſtman i Amſterdam, hos hvem han dog næppe opholdt ſig mere end et Aar. Han vendte derpaa tilbage til Leiden, hvor han i Stilhed uddannede ſig til den ſtore Meſter, han ſiden blev, men var dog allerede berømt nok til at have Værkſted og Lærlinger, hvoriblandt Gerh. Dow, ſom kom til ham 1628. To Aar efter, 1630, gik R. til Amſterdam, hvorhen hans Rygte var ilet forud, og forblev her til ſin Død. Den Beſtræbelſe efter en ſandere maleriſk Virkning, der havde begyndt at ytre ſig i den hollandſke Malerſkole, fandt ſit meſt fuldendte Udtryk i R.s Malerier, idet han allerede i ſine førſte Billeder fra Amſterdam med ſtor Sikkerhed og Finhed greb den hele Scala i Belysningen. Et Hovedbillede fra denne Periode, hvori Coloriten er kraftig og ſimpel uden Anvendelſe af det ſtore, fint nuancerede Skyggeparti med ſit enkelte lille, ſkarpe Lys, ſom han gjør ſaa megen Virkning med i andre Billeder, er „Anatomen

viſer, a
primiti
Stenre
lignend
viſſe i
opfatte
eiendom
former.
Religi
kunne
ubeſten
gioner
former
fremb
ere ſa
opſtaa
i Rel
den n
den g
ſtorie,
hvilk
land
med
af M
o. m.
Re
unde
til d
Erkje
for d
diſſe
reiſe
hold.
følel
trag
ter;
han
i Fo
ſer
natu
ſaa a
i der
gion
tydel
kæmp
giøſe
kan R
ſtabel
gioner
gioſteten
til

[illegible]
[illegible] Genua
[illegible] Betyder.
[illegible]
[illegible] Palme
[illegible]
[illegible]
[illegible]

Rémolade ell. **Rémoulade**, fr. [mu], Sauce, lavet af Eddike, Olje, Sennep, Salt og Peber.

Remonſtränter, ſ. **Arminius**, Jak.

Remontēre, forſyne paa ny, bruges navnl. om den ſtadige Forſyning med Heſte til Rytteriet og Artilleriet ſom Erſtatning for de Heſte, der paa Grund af Alder, Sygdom eller anden Aarſag maa casſeres ſom ubrugbare. **Remōnte**, ſaadan Forſyning; **Remōntecommisſiōn**, den Autoritet, hvem ſamme er overdraget. **Remontēur**, et Lommeur, ſom trækkes op, ikke med den ſædvanlige løſe Nøgle, men ved Hjælp af en i Uret anbragt Mechanisme, der paavirkes ved Omdrejning af en i Urbøjlen ſiddende Knap.

Remorm (Ligula), baanddannet Indvoldsorm, der hører til Bændelormene, men ikke er tydelig afdelt i Led, lever i Bughulen hos forſkjellige Ferſkvandsfiſke, hvorfra den, naar Fiſkene ſluges og fordøjes af Vandfugle, gaar over i disſes Fordøjelſeskanal, eller ogſaa borer R. ſig ud af Fiſkenes Legeme, hvorved disſe omkomme, og optages da directe af Vandfuglene, i hvis Tarm den førſt kan opnaa fuld Udvikling og Kjønsmodenhed.

Remplacere [rangplaſēre], ſætte i Stedet for, afløſe.

Remſcheid, Stad i den preusſiſke Rhinprov., $1\frac{1}{3}$ M. ſ. for Elberfeld, med 34,000 I. og ſtorartet Fabrikation af Iſenkramvarer, der tillige ſysſelſætter mange Værkſteder i Omegnen.

Remuneratiōn, Vederlag, Belønning for ydede Tjeneſter (navnlig i Modſætn. til faſt Løn).

Rēmus, ſ. **Romulus**.

Rémuſat, Charles de, Greve [myſā], franſk Statsmand og Forfatter, f. 14 Marts 1797, optraadte allerede 1817 ſom politiſk Forfatter, hyldende den doctrinære Retning. 1824 blev han Medarbejder af »Globe«, var Bladets egentlige Leder og underſkrev i Juli 1830 Bladenes Proteſt imod Ordonnanſerne; han blev derefter Deputeret og 1840 Indenrigsminiſter under Thiers, ſamt hørte ſiden til den liberale Oppoſition. I Nationalforſamlingen 1848—51 hørte R. til Højre, proteſterede mod Statscoupet og var forviſt i 8 Maaneder af 1852. Han holdt ſig derefter borte fra det politiſke Liv, indtil han i Aug. 1871 overtog Udenrigsminiſteriet under Thiers's Præſidentſkab; han bragte Frankrigs Forhold i Italien i Orden og ſluttede i Maj 1873 de ſidſte Aftaler med Tyſkland, men blev fjærnet ved Thiers's kort efter følgende Fald. En Maaned forinden var R. falden igjennem ved et Udfyldningsvalg i Paris imod den radicale Barodet, men valgtes ſnart efter i Toulouſe og ſtøttede den maadeholdne Republik; han døde 6 Juni 1875. R. har ſkrevet en Række Skrifter ſom Bidrag til at oplyſe Philoſophiens Hiſtorie: om Abailard 1845, Anſelm af Canterbury 1854, Lord Bacon 1858, den engelſke Philoſophi fra Bacon til Locke 1860, Lord Herbert af Cherbury 1874, W. Channing 1875, end videre Englands Hiſtorie i det 18de Aarh. (2 Bd., 1856—68). Siden 1846 var han Medlem af Acad. franç. — Han var Søn af **Aug. Laur. de R.**, f. 1762, d. 1823, ſom før Revolutionen var Generaladvocat i Aix, og ſom 1802 blev Paladspræfect hos Førſteconſulen og 1804—14 var kejſerlig Kammerherre og Intendant for Theatrene, ſamt blev udnævnt til Greve, og Mad. **Claire Eliſ. Jeanne de R.**, f. 1780, d. 1821, en Sønnedatter af Ludvig XVI.s Miniſter, Grev de Vergennes, ſom 1802—14 var Hofdame hos Kejſerinde Joſephine. Hendes meget interesſante »Mémoires« (1802—8), der give ypperlige Bidrag til Napoleon I.s Bedømmelſe, udgaves 1879 i 3 Bd. af hendes Sønneſøn, **Paul de R.**, f. 1831. Denne var ſiden 1854 i nogle Aar Medarbejder i »Revue des deux Mondes« og »Journal des Débats«, ſtillede ſig 1869 forgjæves til Valg i Toulouſe til den lovgivende Forſamling og ledſagede 1870 Thiers paa hans Rejſe til Stormagtshoſſerne. 1871 valgtes han til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til venſtre Centrum, var Deputeret 1876—78 og blev derefter Senator.

Rémuſat, J. P. Abel [ſ. o.], franſk Orientaliſt, f. 1788 i Paris, blev 1814 Profesſor i Chineſiſk ved Collège de France og ſiden anſat ved det kongel. Bibliothek ſamt Præſident i det aſiat. Selſkab; d. 1832. Han har bl. a. ſkrevet »Recherches sur les langues tatares« (1820), »Eléments de la grammaire chinoise« (1822, ny Udg. 1857), »Contes chinois« (3 Bd., 1827) og overſat den chineſiſke »Livre des récompenses et des peines« (1817).

Remy, Saint [ſæng rømi], 1) Stad i det franſke Dep. Puy de Dôme, 6 M. s. til n. for Clermont-Ferrand. 5,000 I. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer. — 2) Stad i Dep. Rhônemundingerne, 9 M. n. v. for Marſeille, med 3,000 I. og mærkelige romerſke Oldtidslevninger.

Ren ell. **Rensdyr** (Cervus Tarandus) hører til Hjorteſlægten; den norſke Vildren er ikke meget mindre end Kronhjorten; dens korte og ſvære Hals, det ſænkede Hoved og i det hele dens plumpe Bygning giver den noget oxeagtigt i Udſeende, hvorfor de to Kjøn ogſaa benævnes Renko og Rentyr ell. Renoxe. Begge Kjøn have Takker, ſom dog ere ſtørre hos Tyren end hos Koen; de ere lange, ſmækre, buede, førſt bag til og ſaa fremad, grenede med flade Grenender; de nederſte Grene udſpringe langt nede, tæt ved Takkernes Grund; de tamme R. ere ikke ſjælden kullede. De brede Klove og ſtore Biklove ere ogſaa charakteriſtiſke for R. I Almindel. er R. brun om Sommeren, graa og hvid om Vinteren, Kalvene rødbrune. R. forekommer dels ſom vild, dels ſom tam. Den **vilde R.** forekommer i hele det nordlige Polarbælte (Grønland, Spitsbergen, Sibirien, det arktiſke Amerika), paa de ſkovløſe Sletter nord for Skovgrænſen og paa de tilgrænſende Fjældſletter, f. Ex. paa Skandinaviens Højfjælde, hvor den vandrer vidt omkring, ſtundum ned i Dalene og Skovene for at græsſe, ofteſt dog højt til Fjælds for at nære ſig af Lavarterne, ſom den ved at finde under Sneen, der ſkrabes til Side med Forbenene. Tidligere maa R. have levet i en ſtor Del af Europa, da dens Knogler og Takker ikke ere ſjældne i Mellemeuropa og det ſydlige Skandinavien, f. Ex. i Danmark. Den **tamme R.** er mindre end den vilde R.; den holdes af Lapperne i ſtore Hjorde, der udgjøre Betingelſen for Familiens Exiſtens og eneſte Rigdomskilde; de benytte den paa mange Maader, dens Mælk, Kjød, Skind, Knogler, Tulp med flere andre Læger forſamlede om et Cadaver"; ligeledes et Billede i England, foreſtillende en Skibsbygmeſter og hans Kone. Begge disſe Malerier ere med legemsſtore Figurer og udmærke ſig ved en omhyggelig Udførelſe, mindre Stykker fra ſamme Tid endog ved en overordentlig delicat og nydelig Penſel. Et andet Hovedbillede af R. er den ſaakaldte „Nattevagt" i Muſeet i Amſterdam, et meget ſtort Billede med legemsſtore Figurer i en Solſkinsbelysning af ſærdeles ſmuk og ſlaaende Virkning; dette Maleri er fra 1642. Af en overordentlig Kraft i Tanke og Udførelſe ere „Adolf af Geldern ved Faderens Fængſel" (1637), egtl. „Samſon og hans Svigerfader", ligeſom det bekjendte Billede i Dresden „Eſther og Ahasverus" i Virkeligheden foreſtiller „Samſons Bryllup". Indſkrænkede R. ſig end i Begyndelſen iſær til Portræter, hvoraf han har malet en umaadelig Mængde, der i levende Opfatning og charakteriſtiſk, ofte aldeles fuldendt Udførelſe ſøge deres Lige, omfattede imidlertid ſnart hans rige Genius alle Kunſtens Arter, og tilfredsſtiller han end ikke ved Valget af akademiſk Formſkjønhed, opvækker han deſto mere Beundring ved aldrig at kaſte Blikket paa et Emne uden at gribe det i hele dets aandelige Dybde og fremſtille det i ſtørſte Simpelhed, mangen Gang trodſende al Coſtumrigtighed, men med en ſaadan Inderlighed og Kraft i Udtrykket, at ikke mindſte Træk af Kunſtnerens Tanke gaar tabt. Næſten lige ſaa berømt er R. ſom Raderer, idet han allerede fra 1628 begyndte at ſtikke i Kobber; og disſe førſte Blade udmærke ſig ved en Lethed i Udførelſen, ſom om Kunſtneren ſkulde have villet bytte Gravſtikken med Penſelen. Han blev imidlertid ikke ſtaaende herved, men gav denne Kunſt en ganſke ejendommelig Retning ved en Række Raderinger, hvori han med ſpillende Lethed fører Naalen i alle mulige Retninger og frembringer et Stik, ſom i Tonernes Finhed og maleriſk Virkning kappes med hans egne Malerier. Allerede 1655—56 tabe de imidlertid, om de end bevare en ſlaaende maleriſk Kraft, noget af deres Klarhed og Skjønhed, og 1661 maatte han lægge Naalen hen, ſkjønt han i Maleriet endnu, f. Ex. i Billedet til Stempelhuſet (1661), foreſtillende de 5 Directeurer i Legemsſtørrelſe, bevarede ſin fyldige Afrunding og mægtige Lysvirkning. Efter at være reduceret næſten til Fattigdom ved Fallit 1656 henlevede han ſine ſidſte Aar i mere Stilhed, men nedtrykt og bekymret, indtil han døde 8 Oct. 1669. Beſkyldningen for Gjerrighed, ſaa vel ſom for et raat og plumpt Væſen, er viſtnok ganſke uſand. 27 Maj 1852 opſtilledes en Statue af Jærn af R., udført efter Royers Model, paa et af Torvene i Amſterdam. Den kongel. Maleriſamling i Kjøbenhavn ejer i „Chriſtus i Emmaus" og to Portræter, Moltkes Galleri i Billedet af en gammel Kone, Glyptotheket ved Ny Carlsberg i „Studenten" højſt værdifulde Arbejder af denne betydelige Meſter, ligeſom et taaleligt, om end ikke meget fuldſtændigt Exemplar af hans Raderinger (henim. 400 Blade) findes i den kongel. Kobberſtikſamling.

Remēdium, Middel, Lægemiddel, Retsmiddel; ſ. ogſaa **Tolerance**.

Remīgius, Ærkebiſkop i Reims, ſenere kanoniſeret, døbte og ſalvede 496 Frankerkongen Chlodevig. Efter Sagnet bragte en hvid Due fra Himlen en Oljeflaſke, da Kirkebetjenten paa Grund af Trængſelen ikke kunde komme frem med Oljen til Salvelſen. Denne Flaſke, „den hellige Ampulla", blev ſenere brugt ved alle franſke Kongers Salvelſe. D. 533.

Rēmingtonriffel, den i Danmark, Norge og Sverige fra 1867 indførte, dog i Detailerne noget forſkjellig conſtruerede Bagladeriffel, kaldt ſaaledes efter den amerikanſke Opfinder af dens Bagladémechanisme; i Danmark kaldes R. officielt „Bagladeriflen af 1867". S. **Gevær**.

Reminiſcēns, Erindring; hvad der ſkyldes Erindringen, ikke ſelvſtændig Aandsvirkſomhed.

Reminīscere (d. e. kom i Hu), den gammelkirkelige Benævnelſe paa den 2den Søndag i Faſten efter Begyndelſesordet i den latinſke Meſſe paa denne Dag (Pſ. XXV. 6).

Remiremont [rømihrmōng], Stad i det franſke Dep. Vosges, 3 M. ſ. ſ. ø. for Épinal. 7,000 J. Bomuldsinduſtri og Handel med Oſt, Kvæg og Lærred.

Remis, fr. [rømī], opſat, uafgjort (i Spil).

Remīſe, fr., Skur, Vognſkur (Vognremiſe). R. ell. **Rimeſſe**, i Handelsſproget enhver Sendelſe af Penge eller Vexler, navnlig en Sendelſe af ēn eller flere Vexler. **Remittēre**, at overſende ſaadanne Værdier; tilbageſende. **Remittēnt** (Vexeltager) kaldes i Vexelretten den, til hvem Traſſenten (Udſtederen) af Vexlen ſtiler denne. **Remittērende** kaldes i Lægekunſten de Sygdomme, i hvilke Symptomerne til visſe Tider (**Remisſionen**) aftage (**remittere**), uden dog helt at ophøre, og derefter paa ny tiltage (exacerbere, Exacerbation). **R. Feber** har navnlig hjemme i de varme Lande, f. Ex. Nordamerika, hvor den ſynes at være den hyppigſte af alle acute Sygdomme, og iſær i de Egne, hvor Koldfeberen herſker endemiſk; uden for disſe optræder den navnlig under heftige Epidemier af Koldfeber, med hvilken Sygdom den i det hele er nær beſlægtet og ofteſt har Aarſag (Malariainfection) til fælles. Den optræder ligeſom Koldfeberen i mildere eller ſværere, dødelige Former og har ofteſt quotidian Typus, d. e. en daglig Exacerbation med paafølgende Remisſion.

Remmeſæl (Phoca barbata), den ſtørſte (9—10 Fod lang) og for Grønlænderne vigtigſte af de nordiſke Sæler, hvis tykke Hud afgiver fortrinlige Remme til Kaſteſpyd og Fiſkeſnører. Dens Hjem er det nordlige Polarhav, iſær Drivisen i den aabne Sø; da den er nysgjerrig og en mindre god Svømmer, er dens vigtige Fangſt ikke forbunden med ſtore Vanſkeligheder.

Rēmo, San, Stad i Norditalien ved Middelhavet, 15 M. ſ. v. for Genua. 17,000 J. i Staden og dens Diſtrict. Betydelig Handel med Sydfrugter. Herlig Omegn med yppig Vegetation, hvoriblandt Palmer. Den benyttes ligeſom det nærliggende Mentone til Vintercurſted for Bryſtſyge og har højere Middeltemperatur for Vinteren, 12°.

Rémolade ell. **Rémoulade**, fr. [mu], Sauce, lavet af Eddike, Olje, Sennep, Salt og Peber.

Remonſtrānter, ſ. **Arminius**, Jak.

Remontēre, forſyne paa ny, bruges navnl. om den ſtadige Forſyning med Heſte til Rytteriet og Artilleriet ſom Erſtatning for de Heſte, der paa Grund af Alder, Sygdom eller anden Aarſag maa casſeres ſom ubrugbare. **Remōnte**, ſaadan Forſyning; **Remōntecommisſiōn**, den Autoritet, hvem ſamme er overdraget. **Remontērur**, et Lommeur, ſom trækkes op, ikke med den ſædvanlige løſe Nøgle, men ved Hjælp af en i Uret anbragt Mechanisme, der paavirkes ved Omdrejning af en i Urbøjlen ſiddende Knap.

Remorm (Ligula), baanddannet Indvoldsorm, der hører til Bændelormene, men ikke er tydelig afdelt i Led, lever i Bughulen hos forſkjellige Ferſkvandsfiſke, hvorfra den, naar Fiſkene ſluges og fordøjes af Vandſugle, gaar over i disſes Fordøjelſeskanal, eller ogſaa borer R. ſig ud af Fiſkenes Legeme, hvorved disſe omkomme, og optages da directe af Vandſuglene, i hvis Tarm den førſt kan opnaa fuld Udvikling og Kjønsmodenhed.

Remplacere [rangplaſēre], ſætte i Stedet for, afløſe.

Remſcheid, Stad i den preusſiſke Rhinprov., 1½ M. ſ. for Elberfeld, med 34,000 I. og ſtorartet Fabrikation af Iſenkramvarer, der tillige ſysſelſætter mange Værkſteder i Omegnen.

Remuneratiōn, Vederlag, Belønning for ydede Tjeneſter (navnlig i Modſætn. til faſt Løn).

Rēmus, ſ. **Romulus**.

Rémuſat, Charles de, Greve [myſā], franſk Statsmand og Forfatter, f. 14 Marts 1797, optraadte allerede 1817 ſom politiſk Forfatter, hyldende den doctrinære Retning. 1824 blev han Medarbejder af »Globe«, var Bladets egentlige Leder og underſkrev i Juli 1830 Bladenes Proteſt imod Ordonnanſerne; han blev derefter Deputeret og 1840 Indenrigsminiſter under Thiers, ſamt hørte ſiden til den liberale Oppoſition. I Nationalforſamlingen 1848—51 hørte R. til Højre, proteſterede mod Statscoupet og var forviſt i 8 Maaneder af 1852. Han holdt ſig derefter borte fra det politiſke Liv, indtil han i Aug. 1871 overtog Udenrigsminiſteriet under Thiers's Præſidentſkab; han bragte Frankrigs Forhold i Italien i Orden og ſluttede i Maj 1873 de ſidſte Aftaler med Tyſkland, men blev fjærnet ved Thiers's kort efter følgende Fald. En Maaned forinden var R. falden igjennem ved et Udfyldningsvalg i Paris imod den radicale Barodet, men valgtes ſnart efter i Toulouſe og ſtøttede den maadeholdne Republik; han døde 6 Juni 1875. R. har ſkrevet en Række Skrifter ſom Bidrag til at oplyſe Philoſophiens Hiſtorie: om Abailard 1845, Anſelm af Canterbury 1854, Lord Bacon 1858, den engelſke Philoſophi fra Bacon til Locke 1860, Lord Herbert af Cherbury 1874, W. Channing 1875, end videre Englands Hiſtorie i det 18de Aarh. (2 Bd., 1856—68). Siden 1846 var han Medlem af Acad. franç. — Han var Søn af **Aug. Laur. de R.**, f. 1762, d. 1823, ſom før Revolutionen var Generaladvocat i Aix, og ſom 1802 blev Paladspræfect hos Førſteconſulen og 1804—14 var kejſerlig Kammerherre og Intendant for Theatrene, ſamt blev udnævnt til Greve, og Mad. **Claire Eliſ. Jeanne de R.**, f. 1780, d. 1821, en Sønnedatter af Ludvig XVI.s Miniſter, Grev de Vergennes, ſom 1802—14 var Hofdame hos Kejſerinde Joſephine. Hendes meget interesſante »Mémoires« (1802—8), der give ypperlige Bidrag til Napoleon I.s Bedømmelſe, udgaves 1879 i 3 Bd. af hendes Sønneſøn, **Paul de R.**, f. 1831. Denne var ſiden 1854 i nogle Aar Medarbejder i »Revue des deux Mondes« og »Journal des Débats«, ſtillede ſig 1869 forgjæves til Valg i Toulouſe til den lovgivende Forſamling og ledſagede 1870 Thiers paa hans Rejſe til Stormagtshofferne. 1871 valgtes han til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til venſtre Centrum, var Deputeret 1876—78 og blev derefter Senator.

Rémuſat, J. P. Abel [ſ. o.], franſk Orientaliſt, f. 1788 i Paris, blev 1814 Profesſor i Chineſiſk ved Collège de France og ſiden anſat ved det kongel. Bibliothek ſamt Præſident i det aſiat. Selſkab; d. 1832. Han har bl. a. ſkrevet »Recherches sur les langues tatares« (1820), »Eléments de la grammaire chinoise« (1822, ny Udg. 1857), »Contes chinois« (3 Bd., 1827) og overſat den chineſiſke »Livre des récompenses et des peines« (1817).

Remy, Saint [ſæng rømi], 1) Stad i det franſke Dep. Puy de Dôme, 6 M. s. til n. for Clermont-Ferrand. 5,000 I. Fabrikation af Jærn- og Staalvarer. — 2) Stad i Dep. Rhônemundingerne, 9 M. n. v. for Marſeille, med 3,000 I. og mærkelige romerſke Oldtidslevninger.

Ren ell. **Rensdyr** (Cervus Tarandus) hører til Hjorteſlægten; den norſke Vildren er ikke meget mindre end Kronhjorten; dens korte og ſvære Hals, det ſænkede Hoved og i det hele dens plumpe Bygning giver den noget oxeagtigt i Udſeende, hvorfor de to Kjøn ogſaa benævnes Renko og Rentyr ell. Renoxe. Begge Kjøn have Takker, ſom dog ere ſtørre hos Tyren end hos Koen; de ere lange, ſmækre, buede, førſt bag til og ſaa fremad, grenede med flade Grenender; de nederſte Grene udſpringe langt nede, tæt ved Takkernes Grund; de tamme R. ere ikke ſjælden kullede. De brede Klove og ſtore Biklove ere ogſaa charakteriſtiſke for R. I Almindel. er R. brun om Sommeren, graa og hvid om Vinteren, Kalvene rødbrune. R. forekommer dels ſom vild, dels ſom tam. Den **vilde R.** forekommer i hele det nordlige Polarbælte (Grønland, Spitsbergen, Sibirien, det arktiſke Amerika), paa de ſkovløſe Sletter nord for Skovgrænſen og paa de tilgrænſende Fjældſletter, f. Ex. paa Skandinaviens Højfjælde, hvor den vandrer vidt omkring, ſtundum ned i Dalene og Skovene for at græsſe, ofteſt dog højt til Fjælds for at nære ſig af Lavarterne, ſom den ved at finde under Sneen, der ſkrabes til Side med Forbenene. Tidligere maa R. have levet i en ſtor Del af Europa, da dens Knogler og Takker ikke ere ſjældne i Mellemeuropa og det ſydlige Skandinavien, f. Ex. i Danmark. Den **tamme R.** er mindre end den vilde R.; den holdes af Lapperne i ſtore Hjorde, der udgjøre Betingelſen for Familiens Exiſtens og eneſte Rigdomskilde; de benytte den paa mange Maader, dens Mælk, Kjød, Skind, Knogler,

Tulp med flere andre Læger forſamlede om et
Cadaver"; ligeledes et Billede i England, foreſtillende en Skibsbygmeſter og hans Kone.
Begge disſe Malerier ere med legemsſtore
Figurer og udmærke ſig ved en omhyggeli
Udførelſe, mindre Stykker fra ſamme Tid endog
ved en overordentlig delicat og nydelig Penſe
Et andet Hovedbillede af R. er den ſaakald
„Nattevagt" i Muſeet i Amſterdam, et me
ſtort Billede med legemsſtore Figurer i
Solſkinsbelysning af ſærdeles ſmuk og ſlaaen
Virkning; dette Maleri er fra 1642. A
overordentlig Kraft i Tanke og Udførelſe
„Adolf af Geldern ved Faderens Fæn
(1637), egtl. „Samſon og hans Svigerfa
ligeſom det bekjendte Billede i Dresden „
og Ahasverus" i Virkeligheden foreſtiller „
ſons Bryllup". Indſkrænkede R. ſig end i
gyndelſen iſær til Portræter, hvoraf h
malet en umaadelig Mængde, der i leven
fatning og charakteriſtiſk, ofte aldeles i
Udførelſe ſøge deres Lige, omfattede im
ſnart hans rige Genius alle Kunſten
og tilfredsſtiller han end ikke ved
akademiſk Formſkjønhed, opvækker han
Beundring ved aldrig at kaſte Blik
Emne uden at gribe det i hele de
Dybde og fremſtille det i ſtørſte
mangen Gang trodſende al Coſtu
men med en ſaadan Inderlighed
Udtrykket, at ikke mindſte Træk af
Tanke gaar tabt. Næſten lige ſaa
R. ſom Raderer, idet han allere
begyndte at ſtikke i Kobber; og
Blade udmærke ſig ved en Lethed
ſom om Kunſtneren ſkulde have
Gravſtikken med Penſelen. Han b
ikke ſtaaende herved, men gav den
ganſke ejendommelig Retning
Raderinger, hvori han med ſp
fører Naalen i alle mulige Retnin
bringer et Stil, ſom i Tonern
maleriſk Virkning kappes med ha
lerier. Allerede 1655—56 tabe
om de end bevare en ſlaaende m
noget af deres Klarhed og Skjø
maatte han lægge Naalen hen.
Maleriet endnu, f. Ex. i Billedet
huſet (1661), foreſtillende de 5
Legemsſtørrelſe, bevarede ſin in
og mægtige Lysvirkning. Ef
ceret næſten til Fattigdom
henlevede han ſine ſidſte A
men nedtrykt og bekymret,
Oct. 1669. Beſkyldninger
vel ſom for et raat og
nok ganſke uſand. 27
Statue af Jærn af R.
Model, paa et af Torv
kongel. Maleriſamling
„[illegible] i Emmaus"

de ſtore Forventninger,
fter bleve imødeſete af hans
i Opfyldelſe. Den haarde
ken R. var bleven Gjenſtand
Regerings Side, medførte
at han efter Kejſerdømmets
g fra de nye Magthaveres
han gjenindſat i ſit Pro-
blev han valgt til Medlem
demi, 1883 Adminiſtrator for
Derimod ere hans Forſøg
i de lovgivende Forſamlinger
ken under Kejſerdømmet eller
, men desuagtet har den ſtore
yder ſom Forfatter, medført,
olitiſke Magthavere tage meget
ns Mening ved Afgjørelſen af
om have Betydning for Viden-
ne.

hâteau- [ſchatō rønāhr], Stad i
ep. Rhônemundingerne, 10 M.
rſeille. 3,000 I. Vinhandel.

, fr. [rangköngtr], Møde, Sammen-
fjendtlig Betydn., ſaaledes i Mili-
m fjendtlige Troppers tilfældige
d.

ous, fr. [rangdevū], Stævnemøde,
nſt; i Militærſpr. en forud opgiven
lads for forſkjellige Troppeafdelinger.

, ſ. Kjæde. **Rendemølle**, en Haſpe af
lens Længde, der drejer ſig om en
og tjener til at afmaale Kjæden,
vikles op paa Kjædebommen. Denne
ng kan ogſaa ſke paa en opſtaaende,
amme (Skæreramme) eller, ſom ved
vningen, paa Slættemaſkinen.

sborg, Stad i Holſten ved Eideren, 4
for Kiel. 12,000 I. Staden beſtaar
Dele Altſtadt, Kronwerk og Neuwerk
ger paa en ſandet Slette. Her ere to
, et Raadhus, et Tøjhus og et Real-
aſium. De vigtigſte Induſtrigrene ere
devinsbrænderi og Tobaksfabrikation.
t n. for Staden ligger det ſtore Jærn-
ri Carlshütte, en Glasfabrik og et Klokke-
eri. Livlig Skibsfart og Handel. — Eider-
, hvorpaa det gamle R. ligger, nævnes i gamle
gn ſom det Sted, hvor Uffe d. ſpage fældede
ſachſiſke Kongeſøn, og 811 ſluttedes her
bekjendte Fred imellem Carl d. ſtore og
mming. En af Svend Eſtridſøns Sønner,
n, anlagde i Slutn. af det 11te Aarh. en
nſe paa Øen. R. forekommer førſte Gang
er Navnet „Reinoldsborg" 1199 under
gen mellem Knud VI og den holſtenſke Greve
lf III, ſom ved Freden 1200 maatte lade
danſke Konge beholde det, hvorpaa denne
e det faſte R. Slot og ſlog en Bro over
ns Sydarm. Slottet og Byen vare
en Tid lang pantſatte til de holſtenſke
; Gert d. ſtore reſiderede for det meſte
or han opførte et nyere Slot, og hans
rer Navn derefter. Fra 1581 hørte R.
hørende Amt, ſom ved Delingen 1544
ldet Hert. Hans af Haderslev, til den
e Del af Holſten. Under Frederik III
, der ſiden Chriſtian III.s Tid var be-
omgivet med nye Fæſtningsværker af
landſke Ingenieur Henr. Ruſe. 1675 holdtes det bekjendte Møde i R. imellem Chriſtian V og hans Svoger, den holſten-gottorpſke Hertug Chriſtian Albrecht. Under ſidſtnævnte Konge blev R., der hidtil havde indſkrænket ſig til Eiderøen, betydelig udvidet, baade ved Anlæget af den nye Stad paa holſtenſk Grund (1690—95) og ved det ſamtidige Anlæg af „Kronværket" paa Slesvigs Faſtland. I R. døde Kong Chriſtian VII 1808. 24 Marts 1848 blev R. overrumplet af Prins Frederik af Auguſtenborg, hvormed den ſlesvig-holſtenſke Inſurrection begyndte. Sløjfningen af R.s Fæſtningsværker begyndte i Sept. 1852.

René I af Anjou [rønē], kaldt **d. gode**, Greve af Provence, Titulærkonge af Neapel, anden Søn af Hert. Ludvig II af Anjou, Konge af Neapel, og Yolande, Datter af Johan I af Aragonien, og Sønneſøns Søn af den franſke Konge Johan d. gode, f. 1409, fik ved ſit Giftermaal med Iſabella, Datter af Hert. Carl I af Lothringen efter dennes Død 1431 Fordringer paa dette Hertugdømme, hvormed han blev forlenet af Kejſer Sigismund. Ved ſin ældre Broder Ludvig III.s Død 1434 arvede han Anjou og Provence og blev tillige af Dronn. Johanne II af Neapel ligeſom tidligere hans Broder ved hendes Død 1435 indſat til Arving af dette Rige, men kunde ikke ſætte ſine Krav igjennem lige over for Kong Alfons V af Aragonien. Han blev 1435 tagen til Fange af Greven af Baudemont og maatte 1437 løskjøbe ſig for 400,000 Gylden. R. var uheldig ſom Politiker, men har gjort ſig fortjent ved ſine Beſtræbelſer for at gjenoplive den provençalſke Digtekunſt og ved ſin Intereſſe for Muſik, Malerkunſt og Poeſi, idet han ſamlede Troubadourernes Værker (»Oeuvres complètes«, 4 Bd., Par. 1844—46). Af hans to Døtre var Jolanthe (Motiv for H. Hertz's Drama „Kong Renés Datter") gift med ſit Næſtſøſkendebarn, Grev Frederik af Baudemont, i hvilket Ægteſkab hun blev Moder til Hertug R. II af Lothringen (ſ. Lothringen) og Stammoder til de følgende lothringſke Hertuger; den anden var den berømte engelſke Dronning Margrete af Anjou.

Renegāt (af lat. renegare, fornægte), Trosfornægter, Frafalden, bruges iſær om dem, der fra Chriſtendommen gaa over til Muhammedanismen.

Renfrew [rēnnfru], 1) Shire i Skotland, omgivet af Shir. Dumbarton, Glasgow, Lanark og Ayr ſamt Clydes Munding. 12 □ M. med 225,000 I. (1881). Mod V. og S. er et indtil 1,500 F. højt Bakkeland, for ſtørſte Delen benyttet til Græsning, mod Ø. og N. et frugtbart og veldyrket Lavland. Kul og Jærn ere til Stede i ſtor Mængde og foranledige en betydelig Induſtri. — 2) Hovedſtad i R.-Shire ved Floden Clyde, 1 M. v. for Glasgow. 5,000 I. Storartet Jærnſkibsbyggeri. Bomuldsinduſtri.

Rēni, Stad i det ruſſiſke Gouv. Besſarabien, ved Floden Pruths Udløb i Donau. 6,000 I. Havn med livlig Skibsfart og Handel.

Rēni, Guido, ital. Maler fra Skolen i Bologna, f. 4 Nov. 1575 i denne Stad, d. 18 Aug. 1642 ſmſtds., var Elev af Dion. Calvaert og ſiden af Lud. Caracci, hvis Miſundelſe han

Sener oſv., ſamt til at trække deres Slæder og ſom Laſtdyr. En Familie kan leve ordentlig af 300 R.; med 1,000 er den rig. Der ſkjelnes mellem to Racer af tamme R.: **Fjældrenen**, de mindſte, ſom om Sommeren føres til Fjælds og om Vinteren til Skovene, og **Skovrenen**, ſom hele Aaret igjennem bliver i Skovegnene. Ogſaa forſkjellige ſibiriſke Folkeſlag (Korjæker, Samojeder, derimod ikke Grønlænderne) holde tamme R.; Tunguſerne ſkulle bl. a. ogſaa benytte dem til at ride paa; allerede i forhiſtoriſk Tid (efter Istiden) ſynes R. at have været holdt ſom tamt i en ſtor Del af Europa, lige til Pyrenæerne. Vilde R. ſkydes eller fanges i Faldgruber. R. forfølges af Ulven, Losſen og Jærven og plages af to Bremſer, af hvis Larver den ene lever i Næſehulerne, den anden i Huden.

Renaisſance, fr. [rønæsſängſe], Gjenfødelſe, kaldes flere Perioder i Kunſthiſtorien, f. Ex. den nyere Kunſts førſte Gjenopvækkelſe i Italien i det 18de Aarh., men bruges iſær om den Stil i Architekturen, ſom i det 15de og 16de Aarh., begyndende fra Frankrig, efterhaanden afløſte Spidsbueſtilen. Idet denne Stil paa en ny og fri Maade optog og bearbejdede antike Elementer, ventede man ſig en Gjenfødelſe af Oldtidens Kunſt og gav den derfor Navn af R.; men det Hang til Overlæsſelſe i Udſmykningen, ſom Tidens Smag i Løbet af det følg. Aarh. førte med, gjorde ſnart efter et nyt Angreb i den gode Smags Navn med Oldtidens Kunſt igjen til Stikord nødvendigt og af gode Følger. R. har imidlertid trods alle ſine Udſkejelſer ofte en Friſkhed og Livlighed i Behandlingen, der gjør den ſenere, ſtrænge Stil til Skamme, naar Kjedelighed undertiden fandt Indpas under Simpelhedens Navn, og den har ſpillet en overordentlig Rolle i den nyere Tids Kunſtbeſtræbelſer, indtil disſe nu ſynes at ſkulle gaa mere i Retning af dennes Udløber, Rococo- og Barok-Stilen. Til de ſkjønneſte Frembringelſer i R. turde enkelte Partier af Louvre og Slottet i Heidelberg høre. En egen Retning af R. kom til Danmark fra Holland og er her repræſenteret i den ſaakaldte Christian IV.s Bygningsſtil. R. bruges ogſaa mere almindel. om Videnſkabernes og Culturens Gjenfødelſe i det 15de og 16de Aarh. gjennem den opvaagnende Interesſe for Studiet af den klasſiſke Oldtidsliteratur.

Renaix [rønǣ] ell. Ronſe, Stad i den belgiſke Prov. Øſtflandern, 5 M. ſ. til v. for Gent. 15,000 I. Linned- og Bomuldsmanufakturer og Bryggerier.

Renan, Erneſt [rønāng], lærd Orientaliſt og en af Fritænkeriets betydeligſte Ordførere i vor Tid, f. 27 Febr. 1823 i Tréguier, ſtuderede i ſin Ungdom ved et katholſk Seminarium, ſom ſtyredes af Dupanloup, ſenere Biſkop i Orléans, og kaſtede ſig ſenere over Studiet af de ſemitiſke Sprog, over hvilke han har ſkrevet flere højt anſete Arbejder. Efter at være bleven Bibliotheksasſiſtent ved det kejſerlige Bibliothek i Paris foretog han 1860 en længere Rejſe til Palæſtina, under hvilken han begyndte Udarbejdelſen af ſit berømte „Jeſu Liv" (»Vie de Jésus«, 1863, 18de Udg. 1883), hvori han ſkildrer en af „de Former, under hvilke han mener, at man kan tænke ſig Jeſu Liv". Bogen er altſaa ikke en objectiv Skildring af Jeſu Liv efter Evangeliernes Beretning, da han ikke anſer disſe for paalidelige hiſtoriſke Skrifter; men han giver en Skildring af Jeſus efter det Syn paa ham, han har dannet ſig, og fremſtiller ham da ikke ſom Gudmenneſket, men kun ſom et Menneſke, om end viſtnok det efter hans Mening ædleſte og meſt religiøſe Menneſke. Det underfulde i Jeſu Liv er forbigaaet, og det rent menneſkelige deri er behandlet med en ſaadan digteriſk Frihed, at der i Stedet for den Jeſus Chriſtus, ſom Evangelierne fremſtiller os, fremkommer en Skikkelſe, tilpasſet efter „det unge Frankrigs" religiøſe Følelſe. Bogen er ſkrevet i et glimrende og fængslende Sprog; der findes henrivende Naturſkildringer fra Palæſtina rundt om i den, og det Lærdomsapparat, der er benyttet, er meſterlig afpasſet til paa ēn Gang ikke at genere den æſthetiſke Nydelſe ved Læsningen og ſamtidig at give Bogen et Præg af Grundighed i Lægfolks Øjne, ſom de egentlige Fagmænd rigtignok hurtig bleve enige om, at den ikke fortjente. I den proteſtantiſke Verden blev det ſnart den enſtemmige Dom, baade iblandt Rationaliſter og Orthodoxe, at R. trods ſin glimrende Fremſtillingsgave i Lærdom og Grundighed ſtod langt tilbage for Strauß og andre tyſke Bibelkritikere af negativ Retning, ſom havde ſkrevet lignende Arbejder. I den katholſke Verden derimod, hvor den almindelige Uvidenhed i theologiſk Henſeende iblandt Lægfolk arbejdede Bogen i Hænderne, vakte den uhyre Opſigt. Det ene Oplag fulgte efter det andet, den ene Overſættelſe paa fremmede Sprog efter den anden, ſaa at R. i ēt Aar blev en hovedrig Mand. Den Bevægelſe, ſom Bogen fremkaldte, og den Oppoſition, ſom den vakte hos alle troende chriſtne, baade Katholiker og Proteſtanter, var ſaa ſtærk, at den franſke Regering, ſom i Febr. 1862 havde anſat R. ſom Profesſor i Hebraiſk ved Collège de France, beſluttede foreløbig at ſuspendere denne hans Virkſomhed. I Begyndelſen af 1864 udgav R. en populær Bearbejdelſe af ſin Bog (28 Opl. 1885), og i Fortalen til denne udviklede han, at Jeſus var Frelſer ikke for de i aandelig Henſeende fattige og fortrykte, men for dem, der ere fattige i denne Verden. Bogen var beſtemt for den franſke Arbejderbefolkning; men Regeringen tilintetgjorde den tilſigtede Udbredelſe en masse ved at forbyde dens Udſalg paa de Steder, hvor Arbejderne pleje at kjøbe Bøger. Et Par Maaneder efter forſatte Regeringen ham fra hans Profesſorarbejde til en overordnet Stilling ved Bibliotheket; men R., ſom ikke havde ſøgt denne Anſættelſe, nægtede at modtage den, hvorpaa Regeringen officielt erklærede ham udelukket fra nogen Sinde at opnaa noget Statsembede. 1866 udgav han „Apoſtlene", ſom ſenere er blevet efterfulgt af en Række Skrifter, »Saint Paul« (1869), »L'Antéchrist« (1871), »Les évangiles et la seconde génération chrétienne« (1877), »L'église« (1879), »Conférences d'Angleterre« (1880), »Marc-Aurèle et la fin du monde antique« (1882). I disſe Skrifter har han ſøgt hiſtoriſk at eftervise, hvorledes den chriſtne Kirke blev til og udviklede ſig; men de ſtore Forventninger, hvormed disſe Skrifter bleve imødeſete af hans Beundrere, gik ikke i Opfyldelſe. Den haarde Behandling, for hvilken R. var bleven Gjenſtand fra den kejſerlige Regerings Side, medførte ganſke naturlig, at han efter Keiſerdømmets Fald fik Oprejsning fra de nye Magthaveres Side; 1870 blev han gjenindſat i ſit Profesſorat, og 1878 blev han valgt til Medlem af det franſke Akademi, 1883 Adminiſtrator for Collège de France. Derimod ere hans Forſøg paa at faa Sæde i de lovgivende Forſamlinger ikke lykkedes hverken under Kejſerdømmet eller under Republiken, men desuagtet har den ſtore Anſeelſe, han nyder ſom Forfatter, medført, at ogſaa de politiſke Magthavere tage meget Henſyn til hans Mening ved Afgjørelſen af Spørgsmaal, ſom have Betydning for Videnſkabens Fremme.

Renard, Château- [ſchatō rønāhr], Stad i det franſke Dep. Rhônemundingerne, 10 M. n. v. for Marſeille. 3,000 J. Vinhandel.

Rencontre, fr. [rangkōngtr], Møde, Sammenſtød, meſt i fjendtlig Betydn., ſaaledes i Militærſproget om fjendtlige Troppers tilfældige Sammenſtød.

Rendez-vous, fr. [rangdevū], Stævnemøde, Sammenkomſt; i Militærſpr. en forud opgiven Samlingsplads for forſkjellige Troppeafdelinger.

Rending, ſ. **Kjæde. Rendemølle**, en Haſpe af omtr. 3 Alens Længde, der drejer ſig om en lodret Axe og tjener til at afmaale Kjæden, inden den vikles op paa Kjædebommen. Denne Afmaaling kan ogſaa ſke paa en opſtaaende, lang Ramme (Skæreramme) eller, ſom ved Maſkinvævningen, paa Slættemaſkinen.

Rendsborg, Stad i Holſten ved Eideren, 4 M. v. for Kiel. 12,000 J. Staden beſtaar af de 3 Dele Altſtadt, Kronwerk og Neuwerk og ligger paa en ſandet Slette. Her ere to Kirker, et Raadhus, et Tøjhus og et Realgymnaſium. De vigtigſte Induſtrigrene ere Brændevinsbrænderi og Tobaksfabrikation. Noget n. for Staden ligger det ſtore Jærnſtøberi Carlshütte, en Glasfabrik og et Klokkeſtøberi. Livlig Skibsfart og Handel. — Eiderøen, hvorpaa det gamle R. ligger, nævnes i gamle Sagn ſom det Sted, hvor Uffe d. ſpage fældede den ſachſiſke Kongeſøn, og 811 ſluttedes her den bekjendte Fred imellem Carl d. ſtore og Hemming. En af Svend Eſtridſøns Sønner, Bjørn, anlagde i Slutn. af det 11te Aarh. en Skanſe paa Øen. R. forekommer førſte Gang under Navnet „Reinoldsborg“ 1199 under Krigen mellem Knud VI og den holſtenſke Greve Adolf III, ſom ved Freden 1200 maatte lade den danſke Konge beholde det, hvorpaa denne opførte det faſte R. Slot og ſlog en Bro over Eiderens Sydarm. Slottet og Byen vare ſenere en Tid lang pantſatte til de holſtenſke Grever; Gert d. ſtore reſiderede for det meſte i R., hvor han opførte ét nyere Slot, og hans Linje fører Navn derefter. Fra 1581 hørte R. med tilhørende Amt, ſom ved Delingen 1544 var tilfaldet Hert. Hans af Haderslev, til den kongelige Del af Holſten. Under Frederik III blev R., der ſiden Chriſtian III.s Tid var befæſtet, omgivet med nye Fæſtningsværker af den hollandſke Ingenieur Henr. Ruſe. 1675 holdtes det bekjendte Møde i R. imellem Chriſtian V og hans Svoger, den holſten-gottorpſke Hertug Chriſtian Albrecht. Under ſidſtnævnte Konge blev R., der hidtil havde indſkrænket ſig til Eiderøen, betydelig udvidet, baade ved Anlæget af den nye Stad paa holſtenſk Grund (1690—95) og ved det ſamtidige Anlæg af „Kronværket“ paa Slesvigs Faſtland. I R. døde Kong Chriſtian VII 1808. 24 Marts 1848 blev R. overrumplet af Prins Frederik af Auguſtenborg, hvormed den ſlesvig-holſtenſke Inſurrection begyndte. Sløjfningen af R.s Fæſtningsværker begyndte i Sept. 1852.

René I af Anjou [rønē], kaldt **d. gode,** Greve af Provence, Titulærkonge af Neapel, anden Søn af Hert. Ludvig II af Anjou, Konge af Neapel, og Yolande, Datter af Johan I af Aragonien, og Sønneſøns Søn af den franſke Konge Johan d. gode, f. 1409, fik ved ſit Giftermaal med Iſabella, Datter af Hert. Carl I af Lothringen efter dennes Død 1431 Fordringer paa dette Hertugdømme, hvormed han blev forlenet af Kejſer Sigismund. Ved ſin ældre Broder Ludvig III.s Død 1434 arvede han Anjou og Provence og blev tillige af Dronn. Johanne II af Neapel ligeſom tidligere hans Broder ved hendes Død 1435 indſat til Arving af dette Rige, men kunde ikke ſætte ſine Krav igjennem lige over for Kong Alfons V af Aragonien. Han blev 1435 tagen til Fange af Greven af Vaudemont og maatte 1437 løskjøbe ſig for 400,000 Gylden. R. var uheldig ſom Politiker, men har gjort ſig fortjent ved ſine Beſtræbelſer for at gjenoplive den provençalſke Digtekunſt og ved ſin Interesſe for Muſik, Malerkunſt og Poeſi, idet han ſamlede Troubadourernes Værker (»Oeuvres complètes«, 4 Bd., Par. 1844—46). Af hans to Døtre var Jolanthe (Motiv for H. Hertz's Drama „Kong Renés Datter“) gift med ſit Næſtſøſkendebarn, Grev Frederik af Vaudemont, i hvilket Ægteſkab hun blev Moder til Hertug R. II af Lothringen (ſ. **Lothringen**) og Stammoder til de følgende lothringſke Hertuger; den anden var den berømte engelſke Dronning Margrete af Anjou.

Renegāt (af lat. renegare, fornægte), Trosfornægter, Frafalden, bruges iſær om dem, der fra Chriſtendommen gaa over til Muhammedanismen.

Renfrew [rēnnfru], 1) Shire i Skotland, omgivet af Shir. Dumbarton, Glasgow, Lanark og Ayr ſamt Clydes Munding. 12 □ M. med 225,000 J. (1881). Mod V. og S. er et indtil 1,500 F. højt Bakkeland, for ſtørſte Delen benyttet til Græsning, mod Ø. og N. et frugtbart og veldyrket Lavland. Kul og Jærn ere til Stede i ſtor Mængde og foranledige en betydelig Induſtri. — 2) Hovedſtad i R.-Shire ved Floden Clyde, 1 M. v. for Glasgow. 5,000 J. Storartet Jærnſkibsbyggeri. Bomuldsinduſtri.

Rēni, Stad i det ruſſiſke Gouv. Besſarabien, ved Floden Pruths Udløb i Donau. 6,000 J. Havn med livlig Skibsfart og Handel.

Rēni, Guido, ital. Maler fra Skolen i Bologna, f. 4 Nov. 1575 i denne Stad, d. 18 Aug. 1642 ſmſtds., var Elev af Dion. Calvaert og ſiden af Lud. Caracci, hvis Misundelſe han vakte. I ſit 21de Aar gik han til Rom, hvor han lod ſig paavirke af Caravaggio, i hvem han ſenere fandt en heftig Modſtander. R.s ældre Billeder udmærke ſig ved noget mægtigt og voldſomt og viſe ved deres mørke Skygger og naturaliſtiſke Udførelſe hen til den nævnte Paavirkning. Hans mellemſte Periode, hvor han er klarere i ſin Colorit og omhyggeligere i ſin Udførelſe, betegnes ved Fremſtillingen af hans ſkjønneſte Værker, hvortil navnlig hører Loftsmaleriet al freſco i Caſino Roſpiglioſi i Rom, der foreſtiller Apollon kjørende frem paa Solvognen. Malerierne fra hans ſeneſte Tid lade ſig kjende ved en kold Sølvtone, der undertiden gjør en ſkjøn, harmoniſk Virkning, men jævnlig i Forbindelſe med ſøgt Sirlighed gjør Billedet tomt og giver Coloriten et kalkagtigt Præg. R. har ogſaa ſtort Navn ſom Raderer.

Renitēnt, gjenſtridig.

Rēnnell, John, engelſk Geograph, f. 1742, tjente med Hæder i Marinen i Oſtindien, blev Overlandmaaler i Bengalen, gik 1781 til London og døde der 1830. Hans Hovedværk var »The geographical system of Herodotus« (1830); desuden udgav han et Atlas over Bengalen og ſiden over Hinduſtan, »Memoir on the geography of Africa« (1790, ſiden fortſ.), topographiſke Skrifter over Troja, over den yngre Cyrus's Tog m. m.

Rennes [renn], Hovedſtad i det franſke Dep. Ille-Vilaine, 40 M. v. ſ. v. for Paris ved Floden Ille. 53,000 I. (1886). Ærkebiſpeſæde med Kathedralkirke, ſmukt Juſtitspalads, Raadhus og Theater, flere højere Undervisningsanſtalter; herlige Promenader. Mindesmærke for du Guesclin. Betydelig Induſtri i Traad, Sejldug, Lærred og chemiſke Præparater. Livlig Handel med Landbrugsprodukter. — R er en ældgammel Stad, hed paa Romernes Tid Condate og var ſenere Bretagnes Hovedſtad.

Rennie, John [rēnni], berømt Civilingenieur, f. 1761 i Skotland, gjorde ſig tidlig bemærket ved væſentlige Forbedringer i Møllebygningen. Senere overdrog Regeringen ham Ledelſen af Havne- og Maſkinbygningsvæſenet; hans vigtigſte herhenhørende Arbejde er Opførelſen af Molen paa Plymouths Red. Af hans øvrige Værker bør nævnes Waterloo- og Southwarkbroen i London. D. 1821 i London.

Renommée, fr., Rygte, Berømmelſe. **Renommiſt**, en raa Perſon, Slagsbroder.

Renonce, fr. [nōngſ], i Kortſp. Mangel paa Kort af en vis Farve. **Renoncēre**, give Afkald ell. Slip paa.

Renouvier, Charl. B. [rønnviē], franſk Philoſoph, f. 1815, ſtuderede førſt ved École polytechnique, men forlod Mathematiken for Philoſophien og Nationaløkonomien. 1848 udgav han »Manuel républicain de l'homme et du citoyen« i ſocialiſtiſk Retning, 1851 »Gouvernement direct«. Hans Hovedværk er »Essais de critique générale« (4 Bd., 1854—64), hvor han i det væſentlige ſtiller ſig paa Kants Standpunkt og ud fra dette bekæmper ſaa vel Poſitivismen ſom Spiritualismen. Vi kunne intet erkjende ud over Erfaringen; men i ſelve Erfaringserkjendelſen er der to Elementer, et ſubjectivt (le représentatif) og et objectivt (le représenté), ſom ikke kunne ſkilles ad, da de ere forſkjellige Sider af et og ſamme Factum. Derfor er al Erkjendelſe relativ og Relationen den vigtigſte Kategori. Det abſolute er det uendelige Fuldkommenhedsideal, mod hvilket den menneſkelige Frihed ſtræber; af denne Stræben udſpringer en praktiſk Tro paa det gode ſom Verdens Lov og paa en moralſk Orden, der omſlutter og behersker al Erfaring.

Renouvier, Jules [ſ. o.], franſk Kunſthiſtoriker, f. 1804, d. 1860, er Forfatter til flere Værker, navnlig omhandlende Kobberſtikkerkunſtens Hiſtorie, ſaaledes »Des types et des manières des maîtres-graveurs (1856), »Histoire de l'origine et des progrès de la gravure dans les Pays-Bas et en Allemagne« (1860) og »Histoire de l'art pendant la révolution, considérée principalement dans les estampes« (1863).

Renovatiōnsvæſen. Ved **Renovation** forſtaas dels alt det Affald, ſom fremkommer fra Boliger og Byer, dels dette Affalds Bortſkaffelſe. Man taler om **Dagrenovation** og **Natrenovation**. Dagrenovationen er Husaffaldet, Gadefejningen, det fra Kloaker oprenſede o. lign., Natrenovationen er de menneſkelige Excrementer. Dagrenovationen ſamles og afhentes, hvor der er et velordnet R., til beſtemte Tider og med korte Mellemrum, i Kjøbenhavn daglig. Den er en Masſe af meget forſkjellig og uensartet Beſkaffenhed, der afgiver en god Gødning, navnlig for Gartnerier og Dyrkning af Grøntſager, men kan ſom alle voluminøſe Gødninger ikke betale ſig, naar Transporten bliver lang. Kun en mindre Del af Kjøbenhavns Dagrenovation udføres directe til Gødning, den langt overvejende Del gik indtil Udgangen af 1887 til de ſaakaldte Losſepladſe, hvor der holdtes Svin paa den udjævnede Masſe. Samtidig med at Svinene fortærede alt, hvad der var tjenligt til Svineføde, ſaaſom Madreſter, Reſter af Grønt o. lign., udſorteredes der af Masſen forſkjellige Indblandinger, ſaaſom Papir, Klude, Ben, gl. Jærn, Cokes o. lign. Denne Udſortering ſkete dels for at ſkaffe Indtægt ved Salg af disſe Gjenſtande, dels for at gjøre Masſen mere ſkikket til Gødning. Den tiloversblevne, gjennemæltede og med Svinenes Excrementer blandede Masſe afgav en fortrinlig og navnlig af Amagerne efterſpurgt Gødning. I Slutningen af 1887 blev dette Svinehold paa Grund af Svinepeſten forbudt ved Lov, og for Øjeblikket er Spørgsmaalet om, hvorledes Dagrenovationen for Fremtiden vil være at bortſkaffe i Kbhvn. endnu ikke løſt. Efterhaanden ſom Byerne voxe, de kunſtige Gødninger blive lettere at anſkaffe og navnlig Transportafſtandene voxe, bliver det overalt ogſaa i Udlandet en for Byerne vanſkeligere og vanſkeligere Opgave at ſkaffe ſig af med Dagrenovationen uden for ſtore Udgifter og uden at fremkalde ſanitære Ulemper. De fleſte Steder kan man dog endnu finde Anvendelſe derfor, navnlig hvor Transporten kan iværkſættes ved Flodſkibe. I Paris transporteres Dagrenovationen lange Afſtande paa Jærnbane. I England har man mange Steder indrettet ſig paa at ſkaffe Dagrenovationen af Vejen ved at brænde den i ſærlig dertil conſtruerede Forbrændingsovne. De arbejde continuerlig, og da Affaldet i England er ſærlig rigt paa Brændſelsreſter, lader det ſig brænde uden yderligere Tilſætning af Brændſel. Enkelte Steder ſkyldes Dagrenovationen i ſtore Dampere, der ſejle ud paa dybt Vand og der afløsſe deres Indhold. — Natrenovationen, de menneſkelige Excrementer, kan opſamles og bortføres paa forſkjellig Maade. Bortførelſen kan i Hovedſagen ſke enten ved underjordiſke Ledninger eller ved Bortkjørſel. I førſte Tilfælde anvendes ofteſt Vandcloſetter (ſ. d. A.), og Excrementerne bortføres da ſammen med det øvrige Spildevand ved Kloakerne (ſ. d. A.). Denne Methode maa, hvor den lader ſig iværkſætte, anſes for den i ſanitær Henſeende ubetinget heldigſte. Ved det ſaakaldte Liernurs Syſtem bortføres Excrementerne underjordiſk ved Hjælp af Luftfortynding (ſ. **Kloak**). Hvor Excrementerne bortkjøres, ſkete deres Opſamling tidligere næſten overalt i ſtørre Gruber, hvilket af ſanitære Grunde ſtærkt maa fordømmes. I enkelte af Udlandets ſtørre Byer findes der endnu Gruber; man anvender da ſtor Omhu paa at gjøre dem tætte og ventilere dem. Deres Tømning ſker enten ved Haandkraft eller bedre ad pneumatiſk Vej. Heldigere end Grubeſyſtemet er Tøndeſyſtemet, hvor Excrementerne ſamles i mindre, let flyttelige Beholdere. Disſe kunne tømmes og ombyttes langt hyppigere, og Excrementernes Opbevaring i Boligerne frembyder under denne Form færre Ulemper end ved Grubeſyſtemet. Saa vel hvor Gruber ſom hvor Tønder anvendes, kan man anvende Vandſkylling ved Cloſetterne, ſjælden dog i Forbindelſe med Tøndeſyſtemet, da det vilde kræve en for hyppig Tømning. Ved begge Syſtemer kan der være Tale om Adſkillelſe af de flydende og faſte Excrementer (ſ. **Marino-Cloſet**) ligeſom om Indblanding af forſkjellige Beſtanddele (ſ. **Tørveſmulscloſet**). De menneſkelige Excrementer afgive en god Gødning, der dog ikke kan bære lang Transport. Den benyttes enten raa eller ſom Compoſt (ſ. d. A.) eller ſom Poudrette (ſ. d. A.). Her i Kbhvn. ere de gamle Gruber forbudte og Tøndeſyſtemet indført, ſaaledes at hvert Cloſet har ſit Opſamlingskar. Medens her Dagrenovationens Bortførſel beſørges af Communen, maa hver Husejer ſelv ſørge for ſin Natrenovations Bortſkaffelſe. — Medens man allerede i Oldtiden hos mange Folkeſlag anvendte ſtor Omhu paa Excrementernes hurtige Bortfjærnelſe og havde aabent Øje for dette Spørgsmaals ſanitære Betydning, tabtes i Middelalderen fuldſtændig Intereſſen herfor, og der herſkede i denne Retning næſten overalt forfærdelige Tilſtande. Førſt i den nyere Tid er atter Spørgsmaalet om R.s henſigtsmæsſige Ordning kommet i forreſte Række, og da Sagen paa ēn Gang har finanſiel, ſanitær og landøkonomiſk Betydning, har dens Drøftelſe givet Anledning til megen Discusſion og Hævdelſe af meget forſkjellige Standpunkter.

Rensdyr, d. ſ. ſ. Ren. **Rensdyrlav** ell. **Rensdyrmos** (Cladonia rangiferina), en lille, 2—5 Tomm. høj Lavart, har et for neden bladagtigt og fladt udbredt, for oven trindt, ſtængelformet og gaffeldelt Løv, paa hvis yderſte Grenſpidſer Frugtſkaalene med Sporerne ſidde ſom ſmaa, ſorte Punkter. R. voxer i hele Europa, dog fortrinsvis i de nordligſte Egne, hvor den ſelſkabelig bekløder ſtore Strækninger og giver Landſkabet et ejendommeligt Præg ved ſin graa- eller grønhvide Farve; den er af overordentlig Betydning for disſe Lande ſom et fortrinligt og paa mange Steder det eneſte Foder for Rensdyrhjordene.

Renſe ell. **Rhenſe**, en lille By i den preusſiſke Rhinprov. ved den venſtre Rhinbred, 2 M. oven for Koblenz, bekjendt af den paa den tæt ved liggende „Kongeſtol" 15 Juli 1338 afſluttede Kurforening, hvorved de tyſke Kurfyrſter lige over for Paven hævdede Rigets Rettigheder og Kurfyrſternes frie Valg. Fra „Kongeſtolen" forkyndtes ſiden den Tid de tyſke Kongers Valg.

Renſelſer udgjorde hos Oldtidens Folkeſlag en Del af deres Gudsdyrkelſe; Menneſker, ſom havde nydt eller blot berørt Ting, der anſaas for urene, maatte underkaſte ſig en R., og det ſamme ſkete med Templer og offentlige Pladſer, der vare blevne urene enten ved Forbrydelſer, eller ved at urene Dyr vare komne derind. Grækerne fejrede hvert Foraar en Renſelſesfeſt for Hæren; Romerne havde R. baade for Hæren, Flaaden og Folket. Dog lagde ingen af Oldtidens Religioner ſaa ſtor Vægt paa R. ſom Jødedommen; Moſeloven indeholder talrige Forſkrifter i ſaa Henſeende, og disſe forøgedes ſenere over al Maade af Traditionen, navnlig hos Phariſæerne. I vore Dage bruges religiøſe R. foruden af Jøderne og Muhammedanerne navnlig blandt Brahminerne og de andre øſtaſiatiſke Religioners Tilhængere. Næſt efter Bønner til Guddommen anſes nu ligeſom i Oldtiden Offerblod, Ild og Vand for de vigtigſte Renſelſesmidler; Muhammedanerne bruge ogſaa Sand, naar de ikke have Vand. Saadanne udvortes R. kan der kun tillægges Betydning, hvor den religiøſe Grundbetragtning er denne, at Menneſket ſelv ved ſine Gjerninger ſkal forſone Guddommen, og der bliver derfor egentlig ingen Plads for dem i Chriſtendommen, ſom gaar ud fra, at Chriſtus ved ſin Gjerning har ſtiftet en ſaadan Forſoning, at enhver, ſom ved Daaben er indlemmet i Samfundet med ham, og ſom i Troen har tilegnet ſig hans Fortjeneſte, af Gud regnes for ren og retfærdig for Chriſti Skyld. I Chriſtendommen er det eneſte udvortes Renſelſesmiddel Daabens Vand, og den, ſom renſer dermed, er Chriſtus, medens den R., der fordres af de chriſtne, er den, at de ved Kamp mod Friſtelſerne og Begjærlighederne og ved Brug af Naademidlerne ſkulle blive mere og mere rene af Hjærtet. Naar den katholſke Kirke desuagtet har forſkjellige udvortes Renſelſesſkikke, maa dette anſes for et Uvæſen, hvormed den i Tidernes Løb har belemret ſig.

Renſemaſkine, opfunden i Slutn. af forrige Aarh. til at renſe den tærſkede Sæd, er til Haandkraft et meget almindeligt og nyttigt Redſkab, hvorved Kornet kan fuldſtændig renſes fra Ukrut, Støv og Avner ved Hjælp af forſkjellige i Maſkinen anbragte Sold. I den nyere Tids Tærſkeværker til Dampkraft, og undtagelſesvis til Heſtekraft, beſørges ikke alene Udtærſkningen, men tillige Rensningen og ſelv Sorteringen af Sæd efter Vægt og Størrelſe paa ēn Gang, ſaa at Kornet leveres i Sække fuldt færdigt fra Tærſkemaſkinen.

Rente er oprindel. Navnet paa enhver Indtægt, ſom en Perſon oppebærer af ſin Formue, uden at der hertil kræves noget perſonligt Arbejde; der er ſaaledes Tale om Grundrente (og i denne Betydning bruges R. ſædvanlig i England), Capitalrente oſv. I Danmark bruges R. ſædvanlig kun i Betydningen af Capitalrente. I Frankrig kaldes Statens Gjældsobligationer Rentes, idet Statslaanene afſluttes paa den Maade, at Staten udbyder til Salg ikke en Forpligtelſe til at tilbagebetale en Capital, men en Forpligtelſe til at ſvare visſe aarlige R., hvorfor Statsgjælden heller ikke beregnes efter Størrelſen af Capitalen, men efter Størrelſen af R. Disſe R. ere i Regelen evige, og Staten amortiſerer kun ved Opkjøb. I England betegner rent Forpagtningsafgift og i økonomiſke Værker den ſaakaldte Jordrente. **Rentābel**, hvad der godt forrenter ſig, ſom en r. Forretning. **Rentabilitēt**, den Egenſkab, at kunne forrente ſig. **Rentier** [rangtiē], En, ſom lever af ſine Renter. **Rentefod**, Maaleſtokken for Rentens Højde til forſkjellige Tider og ved forſkjellige Capitalanbringelſer, i Mathem. defineret ſom Forholdet mellem Rente og Capital for en vis Tid, en Termin. R. kaldes bunden, naar en Lov foreſkriver et Maximum af Rente. I Danmark er efter Lov af 6 Apr. 1855 R. endnu bunden for Laan mod Prioritet i faſte Ejendomme.

Rentekammeret. Det efter Souverainetetens Indførelſe 1660 oprettede Skatkammercollegium fik 1680 Navn af R. og omfattede da i det væſentlige alle Statens Indtægter og Udgifter. Efterhaanden udſondredes herfra Toldvæſenet, Kolonierne og Udgiftsvæſenet m. m., ligeſom dets indre Ordning undergik en Mængde Forandringer. Ved dets Ophævelſe i Danmark 1848 hørte derunder Domainerne, alle Anliggender vedkommende Landvæſenet og Haandværksdriften, de directe Skatter, de nordlige Bilande oſv. Norge gik ved Adſkillelſen fra Danmark 1814 over til Departementsordningen, og af Departementerne kom da nærmeſt Finansdepartementet til at ſvare til R. **Rentemeſter** hed den Embedsmand, der foreſtod Rentekammeret; ſom ofteſt var der to R. ad Gangen.

Rentrant, fr. [rangtrāng], d. ſ. ſ. indadgaaende Vinkel mellem to Linjer af et Befæſtningsværk.

Reōle er for Markarbejdet, hvad Kuldgravning (ſ. d. A.) er for Havejorden, kun at man ved Reoling trænger ned i en ringere Dybde for at bringe Undergrunden op til Overfladen. Dette ſker enten ved Hjælp af en ſærlig dertil indrettet Plov (**Reolplov**) eller ved at man lader en ſædvanlig Plov følge efter en anden i ſamme Fure.

Réole, La [reāāhl], Stad i det franſke Dep. Gironde ved Garonnes højre Bred, 7 M. ſ. ø. for Bordeaux. 4,000 I. Fabrikation af Knive og Synaale; Handel med Vin, Brændevin og Korn.

Reorganiſatiōn, Gjenoprettelſe, Omdannelſe.

Rep (hreppr), paa Island en Underafdeling af Sysſelet, der ſvarer til Sognene i Danmark, og hvori en **Repſtyrer** udfører de Sognefogden og til Dels Sogneforſtanderne i Danmark paahvilende Forretninger. I Norge bruges R. ofte om et mindre Bygdelag, en Gruppe Gaarde ell. lign.

Repartēre, fordele ligelig; **Repartitiōn**, Fordeling.

Repeal, eng. [ripīhl], Tilbagekaldelſe, nemlig af Unionsacten mellem Storbritannien og Irland; ſ. **Irland**.

Répertoire, fr. [toāre], en til Opførelſe paa Theatret diſponibel Samling af dramatiſke Værker. Det ſtaaende ell. faſte R. beſtaar af færdig indſtuderede Stykker; Reſten udgjør det gamle R. **Repertōrium**, Bog til at ſlaa op i, hvori man finder, hvad der hører til Kundſkab om en vis Gjenſtand; Sagregiſter.

Repetēre, gjentage; **Repetitiōn**, Gjentagelſe. **Repetēnt**, paa Højſkoler en Underlærer, ſom gjentager ell. gjennemgaar de hørte Forelæsninger med de ſtuderende. **Repetērflag**, et Flag, der benyttes paa et Skib for at give til Kjende, at det Signal, et andet Skib har gjort til dette, er forſtaaet. **Repetērgevær**, et Gevær indrettet til at afgive flere Skud efter hverandre. De ældſte ſaadanne ere de endnu til Jagt benyttede, dobbeltløbede Bøsſer med to jævnſides liggende Piber, hver med ſin Laas; omtrent ſamtidig opkom de nu for længſt forladte Bøsſer med to Laaſe og to Fænghuller paa ſamme Pibe, der da ladedes med to Skud, det ene oven paa det andet. Ikke meget yngre, endnu fra Slutn. af det 16de Aarh., ere de ældſte Omdrejningsgeværer ell. Revolvere, der kun have en enkelt Pibe, hvis bageſte Aabning tillukkes ved den forreſte Endeflade af en Cylinder, ſom kan drejes om en Axe parallel med Piben, og i hvilken der i en Kreds er boret et Antal Huller, ſom hvert lades med Krudt og Kugle; hvert af disſe Huller eller Kamre lader ſig da ſkiftevis dreje hen i Forlængelſen af Løbet og det deri værende Skud affyre; Piſtoler indrettede efter dette Princip have efterhaanden ſiden 1850 vundet almindelig Indgang. Magaſinvaaben kaldes en Art Geværer, til hvilke der vel haves ſindrige Projecter allerede fra det 17de Aarh., men ſom førſt den nyeſte Tids Technik har formaaet at fremſtille i en brugbar Form; det er Bagladerifler, ſom enten i en Rende under Skæftet eller i et Rum i Kolben og dens Hals kunne modtage et ſtørre Antal af Patroner, der ēn for ēn bringes automatiſk ind i Løbet, alt ſom det foregaaende Skud afſkydes, ſaa at man kan affyre ſaa mange Skud, ſom Magaſinet rummer, i meget kort Tid. Man har nu mangfoldige Conſtructioner af ſlige Vaaben; indtil efter 1880 var det dog kun den ſchweizerſke Armée, der vovede at væbne ſit Fodfolk med ſlige, altid noget complicerede Vaaben af Vetterlis Conſtruction; men i de allerſidſte Aar have ſaa godt ſom alle Arméer enten allerede indført Magaſinrifler eller ere raſtløſt i Færd med Indførelſen af ſaadanne Vaaben, blandt hvilke de af Directeuren for Kongsberg Vaabenfabrik, Capitain O. Krag opfundne og et andet af den norſke Civilingenieur Jarmann, ſom foreløbig er antaget af den norſke Hær, fortjene at fremhæves. En egen Art Magaſinrifler ere de med „løſt Magaſin"; dette er en Beholder eller Æſke med f. Ex. 5 ell. 7 Patroner, hvilken kan befæſtes paa Geværet ved Baglademechanismen paa en ſaadan Maade, at en Patron føres ind i Løbet, hver Gang dette aabnes og atter lukkes; naar Magaſinet er tømt, kan det ombyttes med et andet af dem, Skytten fører fyldte med ſig. Det var Geværer af denne Art, med løſe Magaſiner, ſom i Sommeren 1887 prøvedes ved det danſke Fodfolk. **Repetērværk**, en Mechanisme i Lommeure, der ved et Tryk kan bringes til at angive Klokkeſlættet ved Slag paa en Fjeder eller Klokke. I Regelen beſtaar R. af to Dele, hvoraf den ene bevæges af Gangværket, for at Slagenes Antal kan rette ſig efter dette, den anden ſættes i Bevægelſe ved Trykket. Da Repeterure ſkulle indeholde to Værker over hinanden, maa de være temmelig tykke og koſtbare. **R.** kaldes end videre en Indretning, der undertiden findes ved Jacquardvæven, og ſom gaar ud paa at bringe en Del af de allerede brugte Kort igjen op for Cylinderen ved at lade denne pludſelig dreje ſig et nøje beregnet Antal Omgange tilbage. Det anvendes i de Tilfælde, hvor en Del af Mønſteret, men ikke det hele, gjentager ſig paa langs af Tøjet. **Repetiteur** [tøhr] kaldes hos os den Embedsmand ved Theatret, der under Indſtuderingen af Balletter og Syngeſtykker udfører Muſiken paa Violin ell. Claver, indtil de egentlige Theaterprøver begynde, hvor Orcheſtret træder til. **Repetitiōnscirkel**, d. ſ. ſ. Multiplicationscirkel. **Repetitōrium**, Gjentagelſesforelæsning, hvor det tidligere udviklede gjennemgaas i ſtore Træk.

Repli, fr. [rø], et Punkt, der er anviſt kæmpende Tropper at trække ſig tilbage til, at **repliēre** ſig paa; tillige de der til deres Optagelſe opſtillede Tropper.

Replīk (fr. réplique`, Gjenſvar; i et Skueſpil hvad der ſiges af de ſpillende; i Proceslæren Sagſøgerens Svar paa den ſagſøgtes førſte Tilſvar i Sagen. **Replicēre**, ſvare, tage til Gjenmæle.

Repnin, Nikolaj, Fyrſt, rusſiſk Diplomat og Feltherre, f. 22 Marts 1734, blev 1764 Afſending i Warſchau og virkede med ſtor Dygtighed for Stanislaus Poniatowſkis Kongevalg, ſamt gjorde ſig til Polens egentlige Styrer. Han viſte i denne Stilling ſtort Overmod og Raahed, tvang 1767 Rigsdagen til at give Disſidenterne ſtore Rettigheder og lod tvende Biſkopper og to modſtridende Stormænd bortføre til Rusland. Efter ſaaledes at have banet Vej for Polens Opløsning deltog han 1770 ffg. i Krigen mod Tyrkiet og ſluttede Freden 1774. 1778 ſendtes han til Tyſkland og mæglede Freden i Teſchen; han kæmpede med Hæder i den nye Tyrkerkrig 1788—90 og afſluttede Fredspræliminærerne, ſamt blev derefter Gouverneur i Liſland. 1796 ophøjedes han til Feltmarſchal, ſendtes 1798 til Berlin for at vinde Preusſen for et Forbund mod Frankrig og blev, da dette mislykkedes, i Unaade ſendt til Moſkva. D. 24 Maj 1801.

Reponēre, bringe tilbage i det oprindelige Leje og Stilling, bruges i Lægevidenſkaben iſær om Brok og forvredne Lemmer, der helbredes ved **Repoſitiōn**.

Reporter, eng. [ripōhrter], En, der er anſat ved et Blad for at ſkaffe Nyheder eller bringe Referater; Referent.

Repos, fr. [røpō], Hvile, Hvilepunkt; Afſats paa en Trappe, ſ. **Podeſt**.

Represſālier, de Tvangsmidler, en Stat uden dog at erklære Krig anvender mod en anden for at faa Erſtatning for en tilføjet Fornærmelſe, navnlig for ſaa vidt de beſtaa enten i Gjengjældelſe af den mod den ſelv anvendte retſtridige Fremgangsmaade eller i Anholdelſe af Perſoner ell. Ting, der tilhøre den anden Stat.

Réprimande, fr. [mãngde], Iretteſættelſe.

Repriſe, fr., Gjenerobring af et Priſeſkib; overhov. Gjentagelſe, gjentagen Bearbejdelſe, gjentagen Opførelſe af et Theaterſtykke; i Muſ. en Del af et flerdelt Toneſtykke, der ſkal gjentages uforandret og derfor er betegnet med Repetitionstegn.

Reproductiōn, ſ. **Regeneration**.

Repræſentēre, fremſtille; træde i Stedet for nogen ell. noget. **Repræſentānt**, En, ſom optræder paa en andens ell. andres Vegne, ſom Folkerepræſentant, Borgerrepræſentant. **Repræſentanthuſet** kaldes den ene Afdeling af den nordamerikanſke Unionscongres; det vælges efter Folketal og tæller ſiden 1883 325 Medlemmer. **Repræſentatīver** bruges ofte til at betegne dels egentlige Papirpenge, dels Bankſedler. **Repræſentatīvſyſtem**. I Oldtiden kunde politiſke Rettigheder ikke udøves gjennem Deputerede, men kun af de berettigede ſelv, og i Middelalderen vare de Deputerede kun Fuldmægtige, der maatte ſtemme og tale efter deres Mandanters Inſtruction. Førſt efterhaanden har R. uddannet ſig, for hvilket det charakteriſtiſke er, at de valgte udelukkende have at følge deres egen Overbevisning; ſom Repræſentanter, ikke ſom Fuldmægtige, forpligte de deres Vælgere og Folket. Førſt herved har der kunnet danne ſig virkelige parlamentariſke Forſamlinger, der kunne raadſlaa og beſlutte om hele Landets Vel, medens de tidligere nærmeſt maatte kæmpe om Intereſſer og Privilegier. I Frankrig have dog i den nyeſte Tid de radicale villet hævde det ſaakaldte »mandat impératif«, hvorefter den valgte ved ſine Afſtemninger ſkulde følge den ham af Vælgerne givne Inſtruction. Jvfr. **Conſtitutionelle Syſtem**. **Repræſentantſkab** er i ſtore Aktieſelſkaber eller Foreninger et ſtørre Udvalg med beſluttende Myndighed, der er ſtillet ved Siden af den udøvende Beſtyrelſe. Om R. i den norſke Communalforfatning ſ. **Sogneraad**. **Repræſentatiōnsret** kaldes i Arveretten en Perſons Ret til at arve i Stedet for en mellem ham og Arveladeren ſtaaende, men bortfalden Arving, f. Ex. naar Sønneſønnen efter Bedſtefaderens Død arver den Lod, hans tidligere afdøde Fader ſkulde have arvet efter hin, derſom han havde levet endnu. For ſaa vidt der kun ſpørges om Udmaalingen af Arvelodden, har ſaa vel den danſke ſom norſke Arveret nu gjennemført R. Ere f. Ex. begge en Arveladers Sønner døde, den ene efterladende ſig ēt Barn, den anden ti, arver hint førſte Halvdelen af ſin Bedſtefaders Efterladenſkaber og de ſidſte ti altſaa hver blot en tyvende Del, og det ſamme gjælder ogſaa i Sidelinjerne.

Reps, l. **Rips**.

Reptilier, Krybdyr. **Reptiliefond** har i Tyſkland været en ſpottende Betegnelſe for et Fond, dannet af Ex-Kong Georg af Hannovers og Kurfyrſten af Heſſens ſequeſtrerede Formuer, og ſom i Følge Bismarcks Udſagn (1869) har været anvendt til at opſpore og tilintetgjøre welfiſke Sammenſværgelſer („opſøge Reptilierne i deres Rede“), medens det i Følge de ultramontanes og Fremſkridtspartiets Paaſtand brugtes til at lønne officiøſe Blades Redacteurer og Correſpondenter med.

Republik, en Stat, i hvilken den højeſte Myndighed ikke øves i Følge Arveret, men i Følge Overdragelſe af Folket eller en Corporation, ſom træder i Stedet for Folket. R.s Charakter kan være meget forſkjellig og variere fra den meſt ariſtokratiſke Form (ſom Venezias og Genuas) til den meſt demokratiſke (ſom i de ſchweizerſke Cantoner). Den polſke Stat kaldtes i ſin Tid R., fordi Kongen valgtes af Adelen, ligeſom man ogſaa i ældre Statsakter har kaldt det tyſke Rige en R. af Fyrſter, fordi Kejſeren valgtes af Kurfyrſterne. I Europa beſtaar den republikanſke Forfatning nu (1888) i Frankrig, Schweiz, Andorra og San Marino, ſamt til Dels i de tre tyſke Friſtæder, Hamborg, Lübeck og Bremen. Derimod raader den i hele Amerika undtagen Braſilien og de europæiſke Staters Beſiddelſer, ſamt i de to hollandſke Friſtater i Sydafrika. **Republikanere**, Partinavn i Nordamerika, 1) for dem, der under Forhandlingerne om Unionsforfatningen 1787—89 hævdede Staternes Selvſtændighed i Modſætning til Føderaliſternes Ønſke om en ſtærk Centralmagt; de antog ſenere Navnet Demokrater; 2) for det nye Parti, der fra 1855 bekæmpede Slaveſtaternes Overvægt, og ſom 1860—80 og atter 1888 ſejrede ved Præſidentvalgene og havde Flertal i Congreſſen indt. 1883.

Repudiatiōn, Afviſning, har man i Nordamerika kaldt den fra flere Staters Side brugte Fornægtelſe, helt eller til Dels, af en lovlig ſtiftet Gjæld. Indiana, Maſſachuſetts og Miſſiſſippi gjorde Brug deraf 1840—42, Georgia, Virginia og Tenneſſee 1874—82.

Reputatiōn, Ry, Anſeelſe, Agtelſe.

Requena [kēna], Stad i den ſpanſke Prov. Valencia, 8 M. v. for Valencia. 14,000 I. Silkemanufakturer.

Requeſens y Zúñiga, Louis de [rekēſens i ſunjiga], Storcommandeur af Caſtilien, blev efter at have udmærket ſig i Slaget ved Lepanto udnævnt til Statholder i Milano og ſendtes derfra i Dec. 1573 til Nederlandene for at afløſe Hertugen af Alba. Han optraadte meget mildere end Alba, ophævede Blodraadet og forkyndte Amneſti, men fordrede, at alle ſkulde antage den katholſke
vedblev derfor, og R., ſom var
t, ſejrede 14 Apr. 1574 i Slaget
Derimod mislykkedes Belej-
n (ſ. d. A.) Oct. 1574, og Hol-
niſation, ſaa vel i kirkelig ſom
nde, ſtyrkedes mægtig ved Hol-
ands Forening ſ. A. og Over-
den højeſte Magt til Vilhelm af
n paa Kirkeforſamlingen
vedtagne Trosbekjen-
aftigere op, og det lykkedes ham at erobre Zierikſee og derved ſtille de to nys nævnte Provinſer. Vilhelm af Oranien tænkte allerede paa at opgive hele Forſvaret; da døde R. 5 Marts 1576.

Requiem kaldes i den katholſke Kirke Meſſen for de afdøde (missa pro defunctis), Sjælemeſſen, fordi de første Ord af Sangen ere den i det følgende oftere gjentagne Bøn »Requiem æternam dona eis Domine!« (Herre, ſkjænk dem den evige Hvile!“). Rækkefølgen af Meſſens enkelte Dele er: 1) Requiem, Kyrie, Christe, Kyrie; 2) Dies iræ, Requiem; 3) Domine Jesu Christe; 4) Sanctus, Benedictus; 5) Agnus dei, Lux æterna. Af den ſædvanlige Meſſes Dele mangle altſaa Gloria og Credo. De ſtore Meſtre af den nederlandſke Skole havde i Stedet for Dies iræ en Afdeling Si ambulavero in medio umbræ mortes, og Paleſtrina's Missa pro defunctis følger endnu denne ældre Regel. De yngre Meſtre lagde ſærlig Vægt paa Dies iræ ved Skildringer af den yderſte Dags Rædsler. De berømteſte nyere Requiem-Componiſter ere Mozart, Cherubini, Berlioz og Verdi. Som der gives Begravelſesforeninger, gives der ogſaa Foreninger med det Formaal, at ſørge for, at der læſes et viſt Antal Meſſer for hvert afdød Medlem af Foreningen.

Requiēscat in pāce (lat., d. e. „Han hvile i Fred“), Slutningsordene af den romerſk-katholſke Sjælemeſſe.

Reqvirēre, begjære; **Reqviſitiōn**, Begjæring, Udſkrivning af Tvangsydelſer. **Reqviſīt**, nødvendigt Tilbehør. **Reqvirēnt** bruges i Retsſproget om den, der ſøger Fogedens Aſſiſtance ved en Udlægs-, Arreſt- eller Forbudsforretning eller Auctionsdirecteurens ved en Auctionsforretning, medens den, imod hvem disſe retslige Skridt foretages, kaldes **Reqviſītus**.

Res, lat., Ting, Sag. **R. judicāta** kaldes den ved en Dom eller et andet Retsdecret ſtedfundne Afgjørelſe af en Retstviſt, hvilken Afgjørelſe er bindende for de tviſtende Parter, indtil den erholdes forandret ved Appel, men derimod ingen Indflydelſe har paa Tredjemands Retsſtilling. **R. nullīus**, herreløs Ting. **R. pūblica**, Staten, det offentlige; **R. pūblicæ**, Statsſager.

Reſchid, Muſtapha, Paſcha, tyrkiſk Statsmand, f. 18 Febr. 1802, blev 1820 anſat i Storvezirens Cabinet og brugtes 1829 ſom Secretær ved Fredsunderhandlingerne; 1831 blev han Secretær i Divanet og ſluttede 1833 Freden i Kutahia med Ibrahim Paſcha, hvorefter han blev Paſcha og gik ſom Afſending til Paris og London. I Nov. 1837 blev R. Udenrigsminiſter og ſtod fra den Tid i Spidſen for Reformvennerne (det „ung-tyrkiſke“ Parti), aftalte 1838 den vigtige Handelspagt med England, men blev ſ. A. ved ruſſiſk Indflydelſe fjernet fra Tyrkiet ſom Afſending til Veſteuropa og forberedede nu det Forbund imellem England, Rusland og Øſterrig, ſom 1840 ſkaffede Tyrkiet Sejer over Mehemed Ali i Ægypten. 1839 kaldtes R. hjem efter Mahmud II.s Død og Nederlaget ved Niſib, blev igjen Udenrigsminiſter, og ſatte Hattiſcherifet af Gülhane igjennem, men blev n. A. igjen ſtyrtet og ſendt til Paris. Efter den Tid var R. gjentagne Gange (bl. a. 1845—46 og 1848—52) Storvezir, men maatte lige ſaa ofte vige for ſine Modſtanderes eller de fremmede Aſſendinges Intriguer. I Foraaret 1853 ledede han ſom Udenrigsminiſter den antirusſiſke Politik, men fortrængtes ſnart af Mænd ſom Ali og Fuad Paſcha, der dog hørte til hans egen Retning. 1856 var han en kort Tid Storvezir og blev det paa ny for 6te Gang i Oct. 1857 indt. ſin Død 7 Jan. 1858.

Reſcht, Hovedſtad i den perſiſke Prov. Gilan i Aſien i Nærheden af det kaſpiſke Hav, 33 M. n. v. for Teheran. 60,000 I. Risavl, Silkevæveri og udbredt Handel med Silke. Livlig Handelsforbindelſe med Aſtrachan over Havnen Enſeli. Voldſom Ildsvaade 1885.

Reſcript var allerede under de romerſke Kejſere Benævnelſen for en vis Art kejſerlige Forordninger, navnlig ſaadanne, ſom indeholdt Afgjørelſer af individuelle Tilfælde, der af de paagjældende vare forelagte Kejſeren. Nu forſtaas ved R. en kongelig Befaling, der ikke ſom Love og Anordninger kundgjøres for alle, men kun meddeles den eller de enkelte, der have at rette ſig efter den, eller hvem den angaar. Tidligere udſtedtes i Danmark og Norge undertiden ogſaa egentlige Lovbeſtemmelſer paa denne Maade; men nu, da efter Grundloven den lovgivende Magt ikke længer tilkommer Kongen alene og enhver Lov derhos ſkal kundgjøres for alle, kunne kun ſaadanne Beſtemmelſer, der ligge inden for den udøvende Magts Omraade, gives i Reſcriptform. Undertiden bruges for øvrigt R. ikke blot om kongelige, men ogſaa om Øvrighedsbefalinger, der meddeles de paagjældende paa den angivne Maade. Ligeſom Benævnelſen R. er ved at forſvinde i Danmark, er den i Norge allerede ſiden 1814 helt gaaet af Brug. **Reſcribēre**, udſtede et R.

Reſectiōn, Udſkæring af et Stykke af eller en hel Knogle eller hyppigere af et Led, en førſt i den anden Halvd. af forr. Aarh. opkommen og i den nyere Tid meget anvendt Operation, ſom i mange Tilfælde kan træde i Stedet for Amputation og ſaaledes bevare et Lem, der ellers havde været tabt for Legemet, ligeſom den ogſaa kan tjene til at gjengive et ſtift Lem dets Bevægelighed, et f. Ex. ved Benbrud misdannet Lem dets naturlige Form oſv. Ved R. paa Armene maa man ſøge at opnaa ſaa megen Bevægelighed ſom muligt ved Dannelſen af et falſk Led paa Reſectionsſtedet, hvorimod man ved R. paa Underextremiteterne og i Knæleddet maa ſøge at faa Benenderne til at voxe faſt ſammen, for at Benet kan blive faſt (om end ſtift og noget kortere). Ved R. af Benſtykker uden for Leddene (meſt ved Benedder og Nekroſe) maa man ſe at vedligeholde Benhinden, for at det borttagne Benſtykke kan erſtattes ved ny Benmasſe fra denne. R. beſtaar i en tilſtrækkelig Blottelſe af Bendelene ved Indſnit igjennem Hud og Muſkler med Skaanelſe af de ſtore Blodkar og Nerver, Affavning af Benſtykkerne og Forening af Saaret ved henſigtsmæsſig Forbinding.

Reſēda, ſ. **Vau**.

Reſen, en danſk Familie, af hvilken flere berømte Lærde ere fremgaaede. Stamfaderen, **Hans Povelſen R.**, en Præſteſøn fra Landsbyen R. ved Holſtebro, efter hvilken By han tog Navn, f. 2 Febr. 1561, kom 1581 til Univerſitetet i Kjøbenhavn og foretog efter at have endt ſine Univerſitetsſtudier en ſyvaarig Udenlandsrejſe ſom Hovmeſter for Fred. Roſenkrantz. Strax efter ſin Hjemkomſt blev han 1591 Profesſor i Dialektik, hvilket den Gang i Almindel. var Vejen til den theologiſke Læreſtol; 1597 blev han Prof. i Theologi, og fra 1615 indtil ſin Død 14 Sept. 1638 var han tillige Biſkop over Sjællands Stift. R. var grundlærd og ualmindelig flittig og rigt begavet, baade paa Legeme og Sjæl et Hoved højere end de fleſte; hans mægtige Vilje og klare Tanke raadede lige ſaa fuldt ved Univerſitetet ſom i Kirken; men han var ikke fri for at være lidt for myndig og herſkeſyg, og i ſin Iver for ren Lutherdom og chriſtelig Vandel betænkte han ſig ikke paa at ty til Statens Hjælp i kirkelige Sager. „Øvrigheden ſkal med Sværdet vogte Lovens tvende Tavler", og Øvrigheden ſagde ikke Nej; thi R. var ret en Mand efter Chriſtian IV.s Hjærte. Kongen tog ham f. Ex. 1606 med ſig til England for ved hans Hjælp at undgaa at komme til kort i ſine Samtaler med den af ſin theologiſke Lærdom forfængelige Jakob I. 1607 fuldendte R. ſin Bibeloverſættelſe, i hvilken han lagde mere Vægt paa tro Gjengivelſe af Grundtexten end paa at ſkrive forſtaaeligt Danſk, men ſom dog danner det oprindelige Grundlag for den nuværende kirkelige Overſættelſe, om den end ved de Reviſioner, den er undergaaet, navnlig ved den af Hermanſen, Rothe og Kalkar foretagne og 1871 tilendebragte Reviſion af det gamle Teſtament efter Grundtexten er bleven betydelig forvandlet. R.s Bibeloverſættelſe blev Anledning til, at de ſiden Hemmingſens Tid hvilende kryptocalviniſtiſke Stridigheder paa ny begyndte; thi en Kritik af R.s Arbejde, forfattet af Prof. Iver Stub, fremkaldte en Proces mod denne, under hvilken han tilſtod at være enig med Calvin imod Luther i flere Punkter, hvorfor S. blev dømt fra ſit Embede 1609. Den næſte Calviniſt, ſom R. fældede, var Præſten ved Nikolai Kirke Ole Koch, ſom i ſine Prædikener havde angrebet R. paa den meſt henſynsløſe Maade, beſkyldt ham for Kjætteri og ſøgt at ſtøtte denne ſin Beſkyldning ved udenlandſke Lærdes Vidnesbyrd imod R.s Lære. 21 Febr. 1614 maatte begge Parter møde i Kolding for at føre deres Sag for en Domſtol, beſtaaende af de fornemſte Rigsraader, 4 Biſkopper, Univerſitetets Rector og Kongen ſelv, hvilken ſidſte under Forhandlingerne lagde ſin Sympathi for R. for Dagen paa en ſaa truende Maade, at ingen af Dommerne vovede at indlægge noget Ord til Gunſt for Koch, ſom blev dømt til Landsforvisning. Dog blev det efter Biſpernes Forlangende paalagt R. nærmere at forklare de af Koch angrebne Sætninger i hans Skrifter, og dette gjorde han i Skriftet »De sancta fide« (1614), en klar og dybſindig, ſpeculativ Udvikling af den chriſtelige Troslære i den ſtrængeſte Lutherdoms Aand. Skriftet tilfredsſtillede ikke Biſkopperne; men Kongen lagde ſin Tilfredsſtillelſe for Dagen ved at udnævne R. til Biſkop i Sjælland 29 Apr. 1615, og det n. A. blev R.s betydeligſte Modſtander Hans Knudſen Veile, Biſkop i Odenſe, dømt fra ſit

Reps, ſ. **Rips**.

Reptilier, Krybdyr. **Reptiliefond** har i Tyſkland været en ſpottende Betegnelſe for et Fond, dannet af Exkong Georg af Hannovers og Kurfyrſten af Hesſens ſeqveſtrerede Formuer, og ſom i Følge Bismarcks Udſagn (1869) har været anvendt til at opſpore og tilintetgjøre welfiſke Sammenſværgelſer („opſøge Reptilierne i deres Rede“), medens det i Følge de ultramontanes og Fremſkridtspartiets Paaſtand brugtes til at lønne officiøſe Blades Redacteurer og Correſpondenter med.

Republik, en Stat, i hvilken den højeſte Myndighed ikke øves i Følge Arveret, men i Følge Overdragelſe af Folket eller en Corporation, ſom træder i Stedet for Folket. R.s Charakter kan være meget forſkjellig og variere fra den meſt ariſtokratiſke Form (ſom Venezias og Genuas) til den meſt demokratiſke (ſom i de ſchweizerſke Cantoner). Den polſke Stat kaldtes i ſin Tid R., fordi Kongen valgtes af Adelen, ligeſom man ogſaa i ældre Statsakter har kaldt det tyſke Rige en R. af Fyrſter, fordi Kejſeren valgtes af Kurfyrſterne. I Europa beſtaar den republikanſke Forfatning nu (1888) i Frankrig, Schweiz, Andorra og San Marino, ſamt til Dels i de tre tyſke Friſtæder, Hamborg, Lübeck og Bremen. Derimod raader den i hele Amerika undtagen Braſilien og de europæiſke Staters Beſiddelſer, ſamt i de to hollandſke Friſtater i Sydafrika. **Republikanere**, Partinavn i Nordamerika, 1) for dem, der under Forhandlingerne om Unionsforfatningen 1787—89 hævdede Staternes Selvſtændighed i Modſætning til Føderaliſternes Ønſke om en ſtærk Centralmagt; de antog ſenere Navnet Demokrater; 2) for det nye Parti, der fra 1855 bekæmpede Slaveſtaternes Overvægt, og ſom 1860—80 og atter 1888 ſejrede ved Præſidentvalgene og havde Flertal i Congresſen indt. 1883.

Repudiatiōn, Afvisning, har man i Nordamerika kaldt den fra flere Staters Side brugte Fornægtelſe, helt eller til Dels, af en lovlig ſtiftet Gjæld. Indiana, Masſachuſetts og Misſisſippi gjorde Brug deraf 1840—42, Georgia, Virginia og Tennesſee 1874—82.

Reputatiōn, Ry, Anſeelſe, Agtelſe.

Requena [kēna], Stad i den ſpanſke Prov. Valencia, 8 M. v. for Valencia. 14,000 I. Silkemanufakturer.

Requesens y Zúñiga, Louis de [rekēſens i ſūnjiga], Storcommandeur af Caſtilien, blev efter at have udmærket ſig i Slaget ved Lepanto udnævnt til Statholder i Milano og ſendtes derfra i Dec. 1573 til Nederlandene for at afløſe Hertugen af Alba. Han optraadte meget mildere end Alba, ophævede Blodraadet og forkyndte Amneſti, men fordrede, at alle ſkulde antage den katholſke Tro. Krigen vedblev derfor, og R., ſom var en dygtig Soldat, ſejrede 14 Apr. 1574 i Slaget paa Mookerhede. Derimod mislykkedes Belejringen af Leiden (ſ. d. A.) Oct. 1574, og Hollændernes Organiſation, ſaa vel i kirkelig ſom i politiſk Henſeende, ſtyrkedes mægtig ved Hollands og Zeelands Forening ſ. A. og Overdragelſen af den højeſte Magt til Vilhelm af Oranien, ligeſom ved den paa Kirkeforſamlingen i Dordrecht Juni 1574 vedtagne Trosbekjendelſe. R. traadte nu kraftigere op, og det lykkedes ham at erobre Zierikſee og derved ſtille de to nys nævnte Provinſer. Vilhelm af Oranien tænkte allerede paa at opgive hele Forſvaret; da døde R. 5 Marts 1576.

Rēquiem kaldes i den katholſke Kirke Mesſen for de afdøde (missa pro defunctis), Sjælemesſen, fordi de førſte Ord af Sangen ere den i det følgende oftere gjentagne Bøn »Requiem æternam dona eis Domine!« (Herre, ſkjænk dem den evige Hvile!“). Rækkefølgen af Mesſens enkelte Dele er: 1) Requiem, Kyrie, Christe, Kyrie; 2) Dies iræ, Requiem; 3) Domine Jesu Christe; 4) Sanctus, Benedictus; 5) Agnus dei, Lux æterna. Af den ſædvanlige Mesſes Dele mangle altſaa Gloria og Credo. De ſtore Meſtre af den nederlandſke Skole havde i Stedet for Dies iræ en Afdeling Si ambulavero in medio umbræ mortes, og Paleſtrina's Missa pro defunctis følger endnu denne ældre Regel. De yngre Meſtre lagde ſærlig Vægt paa Dies iræ ved Skildringer af den yderſte Dags Rædsler. De berømteſte nyere Requiem-Componiſter ere Mozart, Cherubini, Berlioz og Verdi. Som der gives Begravelſesforeninger, gives der ogſaa Foreninger med det Formaal, at ſørge for, at der læſes et viſt Antal Mesſer for hvert afdød Medlem af Foreningen.

Requiēscat in pāce (lat., d. e. „Han hvile i Fred“), Slutningsordene af den romerſk-katholſke Sjælemesſe.

Reqvirēre, begjære; **Reqviſitiōn**, Begjæring, Udſkrivning af Tvangsydelſer. **Reqviſit**, nødvendigt Tilbehør. **Reqvirēnt** bruges i Retsſproget om den, der ſøger Fogedens Asſiſtance ved en Udlægs-, Arreſt- eller Forbudsforretning eller Auctionsdirecteurens ved en Auctionsforretning, medens den, imod hvem disſe retslige Skridt foretages, kaldes **Reqviſitus**.

Res, lat., Ting, Sag. **R. judicāta** kaldes den ved en Dom eller et andet Retsdecret ſtedfundne Afgjørelſe af en Retstviſt, hvilken Afgjørelſe er bindende for de tviſtende Parter, indtil den erholdes forandret ved Appel, men derimod ingen Indflydelſe har paa Tredjemands Retsſtilling. **R. nullīus**, herreløs Ting. **R. pūblica**, Staten, det offentlige; **R. pūblicæ**, Statsſager.

Reſchid, Muſtapha, Paſcha, tyrkiſk Statsmand, f. 18 Febr. 1802, blev 1820 anſat i Storvezirens Cabinet og brugtes 1829 ſom Secretær ved Fredsunderhandlingerne; 1831 blev han Secretær i Divanet og ſluttede 1833 Freden i Kutahia med Ibrahim Paſcha, hvorefter han blev Paſcha og gik ſom Afſending til Paris og London. I Nov. 1837 blev R. Udenrigsminiſter og ſtod fra den Tid i Spidſen for Reformvennerne (det „ung-tyrkiſke“ Parti), aftalte 1838 den vigtige Handelspagt med England, men blev ſ. A. ved rusſiſk Indflydelſe fjærnet fra Tyrkiet ſom Afſending til Veſteuropa og forberedede nu det Forbund imellem England, Rusland og Øſterrig, ſom 1840 ſkaffede Tyrkiet Sejer over Mehemed Ali i Ægypten. 1839 kaldtes R. hjem efter Mahmud II.s Død og Nederlaget ved Niſib, blev igjen Udenrigsminiſter, og ſatte Hattiſcherifet af Gülhane igjennem, men blev n. A. igjen ſtyrtet og ſendt til Paris. Efter den Tid var R. gjentagne Gange (bl. a. 1845—46 og 1848—52) Storvezir, men maatte lige ſaa ofte vige for ſine Modſtanderes eller de fremmede Affendinges Intriguer. I Foraaret 1853 ledede han ſom Udenrigsminiſter den antiruſſiſke Politik, men fortrængtes ſnart af Mænd ſom Ali og Fuad Paſcha, der dog hørte til hans egen Retning. 1856 var han en kort Tid Storvezir og blev det paa ny for 6te Gang i Oct. 1857 indt. ſin Død 7 Jan. 1858.

Reſcht, Hovedſtad i den perſiſke Prov. Gilan i Aſien i Nærheden af det kaſpiſke Hav, 33 M. n. v. for Teheran. 60,000 I. Risavl, Silkeväveri og udbredt Handel med Silke. Livlig Handelsforbindelſe med Aſtrachan over Havnen Enſeli. Voldſom Ildsvaade 1885.

Reſcript var allerede under de romerſke Kejſere Benævnelſen for en vis Art kejſerlige Forordninger, navnlig ſaadanne, ſom indeholdt Afgjørelſer af individuelle Tilfælde, der af de paagjældende vare forelagte Kejſeren. Nu forſtaas ved R. en kongelig Befaling, der ikke ſom Love og Anordninger kundgjøres for alle, men kun meddeles den eller de enkelte, der have at rette ſig efter den, eller hvem den angaar. Tidligere udſtedtes i Danmark og Norge undertiden ogſaa egentlige Lovbeſtemmelſer paa denne Maade; men nu, da efter Grundloven den lovgivende Magt ikke længer tilkommer Kongen alene og enhver Lov derhos ſkal kundgjøres for alle, kunne kun ſaadanne Beſtemmelſer, der ligge inden for den udøvende Magts Omraade, gives i Reſcriptform. Undertiden bruges for øvrigt R. ikke blot om kongelige, men ogſaa om Øvrighedsbefalinger, der meddeles de paagjældende paa den angivne Maade. Ligeſom Benævnelſen R. er ved at forſvinde i Danmark, er den i Norge allerede ſiden 1814 helt gaaet af Brug. **Reſcribēre**, udſtede et R.

Reſectiōn, Udſkæring af et Stykke af eller en hel Knogle eller hyppigere af et Led, en først i den anden Halvd. af forr. Aarh. opkommen og i den nyere Tid meget anvendt Operation, ſom i mange Tilfælde kan træde i Stedet for Amputation og ſaaledes bevare et Lem, der ellers havde været tabt for Legemet, ligeſom den ogſaa kan tjene til at gjengive et ſtift Lem dets Bevægelighed, et f. Ex. ved Benbrud misdannet Lem dets naturlige Form oſv. Ved R. paa Armene maa man ſøge at opnaa ſaa megen Bevægelighed ſom muligt ved Dannelſen af et falſk Led paa Reſectionsſtedet, hvorimod man ved R. paa Underextremiteterne og i Knæleddet maa ſøge at faa Benenderne til at voxe faſt ſammen, for at Benet kan blive faſt (om end ſtift og noget kortere). Ved R. af Benſtykker uden for Leddene (meſt ved Benedder og Nekroſe) maa man ſe at vedligeholde Benhinden, for at det borttagne Benſtykke kan erſtattes ved ny Benmaſſe fra denne. R. beſtaar i en tilſtrækkelig Blottelſe af Bendelene ved Indſnit igjennem Hud og Muſkler med Skaanelſe af de ſtore Blodkar og Nerver, Afſavning af Benſtykkerne og Forening af Saaret ved henſigtsmæſſig Forbinding.

Reſēda, ſ. Vau.

Reſen, en danſk Familie, af hvilken flere berømte Lærde ere fremgaaede. Stamfaderen, **Hans Povelſen R.**, en Præſteſøn fra Landsbyen R. ved Holſtebro, efter hvilken By han tog Navn, f. 2 Febr. 1561, kom 1581 til Univerſitetet i Kjøbenhavn og foretog efter at have endt ſine Univerſitetsſtudier en ſyvaarig Udenlandsrejſe ſom Hovmeſter for Fred. Roſenkrantz. Strax efter ſin Hjemkomſt blev han 1591 Profeſſor i Dialektik, hvilket den Gang i Almindel. var Vejen til den theologiſke Læreſtol; 1597 blev han Prof. i Theologi, og fra 1615 indtil ſin Død 14 Sept. 1638 var han tillige Biſkop over Sjællands Stift. R. var grundlærd og ualmindelig flittig og rigt begavet, baade paa Legeme og Sjæl et Hoved højere end de fleſte; hans mægtige Vilje og klare Tanke raadede lige ſaa fuldt ved Univerſitetet ſom i Kirken; men han var ikke fri for at være lidt for myndig og herſkeſyg, og i ſin Iver for ren Lutherdom og chriſtelig Vandel betænkte han ſig ikke paa at ty til Statens Hjælp i kirkelige Sager. „Øvrigheden ſkal med Sværdet vogte Lovens tvende Tavler", og Øvrigheden ſagde ikke Nej; thi R. var ret en Mand efter Chriſtian IV.s Hjærte. Kongen tog ham f. Ex. 1606 med ſig til England for ved hans Hjælp at undgaa at komme til kort i ſine Samtaler med den af ſin theologiſke Lærdom forfængelige Jakob I. 1607 fuldendte R. ſin Bibeloverſættelſe, i hvilken han lagde mere Vægt paa tro Gjengivelſe af Grundtexten end paa at ſkrive forſtaaeligt Danſk, men ſom dog danner det oprindelige Grundlag for den nuværende kirkelige Overſættelſe, om den end ved de Reviſioner, den er undergaaet, navnlig ved den af Hermanſen, Rothe og Kalkar foretagne og 1871 tilendebragte Reviſion af det gamle Teſtament efter Grundtexten er bleven betydelig forvandlet. R.s Bibeloverſættelſe blev Anledning til, at de ſiden Hemmingſens Tid hvilende kryptocalviniſtiſke Stridigheder paa ny begyndte; thi en Kritik af R.s Arbejde, forfattet af Prof. Iver Stub, fremkaldte en Proces mod denne, under hvilken han tilſtod at være enig med Calvin imod Luther i flere Punkter, hvorfor S. blev dømt fra ſit Embede 1609. Den næſte Calviniſt, ſom R. fældede, var Præſten ved Nikolai Kirke Ole Koch, ſom i ſine Prædikener havde angrebet R. paa den meſt henſynsløſe Maade, beſkyldt ham for Kjætteri og ſøgt at ſtøtte denne ſin Beſkyldning ved udenlandſke Lærdes Vidnesbyrd imod R.s Lære. 21 Febr. 1614 maatte begge Parter møde i Kolding for at føre deres Sag for en Domſtol, beſtaaende af de fornemſte Rigsraader, 4 Biſkopper, Univerſitetets Rector og Kongen ſelv, hvilken ſidſte under Forhandlingerne lagde ſin Sympathi for R. for Dagen paa en ſaa truende Maade, at ingen af Dommerne vovede at indlægge noget Ord til Gunſt for Koch, ſom blev dømt til Landsforviſning. Dog blev det efter Biſpernes Forlangende paalagt R. nærmere at forklare de af Koch angrebne Sætninger i hans Skrifter, og dette gjorde han i Skriftet »De sancta fide« (1614), en klar og dybſindig, ſpeculativ Udvikling af den chriſtelige Troslære i den ſtrængeſte Lutherdoms Aand. Skriftet tilfredsſtillede ikke Biſkopperne; men Kongen lagde ſin Tilfredsſtillelſe for Dagen ved at udnævne R. til Biſkop i Sjælland 29 Apr. 1615, og det n. A. blev R.s betydeligſte Modſtander Hans Knudſen Veile, Biſkop i Odenſe, dømt fra ſit

Embede, hvilken Dom allerede 1614 ogſaa havde ramt en anden af Kochs Venner, Præſten Niels Mikkelſen Aalborg i Helſingborg. Ved disſe Procesſer tvang R. Calviniſterne her i Landet til at tie ſtille, imedens han ſelv og hans Ven Brochmand ved Univerſitetet opdrog de vordende Præſter til Lutheranere af den ſtrængeſte Retning. R. maa derfor nævnes ſom den, der næſt Chriſtian IV ſelv har den væſentligſte Andel i Lutherdommens Sejer over Calvinismen her i Landet; men tillige maa han nævnes ſom den, der mere end nogen anden har bidraget til at befæſte den Lovens og Ufrihedens Aand, ſom efter hans Tid i to Aarh. raadede i den danſke Statskirke. — Hans Søn, **Hans Hanſen R.**, f. 1596, blev 1624 Profesſor i Philoſophi, 1635 i Theologi og 1652 Faderens anden Eftermand paa Sjællands Biſpeſtol (efter Brochmand), men døde inden et Aars Forløb 3 Apr. 1653. — Dennes Søn, **Peder Hanſen R.**, f. 1625, er bekjendt ſom Udgiver af „Kong Frederik II.s Krønnike" (1680, Fol., en Fortſættelſe af Hvitfeldts Krønnike og til Dels efter denne Forf.s Haandſkrift), »Atlas Danicus« (1677, Fol., hvoraf kun Kobberne udkom, medens af Skriftet ſelv kun Brudſtykker ere trykte), den yngre Edda (1665) og flere af vore gamle Lovværker. Han blev Student 1643, rejſte udenlands 1647 og blev Dr. jur. i Padua 1653, efter ſin Hjemkomſt Profesſor i Ethik 1657, i Lovkyndighed 1662, 1664 tillige Borgemeſter og 1672 Præſident i Kjøbenhavn, 1669 Asſesſor i Højeſteret, adlet 1680; han døde ſom Etatsraad 1 Juni 1688. Sit betydelige Bibliothek ſkjænkede han til Kjøbenhavns Univerſitet.

Reſervager [vāſcher], Dækbejtſer, anbringes i Kattuntrykkerierne paa beſtemte Steder af Tøjet for at hindre Farven fra der at fæſte ſig. De kunne enten være mechaniſk virkende Stoffer, for det meſte Fedtſtoffer, Lerjord, ell. tillige chemiſk virkende, idet der kan være indblandet Stoffer, ſom paa disſe Steder delvis deſtruere Farveſtofferne; de nærme ſig da mere de egentlige Ætsbejtſer; ſ. **Bejtſe**.

Reſervatiōn, Forbehold; **reſervēre**, forbeholde, betinge ſig. **R., pavelige**, de Beſtemmelſer, hvorved Paverne have forbeholdt ſig Ret til Beſættelſe af gejſtlige Embeder. De have deres Oprindelſe fra de Anbefalingsſkrivelſer for Anſøgere, hvormed Paverne fra 12te Aarh. ſøgte at ſkaffe ſig Indflydelſe paa Embedernes Beſættelſe, ſamt fra den Uſkik, der omtrent ſamtidig begyndte, at, naar en Gejſtlig døde under et Beſøg i Rom, tiltog Paven ſig Ret til at udnævne en anden i hans Sted. Clemens IV forbeholdt Paveſtolen Ret til at beſætte hele Klasſer af Embeder, og Bonifacius VIII, Johan XXII og Benedict XII udvidede Paveſtolens Krav i ſaa Henſeende ſaa ſtærkt, at Indſkrænkningen af disſe pavelige R blev en af Hovedopgaverne for de reformatoriſke Concilier i 15de Aarh.; men endnu i vore Dage gjælde en Del af disſe R. I Bayern har Paven f. Ex. i Følge Concordatet Ret til at beſætte alle Provſtier, og den ſamme Ret har han i Preusſen, hvor han ogſaa har Ret til, naar en Biſkop dør under et Beſøg i Rom eller i mindre Afſtand derfra end to Dagsrejſer, at udnævne hans Eftermand. **Reservātio mentālis**, lat., d. e. Forbehold i Tanken, beſtaar i at ſige et og mene et andet, altſaa at bruge tvetydige Ord i den Henſigt at føre andre bag Lyſet. Det er Jeſuiterne, ſom overensſtemmende med deres Grundſætning, at „Henſigten helliger Midlet", have fundet paa den Paaſtand, at r. m. ikke ſkulde være identiſk med Løgn. De Exempler paa en ſaadan r. m., ſom deres Morallære anfører ſom tilladelige, ere ofte af den meſt oprørende Art og blive dette i ſaa meget højere Grad, ſom de endog erklære det for tilladt at aflægge Ed paa ſaadanne falſke Udſagn. En Ægtefælle, der har bedrevet Hor, tør f. Ex. efter deres Lære aflægge Ed paa ikke at have gjort det, ved blot i Tankerne at tilføje f. Ex. „ikke paa den Dag" eller „ikke i den Henſigt at fortælle dig det". Den, der for Retten ſværger at ville udſige alt, hvad han ved, kan dog godt fortie, hvad han er den eneſte, der ved, og bliver han udtrykkelig ſpurgt om dette, kan han ſvare: „jeg ved det ikke", idet han i Tanken tilføjer: „ſaadan ſom man ved noget, der er alle bekjendt".

Reſērve, en ſtørre eller mindre Troppeafdeling, der holdes tilbage fra Kampen for førſt at bruges i det afgjørende Øjeblik. **Reſervefond**, en opſparet Capital, beſtemt til i paakommende Tilfælde at dække de under en vis Virkſomhed lidte Tab (ſaaledes navnlig ved Aktieſelſkaber) eller at give Midler til Foranſtaltninger imod en truende Fare (ſaaledes navnlig for en Stat). Den danſke Stats R. kom til Exiſtens 1813 ved Rigsbankens Oprettelſe, idet denne maatte til R. for Finanſerne henlægge en Sum af 10 (ved Norges Fraſkillelſe nedſat til 7) Mill. Rd. i uopſigelige Obligationer; efter i Tidens Løb at have undergaaet meget ſtore Forandringer og navnlig efter Monarchiets Opløsning at være ſteget til over 100 Mill. Kr., er det for en ſtor Del blevet benyttet til Afbetalingen paa Statsgjælden og udgjorde 1 Apr. 1887 c. 17,8 Mill. Kr. **Reſervelæge**, i Danmark dels den Hoſpitalslæge, der ſtaar Overlægen bi i hans Forretninger og i fornødent Fald vicarierer for ham, dels en Klasſe af yngre Militærlæger (ſ. d. A.).

Réſervoir, fr. [voāhr], Beholdningsſted; Vandbeholder, Luftbeholder.

Reſidēre, bo, opholde ſig, holde Hof; **reſiderende Capellan**, ſ. **Capellan**. **Reſidēns**, fornemme Perſoners, iſær Fyrſters, faſte Opholdsſted. **Reſidēnt**, En, hvem en Fyrſtes ell. en Stats Forretninger paa et fremmed Sted ere betroede; jvfr. **Geſandt**.

Reſiduum, lat., Reſt, der bliver tilbage ved Glødning af et Stof, af hvis Beſtanddele nogle ere flygtige, eller ved Behandling af et Stof med Opløsningsmidler, hvorved nogle af Beſtanddelene udtrækkes.

Reſignere [ſinjēre], egtl. fratage Seglene, aabne, f. Ex. et Teſtament; fraſige ſig noget, nedlægge ſit Embede; **være reſignēret**, finde ſig i Omſtændighederne ell. i ſin Skæbne. **Reſignatiōn**, Fraſigelſe, Afkald; Embedsnedlæggelſe; Hengivelſe i Guds Vilje, Selvfornægtelſe.

Rēſina, en Commune i Syditalien, 1 M. ſ. ø. for Napoli ved Foden af Veſuv og ved Napoli-Bugten, med 16,000 J., ligger ligeſom Portici oven over den 79 ved Veſuvs Udbrud ødelagte Stad Herculanum. Avl af Lacrimæ Christi.

Reſolutiōn, Beſlutning; **reſolvēre**, beſlutte. En kongelig R. ligger i denne Ordets almindelige Betydn. til Grund for enhver Udfærdigelſe fra Kongen, være ſig en Lov, en Anordning eller et Reſcript, og i denne Betydning bruges Ordet ogſaa altid i Norge; i Danmark forſtaas derimod ſpecielt ved en kongelig R. en ſæregen Art Reſcripter (ſ. d. A.), nemlig ſaadanne, ſom efter Foreſtilling fra de Kongen umiddelbart underordnede Autoriteter (altſaa nu Miniſterierne) meddeles disſe enten blot til deres egen Efterretning, eller for at de igjen ſkulle bringe dem til videre Kundſkab enten ved almindelig Kundgjørelſe eller ved at meddele dem til de enkelte vedkommende. **Højeſte R.** betegner i Norge en af den norſke Regering i Chriſtiania i Kongens Navn efter almindelig Bemyndigelſe udſtedt R. **R.** i Lægevidenſkaben, d. ſ. ſ. Fordeling; ſ. **Betændelſe**. **Reſolūt**, beſtemt, raſk, ſnarraadig.

Reſonāns (af lat. resonare, gjenklinge), ſ. **Gjenklang**. Ved R., Medtoning, forſtaas ogſaa det Phænomen, at en Tones Svingninger kunne bringe andre elaſtiſke Legemer i Svingninger, naar de ere afſtemte i Overensſtemmelſe med Tonen; disſe andre Legemer ville da tone med og kunne vedblive dermed i nogen Tid efter at den oprindelige Tone er hørt op. Ved at ſynge en Tone, hvis Højde netop er Højden af den Tone, ſom f. Ex. en Guitarſtræng kan give (naar den anſlaas), vil Guitarſtrængen — naar Guitaren er i Nærheden — komme til at tone med. **Reſonansbund** (fr. table d'harmonie), Sangbunden ved Strængeinſtrumenter, en tynd Plade eller Kasſe af Gran, ſom ved at ſættes i Medſvingninger af Strængens Svingninger væſentlig bidrager til at forſtærke Klangen. **Reſonātor**, et af Helmholtz opfundet Apparat til Underſøgelſe af Toners Højde. Det beſtaar af en kugleformet Beholder af Glas eller Metal med to diametralt modſatte Huller med korte, udad vendte Rør, hvoraf det ene er trukket ud i en Spids og under Forſøget ſtikkes ind i Øret. Frembringes der nu i Nærheden af det andet Hul en Tone, ſaa vil Øret kunne høre denne klart, hvis R. har en Diameter, ſom er afpasſet efter Tonen, og det ſelv om denne er meget ſvag; men ſvarer R.s Størrelſe ikke til Tonens Højde, høres Tonen næſten ſlet ikke. Ved Hjælp af en Række af R. med forſkjellig Størrelſe har H. underſøgt Beſkaffenheden af de Toner, ſom frembringes paa muſikalſke Inſtrumenter, og derved fundet, at en ſaadan Tone egentlig er en Mængde enkelte Toner, hvoraf ēn er Grundtonen og de andre ſvagere Overtoner, hvis Svingningstal ere 2, 3, 4 ... Gange ſtørre end Grundtonens Svingningstal; disſe Overtoners Beſkaffenhed beſtemmer væſentlig Klangfarven.

Reſorptiōn, ſ. **Opſugning**.

Reſpēct, Ærbødighed; **reſpectābel**, agtværdig, anſelig; **reſpectēre**, tage Henſyn til, agte, ære. **Rēſpectiv**, paagjældende, vedkommende; **rēſpective**, henholdsvis.

Reſpiratiōn, ſ. **Aandedræt**. **Reſpirātor**, et lille Apparat, der anvendes ved Sygdomme i Aandedrætsorganerne for at opnaa en ensformig Opvarmning af den indaandede Luft. R. beſtaar af ēt eller flere tæt bag ved hverandre ſammenſtillede Gittere af tynd Guld- ell. Sølvtraad, befæſtet i en lille, polſtret Ramme, ſom bindes foran Munden, ſaa at Luften maa gaa igjennem den baade ved Ind- og Udaandingen; den udaandede Luft opvarmer da R., ſom igjen opvarmer den Luft, der indaandes.

Reſpit, it., Udſættelſe. **Reſpitdage** kaldtes de 2 Dage, ſom foruden de almindelige 8 Løbedage (ſ. d. A.) i Følge vor ældre Vexellov kunde indrømmes Debitor. Den for Danmark, Norge og Sverige ſiden 1 Jan. 1881 gjældende Vexellov, der afſkaffede Løbedagene, har givet Vexelejeren Ret til at vente med Optagelſe af Proteſt til den anden Dag efter Forfaldsdag, ſaa at R. kunne ſiges at være bibeholdte.

Reſpōndens (lat., egtl. Svarer), en Medhjælper, ſom man tidligere (i Danmark indt. 1840, i Norge indt. 1845) plejede at betjene ſig af ved akademiſke Disputatſer under det mundtlige Forſvar. **Reſpondēntia** kaldes det nu for øvrigt ſjælden forekommende Forhold, ſom opſtaar derved, at En for at kunne udruſte et Skib til en Rejſe optager et Laan paa den Maade, at Creditor faar Ret til næſt efter Bodmeri- og andre Pantebreve at ſøge forlods Fyldeſtgjørelſe i Skibet med Tilbehør, Fragt, Ladning og Føring, dog kun ſaa længe det er i Debitors Værge, hvorimod han taber ſin Fordring, naar Skibet m. m. forgaar ved ulykkelig Hændelſe. **Reſpondentiabrev**, den Forſkrivning, hvorved En tilſtaar at have modtaget et Laan paa disſe Vilkaar. **Reſponſōrium**, Menighedens ell. Chorets Svar paa Præſtens Intonationer foran Alteret. **Reſpōnſum** bruges navnlig om en af en offentlig Autoritet eller en i den omſpurgte Henſeende kyndig Privatmand afgiven Betænkning over og Beſvarelſe af et forelagt Retsſpørgsmaal eller andet videnſkabeligt Spørgsmaal. En ejendommelig Betydning fik de romerſke Juriſters Reſponſa i Kejſerperioden, idet der fra Auguſts Tid af Kejſerne tillagdes de meſt anſete iblandt dem Ret til at afgive Reſponſa (**reſpondēre**) med den Virkning, at deres R. fik bindende Kraft for Domſtolene.

Resſort, fr. [resſāāhr], Drivefjeder; Omraade.

Resſource, fr. [ſūrs], Hjælpekilde.

Reſt bruges i ſamme Betydn. ſom Differens ell. Forſkjel om Reſultatet af en Subtraction. Ved en Diviſion, ſom ikke gaar op, er R. Forſkjellen mellem Dividenden og det nærmeſt mindre Multiplum af Diviſor. Til at finde R. uden at udføre Diviſionen har man for visſe, iſær mindre, Diviſorer ſimple Regler, ſom fremſættes i Lærebøgerne. Den interesſanteſte af disſe angaar Diviſor 9 (ell. 3) og er den, at Tallets Tværſum (d. e. Summen af de enkelte Sifre) giver ſamme R. ſom Tallet ſelv; dette kommer til Nytte ved den ſaakaldte Niprøve (ſ. d. A.). Naar man ved en Rækkeudvikling ſtandſer ved et Antal Led, kalder man den Størrelſe R., ſom maa tilføjes, for at Summen kan blive lig den Function, hvoraf Rækken er en Udvikling. **Reſtance** [ſtāngſe], ubetalt Gjældspoſt; **Reſtant**, En, ſom ſtaar tilbage med Betaling.

Reſtauratiōn betegner i Hiſt. navnl. Gjenindſættelſen af et ved en Revolution eller Uſurpation fordrevet Dynaſti og tillige det Tidsrum, i hvilket et ſaadant efter ſin Gjenindſættelſe regerer. Specielt bruges Ordet med Henſyn til Stuarterne i England (»The r.«, disſes anden Regeringsperiode 1660—88) og til Bourbonerne i Frankrig (»La r.«, Tidsrummet 1814—30, hvor man igjen ſkjelner mellem den 1ſte R. 1814—15 og den anden 1815—30, adſkilte ved de 100 Dage). — I Kunſtſpr. bet. R. Gjeniſtandſættelſe af beſkadigede eller forvanſkede Kunſtværker, Bygninger o. desl. og **Reſtaurātor**, Iſtandſætter; i daglig Tale Beværtning (fr. **Restaurant**); **Reſtaurateur**, Spiſevært. **Reſtaurēre**, iſtandſætte; ſtyrke, forfriſke.

Reſtituēre, gjenoprette; helbrede. **Reſtitutiōnsedict**, Gjenoprettelſesedict, kaldes fortrinsvis et Edict, ſom Kejſer Ferdinand II udſtedte 6 Marts 1629, hvori han udelukkede de reformerte fra Religionsfreden og befalede Lutheranerne at udlevere alle efter Pasſauerforliget 1552 erhvervede Kirke- og Kloſtergodſer oſv. **Restitūtio in intĕgrum**, lat., Gjenindſættelſe i den tidligere Stand, var en i Romerretten kjendt Retsinſtitution, ſom beſtod i, at en Perſon i viſſe Tilfælde kunde blive befriet for de almindelige Retsreglers Anvendelſe paa hans Forhold, naar han nemlig ved denne Anvendelſe vilde lide et Tab, ſom paa Grund af de concrete Omſtændigheder i det omſpurgte Tilfælde (f. Ex. at han ved Mindreaarighed eller Fraværelſe havde været hindret i ſelv behørig at varetage ſit Tarv) vilde være ſærdeles ubilligt. I flere nyere Lovgivninger er denne Inſtitution ogſaa bleven indført fra Romerretten; men i danſk og norſk Ret er den ukjendt.

Reſultānt. En Kraft, der kan erſtatte, d. v. ſ. har ſamme Virkning ſom, to eller flere ſamtidig virkende Kræfter, ſiges at være disſe Kræfters R. Paa ſamme Maade taler man om Haſtigheders R. **Reſultāt**, Slutningsfølge af en Underſøgelſe, Beregning o. desl., Udfald, Virkning; **reſultēre**, fremgaa eller følge af.

Réſumé, fr. [ſymē], ſammentrængt Gjentagelſe af et Indhold, kort Overſigt.

Reſurrectiōn, Opſtandelſe. **Reſurrectionsmænd** kaldes i England Folk, ſom opgrave Lig for at ſælge dem til de anatomiſke Læreanſtalter eller til Læger — en Haandtering, der paa Grund af den høje Betaling, ſom gaves for Ligene, undertiden har ført til Mord (jvfr. **Burke**, Will.).

Ret, i object. Forſt. Indbegrebet af de Regler, hvorefter de menneſkelige Samfundsforhold ere ordnede. R. har ſin Rod i Folkets Retsbevidſthed; men førſt naar de af denne umiddelbare Bevidſthed tilſagte Retsgrundſætninger have vundet udvortes Anerkjendelſe af Samfundet, ſaa de bindende Gyldighed og blive til R. En ſaadan Anerkjendelſe kunne de navnlig opnaa enten ſimpelthen ved Folkets ſtadige Efterkommelſe og Jagttagelſe af dem, hvorved en **Retsſædvane** opſtaar, eller ved en igjennem de i Følge Statens Forfatning dertil berettigede Organer ſtedfunden formelig Vedtagelſe ſom Lov (ſ. d. A.); og Sædvanen og Loven ere ſaaledes de to vigtigſte **Retskilder** (Former for Retsdannelſen), hin den ældſte og oprindelige, denne den ſenere tilkomne, der med Samfundets ſtigende Udvikling faar en ſtedſe mere og mere overvejende Betydning over hin. Men derhos kan ogſaa, naar et oftere fremkommet Retsſpørgsmaal, navnlig et ſaadant, hvorfor ingen Beſtemmelſe haves enten i Sædvanen eller i Loven, ſtadig er blevet afgjort af Domſtolene paa ēn og ſamme Maade, denne Afgjørelſe blive at betragte ſom en bindende Retsregel, og ſaadan **Retspraxis** maa derfor ogſaa nævnes ſom en Retskilde, hvis Betydning for øvrigt er meget forſkjellig i de forſkjellige Lande. Der gives nemlig, ſom af det anførte allerede fremgaar, ikke nogen for hele Menneſkeheden fælles R., men hvert Folk og Land har ſin R. Efter Beſkaffenheden af **Retsforholdene** (d. e. de af Retten ordnede Berøringer mellem Individerne) inddeles R. i **Privatret**, d. e. Indbegrebet af de Retsregler, ſom ordne de Retsforhold, hvori Individerne befinde ſig uden Henſyn til Statsforbindelſen (altſaa navnlig de perſonlige Retsforhold, Formue-, Familie- og Arveretsforholdene), og **offentlig R.**, d. e. Indbegrebet af Reglerne for de Retsforhold, ſom have Henſyn til Statsforbindelſen, altſaa navnlig Reglerne for Ordningen af ſelve Statsforfatningen (Statsretten) og Organiſationen af de forſkjellige Grene af Statsmagten, navnl. af den udøvende Magt (Statsforvaltningsretten) og den dømmende Magt (Proceſſen) med de Retsforhold, ſom dertil ſlutte ſig, ſamt endelig Reglerne om, hvilke Handlinger, der i Staten belægges med Straf (Criminalretten ell. Strafferetten). **Retsorden**, den ved Retten tilvejebragte Ordning af Samfundslivet. **Retsſubject** ell. Perſon (ſ. d. A.) er ethvert Væſen, hvis Forhold ordnes ved Retten, ſom altſaa kan befinde ſig i Retsforhold (har **Retsevne**). **Retshandeler** kaldes de Viljeserklæringer, hvorved Retsforhold begrundes, og ſom netop ere foretagne i dette Øjemed (f. Ex. Indgaaelſen af en Contract, Oprettelſen af et Teſtament). — I ſubject. Forſt. bruges R. i Betydn. af Rettighed om den det enkelte Retsſubject i Retsforholdene i Følge den objective Ret tilkommende Beføjelſe. — R. kaldes ogſaa Organet for Statens dømmende Myndighed. For ſaa vidt en R. er bemyndiget til at afſige Decreter med Executionskraft, kaldes den en Domſtol (ſ. d. A. und. **Dom**). Af ſaadanne Domſtole findes der i Danmark til Paakjendelſe af alle almindelige ſaa vel civile ſom criminelle Sager ēn (en Underret) i hvert Herred eller Birk og i hver Kjøbſtad, og derhos findes der i enhver Landjurisdiction til Paakjendelſen af de ſaakaldte Politiſager en egen Politiret, i hvilken Dommeren dog er den ſamme ſom i den almindelige Underret. Fra disſe Underretter appelleres der til Landsoverretterne, af hvilke der i Kongeriget gives to (en i Kjøbenhavn og en i Viborg), og fra disſe igjen til Højeſteret. I Kjøbenhavn ſtaa dog alle Domſtolene umiddelbart under Højeſteret, og her findes ēn Domſtol til Paakjendelſe af alle almindelige civile Sager, den ſaakaldte Hof- og Stadsret (der falder ſammen med den ene af de ovennævnte Landsoverretter, og af hvilken forſkjellige, til Behandlingen af viſſe enkelte Slags Sager beſtemte Underafdelinger have ſæregne Navne, ſom Gjæſteretten og Gjældscommisſionen), ēn til Behandlingen af alle Politiſager og criminelle Sager, Criminal- og Politiretten, og endelig en Sø- og Handelsret. Af ſaadanne Retter, der ikke ere Domſtole, men kun have Myndighed til at tage Beſlutning om, hvorledes de ſelv ville gaa frem under Udførelſen af de til dem henlagte Sager, gives der Fogedretterne, Skifteretterne og Auctionsretterne, og af disſe findes i hver Jurisdiction ēn af hver Art, hvorfra der i det hele appelleres til de ſamme Overretter ſom fra Underdomſtolene. Foruden de hidtil nævnte gives der dog endnu enkelte andre ſæregne Retter til Behandlingen af visſe ſærlige Arter Sager, og derhos findes der ſæregne gejſtlige Retter til Behandling af Sager om gejſtlige Embedsmænds Forhold i deres Embedsførelſe, neml. i førſte Inſtans Provſteretten, i anden Inſtans Provſte- ell. Landemodet (ſ. disſe A.), hvorfra der igjen appelleres til Højeſteret, ligeſom Militæretaterne have deres egne Krigsretter (ſ. d. A.). Endelig haves der i Rigsretten en ſæregen politiſk Domſtol, for hvilken navnlig Miniſtrene ſkulle tiltales for deres Embedsførelſe. I Norge er Retsorganiſationens Hovedtræk følgende: Landdiſtricterne ere inddelte i Sorenſkriverier, og enhver Kjøbſtad danner en Underretskreds, i hvilken ſom Regel Byfogeden er Dommer. Fra disſe Underretter kan ankes til Stiftsoverretterne i Chriſtiania, Chriſtiansſand, Bergen og Throndhjem og derfra videre til Rigets Højeſteret. I Chriſtiania haves en collegial Underret, hvorfra ankes lige til Højeſteret. De almindelige Domſtole ere ogſaa Politiretter, undtagen i Chriſtiansſand, Bergen og Throndhjem, hvor Overretterne ſelv dømme i førſte Inſtans i Politiſager. I Søretsſager tilkaldes i førſte Inſtans et Par ſøkyndige Mænd. Militære Sager høre under en af Militære beſtaaende Krigsret, hvorfra dog i Fredstid kan paaankes til Højeſteret, i Krigstid derimod til Overkrigsretten. Domſtole i gejſtlige Sager ere Provſteretten, Conſiſtorialretten og Højeſteret. Fuldbyrdelſe af Domme, Belæggelſe med Arreſt eller Forbud ſker ved Fogeden (Fogedret), Auctioner derimod ſom Regel af den ſædvanlige Underdommer. Denne udgjør ogſaa Skifte- (og Concurs-)Retten, for ſaa vidt ikke ſom i Chriſtiania en egen Skifteforvalter haves. Endelig er at nævne Rigsretten, beſtaaende af Lagtinget og Højeſteret, hvis Opgave navnlig er at gjøre den conſtitutionelle Anſvarlighed gjældende. — De Perſoner, der beklæde en R., kaldes **Retsbetjente**, og til dem henhøre ikke blot den eller de Perſoner, ſom ere i Beſiddelſe af den egentlige beſluttende Myndighed (Dommeren ell. Dommerne, Fogeden, Skifte- og Auctionsforvalteren), men ogſaa den, der har at beſørge Nedſkrivningen af Retsforhandlingerne (**Retsſkriveren**), dog at denne ſidſtes Perſon i mange Retter falder ſammen med den førſtes. Derhos hører der til de Retter, ved hvilke den decreterende Myndighed er i Hænderne paa en enkelt Perſon, i Regelen endnu to Vidner (**Retsvidner**). **Retsforfølgning** ſiges at finde Sted, naar man gjør ſine formentlige Rettigheder gjældende ad Rettens Vej. **Retshandling** kaldes en af en Ret foretagen Handling, ſom derfor i Regelen kun kan erholdes ophævet eller forandret ved Appel til højere Ret, i Modſætning til en Øvrighedshandling, der kan forandres af en overordnet Øvrighed. **Retsphiloſophi** ell. **philoſophiſk Retslære** kaldes den Videnſkab eller den Del af Retsvidenſkaben i det hele, ſom udvikler Rettens Begreb, dens Væſen, Grund og Øjemed, og fremſtiller Retsgrundſætningerne i deres Renhed. R.s Sætninger have ſaaledes ingen umiddelbar Anvendelſe eller bindende Kraft ſom virkelig gjældende Ret, hvorfor det ogſaa er en uheldig Benævnelſe, man tidligere ofte har givet denne Videnſkab, naar man har kaldt den Naturret (ſ. d. A.); men derimod kan R. tjene til en rigtig Opfattelſe og Vurdering af den poſitive Rets Beſtemmelſer. De mangfoldige forſkjellige retsphiloſophiſke Syſtemer, ſom til forſkjellige Tider ere blevne opſtillede, falde væſentlig i to Hovedklasſer, efter ſom de nærmeſt ſøge Principet for hele den retlige Ordning i Individets Frihed eller i Samfundets Vel. **Retspleje** kaldes den Maade, hvorpaa Retten igjennem Statens judicielle Autoriteter bringes til Virkelighed, med andre Ord Udøvelſen af Statens dømmende Myndighed. For at betrygge denne Myndigheds Selvſtændighed og Uafhængighed bør den være ſkilt fra den udøvende Myndighed, og Retsplejens Adſkillelſe fra Forvaltningen er derfor ogſaa i ſaa vel den danſke ſom den norſke Grundlov opſtillet ſom Princip, men uden dog endnu at være gjennemført, idet navnlig Underdommerne i Danmark i Regelen og i Norge i mange Byer endnu tillige ere Underøvrigheder. Som Hovedprincip for R.s Ordning er det end videre — i Overensſtemmelſe med, hvad der i den nyere Tid efterhaanden ogſaa har gjort ſig gjældende i andre Stater, navnlig for ſaa vidt Edſvorneretter i dem ere blevne indførte — i den danſke Grundlov opſtillet ſom Princip, at Offentlighed og Mundtlighed, ſaa ſnart og ſaa vidt ſom muligt, ſkal gjennemføres, medens R. hidtil i det hele var ſkriftlig undtagen ved Højeſteret. En Begyndelſe til Gjennemførelſen af dette nye Princip er nu foruden ved Rigsretten ogſaa ſket ved Oprettelſen af Sø- og Handelsretten i Kjøbenhavn. Den norſke Grundlov indeholder ingen tilſvarende Forſkrift, men i Norge er dog ved Lov af 1887, der ſkal træde i Kraft 1890, Edſvorneretter, Mundtlighed og Umiddelbarhed indført i Straffeproceſſen; jvfr. **Norſk Ret** und. **Norge**. Om de Grundſætninger, hvorefter R. for øvrigt kan være ordnet, ſ. **Proces**. **Retsvidenſkab** (Jurisprudens) omfatter to Hoveddele, nemlig den almindelige eller philoſophiſke Retslære, Retsphiloſophien (ſ. d. A.), og Læren om den poſitive, exiſterende Ret, og denne ſidſte kan atter gaa i en tredobbelt Retning, enten fremſtille den i det enkelte Land i Øjeblikket gjældende Ret (Retsdogmatiken), eller fremſtille denne Rets gradviſe Udvikling gjennem Tiderne (Retshiſtorien), eller fremſtille Særegenhederne i de forſkjellige Landes Ret (den ſammenlignende Retsforſkning).

Retablēre, oprette paa ny, indſætte igjen; helbrede.

Retardēre, opholde, opſætte, tøve med, forſinke.

indſættelſen af et ved en Revolution eller Uſurpation fordrevet Dynaſti og tillige det Tidsrum, i hvilket et ſaadant efter ſin Gjenindſættelſe regerer. Specielt bruges Ordet med Henſyn til Stuarterne i England (»The r.«, disſes anden Regeringsperiode 1660—88) og til Bourbonerne i Frankrig (»La r.«, Tidsrummet 1814—30, hvor man igjen ſkjelner mellem den 1ſte R. 1814—15 og den anden 1815—30, adſkilte ved de 100 Dage). — I Kunſtſpr. bet. R. Gjeniſtandſættelſe af beſkadigede eller forvanſkede Kunſtværker, Bygninger o. desl. og **Reſtaurātor**, Iſtandſætter; i daglig Tale Beværtning (fr. **Restaurant**); **Reſtaurateur**, Spiſevært. **Reſtaurēre**, iſtandſætte; ſtyrke, forfriſke.

Reſtituēre, gjenoprette; helbrede. **Reſtitutiōnsedict**, Gjenoprettelſesedict, kaldes fortrinsvis et Edict, ſom Kejſer Ferdinand II udſtedte 6 Marts 1629, hvori han udelukkede de reformerte fra Religionsfreden og befalede Lutheranerne at udlevere alle efter Pasſauerforliget 1552 erhvervede Kirke- og Kloſtergodſer oſv. **Restitūtio in īntegrum**, lat., Gjenindſættelſe i den tidligere Stand, var en i Romerretten kjendt Retsinſtitution, ſom beſtod i, at en Perſon i viſſe Tilfælde kunde blive befriet for de almindelige Retsreglers Anvendelſe paa hans Forhold, naar han nemlig ved denne Anvendelſe vilde lide et Tab, ſom paa Grund af de concrete Omſtændigheder i det omſpurgte Tilfælde (f. Ex. at han ved Mindreaarighed eller Fraværelſe havde været hindret i ſelv behørig at varetage ſit Tarv) vilde være ſærdeles ubilligt. I flere nyere Lovgivninger er denne Inſtitution ogſaa bleven indført fra Romerretten; men i danſk og norſk Ret er den ukjendt.

Reſultānt. En Kraft, der kan erſtatte, d. v. ſ. har ſamme Virkning ſom, to eller flere ſamtidig virkende Kræfter, ſiges at være disſe Kræfters R. Paa ſamme Maade taler man om Haſtigheders R. **Reſultāt**, Slutningsfølge af en Underſøgelſe, Beregning o. desl., Udfald, Virkning; **reſultēre**, fremgaa eller følge af.

Réſumé, fr. [ſymē], ſammentrængt Gjentagelſe af et Indhold, kort Overſigt.

Reſurrectiōn, Opſtandelſe. **Reſurrectionsmænd** kaldes i England Folk, ſom opgrave Lig for at ſælge dem til de anatomiſke Læreanſtalter eller til Læger — en Haandtering, der paa Grund af den høje Betaling, ſom gaves for Ligene, undertiden har ført til Mord (jvfr. **Burke**, Will.).

Ret, i object. Forſt. Indbegrebet af de Regler, hvorefter de menneſkelige Samfundsforhold ere ordnede. R. har ſin Rod i Folkets Retsbevidſthed; men førſt naar de af denne umiddelbare Bevidſthed tilſagte Retsgrundſætninger have vundet udvortes Anerkjendelſe af Samfundet, faa de bindende Gyldighed og blive til R. En ſaadan Anerkjendelſe kunne de navnlig opnaa enten ſimpelthen ved Folkets ſtadige Efterkommelſe og Iagttagelſe af dem, hvorved en **Retsſædvane** opſtaar, eller ved en igjennem de i Følge Statens Forfatning dertil berettigede Organer ſtedfunden formelig Vedtagelſe ſom Lov (ſ. d. A.); og Sædvanen og Loven ere ſaaledes de to vigtigſte **Retskilder** (Former for Retsdannelſen), hin den ældſte og oprindelige, denne den ſenere tilkomne, der med Samfundets ſtigende Udvikling faar en ſtedſe mere og mere overvejende Betydning over hin. Men derhos kan ogſaa, naar et oftere fremkommet Retsſpørgsmaal, navnlig et ſaadant, hvorfor ingen Beſtemmelſe haves enten i Sædvanen eller i Loven, ſtadig er blevet afgjort af Domſtolene paa ēn og ſamme Maade, denne Afgjørelſe blive at betragte ſom en bindende Retsregel, og ſaadan **Retspraxis** maa derfor ogſaa nævnes ſom en Retskilde, hvis Betydning for øvrigt er meget forſkjellig i de forſkjellige Lande. Der gives nemlig, ſom af det anførte allerede fremgaar, ikke nogen for hele Menneſkeheden fælles R., men hvert Folk og Land har ſin R. Efter Beſkaffenheden af **Retsforholdene** (d. e. de af Retten ordnede Berøringer mellem Individerne) inddeles R. i **Privatret**, d. e. Indbegrebet af de Retsregler, ſom ordne de Retsforhold, hvori Individerne befinde ſig uden Henſyn til Statsforbindelſen (altſaa navnlig de perſonlige Retsforhold, Formue-, Familie- og Arveretsforholdene), og **offentlig R.**, d. e. Indbegrebet af Reglerne for de Retsforhold, ſom have Henſyn til Statsforbindelſen, altſaa navnlig Reglerne for Ordningen af ſelve Statsforfatningen (Statsretten) og Organiſationen af de forſkjellige Grene af Statsmagten, navnl. af den udøvende Magt (Statsforvaltningsretten) og den dømmende Magt (Proceſſen) med de Retsforhold, ſom dertil ſlutte ſig, ſamt endelig Reglerne om, hvilke Handlinger, der i Staten belægges med Straf (Criminalretten ell. Strafferetten). **Retsorden**, den ved Retten tilvejebragte Ordning af Samfundslivet. **Retsſubject** ell. Perſon (ſ. d. A.) er ethvert Væſen, hvis Forhold ordnes ved Retten, ſom altſaa kan befinde ſig i Retsforhold (har **Retsevne**). **Retshandeler** kaldes de Viljeserklæringer, hvorved Retsforhold begrundes, og ſom netop ere foretagne i dette Øjemed (ſ. Ex. Indgaaelſen af en Contract, Oprettelſen af et Teſtament). — I ſubject. Forſt. bruges R. i Betydn. af Rettighed om den det enkelte Retsſubject i Retsforholdene i Følge den objective Ret tilkommende Beføjelſe. — R. kaldes ogſaa Organet for Statens dømmende Myndighed. For ſaa vidt en R. er bemyndiget til at afſige Decreter med Executionskraft, kaldes den en Domſtol (ſ. d. A. und. **Dom**). Af ſaadanne Domſtole findes der i Danmark til Paakjendelſe af alle almindelige ſaa vel civile ſom criminelle Sager ēn (en Underret) i hvert Herred eller Birk og i hver Kjøbſtad, og derhos findes der i enhver Landjurisdiction til Paakjendelſen af de ſaakaldte Politiſager en egen Politiret, i hvilken Dommeren dog er den ſamme ſom i den almindelige Underret. Fra disſe Underretter appelleres der til Landsoverretterne, af hvilke der i Kongeriget gives to (en i Kjøbenhavn og en i Viborg), og fra disſe igjen til Højeſteret. I Kjøbenhavn ſtaa dog alle Domſtolene umiddelbart under Højeſteret, og her findes ēn Domſtol til Paakjendelſe af alle almindelige civile Sager, den ſaakaldte Hof- og Stadsret (der falder ſammen med den ene af de ovennævnte Landsoverretter, og af hvilken forſkjellige, til Behandlingen af viſſe enkelte Slags Sager beſtemte Underafdelinger have ſæregne Navne, ſom Gjæſteretten og Gjældscommisſionen), ēn til Behandlingen af alle Politiſager og criminelle Sager, Criminal- og Politiretten, og endelig en Sø- og Handelsret. Af ſaadanne Retter, der ikke ere Domſtole, men kun have Myndighed til at tage Beſlutning om, hvorledes de ſelv ville gaa frem under Udførelſen af de til dem henlagte Sager, gives der Fogedretterne, Skifteretterne og Auctionsretterne, og af disſe findes i hver Jurisdiction ēn af hver Art, hvorfra der i det hele appelleres til de ſamme Overretter ſom fra Underdomſtolene. Foruden de hidtil nævnte gives der dog endnu enkelte andre ſæregne Retter til Behandlingen af visſe ſærlige Arter Sager, og derhos findes der ſæregne gejſtlige Retter til Behandling af Sager om gejſtlige Embedsmænds Forhold i deres Embedsførelſe, neml. i førſte Inſtans Provſteretten, i anden Inſtans Provſte- ell. Landemodet (ſ. disſe A.), hvorfra der igjen appelleres til Højeſteret, ligeſom Militæretaterne have deres egne Krigsretter (ſ. d. A.). Endelig haves der i Rigsretten en ſæregen politiſk Domſtol, for hvilken navnlig Miniſtrene ſkulle tiltales for deres Embedsførelſe. I Norge er Retsorganiſationens Hovedtræk følgende: Landdiſtricterne ere inddelte i Sorenſkriverier, og enhver Kjøbſtad danner en Underretskreds, i hvilken ſom Regel Byfogeden er Dommer. Fra disſe Underretter kan ankes til Stiftsoverretterne i Chriſtiania, Chriſtiansſand, Bergen og Throndhjem og derfra videre til Rigets Højeſteret. I Chriſtiania haves en collegial Underret, hvorfra ankes lige til Højeſteret. De almindelige Domſtole ere ogſaa Politiretter, undtagen i Chriſtiansſand, Bergen og Throndhjem, hvor Overretterne ſelv dømme i førſte Inſtans i Politiſager. I Søretsſager tilkaldes i førſte Inſtans et Par ſøkyndige Mænd. Militære Sager høre under en af Militære beſtaaende Krigsret, hvorfra dog i Fredstid kan paaankes til Højeſteret, i Krigstid derimod til Overkrigsretten. Domſtole i gejſtlige Sager ere Provſteretten, Conſiſtorialretten og Højeſteret. Fuldbyrdelſe af Domme, Belæggelſe med Arreſt eller Forbud ſker ved Fogeden (Fogedret), Auctioner derimod ſom Regel af den ſædvanlige Underdommer. Denne udgjør ogſaa Skifte- (og Concurs-)Retten, for ſaa vidt ikke ſom i Chriſtiania en egen Skifteforvalter haves. Endelig er at nævne Rigsretten, beſtaaende af Lagtinget og Højeſteret, hvis Opgave navnlig er at gjøre den conſtitutionelle Anſvarlighed gjældende. — De Perſoner, der beklæde en R., kaldes **Retsbetjente**, og til dem henhøre ikke blot den eller de Perſoner, ſom ere i Beſiddelſe af den egentlige beſluttende Myndighed (Dommeren ell. Dommerne, Fogeden, Skifte- og Auctionsforvalteren), men ogſaa den, der har at beſørge Nedſkrivningen af Retsforhandlingerne (**Retsſkriveren**), dog at denne ſidſtes Perſon i mange Retter falder ſammen med den førſtes. Derhos hører der til de Retter, ved hvilke den decreterende Myndighed er i Hænderne paa en enkelt Perſon, i Regelen endnu to Vidner (**Retsvidner**). **Retsforfølgning** ſiges at finde Sted, naar man gjør ſine formentlige Rettigheder gjældende ad Rettens Vej. **Retshandling** kaldes en af en Ret foretagen Handling, ſom derfor i Regelen kun kan erholdes ophævet eller forandret ved Appel til højere Ret, i Modſætning til en Øvrighedshandling, der kan forandres af en overordnet Øvrighed. **Retsphiloſophi** ell. philoſophiſk Retslære kaldes den Videnſkab eller den Del af Retsvidenſkaben i det hele, ſom udvikler Rettens Begreb, dens Væſen, Grund og Øjemed, og fremſtiller Retsgrundſætningerne i deres Renhed. R.s Sætninger have ſaaledes ingen umiddelbar Anvendelſe eller bindende Kraft ſom virkelig gjældende Ret, hvorfor det ogſaa er en uheldig Benævnelſe, man tidligere ofte har givet denne Videnſkab, naar man har kaldt den Naturret (ſ. d. A.); men derimod kan R. tjene til en rigtig Opfattelſe og Vurdering af den poſitive Rets Beſtemmelſer. De mangfoldige forſkjellige retsphiloſophiſke Syſtemer, ſom til forſkjellige Tider ere blevne opſtillede, falde væſentlig i to Hovedklasſer, efter ſom de nærmeſt ſøge Principet for hele den retlige Ordning i Individets Frihed eller i Samfundets Vel. **Retspleje** kaldes den Maade, hvorpaa Retten igjennem Statens judicielle Autoriteter bringes til Virkelighed, med andre Ord Udøvelſen af Statens dømmende Myndighed. For at betrygge denne Myndigheds Selvſtændighed og Uafhængighed bør den være ſkilt fra den udøvende Myndighed, og Retsplejens Adſkillelſe fra Forvaltningen er derfor ogſaa i ſaa vel den danſke ſom den norſke Grundlov opſtillet ſom Princip, men uden dog endnu at være gjennemført, idet navnlig Underdommerne i Danmark i Regelen og i Norge i mange Byer endnu tillige ere Underøvrigheder. Som Hovedprincip for R.s Ordning er det end videre — i Overensſtemmelſe med, hvad der i den nyere Tid efterhaanden ogſaa har gjort ſig gjældende i andre Stater, navnlig for ſaa vidt Edſvorneretter i dem ere blevne indførte — i den danſke Grundlov opſtillet ſom Princip, at Offentlighed og Mundtlighed, ſaa ſnart og ſaa vidt ſom muligt, ſkal gjennemføres, medens R. hidtil i det hele var ſkriftlig undtagen ved Højeſteret. En Begyndelſe til Gjennemførelſen af dette nye Princip er nu foruden ved Rigsretten ogſaa ſket ved Oprettelſen af Sø- og Handelsretten i Kjøbenhavn. Den norſke Grundlov indeholder ingen tilſvarende Forſkrift, men i Norge er dog ved Lov af 1887, der ſkal træde i Kraft 1890, Edſvorneretter, Mundtlighed og Umiddelbarhed indført i Straffeprocesſen; jvfr. **Norſk Ret** und. **Norge**. Om de Grundſætninger, hvorefter R. for øvrigt kan være ordnet, ſ. **Proces**. **Retsvidenſkab** (Jurisprudens) omfatter to Hoveddele, nemlig den almindelige eller philoſophiſke Retslære, Retsphiloſophien (ſ. d. A.), og Læren om den poſitive, exiſterende Ret, og denne ſidſte kan atter gaa i en tredobbelt Retning, enten fremſtille den i det enkelte Land i Øjeblikket gjældende Ret (Retsdogmatiken), eller fremſtille denne Rets gradviſe Udvikling gjennem Tiderne (Retshiſtorien), eller fremſtille Særegenhederne i de forſkjellige Landes Ret (den ſammenlignende Retsforſkning).

Retablēre, oprette paa ny, indſætte igjen; helbrede.

Retardēre, opholde, opſætte, tøve med, forſinke.

Retentiōn, Tilbageholdelſe, i Lægevidenſk. navnlig den forhindrede Udtømmelſe af Legemets Afſondringer og iſær Urinens Tilbageholdelſe i Blæren ſom Følge af Sygdomme i denne eller Forſnævring af Urinrøret. **Retentionsret,** Tilbageholdelſesret, kaldes i Retsvidenſkaben den Ret, ſom enten udtrykkelig kan være indrømmet eller i Følge Lovgivningens Bydende tilkommer Beſidderen af en andens Ting til at holde den tilbage (**retinēre** den), indtil en ham tilkommende Fordring paa Ejeren er bleven fyldeſtgjort. En ſaadan Ret, der altſaa ikke ſom Panteretten er nogen fortrinlig Ret til at ſøge Fyldeſtgjørelſe for ſin Fordring i Tingen, men kun gaar ud paa ved Tingens Affavn at tvinge Ejeren til ſelv at opfylde Fordringen, tilkommer ſaaledes f. Ex. den, der har iſtandſat en Ting for en anden, idet han ikke behøver at tilbagelevere Tingen førend han har faaet Betaling for ſit Arbejde.

Réthēl ell. **Rhétel,** Stad i det franſke Dep. Ardennes ved Floden Aisne, 5 M. ſ. v. for Mézières. 7,000 J. Uld- og Bomuldsinduſtri. — Slag 15 Dec. 1650, hvori Turenne, der havde ſlaaet ſig til den ſpanſke Hær, blev overvunden af de franſke Regeringstropper.

Rethel, Alfred, tyſk Maler, f. 1816 i Aachen, d. 1859 i Düſſeldorf, uddannede ſig der til Hiſtoriemaler i en kraftigere Stil end der ellers var Mode i Datiden. Hans Hovedværker ere en Række Billeder af Carl d. ſtores Hiſtorie til „Kaiſerſaal“ i Aachen. End videre malede han i Aquarel „Hannibals Tog over Alperne“ i 6 Blade, tegnede „Todtentanz“ med Text af Reinick (1848) og flere andre, til Dels religiøſe Compoſitioner. — Hans Broder, **Otto R.,** f. 1822, Elev af Broderen og Schadow i Düſſeldorf, maler dels bibelſke Emner, dels Livsbilleder, men er maaſke meſt anſet ſom Portrætmaler.

Rethra, Redariernes Hovedſtad, ved Tollenſer-Søen (i Mecklenburg-Strelitz), ſkal være ødelagt af Henrik Løve.

Rethval, d. ſ. ſ. Sletbag.

Rethymnon ell **Retimo,** Stad paa Nordſiden af Kreta, 6 M. ø. til ſ. for Canea. 3,000 J. Græſk Biſpeſæde.

Retiārius kaldtes hos Romerne en Gladiator, der, alene iført Tunica, med et Net ſøgte at fange ſin Modſtander, secutor, ſom han derpaa dræbte med en Treforк. Modſtanderen var væbnet med Hjælm, Skjold og Sværd, men bukkede dog ofteſt under for R.s Hurtighed og Behændighed.

Reticulēret Glas, ſ. **Pétinetglas.**

Rétif de la Bretonne, Nicolas Edme [retiff dø la brøtōnn], franſk Romanforfatter, f. 1734 ved Auxerre, blev ſom Bogtrykkerlærling jaget af Lære for ſit uordentlige Levned, levede vildt og udſvævende i Paris fra 1755, blev Bogtrykker og optraadte med en ſtorartet fabrikmæsſig Romanproduktion (man ſagde, at han digtede og ſatte ſine Bøger paa ēn Gang), ſaa at han 1767—91 leverede 1632 Fortællinger, de fleſte ſlibrige, men ſtrevne med naturligt Vid og Obſervation af Livet. Hans »Paysan perverti« (1776) er omarbejdet af Tieck i dennes Ungdomsarbejde „William Lowell“. R. døde 1806. Le bibliophile Jacob (Lacroix) udgav 1875 en Fortegnelſe over hans Værker.

Retinitis, Betændelſe i Øjets Rethinde (Retina), acut eller chroniſk, ſtaar ofte i Forbindelſe med Nyreſygdomme eller Syphilis og medfører altid Fare for, at Rethindens Nervetraade ødelægges ved Betændelſen, hvoraf Blindhed naturligvis er en Følge.

Retirāde, i Militærſpr. Tilbagetog; **retirēre,** trække ſig tilbage. R. er ogſaa d. ſ. ſ. Lokum.

Retløbende ell. directe kaldes et Himmellegemes Bevægelſe, ſaafremt den foregaar fra V. mod Ø.; den modſatte hedder tilbageløbende ell. retrograd.

Retorsiōn kaldes den Handling, at en Perſon, ſom er fornærmet af en anden, igjen fornærmer denne (**retorquēre** Fornærmelſen). Hvor R. har fundet Sted, kunne Domſtolene enten for begge de paagjældende eller for den ene af dem anvende en ringere Straf end den, der ellers vilde være forſkyldt, eller efter Omſtændighederne endog lade Straffen aldeles bortfalde. R. forekommer ogſaa i Folkeretten og bruges der om det Tilfælde, at en Stat gjengjælder en anden Stats ubillige eller for den førſtes Intereſſer ſkadelige Fremgangsmaade ved mod den at anvende den ſamme.

Retōrt (fr. retorte), et Kar, der anvendes til Deſtillation (undertiden ogſaa til Sublimation, Luftudvikling o. desl.). Det er ſædvanlig kugleformet med en ſnævrere Hals, der er bøjet til Siden, og hvorigjennem Dampene da gaa bort fra den varme R. til det dermed forbundne Afkølingsapparat. Er der paa det Sted, hvor Halſen bøjer af, anbragt en kort Hals med eller uden indſleben Prop, kaldes R. tubuleret; har den ingen ſaadan Aabning, utubuleret. R. til ſtørre induſtrielle Brug have mange afvigende Former, Gasretorter f. Ex. Form af en liggende Halvcylinder med den flade Side nedad.

Retouche, fr. [røtūſch], **retouchēre, Retouchering** kaldes i de tegnende Kunſter en reſtaurerende Opfriſkning af enkelte Partier paa gamle Malerier og Kobberſtik, der ved de førſte undertiden kan blive til en fuldſtændig Overmaling af en fremmed Haand. R. bruges undertiden ogſaa om Kunſtnerens egen gjentagne Maling, medens han har et Billede under Arbejde. S. ogſaa **Photographi.**

Retour, fr. [tūhr], Tilbagekomſt, Tilbagerejſe, Hjemrejſe; **R.-Billet,** Billet for Tilbagerejſe; **R.-Brev,** et fra Poſtvæſenet til Afſenderen tilbageſendt Brev. **Retournēre,** komme tilbage, ſende tilbage.

Retraite, fr. [træte], Tilbagetog, d. ſ. ſ. Retirade. Ordet bruges tillige om det Signal, der gives om Aftenen paa den Tid, da Soldaterne ſkulle være hjemme i Kvarteret, d. ſ. ſ. Tappenſtreg ell. Tapto (modſ. Reveille).

Retranchement, fr. [røtranſchmāng], et Afſnit, d. e. en Forſkansning inden i et ſtørre Befæſtningsværk bag den af Fjenden meſt truede Del af dette.

Retributiōn, Tilbagegivelſe, Erſtatning, Belønning.

Retrogradatiōn, Tilbagegang, bruges om en Bevægelſe paa Himmelkuglen fra Ø. mod V., idet Stjærnernes ſædvanlige Egenbevægelſe ſker fra V. mod Ø. og kaldes retløbende. Navnlig er Planeternes Bevægelſe, ſet fra Jorden, retrograd under Oppoſitionen, og de nederſte Planeters under nederſte Conjunction, medens Planeternes Bevægelſe, ſet fra Solen, altid er retløbende. Derimod er flere Kometers Bevægelſe retrograd, ogſaa fra Solen.

Retropharyngeāl-Abſcēs, Bylder paa Siderne af og bag ved Svælget ſom Følge af Betændelſer i de der liggende Lymphekjertler, ſjældnere ſom Følge af Sankning af Materie fra andre Steder, Sygdomme i Halshvirvlerne oſv., forekomme fortrinsvis hos Børn i de førſte 3 Leveaar og ere meget farlige, naar de ikke aabnes i Tide.

Retſkede, et Bræt, der i Forbindelſe med Vaterpasſet (ſ. d. A.) anvendes til at finde Højdeforſkjellen imellem to eller flere Punkter, hvis indbyrdes Afſtand ikke er meget ſtor. Da Vaterpasſet ſættes paa den paa Højkant ſtillede R.s Overkant, og da Punkternes Højdeforſkjel maales fra dens Underkant, er det en nødvendig Betingelſe, at disſe Kanter ere parallele (jvfr. **Nivellering**).

Retslægevidenſkab (Medicina forensis), legal Medicin, Lægevidenſkabens Anvendelſe i Rettens Tjeneſte til Løsningen af tvivlſomme Spørgsmaal om Tilregnelighed, Drab og andre Forbrydelſer.

Retspartiet er i Øſterrig ſiden 1873 Partinavn for en Del af det conſervative og klerikale Parti, under Hohenwarts Ledelſe; det er ſammenſat af Medlemmer fra de tyſke og ſlovenſke Landſkaber.

Retterbod (réttarbót), gammel norſk og islandſk Benævnelſe for Love, ſom gjorde Tillæg til eller Forandring i den gjældende Ret.

Rettetræ, ſ. **Knappenaal**.

Retz, Jean Franç. Paul de Gondi, Cardinal af, bekjendt i Frankrigs Hiſtorie af ſin Deltagelſe i Frondeurolighederne, f. 1614 i Montmirail i en Familie, der ſtammede fra Firenze, men med Katharina af Medici var indvandret i Frankrig, blev 1648 Doctor i Sorbonnen og Coadjutor hos ſin Onkel, Ærkebiſkoppen i Paris. Han var en af Frondens Hovedledere, en Meſter i Intriguer og en tapper Soldat, men uden politiſke Grundſætninger. Selv hans eget Parti troede ham ikke, og det var kun den Yndeſt, han ſtod i hos Folkepartiet i Paris, der ſikrede ham hans ſtore Indflydelſe. Da Krigen var til Ende, under hvilken han ved en Misforſtaaelſe af Paven var bleven Cardinal, lod Mazarin ham 1652 fængsle, førſt i Baſtillen, ſenere i Nantes, hvorfra han flygtede 1654. Han flakkede nu omkring i England og i Italien, indtil Ludvig XIV 1662 gav ham Tilladelſe til at vende tilbage til Frankrig. Han døde i Paris 1679. R.s »Mémoires«, ſom gaa til Aaret 1655, indeholde en fortrinlig Skildring af hans Tids Perſoner og Forhold. De ere ofte udgivne, ſaaledes af Géruzez (1844) og Champollion-Figeac (1859); den bedſte Udgave er begyndt 1870, men endnu ikke fuldendt, i Samlingen »Grands Écrivains«.

Retzius, And. Joh., ſvenſk Naturforſker, f. 1742 i Chriſtianſtad, forlod den pharmaceutiſke Bane for at fortſætte ſine Studier i Lund, hvor han 1795 blev ord. Prof. i Naturhiſtorie og Økonomi, hvortil ſenere kom Chemi. 1812 tog han ſin Afſked; d. 1821 i Stockholm. I Pharmaci, Chemi, Mineralogi, Zoologi, Botanik og Landhusholdning udgav R. dygtige Skrifter, deriblandt en i ſit Slags fortræffelig »Flora oeconomica« (1806); han ſtiftede „det phyſiographiſke Selſkab" i Lund og dannede i forſkjellige Grene af Naturvidenſkaben en Skole af udmærkede Diſciple. — Hans Søn, **Anders Adolf R.**, f. 13 Oct. 1796 i Lund, ſtuderede dels her, dels i Kjøbenhavn Naturvidenſkab og Medicin, fik den medicinſke Doctorgrad 1819, anſattes u. A. i Stockholm ſom Lærer og 1823 ſom Profesſor ved Veterinærſkolen, ved hvilken han grundlagde et anatomiſk Muſeum. 1824 blev han extraord. og 1840 ord. Prof. i Anatomi og Phyſiologi ſamt Inſpecteur ved det Carolinſke Inſtitut, af hvilken Anſtalt han indlagde ſig ſtor Fortjeneſte. D. 18 Apr. 1860 i Stockholm. Som Anatom og Phyſiolog nød R. ſtor Anſeelſe, og Ethnologien gav han et nyt Opſving ved et af ham fremſat kraniometriſk Syſtem. »R.s samlade Skrifter af ethnologiskt innehåll« ere udgivne 1864. — Dennes Søn, **Magn. Guſtaf R.**, f. 17 Oct. 1842, Dr. med. 1871, fra 1877 extraord. Prof. i Hiſtologi ved det Carolinſke Inſtitut i Stockholm og fra 1879 Medlem af det ſvenſke Videnſkabs-Akademi, optraadte i ſine tidligere Aar anonymt ſom Digter med Overſættelſer fra R. Burns ſamt med et Hæfte Sonetter, »Söderifrån« (1871), men har ſenere gjort ſig bekjendt dels ved flere for en Del i Samarbejde med A. Key udgivne Skrifter, dels ved de ſelvſtændig udgivne betydelige Arbejder »Finska kranier jämte några natur- och literaturstudier inom andra områden af Finsk antropologi« (1878) og „Das Gehörorgan der Wirbelthiere" (1881—84). Siden 1872 er han Redacteur af en Samling populære Afhandlinger, »Ur vår tids forskning«; 1881—82 redigerede han en Samling for ſtørſte Delen af ham ſelv udførte „Biologiſche Unterſuchungen", og 1884—87 var han, der ved Ægteſkab hørte med blandt L. J. Hiertas Arvinger, Leder af »Aftonbladet«.

Retzſch, Friedr. Aug. Moritz, tyſk Tegner og Maler, f. 1779 i Dresden, d. 1857, begyndte førſt i ſit 20de Aar for Alvor paa Malerkunſtens Studium, hvori han imidlertid gjorde hurtige Fremſkridt; 1824 blev han Profesſor ved Kunſtakademiet i Dresden. I ſine Malerier behandlede han meſt Emner af den romantiſke Poeſi (Fauſt, Erlkönig oſv.), men malede dog ogſaa Portræter. Sin ſtørſte Berømmelſe ſkylder han ſine Illuſtrationer til Goethes „Fauſt", til Shakſpeares Dramaer, til Schillers Digte o. m., der alle udmærke ſig ved Liv og Rigdom i Phantaſien. — Hans Broder, **Auguſt R.**, f. 1777, d. 1835, var Elev af Klengel og havde gjort Vinterlandſkabet til ſit ſærlige Fag.

Reuchlin, Joh., tyſk Humaniſt, f. 1455 i Pforzheim, opholdt ſig førſt ved Eberhard d. ſkjæggedes, derpaa ved Kurfyrſt Philip af Pfalz's Hof og var Præſident ved den ſchwabiſke Forbundsret i 11 Aar. Tiltrukken ved Haabet om at finde en hemmelighedsfuld Visdom i de rabbinſke Skrifter, ſtuderede han med Iver

Hebraiſk og anvendte ſin philologiſke Lærdom paa det gamle Teſt.s Fortolkning. »De verbo mirifico« (1514), »De arte cabbalistica« (1517), »De rudimentis hebraicis« (1506), »De accentibus et orthographia linguæ hebr.« (1518) ere Frugter af disſe Studier. Han bekæmpede med en fri Aands Overlegenhed den døbte Jøde Pfefferkorns Renegathad mod de rabbinſke Bøger. Den kölnſke Inqviſitor Hoogſtraten erklærede R s Kamp for Tegn paa hemmelig Jødedom. R. angreb til Gjengjæld Dominikanernes Obſcurantisme og theologiſke Barbari, og nu udgik Kjætterraabet mod ham i Chor fra Univerſiteterne i Paris, Löwen, Erfurt og Mainz. Den lærde Ungdom med Ulr. v. Hutten i Spidſen erklærede ſig for R., og fra denne Kreds udgik »Epistolæ obscurorum virorum«, en ypperlig Satire paa Tiggermunkenes Vornerthed, fremſtillet i deres eget Maccaronilatin. Paven udtalte ſig til Fordel for R.; Dominikanerne forſøgte at virke ved Beſtikkelſer i Rom, men Kejſeren holdt med R., ſom 1520 blev Profesſor i Ingolſtadt. Han forſvarede den nygræſke Udtale af Gammelgræſk, der kaldes Itacismen af de mange I-Lyde (ι, η, ει, υ, οι). Desuden ſkrev han Komedien »Sergius«, ſamt »Micropædia« og »Breviloquus«. Han døde i Stuttgart 1522. 1830 udgav Meyerhoff hans Levnedsbeſkrivelſe, 1875 Geiger hans „Briefwechſel“.

Reuleaux, Franz [rølō], udmærket tyſk Techniker, f. 30 Sept. 1829 i Eſchweiler, ſtuderede Polytechnik i Carlsruhe, derefter Philoſophi i Berlin og Bonn, blev 1856 Prof. i Maſkinbygningslære i Zürich, 1864 Prof. i Kinematik ved Induſtriakademiet i Berlin og 1868 Directeur for dette. Han har flere Gange været det tyſke Riges Repræſentant ved internationale Induſtriudſtillinger; hans Beretninger til „National-Zeitung“ fra Udſtillingen i Philadelphia 1876 (ſærlig udgivne ſom „Briefe aus Philadelphia“, 1877), hvori han paaviſte Manglerne i den tyſke Induſtri (hvis Produkter han charakteriſerede ſom „billig und ſchlecht“), øvede ſtor Indflydelſe paa dennes ſenere Udvikling. Andre Skrifter af ham ere „Theoretiſche Kinematik“ (1875), „Der Konſtrukteur“ (4de Opl. 1885) o. fl.

Reumont, Alfred v., tyſk Hiſtoriker, f. 15 Aug. 1808, d. 27 Apr. 1887, var 1836—43 og 1849—59 preusſiſk Legationsſecretær og ſiden Miniſterreſident, dels i Firenze, dels i Rom; han havde derved Lejlighed til at indſamle Materiale til en Række Skrifter vedrørende dels Kunſthiſtorien (Buonarroti, Andrea del Sarto, Benvenuto Cellini), dels Italiens politiſke Hiſtorie: „Ganganelli“ (1847), „Beiträge zur italien. Geſchichte“ (6 Bd., 1853—57), „Die Jugend Katharinas de' Medici“ (1854—56), „Lorenzo de' Medici“ (2 Bd., 1874). Hans Hovedværker ere „Geſchichte der Stadt Rom“ (3 Bd., 1867—70) og „Geſch. Toscana's“ (2 Bd., 1876—77).

Réunion [reyniōng], ſ. Bourbon.

Reuniōnskamre kaldtes Collegier, Ludvig XIV 1680 oprettede i Metz, Breiſach og Beſançon, og ſom ſkulde underſøge, hvad der fra gamle Tider havde hørt til de Provinſer, ſom vare afſtaaede til Frankrig ved Fredsſlutningerne i Münſter og Nijmegen. I Følge disſe Domſtoles Kjendelſer bemægtigede den nævnte Konge ſig midt under Freden, idet han benyttede ſig af Nabomagterne Spaniens og det tyſke Riges Svækkelſe paa den Tid, betydelige Landſtrækninger paa den venſtre Rhinbred og overrumplede ſaaledes 1681 Rigsſtaden Straßburg. Efter den nye Krig 1688—97 beholdt Ludvig adſkilligt af, hvad han paa en ſaa uretfærdig Maade havde tilrevet ſig, ſaaledes Straßburg og en Del af Elſaß.

Rēus, Stad i den ſpanſke Prov. Catalonien, 12 M. v. til ſ. for Barcelona, 1 M. fra Middelhavet, paa en frugtbar Slette. 28,000 I. Betydelig Induſtri i Silke-, Bomulds- og Linnedvarer, ſtore Brænderier og livlig Handel. Prim førte Titlen „Greve af R.“.

Reuſch, Hans, norſk Geolog, f. i Bergen 5 Sept. 1852, tog mathematiſk-naturvidenſkabelig Lærerexamen 1875 og blev ſ. A. Asſiſtent ved den geologiſke Underſøgelſe ſamt 1885 tillige Univerſitetsſtipendiat i Geologi; 1883 fik han den philoſophiſke Doctorgrad. Han har fornemmelig ſtuderet det veſtenfjældſke Norges Geologi, hvorom han har offentliggjort flere Afhandlinger; ſærſkilt er udkommet „Silurfosſiler og presſede Conglomerater i Bergenſkifrene“ (Univ.-Program 1882, udg. paa Tyſk 1883) og „Bømmeløen og Karmøen med Omgivelſer“ (udg. paa offentlig Bekoſtning 1888). Hans Arbejder, blandt hvilke for øvrigt kan nævnes „Ueber Vulcanismus“ (Berlin 1883), ere af megen Betydning ſaa vel for Kjendſkabet til de behandlede Egnes temmelig indviklede Bjergbygning ſom ved de Theorier, R. deri opſtiller.

Réusſere [ysſēre], lykkes, have god Fremgang.

Reuß, Flod i Schweiz, udſpringer i Cant. Uri paa St. Gotthard, løber ſom en ſtrid Strøm med ſtærkt Fald mod N. gjennem Vierwaldſtätterſøen, ſom den forlader ved Luzern, og falder fra højre Side i Aar i Cant. Aargau.

Reuß, to ſouveræne Smaafyrſtendømmer i Tyſkland, der høre til det tyſke Kejſerrige. De beſtaa af flere Parceller, omgivne af Kongeriget Sachſen, de ſachſiſke Hertugdømmer, preusſiſk Sachſen, Bayern og Schwarzburg. Fyrſtend. **R.-Greiz** ell. den ældre Linje er 5,8 □ M. med 56,000 I. (1881), og **R.-Schleiz** ell. den yngre Linje 15 □ M. med 111,000 I. Den nordlige og øſtlige Del hører til det voigtlandſke Bjerg- og Bakkeland, den ſydlige Del til Frankenwald, der her naar en Højde af 2,500 F. Saale er det vigtigſte Vandløb. Omtr. $\frac{1}{3}$ af Arealet er Skovland. Agerdyrkningen dækker ikke Forbruget af Korn; men Kvægavlen giver betydeligt Overſkud. Af Bjergværksprodukter indvindes Jærn, Brunkul og Salt. Induſtrien ſtaar paa et højt Trin, navnlig i Uld- og Bomuldsſtoffer. Af ſæregen Betydning er Forfærdigelſen af de ſaakaldte Accordier og Mundharmonikaer. — I R.-Greiß beſtaar Landdagen (efter Forfatningen af 1867) af 12 Medlemmer, valgte paa 6 Aar, 3 af Fyrſten, 2 af Godsejerne, 3 af Byerne og 4 af Landboerne; i R.-Schleiz (efter Valglov af 1871) af 12 valgte ved almindelig Valgret, 3 valgte af de ſtørſte Skatydere ſamt endelig Beſidderen af Lenet R.-Köſtritz; hvert Land har 1 Stemme i det tyſke Forbundsraad og vælger 1 Medlem til Rigsdagen. — Statsindtægterne anſloges 1887 for den ældre Linje til 760,000 Kr., heri ikke indbefattet Civilliſten, der har ſin Indtægt af Domainer, og for den yngre Linje til 1,177,000 Kr., ligeledes uden Civilliſte. Statsgjælden udgjorde henholdsvis 400,000 og 1,321,000 Kr. Til Forbundshæren ſtille Fyrſtendømmerne ſammen med Sachſen-Altenburg og Schwarzburg-Rudolſtadt et Infanteriregiment. — Som Stamfader til Huſet R. nævnes Henrik den fromme af Weida i det 11te Aarh., men Slægten delte ſig i mange Linjer, der efterhaanden indſkrænkedes til de to nu beſtaaende, den ældre og den yngre, idet de tre Linjer Schleiz, Gera og Lobenſtein-Ebersdorf 1848 ſammenſmeltedes. S. A. fik R., der havde bevaret mange middelalderlige Forhold, demokratiſke Forfatninger; men i R.-Greiz blev den nye Landdag ikke indkaldt efter 1851, og Fyrſt Henrik XX ſtyrede i afgjort conſervativ Aand. Efter hans Død 1859 vedblev hans Enke Caroline af Hesſen-Homburg (f. 1819, d. 1872) ſom Regentinde dermed, og hendes Forkjærlighed for Øſterrig medførte 1866 Landets Beſættelse af preusſiſke Tropper. R. A. overtog Sønnen Henrik XXII (f. 1846) Styrelſen, gav en ny Forfatning og indførte Ændringer i Forvaltningen. I R.-Schleiz ophævedes 1849 Adelens Skattefrihed og andre Rettigheder, men 1852 blev Forfatningen efter Forbundsdagens Forlangende omdannet i reactionær Aand. Denne Politik opgaves 1861, og en Adſkillelſe foretoges af Forvaltning og Retspleje, ligeſom ogſaa R.-Schleiz 1866 holdt ſig til Preusſen. Den nuregerende Fyrſte Henrik XIV, f. 1832, kom 1867 til Regeringen; en ny Folkeſkolelov udkom 1870 og en Valglov 1871. Alle Fyrſter i R. hedde Henrik og adſkilles ved Tallene (indt. 100 i den ældre Linje, hvorpaa Rækken begynder paa ny, i den yngre med hvert Aarh.). — Til en Sidelinje hører den Prins **Henrik VII R.**, f. 1825, ſom ſiden 1853 har været Diplomat i preusſiſk Tjeneſte, 1864—66 Afſending i München, 1867—76 i St. Petersborg og fra 1878 i Wien. Han ægtede 1876 en Datter af Storhertugen af Sachſen-Weimar.

Reuß, Eduard Wilhelm Eugen, proteſtantiſk Theolog og Orientaliſt, f. i Straßburg 18 Juli 1804, ſtuderede førſt klasſiſk Philologi og Theologi i Straßburg, Göttingen og Halle, derefter orientalſk Philologi i Paris under de Sacy, blev 1834 Profesſor i de orientalſke Sprog i Straßburg og gik derfra 1838 over i det theologiſke Facultet. Han har dels paa Tyſk, dels paa Franſk ſkrevet en Række betydelige Skrifter over bibelſk Indledningsvidenſkab, blandt hvilke navnlig maa fremhæves „Geſchichte der heiligen Schriften des neuen Teſtaments“ (5te Udg., 1874). Hans Standpunkt er nyrationaliſtiſk, men hans Kritik er mere beſindig og maadeholden end de fleſte nyere Kritikeres af ſamme Retning. Siden 1868 har han i Forening med ſine nu afdøde Colleger Cunitz og Baum udgivet Calvins ſamtlige Skrifter; men hans egentlige Hovedværk, Frugten af hans lange Livs flittige Granſkninger, er hans ſtore franſke Bibelværk »La Bible, traduction nouvelle avec introduction et commentaires« (1875—81). Som Docent er han i Beſiddelſe af ualmindelige Gaver til at fængsle ſine Tilhørere, og hans perſonlige Elſkværdighed over for Udlændinge, der ſtudere under ham, har vundet ham talrige Venner rundt omkring, deriblandt ogſaa i Danmark.

Reuter, Fritz, berømt tyſk Dialektdigter, f. 7 Nov. 1810 i Stavenhagen i Mecklenburg-Schwerin, hvor Faderen var Borgemeſter og Landmand. 1831 blev han mod ſin Vilje ſat til at ſtudere Jura i Roſtock og gik 1832 derfra til Jena, hvor han blev et ivrigt Medlem af ſit „Burſchenſchaft“. 1833 fængsledes han under et Beſøg i Berlin ſom Demagog og dømtes til Døden, men benaadedes med 30 Aars Fæſtningsfængſel. Hans Fædrelands Regering kunde intet udrette mod denne ſkjændige Behandling. Han blev flyttet fra den ene Fæſtning til den anden og fik førſt 1840 ſin Frihed ved den preusſiſke Amneſti. Han blev nu Landmand i Mecklenburg og gjenvandt her ſnart ſin Sundhed paa Sjæl og Legeme; men 1850 maatte han opgive ſin Stilling ſom Forpagter og blive Lærer i Treptow i Pommern, hvor han debuterede ſom Digter med „Läuſchen un Rimels“ (verſificerede Anekdoter, 1853) og „Polterabendgedichte“ (1855). 1856 opgav han ſin Lærerſtilling, flyttede til Neu-Brandenburg og 1864 til Eiſenach. I rig Produktion følger nu en Række Fortællinger, der uden al Compoſition og kunſtneriſk Concentration bredt og ſaftig male det nordtyſke Land- og Kjøbſtadliv. Den ſympathetiſke Humor, der pasſer ſaa fortrinlig med det gemytlige Plattyſk, og den ſtore Evne til at lade de pudſigſte Individer udfolde ſig i bred Magelighed gjøre R.s verſificerede og proſaiſke Fortællinger til en højſt velgjørende Læsning, hvad enten han ſkriver „Ut de Franzoſentid“ (1860) eller humoriſtiſke Skizzer fra ſin ſørgelige Fængſelstid („Ut mine Feſtungstid“, 1862) og ſit „Landmandsliv“ („Ut mine Stromtid“, 1864); en ſaa ſtruttende Sundhed er ſjælden i vor Tids Digtning. I ſine ſidſte Aar ſygelig og uproduktiv paa Grund af et overdrevent Hang til ſtærke Drikke, døde R. 12 Juli 1874 paa ſin Villa ved Eiſenach. Hans bedſte Proſafortællinger udkom under Fællestitlen „Olle Kamellen“ (7 Dele, 1860—68), hans „Sämtl. Werke“ med Biographi af A. Wilbrandt 1868—75 i 15 Bd. 1888 rejſtes ham et Mindesmærke i Jena. Mange af R.s Fortællinger ere overſatte paa Danſk.

Reuter, Paul Julius, Grundlægger af „R.s Telegraphbureau“, f. 21 Juli 1821 i Kasſel, grundlagde 1849 et Nyhedsbureau i Aachen og indrettede i dette Øjemed en Brevduepoſt fra Brysſel, men flyttede 1851 til London og udviklede ſit Bureau med Agenter rundt om i Verden, ſamt fik 1858 den engelſke Presſe til at bruge det ſom Nyhedsbringer. 1866 nedlagde han et ſærligt Telegraphtov fra England til Hannover og 1869 mellem Frankrig og Nordamerika. 1871 blev han af Hertugen af Sachſen-Coburg ophøjet til Friherre.

Reuterdahl, Henrik, ſvenſk Ærkebiſkop, f. 10 Sept. 1795 i Malmø, hvor hans Fader var Parykmager, kom 1811 til Univerſitetet i Lund, hvor han 1817 anſattes ſom Docent ved det theologiſke Seminarium, blev Adjunct i

Theologien 1833 ſamt tillige Univerſitetets Bibliothekar 1838, Profesſor i Theologien 1844, ſamt 1845 Domprovſt. Imidlertid havde han betraadt den politiſke Bane ſom Rigsdagsmand for Lunds Stift og blev 1852 kaldet til Medlem af Statsraadet ſom Chef for Ekkleſiaſtikdepartementet. 1855 udtraadte han af Statsraadet, da han blev udnævnt til Biſkop i Lund, men ombyttede allerede n. A. denne Stilling med Ærkebiſpeſtolen i Upſala. Som Ærkebiſkop var han Præſteſtandens Ordfører paa de følgende Stænderrigsdage, og paa den ſidſte af disſe var det væſentlig ham, ſom, ſkjønt han ſelv ingenlunde var en Ven af Regeringens Forſlag om Folkerepræſentationens Omdannelſe, i Præſteſtanden gjennemførte Forſlagets Vedtagelſe. Paa det første ſvenſke almindelige Kirkemøde 1868 var R. Formand; han døde 29 Juni 1870 i Upſala. Som Skribent viſte R. en betydelig Virkſomhed; i Løbet af flere Aar udgav han ſammen med Thomander et theologiſk Kvartalsſkrift (1828—32, 1836—40, ſenere fortſ. af Melin og Bring 1841—42); blandt hans øvrige Skrifter maa iſær nævnes »Svenska kyrkans historia« (indt. 1533; 4 Bd., 1838—66).

Reuterholm, Guſtav Adolf, Friherre, ſvenſk Statsmand, f. 7 Juli 1756, traadte 1775 i militær Tjeneſte, men tog allerede 1777 ſin Affked ſom Fændrik og udnævntes til Kammerherre hos Dronningen. Fælles Tilbøjelighed til Frimureri og Myſticisme bragte ham tidlig i nær Berøring og Venſkab med Hert. Carl af Södermanland. Til Guſtaf III nærede derimod R. fra gammel Tid et bittert Nag, da hans Fader, Rigsraad, Friherre Esbjørn R. (f. 1710, d. 1773, ivrig Tilhænger af Huepartiet) ved Revolutionen 1772 var bleven fængslet, hvilket efter Sønnens Mening havde foraarſaget hans Død. Dette Nag forøgedes end mere ved Tildragelſerne paa Rigsdagen 1789, hvor R. optraadte ſom en af Oppoſitionsmændene i Ridderhuſet. Misfornøjet med Forholdene hjemme, tilbragte han den ſtørſte Del af de nærmeſt følgende Aar i Udlandet og traadte i Frankrig i Forbindelſe med Illuminaterne. Efter Guſtav III.s Død blev R. kaldt hjem af Hertugregenten, udnævntes 1792 til Præſident i Kammerreviſionen ſamt ſtadigt Medlem af Regeringsraadet og blev fra nu af Regeringens Sjæl. Ved Arbejdſomhed erſtattede R. til Dels, hvad der manglede ham i Øvelſe; ved Sparſomhed og Indſkrænkninger formindſkedes Statsgjælden; i Krigsbeſtyrelſen indførtes tidsſvarende Forandringer, og ved forſigtig Politik over for Udlandet vandtes ſtore Fordele for Handelen. Men Regeringens Mistænkſomhed og Pedanteri fremkaldte Uvilje imod R., der tillige gjorde ſig forhadt ved Hoffet ved at fjærne alle de Mænd, der havde ſtaaet Guſtav III nærmeſt. Da Guſtav IV Adolf tiltraadte Regeringen (1796), nedlagde R. ſit Præſidentembede, og det blev ham ſamtidig forbudt at nærme ſig Hovedſtaden paa 10 Mile. Førſt rejſte R. til Udlandet, men opholdt ſig dog endnu i nogen Tid meſt i Sverige og ſtod i ſtadig Brevvexling med Hertug Carl. Efter forgjæves at have anſøgt om at faa Forviſningen tilbagekaldt, forlod han 1800 Sverige. Da hans tidligere Velynder havde beſteget Sveriges Trone ſom Carl XIII, vendte han 1810 tilbage og anſøgte ſkriftlig om en perſonlig Sammenkomſt med Kongen, men fik ved en af Miniſtrene Tilhold om at holde ſig borte fra Hoffet. Han boſatte ſig da i Slesvig, hvor han døde af et Slagtilfælde 27 Dec. 1813.

Reutlingen, Stad i Konger. Württemberg, Hovedſtad i Kredſen Schwarzwald, 4 M. ſ. til ø. for Stuttgart. 17,000 J. Prægtig Domkirke og anſeligt Raadhus. Fabrikation af Læder, Bomulds- og Uldſtoffer, Maſkiner og Papir. Svovlbad. R. var indtil 1803 en fri Rigsſtad.

Rev, en Række Banker eller Skjær i Havet, der ofte danner en Vold omkring en Ø eller et Faſtland (ſom Koralrevene), ofte ogſaa ſtrækker ſig fra Landet ud i Havet (Horns R., Sjællands R.).

Revaccinatiōn, revaccinēre, ſ. **Koppeindpodning.**

Rēval, Hovedſtad i det ruſſiſke Gouv. Eſtland ved en Vig af den finſke Bugt, 48 M. v. til ſ. for St. Petersborg. 50,000 J. (1881), hvoraf $\frac{3}{4}$ Proteſtanter. Stort Slot med prægtige Ruiner. Blandt Stadens Kirker fremhæves St. Olaikirken med herligt Orgel og et højt Klokketaarn. Her er flere højere Underviſningsanſtalter og et Theater. Handel og Skibsfart. Stærkt beſøgt Søbad. Peter d. ſtore anlagde her en Orlogshavn, der er Station for en Del af den ruſſiſke Øſterſøflaade. — Staden er anlagt 1219 af Valdemar Sejer og kaldes endnu af Eſterne Tall-linn (de danſkes Stad).

Revalēnta arābica anbefales jævnlig til urimelig høj Pris ſom Arcanum mod Svaghedstilſtande og Ernæringslidelſer. Det er ikke altid ens ſammenſat, men beſtaar væſentlig af Mel af Frøene af ærteblomſtrede Planter (iſær Kikerært).

Revanche, fr. [vāngſch], Gjengjæld, Oprejsning.

Rewbell, Jean Bapt. [rebǣl], franſk Revolutionsmand, f. 1747 i Kolmar, blev Advocat i ſin Fødeby og ſendtes 1789 til Nationalforſamlingen, hvor han hørte til Republikanerne. 1792 valgtes R. til Conventet og var i lang Tid Commisſær ved Hærene (bl. a. i Mainz); han ſluttede ſig efter Robespierres Fald til de maadeholdne og blev Medlem af Velfærdsudvalget. 1795 fik han Sæde i Directoriet, viſte ſtor Arbeidskraft, men ogſaa megen Henſynsløshed; han afgik i Maj 1799 og levede ſiden ſom Privatmand. D. 23 Nov. 1807.

Reveille [vǣlje] (fr. réveill), et Signal for, at Soldaterne om Morgenen kunne forlade deres Kvarter.

Reventlow, en danſk adelig, nu grevelig Familie, der ſtammer fra Holſten og allerede forekommer i Midten af det 13de Aarh. **Hartvig R.** ſneg ſig en Nat 1315 ind paa Segeberg Slot og myrdede den holſtenſke Greve Adolf VI, med hvem han var i Strid, tillige med ſin egen Søn, ſom var i Grevens Tjeneſte. — **Ditlev R.,** f. 1600, d. 1664, blev efter at have tjent forſkjellige tyſke Fyrſter 1632 Chriſtian IV.s tyſke Kansler. — Hans Søn, **Conrad R.** til Clausholm, Kalø, Friiſenvold m. m., f. 21 Apr. 1644, blev 1671 kongel. Landraad i Hertugdømmerne, ophøjedes 1673 i Greveſtanden, fik 1681 Elefantordenen og blev 1699 ſtrax efter Frederik IV.s Kronbeſtigelſe Storkansler eller førſte Miniſter; han døde 21 Juli 1708. I ſit andet Ægteſkab med Sophie Amalie Hahn, Datter af V. J. Hahn, blev han Fader til Frederik IV.s anden Dronning Anna Sophie. Det kongelige Svogerſkab gjorde naturligvis denne Familie meget anſet og mægtig. — Storkanslerens Søn af førſte Ægteſkab, Grev **Chriſtian Ditlev R.** til R.-Sandberg og Baroniet Brahetrolleborg, Gehejmeraad, Overkammerherre og Elefantridder, Anføreren paa Toget i Skaane 1709—10, fik 1729 af ſine laalandſke Godſer oprettet Grevſkabet Chriſtiansborg, nu Chriſtiansſæde. Han døde 1 Oct. 1738; hans ældſte Søn, Grev **Conrad Ditlev R.**, ſ. 1704, d. 1750, der var gift med en Søſter til den ſidſte Hertug af Holſten-Plön, ſom ſelv var gift med Grevens Søſter, fik Grevſkabet R.-Sandberg og Baroniet Brahetrolleborg; den yngſte, Grev **Chriſtian Ditlev R.**, ſ. 1710, d. 1775, fik Chriſtiansſæde, men arvede 1759 ved Broderſønnens Død R -Sandberg og Brahetrolleborg. — Sidſtnævntes Søn, Grev **Chriſtian Ditlev Frederik R.** til Chriſtiansſæde og ſenere (fra 1815) tillige til R.-Sandberg, ſ. 11 Marts 1748, er den ædle Bondeven, der væſentlig bidrog til de ſtore Landboreformer i Slutningen af forr. Aarh., ſom gjorde Ende paa den danſke Bondeſtands Underkuelſestilſtand. Han gik 1763 til Gymnaſiet i Altona, derfra til Sorø Akademi og tiltraadte derpaa en Udenlandsrejſe, paa hvilken han ſtuderede i Leipzig; efter ſin Hjemkomſt blev han 1775 Deputeret i Økonomi- og Commercecollegiet, 1781 Gehejmeraad og beklædte efterhaanden flere høje Embedsſtillinger i forſkjellige Collegier, blev 1789 Præſident i Rentekammeret, 1797 Statsminiſter, 1803 Ridder af Elefanten og 1808 Gehejmeſtatsminiſter. Fra 1813, da han tog ſin Afſked ſom Rentekammerpræſident, levede R. for det meſte paa ſine Godſer, for hvilke han virkede lige ſaa ufortrødent ſom i Statens Tjeneſte. Fornemmelig arbejdede han med Iver paa Almueundervisningens Forbedring; den nuværende Ordning af Almueſkolevæſenet ſkyldes væſentlig hans Arbejde. Hans „Bibelſke Trøſtegrunde" (1826) er paa ny udgiven 1884. Død 11 Oct. 1827 paa Chriſtiansſæde. 15 Aug. 1888, Hundredaarsdagen for Overrækkelſen af de førſte Skjøder paa frie Gaarde, afſløredes et Mindesmærke for ham i Frederiksborg Slotshave. — Statsminiſterens Broder, **Johan Ludvig R.**, ſ. 1751, d. 1801, arvede Baroniet Brahetrolleborg og opgav tidlig ſin Embedsſtilling for helt at ofre ſig for ſit Gods. Han gjorde overordentlig meget for ſine Bønder, bl. a. for Almueundervisningen, og Oprettelſen af Seminariet paa Brahetrolleborg ſkyldes væſentlig ham. 14 Sept. 1888 ſattes ham en Mindeſtøtte paa Brahetrolleborg, rejſt af Omegnens Beboere. — **Ditlev R.**, Greve, Gehejmeraad, Medlem af Conſeilet, Overkammerherre og Elefantridder, Broders Sønneſøn af Storkansleren Grev Conr. R., ſ. 1712, er bekjendt ſom Overhovmeſter hos Chriſtian VII ſom Prins ved ſin uforſtandige, raa og haarde Opdragelſe af Prinſen, hvis ulykkelige Anlæg til Sindsſyge derved væſentlig udvikledes. Tillige med de andre Miniſtre afgik han, da Gehejmeconſeilet ophævedes ved Struenſees Omvæltning 27 Dec. 1770, og døde 1783. — Til ſamme Slægt hørte Grev **Friedrich R.** til Wittenberg i Holſten, ſ. 1797 i Slesvig; han blev 1834 Overappellationsretsraad i Kiel og 1836 Kloſterprovſt i Preetz, var ſiden 1841 Ridderſkabets Fører i den holſtenſke Stænderforſamling, ſamt Marts—Oct. 1848 Medlem af den proviſoriſke Oprørsregering og Marts 1849—Febr. 1851 af Statholderſkabet. Han blev derefter landsforviſt og gik til Preusſen, hvor han blev Medlem af Herrehuſet. I Febr. 1867 ſtillede han ſig til Valg i Holſten til den nordtyſke Rigsdag, men faldt igjennem imod en auguſtenborgſk Candidat. D. 24 Apr. 1874 paa ſit Gods Starzeddel ved Frankfurt a. d. O. — Hans Broder, Grev **Ernſt Chriſtian R.** til Farve, ſ. 1799, var 1855—57 kongevalgt Rigsraad før Holſten, men deltog alligevel i det holſtenſke Ridderſkabs Oppoſition og ſluttede ſig ſtrax efter Freden i Wien 1864 ligeſom Scheel-Pleſſen til det Parti, der ønſkede Hertugdømmernes Tilſlutning til Preusſen. Han blev 1867 Medlem af Herrehuſet, var ſiden Landdagsmarſchal ved Provinslanddagen i Rendsborg og døde 17 Febr. 1873. — En Fætter til dem, Grev **Theodor R.** til Jersbeck, ſ. 1801 i Kjøbenhavn, Søn af den danſke Statsminiſter C. Fr. R. (ſ. 1753, d. 1834, Præſident i det tyſke Cancelli 1797—1808), var førſt Legationsſecretær i St. Petersborg, derefter 1834—38 Amtmand i Cismar og blev 1840 Kloſterprovſt i Slesvig ſamt 1841 kongevalgt Medlem af de ſlesvigſke (u. A. tillige af de holſtenſke) Stænder. Han deltog dog, iſær 1846, i Oppoſitionen, var 1848 Næſtformand i den oprørſke „Landesverſammlung" og Oct. 1848—Marts 1849 Formand for Fællesregeringen. Siden var han Medlem af de holſtenſke Stænder og 1856—57 af Rigsraadet, hvor han udtalte, at han blev „ſtupid" ved den megen danſke Tale. Han ſluttede ſig 1864 ligeledes til det preusſiſke Parti, var 1867 Tillidsmand i Berlin i Anledning af Hertugdømmernes Indlemmelſe og ſiden Medlem af Provinslanddagen indtil ſin Død 4 Febr. 1873. — **Reventlow-Criminil**, ſ. **Criminil**.

Reventlow-Sandberg, Grevſkab i Sundeved i Slesvig, oprettet 1685 for ovennævnte Grev Conrad R., hvis Sønneſøns Sønneſøns Søn er den nuværende Beſidder (ſ. ovenf.). Hovedgaarden Sandbjerg blev oprettet 1576 af Hert. Hans d. yngre og efter at være paa Grund af den ældſte ſønderborgſke Linjes Gjæld kommen under Kronen kjøbt 1673 af Grev R.; Godſet blev udparcelleret 1788. Bygningerne ligge ſmukt ved en Vig af Alsſund ¼ M. n. v. for Sønderborg.

Revenu, fr. [røv'ny], Indtægt.

Reverbērovn, en liggende Flammeovn, hvor Gjenſtanden, der ſkal ophedes, alene kommer i Berøring med Flammen. Brændſelet ligger paa en Riſt; derfra ſlaar Flammen over en „Bro" af Mur, men tvinges af Hvælvingen over Ovnen ned paa en Herd, hvorpaa Gjenſtanden ligger. Paa Siden eller for Enden af

Ovnen findes en Dør. R. bruges til Smeltning af Kobber, Bronze og undertiden Jærn, ligeledes ved Sodafabrikationen m. m.

Réverdil, Elie Salom. Franç., f. 1732 i Rion i Pays de Vaud, en af de mange Fremmede, ſom bleve indkaldte til Danmark under Frederik V, og ſom have gjort ſig fortjente af Landet. 1760 blev han Kronprins Chriſtians Lærer og fik Lejlighed til at meddele ſin Lærling ſine frie Ideer, iſær med Henſyn til Bondeſtanden, ſom han har Æren for førſt at have ſøgt at befri for Stavnsbaandets trykkende Aag. Efter Chriſtian VII.s Tronbeſtigelſe 1766 blev han Cabinetsſecretær og det n. A. Medlem af den Landbocommisſion, ſom han fornemmelig havde virket til at oprette, men pludſelig blev han ſtyrtet ved Kongens uværdige Yndling Grev Holck og forviſt fra Danmark, hvorpaa han vendte tilbage til Schweiz. 1771 blev han atter indkaldt af Struenſee, men efter dennes Fald rejſte han igjen tilbage 1772 og døde 4 Aug. 1808 i Genf. Hans Memoirer (»Struensée ou la cour de Copenhague 1760—72«, udg. 1858, overſ. paa Danſk 1859) give interesſante Oplysninger om det danſke Hofs Tilſtand umiddelbart før og under Struenſee, ſamt om dennes Færd og Forhold til Dronningen.

Révere, Giuſeppe, ital. Digter, f. 1812 i Trieſt. Medens han ſtuderede i Milano, vandt han Grosſis Yndeſt og optraadte ſnart ſom Forfatter i Blade og Tidsſkrifter. Allerede 1829 udgav han ſit hiſtoriſke Drama »Lorenzino de' Medici«, ſenere »I Piagnoni e gli Arrabbiati«, »Sampiero di Bartelica« og »Il marchese di Bedmar«, hvis Anſlaaen af patriotiſke Strænge navnlig ſkaffede R. megen Yndeſt; men hverken Charaktertegningen eller Compoſitionen ſpiller nogen Rolle. 1847 maatte R. ſom politiſk Liberal flygte til Turin, hvor han blev Medarbejder af »La Concordia«, tog Del i Begivenhederne i Milano 1848, men maatte efter Revolutionens Nederlag atter ty til Piemont. I Sonetter, Fortællinger og Skizzer har han iſær udfoldet et ſtort ſtiliſtiſk Talent og en hyggelig Humor. Efter at have levet ſom Kjøbmand i Genua i nogle Aar, blev han 1871 anſat i Udenrigsminiſteriet i Rom. Prati og Heine have været hans lyriſke Forbilleder i Digtſamlinger ſom »Sdegno ed affetto« (1845), »Nuovi sonetti« (1846), »Persone ed ombre« (1862). Blandt hans Proſaarbejder ere »Bozzetti alpini« (1857) og »Marine e paesi« (1858) de meſt bekjendte.

Rêverie, fr. [ræhvrī], Drømmeri; Henſynken i Tanker; „Drømmebilleder“ (i Muſik).

Revērs, Skriftſide, kaldes (i Modſæt. til Avers) Bagſiden af en Mønt, hvor Vaabenet, Værdiangivelſe o. desl. ere anbragte. I Retsſproget bet. R. en ſkriftlig Modforpligtelſe, en Erklæring fra den ene Contrahent om, at han vil opfylde de ham mod Medcontrahenten paahvilende Forpligtelſer; i den danſke Lovgivning bruges denne Benævnelſe ogſaa om en ſæregen Art paa kort Tid udſtedte Gjældsbeviſer.

Reverſiōnspendūl, et af Kater opfundet Inſtrument til at maale Faldhaſtigheden, nemlig et Pendul med to Ophængningsaxer, hver paa ſin Side af Tyngdepunktet. Reguleres det ſaaledes, at dets Svingningstid er den ſamme for begge Axer, er disſes Afſtand lig den reducerede Pendullængde, og af denne og Svingningstiden kan Faldhaſtigheden beregnes.

Revêtementsmur [māngs], ſ. **Beklædningsmur.**

Révett, Nicholas, engelſk Maler og Architekt, f. 1721 i Suffolk, d. 1804 i London, deltog med Architekten J. Stuart i dennes Kunſtrejſer i Grækenland og i Udgivelſen af det ſtore Værk over Athen, hvorom nærmere ſ. **Stuart.** Desuden udgav han i Forening med Chandler og Parc »Ionian antiquities« (1769—97).

Revidēre, prøvende gjennemſe, gjennemgaa endnu en Gang; **Reviſiōn**, et ſaadant Gjennemſyn. **Reviſor**, En, ſom efterſer og underſøger Regnſkaber. Jvfr. **Statsreviſor.**

Revier [vihr], Kreds, Diſtrict, iſær Forſt- og Jagtdiſtrict.

Review [rivjū], Navn for engelſke Tidsſkrifter, ſvarende til det franſke Revue. Meſt bekjendte ere »Edinburgh R.« (liberal, ſiden 1802), »Quarterly R.« (conſervativ, ſiden 1809) og »Fortnigthly R.« (radical, ſiden 1865).

Revilla-Gigedo, en Øgruppe i det ſtore Ocean, mellem 18° 20' og 19° 20' n. Br., c. 80 M. fra Mexicos Kyſt, hører til Staten Colima. Hovedøen er Socorro mod Ø., der er bjærgfuld, henimod 4,000 F. høj. Samlet Areal 15 □ M. Øerne ere uden faſte Beboere, men rige paa Skildpadder og Robber.

Réville, Albert [vil], franſk Religionshiſtoriker, f. i Dieppe 4 Nov. 1826, virkede førſt ſom proteſtantiſk Præſt forſkjellige Steder i Syd- og Nordfrankrig, ſenere (fra 1851) i Rotterdam. Efter at have taget Doctorgraden i Leiden vendte han i Følge gjentagne Opfordringer tilbage til Frankrig, hvor han under ſtærk Tilſtrømning holdt Forelæsninger i liberal proteſtantiſk Aand. 1880 blev han Profesſor i Religionshiſtorie ved Collège de France, og da der nogle Aar efter blev oprettet et ſærligt Facultet for Religionsvidenſkab ved Sorbonnen, blev han dets Præſident (1886). Hans betydeligſte, endnu ufuldendte Værk er »Histoire des religions (I. Les religions des peuples non civilisées, 1883; II. Les religions du Mexique, de l'Amérique centrale et de Pérou, 1885). I dette Værk vedkjender R. ſig fuldt ud den Opfattelſe, ſom danner Grundlaget for den moderne Religionsvidenſkab, at det egentlige Maal for Religionshiſtorien er at finde Lovene for den religiøſe Udvikling i den menneſkelige Bevidſthed, og at Erfaringspſychologien derfor maa raadſpørges ved hvert Skridt, Religionshiſtorikeren gaar frem. R. deler de forſkjellige Religioner i de animiſtiſke, de polytheiſtiſke og de monotheiſtiſke.

Reviſiōn, **Reviſor**, ſ. **Revidere.**

Revivals, eng. [rivājv'ls] (Opvækkelſer), religiøſe Forſamlinger, ved hvilke hele Skarer paa ēn Gang henrives ſaaledes af Ordets Forkyndelſe, at de føle ſig drevne til offentlig at bekjende deres Synder og gjøre Bod. Disſe R. finde navnlig Sted i Nordamerika, iſær blandt Methodiſterne ved deres Camp-Meetings. Stundum have de fra Nordamerika forplantet ſig andenſteds hen, navnlig til Storbritannien og Irland.

Revle, en Vold af Sand, der i Havet ſtrækker ſig langs en Kyſt og beſkytter denne mod Havets Voldſomhed, men ogſaa vanſkeliggjør Beſejlingen. Langs Nørrejyllands Veſtkyſt findes ſædvanlig 3 R., den yderſte med 16 F., den mellemſte med 10 F. og den inderſte med 4 F. Vand. Mellem dem og uden for den yderſte er Vandet ſædvanlig meget dybere. Ud for Fjord- og Flodmundinger findes almindeligvis en Indſænkning i R., der muliggjør Sejladſen over dem.

Revlingbær, Krækling (Empetrum nigrum), en til de frikronede henhørende lille Halvbuſk med et lynglignende Habitus og næſten kransſtillede, linſeformede, læderagtige Blade, mørkerøde Blomſter og ſorte Bær, almindelig paa de jyſke Heder, men andenſteds her i Landet temmelig ſjælden.

Révōlte, fr., Oprør; **revoltēre,** oprøre, gjøre Oprør.

Revolutiōn, Omvæltning, kaldes baade i Naturen og i Aandens Verden, ſamt i Folkenes Liv, en pludſelig og ſtærk Ryſtelſe, ſom afbryder Tingenes ſædvanlige Gang, omſtyrter og væſentlig omdanner de gamle Forhold og grundlægger en ny Tilſtand. Man taler derfor om Jord-R. (ved ſtore Vandfloder og Jordſkjælv), om aandelige og iſær politiſke R. Særlig bruges R. om den Omvæltning, ſom fandt Sted i England i Midten af det 17de Aarh., hvorved Kongedømmet gik til Grunde, og dens Efterfølger 1688—89, hvorved Stuarterne fordreves og Englands Frihed ſikredes; om de nordamerikanſke Friſtaters Løsrivelſe 1774—76, om det ſtore Gjennembrud i Frankrig 1789—99 og om Bevægelſerne i Spanien og Portugal 1820 ffg., ſamt om **Juli-R.** 1830 og **Februar-R.** 1848. **Revolutionskrigene** kaldes de Krige, ſom de forbundne Magter i Europa 1792—1802 førte imod Frankrig paa Grund af dets Revolution. **Revolutionstribunalet** kaldtes den overordentlige Straffedomſtol, ſom oprettedes i Frankrig 11 Marts 1793 efter Dantons Forſlag til at ſtraffe Revolutionens Modſtandere; Navnet fik det førſt i Oct. 1793; det ophævedes 31 Maj 1795.

Revōlver, ſ. **Repetergevær.**

Revolvēre, tilbagevælte, f. Ex. Beſkyldninger.

Revshaleøen, en paa Kjøbenhavns indre Red opfyldt Ø mellem Lynetten og Batteriet Chriſt. Sextus, fremkommen ved Opløsning af det ved Opmudringen i Havnen optagne Fyld. Senere er denne ved en ſmal Dæmning ſat i Forbindelſe med den nordlige Del af Amager. En Del af denne Ø ejes af et Aktieſelſkab, der benytter den ſom Skibsværft og Plads for Maſkinværkſteder, beſtemte baade til Bygning af nye Skibe og til Reparation af ældre. De førſte her byggede Skibe, Dampſkibene „Chriſtian IX“ og „Chriſtiania“, bleve ſatte i Vandet 12 Apr. 1874.

Revue, fr. [røvȳ], Troppemønſtring for en højere Befalingsmand. R. bet. ogſaa literær Overſigt ell. Samling (»R. des deux mondes«, ſtiftet 1831 af Buloz), ligeſom det eng. Review.

Revulsiōn, Løsrivelſe, en lægevidenſkabelig Benævnelſe for en Afledning af Legemets Vædſker fra et Sted til et andet, ligeſom ogſaa for den herved frembragte Fordeling af ſygelige Tilſtande.

Rex, lat., Konge.

Reybaud, M. R. Louis [ræbō], franſk Forfatter, f. 1799 i Marſeille, var førſt beſtemt til Handelen, gjorde flere Rejſer til Levanten og Amerika, optraadte 1829 i Paris ſom liberal Journaliſt og Literat og arbejdede for forſkjellige Tidsſkrifter. Hans førſte betydelige Værk var »Études sur les réformateurs ou socialistes modernes« (1840—43, tidligere ſtykkevis i »Revue des deux mondes«), hvori han bekæmpede St. Simons, Fouriers o. fl.s Theorier, og »Jérôme Paturot à la recherche d'une position sociale« (1843), en Roman, hvori han giver en aandrig Skildring af de franſke Samfundsforhold efter Julirevolutionen. Siden udgav R. en Mængde Romaner, ſom dog ſtaa tilbage for hin, ſamt forſkjellige Artikler og Skrifter af økonomiſk Indhold, navnlig vedrørende Manufakturinduſtrien. D. 1879. — Hans Svigerinde, **Henriette R.**, født d'Arnaud, f. 1802, d. 1871, ſkrev Romaner (»Le château de St. Germain«, »L'oncle César« o. fl.).

Reye, Theodor, tyſk Mathematiker, f. i Cuxhaven 20 Juni 1838, fra 1863 Lærer ved den polytechniſke Skole i Zürich, ſenere i Aachen, for Tiden Prof. i Mathem. i Straßburg, har foruden en ſtor Mængde Specialafhandlinger i forſkjellige Tidsſkrifter ſkrevet en ſtørre ſynthetiſk Rumgeometri, „Geometrie der Lage“ (1865—66; 1ſte Afdel., 3 Opl. 1886).

Reyer, egtl. **Rey,** Louis Etienne Erneſt [ræjǣhr], anſet franſk Componiſt og Muſikforfatter, f. 1 Dec. 1823 i Marſeille, kom 16 Aar gl. til Algérien uden at tænke paa nogen Fremtid ſom Muſiker, medens han dog flittig øvede ſig paa Claver og componerede uden theoretiſke Forkundſkaber. Førſt 1848 kom han til Paris for at blive Muſiker, 1850 debuterede han med en Ode-Symphoni, 1854 med en Opera i 1 Akt, hvorefter fulgte Balletten »Sacountala« 1858 og paa Théâtre lyrique 1861 Operaen »La Statue« (3 Akter, hans bedſte Værk). Til hans ſtørre Værker hører Operaen »Sigurd« i 5 Akter, ſom efter en Aarrækkes Venten opførtes 1884 i Brysſel, 1886 paa den ſtore Opera i Paris. Desuden haves af R. Kirkemuſik, Cantater, en ſtor Del Sange med Claver m. m. Hans talrige Feuilletoner i »Journal des Débats« have givet ham et anſet Navn ſom Muſikſkribent. R. er Bibliothekar ved den ſtore Opera, og 1876 valgtes han i Fél. Davids Sted ind i Akademiet.

Reykholt, Præſtegaard i Borgefjords Sysſel i det ſydlige Island, bekjendt ſom Snorre Sturlasſons Bopæl 1208—41, da han her blev ombragt af ſin forrige Svigerſøn Gisſur Jarl, og ſom det Sted, hvortil Snorres literære Virkſomhed er knyttet. R. ligger i en Egn, der er rig paa varme Kilder, og ogſaa umiddelbart ved Gaarden findes flere ſaadanne, af hvilke den enes Vand fra gammel Tid har været benyttet til Badning i et muret Basſin, hvis Indretning tillægges Snorre. Badet, der fører Navnet Snorralaug (S.s Bad), beſtaar af et kredsrundt Basſin under aaben Himmel, 5—6 Al. i Tværmaal, opmuret af Kiſelſten, med lodrette Vægge og flad Bund; dets Dybde er c. 2 Al.; nederſt langs Væggens Inderſide løber et omtr. 1 Kvarter højt og lige ſaa bredt

Stenſæde; ned til Baſſinets Bund føre 4 Trappetrin. Vandet til Snorralaug ledes i en c. 200 Al. lang Rende fra den nævnte kogende Kilde; Afløbet finder Sted gjennem et Rør ved Grunden af Baſſinet.

Reykjarſjord (Reykjarfjörður), Handelsplads i det nordveſtl. Island.

Reykjavig (Reykjavík), oprindelig en Gaard, anlagt af Islands førſte Nybygger Ingolv, fra ſidſte Halvdel af forr. Aarh. Handelsplads, nu Islands Hovedſtad, er i Løbet af dette Aarh. hurtig voxet og har for Tiden c. 3,000 I. Byen, der ligger i det ſydveſtlige Island ved en Vig af Faxeſjord, er Sædet for Landets øverſte Embedsmænd: Landshøvdingen, Amtmanden over Syd- og Veſtamtet, Overretten, Biſkoppen oſv., og her holder Altinget ſine Møder. I R. findes Islands eneſte Latinſkole ſamt Uddannelſesanſtalter for Præſter og Læger. Af videnſkabelige Samlinger mærkes Landsbibliotheket og Oldſagsſamlingen. Paa Byens ſtørſte aabne Plads er oprejſt Thorvaldſens Statue i Bronze, ſkjænket af Kjøbenhavns Commune 1875.

Reynier, Jean Louis Ant. [ræniē], franſk Hiſtoriker, f. 1762 i Lauſanne, fulgte 1798 med den franſke Hær til Ægypten, hvor han blev Directeur for Finanſerne indt. 1803. 1806—15 var han Statsraad i Neapel og ſtyrede førſt Poſt-, ſiden Forſtvæſenet, vendte derefter tilbage til ſin Fødeby; d. 1824. Han ſkrev 1807 om Ægyptens Tilſtand under det romerſke Herredømme og 1818 ffg. en Række Skrifter om de ſtats- og landsøkonomiſke Forhold hos Oldtidens forſkjellige Folk. — Hans Broder, J. L. **Ebenezer** R., f. 1771, indtraadte 1792 i den franſke Hær og blev Officer i Dumouriez's Stab; han blev allerede 1795 Brigadegeneral og var n. A. Stabschef hos Moreau. R. deltog 1798 ſom Diviſionsgeneral i Toget til Ægypten, udmærkede ſig i Slaget ved Pyramiderne og afgjorde 1800 Klébers Sejer ved Heliopolis, men kom i Strid med Menou og blev hjemſendt. 1806 beſatte han Neapel, blev 1808 Krigsminiſter under Murat og førte n. A. en Diviſion af hans Hær ved Wagram, hvorefter han blev Greve. 1812—13 førte han et Hærcorps, meſt af Sachſere, og blev fangen ved Leipzig; d. 1814.

Reynolds, Sir Joſhua [rēnnolds], engelſk Maler, f. 16 Juli 1723 i Plympton i Devon-Shire, d. 23 Febr. 1792 i London, var førſt Elev af en temmelig middelmaadig Maler Hudſon, men gik 1749 til Rom, hvorfra han 1753 vendte tilbage England og nedſatte ſig i London. Da Malerakademiet oprettedes, blev R. dets Præſident 1768 og udſtillede 1769—99 ikke mindre end 244 Billeder. 1789 miſtede han Synet paa det ene Øje og holdt fra den Tid af op at male. Han har leveret ikke faa hiſtoriſke Billeder, men ſtørre Værd have hans Fremſtillinger af Børn, og ſin egentlige Berømmelſe ſkylder han ſine talrige, iſær ved deres Colorit udmærkede Portræter. De meſt bekjendte engelſke Kobberſtikkere have gjengivet mange af hans Billeder.

Rez-de-chaussée, fr. [reh d' ſchaasſēh], nederſte Stokværk, Stueetage.

Rezonville [reſongvil], Landsby i det tyſke Lothringen, 1 M. v. for Metz, med 600 I., bekjendt af det blodige Slag her og ved Gravelotte (ſ. d. A.) 18 Aug. 1870.

R. F. P., Chriſtian IV.s Valgſprog »Regna firmat pietas« (lat., d. e. Gudsfrygt ſtyrker Riger).

Rhabarber (Rheum), Slægt af Syrefamilien, kjendelig ved ſin kraftige Rodſtok, ſine ſligede Blade og ſin ſtore Blomſterſtand, ſammenſat af Blomſter med et lille, 6bladet Blomſterdække og 9 Støvdragere, ſamt en 3kantet Nød. Rodſtokken leverer det nokſom bekjendte Lægemiddel **Rhabarberrod**, men hvilken Art denne egentlig ſkyldes, derom ere Botanikerne ikke ganſke enige. Araberne modtog den i det 13de Aarh. fra Chineſerne og udbredte den i Europa; meſt Sandſynlighed er der for, at en Art (R. officinale) fra det ſydøſtlige Tibet, opdaget 1867 og dyrket i Paris, ſkulde være den ægte R. Navnet, der ſkriver ſig fra gammel Tid, ſkyldes et Subſtantiv Rha, hvortil der er føjet Adjectivet barbarum. Af ægte R. adſkiller man to Hovedformer: den chineſiſke ell. indiſke, der udføres over Canton eller Singapur, og ſom er den Sort, der navnlig for Tiden kommer i Handelen af jævn god Qvalitet, og den ruſſiſke ell. ſibiriſke, der føres til den ſibiriſke Grænſe og derfra til Niſhnij-Novgorod, Moſkva og St. Petersborg. Tidligere blev denne Vare paa forſkjellige Steder underſøgt og renſet af kejſerlige Controleurer, hvorfor den kom i Handelen af udmærket Godhed og i rigelig Mængde; nu er Controlen hævet; den er derfor af meget vexlende Godhed og kommer kun i ringere Mængde i Handelen. Uægte R. er taget af Planter, der ere dyrkede i Europa, ſom R. rhaponticum, undulatum, palmatum; den er af langt ringere Værd. De vigtigſte Beſtanddele i R. ere Chryſophan, Chryſophanſyre, Harpixer og Rheumgarveſyre. Den benyttes til Tilberedning af **Rhabarberdraaber** (Anima rhei) o. a. Lægemidler og er et af de almindeligſt brugte Afføringsmidler.

Rhabdomantī, den Kunſt ved Ønſkekviſte eller lignende overtroiſke Midler at kunne opdage Skatte i Jorden.

Rhachītis, ſ. **Engelſk Syge**; **rhachītiſk**, lidende af eller ejendommelig for den e. S.

Rhadamānthys, Søn af Zeus og Europe, Broder til Minos og dennes Efterfølger i Herredømmet over Kreta, udmærkede ſig ved ſin Retfærdighed, hvorfor han tillige med Minos og Æakos blev Dommer i Underverdenen.

Rhadāmes, ſ. **Ghadames**.

Rhapsōder kaldtes hos de gamle Grækere de omvandrende Sangere, ſom foredrog Digternes Sange, ſærlig Homers, og bevarede dem fra Slægt til Slægt, til de blevne nedſkrevne. **Rhapsodī** kaldtes derfor et af R. foredraget Digt; ſærlig bruges denne Benævnelſe om de enkelte Sange af de homeriſke Digte; ogſaa om et Samlingsværk af blandet Indhold. I Muſiken, i den moderne Compoſition, forſtaar man ved R. gjærne en Inſtrumentalphantaſt, ſom er ſammenſat af Folkemelodier, f. Ex. ungarſke, ſpanſke, norſke (Liſzt, Raff, Lalo, Joh. Svendſen o. a.). Brahms har dog kaldt et Stykke for en Altſtemme, Mandschor og

Orcheſter („Fragment aus Goethes Harzreiſe im Winter“, op. 53) og to viſtnok paa egne Motiver hvilende Clavercompoſitioner, op. 79, R., hvorved Definitionen af den muſikalſke R. begynder at blive meget vanſkelig. **Rhapſōdiſk**, uſammenhængende, fragmentariſk.

Rhēa, Datter af Uranos og Gæa, Kronos’s (Saturns) Ægtefælle, var Moder til Heſtia, Demeter (Ceres), Hera, Hades, Poſeidon og Zeus. Hendes Cultus udbredte ſig iſær fra Kreta. Under Navnet Kybele eller „den phrygiſke Gudinde“, ogſaa „den ſtore Moder fra Ida“ (μεγάλη μήτηρ Ἰδαία), dyrkedes den ſamme eller en lignende „Gudernes Moder“ i Lilleaſien, iſær i Phrygien og Staden Peſſinus; hendes Feſter fejredes med vild Muſik af hendes til Dels gildede Præſter, „Korybanter“ eller „Galler“, og Dyrkelſen af hende udbredte ſig fra Aſien til den græſke Halvø, hvor den ſmeltede ſammen med Rhea-Dyrkelſen. Under den anden puniſke Krig indførtes den ogſaa i Rom, idet hendes Symbol, en ſort Sten, 204 f. Chr. hentedes fra Peſſinus; hendes Feſt, Megaleſia, fejredes iſær af patriciſke Kvinder, men Dyrkelſen vedblev dog at regnes for fremmedartet, og Præſterne hentedes fra Aſien.

Rhēa, en af Saturns Drabanter.

Rhēa (ell. **Rea**) Silvia ell. Ilia, efter Sagnet Datter af Numitor, blev af dennes Broder Amulius gjort til Veſtalinde. Ved Mars blev hun Moder til Romulus og Remus.

Rhedārier, ſ. **Redarier**.

Rheden, Flække i den hollandſke Prov. Geldern ved Floden Ijſſel, 1 M. ø. for Arnhem med 12,000 J. og betydelig Induſtri.

Rhēgium, nu Reggio (ſ. d. A.), i Oldtiden en Stad i Bruttiernes Land paa Italiens ſydøſtlige Kyſt; den var anlagt 743 f. Chr. af Chalkidenſere og Meſſeniere. Fra 280 f. Chr. ſtod den under romerſk Herredømme; den var en betydelig Handelsſtad og af ſtor militær Betydning.

Rheims [rængs], ſ. **Reims**.

Rheinberger, Joſeph Gabriel, f. 17 Marts 1839 i Vaduz i Liechtenſtein, røbede tidlig et afgjort Muſiktalent, var 1851—54 Elev af den kongel. Muſikſkole i München, avancerede efterhaanden til Inſpecteur for denne Skole (1867) og blev 1877 Hofcapelmeſter. R. er en af Nutidens betydeligſte og frugtbareſte Componiſter baade paa det vocale og det inſtrumentale Omraade (Operaerne „Die ſieben Raben“ og „Des Thürmers Töchterlein“, et Requiem, Oratoriet „Chriſtophorus“, Chorſager, „Symphoniſches Tongemälde Wallenſtein“, en Orcheſterphantaſi, Ouverturer, Kammermuſik, en Concert for Claver og mange andre Claverſager, 9 Orgelſonater, en Orgelconcert med Strygeorcheſter og 3 Horn, Sange m. m., henved 150 Værker). Der er hos R. hyppig en ejendommelig Friſkhed og Djærvhed, forenet med et klaſſiſk Snit.

Rheine ell. **Rheina**, Stad i den preuſſiſke Prov. Weſtfalen, ved Floden Ems, 5 M. n. n. v. for Münſter, med 6,000 J., fyrſteligt Slot og betydelig Induſtri.

Rheineck, Stad i Cant. St. Gallen i Schweiz ved Rhinen, 1 M. fra dens Udløb i Boden-Søen. 2,000 J. Livlig Induſtri. Omegnen har mange Borgruiner.

Rheinfelden, Stad i Cant. Aargau i Schweiz, 3½ M. n. n. v. for Aarau ved Rhinen, ſom her danner meget ſtærke Strømilinger. 2,000 J. Betydelig Laxefangſt. Soolbad.

Rheinfels, et for ſin intereſſante Beliggenhed bekjendt Slot, oven for St. Goar paa den venſtre Rhinbred i den preuſſiſke Rhinprov., tilhører den tyſke Kejſer.

Rheingau, en Landſtrækning paa den højre Rhinbred i den preuſſiſke Prov. Heſſen-Naſſau i det Hjørne, ſom dannes af Floderne Rhin og Main, bekjendt for ſin Frugtbarhed (navnl. paa Vin og Frugt) og for ſin ſkjønne Natur.

Rheinsberg, Stad i den preuſſiſke Prov. Brandenburg, 10 M. n. n. v. for Berlin, med 2,300 J. og et Slot, hvor Frederik II opholdt ſig de ſidſte Aar før ſin Tronbeſtigelſe.

Rheinſtein, et ſeværdigt Slot i den preuſſiſke Rhinprov. ved den venſtre Rhinbred, 6 M. ſ. ſ. ø. for Koblenz, hed tidligere Vogtsberg. Efter at det ved Kjøb var kommet til den 1863 afdøde Prins Frederik af Preuſſen, lod han det 1825—29 reſtaurere i middelalderlig Stil og anlagde her en Samling af gamle Vaaben og Kunſtværker.

Rhēnus, det gamle Navn paa Rhinen.

Rheomēter, ſjældnere Navn for et Galvanometer. **Rheoſtāt**, et Apparat, ſom tjener til Maaling af Modſtanden i en elektriſk Ledning. Den hyppigſt anvendte R. er Siemens og Halſkes, der beſtaar af en Ebonitkaſſe, paa hvis Laag der er befæſtet en dobbelt Række Meſſingſtykker, adſkilte ved Meſſingpropper, og i hvis Indre der er opſtillet lige ſaa mange Traadruller (af bekjendt Modſtand), ſom der er Meſſingpropper; til hvert Meſſingſtykke er befæſtet Endepunktet af en Rulle og Begyndelſespunktet af den næſte. Ere nu alle Propperne paa deres Pladſer, og man leder en Strøm ind ved det førſte Meſſingſtykke, ud ved det ſidſte, ſaa er den Modſtand, ſom Strømmen møder i Apparatet, lig Nul, thi Strømmen gaar da kun igjennem Meſſinget paa Laaget; men udtager man en Prop, ſaa indſkydes der derved en Rulle i Ledningen, og naar der ved Proppen er ſkrevet, hvad Modſtand den vedkommende Rulle byder, ſaa kan man aflæſe den Modſtand, man indſkyder i Ledningen. R. kaldes **Rheochōrd**, naar der anvendes udſpændte Traade i Stedet for Traadruller; paa et Bræt er der da udſpændt to parallele Metaltraade, tværs paa hvilke der hviler en metalliſk Slæde, der kan ſkydes frem og tilbage; Strømmen ledes ind i og ud af Traadene ved den ene Ende af Brættet, og da den ſaaledes kun gjennemløber de Traadſtykker, ſom herfra naa hen til Slæden, kan man ved at forſkyde denne variere den Modſtand, der findes i Ledningen.

Rhētor, hos Grækerne Taler; hos Romerne brugtes denne Betegnelſe om dem, der af de ſtore Taleres Værker uddrog Regler for Talekunſten for at lægge dem til Grund for Underviſningen i denne Kunſt. Den førſte videnſkabelige Bearbejdelſe af Talekunſten ſkriver ſig fra Ariſtoteles. Blandt de talrige ſenere R., der ere ſamlede af Walz (»Rhetores Græci«, 9 Bd.), ere Dionyſios, Demetrios Phalereus og Hermogenes de betydeligſte. Ved græſke Lærere forplantedes Rhetoriken til Rom, hvor foruden Cicero iſær Quintilian uddannede Kunſtens Technik. **Rhetorik**, i videſte Forſt. Talekunſtens Theori, der opſtiller de almindelige Regler for de forſkjellige Arter af det proſaiſke Foredrag; ſærlig forſtaar man derved en Fremſtilling af de Grundſætninger, efter hvilke egentlige Taler ſkulle affattes. **Rhetŏriſk**, efter Talekunſtens Regler.

Rheumatisme, ved urigtig Sprogbrug ogſaa kaldt „Gigt", indbefatter en Gruppe af Sygdomme, der opſtaa ved Forkølelſe, iſær angribe Leddekapſler, Sener, Senehinder og Muſkler og viſe ſig ved Smerter, der ere meget flygtige, flytte ſig fra et Sted af Legemet til et andet og lindres ved Befordring af Hududdunſtningen. Ved den **rheumātiſke Feber** (acut Ledderheumatisme, Gigtfeber) blive Leddene ſvulne, meget ſmertefulde og ømme, medens der ſamtidig indfinder ſig Feber og ſtærk Sved; meget ofte kaſter Sygdommen ſig tillige paa andre Organer, iſær Hjærtet, enten ſom en Betændelſe af Hjærtepoſen eller ſom en Lidelſe af Klapperne. **Muſkelrheumatismen** viſer ſig ved flygtige, omvankende eller ſjældnere faſte Smerter i Muſklerne, Senerne og Senehinderne. Den **chroniſke R.** udvikler ſig enten af den acute eller opſtaar lidt efter lidt iſær hos Individer, ſom opholde ſig meget i kold og fugtig Luft udſatte for Træk; den angriber ofteſt Leddene og kan medføre betydelige Forandringer i dem (Stivhed, Krumhed, knudret Form oſv.), hvorved den faar nogen Lighed med den egentlige Gigt, hvorfra den dog adſkiller ſig ved Mangelen af Urinſyreafſætningen. Ved **nervøs R.** (Nervegigt) forſtaas i popul. Tale ſnart rheumatiſke Lidelſer hos nervøſe Menneſker, ſnart Nerveſmerter fremkaldte eller forværrede ved Forkølelſe.

Rheydt, Stad i den preusſiſke Rhinprov., 3 M. v. til ſ. for Düſſeldorf. 23,000 I. Betydelig Induſtri i Silke-, Bomulds- og halvuldne Stoffer ſamt Lærred, Jærnſtøbegods, Maſkiner, Asphalt og Tagpap.

Rhiānos, græſk Digter fra Kreta c. 240 f. Chr., forfattede to epiſke Digte »Heraklea« og »Messeniaka«. Vi have af ham et større Brudſtykke og 11 Epigrammer i den græſke Anthologi.

Rhigas, Konſtantinos, nygræſk Digter og Frihedsmartyr, f. 1758 i Thesſalien, fattede under Paavirkning af den franſke Revolutions Ideer den Plan at frigjøre Grækenland fra Tyrkernes Aag. Han ſtiftede det førſte Hetæri (ſ. d. A.), drog 1797 til Trieſt for perſonlig at forhandle med Bonaparte, men vakte det øſterrigſke Politis Miſtanke, blev udleveret til den tyrkiſke Paſcha i Belgrad og der henrettet 20 Maj 1798. R. er Forfatter til den græſke Krigshymne „Op, Hellenernes Sønner!", en Efterdigtning af Marſeillaiſen.

Rhijnsburg [rejns], Landsby i den hollandſke Prov. Sydholland ved Rhinarmen Gamle-Rhin, 1 M. fra dens Udløb i Nordſøen. Her begynde de ſtore Vandbygningsværker, der bleve anlagte 1806—41 for at ſkaffe Gamle-Rhin Afløb til Havet.

Rhin, **Nedre-** og **Øvre-**, tidligere to franſke Departem., bleve ved Fredſlutningen 1871 efter den franſk-tyſke Krig afſtaaede til Tyſkland. Nedre-Rhin (Bas-Rhin) var 82,7 □ M. med 589,000 I. og Øvre-Rhin (Haut-Rhin) 74,6 □ M. med 530,000 I. (1866). Heraf blev en lille Strækning mod S. V. omkring Fæſtningen Belfort under Frankrig. S. **Elſaß**.

Rhinbayern, ſ. **Bayern**.

Rhinen, tyſk **Rhein**, lat. Rhenus, en af Europas Hovedfloder, udſpringer i 3 Arme, Norder-, Mittel- og Hinter-Rhein, i Cant. Graubünden i Schweiz paa Alperne n. ø. for St. Gotthard; de to førſte Kildefloder forene ſig ved Diſentis og optage ved Reichenau den tredje, hvorefter den fælles Strøm kaldes R. Denne flyder nu mod N. Ø. hen imod Chur, derpaa mod N. paa Grænſen af Schweiz og Tirol med Liechtenſtein og løber gjennem Bodenſøen mod V. forbi Schaffhauſen, hvor den danner det 70 F. høje, mægtige Vandfald ved Slottet Laufen. Herfra fortſættes dens Løb mod V. mellem Schweiz og Baden, hvorefter den drejer mod N. Dette dens øvre Løb er 49 M. langt, Faldet 4,600 F.; blandt de mange Tilløb her ere Domleſch og Landquart fra højre og Aar med dens talrige Bifloder fra venſtre Side de vigtigſte. Fra Baſel til Bonn er Flodens Mellemløb med nordlig Hovedretning til Mainz og derfra nordveſtlig. Dette Løb er 61 M. langt med 627 F.s Fald og gaar nu, efter at Frankrig 1871 har maattet afſtaa Elſaß, udelukkende gjennem tyſk Territorium. R. optager paa denne Strækning fra højre Side Neckar og Main og fra venſtre Side Moſel ſamt talrige mindre Floder. Dens Nedreløb gaar med nordveſtlig Hovedretning fra Bonn gjennem Rhinpreusſen og Holland til Nordſøen, 62 M. langt med et Fald af 138 F. Dette Løb findes nærmere beſkrevet under Nederlandene. Den vigtigſte Flod, ſom her optages, er Maas fra venſtre Side. Flodens Omgivelſer i Mellemløbet (navnlig fra Bingen til Koblenz) ere høje og klippefulde og berømte for deres Naturſkjønhed; paa andre Steder danne de en mer eller mindre bred, herlig og frugtbar Dal og i Nedreløbets lave Sletter. R.s hele Længde er 172 M., Flodgebetet 4,080 □ M. Sejladſen paa Floden er overordentlig betydelig og drives i ſtor Udſtrækning ved Dampſkibe.

Rhinforbundet kaldes det Forbund, ſom en Del tyſke Fyrſter 12 Juli 1806 ſluttede med Kejſer Napoleon I, førſt Bayern, Württemberg, Baden, Hesſen-Darmſtadt, Rigsærkekansleren (Fyrſt Dalberg), Storhertugen af Berg (Murat), Nasſau, Hohenzollern og nogle Smaaſtater, og ſom i Dec. ſ. A. og i Løbet af 1807 blev tiltraadt af Würzburg, de ſachſiſke Lande, Schwarzburg, Anhalt, Lippe, Reuß og det nyoprettede Kongerige Weſtfalen og endelig 1808 af Mecklenburg og Oldenburg, ſaa at Forbundet til ſidſt omfattede næſten 6,000 □ M. med 14,600,000 I. R. løsrev ſig fra det tyſke Rige, der ſom Følge heraf opløſtes, og erkjendte Napoleon ſom Protector. Fyrſterne maatte fraſkrive ſig Ret til at føre Krig og ſlutte Fred og ſtille et Contingent af henved 120,000 Md. til Kejſerens Raadighed; derimod fik de Souverænetet i de indre Anliggender i deres Lande, ogſaa over de endnu ikke mediatiſerede Herſkaber inden for deres Grænſer. En Forbundsforſamling i Frankfurt under Forſæde af Fyrſt-Primas Dalberg ſkulde ſtyre de fælles Anliggender; men den kom aldrig ſammen. Napoleon behandlede Fyrſterne i R. med ſtor Vilkaarlighed: allerede 1810 blev en Strækning af 532 □ M. med 1,130,000 J. lagt til Frankrig, idet Oldenburg, Aremberg og Salm miſtede deres Selvſtændighed. R. opløſtes 1813 efter Napoleons Nederlag.

„Rhingreven", der ſaa ofte omtales i Chriſtian IV.s Hiſtorie ſom den, der ſtod i nært Forhold til Kirſten Munk, var Otto Ludvig, Søn af „Vild- og Rhingreven" i Mörchingen Johan IX, f. 1597. Han traadte i Chriſtian IV.s Tjeneſte under den tyſke Krig 1626 ſom Oberſt for et hvervet Rytterregiment og gik et Par Par efter i ſvenſk Tjeneſte under Guſtav Adolf. Det var 1627—28, at R. traadte i det nævnte ſkandaløſe Forhold til Kongens Huſtru. Han døde 1634; med hans Søn, Johan X, uddøde denne den kyburgſke Linje af Vild- og Rhingreverne 1688.

Rhinhesſen, ſ. Hesſen.

Rhinlandſk Fod, et Længdemaal, ſom oprindelig ſkal ſkrive ſig fra Leiden; den bruges nu kun i Danmark, hvor den blev indført 1839 og er ſat lig 139,13 Pariſerlinjer. Forhen har den været brugt i Preusſen (indført 1816) med ſamme Størrelſe og i Holland, hvor den var 139,171 Pariſerlinjer.

Rhinŏceros, ſ. Næſehorn.

Rhinoplaſtik, ſ. Autoplaſtik.

Rhinoſkopi, Underſøgelſe af Næſehulen ved Hjælp af Strubeſpejlet (ſ. d. A.), ſom i dette Øjemed anbringes med Spejlfladen ſkraat opad og fortil.

Rhinprovinſen optager den ſydveſtlige Del af Konger. Preusſen, omgiven af Rhinbayern, Rhinhesſen, de preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau og Weſtfalen, Holland, Belgien, Luxemburg, Frankrig og Elſaß. Den beſtaar af følgende

Regeringsdiſtricter:	□ M.	Befolkn. 1885
Trier	130,5	676,000
Koblenz	112,6	617,000
Aachen	75,5	545,000
Köln	72,2	754,000
Düſſeldorf	99,3	1,754,000
	490,1	4,346,000

Af denne Befolkning er omtr. ¼ Proteſtanter, c. 40,000 Jøder og Reſten Katholiker. Provinſens ſydlige Del indtil Højden af Bonn er Bjærgland af ikke betydelig Højde (ſ. Preusſen), den nordre Del Lavland. Hovedfloden er Rhinen, ſom her optager fra venſtre Side Nahe, Moſel, Ahr og Erft og fra højre Sieg, Wupper, Ruhr og Lippe. Ligeſom R. er den tætteſt befolkede af Preusſens Provinſer, ſaaledes indtager den ogſaa den førſte Plads i Landets Induſtri, for hvilken dens ſtore Rigdom paa Kul, Jærn og andre Mineraler danner Grundlaget. Ogſaa Agerdyrkningen er vidt fremſkreden, lige ſaa vel ſom Kvægavlen. Langs Rhinen og Moſel drives betydelig Vinavl. Skovlandet indtager henimod 30 pCt. af det hele Areal.

Rhinſke Stadforbund, et Forbund af Stæderne Mainz, Worms og Oppenheim, ſtiftet 1254 af Arnold Walpod i det Øjemed at ſikre Handelen paa og ved Rhinen og hindre Stædernes Undertrykkelſe. Til Forbundet, i hvis Spidſe Mainz ſtod, ſluttede ſig efterhaanden flere og flere Stæder, ſaa at Tallet 1381 var løbet op til over 50, men 100 Aar ſenere gik det til Grunde.

Rhizopŏder ell. Slimdyr kaldes nogle af de laveſte Dyreformer, encellede Organismer, ſom i Bygningens Simpelhed endog overgaa Infuſionsdyrene; det er undertiden (f. Ex. Amoeba) blot mikroſkopiſk ſmaa, levende Slimmasſer, ſom beſidde en ſvag Bevægelighed, i Kraft af hvilken de kunne langſomt udſkyde uregelmæsſige Flige eller Traade, trække disſe ind i ſig igjen og ſaaledes ſkifte Form i det uendelige og bevæge ſig lidt frem i Vandet. De ernære ſig af Diatomeer o. desl., ſom de omſlutte ved ligeſom at gyde ſig omkring dem og ſaaledes optage dem i ſig, og ſom de ſaa ſenere ved den modſatte Fremgangsmaade ſkille ſig ved igjen i en afbleget og ligeſom udſuget Tilſtand. Amøberne leve iſær i det ferſke Vand, navnlig i de koldere Fjældvande; ſammeſteds leve ogſaa nogle andre Rhizopodformer, ſom have en noget faſtere Overflade og optage Sandkorn o. desl. i den, ſaa at Formforanderligheden er indſkrænket til de udſkydelige Traade, gjennem hvilke de optage deres Føde paa ſamme Maade ſom de aldeles nøgne R. Fra disſe Traades Lighed med Rødder hidrører Navnet R., der betyder Dyr med rodformede Fødder. Havets R., de ſaakaldte Foraminiferer eller mangekamrede R. (Polythalamia), ere ligeledes i Regelen meget ſmaa, om end ikke aldeles mikroſkopiſke, men dækkede af en af flere Rum ſammenſat Kalkſkal, der er udſtyret med Huller, gjennem hvilke Slimtraadene kunne ſtrækkes ud, og de enkelte Afſnit af den dyriſke Slimmasſe ſtaa i Forbindelſe med hverandre. Af disſe Foraminiferer exiſterer der en ſtor Mængde Arter og Slægter; de leve i Almindelighed i den Slim, der beklæder Alger og Polyper; de træffes ogſaa paa Bunden af Verdenshavets dybeſte Steder, maaſke til Dels hidſlæbte og bundfældte der ved Strømningerne andenſteds fra. I Henſeende til den Maade, hvorpaa Kalkſkallens enkelte Afdelinger ere ordnede ſammen til et Hele, er der den allerſtørſte Forſkjel; en Del ligner ſmaa Nautilſkaller, og de regnedes derfor tidligere alle, inden man lærte Dyrene ſelv at kjende, til Blækſprutterne under Navn af mikroſkopiſke Nautiloider. Der kjendes ogſaa mange foſſile R., ſom trods deres Lidenhed have haft ſtor Betydning ved Dannelſen af Jordlag, f. Ex. Kridtet. Til de anſeligſte foſſile R. høre Nummuliterne, af Størrelſe og næſten af Form ſom en danſk Toøre. En egen Afdeling af Slimdyrene danne Polyciſtinerne ell. Radiolarierne, udmærkede ved et ofteſt yderſt ſirligt og regelmæsſigt, gitret og tornet Kiſelſkelet; de ere mikroſkopiſke, men mere Overflade- og Højſødyr. Ved deres Død ſynke deres Skaller eller Skeletter til Bunds og danne tillige med Foraminiferſkaller og Diatomeer de faſtere Beſtanddele af Bunddybet paa de ſtore Dybder.

I viſſe kiſelholdige Jordlag ſpille foſſile Polyciſtiner en betydelig Rolle.

Rhodān, CNS, antoges tidligere ſom Radical i de ſaakaldte Rhodanforbindelſer, af hvilke kun Rhodankalium, KCNS, har nogen almindelig Intereſſe (ſ. Cyan).

Rhōdanus, Oldtidens Navn paa Rhône.

Rhode-Island [rohd ējlænnd], en af de forenede Stater i Nordamerika, omgiven af Maſſachuſetts, Connecticut og Atlanterhavet, hører til de ſaakaldte Ny-England-Stater. 59 □ M. med 304,000 I. (1885), hvoraf 202,000 fødte i ſelve Staten, 6,500 Farvede og 77 Indianere. Landet har mod N. og V. en meget bakket Charakter, men er fladt langs Atlanterhavet og Narraganſett-Bugten. Kyſterne ere ſtærkt indſkaarne, og i Bugterne findes talrige Øer. Jordbunden er af jævn god Beſkaffenhed; Kvægavl indtager Hovedpladſen i Landbruget. Induſtrien ſtaar paa et højt Trin, navnlig i Bomuld, Uld og Metaller. Hovedſtad Providence. — R. fik 1636 ſine førſte Nybyggere, da Roger Williams blev fordreven herhen fra Maſſachuſetts, fordi han hævdede Trosfriheden, blev 1644 en ſelvſtændig Koloni og var den førſte Stat, ſom gjorde Trosfrihed til Lov. R. var den ſidſte af de 13 gamle Stater, ſom godkjendte Unionsforfatningen 1790. Gouverneuren vælges aarlig, og ligeledes Senatet (36 Medl.) og Repræſentanthuſet (72 Medl.). Til Unionens Repræſentanthus ſender R. 2 Medlemmer.

Rhodez, ſ. Rodez.

Rhodiſertræ, ſ. Roſentræ.

Rhōdium, Rh, et meget ſjældent Metal, der i ringe Mængde forekommer ſammen med Platin. Det blev opdaget 1804 af Wollaſton. Det opløſes ikke af Syrer, undtagen naar det er legeret med andre Metaller. Mange af dets Salte ere røde, andre gule. Dets Forbindelſer ligne meſt en af de Rækker Forbindelſer, Iridium danner. Vægtfylden er kun 12,1.

Rhododēndron, ſ. Alperoſe.

Rhodōpe, ſ. Balkan.

Rhōdos, tyrkiſk Ø ved Lilleaſiens Sydveſtkyſt. 25 □ M. med 28,000 I., hvoraf c. 21,000 Chriſtne og c. 3,000 Jøder. Den gjennemſkæres af en vulkanſk Bjærgkjæde, hvis højeſte Punkt er c. 4,000 F. Den er af Naturen udmærket frugtbar, men nu kun maadelig dyrket. Det vigtigſte Produkt er Vin. — Oldtidens poetiſke Sagn lade Solguden (Helios) hæve R. op af Bølgerne, hvorfor Øen var helliget Guden, hvis koloſſale Statue af Kobber (et af den gamle Verdens 7 Underværker, ødelagt ved Jordſkjælv c. 50 e. Chr.), ſtod ved Havnen i Staden R., og hvis Billede fandtes paa alle dens Mønter (ſ. Kolos). Et andet Sagn nævner de mythiſke Telchiner ſom R.s oprindelige Beboere, der udmærkede ſig ved Kunſtfærdighed i Bearbejdelſen af Metaller. Sandſynligvis vare Phønikerne de førſte Beboere; ſenere kom doriſke Koloniſter, ſom grundlagde Stæderne Kamiros, Jalyſos og Lindos, fra hvilke Kolonier anlagdes paa Middelhavets Øer og Kyſter. I Forening med Kos, Knidos og Halikarnaſſos dannede de det doriſke Hexapolis (Forbund af 6 Stæder), ſom havde deres fælles Helligdom i det triopiſke Forbjærg nær ved Knidos. 408 f. Chr. anlagde Udvandrere fra diſſe Byer Staden R., ſom ſnart blev en af Oldtidens prægtigſte Byer. Den ſpillede en betydelig politiſk Rolle; berømt er iſær dens tapre Forſvar mod Demetrios Poliorketes 304 f. Chr. Fra nu af hævede den ſig til ſtedſe større Velſtand og Magt, og paa ſamme Tid blomſtrede Videnſkab og Kunſt (rhodiſk Kunſt), navnlig Philoſophi og Veltalenhed, der. Efter at R. havde hørt under det romerſke Rige, erobredes Øen 671 af Kalifen Moavija I. Ved Korstogene kom den igjen i de chriſtnes Beſiddelſe og overlodes 1309 til Johanniterridderne, ſom derefter kaldtes Rhodiſerriddere. Efter tapper Modſtand erobredes Øen 1532 af den tyrkiſke Sultan Soliman II og har ſiden den Tid hørt til Tyrkiet. Rhodiernes Sølove gjaldt fra gammel Tid i alle Middelhavets Farvande ſom Grundlag for Folkeretten og benyttes til Dels endnu.

Rhōmbe, ſ. Parallelogram. **Rhomboēder**, en i Kryſtallographien anvendt Betegnelſe for en hexagonal Kryſtalform, der er begrænſet af 6 Rhomber. Kalkſpat forekommer kryſtalliſeret ſom R. **Rhomboīde**, ſ. Parallelogram.

Rhône, 1) Flod i Schweiz og Frankrig, udſpringer fra den ſtore Rhônegletſcher n. for Furcapaſſet, løber førſt mod S. V. til Martigny og derfra mod N. V. til Genferſøen, ſom den forlader ved Genf. Gjennem Frankrig flyder den i et meget bugtet Løb med Hovedretning mod V. S. V. til Lyon, hvor den optager Saône og bøjer mod S. Ved Arles deler den ſig i to Arme, Store- og Lille-R., der omſlutte Øen Camargue, og ſom atter hver for ſig deler ſig i to Hovedarme, ſaa at Floden naar Middelhavet gjennem 4 Mundinger. Dens hele Længde er 120 M., og den er uagtet ſit meget rivende Løb ſejlbar i en Længde af 67 M. R. optager talrige mindre Vandløb, af hvilke de vigtigſte ere fra venſtre Side Viſp i Schweiz, Dranſe, Arve, Iſère, Drôme og Durance i Frankrig, og fra højre Side Ain, Saône, Ardèche og Gard, alle i Frankrig. — 2) Departem. i Frankrig, omgivet af Dep. Saône-Loire, Ain, Iſère og Loire. 51 □ M. med 773,000 I. (1881). Det er et Bjærgland, opfyldt af Cevennerne, hvis Udløbere ſtrække ſig næſten helt til Floderne Saône og Rhône, der for ſtørſte Delen danne dets Øſtgrænſe. Den ſtørſte Højde overſtiger ikke 3,500 F., men Bjærgene danne en Mængde ſnævre Dale og ere rige paa Metaller, navnlig Kobber og Bly, ſamt Stenkul, Marmor og flere nyttige Stenarter. Agerdyrkningen dækker ikke Forbruget, hvorimod Vin- og Silkeavlen ere af ſtor Betydning. Omtr. 13 pCt. af Arealet er Skovland. Betydelig Induſtri i Silke- og Bomuldsſtoffer ſamt Læder. Hovedſtad Lyon.

Rhônemundingerne, Bouches du Rhône, Departem. i Sydfrankrig, omgivet af Middelhavet og Dep. Gard, Vaucluſe, Nedre-Alperne og Var. 92,7 □ M. med 605,000 I. (1881). Den øſtlige Del er Bjærgland med Højder indt. 3,500 F.; den veſtlige optages af den ſtore Slette „la Crau“ og den af Rhônes Mundingsarme dannede Ø Camargue. Ø. for Rhône er den ſtore Kyſtſø Etang de Berre, og i Rhônedeltaet Etang de Valacarès. Kyſten er i Deltaet lav og ſandet, men bliver mod Ø.

høj, ſtejl og klippefuld og danner flere gode Havne. Hovedfloden er Rhône med dens Biflod Durance, der løber langs Nordgrænſen. Af det hele Areal er c. $\frac{1}{5}$ Agerland, $\frac{1}{10}$ Eng, lige ſaa meget Vinland, $\frac{1}{30}$ Oliven- og Morbærplantning og noget over $\frac{1}{10}$ Skov, Reſten øde Land og Søplan. Hovedſædarten er Hvede; af Handelsplanter dyrkes megen Krap og Karteboller. De vigtigſte Mineralprodukter ere Stenkul og Søſalt, der vindes i Lagunerne. Blandt de talrige induſtrielle Etablisſementer fremhæves Sukkerraffinaderierne, Oljemøllerne, Sæbeſyderierne og de chemiſke Fabriker. Hovedſtad Marſeille.

Rhus, Slægt af Terpentinfamilien, har iſær hjemme i de varmere tempererede og ſubtropiſke Egne og indeholder i Grene og Blade dels en Mælkeſaft, dels harpixagtige Stoffer, ſom betinge dens flerſidige Anvendelſe. R. Cotinus (Paryktræet), med enkelte Blade og ejendommelige, ſtore, grenede og haarede, golde Blomſterſtande, vorer i Sydeuropa og paa Kaukaſus og dyrkes ſtundum i Haver; Veddet er det ſaakaldte Fiſet- eller Fuſtiktræ, der benyttes til Gulfarvning, medens Barken undertiden bruges ſom Surrogat for Chinabark. R. Coriaria (Sumak ell. Smak) fra Sydeuropa dyrkes ſom Garveplante og benyttes ogſaa til Sortfarvning. R. Toxicodendron med trekoblede Blade og R. Typhina med ſtore, uligefinnede Blade og tæthaarede Grene, begge fra Nordamerika, plantes ofte ſom Prydbuſke. Den førſte indeholder en hvid, meget ſkarp og giftig Mælkeſaft, der udſat for Luften bliver ſort og ved Berøring fremkalder Blærer og Udſlæt paa Huden. Af R. vernicifera fra Japan faas den bekjendte japaneſiſke Fernis.

Rhusma, Rusma, en Blanding af Auripigment, brændt Kalk og Vand, der i Form af en Grød bruges i Orienten til at borttage Haar (Skjæg) med, en Anvendelſe, ſom maa fraraades paa Grund af Auripigmentets ſkadelige Virkninger.

Rhyl, Stad i Flint Shire i Wales, paa Nordkyſten, ved Floden Clwyds Udløb i den iriſke Sø. 6,000 J. Livlig beſøgte Søbade.

Rhythmus, Rhythme, ſymmetriſk Ordning i Henſeende til Afvexling og Bevægelſe (Stigen og Falden), ſamt den derved i Poeſi, Muſik og Rhetorik bevirkede Velklang. Medens ſaaledes i Muſik Takt gaar ud paa den metriſke Inddeling og Tempo angaar Hurtighedsgraden, er **Rhythmik** Læren om de paa Tonernes forſkjellige Varighed beroende Kunſtvirkninger, der ſaaledes kunne gjøres til Gjenſtand for ſærligt Studium, om end det rhythmiſke og det metriſke lige ſaa lidt ſom det melodiſke og harmoniſke ganſke kunne ſkilles fra hinanden. **Rhythmiſk**, afmaalt, velordnet; r. Forløb af en Sygdom, ſ. **Typiſk**.

Rhyzēlius, Andr., ſvenſk Biſkop, f. 1677, fulgte ſom Hofprædikant Carl XII under hans ſidſte Felttog, blev 1720 Domprovſt og 1743 Biſkop i Linköping; d. 1761. R. var en flittig Forfatter; de meſt bekjendte af hans Skrifter ere »Monasteriologia Sviogothica ell. klosterbeskrifning« (1740), »Sviogothia munita ell. förteckning på borgar, fästningar, slott m. m.« (1744), »Episcoposcopia Sviogothica ell. en Svea-Göthisk biskopschrönika« (1752).

Rhætien omfattede i Oldtiden det nuvær. Graubünden, Tirol og Vorarlberg i de bayerſke Højlande. Efter at R. 15 e. Chr. var kommet under Romernes Herredømme, udbredte efterhaanden romerſk Sprog ſig i Landet (deraf det nuvær. romanſke Sprog i Graubünden og en Del af Tirol). Mod Slutn. af det 5te Aarh. kom det egentlige R. under Theodoriks øſtgotiſke Herredømme; ſenere tog Bojarerne den øſtlige, Alemannerne den veſtlige Side af den nordlige Del og Langobarderne den ſydlige Del i Beſiddelſe.

Rhøkos, græſk Architekt, Søn af Phileas fra Samos, levede ved den 45de Olympiade (7de Aarh. f. Chr.) og gjorde ſig berømt ved Opførelſen af det kolosſale Tempel Heræon paa Samos, ſamt ved i Forbindelſe med Architekten Theodoros at opfinde den Kunſt at ſtøbe i Malm.

Rhön, en indtil 3,000 F. høj, vulkanſk Bjergmasſe mellem Floderne Fulda og Werra i den nordveſtlige Del af den bayerſke Prov. Nedre-Franken og den ſydlige Del af det til Sachſen-Weimar hørende Fyrſtend. Eiſenach. Den højeſte Del er en meget ſpaltet, øde og klippefuld Bjergryg.

Riād, Hovedſtad i Wahabiternes Rige i det indre Arabien, ligger i en frugtbar Bjergegn under 24° 38′ n. Br. og 64° ø. L.

Riant, Paul [āng], franſk Greve, f. 1836, ſkrev 1865 „Skandinavernes Korstog og Andagtsrejſer til Palæſtina" (1000—1350), ſom blev overſat paa Danſk 1868. Han har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Samlinger til Korstogenes Hiſtorie.

Rianzāres, Hertug af, ſ. **Muñoz**.

Ribbegople, ſ. **Gopler**.

Ribben (Costæ), de 12 Par lange, ſpinkle, krumme Ben, der i en Halvbue løbe fra Hvirvelſøjlen til Bryſtkasſen og ſaaledes væſentlig bidrage til Dannelſe af Bryſtkasſen. Med Bryſtbenet forbindes de ved en bruſket Forlængelſe af de egentlige R., **Ribbensbruſken**; de nederſte 5 Par ere ſlet ikke i Forbindelſe med ſelve Bryſtbenet, men fæſte ſig med deres Bruſk til det ovenfor liggende R., hvorfor de kaldes **falſke R.** R. forekomme hos de fleſte Hvirveldyr, men i forſkjellig Grad af Udvikling; de mangle helt hos de haleløſe Padder (Frøer og Tudſer) og hos flere Fiſke; de kunne optræde paa alle Hvirvelſøjlens Afſnit, ogſaa paa Halſen og Halen, men naa i Almindel. til fuld Udvikling, ſom Benbuer, der omſpænde hele Krophulen og paa Bugſiden ere forbundne med et Bryſtben, kun paa en mere begrænſet Strækning, nemlig paa de ſaakaldte Bryſthvirvler. **Biribben** kaldes hos Fiſkene nogle tynde, i den yderſte Ende undertiden tvedelte Ben, ſom ere fæſtede til R. eller over disſe til Rygraden og tjene til Støtte for Kroppens ſtore Sidemuſkler; ſærlig talrige hos Sild, Karpefiſke oſv.

Ribbing, en gammel ſvenſk Adelsſlægt, ſom i den førſte Halvdel af det 14de Aarh. fra Danmark (Halland) flyttede over til Sverige. To Brødre, **Lindorm** og **Peder R.**, faldt ſom Ofre for Christian II.s Politik. — **Seved R.**, f. 1552, d. 1613, blev af Carl IX udſet til at være Medlem af Regeringen under Guſtav II Adolfs Mindreaarighed og var til ſidſt (1612) Rigsſkatmeſter. — Fra dennes Broder, **Peder Svensſon R.**, nedſtamme ſamtlige endnu levende Ætlinger af Slægten. — Friherre **Per R.** af Zernava, f. 1670, fra 1714 Landshøvding i Upſala Län, en udmærket Embedsmand, kjæk og veltalende, hørte under Carl XII.s Regering til de misfornøjedes Parti og opſtillede allerede 1716 ſammen med ſine Venner Grundtrækkene til den Regeringsform, ſom blev antagen 1719; i den Tids Begivenheder ſpillede han en fremragende Rolle ſom Ordfører i den Commisſion, der var nedſat over Görtz, og ſom Præſident i Ridderhuſet paa Rigsdagen 1719, men døde pludſelig af et Slagtilfælde 14 Apr. ſ. A., før Rigsdagens Slutning. — **Adolf Ludvig R.**, f. 1765, traadte i ung Alder i militær Tjeneſte, men tog ſom Capitain ſin Afſked paa Rigsdagen 1789. Baade af politiſk og af perſonlig Misfornøjelſe ſluttede han ſig nu paa den ene Side til dem, der ønſkede en Forandring i Regeringsformen (Pechlin m. fl.), paa den anden Side til dem, der havde beſluttet at myrde Guſtav III (Anckarſtröm og Horn); efter en Beretning ſkal R. have været den, der affyrede det dræbende Skud. Han blev dømt til Døden, men benaadedes med evig Landsforvisning og Tab af alle ſine borgerlige Rettigheder. Som „Adolf Frederikſon" og ſenere under det efter Moderen antagne Navn „Leuven" levede han (med Undtagelſe af et kort Beſøg i Sverige hos Moderen 1809) ſiden i Frankrig indtil Reſtaurationen 1814. Han begav ſig da til Bryſſel, hvor han udgav Bladet »Le vrai Libéral«, men — ſom det ſiges — forviſt paa Grund af ſin politiſke Virkſomhed vendte han tilbage til Frankrig, blev anſat ſom Medarbejder ved et Blad i Paris og døde her i Marts 1843. — Hans Søn, **Adolphe R.**, ſ. **Leuven**. — **Sigurd R.**, f. 22 Oct. 1816, Diſcipel af C. J. Boſtröm og 1850—85 Profesſor i theoretiſk Philoſophi i Upſala, har foruden Lærebøger og mindre philoſophiſke Afhandlinger ſkrevet de for Studiet af Grækernes Philoſophi vigtige Arbejder »Genetisk framställning af Platos Ideelära« (1858, paa Tyſk 1863—64) og „Sokratiſche Studien" (1870); i det politiſke Liv har han taget Del ſom Repræſentant for Upſala Univerſitet i Præſteſtanden paa Rigsdagene 1863 og 1865—66, ſom Rigsdagsmand i 2det Kammer for Upſala 1867—72, ſamt i 1ſte Kammer for Norbottens Län 1875—79.

Ribbonmen, ribandmen, eng., d. e. „Baandmænd", Navn for Medlemmerne af et hemmeligt Samfund blandt Landboerne i Irland, hvis Kjendingstegn var et grønt Baand, og hvis Formaal var ved Voldsgjerninger at tage Hævn over Godsejernes Tryk. De opkom 1817 og udbredte ſig ſaa ſtærkt, at deres Tal regnedes til 60,000; efter en Menneſkealders Forløb ophørte deres Virkſomhed, men den gjenoptoges i vore Dage.

Ribbunger, d. e. Røvere, kaldtes et Oprørsparti i Norge, ſom Gudolf af Blakkeſtad 1219 ſtiftede af Baglernes Levninger. De tog Erling Stenvægs Søn Sigurd til Konge og vandt Indflydelſe i de øvre Egne af Viken og paa Romerike. 1221 bleve de fordrevne fra Oslo, men holdt ſig længe paa Ringerike og Hadeland; herfra bleve de fordrevne af Skule Jarl, ſom 1223 fik Sigurd til at overgive ſig. Men 1224 flygtede denne fra Fængslet, maaſke med Jarlens Vidende, og R. vare nu i flere Aar Herrer paa Romerike og til Dels Hedemarken, indtil det 1227 lykkedes Kong Haakon efter flere Felttog helt at fordrive dem.

Ribe, Kjøbſtad i det ſydveſtlige Jylland, R. Amt og Herred, ligger paa et fladt Terrain ved R.- ell. Ribsaa, 1 M. ſ. for Kongeaaen og ¾ M. fra Veſterhavet. 3,933 J. (1880). Aaen deler ſig her i flere Arme, der atter ſamles. Mellem Byen og Havet udſtrække ſig rige Marſkenge, der ved Stormfloder ere meget udſatte for Overſvømmelſer. R. er Sæde for Stiftamtmanden og Biſkoppen over R. Stift, en Borgemeſter, 2 Sognepræſter, en reſiderende Capellan, en Amtsforvalter, en Stiftsphyſicus, en Diſtrictslæge, en Toldforvalter, en Poſtmeſter og en Telegraphbeſtyrer. Byen hører til 4de Udſkrivningskreds og er Valgſted for Amtets 3dje Folketingskreds. I Byen er en Discontobank og en Sparekasſe. De offentlige Bygninger ere: Domkirken (Vor Frue ell. St. Marie Kirke), opført i Beg. af det 12te Aarh., reſtaureret 1843—45, med Kongerne Erik Emunes og Chriſtoffer I.s Grave; St. Katharinekirken, tidligere en Kloſterkirke; Kathedralſkolen, opf. 1856; Hoſpitalet, oprindel. et Kloſter; Raadhuſet; Biſpegaarden og Skolebygningerne. Mindesmærke over H. A. Krüger. R. var i Middelalderen en betydelig Handelsſtad, men er i den nyere Tid gaaet tilbage i denne Henſeende, hvorfor man 1856 ſøgte at ophjælpe Byen ved at regulere Aaløbet og uddybe det til 8 F., ligeſom den ogſaa nu ved en Sidebane er ſat i Forbindelſe med det ſyd- og veſtjyſke Banenet; denne Jærnbane er 1887 forlænget mod S. til Grænſen, ſaa at den ſlutter ſig til det ſlesvigſke Banenet. Af Byjorderne, i alt 3,135 Tdr. Ld., hvoraf c. 1,300 Tdr. Ld. Eng, tilhører en ikke ringe Del Communen, ſom heraf har en betydelig Indtægt. — R.s førſte Oprindelſe taber ſig i Hedenſkabets Mørke; ſaa meget er viſt, at det var den anden By i Danmark, hvor en chriſten Kirke byggedes, i Midten af det 9de Aarh. De gamle Hiſtorieſkrivere i det 11te og 12te Aarh. omtale allerede R. ſom en blomſtrende Handelsſtad, der ſtod i Skibsfartsforbindelſe med Europas veſtlige og ſydlige Lande, og den holdt ſig igjennem hele Middelalderen ſom den anſeligſte Stad i Danmark næſt efter Roskilde. Herom vidne ogſaa dens talrige Kirker (foruden de to endnu beſtaaende var der 12 andre), Kloſtre (St. Nikolaikloſter for Nonner, et Sortebrødrekloſter, et Graabrødrekloſter, et Johanniter- eller Korsbrødrekloſter og et Helligaandshus) og Gilder (hvoraf der nævnes 18) i den katholſke Tid. Sin Stadsret, **Ribe Ret**, fik R. 1269 af Erik Glipping, affattet paa Latin. Dens Beſtemmelſer, ſom for en ſtor Del vare hentede fra lybſke Ret og igjen tjente ſom Forbillede for mange andre jyſke og fynſke Kjøbſtadlove, vare navnlig bekjendte for deres urimelige Strenghed; ſaaledes ſkulde En, der ſtjal for Værdi af ½ Mark, hænges, men var det en Kvinde, ſkulde hun begraves levende „for den kvindelige Æres Skyld". Efter Reformationen begyndte R.

ſtærkt at dale, hvortil hyppige og voldſomme Overſvømmelſer af Veſterhavet, en ſtor Ildebrand 1580, der fortærede over 200 Huſe, og de tre fjendtlige Occupationer i det 17de Aarh. meget bidrog. Under den ſidſte ødelagdes ogſaa det gamle, berømte, i Forvejen af Tidens Tand allerede ſtærkt medtagne Slot **Riberhus** (bygget omtr. ſamtidig med Domkirken under Kong Niels), der laa ved den nordveſtlige Side af Byen paa en Banke ved Ribs Aaens ſydlige Bred og ofte tjente de danſke Konger i Middelalderen til Reſidens; det henſtod ſom Ruin indtil Aarhundredets Slutning; nu er kun den græsbevoxede Voldplads med de den omgivende Grave tilbage. I Overtroens Hiſtorie har R. et uhyggeligt Navn; i de 80 Aar 1572—1652 bleve ikke mindre end 12 Kvinder her dømte til at brændes ſom Hexe. **Ribe Aa**, ogſaa kaldt Ribs Aa (efter en anſet Borger i R. paa Kong Hans's Tid, Svend Rib) dannes ø. for R. af to fra det øſtlige Slesvig kommende Aaer Gjels Aa og Flads Aa, udvider ſig i Nærheden af Byen til en Bredde af 700 Alen og danner flere Smaaaer, paſſerer Byen med en Bredde af 40 Alen, optager fra N. Tveds Aa og falder i Veſterhavet 1 M. v. for Byen, omgiven af gode Marſkenge. **Ribe Amt** omfatter den ſydveſtlige Del af Nørrejylland, omgivet af Veſterhavet, ſom her danner Ho-Bugten, Slesvig og Amterne Ringkjøbing og Vejle. Til Amtet høre Øerne Langeligbjærge i Ho-Bugten, Fanø og Manø. 55,8 □ M. med 73,257 I. (1880), hvoraf 7,480 i Kjøbſtæderne R. og Varde. Indtil Wienerfreden 1864 omſattede Amtet tillige den ſydlige Del af Rømø, den nordlige Del af Sild, Jordſand, den veſtlige Del af Føhr, Amrum (ſamtlige Øer beliggende i Nordſøen) tillige med forſkjellige ſlesvigſke Enclaver og var den Gang 61 □ M. Det er efter Ringkjøbing Amt det mindſt frugtbare af Danmarks Amter og har ſtore Hede- og Flyveſandsſtrækninger. Af det hele til Matriculering opmaalte Areal, 544,216 Tdr. Ld., var 1881 beſaaet 115,229 Tdr., henliggende til Græsning, Brak, Eng og Overdrev 205,679, ſom Skov 9,006, i alt benyttet 329,914 Tdr. Ld., altſaa ubenyttet 214,302 Tdr. Ld. Antallet af Husdyr var ſamtidig 12,864 Heſte, 86,767 Stkr. Hornkvæg, 89,172 Faar og 21,902 Svin. Amtet udgjør en Del af 11te Landstingskreds og omfatter 4, tidligere 5, Folketingskredſe. Det omfatter Herrederne Veſter-Horne, Øſter-Horne, Skads, Gjørding, Malt, Slaugs og Anſt ſamt Riberhus Birk, har 2 Kjøbſtad- og 6 Landjurisdictioner og deles i gejſtlig Henſeende i 3 Provſtier. Det er delt i Amtſkuediſtricterne R. og Varde. **R. Stift** omfatter Amterne R., Ringkjøbing og Vejle (med Undtagelſe af Bjerre og Hatting Herreder, der høre under Aarhus Stift). 172,91 □ M. med 246,882 I. (1880).

Ribeauville [bovīl], ſ. **Rappoltsweiler**.

Ribēira Grānde, Stad paa Nordkyſten af den portugiſiſke Ø San Miguel, en af Azorerne, har 9,000 I. og livlig Handel.

Ribēiro, Thomaz Antonio R. Ferreira, portugiſiſk Digter, f. 1831, ſtuderede Jura i Coimbra, blev Advocat, Deputeret, adminiſtrativ Embedsmand, drog til Indien og blev efter ſin Hjemkomſt 1878 Kolonialminiſter. Hans romantiſke Lyrik foreligger i Samlingerne »Sons que passam (1854), »Vesperas« (1858) og i det fædrelandſke Digt »Jalme« (1861). Hans Epos »A delfina do mal« udkom 1868. Af hans Proſaværker fremhæves »Do Tejo ao Mandovi« og »Entre palmeiras« (1864).

Riber, Hans Vilh., f. 1760 i Kjøbenhavn, d. 1796, vandt et Navn ſom Overſætter, ſærlig af Voß's „Luiſe", hvorimod hans originale poetiſke Frembringelſer ere ubetydelige.

Ribēra, Carlos Luis, ſpanſk Maler, f. 1812 i Rom, Søn og Elev af Maleren Juan Ant. R., ſamt Elev af P. Delaroche i Paris, har vundet et ſtort Navn i Spanien. Hans vigtigſte Arbejder ere Loftsbillederne i Rigsdagsſalen i Madrid, end videre „Slaget ved Toledo", „Maria Magdalene ved Jeſu Grav", „Johannes Aabenbaring" o. fl.

Ribēra, José ell. Giuſeppe, kaldt »lo Spagnoletto«, Maler af den neapolitanſke Skole, f. 1593 i Gallipoli i Italien af ſpanſke Forældre, d. 1656 ſom Hofmaler hos Vicekongen af Neapel, uddannede ſig efter Caravaggio, men idet han bibeholdt dennes naturaliſtiſke Opfattelſe, var han dog jævnlig correctere i Tegningen og havde en ſmukkere Colorit; han yndede meſt Emner af gruopvækkende Indhold og har derfor malet en Mængde Martyrhiſtorier og Fremſtillinger af udhungrede Eremiter, ſaaledes „Apoſtlen Bartholomæus bliver flaaet" i Madrid, „Den hellige Sebaſtian" i Brysſel o. fl.

Ribérāc, Stad i det franſke Dep. Dordogne ved Floden Dronne, 4 M. v. for Périgueux. 2,000 I. Ordinære Vine. Brænderier.

Ribes, ſ. **Ribs**.

Ribning, en Skrabning, der undertiden bruges ved Hørberedning for at gjøre Taverne bløde.

Ribnitz, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin ved det inderſte Hjørne af den Vig af Øſterſøen, ſom dannes af Halvøen Zingſt, 1 M. n. ø. for Schwerin. 4,000 I. Betydeligt Fiſkeri.

Ribot, Alexandre F. J. [bō], franſk Politiker, f. 1842, Advocat i Paris, blev 1872 Secretær for Selſkabet for ſammenlignende Jurisprudens og 1875 Directeur og ſiden Generalſecretær i Juſtitsminiſteriet under Dufaure. Han afgik med denne i Dec. 1876 og tog n. A. vigtig Del i den politiſke Kamp mod Miniſteriet Broglie ſom Medlem af Comitéen for den lovlige Modſtand. 1878 valgtes han til Deputeretkammeret, hvor han ſiden har udmærket ſig ved ſin ſkarpe Veltalenhed over for den radicale Retning.

Ribs (Ribes), Slægt af Ribsfamilien (Grossularieæ), Buſke af de frikronedes Orden med haandribbede Blade, regelmæsſige og overſædige Femtalsblomſter, hvor Bægeret er ſtørre end Kronen og ofte farvet, 5 Støvdragere; Frugten bliver et mangefrøet Bær, hvis Slimindhold ſkyldes en ſæregen Udvikling af Frøſkallens Overhudsceller; de have hjemme i den nordlige Halvkugles tempererede og kolde Egne. Hertil hører R. (R. rubrum), der har hængende Klaſer og glat Bæger ſamt røde og hvide Bær; Solbær (R. nigrum), ligeledes med hængende Klaſer, men med dunhaaret Bæger og ſorte

Bær ſamt Bladene paa Underſiden beſatte med gule Kjertler, og Stikkelsbær (R. Grossularia) med Torne og Blomſterne enkeltvis eller ſiddende 2—3 ſammen. Alle disſe tre Arter dyrkes i en ſtor Mængde Varieteter, men forekomme ogſaa vildtvoxende hos os; det ſidſte er ogſaa, dog ſjælden, Tilfældet med Fjældribſen (R. alpinum), der kan kjendes paa ſine oprette Klaſer. Andre Arter dyrkes i Haver paa Grund af deres ſmukke og til Dels vellugtende Blomſter, ſaaledes den gule R. (R. aureum) og Blodribſen (R. purpureum), begge fra Nordamerika.

Ricāmbioregning, den Regning, ſom Vexelejeren opgjør over en proteſteret Vexel, og ſom foruden Vexelſummen indeholder alle med Proteſten forbundne Omkoſtninger. For R.s Beløb kan han holde ſig ſkadesløs hos en af ſine Formænd paa Vexlen ved at trække en ny Vexel (Ricambio- ell. Modvexel) paa denne. En ſaadan Vexel ſkal i Følge Vexelloven af 7 Maj 1880 „lyde paa Betaling ved Sigt og trækkes a drittura, d. e. umiddelbart paa den Regresforpligtede“.

Ricārdo, Dav., en af de betydeligſte nationaløkonomiſke Forfattere, f. 19 Apr. 1772, var Banquier og arbejdede ſig efterhaanden op til en fremragende Plads blandt Statsøkonomerne. Hans førſte Skrift var »The high price of bullion a proof of the depreciation of Banknotes«, der efterhaanden fulgtes af flere Flyveſkrifter om Bankforholdene. R.s Hovedværk er »Principles of political economy and taxation« (1812), i hvilket han udviklede ſine Læreſætninger med ſtor Skarpſindighed og videnſkabelig Dygtighed; denne Bog indeholder ikke lidet nyt, og navnlig afveg han med Henſyn til Spørgsmaalet om Forholdet mellem Arbejdsløn og Gevinſt ſamt Grundrenten fra de tidligere nationaløkonomiſke Skribenter, ſkjønt han ſelvfølgelig ſtaar paa den af A. Smith lagte Grundvold. R. betragtes almindelig ſom Grundlægger af den ſaakaldte Jordrente-Theori (ſ. d. A.), og hans Værdilære indtager en fremtrædende Plads i de økonomiſke Syſtemer; men begge Theorier lide, ſom overhovedet hans Syſtem, under den ſtærke Abſtraction, der charakteriſerer hans Fremſtilling, og ſom ikke blot har bevirket, at hans Værk er blevet mindre populært, men tillige har ført ham til oftere at ſlaa ſig til Ro ved de i ſig ſelv correcte logiſke Conſeqvenſer af hans Læreſætninger uden tilſtrækkelig at agte paa, om ſelve disſes Forudſætninger ere ſtemmende med de virkelige factiſke Forhold. Hans ſidſte Skrift var »Protection and agriculture«. D. 11 Sept. 1823.

Ricāſoli, Bettino, Baron, italienſk Statsmand, f. 9 Marts 1809 i en af Toscanas ældſte Adelsſlægter, udmærkede ſig tidlig ſom Landbruger, men kom ſom en af Formændene i Landhusholdningsſelſkabet i Forbindelſe med Italiens politiſke Førere og indgav i Marts 1847 til Storhertugen et indtrængende Skrift om Nødvendigheden af Reformer. R. valgtes derefter til Gonfaloniere (Borgemeſter) i Firenze og til Toscanas Deputeretkammer, men nægtede at underſtøtte den nye republikanſke Regering og medvirkede i Foraaret 1849 ſom Medlem af Executivudvalget til Storhertugens Gjenindſættelſe. Af Uvilje over den nu indtraadte Reaction trak R. ſig tilbage til ſine Godſer, lagde ſig iſær efter Silkeavl og opdyrkede en Del af Maremmaen; men 1857 ſtillede han ſig i Spidſen for det antiøſterrigſke Parti og deltog i Apr. 1859 i Storhertugens Fordrivelſe, da denne ikke vilde antage en national Politik. Derefter blev R. Indenrigsminiſter i den foreløbige Regering og ſtyrede fra 1 Aug. ſom Dictator indtil Toscanas Indlemmelſe i Sardinien i Marts 1860 og derefter et Aars Tid ſom Generalgouverneur. I Juni 1861 efter Cavours Død blev han Førſteminiſter indtil Marts 1862 og var Juni 1866—Apr. 1867 paa ny Førſte- og Udenrigsminiſter. I denne Stilling holdt han faſt ved Forbundet med Preusſen, trods alle Frankrigs Tilſkyndelſer, og ſøgte forgjæves at opnaa Sydtirols Afſtaaelſe ſammen med Venetiens. Siden tog han kun ringe Del i de politiſke Forhandlinger, men forblev til ſin Død 28 Oct. 1880 en af det maadeholdne Partis Førere og nød almindelig Anſeelſe ſom en af Italiens meſt fortjente Mænd.

Ricci, Luigi og Federico [rīttſchi], Brødre, f. i Napoli, begge bekjendte Operacomponiſter, ſom dels i Forening, dels hver for ſig have ſkrevet Operaer, der have gjort mere end almindelig Lykke. **Luigi**, f. 1805, var til kort før ſin Død i Prag 1859 Kirkecapelmeſter i Trieſt og ſkrev til italienſke Scener omtr. 30 Operaer, hvoraf flere gjorde megen Lykke. — **Federico**, f. 1809, d. 1877 i Conegliano, ſkrev en Snes Operaer, af hvilke »Un avventura di Scaramuccia«, komiſk Opera i 3 Akter (1840), ſom gjorde almindelig Lykke overalt i Europa, og »La prigione d'Edimburgo« ere de meſt bekjendte. 1853 kaldtes han til St. Petersborg for at lede Theatrets Sangſkole; ſenere var han i Paris, hvor nogle af hans Operaer opførtes. Af 6 Fællesoperaer gjorde iſær »Crispino e la Comare« (Venezia 1850) megen Lykke. Begge, ſærlig Luigi, ſkrev tillige en ſtor Del Kirkemuſik, Sange, Duetter m. m. — En Søn af Luigi, ligeledes **Luigi R.**, f. 1852 i Trieſt, har ogſaa gjort ſig bekjendt ſom Operacomponiſt (hans 5te ell. 6te er »Donna Ines«, 1883).

Ricci, Matthias [ſ. o.], en af de førſte og meſt anſete katholſke Misſionærer i China, traadte 1571 ind i Jeſuiterordenen og fik 1583 Tilladelſe af Regeringen i Prov. Canton til at nedſætte ſig i Tſchao-King-Fu. Han vandt Folkets Agtelſe og Hoffets Gunſt; 1601 overbragte han i Portugiſernes Navn forſkjellige Foræringer til Kejſeren, ſom derpaa tillod ham og de andre Misſionærer at bo i Hovedſtaden. R.s mathematiſke Kundſkaber og hans Talenter ſom Maler og Muſiker bragte ham i nøje Forbindelſe med de højeſte Kredſe, og han forſtod i alle ſine Samtaler og hele ſin Adfærd behændig at fremhæve Chriſtendommens Fortrin, ſamtidig med, at han overensſtemmende med Jeſuiternes Accommodationstheori gjorde det ſaa nemt ſom muligt for ſine Proſelyter at være Chriſtne; men da han døde i Peking 1610, faldt det meſte af hans Værk ſammen af ſig ſelv.

Ricci, Scipione de [ſ. o.], f. 9 Jan. 1741 i Firenze, d. 27 Jan. 1810, ſøgte ſom Biſkop af Piſtoja og Prato under Storhertug Leopold I af Toscanas Beſkyttelſe at gjennemføre lignende Reformer i Toscana, ſom hans Beſkytters Broder, Joſeph II, ſamtidig gjennemførte i Øſterrig; men da denne døde og Leopold blev hans Efterfølger paa Kejſertronen, ſtod R. alene, og da den franſke Revolutions Storme brød ind over Italien og hindrede Kejſeren i at beſkytte ham mod Gejſtligheden og det af denne ophidſede Folk, maatte han 1791 opgive ſit Biſpedømme og 1805 bøje ſig for den allerede 1794 af Paven udtalte Fordømmelſe af hans Virkſomhed og Grundſætninger.

Ricciarēlli, Daniele [ritſcha], meſt bekjendt under Navnet **Daniele di Volterra**, ital. Maler og Billedhugger, f. 1509, d. 1566, var i Siena Elev af Peruzzi og Sodoma (Bazzi) og gik ſenere til Rom, hvor han ſluttede ſig til Perin del Vaga. Størſt Indflydelſe paa ham fik imidlertid Buonarroti, efter hvis Tegning han undertiden malede. Hans Hovedværk er „Nedtagelſen af Korſet“ i St. Trinità de' Monti, al fresco — et Arbejde, der tør kappes med Roms bedſte Malerier, lige udmærket ved ſin ædle Fremſtilling af dette tragiſke Emne og ſin mægtige Pathos. Blandt andre betydelige Billeder af R. maa nævnes „Barnemordet i Bethlehem“ i Uffizii i Firenze og ſamme Emne ligeledes i Kirken St. Trinità de' Monti i Rom, en „Gravlægning“ efter Michel Angelos Compoſition i Caſtle-Howard i England, en „hellig Familie“ i Dresden og „David og Goliath“ i Louvre i Paris. Han frelſte ogſaa Buonarrotis „Dommedag“ fra at overhvidtes ved at paatage ſig at male Benklæder paa de nøgne Figurer, hvoraf han fik Tilnavnet „Braghettone“ (Buxemand). Som Billedhugger, i hvilken Egenſkab han iſær optraadte i ſin ældre Alder og i Michel Angelos Maner, er han mindre betydelig.

Riccobōni, Luigi, ital. Dramatiker, f. 1677 i Modena, virkede ſom Skueſpiller og ſøgte at reformere den italienſke Komedie dels ved at udarbejde og dialogiſere Maſkekomediens ſkizzerede Scener, dels ved at indføre Scipione Maffeis Tragedier og Overſættelſer af franſke Dramaer paa det italienſke Theater, dels ved originale Forſøg i Lyſtſpillet. Men da Publikums Yndeſt for Maſkekomedien bragte hans Beſtræbelſer til at mislykkes, tog han mod Hertugen af Orléans's Indbydelſe til at dirigere det italienſke Theater i Paris. Han døde 1753 i Parma. Vigtige Hjælpemidler til Kundſkab om det gamle italienſke Theater ere hans »Histoire du théâtre italien« (1727) og »Réflexions historiques et critiques sur les différents théâtres de l'Europe« (1740). Sine dramaturgiſke Anſkuelſer nedlagde han i »L'art du théâtre« og det didaktiſke Digt »Dell' arte rappresentativa«. — Hans Søn, **Ant. Francesco R.**, f. 1707, d. 1772, der ogſaa var Skueſpiller og dramatiſk Forfatter, var gift med Romanforfatterinden Marie Jeanne Laboras de Mézières (f. 1714, d. 1792).

Rice, James [rajs], engelſk Romanforfatter, d. 1882. Han har i Forening med Walter Beſant (ſ. d. A.) ſkrevet adſkillige Romaner.

Ricercāta [ritſcher], it. (af ricercare, forſøge, udſøge), ældre Navn paa Fugaen, findes i 16de Aarh. tillige ſom Navn paa Vocalſtykker, der efter den Tids Skik vare imitatoriſk contrapunkterede. Ogſaa de ældſte Claver- og Orgelſtykker, der lige ſaa godt kunde kaldes Toccata, Fantaſia og lign., benævnes tit Ricercari. Senere brugtes R. om en med ſærlig Kunſt udarbejdet Fuga.

Richard, Jarl af Cornwallis, tyſk Konge 1256—72, yngre Søn af den engelſke Konge Johan uden Land, f. 1209, en ved ſine Bly- og Tingruber umaadelig rig og derhos brav Fyrſte, gjorde 1240—41 et Korstog til Ægypten, afſlog 1252 Pavens Tilbud om Siciliens Krone, men modtog 1257 Valget til tyſk Konge og blev kronet i Aachen. R. opholdt ſig dog ikke ſtadig i Tyſkland, da han oftere maatte underſtøtte ſin Broder Henrik III mod de engelſke Stormænd; han blev ſaaledes fangen tillige med denne af Simon af Montfort i Slaget ved Lewes 1264 og førſt løsladt efter 14 Maaneders Forløb; R.s Magt ſom det tyſke Riges Overhoved betød derfor ikke meget. Han døde i England 2 Apr. 1272, ſ. A. ſom hans Broder.

Richard I Løvehjærte, Konge i England 1189—99, tredje Søn af Kong Henrik II, Stifteren af Huſet Plantagenet, og Eleonore af Guienne, f. 8 Sept. 1157, blev allerede i ſit 13de Aar Hertug af Guienne og paavirkedes under ſit Ophold i Sydfrankrig af dette Lands ridderlige og poetiſke Aand. Allerede 1173 deltog han i et Oprør mod ſin Fader, og efter ſin Broder Henriks Død 1184 var han Sjælen i de Uroligheder, ſom opfyldte Henriks 5 ſidſte Regeringsaar. Han forenede ſig med Kong Philip Auguſt, med hvis Søſter Alice han var forlovet, og tvang Faderen til at gaa ind paa ſine Fordringer. To Dage efter (6te Juli 1189) døde Henrik i Chinon, og R. blev Konge. Efter at være kronet i Weſtminſter 20 Aug. 1189, og efter ved Salg af Krongodſer og haarde Skattepaalæg at have ſamlet Midler til et Korstog, forenede han ſig med Philip Auguſt, og i Juni 1190 drog de to Fyrſters Hære dels fra Genua, dels fra Marſeille til Sicilien, hvor de overvintrede. Her udviklede der ſig et bittert Fjendſkab mellem de to Konger, ſom blev næret af Kong Tancred paa Sicilien. R. hævede Forlovelſen med Philips Søſter og ægtede Berengaria af Navarra, hvorpaa Philip Auguſt forlod Sicilien. I Apr. 1191 afſejlede R., erobrede undervejs Cypern og indtog i Forening med Philip 11 Juli Acre i Palæſtina. Kort efter forlod Philip det hellige Land, men R. fortſatte Kampen, ſejrede over Saladin ved Arſuf og ankom foran Jeruſalem ved Juletid 1191, dog uden at gjøre noget Forſøg paa at erobre den. Han forſøgte endnu en Gang i Juni 1192 at indtage Staden, men opgav hurtig Forſøget, ſluttede i Oct. en 3 Aars Stilſtand med Saladin og afſejlede 9 Oct. fra det hellige Land, hvor han ved ſit æventyrlige Mod havde erhvervet ſig et ſtort Navn, men ikke udrettet noget af Varighed. Det var Efterretningen om Philip Auguſts og hans Broder Johans fjendtlige Optræden, der bevægede ham til at drage hjem. Han rejſte forklædt igjennem Tyſkland, men blev kjendt og faldt 21 Dec. i Hænderne paa Hert. Leopold VI af Øſterrig, hvem han havde fornærmet i det hellige Land, og ſom derpaa førſt holdt ham fangen paa Slottet Dürrenſtein og i Marts 1193 udleverede ham til den tyſke Kejſer Henrik VI. R. ſad nu fangen i Mainz og paa flere andre Steder, maatte tage ſit Rige til Len af Kejſeren og love at betale en aarlig Tribut, ſamt paa Rigsdagen i Speier 1193 forſvare ſig mod forſkjellige Beſkyldninger. Kort efter ſluttedes en Tractat i Worms (29 Juli), hvorved han maatte love at betale 150,000 Mark i Løſepenge, og efter at Pengene vare indſamlede i England, blev han omſider løsladt 4 Febr. 1194. Den romantiſke Fortælling om hans tro Sanger Blondels (ſ. d. A.) Medvirkning ved hans Befrielſe (»o R., o mon roi«) ſkriver ſig fra det følgende Aarhundrede og er af franſk Oprindelſe. Efter ſin Hjemkomſt 13 Marts 1194 lod han ſig krone for anden Gang og begyndte ſtrax en fleraarig ødelæggende Krig med Frankrig, hvori han ſejrede ved Freteval i Nærheden af Vendôme, indtil en ved pavelig Mægling tilvejebragt 5aarig Stilſtand 13 Jan. 1199 afbrød Fjendtlighederne. Kort efter døde R. barnløs 6 Apr. ſ. A. af et Saar, han nogle Dage før havde faaet under Belejringen af Slottet Chalus i Limouſin, hvis Ejer, en af hans franſke Vasſaller, vægrede ſig ved at udlevere en funden Skat. R. havde en ſtatelig og ſmuk Skikkelſe, var tapper og gavmild og en dygtig Anfører; men han var en ſlet Søn og Ægtemand, en vild og voldſom Natur, i det hele en typiſk Repræſentant for Riddertidens Dyder og Fejl.

Richard II, Konge i England 1377—99, Søn af Prins Edvard af Wales (den ſorte Prins) og Johanne af Kent, f. 13 Apr. 1366, beſteg Tronen ved ſin Bedſtefader Edvard III.s Død under Formynderſkab af ſine Farbrødre, Hertugerne Johan af Lancaſter, Edmund af York og Thomas af Glouceſter, der laa i idelig Strid med hverandre. R. var ødſel og udøvede ſtore Gruſomheder; for at beſtride Udgifterne til Hoffets Yppighed paalagde han Bønderne Kopſkat og gik overhovedet meget vilkaarlig til Værks. En farlig Bondeopſtand 1381 med Smeden Wat Tyler i Spidſen, under hvilken den unge Konge viſte et Mod og en Snildhed, ſom vakte Forhaabninger, der ikke gik i Opfyldelſe, blev lykkelig dæmpet. 1389 overtog R. ſelv Regeringen, men Krige med Frankrig og Skotland forøgede den almindelige Nød, og da R. gik lige ſaa voldſomt frem mod Stormændene ſom mod Almuen, maatte han kæmpe med idelige Opſtande af Baronerne. Da han efter at have ſluttet en ufordelagtig Vaabenſtilſtand med Frankrig 1396 forlovede ſig med Carl VI.s 11-aarige Datter Iſabella (hans Dronning Anna af Böhmen, Kejſer Carl IV.s Datter, var død 1394), ſteg Misfornøjelſen til det højeſte; R.s Fætter Henrik af Hereford af Linjen Lancaſter (ſom Konge H. IV), ſom han havde forviſt, vendte tilbage til England og ſtillede ſig i Spidſen for en Opſtand 1399; R. blev forladt af alle, kaſtet i Tower og afſat, hvorpaa han førtes til Slottet Pomfret (Pontefract) i York-Shire, hvor han ſkal være bleven bragt af Dage 14 Febr. 1400.

Richard III, Konge i England 1483—85, tidligere Hertug af Glouceſter, yngſte Søn af Hert. Richard af York (ſ. nedenf.) og Cecilie Nevil, f. 2 Oct. 1452. Efter Faderens Død blev han ſendt ud af Landet, men vendte tilbage 1461 med ſin Broder Edvard IV, der gjorde ham til Hertug af Glouceſter og Lordadmiral. Han forblev tro imod ſin Broder under hele dennes Regering, idet han tog Del ſaa vel i hans Flugt ſom i Slagene ved Barnet og Tewkesbury. 1474 ægtede han Anna, Jarlen af Warwicks Datter. 1482 anførte han en Hær imod Skotterne og beſatte Edinburgh. Ved Edvard IV.s Død, 9 Apr. 1483, gjorde han ſig øjeblikkelig til Herre over Situationen ved at bemægtige ſig ſin Broderſøn, Prins Edvard. Derpaa antog han Navnet Protector, lod ſine Hovedmodſtandere (Haſtings og Grey) gribe og henrette, tvang Enkedronningen til at udlevere ſin yngſte Søn, Richard, og lod ſig 6 Juli 1483 krone til Konge. Edvards Børn bleve ſkubbede til Side under Paaſkud af, at deres Fader var illegitim, og kort efter forkyndtes det, at de vare døde; deres virkelige Skæbne er indtil nu ukjendt. Parlamentet anerkjendte i Jan. 1484 R. ſom retmæsſig Konge; hans eneſte Søn, Edvard, døde i Apr. 1484, hans Huſtru i Marts 1485. Han tænkte nu paa at ægte ſin Niece Eliſabeth, men fik det ikke udført. Allerede 1483 havde Hertugen af Buckingham gjort Oprør, men var bleven ſlaaet og henrettet. 6 Aug. 1485 landede imidlertid Henrik af Richmond (ſ. Henrik VII) i England med en Hær. R. havde 1484 ſluttet Forbund med Skotland og Bretagne for at forebygge Indfald, men uden at afvente Hjælp mødte han Henrik ved Bosworth 22 Aug. 1485, hvor han baade miſtede Kronen og Livet. Fortællingerne om R.s fraſtødende og vanſkabte Ydre ere af højſt uſikker Oprindelſe og muligvis kun opſtaaede af hans Øgenavn Crouchback (Pukkelryg). Han var i Beſiddelſe af overordentligt Mod, Energi og Dygtighed og vilde utvivlſomt have efterladt ſig et ſtort og anſet Navn, hvis ikke hans Gruſomhed og Samvittighedsløshed i Forening med hans Ærgjærrighed havde ſat en uudſlettelig Plet paa hans Navn.

Richard af York, Søn af Jarlen R. af Cambridge og Anna Mortimer og Sønneſøns Søn af Kong Edvard III (ſ. Plantagenet), blev Hertug af York 1428 og gjorde under Kong Henrik VI Fordring paa Tronen, hvorved han gav Anledning til den 30-aarige Borgerkrig mellem den røde og den hvide Roſe. Efter det førſte Slag ved St. Albans 1455 blev R. ogſaa erkjendt for Protector, men da han begyndte Krigen igjen, faldt han i Slaget ved Wakefield 29 Dec. 1460. R. var Fader til Kong Edvard IV, Georg, Hertug af Clarence, og Kong R. III; af hans Døtre blev Margrete gift med Hert. Carl d. driſtige af Burgund.

Richardſon, James [rĭttſchards'n], f. 3 Nov. 1809 i Boſton i det engelſke Lincoln-Shire, var oprindelig Correſpondent for forſkjellige Londonnerblade og berejſte i denne Egenſkab Marokko og Algérien, hvor han opholdt ſig i længere Tid, ligeſom ogſaa paa Malta. Han var en lidenſkabelig Modſtander af Slavehandelen og foretog i Overbevisning om, at denne bedſt kunde modarbejdes ved at udbrede europæiſk Cultur og Handelsrøre i det indre Afrika, med ringe Midler 1845 en Rejſe fra Algérien over Tunis og Tripolis til Oaſerne Ghadames og Ghat. Efter et længere Ophold der vendte han over Murſuk og Sokna tilbage til Tripolis i Apr. 1846 og udgav 1848 i London ſin Dagbog i 2 Bd. under Titlen »Travels in the Great Desert of Sahara in the years 1845 and 1846«. Efter ſin Hjemkomſt fattede han ſnart Planen til en ſtørre Expedition til det indre Afrika og forelagde denne for den engelſke Regering, ſom bifaldt den og beſtemte ham til Expeditionens Leder, ſamt medgav ham de tyſke Lærde Barth og Overweg. 23 Marts 1850 tiltraadtes Rejſen fra Tripolis over Ghat til den ſtore Oaſe Air ell. Asben, hvor de ankom i Slutningen af Auguſt. Efter et længere tvungent Ophold hos en Tuarikhøvding i Tin-Telluſt drog de med en Saltkaravane mod S. til det frugtbare Landſkab Damergu. Her ſkiltes de Rejſende 11 Jan. 1851, og R. indſlog Vejen over Sinder til Kuka; men Overgangen fra Ørkenens Bjærglande til Sudans lave og hede Sletter ſvækkede hans Sundhed ſaaledes, at han om Morgenen 4 Marts 1851 bukkede under for Feberen i Landsbyen Ungurutna, ſaa Dagsrejſer v. for Kuka ved Tſadſøen. Hans Dagbog blev 1858 udgivet i London i 2 Bd. under Titlen »Narrative of a mission to Contral Africa, performed in the years 1850—51«.

Richardſon, John [ſ. o.], engelſk Rejſende og Zoolog, f. 1787, d. 1865, ledſagede Franklin paa dennes Rejſer 1819—22 og 1825—27 og foretog 1848—49 en Landrejſe i det arktiſke Nordamerika for at finde Franklin (»Boat voyage through Ruperts Land«, 1851). Af R.s zoologiſke Arbejder er hans »Fauna boreali-americana« (1829—36) det meſt berømte; ſit Ry ſom ſin Tids førſte Ichthyolog i England ſkylder han en Række ichthyologiſke Bidrag til Rejſeværker og forſkjellige Selſkabers Skrifter.

Richardſon, Sam. [ſ. o.], engelſk Romanforfatter, f. 1689 i Derby-Shire, d. 4 Juli 1761, Søn af en fattig Snedker, lærte Bogtrykkeriet, men vakte Opmærkſomhed ved ſin Evne til at fortælle Hiſtorier og ſkrive Breve; da en Boghandler havde beſtilt en Samling Mønſterbreve hos ham, gjorde han Bogen til en Roman, »Pamela« (1740). Den gjorde umaadelig Opſigt, blev Europas Yndlingslæsning og fatte ſin Forfatter i Stand til at anlægge et ſtort, indbringende Trykkeri. R. havde et betydeligt Talent til at opfatte og ſkildre Typer charakteriſtiſke for det engelſke Samfund, navnlig ædle, opofrende og dydige Kvinder; men en klodſet moralſk Tendens, der ſpinder Fortællingen ud i en uendelig Bredde og hemmer Perſonernes naturlige Livsudfoldelſe, gjør ſaa vel Pamela ſom »Clarissa Harlowe« (8 Bd., 1749) og »Sir Charles Grandison« (7 Bd., 1753), hvis mandlige Idealfigur er en prædikende Dydsphiliſter, vanſkelige at læſe for vor Tid. Charakteriſtiſk nok uddrog den tyſke Populærphiloſoph C. F. Weiße en „Tugendlehre“ af R.s Romaner.

Richardt, Chriſtian Ernſt, f. i Kbhvn. 25 Maj 1831, blev 1848 Student fra Borgerdydſkolen, med hvilken han ſenere traadte i Forbindelſe ſom Lærer, og hvis Beſtyrer, M. Hammerich, øvede megen Indflydelſe paa ham ved ſin literære og kunſtneriſke Smag og ſin hele gjennemdannede Perſonlighed; R. ægtede ſenere en Datter af ham. Som Student tog R. livlig Del i det den Gang frodig blomſtrende akademiſke Samliv, ſkrev allerede 1851 Studenterkomedien „Declarationen“, ſom ſenere gik over paa det kongel. Theaters Repertoire, og blev ſnart en lige ſaa frugtbar ſom yndet Forfatter af Studenterviſer og Feſtſange. Den fineſte muſikalſke Form, et discret Øre for virkningsfulde Ordvalg og Orddannelſer, en varm Følelſe, der træder frem paa en egen ſtilfærdig Maade, og et ægte danſk Lune vandt ſnart de videſte Kredſe for R.s Digtning og ſtillede den paa dens ſelvſtændige Plads i vor lyriſke Literatur. De Digtſamlinger, han Tid efter anden udgav, kom frem i det ene Oplag efter det andet og bleve fuldtud poetiſk Almeneje ndom: 1861 „Smaadigte“, 1864 „Nyere Digte“, 1868 „Texter og Toner“, 1874 „Billeder og Sange“, 1878 „Halvhundrede Digte“, 1880 „Cantater og Digte“, 1884 „Vaar og Høſt“. En Rejſe i Orienten, ſom R. for det Anckerſke Legat foretog i Slutningen af Tredſerne, affødte Samlingen „Det hellige Land, Dagbog og Digte“, hvilke ſidſte, ſom naturligt er, ere udſprungne af religiøſe Æmner og have den opbyggelige Grundtone, ſom med Aarene mere og mere har gjort ſig gjældende i R.s Digtning, ſjælden dog fremtrædende i Form af Hymne eller Pſalme, ofteſt ytrende ſig ſom en fin, ſymbolſk Opfattelſe af Naturens eller Menneſkelivets Phænomener. Særlig for Naturlivets ſtille Virken har R. det opmærkſomſte Øje og forſtaar ſom faa at afløkke den en aandelig Side og give denne ſin Betragtningsmaade et prægnant Udtryk, fuldt af Friſkhed og Oprindelighed; med lignende Lethed og Kjærlighed forſtaar han at ſætte ſig ind i Barneſjælens Tankegang og Ytringsvis. I en ſærlig Form af den lyriſke Digtning, Cantaten, har hans grundfæſtede muſikalſke Sans gjort ham til Meſter, og hans Evner i denne Retning ere hyppig blevne tagne i Brug ved de ſenere Aars offentlige Højtidsfeſter (Univerſitetscantaten 1879, Udſtillingscantaten 1888 o. fl.). Paa en endnu mere ſammenſat Opgave fik R. Lejlighed til at øve ſine Kræfter, da han for ſin Ven, Componiſten P. Heiſe, ſkrev Texten til dennes Opera „Drot og Marſk“, en Libretto med ſelvſtændigt digteriſk Værd. — R., der tog theologiſk Embedsexamen, var i nogle Aar Forſtander for Michael Gjøs Højſkole ved Køge, blev derefter Præſt i Storeheddinge, ſenere i Ørſted paa Fyn og er ſiden 1886 Præſt i Vemmetofte.

Richardt, Joachim Ferdinand, danſk Maler, f. 10 Apr. 1819 paa Brede, uddannede ſig ved Kunſtakademiet og udſtillede fra 1839—71 ſom Landſkabsmaler, bl. a. en Del danſke Herregaarde. Diſſe og flere tegnede han tillige og udgav dem i Lithographi (ved Nordahl Grove) med Text af Tyge Becker og C. E. Secher under Titel „Danſke Herregaarde“ i 20 Bd., ſamt en mindre Række „Skaanſke Herregaarde“. Han rejſte 1878 til Amerika, hvor han lever i San Francisco ſom Landſkabsmaler og Tegnelærer.

Richelieu, Armand Jean du Pleſſis, Hertug af [riſchliö], Cardinal, berømt franſk Statsmand, Søn af Franç. du Pleſſis, Herre til R., og Suzanne de la Porte, f. 5 Sept. 1585 i Paris, d. 4 Dec. 1642 ſmſtds., ſkulde først være Militær, men traadte ſenere over i den geiſtlige Stand og blev i en Alder af 22 Aar Biſkop i Luçon. Som Afſending fra Geiſtligheden i Poitou mødte han 1614 paa Stænderforſamlingen, hvor han kom til at ſpille en fremragende Rolle. Ved Enkedronningen Marie af Medicis Hjælp traadte han 1616 ind i det af Concini (Marſchal d'Ancre) dannede Miniſterium, men maatte allerede det n. A. opgive denne Stilling, da Concini var bleven myrdet, og fulgte da med Enkedronningen til Blois, hvorfra han kort efter forviſtes til Avignon. Efter 1620 at have hidført en Forſoning mellem Ludvig XIII og hans Moder blev han tagen til Naade igjen, udnævntes kort efter til Cardinal, traadte 1624 atter ind i Miniſteriet og vedblev trods den Uvilje, Kongen ſtadig nærede imod ham, fra nu af til ſin Død at være Frankrigs egentlige Herſker. Han gjenoptog og gjennemførte Henrik IV.s Politik, at gjøre Kongemagten uindſkrænket og ydmyge Habsburgerne. „Da Deres Majeſtæt beſluttede at optage mig i Deres Raad" — har R. ſelv en Gang ſkrevet til Ludvig XIII — „kan jeg i Sandhed ſige, delte Huguenotterne Staten med Dem, Stormændene opførte ſig, ſom om de ikke vare Underſaatter, og de mægtige Statholdere rundt om i Landſkaberne, ſom om de vare regerende Fyrſter. Forbund med Udlandet ringeagtede man, og Kongemagten var overhovedet ſaa fornedret, at det næſten var umuligt at kjende den igjen. Jeg lovede da Deres Majeſtæt at udfolde al Flid og Myndighed for at ødelægge Huguenotterne, knække Stormændene og hæve Deres Navn til en ſaadan Højde i Udlandets Øjne, ſom det burde indtage". For dette Maal har R. virket med uſvækket Iver og eneſtaaende Dygtighed, og hans 18aarige Styrelſe er en uafbrudt Række Vidnesbyrd om, at han ingen Sinde tabte det af Syne. Først og fremmeſt knækkede han Huguenotternes Magt, ſkjønt hans Cardinalværdighed for øvrigt ikke hindrede ham i at gaa ſammen med de tyſke Proteſtanter, naar det gjaldt om at ydmyge Habsburgerne. Efter en langvarig Belejring blev La Rochelle trods alt, hvad Englænderne gjorde for at undſætte Staden, nødt til at overgive ſig 28 Oct. 1628, og ved Fredſlutningen i Alais (det ſaakaldte »Édit de grâce«) 28 Juni 1629 forſvandt Huguenotterne ſom et politiſk Parti, der dannede en Stat i Staten; fra nu af udgjorde de kun en religiøs Sekt. For at hævde Frankrigs Ære og Intereſſer over for Udlandet havde R. allerede 1624—26 hindret Spanierne i at erhverve Veltlin. Efter den mantuaſke Arvefølgeſtrid, ſom endte til Fordel for den franſke Prætendent, vandt han ved Freden i Chierasco 6 Apr. 1631 Pignerol for Frankrig. Først efter 1635, da Modſtanden i det indre var brudt, kunde han imidlertid vende al ſin Magt mod Udlandet, og i de følgende Aar optræder Frankrig da ſom Sveriges, de tyſke Proteſtanters og Hollands Forbundsfælle i den ſtore Kamp mod Spanien og det katholſke Tyſkland (ſ. **Trediveaarskrigen**), hvorved Elſaß kom til den franſke Krone, medens R. ſamtidig underſtøttede Oprørerne i Catalonien og Portugal. Sine farligſte Fjender havde R. dog i Frankrig ſelv, hvor hans jærnhaarde Styrelſe kaldte den ene Sammenſværgelſe til Live mod ham efter den anden. Allerede 1626 ſøgte ſaaledes Kongens Broder Gaſton af Orléans og en Mængde Stormænd at ſtyrte ham; 1630 dannedes en ny Forbindelſe mod ham af Enkedronningen, Dronningen og Gaſton (la journée des dupes); 1632 ſtillede Gouverneuren i Languedoc, Henry de Montmorency, ſig i Spidſen for de misfornøjede; 1639 rejſte Befolkningen i Normandiet ſig, pint af de tunge Skattebyrder; og endelig ſtiftede den unge Cinq-Mars den frygteligſte Sammenſværgelſe faa Maaneder før Cardinalens Død. Men alle disſe Forbindelſer kvaltes i Deltagernes Blod, og R. døde i den fulde Beſiddelſe af Magten. R. var ſin Tids ſtørſte Mand, i Beſiddelſe af overordentlige Evner, ſkarpſindig, liſtig, modig og viljefaſt, ærgjerrig og herſkeſyg, grusom og ſamvittighedsløs i Valget af ſine Midler. Han arbejdede ikke for ſig ſelv, men kun for Kongemagten. Ingen Sinde havde Kongemagten udfoldet en ſaadan Magt ſom i Slutningen af hans Styrelſe. Ludvig XIII, der i Begyndelſen af ſin Regering kun kunde rykke i Marken med 25,000 Md., havde ſaaledes 1640 en Hær paa 180,000 Md., og Flaaden talte da 100 Skibe; men til Gjengjæld var Skattebyrden ogſaa ſteget til over det tredobbelte. Enhver Hindring for den kongelige Enevælde nedbrød han. Parlamenternes Forſøg paa Deltagelſe i Lovgivningen ved at fremſætte remontrances imod de kongelige Forordninger, de ikke ſyntes om, knækkede han, og han indſkrænkede Statholdernes Magt rundt om i Landet ved at lade Kongen udnævne Intendanter, ſom fik en omfattende Myndighed paa Finanſernes og Retsvæſenets Omraade. Han afſkaffede de høje arvelige Embeder, Connétablens og Rigsadmiralens, afſkaffede Dueller og forbød at bære Vaaben, ſamt indførte ſtore Forbedringer i Adminiſtrationen. R., der ſelv var Skribent og bl. a. optraadte ſom dramatiſk Forfatter, nærede varm Intereſſe for Kunſt og Videnſkab. Ham ſkyldes ſaaledes Stiftelſen af Académie française (1635), og han beſkyttede Corneille, Pouſſin og mange andre. — **Louis Franç. Arm. du Pleſſis**, Hertug af R., en Ætling af Cardinalens Søſter, f. 13 Marts 1696, var Ludvig XIV.s Gudſøn og kom 1710 til Hoffet ſom Hertug af Fronſac, blev n. A. gift med en Frøken Noailles, for at en gjenſidig Tilbøjelighed mellem ham og Hertuginden af Bourbon ikke ſkulde faa videre Følger, men nærede en afgjort Uvilje imod ſin Huſtru (hun døde 1716). 1711 lod hans Fader ham ſætte i Baſtillen, og 1712 gjorde han ſit førſte Felttog i Flandern ſom Adjudant hos Villars. 1715 blev han Hertug af R. og maatte 1716—17 for en Duel tilbringe 14 Maaneder i Baſtillen. R. tog livlig Del i alle Regentſkabets Udſkejelſer, gjorde ſtormende Lykke blandt Damerne ved ſin Skjønhed og Livlighed, men indblod ſig 1719 i en Sammenſværgelſe og maatte for tredje Gang vandre i Baſtillen, hvorfra han kun udfriedes ved de fornemme Damers Bønner. Han blev 1725 Afſending i Wien, hvor han 1727 ſluttede Fred, og udmærkede ſig ved ſin Tapperhed ſaa vel i den polſke ſom i den øſterrigſke Arvefølgekrig, iſær ved Fontenoy 1745 og ved Genuas Forſvar 1747, der ſkaffede ham Marſchalsſtaven. 1756 erobrede han Minorca og fik ſom Mad. Pompadours Ven 1757 Anførſelen i Tyſkland, fremkaldte Forkaſtelſen af Vaabenſtilſtanden i Kloſter-Zeven og tillod Tropperne de groveſte Røverier og Udpresninger i Hannover. Kort efter blev R. tilbagekaldt og levede derefter kun for Hofintriguer, Spil og Kvindeforførelſer, men kunde ikke opnaa den ønſkede Miniſterpoſt, endſkjønt han ogſaa bejlede til Mad. Dubarrys Gunſt. 1734—40 var R. gift med Hertugen af Guiſes Datter Marie og indgik 1780 et tredje Ægteſkab med en Generals Enke. Han døde 8 Aug. 1788 og ſtaar ſom et fremragende Exempel paa det 18de Aarh.s Uſædelighed og Letſind. — Hans Sønneſøn, **Armand du Plesſis**, Hertug af R., f. 25 Sept. 1766, udvandrede 1789 til Rusland og tjente under Suvorov mod Tyrkerne, ſamt blev Generallieutenant. 1793 fulgte han med Emigranthæren mod Frankrig, men drog ſnart tilbage til Rusland og var 1803—13 Gouverneur i Odesſa, hvor han viſte ſtore Evner ſom Adminiſtrator. 1814 vendte han hjem til Frankrig, blev Pair og Kongens Kammerherre; han fulgte i Marts 1815 Ludvig XVIII til Gent og blev 25 Sept. Førſte- og Udenrigsminiſter. R. ſluttede den anden Pariſerfred og udvirkede 1818 paa Congresſen i Aachen Landets Rømning af de allierede Tropper og Frankrigs Gjenindtrædelſe i Stormagternes Raad, men havde uagtet ſine ſtrænge Forholdsregler mange Kampe med de yderlige Royaliſter. I Dec. 1818 afgik han, men blev i Febr. 1820 efter Hertugen af Berrys Mord paa ny Førſteminiſter, dog kun til Dec. 1821. D. 17 Maj 1822.

Richepin, Jean [riſchpæng], franſk Digter, f. 1849 i Algier. Allerede ſom Elev af Normalſkolen i Paris ſkrev han Noveller og Digte. Han er en af de genialeſte af de unge franſke Digtere. En yderlig Radicalisme, en forbitret Foragt for alt conventionelt i Religion, Moral og Politik yder ham Stof til haanlige, lyriſke Udfordringer (»La chanson des gueux. Gueux des champs. Gueux de Paris« (1876), »Les blasphèmes« (1884), »La mer« (1885)). I ſine Noveller ſøger han de pſychologiſk uregelmæsſige Exiſtenſer, ſom han forſtaar at male med gribende Kunſt. Herhen høre »Les étapes d'un réfractaire. Jules Vallès« (1872), »Les morts bizarres« (1876), »La glu« (1881), »Quatre petits romans« (1882), »Le pavé, paysages et coins de rue« (1883), »Miarka, la fille à l'ourse« (1883), »Sapphô« (1884), »Sophie Monnier, maîtresse de Mirabeau« (1884), »Braves gens« (1886), »Césarine« (1888). 1884 ſpilledes Versdramet »Nana Sahib«, 1886 »Monsieur Scapin«, en genial molièreſk Paſtiche, 1887 et mærkværdig blidt, idylliſk Drama »Le flibustier«.

Richer, Edm. [ſchē], en af de berømteſte Forkæmpere for den gallicanſke Kirkes Friheder over for den pavelige Abſolutisme, f. 1560, blev 1608 Syndicus ved det theologiſke Facultet i Paris. I ſin »De ecclesiastica et politica potestate« (1611, i udvidet Skikkelſe 1629) udviklede han med Lærdom og Skarpſindighed Syſtemet om Conciliernes Autoritet over Paven og om de verslige Regeringers Uafhængighed i verslige Anliggender. Det ultramontane Parti forlangte ham afſat og ſatte 1612 ſin Fordring igjennem; Paven fordømte hans Lære 1613; han blev udleveret til Rom, og Univerſitetet opnaaede kun med Nød og næppe, at han igjen blev løsladt. Omſider tvang Cardinal Richelieu ham til at tilbagekalde; i Jeſuiten Joſephs Bolig med lejede Morderes Dolke for ſine Øjne underſkrev han Fordømmelſen over ſine Meninger og døde kort efter 1631.

Richērus, en Benedictinermunk i Kloſtret St. Remigius i Reims i det 10de Aarh., har forfattet en Frankrigs Hiſtorie 888—998, ſom opdagedes af Pertz 1839 i Bamberg og af ham er udg. i »Monum. Germ. hist.«, 3dje Bd.

Richiza, 3 nordiſke Fyrſtinder: **R.**, Datter af den polſke Hertug Boleslav III, f. 1106, var førſt gift med den danſke Prins Magnus Nielsſøn og Moder til Kong Knud V, derpaa med en rusſiſk Fyrſte Vladimir og i dette Ægteſkab Moder til Valdemar d. ſtores Dronning Sophie, og ſidſt med den ſvenſke Konge Sverker I; hendes Datterdatter **R.**, Datter af Valdemar d. ſtore, 1210 gift med den ſvenſke Konge Erik X, død 1220, begr. i Ringſted Kirke; og Erik Glippings Datter **R.**, gift c. 1293 med den mecklenburgſke Fyrſte Nikolaus, Herre af Werle, og Stammoder til det oldenborgſke Hus.

Richmond [rītſch], 1) Stad i Surrey-Shire i England ved Themſens højre Bred, 2 M. v. for London, med 20,000 I. og en herlig, af Londonnerne ſtærkt beſøgt Park. Her var tidligere et af Kong Henrik VII opført Slot, hvor han ſelv døde 1509 og Dronning Eliſabeth 1603. — 2) Stad i York-Shire, North-Riding, 9 M. n. v. for York, med 5,000 I. — 3) Hovedſtad i Staten Virginia i Nordamerika ved Floden James, der her er 1,200 F. bred og danner et Vandfald, 21 M. ſ. til v. for Waſhington. 64,000 I. (1880). R. er bygget paa flere Høje, regelmæsſig og ſmukt anlagt. Flodens betydelige Vandkraft har foranlediget en udbredt induſtriel Virkſomhed, der omfatter Vaaben, Bomuldsſtoffer, Tobak og Maſkiner. Livlig Handel med Hvede, Stenkul og Tobak. Katholſk Biſpeſæde. Kolosſal Rytterſtatue af Waſhington. — 4) Stad i Staten Indiana, 15 M. ø. for Indianapolis. 13,000 I. Livlig Handel.

Richmond [ſ. o.], engelſk Jarle-, ſenere Hertugtitel, ſom førſt blev given 1342 af Kong Edvard III til hans tredje Søn **Johan** af Gaunt, ſenere Hertug af Lancaſter, ved hvis Sønneſøns Datter, Margretes Giftermaal med **Edmund Tudor** denne blev Jarl af R., ligeſom ogſaa deres Søn, den ſenere Kong **Henrik** VII. — 1525 ophøjede Henrik VIII ſin uægte Søn **Henry**, Jarl af Nottingham, til Hertug af **R.**; han døde barnløs 1536. — Efter at Jakob I havde givet Titlen til en Fætter, der var Hertug af

Lennox og Jarl af Darnley, og denne Linje var uddød 1672, overførte Carl II, ſom blev Arving, 1675 disſe Værdigheder paa ſin af Hertuginden af Portsmouth fødte Søn **Charles** ſom Hertug af R. og Lennox; han døde 1723. — Hans Sønneſøn, **Charles**, tredje Hertug af R. og Lennox, f. 1735, kæmpede i Syvaarskrigen, var 1766 Statsſecretær og døde ſom Feltmarſchal 1806. — Dennes Broderſøn, **Charles Lennox**, Hert. af R., f. 1764, døde 1819 ſom Gouverneur i Canada. — **Charl. Gordon Lennox**, Hert. af R., Søn af den foreg., f. 1791, kæmpede 1815 ved Waterloo, blev 1830 Generalpoſtmeſter, men udtraadte i Maj 1834 af det liberale Miniſterium, fordi han misbilligede Tanken om at bruge af den irſke Statskirkes Midler til ikke-kirkelige Øjemed (d. e. til Undervisningens Fremme); ſiden ſtod han midt imellem de to ſtore Partier, men ſluttede ſig 1846 til de conſervative, fordi han var imod Frihandelsbeſtræbelſerne. Han døde 1860, og nu blev Sønnen, **Charles H. Gordon Lennox**, f. 27 Febr. 1818, Hert. af R. Han havde været Officer og 1842—54 Adjudant hos Hærens Overgeneral (førſt Wellington, ſiden Hardinge). Fra 1841 ſad han ſom Jarl af March i Underhuſet og forſvarede conſervative Anſkuelſer; Marts—Juni 1859 var han Formand for Fattigcollegiet, Marts 1867—Dec. 1868 Handelsminiſter og blev i Febr. 1874 Præſident for Gehejmeraadet ſamt Regeringens Ordfører i Overhuſet indtil Maj 1880. 1885 blev han Statsſecretær for Skotland, men nøjedes under Marquis Salisburys nye Miniſterium n. A. med Æreſpoſten ſom Lordſeglbevarer for Skotland.

Richter, Adrian Ludwig, tyſk Maler, f. 1803 i Dresden, d. 1884, var Søn af Kobberſtikkeren Karl Aug. R. og førſt beſtemt til Kobberſtikkerkunſten, men foretrak Maleriet, hvori han vandt Navn ved ſine Landſkaber, for det meſte italienſke, med livlig Staffage. Han var Tegnelærer ved Porcelænsfabriken i Meißen 1828—36, kaldtes derpaa til Dresden ſom Profesſor ved Kunſtakademiet og Forſtander for Landſkabsſkolen. Senere har hans Navn faaet endnu større Udbredelſe ved hans talrige Illuſtrationer til Folkeviſer og Æventyr og ved hans frie Compoſitioner, ſom „Erbauliches und Beſchauliches", „Vaterunſer" o. fl. Han har raderet 70 Blade, meſt Udſigter fra Dresden.

Richter, Ernſt Friedr. Eduard, Componiſt og højt anſet Theoretiker, f. 24 Oct. 1808 i Lauſitz, d. 9 Apr. 1879 i Leipzig, hvor han 1843 blev Lærer i Theori ved Conſervatoriet og, efter at have været Organiſt ved forſkjellige Kirker, 1868 efter Hauptmann Cantor ved Thomasſkolen og Muſikdirecteur ved Hovedkirken. Skjønt R. har ſkrevet Mesſer, et Oratorium, Motetter, Pſalmer, Orgelſtykker, Claverſager, Kammermuſik m. m., er det dog ſærlig ſine meget benyttede theoretiſke Skrifter, han ſkylder ſit Navn. Hans „Lehrbuch der Harmonie" (1853, 16de Opl. 1884; paa Danſk ved Gebauer 1870, 2det Opl. ved J. D. Bondeſen 1883), „Lehrbuch der Fuge" (1859, 4de Opl. 1880) og „Lehrbuch des einfachen und doppelten Contrapunkts" (1872, 5te Opl. 1884) ere overſatte paa flere Sprog.

Richter, Eugen, tyſk Politiker, f. 30 Juli 1838 i Düſſeldorf, blev 1864 preusſiſk Regeringsasſesſor, men tog Afſked, fordi man vilde forſætte ham til Bromberg. Siden 1871 har han været Medlem af den tyſke Rigsdag og ſiden 1869 af det preusſiſke Underhus, ſom ofteſt valgt i Byen Hagen i Weſtfalen, og har ſom en dygtig Taler og udpræget Fremſkridtsmand været en haardnakket Modſtander af Bismarck og ſærlig af hans økonomiſke Politik. 1867 ſkrev R. en Anvisning til at indrette Forbrugsforeninger, og 1885 grundlagde han et eget Blad, „Freiſinnige Zeitung", i Berlin.

Richter, Guſt. Karl Ludw., tyſk Maler, f. 1823 i Berlin, d. 1884, var Elev af Edw. Holbein i Berlin og Cogniet i Paris og har malet en Række Hiſtoriebilleder og Portræter. Heraf maa nævnes det ſtore Billede „Pyramidernes Opførelſe" i Maximilianeum i München (fuldendt 1873) og Enkeltfigurer ſom „En Ægypterinde", „En Odaliſke", „En neapolitanſk Fiſkerdreng" m. fl. Blandt hans Portræter, ſom ſkattes meget højt, høre Kejſer Wilhelm I (Breslau), Kejſerinde Auguſta, Dronning Luiſe af Preusſen i hel Figur (Kölns Muſeum), braſilianſk Dame o. m. fl.

Richter, Hans, betydelig Muſikdirigent, f. 4 Apr. 1843 i Raab ved Ungarn, ſtuderede 1860—65 i Wien, var derefter hos Rich. Wagner i Luzern, ledede 1870 førſte Opførelſe i Brysſel af „Lohengrin", var 1871—75 Capelmeſter ved Nationaltheatret i Peſt, hvorefter han afløſte Desſoff ſom Capelmeſter ved Hofoperaen i Wien og Dirigent i de philharmoniſke Concerter. R. dirigerede 1876 „Nibelungen"-Opførelſen i Baireuth og afvexlende med Wagner 1877 Wagner-Concerterne i London, hvor han ſenere næſten aarlig giver Møde for at dirigere en Serie „Hans Richter-Concerter".

Richter, Jerem. Benj., f. 1762 i Hirſchberg i Schleſien, levede førſt ſom Bjærgværksſecretær og Proberer i Breslau, derpaa ſom Asſesſor i Bjærgværksadminiſtrationen og Arcaniſt ved Porcelænfabriken i Berlin, hvor han døde 1808. Han har gjort ſig overordentlig fortjent af Chemien ved at udfinde den ſimple Lov, der ſtyrer de neutrale Saltes Sammenſætning, idet han fandt, at, naar f. Ex. 1000 Vægtdele af to forſkjellige Syrer mættedes af forſkjellige Baſer, og der til at mætte den ene forbrugtes a, b, c Vægtdele af forſkjellige Baſer, til at mætte den anden α, β, γ af de ſamme Baſer, ſaa forholde a : b : c ſig nøjagtig ſom $\alpha : \beta : \gamma$. Dette Theorem var for R. en Prøveſten for alle de bekjendte Underſøgelſer over Neutralſaltenes Sammenſætning, og han rettede paa dette Grundlag mange urigtige Analyſer. Hans Arbejder findes i hans „Stöchiometrie oder Meßkunſt chymiſcher Elemente" (3 Bd., 1792—94) og „Ueber die neueren Gegenſtände in der Chemie" (11 Bd., 1792—1802). Men efter hans Død er det blevet klart, hvor langt hans ſtøchiometriſke Begreber overgik hans Samtids. Det er ikke uden Interesſe, at, medens han for de gamle Grundſtoffer benytter de gamle Planettegn (ſ. **Chemiſke Tegn**), betegner han de nyere med deres græſke Begyndelſesbogſtaver, Chrom f. Ex. $X\rho$, Titan $T\iota$; det er de førſte Antydninger, vi have, til det chemiſke Tegnſprog, der ſkulde blive ſaa frugtbart for hele Videnſkabens Udvikling. R. er Opfinder af det efter ham opkaldte Alkoholometer (ſ. d. A.).

Richter, Joh. Paul Friedr., berømt tyſk Skribent under Navnet Jean Paul, f. 21 Marts 1763 i Wunſiedel ved Baireuth. Faderen var Lærer og Organiſt, ſiden Præſt. R., der kun fik en tarvelig Undervisning, læſte paa egen Haand en Masſe af de forſkjelligſte Bøger og gjorde ſtadig Uddrag af det læſte. Denne Vane bibeholdt han hele ſit Liv og indflettede det paa denne Maade ſamlede umaadelige Stof af Notitſer paa en ofte temmelig vilkaarlig Maade i ſine Værker. 1781 gik han til Leipzig for at ſtudere Theologi, men beſkæftigede ſig mere med Skjønliteraturen, indtil Fattigdom nødte ham til 1784 at forlade Univerſitetet. 1787—88 var han Huslærer paa Landet, 1790 oprettede han en lille Privatſkole for Smaabørn i Schwarzenbach, men maatte ſtadig kæmpe haardt med Armoden. Hans førſte Bøger, Satirerne „Grönländiſche Prozeſſe“ (1783) og „Auswahl aus des Teufels Papieren“ (1789) havde ingen Lykke gjort, og han ſøgte nu længe forgjæves en Forlægger til ſin ſtadig ufortrødent fortſatte Produktion. Førſt 1793 lykkedes det ham at faa udgivet Romanen „Die unſichtbare Loge“, og den Lykke, ſom denne og endnu mere den næſte Roman „Hesperus“ (1795) gjorde, ſatte ham i Stand til at opgive ſin Lærervirkſomhed. Han tog nu Bolig i Hof og Baireuth og udfoldede her ſin ejendommelige Forfatterindividualitet i Værker ſom „Biographiſche Beluſtigungen unter der Gehirnſchale einer Rieſin“ (1796), „Leben des Quintus Fixlein“ (1796), „Siebenkäs“ (1796—97) o. fl. En ſig i ſpringende Indfald, driſtige, ofte maniererede Billeder og Vittigheder bredende Humor, hvis ſubjective Vilkaarlighed i tilfældige Stemninger ſtejer ud til alle Sider og ſelvbehagelig tumler ſig i Antitheſer, forbunden med en varm Begejſtring for det ædleſte i Livet og med en for en Tyſker ſjælden Sans for Detail- og Localkomik, gjør R. til en højſt ejendommelig Fremtoning. Kunſtneriſk Compoſition og Concentration ſkorter det ham ganſke paa, og en næſten ſpidsborgerlig Smaalighed aabenbarer ſig ſtundum i hans poſitive Udtalelſer. 1797—98 boede R. i Leipzig og flyttede derfra til Weimar for at være hos ſin Ven Herder; 1800 gik han til Berlin, hvor han giftede ſig med Caroline Mayer, med hvem han 1801 boſatte ſig i Meiningen. Her fuldendte han ſin „Titan“ (1800—3), der med „Die Flegeljahre“ (1804—5) betegner hans digteriſke Højdepunkt. Den Yndeſt, han nu nød i hele Tyſkland, var overordentlig og ſteg ofte til ſværmerſk Begejſtring. Fra 1804 boede R. i Baireuth og fortſatte ſin Virkſomhed i en rig Produktion („Dr. Katzenbergers Badereiſe“ 1809, „Des Feldpredigers Schmelzle Reiſe nach Flätz“ 1809 oſv.). 1804 udgav han „Vorſchule der Aeſthetik“, aandfulde philoſophiſke Cauſerier, 1807 „Levana oder Erziehungslehre“. En Mængde politiſke Lejlighedsſkrifter af ham udkom under de vexlende Tidsbegivenheder. Fra Bayern havde han en Underſtøttelſe af 1000 Gyld.; Univerſitetet i Heidelberg gav ham Diplom ſom Dr. phil., og Akademiet i München gjorde ham til Æresmedlem. Tabet af hans eneſte Søn (1821) nedbøjede ham dybt; han var ſiden ſtadig ſygelig og døde af Vatterſot 14 Nov. 1825 i Baireuth, hvor Kong Ludvig I lod rejſe hans Statue af Schwanthaler. Hans „Sämtl. Werke“ udkom i 65 Bd. 1826—38, hans Biographi, paabegyndt af ham ſelv, fuldendt af E. Förſter og Otto, i 8 Bd. 1826—33.

Richter, Joſeph, tyſk Folkeſkribent, f. 1748 i Wien, d. 1813 ſmſtds., ſkrev en Mængde Lyſtſpil, Romaner og humoriſtiſke Fortællinger, men vandt iſær ſtor Indflydelſe ved ſit Folkeſkrift „Briefe eines Eipeldauers“, ſom han paabegyndte 1785 og med korte Afbrydelſer fortſatte lige til ſin Død, og ſom vandt en overordentlig Udbredelſe.

Richter, Ole Jørgenſen, norſk Publiciſt og Politiker, f. 23 Maj 1829 i Inderøen (Nordre Throndhjems Amt) paa Gaarden Roſtad, der i en Række Slægtled havde tilhørt hans Mødreneæt, medens han paa fædrene Side nedſtammede fra en i Midten af det 17de Aarh. indflyttet tyſk Bjærgmandsfamilie. 1846 underkaſtede R. ſig norſk og 1852 latinſk juridiſk Examen, hvorefter han et Par Aar var conſtitueret Sorenſkriver i Stør- og Nærdalen. Som Student havde han jævnlig leveret Bidrag til „Chriſtianiapoſten“ og „Krydſeren“, og under et Ophold i England 1855—56 fik han endog Anledning til i »Times« og »Globe« at offentliggjøre nogle Artikler angaaende Norge-Sveriges Stilling lige over for Rusland og Betydningen af en nærmere Tilſlutning mellem de førſte Stater og Veſtmagterne. Efter ſin Hjemkomſt traadte han i „Aftenbladets“ Redaction og havde betydelig Del i dette Blads Ledelſe, indtil han 1861 tog Autoriſation ſom Højeſteretsadvocat og boſatte ſig paa ſin Fædrenegaard i Inderøen. Han oparbejdede her en betydelig Sagførerforretning, deltog i det communale Liv og opnaaede allerede ved Stortingsvalget det følgende Aar at blive Repræſentant for Nordre Throndhjems Amt. Han havde Sæde paa alle Storting indtil 1878, idet han dog de to ſidſte Aar repræſenterede Throndhjems By, hvor han 1876 var bleven Byfoged. Han tilhørte i alt væſenligt Oppoſitionen, ſom han dog kunde ſtille ſig fra, f. Ex. i Spørgsmaalet om Norges og Sveriges Intervention i Danmark 1864; ved ſine Kundſkaber og ſin overlegne Dygtighed i Debatten blev han ſnart en af dens meſt fremragende Medlemmer, var Formand i flere af de vigtigſte Comitéer og til ſidſt Præſident i Odelstinget. Han var den egentlige Ophavsmand til Forſlaget om Jærnbaneforbindelſe mellem det ſønden- og nordenfjældſke Norge (1866) og havde megen Fortjeneſte af den 1874 gjennemførte Reviſion af Criminallovgivningen, idet han ſaa vel deltog i de forberedende Arbejder ſom i Odelstinget forſvarede Lovforſlaget. Han anvendtes ogſaa af Regeringen i Lovcommiſſioner, deriblandt i den vigtige Hovedſkylddelingscommiſſion (1872 og følg. Aar). Efterhaanden ſom Oppoſitionspartiet under Joh. Sverdrups Ledelſe gik videre i ſine Fordringer lige over for Regeringen, ſkilte R. ſig tillige med flere andre ſig mere og mere derfra, ſaa at han til ſidſt i flere vigtige Spørgsmaal ſtod paa den modſatte Side; han forlod derfor den politiſke Skueplads, idet han 1878 blev norſk-ſvenſk Generalconſul i London. Herfra kaldtes han 1884 tilbage for ſom Statsminiſter i Stockholm at tage Sæde i det af Joh. Sverdrup dannede Miniſterium, men afgik 1888 fra denne Stilling og aflivede ſig ved et Revolverſkud kort efter, 15 Juni ſ. A.

Richter, Æmil. Ludw., bekjendt ſom Lærer i Kirkeret, f. 1808 i Sachſen, d. 1864, blev efter at have beklædt andre Embeder 1846 Profeſſor i Berlin, 1850 tillige Medlem af det evangeliſke Overkirkeraad, 1852 Overconſiſtorialraad. Hans Hovedværker ere Udgaven af »Corpus juris canonici« (2 Bd., 1833—39) og „Lehrbuch des kathol. und evangel. Kirchenrechts“ (1841; 8de Opl. 1878).

Richterswyl, Stad i Cant. Zürich i Schweiz, 3 M. ſ. til ø. for Zürich ved Zürich-Søen. 4,000 J. Livlig Induſtri.

Richthofen, Ferd., Friherre af, berømt tyſk Geognoſt og Geograph, f. 5 Maj 1833 i Schleſien, anſattes 1856 ved den geologiſke Rigsanſtalt i Wien og fulgte 1860 ſom Geolog med en preusſiſk Expedition, ſom ſkulde afſlutte Handelstractater med China, Japan og Siam, men forlod Expeditionen i det ſidſtnævnte Land for at foretage Underſøgelſer paa Java og Philippinerne. Han gik derefter til Californien og Nevada, vendte 1868 tilbage til China, og efter at han havde afſluttet ſine mangeaarige Underſøgelſer i dette Land, vendte han tilbage til Europa, hvor han i de følgende Aar havde en væſentlig Del i de af Kong Leopold II organiſerede Underſøgelſer og Civiliſationsforſøg i Afrika. R. har i væſentlig Grad bidraget til at udvide Kjendſkabet til Aſiens geographiſke Beſkaffenhed i Almindelighed og har iblandt andet paaviſt, at der er en fuldſtændig Overensſtemmelſe mellem de tidligere ſaa gaadefulde Løſs-Dannelſer i Mellem-Europa og Steppedannelſerne i Aſien, der indtage umaadelige Arealer og have en Mægtighed af 1,500—2,000 Fod. Tidligere antog man, at Løſs var frembragt ved Vandſtrømme, men R. har godtgjort, at det er en Luftdannelſe. Reſultatet af hans tolvaarige Underſøgelſer ere offentliggjorte i det ſtore Rejſeværk „China, geol. Reiſen u. Studien“, hvoraf I, II og IV Bd. er udkommet 1877—85. R. udnævntes 1875 til Profeſſor i Geographi i Bonn, hvorfra han 1883 i ſamme Egenſkab forflyttedes til Leipzig, 1886 til Berlin.

Ricimer, en Svever af kongelig Byrd og Fører for de barbariſke Hjælpetropper i Italien, udmærkede ſig i Krigen mod Vandalerne 456 og indtog fra nu af indtil ſin Død under Titlen „Patricier“ en Herſkers Stilling i det veſtromerſke Rige, ſkjønt han ſom Barbar ikke vovede at paaſætte ſig Kronen. Han tvang 456 Kejſer Avitus til at nedlægge Regeringen, indſatte derpaa den dygtige Feltherre Majorianus til Kejſer, men lod ham myrde 461. Den følgende Kejſer Severus blev ogſaa ryddet af Vejen 465, og R. ſtyrede nu Riget i ſit eget Navn. Da han ikke kunde værge Italien imod Vandalernes Angreb, bad han den øſtromerſke Kejſer at vælge en Herſker, og med R.s Samtykke blev nu Anthemius 467 Kejſer, hvis Datter R. ægtede. Venſkabet varede ikke længe; R. drog til Milano og ſamlede en Hær, der udraabte Olybrius til Kejſer 472. Efter at have belejret Rom i tre Maaneder fik R. Bugt med ſin Svigerfader, hvem han lod henrette, medens ſamtidig hans Soldater plyndrede Rom. En Maaned efter (472) døde R.

Ricinus, Slægt af Vortemælksfamilien, hvis meſt bekjendte Art er „Chriſtpalmen“, R. communis, en flere Alen høj, kraftig Urt med ſtjærnedelte Blade og en ſammenſat Blomſterſtand, ſom for neden bærer Hanblomſterne, der ere forſynede med mange Støvdragere med ſtærkt grenede Støvtraade, for oven Hunblomſterne, der hver frembringer en pigget, 3rummet Kapſel med et Frø i hvert Rum. Den har hjemme i det ſydlige Aſien. Af Frøene faas ved Presning amerikanſk Olje, **Ricinusolje**, temmelig tykflydende, farveløs, af Vægtfylde 0,96, opløſelig i Vinaand (Forſkjel fra fede Oljer) og Æther. Den beſtaar af Glycerider (ſ. **Glycerin**), af Ricinſtearinſyre (mulig blot en Blanding af Stearin- og Palmitinſyre) og Ricinoljeſyre og indeholder tillige en Harpix, hvorpaa mulig dens afførende Virkning beror.

Ricochetter [ſchĕtter], de Spring hen over Marken eller Havfladen, hvormed en under en lav Højderetning udſkudt Kanonkugle tilbagelægger den ſidſte Del af ſin Bane, efter at den har gjort ſit førſte Nedſlag, ſaafremt den ikke er bleven ſtikkende i dette. En Skydning, hvorved man attraar at ramme ſit Maal ved Kuglens Opſpring, kaldes Ricochetſkydning. Denne Benævnelſe bruges tillige i Følge en falſk Sprogbrug om en for Belejringskrigen ejendommelig, af Vauban opfunden Art af Skydning; man ſtiller ſine Kanoner i Forlængelſen af den Befæſtningslinje, man vil bringe til Tavshed, og lader dem beſtryge den paa langs, idet man afpasſer Ladningen og Højderetningen ſaaledes, at Projectilerne ſlaa ned under ſtejle Vinkler, ſaa at Forſvarerne af Fæſtningslinjen kun have liden Dækning af deres Bryſtværn og Traverſer.

Ricord, Phil. [kŏāhr], berømt franſk Syphilidolog, f. 10 Dec. 1800 i Baltimore af franſke Forældre, kom til Paris 1820, praktiſerede efter at være bleven Læge førſt paa Landet, men var derpaa 1831—60 Overlæge ved Hôpital du midi i Paris, i hvilken Stilling han med Skarpſindighed og Aand har bidraget til Udviklingen af Læren om de ſyphilitiſke Sygdommes Natur og Helbredelſe. Særlig bekjendte ere hans aandrige »Lettres sur la syphilis« (3dje Opl. 1863).

Ridder, de romerſke R. (Equites, ordo equestris) og R. i Middelalderen, ſ. **Riddervæſen**. **40 Riddere**, d. e. Martyrer (ſ. d. A.), Benævn. paa 9 Marts ſom Helgendag i den katholſke Tid, bekjendt Mærkedag i Henſeende til Vejrliget i de følgende 6 Uger.

Ridderakademi, det kongelige, i Kjøbenhavn blev ſtiftet 26 Sept. 1691 af Chriſtian V i Stedet for det 1665 nedlagte Sorø Akademi og indviet 15 Apr. 1692, med en Overhofmeſter i Spidſen og Profeſſorer i de forſkjellige Videnſkaber. Det havde kun en kort Tilværelſe, idet det i den pengeknappe Krigstid blev nedlagt 1710 af Frederik V, ſom 1727 ſkjænkede dets Gaard paa Nytorv (hvor nu Raad- og Domhuſet ſtaar) til det ſ. A. ſtiftede Vajſenhus.

Riddergodſer kaldtes, navnlig tidligere, i Tyſkland ſaadanne Godſer, hvis Beſiddere ſkulde yde Riddertjeneſte og derfor vare fritagne for de paa Bondeejendom hvilende Byrder og de ſædvanlige Landſkatter; i Stedet for den perſonlige Tjeneſte traadte ſenere forſkjellige Bidrag til Statsudgifterne, ſom i den nyere Tid ere blevne forandrede til Skatter. Beſidderne havde i Regelen ſærlig Repræſentation i Landſtænderne og forſkjellige andre Forrettigheder, ſom Patrimonialjurisdiction, Patronatsret, Jagtret oſv. Nu ere de fleſte af disſe Herligheder bortfaldne eller modificerede.

Ridderhus, det ſvenſke, oprettedes ved den ſaakaldte R.-Ordning af 6 Juni 1626 efter „Ridderſkabets og Adelens“ Beſlutning om i Stockholm at bygge et R. til at forſvare ſine »privilegia« m. m. og holde deres „ſolenne Sammenkomſter“ i. Da der tidligere ofte var rejſt Tvivl om, hvem der med Rette burde henregnes til Sveriges Adel, faſtſattes det, at kun de Slægter, ſom immatriculeredes paa R., ſkulde erkjendes for adelige og have Stemmeret paa R. Da ſenere ved Rigsdagsbeſlutningen af 1866 „Ridderſkabet og Adelen“ ophørte at være en „Rigsſtand“, udfærdigedes 22 Juni ſ. A. en ny R.-Ordning, i Følge hvilken for at overveje fælles Intereſſer et ordentligt „Adelsmøde“ ſammentræder hvert tredje Aar. Det nærmere Tilſyn med R. og dets Anliggender tilkommer en paa Adelsmødet valgt Beſtyrelſe, beſtaaende af en Formand og 6 Medlemmer.

Ridderordener, gejſtlige, opſtod i Korstogenes Dage, hvor den religiøſe Begejſtring gjorde Ridderen til Munk og Munken til Ridder for at kæmpe den dobbelte Kamp med Aandens Vaaben mod Kjødet og Synden, med Sværdet mod Troens Fjender. „Herrens Stridsmand væbner ſig indvendig med Troen, udvendig med Sværdet; han er vis paa ſin Salighed, naar han fælder Fjenden, endnu visſere, naar han ſelv falder“. Om de enkelte Ordener, Tempelherrerne, Johanniterne, de tyſke Riddere, Sværdbrødrene, den ſpanſke Calatravaorden oſv., ſ. de enkelte A. Som noget tilſvarende her i Danmark kan nævnes Roskildebrødrene under Betheman (ſ. d. A.). **Verdslige R.**, ſ. **Ordener** og de enkelte Stater.

Ridderſkab betegner i Tyſkland dels Landets ſamlede Adel, dels den lavere Adel. Medens det tyſke Rige beſtod, deltes R. i det rigsumiddelbare og det middelbare eller „landſäſſige“. De enkelte Landes R. er ſom ofteſt forenet i en Corporation, ſom ejer visſe Stiftelſer og har nogle ſærlige Rettigheder. Disſe ere Ret til Sæde og Stemme i R.s Forſamlinger, Ret til at bære en egen Uniform, til at faa Døtrene indſkrevne i Frøkenkloſtrene. Tidligere havde R. i Regelen ogſaa en ſærlig Repræſentation i Landdagene. Det ſlesvigſke og det holſtenſke R. vare fra gammel Tid ſammenknyttede ved en ſaakaldt nexus socialis med en permanent Deputation (oprettet 1775) og have Adgang til Frøkenkloſtrene i Slesvig, Preetz og Ueterſen.

Ridderſpore (Delphinium), Slægt af Ranunkelfamilien, har uregelmæsſige Blomſter, idet Bægeret, der er farvet, er dannet af 5 uligeſtore Blade, af hvilke det ene er forſynet med en Spore; af Kronbladene ere 1 eller 2 forſynede med Spore, der omſluttes af Bægerets Spore. Frugterne ere Bælkekapſler, men hyppig kun 1 udviklet. Hos os voxer D. consolida med blaa Blomſter; i Haver dyrkes flere Arter, navnlig D. orientale.

Ridderſtad, Carl Fred., f. 18 Oct. 1807, beſtemtes ſom Barn til Militær og blev Lieutenant 1839, men tog 1840 ſin Afſked. Efter at han en kort Tid havde udgivet »Tidning för Stockholms län«, nedſatte han ſig allerede ſ. A. i Linköping ſom Bogtrykker og overtog Redactionen af »Östgötha Correspondenten«, et af de betydeligere Provinsblade. Efter Kong Oscars Regeringstiltrædelſe kæmpede han med Iver for en Forandring i Repræſentationsmaaden og tog under Rigsdagene 1844—68 virkſom Del i det politiſke Liv ogſaa ſom Rigsdagsmand, dels i Ridderhuſet, dels ſom Ombud for Staden Linköping først i Borgerſtanden, derpaa i 2det Kammer; d. 12 Aug. 1886. Allerede ſom Cadet røbede R. poetiſke Anlæg; ſenere udgav han flere Hæfter lyriſke Digte og optraadte ſom Forfatter for Theatret; men egentlig er det ſom Roman- og Novelleforfatter, at han indtager en noget mere fremragende Plads i den ſvenſke Literatur. Blandt hans Romaner, til hvilke han ofte har laant Emner fra Sveriges nyeſte Hiſtorie, ere iſær at mærke »Svarta handen«, »Drabanten« med dens Fortſættelſe »Fursten« og »Drottning Lowisa Ulricas hof«. Han udgav 1856—62 ſine »Samlade dikter« og 1876—81 ſine »Samlade skrifter« (Romaner og Noveller); end videre offentliggjorde han et Par Samlinger hiſtoriſke Aktſtykker, Memoirer og Breve: »Gömdt är icke glömdt« (1846—53) og »Minnen från äldre och nyara tider« (1855—56); i ſine ſeneſte Aar begyndte han i »Regnbogen. Interiörer från olika tider. Anteckningar och minnen« (1 Del, 1882—83) at optegne ſine Erindringer.

Riddervold, Hans, norſk Statsraad, f. 7 Nov. 1795 i Nærheden af Aasgaardſtrand, blev 1819 theologiſk Candidat, 1820 reſiderende Capellan i Frederiksſtad og beklædte ſenere forſkjellige Præſteembeder, indtil han 1843 blev Biſkop i Throndhjems Stift. Fra 1827—42 og 1848 var han Medlem af Stortinget, hvor han vandt ſaa ſtor Anſeelſe, at han blev Præſident i Odelstinget og ſenere i Stortinget; han var den eneſte Stortingsmand, ſom Carl Johan kaldte til at tage Sæde i Unionscommisſionen (1839—41). 1848 blev han Statsraad og Chef for Kirkedepartementet, idet Kong Oscar I anſaa det nødvendigt i Anledning af Februarrevolutionens Bevægelſer at optage nogle parlamentariſke Ledere i ſit Raad. I denne Stilling forblev han, indtil han 1 Juli 1872 tog Afſked „af Helbredshenſyn“; d. 20 Juli 1876. Lige over for de kirkelige Reformer, der 1850 med Iver forlangtes af mange, indtog R. en afventende Holdning; 1859 nedſatte han en Commisſion til at tage en Række af disſe Spørgsmaal under Overvejelſe, ſom der dog ikke kom noget udaf. Paa Skolevæſenets Indflydelſe er R.s Styrelſe af indgribende Betydning, idet han kaldte Hartvig Nisſen (ſ. d. A.) til Expeditionschef efter at have ladet den af ham udarbejdede Lov om Almueſkolevæſenet i Byerne (1860) ſanctionere, ligeſom den højere Skole førſt delvis og ſenere ved Lov af 1869 fuldſtændig organiſeredes paa Grundlag af de af Nisſen udtalte Synsmaader. Man anſaa R. for at være et af de indflydelſesrigeſte Medlemmer af Statsraadet og for den, der i Forening med Fr. Stang gav det dets Charakter.

Riddervæſen. I det romerſke R.s (equites Romani) Hiſtorie maa man ſkjelne mellem: 1) et militært Inſtitut med nogen politiſk Betydning; 2) dette Militærinſtitut vedligeholdt ſom en gammel Form uden ſynderlig Anvendelſe, og 3) en af Militærinſtitutet fremgaaet Stand med langt ſtørre Betydning. 1) Romulus ſkal have oprettet tre Ryttercenturier, hvis Størrelſe fordobledes af Tarquinius Priſcus, indtil endelig Servius Tullius ved ſin Organiſation af Folket oprettede 18 Ryttercenturier af de rigeſte Borgere; dog maatte Staten give Rytterne en Pengeſum til Anſkaffelſen af Heſten og en aarlig Pengeſum til Heſtehold. Minimum af Ridderformuen er ubekjendt for den ældſte Tid; ſenere var det 400,000 Seſtertier = c. 60,000 Kroner. 2) Dette Ryttercorps holdt ſig lige til Conſtantin d. ſtore ſom en gammel Form og optraadte aarlig 15 Juli i en højtidelig Proceſſion (transvectio equitum); i Republikens ſidſte Tid og i Kejſertiden vare de virkelige Legionsryttere dog ikke mere romerſke Riddere, men ſtilledes ſædvanlig af Forbundsfællerne. Udtrykket »militia equestris« i Kejſertiden betyder Officerstjeneſte til Heſt. 3) I Tidens Løb fik Navnet »eques Romanus« en anden Betydning, idet der uden for Ryttercenturierne og uden nogen militær Betydning dannede ſig en ſæregen Ridderſtand (ordo equester). De, ſom en Gang havde gjort Ryttertjeneſte, beholdt vel Navnet equites, og hertil ſluttede ſig de, der havde Rytterformue, men ej vare blevne udſkrevne til denne Tjeneſte. Men denne Stand fremtræder førſt fra Gracchernes Tid afſondret fra det øvrige Folk ſom en fribaaren, formuende Borgerklasſe med ſæregne politiſke Rettigheder og danner et Slags Modvægt mod Senatet. C. Gracchus gav 122 f. Chr. en Lov, hvorved Domſtolene toges fra Senatet og gaves Ridderne. Sulla gav dem tilbage til Senatet, men allerede 70 f. Chr. delte den aureliſke Lov Dommerforretningerne mellem Senatorerne, Ridderne og tribuni ærarii, d. e. de næſt efter Ridderne rigeſte Borgere. Ridderne vare de romerſke Grosſerere og Capitaliſter. De optraadte ſom publicani, d. e. forpagtede Oppebørſelen af Statens Indtægter, og paatog ſig Leverancer til Staten ſom negotiatores, d. e. Grosſerere, og feneratores, d. e. Banquierer og Aagerkarle, og i disſe Egenſkaber udſugede de i høj Grad Provinsbeboerne, iſær efter at de ſelv havde faaet Domſtolene og ſaaledes kunde begaa deres Forbrydelſer uden Straf. Dog forbedredes dette Forhold under Kejſerne. Denne Ridderſtand var meget talrig; ſaaledes proſkriberede Sulla 2,800 Riddere, og Geographen Strabon fortæller, at baade i Cadiz og Padua, der vel vare betydelige Stæder, men dog ej hørte til de allerſtørſte i Romerriget, levede der 500 Riddere. De romerſke Riddere havde følgende Udmærkelſestegn: 1) en ſmal Purpurbræmme paa Togaen, 2) Guldringe og 3) en ſæregen Plads i Theatret, neml. de 14 forreſte Bænke. — Middelalderens R. betegner Indbegrebet af de charakteriſtiſke Egenſkaber ved og Fremtoninger af Krigerſtanden, ſaaledes ſom den i ſin Særſtilling ſom Stand kom til Uddannelſe ved Korstogene hos de romanſke og germanſke Folk i Europa. Spirer til R. træffes allerede hos Germanerne og de gamle Nordboere i den agtede Stilling, ſom Kvinderne indtog, i Foſtbroderſkabet og en ſtærkt udviklet Æresfølelſe. Ogſaa hos Araberne i Spanien fandtes tidlig Samfund, hvis Regler og Skikke ligne de chriſtne Ridderordeners. R.s Former fik dog førſt deres faſtere, i Hovedtrækkene for hele Veſteuropa gjældende Præg inden for Chriſtendommen ved Kampen med de vantro og under overvejende Indflydelſe af det ſydfranſke Ridderſkab. Riddertiden kan deles i tre Tidsaldre, en Heltetid, ſkildret i Sangene om Carl d. ſtore og hans Paladiner, en Blomſtringstid, helliget til Damernes Dyrkelſe og ſærlig ſkildret i Sangkredſen om Kong Artus og Ridderne ved det runde Bord, og endelig en Forfaldstid, hvis Latterligheder og Lavheder udødeliggjort af Cervantes i hans berømte Roman „Don Quixote". R. knyttede ſig væſentlig til Ryttertjeneſten og de Len, hvoraf Krigstjeneſten ydedes til Heſt, ſaa at „Rytter" og „Ridder" („Reiter" og „Ritter", lat. Fællesbenævn. eques) ere beſlægtede Begreber ligeſom ſelve Ordene. Grundlaget for det uddannede R. med dets finere Sæder, dets Literatur og Minneſang, dets ſæregne Begreber om Æren og de Forpligtelſer, ſom derved paalagdes, dets Galanteri mod Damer og ſværmerſke Begejſtring for Skjønheden, ſamt Gudsfrygt og Nidkjærhed for den chriſtne Kirke, af hvilket Moment de gejſtlige Ridderordener (ſ. d. A.) fremſtod, ſom overhovedet for al ridderlig Færd var kunſtmæsſig Færdighed i Vaabenbrug (jvfr. Turnering) og en chriſtelig, om end ved de ſæregne Standsbegreber ejendommelig betinget Livsvandel. For at blive Ridder (miles), ſom udgjorde den førſte Klasſe i Adelsſtanden (jvfr. Væbner), maatte derfor den adelige Yngling fra ſit ſyvende Aar gjennemgaa en dertil ſigtende Opdragelſe og Fordannelſe, tjene en højere Adelsmand førſt ſom Page (ſ. d. A.) og efter i ſit 14de Aar at være gjort „væragtig", d. e. omgjordet med Sværdet, ſom Ridderſvend. Saaledes forberedt modtog han under højtidelige Ceremonier efter forudgaaende Faſte og Bøn Ridderſlaget af Lensherren eller en anden Adelsmand ved en Berørelſe paa Skulderen med Sværdet, hvorved han i Guds, den hell. Michaels og den hell. Georgs Navn erklæredes for Ridder og modtog de for en ſaadan almindelige Vaaben tillige med de gyldne Sporer (deraf Talemaaden „vinde ſine Sporer"), ſom vare et af Riddernes Særkjender; ſtundum ſkete det paa Valpladſen, naar Vedkommende havde udmærket ſig i Kampen, uden videre Forberedelſe og Højtidelighed. Ridderſtanden betragtedes ſom den højeſte Æresſtand; en Ridders Ord var tilſtrækkelig Garanti f. Ex. for Løſepenge, ſom fordredes for ham, naar han var tagen til Fange i Krigen; en fangen Ridder maatte der ikke paalægges Lænker; hans Heſt og Vaaben maatte ikke fratages ham for Gjæld. Men beſtæmmede han ſin Stand ved en vanærende Handling (f. Ex. ved at bryde ſit Ord), blev han æreløs og udſtødtes med Spot af Standen; hans Vaaben og Skjold ſlæbtes i Snavſet og ſønderbrødes. R. hvilede paa Ærens, Modets og Troens Principer, og om det end kun i kort Tid og inden for ſnævrere Kredſe har ſtaaet i ſin fulde Blomſtring, havde det dog ſin ſtore Betydning under Middelalderens Barbari til at mildne Sæderne og beſkytte de ſvage og værgeløſe. Men efterhaanden tabte de ſmukke og ophøjede Ideer, ſom fra Begyndelſen af knyttede ſig til R., deres Indflydelſe, og R. udartede til lovløſt voldſomt Uvæſen (Røverriddere, der plyndrede Stæder og rejſende Kjøbmænd) eller til æventyrlige og planløſe Omſtrejfninger („vandrende Riddere", ſom ofte ikke vare andet end adelige Landſtrygere, parodierede af Cervantes i „Don Quixote") eller til en blot Hoftjeneſte og et begunſtiget Adelsariſtokrati. Skjønt den over R. udbredte poetiſke Glans ſlukkedes under det 14de og 15de Aarh.s Storme, bevarede Ridderſtanden alligevel ikke alene ſine lige over for de almindelige frie Mænd erhvervede Forrettigheder, men vidſte endog at udvide disſe, og ſaaledes opſtod det moderne Ridderſkab.

Ridebane, et Rum eller en Plads, indrettet til der at lære og øve Ridning ſaa vel ſom til Dresſur af Heſte. R. kan enten være aaben eller dækket og lukket og kaldes i ſidſte Tilfælde **Ridehus**. Bunden maa være jævn og blød eller elaſtiſk for at ſkaane Heſtenes Ben, der vilde lide ved den fortſatte Bevægelſe paa haard Bund. Denne er derfor belagt med Grus, ſjældnere med Savſpaan ell. Bark. Ridehuſets Vægge have indvendig en Hældning udad, for at Heſten ikke ſkal kunne klemme Rytterens Ben op ad Barrièren, Væggenes indvendige Side. Ridehuſe have i Regelen Form af et Rectangel, hvor den korte Side er halv ſaa ſtor ſom den lange. Taget maa være af en ſærlig Conſtruction, da ingen underſtøttende Piller kunne være inde i Ridehuſet; dog findes undertiden to Søjler i R., de ſaakaldte *Pilarer*, der bruges ved Heſtens Dresſur.

Ridefoged, gammel Benævn. paa Fuldmægtige ell. Forvaltere paa Herregaarde. De vare berygtede for deres ofte tyranniſke Behandling af Hovbønderne.

Ridemænd kaldtes de af de gamle Landsting udnævnte Perſoner, ſom indtil Landstingenes Ophævelſe 1805 foretog Executionen af Over- og Højeſteretsdomme hos Adelige paa Landet.

Ride Sommer i By, ſ. **Majfeſt** und. **Maj**.

Ridetøj beſtaar af Hovedtøj og Sadel (ſ. d. A.).

Ridicule, fr. [kyhl], (egtl. Réticule), en kvindelig Arbejdspoſe, Strikketøj. **Ridiculiſere**, latterliggjøre, ſpotte.

Ridinger, Johann Elias, tyſk Dyrmaler og Raderer, f. 1698 i Ulm, d. 1767 i Augsburg, nød Undervisning i Kunſten hos Reſch og Rugendas i Augsburg. Han var ſelv en dygtig Jæger og fortrolig med Dyrenes hele Liv og Færd, ſom han gjengav med overordentlig Troſkab og Dygtighed. Iſær gjengav han vilde Dyr med Forkjærlighed. Hans Malerier ere ſjældne, men han har raderet henv. 400 Blade, til Dels ved ſine Sønners Hjælp.

Ridley, Nicolaus [li], en af Englands betydeligſte Theologer og Martyrer i Reformationstiden, f. i Northumberland c. 1500 af fornem Slægt, ſtuderede i Cambridge, Paris og Löwen, blev Biſkop i Rocheſter 1547, i London 1550 og var under Edvard VI Ærkebiſkop Cranmers vigtigſte Medarbejder i hans reformatoriſke Gjerning, men blev efter Kongens Død fængslet, dømt ſom Kjætter og brændt i Oxford 16 Oct. 1555.

Ridning. Hvorvel mange Slags Dyr foruden Heſten benyttes til R., ſaaſom Æslet, Muldyret, Kamelen, Elefanten, Rensdyret og ſelv Strudſen, er R. paa Heſte dog af den ulige ſtørſte Betydning. **Ridekunſten** indbefatter dels den Færdighed, Rytteren ſkal beſidde, dels den Dresſur, ſom Heſten maa undergaa for at blive ſkikket til R. Rytteren maa ved alle Heſtens Bevægelſer bevare ſit rolige Sæde og ſin Holdning til Heſt og være i Stand til at udøve de Indvirkninger, give Heſten den Hjælp, ſom tvinger den til at underordne ſig hans Vilje. Heſtens *Dresſur* eller *Tilridning* gaar hovedſagelig ud paa at vænne Heſten til at bære Rytteren, til at indtage den for R. heldigſte Holdning og til at lyſtre Tøjle og Schenkler. Af Naturen ere Heſtens Forben paa Grund af Halſens og Hovedets fremſtikkende Stilling mere belaſtede end Bagbenene, et Forhold, der yderligere forværres ved Vægten af Rytteren. Man ſøger derfor ved at rette Heſtens Hals i Vejret, ved at tvinge dens Hoved ned i lodret Stilling og ved at faa den til at bøje Bagbenene og tage dem ind under ſig at forlægge Tyngdepunktet længere tilbage og derved bringe Heſten i Ligevægt, ſaaledes at Vægten af Rytter og Heſt i lige høj Grad fordeles paa For- og Bagben. Medens der findes enkelte Folkeſlag, f. Ex. Araberne, der ere fødte Ryttere, og ſom fra den ene Generation til den anden nedarve den medfødte Rytterfærdighed, maa Rytterfærdigheden hos de civiliſerede Folkeſlag methodiſk tillæres, og der fordres ikke blot langt og ihærdigt Arbejde, men ogſaa ſærlige Anlæg for at blive en dygtig Rytter. Efter den forſkjellige Henſigt, man har for Øje med R., har denne viſſe Ejendommeligheder og faar ſærlige Navne; ſaaledes benyttes til Krigsbrug den *militære* R. og *Campagneridningen*, *Væddeløbsridning* bruges kun paa Væddeløbsbanen, *Jagtridning* ved Parforcejagt, og endelig har man *Skoleridning*, der igjen efter den ſtørre eller mindre Grad af Fuldkommenhed, hvortil den drives, deles i den lavere og den højere. Den *højere* eller *ſpanſke Skole*, der kun øves i Manègen, ſtod tidligere i høj Anſeelſe og blev navnlig kunſtfærdig dyrket i den kejſerlige „Eqvitation" eller Rideſkole i Wien, men har nu til Dels tabt ſin Betydning, idet man nu til Dags mere og mere kun gaar ud paa den ſaakaldte praktiſke R. i det frie og kun benytter Arbejdet i Manègen ſom Forberedelſe hertil. I den ſpanſke Skole lærte Heſten at gaa ſpanſke Trin i Skridt og Trav, der beſtaar i en høj, løſtende og ſtærkt cadenceret Bevægelſe, udført i to Tempo, at piaffere, en lignende Bevægelſe, der ſker paa Stedet, endelig at udføre flere ſtærkt hævede Galopøvelſer ſamt foretage forſkjellige Kunſtſpring uden at ſætte over nogen Forhindring, ſaaſom Lançaden, der er et Spring i Højde og Længde og ſker i en Bue fremad, Croupaden, et Højdeſpring, hvor Heſten, medens den er i Luften, trækker alle fire Ben op under Kroppen, Balotaden, der udføres ſom Croupaden, kun at Bagbenene ikke trækkes helt op, ſluttelig Cabriolen eller Hjorteſpringet, det højeſte og meſt fuldkomne Skoleſpring, der beſtaar i, at Heſten, idet den ſpringer højt lige i Vejret, medens den ſvæver i Luften med Kraft ſtrækker begge Bagben lige bagud og dog ved Nedſpringet kommer til Jorden omtrent paa ſamme Sted, hvor den ſprang op. Kunſtberiderne benytte ved deres ſaakaldte Skoleridning en Del af den ſpanſke Skoles Øvelſer. Rideheſtens Tilridning eller Dresſur ſker hovedſagelig under Rytter, men indledes ofte med Øvelſer ved Haanden og navnlig med Longering, hvor Heſten løber rundt i en Line, den ſaakaldte Longe, der er ſpændt i et paalagt Hovedtøj, i Regelen en Kapſun, der ved en ſkindbetrukken Jærnbøjle frembringer et efter Omſtændighederne mere eller mindre ſtærkt Tryk paa Heſtens Næſe. I Stedet for en levende Rytter er der da ofte paa Heſtens Ryg anbragt en ſpanſk Rytter, en Sadelbom, hvorfra der gaar elaſtiſke Remme hen til Hovedtøjet, og hvorved Heſten kan tvinges til at føre Hals og Hoved paa den Maade, der ønſkes. Den Perſon, der fører Longen, Longeføreren, er enten ſelv forſynet med en Chambrière, en ſtor Piſk med en lang Snært, eller lader denne føres af en Medhjælper for at faa Heſten til at følge den af Longens Længde angivne Cirkellinje. Hjælpen, der ved R. anvendes dels til at ſtyre Heſten og dels til at animere og om fornødent ſtraffe den, beſtaar i, Tiltale, Tungeſlag, Anvendelſe af Tøjlerne, Tryk eller Slag med Schenkel og Spore og endelig Brugen af Ridepiſken. **Engelſk R.** beſtaar i, at Rytteren, i Stedet for directe at modtage de ved Heſtens Bevægelſe foraarſagede Stød, ved at hæve ſig i Bøjlerne og lade Legemet gjøre en Bevægelſe forover afbøder disſe, ſaaledes at han ved hvert andet Stød bliver kaſtet i Vejret, medens han i den forover bøjede Stilling undgaar det næſte. Paa Grund af Heſtens Maade at flytte Benene i Trav (ſ. d. A.) vil det ſaaledes ſtadig være det ſamme Par diagonalt ſtillede Ben, der løfter Rytteren, og man maa derfor vexle med, ſom det hedder, at ride paa højre og venſtre Fod for ikke uforholdsmæsſig at anſtrænge det ene Par. Engelſk R. har mange Forkæmpere, der paaſtaa, at den ved et længere Ridt i høj Grad letter Arbejdet baade for Heſt og Rytter. — Allerede i den gamle Hiſtorie omtales R. hos de aſiatiſke Folkeſlag, der anvendte Ryttere til Krigsbrug. Fra Aſien overførtes R. til Grækenland, hvor den ſnart dyrkedes ivrig. Derfra udbredtes R. over hele Europa, og i Middelalderen bragte Riddervæſenet, den mere og mere yndede Brug af Lanſen, i Forbindelſe med Turneringerne, der ſtillede ſtore Fordringer med Henſyn til Rytterſærdigheden, et nyt Opſving i Ridekunſten. Dens egentlige ſaakaldte Renaisſance, der regnes fra den ſpanſke, den højere Skoles Indførelſe, ſkriver ſig derimod fra Begyndelſen af det 16de Aarh., da den førſt blev ſat i Syſtem i Napoli, til hvis Rideakademi de unge Adelsmænd fra alle Europas Hoffer efterhaanden ſøgte. Derfra gik den ſnart over til Frankrig, England, Tyſkland og Øſterrig, hvor den i den keiſerlige Hofeqvitation endnu den Dag i Dag nogenlunde holdes ved lige, medens den alle andre Steder helt er kommen i Forfald, idet den har maattet vige Pladſen for Campagne- og Jagtridning. Navnlig Rideſkolen i Hannover er bekjendt for at have drevet disſe ſidſte Ridearter til det højeſte Trin. I Frankrig findes en Rideſkole i Saumur, hvor Campagneridningen drives i Forbindelſe med Vaabenbrug og Voltigering. (C. B.)

Ridſefjeder, et Tegneapparat, hvormed man kan frembringe Tuſchſtreger af forſkjellig Tykkelſe.

Riedel, August Heinrich, tyſk Maler, f. 27 Dec. 1799 i Baireuth, d. 16 Aug. 1883 i Rom, uddannede ſig i München, og efter (fra 1828) at have taget Ophold i Italien, hvorfra han kun for en kort Tid vendte tilbage til München, malede han meſt Emner af Folkelivet, hvori han lagde Hovedvægten paa den maleriſke Helhed. Et af disſe, der udbredte hans Berømmelſe vidt, er „den neapolitanſke Fiſker“ i Thorvaldſens Muſeum i Kjøbenhavn, malet 1836 — et Emne, Kunſtneren maatte gjentage mange Gange. Desuden kan nævnes Portræt af Vittoria fra Albano (ſ. **Thorvaldſen**), „Neapolitanerinden ved Havet“ og fra hans ſenere Aar i en ganſke anden Retning Billeder ſom „Puk“, „Amor og Pſyche, ſom fodre Nattergale“, „Lyſets Engel“ o. lign.

Riedel, Carl, Stifter og Leder af Riedel-Foreningen, Præſident for „Allgem. deutſcher Muſikverein“, Profesſor, Dr. phil. honoris causa ved Univerſitetet i Leipzig, f. 6 Oct. 1827 nær ved Elberfeld, var 20 Aar gl., da han med Jærnflid kaſtede ſig over Muſikſtudiet og ſnart arbejdede ſig op til at være en af Leipzigs førſte muſikalſke Perſonligheder. R.-Foreningen, ſom ſtiftedes 1855, nyder høj Anſeelſe for ſine Opførelſer af ældre og nyere Kirkemuſik. R. har componeret nogle Sange og Chorſager og tillige gjort ſig fortjent ved gode Udgaver af ældre, berømt Kirkemuſik. D. 3 Juni 1888.

Riegels, Niels Ditlev, f. 1755 paa Sølleſtedgaard paa Laaland, er bekjendt ved ſin ejendommelige Behandling af den danſke Hiſtorie. Han kom til Univerſitetet 1771, var 1781—84 Hofmeſter for Enkedronn. Juliane Maries Pager, levede derefter meſt paa ſin Gaard i Byen Højet paa Falſter, oprettede 1800 en Skole i Sorø og døde 1802. De meſt bekjendte af hans Skrifter ere „Forſøg til Chriſt. V.s Hiſtorie“ (1792), „Udkaſt til Fred. IV.s Hiſtorie efter Hojer“ (2 Bd., 1795

—99), „Smaa hiſtoriſke Skrifter“ (3 Bd., 1796—98; i 3dje Bd. „Skilderi af Chriſt. VI“). R. er enſidig og bitter i ſin Fremſtilling, fuld af Had til Kirken og alle højere ſtaaende; at han har fremdraget adſtilligt, ſom man ikke finder hos nogen anden Forfatter, kan ikke dække over hans Mangel paa hiſtoriſk Sandhedskjærlighed. Hans Sprog er i højeſte Grad unaturligt og fraſtødende. — Hans Broderſøn, **Hans Chriſtian R.**, f. 7 Febr. 1793 i Nordborg paa Als, blev 1808 Lieutenant i Hæren og 1822 Capitain, var 1835—45 Land- og Søkrigscommisſær i Fyn og fik 1838 Titel af Generalkrigscommisſær. Han kjøbte 1839 Snoghøj, hvor han anlagde en ypperlig Have, og virkede ivrig for Hede- og Klitplantning. I Marts 1848 blev han Commandant paa Als og var Civilgouverneur paa Øen fra Maj 1848 til Oct. 1850. D. 9 Jan. 1861.

Rieger, Frants Ladislaus, czechiſk Politiker, f. 10 Dec. 1818 i Semil i Böhmen, netop paa Grænſen, hvor tyſk og czechiſk Sprog mødes, viſte tidlig ſtor Iver for at vække det nationale Liv blandt Czecherne imod den tyſke Overvægt og forſvarede 1847 i ſin Doctordisputats Læren om Presſens Frihed. Ved Rejſer rundt om i Øſterrig ſøgte han at knytte Forbindelſer imellem de ſlaviſke Stammer, og 1848 var han Medlem af det czechiſke Nationaludvalg og arbejdede ivrig for Indkaldelſe af den ſlaviſke Congres i Prag. Han valgtes i 7 Kredſe til den øſterrigſke Rigsdag og tog virkſom Del i dens Forhandlinger ſom Ordfører for det ſlaviſke Føderaliſtparti. Senere fortſatte han paa flere Maader Beſtræbelſerne for at fremme det nationale Parti blandt ſine Landsmænd, ſkrev 1850 den førſte nationaløkonomiſke Bog paa Czechiſk, overſatte fremmede Lyſtſpil til Nationaltheatret og deltog ſiden 1859 i Udgivelſen af en czechiſk Encyklopædi. 1861 blev han Medlem af den bøhmiſke Landdag og derfra valgt til Rigsraadet, hvor han ſnart igjen indtog ſin Stilling fra 1848, men trak ſig 1863 tilbage derfra, da Regeringens centraliſerende Retning tydelig fremtraadte. Efter 1866 organiſerede han Czechernes pasſive Modſtand, ſaa at de holdt ſig tilbage baade fra Rigsraad og Landdag, fordi Regeringen ikke vilde godkjende deres Paaſtande om Böhmens ſtatsretlige Selvſtændighed. Under denne Kamp nærmede R. ſig ſtedſe mere det klerikale Adelsparti og fremkaldte derved Adſkillelſen imellem det gammel- og ung-czechiſke Parti. 1879 beſluttede han under Trykket af det ſidſtnævnte Parti igjen at indtræde i Rigsraadets Underhus tillige med ſine nærmeſte Partifæller og har ſiden øvet ſtor Indflydelſe og opnaaet mange Fordele for ſine Landsmænd i Retning af national Ligeſtillelſe. R. er gift med en Datter af Hiſtorikeren Palacky.

Riego, Rafael de, ſpanſk General, f. 24 Oct. 1785 i Aſturien, indtraadte 1808 i Hæren, men blev Krigsfange under Frihedskampen mod Frankrig og førſt løsladt 1814. Som Oberſt ſtod han i Spidſen for Soldateropſtanden i Cadiz 1 Jan. 1820 og kundgjorde Forfatningen af 1812. Han blev derefter Deputeret og Formand for Cortes, viſte i denne Stilling ſtort Maadehold og behandledes af Kong Ferdinand VII med megen Udmærkelſe. Alligevel blev han, da den franſke Hær 1823 havde gjenopreittet Enevælden, og han ſelv efter forgjæves Modſtand var bleven fangen i Andaluſien af kongeligſindede Bønder, mishandlet i ſit Fængſel og hængt i Madrid 7 Nov. ſ. A. under Pøbelens Haan. **R.-Hymnen** (ſ. **San Miguel**) er den ſpanſke Frihedsſang.

Riehl, Wilh. Heinr., tyſk Forfatter, f. 6 Maj 1823, var fra 1845 Medarbejder ved flere ſydtyſke Blade og blev 1854 Profesſor i München. Han er bekjendt ved ſine culturhiſtoriſke Skrifter, iſær „Die bürgerliche Geſellſchaft“ (1851, 8de Opl. 1885), der ſtærkt hævder Standsadſkillelſen, og ſom ſammen med „Land nnd Leute“ (1854), „Familie“ (1855) og „Wanderbuch“ (1869) udgjøre „Naturgeſchichte des Volkes“. „Culturhiſt. Novellen“ (1856), „Culturſtudien“ (2 Bd., 1859), „Die deutſche Arbeit“ (2 Bd., 1862) og „Geſchichten aus alter Zeit“ (2 Bd., 1863—64), „Neues Novellenbuch“ (1867) o. fl. Samlinger høre ogſaa nærmeſt hertil. Fremdeles ledede R. Udarbejdelſen af en ſtor Beſkrivelſe af Bayern (»Bavaria«, 4 Bd., 1859—67). Desuden ſkrev han ypperlige „Muſikaliſche Charakterköpfe“ (3 Bd., 1853—78), der have vundet ſtort Bifald, og redigerede 1870—80 den af Fr. Raumer grundlagte „Hiſtoriſches Taſchenbuch“. 1885 blev han Director for det bayerſke Nationalmuſeum og Conſervator for Bayerns Oldſager og Mindesmærker.

Riel, Louis, Meſtiz, Fører for de oprørſke Bevægelſer i Manitoba (ſ. d. A.) 1869 og 1885; han blev benaadet førſte Gang, men hængt 16 Nov. 1885 efter et halvt Aars Fangenſkab.

Riemann, Georg Friedrich Bernhard, berømt tyſk Mathematiker, f. i Breſelenz i Hannover 17 Sept. 1826, d. 20 Juli 1866, var fra 1857 extraord. Prof. i Mathematik i Göttingen. Allerede hans Doctorafhandling „Grundlagen für eine allgemeine Theorie der Functionen einer complexen veränderlichen Größe“ (1851) og hans Habilitationsſkrift „Ueber die Darſtellbarkeit einer Function durch eine trigonometriſche Reihe“ ſkaffede ham ſtor Anerkjendelſe fra de ſtørſte Mathematikeres Side, og disſe Arbejder ſaa vel ſom en Række følgende, i hvilke han har behandlet de vanſkeligſte Problemer, have i ſærlig Grad dannet Grundlaget for Functionslærens Udvikling indtil den nyeſte Tid. Hans „Geſammelte mathematiſche Werke“ ere efter hans Død udgivne af Weber 1876.

Riemann, Hugo, f. 18 Juli 1849 nær ved Sondershauſen, ſtuderede ved Univerſiteterne i Berlin og Tübingen Jura, Philoſophi og Hiſtorie og valgte førſt efter at have gjort Felttoget i Frankrig med 1870—71 Muſiken, ſom han fra Barndommen med Forkjærlighed havde dyrket. 1873 blev han i Göttingen Dr. phil., hvorefter han ſom Muſiklærer og Dirigent levede i Bielefeld til 1878, da han gik til Leipzig ſom Privatdocent i Muſik ved Univerſitetet. 1881 blev han Lærer ved Conſervatoriet i Hamborg. Foruden en Række Compoſitioner, Claverſager (en firhændig Sonatine op. 49, Etuder op. 40 og 41 m. m.), en Violinſonate, en Strygekvartet, „Syſtematiſche Treffübungen für den Geſang“ m. m. har R. udgivet nu til Dels tabt sin Betydning, idet man nu til Dags mere og mere kun gaar ud paa den saakaldte praktiske R. i det frie og kun benytter Arbejdet i Manègen som Forberedelse hertil. I den spanske Skole lærte Hesten at gaa spanske Trin i Skridt og Trav, der bestaar i en høj, løftende og stærkt cadenceret Bevægelse, udført i to Tempo, at piaffere, en lignende Bevægelse, der sker paa Stedet, endelig at udføre flere stærkt hævede Galopøvelser samt foretage forskjellige Kunstspring uden at sætte over nogen Forhindring, saasom Langaden, der er et Spring i Højde og Længde og sker i en Bue fremad, Croupaden, et Højdespring, hvor Hesten, medens den er i Luften, trækker alle fire Ben op under Kroppen, Balotaden, der udføres som Croupaden, kun at Bagbenene ikke trækkes helt op, sluttelig Cabriolen eller Hjortespringet, det højeste og mest fuldkomne Skolespring, der bestaar i, at Hesten, idet den springer højt lige i Vejret, medens den svæver i Luften med Kraft strækker begge Bagben lige bagud og dog ved Nedspringet kommer til Jorden omtrent paa samme Sted, hvor den sprang op. Kunstberiderne benytte ved deres saakaldte Skoleridning en Del af den spanske Skoles Øvelser. Ridehestens Tilridning eller Dressur sker hovedsagelig under Rytter, men indledes ofte med Øvelser ved Haanden og navnlig med Longering, hvor Hesten løber rundt i en Line, den saakaldte Longe, der er spændt i et [illegible] Hovedtøj, i Reglen en Kapsun, der ved en [illegible] Næsebøjle frembringer et efter Omstændighederne mere eller mindre haardt Tryk paa Hestens Næse. I Stedet for en levende Rytter er der da ofte paa Hestens Ryg anbragt en spansk Rytter, en Sadelbom, hvorfra der gaar elastiske Remme hen til Hovedtøjet, og hvorved Hesten kan tvinges til at bære Hals og Hoved paa den Maade, der [illegible] Den Person, der fører Longen, Longeuren, er [illegible] med en Chambrière, en lang Pisk med en lang Snært, [illegible] for at [illegible] Hesten til at følge den af Longens Længde givne Cirkellinje. Hjælperne, der ved R. anvendes til at lede Hesten og [illegible] til at [illegible] og om fornødent straffe den, bestaar i, [illegible] Anvendelse af [illegible], [illegible] og Sporer og endelig [illegible] af Ridepisken. Engelsk R. [illegible] i Stedet for derecte at [illegible] [illegible]

Fra Asien overf
den snart dyrkede
over hele Europa,
Riddervæsenet,
af Lansen, i
der stillede
Rytterfærdigh
sten. Dens
der regnes
Indførelse,
sen af det
System i
unge Adels
haanden
Frankrig,
den i
Dag i
den alle
fald,
Campagn
skolen i
disse
Frankri
Campa
Vaab

—99), „[illegible]e Statue
—98; i [illegible]tatuer af
R. er [illegible]5 Sand-
af Had til [illegible] og Les-
han har [illegible]
hos nogen [illegible]giorſker, f.
hans Man[illegible] Juli 1868
Hans S[illegible]have bundet
fraſtødende. — [illegible]Philoſophi i
R., f. 7 Fe[illegible]tetet i Phi-
1808 Lie[illegible] Adjunct ved
var 1835—[illegible]1 blev Præſt
Fyn og [illegible] Par philo-
miſſær. [illegible]rebøger ſkrev
anlagde [illegible]toria» (1848),
Hede- og [illegible] Arbejder paa
han Com[illegible]ſær ved en om
verneur [illegible]bok öfver Sven-
D. 9 Jan. [illegible]7).
Rieger, [illegible] Berlin, d. 1877
f. 10 Dec. [illegible]n (fra 1860), var
paa Granj[illegible] blev 1834 Men-
viſte tidlig [illegible] Muſikdirector i
Liv blandt [illegible] Leipzig ſom Ca-
og forſ[illegible] og 1848—60 diri-
om Preſ[illegible] Gewandhaus. R.,
Øſterrig [illegible]Dirigent og grundig
lem be [illegible]aade Operaer, Sym-
Medlem [illegible]teſſer, Pſalmer, Mo-
arbejdede [illegible]Violin, for Violoncel,
Congres [illegible] Claverſager, Sange
den øſterrig[illegible] klasſiſk Stil med ſtærk
dens For[illegible]sſohn.
viſte Føde[illegible] i Marokko i det veſtlige
flere Maa[illegible]d Middelhavskyſten ſtræk-
nationale [illegible]ed Gibraltar-Strædet til
1850 den [illegible] Den er beboet af uafhæn-
Czechiſk, ove[illegible]mer, ſom bekjendte under
theatret og [illegible] tidligere ved deres Sørø-
czechiſk Ency[illegible] Plage for Middelhavsfarten.
den bøhmiſ[illegible]ydevaaben. **Riffelbænk** kaldes
raadet, hv[illegible] den Maſkine, der forſyner
ling fra 18[illegible]gange. En lang, tynd Stang,
fra, da R[illegible] i Løbet, trækkes frem og til-
tydelig frem[illegible]nden af Stangen fæſtet Kniv,
han Czech[illegible] ſkrues mere frem, ſkærer da
holdt ſig [illegible] For at denne kan blive ſkrue-
dag, for[illegible] Stangen dreje ſig lidt under
Baaſt[illegible]vilket bl. a. kan bevirkes ved et
dighed[illegible]er ligger i Flugt med det, ſom
ſtedſe[illegible]g har Rifler af den forlangte
fal[illegible]ar man er færdig med ēn Riffel-
og [illegible]Løbet lidt om ſin Axe, og man
[illegible]en ny, oſv. **Riffelkanon**, ſ. **Kanon.**
[illegible] I Spinderier for Bomulds-,
[illegible]Hørgarn bruges en Mængde tynde,
[illegible] meſt af Jærn, i Hørſpinderierne
og Buxbom. Til at forſyne
aa langs betjener man ſig af
neſte ere ſmaa Høvlemaſkiner
alt Staal, ſom enten føres
ſen eller ſtaar ſtille, medens
aa langs. I Buxbom ſkæres
en Rundſav.
al.
Hovedſtad i det russiſke Gouv.
en Düna, 1½ M. fra dens
Bugten, 67 M. ſ. v. for St.
9,000 J. (1881), for en ſtor

Del Tyſkere. R. er Sæde for en græſk Erkebiſkop og en lutherſk Generalſuperintendent. Den beſtaar af den egentlige Stad og flere Forſtæder og har mange ſmukke Bygninger, hvoriblandt fremhæves den græſke Kathedralkirke og St. Peterskirken med et 440 F. højt Taarn, to kejſerlige Slotte, af hvilke det ene indtil 1561 var Reſidens for Sværdriddernes Ordensmeſter, et prægtigt Raadhus, Ridderhuſet, hvor Adelen holder ſine Forſamlinger, et bombefaſt, 445 F. langt Magaſin, Børſen, Tøjhuſene, Theatret og Søfartsſkolen ſamt Jærnbanegaarden. Jærnbanegitterbro. Betydelig Induſtri i Sukker, Tobak, Læder, Papir, Uld- og Bomuldsſtoffer m. m. Handelen er meget omfattende. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Hør, Hamp, Hør- og Hampefrø, Kornvarer, iſær Havre, og Trælaſt. Store Skibe kunne ikke gaa helt op til Staden, men maa ankre ved Dünamünde og Bolderaa. Havnen er ſædvanlig ſpærret af Is fra Midten af Nov. til Midten af Marts. R. er anlagt c. 1200 og hørte i Middelalderen til Hanſeforbundet. **Riga-Bugten** ſkærer ſig fra Øſterſøen dybt ind i Rusland mellem Gouv. Eſtland, Liſland og Kurland. Foran Bugten ligge Øerne Øſel og Dagø.

Rigaud, Hyacinthe [gō], franſk Maler, f. 1659 i Perpignan, uddannede ſig ſelvſtændig med van Dijck til Forbillede og forblev næſten hele ſit Liv i Paris, hvor han døde 1743. Hans talrige Portræter efter Samtidens meſt bekjendte Perſoner, der udmærke ſig ved en fri og kraftig Behandling, have faaet forhøjet Værd ved at være ſtukne i Kobber af Frankrigs daværende berømteſte Kobberſtikkere.

Rigaudon [godōng], en gammel franſk Dans af munter Charakter i Allabrevetakt, gjærne med et enkelt Slag ſom Optakt og med tre Repriſer, hver paa otte Takter.

Rigault de Genouilly, Ch. [gō dø ſchønuiji], franſk Admiral, f. 1807, uddannedes i den polytechniſke Skole og anſattes 1827 paa Flaaden. Han deltog 1830 i Toget til Algier og 1831 i Kampen ved Tejos Munding, blev 1836 Capitain og 1854 Contreadmiral. 1854—55 anførte R. Flaaden foran Sevaſtopol, ſendtes 1856 til China, hvor han medvirkede til Cantons Indtagelſe og Takuforternes Betvingelſe 1858, og gik derfra ſom Viceadmiral til Bagindien, hvor han 1859 indtog Saigun. Efter ſin Hjemkomſt blev han Senator, 1864 Admiral og var Jan. 1867—Sept. 1870 Marineminiſter. D. 1873.

Rigel. Næſten ved enhver Laas bevirkes Lukningen derved, at en R. ſkydes ind i Sluttet; ved Dørlaaſe, Skablaaſe o. fl. træder derved Rigelhovedet ud af Laaſen; ved Pultlaaſe, Hængelaaſe o. fl. befinder derimod Sluttet ſig under Lukningen inden for Laaſekaſſen. Til Hovedet ſtøder ſædvanlig en tyndere Del, hvorpaa Nøglekammen eller Haandgrebet virker. Ved Smæklaaſe og almindelige Fallelaaſe er Rigelhovedet afſkraaet, ſaa at R. kan vige tilbage for et Tryk. **Rigellaas** kaldes en Dørlaas, naar den ikke indeholder nogen Falle med Haandgreb, men kun er til at laaſe af med Nøgle. — I Bindingsværksvægge kaldes de vandret løbende Tømmerſtykker, hvorved Stolet værdifuldt Muſik-Lexikon (1882, 3dje Opl. 1887), „Opernhandbuch“ (1887) ſamt en Række theoretiſke og videnſkabelige Skrifter om Muſik („Die Natur der Harmonik“ 1882, „Neue Schule der Melodik“ 1883, „Muſikaliſche Dynamik und Agogik. Lehrbuch der muſikal. Phraſirung“ 1884 og mange andre) og leveret en ſtor Del Artikler til Muſiktidender og æſthetiſke eller videnſkabelige Tidsſkrifter.

Riemer, Friedr. Wilh., tydſk Literat, f. 1774 i Glatz, blev efter at have været Huslærer hos W. v. Humboldt 1802 Huslærer hos Goethe, hos hvem han boede i 9 Aar, og hos hvem han var Secretær. 1812 blev han Lærer ved Gymnaſiet i Weimar, 1828 Overbibliothekar ſmſtds., hvor han døde 1845. Efter Goethes Opmuntring udgav han et Par vakre, formfulde Digtſamlinger, men er iſær bekjendt ved ſine Udgaver af Goethes Brevvexling med Zelter og andre ſamt ved ſine vigtige „Mittheilungen über Goethe“ (2 Bd., 1841).

Riënzo, Cola di, egtl. Nicolas Gabrini, romerſk Demagog i det 14de Aarh., en Vandbærers Søn. Fuld af Begejſtring for den republikanſke Regeringsform og Tanken om Roms fordums Storhed, der næredes ved hans klasſiſke Studier, bragte han, efter at han ſom Ordfører for et Geſandtſkab forgjæves havde ſøgt at bevæge Pave Clemens VI til at komme tilbage fra Avignon til Rom, det letbevægelige Folk til Opſtand mod den overmodige Adel, hvis Undertrykkelſer havde gjort den almindelig forhadt, fordrev den og beherſkede efter 20 Maj 1347 at være udnævnt til Tribun i 7 Maaneder Rom med uindſkrænket Magt. Han indrettede en Borgervæbning, anlagde Kornhuſe og oprettede Stiftelſer for Enker og Forældreløſe, ligeſom han opfordrede alle Italiens Communer til at ſende to kaarne Mænd til Rom for at deltage i en Rigsforſamling og vedtage en fælles Forfatning for hele Italien. Petrarca hilſede ham ſom „den Ridder, der var en Ære for hele Italien“, og mange italienſke Byer underkaſtede ſig ham eller ſtøttede ham. Men han kunde ikke bære den Hyldeſt, der viſtes ham. Hans Forfængelighed og barnagtige Ærgjerrighed forledede ham til at optræde med Pragt og Overdaadighed og at udfolde en Myndighed, ſom ikke ſvarede til hans Perſon og Evner. Folkets Gunſt vendte ſig derfor ſnart fra deres Yndling, ſaa at de fordrevne Adelsmænd i Forening med Pavens Legat kunde iværkſætte en Modrevolution, hvorved R. blev fordreven 1348. Han levede nu i et Par Aar hos Franciskanerne paa Monte Majello i Apenninerne og fattede her den Plan at optræde ſom kirkelig Reformator. Han drog 1352 til Carl IV i Böhmen og opfordrede ham til at befri Italien; men Carl lod ham gribe og føre til Avignon, hvor han imidlertid ved Petrarcas Hjælp fandt Tilgivelſe. Pave Innocens VI ſendte ham 1354 til Rom med Titel af Senator for at ydmyge Stormændene og virke for hans Planer. I Begyndelſen blev han optaget med Begejſtring, men den Pragt og Overmod, hvormed han paa ny optraadte, opbragte det uſtadige Folk imod ham; der udbrød en Opſtand; man ſtormede hans Palads paa Capitoliet, og R., der ſøgte forklædt at redde ſit Liv ved Flugten, blev gjenkjendt, dræbt og hans Lig ophængt i en Galge 8 Oct. 1354. R.s tragiſke Skæbne er ofte bleven digteriſk behandlet, ſaaledes af Bulwer, ligeſom den er gjort til Gjenſtand for en Opera af Wagner.

Riepenhauſen, Ernſt Ludw., tydſk Kobberſtikker, f. 1765, d. 1840, er bekjendt ved ſine Copier af de Hogarthſke Kobberſtik (2 Gange, i 12° og i Fol.) og var Fader til „Brødrene R.“, neml. **Franz**, f. 1789 i Göttingen, d. 1831, og **Johann**, f. 1789, d. 1860, Malere og Kobberſtikkere, der ved fælles Deltagelſe i mange Arbejder have vundet fælles Berømthed. Som Malere ſluttede de ſig til den Skole, der gjorde ſig det til Opgave at ſøge Kunſtens Gjenoplivelſe i Efterligningen af de førrafaelſke Malere; ſom Kobberſtikkere ere de bl. a. blevne bekjendte ved deres Raderinger efter Pauſanias's Beſkrivelſe af Polygnots Malerier og ved Illuſtrationer til Schiller og Goethe.

Ries, Ferd., f. 1784 i Bonn, hvor hans Fader var Concertmeſter, d. 1838 i Frankfurt a. M., kom 1800 til Wien og fik der uden for Regelen i 4 Aar Undervisning af Beethoven i Claverſpil og Compoſition. Senere gjorde han Kunſtrejſer, berørte paa disſe bl. a. Kjøbenhavn og Stockholm og vakte 1813 en ſaadan Opſigt ſom Virtuos og Componiſt i England, at han blev der i 12 Aar og ſamlede en ſtor Formue. Reſten af ſit Liv tilbragte han dels ved Rhinen, hvor han dirigerede de ſtore Muſikfeſter i Aachen, dels paa Rejſer. R. har componeret over 200 Værker (3 Operaer, 2 Oratorier, 6 Symphonier, 3 Ouverturer, 9 Claverconcerter, en ſtor Del Kammermuſik, alene 14 Strygekvartetter og 20 Violinſonater, en Mængde Claverſager, en Trio for to Claverer og Harpe oſv.) i klasſiſk, ofte brillant Stil, men uden den Originalitet, ſom ſkulde gjøre dem længelevende. — Hans Broder, **Hubert**, f. 1802, d. 1886 i Berlin, hvor han til ſin Penſionering 1872 indtog en fremragende Stilling ſom Violiniſt, Lærer og Componiſt for Violin (Violinſkole og ypperlige Studieſager).

Rieſengebirge (Kæmpebjærgene), en Bjærgkjæde i det øſtlige Tydſkland, ſom udgjør den mellemſte og højeſte Del af Sudeterne (Schneekoppe, 5,250 F.) og adſkiller Böhmen fra Schleſien.

Rieß, Peter Theophil, tydſk Phyſiker, f. 1805 i Berlin, har gjort indtrængende Underſøgelſer over Magnetisme, Gnidningselektricitet og Luftelektricitet. Hans Arbejder findes iſær i Poggendorffs „Annalen“; ſærſkilt er udkommet „Die Lehre von der Reibungselektricität“ (2 Bd., 1853) med tilhørende „Abhandlungen zur Lehre von der Reibungselektricität“ (2 Bd., 1867—79). 1842 blev han Medlem af Videnſk. Akademi i Berlin; d. 1883.

Riēti (Oldtidens Reate), Stad i Mellemitalien, 9 M. n. ø. for Rom, med 17,000 I. Biſpeſæde. Livlig Induſtri. Udmærket frugtbar Omegn.

Rietſchel, Ernſt Friedrich Ludwig, tydſk Billedhugger, f. 1804 i Pulsnitz i Sachſen, d. 1861 i Dresden, uddannede ſig dels i Dresden, dels i Berlin under Rauch og blev 1832 Profesſor ved Akademiet i Dresden. Til hans

Hovedværker høre en kolosſal, ſiddende Statue af den afdøde Konge Fred. Auguſt, Statuer af Goethe og Schiller, en Fronton med 15 Sandſtensfigurer til Theatret i Dresden og Lesſings Statue i Brunsvig (1853).

Rietz, Joh. Ernſt, ſvenſk Sprogforſker, f. 6 Sept. 1815 i Carlshamn, d. 16 Juli 1868 i Kjøbenhavn, blev efter 1838 at have vundet den philoſophiſke Grad Docent i Philoſophi i Lund, varetog i flere Aar Profesſoratet i Philoſophi og var derhos fra 1841 Adjunct ved Kathedralſkolen i Lund, til han 1851 blev Præſt i Tygelſjö i Skaane. Foruden et Par philoſophiſke Afhandlinger og et Par Lærebøger ſkrev han en »Skånska skolväsendets historia« (1848), men blev meſt bekjendt ved ſine Arbejder paa Sprogforſkningens Omraade, iſær ved en om ſtor Samlerflid vidnende »Ordbok öfver Svenska allmogespråket« (1862—67).

Rietz, Julius, f. 1812 i Berlin, d. 1877 ſom Hofcapelmeſter i Dresden (fra 1860), var oprindelig Violoncelliſt, men blev 1834 Mendelsſohns Efterfølger ſom Muſikdirector i Düſſeldorf. 1846 gik han til Leipzig ſom Capelmeſter ved Theatret der, og 1848—60 dirigerede han Concerterne i Gewandhaus. R., ſom var en udmærket Dirigent og grundig Muſiker, har componeret baade Operaer, Symphonier, Ouverturer, Meſſer, Pſalmer, Motetter, Concerter for Violin, for Violoncel, Clarinet, Obo, Sonater, Claverſager, Sange og Chorſager, alt i god klasſiſk Stil med ſtærk Paavirkning af Mendelsſohn.

Rif, en Bjergkjæde i Marokko i det veſtlige Afrika, der parallelt med Middelhavskyſten ſtrækker ſig fra Ceuta ved Gibraltar-Strædet til hen imod Melilla. Den er beboet af uafhængige, røverſke Stammer, ſom bekjendte under Navnet „**Rifpirater**" tidligere ved deres Sørøverier vare en ſtor Plage for Middelhavsfarten.

Riffel, ſ. **Haandſkydevaaben**. **Riffelbænk** kaldes i Geværfabrikerne den Maſkine, der forſyner Løbene med Riffelgange. En lang, tynd Stang, hvis Ende pasſer i Løbet, trækkes frem og tilbage; en paa Enden af Stangen fæſtet Kniv, der efterhaanden ſkrues mere frem, ſkærer da Riffelgangen. For at denne kan blive ſkrueformet, maa Stangen dreje ſig lidt under Trækningen, hvilket bl. a. kan bevirkes ved et Mønſterløb, der ligger i Flugt med det, ſom ſkal ſkæres, og har Rifler af den forlangte Stigning. Naar man er færdig med ēn Riffelgang, drejes Løbet lidt om ſin Axe, og man ſkærer derpaa en ny, oſv. **Riffelkanon**, ſ. **Kanon**. **Riflemaſkine**. I Spinderier for Bomulds-, Kamulds- og Hørgarn bruges en Mængde tynde, riflede Valſer, meſt af Jærn, i Hørſpinderierne ogſaa af Mesſing og Buxbom. Til at forſyne dem med Rifler paa langs betjener man ſig af R., der for det meſte ere ſmaa Høvlemaſkiner med et meget ſmalt Staal, ſom enten føres langs hen ad Valſen eller ſtaar ſtille, medens Valſen bevæges paa langs. I Buxbom ſkæres dog Riflerne med en Rundſav.

Rig, ſ. **Rigsmaal**.

Riga, befæſtet Hovedſtad i det ruſſiſke Gouv. Lifland ved Floden Düna, 1½ M. fra dens Udløb i Riga-Bugten, 67 M. ſ. v. for St. Petersborg. 169,000 J. (1881), for en ſtor Del Tyſkere. R. er Sæde for en græſk Ærkebiſkop og en lutherſk Generalſuperintendent. Den beſtaar af den egentlige Stad og flere Forſtæder og har mange ſmukke Bygninger, hvoriblandt fremhæves den græſke Kathedralkirke og St. Peterskirken med et 440 F. højt Taarn, to kejſerlige Slotte, af hvilke det ene indtil 1561 var Reſidens for Sværdriddernes Ordensmeſter, et prægtigt Raadhus, Ridderhuſet, hvor Adelen holder ſine Forſamlinger, et bombefaſt, 445 F. langt Magaſin, Børſen, Tøjhuſene, Theatret og Søfartsſkolen ſamt Jærnbanegaarden. Jærnbanegitterbro. Betydelig Induſtri i Sukker, Tobak, Læder, Papir, Uld- og Bomuldsſtoffer m. m. Handelen er meget omfattende. De vigtigſte Udførſelsartikler ere Hør, Hamp, Hør- og Hampefrø, Kornvarer, iſær Havre, og Trælaſt. Store Skibe kunne ikke gaa helt op til Staden, men maa ankre ved Dünamünde og Bolderaa. Havnen er ſædvanlig ſpærret af Is fra Midten af Nov. til Midten af Marts. R. er anlagt c. 1200 og hørte i Middelalderen til Hanſeforbundet. **Riga-Bugten** ſkærer ſig fra Øſterſøen dybt ind i Rusland mellem Gouv. Eſtland, Lifland og Kurland. Foran Bugten ligge Øerne Øſel og Dagø.

Rigaud, Hyacinthe [gō], franſk Maler, f. 1659 i Perpignan, uddannede ſig ſelvſtændig med van Dijck til Forbillede og forblev næſten hele ſit Liv i Paris, hvor han døde 1743. Hans talrige Portræter efter Samtidens meſt bekjendte Perſoner, der udmærke ſig ved en fri og kraftig Behandling, have faaet forhøjet Værd ved at være ſtukne i Kobber af Frankrigs daværende berømteſte Kobberſtikkere.

Rigaudon [godōng], en gammel franſk Dans af munter Charakter i Allabrevetakt, gjærne med et enkelt Slag ſom Optakt og med tre Repriſer, hver paa otte Takter.

Rigault de Genouilly, Ch. [gō dø ſchønuijī], franſk Admiral, f. 1807, uddannedes i den polytechniſke Skole og anſattes 1827 paa Flaaden. Han deltog 1830 i Toget til Algier og 1831 i Kampen ved Tejos Munding, blev 1836 Capitain og 1854 Contreadmiral. 1854—55 anførte R. Flaaden foran Sevaſtopol, ſendtes 1856 til China, hvor han medvirkede til Cantons Indtagelſe og Takuforternes Betvingelſe 1858, og gik derfra ſom Viceadmiral til Bagindien, hvor han 1859 indtog Saigun. Efter ſin Hjemkomſt blev han Senator, 1864 Admiral og var Jan. 1867—Sept. 1870 Marineminiſter. D. 1873.

Rigel. Næſten ved enhver Laas bevirkes Lukningen derved, at en R. ſkydes ind i Sluttet; ved Dørlaaſe, Skablaaſe o. fl. træder derved Rigelhovedet ud af Laaſen; ved Pultlaaſe, Hængelaaſe o. fl. befinder derimod Sluttet ſig under Lukningen inden for Laaſekasſen. Til Hovedet ſtøder ſædvanlig en tyndere Del, hvorpaa Nøglekammen eller Haandgrebet virker. Ved Smæklaaſe og almindelige Fallelaaſe er Rigelhovedet afſkraaet, ſaa at R. kan vige tilbage for et Tryk. **Rigellaas** kaldes en Dørlaas, naar den ikke indeholder nogen Falle med Haandgreb, men kun er til at laaſe af med Nøgle. — I Bindingsværksvægge kaldes de vandret løbende Tømmerſtykker, hvorved Stolperne ere forenede paa Midten, **Rigler** ell. Løsholter.

Rigel, arab., d. e. „Benet“ (β Orionis), Dobbeltſtjerne (den ene af 1ſte Størrelſe) i den veſtlige Fod af Orion.

Rigens Ret og Dele (ſ. Dele) kaldtes de i en Række Lovbud fra det 13de Aarh. og ſenere indeholdte Beſtemmelſer om en ſæregen Maade, hvorpaa Domme kunde erholdes exeqverede i Følge kongelig Befaling. Dernæſt blev dette Navn ogſaa tillagt den 1621 af Chriſtian IV udgivne Lov, ſom nærmere ordnede denne Forfølgningsmaade.

Righini, Vincenzo, f. 1756 i Bologna, d. 1812 ſmſtds., begyndte i Parma ſom Sanger 1775 og Aaret efter i Prag tillige ſom Componiſt, kaldtes ſom Lærer i Sang 1780 til Wien, var 1788—92 Capelmeſter i Mainz og blev, da hans Opera »Enea nel Lazio« 1793 havde gjort megen Lykke i Berlin, anſat ſom Capelmeſter ved Hofoperaen derſteds med en aarlig Gage af 4,000 Thaler, ſom han havde til ſin Død. R. ſkrev en Snes Operaer, hvoraf »Tigrane« (1799), »Gerusalemma liberate« og »La selva incantata« (1802) ere de meſt bekjendte. Ouverturen til »Tigrane« høres af og til endnu og viſer, at R. var en betydelig Componiſt. Fremdeles ſkrev han Kirkemuſik, Cantater, Arier, Duetter og Inſtrumentalſager.

Rigi, et iſoleret Bjergparti i Cant. Schwyz i Schweiz mellem Vierwaldſtätter-, Zuger- og Lowerz-Søen. Det højeſte Punkt, R.-Kulm, er 5,735 Fod højt og beſøges om Sommeren overordentlig ſtærkt af Touriſter, hvilket har givet Anledning til Anlæg af flere af de nu ogſaa andenſteds i Schweiz ſaa hyppige Bjergjærnbaner.

Rigoriſme, overdreven Strænghed i Tænke- og Handlemaade; **Rigoriſt**, En, ſom nærer meget ſtrænge eller altfor ſtrænge Grundſætninger.

Rigsadmiral, i Adelsariſtokratiets Periode i Danmark den Embedsmand, der ſtod i Spidſen for Flaaden (hørte til de 4 høje Rigsembeder) og havde Sæde i Rigsraadet efter Rigsmarſken. R. vare Ped. Munk, Mog. Ulfeld, Alb. Skeel, Claus Daa, Jørgen Vind og Ove Gjedde. Efter Enevoldsmagtens Indførelſe blev Henr. Bjelke R., men med hans Død ophørte denne Værdighed.

Rigsarchivet, det norſke, i Chriſtiania, ſtammer fra det kgl. Archiv paa Akershus, ſom nævnes allerede 1300, men dog ikke var et R., idet der for offentlige Breve i alt Fald fandtes et Archiv ved Mariakirken i Oslo (Kanslerens) og et ved Apoſtelkirken i Bergen (Capelmagiſterens), foruden Erkebiſkoppens og andre gejſtlige Archiver. I Unionstiden ſynes dog Archivet paa Akershus at have været det egentlige R., og navnlig blev det dette efter Statholderſkabets Oprettelſe (1572), idet dertil overførtes de levnede Archivſager fra Makriairken, Kloſtrene o. fl.; i det 18de Aarh. kaldes det hyppig „Rigsarchivet“ og ſtod under Statholderen eller Stiftamtmanden; fra 1817 blev det henlagt under Finansdepartementet. Efter at 1822 Mængden af de norſke Archivſager var bleven afſendt fra Danmark og 1829 fra Bayern vare erhvervede Erkebiſkop Olaf Engelbrektſøns og Chriſtian II.s Archiver, maatte R. organiſeres fra nyt af, men den nye Organiſation traadte dog førſt i Kraft 1840, da R. blev et Bureau under Kirkedepartementet og H. Wergeland blev Rigsarchivar (hans Eftermænd have været C. Lange 1845—62, P. A. Munch 1862—63, M. Birkeland ſiden 1864). 1875 udſondredes R. ſom et eget Embedsværk under Kirkedepartementet. Det beſtaar nu af: 1) det gamle R., ældre, inden for Landet bevarede offentlige og private Documenter, hovedſagelig de tre nævnte Samlinger ſamt de fra Danmark 1851 afgivne Archivſager, 2) Localarchiverne for de 3 ſydlige Stifter (medens bergenſke Archivſager ſamles i Stiftsarchivet i Bergen og Archivſager fra Throndhjems og Tromsø Stifter ſamles i Centralarchivet i Throndhjem) og 3) Regerings-Departementernes og de centrale Autoriteters Archiver, efterhaanden ſom disſe afgives til R. Siden 1866 er R. flyttet fra Akershus til en ſærſkilt for dette bygget Del af Stortingsbygningen i Chriſtiania. R., der har et Perſonale af 1 Chef (Rigsarchivaren), 3 Fuldmægtige og 3 Aſſiſtenter, er tilgængelig for alle og benyttes ſtærkt til hiſtoriſke, archivalſke og adminiſtrative Underſøgelſer. — Ogſaa i Danmark er der nu foreſlaaet oprettet et R., omfattende et Hovedarchiv i Kjøbenhavn og flere Stiftsarchiver.

Rigsdag kaldtes forhen i Danmark en almindelig Forſamling af Folkets Afſendinge fra hele Riget til Afgjørelſe af vigtige offentlige Anliggender. I ældre Tider kaldtes ſlige Forſamlinger Ting, ſiden Danehof og længere hen, da de to herſkende Stænder, Adel og Gejſtlighed, vare komne i Beſiddelſe af al politiſk Indflydelſe, Herredage, paa hvilke kun hine to Stænder mødte. Siden, medens Rigsraadet under almindelige Omſtændigheder optraadte ſom den meſt berettigede Statsmagt lige over for Kongen, ſammenkaldtes dog ved ſærdeles vigtige Lejligheder, f. Ex. naar overordentlige Paalæg fandtes nødvendige, en R.; ſaaledes 1536 efter Grevens Fejde og 1660 efter Svenſkekrigen, men medens Mødet 1536 virkelig kaldtes en R., gik de følgende i Samtiden under Navn af Stændermøder. Med Souverænetetens Indførelſe ophørte R. R. kaldes nu den ved Grundloven af 5 Juni 1849 indførte, af to Afdelinger, Folketinget og Landstinget (ſ. disſe A.), beſtaaende lovgivende Forſamling for Kongeriget Danmark. I Tyſkland forſtodes ved R. Forſamlinger af Rigsſtænderne (ſ. d. A.) til Afgjørelſe af vigtige Anliggender. Disſe R. holdtes indtil 1663 paa forſkjellige Steder, men fra den Tid indtil Rigets Opløsning 1806 ſtadig i Regensburg. Forhandlingerne ledebes af Kurfyrſten af Mainz ſom Rigsærkekansler. Nu hedder det tyſke Riges Folkerepræſentation ligeſom Sveriges og Ungarns R.

Rigsdaler var indtil 1 Jan. 1875 Mønt-enheden i Danmark og Sverige, men afſkaffedes ved Møntconventionen af 27 Maj 1873, der indførte Kronemønten. I Danmark var den 14-lødig (875 Tuſendedele) og ſaaledes udmøntet, at en kølnſk Mark f. S. udbragte 18½ R. Rigsmønt, der deltes i 6 Mark à 16 Skilling. Værdien var lig 2 Kroner. Den gamle

R. danſk Rigsmønt før 1814 havde en Værdi, der ſvarede til 3 Kr. 20 Øre. I Sverige var R. 12-lødig (750 Tuſendedele) og ſaaledes udmøntet, at en kølnſk Mark ſ. S. udbragte 36,6828 R. Rigsmønt, der deltes i 100 Øre. Værdien var 1 Kr. 1 Øre. Jvfr. **Daler, Joachimsthal.**

Rigsforſamling, den grundlovgivende, bebudedes ved en kgl. Kundgjørelſe af 4 Apr. 1848 med det Hverv at vedtage en ny Forfatning for Konger. Danmark og Hertugd. Slesvig. Efter at Provinſialſtænderne i Roskilde og Viborg Apr.—Juni havde drøftet Valgloven, hvorved den endnu gjældende Valgret indførtes, foretoges 5 Oct. Valg, og R. traadte 23 Oct. ſammen paa Chriſtiansborg. R. beſtod af 114 folkevalgte og 38 kongevalgte Medlemmer for Kongeriget (da Slesvig var i Fjendevold, kunde Valg ikke foretages her). 25 Maj 1849 vedtog R. „Danmarks Riges Grundlov" med 119 St. mod 4, men 10 „Grundlovsproteſtanter" nedlagde ſkriftlig Indſigelſe (nemlig C. N. David, M. Lüttichau, J. P. Mynſter, C. Neergaard, P. B. Scavenius, Tvede, T. Algreen-Uſſing, C. Wegener, Zeuthen og A. S. Ørſted). R. ſluttedes 5 Juni, efter at Frederik VII ſ. D. havde underſkrevet Grundloven. — **R. paa Eidsvold,** ſ. d. A. og **Norge** (Hiſt.).

Rigsforſtander (i Tyſkland ogſaa Rigsvicarius), en Titel, ſom til forſkjellige Tider er bleven tillagt midlertidige Regenter, ſ. Ex. i Sverige Carl Knutsſon (ſenere Konge) og de 3 Sturer, og i Tyſkland en Fyrſte, ſom, naar Kejſeren var død, førend et nyt Valg havde fundet Sted, eller under Kejſerens længere Fraværelſe og andet Forfald udøvede dennes Myndighed. Efter gammel Vedtægt deltes Tyſkland i ſlige Tilfælde mellem to R., Hertugen af Sachſen og Pfalzgreven ved Rhinen (ſ. **Kurfyrſter**). Under Opløsningstilſtanden 1848 valgtes i Analogi hermed Ærkehertug Johan (ſ. d. A.) til R. („Reichsverweſer"). Jvfr. **Protector.**

Rigshofmeſter („Danmarks Riges Hofmeſter"), den fornemſte Embedsmand i Danmark i Adelsariſtokratiets Periode fra Reformationen til Souverænetetens Indførelſe. Allerede i Slutningen af Valdemar Atterdags Regering forekommer en „Kongens Hofmeſter"; efter Droſtembedets Ophør fik Hofmeſteren, der oprindelig, ſom Navnet betegner, foreſtod Hofholdningen, flere andre af de til hint hørende Forretninger, hvorhos tillige Titlen modificeredes ſaaledes, at den mere kom til at betegne et Statsembede end et blot Hofembede. R. indtog i den nævnte Periode den førſte Plads i Rigsraadet; han regerede ſom Statholder i Kongens Fraværelſe og havde et almindeligt Overtilſyn med alle Regeringsſager. Særlig havde han Adminiſtrationen af Rigets Finansvæſen, Tilſyn med Rentekammeret, Tolden oſv., ſkulde drage Omſorg for alt fornødent til Kongens Hofſtat, til Flaadens og Landarmeens Udruſtning og Beholdning og beſtyrede overhovedet hele Kongens og Rigets Økonomi. Kongerne lod dog ofte denne vigtige Poſt være ubeſat i længere Tidsrum, iſær Chriſtian IV. De meſt bekjendte R. vare Povl Laxmand, Peder Oxe, Chriſtoffer Valkendorf og Corf. Ulfeld; den ſidſte var Joch. Gersdorf. — Ogſaa Norge havde før Reformationen en R.; den ſidſte og meſt bekjendte er den rige Niels Henriksſøn (Gyldenløve) til Øſtraat (d. 1523).

Rigshofraadet, et i det tyſke Rige navnlig ved Ordningen af 1559 og 1654 dannet Collegium af Embedsmænd, ſom Kejſeren havde ved ſit Hof til at behandle forſkjellige Sager ſaa vel fra de kejſerlige Arvelande ſom fra Riget. Det beſtod af en Præſident, en Vicepræſident og 18 Raader, hvoraf 6 ſkulde være evangeliſke, og blev i den weſtfalſke Fred erkjendt ſom en med Rigskammerretten ligeſtillet Højeſteret og et Regeringscollegium. Det havde ſit Sæde i Kejſerens Reſidens og fik under hver ny Regering nye Medlemmer.

Rigshoſpital, Navnet paa Chriſtianias 1820 af Staten ſtiftede og i Forbindelſe med Univerſitetet ſatte Sygehus. 1863 indkjøbtes Grund til et nyt R., og 1874—83 opførtes under Architekt Schirmers Ledelſe dets nye, ſtorartede Bygninger, der koſtede c. 1,900,000 Kr. Det har omtrent 300 Senge og beſtyres af en Directeur. Lægetilſynet udføres af 5 Overlæger og 5 Reſervelæger.

Rigskammerretten, oprettet 1495 ſom højeſte Ret for det tyſke Rige, beſtod af en af Kejſeren udnævnt Kammerdommer af fyrſtelig ell. grevelig Herkomſt, 2 Præſidenter og et Antal Biſiddere, der udnævntes og lønnedes af Rigsſtænderne og toges dels af den lærde Stand, dels af Ridderſtanden. Den havde førſt ſit Sæde i Speier og fra 1689 i Wetzlar, hvor endnu en Del af dens Archiv er.

Rigsklenodier ell. **Rigsinſignier,** d. ſ. ſ. Regalier.

Rigsmaal (Rigsmál), bedre **Rigstula** (Rigsþula), er et mythologiſk, ſædvanlig til den ældre Edda henregnet Digt, i hvilket Stændernes Oprindelſe ſkildres. Rig, der i Følge den tilhørende proſaiſke Indledning er den ſamme ſom Guden Hejmdal, beſøger Trællens, Bondens og Jarlens Hus og bliver derved Stamfader til Trælleſtanden, Bondeſtanden og — ſom det maa antages — gjennem den unge Jarl Rig til Kongedømmets Grundlægger; Digtets Slutning er imidlertid nu tabt.

Rigsmarſk, ſ. **Marſk.**

Rigsort, ældre Sølvmønt, i Danmark indtil 1814, i Norge indtil 1874, hvoraf der gik 5 paa en Specie, altſaa lig 24 Skilling danſk Courant ell. 24 Skilling norſk, af Værdi begge Steder 80 Øre. Ved Overgangen til Rigsbankmønt 1814 vedligeholdtes Betegnelſen R. for 24 Skilling, nu ſvarende til ½ Krone ell. 50 Øre.

Rigspartiet er i den tyſke Rigsdag Navn for den ſamme Retning, ſom i Preusſens Landdag kaldes den friconſervative.

Rigsraad kaldtes i Danmark, Norge (indtil det ophævedes 1537) og Sverige en Forſamling af et Antal af Stormænd, ſom dannede en Kongerne ſideordnet eller paa en vis Maade overordnet Magt i Staten. Tidlig (c. 1300) omtales i Danmark et kongeligt Raad, oprindelig vel med ikkun raadgivende Stemme. I Løbet af det 14de og 15de Aarh. uddannede dette ſig til et R. med beſtemte, ved Haandfæſtningerne hjemlede Rettigheder, i Følge hvilke det indſkrænkede og ſtedſe mere lænkebandt Kongerne, ſom intet kunde foretage uden dets Samtykke. Medlemmernes Antal var forſkjelligt; i den katholſke Tid, da Biſkopperne og enkelte andre høje Prælater havde Sæde i det, kunde det tælle 40—50 Medlemmer; ſenere ſank Tallet betydelig, ſaa at der undertiden kun var en halv Snes, 1648 beſtemtes det til 23; de verdslige Medlemmer valgtes indtil 1645 af Kongen og beſtod af Adelsmænd fra hver af Rigets Provinſer. I det nævnte Aar gav Chriſtian IV for at vinde R. dette Ret til at beſætte de ledige Pladſer i R. ved at vælge en af 6—8 Adelsmænd, ſom vedkommende Provins's Adel foreſlog. Det norſke R. udviklede ſig af Hirden (ſ. d. A.), hvis højere Klasſer, iſær Ridderne, ſammen med Biſkopperne vare Kongernes ſelvſkrevne Raadgivere. De danſke Unionskonger lod Hirden opløſe ſig, og da ſamtidig den norſke Adel efterhaanden uddøde, kunde Chriſtian III ved at indſkrænke Biſkoppernes Myndighed (1537) lade R. helt forſvinde, hvorefter det danſke R. ogſaa fik en tilſvarende Indflydelſe i Norge. R. kaldtes ogſaa den Forſamling, ſom oprettedes ved Forordn. af 26 Juli 1854 og udvikledes ved Forfatn. af 2 Oct. 1855 for det danſke Monarchis Fællesanliggender, og ſom ved Novemberforfatningen 1863 deltes i to Ting, R.s Landsting og R.s Folketing, og endelig ophævedes 1866 efter den gjennemſete Grundlovs Vedtagelſe. R. kaldes Folkerepræſentationen i Øſterrig og det øverſte Regeringscollegium i Rusland. I Bayern hedder 1ſte Kammer Rigsraadernes Kammer.

Rigsret, ſ. **Ret**. Danmark har haft tre Rigsretsſager, nemlig 1855—56 imod Miniſteriet Ørſted, 1877 imod A. F. Krieger og Holſtein-Holſteinborg for Salget af Marmorkirken og imod C. Hall og Worsaae for det kgl. Theaters Bygning. Den offentlige Anklager i den førſte var Højeſteretsadvocat G. Brock, i de to ſidſte Folketingsmand Hørup. Norge har ſiden 1814 haft ſyv Rigsretsſager, af hvilke de vigtigſte vare 1836 imod Statsminiſter Løvenſkiold og 1883—84 imod Miniſteriet Selmer. — Det tyſke Riges Højeſteret i Leipzig kaldes Rigsretten.

Rigsſtæder kaldtes i det tyſke Rige de Stæder, ſom ſtod umiddelbart under Riget (Kejſeren), havde Landshøjhed over deres Diſtrict og Sæde og Stemme paa Rigsdagen. De opnaaede en ſaadan uafhængig Stilling dels ved kejſerlig Forlening, dels ved at løskjøbe ſig fra deres Landsherre eller naar vedkommende fyrſtelige Familie var uddød, dels med Magt. Deres Forfatning var republikanſk, men for øvrigt højſt forſkjellig, i nogle mere eller mindre ariſtokratiſk, i andre demokratiſk, alt efter Udfaldet af de Stridigheder, der opſtod i de fleſte af dem imellem de fornemme og rige Slægter (Patricierne) og de ſimple Borgere, der dannede Lav og ſtræbte efter Del i Regeringsmagten, ſom hine længe ene havde beſiddet. R.s Antal ſteg betydelig, men tabte ſig efterhaanden ſom Fyrſternes Magt udvidedes. Paa den franſke Revolutions Tid var der endnu 51 R.; men 25 Febr. 1803 miſtede de fleſte deres Selvſtændighed og lagdes for en ſtor Del under Preusſen ſom Erſtatning for dette Riges Afſtaaelſer ved Freden i Baſel paa den venſtre Rhinbred; Reſten fik dels andre tyſke Fyrſter, dels Frankrig, ſaa at der kun blev 6 tilbage, neml. Hamburg, Lübeck, Bremen, Frankfurt a. M., Augsburg og Nürnberg. Af disſe miſtede de tre ſidſte deres Rigsumiddelbarhed 1806; de tre førſte bleve berøvede deres Selvſtændighed af Napoleon I 1810; paa Wienercongresſen 1815 bleve Hamburg, Lübeck, Bremen og Frankfurt erkjendte for frie Stæder i det tyſke Forbund, og, efter at Frankfurt 1866 er indlemmet i Preusſen, ere kun de tre førſte tilbage ſom frie Stæder, i det mindſte af Navn.

Rigsſtænder kaldtes i det tyſke Rige de rigsumiddelbare Medlemmer, ſom havde Sæde og Stemme paa Rigsdagen. De vare dels gejſtlige, ſom de gejſtl. Kurfyrſter, de andre Ærkebiſkopper, Biſkopper, Abbeder og Ordensmeſtrene, dels verdslige, ſom de verdsl. Kurfyrſter, Hertuger, Pfalzgrever, Landgrever, Markgrever, Borggrever, Grever, Rigsfyrſter og Rigsſtæder. Til Opnaaelſen af denne Ret fordredes dels Beſiddelſen af et rigsumiddelbart Land (Fyrſtendømme eller Grevſkab), dels Kejſerens Indvilgelſe og Rigscollegiets Samtykke. Efter den weſtfalſke Fred deltes de i evangeliſke og katholſke R. (Corpus evangelicorum og C. catholicorum, ſ. **Corpus**).

Rigsumiddelbarhed kaldtes i det forrige tyſke Rige de Fyrſters eller Landes eller Stæders politiſke Stilling, ſom ikke ſtod under nogen Landsherre, men umiddelbart under Kejſeren.

Rigsæble, ſ. **Æble**.

Riis, Claus Pavels, norſk Forfatter, f. i Bergen 19 Febr. 1826, Student 1844, kjendt ſom Studenterforfatter under Navnet „Crispinus“, ſom Forfatter af den dramatiſke Idyl „Til Sæters“ (1850, 4de Opl. 1878), der hyppig er bleven opført, og ſom Udgiver af Morfaderen, Biſkop Pavels Dagbøger. Han døde 8 Oct. 1886.

Riisbrigh, Børge, danſk Philoſoph, f. 1731 i Vejlby i Fyn, blev Student 1749, Decanus paa Kloſteret 1760 og foretog efter i et Par Aar at have holdt Forelæsninger over Logik paa Univerſitetet en Udenlandsrejſe til Tyſkland og Frankrig. 1767 blev han Profesſor i Logik og Metaphyſik og virkede i denne Stilling til 1808. Hans Forelæsninger vare klare og forſtandige og ſkulle have haft ſtor Indflydelſe paa mange. Han var en Diſcipel af Gunnerus og ſluttede ſig ligeſom denne til Wolf og Baumgarten (»Prænotiones philosophicæ«, 1775). I ſin Alderdom ſluttede han ſig til Kants Lære og udviklede i en Afhandling („Videnſkabernes Selſkabs Skrifter“ for 1801 og 1802), at, ſkjønt Philoſophien ikke er begyndt med Kant, har dog ingen før ham indſet „Foreningen af Erfarings- og Forerfaringsphiloſophien“. D. 1809.

Riiſe, Anna Sophie Louiſe, født Holm, danſk Operaſangerinde, f. 18 Aug. 1838 i Kjøbenhavn, d. 12 Febr. 1872 ſmſtds., Elev af H. Rung, debuterede 5 Dec. 1861 paa det kgl. Theater ſom Vilhelmine i „Ungdom og Galſkab“ og optraadte ſidſte Gang 5 Sept. 1871 ſom Nattens Dronning i „Tryllefløjten“. Med en høj, ualmindelig ſmuk Sopran og en ſjælden

Coloraturfærdighed forenede hun en vindende Perſonlighed. Blandt hendes bedſte Roller vare fremdeles Amina i „Søvngængerſken", Mathilde i „Wilhelm Tell", Prinſesſen i „Jødinden", Marie i „Regimentets Datter", Pagen i „Huguenotterne".

Riiſe, Joh. Chr., f. 1 Apr. 1794 i Kjøbenhavn, d. 1875, var fra 1835 Kasſerer ved det kjøbenhavnſke Klasſelotteri. Han var Udgiver af det for ſin Tid fortrinlige og indholdsrige „Archiv for Hiſtorie og Geographi" (75 Bd., 1820—38) og „Hiſtoriſk-geographiſk Archiv" (75 Bd., 1839—64).

Rijder [rej] ell. **Ducaton**, ældre hollandſk Sølvmønt, af Finhed 987 Tuſendedele, i Værdi lig 4 Kr. 73 Øre.

Rijksdaalder [rejks], ældre hollandſk Sølvmønt paa 2½ Gylden, af Finhed 945 Tuſendedele, i Værdi lig 3 Kr. 75½ Øre.

Rijswijk [rejsvejk], Landsby i den hollandſke Prov. Sydholland, ½ M. ſ. ø. for Haag med 3,000 J., bekjendt ved Fredſlutningen 20 Sept. 1697 mellem Ludvig XIV af Frankrig og de mod ham forbundne Magter Øſterrig, Tyſkland, Spanien, England og Holland. Frankrig tilbagegav de under Krigen gjorte Erobringer og Reunioner med Undtagelſe af Elſaß og Lothringen.

Ril, Navnet paa en gammel Bondedans, ſom endnu ikke ganſke er gaaet af Brug. Den danſes af 3 Perſoner, 1 Mand og 2 Kvinder.

Rim ell. **Rimfroſt** dannes paa ſamme Maade ſom Dug, men fordrer, at Jordbunden eller de Gjenſtande, hvorpaa Vanddampene fortættes, ere afkølede til under Fryſepunktet.

Rimbault, Edvard Francis [rengbāāhl], fremragende engelſk Muſiklærd, Forfatter, Udgiver og Componiſt, f. 13 Juni 1816 i London, d. 26 Sept. 1876 ſmſtds., ſtammede fra en franſk Familie, blev 1832 Organiſt ved Schweizercapellet i Soho (London), fordybede ſig ſnart i muſikhiſtoriſke Studier, begyndte 1838 at holde Forelæsninger over Muſikens Hiſtorie i England, blev Medlem af det ene lærde Selſkab efter det andet, afſlog Tilbud om Anſættelſe ſom Muſikprofesſor ved Univerſitetet i Boſton, men holdt Forelæsninger i Edinburgh, Glasgow og andre Stæder, udgav efterhaanden en overſkuelig Række Samlinger, iſær af ældre engelſke Muſikværker, Haandbøger, theoretiſke og hiſtoriſke Skrifter, var mangeaarig Medarbejder og i nogen Tid Redacteur af Muſiktidenden »The choir« og beſørgede en ſtor Del Claverudtog af Operaer af Spohr, Macfarren, Balfe, Wallace oſv. Under alt dette Arbejde componerede han mange engelſke Sange og for Scenen to mindre Stykker, »The fair maid of Islington« og »The castle spectre«, ſom 1838—39 opførtes med Held i London.

Rimbert, ſ. **Rembert.**

Rimēsſe, ſ. **Remiſe.**

Rimeſtad, Chriſt. Wilhelm, f. 17 Jan. 1816 i Kjøbenhavn, blev 1832 Student og n. A. Lærer ved Borgerdydſkolen i Kjøbenhavn, ſamt 1846—53 Beſtyrer af denne. Som ivrig Demokrat tog han tidlig Del i Beſtræbelſer for Arbejderklasſens aandelige og politiſke Udvikling og øvede i lang Tid ſtor Indflydelſe paa dens Holdning; han var 1852 Formand for Haandværkerdannelſes-Foreningen og 1853—56 for Arbejderforeningen i Kjøbenhavn, ſamt Stifter og Formand for den nydannede „Arbejderforening af 1860" indtil ſin Død, iſær virkende ſom Foredragsholder. Efter at R. ſiden 1848 gjentagne Gange havde ſøgt Rigsdagsvalg, blev han 1854 valgt til Folketinget i Kjøbenhavns 8de Kreds (Nyboder) og faſtholdt denne Plads indtil 1866; han ſad paa ny i Tinget 1869—72. End videre var han 1864—75 Redacteur af „Dags-Telegraphen". Foruden nogle politiſke Smaaſkrifter har han udarbejdet nogle Lærebøger i Geographi. D. 11 Aug. 1879. — Hans Broder, **Chriſtian R.**, f. 22 Marts 1830 i Kjøbenhavn, blev 1845 Student og 1851 juridiſk Candidat. Han gjorde derefter Tjeneſte i Juſtitsminiſteriet, ſiden 1858 ſom Expeditionsſecretær, og havde vigtig Del i Udarbejdelſen af Lovudkaſtet om Sø- og Handelsretten 1859. R. blev 1861 Overrets- og 1878 Højeſteretsasſesſor. 1861 blev han tillige valgt til Folketinget og havde uafbrudt Sæde her indtil 1884 (ſiden 1864 for Kjøbenhavns førſte Valgkreds). Han ſpillede tidlig en vigtig Rolle i Tinget, i de førſte Aar fortrinsvis i Fagſpørgsmaal, ſenere ogſaa i almindelige politiſke Forhandlinger; han var ſaaledes 1864 Ordfører for Udvalget om Wienerfredens Stadfæſtelſe og 1871 Medlem af den parlamentariſke Commisſion om Vallø og Bemmetofte. Da Hall 1881 trak ſig tilbage, blev R. Leder for Højrepartiet i Folketinget og 1883—84 Næſtformand i Partiets almindelige Repræſentantſkab. Fremdeles blev han 1868 Medlem af Commisſionen om Retsplejens Omordning og 1872 af den ſkandinaviſke Møntcommisſion.

Rimfaxe (Rimmanke), i den nord. Mythol. Navnet paa Heſten, der drager Nattens Kærre; hver Morgen — hedder det — drypper det af dens Bidſel; deraf kommer Dug i Dale.

Rimini, Oldtidens Ariminum, Stad i Mellemitalien ved Adriaterhavet, 15 M. ø. til n. for Firenze. 38,000 J. (1881), hvoraf 11,000 i den egentlige Stad. Biſpeſæde med flere mærkelige Kirker, romerſk Triumphbue for Kejſer Auguſtus og en under ſamme Kejſer af Tiberius opført, prægtig Marmorbro ſamt talrige Minder fra Oldtiden. Silkeſpinderier, Garverier og Glasværk. I Omegnen tilvirkes Svovl. Havnen er tilſandet og kun tilgængelig for ſmaa Fartøjer. — Staden blev oprindelig anlagt af Romerne og koloniſeret af Umbrerne.

Rimkrønnike, den danſke, et af de vigtigſte Skrifter fra Danmarks Middelalder og den førſte trykte danſke Bog. Den gaar til Chriſtian I og ſiges at være forfattet af Broder Niels i Sorø; nogle nyere Forfattere (N. F. S. Grundtvig og efter ham N. M. Peterſen) mene dog, at den ikke er udgaaet fra ēn Forfatter. Den har nærmeſt Værd ſom Sprogmindesmærke, ſkjønt den paa ſine Steder ikke er uden poetiſk Værd. I den nyere Tid er den udgivet af C. Molbech 1825, af Ley 1841 med forandret Retſkrivning og af C. J. Brandt 1858 (til Dels efter et ſtockholmſk Haandſkrift) efter nyere Skrivebrug; 1873 udkom en photolithographeret Gjengivelſe af Godfr. af Ghemens Udgave af 1495.

Rimſkij-Korſākov, Nikolaj Andrejevitſch [koff], rusſiſk Componiſt, f. 1844 i Tichvin, uddannede ſig ſom Søofficer ved flittigt Selvſtudium til en ſaa dygtig Muſiker, at han 1871 blev anſat ſom Profesſor i Compoſition ved Conſervatoriet i St. Petersborg. R., ſom tillige er Muſikinſpecteur for den rusſiſke Flaade, tilhører ſom Componiſt den „ungrusſiſke“ Skole (Retningen Berlioz-Lißt) og har af ſtørre Værker ſkrevet en Legende »Sadko« for Orcheſter, en Programſymphoni »Antar« og tre i St. Petersborg opførte Operaer »Pskovitjanka« („Pigen fra Pſkov“), „Majnatten“ (1880) og „Snehvide“ (»Snegurotschka«, 1882).

Rimthurſer, i den nord. Mythol. Benævnelſe paa Jætterne ſom Kuldens Børn.

Rināldi, Rinaldo, ital. Billedhugger, f. 1793 i Padua, d. 1873 i Rom, blev Elev af Canova i Rom og ſenere Prof. ved Akademiet S. Luca der. Af hans Arbejder maa nævnes „Jomfruen fra Orléans“, „Den hellige Stephanus“, „Chiron og Achilleus“ (i Akademiet i Venezia), „Eva“, „Androkles og Løven“ o. fl. Han ſlutter ſig med ſtor Virtuoſitet til Canovas Retning.

Rinck, Joh. Chr. Heinr., betydelig Organiſt og Orgelcomponiſt, f. 1770 i Thüringen, d. 1846 ſom Organiſt i Darmſtadt. Skjønt han har ſkrevet mange Claverſager, ſtørre Vocalværker m. m., er det navnlig hans talrige Orgelſtykker, Præ- og Poſtludier oſv., ſom ved deres gode Stil og praktiſke Brugbarhed have faaet en meget ſtor Udbredelſe, ſamt en ſtor Orgelſkole, der har ſkaffet ham det anſete Navn.

Rind, Hans, danſk Skueſpiller, f. 2 Dec. 1783, var ſom Barn Elev af det kongel. Theaters Danſeſkole og ſpillede enkelte Smaaroller uden dog at gjøre ſig bemærket. Han virkede i nogle Aar ved Grev Trampes Theater i Odenſe, indtil han 4 Febr. 1802 debuterede paa det kongel. Theater. Trods mange Vanſkeligheder brød han ſig en Bane og blev en udmærket komiſk Skueſpiller, der med rig Opfattelſesevne og ſpillende Lune ſkabte mange fortrinlige Figurer. Han døde 21 Marts 1821. Hans Enke, den tyſkfødte Skueſpillerinde Carol. Amal. Walter, ægtede 1823 Inſtructeur R. P. Nielſen (ſ. d. A.).

Rinforzāndo, **rinforzāto**, it. (fork. *rfz*), forſtærket, angiver, at den ſaaledes betegnede Node eller Accord ſkal betones ſtærkt.

Ring er et fra Nordamerika ſtammende Udtryk, hvormed betegnes en Kreds af indflydelſesrige Perſoner, der have ſluttet ſig ſammen i det Formaal at fremme deres egne Interesſer, navnlig i det politiſke Liv eller paa Børſen, ofte ved en henſynsløs Benyttelſe af Midler, der ikke anſes for berettigede eller loyale.

Ring, Ferdinand Edvard, danſk Billedhugger, f. 28 Apr. 1829, d. 28 Maj 1886, uddannede ſig ved Kunſtakademiet og hos H. W. Bisſen, men gik i en ung Alder til Sverige, hvor han iſær udviklede ſin Sans for Decorationsſculptur i ſtørre Stil. Til denne Retning høre de 6 Statuer foran Raadhuſet i Malmø, og, efter at han 1870 var vendt tilbage til Danmark, Frontongruppen til det kgl. Theater (1874—76), „Polykarp“ til Frederikskirken og hans ſidſte Værk, Sejersgudinden paa Hvitfeldt-Søjlen paa Langelinje. Tillige var han i de ſenere Aar ſysſelſat med Reſtaurationen af Wiedewelts Sculptur-Decorationer i Fredensborg Have. Til Randers udførte han en Billedſtøtte af Niels Ebbeſøn i Bronze.

Ring, Ivar, ſ. **Mechlenburg**.

Ring, Max, tyſk Forfatter, f. 4 Aug. 1817 ved Ratibor af jødiſk Slægt, ſtuderede Medicin i Breslau og Berlin, blev 1840 praktiſerende Læge, men førtes ſamtidig ved ſine Forbindelſer med Berlins literære Kredſe (Carriere, Bettina v. Arnim, Varnhagen o. a.) ind paa Forfatterbanen, for hvilken han i ſenere Aar ganſke har ofret ſig; ſiden 1850 har han boet i Berlin. Særlig ſom Roman- og Novelleforfatter har han været overordentlig produktiv; han har ſaaledes udgivet: „Berlin und Breslau“ (1849), „Stadtgeſchichten“ (6 Bd., 1852—65), „Aus dem Tagebuch eines Berliner Arztes“ (1856), „Roſenkreuzer und Illuminaten“ (1861), „Ein verlornes Geſchlecht“ (1867), „Götter und Götzen“ (1870), „Karl Sand“ (1873), „Der große Krach“ (1875), „Goldene Ketten“ (1881), „Spiritiſten“ (1885) o. m. a. Desuden har han ſkrevet nogle Dramaer, Biographier af Napoleon II (1860) og Napoleon III (1871) ſamt en udførlig Skildring af Berlin (1884).

Ringdue, ſ. **Due**.

Ringerike, et Sorenſkriveri og Fogderi af Buſkeruds Amt i Norge og et af dets ſkjønneſte Landſkaber. Det danner fornemmelig de frugtbare Bredder af Tyrifjorden (ſ. d. A.), der indeholde flere udſtrakte Partier af fladt Land, vel ſkikkede til Agerbrug. Iſær er den Halvø imellem Tyrifjordens to Arme, ſom udgjør den ſtørre Del af Hole og Norderhov Præſtegjælde, meget vel dyrket. Dog ſtige i kort Afſtand fra Indſøen Aaſer op, ſom ere rigt bevoxede med Naaleſkov og med deres ſtorartede Kammer omfatte det imellem dem liggende, ſmilende Landſkab. Fra Krokklevens høje Udſigt ſes den hele Egn vidt udbredt ſom et Landkort. R. har omtrent 13,000 J. (1875).

Ringeſyge, ſ. **Drejeſyge**.

Ringfod kaldes en hos Heſten forekommende, ſygelig Benudvæxt omkring Kronleddet paa Foden, der viſer ſig ſom en ringagtig Hævelſe lidt over Kronen, er haard og lidt njævn at føle paa og ofte gjør Heſten halt for længere Tid eller endog aldeles ubrugelig, naar Kronleddets Bevægelighed indſkrænkes.

Ringguld. Før Møntprægningens Begyndelſe blev det, i Nordens Mellemjærnalder (ſ. d. A.), almindeligt at betale med Guld efter Vægt. Ofteſt gav man Metallet Form af ſtørre eller mindre Ringe, R., eller af Barrer; men ved Siden heraf have ogſaa Smykkeringe og andre Guldprydelſer været benyttede til Betaling. Af disſe forſkjelligartede, ſtørre Stykker huggede eller brød man ſaadanne Smaaſtykker af mindre Værdi, ſom ofte forekomme i Fundene ſammen med vægtige Pengeringe eller Smykker (ſ. **Guldfund**). I Vikingetiden traadte Sølvet i Guldets Sted ſom det almindeligſte Værdimetal (ſ. **Sølvfund**).

Ringhjul ell. Cellehjul kaldes til Forſkjel fra Laphjul et Vandhjul, hvis Skovler underſtøttes ved begge Ender af to brede og forholdsvis tynde Kranſe.

Ringhorne, i den nord. Mythol. Navnet paa Balders Skib, det ſtørſte af alle Skibe. Da Aſerne efter Balders Drab vilde ſkyde det ud i Søen for at brænde Liget derpaa, kunde de ikke faa det af Stedet. De ſendte ſaa Bud til Jøtunhejm efter Jættekvinden Hyrrokin, der kom ridende paa en Ulv og havde Slanger til Tømme. Hun gik til Skibet og ſtød det ſtrax ud i Søen, ſaa at Ild for ud af Rullerne og Jorden bævede. Balders Lig blev nu baaret ud paa R., og derefter antændtes Baalet, paa hvilket Balders Huſtru Nanna, hvis Hjærte braſt af Sorg, ogſaa blev lagt.

Ringkjøbing, Kjøbſtad i det veſtlige Jylland, R. Amt, Hind Herred, ved Øſtſiden af Ringkjøbing Fjord og ved den jyſke Veſtbane, 16 M. v. for Aarhus, 37 M. v. til n. for Kjøbenhavn. 2,035 J. (1880). Byen har lige og brede Gader og er i Forhold til ſin Størrelſe vel bygget. Dens offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuſet, opført 1847, Amtsſygehuſet og Fattighuſet, opf. 1855, ſamt Jærnbanegaarden. Paa Rindomgaard i Nærheden af Byen bor Amtmanden. Spare- og Laanekasſe med 1,323,476 Kr. Indſkud (1886). Her er ingen Havn, og Indſejlingen gjennem Nymindegab og paa Fjorden er ſaa beſværlig, at den hindrer Skibsfartens Opkomſt. Toldindtægterne udgjorde 1885 49,824 Kr. Udførſelen til Udlandet er ganſke ubetydelig. Under Toldſtedet vare 1886 hjemmehørende 394 Baade under 4 Tons og 5 Fartøjer af 90 Tons, deraf 1 Dampſkib paa 14 Tons. Den induſtrielle Virkſomhed er kun ringe. Byjorderne udgjøre 542 Td. Land af 53⅝ Td. Hartkorn. I R. er en Bank og den veſt- og ſønderjyſke Creditforenings Hovedkontor. Af Embedsmænd er her en Byfoged, tillige Byſkriver og Herredsfoged og Skriver i Hind og Ulvborg Herreder, en Sognepræſt, en Diſtrictslæge, en Toldinſpecteur og en Toldcontroleur, en Poſtmeſter og en Telegraphiſt. R. hører til 5te Udſkrivningskreds og er Valgſted for Amtets 1ſte Folketingskreds. **R. Amt**, det ſtørſte, men mindſt frugtbare og ſvageſt befolkede af Danmarks Amter, optager den midterſte veſtlige Del af Jylland, omgivet af Veſterhavet, Limfjorden, Viborg, Aarhus, Vejle og Ribe Amter. 82,8 □ M. med 87,406 J. (1880), hvoraf 6,304 i Kjøbſtæderne R., Holſtebro og Lemvig. Fra Veſterhavet ſkære Ringkjøbing Fjord og Nisſum Fjord ſig dybt ind i Landet, der har flere temmelig betydelige Vandløb, Skjernaa, der falder ud i den ſydlige Del af Ringkjøbing Fjord, Storaaen ell. Holſtebro Aaen, der falder i Nisſum Fjord, og Karup-Skive Aaen, der flyder langs Øſtgrænſen og falder i Limfjorden. En ſtor Del af Arealet er lyngdækket Hede; langs Veſtkyſten ſtrækker ſig med ringe Afbrydelſe et Klitbælte af forſkjellig Bredde, der navnlig dækker Tangerne mellem Fjordene og Havet. Af det hele ved Matriculeringen opmaalte Areal, 817,687 Td. Land, var 1881 beſaaet 142,683 Td., anvendt til Græsning, Eng, Brak og Overdrev 289,436 Td., til Fredſkov 9,007 Td. Land. I de ſenere Aar er der ved det danſke Hedeſelſkabs Virkſomhed gjort meget for at fremme Træplantning og Engvandingsanlæg. Dog optoges endnu 1881 af Moſer og Kær over 82,000 Td., af Hede 310,000 Td. og af Flyveſand over 17,000 Td. Land. Antallet af Husdyr udgjorde 1881 16,833 Heſte, 112,403 Stk. Hornkvæg og Kalve, 164,852 Faar og Lam, 31,211 Svin og Griſe. Foruden de nævnte 3 Kjøbſtæder omfatter Amtet 5 Landjurisdictioner, Skodborg og Vandfuld Herreder, Hjerm og Ginding, Hammerum, Ulvborg og Hind, Bølling og Nørre-Horne. Det udgjør i gejſtlig Henſeende 3 Provſtier under Ribe Stift, og et Amtſtuediſtrict med Amtſtue i Holſtebro og Filial i R. Det omfatter 5 Folketingskredſe og hører til 8de og 11te Landstingskreds. **Ringkjøbing Fjord** ſtrækker ſig med ſtørſt Bredde af henved 2 M. fra Veſterhavet, ſkilt fra dette ved en ſmal, klitdækket Landtange af 1,000—4,000 Alens Bredde, mod N. ind i Jylland i en Længde af c. 7 M. Indløbet ved Nymindegab forandrer ſig jævnlig og flytter ſig mod S. Fjorden er opfyldt af lave Grunde og derfor vanſkelig at beſejle. I dens nordre Del ligger den frugtbare Ø Holmsland, omflydt af to ſmalle Fjordarme, af hvilke den øſtlige kaldes Von Aa. Fra Byen R. fører en Bro over til Holmsland. Den Del af Fjorden, der ligger n. for Øen, kaldes Stadil Fjord. I Fjordens ſydlige Del, der ogſaa kaldes Stavning Fjord, er de ſaakaldte Tipper, til Dels Marſkenge, der efterhaanden ere dannede ved Tilſlikning.

Ringkrebs, ſ. **Krebsdyr**.

Ringlaas, d. ſ. ſ. Bogſtavlaas, ſ. **Combinationslaas**.

Ringmikromēter, en Staalring, der anbringes i Kikkertens Brændplan. Jagttager man de to Tider, til hvilke en Stjærne ved den daglige Bevægelſe træder ind i og ud fra Ringen, bliver Middeltallet af disſe to Tider Tiden for Stjærnens Pasſage gjennem den Declinationscirkel, der gaar gjennem Ringens Centrum, og af Mellemtidens Størrelſe kan man beregne, i hvilken Afſtand fra Centrum nævnte Pasſage er ſket. Jagttages to Stjærner paa denne Maade ved faſtſtaaende Kikkert, faas altſaa deres Rectaſcenſions- og Declinationsforſkjel. Fordelene ved dette Mikrometer er, at den tykke Ring ikke, ſom de fine Traade, behøver at belyſes om Natten for at ſes, og at Kikkerten ikke behøver at være æqvatorialt opſtillet. Det er opfundet af Fraunhofer.

Ringorm, Ringſkurv, en meget ſmitſom Hudſygdom, der ſkyldes Tilſtedeværelſen af Svampen Trichophyton tonsurans i Huden og viſer ſig ſom røde, ſkællende eller i Randen med ſmaa, halvtørre Blærer beſatte, runde Pletter eller Ringe, der hyppigſt findes paa den ikke behaarede Hud, ſjældnere (meſt hos Børn) i den behaarede Del af Hovedet, hvor Haarene da brække af, men komme igjen, naar Sygdommen er hævet. R. findes ogſaa hos Husdyrene og kan iſær fra Katten overføres paa Menneſket.

Ringovn, ſ. **Regeneratorovn**.

Ringrev, ſ. **Koralrev**.

Ringſkallet kaldes en Træſtamme, naar den indeholder en kredsformet Spalte mellem to paa hinanden følgende Aarringe.

Ringſkurv, ſ. **Ringorm**.

Ringſted, Kjøbſtad i Sjælland, Sorø Amt, R. Herred, ved den ſjællandſke Veſtbane, 7 M. v. ſ. v. for Kjøbenhavn. 2,127 J. (1880). Af dens offentlige Bygninger mærkes Kirken, opført i Valdemar d. ſtores Tid i Stedet for den ældre St. Bents Kirke og kaldt St. Knuds Kirke efter den nye Helgen Knud Lavard, Valdemar d. ſtores Fader. Efter at den 1806 var bleven beſkadiget ved Ildebrand, blev den efterhaanden reſtaureret, men paa en temmelig uheldig Maade. I Kirkens Chor ere Gravſteder for Knud Lavard, Valdemar d. ſtore og hans Dronning Sophie, Knud VI, Valdemar Sejer og hans to Dronninger Dagmar og Bengerd, den unge Kong Valdemar (III) og Dronning Eleonore, Erik Plovpenning, Erik Glippings Enke Dronn. Agnes, Erik Menved og Dronn. Ingeborg, den ſvenſke Konge Birger Magnusſon og hans Dronning Margrete af Danmark, ſamt flere fyrſtelige Perſoner. Fremdeles Raad-, Ting- og Arreſthuſet, Borgerſkolen, Fattighuſet, Sygehuſet, opført 1856, en Fribolig, ſtift. 1861, og Gasværket. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Byſkriver ſamt Foged og Skriver i R. Herred, Skjoldnæsholm og Svenſtrup Birk. Af gejſtlige Embedsmænd er her en Sognepræſt, tillige for Benløſe Sogn, og en Katechet. Andre Embedsmænd ere Diſtrictslægen, Poſtmeſteren, Jærnbane- og Telegraph-Stations Forvalterne. R. er Valgſted for Sorø Amts 1ſte Folketingskreds. Da R. har ſin Ind- og Udførſel over andre Byer, haves ingen Oplysning om Størrelſen af dens Handelsomſætning. Af induſtrielle Etablisſementer findes her de for Kjøbſtæderne ſædvanlige, for det meſte ſmaa. I Haandværksnæringen indtager Skomageriet en fremragende Plads, og meget Skotøj herfra forhandles paa Markederne i de omliggende Byer. Af væſentlig Betydning er Avlsbruget, da Byen har et Jordtilliggende af 1,266 Td. Land. I den herværende Sparekasſe indeſtod 1886 paa Interesſenternes Conto 4,796,000 Kr. og i Reſervefond 496,000 Kr. — R. er en af Sjællands ældſte Stæder og var tillige i Middelalderen en af de anſeligſte, da Kongerne jævnlig opholdt ſig her og Landstinget, Provinſens øverſte Domſtol, her havde ſit Sæde. Staden ſkyldte dog ogſaa for en ſtor Del ſin Anſeelſe til det rige Benedictinerabbedi, ſom allerede blev ſtiftet under Svend Eſtridſøn (fuldført 1081) og blomſtrede igjennem hele Middelalderen, og hvis Kirke er Byens Sognekirke ſiden 1571, da dens egen Kirke, St. Hans Kirke, blev nedlagt. 1171 blev den ſjællandſke Kirkeret given i R. af Abſalon; flere Danehoffer ere blevne holdte her, og paa Sjællandsfarernes Landsting i R. bleve Kongerne ſædvanlig hyldede for denne Provins. En Række heftige Ildebrande have væſentlig bidraget til at bringe R. til dens nuværende Ubetydelighed. **Ringſted Kloſter** (i ſin Tid bekjendt af det Seefeldtſke Bibliothek) er endnu Navnet paa en Herregaard lige uden for Byen, der har ſin Oprindelſe fra det gamle Kloſter.

Ringſølv, ſ. **Sølvfund**.

Ringwaldt, Bartholom., tyſk Digter, f. 1530 i Frankfurt a. d. Oder, d. omtr. 1600 ſom Sognepræſt i Langfeld i Mark Brandenburg, ſkrev foruden en Del Pſalmer to religiøſe Læredigte: „Die lautere Warheit“ (1585), hvori han fremſtillede en god Krigsmands Egenſkaber med allegoriſk Anvendelſe paa den chriſtnes Liv, og „Chriſtliche Warnung des truen Eckart“ (1588), hvis Hovedindhold er en Udmaling af de ſaliges Tilſtand i Himmerige og de fordømtes i Helvede.

Ringøgler, en Gruppe af Øgler (Firben), der have megen Lighed med Snogeøglerne (ſ. d. A.), men hos hvilke Skællene ikke danne Skraarækker, men ere ordnede i Tværrækker ell. Ringe. Den gjennemløber for øvrigt en lignende Udviklingsrække, fra Former med vel udviklede Lemmer og almindelig Øgleform indtil aldeles ſlangedannede eller ormdannede, lemmeløſe Former og tilhører iſær de varme Lande, navnlig Afrika og Amerika. Jvfr. **Glasſnog** og **Scheltopuſik**.

Rink, Henr. Joh., danſk Naturforſker, f. 26 Aug. 1819 i Kjøbenhavn, blev 1844 Dr. phil. i Kiel og deltog i den 1845—47 med Corvetten „Galatea“ foretagne Jordomſejling, paa hvilken han havde det ſærlige Hverv at underſøge Jordlagene paa de nikobariſke Øer, ſom han har beſkrevet i „Die nikobariſchen Inſeln“ (1847). Senere har han paa forſkjellig Maade været knyttet til Grønland, i hvis nordlige Del han 1848—51 foretog geographiſke og geologiſke Underſøgelſer, navnlig angaaende Indlandsiſens Udbredelſe og Dannelſe, blev 1853 Inſpecteur i Julianehaabs Diſtrict (1857 i hele Sydgrønland), var 1871—82 Directeur for den kongel. grønlandſke Handel og indførte ſom ſaadan flere gavnlige Foranſtaltninger, ſigtende til at forbedre Grønlændernes ſociale Stilling. Han er nu boſiddende i Chriſtiania. Han har udgivet „Den geographiſke Beſkaffenhed af de danſke Handelsdiſtricter i Nordgrønland“ (1852), „Grønland, en geographiſk og ſtatiſtiſk Beſkrivelſe“ (1852—57), „Eſkimoiſke Æventyr og Sagn“ (1866—71), „Om Grønlands Indland og Muligheden af at bereiſe ſamme“ (1875), »Danish Greenland« (Lond. 1877) og »The Eskimo Tribes with a Comparative Vocabulary« (Kbhvn. 1887).

Rinkenæs, en Kirkeby i Sundeved i Slesvig, der ſtrækker ſig over ½ M. langs Flensborg-Sønderborgvejen i Flugt med Stranden. Her flød det første danſke Blod i den 1ſte ſlesvigſke Krig, idet en Jæger med Navnet Sejr faldt 6 Apr. 1848 i en lille Skjærmydſel.

Rinmanns Grønt, en Malerfarve, ſ. **Kobolt**.

Rinteln, Stad i den preusſiſke Prov. Heſſen-Nasſau ved Floden Weſer, 7 M. v. ſ. v. for Hannover. 4,000 J. Flodſkibsfart og Kornhandel. Papirfabriker i Omegnen. — Her var 1616—1809 et Univerſitet.

Rio bet. paa Spanſk og Portugiſiſk en Flod (lat. rivus) og ſættes foran mange geographiſke Navne.

Riobāmba ell. Bolivar, Stad i Republ. Ecuador i Sydamerika, 22 M. ſ. for Quito, i en Dal over 10,000 F. over Havet. 11,000 J. Den har hyppig lidt ved Jordſkjælv.

Rio de Janēiro [ſchanējru], 1) Prov. af

Kejſerdømmet Braſilien, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Eſpirito Santo, Minas Geraes og São Paulo. 1,253 □ M. med 939,000 I. (1882), hvoraf 269,000 vare Slaver. Provinſen er bjærgfuld, men de højeſte Punkter naa ikke 4,000 F. Den vigtigſte Flod er Parahyba. Langs Kyſten findes mange Søer. Jordbunden er frugtbar og godt dyrket. Der frembringes Sukker, Kaffe, Cacao, Bomuld, Ris, Hvede, Tobak og en Mangfoldighed af Frugter. Bjærgene ere rige paa Metaller og bevoxede med ſtore Skove. 2) **R. d. J.** ell. blot **Rio**, Hovedſtad i Kejſerdømmet Braſilien, paa den veſtlige Side af Indløbet til den 2½ M. lange og indtil 2 M. brede Havbugt, der har Navn efter Staden og er en af de herligſte naturlige Havne paa Jorden. 357,000 I. (1885). R. er anlagt paa 7 Høje og beſtaar af en ældre Del, Handelsvirkſomhedens Hovedſæde, der vel er regelmæsſig anlagt, men har ſnævre og ſmudſige Gader, og en nyere, ſamt flere Forſtæder. Af offentlige Pladſer ere de mærkeligſte Paladspladſen med det kejſerlige Palads, Forfatningspladſen med Dom Pedro I.s Statue og Annapladſen mellem Gammel- og Nyſtaden. De vigtigſte offentlige Bygninger ere Kejſerpaladſet, tidligere Vicekongernes Reſidens (Kejſeren reſiderer ſædvanlig i et Palais i en af Forſtæderne), det kejſerlige Slot Boa Viſta med prægtig Park, flere andre Paladſer for Medlemmer af Kejſerfamilien, Mønten, en af Rigets ſkjønneſte Bygninger, Centralbanegaarden, flere Miniſterialbygninger, Nationalmuſeet, Toldhuſet, Militærakademiet, Deputeretkammeret, Marinearſenalet, Torvehallerne og det ſtore Hoſpital m. fl. Antallet af Kirker er ſtort, men kun faa udmærke ſig ved deres Størrelſe eller Pragt; de mærkeligſte ere Kathedralkirken og Kirkerne Santa Cruz, Candelaria og Noſſa Sennora da Gloria. Forſtæderne indeholde talrige Villaer og Haver ſamt en herlig botaniſk Have med en prægtig Palmeallē. Af videnſkabelige og højere Undervisningsanſtalter ere her en theologiſk og en mediciniſk Skole, tre Collegier, Officerſkoler for Hær og Flaade, en Handelsſkole, et Kunſtakademi, et berømt hiſtoriſk og geographiſk Inſtitut, et Muſikconſervatorium o. fl. Antallet af milde Stiftelſer er meget ſtort og omfatter egentlige Sygehuſe, Vajſenhus, Hittebørnshoſpital, Blinde- og Døvſtummeanſtalt o. fl. Induſtrien er meget omfattende; navnlig ere Sukkerkogerierne, Brænderierne, Tobaks- og Cigarfabrikerne af Betydning. Handelsvirkſomheden og Skibsfarten har et overordentlig ſtort Omfang, og R. hører til Jordens betydeligſte Handelsſtæder. Der udføres iſær Kaffe, Sukker, Bomuld, Tobak og Kautſchuk. R. er anlagt 1567, blev 1752 Landets Hovedſtad, men har førſt i dette Aarh. udviklet ſig til ſin nuværende Betydning. I **Riobugten** ligge talrige Øer, af hvilke den ſtørſte, Ilha do Governador, har Kalk- og Teglbrænderier og megen anden Fabrikvirkſomhed.

Rio Grānde, 1) ogſaa kaldt R. G. del Norte ell. Rio Bravo del N., Flod i Nordamerika, udſpringer paa Klippebjærgene i Staten Kanſas under 38° n. B., gjennemſtrømmer Ny-Mexico med Retning mod S., bøjer derefter mod S. Ø. og danner indtil ſit Udløb i den mexicanſke Bugt Grænſen mellem de forenede Stater (Texas) og Mexico. Dens vigtigſte Bifloder ere fra højre Side Conchas og fra venſtre Pecos. Dens Længde angives til over 400 M. 2) **R. G.** ell. São Pedro, Stad i Prov. R. G. do Sul i Braſilien, ved Udløbet af Lagunen dos Patos. 20,000 I. God Havn og livlig Handel med Huder og tørret Kjød. 3) **R. G. do Nōrte**, Prov. af Kejſerdømmet Braſilien, optager Landets Nordveſthjørne, omgiven af Atlanterhavet og Prov. Ciara og Parahyba. 1,044 □ M. med 269,000 I. (1882), hvoraf 10,000 vare Slaver. Provinſen er bjærgfuld mod V. og S. En Mængde ſmaa Floder gjennemſtrømme Landet. Kyſten ſavner gode Havne. Hovedfrembringelſer ere Maniok, Hirſe, Ris, Tobak, Bomuld og Sukker. Betydelige Skove. Hovedſtad Natal ved Atlanterhavet. 4) **R. G. do Sul**, ligeledes en braſilianſk Prov., optager Landets ſydligſte Del, omgiven af Uruguay, Argentina, Paraguay, Prov. Parana og Santa Catharina ſamt Atlanterhavet; 4,300 □ M. med 899,000 I. (1882), hvoraf 69,000 Slaver. Kyſten mod Atlanterhavet er flad med en Række ſtore Laguner, der fra S. mod N. ere Mangueira, Mirim og dos Patos. Provinſens Indre er bjærgfuldt, men Landet er fladt mod V. og N., hvor det begrænſes af Floden Uruguay. Til Atlanterhavet flyder Rio Grande, der har ſit Udløb gjennem Lagunen dos Patos. Landet er frugtbart og frembringer Korn, Ris, Bomuld, Sukker, Hør og Hamp og fortrinlige Frugter. Antallet af Heſte, Hornkvæg, Faar og Muldyr er meget ſtort. Hovedſtad Porto Alegre.

Rioja, La [riōhha], en af La Plataſtaterne i Sydamerika, ſ. **Argentina**.

Rioja, Francisco de [ſ. o.], ſpanſk Digter, f. 1600 i Sevilla, ſteg ved Hertugen af Olivarez's Gunſt til Inqviſitor, men blev trukken med i hans Fald og fængslet. Imidlertid vandt han igjen Philip IV.s Naade og blev Directeur for det kongel. Bibliothek. Han døde i Madrid 1659. R. holdt ſig i ſin klasſiſke Fremſtilling fjærn fra Gongorismen uden dog at mangle Ild og Farvepragt i ſin Diction, og hans »Silvas«, Billeder af Landlivet, og »Oda á las ruinas de Italica« høre til den ſpanſke Renaisſances meſt fuldtonende Lyrik. Det ſynes dog beviſt af den ſpanſke Literærhiſtoriker Aureliano Fernandez Guerra y Osbe, at dette ſidſte Digt er forfattet af Licentiaten Rodriguez Caro (»Memorias de la Academia«, 1870). R. er repræſenteret i 32te Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«.

Riom [riōng], Stad i det franſke Dep. Puy de Dôme, 2 M. n. for Clermont-Ferrand. 10,000 I. Livlig Induſtri i Bomuldsſtoffer og Iſenkram. Glasværk.

Rion, Oldtidens Phasis, Flod i det rusſiſke Transkaukaſien, udſpringer paa Kaukaſus i det nordøſtlige Hjørne af Mingrelien og løber forbi Staden Kutais til det ſorte Hav, ſom den naar ved Poti.

Rio Nēgro, ſ. **Negro, Rio**.

Rios Rōſas, Antonio de los, ſpanſk Statsmand, f. 1812 i Andaluſien, blev Advocat og valgtes 1837 til Cortes, hvor han hørte til de conſervative og deltog i Oppoſitionen mod Eſpartero. Til Løn blev R. Statsraad, underſtøttede kraftig Narvaez og medvirkede til Forfatningens Gjennemſyn 1845, men blev afſkediget 1848, da han vilde danne et maadeholdent liberalt Parti. I Juli 1854, da der allerede var udbrudt Opſtand mod Dronn. Iſabellas reactionære Tilløb, blev R. Miniſter i nogle faa Dage, var derefter Fører for Højre i den grundlovgivende Forſamling og i Juli—Oct. 1856 Indenrigsminiſter under O'Donnell. 1859 ſendtes han til Rom og ſluttede et Concordat med Paven, men optraadte 1861 imod ſine gamle Partiſæller („den liberale Union“) og fremkaldte Partiets Sprængning. 1863 valgtes han til Formand i 2det Kammer og blev 1865 til Løn for ſin Oppoſition mod Miniſteriet Narvaez Formand for Statsraadet, ſamt gjenvalgt til Formand i Kammeret. Da Reactionen fik Overhaand, blev R. i Dec. 1866 fængslet og ſkulde deporteres, men undkom til Portugal og vendte førſt hjem efter Revolutionen i Sept. 1868. Han tog virkſom Del i Affattelſen af den nye Grundlov og arbejdede for Hertugen af Montpenſiers Valg til Konge, men ſluttede ſig 1871 til Kong Amadeo og underkaſtede ſig ligeledes 1873 den nysoprettede Republik. D. 4 Nov. 1873.

Ripiēnſtemme (af ripieno, fuld, udfyldt), en Stemme, ſom udføres af flere, f. Ex. Stemmerne i et flerſtemmigt Chor, i Modſætn. til Soloſtemmer eller obligate Stemmer. I Orcheſtret forſtaas undertiden derved en Stemme, ſom kun træder til ved Tuttiſtederne i en Concert, eller naar hele Choret ſynger. **Ripienſpiller** ell. **Ripieniſt**, en Orcheſterſpiller, der i Forening med andre udfører ſamme Stemme.

Ripon [rīppen], Stad i York-Shire, Weſtriding, i England, 5 M. n. v. for York. 7,000 I. Biſpeſæde. Livlig Induſtri.

Ripon, Fred. John Robinſon, Jarl af [ſ. o.], engelſk Statsmand, f. 1 Nov. 1782, yngre Søn af Lord Grantham, oplærtes i Harrow ſammen med R. Peel, Aberdeen og Palmerſton og valgtes 1806 ſom Mr. Robinſon i Ripon til Medlem af Underhuſet (gjenvalgt indt. 1827). 1818 blev han Handelsminiſter, 1823 Skatkammerkansler og 1827 Statsſecretær for Kolonierne og ophøjet til Viscount Goderich; efter Cannings Død 1827 var han i faa Maaneder Førſteminiſter. 1830 blev han igjen Koloniminiſter og 1833 Storſeglbevarer ſamt Jarl af R., men udtraadte n. A. i Anledning af Forſlaget om den irſke Statskirkes Midler og ſluttede ſig til de conſervative. 1841 blev han under Rob. Peel Handelsminiſter og ſiden Miniſter for Indien indt. 1846. D. 28 Jan. 1859. — Hans Søn, **George Fred. Sam. Robinſon**, f. 1827, blev 1852 valgt til Underhuſet, hvor han hørte til det liberale Parti, men arvede 1859 baade ſin Faders Værdighed ſom Jarl af R. og ſin Farbroder Th. Phil. Rob.s (1841—44 Lordlieutenant i Irland) ſom Jarl de Grey og hed nu Jarl de Grey and R. Han var 1859—63 Underſtatsſecretær, 1863—66 Statsſecretær for Hæren og blev i Dec. 1868 Præſident for Gehejmeraadet; 1871 førte han i Waſhington de ſidſte Underhandlinger om Alabamaſagen og blev til Løn Marquis af R., men udtraadte af Regeringen i Aug. 1873. R. A. gjorde hans Overgang til Katholicismen ſtor Opſigt i Landet, da han tidligere i flere Aar havde været Stormeſter for Frimurerne. I Maj 1880 blev han Vicekonge i Indien indtil Dec. 1884 og viſte her ſærlig Iver for at give de indfødte Ligeſtilling i Retsplejen. 1886 var han førſte Admiralitetslord under Gladſtone.

Ripōſte, fr., Modſtød (Fægtek.); hurtigt og træffende Svar paa et Angreb; **ripoſtēre**, anbringe et Modſtød, give et hurtigt og træffende Svar.

Ripperda, Joh. Wilh., Baron, politiſk Æventyrer, f. 1680 i Groningen af adelige Forældre og opdraget af Jeſuiter i Köln, ſkiftede flere Gange Religion og gik førſt efter at have ægtet en Proteſtantinde over til den proteſtantiſke Kirke. 1715 blev han ſendt i et diplomatiſk Ærende af Generalſtaterne til Spanien, hvor han i den Grad vandt Philip V.s og iſær Dronning Eliſabeths Yndeſt, at han efter igjen at være gaaet over til den katholſke Religion blev ophøjet til ſpanſk Grande og Miniſter. Men 1726 blev han afſat fra ſine Værdigheder og fængslet, fordi han havde ſkadet Staten ved uheldige Finansſpeculationer, hvorpaa han flygtede til England og Holland, hvor han atter gik over til den proteſtantiſke Kirke, og 1731 kom til Marokko, hvor han antog den muhammedanſke Religion. Under Navnet Osman anførte han den marokkanſke Hær mod Spanien; da han havde været uheldig ved Forſvaret af Oran, blev han fængslet, men ſiden frigivet og døde i Tetuan 1737.

Rippoldsau, Badeſted i Storhertugd. Baden, 8 M. ſ. for Carlsruhe, i en herlig Dal af Schwarzwald, har glauberſaltholdige Jærnkilder.

Rips (af eng. rib, Nerve, Ribben), et tæt, toſkaftet vævet Bomuldstøj, hvis Kjædetraade ere grove, 2- eller 3dobbelte, tvundne eller utvundne, og hvis Iſlættraade ere langt finere og tæt ſammenſlaaede, hvorved Tøjet faar tydelige Rifler paa langs. Man har ogſaa R. med Indblanding af Uld, Hør eller Silke eller helt af disſe Stoffer.

Ripuārier (d. e. Flodbredbeboere, af lat. ripa, Bred) kaldtes de Franker, ſom boede ved Rhinens Bredder fra Lahn til Lippe, og fra hvilke Lex Ripuariorum hidrører, ſom rimeligvis fik ſin nuværende Form under Kong Dagobert I (622—38).

Riquetti [ketti], Mirabeaus Familienavn.

Ris (Oryza sativa), enaarig Plante af Græsfamilien med en ſammentrængt Top, enblomſtrede Smaaax og 6 Støvdragere. R.s Dyrkning er knyttet til den varme Del af Aſien og er her af overordentlig ſtor Betydning for Indbyggerne, navnlig i begge Indierne, China og Japan, da den her næſten udgjør det eneſte Fødemiddel; den forekommer under to Former, hvoraf den ene, den ſædvanlige R., er en Sumpplante og derfor fordrer overordentlig ſtor Fugtighed og, hvor Forholdene kræve det, kunſtig Vanding for at kunne dyrkes; den anden er Bjærgriſen (O. montana). Allerede i ældgammel Tid dyrkedes R. i Indien, hvor man ofte finder den vildt voxende; henv. 3000 Aar f. Chr. blev den indført i China. Grækerne kjendte den kun ſom indiſk Culturplante. **Rismølle.** Den raa Ris (Paddy) bliver ikke ſom andre Sædarter brækket til Gryn, heller ikke afſleben til Kugler ſom Perlegryn, men alene afſkallet og for øvrigt holdt ſaa hel ſom muligt. Inden for den egentlige, haarde, løſe, udvendig ru Skal findes en ſej, fernisagtig Hinde, der ogſaa ſkal fjærnes. Ved en løſelig Overmaling mellem to Stene, der ſtaa et Riſengryns Længde fra hinanden, fjærnes det meſte af den ydre Skal, der blæſes bort. Derpaa tilſættes et ſtort Qvantum løſe Skaller, der virke dels ſom elaſtiſk Indblanding, dels ſom Slibemiddel, og ved en langvarig Stampning afrives Grynene, Skallen knuſes og gjør ved ſin Indblanding det afrevne til et nogenlunde tørt Pulver. Derefter ſigtes Pulveret bort; Grynene børſtes, gnides med Lammeſkind oſv., ſamt ſorteres efter Størrelſen.

Ris (Papir), $\frac{1}{10}$ Balle ell. 20 Bøger.

Riſalit kaldes i Bygningskunſten de Partier af en Façade, der ſpringe frem foran den egentlige Bygning og i Almindelighed føres gjennem alle Etager og have mindſt ēt Fag Vinduer. Derved tilſigtes mere Livlighed ved Afbrydelſen af den ſtore Flade.

Riscóntro, Modregning, af it. scontro, Regning, kaldes den Udligning af to eller flere gjenſidige Skyldpoſter, hvorved enhver faar ſit uden Anvendelſe af contante Udbetalinger.

Risfugl (Fringilla oryzivora), ſmuk oſtindiſk Spurvefugl af Finkeſlægten; ogſaa i Nordamerika findes der Fugle, ſom man har givet ſamme Navn eller kaldt *Ristyven*, *Majstyven* (Dolichonyx oryzivorus, Agelaius phoeniceus) paa Grund af den Skade, ſom deres Skarer gjøre paa Kornmarkerne.

Riſico, Voveſpil og den dermed forbundne Fare; riskére, vove, ſætte paa Spil, ſtaa Fare for.

Rispapirplanten (Aralia papyrifera), tilhørende Vedbendfamilien, leverer Materialet til det bekjendte chineſiſke Rispapir.

Riſt, en vigtig Del af mangehaande Ildſteder, navnl. Dampkjedlernes, idet Riſtfladens Størrelſe maa afpaſſes efter Brændſelets Beſkaffenhed og det Qvantum Varme (Damp), der ſkal udvikles, da ſaa vel en for ſtor ſom en for lille Riſtflade giver en ufordelagtig Forbrænding, den førſte ved at lade en overflødig Luftſtrøm paſſere igjennem Ilden og til Unytte medtage Varme, den ſidſte ved at fremkalde en ufuldſtændig Forbrænding. Fremdeles ſkal der være paſſende Aabninger mellem Riſtſtængerne, for at Aſken kan falde ned og dog ſelv ſmaa Stykker Kul holdes tilbage. R. lægges hældende tilbage, for at man lettere kan underſøge den nedenfra og holde den ren; den maa have Frihed til at udvide ſig uden at bøjes. I den nyere Tid har man givet Riſterne mange andre Former end den her beſkrevne (Dobbeltriſt, Trapperiſt, Kjæderiſt oſv.), men ingen af dem har endnu kunnet fortrænge denne, ſom for øvrigt ved forſtandig Fyring ogſaa giver et godt økonomiſk Reſultat.

Riſt, Johann, tyſk Digter, f. 1607 i Ottenſen, ſiden 1635 Præſt i Wedel ved Hamborg, d. 1667. Han beſad mangeſidig Lærdom og en ſtor Færdighed i at ſkrive correcte og flydende Vers, ſtod ogſaa i en overordentlig Anſeelſe hos ſin Samtid, blev 1644 kronet ſom Digter og ſenere endog optagen i Adelsſtanden, var end videre Medlem af de poetiſke Selſkaber „Der Palmenorden“ og „Der Blumenorden“ og ſtiftede ſelv 1657 et nyt, „Der Schwanenorden“; men hans mangfoldige Pſalmer (i alt 658 i 9 Samlinger), af hvilke nogle endnu have holdt ſig i Pſalmebøgerne, ere dog for ſtørſte Delen temmelig tomt Ordgyderi; kun et ringere Antal af dem har virkeligt digteriſk Værd. Hans verdslige Digtninger (Hyrdedigte og Skueſpil) ere af endnu ringere Betydning.

Riſtić, Jovan [ſtitj], ſerbiſk Statsmand, f. 1831, ſtuderede i Tyſkland og Frankrig, indtraadte 1854 i den ſerbiſke Statstjeneſte og blev 1858 Secretær for Nationalforſamlingen. I denne Stilling medvirkede han væſentlig til Fyrſt Alexanders Afſættelſe og Obrenovic’ernes Tilbagekaldelſe. 1860 blev han Legationsſecretær og n. A. Afſending i Conſtantinopel, hvor han opnaaede Belgrads Rømning af Tyrkerne. 1868—72 var han Medlem af Regentſkabet og udarbejdede Serbiens nye Forfatning; han blev 1873 Førſteminiſter og paa ny 1876—80, ivrig for Serbiens Uafhængighed og Udvidelſe, ſamt Tilhænger af Rusland. 1878 var han Serbiens Repræſentant paa Congreſſen i Berlin. I Juni—Dec. 1887 var han paa ny Førſte- og Udenrigsminiſter.

Riſtning foretages ofte ved *Malme*, inden de udſmeltes. R. beſtaar i en lempelig Ophedning under ſtærk Lufttilgang, foretages i fri Luft, i Hobe eller i egne Riſtovne og gaar dels ud paa en fuldſtændig Udtørring, dels paa en højere Iltning af Metallet og Løsning af Malmen, endelig paa at fjærne Svovl, Kulſyre og andre flygtige Beſtanddele. R. af *Kjød*, Brød oſv. beſtaar i en Stegning paa en Riſt over Gløder.

Riſtóri, Adelaide, Marquiſe de Campranica, berømt italienſk tragiſk Skueſpillerinde, f. 26 Jan. 1824 i Landsbyen Cividale i Friuli; Forældrene vare Medlemmer af et rejſende Skueſpillerſelſkab. Sin Barndom og tidligſte Ungdom tilbragte hun ved ſmaa omrejſende Selſkaber, indtil Directeuren for det ſardinſke Hoftheater blev opmærkſom paa hendes Evner, ſørgede for, at hun i Turin fik kunſtneriſk Vejledning, og ſkaffede hende Anſættelſe i Parma. Hidtil havde hun fornemmelig ſpillet Elſkerinder og Soubretter i Lyſtſpillet, men her optraadte hun 1841 førſte Gang i Tragedien og gjorde ſtrax overordentlig Lykke. Siden gik hun til Breſcia og var i 5 Aar paa alle italienſke Theatre, hun gjæſtede, Publikums Yndling. 1846 fik hun en Bejler i Juliano del Grillo, Søn af Marcheſe del Campranica, der var Ejer af Theatret, hvorpaa hun ſpillede, og ſom gjorde alt for at bryde Forbindelſen; Følgen heraf var de elſkendes Flugt, et hemmeligt Giftermaal og omſider en Forſoning, efter hvilken hun i to Aar levede ſom Marcheſa del Grillo. For at redde en Theaterdirecteur, der var i Nød, arrangerede hun to Foreſtillinger, ved hvilke hun ſelv optraadte; hun høſtede derved ſaa levende et Bifald, at hendes Svigerforældre nu ikke mere modſatte ſig, at hun under ſit Familienavn gjenoptog ſit Kunſtnerkald. Hun optraadte 1849 i Rom, hvor hun, ſom fra nu af kun ſpillede tragiſke Roller, under ſtor Jubel ſpillede Titelrollen i Alfieris Sørgeſpil „Mirra“, ſamtidig med, at Franſkmændene belejrede Staden. Efter dens Indtagelſe plejede hun ſom barmhjærtig Søſter de ſaarede, indtil Roligheden var vendt tilbage og hun midt i 1850 atter kunde betræde Scenen. Senere har hun gjæſtet Europas ſtørſte Hovedſtæder, bl. a. ogſaa Kjøbenhavn 1879, og overalt vundet det ſtørſte Bifald for ſin mægtige Fremſtilling af Lidenſkaben i dens forſkjellige Ytringsmaader. I ſine 1887 udgivne „Memoirer“ har hun ſkildret ſit Kunſtnerliv.

Ristörno, it., bet. i Søaſſurancen Ophævelſe, delvis eller fuldſtændig, af en indgaaet Forſikringscontract, ſom Følge af, at de forſikrede Gjenſtande kun til Dels eller aldeles ikke udſættes for den Fare, hvorimod Forſikring var tegnet, ſom f. Ex. naar Skibets Rejſe opgives. **Ristornére** (i Bogføringen), at rette eller annullere en fejlagtig Poſt ved Indførelſe af en ny Poſt, ſom hæver Fejlen.

Ritardändo, it., d. ſ. ſ. rallentando.

Ritenbenk, Hovedpunktet i den danſke Koloni R. i Grønlands nordre Inſpectorat paa Øen Aglekte i Diſko-Bugtens nordlige Del. Kolonien omfatter desuden Halvøen Nurſoak og nogle Smaaøer og havde ved Tællingen 1880 et Antal af 494 I., hvoraf 7 Europæere.

Ritenūto, it., tilbageholdt, muſik. Tempobetegnelſe.

Ritmeſter, ved Rytteriet Befalingsmand over en Escadron, ſvarende til Capitain ved de øvrige Vaaben.

Ritornel, it. [nĕll] (fr. ritournelle), Forſpil, Mellemſpil ell. Efterſpil til Arier, Chor, Concerter oſv.

Ritſchl, Alb., en af vor Tids betydeligſte proteſtantiſke Theologer, Søn af Biſkop R., f. i Berlin 25 Marts 1822, ſtuderede i Bonn, Halle, Heidelberg og Tübingen, hvor han ſluttede ſig til Baurs Skole, men fortſatte Underſøgelſer førte ham til anden Erkjendelſe, og han gav da i ſin „Entſtehung der altkatholiſchen Kirche“ (2den Udg. 1857) et af de vigtigſte Indlæg, der ere blevne ſkrevne imod Tübingerſkolen. 1853 blev han Prof. theol. i Bonn og 1864 i Göttingen, hvor han 1879 blev Conſiſtorialraad og 1881 Dr. jur. I de to ſidſte Decennier har hans Arbejde fortrinsvis været viet til Theologiens ſyſtematiſke Fag, og hans Skrifter, blandt hvilke ſærlig maa nævnes „Die chriſtliche Lehre von der Rechtfertigung und Verſöhnung“ (3 Bd., 1870—74) have vundet ſaadan Tilſlutning, at han maa nævnes ſom Stifteren af en hel theologiſk Skole, der indtager et Mellemſtandpunkt mellem Kirketro og Nyrationalisme. — Hans Fætter, **Friedrich Wilhelm R.**, Philolog, f. i Thüringen 1806, d. 1876 i Leipzig, hvor han var Profeſſor ſiden 1865. Hans Hovedværk er en kritiſk Bearbejdelſe af Plautus; han har ogſaa brudt en Bane for den methodiſke Behandling af de latinſke Indſkrifter; Grundlaget herfor gav han i »Priscae latinitatis monumenta epigraphica« (1862).

Ritte eller Blad, i Væverierne det Redſkab, hvormed Iſlætten ſlaas faſt i Vævet; det beſtaar af en Træramme, der løber tværs over og under Kjæden, der hvor den forvæves, og en Række tynde Tænder (Rør); R. hænger i Laden (ſ. d. A.).

Ritter, Auguſt Gottfried, Orgelvirtuos, Componiſt og Muſikforfatter, f. 1811 i Erfurt, d. 1885 ſom Domorganiſt i Magdeburg, er iſær bekjendt ved ſin „Kunſt des Orgelſpiels“ (3 Dele, hvoraf de to førſte have oplevet en halv Snes Oplag), men har tillige ſkrevet Sonater og andre Sager for Orgel og Claver, Sange, Mandschor m. m., i fire Aar redigeret Orgeltidenden „Urania“, leveret Bidrag til „Orgelfreund“ og „Orgelarchiv“ og ſkrevet „Geſchichte des Orgelſpiels im 14—18 Jahrhundert“ (1884), et meget værdifuldt Værk.

Ritter, Heinr., tyſk Philoſoph, f. 1791 i Zerbſt, d. 3 Febr. 1869, ſtuderede Theologi og Philoſophi i Halle, Göttingen og Berlin og følte ſig iſær tiltrukken af Schleiermacher, ſærlig ogſaa af hans Behandlingsmaade af Philoſophiens Hiſtorie. 1813 deltog han ſom Frivillig i Krigen mod Napoleon I; ſenere var han Profeſſor i Berlin, Kiel og Göttingen. Hans Hovedværk er „Geſchichte der Philoſophie“ (12 Bd., 1829—53), ſom gaar til Kant. Desuden har han ved mindre Arbejder kaſtet Lys over forſkjellige Punkter af Philoſophiens Hiſtorie. Dennes Betydning har han viſt i Afhandlingen „Ueber die Bildung der Philoſophen durch die Geſchichte der Philoſophie“. Hans vigtigſte andre Arbejder ere „Logik“ (1824), „Ueber die Erkenntniß Gottes in der Welt“ (1836), „Ueber das Böſe“ (1839), „Logik und Metaphyſik“ (1856) og „Naturphiloſophie“ (1864). Hans „Kleine philoſophiſche Schriften“ angaa iſær æſthetiſke og retsphiloſophiſke Spørgsmaal.

Ritter, Karl, berømt tyſk Geograph, f. 7 Aug. 1779 i Quedlinburg, d. 28 Sept. 1859 i Berlin. Efter at have faaet ſin Uddannelſe paa Pædagogiet i Halle modtog han 1798 en Anſættelſe ſom Huslærer i Frankfurt a. M., ledſagede ſenere ſine Elever til Akademiet i Genf, paa Rejſer i Frankrig, Schweiz og Italien og derefter til Univerſitetet i Göttingen. Fra denne Tid hidrører hans førſte Værk, „Europa, ein geographiſch-hiſtoriſch-ſtatiſtiſches Gemälde“ (2 Bd., 1807). Efter at have privatiſeret i Göttingen indtil 1819 kaldtes R. til Profeſſor i Hiſtorie ved Gymnaſiet i Frankfurt a. M. og udgav her et nyt Værk, „Vorhalle europäiſcher Völkergeſchichten vor Herodot“ (1820), der allerede ſ. A. gav Anledning til hans Kaldelſe til Berlin ſom Profeſſor i Geographi ved Univerſitetet og den almindelige Krigsſkole. Med enkelte Afbrydelſer ved Rejſer i forſkjellige europæiſke Lande forblev han i Berlin til ſin Død. R.s Hovedværk, „Die Erdkunde im Verhältniße zur Natur und zur Geſchichte des Menſchen oder allgemeine vergleichende Geographie“, udkom førſte Gang i 2 Dele i Berlin 1817—19 og ſenere i betydelig udvidet Skikkelſe ſom 2det Oplag ligeledes i Berlin 1822—58. Det er anlagt efter en ſaa omfattende Plan, at de indtil da udkomne 18 ſtore Bind kun omhandle Afrika og Aſien og end ikke have tilendebragt Beſkrivelſen af Aſien. Til dette overordentlig omfangsrige Værk, hvis Ejendommelighed beſtaar i, at R. her ſammenſtiller Enkelthederne, paaviſer deres Lighed og Forſkjel, deres Sammenhæng, Forbindelſe og gjenſidige Paavirkning, ſluttede ſig et Atlas, ſom han udgav i Forbindelſe med Etzel, og ſom blev fortſat af Grimm, Mahlmann og Kiepert. Foruden de her nævnte ſtore Arbejder har R. leveret en Mængde ſpecielle Underſøgelſer og Afhandlinger i Berlinerakademiets og Berlins geographiſke Selſkabs Skrifter ſamt i „Zeitſchrift für allgemeine Erdkunde“. 1865 rejſtes ham et Mindesmærke i hans Fødeby. Stiftelſer, der bære hans Navn, og ſom tilſigte at fremme geographiſk Forſkning, ere grundlagte i Berlin og Leipzig.

Rittershaus, Emil, tyſk Lyriker, f. 3 Apr. 1834 i Barmen, oplærtes til Handelen, men dyrkede ſamtidig i Forening med flere andre unge Handelsmænd ivrig Poeſien og udgav 1855 ſin første Digtſamling. N. A. etablerede han en Forretning i Elberfeld, hvorfra han 1862 vendte tilbage til Barmen ſom Aſſocié i et større Fabrikforetagende. Ved dettes ſnart paafulgte Fallit miſtede han hele ſin Formue og har ſiden boet i ſin Fødeby ſom Generalagent for nogle Aſſuranceſelſkaber. R. er en ivrig Politiker af liberal Retning, og hans Virkſomhed paa dette Omraade ſaa vel ſom ved Dannelſen af Oplysningsforeninger o. desl. har ſkaffet ham Anſeelſe i vide Kredſe; men end mere populær er han bleven ved ſin Digtning, hvori han med mandig Djærvhed kæmper for Frihed og Fremſkridt eller med en tiltalende Hjertelighed beſynger Naturen, Kjærligheden og Familielivets Lykke, uden nogen Sinde at forfalde til Sentimentalitet eller Fraſemageri. Efter den første Samling „Gedichte“, der 1884 udkom i 7de Opl., fulgte „Neue Gedichte“ (5te Opl. 1885), „Am Rhein und beim Wein“ (2det Opl. 1885) o. fl. Samlinger.

Rituāl (d. e. Forſkrift for ritus, lat., Skikke) bruges navnlig om Anordningerne angaaende de kirkelige Skikke og Ceremonier, altſaa lig Agende (ſ. d. A., jvfr. **Liturgi**). Det i Danmark og Norge nu gjældende R. er affattet 1682—85; om dets Tilblivelſe ſ. **Alterbog** og **Kirkeordinans**. Det er paa enkelte Punkter blevet forøget eller forandret ved ſenere kongelige Anordninger: om Confirmationens Indførelſe 1736, om Ophævelſen af nogle Helligdage 1770 og om Afſkaffelſe af Exorcismens Brug ved Daaben 1783. 1832 indgav Kjøbenhavns Gejſtlighed Begjæring om en Reviſion af R. og Alterbog. Ved kongel. Reſolution af 22 Juli 1837 blev det overdraget Biſkop Mynſter at udarbejde Forſlag til Forandringer, og Frugten heraf var hans „Udkaſt til Alterbog og Kirkeritual for Danmark“ (1839); men efter Tronſkiftet ſ. A. blev Sagen henlagt. — Den for Slesvig og Holſten gjældende Kirkebog af Hofpræſt Ad. Olearius (1665) blev 1797 afløſt af den af den ſlesvigſke Generalſuperintendent Adler forfattede og af den holſtenſke Generalſuperintendent Calliſen billigede ſlesvig-holſtenſke Kirkeagende, der dog paa Grund af ſin udprægede Rationalisme fremkaldte ſaa ſtærk Oppoſition, at den ikke formaaede at trænge igjennem overalt. — Grundlaget for Gudstjeneſtens Ordning i Sverige danner Olaus Petris »Then Swenska messan« af 1531. Et af en Commiſſion 1799 forfattet Udkaſt til Forandringer i denne blev ſtadfæſtet af Kongen 1811, og ſaaledes fremkom det i Sverige gjældende R., „Kirke-Haandbog, hvori beſtemmes, hvorledes Gudstjeneſten ſkal behandles i ſvenſke Menigheder“; den indeholder baade R. og Alterbog. — Den romerſke Kirkes R. er »Rituale Romanum«, offentliggjort af Pave Paul V 1614.

Ritzebüttel, et lille, Friſtaden Hamborg tilhørende Diſtrict ved Sydſiden af Elbens Munding, omgivet af Nordſøen og den preusſiſke Prov. Hannover, med 7,000 J. og Staden Kuxhaven med 2,200 J.

Riva, Stad i Tirol ved Garda-Søens Nordende. 5,000 J. Silke- og Olivenavl. Herlig Omegn. Livlig Handelsforbindelſe med Italien.

Rivadēo, Stad i den ſpanſke Prov. Galicien ved Floden Eos Udløb i den biscayiſke Havbugt, 16 M. ø. til n. for Coruña. 9,000 J. Havn.

Rivāl (af lat. rivalis), Medbejler; **rivaliſere**, kappes, ſtride om Fortrinet.

Rival (tyſk Reibahl), Værktøj til at forſtørre eller corrigere Formen af et i Metal boret, ſtøbt eller udhugget Hul. Det er i Regelen en meget ſlank, femkantet Pyramide af hærdet og anløbet Staal.

Rivarol, Antoine, Greve af [rōll], franſk Skribent, f. 1753 i Languedoc. Hans Fader var Gjæſtgiver. Han blev Soldat og kaldte ſig ſenere Abbé ſom Hovmeſter i adelige Familier. Hvorfra hans Grevetitel ſtammer, er ubekjendt. Da han kom til Paris, vidſte han at ſkaffe ſig Adgang til de fornemſte Kredſe. Som Literat debuterede han med en Kritik af Delilles »Les Jardins«, ſom han parodierede i »Le chou et le navet«. 1784 kronede Akademiet hans »Discours sur l'universalité de la langue française«. Han optraadte for Revolutionen i »Lettres à M. Necker sur la religion et la morale« (1787), »Petit almanach de nos grands hommes« (1788), »Petit dictionnaire des grands hommes de la révolution, par un citoyen actif, ci-devant rien« (1790). 1792 drog han til Bryſſel og ſkrev der »Lettre au duc de Brunswick et à la noblesse française émigrée«, derfra til England, hvor han 1792 udgav »Vie politique de Lafayette«, og endelig til Hamborg. Han døde 1801 i Berlin. Han har overſat Dantes Helvede paa Franſk. S. Lescure: »R. et la société franç. pendant la révolution et l'émigration« (1883). Hans engelſk fødte Huſtru, Luiſe Mathew Flint, har udgivet »Notice sur la vie et la mort de M. de R.« (1802). — Hans yngre Broder, **Claude Franç.**, Vicomte de R., f. 1762, d. 1848, var Officer og har bl. a. ſkrevet Digtet »Les chartreux« (1784).

Rivas, Stad i Republ. Nicaragua i Mellemamerika i Nærheden af Nicaragua-Søens veſtlige Bred, i en herlig Egn. 10,000 J.

Rive de Gier [rihv dø ſchiæhr], Stad i det franſke Dep. Loire ved Floden Gier, 3 M. ø. n. ø. for St. Etienne. 14,000 J. Rige Stenkulsgruber, Fabrikation af Glas, Blikvarer, Jærnſtøbegods, Staalvarer og File.

Rivēlles y Helip, José [i], ſpanſk Maler, f. 1788 i Valencia, d. 1835, var Elev af San Fernandoakademiet i Madrid og blev 1819 kongelig Hofmaler. Foruden Malerier i Olje og al fresco udførte han ogſaa Tegningerne til den af Akademiet beſørgede Pragtudgave af „Don Quixote" (1819), hvorved han er meſt bekjendt uden for ſit Fædreland.

Rivesaltes [rihvsālt], Stad i det franſke Dep. Øſt-Pyrenæerne, 1 M. n. for Perpignan. 7,000 J. Betydelig Handel med Muſkatvin.

Riviēra, it., d. e. Kyſt, Fællesnavnet for Norditaliens Kyſtſtrækning langs Genua-Bugten fra den franſke Grænſe til hen imod Arnos Udløb. Den veſtlige Del indtil Genua kaldes R. di Ponente, den øſtlige R. di Levante. Paa Grund af det milde Klima om Vinteren beſøges flere af de her liggende Punkter ſtærkt af Curgjæſter. I Febr. 1887 hjemſøgtes R. ſtærkt af Jordſkjælv, der koſtede c. 1000 Mennesker Livet og navnlig raſede i Smaabyerne Diano Marina, Bajardo og Basſano. Blandt Vintercurſtederne led iſær Mentone betydelig; Nizza, San Remo, Cannes og Monte Carlo derimod mindre.

Rivière, Briton [āhr], eng. Maler, f. 1840 i London, Søn af Maleren William R. (f. 1806, d. 1876) og Elev af denne, indtil han 1867 tog til London og blev Elev af John Pettie. Han er en fremragende Dyrmaler, ſom forſtaar at gjengive Dyrene med kunſtneriſk Troſkab og tit med originalt Lune. Af hans Billeder kunne nævnes „Argus", „Den ſidſte af Garniſonen" (en Hund), „Løver, ſom vogte et ægyptiſk Tempel" m. fl.

Rivière, Henri Laurent [ſ. o.], franſk Forfatter, f. 12 Juli 1827 i Paris, Søofficer, 1870 Fregatcapitain, undertrykkede 1878 i Spidſen for en Afdeling Deporterede en Opſtand af Vilde paa Ny-Caledonien, indtog 2 Apr. 1882 Staden Hanoi i Tongking, men faldt 19 Maj 1883 ved et Udfald mod Annamiterne. Han har ſkrevet flere talentfulde Noveller og Romaner (flere under Fællestitelen »Le combat de la vie«; desuden »Le roman de deux jeunes filles« (1880) o. a.) ſaa vel ſom dramatiſke Arbejder (»Berthe d'Estrée«, »La Parvenue«). Fra 1880 ſkriver ſig hans »Souvenirs de la Nouvelle-Calédonie«.

Rivoli, 1) Stad i Norditalien, 2 M. v. for Turin med 6,000 J., Silkemanufakturer, botaniſk Have, mange Landſteder og et kongeligt Lyſtſlot, hvor Kong Victor Amadeus II af Sardinien, der nedlagde Kronen 1730, men atter vilde overtage Regeringen, holdtes fangen til ſin Død 1782. — 2) Landsby i Norditalien, 3 M. n. v. for Verona mellem Garda-Søen og Floden Adige, er mærkelig ved den Sejer, Franſkmændene under Bonaparte her vandt over Øſterrigerne under Wurmſer 14—15 Jan. 1797. Masſéna, ſom udmærkede ſig her, fik ſenere Titel af „Hertug af R.".

Rixdorf, en af Berlins Forſtæder mod S., ø. for den ſtore Exercerplads, med 23,000 J., ſtore Bryggerier og talrige Landſteder.

Riza, Hasſan, Paſcha, tyrkiſk Miniſter, f. omtr. 1810, var under Sultan Mahmud II Kammerherre og blev efter Tronſkiftet 1839 Paſcha og Chef for Garden. 1842—45 var han Krigsminiſter, efter at have medvirket til Reſchid Paſchas Fald, og takket være Sultanens Moder, med hvem han ſagdes at ſtaa i nøjeſte Forbindelſe, fik han 1848—54 flere Miniſterpoſter, ſamt paa ny 1857—59. Da han 1861 havde ønſket at ſætte Abdul-Medjids Søn paa Tronen, var han i nogle Aar fjærnet fra Regeringen; men ſiden 1866 indtog han igjen forſkjellige Miniſterpoſter og ſamlede ſig en umaadelig Formue. D. 1877.

Rizzi, Giovanni, ital. Digter, f. 1828. Hans Samling »Grido« viſer ham ſom en paa ēn Gang fornem og djærv Natur, begejſtret for national, politiſk og religiøs Frihed. Som Profesſor i Milano blev han den gamle Manzonis Ven. I ſine ſenere Aar har han virket for den højere kvindelige Undervisning i Milano.

Rizzio, David, egtl. Ricci, f. i Turin, ledſagede ſom Muſiker Hertugen af Savoiens Geſandt, Grev Moreto til Skotland 1561, hvor Dronn. Marie Stuart 1564 antog ham ſom Sanger i ſit Capel. Hun benyttede ham ogſaa ſom ſin private Secretær i udenrigſke Anliggender, men den høje Gunſt, han vidſte at erhverve ſig hos Marie, vakte hendes Ægtefælle Darnleys Skinſyge, ſkjønt R. var aldrende og ſtyg; 9 Marts 1566 trængte han med ſine Venner ind i Dronningens Værelſe i Holyroodhouſe, hvor de myrdede R. i den (med Jakob I) højfrugtſommelige Dronnings Nærværelſe med 56 Dolke- og Sværdſtød.

Rjukan (d. e. rygende), et af Norges ſtørſte og meſt maleriſke Vandfald, ligger i Tins Præſtegjæld i Thelemarken og dannes af Maaneelven (Kvænna), ſom imellem Mjøs-Vand og Tin-Sjø ſtyrter ned ad en henimod 800 F. (245 Met.) høj Fjældterrasſe igjennem en vild Klippekløft i Veſtfjorddalen. I Nærheden er Fjældet Gauſta.

Rjæſān, 1) Gouvernem. i Rusland, omgivet af Gouv. Moſkva, Vladimir, Tambov og Tula. 764 □ M. med 1,737,000 J. (1883). R. er et Sletteland, mod S. V. gjennemſtrømmet af Floden Don og i Midten af Oka, der falder i Volga. Jordbunden er i det hele frugtbar, og Agerbrug og Kvægavl ere Befolkningens Hovederhverv. Den nordlige Del af Landet er ſtærkt ſkovbevoxet og indeholder ſtore Moſedrag. — 2) Hovedſtad i Gouv. R. ved Floden Oka, 25 M. ſ. ø. for Moſkva. 30,000 J. Ærkebiſpeſæde. Betydelig Induſtri i Klæde, Sejldug, Linnedvarer, Glas og Jærnvarer.

Ro ell. **Roar**, ſ. **Hroar**.

Roanne [ān], Stad i det franſke Dep. Loire ved Floden L., 10 M. n. n. v. for St. Etienne. 29,000 J. Betydelig Induſtri i Bomuldsſtoffer, Olje og Papir og livlig Handel. **R.-Digoin-Kanalen** gaar herfra langs Loires venſtre Bred til Châtillon.

Roanoke [roænōhk], Flod i Nordamerika i Staterne Virginia og Nord-Carolina, falder efter 60 M.s Løb gjennem Albemarle Sund ud i Atlanterhavet.

Roaſtbeef, eng. [rohſtbihf], riſtet Oxekjød.

Rob, arab., et pharmaceutiſk Præparat, der tilberedes ved at koge Planteſafter med Sukker, indtil de have en grødagtig Conſiſtens, kaldes nu almindel. inddampet Saft (Succus inspissatus). Ex. Hyldebærſaft.

Robbe, ſ. **Sæl**.

Rōbbia, Luca della, florentinſk Billedhugger, f. 1400, d. 1482, udførte flere betydelige Arbejder, dels i Marmor, f. Ex. de charakteriſtiſke Basrelieffer til Domkirkens Orgel i Firenze (nu i Galleriet degli Uffizii), dels i Bronze, ſom Sacriſtidøren til ſamme Domkirke, hvoraf imidlertid kun enkelte Dele ere af R. Særlig er han derimod bekjendt for ſine Arbejder i brændt Ler, overtrukket med en hvid og i hans ſenere Værker en flerfarvet Glasſur, hvilke efter ham kaldtes »Opere della R.« I dette Materiale udførte han ikke alene Relieffer, men hele Statuer, ſom vel ved Brændingen have tabt noget af Formens Beſtemthed, men dog bære tydeligt Præg af denne Kunſtners naive og aandfulde Behandling. Hans Slægtninger fortſatte dette Slags Arbejder. Navnlig er den fortrinlige Friſe uden paa Hoſpitalet del Ceppo i Piſtoja af Lucas Broderſøn, Andrea d. R.

Rōbe, fr., Damekjole med Slæb; ogſaa Embedsdragt for Øvrighedsperſoner, Retslærde oſv.; deraf i Frankrig Benævnelſe paa Dommerſtanden.

Roberjot, Claude [ſchō], franſk Conventsmedlem, f. 1753, var oprindelig Præſt, giftede ſig 1791 og valgtes n. A. til Conventet, hvorfra han 1795 ſendtes ſom Commisſær til Belgien for at organiſere de nye Myndigheder. 1795 blev han Medlem af de 500's Raad og ſendtes 1797 til Congresſen i Raſtatt, men myrdedes her 28 Apr. 1799.

Robert I, Konge i Frankrig 922—923, en Broder til Grev Odo af Paris, blev paa Rigsdagen i Soisſons efter Carl d. enfoldiges Afſættelſe udraabt til Konge, men faldt Aaret efter i et Slag ved Soisſons. Hans Søn var Hugo d. ſtore (ſ. d. A.). — **R. II, den fromme**, Konge i Frankrig 996—1031, Søn af Hugo Capet, blev opdraget af den berømte Gerbert (Pave Sylveſter II) og var en from, poetiſk begavet, men lidet kraftig Konge. Han ſov en Del af Aaret paa den bare Jord, vaſkede Fødderne paa 160 Fattige, digtede Hymner og Pſalmer, componerede gejſtlig Muſik og ſang ſelv med i Choret i Kirken. Han var førſt gift med Bertha, Arving til Kongeriget Arelat, men maatte ſkille ſig fra hende, da Paven ſatte ham i Ban paa Grund af deres nære Slægtſkabsforhold. Siden ægtede han Conſtantia, Datter af Grev Vilhelm af Toulouſe, ſom indførte „den glade Videnſkab“ (la gaie science) i Frankrig, men tillige var en gruſom Kjætterforfølgerſke. R. døde 1031 og blev ſenere kanoniſeret.

Robert, 3 Konger i Skotland: **R. I**, 1306—1329, af Familien Bruce (ſ. d. A.), **R. II**, 1371—90, Grundlægger af Huſet Stuart, og **R. III**, 1390—1406 (ſ. **Skotland**).

Robert I Friſeren, Greve af Flandern 1071—1093, havde kæmpet mod Saracenerne i Spanien og mod Tyrkerne i Lilleaſien, ligeſom han havde ſtaaet i Spidſen for Væringerne i Conſtantinopel. 1071 blev han Greve i Flandern; han var en Fjende af Vilhelm Erobreren og en Ven af Knud d. hellige, der ægtede hans Datter Edele og ſluttede Forbund med ham imod Vilhelm. D. 1093. — **R. II**, Greve af Flandern, 1093—1111, en af Anførerne paa det 1ſte Korstog; ſ. **Flandern**.

Robert II, Hertug af Normandiet 1028—1035, ſ. **Normandiet**. Man har længe urigtig antaget, at R. har baaret Tilnavnet »le Diable«, og at hans Hiſtorie ſkulde danne Æmnet for en Folkebog, der udkom 1496 under Titlen »La vie du terrible R. le Diable, lequel fut après l'homme de Dieu« og ligger til Grund for Scribes Text til Meyerbeers bekjendte Opera »R. le Diable«. R. var Fader til den engelſke Konge Vilhelm Erobreren; ang. dennes Søn, Hertug R. III af Normandiet, ſ. **Normandiet**.

Robert d. viſe, Konge af Neapel 1309—1343, Søn af Carl II og Marie af Ungarn, var i hele ſin Regeringstid det guelfiſke Partis Overhoved i Italien. Han modſatte ſig med Kraft Henrik VII.s Planer paa Herredømmet i Italien, befriede det guelfiſkſindede Genua fra Ghibellinernes Belejring og havde i 12 Aar Overhøjheden over denne mægtige Stad. Han var tillige Beſkytter af Videnſkab og Kunſt og en lærd Mand, ſom underſøgte Petrarcas Værd ſom Digter og kjendte ham værdig til Digterkronen 1341. Sit Tilnavn fik han paa Grund af de gode Love, han gav ſit Rige.

Robert, Louis Léopold [bǣhr], franſk Maler, f. 13 Maj 1794 i Chaux de Fonds i Canton Neuchâtel, kom til Paris 1810 for at lære Kobberſtikkerkunſten og vandt allerede 1814 den anden Pris, men vendte ſig nu til Malerkunſten, ſom han ſtuderede under David og Girodet, begav ſig ſenere til Italien, hvor han levede i forſkjellige Byer, indtil han 20 Marts 1835 ſelv endte ſine Dage i Venezia. Han har ſtor Fortjeneſte af Genremaleriet, ſom imidlertid hos ham dels i Lighed med Landſkabet blot er Udtrykket for en Stemning, dels har Præg af en ſtørre og ædlere Højhed, end denne Kunſtart ellers opviſer. Som hans ypperſte Værker maa nævnes „Den neapolitanſke Improviſator“ (udſtillet 1824), „Feſten for Madonna dell' Arco“ (1827), „De hjemvendende Høſtfolk“ (1831) og „Fiſkerne i Venezia“ (1835).

Robert af Arbrisſel, Stifter af Fontevrandsordenen; ſ. **Fontevrand**.

Robert-Dumesnil, A. P. F. [bǣhr dymænīl], franſk Kunſtforfatter, f. 1778 i Périers, d. 1864 i Paris, har Fortjeneſte af ſit ſtore Værk om Kobberſtikkerkunſten i Frankrig, »Le peintre-graveur français« I—XI (1835—71), ſom det ikke lykkedes ham at ſe fuldt udkommen, inden han døde.

Robert-Fleury, Joſeph Nicolas [ſ. o. flørī], franſk Maler, f. 8 Aug. 1797 i Köln, foretrak iſær i ſine tidligere Aar rædſelsvækkende Æmner med Mord, Pinsler o. desl. og i alt Fald Handlinger i indelukkede Rum med ſkarpt indfaldende Lys, der gav ham Lejlighed til at udfolde en mægtig Farvevirkning med dyb Grundtone og et glødende, glansfuldt Lysſkjær. Hertil høre Arbejder ſom „et Optrin af Bartholomæusnatten“, „et Offer for Inqviſitionen“, „Benvenuto Cellini“ o. fl. Medens han meſt behandlede dette Slags Æmner i ſmaa Billeder, har han ſenere malet en Del ſtørre Malerier, til Dels med legemsſtore Figurer, f. Ex. 4 ſtore Billeder for Handelsretten i Paris. Ogſaa ſom Portrætmaler vandt han Navn. — Hans Søn, **Tony R.-F.**, f. 1 Sept. 1837, Elev af Delaroche og Cogniet, er ogſaa Maler, i lignende Retning ſom Faderen. Blandt hans Arbejder kunne nævnes „Korinths ſidſte Dag“ (Luxembourg) og „De afſindige i La Salpêtrière løſes af deres Lænker“, ſamt det ſtore Loftsbillede i Luxembourg „Den franſke Sculptur“.

Robert Guiscard [giskāhr], d. e. den ſnilde, den berømteſte af den normanniſke Ridder Tancred af Hautevilles 12 Sønner, ſom kom fra Normandiet til Italien og traadte i Tjeneſte hos Normannerhøvdingen Humfred af Apulien, efter hvis Død 1057 han tilegnede ſig hele Arven efter denne. Pave Nicolaus II udnævnte ham til Hertug af Apulien og Calabrien ſamt ſkjænkede ham alt, hvad han kunde erobre af Syditalien og Sicilien, hvorfor han tog ſit Land til Len af Paven. Han bekrigede med Held den græſke Kejſer Alexios Komnenos, hvis Datter, Anna K., ſkildrer ham ſom høj af Væxt, ſtærk og ſkulderbred, med langt Haar, lyſt Skjæg, ildfuldt Blik og Tordenrøſt. Han erobrede 1077 Salerno og Amalfi og gjorde Ende ſaa vel paa Langobardernes ſom paa Grækernes Herredømme i Syditalien. 1081 erobrede han Durazzo efter et Slag, hvori hans egen Huſtru kæmpede med; 1084 angreb han paa ny og ſejrede over Grækerne. Han underſtøttede Gregor VII mod Henrik IV, befriede Paven fra Fangenſkabet og førte ham til Salerno. R. døde ſ. A. ſom Paven, 1085. Han var Fader til Korsfareren Bohemund.

Rŏberts, David, engelſk Architektur- og Landſkabsmaler, f. 1796 i Stockbridge ved Edinburgh, d. 1864, lærte Malerhaandværket i Skotland, blev derefter Theatermaler og kaſtede ſig endelig over ſit egentlige Fag, Architekturmaleriet. Han ſøgte ſine Emner fra Themſens Bredder til Nilens Ørkener og udmærker ſig i dem alle ved en ſimpel Storladenhed, men ogſaa ved en vis conventionel Behandling, der bedre egnede ſig for Vandfarvemaleri. Medens han derfor flittig og hurtig, ſom han var, har malet over 200 Oljemalerier, udgik der ikke mindre end 1,300 Aquarelmalerier fra hans Haand. Han var Medlem af Kunſtakademiet i London fra 1841 og blev 1858 Æresborger i ſin Fødeby.

Rŏberts, Frederick Sleigh, Sir, engelſk General, f. 1832 i Cawnpur i Indien, blev 1851 Lieutenant i den indiſke Hær og udmærkede ſig under den ſtore Opſtand 1857—58. R. tjente 1863 ſom Major paa et Tog imod Bjergſtammerne i det nordveſtlige Indien og var 1868 Souschef ved Staben under Krigen i Abesſinien. Særlig Dygtighed viſte han 1878—80 i Krigene i Afghaniſtan; han førte 1878 ſom Oberſt den ene Hærafdeling, der gik gjennem Kurumdalen, blev Overgeneral og beſatte Kabul i Oct. 1879, ſamt drog herfra i Aug. 1880 til Kandahar, ſom han befriede efter at have ſlaaet Ejub Khans Hær. Til Løn blev han Generallieutenant og ophøjedes 1881 til Baronet, blev 1881 Chef for Tropperne i Madras og 1885 i hele Indien.

Rŏbertſon, Will., ſkotſk Hiſtorieſkriver, f. 1721 i Borthwick i Skotland, d. 1793 ſom Gejſtlig i Edinburgh og Hiſtoriograph for Skotland, har vundet et Navn ved ſin »History of Scotland during the reigns of Queen Mary and King James VI« (2 Bd., 1759), »History of the reign of the emperor Charles V« (3 Bd., 1769) og »History of America« (1777). Hans hiſtoriſke Skrifter udmærke ſig ved Grundighed og Klarhed i Fremſtillingen.

Robervāl, Giles, egtl. Perſonier, berømt franſk Mathematiker, f. 1602 i Roberval ved Senlis, d. i Paris 1675 ſom Profesſor i Mathematik ved Collège de France. Han var en af ſin Tids meſt fremragende Geometre, der bl. a. er bekjendt ſom Opfinder af en ſæregen Methode til Conſtruction af Tangenter til en Curve. Idet man nemlig tænker ſig denne beſkreven af et bevægeligt Punkt, vil dettes øjeblikkelige Bevægelſesretning angive Tangentens Retning, og denne vil kunne angives ved Diagonalen i et Parallelogram, ſaafremt Curven kan tænkes frembragt ved en ſammenſat Bevægelſe, hvis Compoſanter i hvert Øjeblik ere bekjendte. R. er ogſaa en af de førſte, ſom ſyſtematiſk har betragtet en Curve ſom ſammenſat af uendelig mange uendelig ſmaa Linjeſtykker, ligeſom han ogſaa har angivet Conſtructionen af den efter ham opkaldte Vægt. Hans Skrifter ere for ſtørſte Delen førſt udgivne efter hans Død i 6te Bd. af det fr. Akademis Memoirer.

Robeſons Kanal, Havarm, ſom gjennem Kane Bugten og Kennedy Kanalen forbinder Smiths Sund med det nordlige Polarhav.

Robespierre, Maximilian [pjæhr], franſk Revolutionsmand, f. 6 Maj 1758 i Arras, Søn af en Advocat, ſom i hans Barndom drog til Nordamerika. R. blev ſelv Advocat i ſin Fødeby 1781 og viſte tidlig republikanſke Meninger og friſindet Optræden; ſærlig kæmpede han imod de barbariſke Straffelove og de Fordomme, der ramte Forbryderes Slægtninge og uægte Børn. Han tog 1789 virkſom Del i Forberedelſerne til Valgene og i Affattelſen af Provinsſtændernes Klager, valgtes ſiden til Rigsſtænderne og hørte ſtrax til den yderlige Fløj, men ſøgte ſamtidig at efterligne Mirabeau, i den Grad, at han fik Spottenavnet „M.s Abe“. Som afgjort Tilhænger af Rousſeau forſvarede R. almindelig Valgret, krævede Borgerret for Jøder, Skueſpillere og andre udelukkede Klasſer, talte kraftig imod Dødsſtraf o. ſ. fr. Han vandt ikke ſtor Indflydelſe i Nationalforſamlingen ved ſine ſvulſtige og docerende Foredrag, men des mere i Jakobinerklubben; ved Forſamlingens Opløsning i Sept. 1791 fik han en Egekrans ſom „Folkets Ven“ og blev derefter offentlig Anklager ved Criminalretten i Paris. Han opgav dog denne Poſt i Febr. n. A. for at overtage Ledelſen af Jakobinerklubben; ſelv tog han ingen Del i de voldſomme Optrin, men vidſte ſtrax at gribe den Magt, ſom tilbød ſig. R., der allerede efter Ludvig XVI.s Flugt i Juni 1791 vilde have Tiltale rejſt imod ham, krævede tidlig Domfældelſe af „Frankrigs ſidſte Tyran“ og rettede ligeledes ſtærke Angreb paa Girondinerne, ſom fra deres Side beſkyldte ham for at eftertragte Dictaturet. Efter disſes Fald i Juni 1793 blev R. Conventets egentlige Herre og var ved ſin koldblodige og ſyſtematiſke Gruſomhed Rædſelsperiodens rette Repræſentant, ligeſom han fra 27 Juli var Velfærdsudvalgets Leder. Hans perſonlige Ubeſtikkelighed, Tarvelighed og ſædelige Levned ſkaffede ham Navnet „den dydige R.“ og ſtyrkede hans Indflydelſe. Snildt forſtod han at bruge Partierne mod hinanden, ſtyrtede de yderlige Hébertiſter ved Dantons Hjælp og derefter Danton og hans Venner ſom Moderatiſter. R. afſkaffede Fornuftens Gudsdyrkelſe og hævdede Troen paa Sjælens Udødelighed og et højeſte Væſen, ja førte ſelv Forſædet ved Feſten for dette. Hans voxende Gruſomhed og Mistænkſomhed, der næredes af hans Forfængelighed, vakte almindelig Skræk og fremkaldte en Sammenſværgelſe imod ham. Den kom til Udbrud 27 Juli 1794, og ſnart fik Conventets Flertal Mod til at afryſte hans trykkende Aag; det paabød hans og hans Venners Fængsling. Paa Vejen til Fængslet bleve de befriede af Folkemasſen og førte til Raadhuſet, men Tropperne adlød Conventet, og om Natten blev han tagen til Fange, efter forinden at være ſaaret ved et Piſtolſkud af en Gendarm Méda (der faldt 1812 ved Borodino ſom General). Næſte Dag blev han under Mængdens ſtormende Jubel henrettet. Hamel ſkrev 1866 »Histoire de R.«, og Vermorel udgav ſ. A. hans »Oeuvres«. — Hans Broder, **Auguſtin R.**, f. 1763, var 1793—94 Commisſær ved Hærene, førſt mod Marſeille, ſiden mod Toulon, hvor Nap. Bonaparte traadte i nøje Forbindelſe med ham. Da Broderen blev ſtyrtet, forlangte han ſelv at fængsles med denne og henrettedes ligeledes 28 Juli 1794.

Robilant, Carlo Felice, Greve, ital. Diplomat, f. 1820 i en piemonteſiſk Adelsſlægt, optoges 1839 paa Militærakademiet i Turin og blev 1845 Lieutenant i Artilleriet. Han udmærkede ſig i Krigene 1848—49 (miſtede ſin venſtre Haand i Slaget ved Novara) og 1859, var Major i Generalſtaben ved Gaëtas Belejring 1860—61 og blev Stabschef ved et Hærcorps 1866. Han var derefter Directeur for Krigsſkolen, blev Generallieutenant og gik 1871 ſom Afſending til Wien, hvor han med Iver og Held arbejdede for en god Forſtaaelſe mellem de to hidtil fjendtlige Magter. I Juli 1885 kaldtes han tilbage for at overtage Udenrigsminiſteriet og fremkaldte Italiens Tilſlutning til de mellemeuropæiſke Stormagter, men afgik i Marts 1887. D. 17 Oct. 1888.

Robin, Charles P. J. [bǣng], f. 4 Juni 1821 i Jasſeron (Dep. Ain), blev 1847 agregeret Prof. ved det medicinſke Facultet i Paris og fik 1862 den nyoprettede Profesſorpoſt i Hiſtologi ved ſamme; han indlagde ſig Fortjeneſte ved at fremme Mikroſkopets Anvendelſe i den normale og pathologiſke Anatomi. 1876 blev han Medlem af Senatet; d. 1885.

Robinet, Jean Baptiſte [nǣ], franſk Philoſoph, f. 1735, d. 1820, udgav 1761—68 et Værk »De la nature«, ſom vakte megen Opſigt. Hans Standpunkt minder meget om Diderots; han er ligeſom denne paavirket af Leibniz's Monadelære, men tager denne i materialiſtiſk Betydning. Alle Naturvæſener ere ſammenſatte af levende Spirer; der er i denne Henſeende ingen Forſkjel mellem den organiſke og den uorganiſke Verden. Sjælen udvikler ſig efterhaanden i og med Legemet; dens Væſen er ikke Tænkning, men det, ſom paa et viſt Udviklingstrin bliver tænkende. I Moralen ſlutter R. ſig til Hutcheſon og Hume, men antager ikke blot en „moralſk Sans“, ogſaa ſæregne Hjærnefibrer, ved hvis Paavirkning vi faa moralſke Indtryk. Om Sjælen i ſig ſelv er et materielt Princip, vide vi ikke. Lige ſaa lidt vide vi noget om den førſte Aarſag; alle Prædicater, vi kunne anvende, ere Anthropomorphismer; „den ubekjendte Gud“ er Ophav til alt. Hverken Optimismen eller Peſſimismen har Ret; det gode og det onde opveje hinanden ligeſom Pendulets Svingninger; og netop i denne Ligevægt beſtaar Tilværelſens Skjønhed. Jo højere et Væſen ſtaar, deſto mere udpræget fremtræder enhver af de to Factorer, uden at dog Harmonien krænkes.

Robin Hood [rōbbin huhd], en engelſk Folkehelt, ſom ſkal have levet under Richard I, Johan uden Land og Henrik III og vel ikke hiſtoriſk kan paaviſes, men fejres i Ballader ſom en Røver, der viſte ſig mild og højmodig mod det undertrykte Folk, men optraadte ſom en ſvoren Fjende af Lensadelen. Han er det menige Folks Ideal ligeſom Arthur er Adelens, og ligeſom der til Grund for Sagnene om Kong Arthur har ligget en virkelig Konge af dette Navn, ſaaledes tør vel det ſamme ſiges om Sagnene om R. H. De ham vedrørende Ballader, af hvilke den ældſte ſkriver ſig fra Edvard II.s Tid, ere udgivne ſamlede af Gutch (2 Bd., 1847) og i 5te Bd. af Childs »English and Scotch Ballads«.

Robinſon, Edward, nordamerikanſk Theolog, f. i Southington i Connecticut 10 Apr. 1794, ſtuderede førſt Mathematik og klasſiſk Philologi og var en Tid Lærer i disſe Fag, men begyndte 1821 at ſtudere Theologi ved Læreanſtalten i Andover i Masſachuſetts, drog 1816 til Europa, hvor han i 4 Aar ſtuderede orientalſke Sprog i Paris, Halle og Berlin, og blev efter ſin Hjemkomſt 1830 Profesſor i Andover. Overanſtrængelſe tvang ham til at opgive denne Stilling 1833, og han levede da i Boſton ſom privatiſerende Videnſkabsmand indtil 1837, da han overtog et theologiſk Profesſorat i New-York. Herfra gjorde han 1837 og 1851 Rejſer til Ægypten, Sinai og Palæſtina, og de nøjagtige topographiſke Underſøgelſer, han her foretog, ſatte ham i Stand til at ſkrive de to Arbejder, ſom have gjort hans Navn berømt, »Biblical researches in Palestine« (3dje Udg. 1867) og »New researches« (1856). Selv betragtede han kun disſe Skrifter ſom Forarbejder til et ſtørre Arbejde, ſom han ikke fik færdigt, men hvoraf hans Huſtru efter hans Død udgav 1ſte Del i tyſk Overſættelſe efter hans Manuſkript, „Phyſiſche Geographie des heiligen Landes“ (1865). D. 27 Jan. 1863. — Hans Ægtefælle, **Ther. Alb. Luiſe R.**, født v. Jakob, bekjendt under Pſeudonymet „Talvj“ (Forbogſtaverne i hendes Pigenavn), f. 26 Jan. 1797 i Halle, hvor hendes Fader L. H. v. Jakob (ſ. d. A.) var Profesſor, fulgte 1806 med Faderen til Rusland og vendte 1816 tilbage til Halle. Hun drev omfattende Sprogſtudier og udgav 1825—26 en Overſættelſe af ſerbiſke Folkeſange. 1828 ægtede hun R. og fulgte ham 1830 til Amerika. Bl. a. har hun ſkrevet »Historical View of the Slavic languages« (1834), „Verſuch einer geſchichtl. Charakteriſtik d. Volkslieder german.

Nationen mit einer Ueberſicht der Lieder außereurop. Völkerſchaften" (1840) og „Die Unechtheit der Lieder Oſſians" (1840), ſamt nogle Fortællinger »Heloise« (1850) og »The Exiles« (1853). D. 13 Apr. 1870 i Hamborg.

Robinſon Cruſoe [ſo], Helten i Englænderen Defoes Roman, hvori en ſkibbruden Søfarendes enſomme Liv paa den øde Ø, hvor han er dreven op, ſkildres med ſtort Talent (ſ. Defoe). Romanen blev ſiden bearbejdet paa Tyſk med pædagogiſk Tendens af Campe. Den har fremkaldt en ſtor Mængde Efterligninger i de ſaakaldte „Robinſonader", eventyrlige Fortællinger om Søfarende. Hettner har 1854 udgivet Originalens og Efterligningernes Hiſtorie („R. und die Robinſonaden").

Roborānsdraaber, ſ. Chinatræ. **Roborāntia**, lat., Lægemidler, der benyttes til at forøge Legemets Huld og Kræfter, naar disſe ere ſygelig formindſkede.

Robōt, polſk (czech. robota, egtl. Arbejde), Navn for Bøndernes Hoveri i ſlaviſke Lande; afſkaffedes 1848 for Øſterrigs og Ungarns Vedkommende.

Robūſt, ſtærk, kraftig bygget.

Robūſti, Giacomo, almindel. kaldt „il Tintoretto", ital. Maler, f. 1512 i Venezia, d. 1594, var Tizians Elev, men idet han tillige følte ſig hendragen til Michel Angelo, ſatte han ſig til Formaal at ſtræbe efter Michel Angelos Tegning og Tizians Colorit. I ſin Iver for ſlaaende Virkning ſtillede han ofte ſorte Skygger i Modſætning til et ſkarpt, hvidt Lys, men han ſtaar dog altid ved ſin glimrende Penſelføring og Aandrighed i Portræteringen ſom en betydelig Meſter, om man end i hans hiſtoriſke Compoſitioner kan dadle ham for Uklarhed og Overlæsſelſe til Skade for Totalvirkningen. Af hans talrige Arbejder, ſaa vel i Olje ſom al fresco, ere de fleſte og berømteſte i Venezia, men for øvrigt have næſten alle de ſtørre Gallerier mere eller mindre betydelige Billeder af R.

Robygdelaget, ſ. Raabygdelaget.

Rōca, Cap da, Forbjærg i Portugal, v. for Lisſabon, det veſtligſte Punkt af den pyrenæiſke Halvø.

Rochambeau, Jean Bapt. Don. de Vimeur, Grev [roſchangbō], franſk Marſchal, f. 1725, traadte 1742 ind i Hæren og udmærkede ſig ſom Oberſt i Syvaarskrigen, men vandt iſær Ry ſom Anfører for Hjælpecorpſet i Nordamerika, idet han 1781 tvang den engelſke General Cornwallis til Overgivelſe. 1790 blev han Chef over Nordhæren og n. A. Marſchal, men nedlagde ſin Commando i Juni 1792, fordi han blev miſtænkt af de nye Magthavere. 1793 blev han fængslet paa ſit Gods og ſkulde i Apr. 1794 føres for Revolutionstribunalet, men undgik Døden, da Fangevogteren holdt ham tilbage med de Ord, at han maatte vente til en anden Gang. Efter Rædſelstidens Ophør blev han løsladt og erkjendtes 1803 ſom Marſchal; d. 1807. — Hans Søn, Marie Joſ. Don., Vicomte de R., f. 1750, udmærkede ſig ſom Oberſt i Nordamerika, kuede 1792 Opſtanden paa Haïti og forſvarede n. A. tappert Martinique, men maatte i Marts 1794 capitulere til Engelſkmændene og drage bort. Forſøget paa at indtage Haïti mislykkedes 1796, og han blev hjemſendt af de civile Commisſærer; men 1802 drog han ſom Diviſionsgeneral under Leclerc paa ny derover, fik efter dennes Død Overanførſelen og ſøgte med ſtørſte Strænghed at undertvinge Negrene. I Nov. 1803 maatte han overgive ſig til Engelſkmændene og blev førſt udvexlet 1811; han faldt ved Leipzig 19 Oct. 1813.

Rochdale [rōtſchdæhl], Fabrikſtad i Lancaſhire i England, 2 M. n. til ø. for Mancheſter. 69,000 J. (1881). Smuk, temmelig nybygget Stad med ſtorartet Uld- og Bomuldsinduſtri. R. er bekjendt ſom det Sted, hvor de cooperative Arbejderforeninger førſt dannedes og naaede en betydelig Blomſtring (»R. pioneers«, oprindel. en Forbrugsforening, ſom efterhaanden efter en voxende Maaleſtok ſelv producerede ſine Forbrugsartikler).

Rochechouart [raaſchſchuāhr], Stad i det franſke Dep. Øvre-Vienne, 5 M. v. for Limoges. 3,000 J. Porcelænfabrik.

Rochefort [raaſchfāāhr], befæſtet Stad og Krigshavn i det franſke Dep. Nedre-Charente ved Charente, 1 M. fra dens Udløb i Atlanterhavet, 4 M. ſ. ſ. ø. for La Rochelle. 27,000 J. (1886). Søarſenal og ſtore Flaademagaſiner, Skibsværft, Kanonſtøberi, Sejldugsfabrik, ſtort Søhoſpital, Navigationsſkole, botaniſk Have og vigtig overſøiſk Handel. Det herværende Bagno blev ophævet 1852, da Galejſlaverne deporteredes til Cayenne.

Rochefort, Henri [ſ. o.], franſk Publiciſt, f. 30 Jan. 1830 i en gammel Adelsſlægt, havde en legitimiſtiſk Fader (der tillige var en frugtbar Vaudevilleforfatter) og en republikanſk Moder og ſkrev allerede i Skolen gode Vers, bl. a. en Hymne til den hellige Jomfru. 1851 blev han anſat under Paris's Communalforvaltning, og, ſkjønt han kun pasſede ſin Dont ſlet, 1859 forfremmet til Stadens Underinſpecteur for de ſkjønne Kunſter (indt. 1861). Desuden ſkrev han fra 1856 en Del Vaudeviller, bl. a. „den forlorne Mulat", og blev Medarbejder af flere Blade af anden Rang, navnlig »Figaro«. En Del af hans Artikler ſamledes i »Les Français de la décadence« (3 Bd., 1866—68). Da »Figaro« ikke længer turde optage hans Artikler, begyndte R. i Juni 1868 at udgive Hæfteſkriftet »Lanterne«, der gjorde en umaadelig Opſigt ved ſine bidende Angreb paa Kejſerhuſet og Kejſerdømmets ledende Mænd og fik en hidtil ukjendt Udbredelſe (enkelte Nummere ſolgtes i 80—120,000 Aftryk); men det varede ikke længe, før R. (i Aug.) maatte flygte til Bryſſel for at undgaa Fængſelsſtraf. I Maj 1869 ſtillede han ſig til Valg i Paris til den lovgivende Forſamling, men faldt igjennem imod Jul. Favre; ved Omvalgene i Nov. blev han derimod valgt i Gambettas tidligere Kreds og tog ſin Plads ved Siden af den ultraradicale Raspail. Ogſaa holdt R. ſtadig Møde med ſine Vælgere for at gjennemføre Principet om »mandat impératif« (at Vælgerne give de Deputerede Inſtruxer, ſom disſe ſkulle følge) og grundlagde tillige med G. Flourens o. fl. Bladet »Marseillaise«. Hans voldſomme Angreb paa Bonaparterne (der ſammenlignedes med Borgiaerne) i Anledning af Vict. Noirs Drab i Jan. 1870 paadrog ham 6 Maaneders Fængſelsſtraf. For en ældre Forſeelſe holdtes han fremdeles i Fængſel indt. 4 Sept., da han førtes i Triumph derfra til Raadhuſet og blev Medlem af Forſvarsregeringen, ſamt 14 Dage efter Formand for Barrikadeudvalget. Efter Urolighederne i Paris 31 Oct., da han i 12 Timer ved ſine Taler ſøgte at berolige Folkemasſen, udtraadte han af Regeringen, men beholdt Pladſen i det nævnte Udvalg. I Febr. 1871 valgtes han til Nationalforſamlingen, men udtraadte ſnart efter, da Freden var billiget. Derimod udgav han et nyt Blad, »Mot d'ordre«, ſom under Communaliſternes Oprør gjentagne Gange gav aabne eller tilſlørede Anvisninger paa de Voldsgjerninger, ſom Lederne ſiden ſatte i Værk, medens R. ſelv holdt ſig tilbage fra Deltagelſe. 20 Maj flygtede han fra Paris, men blev ſtandſet paa Vejen og i Sept. dømt til Deportation. Af Henſyn til ſin Sygelighed holdtes han i Fængſel og overførtes førſt i Sommeren 1873 til Ny-Caledonien. Allerede i Marts 1874 flygtede han derfra med flere af ſine Venner og kom over Californien tilbage til Europa. Han boſatte ſig i Genf og ſkrev derfra til de radicale Blade, indtil Amneſtien 1880 aabnede ham Adgang til Paris, hvor han ſiden har udgivet Bladet »L'Intransigeant«. 1885—86 var han Deputeret, men uden Betydning.

Rochelle, La [raaſchǟll], befæſtet Hovedſtad og Krigshavn i det franſke Dep. Nedre-Charente ved Atlanterhavet, 53 M. ſ. v. for Paris. 20,000 I. Biſpeſæde med Kathedralkirke, ſmukt Raadhus, Børs og Bank. Rummelig Havn og ſikker Red. Livlig Handel. R. var under de franſke Religionskrige en vigtig Vaabenplads for Huguenotterne, men blev efter 13 Maaneders Belejring indtaget af de kongelige Tropper 28 Oct. 1628. **Rochelleſalt**, d. ſ. ſ. Seignettes Salt.

Rocheſter [röttſcheſter], 1) Stad i Kent-Shire i England ved Floden Medway, 6 M. ø. til ſ. for London. 22,000 I. Biſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Livlig Handel og betydelig Øſtersfangſt. — 2) Stad i Staten New-York i Nordamerika, 54 M. n. v. for New-York ved Floden Genesſee, ſom neden for Staden falder i Ontario Søen. 90,000 I. (1880). Baptiſtuniverſitet. Genesſees betydelige Vandkraft (Floden har i Nærheden af Staden et Fald paa 95 F.) har her fremkaldt en omfattende Induſtri, navnlig ſtorartede Kornmøller, Maſkinværkſteder og Fabriker for Uld- og Bomuldsſtoffer og Papir. Store Handelsgartnerier.

Rocheſter, John Wilmot, Jarl af [ſ. o.], engelſk Digter, f. 1647, d. 1680, udmærkede ſig iſær ved ſine vittige Satirer. Han var Mag. art. og Søkriger, en af de meſt udſvævende Levemænd ved Carl II.s Hof, men lod ſig før ſin Død omvende af Biſkop Burnet af Salisbury.

Roche ſur Yon [raaſch ſyr iõng], ſ. **La Roche ſur Yon**.

Rochlitz, Stad i Kongeriget Sachſen ved Floden Zwickauer-Mulde, 9 M. v. for Dresden. 6,000 I. Seværdig Kirke, Tilvirkning af Uldſtoffer og Skotøj. Porphyrbrud.

Rŏchus, katholſk Helgen, f. i Montpellier c. 1295, d. 1327, udmærkede ſig ved Fromhed og opofrende Pleje af Peſtſyge. Han blev kanoniſeret paa Grund af et Under, der ſagdes at være ſket ved hans Død. Han anraabes mod Peſt og Kvægſyge. Dødsdag og Mindedag 16 Aug.

Rockhampton [hămpten], Stad i Kolonien Queensland i Auſtralien, ved Floden Fitzroy, 23° 26′ ſ. Br. 8,000 I. Rige Guldlejer. Betydelig Handel.

Rŏckingham, Charles W. Wentworth, Marquis af [hæmm], engelſk Statsmand, f. 19 Marts 1730, arvede 1750 Peersværdigheden efter ſin Fader og blev ſiden Fører for de yngre Whig-Adelsmænd, ſom ikke vilde følge Partiets gamle Ledere. Han blev 1765 Førſteminiſter med den ældre W. Pitt til Statsſecretær og udvirkede Tilbagekaldelſen af den Stempelpapirslov, ſom Miniſteriet Grenville havde gjennemført, og ſom havde vakt Nordamerikanernes Uvilje; men han blev bekæmpet af Georg III, fordi han ikke vilde bøje ſig for Kongens perſonlige Vilje, og fjernedes igjen 1766. Han hørte ſiden til Oppoſitionen, indtil han 27 Marts 1782 igjen blev kaldt til Magten ſammen med Ch. Fox og E. Burke, og gjennemførte nu en Række Love, ſigtende til at indſkrænke Regeringens og ſærlig Kongens Indflydelſe paa Parlamentet. D. 1 Juli 1782.

Rocky-Mountains [rŏkki mŏvntens], ſ. **Andes**.

Rocŏcoſtil kalder man i Bygningskunſten den ſidſte Udvikling af Renaisſancen, førend den gjenopvakte Interesſe for Oldtiden mod Slutn. af det 18de Aarh. gav Architekturen en ny Skikkelſe. R. ſøger ved Anvendelſe af Vaſer, Guirlander, Muslingſkaller (fr. rocaille, deraf Navnet), krumme og gjennembrudte Gavle og overhovedet ved Overlæsſelſe af ſnirklede Ornamenter at tilvejebringe et Liv og en Afvexling, ſom Kunſten ikke mere var i Stand til at opnaa ved ſelve de architektoniſke Linjer og rhythmiſke Forhold.

Rocroy [kroā], befæſtet Stad i det franſke Dep. Ardennes ved den belgiſke Grænſe, 3 M. n. v. for Mézières. 3,000 I. — Franſkmændene ſejrede her over Spanierne 19 Maj 1643. I den franſk-tyſke Krig blev Staden 5 Jan. 1871 beſkudt og 6 Jan. beſat af de tyſke Tropper.

Rod (Radix) kaldes det af Plantens Grundorganer, hvis Function det er at befæſte denne i Jorden og at udvikle **Rodhaar**, der directe optage Næringsſaften fra Jorden; den er bladgrønløs og i Regelen i den yngre Alder hvidlig, men, naar den bliver ældre, brunlig og kjendes fra de undertiden meget lignende underjordiſke Stængler ved at være fuldſtændig bladløs, hvilket igjen ſtaar i Forbindelſe med et ſæregent anatomiſk Forhold, nemlig Tilſtedeværelſen af en til Dels af luftfyldte og henfaldende Celler beſtaaende „**Rodhætte**“, der kappeformig omſlutter den bløde Væxtſpids og maaſke tjener til at beſkytte denne under dens Vandring frem imellem Jordpartiklerne. Med Henſyn til de forſkjellige Slags Rødder kan man ſkjelne mellem Hovedrod, en R., der er fremkommen ved directe Udvikling af Kimroden, og Birod, hvorved kan forſtaas enhver R., der har udviklet ſig paa anden Maade. Hovedroden optræder ofte ſom Pælerod, d. e. en R., ſom er tykkeſt for oven og efterhaanden bliver ſmallere mod Spidſen, hvorimod Birødderne i Regelen optræde ſom Trævlerødder, der ere omtrent lige tykke i deres hele Længde. Mange tropiſke Planter danne Luftrødder, der udgaa fra Plantens overjordiſke Del og hænge frit ned; dette kan undertiden ogſaa finde Sted med vore Kornſorter, naar Vejret er meget fugtigt. Med R. maa i botaniſk Forſtand ikke forvexles **Rodſtok** (Rhizoma), der findes hos de urteagtige fleraarige Planter og er en underjordiſk Stængel, beſat med tættere eller fjærnere ſiddende, ſkælagtige Blade, og hvorfra der kan udgaa Birødder. En ſtor Del af, hvad der i daglig Tale kaldes Rod, hører herhen; ſaaledes er det paa Grund af de vidt krybende og ſtærkt forgrenede Rodſtokke, at Kvikgræs er ſaa vanſkeligt at faa udryddet i Haverne, og det ſamme betinger Klittagets og Marehalmens Anvendelighed til Flyveſandets Dæmpning. **Rodægte** kaldes en Plante, naar den har ſin egen Rod, ikke ved Podning eller Oculering er ſat i organiſk Forbindelſe med Roden af en anden Art eller Sort og ſaaledes egentlig er en Combination af 2 Planter.

Rod i Grammatiken er det ſimple Lydcomplex, der, naar alle Afledninge- og Bøjningstillæg ere fjærnede i et Ord, fremtræder ſom den egentlige Bærer af Grundbetydningen. Fra allerførſt af maa vel al Sprogudvikling antages at have begyndt med „Rødder“ uden beſtemt Forſkjel mellem de forſkjellige Ordklaſſer og uden noget i Formen optaget Udtryk for Ordenes Function. Et ſaadant Trin kunne vi imidlertid ingenſteds mere paaviſe eller reſtituere; ſelv et Sprog ſom Chineſiſk (ſ. **China**), hvis Ord i det væſentlige have denne Charakter, maa have en lang, ſtærkt omformende Udvikling bag ſig. Vi kunne overhovedet, ſærlig i de indoeuropæiſke Sprog, kun fremſtille R. ſom en Abſtraction af de færdige Ord eller Stammer. Man plejer at dele Rødderne i to Grupper, prædicative og pronominale, der ere forſkjellige i Function, ligeſom den ſidſte, langt mindre talrige Gruppe i Regelen har en ſimplere Form end den førſte. Exempler paa pronominale Rødder i de indoeuropæiſke Sprog ere me, der bruges ſom 1ſte Perſons Pronomen i Sing., to den. Den prædicative Rod f. Ex. i Sanſkrit tisthāmi, jeg ſtaar, græſk ἵστημι, lat. stare, status, oldnord. standa, Fort. stóð, staðr Sted, stóll Stol, oſv. er stā (Sanſkrit sthā); i Sanſkr. bhárāmi, jeg bærer, bhrtá-s baaren, gr. φέρω, φόρτος Byrde, lat. fero, oldnord. bera, bar, borinn, barn Barn, burr Søn, oſv., er R., i ſin forholdsvis ældſte Form, bher (Sanſkr. bhar eller efter de indiſke Grammatikere bhr, gr. φερ oſv.); i denne og lignende Former maa e (paa Sanſkrit forandret til a) anſættes ſom Grundſelvlyden og Formerne med andre Selvlyd forklares ſom ſaakaldte „Aflydsformer“, opſtaaede under forſkjellige Betingelſer, f. Ex. forſkjellig Accentuation ell. lign. Medens man tidligere anſaa det for givet, at R. altid kun havde ēn Stavelſe, have nyere Sprogforſkere ment, at man undertiden maa opſtille Toſtavelſesrødder. En meget charakteriſtiſk Form have de prædicative Rødder i de ſemitiſke Sprog, idet de her regelmæſſig beſtaa af 3 Medlyd, medens Ordene dannes ved temmelig fri Indſættelſe af forſkjellige Selvlyd, ved For- eller Endetillæg o. lign., f. Ex. ktb, ſkrive, arab. kataba, han ſkrev, Paſſiv kutiba, kātib Skriver, kitāb Bog, maktūb ſkrevet, Brev, oſv. I de fleſte andre Sprogætter har R. almindeligvis en temmelig faſt og uforanderlig Form.

Rod er i Mathematiken en Størrelſe, ſom opløftet til en vis Potens frembringer et givet Tal; $\sqrt[n]{a}$ læſes „den n^{te} R. af a“ og betegner det Tal, ſom opløftet til n^{te} Potens frembringer a. Altſaa, hvis $b^n = a$, er $\sqrt[n]{a} = b$; n kaldes **Rodexponenten**, a Potenſen, b **Roden**; Tegnet $\sqrt{\ }$ er et forvanſket r (radix). Den anden R. kaldes ofteſt **Kvadratrod**, den tredje **Kubikrod**; ved Kvadratroden udelades Exponenten (f. Ex. $\sqrt{64} = \sqrt[2]{64} = 8$, $\sqrt[3]{64} = 4$, oſv.). Er Potenſen et helt Tal, ſom ikke er frembragt ved at opløfte et Tal i Talrækken til den Potens, ſom Rodexponenten angiver, bliver Roden irrational, d. e. den kan ikke nøjagtig udtrykkes ved hele Tal eller Brøker; dens Værdi kan dog angives med en hvilken ſom helſt Grad af Tilnærmelſe; ſaaledes ligger $\sqrt{2}$ mellem 1,4 og 1,5, mellem 1,41 og 1,42, mellem 1,414 og 1,415 oſv. Ved Udvidelſe af Potensbegrebet (ſ. d. A.), idet Exponenten er brudden, fremkomme Rødder; ſaaledes er $a^{\frac{m}{n}} = \sqrt[n]{a^m}$. Videre gaaende Underſøgelſer viſe, at en R. har ſaa mange Værdier, ſom Rodexponenten angiver, af hvilke højſt 2 ere reelle, de øvrige imaginære. En R. med lige Exponent af et poſitivt Tal har to reelle Værdier af ſamme Talværdi, en poſitiv og en negativ (f. Ex. $\sqrt[4]{81} = \pm 3$, fordi baade 3^4 og $(-3)^4$ er 81); en R. med lige Exponent af et negativt Tal derimod ingen reelle Værdier (f. Ex $\sqrt[4]{-81}$ har ingen, hverken poſ. eller neg. reel Værdi, da alle reelle Tal opløftede til fjerde Potens give poſitivt Reſultat). En R. med ulige Exponent af et reelt Tal har ēn reel Værdi af ſamme Tegn ſom Tallet (f. Ex. $\sqrt[3]{64} = 4$, $\sqrt[3]{-64} = -4$). — I Læren om Ligninger er R. en Størrelſe, ſom ſat i Stedet for den ubekjendte fyldeſtgjør Ligningen. F. Ex. Ligningen $x^3 - 7x + 6 = 0$ fyldeſtgjøres ved $x = 1$, $x = 2$, $x = -3$, ſom derfor ere Ligningens Rødder. En Ligning af n^{te} Grad har n Rødder, reelle eller imaginære; ſaaledes har Ligningen $x^3 - 2x + 4 = 0$ ēn reel R., $x = -2$, og to imaginære, $x = 1 \pm \sqrt{-1}$. Ere Ligningens Coefficienter reelle, forekomme de imaginære Rødder, ſom i det nys nævnte Exempel, parvis, ſaa at deres Antal altid er lige. Til Beſtemmelſe af Antallet af reelle Rødder haves Methoder af Fourier og Sturm; til Beregning af de reelle Rødder er angivet Methoder af Lagrange, Newton, Horner, Gräffe o. fl. Den ſidſt nævnte Betydn. af Ordet R. omfatter den førſte, idet Værdierne af den n^{te} R. af a ere Rødderne i Ligningen $x^n = a$.

Rod, den engelſke Rode, ogſaa kaldt Lug, Pole ell. Perch, lig 5½ Yards ell. 16,024 danſke Fod. I Amerika er den kun 5 Yards ell. 14,567 d. F.

Rodbertus, Joh. Carl, tyſk Nationaløkonom og Politiker, f. 1805 i Greifswald, ſtuderede i Göttingen og Berlin Retsvidenſkab, blev 1829 Referendar ved Overretten i Breslau, men traadte 1832 ud af Statstjeneſten og kjøbte 1835 Godſet Jagetzow i Pommern, hvor han ſenere havde ſit Hovedopholdsſted til ſin Død 1875. 1848 valgtes han ind i den preusſiſke Nationalforſamling, hvor han blev Stifter af og Fører for venſtre Centrum og i 14 Dage Cultusminiſter. I Jan. 1849 valgtes han i Berlin til Medlem af andet Kammer, men trak ſig efter dettes Opløsning i Apr. n. A. tilbage fra politiſk Virkſomhed for at hellige ſig ſociale og økonomiſke Studier. Hans tunge og abſtracte Fremſtillingsform tiltrak ham mindre Opmærkſomhed, medens han levede; men efter hans Død er Opmærkſomheden bleven ſaa meget ſtærkere henledet paa hans Skrifter, i hvilke han fremtræder ſom conſervativ Socialiſt. Sine Anſkuelſer i ſaa Henſeende har han navnlig udviklet i „Soziale Briefe an v. Kirchmann“ (3 Hæfter, Berl. 1850—51, 2det og 3dje Brev paa ny udgivne 1875; et 4de Brev udkom førſt 1884 under Titel „Das Kapital“), „Die Handelskriſen und die Hypothekennoth der Grundbeſitzer“ (1858), „Zur Erklärung u. Abhilfe der heutigen Kreditnoth des Grundbeſitzes“ (2 Bd., 1869), „Der Normalarbeitstag“ (1871) o. fl.

Rode, danſk Længdemaal, lig 10 Fod.

Rode, de to eller tre Soldater, der i den normale Opſtilling af en Afdeling ſtaa den ene bag den anden; i den ældre Tids dybe Opſtillinger kunde en R. tælle 16—24 Md. **Rodeild**, den Skydemaade for Fodfolket, ved hvilken hver Mand ſigter og ſkyder, ſaa ſnart han har faaet ſit Gevær ladt. **Rodemarche**, en Bevægelſe af en Troppelinje parallel med dennes Front, ſaa at Rodekammeraterne komme til at gaa jævnſides.

Rode, **Gotfred Benjamin**, f. paa Vallø 9 Marts 1830, blev efter ſin Studenterexamen Lærer paa Rødding Højſkole, 1859 conſtitueret Lærer og Viceinſpecteur ved Herlufsholm og 1860 Adjunct, men fratraadte denne Anſættelſe allerede 1861 og grundede ſenere en Højſkole i Ordrup. Hans Hovedſtudium var nordiſk Sprog og Literatur, og for Afhandlingen om „Renaisſancens tidligſte Eftervirkning paa danſk poetiſk Literatur“ vandt han 1866 Doctorgraden. Han har udgivet Kingos aandelige Sjungekor (ſammen med M. Hammerich) og Holbergs Moralſke Tanker ſamt Heltindehiſtorier, fremdeles et Par ſmukke Børnebøger og et Bind „Digte og Sange“ (1857), ſkjønne Efterklangspoeſier, baarne af hans Tids ledende politiſke og æſthetiſke Ideer. R. døde 12 Sept. 1878; han var gift med en Datter af Orla Lehmann, men Ægteſkabet opløſtes.

Rode, Pierre [rohd], f. 1774 i Bordeaux, d. ikke langt derfra 1830, berømt Violiniſt, Elev af Viotti, tilbragte en ſtor Del af ſit Liv paa Concertrejſer rundt om i Europa og modtog kun et Par Gange faſte Anſættelſer, nemlig 1801 ſom Lærer i Pariſerconſervatoriet, hvortil han i Forening med Baillot og Kreutzer udarbejdede den bekjendte Violinſkole, og 1804—8 ſom Solovirtuos hos Kejſeren af Rusland. Af hans ſmagfulde Violincompoſitioner (13 Concerter, 12 Strygekvartetter, Soloſtykker oſv.) anſes endnu fire udvalgte Concerter og „24 Capricer“ for en nødvendig Beſtanddel af Undervisningsmaterialet for de ſtuderende Violiniſter. Det berømte Thema med Variationer i G-dur er ogſaa blevet meget benyttet af de ſtore Sangerinder.

Rodemeſter, en Borger, ſom er beſkikket til at udføre visſe offentlige Forretninger, iſær Skatteopkrævning, i en af Roderne ell. Kvartererne i en Stad, ſaaledes i Kjøbenhavn.

Rodenberg, Jul., tyſk Forfatter, f. 6 Juli 1831 i Kurhesſen af jødiſke Forældre, hed egentlig Levy, men antog tidlig efter ſin Fødeby Navnet R. Han ſtuderede fra 1851 Jura i Heidelberg, Göttingen og Berlin, men vandt ſamtidig Bifald ved ſine ſmukt formede epiſke Digte „Dornröschen“ (1851) og „König Haralds Todtenfeier“ (1852) ſamt det komiſke Epos „Der Majeſtäten Rheinwein und Felſenbier Kriegshiſtorie“ (1853), hvortil kom nogle dramatiſke Digte, Operatexter og lyriſke Digte. 1856 blev R. Dr. jur. i Marburg, men havde allerede da begyndt ſit gjennem en Aarrække fortſatte Rejſeliv, under hvilket han iſær gjennemvandrede de britiſke Øer i alle Retninger, og hvis Udbytte var en Mængde fortræffelige, livlige og anſkuelige Skildringer, udgivne under Titlerne „Pariſer Bilderbuch“ (1856), „Kleine Wanderchronik“ (1858), „Die Inſel der Heiligen“ (d. e. Irland; 1860), „Tag und Nacht in London“ (1862, 15de Opl. 1876) o. fl. Ogſaa efter at han 1862 havde taget faſt Ophold i Berlin, hvor han deltog i Redactionen af forſkjellige Tidsſkrifter, navnlig „Der Salon“, indtil han 1874 ſtiftede det endnu af ham redigerede Maanedsſkrift „Deutſche Rundſchau“, har R. paa kortere Udflugter ſamlet Stof til en Række Skrifter af ſamme Art, af hvilke maa fremhæves „Paris bei Sonnen- und Lampenlicht“ (1867), et ypperligt Tidsbillede, „Aus aller Herren Länder“ (1870), „Wiener Sommertage“ (1875), „Ferien in England“ (1876), „Berliner Bilder“ (1886). Blandt hans Romaner, der iſær have deres Styrke i den culturhiſtoriſke Skildring, kunne nævnes „Die neue Sündflut“ (1865), „Von Gottes Gnaden“ (1870), „Die Grandidiers“ (1878).

Roderik, den ſidſte veſtgotiſke Konge, ſejrede 710 efter den gruſomme Vitizas Død over ſine Medbejlere til Tronen. Vitizas Sønner undflyede til deres Svoger, Grev Julianus, i Ceuta, ſom bad den arabiſke Statholder i Afrika, Muſa, om Hjælp. Denne landede 711 i Spanien og ſejrede over R. ved den lille Flod Guadalete ikke langt fra Xeres de la Frontera, hvor R. faldt og Veſtgoternes Herredømme gik til Grunde.

Rodez [rodǟhs], tidligere **Rhodez**, Hovedſtad i det franſke Dep. Aveyron, 66 M. ſ. for Paris ved Floden Aveyron. 11,000 I. Biſpeſæde med ſeværdig Kathedralkirke. Ret betydelig Induſtri i Kobber og Staalvarer. Handel med Uld, Vox og Oſt.

Rodfrugter, Fællesnavn for de Planter, der dyrkes for deres udviklede Rod- eller Knolddannelſe, idet de afgive et let, men i Forbindelſe med anden Føde gavnligt Næringsmiddel for Menneſker og Dyr. Ved Rodfrugtavl, hvortil Kartoffeldyrkningen ogſaa ſædvanlig regnes, forſtaas dog i daglig Tale nærmeſt Dyrkningen af Foderbeder, Rodkaal (Rutabaga, Turnips, Knudekaal) og Gulerødder, der, hvor forſkjellige disſe end ere i botaniſk Henſeende, i deres Behandling og Anvendelſe ſtaa hverandre meget nær. Som en god Afgrøde af disſe R. regnes, efter en Udſæd af 6—12 Pd. for Bederne, 2—4 Pd. Frø for de andre to Slægter, 250—350 Tdr. pr. Td. Land, hvilket Qvantum dog under gunſtige Forhold let kan forøges til det dobbelte.

Rodney, George Br., Lord [rŏddni], engelſk Søhelt, f. 19 Febr. 1718, blev 1742 Capitain og vandt 1747 ſine førſte Laurbær i Søkrigen mod Frankrig, deltog 1758 i Indtagelſen af Cap Breton og blev n. A. Contreadmiral. Han bombarderede Havre de Grace og indtog 1762 Martinique, blev til Løn Viceadmiral, adledes 1764 og var 1765—70 Gouverneur for Greenwich Hoſpital. Han var ogſaa Medlem af Underhuſet, men ødelagde ſin Formue ved ſine Valgudgifter og ved Spil og maatte 1778 flygte til Frankrig for Gjæld. Han fik gunſtige Tilbud af den franſke Regering om at træde i dens Tjeneſte, men afſlog dem og overtog 1779 Anførſelen over Flaaden i Veſtindien. Her indtog han de hollandſke Beſiddelſer, ødelagde 8 Jan. 1780 en ſpanſk Flaade ved Cap St. Vicente og vandt 12 Apr. 1782 en glimrende Sejer ved Dominica over den franſke Admiral Graſſe, idet han førſt brugte den Taktik, ſom Nelſon ſenere fulgte, at gjennembryde Fjendens Linje paa Midten. Til Løn blev R. Peer og fik en Aarpenge af 2,000 Pd. Sterl. D. 24 Maj 1792.

Rodomontāde, larmende og overmodigt Praleri, kommer af **Rodomōnte**, et Navn, ſom Bojardo gav en vild og voldſom Konge i Algérien, der i hans Digt „den forelſkede Roland“ optræder ſom en af dennes Modſtandere.

Rodōſto, Stad i den tyrkiſke Prov. Rumelien ved Marmarahavet, 16 M. v. for Conſtantinopel. 20,000 J. Græſk Ærkebiſpeſæde. Havn og livlig Handel.

Rodrigo Ruy Diaz, ſ. **Cid**.

Rodriguez [ges], en c. 2 □ M. ſtor engelſk Ø i det indiſke Ocean, c. 60 M. ø. for Mauritius, med frugtbar Jordbund, der frembringer Ris, Hvede, Majs og tropiſke Frugter. Den har et Par Tuſend Indbyggere og en god Havn og anløbes ofte af Oſtindiefarere, ſom her indtage Levnedsmidler og Forfriſkninger.

Rodſtok, Rhizom, kalder man de underjordiſke Stængler, der ikke optræde ſom Knold ell. Løg. Findes hos fleraarige Urter og ſkjelnes fra Rødder ved at have ſkælformede Blade eller Rudimenter af ſaadanne. S. **Rod**.

Roe, ſ. **Kaal** og **Bede**. **Roeaal, Roenematode** (Heterodera Schachtii), en lille Rundorm, ſom frembringer den ſaakaldte „Roetræthed“, idet den lever i og paa Runkelroen; den drægtige Hun omformes til et citronformet, ægfyldt Legeme (ſaa ſtort, at det lige kan ſes uden Forſtørrelſe), der ſidder fæſtet til Sukkerroens Birødder; naar disſe Rødder dø bort om Vinteren, blive Hunnerne liggende i Jorden; om Foraaret komme de unge Dyr frem, parre ſig, og Hunnerne fæſte ſig paa Rødderne af Roen ſaa vel ſom ogſaa paa andre dyrkede Planter.

Roebuck, John Arthur [rōhbøkk], engelſk Politiker, f. 1801 i Madras, kom ſom Dreng til Canada, men rejſte 1824 til England for at ſtudere Retsvidenſkab og blev 1832 Advocat, ſamt Medlem af Underhuſet. R. ſluttede ſig ſtrax til de radicale, var med at grundlægge »Westminster Review« og ſkrev en Række „Flyveſkrifter for Folket“. 1835 blev han desuden valgt til Agent for Nedrecanadas Underhus og bekæmpede med ſtor Djærvhed Regeringens Politik over for de franſke Canadiere. Han miſtede derfor 1837 ſit Sæde i Underhuſet, men gjenvalgtes 1841 og underſtøttede Frihandelsmændene; paa ny vraget af ſine Vælgere i Bath blev han 1849 valgt i Sheffield og repræſenterede denne By indtil 1868, ſamt fra 1874 indtil ſin Død. I Jan. 1855 fremkaldte han Nedſættelſen af en Underſøgelſescommisſion over Hærens Forvaltning og bevirkede derved Miniſteriet Aberdeens Fjærnelſe, medens den af ham ledede „Forening til Forvaltningens Reform“ ikke bar ſynderlig Frugt. Som uafhængig Liberal underſtøttede R. baade 1859 og 1867 det conſervative Miniſteriums Valgreformforſlag, og desuden gjorde han ſig bemærket ved ſine bitre Angreb paa Kejſer Napoleon III ſaa vel ſom ved ſin ſtærke Sympathi for Øſterrig (under den italienſke Krig 1859) og for Slaveſtaterne i Nordamerika (ſiden 1861). Ogſaa tog han 1877 varmt Ordet for Tyrkiet og ſenere for Beaconsfields Udvidelſespolitik. Hans Skrift »Hist. of the Whig Ministry of 1830« (2 Bd., 1852) indeholdt en ſkarp Kritik af Whigpartiets politiſke Færd. D. 30 Nov. 1879.

Roed, Jørgen, f. 13 Jan. 1808 i Ringſted, beſtemte ſig tidlig til at blive Maler og fremtraadte ſom en ſelvſtændig Kunſtner, da han endnu ikke var meget over 20 Aar gl. Billeder af det daglige Liv, f. Ex. det fortrinlige „Afſkeden ved Toldboden“, Landſkaber og Bygninger vare de Emner, han iſær yndede, og hvorved han vandt Bifald. Under ſit Ophold i Italien 1837—42 blev han ſtærkt tiltalt af Rafael og udførte en fortræffelig Copi efter Marias Kroning af denne Meſter i Vaticanets Samling. I denne Tid malede han ogſaa ſine førſte Altertavler, ſom vakte Opmærkſomhed. Efter at være vendt tilbage arbejdede han med Undtagelſe af Sommeren 1852, da han i Dresden copierede Rafaels Madonna di S. Sisto, og en Rejſe til Italien 1861 for det Anckerſke Legat, ſtadig i Hjemmet, hvor han 1844 optoges ſom Medlem af Akademiet og 1862 blev Profesſor ved Modelſkolen. Fra denne Stilling afgik han Oct. 1887 med Titel af Etatsraad; d. 9 Aug. 1888. Ved Siden af alvorligere Emner, navnlig Altertavler til Landsbykirker i Sjælland og Slesvig, har han malet en Række Portræter, Billeder af Hverdagslivet ſamt Landſkaber og ſtaar ſaaledes i Række med de danſke Kunſtnere, ſom med Held have udfoldet en flerſidig Virkſomhed. R. hører til de Malere, der lægge megen Vægt paa en alvorlig, omhyggelig Udførelſe. Blandt hans Arbejder maa foruden forſkjellige Altertavler nævnes den ſtore Fremſtilling af „Chriſti Korsfæſtelſe“ til Frederiksborg Kirke, udſtillet 1866, „Høſtpigerne ved Brønden“ i den kongel. Maleriſamling og Portræter, ſom Drewſen, Biſkop Bindesbøll, Billedhugger Biſſen (R.s Medlemsſtykke) o. fl. — Hans Søn, **Holger Peter R.**, f. 2 Nov. 1846, havde gjennemgaaet Akademiet og vundet dets ſtore Guldmedaille, ſaaledes at han 1870—72 kunde opholde ſig i Italien med dets ſtore Stipendium. Skjønt han i ſine talrige Udkaſt og begyndte Arbejder lagde baade produktiv Evne og fin Skjønhedsſans for Dagen, var hans aandelige og legemlige Kraft allerede ſvækket, og i hans 28de Aar bortrev Døden ham 20 Febr. 1874. — Førſtnævntes Datter, **Helene Aug. R.**, f. 7 Dec. 1843, ægtede 1864 den ſvenſke Forfatter Nyblom (ſ. d. A.).

Roede [ruhde], hollandſk Længdemaal, lig 1 franſk Dekameter ell. 31,862 danſke Fod. Den gamle Amſterdammer-R. var 13 Voet, lig 11,728 danſke Fod, den rhinlandſke R. 12,004 danſke Fod.

Roélas, Juan de las, ſpanſk Maler, f. 1558 ell. 1560, d. 1625, lærte Malerkunſten i Italien hos Tizian og ſtaar ſom Coloriſt paa lige Trin med de ſtore Venezianere. Hans Hovedværk er „den hellige Iſidorus“ i Kirken af ſ. N. i Sevilla. Det er et ſtort Billede med Chriſtus, Jomfru Maria og et Chor af Engle i Himlen; paa Jorden neden under ſes Helgenens Død. I Sevillas andre Kirker er der ligeledes betydelige Arbejder af denne Meſter, der har været lidet kjendt uden for Spanien, efterſom hans Arbejder kun findes i Sevilla og ikke ere gjengivne i Stik.

Roenematode, ſ. **Roe.**

Roepſtorff [rep], Grevſkab i Fyn (Odenſe Amt), ſom Grev Ulr. Vilh. v. R. 4 Apr. 1810 fik oprettet af de to Baronier Einſidelsborg og Kjørup for ſin Søſterſøn, Grev Chriſt. Alex. v. Petersdorff, hvis Sønneſøn er den nuvær. Beſidder. Foruden de to nævnte Godſer omfatter Grevſkabet tillige Pugholmgaard og Æbelø; det udgjør c. 528 Tdr. Hartk.; under Hovedgaardene ligge 1,732 Tdr. Land og 625 Tdr. Land Skov. Til Grevſkabet høre Fideicommiscapitaler paa c. 1,958,000 Kr. Hovedgaarden Einſidelsborg, ſom er Grevſkabets Hovedſæde, opført i italienſk Stil, ligger i en Skov paa den allernordligſte Kant af Fyn tæt ved Kattegattet. Den tilhørte fordum tillige med den nærliggende Hovedgaard Kjørup (en ældre Bygning fra Chriſtian IV.s Tid) den gamle, fra Rügen indvandrede Familie Putbus (Podebuſk) og har faaet ſit tyſke Navn i Anledning af en Henrik Putbus's Giftermaal med en Frøken v. Einſidel fra Sachſen i det 17de Aarh. 1676 blev hvert af disſe Godſer oprettet til et Baroni for Familien Putbus, ſom 1781 fik Tilladelſe til at afhænde dem, hvorpaa Grev J. G. Moltke til Bregentved kjøbte Einſidelsborg, men ſenere ſolgte den til ovennævnte R.

Roepſtorff, Frederik Adolph de [ſ. o.], f. 1843, var førſt Søcadet, men kom ſenere i Horſens Latinſkole, hvorfra han blev Student 1863. Som født om Bord paa et engelſk Skib havde han engelſk Borgerret, og i Kraft heraf anſattes han 1867 ved de engelſke Straffekolonier paa Nikobarøerne, men faldt 1883 for en Snigmorders Kugle, idet Befalingsmanden for Seapoyerne vilde hævne ſig paa ham for en Straffedom, der var overgaaet ham. R. var en varm Patriot, en livlig Natur og en elſkværdig Charakter; han havde mange Intereſſer, og vore Samlinger ſkylde ham ikke faa Bidrag. Efter at være bleven anſat paa Nikobarerne begyndte han ivrig at ſtudere Befolkningen der, dens Levemaade og dens Sprog, og af hans Arbejder i denne Retning maa vi fornemmelig nævne »Notes on the Inhabitants of the Nicobars« (1876—81), »A Dictionary of the Nancowry Dialect of the Nicobarese Language« (1884) og »The Gospel of St. Matthew in Nicobarese« (1884), hvilke to ſidſte Skrifter ere udgivne efter hans Død ved hans Enke.

Roermond [ruhr], Stad i den hollandſke Prov. Limburg ved Floden Roers Udløb i Maas, 6 M. n. ø. for Maſtricht. 11,000 J. Smukt Raadhus. Fabrikation af Papir, Uld- og Bomuldsſtoffer; Farverier og Maſkinværkſteder. Dens tidligere Fæſtningsværker ere nu omdannede til ſmukke Haveanlæg.

Rogaland ell. **Rygjafylke**, det gamle Navn paa det nuvær. Stavangers Amt i Norge, havde egne Konger, indtil den ſidſte med andre Konger fra det ſydveſtlige Norge blev beſejret af Harald haarfagre ved Havrsfjord 872. Folkenavnet Ryger bruges undertiden endnu, medens Navnet Ryfylke nu er indſkrænket til Amtets nordlige Fogderi.

Rogāte, lat. (d. e. beder!), det romerſk-katholſke Navn paa Søndagen før Chriſti Himmelfart, efter Begyndelſen af Dagens Evangelium (Joh. XVI, 23).

Roger I, Greve af Sicilien, den yngſte af Tancred af Hautevilles 12 tapre Sønner, erobrede 1061 Meſſina fra Saracenerne, 1072 Palermo og havde fuldendt Siciliens Erobring 1090. Han hjalp ſin Broder Robert Guiscard til at erobre Neapel, hvorved de to Brødre lagde Grunden til det ſenere ſicilianſke Kongerige. Efter ſin Broders Død 1085 var R. Normannernes Overhoved i Italien, erobrede endnu Malta og døde 22 Juni 1101 i Mileto, hans ſædvanlige Reſidens i Calabrien. — Hans Søn og Efterfølger **R. II** (1101—54) forenede ved ſin Fætter Vilhelms Død 1127 Apulien og Calabrien med Sicilien og lod ſig 25 Dec. 1130 af en pavelig Legat i Palermo krone til Konge over det ſamlede Rige, ſom ſenere kaldtes begge Sicilier. Kejſer Lothar fordrev ham 1136 fra Italien, men efter Kejſerens Død 1137 erobrede han det tabte tilbage. Han forſvarede ſig heldig mod den græſke Kejſer Manuel Komnenos, gjorde 1146 ødelæggende Tog til Grækenland og Epiros og udbredte fra 1147 Normannernes Herredømme til Afrika. R. elſkede og ſkjærmede Videnſkab og Kunſt, begunſtigede Saracenerne, indførte en Lovbog, de ſaakaldte Constitutiones, i ſit Rige og byggede mange pragtfulde Bygninger iſær i Palermo, hvor han ſædvanlig reſiderede. Han døde 26 Febr. 1154. Ved hans Datter Conſtantias Giftermaal med Kejſer Henrik VI kom Neapel og Sicilien 40 Aar efter til det hohenſtaufiſke Hus.

Roger, Guſt. Hippol. [ſchē], berømt franſk

Sanger, f. 27 Aug. 1815 i La Chapelle-Saint-Denis, d. 12 Sept. 1876 i Paris, traadte 1836 ind i Conſervatoriet og debuterede to Aar ſenere paa Opéra-Comique, hvor han i 10 Aar fejrede ſtore Triumpher ſom Tenoriſt. Efter en Kunſtrejſe i England med Jenny Lind optraadte han 1849 paa den ſtore Opera i Paris og gjorde i de følgende Aar Kunſtrejſer til Europas Hovedſtæder. 1859 miſtede han ved et Jagtuheld den højre Arm, men optraadte ſenere med en kunſtig Arm, indtil han 1868 trak ſig tilbage fra Scenen og blev Lærer i Sang ved Conſervatoriet.

Roger van der Weijde, flamſk Maler, ſ. **Weijde.**

Rogers, John Randolph [rōddſchers], nordamer. Billedhugger, f. 1825 i New-York, har uddannet ſig i Rom, opholdt ſig en Del Aar i ſin Fødeby, men har derpaa atter boſat ſig i Rom. Hans Hovedværk er Bronzedørene til Capitoliet i Waſhington med 8 Optrin af Amerikas Opdagelſes Hiſtorie, ſom udmærke ſig ved Liv og Sandhed. Blandt de Mindesmærker, han har udført, maa nævnes Waſhingtons i Richmond (opr. begyndt af Crawford) og Lincolns i Philadelphia.

Rogers, Sam. [ſ. o.], engelſk Digter, f. 1763 i Middleſex, Søn af en rig Banquier, hvis Forretning han overtog efter at have fuldendt ſine Studier. Hans beſkrivende eller didaktiſke Digte (»Ode to Superstition and other Poems« (1786), »Pleasures of Memory« (1792), »Voyage of Columbus« (1812) og navnlig »Italy« (1822)) bære Præg af ſtor Smag og Dannelſe, men røbe ingen ſtor primitiv Digteraare. Rig og i venſkabeligt Forhold til næſten alle Englands literære Notabiliteter førte han en behagelig æſthetiſk Tilværelſe til ſin Død 1855. 1859 udkom »Recollections of the Table-talk of S. R.« ved Sharpe.

Rogert, Ditlev Ludvig, f. 11 Apr. 1742 i Utterslev paa Laaland, hvor Faderen var Præſt, blev 1759 Student fra Nakſkov Skole og levede til Dels af at underviſe i Muſik (Violinſpil) mange Aar i Kjøbenhavn. 1782 blev han Landsdommer paa Bornholm og døde 1813. R. maa i Følge Berggreen betragtes ſom Componiſt til den danſke Nationalſang „Kong Chriſtian ſtod ved højen Maſt“. Som Ven af Ewald havde R. ſat Melodier til „Kong Chriſtian“ og til „Liden Gunver“. Ewald, ſom ſyntes godt om disſe, foreſlog Joh. Hartmann at benytte dem, da han ſkulde ſætte Muſik til „Fiſkerne“. Den ſidſte Melodi benyttedes, men „Kong Chriſtian“ ſkal aldrig være bleven ſungen ved Opførelſen af „Fiſkerne“. Joh. Hartmann har viſtnok harmoniſeret den, men han har ſelv ſkrevet en anden Melodi, der dog har ſaa megen Lighed med den af R., at denne viſtnok har givet Ideen til Hartmanns Melodi. Den af Folket optagne er den af R. paa de fire ſidſte Takter nær, der ere laante af Hartmanns Melodi, og hvorved en mere rhythmiſk Slutning er opnaaet.

Rogge, Friedr. Wilh., tyſk Digter, f. 11 Nov. 1809 i Rankendorf i Mecklenburg, ſtuderede i Göttingen Theologi, Sprog og Hiſtorie, var 1836—59 anſat i Schwerin, førſt ſom Lærer for Arveprinſen, dernæſt ſom Bibliothekar, levede derpaa nogle Aar ſom Lærer i Bremen og Hannover og har ſenere været Medarbejder ved forſkjellige Blade; for Tiden bor han i Frankfurt a. M. Hans Lyrik („Gedichte“, 4de Opl. 1847, „Muſodoron“, 1855, „Aus Weſtminſterabtei“, 1860, 5te Opl. 1880, o. fl.), hvori han har taget Klasſikerne, Schiller og Platen til Mønſtre, udmærker ſig for en ſtor Del ved Adel og Skjønhed i Tanke, ſom i Sprog og Rhythme; iſær ere hans Ballader ofte meget virkningsfulde. Ogſaa hans Tragedier i Shakſpeares Stil („Bianca Vanezzi“, „Heinrich II“ o. fl.) indeholde ſmukke Partier, men ere dog væſentlig en Efterligning af deres Forbilleders ſvagere Sider.

Roggenbach, Franz, Friherre, tyſk Statsmand, f. 1825 i Mannheim, blev 1848 anſat i det tyſke Rigs-Udenrigsminiſterium og ſendtes 1850 ſom badenſk Regeringscommisſær til Erfurt. Under den derefter følgende Reaction vilde R. ikke tjene, men fremtraadte 1859 med et ſtærkt Angreb paa Concordatet med Paven og gav derved Stødet til dets Forkaſtelſe. I Maj 1861 blev R. Badens Udenrigsminiſter, ſluttede ſig afgjort til Beſtræbelſerne for at fremme Tyſklands Enhed under preusſiſk Ledelſe og ſtillede i Jan. 1862 Forſlag derom til de andre tyſke Regeringer. I Sept. 1865 blev han fjærnet ſom Miniſter, bekæmpede ſom Deputeret ſin Efterfølgers øſterrigſke Politik og var 1869—73 Medlem af Toldparlamentet og den tyſke Rigsdag. Under Krigen 1870—71 var R. en af den preusſiſke Kronprinſes fortrolige Raadgivere med Henſyn til Spørgsmaalet om det tyſke Riges Ordning, og 1871 fik han det Hverv at organiſere det nye Univerſitet i Straßburg.

Roggeveld-Bjærgene, ſ. **Caplandet.**

Rogier, Charles [ſchie], belgiſk Statsmand, f. 12 Aug. 1800 i St. Quentin i Frankrig, kom 1812 til Liège, hvor han ſiden ſtuderede Retsvidenſkab, og deltog tidlig ſammen med Lebeau i den journaliſtiſke Oppoſition mod den hollandſke Regering. I Sept. 1830 tog R. perſonlig Del i Kampen i Bryſſel i Spidſen for 300 Frivillige fra Liège og blev Medlem af den proviſoriſke Regering, ſamt i Juni n. A. Gouverneur i Antwerpen. 1832—34 var R. Indenrigs- og 1840—41 Arbejdsminiſter og ſtyrede i Mellemtiden Provinſen Antwerpen; derefter var han Ordfører for den liberale Oppoſition og blev 12 Aug. 1847 Førſteminiſter indtil 31 Oct. 1852, ſamt paa ny Nov. 1857—Jan. 1868, i de ſidſte 6 Aar tillige Udenrigsminiſter. Ogſaa efter ſin Afgang fra Miniſteriet indtog han en anſet Stilling i det belgiſke Repræſentantkammer. Særlig gjorde han ſig fortjent ved ſin Styrelſe 1848, da han friede Belgien fra at rives med ind i Revolutionen; ogſaa har han væſentlig Del i Udviklingen af Frihandelen og i Antwerpens Befæſtning. D. 1885.

Rogn kaldes Fiſkenes og andre Vanddyrs Æg, iſær naar disſe ere forbundne til ſammenhængende Masſer ved Slim ell. desl.

Rogniat, Joſ. de [ronjā], franſk Ingenieurgeneral og Militærforfatter, f. 1767, tjente i Hæren fra Revolutionskrigenes Begyndelſe og gjorde ſig bekjendt ſom ledende Ingenieur ved de mange Belejringer af Fæſtningerne i Aragonien og Valencia 1808—14. Efter Kejſerdømmets Fald ſkrev han flere for den Tid vigtige Værker om Hærvæſen og Befæſtningskunſt. Han døde 1840 ſom Generalinſpecteur for Ingenieurerne, Vicomte og Pair.

Rognſten, ſ. **Oolith**.

Rohan [roāng], en gammel franſk Adelsſlægt, ſom ſtammer fra Bretagnes gamle Fyrſter, og ſom har Navn efter en lille By i Morbihan. **Jean R.** blev 1100 Vicomte af R.; hans Mandslinje uddøde 1540, men ved en Arvedatter grundlagdes den yngre Linje, **R.-Guéméné**, opkaldt efter en anden By i Dep. Morbihan. **Louis R.** blev 1570 Fyrſte af **R.-Guéméné** og hans Søn af ſ. N. 1588 Hertug af Montbazon. Saa vel denne ſom hans Søn **Hercule R.** (f. 1568, d. 1654) hørte til Huguenotternes Førere under Henrik IV. **Louis**, Chevalier de R., f. 1635, gjorde ſig bekjendt ved Udſvævelſer og Voldſomheder, bortførte 1672 Mazarins Søſterdatter, Hortenſe Mancini, og blev 1674 henrettet for landsforræderſke Planer. En Ætling af denne Linje, **Victor**, Fyrſte af **R.-Guéméné**, f. 1766, drog til Øſterrig og optoges 1808 i dets Adel; d. 1846 ſom Feltmarſchallieutenant. Hans Adoptivſøn, **Camille**, f. 1800, er ſiden 1861 arvelig Rigsraad. — Linjen **R.-Gié** blev ſtiftet af Marſchal R., der ſpillede en ſtor Rolle under Ludvig XII og var Opdrager for Frants I. En Søn af ham faldt 1525 ved Pavia og en Sønneſøn 1555 ved Metz; dennes Søn, **René R.** (d. 1586), ægtede 1575 Cathérine af Parthenay, Huſet Soubiſes Arvedatter (f. 1554), ſom 1627 ledede Rochelles Forſvar og døde 1631 i Fangenſkab. Hun var Moder til Huguenotternes tvende Førere, **Henri**, Hertug af R., og Benjamin, Fyrſte af Soubiſe (ſ. d. A.). **Henri**, Fyrſte af Léon, f. 25 Aug. 1579, kom 1595 til Henrik IV.s Hof og blev 1603 ophøjet til Hertug af R., ſamt ægtede 1605 Sullys Datter Marguerite. Han var 1615—29 Huguenotternes Fører i de tre Opſtande, ſom de gjorde for at hævde deres Friheder, og ſluttede de derefter følgende Religionsfrede (1616, 1626 og 1629). Han drog derefter til Venezia, ſom udnævnte ham til ſin Overgeneral; han nærede Planer om at faa Cypern afſtaaet af Tyrkiet og om at ſamle alle forfulgte Proteſtanter i en fri Stat. 1635 førte han en franſk Hær imod Hertugen af Lothringen og trængte n. A. ind i Graubünden, hvor han kæmpede mod Øſterrigerne. Da Richelieu kaldte ham tilbage, drog han til ſin Ven Bernhard af Sachſen-Weimar og tjente i hans Hær, blev ſaaret ved Rheinfelden 28 Febr. og døde 13 Apr. 1638. Han efterlod interesſante politiſke Skrifter og Memoirer. Hans Datter, **Marguerite de R.** (d. 1684), maatte føre en lang Retsſag om Slægtens Godſer med ſin Moder, der opſtillede en rimeligvis uægte Søn Tancrède ſom Arving. Sagen ophørte ved dennes Fald i Frondekrigen 1649, og hun overførte nu Godſerne til ſin Ægtefælle, Henri Chabot, der antog Navnet **R.-Chabot**. En Ætling af ham, A. Ch. Louis, Fyrſte af L. og Hertug af **R.-Chabot**, f. 1844, er ſiden 1876 Medlem af Deputeretkammeret og hører til det legitimiſtiſke Parti. Slægten er nu katholſk. — Af Slægten R. vare i 18de Aarh. tre Cardinaler, deriblandt **Louis René Ed.**, f. 27 Sept. 1734, ſom 1771—74 var Afſending i Wien og 1777 blev Stor-Almisſeuddeler, 1778 Cardinal og 1779 Ærkebiſkop i Straßburg. Han førte et højſt letfærdigt Levned og lod ſig, i Haab om at ſpille en politiſk Rolle, 1785 af ſin Elſkerinde Grevinde Lamothe forlede til Deltagelſe i den ſaakaldte Halsbaandshiſtorie. Han blev derfor i Aug. n. A. fængslet, men frikjendt af Parlamentet, forviſtes dog fra Hoffet og miſtede ſin Poſt ſom Stor-Almisſeuddeler. 1789 valgtes han til Rigsſtænderne, udtalte ſig imod den nye Ordning af Præſteſkabet og trak ſig 1791 tilbage til den tyſke Del af ſit Stift. 1801 nedlagde han Ærkebiſpeværdigheden og døde 17 Febr. n. A.

Rohilkānd, et Landſkab i det engelſke Præſidentſk. Bengalen i Forindien (550 □ M. med 5½ Mill. I.), har faaet Navn efter Rohillaerne, en afghaniſk Stamme, ſom i Slutn. af det 17de Aarh. nedſatte ſig her.

Rohitſch, Flække i det øſterrigſke Hertugd. Steiermark, 12 M. ſ. til ø. for Graz, i Nærheden af den kroatiſke Grænſe, har Kilder med koldt, glauberſaltholdigt Natronvand, der benyttes ved forſkjellige Underlivsſygdomme og forſendes i ſtort Omfang.

Rohlfs, Friedr. Gerh., berømt tyſk Afrikarejſende, f. 14 Apr. 1831, deltog i det ſlesvig-holſtenſke Oprør og blev ved Iſted udnævnt til Officer, ſtuderede dernæſt Medicin og traadte 1855 ſom Læge ind i den franſke Fremmedlegion i Algérien, hvor han tilegnede ſig det arabiſke Sprog og orientalſke Skikke og Sæder i den Grad, at han 1862—64 klædt ſom Muhammedaner kunde gjennemvandre det marokkanſke Sahara, udforſke hele Wadi Draa og Oaſen Tuat og endelig over Ghadames naa Tripolis. 1865—67 foretog han en ny Rejſe over Murſuk og Bilma til Bornu, i hvis Hovedſtad Kuka han fandt en god Modtagelſe, gik derpaa ned ad Binue til dens Sammenløb med Niger, ſejlede op ad denne Flod til Rabba og naaede herfra gjennem Jorubas Urſkove den engelſke Koloni Lagos paa Slavekyſten. 1868 fulgte han den engelſke Hær i Abesſinien, foretog dernæſt en Rejſe til Kyrenaika og Zeus Ammons Oaſe og 1874 en 36 Dages Marche fra Nilen gjennem den libyſke Ørk, ligeledes til Ammons Oaſe. 1878—79 ſkulde han overbringe den tyſke Kejſers Gaver til Sultanen i Wadai, men naaede gjennem Ørkenen kun til Oaſen Kufra, der ikke tidligere var betraadt af nogen Europæer, og hvorfra han kun med Livsfare naaede tilbage til Havnen Bengaſi i Kyrenaika. Senere har R. et Aars Tid været tyſk Generalconſul i Sanſibar. Af hans talrige geographiſke Arbejder mærkes „Reiſe durch Marokko“, „Reiſe durch Nordafrika 1865—67“, „Quer durch Afrika“, „Drei Monate in der Libyſchen Wüſte“ og »Quid novi ex Africa?« (1886).

Rojas, Fernando de [rōhhas], ſpanſk Digter fra Slutn. af det 15de Aarh., Forfatter til ſtørſte Delen af den dramatiſke Roman »Celestina«. — **Auguſtin de R.**, f. c. 1577, Skueſpiller og Digter, hvis komiſke Roman »Viage entretenido« er en af Hovedkilderne til det ſpanſke Theaters Hiſtorie. — **Francisco de R.**, berømt ſpanſk dramatiſk Digter, f. i Toledo 1607 (hans Dødsaar er ubekjendt), 1641 Ridder af San Jago, Forfatter til c. 80 Dramaer, maa nærmeſt regnes til Calderons Skole. Med Henſyn til plaſtiſk Charakterſkildring indtager han en fremragende Plads i det ſpanſke Dramas Hiſtorie. De lyriſke Partier ere pragtfulde og glimrende, hans Diction let og velklingende, om end ikke fri for gongoriſtiſk Maner. Han ſkildrer ſædvanlig energiſke og radicale Naturer og Situationer. Blandt hans Stykker maa fremhæves »No hay ser padre siendo rey«, »Entre bobos anda el juego«, »Donde no hay agravios no hay celos«, men navnlig »Del rey abajo ninguno«, overſat paa Danſk af Richter, der endnu er et af Spaniernes Yndlingsſtykker og indeholder baade rent dramatiſke og lyriſke Skjønheder af førſte Rang. S. 54de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.« (1861).

Rok ell. **Spinderok**, Navnet paa den ſimpleſte Spindemaſkine; den er ældre end dette Navn, der ſaa lidt anvendes paa den, at man endog kalder dens Produkt „haandſpundet Garn“. Her og de fleſte Steder bruges R. med en dobbelt Snor, hvis ene Omgang trækker Spolen (Tenen), den anden Vingen; andre Steder bruges enkelt Snor, ſnart til Spolen, ſnart til Vingen, og det gaar omtrent lige ſaa godt. **Skotrokken** er alene beſtemt til fin Uld; den har kun en Spindel uden Ten og uden Vinge anbragt helt nede ved Gulvet; man ſpinder derpaa ved at bukke ſig med Loketten mellem Fingrene ned til Spindlen og derpaa trække ſig ſaa langt tilbage, ſom man kan naa uden at flytte ſig, idet man ſamtidig ſtrækker og ſnoer, derpaa vikler det ſpundne op, ſpinder et nyt Stykke oſv., omtrent ſom ved Jennyſtolen (ſ. d. A.).

Rokitanſky, Karl [ſki], f. 19 Febr. 1804 i Königgrätz i Böhmen, 1834—74 Profesſor i pathol. Anatomi og Proſector ved Allgem. Krankenhaus i Wien. D. 23 Juli 1878. Den rige Erfaring, han i denne Stilling havde Lejlighed til at gjøre, benyttede han med ſtort Held til i den franſke pathologiſk-anatomiſke Skoles Aand at udvikle Lægevidenſkaben videre paa et anatomiſk Grundlag, og han kan i ſaa Henſeende betragtes ſom Hovedet for den nyere Wienerſkole. Hans berømte „Handbuch der pathol. Anatomie“ (3 Bd., 1842—46) er ſenere udkommen i flere Udg. og bl. a. overſat paa Engelſk.

Rokitno-Sumpene, et Sumplandſkab i de rusſiſke Gouvernementer Minſk og Volhynien, paa begge Sider af Floden Pripet, udſtrække ſig i en Længde fra V. mod Ø. af 60 M. med omtr. den halve Bredde og ere for det meſte dækkede med tætte Urſkove. Om Foraaret danne de en ſtor Søflade, hvor kun enkelte højere Punkter rage op over Vandene.

Rokke (Raja) hører til de tværmundede Bruſkfiſkes Orden ligeſom Hajerne; de ere i Regelen Fiſk af anſelig Størrelſe og med et paafaldende, ofte hæsligt Ydre. Paa Grund af den ſtærke Udvikling af Bryſtfinnerne, der ſtrække ſig lige fra Snudeſpidſen til Bugfinnerne og gaa i et med den egentlige Krop, med hvilken de aldeles ligge i Flade, er Kroppen en mere eller mindre bred og flad Skive af forſkjellig Form (aflang, rudeformet oſv.), hvorimod Halen hos disſe Bruſkfiſke næſten altid er meget ubetydelig, ofte reduceret til et piſkedannet Vedhæng, uden videre Betydning for Dyret; R. ſvømme nemlig ved Hjælp af Bryſtfinnerne, ikke med Halen, ſom andre Fiſke. Legemsformen frembyder dog ſtore Forſkjelligheder hos R. **Savrokkerne** ell. Savfiſkene (Pristis), ſom udmærke ſig ved, at Snuden er forlænget til et langt Næb, fra hvis Sider lange, vandretſtillede „Tænder“ eller tanddannede Pigge rage frem, have ganſke ſamme Legems- og Haleform ſom Hajerne. Om **Hajrokker** ſ. d. A. De **elektriſke R.** (Torpedo) ell. **Sitterrokkerne** (ſ. **Elektriſke Fiſke** und. **Elektricitet**) have en flad, temmelig tyk, blød og nøgen, men forholdsvis lille, oval Skive og en forholdsvis endnu ret kraftig Hale. De **ægte R.** (Raja) ere rudeformede med en kortere eller længere, men tynd, ſvag og kun meget ſvagt med Finner udſtyret Hale; de ere ſom ofteſt mere eller mindre tornede. **Pigrokkerne** (Trygon) have en meget bred, rudeformet Skive og en lang, tynd, finneløs Piſkehale med en eller to ſtore, takkede Torne, der af vilde Folkeſlag benyttes ſom Vaaben. **Ørnerokkerne** (Myliobatis) have omtrent ſamme Bygning, men endnu længere „Vinger“ (Bryſtfinner), altſaa en forholdsvis endnu bredere Skive; til denne Gruppe høre nogle aldeles kæmpemæsſige Former, de ſaakaldte **Djævlerokker**. Medens de ſidſtnævnte Former fjærne ſig langt fra Hajerne, ſtaa de førſtnævnte disſe temmelig nær, men adſkille ſig dog fra dem derved, at Øjnene vende opad, og de 5 Gjælleſpalter ligge paa Bugſiden af Kroppen. Tænderne ere i Almindel. afrundede eller flade Knuſetænder, der tilſammen danne enten ligeſom en Brolægning paa Kjæverne eller kunne ſammenlignes med et Fliſegulv, ſom hos Ørnerokkerne. Hos disſe Arter have Tænderne hos Hannen ſpidſe Forlængelſer, maaſke for at faſtholde Hunnen under Parringen. R. leve af Rov ligeſom de fleſte andre Fiſke. De fleſte føde levende Unger, men de ægte R., hvortil alle hos os forekommende Arter høre, lægge Æg, omgivne af en haard, hornagtig Skal. Ved de nordlige Kyſter leve **Tærben** (R. radiata), indt. 19 Tomm. lang, **Sømrokken** (R. clavata), 3 F. lang, **Skaden** (R. batis), **Gjøgerokken** (R. fullonica) o. fl. R. kunne ſpiſes, og paa ſine Steder afgive de endog en yndet Spiſe eller dog, ſom paa Islands Veſtkyſt, et vigtigt Bidrag til Folkeføden.

Rokkeſten, ſtore, fritliggende Stenblokke, der tilfældig have faaet en ſaadan Stilling, at de ved et ringe Tryk mod en af Siderne kunne rokkes uden at falde om. I Almindingen paa Bornholm findes to R., hvoraf den ſtørſte er 6 Alen lang og 4 Alen høj.

Rokosz [rāākaaſch] kaldes den polſke Adels Opſtande imod Kongen, naar han ikke havde overholdt Valgcapitulationen eller havde opløſt Rigsdagen.

Roland (ital. Orlando), den berømteſte af de Paladiner, hvormed Digterne af den carolingiſke Cyklus (ſ. **Franſk Literatur** und. **Frankrig**) omgive Carl d. ſtore. Einhard kalder ham »Britannici limitis præfectus« og nævner ham blandt de franſke Krigere, der faldt i Kampen mod de forræderſke Baſker i Pyrenæerne (15 Aug. 778). At han er en hiſtoriſk Perſonlighed er ſaaledes uden for al Tvivl, men den politiſke Hiſtorie ved kun meget lidet at fortælle om ham; hans Sagnhiſtorie er derimod overordentlig rigt udviklet. De oldfranſke »chansons de geste«, hvor han gjøres til Carl d. ſtores Søſterſøn, indeholde ſaaledes udførlige Beſkrivelſer af hans Barndomsbedrifter (»Enfances«), hans Kampe i Italien, hans Rejſe til Øſterland med Carl d. ſtore og iſær hans Kampe i Spanien, der i Sagnene ſom i Hiſtorien afſluttes med hans Død; blot ere Fjenderne ikke længer Baſker, men Saracenere. Da han paa Carl d. ſtores Tilbagetog fra Spanien anførte Bagtroppen, blev han i Pyrenærdalen Roncesvalles (**Rolandsporten**) overfalden af en overlegen ſaraceniſk Styrke; han ſtødte vel i ſit Horn Olifant for at kalde den foruddragne Hær til Hjælp, men Afſtanden var for ſtor, og R. tillige med Paladinen Olivier o. fl. bleve overvældede og faldt. Ved denne ſin heltemodige Død i Kampen mod Frankrigs Fjender, de fremtrængende ſaraceniſke Skarer, blev R. ſin Nations Yndlingshelt og dermed Centrum for den oldfranſke Heltedigtning. Det berømteſte og ſkjønneſte Digt om ham (»La chanson de R.«) ſkriver ſig i den foreliggende ældſte Redaction fra Slutn. af det 11te Aarh., og hertil ſlutter ſig mange ſenere Bearbejdelſer. Fra Frankrig gik Emnet over til andre Lande, baade i Nederlandene og Tyſkland („Ruolantes Liet" fra omkr. 1150) blev det behandlet, og det naaede ogſaa frem til det ſkandinaviſke Norden (den norſke Karlamagnus Saga fra omkr. 1250, overſat til Svenſk c. 1420, fra Svenſk til Danſk c. 1470). I Sydeuropa fik dog Emnet den ſtørſte Udbredelſe; ſaaledes gjenfinde vi det foruden i ſpanſke Romancer hos de italienſke Renaisſancedigtere Bojardo, Pulci og Arioſto, der dog har forladt den traditionelle Behandling af Sagnſtoffet og underkaſtet det en meget fri og original, ſtundum humoriſtiſk Behandling. (Kr. N.)

Roland de la Platière, Jean Marie Bapt. [rolāng dø la platiæhr], franſk Statsmand, f. 18 Febr. 1734, var 1789 Generalinſpecteur over Fabrikerne i Lyon (tidligere i Rouen og Amiens) og havde vundet Ry for ſin Dygtighed og Hæderlighed, ſamt udgivet flere Skrifter om Induſtrien. Som ivrig Tilhænger af Revolutionen ſendtes han i Febr. 1791 af Byen Lyon til Paris for at forſvare dens Interesſer for Nationalforſamlingen og knyttede derved Forbindelſe med Girondinernes Ledere. Ved disſes Indflydelſe blev R. i Marts 1792 Indenrigsminiſter, viſte baade Iver og Dygtighed, men kom ved ſin ligefremme Optræden og Ringeagt for Hofetiquette i et ſlet Forhold til Kongen. Han afgik 10 Juni, men blev efter Kongens Afſættelſe paa ny Miniſter og underſkrev ſom ſaadan Ludvig XVI.s Dødsdom. Han var en afgjort Modſtander af det revolutionære Anarchi og Pariſerbyraadets Voldſomheder og paadrog ſig derved Jakobinernes Had. Efter Girondinernes Fald i Juni 1793 flygtede han fra Paris og fandt et Skjuleſted i Rouen, men dræbte ſig 15 Nov. med ſin Stokkaarde, da han fik ſin Huſtrus Død at vide. — **Manon Jeanne R.**, f. 17 Marts 1754, Datter af en Kobberſtikker Phlipon i Paris, ægtede 1780 R. Hun var lige udmærket ved Skjønhed, Aand og Dannelſe og var ved Studiet af Klasſikerne vunden for de republikanſke Ideer. Hun øvede ſtor Indflydelſe paa ſin Ægtefælle og deltog hans Arbejder, var Sjælen i Girondinernes Sammenkomſter og blev henrettet 8 Nov. 1793. Hendes „Memoirer" udkom 1820 i 8 Bd.

Rolandsſøjler, kolosſale, for det meſte ſletformede og raa Billedſtøtter af Sten eller Træ, foreſtillende en væbnet Mand med Sværd og Skjold, ſom findes paa Torvepladſer i flere Byer i Nordtyſkland, meſt i Nederſachſen og Brandenburg (f. Ex. Brandenburg, Bremen, Halle, Nordhauſen). De ældſte ere fra det 14de Aarh. De vare oprindelig Betegnelſe for Retsſtederne og ſkulle fremſtille Kejſer Otto II (Rutilus, d. e. den røde; heraf Navnet).

Rolandswerth, Landsby i den preusſiſke Rhinprovins ved Rhinen. Vinavl. I Nærheden Ruinerne af Borgen Rolandseck.

Rôles d'Oléron ell. Lois d'Oléron (ſ. Oléron), en Samling af Retsſædvaner og Domme om Skibsfart og Søhandel, ſom fik Lovskraft i Frankrig 1364 og ſenere udbredte ſig til andre Lande; udg. af Pardesſus i »Collection des lois maritimes« (1828).

Rolf Ganger, ſ. Rollo.

Rolf Krake, den berømteſte af de gamle hedenſke Konger i Danmark, efter Sagnet Søn af Lejrekongen Helge og dennes Datter Yrſa (født af Thora paa Thors eller — efter Snorre — af Saxerbronningen Oløf, da Helge havde voldtaget denne paa et af ſine Søtog), ſom han havde ægtet uden at kjende hendes Herkomſt. Sagnet er behandlet af Oehlenſchläger i hans to ſkjønne Digte „Helge" og „Yrſa". R. antages at have levet i det 6te Aarh. Han berømmes iſær for Tapperhed, Gavmildhed og Gjæſtfrihed; 12 Kæmper, af hvilke iſær nævnes Bjarke, Hjalte og Vigge, delte med Kongen hans Farer og Bedrifter, ſaaledes under Beſøget hos Adils (ſ. d. A.). Til ſidſt kom R. af Dage ved Forræderi af ſin Søſter, den onde Skuld (ſom Helge efter det islandſke Sagn havde avlet med en Havfrue), og hendes Mand Hjartvar (rettere Hjørvard), en af R.s Underkonger. Hjartvar drog med en Mængde Stridsmænd til Lejre, hvor han om Natten overfaldt den ſovende Konge, ſom havde anrettet et prægtigt Gjæſtebud af Glæde over ſin Søſters Komme, og hans Kæmper, der intet ondt anede. R. blev fældet tillige med alle ſine Mænd; men Vigge dog førſt efter at have hævnet ſin Konge ved at gjennembore Hjartvar. Rolfs og hans Kæmpers ſidſte Strid er beſunget i „Bjarkemaal" (ſ. Bjarke), og Sagnet om ham er digteriſk behandlet i Joh. Ewalds Tragedie og Oehlenſchlägers Heltedigt „R. K."

Roll, Alfred Philippe, franſk Maler, f. 1847 i Paris, Elev af Gérôme og Bonnat, udmærker ſig iſær ved Jagtbilleder og ſtærkt bevægede Optrin, ſom han udfører med realiſtiſk Dygtighed. Efter »Halte-là« fulgte „Overſvømmelſen", ſom vakte megen Opmærkſomhed; 1882 udſtillede han „Nationalfeſten 14 Juli 1880" og 1884 „Arbejdet".

Rolle kaldes i Theaterſproget det ſkriftlige Uddrag, den Del af et dramatiſk Værk, ſom hver enkelt Skueſpiller har at lære og udføre paa Scenen. Heri findes ogſaa anført de ſidſte Ord (Stikordet) af hver foregaaende Replik, for at Skueſpilleren kan falde ind i rette Tid.

Rolle, Michel [roll], franſk Mathematiker, f. 21 Apr. 1652 i Auvergne, d. 8 Sept. 1719 i Paris, var en Tid lang anſat i Krigsminiſteriet og fra 1685 Medlem af Akademiet. En bekjendt Sætning af Ligningernes Theori bærer hans Navn (»Traité d'algèbre«, 1690).

Rollenhagen, Georg, tyſk Digter, f. 1542 ved Berlin, ſtuderede Theologi i Wittenberg, blev 1563 Rector i Halberſtadt, derpaa Hovmeſter for en ung Adelsmand i Wittenberg og 1567 Magiſter og Prorector ved Domſkolen i Magdeburg, hvor han døde 1609. Hans muntre, brede Lune aabenbarer ſig iſær i „Froſchmeuſeler oder der Fröſch und Meuſe wunderbare Hoffhaltunge“ (1595, nyeſte Udg. ved Goedeke 1876), hvor han med den græſke Batrachomyomachis Stof ſom Ramme gjør ſatiriſke Strejftog paa moralſke og politiſke Omraader. Hans Forfatterſkab til dette Digt blev dog førſt bekjendt længe efter hans Død, medens han alt i levende Live nød ſtor Anſeelſe baade ſom Skolemand, Prædikant og grundig Mathematiker. — Hans Søn, **Gabriel R.,** f. 1583, d. c. 1620, var ogſaa humoriſtiſk Skribent.

Rolletid, i Jagtſproget Rævens Parringstid.

Rollin, Charl. [rollæng], franſk Hiſtorieſkriver, f. 1661 i Paris, d. 1741 ſom Rector ved Univerſitetet ſmſtds., hørte til den mildere Skole fra Port Royal, men miſtænktes for Janſenisme og forfulgtes af Regenten. Han er iſær bekjendt ved ſin »Histoire ancienne des Égyptiens, des Carthaginois« etc. (13 Bd., 1730—38) og »Hist. Romaine« (9 Bd., 1738—89). Hans ſamlede Værker ere udgivne af Guizot (30 Bd., 1820). Samtiden beundrede ham for hans ſmukke Fremſtilling, men han manglede kritiſk Sans, og hans Værker ere derfor nu fuldſtændig forældede.

Rollo, Normandiets berømte Erobrer, var efter Harald haarfagres Saga en Søn af Ragnvald Mørejarl og kaldtes Gangerrolf paa Grund af ſin uſædvanlige Højde og Fedme, der gjorde, at ingen Heſt kunde bære ham. Harald haarfagre jog ham i Landflygtighed, hvorpaa han drog over Havet og bebyggede Normandiet. I Følge Normandiets Hiſtorieſkriver Dudo af St. Quentin, der ſkrev i Begyndelſen af det 11te Aarh., var R. Søn af en danſk Høvding, ſom paa Grund af Fjendſkab med den danſke Konge maatte flygte bort fra Landet og derpaa i mange Aar kæmpede i Frankrig, indtil han vandt Normandiet. Efter den islandſke Tradition var R. altſaa en Nordmand, efter den normanniſke ſtammede han fra Danmark. Indtil den nyeſte Tid have Meningerne om R.s Nationalitet ſtaaet ſkarpt over for hinanden, og begge have haft gode Grunde at ſtøtte ſig til, uden at Spørgsmaalet endnu kan ſiges at være fuldſtændig løſt. 912 ſluttede Carl d. enfoldige Forliget i St. Clair med R. og hans Følgeſvende, ved hvilket Normannerne fik Seinelandet mellem Havet og Floderne Epte og Eure, medens de til Gjengjæld lovede at antage Chriſtendommen og R. tog Landet til Len af den franſke Konge. R. døbtes i Rouen og antog Navnet Robert. Han ſkal være død c. 930 over 80 Aar gammel og blev Stamfader til den normandiſke Hertugſlægt.

Rom (Roma), allerede af de gamle kaldt „den evige Stad“, var bygget ved Tiberen 3 M. fra dens Munding paa 7 Høje: Mons Palatinus, Capitolinus, Coelius, Aventinus, Esquilinus, Viminalis og Quirinalis. Det Punkt, fra hvilket det gamle R. lidt efter lidt udbredte ſig videre, er det palatinſke Bjærg, paa hvilket efter Sagnet Romulus 753 f. Chr. lagde Grundvolden til Staden. Servius Tullius omgav Byen, der efterhaanden havde udvidet ſig over flere af de tilgrænſende Høje, med en Mur. Efter at Byen 390 f. Chr. var bleven erobret og for en ſtor Del opbrændt af Gallerne, blev den hurtig paa ny opbygget. Efterhaanden udførtes flere ſtorartede Foretagender, ſom 312 f. Chr. Via Appia og Vandledningen Aqua Appia og 40 Aar ſenere Anio vetus, ligeſom ogſaa flere andre betydelige Byggeforetagender; men førſt fra Sullas Tid begyndte en ſtadig fortſat og ſtorartet Pragtudvikling. Pompejus byggede det førſte ſtore Stentheater, Cæſar et pragtfuldt Forum. I den førſte Kejſertid fremſtod der endnu flere ſtorartede Bygninger, og navnlig gjorde Auguſt meget for at forſkjønne Staden, der under ham inddeltes i 14 Kvarterer (regiones). R. ſkal paa den Tid have haft 1½ Mill. Indb. Efter den ſtore Brand 64 e. Chr. blev Staden opbygget med endnu ſtørre Pragt af Nero ſelv og hans Efterfølgere. Med Antoninerne begyndte den romerſke Bygningskunſts Forfaldsperiode, og under Diocletian og Conſtantin d. ſtore fremkom kun faa Bygninger, der kunde ſammenlignes med den tidligere Tids ſtorartede Værker. I det 5te Aarh. blev R. gjentagne Gange indtaget og hærjet af Barbarerne. — Blandt det gamle R.s offentlige Bygningsværker høre, foruden den af Tarquinius Priſcus byggede Cloaca maxima, Vandledningerne til de meſt ſtorartede. Aqua Marcia blev bygget 146 f. Chr., Aqua Claudia og Anio novus under Kejſer Claudius. Desuden fandtes der mange ſtore Vandbeholdere (Castella), Basſiner (Lacus) og Springvande. Blandt de offentlige Pladſer var Campus Martius den ſtørſte og berømteſte; dertil kom fremdeles Forum Romanum og de pragtfulde Fora fra Kejſertiden. Af Templerne vare de vigtigſte: Jupiter Optimus Maximus's Tempel, den romerſke Statsreligions fornemſte Helligdom; i Nærheden af det laa Templerne for Jupiter Tonans og Jupiter Cuſtos; Saturnstemplet i Forbindelſe med det offentlige Skatkammer og Archivbygningen (Tabularium); Veſpaſians Tempel; paa Forum Julium laa det pragtfulde Tempel for Venus Genetrix; paa Forum Augusti Mars Ultors Tempel; det af Hadrian byggede Tempel for Venus og Roma, maaſke det pragtfuldeſte af alle romerſke Templer; paa Palatinerbjærget det af Auguſt opførte Apollotempel med et ſtort Nationalbibliothek; Bellonas Tempel; Pantheon paa Marsmarken og utallige mindre, af hvilke der for en ſtor Del endnu findes Ruiner. Den ældſte til offentlige Foreſtillinger beſtemte Bygning var den ſtore Circus maximus; det førſte Stenamphitheater blev opført 80 f. Chr., Coloſſeum (ſ. d. A.) 80 e. Chr. Blandt Thermerne udmærkede ſig Neros, Titus's, Caracallas og Diocletians. Af de bevarede Triumphbuer ere

Titus's, Septimius Severus's og Conſtantins de mærkeligſte; en Prydelſe for Byen er endnu den Dag i Dag den 117 F. høje Trajansſøjle og Marcus Aurelius's Søjle, ligeledes flere Obeliſker, af hvilke Conſtantins er den ſtørſte. Langs med den appiſke Vej findes endnu talrige Gravmæler. Paa den anden Side af Tiberen opførte Hadrian ſit ſtore Mauſoleum, det nuvær. Engelsborg. Endelig kunne mærkes Lucullus's, Salluſts, den ældre Agrippinas og Domitians pragtfulde Haveanlæg; Katakomberne og flere Kirker indeholde interesſante Minder om de chriſtnes Liv i den førſte Tid. — Under Øſtgoternes Herredømme ſørgede iſær Theodorik for Stadens Vedligeholdelſe og Gjenopbyggelſe. Under de græſke Kejſere (indt. 720) og ſenere forfaldt R. mere og mere paa Grund af den almindelige Forarmelſe og de indre Uroligheder og Partikampe, ſom hærjede Staden indt. Slutn. af det 14de Aarh. Som en ny Stad begyndte R. at hæve ſig under Paverne Eugen IV (1431—47) og Nikolaus V (1447—55), og en ny romerſk Bygningskunſt uddannede ſig ved Overgangen fra det 15de til det 16de Aarh. Fremfor alle havde Sixtus V Fortjeneſte af Stadens Forſkjønnelſe og indre Organiſation ſaa vel ſom af Oldtidslevningernes Bevaring. Bygmeſterne Bramante, Peruzzi, Michel Angelo, ſiden Fontana, Maderno og Bernini forſkjønnede Staden med deres Værker. I det 18de Aarh. ſørgede iſær Paverne Benedict XIV, Clemens XIV og Pius VI, i det 19de ſaa vel Franſkmændene, medens de beherſkede R., ſom Pave Pius VII for Oldſagernes Vedligeholdelſe. Siden 1849 har man foretaget interesſante Udgravninger, iſær paa Forum og ved den appiſke Vej. Disſe Udgravninger fremmedes med endnu ſtørre Iver og under en ſyſtematiſk Ledelſe, efter at R. 1870 var bleven indlemmet i Konger. Italien. De ere foretagne paa Forum, ved Kejſerpaladſerne paa Palatinerbjærget, i Colosſeum, ved flere af Badene o. a. St. og have givet ſtort videnſkabeligt Udbytte. — Det nuværende R. udſtrækker ſig over 12 Høje og flere mindre Forhøjninger; 41° 53′ 54″ n. Br., 30° 8′ 53″ ø. L. (Capitoliet). Indtil R. 1870 blev Italiens Hovedſtad, laa dets bebyggede Del ſaa godt ſom helt n. for det gamle R., da Capitolium, der næſten var dettes nordligſte Punkt, omtrent afſluttede det nye R. mod Syd. Nu er imidlertid hert indtraadt en Forandring, og ſtore Bygningsanlæg ere foretagne imellem Capitolium og Porten San Paolo ligeſom ogſaa i andre Kvarterer af af Byen. Denne er nu omgiven af Forter i en Udſtrækning af c. 7 Mil. Hovedgaderne i R., de tre fra den ſkjønne Piazza del Popolo udgaaende Gader, Ripetta langs Tiberen, Corſo i Midten næſten helt op til Capitolium og Babuino til den ſpanſke Plads, ere lige og brede med mange herlige Bygninger ligeſom ogſaa flere af de Gader, der forbinde dem. I Reſten af Staden og navnlig i Trastevere, det ældre Kvarter paa Tiberens højre Bred, ere Gaderne derimod for det meſte ſnævre og krumme. Uagtet Oldtidsminderne og Oldtidsreſterne viſtnok er det, ſom giver R. dets ſtørſte Interesſe, indeſlutter det dog ſaa meget ſeværdigt, hidrørende fra Middelalderen og nyere Tider, at det ogſaa herved vilde være en af Jordens mærkeligſte Stæder. Blandt R.s henved 400 Kirker ere Peterskirken, Laterankirken (ſ. d. A.), Maria Maggiore og Paulskirken de betydeligſte. Peterskirken, den ſtørſte og pragtfuldeſte Kirke i Chriſtenheden, ligger paa den højre Tiberbred ved Siden af Vaticanet, hvor i Oldtiden Neros Circus og Haver laa, og hvor altſaa mange Chriſtne have lidt Martyrdøden, deriblandt efter Sagnet ogſaa Apoſtlen Peter, hvis Lig blev begravet i en Sandhule ved Siden af Neros Circus, og derover ſtaar nu Kirkens prægtige Højalter. 306 byggede Conſtantin d. ſtore en pragtfuld Kirke over Apoſtelens Grav; da den i det 15de Aarh. truede med at ſtyrte ſammen, begyndte Pave Nikolaus V at bygge en ny; men efter hans Død hvilede Arbejdet paa Bygningen i omtr. 50 Aar, indtil Pave Julius II 1506 begyndte igjen efter en ny, af Bramante udarbejdet Plan. Førſt 1614 blev Kirken færdig, efter at den havde koſtet c. 200 Mill. Kroner, der til Dels vare indkomne ved den ſkjændige Afladshandel, ſom gav Stødet til Reformationen. Blandt de Bygmeſtere, ſom foreſtod Arbejdet efter Bramante og til Dels modificerede hans oprindelige Plan, maa iſær nævnes Rafael, Michel Angelo og Bernini. Kirken indtager et Fladerum af c. 4 Tdr. Land og er en Korskirke; dens Længdemaal ere for Længdeſkibet 640 F. udvendig og 550 F. indvendig; for Tværſkibet 470 og 400 F. Den ſtore Kuppel, ſom hviler paa 4 uhyre Piller, er 136 F. i Gjennemſnit og over 400 F. høj. Under Kuppelen ſtaar Højalteret, over hvilket er bygget en Baldakin af forgyldt Bronze, der er 82 F. høj. De uhyre Dimenſioner i alle Forhold falde ikke ſaa ſtærkt i Øjne, ſom man ſkulde vente, paa Grund af den fuldendte Harmoni i alle Enkeltheder; men betegnende er det, at der ſtundum ſpilles paa Orgel i to forſkjellige Sidecapeller i Kirken paa ēn Gang, uden at de forſkjellige Melodier gribe forſtyrrende ind i hinanden, fordi Afſtanden er ſaa ſtor, at den, der ſtaar midt imellem de to Orgeler, er for langt borte til at høre noget af dem. I Kirken Santa Maria Maggiore findes bl. a. det for ſin Skjønhed og Rigdom paa Kunſtværker berømte Capel Borgheſe, det pragtfuldeſte blandt alle Capeller i de romerſke Kirker. Paulskirken, $\frac{1}{4}$ M. uden for Rom, nedbrændte 1823, men blev derpaa opbygget igjen, endnu prægtigere og koſtbarere end før Branden. N. for Peterskirken ligger Vaticanet, nu Pavens ſtadige Reſidens, medens denne tidligere var i Quirinalpaladſet, der nu er kongelig Reſidens. Vaticanet er utvivlſomt Jordens ſtørſte Palads (1,080 F. langt, 720 F. bredt, dækkende en Flade af c. 14 Tdr. Land med 22 Gaarde, over 200 Trapper og et uhyre Antal Værelſer, der endog angives til det overordentlige Tal 11,000). Saa mærkeligt ſom dette Palads er alene ved ſit Omfang, ſaa er det dog endnu mærkeligere ved ſine rige Kunſtſkatte og Samlinger fra Oldtiden ſamt ſit paa Haandſkrifter rige Bibliothek. Quirinalpaladſet paa Quirinalhøjen, nu kaldt Monte cavallo efter to der opſtillede herlige Marmorheſte, med ſtorartede Haveanlæg.

Lateranpaladſet, lige over for Kirken af ſ. R., var tidligere Pavens Reſidens, men er nu et Vajſenhus. Campidoglio, paa det gamle Capitoliums Plads, tre af Michel Angelo opførte Paladſer, der omſlutte en Plads med M. Aurelius's Bronzeſtatue, kolosſale Rytterſtatuer af Caſtor og Pollux m. m., er nu Sæde for Stadens Adminiſtration ſamt indeſlutter rige Samlinger af Kunſtværker; en ſtorartet, dobbelt Trappe fører ad Højens Sider op til Pladſen. Af nyere offentlige Bygninger er i den ſidſte Tid fremſtaaet en ſtor Mængde. Antallet af private Paladſer er overordentlig ſtort, og flere af dem ere endnu i de Familiers Beſiddelſer, hvis mægtige Forfædre have opført dem, medens mange have faaet anden Anvendelſe. De indeſlutte, ligeſom de offentlige Paladſer, en Uendelighed af herlige Kunſtværker, der for det meſte til beſtemte Tider ere tilgængelige for Offentligheden. En anden Mærkelighed ved R. er de talrige Villaer med ſkjønne Haver, der ligge ſpredt ſaa vel inden for ſom uden for Murene og ligeledes ere rige paa Kunſtſkatte. De mærkeligſte blandt disſe ere Villa Borgheſe, V. Torlonia, V. Masſimo, V. Albani, V. Aldobrandini, V. Farneſina, V. Ludoviſi og V. Doria-Pamfili. Kloſtrene udgjorde hidtil et Antal af c. 100; men næſten alle ere i den nyeſte Tid ophævede til Fremme af Statsformaal. Antallet af Kunſtanſtalter og videnſkabelige Foreninger er meget ſtort. Blandt disſe maa fremhæves Univerſitetet, Collegium romanum, Collegium de propaganda fide, ſædvanlig kaldt Propaganda, med et Bogtrykkeri i mere end 30 forſkjellige Sprog, det romerſke Kunſtakademi San Luca, det franſke Kunſtakademi i Villa Medici paa Monte Pincio. De offentlige Pladſer ere i det hele ikke ſtore, men rige paa Kunſtværker og herlige Vandſpring. De mærkeligſte ere den allerede nævnte Piazza del Popolo, P. Navona, Peterspladſen foran Peterskirken, ombygget med Gallerier, der føre op til Kirken, med herlige Vandſpring og en mægtig Obeliſk; den ſpanſke Plads, hvorfra den ſtorartede, ſaakaldte „ſpanſke Trappe" fører op til de højere liggende Kvarterer; P. Colonna med Trajansſøjlen, fra hvis Top St. Peter har fortrængt Trajan. Af Stadens Bygninger maa endnu omtales Caſtellet San Angelo (Engelsborg), ligeſom Vaticanet og Peterskirken liggende paa den højre Tiberbred, der findes nærmere beſkrevet i Art. Engelsborg. Induſtri og Handel have hidtil ikke opnaaet ſtor Betydning. Der fabrikeres en Del Klæde, Silketøjer, Papir, Broderier, muſikalſke Inſtrumenter og Strænge og navnlig Gjenſtande henhørende til den katholſke Cultus, ſaaſom Roſenkranſe, Crucifixer, Helgenbilleder o. desl. ſamt ſmukke Moſaik- og Juvelarbejder. — R. er nu Sæde for Kongeriget Italiens Regering, Parlament og overordnede Adminiſtration. Dens Befolkning 30 Juni 1887 udgjorde 373,000 i Staden og dens Landdiſtrict. Antallet af Jøder var c. 5,000; disſe boede tidligere i et eget Kvarter, det ſaakaldte Ghetto, med krumme, ſnævre og ſmudſige Gader, men denne Indſkrænkning er nu hævet og Ghettoen næſten helt ſløjfet.

Roms og det romerſke Riges Hiſtorie. I. R. er rimeligvis opſtaaet ved Foreningen af flere mindre latinſke Communer, grundlagte paa Højene og ſenere omſluttede af den af Servius Tullius byggede Mur. Befolkningen beſtod af Latinere, og der ſynes ikke at have gjort ſig noget fremmed Element gjældende ved R.s oprindelige Anlæg og Udvikling. Sagnet nævner Romulus ſom R.s Stifter 753 f. Chr., men i Virkeligheden vide vi intet om, naar R. blev anlagt. Dens ældſte Hiſtorie er Sagnhiſtorie, hvis oprindelige Elementer det ikke er muligt at udſkille. Om de 4 førſte Konger — Romulus, Numa Pompilius, Tullus Hoſtilius og Ancus Marcius — er der kun opbevaret højſt tvivlſomme Sagn, ſom tillægge dem Indretningen af den oprindelige romerſke Forfatning, Religion og Samfundsorden, hvilken ſikkert maa være gaaet gradvis for ſig og have optaget Aarhundreder. Som de tre ſidſte Konger nævnes L. Tarquinius Priſcus, Servius Tullius og L. Tarquinius Superbus. Sagnet nedleder deres Herkomſt fra Etrurien, og nyere Forfattere have formodet, at R. i denne Tid har været Hovedſædet for et mægtigt etruſkiſk Rige, og at Anlæget af de kæmpemæsſige Bygningsværker fra Kongetiden ſkyldes etruſkiſk Kunſt. Servius Tullius tilſkrives Indførelſen af den timokratiſke Forfatning, hvis Formaal var udelukkende militært, og ſom overførte Pligten til Krigstjeneſte fra Borgerſkabet ſom ſaadant til de boſiddende (assidui) og bemidlede (locupletes). R. gik mægtig frem i Kongetiden, og dets Herredømme ſtrakte ſig langs hele Kyſten fra Tiberen indtil Terracina. 509 omſtyrtedes Kongemagten ved en Revolution, og R. blev Republik. — **II. R. ſom Republik.** De to førſte Conſuler i den romerſke Republik vare Lucius Junius Brutus og Tarquinius Collatinus, Lederne af den Sammenſværgelſe, der havde bevirket Kongeregeringens Fald. Samtidig med vedvarende Krige med Naboſtaterne, ſaaſom 507 med Porſena, Konge i den etruriſke Stad Cluſium, med Sabinerne og med Latinerne, der bleve beſejrede ved Søen Regillus 496, med Æquerne og Volſkerne, der af den landflygtige Coriolan bleve førte mod R., foregik der en jævnt fremadſkridende og højſt betydningsfuld Udvikling af Statens indre Forhold. Den ſtore Masſe af politiſk ikke-berettigede Borgere begyndte allerede i Republikens tidligſte Tid en Kamp for Opnaaelſen af politiſk Ligeberettigelſe med Patricierne, og med ſej Udholdenhed ſatte de den ene Fordring igjennem efter den anden. Det førſte vigtige Skridt ſkete 494 ved Indførelſen af Almuetribuner, ſom fra 471 bleve valgte paa Tributcomitierne (lex Publilia); 456 blev det aventinſke Bjerg overladt Plebejerne til Bebyggelſe; 451 valgtes Decemvirer for at regulere Retsvæſenet (de 12 Tavlers Love); 445 fik Plebejerne Connubium (lex Canuleja); 366 ſkaffede de licinſke Love Plebejerne Adgang til Conſulatet og Del i ager publicus, og ved forſkjellige Love aabnedes der efterhaanden Plebejerne Adgang til de øvrige af Statens Embeder, ſaa at omtr. 300 f. Chr. den indre Kamp for ſaa vidt var ført til Ende, ſom der ikke længere beſtod nogen væſentlig politiſk Forſkjel mellem Patricierne og Plebejerne. Efter at de indre Stridigheder vare ophørte, voxede Statens Magt ud ad til med raſke Skridt. Efter den 1ſte Samniterkrig (343—341) og Krigen mod Latinerne, der 338 tillige med deres Forbundsfæller Volſkerne bleve tvungne til Underkaſtelſe, fulgte den 2den Samniterkrig (326—304), i hvilken Romerne 321 led et Nederlag ved de caudinſke Paſſer, Sejrene over Etruſkerne 310, over Umbrerne 308, over Hernicerne 306 og Freden med Samniterne ſamt Marſerne og Pelignerne 304. Efter den 3dje ſamnitiſke Krig 298—90 fulgte de ſejrrige Kampe mod Gallerne og Etruſkerne 283—80, under hvilke Tarent i Forening med Samniterne, Lucanerne og Bruttierne indkaldte den epirotiſke Konge Pyrrhos. Denne ſejrede vel over Romerne ved Heraclea 280 og ved Aſculum 279, men maatte 275, beſejret af M. Curius Dentatus ved Benevent, forlade Italien, hvorpaa Tarent blev erobret 272 og hele Italiens Underkaſtelſe under Romerne fuldendt 266. De undertvungne Folks Stilling var forſkjellig; de fleſte vare Forbundsfæller (de beholdt deres egen Forfatning, men maatte gjøre Krigstjeneſte for Romerne); nogle bleve romerſke Borgere uden Stemmeret. — Efter at Romerne havde ſikret ſig Herredømmet over hele Italien, begyndte de at vende Blikket udad. Først kom de i Kamp med Carthago. I den 1ſte puniſke Krig 264—41, i hvilken Romerne for førſte Gang byggede en Flaade og kæmpede til Søs, erobredes de carthaginienſiſke Beſiddelſer paa Sicilien. I den 2den puniſke Krig 218—201 knækkede de fuldſtændig Carthagos Magt; vel blev Romerſtaten ved den puniſke Feltherre Hannibals overlegne Dygtighed bragt ſin Undergang nær (Slagene ved Ticinus og Trebia 218, ved Traſimenerſøen 217, ved Cannæ 216), men ſenere vendte Lykken ſig og Hannibal, der ingen Forſtærkninger modtog fra Hjemmet, blev til ſidſt nødt til at forlade Italien og blev 202 fuldſtændig ſlaaet af Publ. Corn. Scipio ved Zama, hvorpaa der ſluttedes en for Carthago ydmygende Fred. Fra denne Tid af udvidede Romerne raſk deres Herredømme. 197 beſejrede Flamininus den makedoniſke Konge Philip III ved Kynoſkephalæ, og 190 endte Scipio Krigen mod Antiochos III ved Slaget ved Magneſia. Den 2den makedoniſke Krig mod Kong Perſeus endte fordelagtig for Romerne ved Æmil. Paulus's Sejer ved Pydna 168. Da endelig Marcellus havde ſlaaet den falſke Philip, og Mummius 146 havde indtaget Korinth, blev ikke blot Grækenland (under Navn af Achaja), men ogſaa Makedonien og Illyrien gjorte til romerſke Provinſer. Samme Skæbne havde ogſaa Carthago, der, haardt trykket af Romerne, havde begyndt den 3dje puniſke Krig 149; 146 blev Staden indtaget og ødelagt af Scipio Africanus d. yngre. Ogſaa Spanien, af hvilket en Del allerede ved den 2den puniſke Krig var kommen i Romernes Magt, blev efter den heldig tilendebragte Krig med Luſitaneren Viriathus og efter Scipios Indtagelſe af Numantia 133 gjort til romerſk Provins. I Aſien kom 133 det pergamenſke Rige ved en teſtamentariſk Beſtemmelſe af Kong Attalos i Romernes Magt. — De nyere Rigdomme, der ved diſſe Kampe vare komne til R., havde efterhaanden bevirket en høj Grad af Demoraliſation. Denne i Forening med den Stilling, ſom Adelen indtog i Staten, ſamt den Ulighed, der efterhaanden var indtraadt i Fordelingen af Ejendom, forberedte Udbruddet af de indre Uroligheder og Kampe, ſom et helt Aarhundrede igjennem ryſtede Staten, uden at dog derved Udvidelſen af Statens Magt udadtil led noget Afbræk. Begyndelſen til den aabenbare Kamp mellem de to Partier i Staten, Optimaterne og Folkepartiet, ſkete ved Gracchnerne; begge Brødrene, Tiberius og Cajus, bødede med Livet for deres Beſtræbelſer for at ſkaffe Almuen en bedre Stilling i Staten (133 og 121). En ny Fører for Folkepartiet fremſtod i Cajus Marius, der 106 endte Krigen med Jugurtha; han valgtes til Conſul 4 Aar efter hinanden og ſejrede 102 over Teutonerne ved Aquæ Sextiæ og det følgende Aar over Cimbrerne. Det Fjendſkab, der herſkede mellem ham og Sulla, i hvem Adelspartiet ſaa ſin Fører, kom til Udbrud efter Forbundsfællekrigens Tilendebringelſe, da Sulla 88 blev valgt til Conſul og fik Overbefalingen i den mithradatiſke Krig. Sulla, der allerede var dragen bort, vendte tilbage til R., beſejrede og landsforviſte ſine Modſtandere. Medens han derpaa indtil 84 kæmpede ſejrrig i Aſien, var R. 87 bleven indtaget af Marius og dennes Tilhænger Cinna; men Marius døde 86, Cinna 84. 83 vendte Sulla tilbage til Italien, beſejrede Marius's Tilhængere og lod ſig 82 vælge til Dictator paa ubeſtemt Tid. Han omformede Statens Forfatning i ariſtokratiſk Aand og viſte en høj Grad af Gruſomhed mod ſine Modſtandere; 79 nedlagde han Dictaturet. Efter hans Død det følgende Aar ſøgte Conſulen Æmilius Lepidus at ſtyrte den af ham indførte Forfatning, men fandt kraftig Modſtand hos Pompejus og den anden Conſul Lutatius Catulus. Fra nu af træder Pompejus ſtedſe mere i Forgrunden. Efter at han 72 havde beſejret Marianeren Sertorius, dernæſt 71 tilintetgjort de ſidſte Spor af Slaveopſtanden under Spartacus, blev han 70 valgt til Conſul ſammen med Craſſus; han ophævede den ſullanſke Forfatning, ſom havde beſtaaet i 11 Aar, gjengav Almuetribunerne deres Myndighed og omorganiſerede Domſtolene. 67 blev han mod Senatets Vilje udvalgt til Anfører i Krigen mod Søroverne og det følgende Aar til Anfører i Krigen mod Mithradat, mod hvem Lucullus allerede ſiden 74 havde kæmpet med Held. Han førte Krigen lykkelig til Ende, ordnede Forholdene i Orienten og vendte 61 tilbage til R., hvor imidlertid Cicero 63 havde undertrykt den catilinariſke Sammenſværgelſe. Da Pompejus ikke følte ſig ſtærk nok lige over for Optimaterne, forbandt han ſig 60 med Cæſar og Craſſus (det ſaakaldte 1ſte Triumvirat). Cæſar fik Conſulatet 59, gik derefter til ſin Provins Gallien, hvorfra han i en Række af heldige Kampe undertvang hele det øvrige Gallien. Da Triumviratet havde opløſt ſig ved Craſſus's Død, hvilken faldt 53 paa et Tog mod Partherne, nærmede Pompejus ſig til Optimaterne, og 50 kom det til aabent Brud mellem ham og Cæſar. Denne gav Signalet til Borgerkrigen ved 49 at gaa over Rubico; i kort Tid fordrev han ſine Modſtandere fra Italien og vandt 9 Aug. 48 en afgjørende Sejer ved Pharſalos over Pompejus, der flygtede til Ægypten, hvor han blev ſnigmyrdet. Efter at have tilendebragt Krigen i Ægypten og Aſien vendte Cæſar 47 tilbage til R., hvor Dictaturet og den tribuniciſke Magt blev ham overdraget. Efter at have tilintetgjort Reſterne af de pompejanſke Hære i Afrika i Slaget ved Thapſos 46 og i Spanien ved Munda 45, lod han ſig vælge til livsvarig Dictator og Cenſor. Han var ſaaledes factiſk i Beſiddelſe af Eneherredømmet, men da han ogſaa tragtede efter Kongenavnet, dannede der ſig en Sammenſværgelſe imod ham under Brutus og Caſſius; 15 Marts 44 faldt han ſom et Offer for denne. Hans Død gav Signalet til nye indre Kampe. Førſt bemægtigede Antonius ſig Magten, men fik en Modſtander i Octavian, der 43 kom til R. og blev udnævnt til Anfører mod Antonius, ſom erklæredes for Statens Fjende. Vel blev Antonius beſejret ved Mutina, men kort efter indgik Octavian, Antonius og Lepidus det 2det Triumvirat, og Republikanerne under Brutus og Caſſius bleve derpaa ſlagne ved Philippi 42. Sejerherrerne delte 40 Riget; Antonius fik Øſten, Octavian Veſten, Lepidus Afrika, ſom han dog allerede maatte opgive 36. Det varede ikke længe, inden det kom til aabenbar Kamp mellem Octavian og Antonius; denne ſidſte bukkede under i det afgjørende Slag ved Actium 31. Octavian forfulgte ham og hans Forbundsfælle, den ægyptiſke Dronning Kleopatra, til Ægypten, hvilket Land han gjorde til romerſk Provins; efter at have ordnet Forholdene i Orienten vendte han 29 tilbage til R. — III. *Kejſerregeringen.* Denne ſtore Periode af den romerſke Hiſtorie falder i to Afſnit; i det 1ſte af disſe beſtod de republikanſke Former endnu til Dels af Navn, medens i det 2det Staten fuldſtændig havde antaget Formen af et uindſkrænket Monarchi. Tilſtanden i det førſte Afſnit var Octavians Værk, der 27 f. Chr. fik Æresnavnet Auguſtus. Under hans lange og milde Regering kom Staten paa ny til Kræfter efter de langvarige indre Kampe. Ikke blot forøgedes det romerſke Herredømmes Omraade udadtil, dels i Aſien, dels mod N. til Donau, men ogſaa Forvaltningen og Retsplejen modtog ſtore Forbedringer; Literaturen naaede under ham ſin meſt blomſtrende Periode. Efter Auguſt fulgte Tiberius (14—37), under hvis Regering den nye Forfatning conſolideredes og navnlig Provinſernes Velſtand udvikledes. Efter den ødſle, vellyſtige og gruſomme Caligula (37—41) fulgte den ſvage Claudius (41—54), under hvem Britanniens Underkaſtelſe begyndte (43) og Mauritanien blev gjort til romerſk Provins. Med hans Efterfølger Nero (54—68) uddøde Cæſarernes Hus. Efter at Galba, Otho og Vitellius i kort Tid hurtig havde afløſt hinanden (68—69), overtog Veſpaſian Regeringen; under ham blev Bataveren Civilis's Opſtand undertrykt og Jeruſalem 70 erobret af hans Søn Titus. Denne herſkede med Mildhed og Visdom (79—81), hvorimod Domitian (81—96) gjorde ſig forhadt ved ſin Gruſomhed. De nærmeſt følgende Kejſere vare Nerva (96—98), Trajan (98—117), under hvem det romerſke Kejſerrige naaede Højdepunktet af ſin Magt, den kunſtelſkende Hadrian (117—38), derpaa Antoninus Pius (138—61) og Marcus Aurelius Antoninus Philoſophus (161—80). Med ham endte Kejſerrigets lykkelige Tid. Kun kort Tid herſkede Kejſerne Commodus (180—92), Helvius Pertinax og Didius Julianus (193); under Sept. Severus (193—211), der fornemmelig ſtøttede ſig til den militære Magt, naaede den romerſke Jurisprudens ſin højeſte Uddannelſe. Efter ham fulgte Caracalla og Geta (211—17), derpaa 217 Macrinus, 218 den laſtefulde Heliogabal, 222 Alexander Severus, under hvem Krigene med Saſſaniderne i det nyperſiſke Rige begyndte. Med Maximinus's Tronbeſtigelſe (235) begyndte en forfærdelig Forvirringsperiode for den romerſke Stat, idet forſkjellige Kejſere, ſnart valgte af Senatet, ſnart af Soldaterne, fulgte paa hinanden, ligeſom der ogſaa i Provinſerne opſtod en grænſeløs Forvirring, dels ved de forſkjellige Kejſeres indbyrdes Kampe, dels ved Barbarernes Indfald. Efter Maximinus fulgte 238—44 Gordianus, dernæſt til 249 Philippus, den tapre Decius, der allerede 251 faldt i et Slag mod Goterne, Gallus til 253, Æmilianus og endelig endnu i ſ. A. Valerianus. Denne udnævnte ſin Søn Gallienus til Medkejſer, men blev 260 ſelv tagen til Fange af Perſerne. I alle Provinſer opſtod der Modkejſere, de ſaakaldte 30 Tyranners Tid 260—68, indtil endelig efter Gallienus's Drab Claudius II 268—70 begyndte at gjenoprette Ro og Orden i Staten. Hans Værk fortſatte Aurelian med Kraft og Strænghed 270—75; han indtog Palmyra 273. Efter ham fulgte Tacitus til 276, derpaa den dygtige og ſejerrige Probus til 282. Efter at dernæſt Carus havde regeret til 284 og hans Sønner Numerianus og Carinus en kort Tid, blev 284 Diocletian valgt til Kejſer. Han valgte Maximianus til Medkejſer, og 292 delte begge Riget, hvis indre Forhold bleve ordnede og hvis Grænſer ſikredes, med Galerius og Conſtantinus Chlorus, idet de antog disſe til Medhjælpere (*Cæſarer*) i Beſtyrelſen. Efter at begge Auguſti 305 havde nedlagt Regeringen, antog Conſtantius og Galerius deres Værdighed, hin i Veſten, denne i Øſten. Conſtantinus fulgtes 306 af ſin Søn Conſtantins, der, efter at have beſejret ſine Modſtandere, regerede ſom Eneherſker 324—37. Han erklærede ſig aabenlyſt for Chriſtendommen og flyttede Regeringens Sæde til Byzants. Ham fulgte hans Sønner Conſtantin, Conſtantius og Conſtans, af hvilke den anden blev Enekejſer 353. Hans Efterfølger var 361 Julianus Apoſtata, der allerede 363 faldt paa et Tog mod Perſerne. Efter ham fulgte Jovianus til 364 og Valentinianus med Valens til 375. Valentinianus's Søn Gratianus gjorde 379 Theodoſius til Kejſer i Øſten. Denne døde 395 efter at have delt Riget mellem ſine Sønner Arcadius og Honorius; den førſte fik det *øſtromerſke* ell. *byzantinſke* Rige, der efter mange Skæbnens Omvexlinger gik til Grunde i det 15de Aarh.; den ſidſte fik det *veſtromerſke* Rige, ſom omfattede Italien med det veſtlige Illyrien og Afrika, Gallien, Britannien og Spanien; han reſiderede førſt i Milano, ſenere i Ravenna, medens Vandaleren Stilicho førte Regeringen med ſtor Kraft. Efter Honorius fulgte en kort Tid Johannes, efter ham 425 Valentinian III. Under hans Regering bleve Hunerne og Veſtgoterne ſlagne af Aëtius paa de catalauniſke Marker 451; men allerede 455 blev Valentinian myrdet. Efter at R. ſ. A. var bleven plyndret af Vandaleren Genſerik, beſatte den veſtgotiſke Feltherre Ricimer gjentagne Gange Tronen; han døde ſelv 472. Efter Glycerius og Julius Nepos fulgte endelig 475 Romulus Auguſtulus, der 476 af Odoaker blev tvungen til at nedlægge Kejſerværdigheden. Saaledes endte det veſtromerſke Kejſerrige. Odoaker herſkede ſom Konge i Italien, over hvilket den øſtromerſke Kejſer Zeno gjorde Fordring paa et Overherredømme. I Gallien beſtod en Reſt af det romerſke Herredømme indtil 486 under Syagrius, der ſtyrtedes af Frankerkongen Chlodevig. I Middelalderen og den nyere Tid falder R.s Hiſtorie ſammen med Kirkeſtatens (ſ. d. A.).

Romerſke Antiqviteter, Læren om de Livsformer, hvorunder Romerne levede. Den romerſke Stat var i ſin førſte Oprindelſe dannet paa Baſis af Familien. Den ældſte Inddeling af Folket, der omtales, var den i de tre gamle Tribus, Ramnes, Tities og Luceres. Hver af disſe Tribus deltes i 10 Curier, hver Curie i 10 Slægter (gentes), og hver af disſe omfattede igjen flere Familier. Paa denne Inddeling beroede alle Statsinſtitutionerne. Hovederne for Familierne traadte ſammen i Folkeforſamlinger, i hvilke der afſtemtes efter Curier (comitia curiata); Hovederne for Familierne ſynes at have udgjort Senatet. Kongen (rex) ſtod i Spidſen for Religionsvæſenet, førte Overbefalingen i Krigen, var den øverſte Dommer og Udøver af hele Regeringsmagten, der ſenere deltes mellem de forſkjellige Magiſtrater. Da efterhaanden Befolkningen voxede ved Tilſtrømning fra de omboende Folk, dannede der ſig af disſe en Plebejerſtand, der ſtod i en ſkarp Modſætning til den ældre, i Slægter og Familier inddelte Befolkning, Patricierne. De førſte borgerlige Rettigheder opnaaede Plebejerne ved Servius Tullius's Forfatning. Denne Konge delte efter Bopælene Befolkningen i Staden i 4, paa Landet i 26 Tribus; fremdeles delte han ſamtlige Borgere i 5 Klasſer, af hvilke hver enkelt igjen omfattede et viſt Antal Centurier (i alt 193); Inddelingsbaſis ved Centurieinddelingen var Formuen, ſaaledes at de rige, hvorvel færreſt i Antal, fik den ſtørſte Indflydelſe paa Statens Anliggender. I Folkeforſamlingerne (comitia centuriata) afſtemmedes der efter Centurier, ligeſom disſe ogſaa bleve lagte til Grund for Hærens Organiſation. 509 f. Chr. blev Kongeregeringen afløſt af en republikanſk Forfatning; den hidtil af Kongen ene udøvede Magt deltes mellem flere Embedsmænd, af hvilke de førſte vare de to aarlig valgte Conſuler. Efterhaanden traadte andre Embedsmænd til, der alle, ene med Undtagelſe af Dictatoren, valgtes ved Folkets Afſtemning; kun Patricierne havde Adgang til Øvrighedspoſterne. Men Skridt for Skridt tilkæmpede Plebejerne ſig ſtørre politiſke Rettigheder; 494 f. Chr. fik de i Almuetribunerne deres egne Embedsmænd, der ſnart ſamlede Folket i comitia tributa efter Tribusinddelingen, og nu tiltvang de ſig efterhaanden Adgang til de forſkjellige Embeder; ved den liciniſke Lov 367 f. Chr. beſtemtes, at den ene af Conſulerne ſkulde være en Plebejer. Allerede 443 var Cenſuren, oprindelig alene patriciſk, 366 Præturen og den curuliſke Ædilitet bleven indſtiftet. Qvæſturen, der varetog Beſtyrelſen af Statskasſen, beſtod allerede tidligere. Statens Raad var Senatet, der i ſin Blomſtringstid var Centrum for hele Forvaltningen. En ſkriftlig affattet Senatsbeſlutning kaldtes et senatusconsultum. Den beſluttende Myndighed var hos Folket; den udøvedes i Comitierne, ſom efter deres forſkjellige Sammenſætning og Afſtemningsmaade deltes i curiata, centuriata og tributa. De i Comitierne vedtagne Beſlutninger (populiscita) fik ſenere Lovskraft. De Provinſer, der med Statens voxende Omraade dannede ſig uden for Italien, beſtyredes af afgaaede Conſuler og Prætorer (Proconſuler og Proprætorer); ſom underordnede Embedsmænd fulgte Legater og Qvæſtorer med dem. — Den romerſke Hær deltes i Legioner, disſe igjen i Cohorter og Manipler. Befalingen over en Legion førtes afvexlende af 6 tribuni militum. Tjeneſtetiden for Soldaterne var fra det 17de til det 45de Aar. — Overopſynet over Religionsvæſenet var hos Collegium Pontificum; under det ſtod de enkelte Guddommes Præſter, Fetialernes Collegium og Augurerne. I Republikens ſidſte Aarhundreder led den romerſke Forfatning væſentlige Forandringer, iſær ved Sulla og Cæſar. Auguſt grundfæſtede Eneherredømmet; han lod vel de republikanſke Former beſtaa af Navn, men forenede i ſin Perſon de forſkjellige Statsmyndigheder ſom Conſul, Proconſul, Imperator, Cenſor, Tribun og Pontifex. I Kejſerperioden kom flere nye Embedsmænd til eller tidligere ubetydelige fik mere at ſige, ſom præfectus urbi, præfecti prætorio, præfectus vigilum og præfectus annonæ; Procuratores ſtode i Spidſen for den kejſerlige Kasſes (fiscus) Regnſkabsvæſen; Provinſerne beſtyredes af Legati og Procuratores. Det romerſke Privatliv er bl. a. ſkildret af W. A. Becker i „Gallus“.

Romerſk Literatur. Den r. L. er i ſin væſentlige Retning udgaaet fra en Efterligning eller Reproduction af den græſke; de Spirer, der fandtes til en ægte national Literatur, bleve ſtandſede i deres Udvikling af den fuldt færdige og ſtærkt udprægede græſke Literaturs overvældende Paavirkning, ſom begyndte efter Midten af det 3dje Aarh. f. Chr. Før den Tid fandtes der kun Folkeſange i ſaturniſk Verſemaal (ſ. d. A.), ſaaſom Saliernes og de arvaliſke Brødres Feſtſange; i de ſaakaldte Feſcenniner (ſ. d. A.) var der indeholdt Spirer til en dramatiſk Literatur. Den 1ſte Periode af den r. L. regnes fra c. 240 f. Chr. til Sullas Død 78 f. Chr. Poeſien i denne Periode er væſentlig repræſenteret ved Dramaet, idet flere Digtere dels ligefrem overſatte, dels bearbejdede græſke Tragedier og Komedier; de vigtigſte af disſe Digtere ere Livius Andronicus, Nævius, Ennius, Pacuvius og Accius, af hvilke de fleſte baade forfattede Komedier og Tragedier; alene Komikere vare Plautus, Cæcilius Statius og Terents. Flere af de her nævnte Digtere forſøgte ſig ogſaa i den lyriſke og epiſke Poeſi; ſærlig kan nævnes Ennius's nationale Epos »Annales«. Af den gamle romerſke Poeſi holdt i denne Periode kun Satiren (Satura) ſig, der uddannedes til en ikke ringe Betydning af Lucilius. Proſaen er i denne Periode repræſenteret af en Række Hiſtorieſkrivere, de ſaakaldte Annaliſter, der i en ſimpel og kunſtløs Form meddelte Begivenhederne. De vigtigſte ere Fabius Pictor, M. Porcius Cato, ſom ogſaa har ſtrevet i andre Retninger, Calpurnius Piſo og Valerius Antias. Den næſte Periode 78 f. Chr.—14 e. Chr. er den r. L.s Guldalder; den deles omtrent ved den republikanſke Forfatnings Undergang i to Afſnit, af hvilke det førſte er væſentlig charakteriſeret ved Proſaens frodige Udvikling, det ſidſte ved Poeſiens Blomſtring. Hovedforfatteren i den 1ſte Halvdel af Perioden er Cicero, der ved ſin rige Forfattervirkſomhed i forſkjellige Retninger (Taler, rhetoriſke og philoſophiſke Skrifter, Breve) bragte den romerſke Proſa til dens Højdepunkt. Hiſtorieſkrivningen er repræſenteret ved Salluſt og Cæſar, Poeſien ved Lucretius og Catul. Af Digterne i Periodens ſidſte Halvdel ere de vigtigſte Vergil, Horats, Ovid, Tibul og Properts; Periodens betydeligſte Proſaforfatter er Hiſtorieſkriveren Livius. I den følgende Periode 14—117 indtraadte der en kjendelig Dalen i den r. L. De betydeligſte Digtere ere Tragikeren Annæus Seneca, Epikerne Lucanus, Silius Italicus og Statius, Epigrammatikeren Martialis og Fabeldigteren Phædrus; Satiren er repræſenteret ved Perſius og Juvenal. De betydeligſte Hiſtoreſkrivere ere Tacitus, Suetonius og Curtius. Veltalenheden er repræſenteret af Quinctilian og den yngre Plinius, Philoſophien af Seneca. Efter denne Periodes Slutning kom den r. L. mere og mere i Forfald, og blandt de forſkjellige Forfattere, der optraadte, hævede ingen ſig til en ſaadan Betydning, at han fortjener Omtale i en ſaa kortfattet Fremſtilling ſom denne.

Romerſk Religion var fremgaaet af Elementer tilhørende den gamle latinſke, ſabinſke og maaſke den etruſkiſke Religion, idet den fra hver enkelt af disſe havde laant baade Guder og religiøſe Inſtitutioner. Til de overleverede Guddomme, ſom Jupiter, Saturn, Mars, Juno, Vulcan, Mercur, Venus, ſluttede ſig paa Grund af den ſtore Liberalitet, Romerne viſte mod andre Religioner, forſkjellige fremmede Elementer, navnlig græſke, ſenere ogſaa ægyptiſke (Iſis) og lilleaſiatiſke, for hvilke paa Grund af den græſke Dannelſes om ſig gribende Indflydelſe de gamle, italiſke Guder traadte mere og mere i Baggrunden. Særegen for den r. R. er den hyppige Perſonification af abſtracte Begreber (f. Ex. Fides, Concordia, Libertas, Victoria). Charakteriſtiſk er fremdeles den Strænghed og Omhu, med hvilken de religiøſe Ceremonier overholdtes. En væſentlig Del af den r. R. vare Auſpicierne og Haruſpicierne. De vigtigſte blandt de religiøſe Handlinger vare Ofringerne. De vare dels publica, dels privata og gjentog ſig paa beſtemte Tage, hvorfor Pontifices havde Overopſynet over det hele Kalendervæſen, ligeſom de ogſaa beſtemte dies festi og feriæ, paa hvilke der ſkulde ofres til Guderne, og dies atri, paa hvilke ethvert offentligt Foretagende ſkulde undlades af religiøſe Grunde.

Romerſk Sprog, der lige over for de umbriſk-ſabelliſke Dialekter dannede en egen Gren af det gamle italiſke Sprog, og ſom med Romernes voxende Indflydelſe og Magt fik Navn af det latinſke Sprog (lingua Latina), dannede ſig gjennem 5 Aarhundreder uden nogen Literatur, hvorfor det længe vedblev at være raat og ſtift. Men efter at Grækernes forfinende Indflydelſe havde begyndt at gjøre ſig gjældende, uddannede ſig allerede i det 2det Aarh. Modſætningen mellem Hovedſtadens mere dannede Sprog (lingua urbana) og det raaere Provinsſprog (lingua rustica). Et almengyldigt, correct Skriftſprog udviklede ſig dog førſt i den ciceronianſke Tid og holdt ſig, ſkjønt modificeret i mange Henſeender, gjennem hele Kejſerperioden, indtil det endelig efter det veſtromerſke Riges Undergang i det 7de Aarh. bukkede under for barbariſke Paavirkninger. Latinen optog dog efterhaanden nye Elementer af de forſkjellige keltiſke, germanſke og romanſke Folkeſprog, indtil endelig med Gjenoplivelſen af de klasſiſke Studier ſtrængere ſtiliſtiſke Love gjorde ſig gjældende for Latinen, der til ned i det 17de Aarh. vedblev at være Diplomaternes Sprog og endnu i længere Tid var det almindelige Meddelelſesmiddel mellem de forſkjellige Nationers Lærde, ligeſom det endnu er den romerſk-katholſke Kirkes Sprog. S. **Romanſk**.

Romagna [mānja], forhen en af Kirkeſtatens nordlige Provinſer, omfattende Delegationerne Forli og Ravenna, udgjør nu en Del af den italienſke Prov. Emilia.

Romagnoſi, Giandomenico [manjōſi], italienſk Retsphiloſoph, f. 11 Dec. 1761, gjorde 1791 Opſigt ved ſit Skrift om „Strafferettens Oprindelſe“, blev Dommer og ſiden Advocat i Trient, 1802 Profesſor i Parma og 1807—17 i Milano. Han ſkrev 1805 en „Indledning til Statsrettens Hiſtorie“ og tog vigtig Del i den nye Lovgivning for Kongeriget Italien. 1821 blev R. fængslet, fordi han ikke havde angivet ſin Ven Silvio Pellicos Sammenſværgelſe, drog 1824 til Korfu ſom Profesſor og døde 8 Juni 1835. Han gjorde 1802 en Iagttagelſe med Henſyn til Magnetnaalens Paavirkning af Galvanisme, en Forløber for H. C. Ørſteds ſtore Opdagelſe. R.s ſamlede Skrifter udkom 1836—45 i 15 Bd.

Romaikē (d. e. romerſk) kaldte Nygrækerne deres Sprog i den Tid, da de vare underkaſtede Tyrkerne, ligeſom de ogſaa ſtundum kaldte ſig Romæer. Ogſaa det tyrkiſke Navn paa Thrakien, Rumili, er afledet af Romerrigets, ligeledes Rum, Seldſchukernes Rige i Lilleaſien. Jvfr. **Roman**, **Romance**, **Romanſk**, **Rumæner**.

Rōma locūta est, lat., „Rom har talt“, Sagen er afgjort.

Romān (d. e. ſkrevet i romanſk Sprog; jvfr. **Romance**) kaldes den Digtform, der træder i

Stedet for det epiſke Digt i Tidsaldere, hvor Troen paa det overnaturliges Indgriben i Livet er forſvunden for en rationel Livsbetragtning og ſaaledes det egentlige epiſke Digt har miſtet ſin oprindelige Baggrund. Denne Digtform kræver til Udviklingen af de mange Figurer, ſom behøves til at give et anſkueligt Billede af det brogede Virkelighedsliv, Plads til at brede ſig i og vælger naturlig Proſaen til ſin Fremſtilling. Allerede Grækerne frembragte R., paa den Tid, da deres ſtore poetiſke Literatur var i Forfald tillige med deres nationale og politiſke Liv; denne Digtform fremkommer ganſke naturlig, naar den naive, umiddelbar-poetiſke Phantaſi viger Pladſen for den ved Reflexionen formidlede Anſkuelſe af det ſamtidige Virkelighedsliv. Derfor afløſte ogſaa R. i den franſke »Literatur les chansons de geste, om end de ældſte R. endnu vare ſkrevne i bunden Stil. Som i Frankrig bleve Alexanders og Carl d. ſtores Liv behandlede i Ridderromaner i Spanien. Samme Vej gik det ofte behandlede Stof om Amadis af Gallien. Det var denne Art Ridderroman, ſom Cervantes dræbte ved at parodiere den i Don Quixote; ved Mendozas »Lazarillo de Tormes« og Quevedos »Gran Tacaño« afløſtes den af Landſtryger- og Banditromanen. Den italienſke Renaisſance ſkabte Hyrderomanen, der udbredte ſig over hele Europa i det 17de Aarh. Det 18de Aarh. frembragte i England den borgerlige R. i alvorlig (Richardſon) og komiſk Form (Fielding og Smollet); Goldſmiths »The vicar of Wakefield« er en Forløber for Charakterromanen; i Tyſkland ſkabte Goethe en univerſellere Form for den borgerlige R. ved i den at optage Civiliſationens Kampe og Problemer (Wilhelm Meiſter). I det 19de Aarh. ſkaber W. Scott den hiſtoriſk-folkelige R., der varieres af Bulwer og Cooper og efterlignes over hele Europa. I Italien producerede Manzoni Hovedværket i denne Art ved »I promessi sposi«. Den nyere Tid har fortrinsvis holdt ſig til R. med Skildringer af Samtidens Liv og dels optaget ſociale og religiøſe Problemer, ſom hos Dickens, G. Sand, Gutzkow, P. Heyſe og Spielhagen, dels holdt ſig til pſychologiſke Detailmalerier, ſom hos Balzac og Cherbuliez, og navnlig i Frankrig har den ſøgt at rykke Realiteten ſaa nær paa Livet ſom muligt (G. Flaubert, Brødrene Goncourt, E. Zola og en Mængde yngre). Da R. baade hører til den letteſt overkommelige Lecture for den ſtore Mængde og meſt friſter Dilettantismen ved ſin tilſyneladende ubundne Form, har der til alle Tider exiſteret en induſtriel Romanproduktion, der ſtiler efter ſtærk pathologiſk Virkning (den franſke Senſationsroman, der har Navne ſom A. Dumas d. ældre, Soulié, E. Sue o. fl.), og en Romandigtning, der maa tjene ſom Vehikel for en talentfuld eller talentløs Prædiken med religiøs eller ethiſk Tendens (Gouvernante- og Dameromanen, der ſtammer fra den nyere Tid i England). Hos os fik den W. Scottſke Retning et ſvagt Udſlag i Ingemanns hiſtoriſke Romandigtning; Hauch har navnlig accentueret den pſychologiſke Analyſe. Produktive Repræſentanter for nyere Retninger hos os ere Goldſchmidt, Ewald og Bergſøe, ſamt Pſeudonymen Carit Etlar, ſom iſær har holdt ſig til hiſtoriſke Stoffer. Senere har hos os R. faaet talrige Dyrkere efter den Bevægelſe i vor Literatur, ſom G. Brandes's Virkſomhed fremkaldte i Begyndelſen af Halvfjerdſerne. I Danmark ere Drachmann, J. P. Jacobſen, S. Schandorph. E. Skram, Gjellerup, Herman Bang, Henrik Pontoppidan o. fl. Repræſentanter for den nyeſte Romanliteratur. I Norge ſtaa Jonas Lie og Alexander Kielland fremmeſt; ſenere optraadte Arne Garborg, Amalie Skram o. fl. Bjørnſon er i „Det flager i Byen og fra Havnen“ ſlaaet ind paa den ſtore R. I Sverige repræſenterer Victor Rydberg en egen Art culturhiſtoriſk Romandigtning, medens den moderne Samfundsſkildring har faaet Organer i en Række yngre Forfattere, ſom Fruerne Edgren, Agrell, V. Benedictsſon (Pſeudonym Ernſt Ahlgren, d. 1888). Guſtav af Geijerſtam er den yngſte mandlige Romanforfatter af Betydning. Højeſt ſtaar maaſke den pſychologiſk-ſociale R. i Rusland (Turgenjev, Doſtojevſkij, Tolſtój, Piſemſkij).

Roman, Stad i Moldau i Konger. Rumænien, ved Moldavas Udløb i Sereth, 7 M. v. ſ. v. for Jasſy. 17,000 J. Biſpeſæde. Livlig Handel.

Romāna, Pedro Caro y Silva, Marquis af, ſpanſk General, f. 1761, udmærkede ſig i Krigen 1793—95 imod Franſkmændene og anførte 1807—8 under Bernadotte det 15,000 Md. ſtærke ſpanſke Corps, ſom Carl IV overlod Napoleon I til Krigen mod Sverige og Rusland, og ſom i dette Øjemed kom til Danmark, hvor de fordeltes paa Øerne og i Jylland. Da Efterretningen om Tildragelſerne i Spanien 1808 og den der rejſte Opſtand mod det franſke Herredømme kom til Spanierne i Danmark, kunde de ikke længer udholde at kæmpe i et fjærnt Land for den forhadte fremmede Herſker. R. ſamlede, under Paaſkud af at tage dem i Ed for Kong Joſeph, ſine Landsmænd paa Fyn, bemægtigede ſig Nyborg og førte ved Hjælp af engelſke Skibe ſtørſte Delen af Spanierne bort med ſig til ſit Fædreland i Aug. 1808. Med de ſaaledes hjembragte Tropper begyndte den tapre og ridderlige R. en Guerillakamp mod Franſkmændene, ved hvilken han tilføjede disſe ſtor Skade, og forenede ſig 1811 i Linjerne ved Torres-Vedras med Wellington, men døde ſ. A.

Romance [māngſe], et Digt, der ved paa den ene Side at behandle et objectivt Stof, paa den anden Side lade det ſubjective Stemningsmoment gjennemtrænge Behandlingen ligger paa Grænſen mellem det lyriſke og det epiſke. De fleſte Folkeſange, deriblandt ſtørſte Delen af vore egne Kæmpeviſer, ere R. Navnet ſtammer fra »Romance«, d. e. det romerſke Vulgærſprog til Adſkillelſe fra Latinen, og gik dernæſt over til at betegne de i hint Idiom ſkrevne Digtninger. Romancedigtningen blomſtrede navnlig i Spaniens Middelalder; dens Form var 8- ell. 6ſtavelſes Vers (redondilla mayor y menor) med Asſonans i de lige Linjer. De ældſte ſpanſke R., der hente deres Æmne fra den nationale Hiſtorie, ſom da Phantaſien udſmykker, kaldes de hiſtoriſke R.; de fra Frankrig indførte carolingiſke Sujetter danne **Ridderromancerne**; efter Granadas Erobring optog man mauriſke Sujetter og foredrog dem i mauriſk Coſtume; ſaaledes opſtod de moreſke R. I det 16de og 17de Aarh. blomſtrede **Hyrderomancen**. I Frankrig forſtod man i ældre Tider ved R. en ren lyriſk-erotiſk Sang; i England vare romances ſtørre Ridderdigte og Romaner, medens Folkeſangene kaldtes »ballads«. Oehlenſchläger er den egentlige Indfører af R. i moderne Forſtand i vor Poeſi; ſiden have de fleſte af vore Digtere dyrket denne Digtart.

Romancēro, ſp., d. e. Romanceſamling. Saadanne Samlinger bleve almindelige i Spanien fra Midten af det 16de Aarh., af hvilke maa mærkes »R. general« (1600), der ſenere rigelig ſuppleredes, og af hvilke der blev gjort Udvalg til populært Brug. 1612 udkom »R. del Cid« af Juan de Escobar. Den med den romantiſke Literatur i Tyſkland vakte Sans for ſpanſk Poeſi fremkaldte Grimms »Silva de romances« (1815) og Deppings »R. castellano« (1817), fortſat af Ferd. Wolf i »Rosa de romances« (1846). Tyſke Overſættelſer leverede Diez, Geibel og Heyſe. Det betydeligſte Værk af denne Art er dog Spanieren Durans »R. general« (1828—32); ſ. 10de og 16de Bd. af »Bibl. de los aut. esp.«. Wolf og Hoffmann udgav 1856 i »Primavera y flor de romances« de ældſte og ægteſte ſpanſke Folkeromancer. Smlgn. F. Wolf: „Ueber die Romanzenpoeſie der Spanier“ (1847), ſom i udvidet og forbedret Skikkelſe blev optaget i „Studien zur Geſch. der ſpan. und portug. Nationalliteratur“ (1859).

Romanée [nēh], Flække i det franſke Dep. Côte d'Or, 2 M. ſ. for Dijon, med Avl af fortrinlig Vin.

Romanēsca, ſ. **Gagliarda**.

Romāno, Giulio, ital. Maler, ſ. **Pippi**.

Romānov [noff], Stad i det rusſiſke Gouv. Jaroſlav ved Volga, 5 M. n. v. for Jaroſlav, med 6,000 J., danner ēn Stad med det lige overfor liggende Boriſoglebſk.

Romānov [ſ. o.], en gammel, berømt rusſiſk Bojarſlægt, ſom 1613 beſteg Czartronen. Dens Stamfader **Andrej**, kaldt **Kobyla** (Hoppen), ſkal 1341 være kommen fra Preusſen til Moſkva, hvor han traadte i Storfyrſt Simeon d. ſtoltes Tjeneſte. Hans Søn **Feodor**, kaldt **Koſchka** (Katten), havde 5 Sønner, fra hvilke Familierne R., Suchovo-Kobylin, Kalytſchev og Scheremetjev nedſtamme. Feodors Sønneſøn Zacharij efterlod ſig to Sønner, Jakov, en Feltherre, hvis Efterkommere kaldte ſig Zacharijn-Jakovlev, og Jurij, ſom ved ſin Søn **Roman** (d. 1543) blev Stamfader til Familien Zacharjin-Jurjev. Romans Datter **Anaſtaſia** blev 1547 gift med Czar Ivan II og hendes Broder **Nikita** med Eudokia, Fyrſtinde af Susdal, ſom nedſtammede fra en af Alexander Nevſkijs Brødre. Af denne Slægt blev 21 Febr. 1613 **Michael Feodorovitſch R.**, Søn af Filaret (egtl. Feodor), Metropolit i Roſtov og Patriarch i Moſkva (d. 1634), valgt til Czar for at gjøre Ende paa det langvarige Anarchi. Ved hans Død 1645 fulgte hans Søn **Alexej**, ſom døde 1676 og efterlod af førſte Ægteſkab to Sønner, **Feodor** III (d. 1682) og **Ivan** III (d. 1696), ſamt Datteren **Sophie**, og af andet Ægteſkab **Peter d. ſtore**, den førſte rusſiſke Kejſer (d. 1725). Denne havde i førſte Ægteſkab Sønnen **Alexej** (d. 1718), hvis Søn Peter II var Kejſer 1727—30, og i andet Ægteſkab Døtrene **Anna** og **Eliſabeth**, Kejſerinde 1741—62. Med ſidſtnævnte uddøde det kejſerlige Hus R., og det holſten-gottorpſke beſteg Tronen med hendes Søſter Annas Søn Peter III; dog kaldes ogſaa dette Hus hyppig R. paa Grund af den kvindelige Deſcendens fra dette.

Romans [māng], Stad i det franſke Dep. Drôme ved Floden Iſère, 2½ M. n. ø. for Valence. 12,000 J. Betydelig Silkeavl, Silkeinduſtri, Garveri og Klædefabrikation.

Rōmanshorn, Flække i Cant. Thurgau i Schweiz ved Bodenſøen, 2½ M. ſ. ø. for Konſtanz, med 4,000 J., rummelig Havn, Dampſkibsfart og betydelig Kornhandel.

Romānſk betegner oprindel. hvad der ſtaar i Forbindelſe med Romerne (Romani), hvilket Navn i den ſenere Del af Oldtiden efterhaanden kom til at omfatte alle Romerrigets Beboere, navnlig efter at disſe ſamtlige havde faaet romerſk Borgerret; fortrinsvis bruges Navnet R. nu ſom en Fællesbetegnelſe for de fra Latinen nedſtammende Sprog. Romerſk Sprog og Cultur blev i Oldtiden efterhaanden herſkende ikke blot i Italien, men ogſaa i Spanien og Gallien, i en Del af Rhætien, Pannonien og Illyricum, ſamt i Egnene ved Donaus nedre Løb og i Provinſen Afrika (Tunis, Algier). Den Form, hvori Sproget ſaaledes udbredtes, var naturligvis ikke det klasſiſke latinſke Bogſprog, men det var Almuens Sprog, lingua rustica, og en nødvendig Følge af Udbredelſen over et ſaa ſtort Omraade var atter, at dette Sprog efterhaanden formede ſig noget forſkjelligt i de forſkjellige Egne, om det end en Tid endnu i det væſentlige følte ſom ēt Sprog, lingua romana (ell. romancium). Ogſaa de fremmede germanſke Stammer, ſom Folkevandringen bragte ind over de romerſke Provinſer, afſatte efterhaanden, i forſkjellig Grad og Form, deres Spor i det romanſke Sprog. Umiddelbart at forfølge Sprogudviklingen paa dette Trin i det enkelte ere vi ikke ret i Stand til; thi hvorvel der viſtnok tidlig har exiſteret Digte o. lign. affattede i det romanſke Folkeſprog (deraf Benævnelſerne Romance, Roman), benyttedes i Skrift endnu i de førſte Aarhundreder efter Oldtidens Slutning udelukkende Latin eller rettere noget, ſom ſkulde være Latin, men ſom ved ſine utallige Barbarismer tydelig vidner om, baade hvor ſtor Taleſprogets Forſkjel fra Latinen maa have været og paa hvor lavt et Trin Dannelſen paa den Tid har ſtaaet. Ogſaa efter den Tid vedblev vel ſom bekjendt i Aarhundreder Latin i en forholdsvis renere Form at være Kirkens, Skolens og Videnſkabens Sprog, men ved Siden deraf begynder fra det 9de Aarh. af lidt efter lidt Taleſproget at træde frem i ſkriftlige Overleveringer, og vi møde nu efterhaanden med beſtemt udprægede Ejendommeligheder de 7 forſkjellige, endnu levende romanſke Hovedſprog: Italienſk, Spanſk, Portugiſiſk, Provençalſk, Franſk, Ladinſk og Rumænſk. Om disſe ſ. nærmere vedk. Art. Paa to Punkter er en begyndende romanſk Sprogudvikling tidlig bleven ſtandſet, nemlig i Pannonien ſom Følge af Slavernes og navnlig Ungarernes Fremtrængen, og i Afrika ved Arabernes Erobring. Den romanſke Sprogudvikling er af ſtor Interesſe og højſt lærerig i almenſproglig Henſeende, fordi vi kunne følge den gjennem et ſaa ualmindelig langt Tidsrum indtil dens fineſte Forgreninger, og fordi vi her møde forenede alle de Kræfter, ſom overhovedet pleje at gjøre ſig gjældende i Sprogenes Liv; hertil kommer, at de r. Sprog omfatte flere af Verdens vigtigſte og rigeſt uddannede Cultur- og Literaturſprog. Sammenlignet med Latin møde vi i de r. Sprog overordentlig mangeartede Rækker af Lydforandringer og Afſlibninger, af hvilke nogle, i det mindſte i deres førſte Grundlag, ere væſentlig fælles for hele det r. Sprogomraade, f. Ex. Bortkaſtelſen af n foran s og af udlydende m i Tilfælde ſom mese af lat. mensem (mensis), Maaned, Forandringer i Udtalen af c og g foran j, i og e-Lyd o. a., medens endnu langt flere andre ere ejendommelige for de enkelte Sprog eller Dialekter. Mangfoldige lat. Stamord ere gjennemgaaende eller delvis fortrængte af andre, der oprindelig havde en anden Betydning eller en anden Farve, af Deminutivdannelſer, af nye Afledningsformer ell. lign.; ſaaledes er f. Ex. equus, Heſt, fortrængt af caballus, egtl. Øg, os, Mund, af bucca, egtl. omtr. „Kjæft", domus, Hus (it. duomo, Domkirke), af casa, Hytte, ell. mansio, Bolig (fr. maison), auris, Øre, af Demin. auricula, avis, Fugl, af avicellus (it. uccello, fr. oiseau), hiems, Vinter, af det oprindel. Adjectiv hibernus, -m, vinterlig (Tid), dies, Dag, af diurnus, -m (it. giorno, fr. jour), iter, Rejſe, af viaticum (it. viaggio, fr. voyage), miscere, blande, af misculare (fr. mêler, gl. fr. mesler), o. m. a. Hertil komme de mange ikke-latinſke Ord, af hvilke de færreſte ſtamme fra de forſkjellige gamle, af Romerſproget fortrængte Folkeſprog, ſom Keltiſk, nogle flere ere græſke, medens en ſtor Masſe ere af forſkjelligartet germanſk Oprindelſe (gamle Laan ere f. Ex. guerra, Krig, af germ. werra, i Stedet for lat. bellum, ricco, fr. riche, rig, i Stedet for lat. dives o. m. a.); kun i Rumænſk mangler denne Kilde ganſke, hvorimod der her findes en Mængde ſlaviſke o. a. Ord; Spanſk og Portugiſiſk have end videre modtaget en ſtærk Paavirkning af Arabiſk, o. ſ. fr. Hvad Bøjningsſyſtemet angaar, er der f. Ex. meget tidlig indtraadt en ſtærk Simplificering og derefter for ſtørſte Delen en fuldſtændig Opgivelſe af Caſusbøjningen, der til Dels er erſtattet med Forholdsord ſom de for Genitiv, ad for Dativ. Ved Siden heraf have alle de r. Sprog udviklet baade en beſtemt og en ubeſtemt Artikel, den ſidſte af Talordet unus, en, den førſte af Pronominet ille (i ſardinſk Dialekt af ipse), der paa Rumænſk hænges efter Ordet (ſom domnul, Herren, lig lat. dominus ille), men i alle de andre Sprog ſættes foran. I Conjugationen ere f. Ex. det lat. Futurum, ſom amabo, scribam, og Pasſiv, ſom amor, opgivne, og Futurumsdannelſen er i Hovedſprogene erſtattet ved en Omſkrivning, amare habeo (fr. j'aimerai), egtl. jeg har at elſke, ſkal elſke, Pasſiv med en Omſkrivning, amatus sum (fr. je suis aimé), eller et reflexivt Udtryk. Derhos er en lat. Vending med habere i Forbindelſe med Participium Pasſiv benyttet til at udvikle et eget Udtryk for Perfectum og Plusquamperfectum, med rigere Nuancering end Latin med fine Midler kunde frembringe. Bidrag til Oplysning om de r. Sprogs Hiſtorie ere allerede tidligere leverede af Ménage, Muratori og Raynouard (ſ. disſe A.); men en egentlig ſyſtematiſk Behandling af den **romanſke Philologi** er dog kun omtr. et halvt Hundrede Aar gammel og er grundlagt af Tyſkeren Fr. Diez (ſ. d. A.). Siden da har denne Videnſkab efterhaanden naaet en meget høj Udvikling og fundet mangfoldige Dyrkere, i Tyſkland endnu flere end i de romanſke Lande, blandt hvilke Frankrig dog har frembragt ſaa fortrinlige Romaniſter ſom E. Littré, G. Paris og M. P. Meyer (ſ. disſe A.).

R. Bygningsſtil, det nu almindelig antagne Navn for den Stil i Bygningskunſten, der ogſaa kaldes Rundbueſtilen og tidligere urigtig henførtes under den byzantinſke; ſ. **Bygningskunſt**.

Romantik kaldes den ved de nye Folkeſlags Udvikling i Middelalderen og ved den Form, ſom Chriſtendommen hos dem antog, opſtaaede Aandsretning, der ved at fordybe ſig i Gemytsinderlighed og ved at forholde ſig negativt til Verden og det ſkjønne ſanſelige ſtaar i ſkarp Modſætning til den antike Aand med dens kunſtneriſke Glæde ved det plaſtiſk-anſkuelige. Det vigtigſte Culturphænomen, ſom er fremgaaet af denne Aand, er Riddervæſenet med ſit phantaſtiſke Æresbegreb og ſin myſtiſke Kvindeforherligelſe. Renaisſancetidens kraftige, frodige Livsanſkuelſe, ſom fremgik af det fornyede Oldtidsſtudium, var en Reaction mod R. Den franſke Revolution var Renaisſancens politiſke Reſultat. Da Reactionen mod den vandt Magt, blev R. dens literære og poetiſke Form, og med den romantiſke Digterſkole i Tyſkland, hvis ældre Koryphæer vare A. W. og Fr. Schlegel, Novalis, Wackenroder, Tieck o. fl., følger den poetiſke Forherligelſe af Katholicisme, Feudalvæſen og Abſolutisme i Religion og Politik, og i Poeſien og Kunſten af den phantaſtiſke Extaſe, den ſubjective Vilkaarlighed, der forholder ſig ironiſk til Virkeligheden. I Frankrig blev R. navnlig Udtryk for Kampen mod alle Poeſien udefra paalagte Regler (de tre Enheder) og mod den conventionelle Form for Dramaet, idet den hævdede baade Udtalelſen af den digtendes egen Individualitet og Jagttagelſen af Stoffets Localfarve. V. Hugo er den franſke R.s egentlige Stifter; Manzoni, den italienſke Hovedromantiker, modtog Impulſer baade fra Franſkmændene og Tyſkerne; i England blev navnlig Coleridge Udtrykket for den tyſke Indflydelſe; hos os blev Steffens ved ſin Forkyndelſe af den ſchellingſke Naturphiloſophi R.s Apoſtel og Oehlenſchläger dens Hoveddigter.

Romanzov, ſ. **Rumjanzov**.

Romberg, en Muſikerfamilie, der blandt ſine Medlemmer tæller baade udmærkede Virtuoſer paa forſkjellige Inſtrumenter og Sangerinder. Den er udgaaet fra to Brødre i Münſter, af hvilke den ene var berømt ſom Clarinettiſt, den anden ſom Fagottiſt. De meſt fremragende af Familien vare Fætrene Andreas og Bernhard. **Andreas R.**, f. 1767 i Vechte, d. 1821 ſom Hoſcapelmeſter i Gotha, var en udmærket Violiniſt og dygtig Componiſt. Hans Kvartetter og Symphonier gjorde i ſin Tid Opſigt overalt, og de ſidſte høres endnu i Theatrenes Mellemaktsmuſik. Hans Muſik til Schillers „Lied von der Glocke“ (Chor med Orcheſter) er det Værk, der har bevaret hans Navn længſt. — **Bernhard R.**, f. 1767 i Oldenburg, d. 1841 i Hamborg, var ſin Tids ſtørſte Violoncelliſt og betragtes ſom Skaberen af det moderne Violoncelſpil. Han componerede Operaer, Symphonier, Kvartetter oſv., men det er hans Concerter, Soloſtykker og en ypperlig Skole for Violoncel, ſom have haft blivende Værd og endnu ere uundværlige for enhver, der ſtuderer dette Inſtrument.

Romberg, Moritz Heinr., f. 1795 i Meiningen, blev 1828 Privatdocent i Berlin, 1838 extraord. Prof., ledede fra 1840 Univerſitetets Poliklinik, blev ſnart derpaa ord. Prof. i ſpeciel Pathologi og Therapi; d. 1878. Han har iſær indlagt ſig Fortjeneſte paa Nerveſygdommenes Omraade og har udgivet en „Lehrbuch der Nervenkrankheiten“ (Berl. 1840, 3dje Udg. 1857), der for ſin Tid var meget anſet.

Rome [rohm], Stad i Staten New-York i Nordamerika, ved Erie-Kanalen, 22 M. v. n. v. for Albany. 8,000 J.

Romé Delisle, J. B. Louis [dølihl], franſk Kryſtallograph, f. 1736 i Franche-Comté, d. 1790 i Paris. Han har paaviſt Kryſtalvinklernes Uforanderlighed ved ſamme primitive Form og adſkilt Grundformerne fra de deraf afledede Former, men nød ikke ſaa megen Anerkjendelſe derfor ſom hans heldigere ſtillede Medbejler paa de kryſtallographiſke Underſøgelſers Omraade, Haüy, der almindelig anſes for at være Kryſtallographiens Grundlægger. R.s vigtigſte Arbejde er »Cristallographie ou description des formes propres à tous les corps du règne minéral« (3 Bd., 1783).

Romeo og Julie, Hovedfigurerne i et førſt af Luigi da Porta, ſenere af Bandello (ſ. d. A.) i Form af en Novelle (»R. e Giulietta«) behandlet Sagn om to Elſkende, tilhørende to Adelsſlægter i Verona, Capelletti og Montechi, der fejde mod hinanden. Deres Kjærlighed koſter de elſkende Livet; men den fælles Sorg forſoner de fjendtlige Huſe. Bandellos Novelle ligger til Grund for Shakſpeares Tragedie af ſamme Navn.

Romerike (oldn. Raumaríki), ***Øvre- og Nedre-***, to Fogderier i Akershus Amt i Norge. Diſtrictet, ſom gjennemſkæres af Norges ſtørſte Vasdrag Glommen med dens Biflod Vormen, er baade i Ø. og V. indeſluttet af lave Bjærgaaſe, hvis Skove afgive ikke ringe Mængder af Trælaſt til Udſkibning. Dets midterſte Del indtages af en 4—600 F. over Havet liggende, flere Mile vid, bølgende Flade, der i det ſydlige Parti indeholder Landets meſt udſtrakte Lerfelt, men mod N. gaar over i jævne Sandſletter, „Moer“, ſaa vandrette, at man antager, at de en Gang have dannet Bunden af en ſtor, rimeligvis med Mjøſen ſammenhængende Indſø. Jordbundens Beſkaffenhed gjør Agerbruget til en lønnende Næringsvej, men den medfører tillige, at Diſtrictet altid har været ſtærkt udſat for ødelæggende Jordfald, navnlig paa en Strækning omkring og ved de ovennævnte ſtore Elve. Det ſtørſte Jordfald, ſom kjendes, indtraf 1795 paa Veſtſiden af Vormen og ſtandſede den her 500 Al. brede Elv midt i den ſtørſte Flomtid, ſaa at man kunde gaa over den i 111 Dage, i hvilken Tid Mjøſen ſteg 12 Al. i Højde. Den ſidſte Begivenhed af denne Art fandt Sted Natten til 26 Nov. 1883, da en Lermaſſe paa c. 1 Mill. Kubikmeter gled ud i Lerelven og 6 Menneſker omkom. R. gjennemſkæres af Jærnbanerne fra Chriſtiania til Hamar og til Kongsvinger. De have fremkaldt en livlig Færdſel og i høj Grad forvandlet Befolkningens Livsvaner og Næringsveje. Forhen levede en ſtor Del af den her talrige Husmandsſtand og de mindre Gaardbrugere væſentlig af Kjørſel (de ſaakaldte Bordkjørere). Denne Næringsvej blev efter Jærnbanernes Anlæg meget indſkrænket, hvorimod Priſen paa Landbrugets Produkter ſteg ſaa meget i de følgende Aar, at denne Stigning, tillige med den lettere Transport, bragte Indbyggerne til med mere Flid at lægge ſig efter Jordbruget.

Romerretten er baade ved ſit Indhold og ſin hiſtoriſke Betydning mærkeligere end noget andet Folks Ret. Som dens Grundlag maa de 12 Tavlers Love betragtes, idet diſſe indeholdt en Samling og Optegnelſe baade af de gjældende Sædvaner og af de ſaa vel under Kongerne ſom i Republikens førſte Tid udſtedte Love. Paa dette Grundlag byggedes der nu i den følgende Tid videre, dels ved nye Love (leges og plebiscita) og Senatsbeſlutninger (senatusconsulta), dels ved de af Øvrighedsperſonerne ved deres Embedstiltrædelſe udſtedte Bekjendtgjørelſer om de Regler, de agtede at følge i deres Embedsførelſe, de ſaakaldte edicta, af hvilke navnlig Prætorernes efterhaanden fik en overordentlig Betydning. I Modſætning nemlig til den oprindelige, ſtrengt formaliſtiſke romerſke Ret, jus civile, der kun var anvendelig paa romerſke Borgere, vare navnlig Edicterne Bærere af en ny Retsdannelſe, jus gentium, med friere Former, egnet til det voxende Samkvem med fremmede Nationer (ſ. Edict). I Kejſerperioden forandredes efterhaanden de Former, hvorunder den lovgivende Myndighed udøvedes, og den eneſte Art af Love, der udſtedtes, blev til ſidſt kejſerlige Forordninger (constitutiones), af hvilke en overordentlig Mængde i Tidens Løb udkom under forſkjellige Navne (edicta, rescripta, decreta, mandata). Paa ſamme Tid tabte efterhaanden Øvrighedernes Edicter deres Betydning ſom Kilder til nye Retsbeſtemmelſer, navnlig efter at Prætorens Edict ved den nye Redaction, det modtog under Hadrian, havde faaet en faſt og uforanderlig Skikkelſe. Derimod kom der en ny Retskilde til i de Retslærdes Udtalelſer, idet Retsvidenſkaben nu havde opnaaet en ſaadan Anſeelſe og Betydning i Rom, at det fra Auguſts Tid blev Brug, at Kejſerne indrømmede de fortrinligſte Juriſter Ret til at afgive Reſponſa med den Virkning, at Domſtolene ſkulde være bundne ved dem; ſenere, efter at Retsvidenſkaben i det 2det og 3dje Aarh. havde culmineret, navnlig med de 5 ſtore

Juriſter Gajus, Papinian, Ulpian, Paulus og Modeſtinus, og naaet en Højde, ſom aldrig ſiden er bleven overtruffet, fik de berømteſte Retslærdes efterladte Skrifter ſamme Betydning, idet kejſerlige Forordninger formelig tillagde dem Gyldighed ſom bindende Ret. Mod Slutningen af det veſtromerſke Riges Beſtaaen indeholdtes den hele gjældende Ret ſaaledes dels i de kejſerlige Forordninger (der nu kaldtes leges), dels i de Retslærdes Skrifter (jus). Imidlertid var der allerede længe følt Trang til en Samling af den overordentlige Maſſe paa forſkjellige Steder adſpredte Retsbeſtemmelſer, og denne Trang var der ogſaa fra Slutningen af det 4de Aarh. blevet gjort Forſøg paa at afhjælpe, førſt ved private Retsſamlinger (codex Gregorianus og Hermogenianus), ſiden ved den 438 baade i det øſt- og veſtromerſke Rige kundgjorte codex Theodosianus (en Samling af kejſerlige Forordninger), der igjen et Aarhundrede ſenere i det øſtromerſke Rige blev afløſt af den under Juſtinian udarbejdede, overordentlig vigtige og hele den gjældende Ret (baade den, der indeholdtes i leges, og den, der henregnedes til jus) omfattende Lovſamling (ſ. Corpus juris). Dette Lovarbejde dannede nu Grundlaget for den videre Retsudvikling i det byzantinſke Kejſerdømme, indtil i det 9de og 10de Aarh. de da endnu gjældende Beſtemmelſer deri og de ſenere udſtedte Forordninger (Noveller) bleve ſammenarbejdede til en ny, paa Græſk affattet Lovbog, Baſilika (ſ. d. A.). I Occidenten var imidlertid R. efter det veſtromerſke Riges Undergang i den Skikkelſe, hvori den den Gang herſkede der, endnu vedbleven at være gjældende Ret for de oprindelige, romerſke, Indbyggere i de nye, nu oprettede germanſke Stater. I det øſtgotiſke Rige havde endog Theodorik d. ſtore givet den af ham 500 ſom Lovbog udgivne Samling af romerſke Retsbeſtemmelſer (edictum Theodorici) Gyldighed ogſaa for Rigets gotiſke Befolkning; men denne Lovbog havde kun en kort Betydning, idet efter Italiens Erobring af Juſtinian den juſtinianeiſke Ret ogſaa kom til Anvendelſe her. I de øvrige germanſke Stater, navnlig i det veſtgotiſke og det burgundiſke Rige, forfattedes der i Beg. af det 6te Aarh. nye Samlinger af de gjældende romerretlige Beſtemmelſer, hvilke derefter udgaves ſom Lovbøger for de i disſe Riger boende Romere (lex Romana Visigothorum ell. breviarium Alaricianum og lex Romana Burgundionum). I det veſtgotiſke Rige i Spanien blev dog allerede i Midten af det 7de Aarh. den romerſke Lov formelig ophævet, idet de romerſke og de veſtgotiſke Retsbeſtemmelſer ſammenſmeltedes i ēn Lovbog (Forum judicum, ſ. d. A.), der fik Gyldighed for alle Spaniens Beboere; men i det burgundiſke, frankiſke og langobardiſke Rige vedblev R. endnu længe efter den Tid at være den gjældende Lov for de oprindelige Indbyggere, indtil der, efterhaanden ſom disſe ſammenſmeltede med de indvandrede til en fælles Nationalitet, i hver af de forſkjellige imidlertid opſtaaede Stater udviklede ſig en for ſamtlige Statens Indvaanere fælles Ret. Paa disſe nye, ikke for en vis Nationalitet, men for et viſt Territorium gjældende Retter fik imidlertid R. dog en overvejende Indflydelſe, iſær efter at Studiet af den i det 12te Aarh. havde faaet et nyt Opſving i Italien. Vel havde nemlig allerede i de foregaaende Aarhundreder R. været Gjenſtand for Studium i dette Land; men det havde den Gang kun været de mindre vigtige Dele af Juſtinians Lovſamling (Codex og Novellerne), hvormed man havde beſkæftiget ſig, og førſt i Begyndelſen af det nævnte Aarhundrede henvendtes Opmærkſomheden for Alvor paa det, ſom udgjør Kjærnen i hin Lovſamling, den egentlig videnſkabelige Del deraf, nemlig Pandekterne, og førſt fra dette Øjeblik daterer ſig den overordentlige Betydning, ſom Romerretsſtudiet fik for de fleſte Lande i Europa. Det var Univerſitetet i Bologna, ſom førſt gjorde ſig berømt i denne Henſeende, og Irnerius var den, ſom aabnede Rækken af de Retslærde, der her i det 12te og 13de Aarh. under Navn af Glosſatorer udmærkede ſig ved deres Forelæsninger og Forklaringer over R. Fra Italien udbredte nu Studiet af denne Ret ſig gjennem Univerſiteterne til andre Lande, og fra Univerſiteterne trængte den ud i Livet, ſaa at den fik praktiſk Indflydelſe ſaa vel paa Domſtolenes Afgjørelſer ſom paa Lovgivningens Beſtemmelſer, og det ikke blot i de Lande, hvor R., ſom ovennævnt, dannede det oprindelige, endnu mere eller mindre bevarede Grundlag for Retsforfatningen, men ogſaa i Lande, hvor denne Ret oprindelig aldeles ikke hørte hjemme, navnlig i Tyſkland. I dette ſidſte Land, hvor den ſæregne Omſtændighed, at de tyſke Konger betragtede ſig ſom de gamle romerſke Kejſeres Efterfølgere, ogſaa ſærlig bidrog til at ſkaffe R. Indpas, opnaaede denne Ret endog, i alt Fald fra Slutn. af det 15de Aarh., formelig Gyldighed ſom ſubſidiær Ret og tabte førſt ved de nyere tyſke Landslovgivningers Udvikling denne Betydning. I Danmark (med Undtagelſe af Slesvig, hvor R. i det hele har haft en ikke ringe praktiſk Betydning, paa enkelte Steder endog Gyldighed ſom ſubſidiær Ret) ſaa vel ſom i det øvrige Norden og i England har derimod Retsudviklingen beſtandig bevaret ſin nationale Charakter, og hverken paa Praxis eller paa Lovgivningen har R. her nogen Sinde faaet nogen ſynderlig Indflydelſe uden i alt Fald i enkelte ſpecielle Retninger; men paa Rettens videnſkabelige Behandling og Retsbegrebernes Udvikling i det hele har R. ved den uovertræffelige Finhed og Skarpſindighed, hvormed de privatretslige Forhold i den ere behandlede, i disſe Lande ſom overalt haft en gjennemgribende Indflydelſe.

Romerſke Bade, Varmluftsbade, benyttedes allerede af Grækerne i Forbindelſe med Gymnaſtik til Opnaaelſen af legemlig Fuldkommenhed, Styrke og Haardførhed. Fra Grækenland overførte til Rom, naaede de under Roms Blomſtring en hidtil ukjendt Størrelſe og Pragt, udartede under Forfaldsperioden, og efter Romervældens Fald blev det Orienten, ſom bevarede det antike Bad (tyrkiſk Bad). Derfra ere de førſt i Tredſerne af dette Aarh. indførte i det øvrige Europa. De moderne r. B. beſtaa af 3 Rum, ſom den badende efterhaanden paſſerer igjennem, Tepidariet med en Varme af c.

50° og en relativ Fugtighed af c. 30 pCt., Caldariet eller Sudatoriet med c. 60° og 20 pCt. relativ Fugtighed, og Frigidariet med ſædvanlig Stuevarme og et Basſin med koldt Vand. I de to førſte Rum fremkaldes en ſtærk Udvidning af Hudens Blodkar med forſtærket Hjærtevirkſomhed, paaſkyndet Stofſkifte og forøget Svedaſſondring, medens Hudkarrene atter ſammentrækkes i Frigidariet. De r. B. benyttes derfor, hvor man vil forøge Stofſkiftet og Reſorptionen af ſygelige Produkter, ſaaledes ved Corpulence, Rheumatisme og Syphilis. De bør ikke bruges ved Tilſtedeværelſen af Hjærteſygdomme, congeſtive Tilſtande i Aandedrætsorganerne, nervøſe og anæmiſke Lidelſer.

Romerſke Curie, ſ. **Curie**.

Romerſke Taltegn ere I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, IↃ ell. D = 500, M = 1,000. Med disſe betegnes Tallene derved, at man ved Siden af hverandre opſkriver Betegnelſerne for de mindre Enheder af ovennævnte Størrelſer, hvoraf Tallet er ſammenſat, dog ſaaledes, at et mindre Tal ſat foran et ſtørre betegner, at det ſkal ſubtraheres derfra (4 ſkrives IV, 9 IX, 40 XL oſv.); 1889 ſkrives derefter MDCCCLXXXIX. Ved ſtørre Tal end 1,000 brugtes IↃ med tilføjede Ↄ'er ſom Tegn for 500 med tilføjede Nuller (IↃↃ er 5,000, IↃↃↃ 50,000); Summen fordobledes ved at man ſatte lige ſaa mange C'er foran (CIↃ er 1,000 = M, CCIↃↃ 10,000, CCCIↃↃↃ 100,000). En Streg over Tallet betyder, at dette multipliceres med 1,000 (V̄ er 5000, M̄ 1,000,000).

Romerſk-katholſke Kirke, ſ. **Katholicisme**.

Romilly, Samuel, Sir [rōmmili], engelſk Retslærd og Politiker, f. 1 Marts 1757, blev 1783 Sagfører og ſluttede ſig tidlig til den friſindede Retning. 1806 blev han Solicitor general i Fox's kortvarige Miniſterium og ſamtidig adlet; han valgtes til Underhuſet og udmærkede ſig ved ſin Veltalenhed og ſin Iver for at mildne de barbariſke Straffelove; d. 2 Nov. 1818 ved Selvmord af Sorg over ſin Huſtrus Død. — Hans Søn, Sir John R., f. 1802, blev 1827 Sagfører, var 1848—50 Solicitor general og 1851—72 Master of the Roll's (ved Kanslerretten), blev 1866 ophøjet til Peer; d. 1874.

Rommershanſens Øjenvand er en Opløsning af ſvovlſurt Zinkilte i Fennikelvand; det benyttes meget mod chroniſke Øjenbetændelſer.

Rōmny, Stad i det rusſiſke Gouv. Poltava ved Floden Sula, 21 M. n. n. v. for Poltava. 12,000 I. Stærkt beſøgte Mesſer og Heſtemarkeder.

Romorantin [rangtæng], Stad i det franſke Dep. Loir-Cher, 5 M. ſ. ø. for Blois. 7,000 I. Klædefabrikation.

Romsdals Amt omfatter en Strækning af Norges Veſtkyſt fra Forbjærget Stat i S. indtil Øen Hiteren i N. Dets Fladeindhold er c. 270 □ M. (14,977 □ Kilom.) med 116,800 I. (1875). Det indeholder 8 Bycommuner, Aaleſund, Molde og Chriſtiansſund (ſ. disſe A.), ſamt 40 Herreder, fordelte paa 3 Fogderier, Søndmøre, Romsdal og Nordmøre (ſ. Møre). Denne Kyſt danner den ſkandinaviſke Fjældmasſes Skraaning eller rettere ſtejle Affſtyrtning imod V. Højfjældet hæver ſig paa mangfoldige Steder op over Snegrænſen. Mærkelig er Dovres veſtligſte Knude, Romsdalshorn, og flere af Langfjældenes Jøkelmasſer. Men endnu vildere ere disſe Fjældes bratte Kløftninger, ſom danne Dalene, ſamt de mangfoldige Fjorde og Øer, der krydſe hverandre ſom det meſt ſammenſatte Net af ſtorartede Klippeformer. I denne Henſeende ere iſær Romsdalen og Søndmøre berømte blandt Alpenaturens Beundrere. Kun i Nordmøre ſænke og afflade Fjældmasſerne ſig ſaa vidt, at de kunne give Rum til Skove, der formaa at yde mere end til den nærmeſte Beboers Husbrug. Blandt Øerne ere de ſtørſte Gurſkø, Hareidland, Oterø, Averø, Tuſteren, Smølen. Øerne ere i det hele taget træløſe. I Havets mange Bugtninger inden for R.s Amt er der rige Fiſkerier af Torſk, Sild, Flyndere o. fl. Den meſt bekjendte Fiſkebanke kaldes Storeggen. Beboerne ere driſtige Fiſkere og forvovne Sømænd. Agerbruget er af mindre Betydning end Kvægavlen. ſom dog endnu ſtaar tilbage. De ſøndmørſke Heſte anſes for gode, uagtet de ere meget ſmaa. **Romsdalshorn**, en iſoleret liggende, ſpids Fjældtind ved Veblungsnæs, omtr. 4,000 F. (1,250 Met.) høj. Den anſaas tidligere for ubeſtigelig, men ſiden 1880 er det lykkedes flere at naa op til Toppen.

Romsø, en lille Ø i den nordlige Del af Store Bælt, ½ M. fra Kyſten af den fynſke Halvø Hindsholm, 167 Td. Ld. ſtor, med Fyrtaarn.

Romuald d. hellige, Stifter af Camaldulenſerordenen, ſ. **Camaldulenſere**. Mindedag 7 Febr.

Rōmulus, efter Sagnet Roms Stifter og førſte Konge, Søn af Mars og Rhea Silvia (ſ. d. A.), blev tillige med ſin Tvillingbroder Remus udſat i Tiberen af ſin Moders Farbroder Amulius. Begge Børnene bleve ammede af en Ulvinde og opdragne hos Kong Amulius's Svinehyrde Fauſtulus og dennes Huſtru Acca Larentia. Efter at være opvoxede til kraftige Mænd bleve de gjenkjendte af deres Morfader Numitor, hvem de ſkaffede Regeringen tilbage, hvorpaa han tillod dem at bygge en Stad paa det Sted, hvor de vare blevne udſatte. Efter at have dræbt Remus, fordi han ſpottende ſprang over Byens Mure, ſkaffede R. den Befolkning ved at gjøre den til Aſyl eller Tilflugtsſted for omflakkende og hjemløſe Perſoner. Da Nabofolkene vægrede ſig ved at lade deres Døtre indgaa Ægteſkab med Romerne, ſkaffede han dem Huſtruer ved Magt (Sabinerindernes Rov), og da Naboerne vilde hævne denne Voldsdaad, beſejrede han de fleſte; men Kongen i Cures, Titus Tatius, var heldig, og R. maatte dele Magten med ham. Efter at have givet Romerſtaten dens førſte Organiſation blev R. bortført til Himlen i en Sky og blev æret ſom Gud under Navnet Quirinus. — Sagnet om R. ſynes kun i mindre Grad at hvile paa ſtedlige Myther, men derimod i det væſentlige at ſkyldes ſenere romerſke Forfattere af græſk Dannelſe og Aandsretning.

Rōmulus Augūſtulus Momyllus, Søn af Oreſtes, det veſtromerſke Riges ſidſte Kejſer. Efter Slaget ved Ravenna 476 blev han af af Odoaker, der ſkjænkede ham Livet og anviſ ham en aarlig Sum ſamt Landſlottet og Caſtellet Lucullianum ved det ſkjønne Forbjærg Miſenum i Campanien til Bolig.

Romæer, ſ. **Romaike**.

Romø, den nordligſte af de ſlesvigſke Øer i Veſterhavet, ligger c. 1 M. fra Faſtlandet mellem Øerne Manø og Sild, er 1¾ M. lang og indtil ½ M. bred med 1,500 J. Den ſydlige Del hørte indtil Fredſlutningen 1864 mellem Danmark og Tyſkland til Ribe Amt. Den veſtlige Del er Flyveſand og Hede, men paa Øſtſiden, hvor Byerne ligge, findes en Del magert Agerland og gode Marſkegne. Den mandlige Befolkning er meſt ſysſelſat med Søfart og Fiſkeri, hvorfor Markarbejdet beſørges af Kvinderne. Paa Veſtkyſten opſamles en Del Rav.

Roncāliſke Marker, Slette ved Landsbyen Roncaglia i den italienſke Provins Piacenza, hvor de tyſke Kejſere ſædvanlig opholdt ſig paa deres Tog og hvor de jævnlig afholdt Rigsdage, ſaaledes 996 og 1154.

Roncesvalles [vāljes], franſk **Roncevaux** [rongsvō], Pas i Pyrenæerne, 5 M. n. ø. for Pamplona, bekjendt ved Rolandsſagnet (ſ. **Roland**), kaldes nu Rolandsporten.

Ronda, Stad i den ſpanſke Prov. Malaga, 9 M. v. for Malaga, i en herlig Egn; 20,000 J. Vaaben- og Klædefabriker. Stærkt beſøgte Markeder. Aarlige Tyrefægtninger.

Rondane ell. **Ronderne**, et mægtigt Alpeknippe paa Grænſen mellem Øſterdalen og Gudbrandsdalen i Norge, med Tinder, der naa op til over 6,700 F. (2,100 Met.).

Rōnde, fr., en af en Officer ført Patrouille, der om Natten efterſer Vagter og Poſter. **Rondevej**, en ſmal Gang bag et Bryſtværn ell. Glacis, nærmeſt beſtemt til der at opſtille Vagtpoſter, ſom kunne holde Øje med det foranliggende Terrain.

Rōndo (fr. Rondeau), et lille Digt af franſk Herkomſt, i hvilket den førſte eller de førſte Verslinjer vende tilbage i Midten og i Slutningen. I Muſ. har R. i Tidernes Løb antaget noget forſkjellig Skikkelſe, men dens charakteriſtiſke Mærke, den periodiſke Tilbagevenden af Hovedthemaet (Rondoſatſen), er ſtadig beholdt. I Sonaten og Symphonien er Slutningsſtykket ofte i Rondoform. **Rondolētto** ell. **Rondīno**, en lille Rondo.

Ronge, Johannes, Hovedſtifter af Tyſk-Katholikernes Sekt, f. 16 Oct. 1813 i Biſchofswalde i Schleſien, d. 20 Oct. 1887, ſ. **Tyſk-Katholiker**.

Rongeri [rongſcherī] kaldes i Kattuntrykkerierne Borttagning af Farverne ved Ætsbejſer.

Roning. England er Roſportens Hjemſtavn. Den førſte Kaproning fandt Sted i London 1715; den kaldtes „Scullerløbet" og foretoges under dette Navn hvert Aar. I dette Aarhundrede indførtes R. ved Univerſiteterne, 1815 i Oxford, lidt ſenere i Cambridge, og 1829 begyndte de verdensberømte Kaproninger mellem de to Univerſiteter paa Themſen, ſom ſiden 1856 finde Sted hvert Aar. Af andre Kaproninger i England kan ſærlig mærkes det 1839 ſtiftede »Henley on Thames's Royal Regatta«. 1886 afholdtes omtrent 300 Kaproninger i England. Fra dette Land ſpredte Intereſſen for R. ſig til andre Lande, ſærlig Nordamerika, ſenere til Frankrig og Tyſkland, og flere internationale Kaproninger have fundet Sted, hvori Englænderne ofteſt have ſejret. I Danmark indførtes R. ſom Sport 1866, men den har dog førſt taget et kraftigt Opſving fra 1880, da de tidligere ſtiftede Roklubber gik over i den ſamme Aar oprettede Kjøbenhavns Roklub. 8 Oct. 1885 dannedes endelig „Danſk Forening for Roſport" ſom et Bindeled mellem de forſkjellige Klubber. Den omfatter nu (1888) 18 Klubber med 57 Baade. Ogſaa i Sverige og Norge er R. indført ſom Sport, og ſkandinaviſke Kaproninger have fundet Sted 1883 i Chriſtiania, 1884 i Stockholm og 1886 i Holbæk. **Kaproningsbaaden** er i dette Aarhundrede bleven udviklet til ſtor Fuldkommenhed. Der findes to Typer: Outriggere, lange og ſmalle Baade, forſynede med lette Jærnſtativer udenbords, hvorpaa Aaretollene ere anbragte, og Inriggere, bredere Baade, ſom have Aaretollene anbragte paa ſelve Rælingen eller Aaregange indſkaarne i denne. Medens den førſte Form iſær anvendes i England, hvor Kaproningen finder Sted paa Floderne, benyttes ſidſtnævnte Form endnu væſentligſt her i Norden paa Grund af det aabne Farvand med ofte ſtærk Bølgegang. Aarernes Antal er meget forſkjelligt; de hyppigſt brugte ere 4 Aarers Baade, men der findes ogſaa indtil 12 Aarer. Ejendommelige for England ere de ſaakaldte »Sculling boats« med to Aarer for en enkelt Roer, der i Almindelighed benyttes ved Kaproningerne om Meſterſkabet i R.

Ronneburg, Stad i Hertugd. Sachſen-Altenburg, 3 M. ſ. v. for Altenburg. 6,000 J. Fabrikation af Tobak og Uldſtoffer; Handel med Korn og Uld. Sundhedsbrønd.

Ronneby, forhen **Rotneby**, Stabelſtad i Sverige, i en af Blekings ſmukkeſte Egne, ved **R.**- ell. **Rotneaaen**, c. ¼ M. fra dennes Udløb i Øſterſøen. Bankkontor, Sparekaſſe, Jærnbaneſtation. 1,900 J. (1886). R. nævnes ſom Kjøbſtad ved Slutn. af det 14de Aarh., blev 1564 plyndret og brændt af Svenſkerne og miſtede ſine Kjøbſtadsprivilegier ved Carlskronas Anlæggelſe, men fik ſin Stabelſtadsret tilbage 1879. Kort ſ. for Staden ligger **R.s Sundhedsbrønd**, hvis Vand, et alunholdigt Jærnvand, har viſt ſig ſærdeles virkſomt for Blegſot, Blodmangel, Mavekatarrh, Gigt, ſamt rheumatiſke Sygdomme; Staal- og Dyndbade ved Brønden, Strømbade i Skjærgaarden.

Ronſard, Pierre [rongſāhr], franſk Digter, f. 1524, tjente ſom Dreng Hertugen af Orléans og Kong Jakob VI af Skotland ſom Page og blev i ſin førſte Ungdom anvendt i diplomatiſk Tjeneſte; men da en Sygdom 1541 havde ødelagt hans Hørelſe, hengav han ſig i 7 Aar til Enſomhed og klasſiſke Studier i Collège Coqueret ſammen med Baïf, Remy, Belleau, Muret o. fl. Med disſe Venner ſamt Jodelle og Joach. du Bellay, hvis Kreds kaldtes Plejaden, beredte R. ſin paatænkte Reform af den franſke Literatur, hvis Henſigt var ikke alene at indføre de græſke og latinſke Digteres og Proſaiſters Stil og Billeder i franſk Poeſi og Proſa, men ligefrem at indføre græſke og latinſke Ord. Ved ſit Epos »La Franciade«, af hvis

50° og en relativ Fugtighed af c. 30 pCt., Caldariet eller Sudatoriet med c. 60° og 20 pCt. relativ Fugtighed, og Frigidariet med ſædvanlig Stuevarme og et Baſſin med koldt Vand. I de to førſte Rum fremkaldes en ſtærk Udvidning af Hudens Blodkar med forſtærket Hjertevirkſomhed, paaſkyndet Stofſkifte og forøget Svedaſſondring, medens Hudkarrene atter ſammentrækkes i Frigidariet. De r. B. benyttes derfor, hvor man vil forøge Stofſkiftet og Reſorptionen af ſygelige Produkter, ſaaledes ved Corpulence, Rheumatisme og Syphilis. De bør ikke bruges ved Tilſtedeværelſen af Hjerteſygdomme, congeſtive Tilſtande i Aandedrætsorganerne, nervøſe og anæmiſke Lidelſer.

Romerſke Curie, ſ. Curie.

Romerſke Taltegn ere I = 1, V = 5, X = 10, L = 50, C = 100, IↃ ell. D = 500, M = 1,000. Med disſe betegnes Tallene derved, at man ved Siden af hverandre opſkriver Betegnelſerne for de mindre Enheder af ovennævnte Størrelſer, hvoraf Tallet er ſammenſat, dog ſaaledes, at et mindre Tal ſat foran et ſtørre betegner, at det ſkal ſubtraheres derfra (4 ſkrives IV, 9 IX, 40 XL oſv.); 1889 ſkrives derefter MDCCCLXXXIX. Ved ſtørre Tal end 1,000 brugtes IↃ med tilføjede Ↄ'er ſom Tegn for 500 med tilføjede Nuller (IↃↃ er 5,000, IↃↃↃ 50,000); Summen fordobledes ved at man ſatte lige ſaa mange C'er foran (CIↃ er 1,000 = M, CCIↃↃ 10,000, CCCIↃↃↃ 100,000). En Streg over Tallet betyder, at dette multipliceres med 1,000 (V̄ er 5000, M̄ 1,000,000).

Romerſk-katholſke Kirke, ſ. Katholicisme.

Romilly, Samuel, Sir [rōmmili], engelſk Retslærd og Politiker, f. 1 Marts 1757, blev 1783 Sagfører og ſluttede ſig tidlig til den friſindede Retning. 1806 blev han Solicitor general i Fox's kortvarige Miniſterium og ſamtidig adlet; han valgtes til Underhuſet og udmærkede ſig ved ſin Veltalenhed og ſin Iver for at mildne de barbariſke Straffelove; d. 2 Nov. 1818 ved Selvmord af Sorg over ſin Huſtrus Død. — Hans Søn, Sir John R., f. 1802, blev 1827 Sagfører, var 1848—50 Solicitor general og 1851—72 Master of the Roll's (ved Kanslerretten), blev 1866 ophøjet til Peer; d. 1874.

Rommershanſens Øjenvand er en Opløsning af ſvovlſurt Zinkilte i Fennikelvand; det benyttes meget mod chroniſke Øjenbetændelſer.

Rōmny, Stad i det ruſſiſke Gouv. Poltava ved Floden Sula, 21 M. n. n. v. for Poltava. 12,000 I. Stærkt beſøgte Meſſer og Heſtemarkeder.

Romorantin [rangtǟng], Stad i det franſke Dep. Loir-Cher, 5 M. ſ. ø. for Blois. 7,000 I. Klædefabrikation.

Romsdals Amt omfatter en Strækning af Norges Veſtkyſt fra Forbjærget Stat i S. indtil Øen Hiteren i N. Dets Fladeindhold er c. 270 □ M. (14,977 □ Kilom.) med 116,800 I. (1875). Det indeholder 8 Bycommuner, Aaleſund, Molde og Chriſtiansſund (ſ. disſe A.), ſamt 40 Herreder, fordelte paa 3 Fogderier, Søndmøre, Romsdal og Nordmøre (ſ. Møre). Denne Kyſt danner den ſkandinaviſke Fjældmaſſes Straaning eller rettere ſteile Afſtyrtning imod V. Højfjældet hæver ſig paa mangfoldige Steder op over Snegrænſen. Mærkelig er Dovres veſtligſte Knude, Romsdalshorn, og flere af Langfjældenes Jøkelmaſſer. Men endnu vildere ere disſe Fjældes bratte Kløftninger, ſom danne Dalene, ſamt de mangfoldige Fjorde og Øer, der krydſe hverandre ſom det meſt ſammenſatte Net af ſtorartede Klippeformer. I denne Henſeende ere iſær Romsdalen og Søndmøre berømte blandt Alpenaturens Beundrere. Kun i Nordmøre ſænke og affladē Fjældmaſſerne ſig ſaa vidt, at de kunne give Rum til Skove, der formaa at yde mere end til den nærmeſte Beboers Husbrug. Blandt Øerne ere de ſtørſte Gurſkø, Hareidland, Oterø, Averø, Tuſteren, Smølen. Øerne ere i det hele taget træløſe. I Havets mange Bugtninger inden for R.s Amt er der rige Fiſkerier af Torſk, Sild, Flyndere o. fl. Den meſt bekjendte Fiſkebanke kaldes Storeggen. Beboerne ere driftige Fiſkere og forvovne Sømænd. Agerbruget er af mindre Betydning end Kvægavlen, ſom dog endnu ſtaar tilbage. De ſøndmørſke Heſte anſes for gode, uagtet de ere meget ſmaa. **Romsdalshorn,** en iſoleret liggende, ſpids Fjældtind ved Veblungsnæs, omtr. 4,000 F. (1,250 Met.) høj. Den anſaas tidligere for ubeſtigelig, men ſiden 1880 er det lykkedes flere at naa op til Toppen.

Romsø, en lille Ø i den nordlige Del af Store Bælt, ⅓ M. fra Kyſten af den fynſke Halvø Hindsholm, 167 Td. Ld. ſtor, med Fyrtaarn.

Romuald d. hellige, Stifter af Camaldulenſerordenen, ſ. Camaldulenſere. Mindedag 7 Febr.

Rōmulus, efter Sagnet Roms Stifter og førſte Konge, Søn af Mars og Rhea Silvia (ſ. d. A.), blev tillige med ſin Tvillingbroder Remus udſat i Tiberen af ſin Moders Farbroder Amulius. Begge Børnene bleve ammede af en Ulvinde og opdragne hos Kong Amulius's Svinehyrde Fauſtulus og dennes Huſtru Acca Larentia. Efter at være opvoxede til kraftige Mænd bleve de gjenkjendte af deres Morfader Numitor, hvem de ſkaffede Regeringen tilbage, hvorpaa han tillod dem at bygge en Stad paa det Sted, hvor de vare blevne udſatte. Efter at have dræbt Remus, fordi han ſpottende ſprang over Byens Mure, ſkaffede R. den Befolkning ved at gjøre den til Aſyl eller Tilflugtsſted for omflakkende og hjemløſe Perſoner. Da Naboſolkene vægrede ſig ved at lade deres Døtre indgaa Ægteſkab med Romerne, ſkaffede han dem Huſtruer ved Magt (Sabinerindernes Rov), og da Naboerne vilde hævne denne Voldsdaad, beſejrede han de fleſte; men Kongen i Cures, Titus Tatius, var heldig, og R. maatte dele Magten med ham. Efter at have givet Romerſtaten dens førſte Organiſation blev R. bortført til Himlen i en Sky og blev æret ſom Gud under Navnet Quirinus. — Sagnet om R. ſynes kun i mindre Grad at hvile paa ſtedlige Myther, men derimod i det væſentlige at ſkyldes ſenere romerſke Forfattere af græſk Dannelſe og Aandsretning.

Rōmulus Augūſtulus Momy̆llus, Søn af Oreſtes, det veſtromerſke Riges ſidſte Kejſer. Efter Slaget ved Ravenna 476 blev han afſat af Odoaker, der ſkjænkede ham Livet og anviſte ham en aarlig Sum ſamt Landſlottet og Caſtellet Lucullianum ved det ſkjønne Forbjærg Miſenum i Campanien til Bolig.

Romæer, ſ. **Romaike**.

Romø, den nordligſte af de ſlesvigſke Øer i Veſterhavet, ligger c. 1 M. fra Faſtlandet mellem Øerne Manø og Sild, er $1\frac{3}{4}$ M. lang og indtil $\frac{1}{2}$ M. bred med 1,500 J. Den ſydlige Del hørte indtil Fredſlutningen 1864 mellem Danmark og Tyſkland til Ribe Amt. Den veſtlige Del er Flyveſand og Hede, men paa Øſtſiden, hvor Byerne ligge, findes en Del magert Agerland og gode Marſkegne. Den mandlige Befolkning er meſt ſysſelſat med Søfart og Fiſkeri, hvorfor Markarbejdet beſørges af Kvinderne. Paa Veſtkyſten opſamles en Del Rav.

Roncāliſke Marker, Slette ved Landsbyen Roncaglia i den italienſke Provins Piacenza, hvor de tyſke Kejſere ſædvanlig opholdt ſig paa deres Tog og hvor de jævnlig afholdt Rigsdage, ſaaledes 996 og 1154.

Roncesvalles [vāljes], franſk **Roncevaux** [rongsvō], Pas i Pyrenæerne, 5 M. n. ø. for Pamplona, bekjendt ved Rolandsſagnet (ſ. **Roland**), kaldes nu Rolandsporten.

Ronda, Stad i den ſpanſke Prov. Malaga, 9 M. v. for Malaga, i en herlig Egn; 20,000 J. Vaaben- og Klædefabriker. Stærkt beſøgte Markeder. Aarlige Tyrefægtninger.

Rondane ell. **Ronderne**, et mægtigt Alpeknippe paa Grænſen mellem Øſterdalen og Gudbrandsdalen i Norge, med Tinder, der naa op til over 6,700 F. (2,100 Met.).

Rōnde, fr., en af en Officer ført Patrouille, der om Natten efterſer Vagter og Poſter. **Rondevej**, en ſmal Gang bag et Bryſtværn ell. Glacis, nærmeſt beſtemt til der at opſtille Vagtpoſter, ſom kunne holde Øje med det foranliggende Terrain.

Rōndo (fr. Rondeau), et lille Digt af franſk Herkomſt, i hvilket den førſte eller de førſte Verslinjer vende tilbage i Midten og i Slutningen. I Muſ. har R. i Tidernes Løb antaget noget forſkjellig Skikkelſe, men dens charakteriſtiſke Mærke, den periodiſke Tilbagevenden af Hovedthemaet (Rondoſatſen), er ſtadig beholdt. I Sonaten og Symphonien er Slutningsſtykket ofte i Rondoform. **Rondolētto** ell. **Rondīno**, en lille Rondo.

Ronge, Johannes, Hovedſtifter af Tyſk-Katholikernes Sekt, f. 16 Oct. 1813 i Biſchofswalde i Schleſien, d. 20 Oct. 1887, ſ. **Tyſk-Katholiker**.

Rongeri [rongſcherī] kaldes i Kattuntrykkerierne Borttagning af Farverne ved Ætsbejſer.

Roning. England er Roſportens Hjemſtavn. Den førſte Kaproning fandt Sted i London 1715; den kaldtes „Scullerløbet" og foretoges under dette Navn hvert Aar. I dette Aarhundrede indførtes R. ved Univerſiteterne, 1815 i Oxford, lidt ſenere i Cambridge, og 1829 begyndte de verdensberømte Kaproninger mellem de to Univerſiteter paa Themſen, ſom ſiden 1856 finde Sted hvert Aar. Af andre Kaproninger i England kan ſærlig mærkes det 1839 ſtiftede »Henley on Thames's Royal Regatta«. 1886 afholdtes omtrent 300 Kaproninger i England. Fra dette Land ſpredte Intereſſen for R. ſig til andre Lande, ſærlig Nordamerika, ſenere til Frankrig og Tyſkland, og flere internationale Kaproninger have fundet Sted, hvori Englænderne ofteſt have ſejret. I Danmark indførtes R. ſom Sport 1866, men den har dog førſt taget et kraftigt Opſving fra 1880, da de tidligere ſtiftede Roklubber gik over i den ſamme Aar oprettede Kjøbenhavns Roklub. 8 Oct. 1885 dannedes endelig „Danſk Forening for Roſport" ſom et Bindeled mellem de forſkjellige Klubber. Den omfatter nu (1888) 18 Klubber med 57 Baade. Ogſaa i Sverige og Norge er R. indført ſom Sport, og ſkandinaviſke Kaproninger have fundet Sted 1883 i Chriſtiania, 1884 i Stockholm og 1886 i Holbæk. **Kaproningsbaaden** er i dette Aarhundrede bleven udviklet til ſtor Fuldkommenhed. Der findes to Typer: Outriggere, lange og ſmalle Baade, forſynede med lette Jærnſtativer udenbords, hvorpaa Aaretollene ere anbragte, og Inriggere, bredere Baade, ſom have Aaretollene anbragte paa ſelve Rælingen eller Aaregange indſkaarne i denne. Medens den førſte Form iſær anvendes i England, hvor Kaproningen finder Sted paa Floderne, benyttes ſidſtnævnte Form endnu væſentligſt her i Norden paa Grund af det aabne Farvand med ofte ſtærk Bølgegang. Aarernes Antal er meget forſkjelligt; de hyppigſt brugte ere 4 Aarers Baade, men der findes ogſaa indtil 12 Aarer. Ejendommelige for England ere de ſaakaldte »Sculling boats« med to Aarer for en enkelt Roer, der i Almindelighed benyttes ved Kaproningerne om Meſterſkabet i R.

Ronneburg, Stad i Hertugd. Sachſen-Altenburg, 3 M. ſ. v. for Altenburg. 6,000 J. Fabrikation af Tobak og Uldſtoffer; Handel med Korn og Uld. Sundhedsbrønd.

Ronneby, forhen **Rotneby**, Stabelſtad i Sverige, i en af Blekings ſmukkeſte Egne, ved R.- ell. **Rotneaaen**, c. $\frac{1}{4}$ M. fra dennes Udløb i Øſterſøen. Bankkontor, Sparekaſſe, Jærnbaneſtation. 1,900 J. (1886). R. nævnes ſom Kjøbſtad ved Slutn. af det 14de Aarh., blev 1564 plyndret og brændt af Svenſkerne og miſtede ſine Kjøbſtadsprivilegier ved Carlskronas Anlæggelſe, men fik ſin Stabelſtadsret tilbage 1879. Kort ſ. for Staden ligger **R.s Sundhedsbrønd**, hvis Vand, et alunholdigt Jærnvand, har viſt ſig ſærdeles virkſomt for Blegſot, Blodmangel, Mavekatarrh, Gigt, ſamt rheumatiſke Sygdomme; Staal- og Dyndbade ved Brønden, Strømbade i Skjærgaarden.

Ronſard, Pierre [rongſāhr], franſk Digter, f. 1524, tjente ſom Dreng Hertugen af Orléans og Kong Jakob VI af Skotland ſom Page og blev i ſin førſte Ungdom anvendt i diplomatiſk Tjeneſte; men da en Sygdom 1541 havde ødelagt hans Hørelſe, hengav han ſig i 7 Aar til Enſomhed og klaſſiſke Studier i Collège Coqueret ſammen med Baïf, Remy, Belleau, Muret o. fl. Med disſe Venner ſamt Jodelle og Joach. du Bellay, hvis Kreds kaldtes Plejaden, beredte R. ſin paatænkte Reform af den franſke Literatur, hvis Henſigt var ikke alene at indføre de græſke og latinſke Digteres og Proſaiſters Stil og Billeder i franſk Poeſi og Proſa, men ligefrem at indføre græſke og latinſke Ord. Ved ſit Epos »La Franciade«, af hvis paatænkte 24 Sange kun 4 udkom, vilde R. viſe ſig ſom ſit Lands Homer; men dette ſaa vel ſom hans i ſin Tid ſaa beundrede Oder ere ulæſelige. Derimod viſer R. et virkeligt poetiſk Talent i lettere Smaadigte, hvor han opgiver ſin Græciſering og Latiniſering og ofte opnaar en muſikalſk lyriſk Klang. Han var højt hædret af de 4 ſidſte Konger af Huſet Valois og tillige af Eliſabeth af England og Maria Stuart. Tasſo forelagde ham Prøver af »La Gerusalemme liberata« til Bedømmelſe; paa tyſke og engelſke Univerſiteter holdtes Forelæsninger over hans Værker. R. døde 1585. Hans »Oeuvres choisies« ere udgivne af Ste.-Beuve 1828 og af Noël 1862.

Ronsdorf, Stad i den preusſiſke Rhinprov., ¾ M. ſ. ø. for Elberfeld. 11,000 J. Betydelig Induſtri i Jærn- og Kobbervarer, Papir, Silke- og Bomuldsſtoffer; Kobberhammerværker. **Ronsdorfere**, ſ. **Ellerſke Sekt.**

Ronſe, ſ. **Renaix.**

Rood of land [ruhd ov lænnd], et engelſk Flademaal, lig 2,568 danſke □ Alen ell. 1,467 Skjæpper Land.

Roon, Albert Th. E. v., preusſiſk Krigsminiſter, f. 30 Apr. 1803 i Pommern, blev 1821 Lieutenant og 1827 Lærer ved Cadetcorpſet i Berlin. Han ſkrev 1832 for dette en geographiſk Haandbog („Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde", 3dje Opl., 3 Bd., 1847—55), ſenere en Lærebog („Anfangsgründe der Erd-, Völker- und Staatenkunde"), der er udkommen i 12 Oplag og over 50,000 Aftryk, og 1837 en mere ſpeciel „Militäriſche Länderbeſchreibung von Europa". 1835 blev R. Lærer ved Krigsſkolen og 1845 Major i Generalſtaben og var 1844 ffg. Prins Friedr. Carls militære Lærer. 1849 var R. Stabschef ved et af Hærcorpſerne paa Toget til Baden, blev Oberſtlieutenant og Regimentschef, fik 1856 en Brigade og 1858 en Diviſion at føre. 1858 indgav han til Prinsregenten en Fremſtilling af den preusſiſke Hærordnings Mangler, iſær med Henſyn til en hurtig Mobiliſering; han optoges derfor i den Commisſion, der ſkulde raadſlaa om Hærens Omdannelſe, og blev 5 Dec. 1859 Krigsminiſter (1867—71 tillige Marineminiſter). I denne Stilling gjennemførte han med ſtor Dygtighed den nye Hærordning, ſom i Krigen 1866 ſtod ſin Prøve, blev til Løn General og fik af Landdagen bevilget en Dotation, ſamt valgtes til den nordtyſke Rigsdag. Ved Forbundsraadets Oprettelſe 1867 fik R. Sæde deri, udviklede nu ogſaa de andre nordtyſke Hærcorpſer og blev efter Krigen 1870—71 ophøjet til Greve, udſtyret med en rig Dotation og 1 Jan. 1873 Generalfeltmarſchal. Samtidig blev han preusſiſk Førſteminiſter, dog kun til Nov. ſ. A., og afgik da tillige ſom Krigsminiſter. D. 28 Febr. 1879.

Roos, Johann Heinrich, tyſk Landſkabs- og Dyrmaler, f. 1631 i Ottendorf i Pfalz, d. 1685 i Frankfurt a. M., lærte Malerkunſten i Holland og nedſatte ſig efter et Ophold i Italien i Frankfurt 1657. R.s Landſkaber med Dyr have ſtor Fortjeneſte ved deres Sandhed og Driſtighed; hans Raderinger, 44 i Tallet, ere udtryksfulde og i høj Pris; han malede ogſaa, iſær i ſine ſenere Aar, mange Portræter. — Hans Sønner, **Philipp Peter R.**, f. 1657, d. 1706, bekjendt i Italien under Navnet „**Roſa di Tivoli**", og **Johann Melchior R.**, f. 1659, d. 1731 i Frankfurt, vandt begge Navn ſom Dyrmalere. — En Sønneſønsſøn, **Joſ. R.**, f. 1728 i Wien, d. 1805, var ligeledes Maler i ſamme Kunſtretning.

Rooſebeke, By i Veſtflandern n. for Kortrijk, bekjendt af Slaget 27 Nov. 1382, hvor den franſke Konge Carl VI ſejrede over Flamlænderne.

Roots Blæſer [ruhts], et Blæſeapparat, ſom bruges meget til Nedſmeltning af Jærn i Kupolovne. To cylindriſke Legemer med Grundflader omtr. ſom Ottetal og Frembringerne parallele med Axerne dreje ſig om vandrette Axler, ſaaledes at Overfladerne ſtedſe ere i Berøring med hinanden; ligger f. Ex. det ene Ottetal vandret, ſtaar det andet lodret. Det hele er omgivet af en tætſluttende Kapſel med to Aabninger, ſaaledes at den Luft, ſom ſtrømmer ind gjennem den ene, ſlynges ud gjennem den anden ved Cylindrenes Omdrejning og føres til Ovnen. Giver Luft af højere Spænding end Viftebælgen.

Roque, San [rōke], 1) Stad i den ſpanſke Prov. Cadiz, 1 M. n. for Gibraltar. 8,000 J. — 2) Forbjærg paa Braſiliens Øſtkyſt under 5° 28′ ſ. Br.

Roquebrune [rokkbrÿhn], en lille Stad i det franſke Dep. Søalperne, 1 M. fra Italiens Grænſe, i Nærheden af Middelhavet. Beſøgt Curſted. Store Olivenplantninger.

Roquefort [rokkfāāhr], Landsby i det franſke Dep. Aveyron, 7 M. ſ. ø. for Rhodez, er bekjendt ved den her af Faaremælk tilberedte fortrinlige Oſt. Oſtene lagres i Klippegrotter; aarlig Omſætning til Beløb af c. 8 Mill. Francs.

Roquemaure [rokkmāāhr], Stad i det franſke Dep. Gard ved Rhône, 5 M. ø. n. ø. for Nimes. 3,000 J. Vinavl. Storartet Tilvirkning af Vinfade.

Roqueplan, Louis Vict. Neſtor [rokkplāng], franſk Forfatter, f. 1804, d. 1870, var en Tid lang Medarbejder ved forſkjellige Blade og Redacteur af »Figaro«, ſiden Directeur for flere Theatre, deriblandt Grand Opéra, Opéra comique og Châtelet-Theatret. Som Forfatter er han meſt bekjendt ved ſin lunefulde Bog »Les coulisses de l'Opéra« (1855); ogſaa ſkrev han »La vie parisienne« (1853), »Parisine« (1869) o. fl.

Roquette, Otto [rokētt], tyſk Digter, f. 19 Apr. 1824 i Krotoſchin i Poſen, ſtuderede i Heidelberg, Berlin og Halle Philologi, Hiſtorie og Literatur, blev 1851 Dr. phil. i Halle og 1862 Profesſor i Literaturhiſtorie ved Krigsakademiet i Berlin, men opgav allerede n. A. denne Stilling. Ogſaa en ſenere Anſættelſe i Berlin var kun af forbigaaende Varighed; men 1869 modtog han et Profesſorat i tyſk Sprog og Literaturhiſtorie ved den polytechniſke Skole i Darmſtadt, og i denne Stilling er han bleven. Hans nydelig formede Æventyrdigt „Waldmeiſters Brautfahrt" med Billeder af det muntre Liv ved Rhinen vakte ſtrax ved ſin Fremkomſt (1851) ſtor Opſigt og har ſiden oplevet 58 Oplag, ligeſom hans førſte Gang 1852 udkomne „Lieder" virkede betagende ved deres friſke Ynde og ungdommelig ſprudlende Livslyſt. Hans ſenere Arbejder af lyriſk-epiſk Charakter ſamt Dramaer, Romaner og Noveller viſe vel den ſamme gratiøſe og glatte Form og en vis Livlighed, men ikke ſynderlig Dybde eller fremſkridende Udvikling af hans Digterindividualitet. Størſt Værd have viſtnok en Del af hans mindre Fortællinger („Erzählungen“ 1859, „Neue Erzählungen“ 1862, „Neues Novellenbuch“ 1884 o. fl.). R. har ogſaa udgivet en „Geſchichte der deutſchen Litteratur“ (3dje Udg. 1879) og et Par andre literærhiſtoriſke Skrifter.

Roquette, la [ſ. o.], Cellefængſel i Paris, hvor de dødsdømte henſættes til deres Henrettelſe og de til Tvangsarbejde dømte, indtil de kunne føres bort til deres endelige Beſtemmelſessted. Henrettelſen i Paris foregaar i Reglen uden for Porten af dette Fængſel.

Ror, et Stykke ſtærkt bygget Træ af en ſæregen Form, ſom ved Hager og Lykker er fæſtet til Agterſtavnen af et Skib; det benyttes til at ſtyre dette med, idet man ved Hjælp af et Rat drejer en Træ- ell. Jærnſtang, **Rorpinden**, og herved R. til den ene eller anden Side. R. ſiges at lægges ſtyrbord eller bagbord, op eller i Læ, naar Rattet ved at drejes bevæger Rorpinden (der tænkes at gaa for efter) mod Styrbord, Bagbord, op til Luvart eller ned mod Læ, og Skibet vil da bevæge ſig den modſatte Vej. **Rorgængeren**, den Mand, hvem Skibets Styring er betroet.

Rorāte kaldes i Romerkirken den Gudstjeneſte, ſom i Adventstiden holdes ved Daggry, fordi man der plejer at ſynge Eſ. 45, 8: R. coeli desuper (lat., d. e. Drypper, I Himle! fra oven ned). Ogſaa bruges R. ſom Navn paa den 4de Søndag i Advent og den forudgaaende Onsdag.

Rorſchach, Flække i Cant. St. Gallen i Schweiz ved Bodenſøen, 2 M. ø. n. ø. for St. Gallen. 5,000 I. Uldſpinderi. Havn og Dampſkibsfart paa Bodenſøen. Curſted.

Rōſa, Martinez de la, ſ. **Martinez**.

Rōſa, Pietro, italienſk Archæolog, f. 1815 i Rom, Senator og Generalinſpecteur for Muſeerne, leder Udgravningerne i Rom. Hans Arbejder, deriblandt hans Planer over den appiſke Vej, ere udgivne i det romerſke archæologiſke Selſkabs Skrifter.

Rōſa, Salvator, ital. Maler og Raderer, tillige Satiredigter og Muſiker, f. 1615 i Renella ved Napoli, d. 1673 i Rom, var beſtemt for Studeringerne, men forlod dem, ſaa ſnart han blev voxen, for at dyrke Muſiken og Malerkunſten. Om han end er paavirket af Caravaggio og Spagnoletto, er hele hans Udvikling dog ganſke ſelvſtændig. De Emner, der pasſede bedſt til hans æventyrlige Charakter og lige ſaa æventyrlige Liv, vare vilde Naturoptrin, Overfald af Røvere, Slagſtykker og gruſomme Martyrhiſtorier, og heri viſte han ſit Talents hele Liv og fyrige Kraft; men han har ogſaa i de ſkjønneſte Landſkaber og Søſtykker med rolig Aftenſtemning lige ſaa vel ſom i det ædlere Hiſtoriemaleri viſt ſin Aands ſtore Omfang, ſine Tankers Alvor og Dybde. Han opholdt ſig vexelvis i Napoli, Firenze og Rom, meſt paa ſidſtnævnte Sted, hvorfor han hyppig tages med under den romerſke Skole, navnlig ſom Landſkabsmaler. I ſine Raderinger, 40 Blade, behandlede han med Lethed og Kjækhed de ſamme Emner, dog hyppigere enkelte Figurer end Compoſitioner. Hans Malerier findes i Europas vigtigſte Gallerier, og navnlig kan den kongel. Maleriſamling i Kjøbenhavn roſe ſig af i „Jonas, ſom prædiker for Niniviterne“ at eje et Hovedbillede af R.

Roſālie, Sicilianernes ſtore Helgeninde, døde imellem 1160 og 1180. I Følge Sagnet nedſtammede hun fra de gammel-ſicilianſke Konger og levede ſom Eneboerſke paa Bjærget Pellegrino ved Palermo. Hendes Mindefeſt fejres i Palermo 4 Sept. med ſtor Pragt, og en kolosſal Statue af R. føres endnu paa denne Dag i Triumph omkring i Staden.

Roſālie bruges om et Motivs Tilbagevenden paa forſkjellige Tonetrin, et bekvemt og ofte uundværligt Middel til at opnaa ſtigende Virkning. R., det tyſke „Schuſterfleck“, bruges ſom Spottenavn, naar Misbrug af denne Effects Anvendelſe udarter til ſmagløs Monotoni. Navnet ſkal hidrøre fra en italienſk Sang, »Rosalia cara mia«.

Roſamunde, Datter af Gepiderkongen Kunimund, ægtede ſin Faders Morder, Langobarderkongen Alboin, ſom hun lod dræbe 573. For at undgaa Langobardernes Forbitrelſe flygtede hun med ſin Elſker og Medſkyldige Helmigis til den græſke Exarch i Ravenna, Longinus; da denne friede til hende, rakte hun Helmigis Giftbægeret, men han nødte hende til ſelv at tømme det.

Roſamunde, Sir Walter Cliffords ſkjønne Datter, Kong Henrik II.s Maitresſe. Hun ſynes at være død c. 1177 og blev begravet i Nonnekloſtret i Godſtow. Paa Befaling af Biſkop Hugo af Lincoln blev hendes Lig flyttet fra Kirken ud paa Kirkegaarden. Det er alt, hvad der vides om hende. At hun blev ſkjult i en Labyrinth af Kong Henrik, at hun fødte ham to Sønner og at Dronningen ryddede hende af Vejen, ſom de talrige Sagn om hende fortælle, ſtrider imod hiſtoriſke Kjendsgjerninger. Hendes Skæbne har ofte været Gjenſtand for digteriſk Behandling.

Roſanilin, ſ. **Fuchſin**.

Roſaplet, ſmaa, roſenrøde, ſvagt ophøjede, flygtige Pletter, der i den førſte Uge af den typhoide Feber viſe ſig paa Lemmer og Bryſt.

Roſārio, Stad i den argentinſke Forbundsſtat Santa Fé ved Floden Paranas højre Bred, 37 M. n. v. for Buenos Ayres, med 42,000 I. (1884), er en af Forbundsſtaternes vigtigſte Havne, har en mediciniſk Skole og betydelig Udførſel af Huder, Uld, Heſtehaar og Kobber. Jærnbaneforbindelſe mod N. V. til hen imod Grænſen af Bolivia og mod S. Ø. til Buenos Ayres.

Rōſas, Stad i den ſpanſke Prov. Catalonien, 17 M. n. ø. for Barcelona, i Nærheden af Roſas-Bugten og den franſke Grænſe, med 3,000 I. Havn. Fort.

Rōſas, J. Manuel de, Præſident i Argentina 1829—52, f. 1798 i Buenos Ayres, tilbragte ſin Ungdom iblandt Gauchoerne og antog deres raa Sæder og Levemaade. 1820 tog han førſte Gang Del i det politiſke Liv ſom paatænkte 24 Sange kun 4 udkom, vilde R. viſe ſig ſom ſit Lands Homer; men dette ſaa vel ſom hans i ſin Tid ſaa beundrede Oder ere ulæſelige. Derimod viſer R. et virkeligt poetiſk Talent i lettere Smaadigte, hvor han opgiver ſin Græciſering og Latiniſering og ofte opnaar en muſikalſk lyriſk Klang. Han var højt hædret af de 4 ſidſte Konger af Huſet Valois og tillige af Eliſabeth af England og Maria Stuart. Taſſo forelagde ham Prøver af »La Gerusalemme liberata« til Bedømmelſe; paa tyſke og engelſke Univerſiteter holdtes Forelæsninger over hans Værker. R. døde 1585. Hans »Oeuvres choisies« ere udgivne af Ste.-Beuve 1828 og af Noël 1862.

Ronsdorf, Stad i den preusſiſke Rhinprov., ¾ M. ſ. ø. for Elberfeld. 11,000 J. Betydelig Induſtri i Jærn- og Kobbervarer, Papir, Silke- og Bomuldsſtoffer; Kobberhammerværker. **Ronsdorfere**, ſ. **Ellerſke Sekt.**

Ronſe, ſ. **Renaix.**

Rood of land [ruhd ov lænnd], et engelſk Flademaal, lig 2,568 danſke □ Alen ell. 1,467 Skjæpper Land.

Roon, Albert Th. E. v., preusſiſk Krigsminiſter, f. 30 Apr. 1803 i Pommern, blev 1821 Lieutenant og 1827 Lærer ved Cadetcorpſet i Berlin. Han ſkrev 1832 for dette en geographiſk Haandbog („Grundzüge der Erd-, Völker- und Staatenkunde", 3dje Opl., 8 Bd., 1847—55), ſenere en Lærebog („Anfangsgründe der Erd-, Völker- und Staatenkunde"), der er udkommen i 12 Oplag og over 50,000 Aftryk, og 1837 en mere ſpeciel „Militäriſche Länderbeſchreibung von Europa". 1835 blev R. Lærer ved Krigsſkolen og 1845 Major i Generalſtaben og var 1844 ffg. Prins Friedr. Carls militære Lærer. 1849 var R. Stabschef ved et af Hærcorpſerne paa Toget til Baden, blev Oberſtlieutenant og Regimentschef, fik 1856 en Brigade og 1858 en Diviſion at føre. 1858 indgav han til Prinsregenten en Fremſtilling af den preusſiſke Hærordnings Mangler, iſær med Henſyn til en hurtig Mobiliſering; han optoges derfor i den Commisſion, der ſkulde raadſlaa om Hærens Omdannelſe, og blev 5 Dec. 1859 Krigsminiſter (1867—71 tillige Marineminiſter). I denne Stilling gjennemførte han med ſtor Dygtighed den nye Hærordning, ſom i Krigen 1866 ſtod ſin Prøve, blev til Løn General og fik af Landdagen bevilget en Dotation, ſamt valgtes til den nordtyſke Rigsdag. Ved Forbundsraadets Oprettelſe 1867 fik R. Sæde deri, udviklede nu ogſaa de andre nordtyſke Hærcorpſer og blev efter Krigen 1870—71 ophøjet til Greve, udſtyret med en rig Dotation og 1 Jan. 1873 Generalfeltmarſchal. Samtidig blev han preusſiſk Førſteminiſter, dog kun til Nov. ſ. A., og afgik da tillige ſom Krigsminiſter. D. 23 Febr. 1879.

Roos, Johann Heinrich, tyſk Landſkabs- og Dyrmaler, f. 1631 i Ottendorf i Pfalz, d. 1685 i Frankfurt a. M., lærte Malerkunſten i Holland og nedſatte ſig efter et Ophold i Italien i Frankfurt 1657. R.s Landſkaber med Dyr have ſtor Fortjeneſte ved deres Sandhed og Driſtighed; hans Raderinger, 44 i Tallet, ere udtryksfulde og i høj Pris; han malede ogſaa, iſær i ſine ſenere Aar, mange Portræter. — Hans Sønner, **Philipp Peter R.**, f. 1657, d. 1705, bekjendt i Italien under Navnet „Roſa di Tivoli", og **Johann Melchior R.**, f. 1659, d. 1731 i Frankfurt, vandt begge Navn ſom Dyrmalere. — En Sønneſønsſøn, **Joſ. R.**, f. 1728 i Wien, d. 1805, var ligeledes Maler i ſamme Kunſtretning.

Rooſebeke, By i Veſtflandern n. for Kortrijk, bekjendt af Slaget 27 Nov. 1382, hvor den franſke Konge Carl VI ſejrede over Flamlænderne.

Roots Blæſer [ruhts], et Blæſeapparat, ſom bruges meget til Nedſmeltning af Jærn i Kupolovne. To cylindriſke Legemer med Grundflader omtr. ſom Ottetal og Frembringerne parallele med Axerne dreje ſig om vandrette Axler, ſaaledes at Overfladerne ſtedſe ere i Berøring med hinanden; ligger f. Ex. det ene Ottetal vandret, ſtaar det andet lodret. Det hele er omgivet af en tætſluttende Kapſel med to Aabninger, ſaaledes at den Luft, ſom ſtrømmer ind gjennem den ene, ſlynges ud gjennem den anden ved Cylindrenes Omdrejning og føres til Ovnen. Giver Luft af højere Spænding end Viftebælgen.

Roque, San [rōke], 1) Stad i den ſpanſke Prov. Cadiz, 1 M. n. for Gibraltar. 8,000 J. — 2) Forbjærg paa Braſiliens Øſtkyſt under 5° 28' ſ. Br.

Roquebrune [rokkbrÿhn], en lille Stad i det franſke Dep. Søalperne, 1 M. fra Italiens Grænſe, i Nærheden af Middelhavet. Beſøgt Cursted. Store Olivenplantninger.

Roquefort [rokkfāāhr], Landsby i det franſke Dep. Aveyron, 7 M. ſ. ø. for Rhodez, er bekjendt ved den her af Faaremælk tilberedte fortrinlige Oſt. Oſtene lagres i Klippegrotter; aarlig Omſætning til Beløb af c. 8 Mill. Francs.

Roquemaure [rokkmāāhr], Stad i det franſke Dep. Gard ved Rhône, 5 M. ø. n. ø. for Nimes. 3,000 J. Vinavl. Storartet Tilvirkning af Vinfade.

Roqueplan, Louis Vict. Neſtor [rokkplāng], franſk Forfatter, f. 1804, d. 1870, var en Tid lang Medarbejder ved forſkjellige Blade og Redacteur af »Figaro«, ſiden Directeur for flere Theatre, deriblandt Grand Opéra, Opéra comique og Châtelet-Theatret. Som Forfatter er han meſt bekjendt ved ſin lunefulde Bog »Les coulisses de l'Opéra« (1855); ogſaa ſkrev han »La vie parisienne« (1853), »Parisine« (1869) o. fl.

Roquette, Otto [rokett], tyſk Digter, f. 19 Apr. 1824 i Krotoſchin i Poſen, ſtuderede i Heidelberg, Berlin og Halle Philologi, Hiſtorie og Literatur, blev 1851 Dr. phil. i Halle og 1862 Profesſor i Literaturhiſtorie ved Krigsakademiet i Berlin, men opgav allerede n. A. denne Stilling. Ogſaa en ſenere Anſættelſe i Berlin var kun af forbigaaende Varighed; men 1869 modtog han et Profesſorat i tyſk Sprog og Literaturhiſtorie ved den polytechniſke Skole i Darmſtadt, og i denne Stilling er han bleven. Hans nydelig formede Eventyrdigt „Waldmeiſters Brautfahrt" med Billeder af det muntre Liv ved Rhinen vakte ſtrax ved ſin Fremkomſt (1851) ſtor Opſigt og har ſiden oplevet 58 Oplag, ligeſom hans førſte Sang 1852 udkomne „Lieder" virkede betagende ved deres friſke Ynde og ungdommelig ſprudlende Livslyſt. Hans ſenere Arbejder af lyriſk-epiſk Charakter ſamt Dramaer, Romaner og Noveller viſe vel den ſamme gratiøſe og glatte Form og en vis Livlighed, men ikke ſynderlig Dybde eller fremſkridende Udvikling af hans Digterindividualitet. Størſt Værd have viſtnok en Del af hans mindre Fortællinger („Erzählungen“ 1859, „Neue Erzählungen“ 1862, „Neues Novellenbuch“ 1884 o. fl.). R. har ogſaa udgivet en „Geſchichte der deutſchen Litteratur“ (3dje Udg. 1879) og et Par andre literærhiſtoriſke Skrifter.

Roquette, la [ſ. o.], Cellefængſel i Paris, hvor de dødsdømte henſættes til deres Henrettelſe og de til Tvangsarbejde dømte, indtil de kunne føres bort til deres endelige Beſtemmelſesſted. Henrettelſen i Paris foregaar i Regelen uden for Porten af dette Fængſel.

Ror, et Stykke ſtærkt bygget Træ af en ſæregen Form, ſom ved Hager og Lykker er fæſtet til Agterſtavnen af et Skib; det benyttes til at ſtyre dette med, idet man ved Hjælp af et Rat drejer en Træ- ell. Jærnſtang, **Rorpinden**, og herved R. til den ene eller anden Side. R. ſiges at lægges ſtyrbord eller bagbord, op eller i Læ, naar Rattet ved at drejes bevæger Rorpinden (der tænkes at gaa for efter) mod Styrbord, Bagbord, op til Luvart eller ned mod Læ, og Skibet vil da bevæge ſig den modſatte Vej. **Rorgængeren**, den Mand, hvem Skibets Styring er betroet.

Rorāte kaldes i Romerkirken den Gudstjeneſte, ſom i Adventstiden holdes ved Daggry, fordi man der plejer at ſynge Eſ. 45, 8: R. coeli desuper (lat., d. e. Drypper, I Himle! fra oven ned). Ogſaa bruges R. ſom Navn paa den 4de Søndag i Advent og den forudgaaende Onsdag.

Rorſchach, Flække i Cant. St. Gallen i Schweiz ved Bodenſøen, 2 M. ø. n. ø. for St. Gallen. 5,000 I. Uldſpinderi. Havn og Dampſkibsfart paa Bodenſøen. Curſted.

Rōſa, Martinez de la, ſ. **Martinez**.

Rōſa, Pietro, italienſk Archæolog, f. 1815 i Rom, Senator og Generalinſpecteur for Muſeerne, leder Udgravningerne i Rom. Hans Arbejder, deriblandt hans Planer over den appiſke Vej, ere udgivne i det romerſke archæologiſke Selſkabs Skrifter.

Rōſa, Salvator, ital. Maler og Raderer, tillige Satiredigter og Muſiker, f. 1615 i Renella ved Napoli, d. 1673 i Rom, var beſtemt for Studeringerne, men forlod dem, ſaa ſnart han blev voxen, for at dyrke Muſiken og Malerkunſten. Om han end er paavirket af Caravaggio og Spagnoletto, er hele hans Udvikling dog ganſke ſelvſtændig. De Emner, der paſſede bedſt til hans æventyrlige Charakter og lige ſaa æventyrlige Liv, vare vilde Naturoptrin, Overfald af Røvere, Slagſtykker og gruſomme Martyrhiſtorier, og heri viſte han ſit Talents hele Liv og fyrige Kraft; men han har ogſaa i de ſkjønneſte Landſkaber og Søſtykker med rolig Aftenſtemning lige ſaa vel ſom i det ædlere Hiſtoriemaleri viſt ſin Aands ſtore Omfang, ſine Tankers Alvor og Dybde. Han opholdt ſig vexelvis i Napoli, Firenze og Rom, meſt paa ſidſtnævnte Sted, hvorfor han hyppig tages med under den romerſke Skole, navnlig ſom Landſkabsmaler. I ſine Raderinger, 40 Blade, behandlede han med Lethed og Kjækhed de ſamme Emner, dog hyppigere enkelte Figurer end Compoſitioner. Hans Malerier findes i Europas vigtigſte Gallerier, og navnlig kan den kongel. Maleriſamling i Kjøbenhavn roſe ſig af i „Jonas, ſom prædiker for Niniviterne“ at eje et Hovedbillede af R.

Roſālie, Sicilianernes ſtore Helgeninde, døde imellem 1160 og 1180. I Følge Sagnet nedſtammede hun fra de gammel-ſicilianſke Konger og levede ſom Eneboerſke paa Bjærget Pellegrino ved Palermo. Hendes Mindefeſt fejres i Palermo 4 Sept. med ſtor Pragt, og en koloſſal Statue af R. føres endnu paa denne Dag i Triumph omkring i Staden.

Roſālie bruges om et Motivs Tilbagevenden paa forſkjellige Tonetrin, et bekvemt og ofte uundværligt Middel til at opnaa ſtigende Virkning. R., det tyſke „Schuſterfleck“, bruges ſom Spottenavn, naar Misbrug af denne Effects Anvendelſe udarter til ſmagløs Monotoni. Navnet ſkal hidrøre fra en italienſk Sang, »Rosalia cara mia«.

Roſamunde, Datter af Gepiderkongen Kunimund, ægtede ſin Faders Morder, Langobarderkongen Alboin, ſom hun lod dræbe 573. For at undgaa Langobardernes Forbitrelſe flygtede hun med ſin Elſker og Medſkyldige Helmigis til den græſke Exarch i Ravenna, Longinus; da denne friede til hende, rakte hun Helmigis Giftbægeret, men han nødte hende til ſelv at tømme det.

Roſamunde, Sir Walter Cliffords ſkjønne Datter, Kong Henrik II.s Maitreſſe. Hun ſynes at være død c. 1177 og blev begravet i Nonnekloſtret i Godſtow. Paa Befaling af Biſkop Hugo af Lincoln blev hendes Lig flyttet fra Kirken ud paa Kirkegaarden. Det er alt, hvad der vides om hende. At hun blev ſkjult i en Labyrinth af Kong Henrik, at hun fødte ham to Sønner og at Dronningen ryddede hende af Vejen, ſom de talrige Sagn om hende fortælle, ſtrider imod hiſtoriſke Kjendsgjerninger. Hendes Skæbne har ofte været Gjenſtand for digteriſk Behandling.

Roſanilin, ſ. **Fuchſin**.

Roſaplet, ſmaa, roſenrøde, ſvagt ophøjede, flygtige Pletter, der i den førſte Uge af den typhoide Feber viſe ſig paa Lemmer og Bryſt.

Roſārio, Stad i den argentinſke Forbundsſtat Santa Fé ved Floden Paranas højre Bred, 37 M. n. v. for Buenos Ayres, med 42,000 I. (1884), er en af Forbundsſtaternes vigtigſte Havne, har en mediciniſk Skole og betydelig Udførſel af Huder, Uld, Heſtehaar og Kobber. Jærnbaneforbindelſe mod N. V. til hen imod Grænſen af Bolivia og mod S. Ø. til Buenos Ayres.

Rōſas, Stad i den ſpanſke Prov. Catalonien, 17 M. n. ø. for Barcelona, i Nærheden af Roſas-Bugten og den franſke Grænſe, med 3,000 I. Havn. Fort.

Rōſas, J. Manuel de, Præſident i Argentina 1829—52, f. 1793 i Buenos Ayres, tilbragte ſin Ungdom iblandt Gauchoerne og antog deres raa Sæder og Levemaade. 1820 tog han førſte Gang Del i det politiſke Liv ſom

Rytteranfører under en General Rodriguez og blev ſiden Chef i Kampen imod Indianerne. Han vandt derved en umaadelig Indflydelſe paa Gauchoerne, blev 1820—32 valgt til Præſident i La Plataſtaterne og efter en ny Krig mod Indianerne gjenvalgt 1835 med dictatoriſk Myndighed. Med forfærdelig Gruſomhed undertrykkede han det politiſke Modparti „Unitarierne", der nærmeſt repræſenterede Byerne og Civiliſationen, men gjennemførte derefter ſelv et endnu ſtrængere Enhedsregimente og lod over 20,000 Menneſker henrette eller ſnigmyrde for at vedligeholde ſin Magt. Endelig rejſte General Urquiza ſig imod ham og ſlog ham ved Braſiliens Hjælp 3 Febr. 1852, hvorefter han flygtede paa et engelſk Skib og boſatte ſig i England. D. 14 Marts 1877. Hans Datter Manuelita tog under hans Dictatur ikke ringe Del i Statsſtyrelſen.

Roscelinus, Johannes, ſcholaſtiſk Theolog, Kannik i Compiègne, hyldede den nominaliſtiſke Philoſophis Lære, at Fællesbegreberne ere blotte Navne uden virkelig Realitet. Da han gjorde Anvendelſe heraf paa den chriſtelige Treenighedslære, idet han lærte, at Fællesbegrebet Guddom ingen Realitet havde, og at de tre Perſoner vare tre Individer, blev han anklaget for Tritheisme og paa Synoden i Soiſſons 1092 tvungen til Tilbagekaldelſe. 1119 havde han en literær Strid med ſin fordums Diſcipel Abailard. Hans Dødsaar er ubekjendt.

Roſcher, Wilh., fremragende tyſk nationaløkonomiſk Forfatter, f. 21 Oct. 1817 i Hannover, var førſt Profeſſor i Göttingen, men blev derefter 1848 kaldet til Leipzig. Hans førſte Værk var af hiſtoriſk Indhold, „Leben, Werk und Zeitalter des Thucydides" (1842), medens hans ſenere Arbejder alle ere af overvejende nationaløkonomiſk Indhold; men han betragter i Regelen de nationaløkonomiſke Forhold fra et hiſtoriſk Standpunkt, og han har ved denne Opfattelſesmaade grundlagt en ny Skole i Tyſkland. Blandt hans Værker maa fremhæves „Geſchichte der engliſchen Volkswirthſchaftslehre" (1851), „Ueber Kornhandel und Theuerungspolitik", ſom har oplevet tre Oplag, ſamt endelig „Syſtem der Volkswirthſchaft", der er udkommet i mange Oplag (1ſte Udgave 1854), „Anſichten der Volkswirthſchaft" (1861; 3dje Opl. 1878) og „Geſch. der National-Oekonomik in Deutſchland" (1874).

Röſcius Gällus, Quintus, berømt romerſk Skueſpiller, var Slave af Fødſel og levede til hen imod Midten af det 1ſte Aarh. f. Chr.; han var en Ven af Sulla og Cicero, der forſvarede ham Aar 76 i en endnu bevaret Tale. R. var ikke blot fortrinlig udſtyret af Naturen, men beſad tillige en ualmindelig Dannelſe; han udmærkede ſig navnlig i Komedien.

Roscoe, William [rōſko], engelſk Hiſtorieſkriver, f. 8 Marts 1753, var 1774—96 Sagfører og 1805—16 Banquier i Liverpool; han ſkrev 1788 et Digt imod Negerſlaveriet og talte ligeledes varmt for den franſke Revolution. 1806—16 var han Medlem af Underhuſet og ſkrev en Række politiſke Flyveſkrifter i friſindet Aand. R.s politiſke Hovedværker ere »The life of Lorenzo de Medici« (1795, 2 Bd.) og »The life and pontificate of Leo X« (4 Bd., 1805). D. 30 Juni 1831.

Roscöff, Flække i det franſke Dep. Finistère ved Kanalen, 7 M. n. ø. for Breſt. 5,000 J. Havn. Betydelig Handel med Grøntſager. Smughandel paa England.

Roscōmmon, 1) Shire i Irland, Prov. Connaught, omgivet af Shirerne Sligo, Leitrim, Longford, Weſtmeath, Kings, Galway og Mayo. 44,6 □ M. med 133,000 J. (1881), mod 254,000 J. i 1841. Landet er bølgeformet, faldende mod Ø. mod Floden Shannon, ſom her danner flere Søer, af hvilke de betydeligſte ere Lough Boſin og Lough Ree. Veſtgrænſen dannes i Shirets ſydlige Del af Floden Suck, der falder i Shannon. Mod N. V. er ſtore Moſedrag, mod N. et højt Bakkeland. Klimaet er koldt og fugtigt. Shiret indeholder gode Græsgange, og Kvægavlen indtager den førſte Plads i Landbruget. — 2) Hovedſtad i R.-Shire, 18 M. v. til n. for Dublin. 3,000 J. Uldvæverier og Pottemagerier. Slot.

Roſe (Rosa), Slægt af Roſenfamilien, omfatter Buſke med Barktorne, uligefinnede Blade med tilvoxede Axelblade, 5fligede Bægerblade, 5bladet Krone og en Hybenfrugt, hvis kjødede Del udgjøres af den ſtærkt udviklede Frugtbund, Underbægeret; findes kun nord for Krebſens Vendekreds. Kronbladene af R. gallica fra Mellemeuropa og R. centifolia fra Orienten anvendes i Medicinen; R. damascena leverer Roſenoljen (ſ. d. A.). Hos os findes flere Arter vildtvoxende; blandt disſe er R. canina, der tidligere har haft en flerſidig Anvendelſe i Medicinen, en af de almindeligſte og til Dels derfor ogſaa meſt variable. Af de dyrkede Sorter har man over 2,000 Varieteter, der deles i 1) Sommerroſer, ſom blomſtre ēn Gang om Aaret, i Juli, og 2) Efteraarsroſer, der give et Flor i Juli og et andet i Auguſt—September; til de ſidſte høre a) de remonterende Hybrider, b) Bourbonroſer, c) Teroſer, d) Maanedsroſer, e) Noiſetterne. De formeres ved Frø, Aflæggere, Stiklinger og Forædling, og de kræve en ikke for let Jord, der indeholder meget Næringsſtof. En ſyſtematiſk Inddeling af de dyrkede R. er næſten umulig, fordi de forſkjellige Grupper gaa over i hverandre i flere Henſeender, hvilket Syſtem man ſaa end vælger, en Følge af, at der er ſaa mange Baſtarder, at de virkelige Arter ikke mere lade ſig udfinde. Hos de gamle var R. Sindbillede paa Ungdom, blomſtrende Livskraft og Fortrolighed. Israeliterne og alle øſterlandſke Stammer plejede den med Omhu; Beretningerne om Grækernes Skikke bære tydelige Vidnesbyrd om dens Popularitet hos denne Nation, ſom havde helliget den til Aphrodite. Romerne holdt meget af R. og lod dem med ſtor Bekoſtning komme fjærnt fra, indtil de under Kejſer Domitian lærte den Kunſt at drive R. i Blomſt om Vinteren; ved deres Gilder bekranſede de ſig med R. og hvilede paa R., ligeſom de tilberedte Salver og Olje af dem. R. betragtede de ſom et Symbol paa Tavshed, og i deres Spiſeſale hængte de en R. under Loftet ſom en Advarſel om ikke at lade ſig forlede til Snakkeſalighed ved Nydelſen af Vinen; derfra ſtammer Betegnelſen „Roſen" paa viſſe

Feſtſale, iſær Spiſeſale, i fyrſtelige Slotte (f. Ex. Frederiksborg, Roſenborg), ſaa vel ſom Talemaaden at „tale sub rosa" (under R.), d. e. i dyb Hemmelighed, under fire Øjne. Ogſaa i Middelalderen ſtod R. i ſtor Anſeelſe (jvfr. **Roſenfeſt**); men det er dog Nutiden, der har bragt det videſt i Culturen og Forædlingen af den, og Frankrig, England og Belgien ſtaa øverſt i denne Henſeende. **Roſenfamilien** (Rosaceæ), Urter eller træagtige Planter af de frikronbladedes Orden, har i Regelen dybt delte eller ſammenſatte, fjer- eller haandribbede Blade med vedblivende Axelblade. Blomſten er regelmæsſig og omkringſædig, Bæger og Krone ofteſt 5bladede, hint undertiden med Bibæger; mange fri Støvdragere, Flerfoldfrugt, Smaafrugterne hyppigſt Nødder, undertiden Stenfrugter eller Bællekapsler; ingen Frøhvide, ret Kim. Familien, der er forholdsvis rigt repræſenteret i vor Flora, omfatter 45 Slægter med omtr. 1,100 Arter, der næſten udelukkende have hjemme i den nordlige Halvkugles kolde og tempererede Egne.

Roſe, den gyldne (Rosa aurea), kaldes den af Paven indviede R. af Guld, ſom ſtundum er bleven ſendt ſom Gave af den romerſke Stol til Fyrſter, der havde ydet eller ventedes at ville yde Kirken ſærlig Beſkyttelſe eller Tjeneſte. Den er ogſaa undertiden bleven ſkjænket til Stæder og Kirker. Dens Indvielſe maa kun finde Sted paa den 4de Faſteſøndag (Lætare), ſom derfor ogſaa kaldes **Roſenſøndag** (Dominica de rosa). Ceremonierne ved Indvielſen ere i Tidernes Løb blevne mere og mere pragtfulde og højtidelige. Pius IX ſendte den til Dronning Iſabella II af Spanien.

Roſe, den røde og den hvide, kaldtes efter Vaabenmærkerne de to engelſke Kongehuſe Lancaſter og York, mellem hvilke der i det 15de Aarh. førtes langvarige blodige Kampe (den engelſke Trediveaarskrig) om den engelſke Trone, ſom medførte hele Kongehuſet Plantagenets Udryddelſe, den engelſke Adels Svækkelſe og Slægten Tudors Tronbeſtigelſe. Krigen begyndte 1455 under Henrik VI af Linjen Lancaſter, hvem Edvard IV af Linjen York ſtødte fra Tronen, og endte 1485 med Richard III.s Fald og Huſet Tudors Tronbeſtigelſe. Hovedſlagene vare ved St. Albans (1455), Northampton og Wakefield (1460), Taunton (1461), Barnet og Tewkesbury (1471) og det afſluttende Slag ved Bosworth (1485).

Roſe, en tyſk Slægt af udmærkede Chemikere og Mineraloger. **Valentin R.** d. ældre, f. 1736 i Neu-Ruppin, d. 1771 i Berlin, hvor han var Apotheker og fra 1770 Asſesſor i Overmedicinalcollegiet. Han opdagede den efter ham opkaldte Metallegering, **R.s Metal,** en Legering af 2 Dele Bismut, 1 Del Bly og 1 Del Tin, der ſmelter allerede ved 94°. — Hans Søn, **Valentin R.** d. yngre, f. 1762, d. 1807 i Berlin, var Elev af Klaproth, efter hvis Raad han ſtuderede Pharmaci. 1792 overtog han Faderens Apothek, holdt Forelæsninger over Experimentalchemi og indlagde ſig ſom Asſesſor i Overmedicinalcollegiet (fra 1797) megen Fortjeneſte ved Bearbejdelſen af den preusſiſke Pharmakopoe ligeſom ved flere Arbejder i rent chemiſk, iſær analytiſk Retning. — Hans Søn, **Heinrich R.,** f. 6 Aug. 1795 i Berlin, lærte Pharmaci i Danzig, ſtuderede ſenere i Berlin, gik derpaa 1819 til Stockholm, hvor han arbejdede 1½ Aar under Berzelius, blev Dr. phil. i Kiel 1821, Docent i Chemi ved Berlins Univerſitet 1822, extraord. Profesſor 1823, ord. Profesſor 1835, Medlem af Videnſkabernes Akademi i Berlin 1832. Han døde temmelig pludſelig 27 Jan. 1864. Da næſten alle hans Arbejder gaa i analytiſk Retning, berøre de næſten alle Punkter af hele Chemiens Omraade, og ſkjønt R. ingenlunde har ladet ſig uden Vidnesbyrd i den organiſke Chemi, er det dog fortrinsvis den uorganiſke Chemi, han helligede ſine Arbejder, og det i den Grad, at næſten hver Side bærer Vidnesbyrd om hans utrættelige og ſamvittighedsfulde Virkſomhed. Hans Arbejder findes næſten alle i Poggendorffs „Annalen der Phyſik", men Reſultatet af dem alle har han nedlagt i ſin berømte „Handbuch der analytiſchen Chemie", ſom førſte Gang udkom 1829, hvis 6te Udgave beſkæftigede ham lige til hans Død (den blev ſiden fortſat af Finkener), og ſom baade paa Franſk og Engelſk har oplevet flere Udgaver. Dette Værk har gjort R. berømt ſom en af vor Tids førſte Analytikere. — Hans Broder, **Guſtav R.,** f. 28 Marts 1798 i Berlin, ſtuderede Mineralogi, Geologi og Chemi i Berlin, men fulgte derefter Broderens Exempel ved 1821—22 at fortſætte ſine chemiſke Studier i Stockholm under Berzelius. 1826 udnævntes han til extraord. Profesſor i Mineralogi ved Univerſitetet i Berlin (ord. Prof. 1839), ledſagede Alexander v. Humboldt paa dennes Underſøgelſesrejſer i Sibirien 1829 og meddelte Rejſens Udbytte i „Mineralogiſch-geognoſtiſche Reiſe nach dem Ural, Altai u. Kaſpiſchen Meere" (2 Bd., 1837—42). 1852 udgav han „Das kryſtallochemiſche Mineralſyſtem", der indeholder Principerne for den nu brugelige Claſſification af Mineralerne. Foruden de her nævnte Arbejder har han leveret mangfoldige mineralogiſke Afhandlinger til Poggendorffs „Annalen". D. 15 Juli 1873.

Roſe, Chriſtoffer Pauli, danſk Skueſpiller, f. 10 Oct. 1723 i Kjøbenhavn, d. 30 Oct. 1784, blev Student 1743 og ſiden Medlem af det danſke Skueſpillerſelſkab, ſom aabnede ſine Foreſtillinger paa Theatret i Læderſtræde 14 Apr. 1747, hvor R. debuterede ved ſamme Lejlighed. Hans nære Forhold til Holberg og Pilloy fik en væſentlig og gavnlig Indflydelſe paa hans kunſtneriſke Udvikling. Fortrinlig udruſtet af Naturen udviklede R. ved Studium og Flid ſine Evner og blev en af den danſke Scenes meſt anſete Kunſtnere. 1772, da Theatret kom under kongel. Beſtyrelſe, udnævntes R. til Inſtructeur; 1779 ægtede han Skueſpillerinden **Charlotte Eliſabeth Amalie R.,** født Böttger, f. 1738 i Kjøbenhavn, ſom paa Holbergs Tilſkyndelſe var gaaet til Theatret og 28 Juni 1752 debuterede ſom Leonore i „Kilderejſen". Hun fik efterhaanden et ſtort Repertoire, men var, navnlig i Sørgeſpillet, mindre tiltalende paa Grund af ſin ſvulſtige Declamation, hvorimod hun vandt Yndeſt i Lyſtſpillet, iſær i muntre og coquette Elſkerinderoller. Hun forfattede et Skueſpil, „Clarisſe eller den forviſte Frøken", og døde 23 Febr. 1793. — Førſtnævntes Datter, **Mette Marie R.**, f. 1747, debuterede 1761 paa den danſke Scene og vandt ſtrax levende Bifald. Hendes Theaterbane var glimrende, men kort. 1765 blev hun, da hun en Aften forlod Theatret, med Vold bortført af Grev Chr. Conr. Danneſkjold-Laurvig og betraadte ikke Scenen mere. Hun ægtede ſenere Kammermuſikus Schiørring og døde 1819.

Roſeau [ſō] ell. Charlottetown, Hovedſtad paa Sydveſtſiden af den engelſke Ø Dominica i Veſtindien. 5,000 J. God Havn.

Roſebery, Archibald Phil. Primroſe, Jarl af [rōhsberri], engelſk (ſkotſk) Statsmand, f. 1847, arvede allerede 1868 Peersværdigheden og optraadte første Gang 1871 ſom Forſlagsſtiller af Svaradreſſen paa Trontalen. 1874 foreſlog han en Comité om Valgmaaden for de ſkotſke og irſke Peerers Valg og blev ſelv dens Formand. Fra 1880 tog han livlig Del i Overhuſets Forhandlinger ſom udpræget Liberal, var 1881—83 Underſtatsſecretær i Indenrigsminiſteriet og ſtillede 1884 et Forſlag om Overhuſets Omdannelſe. Derefter var han i Febr.—Juni 1885 Lord-Seglbevarer og i Febr.—Juli 1886 Udenrigsminiſter under Gladſtone. R. regnes nu blandt det liberale Partis Ledere. Siden 1878 er han gift med Hannah Rothſchild.

Roſecranz, Will. Starke, nordamerikanſk General, f. 1819 i Staten Ohio, uddannedes i Weſtpoint Krigsſkole og blev 1842 Lieutenant, men var ſenere Civilingenieur i ſin Hjemſtat. Ved Borgerkrigens Udbrud 1861 tog han Tjeneſte ſom Oberſt og blev kort efter Brigadegeneral, udmærkede ſig i Veſtvirginia ved at udjage de indtrængte Sydſtatstropper og blev n. A. Chef for Miſſiſſippihæren. Han ſejrede ved Corinth 3—5 Oct. 1862 og ſenere ved Murfreesborough 1—3 Jan. 1863, men blev ſlaaet ved Chickamanga 19—20 Sept. ſ. A. og miſtede derefter ſin Commando. I Jan. 1864 blev han Øverſtbefalende i Miſſouri, men afgik efter Krigen.

Roſegger, Petri Kettenfeier, tyſk Novelliſt, f. 31 Juli 1843 i Landsbyen Alpel i Øvre-Steiermark, fik ſom Søn af en fattig Bonde kun en meget tarvelig Opdragelſe, maatte i ſin Barndom vogte Kvæg og blev 17 Aar gammel ſat i Lære hos en Landsbyſkrædder. I de 4 Aar, han tilbragte hos denne, vandrede han med ſin Meſter om paa Arbejde hos Bønderne fra Gaard til Gaard i ſin Hjemſtavn og blev ſaaledes paa det nøjeſte fortrolig med deres Liv og Tænkeſæt. Snart vaagnede den literære Trang i ham, og han, der næſten ingen Lejlighed havde til at ſkaffe ſig andres Bøger, begyndte nu ſelv at ſkrive og udbytte ſine Indtryk og Erfaringer i en Mængde poetiſke og proſaiſke Forſøg. Nogle af disſe, ſom han 1864 fik optaget i et Grazer Blad, henledede ſtrax Opmærkſomheden paa ham og ſkaffede ham Belyndere i Graz, der 1865—69 lod ham beſøge det derværende Handelsakademi. 1870 udkom hans første Bog, „Zither und Hackbrett", en Samling Dialektdigte, hvem R. Hamerlings varmt anbefalende Forord ſtrax ſikrede en god Modtagelſe; ſiden har R. under ſtadig voxende Popularitet udgivet en lang Række Noveller og Skizzer (hvoraf kun de ældſte fuldſtændig i Dialekt) under Titler ſom „Tannenharz und Fichtennadeln", „Sittenbilder", „Geſchichten aus Steiermark", „Geſtalten aus dem Volke", „Schriften des Waldſchulmeiſters", „Waldheimat", „Das Volksleben in Steiermark" o. fl. Aldrig er han gaaet uden for ſit ſpecielle Omraade, Skildringen af ſin Hjemſtavns Natur og Folkeliv; men paa dette er han ogſaa en Meſter, hvad enten han anſlaar en humoriſtiſk eller en dybt alvorlig Tone. Grundſtemningen er hos R. altid — i Modſætning til hans ligeſaa anſete Landsmand og Arbejdsfælle Anzengruber — optimiſtiſk og forſonende. R. har aldrig for længere Tid kunnet trives borte fra ſin Hjemſtavn; han bor om Vinteren i Graz, om Sommeren paa en lille Landejendom nær ved ſin Fødeby. Siden 1876 udgiver han et folkeligt Maanedsſkrift, „Der Heimgarten". 1885 paabegyndtes Udgivelſen af hans „Ausgewählte Schriften" (indtil 188 23 Bd.).

Roſellini, Ippolito, italienſk Ægyptolog, f. i Piſa 1800, d. 1843. Han deltog med J. F. Champollion i hans ægyptologiſke Studier og fulgte med ham paa hans ægyptiſke Rejſe, hvis Udbytte han har nedlagt i ſit ſtore Værk »Monumenti dell' Egitto et della Nubia« (9 Bd., Firenze, 1832—44).

Røſen (Erysipelas), en ejendommelig, acut Betændelſe i Huden, der hurtig udbreder ſig over større Flader af denne, ledſages af en uforholdsmæsſig ſtærk Feber og ofteſt ender med en raſk indtrædende Fordeling og Helbredelſe. De Tilfælde, i hvilke det fremadſkridende Forløb er ſærlig udtalt, ſaa at R. endog udbreder ſig over næſten hele Legemet, har man kaldt **Vandreroſen**, men denne Benævnelſe tilkommer egentlig, om end i mindre Grad, enhver R. Hudens Overflade er ved R. mere eller mindre glat, rød og ſpændt, og ikke ſjælden hæves Overhuden i Vejret af Exſudatet ſom klare Blærer, **Blæreroſen**. R. angriber ofteſt Anſigtet og Haarbunden, dernæſt Extremiteterne og Kjønsdelene, ſjældneſt Kroppen; den har ſtor Tilbøjelighed til oftere at angribe det Individ, der ēn Gang har haft den. Den udgaar altid fra større eller ſædvanlig mindre, ydre Beſkadigelſer og allerede beſtaaende locale Betændelſer, og altſaa er egentlig enhver R. en **Saarroſen**, ſelv om dette Navn meſt bruges om den R., der er knyttet til de større chirurgiſke Beſkadigelſer. R. optræder iſær i Hoſpitaler og Krigslazarether (**Hoſpitalsroſen**), Fængsler og lignende Anſtalter, jævnlig epidemiſk og forplantes undertiden ogſaa fra en Syg til en anden ved Smitte. Den fremkaldes af en egen Bakterie. — R. forekommer ogſaa ofte hos Dyr og viſer ſig navnlig ſom en Lymphekarbetændelſe, iſær paa Extremiteterne, fremkaldt ved en Infection med ſeptiſke Stoffer gjennem Saar. Paa Grund af Pigmentets Tilſtedeværelſe i Huden ſes ikke Rødmen af denne, men derimod en enten haard, ſpændt og ſmertefuld Hævelſe eller en mere blød Svulſt, der beholder Fingerens Indtryk ved en faſtere Berøring. Betændelſen fordeles almindelig, men kan ogſaa gaa over i Brand. Ved gjentagne Roſenbetændelſer fremkaldes ofte en Forhærdelſe af Huden, f. Ex. det ſaakaldte Elefantben hos Heſten.

Betændelſen kan ſtrække ſig til det underliggende Bindevæv og fremkalde udbredte Abſcesſer, eller ogſaa kan den give Anledning til en almindelig Pyæmi ved Opſugning af Pus.

Roſen, Gregor, Baron, rusſiſk General, f. 1781 i Eſtland, udmærkede ſig 1805 ved Auſterlitz, ligeledes 1806—7 og blev Oberſt. 1808 førte han Fortropperne paa Toget til Finland og beſatte n. A. Ålandsøerne. Han kæmpede 1812 ved Borodino og blev Generallieutenant efter Slaget ved Leipzig. 1831 tog han vigtig Del i Krigen mod Polakkerne, blev vel ſlaaet to Gange af Skrzynecki, men tvang ſiden Ramorino til at gaa over paa øſterrigſk Grund. R. blev derefter 1832 Anfører for Hæren i Kaukaſien, indtog Bjærgfæſtningen Gimry, ved hvis Forſvar Tſcherkesſernes Høvding Kaſi Mulla faldt, men var ikke heldig imod hans Efterfølger Schamyl og blev hjemkaldt 1837. D. 1841 ſom Rigsraad og Senator.

Roſen, Joh. Georg Otto v., ſvenſk Maler, Greve, f. 13 Febr. 1843 i Paris, kom til Stockholm 1848 og blev Elev paa Kunſtakademiet ſmſtds. 1857, fik den kongel. Medaille 1864 og har ſenere, dels med Stipendium, dels paa egen Bekoſtning, gjort Kunſtrejſer til Belgien og England (1863), Tyſkland (1864), Ægypten, Syrien, Palæſtina, Tyrkiet, Grækenland (1865), Frankrig, Italien, München, Brysſel (1866—70). I Brysſel ſtuderede han under Hendr. Leys og i München under Piloty. Som Aquarelmaler uddannede han ſig under Carl Werner i Leipzig. Emnerne i ſine Malerier, Aquareller og Raderinger vælger R. helſt fra det 15de og 16de Aarh., og i Lighed med Leys udfører han dem i en Stil, ſom erindrer om de nederlandſke Malere fra ſamme Tid, dog ſelvſtændig opfattede og uden Tilſideſættelſe af Naturſtudiet. Ved grundige Studier, ſkarp individuel Charakteriſtik og meſterlig Behandling af Farverne har han naaet en høj Plads blandt ſit Fædrelands Kunſtnere. Hans betydeligſte Oljemalerier ere „Erik XIV, Karin Månsdotter og Göran Persſon", Portræter af hans Fader, af Carl XV, af ham ſelv (i Galleria degli Uffizi i Firenze) og af Nordenſkiöld; hans bedſte Aquareller ere „Blomſtermarked i Brabant", for hvilket han blev Æresmedlem i Brysſels Aquarelmalerforening, og „En Juleaften i det 16de Aarh." R. blev 1872 Medlem, 1874 extraord. og 1880 ord. Prof. ved Kunſtakademiet i Stockholm og var derhos 1880—87 Akademiets Directeur; ſiden 1879 er han Kammerherre.

Roſen, Julius, tyſk Dramatiker, f. 8 Oct. 1833 i Prag, ſtuderede Jura ſmſtds. og var ſiden 1855 anſat i øſterrigſke Regeringskontorer, førſt i Transſylvanien og Ungarn, dernæſt i Prag, men forlod 1866 Statstjeneſten, krænket ved en ugrundet Mistanke om „utilbørligt Samkvem med de preusſiſke Tropper". Siden har han en Del Aar været Theaterregisſeur i Wien, hvor han endnu bor. Som dramatiſk Forfatter er han nær beſlægtet med G. v. Moſer (ſ. d. A.) og lige ſaa populær ſom denne. Af hans talrige Lyſtſpil og Farcer, af hvilke nogle ogſaa ere opførte i Bearbejdelſe paa kjøbenhavnſke Scener, kunne nævnes: „Konvenienz und Liebe" (hans ældſte Stykke, førſte Gang opført 1859), „Die Kompromittierten", „Nullen", „Citronen", „O dieſe Männer", „Das Ei des Kolumbus". De ældre ere udkomne under Titlen „Geſammelte dramat. Werke" (13 Bd., 1870—78).

Roſén v. Roſenſtein, Nils, ſvenſk Læge. f. 1706 i Veſtergötland, ſtuderede Naturvidenſkab og Medicin under Stobäus i Lund og blev 1728 Adjunct i Upſala. 1729—31 gjorde han en Studierejſe gjennem Tyſkland, Schweiz, Frankrig og Holland, paa hvilken han i Harderwijk fik den medicinſke Grad, blev 1740 Profesſor i Medicin og Botanik, gik 1743 over til Profesſoratet i praktiſk og theoretiſk Medicin, men byttede dette 1756 mod Bibliothekarpoſten, tog 1757 Afſked og adledes 1762; d. 1778 i Upſala. Som Univerſitetslærer og ſom populær-medicinſk Skribent gjorde R. ſig højt fortjent; af hans Skrifter blev »Underrättelser om barna-sjukdomar« overſat paa forſkjellige europæiſke Sprog og vandt ſtor Udbredelſe.

Roſenau, Stad i Transſylvanien, 2 M. v. til ſ. for Kronſtadt, med 5,000 J. Biſpeſæde. Tobaks- og Høravl og livlig Induſtri i Staden og dens Omegn.

Roſenberg, Carl Fred. Vilh. Math., f. 2 Jan. 1829 i Skanderborg, blev 1854 juridiſk Candidat, 1858 Cancelliſt og 1863 Fuldmægtig i Kirke- og Undervisningsminiſteriet, men fik 1866 Afſked, fordi han ikke vilde opgive ſin politiſke Forfattervirkſomhed. Allerede 1853—54 ſkrev R. nogle Flyveſkrifter imod Miniſteriet Ørſted, men vendte ſig derefter til literære Studier og ſkrev talrige Afhandlinger og Anmeldelſer, iſær i „Danſk Maanedsſkrift"; desuden ſkrev han „Illuſtreret Verdenshiſtorie" (1860) og „Rolandskvadet", hvorved han 1861 vandt Doctorgraden. Stærkt greben af Danmarks Ulykker 1864 tog R. i en halv Snes Aar virkſom Del i Drøftelſen af de politiſke Spørgsmaal, bl. a. i „Fædrelandet", ſkrev 1864 en omfattende Fremſtilling af „Den politiſke Skandinavisme", var Medſtifter af „Nordiſk Samfund" 1865 og forfattede paa dets Vegne en Række „Blade til Menigmand fra danſke Skandinaver", ſom gik over til at blive „Ugeſkrift for Menigmand" (1867—69). Tillige var han Medredacteur af G. Hamiltons »Nordisk Tidskrift«, hvilket nærmeſt medførte hans Afſkedigelſe; han udgav ſelv 1870—72 et Ugeblad „Hejmdal" og 1873—74 „Danſk Ugeblad". Som den røde Traad i denne Virkſomhed gik R.s Iver for at udbrede den nordiſke Enhedstanke og at vække en ſtærk Nationalfølelſe hos Almuen; men ſiden trak han ſig tilbage i Mismod og Bitterhed mod Venſtre, fordi dette ikke vilde gjøre Forſvarsſagen, ſom R. omfattede med ſværmerſk Begejſtring, til ſin Opgave. Han var en varm Talsmand for Islændernes politiſke Selvſtændighed, ſom et eget Led af de nordiſke Folkeſlag. Foruden flere Folkeſkrifter, „Danmark i 1848" (1878), „Guſtav Adolf" (1879), „Træk af Livet paa Island i Friſtatstiden" (1871), udarbejdede han en grundig og aandfuld Fremſtilling af „Nordboernes Aandsliv", ſom dog kun blev halvt fuldendt (1—3 Bd., 1878—85). 1884 blev han Docent i nordiſk Sprog og Literatur. D. 3 Dec. 1885.

Roſenborg, Slot i Kjøbenhavn (oprindelig uden for Byen, da dennes Omfang tidligere var langt mindre end nu), bygget 1610 og nærmeſt følg. Aar af Chriſtian IV, ſom døde her 1648. Hans førſte Efterfølgere opholdt ſig jævnlig paa R., men i det 18de Aarh. ophørte Slottet efterhaanden at blive beboet. Slottet, der kun udgjør ēn Fløj med 4 Taarne, er en ſmuk Bygning i nederlandſk Renaiſſanceſtil. Ridderſalen i 3dje Etage har hele Slottets Længde (150 Fod) og Bredde. Paa Slottet gjemmes Regalierne og „de danſke Kongers chronologiſke Samling“, beſtaaende af en Mængde koſtbare Gjenſtande, der have tilhørt de forſkjellige Konger, Klædningsſtykker m. m. Tidligere havde R. været Gjemmeſted for Gehejmearchivet (fra Slutn. af det 17de Aarh. til 1720) og Møntſamlingen (c. 1780—1867). Trækningen af Klasſelotteriet foregik her 1791—1833, og Højeſteret aabnedes her 1794—1829. Ved Slottet er R. Have eller, ſom den i daglig Tale kaldes, „Kongens Have“, der tjener til offentlig Spaſereſted. R. Sundhedsbrønd med kunſtig tilberedte mineralſke Vande er en ved Haven 1831 oprettet Anſtalt.

Roſendael, Stad i den hollandſke Prov. Nordbrabant, 3 M. v. ſ. v. for Breda. 9,000 J. Garveri og Hattefabrikation.

Roſendal, et betydeligt Jordegods i Kvindherred Præſtegjæld i Søndhordland i Norge, er oprindelig dannet ved Sammenſmeltning af tre adelige Sædegaarde (Hatteberg, Mel og Sem), ſom 1678 for Ludv. Roſenkrantz oprettedes til et Baroni. Siden 1745 har det tilhørt Familierne Londemann-Roſenkrone og Hoff-Roſenkrone. Fra 1837 bærer Familiens Hoved ikke længer Barontitlen, men Jordegodſet er fremdeles et Stamhus og kaldes endnu hyppig „Baroniet“. Hvis Familien Hoff-Roſenkrone uddør, ſkal R. i Følge Opgjørelſen mellem Danmark og Norge af 20 Apr. 1820 arves af Chriſtiania Univerſitetet. Det hele Gods havde efter den reviderede Matrikel en Skyld af næſten 775 Skylddaler.

Roſendroſſel, ſ. Roſenſtær.

Roſenfeſt, en landlig Feſt i Frankrig, ſom føres tilbage til Ludvig XIII.s Tider. Den holdes i Regelen 8 Juni (St. Medardus-Dagen) og er hyppig (ſaaledes i Landsbyen Nanterre ved Paris) forbunden med den Skik, at der overrækkes en ung Pige (Roſendronning, rosière) en Roſe ſom Belønning for Sædelighed.

Roſengarten, Albert, tyſk Architekt, f. 1809 i Kaſſel, har uddannet ſig i ſin Fødeby og i Par[illegible]talien. Han fandt en rig Virke[illegible]borgs Gjenopbyggelſe efter Bran[illegible] er dog meſt bekjendt ved ſine [illegible] Skrifter, navnlig „Die architek[illegible]arten“.

[illegible]niumolje vindes ved Deſtillation [illegible] af Pelargonium roseum (ſ. d. A.) [illegible]b, navnlig i Frankrig og Tyrkiet. [illegible] minder i høj Grad om Roſenoljens, [illegible] bruges meget til Forfalſkning af denne.

[illegible]heim, Stad i den bayerſke Prov. Øvre-[illegible] 7 M. ſ. ø. for München. [illegible]ne. Mineral- og Soolbad.

[illegible]us, f. 18 Nov. 1804, vandt ſig et Navn og en vis Betydning i det offentlige Liv ſom en af Forkæmperne for politiſk Frihed under Chriſtian VIII. Navnlig i ſit Blad „Den Friſindede“ viſte han baade Mod og Talent i Kampen med den altid aarvaagne Cenſur og forſtod at holde den oppoſitionelle Stemning ved lige ved den Uendelighed af politiſke Digte, ſom han producerede med en forbavſende Lethed. Blandt det ſtore Antal literære Foretagender, hvortil R. har været knyttet med eller uden Navns Nævnelſe, fortjener at mindes vort førſte ſtørre illuſtrerede Ugeblad og en i nogle Aar udkommende illuſtreret Kalender. Smaakomedier, Digtſamlinger, Fortællinger, populære Haandbøger i de meſt forſkjellige Retninger har han udgivet en Mængde af, ligeſom han var Autodidakt og Dilettant i mange Kunſter og Videnſkaber, fortrinsvis den aſtronomiſke. Biographiſk og tidshiſtoriſk Intereſſe har Skizzeſamlingen „En Silhouetteur“. R., der indtil det ſidſte bevarede ſin idealt-demokratiſke Betragtning af den politiſke Udviklings Formaal og var en yndet Skikkelſe i den jævnere Borgerſtands Galleri af ledende Mænd, døde 19 Jan. 1869. Hans „Udvalgte Digte“ udkom 1873 med en Fortale af C. Ploug.

Roſenholm, en af de ſkjønneſte Herregaarde i Danmark, beliggende i Randers Amt, Øſter-Lisbjærg Herred, Familien Roſenkrantz's gamle Herreſæde og ſiden 1743 et Stamhus i denne Familie, tilhørte i Slutningen af den katholſke Tid under Navnet Holm Aarhus Biſpeſtol. Efter at Jørgen Roſenkrantz ved Mageſkifte var kommen i Beſiddelſe af den 1559, begyndte han ſtrax at opføre den anſelige, med Grave omgivne Hovedbygning, beſtaaende af 4 Fløje med Taarne og Kjældere (hvori et ſmukt Capel), ſom blev færdig 1569, og ſom han gav Navnet R. — Det Roſenholmſke Archiv, der var af ſtor Betydning for den danſke Hiſtorie, gik til Grunde ved Ildebranden i Frederikshald 1826, hvorhen det ikke længe forinden var ført af Gehejmeraad M. G. Roſenkrantz.

Roſēnius, Carl Olof, ſvenſk Prædikant og Forfatter, f. 3 Febr. 1816 i Nyſätra i Norrland, hvor Faderen, en ſtræng Opvækkelſesprædikant, da gjorde Tjeneſte ſom Capellan. Allerede i ſine Skoleaar i Umeå optraadte R. ſom Opvækkelſesprædikant, blev 1838 Student i Upſala, men forlod ſnart Univerſitetet og ſluttede ſig 1840 til Methodiſtprædikanten Scott for at hjælpe denne i hans frikirkelige Virkſomhed. 1842 blev R. Redacteur af »Stockholms missionstidning« og indtraadte ſ. A. ſom Medarbejder ved det da grundlagte Maanedsſkrift »Pietisten«, hvis Redaction han overtog, da Scott kort efter forlod Sverige. Da 1856 »Evangeliska fosterlandsstiftelsen« grundlagdes, blev R. en af dens virkſomſte Beſtyrelſesmedlemmer. D. 28 Febr. 1868 i Stockholm. Til Fremme af den i den ſenere Tid i Sverige opkomne frikirkelige Bevægelſe, men ogſaa, om end mod ſin Vilje, til Opblomſtring af Sektvæſenet bidrog R. viſtnok mere end nogen anden. Blandt hans, i Regelen førſt i „Pietiſten“ indførte Skrifter, der have faaet udſtrakt Udbredelſe ſaa vel i Norge ſom i Sverige, er hans Udlægning af Romerbrevet det vigtigſte; „Hemmeligheder i Lov og Evangelium" er overſat paa Danſk (1868; 3dje Opl. 1874).

Roſenkilde, Chriſten Niemann, danſk Skueſpiller, f. 8 Jan. 1786 i Slagelſe, fra hvis lærde Skole han 1804 dimitteredes til Univerſitetet, kom 1811 til Aarhus ſom Cantor ved Domſkolen og Forſtander for Fattigſkolerne. Han havde ved flere Lejligheder viſt dramatiſk Talent, og efter at have opgivet ſin Stilling ſom Cantor drog han til Kjøbenhavn, hvor han 19 Marts 1816 debuterede i Syngeſtykket „De tre Galninger" og Aaret efter blev anſat ſom kongel. Skueſpiller. I Begyndelſen var det ham vanſkeligt at bryde ſig en Bane, da det komiſke Repertoire var beſat med Theatrets ypperſte Kræfter, og han blev meſt anvendt i Syngeſtykker, da han havde en høj, friſk Tenor. Efterhaanden vandt han dog Fodfæſte og fik navnlig ved Vaudevillens Indførelſe Lejlighed til at ſkabe en Række meſterlige Figurer, der til alle Tider ville ſtaa ſom Typer paa ſceniſk Kunſt. Hans Mortenſen i „Aprilsnarrene", Trop i „Recenſenten og Dyret", Michel Perrin i „Michel Perrin" og Vielgeſchrey i „Den Stundesløſe" høre blandt hans ypperſte Frembringelſer. Med et uforligneligt Lune forenede han ſlaaende Naturlighed, inderlig Følelſe og en ſjælden Elſkværdighed, og diſſe Egenſkaber gjorde ham i over et halvt Aarhundrede til en af Scenens ypperſte Prydelſer, der til ſin ſidſte Stund virkede med uſvækket Kraft. Han optraadte ſidſte Gang 7 Sept. 1861 og døde efter et kort Sygeleje 12 Nov. ſ. A. R. har overſat og bearbejdet flere Theaterſtykker, ſamt ſkrevet de to originale Arbejder „Vennernes Feſt" og „Den dramatiſke Skrædder". I en Række af Aar udgav han tillige det humoriſtiſke Blad „Brevduen", ligeſom han i nogen Tid var Medredacteur af „Kjøbenhavns Morgenblad". Hans „Efterladte Skrifter" (2 Bd.) udgaves 1877 af P. Hanſen. — Hans Søn, **Adolf Marius R.**, f. 16 Febr. 1816, debuterede 29 Marts 1837 paa det kongel. Theater ſom Ludvig Thoſtrup i „Øſtergade og Veſtergade", men forlod ſnart efter Theatret for at ſøge en ſtørre Virkſomhed paa Scenen i Chriſtiania. Her udviklede han ſig i fortrinlig Grad ſom komiſk Skueſpiller, fik 1850—55 Engagement ved Caſinos Theater i Kjøbenhavn og debuterede endelig, efter et Aars Virken under Kammeraad Lange paa Hoftheatret, 1 Apr. 1856 ſom Jakob von Tyboe paa ny paa det kongel. Theater, hvor han efterhaanden ved ſit rige Lune, ſin ſkarpe Opfattelſe og ſin ypperlige Charakterfremſtilling hævede ſig til en Kunſtner af førſte Rang. Ogſaa han er med Held optraadt ſom Forfatter, og hans humoriſtiſke Arbejder (derimellem de lunefulde Fortællinger „Anders Tikjøb", „En gammel Æbleſkive" o. fl.) ere under Titlen „Mellem Saiſonerne" udgivne ſamlede i to Bind (1872). Han optraadte ſidſte Gang 23 Febr. 1881 ſom Poirier i „Hr. Poirier og hans Svigerſøn" og døde 14 Oct. 1882. — Hans Huſtru, **Anna Chriſtine R.**, født Paaſche, f. 27 Febr. 1827 i Kjøbenhavn, optraadte ſom ung Pige paa Theatret i Chriſtiania. Sammen med ſin Mand blev hun 1850 engageret til Caſino, hvor hun debuterede 6 Nov. ſ. A. ſom Sigrid i „Til Sæters" og ved ſit elſkværdige Spil og ſin ſmukke Sangſtemme var Primadonna, indtil hun ved Udgangen af Saiſonen 1854—55 fulgte ſin Mand til Hoftheatret. Herfra blev hun engageret til det kongel. Theater, paa hvilket hun debuterede 19 Sept. 1856 ſom „Cendrillon". Man havde i hende haabet at faa en god Acquiſition for Syngeſtykket paa Nationalſcenen, men da hendes Stemmemidler ſnart tabte ſig, blev hendes Virkſomhed her kun af underordnet Betydning. Hun optraadte ſidſte Gang 1 Sept. 1864 ſom tredje Raadsherreinde i „Den politiſke Kandeſtøber", afſkedigedes ved ſamme Saiſons Udgang og døde 28 Maj 1885. — Om C. N. R.s Datter, **Julie Weber R.**, ſ. **Sødring**.

Roſenkrands, ſ. **Roſenkrantz**.

Roſenkrans, en Snor med en Række ſtørre og mindre Perler, ſom man benytter i den romerſke Kirke til at tælle, hvor mange Fadervor og Avemaria man beder, hvorfor den ogſaa hyppig kaldes Paternoſter (Fadervor); i videre Forſtand betegner Ordet hele den ſærſkilte Andagt, til hvilken R. benyttes. R. kom førſt i Brug ved Dominikanerne, og det antages, at den paa Korstogenes Tid er bleven indført i Occidenten fra Orienten, da ogſaa Brahminerne og Muhammedanerne (ſ. nedenſ.) anvende den. De meſt bekjendte af de mange forſkjellige R.-Andagter ere: 1) Den fuldſtændige ell. Dominikaner-R., ſom beſtaar af 15 Dekader ſmaa Mariaperler, der ere adſkilte ved 15 ſtørre Paternoſterperler; den bedende fremſiger altſaa 150 Avemaria, 15 for hvert Fadervor. 2) Den ſædvanlige R. med 5 Dekader Mariaperler og 5 Paternoſterperler. 3) Den lille R. med 3 Dekader Mariaperler og 3 Paternoſterperler, i alt 33 Perler til Minde om Chriſti 33 Leveaar. Navnet R. (Rosarium) forklares paa forſkjellig Maade. Nogle aflede det af Rosa mystica, en kirkelig Benævnelſe paa Maria, til hvis Forherligelſe den fortrinsvis er beſtemt; andre af den hellige Roſalie, ſom paa gamle Afbildninger fremſtilles dels med Bedeſnoren i Haanden, dels med en af Guld og Roſer ſammenſlynget Krone; atter andre aflede det af de Roſer, der efter Legenden ere fremblomſtrede af fromme Mariatilbederes Mund og ſom en Krans have ſlynget ſig om deres Hoveder. I Overensſtemmelſe med Middelalderens myſtiſke Andagt er det ſandſynligere, at man har ſammenlignet Andagten ſelv med en Roſenhave (thi dette er den egentlige Betydning af Rosarium), paa ſamme Maade ſom man i ſin Tid kaldte Bønnebøger Hortulus animæ oſv. Før Begyndelſen af R.-Bønnen ſlaar den bedende Kors for ſig, griber det fra Midten af Snoren nedhængende lille Kors, fremſiger den apoſtoliſke Trosbekjendelſe og beder et Fadervor og 3 Avemaria. Paa ſamme Maade ſlutter han. Dominikaneren Jacob Sprenger, ſenere Storinqviſitor i Tyſkland, ſtiftede 1475 det førſte **R.-Broderſkab** i Köln for at befri Staden fra de truende Krigsfarer. 1481 opſtod en lignende Forening i Slesvig, og ſenere fremblomſtrede de kraftig under Tyrkekrigene. Medlemmerne af et R.-Broderſkab paatog ſig den Pligt, daglig at bede R. ēn eller flere Gange; derimod har der i den nyere Tid dannet ſig Foreninger af 15 Perſoner, ſom efter Arbejderaſſociationens Grundſætnin-

Roſenborg, Slot i Kjøbenhavn (oprindelig uden for Byen, da dennes Omfang tidligere var langt mindre end nu), bygget 1610 og nærmeſt følg. Aar af Christian IV, ſom døde her 1648. Hans førſte Efterfølgere opholdt ſig jævnlig paa R., men i det 18de Aarh. ophørte Slottet efterhaanden at blive beboet. Slottet, der kun udgjør ēn Fløj med 4 Taarne, er en ſmuk Bygning i nederlandſk Renaisſanceſtil. Ridderſalen i 3dje Etage har hele Slottets Længde (150 Fod) og Bredde. Paa Slottet gjemmes Regalierne og „de danſke Kongers chronologiſke Samling", beſtaaende af en Mængde koſtbare Gjenſtande, der have tilhørt de forſkjellige Konger, Klædningsſtykker m. m. Tidligere havde R. været Gjemmeſted for Gehejmearchivet (fra Slutn. af det 17de Aarh. til 1720) og Møntſamlingen (c. 1780—1867). Trækningen af Klasſelotteriet foregik her 1791—1833, og Højeſteret aabnedes her 1794—1829. Ved Slottet er R. Have eller, ſom den i daglig Tale kaldes, „Kongens Have", der tjener til offentlig Spaſereſted. R. Sundhedsbrønd med kunſtig tilberedte mineralſke Vande er en ved Haven 1831 oprettet Anſtalt.

Roſendael, Stad i den hollandſke Prov. Nordbrabant, 3 M. v. ſ. v. for Breda. 9,000 I. Garveri og Hattefabrikation.

Roſendal, et betydeligt Jordegods i Kvindherred Præſtegjæld i Søndhordland i Norge, er oprindelig dannet ved Sammenſmeltning af tre adelige Sædegaarde (Hatteberg, Mel og Sem), ſom 1678 for Ludv. Roſenkrantz oprettedes til et Baroni. Siden 1745 har det tilhørt Familierne Londemann-Roſenkrone og Hoff-Roſenkrone. Fra 1837 bærer Familiens Hoved ikke længer Barontitlen, men Jordegodſet er fremdeles et Stamhus og kaldes endnu hyppig „Baroniet". Hvis Familien Hoff-Roſenkrone uddør, ſkal R. i Følge Opgjørelſen mellem Danmark og Norge af 20 Apr. 1820 arves af Chriſtiania Univerſitet. Det hele Gods havde efter den reviderede Matrikel en Skyld af næſten 775 Skylddaler.

Roſendroſſel, ſ. **Roſenſtær.**

Roſenfeſt, en landlig Feſt i Frankrig, ſom føres tilbage til Ludvig XIII.s Tider. Den holdes i Regelen 8 Juni (St. Medardus-Dagen) og er hyppig (ſaaledes i Landsbyen Nanterre ved Paris) forbunden med den Skik, at der overrækkes en ung Pige (**Roſendronning**, rosière) en Roſe ſom Belønning for Sædelighed.

Roſengarten, Albert, tyſk Architekt, f. 1809 i Kasſel, har uddannet ſig i ſin Fødeby og i Paris og Italien. Han fandt en rig Virkeplads ved Hamborgs Gjenopbyggelſe efter Branden 1842, men er dog meſt bekjendt ved ſine architektoniſke Skrifter, navnlig „Die architektoniſchen Stilarten".

Roſengeraniumolje vindes ved Deſtillation af Bladene af Pelargonium roseum (ſ. d. A.) med Vand, navnlig i Frankrig og Tyrkiet. R.s Duft minder i høj Grad om Roſenoljens, og den bruges meget til Forfalſkning af denne.

Roſenheim, Stad i den bayerſke Prov. Øvre-Bayern ved Inn, 7 M. ſ. ø. for München. 8,000 I. Stor Saline. Mineral- og Soolbad. Livlig Induſtri.

Roſenhoff, Claudius, f. 18 Nov. 1804, vandt ſig et Navn og en vis Betydning i det offentlige Liv ſom en af Forkæmperne for politiſk Frihed under Chriſtian VIII. Navnlig i ſit Blad „Den Friſindede" viſte han baade Mod og Talent i Kampen med den altid aarvaagne Cenſur og forſtod at holde den oppoſitionelle Stemning ved lige ved den Uendelighed af politiſke Digte, ſom han producerede med en forbavſende Lethed. Blandt det ſtore Antal literære Foretagender, hvortil R. har været knyttet med eller uden Navns Nævnelſe, fortjener at mindes vort førſte ſtørre illuſtrerede Ugeblad og en i nogle Aar udkommende illuſtreret Kalender. Smaakomedier, Digtſamlinger, Fortællinger, populære Haandbøger i de meſt forſkjellige Retninger har han udgivet en Mængde af, ligeſom han var Autodidakt og Dilettant i mange Kunſter og Videnſkaber, fortrinsvis den aſtronomiſke. Biographiſk og tidshiſtoriſk Interesſe har Skizzeſamlingen „En Silhouetteur". R., der indtil det ſidſte bevarede ſin idealt-demokratiſke Betragtning af den politiſke Udviklings Formaal og var en yndet Skikkelſe i den jævnere Borgerſtands Galleri af ledende Mænd, døde 19 Jan. 1869. Hans „Udvalgte Digte" udkom 1873 med en Fortale af C. Ploug.

Roſenholm, en af de ſkjønneſte Herregaarde i Danmark, beliggende i Randers Amt, Øſter-Lisbjærg Herred, Familien Roſenkrantz's gamle Herreſæde og ſiden 1743 et Stamhus i denne Familie, tilhørte i Slutningen af den katholſke Tid under Navnet Holm Aarhus Biſpeſtol. Efter at Jørgen Roſenkrantz ved Mageſkifte var kommen i Beſiddelſe af den 1559, begyndte han ſtrax at opføre den anſelige, med Grave omgivne Hovedbygning, beſtaaende af 4 Fløje med Taarne og Kjældere (hvori et ſmukt Capel), ſom blev færdig 1569, og ſom han gav Navnet R. — Det Roſenholmſke Archiv, der var af ſtor Betydning for den danſke Hiſtorie, gik til Grunde ved Ildebranden i Frederikshald 1826, hvorhen det ikke længe forinden var ført af Gehejmeraad M. G. Roſenkrantz.

Roſenius, Carl Olof, ſvenſk Prædikant og Forfatter, f. 3 Febr. 1816 i Nyſätra i Norrland, hvor Faderen, en ſtræng Opvækkelſesprædikant, da gjorde Tjeneſte ſom Capellan. Allerede i ſine Skoleaar i Umeå optraadte R. ſom Opvækkelſesprædikant, blev 1838 Student i Upſala, men forlod ſnart Univerſitetet og ſluttede ſig 1840 til Methodiſtprædikanten Scott for at hjælpe denne i hans frikirkelige Virkſomhed. 1842 blev R. Redacteur af »Stockholms missionstidning« og indtraadte ſ. A. ſom Medarbejder ved det da grundlagte Maanedsſkrift »Pietisten«, hvis Redaction han overtog, da Scott kort efter forlod Sverige. Da 1856 »Evangeliska fosterlandsstiftelsen« grundlagdes, blev R. en af dens virkſomſte Beſtyrelſesmedlemmer. D. 28 Febr. 1868 i Stockholm. Til Fremme af den i den ſenere Tid i Sverige opkomne frikirkelige Bevægelſe, men ogſaa, om end mod ſin Vilje, til Opblomſtring af Sektvæſenet bidrog R. viſtnok mere end nogen anden. Blandt hans, i Regelen førſt i „Pietiſten" indførte Skrifter, der have faaet udſtrakt Udbredelſe ſaa vel i Norge ſom i Sverige, er hans Udlægning af Romerbrevet det vigtigſte; „Hemmeligheder i Lov og Evangelium" er overſat paa Danſk (1868; 3dje Opl. 1874).

Roſenkilde, Chriſten Niemann, danſk Skueſpiller, f. 8 Jan. 1786 i Slagelſe, fra hvis lærde Skole han 1804 dimitteredes til Univerſitetet, kom 1811 til Aarhus ſom Cantor ved Domſkolen og Forſtander for Fattigſkolerne. Han havde ved flere Lejligheder viſt dramatiſk Talent, og efter at have opgivet ſin Stilling ſom Cantor drog han til Kjøbenhavn, hvor han 19 Marts 1816 debuterede i Syngeſtykket „De tre Galninger" og Aaret efter blev anſat ſom kongel. Skueſpiller. I Begyndelſen var det ham vanſkeligt at bryde ſig en Bane, da det komiſke Repertoire var beſat med Theatrets ypperſte Kræfter, og han blev meſt anvendt i Syngeſtykker, da han havde en høj, friſk Tenor. Efterhaanden vandt han dog Fodfæſte og fik navnlig ved Vaudevillens Indførelſe Lejlighed til at ſkabe en Række meſterlige Figurer, der til alle Tider vilde ſtaa ſom Typer paa ſceniſk Kunſt. Hans Mortenſen i „Aprilsnarrene", Trop i „Recenſenten og Dyret", Michel Perrin i „Michel Perrin" og Vielgeſchrey i „Den Stundesløſe" høre blandt hans ypperſte Frembringelſer. Med et uforligneligt Lune forenede han ſlaaende Naturlighed, inderlig Følelſe og en ſjælden Elſkværdighed, og disſe Egenſkaber gjorde ham i over et halvt Aarhundrede til en af Scenens ypperſte Prydelſer, der til ſin ſidſte Stund virkede med uſvækket Kraft. Han optraadte ſidſte Gang 7 Sept. 1861 og døde efter et kort Sygeleje 12 Nov. ſ. A. R. har overſat og bearbejdet flere Theaterſtykker, ſamt ſkrevet de to originale Arbejder „Vennernes Feſt" og „Den dramatiſke Skrædder". I en Række af Aar udgav han tillige det humoriſtiſke Blad „Brevduen", ligeſom han i nogen Tid var Medredacteur af „Kjøbenhavns Morgenblad". Hans „Efterladte Skrifter" (2 Bd.) udgaves 1877 af P. Hanſen. — Hans Søn, **Adolf Marius R.**, f. 16 Febr. 1816, debuterede 29 Marts 1837 paa det kongel. Theater ſom Ludvig Thoſtrup i „Øſtergade og Veſtergade", men forlod ſnart efter Theatret for at ſøge en ſtørre Virkſomhed paa Scenen i Chriſtiania. Her udviklede han ſig i fortrinlig Grad ſom komiſk Skueſpiller, fik 1850—55 Engagement ved Caſinos Theater i Kjøbenhavn og debuterede endelig, efter et Aars Virken under Kammeraad Lange paa Hoftheatret, 1 Apr. 1856 ſom Jakob von Tyboe paa ny paa det kongel. Theater, hvor han efterhaanden ved ſit rige Lune, ſin ſkarpe Opfattelſe og ſin ypperlige Charakterfremſtilling hævede ſig til en Kunſtner af førſte Rang. Ogſaa han er med Held optraadt ſom Forfatter, og hans humoriſtiſke Arbejder (derimellem de lunefulde Fortællinger „Anders Tikjøb", „En gammel Ableſkive" o. fl.) ere under Titlen „Mellem Saiſonerne" udgivne ſamlede i to Bind (1872). Han optraadte ſidſte Gang 23 Febr. 1881 ſom Poirier i „Hr. Poirier og hans Svigerſøn" og døde 14 Oct. 1882. — Hans Huſtru, **Anna Chriſtine R.**, født Paaſche, f. 27 Febr. 1827 i Kjøbenhavn, optraadte ſom ung Pige paa Theatret i Chriſtiania. Sammen med ſin Mand blev hun 1850 engageret til Caſino, hvor hun debuterede 6 Nov. ſ. A. ſom Sigrid i „Til Sæters" og ved ſit elſkværdige Spil og ſin ſmukke Sangſtemme var Primadonna, indtil hun ved Udgangen af Saiſonen 1854—55 fulgte ſin Mand til Hoftheatret. Herfra blev hun engageret til det kongel. Theater, paa hvilket hun debuterede 19 Sept. 1856 ſom „Cendrillon". Man havde i hende haabet at faa en god Acquiſition for Syngeſtykket paa Nationalſcenen, men da hendes Stemmemidler ſnart tabte ſig, blev hendes Virkſomhed her kun af underordnet Betydning. Hun optraadte ſidſte Gang 1 Sept. 1864 ſom tredje Raadsherreinde i „Den politiſke Kandeſtøber", afſkedigedes ved ſamme Saiſons Udgang og døde 28 Maj 1885. — Om C. N. R.s Datter, **Julie Weber R.**, ſ. **Sødring**.

Roſenkrands, ſ. **Roſenkrans**.

Roſenkrans, en Snor med en Række ſtørre og mindre Perler, ſom man benytter i den romerſke Kirke til at tælle, hvor mange Fadervor og Avemaria man beder, hvorfor den ogſaa hyppig kaldes Paternoſter (Fadervor); i videre Forſtand betegner Ordet hele den ſærſkilte Andagt, til hvilken R. benyttes. R. kom førſt i Brug ved Dominikanerne, og det antages, at den paa Korstogenes Tid er bleven indført i Occidenten fra Orienten, da ogſaa Brahminerne og Muhammedanerne (ſ. nedenf.) anvende den. De meſt bekjendte af de mange forſkjellige R.-Andagter ere: 1) Den fuldſtændige ell. Dominikaner-R., ſom beſtaar af 15 Dekader ſmaa Mariaperler, der ere adſkilte ved 15 ſtørre Paternoſterperler; den bedende fremſiger altſaa 150 Avemaria, 15 for hvert Fadervor. 2) Den ſædvanlige R. med 5 Dekader Mariaperler og 5 Paternoſterperler. 3) Den lille R. med 3 Dekader Mariaperler og 3 Paternoſterperler, i alt 33 Perler til Minde om Chriſti 33 Leveaar. Navnet R. (Rosarium) forklares paa forſkjellig Maade. Nogle aflede det af Rosa mystica, en kirkelig Benævnelſe paa Maria, til hvis Forherligelſe den fortrinsvis er beſtemt; andre af den hellige Roſalie, ſom paa gamle Afbildninger fremſtilles dels med Bedeſnoren i Haanden, dels med en af Guld og Roſer ſammenſlynget Krone; atter andre aflede det af de Roſer, der efter Legenden ere fremblomſtrede af fromme Mariatilbederes Mund og ſom en Krans have ſlynget ſig om deres Hoveder. I Overensſtemmelſe med Middelalderens myſtiſke Andagt er det ſandſynligere, at man har ſammenlignet Andagten ſelv med en Roſenhave (thi dette er den egentlige Betydning af Rosarium), paa ſamme Maade ſom man i ſin Tid kaldte Bønnebøger Hortulus animæ oſv. Før Begyndelſen af R.-Bønnen ſlaar den bedende Kors for ſig, griber det fra Midten af Snoren nedhængende lille Kors, fremſiger den apoſtoliſke Trosbekjendelſe og beder et Fadervor og 3 Avemaria. Paa ſamme Maade ſlutter han. Dominikaneren Jacob Sprenger, ſenere Storinquiſitor i Tyſkland, ſtiftede 1475 det førſte **R.-Broderſkab** i Köln for at befri Staden fra de truende Krigsfarer. 1481 opſtod en lignende Forening i Slesvig, og ſenere fremblomſtrede de kraftig under Tyrkekrigene. Medlemmerne af et R.-Broderſkab paatog ſig den Pligt, daglig at bede R. ēn eller flere Gange; derimod har der i den nyere Tid dannet ſig Foreninger af 15 Perſoner, ſom efter Arbejderaſſociationens Grundſætninger fordele den fuldſtændige R.s 15 Dekader ſaaledes imellem ſig, at enhver daglig kun beder 1 Dekade; dette Broderſkab kalder ſig **den levende R.** **R.-Feſten** blev 1573 indſtiftet af Pave Pius V til Ære for Sejren ved Lepanto 7 Oct. 1571 og blev derpaa 1583 af Pave Gregor XIII henlagt til 1ſte Søndag i Oct. Efter Øſterrigernes Sejer over Tyrkerne ved Temesvar 1715 udſtedte Clemens XI 3 Oct. 1716 en Bulle, hvorved han ophøjede denne Feſt til en almindelig Kirkefeſt. — Muhammedanernes R. har 99 Smaakugler, i Almindel. dannede af hellig Jord fra Mekka eller Medina. Under Bønnen ſlipper man den ene Kugle efter den anden og fremſiger de 99 Egenſkaber, der i Koranen tillægges Gud. — R. eller Paternoſterbaandet er ogſaa Navnet paa et lige indtil Slutningen af forrige Aarhundrede hyppig brugt Torturmiddel, ſom beſtod af en tynd Hampeline med 5 à 6 Knuder paa, der blev lagt omkring Delinqventens Pande ſaaledes, at Knuderne kom til at ſidde tæt ved Øjenbrynene og ved Siderne af Hovedet. En lille, omtrent ¾ Alen lang Stok blev derpaa ſtukken ind i Kranſen bag ved Nakken og drejet ſaaledes om, at Knuderne preſſedes ind foran i Hovedet, hvorved Øjnene traadte frem af Øjenhulerne.

Roſenkrantz, Stamhus, oprettet 1804 af Gehejmeſtatsminiſter Niels Roſenkrantz i Overensſtemmelſe med hans afdøde Slægtning, Statsminiſter Fred. Chr. Roſenkrantz's Teſtament af 1802. Efter hins barnløſe Død 1824 gik Stamhuſet over til den grevelige Slægt Scheel. Det beſtaar af Hovedgaardene Rygaard og Trudsholm, begge ved Roskilde, ſamt Barritſkov ved Horſens.

Roſenkrantz (ſkrives ogſaa **Roſenkrands**), en af de ældſte og berømteſte danſke adelige Familier. **Otto Nielſen R.** til Bjørnholm (d. 1477) og hans Søn, **Erik R.** (d. 1504), vare Rigshofmeſtere under Kongerne Chriſtoffer af Bayern, Chriſtian I og Hans. — Sidſtnævntes Sønneſøns Søn, **Holger R.** til Boller, f. 1517, d. 1575, var Marſk under Frederik II. — Broderen, **Erik R.** til Valsø, f. 1519, d. 1575, fik ved Skiftet med ſine Brødre det norſke Arvegods, ſom var kommet til Familien ved Farfaderen, Holger Erikſøns Ægteſkab med en Arving af Losnesætten (ſ. d. A.), og ſom udgjorde „et ſtateligt Fyrſtegods" i det veſten- og nordenfjældſke Norge. Han var Lensherre paa Bergenhus 1560—68 og udmærkede ſig dels mod det hanſeatiſke Kontor, ſom han tvang til at underkaſte ſig norſk Lovgivning, dels ved under Syvaarskrigen at undſætte baade Throndhjem (1564) og Akershus (1567), hvorfra Svenſkerne fordreves. Hans norſke Arvegods deltes mellem hans 3 Børn og ſplittedes i Løbet af det 17de Aarh. — En tredje Broder, **Jørgen R.** til Roſenholm, Rigsraad, f. 1523, var en af de 4 Regeringsherrer under Chriſtian IV.s Mindreaarighed; han døde kort førend den unge Konge ſelv overtog Regeringen, 9 Apr. 1596. — Hans Søn, **Holger R.**, „den lærde", f. 14 Dec. 1574, d. 28 Oct. 1642, traadte vel ind i Statens Tjeneſte og var endog Rigsraad i 10 Aar, men har dog navnlig Betydning ſom Theolog. Den Sans for videnſkabelig Syſſel, hvorved ſaa mange af hans Slægt have udmærket ſig fremfor de fleſte af deres Standsfæller, beſad han vel i højere Grad end nogen af dem, og den var hos ham forenet med en oprigtig Fromhed, der dog maaſke var af en noget aſketiſk Art. I Forbindelſe med Reſen og Brochmand øvede han den afgjørende Indflydelſe paa Styrelſen af Kirkens Anliggender, indtil han 1628 imod Kongens og ſine Standsfællers Ønſke nedlagde ſin Stilling ſom Rigsraad, overvældet af de Ulykker, ſom Deltagelſen i Trediveaarskrigen førte over Landet. Han havde altid følt ſig beſværet af ſin verdslige Virkſomhed, til hvilken han ikke følte ſig kaldet; nu, da „Herren hjemſøger os for vore Synders Skyld", følte han det ſom ſin Pligt at følge, hvad han anſaa for ſit Kald her i Livet. Efter den Tid opholdt han ſig for det meſte paa Roſenholm, ſtadig omgiven af en Kreds af unge Menneſker, dels Adelsmænd, dels vordende Præſter, hvem han vejledede i deres Studier. Samtidig ſøgte han at virke i videre Kredſe ved at udgive en Mængde Opbyggelſesſkrifter og religiøſe Afhandlinger, f. Ex. en Forklaring af Katechismus, hvilke han udgav anonymt og lod trykke i Tyſkland og Holland for at undgaa de danſke Theologers Cenſur; thi R.s aſketiſke Retning havde efterhaanden bragt ham til paa flere Punkter at afvige fra ſine tidligere Venner Reſen og Brochmand. Han fordrede ikke blot ſtræng Kirkegang og Husandagt, men ogſaa beſtemte Almiſſer og Faſtedage og udtalte ſig om diſſe gode Gjerningers Fortjenſtlighed paa en Maade, ſom for Datidens orthodoxe Lutheranere lød ſom halv romerſk Katholicisme. Efter at han havde fremſat ſine Anſkuelſer i Fortalen til et af den afdøde Hertug Albrecht af Preuſſen forfattet Skrift, „Fürſtenſpiegel", ſom R. udgav i Aarhus 1636, rejſtes der en ſaa heftig Anklage imod ham, at Kongen førſt indhentede det theologiſke Facultets Betænkning og derpaa opfordrede R. til at give en nøjagtigere Forklaring, hvilket ſkete i hans »Veritas viæ vitæ æternæ« (1638), der gav Anledning til yderligere Polemik, ſom førſt hendøde i Beg. af 1640. Paa ſit Herreſæde ſamlede R. et berømt Bibliothek, og, uagtet han havde ſtor Familie, udſatte han i levende Live betydelige Legater til Rejſeſtipendier for Theologer og til Bedſte for de lærde Skoler. — Hans Søn, **Gunde R.**, f. 1604, Rigsraad, er ogſaa bekjendt for ſin Lærdom; hans Skrifter ere dels theologiſke, dels hiſtoriſk-politiſke. Under Kjøbenhavns Belejring kæmpede han ſelv tappert paa Volden og miſtede i den ſvenſke Krig to af ſine Sønner (den ene faldt ved Faderens Side under Stormen paa Kjøbenhavn); men efter Souverænetetens Indførelſe forværredes hans ulykkelige økonomiſke Forhold, og væſentligſt af den Grund, men maaſke heller ikke uden medvirkende politiſke Grunde maatte han 1664 forlade ſit Fædreland; han gik til Sverige og døde i Helſingborg 1675. — **Iver R.**, Gehejmeraad og Elefantridder, Broderſøn af ſidſtnævnte, f. 5 Dec. 1674, blev førſte Gehejmeraad i Conſeilet ved Chriſtian VI.s Tronbeſtigelſe 12 Oct. 1730 og udmærkede ſig i den korte Periode, hvori han ledede Regeringen, foreſtaaende baade danſke og tyſke Cancelli, ſom en af de dygtigſte Statsmænd, Danmark har haft; navnlig ſørgede han ſom Ven af Videnſkaberne for Univerſitetet, og ſom Udenrigsminiſter indlagde han ſig betydelige Fortjeneſter, bl. a. ved at tilvejebringe et godt Forhold mellem Danmark og Sverige; men han miſtede ſin Indflydelſe allerede 1735 (fortrængt ved Schulin) og fik ſin Afſked 27 Apr. 1740; d. 13 Nov. 1745 paa Roſenholm. — Hans Søn, **Frederik Chriſtian R.**, f. 19 Jan. 1724, ligeledes Gehejmeraad og Elefantridder, blev 1763 Overkrigsſecretær for Søetaten og efter Chriſtian VII.s Tronbeſtigelſe i Jan. 1766 tillige for Landetaten, 1767 Gehejmeraad i Conſeilet, men afſkediget 27 Dec. 1770, da Gehejmeconſeilet blev ophævet ved Struenſee. Efter at Kronprins Frederik 1784 havde overtaget Statens Styrelſe, blev R. atter Statsminiſter; han døde 15 Maj 1802, og med ham uddøde den berømteſte Linje af den gamle Slægt. — **Baron Oluf R.** til Egholm og Enggaard (nu Gyldenſten), af en anden Linje (Søn af Holger R. til Glimminge i Skaane, kaldt „rige Holger“, ſom en Gang ſlog Biſkoppen i Skaane til Blods og derfor maatte udrede en ſtor Pengebøde), f. 1622, ophøjet til Baron 1671, maatte føle de ſouveræne Kongers Had til den gamle Adel. Imod en tyſk Profesſor Buno, ſom havde ſkrevet en Bog, hvori han vilde beviſe, at Danmark altid havde været et Arverige, og at den Valgret, ſom Adelen havde udøvet, havde været lutter Anmasſelſe, ſkrev R. ſit bekjendte Forſvarsſkrift for Adelen (»Apologia nobilitatis Daniæ«, 1681), for hvilket han blev anklaget ſom Majeſtætsforbryder og af Højeſteret dømt til at miſte ſine Embeder, have ſin Hoveblod forbrudt, forviſes Kjøbenhavn og tilbagekalde, hvad han havde ſkrevet; dog blev Hovedloddens Fortabelſe af Kongen forandret til en Bøde af 20,000 Rd. Men R. tog ſig denne Behandling ſaa nær, at han døde nogen Tid efter af Græmmelſe 13 Marts 1685. — **Niels Palleſen R.**, Generallieutenant og Commandant i Kjøbenhavn, f. 1627, udmærkede ſig ved glimrende Tapperhed baade under Kjøbenhavns Belejring 1658—59 og i Begyndelſen af den ſkaanſke Krig; han blev ſkudt i Belejringen for Helſingborg 3 Juli 1676. Hans Enke, Birgitte Skeel, ſtiftede tillige med Niels Juels Enke det adelige Jomfrukloſter i Roskilde. — **Chriſtopher R.** til Høgsbro (i Tørning Len), bekjendt af forſkjellige Falſknerier, blev for et ſaadant dømt til Døden og henrettet paa Slotspladſen i Kjøbenhavn 23 Marts 1610. Den gængſe Fortælling om, at Chriſtian IV opdagede hans Bedrageri mod Chriſten Juels Enke ved et Vandmærke af yngre Datum i det falſke Gjældsbrev, er paaviſt at være en uhjemlet Tradition. — Ogſaa en Dame af denne Familie, **Birgitte R.**, Enke efter Niels Kaas, blev henrettet 1608, fordi hun havde faaet Børn med ſin afdøde Mands Fætter, Gjord Kaas, ſom ligeledes blev halshugget, da man efter flere Aars Forløb fik fat paa ham 1616; en anden, **Juſtine Kathrine R.**, Hoffrøken hos Dronn. Charlotte Amalie, der 1699 af Skinſyge forſøgte at forgive en anden Hoffrøken, Anna Dalvig, blev ligeledes dømt til at henrettes, men Straffen forandredes til livsvarigt Fængſel paa Bornholm; hun førtes derpaa til Hammershus, hvor hun endnu levede 1746. — Af ſamme Slægt var ogſaa **Marcus Gjøe R.**, norſk Statsmand, f. i Nærheden af Chriſtiansſand 25 Jan. 1762. Han tog 1784 juridiſk Examen, blev 1785 extraordinær Asſesſor ved Stiftsoverretten i Chriſtiania, hvor han 1794—97 var Præſident i Magiſtraten, men flyttede derefter til ſin Huſtrus Godſer (Haſslund m. fl.) i Smaalenene. 1804 udnævntes han til Amtmand her, var tillige Medlem af Regeringscommisſionen 1807—9 og blev 1814 Statsraad. En Del af dette Aar (14 Aug.—4 Nov.) var han Regeringens førſte Medlem, men tog allerede det følgende Aar Afſked. 1818 mødte han ſom Stortingsmand for Smaalenene, 1824 og 1827 for Frederikshald. D. 11 Maj 1838. R. ſkildres af J. Aall ſom en velmenende og patriotiſk Mand, der med Tilſideſættelſe af alle private Henſyn ofrede ſig for Fædrelandet i en for dette farlig og vanſkelig Periode.

Roſenkranz, Joh. Karl Friedr., tyſk Philoſoph, f. 1805 i Magdeburg, ſtuderede i Berlin under Schleiermacher og Hegel og blev 1833 Profesſor i Philoſophi i Königsberg, hvilken Stilling han kun en kort Tid forlod for at deltage i det politiſke Liv (1848—49). Som begejſtret Tilhænger af den Hegelſke Philoſophi anvendte han i ſine yngre Aar dens Methoder og Reſultater paa Æſthetik (iſær „Handbuch einer allgem. Geſchichte der Poeſie“, 1832—33, og „Aeſthetik des Häßlichen“, 1853) og Theologi („Encyclopädie der theol. Wiſſenſchaften“, 1831); ſenere ſøgte han at afhjælpe dens Mangler og føre dens Underſøgelſer videre („Kritiſche Erläuterungen des Hegeliſchen Syſtems“, 1840, „Syſtem der Wiſſenſchaft“, 1850, „Wiſſenſchaft der logiſchen Idee“, 1858—59). Hans „Pſychologie“ (1837, 3dje Opl. 1863) er et af hans ſmukkeſte Arbejder. I „Hegels Leben“ (1844) har han med Pietet ſkildret ſin afdøde Lærer. Under den Spaltning, der ved Strauß's Kritik opſtod inden for den Hegelſke Skole, indtog R., ſom heri ſikkert kom ſin Meſters Standpunkt nærmeſt, en Mellemſtilling mellem Højre og Venſtre. R. var en aandfuld Tænker og den ſnævrere Hegelſke Skoles ypperſte Repræſentant. D. 1879.

Roſenkreuzere. 1614 udkom i Kasſel et anonymt Skrift med Titlen „Fama Fraternitatis des löblichen Ordens des Roſenkreuzes“, ſom indeholdt Oplysninger om et hemmeligt Selſkab, der ſkulde være ſtiftet 200 Aar tidligere af en vis Chriſtian Roſenkreuz. Denne ſkulde være født 1388 i en adelig Familie, havde i ſin Ungdom gjort en Rejſe til den hellige Grav, var derfra kommen til Damaskus og her af Araberne bleven indviet i Phyſikens og Mathematikens Hemmeligheder. Efter et treaarigt Ophold her var han rejſt over Ægypten til Fes og havde der gjort ſtore Fremſkridt i den hemmelige Magi. Efter ſin Tilbagekomſt til Tyſkland havde han udvalgt tre fortrolige Venner til et Broderſkab af Roſenkorſet for i Forening med dem at udføre den længe ønſkede Forbedring af Verden. Broderſkabets Medlemmer forenede den højeſte Fromhed med den dybeſte Indſigt i Videnſkaben; de øvede den meſt opofrende Sygepleje, medens de ſelv vare fri for Sygdom og Smerte, men dog ikke fritagne for at dø, hvorimod det var deres Pligt at ſkjule deres Død og Gravſted for hverandre. De bekjendte ſig til Jeſus Chriſtus og nød kun to Sacramenter; Guldmageri var en af deres mindſte Kunſter; desuden forſtod de tuſende andre og bedre Kunſter. 1615 udkom end videre „Confession oder Bekendtniß der Societät und Bruderſchaft R. C.“, der videre udviklede det i »Fama« meddelte, 1616 „Chymiſche Hochzeit Chriſtian Roſenkreuz“, der indeholdt en Række Æventyr, hvori Chriſt. R. var Helten. Alle disſe Skrifter vare upaatvivlelig ſkrevne af den württembergſke Theolog Johan Val. Andreä (ſ. d. A.) og lige ſaa upaatvivlelig blot forfattede i den Henſigt at ſatiriſere over Datidens Guldmageri og øvrige Hemmelighedskræmmeri; men Satiren blev ikke forſtaaet. Tvært imod troede man paa Broderſkabets Tilværelſe, ſkjønt ingen kunde opdage noget ſom helſt Spor af dets Medlemmer, hvor meget man end gik paa Jagt derefter. En hel R.-Literatur opſtod i Tyſkland og i Nabolandene, idet Indholdet af de ovennævnte tre Skrifter blev benyttet i de forſkjellige Retningers Tjeneſte, f. Ex. baade af Jeſuiter og myſticerende Theoſopher. 1622 dannede der ſig i Haag et Selſkab af Alchemiſter, der antog Navnet R., og ſenere have baade Frimurere og andre hemmelige Selſkaber til forſkjellige Tider dækket ſig med dette Navn.

Roſenlaui, Gletſcher i Berner Oberland i Schweiz, ſkyder ſig fra Wetterhorn ned mellem Wellhorn og Engelhorn, i en Højde af henimod 4,700 F. Den er mindre end den nærliggende Grindelwald-Gletſcher, men udmærker ſig ved ſin klare, azurblaa Is. Beſøges meget af Touriſter.

Roſenmüller, Joh. Georg, f. 1736, d. 1815 ſom theologiſk Profesſor og Superintendent i Leipzig, forfattede en Mængde Opbyggelſesſkrifter ſamt en Forklaring til det nye Teſt., »Scholia in novum Testamentum« (6 Bd.). — **Hans Søn, Ernſt Friedrich Karl R.**, f. 1768, d. 1835 ſom Profesſor i de orientalſke Sprog ved Univerſitetet i Leipzig, har indlagt ſig ſtor Fortjeneſte af Studiet af det gamle Teſt., navnlig ved ſine »Scholia in vetus Testamentum« (24 Bd., 1788-1817), en Commentar til alle de prophetiſke og poetiſke ſamt de fleſte hiſtoriſke Skrifter i det gamle Teſt.

Roſenöble, en under Edvard III (1343—77) præget engelſk Sølvmønt, paa hvis Sider en Roſe var præget; dens Værdi var omtr. 18 Kroner. Siden, iſær under Henrik VIII, prægedes lignende Guldmønter.

Roſenolje, Attar, en flygtig Olje, der i ringe Mængde indeholdes i Roſen. Den levantiſke og afrikanſke faas iſær af Rosa damascena og Rosa sempervirens, den bedſte oſtindiſke ſkal faas af Rosa moschata. Ogſaa Tyrkiet (iſær Rumelien), Perſien og Kaſchmir levere megen R. Sædvanlig vindes den ved Deſtillation med Vand, idet den følger med Vanddampene. 16,000 godt udviklede Roſer give kun 6 Kvint R. R. er bleggul, undertiden ogſaa grønlig, tykflydende og ſtivner allerede ved 20°. Vægtfylden er 0,88. Den er ikke ganſke let opløſelig i Vinaand, meget let i Æther og Oljer. I ren Tilſtand lugter den næſten bedøvende og fremkalder Hovedpine. Den beſtaar af mindſt to forſkjellige Stoffer, et flydende, iltholdigt, der er det egentlige lugtende Stof, og en faſt Kulbrinte uden Lugt. Den fineſte Roſenduft giver R. dog ikke; derimod tilberedes der i Grasſe og Cannes i Sydfrankrig ved at anbringe Blomſterne i kolde fede Oljer, hvorved disſe optage Duften, den ſaakaldte **Roſenpomade**. Denne behandles da med Vinaand, ſom ikke paavirker Fedtſtoffet, men opløſer den uforandrede R., ſom paa denne Maade ikke lider ringeſte Skade og anvendes til de fineſte Parfumer.

Roſenplüt ell. **Roſenblut**, Hans, kaldet „der Schnepperer“, tyſk Digter i det 15de Aarh., rejſte førſt om ved Hofferne ſom „Vaabendigter“ og levede dernæſt mange Aar i Nürnberg, hvor han kan betragtes ſom Forløber for Hans Sachs, baade ſom Meſterſanger og ſom Forfatter af komiſke Fortællinger („Der König im Bade“ o. fl.) og Faſtelavnskomedier („Des Königs von Engellants Hochzeit“ o. fl.). Han deltog ogſaa i Nürnbergs Fejde med Markgrev Albrecht (1450) og beſang den i et Digt, „Vom Krieg zu Nürnberg“.

Roſenſparre, en danſk Adelsſlægt, der ejede Herregaarden Skarholt i Skaane, og ſom kan føres tilbage til det 14de Aarh. To af denne Slægt hørte til den Række af berømmelige Adelsmænd, ſom fordum gik i Spidſen for det danſke Folk, foregik det med Exempel og ikke tog i Betænkning at opofre deres Liv for Fædrelandet: den ældre **Sten R.**, Rigsraad, ſom faldt i Slaget ved Svarteraa 20 Oct. 1565, gift med Mette Roſenkrantz til Vallø, ſom ſenere ægtede Peder Oxe, og deres Sønneſøn, den yngre **Sten R.**, der 24 Aar gl. faldt i en Træfning paa Ställinge Hede ved Varberg 21 Febr. 1612 — den ſamme, i hvilken Chriſtian Barnekov ſatte Livet til. Da en Ven bad S. R. om at være forſigtig og betænke, at han var den ſidſte R., ſvarede han: „Ja vel, det er en ſmuk Tanke; et godt Navn gaar for alt“, hvorpaa han ſtyrtede ſig ind i de fjendtlige Rækker, hvor han ſnart fandt Døden. Slægten uddøde paa Mandsſiden med hans Fader, **Oluf R.**, 1624.

Roſenſtand, Vilhelm Jakob, danſk Maler, f. 31 Juli 1838, uddannede ſig ved Kunſtakademiet og hos Marſtrand, men afbrød ſine Studier for ſom Lieutenant at deltage i den anden ſlesvigſke Krig. Han vandt 1868 den Neuhauſenſke Præmie for „Fra Saxarmen ved Danevirke“, fik 1869 Akademiets Rejſeunderſtøttelſe og opholdt ſig en Del Aar i Udlandet, navnlig i Rom og Paris. Efter Hjemkomſten fik han 1882 Udſtillingsmedaillen for „Moder og Søn ved Kaffen“. Han blev 1887 Medlem af Akademiraadet; 1888 blev det overdraget ham at udføre et af Malerierne til Univerſitetets Feſtſal.

Roſenſtand-Goiſke, ſ. **Goiſke**.

Roſenſtein, ſ. **Roſén v. Roſenſtein**.

Roſenſten, en Diamant, ſom er ſaaledes ſleben, at den paa Bagſiden er flad, paa Forſiden omtrent halv ſaa høj ſom Stenens Diameter og forſynet med to Rader Facetter, hvoraf de inderſte ſamles i en Spids midt paa Stenen. Til R. (Roſetter) anvender man ſaadanne flade Diamanter, der vilde miſte for meget af deres Masſe ved at ſlibes til Brillanter (ſ. d. A.).

Roſenſtok kaldes paa Hjortenes Takker (Gevirer) den Del, der ligger mellem „Kranſen“ og Pandebenet; Benævnelſen hidrører fra, at naar den gamle Tak er falden af og den nye ſkal dannes, bæres Begyndelſen til denne, den blodrige, bløde Del, ſom Jægerne kalde „Roſen“, af R., der er bleven ſiddende; ved Fældningen løsner Takken ſig nemlig fra R. tæt under „Kranſen“.

Roſenſtær (Gracula rosea) eller Roſendrosſel, Fugl af Stærenes Familie, roſenrød med ſort Hoved (med Fjertop), Vinger og Hale, lever i det ſydlige og veſtlige Aſien, ſamt nogle Steder i Sydeuropa, men optræder i Sommermaanederne hyppig ſom Strejffugl i Syd- og Mellemeuropa og Nordafrika og gjør ſig fortjent ved at udrydde Græshopper og plukke Utøj af Kvæget.

Roſenthal-Bonin, Hugo, tyſk Novelliſt, f. 14 Oct. 1840 i Palermo, foretog efter at have ſtuderet i Berlin og Paris udſtrakte Rejſer i Europa og Aſien, var i nogle Aar Kjøbmand og indtraadte dernæſt 1872 i Redactionen af Ugeſkriftet „Über Land und Meer“ i Stuttgart. Hans Noveller og Romaner, af hvilke nogle ere overſatte paa Danſk, udmærke ſig ved livlig Fortælling og farverige Skildringer, ofteſt fra fjærne Himmelſtrøg. Meſt bekjendte ere Novelleſamlingerne „Der Heiratsdamm“ (1876), og „Unterirdiſch Feuer“ (1878) og Romanerne „Der Bernſteinſucher“ (1880) og „Der Diamantſchleifer“ (1881).

Roſentræ har man kaldt flere Træſorter, hvoraf dog ingen hidrører fra Roſenſtokken, ſaa at Navnet alene antyder Veddets Egenſkaber, navnlig en roſenrød Farve eller en fin Lugt. Almindelig forſtaas ved R. det ogſaa ſaakaldte Rhodiſertræ, der ſynes at hidrøre fra Rodveddet af Convolvulus scoparius og C. floridus, begge fra de canariſke Øer; det er ſmukt lyſerødt og bruges til Finering af Luxusſager. Ved Deſtillation med Vand kan der af R. vindes en ætheriſk Olie, **Roſentræolje**.

Roſenvand faas ved Deſtillation af Vand over Blomſterbladene af Rosa centifolia; det har en ret behagelig Lugt, der ſkyldes den ringe Mængde Roſenolje, det indeholder.

Roſenvinge, ſ. **Kolberup-Roſenvinge**.

Roſenvold, en Herregaard mellem Horſens og Vejle, opført 1585 af Marſken Holger Otteſen Roſenkrantz's Enke, Karen Gyldenſtjerne. Fra Familien Roſenkrantz gik R. i det følg. Aarh. over til Fru Ellen Marſvin, der maatte afſtaa baade denne Gaard og Boller til Datteren Kirſten Munk, efter at dennes Ægteſkab med Chriſtian IV factiſk var bleven opløſt og hun var bleven forviſt til Jylland. Efter hendes Død (1658) kjøbtes R. af Familien Rantzau, i hvis Eje Gaarden endnu er ſom Del af det grevelige Rantzauſke Forlods. Hovedbygningen er med Bibehold af de gamle Mure bleven ombygget i den nyeſte Tid. Fra den haves en herlig Udſigt over Vejle Fjord og Kattegattet.

Roſenæbler, en Klasſe af Æbler, ſom navnlig med Henſyn til Formen kommer de meget kantede og ribbede Calviller nær. Frugtkjødet er temmelig løſt, næſten ſvampet, og giver efter for Tryk. Den danſke Frugtſort „Gamle Kjøgegaards R.“ hører hertil, ligeſom ogſaa flere andre Æbleſorter, der hyppig dyrkes her i Landet, rødt Margreteæble, virginſk R., hvid Aſtrachan, Danziger Kantæble, Charlamowſky (eller Duchesſe d'Oldenbourg) o. fl.; endelig høre hertil de meget decorative ſmaa Apisæbler, ſom undertiden indføres hertil navnlig fra Tirol, nærmeſt dog kun til Pynt for Spiſebordet.

Roſenørn, danſk Adelsſlægt, hvis Stamfader, Cancelliraad Peder Madſen, adledes 1679. Siden 1848 have 4 R. været Miniſtre. **E. Emil R.**, f. 7 Nov. 1810 paa Benzonslund ved Holbæk, blev 1838 jurid. Cand. og var 1841—72 Ejer af Voergaard. Han valgtes 1855 til Folketinget, hvor han havde Sæde indt. 1864 og paa ny 1866—69, og valgtes af dette til Rigsraadet 1861—63. Han var Kirke- og Undervisningsminiſter Sept. 1869—Maj 1870 og derefter Overpræſident i Kjøbenhavn indt. 1883. R. var 1862—72 Directeur for Landbohøjſkolen, ledede 1862 og 1865 Møderne om de fattige Samfundsklasſers Vel og var Formand for Arbejdercommisſionen 1875; ogſaa paa anden Maade har han viſt Intereſſe for humane og kirkelige Formaal. 1879 blev han kongevalgt Landstingsmand og 1883 Gehejmeraad. — **Matthias H. R.**, f. 24 Nov. 1814 i Randers, blev 1836 jurid. Cand. og 1843 Committeret i Generaltoldkammeret, 1847 Stiftamtmand paa Island og var Sept. 1849—Juli 1851 Indenrigsminiſter. Han var 1849—53 Folketingsmand, blev i Jan. 1852 Cabinetsſecretær, men afſkedigedes efter et Aars Forløb, fordi han i Toldſagen havde ſtemt imod Miniſteriet. 1854 blev han Amtmand i Randers indt. 1885 og udnævntes da til Gehejmeraad; han var Medlem af Rigsraadet 1856—61. Siden 1866 er R. Medlem af Beſtyrelſen for „Selſkabet for jyſk Hiſtorie“, og 1878—87 udgav han 1ſte Bd. af et omfattende Skrift, „Grev Gert og Niels Ebbeſøn“. — **Chr. P. Theodor R.-Teilmann**, f. 17 Sept. 1817 nær ved Ringkjøbing, blev 1841 jurid. Cand., 1851 Borgemeſter i Fredericia og var 1853—59 Herredsfoged i Slads Herred; ſiden 1861 Beſidder af Stamhuſet Nørholm. R. valgtes 1859 til Landstinget og 1861 til Rigsraadet og havde Sæde her indt. 1866, blev i Nov. 1865 Kirke- og Undervisningsminiſter indt. Sept. 1867 og i Apr. 1866 tillige Juſtitsminiſter indt. Aug. 1868, ſamt derefter kongevalgt Landstingsmand indtil ſin Død 10 Jan. 1879. — **Otto D. R.-Lehn**, f. 28 Maj 1821, blev Student 1841 og arvede 1860 Baronierne Guldborgland og Lehn, er ſiden 1864 Landstingsmand og har fra Maj 1870 med en kort Afbrydelſe været Udenrigsminiſter; desuden er han Directeur for den kgl. Maleriſamling (ſiden 1870) og Kobberſtikſamling (ſiden 1874).

Roſersberg, kongel. ſvenſk Lyſtſlot, 4 M. n. v. for Stockholm, i Norrſunda Sogn og Upland, Stockholms Län, ved Skarfven (en Bugt af Mälaren). R. var til 1762 i privat Eje (det ejedes i den ſtørſte Del af det 17de Aarh. af Familien Oxenſtjerna, af hvem ſelve Slotsbygningerne opførtes), blev da indløſt ſom Krongods og af Stænderne ſkjænket til Hertug Carl (Carl XIII), ſom ofte opholdt ſig der og ſtiftede de derværende Samlinger.

Roſette, fr. [ſétt], lille Roſe, Prydelſe i Form af en Roſe; Sløjfe; Roſenſten. **Roſettekobber**, et Slags Garkobber (ſ. **Kobber**).

Roſētte, ogſaa kaldt Raſchid, Stad i Nedreægypten ved den veſtlige Nilarms venſtre Bred, 1¼ M. fra Middelhavet, 7 M. ø. n. ø. for Alexandria. 17,000 J. Bomulds- og Linnedvæverier, Risavl. Handelen er nu ubetydelig, til Dels fordi Havnen er vanſkelig at anløbe, men dog iſær fordi Jærnbanen fra Alexandria til Kairo har trukket Varetransporten til ſig. Den her fundne **R.-Sten** med tredobbelt Indſkrift, hieroglyphiſk, demotiſk og græſk, er berømt, fordi den gav Nøglen til Hieroglyphernes Løsning; den findes nu i British Museum.

Roſētti, Conſtantin, rumænſk Statsmand, f. 1816 i Bukareſt, udgav 1840 en Samling Digte, var 1842—45 Embedsmand og derefter Boghandler. 1848 tog han vigtig Del i den revolutionære Bevægelſe, blev en af Secretærerne for den foreløbige Regering og ſendtes ſom Underhandler til Fuad Paſcha, men blev her fængslet og ſendt til Orſova, hvorfra hans Huſtru (en engelſk Dame) befriede ham. Han levede i de følgende Aar i Paris ſammen med Brødrene Bratiano og virkede for Rumæniens Enhed og Frigjørelſe. 1856 vendte R. hjem, grundlagde det demokratiſke Blad »Romanul« og var 1861 en kort Tid Undervisningsminiſter i Moldau. Som Redacteur og Deputeret var han en af det radicale Partis Førere. 1876 blev han Kammerets Formand og arbejdede n. A. for Rumæniens Uafhængighed og Krig med Tyrkiet. 1878—80 var han Indenrigsminiſter, ſamt paa ny en kort Tid 1881—82, men kom i Strid med Bratiano for ſine altfor yderliggaaende Forſlag. D. 19 Apr. 1885. — En Fætter af ham, **Theodor R.**, de „ungconſervatives" Fører, blev i Apr. 1888 Førſte- og Indenrigsminiſter i et liberalt-conſervativt Miniſterium.

Roshage, Jyllands Nordveſtpunkt, 171 F. højt, ligger ud mod Veſterhavet i Hanſted Sogn, Thiſted Amt.

Roſinānte, Don Quixotes Heſt i Cervantes's bekjendte Roman; deraf bruges Ordet til at betegne en mager og kraftløs Heſt overhovedet, en Skindmær.

Roſiner, Vindruer, tørrede i Solen eller ved Ovnvarme, indføres fra Italien, Frankrig og Spanien, de bedſte Sorter fra Lilleaſien, Kos og Samos, og anvendes til Madlavning og i Bagerierne ſaa vel ſom til Fabrikation af kunſtige Vine (Vinum passum, Façonvine), idet man til ſimpel Vin ſætter R., Sukker, Krydderier og ætheriſke Oljer og bringer Maſſen i Gjæring. Korender (ſ. d. A.) indføres iſær fra de joniſke Øer og Grækenland.

Roſing, Hans Anton, norſk Chemiker og Forfatter, f. i Frederikſtad 14 Aug. 1827, tog 1849 Examen ved det polytechniſke Inſtitut i Kjøbenhavn og var derefter 1851—55 anſat ved Gasværket i Chriſtiania. Han tog her Initiativet til den polytechniſke Forenings Oprettelſe, medens han ſamtidig deltog i Redactionen af dennes Tidsſkrift. 1855—61 opholdt han ſig med Stipendium i Udlandet for at ſtudere Agerbrugschemi og forberede ſig til at overtage en Lærerpoſt i dette Fag ved Aas højere Landbrugsſkole og udførte i denne Tid bl. a. flere chemiſke Underſøgelſer, der fremlagdes i det franſke Videnſkabsakademi og findes optagne i dettes Beretninger. Tiltagende Sygelighed hindrede ham efter Hjemkomſten i at virke ſaaledes, ſom han ønſkede, og ſom hans Evner havde ſat ham i Stand til. Hans „Norſk Landmandsbog" for Aarene 1865, 66 og 67 vandt overordentlig Udbredelſe. D. 29 Marts 1867. — Hans Huſtru og Søſkendebarn, **Hedvig Sophie R.**, f. i Jylland 1827, virkede før ſit Giftermaal ſom Almueſkolelærerinde i Kjøbenhavn og ſenere i en lignende Stilling i Chriſtiania, indtil hun 1871 gik over til Døvſtummeundervisningen og 1881 oprettede en Taleſkole for Døvſtumme med Statsbidrag. Hun har udgivet „Anton R.s Ungdomstid og Rejſeliv" (1869) og „A. R.s Alvorsliv" (1871), foruden en præmiebelønnet „Barnets førſte Bog" m. m.

Roſing, Michael, danſk Skueſpiller, f. 19 Febr. 1756 i Throndhjem, blev Student 1775, men forlod ſtrax Studeringerne og gik til det kongel. Theater, hvor han debuterede 6 Oct. 1777. I Beſiddelſe af en dyb poetiſk Natur, levende Følelſe, ren Smag og ſtor Begejſtring for ſin Kunſt og dertil udruſtet med et ſkjønt og ædelt Ydre ſteg han ſnart i Publikums Yndeſt og udviklede hurtig de fortrinlige Anlæg, hvoraf han var i Beſiddelſe. Fra ham udgik en nyere Tragediefremſtilling, ſom, i Modſætning til den tidligere Svulſt, udmærkede ſig ved Sandhed og Varme. Efter at have været udenlands blev han 1788 udnævnt til Inſtructeur ved Theatret. 1804 ſtiftede han med Rahbek den dramatiſke Skole, der aabnedes paa Hoftheatret 11 Maj 1806. I de ſidſte 10 Aar af ſit Liv betraadte han paa Grund af Gigtſvaghed kun Scenen et Par Gange og døde 12 Oct. 1818. Han var af Kongen bleven udnævnt til Ridder af Danebrog, en Hædersbevisning, der ikke tidligere var bleven nogen danſk Skueſpiller tildelt. — Hans Huſtru, **Johanne Cathrine R.**, født Olſen, f. 2 Juni 1756 i Kjøbenhavn, debuterede ſom Skueſpillerinde 3 Nov. 1773. Udſtyret med levende Phantaſi, Smag og Følelſe udmærkede hun ſig ved Hjertelighed og Varme i ſit fordringsløſe Spil. Hendes ſjælfulde Foredrag og ædle Anſtand gjorde hende iſær fortrinlig egnet til at virke i Dramaet og Tragedien; ſenere gik hun over til Mødrenes Roller, ſom hun med den hende egne Inderlighed og kvindelig Adel udførte meſterlig. I 50 Aar virkede hun ved Theatret ſom Skueſpillerinde og Inſtructrice og optraadte ſidſte Gang ſom Jutta i „Niels Ebbeſen" 31 Maj 1823. Sine ſidſte Leveaar tilbragte hun paa Fredensborg og bevarede indtil en høj Alder en mærkelig Aands- og Legemsfriſkhed; d. 1853. — En Datter af dem, **Emilie R.**, f. 1784, var ſiden 1802 en ypperlig Kunſtnerinde, men døde allerede 1811. En anden Datter blev Moder til Brødrene Wiehe.

Roſini, Giovanni, ital. Digter og Hiſtorieſkriver, f. 1776 i Toscana, blev 1803 Profesſor i italienſk Literatur i Piſa. For en Feſtſang til Napoleon I.s og Marie Louiſes Bryllup (»Nozze di Giove e di Latona«) vandt han den udſatte Pris af 10,000 Frc.s. Fra 1819 udkom et Par Digtſamlinger af R., ſ. A. hans Udgave af Guicciardinis Hiſtorie med Bidrag til Forfatterens og hans Tids Hiſtorie. R.s »Saggio sugli amori di Tasso e sulle cause della sua prigione« (1832) indviklede ham i en lang Polemik. Da Manzonis »I promessi sposi« var udkommen, udarbejdede R. en deri forekommende Epiſode til en hiſtoriſk Roman, »La monaca di Monza« (1829), der fulgtes af »Luisa Strozzi« (1833) og »Il conte Ugulino della Gherardesca ed i Ghibellini« (1843). Meſt Fortjeneſte har R. af ſin »Storia della pittura italiana« (1838). D. 1855 i Piſa.

Roskilde, Kjøbſtad paa Sjælland, Kjøbenhavns Amt, Somme Herred, tæt ſ. for Roskilde Fjord, med Station for Veſt-, Nordveſt- og Sydbanen, 4 M. v. for Kjøbenhavn. 5,893 J. (1880). Byen ligger paa et mod Fjorden ſkraanende Terrain, der er mærkeligt ved ſine mange righoldige Kilder med fortrinligt Vand, blandt hvilke Maglekilde giver 10 Td. Vand i Minutet. Byjorderne have et Areal af 2,587 Td. Land og 339 Td. Hartkorn. Byens ſtørſte Mærkelighed er dens 1084 fuldendte Domkirke, helliget St. Lucius, med to Taarne med ſlanke Spir, flere tilbyggede Capeller og et herligt Orgel. I Kirken og Capellerne ere Gravſteder for Kongerne Harald Blaatand, Svend Tveſkjæg, Svend Eſtridſen, Dronning Margrete, Chriſtoffer af Bayern og Chriſtian I ſamt for ſamtlige Konger af den oldenborgſke Stamme efter Chriſtian III tillige med deres Dronninger og Børn. Kirken har flere Gange lidt ved Ildsvaade, iſær 1443, hvorefter Iſtandſættelſen medtog 21 Aar. De andre offentlige Bygninger og Inſtitutioner ere: Raadhuſet, bygget op til Taarnet af den 1537 nedrevne St. Laurentius's Kirke; det kongelige Palais ø. for Domkirken, opført af Chriſtian VI paa den gamle Biſpegaards Grund; Kathedralſkolen, hvis førſte Oprettelſe 1258 ſkyldes Ærkebiſpen Jakob Erlandſen, og hvis nuværende Bygning er opført 1842; Vor Frue Kirke, opført i Slutn. af det 11te Aarh. og liggende tæt op til Byen, men hvortil hører et Landſogn; Amtſtuen for gamle R. Amt; det adelige Jomfrukloſter ved den nordøſtlige Side af Byen, ſtiftet 1699 af Niels Juels Enke Margrete Ulfeld og Generallieutenant R. P. Roſenkrantz's Enke Birgitte Skeel; Stiftsbibliotheket i Nærheden af Domkirken; Borgerſkolen, opført 1869; Jærnbanegaarden; Gasværket; Duebrødre Kloſter, en Stiftelſe for 37 Lemmer, hvortil er knyttet en Stiftelſe for 12 ældre Kvinder af den højere Middelſtand; Meyercrones Stiftelſe med Fribolig for 4 Penſioniſtinder; Søren Olſens Hoſpital for 6 Penſioniſtinder; et Par andre mindre Stiftelſer; Syge-, Daare- og Arbejdsanſtalten for gamle R. Amt, et anſeligt Bygningscomplex, tæt ved Jærnbanegaarden, opført 1856. Byen har ſin Næring fra Handel, Fabriks- og Haandværksdrift ſamt Jordbrug. Uagtet R. ligger ved Fjorden, faar den dog paa Grund af dennes ringe Dybde og vanſkelige Beſejling ſin Hovedtilførſel over Kjøbenhavn pr. Jærnbane, og herhen gaa ogſaa betydelige Partier Kornvarer. Toldindtægterne 1885 udgjorde 122,922 Kr., hvoraf 72,578 Kr. Brænderiafgift. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 131 Baade under 4 Tons og 9 Fartøjer af 234 Tons, hvoraf 3 Dampſkibe af 34 Tons. Havnen er tilgængelig for Skibe af 10 F.s Dybgaaende. Af induſtrielle Etablisſementer ere de betydeligſte 8 Brænderier med aarlig Produktion c. 1 Mill. Potter. Byens Embedsmænd ere: en Borgemeſter, tillige Foged og Skriver, en Toldforvalter og en Toldcontroleur, en Poſtmeſter, tillige Telegraphbeſtyrer, en Diſtrictslæge, en Domprovſt og en 2den Præſt ved Domkirken, en Sognepræſt ved Frue Kirke og en ordineret Katechet, ſamt den lærde Skoles Lærerperſonale. Desuden have her Bolig Amtsforvalteren i R. Diſtrict og Herredsfogederne i Lejre Herred ſamt Tune og Ramsø Herreder. R. er Valgſted for Amtets 3dje Folketingskreds og for 2den Landstingskreds. I det tæt op til Byen ſtødende St. Jørgensbjærg Sogn ligger St. Hans Hoſpital (ſ. d. A.) paa Bidſtrupgaard, for Sindsſyge af Kjøbenhavns Commune, med ſtorartede Bygninger. — I næſten hele Middelalderen var R. Danmarks Hovedſtad og Kongernes ſædvanlige Reſidens, ſamt Sædet for mægtige Biſkopper. Her var derfor ogſaa en Mængde Kirker (c. 20) og Kloſtre, af hvilke ſidſte man kjender 6: Vor Frue Kloſter, St. Claræ Kloſter og St. Agnetes Kloſter (alle tre Nonnekloſtre, det ſidſte ſtiftet af Erik Plovpennings Datter Agnes, ſom ſelv tillige med ſin Søſter indtraadte i Kloſtret), et Graabrødrekloſter, et Sortebrødrekloſter og et Helligaandshus. 1157 blev Kong Knud V myrdet i R. af Modkongen Svend (Grade). 1268 fik R. ſin Stadsret. Byen har gjentagne Gange været hjemſøgt af heftige Ildebrande; efter den ovenfor nævnte 1443 forlagde Chriſtoffer af Bayern Kongereſidenſen fra R. til Kjøbenhavn, hvortil ogſaa Biſkoppen flyttede noget ſenere. 26 Febr. 1658 ſluttedes i R. den bekjendte Fred med Sverige, der ſkilte Danmark ved Provinſerne hinſides Sundet. 1835—48 var R. Forſamlingsſtedet for Øſtifternes Provinſialſtænder; Møderne holdtes i Palais'et. **Roskilde Fjord** er en lang, ſmal Havarm, ſom fra Iſefjord ſkyder ſig ind mellem Halvøen Horns Herred og Sjællands nordveſtlige Halvø. I Fjorden ligger Eſkilsø. Ved Frederiksſund er fra begge Sider ført Dæmninger ud i Fjorden, der ere forbundne ved en Pontonbro. Om Sommeren finder Dampſkibsfart Sted mellem Roskilde, Frederiksſund, Frederiksværk og Nykjøbing og ved en mindre Dampbaad mellem R. og de nærmeſte Punkter af Horns Herred. **Roskildebrødrene**, ſ. **Bethemænd**.

Roskölniki, ſ. **Raskolniki**.

Roslin, Alexander, ſvenſk Portrætmaler, f. 1718 i Malmø, blev 16 Aar gl. Elev hos Schröder i Stockholm, kom 1745 til Hoffet i Baireuth, rejſte 1747 til Italien og boſatte ſig 1752 i Paris. Her blev han Medlem af det franſke Kunſtakademi, fik 1771 Penſion og Bolig i Louvre, ſamt vandt ved en Concurrence Priſen fremfor Greuze. For Hôtel de Ville malede han „Ludvig XV.s Tilbagekomſt fra Metz". 1774—75 beſøgte han Stockholm og malede da den kongel. Familie, Scheffer og Linné. Hans meſt bekjendte Arbejde er „Guſtav III og hans Brødre“ (i Nationalmuſeet i Stockholm). Hans Styrke laa i hans pragtfulde Colorit og fremragende Evne til at gjengive Stoffer; Charakteriſtiken viſer ingen dybere Opfattelſe. D. 1793 i Paris.

Rosmarin (Rosmarinus officinalis), en lille, buſkagtig Plante af Læbeblomſternes Familie, har lancetdannede, i Randen tilbagerullede Blade og blegblaa Blomſter med to Støvdragere og hører hjemme i Sydeuropa; Bladene anvendes i Medicinen. **Rosmarinlyng**, ſ. Lyng.

Rosmini, Antonio, italienſk Philoſoph, f. i Roveredo 1797, indtraadte efter at have ſtuderet i Padua i den gejſtlige Stand og gjorde ſig en Tid lang bemærket ved ſine Angreb paa Videnſkaben og Tænkefriheden. Senere ſlog han ind paa de Beſtræbelſer, der bleve de meſt charakteriſtiſke for hans Liv og Virken: Arbejdet paa en Udvikling af Katholicismen i friſindet Retning og paa Italiens nationale Uafhængighed. Han ſtiftede en Munkeorden, der ſkulde arbejde i denne Retning, og en lang Række Skrifter (fra 1830 af) tjente det ſamme Formaal. Han paadrog ſig herved Jeſuiternes Had, men vandt paa den anden Side en Mængde begejſtrede Tilhængere, og hans Lære blev doceret paa Univerſiteterne. 1848 gik han til Rom ſom Sendebud for den piemonteſiſke Regering, i hvis Spidſe den med R. aandsbeſlægtede Gioberti (ſ. d. A.) ſtod. Han fulgte med Pius IX til Gaëta, men betragtedes ſtadig ſom miſtænkelig i den katholſke Reactions Øjne og flygtede til Streſa ved Lago Maggiore, hvor han døde 1855 efter at have underkaſtet ſig Kirken. R.s philoſophiſke Theorier minde om Schellings og Hegels, iſær om Schellings ſenere Lære. Sammen med Gioberti betegner han den philoſophiſke Speculations Gjenopvaagnen i Italien, hvor den havde ſlumret ſiden Giordano Brunos Martyrdød.

Rosny [roni], Landsby i det franſke Dep. Seine-Oiſe ved Seine, 8 M. v. til n. for Paris, med et ſmukt Slot, hvor Sully var født.

Roſoglio [ſāāljo], fin italienſk Liqueur, tilberedt af Orangefrugter under Tilſætning af forſkjellige Krydderier.

Roſölſyre, d. ſ. ſ. Corallin (ſ. d. A.).

Röſor, Tre, ell. **Roos** kaldes efter Skjoldmærket en Slægt, ſom i det 15de og 16de Aarh. var en af de betydeligſte i Sverige og beſad ſtore Jordegodſer ogſaa i Norge. **Knut Jönsſon** til Mörby (1431—53), ſvenſk Rigsraad, Lagmand i Veſtergötland, ægtede Agnes Alfsdotter, ſom paa mødrene Side nedſtammede fra Sigurd Haſthorsſøn og den norſke Kongefamilie, og bragte derved ſine Børn i Beſiddelſe af den mægtige norſke Giskeæts fleſte Godſer. — Hans Søn, **Alf Knutsſon**, Ridder og norſk Rigsraad, d. c. 1496, blev under Chriſtian I.s og Hans's Regering meget brugt i Rigets Styrelſe og levede i bittert Fjendſkab med Hartvig Krummedige. — Om hans Søn **Knut Alfsſon** og dennes Sønner **Carl** og **Erik** ſ. **Knud Alfſøn**. — **Ture Jönsſon** til Lindholmen, en Sønneſøn af Knut Jönsſon, var en af de Herrer, ſom 1497 paa det ſvenſke Raads Vegne ſøgte Hjælp hos Kong Hans imod Sten Sture; kort efter blev han Ridder og Lagmand i Veſtergötland. Som den ældſte i Raadet, Høvedsmand i Veſtergötland, Rigets Hofmeſter og derhos en nær Frænde af Kongen, ſtod han i de førſte Aar af Guſtav I.s Regering i høj Anſeelſe, men lod ſig derved forlede til at blive Talsmand for de misfornøjede Prælater og optraadte ſom ſaadan paa Rigsdagen i Veſterås 1527. Til ſidſt, da en Arveſtrid mellem ham og Kongen var falden ud til Kongens Fordel, ſøgte han 1529 at ſtifte aabenbart Oprør, hvilket dog ſtrandede paa Almuens Troſkab. Han flygtede ud af Riget, begav ſig til den afſatte Konge Chriſtian og fulgte ham paa Toget til Norge; 1532 blev han dræbt paa Gaden i Konghelle. — Hans yngſte Søn, **Göran Turesſon**, d. 1543, Domprovſt i Upſala 1523, en ivrig, men lidet heldig Forſægter af Katholicismen, var indviklet i Faderens Oprørsforſøg og blev derfor fængslet, men to Aar efter atter ſat paa fri Fod. — Hans Broder, **Johan Turesſon**, d. 1556, tilbragte en Del af ſin Ungdom i Udlandet og tjente med Udmærkelſe i den kejſerlige Hær. Da han 1524 var kommen hjem, ſøgte Guſtav I at knytte ham til Fædrelandet, gav ham Nyköping til Len, fik ham gift med Sten Stures Enke Chriſtina Gyllenſtierna, ſlog ham til Ridder ved ſin Kroning 1528 og udnævnte ham til Rigsraad. Ved Faderens Oprørsforſøg blev Johan ligeſom den yngre Broder, Lars Turesſon, Kongen tro; ſenere var han øverſte Befalingsmand for det Hjælpecorps, ſom Guſtav I under Grevefejden ſendte ſin Svoger Chriſtian III; 1542—43 commanderede han tillige med Marſken de Tropper, ſom ſendtes mod Dacke. — Hans eneſte Søn, **Guſtav Johansſon**, f. 1531, d. 1566, blev Rigsraad 1554 og ved Erik XIV.s Kroning Greve. — Med hans Sønneſøn, **Johan Stensſon**, Greve til Vogeſund, f. 1591, d. c. 1610, uddøde Slægten.

Roſs, Chriſtian Meyer, norſk Figurmaler, f. i Flekkefjord 22 Nov. 1843, beſøgte efter at være bleven Student ved Chriſtiania Univerſitet førſt Akademiet i Kjøbenhavn; ſenere ſtuderede han længere Tid i München, tilbragte i den anden Halvdel af Syvtiaarene nogle Aar i Paris, men begav ſig 1879 til Rom, hvor han fremdeles opholder ſig. Han ſkildrer med Forkjærlighed Figurer, navnlig kvindelige, fra Revolutions- og Kejſertiden og maler ypperlig Stoffer, navnlig Silke og Fløjel, medens hans Charakteriſtik ikke altid er ſærdeles dyb og hans Portræter af forſkjelligt Værd.

Roſs, John, engelſk Søofficer og berømt Nordpolsfarer, f. 24 Juni 1777 i Skotland, blev 1801 Lieutenant i Marinen og tjente med Hæder ſaa vel i Middelhavet ſom i Øſterſøen. 1818 ſtod han i Spidſen for en af den engelſke Regering udſendt Expedition for at finde Nordveſtpaſſagen, men vendte tilbage, da han fandt Lancaſter-Sundet ſpærret af Is. 1829 foretog han dels paa egen Bekoſtning, dels med Underſtøttelſe af den rige F. Booth en ny Expedition med den lille Hjuldamper „Victory“ og kun nogle og tyve Mands Beſætning. Han opdagede paa denne Reiſe Halvøen Boothia Felix og foretog ſtore Slædeexpeditioner, bl. a. til den magnetiſke Pol (ſ. **Jordmagnetisme**). Efter at have tilbragt 4 Aar i disſe Egne maatte han forlade ſit Skib og var ſaa heldig ved Barrow-Strædet at træffe en Hvalfanger, der havde været inde for at ſøge ham, og ſom førte ham tillige med hans Mandſkab tilbage til England. Beſkrivelſen over denne Reiſe udkom 1851 under Titlen »Narrative of a second voyage in search of a North-West-passage«. R. blev ſenere udnævnt til Contreadmiral og døde 30 Aug. 1856. — **Hans Broderſøn**, **Jam. Clarke R.**, f. 1800 i Galway-Shire i Irland, ledſagede Onkelen paa hans anden Nordpolsfart, blev ſenere Capitain i Marinen og havde 1839—43 Befalingen over en Expedition til Underſøgelſe af Sydpolarhavet, hvor han trængte frem til 78° 10′ ſ. Br., da han ſtandſedes af en lodret Isvæg af indtil 300 F.s Højde, og hvor han opdagede Victorialandet. Sine Jagttagelſer paa denne Reiſe meddelte han 1846 i »Voyage of discovery and research in the Southern and Antarctic Seas«. 1848—49 anførte han en af Franklinsexpeditionerne, men maatte vende tilbage uden Reſultat. 1856 udnævntes han til Contreadmiral og døde 3 Apr. 1862 i Aylesbury.

Roſs og Cromarty, to Shirer i Nordſkotland, der ſaa vel i geographiſk ſom i adminiſtrativ Henſeende ere ſaaledes blandede imellem hinanden, at de almindelig betragtes ſom ſammenhørende. De ligge mellem Nordſøen og Atlanterhavet og omgives mod N. af Sutherland, mod S. af Inverneſs, medindbefattende den nordlige Del af Øen Lewis blandt Hebriderne. 148 □ M. med 80,000 I. (1881). Det er et vildt og temmelig øde Bjærgland (indt. 3,500 F.) med ſtærkt indſkaarne Kyſter og med ſnævre, dybe Dale og Kløfter; Lavland findes kun paa to Halvøer paa Øſtſiden, og kun her drives nogen Agerdyrkning af Betydning. I Bjærglandet findes en Mængde lange og ſmalle Søer, der ere dannede af Bjærgſtrømme; her er Kvæg- og navnlig Faareavl Befolkningens Hovederhverv. Langs Kyſten drives betydeligt Fiſkeri. Hovedſtad Tain.

Rosſāno, Stad i Syditalien ved Taranto-Bugten, 6 M. s. n. ø. for Coſenza. 18,000 I. Ærkebiſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Dyrkning af Kapers og Safran.

Rosſe, **William Parſons**, Jarl af [roſs], før Faderens Død Lord Oxmantown, f. 1800, d. 1867, bekjendt ved de to ſtore, af ham ſelv conſtruerede Spejlteleſkoper af henholdsvis 3 og 6 Fods Vidde (det ſidſte, 54 Fod langt, Verdens ſtørſte Spejlteleſkop, koſtede 200,000 Kr. og døbtes „Leviathan“), ſom han 1840 og 1845 opſtillede paa ſit Stamgods Birr-Caſtle i Irland, og ſom have givet vigtige Oplysninger om Taagepletternes Forhold. Fra 1831 var R. Medlem af, fra 1849 Præſident for Royal-Society i London. Som Philanthrop gjorde han ſig bekjendt ved ſine »Letters on the state of Ireland« (1847). — **Hans Søn**, **Lawrence Parſons**, den nuværende Jarl af R., f. 1840, arbejder videre i Faderens Aand og har bl. a. underſøgt Maanens Varmeudſtraaling.

Rosſeeuw Saint Hilaire, **Eug. Franç. Achille** [rosſō ſængt ilāhr], franſk Hiſtoriker, f. 1805, var 1820—42 Hiſtorielærer ved et af Paris's Lyceer og ſiden Profesſor ved Sorbonne indt. 1873. Han ſkrev 1825 en hiſtoriſk Roman »Rienzi et les Colonna«, men tog ſig 1836 for at ſkrive Spaniens Hiſtorie og har ofret dette Arbejde ſit hele Livs Kraft. Af hans »Histoire d'Espagne« er 1836—79 udkommet 14 Bind; den gaar fra de ældſte Tider til 1833.

Rosſel, **L. Nath.** [ſēll], franſk Officer, f. 1844, blev 1866 Lieutenant i Ingenieurerne og 1869 Capitain. 1870 var han Stabschef hos Commandanten i Metz, ſtiftede en Sammenſværgelſe for at ſtyrte Bazaine, hvem han mistænkte for Forræderi, og ſøgte at flygte for at give Regeringen Underretning. Efter Overgivelſen i Oct. undkom R. og var under Reſten af Krigen Oberſt. 18 Marts 1871 opſagde han, der havde villet fortſætte Kampen til det yderſte, ſin Tjeneſte og ſluttede ſig til „Communen“; han blev førſt Directeur for Ingenieurerne, derefter Stabschef hos Cluſeret og til ſidſt, 1 Maj, Delegeret for Krigen, men kunde ikke tilvejebringe Diſciplin og derfor trods ſin Energi intet udrette. Misfornøjet tog han ſaa Dage efter Afſked; han nærede nu Planer om at omſtyrte den hele Ordning og maatte holde ſig ſkjult for at undgaa Fængsling. Efter Paris's Indtagelſe blev R. fængslet, dødsdømt 9 Sept. og ſkudt 28 Nov. I de ſidſte Maaneder af ſit Liv udkaſtede han et Forſlag til Hærens Omordning.

Rosſet, Claudi, ſ. **Hans Hoſpital.**

Rosſētti, **Dante Gabriel**, bekjendt engelſk Maler og Digter, f. 12 Maj 1828. Forældrene vare Italienere af Fødſel; Faderen, Gabriele R., f. 1783, d. 1854, der havde deltaget i Neapolitanernes Frihedsbeſtræbelſer, maatte ſenere flygte og kom 1825 til London, hvor han giftede ſig; han blev nogle Aar ſenere anſat ſom Profesſor i italienſk Literatur ved King's College i London og beſkæftigede ſig ſærlig med Studiet af Dante. Da Sønnen havde forladt Skolen, gaves der ham Lejlighed til at uddanne ſig i Malerkunſten, ſom han tidlig havde viſt Anlæg og Lyſt til. Som ungt Menneſke ſluttede R. ſig ſammen med en lille Gruppe unge Mænd, hvis Beſtræbelſer, der betegnedes ved Ordet Præ-Rafaelitisme, i Kunſten, navnlig Malerkunſten, gik ud paa en Oppoſition mod det akademiſke og conventionelle, en Søgen tilbage til det ſimple, ſjælfulde, inderlige, ſom de fandt det udtrykt hos Malere fra Tiden før Rafael. Som phantaſifuld og ſjælfuld Maler har R. vundet et betydeligt Navn og har bl. a. ofte benyttet Sujetter, hentede fra Dante. Allerede ſom ganſke ung havde han begyndt at ſkrive og lade trykke Digte; han ſkrev bl. a. en Del erotiſke Digte til den Kvinde, han havde ægtet 1860. Kun to Aar varede dette Ægteſkab, idet hans Huſtru døde 1862. Sorgen ramte ham haardt, og den lille Bog, i hvilken han før ſin Huſtru havde ſkrevet ſine Digte ind, mange af dem henvendte til hende, lagde han paa Begravelſesdagen i hendes Kiſte, og de bleve jordede med hende. Men ſom Tiden gik og Sorgen ſtilnede, fortrød han efterhaanden, at en Del af hans alvorlige Aandsarbejde paa denne Maade var udſlettet og tilintetgjort, og under megen Vaklen og Selvbebrejdelſe lod han efter 7½ Aars da den kongel. Familie, Scheffer og Linné. Hans meſt bekjendte Arbejde er „Guſtav III og hans Brødre“ (i Nationalmuſeet i Stockholm). Hans Styrke laa i hans pragtfulde Colorit og fremragende Evne til at gjengive Stoffer; Charakteriſtiken viſer ingen dybere Opfattelſe. D. 1793 i Paris.

Rosmarin (Rosmarinus officinalis), en lille, buſkagtig Plante af Læbeblomſternes Familie, har lancetdannede, i Randen tilbagerullede Blade og blegblaa Blomſter med to Støvdragere og hører hjemme i Sydeuropa; Bladene anvendes i Medicinen. **Rosmarinlyng**, ſ. **Lyng**.

Rosmini', Antonio, italienſk Philoſoph, f. i Roveredo 1797, indtraadte efter at have ſtuderet i Padua i den gejſtlige Stand og gjorde ſig en Tid lang bemærket ved ſine Angreb paa Videnſkaben og Tankefriheden. Senere ſlog han ind paa de Beſtræbelſer, der bleve de meſt charakteriſtiſke for hans Liv og Virken: Arbejdet paa en Udvikling af Katholicismen i friſindet Retning og paa Italiens nationale Uafhængighed. Han ſtiftede en Munkeorden, der ſkulde arbejde i denne Retning, og en lang Række Skrifter (fra 1830 af) tjente det ſamme Formaal. Han paadrog ſig herved Jeſuiternes Had, men vandt paa den anden Side en Mængde begejſtrede Tilhængere, og hans Lære blev doceret paa Univerſiteterne. 1848 gik han til Rom ſom Sendebud for den piemonteſiſke Regering, i hvis Spidſe den med R. aandsbeſlægtede Gioberti (ſ. d. A.) ſtod. Han fulgte med Pius IX til Gaëta, men betragtedes ſtadig ſom mistænkelig i den katholſke Reactions Øjne og flygtede til Streſa ved Lago Maggiore, hvor han døde 1855 efter at have underkaſtet ſig Kirken. R.s philoſophiſke Theorier minde om Schellings og Hegels, iſær om Schellings ſenere Lære. Sammen med Gioberti betegner han den philoſophiſke Speculations Gjenopvaagnen i Italien, hvor den havde ſlumret ſiden Giordano Brunos Martyrdød.

Rosny [ronī], Landsby i det franſke Dep. Seine-Oiſe ved Seine, 8 M. v. til n. for Paris, med et ſmukt Slot, hvor Sully var født.

Roſoglio [ſāāljo], fin italienſk Liqueur, tilberedt af Orangefrugter under Tilſætning af forſkjellige Krydderier.

Roſölſyre, d. ſ. ſ. Corallin (ſ. d. A.).

Röſor, Tre, ell. **Ros** kaldes efter Skjoldmærket en Slægt, ſom i det 15de og 16de Aarh. var en af de betydeligſte i Sverige og beſad ſtore Jordegodſer ogſaa i Norge. **Knut Jönsſon** til Mörby (1431—53), ſvenſk Rigsraad, Lagmand i Veſtergötland, ægtede Agnes Alfsdotter, ſom paa mødrene Side nedſtammede fra Sigurd Hafthorsſøn og den norſke Kongefamilie, og bragte derved ſine Børn i Beſiddelſe af den mægtige norſke Giskeæts fleſte Godſer. — Hans Søn, **Alf Knutsſon**, Ridder og norſk Rigsraad, d. c. 1496, blev under Chriſtian I.s og Hans's Regering meget brugt i Rigets Styrelſe og levede i bittert Fjendſkab med Hartvig Krummedige. — Om hans Søn **Knut Alfsſon** og dennes Sønner **Carl** og **Erik** ſ. **Knud Alfſøn**. — **Ture Jönsſon** til Lindholmen, en Sønneſøn af Knut Jönsſon, var en af de Herrer, ſom 1497 paa det ſvenſke Raads Vegne ſøgte Hjælp hos Kong Hans imod Sten Sture; kort efter blev han Ridder og Lagmand i Veſtergötland. Som den ældſte i Raadet, Hovedsmand i Veſtergötland, Rigets Hofmeſter og derhos en nær Frænde af Kongen, ſtod han i de førſte Aar af Guſtav I.s Regering i høj Anſeelſe, men lod ſig derved forlede til at blive Talsmand for de misfornøjede Prælater og optraadte ſom ſaadan paa Rigsdagen i Veſterås 1527. Til ſidſt, da en Arveſtrid mellem ham og Kongen var falden ud til Kongens Fordel, ſøgte han 1529 at ſtifte aabenbart Oprør, hvilket dog ſtrandede paa Almuens Troſkab. Han flygtede ud af Riget, begav ſig til den afſatte Konge Chriſtian og fulgte ham paa Toget til Norge; 1532 blev han dræbt paa Gaden i Konghelle. — Hans yngſte Søn, **Göran Turesſon**, d. 1543, Domprovſt i Upſala 1523, en ivrig, men lidet heldig Forſægter af Katholicismen, var indviklet i Faderens Oprørsforſøg og blev derfor fængslet, men to Aar efter atter ſat paa fri Fod. — Hans Broder, **Johan Turesſon**, d. 1556, tilbragte en Del af ſin Ungdom i Udlandet og tjente med Udmærkelſe i den kejſerlige Hær. Da han 1524 var kommen hjem, ſøgte Guſtav I at knytte ham til Fædrelandet, gav ham Nyköping til Len, fik ham gift med Sten Stures Enke Chriſtina Gyllenſtierna, ſlog ham til Ridder ved ſin Kroning 1528 og udnævnte ham til Rigsraad. Ved Faderens Oprørsforſøg blev Johan ligeſom den yngre Broder, Lars Turesſon, Kongen tro; ſenere var han øverſte Befalingsmand for det Hjælpecorps, ſom Guſtav I under Grevefejden ſendte ſin Svoger Chriſtian III; 1542—43 commanderede han tillige med Marſken de Tropper, ſom ſendtes mod Dacke. — Hans eneſte Søn, **Guſtav Johansſon**, f. 1531, d. 1566, blev Rigsraad 1554 og ved Erik XIV.s Kroning Greve. — Med hans Sønneſøn, **Johan Stensſon**, Greve til Vogeſund, f. 1591, d. c. 1610, uddøde Slægten.

Roſs, Chriſtian Meyer, norſk Figurmaler, f. i Flekkefjord 22 Nov. 1843, beſøgte efter at være bleven Student ved Chriſtiania Univerſitetet førſt Akademiet i Kjøbenhavn; ſenere ſtuderede han længere Tid i München, tilbragte i den anden Halvdel af Syvtiaarene nogle Aar i Paris, men begav ſig 1879 til Rom, hvor han fremdeles opholder ſig. Han ſkildrer med Forkjærlighed Figurer, navnlig kvindelige, fra Revolutions- og Kejſertiden og maler ypperlig Stoffer, navnlig Silke og Fløjel, medens hans Charakteriſtik ikke altid er ſærdeles dyb og hans Portræter af forſkjelligt Værd.

Roſs, John, engelſk Søofficer og berømt Nordpolsfarer, f. 24 Juni 1777 i Skotland, blev 1801 Lieutenant i Marinen og tjente med Hæder ſaa vel i Middelhavet ſom i Øſterſøen. 1818 ſtod han i Spidſen for en af den engelſke Regering udſendt Expedition for at finde Nordveſtpasſagen, men vendte tilbage, da han fandt Lancaſter-Sundet ſpærret af Is. 1829 foretog han dels paa egen Bekoſtning, dels med Underſtøttelſe af den rige F. Booth en ny Expedition med den lille Hjuldamper „Victory“ og kun nogle og tyve Mands Beſætning. Han opdagede paa denne Rejſe Halvøen Boothia Felix og foretog ſtore Slædeexpeditioner, bl. a. til den magnetiſke Pol (ſ. Jordmagnetisme). Efter at have tilbragt 4 Aar i disſe Egne maatte han forlade ſit Skib og var ſaa heldig ved Barrow-Strædet at træffe en Hvalfanger, der havde været inde for at ſøge ham, og ſom førte ham tillige med hans Mandſkab tilbage til England. Beſkrivelſen over denne Reiſe udkom 1851 under Titlen »Narrative of a second voyage in search of a North-West-passage«. R. blev ſenere udnævnt til Contreadmiral og døde 30 Aug. 1856. — Hans Broderſøn, Jam. Clarke R., f. 1800 i Galway-Shire i Irland, ledſagede Onkelen paa hans anden Nordpolsfart, blev ſenere Capitain i Marinen og havde 1839—43 Befalingen over en Expedition til Underſøgelſe af Sydpolarhavet, hvor han trængte frem til 78° 10′ ſ. Br., da han ſtandſedes af en lodret Isvæg af indtil 300 F.s Høide, og hvor han opdagede Victorialandet. Sine Iagttagelſer paa denne Reiſe meddelte han 1846 i »Voyage of discovery and research in the Southern and Antarctic Seas«. 1848—49 anførte han en af Franklinsexpeditionerne, men maatte vende tilbage uden Reſultat. 1856 udnævntes han til Contreadmiral og døde 3 Apr. 1862 i Aylesbury.

Roſs og Cromarty, to Shirer i Nordſkotland, der ſaa vel i geographiſk ſom i adminiſtrativ Henſeende ere ſaaledes blandede imellem hinanden, at de almindelig betragtes ſom ſammenhørende. De ligge mellem Nordſøen og Atlanterhavet og omgives mod N. af Sutherland, mod S. af Invernesſ, medindbefattende den nordlige Del af Øen Lewis blandt Hebriderne. 148 □ M. med 80,000 I. (1881). Det er et vildt og temmelig øde Bjergland (indt. 3,500 F.) med ſtærkt indſkaarne Kyſter og med ſnævre, dybe Dale og Kløfter; Lavland findes kun paa to Halvøer paa Øſtſiden, og kun her drives nogen Agerdyrkning af Betydning. I Bjerglandet findes en Mængde lange og ſmalle Søer, der ere dannede af Bjergſtrømme; her er Kvæg- og navnlig Faareavl Befolkningens Hovederhverv. Langs Kyſten drives betydeligt Fiſkeri. Hovedſtad Tain.

Rosſano, Stad i Syditalien ved Taranto-Bugten, 6 M. ø. n. ø. for Coſenza. 18,000 I. Ærkebiſpeſæde med prægtig Kathedralkirke. Dyrkning af Kapers og Safran.

Rosſe, William Parſons, Jarl af [roſs], før Faderens Død Lord Oxmantown, f. 1800, d. 1867, bekjendt ved de to ſtore, af ham ſelv conſtruerede Speilteleſkoper af henholdsvis 3 og 6 Fods Vidde (det ſidſte, 54 Fod langt, Verdens ſtørſte Speilteleſkop, koſtede 200,000 Kr. og døbtes „Leviathan"), ſom han 1840 og 1845 opſtillede paa ſit Stamgods Birr-Caſtle i Irland, og ſom have givet vigtige Oplysninger om Taagepletternes Forhold. Fra 1831 var R. Medlem af, fra 1849 Præſident for Royal-Society i London. Som Philanthrop gjorde han ſig bekjendt ved ſine »Letters on the state of Ireland« (1847). — Hans Søn, Lawrence Parſons, den nuværende Jarl af R., f. 1840, arbejder videre i Faderens Aand og har bl. a. underſøgt Maanens Varmeudſtraaling.

Rosſeeuw Saint Hilaire, Eug. Franç. Achille [rosſō ſængt ilæhr], franſk Hiſtoriker, f. 1805, var 1820—42 Hiſtorielærer ved et af Paris's Lyceer og ſiden Profeſſor ved Sorbonne indt. 1873. Han ſkrev 1825 en hiſtoriſk Roman »Rienzi et les Colonna«, men tog ſig 1836 for at ſkrive Spaniens Hiſtorie og har ofret dette Arbejde ſit hele Livs Kraft. Af hans »Histoire d'Espagne« er 1836—79 udkommet 14 Bind; den gaar fra de ældſte Tider til 1833.

Rosſel, L. Nath. [ſēll], franſk Officer, f. 1844, blev 1866 Lieutenant i Ingenieurerne og 1869 Capitain. 1870 var han Stabschef hos Commandanten i Metz, ſtiftede en Sammenſværgelſe for at ſtyrte Bazaine, hvem han mistænkte for Forræderi, og ſøgte at flygte for at give Regeringen Underretning. Efter Overgivelſen i Oct. undkom R. og var under Reſten af Krigen Oberſt. 18 Marts 1871 opſagde han, der havde villet fortſætte Kampen til det yderſte, ſin Tjeneſte og ſluttede ſig til „Communen"; han blev førſt Directeur for Ingenieurerne, derefter Stabschef hos Cluſeret og til ſidſt, 1 Maj, Delegeret for Krigen, men kunde ikke tilvejebringe Diſciplin og derfor trods ſin Energi intet udrette. Misfornøiet tog han ſaa Dage efter Afſked; han nærede nu Planer om at omſtyrte den hele Ordning og maatte holde ſig ſkjult for at undgaa Fængsling. Efter Paris's Indtagelſe blev R. fængslet, dødsdømt 9 Sept. og ſkudt 28 Nov. I de ſidſte Maaneder af ſit Liv udkaſtede han et Forſlag til Hærens Omordning.

Rosſet, Claudi, ſ. Hans Hoſpital.

Rosſetti, Dante Gabriel, bekjendt engelſk Maler og Digter, f. 12 Maj 1828. Forældrene vare Italienere af Fødſel; Faderen, Gabriele R., f. 1783, d. 1854, der havde deltaget i Neapolitanernes Frihedsbeſtræbelſer, maatte ſenere flygte og kom 1825 til London, hvor han giftede ſig; han blev nogle Aar ſenere anſat ſom Profeſſor i italienſk Literatur ved King's College i London og beſkæftigede ſig ſærlig med Studiet af Dante. Da Sønnen havde forladt Skolen, gaves der ham Lejlighed til at uddanne ſig i Malerkunſten, ſom han tidlig havde viſt Anlæg og Lyſt til. Som ungt Menneſke ſluttede R. ſig ſammen med en lille Gruppe unge Mænd, hvis Beſtræbelſer, der betegnedes ved Ordet Præ-Rafaelitisme, i Kunſten, navnlig Malerkunſten, gik ud paa en Oppoſition mod det akademiſke og conventionelle, en Søgen tilbage til det ſimple, ſjælfulde, inderlige, ſom de fandt det udtrykt hos Malere fra Tiden før Rafael. Som phantaſifuld og ſjælfuld Maler har R. vundet et betydeligt Navn og har bl. a. ofte benyttet Subjetter, hentede fra Dante. Allerede ſom ganſke ung havde han begyndt at ſkrive og lade trykke Digte; han ſkrev bl. a. en Del erotiſke Digte til den Kvinde, han havde ægtet 1860. Kun to Aar varede dette Ægteſkab, idet hans Huſtru døde 1862. Sorgen ramte ham haardt, og den lille Bog, i hvilken han for ſin Huſtru havde ſkrevet ſine Digte ind, mange af dem henvendte til hende, lagde han paa Begravelſesdagen i hendes Kiſte, og de bleve jordede med hende. Men ſom Tiden gik og Sorgen ſtilnede, fortrød han efterhaanden, at en Del af hans alvorlige Aandsarbejde paa denne Maade var udſlettet og tilintetgjort, og under megen Vakken og Selvbebrejdelſe lod han efter 7½ Aars

Forløb, efter indhentet Tilladelſe fra Øvrigheden, Kiſten grave op og det lille Bind ſkrevne Digte tage ud. Det udkom 1870 under Titlen »Poems«. Denne Bog vakte overordentlig Opſigt ved ſin ſtærke og dybe Originalitet, men mødte ogſaa Indſigelſe fra Sider, ſom den varme Tone i de erotiſke Digte var imod, og ſom ſtemplede R. og hans Kreds ſom The Fleshly School of Poetry; den blev derved Anledning til en literær Fejde, hvori ogſaa Swinburne deltog paa R.s Side. 1882 udkom endnu et Bind Digte fra R.s Haand, »Ballads and Sonnets«, ſom bl. a. i fuldſtændig Stand indeholder den Samling af 102 Sonetter, ſom Digteren betitler »The House of Life«, og hvoraf en Del allerede var bleven offentliggjort i det førſte Bind. Desuden har han ſkrevet nogle faa,· mindre Proſafortællinger. Han har end videre udført en poetiſk Overſættelſe af Dantes »Vita Nuova« og af Poeſier af italienſke Digtere før og ſamtidige med denne; disſe Overſættelſer udkom 1861 under Titlen »Early Italian Poets« og i gjennemſet og forøget Skikkelſe 1878 ſom »Dante and his Circle«. R.s Helbred var i de ſenere Aar ſvækket ved nervøſe Lidelſer, mod hvilke han brugte Chloral. Han levede i den ſidſte Del af ſit Liv meget enſomt, kun beſøgt af en lille, hengiven Vennekreds, og døde 9 Apr. 1882. Hans Poeſi, ringe i Omfang ſom den er, virker med en forunderlig gribende Kraft ved den dybe Stemningsfylde, hvoraf den er mættet, ved den ſtærke og lødige Sammentrængthed af Følelſer og Tanker. R. er en af det moderne Englands originaleſte Digtere, og hans Indflydelſe — ogſaa inden han for Offentligheden fremtraadte ſom Digter — har været ſtor, bl. a. paa Swinburne. Hans ſamlede Værker, »Collected Works«, ere efter hans Død blevne udgivne i 2 Bd. af Broderen, ledſaget af Fortale og Noter. — Hans Broder, **William Michael R.**, f. 1829, er ſiden 1850 optraadt ſom Kunſt- og Literatur-Kritiker. 1865 offentliggjorde han en Overſættelſe af Dantes „Helvede“. Han udgav 1866 i Bogform en rolig, upartiſk og i det hele ſympathetiſk Kritik af Swinburnes »Poems and Ballads«, der havde vakt ſaa ſtort literært Røre. 1878 udkom »Lives of Famous Poets«, en Samling af 23 Biographier af Digtere fra Chaucer til Longfellow. R. har desuden leveret Udgaver af flere engelſke Digtere, bl. a. en højt anſet af Shelleys Poeſier 1870 i 2 Bind, anden gjennemſete Udgave 1878 i 3 Bind, begge med Biographier og Noter. — Deres Søſter, **Christina Georgina R.**, f. 1830, har vundet et betydeligt Navn ſom Digterinde. Af hendes Arbejder kunne nævnes: »Goblin Market, and Other Poems« (1862), »Singsong« (1872), »Poems« (1875), »A Pageant, and Other Poems« (1881). — En anden Søſter, **Maria Francesca R.**, f. 1827, d. 1876, udgav 1871 en Commentar til Dantes »Divina Commedia« under Titel »The Shadow of Dante«.

Róſſi, Grevinde, ſ. **Sontag**, Henr.

Róſſi, Erneſto, italienſk Skueſpiller, f. i Livorno 1829 i en Kjøbmandsfamilie, viſte allerede i ſit 15de Aar levende Tilbøjelighed for Theatret. Efter af ſine Forældre at være ſendt til Piſa for at ſtudere Retsvidenſkaben forlod han denne By, ſluttede ſig til en Trup Komedianter og ſpillede fra 1846 Elſkerroller i forſkjellige italienſke Byer. Han vandt ſig ſnart et Navn ſom en ualmindelig fremragende Kunſtner, optraadte med ſtort Held i Paris 1855 ſammen med Ristori og gjæſtede ſenere de fleſte af Europas Hovedſtæder, bl. a. ogſaa Kjøbenhavn (1886). Fra Elſkerfaget gik han over til Charakterrollerne; hans vigtigſte Roller ere „Fauſt“, „Hamlet“, „Othello“ og „Cid“. R. har tillige udfoldet en ikke ringe Virkſomhed ſom dramatiſk Forfatter og foruden flere Lyſtſpil ſkrevet Dramaet „Adèle“ for Ristori.

Róſſi, Giov. Batt. de, f. 23 Febr. 1822 i Rom, har de ſtørſte Fortjeneſter af Gjennemforſkningen af Roms Katakomber, ſom han foretog efter et grundigt Studium af de gamle Itinerarier og andre Kildeſkrifter. 1854 ledede han Forſkninger til Opdagelſen af Calixtkatakomben og de med den ſammenhængende vigtige Gravſyſtemer c. 3 Miglier ſ. for Rom. Reſultaterne af ſine Studier og Opdagelſer har han, efter 1857—61 at have udgivet »Inscriptiones christianæ urbis Romæ« (1,374 Indſkrifter, ældre end det 7de Aarh.), nedlagt i ſit ſtore Værk »La Roma sotterranea christiana pubbl. per ordine della Santità di N. S. Papa Pio Nono« (3 Bd., 1864—77). Derhos har han udgivet Tidsſkriftet »Bullettino di Archeologia Christiana« (I Ser. 1863—69, II Ser. 1870 ff.). R. har i en lang Aarrække været Sjælen i det chriſt. archæol. Selſk.s Commisſion.

Róſſi, Pellegrino, italienſk Statsmand o Nationaløkonom, f. 13 Juli 1787, blev 181 Profesſor i Retsvidenſkab i Bologna, men maatte flygte derfra, fordi han 1815 havde ſluttet ſig til Murats Forſøg paa at fremkalde en italienſk Rejsning. Han gik til Genf, blev 1819 Profesſor i Romerret og n. A. Medlem af det ſtore Raad, 1830 endog Afſending ve „Tagſatzung“, hvor han forfattede et Udkaſt ti en ny, centraliſerende Forbundsforfatning. 183 indkaldtes han af Guizot til Frankrig og blev 1834 Profesſor i Nationaløkonomi, 1839 ophøje til Greve og Pair, 1840 Statsraad og 1845 Afſending i Rom. Han underſtøttede 1846 Pius IX.s Valg til Pave og dennes førſte Reformer og blev 1848 tagen paa Raad ved Affattelſen af den nye Forfatning, men tilfredsſtillede ikke derved de italienſke liberale. Efter Februarrevolutionen 1848 miſtede han ſin Poſt ſom franſk Afſending, men forblev i Rom ſom Pavens Raadgiver og udnævntes 16 Sept. til Indenrigs- og Finansminiſter. Hans Plan var at indføre en verdslig Styrelſe i Kirkeſtaten uden at ſvække Pavens Magt og at oprette et italienſk Fyrſteforbund til fælles Forſvar og Handelens Fremme, men han mistænktes af Republikanerne og blev 15 Nov. myrdet ved Dolkeſtød, da han gik hen at aabne Kamrenes Møder. R.s Fald medførte Pavens Flugt fra Rom og ſenere Tilſlutning til Reactionen. Som nationaløkonomiſk Forfatter (»Cours d'économie polit.«, 1839—40, 4de Opl. 1865) indtager R. en ikke ringe Plads.

Roſſini, Gioachino Antonio, f. 29 Febr.

1792 i Peſaro i Romagna, Hovedrepræſentanten for den ægte italienſke Opera med al dens yppige Vellyd og Melodirigdom, var Søn af muſikalſke Forældre, idet Faderen var Stadsmuſikant, Moderen en begavet Sangerinde, ſom 1798 tog Drengen med til Bologna, hvor hun blev prima donna buffa. Senere fulgte R. Forældrene paa Kunſtvandringer, men 1807 fik han i Bologna Abbate Mattei til Lærer i Compoſition, og 1810 debuterede han ſom Operacomponiſt i Venezia, dog uden ſtørre Held. Skjønt den næſte Opera 1811 i Bologna heller ikke gjorde ſynderlig Lykke, havde han dog 1812 Beſtilling paa fem Operaer, og da »Tancredo« 1813 var opført i Venezia, var man i Italien paa det rene med hans Betydning, ſom ikke forringedes ved »L'Italiana in Algeri«. Sine ſtørſte Triumpher fejrede han dog med „Barberen“ (Il barbiere di Seviglia) 1816 i Rom. Førſte Gang faldt dette Meſterſtykke af en Opera buffa rigtignok igjennem, idet et Parti vilde ſtraffe den unge Componiſt, fordi han havde vovet at concurrere med Paeſiellos berømte Opera af ſamme Navn. Men anden Opførelſe gjorde en ſaadan Lykke, at der bragtes R., ſom nedſlaaet havde overladt en anden at dirigere, et improviſeret Fakkeltog. Af de følgende Operaer gjorde »Otello«, »Gazza Ladra« („Skaden“), »Cenerentola«, »Mose in Egitto« iſær Lykke. Da den bredere og mere ſtorartet anlagte »Semiramide« modtoges lidt køligere i Venezia 1823, rejſte R. til London, hvor han i 5 Maaneder ved Concerter og Privattimer oſv. tjente omtrent 10,000 Pd. Sterl. I October kom R. til Paris, var nogen Tid Directeur for Théâtre italien, hvortil han dog ikke egnede ſig, hvorefter han blev Generalmuſikintendant og Sanginſpecteur med 20,000 Frcs. aarlig. Denne Stilling miſtede han ved Julirevolutionen, men opnaaede ved Proces en Penſion af 6,000 Frcs. I Paris ſkrev R. »Le comte Ory« og ſit Hovedværk „Wilhelm Tell“, hans ſidſte Opera (1829). Den ſidſte Halvdel af ſit Liv tilbragte han i Nydelſen af ſin Berømmelſe og ſin Rigdom og ſkrev kun det bekjendte Stabat mater (1832), nogle Cantater og mindre Kirkeſtykker og Sangene »Soirées musicales«. Efter flere Aars Ophold i Milano og paa ſin Villa ved Bologna, hvorfra han 1848 flygtede til Firenze, tog han 1853 faſt Ophold i Paris, hvor han døde 13 Nov. 1868; hans Lig førtes i Maj 1887 fra Père-Lachaiſe Kirkegaarden til Kirken Sta. Croce i Firenze. Fra 1810 til 1829 havde R. ſkrevet 39 Operaer og 15 dramatiſke Cantater.

Rōsso antico, ſ. Marmor.

Roſtgaard, Hans, Ridefoged i Kronborg Len, f. 15 Apr. 1625 paa Roſtgaard i Tørning Len, bekjendt af ſit modige og ſnilde Forhold under den ſvenſke Krig 1658—60. Han var den førſte, der gav Frederik III Underretning om den hollandſke Flaades Ankomſt til Sundet, og vovede ſig til at være Bud imellem Kongen og Admiral Opdam; ogſaa roede han ofte ved Nattetid midt om Vinteren til Kjøbenhavn for at melde alt, hvad der var af Vigtighed. R. var tillige en af dem, der lagde Planen til at faa Kronborg tilbage; men da den var bleven røbet, flygtede han til Kjøbenhavn efter at have aftalt med ſin Kone, at hun ſkulde lade lyſe efter ham og anſtille ſig, ſom om hun troede, at han var bleven dræbt af de ſvenſke. Sin Heſt ſtød han undervejs, kaſtede ſig derpaa i en Jolle og kom lykkelig til Kjøbenhavn. Hans Kone anlagde Sørgeklæder og ſpillede ſin Rolle ſaa godt, at flere ſvenſke Officerer bejlede til den ſmukke og rige formentlige Enke, der imidlertid under opdigtede Navne vedligeholdt en ſtadig Brevvexling med ſin Mand og underrettede ham om Svenſkernes Anſlag, for at han igjen kunde bringe hendes Meddelelſer paa behørigt Sted. Til Belønning ſkjænkede Kongen ham 1661 Krogerup ved Humlebæk. R. døde 31 Dec. 1684. — Hans Søn, **Frederik R.**, Herre til Krogerup, Gejers, Rexels og Anholt, f. 30 Aug. 1671 paa K., ſtuderede i henv. tre Aar (1687—89) ved Kjøbenhavns Univerſitet. Efter at have gjort nogle mindre Rejſer tiltraadte han i Slutn. af 1690 en ſtor Udenlandsrejſe, der varede i 9 Aar. Efter ſin Hjemkomſt blev han 1700 kongelig Gehejmearchivar, 1702 adlet, 1719 Juſtitiarius i Højeſteret og 1721 Overſecretær (Præſident) i det danſke Cancelli, uden at han dog derfor opgav ſin Stilling i Archivet. Paa Grund af Beſtikkelighed blev han 1725 anklaget, flygtede, men blev anholdt og dømt til Tab af Ære og Gods, men Dommen formildedes til Afſættelſe fra hans Embeder. 1727—30 var han dog Amtmand i Antvorſkov Amt. Da Chriſtian VI kom paa Tronen, blev han for en kort Tid Translateur ved Øreſunds Toldkammer. Han døde ſom Conferensraad 25 Apr. 1745. R. var gift med Conradine Revenfeldt, Halvſøſter til Dronning Anna Sophie, og det var dette Giftermaal, der aabnede ham Vejen til hans høje Embeder. Han var Mæcen for Falſter, Gram og Langebek, fremmede i det hele Videnſkabelighed (ſtiftede ſaaledes et Legat til med Tiden at lønne en »Professor Rostgardianus« i den nordiſke Hiſtorie og de nordiſke Oldſager, førſt beſat 1835, ſkjænkede til Univerſitetsbiblioteket en Mængde Bøger og Haandſkrifter, var Medudgiver af Bordings poetiſke Skrifter oſv.) og var ſelv en lærd Polyhiſtor og Poet. Hans Materialier til en danſk Ordbog bearbejdedes af Langebek. Han forfulgte „Peder Paars“, hvori han ſom Ejer af Anholt troede at finde Angreb paa ſig.

Roſtjeneſte (af Ros, oldn. hross, Heſt), Krigstjeneſte til Heſt, en Forpligtelſe, ſom paahvilede Lenene i Danmark i Tiden før Souveraineteten, og ſom beſtod i, at Lensmændene ſkulde udruſte og underholde et viſt Antal Ryttere til Rigets Forſvar. Da Adelen længere hen i Tiden ſøgte at unddrage ſig denne Forpligtelſe og ſtillede uøvede Ryttere og daarlige Heſte, vilde Chriſtian IV have R. forandret til en Pengeafgift, men denne ſom ſaa mange andre af Kongens Beſtræbelſer til Rigets Bedſte ſtrandede paa Rigsraadets Modſtand.

Roſtock, Stad i Storhertugd. Mecklenburg-Schwerin ved Floden Warnow, 2 M. fra dens Udløb i Øſterſøen, 9 M. n. ø. for Schwerin. 40,000 I. (1885). R. er Sæde for Overappellationsretten for begge Storhertugd. Mecklenburg. Blandt Stadens Bygninger fremhæves Mariekirken med herligt Orgel og den hollandſke Statsmand Hugo Grotius's Gravmæle, Petrikirken med højt Taarn, Raadhuſet med 7 Taarne, det ſtorhertugelige Palais og det nye Theater. Her er et Univerſitet, ſtiftet 1419, med Bibliothek paa 140,000 Bd., botaniſk Have og aſtronomiſk Obſervatorium m. m., Sindsſygehus og flere højere Underviſningsanſtalter. Induſtrien er temmelig betydelig, og her er navnlig ſtore Garverier, Limkogerier og Fabriker for Klæde, Tobak, Sukker, Bomuldsſtoffer, Spillekort og Tapeter m. m. Af endnu ſtørre Betydning er dog Stadens Handel og Skibsfart; Hovedudførſelsartikler ere Uld og Korn. — R., oprindelig en ſlaviſk Stad, blev opbrændt af Valdemar d. ſtore paa et af hans vendiſke Tog 1160; efter at være gjenopbygget indtog den en anſelig Plads blandt Hanſeſtæderne og kom 1323 under Mecklenburg; den har beholdt en egen Forfatning og vigtige Privilegier. Stadens egentlige Havn er ved Warnemünde.

Roſtoptſchin, Feodor, Greve, f. 1765, blev ved Kejſer Pauls Yndeſt 1796 dennes Generaladjudant og Overhofmarſchal, 1799 rusſiſk Rigsgreve og Udenrigsminiſter, men fik i Jan. 1801 ſin Afſked, fordi han udtalte ſig imod Forbundet med Frankrig. Førſt 1810 traadte R. igjen i Statens Tjeneſte, fik 1812 den vigtige Poſt ſom Gouverneur i Moſkva og udkaſtede ſom ſaadan Planen til Moſkvas Brand. Vel har han i et Skrift »La vérité sur l'incendie de Moscou« (1823) nægtet denne Brandſtiftelſe, der blev af verdenshiſtoriſk Betydning, men han vedgik den ſenere, og altfor mange Kjendsgjerninger tyde derhen. 1814 nedlagde R. ſin Poſt og fulgte Alexander I til Congresſen i Wien, men levede derefter paa Rejſer, iſær i Paris. Førſt 1825 vendte han tilbage til Moſkva og døde her 12 Febr. 1826.

Roſtov [ſtōff], 1) Stad i det rusſiſke Gouv. Jaroslav ved Roſtov-Søen, 7 M. ſ. ſ. v. for J. 12,000 I. Ærkebiſpeſæde med prægtig, gammel Kathedralkirke. Livlig Induſtri og ſtærkt beſøgt Mesſe. R. er en af Ruslands ældſte Stæder. — 2) Befæſtet Stad i Gouv. Jekaterinoslav ved Don, 5 M. fra dens Udløb i det aſovſke Hav. 73,000 I. R. er en af Ruslands vigtigſte Kornhavne med ſtore Mesſer og livlig Flodfart og Fiſkeri.

Roſtovzov, Jar. [ſtōffſoff], f. 1804, blev 1822 Officer i den rusſiſke Garde og angav 1825 den Militærſammenſværgelſe, der var ſtiftet; til Løn blev han Adjudant og ſiden Stabschef hos Storfyrſt Michael. Under Alexander II virkede R. kraftig for Bondeſtandens Frigjørelſe og blev 1859 Formand for den øverſte Commisſion herom; han paadrog ſig derved de conſervatives Fjendſkab, medens de liberale ikke kunde glemme hans Færd 1825, og døde 1860 under Trykket af dette flerſidige Had.

Rōſtra, Talerſtolen paa Forum i det gamle Rom, ſom var prydet med Skibsſnabler (rostra) af de i Antium 338 f. Chr. tagne Skibe.

Roſtrup, F. G. Emil, danſk Botaniker, f. 28 Jan. 1831, tog 1857 polytechniſk Examen og var fra 1858 Lærer ved Skaarup Seminarium indtil 1883, da han blev Docent i Planteſygdomme ved den kgl. Landbohøjſkole. R. har navnlig givet ſig af med de lavere Svampes, iſær Snylteſvampenes Naturhiſtorie og har paa dette Omraade udfoldet en betydelig Forfattervirkſomhed og vundet et anſet Navn blandt Europas Botanikere. Ogſaa ſom Floriſt og Landbrugsbotaniker indtager han en fremragende Stilling. For det ſtørre Publikum her hjemme er han bedſt kjendt ved ſin med Rette ſkattede „Vejledning i den danſke Flora. En populær Anviſning til at lære de danſke Planter at kjende" (7de Udg. 1888). Siden 1882 er han Medlem af Videnſkabernes Selſkab.

Roswitha (Hrôtsuith), en ſom Digterinde anſet tyſk Nonne i Benedictinerkloſtret Gandersheim (n. for Göttingen), f. c. 935, d. mellem 968 og 1002. Hun ſtod paa Højdepunktet af ſin Tids Dannelſe, og af hendes paa Latin affattede Digtninger (hvoriblandt ogſaa Legender og et Digt i Hexametre om Otto I) ere iſær ſex Proſadramaer, dels af tragiſk, dels af komiſk Indhold, mærkelige, ſom eneſtaaende for deres Tid. De have en gejſtlig, moraliſerende Tendens, men ſkildre med ikke ringe dramatiſk Evne og i en ofte livlig Dialog Sjæleconflicter fra det virkelige Liv. De udgaves førſte Gang af K. Celtis 1501; 1845 udgav Magnin dem med franſk Overſættelſe; 1858 beſørgede Barack en kritiſk Udgave af alle Digtningerne. Bendixen leverede 1850 og 1853 en fortræffelig tyſk Overſættelſe af Dramaerne.

Roß, Ludwig, tyſk Archæolog, f. 1806 i Holſten, drog 1832 til Grækenland og var 1833—36 Conſervator for Oldſagerne paa Peloponnes og 1837—43 Profesſor i Athen. 1845 blev han Profesſor i Halle, hvor han døde 1859 ved Selvmord. Foruden en paa Nygræſk ſkreven Haandbog i Kunſtarchæologien (1841) udgav R. tre Hæfter græſke Indſkrifter (1834 45), „Reiſen auf den griech. Inſeln" (4 Bd., 1840—52) og „Griechiſche Königsreiſen" (2 Bd., 1848), ſamt to Bind Afhandlinger under Navnet „Hellenika" (1846). Som Oldgransker forſvarede R. med ſtor Skarphed den Opfattelſe, ɔ: Grækerne havde modtaget Grundlaget for deres Kunſt fra de øſterlandſke Folk (Asſyrer og Ægypter).

Roßbach, Landsby i den preusſiſke Prov. Sachſen, 3½ M. ſ. til v. for Halle, hiſtoriſk mærkelig ved Frederik II.s afgjørende Sejer 5 Nov. 1757 over Franſkmændene under Soubiſe og Rigsarmeen.

Roßberg, et Bjærg i Cant. Schwyz i Schweiz, 1 M. n. v. for Schwyz, er bekjendt ved et forfærdeligt Jordſkred, ſom fandt Sted her 1806, og ſom opfyldte en ſtor Del af Lowerz-Søen.

Roßleben ell. **Kloſter-R.**, Landsby i den preusſ. Prov. Sachſen, 2 M. ſ. v. for Querfurt, ved Floden Unſtrut. Lærd Skole og Opdragelſesanſtalt (ſtiftet 1554 af inddraget Kloſtergods), ſom har ſtor Lighed med de ſachſiſke Fyrſteſkoler.

Roßtrappe, en henimod 800 F. høj Granitkegle i Nedre-Harzen i den preusſiſke Prov. Sachſen, 2 M. ſ. for Halberſtadt, er et livlig beſøgt Udſigtspunkt ved den venſtre Bred af Floden Bode. Ligeoverfor, paa den modſatte Bred, er den noget højere Hexentanzplatz.

Roßwein, Stad i Konger. Sachſen ved Floden Freiburger-Mulde, 5 M. v. for Dresden. 6,000 I. Uldmanufakturer og Kornmarkeder.

Roſæfontānus, Petrus Parvus (paa Danſk

Peder Lille fra Roſkilde), blev, efter i mange Aar at have færdedes i Udlandet, 1537 anſat ſom pædagogiſk Profeſſor ved det da gjenoprettede Univerſitet i Kjøbenhavn og rykkede 1542 op til at blive Profeſſor i Rhetorik; d. 1559. Paa Grund af hans latinſke Digte udnævnte Chriſtian III ham til Poëta laureatus. Han formodes at være Forfatter til et lille latinſk Skrift om Grevefejden, hvorimod det er urigtigt, naar hans Navn findes paa Titelbladet af et mod Sverige rettet Stridsſkrift, der udkom 1560, og hvis rette Forfatter var Hans Svaning.

Rōta, en Valkyrje, der ſammen med to andre, Gunn og Skuld — den yngſte Norne —, rider til Valpladſen for at afgjøre, hvem der ſkal falde.

Rōta, Stad i den ſpanſke Prov. Nedre-Andaluſien ved Nordſiden af Indløbet til Cadiz-Bugten. 8,000 I. Stærk Vinavl.

Rōta Romāna, ſ. **Curie**, den romerſke.

Rotang, ſ. **Palmefamilien**; deraf Rotting.

Rotatiōn, Axeomdrejning; Sædſkifte. Om Jordens R. ſ. **Jorden**; om de andre Planeters R. ſ. disſes Navne; om det ejendommelige ved Maanens R. ſ. **Libration**. Den **pneumatiſke Rotationsindicator**, conſtrueret af G. Rung, grunder ſig paa, at naar et Rør ſvinges rundt, vil en Del af den Luft, ſom er i Røret, blive ſlynget ud ved Centrifugalkraften, hvorved der i Røret vil opſtaa en Luftfortynding, der er ſtørre eller mindre, efter ſom Røret ſvinges hurtigere eller langſommere rundt. Naar nu den Ende af Røret, ſom er nærmeſt ved Omdrejningsaxen, er ſat i Forbindelſe med en Rørledning, ſaa vil denne Luftfortynding kunne forplante ſig hen til en Trykmaaler, der angiver Fortyndingsgraden og dermed ogſaa den i Forhold hertil ſtaaende Haſtighed, med hvilken Røret roterer. Trykmaaleren er altſaa Indicatoren, og ved en Viſerbevægelſe paa en inddelt Kreds kan Rotationshaſtigheden ſes. **Rotatiōnsmagnetiſme**, opdaget af Arago, ytrer ſig derved, at en Magnetnaals Svingninger dæmpes eller ſtandſes hurtigere, naar de foregaa i Nærheden af et Metal eller en anden Leder, end naar der ingen ſaadan er til Stede. Ligeledes viſte Arago, at en Metalplade, ſom blev drejet hurtig rundt under en Magnetnaal, førte denne med ſig; men det var førſt Faraday, ſom forklarede disſe Phænomener, da han viſte, at de hidrørte fra elektriſke Strømme, ſom ved Bevægelſen bleve frembragte (inducerede) i Lederen (ſ. **Induction**). **Rotēre**, dreje ſig om en Axe. **Roterende Dampmaſkine** kaldes en ſaadan, hvori Dampen virker umiddelbart paa en roterende Gjenſtand, i Modſætning til Cylindermaſkiner, hvor Dampen trykker paa et frem- og tilbagegaaende Stempel.

Rotebro, 2 Mil n. v. for Stockholm i Upland i Nærheden af Norrviken, ved den Aa, der forbinder denne Sø med Edſjön. Her blev 28 Sept. 1497 en ſvenſk Bondehær, for en ſtor Del beſtaaende af Dalkarle, ſom havde ſamlet ſig for at undſætte Sten Sture, overraſket og ſlaaet af den danſke Hær. 1521, under Belejringen af Stockholm, havde Guſtav Vaſa en af ſine Lejre ved R.

Rothe, P. Conrad, f. 17 Juni 1811 i Helſinge ved Frederiksborg, Søn af Dr. theol. Vald. R., blev theol. Cand. 1833, disputerede for den theologiſke Licentiatgrad 1840, ſtuderede derpaa indtil 1842 i Udlandet, blev 1843 Capellan ved Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1865 Sognepræſt der og Stiftsprovſt for Sjællands Stift og 1867 tillige Medlem af Directionen for Paſtoralſeminariet. 1866—71 foretog han i Forening med Prof. Hermanſen og Dr. Kalkar en Reviſion af den autoriſerede Bibeloverſættelſe til det gamle Teſt. Desuden har han ſkrevet adſkillige mindre theologiſke Arbejder og mange theologiſke og religiøſe Artikler i Tidsſkrifter og offentlige Blade, men hans egentlige Virkſomhedsomraade har været det praktiſk kirkelige. Baade i ſin Gjerning ſom Præſt og Stiftsprovſt og i de mange Tillidshverv, der ere blevne ham betroede, har han til enhver Tid udviſt ſaa ſtor Iver og Energi og ſaa ualmindelig praktiſk Dygtighed, at hans Navn er knyttet til Gjennemførelſen af betydelige Arbejder baade paa Kirke- og Skolevæſenets Omraade. Ved Univerſitetsfeſten 1879 blev han Æresdoctor i Theologien.

Rothe, Richard, proteſtantiſk Theolog, f. i Poſen 28 Jan. 1799, ſtuderede i Heidelberg og Berlin, blev 1823 preusſiſk Geſandtſkabspræſt i Rom, 1828 Profeſſor ved Præſteſeminariet i Wittenberg, 1837 Prof. theol. i Heidelberg og 1849 i Bonn, men vendte 1854 atter tilbage til Heidelberg ſom Prof. theol. og døde der 20 Aug. 1867. Han var en af de meſt ſelvſtændige og tankerige af den nyere Tids ſpeculative Theologer. Hans meſt bekjendte Skrifter ere: „Die Anfänge der chriſtlichen Kirche u. ihrer Verfaſſung“ (1837), „Theologiſche Ethik“ (2den Udg. 1867—71, 5 Bd.) og „Zur Dogmatik“ (2den Udg. 1869).

Rothe, Tyge Jeſper, danſk Forfatter, der har ſkrevet over politiſke og philoſophiſke Æmner, f. 16 Jan. 1731 i Randers. Efter et Par Aars Udenlandsrejſe blev han 1758 Arveprins Frederiks førſte Lærer og var ſenere i Løbet af ſaa Aar Vice-Landsdommer i Sjælland, Committeret i General-Toldkammeret, Borgemeſter i Kjøbenhavn, Deputeret i Finanscollegiet og Amtmand i Segeberg; fra det ſidſte Embede fik han pludſelig ſin Afſked 1773 og havde ſiden ingen offentlig Anſættelſe, men levede for det meſte paa ſin Gaard, Tybjærggaard ved Ringſted. R. døde 19 Dec. 1795. Af hans mange, om Begavelſe og Kundſkabsfylde vidnende, men i et urolig tungt og opſtyltet Sprog affattede Skrifter ſkulle her nævnes: „Chriſtendommens Virkning paa Folkenes Tilſtand i Europa“ (5 D., 1774—83), „Nordens Statsforfatning før og i Lenstiden“ (2 D., 1781—82), „Danſke Agerdyrkeres Kaar“ (1784; med Anhang, 1785) og „Naturen betragtet efter Bonnets Maade“ 6 D., 1791—94). — Hans Søn, **Chriſtian R.**, f. 1770, d. 1852, var 1790—1841 anſat i Rentekammeret, ſiden 1814 Committeret og foreſtod 1803—44 Indførelſen af den nye Matrikel. — Dennes Søn, **Rudolph R.**, f. 12 Oct. 1802, d. 30 Jan. 1877, uddannede ſig ſom Gartner. Efter en længere Udenlandsrejſe 1824—27 blev han 1828 Privatſecretær hos Grev A. W. Moltke paa Bregentved, 1833—49 Slotsgartner paa Fredensborg og fra 1849 til ſin Død Inſpecteur ved de offentlige Lyſthaver. Ham ſkyldes Omdannelſen af Fredensborg Slotshave ſamt Frederiksberg Have og Søndermarken, ved hvilke Arbejder han har grundlagt Landſkabsgartneriet i Danmark. — Hans Søn, **Tyge R.**, f. 13 Sept. 1834, d. 18 Oct. 1887, var Gartner ligeſom Faderen. 1857—59 opholdt han ſig i Udlandet, og efter i nogle Aar at have virket ſom Aſſiſtent ved Landbohøjſkolen blev han 1866 Slotsgartner paa Roſenborg og Leder af den derværende Gartnerſkole, af hvilken han har indlagt ſig ſtor Fortjeneſte. Han deltog i Arbejdet ved Anlæget af den nye botaniſke Have 1871—74 og udgav i Forening med Brygger J. C. Jacobſen en Beſkrivelſe over „Væxthuſene i Univerſitetets botaniſke Have i Kjøbenhavn" (1879, Fol.). Foruden mindre Artikler i Tidsſkrifter og Blade udgav R. „Grundlag for Vejledning i Plante-Drivning" (2 Bd., 1884—87). R. var fra 1880 til ſin Død Medlem af Borgerrepræſentationen i Kjøbenhavn. — En anden Søn af C. R., **Viggo R.**, f. 20 Jan. 1814 i Kjøbenhavn, blev polytechniſk Cand. 1836, 1845 Kontorchef for Kanal-, Havne- og Fyr- ſamt Induſtri- og Fabrikkontoret under General-Toldkammer- og Commerce-Collegiet, fra hvilken Stilling han entledigedes, da han 1848 blev techniſk Directeur for den roskildſke Jærnbane; han blev 1855 adminiſtrerende Directeur for de ſjællandſke Jærnbaner, indtil disſe fra 1 Oct. 1885 efter deres Overgang til Staten (1880) bleve forenede med de jyſk-fynſke Jærnbaner under ēn Adminiſtration. R. valgtes til Folketingsmand for Kjøbenhavns 4de Valgkreds 4 Dec. 1849 og mødte paa de fem førſte ordentlige Rigsdage og i 6te Samlings førſte Seſſion; han valgtes 1851—52 til Statsreviſor. 1858—62 var han Medlem af Borgerrepræſentationen i Kjøbenhavn. Foruden forſkjellige Smaaſkrifter og Artikler i Tidsſkrifter og Dagblade udgav han 1843—45 „Danmarks induſtrielle Forhold" (2 Bd.). — Hans Broder, **Vilhelm R.**, f. i Kjøbenhavn 13 Oct. 1800, blev 1824 theologiſk Candidat, ſtuderede i Udlandet 1825—27, disputerede 1829 for den theologiſke Licentiatgrad, blev ſ. A. Sognepræſt i Hylleſted i Sjælland, var derpaa fra 1834 Lector i Theologien ved Sorø Akademi, indtil han 1843 blev Sognepræſt i Bemmelev, tog ſin Afſked derfra 1876 og døde i Kjøbenhavn 1878. 1839 disputerede han for den theologiſke Doctorgrad over Afhandlingen »De pericoparum origine«, ſom 1843 og 1858 udkom paa Danſk i forbedrede Udgaver. 1852 udgav han et kronet Prisſkrift, „Det danſke Almueſkolevæſen og dets Reform", og desuden har han ſkrevet talrige theologiſke Afhandlinger og Artikler, af hvilke nogle ere udkomne ſærſkilt, medens de fleſte findes i forſkjellige Tidsſkrifter og Blade. Særlig maa fremhæves de dogmatiſke Afhandlinger, han under Pſeudonymet Erasmus Næpius ſkrev i „Nyt theologiſk Tidsſkrift" (udg. af Scharling og Engelstoft) ſamt i „Ugeſkrift for den evangeliſke Kirke i Danmark" og i „Evangeliſk Ugeſkrift, 2den Række". Som Dogmatiker ſtod han paa det gammel-lutherſke Standpunkt.

Rothenburg, Stad i den bayerſke Prov. Mellemfranken, 9 M. v. for Nürnberg. 7,000 J. Gammel, med Grave, Mure og Taarne omgiven Stad med ſmuk proteſtantiſk Hovedkirke, et ſeværdigt Raadhus og livlig Induſtri og Handel. — R. var i Middelalderen en fri Rigsſtad.

Rotherham [rōtherhæmm], Stad i York-Shire, Weſtriding, i England, 8 M. ſ. ſ. v. for York, med 35,000 J. og berømte Jærn-, Staal- og Glasfabriker.

Rotherhithe [rōtherhith], en hovedſagelig af Skibstømrere og Matroſer beboet Del af London, ſ. for Themſen; 36,000 J. Skibsværfter, Dokker o. desl. R. ſtaar ved Themſe-Tunnelen (under London-Bridge) i Forbindelſe med Wapping paa den modſatte Bred af Themſen.

Rotheſay [rōthſæ], Hovedſtad i Bute-Shire i Skotland paa Øſtſiden af Øen Bute ved Clyde-Fjorden. 8,000 J. God Havn. Sildefiſkeri. Søbade.

Rothſchild, Europas ſtørſte og rigeſte Banquierſlægt, hed oprindel. Bauer, men **Mayer Anſelm R.**, f. 1743 i Frankfurt a. M., antog Navnet efter det Hus i Frankfurts „Judengaſſe", ſom han førſt havde beboet. Sagnet, at han ſkulde ſtamme fra Roskilde, er uſandt. Han var beſtemt til at være Rabbi og ſendtes til Religionsſkolen i Fürth, lagde ſig ſiden efter Handel, blev Commis hos en Vexellerer i Hannover og begyndte derpaa en egen Forretning i Frankfurt. Han kom i Forbindelſe med Landgreven af Heſſen, for hvem han opkjøbte gamle Mønter, og blev 1801 Hofagent; fra 1804 brugte den danſke Regering ham til Optagelſe af Laan. Da Landgreven 1806 maatte flygte for de franſke Tropper, overgav han ſtore Pengeſummer i R.s Værge, og disſe ikke alene reddedes, men forøgedes ved heldige Speculationer, ſom 1813 af Sønnerne overgaves til den tilbagevendende Landgreve (nu Kurfyrſte) Vilhelm I. R. ſelv var død 18 Sept. 1812. Denne retſkafne Adfærd ſkaffede Huſet ſtor Anſeelſe og Tillid hos andre Fyrſter; 1816 blev Slægten adlet af den øſterrigſke Kejſer og 1822 ophøjet i Friherreſtanden. R.s Enke **Gudule**, f. 1775, forblev til ſin Død 7 Maj 1849 i det gamle Hus, hvor hun var flyttet ind 1780, fordi hun troede, at Slægtens Lykke hang derved. De havde 10 Børn, deraf 5 Sønner, ſom fortſatte Forretningerne. 1) **Anſelm R.**, f. 12 Juni 1773, d. 6 Dec. 1855, var Chef for Stamhuſet i Frankfurt. 2) **Salomon R.**, f. 9 Sept. 1774, ſtod fra 1816 i Spidſen for Huſet i Wien, d. 28 Juli 1855; hans Søn **Anſelm R.**, f. 29 Jan. 1803, overtog efter ham Huſet i Wien og blev 1861 livsvarigt Medlem af det øſterrigſke Herrehus; d. 27 Juli 1874. 3) **Nathan R.**, f. 16 Sept. 1777, oprettede 1798 et Hus i Mancheſter og flyttede det 1803 til London, hvor han 1822 blev øſterrigſk Generalconſul; d. 28 Juli 1836. Han vandt ſærlig Ry og tjente ſtor Rigdom ved den Kløgt, hvormed han ſkaffede ſig Kundſkab om Waterloo-Slagets Udfald, før den officielle Efterretning kom. Hans ældſte Søn, **Lionel R.**, f. 22 Nov. 1808, fulgte Faderen baade ſom Huſets Chef og ſom Generalconſul, valgtes 1847 i Londons City til det engelſke Underhus (den førſte Jøde, der fik denne Hæder) og gjenvalgtes indtil 1873 men fik førſt 1858 Lov til at indtræde, efter at Parlamentseden var forandret for Jødernes Skyld; d. 3 Juni 1879. Den anden Broder, **Anthony R.**, f. 1810, blev 1846 engelſk Baronet og Sheriff, d. 1876; den yngſte, **Mayer R.**, f. 1818, gjorde ſig iſær bekjendt ved ſin Intereſſe for Væddeløb og Heſtehold og var fra 1859 Underhusmedlem til ſin Død 1874. Hans Datter, **Hannah R.**, ægtede 1878 Lord Roſeberry, og en Datter af Anthony, **Anna R.**, ægtede 1873 Eliot Yorke, Søn af Jarl Hardwicke (d. 1878). Lionels Søn, **Nathanael R.**, f. 8 Nov. 1840, blev 1865 Medlem af Underhuſet og 1885 ophøjet til Peer (den førſte Jøde, ſom naaede denne Værdighed). 4) **Carl R.**, f. 24 Apr. 1783, Chef for Huſet i Napoli 1821—50, d. 10 Marts 1855, ſ. A. ſom de to ældſte Brødre, i Frankfurt, hvor hans Søn, **Mayer Carl R.**, f. 5 Aug. 1820, overtog Huſet og ſiden blev øſterrigſk Generalconſul; han var 1866—70 Medlem af den nordtyſke Rigsdag og ſenere livsvarigt Medlem af det preusſiſke Herrehus; d. 16 Oct. 1886. 5) **James R.**, f. 15 Maj 1792, ſiden 1812 Chef for Huſet i Paris og ſiden 1822 øſterrigſk Generalconſul, byggede 1840 den ſtore franſke Nordbane (ligeſom hans Broder Salomon i Wien byggede den øſterrigſke Nordbane) og døde 15 Nov. 1868. Hans Formue anſloges 1848 til 600, 1868 til 1,700 Mill. Frc.s, og han kaldtes derfor med Føje „Banquierernes Konge og Kongernes Banquier". Hans Sønner, **Alfons R.**, f. 1 Febr. 1827, og **Guſtav R.**, f. 17 Febr. 1829, fortſatte Forretningen og bleve, Guſtav 1869 øſterrigſk, Alfons 1870 nordtyſk (ſiden tyſk) Generalconſul. — Familien R. har ſamvittighedsfuldt bevaret den Enighed og det Fællesſkab i Forretninger, ſom Huſets Stifter havde tilraadet Sønnerne ved ſin Død 1812, og den er netop derved bleven i Stand til at overtage mange ſtore Statslaan og andre Creditoperationer, grundlægge flere tyſke Banker, fremme Jærnbaneanlæg, ſamt i lange Tider beherſke Europas Pengemarked. Sammenholdet mellem de enkelte Grene er blevet ſtyrket derved, at de ſyſtematiſk have giftet ſig ind i hinanden og ſaaledes have undgaaet Delinger af Formuen. R. er derfor ogſaa „den eneſte europæiſke Stormagt, ſom ingen Statsgjæld har, men tvært imod har Penge til gode hos alle de andre". Alle Grene af Slægten have bevaret den jødiſke Tro og ved mange Lejligheder viſt Iver for at fremme jødiſke Intereſſer; ogſaa de ſkjønne Kunſter tælle blandt dens Medlemmer flere ivrige Beſkyttere.

Rotiférer, **Rotatórier**, d. ſ. ſ. Hjuldyr.

Rótolo, ældre Vægtenhed i de tyrkiſke Lande og Syditalien af følgende Størrelſe i danſke Pund: Conſtantinopel 1,137, Cypern 4,755, Kreta 1,066, Tripolis 0,977, Neapel 1,789, Sicilien 1,587. I Arabien er R. (Rattle) 0,907 og for Kaffe 0,971 danſke Pund; i Ægypten gjælde 7 forſkjellige R., den ſædvanlige à 144 Drachmer lig 0,889, Regeringens (180 D.) lig 1,112 og 5 andre fra 105 til 324 D. lig 0,85 til 1,98 danſke Pund.

Rotónda, it., ſ. **Rotunde**.

Rotrou, Jean de [trū], franſk dramatiſk Digter, f. 1609 i Dreux, hvor han døde 1650 ſom Dommer. Tidlig ſkrev han Dramaer, vandt Cardinal Richeliens Yndeſt og Corneilles Venſkab. I ſine Tragedier tager han gjærne Euripides ſom Mønſter, ſaaledes i »Venceslas« (1674, ſenere omarbejdet af Marmontel, ſom har brugt Francesco de Rojas) og »Cosroës« (1649). Ofte tyr han til Spanierne; i Komedierne er Plautus hans Mønſter. I »Théâtre choisi de R.« ved L. de Ronchaud (1882) findes hans bedſte Arbejder ſamlede.

Rottbøll, Chriſtian Friis, lærd danſk Læge og Botaniker, f. 1727 paa Hørbygaard i Sjælland, blev 1754 Læge ved Vajſenhuſet, 1756 deſigneret Profeſſor i Medicin, gjorde en Rejſe til Sverige for at høre Linné og ſiden til Tyſkland, Frankrig og Italien, blev ved ſin Hjemkomſt 1761 Beſtyrer af Univerſitetets botaniſke Have efter Oeder, 1776 ord. Prof. i Medicin og døde 1797. Det var iſær Anatomien, han foredrog ved Univerſitetet (1764—94), og hans klare, grundige Forelæsninger gav det anatomiſke Studium et nyt Opſving; de fleſte af dem, der ſenere foredrog Anatomien (M. Saxtorph, Horrebow, Jens Bang, F. C. Winslow, Schumacher), havde været Profectorer hos ham.

Rotte kaldes de ſtørre Arter af Slægten **Mus** (ſ. **Mus**). Den **ſorte R.** (**Mus Rattus**) var tidligere den almindelige i Danmark og det nordlige Europa, men er nu næſten udryddet og fortrængt af den ſtørre og ſtærkere **graa** ell. **brune R.** (M. decumanus), ogſaa kaldt **Vandrerotten**, der har en vis Forkjærlighed for Vandet og ofte opholder ſig ved Render, Kanaler, Kloaker ſamt om Bord i Skibe, med hvilke den er bleven ført vidt omkring til alle af Europæere beboede Verdensdele. Det er ogſaa med Skibsfarten, at den er bleven indført i det nordlige Europa, rimeligvis fra Orienten; den ſorte R. er derimod allerede tidligere, i Middelalderen, indvandret i Europa fra Aſien ad Landvejen, og den har holdt ſig bedſt i Indlandet, i tørre Egne, hvor den graa R.s Indvandringer endnu ikke have formaaet at gjøre ſig gjældende. At R. ere ſkadelige og ofte højſt beſværlige Dyr ved deres Graadighed og Frugtbarhed, er bekjendt nok; man bekæmper dem med Fælder, Rottehunde, Fritter, giftige Piller oſv.

Rotteck, Karl v., tyſk Hiſtorieſkriver og Politiker, f. 18 Juli 1775 i Freiburg im Breisgau, blev 1798 Profeſſor i Hiſtorie ſmſtds., 1818 i Statsvidenſkaberne. Som Univerſitetets Repræſentant i Badens 1ſte Kammer hørte R. til den afgjorte Oppoſition; hans Deltagelſe i Tidsſkriftet „Der Freiſinnige" medførte 1832 hans Afſkedigelſe med Forbud imod at udgive et Blad i 5 Aar; ſiden blev hans Valg til Borgemeſter i Freiburg forkaſtet. Derimod fik han mange Æresbeviſninger af ſine Medborgere. D. 26 Nov. 1840. R.s vigtigſte Skrifter ere „Allgemeine Geſchichte" (9 Bd., 1813—27, 25de Opl. 1866—67 i 11 Bd., fortſat af andre), der udmærker ſig ved en aandrig og ſelvſtændig Opfattelſe og livlig Fremſtilling, men ſtundum er vel enſidig i ſin Radicalisme; „Lehrbuch des Vernunftrechts und der Staatswiſſenſchaften" (1829) og „Lehrb. der ökonom. Politik" (1835)

Desuden udgav R. tillige med Welcker et ſtort „Staatslexikon“ (15 Bd., 1834—44; 3dje Udg., 14 Bd., 1856—66).

Rottehale (Phleum), Slægt af Græsſene, hvis Blomſterſtand er en Duſk, d. e. en ſammenkneben, axlignende Top; Smaaaxene enblomſtrede med frie Yderavner, der ere forſynede med Stak eller Braad. Hertil hører den almindelige, vildtvoxende Eng-R. (P. pratense), der er let kjendelig ved, at Yderavnerne ere brat afſtumpede i Spidſen, hvorved de tilſammen faa Udſeende af et tohornet Legeme; den dyrkes meget hos os og paa andre Steder i Europa ſom Foderplante, ligeledes i Nordamerika, hvortil den er overført fra Europa. En betydelig habituel Lighed med Eng-R. ell. Thimothé, ſom den almindelig kaldes, have flere Arter af Slægten Rævehale (Alopecurus), ſom findes almindelig vildtvoxende hos os og tillige ſpille en betydelig Rolle ſom Foderurter; de kunne imidlertid kjendes ved, at Yderavnerne ere ſammenvoxede for neden og ikke ſaaledes brat afſkaarne ſom hos hin, men jævnt tilſpidſede. R. er ogſaa det alm. Navn paa runde File, iſær de ſmaa.

Rotten-Boroughs [bŏrrohs], ſ. Borough.

Rottenburg, Stad i Konger. Württemberg ved Floden Neckar, 5 M. ſ. ſ. v. for Stuttgart. 7,000 I. Katholſk Biſpeſæde med ſeværdig Domkirke. Betydelig Humleavl og Bryggeri ſamt Forfærdigelſe af muſikalſke Inſtrumenter.

Rottenhammer, Johann, tyſk Maler, f. 1564 i München, d. 1623 i Augsburg, uddannede ſig dels der, dels i Venezia hos Tintoretto, ſom han efterlignede. Da han levede meſt i München og Angsburg, beſidder Bayern hans bedſte Værker; dog findes ogſaa mange i Wien. Af hans Billeder kunne nævnes „Madonna viſer ſig for Auguſtinus“ i München og „Amazonſlaget“ i Berlin.

Rŏtten-Row [ro], berømt Promenade i Hydepark i London, beſøges i Sammerſaiſonen af en overordentlig talrig Skare, ſaa vel til Heſt ſom til Vogns, af de højere Klasſer.

Rotterdam, Stad i den hollandſke Prov. Sydholland ved Floden Ny-Maas, 8 M. ſ. ſ. v. for Amſterdam. Med den 1886 dermed forenede Delfshaven (ſ. Delft) har den 191,000 I. Staden er gjennemſkaaren af dybe Kanaler, over hvilke er lagt talrige Jærnſvingbroer. Blandt dens mange ſmukke Bygninger fremhæves Børſen, Admiralitetet, det forhenværende oſtindiſke Hus, det nye Raadhus, det ſtore Sygehoſpital, St. Laurentiuskirken med flere berømte Søheltes Gravmæler og et prægtigt Orgel, den nye reformerte Kirke med højt Taarn, ſamt det Schielandſke Palads med Billedgalleri. Her er et Videnſkabsakademi, et naturhiſtoriſk Selſkab, talrige Undervisningsanſtalter og milde Stiftelſer. R. er næſt Amſterdam Landets vigtigſte Handelsſtad og har en udbredt Dampſkibsforbindelſe ſaa vel med europæiſke ſom med overſøiſke Havne og Rhinhavne. Tillige er den Sæde for en betydelig Induſtri, der omfatter Skibsbyggeri, Kattuntrykkeri, Sukkerraffinaderi, Brændevinsbrænding og Tobaksfabrikation m. m. Paa et af Stadens Torve ſtaar en koloſſal Statue af Erasmus (ſ. d. A.).

Rotting (Spanſkrør, af Rotang) anvendes efter den danſke Straffelov til Straf paa unge Menneſker under 18 Aar i Stedet for Fængſel paa Vand og Brød.

Rottmann, Karl, tyſk Landſkabsmaler, f. 1798 ved Heidelberg, d. 1850 i München, uddannede ſig til Dels paa egen Haand i München og Italien og har faaet ſin ſtørſte Berømmelſe ved ſine to Rækker ſtore Landſkaber i München, den ene al fresco til Arcaderne i Hofgarten (28 Billeder fra Italien), den anden i Enkauſtik til Pinakotheket (græſke Landſkaber). Men desuden malede han en Mængde Staffelibilleder, der med Iver bleve ſøgte. — Ogſaa hans yngre Broder, Leopold R., f. 1813, d. 1881, var en dygtig Landſkabsmaler.

Rottweil, Stad i Konger. Württemberg ved Neckar, 11 M. ſ. ſ. v. for Stuttgart, omgiven med gamle Fæſtningsværker. 6,000 I. Fabrikation af Silke-, Bomulds- og Uldſtoffer; Krudtværk. Korn- og Kvæghandel. I Middelalderen fri Rigsſtad.

Rŏtulæ, lat., det pharmaceutiſke Navn paa ſmaa, flade eller halvrunde Kager, der tilberedes af Sukker, i Regelen med Tilſætning af ætheriſke Oljer, f. Ex. Pebermyntekager (R. menthæ piperitæ).

Rotŭnde ell. **Rotŭnda** kalder man enhver kredsformig Bygning, men Navnet bruges ſærlig om Kirken Sta. Maria ad Martyres i Rom, meſt bekjendt under ſit hedenſke Navn, Pantheon (ſ. d. A.).

Roturier, fr. [tyriĕ], en Uadelig, Plebejer.

Rotwitt, Carl Edvard, danſk Miniſter, f. 2 Marts 1812 i Hillerød, blev 1834 juridiſk Candidat, 1836 Procurator i Thiſted og 1842 Højeſteretsadvocat indtil Dec. 1855, da han blev Amtmand i Frederiksborg. 1848 ſøgte R. forgjæves Valg til den grundlovgivende Forſamling, men valgtes n. A. til Folketinget og blev ſtadig gjenvalgt, ſom ofteſt uden Medbejler. Han ſluttede ſig ſtrax til Bondevennerne og var ſiden 1853 Tingets Formand; 1856 valgtes han herfra til Rigsraadet. 2 Dec. 1859 blev han Conſeilspræſident; hans Udnævnelſe, der tilſkreves Grevinde Danners Indflydelſe, vakte megen Uvilje i Kjøbenhavn og gav Anledning til Gadeoptøjer. Derimod hilſedes han med ſtor Velvilje af Folketingets Flertal, og der gjordes flere Skridt, ſom tydede paa Lyſt til videregaaende Reformer; men de afbrødes ved R.s pludſelige Død 8 Febr. 1860.

Rotvælſk (maaſke af det rotvælſke: rot, Tigger, og vælſk, fremmed Sprog), det tyſke Tyve- og Landſtrygerſprog.

Roubaix [rubă], Stad i det franſke Dep. Nord ved den belgiſke Grænſe, 1½ M. n. ø. for Lille. 90,000 I. (1886). Storartet Induſtri i Uld-, Bomulds- og Silkeſtoffer; Garverier og Sukkerraffinaderier. Betydelig Handel. Prægtigt Induſtrimuſeum.

Roucou [rukū], d. ſ. ſ. Orlean.

Roudaire, Franç. E. [rudǣhr], franſk Dragonoberſt, f. 1836, bekjendt af ſine geodætiſke Arbejder i det ſydlige Algérien og Tunis, men iſær fra ſin Plan om at danne et Indhav i Sahara. R. vilde gjennemſkære Tangen ved Gabes, ſom adſkiller Middelhavet fra den Række Saltſumpe (Schotts), der ligger under

Havets Overflade; han vilde ſaaledes ſætte hele Sænkningen under Vand og omdanne Saltſumpene til et ſejlbart Indhav. Trods Leſſeps's ivrige Anbefaling forkaſtede Regeringen R.s Plan, men hans Triangulerings- og Nivelleringsplaner ſamt hans ſtore, fortrinlige Kort over det hele Omraade have blivende videnſkabeligt Værd. D. 1885.

Roué, fr. [ruē] (egtl. En, der har ligget paa Stejle og Hjul), en Benævnelſe, ſom Hertugregenten Philip af Orléans brugte om Deltagerne i ſine Udſvævelſer og natlige Orgier, med den Betydning at de fortjente at radbrækkes. Siden bruges R. om udſvævende Perſoner overhovedet, iſær Kvindeforførere.

Rouen [ruāng], Hovedſtad i det franſke Dep. Nedre-Seine, 15 M. n. v. for Paris, paa begge Sider af Seine. 107,000 I. (1886). Ærkebiſpeſæde. Stadens ældſte Partier ere ſnævert byggede med krumme Gader. Blandt dens talrige mærkelige Bygninger fremhæves den gotiſke Kathedralkirke med Gravmæler for flere Konger, normanniſke Hertuger og Prælater, den gotiſke forhenværende Benedictinerkirke St. Ouen med herlige Glasmalerier, Lærredshallen, Raadhuſet og det ſtore Hoſpital. Paa den ſaakaldte „Place de la Pucelle" er et Mindesmærke for Jeanne Darc, ſom 1431 her led Døden paa Baalet. Paa andre Pladſer findes Statuer af Napoleon I, Boieldieu, Corneille og Armand Carrel. I det forhenværende Mariakloſter er en righoldig Samling af Oldſager. Stadens Bibliothek tæller 140,000 Bd. og mange Haandſkrifter. Desuden er her talrige højere Undervisningsanſtalter og Selſkaber for Kunſt og Videnſkab. R. er en af Frankrigs vigtigſte Handelsſtæder, og dens Havn er ved Flodtid tilgængelig for Skibe af indtil 800 Tons; dens Udhavn er ved Quilleboeuf 6 M. v. for Staden. Af endnu ſtørre Betydning er dog dens Induſtri, navnlig i de under Benævnelſen „Rouenneries" bekjendte Bomuldsſtoffer, der ligeledes i ſtort Omfang tilvirkes i de omliggende Landsbyer, Flækker og Smaaſtæder. Af andre Induſtrigrene fremhæves Metalſtøberier, Sukkerraffinaderier og Conditorier. — R., Romernes Rotomagus, var allerede før den romerſke Periode en anſelig Stad og i Middelalderen de normanniſke Hertugers Reſidens. I den 1ſte Huguenotkrig blev R. erobret og ſkrækkelig mishandlet af Katholikkerne 26 Oct. 1562. Nær ved R. ſtod 4—5 Dec. 1870 nogle Kampe imellem den franſke Nordhær under General Faidherbe og Preusſerne under General Goeben, og Byen blev derefter beſat af den ſidſte indtil 22 Juli n. A.

Rouergue [ruērgk], en af Frankrigs gamle Provinſer, danner nu Dep. Aveyron og en Del af Lot-Garonne.

Rouge, fr. [ruhſch], rød; ogſaa d. ſ. ſ. Polerrødt. **R. et noir** [e noāhr] (d. e. Rødt og Sort), et Haſardſpil med Kugler (Roulette) eller Kort.

Rougé, Emman., Vicomte de [ruſchē], franſk Ægyptolog, f. 11 Apr. 1811, lagde ſig tidlig efter øſterlandſke Sprog og derpaa efter det ægyptiſke, udgav 1844 ſine førſte Arbejder herom og 1850 en Fortolkning af en meget vigtig Gravſkrift. 1849 blev R. Conſervator ved den ægyptiſke Samling, 1860 Profesſor ved Collège de France og døde 31 Dec. 1872. Skjønt han kun har ſkrevet mindre Afhandlinger, regnedes han dog for Frankrigs ypperſte Ægyptolog, og han grundlagde en ny Skole. Mærkes bør R.s Udgave af det ægyptiſke Dødsritual (1861—68).

Rouget de Lisle, Claude Joſeph [ruſchǣ d' lihl], Forfatter af Marſeillaiſen, f. 1760 i Lons le Saulnier, d. 1836 i Choiſy le Roi, var ſom Ingenieurofficer 1792 anſat i Straßburg, hvor han ved Udbrudet af Krigen med Øſterrig efter et Selſkab hos Stadens Maire 24 Apr. om Natten ſkal have ſkrevet baade Texten og Melodien til Marſeillaiſen (ſ. d. A.). Desuagtet blev han det følg. Aar fængslet og undſlap kun ved Tilfældighedernes Magt Guillotinen. 1795 blev han ſaaret ved Quiberon og vendte tilbage til Paris, hvor han levede upaaagtet til Julirevolutionen 1830, da førſt Deputeretkammeret og ſenere Kongen tilbød den fattige gamle Mand en Aarpenge, ſom han dog afſlog. R. ſkrev tillige en »Chant des vengeances«, en »Chant du combat« for Napoleon I og en ſtørre Samling Romancer med Claver.

Rouher, Eugène [ruǣhr], franſk Statsmand, f. 30 Nov. 1814 i Riom i Auvergne, blev Advocat i ſin Hjemſtavn og udmærkede ſig tidlig ved ſin Veltalenhed i Straffeſager. R. valgtes 1848 til Nationalforſamlingen og ſtemte her ſtadig med Højre. Han gjenvalgtes n. A. og var med en kort Afbrydelſe Juſtitsminiſter Oct. 1849—Oct. 1851. Efter Statscoupet 2 Dec. 1851 blev han paa ny Juſtitsminiſter, men afgik i Jan. n. A., fordi han misbilligede Inddragelſen af den orléanſke Families Godſer. Dog overtog han ſnart efter Poſten ſom Næſtformand i Statsraadet og blev 1855 Handels- og Arbejdsminiſter, ſamt 1856 Senator. 1860 ſluttede han den vigtige Handelspagt med England og i de tre følg. Aar de tilſvarende Aftaler med Belgien, den tyſke Toldforening og Italien; 23 Juni 1863 blev han Formand for Statsraadet og 4 Maaneder ſenere Statsminiſter ſamt dermed Regeringens Ordfører i den lovgivende Forſamling og var nu i 6 Aar Miniſteriets vigtigſte Medlem, hvorfor han fik Spottenavnet „Vicekejſeren". Som Taleminiſter viſte R. et glimrende Talent, forſtod med Dygtighed at fremſtille Forholdene i det bedſte Lys og udhæve enhver Sags gode Sider; men under dette politiſke Sagførerhverv kom han gjentagne Gange til at forſvare aldeles modſatte Opfattelſer, alt efter ſom de forandrede Forhold gjorde det fornødent at fremføre nye Grunde. For Frihandelen forblev han dog ſtadig en ivrig Talsmand, ogſaa efter 1870. Da Kejſeren i Juli 1869 fandt det fornødent at gjøre politiſke Indrømmelſer, afgik R. ſom Førſteminiſter, men blev nu Formand for Senatet og øvede under Haanden ſtor Indflydelſe paa Statsſtyrelſen. Da Krigen var erklæret i Juli 1870, forſikrede R. med Pathos, at Frankrig var rede til Kamp, og at Sejren var vis; i Aug. gik han til Lejren ved Châlons og fremkaldte den ulykſalige Beſlutning, at Mac Mahons Hær ſkulde gaa op imod Nord — til Undergangen ved

Sedan. Derefter flygtede R. til England og kom førſt tilbage efter Freden. I Juli 1871 ſøgte han forgjæves at opnaa Valg til Nationalforſamlingen, men valgtes i Febr. n. A. paa Corſica og var ſiden ſaa vel i ſom uden for Forſamlingen det napoleoniſtiſke Partis Leder og fornemſte Ordfører. 1876 gik han over i Deputeretkammeret, men efter Prins Louis Napoleons Død 1879 holdt han ſig meget tilbage, ſkjønt han nu erkjendte ſin tidligere Modſtander, Prins Napoleon, ſom Kejſerdømmets rette Arving. 1881 trak han ſig tilbage fra det offentlige Liv og døde 3 Febr. 1884.

Roulāde, fr. [ru], bruges i Sang om et Løb eller en Paſſage, i Almindelighed paa en Vocal, i Kogekunſten om en Ret af Fiſk ell. Kjød, bagt i en Skorpe af revet Brød.

Roulers [rulē], ſ. **Rousſelaere.**

Roulette, fr. [rulĕtt], et Haſardſpil, d. ſ. ſ. Rouge et noir. S. ogſaa **Roletter.**

Roumanille, Joſeph [rumanill], moderne provençalſk Digter, f. 8 Aug. 1818 i Saint-Remy, gik i Latinſkolen i Taraſcon og drog 1847 til Avignon, hvor han oprettede en Boghandel. Tidlig vandt han Navn ſom Improviſator. Hans meſt bekjendte poetiſke Arbejder ere »Li Margarideto« (1847), »Le Campano mountado« (1857), »Lis Oubreto« (1859; 2den Udg. 1864), »Lou Mège de Cucugnan« (1863), »Lis entarrochin galejado boulegarello« (1874). Han har ſtiftet Aarsſkriftet »Armana provençau«, et Organ for de nyprovençalſke literære Beſtræbelſer.

Rousſeau, Jean Bapt. [rusſō], franſk Lyriker, f. 6 Apr. 1670 i Paris, Søn af en Skomager, debuterede med uheldige dramatiſke Forſøg, men vandt ſtort Bifald ved ſine religiøſe Hymner, der dog ere Foſtre mere af verſificatoriſk Behændighed og Evne til at benytte givne Motiver end af Følelſe og Phantaſi. Boileau ſatte megen Pris paa ham, og han gik længe for Frankrigs førſte Lyriker. Hans Irritabilitet og upaalidelige Charakter, hans perfide og ſnærtende Polemik gjorde ham forhadt i de literære Kredſe. Paa Grund af formodet Forfatterſkab til nogle Smædevers mod La Motte, hans lykkelige Medbejler til Akademiet, blev han dømt for Bagvaſkelſe og landsforviſt 1712, førte ſiden et omflakkende Liv og døde 17 Marts 1741 ved Bryſſel. Originaleſt er han i Epigrammet, men hans Uterlighed i de verdslige Digte viſer, hvad Art det havde med hans religiøſe Lyrik. Den fuldſtændigſte Udgave af hans Skrifter er Amars fra 1820.

Rousſeau, Jean Jacq. [ſ. o.], berømt franſk Forfatter, f. 28 Juni 1712 i Genf, hvor Faderen var Urmager. Han miſtede tidlig ſin Moder, men blev opdraget med Kjærlighed af ſin Faſter. Paa Grund af en Strid med en Officer maatte R.s Fader 1722 forlade Genf; derved afbrødes Familielivet. Drengen blev ſat i Koſt hos en Præſt i Omegnen og var dernæſt i Huſet hos ſin Morbroder, en Ingenieur i Genf, blev ſaa ſat paa et juridiſk Kontor, men erklæret for uduelig til Arbejdet og kom i Lære hos en Graveur under raa og demoraliſerende Omgivelſer. Han trøſtede ſig med Læsning og Enſomhed, fyldt med phantaſtiſke Drømmerier. Da han en Aften fandt Byens Port lukket, da han kom hjem fra en Udflugt, flygtede han af Frygt for at blive ſtraffet af ſin Meſter, vankede om paa Lykke og Fromme, til en ſavoiiſk Præſt tog ſig af ham og anbefalede ham til Mad. de Warens, en nylig til Katholicismen omvendt, ung Enke, der modtog ham med Varme og i R.s let opblusſende Gemyt vakte et lidenſkabeligt Sværmeri. Det blev beſtemt, at han ſkulde ſættes i en Katechumenanſtalt i Turin og gaa over til Katholicismen. Forpint af det fængſelsagtige Liv afſvor han faa Dage efter ſin Ankomſt den reformerte Tro og blev ſendt bort med nogle og tyve Frc.s i Lommen. En Tid lang logerede han i et Herberge for Tjeneſtefolk uden Condition, blev platoniſk Elſker hos en Juvelers unge Kone og bortjaget af den ſkinſyge Ægtemand. Derefter maatte han tage til Takke med en Poſt ſom Lakej, førſt hos en gammel Adelsdame i Turin, dernæſt hos Dronningens Staldmeſter, hvis Broder, en Abbé, tog ſig af hans Undervisning. En ung, vagabonderende Landsmand forførte ham til at løbe af Tjeneſten og gaa paa Eventyr ſammen med ſig. R. maatte atter ty til Mad. de Warens i Annecy, hvor han blev ſat i et katholſk Seminarium, men her erklæredes han for uduelig til at blive Præſt. Efter at have dyrket Muſiken i Mad. de Warens's Hus blev han ved ſlet Selſkab, ſom hans utrolige Naivetet ikke tillod ham at vogte ſig imod, forført til adſkillige dumme Streger i Retning af Lediggang og Vagabondliv. I ſit 21de Aar praktiſerede han ſom Lærer i Muſik trods ſine højſt ufuldkomne Kundſkaber, og Mad. de Warens, der var en Blanding af Godhjertethed og moralſk Løshed, gjorde ham til ſin Elſker for at beſkytte ham mod større Udſkejelſer. Hans Beſkytterindes pecuniære Stilling blev efterhaanden mere og mere betænkelig. Fortvivlelſe over ikke at kunne gjøre noget for hende frembragte en dyb Melancholi hos R.; han troede at lide af en dødelig Sygdom og vilde ſøge Helbredelſe i Montpellier, men forſinkedes af et Kjærlighedseventyr paa Vejen. Fra Montpellier begav han ſig atter til Mad. de Warens, der i de ſidſte Aar havde boet i Charmettes; men her fandt han ſin Plads optagen af en ny Elſker, en ſimpel og lumpen Perſon. Efter at have lidt meget under disſe fortvivlede Forhold tog han mod en Plads ſom Huslærer i Lyon, men maatte atter rejſe tilbage og begav ſig 1741 til Paris, hvor han haabede at gjøre Lykke ved en af ham opfunden Ciffernodeſkrift. Videnſkabernes Akademi erklærede den for hverken ny eller praktiſk; R. led nogen Tid ligefrem Nød, indtil Generalforpagteren Dupins Huſtru tog ſig af ham. Under Reconvaleſcenſen efter en haard Sygdom componerede han Operaen »Les muses galantes«. 1743 ſkaffede hans Beſkytterinde ham en Plads ſom Secretær hos den franſke Geſandt i Venezia, men efter et Brud med denne raa og gjerrige Perſon gik han 1745 tilbage til Paris, hvor han kom ind i Diderots, Holbachs og Grimms Kreds. Det var paa denne Tid, at han traadte i Forbindelſe med Thérèſe Levasſeur, et ſimpelt og borneret Fruentimmer, ſom han ægtede 1748. En af de moralſke Uvornheder, ſom plette R.s Liv, og ſom navnlig ſkyldes en vis Mangel paa aandeligt Mod, var, at han ſatte ſine 5 Børn med hende i Hittebørnshoſpitalet. Han levede af nogle Smaabeſtillinger, ſom Dupins Familie ſkaffede ham. Da Diderot 1749 paa Grund af Preſſeforſeelſer ſad fængslet i Vincennes, gik R. hver Dag ud og beſøgte ham. Paa en af disſe Toure fik han, efter at have læſt et af Akademiet i Dijon fremſat Prisſpørgsmaal om Videnſkabens og Kunſtens moralſke Indflydelſe paa Menneſkene, Ideen til at beſvare dette Spørgsmaal ved at benægte denne Indflydelſe og priſe den naturlige Uſkyldighedstilſtand, ſom han forudſatte hos Menneſkene. Hans ufuldkomne, autodidaktiſk-fragmentariſke Dannelſe, ſom han havde erhvervet under Møje og Savn, hans til idealiſtiſk Abſtraction tilbøjelige Aand leder ham her til Sophismer, ſom han for øvrigt fremſætter med en Gemyttets Veltalenhed, der gjorde en mægtig Virkning i denne literær overforfinede Tidsalder. Polemiken, hvori dette Skrift indviklede ham, ſatte ham i en ſyg og overſpændt Stemning. Han trak ſig tilbage fra Verden og fandt, at han burde ſpille Miſanthropens og Aſketens Rolle. Han componerede ſin Opera »Le devin du village«, der gjorde Lykke. R. kom nu ret paa Moden, men fik derved ogſaa mange Fjender, hvis Tal forøgedes ved hans nervøſe Pirrelighed og deraf følgende Uomgængelighed. »Lettre sur la musique française« (1753) vakte de gammeldags Muſikeres Forargelſe, og hans Komedie »Narcisse« led fuldſtændigt Skibbrud. 1753 udſatte Akademiet i Dijon atter en Prisopgave, »Quelle est l'origine de l'inégalité parmi les hommes«, ſom R. beſvarede i radical-revolutionær Aand med abſolut Lovpriſning af Naturtilſtanden. Samtiden delte med ham den idylliſk-ſentimentale Drøm om en uſkyldig Urtilſtand i Naturens Skjød. R. udtaler her allerede Revolutionens demokratiſke Program og prædiker Retmæsſigheden af Oprør mod Deſpotiet. 1754 rejſte han til Genf, antog atter Calvinismen, fik en glimrende Modtagelſe af ſine Landsmænd, men gjenſaa Mad. de Warens i en demoraliſeret og fortvivlet Tilſtand. 1756 tog han Bolig i et Havehus i Mad. d'Epinays Landſted „Ermitage", men ſnart opkom Rivninger mellem R. og hende, og navnlig opſtod der et bittert Fjendſkab mellem ham og hendes Elſker Grimm; et ſværmerſk Kjærlighedsforhold mellem R. og Md. d'Houdetot vakte Mad. d'Epinays Skinſyge, og da han afſlog at ledſage hende til Genf, for at hun der kunne føde et Barn, blev Bruddet fuldſtændigt, og R. flyttede 1757 fra „Ermitage", ledſaget af vanærende Anklager for Utaknemmelighed. Under alt dette havde han udarbejdet »La nouvelle Héloïse«, en Art Roman i Breve uden Compoſition og kunſtneriſk Gruppering, men et Lidenſkabens fortvivlede Emancipationsraab fra et for Naturens og Hjertets Ret begejſtret Gemyt, en Forløber for hele den efterfølgende Periodes Poeſi. Marſchallen af Luxembourg tog ſig nu af ham, men hans Kejtethed i Selſkabslivet ſtødte ogſaa an i denne Kreds. Da han havde udgivet ſin »Contrat social« (1762), hvori han paa Grundlag af Dogmet om Menneſkets medfødte Frihed kræver en demokratiſk Lighedsrepublik med Folkeviljen ſom den eneſte Lov, der kan ophæve den „Contract", hvorved den har bundet ſig, og »Émile« (1762), hvor han, gaaende ud fra Dogmet om Menneſkets naturlige Godhed, kræver af Opdragelſen (ſ. d. A.), at den ſkal overlade Menneſket til den fri Udfoldelſe af ſin Natur, ſaa at Individet kan opfinde ſelv, hvad Samfundet giver det traditionelt, dømte Pariſerparlamentet, at den ſidſte Bog ſkulde brændes af Bøddelen. R. flygtede til Schweiz, men da Bogen ogſaa blev brændt i Genf og dens Forfatter idømt Fængſelsſtraf, og da Senatet i Bern forbød ham at bo der, gik han til Neuchâtel, hvor Gouverneuren, Marſchal Keith, tog ſig af ham. Her ſkrev han ſit meſterlige Svar paa Ærkebiſkoppen af Paris's ſløve og uforſkammede Pamphlet mod „Emile" og »Lettres écrites de la montagne«, en begejſtret Apologi for Tros- og Samvittighedsfrihed, rettet mod Genferregeringen. Men de orthodoxe i Neuchâtel ſkjældte ham ud paa offentlig Gade, Pøbelen anfaldt hans Hus med Stenkaſt om Natten; efter et kort Ophold paa Øen St. Pierre i Bieler-Søen forjog Berns Regering ham ogſaa derfra. Han tog da mod et Tilbud fra den engelſke Philoſoph og Hiſtorieſkriver David Hume om at tage til England, og 1766 tog han Bolig i en Landsby i Stafford-Shire, hvor han begyndte paa ſine »Confessions«, trods fraſtødende Enkeltheder en af de genialeſte Selvbiographier, der nogen Sinde er ſkreven, hvori han henſynsløſt afſlører ſine værſte Forvildelſer, men hvor den mere og mere overhaandtagende fixe Ide, at han overalt er omſpunden af hemmelige Fjenders Rænker, allerede ſtærkt røber ſig. Hans exalterede Væſen og ſygelige Miſtænkſomhed gjorde ſnart Humes engelſke »Common sense« kjed af ham; der fremkom nærgaaende Satirer mod ham, i hvilke han beſkyldte Hume for at have Del. R. begav ſig da 1767 til Frankrig, hvor han levede nogle Aar i Dauphiné under et andet Navn, beſkyttet af Prinſen af Conti, men beſtandig troende ſig forfulgt flyttede han fra Sted til Sted, indtil han 1770 flyttede til Paris, hvor han vankede om paa enſomme Steder i en lang, armeniſk Klædedragt. Hans »Dialogues« og »Rêveries« bære Præget af hans monomaniſke Sygelighed. 1778 tog han mod et Tilbud fra Hr. de Girardin om at bo paa dennes Landſted „Ermenonville", hvor han døde 3 Juli ſ. A., maaſke ved Selvmord. 1794 blev hans Lig ført til Pantheon i Paris, men 1814 blev det tillige med Voltaires hemmelig fjærnet herfra af den kgl. Montdirecteur Puymorin og nedgravet i en Kalkgrube paa et afſides Sted. — R. er en af de Skribenter, der have øvet den mægtigſte Indflydelſe. Hans Appel til Naturen midt i en naturløs Civiliſation ſlog mægtig ned. Plebejerens begejſtrede Lovpriſning af det uſkyldige og gode i „Folket", hans ſmertelige Følelſe af, ſelv at have ſat det til i Tidens Fordærvelſe, vakte Kravet om en Samfundsrevolution; og der maatte ſtærke Paradoxer ſom hans til for at gjøre Indtryk paa en ſaa blaſeret Tid. Den poetiſke Trang fandt hos ham en i Tidens Digtning ukjendt Sympathi med Natur og Landſkab og en drømmende Fordybelſe deri, og hans Udmalen af det individuelle Gemyts Rørelſer bragte et Element frem i Literaturen, ſom Klasſiciteten havde banlyſt derfra. Gjennem Bernardin de St. Pierre, Châteaubriand og Md. de Staël knyttes Forbindelſen mellem R. og den franſke romantiſke Lyrik hos Naturer ſom Lamartine og G. Sand; Schillers „Die Räuber“ og Goethes „Werther“ ere Rousſeauſke Aflæggere. Hans politiſke Idealer ſøgtes praktiſk realiſerede af Revolutionens bedſte Mænd, og de ſpille endnu ind i nyere franſke politiſke Utopier. Hans Proteſt mod det gamle Samfund i Naturens og Hjertets Navn ſupplerer hans aandelige Antipode Voltaires Proteſt i den ſunde Forſtands Navn. Hans Biographi er ſkreven af Musſet-Pathay, der ogſaa har udgivet hans Værker (26 Bd., 1823—27). 1861 udkom »Oeuvres et correspondance inédite de J. J. R.« af Streckeiſen-Moulton. Sign. St. Marc-Girardin »J. J. R., sa vie et ses ouvrages« (1875) og 2det Bind af Desnoiresterres »Voltaire et la société francaise« (1874), der afhandler de to ſtore Rivalers indbyrdes Forhold.

Rousſeau, Pierre Etienne Théodore [ſ. o.], franſk Landſkabsmaler, f. 15 Apr. 1812 i Paris, d. 22 Dec. 1867 i Barbizon, var paa Verdensudſtillingen i Paris 1867 den eneſte Landſkabsmaler, der vandt le grand prix. Det varede længe, inden hans Landsmænd lærte at ſkatte hans noget barſke, men ſande og levende Opfattelſe af Naturen, men ſiden har han været agtet ſaa meget højere. Han malede ikke ſtore Billeder, og hans Arbejder udmærkede ſig ikke ved nogen omhyggelig Gjennemførelſe, tvært imod lignede de meſt aandrige, kjække Udkaſt; det var heller ikke venlige, ſmilende Emner, han fremſtillede, men ſnarere Naturen i dens vildeſte, meſt menneſkefjendſke Øjeblikke; men hans Billeder udtalte en ſand og virkelig Naturſtemning med en Kraft og Følelſe, med en mandig Simpelhed, der vandt Sejer over alle en elegantere Udførelſes Tillokkelſer. — Hans ældre Broder, **Philippe R.**, f. 1808, d. i Dec. 1887, var en anſet Dyrmaler, der med lunefuld Penſel i ſmaa Billeder fremſtillede mindre Dyrs Liv og Færd, ſom Skjødehunde, Aber, Rotter og Mus. Han greb gjærne Lejligheden til at opnaa en glimrende Farvevirkning i Gjengivelſen af Omgivelſerne, Bohave, prægtige Klæder o. desl. Han har ogſaa malet Landſkaber. I ſine ſenere Aar malede han Billeder af megen Virkning fra den franſk-tyſke Krig.

Rousſelaere ell. **Roulers**, Stad i den belgiſke Prov. Veſtflandern, 4 M. ſ. til v. for Brügge. 19,000 I. Smukt Raadhus. Linnedinduſtri og Ølbryggeri. Betydelig Handel med Kvæg, Hør og Lærred.

Rousſet, Camille [rusſǣ], franſk Hiſtorieſkriver, f. 1821, var 1864—76 Krigsminiſteriets Bibliothekar og Hiſtoriograph og ſiden 1871 Medlem af Acad. franç. Han har bl. a. ſkrevet »Hist. de Louvois« (4 Bd., 1861—63), prisbelønnet af Acad. franç., »Correspondance de Louis XV et le maréchal de Noailles« (1865, 2 Bd.) og »La grande armée de 1813« (1871) ſamt Fremſtillinger af Algiers Indtagelſe og Krigen paa Krim.

Rousſillon [ruſijõng], 1) en af Frankrigs gamle Provinſer, udgjør nu Dep. Øſt-Pyrenæerne. — 2) Flække i det franſke Dep. Iſère, 2¼ M. ſ. ſ. v. for Vienne, med 1,500 I. Kong Carl IX af Frankrig udgav her 1564 en Ordonnans, der forlagde Aarets Begyndelſe fra Paaſke til 1 Jan. S. ogſaa **Franſk Kirke** under **Frankrig**. — R. blev under det veſtromerſke Riges Opløsning beſat af Veſtgoterne, ſenere af Araberne og ved Pipin d. lille lagt under det frankiſke Monarchi. Fra Carl d. ſtores Tid ſtod det under egne Grever, af hvilke den ſidſte 1172 teſtamenterede ſit Land til Kong Alfons II af Aragonien. En Tid lang (1462—93) hørte det til Frankrig; 1642 erobrede Ludvig XIII det tilbage, og 1659 blev det ved Pyrenæerfreden formelig afſtaaet af Spanien til Frankrig. Blandt **Rousſillonvine** (iſær røde, men ogſaa hvide) høre Rivesaltes, Bagnoles, Spira, Collioure, Roquemaure, St.-Gilles og St.-Chriſtofle til de fortrinligſte.

Rout, eng. [rovt], ſtort, udvalgt Aftenſelſkab.

Route, fr. [rūtte], Rejſe, Rejſevej; **Marchroute**, den Soldaterne anviſte Vej.

Routine, fr. [rutīne], den ved Øvelſe erhvervede Færdighed og Erfarenhed; **routinēret**, ſom har en ſaadan Færdighed, f. Ex. r. Forretningsfører.

Rouvier, Maurice [ruviē], franſk Statsmand, f. 17 Apr. 1842, Advocat i Marſeille, blev efter Kejſerdømmets Fald i Sept. 1870 Generalſecretær hos Præfecten og valgtes i Juli n. A. til Nationalforſamlingen, hvor han tog Plads i yderſte Venſtres Rækker. 1876 valgtes han til Deputeretkammeret og blev ſnart efter Gjenſtand for en ſkamløs Bagvaſkelſe (han blev angiven for at have gjort ſig ſkyldig i utugtig Opførſel), men friſunden efter den Underſøgelſe, han ſelv fik fremkaldt, og opnaaede tre Aar ſenere at faa Oprindelſen til Beſkyldningen opklaret. R. tog vigtig Del i Forhandlingerne om økonomiſke og finanſielle Spørgsmaal ſom en afgjort Talsmand for Frihandelen. 1881 blev han Handelsminiſter under Gambetta og paa ny 1884—85 under Ferry; 1887 var han Formand for Finansudvalget og blev 30 Maj ſelv Førſte- og Finansminiſter, efter at hans ſkarpe Angreb havde væſentlig medvirket til Miniſteriet Goblets Fald. Han ſtræbte ivrig efter Sparſommelighed i Statshusholdningen og gjennemførte en Convertering af Statsgjælden, men afgik i Dec. ſ. A. R. blev 1885 gift med **Noémie Cadiot**, f. 1832, d. 1888, der baade var Romanforfatterinde (under Navnet Claude Vignon) og Billedhuggerſke.

Rovbille (Staphylinus), Billeſlægt, udmærket ved Legemets langagtige og ſmalle, noget nedtrykte Form, ſamt ved at Dækvingerne ere meget korte og langtfra dække den haarde og meget bevægelige Bagkrop, ſom derfor ſynes nøgen ligeſom hos Ørentviſtene, med hvilke de derfor kunne have nogen Lighed i Udſeende. S. olens, en af de meſt bekjendte Arter, er c. 1 Tomme lang. Det er i det hele ſmaa eller middelſtore, hurtige Biller, der leve i og af Affald, Aadſler, Svampe, Mos, under Bark, paa Blomſter, i Myretuer, ved Strandbredder oſv. Nogle mærkelige Former ere Husdyr hos Termiter i Braſilien.

Rōwdies, eng. [dis], er i Nordamerika Betegnelſen for Folk, der indlade ſig paa Tumulter og Optøjer og paa anden Maade hindre den offentlige Sikkerhed.

Rovdyr betegner, efter Ordet, alle Dyr, der leve af Rov, d. e. af mindre Dyr, hvilket, naar man medtager de lavere Dyr, gjælder om de allerfleſte; for Pattedyrenes Vedkommende forſtaar man i Regelen ved, at et Dyr lever „af Rov", at det lever af varmblodige Dyr, Pattedyr og Fugle. Dog maa man ſkjelne imellem, om man derved blot tænker paa Dyrets Levemaade og Fødemiddel eller vil antyde, at det hører til den beſtemte Pattedyrorden, ſom kaldes **Rovdyrene** (Feræ, Carnivora), og ſom charakteriſeres ved at have $\frac{6}{6}$ ſmaa Fortænder, aftagende i Størrelſe indad mod Midtlinjen, ſtore, kegledannede, krumme Hjørnetænder og en Række ſammentrykte, ſkarpe og ſavtakkede Kindtænder, ſom ofteſt efterfulgte af ēn eller to brede, knudrede Knuſetænder. Alle „R." i denne Forſtand leve ingenlunde af „Rov" i den ovenfor anførte ſnævrere Betydning, nogle af Aadſler, andre af Fiſke, Inſekter, Frugter og anden Plantefødе oſv., og der er mange andre Pattedyr, ſom leve lige ſaa vel af „Rov" ſom R. (Tidligere henregnedes ogſaa Sæler, Inſektædere og Pungdyr til R.). — I Enkelthederne af Tandforholdene ſaa vel ſom i Legemsbygning afvige R. for øvrigt en Del fra hinanden (man ſammenligne f. Ex. Bjørnen med Katten eller Væſelen). Skarpe Sanſer, Smidighed, Behændighed, Styrke, Hurtighed, Vildhed og Blodtørſt ere almindelige Træk hos R. Nogle opjage deres Bytte, andre liſte ſig paa det eller lure paa det; mange ere Natdyr. De formere ſig i Almindelighed temmelig ſtærkt; Ungerne ere i Begyndelſen blinde. Nyttige for Menneſket ere adſkillige ſom Pelsdyr, ſamt de tæmmede R. (Hund og Kat), medens Menneſket paa den anden Side har nogle af ſine værſte Fjender i de ſtørre R. (Løve, Tiger oſv.). R. omfatter følgende Familier: Katte-, Hunde-, Hyæne-, Maard-, Viverra- og Bjørnefamilien (ſ. disſe A.).

Rowe, Nic. [roh], engelſk dramatiſk Digter, f. 1678 i Bedford-Shire, forlod i ſit 25de Aar den juridiſke Bane for at hellige ſig til dramatiſk Digtning, i hvilken man ſer den Paavirkning af den franſke klasſiſke Tragedie, ſom paa den Tid fjærnede det engelſke Drama fra dets nationale Aand hos dets ſtore Repræſentanter fra Renaisſancetiden. »Tamerlane« (1702), hvori Hovedfiguren ſigter paa Vilhelm III og Bajazet paa Ludvig XIV, gjorde ſtor Lykke. I »Jane Shore« og »Lady Jane Grey« tilſtræber han en Racineſk-rørende Tone. Han beſørgede en Udgave af Shakſpeare, for hvem han nærede ſtor Beundring. D. 1718.

Roverēdo, Stad i det øſterrigſke Fyrſtgrevſkab Tirol i Etſchdalen, 21 M. ſ. ſ. v. for Innsbruck. 9,000 I. Betydelig Silkeavl og Fabrikation af Maſkiner, Læder og Papir.

Rovfod kaldes en Fuglefod, beſtaaende af en kort, men ſtærk Mellemfod og 4 ſtærke Tæer, af hvilke ēn vender bagtil, alle med ſtærke, lange og krumme Kløer, ſamt i Regelen ogſaa med en ujævn, ruſkællet Underflade, for at den deſto bedre kan tjene til at faſtholde Byttet. Denne Fodform er charakteriſtiſk for Rovfuglene.

Rovfugle (Rapaces, Raptatores). Herom gjælder det ſamme, ſom ovenfor er bemærket om Rovdyr, at der maa ſkjelnes imellem, om man betegner en Fugl ſom R., fordi den lever af Rov, eller fordi den hører til den beſtemte Fugleorden, ſom man kalder R., og ſom charakteriſeres ved et Rovnæb, der ved Roden er dækket af en blød, ſaakaldet Voxhud, og ved Rovfødderne (ſ. **Rovfod**); ved disſe ere de i Stand til at gribe og faſtholde Byttet ſamt bære det bort gjennem Luften, ved Næbformen til at dræbe det og plukke det itu. Det er Fugle af ofte anſelig Størrelſe, med en kraftig Bygning, med lange og ſpidſe Vinger, med en høj, hurtig, udholdende og ſikker Flugt og et fortrinligt Syn; derimod udmærke de ſig hverken ved Kunſtfærdighed, Farveſkjønhed eller velklingende Røſt. Farven er i Regelen brunlig eller graalig, Reden meget ſimpel og anlagt paa høje, utilgængelige Steder (Klipper, Taarne oſv.). Ungerne komme dunklædte ud af Ægget og mades med Kjød, ſom de ſenere læres til at ſkaffe ſig ſelv. Alle ufordøjelige Dele af det ſlugte Bytte (Haar, Fjer, Knogler, Skaller af Inſekter) ophulkes af Maven i Form af ſmaa Boller. R. ere meget forſlugne, naar Lejlighed gives, men kunne paa den anden Side udholde en længere Faſte end de fleſte andre Fugle. De inddeles i **Natrovfugle** ell. Ugler (ſ. d. A.) og **Dagrovfugle**, hvilke igjen omfatte to Grupper: de ægte R. (Ørne, Falke, Høge, Glenter, Musvaager, Vihøge, Moſehøge, Aadſelørne ſamt Slangefalken (ſ. disſe A.)), og Gribbene ell. Aadſelfuglene (ſ. d. A.) ſom i Levemaade, Bygning, Udſeende, Næb- og Fodform, i hele deres Naturel og Charakter afvige betydelig fra de ægte R.

Rovigno [vinjo], Stad i det øſterrigſke Kyſtland, paa en Landtunge ved Adriaterhavet, 9 M. ſ. til v. for Trieſt. 10,000 I. Seværdig Domkirke. Her er to Havne med betydeligt Skibsbyggeri, ſtore Rebſlagerier, Sardinfiſkeri og levende Handel.

Rovigo, tidligere befæſtet Stad i Norditalien, 8 M. ſ. v. for Venezia ved Adigetto, en Arm af Adige, med 12,000 I. Biſpeſæde, ſeværdig Kathedralkirke, flere højere Undervisningsanſtalter, Billedgalleri, ſmukt Theater. Fabrikation af Læder og Salpeter og nogen Handel. — Den franſke General Savary fik af Napoleon I Titlen „Hertug af R."

Rōwley Regis [li ridſchis], Stad i Stafford-Shire i England, 2 M. v. for Birmingham. 27,000 I. Betydelige Jærn- og Kulminer. Jærnſtøberier.

Rovmaage ell. Kjove (Lestris s. Stercorarius), Slægt af Maagefamilien, udmærket ved ſorte eller mørkebrune Farver, krummere og ſtærkere Kløer og et mere krumt Næb (Rovnæb) end de andre Maageformer. Det er nordiſke Fugle, ſom vel ruge ved ferſk Vand, men ellers opholde ſig ved det høje Nordens klippefulde Havkyſter. Fange Fiſk i Vandet ſom Maagerne og Ternerne kunne de ikke; de paſſe da paa, naar en af disſe hæver ſig op af Vandet med et Bytte, angribe den og tvinge den til at give Fiſken fra ſig, ſom de gribe, inden

den falder i Vandet igjen; ogſaa plyndre de andre Fugles Reder, f. Ex. Tejſternes eller Stormfuglenes, og tage Æggene og Ungerne (L. parasitica, Jo, Tyvjo; L. pomarina; L. cataractes, Strunttjæger; L. Buffonii er en Fjældfugl og lever af Inſekter, Fjældmus, Fugleæg, Bær oſv.).

Rovnæb kaldes Fuglenes Næb, naar det er kort, men af en kraftig Bygning, og naar Overnæbets Spids danner en ſtærk Krog, der forlænger ſig ned over Undernæbet, ſom hos Rovfugle, Tornſkader og Rovmaager.

Rovſing, Kriſten, danſk Skolemand, f. i Mariager 3 Dec. 1812, tog førſt Skolelærer-, ſiden Studenterexamen og blev theologiſk Candidat 1841. Efter at have virket ſom Lærer ved kjøbenhavnſke Skoler i klasſiſke Sprog og Danſk, gjorde han 1852—53 en pædagogiſk Rejſe til Tyſkland og Schweiz og blev efter ſin Hjemkomſt 1853—68 Beſtyrer for Borgerdydſkolen i Kjøbenhavn, ſom havde været ſin Opløsning nær, men arbejdedes op igjen under ham. Samtidig var han (1854–72) Lærer i Danſk ved den militære Højſkole og Officersſkolen og ſiden 1882 Examinator i Pædagogik ved Skolelærerexamen. Som Forfatter har han behandlet ſproglige Spørgsmaal, ſærlig Retſkrivningsſpørgsmaalet, i hvilket han har ſtillet ſig paa den overleverede Orthographis Side imod de paa Retſkrivningsmødet i Stockholm 1869 fattede Beſlutninger („Retſkrivningsſpørgsmaalet i dets Betydning for Literaturen og Folket", 1871, „Conſervative Sprogbemærkninger", 1881), og ſkildret forſkjellige Landes Skoleforhold, ſom han har iagttaget dem paa Stedet („Det ſvenſke Folkeſkolevæſen efter Optegnelſer paa en Rejſe", 1872, „Fra et Beſøg i de amerikanſke Skoler", 1876). Sine pædagogiſke Grundſætninger har han gjort Rede for i „Bidrag til praktiſk Pædagogik" (1876), hvori han drøfter „Skoleundervisningens Stof" og tager Ordet for „ēn Fordannelſe for alle (og for begge Kjøn)" og for en organiſk Forbindelſe mellem den højere og den lavere Skole, kræver den dogmatiſke Religionsundervisning udſkilt af Skolen, medens den almindelig religiøſe og moralſke Paavirkning bibeholdes, hævder de klasſiſke Sprogs Betydning for den højere Skole, idet Oldtidsliteraturerne „fremſtille Menneſkelivet i ſimple og ſtore Træk", og paapeger Nødvendigheden af, at Skolen tillige bibringer ſine Elever Kjendſkab til det Samfund, hvori de ſelv ſkulle leve. I det politiſke Liv deltog han ſom Folketingsmand for Randers Amts 1ſte Valgkreds 1849—52. 1858 fik han Titel af Profeſſor. D. 16 Jan. 1889.

Rovtand kaldes hos de Pattedyr, der i Syſtemet benævnes Rovdyr, den bageſte, ſtørſte og i det hele meſt udviklede af de ſavtakkede Tænder; naar Munden lukkes, glide R. i Over- og Underkjæven forbi hinanden ſom Bladene paa en Sax (i Underkjæven er det den førſte ægte Kindtand, i Overkjæven den ſidſte uægte).

Rovuma, Flod i Øſtafrika, udſpringer i Landet v. for Njasſa Søen og falder i det indiſke Ocean n. for Cap Delgado.

Roxāne, Alexander d. ſtores Ægtefælle, Datter af den baktriſke Statholder Oxyartes, gift 327 f. Chr. med Alexander. Efter Alexanders Død fødte hun en Søn, kaldet den unge A., der ſenere tillige med Moderen blev dræbt af Kasſandros.

Roxburgh, Shire i Skotland, omgivet af de ſkotſke Shirer Berwick, Edinburgh, Selkirk og Dumfries og de engelſke Cumberland og Northumberland. 81,8 □ M. med 53,000 I. (1881). Shirets ſydlige Del er et af Cheviot Hills opfyldt Højland. De vigtigſte Vandløb ere Tweed og dens Biflod Teviot, hvis Vande falde i Nordſøen. Landbrug er Hovederhverv, navnlig Kvæg- og Faareavl. Hovedſtad Jedburgh.

Roxbury [børri], nu **Highland**, Stad i Staten Masſachuſetts i Nordamerika, tæt ved Boſton, med hvilken den er ſammenvoxet til ēn Stad.

Roxolāne, ſ. **Soliman** II.

Roxolāner, i Oldtiden et ſarmatiſk Folk paa Veſtſiden af det aſovſke Hav, fremtræde ſtedſe i Forbindelſe med Jazygerne og drog med dem over Karpatherne ind i Ungarn, hvor de træffes i den ældre romerſke Kejſertid.

Royal [roajāl og rōjel] (fr. og eng., d. e. kongelig) kaldes et temmelig ſtort Format af Papir (f. Ex. af 19 Tomm.s Højde og 25 Tomm.s Bredde) ſaa vel ſom de ved Falsningen deraf dannede mindre Formater. **Royaliſt**, Tilhænger af Kongen og Kongemagten. **Royal Danois** [roajāl danoā] er Navnet paa et af Ludvig XIV.s Fremmedregimenter, der hver for ſig beſtod af hvervede Soldater af for ſtørſte Delen ſamme Nationalitet. Det dannedes af en danſk Oberſt, Frands Juel, i Aaret 1690 af en Del Mandſkab, ſom hørte til det danſke Hjælpecorps, der 1689 blev overſendt til England for at deltage i Krigen mod Jakob II, men ſom paa Overfarten blev taget til Fange af franſke Kapere. I Frankrig dannedes nu Regimentet Youl danois, ſom beſtod af to Bataillоner, og hvis Officerer for en ſtor Del vare Danſke, der havde Tilladelſe til at gaa i fremmed Tjeneſte. Regimentet deltog derpaa i Krigen i Spanien 1690 og 1691. Da Chriſtian V.s ældſte Søn med Sophie Amalie Moth, Chriſtian Gyldenløve, for ſin militære Uddannelſes Skyld paa den Tid deltog i Krigen i Flandern i den franſke Hær, ſkjænkede Ludvig XIV ham Commandoen over Regimentet Juel. Efter Slaget ved Steenkerke overtog han ſit Regiment, der kom tilbage fra Catalonien og nu fik Navnet R. D., ſamt deltog i Felttoget 1693 og 1694. Aaret efter blev Gyldenløve kaldt hjem, og Juel overtog nu atter Commandoen over Regimentet, ſom ſtadig blev rekruteret fra Danmark og Norge, baade med Officerer og Menige. Efter at have taget virkſom Del i Kampene paa Krigens forſkjellige Skuepladſe i Flandern, Norditalien og Spanien i de paafølgende Aar, blev Regimentet opløſt 1698, da Frankrig afvæbnede efter Freden i Rijswijk. Regimentet havde i de 9 Aar, det beſtod, taget en hæderlig Del i alle Felttog og mange Slag og var et Samlingſted for mange danſk-norſke Officerer, ſom efter Datidens Skik ſøgte Uddannelſe i fremmede Hære. **Royal Society** [rōjel ſoſējti], d. e. de kongelige Selſkab, Navn paa tre berømte lærde Selſkaber i London (ſiden 1660), Edinburgh og Dublin. Jvfr. **Akademi.**

Royan [roajāng], Stad i det franſke Dep. Nedre-Charente ved Nordſiden af Floden Girondes Munding, 8 M. ſ. for La Rochelle. 7,000 I. Havn med Skibsværfter og betydeligt Fiſkeri. Stærkt beſøgte Søbade.

Royer-Collard, Pierre Paul [roajē kollāhr], franſk Politiker og Philoſoph, f. 21 Juni 1763, var 1789 Advocat i Paris, virkede med Begeiſtring for den franſke Revolution og blev Medlem af Paris's Byraad, ſamt Secretær under Mairen Bailly indtil 1792. Da han bekæmpede Revolutionens Udſkejelſer, maatte han under Rædſelsperioden holde ſig ſkjult. Han valgtes i Maj 1797 til de 500.s Raad, men blev ſ. A. udſtødt deraf ſom Royaliſt, blev netop nu for Alvor en Tilhænger af Kongedømmet, men trak ſig 1803 bort fra det politiſke Liv. Som Profeſſor i Philoſophi ved Sorbonne 1811—14 ſøgte han navnlig at fortrænge det 18de Aarh.s Senſualisme og Materialisme fra Herredømmet over Aanderne. Allerede hans ſtrænge, janſeniſtiſke Religiøſitet oprørtes ved diſſe Lærdomme. Han ſtøttede ſig fornemmelig til den ſkotſke Philoſoph Reid og ſøgte ligeſom denne ved Analyſe af Bevidſthedens Kjendsgjerninger at finde den ſunde Menneſkeforſtands Principer, ſom de forſkjellige Syſtemer ved deres Enſidighed forſynde ſig imod. Ved ſit energiſke og glimrende Foredrag blev han den egentlige Stifter af den ſaakaldte Eklekticisme i Frankrig, der videre udvikledes af Couſin og Jouffroy. Philoſophiſke Fragmenter af R.-C. ere udgivne af Jouffroy i hans Overſættelſe af Reid. Efter Reſtaurationen 1814 blev R.-C. Statsraad og Directeur for Boghandelen (indt. 1820) og n. A. Formand for Underviſningsraadet, ſamt Deputeret; han dannede en egen Gruppe („de doctrinære") og hørte ſiden 1828 til Oppoſitionen. 1827 valgtes han til Deputeretkammerets Formand (var allerede flere Gange før bleven foreſlaaet Kongen, men ikke antagen) og overgav ſom ſaadan 2 Marts 1830 de 221's af ham forfattede Adreſſe. Under Julikongedømmet udtalte han ved flere Lejligheder ſin Misbilligelſe af den Retning, det politiſke Liv tog, og optraadte ſærlig imod de ſtrænge Septemberlove (1835). D. 4 Sept. 1845.

Rózſa Sándor [rōhſcha ſchāndor], d. e. Alexander R., ungarſk Røver, vandt ſiden 1836 ſtort Ry for Liſt og Driſtighed. Han deltog 1848 i Frihedskampen og brugtes n. A. i en vigtig Sendelſe til Komorn, men drev ved Siden deraf Røveri. 1856 blev han fangen og efter 3 Aars Retsunderſøgelſe dødsdømt, men benaadet med livsvarigt Fængſel og 1867 løsladt; efter ny Røverfærd blev han fangen i Nov. 1868 og døde i Fængslet 1878.

Rſhev, Stad i det rusſiſke Gouv. Tver ved Volga, 15 M. v. ſ. v. for Tver. 26,000 I. Udbredt Handel, iſær med Hamp, og Flodfart.

Rubāga, Hovedſtad i Riget Uganda (M'teſas Rige) i Afrika, n. for Njanſa Søen. Skjønt Stedet ligger under 0° 30′ n. Br., er den aarlige Middeltemperatur her kun 21°,4, hvilket hidrører fra, at det ligger i det ſmalle æqvatoriale Bælte, hvor det regner næſten hele Aaret igjennem.

Rubank, en meget lang Slethøvl til Fugning og til Afhøvling af ſtørre Flader.

Rubāto, it., ſtjaalet, røvet, bet. i Muſik den frie Behandling af Tempoet paa ſærdeles udtryksfulde og lidenſkabelige Steder. En lignende Virkning tilſigtes undertiden af Componiſten ved Accenter, der modarbejde det egentlige Metrum, naar han f. Ex. i 4/4 Takt fremhæver ſnart den anden, ſnart den tredje Fjerdedel, hvorved det for Øret lyder, ſom om Takterne havde forſkjellig Længde (3/4 og 5/4).

Rübber, eng., Viſkelæder; i Whiſtſpillet et Antal Partier, hvorved et af de to Par Medſpillende (Makkere) naar et forud faſtſat Antal Points.

Rubefaciēntia, lat., Midler, der ved deres Anvendelſe paa Huden fremkalde Rødme af denne. De benyttes ſom Afledningsmidler, ofteſt ſort Sennep (Sennepskager).

Rubel, rusſiſk Sølvmønt af Finhed 83⅓ Solotnik (868 1/18 Tuſendedele), af Vægt 466,56 Doli ell. 20,7315 Gram, i Værdi lig 2 Kr. 88 Øre, ſvarende til 6⅔ polſke Gylden og omtr. lig 4 fr. Francs. Rublen deles i 100 Kopek. 1 R. Rigscreditbillets er lig 2 Kr. 47 Øre, idet 100 ſaadanne R. ere lig 85¾ Sølv-R. 1 R. Bank-Aſſignation er kun 2/7 Sølv-R. eller lig 82 Øre.

Ruben, Jakobs ældſte Søn, forſyndede ſig groft imod ſin Fader og miſtede derfor ſin Førſtefødſelsret, men viſte ſig over for Joſeph ſom bedre Søn og Broder end de andre (1 Moſeb. XXV, 22; XXVII, 21; XLIX, 4). Hans Efterkommere, **R. Stamme**, boede i Gileads Bjærge.

Ruben, Chriſtian, tyſk Maler, f. 1805 i Trier, d. 1875 ſom ſindsſyg, var Elev af Cornelius og har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Cartons til Glasmalerier og til ſtore Vægmalerier. Efter at have været Directeur for Kunſtakademiet i Prag kaldtes han 1852 til ſamme Stilling i Wien. — Hans Søn, **Franz R.**, f. 1843, Elev af Akademiet i Wien og af ſin Fader, har navnlig gjort ſig bekjendt ved ſine hiſtoriſke Billeder, hvori han med ſin Sans for Farve ſøger at efterligne Venezianerne.

Rubens, Peter Paul, efter den nederlandſke Skrivemaade **Rubbens**, flamſk Maler, f. 28 Juni 1575 eller 1577 i Siegen i Naſſau, hvorhen hans Fader, en adelig Raadsherre i Antwerpen paa Grund af politiſke Uroligheder havde begivet ſig, kom efter Faderens Død i ſit 10de Aar til Antwerpen. Her ſtuderede han Malerkunſten under v. Noort og Ottovenius, paa hvis Raad han allerede 1600 begav ſig til Italien og opholdt ſig iſær i Venezia, hvor Tizian og Paul Veroneſe tiltrak ham meſt og udviklede hans overordentlige Sans for Colorit. Efter Hjemkomſten 1608 blev R. Hofmaler hos Erkehertugen og malede en Mængde Billeder, hvoraf det vigtigſte er „Nedtagelſen af Korſet" i Domkirken i Antwerpen, ligeſom i det hele hans bedſte Arbejder ere fra dette Tidsrum. Hans Berømmelſe bevægede nu Maria af Medici, Henrik IV.s Enkedronning, til at kalde ham til Paris 1620 den falder i Vandet igjen; ogſaa plyndre de andre Fugles Reder, f. Ex. Tejſternes eller Stormfuglenes, og tage Æggene og Ungerne (L. parasitica, Jo, Tyvjo; L. pomarina; L. cataractes, Struntjæger; L. Buffonii er en Fjældfugl og lever af Inſekter, Fjældmus, Fugleæg, Bær oſv.).

Rovnæb kaldes Fuglenes Næb, naar det er kort, men af en kraftig Bygning, og naar Overnæbets Spids danner en ſtærk Krog, der forlænger ſig ned over Undernæbet, ſom hos Rovfugle, Tornſkader og Rovmaager.

Rovſing, Kriſten, danſk Skolemand, f. i Mariager 3 Dec. 1812, tog førſt Skolelærer-, ſiden Studenterexamen og blev theologiſk Candidat 1841. Efter at have virket ſom Lærer ved kjøbenhavnſke Skoler i klasſiſke Sprog og Danſk, gjorde han 1852—53 en pædagogiſk Rejſe til Tyſkland og Schweiz og blev efter ſin Hjemkomſt 1853—68 Beſtyrer for Borgerdydſkolen i Kjøbenhavn, ſom havde været ſin Opløsning nær, men arbejdedes op igjen under ham. Samtidig var han (1854–72) Lærer i Danſk ved den militære Højſkole og Officersſkolen og ſiden 1882 Examinator i Pædagogik ved Skolelærerexamen. Som Forfatter har han behandlet ſproglige Spørgsmaal, ſærlig Retſkrivningsſpørgsmaalet, i hvilket han har ſtillet ſig paa den overleverede Orthographis Side imod de paa Retſkrivningsmødet i Stockholm 1869 fattede Beſlutninger („Retſkrivningsſpørgsmaalet i dets Betydning for Literaturen og Folket", 1871, „Conſervative Sprogbemærkninger", 1881), og ſkildret forſkjellige Landes Skoleforhold, ſom han har iagttaget dem paa Stedet („Det ſvenſke Folkeſkolevæſen efter Optegnelſer paa en Rejſe", 1872, „Fra et Beſøg i de amerikanſke Skoler", 1876). Sine pædagogiſke Grundſætninger har han gjort Rede for i „Bidrag til praktiſk Pædagogik" (1876), hvori han drøfter „Skoleundervisningens Stof" og tager Ordet for „ēn Fordannelſe for alle (og for begge Kjøn)" og for en organiſk Forbindelſe mellem den højere og den lavere Skole, kræver den dogmatiſke Religionsundervisning udſkilt af Skolen, medens den almindelig religiøſe og moralſke Paavirkning bibeholdes, hævder de klasſiſke Sprogs Betydning for den højere Skole, idet Oldtidsliteraturerne „fremſtille Menneſkelivet i ſimple og ſtore Træk", og paapeger Nødvendigheden af, at Skolen tillige bibringer ſine Elever Kjendſkab til det Samfund, hvori de ſelv ſkulle leve. I det politiſke Liv deltog han ſom Folketingsmand for Randers Amts 1ſte Valgkreds 1849—52. 1858 fik han Titel af Profeſſor. D. 16 Jan. 1889.

Rovtand kaldes hos de Pattedyr, der i Syſtemet benævnes Rovdyr, den bageſte, ſtørſte og i det hele meſt udviklede af de ſavtakkede Tænder; naar Munden lukkes, glide R. i Over- og Underkjæven forbi hinanden ſom Bladene paa en Sax (i Underkjæven er det den førſte ægte Kindtand, i Overkjæven den ſidſte uægte).

Rovuma, Flod i Øſtafrika, udſpringer i Landet v. for Njasſa Søen og falder i det indiſke Ocean n. for Cap Delgado.

Roxāne, Alexander d. ſtores Ægtefælle, Datter af den baktriſke Statholder Oxyartes, gift 327 f. Chr. med Alexander. Efter Alexanders Død fødte hun en Søn, kaldet den unge A., der ſenere tillige med Moderen blev dræbt af Kasſandros.

Roxburgh, Shire i Skotland, omgivet af de ſkotſke Shirer Berwick, Edinburgh, Selkirk og Dumfries og de engelſke Cumberland og Northumberland. 81,8 □ M. med 53,000 J. (1881). Shirets ſydlige Del er et af Cheviot Hills opfyldt Højland. De vigtigſte Vandløb ere Tweed og dens Biflod Teviot, hvis Vande falde i Nordſøen. Landbrug er Hovederhverv, navnlig Kvæg- og Faareavl. Hovedſtad Jedburgh.

Roxbury [børri], nu **Highland,** Stad i Staten Masſachuſetts i Nordamerika, tæt ved Boſton, med hvilken den er ſammenvoxet til ēn Stad.

Roxolāne, ſ. **Soliman** II.

Roxolāner, i Oldtiden et ſarmatiſk Folk paa Veſtſiden af det aſovſke Hav, fremtræde ſtedſe i Forbindelſe med Jazygerne og drog med dem over Karpatherne ind i Ungarn, hvor de træffes i den ældre romerſke Kejſertid.

Royal [roajāl og rōjel] (fr. og eng., d. e. kongelig) kaldes et temmelig ſtort Format af Papir (f. Ex. af 19 Tomm.s Højde og 25 Tomm.s Bredde) ſaa vel ſom de ved Falsningen deraf dannede mindre Formater. **Royaliſt,** Tilhænger af Kongen og Kongemagten. **Royal Danois** [roajāl danoā] er Navnet paa et af Ludvig XIV.s Fremmedregimenter, der hver for ſig beſtod af hvervede Soldater af for ſtørſte Delen ſamme Nationalitet. Det dannedes af en danſk Oberſt, Frands Juel, i Aaret 1690 af en Del Mandſkab, ſom hørte til det danſke Hjælpecorps, der 1689 blev overført til England for at deltage i Krigen mod Jakob II, men ſom paa Overfarten blev taget til Fange af franſke Kapere. I Frankrig dannedes nu Regimentet Youl danois, ſom beſtod af to Bataillоner, og hvis Officerer for en ſtor Del vare Danſke, der havde Tilladelſe til at gaa i fremmed Tjeneſte. Regimentet deltog derpaa i Krigen i Spanien 1690 og 1691. Da Chriſtian V.s ældſte Søn med Sophie Amalie Moth, Chriſtian Gyldenløve, for ſin militære Uddannelſes Skyld paa den Tid deltog i Krigen i Flandern i den franſke Hær, ſkjænkede Ludvig XIV ham Commandoen over Regimentet Juel. Efter Slaget ved Steenkerke overtog han ſit Regiment, der kom tilbage fra Catalonien og nu fik Navnet R. D., ſamt deltog i Felttoget 1693 og 1694. Aaret efter blev Gyldenløve kaldt hjem, og Juel overtog nu atter Commandoen over Regimentet, ſom ſtadig blev rekruteret fra Danmark og Norge, baade med Officerer og Menige. Efter at have taget virkſom Del i Kampene paa Krigens forſkjellige Skuepladſe i Flandern, Norditalien og Spanien i de paafølgende Aar, blev Regimentet opløſt 1698, da Frankrig afvæbnede efter Freden i Rijswijk. Regimentet havde i de 9 Aar, det beſtod, taget en hæderlig Del i alle Felttog og mange Slag og var et Samlingsſted for mange danſk-norſke Officerer, ſom efter Datidens Skik ſøgte Uddannelſe i fremmede Hære. **Royal Society** [rōjel ſoſējti], d. e. det kongelige Selſkab, Navn paa tre berømte lærde Selſkaber i London (ſiden 1660), Edinburgh og Dublin. Jvfr. **Akademi**.

Royan [roajäng], Stad i det franſke Dep. Nedre-Charente ved Nordſiden af Floden Girondes Munding, 8 M. ſ. for La Rochelle. 7,000 J. Havn med Skibsværfter og betydeligt Fiſkeri. Stærkt beſøgte Søbade.

Royer-Collard, Pierre Paul [roajē kollāhr], franſk Politiker og Philoſoph, f. 21 Juni 1763, var 1789 Advocat i Paris, virkede med Begeiſtring for den franſke Revolution og blev Medlem af Paris's Byraad, ſamt Secretær under Mairen Bailly indtil 1792. Da han bekæmpede Revolutionens Udſkejelſer, maatte han under Rædſelsperioden holde ſig ſkjult. Han valgtes i Maj 1797 til de 500.s Raad, men blev ſ. A. udſtødt deraf ſom Royaliſt, blev netop nu for Alvor en Tilhænger af Kongedømmet, men trak ſig 1803 bort fra det politiſke Liv. Som Profeſſor i Philoſophi ved Sorbonne 1811—14 ſøgte han navnlig at fortrænge det 18de Aarh.s Senſualiſme og Materialiſme fra Herredømmet over Aanderne. Allerede hans ſtrænge, janſeniſtiſke Religiøſitet oprørtes ved diſſe Lærdomme. Han ſtøttede ſig fornemmelig til den ſkotſke Philoſoph Reid og ſøgte ligeſom denne ved Analyſe af Bevidſthedens Kjendsgjerninger at finde den ſunde Menneſkeforſtands Principer, ſom de forſkjellige Syſtemer ved deres Enſidighed forſynde ſig imod. Ved ſit energiſke og glimrende Foredrag blev han den egentlige Stifter af den ſaakaldte Eklekticisme i Frankrig, der videre udvikledes af Couſin og Jouffroy. Philoſophiſke Fragmenter af R.-C. ere udgivne af Jouffroy i hans Overſættelſe af Reid. Efter Reſtaurationen 1814 blev R.-C. Statsraad og Directeur for Boghandelen (indt. 1820) og n. A. Formand for Undervisningsraadet, ſamt Deputeret; han dannede en egen Gruppe („de doctrinære") og hørte ſiden 1823 til Oppoſitionen. 1827 valgtes han til Deputeretkammerets Formand (var allerede flere Gange før bleven foreſlaaet Kongen, men ikke antagen) og overgav ſom ſaadan 2 Marts 1830 de 221's af ham forfattede Adreſſe. Under Julikongedømmet udtalte han ved flere Lejligheder ſin Misbilligelſe af den Retning, det politiſke Liv tog, og optraadte ſærlig imod de ſtrænge Septemberlove (1835). D. 4 Sept. 1845.

Rózſa Sándor [rōhſcha ſchāndor], d. e. Alexander R., ungarſk Røver, vandt ſiden 1836 ſtort Ry for Liſt og Driſtighed. Han deltog 1848 i Frihedskampen og brugtes n. A. i en vigtig Sendelſe til Komorn, men drev ved Siden deraf Røveri. 1856 blev han fangen og efter 3 Aars Retsunderſøgelſe dødsdømt, men benaadet med livsvarigt Fængſel og 1867 løsladt; efter ny Røverfærd blev han fangen i Nov. 1868 og døde i Fængslet 1878.

Rſhev, Stad i det ruſſiſke Gouv. Tver ved Volga, 15 M. v. ſ. v. for Tver. 26,000 J. Udbredt Handel, iſær med Hamp, og Flodfart.

Rubāga, Hovedſtad i Riget Uganda (M'teſas Rige) i Afrika, n. for Njanſa Søen. Skjønt Stedet ligger under 0° 30′ n. Br., er den aarlige Middeltemperatur her kun 21°,4, hvilket hidrører fra, at det ligger i det ſmalle æqvatoriale Bælte, hvor det regner næſten hele Aaret igjennem.

Rubank, en meget lang Slethøvl til Fugning og til Afhøvling af ſtørre Flader.

Rubāto, it., ſtjaalet, røvet, bet. i Muſik den frie Behandling af Tempoet paa ſærdeles udtryksfulde og lidenſkabelige Steder. En lignende Virkning tilſigtes undertiden af Componiſten ved Accenter, der modarbejde det egentlige Metrum, naar han f. Ex. i ¾ Takt fremhæver ſnart den anden, ſnart den tredje Fjerdedel, hvorved det for Øret lyder, ſom om Takterne havde forſkjellig Længde (¼ og ¾).

Rŭbber, eng., Viſkelæder; i Whiſtſpillet et Antal Partier, hvorved et af de to Par Medſpillende (Makkere) naar et forud faſtſat Antal Points.

Rubefaciĕntia, lat., Midler, der ved deres Anvendelſe paa Huden fremkalde Rødme af denne. De benyttes ſom Afledningsmidler, ofteſt ſort Sennep (Sennepslager).

Rubel, ruſſiſk Sølvmønt af Finhed 83⅓ Solotnik (868 1/18 Tuſendedele), af Vægt 466,56 Doli ell. 20,7316 Gram, i Værdi lig 2 Kr. 88 Øre, ſvarende til 6⅔ polſke Gylden og omtr. lig 4 fr. Francs. Rublen deles i 100 Kopek. 1 R. Rigscreditbillets er lig 2 Kr. 47 Øre, idet 100 ſaadanne R. ere lig 85¾ Sølv-R. 1 R. Bank-Aſſignation er kun 2/7 Sølv-R. eller lig 82 Øre.

Ruben, Jakobs ældſte Søn, forſyndede ſig groft imod ſin Fader og miſtede derfor ſin Førſtefødſelsret, men viſte ſig over for Joſeph ſom bedre Søn og Broder end de andre (1 Moſeb. XXV, 22; XXVII, 21; XLIX, 4). Hans Efterkommere, **R. Stamme**, boede i Gileads Bjærge.

Ruben, Chriſtian, tyſk Maler, f. 1805 i Trier, d. 1875 ſom ſindsſyg, var Elev af Cornelius og har iſær gjort ſig bekjendt ved ſine Cartons til Glasmalerier og til ſtore Vægmalerier. Efter at have været Directeur for Kunſtakademiet i Prag kaldtes han 1852 til ſamme Stilling i Wien. — Hans Søn, **Franz R.**, f. 1843, Elev af Akademiet i Wien og af ſin Fader, har navnlig gjort ſig bekjendt ved ſine hiſtoriſke Billeder, hvori han med ſin Sans for Farve ſøger at efterligne Venezianerne.

Rubens, Peter Paul, efter den nederlandſke Skrivemaade **Rubbens**, flamſk Maler, f. 28 Juni 1575 eller 1577 i Siegen i Naſſau, hvorhen hans Fader, en adelig Raadsherre i Antwerpen paa Grund af politiſke Uroligheder havde begivet ſig, kom efter Faderens Død i ſit 10de Aar til Antwerpen. Her ſtuderede han Malerkunſten under v. Noort og Ottovenius, paa hvis Raad han allerede 1600 begav ſig til Italien og opholdt ſig iſær i Venezia, hvor Tizian og Paul Veroneſe tiltrak ham meſt og udviklede hans overordentlige Sans for Colorit. Efter Hjemkomſten 1608 blev R. Hofmaler hos Erkehertugen og malede en Mængde Billeder, hvoraf det vigtigſte er „Nedtagelſen af Korſet" i Domkirken i Antwerpen, ligeſom i det hele hans bedſte Arbejder ere fra dette Tidsrum. Hans Berømmelſe bevægede nu Maria af Medici, Henrik IV.s Enkedronning, til at kalde ham til Paris 1620 for at male 21 ſtore Billeder med allegoriſke Fremſtillinger af hendes Liv, fuldførte 1620—25. Derefter forenede han for en Tid Politikeren og Kunſtneren og gik 1628—30 i flere diplomatiſke Sendelſer til England og Spanien, og idet han paa ēn Gang malede og underhandlede, efterlod han ikke faa Billeder i disſe to Lande. Det var imidlertid ikke blot hiſtoriſke Malerier, han malede, men lige dygtig i alle Kunſtens Arter gik han fra Landſkab til Portræt, fra Genrebillede til Jagtſtykke og opdrog ſine Elever til berømte Meſtere, hver i ſit af disſe forſkjellige Fag. Og da han ikke mere ſelv kunde overkomme de Beſtillinger, hvormed han blev overvældet, trods den Flid og Hurtighed, hvormed han arbejdede, lod han disſe deltage i Udførelſen, hvorved der fra hans Værkſted udgik en ſtor Mængde Billeder, der kun med ringe Grund kunne bære R.s Navn. I de ſidſte Aar af ſit Liv levede han rolig hjemme, hædret og berømt og trods legemlig Svaghed kraftig nok til at male et af ſine interesſanteſte Billeder, „Peters Korsfæſtelſe", til Peterskirken i Köln, men døde, inden Billedet var ſendt til ſin Beſtemmelſe, 30 Maj 1640 i Antwerpen. 200 Aarsdagen efter afſløredes med ſtor Højtidelighed en Billedſtøtte af ham i Antwerpen. — Det uhyre Antal Billeder af R., hvis Ægthed er beviſt (henim. 1,000), er ſpredt over hele Europa; dog er han bedſt repræſenteret i Antwerpen, Paris og München. Den kongel. Maleriſamling i Kjøbenhavn har i Portrætſkizzerne af Hertugen og Hertuginden af Toscana og i Irſelius's Portræt interesſante Billeder af R., medens „Salomos Dom", et ſtort og godt bevaret Maleri, fortjener Navn af en „ganſke udmærket R." Et Portræt af en Munk i Moltkes Galleri ſmſtds. er ogſaa af ſtort Værd. R. har raderet nogle faa Blade, men har ſtørre Betydning ved at have ladet Kobberſtikkere og Træſkærere arbejde under ſin Vejledning og har ſaaledes ogſaa i disſe Fag opdraget Meſtere. Hvor betydelig R. end er ved ſin rige Phantaſi og uudtømmelige Produktionsevne, ſøger man dog nærmeſt at charakteriſere ham ſom den ſtore Coloriſt, lige udmærket ved ſin driſtige Penſel og ſin ſkjønne Clairobſcur, og, idet man udhæver det brede Daglys, hvormed han opliver ſine Malerier, at ſætte ham i Modſætning til Rembrandt, ſom ſædvanligſt udtrykte ſin Stemning i Skyggens Nuancering ved Siden af et ſkarpt Lys.

Rubenſon, Albert, ſvenſk Muſiker, f. 20 Dec. 1826 i Stockholm, ſtuderede 1844—48 i Leipzig under Hauptmann og David, var 1850—51 anſat ſom Violiniſt ved Hofcapellet i Stockholm og virkede derhos i længere Tid ved forſkjellige Blade ſom Muſikreferent. Senere foretog han længere Kunſtrejſer til Udlandet; ſiden 1872 er han Medlem af det muſikalſke Akademi i Stockholm og Directeur for dettes Conſervatorium. Han har componeret Muſiken til Hoſtrups „En Nat mellem Fjældene" og til Bjørnſons „Halte Hulda" ſamt en Del Orcheſter- og Kammermuſik.

Rubenſon, Robert, ſvenſk Phyſiker, f. 10 Apr. 1829 i Stockholm. Efter at han 1851 havde vundet den philoſophiſke Grad i Upſala og 1859—62 gjort en videnſkabelig Rejſe til Italien, hvor han foretog Underſøgelſer om det atmoſphæriſke Lyſes Polariſation, ledede han de ved Obſervatoriet i Upſala anſtillede meteorologiſke Underſøgelſer, fra 1870 ſom extraord. Adjunct i Meteorologi. Fra 1873 overdroges ham Tilſynet med den da oprettede meteorologiſke Centralanſtalt i Stockholm, ved hvilken han 1876 blev Forſtander og Profesſor, hvorhos han ſamtidig overtog Redactionen af »Meteorologiska iakttagelser i Sverige«. Han har ſkrevet en »Handbok i nautisk meteorologi« (1880) ſamt en Del phyſiſke og meteorologiſke Afhandlinger, de fleſte optagne i det ſvenſke Videnſkabs-Akademis eller andre lærde Selſkabers Skrifter.

Rubicēl, en gulrød Spinel (ſ. d. A.).

Rūbico, nu Fiumicino, i Oldtiden en lille Grænſeflod mellem det egentlige Italien og det cisalpinſke Gallien, der udmunder i det adriatiſke Hav. Den blev hiſtoriſk bekjendt ved Cæſars Overgang over ſamme 49 f. Chr., hvorved Begyndelſen ſkete til Borgerkrigen; deraf er „at gaa over R." blevet et billedligt Udtryk for at foretage et afgjørende Skridt, efter hvilket man ikke mere kan træde tilbage.

Rubīdium, Rb, et yderſt ſparſomt forekommende Alkalimetal, findes i meget ringe Mængde i forſkjellige Mineraler (iſær Glimmer) og Bjærgarter (iſær Baſalter), i ikke faa Mineralkilder og Planteaſker (Sukkerroer, Tobak, Kaffe, Te). Vægtfylden er omtr. 1,5. For øvrigt deler det, ogſaa i ſine Forbindelſer, Egenſkaber med Kalium. R. blev opdaget 1861 af Bunſen og Kirchhoff, idet dets Spectrum (ſ. **Spectralanalyſe**) viſer flere meget charakteriſtiſke Linjer.

Rubīn er næſt efter Diamanten den haardeſte Ædelſten, af ſmuk, rød Farve, men Juvelererne anvende denne Benævnelſe paa to forſkjellige Mineraler. Den **ægte** ell. **orientalſke R.** er en carmoiſinrød Corund, efter Diamanten den koſtbareſte og meſt ſøgte Ædelſten, ſom fortrinsvis forekommer i Flodſandet paa Ceylon og i Bagindien. **Ballasrubinen** er en roſenrød, **Rubinſpinellen** en mørkerød Spinel, der begge ligeledes have en betydelig Værdi. I den allernyeſte Tid ſynes det at være lykkedes de franſke Chemikere Frémy og Verneuil at fremſtille Rubinkryſtaller ad chemiſk Vej. **Rubīnglas**, det med Guldpurpur farvede Kryſtalglas, der er ſaa dybt i Farven, at det ikke godt kan bruges uden til Overfangsglas. **Rubīnſvovl**, d. ſ. ſ. Realgar.

Rūbinſtein, Anton, f. 30 Nov. 1830 i Wechvotynets i Besſarabien, lærte førſt at ſpille Claver af ſin Moder og derpaa fra 1837 i Moſkva af Villoing. Allerede ſom Dreng gjorde han Concertrejſer og optraadte i Paris, hvor Liſzt hørte ham og interesſerede ſig for hans videre Udvikling. 1844 ſtuderede han Muſiktheori hos Dehn i Berlin, og 1845—48 levede han i Wien ſom Muſiklærer. De urolige Forhold 1848 nødte ham til at ſøge ſin Lykke andenſteds, og han tog nu for lang Tid Ophold i St. Petersborg, hvor han i Storfyrſtinde Helene fandt en udmærket Støtte. Efter en ny Kunſtrejſe 1854 (Tyſkland, Paris, London) vendte R. førſt 1858 tilbage til St. Petersborg, hvor han nu blev Hofpianiſt, Concertdirector, Leder af det „Rusſiſke Muſikſelſkab“ og Stifter af Conſervatoriet (1862), ſom han ſtyrede, indtil han 1867—70 paa nye Concertrejſer overalt i Europa ſejrede ſtørre Triumpher end nogen Sinde. 1872—73 beſøgte R. med ſamme Held Amerika. Hans Beſøg i Kjøbenhavn falde i 1862, 1868 og 1885. Førſt 1887 modtog R. igjen en faſt Stilling, idet han ved Davidovs Bortgang atter traadte i Spidſen for Conſervatoriet i St. Petersborg. Ogſaa ſom Componiſt indtager R. en fremragende Plads. Foruden en betydelig Mængde Claverſager (deriblandt 5 Concerter), Sange og Duetter med Claver, og Chorſager, har han ſkrevet en halv Snes Operaer, hvoraf „Feramors“ (1863), „Der Dämon“, „Die Makkabäer“ og „Nero“ (1879) ere de meſt bekjendte, flere „geiſtlige Operaer“ (deriblandt „Der Thurm von Babel“, „Das verlorene Paradies“), Balletten „Die Rebe“, 5 Symphonier, Orcheſterphantaſien „Eroica“, flere Ouverturer, Concerter for Violoncel, for Violin, Sonater for Claver og Violin, Bratſch, Violoncel, 10 Strygekvartetter, Kvintetter, Kvartetter og Trioer med Claver m. m., hvoraf meget hører til Nutidens allerbetydeligſte Frembringelſer.

Rubjærg Knude, et højt Klitparti ved Veſterhavet, veſt for Hjørring.

Rubladede, Plantefamilie med i Almindelighed ru Stængel og Blade, regelmæsſig, ſambladet, 5delt Krone, ofte med Svælgkrans, 5 Støvdragere og firdelelig Spaltefrugt, hvis Smaafrugter ere Nødder. Hertil Forglemmigej, Lungeurt, Oxetunge o. fl.

Rubning kalde Hattemagerne en Udrykning af Haar. Afhaaringen af Hareſkind kan ſaaledes ſke ved R., idet man rykker Grundhaarene ud og lader Stikkelhaarene ſidde. Har man forfærdiget en Filthat af et Materiale, hvori begge Slags ere blandede, ville Stikkelhaarene ſtritte frem og ſkade Luvens Udſeende; de blive rubbede med en Tang.

Rubrik (af lat. rubrum, Rødt, Overſkrift, foretagen med Rødkridt ell. lign.), Afſnit, Afdeling, Capitel.

Rucellai, Giov. [rutſchellāi], ital. Digter, f. 1475 i Firenze. Hans Fader, der var gift med en Søſter af Lorenzo d. prægtige, holdt i ſit Hus Samlingsſted for de lærdeſte florentinſke Humaniſter. Sønnen drev de klasſiſke Studier med ſtor Omhu, blev under ſin Fætter, Pave Leo X.s Pontificat Nuntius i Frankrig, derpaa florentinſk Geſandt hos Pave Hadrian VI; medens han ventede Cardinalhatten under Clemens VII, døde han 1526. Hans i ſin Tid berømte Læredigt »Le api« udmærker ſig vel ved Renaisſancens ſmukke florentinſke Diction, men er udtværet og uden Phantaſi. Hans Tragedier »Rosmonda« og »Oreste« ere Studier efter Euripides’s „Hekabe“ og „Iphigenia i Tauris“.

Ruche, fr. [ryſch], egtl. Bikube; opſtaaende Pibeſtrimler paa Klædningsſtykker.

Rud, en gammel danſk Adelsſlægt, der allerede forekommer 1302 og efterhaanden fik betydelige Beſiddelſer rundt omkring i Landet (Vedbygaard i Sjælland, Sandholt i Fyn, Sæbygaard i Vendſysſel, Sæbygaard paa Laaland, Skarolt i Skaane m. m.). **Otto Jørgenſen R.** vandt ſig et anſet Navn ſom Kriger under Kong Hans’s Regering, men plaget af Samvittighedsnag over ſin ſkaanſelsløſe Fremfærd mod Kirken under den gruſomme Plyndring af Åbo 1509, drog han til det hellige Land. Paa Rejſen indhentede Døden ham i det ſydlige Tyſkland 1510. — Endnu mere bekjendt er hans Broderſøn, **Otto Knudſen R.**, f. 15 Maj 1520, en af de Søhelte, der udmærkede ſig i den nordiſke Syvaarskrig mod de ſvenſke. I et blodigt Slag under Øland 30—31 Maj 1564 fik han Befaling til at angribe det ſvenſke Admiralſkib „Makalös“, ſom førte 200 Kanoner; han ſkød Roret bort fra Skibet, ſejlede bag om det og ſurrede ſig faſt ved det, for at det ikke ſkulde undløbe; da det nu i det ſamme blev beſkudt af to andre Skibe, benyttede R. det gunſtige Øjeblik til at komme paa Siden af ſin Fjende, ſprang om Bord med ſine Folk, tog Admiralen til Fange og erobrede Skibet, der dog ſtrax efter ſprang i Luften. I et Slag under Bornholm 7 Juli 1565 blev R. efter mange Tapperhedsprøver fangen og ført til Sverige, hvor Kong Erik XIV tiltalte ham haardt for al den Skade, han havde tilføjet hans Land; men R. ſvarede uforſagt: „Jeg er en indfødt Danſk, har ſvoret min Konge Huldſkab og Troſkab og ſkammer mig ikke ved at have kæmpet af yderſte Evne for Konge og Fædreland“. R. overlevede ikke længe ſit Uheld; han døde 11 Oct. ſ. A. i ſit Fangenſkab paa Svartſjö af Peſten, ſom var Krigens Følgeſvend. — Slægten uddøde paa Mandsſiden med hans Broders Sønneſøn, **Borchard R.**, 1647.

Rudbeck, en oprindelig holſtenſk Slægt, ſom i Sverige har forgrenet ſig i 4 adelige og 1 friherrelig Familie. **Johannes R.**, f. 1581, d. 1646, var 1604—13 Profesſor i Upſala i Mathematik, derpaa i Hebraiſk, ſidſt i Theologi; ſom Kongens Hofprædikant beſørgede han ſenere Bibeludgaven af 1618; ſom Biſkop i Veſterås ſiden 1619 arbejdede han ufortrødent paa at hæve Skolen og Præſtedannelſen og forfægtede djærvt de kirkelige Privilegier mod Statsmagtens Indgriben. — Hans Søn var den lærde **Olof R.** d. ældre, f. 1630 i Veſterås, hvor han fik ſin Undervisning i Gymnaſiet. Efter at være bleven Student ofrede han ſig for Naturvidenſkaberne, i Begyndelſen iſær Anatomien, og allerede i ſit 21de Aar gjorde han ſig bekjendt ved Opdagelſen af de lymphatiſke Kar. Efter en videnſkabelig Rejſe til Holland, hvor han ſtuderede Botanik, men tillige Muſik og Mechanik, blev han 1655 Adjunct i Medicin, 1658 extraord. Profesſor i Phyſik og Botanik, ſamt til ſidſt 1660 Profesſor i praktiſk Medicin i Upſala. Han anlagde her en botaniſk Have, begyndte at udgive et ſtort Herbarium i Træſnit, kaldt »Campi Elysii«, og udviklede ſom Univerſitetscurator en mangeſidig Virkſomhed til bedſte for Læreanſtalten. Fuldendelſen af ſit botaniſke Arbejde overlod han dog til Sønnen for ſelv at kunne beſkæftige ſig med det literære Foretagende, ſom egentlig har gjort ham berømt, nemlig »Atlantica sive Manheim«, hvori han vilde beviſe, at Platons Atlantis har været Sverige, og at dette Land i Virkeligheden har været den europæiſke Culturs Vugge. Af dette betydelige, om ſtor Lærdom, men tillige om en vild Phantaſi vidnende Værk udkom (1779

—98) 3 Bind, men af det 4de, endnu ikke færdigtrykte Bind, ligeſom af »Campi Elysii«, blev hele Oplaget, paa yderſt faa Exemplarer nær, ødelagt ved den ſtore Brand i Upſala 1702, ved hvilken R. ved ſin Aandsnærværelſe reddede Akademibygningen med det derværende Bibliothek. Han døde 17 Sept. ſ. A. — Sønnen, Medarbejderen i »Campi Elysii«, **Olof R.** d. yngre, f. 1660, d. 1740, Profesſor i Medicin og Botanik 1692, adlet 1719, kongelig Archiater 1739, lagde Grunden til en ſvenſk Ornithologi ved ſine, af Linné benyttede Samlinger til et Billedværk over de ſvenſke Fugle, men helligede ſig i ſine ſidſte Leveaar meſt til philologiſke Studier og efterlod i Manuſkript en »Thesaurus linguarum Asiæ et Europæ harmonicus«.

Rude, fr. [rÿde], ru, raa, uſleben, udannet.

Rude, François [rÿhd], franſk Billedhugger, f. 1784 i Dijon, d. 1855 i Paris, var Elev af David d'Angers og Cartellier og hører til Frankrigs betydeligſte Billedhuggere i den nyere Tid. Hans „Mercur" i Malm i Louvre, „den neapolitanſke Fiſker" ſmſtds. og navnlig „Jomfruen fra Orléans" i Luxembourgs Have høre til hans bedſte Arbejder. — Hans Hustru, **Sophie R.**, f. 1797, d. 1867, Elev af David, var en flittig Malerinde.

Rudefamilien (Rutaceæ), Urter eller Halvbuſke, nær beſlægtede med Storkenæbfamilien og Surkløverfamil., iſær charakteriſeret ved en ſkive- eller ſøjleformet Udvidning af Frugtbunden mellem Støvdragere og Støvvej og ved ſin Righoldighed paa aromatiſke Stoffer. **Ruden** (Ruta graveolens) har tidligere ſpillet en betydelig Rolle ſom Lægeplante; den har gule Firtalsblomſter. Diptam (Dictamnus albus, ſ. d. A.) med hvide eller lyſerøde, noget uregelmæsſige Femtalsblomſter udmærker ſig ved ſin ſærdeles ſtærke Uddunſtning af ætheriſk Olje. Familien har navnlig hjemme i Middelhavslandene.

Rudekunſt beſtaar i med Tilnærmelſe at finde Rumfanget af Ankere, Tønder og Fade ved dertil indrettede Maaleſtokke, **Rudeſtokke**.

Rudel ell. **Rulle**, en Flok Vildt, der under Anførſel af et gammelt Dyr ſtadig holder ſig ſamlet.

Rudelbach, Andreas Gottlob, f. 29 Sept. 1792 i Kjøbenhavn, Søn af en tyſkfødt Skrædder og en danſk Moder, ſtod 1825 i Striden mellem Clauſen og Grundtvig paa dennes Side og udgav i Forening med ham 1825—28 „Theologiſk Maanedsblad". Samtidig var han fra 1827 virkſom Medarbejder i „Evangeliſche Kirchenzeitung" og blev paa Anbefaling af dennes Redacteur 1829 af Grev Ludvig af Schönburg kaldet til Superintendent, Conſiſtorialraad og Pastor primarius i Glauchau i Konger. Sachſen, i hvilken Stilling han ikke blot udfoldede en velſignelſesrig Virkſomhed ſom Præſt, men tillige ſtod ſom den confesſionelle Lutherdoms ypperſte Forkæmper i Sachſen baade mod Rationalismen og mod Datidens Unionsbeſtræbelſer. 1845 blev R. uenig med Kirkeconſiſtoriet om en af dette foreſlaaet Forandring ved Confirmationen, og da det ſamtidig blev forlangt, at de evangeliſke Præſter ſkulde udføre alle kirkelige Handlinger for Tyſk-Katholikerne, og at disſe ſkulde have Tilladelſe til at bruge de evangeliſke Kirker til deres Gudstjeneſte, nedlagde R. ſit Embede og vendte tilbage til ſit Fødeland, hvor Christian VIII havde givet ham Udſigt til at blive theologiſk Profesſor; men dette blev ikke til noget, hvorimod han 1848 blev udnævnt til Præſt i Slagelſe. Her døde han 3 Marts 1862. R. har i ſine talrige Skrifter dels forſvaret den confesſionelle Lutherdom imod Angreb fra alle Kanter, dels lagt en ualmindelig Lærdom for Dagen paa alle Omraader af den theologiſke Videnſkab. Med Grundtvig var han kun enig, ſaa længe det gjaldt om at bekæmpe Rationalismen. Saaledes ſom Grundtvigs Anſkuelſe derimod ſenere udformede ſig, blev han dens beſtemte Modſtander baade i Skrift og i Tale. Blandt hans Skrifter maa nævnes „Die augsburgiſche Confesſion" (1830), „Das Weſen des Rationalismus" (1830), „Die Finniſch-Lappiſche Misſion" (1838), „Hieronymus Savonarola u. ſeine Zeit" (1835), „Reformation, Lutherthum u. Union" (1839), „Chriſtelige Biographier" (1846), „Kirkepoſtille over Evangelierne" (1853), „Om Begrebet Folkekirke" (1854), „Om Pſalmeliteraturen og Pſalmebogsſagen" (1854). Fra 1840 udgav han i Forening med Guericke „Zeitſchrift für die geſammte Lutheriſche Theologie und Kirche".

Rudenſchöld, Carl, ſvenſk Statsmand, f. 1698 i Åbo (Søn af den i ſin Tid ſom Digter højt anſete Biſkop i Linköping Thorſten Rudén, f. 1661, d. 1729, hvis Børn 1719 ophøjedes i Adelſtanden), var ſvenſk Geſandt i Polen under Tronſtridighederne 1730—34 og i Berlin 1739—47, hvor han førte Underhandlingerne om Ægteſkabet mellem Adolf Frederik og Loviſa Ulrika og vandt Frederik II.s ſærlige Velvilje, var derefter Statsſecretær i Udenrigs-Expeditionen og fra 1758 Præſident i Commerce-Collegiet, ſamt blev 1761 Rigsraad. Skjønt han var et af ſit Partis meſt moderate Mænd, blev han 1766 afſat af Huepartiet, gjenindſattes vel paa ny i Embedet 1769, men blev 1772 anden Gang afſat og nægtede ſiden at indtræde i Rigsraadet. Han fik 1747 friherrelig og 1770 grevelig Stand og var fra 1771 Kansler for Univerſitetet i Upſala. D. 1783. — Hans Datter, **Magdalena Charl. R.**, f. 1 Jan. 1766, blev allerede 1783 anſat blandt Prinſesſe Sophie Albertinas Damer. Ved ſin Aandrighed og ſit tiltalende Ydre vandt hun Opmærkſomhed ved Hoffet og fandt der mange Beundrere, deriblandt den daværende Hertug af Södermanland, men knyttede ſnart med den bekjendte G. M. Armfelt en Forbindelſe, ſom vedblev endnu nogen Tid efter, at denne havde ægtet en anden. Med Armfelt ſtod hun i ſtadig Brevvexling, medens denne opholdt ſig i Neapel, og dannede ſaaledes et Mellemled mellem ham og hans Meningsfæller i Sverige. Hun blev derfor fængslet 1793, maatte 23 Sept. 1794, efter at Dødsſtraffen var bleven hende eftergiven, ſtaa ved Skampælen paa Ridderholmstorvet og ſattes derefter i Spindehuſet. 1796 blev det hende tilladt at opholde ſig paa Gotland, og ſnart efter fik hun ſin fulde Frihed, da Kongen ſelv havde tiltraadt Regeringen. I nogen Tid levede hun derefter hos Moderen, men maatte forlade Hjemmet efter at have indladt ſig i en Kjærlighedsforbindelſe med en af Huſets Tjenere. Af Armfelt blev hun ſat i Stand til 1801 at begive ſig til Udlandet, var derefter i flere Aar boſat i Schweiz, men vendte 1813 tilbage til Sverige og døde 5 Marts 1823 i Stockholm.

Rūdera, lat., Ruiner, Levninger, Brudſtykker.

Rudimēnt, Begyndelſe, uudviklet Organ hos Planter og Dyr; i Flert. Begyndelſesgrunde, Grundtræk; **rudimentǣr**, uudviklet. **Rudimentære Organer** kaldes hos Plante- og Dyreformer ſaadanne Dele, der optræde ligeſom Antydninger eller hemmede Reſter af Organer, ſom hos andre nærmere eller fjærnere beſlægtede Former findes udviklede og fungerende, medens der vanſkelig eller ſlet ikke kan paapeges nogen Function for de ſamme Dele i r. Tilſtand. Som Exempler kunne anføres „Griffelbenene" hos Heſten, d. v. ſ. de to tynde Ben, ſom ligge et paa hver Side af Mellemhaands- og Mellemfodsbenet, der bærer dette Dyrs eneſte Taa (ſvarende til den 3dje hos andre Pattedyr); hos de uddøde Former Anchitherium og Hipparion vare diſſe Ben udviklede og udſtyrede med Tæer (2den og 4de); fremdeles Drøvtyggernes to Bitæer; Menneſkets og flere Abers udvendig ikke ſynlige Hale; Kvælerſlangernes ejendommelige Kløer ved Gattet (Baglemmer), Staalormens Skulderbælte og Bryſtben, det under Huden ſkjulte Øje hos Ormpadder og Slimaal, Bardehvalernes og Drøvtyggernes Foſtertænder, der aldrig bryde gjennem Gummerne; Vingeantydninger hos forſkjellige ikkeflyvende Inſekter; hos Planter f. Ex. Spor af Støvdragere i Hunblomſter oſv. For Erkjendelſen af de levende Væſeners indbyrdes Slægtſkab og altſaa for Syſtematiken ſpille de r. Organer en ſtor Rolle; deres Tilſtedeværelſe ſtøtter i det hele den Opfattelſe, at de nu exiſterende Væſener ere omdannede af andre tidligere, hvor diſſe Organer vare udviklede til beſtemt Function, og at de altſaa ere Arveſtykker fra Forfædre; men om de directe Aarſager til Hemningen af Organer i de enkelte Tilfælde vide vi i Regelen intet.

Rudiſter, d. ſ. ſ. Hippuritter.

Rudkjøbing, Kjøbſtad paa Veſtſiden af Langeland ved en Arm af Store Bælt, der løber mellem Øen og Taaſinge, 2 M. ſ. ſ. ø. for Svendborg. 3,179 J. (1880). De offentlige Bygninger ere Kirken, Raadhuſet, opført 1845, Borgerſkolen, opf. 1836, udvidet 1847, Fattiggaarden, opf. 1846, og Toldboden. Paa Byens Grund er et for den og Amtet fælles Sygehus. Havnen har 11 F.s Dybde. Byjorderne have et Areal af 530 Td. Land. Hovednæringsgrenene ere Handel, Skibsfart og Haandværksdrift. Den ſamlede Told- og Brænderiafgift 1885 udgjorde 51,512 Kr., hvoraf Brænderiafgift 9,946 Kr. Ved Toldſtedet vare hjemmehørende 148 Baade under 4 Tons og 101 Fartøjer over 4 Tons, diſſe ſidſte med ſamlet Drægtighed 5,118 Tons, hvoraf 3 Dampſkibe med ſamlet Drægtighed 100 Tons. I Byen er en Bank med Aktiecapital 150,000 Kr. og Langelands Sparekaſſe, hvori indeſtod 1886 for Intereſſenternes Regning 5,075,000 Kr. og Reſervefond 285,000 Kr. Desuden er her en Sparekaſſe for Landbobeſtanden. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Byſkriver og Herredsfoged for Langelands Nørre- og Sønder-Herred. Andre Embedsmænd ere Sognepræſten, en ordineret Katechet, en Diſtrictslæge, en Toldforvalter, en Toldcontroleur, en Poſtmeſter, tillige Telegraphbeſtyrer. Her er Valgſted for Svendborg Amts 6te Folketingskreds. — R. nævnes førſte Gang i det 13de Aarh. og var forhen omgivet med Volde og Grave; den er Brødrene Ørſteds Fødeby.

Rudolf I, tyſk Konge 1273—91, Stifteren af den øſterrigſke Stat, ældſte Søn af Grev Albrecht IV af Habsburg, f. 1 Maj 1218, udvidede ſine Familiebeſiddelſer, hvori han fulgte ſin Fader 1240, med Kyburg og Lenzburg ſamt med Landgrevſkabet Elſaß og navnlig i Schweiz. Han ſtod i ſtort Ry for ſin ridderlige Tapperhed og Retfærdighedsfølelſe, da han 30 Sept. 1278 i Frankfurt blev valgt til tyſk Konge, hvorved det ſtore Interregnum fik Ende, og 28 Oct. ſ. A. kronet i Aachen. Han vandt Paven ved Indrømmelſer i kirkelige Anliggender og de mægtigſte tyſke Fyrſter, ſaaledes Kurfyrſterne af Pfalz og Sachſen, ved at gifte ſine Døtre med dem. Efter ſaaledes at have befæſtet ſin Magt i det indre nødte han Hert. Henrik af Bayern og Kong Ottokar af Böhmen til at underkaſte ſig 1276, hvorhos Ottokar maatte afſtaa Øſterrig, Steiermark, Kärnten og Krain, og da denne kort efter brød Freden, blev han ſlaaet paa Marchfeld 1278 og faldt i Slaget. R. forlenede derpaa med Kurfyrſternes Samtykke ſin ældſte Søn Albrecht, der ſenere blev hans Efterfølger, med Øſterrig, Steiermark og Krain og Grev Meinhard af Tirol med Kärnten. Af Landefredens og den borgerlige Ordens Opretholdelſe havde R. ſtore Fortjeneſter. Han døde 16 Juli 1291 i Germersheim og blev begravet i Speier. R. er Stamfader til det berømte habsburg-øſterrigſke Hus, ſom med adſkillige Afbrydelſer i den førſte Tid beklædte Kejſerkronen lige til 1740 og i ſin ældſte Linje forplantedes til Spanien ved Kejſer Carl V.

Rudolf II, tyſk Kejſer 1576—1612, ældſte Søn af Kejſer Maximilian II, f. 18 Juli 1552 og opdraget ved det ſpanſke Hof af Jeſuiterne, blev 1572 Konge i Ungarn, 1575 i Böhmen og 1576 Kejſer. Han opholdt ſig meſt i Prag, hvor han næſten kun gav ſig af med lærde Syſler og forſkjellige Libhaverier, iſær Alchemi og Aſtrologi, og optog Tyge Brahe og Kepler ved ſit Hof, men kun bekymrede ſig lidet om Regeringsanliggender, ligeſom han var i ſtadig Pengeforlegenhed. Jeſuiterne, ſom havde opdraget ham, havde den ſtørſte Indflydelſe paa ham og arbejdede med Kraft paa at ødelægge Proteſtantismen i Øſterrig. 1607 fik ſaaledes Hertug Maximilian af Bayern Ret til at angribe Proteſtanterne i den kejſerlige Stad Donauwörth. Dette gav Anledning til Stiftelſen af den proteſtantiſke Union 1608 under Kurfyrſt Frederik af Pfalz's Ledelſe, et Skridt, ſom beſvaredes af de katholſke Fyrſter med Stiftelſen af en Ligue under Kurfyrſt Maximilian. Krigen blev kun undgaaet ved Henrik IV af Frankrigs og Kurfyrſt Frederiks Død. Samtidig udbrød

Oprør i Ungarn, og Forvirringen blev til ſidſt ſaa ſtor, at Kejſerens Brødre udnævnte Ærkehert. Matthias til Familiens Overhoved; denne tvang 1608 ſin Broder til at afſtaa ham Ungarn, Øſterrig og Mähren og 1611 Böhmen, Schleſien og Lauſitz. I Böhmen havde Proteſtanterne aftvunget R. Majeſtætsbrevet af 1609. R. døde ugift 20 Jan. 1612.

Rudolf af Schwaben, Kejſer Henrik IV.s Modkonge, Søn af Grev Kuno af Rheinfeld, bortførte og ægtede Henriks Søſter Mathilde, fik 1058 det ledigblevne Hertugdømme Schwaben og var ſin Svoger tro, indtil han 1077 lod ſig vælge til Konge imod ham. I Slaget ved Merſeburg 15 Oct. 1080 maatte han bukke under for Otto af Nordheims Krigskunſt og Tapperhed og blev ſaa farlig ſaaret (hans højre Haand blev afhugget, og Gotfred af Bouillon ſtødte ham Spidſen af Rigsfanen i Underlivet), at han døde den n. D. R. ligger begravet i Domkirken i Merſeburg; i et Futteral opbevares hans afhuggede Haand.

Rudolf, Ærkehertug af Øſterrig, f. 21 Aug. 1858, eneſte Søn af Kejſer Frants Joſeph, fik en udmærket Uddannelſe under General Gondrecourt ſom Hovmeſter, og talte bl. a. Monarchiets 5 Hovedſprog. 1877 blev han myndig og ægtede 1881 Stephanie af Belgien (f. 1864, Datter af Leopold II). Han gjorde omfattende Rejſer, tre Gange til Øſterland („Eine Orientreiſe“, 1884), lagde ſig med Iver efter Naturvidenſkaberne, ſærlig Ornithologi, og ſtod i Spidſen for Udarbejdelſen af en omfattende Beſkrivelſe af det øſterrig-ungarſke Monarchi. D. 30 Jan. 1889 ved Selvmord.

Rudolf v. Ems ell. **Hohenems**, tyſk Epiker fra det 13de Aarh., var i Greverne af Montforts Tjeneſte, en højſt dannet og belæſt Mand, der i ſin Kunſt dannede ſig efter Tidens bedſte Mønſtre, navnlig efter Gottfried af Straßburg, men viſer en alvorligere, mere religiøs Tendens end denne. Blandt de af ham bevarede Værker maa mærkes „Der gute Gerhard“ (udgivet af Haupt 1840), „Barlaam und Joſaphat“ (udg. af Pfeiffer 1843), „Wilhelm v. Orleans“ (c. 1240), hvilket ſidſte har en mere realiſtiſk Charakter end den Tids øvrige Poeſi; end videre det ufuldendte, ſtore Epos „Alexander“. De to ſidſte ere endnu ikke trykte. D. kort før 1254 i Italien.

Rudolfinſke Tavler, aſtronomiſke Tavler, hvortil Tyge Brahe havde gjort Udkaſt, men ſom fuldførtes af Kepler, der vel benyttede Tyges Obſervationer, men gik ud fra ſin egen Theori om Planeternes elliptiſke Bevægelſe og derved gav Tavlerne en ſtørre Værdi, ſaa at de udgjorde Grundvolden for alle aſtronomiſke Beregninger i over et Aarhundrede. De udkom i Ulm 1637; Navnet fik de til Ære for Kejſer Rudolf II.

Rudolfsheim, Forſtad til Wien mod S. V., med 30,000 J., livlig Induſtri, ſmukt Sommertheater og talrige Forlyſtelſesſteder.

Rudolphi, Carl Asmund, f. 1771 i Stockholm, hvor hans Fader, en Magdeburger, var Conrector ved den tyſke Skole, ſtuderede i Tyſkland og virkede derefter førſt ſom Privatdocent, fra 1801 ſom Profesſor ved Veterinærinſtitutet i Greifswald, og fra 1808 ſom Prof. i Medicin ſmſtds., hvorfra han 1810 kaldtes til Berlin ſom Prof. i Anatomi og Phyſiologi. D. 1832. Han har grundlagt hele den nyere Lære om Indvoldsormene og var Forfatter til en i ſin Tid berømt Lærebog i Phyſiologien.

Rudolſtadt, Hovedſtad i Fyrſtend. Schwarzburg-R. ved Floden Saale, 4 M. ſ. for Weimar. 11,000 J. To fyrſtelige Slotte med mange Samlinger, Theater og ſtor Regeringsbygning. Fabrikation af Porcelæn, Malerfarver og Bomuldsſtoffer. Mineralbad. Betydelig Frugtavl i Omegnen.

Rueda, ſ. Lope de Rueda.

Rueil [ryǟi] ell. **Ruel** [ryǟhl], Commune i det franſke Dep. Seine-Oiſe ved Seine, tæt v. for Paris's ydre Befæſtning (Mont Valérien), med 8,000 J. og et Slot, der jævnlig blev beboet af Cardin. Richelieu, ſom efter et almindeligt Sagn i Egnen ſkal have ladet fuldbyrde hemmelige Henrettelſer her paa Folk, han vilde have ryddede af Vejen. I Nærheden ligger det ved Kejſerinde Joſephines Ophold bekjendte Slot Malmaiſon. For hende og hendes Datter Dronn. Hortenſe er der Gravmæler i Kirken i R.

Ruet, Francisco de Paula, ſpanſk Proteſtant, f. i Barcelona 28 Oct. 1826, Søn af en ſpanſk Oberſt, optraadte 1845 ſom Sanger paa Theatret i Turin, kom her en Dag tilfældig ind i et Valdenſercapel og blev ſaaledes grebet af den Forkyndelſe, han der fik at høre, at han gik over til Proteſtantismen, og da der 1855 ſkete en Regeringsforandring i liberal Aand i Spanien, drog han ſtrax dertil for at forkynde Evangeliet. En Maaned efter blev han fængslet, derpaa frigiven, atter fængslet og paa ny løsladt, men ſaa for tredje Gang fængslet og efter 7 Maaneders haardt Fængſel dømt til Kjætterdøden paa Baalet, hvilken Dom dog i Sept. 1856 blev forandret til livsvarig Landsforviſning. Derpaa ſtiftede han en proteſtantiſk Menighed blandt Spanierne i Gibraltar, vendte 1859 tilbage til Spanien, blev fængslet og dømt til 9 Aars Galejſtraf, men ſlap med Landsforvisning. Efter nogle Aars Virkſomhed blandt de i Nordafrika boende Spaniere kom han 1868 igjen tilbage til Spanien og kunde nu under de forandrede politiſke Forhold ſamle ſig en proteſtantiſk Menighed i ſelve Madrid; men de lange Ophold i uſunde Fængsler havde ødelagt hans Helbred, og i Nov. 1878 døde han efter haarde Lidelſer.

Ruf, ſ. Hytte.

Ruffec [ryfǟhk], Stad i det franſke Dep. Charente ved Floden Charente, 6 M. n. for Angoulême. 4,000 J. Tilberedning af Trøffelpoſtejer af Agerhøns og Gaaſelever.

Rufferi, den Forbrydelſe at fremhjælpe Løsagtighed ved at forlede eller hjælpe Kvinder til utugtig Omgang med andre. **Ruffer**, **Rufferſke**, En, ſom gjør ſig ſkyldig heri.

Rufinus, af Fødſel en Galler, var under Theodoſius d. ſtore Præfect i Orienten og blev ved hans Død 395 Formynder for hans Søn Arcadius i Regeringen af det øſtromerſke Rige, men ſ. A. myrdet af Gainas, Anføreren for de i græſk Tjeneſte ſtaaende Goter.

Rufinus, Tyrannius, f. c. 340 i Aquileia, blev Chriſten 371, følte ſig tiltrukken af Munkelivet og rejſte derfor 372 til Ægypten, hvor dette den Gang blomſtrede langt ſtærkere end i Occidenten. Fra Ægypten drog han 378 til Palæſtina, hvor han traf ſin Ungdomsven Hieronymus, og 390 blev han viet til Presbyter i Jeruſalem; men faa Aar efter bragte hans Beundring for Origenes ham i en forbitret Strid med Hieronymus, der vel foreløbig blev bilagt, men blusſede op med fornyet Styrke efter at R., ſom 397 var rejſt til Rom, her havde udgivet Overſættelſer af nogle Skrifter af Origenes og Pamphilus og i Forordet til dem brugt Udtryk, ſom Hieronymus mente at maatte værge ſig imod, hvis han ikke ſelv vilde beſkyldes for origeniſtiſk Kjætteri. 399 begav R. ſig til Aquileia, hvor han virkede ſom Presbyter, indtil han maatte flygte for Goternes Indfald under Alarik. Han vilde nu atter rejſe til Palæſtina, men døde paa Vejen i Mesſina 410. R. betragtede det ſom ſin egentlige Livsopgave at overſætte Hovedværkerne i den græſke theologiſke Literatur paa Latin for at gjøre dem bekjendte i den veſterlandſke Kirke, og derved gjorde han megen Gavn. Han overſatte f. Ex. Euſebius's Kirkehiſtorie og ſkrev ſelv en Fortſættelſe af den, ſamt en Munkehiſtorie. Hans „Forklaring af det apoſtoliſke Symbolum" er en af de vigtigſte Kilder til dette Symbolums Hiſtorie. Det er ſaaledes det førſte Skrift, der indeholder den for øvrigt viſtnok upaalidelige Fortælling om Symbolets Oprindelſe, at da Apoſtlene ſkulde forlade Jeruſalem for at drage ud, hver til ſin Misſionsmark, affattede de, inden de ſkiltes, Symbolet paa den Maade, at hver Apoſtel fremſagde ēt af Symbolets Led.

Rūfus, Muſonius, ſtoiſk Philoſoph i Rom under Nero og Veſpaſian, f. omtr. 25 e. Chr. Af Nero blev han 65 forviſt, men vendte ſenere tilbage, blev undtaget af Vespaſian, da denne forviſte Philoſopherne fra Rom, og ſtod i perſonligt Forhold til Titus. R. lod de videnſkabelige Interesſer træde tilbage for de praktiſk-ethiſke Opgaver. I ſædelig Henſeende ere Menneſkene at betragte ſom Syge, der ſkulle underkaſtes Lægebehandling, og Lægemidlet er Philoſophien, den eneſte Vej til Dyden. Philoſophien ſkal ikke løſe videnſkabelige Opgaver, den ſkal lære os at hærde vor Vilje og forbedre os; en Philoſoph og en retſkaffen Mand ere enstydige Begreber. Dyden er det eneſte gode, Laſten det eneſte onde, alt andet er ligegyldigt; derfor ſkulle vi hverken ſøge Døden eller ſtræbe at undgaa den. R. havde ſtor Indflydelſe paa ſine Diſciple. En Del Brudſtykker af hans Foredrag ere opbevarede.

Rug (Secale cereale), vor vigtigſte Kornſort, er et toaarigt Axgræs med toblomſtrede Smaaax og langſtakkede Indreavner, der ikke voxe faſt til Kornene. R. er den vigtigſte Sædart i den nordligere Del af Europas, Aſiens og Amerikas tempererede Bælte. Dens oprindelige Hjemſtavn kan næppe med Sikkerhed angives; dog ſynes der at være meſt, der taler for Egnen mellem Alperne og det ſorte Hav, ſaaledes navnlig Ungarn og Dalmatien. R.s Cultur er ikke meget gammel. Med Undtagelſe maaſke af Dyrkningen i Rusland og Thrakien ſynes den ikke at gaa længere tilbage end til vor Tidsregnings Begyndelſe.

Rugaard, Herregaard i det nordlige Fyn (Odenſe Amt, Skovby Herred), ſom tidligere var en Kongeborg, hvorefter et Amt førte Navn lige til 1794, og Sædet for en kongelig Lensmand. Den blev Privatejendom 1665.

Rugby [rōggbi], Stad i Warwick-Shire i England, $3\frac{1}{2}$ M. ø. n. ø. for Warwick, med 10,000 J. og en berømt, rigt doteret Undervisningsanſtalt, grundlagt 1567.

Rugde, norſk, d. ſ. ſ. Skovſneppe, ſ. **Bekkaſin.**

Ruge, Arnold, tyſk Politiker og Forfatter, f. 13 Sept. 1803 paa Rügen, blev ſom Medlem af en politiſk Forening 1825 ſat i 5 Aars Fængſel. 1831 blev R. Privatdocent i Halle, docerede Hegelſk Philoſophi og grundlagde 1838 Tidsſkriftet „Halliſche Jahrbücher", hvori Romantiken bekæmpedes og Rationalisme og Radicalisme kom aabent til Orde. For at undgaa preusſiſk Cenſur flyttede R. 1841 til Dresden, indtil hans „Deutſche Jahrbücher" 1843 bleve forbudte af den ſachſiſke Regering. Han drog nu til Paris og vilde tillige med K. Marx i „Deutſch-franzöſ. Jahrb." bygge „en Bro til Forening af de tvende Culturfolk paa Demokratiets Grund"; men da dette Foretagende mislykkedes, flyttede R. 1845 til Schweiz og n. A. tilbage til Dresden, hvor han oprettede en Boghandel. 1848 valgtes han til det tyſke Parlament i Frankfurt, hørte her til yderſte Venſtre og ſøgte at afværge ſine Landsmænds Uretfærdigheder imod andre Folkeſlag; fremdeles udgav han Bladet „Reform" i Berlin. I Maj 1849 deltog han i Bevægelſen i Sachſen, flygtede derfra til Baden, hvor han ligeledes var med i Opſtanden, og udvandrede 1850 til London, hvor han ſluttede ſig til „den europæiſk-propagandiſtiſke Comitē" under Ledru-Rollins og Mazzinis Ledelſe, men udtraadte, da Kosſuth optoges. Efter 1866 udtalte R. ſin Tilſlutning til Tyſklands nye Ordning og fik en Aarpenge derfra. D. 31 Dec. 1880.

Rūgendas, en tyſk Kunſtnerfamilie, hvis vigtigſte Medlemmer ere følgende. **Georg Philipp R.**, f. 1666 i Augsburg, d. 1742 ſmſtds., var berømt ſom en udmærket Slagmaler. — Hans Sønner, **Georg Philipp R.**, f. 1701, d. 1774, **Chriſtian R.**, f. 1708, d. 1781, og **Jeremias Gottlob R.**, f. 1710, d. 1772, have Navn ſom Kobberſtikkere. — En Efterkommer af den førſte, **Johann Lorenz R.**, f. 1775, d. 1826 ſom Profesſor ved Kunſtſkolen og Directeur for Tegneſkolen i Augsburg, har ligeledes ſkaffet ſig et anſet Navn ved ſine Slagbilleder. — Hans Søn, **Johann Moritz R.**, f. 1802, d. 1858, var Genre- og Landſkabsmaler, men har iſær Betydning ved ſine Tegninger fra Sydamerika. En Samling paa 4,000 Blade kjøbte Kongen af Bayern.

Rūgierne, et germanſk Folk i Oldtiden, boede i det 1ſte Aarh. e. Chr. i Egnene ved den nedre Oder, men forekomme paa Attilas Tid ved Donau i det nuvær. Øſterrig, ſom efter dem længe beholdt Navnet „Rugiland". R. blev overvundne af Odoaker 487, men ſluttede ſig derfor til Theodorik og Øſtgoterne paa disſes Tog til Italien; her levede de ſom et ſæreget Folk under Goterkongernes Herredømme og kæmpede ſammen med Goterne længe mod Øſtromerne. Navnet R. er det ſamme ſom Roger i det norſke Rogaland (ſ. d. A.).

Rugningsmaſkiner benyttes i ſtørre Hønſerier til at erſtatte Rugehønen. Æggene anbringes i et Rum, hvori der vedligeholdes den ſamme Varme, ſom Rugehønen kan afgive, og hvorved Kyllingerne udvikles i den normale Rugningstid. Ved Siden heraf kræves kun nogen Pasning med at udlufte og vende Æggene, og efterhaanden ſom Kyllingerne komme frem, anbringes de i et med Fjer udforet og med varm og fugtig Luft forſynet Rum. R. er en endog fra Oldtiden kjendt Indretning, der dog i Nutiden, navnlig efter 1870, er bleven en Del forbedret, ſaa vel her hjemme ſom i Udlandet.

Ruhla, Fabrikby i Storhertugd. Sachſen-Weimar og Hertugd. Sachſen-Koburg-Gotha, ligger i en ſnæver Skovdal i Thüringerwald, 1¼ M. ſ. til ø. for Eiſenach, og har en betydelig Induſtri i finere Iſenkram, Merſkumspibehoveder, Pibe- og Cigarrør, Porcelæn og Lervarer. Jærnholdig Sundhedsbrønd. 5,000 I.

Ruhmkorff, Heinrich Daniel, Mechaniker, f. 1803 i Hannover, kom til Frankrig 1819 og grundlagde et mechaniſk Værkſted i Paris, hvor han døde 1877. Han er meſt bekjendt ved Conſtructionen af Inductionsapparater (ſ. d. A.), der have faaet Navn efter ham.

Ruhnken, Dav., tyſk Humaniſt, f. 1723, virkede fra 1756 førſt ſom Lector, ſenere ſom Profesſor i Leiden, hvor han døde 1797. Blandt hans talrige, i ualmindelig rent og ſmukt Latin affattede Skrifter ere de vigtigſte Udg. af Timæos's Lexikon, af den homer. Hymne til Ceres, af Rutilius Lupus og Vellejus Paterculus og af Murets Værker; fremdeles »Epistolæ criticæ«, »Elogium Hemsterhusii« og »Opuscula«.

Ruhrort, Stad i den preusſiſke Rhinprovins ved Floden Ruhrs Udløb i Rhinen, 3 M. n. for Düſſeldorf. 10,000 I. Havn og betydelig Skibsfart, Skibsværfter, Fabrikation af Sejldug, Maſkiner, Dampſkibskjedler og Tovværk. Vigtig Kulhandel.

Ruiſch, Fred. [rojsch], en af det 17de Aarh.s berømteſte Anatomer, Profesſor i Amſterdam, f. 1638, d. 1731, er navnlig bekjendt ſom Opfinder af Injectionen i Blodkarrene, hvorved disſes Forhold anſkueliggjøres ved Indſprøjtning af farvede Voxmasſer. »Opera anatomico-medico-chirurgica« (4 Bd., 1737). — Hans Datter, **Rahel R.**, f. 1664 i Amſterdam, d. i Düſſeldorf 1750, var fra 1695 gift med Maleren Jurian Pool i Amſterdam og har ſelv gjort ſig berømt ved Blomſter- og Frugtmalerier, der tør ſættes ved Siden af hendes ſtore Landsmænd de Heems, Mignons og ſelv Huijſums Billeder.

Ruijter, Michiel Adriaanszoon de [rõjter], berømt hollandſk Søhelt, f. 24 Marts 1607 i Vlisſingen, tjente ſig op fra Matros igjennem alle Grader til Generaladmirallieutenant. Han udmærkede ſig i alle Republikens Krige med dens forſkjellige Fjender, mod Spanien, Røverſtaterne i Nordafrika, Sverige, idet han med en Flaade kom Danmark til Hjælp under Krigen 1659, men iſær i de gjentagne Krige med England, med hvis Flaade han kæmpede førſt ſom Underadmiral under Tromp i tre ſtore Slag i Kanalen 1653, ſenere ſom Overadmiral 1666, da han vandt Slaget ved North Foreland, hvorpaa han løb op ad Themſen og tvang England til Freden i Breda 1667, og ſidſt i Krigen med denne Magt og Frankrig. I Kampen med en overlegen franſk Flaade ved Mesſina 1676 fik han ſin ene Fod knuſt af en Kanonkugle, hvoraf han døde 29 Apr. i Syrakus. Han var bleven adlet af Kong Frederik III af Danmark ſamt udnævnt til Hertug af Kongen af Spanien, men Underretningen om denne ſidſte Udmærkelſe kom førſt til Flaaden efter hans Død. Hans Lig blev ført til Amſterdam og biſat i en af Stadens Kirker, hvor der ſaa vel ſom i hans Fødeby og ſiden 1856 i Admiralitetshuſet i Rotterdam er opreiſt Mindesmærker for ham.

Ruin, Undergang, Ødelæggelſe; Levning af en forfalden, ødelagt Bygning; **ruinere**, ødelægge.

Ruisdael, Jakob [rojsdahl], hollandſk Landſkabsmaler, f. 1630 i Haarlem, d. 1682, uddannede ſig, ſom det ſynes, aldeles ſelvſtændig til Kunſten, om han end viſer Slægtſkab med ſine ſamtidige, Berchem, Everdingen, Hobbema o. fl. Han er en af de betydeligſte Kunſtnere i ſit Fag og forſtaar med nogle lave Høje, en ſkummende Bæk og et ſnævert Parti af en ſkyfuld Himmel at frembringe et mægtigt Indtryk af Alvor og Storhed. Om end hans fleſte Arbejder bære Præget af en mørk Stemning og ſkildre enſomme Egne i uroligt Efteraarsvejr, forſtaar han dog ogſaa at udtale Solſkin og Glæde. Hans Billeder findes i de fleſte ſtørre Gallerier, ſaaledes i Amſterdam „Vandfaldet“, i Dresden „Jødekirkegaarden“, i München „Højen med Egetræer“, i Louvre „Stormen“ o. ſ. fr.; i Kjøbenhavn have den kongel. Maleriſamling og det Moltkeſke Galleri tilſammen 8 interesſante Billeder af R. — Broderen, **Salomon R.**, f. 1613, d. 1676, er ligeledes bekjendt ſom Landſkabs- og Marinemaler.

Rujærn ell. **Raajærn**, ſ. **Jærn**.

Rule Británnia [ruhl], berømt engelſk Nationalſang, hvortil Texten er af Jam. Thomſon og Muſikken af Thom. Arne (1740).

Rulhière ell. **Rulhières**, Claude Carlom. de [ryliæhr], franſk Hiſtorieſkriver, f. 1735, var 1760—65 Legationsſecretær i St. Petersborg, blev 1771 Écrivain politique ved Udenrigsminiſteriet og døde 1791. Hans Hovedværker ere »Éclaircissements histor. sur les causes de la révocation de l'édit de Nantes« (2 Bd., 1788), »Hist. de l'anarchie de Pologne et du démembrement de cette république« (udg. af Daunou, 4 Bd., 1807) og »Anecdotes sur la révolution de Russie en l'année 1762« (1797).

Rullebor kaldes de mindſte Bor til Metalboring, fordi de ſættes i Bevægelſe ved en Rulle paa Boret.

Rullegarn kaldes tvundet, ofteſt ſexløbigt Bomuldsgarn, beſtemt til Syning og Brodering, naar det ſælges vundet paa Træruller.

Rullegryn, fine Boghvedegryn.

Rulleharve (ſ. Harve), oprindel. norſk, ſenere betydelig forbedret i England, beſtaar af 2—4 i en Ramme anbragte Axler, hver forſynet med piggede Ringe, alle med ſelvſtændig Bevægelſe og ſaaledes anbragte, at de gjenſidig holde hverandre rene.

Rullemesſing, ogſaa **Rullekobber** o. fl., kaldes i Handelen de tyndere Blikſorter, der ſælges i oprullet Tilſtand.

Rulleſten, løſe og afrundede Brudſtykker af ældre Klippemasſer, der findes dels ſpredte paa Overfladen af Jordſkorpen, dels indlejrede i Sand- og Lerlag, ſom ere opſtaaede ſamtidig med R. De forekomme paa mange Steder af Jordkloden, men iſær i hele det nordlige Parti af Europa indtil det mellemſte Rusland, Polen, Schleſien, Harzen, Holland og ind i England til Norfolk, altſaa med en Grænſelinje, der danner en ſtor Halvcirkel om de ſkandinaviſke Bjærge. De bære alle Spor af at være kantſtødte og afſlidte og beſtaa i Danmark iſær af Granit, Gnejs, Grønſten, Porphyr, cambriſk og ſiluriſk Sandſten og Kalk, ſamt forſkjellige Stenarter fra Kridtformationen, iſær Flint; men ved Landets Opdyrkning og den ſtedſe tiltagende Anvendelſe af R. til Bygningsarbejder og Vejforbedring forſvinde de mer og mer, ſaa at man nu ikke længere kan gjøre ſig en tydelig Foreſtilling om, hvorledes de fordum paa mange Steder her i Landet have dækket næſten hele Overfladen. Hvad Størrelſen af R. angaar, da ere nogle af dem mærkelige ved deres kæmpemæsſige Dimenſioner, ſom Heſſelagerſtenen i Fyn, der er henv. 20 F. høj og over 140 F. i Omkreds, Svanteſeſtenen paa Aborrebjærget og Dybbølſtenen i Sundeved. R. ſaa vel ſom de dem ledſagende Grus-, Sand- og Lerlag ere Glacialdannelſer, frembragte ved Virkningerne af et uhyre Isdække, der i den forhiſtoriſke Tid var udbredt over hele Skandinavien, omtrent ſom i den nuværende Tid Indlandsiſen i Grønland. Under dette Isdækkes Bevægelſe fra de højere Fjældpartier løsnedes Klippemasſer, hvis Brudſtykker bleve til R. og ved Iſen ſpredtes ud over de forannævnte lavere Egne af det nordlige Europa. Ligeſom ved Isbræerne (Gletſcherne) i Alperne afrundedes ved Skuringen mod det underliggende Fjæld ſaa vel dette ſom ſelve Blokkene, og af det ſaaledes dannede Stenpulver opſtod Sand- og Lermasſerne, der dels ophobedes under Iſen (Bundmoræner), dels førtes foran den (Endemoræner). **Rulleſtensformation** er en af Forchhammer indført Betegnelſe for Jorddannelſer i Danmark, der ere yngre end Brunkulformationen, og hvori findes de ovenfor omtalte ſtørre eller mindre R. Den ſtørſte Del af vor Jordbund er dannet af Lag, der henhøre til denne Formation, ſom underafdeles i Rulleſtensler og Rulleſtensſand, ſaaledes opkaldte efter de Stoffer, der deri udgjøre en væſentlig Beſtanddel. **Rulleſtensleret** forekommer iſær paa de danſke Øer, den øſtlige Del af Halvøen ſyd for Hobro, ſamt i flere ſpredte Partier i Vendſysſel o. fl. St. og danner, paa Grund af ſin Rigdom paa plantenærende Beſtanddele, den til Agerdyrkning bedſt ſkikkede Jordbund. Rulleſtensleret har nær ved Overfladen i Almindel. en gul, i Dybden derimod ſædvanlig en graa eller blaa Farve, paa Grund af at Lerets Jærnpartikler heri ikke ere ſaa fuldkomment iltede ſom i de øvre Lag. Hvor der i R. er indblandet Kalkdele fra de forſtyrrede Lag af Kridtformationen, kaldes det Mergel, der ſom bekjendt anvendes meget til Forbedring af den dyrkede Jordbund. I **Rulleſtensſandet** er Leret ſtærkt tilbagetrængt, ja ofte mangler dette aldeles, og det er da temmelig ufrugtbart, ſaa at det mindre godt egner ſig til Agerdyrkning, men bedre til Skovvæxt, da Træernes Rødder naa ned til ſtørre Dybder og derfor lettere kunne ſkaffe ſig den fornødne Næring. Navnlig ſynes her i Danmark Rulleſtensſandet oprindelig at have været Egens, Rulleſtensleret derimod Bøgens egentlige Hjem. I ſtørre Partier findes Rulleſtensſandet i det nordlige Sjælland og Fyn, ſamt i et Bælte, der ſtrækker ſig i Retning fra Nord til Syd ſaa godt ſom igjennem hele Halvøen veſt for Rulleſtensleret, hvortil Partiet i Nærheden af Silkeborg og Himmelbjærget hører. Rulleſtenene ere hverken ſaa ſtore eller ſaa talrige i Rulleſtensſandet ſom i Rulleſtensleret, hvoraf Rulleſtensſandet er dannet ved en Udſkylning af Leret.

Rum, **Rom**, Rhum, Taffia (i Øſt- og Veſtindien), Guildive (paa Madagaskar og Isle de France), et Slags Brændevin, hvoraf de bedre Sorter vindes ved Gjæring (og Deſtillation) af Melasſe, de ſimplere (Negerrum) af Sukkerſkum og lignende Affald fra Kolonialſukkerkogerierne. Den har en ejendommelig aromatiſk Lugt og Smag, ſom, dog kun ufuldſtændig, kan eftergjøres ved den ſaakaldte Rumæther, en Blanding af Myreſyre-, Smørſyre- og Eddikeæther. Selv af Melasſen fra Sukkerraffinaderierne i Europa faas langtfra en R., der kan ſammenlignes med den ægte. Der ſiges, at man paa Jamaica og i Aſien tilſætter visſe Krydderier før Deſtillationen; ſandſynligere er det, at Aromaen hidrører fra Beſtanddele af Sukkerrøret og fra Produkter deraf, der dannes under Gjæringen, ſom i Kolonierne ledes regelmæsſig, og ved hvilken Værme fra tidligere Deſtillationer igjen ſættes til den gjærende Masſe. En almindelig Forfalſkning er at opſpæde ægte R. med fuſelfri Sprit og lidt Rumæther.

Rum, et ſeldſchukiſk Rige paa Korstogenes Tid, ſom omfattede det meſte af Lilleaſien, d. ſ. ſ. Sultanatet Ikonion. S. **Romaike**.

Rumburg, Stad i Böhmen, 13 M. n. til ø. for Prag ved den ſachſiſke Grænſe. 10,000 I. Betydelig Bomulds- og Linnedinduſtri. Fyrſteligt liechtenſteinſk Slot.

Rumélien ell. **Rumili**, tidligere almindel. Benævn. paa den ſydøſtlige Del af det europæiſke Tyrki mellem Balkanbjærgene, det ſorte Hav, Marmarahavet og det ægæiſke Hav. Jvfr. **Øſtrumelien**.

Rumford, Benjamin Thompſon, Greve af [rø̄mford], bekjendt Phyſiker og Philanthrop, f. 26 Marts 1752 i Staten Masſachuſetts, blev 1770 Lærer ved en Skole i Rumford (nu Concord) i New-Hampſhire. Som Tilhænger af det engelſke Herredømme drog han 1776 til England, blev anſat i Krigsminiſteriet og 1782 udnævnt til Oberſt for et Regiment imod ſine Landsmænd. Efter Freden 1783 blev han kaldt til Bayern, hvor han indførte vigtige Forbedringer i Hærens Ordning og Soldaternes Pleje, ſamt fremkaldte mange nyttige Forholdsregler til Bedſte for de fattige Klasſer, oprettede Arbejdshuſe for at gjøre Ende paa det udbredte Tiggeri, indførte Dyrkning af Kartofler o. ſ. fr.

Kurfyrſten af Bayern ophøjede ham 1790 til Greve af R. 1799—1801 opholdt han ſig i England, hvor han tildelte Royal Society et Legat til Belønning af nyttige Opfindelſer, og boſatte ſig derefter i Frankrig, hvor han døde 22 Aug. 1814. R. ſkrev flere Skrifter om Varmelæren (»Recherches sur la chaleur«, 1804 o. fl.) og gjorde vigtige Jagttagelſer herom (Differentialthermometret, brændſelsſparende Ovne). Ved den efter ham opkaldte Rumfordſke Suppe, kogt paa Knokler med Tilſætning af Blod og andre nærende Stoffer, ſkaffede han et billigt Fødemiddel for Fattigfolk.

Rumili, ſ. **Rumelien** og **Romaike**. **Rumili-Hiſſar**, et ſtærkt Fort paa den europæiſke Side af Conſtantinopel-Strædet, n. ø. for Conſtantinopel.

Rumindhold maales i Geometrien ved Kubikenheder (ſ. **Kubikmaal** und. **Kubus**), Terninger, hvis Kant er den tilſvarende Længdeenhed. Til praktiſke Øjemed anvendes andre vedtagne Enheder (Tønde, Pot, Stère, Litre oſv.).

Rumjanzov [tſōff] ell. **Romanzov**, ruſſiſk Adelsſlægt, ſom i tre Slægtled gav Rusland fremragende Krigere og Statsmænd. **Alexander R.**, f. 1684, ſtod i høj Yndeſt hos Peter d. ſtore, hvem han 1716 ledſagede til Danmark, og udmærkede ſig 1728 i Krigene i Perſien, Tyrkiet og Sverige. Han ſluttede 1743 Freden i Åbo og blev til Løn Greve. D. 1749. — Hans Søn, Grev **Peter R. Sadunaiſkij** (d. e. Donaus Overſkrider), f. 1725, udmærkede ſig førſt i Syvaarskrigen, iſær ved Kunersdorf 1759 og ved at indtage Kolberg 1761, men vandt ſom Overfeltherre i Krigen med Tyrkerne 1769—74 tre afgjørende Sejre over langt overlegne Hære og fremtvang den meget fordelagtige Fred i Kutſchuk-Kainardſchi. Til Løn blev R. Feltmarſchal, fik ovennævnte Hæderstitel og 5,000 Livegne til Gave. D. 19 Dec. 1796. — Hans Søn, Grev **Nikolaj R.**, f. 1754, var 1802—7 Handelsminiſter og Directeur for Vej- og Kanalanlæg, blev 1807 Udenrigsminiſter og fulgte 1808 Kejſer Alexander I til Erfurt. R. holdt faſt ved Forbundet med Napoleon I og underhandlede med denne ved ſin Broder, Mich. R. Han ſluttede 1809 Freden med Sverige i Frederikshamn, hvorved Rusland vandt Finland. Til Løn blev han Rigskansler, men da Krigen truede 1812, tog han Afſked. R. indlagde ſig Fortjeneſter af Videnſkaben ved at udruſte Skibet til Kotzebues Jordomſejling og ved at oprette et efter ham opkaldt Muſeum (Bog-, Mønt- og Mineralieſamling), ſom 1861 flyttedes til Moſkva. D. 15 Jan. 1826. En Marmorobeliſk i St. Petersborg af Canova, rejſt 1817, minder om de tre R.

Rumöhr, Karl Friedr., tyſk Forfatter, f. 1785 ved Dresden, tilbragte ſit Liv ſom rig Privatmand, meſt ſysſelſat med kunſthiſtoriſke Studier, dels paa ſine Godſer i Holſten, dels paa gjentagne længere Rejſer i Italien, dels endelig (ſiden 1830) i Dresden, Kjøbenhavn (hvor han udnævntes til Kammerherre og 1835—36 ordnede Kobberſtikſamlingen) og Lübeck. D. 1843. Efter hans Død ſpredtes hans berømte Samlinger, navnlig beſtaaende af Kobberſtik, atter ved offentligt Bortſalg. Af hans kunſthiſtoriſke Skrifter blev „Italieniſche Forſchungen“ (3 Bd., 1826—31) epochegjørende; desuden kan nævnes „Geſchichte der königlichen Kupferſtichſammlung zu Kopenhagen“ (1835). Blandt hans digteriſke Forſøg, i hvilke man overalt, ofte altfor ſtærkt, ſporer den grundige Kunſt- og Culturforſker, maa iſær fremhæves den fortræffelig fortalte Novelle „Der letzte Savello“ (i „Novellen“, 2 Bd., 1833—35). Ogſaa paa den gaſtronomiſke Kunſts Omraade var han anſet ſom Kjender og udgav 1822 en „Geiſt der Kochkunſt“.

Rumöhr, Theod. Vilh. Kjerſtrup, f. 2 Aug. 1807 i Kjøbenhavn, Student 1826, jur. Candidat 1832, deltog en Tid lang i Redactionen af „Berl. Tid.“ og gjorde 1839 med offentlig Underſtøttelſe en Rejſe gjennem Tyſkland og Schweiz. Fra 1850 til 1864 opholdt han ſig i Slesvig, fra 1853 ſom Herredsfoged i Haderslev Herred, fra hvilket Embede han blev fordrevet af de fjendtlige Magthavere. I de følgende 10 Aar gjorde han vidtløftige Rejſer i Sydeuropa, Ægypten og det hellige Land. Han er Forfatter til en Mængde ſpredte, til Dels patriotiſke Smaadigte, det dramatiſke Digt „Regnar Lodbrog og hans Sønner“ og Sørgeſpillet „Malek Adſel“, men er meſt bekjendt for ſine hiſtoriſke Romaner, hvis Række aabnedes 1838 med „Jacob Dannefærd“ og „Odins Ankomſt til Norden“ og ſenere under det bekjendte Mærke P. P. fortſattes med de hiſtoriſke Malerier „Peter Tordenſkjold“, „Niels Juel og hans Samtid“, „Grevens Fejde“ og „Billeder fra Chriſtian IV.s Tid“; de have til Dels oplevet flere Oplag og ere, ligeſom adſkillige af hans mindre Fortællinger og Rejſeſkitſer, overſatte paa Tyſk. Deres livlige Fremſtilling har længe hævdet dem en Plads ſom yndet Folkelæsning, navnlig for Ungdommen. D. 15 Oct. 1884.

Rump, Chriſtian Gotfred, danſk Landſkabsmaler, f. 8 Dec. 1816 i Hillerød, d. 25 Maj 1880 ſmſtds., kom 1831 til Kunſtakademiet i Kjøbenhavn og begyndte 1837 at udſtille ſine førſte Billeder. Han kaſtede ſig førſt over Figurmaleriet og udſtillede f. Ex. 1842 en Altertavle, „Fremſtillingen i Templet“; men ſnart blev det ham klart, at Landſkabet var hans egentlige Fag, og efter at han førſt havde tildraget ſig almindelig Opmærkſomhed ved „Parti af Egnen ved Himmelbjærg“, hvorfor han fik Udſtillingsmedaillen 1849, vare hans Landſkaber, der bar Præg af en ſtedſe fyldigere og rigere Udvikling, ſtedſe gjærne ſete. R. gjorde Rejſer til Sverige 1854, til Norge 1855—56, til Italien 1857—58, hjembringende ſmukke Vidnesbyrd om, hvad han havde ſet. Han blev Medlem af Kunſtakademiet 1866. I ſine ſenere Aar udſtillede han en Del vellykkede Vinterſtykker.

Rumpeben, ſ. **Bækken** og **Hvirvel**.

Rumpenheim, et lille Slot i Storhertugd. Heſſen ved Fl. Main, 1 M. ø. for Frankfurt, tilhører Landgreven af Heſſen.

Rumpetrold, norſk, d. ſ. ſ. Haletudſe, ſ. **Frø**.

Rumpparlamentet (»The rump« ell. »rump-parliament«, Kropparlament), Haansnavn paa den tilovers blevne Del af det engelſke Parlament, efter at Cromwell 1648 havde „renſet“ det ved at uddrive alle dets ikke-republikanſke Medlemmer. Det affatte Kong Carl I. Samme

Navn bærer ogſaa den Reſt af den tyſke Nationalforſamling i Frankfurt a. M., ſom 6—16 Juni 1849 holdt Møder i Stuttgart.

Rumſkjøds ſiges et Skib at ſejle, naar det ſejler med Sejlene fyldte, uden at Ræerne ere ſkærpede, til Forſkjel fra bi de Vind.

Rumſtørrelſer, ſom de omhandles i Geometrien, ere abſtracte Begreber, idet man ved Betragtningen af dem ene tager Henſyn til det Rum, de opfylde, og ſer bort fra alle øvrige Egenſkaber; de ere enten *Legemer*, *Flader* eller *Linjer* (ſ. disſe A.). *Punktet* er Linjens Grænſe og ſom ſaadan uden Udſtrækning, altſaa uden Størrelſe.

Rumvinkel (*Hældningsvinkel*, *Inclination*) er den Del af Rummet, der indeſluttes mellem to hinanden ſkærende Planer; Planernes Skæringslinje kaldes dens *Kant*. Dens Størrelſe angives ved Størrelſen af en Planvinkel, liggende mellem Planernes Skæringslinjer med en tredje Plan, vinkelret paa Kanten.

Rumænerne (Români, af lat. Romani, tidligere ogſaa kaldte Valakker i Overensſtemmelſe med den ſlaviſke og nygræſke Benævnelſe paa dette Folk, Vlacher d. e. vælſke) høre til de romanſke Folk og bo dels nord for Donau i Kongeriget Rumænien, i ſtørſte Delen af Besſarabien og Transſylvanien, ſamt i det øſtlige Ungarn og det ſydlige Bukovina, dels ſyd for Donau ſpredte i forſkjellige Egne af Makedonien, Thesſalien og det nordlige Grækenland (Tzinzarer, Kutzovlacher, til videnſkabelig Brug Macedorumæner i Modſætning til de nordligere Dacorumæner); endelig findes der rumænſke Sprogøer i nogle Egne af Iſtrien. Det ſamlede Antal af R. anſlaas til omtr. 10 Mill. R.s egentlige Oprindelſe er omſtridt. Det gamle Dacien, der omtrent ſvarer til det nuværende Rumænien og Transſylvanien, blev under Kejſer Trajan gjort til romerſk Provins. Fra de romerſke Koloniſter, der ſom Følge heraf nedſatte ſig i Dacien, antog man tidligere almindelig, at R. directe nedſtammede, og disſe ſætte ſelv en Ære i at hævde dette. Nyere Underſøgelſer have imidlertid gjort det ſandſynligt, at denne Opfattelſe er uholdbar. De gamle Hiſtorikere meddele udtrykkelig, at, da Kejſer Aurelian 272 nødtes til at opgive Dacien, bleve alle Romere derfra flyttede til Møſien, Landet ſyd for Donau. Fra de nærmeſt følgende Aarhundreder have vi beſtemte Vidnesbyrd om en romanſk Befolkning i disſe Egne, hvilken ſynes at være bleven yderligere forſtærket ved romanſke Elementer, der ſom Følge af Slavernes Fremrykken fra omtrent 3dje Aarh. af fortrængtes fra Dalmatien og Illyrien, hvor Romerne allerede tidlig havde faaet faſt Fod. Fra denne ſyd for Donau boende romanſke Befolkning maa nu utvivlſomt ikke blot de ſydlige, men ogſaa de nordlige R. antages at nedſtamme, idet det ſynes, ſom om de førſt i Løbet af Middelalderen have bredet ſig nord for Donau, hvor de ikke omtales før i 13de Aarh., medens vi før den Tid finde andre Folkeſlag boende i disſe Egne. — Det **rumænſke Sprog** indtager en ejendommelig og i flere Henſeender meget interesſant Særſtilling inden for de romanſke Sprog, idet det forholdsvis tidlig er blevet løsrevet fra Forbindelſen med de øvrige af disſe og ført ind paa en egen Udvikling. Den germanſke Indflydelſe, der i alle de veſtlige romanſke Sprog har ſat mere eller mindre dybe Mærker, mangler her ganſke. Til Gjengjæld træffe vi visſe Phænomener, ſom viſtnok have deres Grund i de gamle Nationalſprog i hine Egne, ſærlig Illyriſk, og ſom for en Del endnu gjenfindes i Albaneſiſk, men navnlig har Slaviſk haft en umaadelig Indflydelſe paa Rumænſk, der bl. a. viſer ſig i, at mere end Halvdelen af hele Ordforraadet er ſlaviſk; dertil kommer Indflydelſe fra andre Naboſprog, ſom Græſk, Tyrkiſk og i ringere Grad Ungarſk. Den ſtærke Indflydelſe fra Slaviſk viſer ſig bl. a. ogſaa i, at Rumænſk tidligere gjennemgaaende ſkreves med cyrilliſk (ſlaviſk) Alphabet. Førſt i nyere Tid har man begyndt at bruge det latinſke Alphabet med ſtærkt etymologiſerende, i adſkillige Henſeender endnu vaklende Retſkrivning (c, g foran i, e ſom paa Italienſk = tſch, dſch, ch, gh = k, g; desuden ſærlige Tegn for visſe Lyd, ſom ſch, ts). Lydudviklingen er i mange Henſeender ejendommelig. Blandt Selvlydene mærkes to dunkle Lyd, den ene beſlægtet med franſk e (betegnes alm. etymologiſk ă ell. lign.), den anden ſvarende til ſlaviſk y (betegnes â, ê, î, ſom pâne Brød, in i). Sproget har mange Tvelyd, for ſtørſte Delen af yngre Oprindelſe og til Dels afhængige af følgende Stavelſes Selvlyd, ſom piatră, Sten, Flert. pietri, domn, Herre (lat. dominus), doamnă, Dame, Frue (lat. domina); derimod er f. Ex. gammelt au bevaret, ſom aud, jeg hører (lat. audio). Exempler paa ejendommelige Medlydsforandringer ere p, b for opr. qu, gu ſom patru, fire (lat. quattuor), apă, Vand (lat. aqua), limbă, Tunge, Sprog (lat. lingua); pt, ps for ct, x ſom opt, otte (lat. octo), coapsă, Laar (lat. coxa); r for l ſom popor, Folk (lat. populus), soare, Sol (lat. sol-em); ts, z for t, d foran i, e ſom tseară, tsară, Land (lat. terra), zic, jeg ſiger (lat. dico). Et charakteriſtiſk Træk i Formlæren er den efterhængte beſtemte Artikel, der ligeſom visſe pronominale Ord endnu har bevaret en vis Caſusbøjning; den beſtemte Form af domn, Herre, Flert. domni, er ſaaledes i Nominativ (og Accuſativ) domnul (= lat. dominu[s] ille), Flert. domnii, i Dativ og Genitiv domnului, Flert. domnilor; Dativforholdet betegnes ikke ſom i de andre romanſke Sprog ved Forholdsordet a, ſom her derimod alm. tilføjes for at udtrykke Genitivforholdet. Objectet kan betegnes ved Forholdsordet pe. Den gamle Vocativ er endnu for en ſtor Del bevaret, ſom doamne, Herre! (lat. domine). Hjælpemidler til Rumænſk ere meget mangelfulde; Grammatiker paa Tyſk af Clemens (2det Opl. 1836), Barcianu (1858), Pumnul (1864) o. a.; paa Rumænſk af Cipariu (1870—77), Strajan (1881) o. a. Af Ordbøger maa nævnes Laurianu og Masſimu »Dictionariulu limbei române« (2 Bd., Bucuresci 1871—76), der dog paa Grund af ſin puriſtiſke Tendens giver et temmelig ſkjævt Billede af det levende Sprog. Vigtige ſproghiſtoriſke Arbejder haves af Cihac (»Dictionnaire d'étymologie daco-romane«, 2 Bd., 1870—79), Mikloſich, Gaſter, Tiktin, Hasdeu o. a. Den rumænſke Literatur kan kun forfølges omtr. 300 Aar tilbage i Tiden. Den ældſte bevarede trykte Bog, Diakonen Coreſis Overſættelſe af Pſalmerne (Psaltiera) er fra 1577, og nogle Manuſkriptfragmenter af en Bibeloverſættelſe ſynes at kunne anſættes til 1560. Literaturen beſtaar i øvrigt væſentlig af juridiſke Aktſtykker, Bønnebøger, liturgiſke Afhandlinger o. desl. og frembyder nærmeſt ſproglig Interesſe. Som Texter, der tillige have nogen literær Betydning, maa fremhæves Krønikerne af Mihail Moxa (1620) og Gregorie Ureki (omtr. 1645) og iſær „den gode og rettroende Fyrſt Neagoe Baſarabs belærende Raad (Invätsiturile) til hans Søn Theodoſie“, der i den rumænſke Form ſkriver ſig fra omtr. 1650, og ſom bl. a. indeholder en Redaction af Barlaam og Joſaphat. Ved Midten af Aarhundredet tager den nationale Literatur noget ſtørre Opſving og begynder at frigjøre ſig lidt fra den hidtil ſtærkt fremtrædende ſlaviſke Paavirkning. En Synodebeſtemmelſe fra 1642 paabyder ſaaledes Anvendelſen af det rumænſke Sprog ved Gudstjeneſten i Stedet for Slaviſk, og de rumænſke Præſter begynde nu at udfolde nogen literær Virkſomhed, iſær for at bekæmpe den fremtrængende Proteſtantisme; en calviniſtiſk Katechismus var ſaaledes udkommen paa Rumænſk 1641. Det har ogſaa Interesſe at ſe, at man paa denne Tid tillige har gjort Forſøg paa at frigjøre ſig for det cyrilliſke Alphabet; B. Pilutins rumænſke Katechismus blev ſaaledes trykt i Rom 1677 med latinſke Bogſtaver. Dette nationale Opſving, der fra førſt af begunſtigedes af Fyrſter ſom Vaſilie Lupul, Mateiu Baſarab o. a., ſkulde ſnart faa et betydeligt Knæk. Efter at den begavede Fyrſte Demetriu Cantemir (ſ. Kantemir), der ogſaa er bekjendt ſom hiſtoriſk Forfatter (af hans 10 Arbejder maa ſærlig »Descriptio Moldaviæ« fremhæves), var flygtet til Rusland 1711, blev tyrkiſk Indflydelſe eneraadende, og Fanarioternes Regimente begyndte, under hvilket det rumænſke Sprog helt tilſidesattes og Græſk blev eneherſkende næſten overalt. I Transſylvanien vare Forholdene ikke ſlet ſaa mørke, og herfra kom ogſaa Hjælpen og Befrielſen. Patriotiſke Mænd ſom Klein (hans egentlige Navn var Mic), der 1780 udgav den førſte rumænſke Grammatik, Molnar, Schinkai, P. Major, Jorgov, Lazar o. a. arbejdede ivrig med at oprette Skoler, holde Forelæsninger og udgive Bøger for at bringe Fædrelandets Sprog og Literatur til Ære igjen. Dette lykkedes dog førſt fuldſtændig ved Fanarioternes endelige Bortjagelſe 1821; med dem forſvinder det hellenſke Sprog, og nu kan endelig det frigjorte rumænſke Sprog udvikle ſig uhindret og Begyndelſen ſke til en literær Renaisſance, der efter megen Søgen og Vaklen faar ſit ejendommeligſte og levekraftigſte Udſlag i den poetiſke Behandling af udelukkende nationale Emner. Som Bærere for denne Retning maa ſærlig Digteren Vaſilie Alexandri (f. 1821) nævnes. Han er den førſte, der har indſamlet og udgivet rumænſke Folkeviſer, og hans Kjærlighed til ſit Lands Sagn og Legender har ſat ſtærke Spor i den betydelige Virkſomhed, han har udfoldet baade ſom epiſk, lyriſk og dramatiſk Digter. Ved Siden af ham maa nævnes Anton Pann, Gane (Novele), Joan Slavici (Novele din popor), Jacob Negruzzi (Copii de pe natura), N. Popescu og M. Eminescu (f. 1849), en meget fremragende Lyriker. Den Mand, der kraftigſt har ſtøttet hele den nye Digterſkole, er Rumæniens nuværende Cultusminiſter, Titu Maiorescu (f. 1840). Det er ſaaledes førſt i den allerſeneſte Tid, at der har udviklet ſig nogen egentlig rumænſk Skjønliteratur, ligeſom ogſaa den videnſkabelige Literatur er af meget ung Datum (af moderne Videnſkabsdyrkere maa nævnes Balcescu, Hasdeu, Cocilescu, Gaſter og Felix). Langt tilbage i Tiden rækker derimod den rigt udviklede Folkeliteratur, der foruden Folkebøger af orientalſk og occidentalſk Oprindelſe og en ſtor Mængde Apokrypher og Helgenlegender omfatter en betydelig Skat af Æventyr (indſamlede af Fundescu, Iſpirescu og Sbiera) og Folkeviſer, ſaa vel epiſke ſom lyriſke (indſamlede af Alexandri, Pompiliu, Marianu og Barſean). Folkeviſeliteraturen er af fremragende Værd ſaa vel ved ſin betagende Skjønhed ſom ved ſin hiſtoriſke og culturhiſtoriſke Betydning. — S. B. Popu: »Conspect asupra literaturei române« (Bucureſci 1875—76, 2 Bd.), Gaſter: »Literatura populară română« (1883), Maiorescu: »Critice« (1874), Jarcu: »Bibliographia chronologică« (1873), Tiparin: »Crestomatia« (1858), Hasdeu: »Cuvênte den bătrâni« (1878—79, 2 Bd.), Nyrop: „Romanſke Moſaiker“ (Kbhvn. 1885).

Rumænien, et Kongerige i det ſydøſtlige Europa, 2,360 □ M. med 5,376,000 J. Landet, der ligger mellem 43° 30' og 48° 50' n. Br., omgives af Øſterrig-Ungarn, Rusland, det ſorte Hav, Bulgarien og Serbien. Den nordlige og nordveſtlige Del optages af de transſylvanſke Alper og deres Udløbere, der mod S. tabe ſig i Donauſletten og mod Ø. begrænſes af Floden Sereth. Af de Pas, ſom føre over disſe Bjærge, ere de vigtigſte fra V. mod Ø. Vulkan P., Rothe Thurm P., ſom fører til Hermannſtadt, Törzburg P., Tömös P., hvorigjennem Jærnbanen føres fra Bukareſt til Kronſtadt, Buzau P., Ojtoß og Tölges P. Bjærgenes højeſte Punkter naa op mod 8,500 F. De betegnes med en ſtor Mængde Localnavne, hvoraf dog intet har almindelig Betydning. Landet mellem Sereth og Pruth er i den nordlige Del Bjærgland, der mod S. gaar over i Bakkeland og til ſidſt ender i Slette. Hovedfloden er Donau, der fra Ny-Orſova danner Sydgrænſen indtil Siliſtria. Strax neden for Ny-Orſova indſnævres Floden i Paſſet Jærnporten, men udvider ſig igjen og naar paa enkelte Steder endog en Bredde af over ⅕ Mil. Neden for Tultſcha begynder Deltadannelſen. Sulinamundingen er den vigtigſte Udløbsarm. Den optager ſaa godt ſom alle R.s Vandløb, af hvilke de betydeligſte ere Aluta, Argiſch, Sereth og Pruth. Af Befolkningen angives 4,300,000 at være egentlige Rumænere (ſ. d. A.), 400,000 Jøder og 200,000 Zigeunere. Hertil kommer endnu c. 30,000 Ungarere, 40,000 Tyſkere, meſt Haandværkere, 35,000 Slaver og Reſten Armeniere, Grækere og Tyrker. Befolkningen beſtaar af Bojarer, der tilhøre den højere Adel og føre forſkjellige Titler, Gejſtlige og Bønder. Førſt i den nyere Tid begynder Dannelſen af en Borgerſtand, hvortil ogſaa henregnes den lavere Adel, Embedsmænd, Kunſtnere og Videnſkabsmænd m. fl. 1856 bleve Zigeunerne, der tidligere vare retløſe, henregnede til Bønderne. Bojarerne ere de egentlige Grundejere og beſætte tillige de fornemſte Statsembeder. Den lavere Gejſtlighed hører ſædvanlig til Landbefolkningen og ſtaar i ſin Livsfærd ikke paa noget ſynderligt højere Trin end denne. Den er fritaget for alle offentlige Afgifter og betaler kun et ringe aarligt Beløb til Ærkebiſkoppen. Bondeſtandens Livegenſkab er ſiden 1864 ophævet. Den herſkende Religion er den græſk-katholſke. I Spidſen for Gejſtligheden ſtaar Ærkebiſkoppen af Bukareſt. Desuden er her en Ærkebiſkop af Moldau og 6 Biſkopper. Den romerſk-katholſke Kirke tæller c. 115,000 Bekjendere med en Ærkebiſkop i Bukareſt. Den evangeliſke Kirke tæller 14,000 Bekjendere, meſt Ungarere. Jøderne ere dels af tyſk, dels af ſpanſk Herkomſt; de ere ſiden 1878 ligeberettigede med de øvrige Trosbekjendere, for hvilke der herſker fri Religionsøvelſe. Undervisningsvæſenet er i raſk Fremgang. I Følge Loven ſkal enhver Commune paa over 50 Familier have ſin egen Skole; dog har denne Lov endnu ikke kunnet helt gjennemføres. I Kredshovedſtæderne er Normalſkoler til Uddannelſe af Folkeſkolelærere og tillige Forſkoler for den højere Undervisning. Her er to Univerſiteter, i Bukareſt og Jasſy, 8 Gymnaſier og 4 Realſkoler i de ſtørre Stæder, 5 Seminarier for græſk-orientalſke Gejſtlige, 8 Militærakademier, et Collegium til Uddannelſe af Dommere og Forvaltningsembedsmænd, Induſtriſkoler i Bukareſt og Jasſy m. m. Med Henſyn til Jordbundens Frugtbarhed er R. et af de højſt begunſtigede Lande. Vel drives Agerdyrkningen kun i ringe Grad efter Nutidens Fordringer, men den giver dog et forholdsvis godt Udbytte. Der dyrkes fornemmelig Hvede, Majs, Byg, Hamp, Tobak, Havre og Hirſe. Paa Bjergſkraaningerne avles megen og god Vin, og Frugt og Meloner dyrkes i Mængde og af fortrinlige Sorter. Skovene blive paa mange Steder haardt medtagne. Kvægavlen drives vel ikke meget rationelt, men Hornkvæget er fortrinligt og talrigt og Faare- og Svineavlen meget udbredt. Heſtene ere ſmaa, men gode og udholdende. Biavlen er ſtærkt udbredt, og Jagt og Fiſkeri give godt Udbytte. Bjergene ere rige paa Metaller, Stenkul og Salt; men kun de to ſidſte Artikler give noget Udbytte. Saltværkerne ere Statsmonopol. Induſtrien er endnu i ſin Vorden og drives væſentlig af Fremmede. Handelen er meſt i Armeniernes og Jødernes Hænder og er forholdsvis af ſtor Betydning. Der indføres alle Slags Fabrikvarer og udføres Landbrugsprodukter. Totalværdien af Indførſelen 1884 udgjorde 210 Mill. Kr. og Udførſelen 181 Mill. Kr. De vigtigſte Deltagere i denne vare Øſterrig (Ind- og Udf. 142 Mill. Kr.), England (85 Mill.), Tyſkland (81 Mill.), Frankrig (30 Mill.), Tyrkiet og Bulgarien (21 Mill.) og Rusland (14 Mill.). Af Indførſelsartiklerne vare de vigtigſte: Spindeſtoffer, Garn og vævede Stoffer (72 Mill.), Metaller og Metalvarer (34 Mill.), Huder og Skind og Varer deraf (25 Mill.), af Udførſelsartiklerne Korn (97 Mill.). I Midten af 1886 vare i Drift Statsbaner 194 Mil, Privatbaner 30 Mil og under Anlæg og projecteret Statsbaner 120 Mil og Privatbaner 60 Mil. Antallet af Telegraphbureauer var 1885: Statsbureauer 118, Jærnbanebureauer 129. Statshusholdning for Finansaaret 1886—87 viſer en Indtægt af 98 Mill. Kr. og en Udgift af 95 Mill. Kr. Af Indtægtskilderne vare directe Skatter c. 20 Mill., indirecte do. 44 Mill., Domainer 14 Mill. Af Udgifterne vare Statsgjæld 41 Mill., Krigsvæſen 20 Mill., Cultus og offentlig Undervisning 9 Mill. Statsgjælden 1 Apr. 1886 udgjorde 514 Mill. Kr., hvoraf ſvaredes i Renter og Afdrag 35 Mill. Kr. Renteſoden var for de ældre Laan 7 à 8 pCt., men for de ſenere 6 à 5 pCt. Forſvarsvæſen. Dette beſtaar af den ſtaaende Hær, Territorialhæren og Militſen. Den ſtaaende Hær tæller 8 Reg. Fodfolk à 2 Batailloner, tillige med 4 Bataill. Jægere; 4 Huſarreg. à 4 Esc.; 8 Reg. Feltartilleri à 4 Batterier; 2 Reg. Ingenieurer à 2 Bataill., hvert paa 5 Comp. I alt med Train og Gendarmeri 1,249 Officerer og 81,627 Md. ſamt 312 Stk. Skyts og 5,558 Heſte. Territorialhæren tæller 32 Reg. Fodfolk à 2 Bataill.; 12 Reg. Rytteri à 4 Esc. og 18 Batterier. Dens Krigsſtyrke angives til 1,213 Officerer og 124,000 Md. Militſen omfatter 32 Batailloner Fodfolk. Desuden tales ogſaa om en Landſtorm (glóte), dog uden Organiſation. En Flottille af Smaaſkibe paa Donau har væſentlig kun Flodpolitiet og Transportvæſenet til Formaal. Af Ridderordener beſtaaer den rumænſke Stjærneorden (opr. 1877) og den rumænſke Kroneorden (1881).

Forfatning. Statsforfatningen er indſkrænket monarchiſk og Kronen arvelig alene i Mandsſtammen. Kongen ſtyrer med 8 Miniſtre (Udenrigs-, Indenrigs-, Finans-, Juſtits-, Kirke- og Undervisnings-, Krigs-, Handelsminiſter og M. for de offentlige Arbejder), der udnævnes efter det parlamentariſke Syſtems Regler. Folkerepræſentationen beſtaar af 2 Kamre, Senatet af 120 Medlemmer, ſom for ſtørſte Delen vælges under en høj Valgbarhedscenſus og af tvende Klasſer velſtaaende Vælgere, og Deputeretkammeret af 185 Medlemmer, valgte af Skatyderne i 3 Klasſer, 75 af Grundejerne med en vis Indtægt, 70 af Kjøbſtadboerne og 38 af de andre Vælgere; i alle Klasſer er der væſentlige Lettelſer for dem, der have naaet en vis Grad af Dannelſe. Senatorerne ere valgte paa 8 Aar, med Fornyelſe af Halvdelen hvert fjerde Aar; de deputerede paa 4 Aar; hine ſkulle være 40 og disſe 25 Aar gamle, medens Valgret tilſtaas med 21 Aars Alder. Grundloven faſtſætter udſtrakt Presſefrihed, Skolepligt og ubetalt Skolegang, borgerligt Ægteſkab og Dødsſtrafs Afſkaffelſe. En Regnſkabsret vaager over Regnſkabsvæſenet, og et Statsraad udarbejder Lovudkaſtene. R. deles i 30 Diſtricter (foruden Dobrudſcha), der ſtyres af Præfecter med folkevalgte Raad ved Siden, og i 150 Kredſe med Underpræfecter. I Spidſen for hver Commune ſtaar en Borgemeſter („Primar"), ſom udnævnes af Regeringen ud af Communeraadets Midte; ogſaa ved disſe Valg ere Vælgerne delte i 2—4 Klasſer efter Skatydelſen. Retsplejen varetages af en Casſations- og 4 Appellationsretter, 30 Diſtrictsdomſtole, ſom tillige ere Handelsretter, ſamt af Underdommere. Retsplejen er offentlig og mundtlig; i Presſe- og Straffeſager bruges Nævninger. Nye Biſkopper vælges af en egen Valgforſamling, ſammenſat af begge Kamrenes Medlemmer og de andre Biſkopper.

Hiſtorie. R.s Hiſtorie inden Moldaus og Valachiets Forening 1859 er fortalt under disſe Art.; Foreningen knyttedes, da Alexander Cuſa (ſ. d. A.) 17 Jan. 1859 valgtes til livsvarig Fyrſte i Moldau og 5 Febr. tillige i Valachiet, og da dette Dobbeltvalg 6 Sept. ſ. A. ſtadfæſtedes af Sultanen. Hvert Land beholdt dog ſit eget Miniſterium og Landdag, kun med et Fællesudvalg for at affatte Fælleslove; men i Dec. 1861 fik Fyrſten Sultanens Samtykke til at oprette et fælles Miniſterium og en fælles Landdag med Sæde i Bukareſt. Stridigheder med Landdagen, iſær om Bøndernes Frigjørelſe, førte til et Statscoup 14 Maj 1864, hvorved Forfatningen helt omdannedes, to Kamre oprettedes. en friere Valgret indførtes m. m. Denne Omvæltning, hvorved Cogalniceano var Hovedmanden, ſtadfæſtedes ved almindelig Folkeafſtemning (684,000 St. imod 1,300) og efterfulgtes af en Række octroierede Reformer i Retspleje og Forvaltning, nye Straffe- og Civillovbøger efter franſke Forbilleder, Bøndernes Frigjørelſe (d. v. ſ. Hoveriets Afſkaffelſe og Selvejendoms Indførelſe), Skolevæſenets Ordning o. fl., der ſiden tiltraadtes af de nye Kamre. Med Sultanens Stadfæſtelſe (28 Juni) fulgte desuden Ret for Fyrſten til fremtidig at ændre Forfatningen i Forbindelſe med Landdagen alene, ſamt Landets fuldſtændige Autonomi, og derefter optoges Navnet „R." i Stedet for „de forenede Fyrſtendømmer". De mange pludſelige og uforberedte Forandringer fremkaldte dog megen Forvirring; alvorlige Finansforlegenheder kom til, og Misnøje med Fyrſt Alexanders Vilkaarlighed fremkaldte en Sammenſværgelſe, hvorved han 23 Febr. 1866 blev tagen til Fange i ſit Slot og derpaa afſat af Kamrene. 14—20 Apr. valgte Folket med 686,000 St. Prins Carl af Hohenzollern til arvelig Fyrſte, Carol I; Valget ſtadfæſtedes 10 Maj af Kamrene, og 10 Dage ſenere kom Prinſen forklædt til R. og holdt 22 Maj højtideligt Indtog i Bukareſt; men det varede 5 Maaneder, inden Sultanen gav efter (24 Oct.) og indrømmede Arveligheden. En ny Forfatning vedtoges 12 Juli, og med kort Afbrydelſe ſtyrede de radicale under Joan Bratiano indtil Nov. 1868. De ſaa gjennem Fingre med de gjentagne Voldſomheder, ſom Pøbelen øvede imod Jøderne, og underſtøttede Agitationen i Bulgarien, hvilket indviklede R. i Tviſtigheder med Sultanen og Stormagterne. Ogſaa lagde de mange Hindringer for de følgende Miniſterier, krævede 1870, at de ſkulde tage Parti for Frankrig, og forſøgte endog en republikanſk Rejsning; voldſomme Optrin i Bukareſt i Marts 1871 imod Tyſkerne medførte Dannelſen af et conſervativt Miniſterium under Catargi, efter at Fyrſten havde truet med at nedlægge Kronen, og derpaa Opløsning af andet Kammer. De nye Valg gav Miniſteriet Flertal, og det holdt ſig indtil Apr. 1876; middelbare Valg indførtes, og Regeringen fik Ret til at vælge Borgemeſtrene. Hæren omordnedes 1868 efter preusſiſk Mønſter med almindelig Værnepligt og tre Aars Tjeneſtetid; ſenere uddannedes baade Landeværn og Landſtorm. 1874 vedtoges en ny Kirkeforfatning, hvorved R.s Kirke i Lighed med Grækenlands udſkiltes fra al Afhængighed af Patriarchen i Conſtantinopel, dog med Vedligeholdelſe af den dogmatiſke Enhed (godkjendtes førſt 1885). Fra 1868 byggedes flere Jærnbaner, og de derved fremkaldte Forviklinger med det preusſiſke Baneſelſkab under Strousberg løſtes 1871 paa en for R. tilfredsſtillende Maade; 1880 kjøbte det Banerne tilbage. Med Øſterrig og Rusland ſluttedes ikke alene Poſt- og Jærnbaneoverenskomſter, men 1875—76 endog Handelspagter til Trods for Sultanens Indſigelſe. Da den tyrkiſke Storvezir 1878 vilde tilſtille Fyrſten en Skrivelſe, ſom om han kun var en almindelig Paſcha, blev dette Overgreb kraftig tilbageviſt, og et nøje Forbund knyttedes n. A. med Serbien, hvis Fyrſte Milan modtoges med ſtor Pomp ved ſit Beſøg i Bukareſt. Endelig viſtes ſtor Iver for at uddanne Hæren, fremme Skolevæſenet og ſkaffe Orden i Finanſerne. I Apr. 1876 kom Bratiano igjen til Roret og holdt ſig 12 Aar, medens de andre Miniſtre have ſkiftet. Da ſtore Forviklinger truede Tyrkiet, nærmede R. ſig Rusland, ſluttede i Apr. n. A. Aftale om de rusſiſke Troppers Gjennemrykning og erklærede ſig i Maj uafhængigt. I Aug. drog Fyrſt Carol med ſin Hær Rusſerne til Hjælp og overtog Anførſelen ved Plevna, hvis Indtagelſe nærmeſt ſkyldtes hans Ledelſe og Rumænernes Tapperhed. Ikke des mindre holdt Rusland 1878 R. uden for Fredsunderhandlingerne og krævede uagtet det givne Løfte om R.s Integritet den Landſtrimmel af Besſarabien tilbage, ſom det havde maattet afſtaa 1856, imod at give Dobrudſcha til Vederlag — en Afgjørelſe, ſom R. kun modſtræbende gik ind paa, og ſom afgjort fjærnede det fra Rusland. Congresſen i Berlin godkjendte R.s Uafhængighed, men nødte det til at give Jøderne (1879) Adgang til at faa Indfødsret. 26 Marts 1881 vedtog begge Kamre enſtemmig R.s Ophøjelſe til et Kongerige, og Fyrſt Carol blev derefter kronet 22 Maj (15-Aarsdagen for hans Indtog i Bukareſt). 1882 vedtoges en ny Lov til Forbedring af Bøndernes Stilling og 1884 en Lov om Ordning af Visſekramhandelen, rettet imod Jøderne. 1884 gjennemførtes fremdeles et Gjennemſyn af Forfatningen af 1866, hvorved Valgretten til begge Kamre blev væſentlig udvidet, dog uden Indrømmelſe af almindelig Valgret. Medens R. 1881 ſtærkt havde hævdet ſin Uafhængighed over for Øſterrig i Spørgsmaalet om Donau-Commisſionens Ordning og 1886 viſt en lignende Selvſtændighed over for denne Nabomagt ved Faſtſættelſe af ſin Toldtarif, nærmede det ſig allerede 1883 Tyſkland og knyttede ſig 1885 nær til de mellemeuropæiſke Stormagters almindelige Politik. I Sammenhæng hermed ſtaa fortſatte Beſtræbelſer paa at udvikle Landets Stridskræfter og en omfattende Beſæſtning af Bukareſt (ved den belgiſke General Brialmont). Ogſaa udviſte Regeringen i Marts 1887 flygtede bulgarſke Officerer, ſom i rusſiſk Interesſe ſpandt Rænker mod deres Fædreland, men vakte til Gjengjæld i det conſervative, rusſiſk-ſindede Parti Misſtemning imod Kongen ſelv. I Apr. 1888 maatte Bratiano fratræde efter 12 Aars Styrelſe, og hans Eftermand, Th. Roſetti, dannede nu et liberalt conſervativt Miniſterium. Ved en Opløsning af Kamrene lykkedes det ham at bringe det hidtil raadende liberale Parti ned til et ringe Mindretal, men ſamtidig vandt det egentlige conſervative Parti ſaa ſtor Fremgang, at det kunde tiltvinge ſig flere Indrømmelſer og nogle Pladſer i Miniſteriet. Dog holdt Kongen faſt ved den hidtil fulgte Udenrigspolitik og ved Hovedſtadens Beſæſtning. Da Kongeparret er barnløſt, ſkal Prins Ferdinand af Hohenzollern (f. 1865), yngre Søn af Kongens Broder Leopold, være Tronarving; han tog derfor 1886 Ophold i R.

Runamo, en Granitklippe i Hoby Sogn i Bleking, der i Følge Saxos Meddelelſe ſkulde bære en Runeindſkrift, ſom Harald Hildetand havde ladet indhugge til Minde om ſin Faders Bedrifter, men ſom des værre var ſaa ødelagt, at den ikke mere kunde læſes. Ole Worm, ſom lod Mindesmærket underſøge og afbilde til »Monumenta Danica«, maatte ogſaa med Sorg erklære Indſkriften for fuldſtændig ulæſelig. At Figurerne paa R. vare Levninger af en virkelig Runeindſkrift, har dog næppe nogen vovet at drage i Tvivl, førend Oldforſkeren M. F. Arendt efter en Underſøgelſe 1805 erklærede det hele for et Naturſpil. For at afgjøre disſe Spørgsmaal afſendte det danſke Videnſkabernes Selſkab 1833 en Commisſion, beſtaaende af Profesſorerne Finn Magnuſen, Chr. Molbech og G. Forchhammer, til Stedet. Den formodede Runeindſkrift er anbragt i en omtrent 40 Alen lang og indtil 10 Tommer bred Trapgang i Graniten. Commisſionens Underſøgelſer førte til det Reſultat, at de mangfoldige Ridſer, der fandtes i Trapgangen, dels vare naturlige, dels frembragte ved Kunſt, og det overdroges Forchhammer ſom Geolog nærmere at paaviſe de kunſtige Streger. Paa Grundlag heraf udførtes Tegninger af Mindesmærket, ſom Finn Magnuſen efter Hjemkomſten gjorde til Gjenſtand for vedholdende Granſkning. Efter mange forgjæves Forſøg paa at tyde Indſkriften mente han endelig en Dag pludſelig at have fundet Nøglen til Læsningen, ſom han derpaa fuldendte i et Par Timer. Herefter ſkulde Indſkriften, der var affattet i gamle oldnordiſke Vers, være indhugget paa Harald Hildetands Befaling i Anledning af det foreſtaaende Braavallaſlag og indeholde en Beſværgelſe over hans Fjender. Finn Magnuſen gav ſtrax forſkjellige foreløbige Meddelelſer om ſin Opdagelſe; men den udførlige Begrundelſe udkom førſt 1841 i det ſtore Værk „Runamo og Runerne“. Endnu før Udgivelſen af dette Værk havde imidlertid den berømte ſvenſke Chemiker Berzelius haft Lejlighed til at underſøge R. og ſom Reſultat heraf at erklære alle Figurerne for naturlige Revner i Trapgangen. Nye Grunde for denne Mening fremſatte den ſvenſke Natur- og Oldforſker S. Nilsſon (1841), og det ſamme paaviſtes udførlig af Worsaae i Afhandlingen „Runamo og Braavallaſlaget“ (1844, med Tillæg 1845), hvor hele Spørgsmaalet har fundet ſin endelige Løsning. (L. W.)

Runcorn [rønnkorrn], Stad i Cheſter-Shire i England ved Floden Merſey, 3 M. n. ø. for Cheſter. 15,000 I. Skibsbyggeri og Jærnſtøberi. Stenbrud. Søbade.

Rundbælg, en Art Blæſebælg af Læder med Træbunde med Parallelbevægelſe.

Runddysſe, ſ. **Dysſe**.

Rundetaarn, et af Chriſtian IV Trinitatis Kirke i Kjøbenhavn paa dens veſtre Side tilbygget, 111 F. højt Taarn, beſtaaende af en ydre og en indre Rundmur ell. hul Cylinder med Hvælvinger imellem, ſom danne en jævnt opſtigende Sneglegang helt op til Taarnets flade Tag, der omgives af et ſirligt Jærnrækværk, og hvorfra man har en ſmuk Udſigt over Staden. Sneglegangen er ſaa bred (9 Alen), at ikke blot Kejſer Peter d. ſtore under ſit Ophold i Kjøbenhavn 1716 kunde ride op og ned ad den, men hans Ægtefælle Katharina kjørte op i Taarnet i en Vogn med 4 Heſte for. Paa Taget ſtaar en lille Bygning, ſom indtil 1861 tjente til aſtronomiſk Obſervatorium. Efter Taarnet kaldes Kirken undertiden i daglig Tale „Rundekirke“.

Rundholdt, det fælles Navn om Bord i et Skib for Maſter, Stænger, Ræer m. m.

„Rundhoveder“, ſ. **Cavaler**.

Rundkirke, ſ. **Rotunde**. I Danmark findes 7 R.: Bjernede K. i Sjælland, Horne K. i Fyn, Thorsager K. i Jylland og 4 paa Bornholm; ogſaa Storeheddinge K., der er en Octogon, plejer at henføres til R.

Rundlet [rønnd] ell. **Runlet**, engelſk Maal for flydende Varer, lig 18 Gallons ell. 84,05 danſke Potter.

Rundmunde (Cyclostomi), en af de laveſte Afdelinger af Fiſkeklasſen, omfatter kun et ringe Antal Arter med et aaledannet, trindt Legeme uden Skæl og uden Bryſt- ell. Bugfinner; Hovedet ender med en mere eller mindre udviklet Sugemund. Medens de fleſte andre Fiſk kun have én Gjællehule, have disſe 6—7 eller flere Gjælleſække paa hver Side, ſom hos de fleſte aabne ſig udadtil, hver med ſin Aabning. Skelettet er meget ufuldkomment, aldeles blødt, bruſk- ell. hindeagtigt. Herhen høre Lampretterne og Slimaalene.

Rundorme (Nematoda, Nemathelmintha) kaldes de Hvidorme, ſom have et trindt, traaddannet eller tendannet, mere eller mindre langſtrakt Legeme med faſt Hud og med en vel udviklet, i Krophulen fritliggende Fordøjelſeskanal. De fleſte af dem ere Indvoldsorme; jvfr. **Børneorm, Paliſſadeorm, Piſkeorm, Traadorm, Eddikeaal**.

Rundovn, d. ſ. ſ. Ringovn, ſ. **Regeneratorovn**.

Rundſav (Cirkelſav), ſkiveformet Savblad med Tænder paa Omkredſen. R. have Fordelen af en uafbrudt Bevægelſe, kunne derfor arbejde med ſtørre Haſtighed og taale langt grovere Tænder end Vexelſave; for at være ſtive nok maa de være tykkere, gjøre derfor et bredere Snit og ere ſaaledes mindre fordelagtige til koſtbare Træſorter, iſær til Finerſkæring; ikke heller kan man faa Skiverne ſtore nok til at ſkære det ſværeſte Tømmer igjennem fra ēn Side. R. bruges meſt til Træ, til Opſkæring i det grove ſaa vel ſom Tilſkæring i det ſmaa; dog anvendes den ogſaa mere og mere til alſkens Jærnarbejde, f. Ex. til at ſkære gløbende Jærnbaneſkinner lige af for Enden.

Rundſchit Singh, Sikhernes Fyrſte, f. 1780, fulgte 12 Aar gl. ſin Fader ſom Herſker i et Landſkab i Pandſchab og forgav 1797 ſin Moder for at blive uafhængig. Han vidſte ſnart ved Liſt og Magt at udvide ſin Magt og vandt bl. a. Lahore fra Afghanerne. 1809 faſtſatte en Aftale med Englænderne Grænſen imod deres Beſiddelſer, og R. var derfor henviſt til at ſøge Landudvidelſer i Pandſchab; han indtog 1813 Attok, 1818 Multan og 1819 Kaſchmir, kaldte ſig nu Maha-Radſcha (Storkonge) og fik Tilnavnet „Pandſchabs Løve“. Ved to franſke Generaler, Allard og Venturas Hjælp organiſerede R. ſin Hær paa europæiſk Vis og indtog 1829 Piſchavar; han forbandt ſig 1838 med Englænderne imod Afghanerne og døde 27 Juni 1839, hvorefter hans Rige forfaldt og ſnart gik over i Englands Eje. — Hans Søn, **Dhuleep Singh**, f. 1838, lod ſig døbe 1850 og boſatte ſig ſiden i England, hvor han kjøbte Gods og 1864 ægtede en engelſk proteſtantiſk Dame. D. 1887.

Rundtang, en Tang, ſom bruges til at bøje Metaltraad med. Gjennemſnittet af Kjæverne er omtr. cirkelformet, hvoraf Navnet.

Runeberg, Joh. Ludv., f. 5 Febr. 1804 i Jakobſtad i Finland af uformuende Forældre, fik ved andres Hjælp Plads i Skolen i Vaſa, fra hvilken han 1822 afgik til Univerſitetet. 1827 fik han den philoſophiſke Grad, blev 1830 Docens eloquentiæ i Helſingfors og var ſamtidig Lærer i en privat Undervisningsanſtalt ſamt 1832—37 Redacteur af »Helsingfors Morgonblad«. 1837 fik han det latinſke Lectorat ved Gymnaſiet i Borgå, hvilket han 1842 ombyttede med det græſke, fik 1844 Titel af Profeſſor, men tog 1857 Afſked med Penſion. 1830 udgav R. det førſte Hæfte af ſine Digte (2det og 3dje Hæfte 1833 og 1843) ſamt en Samling »Serviska folksånger« i Overſættelſe. 1831 vandt han det ſvenſke Akademis 2den Prisbelønning for Digtet »Grafven i Perrho«, og allerede dette udmærker ſig ved den Renhed i Tanke og Klarhed i Form, den varme Fædrelandskjærlighed, ſom i Forening med det Liv og den Anſkuelighed, hvormed han formaar at tegne ſine Charakterer, har gjort ham til en af den ſvenſke Literaturs meſt populære Digtere. Hans nærmeſt paafølgende ſtørre Arbejder vare to epiſke Idyller, »Elgskyttarne« (1832) og »Hanna« (1836); fremdeles udgav han en romantiſk moderne Fortælling »Nadeschda« (1841), Idyllen »Julqvällen« (1841) og to Romancecykler »Kung Fjalar« (1844) og »Fänrik Ståls Sägner« (1848—60), af hvilke den førſte behandler et Emne fra den nordiſke Sagnverden; den ſidſte, ſom ſkildrer Begivenheder fra den ſidſte finſke Krig, har bidraget mægtig til at ſtyrke den finſke Nationalfølelſe. Til ſidſt vendte R. ſig ogſaa til den dramatiſke Digtning, udgav et borgerligt Drama »Kan ej« (1862) og Sørgeſpillet »Kungarne på Salamis« (1863), men dette blev hans ſidſte ſtørre Arbejde, thi i Dec. 1863 blev han ramt af et Slagtilfælde, ſom ſenere beſtandig holdt ham paa Sygelejet. Han døde 6 Maj 1877 i Borgå. Som Medlem af Pſalmebogscomiteen 1853 udgav R. »Förslag till Svensk psalmbok för de Evangelisk-Lutherska församlingarne i Finland« (1857), hvori han dels redigerede, dels forfattede en Mængde Pſalmer. Selv begyndte han at udgive en Samling af ſine Skrifter (ſeneſte Udg. 1886); ſenere har man udgivet »R.s efterlemnade skrifter« (1878—79). — 1831 ægtede han **Fredrika Chriſtina R.**, født Tengſtröm, f. 1809, d. 1879; hun optraadte ſom Forfatterinde med Romanerne »Fru Catharina Bolje och hennes döttrar« (1858) og »Sigrid Liljeholm« (1861) ſamt en Samling »Teckningar och drömmar« (1862). — Deres Søn, **Walter Magnus R.**, f. 29 Dec. 1838 i Borgå, blev Student 1857 og drog 1858 til Kjøbenhavn for at uddanne ſig til Billedhugger i H. W. Biſſens Atelier og ved Kunſtakademiet. Fra denne Tid er Faderens Buſte. 1862 fik han Statsunderſtøttelſe til en Udenlandsrejſe og blev nu i Rom til 1876, hvorfra han ſaa flyttede til Paris. Paavirkningen af Thorvaldſens Kunſt viſer ſig i Arbejder ſom „Apollon og Marſyas“ (1872), i de tre Emner af Pſychemythen (udſ. 1878 i Paris) og i „Kleobis og Biton“. Efter Opholdet i Paris fremtræder en ſtærkere Realisme i R.s Kunſt, uden at han dog opgiver den ædle Følelſe, ſom udmærkede hans tidligere Værker. Som hans Hovedværk maa nævnes hans Koloſſalbilledſtøtte af Faderen, opreiſt ſom Mindeſtøtte i Helſingfors 6 Maj 1885. End videre har han modelleret en Mængde Portrætbuſter.

Runer kaldes de for alle gotiſke (germanſke) Folk fælles ældſte Skrifttegn. I Følge gamle Vidnesbyrd (Venantius Fortunatus, Biſkop i Poitiers i Slutn. af det 6te Aarh., Saxo) bleve R. baade af Tyſkere og Nordboer indridſede paa Trætavler eller Træſtave, og at dette har været deres oprindelige Beſtemmelſe, fremgaar af Skriftens hele Charakter. Fra førſt af dannedes R. nemlig udelukkende af lodrette og ſkraa Streger, hvorimod man undgik alle vandrette og runde Linjer; de førſte vilde nemlig blive utydelige, da de falde ſammen med Træets Aarer, og de runde Former vilde være meget vanſkelige at frembringe. Den gamle Benævnelſe „Stave“ om R. har netop Henſyn til de lodrette Linjer, der ere den væſentligſte Beſtanddel i ſaa godt ſom alle Tegnene. — Ved et lykkeligt Tilfælde ere vi i Stand til med næſten fuldſtændig Sikkerhed at fremſtille det fællesgermanſke Runealphabets Udſeende, idet tre af de forholdsvis faa Mindesmærker med ældre R. indeholde ſelve Runerækken, nemlig en Bracteat fra Vadſtena i Sverige, et Spænde fra Charnay i Bourgogne og et lille Sværd fra Themſen. Det er ſaaledes tre af Hovedſtammerne i vor Sprogklaſſe, der have efterladt os deres gamle Runealphabet. En Sammenligning mellem diſſe tre Alphabeter indbyrdes og med de i de øvrige Indſkrifter brugte Tegn viſer, at den fællesgermanſke Runerække har indeholdt 24 Tegn, inddelte i tre Afdelinger med 8 Tegn i hver. Dette Alphabet havde følgende Udſeende:

1.	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚨ	ᚱ	ᚲ	ᚷ	ᚹ
	f	u	þ	a	r	k	g	w
2.	ᚺ	ᚾ	ᛁ	ᛃ	ᛇ	ᛈ	ᛉ	ᛊ
	h	n	i	j	-	p	z	s
3.	ᛏ	ᛒ	ᛖ	ᛗ	ᛚ	ᛜ	ᛟ	ᛞ
	t	b	e	m	l	ng	o	d

hvorved mærkes, at g, b og d ere Tegn for Spiranter, ikke for Mutæ. Uvis er kun Betydningen af den femte R. i anden Afdeling; fra førſt af ſynes denne R. ſlet ikke at have tjent ſom Lydtegn (ſ. nedenfor). — Angaaende Runeſkriftens **Alder og Oprindelſe** er der fremſat ſaare mange og høiſt forſkjellige Opfattelſer, der dog i Regelen hvilede paa ganſke urigtige Forudſætninger og derfor kun have hiſtoriſk Intereſſe; men det maa ved Bedømmelſen af de tidligere Forſøg erindres, at førſt den nyere Tid har givet os Midlerne i Hænde til en grundig og alſidig Underſøgelſe af diſſe Spørgsmaal. Denne har ledet til det Reſultat, der nu tør betragtes ſom en Kjendsgjerning, at Runealphabetet er dannet i Slutn. af det 2det eller Begyndelſen af det 3dje Aarh. paa Grundlag af de latinſke Capitalbogſtaver i den Form, ſom diſſe havde i det yngre latinſke Alphabet fra den førſte Keiſertid. Runeſkriften ſelv er ſaaledes et Led i den mægtige Indflydelſe, ſom Romerne i den Tid øvede paa Germanerne. Det var dog ikke en ſlaviſk Optagen af det latinſke Alphabet, der fremkaldte den ejendommelige germanſke Skrift. Denne er tvært imod nøje tillempet baade efter Materialet, hvorpaa den ſkulde anvendes (Træ), og efter det gamle germanſke Lydſyſtem. Hvor de germanſke og latinſke Lyd enten fuldſtændig eller paa det nærmeſte faldt ſammen, ændredes de latinſke Bogſtaver kun af Henſyn til det Princip, ſom Runeſkriften maatte gjennemføre paa Grund af ſin Beſtemmelſe til Indriſtning i Træ. Latinſk B, C, H, I, R, S bleve altſaa i Runeſkriften til ᛒ, ᚲ, ᚺ, ᛁ, ᚱ, ᛊ. Lidt ſtørre Forſkjel fremkom mellem det latinſke O og Runen ᛟ, hvor Stregerne forlængedes forneden, ſaa at de ſkære hinanden, viſtnok for at forebygge Forvexling med Runetegnet for ng. For at undgaa de vandrette Linjer omdannedes lat. A, F, T til ᚨ, ᚠ, ᛏ. En ſtørre Ændring foregik med det lat. e-Tegn, der fik Formen ᛖ; denne R. er dog maaſke ſnarere dannet af den hyppig forekommende lat. e-Form || end af E. Da e-Runen havde faaet Formen ᛖ, maatte lat. M ændres en Smule og blev ved Forlængelſe af Tværſtregerne ᛗ (ſlgn. o-Runen). Latinſk P fik Formen ᛈ, fordi det nærmere liggende ᚹ i Runeſkriften havde Betydning w, og lat. Z omdannedes til ᛉ med begge Sideſtave foroven, da Tegnet ᛇ havde en anden Anvendelſe. To lat. Bogſtaver, L og V, bleve vendte om og fik Formerne ᛚ og ᚢ, der ere langt lettere at indriſte i Træ end de lat. Bogſtaver. At lat. N blev ᚾ, laa i, at denne R. ellers let vilde være udſat for Forvexling med h-Runen. — De her nævnte 17 R. ſtemme i alt væſentligt i **Betydning** med de til Grund liggende lat. Bogſtaver. Et Par andre R. ſvare derimod i **Form**, men ikke nøjagtig i Betydning til lat. Bogſtaver. Dette gjælder ᚦ, ſom tydelig er dannet af lat. D (at Biſtavene ikke naa ud til Enderne af Hovedſtaven ſtemmer med, at det lat. C fik Formen ᚲ, der er mindre end de øvrige Runetegn). Det ældſte germanſke Sprog havde ikke en til lat. d ſvarende Lyd, men derimod de to for Latin fremmede Spiranter þ og ð. Man valgte da lat. D til Tegn for þ, og heraf dannedes atter til Brug for Runeſkriften det nye Tegn ᛞ (to mod hinanden vendte ᚦ, i hvilke Biſtavene naa helt ud til Enderne af Hovedſtaven) med Betydning ð. Heller ikke en til lat. g ſvarende Lyd fandtes i Germanſk; derimod nærmede lat. g ſig i viſſe Forbindelſer til den germanſke j-Lyd, hvorfor lat. G, der i Runeſkriften regelmæſſig fik Formen ᛃ, optoges i Betydning j. For den germanſke Spirant g dannedes derimod et nyt Tegn ᚷ ved at ſtille to k-Runer, der havde den fulde til lat. C ſvarende Størrelſe, mod hinanden (altſaa paa ſamme Maade ſom ð-Runen dannedes af to ᚦ); g-Runen faar ſaaledes ſamme Form ſom lat. X, hvorfor Runeſkriften naturligvis ikke havde Brug, men ſom dog viſtnok har givet Anledning til Dannelſen af den nævnte R. Endelig er lat. Q, der i den ſtaaende Forbindelſe med V paa det nærmeſte indeholdt ſamme Lyd ſom germanſk w, optaget i Runeſkriften i Formen ᚹ ſom Tegn for w. Foruden de nysnævnte Tegn for Spiranterne d og g, der ikke ligefrem udgaa fra lat. Bogſtaver, har Runeſkriften ligeledes uafhængig af det lat. Alphabet dannet et ſærligt Tegn for Ganenaſalen ng, nemlig ◇, der utvivlſomt er fremkommet ved at vende to k-Runer mod hinanden, altſaa efter ſamme Princip ſom Runetegnene for d og g. Den eneſte R., hvis Betydning og Oprindelſe er tvivlſom, er ᛇ. — Den Selvſtændighed, ſom Runeſkriftens Opfinder har lagt for Dagen lige over for det latinſke Grundalphabet ved Dannelſen af de enkelte Tegn, træder endnu ſtærkere frem paa andre Punkter. Ganſke afvigende fra det latinſke Alphabet (ſaa vel ſom fra alle andre Alphabeter) ere Bogſtavernes Orden (efter denne kaldes Runealphabetet Fuþark), deres Inddeling i tre Afdelinger og deres Navne, ſom i Modſætning til de latinſke ere virkelig betydningsfulde Ord i Sproget (ᚠ hed f. Ex. fehu = oldnord. fé, ᚨ hed ansuz = oldnord. áss, oſv.). — Fra førſt af havde Runeſkriften viſtnok ſamme Retning ſom den latinſke Skrift, fra venſtre til højre; men tidlig fik den ved Siden heraf ogſaa Retningen fra højre til venſtre. Ved en Forening af begge diſſe Former opſtod ſenere den ſaakaldte Plov- eller Fureſkrift („Buſtrophedonſkrift"), der efterhaanden kom til at ſpille en ſtor Rolle i de nordiſke Runeindſkrifter. — Goterne og Germanerne paa Faſtlandet have kun efterladt os faa Runemindesmærker og opgav tidlig den gamle Runeſkrift. Hos Goterne indførtes det wulfilanſke Alphabet allerede i det 4de Aarh., og hos Tyſkerne maatte Runeſkriften efterhaanden vige for det latinſke Alphabet. Længere holdt derimod de til England udvandrede germanſke Stammer deres gamle Skrift i Ære. Runealphabetet blev i England forøget med enkelte nye Tegn for ſenere udviklede Lyd, og det benyttedes en Tid lang ſammen med det latinſke, endogſaa paa de ſamme Mindesmærker (f. Ex. Ruthwell-Korſet). — Ingenſteds vare dog Forholdene ſaa gunſtige for Runeſkriften ſom i Norden. Her holdt den ſig ſaa længe i almindelig Brug, at den i Tidernes Løb maatte undergaa mangfoldige Forandringer. Diſſe Forandringer ſtaa for den allerwæſentligſte Del i nøjeſte Forbindelſe med det nordiſke Sprogs Udvikling. Idet nemlig Sproget og ſom Følge deraf ogſaa de gamle Runenavne ændredes, kunde enkelte R. ikke mere bruges i den oprindelige Betydning. De bleve derfor enten opgivne eller Tegn for andre Lyd. Den fællesgermanſke j-Rune hed oprindelig jēra, ſom i Norden allerede paa de ældſte Indſkrifters Tid var blevet jāra; men ſenere ændredes dette Ord videre til āra, ār = oldnord. ár, Aar. Den R., der fra førſt af var Tegn for j, blev derfor ſenere i Norden det almindelige Tegn for a. Samtidig hermed forandrede ogſaa den oprindelige a-Rune ſit Navn og ſin Betydning. Dens ældſte germanſke Navn var ansuz, der i Norden blev ansuʀ, hvoraf oldnord. áss, As, Gud, er udviklet. Førend det n, der oprindelig fandtes efter a, fuldſtændig forſvandt, efterlod det dog længe et Minde, idet a udtaltes med Næſelyd. I Runeindſkrifterne fra den yngre Jernalder er den oprindelige a-Rune derfor bleven Tegn for naſaleret a, medens den oprindelige j-Rune er Tegn for det rene a. Ikke blot Runenavnene, men ogſaa mange af de gamle Runeformer ændredes i Tidens Løb (den gamle k-Rune < blev Y og dette atter ᚴ, j-Runen ᛋ blev gjennem forſkjellige Mellemformer ᛅ, hvorimod den gamle s-Rune ᛊ antog Formen ᛋ, ſom tidligere havde tilhørt j-Runen, oſv.). Hele den Udvikling, ſom Runealphabetet i forſkjellige Retninger har været underkaſtet i Norden, kan ved Hjælp af Mindesmærkerne følges i alle Enkeltheder, ſaaledes ſom det er paaviſt i Wimmers „Runeſkriftens Oprindelſe og Udvikling i Norden" (Kbh. 1874) og iſær i ſamme Forfatters „Die Runenſchrift" (Berlin 1887). En foreløbig Afſlutning naar Udviklingen ved Midten af det 9de Aarh., da vi over hele Norden finde det velbekjendte yngre nordiſke Runealphabet paa 16 Tegn i almindelig Brug. Runerækken har nu antaget følgende Skikkelſe, idet dens 16 Tegn ligeſom den ældre Rækkes 24 ere delte i tre Afdelinger:

1.	ᚠ	ᚢ	ᚦ	ᚬ	ᚱ	ᚴ
	f	u	þ	ą	r	k
2.	ᚼ	ᚾ	ᛁ	ᛅ	ᛋ	
	h	n	i	a	s	
3.	ᛏ	ᛒ	ᛘ	ᛚ	ᛦ	
	t	b	m	l	ʀ	

hvorved bemærkes, at ą er Tegn for det naſalerede a og ʀ for den af z opſtaaede r-Lyd, der var forſkjellig fra det oprindelige r. — At dette Runealphabet udtrykker ſaa fine Lydforſkjelligheder ſom dem mellem de to a- og de to r-Lyd, er altſaa ligefrem begrundet i dets Udvikling af det ældre Alphabet. Men paa andre Punkter frembyde de 16 Tegn naturligvis kun en højſt mangelfuld Betegnelſe for de mange Lyd, ſom paa den Tid fandtes i Nordiſk. Følgen heraf var, at mange Tegn maatte benyttes i forſkjellig Betydning: ᚴ udtrykte ikke blot k, men ogſaa g (baade Muta og Spirant) og ng; ᛅ var Tegn ikke blot for a, men ogſaa for de deraf ved Omlyd udviklede Lyd æ og å og kunde ligeledes bruges for e, oſv. Trangen til en fyldigere Lydbetegnelſe gjorde ſig derfor ogſaa efterhaanden gjældende, og i Slutn. af det 10de Aarh. begyndte man ſporadiſk at danne nye Tegn af de ældre ved Hjælp af et Punkt (de ſaakaldte punkterede eller ſtungne R.). Tidligſt fremtræde ᚵ og ᛂ med Betydning g og e, dannede af ᚴ k og ᛁ i; lidt ſenere optræder ogſaa ᚤ y, dannet af ᚢ u. Denne Forøgelſe af den kortere Runerækkes 16 Tegn blev i længere Tid anſet for tilſtrækkelig. Men ſelvfølgelig gjorde den Trang til en fyldigere Lydbetegnelſe, ſom fra førſt af havde fremkaldt de ſtungne R., ſig ſtedſe mere og mere gjældende. Efterhaanden ſpaltede derfor flere og flere af de gamle Tegn ſig i forſkjellige Former, der hver udtrykte ſin Lyd, og Bevægelſen ſtandſede ikke, førend Runealphabetet var blevet ſaaledes lempet efter det latinſke Alphabet, at det havde faaet ēt Tegn for hvert af de latinſke Bogſtaver. Dette ſkete paa en Tid, da man benyttede det latinſke Alphabet jævnſides med Runealphabetet uden endnu at ville opgive det ſidſte. Kun rent undtagelſesvis anvendtes dette Runealphabet dog i Stedet for det latinſke til ſtørre ſkriftlige Optegnelſer paa Pergament. Det vigtigſte Mindesmærke, der er bevaret af den Art, er det gamle Haandſkrift af ſkaanſke Lov fra Slutn. af det 13de Aarh. i den Arnamagnæanſke Samling. — Vi have hidtil kun dvælet ved R.s Betydning ſom Skrifttegn. Meget tyder imidlertid paa, at de fra førſt af ere blevne benyttede ikke blot ſom Skrifttegn, men ogſaa og maaſke væſentlig ſom magiſke Tegn. Herfor taler ſelve Ordet R., der i de gamle germanſke Sprog ligeſom paa Gotiſk betyder „Hemmelighed", og i Oldnordiſk er rúnar ikke blot Navn paa de gamle Skrifttegn, men har ogſaa Betydningen „Hemmelighed", „hemmelighedsfuld Lære". Af R.s Anvendelſe ſom magiſke Tegn ſynes netop Hovedafvigelſerne mellem Runeſkriften og det latinſke Alphabet at maatte forklares. Denne Brug forudſætter nemlig, at hver R. havde ſit betegnende Navn;

den forklarer, at en enkelt R. (ᛇ) oprindelig maaſke ſlet ikke benyttedes ſom Lydtegn, og heri ligger uden Tvivl ogſaa Grunden til, at de 24 Runetegn i en fra den latinſke Bogſtavorden forſkjellig Rækkefølge indordnedes i 3 Afdelinger med 8 Tegn i hver. At R.s magiſke Brug er ældgammel, fremgaar i hvert Fald med Sikkerhed af den Omſtændighed, at vi blandt de allerældſte Indſkrifter med R. finde et forholdsvis ſtort Antal, hvor Indſkrifternes magiſke Betydning er utvivlſom, ſaaledes Runepilene fra Nydam Moſe, Slangebilledet fra Lindholm Moſe oſv. At vi her virkelig have R. med magiſk Betydning, beſtyrkes yderligere ved udtrykkelige literære Vidnesbyrd fra langt ſenere Tid. Den Maade, hvorpaa Odin i Eddadigtene fremſtilles ſom R.s Opfinder, er et ſlaaende Udtryk for den hemmelighedsfulde Magt, ſom man fra gammel Tid har tilſkrevet R., og om den betydningsfulde Rolle, ſom de have ſpillet i Norden til magiſk Brug, aflægger Literaturen lige fra Eddadigtene til vore Folkeviſer utallige Vidnesbyrd. — En for Norden ejendommelig Anvendelſe fik R. tidlig ved at benyttes til Indſkrifter paa de ſaakaldte **Runeſtene**, d. e. Stene, rejſte til Minde om Afdøde.. Allerede i Bronzealderen var den Skik at rejſe Mindeſtene (Bautaſtene) efter de døde almindelig. Da Runeſkriften i Jærnalderen udbredtes over Norden, maatte det ligge nær at forſyne de indſkriftløſe Bautaſtene med en kort Indſkrift, der angav den dødes Navn og ofte tillige Navnet paa den Ven eller Frænde, ſom havde rejſt Mindesmærket. Stene med de ældre R. kjendes dog kun fra Norge og Sverige, ikke fra Danmark, ſom ellers har de ældſte Indſkrifter med disſe R. Ved Siden af Runeſtenene vedblev man imidlertid at bruge Bautaſtene uden Indſkrift, og i et langt Tidsrum ſynes Runeſtenene ſaa at ſige atter helt at være vegne for Bautaſtenene. Medens nemlig et forholdsvis ſtort Antal norſke og ſvenſke Runeſtene fra det 6te til Midten af det 7de Aarh. ere bevarede, optræde de kun ganſke enkeltvis fra Midten af det 7de til Beg. af det 9de Aarh. Fra den Tid træffe vi atter Runeſtene i ſtørre Antal; men det er nu ikke længer ſom tidligere i Norge og Sverige, men i Danmark. Her møde vi nemlig i Beg. af det 9de Aarh. de ældſte kjendte Runeſtene med den kortere Runerække (en ſkaanſk Sten fra Örja, de ſjællandſke Stene fra Kallerup og Snoldelev, de fynſke fra Helnæs og Flemløſe). Af danſke Runeſtene fra den følgende Tid maa Glavendrup-Stenen fra Fyn og Tryggevælde-Stenen fra Sjælland ſærlig fremhæves baade paa Grund af deres Alder (omtr. 900) og deres lange og mærkelige Indſkrifter. Det ſtørſte Antal danſke Runeſtene tilhører det 10de Aarh., og blandt disſe have naturligvis de ſaa hiſtoriſke Mindesmærker ſærlig Interesſe, navnlig Jellinge-Stenene (den mindre, rejſt af Gorm efter Thyre Danebod, omtr. 930; den ſtørre, rejſt af Harald efter Gorm og Thyre, omtr. 980), de to ſlesvigſke Stene fra Vedelſpang (rejſte af Asfrid efter hendes og Gnupas Søn Kong Sigtryg, Midten af 10de Aarh.) og Danevirke-Stenen (rejſt af Svend Tveſkjæg, omtr. 1000). For Danmarks Vedkommende ender den egentlige Runeſtensperiode midt i det 11te Aarh. I Sverige falder den noget ſenere, i hele det 11te Aarh.; men den fortſættes her i enkelte Egne (ſærlig paa Gulland) langt ned i Middelalderen. Efter Danmark og Sverige følger endelig Norge. — Medens ſelve Runeſkriften under ſin Udvikling i alt væſentligt har holdt Skridt over hele Norden, er Forholdet altſaa et ganſke andet, naar Talen er om dens Anvendelſe til Indſkrifter paa Runeſtenene. Her ere de nordiſke Lande gaaede hvert ſin Vej, og den egentlige Runeſtensperiode tilhører i hvert af dem en forſkjellig Tid, ligeſom der i dette Punkt inden for hvert Land i høj Grad gjør ſig provinſielle Ejendommeligheder gjældende. Medens ſaaledes den gamle danſke Provins Skaane i det hele taget ſlutter ſig til det øvrige Danmark, indtager Bornholm en ſærlig Stilling, idet de mange Runeſtene paa denne Ø netop tilhøre den Periode, da man i det øvrige Danmark var paa Veje til at opgive denne Skik, hvorimod intet bornholmſk Runemindesmærke kan føres tilbage til det 10de Aarh. (L. W.)

Rung, Henrik, danſk Componiſt, f. 3 Marts 1807 i Kjøbenh., kom 1816 til Næſtved, hvor han fik lidt Undervisning paa Violin og Guitar. Det ſidſte Inſtrument ſynes han at have haft Forkjærlighed for, thi han naaede ſenere i Kjøbenhavn at behandle det virtuosmæsſig, og han vandt derved en Velynder i Theaterchefen, Overhofmarſchal Hauch, ſom fik ham anſat ſom Elev paa Contrabas i det kongel. Capel og 1834 forfremmet til Capelmuſicus. Organiſt Heger og navnlig Prof. L. Zinck vare hans Lærere i Muſiktheori, og Weyſe efterſaa af og til hans Arbejder. 1837 traadte han førſte Gang frem for Offentligheden ſom Componiſt med Muſiken til Dramaet „Svend Dyrings Hus", der vakte ſaa ſtor Opſigt, at han ſ. A. fik Stipendium til en Rejſe i Udlandet, der varede i 3 Aar. I Italien ſyslede han ivrig med den gammelitalienſke kirkelige og verdslige Muſik, i Paris lagde han ſig efter Sangkunſtens Theori, og begge disſe Studier anvendte han efter ſin Hjemkomſt i det praktiſke Liv, navnlig ſom Dirigent for Cæciliaforeningen (fra 1851) og ſom Syngemeſter ved det kongel. Theater (fra 1842). I den ſidſtnævnte Stilling uddannede han mange og dygtige Elever, deriblandt ſin Huſtru, **Pauline R.**, født Lichtenſtein, f. 1818, 1838—57 Operaſangerinde ved det kongel. Theater, og ſin Datter, Fru **Sophie Keller** (ſ. d. A.), Fruerne Gerlach, Liebe, Riiſe; og Sangeren R. Simonſen; det nære Forhold, hvori han ſtod til Theatret, medførte tillige, at den dramatiſke Muſik udgjør en væſentlig Del af hans Compoſitioner. Han ſkrev ſaaledes 8 Syngeſtykker og Operaer, af hvilke „Stormen paa Kjøbenhavn" vandt meget Biſald, og desuden Muſik til en Mængde Skueſpil. Som Romancecomponiſt var han ligeledes frugtbar, og blandt hans Sange ere ikke ſaa ved deres hjemlige og tiltalende Melodiøſitet blevne Folkeſange, ſaaſom „Hr. Peder", „Modersmaalet", „Surre", „Hjemve" o. fl. For Muſikforeningen, det ſkandinaviſke Selſkabs Sangforening og Cæciliaforeningen ſkrev han forſkjellige mindre og ſtørre Vocalcompoſitioner.

Efter Gades Opfordring gik han ind i Muſikforeningens Adminiſtration, hvoraf han dog et Aarstid ſenere udtraadte. Aaret efter ſtiftede han Cæciliaforeningen, for hvilken han virkede med uſvækket Intereſſe indtil ſin Død 12 Dec. 1871. — Hans Søn, **Frederik R.**, f. 14 Juni 1854 i Kjøbenhavn, fik fra ſin tidlige Barndom en alſidig muſikalſk Uddannelſe, overtog 1877 Ledelſen af Cæciliaforeningen og blev 1885 „Muſikdirigent" (2den Capelmeſter) ved det kongel. Theater. Han har componeret et ſtort Antal Sange med Claver, nogle Claverſtykker, en Orcheſterſuite i gammel Stil, en Strygekvartet (op. 30, 1888), Muſik til Balletten „Aditi", til „Pharaos Ring" af Molbech, en Opera i to Akter, „Det hemmelige Selſkab", med Text af Sophus Bauditz, opført paa det kongel. Theater 1888, m. m. — En anden Søn, **Georg Adolph R.**, f. 9 Sept. 1845 i Kjøbenhavn, blev Student 1864, men traadte derefter ind i Hæren, blev Secondlieutenant 1867, gjennemgik Officersſkolen 1868—70, men maatte ſnart efter af Helbredshenſyn tage ſin Afſked; 1882 udnævntes han til Capitain i Artilleriets Forſtærkning. Da det danſke meteorol. Inſt. oprettedes 1872, blev R. Aſſiſtent ved ſamme og 1883 Underbeſtyrer. I denne Stilling har han indlagt ſig ſtore Fortjeneſter ved Conſtructionen af meteorologiſke Inſtrumenter, ſærlig ſaadanne, ſom automatiſk optegne de forſkjellige meteor. Elementer (Lufttrykket, Temperaturen, Vindſtyrken, Regnmængden oſv.); en Afhandling herom blev optagen i Videnſk. Selſk. Skrifter 1885 og belønnet med Selſkabets Sølvmedaille; ſamme Aar fik han Guldmedaille ved den internat. Udſtilling af Opfindelſer i London. R.s Navn er end videre knyttet til forſkjellige praktiſke Opfindelſer ſom Reautographien, Sinusvægten, en Vandhenter og den pneumatiſke Rotationsindicator, der fik Guldmedaille i Paris 1888.

Rungſted, Fiſkerleje i det nordøſtlige Sjælland, ſmukt beliggende ved Sundet midt imellem Kjøbenhavn og Helſingør, lige over for Hven (Frederiksborg Amt, Hirſchholm Sogn), bekjendt ved Ewalds Ophold; en Høj i den til Kroen hørende Have kaldes „Ewalds Høj". Dampſkibsforbindelſe langs Kyſten. Yndet Sommeropholdsſted for Kjøbenhavnerne.

Runing, et Arbejde, ſom Klæde o. desl. underkaſtes efter Valkningen, og ſom tilſigter paa Retten at rede det Lag af Uldtaver, der ved dette Arbejde ere traadte ud af Garnene og have haget ſig faſt i hinanden, ſaaledes at de kunne danne en Luv. Foretages i Regelen med Karteboller, anbragte paa Kartekryds ell. paa Kartemaſkinens Valſer; kun til grove Varer, f. Ex. Sengetæpper, kan man nøjes med „Strygere", ligeſom Haandkarter med Jærntænder.

Runkelroe, ſ. Bede. R. har i de bedre Egne af Landet fundet en betydelig Udbredelſe ſom Foderplante, da den har viſt ſig haardførere og mindre udſat for Inſekternes Angreb end Rutabaga og Turnips.

Runø, en lille Ø i Rigabugten, hører til det ruſſiſke Gouv. Lifland. Dens Beboere ere af ſvenſk Herkomſt. Fyrtaarn.

Ruotſinſalmi, Fæſtning i Storfyrſtend. Finland paa en Ø i den finſke Bugt uden for Kymeneflodens Munding, med Krigshavn og Værft.

Rupee [pī], Sølvmønt i Calcutta af Finhed 11 Ounces (916⅔ Tuſendedele), af Vægt 1 ɔ: oſtind. Tola eller 11,6638 Gram, i Værdi lig 1 Kr. 71 Øre. 1 R. deles i 16 Annas à 16 Pice. Denne R. kaldes Compagni-R. til Forſkjel fra den ældre Sicca-R., der i Værdi var $\frac{16}{15}$ af den nuværende eller lig 1 Kr. 82 Øre. 1000 Mill. R. kaldes Mas-R., 10 Mill. Crore-R., 2½ Mill. Areb og 100,000 Lac-R.

Rüpelmonde, Flække i den belgiſke Prov. Øſtflandern ved Floden Rupels Udløb i Schelde, 2 M. ſ. v. for Antwerpen, med 3,000 I., ſtor Teglbrænderier og Rebſlagerier. Geographen Gerh. Mercators Fødeby.

Rupert (Rudbert, Ruprecht, Hrodbert), den hellige, Bayerns Apoſtel, f. ved Midten af 7de Aarh., af frankiſk Kongeſlægt, var Biſkop i Worms, da han blev indkaldt til Bayern af Hertug Theodor II, ſom lod ſig døbe af ham 696. R. vedblev at virke ſom Miſſionær langs Donau og ſtiftede Biſpedømmet Salzburg, hvor han døde 27 Marts 717. Hans Dødsdag er hans Mindedag. Til Ære for ham ſtiftede Ærkebiſkop Johan Ernſt af Salzburg 1701 Rupertus-Ordenen, ſom blev ophævet 1812.

Ruppius, Otto, tyſk Novelliſt, f. 1819 i Glauchau i Sachſen, førte et meget omſkiftende Liv, var Handelslærling, dernæſt Soldat, ſaa Boghandler og Journaliſt i Berlin, hvorfra han 1848 for at undgaa en ham idømt Fængſelsſtraf for Preſſeforſeelſe flygtede til Amerika; her var han først omrejſende Orcheſterdirigent, ſenere Redacteur af forſkjellige tyſke Blade, indtil han 1861 ſøgte tilbage til Tyſkland, hvor han levede i Leipzig og Berlin ſom Journaliſt og Forfatter; d. 1864. Af hans Romaner og Noveller give de fleſte og bedſte farverige Skildringer af det amerikanſke, ſærlig det tyſk-amerikanſke Liv; ſaaledes „Der Pedlar" (1857, 5te Opl. 1874) og dens Fortſættelſe „Das Vermächtnis des Pedlars" (1859, 5te Opl. 1874), „Der Prairieteufel" (1861), „Genrebilder" (1861), „Im Weſten" (1862) o. fl. Hans „Geſammelte Werke" udkom 1874 i 6 Bd.

Ruprecht af Pfalz, kaldet „**Klemm**" (Clemens d. milde), Kurfyrſte af Pfalz og 1400—10 tyſk Modkonge mod Wenzel, ældſte Søn af Kurfyrſt R. II, f. 5 Maj 1352, fulgte ſin Fader i Kurværdigheden 1398 og blev 1400 paa Kurdagen i Renſe af Mainz, Köln og Sachſen valgt til Konge i den afſatte Wenzels Sted, men formaaede ikke at ſkaffe ſit Valg almindelig Anerkjendelſe. Han døde 18 Maj 1410. — R., Prins, tredje Søn af Kurfyrſt Frederik V af Pfalz og den engelſke Prinſeſſe Eliſabeth, f. 1619 i Prag, kæmpede i Trediveaarskrigen mod de kejſerlige og ſenere for ſin Onkel, den engelſke Konge Carl I, imod Parlamentstropperne og blev Hertug af Cumberland, førte efter Kongens Henrettelſe med en Del af Flaaden en Kaperkrig mod England, men reddede ſig til ſidſt med ſine Skibe til Frankrig 1654. Efter Reſtaurationen 1660 blev han overvældet med Gunſt og Værdigheder af ſin Fætter Kongen, udnævntes til engelſk Admiral og døde ugift ſom Gouverneur i Windſor 1682. Han gjorde forſkjellige Opfindelſer i Chemi og Phyſik (jvfr. Prinsmetal) og arbejdede med Held Mezzotintemaneren.

Ruptūr, Briſtning, i Lægevidenſk. Sønderrivning af Legemets bløde Dele og Organer ſom Følge af en altfor ſtærk Udſpænding af deres Væv eller en ſygelig Skjørhed af dette, f. Ex. R. af Mellemkjødet under Fødſlen, R. af Urinblæren ved Forhindring for Urinens Udtømmelſe af den, R. af Muſkelfibre ved ſtærk Anſtrængelſe, R. af Mave og Tarm ved Saar i disſe oſv.

Rur, ſ. **Rankefødder.**

Rurik, Hrørekr, Stifteren af det rusſiſke Rige, en Varæg rimeligvis fra Sverige, ſom indkaldt af de finſke og ſlaviſke Folk omkring Ladoga Søen tillige med ſine Brødre Sineus og Truvor drog over Øſterſøen og underlagde ſig disſe Egne. Snart udvidede han ſin Magt mod Øſt og Syd, idet han gjorde de der boende Folk ſkatſkyldige. 862 tog han ſit Sæde i Novgorod og ſtyrede herfra de undertvungne Lande ſom Eneherſker efter ſine Brødres Død indtil ſin Død c. 880. Hans Slægt regerede i Rusland i mere end 700 Aar, indtil 1598, og endnu er der i Rusland fyrſtelige Familier, ſom nedlede deres Herkomſt fra R.

Rus, ſ. **Depoſition.** **Rusaar**, det førſte Studenteraar.

Rus, Broder, er Navnet paa Hovedperſonen i et højtyſk, plattyſk og danſk Digt om Djævelen, der under dette falſke Navn ſkaffede ſig Adgang til Esrom Kloſter og der ſom Køgemeſter bibragte Abbeden og Munkene Sans for Kjødets Nydelſe og ſaaledes modnede dem for Helvede, indtil han manedes bort og flygtede til England. Det gamle danſke Digt er fra 1555 til vore Dage udkommet i 9 Udgaver, den nyeſte ved Chr. Bruun. Æmnet er i den nyeſte Tid (1888) blevet udformet til et Skueſpil af Einar Chriſtianſen.

Rūscus, en i Middelhavslandene og paa de canariſke Øer vildtvoxende Slægt af Convalfamilien, udmærket ved ſine ejendommelige, brede og bladlignende Grene (Bladgrene, Cladodier), der fremkomme i Hjørnet af de ſmaa, ſkælagtige egentlige Blade og bære ſmaa, gulhvide Blomſter i Randen eller midt paa Fladen.

Ruſe, ſ. **Fiſkeri.**

Ruſe, Henrik, ſ. **Ryſenſten.**

Ruſkle, norſk, d. ſ. ſ. Hork.

Ruſkning, Hørrens og Hampens Høſtning, beſtaar i en Oprykning med Rode. Hørren ruſkes i Regelen, naar Frøet er modent; men Taven bliver langt finere, naar R. foretages tidligere, og Frøet kan meget godt eftermodnes. Hamp ruſkes undertiden paa ēn Gang, ligeledes naar Frøet paa Hunplanten er modent; men da er Taven paa Hanplanten (Gallehampen), ſom kan give baade den meſte og den bedſte Hamp, bleven ſtrid, og denne bør derfor ruſkes (galles) ſtrax efter Befrugtningen, medens Hunplanten bliver ſtaaende til Modning.

Rusland, et Kejſerdømme, der indtager den nordlige Del af Europa og Aſien ø. for Norge og Sverige, den bottniſke Bugt, Øſterſøen, Tyſkland, Øſterrig og Rumænien indtil det ſtore Ocean, mod N. omgivet af det nordlige Ishav og mod S. af det ſorte Hav, det tyrkiſke Aſien, Perſien, det aſiatiſke Højland og China. Det beſtaar af følgende Hoveddele:

	□ M.	Befolkn. 1885.
Det egtl. Rusland med Polen	91,103	86,153,000
Finland	6,786	2,203,000
Kaukaſus	8,585	6,654,000
Det transkaſpiſke Gebet	10,023	430,000
Centralaſien	55,087	5,202,000
Sibirien	226,941	4,143,000
Aral Søen	1,217	„
Det kaſpiſke Hav	7,981	„
	407,728	104,785,000

Trods den tilſyneladende Nøjagtighed i disſe efter Gothakalenderen angivne Talſtørrelſer er det en Selvfølge, at de ſaa vel for Arealernes ſom for Folkemængdens Vedkommende ikke ere ſaa nøjagtige ſom de ſtatiſtiſke Angivelſer for de mere fremſkredne Stater. Nærværende Artikel vil væſentlig kun behandle det egentlige eller europæiſke Rusland med Polen, da Rigets øvrige Beſtanddele ere behandlede i egne Artikler. De Grænſer, inden for hvilke R. her opſtilles, ere mod N. det nordl. Ishav, mod V. det nordl. Norge, Finland, Øſterſøen, Tyſkland, Øſterrig og Rumænien, mod S. det ſorte Hav og en Linje fra det aſovſke Hav langs Floden Jeja og Mangtſchindſænkningen til Floden Kumas Udløb i det kaſpiſke Hav. Mod Ø. gaar Grænſen veſt for Floden Urals Delta mod N. N. V. til 51° n. Br., hvor den bøjer mod Ø. langs Uralflodens øvre Løb ſyd om Ural Bjærgene. Øſt for Bjærgkjæden fjærner den ſig mod Ø. til en Afſtand fra denne af over 40 Mil, hvorefter den atter under 62° n. Br. falder ſammen med denne indtil den til ſidſt følger Kara Floden til dens Udløb i det kariſke Hav. Inden for disſe Grænſer deles R. i følgende Gouvernementer, hvoraf de tidligere polſke ere mærkede med *)

	□ M.	Befolkn.
Archangel	15,593	318,400
Aſtrachan	4,296	790,900
Besſarabien	829	1,369,100
Charkov	990	2,224,700
Cherſon	1,295	1,902,200
Dongebetet	2,911	1,493,100
Eſtland	368	380,900
Grodno	702	1,256,900
Jaroslav	647	1,095,800
Jekaterinoslav	1,230	1,696,400
Kaliſch*)	217	784,900
Kaluga	562	1,156,600
Kaſan	1,157	1,998,000
Kielce*)	183	643,600
Kijev	926	2,492,100
Koſtroma	1,538	1,290,400
Kovno	738	1,461,500
Kurland	496	649,000
Kurſk	844	2,120,300
Lifland	854	1,186,600
Lomſcha*)	220	563,600
Lublin*)	306	882,600
Minſk	1,660	1,591,800
Mohilev	873	1,170,500
Moſkva	605	2,161,900
At overføre....	40,040	32,676,800

Overført....	40,040	32,676,800
Niſchnij-Novgorod ..	931	1,434,300
Novgorod	2,222	1,144,900
Olonets............	2,702	327,000
Orel	849	1,918,300
Orenburg	3,472	1,198,400
Penſa	705	1,402,900
Perm	6,031	2,593,400
Piotrkov*)	222	865,800
Plock*)	198	557,000
Podolien...........	763	2,302,500
Poltava............	906	2,520,900
Pſkov..............	803	917,300
Radom*)...........	224	657,900
Rjæſan	765	1,737,500
St. Petersborg	977	1,618,600
Siedlce*)	260	630,200
Smolenſk	1,019	1,218,100
Samara	2,743	2,305,500
Saratov	1,534	2,134,900
Simbirſk...........	899	1,481,800
Suvalki............	228	613,600
Tambov	1,209	2,519,700
Taurien	1,154	940,500
Tſchernigov	952	1,996,200
Tula	562	1,860,000
Tver	1,186	1,646,700
Ufa	2,216	1,793,300
Warſchau*).........	264	1,345,900
Vjatka.............	2,781	2,774,100
Vilna	772	1,223,300
Vitebſk	820	1,201,200
Vladimir...........	887	1,359,300
Volhynien	1,805	2,096,500
Vologda	7,314	1,172,300
Voroneſch.....	1,197	2,466,000
	91,112	86,152,600

altſaa pr. □ M. 946 Indbyggere. Medregnes det aſovſke Hav, der er c. 680 □ M., bliver det hele Areal 91,792 □ M.

Naturbeſkaffenhed. Ruslands Faſtland ligger imellem 44°,5 og 69°,7 n. Br. og mellem 35°,2 og 82°,7 ø. L. De betydeligſte **Øer**, ſom høre hertil, ere **Kolgujev**, **Baigatſch** og **Novaja-Zemlja** i det nordl Ishav og **Dagø** og **Øſel** i Øſterſøen. Kyſtudviklingen er i Forhold til Landmaſſen kun ringe, og dens Betydning bliver endnu mindre ved at de nordlige Farvande og ſelv Øſterſøhavnene en ſtor Del af Aaret ſpærres af Is. Blandt de talrige Bugter ere de vigtigſte: mod N. det kariſke Hav, Petſchora-Flodens Munding, Tſcheſch Bugten, det hvide Hav med Bugterne Meſen, Archangel, Onega og Kandalax; mod V. danner Øſterſøen den finſke Bugt og Riga Bugten med Pernau Bugten, mod S. ved det ſorte Hav er Dnjeſtrs og Dnjeprs Liman og paa Krim det døde Hav eller Karkinit Bugten tillige med Kalamita Bugten paa Veſtſiden, den lille Balaklava Bugt og Kaffa Bugten paa Sydſiden, det aſovſke Hav med Arabat Bugten og det raadne Hav ell. Sivaſch paa Øſtſiden. Det aſovſke Hav danner desuden en Mængde mindre Bugter. R. optager ſtørſte Delen af af den ſtore øſteuropæiſke Slette. De eneſte **Bjærge** i denne mægtige Landmaſſe ere **Ural Bjærgene** yderſt mod Ø., de **tauriſke Bjærge** paa Krim og **Udløbere af Karpatherne** i det ſydlige Polen og Gouv. Volhynien og Podolien. Uden for diſſe Bjærge naa kun faa Punkter en Højde af 1,000 F., ſaaledes **Valdai Plateauet** i den ſydlige Del af Gouv. Novgorod (Popova Gora, c. 1,100 F.) og Landet langs Volgas højre Bred mellem 48° og 53° n. Br., der har Punkter af omtr. ſamme Højde. Floderne høre til 4 forſkjellige Syſtemer og bidrage betydelig til at fremme Samfærdſelen. Til det hvide Hav flyde **Kara**, **Petſchora**, **Meſen**, **Dvina**, **Onega** og mange mindre; til Øſterſøen flyde **Torneå**, **Neva**, **Narova**, **Pernau**-, **Düna**, **Aa**, **Windau**, **Njemen** og **Weichſel**; til det ſorte og det aſovſke Hav **Pruth**, **Donaus** Nordarm, **Dnjeſtr**, **Bug**, **Dnjepr** og **Don**; til det kaſpiſke Hav **Kuma**, **Volga** og **Ural**. Antallet af Søer er meget ſtort og deriblandt flere forholdsvis ſtore. De mærkeligſte af diſſe ere: **Ladoga** paa Grænſen af Finland (c. 330 □ M.); den modtager Afløbet fra **Ilmen** (c. 16 □ M.) og **Onega** og fra Saima i Finland og har ſelv gjennem Neva Afløb til Øſterſøen; **Onega** (c. 230 □ M.) modtager Afløbet fra **Vygo**, **Sego** og **Vodl**. **Peipus** med **Pſkov Søen** (c. 66 □ M.) har gjennem Narova Afløb til den finſke Bugt og tillige ved Embach Afløb til Søen **Virtsjærv** (c. 5 □ M.), der gjennem Pernau har Afløb til Riga Bugten; **Bjelo Oſero** (c. 20 □ M.) og **Voſche** (c. 8 □ M.) i Gouv. Novgorod foruden en ſtor Mængde mindre. Mod S. og S. Ø. findes flere Saltſøer, af hvilke den ſtørſte er **Elton** i Gouv. Aſtrachan. R.s Floder og Søer ere ſatte i Forbindelſe med hinanden ved et udſtrakt **Kanalſyſtem**, oprindelig paabegyndt af Peter d. ſtore, der muliggjør en Sejlforbindelſe mellem det hvide Hav, Øſterſøen, det ſorte og det kaſpiſke Hav. **Klimaet** har udpræget Faſtlandscharakter og bliver ſtrængere, efter ſom man rykker mod Ø. Aarets Middelvarme er under ſamme Bredde betydelig lavere end i Veſteuropa. I Kjøbenhavn og Moſkva er ſaaledes Aarets Middelvarme henholdsvis 7°,4 og 3°,4 og Vintertemperaturen ÷ 0°,3 og ÷ 9°,2, medens Sommertemperaturen er 15°,9 og 18°,1. Med Henſyn til klimatiſke og Dyrkningsforhold kan Landet i Almindel. deles i 4 Bælter: 1) Polarbæltet n. for 67° n. Br. med froſſen Jordbund ſtørſte Delen af Aaret og om Sommeren delvis et ufremkommeligt Morads. 2) Det kolde Bælte mellem 57° og 67° n. Br. med mager og let Jordbund, dels ſtærkt ſkovbevoxet og dels med ſtore Eng- og Moſeſtrækninger. Kornavlen er kun ſikker til 60° n. Br., hvorvel den ogſaa drives paa højere Bredder. 3) Det tempererede Bælte mellem 50° og 57° n. Br., væſentlig beſtaaende af udſtrakte, bølgeformede Sletter, der ere de rigeſte Kornegne, men ogſaa mod N. have udſtrakte Skove. Mod V. i Gouv. Minſk og Volhynien omkring Pripet og dens Bifloder er udſtrakte Morads. 4) Det varme Bælte ſ. for 50° n. Br., flad og ſkovløſt, frugtbart mod V., men mod Ø. dannende ſtore, ufrugtbare Stepper, der i Gouv. Saratov og Aſtrachan gaa over til Ørken.

agtige Saltſtepper. — Landbruget er den ruſſiſke Befolknings Hovederhverv, men det ſtaar dog endnu paa et temmelig lavt Trin. De vigtigſte Kornſorter ere Rug, Hvede, Byg og Havre, der mod Syd delvis afløſes af Hirſe og endnu ſydligere af Majs. Kornudførſelen er viſtnok betydelig, men, da Gjennemſnitshøſten kun afgiver 3 à 4 Fold, langt fra ſaa ſtor, ſom man ſkulde antage. Værdien af Kornudførſelen udgjorde i Aarene 1882—85 henholdsvis i Mill. Kr. 907,2, 988,7, 887,0 og 800,1. Foruden de nævnte Kornſorter og Kartofler dyrkes i ſtor Udſtrækning Hør, Hamp, Tobak, Humle og Sukkerroer i det tempererede Bælte. Her dyrkes ogſaa i Mængde vor ſædvanlige Træfrugt, medens de finere Sorter, ſom Ferſkener, Aprikoſer og Kaſtanier, ſamt Vin dyrkes længere mod S. De ſtore Skove ere alt omtalte i det foregaaende, men i de for Kornavlen ſkikkede Egne ere efterhaanden ſtore Strækninger ryddede for at give Plads for denne. Kvægavlen indtager i de egentlige Korndiſtricter kun den anden Plads i Landbruget, men uden for disſe den førſte. En nøjagtig Opgivelſe af Kvægholdets Størrelſe haves ikke ſenere end 1872, men man tager ikke fejl ved at ſætte det forholdsvis betydelig ſtørre end i det øvrige Europa. Foruden Heſte, Hornkvæg og Faar holdes i de nordlige Egne en Mængde Rensdyr og i de ſydlige et temmelig ſtort Antal Kameler. Af Faarene ere over 20 pCt. af forædlede Racer. Heſteavlen drives navnlig af Steppebeboerne, men ogſaa omfattende Regeringsſtutterier ſørge for dens Fremme. Af ſtor Betydning er Bi- og Silkeavlen, den ſidſte iſær i de i de ſydlige Egne etablerede tyſke og ſchweizerſke Kolonier. Fiſkeriet drives ſtærkt i Floder og Søer, navnlig i Volga og det kaſpiſke Hav. Jagten giver navnlig i de nordlige Egne et ſtort Udbytte af Bjørne, Ulve, Grævlinger, Ræve, Harer, Fuglevildt og Sæler. — R. har ſtor Rigdom paa Mineralprodukter. Af ædle Metaller findes dog det meſte i Sibirien; i det europæiſke R. kan den aarlige Guldproduktion anſlaas til 20,000 à 25,000 Pd. (i Sibirien over det tredobbelte). Jærnproduktionen er henved 8 Mill. Centner, Sten- og Brunkul henimod 60 Mill. Centner og Salt c. 15 Mill. Centner. I Ural findes foruden Ædelſtene en Mængde værdifulde Stenarter, Malachit, Porphyr, Marmor og Granit. Antallet af Mineralkilder er meget ſtort, og flere af dem ere ſtærkt benyttede Curſteder. Induſtrien er forholdsvis meget udviklet, den ſtore Induſtri dog ikke ſaa meget i Byerne ſom paa Landet. Hoveddiſtricterne for Fabrikinduſtrien ere Gouv. Moſkva, Niſchnij-Novgorod, St. Petersborg, Vladimir, Kurſk, Tula, Kaluga, Kaſan, Kijev og Aſtrachan. De vigtigſte Induſtrifrembringelſer ere Bomuldsgarn og Bomuldstøjer, Hør- og Hampelærreder, Klæde og lettere Uldſtoffer, Silkevarer, Kryſtal-, Glas-, Porcelæn- og Fajencevarer, Papir, Lim, Stivelſe, Lys, alle Slags Metalvarer, Roeſukker og Brændevin. Skibsbyggeri og de dermed beſlægtede Virkſomheder drives i ſtor Udſtrækning ſaa vel i Kyſtſtæderne ſom langs Floderne. Handelen har et meget betydeligt Omfang og er i de ſeneſte 30 Aar tiltaget meget, men kan ved et Landomraade af ſaadant Omfang paa ingen Maade bedømmes blot efter Ind- og Udførſelen over Grænſen. Medens dette til Dels gjælder om Handelsomſætningen i alle ſtørre Lande, har det her ſaa meget ſtørre Betydning, ſom den ſtore Udſtrækning ſaa vel fra N. mod S. ſom fra V. mod Ø. bevirker, at Produktionsforholdet i de forſkjellige Landsdele er yderſt forſkjelligt og derfor nødvendiggjør en ſtorartet indenrigſk Vareførſel. Efter ſom Jærnbanelinjerne og Flodſkibsfarten ere udviklede, er naturligvis denne Vareførſel ſtærkt tiltagen. Hosfølgende gives en Overſigt over Handelsomſætningen med de vigtigſte Lande for det aarlige Gjennemſnit af Toaarene 1866—67 og 1884—85, Værdien angiven i Mill. Kroner.

	Indførſel fra		Udførſel til	
	1866-67	1884-85	1866-67	1884-85
Storbritannien	192,4	314,9	299,3	445,8
Tyſkland......	231,1	457,1	84,4	464,8
Frankrig......	35,4	48,1	49,8	119,0
Øſterr.-Ungarn	30,8	61,1	19,0	85,6
Holland......	22,1	16,0	17,9	118,9
Tyrkiet......	14,6	37,9	21,6	41,3
Italien......	11,9	26,1	18,9	64,8
Sverige-Norge	?	16,1	?	53,1
Danmark.....	?	4,5	?	27,8
Foren. Stater..	9,8	97,8	3,9	2,3
Andre Lande..	71,0	309,4	65,4	195,1
I alt....	618,6	1,388,7	574,9	1,612,3

Det ſes heraf, at i mindre end 20 Aar er Indførſelen ſtegen til over det dobbelte og Udførſelen til næſten det tredobbelte. Denne Bevægelſe har vedvaret længe, ſom følgende Overſigt viſer:

Aarsgjennemſnit	Indførſel Mill. Kr.	Udførſel Mill. Kr.
1848—52.........	232,1	247,6
1856—60.........	364,0	429,3
1861—65.........	395,6	476,8

De her angivne Tal ere de officielle Værdier, der til Sammenligning med de ovenfor ſtaaende maa forøges med omtr. en Fjerdedel.

Til Oplysning om Handelsvejene gives her en Overſigt over den aarlige Værdi af Omſætningen for Toaaret 1884—85 i Mill. Kr.:

	Indførſel	Udførſel
Øſterſøhavne (uden Finland)	505	530
Landgrænſen..............	517	408
Sydlige Havne..	213	531
Hvide Havs Havne........	3	21
Den europæiſke Grænſe....	1,238	1,498
Den finſke Grænſe	43	45
Den aſiatiſke Grænſe	109	69
I alt c......	1,390	1,612

Endelig ſkal endnu gives en Overſigt over Hovedartiklerne i Aars Ind- og Udførſelen for 1884—85, Værdien i Mill. Kr.:

	Indførſ.	Udførſel
Over den europ. Grænſe:		
Kornvarer	10,5	843,4
Drikkevarer	48,2	20,0
Te og Kaffe	146,0	0,2
Frugt og Grøntſager	35,1	2,8
Andet	66,7	65,2
Fortæringsgjenſtande	306,5	931,6
Stenkul	44,0	0,0
Metaller	80,3	4,3
Hørfrø	„	57,9
Skind, Huder og Pelsv.	35,8	21,8
Spindeſtoffer og Garn	309,3	253,9
Tømmer og Træ	8,1	88,0
Farver	53,2	0,3
Andre Varer	162,8	79,3
Raaſtoffer og Halvfabrik.	693,5	505,9
Forſkjellige Fabrikater	287,9	20,3
Dyr	1,5	39,8
I alt	1,239,4	1,497,6
Over den finſke Grænſe	42,5	45,4
Over den aſiat. Grænſe	108,9	69,2
Total Handel ov. Grænſen	1,890,8	1,612,2
Ædle Metaller	16,0	19,8

Skibsfarten 1885.

Udenrigſk Fart:

Havne	Ankomne			Afgaaede		
	med Ladning	i Ballaſt	I alt	med Ladning	i Ballaſt	I alt
Hvide Hav	299	328	627	633	1	634
Øſterſøen	3,528	2,305	5,833	5,361	508	5,869
Sorte og aſovſke Hav	1,862	3,154	5,016	4,227	777	5,004
Kaſpiſke Hav	1,367	101	1,468	1,284	148	1,432
I alt	7,056	5,888	12,944	11,505	1,434	12,939
Deraf Dampſkibe	4,425	3,675	8,100	7,167	963	8,180

Af de indgaaede Skibe vare 2,837 ruſſiſke, 8,063 engelſke, 1,671 tyſke, 1,448 ſvenſk-norſke, 971 græſke, 919 danſke, 778 øſterrigſke, 58 tyrkiſke, 200 hollandſke. Handelsflaaden udgjorde 1884 4,411 Sejlſkibe af 401,340 Tons og 879 Dampſkibe af 99,214 Tons. — **Jærnbanelinjerne** 1 Jan. 1887 udgjorde c. 3,50 M. Antallet af **Poſtkontorer** 1885 var 4,830. Derfra beſørgedes 10,424,000 Pengeforſendelſer til ſamlet Beløb 9,155 Mill. Kr. **Telegraphlinjerne** havde 1884 en ſamlet Linjelængde af c. 14,000 Mil med Traadlængde af c. 32,500 Mil. — **Befolkningen** i R. henhører til de meſt forſkjellige Stammer med de meſt afvigende Sprog og Sæder. A) **Indoeuropæiſke** Folkeſlag: a) **Slaver**, til hvilke høre 1) **Ruſſer**, der foruden den herſkende Stamme, **Storruſſerne**, i Midten og Norden af Riget (c. 35 Mill.) ogſaa omfatte **Lilleruſſerne** i Syd (c. 14 Mill.), til hvilke bl. a. Koſakkerne høre (jvfr. ogſaa Ruthener), og **Hviderusſerne** i Vitebſk og Mohilev (8½ Mill.), jvfr. **Ruſſiſk Sprog**. 2) **Polakker**, væſentlig i det hidtilværende Kongerige Polen (5 Mill.); b) **Litauer** i Litauen og **Letter** i Kurland og den ſydlige Halvdel af Liſland; c) **Germaner**: Tyſkere og paa enkelte Steder Svenſkere i Øſterſøprovinſerne og ſom Koloniſter i Sydrusland; d) **Romanſke Folk**, iſær Rumæner, og e) **Grækere** i Sydrusland, ſamt f) **Perſere** og **Armeniere**, ogſaa i Sydrusland, og endelig g) **Zigeunere**. B) **Semiter**: **Jøder** (c. 2 Mill.), iſær i det fordums Polen og i Sydrusland, hvor ſaa godt ſom al Handelserhverv er i deres Hænder, ofte til ſtor Plage for den egentlige Befolkning. C) Til den „**mongolſke**" Race regnes maaſke hundrede, for en ſtor Del ſmaa og lidet civiliſerede Stammer, af hvilke de vigtigſte ere: a) **finſk-ugriſke Folk**: **Finner**, **Eſter**, **Lapper**, **Mordviner**, **Tſcheremiſſer**, **Syrjæner**, **Permier**, **Votjakker**, **Voguler**, **Oſtjakker**; b) **Samojeder**; c) **Tyrker**, **Tatarer**, **Tſchuvaſcher**, **Baſchkirer**, **Kirgiſer** o. lign.; d) **Kalmuker**, **Burjæter**; end videre forſkjellige til Dels iſolerede Folk i Sibirien. Endelig maa nævnes D) **Kaukaſusfolk**. Om de fleſte af disſe Folk ſe nærmere vedkommende Artikler; jvfr. ogſaa Art. **Finner**. — **Undervisningsvæſenet** ſtaar med Henſyn til den egentlige Folkeſkole kun paa et lavt Trin; derimod er der ſørget bedre for den højere Undervisning. Siden 1870 er der dog gjort en Del for en forbedret Folkeundervisning. Univerſiteter findes i St. Petersborg, Moſkva, Dorpat, Kaſan, Kijev, Charkov, Warſchau og Odesſa. Studiernes Frihed er ſtærkt indſkrænket og Antallet af Studerende forholdsvis ringe. Den græſke Kirkes Gejſtlige uddannes i egne Læreanſtalter under Kirkens Overtilſyn. Den romerſk-katholſke Gejſtlighed faar ſin Uddannelſe i det kirkelige Akademi i St. Petersborg og i Stiftsſeminarier. De lærde Skoler fungere for det meſte kun ſom Forberedelſesſkoler til den civile og militære Statstjeneſte. Foruden de under Undervisningsminiſteriet ſorterende almindelige Skoler findes under andre Miniſteriers Tilſyn en Mængde Fagſkoler, ſaaledes under Krigsminiſteriet det keſſerlige Militærakademi, Pagecorpſet og en Mængde Cadet- og Militærſkoler; under Marineminiſteriet Søcadetcorpſet og flere Sømandsſkoler; under Finansminiſteriet det technologiſke Inſtitut i St. Petersborg og et ſtort Antal Bjærgværks-, Fabriks- og Tegneſkoler; under Juſtitsminiſteriet den kejſerlige Retsſkole i St. Petersborg, Landmaalerſkolen m. m., under Landvæſensdepartementet flere Mønſtergaarde og Landbrugsſkoler. Under Kejſerindens Protection ſtaar en Mængde Skoler for Døtre af Adel- og Borgerſtanden. Fra Statens Side er i de ſenere Aar arbejdet ivrig paa at uddanne Lærerkræfter for Almueundervisningen. — Religionsforfatning. Hovedmaſſen af Befolkningen i det egentlige Rusland hører til den græſk-orthodoxe Kirke (c. 84 pCt.), i Polen til den romerſk-katholſke (c. 77 pCt.). Desuden findes i Rusland c. 5 pCt. Romerſk-Katholſke, 3,6 pCt. Proteſtanter, 3,0 pCt. Jøder, 3 pCt. Muhammedanere og 1,3 pCt. Raskolniker; i Polen 4,6 pCt. Græſk-Katholſke, c. 5 pCt. Proteſtanter, c. 13 pCt. Jøder. I Spidſen for den græſke Kirke ſtaar den af Peter d. ſtore 1721 indſtiftede hellige Synode i St. Petersborg, under hvilken beſtaar henimod 60 Eparchier (Ærkeſtifter og Stifter), der falde i 3 Klaſſer. Gejſtligheden deles i Ordensgejſtlige (den ſorte G.) og Sognegejſtlige (den hvide G.). Hine beklæde ſædvanlig Kirkens højeſte Stillinger og ere forpligtede til Cølibat. De overgaa i Anſeelſe og Dannelſe langt de Sognegejſtlige, der næſten danne en egen Kaſte, ſom kun inden for ſelve Standen ſlutter ægteſkabelige Forbindelſer, hvis Sønner ordentligvis uddannes til Præſter, og hvis Kaar ere temmelig ringe. Dog er der i de ſenere Aar tilſtræbt en Forbedring i disſe. Antallet af Kloſtre, ſærlig for Nonner, er temmelig ſtort, men de ere ikke ſtærkt beſøgte. De ikke-græſke Trosbekjendelſer ſortere under Indenrigsminiſteriet, og i Spidſen for den romerſk-katholſke Gejſtlighed ſtaar i Rusland 1 Ærkebiſkop og 4 Biſkopper, i Polen 1 Ærkebiſkop og 7 Biſkopper. — Statshusholdning. Indtægterne hidrøre hovedſagelig fra Forbrugsafgifter og Kopſkat. Budgettet for 1887 udviſte i Mill. Kr.:

Indtægt.

I. Ordentlige Indtægter:		
Directe Skatter		222,2
Indirecte Skatter		1,261,8
Heraf: Told	330,4	
Drikkevarer	675,5	
Tobaksſkat	55,9	
Roeſukkerſkat	56,3	
Forſkjel. Paalæg	143,7	
Andre Indtægter		502,5
Indbetalte Frikjøbsſummer for Bønder		279,4
		2,265,9
II. Overordentlige Indtægter		242,8
I alt Indtægt		2,508,7

Udgift:

Statsgjæld		795,9
Højeſte Statsmyndigheder		5,9
Den hellige Synode		31,4
Det kejſerlige Husminiſterium		30,2
Udenrigsminiſteriet		12,4
Krigsminiſteriet		595,6
Marineminiſteriet		112,1
Finansminiſteriet		299,4
Herunder Penſioner og Underſtøttelſer	86,0	
Domaineminiſteriet		64,0
Indenrigsminiſteriet		211,1
Herunder Poſt- og Telegraphvæſenet	33,6	
Undervisningsminiſteriet		59,5
Miniſter. for Samfærdſelsanſtalterne		73,3
Juſtitsminiſteriet		58,6
Andet		12,5
Tilfældige og overordentlige Udgifter		146,8
I alt Udgift		2,508,7

Dette er Budgettet, men Regnſkabet ſvarer uheldigvis ikke ganſke hertil, thi 1885 afſluttede det med Deficit af 217,4 Mill. Kr. Statsgjælden udgjorde ved Begyndelſen af 1887: Rentebærende Gjæld c. 3,450 Mill. Kr., ikke rentebærende c. 550 Mill. Kr. og Jærnbanegjæld c. 2,360 Mill. Kr., i alt 6,360 Mill. Kr. til en Gjennemſnitsrente af omtr. 5 pCt. — Forſvarsvæſen. Hæren beſtaar af den regulære Armē, Localtropperne og Koſakkerne. Den regulære Armē tæller af Fodfolk 824 Bataillоner, af Rytteri 330 Escadroner, af Feltartilleri 345 Batterier, af Ingenieurtropper 32 Bataillоner, foruden Reſerve- og Forſtærkningsafdelinger med en Styrke i Fredstid af 308 (i Krigstid 434) Bat., 56 (112) Esc. og 78 (128) Batterier. Localtropperne omfatte 32 Bat. Fodfolk i de aſiatiſke Provinſer, c. 50 Bat. Fæſtningsartilleri fordelte i Fæſtningerne, men i øvrigt ogſaa beſtemte til at betjene de tre Belejrings-Artilleriparker, hver paa 400 Stkr. Skyts, ſamt 4 Compagnier Sømineurer. Desuden haves der til den indre Tjeneſte i det europæiſke og aſiatiſke Rusland 18 Bat. Fodfolk, en Mængde Etapecommandoer, foruden Grænſegendarmeri. Koſakkerne, ſom inddeles i Don-, Kuban-, Terek-, Aſtrachan-, Orenburg-, Ural-, Sibiriſke, Semiretſchenſk-, Transbaikal- og Amur-Koſakker, tælle tilſammen 16 Bat. Fodfolk, 819 Sotnier ell. Esc. Ryttere og 37 Batt. Endelig haves der en Landſtorm, ſom paa Papiret tæller over 2 Mill. Md. Af hele denne uhyre Hær er det dog kun en mindre Del, der kan gjøres disponibel for en europæiſk Krig. Det antages, at den mobile Styrke, Rusland vilde kunne ſtille i Marken paa ſin europæiſke Grænſe, vilde udgjøre:

	i 1ſte Linje	i 2den Linje
Fodfolk	704 Bat.,	196 Bat,
Rytteri	445 Esc.,	136 Esc.,
Feltartilleri	294 Batt.,	71 Batt.,
Ingenieurer	27 Bat.,	4 Bat.,

ſom tilſammen ville udgjøre henholdsvis 845,000 Md. med 176,000 Heſte og 2,280 Kanoner ſamt 228,000 Md. med 45,000 Heſte og 534 Kanoner. Regnes hertil endnu et tredje Opbud af 112 Sotnier Koſakker med 7 Batterier, kommer man til en Totalſtyrke af 1,094,000 Md., 243,000 Heſte og 2,876 Feltkanoner. Den egentlige Operationsarmē vil udgjøre 1 Garde-, 1 Grenader- og 15 andre Armēcorpſer foruden nogle ſærſkilte Diviſioner og Brigader, i alt 42 Fodfolks- og 18 Rytterdiviſioner, hvortil kommer 12 Diviſioner Fodfolk af Reſerven. Flaaden talte 1886 117 Admiraler, 1,452 Flaadeofficerer, 458 Styrmænd, 185 Marineartilleri-Officerer, 122 Marineingenieurer, 523 Mechanikere foruden andre, i alt 3,777 Officerer. Bemandingen er 26,000 Md. Den beſtaar af:

	Antal	Stkr. Skyts	Tons	Heſtekraft
Øſterſøflaaden				
Panſerſkibe....	32	360	122,500	10,910
Krigsdampere .	39	335	60,630	15,227
Dampſkibe	59	〃	17,415	4,355
Sejlſkibe......	8	〃	2,610	〃
Torpedobaade .	95	〃	2,316	3,860
	233	695	205,471	34,352
Sorte Havs-Flaaden				
Panſerſkibe....	7	61	37,241	5,780
Krigsdampere .	27	105	25,732	3,440
Transportdampere........	59	〃	6,520	2,100
Torpedobaade .	16	〃	522	760
	109	166	70,015	12,080
Kaſpiſke Havsflaade				
Krigsdampere .	12	26	4,215	845
Uarmerede Fartøjer	4	〃	720	〃
	16	26	4,935	845
Aralflottille	6	13	759	227
Sibiriſke Flottille				
Krigsdampere .	8	42	3,783	860
Dampbaade ...	13	〃	537	247
Torpedobaade .	6	〃	144	240
	27	42	4,464	1,347
I alt.....	391	942	285,644	48,851

Rusland har følgende Ridderordener: St. Andreas Ordenen (ſtiftet 1698); Katharina O. (1714), en Dameorden; Alexander Nevſkij O. (1722), ſamtlige oprettede af Peter I; den hvide Ørns O. (1705), ſtiftet af Kong Auguſt II af Polen; St. Anna O. (1735); Stanislaus O. (1765), ſtiftet af Stanislaus II af Polen; Georgs O. (1769), Vladimir O. (1782). — Foruden den i det foregaaende anførte, nuværende Inddeling i Gouvernementer ſkal endnu omtales en Del ældre Provinsbenævnelſer, fordi disſe endnu temmelig ofte forekomme. Saadanne ere: 1) Store Rusland med Gouv. Archangel, Olonets, Vologda, Novgorod, Jaroslav, Koſtroma, Pſkov, Tver, Moſkva, Vladimir, Niſchegorod, Smolenſk, Kaluga, Tula, Rjæſan, Orel, Tambov, Kurſk og Voroneſch. 2) Lille Rusland med Gouv. Tſchernigov, Kijev, Poltava og Charkov. 3) Øſterſø-Provinſerne med Gouv. St. Petersborg (Ingermanland), Eſtland, Lifland og Kurland. 4) Veſt- ell. Polſk Rusland med Gouv. Kovno, Vitebſk, Vilna, Grodno, Minſk, Mohilev, Volhynien og Podolien. 5) Kongeriget Kaſan med Gouv. Vjatka, Perm, Kaſan, Simbirſk og Penſa. 6) Kongeriget Aſtrachan med Gouv. Ufa, Samara, Orenburg, Saratov og Aſtrachan. 7) Sydrusland med Gouv. Beſſarabien, Cherſon, Jekatarinoslav, Taurien og de donſke Koſakkers Land. I Polſk Rusland forekommer deſuden andre Landſkabsbenævnelſer, ſaaſom Litauen, der omfatter ſtørſte Delen af Gouv. Kovno, Vilna og Grodno; Samogitien, en Del af Kovno; Hvide Rusland, Gouv. Vitebſk, Minſk og Mohilev; Sorte Rusland, Dele af Grodno og Minſk; Poleſien, ligeledes Dele af Grodno og Minſk; Podlachien, Dele af de ſamme to Gouv. Lille Rusland kaldes ogſaa Ukraine (Grænſelandet) og Sydrusland undertiden Nyrusland.

Forfatning. Regeringsformen i R. er uindſkrænket-monarchiſk (oplyſt Abſolutisme) og Tronen ſiden 1797 arvelig i begge Linjer, dog med Fortrin for den mandlige. Kejſeren kalder ſig Selvherſker over alle Rusſere (egtl. alle Slaver), Czar i Polen og Storfyrſte i Finland; Prinſerne hedde Storfyrſter. Kejſeren og Kejſerinden ſkulle høre til den græſk-katholſke Kirke, og det ſamme kræves af alle de (fornemmelig tyſke) Prinſesſer, ſom indgiftes i Kejſerhuſet. De højeſte Myndigheder ere: Rigsraadet, oprettet 1810 og under Alexander II udvidet til at være Rigets øverſte Regeringscollegium; det ſammenſættes af Prinſerne, Miniſtrene og mange høje Embedsmænd og Officerer og har raadgivende Stemme ved alle Love og Forordninger, ſamt ved Budgettets Affattelſe; Senatet, oprettet 1711, indtog indtil 1810 omtrent Rigsraadets Plads, men er nu kun øverſte Domſtol; den hellige Synode, opr. 1721, forvalter den græſk-katholſke Kirkes Anliggender; endelig Miniſteriet, ſammenſat af 10 Miniſtre (M. for det kejſerlige Hus, Udenrigs-, Finans-, Hær-, Flaade-, Juſtits-, Indenrigs-, Folkeoplysnings-, Domaine- og Samfærdſelsminiſt.) og ſiden 1861 et virkeligt Collegium. I de 34 egentlig rusſiſke Gouvernementer beſtaa ſiden 1864 Gouvernementsforſamlinger, der vælges af Kredsdagene og imellem Samlingerne indſætte ſtaaende Udvalg til at varetage de provinſielle Anliggender; Forſædet føres af Adelsmarſchallerne. Kredsdagene vælges af Godsejerne (omtr. en Halvdel), af By- og af Landboerne; for Byboerne er faſtſat en Cenſus, medens Landboerne vælge ved Valgmænd. Ogſaa Communerne have en vis Selvſtyrelſe, paa Landet med valgte Staroſter i Spidſen. Efter 1864 er Retsplejen bleven helt omdannet, Domſtolene ſtillede uafhængige af den udøvende Magt, og alle ſtillede lige for Loven og for Retten, Offentlighed og

Mundtlighed indførte, ſamt i Straffeſager Nævninger. De mindre Civilſager og Politiforſeelſer paadømmes af Fredsdommere, der udnævnes ud af alle Samfundsklaſſer; i andre Sager dømme Kreds- og Appellationsretter, medens Senatet er Caſſationsret.

Hiſtorie. R.s ældſte Beboere hørte til de ſamme Folkeſtammer, ſom nu bebo Landet: de indoeuropæiſke og finſk-ugriſke Folk. Herodot nævner Skytherne (ſ. d. A.) ſom herſkende over Sydrusland. Ved Kyſterne af det ſorte Hav havde Grækerne Kolonier, ſom traadte i Handelsforbindelſe med Skytherne. Senere omſtyrtedes det ſkythiſke Rige af Sarmaterne, ligeſom Skytherne et ariſk Folk. Slaverne eller Venderne boede mellem Weichſel og Dnjepr med Karpatherne ſom Grænſe imod Syd og Floden Düna ſom Grænſe imod Nord. I det 3dje Aarh. e. Chr. boſatte Goterne ſig i det veſtlige Rusland, og den berømte Goterkonge Ermanarik beherſkede ogſaa ſlaviſke Stammer. Ved Hunnernes Fremtrængen ødelagdes det gotiſke Rige, og paa Folkevandringens Tid udbredte de ſlaviſke Stammer ſig baade imod Veſt og Nord. Samtidig trængte ſtadig finſke og tatariſke Stammer frem i det ſydlige Rusland og grundlagde Riger, ſom dog kun fik kort Varighed. Førſt i det 9de Aarh. dannede det rusſiſke Rige ſig. Den Gang boede følgende ſlaviſke og andre Stammer i R.: Slovenerne ved Ilmen Sø med Hovedſtaden Novgorod; Krivičerne ved Volgas, Dünas og Dnjeprs Kilder med Hovedſtaden Smolenſk; Poločanerne ved Floderne Polota og Düna; Dregovičerne, Drevljanerne og Poljanerne veſten for Dnjepr, de ſidſte med Hovedſtaden Kijev; Radimičerne, Vjatičerne og Severerne øſten for Dnjepr. Af de tatariſke Stammer, ſom boede i Sydrusland, vare Chazarerne de vigtigſte. Deres Hovedſtad var Itil ved Volga; de undertvang efterhaanden de andre tatariſke Stammer og grundlagde et mægtigt Rige, ſom førſt 969 omſtyrtedes af Rusſerne. Langs med Volga boede Bulgarerne, hvis Hovedſtad Bulgar var en livlig Handelsſtad. I Nordrusland boede talrige finſke Stammer, Mordvinerne mellem Volga og Oka, Tſcheremisſerne noget længere imod Nord og nordligſt Permierne, ſom under Navnet Bjarmer vare bekjendte for Nordboerne. Endelig udelukkedes Slaverne fra Øſterſøen af Tſchuder, Letter og Litauer. I Midten af det 9de Aarh. kom Skandinaver (Svenſkere) over Øſterſøen herhid, hvor de dels kaldtes Rusſere, hvilket Navn i det 9de og 10de Aarh. brugtes i hele Øſten om Normannerne, dels (egtl. førſt ſenere) Varæger, Væringer; de gjorde de ſlaviſke Folk ſkatſkyldige. 862 indkaldtes de tre varægiſke Brødre, Rurik, Sineus og Truvor; Rurik boſatte ſig i Novgorod, Sineus i Bjelo Oſero og Truvor i Izborſk. Efter ſine Brødres Død blev Rurik Eneherſker og Stamfader for R.s følgende Regenter (d. c. 880); han nævnes derfor ſom det rusſiſke Riges Stifter, og 1862 holdtes en Jubelfeſt til Minde om dettes tuſendaarige Beſtaaen. To andre varægiſke Fyrſter Aſkold og Dir ſtiftede ved ſamme Tid et Rige i Kijev, ſom erobredes af Ruriks Slægtning og Efterfølger Oleg (ſ. N. ſom Helge), Formynder for hans Søn Igor, og forenedes med Riget Novgorod, hvorhos Kijev, „Moderen til alle rusſiſke Byer“, blev Rigets Hovedſtad. Oleg gjorde 907 et heldigt Tog mod Conſtantinopel, aftvang det græſke Rige en Tribut og opnaaede adſkillige Handelsfordele (d. 912). Ikke ſaa heldig var hans Efterfølger Igor (912—45) paa et ſenere Tog 941, da Grækerne ødelagde hans Flaade ved den græſke Ild. Igor omkom paa et Tog mod Drevljanerne, et ſlaviſk Folk (ſ. ovenf.); hans Enke, Olga, der blev Formynder for ſin Søn Svjatoslav, lod ſig 955 døbe i Conſtantinopel under Navnet Helene. Svjatoslav, en krigerſk Hedning, erobrede Chazarernes Rige 969, men blev efter et uheldigt Tog mod Grækerne paa Hjemrejſen overfalden af Petſchenegerne ved Dnjeprs Vandfald, hans Hær opreven, og han ſelv faldt 972. Hans Søn Vladimir I d. ſtore, Eneherſker efter at have overvundet ſine to ældre Brødre, med hvilke han førſt havde maattet dele Riget (980—1015), blev ved ſin Forbindelſe med Grækerne og navnlig ved ſit Giftermaal med den græſke Prinſesſe Anna (Datter af Kejſer Romanos II) bevæget til at indføre Chriſtendommen i R., ſom ſaaledes kom til at høre til den græſke Kirke. Ikke belært af Erfaring begik han ſamme Uklogſkab ſom ſin Fader, idet han ved ſin Død delte Riget imellem ſine 12 Sønner, dog ſaaledes, at de enkelte Fyrſter ſkulde ſtaa under Storfyrſten i Kijev; men da Tronfølgen endnu ikke var beſtemt, opſtod blodige Familiekrige mellem de mange Fyrſter om Beſiddelſen af denne Værdighed. En af Sønnerne, Jaroslav I (Storfyrſte 1019—54), var gift med den ſvenſke Konge Olof Skötkonungs Datter Ingegerd og derved beſvogret med Olaf d. hellige, ſom fordreven af Knud d. ſtore tog ſin Tilflugt til hans Hof. Han gjorde meget for Stædernes Opkomſt og Chriſtendommens Udbredelſe; men nye Delinger efter hans Død medførte nye Uroligheder. Af Jaroslavs Døtre blev Elliſiv gift med den norſke Konge Harald haardraade, Anna med den franſke Konge Henrik I (Stammoder til Frankrigs følgende Konger) og Anaſtaſia med den ungarſke Konge Andreas I. Jurij (ſ. N. ſom Georg og Jørgen) Dolgorukij ſtiftede et nyt Storfyrſtendømme i Susdal, hvis Sæde hans Søn Andrej 1157 flyttede til det af Jurijs Fader Storfyrſt Vladimir II Monomach anlagte Vladimir, og byggede 1147 Moſkva, hvor ved Kijevs Synken den nationale Kraft efterhaanden concentrerede ſig. Staden Novgorod vidſte imidlertid under disſe Uroligheder at bevare ſin Uafhængighed ſom et Slags Friſtat, mægtig ved ſin Handel. Skjønt Rusſerne tidlig blandede ſig med den indfødte Befolkning, vedblev Mindet om deres Oprindelſe længe at være yderſt levende. Ligeſom Navnet Rus utvivlſomt ſtaar i Forbindelſe med Ordet Ruotſi, Finnernes Navn for Sverige, ſaaledes ere de gamle rusſiſke Egennavne i Virkeligheden nordiſke: Rurik ſvarer til Hrørekr (Rørek), Igor til Ingvar, Oleg til Helge, Ingeld til Ingjald, Olga til Helga oſv. Ligeledes var Forbindelſen mellem rusſiſke og ſkandinaviſke Fyrſteſlægter levende; foruden de ovennævnte Ægteſkaber kunne fremhæves: den ſvenſke Konge Inges Datter Chriſtinas Ægteſkab med Storfyrſt Mſtiſlav I, Sigurd Jorſalafarers og efter hans Død Erik Emunes med Mſtiſlavs Datter Malmfrid, Knud Lavards med Malmfrids Søſter Ingeborg og Valdemar d. ſtores med Sophie, Fyrſt Vladimirs Datter. Ligeſaa vedblev det ſkandinaviſke Element at være ſtærkt repræſenteret i Novgorod, hvor det førſt i det 18de og 14de Aarh. fortrængtes af Tyſkerne. Fra 1228 brød Mongolerne ind i R., ødelagde Kijev og gjorde Landet ſkatſkyldigt, alene med Undtagelſe af Novgorod; dog vedblev de gamle Fyrſtendømmer at beſtaa under deres Overherredømme, idet Fyrſterne bleve Vaſaller af Khanen af Kaptſchak ell. den gyldne Horde. Paa ſamme Tid maatte Rusſerne kæmpe mod krigerſke Indfald af deres Naboer Sværdridderne, Polakkerne, Litauerne og de ſvenſke. Storfyrſterne turde intet foretage ſig, ſom ſyntes Mongolerne farligt, og maatte aarlig betale Tribut til den gyldne Horde. Under denne Afhængighed erobrede Storfyrſt Jaroslav II af Vladimir en Del af Finland; hans Søn Alexander Nevſkij ſlog 1240 Svenſkerne ved Neva, og ſidſtnævntes Søn Daniel byggede 1800 Kreml i Moſkva, hvor han regerede ſom Storfyrſte. Derimod erobrede Litauerne 1319 Volhynien og 1320 Kijev. Vel ſejrede Storfyrſt Dmitrij (Demetrius) III Ivanovitſch 1380 over Mongolerne ved Don, hvoraf han fik Tilnavnet Donſkoj (d. 1389), og Riget Kaptſchak omſtyrtedes 1895 af Tamerlan, men denne vældige Erobrers Fremtrængen truede R. med nye Farer, ſom dog forebyggedes ved hans Død og hans Riges derpaa følgende Opløsning. Førſt efter halvtredje Aarh.s Afhængighed lykkedes det omſider Storfyrſt Ivan (ſ. R. ſom Johan) I (III) Vaſiljevitſch (1462—1505) ganſke at befri Landet, ſaa at han efter at have underkaſtet ſig Novgorod og overvundet Mongolerne fra 1492 kunde kalde ſig R.s Eneherſker. Fra nu af vendte Ivan ſig med utrættelig Energi imod Løsningen af den politiſke Opgave, ſom i Aarhundreder har foreſvævet Czarerne, at aabne det mægtige Rige Adgang til Havet og ſkaffe det en umiddelbar Berøring med det civiliſerede Veſten. Under Beſtræbelſerne herfor ſtødte han førſt paa Ordensſtaten i Liſland, hvis tapre Hærmeſter, Walter v. Plettenberg, i en heltemodig Kamp tilbageviſte Czarernes førſte Forſøg paa at bane ſig Vej til Liſland. Hans Søn og Efterfølger Vaſilij Ivanovitſch (1505—33) antog Titlen Czar, erobrede Stæderne Pſkov, der ſom Friſtat havde en lignende Forfatning ſom Novgorod, og Smolenſk (den ſidſte fra Polakkerne), men maatte atter for en Tid betale Skat til Tatarerne, ſom endog havde erobret Moſkva. Lykkeligere end alle ſine Forgængere var Ivan II (IV) Vaſiljevitſch med Tilnavnet „d. ſkrækkelige“ (1533—84), en blodtørſtig Deſpot, men ikke uden aandelige Anlæg og uagtet ſin Gruſomhed ofte forunderlig greben af Stræben efter at cultivere ſit barbariſke og ved den langvarige mongolſke Undertrykkelſe fuldſtændig demoraliſerede Folk. Saaledes indkaldte han fremmede Haandværkere, Kunſtnere og Lærde, iſær Tyſkere, anlagde de førſte Bogtrykkerier, udgav en Række Love og grundede førſt R.s Handelsforbindelſe med Udlandet ved 1555 at ſlutte en Handelstractat med den engelſke Dronning Eliſabeth, efter at Englænderne havde fundet Søvejen til Archangel. Han oprettede en ſtaaende Hær af Strelitſer, ſom ſenere voldede hans Efterfølgere ſaa mange Bryderier, og udvidede Rigets Grænſer ved Erobring af Kongerigerne Kaſan (1552) og Aſtrachan (1554), Levningerne af Riget Kaptſchak. 1558 angreb han Ordensſtaten i Liſland og ſøgte at erobre Eſtland. Dette Forſøg gav Anledning til blodige Kampe med Sverige og Polen, ſom førſt endte 1595. Under Ivan opdagedes Sibirien (ſ. Jermak Timofejev), ſom dog førſt blev fuldſtændig erobret under hans Efterfølger Feodor (ſ. R. ſom Theodor) I Ivanovitſch (1584—98), der 1595 maatte afſtaa Eſtland til Sverige. Med Feodor uddøde Ruriks mandlige Slægt, hvorpaa R. i de næſte 15 Aar befandt ſig i en fuldſtændig Opløsningstilſtand ved en Række Tronſtridigheder (Boris Godunov, den falſke Demetrius, Vaſilij Schujskoj, ſ. Godunov og Demetrius) og Krige med Nabomagterne Sverige og Polen, ſom blandede ſig deri, idet man i hvert af disſe Lande vilde ſætte en Prins af dets Kongehus paa Czartronen. Omſider ſammentraadte nogle patriotiſke Rusſere og gjorde Ende paa Anarchiet ved 1613 at vælge den 17aarige Michael Feodorovitſch Romanov (ſ. Romanov), ſom paa mødrene Side var beſlægtet med Ruriks Stamme, til arvelig og uindſkrænket Czar, hvorpaa der ogſaa ſluttedes Fred med Udlandet, med Sverige i Stolbova 1617, hvorved Ingermanland m. m. afſtodes, og med Polen i Viasma 1634, hvorved Smolenſk blev tilbagegivet dette Rige. Hans Søn og Efterfølger Alexej Michailovitſch (1645—76) virkede prisværdig for ſit Riges Opkomſt; i en ny Krig med Sverige var han uheldig; Polen derimod fratog han de førſt afſtaaede Provinſer. De Reformer, han havde begyndt, fortſatte hans Søn Feodor III Alexejevitſch i ſin korte Regering (1676—82); han lod ſaaledes Adelens Slægtregiſtre, hvorpaa den grundede Fordringer paa arvelig Beſiddelſe af de højere Statsembeder, opbrænde. Imod hans Beſtemmelſe uſurperede hans Søſter Sophie efter hans Død Regeringen i ſin aandsſvage Helbroder Ivan (III).s og ſin umyndige Halvbroder Peters Navn, men blev 1689 ſat i Kloſter af den ſidſte, ſom derefter af Navn regerede ſammen med ſin Broder, men i Virkeligheden alene. Ved Peter d. ſtores (ſ. d. A.) Haand blev R. førſt ført ind i de civiliſerede Staters Række; ligeſom han ſkabte Culturlivet hos ſit Folk i alle Retninger, gjorde han ogſaa R. til en Sømagt og Søhandelsſtat, idet han udſtrakte dets Grænſer baade til Øſterſøen og det ſorte Hav ved Erobringer fra Sverige af Øſterſøprovinſerne og fra Tyrkiet (d. 1725). Under Peters nærmeſte Efterfølgere kom det af ham begyndte Reformværk i nogen Tid til at hvile; ſvage og udygtige lod hans Ægtefælle Katharina I (d. 1727) og hans Sønneſøn Peter II (d. 1780) under deres korte og ſvage Regering Riget ſtyres af Menſchikov, og hans Broderdatter Anna (ſ. d. A., d. 1740) af hendes Yndling Biron, Münnich og Oſtermann, efter at hun havde tilintetgjort Adelens

Henſigt at binde hende ved en Valgcapitulation. Rusſiſke Hære afgjorde det ſtridige Kongevalg i Polen ved deres Vaabenheld i Tronfølgekrigen, og Münnich vandt glimrende Sejre over Tyrkerne, men de gjorte Erobringer maatte tilbagegives ved Freden. En Tronrevolution ſatte i Stedet for den umyndige Ivan IV 1741 Peter d. ſtores yngſte Datter Eliſabeth paa Tronen. Hun hyldede den nationale Retning, ſkaffede R. en fordelagtig Grænſe imod Sverige (1743) og deltog i Syvaarskrigen med vexlende Held. Med hende uddøde 1762 Huſet Romanov, og med hendes Søſterſøn Peter III kom det holſten-gottorpſke Hus i Stedet. Han blev dog endnu ſ. A. ſtødt fra Tronen og myrdet af ſin Ægtefælle, Katharina II, ſom overtog Regeringen (1762—96) og med Dygtighed fortſatte Peter d. ſtores Reformværk. Hun ſkaffede tillige R. ſtore Landudvidelſer ved Deltagelſe i Polens tre Delinger (1772, 1793 og 1795) og ved heldige Krige med Tyrkiet (1769—74 og 1787—92), nemlig dels hele Litauen og Hviderusland, Volhynien og Podolien, dels hele Sydrusland indtil Dnjeſtr, ſamt Krim og Strækninger af Kaukaſien. En Krig med Sverige (1788—90) var uden Frugt, men ved det væbnede Neutralitetsforbund 1780 ſtyrkedes R.s Indflydelſe i Europas almindelige Politik. Under hendes Søn Paul (1796—1801) kom den rusſiſke Retning igjen for en kort Stund til Magten; men efter hans Mord 1801 ſkete et nyt Omſlag, da Sønnen Alexander I optog ſin Farmoders Syſtem. Han førte 1805—7 og paa ny 1812—15 Krig med Napoleon I, hvis Magt fik ſit Knæk paa Toget mod R. og ſærlig paa Tilbagetoget efter Moſkvas Brand under den forfærdelige rusſiſke Vinter 1812. I Mellemtiden havde R. ved Krig med Sverige 1808—9 vundet Finland og ved Krig med Tyrkiet 1809—12 Besſarabien. Den endelige Sejer over Frankrig indbragte R. en hidtil ukjendt Indflydelſe i Europa, ſamt Tilknytning af Kongeriget Polen. Den friſindede Styrelſe i Alexanders førſte Aar afløſtes ſamtidig af et ſtrængt Politiſyſtem, og i den ydre Politik ſtod R. under Nesſelrodes Ledelſe ſom en trofaſt Støtte for Legitimiteten og ſom Midtpunkt for den hellige Alliance. Selv Grækernes Frihedskamp fandt ingen Hjælp, ſkjønt de vare R.s Trosfæller. Efter Alexander I.s Død 1 Dec. 1825 kom hans yngre Broder Nikolaj I paa Tronen, men maatte ſtrax kæmpe med en Soldateropſtand i Hovedſtaden („Dekabriſterne“) og med en Opſtand i Sydrusland under Muravjev og Peſtel, der vilde indføre en friere Statsordning i R. En Krig med Perſien og Paſkevitſchs Sejre ſkaffede R. 1828 Afſtaaelſen af Erivan, og Krig med Tyrkiet 1828—29, i hvilken Diebitſch gik over Balkan, gav R. et Stykke af tyrkiſk Armenien og Tilſynsret med de tre Donaufyrſtendømmer. Krænkelſen af Polens frie Forfatning fremkaldte Polens Opſtand 1830, men efter haarde Kampe endte denne med fuldſtændig Ophævelſe af Forfatningen og med ivrige Forſøg paa at udſlette dets Folkeliv. Tilſvarende Beſtræbelſer gik ud paa at ſammenſmelte alle mindre Folkeſlag, iſær de halvt barbariſke Stammer, med det ſtorrusſiſke Folk og ſamtidig optage dem i den græſke Kirke. Et Par Mill. unerede græſke Katholiker i Veſtrusland førtes 1839 tilbage til den orthodoxe Kirke, og ved alſkens Løfter lokkedes 1845—46 mange Tuſende Eſtere til Frafald fra Proteſtantismen, medens ſtrænge Beſtemmelſer om blandede Ægteſkaber ſikrede Statskirken ſtadig Fremgang. Kun ringe Fremſkridt gjordes i R.s indre Styrelſe, og ſelv Bygningen af den førſte Jærnbane mellem St. Petersborg og Moſkva, Rigets tvende Hovedſtæder, (1850) foretoges ikke til Handelens Fremme, men ſom Kejſeren udtrykte ſig „alene for mine Soldater“. Perovſkijs Tog imod Chiva 1839 mislykkedes fuldſtændig, og Krigen i Kaukaſien fik intet afgjørende Reſultat. Endelig ſøgte Nikolaj I 1853 at gjenoptage Katharina II.s Planer om at vinde Conſtantinopel, men paadrog ſig derved Krig med Veſtmagterne (ſ. **Orientalſke Krig**) og R. frygtelige Tab i Kampene paa Krim (ſ. d. A.). Midt under Krigen døde Nikolaj I 2 Marts 1855, og Kejſerens perſonlige Indflydelſe i R. kunde ikke træde mere aabenlyſt frem end ved det nu følgende Tronſkifte og Alexander II.s Regering (1855—81). Vel varede det over et Aar, inden Freden ſluttedes i Paris 16 Marts 1856, men fra den Stund trak R. ſig tilbage fra ſin hidtidige virkſomme Indblanding i Mellemeuropas Anliggender, viſtnok til Dels fordi dets Indflydelſe ved Hofferne var knækket ved Krigen. Dets Stræben gik derimod ud paa at udvikle ſine indre Kræfter og derved vinde fornyet Styrke. „R. ſurmuler ikke, men ſamler ſig“, udtalte Fyrſt Gortſchakov, Nesſelrodes Efterfølger ſom Udenrigsminiſter. Af ſtørſte Vigtighed var Livegenſkabets Ophævelſe. Allerede i Dec. 1857 tillodes det Litauens (polſke) Adel at gjøre Forſlag derom; n. A. frigaves 2 Mill. Bønder paa Domaine- og Apanagegodſer, og alvorlig Opfordring udgik til Moſkvas gjenſtridige Adel om at hjælpe Kejſeren med dette ſtore Fremſkridt. I Sept. 1859 nedſattes en ſtor Commisſion med Repræſentanter for Adelen fra alle Egne, og 3 Marts 1861 udſtedtes Kundgjørelſe om de livegnes Frigjørelſe og en ſenere Afløsning af de Forpligtelſer, de havde til Godsejerne for den Jord, ſom de dyrkede, og ſom de for Fremtiden ſkulde eje. Over 22 Mill. Menneſker kom denne Reform til Gode, og ligeledes fik de ſaakaldte Kornbønder gunſtige Vilkaar til at afløſe deres Forpligtelſer. 1861 gaves endvidere en ny Landcommunallov, hvorved Bønderne fik Ret til ſelv at vælge deres Forſtandere, og flere andre vigtige Fremſkridt (ſtørre Presſefrihed, udſtrakt Næringsfrihed, udvidede Rettigheder for Jøderne og Forkortelſe af Soldaternes lange Tjeneſtetid) give Alexander II.s førſte Regeringsaar deres Præg. Desuden paabegyndtes Bygningen af et omfattende Jærnbanenet til Udvikling af Samfærdſelen i Riget og med Nabolandene. De mange Reformer og den nys indførte Ytringsfrihed fremkaldte ſtærk Uro i Folket. Adelen, der hidtil havde gjort Modſtand mod Fremſkridtet, begyndte 1862 at kræve en fri Forfatning, og ſamtidig gav det radicale Omvæltningsparti ſin Utilfredshed til Kjende ved ſtore Ildspaaſættelſer i Hovedſtaden og andre Byer. S. A. holdtes i Novgorod med ſtor Højtidelighed Tuſendaarsfeſt for det ruſſiſke Riges Grundlæggelſe. Polakkernes Ønſker om ſtørre Selvſtændighed førte efterhaanden til en ny Opſtand, ſom ſtraffedes med gruſom Undertrykkelſe og henſynsløſe Forſøg paa at udſlette den polſke Nationalitet iſær i Litauen og Veſtrusland (ſ. Polen). Derimod gjenoprettedes 1861 Landdagen i Finland, og en friere Udvikling indledede her. Efter Polakkernes Nederlag fortſattes Reformerne i ſelve R., men nye Ønſker om en fri Forfatning afviſtes ſtrængt 1865. I Jan. 1864 oprettedes Gouvernements- og Kredsforſamlinger, med Repræſentanter valgte af de tre Stænder, Adel, Byerne og Bønderne. I Dec. ſ. A. udſtedtes en ny Proceslovgivning og Straffelovbog, medens allerede forinden de gruſomme Legemsſtraffe (Knut, Spidsrod, Brændemærke o. desl.) til Dels vare afſkaffede. Nu bortfaldt ogſaa Pryglestraffen, og i de følgende Aar gjennemførtes en fuldſtændig Omdannelſe af Retsplejen og Domſtolene (afſluttet 1871). I Hæren indførtes under Miljutins Styrelſe mange Forbedringer og til ſidſt 1872 almindelig Værnepligt med 4 Aars Tjeneſtetid. 1869 ophævedes det tidligere Kaſtevæſen, ſom Gejſtligheden var underkaſtet. Enhver fik Adgang til at blive Præſt, og Præſteſønnernes Forpligtelſe hertil ophørte. Større Frihed tilſtodes de gammeltroende, af hvilke mange nu ſluttede ſig til Statskirken, medens de mildere Beſtemmelſer for de i Eſtland i ſin Tid vundne Proſelyter lod en ſtor Del vende tilbage til Proteſtantismen. I de tre Øſterſølande (Lifland, Eſtland og Kurland), hvor hidtil et tyſk Junkerdømme herſkede og den hele Udvikling ſom Følge deraf ſtod ſtille, nødtes Landdagene 1866—68 til at ophæve Adelens Forrettigheder og ſærlig Eneret til at kjøbe Godſer, indføre Næringsfrihed, ſamt lade Bønderne afløſe deres Hoveri og optage den ruſſiſke Landcommunallov (1877 tillige Stadcommunalloven) og nye Retsordning. Derefter begyndte Beſtræbelſer for at ophæve disſe Landes Særſtilling (1876 afſkaffedes Generalgouvernementet) og knytte dem nærmere til R., ſamt indføre det ruſſiſke Sprog i Forvaltning og Skole. Alexander II.s Regering betegnes end videre ved betydelige Landudvidelſer i Aſien. Ved Tractater med China 1858—60 vandtes hele Amurlandet, foruden ſtore Handelsfordele; lignende opnaaedes 1855 med Japan, og 1875 fik R. Sachalin afſtaaet imod ſelv at opgive Kurilerne. 1859 blev Kaukaſuslandet helt undertvunget og R.s mangeaarige Modſtander Schamyl tagen til Fange; dette førte 1864 til en omfattende Udvandring af Tſcherkesſer til Tyrkiet. 1867 afſtod Fyrſten af Mingrelien frivillig ſin Magt, og Slaveriet blev derefter afſkaffet i disſe Egne. 1864—68 gjordes heldige Tog mod Kokan og Buchara, og begge disſe Lande bragtes i Afhængighed af R., hvorhos Provinſen Turkeſtan oprettedes af de Strækninger, ſom de maatte afſtaa (Taſchkend, Samarkand m. m.). 1874 blev ogſaa Chiva nødt til Underkaſtelſe, og n. A. indtoges hele Kokan, ſom omdannedes til Provinſen Ferghana. Senere knyttedes mindre Landſtrækninger til de alt vundne, og R.s Magt fæſtnedes ſaaledes ſtedſe mere i Mellemaſien. Derimod ſolgtes 1867 R.s Beſiddelſer i Amerika (Alaſka) til de forenede Stater. I Europa indtog R. i næſten 20 Aar en tilbagetrukken Stilling, afventende Udviklingens Gang; det ſaa med Tilfredshed Øſterrigs Nederlag 1859 og 1866 og brød ſig kun lidet om Danmarks Sønderlemmelſe 1864, ſkjønt Kejſerhuſet endnu ſ. A. ſøgte en Familieforbindelſe med det danſke Kongehus. Under den franſk-tyſke Krig 1870 gav R.s Regering aabent ſin Sympathi til Kjende for Tyſklands Held og greb (31 Oct.) Lejligheden til at ſige ſig løs fra den i Pariſerfreden 1856 faſtſatte Forpligtelſe om det ſorte Havs Neutraliſering. Paa Londonconferencen Jan.—Marts 1871 gav de andre Stormagter Afkald paa denne Beſtemmelſe. Endelig aabnede Opſtanden i Herzegovina 1875 og de Forvikllinger, ſom deraf blev Følgen, Udſigt for R. til at tage Oprejsning over Tyrkiet for de Nederlag, ſom det ſelv 20 Aar tidligere havde lidt i den orientalſke Krig. Allerede 1867, under Opſtanden paa Kreta, tilraadede R. Tyrkiet at afſtaa denne Ø til Grækenland, og 1870 udvirkede det vigtige Indrømmelſer til Bulgarerne; men da Sultanens Vægring 1876 ved at gjøre de forlangte indgribende Reformer over for de chriſtne Folkeſlag havde bragt alle Stormagterne til at opgive Løftet om Tyrkiets Integritet, erklærede R. Krig i Apr. 1877 og beſatte i Løbet af 9 Maaneder hele Bulgarien, ja trængte frem lige til Conſtantinopels Mure (om Krigens Gang og Følger ſ. Tyrkiets Hiſt.). R. vandt herved det øſtlige Armenien med Kars ſamt Havnen Batum og aftvang ſin Forbundsfælle Rumænien den Landſtrimmel af Besſarabien, ſom det havde maattet afſtaa 1856. Tabet og Ydmygelſen var ſaaledes udſlettet, men ellers har R. ikke faaet ſtor Glæde af ſine Sejre. I de ſidſte Aar af ſin Regering maatte Alexander II ſtadig kæmpe mod Nihiliſternes Voldſomheder, ſom efter førſt at være rettede imod flere høje Embedsmænd til ſidſt vendte ſig mod Kejſeren ſelv, og efter gjentagne mislykkede Forſøg fik de ham 13 Marts 1881 ryddet af Vejen. — Hans Søn, Alexander III, henlagde ſtrax Faderens efterladte Plan om at indkalde en Notabelforſamling, fjærnede Loris Melikov, der tilraadede et friere Syſtem, og udtalte ved ſin Kroning 1883 afgjort Faſtholden ved Enevælden. 1882 paabødes en ſnar Afſlutning af den efter Livegenſkabets Ophævelſe foreſkrevne Afløsning af Bøndernes Ydelſer til Godsejerne; n. A. faſtſattes gradvis Afſkaffelſe af Kopſkatten. Beſtræbelſerne for at udbrede ruſſiſk Sprog og Væſen i Polen og Øſterſølandene fortſattes med voxende Iver, og Panſlavismen blev ved Katkovs Indflydelſe ſtedſe mere raadende i de herſkende Kredſe, medens Nihiliſterne til Trods for talrige Fængslinger og Straffe drev deres Agitation rundt om i Folket og jævnlig gjorde Forſøg baade mod høje Embedsmænds og mod ſelve Kejſerens Liv. Det Forbund, ſom 1872 var blevet ſluttet mellem de tre øſtlige Stormagter („Trekejſerforbundet“), havde allerede tabt ſin Kraft under den ruſſiſk-tyrkiſke Krig og afløſtes ſnart efter af et ſærligt Forbund mellem Tyſkland og Øſterrig, rettet imod R., der ſom Modvægt ſøgte at knytte Forbindelſe med Frankrig. Ved et ſtrængt Toldbeſkyttelſesſyſtem (1887) ſøgte R. at afſpærre ſig mod den tyſke Induſtri, og Uviljen mod Tyſkerne gav ſig ſ. A. Luft i Udvisning af tyſke Underſaatter i Tuſendvis og Forbud imod at lade dem kjøbe faſte Ejendomme. Da Bulgarien vilde frigjøre ſig for det trykkende rusſiſke Formynderſkab, udvirkede R. 1886 ved Hjælp af Sammenſværgelſe Fyrſt Alexanders Fjernelſe og modarbejdede ſiden efter bedſte Evne hans Efterfølger; men det opnaaede derved kun at ſtøde Bulgarerne endnu længer fra ſig. Ogſaa Rumænien ruſtede ſig til at afværge et rusſiſk Angreb og nærmede ſig de mellemeuropæiſke Stormagter. I Mellemaſien grundfæſtedes R.s Herredømme derimod ſtedſe mere og mere og udſtraktes 1884 over Merv. Derefter rakte R. ſine Fangarme imod Landſtrækninger, ſom grænſede umiddelbart til Afghaniſtan og hidtil regnedes for at høre dertil. Efter ubetydelige Kampe blev Landet beſat, og ved den Grænſeregulering, ſom aftaltes mellem England og R., blev ogſaa Pendſchdeh tilknyttet 1887. S. A. aabnedes den transkaſpiſke Bane indtil Merv, og R. nærmer ſig ſaaledes ſtedſe mere Indiens Grænſe. Ogſaa har R. forſtærket ſin Krigsflaade i det ſorte Hav og uden Henſyn til Fredsvilkaaret 1878 omdannet Batum, der ſkulde være Frihavn, til en ſtærk Krigshavn for at forberede ſig til Gjenoptagelſen af den hundrede Aar gamle Plan mod Conſtantinopel.

Kirke. Den orthodoxe rusſiſke K. er en Datter af den græſke og har arvet dennes ubevægelige Ensformighed i Lære og Cultus; theologiſk Videnſkab har aldrig blomſtret ſynderlig i den; derimod har den r. K. ſlaaet dybe Rødder i hele Folkelivet; for Valfarter, Munkevæſen, Procesſioner oſv. er der en frodig Jordbund. Ligeſom den græſke Kirke maatte tjene de byzantinſke Kejſeres politiſke Interesſer, ſaaledes har den r. K., ſkjønt den fra ſin Stiftelſe 988 indtil 1702 egentlig var fuldkommen uafhængig af Staten, dog altid trofaſt fremmet dennes Interesſer; de begejſtrede Misſionærer, ſom udbredte den orthodoxe Tro blandt Finnerne og de andre halvvilde Hedninger, der vare Rusſernes Naboer, ikke blot chriſtnede dem, men rusſificerede dem med det ſamme; ubetinget Lydighed mod Statens Overhoved er enhver rettroende Rusſers Pligt. Indtil Slutn. af det 15de Aarh. ſtyredes den r. K. af Patriarchen i Conſtantinopel; en Overſættelſe af den græſke Nomokanon indeholdt de Regler, efter hvilke Biſkopperne øvede deres ſtore hierarchiſke Myndighed under Patriarchens Overhøjhed. Vel greb Fyrſterne undertiden forſtyrrende ind i dette Afhængighedsforhold til Conſtantinopel; men i det væſentlige forblev det uforandret indtil Conſtantinopels Fald; det Forſøg, ſom Pave Innocens IV 1246 gjorde paa at vinde Storfyrſt Alexander Nevſkij for den romerſke Kirke, mislykkedes aldeles, og da Metropoliten Iſidor af Moſkva havde deltaget i Unionsſynoden i Firenze 1439 og der tillige med de andre Afſendinge fra de græſke Kirker anerkjendt Pavens Overhøjhed, blev Unionsſynoden fordømt af en Synode i Moſkva, og Iſidor ſelv, der var vendt tilbage ſom Cardinal og pavelig Legat, blev kaſtet i Fængſel, hvorfra det dog lykkedes ham at undſly til Rom. Efter Conſtantinopels Fald begyndte den r. K. at kræve ſtørre Selvſtændighed, og Patriarchen Jeremias II af Conſtantinopel gik omſider under et Ophold i Moſkva 1589 ind paa at tilſtaa Rusland et Patriarchat og indviede ſelv Hjob, Metropoliten af Moſkva, til Patriarch. Dog ſkulde enhver ny Patriarch i Moſkva ſøge Bekræftelſe af ſit Valg i Conſtantinopel; men c. 1660 gik Retten til at vælge Patriarchen fuldſtændig over til ſelve den rusſiſke Gejſtlighed, og dermed ophørte den ſidſte Reſt af Afhængigheden; det var jo nu ogſaa i Rusland og ikke i Conſtantinopel, at den græſk-katholſke Kirke maatte ſøge ſin Skytsherre; de rusſiſke Herſkere ſkulde ſnart i denne Henſeende indtage de byzantinſke Kejſeres tidligere Plads. Da den græſke Kirke følte Trang til at ſikre ſig imod de Unionsforſøg, ſom foretoges baade fra romerſk-katholſk og proteſtantiſk Side, var det ogſaa Moſkvas Patriarch, den lærde Petrus Mogilas, ſom affattede det Bekjendelſesſkrift, der 1643 blev antaget af alle græſk-katholſke Kirker. Hjemme i Rusland beſad Patriarchen en ſaa udſtrakt Magt, at han næſten var Czarens Ligemand, og derfor var Peter d. ſtore, da han vilde hæve Rusland til en Stormagt, ogſaa ſtrax betænkt paa at ſkaffe ſig af med denne Medbejler, men han maatte gaa forſigtig frem paa Grund af Kirkens ſtore Magt over Folket. Da Patriarchen Adrian døde 1702, foregav han, at Krigsforholdene gjorde det umuligt at faa en Efterfølger valgt ſtrax; derfor overdrog han foreløbig Patriarchens Functioner, dog med betydelige Indſkrænkninger til Fordel for Statsmagten, til et Collegium af Biſkopper med en Metropolit i Spidſen. Førſt efter at Krigen med Sverige var lykkelig endt og Folket igjennem 19 Aar var blevet vænnet til at undvære en Patriarch, og efter at han i denne Mellemtid lidt efter lidt havde indſkrænket Gejſtlighedens Magt, Indtægter og Antal, erklærede han 1721, at Kirkens tidligere Autonomi var politiſk farlig og kirkelig utilſtedelig; fremtidig ſkulde Kejſer- og Patriarchværdigheden være forenede, men ſaaledes at ved Siden af Kejſerpatriarchen ſkulde der ſtaa „den hellige dirigerende Synode“. Denne beſtaar af 12 Medlemmer, deriblandt Metropoliterne i St. Petersborg, Novgorod, Moſkva og Kijev, Ærkebiſkoppen af Tver, to Protopoper og et Par juridiſke Medlemmer. Forſædet føres af Overprocuratoren, en Statsminiſter, ſom paa Kejſerpatriarchens Vegne har abſolut Veto i alle Anliggender. Synoden beſætter Biſpeſtolene, idet den foreſlaar to Candidater, imellem hvilke Kejſeren vælger. Denne cæſareopapiſtiſke Kirkeordning er fra Peter d. ſtores Tid gaaet i Arv til hans Efterfølgere, der dog alle, paa Katharina II nær, have anvendt den paa en mild Maade. Staten har beriget ſig ved at inddrage Kloſtergodſerne og ſætte Gejſtligheden paa knap Løn. Den r. K. er inddelt i 59 Eparchier, 4 af førſte Rang under de 4 Metropoliter, 20 af anden Rang under Ærkebiſkopper og 35 af tredje Rang under Biſkopper. Den ſibiriſke Kirke har ſin ſelvog andre Byer. S. A. holdtes i Novgorod med ſtor Højtidelighed Tuſendaarsfeſt for det ruſſiſke Riges Grundlæggelſe. Polakkernes Ønſker om ſtørre Selvſtændighed førte efterhaanden til en ny Opſtand, ſom ſtraffedes med gruſom Undertrykkelſe og henſynsløſe Forſøg paa at udſlette den polſke Nationalitet iſær i Litauen og Veſtrusland (ſ. Polen). Derimod gjenoprettedes 1861 Landdagen i Finland, og en friere Udvikling indlededes her. Efter Polakkernes Nederlag fortſattes Reformerne i ſelve R., men nye Ønſker om en fri Forfatning afviſtes ſtrængt 1865. I Jan. 1864 oprettedes Gouvernements- og Kredsforſamlinger, med Repræſentanter valgte af de tre Stænder, Adel, Byerne og Bønderne. I Dec. ſ. A. udſtedtes en ny Proceslovgivning og Straffelovbog, medens allerede forinden de gruſomme Legemsſtraffe (Knut, Spidsrod, Brændemærke o. desl.) til Dels vare afſkaffede. Nu bortfaldt ogſaa Prygleſtraffen, og i de følgende Aar gjennemførtes en fuldſtændig Omdannelſe af Retsplejen og Domſtolene (afſluttet 1871). I Hæren indførtes under Miljutins Styrelſe mange Forbedringer og til ſidſt 1872 almindelig Værnepligt med 4 Aars Tjeneſtetid. 1869 ophævedes det tidligere Kaſtevæſen, ſom Gejſtligheden var underkaſtet. Enhver fik Adgang til at blive Præſt, og Præſteſønnernes Forpligtelſe hertil ophørte. Større Frihed tilſtodes de gammeltroende, af hvilke mange nu ſluttede ſig til Statskirken, medens de mildere Beſtemmelſer for de i Eſtland i ſin Tid vundne Proſelyter lod en ſtor Del vende tilbage til Proteſtantismen. I de tre Øſterſølande (Livland, Eſtland og Kurland), hvor hidtil et tyſk Junkerdømme herſkede og den hele Udvikling ſom Følge deraf ſtod ſtille, nødtes Landdagene 1866—68 til at ophæve Adelens Forrettigheder og ſærlig Eneret til at kjøbe Godſer, indføre Næringsfrihed, ſamt lade Bønderne afløſe deres Hoveri og optage den ruſſiſke Landcommunallov (1877 tillige Stadcommunalloven) og nye Retsordning. Derefter begyndte Beſtræbelſer for at ophæve disſe Landes Særſtilling (1876 afſkaffedes Generalgouvernementet) og knytte dem nærmere til R., ſamt indføre det ruſſiſke Sprog i Forvaltning og Skole. Alexander II.s Regering betegnes end videre ved betydelige Landudvidelſer i Aſien. Ved Tractater med China 1858—60 vandtes hele Amurlandet, foruden ſtore Handelsfordele; lignende opnaaedes 1855 med Japan, og 1875 fik R. Sachalin afſtaaet imod ſelv at opgive Kurilerne. 1859 blev Kaukaſuslandet helt undertvunget og R.s mangeaarige Modſtander Schamyl tagen til Fange; dette førte 1864 til en omfattende Udvandring af Tſcherkesſer til Tyrkiet. 1867 afſtod Fyrſten af Mingrelien frivillig ſin Magt, og Slaveriet blev derefter afſkaffet i disſe Egne. 1864—68 gjordes heldige Tog mod Kokan og Buchara, og begge disſe Lande bragtes i Afhængighed af R., hvorhos Provinſen Turkeſtan oprettedes af de Strækninger, ſom de maatte afſtaa (Taſchkend, Samarkand m. m.). 1874 blev ogſaa Chiva nødt til Underkaſtelſe, og n. A. indtoges hele Kokan, ſom omdannedes til Provinſen Ferghana. Senere knyttedes mindre Landſtrækninger til de alt vundne, og R.s Magt fæſtnedes ſaaledes ſtedſe mere i Mellemaſien. Derimod ſolgtes 1867 R.s Beſiddelſer i Amerika (Alaſka) til de forenede Stater. I Europa indtog R. i næſten 20 Aar en tilbagetrukken Stilling, afventende Udviklingens Gang; det ſaa med Tilfredshed Øſterrigs Nederlag 1859 og 1866 og brød ſig kun lidet om Danmarks Sønderlemmelſe 1864, ſkjønt Kejſerhuſet endnu ſ. A. ſøgte en Familieforbindelſe med det danſke Kongehus. Under den franſk-tyſke Krig 1870 gav R.s Regering aabent ſin Sympathi til Kjende for Tyſklands Held og greb (31 Oct.) Lejligheden til at ſige ſig løs fra den i Pariſerfreden 1856 faſtſatte Forpligtelſe om det ſorte Havs Neutraliſering. Paa Londonconferencen Jan.—Marts 1871 gav de andre Stormagter Afkald paa denne Beſtemmelſe. Endelig aabnede Opſtanden i Herzegovina 1875 og de Forviklinger, ſom deraf blev Følgen, Udſigt for R. til at tage Oprejsning over Tyrkiet for de Nederlag, ſom det ſelv 20 Aar tidligere havde lidt i den orientalſke Krig. Allerede 1867, under Opſtanden paa Kreta, tilraadede R. Tyrkiet at afſtaa denne Ø til Grækenland, og 1870 udvirkede det vigtige Indrømmelſer til Bulgarerne; men da Sultanens Vægring 1876 ved at gjøre de forlangte indgribende Reformer over for de chriſtne Folkeſlag havde bragt alle Stormagterne til at opgive Løftet om Tyrkiets Integritet, erklærede R. Krig i Apr. 1877 og beſatte i Løbet af 9 Maaneder hele Bulgarien, ja trængte frem lige til Conſtantinopels Mure (om Krigens Gang og Følger ſ. Tyrkiets Hiſt.). R. vandt herved det øſtlige Armenien med Kars ſamt Havnen Batum og aftvang ſin Forbundsfælle Rumænien den Landſtrimmel af Beſſarabien, ſom det havde maattet afſtaa 1856. Tabet og Ydmygelſen var ſaaledes udſlettet, men ellers har R. ikke faaet ſtor Glæde af ſine Sejre. I de ſidſte Aar af ſin Regering maatte Alexander II ſtadig kæmpe mod Nihiliſternes Voldſomheder, ſom efter førſt at være rettede imod flere høje Embedsmænd til ſidſt vendte ſig mod Kejſeren ſelv, og efter gjentagne mislykkede Forſøg fik de ham 13 Marts 1881 ryddet af Vejen. — Hans Søn, **Alexander III**, henlagde ſtrax Faderens efterladte Plan om at indkalde en Notabelforſamling, fjærnede Loris Melikov, der tilraadede et friere Syſtem, og udtalte ved ſin Kroning 1883 afgjort Faſtholden ved Enevælden. 1882 paabødes en ſnar Afſlutning af den efter Livegenſkabets Ophævelſe foreſkrevne Afløsning af Bøndernes Ydelſer til Godsejerne; n. A. faſtſattes gradvis Afſkaffelſe af Kopſkatten. Beſtræbelſerne for at udbrede ruſſiſk Sprog og Væſen i Polen og Øſterſølandene fortſattes med voxende Iver, og Panſlavismen blev ved Katkovs Indflydelſe ſtedſe mere raadende i de herſkende Kredſe, medens Nihiliſterne til Trods for talrige Fængslinger og Straffe drev deres Agitation rundt om i Folket og jævnlig gjorde Forſøg baade mod høje Embedsmænds og mod ſelve Kejſerens Liv. Det Forbund, ſom 1872 var blevet ſluttet mellem de tre øſtlige Stormagter („Trekejſerforbundet"), havde allerede tabt ſin Kraft under den ruſſiſk-tyrkiſke Krig og afløſtes ſnart efter af et ſærligt Forbund mellem Tyſkland og Øſterrig, rettet imod R., der ſom Modvægt ſøgte at knytte Forbindelſe med Frankrig. Ved et ſtrængt Toldbeſkyttelſesſyſtem (1887) ſøgte R. at afſpærre ſig mod den tyſke Induſtri, og Uviljen mod Tyſkerne gav ſig ſ. A. Luſt i Udvisning af tyſke Underſaatter i Tuſendvis og Forbud imod at lade dem kjøbe faſte Ejendomme. Da Bulgarien vilde frigjøre ſig for det trykkende rusſiſke Formynderſkab, udvirkede R. 1886 ved Hjælp af Sammenſværgelſe Fyrſt Alexanders Fjærnelſe og modarbejdede ſiden efter bedſte Evne hans Efterfølger; men det opnaaede derved kun at ſtøde Bulgarerne endnu længer fra ſig. Ogſaa Rumænien ruſtede ſig til at afværge et rusſiſk Angreb og nærmede ſig de mellemeuropæiſke Stormagter. I Mellemaſien grundfæſtedes R.s Herredømme derimod ſtedſe mere og mere og udſtraktes 1884 over Merv. Derefter rakte R. ſine Fangarme imod Landſtrækninger, ſom grænſede umiddelbart til Afghaniſtan og hidtil regnedes for at høre dertil. Efter ubetydelige Kampe blev Landet beſat, og ved den Grænſeregulering, ſom aftaltes mellem England og R., blev ogſaa Pendſchdeh tilknyttet 1887. S. A. aabnedes den transkaſpiſke Bane indtil Merv, og R. nærmer ſig ſaaledes ſtedſe mere Indiens Grænſe. Ogſaa har R. forſtærket ſin Krigsflaade i det ſorte Hav og uden Henſyn til Fredsvilkaaret 1878 omdannet Batum, der ſkulde være Frihavn, til en ſtærk Krigshavn for at forberede ſig til Gjenoptagelſen af den hundrede Aar gamle Plan mod Conſtantinopel.

Kirke. Den orthodoxe rusſiſke K. er en Datter af den græſke og har arvet dennes ubevægelige Ensformighed i Lære og Cultus; theologiſk Videnſkab har aldrig blomſtret ſynderlig i den; derimod har den r. K. ſlaaet dybe Rødder i hele Folkelivet; for Valfarter, Munkevæſen, Procesſioner oſv. er der en frodig Jordbund. Ligeſom den græſke Kirke maatte tjene de byzantinſke Kejſeres politiſke Interesſer, ſaaledes har den r. K., ſkjønt den fra ſin Stiftelſe 988 indtil 1702 egentlig var fuldkommen uafhængig af Staten, dog altid trofaſt fremmet dennes Interesſer; de begejſtrede Misſionærer, ſom udbredte den orthodoxe Tro blandt Finnerne og de andre halvvilde Hedninger, der vare Rusſernes Naboer, ikke blot chriſtnede dem, men rusſificerede dem med det ſamme; ubetinget Lydighed mod Statens Overhoved er enhver rettroende Rusſers Pligt. Indtil Slutn. af det 15de Aarh. ſtyredes den r. K. af Patriarchen i Conſtantinopel; en Overſættelſe af den græſke Nomokanon indeholdt de Regler, efter hvilke Biſkopperne øvede deres ſtore hierarchiſke Myndighed under Patriarchens Overhøjhed. Vel greb Fyrſterne undertiden forſtyrrende ind i dette Afhængighedsforhold til Conſtantinopel; men i det væſentlige forblev det uforandret indtil Conſtantinopels Fald; det Forſøg, ſom Pave Innocens IV 1246 gjorde paa at vinde Storfyrſt Alexander Nevſkij for den romerſke Kirke, mislykkedes aldeles, og da Metropoliten Iſidor af Moſkva havde deltaget i Unionsſynoden i Firenze 1439 og der tillige med de andre Aſſendinge fra de græſke Kirker anerkjendt Pavens Overhøjhed, blev Unionsſynoden fordømt af en Synode i Moſkva, og Iſidor ſelv, der var vendt tilbage ſom Cardinal og pavelig Legat, blev kaſtet i Fængſel, hvorfra det dog lykkedes ham at undfly til Rom. Efter Conſtantinopels Fald begyndte den r. K. at kræve ſtørre Selvſtændighed, og Patriarchen Jeremias II af Conſtantinopel gik omſider under et Ophold i Moſkva 1589 ind paa at tilſtaa Rusland et Patriarchat og indviede ſelv Hjob, Metropoliten af Moſkva, til Patriarch. Dog ſkulde enhver ny Patriarch i Moſkva ſøge Bekræftelſe af ſit Valg i Conſtantinopel; men c. 1660 gik Retten til at vælge Patriarchen fuldſtændig over til ſelve den rusſiſke Gejſtlighed, og dermed ophørte den ſidſte Reſt af Afhængigheden; det var jo nu ogſaa i Rusland og ikke i Conſtantinopel, at den græſk-katholſke Kirke maatte ſøge ſin Skytsherre; de rusſiſke Herſkere ſkulde ſnart i denne Henſeende indtage de byzantinſke Kejſeres tidligere Plads. Da den græſke Kirke følte Trang til at ſikre ſig imod de Unionsforſøg, ſom foretoges baade fra romerſk-katholſk og proteſtantiſk Side, var det ogſaa Moſkvas Patriarch, den lærde Petrus Mogilas, ſom affattede det Bekjendelſesſkrift, der 1643 blev antaget af alle græſk-katholſke Kirker. Hjemme i Rusland beſad Patriarchen en ſaa udſtrakt Magt, at han næſten var Czarens Ligemand, og derfor var Peter d. ſtore, da han vilde hæve Rusland til en Stormagt, ogſaa ſtrax betænkt paa at ſkaffe ſig af med denne Medbejler, men han maatte gaa forſigtig frem paa Grund af Kirkens ſtore Magt over Folket. Da Patriarchen Adrian døde 1702, foregav han, at Krigsforholdene gjorde det umuligt at faa en Efterfølger valgt ſtrax; derfor overdrog han foreløbig Patriarchens Functioner, dog med betydelige Indſkrænkninger til Fordel for Statsmagten, til et Collegium af Biſkopper med en Metropolit i Spidſen. Førſt efter at Krigen med Sverige var lykkelig endt og Folket igjennem 19 Aar var blevet vænnet til at undvære en Patriarch, og efter at han i denne Mellemtid lidt efter lidt havde indſkrænket Gejſtlighedens Magt, Indtægter og Antal, erklærede han 1721, at Kirkens tidligere Autonomi var politiſk farlig og kirkelig utilſtedelig; fremtidig ſkulde Kejſer- og Patriarchværdigheden være forenede, men ſaaledes at ved Siden af Kejſerpatriarchen ſkulde der ſtaa „den hellige dirigerende Synode". Denne beſtaar af 12 Medlemmer, deriblandt Metropoliterne i St. Petersborg, Novgorod, Moſkva og Kijev, Ærkebiſkoppen af Tver, to Protopoper og et Par juridiſke Medlemmer. Forſædet føres af Overprocuratoren, en Statsminiſter, ſom paa Kejſerpatriarchens Vegne har abſolut Veto i alle Anliggender. Synoden beſætter Biſpeſtolene, idet den foreſlaar to Candidater, imellem hvilke Kejſeren vælger. Denne cæſareopapiſtiſke Kirkeordning er fra Peter d. ſtores Tid gaaet i Arv til hans Efterfølgere, der dog alle, paa Katharina II nær, have anvendt den paa en mild Maade. Staten har beriget ſig ved at inddrage Kloſtergodſerne og ſætte Gejſtligheden paa knap Løn. Den r. K. er inddelt i 59 Eparchier, 4 af førſte Rang under de 4 Metropoliter, 20 af anden Rang under Ærkebiſkopper og 35 af tredje Rang under Biſkopper. Den ſibiriſke Kirke har ſin ſelvſtændige Metropolit i Tobolſk. De Gejſtliges Uddannelſe lod tidligere, i alt Fald for det ſtore Flertals Vedkommende, overmaade meget tilbage at ønſke; men i de ſenere Aar er der i denne Henſeende ſket overordentlig ſtore Fremſkridt, og der arbejdes ſtadig fremad med ſtor Kraft, ſaa at det tør haabes, at den Raahed og Uvidenhed, ſom tidligere var ſaa almindelig i den lavere Gejſtlighed, i en ikke fjærn Fremtid ſkal være et overvundet Standpunkt. 1869 blev Kaſtevæſenet i Gejſtligheden hævet; tidligere ſkulde Præſteſønner altid blive i deres Faders Stand, enten de følte Kald dertil eller ej, og navnlig de lavere, uſſelt lønnede kirkelige Beſtillinger gik næſten altid i Arv; nu derimod have Præſteſønnerne Tilladelſe til frit at vælge, hvilken Livsſtilling de ville. Præſterne uddannes ved gejſtlige Skoler og Seminarier ſamt, for ſaa vidt der attraas en egentlig videnſkabelig theologiſk Uddannelſe, ved de 4 Akademier i Kijev, Moſkva, St. Petersborg og Kaſan, ved hvilke der 1869 var 319 Studerende under 96 Lærere, medens der ved Skolerne var 31,925 Elever og 1,322 Lærere, ved Seminarierne 14,846 Elever og 730 Lærere. — Det ſamlede Antal af Gejſtlige i den r. K. udgjør over 500,000. Munke og Nonner, Metropoliter, Ærkebiſkopper og Biſkopper, der altid vælges iblandt Kloſtergejſtligheden, ere forpligtede til Cølibat, Præſterne derimod ikke, men de maa ikke indgaa 2det Ægteſkab. Kirkeſproget i den r. K. er det for Folket uforſtaaelige oldſlaviſke Sprog; Liturgien ſlutter ſig til den græſke, men blev i Midten af det 17de Aarh. reformeret af den kraftige Patriarch Nikon, hvilket gav Anledning til ſtore Frafald fra Statskirken. Om de talrige Sekter ſ. **Raskolniki.** Den Tolerance, der i de ſidſte Aar er bleven udviſt imod disſe for at drage dem tilbage til Statskirken, ſtrækker ſig ikke i ſamme Grad til andre Trosſamfund. Rigtignok hedder det, at alle Trosſamfunds Bekjendere have lige borgerlige Rettigheder; men dette er kun paa Papiret. Overgang fra Statskirken til et andet Trosſamfund ſtraffes med de ſtrængeſte Straffe, medens Overgangen til Statskirken begunſtiges ſaa meget ſom muligt og jævnlig er bleven fremmet ved Anvendelſen af alt andet end kirkelige Midler. Allerede 1839 lykkedes det at bevæge omtr. 2 Mill. romerſke Katholiker i de forrige polſke Provinſer, 1845—46 c. 70,000 Proteſtanter i Lifland til at træde over, og Propagandaen drives ſtadig med ſtørſte Iver og ikke uden Held, navnlig iblandt de romerſke Katholiker. Børnene af blandede Ægteſkaber, i hvilke den ene af Ægtefællerne hører til den orthodoxe Kirke, ſkulle alle opdrages i denne. Kun i Finland har den lutherſke Kirke fuldſtændig lige Rettigheder med den rusſiſke Statskirke.

Literatur. Da Chriſtendommen under Vladimir d. ſtore (988) kom til Rusland fra Conſtantinopel, kom græſke Gejſtlige og Lærde ind i Landet. Den byzantinſke Architektur blev Mønſter for de tidligſte Kirkebygninger, men ſom Kirkeſprog optoges det Oldſlaviſke (Slavoniſke), ſom det forelaa i Cyrillus's og Methodius's Kirkebøger, medens det Rusſiſke kun levede ſom Folkeſprog. Fra Jaroslavs Tid (c. 1020) ſtammer den 1728 af Tatiſchtſchev fundne og af Kalatſchev o. a. udgivne Lovbog »Pravda russkaja«. Paa denne Tid (c. 1110) ſkrev ogſaa Munken Neſtor ſin Krønike, men Spirerne til en almindelig Civiliſation kvaltes ved Tatarernes Indfald; kun i Kloſtrene udarbejdedes Krønniker og Legender, ſom »Paterikon« af den hellige Simon, Biſkop af Susdal (d. 1226), Skrifter af Metropoliten Cyrill (d. 1280) og Cyprian (d. 1406), der fortſættes indtil det 17de Aarh. I ſmukke, bløde Folkeſange behandledes gammelſlaviſke Sagn, og Vladimir d. ſtore og hans Mænd ſpille deri en lignende Rolle ſom Artus og hans Paladiner i Veſtens middelalderlige Literatur. Fra Slutningen af det 14de Aarh. ſtammer det berømteſte rusſiſke middelalderlige Digt „Igors Tog mod Polovzerne" (1185). Et aandeligt Opſving begyndte med Befrielſen fra Mongolherredømmet under Ivan III (1480); Ivan IV Vaſiljevitſch (1533—84) oprettede Skoler, og 1553 ſtiftedes det førſte Trykkeri i Moſkva. Disſe Beſtræbelſer fortſattes under Michael Romanov (1613—45) og Alexej Michailovitſch, der 1649 lod trykke en rusſiſk Lovſamling. Indtil Begyndelſen af det 18de Aarh. gjør polſk Indflydelſe ſig gjældende. Fra denne Periode ere Metropoliten Makarius (d. 1563), der ſkrev Helgenbiographier; Afanaſij Nikitin, der beſkrev ſin Rejſe til Oſtindien (1470); Trifan Korobejnikov, der fortalte ſin Valfart til Jeruſalem, og Chroniſterne Fyrſt Andrej Kurbſkij (1580), Munken Palizyn (1621) og Kotoſchichin (1680); Patriarchen Nikons Biograph Ivan Schutſcherin (1681) og Forfatteren til „Skythiens Hiſtorie" Andrev Lyskov i Smolenſk; Archimandriten Giſel, der ſkrev en „Synopſis" om den ſlavoniſk-rusſiſke Hiſtorie til Alexej Michailovitſchs Tid; denne Czars Miniſter Matvejev (myrdet 1682) ſkrev hiſtoriſke og heraldiſke Værker. — Peter d. ſtore hævede Rusſiſk til et Skriftſprog og lod Værker overſætte fra Tyſk, Franſk og Hollandſk, men han brød ſig aldeles ikke om de gamle Spirer til en national Literatur; alt ſkulde omſtøbes i veſteuropæiſke Former. 1704 indførte han den nuværende trykte rusſiſke Skrift, der er mere afrundet end Cyrillus's gamle Bogſtaver; han indførte Aviſer, Muſeer og ſtiftede 1724 Videnſkabernes Akademi i St. Petersborg efter en Plan af Leibniz, men det aabnedes førſt under Katharina I 1725. Endnu ſkrev Gejſtlige, ſom den hellige Demetrius (f. 1651, d. 1709), Metropolit af Roſtov; Stephan Javorſkij (f. 1658, d. 1722), Metropolit af Rjæſan, ſcholaſtiſke og gudelige Skrifter i gammel Stil; Peters Medhjælper i Reformationsværket Feofan Prokopovitſch (f. 1681, d. 1736), Ærkebiſkop af Novgorod, ſkrev foruden theologiſke og rhetoriſke Bøger den førſte rusſiſke Tragikomedie; Fedor Polikarpov (d. 1730) compilerede et ſlavoniſk-græſk-latinſk Lexikon; Leontij Magnitſkij (d. 1739) var den førſte rusſiſke Mathematiker; Autodidakten Ivan Poſoſchkov behandlede nationaløkonomiſke Æmner; Munken Nikodem Sellius (d. 1746) og Vaſilij Tatiſchtſchev (f. 1686, d. 1750) ſkrev hiſtoriſke Værker. Af Digtere mærkes Kantemir, Forfatter af Satirer, der kæmpe for den ved Peter d. ſtore indførte europæiſke Civiliſation, og Koſakkerne Klimovſkij, og Danilov (Samler af Folkeſange). Trediakovſkij (f. 1703, d. 1769) udarbejdede en rusſiſk Proſodi. — Eliſabeth og navnlig Katharina II begunſtigede Videnſkab og Kunſt; den ſidſte optraadte ſom dramatiſk Forfatter, paavirket af Shakſpeare; Univerſiteter og Skoler ſamt et Kunſtakademi ſtiftedes. Adelen og Embedsmændene fik Smag paa den franſke Dannelſe. Digteren Lomonoſov fuldendte den ſtorrusſiſke Dialekts Overvægt i Skriftſproget, indførte metriſk Verſemaal i Stedet for den fra det Polſke laante Maade at tælle Stavelſerne paa, men ſøgte tillige at pine Sproget ind i latinſke Conſtructioner. Sumarakov, ſkoleret Efterligner af den franſke klasſiſke Tragedie (f. 1717, d. 1777), blev det rusſiſke Kunſtdramas Fader (tidligere havde Studenterne i Kijev opført bibelſke Dramaer i Ferietiden) ved at overſætte Molières »Le médecin malgré lui«, og hans originale Stykker bleve opførte paa det af Fedor Volkov 1756 i St. Petersborg oprettede Theater. Andre Dramatikere ere Knjaſhnin (f. 1742, d. 1791), Fon-Viſin (f. 1744, d. 1792), paavirket af Holberg og Voltaire, Cheraſkov (f. 1733, d. 1807), der tillige leverede ſtore epiſke Digte og kaldtes Ruslands Homer, visſelig med Urette; meſt bekjendt er hans Digt „Rosſiaden"; Oſerov (f. 1769, d. 1816), der ſkrev Sørgeſpil i Alexandrinere, med mange gode Enkeltheder; Fyrſt Dolgorukij (f. 1764, d. 1823) digtede reflecterende Oder og Epiſtler, Neledinſkij-Meletskij (f. 1751, d. 1829) klangfulde Romancer og Sange. Bobrov (d. 1810) viſer i ſin forvirrede „Cherſonida" Spor af betydelig Naturbegavelſe; primitiv, men raa Kraft findes i Petrovs (f. 1736, d. 1799) Oder til Katharina II.s Forherligelſe. Ved Formſans udmærke ſig iſær Digtet „Pſyches" Forfatter Bogdanovitſch og den yndede Fabeldigter Chemnizer, hvis Fabeldigtning dog er anlagt mere paa Moraliſering end paa Satire. Højeſt ſtaar Derſchavin (f. 1743, d. 1816) fra Periodens Slutning; hans Stof er det ſamme ſom Petrovs, men behandlet med langt mere Dygtighed end hos denne; Kapniſt, dramatiſk Forfatter, har ikke hans Phantaſi, men er en correctere Stiliſt. Proſaen gjorde langſommere Fremſkridt; de gejſtlige Taler ødelagde den ved bombaſtiſk Maner. Hiſtoriſke Skribenter og Samlere ere Schtſcherbatov (f. 1733, d. 1790), Boltin (f. 1735, d. 1792), dygtig Kritiker af den ældſte Hiſtorie, Golikov (d. 1801); Weſtfaleren Fr. Müller (f. 1705, d. 1783) udgav Haandſkrifter og ſtiftede et literært Tidsſkrift 1755. Boghandleren Novikovs (f. 1744, d. 1818) ſatiriſke Tidsſkrift „Maleren" var meget yndet; Muravjev (f. 1757, d. 1807) ſkrev hiſtoriſke Afhandlinger over Hiſtorie og Moral; han er en iderig, alſidig dannet Forfatter, men Sproget forholder ſig ofte gjenſtridig til hans Tanker. — Alexander I var navnlig i Begyndelſen af ſin Regering en Ven af Oplysning og Dannelſe, og hans Beſtræbelſer ſtøttedes af Miniſtrene Rumjantsov og Speranſkij. Fremmeſt i Literaturen ſtod Karamſin, der ſejerrig førte Kampen mod den ved Lomonoſov faſtſlaaede Klasſicisme og navnlig hævdede det naturlige, daglige Sprogs Ret; ſom Romanforfatter er han dog ſtærkt paavirket af franſk Sentimentalitet; han leverede i ſin rusſiſke Riges Hiſtorie en virkelig Folkebog; Dmitriev og Batjuſchkov fulgte ſamme Retning, men mod den hos disſe Digtere ſtærkt fremtrædende bløde, ſmeltende Sprogtone optraadte Schiſchkov og navnlig den tankerige Digter Schukovſkij, berømt ſom Overſætter af Schiller og Byron. Andre fremtrædende Digtere i denne Periode ere Koslov (d. 1840), ſtærkt paavirket af Byron; Krjukovſkij (f. 1781, d. 1811), Forfatter af Sørgeſpillet „Poſcharſkij"; Iljin (f. 1773, d. 1822), der ſkrev borgerlige Dramaer i Ifflands Maner; Satirikerne Vojejkov (f. 1778, d. 1839) og Milonov (f. 1792, d. 1821); Chmelnitzkij og Lyſtſpildigteren Fyrſt Schakovſkoj; Ruslands ſtørſte Fabeldigter Krylov; General Davidov, bekjendt ved ſine Krigsſange; Ismailov (f. 1779, d. 1831); Glinka og den ogſaa ſom Kritiker fremtrædende Lyriker Merſljakov. Ved ſin Overſættelſe af Iliaden indførte Gneditſch Hexametret i Sproget. Proſaſkribenter fra denne Periode ere Metropoliten i Kijev Evgenij Bolchovitinov (f. 1767, d. 1837), bekjendt ſom Hiſtorieforſker og Forfatter til „Det lærde Rusland", og Ærkebiſkoppen af Moſkva Philaret Drosdov, theologiſk Forfatter. — Nikolaj begunſtigede Nationalliteraturen, for ſaa vidt den kunde virke til politiſk Centraliſering af det rusſiſke Rige. Den med Schukovſkij begyndende egentlige romantiſke Skole faar nu ſin Hoveddigter i Puſchkin, der begyndte med at efterligne Byron, hvis Indflydelſe beſtandig ſpores ſtærkt i den nyere rusſiſke Poeſi indtil Begyndelſen af Halvtredſerne; i ſin lille Novelle „Capitainens Datter" har han leveret et Meſterſtykke i det hiſtoriſke Genrebillede, og hans Lyrik anſlaar dybe, i Regelen ſmertelige Toner. Til ſamme Retning høre Barjatinſkij, Delvig, Jaſykov, Benediktov, Tumanſkij og Podolinſkij, Forfatter til ſmukke poetiſke Fortællinger. Hos den lyriſke Digter Lermontov, Puſchkins Frænde i Aand og Skæbne, faar Ironiens og Verdensſmertens Poeſi ſit meſt charakteriſtiſke Udtryk. Gribojedov ſkrev et Lyſtſpil „Forſtand bringer Ulykke" med fortræffelige, bidende ſatiriſke Skildringer; hos Koltzov, Rusſernes Burns, klinger en friſk Naturtone igjennem. Studiet af Shakſpeare og Opgivelſen af de franſke Mønſtre frembragte Dramaer med Æmner fra den nationale Hiſtorie ſom Stof af Polevoj, Kukolnik, Chomjakov, Roſen og Gedronov. Kaſchnij, Maximovitſch, Makarov, Sacharov og Kiriejevſkij ſysſelſatte ſig med folkelige Sange og Sagn. Som Hiſtorikere, paavirkede af den nye poetiſke Retning, maa fremhæves Prof. Uſtrjalov, Forfatter af „Peter d. ſtores Hiſtorie", Pogodin, Polevoj, Bantyſch-Kamenſkij (d. 1850), Markevitſch (d. 1860), Bronevſkij (d. 1835), Buturlin, Vaſilij Berg. Generallieutenant Michailovſkij-Danilevſkij ſkrev en rusſiſk Krigshiſtorie. Lærde Hiſtorieforſkere ere Jaſykov (d. 1845), Borednikov (d. 1855), Korkunov (d. 1855), Sreſnevſkij og Strojev i St. Petersborg, Profesſorerne Snegirev i Moſkva og Ivaniſchov i Kijev, Archivdirecteuren i Moſkva Fyrſt Obolenſkij, Genealogen Fyrſt Dolgorukov. Den ſtærkeſte Bevægelſe ſpores i Romanliteraturen. Bulgarins formløſe Fortællinger udmærke ſig ved kraftige realiſtiſke Træk; Pavlov (d. 1864) lægger Vægt paa den pſychologiſke Udvikling; Sagoſkin, Laſchetſchnikov og Fru Schiſchkin efterlignede W. Scott, men med ringe Held. Som ypperlig Fortæller udmærkede Beſtuſchev ſig; Grev Sollohub gav Billeder af Adelslivet i St. Petersborg. Fyrſt Odojevſkij, Baron Korff, Maſſalſkij (d. 1861), Senkovſkij (d. 1858); (Pſeudonym: Baron Brambeus), Helena Hahn (d. 1842) ſkrev ogſaa Romaner og Fortællinger. Billeder fra Koſaklivet kom førſt i Mode ved Kvitka (Pſeudonym Osnovjanenko), men Gogol (d. 1852) overfløj ham langt i digteriſk Begavelſe; ſønderreven i ſit Indre ſom de fleſte moderne ruſſiſke Digtere har han dog et humoriſtiſk Element, der minder om Dickens; i „Taras Bulba“ leverede han et Proſaepos i homeriſk Stil. Hans berømte Lyſtſpil „Reviſoren“ har gjort ham udødelig. De uforbeholdne Skildringer af det ruſſiſke Riges uhyre ſociale Brøſt, der endnu mere forhøjedes ved Kritikeren Bjelinſkijs Commentar, henledte Regeringens Øje paa den realiſtiſke Roman, der efter Begivenhederne 1848 medførte Forfølgelſer mod to af dens dygtigſte Repræſentanter: Herzen, der maatte flygte, og Doſtojevſkij, der forviſtes til Sibirien. 1842 begyndte Turgenjev ſin Virkſomhed; hans glimrende, dybt grebne Tidsbilleder bevæge ſig paa en rig romantiſk Baggrund. Han ſaa vel ſom Akſakov, Eugenij Tur og Digterinden Grevinde Roſtoptſchin ere udgaaede fra Realismens Retning. Under den med Alexander II indtraadte ſtørre Mildhed mod Preſſen fortſatte Forfatterne deres Felttog mod de barbariſke Sæder og Tilſtande; Saltikovs „Provinsſkizzer“ vakte uhyre Opſigt; i ſamme Retning gik den talentfulde Piſemſkij; Lyſtſpildigterne Potjechin og Oſtrovſkij, Novelliſterne Melnikov, Sleptsov, Grigorovitſch, Kokorev, Pomjalovſki ſatte deres Maal i en photographiſk-ſand Detailſkildring, der i henſynsløs Energi minder om de yderligſt gaaende franſke Nyrealiſter. Ogſaa Myſterieliteraturen i Sues Maner fandt Dyrkere i Pſeudonymerne Vſevolod Kreſtovſkij og M. Stebnitskij, hvis Bøger trods Sollohubs og Turgenjevs Proteſter ſlugtes af det halvdannede Publikum. Nekraſov og Nikitin repræſentere Realismen i deres Digte, Maikov, Schtſcherbin, Tjutſchev, Roſenheim, Fett og Mej fortſætte den romantiſke Tone, der imidlertid har ſin talentfuldeſte Digter i Grev Alexej Tolſtoj. Den realiſtiſke Roman- og Novelledigtning har ſine meſt fremtrædende Repræſentanter i Grev L. Tolſtoj, Gljeb Uſpenſkij, Gontſcharov, Garſchin (d. 1888) og Korolenko. De meſt bekjendte blandt yngre Lyrikere ere Nadſon (d. 1887) og Minſkij. I den ſeneſte Hiſtorieſkrivning ſpiller det culturhiſtoriſke Element en fremtrædende Rolle (ſom hos Sabjelin, Koſtomarov, Solovjev, Baron M. Korff og Pekarſkij); de førſte franſke og tyſke Hiſtorieſkrivere ere overſatte paa Ruſſiſk; en ſtor Literatur af videnſkabelige Rejſebeſkrivelſer er voxet op i de ſenere Aar. Philoſophien har fulgt Bevægelſen i Tyſkland fra Hegels Tid; mærkes maa Voskreſſenſkijs Philoſophiens Hiſtorie; Theologien er ſtagneret i Byzantinisme, medens de andre Videnſkaber raſk følge den europæiſke Udvikling. Galachov, P. Polevoj og Pypin have bearbejdet Literaturhiſtorien; end videre maa fremhæves Miljukovs ruſſiſke Literaturhiſtorie og Karanlovs „Skizzer til den ruſſiſke Literaturs Hiſtorie“, ſamt Dobroljubovs literære Kritiker.

Maal og Vægt. Det tidligere gjældende Syſtem blev 1835 underkaſtet en Reviſion, og ved Ukas af 11 Oct. ſ. A. bleve de forſkjellige Maals Størrelſe beſtemte. Enheden for Længdemaalet er Saſchen, der er lig 7 eng. Fod ell. 6,7980 d. F. **Længdemaal.** 1 Verſt er lig 500 Saſchen à 7 Fod à 12 Duim à 12 Linjer. 1 Saſchen deles ogſaa i 3 Arſchin à 16 Verſchok. **Flademaal.** 1 Deſjatina har 2,400 Kvadr. Saſchen à 9 Kvadr. Arſchin. **Kubikmaal.** 1 Kub. Saſchen har 27 Kub. Arſchin ell. 343 Kub. Fod. **Kornmaal.** Enheden er Tſchetverik, der rummer 64 Pund deſtill. Vand ved en Temperatur af 13⅓° R. og er lig 27,1[illegible] danſke Potter. 15 T. ere lig 32 Vedro (ſ. nedenf.). 1 Tſchetvert er lig 2 Osmina à 2 Poluosmina à 2 Tſchetverik à 2 Polutſchetverik à 2 Tſchetverka à 2 Garnetz à 30 Vahera. **Maal for flydende Varer.** Enheden er Vedro, der rummer 30 Pund deſtill. Vand ved en Temp. af 13⅓° R. og er lig 12,731 danſke Potter. 1 Botſchka har 40 Vedro à 10 Kruſchka à 10 Tſcharka. 1 Vedro indeholder ogſaa 8 Stoof. **Handelsvægt.** 1 ruſſiſk Kub. Tomme deſtill. Vand ved en Temp. af 13⅓° R. vejer 368,361 Doli, og Pundet vejer da 9,216 ſaadanne Doli og er lig 0,8190 danſke Pund. 1 Berkovetz er lig 10 Pud à 40 Pund à 96 Solotnik à 96 Doli. Dvojnik betyder 2, Trojnik 3, Pjaterik 5, Deſjaterik 10 og Polupud 20 Pund. Som Medicinalpund benyttes et Pund, der er lig 8,064 Doli ell. 358,3[illegible] fr. Gram. Det deles paa ſædvanlig Maade i 12 Unzer à 8 Drachmer à 3 Skrupler à 20 Gran. Det ruſſiſke Artilleri Skalepund er lig Vægten af en ſtøbt Jærnkugle, 2 Tomm. i Diameter, og er i Vægt lig 0,9783 danſke Pund. Juvelkaraten, der deles i 4 Gran, vejer 0,205[illegible] fr. Gram.

Mønt. Man regner her efter Rubel à 100 Kopek, ſaaledes udmøntet, at man af $5\frac{1}{16}$ ruſſiſk Pund Møntſølv af Finhed 83⅓ Solotnik ($868\frac{1}{18}$ Tuſendedele) faar 100 Sølvrubler af Værdi 2 Kr. 88 Øre. Af Mønter findes her i Guld: Halve Imperialer à 5 Rubler Guld af Finhed 88 Solotnik (916⅔ Tuſendedele), ſaaledes udmøntede, at 62[illegible] ſaadanne veje 1 ruſſiſk Pund; Vægten pr. Stk. 6,5440 Gram og Værdien lig 14 Kr. 88 Øre. Imperial Dukater à 3 Rubler Guld af ſamme Finhed, men kun ⅗ Vægt, af Værdi altſaa 8 Kr. 93 Øre. Diſſe to Guldmønter gjælde henholdsvis 5 Rubler 15 Kopek og 3 Rubler 9 Kopek i Sølv. End videre findes her ruſſiſk-hollandſke Dukater af Finhed 94 Solotnik (979⅙ Tuſendedele), ſaaledes udmøntede, at 1,000 Stkr. veje 8 Pund 49⅓ Solotnik eller pr. Stk. 3,4872 Gram, i Værdi lig 8 Kr. 47 Øre. I Sølv findes Mønter paa 1, ½ og ¼ Rubel, af Værdi henholdsvis 2 Kr. 88 Øre, 1 Kr. 44 Øre og 0 Kr. 72 Øre, alle af ſamme Finhed ſom ovenfor anført. Af ruſſiſk-polſke Mønter findes Sølvmønter paa 1½ Rubel lig 10 polſke Gylden, ¾ Rubel lig 5 Gylden, 30 Kopek lig 2 Gylden, 25 Kopek lig 50 Groſzy ell. 1⅔ Gylden, 20 Kopek lig 40 Groſzy ell. 1 Gylden og 15 Kopek lig 1 Gylden. Af Skillemønter findes Sølvmønter paa 20, 15, 10 og 5 Kopek. I Bronze findes Mønter paa 5, 3, 2, 1, ½ og ¼ Kopek.

Ret. Den gamle rusſiſke Ret, ſaaledes ſom den findes optegnet i den ældſte rusſiſke Retsbog, Pravda russkaja (ſ. d. A.), der i ſin oprindelige Skikkelſe er fra det 11te Aarh., men er omarbejdet og forøget i det 13de Aarh., har i mange Punkter en mærkelig Overensſtemmelſe med de nordiſke Retsbeſtemmelſer. Den vigtigſte Lovbog fra de følgende Aarhundreder var den 1649 af Alexej Michailovitſch udſtedte Uloshenie, ſom danner Grundlaget for hele den nyere r. R., der efter den Tid har udviklet ſig videre gjennem en ſtor Mængde Ukaſer. Allerede Peter d. ſtore paatænkte dog en ny Civillovbog; men førſt efter mange Forarbejder, navnlig under Eliſabeth, Katharina II og Alexander I, kom en ſaadan i Stand, den ſaakaldte Svod, hvilken der 1833 blev tillagt Gyldighed ſom den eneſte gjældende Lov i Rusland. 1846 fik Landet dernæſt en ny Criminallov. Indtil Peter d. ſtore havde den r. R. beholdt ſin ſelvſtændige Udvikling og ſit nationale Præg; ſiden har Romerretten faaet en betydelig Indflydelſe derpaa.

Sprog. Benævnelſen Rusſiſk omfatter egentlig tre nærſtaaende, men dog mere end blot dialektiſk forſkjellige Sprog af ſlaviſk Stamme. 1) Storrusſiſk eller ſærlig Rusſiſk, det herſkende Sprog i det rusſiſke Rige og Folkeſprog i det mellemſte og nordlige Rusland, hvorfra det ſtadig breder ſig mere og mere navnlig mod Øſt og Sydøſt. Der er inden for dets udſtrakte Omraade paafaldende ringe Dialektforſkjelligheder, hvad der til Dels turde ſtaa i Forbindelſe med, at den ſtore Udbredelſe, der væſentlig er en Følge af Ruslands politiſke Udvidelſer og er foregaaet dels ved Koloniſation, dels ved Abſorbering af andre, navnlig finſk-ugriſke Stammer, i det hele er af forholdsvis temmelig ſen Datum. Rusſiſk er det meſt udbredte og allerede derved det vigtigſte af alle levende ſlaviſke Sprog; det er derhos overordentlig rigt og bøjeligt, baade med Henſyn til Lyd og Former, Ordafledninger og Sætningsbygning. Det ſkrives med cyrilliſk Alphabet. Literært udviklet er det egentlig førſt blevet ſiden Peter d. ſtores Tid; men til Gjengjæld har det navnlig i vort Aarh. naaet en overordentlig rig Uddannelſe ſom Bærer af en ſtor og alſidig Literatur. Før Peter d. ſtores Tid brugtes ſom Skriftſprog en let rusſiſk farvet Form af det oldſlaviſke (ſlavonſke) Sprog, ſom endnu er Kirkeſprog. 1696 udgav Ludolf den førſte rusſiſke Grammatik i Oxford, 1802 udkom Petersborgakademiets; andre Grammatiker haves af de rusſiſke Philologer Gretſch, Voſtokov, Buslajev o. a., af Ikke-Rusſere ſom Puchmayer, Reiff, J. E. A. Schmidt, Vymazal o. m. a. Ved Siden af det rusſiſke Akademis Ordbog indtager V. J. Dahls »Tolkovyj slovar živago velikorusskago azyka« (1863—66) en fremragende Plads. Rusſiſk-tyſke Ordbøger haves af Paulowſky o. m. a., en god rusſiſk-franſk af Makaroff; Reiff har givet en Parallel-Ordbog for Rusſiſk, Tyſk, Franſk og Engelſk (1860—62). 2) Lillerusſiſk (ogſaa, navnl. i Øſterrig, kaldet Ruthenſk) tales i den ſydveſtlige Del af Rusland, d. e. Lille- og til Dels Syd-Rusland, Volhynien og Podolien, ſamt i den ſtørre, øſtlige Halvdel af Galizien. Ved Siden af adſkillige ejendommelige Phænomener frembyder Lillerusſiſk ogſaa en Række ſærlige Berøringspunkter med Polſk. En Bevægelſe for Udvikling af en lillerusſiſk Literatur har i nyere Tid gjort ſig gjældende dels i Rusland (med Forfattere ſom Taras Schevtſchenko, P. Kuliſch o. a.), dels i Øſterrig. 3) Hviderusſiſk, der bl. a. er charakteriſeret ved en endnu ſtærkere Paavirkning af Polſk, er Folkeſprog i ſtørſte Delen af de gamle litauiſk-polſke Provinſer, der have været ſammenfattede under Navne Hvide- ell. Veſt-Rusland. Det brugtes i ſin Tid ſom Cancelliſprog i Storfyrſtendømmet Litauen, men har ellers ikke modtaget nogen literær Uddannelſe.

Ruslæder, ſ. **Garvning.**

Rusniāker, ſ. **Ruthener.**

Rŭsſell, en gammel engelſk Adelsſlægt, ſom fra Henrik VIII.s Tid fik ſtore Godſer og politiſk Indflydelſe, og ſom i et Par Hundred Aar har hyldet Whigpartiets Grundſætninger. **John R.** blev 1539 Storadmiral, Seglbevarer og Baron, var under Edvard VI.s Mindreaarighed Medlem af Regentſkabsraadet og blev 1550 ophøjet til Jarl af Bedford. D. 1558. — **William R.**, f. 29 Sept. 1639, blev 1661 Medlem af Underhuſet og ſtod længe i Spidſen for Oppoſitionen „Fædrelands-Partiet“; han blev 1679 optaget i Gehejmeraadet, men ſluttede ſig n. A. til den ſtore Whigforbindelſe med Planer om at udelukke Kongens Broder, Jakob II, fra Tronfølgen. Han blev beſkyldt for at have ſammenſvoret ſig mod Kongens Regering og blev henrettet 21 Juli 1683. Hans Skæbne er behandlet dramatiſk af A. Munch (1857), og hans Forhold til ſin højſindede Huſtru, Lady **Rachel R.** (f. 1616, d. 1723, Datter af Jarlen af Southampton), ſkildret af Guizot i „Ægteſkabelig Kjærlighed“. Under Vilhelm III blev Dommen erklæret ugyldig og hans Fader, Will. R. (f. 1614, d. 1700) 1694 ophøjet til Hertug af Bedford. — En Fætter til Will. R., **Edmund R.**, f. 1651, var 1688 en af Hovedmændene for Revolutionen. Til Løn blev han Skatmeſter for Flaaden, optaget i Gehejmeraadet og 1691 Admiral for Flaaden, men ſtod ikke des mindre paa den Tid i Forbindelſe med Jakob II. 1692 vandt R. en ſtor Sejer over den franſke Flaade ved La Hogue, blev n. A. førſte Admiralitetslord og ſikrede Englands Søherredømme ikke alene i Kanalen, men endog i Middelhavet. Til Løn blev han 1697 Jarl af Orford, men 1699 fjærnet for ſin utilbørlige Forvaltning af Flaaden. D. 1727. — **John R.**, fjerde Hertug af Bedford, f. 1710, d. 1771, indtog ſiden 1744 næſten uafbrudt de højeſte Stillinger i Staten og ſluttede bl. a. 1763 Freden i Paris. — **John R.**, f. 18 Aug. 1792, yngre Søn af den 6te Hertug af Bedford, valgtes 1818 til Underhuſet og gjorde ſig ſnart garins formløſe Fortællinger udmærke ſig ved kraftige realiſtiſke Træk; Pavlov (d. 1864) lægger Vægt paa den pſychologiſke Udvikling; Sagoſkin, Laſchetſchnikov og Fru Schiſchkin efterlignede W. Scott, men med ringe Held. Som ypperlig Fortæller udmærkede Beſtuſchev ſig; Grev Sollohub gav Billeder af Adelslivet i St. Petersborg. Fyrſt Odojevſkij, Baron Korff, Maſſalſkij (d. 1861), Senkovſkij (d. 1858); (Pſeudonym: Baron Brambeus), Helena Hahn (d. 1842) ſkrev ogſaa Romaner og Fortællinger. Billeder fra Koſaklivet kom førſt i Mode ved Kvitka (Pſeudonym Osnovjanenko), men Gogol (d. 1852) overfløj ham langt i digteriſk Begavelſe; ſønderreven i ſit Indre ſom de fleſte moderne rusſiſke Digtere har han dog et humoriſtiſk Element, der minder om Dickens; i „Taras Bulba“ leverede han et Proſaepos i homeriſk Stil. Hans berømte Lyſtſpil „Reviſoren“ har gjort ham udødelig. De uforbeholdne Skildringer af det rusſiſke Riges uhyre ſociale Brøſt, der endnu mere forhøjedes ved Kritikeren Bjelinſkijs Commentar, henledte Regeringens Øje paa den realiſtiſke Roman, der efter Begivenhederne 1848 medførte Forfølgelſer mod to af dens dygtigſte Repræſentanter: Herzen, der maatte flygte, og Doſtojevſkij, der forviſtes til Sibirien. 1842 begyndte Turgenjev ſin Virkſomhed; hans glimrende, dybt grebne Tidsbilleder bevæge ſig paa en rig romantiſk Baggrund. Han ſaa vel ſom Akſakov, Eugenij Tur og Digterinden Grevinde Roſtoptſchin ere udgaaede fra Realismens Retning. Under den med Alexander II indtraadte ſtørre Mildhed mod Preſſen fortſatte Forfatterne deres Felttog mod de barbariſke Sæder og Tilſtande; Saltikovs „Provinsſkizzer“ vakte uhyre Opſigt; i ſamme Retning gik den talentfulde Piſemſkij; Lyſtſpildigterne Potjechin og Oſtrovſkij, Novelliſterne Melnikov, Sleptsov, Grigorovitſch, Kokorev, Pomjalovſki ſatte deres Maal i en photographiſk-ſand Detailſkildring, der i henſynsløs Energi minder om de yderligſt gaaende franſke Nyrealiſter. Ogſaa Myſterieliteraturen i Sues Maner fandt Dyrkere i Pſeudonymerne Bſevolod Kreſtovſkij og M. Stebnitskij, hvis Bøger trods Sollohubs og Turgenjevs Proteſter ſlugtes af det halvdannede Publikum. Nekraſov og Nikitin repræſentere Realismen i deres Digte, Maikov, Schtſcherbin, Tjutſchev, Roſenheim, Fett og Mej fortſætte den romantiſke Tone, der imidlertid har ſin talentfuldeſte Digter i Grev Alexej Tolſtoj. Den realiſtiſke Roman- og Novelledigtning har ſine meſt fremtrædende Repræſentanter i Grev L. Tolſtoj, Gljeb Uspenſkij, Gontſcharov, Garſchin (d. 1888) og Korolenko. De meſt bekjendte blandt yngre Lyrikere ere Nadſon (d. 1887) og Minſkij. I den ſeneſte Hiſtorieſkrivning ſpiller det culturhiſtoriſke Element en fremtrædende Rolle (ſom hos Sabjelin, Koſtomarov, Solovjev, Baron M. Korff og Pekarſkij); de førſte franſke og tyſke Hiſtorieſkrivere ere overſatte paa Rusſiſk; en ſtor Literatur af videnſkabelige Rejſebeſkrivelſer er voxet op i de ſenere Aar. Philoſophien har fulgt Bevægelſen i Tyſkland fra Hegels Tid; mærkes maa Voskreſſenſkijs Philoſophiens Hiſtorie; Theologien er ſtagneret i Byzantinisme, medens de andre Videnſkaber raſk følge den europæiſke Udvikling. Galachov, P. Polevoj og Pypin have bearbejdet Literaturhiſtorien; end videre maa fremhæves Miljukovs rusſiſke Literaturhiſtorie og Karaulovs „Skizzer til den rusſiſke Literaturs Hiſtorie“, ſamt Dobroljubovs literære Kritiker.

Maal og Vægt. Det tidligere gjældende Syſtem blev 1835 underkaſtet en Reviſion, og ved Ukas af 11 Oct. ſ. A. bleve de forſkjellige Maals Størrelſe beſtemte. Enheden for Længdemaalet er Saſchen, der er lig 7 eng. Fod ell. 6,7980 d. F. **Længdemaal.** 1 Verſt er lig 500 Saſchen à 7 Fod à 12 Duim à 12 Linjer. 1 Saſchen deles ogſaa i 3 Arſchin à 16 Verſchok. **Flademaal.** 1 Deſſjatina har 2,400 Kvadr. Saſchen à 9 Kvadr. Arſchin. **Kubikmaal.** 1 Kub. Saſchen har 27 Kub. Arſchin ell. 343 Kub. Fod. **Kornmaal.** Enheden er Tſchetverik, der rummer 64 Pund deſtill. Vand ved en Temperatur af $13\frac{1}{3}$° R. og er lig 27,150 danſke Potter. 15 T. ere lig 32 Vedro (ſ. nedenf.). 1 Tſchetvert er lig 2 Osmina à 2 Poluosmina à 2 Tſchetverik à 2 Polutſchetverik à 2 Tſchetverka à 2 Garnetz à 30 Vahera. **Maal for flydende Varer.** Enheden er Vedro, der rummer 30 Pund deſtill. Vand ved en Temp. af $13\frac{1}{3}$° R. og er lig 12,731 danſke Potter. 1 Botſchka har 40 Vedro à 10 Kruſchka à 10 Tſcharka. 1 Vedro indeholder ogſaa 8 Stoof. **Handelsvægt.** 1 rusſiſk Kub. Tomme deſtill. Vand ved en Temp. af $13\frac{1}{3}$° R. vejer 368,361 Doli, og Pundet vejer da 9,216 ſaadanne Doli og er lig 0,8190 danſke Pund. 1 Berkovetz er lig 10 Pud à 40 Pund à 96 Solotnik à 96 Doli. Dvojnik betyder 2, Trojnik 3, Pjaterik 5, Deſſjaterik 10 og Polupud 20 Pund. Som Medicinalpund benyttes et Pund, der er lig 8,064 Doli ell. 358,378 fr. Gram. Det deles paa ſædvanlig Maade i 12 Unzer à 8 Drachmer à 3 Skrupler à 20 Gran. Det rusſiſke Artilleri Skalepund er lig Vægten af en ſtøbt Jærnkugle, 2 Tomm. i Diameter, og er i Vægt lig 0,9783 danſke Pund. Juvelkaraten, der deles i 4 Gran, vejer 0,2059 fr. Gram.

Mønt. Man regner her efter Rubel à 100 Kopek, ſaaledes udmøntet, at man af $5\frac{1}{18}$ rusſiſk Pund Møntſølv af Finhed $83\frac{1}{3}$ Solotnik ($868\frac{1}{18}$ Tuſendedele) faar 100 Sølvrubler af Værdi 2 Kr. 88 Øre. Af Mønter findes her i Guld: Halve Imperialer à 5 Rubler Guld af Finhed 88 Solotnik ($916\frac{2}{3}$ Tuſendedele), ſaaledes udmøntede, at $62\frac{11}{19}$ ſaadanne veje 1 rusſiſk Pund; Vægten pr. Stk. 6,5440 Gram og Værdien lig 14 Kr. 88 Øre. Imperial Dukater à 3 Rubler Guld af ſamme Finhed, men kun $\frac{3}{5}$ Vægt, af Værdi altſaa 8 Kr. 93 Øre. Disſe to Guldmønter gjælde henholdsvis 5 Rubler 15 Kopek og 3 Rubler 9 Kopek i Sølv. End videre findes her rusſiſk-hollandſke Dukater af Finhed 94 Solotnik ($979\frac{1}{6}$ Tuſendedele), ſaaledes udmøntede, at 1,000 Stkr. veje 8 Pund $49\frac{1}{2}$ Solotnik eller pr. Stk. 3,4872 Gram, i Værdi lig 8 Kr. 47 Øre. I Sølv findes Mønter paa 1, ½ og ¼ Rubel, af Værdi henholdsvis 2 Kr. 88 Øre, 1 Kr. 44 Øre og 0 Kr. 72 Øre, alle af ſamme Finhed ſom ovenfor anført. Af rusſiſk-polſke Mønter findes Sølvmønter paa 1½ Rubel lig 10 polſke Gylden, ¾ Rubel lig 5 Gylden, 30 Kopek lig 2 Gylden, 25 Kopek lig 50 Großy ell. 1⅔ Gylden, 20 Kopek lig 40 Großy ell. 1 Gylden og 15 Kopek lig 1 Gylden. Af Skillemønter findes Sølvmønter paa 20, 15, 10 og 5 Kopek. I Bronze findes Mønter paa 5, 3, 2, 1, ½ og ¼ Kopek.

Ret. Den gamle rusſiſke Ret, ſaaledes ſom den findes optegnet i den ældſte rusſiſke Retsbog, Pravda russkaja (ſ. d. A.), der i ſin oprindelige Skikkelſe er fra det 11te Aarh., men er omarbejdet og forøget i det 13de Aarh., har i mange Punkter en mærkelig Overensſtemmelſe med de nordiſke Retsbeſtemmelſer. Den vigtigſte Lovbog fra de følgende Aarhundreder var den 1649 af Alexej Michailovitſch udſtedte Uloshenie, ſom danner Grundlaget for hele den nyere r. R., der efter den Tid har udviklet ſig videre gjennem en ſtor Mængde Ukaſer. Allerede Peter d. ſtore paatænkte dog en ny Civillovbog; men førſt efter mange Forarbejder, navnlig under Eliſabeth, Katharina II og Alexander I, kom en ſaadan i Stand, den ſaakaldte Svod, hvilken der 1833 blev tillagt Gyldighed ſom den eneſte gjældende Lov i Rusland. 1846 fik Landet dernæſt en ny Criminallov. Indtil Peter d. ſtore havde den r. R. beholdt ſin ſelvſtændige Udvikling og ſit nationale Præg; ſiden har Romerretten faaet en betydelig Indflydelſe derpaa.

Sprog. Benævnelſen Rusſiſk omfatter egentlig tre nærſtaaende, men dog mere end blot dialektiſk forſkjellige Sprog af ſlaviſk Stamme. 1) Storrusſiſk eller ſærlig Rusſiſk, det herſkende Sprog i det rusſiſke Rige og Folkeſprog i det mellemſte og nordlige Rusland, hvorfra det ſtadig breder ſig mere og mere navnlig mod Øſt og Sydøſt. Der er inden for dets udſtrakte Omraade paafaldende ringe Dialektforſkjelligheder, hvad der til Dels turde ſtaa i Forbindelſe med, at den ſtore Udbredelſe, der væſentlig er en Følge af Ruslands politiſke Udvidelſer og er foregaaet dels ved Koloniſation, dels ved Abſorbering af andre, navnlig finſk-ugriſke Stammer, i det hele er af forholdsvis temmelig ſen Datum. Rusſiſk er det meſt udbredte og allerede derved det vigtigſte af alle levende ſlaviſke Sprog; det er derhos overordentlig rigt og bøjeligt, baade med Henſyn til Lyd og Former, Ordafledninger og Sætningsbygning. Det ſkrives med cyrilliſk Alphabet. Literært udviklet er det egentlig førſt blevet ſiden Peter d. ſtores Tid; men til Gjengjæld har det navnlig i vort Aarh. naaet en overordentlig rig Uddannelſe ſom Bærer af en ſtor og alſidig Literatur. Før Peter d. ſtores Tid brugtes ſom Skriftſprog en let rusſiſk farvet Form af det oldſlaviſke (ſlavonſke) Sprog, ſom endnu er Kirkeſprog. 1696 udgav Ludolf den førſte rusſiſke Grammatik i Oxford, 1802 udkom Petersborgakademiets; andre Grammatiker haves af de rusſiſke Philologer Gretſch, Voſtokov, Buslajev o. a., af Ikke-Rusſere ſom Puchmayer, Reiff, J. C. A. Schmidt, Vymazal o. m. a. Ved Siden af det rusſiſke Akademis Ordbog indtager V. J. Dahls »Tolkovyj slovar živago velikorusskago azyka« (1863—66) en fremragende Plads. Rusſiſk-tyſke Ordbøger haves af Paulowſky o. m. a., en god rusſiſk-franſk af Makaroff; Reiff har givet en Parallel-Ordbog for Rusſiſk, Tyſk, Franſk og Engelſk (1860—62). 2) Lillerusſiſk (ogſaa, navnl. i Øſterrig, kaldet Ruthenſk) tales i den ſydveſtlige Del af Rusland, d. e. Lille- og til Dels Syd-Rusland, Volhynien og Podolien, ſamt i den ſtørre, øſtlige Halvdel af Galizien. Ved Siden af adſkillige ejendommelige Phænomener frembyder Lillerusſiſk ogſaa en Række ſærlige Berøringspunkter med Polſk. En Bevægelſe for Udvikling af en lillerusſiſk Literatur har i nyere Tid gjort ſig gjældende dels i Rusland (med Forfattere ſom Taras Schevtſchenko, P. Kuliſch o. a.), dels i Øſterrig. 3) Hviderusſiſk, der bl. a. er charakteriſeret ved en endnu ſtærkere Paavirkning af Polſk, er Folkeſprog i ſtørſte Delen af de gamle litauiſk-polſke Provinſer, der have været ſammenfattede under Navne Hvide- ell. Veſt-Rusland. Det brugtes i ſin Tid ſom Cancelliſprog i Storfyrſtendømmet Litauen, men har ellers ikke modtaget nogen literær Uddannelſe.

Ruslæder, ſ. Garvning.

Rusniäker, ſ. Ruthener.

Rūsſell, en gammel engelſk Adelsſlægt, ſom fra Henrik VIII.s Tid fik ſtore Godſer og politiſk Indflydelſe, og ſom i et Par Hundred Aar har hyldet Whigpartiets Grundſætninger. **John R.** blev 1539 Storadmiral, Seglbevarer og Baron, var under Edvard VI.s Mindreaarighed Medlem af Regentſkabsraadet og blev 1550 ophøjet til Jarl af Bedford. D. 1558. — **William R.**, f. 29 Sept. 1639, blev 1661 Medlem af Underhuſet og ſtod længe i Spidſen for Oppoſitionen „Fædrelands-Partiet"; han blev 1679 optaget i Gehejmeraadet, men ſluttede ſig n. A. til den ſtore Whigforbindelſe med Planer om at udelukke Kongens Broder, Jakob II, fra Tronfølgen. Han blev beſkyldt for at have ſammenſvoret ſig mod Kongens Regering og blev henrettet 21 Juli 1683. Hans Skæbne er behandlet dramatiſk af A. Munch (1857), og hans Forhold til ſin højſindede Huſtru, Lady **Rachel R.** (f. 1616, d. 1723, Datter af Jarlen af Southampton), ſkildret af Guizot i „Ægteſkabelig Kjærlighed". Under Vilhelm III blev Dommen erklæret ugyldig og hans Fader, Will. R. (f. 1614, d. 1700) 1694 ophøjet til Hertug af Bedford. — En Fætter til Will. R., **Edmund R.**, f. 1651, var 1688 en af Hovedmændene for Revolutionen. Til Løn blev han Skatmeſter for Flaaden, optaget i Gehejmeraadet og 1691 Admiral for Flaaden, men ſtod ikke des mindre paa den Tid i Forbindelſe med Jakob II. 1692 vandt R. en ſtor Sejer over den franſke Flaade ved La Hogue, blev n. A. førſte Admiralitetslord og ſikrede Englands Søherredømme ikke alene i Kanalen, men endog i Middelhavet. Til Løn blev han 1697 Jarl af Orford, men 1699 fjærnet for ſin utilbørlige Forvaltning af Flaaden. D. 1727. — **John R.**, fjerde Hertug af Bedford, f. 1710, d. 1771, indtog ſiden 1744 næſten uafbrudt de højeſte Stillinger i Staten og ſluttede bl. a. 1763 Freden i Paris. — **John R.**, f. 18 Aug. 1792, yngre Søn af den 6te Hertug af Bedford, valgtes 1818 til Underhuſet og gjorde ſig ſnart bekjendt ved ſine Taler imod Norges Adſkillelſe fra Danmark (1814) og Gjenoptagelſen af Kampen mod Napoleon I (1815), fordi et Folk havde Ret til ſelv at vælge ſin Herſker. Med Iver og Dygtighed kæmpede R. for Katholikers og Disſenteres Ligeſtilling og ſtillede fra 1820 gjentagne Forſlag om at ophæve de „raadne Flækker“. 1828 vandt han ſin førſte Sejer ved Teſtactens Afſkaffelſe, og 1830, da Whigerne kom til Magten, fik han vel kun en underordnet Poſt i Regeringen ſom Krigskasſerer, men ſamtidig det Hverv at forelægge Valgreformen og føre den gjennem Underhuſet. Siden deltog R. i Forſvaret for andre Reformlove (Fattigloven, den irſke Kirkelov), blev under Melbourne 1835 Indenrigs- og 1839 Kolonialminiſter og gjennemførte 1837 den vigtige Communalreform. Efter 1841 var han det liberale Partis Fører under Kampen for Frihandelen og blev efter R. Peels Afgang 1846 Førſteminiſter; han afſluttede det nye Handelsſyſtem med Skibsfartlovenes Ophævelſe, men fremførte ingen anden ſtor Reform. Derimod viſte hans Lov om de katholſke Biſkoppers Titler 1851, hvor ſtærkt han hang ved Whigernes proteſtantiſke Traditioner. En Strid med Palmerſton førte til Miniſteriets Opløsning i Febr. 1852, men i Dec. ſ. A. indtraadte R. i Coalitionsminiſteriet under Aberdeen og indbragte Forſlag om en ny Valgreform og om Jødernes Adgang til Parlamentet, dog uden Held. I Febr. 1855 optoges han i Palmerſtons Miniſterium og ſendtes ſnart efter til Conferencen i Wien om det øſterlandſke Spørgsmaal, men viſte ſig kun ſom en maadelig Diplomat og maatte i Juni ſ. A. afgaa ſom Miniſter. Til Gjengjæld angreb han 1857 Palmerſton for hans Optræden i China og medvirkede til hans Fald i Febr. 1858. Dog blev R. i Juni 1859 Udenrigsminiſter i Palmerſtons nye Miniſterium, men høſtede ingen Lavrbær og viſte kun ringe Kjendſkab til de udenlandſke Forhold. I den danſk-tyſke Strid underſtøttede han førſt Danmark, men efter at den danſke Regering gjentagne Gange havde fulgt hans Raad, optog han i Sept. 1862 Tanken om Monarchiets Firdeling og tilraadede i Dec. 1863 Novemberforfatningens Tilbagetagelſe. Ikke bedre gik det med hans Optræden for Polakkernes Frihedskamp, og hans Afvisning af Napoleon III.s Congresforſlag førte til Afbrydelſe af Veſtmagternes hidtilværende gode Forſtaaelſe og lod England ſtaa alene 1864. Paa Londonconferencen foreſlog R. ſtrax Slesvigs Deling, men hans Mægling var forgjæves, og ſiden havde han kun afmægtige Indſigelſer imod de tyſke Stormagters Færd. Ogſaa andenſteds var han til Rede med gode Raad, men uden at lade Handling følge efter. Efter Palmerſtons Død i Oct. 1865 blev han Førſteminiſter, men maatte i Juni n. A. fratræde, da Gladſtones Forſlag til en Valgreform mødte Modſtand. Allerede 1861 var han bleven ophøjet til Peer ſom Jarl R., og i Overhuſet bekæmpede han ſenere det nye liberale Miniſterium Gladſtone, fordi dets Forſlag gik for vidt, bl. a. ved den irſke Landbolov 1870 og Indførelſen af hemmelig Afſtemning 1872; ja han tilraadede 1871 ligefrem Forkaſtelſe af Forliget med Nordamerika om Alabamaſagen, fordi det middelbart var en Fordømmelſe af hans egen Optræden under Borgerkrigen 1861—65. Endnu 1876 optraadte han med et Forſlag om Tyrkiets Deling og Oprettelſen af et Donauforbund af 6 Stater under Øſterrigs og Englands Beſkyttelſe. D. 28 Maj 1878. Ogſaa ſom Forfatter vandt R. et Navn. Han ſkrev 1819 Will. Rusſells og 1859—66 Ch. Fox's Levned (3 Bd.); fremdeles »Essay on the history of the affairs of Europe from the peace of Utrecht« (3 Bd., 1824—32) og »The foreign policy of England 1570—1870« (1871), endelig ſine Erindringer (»Recollections and suggestions 1813—73«; 1875). — Hans Broderſøn, **Odo R.**, ſ. **Ampthill**.

Rusſell, Will. Howard, engelſk Journaliſt, f. 1821 nær ved Dublin, kom allerede 1843 i Forbindelſe med Bladet »Times« og brugtes ſom Referent ved Feſter, Folkemøder o. desl.; 1846—48 gav han Beretninger til »Morn. Chronicle« om Nøden i Irland. Et Navn vandt R. dog førſt, da han i Febr. 1854 ſendtes til Krim og ved ſine Breve herfra til »Times« blottede den engelſke Hærforvaltnings Mangler. En ſamlet Udgave af disſe „Breve fra Krim“ ſolgtes ſtrax i 20,000 Aftryk. 1857 ſendtes han til Moſkva for at beſkrive Kejſerkroningen og 1858 til Indien, hvor han under det ſtore Oprør fulgte med Hovedkvarteret. Hans Dagbog (»Diary in India«) opnaaede 4 Oplag, og et lignende Held havde hans „Dagbog“ 1861 fra Nordamerika under Borgerkrigen. 1866 var han knyttet til det øſterrigſke Hovedkvarter og ſendte »Times« Beretninger om Krigen i Böhmen, og 1870—71 fulgte han med den tyſke Kronprinſes Hovedkvarter. Endelig ledſagede han 1876 Prinſen af Wales paa hans Rejſe gjennem Indien og 1881 Hertugen af Sutherland paa en Tour gjennem Nordamerika.

Rusſiner, ſ. **Ruthener**.

Ruſt paa Jærn og Staal er Jærntveiltehydrat. I tør Luft ruſter Jærn ikke. Under Vand dannes ſædvanlig et mørkere Jærntveiltehydrat; under Vand, ſom indeholder ſmaa Mængder af alkaliſke Stoffer (Kali, Natron, Ammoniak, Kalk) eller af forſkjellige Salte, ruſter Jærn ikke. S. **Jærn**. **Ruſtkit**, d. ſ. ſ. Jærnkit, ſ. **Kit**.

Ruſt, en Planteſygdom, ſkyldes de ſaakaldte Ruſtſvampe (Uredineæ); disſe tilhøre Støvſvampenes Afdeling, der charakteriſeres ved at danne deres Sporer kjædeformig ved Afſnøring. Af Ruſtſvampene findes der forſkjellige Arter, der udmærke ſig ved et mer eller mindre indviklet Generationsſkifte; en af de tidligſt og bedſt kjendte er Berberis-Græsruſten. Allerede længe før Botanikerne anede Sammenhængen, havde Landmændene lagt Mærke til at R., der angriber Kornſorternes Blade, navnlig var ſlem, hvor der dyrkedes megen Berberis i Nærheden; ſenere kom man ogſaa ganſke rigtig under Vejr med, at Ruſtſvampen for at fuldføre ſin Udvikling kræver Berberisſen ſom Værtplante. Om Efteraaret tilintetgjøres nemlig tillige med Vegetationen Hovedmasſen af den R., ſom havde angrebet Græsſenes og derimellem ogſaa Kornſorternes Blade, men et ſæreget Slags Sporer ere ſaaledes udviklede, at de kunne taale Vinteren; de overvintre da, men kunne ikke det næſte Foraar atter directe angribe Græsbladene, hvorimod de angribe Berberisſens Blade og her give Anledning til Dannelſen af den ſaakaldte Skaalruſt; dennes Sporer føres dernæſt over paa Græsbladene og fremkalde R. paa disſe. Græsruſten optræder ſom gule eller næſten ſorte Pletter af forſkjellig Form, Berberisruſten ſom ſmaa Skaale med en takket, tilbagebøjet Rand. Mange Arter R. kjendes, ſaaledes en, der er meget almindelig og iøjnefaldende paa Følfod.

Ruſt, **Rußt**, en lille By i Ungarn, v. for Neuſiedler Søen. Avl af fortrinlig Vin (Ruſter Ausbruch).

Ruſticitēt (af lat. rusticus, Bonde), bondeagtigt Væſen; **ruſticēre**, ſaa et ſaadant ved at leve paa Landet.

Ruſtning bruges ſom Betegnelſe for Indbegrebet af alle de Dækvaaben, ſom i Middelalderen og i den nyere Tid lige til Trediveaarskrigen hørte med til den fuldt bevæbnede Krigsmands, navnlig Rytterens Udſtyring. I Tidernes Løb undergik R.s Form og Beſkaffenhed betydelige Forandringer, ſom det dog ikke her er Stedet til at forfølge i Detaillen, hvorfor vi ſkulle indſkrænke os til nogle Antydninger. I den tidligſte Middelalder ſynes det cirkelrunde, hvælvede Skjold at have været de germanſke Folks eneſte, almindelig brugte Dækvaaben. Dog føjedes hertil ſnart Hjælme, d. e. bækkenformede eller ſpidstoppede Jærnhuer, de førſte ſtundum prydede med en opretſtaaende Kam eller Knop, de ſidſte tit forſynede med en Næſeſkinne, der fra Panden ragede ned over Anſigtet indtil Munden; ligeledes kom efterhaanden Brynjer i almindelig Brug, enten Ringbrynjer, beſtaaende af et ſammenhængende Net af ſmaa Jærnringe, eller Spangebrynjer, der beſtod af en Kjortel, paa hvilken der udvendig var faſtſyet Skæl eller Spanger af Jærn. Paa Korstogenes Tid forſynede man Brynjen med en Hætte til at drage op over Halſen og Hovedet, oven paa hvilken Hjælmen anbragtes; Brynjens Ærmer forlængedes med Handſker i Form af Bælgvanter, medens Benene bedækkedes med Brynjebrog og Brynjehoſer, der ſtundum dog kun dækkede Forſiden af Benene. Under Brynjen (paa Franſk broigne ell. hauberk, d. e. Halsbjørg) bares et Panſer (paa Franſk gambaison), beſtaaende af vatteret og ſtukket Tøj, ligeſom en lignende Hætte paa Hovedet under Brynjehætten; ſtundum brugtes ſlige Panſere alene ſom R. for de letbevæbnede. Oven paa Brynjen bares fra Slutn. af det 12te Aarh. en ſid og vid Kjortel (pourpoint), ſom ofteſt uden Ærmer. Den gamle ſpidstoppede Hjælm med Næſeſkinnen vedblev at være i Brug, men ved Siden af den brugtes fra Slutn. af det 12te Aarh. lukkede Hjælme, fra førſt af cylindriſke eller tøndeformede, flade foroven, uden bevægeligt Viſir, kun med Sprækker for Øjnene og Lufthuller for Munden; mod Slutn. af det 13de Aarh. fik Hjælmen nærmeſt Form af en Sukkertop; den var da ſaa ſtor, at den med ſin nederſte Rand ſtøttede paa Skuldrene. Foruden det runde Haandſkjold brugtes paa Korstogenes Tid iſær af Rytteriet Langſkjoldet, der blev baaret i en Rem over højre Skulder; fra førſt af var det formet ſom en Papirsdrage, ſpidſt forneden og rundt foroven, ſtundum fladt, ſomme Tider buet. Efterhaanden blev Skjoldet mindre og mindre; mod Slutn. af det 13de Aarh. var det fladt og næſten ligeſidet trekantet, dog ſaaledes at de to Sider vare dannede efter Cirkelbuer, en Form, ſom Skjoldet beholdt i hele det følgende Aarh. De Dyreſkikkelſer og andre Figurer, ſom det fra gammel Tid var Skik og Brug at male paa Skjoldene, gik ved Aaret 1200 over til at blive arvelige, heraldiſke Skjoldemærker, ſom i det følgende anbragtes tillige paa Vaabenkjortlen og paa det ſtore Dækken eller Klæde, hvori det blev Brug at indhylle Stridsheſten. I det 14de Aarh. opkom endnu et Adelsmærke, nemlig Hjælmtegnet eller Klenodiet, der fæſtedes paa Toppen af den ſtore, ſukkertopformede Hjælm; denne dækkedes af et Hjælmklæde, af hvilket man endnu i vore Dage finder en Reminiſcens i de adelige Vaabener i de gjærne ſom et Slags Arabeſker behandlede Forſiringer, der hænge ned fra Hjælmen paa begge Sider af Vaabenſkjoldet. Den omtalte ſtore Hjælm (heaume) var ſaa rummelig, at man i det 14de Aarh. under den bar en bækkenformet Jærnhue (bacinet), til hvis Rand der var fæſtet en Brynjekrave, ſom hang ned over Halſen og Kraven og ſaaledes traadte i Brynjehættens Sted. Ofte bortkaſtedes den ſtore Hjælm, og man hjalp ſig med Bækkenhjælmen alene, forſynet med et bevægeligt Viſir. Vaabenkjortelen (cotte-hardie) blev paa ſamme Tid kort og ſnæver; under den bares Brynjen (cotte de mailles), og derunder igjen en Bryſtplade. Ogſaa Lemmerne begyndte man at bedække med Stykker af Jærn- ell. Staalplader, ſom efterhaanden bleve ſtørre og ſtørre, indtil ved Midten af det 15de Aarh. R. var bleven til et Pladeharniſk, der omſluttede Kroppen og Lemmerne næſten fuldſtændig; dog vedblev man længe at bære Ringbrynjen under Harniſket, ligeſom Spangebrynjer af forſkjellige Slags lejlighedsvis bleve brugte. Det i det 15de Aarh. ofte ſirlig cannelerede Pladeharniſk gjorde ikke alene Vaabenkjortelen, men ogſaa Skjoldet overflødigt; det ſidſte, firkantet med et Indſnit for Lanſen paa den højre Side, brugtes kun til Turnering ligeſom den ſtore, tunge Hjælm. For Reſten opkom ved Midten af det 15de Aarh. flere Slags Turnerruſtninger; til en af disſe hørte den Trallehjælm, ſom endnu i Forbindelſe med det firkantede Turnerſkjold findes i de adelige Vaabenmærker. Til Feltbrug anvendtes en Hjælm (salade), der var en Affødning af det foregaaende Aarh.s Bækkenhjælm, ſom blev forlænget ned over Nakken, ſaaledes at Brynjekraven kunde falde bort. Anſigtet beſkyttedes enten ved et Viſir eller „Bart“, der var befæſtet paa Bryſtpladen, eller ved et bevægeligt Viſir paa ſelve Hjælmen. Herved dannedes Overgangen til det 16de Aarh.s kugleformede Hjælm (casque), der havde et i flere Stykker delt Viſir ſamt et Hageſtykke for Underanſigtet; for øvrigt beſtod Harniſket i dette Aarh. væſentlig af en Halskrave, til hvilken Axelſtykkerne med Armſkinnerne vare fæſtede, en Bryſt- og en Rygplade med vedhængende Skjøder eller Bentaſker, endelig Laarſkinnerne, der gjærne vare forenede med Benſkinnerne, ſamt Jærnſkoene; til Hænderne havdes der Jærnhandſker. Harniſket var ofte prydet med Cannelurer, med opdrevne eller graverede ſamt forgyldte Arabeſker og Bræmmer. Nogle endnu bevarede, fra førſte Færd kun til Pragt beſtemte R., til hvilke der da gjærne høre runde Skjolde af Staal, ere ſande Kunſtværker med allegoriſke og mythologiſke Figurer ciſelerede i Staalet. Pladeharniſket er opkommet omtrent ſamtidig med eller ſnarere noget ſenere end Ildvaabnene. Altſom disſe efterhaanden udviklede ſig, blev det vanſkeligere at gjøre Harniſkerne ſkudfaſte; man forøgede Pladernes Tykkelſe og derved deres Vægt, og for at bøde derpaa bortkaſtede man lidt efter lidt det ene Stykke af Harniſket efter det andet. Aabne Hjælme uden Viſir, ſaakaldte Stormhuer (bourguignons og morions), fortrængte den lukkede Hjælm; Benſkinner, Laarſkinner og Armſkinner, ſom egentlig aldrig havde været brugte af Fodfolket, bortkaſtedes ogſaa af Rytterne; ved Slutningen af Trediveaarskrigen var egentlig kun Bryſt- og Rygpladen eller Cuirasſen tilbage ſom Udruſtning for det tunge Rytteri.

Ruſtſchūk, Stad i Fyrſtend. Bulgarien ved Donau, 34 M. ø. n. ø. for Sofia. 27,000 J. Græſk Ærkebiſpeſæde. Fabrikation af Musſelin, Silkeſtoffer og Saffian. Livlig Handel med Rusland og Øſterrig. Var indtil 1878 Fæſtning.

Ruſtvogn, en ſtor og ſvær Vogn til at føre tunge Redſkaber, Krigsfornødenheder, Ligkiſter med Lig i oſv.

Rutabage, ſ. **Turnips**.

Rutebeuf [ryhtbøff], franſk Trouvère fra det 13de Aarh., ſamtidig med Ludvig d. hellige, levede et omflakkende, fattigt Liv og ſkildrer ſelv ſin Fattigdom med overlegent Lune, maaſke for at more rige Beſkyttere og ſaaledes faa lidt Hjælp af dem. Med bidende Vittighed ſkildrer han de rige Prælaters alt andet end hellige Liv. I hans Fabliaux ſom »Testament de l'âne« og »Le moine sacristain« maa Gejſtligheden ligeledes holde for. R. er en af de meſt fremragende Repræſentanter for den gjennem den franſke middelalderlige Literatur ſig dragende komiſke Strømning, en Reaction mod de alvorlige Epikeres og Lyrikeres romantiſke Idealisme.

Ruth, en moabitiſk Kvinde, ſom blev gift med en udvandret Jøde, vilde efter ſin Mands og Svigerfaders Død ikke forlade ſin gamle Svigermoder, men fulgte med hende til Bethlehem for at ernære hende ved ſit Arbejde. Her blev hun gift med Boas og derved Stammoder til David. Hendes Hiſtorie er fortalt i det gamle Teſt. i R.s Bog.

Ruthēner ell. **Rusſiner** (Rusniaker, Røderusſer) kaldes ſærlig den i det øſtlige Galizien boende ſlaviſke (rusſiſke) Folkeſtamme, der er væſentlig identiſk med den lillerusſiſke Befolkning i de tilſtødende Dele af Rusland (jvfr. **Ruslands Befolkning og rusſiſk Sprog**).

Ruthēnium, Ru, et Metal, der forekommer yderſt ſparſomt i den i Kongevand uopløſelige Del af Platinmalmen, blev opdaget 1844 af Claus. Vægtfylde 11,4. Det danner ligeſom Osmium en flygtig Syre, men hverken det ſelv eller dets Forbindelſer have almindelig Interesſe.

Ruthwell [rūdd], Flække i Dumfries-Shire i Sydſkotland, n. for Solway-Bugten, ikke langt fra den engelſke Grænſe, hvor man har fundet en under Navnet „Obeliſken i R.“ bekjendt Runeſten med en mærkelig Indſkrift i angelſachſiſke Runer.

Rutil, et Mineral, der kryſtalliſerer i det tetragonale Syſtem og beſtaar af Titanſyre, ſom ogſaa kan forekomme i to andre, derfra forſkjellige Kryſtalformer. Haardheden (6—6,5) er ſtørre end Feldſpatens, Vægtfylden 4,2 og Farven rødligbrun. R. forekommer paa flere Steder i Norge, i Tirol, paa St. Gotthard og anvendes til Fremſtilling af den gule Farve i Porcelænmaleriet.

Rutilius Lūpus, Publius, romerſk Rhetor i 1ſte Aarh. e. Chr., forfattede et endnu bevaret Skrift »schemata lexeos« i 2 Bøger, der er en forkortet Overſættelſe af et Værk af Gorgias om Talefigurerne.

Rutilius Namatiānus, Claudius, romerſk Digter i Beg. af det 5te Aarh. e. Chr., af Fødſel en Galler, Forfatter til et Digt »Itinerarium« ell. »De reditu«, der i en correct Form ſkildrer en Sørejſe fra Rom til Gallien. Heraf have vi 1ſte og Beg. af 2den Bog.

Rutland [røttlænnd], 1) Shire i England, omgivet af Shir. Lincoln, Northampton og Leiceſter. 7 □ M. med 21,000 J. (1881). Det vigtigſte Vandløb er Welland, der danner Grænſen mod Northampton. Jordbunden er frugtbar og veldyrket. Hovedſtad Oakham. — 2) Stad i Staten Vermont i Nordamerika, 11 M. ſ. ſ. v. for Montpelier. 12,000 J. Maſkinværkſteder, Savmøller.

Rutūler, et Folk i Latium, hvis Konge Turnus i Følge Sagnet kæmpede mod Æneas efter dennes Ankomſt til Latium. Deres Navn forſvinder med den romerſke Kongetid.

Ruvo, med Tilnavnet di Puglia, Stad i Syditalien, 13 M. n. v. for Taranto. 18,000 J. Biſpeſæde. I Omegnen er i en Mængde Grave fra Oldtiden fundet ſmukke Vaſer.

Ruysbroek, Johannes [rojsbruhk], f. 1293 i Ruysbroek ved Brysſel, blev Vicar ved St. Gudulakirken i Brysſel, men trak ſig i en Alder af 60 Aar med nogle Venner tilbage til en Skov nær ved Waterloo, ſtiftede der Kloſteret Groenendael og døde ſom dets Prior 13 Dec. 1381. Han var en Myſtiker, der priſte Ekſtaſen ſom Livets højeſte Tilſtand: Menneſket ſkal løsrive ſig fra de udvortes Sanſers tunge og hindrende Baand for at aabnes for Meddelelſen af Guds Aand og Kjærlighed. Han kaldtes derfor Doctor ecstaticus. Blandt hans Diſciple vare Gerhard Groot, Stifteren af „Brødrene af det fælles Liv“, og Tauler. Han ſkrev ſine Skrifter paa ſit flamſke Modersmaal og blev derved en af de førſte Grundlæggere af det hollandſke Skriftſprog; „Nederlandenes bedſte proſaiſke Forfatter i Middelalderen“ kaldes han i Holland. Hans Skrifter bleve ſenere overſatte paa Latin og vandt derved ſtor Udbredelſe ogſaa uden for Nederlandene.

Ruysſelēde [rojſe], Stad i den belgiſke Prov. Veſtflandern, 3 M. ſ. ſ. ø. for Brügge, med

7,000 J. Bryggerier og Tobaksfabrikation. Her er en Redningsanſtalt (Agerbrugsſkole) for unge Forbrydere.

Ry, Kirkeby i Jylland (Aarhus Amt, Tyrſting Herred) ved Foden af Himmelbjærget, 2 M. n. v. for Skanderborg, er en gammel og var i Middelalderen en betydelig By, der endog antages at have været en Kjøbſtad, og ſom viſtnok fornemmelig har haft det nærliggende Øm Kloſter at takke for ſin Anſeelſe. Den er bleven mærkelig ved, at her ſamlede den jyſke Adel ſig 4 Juli 1534 og valgte Chriſtian III til Konge.

Ry Aa, et 8 M. langt Vandløb i Nørrejylland n. for Limfjorden, løber v. om den ſtore Vildmoſe og falder i Limfjorden.

Ryberg, Niels, f. 1725 i Landsbyen Ryberg i Salling, blev 1753 Grosſerer i Kjøbenhavn og ſtiftede et af de ſtørſte og meſt agtede Handelshuſe; han kjøbte tillige flere Godſer og viſte Iver baade for Bøndernes Vel og for Ophjælp af Næringsflid, iſær Linnedvæveriet (oprettede Fabriken i Kjøng); d. 1804 ſom Conferensraad.

Rübezahl, Rieſengebirges Bjærgaand, optræder i mange tyſke Folkeſagn ſnart ſom en drillende Kobold, ſnart ſom en menneſkelig Hjælper af Fortrykte og Fattige. Nogle af Sagnene om R. findes i Muſäus's „Volksmärchen der Deutſchen“; Fouqué har dramatiſeret R. i „Dramatiſche Spielen von Pellegrin“; ligeledes W. Menzel i „R., ein dramatiſches Märchen“.

Rybinſk, Stad i det ruſſiſke Gouv. Jaroslav ved Volga, 10 M. n. v. for Jaroslav, med 20,000 J., er et Hovedknudepunkt i Ruslands indenrigſke Handel og Skibsfart. Store Linnedvæverier og Garverier. Paa Grund af den ſtore Virkſomhed i Handel og Flodfart ſtiger Befolkningen i Sommertiden ofte til 50,000.

Rybinſki, Matth., polſk General, f. 24 Febr. 1784 i Volhynien, indtraadte 1806 i den franſke Hær, men forflyttedes 1809 til Hertugd. Warſchaus Tropper og var 1812 med paa Toget til Rusland. R. A. blev R. fangen i Slaget ved Leipzig, anſattes 1815 i den polſke Hær og var 1830 Oberſtlieutenant. Han ſluttede ſig ſtrax til Frihedskampen, blev Diviſionsgeneral og udmærkede ſig bl. a. ved Wawer og Oſtrolenka, ſamt i Warſchaus Forſvar; efter Hovedſtadens Indtagelſe førte han 4 Oct. 1831 Hæren over paa preusſiſk Grund, boſatte ſig derefter i Paris og døde her 17 Jan. 1874, 90 Aar gl.

Rybnik, Stad i den preusſiſke Prov. Schleſien, 21 M. ſ. ø. for Breslau, med 4,000 J., kongeligt Slot, Invalideſtiftelſe, Vajſenhus og livlig Induſtri. I Nærheden rige Stenkulsgruber.

Rybs ell. **Roeraps** (Brassica Rapa oleifera) dyrkes under lignende Forhold ſom Raps og afgiver ſom denne et oljeagtigt Frø. Den ſkal være mere haardfør, giør ringere Fordringer til Jorden og kan taale at ſaas omtr. 14 Dage ſildigere end Raps. Den maa ſaas tættere end denne, men da Frøet er mindre, er det ſamme Quantum (4—6 Potter pr. Td. Land) tilſtrækkeligt. Der haves baade Vinter- og Sommerrybs.

Ryckaert, David [kart], flanderſk Maler, kaldt den yngre, da Faderen og Bedſtefaderen bar ſamme Fornavn, f. 1612 i Antwerpen, d. 1661 ſmſtds., efterlignede Teniers, Oſtade og Brouwer og leverede i disſe Kunſtneres Smag ikke ſaa Billeder, der udmærke ſig ved Liv og Lune. Den moltkeſke Maleriſamling i Kjøbenhavn ejer et godt Billede af R.; hans Hovedbilleder ere i Antwerpen, Amſterdam og Dresden.

Rückert, Friedr., tyſk Digter, f. 16 Maj 1788 i Schweinfurt, ſtuderede Philologi og Æſthetik i Jena, hvor han 1811 holdt Forelæsninger, levede dernæſt paa forſkjellige Steder ſom privatiſerende Literat, deltog 1815—16 i Redactionen af „Das Morgenblatt“ i Stuttgart, var 1818 i Italien, tog ved ſin Tilbagekomſt Bolig i Koburg og kaſtede ſig over Studiet af de orientalſke Sprog, hvori han 1826 blev Profesſor i Erlangen; 1841—48 virkede han i ſamme Egenſkab i Berlin, men havde aldrig ſtor Betydning ſom Docent. Derimod indtager han en ſærdeles fremragende Plads i ſit Lands Literatur ſom Lyriker og didaktiſk Digter. Under Pſeudonymen Freimund Raimar udgav han 1814 en Digtſamling, der bl. a. indeholdt „Geharniſchte Sonette“, krigerſke Opraab til den tyſke Nation. 1834—38 ſamlede han ſine ſpredte lyriſke Digte i 6 Bd., af hvilke han 1843 ſelv foranſtaltede et Udvalg i 1 Bd., ſom har oplevet en Mængde Oplag. R. er nærmeſt Repræſentant for Tankelyriken; han ſtræber meget ofte efter en ſententiøs og epigrammatiſk Pointe, tumler Sproget ſom en Virtuos af førſte Rang, hvad enten han anvender antike Rhythmer, oldnordiſke Versformer med Bogſtavrim, middelalderlige tyſke Sangformer, orientalſke Gazeler, italienſke eller ſpanſke Strophebygninger, og fremtræder i det hele ſom en gjennemdannet, tanke- og phantaſtrig Perſonlighed, hvem det dog ingenlunde ſkorter paa Inderlighed og Gemytsdybde, om der end blandt hans talløſe Digte ogſaa findes adſkillige tomme og kunſtlede Rimerier. „Die Weisheit der Brahmanen“ (1836—39) er hans betydeligſte didaktiſke Digt; blandt de lyriſke kunne fremhæves Rækkerne „Liebesfrühling“, „Haus und Jahr“ og „Öſtliche Roſen“; ſom Dramatiker er han kold og formløs. R. er en ligefrem meſterlig Overſætter af orientalſke Digtninger (Hariris „Makamen oder die Verwandlungen des Abu-Zeid“, „Nal und Damajanti“, „Roſtem und Suhrab“, „Chineſiſches Liederbuch“ o. fl.), der give ham Lejlighed til at udfolde ſit glimrende Sprog- og Verſificatortalent. Hans ſidſte Arbejde var „Ein Dutzend Kampflieder für Schleswig-Holſtein“ (1864). D. paa ſit Gods Neuſeß ved Koburg 31 Jan. 1866. Efter hans Død udkom hans „Geſammelte poetiſche Werke“ i 12 Bd. (ny Udg. 1882). — Hans Søn, **Heinrich** R., f. 1823, d. 1875, var fra 1852 Profesſor i tyſk Sprog og Literatur i Breslau. Foruden Udgaver af flere gammeltyſke Digterværker har han ſkrevet „Annalen der deutſch. Geſchichte“ (3 Bd., 1850), „Deutſche Litteraturgeſch. in der Zeit des Uebergangs aus dem Heidenthum in das Chriſtenthum“ (2 Bd., 1853—54), „Geſch. der neuhochdeutſch. Schriftſprache“ (1875) o. fl.

Rydberg, Abr. Viktor, ſvenſk Forfatter, f.

18 Dec. 1828 i Jönköping. Efter at have gjennemgaaet Jönköpings Skole og Weriö Gymnaſium ſøgte han i Begyndelſen ſit Udkomme ſom Huslærer. 1851 blev han Student i Lund, men forlod ſnart Univerſitetet og vendte ſig til Journaliſtiken. Førſt arbejdede han i »Jönköpingsbladet« og gik 1855 over til »Göteborgs Handels och Sjöfarts Tidning«, ved hvilken han forblev, indtil han 1876 overtog det Hverv at holde offentlige Forelæsninger i Göteborg. 1877 valgtes han til Medlem af det ſvenſke Akademi, og ſ. A. blev han i Upſala Æresdoctor i Philoſ. 1884 gik han til Stockholm ſom Profesſor i Culturhiſtorie ved Højſkolen. I Slutn. af Halvtredſerne ſkrev han to romantiſke Fortællinger »Singoalla« (3dje Udg. 1876) og »Fribytaren på Östersjön« (3dje Udg. 1877), men almindeligere Opmærkſomhed tiltrak han ſig ved »Den siste Athenaren« (1859, 4de Udg. 1880; overſat paa Danſk af Borchſenius). Denne Roman, der i lige høj Grad er udmærket ved Stil og Compoſition, var tillige et Angreb paa Statskirken eller ſom R. kalder den Præſtekirken, der i Følge hans Anſkuelſe har omſkabt den ſande Chriſtendom og af Chriſtus, „Idealmenneſket“, gjort en ubegribelig, mirakuløs Skikkelſe. Den ſamme Opfattelſe ligger til Grund i hans »Bibelns lära om Kristus« (4de Udg. 1880), »Jehovahtjensten hos Hebreerna före Babyloniska fångenskapen«, »Medeltidens magi« m. fl., religionsphiloſophiſke ell. religionsvidenſkabelige Arbejder, i hvilke han optraadte mod den orthodoxe Kirke. Efter Hjemkomſten fra en 1874 foretagen Rejſe til Italien offentliggjorde han nogle cultur- og kunſthiſtoriſke Studier, »Romerska sägner om apostlerne Paulus och Petrus« (2den Udg. 1884) og »Romerska dagar« (2den Udg. 1882, overſat paa Danſk). Samtidig udgav han en Overſættelſe af den førſte Del af Goethes „Fauſt“ og nogle Aar ſenere en førſte Samling »Dikter« (1882). I hans ſidſte ſtørre Arbejde, ligeſom tidligere i et Par mindre Afhandlinger, er Æmnet »Undersökningar i germanisk mythologi« (1ſte Del 1886).

Rydberg, Olof Simon, ſvenſk Hiſtoriker, f. 28 Dec. 1822 i Stockholm, hvor han efter 1856 at have taget Embedsexamen gjorde Tjeneſte dels i Civildepartementet, dels i Commercecollegiet. 1859—62 var han Haandſecretær hos Carl XV, arbejdede ſenere i lang Tid iſær ſom Overſætter af hiſtoriſke og nationaløkonomiſke Skrifter, men gjorde ſamtidig ved Rigsdagene 1867—70 Tjeneſte i 2det Kammers Cancelli og blev 1868 Protocolſecretær i Hofexpeditionen. Fra denne Tid har han været ſysſelſat med efter en af ham ſelv faſtſat Plan at udarbejde en Samling af hiſtoriſke Aktſtykker, »Sverges traktater med främmande magter jemte andra dithörande handlingar« (hidtil 2 Bd., 1877—84, ſamt 4de Bd. 1888), til hvis Udgivelſe han fra 1877 har haft Underſtøttelſe af den ſvenſke Stat. Ved Kjøbenhavns Univerſitets Jubilæum 1879 blev han Æresdoctor i Philoſophi; ſiden 1881 er han Archivar ved Udenrigsdepartementet.

Ryde [rajd], Stad i Hamp-Shire i England, 1 M. ſ. v. for Portsmouth paa Nordſiden af Øen Wight. 12,000 I. Stærkt beſøgte Søbade. Victoria-Yachtklubben har her et Forſamlingshus.

Rydēlius, Andreas, ſvenſk Biſkop, f. 1671, d. 1738, blev 1699 Docent ved Lunds Univerſitet og 1710 Profesſor i theoretiſk Philoſophi, men gik 1730 over til en theologiſk Læreſtol, blev 1732 Domprovſt og 1734 Biſkop i Lund. Han var en udmærket Univerſitetslærer og latinſk Stiliſt, viſte ſig ved ſine »Nödiga förnuftsöfningar« (1718—21) og ſin »Sede-bok« ſom en ſelvſtændig Tænker af Descartes's Skole og indtog ved ſine Lejlighedsdigte en ikke ringe Plads mellem Sveriges ſamtidige Digtere.

Rüdersdorfer-Ovn kaldes undertiden, efter en Landsby i Nærheden af Berlin, hvor den førſt blev anvendt, en Kalkovn med Flammefyring og uafbrudt Gang (ſ. **Kalkbrænding**).

Rüdesheim, Stad i den preusſiſke Prov. Hesſen-Nasſau ved Rhinen, 7 M. v. til ſ. for Frankfurt a. M., i en herlig Egn lige over for Bingen. 4,000 I. Avl af fortrinlig Vin. Paa de omliggende Højder ere talrige Borgruiner.

Rüdiger, Feodor, rusſiſk General, f. 1784, udmærkede ſig 1812 ſom Chef for et Huſarregiment og førte 1813—14 en Brigade. 1826 blev han Generallieutenant og anførte 1828—29 førſt en Diviſion, ſiden et helt Hærcorps i Krigen mod Tyrkerne. 1831 vandt han flere Træfninger over Polakkerne og trængte Dwernicki ud over Grænſen, og 1846 beſatte han Friſtaten Krakow. 1849 anførte han en Del af den rusſiſke Hær, ſom trængte ind i Ungarn, og ſluttede 13 Aug. Capitulationen i Vilagos, hvormed Magyarernes Kamp ophørte. 1847 blev han Greve, 1850 Medlem af Rigsraadet og 1855 Chef for Garden. D. 1856.

Rydīn, Herman Ludvig, ſvenſk Retslærd, f. 13 Aug. 1822 i Jönköping, ſtuderede i Upſala, fik 1848 den philoſophiſke Grad, tog 1851 juridiſk Candidatexamen og gjorde derefter Tjeneſte ved ſaa vel højere ſom lavere Domſtole, indtil han, efter ſom Prøveafhandling at have udgivet »Bidrag till Svenska skogslagstiftningens historia«, 1853 blev Adjunct i Adminiſtrativret og Nationaløkonomi i Lund. 1855 gik han til Upſala ſom Profesſor i ſvenſk Statsret, Kirkeret og Krigslovkyndighed, efter ſ. A. at have aflagt Prøve med en Afhandling »Om Svenska folkets beskattningsrätt«. Ikke blot ſom Univerſitetslærer, men ogſaa ſom Deltager i det offentlige Liv har R. udviklet en betydelig Virkſomhed. Som Medlem af 1ſte Kammer 1867—75 og af 2det Kammer 1876—78 og ſenere fra 1882 har han ofte været Fører af Rigsdagsminoriteten, iſær i Spørgsmaal angaaende Beſkatnings- og Forſvarsvæſenet; han var ogſaa Medlem af den forberedende Skatteligningss-Comité af 1875 og af Skatteregulerings-Comitéen af 1879. Blandt Skrifter af R., foruden de nævnte, mærkes »Om yttrandefrihet och tryckfrihet« (1859), »Föreningen mellan Sverige och Norge, från historisk och statsrättslig synpunkt betraktad« (1863), »Svenska riksdagen, dess sammansättning och verksamhet« (1873—79) ſamt »Unionen och konungens sanktionsrätt i Norska grundlagsfrågor« (1888).

Rydquiſt, Joh. Erik, ſvenſk Skribent, f. 20 Oct. 1800 i Göteborg, kom 1820 til Upſala, hvor han 1826 tog juridiſk Candidatexamen. Aaret efter blev han anſat ved det kongelige Bibliothek og fik det ſvenſke Akademis Pris for Afhandlingen »Framfarna dagars vittra idrotter i jemnförelse med samtidens« (ſærſkilt udg. 1828); 1828—32 udgav han en literær og kritiſk Tidende »Heimdall«, 1838 vandt han Vitterhets- og Antiqvitets-Akademiets Prisbelønning for Afhandlingen om »Nordens äldste skådespel« og gjorde derefter med Underſtøttelſe af Staten og det ſvenſke Akademi en Rejſe til Tyſkland, Frankrig og Italien; 1849 blev han optaget i det ſvenſke Akademi, var 1858—65 kongel. Bibliothekar og d. 17 Dec. 1877 i Stockholm. Foruden ovennævnte Skrifter forfattede R. i ſine tidligere Aar en Mængde literære og politiſke Afhandlinger, ſom for ſtørſte Delen fandt Plads i Tidender og Tidsſkrifter. I de ſenere Aar var han fortrinsvis ſysſelſat med Sprogforſkning; hans mærkeligſte Arbejde i denne Retning er det fortjenſtfulde hiſtoriſk-kritiſke Værk »Svenska språkets lagar« (6 Bd., 1850—83).

Rye, Olaf, danſk General, f. 16 Nov. 1792 i Norge, blev 1808 Lieutenant i det thelemarkſke Infanteriregiment, men nægtede 1814 efter Norges Forening med Sverige at aflægge Ed til Carl XIII og fik ſin Afſked, gik 1815 i preusſiſk Tjeneſte og deltog i Slaget ved Ligny, men indtraadte endnu ſ. A. i den danſke Hær, i hvilken han 1848 var avanceret til Bataillonschef. Han udmærkede ſig i Fægtningerne ved Bov, Slesvig og i Sundeved. 1849 commanderede han ſom Generalmajor en Brigade, der i Slaget ved Kolding udgjorde Armeens højre Fløj, hvis paatænkte omgaaende Bevægelſe dog ikke kom til Udførelſe. Efter Træfningerne ved Gudſø og Vejle, da Fredericia blev indeſluttet, blev det R.s Opgave med ſin Infanteribrigade og ſtørſte Delen af Rytteriet at beſkæftige den tyſke Hovedſtyrke, ſom trængte frem i Nørrejylland, og hindre den i at overrende en altfor ſtor Del af denne Provins, et Hverv, ſom han udførte med megen Dygtighed, indtil han fik Ordre til med ſtørſte Delen af ſin Brigade at indſkibe ſig lønlig fra Helgenæs for at gaa til Fredericia. I det ſtore Udfald fra denne Fæſtning fandt R. ſin Bane 6 Juli 1849. Han ligger begravet paa Kjøbenhavns Garniſons Kirkegaard under et med hans Buſte ſmykket Gravmæle; et andet Mindesmærke er rejſt ham i Fredericia. „At være gaaet til R.s Brigade“ er blevet en poetiſk Talefigur om dem, der have givet Livet hen paa Valpladſen for Fædrelandet.

Ryehouse-plot [rājhous] kaldes efter Samlingsſtedet en republikanſk Sammenſværgelſe i England under Carl II.s Regering, ſom opdagedes 1681, og paa Grund af hvilken flere Deltagere og andre Hoffet forhadte eller mistænkte Stormænd, deribl. Lord Ruſſell, bleve henrettede.

Ryfylke (jfvr. **Rogaland**), Fogderi i Stavanger Amt i Norge, ſom omfatter Øerne i og Kyſterne ved den i mange Arme fra V. til Ø. indtrængende Buknefjord. Det er den ſydligſte Egn paa Norges Veſtkyſt, hvor endnu Højfjeldsnaturen raader i al ſin vilde Storhed. Strax imod R. begrænſes det af de evige Snemasſer, der ſtøde til Folgefonnen, og i S. Ø. er Lyſefjordens kæmpemæsſige Fjældrevne. Klimaet i R. hører til de mildeſte og blideſte i Norge, ſaa at ikke blot Jordbrug, men ogſaa Havedyrkning trives godt, hvor Jordbundens Beſkaffenhed tillader det. Ved Fjordens Munding omkring Karmøen, ved Havnene Skudesnæs, Kopervik og Haugeſund fandtes Vaarſildfiſkeriets rigeſte Fiſkepladſer. R.s Folkemængde var 1875 50.000 J.

Rygaard, Hovedgaard, beliggende ved Foden af den Landtunge, der ſkyder ſig ud mellem Roskilde Fjord og Holbæk Fjord, nævnes allerede i Midten af det 15de Aarh. I de to følgende Aarhundreder gik den fra den ene Adelsſlægt over til den anden, indtil den endelig for længere Tid kom i Trollernes Eje. 1735 ſolgtes den til den bekjendte Statsminiſter Iver Roſenkrantz, hvis Søn af R. og andre Godſer oprettede Stamhuſet Roſenkrantz (ſ. d. A.).

Ryge, Johan Chriſtian, danſk Skueſpiller, f. 8 Febr. 1780 i Kjøbenhavn, blev 1795 Student og begyndte at ſtudere Medicin Studierne afbrødes 1801, da han ſom Medlem af Studentercorpſet tog ivrig Del i Forſvaret af Hovedſtaden, og kort efter gik han, der i private Kredſe havde været en ivrig Skueſpiller, til Odenſe, hvor han mod ſin Fader, Conferensraad R.s Vilje optraadte paa Grev Trampes Theater uden i øvrigt at gjøre Lykke. Et Aar ſenere lukkedes dette Theater, og R. blev Skolelærer i Svendborg. Med Faderens Hjælp tog han i Kiel atter fat paa det mediciniſke Studium og fik 1805 Embedsexamen med bedſte Charakter. Efter at have ſtuderet Fødſelsvidenſkaben i Kjøbenhavn tog han det følgende Aar Doctorgraden og nedſatte ſig ſom praktiſerende Læge i Kappel, ſenere ſom Phyſikus i Flensborg og Bredſted Amter, hvor han blev en meget ſøgt Læge. Men 1812 kom han tilfældig til at læſe en Opfordring fra det kongel. Theaters Direction til unge Perſoner om at melde ſig ſom Skueſpillere, og dette vakte i den Grad hans gamle Tilbøjelighed for Theatret, at han meldte ſig ſom Aſpirant. Han debuterede 12 Apr. 1813 ſom Palnatoke, og det viſte ſig ſnart, at Theatret i ham havde faaet en Kunſtner af førſte Rang. Hans mægtige Organ underſtøttedes af en imponerende Perſonlighed, og ved ſit Talents Alſidighed fandt han Anvendelſe ikke alene i det højere Skueſpil, men tillige i den Holbergſke Komedie, Vaudevillen og Syngeſtykket. Dog fejrede han ſine ſtørſte Triumpher i Oehlenſchlägers Sørgeſpil; han fremſtillede de nordiſke Helteſkikkelſer med en ſaadan Højhed, at hans Navn ikke alene var kjendt i det ſkandinaviſke Norden, men ſelv i Tyſkland, paa hvis Scener han optraadte med ſtærkt Bifald. Allerede 1819 var han blandt de højſt lønnede Skueſpillere ved Theatret, ved hvilket han fra 1816 virkede ſom Økonomiinſpecteur og fra 1829 ſom Sceneinſtructeur. Han optraadte ſidſte Gang 23 Maj 1842 ſom Robinſon i „Den bogſtavelige Udtydning“ og døde 29 Juni ſ. A. — R. var to Gange gift; en Datter af hans førſte Ægteſkab var den talentfulde Skueſpillerinde **Clotilde Nathalie Septima R.**, f. 19 Aug. 1816, ſom med ſtort Held debuterede paa det kongel. Theater 11 Apr. 1837 ſom Valborg i „Axel og Valborg", men allerede 1849 efter ſit Ægteſkab med en Grev Holck afbrød ſin fremragende Kunſtnerbane.

Rügen, Ø i Øſterſøen, hører til den preusſiſke Prov. Pommern og har tillige med de ſmaa Øer Hiddenſee, Ummanz o. fl. et Areal af 20 □ M. med 45,000 J. Øſterſøen ſkærer ſig paa flere Steder dybt ind i Landet og danner flere Halvøer: Jasmund mod N. Ø. og dens Fortſættelſe Wittow mod N., Mönkgut mod S. Ø. og Zudar mod S. Den veſtlige Del er Sletteland, ſom hæver ſig mod Øens Midte og mod Ø. gaar over i Kridtbanker, der mod Havet danne ſmukke Klinter ligeſom paa den danſke Ø Møen; den højeſte er Stubbenkammer, der naar op mod 500 F. Jordbunden er meget frugtbar og Agerdyrkning og Kvægavl vidt fremſkredne. I Kyſtegnene drives ſtærkt Fiſkeri. Hovedſtad Bergen. Paa Halvøen Wittow laa den gamle Hovedſtad Arkona. — R.s ældſte Beboere vare Rugierne, hvoraf Øens Navn; ſenere blev den beſat af Venderne. 1168 erobrede Abſalon Øen, hvorved den kom under Danmark, og indførte Chriſtendommen; i gejſtlig Henſeende hørte den derefter under Roskilde Stift. Under danſk Højhed vedblev Øen dog at have ſine egne Fyrſter, ſom oftere ſøgte at løsrive ſig; jvfr. **Jaromar**. Da Fyrſteſtammen uddøde med Witzlav IV 1325, tog hans Søſterſøn, den pommerſke Hertug Wartislav IV, i Følge en Tractat af 1315 med ſin Svoger, den danſke Hertug Chriſtoffer (Kong C. II), Øen i Beſiddelſe, og Erik af Pommern afſtod den 1438 formelig til ſin Fætter, Hert. Wartislav IX. Tillige med Pommern kom R. ved den weſtfalſke Fred 1648 til Sverige; under de ſvenſke Krige blev Øen gjentagne Gange erobret af de danſke og deres allierede: 1678, 1713 og 1715; men Sverige beholdt den ved Fredene 1679 og 1720. 1807—13 holdt Franſkmændene Øen beſat; ved Freden i Kiel 1814 blev den tillige med Svenſkpommern ſom en lille Erſtatning for Norge overladt Danmark, der ſaaledes for anden Gang kom i Beſiddelſe af R., men kun til n. A., da det bortbyttede denne ſin Del af Pommern til Preusſen for Lauenborg og en Sum Penge.

Rügenwalde, Stad i den preusſiſke Prov. Pommern ved Floden Wipper, ½ M. fra dens Udløb i Øſterſøen, 22 M. n. ø. for Stettin. 5,000 J. Handel med røgede Varer. Søbade.

Rygfinne, ſ. **Fiſk**.

Rygfodskrabbe (Dromia og Dorippe), Krabber, hos hvem de to bageſte Par Ben ere bøjede op paa Ryggen, ſaa at de kunne faſtholde Svampe, Søpunge, Aktinier, Skaller ell. lign., hvorunder R. kunne dække ſig.

Rygh, Oluf, norſk Archæolog, f. paa Stikleſtad i Værdalen 5 Sept. 1833, tog 1856 philologiſk Embedsexamen med Udmærkelſe og blev allerede 1859 conſt. Docent for under P. A. Munchs Ophold i Udlandet og paafølgende Tjenſtledighed at udføre dennes Forretninger ved Univerſitetet; efter Munchs Død 1863 fulgte han ham ſom Lector (1866 Profesſor) i Hiſtorie. Samtidig overdroges det R. at udgive Profesſor Keyſers efterladte Manuſkripter, hvad han med Omhu beſørgede („Efterladte Skrifter", 2 Bd., 1866—67; „Samlede Afhandlinger", 1868; „Norges Hiſtorie", 2 Bd., 1866—70; til den ſidſtnævnte maatte R. ſkrive Slutningen, omfattende Aarene 1340—87, da Keyſers Haandſkrift hertil ikke var at finde); ligeledes fuldendte han den af P. A. Munch paabegyndte Overſættelſe af de norſke Kongeſagaer (1871). Tidlig havde imidlertid R. draget et andet Fag, nemlig den nordiſke Archæologi, inden for Kredſen af ſine Studier, 1862 var han bleven Keyſers Efterfølger ſom Beſtyrer af Univerſitetets Oldſagſamling, og dette Studium i Forening med Arbejdet for Samlingens Ordning og Udvidelſe optog efterhaanden mere og mere af hans Tid og Interesſe; et eget Profesſorat i forhiſtoriſk Archæologi blev derfor oprettet for R. 1875. Hans førſte archæologiſke Arbejde, „Om den ældre Jærnalder i Norge" (1869), indfører en ny Methode i denne Videnſkab ved ſin omhyggelige og kritiſke Behandling af alt herhen hørende Materiale; af hans ſenere Afhandlinger kan her alene nævnes en enkelt, „Om en egen Gruppe af Levninger fra Stenalderen" (1871); disſe, der hyppig forekomme i Skandinaviens nordligſte Egne, ledede R. til at opſtille en arktiſk, fra den ſydligere ſkandinaviſke forſkjellig Stenalder, ſom han henfører til Lapperne, og hvorved Theorien om, at disſe ere Levninger af det ſkandinaviſke Urfolk, paaviſes at være uholdbar. Hans Hovedværk er „Norſke Oldſager, ordnede og forklarede" (1885), med norſk og franſk Text. — Hans Broder, **Karl Ditlev R.**, f. 7 Juni 1839, philologiſk Candidat 1868, 1865 Adjunct og ſenere Overlærer ved Throndhjems Kathedralſkole, har ved Ordning og betydelig Udvidelſe af det derværende Videnſkabsſelſkabs Samling af Oldſager indlagt ſig megen Fortjeneſte; i Selſkabets Skrifter har han leveret Aarsberetninger fra nævnte Samling tillige med andre Bidrag af archæologiſk Indhold. Siden 1885 er han Stortingsmand fra Throndhjem, ligeſom han har taget ikke ringe Del i det politiſke Liv i det nordenfjældſke.

Rygmarv, den i Hvirvelkanalen indeſluttede Del af Centralorganet for Nerveſyſtemet hos Menneſket og Hvirveldyrene, danner hos Menneſket en tyk, rund Stræng, der nedadtil bliver tyndere og ender med et Knippe af Nerver. Midten af R. dannes af graa Subſtans (Nerveceller, ſ. **Nerveſyſtem**), hvorimod dens ydre Lag beſtaa af hvid Subſtans, der er ſammenſat af tæt ſammenhobede Nervetraade og ved Længdefurer delt i tre Par Strænge. I R.s øverſte Del, den forlængede Marv, krydſe Strængene hinanden paa forſkjellig Maade, inden de gaa over i Hjærnen, medens den graa Subſtans her ſamler ſig i forſkjellige Kjærner ell. Nervecentrer. Fra R. udſpringe 31 Par **Rygmarvsnerver**, der iſær forgrene ſig i Extremiteterne og Kroppen; de udgaa fra den graa Subſtans og træde ud af R. med to Rødder, en forreſte, der kun indeholder Bevægelſestraade, og en bageſte, der kun indeholder Følelſestraade. Rimeligvis indgaa disſe Nervers Traade i det mindſte til Dels Forbindelſer med Nervecellerne i den graa Subſtans, fra hvilken derpaa andre Traade, der gaa opad igjennem R.s Strænge, fortſætte Ledningen til Hjærnen. R. ſpiller ſom Følge deraf en meget vigtig Rolle for Bevægelſen og Følelſen i Extremiteterne og Kroppen, ligeſom den ogſaa indeholder flere overordentlig vigtige, mere eller mindre ſelvſtændige Centrer for Hjærtets og Karrenes Bevægelſer, Aandebrætsbevægelſerne, Tarmens og Urinblærens Bevægelſer oſv. **Rygmarvstæring** (Tabes dorsalis), et Symptomcomplex, der navnlig er charakteriſeret ved Uregelmæsſigheder i Gangen, Smerter og andre abnorme Fornemmelſer ſamt Svækkelſe i Underkroppen, der kan ſtige til fuldſtændig Lamhed. R. beror paa forſkjellige anatomiſke Forandringer i Rygmarven. Gammel Tro ſætter den i Forbindelſe med Udſvævelſer, men der er megen Overdrivelſe deri.

Rygrad, ſ. **Hvirvel**. **Rygradskrumning**, en blivende Forandring af Rygradens Form, viſende ſig ved Bøjninger af denne i forſkjellig Retning. Allerhyppigſt er Sidekrumningen, Skolioſe, Skjævhed af Ryggen, der i ſine ringere Grader er meget almindelig hos Pigebørn; den begynder at udvikle ſig henad Puberteten, ofteſt ſom Følge af en ved forkert Holdning af Legemet, navnlig under visſe Beſkæftigelſer (Skriven, Tegnen, Haandarbejde oſv.), fremkaldt Forſtyrrelſe af Legemets Ligevægt og derved betinget Forſkydning af Hovedets og Overextremiteternes Tyngdepunkter; under Tyngdens Indflydelſe bøjes Hvirvelſøjlen da i den ved den nye Beliggenhed af de ſidſte betingede Retning. Det er næſten altid Ryghvirvlerne, der bøje ſig til højre, og ſamtidig indtræder en compenſerende Bøjning af Lændehvirvlerne i modſat Retning ſom èn naturlig Beſtræbelſe for at bevare Legemets Ligevægt; i de højere Grader dreje tillige Hvirvlerne ſig om deres Axe og forandre efterhaanden deres Form, hvorved en let Krumning i Bue bagtil (Kyphoſe) forbindes med Sidekrumningen, og ſamtidig undergaa ſaa vel Bryſtkasſen ſom Bækkenet forſkjellige ſecundære Formforandringer, ſaa at i de højeſte Grader til ſidſt hele Kroppen er vanſkabt. Langt ſjældnere er Krumningen af Rygraden i en Bue bagtil, Kyphoſe, Pukkel, der navnlig optræder hos gamle Folk eller ſom Følge af Sygdomme i Hvirvlerne ſelv (Benedder). Allerſjældneſt er Krumningen fortil, Lordoſe, hyppigſt i Lændehvirvlerne, ſom Følge af Sygdomme i disſe.

Rygſvømmer (Notonecta), en i vore ferſke Vande levende, c. ½ Tomme lang Vandtæge, udmærket ved, at Ryggen omtrent har Form af en omvendt Baad, og ved at Bagbenene ere lange, haarede Svømmeben; de ſvømme med Bugen i Vejret.

Rühs, Chr. Friedrich, tyſk Hiſtoriker, f. 1779 i Greifswald, ſtuderede der og i Göttingen, blev 1802 Vicebibliothekar og 1808 extraord. Profesſor i Greifswald, men gik 1810 til Berlin ſom Profesſor i Hiſtorie; d. 1820 i Firenze. R.s Forfattervirkſomhed angik meſt Norden, dens Hiſtorie og Literatur; ſaaledes har man af ham „Verſuch einer Geſchichte d. Religion, Staatsverfaſſung u. Cultur d. alten Scandinavier“ (1801), „Geſchichte von Schweden“ (1803—14; i ſvenſk Bearbejdelſe af Strinnholm 1823—25), „Finnland u. desſen Bewohner“ (1809; i ſvenſk Omarbejdelſe af A. J. Arwidsſon 1827), „Vergleichende Darſtellung d. ſcandinaviſch-germaniſchen Sprachen, des isländiſchen, ſchwediſchen u. däniſchen“ (1811), „Die Edda. Nebſt ein. Einleitung üb. nordiſche Poeſie u. Mythologie, u. ein. Anhange üb. d. hiſtoriſche Litteratur d. Isländer“ (1812), „Das Verhältniß Holſteins u. Schleswigs zu Deutſchland u. Dänemark“ (1817) m. m.

Ry Kloſter, ſ. **Glücksborg**.

Ryle (Tringa), Slægt af mindre Fugle af Sneppernes Familie, i hvilken den hører til de Former, der have kortere Næb og Hals og mindre høje Ben. Farven er om Vinteren i Regelen aſkegraa med Hvidt paa Bugen, om Sommeren Sort og Ruſtgult ovenpaa, Ruſtbrunt eller Sort underneden. Om Sommeren bebo de fugtige Enge og Moſeſtrækninger, men efter at Ungerne ere udviklede, ſtrejfe de flokkevis omkring og ſøge mod Syd enten langs med Floderne eller langs med Havkyſterne. Hertil høre T. maritima, Strandvibe, Fjærepiſt o. fl.

Rylējev, Konrad [jeff], rusſiſk Digter, f. 1795, vandt Ry ved en Satire imod Krigsminiſter Araktſchejev 1820 og var en af Hovedmændene for Sammenſværgelſen i Dec. 1825; han blev hængt 25 Juli 1826.

Rype (Lagopus), Slægt af mindre Hønſefugle med kort, tykt, hvælvet Næb, med nøgne, røde Øjenbryn, med Mellemfod og Tæer fjerklædte (ſtærkeſt om Vinteren) og med Kløer, ſom om Vinteren ere lange, brede og fortrinlig ſkikkede til at bortſkrabe Sneen, men ſom om Sommeren ere kortere og af en noget anden Form. Af Farve ere de brunſpættede om Sommeren og hvide om Vinteren; de leve i Monogami og opholde ſig dels paa det høje Nordens ſkovløſe Sletter, dels paa Skandinaviens og Skotlands Bjærge, paa Alperne oſv., oven for Skovgrænſen eller i det øverſte Skovbælte. Om Vinteren færdes de flokkevis; de leve af al Slags Plantefødе. I Norden ſkjelnes mellem **Dalryper** (L. subalpina), i Pile- og Birkebæltet, og **Fjældryper** (L. alpina), højere oppe. **Rype-Urfugl**, norſk Ryporre, er en Baſtard af Urhanen og Dalrypehunnen og forekommer hiſt og her paa den ſkandinaviſke Halvø, i Almindelighed af Hankjøn.

Rüppell, Wilh. Pet. Eduard, bekjendt tyſk Rejſende og Zoolog, f. 1794 i Frankfurt, d. ſmſtds. 1884, maatte efter ſine Forældres Død overtage Faderens Handel, men gjorde, da han var bleven ſin egen Herre, 1817 en Rejſe til Ægypten og Sinai, 1822—27 til Nubien, Sennaar, Kordofan og Arabien og ſenere igjen (1831—34) til Abesſinien. Sine naturhiſtoriſke Samlinger overdrog R. til det Senckenbergſke Muſeum i Frankfurt, hvis Afdeling for Pattedyr og Fugle han beſtyrede. Skrifter: „Reiſen in Nubien, Kordofan und dem peträiſchen Arabien“ (1829), „Reiſe in Abysſinien“ (2 Bd., 1838—40), „Atlas zur Reiſe im nördlichen Afrika, Abth. I Zoologie“ (1826—31) og „Neue Wirbelthiere zur Fauna Abysſiniens gehörig“ (1835—40).

Ryſenſten, Herregaard i det veſtlige Jylland (Ringkjøbing Amt, Skodborg Herred), tæt ved Veſterhavet, var i den katholſke Tid et Slot ved Navn Bøvling (ogſaa Sognets Navn), ſom tilhørte Ribe Biſpeſtol. Da Slottet ved Reformationen var blevet inddraget under

Kronen, blev det et kongeligt Len og Sædet for en Lensmand (ſenere førte et Amt Navn derefter lige til 1794), indtil det 1664 blev ſolgt til General Henrik Ruſe. Denne, f. 1624 i en Landsby i Nærheden af Groningen, gjorde ſig tidlig bekjendt ſom dygtig Militær, navnlig i Fortificationsvæſenet, i franſk, venezianſk og forſkjellige tyſke Fyrſters Tjeneſte og kom 1661 til Danmark, hvor han blev anſat ſom Generalkvartermeſter og Generalinſpecteur over ſamtlige Fæſtninger, i hvilken Egenſkab han anlagde Kjøbenhavns Citadel ſamt Hovedſtadens Fæſtningsværker (af hvilke R.s Baſtion længe bar hans Navn) og forbedrede Landets øvrige Fæſtninger (Kronborg, Nyborg, Fredericia, Frederiksort, Rendsborg). 1664 blev han optaget i den danſke Adelſtand, og efter 1671 at være ophøjet til Friherre af R. fik han u. A. Bøvling Gods oprettet til Baroniet R. Men da han havde paadraget ſig flere Højtſtaaendes Uvenſkab, blev han allerede 1673 fjærnet, idet han udnævntes til Generallieutenant i Norge og commanderende General i det nordenfjældſke, og 1677 blev han endog ſuſpenderet fra ſine Embeder og en Commiſſion nedſat for at underſøge hans Forhold under Krigen, hvorpaa han fik ſin Afſked, forlod Danmark og vendte tilbage til ſine Godſer i ſin Fødeegn, hvor han døde 1679. Baroniet gik i Arv til hans eneſte Datter, ſom i ſit andet Ægteſkab med Oberſt Chriſtian Juul, der 1679 ophøjedes til Baron under Navnet Juul-R., blev Stammoder til denne endnu blomſtrende Familie. 1797 blev Baroniet ophævet og ſubſtitueret med et Fideicommis, og Gaarden R. kom derpaa i fremmede Hænder.

Rysſel [rējsſel], flamſk Navn for Byen Lille (ſ. d. A.).

Ryſteharpe, ſ. **Harpe**.

Rüſtow, Wilhelm Fr., tyſk Krigshiſtoriker, f. 25 Maj 1821, blev 1840 preusſiſk Ingenieurofficer, men 1850 fængslet og ſtillet for en Krigsret paa Grund af et Skrift „Der deutſche Militärſtaat vor und während der Revolution“. R. flygtede til Schweiz og blev 1850 Major i Canton Zürichs Tjeneſte. 1860 fulgte han Garibaldi ſom Stabschef paa Toget til Sicilien og førte ſenere en Diviſion, med hvilken han afgjorde Sejren ved Volturno. Efter Neapels Frigjørelſe vendte han tilbage til Schweiz, hvor han 1870 blev Oberſt i Forbundets Generalſtab. D. 14 Aug. 1878 ved Selvmord. R. vandt et Navn ved ſin omfattende Forfattervirkſomhed, der dels behandlede Krigskunſten, dels Afſnit af Krigshiſtorien, ſaa vel fra Oldtiden ſom fra den nyere Tid. Hans Skildringer af Krimkrigen og de ſenere Krige indtil 1877—78 kunne vel ikke gjælde for Kildeſkrifter, da de til Dels ere ſkrevne under de paagjældende Tildragelſer eller ſtrax efter, men vandt en ſtor Læſekreds ved deres ſkarpe og ofte træffende Domme, der dog ere temmelig farvede af hans demokratiſke Meninger og afgjorte Uvilje mod det preusſiſke Militærvæſen.

Rütli ell. **Grütli**, en lille Alpeeng i Cant. Unterwalden i Schweiz paa Veſtſiden af Urner-Søen og ved Foden af Seelisberg, er mærkelig ſom det Sted, hvortil Sagnet henſætter Schweizernes Sammenſværgelſe mod Øſterrig Natten 7—8 Dec. 1307.

Rytteri ell. Cavaleri, den Del af Hæren ſom kæmper til Heſt, i Regelen næſt Fodfolket Hærens talrigſte Vaabenart. R. er bevæbnet med blanke Vaaben, Sablen og ſtundum Lanſen, ved Siden af hvilke Skydevaabnene, Carabinen og Piſtolen, kun have en ganſke underordnet Betydning. Egentlig Skydefægtning er nemlig ikke R.s Sag, hvorimod dets Styrke beſtaar i Angreb med de blanke Vaaben, udførte i de hurtigſte Gangarter, ſom Heſten kan bringes til; ſelv til Forſvar mod Angreb har R. intet andet Middel end Modangreb. Paa Valpladſen har R. den Opgave ved Benyttelſen af Øjeblikket, naar Fjendens Modſtandskraft er rokket ved Infanteriets og Artilleriets Ild, ved ſine Indhug at kaſte ham paa Flugten ſamt derefter at forfølge ham for at hindre ham i atter at ſamle og ordne ſig til fornyet Modſtand; R.s Evne til hurtigere end de andre Vaabenarter at bevæge ſig paa længere Strækninger gjør det ofte fortrinsvis anvendeligt til at ſendes fra Reſerven til ſaadanne Punkter af Slaglinjen, hvor det gjælder om med overlegen Styrke at kaſte ſig over Fjenden for at gjennembryde hans Stilling, eller til Underſtøttelſe der, hvor Fjenden truer med at overvælde vor egen Slaglinje. Men paa den anden Side lider R.s Anvendelighed Indſkrænkning derved, at dets hele Maade at kæmpe paa kun tillader det at optræde med Eftertryk, hvor Terrainet er aabent og fremkommeligt nok til at give det Rum til at udfolde ſig og iværkſætte ſine Angreb. Ved Armeens Sikringstjeneſte er R. uundværligt, fordi dets Bevægelighed tillader det at gaa længere frem med ſine Poſter og Patrouiller end Fodfolket. Af ſamme Grund er R. uundværligt i den ſaakaldte lille Krig ved længere udgaaende Expeditioner, hvor det gjælder uventet at kaſte ſig over fjendtlige Detachementer eller over Fjendens Forbindelſeslinjer, Transporter oſv. Den forſkjellige Tjeneſte, R. kan faa at udrette, har ført til, at man ofte har delt det i ſvært og let R., det førſte med ſtørre og tungere bevæbnede Ryttere paa de ſtørſte og kraftigſte Heſte, fortrinsvis beſtemt til Angreb i ſtore Masſer og i ſluttet Orden, det andet med lettere Folk og Heſte, derfor bevægeligere og hurtigere og altſaa bedre ſkikket til at overfløje Fjenden, falde ham i Flanken og Ryggen under Angrebet og til Forfølgelſen, ſamt fortrinsvis ſkikket til Sikringstjeneſten og den lille Krig. En mellemfaldende Art af R., Linjerytteriet, er beregnet paa begge Arter af Tjeneſte, og i ſmaa Armeer vil viſtnok altid R. findes organiſeret og indøvet ſaaledes. De forſkjellige Benævnelſer, der bruges om R., gjælde nærmeſt dets Udruſtning. Kyradſererne, der ere væbnede med Kyrads og Hjælm ſamt Pallaſk og Piſtol, ere altid ſvært R., ligeſom Huſarer og ridende Jægere, udruſtede med Sabel og Carabin, altid ere let R. Dragonerne, der ligeledes føre Sabel og Carabin, men tillige have Hjælm, og de lanſebevæbnede Ulaner eller Lanſenerer danne enten Linjerytteri eller henregnes enten til det lette eller til det ſvære R. I taktiſk Henſeende inddeles R. altid i

Escadroner, der i Almindel. tælle 100—150 Ryttere under Anførſel af en Ritmeſter; en Styrke af 3—8 Escadroner udgjør et Regiment, og en ſtørre Styrke af R., beſtemt til at optræde ſamlet, deles i Brigader og Diviſioner, hvilke der da plejer at tildeles noget let Artilleri. — Lige fra Oldtiden have viſſe orientalſke Nationer været berømte ſom Rytterfolk; Grækerne og Romerne derimod vandt fortrinsvis deres Sejre ved Hjælp af deres Fodfolk. Ogſaa af de germanſke Folkefærd ſynes de fleſte oprindelig at have kæmpet fortrinsvis til Fods; men allerede tidlig i Middelalderen indtraadte der en Periode, hvor det tunge, lanſebevæbnede, jærnklædte R. vandt den meſt fremtrædende Rolle paa Valpladſerne; mod dets Angreb, ſom i Almindel. udførtes i Trav og »en muraille«, d. e. i lange, ſluttede Linjer, formaaede Fodfolket ikke at ſtaa ſig, førend ogſaa dette hen imod Middelalderens Slutning lærte den Kunſt at fægte og at bevæge ſig i tætſluttede Opſtillinger, hvorhos det i Skydevaabnenes Udvikling fandt en ſtærk Allieret mod R.s Overvægt. I den ſidſte Halvdel af det 16de Aarh. ombyttede R. ſelv ſit gamle Vaaben Lanſen med Piſtolen, hvortil ſenere kom Carabinen, og begyndte at adoptere dybere Opſtillinger; Jærnruſtningerne, ſom for at gjøres ſkudfaſte mod de forbedrede Skydevaaben bleve tungere og tungere, maatte omſider bortkaſtes Stykke for Stykke, ſaa at fra omtr. 1650 at regne kun Kyradſet endnu holdt ſig i Brug. Man lærte mere og mere at ſætte Pris paa det lette R. Frederik II af Preuſſen og hans berømte Ryttergeneral Seydlitz reformerede R. ved at forbyde det at bruge Skydevaabnene, men til Gjengjæld lære det at ſøge ſin Styrke i Angreb med Sablen i Haanden, i ſluttet Orden og dog i fuldt Firſpring, hvoraf igjen fulgte, at Opſtillingens Dybde formindſkedes til to Geledder. I Kejſerdømmets Krige kaſtede R. gjentagne Gange Loddet i Vægtſkaalen ved ſine Maſſeangreb; og fra den Tid ſkriver ſig ogſaa Gjenoptagelſen af Lanſen ſom Bevæbning for en Del af R. I de ſenere Krige har R. ikke ſpillet en ſaa fremtrædende Rolle paa Valpladſen, hvortil Grunden i det mindſte til Dels maa ſøges i, at R.s Vaaben i Følge Sagens Natur ikke har kunnet modtage nogen Udvikling ſvarende til den, Fodfolkets og Artilleriets Vaaben have været underkaſtede i de fire ſidſte Decennier. Men til Gjengjæld har R. i den nyeſte Tids Krige opnaaet en Betydning i Krigsførelſen ſom aldrig før, derved at det ved at overſpænde ſtore Strækninger af Krigsſkuepladſen baade har ſkjult Armeens Bevægelſer og Henſigter for Fjenden og tilvejebragt Oplysninger om dennes Foretagender. Allerede før Trediveaarskrigens Tid opſtod den Tanke at ſkabe et ſæreget Slags fortrinsvis med Skydevaaben bevæbnet R., de ſaakaldte Dragoner, der ſkulde være en Mellemting mellem Fodfolk og R., idet de ſkulde være indøvede til at kæmpe til Fods og altſaa kunne optræde ſom et beredent Infanteri; af denne Tanke er nu egentlig kun Navnet Dragoner tilbage for en Art af carabinbevæbnet R., uagtet man gjentagne Gange har forſøgt at realiſere den, hvad der er ſtrandet paa Vanſkelighederne ved den dobbelte Uddannelſe til Heſt og til Fods af Mandſkabet. I Rusland oprettedes der endnu under Nikolaj I et ſtort Dragoncorps paa 80 Escadroner, ſom dog igjen reduceredes efter Krimkrigen. Seneſt har man i Nordamerika under den ſtore Borgerkrig ſamt i England til Brug i Kolonialkrigene i Afrika organiſeret og, ſom det ſynes, med Held benyttet beredent Infanteri. Den Rytteriſtyrke, ſom tildeles en i Marken ſtaaende Hær, udgjorde tidligere en langt ſtørre Del af Hærens Totalſtyrke end nu; endnu for 200 Aar ſiden var det ikke uſædvanligt, at R. i en Hær var talrigere end Fodfolket; nu udgjør det ſjælden eller aldrig mere end $\frac{1}{6}$ eller $\frac{1}{8}$ af den hele Styrke, et Forhold, ſom endda let formindſkes derved, at R. under Krigen lider ſtørre Afgang end de andre Vaaben og har langt vanſkeligere end disſe ved at faa ſine Tab udfyldte. Af Hærens Rytteriſtyrke fordeles en ſtørre eller mindre Del til Infanteriets Diviſioner eller Brigader, for hvilke det er uundværligt bl. a. ved Sikringstjeneſten, hvorimod Reſten af Hærens R., inddelt i egne Brigader og Diviſioner, ſamles til en ſaakaldet Cavalerireſerve for af Feltherren at anvendes ſamlet i Slagets afgjørende Momenter. Det danſke R. beſtaar efter Hærloven af 5 Regimenter, hvert paa 3 Escadroner foruden en Skole, ſom paa Krigsfod udvikles til Depotafdeling; foruden de ovennævnte 15 Escadroner dannes der i Krigstid end videre en Ordonnansescadron. Af de 5 Rytterregimenter er det ene et Gardehuſarregiment, de øvrige 4 Dragonregimenter. Hele Vaabenet er underlagt en Generalinſpecteur.

Rytterknægten, ſ. **Bornholm.**

Rzeſzow [ſchēſchoff], Stad i det øſterrigſke Konger. Galizien, 20 M. v. for Lemberg. 11,000 I., hvoraf Halvdelen Jøder. Stort Slot. Linnedvæveri og betydelig Fabrikation af uægte Galanterivarer. Store Heſtemarkeder.

Ræbning, ſ. **Opſtød.**

Ræddike (Raphanus), Slægt af Korsblomſternes Familie, har lange, noget leddede, ofte af et ſvampet Væv opfyldte Skulper, der ikke aabne ſig paa Skulpernes ſædvanlige Maade i to Klapper, men ved at Leddene ſkilles fra hverandre. Den almindelige **Haveræddike** (R. sativus), med hvide eller lila Blomſter og en for ſin ſkarpe Smag bekjendt, knolformig opſvulmet Rod, dyrkes i flere Sorter (Radiſer, ſort Ræddike); den forekommer vildtvoxende navnlig i flere af Middelhavslandene, ſaaledes i Grækenland. Hos os forekommer ſom Ukrutsplante **Vildtræddike** (R. Raphanistrum) med bleggule Blomſter, noget ſtørre end Agerkaalens.

Ræder, Johan Philip Thomas, danſk General, f. 25 Apr. 1795 i Norge, blev Officer og deltog i Felttoget i Holſten 1813, var Bataillonscommandeur i Felttoget 1848 og commanderede en Brigade 1849 og 1850; han forlod Tjeneſten 1860 og døde 12 Nov. 1869. — Hans Broder, **Jakob Tode R.**, f. 11 Febr. 1798, førte en Bataillon i Felttogene 1848—50, men er iſær bekjendt ved ſit fortjenſtlige Skrift „Danmarks Krigs- og politiſke Hiſtorie 1807—9“. D. 17 Juli 1853.

Ræder, Ole Munch, norſk Juriſt, f. paa Kongsvinger 3 Maj 1815, tog 1839 juridiſk

Kronen, blev det et kongeligt Len og Sædet for en Lensmand (ſenere førte et Amt Navn derefter lige til 1794), indtil det 1664 blev ſolgt til General Henrik Ruſe. Denne, f. 1624 i en Landsby i Nærheden af Groningen, gjorde ſig tidlig bekjendt ſom dygtig Militær, navnlig i Fortificationsvæſenet, i franſk, venezianſk og forſkjellige tyſke Fyrſters Tjeneſte og kom 1661 til Danmark, hvor han blev anſat ſom Generalkvartermeſter og Generalinſpecteur over ſamtlige Fæſtninger, i hvilken Egenſkab han anlagde Kjøbenhavns Citadel ſamt Hovedſtadens Fæſtningsværker (af hvilke R.s Baſtion længe bar hans Navn) og forbedrede Landets øvrige Fæſtninger (Kronborg, Nyborg, Fredericia, Frederiksort, Rendsborg). 1664 blev han optaget i den danſke Adelſtand, og efter 1671 at være ophøjet til Friherre af R. fik han u. A. Bøvling Gods oprettet til Baroniet R. Men da han havde paadraget ſig flere Højtſtaaendes Uvenſkab, blev han allerede 1673 fjærnet, idet han udnævntes til Generallieutenant i Norge og commanderende General i det nordenfjældſke, og 1677 blev han endog ſuspenderet fra ſine Embeder og en Commisſion nedſat for at underſøge hans Forhold under Krigen, hvorpaa han fik ſin Afſked, forlod Danmark og vendte tilbage til ſine Godſer i ſin Fødeegn, hvor han døde 1679. Baroniet gik i Arv til hans eneſte Datter, ſom i ſit andet Ægteſkab med Oberſt Chriſtian Juul, der 1679 ophøjedes til Baron under Navnet Juul-R., blev Stammoder til denne endnu blomſtrende Familie. 1797 blev Baroniet ophævet og ſubſtitueret med et Fideicommis, og Gaarden R. kom derpaa i fremmede Hænder.

Rysſel [rējsſel], flamſk Navn for Byen Lille (ſ. d. A.).

Ryſteharpe, ſ. Harpe.

Rüſtow, Wilhelm Fr., tyſk Krigshiſtoriker, f. 25 Maj 1821, blev 1840 preusſiſk Ingenieurofficer, men 1850 fængslet og ſtillet for en Krigsret paa Grund af et Skrift „Der deutſche Militärſtaat vor und während der Revolution“. R. flygtede til Schweiz og blev 1850 Major i Canton Zürichs Tjeneſte. 1860 fulgte han Garibaldi ſom Stabschef paa Toget til Sicilien og førte ſenere en Diviſion, med hvilken han afgjorde Sejren ved Volturno. Efter Neapels Frigjørelſe vendte han tilbage til Schweiz, hvor han 1870 blev Oberſt i Forbundets Generalſtab. D. 14 Aug. 1878 ved Selvmord. R. vandt et Navn ved ſin omfattende Forfattervirkſomhed, der dels behandlede Krigskunſten, dels Afſnit af Krigshiſtorien, ſaa vel fra Oldtiden ſom fra den nyere Tid. Hans Skildringer af Krimkrigen og de ſenere Krige indtil 1877—78 kunne vel ikke gjælde for Kildeſkrifter, da de til Dels ere ſkrevne under de paagjældende Tildragelſer eller ſtrax efter, men vandt en ſtor Læſekreds ved deres ſkarpe og ofte træffende Domme, der dog ere temmelig farvede af hans demokratiſke Meninger og afgjorte Uvilje mod det preusſiſke Militærvæſen.

Rütli ell. **Grütli**, en lille Alpeeng i Cant. Unterwalden i Schweiz paa Veſtſiden af Urner-Søen og ved Foden af Seelisberg, er mærkelig ſom det Sted, hvortil Sagnet henſætter Schweizernes Sammenſværgelſe mod Øſterrig Natten 7—8 Dec. 1307.

Rytteri ell. Cavaleri, den Del af Hæren ſom kæmper til Heſt, i Regelen næſt Fodfolket Hærens talrigſte Vaabenart. R. er bevæbnet med blanke Vaaben, Sablen og ſtundum Lanſen, ved Siden af hvilke Skydevaabnene, Carabinen og Piſtolen, kun have en ganſke underordnet Betydning. Egentlig Skydefægtning er nemlig ikke R.s Sag, hvorimod dets Styrke beſtaar i Angreb med de blanke Vaaben, udførte i de hurtigſte Gangarter, ſom Heſten kan bringes til; ſelv til Forſvar mod Angreb har R. intet andet Middel end Modangreb. Paa Valpladſen har R. den Opgave ved Benyttelſen af Øjeblikket, naar Fjendens Modſtandskraft er rokket ved Infanteriets og Artilleriets Ild, ved ſine Indhug at kaſte ham paa Flugten ſamt derefter at forfølge ham for at hindre ham i atter at ſamle og ordne ſig til fornyet Modſtand; R.s Evne til hurtigere end de andre Vaabenarter at bevæge ſig paa længere Strækninger gjør det ofte fortrinsvis anvendeligt til at ſendes fra Reſerven til ſaadanne Punkter af Slaglinjen, hvor det gjælder om med overlegen Styrke at kaſte ſig over Fjenden for at gjennembryde hans Stilling, eller til Underſtøttelſe der, hvor Fjenden truer med at overvælde vor egen Slaglinje. Men paa den anden Side lider R.s Anvendelighed Indſkrænkning derved, at dets hele Maade at kæmpe paa kun tillader det at optræde med Eftertryk, hvor Terrainet er aabent og fremkommeligt nok til at give det Rum til at udfolde ſig og iværkſætte ſine Angreb. Ved Armeens Sikringstjeneſte er R. uundværligt, fordi dets Bevægelighed tillader det at gaa længere frem med ſine Poſter og Patrouiller end Fodfolket. Af ſamme Grund er R. uundværligt i den ſaakaldte lille Krig ved længere udgaaende Expeditioner, hvor det gjælder uventet at kaſte ſig over fjendtlige Detachementer eller over Fjendens Forbindelſeslinjer, Transporter oſv. Den forſkjellige Tjeneſte, R. kan faa at udrette, har ført til, at man ofte har delt det i ſvært og let R., det førſte med ſtørre og tungere bevæbnede Ryttere paa de ſtørſte og kraftigſte Heſte, fortrinsvis beſtemt til Angreb i ſtore Masſer og i ſluttet Orden, det andet med lettere Folk og Heſte, derfor bevægeligere og hurtigere og altſaa bedre ſkikket til at overfløje Fjenden, falde ham i Flanken og Ryggen under Angrebet og til Forfølgelſen, ſamt fortrinsvis ſkikket til Sikringstjeneſten og den lille Krig. En mellemfaldende Art af R., Linjerytteriet, er beregnet paa begge Arter af Tjeneſte, og i ſmaa Armeer vil viſtnok altid R. findes organiſeret og indøvet ſaaledes. De forſkjellige Benævnelſer, der bruges om R., gjælde nærmeſt dets Udruſtning. Kyradſererne, der ere væbnede med Kyrads og Hjælm ſamt Pallaſk og Piſtol, ere altid ſvært R., ligeſom Huſarer og ridende Jægere, udruſtede med Sabel og Carabin, altid ere let R. Dragonerne, der ligeledes føre Sabel og Carabin, men tillige have Hjælm, og de lanſebevæbnede Ulaner eller Lanſenerer danne enten Linjerytteri eller henregnes enten til det lette eller til det ſvære R. I taktiſk Henſeende inddeles R. altid i

Escadroner, der i Almindel. tælle 100—150 Ryttere under Anførſel af en Ritmeſter; en Styrke af 3—8 Escadroner udgjør et Regiment, og en ſtørre Styrke af R., beſtemt til at optræde ſamlet, deles i Brigader og Diviſioner, hvilke der da plejer at tildeles noget let Artilleri. — Lige fra Oldtiden have visſe orientalſke Nationer været berømte ſom Rytterfolk; Grækerne og Romerne derimod vandt fortrinsvis deres Sejre ved Hjælp af deres Fodfolk. Ogſaa af de germanſke Folkefærd ſynes de fleſte oprindelig at have kæmpet fortrinsvis til Fods; men allerede tidlig i Middelalderen indtraadte der en Periode, hvor det tunge, lanſebevæbnede, jærnklædte R. vandt den meſt fremtrædende Rolle paa Valpladſerne; mod dets Angreb, ſom i Almindel. udførtes i Trav og »en muraille«, d. e. i lange, ſluttede Linjer, formaaede Fodfolket ikke at ſtaa ſig, førend ogſaa dette hen imod Middelalderens Slutning lærte den Kunſt at fægte og at bevæge ſig i tætſluttede Opſtillinger, hvorhos det i Skydevaabnenes Udvikling fandt en ſtærk Allieret mod R.s Overvægt. I den ſidſte Halvdel af det 16de Aarh. ombyttede R. ſelv ſit gamle Vaaben Lanſen med Piſtolen, hvortil ſenere kom Carabinen, og begyndte at adoptere dybere Opſtillinger; Jærnruſtningerne, ſom for at gjøres ſkudfaſte mod de forbedrede Skydevaaben bleve tungere og tungere, maatte omſider bortkaſtes Stykke for Stykke, ſaa at fra omtr. 1650 at regne kun Kyradſet endnu holdt ſig i Brug. Man lærte mere og mere at ſætte Pris paa det lette R. Frederik II af Preusſen og hans berømte Ryttergeneral Seydlitz reformerede R. ved at forbyde det at bruge Skydevaabnene, men til Gjengjæld lære det at ſøge ſin Styrke i Angreb med Sablen i Haanden, i ſluttet Orden og dog i fuldt Firſpring, hvoraf igjen fulgte, at Opſtillingens Dybde formindſkedes til to Geledder. I Kejſerdømmets Krige kaſtede R. gjentagne Gange Loddet i Vægtſkaalen ved ſine Masſeangreb; og fra den Tid ſkriver ſig ogſaa Gjenoptagelſen af Lanſen ſom Bevæbning for en Del af R. I de ſenere Krige har R. ikke ſpillet en ſaa fremtrædende Rolle paa Valpladſen, hvortil Grunden i det mindſte til Dels maa ſøges i, at R.s Vaaben i Følge Sagens Natur ikke har kunnet modtage nogen Udvikling ſvarende til den, Fodfolkets og Artilleriets Vaaben have været underkaſtede i de fire ſidſte Decennier. Men til Gjengjæld har R. i den nyeſte Tids Krige opnaaet en Betydning i Krigsførelſen ſom aldrig før, derved at det ved at overſpænde ſtore Strækninger af Krigsſkuepladſen baade har ſkjult Armeens Bevægelſer og Henſigter for Fjenden og tilvejebragt Oplysninger om dennes Foretagender. Allerede før Trediveaarskrigens Tid opſtod den Tanke at ſkabe et ſæreget Slags fortrinsvis med Skydevaaben bevæbnet R., de ſaakaldte Dragoner, der ſkulde være en Mellemting mellem Fodfolk og R., idet de ſkulde være indøvede til at kæmpe til Fods og altſaa kunne optræde ſom et beredent Infanteri; af denne Tanke er nu egentlig kun Navnet Dragoner tilbage for en Art af carabinbevæbnet R., uagtet man gjentagne Gange har forſøgt at realiſere den, hvad der er ſtrandet paa Vanſkelighederne ved den dobbelte Uddannelſe til Heſt og til Fods af Mandſkabet. I Rusland oprettedes der endnu under Nikolaj I et ſtort Dragoncorps paa 80 Escadroner, ſom dog igjen reduceredes efter Krimkrigen. Seneſt har man i Nordamerika under den ſtore Borgerkrig ſamt i England til Brug i Kolonialkrigene i Afrika organiſeret og, ſom det ſynes, med Held benyttet beredent Infanteri. Den Rytteriſtyrke, ſom tildeles en i Marken ſtaaende Hær, udgjorde tidligere en langt ſtørre Del af Hærens Totalſtyrke end nu; endnu for 200 Aar ſiden var det ikke uſædvanligt, at R. i en Hær var talrigere end Fodfolket; nu udgjør det ſjælden eller aldrig mere end $\frac{1}{6}$ eller $\frac{1}{8}$ af den hele Styrke, et Forhold, ſom endda let formindſkes derved, at R. under Krigen lider ſtørre Afgang end de andre Vaaben og har langt vanſkeligere end disſe ved at faa ſine Tab udfyldte. Af Hærens Rytteriſtyrke fordeles en ſtørre eller mindre Del til Infanteriets Diviſioner eller Brigader, for hvilke det er uundværligt bl. a. ved Sikringstjeneſten, hvorimod Reſten af Hærens R., inddelt i egne Brigader og Diviſioner, ſamles til en ſaakaldet Cavalerireſerve for af Feltherren at anvendes ſamlet i Slagets afgjørende Momenter. Det danſke R. beſtaar efter Hærloven af 5 Regimenter, hvert paa 3 Escadroner foruden en Skole, ſom paa Krigsfod udvikles til Depotafdeling; foruden de ovennævnte 15 Escadroner dannes der i Krigstid end videre en Ordonnansescadron. Af de 5 Rytterregimenter er det ene et Gardehuſarregiment, de øvrige 4 Dragonregimenter. Hele Vaabenet er underlagt en Generalinſpecteur.

Rytterknægten, ſ. **Bornholm**.

Rzeſzow [ſchĕſchoff], Stad i det øſterrigſke Konger. Galizien, 20 M. v. for Lemberg. 11,000 J., hvoraf Halvdelen Jøder. Stort Slot. Linnedvæveri og betydelig Fabrikation af uægte Galanterivarer. Store Heſtemarkeder.

Ræbning, ſ. **Opſtød**.

Ræddike (Raphanus), Slægt af Korsblomſternes Familie, har lange, noget leddede, ofte af et ſvampet Væv opfyldte Skulper, der ikke aabne ſig paa Skulpernes ſædvanlige Maade i to Klapper, men ved at Leddene ſkilles fra hverandre. Den almindelige **Haveræddike** (R. sativus), med hvide eller lila Blomſter og en for ſin ſkarpe Smag bekjendt, knolformig opſvulmet Rod, dyrkes i flere Sorter (Radiſer, ſort Ræddike); den forekommer vildtvoxende navnlig i flere af Middelhavslandene, ſaaledes i Grækenland. Hos os forekommer ſom Ukrutsplante **Kiddikræddike** (R. Raphanistrum) med bleggule Blomſter, noget ſtørre end Agerkaalens.

Ræder, Johan Philip Thomas, danſk General, f. 25 Apr. 1795 i Norge, blev Officer og deltog i Felttoget i Holſten 1813, var Bataillonscommandeur i Felttoget 1848 og commanderede en Brigade 1849 og 1850; han forlod Tjeneſten 1860 og døde 12 Nov. 1869. — Hans Broder, **Jakob Tode R.**, f. 11 Febr. 1798, førte en Bataillon i Felttogene 1848—50, men er iſær bekjendt ved ſit fortjenſtlige Skrift „Danmarks Krigs- og politiſke Hiſtorie 1807—9". D. 17 Juli 1853.

Ræder, Ole Munch, norſk Juriſt, f. paa Kongsvinger 3 Maj 1815, tog 1839 juridiſk

Embedsexamen og fik Anſættelſe i et Departement, ſamtidig med at han ſkrev i „Den Conſtitutionelle“ og andre Blade, udgav Stortingsefterretningerne (1839—45) og „Den norſke Statsforſatnings Hiſtorie og Væſen“ (Kbhvn. 1841). Med Stipendium af Statskasſen opholdt han ſig 1846—49 i England og Nordamerika for at underſøge Juryinſtitutionen i disſe Lande og udgav efter Hjemkomſten en Beretning i 3 Bd. (1850—51) om ſine Underſøgelſer. Han blev derefter Expeditionsſecretær i Marinedepartementet, men opgav denne Stilling, da han 1861 blev norſk-ſvenſk Conſul paa Malta. Herfra forflyttedes han 1874 til Hamborg ſom Generalconſul.

Rædſelsperioden (Terrorismen) kaldes det Tidsrum i den franſke Revolution fra Apr. 1793 til Juli 1794, i hvilket Danton, Marat og Robespierre vare de vigtigſte Magthavere. **Den hvide R.** kaldes det Tidsrum, ſom 1815 fulgte efter den anden Reſtauration (ſ. **Frankrig**, Hiſtorie, III S. 204).

Række betegner i Naturhiſtorien en ſtørre Afdeling af et af de tre Naturriger, omfattende flere Klasſer. I Mathematiken er **R.** et Polynomium af et endeligt eller uendeligt Antal Led, i hvilket Leddene gaa frem efter en vis Lov; denne Lov udtrykkes ved det almindelige Led. F. Ex. i $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} \dots$ er det almindelige eller n^{te} Led $\frac{1}{n}$; i $a + ax + ax^2 + \dots$ er det ax^{n-1}. En uendelig Række kaldes convergent, naar der gives en endelig Grænſe, til hvilken Leddenes Sum nærmer ſig deſto mere, jo flere Led der medtages, ſaa at den, naar R. fortſættes i det uendelige, bliver lig denne Grænſe; i modſat Fald er Rækken divergent, naar Summen voxer i det uendelige, oscillerende, naar den ikke nærmer ſig til nogen enkelt, beſtemt Værdi. R. $a + ax + ax^2 + \dots$ convergerer, naar $-1 < x < 1$ og har da til Sum $\frac{a}{1-x}$; i modſat Fald divergerer den, undtagen for $x = -1$, da Summen oscillerer mellem Værdierne $+a$ og $-a$. R. $1 + \frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} \dots$ divergerer, thi dens Sum er ∞. Enhver analytiſk Function kan i Almindel. udvikles i R. efter ſtigende Potenſer af den uafhængige variable, af Formen $a + bx + cx^2 + dx^3 + \dots$, eller efter faldende, ſom $a + \frac{b}{x} + \frac{c}{x^2} + \frac{d}{x^3} + \dots$; derſom denne R. convergerer, er Functionen dens Sum. Særegne Arter af R. ere Differens- og Qvotient-R., end videre de recurrente R. (ſ. d. A.) ſamt den Taylorſke R., ſom anvendes til Udvikling af en given Function i en Potensrække (ſ. **Taylor**).

Ræling, Skibets Sider oven over øverſte Dæk. **Rælingsankre**, de Ankre, der ligge paa R., naar de ikke benyttes.

Ræſet Lax, Lax, der flækkes, beſtrøs med Salt og vindtørres eller hænges i Røg.

Ræv (Canis vulpes). Ræven hører til Hundeſlægten, er c. 2 F. lang (foruden Halen, der er c. 1½ F.), 1¼ F. høj og har en bred Pande, ſpids Snude, ſmal Pupil, ſpidſe, opſtaaende Øren og en tyk, buſket Hale. I Danmark er den i Almindel. rødbrun med ſorte Fødder og Øren og med hvid Bug og Haleſpids; undertiden er dens Farve ſtærkt tegnet med Sort (Brandræven, Korsræven, ſidſtnævnte med et ſort Kors paa Ryggen) eller aldeles ſort; gamle ſorte R. med hvide Haarſpidſer kaldes „Sølvræve“. „Violen“ kaldes en Kjertel, der ligger paa Overfladen af Halen, et Par Tommer fra Roden, og afſondrer et vellugtende Stof. R. er udbredt over en ſtor Del af den nordlige Halvkugle; den graver ſig Huler, lever parvis eller ene og jager ikke i Flok, men efterſtræber iſær om Natten alle Slags vilde og tamme Fugle og mindre Pattedyr; Nytte gjør den ved at udrydde Markmus og Inſekter, og dens Udryddelſe har derfor ofte hævnet ſig; den efterſtræbes ved Klapjagt, Ræveſaxe, Udgravning, Udrygning, „Rævekager“ eller ved at man ſkyder den paa udlagte Aadſler, f. Ex. Heſte. **Polar-** ell. **Fjældræven** (C. lagopus), norſk Melrakke, har hjemme i alle nordlige Polarlande, nord for Trægrænſen, f. Ex. Grønland, Island, Lapland, Sibirien; den er lidt mindre end den almindelige R., men har korte, afrundede Øren, laadne Fodſaaler og en ensfarvet, graaviolet eller hvid, tæt og fyldig Pels. Af ſamme Kuld kan der være baade hvide og „blaa“ R. Den førſtes Pelsværk har en langt ringere Værdi end den ſidſtes.

Ræveabe, d. ſ. ſ. Maki.

Rævehale, ſ. **Rottehale**.

Rævekage, ſ. **Strychnos**.

Ræve-Øer, ſ. **Aleuterne**.

Röbling, Joh. Aug., berømt Ingenieur, f. 1806 i Mühlhauſen, d. 1869 i New-York. Hans meſt bekjendte Værk er Niagarabroen (ſ. d. A.), bygget 1852—55. R. havde tillige udarbejdet et Project til det ſtore Broanlæg over Eaſt-River ved New-York, ſom blev udført af hans Søn.

Rødbede, ſ. **Bede**.

Rødben, ſ. **Klire**.

Rødby, Kjøbſtad i Fuglſe Herred paa Laaland, ved den øſtlige Vig af **Rødby Fjord**, 1½ M. ſ. v. for Maribo. 1,796 I. (1880). Den ligger i en lav, ſid og ſkovløs Egn, men fra Kirkens høje Taarn haves en herlig Udſigt op mod Maribo og ud over Fjorden. En Del af denne er nu inddæmmet. De offentlige Bygninger ere Kirken med højt Taarn, Raadhuſet, opf. 1856, Skolen og Fattighuſet. Byjorderne have et Areal af 4,467 Td. Land, hvoraf 1,200 Td. Ld. inddæmmet, men endnu ikke ſkyldſat Jord. Landbrug er en vigtig Erhvervsgren. 1885 udgjorde Toldindtægten 7,821 Kr. Skibsfarten er ubetydelig, da Indløbet til Fjorden kun har ringe Dybde; Hovedudførſelen gaar derfor over Vandholm. Egentlige Fabrikanlæg findes her ikke, men nogle Bomulds- og Linnedvæverier og et Bogtrykkeri. Byens Øvrighed er en Borgemeſter, tillige Byfoged og Byſkriver ſamt Herredsfoged i Fuglſe Herred; Sognepræſten er tillige Præſt i Ringſebølle. Her er end videre en Oppebørſelscontroleur, en Poſtmeſter og en Telegraphbeſtyrer. R. hører under Maribo Amtſtue og Lægediſtrict, til 2den Udſkrivningskreds og 2den Folketingsvalgkreds.

Rødbøg kaldes Veddet af den almindelige Bøg (Fagus silvatica), til Forſkjel fra Hvidbøg, der faas af Avnbøgen. R. er temmelig haardt, grovaaret, af gamle Stammer kjendelig rødt og altid forſynet med et meget groft, mørkere Spejl af de ſtørre Marvſtraaler.

Rødding, Landsby i Nordſlesvig, 4 M. n. v. for Haderslev. 1843 oprettedes her den førſte danſke Folkehøjſkole (ſ. d. A.).

„Røde" kalder man, iſær i Frankrig, de yderligſt gaaende Republikanere i Modſætn. til de maadeholdne.

Røde Hav ell. den arabiſke Havbugt ſtrækker ſig i en Længde af over 300 M. og med en Middelbredde af 30 M. fra Bab el Mandeb-Strædet mod N. V. mellem Afrika og Arabien og deles i ſin nordligſte Del ved den petræiſke Halvø i Bugterne Suez og Akaba. Det er opfyldt med Smaaøer, Skjær og Koralrev langs Kyſterne. Allerede inden Fuldendelſen af Suezkanalen fandt her en livlig Dampſkibsfart Sted fra Suez paa Oſtindien og China, og denne er ſiden betydelig tiltaget.

Røde Hunde, ſ. Rødlinger.

Røderusland, den Del af det gamle Polen, hvori den røderusſiſke ell. ruthenſke Sprogart taledes, ſamt en Del af Galizien, Volhynien og Podolien.

Rødfiſk (Sebastes), Slægt af højrøde, aborreagtige Dybvandsfiſke, der regnes til Panſerkindernes Familie; S. norvegicus, 2—3 F. lang, ved de nordlige Haves Kyſter paa 100 Favnes Dybde eller derover. R. føder levende Unger. Jvfr. Blaakjæft.

Rødgarvning, ſ. Garvning.

Rødgylden, et carmoiſinrødt Mineral, der kryſtalliſerer i det hexagonale Syſtem og beſtaar af Svovlarſenik (ell. Svovlantimon) og Svovlſølv. Det er en vigtig Sølvmalm, indeholder 59—65 pCt. Sølv og forekommer paa Gange iſær ved Kongsberg, i Harzen, Sachſen, Ungarn, Mexico og Chile.

Rødhaj (Scyllium), Hajſlægt, der lægger Æg af lignende Beſkaffenhed ſom Rokkernes; Farven er ofte brunlig eller graalig med mørkere eller lyſere Pletter. I de nordiſke Have findes et Par mindre Arter (c. 2 F.).

Rødhals ell. **Rødkjælk** (Sylvia rubecula), en af vore almindeligſte Sangfugle, olivengrøn eller graabrun med rødgul Strube og Bryſt, er Trækfugl, men en af de førſte, der vende tilbage, og en af de ſidſte, der drage bort; undertiden bliver den her ogſaa Vinteren over. Det er en livlig, munter Fugl med en ret behagelig Sang.

Rødhuder kaldes Indianerne i Nordamerika paa Grund af deres kobberrøde Farve.

Rødjærnſten, et blodrødt Mineral, der beſtaar af vandfri Jærntveilte ligeſom Jærnglans og Jærnglimmer, men ikke er ſaa ren ſom disſe og derfor ogſaa har baade mindre Vægtfylde og Haardhed. R. forekommer enten i Stalaktitform med traadet, kryſtalliniſk Structur (Blodſten, Glaskopf, Hæmatit) eller tæt og er en meget udbredt Jærnmalm med indtil 70 pCt. Jærn, hvorfor iſær de renere Varieteter benyttes til Jærnudſmeltning. Den traadige R. anvendes ſom Polermiddel.

Rødkonk, ſ. Konk.

Rødkridt, en uren Varietet af Rødjærnſten med jordagtig Textur ligeſom Skrivekridt, bruges til at tegne og ſkrive med.

Rødkul kalder Krudtfabrikanten de ſvagtbrændte Trækul, der give meget letantændeligt Krudt og derfor bruges til Jagtkrudt, men nu ogſaa til det ſtore prismatiſke Kanonkrudt.

Rødliggende, en fra Tyſkland hidrørende Benævnelſe (opr. „rothes Todt-Liegendes") paa nogle i dette Land oven paa Stenkulformationen forekommende Conglomerater og Sandſten, der henhøre til den permiſke Formation.

Rødlinger ell. **røde Hunde**, en meget mild Sygdom, charakteriſeret ved et af let Feber ledſaget Udbrud af røde, lidt ophøjede Pletter paa Huden. R. optræde epidemiſk, iſær ledſagende Skarlagensfeber og Mæslinger, og da de desuden ofte have enkelte af disſe Sygdommes charakteriſtiſke Symptomer, f. Ex. Katarrher ell. Halspine, har man bragt R. i nær Forbindelſe med hine og anſet dem for en Baſtardform deraf eller for mindre vel udtalte Tilfælde af Skarlagensfeber eller Mæslinger, hvilket dog benægtes af andre.

Rødmus (Arvicola glareola), en Art Markmus med lidt længere Øren og Hale end hos de almindelige Markmus, noget mere ſpids Snude og ſtørre Øjne, i hvilke Forhold (og ved at den ogſaa æder dyriſk Føde) den nærmer ſig noget til de ægte Mus; rødbrun paa Ryggen, graa paa Bugen; forekommer i Danmark iſær i Skove og Krat ved ſumpede Egne.

Rødning er et væſentligt Punkt i Hørberedningen, idet den gaar ud paa at løsne den Kit, der binder Taverne indbyrdes ſaa vel ſom til Stænglens Træ og Bark. Den beſtaar i en Gjæring og kan foretages enten meget langſomt ved at udſætte den ruſkede Hør for Vejrliget (Dugrødning) eller i Vand, der kan være rindende eller mere eller mindre ſtilleſtaaende og derved give en ſtedſe hurtigere Gjæring (Vandrødning). Jo hurtigere R. gaar for ſig, deſto bedre maa man pasſe paa at ſtandſe den i rette Tid, men deſto ſtærkere kan man ogſaa faa Taven. Nu bruger man meget den hurtige Varmvandsrødning, der gaar for ſig i lukkede, opvarmede Localer ved Vand, hvis Temperatur beherſkes ved Damp, ſaa at man i høj Grad er Herre over R.

Rødnæb, ſ. Blaaſtaal.

Rødſkjørhed, den Egenſkab ved Metallerne at være uſmidige i Rødglødhede. Ved de letſmeltelige Metaller kan der ikke være Tale om R. Kobberets Legeringer med disſe — Bronzer, Mesſing, Tombak, Nyſølv — ere, med en enkelt Undtagelſe (Yellowmetal), alle rødſkjøre; derimod bør de ſtrængſmeltelige uſammenſatte Metaller ikke være det, og R. er en ſtor Fejl, der hidrører fra ſkadelige Indblandinger, ved ædle Metaller fra Tin eller Bly, ved Kobber fra disſe og andre Metaller ſamt fra Svovl, Kulſtof o. ſl. Meſt taler man om R. ved Jærnet, hvor det hidrører fra Svovl; det rødſkjøre Jærn kan dog ſmeddes i Hvidglødhede.

Rødſpætte (Platessa vulgaris), Flynderart, olivenbrun med røde Pletter paa den farvede Side, glat med Undtagelſe af en Række Benknuder paa Hovedet; undertiden er den farvet paa begge Sider, undertiden lys paa dem begge, men dette maa betragtes ſom Abnormiteter. Ved en Del af de danſke Kyſter kaldes ſtore R. Præſteflyndere; R. kan naa en Længde af 1½ Alen og en Vægt af 7 (efter nogle Angivelſer 15) Pd. I Kattegattet en den overmaade hyppig og afgiver et godt og yndet Fødemiddel.

Rødſtjært ell. **Blodſtjært** (Sylvia phoenicurus) har et rødbrunt Bryſt og Hale af ſamme Farve; Hannen har hvid Pande, ſort Hals og aſkegraa Ryg, Hunnen er brungraa med hvidlig Hals. Det er en livlig og munter Fugl, hvis Levemaade ligner de andre Sangeres.

Rødvig, Ladeplads i Sjælland, Præſtø Amt, Stevns Herred, 1 M. ſ. for Storeheddinge ved Faxe- ell. Præſtø-Bugten, med Havn af 12 F.s Dybde. Jærnbane fra Kjøge over Storeheddinge til R.

Rødvinge ell. Vindroſſel (Turdus iliacus), den mindſte nordiſke Droſſelart.

Røg, der opſtaar ved Forbrændinger, beſtaar ſædvanlig af fortættede eller halvfortættede Vanddampe, forſkjellige luftformige, draabeflydende og faſte findelte Legemer. Ved en fuldſtændig Forbrænding af vore almindelige Brændmaterialer ere Forbrændingsprodukterne (fraſet Aſken) kun Vanddamp og Kulſyre og, for ſaa vidt Brændmaterialet er ſvovl- ell. kvælſtofholdigt, tillige Svovlſyrling, Kvælſtof eller Kvælſtofilter. En ſaadan fuldſtændig Forbrænding giver ingen egentlig R., men i det ſtore er Forbrændingen ikke aldeles fuldſtændig, og R. indeholder derfor foruden de nævnte Luftarter Produkter af den tørre Deſtillation af Brændmaterialet (om disſe Produkter ſ. **Tjære**), idet dette paa enkelte Steder vel ophedes meget ſtærkt, men af forſkjellige Grunde (utilſtrækkelig Luft, Afkøling ved for ſtærk Lufttilgang) ikke forbrænder. Jo flere ſaaledes uforbrændte Stoffer R. indeholder, deſto mere uøkonomiſk er naturligvis Forbrændingen, idet en Del af Brændmaterialet, til Dels endog ſom ſaadant (Kulſtøv), føres bort. Tabet, der ved almindelig Forbrænding løber op til henved 1 pCt., ligeſom R.s ſkadelige og ubehagelige Virkning paa Omgivelſerne har man ſøgt at hæve ved den ſaakaldte **Røgfortæring**. Hvor Dampkjedlerne i et Fabriksanlæg ere til Stede i tilſtrækkelig Mængde og Størrelſe, er det ved en forſtandig Fyring let at undgaa Røgdannelſe; i modſat Fald — og ſaaledes er Forholdet ved en Mængde Fabriksanlæg, ſom fra en ringe Begyndelſe arbejde ſig frem — er det umuligt at undgaa Røg ved Stenkulsfyring. Man maa da gribe til andre Sorter Brændſel, ſom ikke give Røg, f. Ex. Anthracit (Wales-Kul), Cinders ell. lign. **Røgkammer** kaldes i Rørkjedler det Rum ved Foden af Skorſtenen, hvori de i Rørene afkølede Luftarter ſamles paa Vejen til denne.

Røg, Michel Auguſt, danſk Medailleur og Kobberſtikker, f. c. 1680, var en Præſteſøn fra Nordlandene, blev opdragen i Bergen og Student 1699. Man har danſke Medailler af ham fra 1706 og 1708. Han lagde ſig førſt efter Skriftſtikkerkunſten og ſtak 1709 Texten til Kongeloven. Endnu 1713 arbejdede han i Kjøbenhavn ſom Medailleur, men 1715 kom han til Paris, hvor han blev kongelig Kobberſtikker. Hans Dødsaar er ukjendt.

Røgelſer, Blandinger af forſkjellige Plantedele, Harpixer, Gummiharpixer, ætheriſke Oljer o. desl., der ved Ophedning udbrede en behagelig Lugt.

Røgning af Kjød, ſtærk og vedholdende Behandling med Trærøg, tilſigter fortrinsvis at beſkytte det mod Forraadnelſe. Dog lader R.s Theori endnu meget uforklaret. Fremfor alt virker Røgens Varme til at udtørre Kjødet; dernæſt findes i Røgen det af Reichenbach opdagede Kreoſot, en Blanding af flere Forbindelſer, ſom virker coagulerende og derved conſerverende (ſ. **Conſervering**) paa Æggehvideſtofferne. At Røgens Træeddikeſyre, Carbolſyre og flere andre af dens Beſtanddele her ligeledes ſpille en ſtor Rolle, er utvivlſomt. R. har med Henſyn til Conſerveringen af Kjødet det væſentlige Fortrin for Saltningen, at ingen af Kjødets eller Kjødvædſkens Beſtanddele gaar tabt, men det turde være ſandſynligt, at Coaguleringen af Kjødets Albuminſtoffer gjør dem tungere fordøjelige, og at ſaaledes deres Næringsværdi forringes. Da Kreoſot i alle Tilfælde ſpiller en ſtor Rolle ved R., har man ogſaa i Stedet for R. anvendt en kortere Nedlægning af Kjødet i en ſvag Opløsning af Kreoſot i Vand eller Træeddike. Dog faa de ſaaledes behandlede Varer ikke en ſaa behagelig Smag ſom ved R. — R. i Sygeſtuer, Hoſpitaler oſv. ſker med Eau de Cologne eller Røgelſe for at ſkjule, med Eddike for at borttage ubehagelig Lugt, med Carbolvand for at dræbe Smitſtoforganismer, med Chlor for at ſønderdele Smitſtoffer eller de ildelugtende Stoffer, der dannes ved Forraadnelſe af Lig o. lign.

Røgtopās, en gulbrun, ofte næſten ſort Bjærgkryſtal, der forekommer i Alperne og Sibirien.

Røj, norſk Benævnelſe for Tjurhønen.

Røllike (Achillea), en til Kurvblomſterne hørende Slægt af fleraarige Urter, iſær vildtvoxende i Europa. Almindelig R. (A. millefolium), der findes overalt ved Veje og paa Græsmarker, har 2—3dobbelt fjerſnitdelte Blade og hvide eller rødlige Blomſter i ſmaa Kurve, der ere ſamlede til en tæt Halvſkjærm; den dyrkes af og til ſom Prydplante og anvendes tillige med flere nærſtaaende Arter i Medicinen.

Rømer ell. **Reymar** kaldtes en adelig Slægt i Norge, hvis meſt bekjendte Led ere Rigsraaderne **Svale Alvesſøn R.** (d. 1362) og hans Søn, **Otte Svalesſøn R.** af Stovreim (d. 1411); nyere Genealoger have urigtig overført Navnet R. paa den Æt, ſom nedſtammede fra Ottes Datter Elſebe i hendes Ægteſkab med Rigsraaden Jakob Faſtolfsſøn paa Øſtraat. Deres Sønneſøn, Otte Matsſøn, var Fader til Fru Ingjerd Ottesdatter (ſ. d. A.).

Römer, Friedr. v., tyſk Statsmand, f. 1794, valgtes 1830 til Landdagsmand i Württemberg og ſluttede ſig til Oppoſitionen, hvorfor han opgav ſit Embede og blev Advocat. 1838 trak han ſig tilbage fra den frugtesløſe politiſke Kamp, men overtog 1845 paa ny Ledelſen af Oppoſitionen og blev i Maj 1848 Juſtitsminiſter, i hvilken Stilling han fik Feudalbyrderne afſkaffede. Desuden var han Medlem af Frankfurtparlamentet og nødte i Marts 1849 ved Truſel om at gaa af Kong Vilhelm I til at antage dets nye Rigsforfatning, men ſprængte 18 Juni med Militær det ſaakaldte „Rumpfparlament" (den radicale Del af det tyſke Parlament, ſom var flyttet til Stuttgart). I Oct. ſ. A. maatte R. tage ſin Afſked, men fortſatte ſin politiſke Virkſomhed i 2det Kammer og var 1851—63 dets Formand. D. 11 Marts 1864.

Rømer, Ole, berømt danſk Aſtronom og Lærd, f. 25 Sept. 1644 i Aarhus, hvor hans Fader var Handelsmand, blev Student 1662. Da den franſke Aſtronom Picard 1671 ſendtes til Danmark for at beſtemme Beliggenheden af Uranienborg, blev R. gjennem ſin Lærer, Rasmus Bartholins Anbefaling udſet til hans Medhjælper og fulgte derefter med ham til Frankrig, hvor han opholdt ſig i 10 Aar. Her deltog han dels i geodætiſke Arbejder, dels i Arbejderne paa Obſervatoriet i Paris, udnævntes til Medlem af Akademiet og anſattes ſom Lærer i Mathematik for Dauphin. Det var her, han (1675) gjorde den Opdagelſe, ſom iſær har gjort ham berømt. Man havde hidtil antaget, at et Phænomen ſaas i ſamme Øjeblik, det ſkete, hvilken end Afſtanden var, eller at Lyſet forplantede ſig med en uendelig Haſtighed. Men R. opdagede ved at obſervere Jupiterdrabanternes Formørkelſer, at der i disſe Phænomener finder periodiſke Uregelmæsſigheder Sted, ſom ſtaa i en beſtemt Forbindelſe med Planetens Afſtand fra Jorden. Dette forklarede han ved at antage, at Lyſet behøvede en Tid for at komme fra Planeten til os, og at denne Tid var proportional med Afſtanden, altſaa at Lyſet bevægede ſig med en jævn Haſtighed; denne anſlog han til en ſaadan Størrelſe, at Middelafſtanden imellem Solen og Jorden tilbagelagdes i 14 Minutter. R.s Hypotheſe er ſenere ſtadfæſtet; men Haſtigheden anſlog han noget for ringe: den ovennævnte Vej tilbagelægges i 8 Min. 18 Sek.; for øvrigt var hans Theori, da den fremkom, ſnarere en lykkelig Gisning end en paaviſelig Opdagelſe, idet Jupiterdrabanternes Perturbationer frembringe langt mere indviklede Forhold end de af R. antagne. Under ſit Ophold i Paris opfandt R. tillige Maſkiner til at fremſtille Himmellegemernes Bevægelſer og udfandt den rette Form for Hjultænder. 1676 udnævntes han til Professor astronomiæ designatus ved Kjøbenhavns Univerſitet, og 1681 hjemkaldtes han for at tiltræde denne Poſt. Han forbedrede nu Obſervatoriet og indførte flere nye, til Dels af ham ſelv opfundne Inſtrumenter. Disſe ere navnlig Univerſalinſtrumentet, Pasſageinſtrumentet i Meridianen, Meridiancirklen og Pasſageinſtrumentet i førſte Vertical, hvilke endnu ere Aſtronomernes Fundamentalinſtrumenter; det ſidſte er førſt i vort Aarhundrede kommet i Brug, ſaa at R. var ilet betydelig forud for ſin Tid. Da allerede R. erkjendte Rundetaarns Mangler, indrettede han ſig et privat Obſervatorium, førſt i ſit eget Hus i Byen, ſenere paa ſit Landſted Vilenborg i Vridløſemagle, 2½ M. v. for Kjøbenhavn, hvilket ſidſte han kaldte Observatorium Tusculanum. R.s Inſtrumenter og Obſervatorier findes beſkrevne i Horrebows »Basis astronomiæ«. R. arbejdede iſær paa at beſtemme Fixſtjernernes Parallaxe; de herhen hørende Obſervationer gik imidlertid tabte ved Obſervatoriets Brand 1728, med Undtagelſe af „tre Dages Obſervationer" (Triduum observationum tusculanarum), der ſenere udgaves af Horrebow. 1687 foretog R. efter kongelig Befaling en Rejſe til Tyſkland, Frankrig, England og Holland; efter ſin Hjemkomſt blev han Asſesſor i Højeſteret og ſenere (1707) Politi- og Borgemeſter i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling han indlagde ſig lige ſaa ſtore Fortjeneſter i praktiſk Henſeende, ſom han havde erhvervet ſig et berømt Navn ſom Lærd. Ved hans Foranſtaltning blev ens Maal og Vægt indført over hele Riget; Landevejene bleve opmaalte, Milepæle oprejſte og Befordringsvæſenet forbedret; Kjøbenhavn fik et ordentligt Nattepoliti, dets Gader oplyſtes ved Lygter, Brandvæſenet ordnedes, og Byen blev paa mange Maader forſkjønnet. Endelig udarbejdede han den førſte Matrikel eller almindelige Jordebog, hvorved førſt en ligelig Skyldſætning af alt Landets Jordegods blev mulig. D. 19 Sept. 1710.

Römerzüge, Benævn. paa de Tog, ſom ſiden Otto I.s Erobringstog 962 bleve foretagne til Italien med ſtor Pragt af de af Kurfyrſterne valgte tyſke Konger for at lade ſig krone til Kejſer i Rom af Paven og hylde af deres Vasſaller hinſides Alperne. Maximilian I var den førſte, ſom antog Titel af romerſk Kejſer uden at foretage noget ſaadant Tog.

Rømning, vilkaarlig, haſtig Uddrivning af Luft imellem Tungeroden og den bløde Gane for at løsrive Slim eller andre Subſtanſer fra Svælget og bringe dem op i Munden. Ogſaa d. ſ. ſ. Deſertion, **Rømningsmand**, d. ſ. ſ. Deſerteur.

Røn, **Rønnetræ** (Sorbus aucuparia), et middelſtort Træ af Kjærnefrugtfamilien, har ſtore, uligefinnede Blade med 6—8 Par lancetformede og ſavtakkede Smaablade; Blomſterne, der ſidde ſamlede i ſtore Halvſkjærme i Spidſen af Grenene, have hvide Kronblade; Frugterne ere røde, bærformede Kjærneæbler med 5 enfrøede Rum. R. er vildtvoxende over ſtørſte Delen af Europa og plantes desuden almindelig i Haver og Lyſtanlæg; dens Ved er lyſt og temmelig haardt og bruges til Vognarbejde, Piberør o. lign. De andre Arter af denne Slægt, Axelbærtræet (S. aria), Seljerøn (S. scandica) oſv., der adſkille ſig fra den almindelige R. ved deres enkelte, ſavtakkede eller lappede, paa Underſiden hvidfiltede Blade, tilhøre de nord- og mellemeuropæiſke Bjærglande; de plantes ofte i Haver for deres ſmukke Blades og Blomſters Skyld.

Rønne, Bornholms betydeligſte Kjøbſtad, beliggende i Veſter-Herred paa Øens veſtligſte Pynt, ved en lille Bugt af Øſterſøen, paa et i det hele fladt Terrain, 20 M. ø. ſ. ø. for Kjøbenhavn, ad Søvejen 24 M. 6,471 J. (1880, mod 5,505 J. i 1870). Byen indtager et i Forhold til Folkemængden betydeligt Areal og omfatter ſtore Grunde og Haver ſamt ubebyggede Pladſer. De fleſte Bygninger ere af Bindingsværk og kun ēn Etage høje. Byjorderne udgjøre 1,608 Td. Land af 107⅓ Td. bornholmſk Hartkorn. De offentlige Bygninger og Inſtitutioner ere: Kirken, den højere Realſkole, der indtil 1852 var en lærd Skole, Navigationsſkolen, Raad-, Ting- og Arreſthuſet, Hovedvagten, Commandantboligen, Amtmandsboligen, Amtſtuen, Præſtegaarden, Toldkammeret, Borger- og Almueſkolen, Fattiggaarden, Sygehuſet, Hoſpitalet og Aſylet. Syd for Byen ligger Bornholms Arſenal og det under Chriſtian V opførte ſaakaldte Caſtel, der nu benyttes ſom Krudttaarn. Ved Toldſtedet vare 1886 hjemmehørende 122 Baade under 4 Tons og 74 Fartøjer af 7,371 Tons, deraf 5 Dampſkibe paa 720 Tons. Havnen, der er udvidet 1855—56 og 1868—69, har indtil 18 F.s Dybde og ſøges meget ſom Nødhavn af Havariſter. Af induſtrielle Etabliſſementer er her intet af ſtørre Betydning. Skibsbyggeriet beſkæftiges nu næſten udelukkende med Reparationer. Landbrug er en temmelig vigtig Erhvervskilde. I Byens Omegn findes nogle Teglværker og Stenhuggerier og et Kulværk. I Byen bo Amtmanden, Amtsforvalteren, Landphyſicus, en Toldinſpecteur, Commandanten, Chefen for Fodfolket, Tøjmeſteren, en Overlæge for Væbningen og Herredsfogden for Veſter-Herred. Locale Embedsmænd ere Borgemeſteren, tillige Foged og Skriver, en Poſtmeſter, Toldoppebørſelscontroleuren, Diſtrictslægen, Telegraphbeſtyreren, Sognepræſten og en reſiderende Capellan ſamt Rectoren ved Realſkolen. R. er Valgſted for Bornholms førſte Valgkreds til Folketinget.

Rønne, Bone Falch, Stifteren af det danſke Miſſionsſelſkab, en af de frommeſte og nidkjæreſte blandt de Præſter, ſom i Rationalismens Dage holdt faſt ved den orthodoxe Lutheranisme, f. 20 Dec. 1764 i Fredericia, blev 1790 Lærer for Prins Chriſtian (C. VIII) og 1802 Sognepræſt i Kongens Lyngby. Her fik han ſtiftet et evangeliſk Tractatſelſkab, for hvilket han ſkrev en Mængde opbyggelige Fortællinger, hvortil han ofte hentede ſit Stof fra den proteſtantiſke Miſſion i Hedningelandene. Derved vaagnede Trangen hos ham til at virke for Miſſionen; 17 Juni 1821 ſtiftede han det danſke Miſſionsſelſkab, og for at vække Tilſlutning til dette udgav han „Beretning om Guds Riges Fremgang i Verdens forſkjellige Egne" (1824—28) og ſenere „Danſk Religionsblad". Han var tillige virkſom landøkonomiſk Forfatter, navnlig 1815—17, da han var Medudgiver af „Landøkonomiſke Tidender". D. 13 Maj 1833.

Rønnenkamp, Chriſtian, f. 1785 i Flensborg, ſamlede ſig ſom Kjøbmand en ſtor Formue og kjøbte 1836 Næsbyholm og Bavelſe, blev 1856 Kammerherre og døde 1867. Foruden mindre Legater (tilſammen 150,000 Kr.) grundlagde R. og hans Huſtru, Jeſſy Carol. Howden, Chriſtiansdal Kloſter (ſ. d. A.).

Rønnov, en danſk Adelsſlægt, ſom ſtammede fra Holſten, hvor vi træffe den i det 13de Aarh., og ſom ſenere ejede Herregaarden Hvidkilde i Fyn. **Tonne R.** var den ene af de to Anførere for den lille Afdeling af den danſke Hær, ſom blev ſlaaet af Holſtenerne ved Immervad 1420. — **Claus R.** var Marſk under Chriſtian I og døde 1486; af hans Sønner var **Carl R.** den tredje ſidſte katholſke Biſkop i Odenſe fra 1474 til ſin Død 1501 og **Marqvard R.**, Rigsraad og Ridder, bekjendt for ſine Stridigheder med Broderens Eftermand, Biſkop Jens Anderſen Beldenak. — Den meſt bekjendte af Slægten, ſidſtnævntes Søn **Joachim** (ell. Jacob) **R.**, ſtuderede i Paris, gjorde derpaa Hoftjeneſte ved Frederik I.s Hof og blev to Gange ſendt ſom kongelig Geſandt til Frankrig. Da Biſkop Lage Urne af Roskilde døde 1529, vilde Frederik I til hans Efterfølger have en Mand, ſom vilde love ikke at forfølge de evangeliſke Prædikanter, og R., ſom ikke havde religiøs Intereſſe, men ønſkede Biſpeſtolens rige Indtægter og fyrſtelige Ejendomme, gik ind paa at blive Biſkop paa denne Betingelſe. At han ikke havde tænkt paa at gaa den gejſtlige Vej, fremgaar af, at han ſkal have været forlovet med en Søſter til den bekjendte Birgitte Gjøe. Pavelig Stadfæſtelſe opnaaede R. aldrig, hvorfor han blot kaldtes Electus; fordi han ikke var præſteviet, antog han en Franciscanermunk, Vincents (Titulærbiſkop af „Garde", d. e. Grønland), til ſin Vicar. Som Biſkop i Roskilde var han tillige Rigets øverſte Kansler og beſad i denne dobbelte Stilling ſtor Magt; men efter at have opnaaet denne, opfyldte han ikke den Betingelſe, paa hvilken han var bleven anſat; han fortrædigede paa forſkjellig Maade de lutherſke Prædikanter, og under Mellemregeringen efter Frederik I.s Død fik han H. Tanſen ſtævnet for Rigsraadets Domſtol, hvilket vakte en ſaadan Forbitrelſe hos Kjøbenhavns Borgere, at det let kunde have koſtet R. Livet, hvis ikke Tanſen havde beſkyttet ham (ſ. **Tanſen**). Paa den anden Side tog R. dog ikke afgjort Parti for den gamle Lære; det var ham ikke om at gjøre at opretholde Katholicismen, men at bevare Biſpevælden eller i alt Fald ſin egen Magt og Rigdom. 1534 blev han afſat af Grev Chriſtoffer af Oldenburg, fik vel kort efter ſit Stift tilbage imod at betale en ſtor Sum Penge, men kom allerede 1535 paa ny i Strid med Greven og flygtede til Jylland, hvor han ſluttede ſig til den udvalgte Konge Chriſtian III. 12 Aug. 1536 blev han fængslet tillige med Landets andre Biſkopper; men medens de andre ſnart igjen bleve løsladte, blev R., der intet Revers vilde udſtede, holdt i Fangenſkab til ſin Død 1 Maj 1544. Han var igjennem ſin Farmoder Næſtſøſkendebarn til den ſvenſke Konge Guſtav Vaſa. — Slægten uddøde paa Mandsſiden med Biſkoppens Broder, Rigsraad og Ridder **Eſler R.**, 1563.

Rør af Metal forfærdiges ved Støbning, ved Oprulning i Forbindelſe med Lodning eller Svejsning, ved Trækning eller ved Presning. Af Støbejærn dannes R. ved Støbning. R. af Tin eller Bly blive ogſaa ofte ſtøbte, men ſtøbes korte og tykke i Godſet og bringes ſiden ved Trækning til de rette Dimenſioner. I Stedet for Støbning og Presning benyttes dog ogſaa Presning, idet en kort, tyk Klods ved et ſtærkt Tryk tvinges ud igjennem et Hul, hvori ſtikker en Staalkjærne; derved bliver R. ſtærkere i Maſſen end ved Trækning. Presſer man ikke en kold, men en ſtærkt ophedet Klods eller en ſmeltet Metalmaſſe ud igjennem det afkølede Hul, ſaa kan man ved denne „varme Presning" faa R. af hvilken ſom helſt Længde uden Lodning. R. af de fleſte haarde Metaller ſaas ved Oprulning over en Torn og paafølgende Trækning. Ved Smeddejærnsrør foregaar ſamtidig en Svejsning, idet de hvidgløbende R. trækkes lige fra Ilden mellem et Par Valker, der klemmes ſammen og ſaaledes danne et Trækhul. Ellers foregaar ofteſt en Lodning inden Trækningen, vel ogſaa en Falsning, eller R. beholdes aabne til visſe Anvendelſer. R. af Hvidblik loddes uden at trækkes. Lerrør dannes ved Presning, Glasrør ved at udſtrække en udblæſt Glaskugle. **Rørtrækning** ligner Trækning af Metaltraad (ſ. d. A.), kun at det udtrukne R. er en hul Traad og Trækningen derfor i Regelen maa foretages gjennem et ringformet Trækhul, altſaa over en Torn. Bly- og Tinrør trækkes for at forlænges og udføres i ſtor Længde ved Trækning over en kort Torn, der ved en ſtærk Jærntraad holdes tilbage i Trækhullet. R. af haardere Metaller trækkes, for at faa en regelmæsſig Form, over en Torn — for det meſte af Jærn, de ſtørſte undertiden af Træ — af ſamme Længde ſom R., og ſom følger med dette gjennem Hullet. Naar R. ere nogenlunde tykke i Godſet, kan man ogſaa trække dem over en tyndere eller aldeles ingen Torn og derved indſnævre dem. Dette bruges ogſaa ved Trækning af façonnerede R. gjennem façonnerede Huller. **Rør**, hos Trædrejere d. ſ. ſ. Skylp. **R.** kaldes ogſaa Mundſtykket paa enkelte Blæſeinſtrumenter (Obo, Fagot o. fl.). **Rørfløjte**, en Labialſtemme i Orgelet, der vel er dækket, men har en Aabning i Hatten, hvori et Rør er anbragt. **Rørinſtrument**, Fællesnavn for alle Blæſeinſtrumenter af Træ. **Rørſtemmer** ell. **Rørværk**, Orgelregiſtre med Tungepiber (ſ. **Orgel**).

Rørbye, Martinus Chriſtian Wesſeltoft, danſk Maler, f. 17 Maj 1803 i Drammen i Norge, men af danſke Forældre, kom 1815 efter Norges Fraſkillelſe med Forældrene til Kjøbenhavn, hvor han førſt blev ſat i Latinſkole, men da han havde ſtørre Tilbøjelighed til Kunſten, forlod Studeringerne (1820) for paa Kunſtakademiet ſamt hos Lorentzen og Eckersberg at uddanne ſig til Maler. Han vandt 1829 Akademiets mindre Guldmedaille. Dels med Hjemmeſtudier, dels med Udflugter til Jylland, Norge og Sverige hengik derpaa Tiden indtil 1834, da han, med Underſtøttelſe fra Fonden ad usus publicos, over Holland og Paris rejſte til Rom og derfra til Grækenland, Conſtantinopel og Smyrna; 1837 kom han tilbage. Ved Udſtillingen 1838 fik han Thorvaldſens Medaille (Udſtillingsmedaillen), den førſte Gang den uddeltes, og blev ſ. A. Medlem af Kunſtakademiet, begge Udmærkelſer for Billeder med orientalſke Emner. Snart efter (1839) rejſte han imidlertid for ſit Helbreds Skyld igjen til Italien og Sicilien, men uden gunſtigt Reſultat. Han kom tilbage 1841, blev 1844 Profesſor ved Modelſkolen, men døde allerede 29 Aug. 1848. Hans Malerier udmærke ſig ved Nøjagtighed i Iagttagelſen og Omhyggelighed i Udførelſen. Skjønt han tog ſine Emner ſnart fra det fjærne Norden, ſnart fra Veſtjyllands Kyſt, var det dog iſær Øſterledens og Sydeuropas klare Lys, der fængslede R., hvis Penſel bedre udtrykte en undertiden noget flad Farveharmoni end en klar og dyb Tone; Gjengivelſen af et dybere aandeligt Indhold eller en mere livfuld Bevægelſe laa ikke ret for ham.

Rørdam, en danſk Slægt, der i ſin Midte tæller adſkillige af Landets meſt fremragende Præſter i dette Aarh. Blandt disſe har iſær to gjort ſig bekjendte ved deres Skrifter. **Holger Frederik R.**, f. 14 Juni 1830, blev cand. theol. 1853, Præſt i Satrup i Angel 1860, forbrevet derfra af Tyſkerne 1864, Dr. phil. 1867, blev 1869 Præſt i Kornerup i Sjælland, 1871 Medlem af Videnſkabernes Selſkab, 1876 Sognepræſt i Brændekilde i Fyn og 1883 i Kongens Lyngby ved Kjøbenhavn. Det er Danmarks Hiſtorie og Kirkehiſtorie, han har behandlet i talrige ſtørre og mindre Skrifter og Afhandlinger, der alle bære Vidnesbyrd om grundig Lærdom og det fortroligſte Kjendſkab til Kilderne. Hans betydeligſte Arbejder ere „Meſter Jørgen Jenſen Sadolin, Fyns Stifts Reformator og førſte evangeliſke Biſkop“ (1866), „Kjøbenhavns Kirker og Kloſtre i Middelalderen“ (1859—63), „Kjøbenhavns Univerſitets Hiſtorie 1537—1621“ (3 Bd., 1868—74), „Hiſtoriſke Kildeſkrifter og Bearbejdelſer af danſk Hiſtorie iſær fra det 16de Aarh.“ (4 Bd., 1873—88). Siden 1857 har han udgivet „Nye kirkehiſtoriſke Samlinger“ og deri leveret talrige værdifulde Arbejder, ligeſom han ogſaa har gjort ſig fortjent ved paa ny at udgive adſkillige ſjældne kirkehiſtoriſke Kildeſkrifter fra ældre Tid. — Broderen, **Thomas Skat R.**, f. 11 Febr. 1832, blev Dr. phil. 1859, Præſt i Sønderup 1869, i Rønnebæk 1873, ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn 1880, Holmens Provſt og Sognepræſt ved Holmens Kirke 1886. 1884 blev Biſpeſtolen i Aarhus ham tilbudt, men han foretrak at blive i ſin Præſtegjerning i Kjøbenhavn. R. er viſtnok den ved grundig Lærdom, perſonlig Begavelſe og beſindig Optræden meſt fremragende blandt den yngre Slægt af Grundtvigs Diſciple. Ved ſin »Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syrico-Hexaplarem« (1859—61) erhvervede han ſig almindelig Anerkjendelſe i den lærde Verden ſom Orientaliſt, og i ſin „Den chriſtelige Lære“ (1868) udviklede han fra ſit Standpunkt den chriſtelige Tros- og Sædelære i Sammenhæng med ſtor Klarhed og Dygtighed. Som Præſt har han ikke blot vundet megen Anſeelſe ſom Prædikant, men er efterhaanden kommen til at ſtaa ſom den anerkjendte Fører for den maadeholdne Del af den grundtvigſke Retning, hvorfor der ved alle kirkelige Forhandlinger lægges ſærlig Mærke til hans Udtalelſer, navnlig ſiden han ved ſin „De kirkelige Frihedskrav“ (1881) tog beſtemt Afſtand fra den radicale Grundtvigianisme. R. har udgivet en Del Prædikenſamlinger, deriblandt en hel Aargang Prædikener, „Kirkeaaret“, og ſiden 1886 er han begyndt at udgive en ny Overſættelſe af „Det ny Teſtament“, forſynet „med Anmærkninger til Oplysning for chriſtne Lægfolk“, et Arbejde, der vidner lige fordelagtig om god Sprogſans og om grundig theologiſk Lærdom.

Rørdrum, ſ. **Hejre**.

Røre, popul. Benævn. for Lyſke.

Rørgopler (Siphonophoræ), ensbetydende med Blæregopler (ſ. d. A.); Benævnelſen R.

tutioner ere: Kirken, den højere Realſkole, der indtil 1852 var en lærd Skole, Navigationsſkolen, Raad-, Ting- og Arreſthuſet, Hovedvagten, Commandantboligen, Amtmandsboligen, Amtſtuen, Præſtegaarden, Toldkammeret, Borger- og Almueſkolen, Fattiggaarden, Sygehuſet, Hoſpitalet og Aſylet. Syd for Byen ligger Bornholms Arſenal og det under Chriſtian V opførte ſaakaldte Caſtel, der nu benyttes ſom Krudttaarn. Ved Toldſtedet vare 1886 hjemmehørende 122 Baade under 4 Tons og 74 Fartøjer af 7,371 Tons, deraf 5 Dampſkibe paa 720 Tons. Havnen, der er udvidet 1855—56 og 1868—69, har indtil 18 F.s Dybde og ſøges meget ſom Nødhavn af Havariſter. Af induſtrielle Etabliſſementer er her intet af ſtørre Betydning. Skibsbyggeriet beſkæftiges nu næſten udelukkende med Reparationer. Landbrug er en temmelig vigtig Erhvervskilde. I Byens Omegn findes nogle Teglværker og Stenhuggerier og et Kulværk. I Byen bo Amtmanden, Amtsforvalteren, Landphyſicus, en Toldinſpecteur, Commandanten, Chefen for Fodfolket, Tøjmeſteren, en Overlæge for Væbningen og Herredsfogden for Veſter-Herred. Locale Embedsmænd ere Borgemeſteren, tillige Foged og Skriver, en Poſtmeſter, Toldoppebørſelscontroleuren, Diſtrictslægen, Telegraphbeſtyreren, Sognepræſten og en reſiderende Capellan ſamt Rectoren ved Realſkolen. R. er Valgſted for Bornholms førſte Valgkreds til Folketinget.

Rønne, Bone Falch, Stifteren af det danſke Miſſionsſelſkab, en af de frommeſte og nidkjæreſte blandt de Præſter, ſom i Rationalismens Dage holdt faſt ved den orthodoxe Lutheranisme, f. 20 Dec. 1764 i Fredericia, blev 1790 Lærer for Prins Chriſtian (C. VIII) og 1802 Sognepræſt i Kongens Lyngby. Her fik han ſtiftet et evangeliſk Tractatſelſkab, for hvilket han ſkrev en Mængde opbyggelige Fortællinger, hvortil han ofte hentede ſit Stof fra den proteſtantiſke Miſſion i Hedningelandene. Derved vaagnede Trangen hos ham til at virke for Miſſionen; 17 Juni 1821 ſtiftede han det danſke Miſſionsſelſkab, og for at vække Tilſlutning til dette udgav han „Beretning om Guds Riges Fremgang i Verdens forſkjellige Egne" (1824—28) og ſenere „Danſk Religionsblad". Han var tillige virkſom landøkonomiſk Forfatter, navnlig 1815—17, da han var Medudgiver af „Landøkonomiſke Tidender". D. 18 Maj 1833.

Rønnenkamp, Chriſtian, f. 1785 i Flensborg, ſamlede ſig ſom Kjøbmand en ſtor Formue og kjøbte 1836 Næsbyholm og Bavelſe, blev 1856 Kammerherre og døde 1867. Foruden mindre Legater (tilſammen 150,000 Kr.) grundlagde R. og hans Huſtru, Jesſy Carol. Howden, Chriſtiansdal Kloſter (ſ. d. A.).

Rønnow, en danſk Adelsſlægt, ſom ſtammede fra Holſten, hvor vi træffe den i det 13de Aarh., og ſom ſenere ejede Herregaarden Hvidkilde i Fyn. **Tonne R.** var den ene af de to Anførere for den lille Afdeling af den danſke Hær, ſom blev ſlaaet af Holſtenerne ved Immervad 1420. — **Claus R.** var Markſk under Chriſtian I og døde 1486; af hans Sønner var **Carl R.** den tredje ſidſte katholſke Biſkop i Odenſe fra 1474 til ſin Død 1501 og **Marqvard R.**, Rigsraad og Ridder, bekjendt for ſine Stridigheder med Broderens Eftermand, Biſkop Jens Anderſen Beldenak. — Den meſt bekjendte af Slægten, ſidſtnævntes Søn **Joachim** (ell. Jacob) **R.**, ſtuderede i Paris, gjorde derpaa Hoftjeneſte ved Frederik I.s Hof og blev to Gange ſendt ſom kongelig Geſandt til Frankrig. Da Biſkop Lage Urne af Roskilde døde 1529, vilde Frederik I til hans Efterfølger have en Mand, ſom vilde love ikke at forfølge de evangeliſke Prædikanter, og R., ſom ikke havde religiøs Intereſſe, men ønſkede Biſpeſtolens rige Indtægter og fyrſtelige Ejendomme, gik ind paa at blive Biſkop paa denne Betingelſe. At han ikke havde tænkt paa at gaa den gejſtlige Vej, fremgaar af, at han ſkal have været forlovet med en Søſter til den bekjendte Birgitte Gjøe. Pavelig Stadfæſtelſe opnaaede R. aldrig, hvorfor han blot kaldtes Electus; fordi han ikke var præſteviet, antog han en Franciscanermunk, Vincents (Titulærbiſkop af „Garde", d. e. Grønland), til ſin Vicar. Som Biſkop i Roskilde var han tillige Rigets øverſte Kansler og beſad i denne dobbelte Stilling ſtor Magt; men efter at have opnaaet denne, opfyldte han ikke den Betingelſe, paa hvilken han var bleven anſat; han fortrædigede paa forſkjellig Maade de lutherſke Prædikanter, og under Mellemregeringen efter Frederik I.s Død fik han H. Tauſen ſtævnet for Rigsraadets Domſtol, hvilket vakte en ſaadan Forbitrelſe hos Kjøbenhavns Borgere, at det let kunde have koſtet R. Livet, hvis ikke Tauſen havde beſkyttet ham (ſ. Tauſen). Paa den anden Side tog R. dog ikke afgjort Parti for den gamle Lære; det var ham ikke om at gjøre at opretholde Katholicismen, men at bevare Biſpevælden eller i alt Fald ſin egen Magt og Rigdom. 1534 blev han afſat af Grev Chriſtoffer af Oldenburg, fik vel kort efter ſit Stift tilbage imod at betale en ſtor Sum Penge, men kom allerede 1535 paa ny i Strid med Greven og flygtede til Jylland, hvor han ſluttede ſig til den udvalgte Konge Chriſtian III. 12 Aug. 1536 blev han fængslet tillige med Landets andre Biſkopper; men medens de andre ſnart igjen bleve løsladte, blev R., der intet Revers vilde udſtede, holdt i Fangenſkab til ſin Død 1 Maj 1544. Han var igjennem ſin Farmoder Næſtſøſkendebarn til den ſvenſke Konge Guſtav Vaſa. — Slægten uddøde paa Mandsſiden med Biſkoppens Broder, Rigsraad og Ridder **Eiler R.**, 1563.

Rør af Metal forfærdiges ved Støbning, ved Oprulning i Forbindelſe med Lodning eller Svejsning, ved Trækning eller ved Presning. Af Støbejærn dannes R. ved Støbning. R. af Tin eller Bly blive ogſaa ofte ſtøbte, men ſtøbes korte og tykke i Godſet og bringes ſiden ved Trækning til de rette Dimenſioner. I Stedet for Støbning og Presning benyttes dog ogſaa Presning, idet en kort, tyk Klods ved et ſtærkt Tryk tvinges ud igjennem et Hul, hvori ſtikker en Staalkjærne; derved bliver R. ſtærkere i Maſſen end ved Trækning. Preſſer man ikke en kold, men en ſtærkt ophedet Klods eller en ſmeltet Metalmaſſe ud igjennem det afkølede Hul, ſaa kan man ved denne „varme Presning" faa R. af hvilken ſom helſt Længde uden Lodning. R. af de fleſte haarde Metaller ſaas ved Oprulning over en Torn og paafølgende Trækning. Ved Smeddejærnsrør foregaar ſamtidig en Svejsning, idet de hvidglødende R. trækkes lige fra Ilden mellem et Par Bakker, der klemmes ſammen og ſaaledes danne et Trækhul. Ellers foregaar ofteſt en Lodning inden Trækningen, vel ogſaa en Falsning, eller R. beholdes aabne til viſſe Anvendelſer. R. af Hvidblik loddes uden at trækkes. Lerrør dannes ved Presning, Glasrør ved at udſtrække en udblæſt Glaskugle. **Rørtrækning** ligner Trækning af Metaltraad (ſ. d. A.), kun at det udtrukne R. er en hul Traad og Trækningen derfor i Regelen maa foretages gjennem et ringformet Trækhul, altſaa over en Torn. Bly- og Tinrør trækkes for at forlænges og udføres i ſtor Længde ved Trækning over en kort Torn, der ved en ſtærk Jærntraad holdes tilbage i Trækhullet. R. af haardere Metaller trækkes, for at faa en regelmæsſig Form, over en Torn — for det meſte af Jærn, de ſtørſte undertiden af Træ — af ſamme Længde ſom R., og ſom følger med dette gjennem Hullet. Naar R. ere nogenlunde tykke i Godſet, kan man ogſaa trække dem over en tyndere eller aldeles ingen Torn og derved indſnævre dem. Dette bruges ogſaa ved Trækning af façonnerede R. gjennem façonnerede Huller. **Rør**, hos Trædrejere d. ſ. ſ. Skylp. **R.** kaldes ogſaa Mundſtykket paa enkelte Blæſeinſtrumenter (Obo, Fagot o. fl.). **Rørfløjte**, en Labialſtemme i Orgelet, der vel er dækket, men har en Aabning i Hatten, hvori et Rør er anbragt. **Rørinſtrument**, Fællesnavn for alle Blæſeinſtrumenter af Træ. **Rørſtemmer** ell. **Rørværk**, Orgelregiſtre med Tungepiber (ſ. **Orgel**).

Rørbye, Martinus Chriſtian Wesſeltoft, danſk Maler, f. 17 Maj 1803 i Drammen i Norge, men af danſke Forældre, kom 1815 efter Norges Fraſtillelſe med Forældrene til Kjøbenhavn, hvor han førſt blev ſat i Latinſkole, men da han havde ſtørre Tilbøjelighed til Kunſten, forlod Studeringerne (1820) for paa Kunſtakademiet ſamt hos Lorentzen og Eckersberg at uddanne ſig til Maler. Han vandt 1829 Akademiets mindre Guldmedaille. Dels med Hjemmeſtudier, dels med Udflugter til Jylland, Norge og Sverige hengik derpaa Tiden indtil 1834, da han, med Underſtøttelſe fra Fonden ad usus publicos, over Holland og Paris rejſte til Rom og derfra til Grækenland, Conſtantinopel og Smyrna; 1837 kom han tilbage. Ved Udſtillingen 1838 fik han Thorvaldſens Medaille (Udſtillingsmedaillen), den førſte Gang den uddeltes, og blev ſ. A. Medlem af Kunſtakademiet, begge Udmærkelſer for Billeder med orientalſke Emner. Snart efter (1839) rejſte han imidlertid for ſit Helbreds Skyld igjen til Italien og Sicilien, men uden gunſtigt Reſultat. Han kom tilbage 1841, blev 1844 Profesſor ved Modelſkolen, men døde allerede 29 Aug. 1848. Hans Malerier udmærke ſig ved Nøjagtighed i Jagttagelſen og Omhyggelighed i Udførelſen. Skjønt han tog ſine Emner ſnart fra det fjærne Norden, ſnart fra Veſtjyllands Kyſt, var det dog iſær Øſterledens og Sydeuropas klare Lys, der fængslede R., hvis Penſel bedre udtrykte en undertiden noget flad Farveharmoni end en klar og dyb Tone; Gjengivelſen af et dybere aandeligt Indhold eller en mere livſuld Bevægelſe laa ikke ret for ham.

Rørdam, en danſk Slægt, der i ſin Midte tæller adſkillige af Landets meſt fremragende Præſter i dette Aarh. Blandt disſe har iſær to gjort ſig bekjendte ved deres Skrifter. **Holger Frederik R.**, f. 14 Juni 1830, blev cand. theol. 1853, Præſt i Satrup i Angel 1860, fordrevet derfra af Tyſkerne 1864, Dr. phil. 1867, blev 1869 Præſt i Kornerup i Sjælland, 1871 Medlem af Videnſkabernes Selſkab, 1876 Sognepræſt i Brændekilde i Fyn og 1883 i Kongens Lyngby ved Kjøbenhavn. Det er Danmarks Hiſtorie og Kirkehiſtorie, han har behandlet i talrige ſtørre og mindre Skrifter og Afhandlinger, der alle bære Vidnesbyrd om grundig Lærdom og det fortroligſte Kjendſkab til Kilderne. Hans betydeligſte Arbejder ere „Meſter Jørgen Jenſen Sadolin, Fyns Stifts Reformator og førſte evangeliſke Biſkop" (1866), „Kjøbenhavns Kirker og Kloſtre i Middelalderen" (1859—63), „Kjøbenhavns Univerſitets Hiſtorie 1537—1621" (3 Bd., 1868—74), „Hiſtoriſke Kildeſkrifter og Bearbejdelſer af danſk Hiſtorie iſær fra det 16de Aarh." (4 Bd., 1873—88). Siden 1857 har han udgivet „Nye kirkehiſtoriſke Samlinger" og deri leveret talrige værdifulde Arbejder, ligeſom han ogſaa har gjort ſig fortjent ved paa ny at udgive adſkillige ſjældne kirkehiſtoriſke Kildeſkrifter fra ældre Tid. — Broderen, **Thomas Skat R.**, f. 11 Febr. 1832, blev Dr. phil. 1859, Præſt i Sønderup 1869, i Rønnebæk 1873, ved Helligaandskirken i Kjøbenhavn 1880, Holmens Provſt og Sognepræſt ved Holmens Kirke 1886. 1884 blev Biſpeſtolen i Aarhus ham tilbudt, men han foretrak at blive i ſin Præſtegjerning i Kjøbenhavn. R. er viſtnok den ved grundig Lærdom, perſonlig Begavelſe og beſindig Optræden meſt fremragende blandt den yngre Slægt af Grundtvigs Diſciple. Ved ſin »Libri Judicum et Ruth secundum versionem Syrico-Hexaplarem« (1859—61) erhvervede han ſig almindelig Anerkjendelſe i den lærde Verden ſom Orientaliſt, og i ſin „Den chriſtelige Lære" (1868) udviklede han fra ſit Standpunkt den chriſtelige Tros- og Sædelære i Sammenhæng med ſtor Klarhed og Dygtighed. Som Præſt har han ikke blot vundet megen Anſeelſe ſom Prædikant, men er efterhaanden kommen til at ſtaa ſom den anerkjendte Fører for den maadeholdne Del af den grundtvigſke Retning, hvorfor der ved alle kirkelige Forhandlinger lægges ſærlig Mærke til hans Udtalelſer, navnlig ſiden han ved ſin „De kirkelige Frihedskrav" (1881) tog beſtemt Afſtand fra den radicale Grundtvigianisme. R. har udgivet en Del Prædikenſamlinger, deriblandt en hel Aargang Prædikener, „Kirkeaaret", og ſiden 1886 er han begyndt at udgive en ny Overſættelſe af „Det ny Teſtament", forſynet „med Anmærkninger til Oplysning for chriſtne Lægfolk", et Arbejde, der vidner lige fordelagtig om god Sprogſans og om grundig theologiſk Lærdom.

Rørdrum, ſ. **Hejre**.

Røre, popul. Benævn. for Lyſke.

Rørgopler (Siphonophoræ), ensbetydende med Blæregopler (ſ. d. A.); Benævnelſen R.

hidrører fra, at Koloniens ernærende Individer have Form af Snabler eller Rør, der kunne udſtrækkes og bevæges i forſkjellig Retning, og ſom tidligere, inden man vidſte, at disſe Organismer ere Kolonier, betragtedes ſom disſe Goplers „Sugerør".

Rørhat (Boletus), Slægt af Kjødſvampenes Familie; ſtore, bløde og kjødfulde Svampe med en regelmæsſig hvælvet Hat, der bæres af en midt paa Underfladen ſiddende Stok, og ſom paa Underſiden er beklædt med et fra Hatten let adſkilleligt, tykt Lag af indbyrdes parallele, løſt ſammenhængende Rør, paa hvis indre Side Sporerne dannes. De voxe alle paa Jord i Skove. De fleſte ere ſpiſelige, f. Ex. B. edulis og B. regius; kun faa ere giftige, f. Ex. B. luridus og B. Satanas. Flere af de ſpiſelige Arter findes almindelig i Danmark.

Rørhøne, ſ. **Vandhøne**.

Rørkjedel, ſ. **Dampkjedel**.

Rørlægning betegner i det techniſke Sprog Lægning af hvilke ſom helſt Slags Rør, til at føre Grundvand, Drikkevand, Spildevand, Gas, Damp, Luft ell. lign., men ſærlig er R. ell. Draining Navnet paa en i England opfunden Vandafledningsmethode ved Hjælp af brændte Lerrør. Skjønt Vandafledning gjennem dækkede Ledninger kan forfølges tilbage til Agerbrugets førſte Tider, har man dog førſt fra dette Aarhundredes Begyndelſe i England ret haft Opmærkſomheden henvendt derpaa ſom Middel til at befri Markerne for overflødigt Vand. Det er imidlertid i en langt ſenere Tid, nemlig efter at man 1843 havde opfundet en Maſkine til at forfærdige de egentlige Teglrør paa (ſ. nedenf.), at R. blev ſaa billig, at den kunde finde almindelig Anvendelſe i England, hvorfra den da efterhaanden udbredte ſig til Faſtlandet. Saaledes udførtes det førſte Rørlægningsanlæg i Frankrig 1846 i Nærheden af Paris, men i det hele kan R. førſt efter 1850 anſes for paa Faſtlandet at være optagen blandt de af driftige Landmænd anvendte Grundforbedringer. Faa Steder har R. tidligere været indført end i Hertugdømmerne, hvor man i det mindſte ſiden 1840 har rørlagt efter engelſk Mønſter. I Danmark ere derimod de førſte ſtørre Anlæg udførte 1858 af Godsejerne Tesdorph, Valentiner og Grev Frijs. R.s Opgave er at fjærne det Vand, ſom ved at blive ſtaaende i Jorden og efterhaanden fordampe derfra vilde gjøre denne kold, hindre Luftens frie Adgang til Jorden og ſaaledes ſvække Vegetationen ſaa vel i phyſiſk ſom i chemiſk Henſeende. Dette opnaas ved Hjælp af ſammenhængende Rørledninger, der i Regelen anbringes i parallele Linjer i en Dybde af helſt ikke under 4 F. og med en Afſtand mellem Ledningerne, der afhænger af Jordbundens Beſkaffenhed, fra 4—5 Favne for Moſejord og meget ſtærke Lerjorder og 8—10 Favne for ſandblandede Lerjorder indtil 12—20 Favne og derover for Sandjorder, der lide af Fugtighed paa Grund af et i en Dybde af 4—8 F. liggende faſt Underlag. Til Ledningerne benyttes ſædvanlig Rør af 1¼, 1½ og 2 Tomm. indvendigt Maal; de ſtørre Dimenſioner ere dog kun at anbefale i meget raa eller meget ſtærke Lerjorder, og for ſaa vidt muligt at undgaa aabne Grøfter paa Markerne forbindes Ledningerne atter ved Hovedledninger. Hertil bruges ſædvanlig ſtørre Rør, hvis Dimenſioner afhænge af den Vandmængde, der ſkal afledes, og af Ledningernes Fald, ſaa at Afledninger for ulige ſtore Arealer meget vel kunne tænkes udførte med Rør af ſamme Dimenſioner, forudſat at Hovedledningen for det ſtørre Areal har et tilſvarende ſtørre Fald, da den i ſaa Fald i ſamme Tid vil kunne bortføre en ſaa meget ſtørre Vandmængde. Ligeledes afhænger den Længde, man tør give de mindre Ledninger, af disſes Fald og indbyrdes Afſtand; jo ſtørre Faldet og jo mindre Afſtanden er, deſto ſtørre kan ogſaa deres Længde være, og omvendt. Af det foregaaende fremgaar, at Planen for Rørlægningsanlæg i hvert enkelt Tilfælde vil afhænge af de givne Forhold, og Udgifterne ved R. ville derfor ogſaa være meget vexlende. Sædvanlig vil den koſte 40—60 Øre pr. Favn, medens Ledningernes ſamtlige Længde pr. Td. Land vil beløbe ſig til 150—250 Favne. R. kan derfor antages i Regelen at koſte 60—80 Kroner pr. Td. Land, hvoraf temmelig nøjagtig den halve Udgift falder paa Arbejdet og den anden Halvdel paa Teglrørene. Disſe ere cylindriſke Rør af brændt Ler, der ſædvanlig have en Længde af 1 F. og en Vidde af 1½ Tomme og derover. De forarbejdes paa Maſkiner, hvoraf den førſte, opfunden af John Read, foreviſtes paa Udſtillingen i Derby 1843. Tidligere brugtes til „Drainingen" ſtærkt buede Teglſten (tiles), ſom lagdes over ligeledes brændte Stenplader eller Saaler eller, hvor Jorden var meget haard, umiddelbart paa Grøftebunden uden denne Saal. Disſe Teglſten forarbejdedes med Haanden og koſtede 30—50 Kroner pr. Tuſende, indtil der efter 1840 opfandtes Maſkiner at forarbejde dem paa, hvorved deres Pris formindſkedes med det halve. De fik imidlertid ikke nogen udſtrakt Anvendelſe, da Forarbejdelſen af cylindriſke Rør ſnart efter, ſom ovenfor anført, fortrængte hine mindre henſigtsmæsſige Former, ſom nu kun undtagelſesvis benyttes, f. Ex. i enkelte Egne af Skotland. Dog har man ogſaa ſenere forſøgt at give de egentlige Teglrør forſkjellige Former, hvoraf dog den aldeles cylindriſke Form ſaa vel indvendig ſom udvendig maa anſes for den fuldkomneſte, navnlig af Henſyn til de praktiſke Vanſkeligheder ved at fabrikere aldeles regelmæsſige Rør, og det er af den ſtørſte Vigtighed for et Anlægs Varighed, at de enkelte Rør ſlutte nøjagtig ſammen. Man har ligeledes forſøgt at beſkytte Sammenføjningerne og tillige at give Ledningerne ſtørre Faſthed, hvor Rørene lagdes i blød Jord, ved Muffer, d. e. kortere Rør, i hvilke de egentlige Teglrør ſkydes ind, ſaa at Sammenføjningerne befinde ſig inde i Mufferne. Men da en nøjagtig Sammenføjning af Rørene paa denne Maade netop vanſkeliggjøres, medens de ofte ſtore Aabninger mellem Rørene og Muffen lette Jordpartiklernes Indtrængen med Vandet i Rørene, fortjene Muffer i Regelen ikke at benyttes. Man har derimod begyndt at forarbejde falſede Rør, der ſandſynligvis ville afgive et nyttigt Materiale, hvor Ledningerne ſkulle lægges paa en blød og uſikker Bund. Et meget henſigtsmæsſigt Slags falſede Rør er opfundet af en Landmand i Angel. Teglrørene forarbejdes af en ſaa vidt ensformig Lermasſe, ſom den pasſer for Teglſtensfabrikationen; den bør hverken være for fed (for lidt ſandblandet), da Rørene i ſaa Fald under Tørringen og Brændingen let krummes og revne, eller for mager (for meget ſandblandet), da ſaadanne let blive for lidet varige. Paa kunſtig Maade tilvejebringes den rette Blanding og Ensformighed i Lermasſen, hvor den ikke af Naturen er i Beſiddelſe af disſe Egenſkaber, ved **Slemning**, hvilket imidlertid betydelig fordyrer Arbejdet. **Teglrørsfabrikationen** foregaar ved at presſe den faſte Lermasſe enten gjennem en lodret ſtillet Cylinder (ſom Claytons Maſkine), i hvis Bund findes de Aabninger, der beſtemme Rørenes Form, eller gjennem en vandret, firkantet Kasſe (ſom Whiteheads Maſkine), hvor Formen for Rørene da er anbragt for Enden. Til et godt Teglrørsfabrikat udfordres, at Rørene ere godt brændte, indvendig glatte og uden fremſtaaende Kanter i Snittet. — Draining har ikke alene Betydning for Landbruget, men ſpiller ogſaa en meget vigtig Rolle ſom Middel til at ſænke Grundvandsſtanden ved bebyggede Steder og i Byer. Det har her den ſtørſte ſanitære Betydning, ikke blot at Grundvandet ſænkes, men tillige, at de hyppige Grundvandsſtandsvariationer undgaas. Drainingen udføres da i Forbindelſe med den øvrige underjordiſke Vandafledning (ſ. Kloak).

Rørorme (Tubicola) kaldes de Børſteorme, ſom bo i Rør, der enten ere dannede af Dynd, Sandkorn, Skalſtumper o. desl., der ere forbundne ved en af Dyret afſondret Slim, ſom hos Slægterne Clymene, Terebella, Sabella, Hermella oſv., eller af en haard Kalkmasſe, ſom hos Slægten Serpula. Hos denne ſidſte er Røret i Regelen fæſtet til en eller anden Gjenſtand, f. Ex. Stene, Skaller, Tangblade, hos de andre er det ſom ofteſt frit, kun beſkyttet af det omgivende Dynd, Sand oſv. R. ere i Regelen kortleddede; ofte er Leddelingen mindre tydelig end hos Nereiderne og Børſtefødderne ſvagere udviklede, men udſtyrede med Krogbørſter, maaſke for at ſætte Dyret bedre i Stand til at holde ſig faſt i Røret eller at bevæge ſig op og ned i dette. Hovedet er utydeligt, uden Snabel eller Kjæver. Gjæller mangle i Regelen langs ned ad Dyrets Ryg; naar de findes, ere de gjærne anbragte tæt ved Forenden tillige med et ſtort Knippe lange Føletraade (Terebella), eller der findes kun et Syſtem af frynſede Traade (Serpula, Sabella), der fungere baade ſom Føletraade og Gjæller, ikke ſjælden ogſaa ſom Bærere af Øjnene, og ere anbragte i to Knipper, ofte hvert paa ſin kortere eller længere, ſtundum ſpiralvredne Arm. Alle disſe Traade ſtrækkes ud af Røret og ſpredes i Vandet ſom en pragtfuld Vifte, naar Dyret er i Ro, men trækkes ned i Røret, naar det mærker Uraad. Serpula-Arterne beſidde tillige et Laag, der pasſer til Røret ſom en Prop i en Flaſke og kan trækkes ned i dette tillige med Gjællebuſkene, ſaaledes at det tillukker Rørets Aabning oven over Ormen. — Ogſaa enkelte Nereider bo i Rør, ligeſom der omvendt er Ormeformer, ſom have en Del til fælles med R. uden dog at leve i Rør.

Røros, Stad med Bjærgværk i Norge, ligger paa et Fjældplateau, ikke langt fra Glommens og Fæmuns Kilder, paa en Højde af over 2,000 F. over Havet. Klimaet er derfor ſaa barſkt, at Vinterkulden ikke ſjælden gaar ned under Kvikſølvets Fryſepunkt. Den ringe Sommervarme tilſteder heller ingen Kornavl og ikke engang kraftig Trævæxt. Byen har ikke egentlig Kjøbſtadsret, men driver dog en livlig Handel med Sverige, da der er anlagt en god Vej til Herjedalen, hvorfor her ogſaa er Toldſtation. Sit væſentligſte Underhold har dog Stedet af det herværende **Kobberværk**, der lige ſiden ſit Anlæg 1645 har været en af Norges rigeſte metalliſke Skatte. Af dets talrige, i Omegnen liggende Gruber ere Storvartsgruben, Kongens Grube, Arvedals Grube og Muggruben de vigtigſte. Tidligere har Værket alene været anlagt paa Tilvirkning af Garkobber. Efter at der ved den 1877 aabnede Jærnbane er tilvejebragt en lettere Forbindelſe med Throndhjem, er Udvindingen og Exporten af Svovlkis bleven af ſtor Betydning. Ved Grubedriften produceredes i Aarene 1883—85 gjennemſnitlig omtrent 8,600 Tons Svovlkis og 6,400 Tons Kobbermalm; ved Hyttedriften udbragtes i ſamme Tidsrum 200 Tons Garkobber aarlig. Den ſamlede Arbejdsſtyrke var 1885 318 Mand, hvoraf 76 ved Hytterne. Driften har lige indtil den ſeneſte Tid været temmelig gammeldags; i de ſidſte Par Aar ere imidlertid væſentlige Forandringer i ſaa Henſeende gjennemførte, og Værket ſtaar nu med ſine nye Maſkiner og Indretninger fuldt paa Højde med Bjærgvidenſkabens Fremſkridt. R. havde 1875 c. 1,700 J.

Rørpolyp (Tubularia), Slægt af Goplepolyper, hvis Stammer ere omgivne med et hornagtigt Rør, afſondret af de indenfor liggende, blødere Dele. De enkelte Polypdyr have en Kreds af Fangarme ved Grunden og en mindre omkring Munden; Meduſeknopperne ſkyde frem inden for den nederſte af disſe Kredſe.

Rørpoſt. Til Befordring af Breve, Depecher o. lign. anvender man i nogle Hovedſtæder underjordiſke Rørledninger, i hvilke Brevene, indeſluttede i Cylindere, drives frem ved Luftens Tryk. Syſtemet er førſt anvendt af Clarke i London 1858. Bagved en ſaadan Række Cylindere, der ſkulle befordres, anbringes et Stempel; Bevægelſen tilvejebringes ved at Luften fortættes bag Stemplet, fortyndes foran dette. Hver Station har Maſkine ſaa vel til Luftfortætning ſom til Luftfortynding, ſaa at Tog kunne expederes frem og tilbage. Rørene ere omtrent 2¼ Tomme i Diameter; i disſe befordres Tog, beſtaaende af 15—20 Cylindere, hver med 20 Breve. Haſtigheden er c. 60 Fod i Sekundet. Man har forſøgt Anvendelſen af ſamme Syſtem til Perſonbefordring, idet man har gjort Rørene ſaa ſtore, at de kunne optage en Jærnbanevogn.

Rørſangere kaldes en lille Underafdeling af Sylvia-Slægten (S. phragmitis, arundinacea oſv.), hvis Arter i Regelen leve ved Bredderne af Aaer, Søer og Grave mellem Rør og Siv, paa hvilke de klatre, og mellem hvilke de ſkjule ſig; deres kunſtige Reder fæſtes mellem Rørene eller det høje Græs. S. palustris (udmærket

Sanger) opholder ſig mellem lave Buſke, Korn oſv. i Nærheden af Vand.

Rørſpurv (Emberiza schoeniclus), Spurveart af Værlingſlægten med en ret livlig Farvetegning Sort, Ruſtbrunt og Hvidt) lever paa lignende Steder ſom Rørſangerne; ſin Rede anbringer den mellem Rør, højt Græs eller mellem Trærødderne nær ved Vandet.

Rørſtol, ſ. **Bomuldsinduſtri**.

Rørvagtel, en Art Vagtelkonge (Ortygometra porzana), ſ. **Vandhøns**.

Rørvig, et Toldſted i Odsherred, Holbæk Amt i Sjælland, inden for Indløbet til Iſefjord, 3½ M. n. for Holbæk. Baadehavn.

Røſer, runde Gravhøje fra Oldtiden, byggede væſentlig af mindre Stene, kun med et tyndt Jordbække, findes i forſkjellige Egne af Norden, hvor Forholdene have foranlediget en ſaadan Bygningsmaade. Der findes ſaaledes ofte R. tæt ved Stranden, opførte af Strandſten, men iſær i alle ſtenrige Egne; for Danmarks Vedkommende tales der navnlig om R. paa Bornholm. De tilhøre i det hele de ſamme Perioder ſom Jordhøjene og adſkille ſig kun fra disſe ved deres Sammenſætning (ſ. **Begravelſe** og **Gravhøj**).

Røskat, norſk, d. ſ. ſ. Lækat.

Røſkva, i den nord. Mythol. en Bondedatter, der tillige med Broderen, den hurtige Thjalve, følger **Thor**, efter at denne paa ſin Reiſe til Jøtunhejm havde faaet dem i Erſtatning for den Skade, der var tilføjet en af hans Bukke hos deres Fader, i hvis Hus Thor overnattede.

Røſter, de Udbygninger, ſom tidligere almindelig fandtes paa hver Side af et Skib ved Maſterne for at give Vanterne, der anbragtes her, en ſtørre Spredning forneden og derved afgive bedre Støtte for Maſterne. **Røſtline**, et Stykke Tov med en Kjæde i den ene Ende. Kjæden befæſtes til en Øjebolt paa Nælingen, og Tovet tages omkring Ankeret ved Krydſet (det Sted, hvor Armene ere ſvejſede til Læggen af Ankeret) og gjøres faſt indenbords omkring en ſvær Klampe. Denne R. bærer ſaaledes den agterſte Del af Ankeret, naar det hænger vandret eller, ſom det kaldes, er kippet.

Røſtning, d. ſ. ſ. Riſtning.

Rötſcher, Heinr. Theod., tyſk Dramaturg, f. 1803 i det Brandenburgſke, ſtuderede Philologi under Böckh og Philoſophi under Hegel i Berlin, hvor han blev Dr. phil. 1827 udgav han „Ariſtophanes und ſein Zeitalter“ og ſenere ſom Gymnaſialprofesſor i Bromberg 1837—42 „Abhandl. zur Philoſophie der Kunſt“ (4 Bd.) og 1841—46 „Kunſt der dramatiſchen Darſtellung“ (3 Bd.). Navnlig paa Tiecks Raad flyttede R. til Berlin, hvor dog hans Plan at danne et Statsinſtitut for Skueſpilleres Uddannelſe ikke kom til Udførelſe. R. har fremdeles leveret en Mængde ſtørre og mindre dramaturgiſke Afhandlinger (1847 og 1859), der røbe ſtor Interesſe og grundige Studier; men den i Hegelſk Terminologi ſig bevægende Fremſtilling og hans Hang til at føre alt ud i det abſtracte gjør, at Arbejder ſom „Shakſpeare in ſeinen höchſten Charaktergebilden“ (1864), „Dramaturgiſche Probleme“ (1865), „Entwickelung dramatiſcher Charaktere“ (1869) o. fl. ſavne concret Fylde og Anſkuelighed. D. 1871.

Røverſynoden i Epheſos 449 ſkulde have været et økumeniſk Concilium, men blev en Partiſynode, paa hvilken Eutychianerne, med Patriarchen Dioskuros af Alexandria i Spidſen og under Beſkyttelſe af væbnet Magt, ikke blot med Vold og Trusler fik deres monophyſitiſke Lære vedtagen, men ogſaa mishandlede deres Modſtander, Patriarchen Flavianus af Conſtantinopel ſaaledes, at han døde tre Dage efter. R.s Beſlutninger bleve annullerede i Chalkedon 451 og R. ſelv udſlettet af Fortegnelſerne over Kirkens Synoder.

89094393196

B89094393196A

89094393196

B89094393196A

89094393196

b89094393196a